

20-4 7-1

W-208
W 96

SYNOPSIS
CRITICORUM
ALIORUMQUE
S. SCRIPTURÆ
INTERPRETUM.

Voluminis IV. atque Ultimi

PARS POSTERIOR,

Completens EPISTOLAS *Universas* & APOCALYPSIN.

Operâ *MATTHÆI POLI* Londinensis.

LONDINI,

Typis *E. Flesher*. Præstat apud *Carolus Smith*, Bibliopolam, ad Insigne Angeli
in vico *Fleetstreet*. Anno Dom. MDCLXXVI.

SYNOPSIS

CERTIFICUM

ATTORUM

SCRIPTURAE

INTERPRETUM

Volume IV. adque Ultimum

PARS POSTERIOR

London: Printed and Sold by J. B. Nichols, in Pall Mall.

OPUS MATTHEI POLI Londinensis

LONDINA

Printed by J. B. Nichols, in Pall Mall, London.

PRÆLOQUIUM

AD

LECTOREM.

POST longiores quàm voluisssem moras, prodit tandem bono cum Deo mihi exoptatissima, aliis diu expectata, nec, uti spero, ingrata, Coronis Operis nostri Biblici, secunda Pars Quarti atque Ultimi Voluminis Synopseos, quæ cum Epistolis Paulinis incipiens in Apocalypsin desinit. Non opus est ut aut culpam meam, aut injuriam patientiæ tuæ hæcenus illatam, novis nec necessariis proluxæ Epistolæ moris auctiorem reddam. Eadem hîc Operis natura & methodus, quæ in præcedentibus Voluminibus, idem prorsus consilium: de quibus cum in Præfatione Primi Voluminis plenè disseruerim, vanus essem si eadem hîc repeterem. Authores, è quorum agris hæc decerpimus, alii sunt communes reliquis Voluminibus, & primæ præsertim Parti hujus Voluminis, quales Critici Londinenses, inter quos Grotius, è quo hîc, sicut in priori Parte factum, ferè omnia ad verbum descripsi, ut integra penè, si aliorum testimonia ab ipso prolata demas, Grotii commentaria in Novum Testamentum in Synopsi mea habeantur. Præterea Beza, Camerarius, Piscator, Hammondus, Schmidius, Ludovicus de Dieu, Medus, Lightfootus in Harmonico-Chronico, Gatakerus, Gomarus, qui in complures Epistolas Apostolicas, & in tria prima capita Apocalypseos, Annotationes scripsit, breves quidem, sed minimè spernendas; Junius in Parallelis; Calvinus, è quo non parca manu, in posterioribus maximè Epistolis, desumpsi; Nortonus Knatchbull, Eques auratus; cujus nonnulla Annotata, cum in parte superiori velut ex Hammondo desumpta, protulerim, ea de re monitus, & à Clarissimo illo Equite edoctus, Notas ipsius prius compositas fuisse quàm Hammondi Commentarii lucem aspexerint, Excerpta illa primo Authori restitui, & illi accepta ferri, velim. Alii huic ferè Parti proprii, qui hîc sequuntur; In omnes Epistolas Apostolicas, Estius, qui illas prolixis & doctissimis Commentariis illustravit; Justinianus, interpret eruditus & copiosus; Strigelius, in primo Operis mei Volumine adhibitus; Vorstius, vir acutus atque eruditus, qui mentem sacrorum Scriptorum & solerter investigavit, & feliciter in multis assecutus est, licèt postea ad sequiora quædam dogmata dilapsus fuerit; Dicsonus Scotus, qui Epistolas breviter, sed perspicuè, ingeniosè, & cum judicio, interpretatus est; In nonnullas Pauli Epistolas Zanchius, Theologus non è multis, cujus Commentaria singulari eruditione atque acumine composita Authorem suum doctissimum referunt; In Epistolam ad Romanos, Pererius, Toletus, Willetus, suis antea laudibus ornati; Paræus, qui doctrinæ judicii subacti laudem jamdudum apud Theologos merito suo reportavit; Stephanus de Brais, qui Analysin Paraphrasticam hujus Epistolæ, Notis suis, ingenio & doctrinâ plusquam vulgari conscriptis, illustratam, nuper edidit; Ludovicus de Dieu, qui justum in hanc Epistolam commentarium, eumque tanto prorsus Authore dignum, composuit, idem in reliquis Epistolis factururus, si satis diu vita suppetisset; In Corinthios, Gulielmus Sclaterus nostras, & Calixtus, qui ea brevibus suis notulis non raro complexi sunt, quæ in prolixis aliorum Voluminibus frustra requireres; In primam ad Corinthios, Johannes Lightfootus, cujus lucubrationibus in prioribus Voluminibus plurimum adjuti sumus, nuper (proh dolor!) Reipublicæ literariæ & Christianæ ereptus, qui Horis suis Hebraicis hanc Epistolam more suo, h. e. eruditissimè, elucidavit. Cum autem locus ille de Coma virili, 1 Cor. II. 14, 15. Interpretum diffidiis intricatissimus sit, nec exigua ea de re turbæ in Ecclesia, & multorum in animis, excitata sint, uberiores illius explicationem petere placuit ex Salmasii Dialogo De Coma, & Revii Disputationibus; quibus solis authoribus hîc usus sum, tum, quia alii qui hanc fabam cudendam susceperant mihi ad manum non essent, tum, quia illos alia ipsorum scripta nobilitaverunt, & hoc Revii scriptum reliquorum Professorum Leidenium suffragiis munitum prodiit. In Epistolam ad Ephesios, Bodius, natione Scotus, qui eam magnâ industriâ, nec minore cum doctrinâ & judicio interpretatus est; Crocius Interpres non postremæ notæ; In Epistolam ad Colossenses, Davenantius & Dallæus, Interpretes nuperi quidem, sed antiquis pares, & supra laudes meas longè positi; In Epistolas ad Thessalonicenses, Sclaterus; In secundum caput posterioris Epistolæ, Grotius, in Dissertatione sua, De locis Novi Testamenti quæ de Antichristo agunt aut agere putantur; Simplicius Verinus in Notis de iisdem locis conscriptis, quarum Authorem Salmasium fuisse à multis creditum audio; Hippolytus Fronto, sub quo nomine latere voluit vir celeberrimus Petrus Molinæus; Henricus Morus Cantabrigiensis, in eruditissimis suis Operibus Theologicis Latine nuper editis; In Epistolas ad Timotheum, Magalianus, qui eas diffusè & operosè interpretatus est; Scultetus & Pricæus, in priori hujus Voluminis Parte memorati; In primam ad Timotheum, Danaus, scriptor acutus atque eruditus; Gothofredus, vir jure merito celebratissimus, qui nobilem illum locum, 1 Tim. 3. 15, 16. Dissertationibus doctissimis illustravit; In illam ad Philemonem, Scipio Gentilis, qui eam singulari eruditione atque ingenio enarravit; In Epistolam ad Hebræos, Ribera, Paræus, Gerhardus, antè laudati; Tena, qui eam copiosis doctisque commentariis explicatam exhibuit; Gulielmus Gouge nostras, in cujus prolixo Opere doctrinam non mediocrem cum solido judicio adhibitam reperies; Lawfonus nostras, cujus exiguæ Commentationes magna aliorum volumina æquant; Johannes Owenus, qui lucubrationes

Præloquium ad Lectorem.

brationes non vulgari doctrinâ conscriptas in quinque prima capita illius Epistolæ jam in lucem dedit, reliquas cæpti operis partes, quod & meâ, & publici boni, causâ spero exoptoque, deinceps daturus; Fredericus Spanhemius, Magni Parentis non dispar Filius, qui nobilem illam questionem, De Authore hujus Epistolæ, ingeniosè doctissimèque tractavit, & nodum illum vindice dignissimum, si quid ego judico, feliciter solvit; Cl. Buxtorfius, qui in eruditissimis suis Exercitationibus De Arca, &c. illustrem illum locum Heb. 9. 4. interpretamentis tanto Authore dignis illustravit. Et cum locus ille de Melchisedeco Interpretes adhuc vexaverit, ab iis pariter vexatus, multa de hac questione collegi ex Schlegelio, cujus ea de re Tractatus in nupera Londinensi editione Tenæ subjungitur, ex Creguto, in Revelatore Arcanorum, & ex Thesibus Salmurienfibus; In Jacobi Epistolam, Laurentius, è quo nonnulla decerpfi; & Cl. Gatakerus, qui eam totam, in concionibus ad populum quidem habitis, sed quæ ad clerum haberi potuissent, plenè, piè, & quod ipsi solenne erat, eruditissimè, enarravit. Quod MS. cum aliis ejusdem viri optimi Thesauris doctissimus ipse Filius mecum liberaliter communicavit; in Petri Epistolâ, Gerhardus; in Apocalypsin, ex parte Pontificiorum, Ribera, Pererius, Cornelius à Lapide, Gagnæus Doctor Parisiensis, Estius, Menochius, & Tirinus; ex parte Reformationum, Matthæus Cotterius, vir doctus & acutus; Johannes Cluverus, in diffusis doctisque ipsis in hunc Librum Commentariis; Patricius Forbesius, Episcopus non ita pridem Aberdonensis, quem alia quoque ipsius scripta nobilitarunt; Brightmannus, qui licet in nonnullis locis hallucinatus fuerit, quod in tam obscura sacræ pagine parte non mirandum, sed ferendum est, in aliis tamen non paucis & doctrinæ copiam & ingenii acumen ostendit; Paræus; Gerhardus Gravius in Tabulis Apocalypsicis; Johannes Napier nobilis Scotus; Cocceius, quem antea laudavimus; Author incertus in Harmonia Apocalypica; Jacobus Durham Scotus, vir natalibus, ingenio, eruditione, illustris, qui non paucis hujus Libri locis clarum lumen mihi accendisse visus est, eumque totum magno cum judicio enarravit; Henricus Morus, qui præsertim plurima hujus Libri loca ingeniosè eruditèque explicata dedit; Petrus Molinaus & Marefius, ad ea hujus Libri loca quæ de Antichristo agunt; Scriptor quidam Anglicanus Anonymus, è quo quæ mihi opportuna visa sunt decerpfi; alius quoque scriptor Anonymus nostras, in eruditissima dissertatione nuper edita de Antichristi Excidio; Celeberrimus Downhamus de locis Scripturæ Sacræ Antichristum spectantibus; Cl. Franciscus Potterus nostras, in ingeniosissimo ipsius tractatu de interpretatione numeri 666. Magnus Usserius, Archiepiscopus non ita pridem Armachanus, in dissertationiuncula de Babylone Romana. Habes, amice Lector, tum Authores, tum Libros, è quibus traducta sunt quæ in postrema hac Operis nostri parte congeessimus. Nathaniel Stephanus, tum in doctissima sua Dissertatione de Nomine, Charactere, & Numero, Bestiæ, tum in Notis quibusdam ipsius manuscriptis, quas ad me benevolè transmisit. Cum autem hoc quicquid est Operis, auctius jam factum, non mediocres sumptus postulaverit, eos æquum est grato animo recolere qui me istius oneris parte levârunt; Serenissimum imprimis Regem, qui tum Diplomate Regio me gratiose munivit, & vultu verbisque benignissimis recreavit, tum liberalitate tanto Rege dignâ, chartas mihi à vectigalibus immunes præstitit. Deinde Procures aliosque nobilissimos, aliosque mihi plurimum colendos viros, qui vel pristina beneficia succedentibus cumulârunt, vel nova munificentia suæ favorisque specimina ediderunt,

Arthurum Comitem de Anglesey, Custodem privati Sigilli Regii, & serenissimæ Regiæ Majestati à Sanctioribus Consiliis.

Johannem Comitem de Bridgwater, Regi à Sanctioribus Consiliis.

Arthurum Comitem de Donegal, Regi (dum viveret) à Sanctioribus Consiliis in Regno Hiberniæ.

Georgium Morley, admodum Reverendum Episcopum Wintoniensem, & Regi à Sanctioribus Consiliis.

Johannem Robarts, Baronem de Truro, Regi à Sanctioribus Consiliis.

Robertum Baronem Brook.

Thomam Baronem Clifford, summum nuper Angliæ Thesaurarium.

Thomam Dominum Fairfax, Baronem de Cameron.

Gulielmum Morice, Equitem Auratum, Regi à Sanctioribus Consiliis.

Robertum Booth, Equitem Auratum, summumque Justitiarum Communium Placitorum in Regno Hiberniæ.

Jacobum Langham, Equitem Auratum, & Baronettum.

Johannem Gell, Baronettum.

Johannem Maynard, Equitem Auratum, virum inter Jurisperitos magni merito suo nominis, & unum de servientibus Regi ad Legem.

Johannem Copleston, Equitem Auratum.

Gulielmum Sandcroft, Reverendum Decanum Ecclesiæ S. Pauli Londini.

Johannem Warner, S. T. P. Reverendum Archidiaconum Rossensem.

Thomam Grove, Armigerum.

Johannem Vincent, Armigerum.

Thomam Sanders, Armigerum.

Samuelem Sanders, Generosum.

Matthæum Robinson, Reverendum Theologum in agro Eboracensi.

Quod reliquum est, Candide Lector, & monendus es, & orandus. Est quod te moneam; quod cum in variis Primi Voluminis locis meum in prima Operis delineatione propositum explicuerim de Additamentis in calce operis faciendis, De ponderibus, mensuris, nummis, &c. postea verò sententiâ meâ justis de causis, ut arbitror, mutata, & opere meo supra modum & spem aucto, id non ita commodè fieri posset; scias velim, me eandem adhuc rem meditari, unâque alia multa ad rem Biblicam spectantia in animo meo versare, qualia v. g. Paralipomena, sive uberior explicatio quorundam locorum Veteris & Novi Testamenti, quæ per authores meos non satis pro dignitate aut difficultate ipsorum elucidata videantur; deinde Notæ quædam in libros Apocryphos; porro Quæstiones Chronologica, Geographica, aliæve Philologica; De Legibus Hebræorum, de Templo, aliæque ejusmodi quæ Orbi literario & Christiano usui esse possint, ex quibus exiguum forsân Volumen fiat, quod Appendicis loco Synopsin meam sequatur. Oratos autem velim viros doctos, ut me consiliis suis monitisque juvare dignentur, vel indicando illa

Scriptura

Præloquium ad Lectorem.

Scripturæ S. loca quæ plenius explicata vellent, vel designando materias huic fini accommodas Authorēsque qui de iis optimè scripserunt, vel alia, prout ipsis visum fuerit, monstrando. Et quanquam aliò me impræsentiarum vocat Opus meum Anglicum, de quo mentem meam breviter alibi aperui, eam, cum commodum fuerit, fusiùs explicaturus, vadamoniam tamen meum de rebus jam dictis datum non deferam, sed oculos animùmque in ea sæpe coniciam, quæ viam Opusculo illi muniant, aut materiam illi subministrent. Denique paucis orandus es, & ut spero, exorandus, nè mihi culpam confitenti, veniamque suppliciter te poscenti, errata mea donare graveris. Sentio nimirum me duplici nomine, & rei malè administratæ, & moræ nexæ, reum posse peragi. Primum quod spectat, quanquam id quod antè pollicitus sum, me præstitisse confido, & nihil dolo malo egisse, nec sententiam cuiusvis Authoris consultò mutasse, nec præiudiciis aut partium studiis obsecutum esse; multa tamen sunt in quibus virorum doctorum veniā mihi opus est, quòd onus humeris meis planè impar suscipere ausus sim; quòd illa quæ ex Anglicano sermone in Latinum corrente calamo à me versa erant, stylo rudi & imposito nimium sæpe temeraverim; quòd multa forsā in rebus minutioribus præterea deprehendi possint quæ Opere in longò obrepere fas erat. Alterum quod attinet. Non diffiteor à me multum & sæpe læsam Subscriptorum patientiam, habeo tamen quod repōnam, quòdque me aliquā oneris parte levare, & quodammodo excusare, possit: Neminem enim unquam prudens sciens vanā spe lætavi, sed de edendi cuiuslibet Voluminis tempore interrogatus, & vōta & cōgitata mea liberè & fideliter patefeci; nec quenquam certè fefellissem, nisi ipse molem Operis multò quàm cogitaveram majorem re expertus fuisset. Quanquam qui moras hujus Operis nimis longas incusant, iidem si in partem ejus venissent, & experimentum aliquod de se sumpsissent, benignius forsā de me & diligentia mea judicarent. Hoc tamen mihi erit pro muro abeneo, has quantasque Operis dilationes non ignaviæ meæ, sed vel negotiis prorsus necessariis, vel aliorum litigiis, vel præli incuriis, vel valetudini meæ, vel, quod caput est, Operis auctariis, imputandas esse. Quanquam autem aliquam forsā apud homines veniam merear, apud te tamen, Summe Judex, nullus mihi est excusationis locus sed deprecationis tantum. Sanctissimum igitur tuum Numen submississimè oro, ut errata cuiuscunque generis in toto Operis decursu à me admissa pro ineffabili tua Clementia dones: Idemque tibi grates quas possum & certè debeo maximas lubentissimè solvo, quòd animum meum ad sanctissima & saluberrima hæc Verbi tui studia applicuisti, quòd mihi in illis pergenti compositum animi corporisque statum, commodum & felix magnā parte otium, aliāque adminicula atque auxilia idonea, prorsus immerenti impertire dignatus fuisti; quòd denique hoc Opus nec paucis, nec levibus, difficultatibus impeditum ad umbilicum perduxisti: Facis, Pater Optime Maxime, ut quod tuo ductu susceptum, tuāque ope consummatum est, in tui & Scripturæ Sæcræ laudem, & Ecclesiæ tuæ commodum cedat. Amen.

*Catalogus Auctorum in Epistolas & Apocalypsin, cum Abbreviaturis
quibus exprimuntur.*

A Ben Ezra	AE.	Durhamus	Dur.	Henricus Morus	Mor.
Anonymus	Anon.	Erasmus	Er.	Munsterus	M.
Beza	Be.	Eftius	E.	Napier	Nap.
Bochartus de Animalibus	B.A.	Forbesius	For.	Johannes Owenus	Ow.
Bocharti Geographia, ejusque Pars prima sive Phaleg		Fulleri Miscellanea	Ful. misc.	Paræus	Par.
		Gagnæus	Gag.	Pererius	Per.
	BP.	Gatakeri Notæ Manuscriptæ	Ga.	Petiti variæ lectiones	Pet. lect.
Pars secunda sive Canaan		Cinnus	Ga. Cin.	Piscator	Pi.
	BC.	Adversaria	Ga. adv.	Potterus	Pot.
Bodius	Bod.	contra Pfochenium	Ga. pfo.	Pricæus	Pri.
Stephanus de Brais	Bra.	Gerhardus	Ger.	Quidam	Q.
Brightmannus	Bri.	Gerhardus Gravius	Grav.	Rabbini	RR.
Lucas Brugensis	Bru.	Glassius	Glass.	Revius	Rev.
Budæus	Bud.	Gomarus	Gom.	Ribera	Rib.
Buxtorfius	Buxt.	Gothofredus	Got.	Salmasius	Salm.
Cajetanus	Caj.	Grotius	G.	Theses Salmurienses	Salmu.
Calixtus	Cal.	Gulielmus Gouge	Gou.	Scaliger	Scal.
Calvinus	Calv.	Hammondus	Hami.	Schlegelius	Schle.
Camerarius	Camer.	Harmonia Apocalyptica	Har.	Schmidius	Schm.
Cameron	Cam.	Hebræi	He.	Scipio Gentilis	Gent.
Jacobus Capellus	J. Cap.	Heinsius	Heins.	Sclaterus	Scl.
L. Capellus	Cap.	Hieronymus	Hi.	Scultetus	Scul.
Cartwright	Cart.	Junius	Jun.	Simplicius	Simp.
Casaubonus	Cas.	Justinianus	Just.	Spanhemius	Span.
Cluverus	Clu.	Knatchbullus	Kn.	Stephensius	Steph.
Cocceius	Coc.	Cornelius à Lapide	La.	Strigelius	Strig.
Cotterius	Cot.	Laurentius	Lau.	Tena	Te.
Cregutius	Creg.	Lawsonus	Law.	Tirinus	T.
Crocus	Cro.	Lightfooti Horæ	Li. ho.	Toletus	Tol.
Dallaus	Dal.	Harmonia & Cronicon		Tremelius	Tre.
Danæus	Dan.		Li. ch.	Valla	Val.
Davenantius	Dav.	Lyra	L.	Vatablus	V.
Dicsonus	Dic.	Magalianus	Mag.	Vorstius	Vor.
Ludovicus de Dieu	Di.	Maresius	Mar.	Usserius	Uss.
Johannes Diodati	Diod.	Medus	Med.	Willetus	Wil.
Downhamus	Down.	Menochius	Me.	Zanchius	Zan.
Drusius	D.	Molinaus	Mol.	Zegerius	Zeg.

Versiones.

Æ Thiopica	Æth.	Flacii Illyrici	Il.	Syriaca	Sy.
Anglicana	Ang.	Ariæ Montani	Mo.	Theodotionis	Th.
Aquilæ	Aq.	Pagnini	P.	Tigurina	Ti.
Arabica	Ar.	Piscatoris	Pi.	Tremellii	Tre.
Castalionis	Ca.	Symmachi	Sym.	Vulgata Latina	Vulg.

Pagnini Versionem voco, quod & antè monui, non quòd ejus sit, sed quòd cum Versione ipsius in V. T. compingatur, dissimulato Authoris nomine.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

ROMANOS.

PROLEGOMENA.] [Antequam explicatio-
nem hujus Epistolæ aggrediamur, non pau-
ca, tum de Paulo & Epistolis Paulinis in ge-
nere, tum præsertim de hac Epistola, præfan-
da sunt: de quibus ordine dicendum. 1. De
persona Pauli:] quem constat Hebræum fu-
isse, Tharsi natum, & Hierosolymæ eruditum. An verò
Paulus linguam & doctrinas Græcorum sciverit, dispu-
tant viri docti^a: id negat Chrysost. at Hieron. rectius
affirmat, tum quia Tharsi florebat illa studia, teste Stra-
bone; tum quia ipse Gr. Epimenidis, Arati, &c. versus
citatur, quos proinde legerat^b. [2. De numero Epistolarum
Pauli:] quæ 14 sunt^c, plurium Conciliorum Patrum-
que auctoritate comprobata; quod extra controversiam
est apud Catholicos^d. Plura autem multò à Paulo scri-
bi voluit Deus quàm ab aliis, quòd doctrinam ejus, qui
antea inimicus & persecutor fuisset, veram esse omnes fa-
ciliùs crederent^e. [3. De earum ordine:] Alius enim
est ordo *collocationis* in Volumine N. T. alius *scriptio-
nis*, quo fuerunt à Paulo exarata^f. Rectum porro ordinem
tenere non est res supervacaneæ curiositatis, sed magni
usùs^g, nè temporum ignoratione in errores incidamus^h:
hinc enim Apostolus res easdem dissimiliter tractat, de
circumcisione v. g. & ceremoniis mitiùs agens, Rom. 14.
acriùs verò Gal. 5. & Colos. 2. quia nimirum principio
condescendere oportuit, successu temporis non itemⁱ.
Epistolæ autem hæc scriptæ sunt, vel, 1. ante ejus vincu-
la, ut Thessal. 1. & 2. Tit. Gal. Cor. 1. & 2. Tim. 1.
& Rom. vel, 2. in vinculis ejus, five prioribus, ut Philip.
Col. Philem. Eph. Heb. five posterioribus, ut Tim. 2^k.
Duæ Epistolæ ad Thessalon. ante alias omnes scriptæ vi-
dentur^l. Tertio loco, vel Corinth. 1. & 2^m. cui repug-
nat quod Cor. 1. scripta sit Ephesi, ut constat ex 1 Cor.
16. 8. & Per. agnoscitⁿ: vel potius Tim. 1°. quæ scri-
pta antè est quàm Paulus Ephesum adveniret; vide
1 Tim. 3. 14^p: vel potius ad Titum^q. Quarto loco,
vel Cor. 1^r. vel Gal. 4. vel ad Titum^t. Quinto loco,
vel Cor. 1^v. vel Cor. 2^x. vel Gal. 5. Sexto loco, vel
ad Titum^z, vel Rom. 2. vel Cor. 2^b. Septimo loco,
vel Rom. 3. vel Tim. 1^d. Octavo loco, vel Gal. 6. vel
Heb. 13. vel Philip. 3. Nono, vel Gal. 6. vel Eph. 1. vel
Col. 4. Decimo, vel Eph. 1. vel Philip. 3. vel Col. 4. Un-
decimò, vel Philip. 3. vel Heb. 13. vel Philem. 9. Duode-
cimò, vel Col. 4. vel Philem. 9. vel Eph. 1. Decimo ter-
tio, vel Philem. 9. vel Col. 4. vel Heb. 13. Ultimo loco,
Tim. 2. ut constat ex 2 Tim. 4. 6^z. [4. Cum autem
res sic se habeat, quærendum cur hæc Epistola ad Roma-
nos primo loco collocetur?] Resp. 1. Ob dignitatem
Urbis Romæ, &c^a. Epistolæ Paulinæ non temporis or-
dinè locatæ sunt ab iis qui eas primi in unum Volumen

compegerunt, sed pro dignitate eorum ad quos scriptæ
sunt. Ideo præcedunt quæ ad Ecclesias, sequuntur quæ
sunt ad singulos. Et inter eas quæ sunt ad Ecclesias,
primæ est quæ ad Romanam, ob urbis ejus majestatem[†].
2. Ob materiæ præstantiam, quòd de præcipuis fidei ca-
pitibus agat, &c^b. quòd dogmata omnis generis exactè
copiosèque tractet^c, quòd in ea maximè commendetur
fides Christi, & gratia Dei, quæ est fundamentum om-
nium bonorum^d. Hanc Epistolam Chrys. bis in septi-
mana prælegi sibi fecit^e. [5. De stylo Pauli.] Is nec
grandis est aut sublimis, qualis non conveniebat doctri-
næ Evangelii, nec humilis & impolitus, sed ex utroque
mixtus, familiaris, planus, æquabilis^f. De sapientia &
copiosa profundaque Pauli doctrina dubium non est,
sed tantum de eloquentia ejus: hujus autem duæ sunt
partes: quarum una versatur in electione optimorum
verborum, eorumque apta collocatione, &c. quam cū
deesse fatemur: sunt enim in eo hyperbata longa & ob-
scura, solæcismi, orationis defectus & redundantia. Ne-
que hoc diffitetur ipse Paulus 2 Cor. 10. & 11. agnoscunt
quoque Hieron. & Chrysost. altera verò, eaque potior,
consistit in robore argumentorum, crebris gravibusque
sententiis, insignibus figuris, in ardore contentionèque
dicendi, in artificiosa efficaci que ratione persuadendi, &c.
& hæc parte mirus est Paulus, &c^g. Scriptores sacri, &
inter eos Paulus, verborum quidem lenocinium vitant,
nec vocum sonos ad aurium voluptatem componunt,
quod humanum commentum est Divinæ majestati pro-
fus indignum; sed tamen eā sapientiā orationem for-
mant ornantque, eā utuntur argumentorum tum vi &
pondere, tum apta accuratæque dispositione, ad lectorum
animos veritate imbuendos, ut dum nihil mutantur ab
artis Oratoriæ præceptis, omnè Oratorum artificium lon-
go intervallo superent. Et cum Oratores in foro, &
Doctores Logicique in scholis, perpetuam dicendi for-
mam instituerunt, ad quam omnem ferè materiam ac-
commodant, argumenta sua disponentes, &c. Divini
Scriptores, spreto puerili hocce artificio, formam ad ma-
teriam accommodant, eam servantes docendi methodum
quam postulat rei quam tractant ad scopum, quem ha-
bent ob oculos, relatio. Hoc si in Epistolis Paulinis
(quas artificiosissimè scriptas Eruditi fatentur) obser-
vemus, methodum ibi deprehendemus sapientissimè
dispositam, omnī digressionum intempestivarum & pro-
lixarum extra rem parentheson superfluitatē vacuam,
& accuratorem fortasse quàm unquam antea vidimus^h.
[6. De Authore hujus Epistolæ.] Hunc esse Paulum
multa docent: 1. Inscriptio & Titulus. 2. Solennis ipsius
salutatio in fine Epistolæ, ex collat. 2 Thes. 3. 17.
3. Stylus & materia reliquis Pauli scriptis congruens.
4. Consensus

^a Per.
^b Per. Wil.
^c Per. Par.
Wil.
^d Per.
^e Per. sim.
Wil.
^f Par.
^g Cap. p.
3914. ex
Baron. sic
Wil.
^h Cap. ex
Baron.
ⁱ Wil. &
Par. ex
Chrysost.
^k Cap.
3914.
^l Per. Cap.
sic Wil.
^m Ham.
ⁿ Per.
^o Wil.
^p qu. 17.
^q Wil. Par.
^r Ham.
^s Wil.
^t Cap.
^u Wil. Par.
^v Cap.
^w Per.
^x Cap.
^y Par. Wil.
^z Per.
^{aa} Par. Wil.
^{ab} Per.
^{ac} Cap.
^{ad} Par. Wil.
^{ae} Cap.
^{af} Wil.
^{ag} Per. Cap.
^{ah} Par.
^{ai} Per. Wil.
^{aj} Cap.
^{ak} Par.
^{al} Wil.
^{am} Per. Cap.
^{an} Par.
^{ao} Wil.
^{ap} Per. Cap.
^{aq} Par.
^{ar} Wil.
^{as} Cap.
^{at} Par.
^{au} Wil.
^{av} Per. Cap.
^{aw} Per. Par.
Wil. Cap.
^{ax} Ham. sic
Quin Per.

† G.

^b Wil.
^c Per. ex
Theod.^d Aug. in
Per.
^e Wil.
p. 28.^f Par. sim.
Wil.^g Per.^h Pra. in
Præfat.

4. Consensus & traditio Ecclesiæ universæ. Hinc sequitur Epistolam hanc esse Canonicam, quippe à tali viro scriptam: vide 1 Cor. 7. 40. 2 Cor. 13. 3. Gal. 1. 12^h. [7. De Objecto, ad quos scripta est.] Resp. Ad Romanos, i. e. quolibet Romæ habitantes ad Christum conversosⁱ. Erat autem Romæ initium quoddam Ecclesiæ factum primò, quomodo Antiochiæ, à Christianis aliarum Provinciarum quos illuc negotia perduxerant; auctum deinde prædicatione & miraculis Petri, quem Simonis Magi præstigiæ vi Divinâ reprimendæ Romam traxerant circa initia Claudiani Principatus, ut veteres tradidere^k. Judæi tunc plurimi Romæ erant, notante Josepho; Antiq. 17. qui trans Tiberim habitabant, teste Philone legat. ad Cæsum, qui, licet à Claudio Urbe pulsi, eò tamen postea redierunt, ut patet ex Rom. 16. 3^l. Quæri solet, cur Romanis scribens Paulus Græcè potius scripserit quàm Latine. Credo id eò factum quòd & ipse & scriba ejus, Tertius nomine, quanquam fortè Latini sermonis non planè ignari, Græcè tamen rectius ille dictaret, hic scriberet, quàm Latine; & quòd Græca lingua Romanis omnibus, etiam sceminis, ut ex Juvenali discimus, in usu esset quotidiano; peregrinis verò Romæ morantibus notior quàm Romana. Accedebat quòd hæc Epistola, quanquam Romanis propriè missa, ita omnia continebat religionis Christianæ munimenta ut dignissima esset cujus exempla etiam ad alias Ecclesias mitterentur. Græca autem, ut Cicero ait pro Archia, leguntur in omnibus ferme gentibus, Latina suis finibus, exiguis sanè, continentur^m. Latine hanc Epistolam à Paulo Corinthi fuisse conscriptam, Epistolam autem ad Hebræos Hebraicè, reliquas Græcè, nullo fide digno testimonio asserit Scholiastes Syrusⁿ. [8. De loco & tempore scriptionis.] Scripta est Corinthi^o; quod probat Origenes, non ex illis annotationibus quæ in quibusdam Codicibus post finem Epistolarum scriptæ leguntur, (eæ enim nec antiquæ sunt, nec in omnibus Libris reperiuntur, neque in quibus reperiuntur eadem sunt,) sed argumentis ex ipsa Epistola depromptis^p. Subscriptiones illæ Epistolarum Paulinarum sæpe falsissimæ sunt^q. [Probatur hæc sententia:] 1. Quia mittitur Epistola per Phœben diaconissam Ecclesiæ quæ erat Cenchreis portu Corinthiorum^r. 2. Quia in salutationibus quæ habentur Rom. 16. eorum meminit qui cum ipso iter Jerosolymitanum (de quo vide Act. 19. 21. & 20. 2, 3.) ingressi sunt, putà Timothei, & Sopatri, ut vocatur Act. 20. 4. sive Sosipatri, ut Rom. 16. 2[†]. 3. Quia inter eos qui tum Paulo aderant, & quorum nomine Romanos salutatur, erant Caius & Erastus, quos Corinthios fuisse discimus ex 1 Cor. 1. 14. 2 Tim. 4. 20. Scripta autem est non primo Pauli adventu Corinthum, sed altero, cujus mentio Act. 19. 21. Evincitur id collato isto loco cum eo qui est infra 15. 24. Utrobique enim ejusdem itineris quod Hierosolyma Paulus instituerat, fit mentio: & quia in hac Epistola additur, id iter, inter alia, eò pertinere ut Paulus subsidia pauperibus Hierosolymitanis adferret, inde collegit Chrysostr. duas quæ sunt ad Corinthios prius fuisse scriptas, quia 1 Cor. 16. 1. & 2 Cor. 9. 1, 2. illa subsidia præparantur^t. Scripta est cum Paulus, actis tribus in Græcia mensibus, Act. 20. 2, 3. navigaturus erat Jerosolymam. Non placet: Nam, 1. incertum est an Corinthum in trimestri illo itinere adiret: quod promiserat quidem, 1 Cor. 16. 7. sed non præstitit, 2 Cor. 1. 16, 17. 2. Illo tempore nondum paratum erat subsidium illud Ecclesiæ Corinthianæ, ut patet ex tota 2 Epist. ad Corinth. quod tamen paratum dicitur Rom. 15. 26^x. Scripta fuit ante adventum ejus Romam, ut constat ex Rom. 1. 10, 11, 13, 14, 15^y. [9. De obscuritate hujus Epistolæ.] Eam maximam esse notavit Hieronymus^a. Multa esse non obvii sensus in scriptis Paulinis docemur 2 Pet. 3. 16. Causa ejus rei partim communis Paulo cum Apostolis cæteris, sermo scilicet ejus Græcus, multa loquendi genera de Hebraismo, aut etiam eo, qui tum in usu erat, populari Syriacismo, trahens; partim Paulo propria, sermo nimirum sæpe abruptus, sæpe intercisus, nec tam fluens præmeditato ordine, quàm impetu quodam, ut quidque in mentem venerat, ruens^b; sermo implicatus & confusus, locutiones suspensæ & ambiguæ^c; deinde veterum ac novorum, inter Hebræos, Magistrorum sententiæ obiter magis

attachæ apud eos quibus notæ essent, quàm explicatæ: de quibus omnibus vide Hieron. quæst. ad Algas. 10. Hanc autem ad Romanos Epistolam plus habere confragosi quàm cæteras, notat Orig. Dicit enim videri Paulum non instare proposito, quòd scilicet sæpe ab incepto sermone in alterum transvolet^d. Habet præterea Paulus (quod est caput obscuritatis) complures disputationes, in quibus Hæreticis favere videtur, v. g. de libero hominis arbitrio, de Justificatione hominis per solam fidem, &c^e. Ad difficultates alias in hac Epistola & hæc accedit, quòd objectiones Judæorum, ad quas respondet, non evolvit, sed, ut illis quibus scribebat satis cognitæ, ictu transverberat: & quòd generaliter enunciat ea quæ vera sunt *ὅτι καὶ πολλοί*, quod manifestissimum est 3. 10. sed & ad alia pari jure porrigi debet. Et tamen veteres, præsertim Chrysostr. multum de Paulino spiritu trahens, plerumque hujus Epistolæ sensus satis bene sunt affecti. Novi Scriptores, magnam lucem polliciti, plus caliginis intulere. Fidem quidam hic interpretati sunt persuasionem quâ quis credit Jesum pro se nominatim, & ad salutem omnimodè ipsi parientiam, esse mortuum, five (quod apud illos eodem recidit) se esse prædestinatum; cum contrà Paulus multis locis *Christum pro omnibus esse mortuum doceat*, neque talis, quam illi prædicant, fides quicquam in se habeat veri aut utilis. Alii per fidem intelligunt omnem illam quæ Evangelio exhibetur obedientiam. Atqui nec hoc cum Pauli locutione congruit: is enim Dilectionem præfert Fidei, 1 Cor. 13. 13. & fidem dicit *opus suum per dilectionem exsequi*, Gal. 5. 6. apertè à Fide Dilectionem, quæ præcipua pars est illius obedientiæ, distinguens. Reipsa Fides in Epistolis Paulinis, & in illa ad Hebræos, est existimatio magnificè sentiens de Dei potentia, justitia, bonitate, & si quid promiserit, in eo præstando constantia. Hanc à Deo magni planè fieri, & meritò quidem ostendit Philo De hærede rerum Divinarum. Et hoc est quod in hac Epistola dicitur, fidem ad justitiam imputari, aut justitiam reputari per fidem. Non enim id significat, Christi obedientiam fide apprehensam haberi pro nostra, ut quidam censent; sed Fidem censerì à Deo rem egregiè bonam. Omne enim honestum Hebræis *justum* dicitur. Sic qui reddit pignus pauperi, *ei esse* dicitur *justitia*, Deut. 24. 13. Sic ultio illa, quam de idololatriis sumpsit Phinees, dicitur *ei in justitiam reputata*, Psal. 106. 31. ubi est *צדק*, quod propriè dicitur de eo *quod in rationes*, ut Levit. 25. 27, 50, 52. & 27. 18. Num. 23. 9. aut etiam *in censum aliquem, refertur*, ut Deut. 2. 11, 20. Jos. 13. 3. 2 Sam. 4. 2. inde, solitè etiam apud alias gentes translatione, de eo *quod magni parvive fit*, aut *quod gratum ingratis habetur*, ut Gen. 31. 15. 1 Reg. 10. 21. Esa. 29. 16. Ose. 8. 12. Est autem duplex constructio eodem sensu, *imputatur in justitiam*, sicut, *ἐλογισατο εἰς δικαιοσύνην*, 1 Sam. 1. 13. aut, *justitia imputatur propter hoc*; quomodo dicitur, *σοφία λογισαται*, Prov. 17. 28. Utrumque significat, rem aliquam *tanti haberi, tanti censerì*. Aliud est cum dicitur homo *justificari per fidem*. Nam *δικαίωσεν* & *δικαιώσκει* respondent modò *צדק* in Kal, quod sign. *justum esse*, ut Gen. 38. 26. Sirac. 31. 5. aut *justum apparere*, sicut esse dicitur quod apparet; sic *הצדק* Psal. 51. 4. *δικαιοσύνη*, & *צדק* Psal. 143. 2. *δικαιοσύνηται* modò verbo *צדק* in Piel, aut *הצדיק* in Hiphil, quæ nativo sensu significant, *justum facere*, i. e. à vitiis purgare, mundare, liberare; ut diximus Act. 13. 38, 39. & sic sumitur Psal. 73. 13. Esa. 53. 11. Dan. 12. 3. 1 Cor. 4. 4. Apoc. 22. 11. Et hoc sensu hæc voce plerumque utuntur Rabbini, ut in Zohar, in Rabbino Israele, & aliis, videre est. Et quia hoc sensu idem est quòd *mundare*, idè etiam de Templo dicitur in Niphal, pro Hophal, Dan. 8. 14. *צדק קדש*, quod vertitur, *καθαρίσθησεται τὸ ἅγιον*. Sumitur & comparatè: sic, *Jerusalem justificavit Samaritaniam*, Ezech. 16. 51. simile est isti locutioni apud Lucanum, *Et Mutina & Lencas puros fecere Philippos*. Vide & Jer. 3. 11. Est & alia à proprietate nonnihil discedens hujus vocis significatio. Neque tamen vel sic idem valet quòd *remittere peccata*, ut quidam putant. Est quidè & in foro ejus usus, non tamen ut simpliciter sit, *absolvere*: nam de actore non minus quàm de reo dicitur, Exod. 23. 7. Deut. 25. 1. Prov. 17. 15. in quibus locis valet, *trahere ut justum*. Neque

verò

verò in rebus fori tantum usurpatur, sed etiam in rebus aliis, significatque *omne id facere quod iustis fieri convenit*, puta *probare*, Gen. 38. 26. Matth. 11. 19. & 12. 37. Luc. 7. 35. & 16. 15. & 18. 14; *laudare*, Ecclesiastic. 1. 22. & 31. 5; *benefacere*, 1 Reg. 8. 32, Ecclesiastic. 9. 15. Tob. 12. 3. Luc. 10. 29. Cum ergo primitivo sensu *justificare* sit, iustum facere sive innocentem, sicut duplex est iustitia, altera quam homines sua vi præstant, & quæ apud homines laudem meretur, exterior illa scilicet, Rom. 4. 2. & 9. 31; altera interior, quam Deus in nobis efficit, & quæ apud Deum valet, Rom. 6. idem est *fide nos justificari*, quod, *fide mundari corda*, Heb. 10. 22. *per obedientiam veritatis mundari animas*, 1 Pet. 1. 22. & ideo Christus etiam corporum morbos non sanavit nisi in credentibus, ut ostenderet multo magis sic animos sanari. Et fuit quidem hoc omnium temporum, ut interior animi puritas ex fide nasceretur, ex fide cresceret. Ceterum, tantò hoc excellentius Evangelii temporibus competit quantò promissa sunt & maiora & certiora. Cordi sic mundato, tanquam puro vasi, infundit Deus Spiritum suum; Spiritum, inquam, Christi, plenum dilectionis Dei ac proximi, omnisque bonitatis. Chrysostomus non male ad Gal. 3. *δικαιοσύνην τὴν πνευματικὴν* (Justitia attraxit gratiam Spiritus.) Is Spiritus deinde ingenti ubertate opera producit non minus Divina atque coelestia quam erant Linguarum usus, Prophetia, Daemonum expulsio. Ità qui erant *צדיקים* sunt *חסידים*; & *ἀγαπῶντες*; sequitur *δικαιοσύνην*, 1 Cor. 130. Non male ad hanc rem Lactantius, *Tunc magis iustitiam debet operari cum factus est iustus, ut quod ante in medellam vulnerum fecerat, postmodo faciat in laudem gloriæque virtutis*: item, *Et sicut in rudibus arvis priusquam serere incipiat, evulsis sentibus, & omnium stirpium radicibus amputatis, arva purganda; sic de nostris animis prius vitia detrahenda, & tum demum virtutes inferende, de quibus seminata per verbum Dei fruges immortalitatis oriantur.* Et hunc ordinem secuta est in Sacramentis Ecclesia: nam post *ἡμέτην* datur Baptismus, i.e. ablutio à peccatis; sequitur Unctio, i.e. collatio Spiritus; deinde quotidiana *ἀγῶν* sacrificia. Hieron. *Baptismus dimittit e carcere, & dimisso, si laboraverit, præmia pollicetur.* Spiritum autem illum Dei qui habent & sollicitè servant, eos Deus, ut ex se natos sibi que similes, pro filiis suis habet, iis ius dat certum ad bona æterna ac coelestia. Hæc cum ita se haberent, ut nec mundaretur cor nisi per fidem in Christum, nec Spiritus ille nisi in cor sic mundatum infunderetur, neque nisi illo Spiritu præditos Deus planè pro suis agnosceret, sequebatur hinc, Judæorum immensam multitudinem, ut quæ in Jesum non crederet, à bonis illis æternis ac coelestibus excludi. Id verò Paulus triste quidem esse ait, at non absurdum. Nam quicquid à Deo fieri apparet (apparebat autem, Christianos solos Spiritu Dei donari, tum ex vita, quâ multum cæteris anteibant; tum ex signis etiam miraculorum illis in omnium conspectum incurrentibus,) id omnino rationem habet, etiam si ea nobis non appareat. Hæc prolocutus ostendit tamen Paulus conspici aliquo modo non cur Deus ita facere debuerit, sed cur id eum magis decuerit. Addit hoc ipsum quod nunc gereretur, fuisse figuris quibusdam veteribus præmonstratum. De Prædestinatione illa, de qua multa in Scholis dicuntur, nullus hinc sermo: neque verò ad rem id pertinebat, quod egregiè monstrat Toletus. Etiam Remissio peccatorum quid sit in hac Epistola multi non rectè intelligunt. Deus Christi precibus, ob summam ejus obedientiam, hoc tribuit, ut humanum genus corruptissimum non destitueret, sicut poterat, & obduraret in peccatis; sed vias, & quidem magnificentissimas, cunctis aperiret per quas Spiritum illum Sanctum, & consequenter æterna ac coelestia bona, adipisci possent. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Et hoc notavit Chrysost. ad Rom. 4. multò plus esse justificari, quam remissionem accipere peccatorum. Hæc in ipso limine explicanda duximus, quæ toti Epistolæ faciem præferrent. [Ea verò placuit simul exhibere, quamvis pleraque aliò spectantia, nè ulla sensui Authoris fieret injuria. 10. De occasione & scopo Epistolæ hujus querendum.] Scopus idem hujus Epistolæ & illius ad Galatas. Is autem ex statu & historia illorum temporum colligendus est.

G.

Wil. p. 7.

Ham.

Christiani tum ex Judæis, tum ex Gentibus, gratiam Christi suis meritis, suæque iustitiæ, arrogabant. Judæi jactabant Patrum sanctitatem, Legem sibi à Deo latam, oracula Prophetarum, verum Dei cultum, Messiam ipsis & ex ipsis promissum; Gentes, Philosophiam, & virtutes suas morales. Utrorumque insolentiam coercet Paulus, probatque omnes & peccato & iræ Dei fuisse obnoxios, & Justificationem hominis coram Deo fieri per gratiam Christi gratis & absque meritis operum sive legalium, sive moralium. Scopus Epistolæ fuit, annulationes litæque inter fideles Judæos & Gentes tollere. Judæi namque, privilegiis suis elati, Gentiles despectui habebant, ritus Mosaicos ad justificationem comparandam observandos censebant. Gentiles contra, Judæos à Deo reprobos, seque eorum loco ascitos, gloriabantur, liberius vivebant sine discrimine dierum & ciborum. Ostendit ergo Paulus, nec illos nec istos habere quo se efferant, sed pariter utrosque & æternæ damnationi subjacere, & solâ Christi gratia per fidem justificari: eosque proinde hortatur ad modestiam, charitatem, & vitæ sanctimoniam. Abolitio circumcisionis aliorumque rituum Mosaicorum, quam Apostoli vel sermone, vel saltem praxi suâ, docuerunt, magnam Paulo aliisque Apostolis atque Christianis invidiam conflavit, & persecutionem in illos concitavit. Paulus ergo & praxin suam vindicat, & Christianos solatur, &c. Cum porro orti tunc essent Gnostici, Simonis Magi affectu, qui ritus Judaicos cum sceleribus Gentilium miscebant, adversus eos magnam hujus Epistolæ partem dirigit. Apostolus pro diversa hominum ad quos scribit conditione, nunc hæc nunc illa tractanda suscipit. Ad Romanos, rerum Dominos, qui terrarum orbi jura dabant, aptissime de Majore Imperio differit, de Dei in judicandis hominibus potestate, quâ mundi Rector quosdam justificat ex gratia, & ad salutem vocat, cæteros ex merito condemnat. Agre tulerunt Judæi Legis abrogationem, contendebantque saltem ut Vetus operum Fœdus cum Novo gratiæ Fœdere conjungeretur. Cum autem Legis partes essent præcipuæ, Moralès, quæ vitam innocentiam pollebatur; & Ceremoniales, quæ Israellem ab aliis Gentibus determinabat, hinc duæ cum Judæis Christianisque Judaizantibus ei lites erant: 1. De ipsa Justificatione. 2. De hominibus, ut sic dicam, justificandis. Utamque hinc datâ operâ & diligentissime tractat. [11. De analysi & partibus Epistolæ.] Partes Epistolæ duæ sunt; 1. dogmatica, usque ad cap. 12. 2. ethica & pathetica, documenta moralia continens. Omnes esse peccatores, iræque Dei obnoxios, ostendit cap. 1. & 2. Justificationem hominis gratuitam esse docet, inde ad cap. 5. Inde usque ad nonum describit statum hominis tum peccatoris, tum justificati. Inde ad c. 12. disputat de prima causâ electionis, & reprobationis hominum tam in universum, quàm præcipuè ac propriè de electione Gentium, & Judæorum reprobatione. Falsam de justificatione sententiam destruit, cap. 1. & 2. & 3. usque ad v. 21: veram asruit, reliquo cap. 3. & 4. Deinde agit de justificationis effectis: pace conscientie ac *ἀνεγκόλη* fidei, cap. 5; sanctitate vitæ, c. 6; immunitate à Legis maledictione & coactione, c. 7; constantia in ærumnis ac perseverantia, c. 8. Huic disputationi per modum occupationis subjicitur alia de electione & reprobatione, de Judæorum repudio, & Gentium vocatione, cap. 9. 10. 11. Sequuntur præcepta vitæ Christianæ, cap. 12. 13. 14. & 15. Clauditur Epistola peroratione pathetica & officiosa à cap. 15. 14. ad finem. A cap. 1. 16. ad cap. 12. *Gratiæ doctrina*, inde ad finem *Gratiæ usus*, demonstratur. Epistolæ partes sunt tres: 1. De Justificatione hominis coram Deo: quam, 1. per opera, sive Naturæ, sive Legis, obtineri non posse probat, ex impietate atque injustitia, tum Gentilium, tum etiam Judæorum; quibus utrique nihil præter iram & maledictionem Dei meriti sunt, cap. 1. & 2. & 3. 2. per fidem & gratiam Christi unice obtinendam probat cap. 3. 21. &c. & cap. 4. Justificationis porro effectum est Salus; cuius duo gradus sunt: inchoatur in Gratia, & in Gloria consummabitur. Gratiæ partes duæ sunt; 1. Liberatio à reatu & poena peccati, per vitæ donationem, quæ tota Christi iustitiæ vindicatur, de quo cap. 5. 2. Emendatio peccati, per Sanctificationem, quæ Christi gratiæ

10

20

30

40

50

60

70

Per.

Par. sim.

Wil.

Wil.

Par.

Par. sim.

Wil. 7.

Par.

Ham.

Bra. in

Argumen-

to.

Per. sim.

Pat. Wil.

Per.

Par. sim.

Wil.

gratiæ in solidum addicitur, cap. 6. non Legi, quæ non tam sanat, quàm irritat, corruptionem; de quo cap. 7. Gratiâ verò certissimè sequitur futura Glòria; de quo cap. 8. [Hæc prima pars.] 2. De *Vocatione hominum omnium indiscriminatim ad justificationem & salutem*. Aggè ferebant Judæi, quòd Paulus Gentiles, etiam incircumcisos, sacrorum participes, pari cum Judæis jure, faciebat, & gratiam Dei utrique pariter offerebat, ac utrique pariter inmerentibus ex mero Dei beneplacito donari docebat; vetans præterea nè Gentiles circumciderentur. Quo factò Legem Moysi abrogare, & gentis Israeliticæ privilegia imminutum ire, videbatur. De vocatione ergò agit Paulus; tum, 1. interna, quæ paucorum hominum propria est, quos Deus, cæteris meritò reprobatis, elegit ab æterno, solo suo beneplacito, nullâque natalium aut operum humanorum sanctitate, adductus: id quod à Deo & justè & sapienter factum docet, cap. 9. ad v. 24. Tum, 2. externa: quam ad omnes populos dirigendam esse probat, ex Prophetiis, cap. 9. v. 24. &c. & ratione, cap. 10. &c. Neque id mirum, cum Judæi à veritate deficerent: cujus causa erat propriæ justitiæ præsumptio, &c. cap. 9. 32, 33. & 10. 1. ad 11. Docet præterea nec Judæos de Deo queri, nec Gentes Judæis illudere, posse; tum quia Reprobos tantum abjecit, tum quia totius gentis corpus publicè tandem convertet, cap. 11. [Hæc secunda pars.] 3. De *officiis Christianorum circa Legis Mandata*; 1. Moralia, de officiis pietatis & charitatis Christianæ, cap. 12. 2. Politica, de officiis erga Magistratus & cives, & de studio Temperantiæ atque honestæ conversationis, cap. 13. 3. Ceremonialia, de Christianæ Libertatis usu, mutuæque fidelium tolerantia, cap. 14. & 15. ad v. 8. Hinc transit ad totius suæ Disputationis Epilogum, perorans cap. 15. 8. ad finem. Deinde claudit Epistolam commendatione Phœbes, varisque salutationibus, &c. cap. 16. t.

* Bra. in
argum. &
indice A-
nalytico.

CAP. I.

1. **P**aulus, &c. Παῦλος. De hoc nomine vide quæ dicta Act. 13. 9. Alibi Saulus dicitur, hinc Paulus: five idem reipsa nomen sit, sed dialecto variatum; five diversum, ut binominis fuerit: Saul, nomine gentilitio à Patre indito; deinde Paulus, quod nomen jus Romanæ civitatis testabatur: de quo vide Act. 22. 27, 28. quod, ut illustrius, & gratius apud Gentes, usurpavit. Vel Paulus dictus est à Sergio Paulo quem convertit, &c. [de quo plura pete, si libet, ex Per. Wil. Gom.] ¶ *Servus, &c.* Triplices, ait Scholiastes Syrus, sunt servi. Naturales, ut creaturæ ratione Creatoris; Volentarii, ut Moses, &c. Omnibus his modis Paulus fuit servus Dei. Profitetur, hæc voce, se totum esse Christi, ei penitus mancipatum, non suum sed illius negotium agere, illi laborare & vivere, &c. *Servus*, tum, 1. conditione, per ipsum vindicatus, conversus, &c.; tum, 2. officio, five ministerio. Ad sacras & publicas functiones nomen h. l. restringendum est. In V. T. quierant in magnis muneribus dicebantur servi Dei, ut Moses, Jos. 1. 1. & 14. 7. &c. Josue, Jud. 2. 8. Nehemias, 1. 6. David, Psal. 132. 10. In N. T. etiam [servi] Jesu Christi, qui & Dominus ipsorum dicitur. ¶ *Vocatus, &c.* Καλῆς ἐπὶ σοφίας. ¶ *Vocatus* (q. d. *vocativus*, Er. Ca. Be. nam καλῆς h. l. non est Participium, dictus, aut nominatus, quod καλεῖσθαι, aut καλεῖται. sed nomen Substantivum, absolutè positum. Vocatione, P. V. Secundum vocationem, V. Ex vocatione, Be. Pi. sim. Cam. sub. Dei, Pi. Ca. Ità Apostolatum suum vindicat à calumnia: vocatus ad munus obeundum non minus magnificè quàm Moses, Exod. 3. Moses per Angelum Dei, Act. 7. 30. Paulus per ipsum Dei Filium. Significat se non ambivisse aut sibi arrogasse hanc functionem, nec eam meritis suis, sed vocatu & gratiâ Dei, acquisivisse. De vocatione sua hic loquitur, vel, 1. ad fidem, de quo Act. 9; vel potius, 2. ad munus, de quo Act. 13. ¶ *Apostolus*, Mo. Ti. Ca. P. Be. &c. vel, in Apostolatum, Val. ad munus Apostolicum, Er. 11. V. De hac voce [Ἀπόστολος] vide dicta ad Mat. 10. 2. t. Ἀπόστολος propriè est missus ab alio, legatus, ut 2 Cor. 8. 19, 23. Phil. 2. 25. Specialiter verò sin-

gularem quandam & eximiam dignitatem ac potestatem in Ecclesia denotat, ut constat ex 1 Cor. 12. & Eph. 4. ¶ *Apostoli* autem Ἀπόστολοι, & significatione frequentissima, vocantur, qui Dominum viderunt, & cum ipso familiariter conversati sunt, & ipsum postea prædicarunt; qui à Christo immediate erant vocati, designati, & ita edocti, ut non errarent, qui potestatem acceperant ubivis locorum docendi regendique Ecclesias, & doctrinam miraculis confirmandi, ac Spiritum Sanctum aliis dandi.

¶ *Segregatus, &c.* Ἀπορίσθαι, &c. ¶ *Discretus* (vel, *Separatus*, five *Segregatus*, Er. Be. P. Ca. Tre. &c.) in, vel ad, Evangelium Dei, Mo. 11. Ti. &c. sub. prædicandum, Be. Par. similiter Er. D. &c. מברר, id est, *selectus*: sicut populum Israel dicitur Deus ברר, a populo, aut נאחזקו, è populis, Levit. 20. 24, 26. In Syriaco hic est ܐܪܡܝܐ, quasi diceret Paulus se nunc justius dici posse *Phariseum*, segregatum à cæteris non ritualibus institutis, sed operâ eximiâ. Est & ἀπορίσθαι, Gal. 1. 15. sed sensu paulum diverso, ut ibi dicemus. De voce Evangelii vide quæ dicta ad Inscriptionem Evangelii secundum Matthæum. ¶ *Pharisei* dicti sunt à *separando*, nam פרוש, *separatus*. Antea, cum Phariseus esset, separatus erat ad studium Legis; nunc, ad Evangelium. Sed non putem huc alludi hoc loco פרוש: ἀπορίσθαι non hic *adjective* sumitur, ut aliquid significet in hærens & permanens, quomodo פרוש à Phariseis usurpatum est, sed *participialiter*, ut actionem significet susceptam & ab alio profectam. ¶ *Separatus*, nempe à Deo, idque ab utero matris, Gal. 1. 15. ut olim Jeremias, 1. 5. t. Vel respicit illud Act. 13. 2. ubi Ecclesia dicitur ἀπορίσθαι Paulum, sed Divino jussu, & ad id opus ad quod jam ab utero separaverat eum Deus. ¶ *Segregatus* dicitur, vel, 1. quia erat extra numerum 12 Apostolorum; in quo differt à Matthia, Act. 1. &c. vel, 2. prædicatione, quod, reliquis tunc in Judæa inmanentibus, ipse Gentium Doctor designatus est, Act. 9. 15. Rom. 11. 13. b. Act. 13. 47. c. Gal. 2. 9. d.

2. *Quod, &c.* Ὁ ἐπηγγελῆσθαι, &c. ¶ *Quod* (nempe Evangelium) ante promiserat, &c. Er. Mo. Be. Pi. Ar. &c. vel, *annunciaverat*, &c. Æth. intellige αὐτὸς, Deus nempe, cujus nomen præcessit, per Prophetas; nec sermone tantum, sed & scriptis, quæ melius servari solent. Invidiam novitatis depellit. Nolite novitate percelli, cum illa novitas pridem sit prædicta. Respicit oracula antiqua de Christo, Gen. 3. 15. Deut. 18. 18. If. 9. 6. &c. ostenditque Prophetarum & Apostolorum consensum. Vide Luc. 24. 44. Joh. 12. 16. Act. 10. 43. Heb. 8. 8. Hunc versum recentiores parenthesi includunt, vetustiores non item: quod laudo: nam quod sequitur, καὶ ὅτι, rectè construi videtur cum ἐπηγγελῆσθαι ita sanè Arabis, vel sic vertens, *Qui promisit jam ante* — *Manifestationem Filii* — vel sic, *Quod promisit jam ante*, — nempe *Manifestationem Filii*, &c. Sensus idem est, Vult, Evangelium de Filio, esse manifestationem Filii.

3. *De Filio suo*. Connectendum, vel, 1. cum *Scripturis Sanctis*, quæ sunt de Filio: vel, 2. cum *promisit*, nempe quod Evangelium promisit de Filio: vel, 3. cum *Evangelium Dei*, quod præcessit, versu primo; explicatur enim de quo agat ille sermo bona nuntiatus: ut v. 2. per parenthesin interpositus sit, ut sit sensus, *Segregatus ad* (sub. *prædicandum*) *Evangelium Dei*, quod non de re vulgari tractat, sed de Filio Dei. Materiam itaque & subjectum Evangelii hic exprimit: & ex illius præstantia commendat Evangelium, quod non de fabulis agat, nec de Alexandri, Scipionum, &c. victoriis, nec de diis Gentilium, sed de Filio Dei. ¶ *Qui, &c.* τὸ γεννηθῆναι, &c. ¶ *Qui ortus est* (i. e. originem duxit, vel, *cepit existere*, ut Gal. 4. 4. v. vel, *genitus est*, Val. natus est, Er. Sy. & Ar. in Di. sed id esset γεννηθῆναι, ut Luc. 1. 35. v. Vel, *factus est*, Vulg. Stun. Be. &c. propriè intellige, quoad humanam naturam. Significat tum eum prius fuisse, tum postea factum esse quod non fuerat, hominem scilicet per incarnationem. ex semine (i. e. domo five familia, ut dicitur Luc. 1. 27. f. vel posteritate five sobole, Davidis (i. e. de substantia Mariæ, Gal. 4. 4. quæ erat de posteris David, Luc. 2. 4. 5. Matt. 9. 27. & 12. 23. & 15. 22. & 20. 30, 31. & 21. 9, 15. Luc. 1. 32, 69. & 18. 38, 39. Davidem nominat cui Christus promissus est non indefinite, ut Adamo,

* Per.
y Gom.
z Hi. in
Gom. sic
Per. Wil.
a Per.
b Hi. in
Gom.
c Par.
Gom.
k Par. sim.
Per.
l Par. sim.
Per. Gom.
Wil.
m Per.

a G.
o D. sim.
Er. Be.
p D.

q Cam.
r Tol.
Par. Di.
t Par. Di.
u Par.
v D. Par.
Tol.
x G.
y Di.
z Tol.
a Par. sim.
Tol.
Be. Wil.
b Par.
c Be.
d Tol.

* G.
f Camer.
g G.
h Tol. sim.
Par.
i G.
k Par.
l G.

m Di.
n Anselm.
in Tol.
o Theod.
in Tol.
p Tol. sic
G.
q G.
r Tol.
t G.
u Tol.

v Par.
v V.
y G.

z Stun.
a Be.
b Be. sic
Me. &c.
c Par.
d Be. Par.
f Be.
g V. Pe.
h Gom. sic
G. Be.
i G.

mo, & Abrahamo; sed expressissimè, nempe ex lumbis ipsius k.) secundum carnem, Pi. &c. vel, quod ad carnem attinet, V. Ca. Per carnem intelligit vel corpus l; vel, per Synecdochen, humanam naturam m, five conditionem n; eamque quatenus infirma est o. Ostendit eum aliam habere naturam quàm Filius Dei est p. Simili limitatione distinguit in Christo naturam humanam à Divina, Rom. 9. 5. 9. Duas h. l. Christi naturas sigillatim affert. Filium à Patre distinguit, unitatem personæ [Christi] declarat, ut vix ullus sit in S. S. locus in quo contineatur brevior & certior compendio quicquid de Christi persona est credendum r. Est & hinc communicatio idiomatum: nam esse ex semine Davidis, quod humanitatis proprium est, de Filio Dei dicitur t.

4. Qui, &c. Τὸ δὲ δεικνύει ὅτι οὗτος ἐστὶν υἱὸς τοῦ Θεοῦ [Declarato (vel, Declaratus autem, Pi. Qui declaratus fuit, Er. Il. sic V. Par. vel, demonstratus, five manifestatus, Be. ex Chrys. & Tertul. Er. V. vel, Certo demonstrato, Ca. Idem est quod Act. 2. 22. ἀποδείκνυσθαι, demonstratus t. q. d. Divinitas ejus quæ prius in carne latebat, postea demonstrata est v. Semper fuit Filius Dei, sed paucis cognitus, scil. Judæis; verum post declaratus est talis toti mundo x. Sed nondum probatum video, ὁρίσασθαι significare, demonstrari, declarari, &c. y. Vel, Definire, Ca. sic Ti. Mo. Er. V. Indicato, vel Decreto, omnium suffragiis z. Vel, Qui determinatus est esse, i. e. qui intra tales terminos est constitutus, iisque ab aliis ita diremptus ac determinatus, ut judicari aliter non debeat, nec possit, quàm quod sit Filius Dei. ὁρίσκειν valet, definire, determinare, i. e. rem intra suos terminos ita constituere, ut ex eis natura rei intelligatur. Placet Hefychius, qui ὁρίσκει vertit, statuit, terminum dat, judicat, dirimit, determinat a. Vel, Qui predestinatus est, Vulg. Sic Latini Interpretes etiam vetustissimi, ut apparet non tantum ex ea quâ utimur Versione, sed & ex Irenæi Interprete, 3. 18. 32. & ex Rufiniana Versione Origenis h. l. & ex Hilar. 7. De Trinitate, & ex Concilio Tolet. 11. 5. Epiphanius quoque Hæresi 54. citat προορισθέν, ratus idem valere ὁρίσκειν & προορίσκειν. Sic quod est, προορίσσει ἡ ἐκείνη, Act. 4. 28. idem est, ὁρίσκειν ἐκείνη, Act. 2. 23. Pari sensu habemus ὁρίσκειν, Luc. 22. 22. & ὁρίσσει, Act. 17. 31. Sic & ὁρίσκειν sumitur Act. 10. 42 b. Sensus est, Christus, ut homo, predestinatus est ab æterno, ut sit Dei Filius c. [Aliis non placet hæc Versio:] Dicitur Christus προορισθέν, 1 Pet. 1. 21. sed officii, non essentiae, ratione d. Alia ergo Latina exempl. ut notat Orig. habent, Qui destinatus est *, h. e. designatus f: predestinatur enim, inquit, quod nondum est; destinatur autem quod jam est g. Vel, Qui cognitus est, Tre. & G. ex Sy. Ar. in Di. quomodo per ὁρίσκειν vertitur וְיָדָעַתִּי, Job. 22. 28 h.) Filio (vel, Filius, Er. Ti. &c.) Dei potenter, P. Be. &c. vel, in, five cum, potentia, vel, per potentiam, Er. Ti. Ca. Di. ex Sy. & Ar. absolute nempe sic dictam, quatenus ea Deo propria est, qui propterea וְיָדָעַתִּי, potentia, Hebræis dicitur. Ità ut, ἐν δυνάμει, hic terminum dicat, definitionem Filii Dei ingredientem, quo probetur & dignoscatur esse talis i. In potentia, sub. existens, seu habens potentiam, nempe Divinam; h. e. omnipotens: id enim δυνάμει absolute posita passim significat, ut v. 20. & Matt. 6. 13. & 26. 64. Dicit ergo Filium esse declaratum mundo quod sit omnipotens, & proinde Deus k: Filius Dei in virtute, i. e. naturalis, non adoptivus l. Sed malim eum demonstratum dici virtute & potentia, tanquam instrumento quodam Divino m: per virtutem, quâ edidit Christus tot prodigia, quæ δυνάμει ideo dicuntur n, quibus Divina Christi virtus obsignata est o. Er, in, hic valet ex, vel per p. Er δυνάμει, conjungendum vel cum ἐκ δυνάμει, vel cum ὁρίσκειν tunc autem vertendum, potente q. Potentiam opponit imbecillitati carnis r. Sensem hinc difficiliorem efficit curtata locutio, quam evolvere conabimur. Jesus Filius Dei multis modis dicitur; maxime populariter, ideo quod in Regnum à Deo evectus est: quo sensu verba Psal. 2. de Davide dicta cum ad Regnum pervenit, Christo aptantur, Act. 13. 33. & Heb. 1. 5. & 5. 5. Hæc autem Filii, five Regia, dignitas Jesu predestinabatur & præfigurabatur jam tum cum mortalem agens vitam magna illa signa & prodigia ederet, quæ δυνάμει voce denotantur, sæpe & singulariter δυνάμει, ut Marc. 6. 5. & 9. 39. Luc. 4. 36. & 5. 17. & 6. 19. & 8. 46. & 9. 1.

Act. c. 3. v. 12. & c. 4. v. 33. & c. 6. v. 8. & c. 10. v. 38 f. t. g.

¶ Secundum, &c. Κατὰ πνεῦμα ἀγιασµὸς] Secundum (vel, Quoad, P. vel, Per, Tre. ex Sy. Ca.) spiritum sanctitatis, Be. Di. ut ἀγιασµὸν vertitur i Thef. 3. 13. & in Glossario t. Vel, sanctificationis, Er. P. Mo. Pi. &c. vel, sanctum, Tre. ex Sy. Eth. sanctificum, Ca. Intelligunt h. l. vel, i. tertiam personam Divinitatis v: secundum v Q in Di. Spiritum S. i. e. secundum Divinam essentiam, quam & Filius cum Spiritu habet, & Spiritus à Filio. Rectè sanè probatur Deitas Christi ex relatione quæ est inter Christum & Spiritum Sanctum x. Vel, secundum Spiritum, quo scil. alios sanctificavit y, quem in Pentecoste effudit z, per quem Apostoli miracula ediderunt a: solus enim Dei opus fuerit Spiritum mittere, five effundere b. [Sensus est,] Hæc signa edebat Jesus per Spiritum illum sanctitatis, i. e. vim Divinam, per quam ab initio conceptionis sanctificatus fuerat, Luc. 1. 35. Joh. 9. 36. Sic Marc. 2. 8. Opponuntur hic de Christo, καὶ πνεῦμα, & καὶ πνεῦμα, ut & 1 Pet. 3. 18. quomodo de eodem opponuntur, καὶ ἀδελφούς, & ἐν δυνάμει, 2 Cor. 13. 3. Ostenditur, ergo Jesus nobilis ex materna parte, utpote ex Rege terreno ortus; sed nobilior ex Paterna parte, quippe à Deo factus Rex cœlestis post resurrectionem, Heb. 5. 9. Act. 2. 30. & 26. 23. ubi est similiter, καὶ ἀναστάντες νεκρῶν, pro, ἀναστάντες ἐν νεκρῶν, ut loquitur Petrus, 1. 1. 3. & ei Regno etiam antè destinatus per tot miracula facta vi Divinâ ipsi propriâ & in ipso habitante. Simile quid in nobis geritur. Nam & nos per operâ Spiritus destinamur Regno post resurrectionem adipiscendo, ut notant Iren. & Novatianus c: [quorum verba quære in G.] Vel, 2. Divinam Christi naturam d: secundum quam est & dicitur Filius Dei *. Hunc sensum suadet, 1. Antithesis: sicut, καὶ σάρκα, humanam Christi naturam designat, sic καὶ πνεῦμα, Divinam f: alioqui manca est antithesis, nec ostendit secundum quid Filius Dei non sit factus ex semine David g. 2. Quod hæc ipsa duarum in Christo naturarum antithesis, ex ipsa illarum diversitate sumpta, Christo disertè tribuitur, 1 Tim. 3. 16. & 1 Pet. 3. 18 h. Obj. 1. Divina natura nusquam in Scriptura tali voce significatur i. Resp. Illa quoque Spiritus nomine venit, ut Joh. 4. 24. Deus est Spiritus k, h. e. spiritualis natura l; & 2 Tim. 3. 16. justificatus Spiritu; & Heb. 9. 14. obtulit se per Spiritum eternum m; & 1 Pet. 3. 18. vivificatus Spiritu, h. e. Divinitate, five Divinitatis virtute n. Et Filius Dei, quod naturam Divinam designat, Sanctum vocatur, Luc. 1. 35; &, Sanctus sanctorum, Dan. 9. 24 o. Obj. 2. Epitheton sanctitatis ostendit tertiam Triadis personam intelligi p. Resp. Sic dicitur natura Divina Christi, tum quia est essentialis ipsamet sanctitas q: tum propter effecta, quia & carnem suam quam gestat σάρκα, & Ecclesiam, quam inhabitat ἐκκλησίαν, verè sanctificat r. Optime constat distributio personæ Christi in carnem, h. e. naturam humanam infirmam atque mortalem, qualem nascendo assumpsit; & Spiritum, h. e. naturam Divinam atque æternam, secundum quam describitur Dei Filius, & quidem ut justificatus Spiritu, 1 Tim. 3. 16. h. e. non amplius sub carnis infirmitate latens, sed eâ gloriâ & majestate conspicuus, propter quam Sanctus Israelis pari adoratione cum Patre colendus in sua demum resurrectione apparuit, edicente Patre, Filius meus es tu, ego hodie genui te, Psal. 2. 7. &, Omnes Dei Angeli adorent eum, Heb. 1. 6. Hinc natum epitheton ἀγιασµὸς. Sanctitas enim in Deo est summa illa perfectio atque Majestas propter quam adoratione dignus est, & Sanctus prædicatur, Psal. 22. 4. Esa. 6. 3. Apoc. 4. 8 f. ¶ Ex, &c. t Bra. Ex ἀναστάσεως, &c.] Ex resurrectione (vel, Per resurrectionem, P. Be. Pi. Qui resurrexit, Tre. ex Sy. Dum resurgit, Ca. Ex eo quod resurrexit, Er. Il. Eamque resurrexisse, Eth. Post resurrectionem, Tol. Sed sic esset, καὶ ἀναστάν. Vel, Et resurrectionem, Val. Legit ergo, ἀναστάντες t.) mortuorum (cùm resurrectio in S. S. sit multiplex, declarat qualis hæc sit, ea scil. quâ mortuus ad vitam revocatur v. Vel, ex mortuis, P. Ca. Be. Pi. sic Er. Il. Tre. ex Sy. Ar. Eth. Par. Νεκρῶν, pro, ἐν νεκρῶν x, ut 1 Cor. 15. 42. & Heb. 6. 2 y. Plenè scribitur, ἐν νεκρῶν, Luc. 24. 46 z. Act. 4. 2 a. & 10. 41 b. Hic autem post καὶ omittit ἐν, euphoniæ causâ c.) Jesu Christi, &c. Mo. Ti. &c. i. e. ipsius. Antecedens loco relativi, per Hebraïsmum d. Vel, de Jesu Christo inquam, &c. Pi. Er.

vel, nempe *Jesu Christo*, &c. P. Be. Connectendum cum, *οὗτοι τὸ ἰσχυρὸν*, v. 3. verbis interjectis per parenthesin inclusis*, propter longum scil. hyperbaton, expresso *Jesu Christi nomine* f. Hæc verba, *Ἰησοῦ Χριστοῦ*, &c. alii [ut jam dictum] connectunt cum *ἰσχυρὸν*, ut hoc sit illius *ἰσχυρὸν*. Chrysost. autem cum proximis connectit, putatque esse longam trajectionem; & illa, *καὶ πνεῦμα ἀγίων*, &c. *ἀναστάσεως νεκρῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, referri ad illud, *ἀποστόλων* eis τὸ εὐαγγέλιον. quasi dicat Paulus se aptum redditum ad Evangelii prædicationem per Spiritum S. qui resurrectionem Christi est consecutus, Joh. 7. 39. Act. 2. 33. *Ἀνάστασις* hic accipi possit, vel, 1. transitivè, pro resurrectione; vel, activè, five neutraliter, five ut Pater suscitavit Filium, five ut Filius suscitavit seipsum: vel, 2. passivè, pro resurrectione h. Resurrectionem mortuorum autem hic intelligit, vel, 1. de Lazaro aliisque mortuis, virtute Christi resuscitatis, Matt. 27. 52: vel, 2. de Resurrectione universali, quæ est Capitis & totius corporis mystici k: vel potius, 3. de ipsius Christi resurrectione l; quæ Divinitatis Christi demonstratio erat evidentissima m. Vide Joh. 5. 26. & 10. 18. Act. 3. 12, 16 n. *Ἀνάστασις νεκρῶν* idem est quod, *ἡ ἐκ νεκρῶν* ut patet ex collat. 1 Cor. 15. 12, 13. cum Luc. 20. 35. Act. 4. 2. ideoque unius etiam hominis resurrectioni tribuitur, ut Act. 17. 32. ubi de solius Christi resurrectione agit, v. 31. & Phil. 3. 11. ubi non optat ut pertingat ad aliorum mortuorum resurrectionem, sed ut ipse beatè resurgat, &c. o.

5. *Per quem*] Vel, 1. Spiritum P; vel, 2. Jesum q: vel, 1. per Christum, ut Mediatorem, à Deo, seu Spiritu Sancto r: vel potius, 2. à Christo, tanquam Authore principali vocationis ejus t. ¶ *Accepimus* (ego Paulus & reliqui Apostoli Christi *) *gratiam & Apostolatium*] Ità P. Mo. Be. Pi. &c. vel, & muneris Apostolici functionem, Er. Il. Est *ἐν δυνάμει*, *gratiam Apostolatūs*, beneficium ingens v, non ob sua merita, sed gratis collatum x. Nam collatum munus Apostolicum *χάρις* vocat, ut Rom. 15. 15. Gal. 2. 9. Eph. 3. 2, 7, 8 y. & *χάρισμα*, ut 1 Tim. 4. 14. 2 Tim. 1. 6 z. [Alii verò hæc distinguunt.] *Gratiam*, nempe conversionis a, vel reconciliationis, & gratuita remissionis peccatorum b; vel, dona Spiritūs Sancti functioni congrua c: & *Apostolatūs munus* d. Sensus, q. d. Redii in gratiam cum Patre, & missus sum ad annunciandum Evangelium *. ¶ *Ad*, &c. *ἵνα ὑπακούω*, &c.] *Ad*, vel *In*, obedientiam (vel, *Ut obediant*, Er. Sy. *Ut obediantur*, Il. Ca.) fidei, P. Mo. Ti. Be. Pi. &c. i. e. doctrinæ Christianæ f: ut Deo obediantur per fidem g Evangelio habitam. Genitivus sæpe causam efficientem exprimit. Sic & 1 Pet. 1. 22 h. Vel, fide, Il. Ut gentes obediant Christo, fiduciam habendo in eum i. Obedientia est id quò tendit fides, Rom. 15. 18. & 16. 19. 2 Cor. 7. 15. & 10. 5, 6. Philem. v. 21. 1 Pet. 1. 2. *ut obediantur, non ut disputetur de natura Dei*, ait hic Chrysostomus k. Ut in Gentibus pareret fidem, quæ pura putà est obedientia. Obedientiam fidei tribuit, tum quòd fide obediamus Dei præceptis, tum quòd ipsa fides in obedientia consistat: non enim rationibus nititur fides, sed loquentis Dei veracitate, autoritate & jussu, cujus causà credo v. g. tres esse personas, &c. Hic Deo rationem nostram subicere, obedire est l. Fides non accipitur curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientiâ & tacitâ auscultatione m. Pertinet hoc tum ad Judæos, qui signa, tum ad Gentes, quæ Philosophicas rationes, flagitabant n. ¶ *Omnibus Gentibus*] Ex mandato tum generali, Matt. 28. 19. tum speciali, Act. 9. 15 o. Erat Apostolus Gentium, Gal. 2. 9 p. ¶ *Pro*, &c. *ὑπὲρ*, &c.] *Pro* (vel, *De*, Er. V. *ὑπὲρ*, pro *ὅτι* q: vel, *Super*, Er. Il. Ti. V. i. e. quæ fides est de nomine Christi r. Vel referendum hoc ad superiora, *accepimus Apostolatium*, i. e. legationem hanc quâ fungimur: sed qua de re? nempe *de nomine Jesu* prædicando t.) nomine ejus, P. Mo. Be. Pi. &c. vel, 1. loco Christi, ut explicatur 2 Cor. c. 5. v. 20 t: vel, 2. ad gloriam ipsius, nempe Christi v, 2 Cor. 4. 5. 2 Thes. 1. 12 x. Significat, nec pro suo, aliūve creaturæ nomine datam tibi eam gratiam, sed pro solius Christi nomine, ut nec se nec alios, sed Christum, prædicaret y.

6. *In quibus* (vel, *Inter quas*, Be. Pi. Romanos, rerum dominos, in censu aliarum gentium reponit z, nè superbirent a: nam in Christo nulla est gentium distinctio b.)

estis & vos] Vos Romani, qui ex Paganismo ad Christianismum venistis; quales Epænetus, Amplias, Urbanus, Stachys, & alii qui nominantur in fine hujus Epistolæ c. c. G. Fidem eorum conciliat d, docetque se non ex curiositate illis prædicare, sed ex officio *, tanquam eorum Apostolum f. ¶ *Vocati*, &c. *κλήτοι Ἰησοῦ*, &c.] *Vocati* (i. e. vocatione facti Discipuli g) *in Jesu*, &c. Sy. vel, à *Jesu*, &c. Be. Pi. Di. vel potius, *Jesu Christi*, Di. ex Vulg. Insignem enim constructio illa habet emphasin, ut Marc. 13. 27. *ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ*, i. e. *electos suos*, i. e. quos per electionem pro suis habet: ità h. l. designatur & gratia Christi, quæ eos vocavit; & dominium ejus, quo eos, vi vocationis, tanquam suos deinceps habet. Sic Esa. 48. v. 12. *Israel vocatus meus*, i. e. sic à me vocatus ut meus sis h. Sensus, q. d. Vocatione Dei gratuita facti fideles, h. Di. servi, filii Jesu Christi i. Sæpe hoc, *κλήτοι*, addit Apostolus fidelibus loquens; ut intelligerent, omnem suam emendationem & spem esse ex liberalissimo Dei beneficio, qui criminibus gravibus involutos ex alto vocasset k.

7. *Omnibus*, &c.] Et Judæis & aliunde ortis l, & in dignitate positis & privatis, & ingenuis & libertinis & servis: Omnes enim in Christo pares m. ¶ *Dilectis Dei*] i. e. Christianis, non infidelibus, ostendit quàm honorificum & utile sit Christianum esse, & hoc non ex ipsorum meritis fluxisse, sed quia Deus dilexit eos, &c. n. ¶ *Vocatis*, &c. *κλήτοις ἀγίοις*] *Vocatis* (vel, *Vocatione factis*, V. Ex Dei vocatione, Be.) *sanctis*, Er. P. Mo. Ca. Pi. &c. vel, & *sanctis*, Tre. ex Sy. ut sint sancti o. Simul nominat & beneficium p, vocationis gratiam q, quæ dilectionis Dei effectum est *, & officium r, ut fiant sancti, i. e. puri, sinceri, & Deo dicati t; ut vocatione suâ dignè ambulent u. Dativum verbo subaudito ponere mos est Epistolarum v. Est *ἡμῶν ἐκκλησίαν* intelligit, illis *hæc scribi* x. Judæi nascebantur sancti, & à sanctis, & in sancta Lege; Gentes habebant tanquam profanos & à Deo alienos. Id hic Paulus amolitur y. ¶ *Gratia*] i. e. Favor, nempe *Dei & Christi*, ut sequitur z: benevolentia Dei a, gratuita munificentia b, remissio peccatorum c: effectum pro causa d: reconciliatio cum Deo *. ¶ *Vobis*] Sub. sit, Be. Pi. *adsit*, G. *contingat*, Camer. vel, *multiplicetur*, ex 1 Pet. 1. 1 f. ¶ *Et pax*] *שלום*, prospera omnia g. Vide Matt. 10. 13. Marc. 5. 34. Luc. 7. 50. & 8. 48. Joh. 20. 21, &c. h. Vel, remissio peccatorum i, reconciliatio cum Deo k; de qua pace, Luc. 2. 14. Rom. 5. 1 l. unde oritur pax conscientiæ, Phil. 4. 7 m. ¶ *A Deo*, &c. *Ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμεῶν, καὶ Κυρίου*, &c.] *A Deo Patre nostro* (qui scilicet nos adoptavit in filios n) & *Domini Jesu Christi*, q. d. Patrem nobis cum illo communem esse o. Sed depravatio hæc est: ei obest tum distinctio inter *ἡμεῶν*, & *καὶ Κυρίου* unde Syrus reddit, à *Deo Patre nostro*, & à *Jesu*, &c. tum collat. 2 Tim. 1. 2. & Joh. Epist. 2. 3. ubi Pater & Filius manifestè, ut Author gratiæ & pacis, invocatur p; tum ordo, qui sic præposterus esset: dicendum enim esset, *ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμεῶν*. quum Deus primò sit Pater Christi, noster secundariò propter Christum t. *A Deo* — & *Domino*, &c. Er. ex Amb. & Did. Be. Pi. Tol. Par. &c. i. e. à Deo propter Christum q. Æqualem utrique potentiam & Divinitatem tribuit r. Qu. Sed cur Spiritus S. non meminit? Resp. 1. Quia ille in ipsius donis, *gratia* & *pace*, insinuat t. 2. Ut brevitati consulat. Illius autem mentio alibi fit, ut 2 Cor. 13. 14 t.

8. *Primum quidem*; ità Be. Pi. *πρῶτον μὲν*] Est vox incipientis Epistolæ: nam hæcenus Inscriptio fuit. Simile sermonis exordium Joh. 8. 25 v. Post *primum*, addi debuit, *secundo, tertio, vel, deinde, præterea*: est ergò hic Ellipsis, ut in illo, *Primum in hac re prædico tibi*, & in Aristoph. Nebulis, *πρῶτον μὲν καὶ μετὰ ταῦτα*, &c. x. Est species *ἀναστροφῆς* ut in Cicerone, *Principio generi animantium omni est à natura tributum*, &c. y. *πρῶτον* simpliciter declarat hoc esse sermonis initium z. q. d. Ut dicendi principium faciam a. Al. *πρῶτον* h. l. non tam ordinis quàm intendendi adverbium est, pro *inprimis*, vel, *ante omnia*, ut Rom. 3. 2 b. Sic *πρῶτον* præcipuum sign. Luc. 15. 22, &c. c. Innuit summum hoc esse beneficium. ¶ *Gratias ago Deo meo*] *Suum* vocat, singulari & gratiâ, quia *me separavit*, &c. & obligatione, quia *ei servio*, v. 9. quem ego propitium sentio, & hæc fide colo. Est vox tibi dei.

dei, confer Gal. 2. 20^d. & ut hoc beneficium, Romanis collatum, tanquam sibi collatum se reputare significet: quod argumentum erat charitatis maximæ*. Confer Hof. 9. 8^f. Magni est affectus quod eum qui est omnium Deus sibi facit proprium. Frequens id in Davide. Sic ex affectu Deus se Deum dicit Abrahami, Is. & Jac. Gratias agebant Patres V. T. pro bonis terrenis, Apostoli pro iis quæ ad Dei gloriam etiam cum ipsorum maximis incommodis & periculis pertinebant^b. Ut ansam vanæ gloriæ præcidat, in Deum Auctorem bonum laudatum refertⁱ. ¶ Per Jesum ¶ Per quem, ut Summum Sacerdotem, omnia nostra grata sunt Deo^k. Christiani sicut Patrem precantur per Christum, ita & per Christum gratias agunt, i. e. agnoscunt beneficia Patris sibi per Christum data. Vide Joh. 14. 14^l. Al. Agit gratias per Christum, i. e. pro hoc beneficio per & propter Christum iis collato, non autem propriâ virtute aut merito, &c. ¶ Pro omnibus vobis ¶ i. e. Vestra causâ, ob beneficium vobis collatum^m. Sui oblitus tantum de Ecclesiæ sollicitus est & gaudet saluteⁿ. ¶ Quod fides vestra annuntiatur (i. e. prædicatur, aut celebratur, ut 1 Cor. 11. 26°.) in toto mundo ¶ i. e. In multis partibus mundi p; in partibus orbis Romano Imperio subjectis q; passim per omnes Ecclesias^r. Hyperbole, vel potius Synecdoche totius, ut Luc. 2. 1[†]. & Joh. 12. 19. Cum enim Roma caput esset tot gentium, & illuc undiq; confluerent gentes, latere non poterat quod illic gerebatur; ac proinde eorum fides aliis exemplum erat & exhortatio^t. Magno cum gaudio Provincialium Christianorum acceptus fuit ille nuncius, etiam Romæ, in capite Imperii, esse qui eandem fidem profiterentur^v. Nota artificium Pauli: Cum eos monere & arguere vellet, ab eorum laude incipit: quâ simul ipsos admonet, ut in fide sint perfecti & constantes, quia expositi sunt in exemplum toti orbi, &c.^x

9. Testis mihi est Deus ¶ Juramenti hoc vim habet y, (nam juramentum est, Deum testem assertionis aut promissionis facere z:) sed in re certissima & ad Deum pertinente. Vide ad Matt. 5. 34^z. Res hæc erat occulta, soli Deo cognita: erat quoque magni momenti, suam erga eos notam & certam facere dilectionem & curam^b. Ignotus ad ignotos scribens jurat, &c.^c. ¶ Cui, &c. ¶ Ω λαβὼν ἐν τῷ πνεύματι μου ¶ Cui servo (vel, Quem colo, Er. V.) per Spiritum, Sy. in Di. per auxilium Spiritus, Ar. in Di. vel, per Spiritum meum, h. e. mihi datum d: per Spiritum Sanctum, cujus virtuti, non propriæ, omnia opera sua tribuit*. Vel, in spiritu meo, excludit corporeas victimas^f. Tacita est antithesis inter cultum (Judæorum atq; Gentilium g) ceremonialem^h, sive carnalem i; & spirituale^k, Christianorum l. Vel, spiritu meo, Be. Pi. i. e. ex animo^m, volente animoⁿ, illi addictus^o, non renitens, ut Jonas. Hoc est, ἐκ ψυχῆς, Eph. c. 6. v. 6 p. Absque hypocrisis q, mente & affectu, quo omnibus serviebat, quod corpore non poterat^r. ¶ In Evangelio, &c. ¶ Scil. prædicando t. Evangelium hic non est ipsa doctrina, sed ejus prædicatio, ut Phil. 4. 15^t. Servio Deo, non docendo ritus Legales, (ut prius v,) sed doctrinam multò coelestiorē*. Sensus, q. d. Dum bonum nuncium per Filium ejus allatum omnibus aperio y. ¶ Quod sine intermissione, &c. Ἀδιαλείπτως, &c. ¶ Indefinenter, &c. Pi. Par. i. e. quoties oraret; q. d. Vestrum bonum meum reputo, & ideo pro vobis ut oro, ita & gratias Deo ago, ut dixi z. Magni affectus signum non interdum, sed perpetuò, amicorum in precibus meminisse a. Quorum sæpe meminimus; ea nobis cordi & curæ esse testamur^b.

10. Obsecrans, &c. Δεόμενος ¶ ἵνα ἴδω πότὴ ἐδοξάσθαι μου ἐν τῷ δαίμονι τῷ Θεῷ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. ¶ Syrus & Arabs cum quibusdam exempl. Græcis inchoant v. 10. à δεόμενος c. In 2 Codicibus est comma post δεόμενος ut connectatur cum ἐλθεῖν, & reliqua interjiciantur: quæ sententia simplex est & plana d. Rogantem (vel, Rogans, P. Dum rogo, Pi.) si quo modo tandem (vel, si fortè tandem, Ti. si quo pacto jam, Er. Di. five, tandem, Er. Nam ἵνα nonnunquam urgentis vim habet. Cæterum, hæc particularum congeries, πῶς, ἵνα, πότὴ, mirum expriment desiderium ac studium festinandi; ut Græca Scholia monent*. Vel, si tandem, Tre. ex Sy. potius, si à nunc, vel ab hoc tempore, Di. ex Sy. Illud, εἰπὼς, signifi-

cat, non certum fuisse Paulum an quod precabatur afsecutus esset. Itaque docet nos orare sub tali conditione, si id è gloria sit Dei^f, vel, si Deo visum fuerit g. Rursus particulæ illæ difficultates modi & temporis significant. Illud, tandem, indicat, eum diu hoc Deum obsecrâsse^h. Aliquando prosperum iter (id est, liberum, & expeditum ab omni difficultate i,) mihi detur ex (vel, in, Vulg. Tol. pro, Pi.) voluntate (vel, per voluntatem, Er. V. Pi.) Dei (id est, ita volente Deo^k; vel, quod gratum sit, & secundum voluntatem Dei. Nihil indistinctè & absolute petit, quanquam de tot hominum salute agens, sed limitatione adjectâ l: monet simul, in Dei manu & providentia gressus nostros consistere^m. Οὕτως de providentia Dei res nostras dirigente usurpat & Ignatius ad Trallenses de Polybii adventu Smyrnam agens n.) ut veniam ad vos, Be. P. Pi. Potest tamen jungi cum ἐδοξάσθαι, & ἵνα subaudiri ante ἐλθεῖν, ut infra v. 28. & locus sic reddi, Rogans si quo modo tandem, &c. ut veniam ad vos o. Precantem ut (quod Dei voluntate fiat) tandem aliquando commoditatem adipiscar itineris, ad vos visendos, Ca. Εὐδοξῶ verbum est frequens in Interpretibus V. T. notatum quoque à nobis sæpe in Tobia, Sapientia & Sirachidæ libris, ac Macchabæis, respondens Hebræis aliquot verbis, frequentissimè verbo תָּלַץ. Itaque sensus est, Labore precibus meis, si fortè Dei voluntas felicitatem mihi indulgeat ad vos veniendi. Similis constructio 2 Macc. 10. 23. τῷ εὐδοξῶσαι ἡμᾶς ὁ Θεὸς, qui felicitatem nobis dedit mundandi Templum. Sic & σωτηρία & ἀνάπαυσις dicuntur εὐδοξῶσαι, Sirac. 38. 14 p.

11. Desidero ¶ q. d. Nimis diuturna mihi videtur hæc mora q. ¶ Videre vos ¶ Id est vos coram alloqui, ut Act. 28. 20^r. ¶ Ut, &c. ἵνα ἢ μετὰ δὲ χάρισμα, &c. ¶ Ut aliquod impertiar vobis donum spirituale, Be. Pi. &c. hoc est, doctrinam t, ut v. 15^t. aut consolationem v, ut v. 12^x. vel charismata Spiritus S. data Apostolis, ut aliis prodesse^y. Non ut accipiam aliquid z, quæ de causa plerique Romam veniunt, sed ut dem, & dem non tærena, sed spiritualia a, propter vestram salutem spirituale^b. Potuerat dicere doctrinam, revelationem, prophetiam; sed mavult usurpare vocabulum χάρισμα t, ut suo exemplo modestiam doceat c, & ut se à Spiritu S. accepisse quæ tradebat, significaret d. ¶ Ad confirmandos vos ¶ Teneros adhuc fuisse Romanos in fide innuit magis quàm exprimit. Sic & infra 16. 25. i Thes. 3. 2. i Pet. 5. 10. Apoc. 3. 2. & alibi*. Confirmationem modestè appellat instructionem, quæ opus habebant: in aliquibus enim eos errâsse constat f.

12. Id est, &c. ἵνα ἴδω, σὺ μετὰ ἀγαλλῶναι ἐν ὑμῖν ¶ Hoc autem est, final exhortari in vobis, Mo. Hoc (nimirum quod jam præcessit, Desidero videre vos, ut aliquid impertiar vobis, &c.) est, ut capiam (vel, percipiam, P. sic Be. Pi.) consolationem (vel, unâ consolationem, Val. simul consolationem, Val. vel, consolationem mutuam, Er. Camer. communem consolationem, Ti. Pi. vel, exhortationem, Bucer. in Be. vel, communem exhortationem, P. Be. Sed malim cum Sy. & Ar. consolationem reddere, quia fidei hic fit mentio^h, cujus præcipuus effectus est consolatio: eoque propriè spectat χάρισμα ἀνδραγαθῶν, de quo v. præcedente i.) in vobis, Er. Ti. vel, apud vos, Il. P. Be. vel, ut unâ apud vos recreemur, scilicet ego & vos k. Hic σὺ μετὰ ἀγαλλῶναι regitur ab ἐμπροσθεν. Emoluit quod dixerat, ostendendo non se tantum illis, sed & illos sibi, aliquid gaudii allaturos l. Arrogantiæ vitandæ causâ communicatione utitur^m. Sensus, q. d. Ex hac confirmatione vestra fiet, ut mutua sit nostra consolatio n; hoc est, lætitia spiritualis de bono communi, &c. o. ¶ Per, &c. Διὰ τὸ ἐν ἀλλήλοις πρῆως, &c. ¶ Per eam quæ in invicem fidem, &c. Mo. Per mutuam (vel, communem, vel, utriusque nostram, Zeg. ἐν ἀλλήλοις impropriè dixit pro, in utrisque, in me & vobis. Dixit sic & Demosthenes, τὰ πρὸς ἀλλήλους p.) fidem vestram simul & meam, Er. Be. Pi. &c. quæ eadem fides est q. Fidem vocat beneficii Christi notitiam, ac professionem veram; mutuam, quâ & ipse illos, & illi vicissim ipsum, juvare possint^r.

13. Nolo, &c. Οὐ θέλω, &c. ¶ Itaque quoque Sy. & Ar. legerunt t. Nolim autem, &c. Be. Pi. In Codice Clarentiano, venerandæ planè vetustatis, est, ἐκ αἰῶν, non

arbitror t. ¶ Sæpe proposui, &c.] Respondet occupationi, Cur ergo non venisti? ¶ Et, &c. Καὶ ἐνω-
λὶδω ἀπὸ τοῦ δεύου. Rectè monuere complures hæc
παρενδεύουσιν legenda: nam priora & posteriora inter se
cohærent*. Verba hæc trajecta sunt, nam ad finem
versus pertinent. Hoc dicit, voluntas mihi non de-
fuit ad vos veniendi, quanquam sine successu. [Sic
vertunt,] (Sed prohibitus fui usque adhuc) Be. Pi. vel,
ad hunc usque diem, Er. V. sic Camer. nimirum obstan-
tibus negotiis a, & impedimentis emergentibus b; vel
aliis negotiis Evangelii magis urgentibus: ut explicat
Rom. 15.22. Simile vide Act. 16.6,7. Magis urgebat
necessitas locorum in quibus Christus erat ignotus c. Im-
pediri quoque poterat infirmitate, vel viæ difficultate,
vel aliorum precibus d. Prohibitus porro fuit, vel, 1. à
Spiritu Sancto, sive à Deo*, ut Act. 16.6,7 f. vel, quia
alibi magis necessaria fuerat Pauli opera g; vel ob pec-
cata Romanorum h. Vel, 2. à Satana i, ut 1 Thes. 2.
18 k. qui præsentiam Pauli Romanis inviderat l, Deo
permittente, ut homines bonos probaret, malos detege-
ret m. ¶ Ut——fructum habeam (fructum vocat
προκοπήν, profectum, scilicet Evangelii, ut Phil. 1.12. ubi
utrumque eadem de re ponitur. Inde καρποφορεῖται,
hoc est, proficere, dicitur Evangelium, Col. 1.6 n.) in vo-
bis] Id est, ut bonum spirituale vobis impartiam o, nem-
pe vos convertendo, confirmando, perficiendo p. Per
fructum intelligit tum Romanorum ἀσφαλείαν, tum suam
ἐνδοξίαν q. Fructus hic de quo agit est tum incremen-
tum Ecclesiæ per miracula Apostolica, tum confirmatio
infirmiorum r. ¶ Sicut & in cæteris, &c.] Ostendit
non inutilem se fore Romanis, cum jam multis aliis gen-
tibus fuisset utilis t, ut dicit infra 15. 18, 19 t. Roma-
nos, primos Gentium, in salutis negotio cæteris æquat v.
14. Græcis (id est, Græco idiomate & jure utenti-
bus*. Græcorum nomine comprehendit Romanos y,
qui leges suas artesque à Græcis acceperant z.) ac Bar-
baris] Quos sic vocat non suâ, sed Græcorum, opinio-
ne a, qui omnes, præter se, barbaros ducebant b. Hanc
distinctionem vide Act. 28. 2, 4. & in Strabone l. 14 c.
Sæpius Apostoli per συνέχοντες omnes non Judaizantes
Græcos vocant. Sed hic Paulus, Græcorum se locutioni
aptans, humanum genus distinguit in Græcos & Barba-
ros, ut Thucyd. l. 1. Sic Ammonius, βαρβαροὶ τὸ ἔχ-
'Ελληνισμὸν. Etiam Romanos Plautus vocat barbaros.
Sed in contrarium disputat Dionysius Halicarnass. lib. 1.
probâtque Romanos Italosque alios Græcæ magis esse
originis. At Paulus non tam hinc originem respiciens,
quàm mores, barbaras gentes vocat illas feriores; Græ-
cis, quæ cultiores essent. Græcia victa ferum victorem ce-
pit, & artes Intulit agresti Latio—d. ¶ Sapientibus,
&c. Σοφοὶς τὸ ἀνοήτοις] Sapientibus (vel, doctis, Ca.
D. sic Er. V. Σοφὸς Græcis, ut חכם Hebræis, ut sapi-
entem, ita & doctum, declarat: & apud Latinos olim,
teste Cicerone, iidem erant docti qui sapientes*. Sapi-
ens ab Hebræis usurpatur pro docto; & contrà, insipiens
pro indocto, qui & דפוס vocatur, Coh. 2. 16 f. Sapien-
tiam, hoc est, eruditionem, sibi vendicabant Græci g,)
juxta (vel, pariter, Er. V.) ac insipientibus, Pi. sic Be. vel,
imperitis, Ca. indoctis, Er. D. id est, ex æquo omnibus h.
Omnes enim disciplinâ hanc indigent, & discipuli fieri
debent: sapientes, quia sapientiam altiore prædico:
nec insipientes ab ea removentur i. Prius membrum
per posterius declaratur: nam Græci sapientes haberi
volebant, aliosque, ut barbaros, contemnebant k. Sic-
ut moribus differunt gentes, ita & ingenio: Βατὺν in
crasso jurares aere natum. Significat autem Apostolus
itâ omnibus hominibus aptatum esse Evangelium ut nec
stupidos contemnat, nec ab ingeniosis contemni debeat l.
Prius membrum ad nationes pertinet, hoc ad singulares
personas m. Inter Græcos multi erant insipientes, & apud
Barbaros, sapientes n. ¶ Debitor sum] Vel, 1.
ex dono linguarum o: vel, 2. ex vocatione sua, ut antè
v. 5 p. ex munere Apostolico q, quo Gentium omnium
doctor effectus est r: ex Dei imperio, quo obligatus ita e-
rat Paulus ut sine gravi crimine detrectare id non posset,
1 Cor. 9. 16. Similis usus nominis hujus Rom. 15. 27 t.
15. Itaque, &c. Οὕτω τὸ καὶ ἐμὲ προέδουον] Ita (vel,
Itidem, Val. Sicut aliis Gentibus Evangelium prædi-
cavi, sic & vobis prædicare volui. Refertur enim hoc

σας ad id quod præcessit, v. 13 t. Vel, Itaque, Be. Pi. Tol.
Sy. E. &c. Οὕτω hinc illativè ponitur v, pro διὸν*. sic ita
in conclusionibus usurpat Cicero y. [Vide Be.] quod,
vel, quantum in me, Mo. Er. Il. Ca. (sub. est, Er. Il. Ca.
vel, quicquid in me situm est, Be. Pi. id est, in mea facul-
tate z.) promptum, Mo. vel, promptitudo, Val. προέδουον
pro προέδουα a. promptum est, Be. Pi. vel, paratus sum, Ti.
Ca. Ellipsis gemina, pro, τὸ καὶ ἐμὲ δὲν προέδουον β. b.
Forfan τὸ καὶ ἐμὲ, idem quod ἐγὼ, ut in Plat. Tὰ δ' ἐμὰ βέ-
λεδ, &c. id est, interprete Budæo, ego autem velle quidem
promptus, &c. & alibi, τὸν ἐμὸν ἔτοιμον, id est, ἐγὼ μὲν ἔτοι-
μος c. Itâ hinc, τὸ καὶ ἐμὲ προέδουον, accipi potest pro, ἐγὼ
προέδουος ἐμὴ d. Sic & Syrus, [qui locum sic vertit,]
Itâ satago ego; & Arabs, qui, propterea studeo & co-
nor*. Al. Quod mea est potestatis, id paratum est. Sic,
τὸ προέδουον παρεχόμενα, dixit Plato in Legibus, per μετα-
λήψιν scilicet f. Itaque prompta est mea facultas, P. Sic
quantum ad animi mei promptitudinem attinet, Er. Val.
¶ Et vobis qui Romæ, &c.] Scilicet debeo g, promptus
sum debitum reddere & Evangelizare. Quare mea
voluntas in causa non est quominus venerim, sed prohi-
bitio h. Lucifuga non sum: ostendi id Antiochiæ,
Athenis, Ephesi, & Corinthi: paratus sum & in illa splen-
didissima urbe Roma ostendere i.
16. Non, &c. οὐ γὰρ ἐπαύνησιν, &c.] Non enim me
pudet Evangelii (Evangelium alibi prædicationem desig-
nat k, hinc rem prædicatam l:) Christi, Be. Pi. Er. P. Ca.
&c. id est, de Christo. Genitivus objecti m. Τὸ χρίσ-
τον non legunt Vulg. Sy. Ar n. nec Chrysost o. nec Codex
vetustiss p. Quanquam Evangelium, doctrina nova &
inaudita mundo, & in cortice vilis appareat q, & vul-
gò contemnatur, ejusque precones rideantur r; non eru-
besco tamen eam propalare, nec pudore retardatus sum
quominus in civitate primaria, ubi Imperium, sapientia,
&c. prædicare audeam t. Licet videatur probrosum
& stultum, prædicare Christum crucifixum t, 1 Cor. 1.
23. pudendum tamen non est v, sed honorificum, & ma-
ximi faciendum*. Est ergo Liptote, quâ minus dici-
tur, plus intelligitur y. Al. Non pudet, &c. Est μετα-
λήψιν. Non occulto Evangelium Christi, sicut occultari
solent quorum nos pudet. Hoc faciant Cereris & Libe-
ri Liberæque apud Græcos, aut Romæ: Bonæ Deæ
mystæ ac mystides z. ¶ Virtus (vel, Potentia, Be.
Pi. &c. id est, organum potentia, sive potens a,) enim
Dei (Addidit Dei, nè Christus ut homo contemneretur
b:) est in (vel, ad, Pi. &c.) salutem (æternam scilicet
animæ & corporis c) omni (vel, cuius, Er. Be. Pi. si-
ne delectu gentis aut fortunæ d) credenti] Sicut medi-
camentum non prodest nisi haustum, itâ nec Evangeli-
um nisi fides ei habeatur*. Credenti dicit, non operan-
ti, ut Legi opponat f. Evangelium est id quo Deus,
qui est potens, servat credentes g: est medium per quod
Deus potentiam suam exferit ad servandos credentes h:
& salutis efficax est, & necessarium ad salutem, sine quo
nemo salutem assequitur i. Simile est, si quis medicus
parvulam, sed efficacissimam, pilulam infirmis ministrat,
dicens, Non erubescio hanc vobis propinare, est enim
latens in ea virtus, &c k. Nunquam potentius Deus
id egit ut hominum animos sanaret, quæ via est ad sa-
lutem æternam, quàm nunc per Evangelium. Tanta
ei affulsi, & adhuc affulget, vis miraculorum. Ideo
brachium Dei dicitur sensu mystico, Esa. 53. 1. Vide &
1 Cor. 1. 18 l. Probat non esse quod erubesceret, doctri-
nam suam Romæ prædicare, ubi theatra Cæsarum po-
tentiam & orbis imperium crepabant, quia de majore
Regno dicturus erat, Dei nimirum & Evangelii; cujus
Divina potentia haud dubiè major multò erat humanâ
Romanorum potestate, latiusve multò patebat illius im-
perium. Evangelium autem dicitur potentia Dei ad sa-
lutem, quia promissionem salutis, crede & servaberis, con-
tinet & offert; quam qui per fidem accipit, summo Dei
beneficio potentissimè servatur. ¶ Judeo primum
(Πρώτον, ordinem hinc dicit, tum 1. dignitatis, quia hi
erant populus Dei, horum erat Lex, Prophetia, cultus
Dei, promissio, Christus secundum carnem: tum, 2. tem-
poris in prædicatione m: nam Judæis primum ab ipso
Jesu annunciatum, & ab Apostolis annunciatum, fuit
Evangelium n. Act. 3. 25, 26. & 13. 46. Similis locu-
tio Rom. 2. 9, 10. 2 Cor. 8. 5 o.) & Græco] Id est, Ethni-
co p.

Er. V. sic
Tol. Be.
Par. & c.
G.
Be.
Tol.
Tol. Par.
E. G. V.
Par.
Pi.
G.
E. sim.
Par.
Par.
Gom.
Par. sim.
Tol. Gom.
Par.
Gom. ex
Be.
Tol.
Par. Per.
Par.
T.
Gom.
Tol. E.
E.
Gom.
Me. sim.
E. Tol.
Par. Wil.
& c.
Tol.
Tol. Per.
G.
Par. Wil.
Pi. ex Be.
Par. Wil.
Gom.
V.
Idem.
Ca.
Di. ex Be.
Be. Di. E.
ex Th. Oe.
cum. Per.
Sasb. & c.
fic. Scal.
Glas.
gram. 3. 6.
2. Par. ex
Calv.
Scal.
Glas.
Wil. ex
Be. E.
E.
Par.
Chrys. in
Par.
Ambros.
in Tol.
Er.
Li. chron.
p. 122.
Anselm.
in Wil.
Tol.

co P. Hic more Judaico loquitur: nam Græcos magis noverant Judæi, maxime post Macedonum Imperia. Gentiles omnes, quoties opponuntur Judæis, Græcos sæpe vocat Paulus. Et Judæorum & Græcorum hoc loco mentionem facit, ne aut illi, ob Legem cultumque veri Dei, aut hi, ob sapientiam bonasque leges, Evangelium sibi non esse necessarium putarent; & ut cæteris omnibus, utpote barbaris & ignorantibus, magis necessarium esse constaret.

17. *Justitia*, &c. Δικαιοσύνη ἧς Θεὸς ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτει ἐν πίστει εἰς μέτρον. *Justitia enim Dei per illud (vel, per hoc, G. nempe Evangelium, ut per organon: vel, in eo, Pi. Vulg. tanquam in speculo: detegitur (vel, declaratur, V. Ham. monstratur. Evangelium perfectissime docet quomodo vivendum sit. Respicit Esa. 62. 1. Vide & Esa. 56. 1. v. Vel, revelatur, Vulg. Sic dicit, quia de mysterio abscondito loquitur, sive de doctrina à Deo revelata, quæ antea & Gentibus absolute, & Judæis comparate, occulta fuerat, nunc verò penitus relecta; non autem de rebus naturæ notis: quo respectu Evangelium à Lege & à Philosophia, & N. T. à Veteri, discernitur. Vel, exferitur, Ca. ut ex antecedente consequens declaretur, quod non solum ostendat & offerat, sed etiam conferat, Dei justitiam. ex fide in fidem, Be. sic Pi. &c. [Quærendum hic, 1. Quæ connexio cum præced. Resp. Cum necessarium ad salutem dixerit esse Evangelium Judæo, & Græco, utramque partem probaturus, à Judæo incipit. Illud esse potentiam Dei ad salutem probat, à proprio illius effectu, quia per illud revelatur justitia Dei, id est, ratio justitiæ vitæque obtinendæ. Qu. 2. Quid hic justitia Dei? Resp. q. d. Non Judaica, quæ in ceremoniis, non philosophica, quæ in virtutibus moralibus, consistit; sed Divina. Dei, non subjective, vel formaliter, sive essentialis Dei justitia, ut somniavit Osiander, non quæ Deus justus est, & fidelis in promissis, ut veteres quidam accipiunt, sed effective, quod à Deo data sit, Rom. 3. 21, 22, 23. quæ nos revera in oculis ejus justos facit, & ipsi gratos, remissis peccatis, & reconciliatione à Deo obtentâ. Hæc autem justitia est, vel 1. inhærens, quæ nobis infunditur: justitia quæ non in solis factis exterioribus consistit, sed à Deo efficitur, & ut Dei opus, Deo placet. Sic Rom. 10. 3. opponuntur Θεὸς δικαιοσύνην & ἡμεῖς. Dei justitiam habes hoc sensu Rom. 3. 22, 26. 2 Cor. 5. 21. Jac. 1. 20. 2 Pet. 1. 1. Sed refellitur hæc sententia ex collat. Rom. 3. 22. ubi patet facta dicitur absque lege per fidem, &c. & Rom. 6. 4. ubi imputata absque operibus, &c. Vel 2. imputata credentibus: quæ justitiæ humanæ & propriæ, nostrisque operibus acquiritur, opponitur, Rom. 10. 3, 4. Phil. 3. 9. Sensus, q. d. Justificatio quæ Deus pro justis habet fidentes Christo, declarat in ipso Evangelio. Qu. 3. Quid illud vult, ex fide in fidem? Resp. 1. Per fidem perseverantem, & se aliis atque aliis actionibus prodentem. [Ca. vertit, perpetuandâ fide.] Sensus, Per Evangelium fit homo justus, dum fidem habet, & in ea perseverat. 2. Ex fide minori in majorem: ex fide quæ indies incrementum capit: ut, ἐν γενεῇ εἰς γενεάν, est, progressu temporis; & de robore in robur, Psal. 84. 7. id est, majora subinde capientes fortitudinis suæ augmenta. Sic, de turba in turmam, de gloria in gloriam, &c. incrementa significant. 3. Ex fide V. T. obscura & inchoata, in fidem N. T. claram & plenam. 4. Ex fide, seu fidelitate, Dei promittentis, in fidem credentis. Ut Deus gradatim præstitit quæ promiserat, ita crevit per gradus in hominibus erga Deum cognitio & fiducia. 5. Ex fide Deo immediate nixa, qualis erat fides Adæ ante lapsum; & ea quam Judæi probabant, in fidem justitiæ alterius, nempe Christi, nixam. 6. Ex fide unius articuli [rectius forsân dixisset, quorundam articulorum] in fidem reliquorum; [cognitione scilicet gradatim augescente: nam de nonnullis articulis olim & ipsi Apostoli dubitabant.] Certè plura distinctè mysteria & veritates plurimas credimus, quæ Judæorum multitudini erant occultæ & ignotæ. 7. Ex veteri fidei statu, quo Christum venturum rectè credebant Patres & Prophetæ, in novum statum, quo cum venisse crederent. 8. Ex fide: Justitia illa ex fide nascitur: nam promissa cœlestia & contrariæ minæ, ita ut oportet cre-*

data, animam à vitiis repurgant. In fidem: non enim quiescit fides ubi justitiam peperit, sed perpetuò influit in opera. Quod Abrahami exemplo docet Jacobus. Nam quam Abrahami fidem Moses circa initia pietatis ejus posuerat, Jacobus posuit in summo ejus progressu. Amat Paulus repetitas voces, [idque interdum diverso sensu, ut G. hoc loco intelligere videtur:] ut Rom. 6. 19. 2 Cor. 2. in fine. Simile est Psal. 134. & Joh. 1. 16. Bene hunc locum explicat Clemens Alex. Strom. 5. fidem interpretans priorem, quæ substruitur; posteriorem, quæ isti inædificatur. 9. Solâ fide, non Legis operibus. Ideo non dicit, ex fide in Legem, vel in opera; sed, in fidem. Fidem autem hic intelligit quâ quis promissionem reconciliationis gratuitæ cum Deo, & vitæ æternæ, in Verbo oblatam amplectitur, ac sibi ipsi applicat: quâ, velut instrumento, ex Dei pacto, Christi & justitiæ omniumque donorum ejus particeps fit. Hæc porro verba construi & conjungi possunt, vel, 1. cum, revelatur; [ut plerisque accepisse vidimus:] vel, 2. cum, justitia Dei; hoc modo, justitia Dei, quæ est ex fide in fidem, nec aliter unquam contigit homini quam per fidem, revelatur potissimum in Evangelio. Hoc autem Pauli consilio congruentius esse docet sequens testimonium P. [Al. paulò aliter,] Justitia Dei ex fide, sive per fidem, (quæ verborum connexio probatur tum ex seq. testimonio, tum ex simili phrasi, Rom. 3. 22. & 10. 6. Est autem hyperbaton, sive vocum transpositio, qualis frequens est & his & aliis scriptoribus) revelatur ad fidem; hoc est, ut in eum credamus, &c. ut, ἐν πίστει, sumatur quomodo ἐν ὁμολογίᾳ, ut servantur, v. præced. ἐν ὁμολογίᾳ, id est, ut obediatis, Rom. 6. 16; & ib. v. 19. ἐν τῷ ἀνομιᾷ, id est, ut scelus omne perpetretis; & ἐν ἀνομίᾳ, ut sanctè vivatis; & ἐν καύσῳ, ut comburantur, Heb. 6. 8. Justitia autem hoc loco metonymicè ponitur pro illis rebus sive operibus quæ Deus ab homine exigit, & in quorum præstatione justitia ipsius consistit: ita sumitur δικαιοσύνη Matth. 3. 15. Phil. 3. 6. Hanc vocat justitiam Dei, per antithesin ad justitiam Judæorum in externa obedientia Legis Mosaicæ positam; & justitiam ex fide, sive per fidem, quâ scilicet Christum amplectimur, eique paremus: hoc est, id quod Christus declaravit nostram esse justitiam, sive id quod à nobis sub Evangelio requiritur, ut coram Deo justificemur. Significat ergo Oeconomiam Evangelicam, ut δικαιοσύνη sumitur Rom. 9. 30. & 10. 3, 6. sive gratiosam illam methodum quâ Deus credentes omnes in gratiam recipit, etiam sceleratissimos, Ethnicos, &c. id quod Judæos ægrè habuit; quod & Apostolus hoc loco defendit. Sicut scriptum est] Probat hanc doctrinam nec absurdam esse, nec novam, sed Propheticam; nec solum in Evangelio, sed & in Lege, hoc verum esse; nec Judæum per Legem vitam habere posse. Scriptum, nempe Habac. 2. 4. ubi dicta vide. Non mirum est si Deus hoc nunc facit, quod & olim fecit, ut beneficiat in se confidentibus. Justus, &c. ὁ δὲ δικαίος ἐν πίστει ζήσει. Justus autem (Generaliter dictum omnem complectitur justum. Vir pius, G.) ex fide vivet, V. Pi. &c. vel, vivens est, id est, vitam consequetur æternam fidelis, si constanter crediderit Christum esse Salvatorem, & illo filius fuerit. Vivet, id est, consequetur reditum in patriam. Nam vivere Hebræis sæpe est, eximi miseriis & feliciter vivere. Sicut tunc fiduciam in Deum habentes liberati sunt ex captivitate Babylonica, ita nunc ex captivitate peccatorum, & pœnis eam consequentibus. Et sic hunc locum Abacuci usurpat Schemtob. Al. Vivet, vitâ spiritali gratiæ, quæ incipit à fide sola, deinde crescit & perficitur fide, licet non solâ, sed eâ cum aliis virtutibus crescente. Deus sic ordinavit, ut nemo post lapsum justus fieret nisi qui in Christum mediatorum crederet. Al. De vita non temporali sed æterna ibi agitur: quia hæc vita opponitur peccato, inferno, & morti, Abac. 2. 5. Futuro verbo actum vitæ notat perpetuum, & nunquam abruptum, licet justus hic mille mortibus videatur propositi. Porro construi potest, vel, 1. cum ἐν πίστει, hoc modo, Justus, ex fide vivet: vel, 2. cum δικαίος, subaudito ζήσει, ut in hoc Enuntiato, à quo tota sequentis disputationis series dependet, subjectum sit, justus ex fide; prædicatum, vivet. [Qu. An rectè citetur hic locus Prophetæ?

10

20

30

40

50

60

70

G.

Par.

Be.

P. Pet.

Ham.

Par.

Par. sim.

Tol.

Par.

Tol.

Par. G.

G.

Tol.

V.

G.

Me. Tol.

Me.

E.

Par.

Pi.

Be. sic

Par. Gom.

Be.

Lc. sic

Par. Gom.

1. de verbis.] Hic est, *ex fide*, at Abac. 2.4. *in fide sua*, vel, ut Lxx, *mea*^k. Legitur nunc in Hebræo, *per fidem suam*; sed veteres Codices habuere, *per fidem meam*, id est, in me, expectando patienter mea promissa, quæ per Abacucum & alios Prophetas ipsis annunciavi, & non deficiendo ad idololatriam, ut illi de quibus paulò antè Propheta egerat^l. Affixum Apostolus omisit, tanquam indifferens, & per se notum^m. [2. Dubitatur de sensu:] Nam Propheta non agit de vita æterna, sed temporali, & de fide non promissionis Evangelii, de qua Paulus agit, sed liberationis à Babyloneⁿ. Resp. 1. Sententia Prophetæ generalis est de fide promissionum Dei, quæ hinc specialiter applicatur ad fidem in Christum^o. 2. Respexerunt Prophetæ pique Judæi promissionem Messiae, tanquam fundamentum promissionum omnium terrenarum, &c. Vide Gen. 22. 18. 2 Cor. 1. 20 P. Propheta (primariò & sensu literali q, vel mystico, sed à Spiritu sancto, & quidem principaliter, intento^r,) de Messia venturo indubiè loquitur^t, Abac. 2.3^t. & 3. 13^v.

18. Revelatur, &c. *Ἀποκαλύπτει τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἀπ' ἐξουσίας*, &c.] Patet (vel, Palam est, Pi. Retegitur, sive Aperitur, Er. V.) enim (omnibus Gentibus*) *ira Dei* (id est, ultio sive vindicta Dei v. Opponitur iustitiæ Dei; quam diximus esse tum bonitatem Dei fideles iustitiæ & vitæ donantis, tum ipsam iustitiam & vitam donatam: sic & ira Deitum indignationem, tum ipsam ultionem, significat^z.) *de celo* (id est, coelestis^a: à Domino in coelis, ubi eum, ducē naturā, quærimus^b. Vel, respicit secundum Christi adventum de celo ad iudicandum, & infideles puniendum^c. Vel, *de celo*, opponitur sensui profanorum hominum, qui poenas in mundo grassantes ascribunt casui, vel causis secundis, fidei-
bus, elementis, hominum imprudentiæ vel malitiæ. Docet ergo eas esse flagellum Dei scelera ulciscantis^t. Vel, *de celo*, id est, non hominum commentis, sed Divinæ revelatione. Vide Matth. 21. 25. Evangelium, Justinus ait, *Sole esse lucidius*. Nam qui Solis conspectu Deum non coluerant, eos auditu Evangelii adductos ut eum colerent; Colloq. cum Tryphone^d. Illud, *de celo*, refertur, non ad, *revelatur*, ut videri possit; sed ad, *ira Dei*: q. d. ira Dei ingens, gravissima, non per homines infligenda, sed per Deum de celo descendentem in flamma ad extremum iudicium^e.) *adversus* (vel, *super*, ut materiam obiectum iræ Dei significet; vel, *propter*, *propter* id^f ut notetur causa impellens, seu accendens iram Dei^g.) *omnem impietatem* (id est, peccata quæ directè in Deum feruntur^h, sive violationes primæ Tabulæ^h.) & *injustitiam* (id est, peccata contra hominesⁱ, sive in secundam Tabulam^k. *Ἀδικίαν* Hebræi, Græcè scribentes, latius usurpant quàm Philosophi, ut significet omne id quod erga homines minus sit quàm debet fieri ex officii alicujus ratione. Conjunxit hæc duo, *ἀδικίαν* & *ἀσεβειαν*, etiam Philo de Linguarum confusione, *Ἀδικίαν ἀσεβειαν*, *ἀσεβειαν* ὡς ἀδικίαν^l. Al. Idololatriam hinc appellat & impietatem, quia cultum honorémque Deo debitum negat; & *injustitiam*, quia quod Dei veri est, creaturæ, cujus non est, dat, & deos proficitur qui non sunt^m.) *hominum*, Be. &c. Significanter dixit *hominum*, id est, non Judæorum tantum, sed & omnium gentium. Lex Moysi ad solos Judæos pertinebatⁿ. Totus hic contextus Pauli interpretandus est, vel, 1. de Philosophis & sapientibus solis, ex quorum reprobatione reliqui convincuntur^o: vel potius, 2. de omnibus idololatriis; ut liquet, tum quia omnibus communia sunt & peccata sequentia, & ira Dei; tum quia masculos & feminas distinguit, v. 26, 27 P. [Qu. 1. Quæ connectio?] Hæc subobscura est, propter ellipsin sententiæ cum qua^p, & cohæret^q. Dixerat, iustitiam Dei revelari ex fide in fidem^r, sive solâ fide nos justos fieri coram Deo^t. Id jam probat, hoc modo, Justus vivet, vel ex fide, vel ex operibus^u: Hanc propositionem, ut per se manifestam certamque, præsupponit^v. Non ex operibus^w, ut dicit Rom. 3. 20. omnia enim hominum opera impia sunt & injusta, ut ostendit ira Dei, &c v. Hoc distinctè tractat, 1. de Gentilibus: 2. de Judæis^z. Argumentum est à contrario, q. d. Haeriri iustitiam ex fide patet à contrario, quia quicumque destituti sunt fidē, ira Dei obnoxii manent^{||}. Evangelium necessari-

um esse ad salutem ostendit tum Judæo, v. præced. tum Gentili, hoc versu, quia per ipsum manifestum sit omnibus Gentibus, eas esse obnoxias iræ Dei ob impietatem, &c. & ut ab hac ira liberentur, necesse esse eas ad fidem Evangelii confugere, non ut cum Judæis, à fide, sed ut ab infidelitate, & statu damnationis, ad fidem, verum Dei cultum, iustitiam, & vitam, transferantur^a. [Qu. 2. Quomodo ira Dei revelatur, &c?] Resp. 1. Luce naturā^b, quæ iram impiis debere docet^c, accusante ipsos propriâ conscientia^d. 2. Exemplis^e, vel poenis, quas Deus sceleratis infligit, infra v. 24, 26, 28 f. 3. Luce Verbi, tum Legis^g, tum Evangelii^h: continentis minas non minus quàm promissaⁱ, Matth. 3. 9. Luc. 13. 3^k. nec tantum poenas corporales & temporarias, ut in v. T. declarans^l; sed etiam æternas^m, Matth. 10. 28ⁿ. Matth. 3. 7. Joh. 3. 36. Rom. 2. 5°. ¶ Eorum qui (vel, *Ut qui*, P. Be. *Τῶν* hinc sumendum, vel, *1. διακριτικῶς*, ut ad solos Græcos, & ad solius legis naturalis violationem, refertur; nam de Judæis agere incipit Rom. 2. 17 P.: vel potius, 2. *ἀπολογικῶς*, ut reddat rationem, cur omnes dixerit esse iræ Dei obnoxios^q; quia scilicet scientes, volentes, & malitiosè, contra propriâ conscientia dictamina peccant^r.) *veritatem* (practicam scilicet, quæ est norma iustitiæ. Nota antithesin *veritatis* & *injustitiæ*. Veritas nempe pro iustitia hinc ponitur, sicut & 1 Cor. 13. 6. ut mendacium pro injustitia, Rom. c. 3. v. 7 f. *Veritatem*, sub. Dei, E. sim. Be. *τὰς κοινὰς ἐνοίας*^t, sive veras notitias^v, de Deo, de ejus bonitate ac iustitia^x, ac cultu^y, de honesto^z, de discrimine iusti & injusti^a, de proximo diligendo^b.) *injuste* (vel, *in injustitia*, Er. Il. Ti. Mo. *in iniquitate*, Tre. ex Sy. *per iniquitatem suam*, Æth. *Ἀδικίαν* hinc Paulus generalius sumit quàm modò, ut & *ἀσεβειαν* complectatur; quod offendunt sequentia^c: violenter, seu per vim, pro, *μετ' ἀδικίαν*, sive *ἀδικως*. Hebraismus, ut supra v. 4. *ἐν δυνάμει, potenter* d.) *detinent*, Pi. Er. Il. Ti. Tre. P. Be. &c. vel, *supprimunt*, Ca. vel, *comprimunt*, Ham. vel, *remorantur*, sive *impediunt*, Di. Ham. quo minus vim suam exercere possit veritas^e, & ad alios propagari. Κατέχει enim ab Hefychio redditur, *detinere, impedire, comprimere* f. Sic & 2 Thes. 2. 6, 7 g. Κατέχει, *remoratur*, nè scilicet mysterium iniquitatis protinus in apertum erumperet^h. Sensus est, q. d. Qui eam iustitiam quam Deus exigit irritam peccato reddunt & inanemⁱ. Qui professionem Christianismi vitis impiis commaculant, ut Gnostici^k. Qui cum unum Deum cognoscant cui in puritate serviendum sit, injustè nihilominus vivunt^l. Sed hoc nimis generale est, quia de idololatriis hinc agi constat^m. Qui veritatem, quasi intus lucentem & erumpere gesti-
temⁿ, per malos mores^o, sive pravitatem voluntatis suæ p, velut captivam detinent^q, nè vim suam exserat^r, aut nè exeat in opera pietatis^t; & ita opprimunt ut non magis appareat quàm qui in atro carcere captivi detinentur. Simile illud in choro vetere, *Ἀφρονες ὅτι οὐκ οἴονται τὸ δίκαιον ἀγνοῦν*. *Ἦν τὸ πᾶς ἀδικὸς βιωτὴς ἀφανὲς*. Orig. adv. Celsum, 6. cum dixisset, *διὰ τὸ πᾶς ὃ καὶ τὰ ἀληθῆ περὶ Θεοῦ ὑπολαβόντας φανέντων κατεῖδαι* f. *ἢ ἀμύχανον καὶ καλῶς*, hæc deinde & sequentia Pauli verba subtexit. Idem lib. 1. Celsi hanc producit confessionem, *ὅτι ἐστὶν ἀρχαῖος ἄνθρωπος λόγος, περὶ ὃν ὁ καὶ καὶ τὰ ἐν τῇ σοφίᾳ καὶ πόλεις καὶ ἄνθρωποι σοφοὶ κατεχόντες*. Notitias illas Græci modò ἐνοίας, modò περὶ ἀλήθειας, vocant, teste Cicerone Academ. 2. & De Finibus 3. & Tuscul. 1. Justinus vocat *ἀληθείας* περὶ πάντων. De his vide ad J. B. & P. 2. 20, 45, 46. Plura Plutarchus in ejus argumenti Libro contra Stoicos. Tertul. De Anima. Propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine. Idem contra Marcionem, *Anima à primordio conscientia Dei dos est*. Cyprianus de Idololorum vanitate, *Hæc est summa delicti, nolle agnoscere quam ignorare non possis*^t. Veritatem—detinebant, vel, 1. quia eam non ostendebant per opera pietatis: vel, 2. quia eam cum aliis non communicabant. De Philosophis loquitur: ex quibus Plato in Timæo, Parentem, inquit, & opificem universorum neque invenire facile, neque inventum in vulgus promulgare tutum est: quare & paucis duntaxat, ut amicis ac sapientioribus, sententiam suam aperuit, teste Euseb. præpar. 11. 9. & Seneca, inquit Aug. de Civ. Dei, 6. 10. colebat quod re-

quod per Dei cognitionem eo deducti sint, five quod Deus in hoc ipsum indulserit eis sui cognitionemⁱ, ut nihil possint prætexere^k peccatis suis, five incredulitati suæ, si Christum rejicerent^l. Sed durum hoc est^m. Hoc non erat finis per se, five proprius hujus manifestationis, sed accidentarius, idque hominum culpâⁿ. Vel, 2. eventus tantum, seu consequentia^o: ut, eis τὸ εἶναι, dictum sit pro, ὡς εἶναι^p. q. d. hinc consequitur ut sint inexcusabiles^q. Sed majus aliquid hinc indicari videtur, ut eis valeat usque, & ad verbum vertendo, usque esse inexcusabiles, & indefensabiles^r.

21. Quia, &c. Διὸν γὰρ, &c.] Propterea quod (Διὸν ponitur vel, 1. pro ὅτι^t, ut sit causa cur sint inexcusabiles^t: vel, 2. adversative, pro ἀλλὰ, sed, ut sit ratio cur veritatem in injustitia detinerent^v.) cum (vel, quantumvis, Par.) Deum cognoverint, Be. Pi. &c. ex parte, non autem perfecte^x, naturali jure, non familiari, ut Tertul. loquitur; κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ κατὰ μέτρον, ut Clemens Strom. 6. Quidam enim Philosophi ascenderunt εἰς τὸ θεῖον, ut hinc ait Origenes. Tertul. in Apol. Semper humana mens malè de Deo meruit, primò quidem ut inofficiosa ejus, quem, cum intelligeret ex parte, non requisivit. Hinc intellige quod dicit De Anima Tertul. nihil liquido sapuisse animam Socratis, qui tamen ipse Tertul. lib. De Testimonio Animæ, plurima adfert indicia notitiæ de Deo naturalis. De duobus his notitiæ gradibus, Naturâ, & Prophetiâ, five Doctrinâ, vide Tertul. adv. Marc. 1. & De resurrectione carnis; [& verba in G.] Lactantius, Et cum jurant, & cum optant, — non Jovem, aut Deos multos, sed Deum, nominant [Gentiles.] Adde ipsa veritas, cogente naturâ, etiam ab invitis peccatoribus erumpit^y. Noverunt Deum, quantum ad aliqua, sed multa falsa miscuerunt; nec eum noverunt esse verum Deum, & artificem universorum^z. Galenus Deum non agnovit Creatorem mundi ex nihilo, sed tantum ut δημιουργόν, five dispositorem; de eo sic scribens, De usu partium, l. 3. Ἰερὴν λόγον ἔχον, τὸ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινόν, συνήθημα, &c. i. e. Sacrum hunc sermonem, ut verum hymnum, conditori nostro compono, & hunc verum esse ipsius cultum statuo, non si taurorum hecatombas illi sacrificaverim, — sed si tum ipse cognoverim, tum etiam aliis exposuerim, quanta sit ejus sapientia, vis, bonitas, &c.^a. Al.

Forfan dicit, cognovissent, pro, cognoscere potuissent^b: ut Joh. 7. 28. Et me scitis, &c. i. e. scire potestis. Sed hoc non congruit verbis seq^c. ¶ Non (sub. tamen, Be. Pi. ut Matth. 2. 7. Joh. 10. 30^d.) sicut Deum (i. e. super omnia^e, vel, eo cultu qui ipsius æternæ potentiae ac Divinitati conveniat^f. Deo, & propter excellentiam naturæ, & propter imperium, honorem deberi res manifestissima est, Mal. 1. 6. Deo plus aliquid quam laudem deberi, ait Aristot. Nicom. 1. 12^g.) glorificaverunt] Δοξα εἶναι hinc non est opinari, sed, glorificare^h; i. e. vel, 1. præclare de eo sentiendoⁱ, & de ejus natura, attributis, operibus, beneficiis^k: ut verbum sumitur Joh. 1. 4. 1. Vel, 2. eum honore cultuque debito venerando, eumque verbo ac opere celebrando^m: ut sumitur Esa. 43. 23ⁿ. 1 Cor. 6. 20. Prius ad intellectum, posterius ad voluntatem, pertinet^o. In utroque peccarunt Gentiles^p: Deum aut improvidum, aut ex necessitate agentem, aut corporeum esse, fenserunt^q, & similem imaginibus, &c.^r.

nec cultum ei debitum impenderunt^t. [Ethnicos audiamus suo ipsorum ore loquentes, & Senecam pro omnibus.] Absoluta libertas nec homines timere, nec Deum, Epist. 1. 18. Bonus tempore tantum à Deo differt, Provid. 1. Est aliquid quo sapiens antecedit Deum, ille naturæ beneficio non timet, suo sapiens, Epist. 54. Sapiens cum Deus ex pari vivit, Epist. 60. est Deorum socius, non supplex, Epist. 33^x. ¶ Aut, &c. ἢ ἐν χρεῖσιν] Pro, κατὰ χρεῖσιν αὐτῶν. Heterosis conjunctionis, & ellipsis pronominis^y. Aut grati fuerunt, Q. in V. Neque gratias ei egerunt, Be. Pi. &c. Pro sui &, rerum omnium ad suum usum, creatione & conservatione^z. Non recognoscebant ipsum universorum artificem^a, & omnium bonorum auctorem^y: plurima ad fortunam, ad astra, ad suam prudentiam, paucissima ad Dei providentiam, referentes^z. Gratia [Deo] debetur ut summorum ac plurimorum beneficiorum auctori, Aristot. Nicom. 9. 1. Semper Aristoteles de Deo melius docet in ἐξωτερικοῖς λόγοις quam in ἀπορρητικοῖς, quia in illis sequitur sensum com-

munem, in his, suum^a. ¶ Sed, &c. Ἄλλ' ἡμαρτὴν ἔχοντες, &c. Sed evanuerunt (vel, frustrati sunt. Er. Ti. V. Par. μὴτιν enim est frustrâ, & μὴτιν, supervacaneus, & nullius usus^b. q. d. Delusi sunt opinione suâ, non consecuti fructum quem quærebant, numina placare, bona impetrare, mala avertere: ἡμαρτὴν enim frustraneum est, quod ad finem suum non tendit^c. Longè secus evenit eis quam putabant: cum sapientiam, gloriam, lucem, somniarent, in summam stultitiam, in probra, in tenebras, inciderunt^d. Vel, vani, five inanes, facti sunt, Il. P. Be. Pi. Tre. ex Sy. Me. quia ad Dei scientiam non pervenerunt, eam non perducetes ad complementum, quia quæ Dei invisibilia noverunt creaturæ falsò tribuerunt, deosque putarunt eos qui non erant; quales vana & vanitates dicuntur, ut Deut. c. 32. v. 21. 1 Sam. 12. 21. Act. 14. 15e. Sollicitè cogitando nihil tandem nisi vanum & inane constarunt, scil. idola, &c. quæ nihil dicuntur 1 Cor. 8. 4. Ἐμπατάωμεθ', & verba sequentia, accipio tanquam Heb. Hithpahal; q. d. à seipsis in eam amentiam sunt compulsi, & sponte ruerunt in idololatriam^f.) in ratiocinationibus, &c. Mo. vel, in cogitationibus, Tre. ex Sy. per cogitationes, Er. Il. Ti. V. vel, sermonibus, BA. 1. 2. 53, 642. vel, argutiis, V. vel, in discursibus, discurrentes & syllogizantes^g. Ut Academici, qui pro omnibus, & contra omnia, disputabant. Sic, Nimiùm altercando veritas amittitur. Talis locus ille Euripidis in Sisypho quem in Comicorum Fragmentis produximus. Vide Ciceronis disputationes De natura Deorum, & quæ de ea re sunt apud Sextum Empiricum. Respicit hic Paulus illud 2 Reg. 17. 15. & Jer. c. 2. v. 5. quibus in locis in Græco, ἐπεὶ δὲ διόταν ὁπίσω τῶν ματαίων, ἢ ἐμπατάωμεθα. Magno conatu maximas egere nugas, non inutiles tantum, sed & damnosas ipsis & aliis, Esa. 41. 29^h. Huc homines cum ratione (quod aiunt) insanientes devenerunt, ut magis ac magis sese vanos esse ostenderentⁱ. Indulgentes nimirum vanis ingenii sui speculationibus, speciosis ratiociniis, argutis conclusiunculis, alii Deum esse negaverunt, ut Epicurus, &c. alii de eo dubitarunt, ut Protagoras, Diagoras, &c. alii deos fecerunt corporeos, v. g. homines mortuos, bruta animantia, coepas, allia, &c.^k. ¶ Et, &c. καὶ ἐσκοπόμην ἢ ἀσύνετον, &c.] Et obtenebratum est despicies (vel, insipiens, Mo. Tre. Ca. Sic vocat, quia Deum invenire nescierunt, cum unde id scirent habuerint^l. Vel, insciens, Er. Il. Ti.) cor eorum, Be. Pi. P. &c. i. e. fuerunt corrupto judicio^m: alios deos ab illo, quem nōrunt, vero Deo fingentesⁿ. Stulti facti sunt, quia veram sapientiam, quæ in praxi & pietate consistit, respuerunt, & idola pro diis coluerunt^o. Qualis culpa, talis poena. Lumen rationis excusserant; Deus & quod restabat eis ademit: fuerunt ἐσκοπομένοι τῇ διανοίᾳ, Eph. 4. 18. Verè dictum Prov. 19. 3. Stultitia hominis pervertit viam ejus, i. e. mores corrumpit. Quomodo idololatria, de qua jam agitur, impietatem adferat, impietas mores pessimos, diximus ad Librum Sapientiæ. Rectè Atticus Platoniscus, ὡς ἐπομὴν πρὸς ἀδικίαν ἢ τὸ πρὸς ἀνομίαν ἀπὸ γένεως, (Providentia Divina abnegatio ad omnem injustitiam viam parat P.)

22. Dicentes, &c. φάσκοντες εἶναι, &c.] Dicentes (vel, Arbitrati, Ar. Professi, Ca. Cupientes, Eth. Quum se dicarent, Pi. sic Be. vel, crederent, Er. Ti. V. vel, profiterentur, Il. P. vel, animo suo reputarent, Tre. ex Sy. vel, appellarent, vel censerent, Tol. vel, dicerent, aut, se dici sinerent, G. verbum hoc inanem eorum jactantiam denotat: accipitur tamen Heb. נאמרו, quod respondet τὸ λέγειν, vel φάσκειν, pro, intus & apud se aliquid constituere, ut Psal. 4. 14. Oratio ἀσύνετον φάσκοντες, pro, ἢ φάσκοντες, vel, φάσκοντες^r.) esse (vel, se, Er. P. Be. Ca. &c. vel, se esse, Tre. ex Sy.) sapientes, Mo. P. Be. &c. σοφοί. Sic appellati septem illi in Græcia potissimi, antequam Pythagoras Philosophi sumeret nomen. Sic apud Romanos Sempronius dictus σοφός, & Atilius sapiens: ut legimus apud Pomponium De origine Juris^t. Hinc constat hic de gentibus profanis agi quas Græcorum nomine intelligere solet. Confer 1 Cor. 1. 22^u. Hoc referunt ad varios omnium gentium Philosophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Tuscorum Aruspices, Græcorum Philosophi, Egyptiorum Sacerdotes, Persarum Magi, Indorum Gymnosophistæ, Judæorum Rabbini. Quam

quam

quam

quam & omnes homines hic reprehendit, ut qui in infanis suis de cultu Dei commentis sapientissimi sibi videntur. Al. Sensus, q. d. Assumentes sibi nomen Gnosticorum, five hominum peritorum, five γνόντων & Θεῶν, v. 21. de quibus h. l. agi constat ex collat. cum v. 27, 29. & cum Epistola Judæ, &c. ¶ *Stulti* (vel, *Infatuati*, Er.) *facti sunt* Ità Be. Pi. &c. nempe Deo dirigente, ἐυεγενέ, &c. 1. Cor. 1. 20; — καὶ οὗτοι οὐκ ἐμπροσθεν ἀπορί, ut dicebat de illis Timon. Bene Euripides, Μισῶ σοφιστὴν ὅστις ἐχ' αὐτὸς σοφός & Pacuvius, *Odi homines ignavā operā, philosophā sententia, Qui cū semitam non sapiant, alteri monstrant viam.* Adde Jer. 10. 14. *Stulti speciem sectantur pro re, delectantur crepundiis & vanitatibus; sic illi larvas & fictitia numina sectabantur, & quod summæ erat vanitatis, aliud publicè profitebantur, aliud privatim sentiebant:* ut constat exemplis Socratis, Platonis, Senecæ, &c. b. [de quibus vide quæ h. l. Per. ex Xenoph. Plat. Euseb. &c. producit.]

23. Et, &c. Καὶ ἡλλαξαν τὸ δόξαν τῶ ἀφ' αὐτοῦ Θεῶ *Mutârunt enim* (Θ, pro nam c) *gloriam* (i. e. præclarum nomen d, naturam*, majestatem f, cultum ac venerationem g,) *incorruptibilis* (vel, *immortalis*, ut 1 Tim. 1. 17. nisi quod ἀφ' αὐτοῦ plus sign. quàm ἀθανάτου nam hominum animi ἀθάνατοι sunt, ἀφ' αὐτοῦ nequaquam h; φθόρος non modò ad substantiam, sed etiam ad qualitatem, pertinet i. Dei proprium nomen, Ἀφ' αὐτοῦ, interpretantur Scholiastæ, *qui nec interit, nec fit deterior k.*) *Dei*, Be. Pi. &c. Sunt verba sumpta ex Psal. 106. 20 l. & Jer. 2. 11. ubi tamen est, *gloriam suam m*; nempe hominum n, vel Israelitarum, h. e. Deum suum, qui erat gloria & decus illius populi o. Gloria & honor hominum est veri Dei confessio & cultus p. At Lxx in Psal. 106. habent, *gloriam ejus*, scilicet Dei, ut h. l. Sensus idem est q. Habuit ibi vetus lectio, כבודי, sicut & Jer. 2. 11. ubi Deus loquitur, idemque verbum est, כבודי, in Libris veteribus sequebatur כבודי. Sensus est, Pro honore quem Deo debebant, honorem habuere vitulo, simulacris r. Mutârunt autem gloriam Dei non absolute, five quoad se, sic enim mutari non potest; sed relatè, quoad nos cultumque ipsi à nobis præstandum; non in rei veritate, sed suâ opinione; non imminutione Dei, sed creaturarum errore & scelere t. Mutatio duplex est: 1. Quâ res fit alia quàm erat, ut in resurrectione, 1 Cor. 15. 51. sic Gal. 4. 20. Heb. 1. 12. Hæc Deo non convenit, nec veritati, de qua v. 25. 2. Quæ in permutatione consistit, quâ res una cum alia commutatur, ut pecunia cum merce. Sic Arabs hic accepit, *Et permutârunt in*, vel *cum*, *gloria Dei—similitudinem*, &c. quod sequitur t. Al. ἀόξα hic, sicut & Exod. 24. 16. significat præsentiam Dei gloriosam in monte Sinai. Gnosticos ergò hoc spectat, qui Simonem colebant, quem etiam Deum ipsum fuisse qui apparebat in Sinai, affirmabant: ac proinde Deum in similitudinem hominis mutârunt v. Sed Paulus hic loquitur de multiformi idololatria Gentium*, [de qua consule si lubet Per.] vel Philosophorum v. ¶ *In*, &c. Ἐν ὁμοιωματι εἰκόν, &c. *In* (vel, *Ad*, Ca. Eth. ἐν pro ad z, five pro eis a, vel potius pro Heb. ב, cum b: Cum, Ar.) *similitudinem* (vel, *similitudine*, Er. V. vel potius, *effusione*, five *assimilatione*, h. e. per *assimilationem*, Er. ἐν ὁμοιωματι scribit Paulus c, quia sic est in Psal. 106 d. Est constructio Hebraica, quâ res quæ permutatione amittitur cum Accusativo, quæ acquiritur cum ב, in, construitur, Psal. 106. & Jer. 2. Sic infra v. 21. *permutârunt veritatem Dei* ἐν τῷ ψεύδει*. Vel, *simulacrum*, Be.) *imaginis*, &c. Be. vel, *imagines similes*, &c. Ca. vel, *efformatam imaginem*, &c. Pi. affigentes illi imaginem hominis f. Gloriam autem Dei hac in re dupliciter mutârunt; 1. affigendo rebus Divinitatem & cultum quæ Deus non sunt, v. g. feli, cani, bovi, &c. 2. repræsentando & colendo Deum simulacris hominum, &c. g. *Similitudo imaginis*, per Hebraismum, pro *imagine simili*, five repræsentante h. Confer Mat. 24. 15 i. Eadem locutio in re commutationis, Levit. c. 27. v. 10. ὁμοιωµα εἰκόν, est, *figura quæ apparet in simulacro*. Sic ὁμοιωµατα εἰδώλων, 1 Macc. 4. 49. ipsi Dei similitudinem dicebant. At talis non est: Deus enim non habet formam humanæ similem, [ut notant] Empedocles & Xenophanes, [verbis à G. productis;] nedum pejorum

animantium. Antiphanes, ὁφθαλμοῖς, &c. (oculis non cernitur, nulli similis est:) quod optime convenit cum iis quæ habemus Deut. 4. 15. & Josephus contra App. 2. [vide G.] Ex hac causa, ait Strabo culpato à Mose non Ægyptios tantum qui Feris & Pecudibus Deum similem facerent, sed & Græcos, qui Homini, πῆρὲ τῆς, &c. (quis enim, nisi insanus sit, effingere audebit ipsius imaginem cuique quod apud nos est similem?) De Persis Herodotus, ἀνὰ τὴν τοῖς, &c. (Sed & illis qui imagines Dei faciunt stultitiam impingunt; neque enim Deos ex hominibus natos esse putant, ut Græci.) Sic & Numæ visum ait Plutarchus, ἐχ' ὅπον, &c. (Nefas est præstantiora assimilare deterioribus.) Et Germanis Tacitus, Non esse ex magnitudine cælestium assimilari eos in ullam humani oris speciem. Nullum ὁμοιωµα Deo faciendum ait Theodoretus ad Exod. 38. & scriptam hanc legem in hominum cordibus, ait Origenes: [cujus verba quære in G.] Rectè ergò Scriptor in Psalmo, & hoc loco Paulus, imagines istas non pro Dei imaginibus habent, sed pro iis quorum formam referunt k. ¶ *Et volucrum, & quadrupedum, & serpentum*, Ἐπεὶ τῶ *Reptilium*, Be. Pi. q. d. Animalium etiam vilissimorum & horribilium l. Sub reptilibus & pisces comprehenduntur m. Hæc verba ad eodem homines non pertinent, sed diversas diversarum nationum idololatrias describunt n. Hoc Ægyptios, qui sapientissimi videri volebant, maximè tangit: qui animalia varia colebant, ut testantur Strabo, Philo, Theophilus Antiochenus; speciatim verò serpentes, Sapientia 16. & Juvenalis; [horum verba dabit G.] de quibus, *Omnigenumque Deum monstra*—dixit Virgilius. Sed nec Romani planè extra hanc culpam. Lucanus circa Pauli tempora, *Nos in templa tuam Romana recepimus Ism, Semideosque canes.* Et laribus quibusdam canina erat species. Vide & Philost. 6. 9. Varro de Diis, *Habitus illis hominum, ferarumque, & piscium: Quidam verò mixtos sexu diversis corporibus induunt o.*

24. Propter, &c. διὰ τὴν παρέδωκεν—ἐν τῷ ὁμοιωµατι *Quamobrem etiam* (τὴν h. l. non copulat p, sed conclusioni inservit q:) *tradidit* (vel, *permisit*, V. Ca. vel, *destituit*, Er. παρέδωκεν, τῶ, est, à presidio suo destitutum alteri malè tractandum relinquere, Deut. 23. 15. & 32. 30. 1 Sam. 23. 12 r.) *eos Deus cupiditatibus* (Plur. numero utitur, ut varia & multiplicia, in quæ tendunt, mala exprimantur t. Vel, *in desideriis*, Mo. *in concupiscentiis*, Er. *per cupiditates*, Er. Ti. sic Zeg. *per concupiscentias*, Er. Sic vocat voluptates carnis u, five fedos libidinum ardores v. Vel, *in cupiditates*, Il. ἐν προίς, ex v. 26, 28 x. παρέδωκεν construunt Lxx indifferenter cum eis &c. ubi in Hebræo est יָצַק cum ב; ut Jud. 2. 10. &c. y. &c. respondet τῶ ב. Exempla hujus locutionis vide Gen. 30. 35. & 39. 22. Exod. 23. 31. Levit. 26. 25 z. In hoc dicendi genere & eis respondent z Pi. Hebræo ב, quod tertio casui præponitur a:) *cordium ipsorum* (Significat eas non à Deo, nec à natura integra, sed per peccatum corruptas, emanare b:) *ad impuritatem*, Be. Pi. &c. Quod hic ἀναδραστῶς, & Rom. 6. 19. Galat. 5. 19. & 5. 3. Col. 3. 5. 1 Thef. 2. 3. & 4. 7. id בבלה, Ose. 2. 10. Nah. 3. 6. alibi ἀποσύρον, infra v. 26. ubi hic sensus repetitur; πᾶσιν ἀμιγῶν, *impuritates* Ciceroni Philipp. 2. Ostendit non esse cur Romani se iis quos barbaros vocabant, ut Scythis & Germanis, præferant c. *Tradidit* autem Deus non agendo d, non impellendo e, nolentes, aut cogendo ad peccatum f; sed permittendo hominem effræni suæ concupiscentiæ, (quæ nisi Divina gratiâ cohibeatur, in pessima quæque hominem impellit g,) tentationi Demopum, & illecebris peccati h; permittendo & permittere volendo ut in hujusmodi malum incidat, cum deserendo i, & auxiliis gratiæ suæ destituendo k; etiam occasiones & offendicula ponendo l: unde fiebat (Deo justissimè sic peccata peccatis puniente) ut proni in omnia scelera ruerent m. Hæc autem non est nuda aut otiosa permissio, sed conjuncta cum voluntate Dei, & efficaci judicio Dei n. Deus enim, tanquam justus iudex hominem Satanæ & concupiscentiis suis, tanquam carnificibus & iræ suæ instrumentis, tradit o. Rectè hinc colligunt Aug. & alii Theologi, quædam sic esse peccata ut sint etiam poenæ peccatorum p. Tradidit hos Deus, vel ut dux, qui se ingruente bello subducit, exercitum hostibus traderet q, vel

ut Rex servos rebelles tradit carceri & vinculis. Deum deferuere; Deus vicissim eos deferuit; non leges illis dans Divinas, & humanas finens depravari; non Prophetas mittens, & Philosophos finens ad absurda prolabi. Sivit eos facere quod luberet, etiam summe foeda; ut qui Deum non honoraverant, semetipsos dehonestarent. Triplex est hujus loci interpretatio: 1. Tradidit nihil aliud est quam permittit, ita Orig. Chrys. Theoph. Theod. Hi. & Amb. ut si medicus agrotum sibi immorigerum sineret facere quicquid vult, ex quo interit, diceretur illum morti tradidisse, ait Th. 2. Tradidit, &c. non quidem directe & positive, hominem impellendo, aut pravitatem in eo efficiendo; sed indirecte & privative, eum privando auxiliis suis, quibus continebatur ne peccaret. Ita Chrysost. Aug. Thomas, &c. 3. Tradidit, non solum per patientiam & permissionem, sed per potentiam & quasi actionem, non faciendo voluntates malas, sed eis, jam malis, utendo ut voluerit; multa & intra ipsos & extra ipsos operando, a quibus illi occasionem capiunt gravius peccandi, &c. largiendo illis admonitiones, flagella, beneficia, &c. quibus quoque eos seivit Deus ad suam perniciem abufuros. Ita Aug. Has autem duas posteriores interpretationes probabilius arbitror. ¶ Ut, &c. Τὴν ἀποδοῦναι — ἐν ἑαυτοῖς] Ut faderent (vel, dehonestarent, Zeg. deturpent, Ca. ignominia afficerent, P. Ti. Pi. Tre. ex Sy. sic Er. Il. sim. Mo. Zeg. Poena talionis. Deum enim affecerunt contumelia, &c. v.) corpora sua in semetipsis, Be. h. e. in propriis corporibus, quibus scilicet hæc peccata dedecus inferunt: vide I Cor. 6. 18. Vel, in sese, Ca. i. e. ut sine alterius commitione se polluant, quales molles vocantur, I Cor. 6. 9. Sed nondum loquitur Paulus de peccatis carnalibus contra naturam, sed de fornicationibus, &c. Ordo enim servatur in poenis, ut peccatis augescantibus respondeant, ut videbimus. Vel, inter se, Pi. Tre. inter se mutuo, Er. Ti. V. ut unus alterum deturpet, adinvicemque contumeliam patiantur. Ita ἐαυτοῖς pro ἀλλοῖς, ut certè sumitur Eph. 4. 32. & Col. 3. 13. Sed malim, in semetipsis, ut significet, ipsos sibi met eam contumeliam inferre, cum alioqui soleant alii ab aliis contumeliam pati. Vel, per se: i. e. ut ipsi corporibus suis dedecus inferrent, sua sponte, cogente nemine. Quid facerent hostes capti crudelius urbe? Sic & Th. accepit. Similis sensus I Cor. c. 6. v. 18. Contrarium est quod I Thes. 4. 4. 25. Qui, &c. οἱ πᾶντες ἀλλήλους — ἐν τῷ ᾧ ἴδιαι] Qui (vel, Quod, Ca. Ut qui, Be. Pi. &c. omnes causaliter, pro, ὡς οἱ, ut qui, vel pro ὅτι, quia,) commutaverunt (vel, transmutaverunt, Be. Pi. transulerunt, Ca.) veritatem Dei (i. e. de Deo, passive, veram sententiam de Deo, veras illas notitias de Deo, de æterna Dei potentia & Divinitate, mentibus ipsorum à Deo in creatione inditas, & post lapsum relictas; ut Dei sit Genitivus efficientis, ut, justitia Dei, v. 17. Vel, veritatem Dei, pro, verum Deum, aut, verum Dei cultum,) in mendacium, five falsitatem, Mo. Tre. ex Sy. Il. Ca. Be. Pi. vel, mendacio, Er. Ti. in, vel cum, mendacio, Ar. P. i. e. cum imaginibus, quas Scriptura vocat mendacia, & nihil. Eadem locutio quæ supra v. 23. Pro Deo vero: sumpserunt imaginarios, five falsos: Nam ἰδωθ, ἰδωθ Hebræis, est Deus falsus, ut Esa. 28. 15. & 44. 20. Jer. 13. 25. & 23. 14. Ose. 7. 1. Alibi, ut Amos. 2. 4. vocantur dii isti μάταια, pari sensu. Et veram Dei notitiam erroribus obscuraverunt, deos esse credentes qui non erant, & cultum Deo proprium creaturis impenderunt. ¶ Et, &c. καὶ ἐσεβάζοντο καὶ ἐλάτουν τῇ κτίσει παρὰ τὴν κτίσιν] Et venerati sunt (vel, reveriti sunt, Tre. vel, coluerunt, P. Pi. sic Vulg. vel, religiosi fuerunt, ut σεβόμενοι passim, Act. 13. 43, 50. ut intransitive accipiatur: ita nulla erit hic solœcismi species.) & coluerunt (vel, servierunt, P. Pi.) res conditas, Be. sic Er. &c. (vel, rebus creatis, P. Pi. ad verb. creationi. Metonymia efficientis. At non dicimur σεβάζειν τῇ κτίσει, sed τὴν κτίσιν. Sed excusatur hoc per Zeugma, quo τῇ κτίσει cum proximo verbo, ἐλάτουν, cohærebit. Εσεβάζοντο καὶ ἐλάτουν, est, וַיִּשְׁתַּחוּ וַיַּעֲבֹדוּ: unum ad cultum, alterum ad venerationem & adorationem, refertur. Prior vox de sacrificiis dici solet, & vertitur σεβάζειν, Sap. 15. 6, 18. posterior de flexione corporis quæ sacris accedere solet.)

præter creatorem, Mo. Ham. κτίστης idem quod κτίστης b, G. sic D. i Pet. 4. 19. Participium pro nomine, ut κτίστης, c G. medicus, ἰατρίκ, redemptor, &c. d. Ità h. l. κτίστης est d. pro Heb. מְצַלֵּם: nam Hebræi, quia pauca habent verbalia, Participiis utuntur vice verbalium. Vel, præterito creatore, P. Be. Pi. Hil. in Er. Sensus est, Creaturas coluerunt, non Creatorem. Vel, pro creatore; ità explicat Scriptor Const. Clementis. Vel, contra creatorem: ut παρὰ νόμον, Act. 18. 13. est, contra legem. Vel, supra, five super, (vel, ultra, Er. plusquam, V. magis quam, vel, potius quam, D. Tre. ex Sy. Zeg. ex Vulg.) creatorem, Ca. Di. ex Ar. sic Er. Il. Ti. Tre. Ham. D. G. &c. Sic Luc. 13. 2, 4. παρὰ πάντας, supra omnes: quod tamen plenius exprimitur per πλεον παρὰ, Luc. 3. 13. Heb. מִלְּכָם Græci reddunt per παρὰ, ut Psal. 8. 6. מִלְּכָם, παρὰ τὸ ὄνομα & Psal. 45. 8. מִלְּכָם, παρὰ τὸ μέγεθος οὐ. Παρὰ, cum Accusativo in comparatione positum, id quod excedit significare solet, ut Exod. 36. 5. Psal. 45. 8. Luc. 13. 2, 4. Heb. 3. 3. & 9. 23. Sic & Philo τὴν παρὰ ὑπερβολὴν ἀποδοῦναι (præstantiam magistratus præsubditis) dixit. Et si purgare se velint idololatras, quod non solas creaturas, sed & Creatorem, colant, imò Creatorem per creaturas, ἀναπολογητοὶ sunt, quod creaturas supra Creatorem colant: hoc enim est exuere Creatorem omni suâ Majestate, ubi infra creaturas habetur. Sensus est, Majori honore opificia effecere quàm ipsum Opificem, quem si aliquo modo agnovere, ut Platonici, nulla tamen ei sacrificia instituerunt. Poterant dicere, sicut dixerunt Pythagorei, Platonici, Stoici, Se non eadem cum plebe sentire: Non civilem se sequi Theologiam, aut Poeticam, sed naturalem; ut ista distinguebat Varro: Per Jovem se intelligere Ætherem; per Junonem, Aerem; per Neptunum, Mare; per Naidas, Fontes; per Cybelen, Terram extimam; per Ditem & Proserpinam, Terræ viscera; per Cererem, Vim frugiferam; per Dryadas, Arborum vitas; per Vulcanum, Ignem; per Liberum, Humorem corporibus insitum. Dicit ergo Paulus ne sic quidem eos excusari posse qui rebus ipsis cultum detulerint quem potuere maximum, Opifici verò nullum aut præ illo tenuem. At planè, ut Josephus de illis loquitur 2. contra App. ἐς πλῆθος, &c. (Veritatem coram populo proferre non ausi sunt;) nimirum quia, ut dicebat Plato, τὸν μὲν ἐν ποταμῶν καὶ πατρὶα τὰ δὲ τὰ παρὰ τὸ εὖ εἶναι τε ἔργον, καὶ εὐεργεσία ἐς πάντας ἀδύνατον λέγειν, i. e. non tantum est dicere. Quam ad rem plura testimonia attulimus Annotatis ad lib. 4. de V. R. C. Vide & quæ contra Platonem hoc loco habet Chrysost. Seneca de sacris agens receptis, Quæ omnia, inquit, sapiens servabit tanquam legibus jussa, non tanquam diis grata. Hæc mali moris velamenta injustitiæ convincit Evangelium, & hoc loco Paulus. Adde his mores qui Romæ jam Pauli tempore invalere, Cæsares mortuos Divinis colendi honoribus: de quibus Lucanus, Fulminibus manes radiisque ornabit & astris, Inque Deum templis jurabit Roma per umbras. Siqui per Cæsarem pejerassent, gravissimè puniebantur; si per Deum, ferebant id impunè. ¶ Qui est benedictus, &c.] h. e. In se gloriosus ac beatus, nihil mali aut boni in se ab ullo extra se recipiens, cujus gloria nec amitti, nec variari in se, potest; nec hominum pietate augetur, nec impietate imminuitur, in quacunque tandem formas eum idololatras transformare nitantur. Hoc epiphonemate, seu fulmine, omnes falsos cultus prostermit. Qui tanquam Deus, omnium rerum Creator, & omnium bonorum auctor, jure laudandus est & prædicandus per omnia secula. Dei majestatem, ad amplificationem sceleris, describit ab effectu creationis, & gloria quæ ei inde debetur, ut Esa. 42. 8. Confer Esa. 40. 22. Jer. 10. 11, 12. Frequens [est hæc] formula Hebræis, ut Gen. 9. 26. & 14. 20. & 24. 27, 31. sed præcipue usurpari solita, quemadmodum Judæi movent, & hic notavit Chrys. ubi aliquid narratum est quod factum dictumve sit contra [Dei] majestatem; ut tali addito malagmate ostendatur Deo suam majestatem nihilominus esse salvam. Addit Paulus, ἐν παντί, ut significet Deum non aliquo, sed omni tempore, cultu, laude & honore, esse dignissimum. Quod ut homines magis magisque agnoscant, addit precativo sensu, Amen; ut & Rom. 9. 5. & 11. 36. & 15. 33. & 16. 20, 24, 27. 2 Cor. 13. 13. Gal. 1. 5. & 6. 18, &c. Amen est affirmatio.

6 G. eodem Tiberio, 43 f. Permissionem porro otiosam prorsus refellit hic finis, qui nec ad ipsos Gentiles, neque ad Satanam, referendus est, (neque enim illi hanc *ἀποκρίσιν* spectabant, sed alios fines,) sed ad Deum peccata priora sequentibus foedioribus ulciscens. Injurii sunt iniustitiam Dei qui Deum peccata peccatis punire negant. Pirke Aboth, cap. 4. *Festina ad praeceptum leve tanquam ad grave, & fuge transgressionem: praeceptum enim trahit praeceptum, & transgressio transgressionem: quia merces praecepti, praeceptum est, & transgressionis, transgressio h.* Quaedam flagitia non solum ipsa sunt scelera, verum etiam scelerum poenae i: quae procudubio sententia erat Augustini, Gregorii, & Isidori, [quorum verba quare in Per.] quae tamen difficultate non caret: nam peccatum est & voluntarium, & iniustum, poena autem & involuntaria, & iusta. Respondet Thomas, Peccatum non habet rationem poenae secundum formam & naturam suam, sic enim est voluntarium; sed secundum causam suam, puta subtractionem Divini auxilii, quo tenebatur homo ne rueret in maxima scelera, & quo subtracto precipitatur homo in omne peccati genus. Idem ad hunc locum addit, Unum peccatum potest esse causa alterius; 1. directe, ut avaritia forsitan homicidii, gula luxuriae: 2. indirecte, removendo prohibens, &c. Habet quoque peccatum adjuncta quaedam involuntaria, v. g. subtractionem gratiae peccatum praecedentis, & inordinationem animi illud sequentem; deinde labores, remorsus conscientiae, infamiam, &c. Quod autem addit Augustinus, Deum inclinare peccatorum voluntates ad malum, id non intelligit factum proprie, physice & efficienter, movendo & determinando ad malum; sed multa circa peccatores operando quibus ipsi indurantur & excæcantur, v. g. ponendo offendicula, &c. k.

28. Et, &c. *Καὶ καὶ οὕτως ἐν ἐδουκίᾳ τῷ Θεῷ ἔχει ἐν ὁμιλίᾳ*] Et (τὸ & copulat & auget: novam adhuc vindictam refert, & causam exponit cur dictum sit eos *recompensationem erroris sui* — accepisse l. Et, pro nam, vel quia m.) *sicut* (ostendit peccati & poenae analogiam ex lege talionis n:.) *non probaverunt* (i. e. noluerunt o, vel nihil curarunt p: vel, non approbaverunt, imò improbaverunt q: ad verb. *non explorarunt*. Metonymia effecti destinati r. Vel, non visum est eis, Be. Pi. *non iudicarunt in seipsis*, Di. ex Sy. & Ar. *non approbaverunt*, i. e. praeclarum ac dignum iudicaverunt t. *Δουκίᾳ* saepe est, *iudicare*, & genere sumpto pro specie, rectum aestimare, ut Rom. 14. 22 t.) *habere* (i. e. possidere v: vel, retinere, Be. Pi. sic Il. *Θεὸν ἔχειν* est, *Deum habere propitium*, ut 2 Joh. 9 x.) *in notitia*, Vulg. Mo. Il. Pi. Di. vel, *in agnitione*, vel *agnoscendo*, Be. Al. Et sicut non comprobaverunt ut Deum agnoscerent, P. sic Er. Ti. Quasi *ἔχειν* ἐν ὁμιλίᾳ, nihil amplius declaret quam *ἐπιγινώσκουσιν*. Sed fuit observandum discrimen inter *γινώσκουσιν* & *ἐπιγινώσκουσιν*. Verum *ἐπιγινώσκουσιν* ponitur pro *γινώσκουσιν*, ut Marc. 5. 30. Act. 27. 39 & alibi. Neque cadit emphasis pronunciationis in ἐν ὁμιλίᾳ, sed in ἔχειν z. *ἐπιγινώσκουσιν*, Heb. *יָדָעוּ*, per *מַתְּוִיָּא* cultum Dei significat, ut videre est Prov. 1. 7. Ose. 1. 4, 6. & 6. 6. sic & Col. 1. 10. Sensus est, Non tanti fecerunt Deum ut ejus favorem eum colendo sibi acquirerent a. Multi sanè nōrunt Deum, qui tamen per notitiam eum non habent nec possident, eamque possessionem adeo non approbant, ut operæ precium ipsis non videatur operam ei dare: quippe Dei loco idola & alias creaturas habere malint b. Sensus, Deum ex creaturis agnoscere noluerunt c. Non placuit eis d, vel, non curarunt *, Deum verum nōsse f, & colere g. Culpā suā Deum non noverunt, nec de eo rectè senserunt h. Al. *Ac quemadmodum Dei cognitione non probe usi sunt*, i. e. cum Deum nōssent, non ut dignus erat honorarunt i. Deum juxta nōtitiā insitas glorificare noluerunt k. Quamquam scientiam venditarent, Deum in praxi sua non agnoverunt l, sed idola pro Deo agnoverunt & coluerunt m. Veram Dei cognitionem spreverunt, eique vana sua inventa prætulerunt n. ¶ *Tradidit*, &c. *Παρέδωκεν* — eis *ἀδούκους* vñ] *Tradidit* (vel, Itā, vel Sic, *tradidit*, Be. Pi. V. Tol. Sicut perversum iudicium de Deo fecerunt, itā tradidit eos in perversum iudicium circa agenda, sive in suis moribus o.) *eos Deus in sensum* (vel, *mentem*, Er. P. V. Be. Pi. Tre. &c.) *reprobam*, Mo. vel, *reprobam*, Er. Il. Ti. V. Ar. *improbam*, Ca. vel, *va-*

nam, sive inanem, Tre. & Di. ex Sy. i. e. vacuam omnis sinceri iudicii p: *insipientem*, Æth. *omnis iudicii expertem*, P. Be. Pi. non habentem iudicium, nec probationem, quia probat non probanda, iudicat non iudicanda. Multa hi peccata putabant licita, v. g. fornicationem, aliqui & furta, alii vindictam, &c. multa quoque peccata impunita fore credebant q. Sensus, Fecit ut iudicio essent corruptissimo r. Metaphora hīc est non tam à Metallariis, quibus *ἀδούκους* dicitur metallum quod probationem non patitur, sed ab Agonibus, ubi qui ritè certat *ἀδούκους*, probatus, dicitur 2 Tim. 2. 15. sic & Jac. 1. 12. in aliis *ἀδούκους* quomodo & *ἵππους ἀδούκους*, in *Hippiatricis*: contra, qui non ritè certat, sive non vincit, nec probatur, sed prēmio excidit, *ἀδούκους* dicitur, in *Democrate*: [verba pete ex Ham.] Confer 1 Cor. 9. 27. 2 Tim. 3. 8. Tit. 1. 16. ubi tamen, ut & h. l. *λιτόν* est, & vox eum significat qui non tantum prēmio excidit, sed & nequissimus est, & poenam meretur, ut *ἀσέλγης*, *ἀνομός*, *ἀχρεῖς*, &c. significant pessimum, &c. Sic & Heb. 6. 8. terra *ἀδούκους* est, *maledictioni vicina*. Hesch. *ἀδούκους*, *πυνέβης* itā h. l. accipi docent sequentes effectus, scelera gravissima t. Deum non tanti fecerunt quem colerent u, cujus cogniti possessionem approbarent, cui sedulo operam navarent v. Deus eos tradidit cogitationibus planè aspernandis. Nam *ἀδούκους νόμισμα* est, *nummus rejectus*: sic vox *ἀδούκους* sumitur & 1 Cor. 9. 27 x. Tit. 1. 16 y. ubi *ἀδούκους* est, *ἀχρεῖς*, & propterea *ἀδούκους*, Heb. 6. 8. & alibi. *ἴδ*, quod *scoriam* significat, per *ἀδούκους* vertunt Interpretes Prov. 25. 4. Esa. 1. 22. Latini *reijculas oves* vocant, quæ ob morbum rejiciuntur a. Itā *ἀδούκους* vñ h. l. est mens ad omnem pietatem iustitiāque inutilis, quæ nihil præclarum aut Deo dignum habet, ac propterea rejicienda, & à Deo improbata. Sic reproba seu improbata pecunia est quæ, in se nihil valens, inutilis est ad negotiationis usum b. Mens autem reproba non dicitur æterno illo decreto reprobata, &c. c. quia hæc Pauli doctrina omnes homines figillatim respicit, &c. d. Reproba porro dicitur mens tum activè, quæ reprobanda probat ut fiant; tum passivè, quæ reprobanda est *. Est allusio (sive paronomasia f) in vocibus *ἐδούκους* & *ἀδούκους*. Nñ, hoc sensu, ut *totum animum ejusque actus* significat, habemus & Eph. 4. 17. 1 Tim. 6. 5. 2 Tim. 3. 8. Tit. 1. 15. Non longè abt hinc illud in Tragedia Græca, *Ὅταν ὁ δαίμων ἀνδρὶ πορνοῦν καὶ κακῷ, τὸν νῦν ἐβλάψῃ ὡς οὖν*, (*Quum Demon homini parat perniciem, Animam imprimis corrumpit h.*) ¶ *Ut*, &c. *Ποιῶν* (pro, *ὡς ποιῶν*, vel, *ὡς ποιῶν*, scil. *ἐνέργει*, i. vel, *ἐν τῷ ποιῶν* k,) *τὰ μὴ καὶ ἀδούκους*] *Ut facerent quæ minimè conveniunt*, P. fim. Er. Il. Ti. Be. Pi. Mo. V. vel, *nefaria*, Ca. vel, *quæ non decebat*, Sy. fim. Ar. Tol. Er. indigna se l, quæ non sunt consentanea; qualia sunt quæ rationi maximè adversantur m: quæ nec naturæ, nec gentium, nec scriptæ, lege patrare fas erat n. Hebræi dicerent, *עָשׂוּ לֹא כְדִשָּׁה*, τὰ μὴ καὶ dicunt Græci. Lactantius, *Immemores quid nati sint, cum fœminis patientiā certant o*.

29. *Repletos*] Pendet vel à tradidit p, q. d. Hoc ipso tradidit illos, &c. & factum est ut replerentur q: vel à faciant; Facere quæ non conveniunt repletos r. Quæ sequuntur explicatio sunt eorum quæ non conveniunt t. Est mira *εὐροια* in hoc sermone & egregius *χαρακτηρισμός* illorum temporum, præsertim Romæ: quales descriptiones aliquot habemus & in Senecæ Epistolis circa tempus idem. Cum hæcenus ea attigisset quorum turpitudine maximè eminebat, nunc alia tangit vitia latissime sparsa, sed Romæ maximè regnantia: quæ omnia per se quidem sunt mala; sed eorum pravitas, longis moribus velut obducta, opus habebat indicari ab Evāgelio t. ¶ *Iniquitate*, &c. itā Er. &c. *Admīa*] *Injustitiā*, Be. Pi. G. &c. Est genus sequentia comprehendens v; ut iustitia omnem virtutem complectitur, itā injustitia omne vitium x. Per *injustitiā* Romani facti erant orbis domini, bella ferendo saepe injusta, & societatem vertendo in dominatum. Vide quæ diximus De J. B. & P. tum in Prolegomenis, tum l. 1. 3. 21. *Romanos nihil nisi raptum habere, causam eis bellandi cupidinem profundam imperii ac divitiarum*, non planè falsò apud Sallustium Mithridates. Gālgacus verè apud Tacitum raptos orbis vocat, quos non Oriens, non Occidens, satiaverit y. G.

Nota, ordinem h. l. eundem non esse apud Latinos & Græcos. ¶ *Fornicatione*, Πορνεία. Hoc nomine non meretricios tantum congressus intellige, quos laudat apud Horatium priscus Cato, sed & adulteria, ut Matt. 5. 32. Sallustium illum, cuius plena censoris sententiis est historia, in adulterio deprehensum notavit ex Varrone Gellius. Vide Horat. Sat. 1. 2. & 2. 7. Seneca sui temporis foeminis dicit, unius adulterium sorduisse, quasi matrimonium esset. Ex Arriano discimus, solitas se foeminas defendere Platonis dogmate, de communitate mulierum. Vide Senecam, Epist. 97. Tiberii & Caii adulteria habes apud Suetonium. Imperatorum facta imitabantur in Provinciis Praefides, Habet nescio quid ἐλευσίου, dicebat Varro, formosula provincialis uxor. ¶ *Malitia*, Πονηρία. Improbitate, Il. P. Be. Pi. Versutia, Er. Ti. Perversitate, Ca. Amarulentia, Tre. ex Sy. Nequitia, Mo. Aeth. Πονηρία meo iudicio est vitium animi quo homo inclinatur ad nocendum aliis, etiam sine causa, sed ex quadam in malum proclivitate, qualis est malitia Daemonis, quem ea de causa πονηρὸν appellamus. b. Πονηρία, malignitas, pravitas, malitia, in Glossario. Malitia est versuta & fallax nocendi ratio. Ejus exemplum habes egregium in Appiano, in narratione eorum quæ præcessere bellum Carthaginense tertium. Malitiam Imperatorum Romanorum habes apud Tacitum, Annal. 13. Tiberium Tacitus idem vocat callidum & tegendis sceleribus obscurum. Apparuit id tum in aliis rebus, tum maxime in evertendo Germanico & tota Drusi domo. Sic & Livia omnem Augusti domum everterat, ut suos procheret. ¶ *Ponēia* notat studium improbe agendi, & malitiose alios lædendi, contra omnia secundæ Tabulæ præcepta d: est promptitudo ad omne scelus. ¶ *Avaritia*, Itā Il. P. Ca. Be. Pi. G. &c. Quæ est cupiditas inexplēbilis habendi, etiam aliena & malo titulo. Romanorum arma in eos acerrima quibus viciis spolia maxima sunt, dixit Mithridates. Petronius, Si quis sinus abditus ultra, Si qua foret tellus quæ fulvum mitteret aurum, Hostis erat; fatisque in tristia bella paratis Querebantur opes. Si locuples, hostis avari, ait Galgacus. Seneca ille, tam eloquens avaritiæ accusator, intra quadriennium ter millies sestertium paraverat, id est, ut putant eruditi, 15 milliones Florenorum f. Al. Πλεονεξία, à πλεον & εἶναι, & hic & alibi significat immodicas & contra naturam cupiditates, & ad libidines refertur, tum in S. S. ut Eph. 4. 19. & 5. 3, 5. Col. 3. 5. 2 Pet. 2. 14. Sic & 1 Cor. 5. 11. & 1 Thes. 4. 6. ut ibi videbimus, tum in aliis Scripturibus. Plat. De Repub. 9. ubi de hominibus voluptati deditis loquens, eos bestiis confert, χαρτοζώοις, inquit, & ἐχθροῖς, saginati & lascivi; additque, ἐνταῦθα τῶν πλεονεξίων καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ ἀκαλίγωντες, &c. Vide & Photium, Epist. 168. Chrysost. [eorumque verba in Ham.] Sed & Heb. 12, à Lxx ut sæpè vertitur πλεονεξία, avaritia, itā semel, μαρμάρω, pollutio, Ezech. 33. 31. collat. cum v. 26, 29. Adde quod h. l. conjungitur cum πονηρία, necnon cum πονηρία & κακία, quæ hic sumi videntur ut πονηρία & κακία, Gen. 19. 7, 9. ad exprimendum peccatum Sodomiae g. ¶ *Nequitia*, Κακία. Malitia, Er. Il. P. Ca. Be. Pi. &c. Vitio: opponitur ἀρετή. Vel, Perversitate, quā quis datā operā malè agit. Vitiofitate, V. Κακία est vitium cum quo nascimur, cuius vitiosa διαθέσις ἐστὶν πονηρία. Est inclinatio ad deteriora, quā homines prava libenter amplectuntur, & in iis gloriantur, & quæ recta sunt averfantur & abhorrent. k. Κακία Græcis, ut Cicero notavit, generaliter sumitur pro omni vitiositate; quomodo Aristot. ἀρετὴν opponit κακίαν. Speciatim ubi sumitur videtur notare consuetudinem aliis nocendi, qualem describit Virgilius, Et si non aliquā noçuisses mortuus esses. Significat h. l. mores distortos, in utroque extremo vitiosos m. ¶ *Plenos invidia*, Φθόνος. Quod vitium parvis magnisque civitatibus commune dixit Tacitus. De talibus dictum olim, Aut illi nescio quid incommodi accidit, aut nescio cui aliquid boni. Vide de eo Horat. Epist. 2 n. ¶ *Homicidio*, Φόνος. Cæde, Be. Pi. &c. Apparet id primum in bellis populi Romani. Seneca, Homicidia compescimus & singulas cædes: quid bella & occisurarum gentium gloriosum scelus? Non avaritia, non crudelitas, modum novit. Ex Senatûs consultiis plebisque scitis bella exercentur, & publicè jubentur vetita privatim. Deinde, in servos. Vedius Pollio

servum ob fractum crystallinum murænis objecit. Maxime verò in amphitheatro, ubi homines partim feris, partim hominibus, trucidandi obiciebantur, tantum in oblectamentum populi: quod meritò Romanis exprobrant Christiani, Tertul. Arnob. &c. Jam verò Imperatoribus Romanis quosvis levissimis ex suspicionibus sine causæ cognitione morti addicere ita quotidianum ut in Tacito ac Suetonio ac Dione non aliud frequentius occurrat, & cum talia narrant Historici, tedium lectorum deprecatur. ¶ *Contentione*, Εἰς ὅ. Quā quis certat studio vincendi, non amore veritatis, nec ratione, sed animi pertinaciā. Tria fora plena litibus. Fuere verò Philosophi ipsi quoque vitiligatores: de quibus vide Timonem, [ejusque verba in G.] & quæ nos ad lib. 2. De V. R. C. t. ¶ *Dolo*, Δόλος. Machinatione ad fallendum. Lucilius, Infidias facere, ut hostes sint omnibus omnes. Non omnis dolus judiciis coerceretur. Licere enim in pretio venditionis & emptionis se mutuo circumvenire, dixit Pomponius L. In causâ cognitione, &c. Paulus Jurisconsultus L. Item si, &c. Hoc quoque per Evangelium iniquitatis convincitur. Vide quæ nos de J. B. & P. 2. 12. 26 v. ¶ *Malignitate*, Itā Il. P. Mo. Be. Pi. scilicet quæ in moribus apparet. ¶ *Malignitas* vertitur in Glossario, & hoc sensu eam vocem usurpat Tacitus. Locum habet, cum quæ possumus in bonam partem interpretari, in peiorem rapimus, contra quā exigit officium dilectionis, 1 Cor. 13. 6. Sic inter Calvum, Asinium, Brutum, Cælium, Cæsarem, Ciceronem, mutuam malignitatem detegi, ait Scriptor De causis corruptæ eloquentiæ. Hoc est vitium cuius Herodotum arguit Plutarchus. Est vitium quo omnia in pejus interpretamur, ut definit Aristoteles: unde senes plerumque ait esse κακὸν δόξαι, suspiciosos. Itā & Syrus, cogitationibus malis, quales nempe sunt suspiciosorum hominum. Sic & Arabs. [Alii aliter vertunt:] Nequitia, Ca. Morositate, Zeg. E. vel, Malā consuetudine, Zeg. Malis (asperis & difficilibus) præditi moribus, Er. Ti. sic V. Zeg. Sequuntur hi vocis compositionem. Sic Hefych. κακὸν δόξαι, κακὸν εἶναι. ¶ *Sufurrones*; itā Er. P. Mo. Be. &c. Φιθυρῶντες. Qui proximos occultè mordent, idque ut amicos separant, suspensiones malas aliis ingerentes, &c. In Glossariis, Φιθυρῶντες, sufurrator. Hebræum שׁוּרְרִי verti solet Φιθυρῶντες, significatque, clam & in aurem alium obreptiare, Psal. 41. 7. Sirac. 21. 28. Ovidius, Linguaque refert audita susurro. ¶ *Detraçiores*; itā Mo. Καταλάλες. Obreptatores, Er. Il. P. V. D. &c. Oblocutores, Be. Maledici, Ca. Qui occultè mordent, ut famam lacerent. In Glossario, καταλάλα, obgannio, obloquor: vertitur sic Hebræum שׁוּרְרִי & שׁוּרְרִי, & alia quædam. Significatur hic qui apertius (ut sufurrones occultius) famam alterius lædebant maledictis, ut multi Romæ etiam amicitiae specie. Vide Horatium, [et verba ejus in G.] Hoc Suetonius vocat, excusando opprobare. Polybius, Καὶνός, &c. (Novus hic est calumniandi modus, non carpentem, sed laudantem, ledere m.) ¶ *Deo odibiles*, Vel, exosos, Di. ex Sy. & Ar. Par. Glossarium, Θεοσυγῆς, Deo perosus. Sic & Hefych. Sic Θεοσυγῆς, hominibus invisus, apud Æschylum n; & Helena, Θεοσυγῆς, Deo invisa, apud Eurip. Ut sit auxelis duorum scelerum proximorum, quia sufurrones, obreptatores, [utunque effugiant sæpè oculos & ultionem hominum, tamen] Deo verè sunt invisi. Sed hoc alienum est. Agitur enim hic de iis quæ hominibus insunt, de vitiis, non de poenis. ¶ *Θεοσυγῆς* Foran scribendum, Θεοσυγῆς. Sed nec Græc. exempl. nec Vulg. Sy. Ar. sic legunt. ¶ *Osores Dei*, G. ex Cyp. Be. Pi. E. Me. &c. vel, Abhorrentes à Deo, G. ex Cyp. sim. E. Me. Quibus Deus est horrore, ob justitiam, quæ scelera vindicat. Qui simul atque aliquid ipsis evenisset adversi, Deos incusabant, aut negabant providentiam. Invidiam deorum, crimen deorum, Pompeium deis objici, apud Lucanum legas. [Vide G.] Tacitus, Annal. 14. Quæ aded sine cura deum eveniebant ut multos post annos Nero imperium & scelera continuaverit. Caii quanta impietas fuerit ex Philone aliisque docuimus ad Thes. 2. 2. Et ejus rei recens erat memoria cum hanc Epistolam scriberet Paulus. ¶ *Contentione*, G. meliosos;

meliosos; sic Er. P. Ca. Pi. Tre. &c. *Ἰνυρίος*] *Injuriosus*, Be. Cyp. in Tol. Qui alios contumeliis & injuriis afficiunt, & vi opprimunt. *Ἰνυρίος, contumeliosus*, in Glossario. *Ἰνυρίος* Prov. 15. 25. & alibi vertit *ἰβήσις* [vel *ἰβήσις*.] Ait Aristot. in Rhetor. *ἰβήσις* & *ἰβήσις* *evenire ut facile alios indigno habeant*. Vide in Gellio historiam de juvene qui *alapas* impingebat obviis. Tacitus, ubi de poenis Christianorum agit, *pereuntibus addita ludibria*. Eidem narratur Neronis in Thraseam contumelia prænuncia cædis imminenti. Quomodo Tiberius & Claudius matronis, per contumeliam magis quam per libidinem, illuserint, vide Sueton. Tiberio, 44, 45. Claudio, 36 v. Al. *ἰβήσις* hoc loco libidines contra naturam designare videtur. Sic Dio apud Stobæum, p. 443. *Flendo, inquit, nemo proritavit ἰβήσιν, contumeliosum, i. e. amatorem inordinatum: &, πῶς δὲ ἀπολαύσας ἡ ἰβήσις ὑποπύπτει*, in Nicoftrato, ibid. p. 447. sunt proles ex adulterio nate: & uxor adultera dicitur voluptatis gratia *ἀποπλάσσειν ἡ ἰβήσις*, ibid. 444. Sic in Philost. Vita Apollon. 1. 11. *ἰβήσις* homo dicitur, qui amoribus illicitis tenetur. Et Charondas de maritali castitate agens, curamque procreationis, non voluptatis, præscribens, addit: *ἡ δὲ ἰβήσις ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ νόμος τίμων, ἀλλὰ πῶς ἀναλίσκῃται ἡ ἰβήσις* ubi *ἰβήσις* inordinatum quemvis aut illicitum actum immanditia denotat. ¶ *Superbos*. *ὑπερηφάνους*] Qui propter ea bona quæ habent nimium inflantur, & aliis se præferunt, animi superbiam externo morum fastu ostendentes. *ὑπερηφάνια* est, *superbia*, agnatum, ut Sallustius ait, *nobilitati malum*: estque, definiente Theophrasto, *καταφρόνους πάλιν αὐτῶν ἡ ἀλλαν*, (contemptus aliorum [omnium] præterquam sui:) cujus vitii egregium nobis dedit *ἡ ἀλλαν*. Et complura sunt apud Martialem eorum [exempla] qui alios ad oscula non admittebant, qui à convivis seorsim coenabant, aliæque faciebant ejus generis. Galgacus, apud Tacitum, de Romanis, quorum *superbiam frustra per obsequium & modestiam effugeris*. Claudie verò familiæ, quæ post Augustum Romæ imperaverat, cujus in nomen adscitus Nero, *veterem & insitam superbiam* notat idem Tacitus. ¶ *Elatos*, *Ἀλαζόνες*] *Arrogantes*, V. *Gloriosos*, Er. Be. Par. E. Me. Fastuosos, Er. *factatores*, Pi. Qui cum nihil habeant unde præclare de se sentiant, intumescunt tamen. *Ἀλαζόν* est, *factator*, *glorior*, *arrogans*, in Glossario. Apud Theophrastum quoque alia est *Ἀλαζονείας* notatio, alia *ὑπερηφάνια*, & est *Ἀλαζονεία* Platoni, *ἡ δὲ ὑπερηφάνια ἡ ἀλαζονεία* ubi *ὑπερηφάνια* est, *excitatio opinionis*. Cujusmodi hominis descriptio egregia, 4. ad Herennium, & in Alexidis fragmentis quæ nos edidimus, & in Martiale. Talis Mucianus, *arte quadam omnium quæ diceret atque ageret ostentator*, Tacito; & Romanorum plerique, — *Introrsum turpes, speciosi pelle decorâ*. Quorum mores vocat *personatos*, & *vita fabulam*, Martialis. *Miles gloriosus* Plauti Græcè erat *Ἀλαζόν*. ¶ *Inventores malorum*] Qui non contenti notis vitiis, aut injuriis, alia etiam excogitant, nova scelera, nova luxûs ac libidinum genera, vel nova nocumenta aut nocendi instrumenta, novas injurias, novas artes expilandi, opprimendi, &c. *Ἐκδογῆς κενὸν*] *Excogitatores malorum rerum*, qui, ut dicitur Prov. 16. 27. *effodiunt malum*, id est, non aliter malum invenire student quam fossore aurum in fodinis. Quum sagax sit anima humana, derelicta à Deo fit sagacissima rerum malorum. Ingeniosa gula est, ait Petronius: ubi & sequentia vide. Adde quæ de commentis luxuriæ in ædibus, in vestibus, in epulis, vasis, gemmis, unionibus, mensis, lectis, multa apud Senecam, Plinium & alios. Tiberius, magna præmia novarum voluptatum inventoribus pollicitus est, quod & Sardanapalus antea fecerat. ¶ *Parentibus non obediens*, *Ἀπειθεὶς*] *Intractabiles*, Er. *Immorigeri*, Er. Pi. E. Refractarii, monitis non acquiescentes, q. d. *impersuasibiles* P. Quod vitium est naturali rationi adversarium. Proculus, cum questus esset de filio quod mortem suam expectaret, & ille dixisset se non expectare, Imò, inquit, rogo expectes. Cogitemus quid fecerit Tiberius in Liviam, post hanc Epistolam scriptam Nero in Claudium & Agrippinam. 31. *Insipientes*, &c. *Ἀσύνετος, ἀσύνετος*] *Paronomasia* est, ut in *πορεία, πορεία* item *οὐδὲν, οὐδὲν*, v. 29. Vide-ri potest esse *παρονομασία*, at non est: sed ex una voce va-

riè scripta duæ factæ sunt. Syrus non nisi unam legit, *ἀσύνετος* quæ vera est. Non de intellectûs, sed de voluntatis, vitiis hic agitur, & quidem maximis: inter quæ est *Perfidia*, tum in foederibus publicis, tum in contractibus privatis. Notant id in Romanis vitium à Punici belli tertii temporibus Historici propè omnes. Vide exempla Servilii Galbæ & Cn. Domitii apud Valerium Maximum, 6. 6. Firmii Læti apud Tacitum, Annal. 2. P. Egnatii apud eundem, 16. Idem in summa malorum Tiberiani temporis ponit *fallaces amicitias*, Annal. 4. ¶ *Verba sic reddunt*,] *Desipientes*, Pi. Par. (*Expertes intelligentiæ*, V. sic Be. Quos ratio non regit: qui sine judicio omnia peragunt: in Divinis & humanis rebus tantò stolidiores quantò plus sapere sibi videbantur: qui præpostero affectu præcipientes feruntur. Al. Quibus deest conscientia: nam *οὐκ εἰσὶν & οὐκ εἰσὶν* idem valent. Hefych. reddit, *ἀπειθεὶς*. Sic & Tit. 3. 3. *ἀσύνετοι* sunt quorum actiones ratione non reguntur. Sed & *ἀσύνετος* est pars illa animæ quæ Deus amatur, Marc. 12. 33. atque ita quod Deum nesciunt pro summa impietate accipi potest.) *incompositos*, Mo. Vulg. i. e. vel, inciviles, inurbanis moribus, ab omni societate & consuetudine honesta alienos: vel potius, eos qui in pactis ineundis servandisque se cum aliis non componunt. Vel, *insociabiles*, Ca. *fedifragos*, Il. P. Be. Pi. Par. *paſtorum handquam tenaces*, Er. Ti. V. Perjuriis tanquam testibus ludentes: quibus non *fidus* est, Sy. & Ar. in Di. neque præstatio, Ar. in Di. i. e. qui nec ineunt fœdera, nec inita præstant. *Ἀσύνετος* est, *ἀσύνετος*, ait Phavor. & *ἄσυνετος* *πὺν ἑαυτῶν*, testibus Hefychio & Phavorino. ¶ *Sine*, &c. *Ἀσύνετος*] Inhumanos, qui nullo pietatis aut charitatis sensu tanguntur: qui neminem amant nisi seipfos: morosos, quos Aristot. *ὀργιστοὶ, bestiales*, Charitatis *expertes*, Be. Pi. sim. Er. V. scil. erga parentes & fratres. *Expertes etiam naturalis affectus*. Ejus argumentum, quod liberos, si numerus gravis videretur, aut tolli videbant, aut jubebant exponi, idque impunè: nam & ideo in lege Pompeia, de parricidis, pater filium enecans non comprehenditur. Tertul. Apologetico, *Quot vultis in his circumstantibus, & in Christianorum sanguinem hiantibus, ex ipsis etiam vobis justissimis ac severissimis in nos Præsidibus, apud conscientias pulsare, qui natos sibi liberos enecent? siquidem & de genere necis differt, utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori & fami & canibus exponitis*. Paria habet Justinus in Apolog. Hinc est quod Tacitus in Judæorum institutis à Romanorum discrepantibus ponit, *Necare quæquam ex agnatis nefas*: ubi vox *agnatis* ita sumenda quomodo in Jure agnatione sui heredis testamentum rumpi dicitur. ¶ *Absque fœdere*, *Ἀσύνετος*] *Infederabiles*, Mo. *Inficii fœderis*, Er. *Perfidiosi*, Ca. *Fedifragi*, Er. Ti. V. Me. T. Tol. qui datam fidem & fœdera non servant. Al. *Implacabiles*, Il. P. Be. Pi. Par. E. non malè: nam sic *Ἀσύνετος* *πᾶσι* dicitur, qui pacem non recipit. Nec aliter hic accepit Syrus. Qui semel offensi non reconciliantur. Sy. & Ar. quibus pax non est; Hefych. exponit, *feri inimici, neque recordantes amicitie aut pacis, irreconciliabiles*: *ἀσύνετοι* exponit, non *ſcītatur pacem* P. Bene hoc convenit in illorum temporum Romanos, de quibus Tacitus negat sperandum fuisse ut qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis charitate deponerent. Hist. 2. Lucanus, *Quemque sua rapiunt scelerata in prælia causas: Hos polluta domus, legesque in pace timende; Hos ferro fugienda fames, mundique ruina Permiscenda fides*. *Intractabiles*, Er. sibi viventes, erga neminem jure necessitudinis utentes. ¶ *Sine misericordia*, *Ἀσύνετος*] *Immisericores*, Er. Par. Be. Pi. Qui alienis non commoventur miseriis, nihil largientes, crudeles in irrogandis & ulciscendis injuriis. *Immisericores* fanè Romani, etiam in Provinciales, at maximè in servos: de quibus Seneca, Epist. 47. *Infelicibus servis movere labra, nè in hoc quidem ut loquantur, licet, Virgà murmur omne compescitur, & nè fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternutamentum, singultus: magno malo ullà voce interpellatum silentium luitur*. Noctē totā jejuni mutique perstant. Addit, *Non habemus illos hostes, sed facinus*. Deinde dominum sic admonet, *Vis tu cogitare ipsum quem servum tuum vocas, ex iisdem seminibus ortum, eodem frui calo, æquè spirare, æquè vivere, æquè*

Tol.
E.

G.

Ham.

Tol.

Tol. sic

E.

E.

G.

Tol.

G.

Par. sim.

Tol. E.

Me.

Par.

Tol. E.

Me.

Par.

E.

Par.

G.

Wil. ex

Bucero.

E.

Tol. sim.

E.

G.

Pi. ad

v. 29.

G.

Er.

E. Tol.

Me. T.

Wil.

Par.

Wil.

Ham.

Me. T.

sim. E. Tol.

Di. sim.

Th. in E.

Par.

Di.

Ham.

Me. T.

sic E.

Me. sim.

Tol.

Par.

V. sim.

Er.

G.

Me. sic

E. Tol.

G.

E. sim.

Par.

Di.

G.

Er. V.

E. Me.

sim. Tol.

Par.

Par.

aque mori? Juvenalis, *Pone crucem servo, &c.* Et postea, *Hic frangit ferulas, rubet illa flagello, Hic scutica: sunt* [scemina] *que tortoribus annua prestant.* [Plura ex eo vide in G.] Est descriptio [huic Apostolicæ] non dissimilis eorum qui à Divinis legibus deficiunt, apud Philonem de humanit. [Verba vide in G.] Senecam suo, i. e. ei quo Paulus vixit, seculo convitium facientem, & eadem quæ hic habes exprobrantem vide De benef. 5. 15, 17. Hic [autem] *συμφορα*, i. e. congeries vocum, & *ἀνιδεον* mirè facit ad orationis impetum ac vehementiam. Chrys. has [ultimas] voces sic enarrat, quasi *ἀνιδεον* pertineat ad naturalem omnium animantium affectum, quo communi speciei conciliantur, ut homo homini, lupus lupo; *ἀνιδεον*, ad foedera civilia, quæ fiunt ex pactis; *ἀνιδεον* ad affectus propinquitatis aut affinitatis; *ἀνιδεον*, ad misericordiam, quæ & hostium malis indolescimus. Ad omnes hos naturæ affectus obscuravit illorum impietas. En quantam scelerum congeriem trahat secum neglectus Dei & fidei.

32. *Qui, &c.* *ὅτι τὰς ἐν ἀρχῇ τῶν πραγμάτων* [Qui] *ius Dei* (i. e. non Legem Moysi, sed ius à Deo ipsi naturæ hominum insitum, sive legem naturæ: *τὸ δικαίωμα*, ut sæpe apud Ezech. & alios. Genitivus hic causam efficiëntem significat. Intelligitur enim hic ius partim per rationem, partim per traditionem, inscriptum humanis mentibus, rectè puniri qui gravia delinquant: quod tractavimus D. J. B. & P. 2. 28. initio. Etiam Græci ius naturæ vocant *νόμον θεῶν*. Vel, *justitiam Dei*, Er. Ti. Par. Vulg. *judiciariam* scilicet, quæ bonis bona, malis mala, rependit: sic *δικαιοσύνη* est, *justitia legis*, Rom. 8. 4. c. præceptum vel statutum Dei: iustum naturale & honestum, de quo multas leges condiderunt. Vel, *judicium Dei*, Di. ex Sy. & Ar. Tre. quod nempe exercere solet in impios: ut, *δικαιοσύνη* est, *judicia tua*, Apoc. 15. 4. f. Vel, *jura Dei*, Be. sic Pi. post *Dei ius*, P. vel, *id divinum esse ius*, Ca.) *cognoscere*, Mo. vel, *cognitum*, P. cum cognoverint, Il. Ca. Er. &c. *agnitio*, Be. ¶ Non, &c. *ὅτι τὰς ἐν ἀρχῇ τῶν πραγμάτων* &c.] Latina lectio multum diversa est à Græcâ, quam sequuntur Chrys. Theod. Oecum. & Syrus. Non intellexerunt (i. e. *ἀνιδεον* vel, ut ille vetustiss. Codex habet, *ἀνιδεον* *ἐν τῷ*) quoniam (vel, quod, E.) qui talia agunt, &c. Vulg. [Sensus Latinæ lectionis est,] Non intellexerunt, (i. e. noluerunt intelligere, considerare, & practicè sibi persuadere; quippe malitiâ suâ excæcati:) & talia patrant, & eis consentientes, æternâ morte puniendos; sed utrosque impunè fore putabant. Hæc lectio Græcæ addit tum, non intellexerunt; tum, qui, duobus in locis. Græca aliter. Quod (hic ponitur *ἐν τῷ* vel, Nempe eos, Be. Pi. sic Er.) qui talia (quæ jam commemorata sunt) agunt digni sunt morte, (etiam æterna: poenas enim post mortem futuras moriunt & Ethnici, ut constat ex Cicerone in Somnio Scipionis, & Plat. De rep. l. 10. Sunt quædam crimina quæ mortem mereri consensus hominum testatur, Act. 13. 28. & 23. 29. & 25. 11. & 26. 31. Talia sunt Homicidia, Adulteria, & aliæ foedæ Libidines, ad quas hæc verba respiciunt. Hoc norunt Philosophi & sapientes, idque tum naturæ luce, tum conscientiæ testimonio, tum exemplis.) non (sub. tamen, V. Pi. more Hebræorum, perspicuitatis gratiâ: est enim hic enunciatum discretum.) solam hæc faciunt (faciunt ipsi modò hoc, modò illud, ubi datur occasio: quod in multis ignorantia aut infirmitati poterat imputari.) sed etiam agentibus consentiunt, Val. &c. vel, assentiuntur. Er. J. Cap. vel, patrocinantur, Be. ex Th. Par. vel potius, applaudunt, Pi. Wil. Verbum *συμφορεῖν* est etiam in Maccabaicis, & Luc. 11. 48. & Act. 8. 1. & 22. 20. & apud Clementem in Epistola. Συμφορεῖν, ἐπαυεῖν, hoc loco [vertunt] Chrysost. & post eum alij. Th. dixit *συμφορεῖν*. Græca scholia addunt, ad malum provocare. Denique omnes consensionis species hæc voce declarantur. [Sensus, q. d.] Non contenti peccare, aliorum scelera pro virili, & cum voluptate, adjuvant, eaque consensu, adulatione & autoritate, fovent, atque ita sua faciunt; & proinde bis peccant, in se, & in alio. Hoc ergò majoris est malitiæ, eoque scelere nullum majus est. Aristot. Rhet. 1. 7. ait, *eum qui consilium dederit, quàm qui egerit, injustius egisse, quod actum non fuisset nisi consilium dedisset.* Hoc [συμφορεῖν]

pejus illo [πεσοῦν]. Nam affectu abreptus peccat aliquis, sine eo non peccaturus: At qui defendunt talia, & docent vitio carere, sanè gravius delinquant. Hi sunt *ὁμοῦ* apud Chald. Levit. 20. 5. de quibus agi etiam Levit. 26. 21. aiunt Rabbini. Philosophos hic maxime tangit Apostolus, qui erant doctores populorum, & quibus proinde imputari debebat si quæ populus ipsis probantibus, peccarent; qui idololatriam & alia vitia, quæ mala esse sciebant, dissimulabant, aut probabant. Exempli causâ, *μαρτυροῦντες* & quosvis Incestus esse *ἀδελφούς* docebant non Epicurei tantum, sed & severi illi Stoici, quod non Theophilus tantum Antiochenus nos docet, sed & Sextus Empiricus, Zenonis & Chrysippi utens verbis, quæ pudet transcribere. Sic *Ultionis cupiditatem* probant Aristot. & Cicero locis quos citavimus in Annot. ad l. 2. De V. R. C. Idem Aristot. *Bellum in barbaros* vult esse venatûs quoddam genus, ac proinde rem naturâ justam, Polit. 1. 8. Idem *abigere partem* vult licere quamdiu quod conceptum est vitam nondum habet, Polit. 7. 16. Omnia autem facinora summam defendunt illi Philosophorum qui dixerunt nihil naturâ esse inhonestum, sed differre ista hominum institutis. Et, ut Justinus eorum sententiam explicat, *ἡ δὲ ἀρετὴ, ἡ δὲ κακία, οὐκ ἐστὶν ἡ φύσις ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὰ νόμιμα* (Nihil esse aut virtutem, aut vitium, sed hominum duntaxat existimatione aut bona aut mala reputari, &c.) Hinc illud desumptum, *Τὸ ἀρετὴν, ἢ κακίαν, οὐκ ἐστὶν ἡ φύσις ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὰ νόμιμα* (Quid turpe est nisi quod agenti tale videtur?) Vide de Epicureis ad J. B. & P. 2. 20. 44.

Appositè ad id quod hic dicitur, Philo lib. De legibus specialibus, *ἀνθρώποι δὲ οὐκ ἐστὶν ἡ φύσις ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὰ νόμιμα* (ita legendum, non, *οὐκ ἐστὶν ἡ φύσις ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὰ νόμιμα*) *ἐκείνοι δὲ ἀνθρώποι, ἡ φύσις ἀνθρώπων* (Impie enim agunt non solum qui talia patrant, sed & qui eorum licentiâ assentiuntur.) Cyprian. Epist. 21. Non est enim immunis à scelere qui ut fieret imperavit, nec est alienus à crimine ejus consensu, licet non à se admissum, crimen tamen publicè legitur. Salvianus, l. 4. Nam dum spectantes hæc comprobant, ac libenter vident, omnes ea visu atque assensu agunt. Tacitus, *Corrumperet & corrumpi seculum vocatur.* Potest aliquis alienæ culpæ reus esse, multis modis; 1. jubendo, ut Saul, 1 Sam. 22. 2. parendo, ut Joab, qui Davidis jussu & Uriam occidi curavit, & populum numeravit; 3. consilium opemve subministrando, ut Josaphatus Ahabo, &c. sic 1 Tim. 5. 22. 4. laudando, ut Psal. 10. 5. 5. consentiendo sive verbis, sive factis, ut illi Act. 7. 58. 6. participando, ut Psal. 50. 18. 7. non arguendo & corrigendo, ut 1 Sam. 2. 8. excipiando impios, v. g. fures, scorta, &c. 9. reticendo ipso forum peccata, unde obdurantur & in peccatis persistunt.

CAP. II.

1. **P**ropter quod, &c. *Διὰ ἀναπολόγητον* [Quapropter] Quapropter (Διὰ ostendit, inferri hoc ex superioribus, per ratiocinationem à pari. q. d. Cum ita se res habeat sicut jam diximus, ut jus illud, quod omnibus hominibus commune est, dicet esse quædam crimina morte digna. Al. Propter ea quæ jam antè demonstrata sunt, Homines impunè non laturos quæ per impietatem in Deum, & per injustitiam in proximum, peccaverunt. Hæc particula, *διὰ*, non tam ad finem præcedentis capitis, quàm ad totam illius secundam partem, præsertim inde à v. 20. referenda est.) in Dei judicio, non minùs quàm Paganorum aliquis, quos supra ostensum est esse *ἀναπολόγητους*. Vide Rom. 1. 20. 8.) *ὁ ἕκαστος ἐστὶν ὡς ὁ δικαστής*, Er. V. Par. E. sub. alios, E. Non frustra omittit Accusativum: loquitur enim de judicio generatim, *judicas*, h. e. judicio Dei subscribis, & sub. ex præcedentibus, *dignos esse morte qui talia faciunt*. Vel, alium damnas, Pi. sic Be. Kely. hic specialiter de damnatoria sententia accipitur. Sed non debent confundi *κρίνειν* & *κατακρίνειν*, quæ prudenter ab Apostolo distinguuntur tanquam antecedens & consequens

* Par.
† G.

* Per. sim.
Haymo &
Anselm. in
Wil.
† Wil.
* Wil. sim.
Be.
|| Be.

† Gom.
o Per.
p Caj. in
Per.
q G. sim.
Caj.
Theod.
in Wil.

* G.

† Wil.

* Par.

* Ham.
v E. Me.
T. Tel.
Bra.
* E.
y Me.
† Tol.

* Wil.

b Bra.

c Pi.

d Zeg.

* V.

† Per.

g G.

b Me.

quens: illud est apprehendere, & subscribere iudicio Dei: hoc iudicium Dei approbare, & suo iudicio condemnare. Debuere hanc connecti cum præced. capite, novum autem inchoari, ibi, *Οὐκ ἔστιν ἡ σωτηρία*, v. 7¹. Alloquitur h. l. vel, i. omnes homines, five Judæos, qui Gentes, ut idololatrias, damnabant, five Gentes, quæ Judæos impietatis accusabant. Utriusque ergo populi superbiam h. l. deprimat, ostendens omnes inexcusabiles esse, &c. Sed non constat, Judæos, qui Gentiles idololatrias accusabant, illius reos fuisse. Vel, 2. Gentiles, eos præsertim qui alios damnabant ob scelera quæ ipsi patrabant. Aggreditur h. l. reprehenses aliorum, quales Plato, Cato, &c. eosque suis vitiis non carere ostendit. Demonstraverat cap. i. omnes Gentiles esse peccatores. Tales autem alii erant apertè & impudenter, cap. i. v. 32. alii opertè, suæque opinione & specie quâdam iusti, nempe hypocritæ. Hos jam peccati convincit. Dicere poterant, Non applaudo sceleratis, &c. Ergo innocens sum & excusabilis. Negat Paulus id sequi, sed contra eò magis inexcusabilis es, &c. Pergit Apostolus eosdem, quos prius, convincere. Vel, 3. Judices. A Philosophis venit ad Magistratus, qui Hebræis *דיינים*, *oi xristoi*, five *oi xristoi* sub magistratum autem nomine etiam domini comprehendere debent, qui in servos domesticam habebant jurisdictionem. Appositè autem hoc addidit ad Romanos scribens, ex quibus erant omnes etiam Provinciarum Rētores, *Tu regere imperio populos, Romane, memento*. Sed verba Apostoli cum generalia sint, non ita restringi debent. Non loquitur h. l. de iudicio externo aut civili Legislatorum, quod paucorum est; sed de iudicio conscientie, quod universale est. Vel, 4. Gnosticos Judaizantes, qui Christianos, ob neglectam circumcisionem, &c. damnabant, ipsi interea in ea scelera ruentes quibus tollendis instituta est circumcisio. Vel, 5. Judæos, qui se iudices Gentilium faciebant, eosque contemnere, & suo iudicio condemnare, solebant; qui se magistros Gentium collatione existimabant, & de lege sua gloriabantur, &c. Obstat autem id, quod ostendit hoc ex præcedentibus inferri, idemque argumentum continuari. Ut cap. præced. de Ethnicis agit, ita nunc de Judæis: ut liquet. Cur, ergo, inquit, non dicit, *O Judæe*, sed, *O homo*? Resp. Quia in eos argumentatur: ut autem argumentatio rectè procedat, Propositio Major universalis esse debet. Omnis homo inquit Apostolus, qui eadem peccata perpetrat quæ damnare solet in aliis, ex suis operibus non potest justificari, v. 1, — 16. Atqui Judæi sic faciunt, v. 17, — 24. Cæterum hic notatur discrimen Judæorum à Gentilibus, quos jam dictum & peccare, & peccantibus applaudere. Judæorum autem causa potior esse videbatur: hi enim Paganorum idololatriam morisque damnabant: quo facto sibi videbantur apprimè iusti suæque iustitiæ servandi. Id negat Paulus, ostenditque illos multis Ethnicorum vitiis contaminatos esse. ¶ In, &c. *Ex q̄ p̄dixis, &c.* Nam hoc ipso (vel, In quo, Vulg. Zeg. Pi. &c. scil. facti genere, vel crimine: vel, Per quod, i. e. per quam legem: vel, Eo ipso quod, Er. Per. E. Græcismus. Sic i. Pet. 2. 12. *Ex q̄ dixit hic & Rom. 8. 3. pro idcirco, באשר*, quod est *απολογισμός* ut apparet Gen. 39. 9.) quod damnas alterum, te ipsum condemnas, Be. ut peccatorem & morte dignum. Te damnas, quia ius illud commune est hominum. Imperatores Romani homicidia morte puniebant, ipsi innoxios quotidie plurimos trucidabant. Nero per risum, *Sanè*, inquit, *legem Juliam timeo*, cum venenum coqui iuberet, Sueton. 33. Incesta virgines Vestales vivæ defodiebantur: Nero uni earum vim intulit, Suet. 28. Puniebantur capite qui puerum ingenuum rapuisset L. & eam, &c. Imperatoribus id erat quotidianum. Vide Sueton. Nerone 28. Hanc Imperatorum licentiam imitabantur in Provinciis Præfides. Servus si ingenuum puerum stuprasset, non effugiebat crucem. Dominis in servos id licebat; & tales pueri dicebantur *delicati*. Cyprianus, qui sedet crimina vindicaturus, admittit. Sed & ad privata de aliis iudicia rectè hoc Pauli extendas. Sic David apud Nathanem semet damnabat. Salvianus l. i. De gubernatione Dei, *In aliis nempe herent quod in seipsis admittunt, mirum in modum, & accusatores eorundem criminum & peccatores. Exsecrantur*

publicè quod occultè agunt; ac per hoc, dum damnare se ceteros putant, ipsos se magis propriâ animadversione condemnant. Et postea, *Aliis severissimi sumus, nobis indulgentissimi; in eodem crimine punimus alios, nos absolvimus, &c.* Neque hoc non videre Romanorum sapientiores. Cicero Verrinâ 5. *Omnia quæ vindicaris in altero, tibi ipsi fugienda sunt. Etenim non modò accusator, sed nè oburgator quidem, ferendus est, qui quod in alio vitium reprehendit, id in ipso reprehenditur.* Seneca, *Nostine hos qui omnium libidinum servi sic aliorum vitis irascuntur quasi invidiant, & gravissimè puniant quæ maximè imitantur?* Idem, *Fidei acerrimus exactor est perfidus, & mendaces persequitur ipse perjuris, &c.* *Aliena vitia in oculis habemus, à tergo nostra sunt, &c.* [Plura vide in G. ex eodem & Salv. Justin. Chrys. Horat.] Adde quæ de hoc argumento non aliena attulimus, tum in Prolegomenis ad Stobæum, tum ad Mat. 7. 3. & De J. B. & P. 2. 20. 31. ¶ *Eadem enim agis, &c.* Licet non eodem modo, sed clām; vel opere, vel voluntate saltem & desiderio. ¶ Quod si abstines, facis id non amore iustitiæ, sed timore vel pœnæ, vel infamiæ, &c. Hoc quoque dicit non omnibus, sed plerisque.

2. *Scimus enim* Vel, i. ex Scripturis: nam de Judæis loquitur. Scimus certius quàm Gentiles. Vel, 2. notione naturali. Ipsa ratio hoc nos docet, Deum scil. iustum esse iudicem. Sensus hic est communis omnium sani iudicii. ¶ *Quoniam, &c.* *ὅτι πνεῦμα* — *κατ' ἀλήθειαν, &c.* *Judicium Dei* (i. e. à Deo exercendum, & in præsentia, & in futuro. Judicium extremum & generale.) esse secundum veritatem, &c. Be. Pi. &c. Veritatem intellige iudicii, quam v. 5. *δικαιοσύνην* vocat, veram scil. iustamque ad eam causæ æstimationem. Verum pro iusto non Hebræis modò, sed & Latinis, ut Horat. *An quodcumque facit Mæcenus te quoque verum est?* Heb. *אמת* interdum vertitur *ἀλήθεια*, interdum *δικαιοσύνη*, sensu sæpe eodem; & hic unum pro altero ponitur, *ἀλήθεια*, pro *δικαιοσύνη* ut contra *ἀδύνατον* veris divitiis opponitur, Luc. 16. 11. Opponitur hoc iudiciis Romanorum, quæ erant corruptissima. Vide de Clodianis iudiciis Senecam, Epist. 97. ubi multa egregiè dicta, hoc verò inprimis, *Cum stuprum committeretur rei iudicandæ causâ*. Corrupti iudices neque ex Juris vero sensu, neque ex facti vero statu, iudicant. Falsam vel juris interpretationem, vel litis expositionem, sequuntur; neque omnium rerum latentium veritatem investigare queunt. *Ἀλήθεια* h. l. est iudicium iustum, nihil dans gratiæ, aut odio: ut Rom. 3. 7. 1 Cor. 13. 6. [Sensus est,] Non sequitur Deus speciem rei, externæque signa & conjecturas, more hominum, qui cor non vident: non moratur externas larvas, aut ullam recti speciem, quantumvis illustis hominum oculis aut menti appareat, sed ex rei veritate iudicat, secundum cor, ut 1 Sam. 16. 7. iustè, secundum opera, sine respectu personarum: ac propterea & simulatores, & virtutibus moralibus præditos, iustitiæ suæ opinione privat. Deus non corrumpitur, nec fallitur, nec fallere potest. Sequitur hoc ex ipso Dei nomine. Deum enim concipere non possumus sine iustitia, Ei *δικοί πρὸς ὅσων αἰχρὸν, καὶ οἱ αὐτοὶ*, (Dii si quid turpe faciant, non sunt Dii.) Hæc cognitio de incorrupto Dei iudicio in multis dormit, sed excitari solet circa mortem, ut Plato observat De Rep. 1. Cicero De Divinat. 1. Eos, inquit, qui secus quàm decuit vixerunt, peccatorum suorum tum maximè paniter. Nec sanè difficilis adeo erat collectio, cum Deus sit iustus, mali autem sæpe in hac vita sint felicissimi, Aliud expectari iudicium.

3. *Existimas, &c.* *δοκίμης, &c.* Cogitas, &c. Be. Pi. Existimāsne? Potēsne hoc in animum inducere? G. Interrogatio reprehendentis, &c. x. vel negantis & arguentis stultam insaniam. ¶ *O homo* Emphasi habet, q. d. Tu terreus & mortalis & infirmus. ¶ *Qui iudicas eos, &c.* Vel, de illis, secundum leges non Romanorum tantum, sed omnium gentium, consensu probatas. Tu, cujus officium illud non est, & qui falli potes, iudicas alios: iustum ergo est & te à Deo iudicari. ¶ *Tu effugies, &c.* Sic Sophocles, *ὅτι πλὴν ἡ ἐξουσία θεοῦ*, (Vindictam Dei non effugiet homo mortalis.) Simil. Diphilus: [quem vide in G.] Plura habes in eum sensum apud Stob. Natural. titulo 7.

60. ¶ *Effugies*

70. ¶ *Effugies*

† G.
† Pi.
† Per. Pi.
† E.
† E. Me.
† Per. sim.
E.

† G.
† Tol. sim.
Par.
† Tol. sim.
E. Me.
† E. Me.
† Par. sim.
Be.

† G.
† Par.
† Pi.
† E. sic Me.
† Par.
† Per. ex
Oecum &
Amb.

† Pra.
† Bra. sic
Par.
† Bra.
† G. Ham.
† Ham.
† G. ex
Chrys.
† G.

† Bra.
† G.
† Per.
† Par.

† Pe.
† Par.
† E. Me.
† sim. Tol.
† Per.
† Be.
† Tol.
† Par.

† G.
† Tol. sim.
Pi.
† Par.
† Tol.

† G.
† E.
† G.

Effugies, &c. aut versutia, aut celeritate, aut opibus, aut potentia, ut aliquando eluduntur hominum judicia^d. Homines tribus modis crimina ferunt impunē: quia aut ignorantur, aut quia nemo tam potens est qui ipsos puniat, aut quia jus perrumpitur gratia aut pretio: Horum nihil in Deum cadit; scit omnia, potest quæ vult, ex recto judicat. Vide Job. 34. 22^{*}.

4. *An divitias* i.e. ubertatem & copiam maximam^f. Παρ' pari sensu habetur Rom. 11. 33. & in Simplic. ad Epict. Sic παρ' & χαρ' Eph. 1. 7. παρ' & χαρ' Rom. 9. 23. Eph. 1. 18. & 3. 16. Col. 1. 27^g. *Divitias bonitatis*, &c. pro, abundanti bonitate, &c.^h. רוב רחמים, ut Psal. 5. 7. & 106. 7. רוב רחמים, Psal. 69. 16. & 106. 7. & 106. 7. רוב רחמים, dixit Philo in Allegoriisⁱ. ¶ *Bonitatis*, χενόπνοτος^j ¶ *Benignitatis*, Er. Be. Pi. &c. Est virtus quæ quis non requisitis eorum meritis^k, sponte aliis benefacit & utilis est^l, & peccata condonat^m. ¶ *Et patientiæ*; ita Mo. Ανοχηςⁿ Sic & Rom. 3. 25. In Glossario, Ανοχης, laxamentum, induciaⁿ. *Tolerantie*, Er. P. Be. Pi. Tol. Par. &c. Quæ fert peccatores^o, nec statim punit, sed eis veniam offert^p. ¶ *Et longanimitatis*, Μακροθυμίας^q ¶ *Lenitatis*, Pi. *Tarditatis ad iram*, Be. & 1. 1. 1. Quæ poenam in longum tempus differt^r, multo tempore, & multa peccata dissimulat, expectans resipiscentiam. Sunt autem hæc divitiæ bonitatis, &c. erga Gentiles, sed præsertim erga Judæos, quibus legem dedit, quæ alios judicare possent, ut se emendarent ac corrigerent^s. ¶ *Ignorans*, Αγνοων^t q. d. Malitiosè ignoras^t, quod scire debebas^v; rem tam apertum ignorare, negligere est portenti simile^x. Non considerans: nam γν' Hebræum sæpe est, attendere^y. ¶ *Quod, &c.* Οτι το χενόν — άγης^z ¶ *Benignitate* (vel *Bonitate*, Er. 11. Ar.) Dei (το χενόν idem quod η χενότης^z) ad resipiscentiam (περινοια significat non dolorem solum ob peccata, sed & vitæ emendationem^z) deduci, Be. Pi. vel, allici, Er. V. vel, invitari, Er. V. Me. T. Par. & ceu manu duci ac trahi ad colendum Deum: αγης plus est quam καλει^b. Hoc est in differendis poenis το παρ' οντος Θεου θέλημα, (antecedens Dei voluntas,) de quo & 2 Pet. 3. 9. Succedit deinde post longam patientiam alterum, puniendi gravius. Vide [de hac patientia Dei] Sap. 11. 24. & Philonem Allegoriis, [ejusque verba in G.] Hinc est quod τ' Αιων etiam Poetæ dant tardum pedem. Vide Stobæum Natur. tit. 7^c. Non tamen hinc cum Judæis colligendum, hominem per opera justificari, sed potius omnibus ad Dei gratiam esse confugiendum per fidem & poenitentiam^d.

5. *Secundum, &c.* Κατά τ' ο' σκληρότητά σου^e ¶ *Sed pro duritia tua*, Be. Pi. &c. Quæ verò tua est durities, G. Propterea quod durus es, & per resipiscentiam emolli non potes^f. Cor durum dicitur, quia Dei impulsibus non cedit, sed in peccato suo pertinax est^f. *Duritiem* id vocat Paulus quod Latini Scriptores callum obdūm animo, longā scilicet vitiorum consuetudine. Vide Matth. 19. 8. Marc. 16. 14. Similis usus verbi σκληρότης est Act. 19. 9. Heb. 3. 8, 13. idem dicitur ἀπαλύνειν, Eph. 4. 19. Exempli talis constitutionis in Pharaone & Satile Regibus^g. *Durities* est pervicacia, partim ex originali pravitate, partim ex peccandi consuetudine, contracta. Metaphora à callositate articulorum, quæ sensum amittimus^h. ¶ *Et, &c.* Καὶ ἀμετανοήτων, &c.ⁱ Exponit clariùs quod per Metaphoram dixitⁱ. [Sic vertunt;] *Et impenitens*, &c. Vulg. potius, impenitibile, Er. quod resipiscere nescit, Be. Pi. sic. Par. nisi gratia Dei emolliatur^k. Sed ἀμετανοήτων h. l. est non, quod poenitentiam agere non potest, sed, quod non agit. Pari modo ἀμετακινήτης, qui non movetur, 1 Cor. 15. 58^l. ¶ *Thesaurizans* (i. e. colligis, sive recondis^m, instar thesauriⁿ: Est hic locutio Hebraizans, Activum pro duplici Activo, θησαυρίζεις, asservas, pro, asservari facis, האצרת, אוסף, Nehem. 13. 18. aut Job. 36. 13. השם, quomodo & ἀποθουσιζέσθαι, sed in bonam partem, ponitur 1 Tim. 6. 19. Sic βασιλεύειν sæpe est, facere ut quis regnet^o.) tibi (h. e. in tuam perniciem^p) iram (h. e. poenas^q, judicium irati Dei^r. Respicitur locus Deut. 32. 34, 35. Philo, Εἰς, &c. (Sunt enim ut bonorum, ita & malorum, thesauri apud Deum. &c.) Dixit & Plutarchus, θησαυρίζω δέσσω. Et bene thesaurus ire opponitur divitiis bonitatis. Et post iram subauditur reddendam, ex

Deut. 32^k. Sensus, Facis ut magis ac magis tibi indignetur Deus^l: de benignitate Dei iram thesaurizas, ipsum remedium gratiæ vertens in augmentum culpæ^m, ut peccata, ita & poenas, tibi cumulasⁿ. ¶ *In, &c.* Εν ἡμέρᾳ δέσσης καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας (καὶ δικαιοκρισίας legunt vetera exempl. & Græca schol. & Basil. Sed malim καὶ omitti, ut legunt Vulg. & Aug. & Sy. & Ar. &.) ¶ *In die* (vel, *In diem*, Be. Pi. Par.) ire (h. e. ultionis^p, quum misericordiæ locus non erit^q: tempore quo Deus scelera ulciscetur, aut hic, aut in Ultimo die^r: cum vindictæ tempus accesserit^s. Periphrasis extremi Judicii^t.) & revelationis (cū omnia nuda erunt quæ nunc latent^v, omnia hominum consilia & opera^x, & judicium, quod hæcenus occultatur, & ideo contemnitur^y: quando omnibus manifestabitur gravitas & peccati, & poenæ quæ illi debetur^z; & Dei justitia, quæ nunc latet, dum pessimus quisque beatissimus videtur, reducto velo clarissimè conspicietur. Hæc voce vetat nos rerum præsentium imagine decipi^a.) *justi judicii* (Bene hoc additum, nè nomine ire affectus inordinatus intelligeretur: & ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας, per ἐν τῇ δόξῃ, pro, ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας, ut generalius dicat quod deinde explicaturus est specialius^b.) *Dei*, Vulg. &c. quo rectè pro cuiusque meritis pronunciandum est^c: quo & boni ad præmium, & mali ad poenam, judicandi sunt^d. Sic Divinum judicium distinguit ab humanis, in quibus non rarò nocens elabatur, & innocens damnatur^e. Sic Apostolus vindicat argumentum quo probare voluit peccatores omnes, qui ad Christum & misericordiam Dei non confugiunt, in judicio Divino damnatum iri, quia Deus in judicando justitiam exercebit integerrimam^f.

6. *Qui reddet, &c.* ¶ Probat quod dixerat, neminem qui male vivit judicium Dei effugit^g, quamvis aliorum censor sit, & verbis saltem & professione à peccato videatur alienus: quia nimirum judicabit Deus de hominum operibus, non de verbis & conditione^h. Nihil planius. Bonis factis bona, malis factis mala, Deus reddet. Respicit Deus judicans & hæc & ista, Matth. 16. 27. & 25. 35, &c. 2 Cor. 5. 10. Apoc. 2. 23. & 20. 12. & 22. 12. Hoc interest, quod poena non potest per justitiam excedere mensuram criminis, præmium autem, si accedat dantis liberalitas, potest esse majus quam quantum facta per se valeant. Quamquam autem præmium tantum promittere immensæ fuit liberalitatis, tamen, ubi promissum est, jus ex eo nascitur. Quibus verò promissio facta non est, ut Patriarchæ & pii ex Gentibus, ii præmium post hanc vitam sperarent quidem, sed neutiquam tantum: ideo cū de eo loquuntur αἱων nominant, non regnum caeleste. Sed & hi plus accipient quam speraveruntⁱ. *Secundum opera*, sive circumcisis sit, sive incircumcisis^k. *Secundum opera*, i. e. secundum qualitatem, & numerum, & intentionem, operum, bonis bona, melioribus meliora, &c.^l. Non dicitur, secundum fidem, sed, secundum opera. Hinc probatur Catholica veritas, non in sola fide positam esse justitiam hominum, sed etiam in operibus^m, & mercedem operibus deberiⁿ. Contra, 1. Quæ hæc impudentia est velle justitiam operum stabilire ex ea ipsa δικαιοκρισία per quam Paulus eam evertere studet, & omnes justæ damnationi subicere^o 2. Verbum, ἀποδοῦναι, reddere, non tantum de retributione justa, sed etiam de mercede gratuita, usurpatur, Matth. 20. 8. Confer Luc. 17. 10. 3. Non dicitur, propter opera, (à qua phrasi Scriptura universaliter abhorret) sed, secundum opera^p: quod non causam ostendit^q, aut meritum^r, sed mensuram seu ἀναλογίαν, quæ præmia poenæve distribuuntur, ut constat ex Matth. 9. 29. & 23. 34. vel, ordinem & consequentiam^s, seu quosnam; non quare, sive propter quid^t, Deus servet: ut demonstrat collat. Rom. 3. 20, &c.^u.

7. *Is, &c.* Τοῖς καὶ κατὰ τὴν ἀπομνην ἐργὴν ἀγαθὴν ἔσται καὶ πῦρ καὶ ἀφάρατος ζῆλος, ζῶν αἰώνιον^v ¶ Constructio hic est ambigua ex distinctione. Τὸ, ἐργὴν ἀγαθὴν, conjungendum vel cum ἀγαθῇ, vel potius, cum κατὰ τὴν ἀπομνην & ζῶν connectendum, vel cum ζῶν αἰώνιον, vel potius, cum ἀγαθῇ, πῦρ, ἀφάρατος^w. Sed nihil refert utrum bonis operibus ambiatur vita æterna, an gloria, honor, & immortalitas, cū hæc omnia nobis sit Deus. Τὸ, ζῶν αἰώνιον, refert ad verbum, ἀποδοῦναι, v. præced. articulum, τοῖς, ad

ad *ἡσυχίαν* 2. [Hinc locum variè reddunt,] *Is qui secundum patientiam boni operis querunt vitam eternam, reddet eis honorem, gloriam, & incorruptibilitatem.* Ità Oe-
 um. Amb. & Greg. ut sit hyperbaton: quod tamen sine
 necessitate non est statuendum 2. Sic coacta est verbo-
 rum trajectio 3. Al. *illis qui in perseverantia operum
 bonorum, gloriam & honorem & incorruptibilitatem qua-
 runt, dat eis vitam quæ est in eternum, Tre. ex Sy. Is
 quidem qui perstant, boni operis gloriam & immortalita-
 tem, id est, in qui querunt vitam eternam, P. Is quidem
 qui secundum patientem expectationem (cur *ἐσπεύοντες*
 ità reddam, dixi ad Luc. 8. 15.) querunt boni operis
 gloriam, (i.e. quæ rectam vitam, & Dei *δικαιοσύνην* re-
 spondentem, consequitur, qualem videlicet oportet in
 iis apud Dei tribunal inveniri, qui ex suorum operum
 meritis illa captant. Verbum, *ἡσυχίαν*, transposui ad vi-
 tandam ambiguitatem.) *& honorem & immortalitatem,
 vitam eternam, Be. His quidem qui perseverantes in bene-
 faciendo, gloriam & honorem & immortalitatem querunt,
 vitam eternam, Er. Ti. Is quidem, qui secundum (vel,
 per, Pi.) patientiam (vel, tolerantiam, Pi.) boni operis
 (i. e. patienter & perseveranter bene operando usque
 ad finem 4, qui in bona conversatione perseverant, nec
 eam propter ulla adversa deferunt 5: vel, per toleran-
 tiam persecutionis propter bonum opus 6. Alludit ad
 Luc. 8. 15. Confer Heb. 10. 36. Multæ nimirum bene
 operantibus se ingerunt difficultates, tentationes, impe-
 dimenta, quæ omnia superanda sunt 8. *Καὶ ἡσυχίαν*,
 hic idem est quod, *ἡσυχία*: solent enim istæ particulæ
 permisceri, ut 1 Cor. 12. 8. Eph. 3. 3. & alibi, Tum
 verò *ἡσυχίαν*, quod propriè expectationem significat, po-
 nitur hic pro constantia: quia expectatio talis qualis de-
 scribitur Psal. 37. 5. & alibi, constantiam solet produ-
 cere. Sic *ὑπομένειν* est, perseverare, Matth. 10. 22. Et
 singulare est pro plurali, *ἐργα ἀγαθὰ*, pro, *ἐργων ἀγαθῶν*
 ut & infra v. 15. 1 Cor. 3. 14, 15. & 15. 58. 1 Thef. 1. 3.
 2 Thef. 2. 17. quod admodum frequens est ubi rerum
 aliquarum universitas significatur 9.) *gloriam & honorem*
 (non apud homines 1, sed apud Deum 2, & in Deo 3, &
 in operibus virtutis, in quibus vera est gloria & honor
 Hoc opponit ignominia, quæ Gentiles & Deum, & cor-
 pora sua, affecerunt 4.) *& incorruptionem* (Sic vocat,
 vel immortalitatem 5; vel, operâ virtutis; quæ sic vo-
 cat, tum quia quicquid amplectitur, vanis caducisque rebus
 spretis, ad ea quæ verè bona sunt se convertit, tum quia
 eorum finis est vita & incorruptio. Contra, pravi mores
 dicuntur corruptio, Gen. 6. &c. 6. *Δόξα* hic significat sta-
 tum illustrem, ut Matth. 13. 42; *πῦρ*, conjunctum cum laude;
 de qua vide 1 Pet. 1. 7. *ἀσάπεια*, perpetuum P.) *que-
 runt*, (i.e. student eam consequi 7,) *vitam eternam*, Vulg.
 Tol. Pi. &c. sub. reddet, Pi. sic G. Dabit illis quod ho-
 mines optant maximè, teste Posidippo: [vide G.] *ἀθά-
 νατον ψυχῆς*, (Immortalitas animi,) piis ex Gentibus non
 quidem planè certò credita, sed ità tamen ut sententia
 eam adstruens probabilius crederetur. Hujus rei certos
 nos planè fecit Evangelium, vel eo solum nomine fa-
 ciendum maximi 8.**

8. *Iis, &c. τοῖς ὁ ἐξ ἐριθείας*] Scil. *ἐπὶ τῇ*, i. e. *τοῖς
 ἐξ ἐριθείας*. Sic *ἐξ* particula apud Hebræos sæpe Qualitatem
 denotat, ut Rom. 3. 26. Gal. 3. 7 9. Hebraismus est,
 qualis Joh. c. 8. v. 47. *ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ*, qui est ex Deo, h. e.
 filius Dei 10. Periphrasis Adjectivi, sicut, *οἱ ἐκ πεποιθότες*,
 circumcisi 11. *Iis verò qui sunt contentiosi*, Er. Il. Ti. P.
 Tre. ex Sy. sim. Par. Be. Pi. V. vel, ex contentione, Mo.
 vel, qui resistunt, vel, contumaces sunt, Di. ex Sy. nempe
 qui Deo repugnant, & adversus eum quasi litigant &
 disceptant 12. *ἐξ ἐριθείας* intellige, contra Deum; quod de Ido-
 latria dici solet. Sic Israel *ἐξ ἐριθείας*, Ezec. 12. 2. à
 verbo *ἐριθεία*, quod *ἐξ ἐριθείας* vertitur Gen. 26. 35. 1 Sam.
 12. 14, 15. Sic & filius *ἐριθείας*, Deut. 21. 18. qui in pa-
 trem est contumax. Similem sensum habet illa Dei que-
 rela de Hebræis, *irritarunt me vanitatibus suis*, Deut.
 32. 21 13. Al. *Iis qui contentiosè repugnant veritati 14.*
Contentiosis, live dogmata five mores spectentur 15. Pru-
 denter meminit hujus vitii contentionis, quippe quæ ad-
 huc in Gentibus & Judæis conversis regnabat, & ad ve-
 ritatem recipiendam magno impedimento erat: vide
 Rom. 13. 13. 1 Cor. 1. 11. & 11. 16. Gal. 5. 20 16. Notat
 Judæos contra Gentes contententes 17. Judæorum inge-

nium hic perfringere videtur, qui sensa capitis sui non
 ratione, sed animi pertinaciâ, defendebant 18. ¶ Et, &c. 19. E.
Καὶ ἀπειθήσοι, &c.] Et incredulis, &c. Mo. Et refraganti-
 bus (vel, qui non obtemperant, Il. V. sic Er. P. Ti. sim.
 Pi. Be. qui non acquiescunt, Vulg. qui nolunt acquiesce-
 re 20.) veritati, Camer. Conjungendum hoc cum præced. 21.
 Pertinaces enim & contentiosi resistunt veritati, & in er-
 rores prolabantur. Hoc ad intellectum pertinet, & Ju-
 dæos respicit; ut sequens membrum ad effectum [for-
 san affectum] pertinet, & Gentes respicit. Ità duo hic
 describit principia malorum operum: ex illo omnes er-
 rores contra dogmata fidei morèsvē bonos, ex hoc omnes
 iniquitates, emanant 22. Veritatem autem hic intelligit, 23 Tol.
 vel, 1. generaliter, quæ ad recta dogmata credendorum
 & agendorum pertinet 24, cui non obtemperant qui eam 25 Tol. ex
 suâ culpâ deferunt, aut non assequuntur 26: veritatem
 Orig. & Chry.
 quamvis lege aut naturæ, aut scriptâ, patefactam: nam
 1 Tol.
 de Judæis & Gentibus hic agit 27. Vel, 2. notitiâ natu-
 2 Wil.
 ralem, de qua cap. 1. 18 1. q. d. qui non sequuntur rectâ
 Be. sic
 rationis dictamen, quæ & supra *ἀλήθεια* dicta est, 1. 18 m.
 Par.
 Vel, 3. Evangelium 28. ¶ Credunt, &c. Πειθομένους, &c. 29
 G.
 Obtemperantibus autem injustitiæ, Pi. sim. Be. Er. &c. Ma-
 30
 litiam voluntariam significat, quod sponte veritatem re-
 nuerint, & injustitiam sint amplexi 30. Veram injusti-
 tiam faciunt: ἀδικία hic generatim sumitur, ut & *ἀδ-
 οσύνη* comprehendat, ut Rom. 1. 18. *πειθισαί, σέβασαι*,
 quomodo Gal. 3. 1. & 5. 7. Hebræi dicerent, *הלכתי
 אחר השקר* 31. ¶ Ira, &c. θυμὸς ἐν ὀργῇ 32. Excan-
 33
 descentia & ira, Be. Pi. sub. erit, Be. sim. V. Tol. Pi.
 Camer. vel, imminet, G. θυμὸς ira levior est, ὀργή, gravior
 & in vindictam erumpens 33. Ubi est in Hebræo *אף*, quod
 34 Tol.
 iram gravem significat, Lxx solent ponere voces duas,
θυμὸς ἐν ὀργῇ ut videre est Gen. 27. 45. interdum & in
 Hebræo duæ sunt voces, *אף וחרם*, Deut. 9. 19 35. Per
 35 G.
 iram autem illam exardescenscentem Dei μετανοοῦντας gravis
 poena intelligitur 36: quod clariùs explicant sequentia 37. 38
 Sensus versùs, q. d. Absumet Deus quosvis fontes qui
 maluerunt cum illius justitia præfractè contendere,
 quàm misericordiam supplices experiri: dum veritati,
 40
 quâ Deus eos invitat ad resipiscentiam, superbè relu-
 ctantur; iniquitati verò, quam vetat & ulturus est, ob-
 sequuntur demissimè 39.

9. *Tribulatio, &c. ὀλίμς* (Hæc vox ubique obvia
 est 40.) *ἐν στενοχωρίᾳ*] Afflictio (vel, Oppressio, P. Tol. sub.
 41 G.
 inquam erit, Be.) & anxietas, Er. Il. sic Ar. vel, angustia,
 Be. Pi. P. Ti. quæ præclusionem omnis fugæ significat,
 q. d. Erit poena quam evadere nemo poterit 41. Hæc
 42 Tol.
 quoque voces duæ paris significatûs mali vehementiam
 significant, respondentque Hebræis *צרה וצוקה*, ut
 43
 apparet ex Græco Esa. 30. 6. Vox *στενοχωρία* est Esa. 8. 2 1.
 Rom. 8. 35. 2 Cor. 6. 4. & 12. 10. *στενοχωρεῖσθαι*, Esa.
 28. 20. & alibi. Alibi *στενοχωρεῖσθαι* plus est quam *ἀλ-
 βεῖσθαι*. Latini quoque angustias pro miseria dicunt 42. For-
 44 G.
 san & rebus & verbis congruit ut *ἀλβες, oppressio*, propriè
 corporis veluti tormentis vexati dolorem exprimat;
στενοχωρία, angustia, animi ad incitas redacti angorem 43. 44 Bra.
 Cum hæcenus ostendisset, quàm necessarium fuisset
 Gentibus Evangelium, nunc & Judæos addit, quorum
 non pauci Romæ Evangelio se opponebant. Vide Act.
 28. 24 45. Plerique connectunt hæc duo cum præceden-
 46 G.
 tibus 46, ut sit congeries 47 vocum penè idem significan-
 tium 48: quod mihi non placet 49. Plerique novum ver-
 sum hic faciunt 50. ¶ In omnem animam, &c.] i. e.
 Personam, ut anima sæpe sumitur apud Hebræos 51: vel,
 hominem, per Synecdochen 52. ¶ Operantis malum
 53
 Intellige quâ talis: nam mutatâ hominis vitâ mutatur
 & Dei decretum, Ezec. 18 1. ¶ *Judæi primum*] Tò
 47
πρῶτον h. l. non tam poenæ aut præmii inæqualitatem
 denotat, quàm ordinem & præminentiam statûs Ju-
 dæorum, ante adventum Evangelii, præ illa Gentium 54. 55 Tol.
 Al. Sicut in privilegiis Judæum præposuerat, Rom. 1. 16.
 sic & eundem præponit in poenis 56. Id enim exigit ratio,
 ut qui plus accipit eò plus crucietur, si beneficio non
 responderit. Apertius est indicium voluntatis Dei in
 Lege Divinitus scripta & prohibente Homicidia, Adul-
 teria, Furta, aliâque hujusmodi, quàm in sola collectione
 rationis. Bene Aug. De vera Religione, c. 6. *Lex pro-
 hibens omnia delicta congenerat: non enim simplex pecca-
 tum est, non solum malum, sed etiam vetitum, committere.*
 Quò

* E. c. 9. v. 20, 21. *) *naturaliter* (vel, *naturā*, Er. P. Be. Pi. Mo. &c. vel, viribus naturæ a; quod non placet b: vel, ex natura per gratiam reparata b: vel, naturā dūce, si ne doctrina exteriori c; naturali instinctu ac judicio, naturali ratione eis dictante, quid honestum, quid turpe, sit d. *Philos* hīc, cūm *νομῶ* opponitur, non significat ingenium pravā educatione corruptum, sed usum rectum rationis, cujus facultas homini agnata est: neque omnia Dei auxilia excludit. Sic τὸ δυνάμει φύσει & τὸ δυνάμει νόμῳ distinguit Aristoteles, ac Jurisperiti *Jus naturale* ac *civile*. Sic & 1 Cor. 11. 14. Adde hīc quæ ex Josepho, Justino & Clemente attulimus ad Matt. 5. 17. *) *ea quæ legis sunt* (non id quod Lex jubet f, quodque Legi *ἐν νόμῳ* dicitur, Rom. 8. 3. quodque nē Christianorum quidem optimi præstant h; sed *Legis opus*, ut dicitur v. seq. i. h. e. vel, i. id quod Lex facit. Quid facit Lex? Jubet, convincit, damnat, punit. Hoc ipsum facit & Ethnicus quivis, simulac incipit adolescere, adversus alios & adversus seipsum k. Vel, 2. quod Lex potest facere ut quis faciat: quæ duo sunt: 1. Coacta hominis externi, per spiritum servitutis, abstinencia à crassioribus sceleribus. 2. Studium qualecunque virtutis l: quod Lex in hominibus facit, dum illos aliquantō doctiores reddit in rebus moralibus, *Scilicet ut possint curvo dignoscere rectum m*. Al. Td. *νόμῳ* intellige illa quæ & naturā & Lege præcipiuntur n, multa opera legis naturalis o; nam indefinitē loquitur p: ut, *Non occides, non mœchaberis, non furaberis q, parentes honorabis, &c. r*. Si hæc nōsse Judæis sufficeret, sufficeret & Gentibus, quanquam hæ ductu rationis, Judæi etiam Legis præscripto, id perceperant: At Gentibus id non sufficit: Ergo nec Judæis: *ἡ δὲ πρὸς σωτηρίαν τοῦ Θεοῦ*, ut præcessit t.) *faciunt*] Quod non de omnibus Ethnicis intelligendum t, sed de multis v; quales Solon, Socrates, Cato, &c. x. qui ea faciunt tum interiūs, conscientie testimonio sese excusando aut accusando, v. 15. tum interiūs, leges honestas præscribendo & servando, hoc versu y; virtutem enim colebant, affectus frænabant, &c. z. & virtutes laudant, & vitia vituperant ac puniunt: quæ eadem docet Mosaica Lex a. Hæc autem fecerunt non spiritualiter, sed carnaliter; ac proinde Deo, qui Spiritus est, grati non erant: alia quoque adversus legem fecerunt, quo seipfos damnabant b. [Qu. 1. Quæ connexio cum præced.] Resp. Cohæret hæc sententia cum priorē parte v. 12. sicut v. præced. cum parte ejus posteriore c. Al. Objectioni tacite respondet, Quomodo Gentiles, si non auditores Legis sunt, possunt esse factores, aut transgressores d, & perire? Respondet, *quia naturā faciunt, &c. f*. Qu. 2. De quibus gentibus hīc loquitur Paulus g? Resp. 1. De Gentilibus ad Christum conversis h: ut patet ex toto contextu, tum ex præced. ubi *factores legis & justificati & bonum operari* dicuntur i: tum præsertim ex v. 26. *Si præputium custodiat legem, &c. k*. & v. 28. ubi tales vocat *Judeos in occulto, &c. l*. Sed nihil vetat de diversis Gentilibus hoc cap. agi, hīc de infidelibus, qui nullum habebant, præterquam legis naturæ, propriæque conscientie, ductum, quique sine lege peccabant; infra de conversis & credentibus m. [Plura vide ibi dicenda.] Resp. 2. De Gentilibus infidelibus, vel ante vel post Christum, qui probē vixerunt & multa virtutum officia præclare faciebant n, quantum ad substantiam operis, licet non quantum ad intentionem Legislatoris, nec ita ut Deo placerent & salutem promererentur. His propriē convenit *naturaliter facere, &c. h. e.* solā naturā magistrā o. Generaliter hīc loquitur de omnibus Gentibus p, & ante & post Evangelium, tum bonis, quæ aliqua legis opera faciebant, tum malis, quorum illi salutem, hi vinctam, recipiunt q. ¶ *Ejusmodi, &c. οὕτω, &c.] Isti.* (Nota neutro nomini [*οὕτω*] reddi masc. constructione eā quæ dicitur *τὸ σωματικόν*, ut Matth. 28. 19. Act. 15. 17. *) *legem non habentes.* (Repetitum majoris evidentie causā, ex eo quod præcesserat t.) *sibi ipsis sunt lex, Be. &c. i. e.* habent in seipsis dictamen rationis naturale, quod illis loco legis est, indicans mala & bona opera t: sibi id præstant quod Lex Judæis. Et est hīc *πλὴν* simul & *ἐξ ὧν* *ἐκ φύσεως*, infra v. 25. *ἡ φύσις τοῦ σώματος βούλει γινώσκειν*. Est & *μετὰ νόμον*, quia causa nominatur pro effectu, quamvis ex alia causa procedente v: damnant ipsi semetipsos. Hinc magnificæ Senecæ voces,

Epist. 97. *Prima & maxima peccantium est paenitentia, peccasse, &c. x.*

15. *Qui, &c. Οἱ πάντες ἐνδεκνύμενοι, &c.] Qui* (vel, *Ut qui*, Be. Pi. *Utpote qui*, J. Cap. *Quippe qui*: Relativum enim hīc habet vim causæ y.) *ostendunt* (Non dicit, *habent*, sed, *ostendunt*; habent in se specimen & argumentum id probans & innotescere faciens z, vitæ innocentiam scilicet a. *Ostendunt*, faciendo ea quæ Legis sunt, cūm Legem non acceperint b.) *opus legis* (i. e. sententiam Lege comprehensam, quam literis & syllabis opponit c: id quod Lex in Judæis efficit, nempe cognitionem liciti & illiciti. *Legis virtus est imperare, vetare, permittere, punire*, ait Modestinus. Chrysippus ait, *Νόμον, &c. (Legis esse, & imperare faciendā, & non faciendā prohibere: quæ verba & Philo usurpat & Orig. d.)* *Scriptum* (q. d. *Scriptitium*, ut opponatur illi quod JCTi vocant *ἄγραπτον*, *jus non scriptum* *) *in cordibus suis*, Vulg. Cicero Tusc. 3. *Sunt ingenii nostris semina innata virtutum quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret t.* Scriptura hæc cordis est lumen naturale, ea probans aut prohibens quæ lex scripta exterioris, &c. f. Est quidem hæc *non scripta*, sed *nata lex*, ut Cicero ait pro Milone. Sed eleganter Apostolus, quia Lex Dei scripta erat in Tabulis, hanc *scriptam* dicit in corde, hoc additamento translationem mitigans. Planēque idem loquendi genus usurpat Dion Chrys. *ἐν τῇ καρδίᾳ*, sub quo nomine etiam jus naturæ comprehendit. In corde Adami scripta fuisse præcepta, *בְּלִבִּי קִיְנוּ*, ait Hebræus Gedalia Schabfcheleth. Origenes, *ἐν τῇ καρδίᾳ, &c.* (Præterea lex dicitur quæ quoad communes notitias animo inscripta est, &c.) Tertul. *Ante legem Moysis scriptam, legem fuisse contendam non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, & à Patribus custodiebatur. Alioqui unde Noe justus inventus, — & Abrahamus, &c. [Vide G.] Legem rectam, sive rectam rationem, animo nostro naturaliter inscriptam, dicit Hierocles, [verbis à G. productis.] [Quid autem sit hæc lex naturalis, & quæ prima ejus præcepta, vide in Pet.] ¶ *Testimonium, &c. Συμμετρεῖσθαι αὐτῷ τὸ σωματικόν*] Id est, *μετρεῖσθαι*: nam *συμμετρεῖν*, pro *testari*, etiam Plato usurpat, quia qui testimonium perhibet, causam alicujus adjuvat: sic & *testificari* dicitur, *συμμετρεῖσθαι*, Jer. 11. 7. *Simul* (vel, *Unā*, Be. Pi. Di. scil. cum judicio Dei h, vel eum lege cordibus inscripta. Lex, Deum referens, supremum Judicem agit, testimoniumque obedientie vel inobedientie, adeoque vitæ ac mortis, homini edit. Huic conscientia, tanquam inferior judex, subordinatur, quæ legi parens unā cum ea attestatur i. Vox, *συμμετρεῖσθαι*, alludere videtur ad id quod Lex Moysis non rarō vocatur in Scriptura, *Dei Testimonium t.*) *testificante* (q. d. *coattestante*, Pi.) *ipsorum conscientia*, Er. Val. &c. quæ non illis solū, sed omnibus, contestatur eos habuisse hanc scripturam five notitiam operum legis in corde, nec excusabiles esse k. Contestante adversus ipsos *ipsorum conscientia*: Accusate Deus, tu negas, sed adversus te cum Deo testatur tua conscientia. Docent id Ethnici; Juvenalis, — *Prima est hæc ultio, quod se Judice nemo nocens absolvitur*. Seneca, *Mala facinora conscientia flagellantur, &c. l.* ¶ *Et, &c. Et cogitationibus* (Per quas intelligit *communes ac naturales notitias boni & mali omnibus insculptas, quæ λογισμοῖς* dicuntur, quia ratio jam adulta, nec præjudiciis occupata, has probat m. Vel, *Et rationationibus*, quibus conscientia utitur, dum malè aut bene hominem egisse convincit n. *Λογισμοὶ* non sunt qualescunque cogitationes, sed quæ fiunt ratiocinando & disceptando, dum adhibito judicio rationis animus examinat aliquid, & de eo pronunciat sitne verum, an falsum; bonum, an malum x. Cogitationes hæc sunt τὸ σωματικόν, quæ legem secuta movet cogitationes; ut secundum legem aut accusat, aut excusent o.) *sese mutuo* (vel, *invicem*, Er. & V. ex Hi. *inter sese*, Pi. sim. Vulg. Ar. *interim*, Aug. vel, *vicissim*, Pi. G. five, *alternatim*, Pi. Di. vel, *alternante sententia*, G. vel, *per intervalla vicissim*: *μεταξὺ intervallum* notat h. l. & quidem temporis, *ἀλλήλων* (quod ab illo adverbio dependet) notat *vicissitudinem* p. Sensus non est, Cogitationes se mutuo, i. e. aliam aliam, accusasse aut excusasse, sed, inter se ac per vices, eum in quo repeiebantur q, prout nempe unus idēque nunc bene, nunc malè,*

* J. Cap.

y Tol.

z Idem.

a G.

b E. Me.

c Pi.

d G.

* Er.

† Ga.

f Tol.

g G.

h Er.

i Di.

† Bra.

* Tol.

l J. Cap.

m Ham.

n Tol.

* Me. ex Er.

o Di.

p Pi.

q Di. sim.

Pi.

* Di. malè, ageret t.) *accusantibus aut etiam excusantibus*, Be. &c. Conscientia modò accusatoris, modò patroni, personam agit, atque ita legem hanc scriptam, &c. probat; non enim est accusatio aut defensio sine lege, &c. t. Est h. l. *συνειδήσεως* quasi in duas species partitio t. Duplex est conscientiae munus: 1. Servare communes de virtute & vitio notiones, quo respectu *συνειδήσεως* vocatur: huc pertinet illud, *simul testificante*, &c. 2. Ex illis notionibus de singulis factis & dictis nostris iudicium instituire, quò spectant sequentia, & *cogitationibus*, &c. Prius fit actu mentis directo, & Legis mandatis generalibus respondet: alterum actu reflexo, estque velut Legis ad singulas circumstantias applicatio. Hoc vult, Gentiles damnandi sunt ob peccata quæ contra communes notiones & conscientiae leges admittunt, & propterea Legis cognitio, & iudicium quod ferunt in aliena peccata, non prohibebit quominus Judæi ob propria [peccata] damnentur v. Egregiè hanc conscientiae vim depingunt Philo & Hierocles, [quorum verba describit G.] sed & Pœtæ in Oreste, qui Menelao apud Euripidem quærenti, *Ὅσταν τλήμων, τίς σ' ἀπώλυσαι νόστος;* (*Infelix Orestes, quis te perdit morbus?*) Respondet, *Ἡ σὺνείσις, ὅτι σὺ οἶδ' αὖ δειρ' εἰς γαστήρ;* (*Conscientia facinorum meorum.*) Horatius, — *Hic murus abeneus esto, Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.* Vide & Juvenalem & Menandrum, [eorumque verba in G.] Tacitus, *Perfecto demum scelere magnitudo ejus intellecta est.* Musonius apud Gellium, 5. 1. *Varios adeo vultus disparilescque sensus gerat, perinde ut eum conscientiamque ejus affecerit utrarumque animi partium aut sincerarum, aut egrarum, Philosophi pertractatio.* Vide & Dan. 5. 6 x.

16. In, &c. *Ἐν ἡμέραις ὅτε*, &c.] *In die quo* (ad verb. cum, Pi. Heterolis y. *Ὅτε* positum est pro, *ἐν ᾧ* sicut cum Latini dicunt, *habebat domi unde disceret*, i. e. ex quo z: Sic Cicero, *Multa mihi veniebant in mentem, quamobrem*, &c. i. e. propter quæ, &c. a. In MS. pro ὅτε hic est ᾧ, sensu eodem b.) *judicabit Dominus*, Be. Pi. h. e. in die extremi Judicii c. Cohæret hic versus, vel, 1. cum v. 12. & 13. *justificabuntur, & damnabuntur* d, quod futurum iudicium respicit*: ut v. 14. & 15. parentheticè interjecta sint f. Absolutà *παρενέσσει* redit Apostolus ad illud quod dixerat, *κρίθησονται*, & ei suum tempus assignat e. Vel, 2. cum verbo, *ostendunt*: q. d. Hactenus conscientia occultus est testis, at in die illo ostendetur omnibus, Gentes sibi ipsis fuisse legem, earum conscientiis coram omnibus acclamantibus h. Non placet: nam illa ostensio fit per opera legi consentanea, dum exercentur: quare non dicitur, *ostendent*, sed, *ostendunt*. Vel, 3. cum proximè præced. q. d. Quod quidem testimonium conscientiae accusantis vel defendentis, etsi hic plurimum valeat, præcipuè tamen locum habebit in die Judicii, &c. Vel, in die, pro, *in diem*: nam illa cogitationum accusatio vel excusatio nunc quidem fit, sed respicit diem examinis ac iudicii Dei i. ¶ *Occulta*, &c.] Etiam τὰ κρυπτά, *μυστήρια*. Sic & 1 Cor. 4. 5. Thales interrogatus, *Ecquis Deo latere posset malè agens*, dixit, *Nè cogitans quidem. Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum, Facit crimen habet*, — ait Juvenalis, probans hoc ipsum historià de Herodoto depromptà k. Hoc dicit, quia Legis tractatores totam ejus observationem ponebant in operibus externis, & falsà pietatis larvâ carneis oculis imponebant. Frustrâ ergò, inquit, præsidium quærunt in Lege qui Legem prædicantes aliis ipsi transgrediuntur. Jam verò tales esse Judæos, quæ est Apostoli hypothesis, ostendit in sequentibus l. ¶ *Secundum Evangelium meum*] Ità Pi. i. e. Quod ego prædico m: confer Joh. 17. v. 20 n. i. e. secundum testimonium Evangelii mei o: ut ego doceo p, jussu Christi q: planè sicut ego hoc omnibus populis annuncio. Vide Act. 10. 42. & 17. 31. 2 Tim. 4. 8. Locutio illa, *ἡ τὸ εὐαγγέλιον μὲν*, pari sensu est 2 Tim. 2. 8. Bene autem hic *Evangelium* interposuit, quia solâ ratione constare non poterat per quem Deus esset iudicaturus. Huic autem veritati Paulus fidem adstruebat miraculis r. Ex *Evangelio meo*, Ca. Be. Pi. juxta doctrinam à me traditam t, cujus hæc pars erat, mundum à Christo iudicandum t. Vel, significat, Christum sententiam laturum juxta doctrinam Evangelii, *Qui credet servabitur*, &c. v. ¶ *Per Jesum Christum*] Quem Deus Judicem constituit, &c. x. Vide Matt. 25. 31, &c.

Act. 17. 31 v. Hoc quia ignotum erat Gentibus, Judæis quoque occultum, addidit, *secundum Evangelium meum* z: ad quod provocat, non ut doceat secundum quid Deus iudicabit, sed per quem, &c. a.

17. Si autem] i. e. Ei ᾧ, ut legunt tres Codices b; item Orig. Amb. & Theoph c. & Syrus d. Ità sententia suspensa relinquitur*: nec tamen hiat constructio f; nam sensus completur v. 21. *Si tu autem*, &c. an ergò qui alium doces, teipsum non doces? Al. Si autem, &c. supple, & tamen ipsam legem non observas, &c. h. l. ¶ *Ita*] Hæc verior & antiquior est scriptura i: sic habent omnia exempl. Græca: eamque Apostrophe requirit: habet enim concessionem rei notoriæ; qu. d. Non inficior te privilegia prætereendere posse, sed inania, tuâ culpâ k. Ecce, Be. Pi. &c. Hæc voce torpentes excitat, &c. l. ¶ *Tu*, &c. Σὺ Ἰσραὴλ ἐπονομάζῃ] *Tu* (Compellat singulos, ut hypocrisin eorum fortius constingat m:) *cognominaris* (i. e. vulgò haberis; q. d. sed revera non es: ut dicit v. 28 n.) *Judeus*. Erat hoc nomen olim venerabile & honorificum o. *Judeus* h. l. non est nomen gentis, sed titulus professionis p. Nomen hoc erat religionis eo tempore, & significabat *μωυσεϊον, unius Dei cultorem*: qui non modicus honos. Vide infra v. 28. Simul alluditur ad vocis originem. Philo, *τὸ μὲν ἐν Ἰερουσαλὴμ ὁ Ἰσραὴλ σύμβολον, (Juda, confitentis symbolum.)* Idem, *Juda exponitur*, *Κυριῷ Ἰερομολόγηται, (confessio Domino.)* Ideo Apoc. 2. 9. negat eos re verâ esse *Judeos*, qui sic se appellabant q. ¶ *Et*, &c. Καὶ ἐπαινεταὶ τὸ νόμον] *Et acquiescis* (i. e. oblectaris, tibi de ea gratularis seu applaudis, tanquam de insigni Dei beneficio r:) *in lege*, Er. P. Ca. Be. Pi. Mo. &c. h. e. Decalogo t, in Legis cognitione, lectione, &c. t. fiduciam ponis in Lege, quasi ea te servaret: vel sic, perfectionem Legi ascribis v. *Et requiescis*, Vulg. non laboras, nec vagaris, inquirendo quid agendum, quidve fugiendum, sit x. Quietis notione utitur, inquit Scholiastes Syrus, quia sensus est, inquit, *sine labore habes legem directricem*, quæ te facili ac quietè ducit ac dirigit, nec opus est te magno labore de voluntate Dei inquirere. At sensus potius est, *Securus es in Lege*, tanquam in egregia quadam prærogativa, & amoris Dei tessera: non lassat te peccati onus, quippe qui ex Lege quietem capias y. *Et inniteris*, &c. *Ἰννύω*: nam *Ἰννύω* vertitur *ἐπιπλάττω*, ut Ezech. 29. 7. Eundem sensum habet *Ἰννύω*, Esa. 48. 2. quod per *ἀνίσταμαι* vertunt Lxx. *Multum presidii in eo ponis quod legem habeas à Deo datam*. Vide infra v. 23 z. Dicis unicam Legem te oblectare, & tibi placere ||. Legi addictus es & firmissimè hæres, ut corpus solidum basi cui innititur & in quo quiescit. Ità veri Judæi distinguuntur tum ab Ethnicis, quibus Lex data non est; tum ab Apostatis, qui Legem deseruerunt t. ¶ *Et*, &c. Καὶ καυχᾶται, &c.] Paragoricè pro καυχᾶται ut κοιμᾶται pro κοιμᾶται, & Latinis dicer, pro dicit c. *Et gloriaris in Deo*, Be. Pi. &c. i. e. in Dei agnitione d, & cultu*: quod unicum Deum colas f, & populus illius electus sis g, cum ceteræ gentes sint ἀθεοί, Eph. 2. 12 h. In eo multum tibi places quod unum verumque Deum nōris. Respici videntur verba Esa. 45. 25 i. quod Deum habeas Legislatorem & Dominum & Patriæ Reipublicæ conditorem, quem Scriptura vocat *Gloriam Israelis* k.

18. Et nōsti voluntatem] Sub ejus, Be. E. quod latet in articulo τὸ t quæ Deus fieri vult l. Quid Deus fieri velit non ex rationis nudæ collectione, sed & ex Libris Moysi & Prophetarum, didicisti. ¶ *Et*, &c. Καὶ δοκιμαζέσθαι τὰ διαφύκοντα] Sic & Phil. 1. 10. Uterq; locus respicit ad locum Legis de fassis ungulis; cujus mysticus est sensus scilicet, Distingui à nobis debere licita & illicita, quæ multos fallunt arcto limite. Sic eam legem explicat Philo, lib. De agricultura, additque, id non sufficere nisi & ruminemus, i. e. ostendamus nos meminisse ubi opus est. Barnabas non longè abit cum τὰ δόγματα interpretatur, approbante & Alexandrino Clemente, Strom. 5. τὰς μετέστροφας δ' ἐλαβὼν διατάξεις, φησὶν. Idem Barnabas hoc præceptum refert ad cognitionem utriusque seculi, ut & Origenes ad Levit. capite 11 m. *Et probas differentia*, Vulg. *Et probas* (vel, *discernis*, Tre. & Di. ex Sy. Ar. Eth. *internoscis*, P. *approbas*, Ca. *exploris*, Be. Pi. Ham. Par. ut verbum sumitur Rom. 12. 2. 2 Cor. 13. 5. 1 Thef. 5. 21 n. Sed δοκιμαζέσθαι est, ità probare, sive explorare, ut approbes,

approbes, ut constat ex collat. Rom. 12. 2. & 14. 22. 1 Cor. 11. 28. Gal. 6. 4. Eph. 5. 10. Sensus, q.d. acutè & diligenter exploras & explorando discernis. ^o *eximia*, Er. II. Ti. V. sim. Pi. Cap. quæ bona opera, quibus præstentur; quæ sunt graviora Legis, quæ leviora minorisque momenti; quid permittitur, quid vetitur. Hoc est, *separare pretiosum à vili*, Jer. 15. 19. Vel, *præstabilia*, Ca. Certè *διαφέρεται* sæpe valet, *excellere*, seu *præstare*, nusquam *discrepare*, quod est *διαφέρεται* q.d. *differri*, h.e. in diversas partes ferri. Hefychius, *διαφέρει*, *eminet*, *excellit*: & *διαφέρειν*, *excellenter*. Plura vide ad Heb. 1. v. 4. [& in Synopsi ad Matt. 6. 26.] Aut potius *διαφέρεται* ea sunt quibus dignoscendis (licitane sint an illicita) opus est iudicio & acumine magnoque Legis usu & peritiâ. Vel, *differentia*, Mo. *que discrepant*, Be. nempe à Lege. Malim intelligi ea in quibus homines inter se discrepant: verito, *controversias*. Ità apud Thucyd. τὰ διαφερόμενα sumi docet H. Stephanus: ut & Budæus, *διαφορον πρὸς γὰρ* vertit, *res controversa*; *διαφορον*, id quod inter scribentes non convenit. Syrus habet, *נחלק*, quod Trem. & Boder. reddunt, *utilia*, verte, *decentia*, aut *convenientia*. Hefych. *διαφέρει*, *convenit*. *διαφέρειν* interdum idem est quod *συμφέρειν*, *conducere*, *utile esse*. Est & *referre*, *interesse*, *attinere*, teste Glossario. Sic sæpe dicunt, *ἐν τῷ διαφέρειν*, *nihil tuâ refert*, *nihil ad te*: *διαφέρειν* τῷ τῷ, *interest tuâ hoc*. Hinc τὸ διαφέρειν, *quod interest*, *quod ad rem aliquam attinet*, *ad eam requiritur*, *eique est necessarium*. Vide Epictet. Enchirid. parag. 32. Ità hîc *διαφερόμενα* possent esse necessaria, quæ intersunt & requiruntur ad salutem, & ad gloriam Dei attinent. ¶ *Instructus*, &c. *καταχρησθῆναι ἐν τῷ νόμῳ* *Instructus* (vel, *Eruditus*, vel *Initiatus*, Er. V. vel, *Institutus*, Er. P. Be. Pi. &c. nempe à pueritia: est enim servanda vis verbi *καταχρησθῆναι*. Quippe à prima etate edocuit, illa scilicet discrimina liciti & illiciti, ut hîc rectè sumit Syrus: *καταχρησθῆναι* est *השמייע*, *שמעתי*, Rabbini. Habes hoc verbum Luc. 1. 4. Act. 18. 25. 1 Cor. 14. 19. Gal. 6. 6. ex lege, Mo. Tre. ex Sy. &c. scil. Dei, quod notat articulus τὸ.

19. *Confidis te esse* i. e. Hoc tibi arrogas*, inani-ter jactas, & vis, aut debes, haberi ex officio. *Πέποιδας*, &c. ¶ *Tibi ipsi persuades*. Rabbini præcipuè compellat, qui & *פקדו* Hebræis, i. e. *videntes*. ¶ *Ducem* (nempe viæ ducem) *cæcorum* i. e. Errantium, vel insipientium, nempe ignorantium Deum: vide Mat. 15. 14. & 23. 16, &c. vel, 1. rudiorum de plebe, quorum se profitebantur doctores, magnificis titulis superbi-entes: vel, 2. Gentilium, quos pro cæcis habebant Judæi. Te esse à quo omnes gentes doceri possent. Ut bene exprimitur hæc persuasio, Judæis hîc ascribuntur, ex ipsorum iudicio, tituli magnificentissimi; Gentibus vilissimâ nomina. Reipsâ Deus illis Judæis dicere poterat, *Quis cæcus nisi servus meus?* ut est Esa. 42. 19. & *ὁ δὲ κύριος πῶς οὖν πῶς*, Matt. 15. 14. Nam etsi quos ex Gen- tibus faciant profelytos, eos nihilo faciebant aut institu- tione suâ, aut exemplo, meliores, imò peiores etiam ob inanem in ritibus fiduciam, Matth. 23. 15. ¶ *Lumen*, &c. ¶ Multis verbis rem eandem exprimit. Respicit autem locum Esa. 45. 6. quem Judæi etiam nunc interpretantur de semetipsis multos facientibus profely- tos: & Rabbini ipsis vocantur *lux mundi*. His ver- bis factum Judæorum & repræsentat, & deprimit P.

20. *Eruditorem*, &c. ¶ *מורה נבוכים*, quo titulo Li- brum inscripsit Maimonides. ¶ *Magistrum infantium* Ità Be. Pi. vel, *parvulorum*, Val. Er. D. vel, *impe- ritorum*, Er. D. sic Pi. vel, *simplicium*, D. qui instar in- fantium sunt. Sic Homerus, — *ἐπεὶ δὲ τὸ πρῶτον ἐγὼ*, i. e. *stultus*, *insipiens*. ¶ *מרקק עוללים*: Intellige hîc *μαρτυροῦντες* in Judaismo. Sic 1 Cor. 3. 1. *μαρτυροῦντες*, qui *μαρτυροῦντες*, 1 Tim. 3. 6. ¶ *Magistrum eorum qui morum disciplinâ indigent*. ¶ *Habentem*, &c. *ἔχοντα τὴν μαρτυρίαν*, &c. ¶ *Habentem* (vel, *Quod habeas*, Be. Pi. Quippe quod, vel *Ut qui, habeas*, Pi.) *formam* (vel, *formationem*, i. e. institu- endi formandique rationem, quam aliis præscribas: vel, *informationem*, P. Be. Pi. Par. vel, *forma impressio- nem*, quam aliis infundere possis: hoc sensu ridet eor- um jactantiam. Vel, *formulam*, live *regulam*, Tol. T. vel, *ideam*, live *exemplar*, T. *Μορφοῦντες*, vel, ut Aq. loqui- tur, *μορφοῦντες*, est, *formare rei quæ conficitur*, *תא*, aut *תבנית*.

& ita sumitur 2 Tim. 3. 5. Transfertur ad animum sig- nificatio, quia rerum quas discimus velut figuræ ei im- primuntur, eæque res dicuntur in nobis *μορφοῦντες*, Gal. 4. 19. Sic verbum *תא* vertitur *μορφοῦντες*, 1 Sam. 28. 14. & Esa. 44. 13. *Formam honesti, formam veri boni*, dixit Ci- cero; *mentes formare studiis*, Horatius; *artibus infor- mare etatem*, Cicero. Significat h. l. externam speci- em & apparentiam, ut 1 Tim. 3. 5. Sed h. l. constru- ctio est, *πεποιδας*, &c. Non confidebant, se præter um- bram ac speciem nihil habere, etsi revera ita esset; sed de solidissima veritatis cognitione gloriabantur. Est ergo hîc, *μορφοῦντες* ἡ ἀληθεία, idem quod, *πῶς ἡ ἀληθεία*, Rom. 6. 17. *forma* nempe, tum passivè sumpta, quâ illi ex Le- ge informatos se jactabant, quam efformationem cogni- tionis & veritatis dicere possis; tum activè, quâ alios vi- cissim informare [se] posse gloriabantur. Sy. & Ar. *si- militudinem* vertunt, i. e. effigiem quæ totius veritatis corpus & conformationem quasi in imagine & similitu- dine repræsentaret, quæ *μορφοῦντες*, &c. dicitur, 2 Tim. 1. 13. *informationem* illam, quam scil. & reliqui Judæi habent, quæque toto orbe celebratur. *Scientia* (id est, peritiâ legis) & *veritatis* (id est, sanctimonie lega- lis). Al. *scientia* ad mores, seu agenda, *veritas* ad fidem, seu credenda, refertur. Al. ἡ γνώσις ἡ ἀληθεία, i. e. *veritatis cognoscenda*, per ἡν δια δὲ εἰς vel pro, ἡ γνώσις ἡ ἀληθεία, *notitia de ea veritate*: regulam agendorum & credendorum, sub. *quæ est*, G. in lege, Vulg. tibi da- tam in Lege ipsa & Scriptura: vel, juxta Legem. Nihil detractum Legi vult Paulus: agnoscit eam esse veram, i. e. verè à Deo datam.

21. *Qui alium docet* (id est, aliorum doctorem te jactas, te ipsum non doces?) i. e. Non pares præceptis tuis. Est *ποῦν* nam *docere* secundo loco significat, *se- met ad faciendum excitare*. Dicebant, & non faciebant, Matt. 23. 3. Conveniebat illis proverbium, *ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἑλκεσι βρώων*, (*Aliorum medicus ipse ulceribus sca- tes*.) Cui simile est Luc. 4. 23. & in Philemone P: [cu- jus verba vide in G. ¶ *Qui prædicat*] *κηρύσσων* est, *palam aliquid docere*, ut Matt. 3. 1. & 4. 17. & 10. 27. in Syriaco *כרר*. Hoc verbum ostendit, eum doctores Le- gis perfringere. ¶ *Non*, &c. *Μὴ κλέπτειν* ¶ *Infini- t* hîc valet pro Gerundio: sub. *δὲν*. Ellipsis Græca. ¶ *Furaris?* ¶ *Furari* & vetus & frequens inter Hebræ- os, Psal. 50. 18. Prov. 29. 24. Cùm hæc scriberet Pau- lus, recens erat memoria Asinæi & Afilæi in Babylonia Judæorum, ad quos ingens multitudo confluerat, qui omnes non nisi ex raptō vivebant, Jo. Antiq. 18. 12. Non multò post Sacerdotium familiarum Principes, fraudatis minoribus Sacerdotibus, decimas sibi totas ab- tulere, Jo. 20. 6. & exorti sicarii rapinis ubique grassan- tes, Jo. 20. 7. Josephus quoque, Bel. Jud. 5. 26. *κλεπῆς* ἡ ἀσπαράς, Judæis exprobat. *Furaris*, scil. per avariti- am, malis artibus corradens, &c. ut Matt. 23. 14. ¶ *22. Macharis?* ¶ Et hoc vitium non minùs frequens ab antiquo, ut apparet Psal. 50. 18. Jer. 5. 8. Mal. 3. 5. Thalmudici Libri ostendunt, plurimos Rabbinos huic & affinis vitiis illigatos fuisse, Akibam, Meirum, Cha- ninam, Eleazarum. Hi fructus fuere fiduciæ in solis ce- remoniis collocatæ. Josephus inter crimina quæ popu- laribus suis dicto loco exprobat ponit & *μοιχείας*. Et li- bidines Magistrorum inter Judæos attingit & Justinus cum Tryphone disputans. ¶ *Qui abominaris ido- la* ¶ Tum Gentilium numina, tum quævis simulacra religiosa. *Εἰδωλα* propriè sunt *imagines*: sed eam vo- cem usurpant Judæi Hellenistæ cùm de diis gentium agunt, quia imagines tantum eorum existunt, res non existunt. Eisdem deos vocabant *θεοειδωλα*, quâ voce verti solent Hebrææ voces *אלילים*, *שקצים*, *גלילים*, *תועבות*. Vide ad Matt. 24. 15. ¶ *Sacrilegium* *facis* ¶ Hoc non tam opponit idololatriæ, quàm con- jungit quasi cognatum scelus. Qu. Quomodo hoc fe- cerunt Judæi? Resp. 1. Majestatis Divinæ contemptu, & profanatione, cultum Dei violando, eumque ad- ditamentis suis polluyendo, honorémque Deo debitum quovis scelere furando. 2. Sacras oblationes suppilando, ut factum 1 Sam. 2. h. Non multum distat falsos deos colere & verum spoliare, quod faciebant Sacerdotes non offerendo ex proventibus ea quæ Lex Dei ipsis præcie- bat, aut certè non qualia oportebat, Mal. 1. 8, 12, 13, 14. &c.

G.
Tol.

E. Me.
sim. Wil.
ex Chryl.
E. Me.
sim. Tol.
Pi.
G.
Pi.
Par.

G.
Par. sic
Tol.
Tol.
Par. sim.
Tol.
E. Me.
T.
Tol.
G.
Tol.
Be.
Pi.
G. Par.
sim. Er.
Zeg. Tol.
Sc.
G.

idem.
Tol.
Wil.
Me. sim.
Wil. Per.
Me.
E.
Par. sim.
Me.

G.
Be.

G.

Di.

Pi. sic G.

G.
V. sim.
Me.
Me.
Pi.
G.
Pi.
G.

G. sim.
Sch.
Sch.
G.
Sch.
Pi. sic G.
Tol. Par.
Sc.
V.
G.
Pi.

14. & 3. 10. ubi dicta vide. Iosephus dicto loco ait, Templum ab Judæis multis modis profanatum: quod quæ cultui Dei deputata erant, in suos usus convertebant. 3. Dum avaritiâ, vel gulâ, vel idololatrarum amicitia invitante, mensarum cibus idolothyitis instructarum participes fierent.

23. Qui in (vel, de, Be. Pi.) lege (tanquam à Deo accepta, gloriantur] ut supra v. 17. ¶ Per, &c? Διὰ τὴν ἀνομίαν, &c? ¶ Per legis transgressionem (id est, violationem] ἡ ἀνομία est, ἡ γὰρ, notabilis violatio legis. Metaphora, quâ Lex comparatur metis P, vel lineæ, sive viæ rectæ, à quâ declinare vitium est. Deum dedecoras? Be. Pi. vel, debonestas, vel, ignominia afficis? Er. V. Est autem ἀντίθετος valde ἐμπαρκῶς. Deum, de cuius lege gloriamini, quantum in vobis est, ignominia afficitis? Hoc factum, tum quia omnis transgressio est ex contemptu & Legis, & Legislatoris, directo, vel indirecto: tum quia Gentibus indè data occasio blasphemandi Deum: quod sequitur.

24. Nomen Dei per vos, &c. Διὰ τὰ ὀνόματα, &c. ¶ Propter vos, &c. Be. Pi. V. &c. vestrâ culpâ, dum Legem violatis, vitâ vestrâ malâ. Dicebant Gentēs, Ecce qualis religio quæ talem vitam parit? Error, à non causa ad causam. Ità de vero Deo malè opinati sunt. ¶ Sicut scriptum est] Appositè prorsus, nè Judæi ad patres provocarent, quasi sibi hîc fieret injuriâ. Ratiocinatur à pari: q. d. Vos non estis meliores patribus illis vestris. Scriptum, nempe Esa. 52. 5. & Ezech. 36. 20, 23. Non allegat [Apostolus] loca, nempe nota Judæis quibus hæc scribebantur.

25. Circumcisio — prodest] Ut pars obedientiæ legalis, quâ se solutos nondum intelligebant Judæi; nec id urget Paulus. Non dicit, quod poterat, obest, vel nocet; nè eos in desperationem ageret. Obj. Qui hîc prodest, cum obesse dicatur Gal. 5. 2. Resp. 1. Docet h. l. eam profuisse, nempe in statu Legis: at sub Evangelio noxia est. 2. Legalia nondum prohibita sunt, ut postea, Gal. 5. 2. 3. Prodest, sed sub conditione servatæ Legis. ¶ Si legem observes] Vox, νόμος, variè usurpata Epistolam hanc obscuriorem facit: verum eâ ambiguitas ex præcedentibus & consequentibus distinguenda est. Hîc ex iis quæ præcessere v. 14. apparet intelligi illa præcepta quæ perpetuam & naturalem in se honestatem continent, & ex illo fonte in Legem etiam Moïsi deducta sunt, ut, Deum cole, Nè furator, Nè mæchator: subintelligendum præterea, si hæc facias animo bene emendato, sine quo nulla opera Deus probat: ut jam antè vidimus. Si — observes, & quidem perfectè, ut docet antithesis. ¶ Si, &c. Εἰ δὲ ἀνομίαν, &c. ¶ Quod si transgressor, &c. Be. Pi. Heb. פורץ, Ezech. 18. 10. ubi Sym. Legirupa, nempe in gravioribus illis quorum exempla jam posuerat. Si transeas tibi à lege, Di. ex Sy. i. e. si, legem tibi positam sciens, eam, quasi ad latus relictam, prætereas. ¶ Facta est (vel, Versa est in, Er. II. Ti.) præputium] Ità Mo. Be. Pi. &c. i. e. reputatur pro præputio, ut est v. seq. Non plus tibi proderit quàm si præputium adhuc haberes. Est idem loquendi genus quod supra v. 14. Vide quæ diximus in Prolegomenis ad hanc Epistolam, Deus te Gentilis loco habebit. Reprimit Judæorum arrogantiam. Præputium dicitur à præputando, quia pelliculam illam amputabant. Quod Græci dicunt ἀκροποδῖον, ab ἀκρον, extremum, & ποδῖον, membrum virile; & Latini, præputium, quasi ἀκροποδῖον, id Hellenistæ dicunt ἀκροβυστία, Genes. 17. 11, &c. & 34. 14. Exod. 4. 25. Levit. 12. 3. &c. à nomine ἀκρίβεια, quod significat, summâ parte obstruendum, Jos. 5. 5. unde & verbum fit ἀκροβυστῆν, Levit. 19. 23. à βύω, obthuro, vel obstruo; unde τὸ βύσμα, obthurementum.

26. Si igitur præputium (i. e. præputiatus, sive Gentilis habens præputium. Est Synecdoche partis pro toto. Sic Rom. 3. 30. & 4. 9. & 15. 8. ὁ περιτομῆς est homo circumciscus. i. e. justitias (vel, justificationes, Er. &c. jura, P. Be. instituta, Ca. statuta, Pi. Ar. mandata, Eth. sic Tre. ex Sy. Heb. יְחִידִים, quod Paulus, post Lxx, ἀκροβυστία vertit. Apostolus hîc explicat quid modò intellexerit per νόμος nempe νόμος, quod verti, ἀκροβυστία, solet, nec ab Interpretibus tantum, sed & à Josepho; & ubi accurata locutio servatur, significat ea quæ suapte naturâ bo-

nesta sunt, ut diximus Luc. 1. 6. & De J. B. & P. 1. 91.) ¶ G. legis custodiat] Justa opera exercendo. Φυλάσσει] Se-
dulo observet, ut Matt. 19. 20. Act. 21. 24. Gal. 6. 13. & subintellige rursus, corde mundato: quales olim Jethro, Naaman, fortè & Cyrus & Darius; postea Centuriones duo in Evangelio & Actis, aliique multi. Al. Si servet, plenè & perfectè; ad quod circumcisio obligabat. Per concessionem ergò loquitur, ut v. 9. ¶ Nonne præputium illius, &c? Ἀλλὰ] Nempe præputiati. Constructio refertur ad sensum, non ad vocem: nam præcessit ἀκροβυστία. P. ex quo apparet præputium pro præputiatio dictum, ut cum relativo conveniat. [Sensus,] Tantundem illi valebit status incircumciscus quantum alteri qui circumcisioni obligatus est, aut obligatum se parat, status circumciscus. Idem jus Actio quod Titio. Τὸς Τυρίνσις μὴ ἑμὶν ὅλῳ διακρίνῃς ἔσται. Pro verè Judæo habebitur coram Deo, eique æquè acceptus erit.

27. Et, &c. Καὶ κενεῖ ἡ ἐκ φύσεως, &c. ¶ Et judicabit (vel, damnabit, Pi. Be. &c. nempe exemplo suo, vel factis suis Deo præbebit occasionem justam te damnandi: ut qui piè vixerit etiam sine legē scripta; quam tu habens vixisti impiè: comparatione sui tuam culpam evincet. Sic Ninevitar, &c. damnabant Judæos, Matth. 12. 41, 42. ubi dicta vide. Sic Noe damnavit mundum, Heb. 11. 7. ¶ quod est ex natura præputium, Er. Ti. i. e. ex genere & nativitate præputiatus, sive Gentilis. Periphrasis Gentium, quia præputium habent à natura. ¶ Si, &c. τὸν νόμον. (i. e. τὰ δικαιώματα τῶ νόμου, b.) τελευτᾷ] Legem consummans, sive perficiens, Mo. II. sic Pi. Si legem servet, P. Be. sic Er. &c. τελευτᾷ hîc idem quod v. 26. φυλάσσει, & v. 25. τηρεῖν, i. e. effectum dare. Nam τῷ περ τελευτᾷ, ὁππελευτᾷ, ὁπωτελευτᾷ, verti solet: & τελευτᾷ valet tantum, præstare, Gal. 5. 16. Jac. 2. 8. Vanum ergò est quod notat Orig. τηρεῖν, & φυλάσσει de qualicunque externo cultu, τελευτᾷ verò de perfecta Legis observatione, dici. Sed res ipsa docet, idem omnibus istis verbis notari, nempe perfectam Legis præstationem, &c. Al. Ἐκ φύσεως hîc dictum, ut ἡ ἐκ φύσεως, v. 8. & per φύσιν intelligitur rectus usus rationis, ut supra v. 14. Sensus est, Præputiatus is qui rectam rationem ducem sequitur. Nec aliter hîc accepit Syrus. Sed Syrus, & ex eo Arabs, perperam hæc transtulerunt, quasi lectum fuisset, ὁ κενεῖ ἀκροβυστία, ἡ ἐκ φύσεως νόμον τελευτᾷ: & quasi iidem hîc describerentur de quibus supra v. 14. dictum, quod φύσει τὰ νόμος τηρεῖν. At longè diversissima sunt ista loca. Ut enim Gentes naturâ quæ sunt Legis faciant, vi Legis naturæ fieri potest; at ut ex natura sic Legem præstent ut præputium ipsis pro circumcisione reputetur, id longissimè vires naturæ & ejus legem superat: cordis enim circumcisionem comprehendit: quæ ipsissima fœderis gratiæ promissio est, Deut. 30, 6. Illa verba, ἡ ἐκ φύσεως, in Græco textu junguntur cum ἀκροβυστία, non cum τὸν νόμον τελευτᾷ. ¶ Te, &c. Σὲ δὲ διὰ γράμματος ἢ διὰ νόμου περιτομῆς] Te qui per literam & circumcisionem (h. e. per circumcisionem literæ, i. e. literalem, sive externam: ὁ δὲ διὰ νόμου i. e. dum confidis circumcisioni carnis. Literam vocat rem, sive ceremoniam, externam, ex collat. v. 29. ubi ei opponit spiritum, h. e. rem internam, nempe affectum animi, sive internam efficaciam gratiæ. Vel, per literam, &c. h. e. occasione Legis & circumcisionis transgressor factus, ex illis privilegiis amorisque Divini testimoniis, quibus acquiescis, ut supra v. 17. securior & ad peccandum audacior factus. Quod & Arabs voluit, sic reddens, ex scripto tuo & circumcisione tua; qu. d. ex eo ipso quod scriptam Legem habes, quodque circumciscus es, transgrediendæ Legis animum arripis. Innuat, Judæos aded non justificari circumcisione externâ, ut eâ ipsâ, quam profanabant, nocentiores efficerentur. Sicut baptizati, qui se in dies magis polluant, eo ipso quod baptizati sunt, magis fiunt iræ Dei obnoxii. Al. Cum lege & circumcisione, Ar. Hîc δὲ idem est quod modò ἐκ, vel ἡ, & supra v. 7. x, i. e. significat adjunctum, & potest per præp. cum exprimi, ut & Rom. 4. 11. & 14. 20. 2 Cor. 3. 11. [Sensus,] Cum habeas & scriptum Legis & circumcisionem. Scriptum legis efficaciter dixit; q. d. Lex tibi nihil aliud est quàm scriptura. Ostendis eam te habere legendo, non agendo. Es νομικός, non νόμιμος. Sic ferme vim ac potestatem Le-

40
50
60
70

80
90
100
110
120
130
140
150
160
170
180
190
200
210
220
230
240
250
260
270
280
290
300
310
320
330
340
350
360
370
380
390
400
410
420
430
440
450
460
470
480
490
500
510
520
530
540
550
560
570
580
590
600
610
620
630
640
650
660
670
680
690
700
710
720
730
740
750
760
770
780
790
800
810
820
830
840
850
860
870
880
890
900
910
920
930
940
950
960
970
980
990
1000

gis verbis opponit Celsus Jurisconsultus. Cassiodorus, *Legem facere non est verba legis exterius sequi, sed mentem & intentionem legis obedienter implere*. Al. in (vel, sub.: nam utrumque sensum & res ipsa admittit, & particula Heb. 2. quatinus hic Apostolus in mente habuisse videtur t.). *litera & circumcissione*; Glaf. Bra. *cum sis in lege & circumcissione*, hoc est, in externo statu ætæ nomiae Mosaiæ. Δία, per, sæpè valet, in v.: ut Röm. 4. 11. *credentium per præputium*, hoc est, in præputio: Gal. 4. 13. *per infirmitatem*, &c. id est, in imbecillitate: 1 Tim. 2. 15. *Salvabitur dñs τῶν νεογόνων*, hoc est, in procreatione, hoc est, in duro illo statu: Heb. 7. 9. *Levi decimatus est dñs Ἀβραμῶν, in Abrahamo*: 2 Pet. 3. 12. *dñs in qua*, &c. Sic & Apollon. *Δία σὺν ἡμῶν ἐξέρχεται, in ore habere*: Plato, *Δία τῶν νόμων γινώσκεις, in metu versari*: Plut., *Δία χειρὸς ἐξέρχεται, in manu habere*. transgressor es legis? Bezä. Pi. sic Er. P. &c. id est, professioni tuæ non respondes? Tum majorem obligationem habuisti Legem observandi quam Gentilis, &c. Circumcissio- nis nomine totam legem ceremoniam intelligit, & ex Judæorum sensu loquens, qui externos ritus urgebant, internam verò puritatem spernebant, illam *literam* ap- pellat, perinde ac si magistratuum edicta consideren- tur, non secundum sui sensum, sed duntaxat quatenus literis sunt exarata, illa meritò non Edicta, sed Scriptum quoddam, esse dixeris.

28. *Non enim qui in manifesto*, (vel, in propatulo, Be. Pi.) sub. *Judeus*, Er. V. Pi. id est, genere*, & professi- one externâ Judaismi f, coram hominibus s: sub. *is*, Zeg.) *Judeus est*. Verè & coram Deo h, h. e. acceptus Deo. Est Antanacclasis elegans ob speciem contradic- tionis i. Construendum hoc cum sequent. *ὁ δὲ ἐπιμαρτυρεῖ, &c.* Non is qui exterius *Judeus* est, utique is est quem Deus (de hominum judicio hic non ago) probat ac lau- dat. Incipit hic שרר more Hebræo, id est, sensum mysticum sensui vulgari opponere. Non multò aliter Arrianus Epictetorum 2. 1. *λόγῳ Ἰουδαίου, ἐργῶν ἀλ- λῶ π.* *Judeus palam* is est qui à Juda originem ducit, eaque gloriatur, Esa. 48. qui se talem ostendit fimbriato habitu: de quo egimus Matth. 9. 20. ¶ *Neque* (sub. *circumcissio*, V. Zeg.) *quæ est in manifesto, in carne*, (Illud, *ἐν τῷ φανερῷ*, exponit per *ἐν σαρκί*, id est, quæ, si in- quisitio fiat, ut olim post Antiochi tempora, in ipso car- ne aspici potest i.) *est circumcissio*. Scilicet apud De- um m, Deo accepta n, vera & salutaris, sed inanis est ce- remonia o: non ea est quam Deus præcipuè, aut neces- sariò, probat. Sic & Eph. 2. 11. *ὁ ἀπερριψάντων τὰς ἐν- σαρκί P.* Externâ signa hic considerat per se & separa- tim, ex hypothesi Judæorum: quare subaudiendum h. l. *μόνον*, sicut 1 Cor. 1. 17 q.

29. *Sed qui in abscondito*, &c. Id est, in anima r, in corde t. Loquitur sic & R. Israel. Deus, ut mens æter- na & optima, mentem potissimum spectat; q. d. Qui in- tus in corde Deum agnoscit, *ὁ ἐξ οὐλολογεῖται*. Alludi- tur enim ad originem nominis, ut supra diximus v. 17. & apparet Apoc. 2. 9. *Si Deus est animus, nobis ut car- mina dicunt*. Hic tibi præcipuè purâ sit mente colendus. Vide quæ diximus ad Joh. 4. 24. & in Prolegomenis ad dicta Poeticae Stobæo, & ad 1. 4. De V. R. C. Τα κρυπτόν, *cogitata*, supra v. 16. & τὰ κρυπτά τὰ κατὰ ὅρα, 1 Cor. 14. 25 t. ¶ *Et circumcissio cordis*. Hoc est, quæ cor circumcidit à vitiis & passionibus v, quæ conjuncta est cum re signa- ta, fide & conversione cordis ad Deum x. Hæc est illa circumcissio quam & ipsi Prophætæ exigunt, & à Deo expetendam docent Deut. 10. 16. & 30. 6. Jer. 4. 4. Philo libello De Circumcissione notat *τὸ πρὸς τὴν καρδίαν διαιρέσθαι τὰς ἐν σαρκὶ μὲν δὲ τὸ πρὸς τὴν ψυχὴν*: additque circumcissionem illam ex- teriorem symbolum esse excisionis pravæ cupiditatum. Plura addit in libro De Sacrificiis y. [Vide in G.] ¶ *In*, &c. *ἐν πνεύματι* In (pro, *in*), id est, *Quæ*, Be. Pi.) *spiritu*, Vulg. Mo. Be. &c. id est, in anima, per præcisionem vitiorum z, cuius vis est interior, five quæ circumcissi sunt affectus a. Per Spiritum, supple effecta: unde vocatur hæc *ἐν πνεύματι ἀναρρίπναι*, Col. 2. 11. *quæ facit ut per spiritum Deo serviatur*, Phil. 3. 3 b. Virtute Spi- ritus S. facta, qui author est circumcissionis internæ, Deut. 30. 6. Jer. 31. 33. &c. quam Spiritus S. docet, non Legis contextus d: quæ fit gratiâ adjuvante, & sa- nante, non literâ, five Lege, docente & minante*. Spi-

ritum Sanctum hic intelligi constat ex collat. 2 Cor. 3. 6. ubi de illo loquens, *spiritum*, ut hic, *litera* opponit f. ¶ *Non literâ*. Hoc est, non præstatur externâ ceremo- niâ s: non ea præcipuè quam Legis scriptum præcipit. Vide Plutarchum Numâ h, [ejusque verba in G.] ¶ *Cu- jus*, &c. *ὁ δὲ ἐπιμαρτυρεῖ, &c.* Relativum hic ambiguum est i. *Cujus* (vel, 1. circumcissionis k: quod genus non patitur l: s est masc. ἀνδρῶν foemin m. Vel, 2. Judæi n: ad cuius etymon, à שרר, laudavit, alludi h. l. videtur, vel ad id quod scriptum est Gen. 49. 8. vel ad utrum- què p. Vel, 3. & Judæi, & circumcissionis o, per Sylle- psin p, ut s sit neut. gen. & substantivè sumatur, ut ad to- tum referatur negotium de quo hic actum est, ac verta- tur, *cujus rei*. Vel potius, 4. Spiritus: nisi forte, 5. s vertatur, *ubi*, ut Röm. 5. 20. quod hic non displicet q.) *lans non est ex hominibus*, (qui non vident nisi quæ foris sunt conspicua r,) *sed ex Deo*, Be. Pi. qui cor intuetur t. Quicquid in cordis circumcissione Spiritus est, id totum à solo Deo laudem habet t. Trahit hypocritas ad Dei tribunal v. Hæc diximus cum iis quæ hoc & superiori commate præcesserunt connectenda, quomodo & Syrus videtur accepisse. Homines de corde certò non judicant: Deus id novit, & id præcipuè, sicut efficit, ita & laude & præmiis prosequitur. Vide Rom. 4. 2. & 9. 30, 31 x. ¶ G.

CAP. III.

1. *Quid*, &c. *Τί ἐν τῷ θεωρεῖν, &c.* מה יורה, Ec- cles. 6. 11 a. ubi Lxx habent, ut hic, *τὸ θεωρεῖν*, G. ex D. at Coh. 1. 3. *τί πλεον*, quid amplius b? [Verba sic red- dunt,] *Quæ est igitur præstantia* (vel, *prærogativa*, Calv. in Pi. propriè, *superfluum*, Pi. fim. Be. ut Matth. 5. 37. interdum enim hæc vox in vitio ponitur c.) *Judæi*? Be. Pi. Ca. P. fim. Tre. ex Sy. Er. II. V. Ti. &c. nempe præ Gentili d. Solvit objectiones*, & refutat calumnias f, quas Judæi nectebant ex doctrina Pauli, & ex jam di- ctis g. Objectio interrogativè præponitur, Si ita se res habet ut Deus sine ortus discrimine munditiem cordis solam approbet, Spirituque suo, & consequenter præmio cœlesti, dignum judicet, quid ergò præcipuum habet po- pulus ille quem Deus toties suum peculiariter populum vocat h? nullane illius est prærogativa? Sic & Deo con- tumeliam infer. θεωρεῖν alibi dicitur, *redundans*; hic, *ex- imium* quid: ut, θεωρεῖν δῶρα, *munera eximia*, apud Hesio- dum i. ¶ *Quæ utilitas*, &c. *בצע מה*, Gen. 37. i Par. 26. Psal. 30. 9. Si etiam præputiatus Deo mundus esse potest, cur ergò instituta fuit illa exterior circumcissio k? ¶ G.

2. *Multum*, &c. *Πολύ καὶ πάντα βόπων* Multa (scil. præstantia l: vel, *Multum*, sub. *utilis*, V.) *per omnem mo- dum*, Be. Pi. Hos modos ac prærogativas Judæorum co- piofius recenset, Rom. 9. 4, 5. hic unicum tantum me- morat m. Πολύ propriè respondet isti θεωρεῖν n, & obje- ctioni priori, ut sequentia docent o: at καὶ πάντα etiam membro secundo interrogationis. Hoc dicit, Eadem in utroque pietas apud Deum valet, sed ut ad eam perveni- at Israelita five circumcissus aliquis, faciliores habet ad- itus. ¶ *Primum quidem*, *πρῶτον καὶ* שרר, in- choatio sermonis, ut Rom. 1. 8. ubi similiter a est sine ἀν- ταποδοτῶ. Sermonem autem hic non consummat Aposto- lus, sed differt in Rom. 9. 4 p. πρῶτον hic, vel, 1. or- dinem sermonis notat q. At Paulus hic non facit narratio- nis initium, sicut cap. 1. 8 r. Vel, 2. numerationis prin- cipium, quasi multa narret privilegia, quæ in sequent. describuntur t. Non placet: quia unum duntaxat hic describitur t. Vel, 3. qualitatem, significans primari- um v: *primum*, i. e. præcipuè x. ¶ *Quia*, &c. *ὅτι* *ἐν πνεύματι τὰ λογία, &c.* Quod (sub. *eis*, Be. Pi. P. Er. ex Vulg. &c. Post *ἐν πνεύματι* subaudiendum *ἀπὸ τοῦ* y, vel *ἐν πνεύματι*, ex voce θεωρεῖν, v. 1. Sic verbum usurpatur Gal. c. 2. v. 7. *πνεῦμα δὲμα ἐν ἀγγελίῳ z.* & 1 Tim. *ὁ πνεῦμα δὲμα ἐγώ*, Ham. quod concreditum est mihi, nempe Evangelium a.) *cre- dita*, five *concredita*, (vel, *commissa*, Er. II. Ti.) *sunt* (שרר in Puhel, *Hoc Judæi habent præcipuum quod illis in custodiam data sunt b.* Eximio hoc honore eos digna- tus est Deus, ut essent Verbi sui dispensatores c, custo- des d, & depositarii*, idque ad aliorum usum & com- modum,

modum, ut solent depositarii. Sic Evangelium apud Paulum & Petrum depositum erat, Gal. 2. 7. ad usum Gentium & Judæorum f.) eloquia (vel, oracula, Er. II. Ti. P. Ca. V. G. sermones, D. ex Sy.) Dei, Mo. Be. Pi. Vulg. &c. Mos est Græcorum passiva construere cum eo casu quem regerent activa: quod & nostri scriptores sæpe sequuntur, ac nominatim in passivo *πιστεύει*, I Cor. 9. 17. Gal. 2. 7. I Thes. 2. 4. I Tim. 1. 11. Tit. 1. 3. Ambigua hinc constructio, quia *τὰ λόγια* & nom. & accus. casus esse potest. Prior constructio est qualis I Tim. 3. 16. *ἐπιστάθη*, &c. *creditus est in mundo*, nempe Christus: & 2 Thes. 1. 10. *ἐπιστάθη τὸ μαρτυρεῖν*, &c. *stabilita est fides testimonii*; &c. ita h. l. *stabilita est fides verborum Dei*, nempe per circumcisionem, tanquam sigillum fœderis; quæ certè magna est *utilitas circumcisionis*, & *præstantia Judæi*: posterior est, qualis Gal. 2. 7. *πιστεύουσιν τὸ εὐαγγέλιον*, *concreditus sum Evangelium*, i. e. conceditum mihi est Evangelium. Sic h. l. Vulg. sed & Syrus: [de cujus Versione vide Di.] *לֹא יָדָעוּ אֵלֶּיךָ*, dicuntur rectè *omnia dicta à Deo profecta*, ut Sap. 16. 11. Sirach. 36. 12. & *λόγια* *ζώντα*, Act. 7. 38. *viventia*, i. e. vivā voce Dei tradita. *Λόγια* propriè dicuntur responsa Dei, five deorum, h. e. oracula. Pectorale iudicii, Exod. 28. *λόγια*, teste Jo. Antiq. 3. 8. quod non tam *rationale* esse puto quàm *orationale*, quod oracula Dei per illud patefacta sunt: [quo modo vide Ham. vel Synopsin ad Exod. 28.] Hic autem intelligit vel, 1. universam S. S. totum Vetus Testamentum, omniāque ejus oracula tam quæ ad Evangelii promissionem, quàm quæ ad Legis interpretationem, pertinent. Vel, 2. Legem Dei per Moysen traditam, quæ *λόγια*, Act. 7. 38. legale fœdus: nam de Evangelio nondum differit. Vel, 3. Evangelicæ gratiæ rudimenta, cujus doctrina *λόγια* *τῶ Θεῷ* vocatur Heb. 5. 12. I Pet. 4. 11; promissiones & prædictiones futurorum mysteriorum; oracula Messiam præmonstrantia, quorum indicio Judæi facilius quàm Gentes eum agnoscere potuerunt: quod & infra v. 21, 22. explicatius dicit Apostolus. Vide Psal. 119. 38, 58. in quibus locis in Græco est *λόγια*: ea ipsa sunt quæ sæpe Paulus vocat *ἐπαγγελίας*. Quantum verò hoc sit beneficium, discere ex dictis ad Eph. 3. 2. [& Eph. 2. 12.] Hæc autem illis commissæ sunt, non ut alienæ rei depositum, sed ut proprius ipsorum thesaurus quo uterentur & fruerentur: unde reliqui populi *ἀλλοτρίοι* dicti, Eph. 2. 12. Hæc Judæis credita sunt duobus modis: 1. Quia Librorum S. custodes & veluti *capsarii*, ut dicit Aug. à Deo constituti sunt. 2. Quia res oraculis Divinis comprehensæ ad Judæos potissimum spectabat, cum Messias & illis peculiariter promissus esset, & ex eis nasciturus, & inter eos victurus erat, ac moriturus, & illis primò offerendus & prædicandus; sed & exhibitus, prout oracula Divina promiserant. Rerum verò magis quàm verborum rationem hic haberi docent sequentia. Non enim *infini* sunt Judæi Librorum V. T. custodes, quorum voces omnes & literas adeò venerabantur; sed *infini* sunt, imò perfidi rerum & Messias in primis, quem Prophetarum oraculis prænuntiatum Deus in mundum misit, observatores. 3. *Quid*, &c. *τίς ἐστιν ἡ πίστις τῶν Ἰουδαίων*; *Quid tum enim* (sub. *dicemus*, ex v. 5. & Rom. 6. 17.) *si infidi* (vel, *increduli*, Di. ex Er. Sy. & Ar. vel, *perfidi*, Pi.) *fuerunt* (vel, *evaserunt*, Pi. i. e. non servarunt Deo fidem, sub qua eis eloquia sua crediderat. Mutua enim erat stipulatio: Deus enim gratiam promittebat & vitam, Judæi obedientiam. Credere noluerunt, scilicet eloquiis five promissis Dei. Si in perfidia perstiterunt. *Ἀντίπερ* hic, ut Marc. 16. 16. Act. 28. 24. significat culpam non communem humano generi, sed specialem & Dei ope, si ea non negligatur, evitabilem: de qua re diximus aliquid in Annotatis ad finem lib. 2. De V. R. C. M. S. hic habet, *ἡπίσταντο* non malè. Accusat eos, quod eloquiis Dei, per circumcisionem confirmatis, fidem non habuerint; quod Legem Dei violarint, & apertè ab ipso fœdere desciverint. *quidam* Be. Pi. &c. *πῶς* dixit, cum dicere potuisset, *plerique*. Ità solet *κατακρίνειν*. Simile habes infra 11. 17. Heb. 3. 16. Moderatione utitur, ut declinet invidiam. Excipit à nota perfidiæ sanctos Patres aliòsque & olim, & hodie, fideles, de quibus cap. 9. & 10. *Numquid*, &c. *μή ἡ πίστις αὐτῶν ἡπίστανται*; *Num ipsorum perfidia* (vel, *infide-*

litas, Be. potiùs, *incredulitas*, Di. Pat. h. e. perfidia & rebellio in Deum, five Filium Dei. *fidem Dei* (i. e. veritatem, fidem à Deo datam, fidelitatem & constantiam in præstandis promissis: ut *πιστὶς* sæpe sumitur.) *inanem* (vel, *irritam*, Er. P. Ti. Tr. *cassam*, Be. *inutilem*, Mo.) *reddet* Pi. sic Il. &c. vel, *evacuavit* Vulg. Cyprian. in Be. vel, *evacuabit* Vulg. in E. Me. ex castigatione Romana, & cod. emendationibus: vel, *abolebit* Er. Ca. Di. *obliterabit* vel, *antiquabit* Er. i. e. ignavam & inefficacem reddet? scil. ut Deus non sit amplius Deus hujus populi. *ἄργον* quasi *ἀργύρον*, i. e. *ἀνευ ἔργου*. Vel, ut promissa Dei non impleantur? An quia Judæi quidam non crediderunt, Deus non erit verax, nec stabit promissis suis? Respondet tacitè objectioni, vel, 1. Judæorum; q. d. Ergone Deus *τὰ λόγια* sua, nobis olim concedita, eripuit, & populum suum inanibus promissis delusit, atque ita inconstans est & perfidus? Id negat, &c. P. Vel, 2. Gentium, privilegia Judæorum evertere tentantium; q. d. Non excellit Judæus Gentilem in hoc, nam eloquia, quæ iis concedita dixisti, facta sunt irrita. Imò verò, inquit, illa adhuc firma manent: tantum abest ut illorum defectio Deum fœdisfragum effecerit, ut contra, quamvis nē unus sit qui crediderit, &c. tamen promissum illis Messiam exhibeat. Sensus, An propter homines perfidos Deus dicendus perfidus, infidelis, & inconstans? Est interrogatio negantis. [Sensus,] q. d. Quid tum si illi beneficio usi non sunt? non ideo id beneficium esse defuit. Quod hic de Deo usurpat Paulus, idem de Christo, 2 Tim. 2. 13: *εἰ ἀπιστεύουσιν, ἐκείνῳ πῶς πιστεύει*. Deus promiserat Abr. Is. Jac. posteritatem ipsorum sibi peculiari curæ fore; fecit hoc tum aliis rebus, tum Messiam illis promittendo & præfigurando. Exhibuit talem: ipsi eum secuti non sunt, nempe plerique: quomodo totum hoc caput intelligendum est. Vide Joh. 1. 11: Subintellige, *Quid mirum ergo si ad Gentes se transtulit*? Al. sic, An propter hominum infidelitatem Deus non præstabat eis gratiam promissam? Sed hoc repugnat promissionibus tam Legis quàm Evangelii, quæ omnes conditionem habent annexam, &c. Verum promissio alia est conditionalis, cujus complementum pendet ab hominum obedientia, quæ non præstita, ea inanis reddi non potest; alia absoluta, quæ solo Dei beneplacito & decreto immutabili innititur. Cujusmodi hæc promissio, de qua agitur Rom. 11. 1. quam inanem reddi posse hic negat. Incredulitas eorum fidem Dei non abrogavit, quia non stetit per eloquia Dei, cur fide non reciperentur, quippe eorum, five promissionum, veritas ac fides per circumcisionem asserta atque confirmata erat inter ipsos, v. præc. Ità hæc sententia cum præc. optimè convenit. 4. *Abfit* Ut cogitemus vel dicamus id fieri posse. *Μὴ γένοιτο* Nē sit, Er. V. Tol. Nē fiat, Pi. sim. Er. Deus avertat, Er. Tol. Syrus habet *אֲפִיט*, [quod vertunt vel,] *Propitius sis*, parce, sub. *Deus*: vel, *Pepercit*. Sed solent Orientales vota sua per Præteritum exprimere. Hinc illa euphemia apud RR. de viventibus, *Custodivit eum Deus*, pro, *custodiat*. Sic apud Arabes, *بَارَكْ*, *benedixit*, pro, *benedicat ei Deus*, &c. Est valde averfantis, & cum detestatione negantis, *אֲפִיט*. Vide dicta Mat. 10. 22. Non ita sit, ut Dei veritas evacuetur illorum incredulitate. *Est*, &c. *πίστεως*, &c. Imò sit, vel esto, (vel, fiat, Er. maneat, V. Par. vel, appareat, G. sim. Er. esse judicator, habetor, dicitor. *Esse*, pro *apparere*, frequens in Hebræorum Libris, ut infra v. 26. Sic Joh. 15. 8. *Eritis*, &c. i. e. esse cognoscemini. Ità h. l. sit, i. e. sine ambiguitate esse credatur. *Deus verax*, Be. Pi. Par. &c. (vel, *constans*, G. in omnibus dictis suis, & promissis,) *omnis autem homo mendax*, Be. Pi. &c. scil. ex semetipso, & ex inclinatione depravata: suæ naturæ: inconstans, mutabilis, talis ut mentiri valeat, & sæpe id faciat; perfidiosus. Vel, *etiamsi omnes homines fidem fallant*. De hoc comparativo genere loquendi egimus ad Matth. 5. 18. *Verax pro eo qui est bonæ fidei, mendax, pro eo qui malæ*. Et ità hic sumendas voces ostendunt præcedentia, & collatio 2 Tim. 2. 13. ubi *πιστις* idem est quod hic *ἀληθής*. Et plurimis locis V. T. *יָחַד* & *יָחַד*, quod propriè *ἀληθής* sonat, vertitur *πιστις* in Latino, *Deus fidelis*. *Sicut scriptum est* Omnino hoc ad sequentia referendum. Simi-

lis locutio Act. 7. 42. & 13. 15. & Rom. 1. 17. & 3. 10. &c. ¶ Ut, &c. ὅπως αὐτὸν δικαιώσῃς, &c.] Sunt ipsa verba Lxx, Psal. 51. 4. quos & Paulus & Lucas multum sequuntur. [Sic vertunt,] *Ut iustificeris* (vel, *justus sis*, i. e. insons, innocens; cui opponitur *ῥαῖς*, sons, five nocens: ὁ ῥαῖς hic est pro Heb. *רשע* in Kal, i. e. *ut justus appareas*. Sic enim id verbum sumi diximus in Prolegomenis ad hanc Epistolam: estque id congruens ei quod modò diximus de voce *δικαίωσις*. Sed verbum *δικαίωσις* sapius sign. *verum esse*, quàm *justum esse*, apud Arabes; quin & in Hebraismo, ut liquet ex Lxx, qui passim *דיכאון* dicunt pro *veritas*, & *אשון* pro *falsus*, ut fusè demonstravimus ad Luc. 16. 9. Sic *דיכאון* pro *אשון*, 1 Joan. 1. 9. Ità & h. l. sumi constat tum ex scopo quiescit, probare Deum esse veracem; tum ex seq. *ἐν τοῖς λόγοις σου* verbis enim veritas potius quàm justitia respondet. Et Matth. 11. 19. *ἐδικαίωσεν*, verito, *vera agnita est*, &c. & hic, *ut verificeris*. Al. Verbum forense est, & sign. *absolvi*, atque opponitur *τὸν δόξαν* *condemnari*: & hoc sensu sumitur in omnibus ferè N. T. locis, excepto Apoc. 22. 11. b. [Plura vide, si lubet, de hac voce, in Ham.] Ut verax prædiceris, seu fidelis, in promissionibus, & minis; & justus, in judiciis. *in sermonibus tuis*, Be. Pi. i. e. in actionibus tuis. Hebræa locutio i. Vel, *in causa tua*: nam *רצון* interdum est *stun*, *causa*. Vel, in promissionibus tuis. Quæritur, quomodo *ῥαῖς*, ut, cohæreat cum præcedentibus. Resp. Construitur, vel, 1. cum *peccavi*: ità consecutionem notat, q. d. hinc fiet ut iustificeris, ut justus & verax prædiceris, qui nec ob peccata mea retractes promissa tua mihi facta de Regni stabilitate, & successore, & sancto semine ex me nascituro. Congruit hoc cum mente Pauli, qui h. l. loquitur de promissis Dei absolutis, quale fuit illud Psal. 88. non de iis quæ conditionem habent annexam: hæc enim, non servatâ conditione, evacuari possunt, salvâ fide & veritate promittentis. Vel, 2. cum *fateor*; hoc modo, Fateor me peccasse, ut nota fiat tua justitia: ità, ut, finem indicat. Vel, 3. cum precibus superioribus, *Miserere mei, munda me*, &c. ut sit hyperbaton, & v. 4. parenthesi includatur. At his non opus: potest *ῥαῖς* imperandi vim hic habere: cujus exempla proferunt Budæus & Cloppenb. unum ex Eurip. *ὅς ῥαῖς ἀντὶ τοῦ, sed vir esto*. Idem usus est synonymæ particulæ, *ἵνα*, Marc. 5. 23. *ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς*, pro, *veniens impone*: ità h. l. *ῥαῖς δικαιοσύνης*, potest verti, *iustificator*. Fateor tamen apud Lxx, qui non simpliciter *ῥαῖς*, sed *ῥαῖς αὐτὸν*, dixerunt, per ut potius vertendum: quo sensu, dicemus postea. ¶ Et, &c. *Καὶ νικῶν ἐν τοῖς κρινέσθαι σου*] Et vincas (Heb. *וָיֹכַח*, quod, *mundus sis*, vel, *purus appareas*. Pro quo Lxx & hic Paulus habent, *καὶ νικῶν*. Sed sensus idem: Qui enim purus apparet in lite, is vincit. *Ut purus sis*, nempe à criminatione, quâ impii in pœnis tibi obloquuntur, & judicia tua vellicant: Lxx, *ut vincas*, nempe obmurmuratores & hostes omnes. At agnoverunt Lxx verbum *וָיֹכַח*, ut apud Syros, sic & apud Hebræos, valere etiam, *vincere*: ut sæpe in Talmude significat. in judicando te, Pi. Di. quod ambiguum est, sicut & *κρινέσθαι* quod vel activè, vel passivè, sumi potest: sic & Heb. *וָיֹכַח*, quod exponi potest aut, *dum tu judicas*, aut, *dum aliquis de te judicat*: nam nomen sæpe apud Hebræos in verbis subauditur, maxime in Infinitivis gerundivè positis. Et posteriorem sensum sicut Græci prætulere, ità & Apostolus: *si judicaveris*, i. e. homines de te judicare velint, ut clarè hic Syrus. Sensus est, Vocavit Deus Gentes ad Evangelium, sed post longam Judæorum contumaciam. Quid injuriæ eis fecit? Salvum illis fuit suum privilegium. Vel, cum judicaris, Er. Vulg. &c. ab incredulis; vel, quoties quis rectâ ratione voluerit de tuis factis judicium aut examen instituere: vel, etsi judicium inter te & homines instituitur, illique negare velint te misericordem & veracem esse, &c. t. evertes temeraria hominum judicia, te ob mea peccata nunquam mihi reconciliandum, nec promissa completurum: cum traducêris ab impiis ut injustus vel inconstans. Sed malim *κρινέσθαι* mediâ significatione accipere activè, pro *κρίνειν*, quando tu judicas, Be. Pi. cum tua judicia exerces: quia scilicet nonnisi merentes castigas. Vel, *dum tu judicas*, nempe me propter

crimen admissum, vel alios peccantes. Vel, cum judicio contendes, D. sim. Ham. Ità *κρίνεται* sumitur 1 Cor. 6. 1. & alibi. Mens Prophetæ esse videtur, ex occasione peccati sui se cum Deo ità conferre, ut ex sui depreffione Deus efferatur. Peccavi, inquit, ego quem id minime decebat: adeo mendacis sum & inconstantis naturæ, dignus qui succumbam & nihil regeram, ubi à te & ab hominibus judicor. Quod etsi pessimè à me factum, à tua tamen providentia sanctè est gubernatum, ut liqueat omnes homines, etiam sanctissimos quosque, esse mendaces; te solum veracem ac fidelem, adeoque semper victorem, quibuscunque judiciis impetaris. Unde rectè colligit Apostolus, tantum abfuisse ut fides Dei ab ipsorum vinceretur incredulitate, ejusque præclaris promissionibus, Circumcisione obsignatis, non constiterit sua veritas, ut contrà, ex ipsorum, quippe mendacium hominum, incredulitate magis appareat Dei infallibilis veritas; sicut David fatetur, postquam peccatis suis naturæ suæ mendacem inconstantemque conditionem prodidit, tantò magis Deo constitisse veritatis laudem. Quorum autem hæc omnia? Ut incredulos Judæos, qui ex operibus justificari volebant, tantò magis reos ageret, omnemque gloriandi ansam eriperet: quandoquidem per Deum quidem non steterit quo minus egregiam gloriandi materiam haberent: quum fœdus suum ipsis dederit, ac illud Circumcisione obsignaverit, idque tam constanti fide, ut nullâ hominum incredulitate effici potuerit ut non verissimus in dictis suis inveniretur. Magna certè hæc fuit prærogativa, & tantò major istius populi nequitia, quod ex tantis Dei donis ad salutem nihil profecerint. Quia autem hinc prætextus aliquis incredulitati ipsorum prætendi videbatur, siquidem ea fidei Dei non tantum nihil derogavit, sed & eam magis illustravit, solvit id Apostolus versibus sequentibus.

5. Si, &c. *Εἰ ὁ ἱ ἀδικία—συνιστῇ*] Quod si injustitia (i. e. perfidia; vel, mendacium, Ar. in Di.) nostra (Se Judæum fatetur, de his enim sermo erat, & eorum hæc est objectio d.) Dei justitiam (i. e. fidem ac veritatem) commendat, Be. Ca. Pi. Er. P. Stun. &c. ut verbum sumitur Rom. 5. 8. unde *συμπάσκει* dicuntur *commendatitæ* Epistolæ d. Vel, *spectabiliorem facit*, ut Rom. 5. 8. Sic & *συνιστῇ* pro, *testatum facere*, usurpat Demosthenes: & Hefych. *συνιστῇ* exponit *παρεστῇ*. Vel, *stabilit, five confirmat*, Di. ex Sy. & Ar. Er. V. Heb. *בָּרָא*, quod Lxx transferunt *κατα*, *autòrizat*, Gen. 23. 20; *μολ*, *firmat*, *fide dignum facit*, 2 Sam. 7. 25; *βεβαιῶν*, *confirmat*, Psal. 119. 28 f. Est hic *ἀδικία* nam ipsa verba Judæorum qui Romæ erant repetit Paulus. Objectio autem hæc Judæorum indè maximè fluebat, quod Gentes, quæ idolatriæ aliisque vitiis immerse fuerant, dicerentur à Deo adoptatæ: qui id credunt, aiebant illi, tutò peccare possunt. Est eadem objectio Celsi verbis apud Origenem. Et hic quidem Apostolus duntaxat ostendit quod inferatur esse impium: responsum autem differt in cap. 6. Estque idem cum illo Origenis, Spectandas Gentes non quales fuere, sed quales nunc sunt. Interim & hoc ostendit, Judæos illo tempore nihilo Gentibus fuisse meliores. Præterea docebant Apostoli nihil Deo gloriosius quàm quod omnes Gentes ad se vocasset: Ei autem rei occasionem datam ex Judæorum contumacia. Ex his duabus rebus verissimis nata sunt falsæ illæ objectiones & calumnie, quas hic refutat Apostolus. [Dicit, *οὐκ ἔστιν*, quia] magna Dei bonitas [erat] quod Gentes etiam cordi sibi esse ostendit. ¶ Quid dicemus? Id est, An ideo hoc dicimus quod nobis falsò obicitur? Vide Rom. 6. 15. ¶ Numquid, &c. *Μὴ ἀδικῶ ὁ Θεὸς ὅτι ἀπολογέσθαι ἔοικέν μοι*;] Num (vel, Nonne, G. Kn. Ham. ut *ἰν* sumitur Matth. 12. 23. Joh. 4. 29. &c. h.) *injustus Deus qui inferat* (vel, *inducat*, Er. Il. Ti. Sic dicitur *ἐπαγγέλλεται*, Act. 25. 18. & *ἀνέβη*, Phil. 1. 16.) *iram*? Pi. Er. &c. vel, *pœnam*? P. Ca. Be. G. &c. nempe iram suam, ut articulus, *ἰν*, innuit. Nonne Deus cum nos *pœniet injuriam nobis faciet*? G. Est *ira* pro *pœna* Metonymia frequens nostris. Phrasin hanc desumpsit Apostolus ex Psal. 7. 11. ubi *ἐν* Lxx vertunt, *ἐπαγγέλλεται* (quod idem cum *ἐπαγγέλλεται*) *ἐπαγγέλλεται*. Sensus, q. d. An Deus malos justè punit, per quos glorificatur? Quin eos potius remunerare deberet, &c. Jam verò Deus

Judæos ob incredulitatem aliâque peccata & sæpe & se-
verè punivit: ut constat. Hoc eò pertinet quòd dice-
bant Apostoli, Deum ab Judæis desertum vicissim ipsos
abdicaturum à tutela sua, unde maxima mala essent
ventura P. ¶ *Secundum, &c.* Κατὰ ἀνθρώπων λέγω]
Secundum hominem (i. e. secundum te, qui talia sentis,
vel, ex adversariorum sententia; vel, humano more, P.
Ca. Be. &c. juxta sensum humanum; hominum pec-
catorum verbis utor: ea oppono quæ homo non sapiens,
sed carnalis, objiciat: non in persona mea loquor, sed
quæ suggerit humana illa sapientia quæ voluntati Dei
non subijcitur: assero ratiocinationes usitatas homi-
nibus, ut scilicet eas refellam. Innuit, humanam ratio-
nem nunquam non invenire quod Dei judiciis obloqua-
tur. אמרת כיך בני אדם, ut loquantur Magistri;
aut, על דבר בני אדם, ut est Eccles. 3. 18. i. e. Cum
questionem istam proposui, usus sum verbis quorundam
apud vos. Sic impiorum verbis utitur Salomo in Ec-
clesiaste. Simile loquendi genus 1 Cor. 9. 8. Gal. 3. 15.
Sic, ἀνθρώπων λέγω, Rom. 6. 19. utor vulgò tritis loquendi
modis. Sic ferme κατ' ἀνδρα dixit Æschylus Agamem-
none: κατ' ἀνδρα, Chrysippus lib. 3. De Justitia, cita-
tus à Plutarcho de Stoicis sibimet contradicentibus.)
dico, five loquor, Mo. Pi. Be. &c. sub. ista, Pi. quòd scilicet.
Deum iniquum appellaverit. Al. Propositio illa, no-
stra injustitia Dei justitiam stabilit, accipi poterat; vel, 1.
secundum Deum, five Divino modo; quòd scilicet hoc fiat
Divinâ sapientiâ injustitiam hominum contra ipsorum
mentem ita regente: ut David id Psal. 51. acceperat, &
Paulus v. præced. Sic autem Deus non est injustus, &c.
Vel, 2. secundum hominem, five humano modo, quasi in-
justitia hominum vera esset justitiæ Dei commendandæ
causa; ut acceperunt hypocritæ: sic certè Deus esset in-
justus, &c. At hoc abominatur Apostolus, v. 6. Hæc phrasis
sæpe usurpatur ab Apostolo; 1. vitandæ suspitioni blas-
phemix, ut h. l. 2. fugiendæ invidiæ causâ, ut 1 Cor. 15.
32. &c. 3. cum docendi causâ exemplum aliquod ex
communi hominum usu petit, ut Rom. 6. 19. Gal. 3. 15:
4. cum hominis doctrinam Dei auctoritati opponit, ut
Gal. 1. 11: 5. idem valet quod, secundum carnem, ut
1 Cor. 3. 3. 1 Pet. 4. 6 d.
6. Absit. Respicit locum Gen. 18. 25. ubi in Heb.
est, לך לילה: nam & sequentia inde sumpta sunt. Non
aliud responsum merebatur quàm detestationem
hujus blasphemix. Hæc autem illustratio gloriæ Dei
sequitur ex peccato, tantum per accidens, five per oc-
casionem; non autem per se. ¶ *Quomodo judica-
bit, &c?* i. e. Nullo modo possumus Deum injustum
imaginari quem cum Abrahamo *Judicem mundi* agnos-
cimus. Ratio consecutionis est, quia *judicare mun-
dum* est, omnia optimè & justissimè gubernare, &c. 1.
Nec Deus Judex est, ut homo, voluntate & participatio-
ne, sed naturâ; nec habens supra se Judicem, ideòque
judicium ejus non potest esse falsum, aut iniquum. Hæc
verba, & quæ præcessere, κατ' ἀνθρώπων λέγω, &c. μὴ
ἀποίτε, pariter per ἀνθρώπων λέγω, &c. legendæ sunt: nam objectio-
nem cœptam inde persequitur.
7. Si enim veritas (i. e. veracitas, vel, bona fides, ut
ἀληθὺς, supra, fidei tenax P.) Dei in meo mendacio (vel, per
meum mendacium. Er. P. Be. Pi. i. e. perfidiam, five per-
fidum factum: per meam infidelitatem: sic ἰδύς, supra,
infidus; & ἐν pro per. t. Loquitur Paulus vel, 1.
nomine Judæorum incredulorum, ut vitet odium, & sua-
viorem faciat doctrinam: vel, 2. in persona Ethnici
hominis v.) abundavit, &c. Ἐξέλεισθεν, &c. Redun-
davit (vel, Excelluit, Er. Il. Ti. Illustrior, vel Manife-
stior, facta est, V. Abundantior fuit, i. e. Abundantior ap-
paruit, secundum ea quæ diximus supra v. 4. redun-
dare solet v.) in gloriam ipsius, Be. Pi. P. &c. unde ma-
jor Dei gloria, nempe ex Gentium vocatione. Sensus,
q. d. Si gloria Dei inde promoveatur. ¶ *Quid, &c?*
Τί ἐτι κ' ἔγω, &c. Cur amplius (vel, adhuc, i. e. etiam si
ostendat ipse veracitatem b.) ego (vel, & ego, Vulg. Er.
Sed & hic redundat, ut Joan. 8. 25. Sub. dicet aliquis:
Paulus enim in aliena persona loquitur c. Sed & hic
non vacat. Cum enim v. 9. conclusurus est, omnes
esse sub peccato, qui totius hujus disputationis scopus
est, se quoque hic includit, & tanquam peccatorem ha-
bendum ac judicandum fatetur; immerito tamen, si pec-

cata sua virtutem habent promovendæ gloriæ Dei.) ¶ *Di-
ut peccator* (i. e. mendax: Genus pro specie d.) *condem-
nor?* Be. Pi. &c. i. e. non debeo condemnari. Non
debet Deus queri de eo quod ad gloriam ejus pertinet. Sensus
loci, q. d. Si Judæi effugient judicium Dei, quia
benignitas ejus illorum ingratitude commendatur, nul-
lus est mortalium qui simili ratione causam suam agere
non posset: Ego quoque idcirco poenâ liberari de-
beo, &c. Quia hæc doctrina magni est momenti, &
calumnia valde noxia, repetitur objectio, & cum in-
cremento exponitur. Hic continuatur cœpta μὴ ποίησαι
refert calumniam improbi alicujus Sophistæ. Potius
loquitur Paulus ex sua sententia & rei veritate:
nempe, si illustratio gloriæ Divinæ effectus est mendacii
humani, nullo jure posse plecti hominem, & optimè
indè sequi, quod v. 8. additur, licitum esse facere mala
ut eveniant bona. At illa hujus tantum consequens est,
Deo sapienter ex malo isto bonum eliciente, ut medicus
ex ægri morbo gloriam comparat. Al. Non est hæc
repetitio, (nec enim erat cur id repeteret quod satis aper-
tis verbis prius exposuerat, maximè cum post hæc verba
nulla sequatur refutatio) sed potius objectionis refuta-
tio altera ex ipsamet objectione sumpta. Loquitur Pau-
lus in persona suâ, quanquam nomine Judæorum, &c.
& sensus est, q. d. Nequaquam ut talis puniret à verace
Deo, nisi peccator essem & irâ dignus, ut Deus etiam in
hoc se ostendat veracem & justum, sicut in implendis
pactis & promissis, non obstante incredulitate; sic & in
eadem incredulitate puniendâ. Sed nobis hæc expo-
sitis coactor videtur P.

8. Et, &c. Καὶ μὴ καὶ τὸς ἐλασσημένους, ὅτι καὶ τὸς καὶ τινες
ἡμεῖς λέγουσιν, ὅτι ποίησαι, &c.] Durior videtur h. l. col-
latio verborum. Est transpositio, quales multæ apud
Hebræos, καὶ ὅτι, pro, ὅτι καὶ; cur non? nam ὅτι pro cur
habuimus & Marc. 9. 11, 28. Cur non agemus mala, ut
indè tantum bonum, Dei scilicet gloria, proveniat? Hæc
verba, καὶ τὸς ἐλασσημένους, ὅτι καὶ τὸς καὶ τινες ἡμεῖς λέγουσιν,
per parenthesin legenda sunt. Nam Apostolus tam foe-
dam & calumniosam objectionem totam recitare non
potest, ut non bis detestando interloquatur. In [hac
autem] parenthesi obiter testatur referri quidem hoc de
se & Apostolis, sed per calumniam; quia Apostolorum
verba non bonâ fide referebantur, sed vice eorum illegi-
tima illatio. Et ex hoc loco exemplum ἀνδρα ποιοῦν, dat
Clemens Alexandrinus lib. 3. Sed hæc parenthesi sen-
sum obscurare videtur: nec video quomodo, ὅτι ποίησαι, cum
καὶ μὴ rectè cohæreat. Sed rectè hæc cohærent, quia
ὅτι hic redundat, ut mox v. 11. &c. & alibi sæpe. Fa-
teor, sed post verba dicendi, scribendi, &c. ita & h. l. post
λέγουσιν. Si scilicet cum eo construatur, tanquam narrans quod
de Paulo temerè dicebant. Malim ergo parenthesin omit-
tere, ut est in 6 editionibus, præter Chryl. & locum sic
reddere, Et cur non, (sub. est,) quemadmodum blasphema-
mur, & sicut aiunt quidam nos dicere, faciamus ma-
la, &c. Syrus μὴ interrogativè accepit pro num? an?
sicut 1 Cor. 9. 9. Sensus commodus est, Et num est, quem-
admodum blasphemamur, &c. Ac (Repete, cur, ex
v. præced. c.) non (sub. diceremus, Ham. sim. Camer. Pi.
ex sequente λέγουσιν d. Sensus, q. d. Et cur non potius
itâ cogitemus & loquamur?) sicut de nobis (Christi
Discipulis, vel Apostolis, male loquuntur, (vel, sicut
blasphemamur, Vulg. &c. Blasphemia est sacrilega diffama-
tio, five calumnia, Deo, vel ejus doctrinæ & mini-
stris, intentata.) & sicut quidam aiunt (scilicet falsò &
per calumniam i.) nos dicere, (i. e. docere, & ex doctri-
na nostra hoc consequi k, itâ doctrinam gratiæ calum-
niantes l.) Faciamus (ἵτι servit mimeli, h. e. recitationi
verborum quæ calumniatores isti falsò tribuebant Apo-
stolis m: ἵτι valet scilicet, five videlicet, & servit tan-
tùm introductioni verborum sequentium n.) mala ut
veniant bona? Be. Pi. &c. Hypothelin transfert ad thelin:
non modò strenuè erit mentiendum, ut commendetur
Dei veritas; sed in universum, egregiè peccandum, ut
abundet gratia quam prædicat Paulus: peccemus ut
amplificetur gloria Dei P. ¶ *Quorum damnatio justa
est*] Non dignatur illationem tam absurdam pluribus
refellere, sed eam simpliciter condemnat. Sapientis enim
disputatoris est, non ad omnia objecta respondere, sed
quædam continere. Non tanti facit hoc dictum Ju-
dæorum

dæorum Apostolus ut operose solvat, satis habens id detestari, & calumniam dicere, & quidem poenâ dignissimam: rectè admodum. Nam & Aristot. Nicom. 6.10. negat εὐβουλία (bonam consultationem) dicendam, καὶ ἢ ὅτι δὲ τὸν γὰρ οὐκ ἐστὶν οὐδὲν τι δὲ ἔδει, (per quam obtinet aliquis quod oportet, sed non quo modo oportet.) Sic Orestes patrem ultus, sed malè, occisâ per vim matre, ideo furis agitatur. Justinus contra Tryphonem [de Judæis,] ἔστι δὲ οὐκ ἀπὸ πατρὸς, &c. (Quamvis enim & ipse [Christus] & Pater ejus hæc eum ab humano genere pati voluit, vos tamen hoc fecistis non tanquam consilio Dei inservientes, &c.) Latenter prædicit hic Paulus Urbis & Templi excidium & populi dissipationem. Illud ὧν, quorum, referendam, vel, i. ad calumnias, ut καὶ αὐτὸς activè sumatur, de judicio Apostolorum; q. d. Blasphemias tales tantum abest ut agnoscamus aut doceamus, ut ipsi palam damnemus. Vel, 2. ad calumniatores, ut καὶ αὐτὸς passivè sumatur, pro condemnatione; q. d. Rident isti, per nos sibi licere peccare, &c. Sed ridebunt risum Sardonicum, illos enim manet damnatio, eaque iustissima. Vel, 3. ad eos qui talia sentiunt, & sic loquuntur, Faciamus mala, &c. qui mala faciunt ut bona eveniant. Est autem hæc nova ejusdem objectionis refutatio. Sensus est, q. d. Dictum illud, Faciamus mala, &c. nos non probamus, sed potius damnamus: nec licet, imò damnabile est, mala facere ut veniant bona. Iustè igitur Deus punit peccatum, etiam illud per quod hoc bonum consecutus est, nempe veritatis Dei manifestationem.

9. Τί ἐστι; & οὐκ ἔστι; Ità distinguunt Codices plerique, etiam veteres: ità Vulg. & Chrys. [Sic vertunt,] Quid igitur? (sub. τὸ ὁμοῦν δὲ Ἰουδαίῳ, ex v. 1. vel sub. dicemus? Pi. sic Camer.) præcellimus? Er. P. Mo. II. Ti. Be. Pi. &c. nos scilicet Judæi, & sub. eos, E. ex Vulg. scilicet Gentiles. Alii sic legunt, Τί ἐστι; & οὐκ ἔστι; Quid igitur excellimus? Ità Sy. & Arabs, & Orig. aut ejus interpres; sed & Oecumen. Quid ergo prærogative habemus? qui tamen aliam lectionem præfert. Attica locutio pro, ὁμοῦν δὲ Ἰουδαίῳ, excellere, apud Demosth. & alios. In Glossario, ὁμοῦν δὲ Ἰουδαίῳ, excellere. Quæstionem proponit, An igitur nos Judæi præcellimus Gentes? Minuendæ invidiæ causâ seipsum includit. Hic Apostolus redit ad id quod tractare cœperat initio capituli. Sensus, q. d. Si eloquia Judæis tradita non sunt evacuata, præcellunt Judæi. ¶ Nequaquam, οὐκ ἀπὸ πατρὸς] Quæstioni appositè respondet, Præcellimus, sed non per omnia, כָּל לֹא, Non eousque ut non tam nobis quàm Gentibus necessaria fuerit Evangelii gratia. Solet interdum negativa, universali particulæ præposita, apud Hebræos negare universaliter, sed id huic loco non convenit: nam restringit quod suprà dixerat, πάλιν εἶναι τὸ περὶ τούτων, nempe in quibusdam rebus, non in omnibus. Al. Nullo modo, Be. Pi. Par. Ad verb. Non omnino. Trajecta est negandi particula, pro, πάντως ἐ, omnino non: sic itaque scribendum, ὅτι, πάντως. At antea dixerat, Judæum antecellere, versu 1. Neque sibi contrarius est. Præstantiam enim, quam eis concesserat, non esse in ipsis Judæis considerandam declarat, sed duntaxat in Dei benignitate: nullum in eis meritum erat, sed potius demeritum. Præcelluit Judæus quoad externa beneficia, Legem & circumcisionem, non quoad fidem & gratiam Evangelicam, veramque iustitiam, quæ & Judæis & Græcis pariter & gratis data est. Excellentiam illam v. 1. subindicaverat Apostolus, v. 2. fidelibus tantum prodesse, qui promissionem gratiæ fide amplecterentur; incredulos autem, quales erant qui operibus iustificari volebant, veritatem quidem & excellentiam promissionis Dei non abolere; sibi tamen non plus utilitatis inde carpere, quàm quod mendaces & iniusti depreheni, Dei veritatem ac gloriam magis illustrarint. Neque inde tamen illos à reatu immunes esse. Et si enim, si secundum hominem ac depravatum ejus iudicium dictum illud accipitur, verum sit, non fore Deum mundi iudicem, nec posse quenquam ut peccatorem iudicare, & licitum esse facere mala ut eveniant bona: si tamen secundum Deum ac sano sensu accipitur, utrumque verum esse, Et incredulos suâ incredulitate veritatem Dei commendare, & Deum tamen iustum esse mundi iudicem, omnesque tanquam peccatores iudicare, & iustam esse eorum damnationem qui inde pec-

candi licentiam promunt. Hinc jam optimè colligitur hæc conclusio, nihil in se Judæos præcellere Gentibus, nec minùs esse peccati iudicii reos. ¶ Causati, &c. Di. Προητιμασµένους] Antè criminati sumus, P. Be. Pi. Accusationem præstruximus, G. nempe Rom. 1.17, &c. de Gentibus; Rom. 2.9. & deinceps, de Judæis. Præaccusati sumus, Mo. Antè accusavimus, Di. Jam antè accusati sumus, sub. per legem. Præpositio, οὐκ, non tam locum antecedentem in hac Epistola notat, quàm tempus hujus antedat, jam olim per ipsam Legem facti. Αἰτία est, accuso; sic & ἐπιτιμία in Thucyd. 1.8. Exilii nomine eos ἐπιτίμασθαι, accusavit. At si hic esset sensus, frustra adderetur, eos esse sub peccato. Veritas licet, Antè questi sumus. Glossarium, αἰτιώμεθα, criminor, accuso, culpo. Addit Hesych. αἰτιώμεθα, ἡµεῖς, queritur. Gloss. αἰτία, causa, materia, titulus, querela, culpa, noxa. Syrus, קדמא, quod Tre. vertit, antè pronunciavimus, Boder. melius, antè determinavimus. Veritas licet, antè conclusimus, sicut קדמא finis versùs concludit sententiam. קדמא Syris propriè est, amputare, præcidere. Convicimus, Ca. Adjudicavimus, Eth. Præcausati sumus, E. Tol. i. e. prius causam attulimus. Antè causis redditus ostendimus, Er. II. Ti. V. Sed αἰτιάζει hoc significatu non invenitur: est autem verbum forense, nec est simpliciter, accusare, sed, firmis probationibus reum peragere. Sensus, Jam antè probavimus allatis causis & rationibus. Probat id quod jam innuit magis quàm dixit, Evangelii beneficium Judæis non minùs quàm Gentibus fuisse necessarium. ¶ Omnes] Intellige non planè de singulis, sed de plerisque. Omnes pro multis per Metaphoram, Aristot. Poet. 20. Idemque dicit Hieron. Epist. 146. afferens loca, Joh. 10.8. 1 Cor. 9.22. Phil. 2.21. quibus adde Joh. 3.32. Al. De omnibus sine exceptione proculdubio hic loquitur Paulus: ut ostendunt; 1. scopus: vult enim demonstrare sine fide neminem iustificari. 2. Testimonia Scripturæ subjuncta, quæ prorsus universaliter loquuntur. 3. Collat. v. 19. ut omne os obstruatur. Nec pluribus opus est argumentis in re tam perspicua. ¶ Esse sub peccato; ità Be. Pi. &c. ὅτι ἀμαρτάνει] i. e. Sub potestate & quasi jurisdictione peccati: id enim notat præp. ὡς Accusativum regens: ut Xenophon, Ducum ὡς ἐαυτὸν, quos sub se habet. Sic Luc. 7.8. ὡς ἐξουσίαν. Sub peccato, i. e. peccatores, & peccati servos, à quo non habebant in Lege, nec in natura, unde liberarentur: reos peccatorum, five fontes, i. e. ὡς δούλους, ut mox v. 19. ob peccatum reatu teneri, & damnatione dignos esse. Sic Gal. 3.22. Contra, esse sub gratia est, gratis absolvi, Rom. 6.14. Al. ὡς ἀμαρτάνει, h. l. ut ex sequentibus apparet, significat, gravibus vitiis addictos esse. Qui talis est, infra 7. 14. dicitur venditus sub peccatum. Sensus loci est, Non minùs Judæos quàm Gentes, cùm Christus advenit, flagitiosissimæ fuisse vitæ, quamvis illi Legem, hi Philosophiam, magistrum acceperant. Erant sanè corruptissima illa tempora; quod de Judæis satis ostendunt Josephus, & Justinus contra Tryph. de Romanis Historiæ & Poemata. Attamen erant inter Judæos quidam, quales Zacharias, Elizabeth, Simeon, Anna; & inter Gentes, quales duo Centuriones, alter in Evangelio, alter in Actis, memoratus. Sed hi nihil nisi gutta in mari. Vide responsum ad Orthodoxos, 110. Non minùs generaliter Fides loquitur apud Silium Italicum, l. 2. Vis colitur, jurisque locum sibi vindicat ensis, Et probis cessit virtus: en aspice gentes. Nemo insons: pacem servant commercia culpa. ¶ 10. Sicut scriptum est] Variis Scripturæ locis. Tempora sunt talia qualia olim à Davide & aliis descripta sunt. Sed & Christus Prophetarum verba usurpat de aliis temporibus primùm dicta, sed suis non minùs convenientia. Vide Matth. 13. 14. Luc. 8. 10. Joh. 12.40. Utitur autem hic Paulus diversis sententiis tum ex Psalms, tum ex Esaia; nec utique verba semper annumerans, sed sensum, qualem memoria ei suggererat, bene exprimens. ¶ Quia, &c. ὅτι ἐκ ἐστὶ] ὅτι redundat. Non est iustus, nè unus quidem, Psal. 14. 1. & 53. 1. qui duo Psalmi ex parte iisdem verbis concepti sunt in Hebræo. In Græco Psal. 14. est, ποῶν χρηστότητα, at Psal. 53. ποῶν ἀγαθόν. 20 Hebræis omne quod honestum est significat; & sic Græci sæpe iustitiæ vocem usurpant, juxta illud, Ἐν ᾧ δικαιοσύνη συνίσταται πᾶς ἀρετή. (Omnes virtutes in iustitia summam continentur.) Agit

G.

Q. in

Par.

Par. sim.

Me.

Par.

Me.

E.

Tol.

Ga. a. 17.

155. sim.

Di.

Ga. a.

Di.

Camer.

Pi. sic

Tol. Par.

E. &c.

E. sic

Tol. Me.

Pi.

Di.

Ga. a.

Par. sim.

Tol.

G. sim.

Me. T.

Tol. E.

Par.

Tol.

Pi. ex

E.

Di. sim.

E.

E.

Tol.

E.

Tol.

E. sic

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

Tol.

10

20

30

40

50

60

70

Di.

G. sim.

Tol. Par.

Sch.

Tol.

Di.

Tol. sic

E. Val.

Di. ex

Be.

Par. sim.

Be.

Par.

E.

G.

E.

Sch.

V. E. Me.

V. sic

Wil. ex

Tol.

Tol.

Be.

Par.

E. Me.

sim. Pi.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

Par.

G. Agit de iis qui apud Saulum erant. De sui seculi, populi que sui, hominibus loquitur: ex quibus vix unus purus reperiebatur. Est enim hyperbole, &c. P. Sed mihi nunquam persuaserim, Davidem ita ad personas, causas, facta, & tempora particularia, respexisse ut eorum argumento non assurrexerit ad universalis hominum corruptionis & mali hereditarii contemplationem. Sunt quidem hæc exemplo singularia, sed documento universalis & communia omnibus temporibus: vide Rom. 15. 4. Et scopus Apostoli erat, locis & testimoniis generalibus universam Judæorum gentem æquè ac ceteras ream esse peccati ostendere. Id probat exemplis temporum Davidis & Esaiæ, quæ omnium longè purissima fuerunt, &c. 9. Probat h. l. Apostolus omnes tam Judæos, quàm Gentiles, excepto nemine, injustos & peccatores esse. Et Paulus & David universaliter loquuntur, ut constat ex collat. Psal. 14. 2. & Esa. 53. 6. Intelligi autem, de humano genere quale est ex sua origine, & quantum ad naturæ corruptionem attinet, & qualis quisque perseverat, donec justificetur, &c. 4. Agnoscunt hoc & Ethnici. Seneca De Benef. 4. 27. *Omnia in omnibus vitia sunt, sed non omnia in singulis eminent*—hic libidini, ille vino, deditus est, &c. 4.

11. *Non est intelligens* i. e. Sapiens ea quæ Dei sunt: qui intellectu rectè utitur; sicut impius Psal. 14. 1. vocatur *insipiens*. Hoc dicit propter idololatrias, veram Dei notitiam non habentes. Damnat eos ignorantia Dei quæ profanitatis mater est: unde notitia Dei passim pro timore Dei ponitur. ¶ *Non est requirens Deum* i. e. Qui cum sequitur & mandata ejus servat. Hoc dicit propter Judæos. ¶ *Quærendum dicitur cui Deus cordi est*. Brevius dixit [Paulus] quod diffusius Psal. 14. 2. *Dominus de celo prospexit*, &c. Quærendus erat quasi cum lucerna vir bonus.

12. *Omnes declinaverunt*, *Εκκλιναν* Sic & in Græco in Psalmis: *vis devias inire extra recti orbitam*. Deflexerunt, Be. Pi. scil. à via recta. Vel est tralatio à vino, quod recedere dicitur quando acescit. Græcè, *δινω* & *εξομω*. Apostata sunt à Deo & Lege ad idola. ¶ *Simul* (vel, *Pariter*, J. Cap. G. Heb. *וחד* est & *simul* & *pariter*.) *inutiles* (vel, *reprobi*, Tre. ex Sy.) *facti sunt* Ità Be. Pi. Er. P. Mo. &c. i. e. nullius bonæ frugis: recedentes à Deo fructum bonum non ferunt, ut palmites à vite abscissi fructum non faciunt. Hæc dicitur. Et hoc ex Græco: in Heb. *והאכלו* i. *Putescunt* G. *Rancuerunt*, D. sic E. Tralatio à carnibus rancidis. Vel, *corrupti sunt*, D. Quæ autem talia sunt esui sunt inidonea; sic illi nulli bono usui. Sic *συνεχίζονται* opponuntur *αγαθά* eis *χρείαν*, Eph. 4. 29. Heb. *fatuerunt*, h. e. abominabiles Deo ob foeditatem idololatriæ & scelerum. ¶ *Non est, &c.* Hic Græci in Psal. 14. repetunt eadem verba quæ initio habuimus & in Psal. 53. In Hebræo, *non est usque ad unum*, in hoc membro est, in priori non est. Quod antè dixerat David, id efficacius repetit tanquam rem sibi planè compertam: *χρηστέωτα*, aut *αγαθόν*, *παιδόν*, hic idem est quod *δίκαιος* supra, *עשה טוב*; nempe, *ὁ ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν*, ut supra locutus est Paulus, Rom. 2. 10. *Usque ad unum*, hominem scilicet. Phrasis est & sacris & profanis Scriptoribus usurpata, ut Exod. 9. v. 7. Exod. 14. 28. Jud. 4. 16. Sic & Cicero, *Omnes ad unum idem sentiunt*. Virgil. *Aeneid.* 5. *exosus ad unum*, i. e. ait Servius, *nullo excepto* P.

13. *Sepulchrum apertum* (quod expectat mortuum, quod tetrum ac pestiferum exhalat foetorem, quod devorat omnia, & in tenebris est incautis ruina) est *guttur eorum* Ex Psal. 5. 10. ubi in Græco eadem quæ hic verba. Describit hic Psalmus homines etiam in sanguinem calumniantes, quales in aulis multi. [Sensus.] *Guttur*, i. e. vox à gutture eorum procedens expectabat mortuum aliquem videre. Sic Eprius Marcellus, *Quid tibi cum meis mortuis?* de iis quos accusando in mortem egerat loquens. Tales autem & Christianis erant Judæi mali. Vide Acta Apostolica. Hoc membrum explicatur verbis seq. Ex ore illorum impuri, pestilentes noxique, sermones exeunt. ¶ *Linguis suis dolose agebant* Aliud sentientes, aliud loquentes: verbis decipiunt proximum. *Εδολισαν* Etiam hoc ex Græco. Verbum *δολισαν* etiam alibi usurpant Lxx, ut Num. 25. 18. Psal. 105. 25. In Hebræo h. l. est

והאכלו: id verbum Prov. 28. 23. vertitur *γλασσοχαίτων*. Plerumque adulatores etiam calumniatores sunt. *Εδολισαν* est Boeotica terminatio. Sic legimus *εὐδοξία*, *εὐαδοξία*, *ἡλδοξία*, & similia. Sic *ἐλαδοξία*, 1 Mac. 11. 48. ¶ *Venenum* *ἄσπιδον* (quod pessimum est, & *ἀνίατον*, *insanabile*.) b. G. fin. ut tradit Aristot. Hist. Animal. 8. 29. Lucan. lib. 9. de Aspidē, — *Et crassi gutta veneni Decidit: in nullo plus est serpente coactum*. Vide Nicandrum de eadem, [& verba in G.] & Elian. l. 9. Exemplum nobile in Cleopatra. ¶ *sub labiis*, &c. Ex Psal. 140. 3. ubi eadem hæc in Græco. Verba eorum sunt nociva, quibus honor & vitæ proximi detrahunt: Deum blasphemias, proximum convitiis, incessunt. Qui sermone suo aliis nocent, dicuntur *habere venenum sub labiis*, ut Jac. 3. 8. ¶ *Quorum os* Artificiose omnia instrumenta sermonis refert David, guttur, linguam, labia, os, ut peccata in verbis maxime damnet, & homines in talia peccata procliviores esse ostendat. ¶ *Maledictione* Per injurias, contumelias, blasphemias. *Ἀέθρις* Vox est planè Hebraica, *אָרָר*, *maledixit*, unde *ἀέθρις*, *maledicere*, *imprecari*, *exsecrari*. *Diris*, Be. Pi. *Exsecratione*, Er. V. Caf. Pi. vel, *Imprecatione*, Er. Caf. vel, *Devotione*, Er. V. ¶ *Et, &c.* *καὶ συνίας* Ex Græco, Psal. 10. 7. Videtur enim Græci (quos sequitur Paulus) pro *μαρτυρία* legisse *μαρτυρία*, quomodo est Deut. 32. 32. [Sic vertunt,] *Et amaritudine*, sive *amarulentia*, Be. Pi. Vulg. &c. quæ odium in corde latens ore depromitur, quæ verbis proximos affligimus & contristamus. Solent homines impii pios & exsecrari & amarissimis, iisque dolosis, i. e. falsis, maledictis impetere. Vide Matt. 5. 11, 44. ¶ *Veloces pedes, &c.* Ex Esa. 59. 7. ubi describit homines coævus Manassi: ubi Lxx habent *ταχύνει*, pro quo Paulus dixit *δῆεις*, pari sensu: nam & *ταχύνει*, quod hic in Hebræo est, *δῆεις* vertitur Prov. 23. 28. & *δῆεις*, Esa. c. 8. v. 1. Nec aliter, *δῆεις ἐπιτελέσει*, apud Plutarchum. In Glossario, *ὄρεσις*, *δὲ ταχύνει*, *pernix*, *velox*. Describuntur peccata operis hic & in seq. ut peccata cordis v. 10, 11, 12. & peccata oris, v. 13, 14. ¶ *Sanguinem* Nempe innocentium.

16. *Contritio, &c.* *Συντριμμία*, *καὶ ταλαιπωρία*, &c. Eadem verba in Græco, Esa. 59. 7. Synonyma hæc ferè sunt: nam Lxx *τῶν*, *vastatio*, interdum *συντριμμία*, plerumque verò *ταλαιπωρία*, vertitur. *Contritio* (Intellige activè, quæ alios conterunt) & *calamitas in viis eorum* Sensus est, Omnia per vim agunt: omne eorum studium est, ut alios conterant & vastent; adeo ut nati videantur in aliorum perniciem: crebris malis, damnis & infortuniis, se mutuo accipiunt. Verissimum hoc de Judæis illorum temporum. Indè calamitatum causa. ¶ *Viam pacis* (i. e. quæ ducit ad pacem) non cognoverunt Notitiā approbativā. Hebræis *ne scire aliquis dicitur quod non curat*, Jer. 4. 22. & supra v. 11. [Sensus est,] Nihil faciunt quod cuiquam proficit: continua inter se dissidia, rixas, bella, exercent: omnem ordinem in Ecclesia & Repub. perturbant. His tribus [hoc versu, & 15. & 16.] significat, illos nec justitiam, nec charitatem, nec pacem cum proximis, servasse.

18. *Non est timor Dei, &c.* Sunt hæc verba in Psal. 36. 1. Sensus est, *Pietatem planè non respiciunt*: non considerant Deum ubique præsentem & timendum: quo velut fræno cohibentur homines nē in scelera ruant. Accusat eos profanitatis & contemptus Dei.

19. *Scimus autem* Res certa est & indubitata, & nota iis qui S. Literis operam dedere: ex quibus id docet K. ad Psal. 14. ¶ *Quæcumque lex* (hæc sumitur, vel, 1. specialiter, pro Lege Mosaica, quæ quinque Libris continetur: vel, 2. generalius, ut & scripta Mosis & Psalmos comprehendat & Prophetas, (quomodo & Joh. 10. 34. ubi hac de re egimus; ostendimusque *ὅτι* omne id significare quod hominem dirigit. Vide & Luc. 24. 44.) omnesque partes Veteris Testamenti, quantum ad ea quæ ad Legis mandata pertinent, nempe præcepta, prohibitiones, reprehensiones & comminationes.) dicit, *iis qui in* (vel, *sub*, ut quidam cod. habent) *lege* (i. e. in politia Mosaica, per legem Mosis constituta, ac per Prophetas subindè correctā, &c. Meton. adjuncti, vel efficientis. Et Antanaclasis est in repetitione vocis *νόμος*.) *sunt* (qui sub Legis statu sunt, qui Lege Mosaicā tenentur, nempe Judæis, Jacobi posteris,

steris; aut profelytis qui Legem susceperunt. Hi enim dicuntur esse *ἐν νόμῳ*, Rom. 2. 12. aut *ἐν νόμῳ*, Rom. 6. 15. i Cor. 9. 20. *h.* loquitur] His solis Lex data est, & hos potissimum intendit corripere, comminari, &c. præsertim ubi loquitur absque determinatione certæ alicujus gentis. Hæc quoque regula, quanquam generaliter enunciatur, exceptiones sanè habet, nempe nisi diserta mentio gentis alicujus extraneæ præcesserit, ut in Esaïæ loco, Chaldæorum. Et alibi, *onus Ægypti, onus Damasci, onus Edom, onus Ninives*. Occurrit tacitæ objectioni: q. d. Nè dicas, o Judæe, hos versus ad te non pertinere, nec te, sed Gentes, eis damnari, nam sunt versus Legis & Scripturæ S. qui non tam Gentibus quàm tibi loquuntur. Bene ex Lege & ejus increpatione convincit Judæos fuisse sub peccato. Sed non puto hoc loco probari Judæos prædictis sententiis comprehensos fuisse, de quo nemo dubitabat, cum essent generalissimæ; sed hæc verba ad sequentia pertinent, nempe omnia hæc esse pronuntiata Judæis, ut ex hoc appareat, neminem Lege, aut operibus Legis, justificari. ¶ *Ut omne os* (Judæorum & Gentium) *obstruatur*. i. e. Ut nemo gloriari possit de justitia, nec se à peccato excusare. Hoc ideo attulit, ut nihil habeant quo se tueantur, cum hæc omnia illis conveniant quæ veteribus Hebræis Deus exprobravit, neque id negare possint. Est autem proverbium apud Hebræos, *iniquitati os occlusum est*, Job. 5. 16. & Psal. 107. 42. Pari sensu [dicitur] *occludere linguam*, Plauto in Milite. Hoc est, ut sint *ἀναπρόθυμοι*, ut Rom. 1. 20. & 2. 15. *ἀναπρόθυμοι* propriè, *sepire*, hic ponitur pro *ἀναπρόθυμοι*, *intersepire*, velut re aliquâ in os injectâ quo intercipiatur sermo: Metaphora. Al. Significat, linguam Judæorum in gloriatione justitiæ non aliter quàm flumen rapidum ferri. Obstrui ergo oportet. ¶ *Et, &c.* *Καὶ ὁ δόξας γένους, &c.* Et obnoxius fiat (vel, *subditus*, Æth. Vulg. Mo. i. e. cogatur se subicere, summè indigus Deo & Christo, ejusque gratiæ auxilium implorare. Vel, *reus*, Er. V. vel, *debitor*, Sy. G. Heb. *פָּנָה*, *pænarum* scilicet. Plato sæpe hanc vocem hoc sensu usurpat: ut reus esse, comperiatur: ut reum se agnoscat ac culpæ & poenæ suppositum. *totus mundus* (id est, vel, i. maxima pars hominum, ut i Joh. 5. 19. quæ poenas gravissimas meruit, non sanè ob aliquid agnatum, sed ob facta perfida & crudelia, qualia modò indicata sunt. Respicitur maximè, ut diximus, sævitia in Christianos. Vel, 2. omnes omnino homines, etiam Judæos. Deo, Er. Ti. &c. vel, *condemnationi Dei*, P. Be. Pi. nam *ὁ δόξας* est, *condemnationi obnoxius*: est quoque in *ὁ δόξας* Synecd. generis: nam *ὁ δόξας* hic notat *κατάδικον*, *condemnationem*, sicut *αἰτία* in *ὁ δόξας*. Sensus, q. d. Ut appareat, omnes esse Deo Judici ad mortem æternam obnoxios, Legemque omnes, etiam suos, reos, & fontes, & obnoxios sub peccato pronunciare, ac proinde neminem ex Legis operibus justificari posse. Hoc ipsum est quod dicitur [Eph. c. 2. v. 2.] omnes nasci *filios iræ, &c.*

20. Quia, &c. *Διότι ὁ ἔργων νόμος ἔστιν ἀντιπαραστήσει πᾶσι τοῖς, &c.* Propterea (Hæc illativa pendet à tota disputatione præced. à cap. 1. 18. hucusque: & sensus est, Cum & Gentes lege naturæ, & Judæos lege scriptâ, damnari sit demonstratum, liquet, neutros Lege justificari. Atque ita justificationem per opera nullam esse probavit: superest justificatio per fidem, quam in sequentibus asserit. Al. Propterea quod, Er. Vulg. Di. ex Sy. & Ar. ut *ὁ δόξας* sumitur Gal. 2. 16. ubi eadem hæc sententia repetitur: nec usquam, quod sciam, sign. *propterea*, etsi *διότι* interdum id sign. ex operibus legis (i. e. ex eo quod à nobis præstetur Lex. Non dicit, *ex lege*, sed, *ex operibus legis*, ut Judæos & Gentes comprehendat: nam apud Gentes erant Legis opera; non tamen Lex ipsa scripta. Legem hic intelligit naturalem Gentium, & scriptam Hebræorum; & opera legis, non solum ceremonialia & judicialia, sed etiam moralia: ut constet, 1. quia aliqui soli Judæi exclusi essent: at adversus omnes concludit. 2. Quia statim se explicat, *per legem*, moralem scilicet agnitio peccati. 3. Quia de ea Lege loquitur quæ dicit, *non furandum, adulterandum, &c.* Rom. 2. 21, 22. & *non concupisces*, Rom. 7. 7. & de qua dicit, *Lex iram operatur: ubi enim non est lex, nec prævaricatio*. At prævaricationes ferè omnes sunt contra leges morales. 4. Quia non

ceremonialia moralibus hic opponit, sed operibus Legis fidem & gratiam. *non justificabitur* (Heb. *לֹא יִצְדַּק* in Kal, *non erit*, i. e. non apparebit, *justus*. Vide quæ in Prolegomenis ad hanc Epistolam. *ulla* (Græcè est, *non omnis*: quod apud Græcos & Latinos particulariter negat, apud Hebræos universaliter: *non omnis* hic valet *nulla*, sicut & Psal. 143. 2. [ubi ipsa quæ hic verba sunt:] sic & Gen. 4. 15. & 39. 23. Matt. 24. 22. Luc. 1. 37. [Plura videtis in Pi.] *caro* (i. e. homo, quomodo & *ἵνα*, *vivens*, accipitur. Vide Matt. 24. 22. v. Hebraismus est, & Synecdoche membri, sed emphatica: q. d. natura fragilis & caduca. Vide Gen. 6. 3. 12. Vel, *caro* hic est homo peccator natus filius iræ. *in conspectu ejus*, Pi. sic Be. &c. h. e. in Dei judicio, quod hic foro humano opponitur: vel, justitiâ illâ quæ in remissione peccatorum & in reconciliatione cum Deo consistit, quæ est perfecta justitia, & coram Deo. In Davidis quidem verbis ista universalitas [nullus vivens, sive nulla caro, &c.] quomodo accipienda sit ex supradictis apparet. At Apostolus hinc infert Legem Moïsi, in qua Judæi plus æquo fiduciâ collocabant, ut vidimus suprà 2. 17. per se spectatam, i. e. seorsim ab iis quæ ante Legem fuerant, non eas habuisse vires ut homines ad veram ac Deo placentem justitiâ perduceret; quippe cum Abrahamus sine Lege Davidem, sub Lege constitutum, multum superaverit. Quod generaliter de hominibus dixerat, jam Judæos magis magisque premens aptat ipsis specialiter. Alludit quidem Apostolus ad id quod habemus Psal. 143. 2. sed argumento à minùs credibili ad magis credibile. Si David, ut inter Reges non malus, & Legis apprimè gnarus, falsus est de se suisque similibus, si vita sua, ex quo ad Legis notitiâ pervenerat, inspiceretur à Deo, non posse eam Deo probari, quid de illis censendum est quos ipse David adeo exsecratur, & quibus similes sunt nostri temporis Judæi? [Sensus verborum, q. d.] Nemo est qui Deo judice justus pronunciari possit, quod Legem præstiterit. Causa cur Lex tales vires [scilicet justificandi homines] non habuerit, est, [1.] quia promissa tantum continet unius vitæ hominis cujusque spatio limitata, cum facta Abrahamo promissa ultra mortem ejus in immensum se porrexerint, sub quibus & majus quiddam latere Abrahamus suspicatus est, sed pro ratione temporum tenuiter: unde & justitia ejus, quamvis in corde sita ac Deo placens, tenuior tamen multo fuit justitiâ eâ quam primorum temporum Christiani plerique per omne vitæ tempus, nempe à Baptismo, exhibuere. Pro modo revelationis crevit fides, pro modo fidei puritas animi ac vitæ. Ubi plus contulit Deus, plus etiam exigit. Aiunt Philosophi, multis actibus acquiri firmam quandam facilitatem: ita enim Quintilianus vertit quod Græci *ἐξίτη* vocant. Sic & per actus multos Legi congruentes acquiritur justitia quædam inter homines valens, non autem illa interior quam præcipuè desiderat Deus, & quam solam dignatur Deus præmiis non terrenis, sed coelestibus, aut potius supercoelestibus. Quare AE. in opere Rythmico de Lege, Legem vocat *principii* nomine. [Hæc prima causa, nixa hæc hypothesi, quod *justificare* h. l. sit, *justum facere*: quod alii pernegant, ut antè vidimus, & deinceps videbimus.] 2. Quia nemo potest Legem (perfectè) implere, solâ Lege adjutus: tanta est Majestas & puritas Dei, ut coram eo nec Seraphim puri sint, nedum homo. Vide Job. 4. 18. & 15. 15. & 25. 5. Lex quoque est spiritualis, perfectissimam & cordis & operis obedientiam exigens, &c. 3. Quia quamvis homo Legis opera efficeret, solius tamen Christi opus est hominem peccatorem à peccato liberare, & Deo reconciliare. Quia quomodo Apostolus h. l. negat hominem ex operibus Legis justificari, quod affirmavit Rom. 2. 13? Id diversimodè solvunt. 1. Hic loquitur de ceremonialibus. Imò & de moralibus: [ut dictum.] 2. Hic loquitur de justificatione coram Deo, ibi, coram hominibus. 3. De justificatione prima hic loquitur, quæ homo ex peccatore fit justus, remisso peccato, & reconciliatione factâ cum Deo, & de operibus infidelium, sive quæ fidem præcedunt, quæ sunt solius Legis adjutorio, sine gratia Christi: qualia faciebant Judæi. Non placet: Justificatio enim h. l. negatur operibus universaliter, etiam Abrahami & Davidis, quæ certè non

E. E. sim. Par. G. Be. Glas. gram. 3. 5. 19. 479. E. Me. Tol. Pi. G. Par. &c. G. Be. Pi. Par. Pi. Tol. Par. G. G. V. G. Par. Wil. Tol. Wil. in Wil. Wil. Caj. Q. in Par. sic Tol. Tol. Staplet. in Par. Tol. E. Stap. E. E.

Par. Wil. erant sine gratia & fide facta 2. 4. Dictum illud Rom. cap. 2, ex hypothesi, si qui sint qui Legem servant: quod quia nemo facit, recte ei justificationem adimit 2. 5. Hic loquitur de causis justificationis, ibi de hominibus justificandis b. ¶ Per legem enim cognitio (vel, agnitio, Be. Pi.) peccati, Emptoris Idem quod γῶσις, cognitio, aut paulo amplius, Rom. 1. 28. & 10. 2. Eph. 1. 17. & 4. 13. Phil. 1. 9. Col. 1. 9, 10. & 2. 2. & 3. 10. &c. Sic & ἀντιπαρὸν ἐστὶν γῶσις, Matt. 7. 16, 20. Rom. 1. 32. & alibi c. Anticipat hanc objectionem, Si Lex non justificat, inutilis est d: cur ergo data est? Ut morbum ostendat, quod pluris fiat medicina *. Nē quis putaret, Legem planē fuisse inutilem, ostendit ejus usum egregium, nempe quod notitiā illā actionum turpiū, quas mali mores in Egyptiaco maxime incolatu obliteraverant, manifestā voluntatis Divinæ revelatione factæ sunt rursus conspicuæ. Natura aliquo modo indicat Divinam voluntatem, ac multo magis revelatio tot fulta miraculis. Vide Rom. 7. 9. Νῦν γάρ, ubi simpliciter à Paulo ponitur, legem Moysi significat, ut Rom. 2. 12, 14, 23, 25 f. Lex docet quid faciendum sit, quid cavendum, quid virtus sit, quid vitium g. Sed Apostolus de eo tantum agit quod ad propositum ipsius spectabat h. Estque hæc ratio confirmans negativam, à contrario Legis usu i. Per Legem habetur agnitio peccati, (intellige exclusive l, id est, tantum agnitio peccati m,) ergo non justitia n. Al. Non est novum argumentum, sed totius superioris disputationis summa, unde hic sensus nascitur, Non posse quēquam cēseri justum ex Legge, quoniam à contrario probavit tum Græcos, tum Judæos, convinci Legis transgressores o. Totam Legem Mosaicam h. i. intelligit, moralem, ceremonialem, & judicialem, quæ peccatum manifestat, præcipiendo, prohibendo, sacrificio præscribendo, &c p. Al. Νῦν γάρ absque articulo intelligit legem quamvis, tum naturalem, tum scriptam q. Per eam fit agnitio peccati, ex collatione naturæ & actionum nostrarum cum norma Legis, &c r.

21. Nunc, &c. Νῦν γὰρ τοῦτο εἰρησίου ἐστὶν περὶ τῆς ἐξουσίας ¶ Nunc verò (i. e. nostris temporibus hæc in parte felicissimis t, tempore prædicationis Evangelicæ t; vel, postquam per Legem cognitio peccati facta est v: vel, vñi valet, atqui, vel, at verò: ut non tempus, sed assumptionem, vel adjunctionem, significet *. Non est syllogismi assumptio, sed conclusio annexa per prolepsin & antithesin y. q. d. Si justitia non sit ex Legge, unde ergo haberi potest? Non ex Legge, inquit, sed aliunde, &c z. Al. Hæc sunt conjungenda cum c. 1. v. 18. & quæ interjecta sunt parenthesi sunt includenda a.) absque lege (i. e. etiam sine Legge, etiam in illis qui ex Gentibus, nulla intercedente Legis illius conditione, vocati sunt, & vocationi obtemperarunt b. Al. Idem est quod v. 22. absque operibus legis c, sine Legis adminiculo d: vel, Legge veteri jam cessante*, ejusque observatione, remota f. Non placet: non enim agit nunc de Legis aut Legalium cessatione, neque id opportunum erat, sed de ejus effectu, quid Lex possit, quid non possit g. Dicit, sine lege, quia Christiani Judaizantes justificationem partim Legi, partim gratiæ & fidei, tribuebant h. Hoc autem, sine lege, constituitur, vel, i. cum justitia, quæ sine Legge est i: vel, cum manifestata est *, i. e. sine Legis auxilio, Legge ad eam manifestationem nihil conferente t. Hæc autem manifestatio potissimum facta est in conversione Gentilium, qui Legem non acceperant, quorum tamen veræ justitiæ attestabantur externa signa, ut Act. 10. & alibi j.) justitia Dei (i. e. vel, i. Dei bonitas, misericordia, salus & redemptio, ut justitiæ vox in Scriptura semper notat h. [de quo vide ad v. 26.] Vel, 2. justitia, non quæ Deus justus est i, sed quæ homini confertur à Deo k, ea quæ Deo summe placet, utpote ad summum perductum gradum *, quæ coram Deo quis justus est l, quæ nos Deus à peccatis absolvit m.) patefacta est, Be. Pi. &c. i. e. palam exhibita n, nempe per Evangelium o, quod repetendum est ex Rom. 1. 17. ubi totus hic versus est, indeque ejus explicatio petenda est p. Vel, apparet, rebus magnis, ex vita scilicet innocentissima Christianorum: Hebr. מלל, clarè patefit, ut Joh. 3. 21. 1 Cor. 4. 5. & alibi q: quæ sub V. T. umbris involuta latebat r, Rom. 1. 17. Eph. 3. 9. Col. 1. 26. &c t. Cordis quidem exactam notitiam solus habet Deus: sed Christianorum Apo-

stolicæ ætatis perpetuus vitæ tenor ac malorum patientia talis erat, ut non credibile esset hæc aliunde quam ex mundato corde proficisci: accedebant & Spiritus donata t. ¶ Testificata (Μαρτυρεῖν eodem significato habes Act. 10. 43. Heb. 7. 8 v.) à lege, &c. Μαρτυρεῖν τὸν νόμον, &c.] Comprobata testimonio legis (i. e. ex Libris Moysi *,) & prophetarum, Be. Pi. &c. In illis oraculis de quibus locutus est supra v. 2. Idem sensus Rom. 1. 2. Vide Joh. 5. 39, 46 v. Act. 10. 43. Rom. 10. 6 z. Removet suspicionem novitatis a: q. d. nec rem novam annuncio, nec à Legge alienam b.

22. Justitia autem (vel, inquam, Be. Pi. Εμπροσθεν c. Per Epanalepsin constituitur cum v. præced d. Exponit quænam sit ea justitia quam Dei esse dixerat, quamque justitiæ operum opposuerat. Vel, enim, Di. ex Ar. ut sumitur Rom. 8. 11. 1 Cor. 8. 7. & 10. 11. quasi causa hic reddatur, cur justitia Dei sit manifestata sine Legge, quia est per fidem: at lex non est ex fide, Gal. 3. 12. nec Lex aliam quam nostram, h. e. à nobis præstandam, justitiam revelat *.) Dei (sub. est, Sy. in Di.) per fidem (i. e. quæ est per fidem, seu quæ constat fide, quæ imputatur per fidem: ὡς ἡ πίστις, pro, ὡς ἡ πίστις. Ellipsis articuli, ut Rom. 2. 28, 29 f. Ostendit unde illa pietas nata sit, nempe ex fide in promissa Christi verè coelestia, præ quibus omnia quæ hujus vitæ sunt & vita ipsa nihili ducuntur; quod compendium est ad vitia omnia excindenda: fides enim, ubi ad maturitatem suam pervenit, i. e. cor implevit, parit illam admirabilem Deoque acceptissimam puritatem, eandemque conservat g. Vel, per manum fidei, Sy. in Gua.) Jesu Christi] Intellige, non active h, quæ Christus credit i, sed passive k, quæ in ipsum creditur l: i. e. in Jesum Christum. Sic, fides Dei, Marc. 11. 22; fides nominis Jesu, Act. 3. 16; fides Filii Dei, Gal. 2. 20. Nempe casus possessivus etiam Efficientem causam & Objectum sive Materiam circa quam designat. In MS. planius est, ὡς ἡ πίστις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Fuit & in veteribus Patriarchis fides, sed non ea quæ nunc requiritur in Jesum, ut Christum m. Optimo consilio nomen Domini integrum expressit, ut significaret qualitatem fidei, quæ perfecta esse debet, quæ Christus & Deus & homo & omnium Salvator credatur n. Qu. 1. Quid fides? Resp. a. Est certa cognitio, firmus assensus, & fiducia promissionis Evangelii de gratia & beneficiis Christi o. Qu. 2. Quomodo fides justificat? Resp. Quia est dispositio ad justitiam assequendam necessaria p, estque initium justificationis & pars justitiæ nostræ q: & quia est organum r five instrumentum quoddam, quo gratiam Christi recipimus, &c r. Affert fides justitiam non effective, quasi habitualiter justos efficiat, vel ad justitiam habitualement disponat aut informet; nec materialiter, quasi ipsa sit illud quo justii censentur: sed objective, quatenus in Christum, qui est justitia nostra, dirigitur; & organicè, quatenus justitiam Christi nobis imputatam apprehendit t. ¶ In, &c. Εἰς πάντας καὶ ὅμι πᾶντας] Eis ad Judæos, omni ad Gentes, refertur: Judæi enim apud se habebant salutis causam, nempe Christum, à quibus ad Gentes extensa est hæc gratia v. Al. Eis sign. justitiam illam esse in credentibus, omni etiam apparere x. Al. Eis objectum dicere videtur cui justitia Dei destinata est, & ad quod dirigitur; omni, subjectum cui confertur & quasi imponitur: etli enim hæc Dei justitia omnibus annuncietur, solis tamen credentibus destinatur, aut confertur y. Al. In omnibus, ob universalitatem, quia omnibus offertur; super omnes, ob sublimitatem, quia nec viribus, nec meritis, hominum, nec Legis operibus, acquiritur, sed gratis de coelo datur z. At Græcè non est ὡς, sed ὅτι. Malim eis accessum, omni perventionem, denotare: quia justificatio habet gradus a. Vel est ejusdem [rei] inculcatio b, per auxesin c; ad efficaciorē & doctrinam & consolationem, nē quisquam hic excludi putetur d. Illud, καὶ ὅμι πᾶντας, non legit Arabs *, nec MSS. nonnulla, nec ille quem sæpe laudo f: sed Vulg. & Sy. legunt: nec est superfluum g, sed emphasin habet h. [Sic vertunt,] In omnes & super omnes, Be. Pi. Vulg. i. e. tam ex Gentibus natos quam ex Judæis i: non sicut Lex quæ solis Judæis data est k. ¶ Qui, &c. Τῶν πιστευόντων] Qui credunt, sub. in eum, Vulg. & Sy. in Be. in Christum. Credentes hic opponuntur philosophantibus, operantibus, mercenariis & justitians omnibus l. ¶ Non enim est di-

[finclio]

stintio; ita Er. P. Mo. Be. &c. Διαβολή] *Discrimen*, Tre. Ca. scil. hominum, ratione gentis, sexus, &c. m. Vel, inter Judæos & Gentes n. In hac re nullum est discrimen, G. ut hi potius quam illi se aliquo merito aut opere jactent, quo ex se justificentur o: hæc una & sola est omnibus justificationis via p: omnes eadem Lege tenentur, ut reatūs ita justificationis q. Sic explicat quod antè breviter dixerat v. 9. ubi dicta vide. Διασκεδαν respondet Hebræo בדר, discernere †.

23. *Omnes enim peccaverunt*] Peccato & originali & actuali †: vel, peccatores sunt: Verba enim activa quandoque habitualiter significant. Sic 2 Sam. 14. 14. *Morimur*, h. e. mortales sumus: sic & Gen. 2. 17. Sic Prov. 12. 16. *qui proloquitur veritatem*, i. e. verax est v. Non mirum est, Deum hac in re Gentes ab Judæis non distinguere, cum omnes, id est, utraque illa hominum genera, gravissimis peccatis tenerentur. Sic ἀποβλέπον habuimus & suprà 2. 12. & in Johannis Epistola sæpe *. ¶ Et, &c. καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ δόξα, &c.] *Et deficiuntur*, vel *destituuntur*, (vel, *carent*, five *egent*, Er. V. Zeg. ex Vulg. Ca. *vacui sunt*, Zeg. ad verb. *posteriorantur*, quasi non assequentes quod optabant v. ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ δόξα est, *minus aliquo habere*, 1 Cor. 1. 7. & 12. 24. 2 Cor. 11. 5. & 12. 11. Heb. 4. 12. *proprie dicitur de iis qui in cursu certamine deficiunt, & relinquuntur à tergo*, ut ad metam non perveniant, nec βεβήκον obtineant a: quales sunt qui per naturæ, aut Legis, opera currunt ad justitiam b.) *gloriā Dei*, Mo. P. Er. Be. Tre. Pi. &c. *Gloriam Dei* hic vocat, vel, i. quā in nobis glorificatur, dum beneficia sua nobis confert: glorificatur enim Deus in hoc, quod ex sua bonitate servat humanum genus d: gloriam quam Deus ab hominibus pro merito refert: ut hoc modo amplificentur hominum peccata, quod Deum non glorificārint, sed ignominia affecerint: vide Rom. 1. 21. & 2. 23, 24*. Vel, 2. quam Deus hominibus confert f, ut Rom. 5. 2 g. vel in hac vita, vel in futura h: quæ in prima creatione collata est in hominem, Eph. 4. 24 i. gratia quæ est gloria quædam inchoata k. Vel, gratuitam peccatorum remissionem l, per quam Dei nomen glorificatur: cui favet quod de ea proxime loquitur m. Vel, gloriam five vitam æternam n, quæ gloria dicitur, Rom. 2. 10 o. quæ in gloriæ Dei participatione consistit p: ut sit Metonymia adjuncti q. Quæ meta est ad quam contendimus r. Vel, approbationem apud Deum †: δέξα ὁ θεός est, *approbatio hominis quæ fit à Deo*, ut Joh. 12. 43. Vide Rom. 4. 2 t. [Verba sic verto,] *Ideo multum illis deest quod minus à Deo approbentur*, G. Vel, 3. gloriam vel glorificationem coram Deo v, quæ in perfecta obedientia fundatur x: Phrasis qualis, *justitia Dei*, i. e. coram Deo: *oratio Dei*, Luc. 6. 12. i. e. ad Deum: *fides Dei*, Marc. 11. 22. i. e. in Deum: *blasphemia Spiritus*, i. e. in Spiritum y.

24. *Justificati, &c.* Διαδικασθέντες ὁμοῦ ἐν τῇ αὐτῇ χάριτι] *Justificantur* (sub. 3, *antem*, Er. tunc δικαιώμενοι pro δικαιώσαι positum fuerat Hebræorum more, ut infra 5. 11 z. Vel, *ut qui justificentur*, Be. Pi. Pendet à verbo δικαιώσονται. *Ad justitiam verò perducuntur*, G.) *gratis* (id est, ex gratuito dono ac mera liberalitate b, sine meritis nostris c, aut prævitis, aut præsentibus d; non ex Lege aut opere aut merito aut virtute propria *. Vel, *etiam sine labore*, qui ad minores virtutes, i. e. Philosophicas, requiri solet. Fides enim ejus laboris compendium facit, ut in Paulo apparuit & in multis ex Paganismo conversis subitoque raptis ad martyrium. □□□ proprie opponitur *impensæ*: sed & *labor impendi* dicitur, & *emi* aliquid *labore*. Epicharmus, — Τὸν πόνον Πάλλαν ἡμῶν πᾶντα τ' ἀγαθ' οἱ θεοί, (*Dii laboribus bona omnia vendunt.*) Sed & magnā pecuniā constabant apud Judæos & Gentes sacrificia κατὰ δαψνείαν. Respicit Apostolus ad verba E. saia 55. in principio. *Serviunt huic loco illustrando verba Lactantii*, 3. 26. *Da mihi virum qui sit iracundus, maledicus, effrenatus, paucissimis Dei verbis tam placidum quam ovem reddam. Da avarum — jam tibi eum liberalem dabo.* — *Ad hoc efficiendum non mercede, non libris, non lucubrationibus, opus est. Gratis ista sunt, facile, tuò modo pateant aures, & pectus sapientiam suat f.) per* (vel, id est, *per*, Be. Pi. E. Additum hoc ὅτι ἡ χάρις g, ut planius fieret h.) *illius gratiam*, Er. Vulg. Be. &c. *Gratiam* hic vocat, vel, i. donum Dei nobis

infusum, quo nos *justificat*, i. e. justos facit formaliter i: Tol. vel, 2. gratuitam Dei voluntatem k, misericordiam & bonitatem: ut patet ex Rom. 4. 4. ubi debito opponitur; & Tit. 3. 5. ubi χάρις vocatur l. Et *justificare* idem est quod Heb. דַּכְּרִיק, & Græc. δικαιώσας quæ voces ubique significant, *absolvere, justum habere, &c.* m. Qu. 1. Quomodo gratis justificamur, cum pretium intervenit? Resp. Gratis fit ex parte hominum, non gratis ex parte Christi, qui pretium solvit, quod & Deus nobis gratis dedit n. Bene hanc liberationem ascribit bonitati Divinæ, quia bonitatis Dei fuit Christum nobis dare, Joh. 3. 16. Rom. 8. 32. Adde Eph. 1. 7 o. Qu. 2. Quis gratis, cum fides requiritur? Resp. 1. Fides est Dei donum p. 2. Fides non habet ex se meritum aut efficaciam ullam, ut actus noster est, sed virtus tota procedit ex objecto ipsius, nempe Christo: cujus virtutem & meritum fides, ut medium à Deo institutum, applicat peccatori ad justificandum. Ego pauperi gratis do, quod ille manu extensa accipit, &c. q. ¶ Per, &c. διὰ τῆς ἀπολύσεως, &c.] *Per redemptionem factam in Jesu*, &c. Be. Pi. &c. vel, *quæ contingit per Jesum*, &c. Er. i. e. cujus pretium est Jesus Christus r. Hoc repetit ut excludat gloriam humanorum operum †. Christus per obedientiam suam, maxime in morte, & preces ei accedentes, hoc à Patre obtinuit, nè is humanum genus gravibus peccatis immersum deficeret atque obduraret, sed viam illis daret ad justitiam perveniendi per Christum, Esa. 53. 4. Hoc ipsum sicut vocatur, *remittere peccata*, Luc. 23. 34. ita & ἀπολύσας, aut ποιῆσαι λύσιν, Luc. 1. 68. λῶν, aut λῶν, i. e. *liberare*, nempe à necessitate moriendi in peccatis, viam patefaciendo per quam exire ista liceret t. Causa efficiente justificationis exposita, nempe Dei gratia, meritoriam exprimit, h. e. redemptionem, &c. five pretium quod Christus per mortem suam Patri exhibuit, quo justitiam, liberationem à peccatis, & Patri reconciliationem, nobis meruit v. Ἀπολύσεως proprie est redemptio, quā captivus, pretio pro capite ejus persoluto, redimitur x.

25. *Quem, &c.* ὃν προέδειξε ὁ θεὸς ἰλασθῆναι διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτῷ αἵματι] *Quem proposuit* (id est, vel, 1. quem prius & ab antiquo y, ante mundum conditum z, decrevit & præordinavit a: ut referatur ad προέδειξε, *propositum beneplaciti ejus*, quod, προέδειξε, *proposuit in seipso*, Eph. 1. 9 b. quo hunc & redemptorem & redemptionis modum nobis destinavit; in quo propterea nos securè acquiescere oportet c. Quamvis autem Deus id ab æterno decrevit, tamen Paulus nunc de Christo jam præsentem & exhibito loquitur: q. d. quem Deus constituit ac exhibuit d. Vel, 2. quem antè posuit, nempe in V. T. per umbras Legis, Prophetarumque vaticinia: ut πρό sumatur sicut ver. 9. in προηγουμένως, *antè accusavimus*; & Rom. 11. 35. in προέδειξε, *antè dedit*; & Rom. 15. 4. in προεγγραφήν, *antè scripta sunt*: & ut causa hic reddatur, cur non distulerit Deus revelationem Christi usque in ejus adventum, sed jam antè posuerit eum, &c. nempe ut remitterentur peccata quæ ante adventum ejus contigissent †. Vel, 3. quem in propatulo posuit *, quem palam & in conspectu totius mundi jam per prædicationem Evangelii proposuit, id est, exhibuit f.) *placamentum* (id est, placatorem, Metalepsi effectus pro effectore, sicut 1 Joh. 2. 2 g. Vel, *propitiationem*, five *propitiatorium*, Val. Er. V. Zeg. E. ex Vulg. vel, *propitiatorem*, Tol. ex Vulg. sic Zeg. vel *reconciliatorem*, hoc est, per quem homines reconciliarentur ei h: vel victimam propitiantem & placantem i. Vel, in *placamentum*, hoc est, in thronum gratiæ, hoc est, ut esset thronus gratiæ: ἰλαστήριον proprie notat instrumentum propitiationis, five placationis k. Est phrasis metonymica sacramentalis; Christus est ἰλαστήριον, id est, significatus per ἰλαστήριον l. Ἰλαστήριον, Heb. כַּפֶּרֶת, in V. T. dicebatur tegmen Arcæ m, ubi Deus præsens erat n, unde responsa dedit, & se placatum ostendit o: cui insidens nubes quædam à Deo immissa certum faciebat populum de suo adversus eum favore, Levit. 16. 2. Num. 7. 89 p. quod erat typus Christi q, Heb. 4. ult †. Sic & Deus Christi preces illas ratas habendo, & propter eas mittendo Spiritum in Apostolos, Joh. 14. 16. ostendit se bene velle humano generi r. Innuitur, extra Christi redemptionem Deum peccatis hominum fuisse iratum, ut constat ex Rom. 1. 18. nec potuisse aut voluisse propitiari, nisi interventu victimæ filii sui.)

fui.†.) per fidem (sed in MS. deest & πιστος, & in Chry-
 soft v.) in sanguine ipsius; Be. Pi. vel, suo, Par. nam
 exemplaria omnia habent αὐτοῦ * hoc est, si modò cre-
 derent ipsi Deo satisfieri pro peccato per sanguinem
 Christi. Ostendit quomodo quisque effectum illius boni-
 tatis, id est, iustitiam veram, posset assequi; nempe
 fidem habendo in sanguine Christi, i. e. doctrinā per san-
 guinem Christi sancitā, sicut fœdera sanciri sanguine so-
 lebant. Vide Matth. 26. 28. & Iustinum contra Trypho-
 nem 2, [ejusque verba in G.] Sanguinis nomen ad ve-
 terum sacrificiorum figuram nos revocat, quorum veri-
 tas in Christo fuit a: dicit autem, sanguine, non hirco-
 rum, aut vitulorum, &c. sed proprio, Heb. 9. 14 b. San-
 guinem porro Synecdochicè vocat totum sacrificium,
 quod in obedientia humiliationis cepit, in morte fuit
 consummatum c. Sanguis (qui hic significat Chri-
 stum ipsum, qui sanguinem suum fudit) est objectum fi-
 dei d, & velut medicamentum, cujus virtute sanamur,
 & Deo reconciliamur: fides est medium, per quod vir-
 tus medicamenti huius in hominibus operatur*, vel con-
 ditio, sub qua Christus nobis datus est propitiatorum;
 & causa organica, quā solā propitiationem accipimus in
 Christo f. Hic autem verba, in sanguine suo, referen-
 da, vel, i. ad remotius, ἰλαστικὸν g. ut doceat modum
 placationis à Deo decretum h, non precibus, quibus ali-
 quando Deus propitiatur*; sed sanguine t, suo scilicet,
 non alieno i: & ex tō, pro sua tē, per Hebraismum & Sy-
 necdochen k. Vel, 2. ad propius, ἰδὲ πιστος l. ut sig-
 nificet, fidem nostrā ad sacrificium ipsum Christi fer-
 ri m, & propriè in ejus sanguine, per quem propriè fit
 remissio peccatorum, terminari atque fundari n. Sed
 hæc phrasia, fides in sanguine, non est usitata in Scriptu-
 ra o. ¶ Ad, &c. εἰς ἐνδεξιὴν, &c.] Referenda hæc
 ad verbum quod præcessit, ἀποδοτέον p, exponuntque fi-
 nem ob quem Deus Christum proposuit propitiatorem,
 &c. q. [Sic vertunt,] Ad demonstrationem (vel, decla-
 rationem, Par. Tol. sic E. id est, ut eam omnibus notam
 faceret: nam antè apud Gentes, & apud Judæos plerof-
 que, latuit hæc iustitia r. Simulque ad exhibitionem t:
 nam Deus eam sic ostendit, ut simul exhiberet f: &
 ostendere pro exhibere, frequens est in S. S v.) iustitia
 sua, Be. Par. sic Pi. Vulg. &c. Iustitiam hic intelligit,
 vel, i. eam quæ in Deo est, & quā ipse iustus est x; quæ
 manifestata est ab effectu; vel quia peccatores iustifica-
 vit y: vel quia promissa sua implevit z: vel quia pec-
 cata non aliter remisit quā excepto pretio a. Intelligit
 ergò vel, i. iustitiam vindicatricem peccati b: [de quo
 vide ad v. seq.] cui etiam Judæi locum dederunt in ex-
 piatione peccatorum, docentes, finem sacrificiorum esse,
 ad pacandis nobis omnes proprietates, nempe iustitiam &
 misericordiam c. Vel, 2. fidem in promissis præstan-
 dis d. Non placet: quia quæ sequuntur non ad Judæos
 solos pertinent, sed etiam ad Gentes, quibus promissio
 nulla erat facta *. Vel, 3. bonitatem f: pro qua & He-
 bræi דָּקָר, & nostri δικαιοσύνην, frequenter usurpant, ut
 i Sam. 12. 7. Psal. 36. 10. 2 Cor. 9. 9, 10. & alibi sæpe.
 Vide quæ diximus ad Matth. 6. 1. Græci Interpretes
 דָּקָר, vel דָּקָרָה, plerumque δικαιοσύνην vertunt; at ἐλε-
 ναισύνην, Deut. 6. 25. & 24. 13. Psal. 24. 5. & 33. 1. Esa.
 1. 27. & 28. 17. & 59. 16. Dan. 4. 27. & 9. 16 g. [Hæc
 de prima significatione.] Vel, 2. eam quæ credentibus
 imputatur h, quā homines verè & coram Deo iusti sunt i.
 Sensus, q. d. ut ostenderet, tum, i. à quo & per quem est
 iustitia hæc petenda & impetranda, nempe à Deo per
 Christum, se esse qui iustificat, suāque esse iustitiam,
 non hominum; & fidei, non Legis aut operum: tum, 2.
 in quo consistit, nempe in peccatorum remissione & re-
 conciliatione cum Deo per gratiam ejus & sanguinem
 Christi k: ut ostenderet hominibus quā viā illos pro ju-
 stis habiturus esset, nempe remittendo [ut sequitur] illis
 præterita delicta propter Filium l. ¶ Propter, &c.
 διὰ τὸ πιστὸν τὸ ἀποδοτέον αὐτοῦ πιστὸν ἐν τῇ ἀνοχῇ τῷ Θεῷ
 Per (vel Propter, Er. Il. Ti. Pi. Vulg. Di. ex Sy. & Ar.
 &c. διὰ cum Genitivo conditionem notat, ut antè in
 διὰ τὸ πιστὸν m. cum Accusativo, ut hoc loco, causam n effi-
 cientem: ut in Hesiodo, ὅν τε διὰ βροτῶν ἀνδρες ὁμῶς ἀπ᾽ αἰῶ-
 τε παλαιοί τε. & διὰ νεχόν, διὰ θεῶν, apud Demosthenem:
 & διὰ τὸ πιστὸν, Joh. 6. 57. Quanquam hoc loco sumi
 etiam potest pro antecedente, unde aliquid inferitur. Ex-

plicat enim quomodo Deus bonitatem suam testatam fe-
 cerit, nempe eò quòd, &c. o. [Reliqua mox subijciemus.] * G.
 Dux autem causæ hic traduntur, cur non nisi per hoc
 placamentum servaverit nos Deus: una Deum respicit;
 ut iustitiam suam demonstraret, quæ hanc reparationem
 postulabat: altera homines, ut remitterentur ipsis pecca-
 ta, quæ non nisi placatō Deo remitti poterant p.) re-
 missionem (vel, relaxationem, nempe à vinculis quibus
 nos confinxerant peccata sub potestate Satanae q. Vel, q Par.
 condonationem, Tol. ex Orig. Anselm. &c. sic E. Sed illa
 ἀποδοτέον dici solet: πιστος verò, testè Budæo, est languor,
 & defectio virium, &c. vel, corporis extenuatio, tabes, &c. t. * E.
 Ut sensus sit, Deum, cū videret mundum peccatis præ-
 cedentibus oppressum contabescere, ac veluti paralyti-
 cum jacere sine spe salutis, misisse Christum medicum,
 &c. t. Quanquam παρὲναι, ut docet Budæus, inter alia * E. ex
 significat quoque, indulgere, condonare: at eò sensu vix
 reperitur in S. S v. Al. Propter præteritionem, Ham. vel, * E.
 Prætereundo, Be. παρὲναι propriè est, præterire; deinde,
 negligere: unde παρὲναι negligenter factum declarat x, * Be.
 idemque h. l. est quod παρὲναι, Sap. 11. 23. & ἰρεῖδαν,
 Act. 17. 30 y.) præcedentium (vel, antè-commisforum, y Ham. sim.
 Pi.) peccatorum, ex (vel, in, Be. Mo. per, Pi. Tre. ex Be.
 Sy.) tolerantia (vel, sustentatione, Mo. dilationem, Sy.
 illā tolerantia, Be. tolerantiam, Di.) Dei, p. &c. i. e. ejus.
 Nomen pro relativo, more Hebræo z. Vel, quæ toleravit * G.
 Deus, Er. Il. Ti. V. Tol. vel, Deo illa tolerante, Pi. Pos-
 sunt hæc verba, ἐν τῇ ἀνοχῇ τῷ Θεῷ, annexi vel huic
 versui a; vel sequenti, ut distinguunt Græci Codices, &
 Vulg. & Syrus b. Respiciunt autem, vel, i. peccata Be.
 ἀποδοτέον c. vel potius, 2. adventum mediatoris d. Sen- b Di.
 sus, q. d. Quæ delicta Deus toleravit, diu expectans c. q. in
 donec veniret Christus & ea expiaret *. [Sensus,] Eò Par.
 quòd peccata ante hoc tempus commissa, tam Judæis quā d Di.
 Gentibus, magnā quādam patientiā (nam sic ἀνοχῇ vo- * Me. sim.
 cem & supra habuimus, Rom. 2. 4. respondetque He- E. Tol.
 bræo חַמְלָה) transmissit, i. e. dissimulavit: nam sic su- Di.
 mitur παρὲναι apud Græcos, Esth. 7. 4. ubi in Hebræo
 legerunt חַמְלָה in secunda persona. Sic silentio aut
 dissimulatione transmittere aliquoties est apud Tacitum.
 Vult autem hoc dicere, Peccata eorum temporum tot
 ac tanta fuisse ut Deus, si summo jure voluisset agere,
 potuisset homines in illis peccatis relinquere, neque exitum
 illis aperire. Quæ peccata cū in hunc quidem
 finem transmissit sive dissimulaverit, ingens id fuit bo-
 nitatis ejus documentum. Vide Act. 17. 30. i Tim.
 1. 15, 16 f. Hæc ergò παρὲναι consistit ἐν τῇ ἀνοχῇ, quā * G.
 Deus peccatores patienter fert, nec eis opem ac spem,
 omnem adimit, aut eos præsentaneo exitio adjudicat,
 sed benignè illis exhibet & spatium & media pœni-
 tentiæ, Christum illis patefaciens atque offerens, cum
 promissione veniæ, non quidem simpliciter & absolute
 concedendæ, sed sub conditione fidei & obedientiæ, &c. g Ham.
 [Sed quærendum restat, quid hic sunt peccata παρὲναι
 νότα.] Resp. Peccata ante adventum Christi commissā h, h Di. sim.
 à mundi origine ad Christum, Heb. 9. 15 i. quibus to- Tol. E. Me.
 tus mundus implicitus erat k. Idem sanguis valet ad Be. Pi. Par.
 delenda omnium sæculorum peccata l: ut constat, ex i Par.
 i Joh. 1. 7. & 2. 1, 2 m. & tota Epistola ad Hebræos. i E. sim.
 Sed præcedentia tantum nominat n: vel, i. quia hoc Par.
 incredibile videbatur, effectum remissionis, &c. existi- m Par.
 tisse ante causam ejus. Sic ergò ostendere voluit, quanti * E. i
 apud Deum pretii, quantæque efficacæ, esset satisfactio
 Christi, &c. o. De peccatis sequentibus satis apertum, o Per.
 erat p. At ardua erat & magni momenti quæstio, Quid p Tol.
 factum patribus ante Christum, &c. & quæ peccata prius
 remitterentur quā expiarentur. Ostendit ergò, Deum
 pro sua illa singulari tolerantia leviter præterisse eorum
 peccata, & intermisisse eorum punitionem, donec Chri-
 stus veniret q, cujus adventum & placamentum, etfi q Be.
 diu differretur, expectare sustinuit r. Vel, 2. nē quis * Di.
 putaret, sibi, post peccata remissa, liberum esse pec-
 care t. + Pi. sim.
 E.

26. Ad, &c. πρὸς ἐνδεξιὴν, &c.] Repetit quod dix-
 rat, ut sæpe solet, ubi quid aliud vult infigere animis t. * G.
 Sed non est h. l. præp. eis, ut antè, sed πρὸς, quæ valet, usque
 ad x: ut sensus sit, Deum tolerasse peccata hominum * E. sic Tol.
 usque ad hoc tempus, quo suam iustitiam mundo vo- * E.
 luit patefacere & exhibere y. πρὸς valet quoque, propter, Me.
 vel

cap. loquitur, &c. †. Al. Judæi majorum suorum, ac † Tol.
præcipue Abrahami, virtutibus sibi putabant, quomodo-
cunque viverent, se semper unos mansuros Dei popu-
lum, neque Deum tam rigidè cum ipsis quàm cum aliis
acturum: quod & nunc sibi persuadent. Hujus opinio-
nis vestigia non obscura habemus Matth. 3. 9. Luc. 3. 8.
Joh. 8. 33, 37, 39, 40. Huic noxiæ persuasioni sicut Jo-
hannes Baptista & Christus occurrant, ita & hic Pau-
lus occurrendam censuit; & ita quidem ut in Judæos
retorqueat sumptum ab Abrahamo argumentum †. Al. * G.
Est hæc exceptio Judæorum: qui rationibus fracti ad
exempla confugiunt, præsertim Abrahami. Si, inquit,
nihil ad justificationem & salutem confert Lex aut fœdus
illud Divinum, ejusque sigillum circumcisio, quid inde
boni consequutus est Abraham? Quod si ille operibus
justificatus fuit, sic & nos, filii ejus & promissionum
hæredes, justificabimur. In hac exceptione confutanda
& retorquenda plurimus & admirabilis est Apostolus †. v. Bra.
2. Si enim Abraham ex operibus (i. e. factis tantum
externis, qualia per se præstare poterat * : ex operibus * G.
Legis aut naturæ, seclusa fide †. Imò excludit Aposto-
lus à justificatione omnia opera, etiam ex fide facta : ut
constat, 1. quia excludit opera Abraham non infidelis,
sed fidelis: 2. excludit opera simpliciter, & sine distin-
ctione: 3. excludit omne debitum, v. 4. ideoque omne
opus †. Tæ ἐργα hic vocat hominis tum innocentiam, * Par. dub.
tum opera meritoria †.) justificatus est] Si justus apparuit, * Ham.
ἵνα in Kal b. ¶ Habet, &c. ἔχει καὶ ἡ χάρις] Habet b G.
gloriam, Vulg. i. e. laudem aut approbationem †: vel, c Tol.
gloriationem, Er. unde gloriatur, V. sic Be. Pi. i. e. glo-
riandi materiam †: in quo confidat, aut, unde laudem spe- d Pi.
ret, G. vel, unde jactet se, Er. V. sub. coram hominibus, V.
vel, sub. ex membro seq. apud Deum *. De voce κα- * Par.
ρίσθαι vide Rom. 2. 17, 23 †. ¶ Sed non apud (ὧς f G.
hic valet apud: diximus Joh. 1. 18.) Deum] i. e. Non s Idem.
in Scripturis Dei, ubi Deus loquitur: vel, à Deo non
propterea justus habetur †. Non apud Deum, repete, b V.
ἔχει καὶ ἡ χάρις †. Sensus, q. d. Si talis sit ipse justitia, i Par. Bra.
exilis certè erit & parvi momenti, utpote externa tan-
tum & politica, quam homines laudant, non Deus, qui
interna requirit †; & parum eximii habuit Abraham, * T. ex
nec apud Deum valens, quia justitia talis imperfecta est, Me.
nec à peccato liberat, nec reconciliat Deo †. Est aliquod i Tol.
καὶ ἡ χάρις justum apud Deum, Rom. 5. 2, 3, 11. 1 Cor.
1. 31. 2 Cor. 10. 17. Phil. 3. 3. Qui ad civilem modum,
i. e. externâ aliquâ specie, est innocens, laudem potest
ab hominibus sperare temporariam, non illam æternam
à Deo, ἀπέχει τὸν μισθὸν αὐτοῦ, Matth. 6. 5. τὸ γὰρ μὴ ἀδικεῖν
καὶ ἔπαινον, (neque enim laudem meretur aliquis quod non
injustè agat,) ait Philostratus, De vita Apollonii 6. 2 m. m G.
Cohæret hoc cum præced. per prolepsin, seu occupatio-
nem. Obj. Negas igitur, eum quicquam adeptum se-
cundum carnem, sive ex operibus? At est adeptus lau-
dem justitiæ. Respondet Apostolus, Laudem hanc ei
concedo apud homines, sed non apud Deum †. Al. Ar-
gumentum est à destructione consequentis ad destructio-
nem antecedentis †. Si Abr. per opera justificatus est,
habet quod de se gloriatur †, quasi aliquid de suo con-
tulerit, cui merces debeatur in Dei judicio †. Atqui non
habet quod de se gloriatur, apud Deum quidem: (nam
nunc non loquimur de Patriarchæ apud homines justifi-
catione, de quibus bene mereri potuit †.) Ergo per ope-
ra non justificatus est apud Deum †. Al. sic, Si ex ope-
ribus — habet quod gloriatur, at non apud Deum †: id est,
carnalem tantum habet gloriationem, quæ apud Deum
non valet. Hæc major [propositio] est. Minorem om-
nes Judæi in mente subjiciebant †, At habuit Abraham
quod gloriaretur, etiam apud Deum *, sive gloriatione
quæ Deo grata esset: ut ex eo constat quod amicus Dei
dicitur, & heres mundi, &c. & quod fides ejus celebra-
ta erat, &c. Hinc conclusio †; Ergo non fuit justificatus
ex operibus †; sive, quod idem est, Ergo non invenit ju-
sticiam secundum carnem: caro enim non habet apud
Deum quod gloriatur; fides habet, quippe quæ in Do-
mino gloriatur, quod Deo gratum est, 1 Cor. 1. 31. Non
ergo quamvis gloriationem improbat, sed carnalem, quæ
plus homini præstantiæ immititur; qualis ea est quæ ex
operibus fluit, Eph. 2. 9 †. † Di.
3. Quid enim dicit Scriptura? Gen. 15. 6. Postquam
narrata

narrata fuit Dei promissio facta Abrahamo de sobole, re ipsi insperata. Citat locum Paulus ex Græco^b. Probat principalem propositionem, justificari hominem per fidem sine operibus Legis^c. ¶ *Credidit Abraham* (Ita hic dicitur per prolepsin, cum in Scripturis per id tempus vocetur Abram^d.) Deo] Heb. in Deum. Unde constat credere Deo, & credere in Deum, idem per se denotare, nec nisi locorum & personarum circumstantiis distinguere. [Sensus est,] *Fidem Dei promissis habuit*: quod ipsum præsupponit (ut loquuntur Scholæ) egregiam existimationem & de potentia Dei, & de optima ejus fide, unde & fiducia in Deum oritur. Philo in loci illius expositione, *Μόνο Θεῷ, &c.* (*Soli Deo credere difficile est propter cognitionem nostram cum rebus mortalibus.*) *Credidit, &c.* non tantum assentiendo, Deum rem incredibilem præstare posse & velle, sed & fiducialiter in promissione & benevolentia ejus acquiescendo, v. 19, 20, 21^e. ¶ *Et, &c.* καὶ ἐλπίσεν αὐτῷ, &c.] *Et* (vel, *Id quod*, Ca.) *imputatum* (vel, *reputatum*, Mo. *ductum*, Ca.) *est ei ad justitiam*, Er. II. Tre. Be. Pi. &c. vel, *justitia*, Ca. *pro justitia*, P. *tanquam justitiam*, Par. Sic & 1 Macc. 2. 52^h. Verba desumpta ex Versione Græca tunc vulgò notaⁱ. In Hebræo est, וַיִּשְׁבַּח לוֹ צְדָקָה. *Et imputavit* (supple *Deus*, de quo in antecedentibus sermo, pro quo hic, *imputatum* est, scil. à Deo, eodem sensu, ut v. 6. etiam declaratur^k. Tò ei, quod deest in Hebræo, rectè hic suppletur ex Psal. 106. 31. ubi eadem phrasis habetur^l: subauditur quoque hic *Deus*, illud, nempe credere, seu fides: ut liquet tum ex seq. v. 5, 9^m. tum ex Heb. וַיִּשְׁבַּח, *imputavit eam*, nempe *fidem*; quam vocem Hebræi subaudiunt ex verbo וַיִּשְׁבַּח: quod facit RS^o.) *hoc ei justitiam*, Gom. i.e. ad justitiam: צְדָקָה, pro צְדָקָה לְ, ut est Psal. 106. 31. P. [Sensus loci est,] Deus pro re egregia valdeque laudabili id habuit: ut in Prolegomenis exposuimus ex loco Psal. 106. 31. Et merito sanè, non quòd in fide omnes sint virtutes quas Deus requirit, sed quòd virtus maxima cæterarumque est mater & alitrix: unde eam summopere commendat Philo. Hanc autem historiam Abrahami nobis applicant Justinus & Clemensⁿ: [quorum omnium verba pete ex G.] Fides ei imputata est pro justitia, quia fuit res perfectissima & præstantissima^r. Manifesta corruptela; quia fides hic opponitur operibus, debito, & merito, cum quibus non consistit gratia, quâ nititur fides^t. [Sensus loci est, q. d.] *Habitus fuit pro justo à Deo*^u. Fides ejus à Deo acceptata est, ut scil. propter eam justitiam ei largiretur, ipsumque justum atque amicum suum reputaret^v: & proinde verè justus erat^x. In Scriptura enim id reputari dicitur quod verè tale est. Sic violatio voti, & detentio mercedis debita, reputari dicuntur in peccata, Deut. 23. 21. & 24. 15^y. Fidem autem reputari dicit potius quàm esse, ut infimuet fidem non ex natura sua, ut est actus hominis, justitiam parere; sed tantum ex gratioso Dei decreto, &c.^z. Et וַיִּשְׁבַּח & λογίζεσθαι & imputare in S. S. & probis authoribus generatim reputare, estimare, adjudicare, significat, sive verè id fiat, sive secus^a. Verbum *imputandi* non intelligitur physice, de infusione justitiæ, sed relative, de acceptance. *Imputare* est, rem, vel rei causam, sive bonam, sive malam, alicui ascribere; idque vel, 1. jure & debite, ut cum reo culpa imputatur: vel, 2. indebite & injuriâ, ut cum culpa imputatur innocenti: vel, 3. (si res bona sit) gratiâ, ut cum reus absolvitur propter alienum meritum, &c. ut h. l. Fides autem dicitur imputari pro justitia, non materialiter, ob fidei dignitatem^b, non ut materia subiecta justificationis, ea enim est sola Christi justitia, quæ nostra fit per fidem^c; sed organicè^d, sive ut causa instrumentalis^e, quæ justitiam Christi apprehendit^f. Tò ad justitiam notat finem, vel effectum, fidei imputatæ^g. Fides, propriè sumpta, sive credere, imputata est ei in justitiam, i. e. in causam justitiæ, nempe instrumentalem, per Meton., effecti pro efficiente. Sic, est vita eterna, Joh. 12. 50. & 17. 3. i. e. causa vitæ^h. Est & hypallage: nam, propriè loquendo, imputavit ei justitiam per fidem, ut dicitur infra v. 6, 11ⁱ. Fidem autem alicui imputari ad justitiam, nihil aliud est quàm, fide justificari^k: ut series hujus capituli demonstrat, sicut promiscuè hæc duo usurpantur^l. Sed videri possit hic locus non bene nec appositè ab Apostolo produci^m: [& vacillare vide-

tur argumentum Apostoli, tribus de causis.] 1. Quia Abraham jam antè justus eratⁿ, Gen. 12°. & antea crediderat^p. Ergo hic actus fidei non potuit ei reputari ad justitiam^q. Resp. Hæc verba, *Credidit Abraham, &c.* referenda sunt non tantum ad immediatè præcedentia, sed ad omnia antecedentia, Gen. 12. & 13^r. Significat ergo eum tam primò justificatum esse per fidem, cum primò credidit, quàm in accepta justitia crevisse per fidem, quâ secundo & deinceps credidit^t; justitiâque ejus hæc fide, tanquam insigni opere justitiæ, & declaratam & auctam esse^u. 2. Quia locus ille in Genesi non loquitur de fide Christi propitiatoris^v, sed de fide promissionis multiplicandi seminis^x. Resp. 1. Abraham non illi tantum promissioni credidit, sed & præcedentibus omnibus promissionibus; quales, *Benedicentur in te omnes familie terre*, Gen. 12. 3. &, *ero clypeus tuus & merces tua magna*: quæ erat promissio gratiæ singularis in Christo^y, & salutem ipsius includebat, Heb. 11. 6^z. Resp. 2. Promissio illa seminis respexit non solum semen corporale, nempe Israelitas; sed & spirituale^a, h. e. omnes ex Judæis vel Gentibus credentes, &c.^b & præsertim Christum servatorem, ex collat. Gal. 3. 16^c. 3. Quia quod hic de fide dicitur, idem alibi dicitur de operibus; nempe de opere zeli eum ad justitiam imputatum fuisse, Psal. 106. 31^d. Resp. David ibi loquitur de particulari opere justo, seu justitia operis particulari^e; & significat, opus illud Pinhæ non imputatum ei fuisse in peccatum, (ut videri posset, quia à sacerdote, non magistratu, præter vocationem factum: sed in justitiam, quomodo & redditio pignoris justitia vocatur Deut. 24. 13^f. Ac sanè nec Abrahamum oblatione filii, nec Pinham facto suo, coram Dei tribunali fuisse justum judicatum, res ipsa loquitur^g. Legaliter enim non est justus, qui unum actum justitiæ fecit, sed tantum qui manserit in omnibus, &c. Gal. 3. 10. Jac. 2. 12^h. Paulus verò loquitur de justificatione animi & operis, ac de justificatione personæ, &c.ⁱ; quam solâ fide obtineri hoc cap. demonstrat^k. 4. *Ei autem qui operatur* (nempe universam Legis obedientiam, de eo enim agitur^l: vel, sub. *spe mercedis*, v. Operantem non vocat eum qui bona opera facit, sed qui eis confidit, qui operatur mercenariè, qui justitiam indè quærit^m; qui ex operibus habet justitiam & meritumⁿ; qui ex opere aliquid promereri vult & contendit^o.) *merces non imputatur secundum gratiam*, (vel, ex gratia, Be. Pi.) *sed secundum debitum*] Vel, ex debito, Be. Pi. &c. sub. *datur*, Pi. Par. Impropiè enim dicitur imputari quod debetur^p. Sed id falsum esse ostendimus^q. Dicitur hoc per concessionem, similitudine ab humanis contractibus sumptâ: alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Rom. 11. 35. Duplex est imputatio quâ creditor debitorem liberat; 1. quâ gratuito fert illi acceptum quod non persolvit: 2. quâ se debitum recepisse profitetur. Priorem dicit in Abrahamo inveniri, &c.^r. Docet Paulus, Legem perfectè præstanti mercedem justificationis ac salutis deberi à Deo non tamen absolute & ex dignitate operum, Luc. 17. 10. sed ex hypothesi promissionis Dei, & pacti Legis, *Hoc fac & vivet*, Lev. 18. 5. Rom. 10. 5^t. Illustrat quod dixerat, *fidem imputari pro justitia*, minimè videlicet idem esse quod actum vel opus fidei suo meritò reputari pro justitia, (sic enim fidem, quæ & ipsa virtus, actus bonus & opus est, perperam opposuisset operibus,) sed credenti justitiâ imputari ex gratia, &c. id quod ex repugnantibus probat, quia operanti imputata justitia non est gratuita, sed debita. Hæc est regula juris, Laboranti pro mercede, v. g. in vinea, merces redditur ex debito & ex ordine justitiæ. Hanc maximam solam ponit Apostolus: Vult autem subsumi assumptionem, & atteri conclusionem priorem: At Abraham promissa & imputata fuit justitiæ merces ex gratia, non ex debito aut merito. Quodnam enim Abraham præcessit meritum, quando Deus eum vocavit ex Ur, promisit terram, semen, benedictionem; *Ego merces tua*, &c.^u Nullum profus^v. Duæ h. l. sunt imputationes sibi invicem oppositæ: una fundamentum habet in eo cui fit imputatio, ut si quis operetur ea quæ Lex præcipit, &c. [de qua hoc versu:] altera in voluntate & gratia imputantis, ut si quis transgressus Legem credat, eique merces imputatur, &c. de qua v. seq. v. 11. E 3 Simi-

Similitudo ab hominibus desumpta. Sicut qui operas alicui præstat, non ideo est amicus illius, sed mercedem accipit operæ respondentem; sic etiam qui nativâ vi; ut potest, Dei præceptis exterius aliquo modo paret, habet mercedem, liberatur à suppliciis, ac terram promissam suo tempore possidet; sed non ideo fit amicus, quod de Abrahamo dicitur Esa. 41. 8. 2 Par. 20. 7. Jac. 2. 23. Amicos non facit nisi voluntatum similitudo: *ἡ δὲ ἡμεῖς* hinc favorem amicitiamque significat, ut supra 3. 23, 24. Vide ad Luc. 17. 9. & Rom. 5. 2. Quod dixerat, *fidem imputari*, &c. gratiam sonat, quia fides promissorum Dei gratiæ innititur. Quo argumento nunc docet, Abrahamum non ex operibus justificatum fuisse, quia pugnant, ex operibus, & ex gratia, Rom. 11. 6.

5. *Ei vero qui non operatur*] Nempe pro mercede: vel, iustitiam universam, ut dictum. Al. *Etiam si nihil operetur*, occasione fortè destitutus. ¶ *Credenti autem in eum qui justificat impium*] i. e. Peccatorem. In hac enim disputatione idem sunt *ἡμαρτωλὸς, ὁσεβής, ἁδίκος, ἀνομιος*. Credenti in Deum, & in Christum, ex cuius fide à peccatis justificamur: qui eum, qui in sese est impius, censet iustum in Christo. *Credit in eum*, &c. i. e. confidit Deo: gratis remittenti peccata. Rursus minorem subicit, vult verò attexi ex v. 2. & 3. Atqui Abraham non fuit operans sensu dicto, sed credens se impium gratis justificari. Al. *Ei qui in hoc Deo fidit, ut Dei ope fiat bonus, etiam si antè fuisset impius*, i. e. idololatra, qualis fuerat Abrahamus: secundum Josephum, Antiq. 1. 8. item Philonem & Maimonidem plus uno loco: quam sententiam firmat locus Jos. 24. 2. quamquam Rabbini plerisque id negantibus. Obj. At, *justificare impium*, & de se negat Deus, Exod. 34. 7. & abominatur in aliis, Prov. 17. 15. Resp. Odit hoc Deus, quum fit contra leges & ordinem iustitiæ, cum scilicet Judex absolvit fontem sine satisfactione propria vel aliena. Hic autem intervenit plena satisfactio in Christo. Deus impium in se, sed non quia impius est & in se consideratus, sed quatenus in Christo est iustus, verè iustum judicat. ¶ *Fides ejus reputatur in iustitiam*] i. e. A Deo acceptatur in iustitiam, h. e. ad iustitiam communicandam: ut in terminum indicet in quem acceptatur, sed secundum gratiam; ut in secundum denotet causam & principium, nempe quia id ex gratia & dono fit. Hic per fidem hanc justificatur, vel gratis reputatur pro iusto in Dei iudicio.

6. *Sicut & David* (Quem Abrahamo commodè subicit, quia hi duo virtutibus & pietate illustres erant: *ἡ δὲ ἡμεῖς* dicit, &c. *ἡμεῖς τὸν ἡμῶν ἐργάτην*, &c.) Explicat (vel, Declarat, Be. Narrat, P. Pronunciat, Gom. Statuit, Ca. Dicit, Mo. Pi. nempe Psal. 3. 2. quem Davidis esse docet Inscriptio. Dicit autem reipsa, synecdochicè & per consequentiam: ut vox dicendi sumitur Mat. 22. 31. Confer Joan. c. 19. v. 33, 36. cum Exod. 12. 46 P.) beatificationem (vel, beatitudinem, Mo. sic Ca. sub. esse, Pi. vel, de beatitudine, Sy. Eth. sic Ar.) hominis (vel, ejus hominis, Pi. vel, beatum eum hominem, Be. sic Pi. Zeg. V. &c. *μακαριότης* etiam Aristoteli & Ammonio est, gratulatio & prædicatio felicitatis alienæ. Debit dicere *ἡμεῖς τὸν ἡμῶν ἐργάτην*, quia de justificatione quæritur: sed retinet vocem Psalmi, *μακάριος*, quia justificatio & beatificatio se habent ut pars & totum; vel ut antecedens & consequens. Quo homo beatus est eo justificatur: beatitudo enim in hac vita consistit in justificatione, & eaque gradus est ad perfectam beatitudinem, & semen illius: & omnis Scriptura iustum vocat beatum. cui Deus imputat (vel, acceptum fert, Er. sic Vulg. &c. Id valet, pro accepto habere quod non acceperis: quod apud Jurisconsultos, ni fallor, vocatur acceptilatio. *ἡ δὲ ἡμεῖς* prius passivè ponitur, nunc mediâ significatione.) iustitiam absque operibus, Er. Ti. Pi. Par. &c. h. e. sine perfecta operum iustitia, non ex merito & virtute operum, sed ex mera sua gratia. q. d. iustum existimat nullâ operum habitâ ratione. Vel, etiam si opera nondum adsint: quia in illo Psalmi loco nulla fit mentio operum, sed animi dolo carentis, i. e. sinceri in pietatis studio. Excludit opera universa, ceremonialia, moralia, Legis, fidei; sive liberi arbitrii, sive gratiæ.

7. *Beati* (sub. sunt, Pi. David jam gravi conflictatus morbo agnoscebat effectum iræ Dei, & hujus causam sua peccata. Medicinam utriusque nullam in operibus, sed in sola remissione, quærebat.) quorum remissa sunt ini-

quitates] Nempe gratuita condonatione, non meritis operum: hoc enim vult probare Paulus; & hoc propriè est remittere peccata, scilicet ea gratis condonare. Al. remissa, i. e. deleta, ut neque sint actu, neque reatu. Heb. *נָשָׂא פָשָׁע*, quibus ablata est improbitas, i. e. qui improbi esse desierunt; sicut David post illud in Uriam facinus vitam mutaverat. Græcum eundem habet sensum, sed per *ἀπολύω*. Neque enim planè condonat Deus gravia crimina nisi iis qui vitam jam mutare inceperunt, Ezech. 18. Immerito hinc à quibusdam vapulat Origenes. Ex hoc loco colligunt nonnulli, imputationem iustitiæ & remissionem peccatorum unum & idem esse; quod alii meritò negant, ut res ipsa arguet. Debemus enim Legi & ob violationem ejus, poenam, [quam tollit remissio,] & præterea obedientiam, &c. Iustitiæ perfectæ imputatio utrumque complectitur, ideòque in sola remissione non consistit. Obj. At Paulus unum explicat per alterum. Resp. David idem dicit reipsa quod Paulus, non tamen strictè, sed synecdochicè; est enim remissio prima pars justificationis, ex qua altera quoque pars certò consequitur, &c. Argumentatur Paulus à contrariis *ἀμάρτυς*, in quibus necessaria est consequentia à negatione unius ad positionem alterius, & contrà. Talia sunt peccatum & iustitia in Dei iudicio. Notandum, beatos alibi dici, qui ambulant in lege Domini, Psal. 1. 2. qui faciunt, &c. Joan. 13. 17. Ergò beatitudo, sive iustitia hominis, non consistit in sola remissione peccatorum, sed nomine remissionis tota hominis renovatio intelligitur. Sed hæc argutia concidit ex textu, ubi iustitia imputata dicitur absque operibus. Loca autem producta non docent quid & unde, (quod hic docetur,) sed tantum quorum & qualium, sit beatitas. ¶ *Tecta sunt*, &c.] i. e. Vel, 1. oblitterata & obruta, ita ut amplius non sint, sicut hiatus tegitur terrâ injectâ, [quâ tamen impleri potius quàm tegi dicitur,] & nuditas indutis vestibus. Sicut in perfato corpore non apparet vulnus, ita nec in animo sanato ea quæ olim fuere crimina. Beneficium superveniens injuriam apparere non patitur, ait Seneca: sic & innocentia per fidem superveniens omnem ex prioribus delictis labem oblitterat. Al. *Tecta sunt*, i. e. non videntur à Deo ad vindictam & poenam: ut contrà, dicitur Deus videre peccata quæ statuit punire; unde illud Psal. 5. 9. *Averte faciem tuam à peccatis*, &c. In peccatis quatuor sunt: 1. Offensa Dei: sic remittuntur. 2. Actus, qui semel factus, non potest non esse factus: sic teguntur. 3. Reatus: sic non imputantur. 4. Fœditas in anima inhærens: sic tolluntur, lavantur, &c. Remittuntur, ut debita sunt, teguntur, ut fordes. Peccata sunt quasi vincula, quæ nos reatu ad poenam obligant: ita remittuntur seu solvuntur. Sunt & naturæ & operum turpitudine, quæ nos Deo ingratos reddunt: ita obteguntur. Sunt quoque debita: ita non imputantur, [v. seq.] seu non annumerantur, sed dispunguntur. Hæc tria describunt amicitiam hominis cum Deo, *ἡμεῖς τὸν ἡμῶν ἐργάτην*.

8. *Cui non imputavit*, &c.] Vel, imputabit, ut multi Codices habent: i. e. vel, 1. in quo nihil invenit Deus ob quod ei succenseat: nam *נָשָׂא*, quod hic vertitur *λὴν ἐδωκ*, Zach. 7. 10. vertitur *μνηστικὴν*. Non imputare, non est peccatum non abscribere peccanti, quia si peccatum ineffet, imputare id deberet Deus, qui de rebus statuit prout sunt; sed impedire nè homo peccet, nè ei peccanti adnumeretur peccatum. Vel, 2. quem non amplius habet pro peccatore, cui Deus peccatum condonat, & consequenter non amplius illud ei imputat, quasi non esset, quem non punit. Cui non imputatur, tum quoad culpam, quæ hominem facit inimicum Dei, & aversum à Deo; tum quoad reatum æternæ damnationis & poenæ. Sed, nè non imputare peccata, non de iniquitate & culpa intelligendum est, nam peccata facta infecta fieri non possunt; sed de reatu peccati ac poenæ: q. d. cuius peccatum induxit Deus, deletum & sublatum quasi de tabulis rationum. Similitudo tracta à contrahentium rationibus, ubi is cui aliquid imputatur, aut expensum fertur, solvere id debet. Vide De J. B. & P. 2. 19. 2.

9. *Beatitudo*, &c. *ὁ μακάριος ὁ ἐν ἡμῶν ἐργάτης, ὁ δὲ ἡμεῖς*, &c.] Ista igitur beatificatio (vel, beatitatis prædicatio, Be. vel potius, beatitudo, Di. ex Vulg. Sy. & Ar. ut supra v. 6. Sic & Gal. 4. 15. Glossarium, *μακαριότης*, beatitudo. Sed notio

Me. T.
* Me.
f Me. T.
s E.

G.

Gom.

Par.

E.

Par.

Me. T.

T.

T. sim.

Tol.

G.

Per.

Par.

Gom.

G. ad

v. 8.

E.

G.

Tol.

T.

Tol.

E.

Me. sim.

Par.

Par.

Per.

Gom.

Cam.

G.

tio predicationis non est in nomine *μαρτυριον*, sed in *λεγει*. Vel, descriptio ista beati hominis, sub cui convenit? G. Ista emphaticè; scil. Davidica; ista beandi ratio, quâ Deus hominem beat: in (vel, ad, Ti.) circumcissionem (vel, an circumcisis, G. simil. Tol. E. Me. Par. &c. sub. tantum, G. ex Vulg. sic Er. Be. Pi. &c. ut Rom. 2. 28. o. Figura qualis supra 3. 30. P.) an & in præputium? Pi. sic Er. Ti. &c. sub. cadit, Er. Be. ex Th. Pi. vel, pertinet, Ti. ex mente Davidis, vel Spiritus Sancti. q. d. An etiam ad gentes pertinet? Vel, an verò etiam non circumcisis? Figura eadem quæ supra 2. 26. 7y Hebræum, quod *עבר* vertitur, sæpe Subjectum significat cui aliquid convenit, ut apparet Gen. 27. 12. & alibi. Subauditur verbum *ישראל*. [Connexio sic se habet, Illud, ergo, indicat illationem ex præc. Davidis testimonio. Occurrit Judæorum evasioni, Beatitudo hæc est Judæis propria, quia David Judæus erat, non Gentilis. Ostendit ergo eam Judæis & Gentilibus communem esse. Nam & verba Davidis indefinita sunt & utrisque communia: & ratio quam affert, nempe justificationem fieri ex clementia & gratuita condonatione Dei, excludit opera Legis & Mosaicæ & naturæ. David non ex operibus Legis [quæ Judæis propria] iustitiam constituit, sed in liberalitate & gratia Dei, quæ omnibus communis est. Occupatione transit h. l. ad tertium argumentum principale. Sicut pater est justificatus, sic omnes hæredes, circumcisi & præputiati, iustificantur. Excipi poterat, Exemplum Abrahæ & Davidis fuisse particularia. Apostolus, misso Davide, Abrahæ exemplum resumit & arguit, quem ut patrem, &c. hic considerari docet. Reflectit sermonem ad principale suum institutum, i. e. ut doceat, Dei iustitiam ex fide tam Gentilibus quàm Judæis esse propositam. ¶ Dicimus enim, &c. ¶ Vel, Dicimus, &c. supra v. 3. Præfens pro jamjam præterito. Sensus, q. d. Res est inter nos certa, Abr. ex fide iustificatum. Quod cum meri Judæi non concederent, patet jam non amplius disputare Apostolum adversus ejusmodi Judæos, sed contra Christianos Judaizantes. ¶ 10. Quomodo, &c. ¶ i. e. In quo Abrahami statu. Interrogatione efficacior fit sententia: dum eos cogit ad respondendum, &c. ¶ In circumcissione, &c. ¶ Similiter Justinus cum Tryphone disputans: [cujus verba pete ex G.] Egregiè hic cædit Judæos, ut dici solet, in suis ipsorum castris. Dicere poterant, — *τοῖς αὐτοῖς ἡμεῖς* *Ἀλισκόμεθα*, (Propriis capimur, vel configimur, penitis.) Abraham 14 ut minimùm ante annis, ut quidam putant 25, dicitur credidisse Deo ad iustitiam priusquam fuit circumcissus. ¶ 11. Et, &c. *Καὶ σημεῖον ἔλαβεν* *ἡμεῖς* *τοῦ* *κύριου* ¶ Et (vel, Nam, Di. ex Sy.) accepit (vel, 1. Deus accepit Abrahamo, h. e. acceptum dedit: quo sensu Heb. *קָבַץ* sæpe accipitur. Vel potius, 2. Abrahamus: accepit, i. e. suscepit in carne, Deo jubente:) signum (vel, notam, Zeg.) circumcissionis, Be. Pi. &c. i. e. circumcissionem, tanquam signum; vel, quæ erat signum, nempe sacrum; vel, quæ data est, ut esset signum. Genitivus speciei, id est, notans speciem. Vel, circumcissionem, Di. ex Sy. G. nempe circumcissionem, Zeg. *σημεῖον περιτομῆς* constructio est qualis, *fluvius Euphratis*, *urbs Hierosol.* &c. Sic signum *bedere* dicimus quod vinum venale indicat. Non caret exemplo usurpatio Genitivi vice appositionis: sed MSS. plurimi & ille in Anglia habent *περιτομῆς* q. sic legunt duo Codices, [qui forsan iidem cum illis Grotii.] Signum est quod aliquid significat, seu, quod aliquid præter se facit ex sensu in intellectum venire: & quod rem sacram significat est Sacramentum. Sunt *τὰ αἰσθητὰ* (res sensibiles) *σημεῖα*, sive *σύμβολα*, *ἢ* *ῥηματα*. Sic circumcisio exterior etiam Philoni *σύμβολον ἡδονῶν ἐκλογῆς*, (symbolum excisionis voluptatum.) Quod hic *σημεῖον* Paulus, id alibi *τίπον* dicit, Rom. 5. 14. 1 Cor. 10. 6. 11. Justinus in Colloq. cum Tryphone, *δείκνυται*, &c. (Ostendit, Circumcisionem in signum datam esse, non ut opus iustitiæ.) Circumcisio illa aspectabilis signum erat circumcissionis internæ factæ per fidem: quæ & iustitia fidei jam dicitur. Spectavit Paulus Gen. 17. 11. Signum hoc erat, 1. memorativum foederis inter Deum & Abrah. quod tres continebat promissiones datas Abrahæ: 1. de multiplicatione seminis: 2. de possessione Canaan, &c. 3. de Messia ex ipso oriundo. 2. Distinctivum ab aliis

gentibus. 3. Introductivum in foedus Dei & in censum populi Dei. 4. Demonstrativum, & aliquo modo curativum, peccati originalis, &c. 5. Præfigurativum & baptismi Christiani & circumcissionis spirituales. In nexu est gemina occupatio: Si Abraham accepit iustitiam fidei in præputio, ad solos præputiatis videtur pertinere ejus exemplum. Nequaquam: Nam & circumcissionem accepit, quæ est Judæorum. At frustra eam accepit, si iustitiam fidei jam habuit. Minimè frustra. Accepit enim ut signum, &c. ¶ Signaculum, *σημαῖον*, &c. ¶ Signaculum, sive sigillum, (vel, In sigillum, Pi. sic Ar. Quod esset sigillum, Be. sic Ca. Zeg. Quod obsignaret, P.) iustitiæ (vel, iustitiam, P.) fidei, Er. Il. Ti. Mo. Tre. ex Sy. vel, ejus iustitiæ quæ fidei est, sive, quæ per fidem contingit, Zeg. Circumcissionem corporis vocat *σημαῖον*, tum, 1. ex parte Dei, in testimonium illius fidei, & obsignationem justificationis præcedentis; nempe iustitiæ fidei, h. e. per fidem receptæ; tum, 2. ex parte Abrahami; quia sicut testes, cum annulum imprimunt instrumento, ostendunt id esse sincerum; sic & Abraham imprimens sibi notam circumcissionis, plenam doloris & irrisam apud ceteros, ostendit iustitiam, i. e. sinceritatem, fidei suæ. Deus enim promiserat Abrahamo, stirpem in multas gentes exituram; addiderat, se daturum posteritati ipsius terram Canaanem, ac præterea, se Deum futurum, i. e. *εὐεργέτην*, tum ipsi, tum posteris ejus: & in testimonium fidei habitæ his promissis, voluerat notam illam corporibus imponi, ut legimus Gen. 17. 11. *σημαῖον* respondet Hebræo *תּוֹמָא*, significatque annulum signatorium, ut videre est Cant. 8. 6. Jer. 22. 24. Ezech. 28. 12. Agg. 2. 23. unde & *δακτύλιος* vertitur Gen. 38. 18, 25. aut etiam ipsam sculpturam quæ est in annulo aut in re alia, Exod. 28. 11, 21, 36. & 39. 6, 14, 30. Hinc verbum *תּוֹמָא*, quod est *σημαῖον*, 1 Reg. 21. 8. Neh. 10. 1. Esth. 8. 8, 10. Esa. 8. 16. & 29. 11. Jer. 32. 10, 11, 44. Dan. 6. 17. & 9. 24. & 12. 4. De cuius verbi usu *ἡ σφραγὶς* diximus Joh. 3. 33. Scriptor Respons. ad Orthod. ait merito *σημαῖον* hanc, i. e. circumcissionem, ei parti impressam, quæ per naturam inutilis, per fidem aduosa facta fuerat, Resp. 102. Chrysost. verò circumcissionem comparat notæ impressæ in militum cutem, quæ ostendit eos ad Imperatorem pertinere. Obsignatur aliquid, vel, 1. ut clausum sit atque secretum; & *σημαῖον* valet, claudere, occultare, ut Matt. 27. 66. Apoc. 5. 1. & 10. 4. Vel, 2. ut ratum sit ac firmum. Et nomen [*σφραγὶς*] & verbum [*σφραγίσαι*] præcipuè significat obsignationem quæ fit majoris fidei & autoritatis causâ, ut videre est 1 Cor. 9. 2. 2 Cor. 1. 22, &c. 2 Tim. 2. 9. Apoc. 7. 2, 4. Sensus ergo est, vel, 1. circumcissione, velut sigillo, clausam & occultatam olim fuisse iustitiam fidei, tempore Evangelii revelandam, juxta Rom. 1. 17. & 3. 21. Non placet. Quomodo enim accepit circumcissionem ad occultandam iustitiam fidei, quam Deus ei expresso verbo imputavit? & quomodo factus esset Pater credentium in re occulta? Vel, 2. circumcissionem ei datam, ut sigillum, quo præcedens ejus iustitia comprobaretur, certaque ac firma redderetur. Hoc malim; quia hic non loquitur de iustitia fidei in genere, sed de iustitia Abraham, quæ per circumcissionem ejus non fuit occultata, sed potius declarata simul & confirmata. *σημαῖον* propriè est nota signatoria diplomatibus addita ad credendum causâ, tam ex dantis quàm ex accipientis parte. Iustitia fidei est, remissio peccatorum fide accepta propter redemptionem Christi. Hanc obsignavit circumcisio; tam 1. ex analogia signi, quod ut Abr. præputium carnis cultro cruento amputavit, sic Deus præputium cordis ejus, seu peccata per sanguinem Christi expiata, gratis remitteret; 2. pactionali stipulatione, quod quàm certò carne circumcideretur, tam certò Deus cor ejus purificaret, juxta promissionem Gen. 17. 10, 11. Deut. 30. 6. Circumcisio erat sigillum testificativum & confirmativum; vel, testimonium quoddam iustitiæ acceptæ per fidem. Signaculum, &c. i. e. signum, quo certior redderetur, se iustificatum esse per fidem quam habuerat cum adhuc esset incircumcissus. Quod autem de circumcissione dicitur, de genere toto Sacramentorum est intelligendum, quod sint signa & signacula iustitiæ fidei, quæ est remissio peccatorum propter Christum, quod confirmet veritatem

tatem ejus doni, aut gratiæ, quæ vel antea per fidem habita est, vel in externo Sacramenti signo representatur ^b. ¶ *Que* (Ambiguum est, & referendum, vel, 1. ad fidem: vel potius, 2. ad justitiam fidei, h. e. quam ex fide acceperat ^c.) est in præputio, Tñs εν τῇ ἀκροβυστία.] *Fidei que* (vel, que fuerat, Er. P. Trē. II. &c. vel, recepta, Be. Pi. vel, quam habuisse dignoscitur, Zeg.) in præputio, Mo. Ejus fidei quam habuerat etiam nondum circumcissus: εν hīc ut suprà v. 10 d. ¶ *Ut*, &c. Eīs τὸ εἶδ., &c.] *Ut esset* (nimirum statim ab ipsa circumcisione, & pōt continuē ^{*}. Duo de Abr. dixerat, 1. eum justificatum fuisse in præputio: 2. & postea circumcisionem accepisse, &c. Causam & mysterium utriusque nunc exponit ^f.) *pater*. Μυστικός: quo sensu πατέρα λόγος dixit & Philo. Sic *pater* est qui aliis præit institutione aut exemplo. Vide quæ diximus ad Matt. 13. 19. Joh. 3. 3. Just. contra Tryph. τέτρα, &c. 8. (filii Abraham propter fidem similem.) *Pater*, id est, præcipuum exemplar ad imitationem propositum ^h. *Pater fidelium* dicitur, non effectivē, quasi fidei effectus in eis; sed analogicē, propter gratiam foederis ei datam eā lege ac jure, ut ipse patris instar ad omnes fideles justitiam fidei doctrinā & exemplo suo propagaret ⁱ: & quia promissio Abraham facta est non pro se tantum, (ut multis ante ipsum Patribus factum,) sed etiam pro posteritate sua, non quidem carnali, sed spiritali, &c. ^k. ¶ *Credientium per*, &c. Δι' ἀκροβυστίας.] *Præputiatorum*, Ca. sim. V. *Per præputium*, Er. Ti. Mo. In (vel, Ex, Trē. ex Sy.) *præputio*, II. P. Be. Pi. Ar. &c. sub. exsistentes, Ar. Διὰ hīc idem valet quod modò εν ^l. Sic Rom. 2. 27. Διὰ τὴν ἀκροβυστίαν, &c. in litera, &c. ^m. 1 Tim. 2. 15. Διὰ τὴν ἀκροβυστίαν, in filiorum generatione ⁿ. Heb. c. 7. v. 9. Διὰ τὴν ἀβραάμ, in Abrahamo, &c. 2 Pet. 3. 5. Δι' ὕδατος, in aqua ^o. Sic Διὰ χειρὸς ἑχόν, in manu habere, Διὰ σωματός, in ore esse populo, dicunt etiam Græci elegantiores ^p. Sic, δι' ἡμῶν, interdu, Διὰ βίης, δι' αἰών, per vitam, per ætatem totam ^q. ¶ *Ut reputetur & illis* (fides scilicet ^r) *ad justitiam*] Ut justificentur, sicut ipse, quamvis incircumcisi sint ^t. Idem est, justitiam imputari per fidem, quod, fidem imputari in justitiam. Significat enim ascribi alicui laudem fidei nomine. Nam & laus dicitur justitia per μετανοήσαν. Justitiæ deputatus est, ait Tertullianus ^u.

12. Et, &c. Καὶ πατέρα, &c.] Et (Repete ex præced. ut esset ^v.) *pater circumcisionis*, Be. Pi. &c. i. e. auctor & institutor circumcisionis, quæ signum est foederis, benedictionis, & justitiæ ^x. Al. περιτομὴ hīc intelligenda interior illa cordis ^y. ¶ *Non*, &c. Τοὺς ἐν ἐν περιτομῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς σιχῶσι, &c.] *Non circumcisi solummodo, sed etiam iis qui*, &c. V. *Non iis tantum qui sunt ex circumcisione, sed & iis qui sciantur*, &c. Vulg. Id est, ἐ μόνον πῆς ἐκ περιτομῆς ^z. quamvis ejusmodi trajectiones interdum apud Hebræos inveniantur: vide infra v. 16. & 23 ^a. Non solis Judæis, Israelitis, Idumæis, & Cethuræ posteris: ἐν hīc sume ut suprà 2. 8, 27. & 3. 26. πῆς hīc generale est, quod deinde dividitur in duo membra; nisi cum Syro, mavis arbitrari trajectas hīc voces, ut sit, πῆς ἐν, pro, & πῆς ^b. Verborum transpositio est, qualis 1 Thes. 1. 8. Ἀφ' ὧν καὶ τὸ εἶδὲν καὶ τὸ λόγος τῷ Θεῷ ἐ μόνον ἐν τῇ Μικροβυστία, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, &c. pro, & μόνον καὶ ἀφ' ὧν, &c. Sic & 2 Tim. 2. 6. ubi nos vertimus, *Laborandum agricolæ est*, &c. Sensus est, q. d. Pater est omnium fidentium, tum circumcisorum, tum præputiatorum. Sed quomodo pater est, cum mortuus sit? Resp. Pater est noster non apud nos quibus non vivit, sed apud Deum cui vivit, nam ei vivunt omnes, Luc. 20. v. 38. & a quo revocandus est in vitam ^c. Al. Iis (sub. videlicet, Be.) *qui non solum sunt ex circumcisione, sive circumcisi, sed qui etiam incedunt, vel ingrediuntur*, &c. Be. Pi. Er. vel, *Non his qui nihil aliud sunt quam circumcisi, sed his qui etiam incedunt*, Er. Significat, eum non esse patrem Judæorum, nisi sequantur illius vestigia ^d. Vel & transpositum est, & pro, ἀλλὰ καὶ τοὺς, legendum, ἀλλὰ τοὺς καὶ ^e. vel secundum τοὺς redundat ^f, quia & cohæret cum σιχῶσι, quod pendet à τοὺς præcedente ^g; quasi dicatur, τοὺς ἐν ἐν περιτομῇ μόνον, (αὖτον, Pi.) ἀλλὰ καὶ σιχῶσι ^h. vel, quod malim, sic, & τοὺς ἐν περιτομῇ μόνον, ἀλλὰ πῆς καὶ σιχῶσι ⁱ. Vox, σιχῶσι, in his Libris & in Epiphania frequens ^k. Σιχῶν πῆς ἔχουσιν, ἔχουσιν βαλεῖν, εἰς ἔχουσιν ἔχουσιν, καὶ ἔχουσιν ἀκολοθεῖν, sunt locutiones

καὶ μετανοήσαν, pro imitari, etiam apud elegantes Græcos; Hebræi pro eodem dicunt, הָלַךְ בְּרַגְלָיו. Nam & הָלַךְ ἔχουσιν vertitur, Prov. 30. 19 ^l. Habet vox σιχῶσι ordinis, convenientiæ, & consensus, aliquam significationem. Hesychius, σιχῶσι, εὐνοῖο. Syrus ergo hīc habet, לְאַחֲרָיו לְעִקְבָּתָא, quod non verto cum Trē. Eorum qui incedunt per vestigia: nec cum Boder. eorum qui perfectē insunt vestigiis; sed, illis qui consentiunt vestigiis, i. e. qui eisdem vestigiis cum ipso conveniunt. Vide locum parallelum, Gal. 6. 16 ^m. Metaphora vestigiorum respicit mandatum ⁿ. Incedere vestigiis fidei, non accipienda de fidei fructibus, sed idem valet quod credere ^o, vel, fidem ejus imitari ^p. ¶ *Que est* (vel, fuit, Be. Pi.) *in præputio*] i. e. Quam habuit cum adhuc esset incircumcissus ^q. Emphaticē declarat hæc fidei ἀκροβυστίας, fidem non aliam in Judæis fidelibus quam in Abraham præputiato requiri, nempe quæ justitiam quærat non in circumcisione aut in operibus Legis, sed in gratia ^r. ¶ *Patris nostri Abraham*] More Hebræo nomen posuit pro demonstrativo pronomine ^t. Omnes fideles justitiā fidei imputatā justificari probat ex vi correlativorum. Privilegia enim & feuda parentum transeunt ad filios hæredes. Promissum erat Abraham, ipsum fore patrem multarum gentium, Gen. 17. 4. non tantum secundum carnem, quomodo pater fuit Israel. Ismael. Midian. &c. ut Hebræi intelligunt, (quia Deus ipse expressē, exclusis aliis gentibus, restrinxit promissionem ad unam gentem carnalem, In Isaac vocabitur tibi semen.) sed secundum Spiritum & fidem, &c. ^u.

13. Non, &c. Οὐ γὰρ διὰ νόμον ἡ ἐπαγγελία, &c.] *Non enim* (Disputatio hæc Pauli est prorsus concatenata & argumentosa, ut alterum pendeat & probetur ex altero: unde perpetuæ hīc particulæ causales & illativæ, καὶ γὰρ, διὰ τὸ, &c. Artificium ergo est planē Divinum, cujus observatio totam disputationem claram reddit, neglectus obscurat ^v.) *per legem* (scil. Mosis ^x, sub conditione observandi Legem Mosis ^y, quippe quæ nondum tunc erat. Idem sensus Gal. 3. 18 ^z, Per Legis observationem ex operibus ^a: vel, per legem naturæ ^b. Νόμος absque articulo signif. legem tam naturæ quam scriptam; ο νόμος, Legem Mosis scriptam ^c. *Per legem*, idem hīc quod, *per justitiam legis*, sive quæ est ex Lege, scilicet præstita; ut dicitur Rom. 10. 5. & Phil. 3. 9. ut docet antithesis *justitiæ fidei*, in fine versus ^d. Διὰ νόμον, pro, ἐν νόμῳ, ex lege: ut ostendit versus sequens. Lex autem metaleptice significat opera Legis ^e.) *promissio* (vel, 1. propriè dicta ^f, actus promittentis Dei, ut Gal. 3. 19 ^g. Vel, 2. impropriè pro re promissa ^h: ideo non dicitur, ἡ ἐπαγγελία τῷ Θεῷ, vel εἰς τὸ Θεῷ, ut sit; sed, τὸ Θεῷ αὐτῶν, &c. nempe esse hæredem. In Gal. 3. 16. est, promissiones; quæ in primis duæ, una Gen. 17. 7. Ero Deus tuus, &c. altera Gen. 22. 18. In semine tuo ⁱ.) *Abrahamo*, aut (hīc excludit Judæos infideles ab utroque & Abraham & seminis exemplo; estque tacita occupatio. Esto: Abraham promissum hoc est sub conditione fidei; at semini, sub conditione operum, *Qui fecerit ea, vivet in iis*. Minimè, inquit ^k. Si ve Abrahamum spectes, sive semen ejus, nec illi, nec his, contingere potuit hæc promissione frui aliter quam per justitiam fidei ^l. Al. ἡ, aut, hīc positum pro καὶ, & ^m.) *semini ejus*, Be. Par. &c. Si non ipsi, ergo nec posteritati ejus: nam eadem est promissio Gen. 17 ⁿ. Dicit, *Abraham aut semini*, alludens ad duas promissiones, Gen. 12. *In te benedicentur*, &c. & Genes. c. 22. *Benedicentur in semine tuo*, &c. ^o. Elliptica hīc est oratio. Supplent ergo ^p, vel, contigit, Er. Zeg. vel, cessit, Be. vel, facta est, Pi. Zeg. vel, data est, Be. Pi. Par. Gom. vel simpliciter, est, pro habet: & totum versum sic verto, *Non enim per legem Abraham aut semen ejus promissionem habet, nempe esse hæredem mundi, sed per justitiam fidei* ^q. Semen hīc pro posteritate ^r. At Gal. 3. 16. semen, cui cum Abrahamo promissiones factæ dicuntur, est Christus, qui nec fide justificatus est, nec hæres per justitiam fidei. Resp. Dupliciter considerantur tum Abrahamus tum semen ejus. Abrahamus quidem, 1. quasi fons quidam benedictionis, qui continuat in se eum à quo benedictio ad ceteros dimanavit; & quasi dux quidam foederis, cui primò dictum est, *Ero Deus tuus*, &c. 2. ut cum semine suo in idem comprehensus corpus, & cum illis foederis & benedictionis particeps. Similiter semen Abraham est, vel, 1. primarium,

rium, quod unicum est & singulare, caput foederis & fons benedictionis & Abrahamo & filiis ejus; de quo Gal. 3. 16. nempe Christus, cui hoc privilegium per gratuitam beneplaciti Divini promissionem concessum est. Vel, 2. secundarium, de quo h. l. turba scil. credentium, qui cum Abrahamo foederis ac benedictionis particeps est, idque per justitiam fidei. [Connexionem non uno modo instituunt.] Probat Paulus id, quod & prius, Abraham non Lege, sed fide, esse justificatum. Non placet: quia *justitia fidei* hic est medius terminus. Non igitur hoc concludit, sed per hoc aliud probat, quod proximè dixit, filios Abraham ex circumcisione tantum eos esse *qui insunt*, non dicit, *vestigiis Abrahami*, quod ad-circumcisionem, vel opera, referri possit; sed, *vestigiis fidei Abrahami*. Duplex erat quaestio; una v. 9. altera v. 10. Ad secundam respondet *ὅτι ὁ νόμος ἡμετέρον* quidem, sed tamen accommodatissimè, si rem ipsam spectes, quia ab hoc exemplo Abra. generalis aliorum justificandorum ratio dependet. Ad primam sic respondet, nempe filios esse Abrahami, & ejusdem modi justificationis participes omnes fideles cum incircumcisos, v. 11. tum circumcisos, v. 12. Ultramque responsionem hic confirmat, quia Abr. & semini ejus promissio data est gratuita per fidem justitiae imputatione, idcirco sine ullo circumcisi aut incircumcisi discrimine. Al. Cohæret hoc cum sententia versûs 3. & 6. Est aliud argumentum quo probat propositum principale, scil. hominem fide justificari, quia fide fit hæres vitæ: quod probat exemplo Abraham, &c. Justitiam non ex Legge, sed ex fide, esse, quod cap. præc. docuit, h. l. probat novo argumento; sumpto nimirum ex promissione hac multò ante Legem facta, idque, ut ex Scripturis constat, absolute & sine conditione; ideo promissio illa erat prorsus gratuita. Probat, Abrahamum patrem esse omnium credentium etiam præputiatorum, & consequenter justitiam nobis obtingere, Legisque opera, sed per fidem: idque hoc argumento, Benedictio, i. e. justitia & salus non per Legem, sed ante eam, & ob fidem, promissa fuit & data Abraham, ut esset exemplar posterorum, &c. *Ὁ νόμος ἡμετέρον* *αὐτὸν δὲ*, &c. Est species hyperbati: hæc enim verba avulsa sunt ab *ἐπαγγελία*, cum qua cohærent, & articulus τὸ ponitur *παραβολῆς* vel pro *παρὰ τὴν ἀλλοτρίαν*, hæc videlicet, exponens speciem promissionis, de qua loquitur; vel, *ἐπαγγελία*, & τὸ *ὅτι ὁ νόμος ἡμετέρον*, conjunguntur appositivè, tanquam eadem vel connexa, ex collat. v. seq. ubi *καρποφορία* & *ἐπαγγελία* discernuntur ut connexa. [Verba sic reddunt,] *Ut, vel Quod, heres esset mundi*, Er. Be. Pi. *Hæres* hic dicitur tum passivè, respectu Dei à quo hanc hereditatem accepit; tum activè respectu posteritatis, ad quam hereditatem transmittit: ut hæres mundi sit idem quod Possessor, Dominus, Pater mundi. Quia apud Hebræos res soli hereditate acceptæ erant inalienabiles, ideo omnis firma atque perpetua possessio ipsis dicitur *נַחֲלָה*, *hereditas*, ut Psal. 2. 8. & alibi. Sed nusquam legimus promissam Abraham hereditatem orbis. Qui ergo hic *heres erat mundi*? Resp. 1. *Mundus* hic synecdochicè ponitur pro terra Canaan, quæ pars erat mundi primaria, & à Deo selecta in peculium populi sui. Confer Num. 23. 13. ubi in Chald. par. populus Israel. dicitur *hereditare mundum*. 2. *Mundus* synecdochicè hic magnam mundi partem complectitur, quæ orbis terra dicitur Esa. 13. 11. & 14. 17. Luc. 2. 1. &c. Respicit promissum illud, *Benedictæ erunt in eo omnes familie terræ*: quod latius pertinet quàm ad solius Cananæ possessionem. Nam ex eo promisso Abrahami posteritas præter Judæam tenuit Idumæam & cætera Arabiæ, Æthiopæ etiam non pauca. Quæ felicitas arcanam gerebat imaginem æternæ felicitatis: quod & Philo agnoscit & rectè explicat Libro, *Quis rerum Divinarum sit hæres*; & apertè nos docet Scriptor ad Hebræos, 11. 9, 10, 13. Christus *omnium heres*, Hebr. 1. 2. & 2. 5, &c. & cum Christo Christiani, Rom. c. 8. v. 17. Apoc. 2. 26. 3. Dicitur *heres*, i. e. Dominus, (nam & veteres Latini, teste Festo, *heredis* nomine Dominum intelligebant,) & quidem paternitatis jure, *mundi*, i. e. omnium nationum, ut explicatur v. 16, 17. spirituali scilicet, non carnali, ratione; vel, omnium fidelium in toto mundo. Non placet: sic enim fideles essent & hæredes (ut vocantur v. seq. quia hæc promissio semini quoque Abraham facta

dicatur) & ipsa hereditas. 4. Abraham & semen ejus, sicut peccato maledicti, exheredes facti sunt, ut nè in minimam creaturam dominium haberent: sic contrà, eo ipso quod Deus sit Deus ipforum, Gen. 17. 17. restituntur, tanquam filii, in jus & dominium omnium paternorum bonorum, quumque præter Deum & mundum nihil sit, hæredes mundi simus, terrestres, celestis, præsentis, futuri. Unde 1 Cor. 3. 21. *Omnia vestra sunt, & inter ea mundus, & quæcunque in eo sunt, præsentia & futura*. Hinc est quod, quum terrena beneficia promittuntur fidelibus, dicantur fore *heredes terræ*, Psal. 25. 13. & 37. 9. Matth. 5. 5; quum celestia, *heredes cali*, Matth. 25. 34. Hujus porò totius mundi hereditatis symbolum & pignus erat hereditas terræ Canaan. Adde quod Hebræis *עוֹלָם*, *mundus*, pro futuri mundi beatitudine usurpatur. Alii semen interpretantur de Christo, qui verè est hæres mundi, Psal. 2. 8. Huc quidem tandem venit in promissione: sed genuinus sensus est alius. Abrahamus *heres* erat & Dominus *mundi* per filium ejus Messiam. Abraham fides, benedictio, & filius Christus, omnes gentes sibi subegit. *Mundus* hoc loco denotat hereditatem celestem, per possessionem terræ Canaan olim adumbratam; de qua Apostolum loqui hic & v. seq. & v. 16. dubium non est, & tota hæc de justificatione disputatio id satis ostendit. ¶ *Sed per justitiam fidei*. Id est, per animi probitatem, quæ partim in fide consistit, partim ex fide nascitur alitèrque. Al. Per justitiam fide apprehensam, & gratiæ imputatam. Non per circumcisionem, aut Legem, sed quia Deo credidit. Suppleri debet hoc consequens, Igitur hereditas & effectus promissionis non per Legem, sed per fidem, est accipienda: vel, Non igitur filii & hæredes sunt qui operibus, sed qui fide, justitiam quaerunt. Hoc satis insinuat, quia v. seq. argumentatur ab opposito hujus consequentis. ¶ 14. *Si, &c.* *Ἐὰν οὖν οἱ ἐκ νόμου* *Etenim si ii qui ex lege, sub. sunt*, Be. Pi. &c. id est, qui Legem Moysi exterius implent, nempe quæ tales sunt. Ex rursum hic, ut modò v. 12. Al. *qui ex lege*, id est, vel Judæi, quibus Lex data est; vel, qui Legem observant; qui Legem perfecte implent; qui Legis observationem profitentur; qui ex operibus legis sunt, ut Gal. 3. 10. *qui ex lege* sunt, ut justificante, id est, ex Lege justitiam parant; operibus suis, seu Legis impletionem, nituntur. Usitata est phrasis Apostolo. Sic Rom. 2. 8. *τοῖς ἐξ ἐργασίας*, quod idem cum *τοῖς ὑποῖς ἐργασίας*, sicut contrà, *οἱ ἀπειθείας*, Eph. 2. 2. idem cum *οἱ ἐξ ἀπειθείας*, qui vitis ita imbuti sunt ut quasi eorum filii videantur. Itaque *qui ex lege* sunt filii Legis, eam quasi matrem profitentes, ex qua sint quod sunt, idque aut per nativitatem, ut omnes & soli Judæi; aut per studium, ut qui animo & studiis se Legi dederent, ab eaque sic penderent ut spes eorum fiduciaque ex ea nasceretur; & de his hoc loco agitur. Hic relicto sensu historico ad mysticum venit. ¶ *Hereditas sunt*. Scilicet promissorum, vel mundi, ex v. præced. id est, adipiscuntur bona illa futuri sæculi. ¶ *Exinanita est, &c.* ita Mo. *κενώσας*, &c. Respondet Hebræo *נָחַס*, Jer. 14. 4. & 15. 9. Id significat, *vi carere*. Sic *κενώσας* habes & 1 Cor. 1. 17. & 9. 15. 2 Cor. 9. 3. [Sic vertunt,] *Inanis* (vel, *vana*, Ca. Sy. *Irrita* Er.) *facta est* (frustrà prædicatur, inutilis est, & infructuosa ad justitiam), *fides*, Il. Ti. Tre. P. Be. Pi. vel, 1. Dei promittentis; vel, 2. Abraham, posteritatisque ejus credentis: fides vel Abraham credentis promissioni; vel potius nostra, quæ per Christum justitiam exspectamus. Si Lex Moysi exspectanda in hoc fuit, si ad hanc hereditatem comparandam requiratur Legis impletio, nihil Abrahamo fides sua profuit: planè frustrà credetur. ¶ *Abolita, &c.* *καταργησας, &c.* *Abrogata*, vel *Antiquata*, (vel, *Irrita* facta, Er. V. sim. Be. Pi. *vana ac frustraria*, Zeg. Inefficax reddita: *Evacuata*, Par.) est (vel, *esset*, Par.) *promissio*, Er. V. vel, *illa promissio*, Be. Pi. scilicet Dei, Abraham facta, de hereditate gratuita. Ergo promissa illa, multò ante Legem Moysi facta Abrahamo, effectum caruere, & Deus vanâ promissione illum delulit: frustra illi promissioni creditur, & frustra fit illa promissio: quia hac ratione effectus, id est, res promissa, a Lege pendet, non à promissione: sic hereditas esset ex debito,

* Di.

† Plerique in Par. sim. Me.

* Par.

* Gom.

* Pi.

* E.

* Me.

* Par.

* Par.

* G.

* Par.

* Q. in Par. sim. Glas.

* Claf.

rhet. 1. 16.

* 57.

* G.

* Glas. ib.

* G.

* Be.

† Par. sim.

Era. ex

Be. Q. in

Gom.

* Di.

* Di. Gom.

* Di.

* Par.

* T.

* Me.

* Pi. sim.

* Gom.

* Pi.

† G.

* Gom.

* Par.

* T. sim.

* Tol.

* Par.

* Tol.

* G.

* V. E.

* E.

* V. sim.

* Zeg. Me.

* Gom.

* sim. Be.

* Camer.

* E. Be.

* Be.

* Di.

* G.

* Zeg.

* Pi.

* G. sim.

* G.

* V.

* Zeg.

* Tol.

* Zeg.

* Zeg. sim.

* Par. E. Me.

* T.

* Zeg.

* sim. Par.

* E.

* G.

* Be.

* G. sim. T.

* Me.

* Pi.

* Par.

* E. sic

* Me. Tol.

* Par. sim.

* E. Tol. &c.

* G.

* Par.

* Be.

* E.

debito, non ex gratia. At fidei & promissioni nihil cum debito. Confer v. 4. & Gal. 3. 18^m. 2. Quia frustratur effectu, ut quem nemo per Legem consequi possit, quia Lex neminem ad iustitiam perducit^a, quia eam nemo prestare potest, ut antè demonstratum^o. Argumentatur ex effectis repugnantium^p. Κατήγγισται, ut modò κενώσται, hinc non Susceptionem actionis, sed ipsam Existentiam, significat; sicut ἀδικώσται interdum est, *iustus fuit*. Sic Gal. 5. 4, 11. Sic לֹא עָשִׂיתָ vertitur Ecclef. 12. 3. 9. Differunt κενόν & ἀργόν. κενόν est, *vacuum*, sive *vanum*; ἀργόν est, *iners atque ignavum*. Fides, inquit, esset κενόν, quasi somnium, &c. promissio ἀργόν, nobis non prodesset, &c. Singulis apta epitheta tribuit^r.

15. Lex (id est, Mosaica scilicet, quoad omnia præcepta, naturalia seu moralia, ceremonialia, judicialia †: Lex moralis Tabulis inscripta, de qua hinc agi ex scopo & circumstantiis loci apparet^t.) enim iram (vel, i. noxam, hoc est, efficit contumaciam (vel indignationem^x) adversus Deum^y, qui tulit talem Legem^z: vel, 2. Dei, i. e. poenam^a; ut ἐργον sumitur Rom. 2. 5, 8. & 3. 5. vide & Matth. 3. 7^b. vel, damnationem^c.) operatur^r Non per se, sed per accidens^d, scilicet quatenus transgressione violatur^e, occasione Legis, peccatum ventantis, quo homines suo vitio irritantur, &c. ut docetur Rom. 7. 7, 11, 12, 13^f. Vel, operatur, i. e. manifestat: ut verba realia sæpe de notificatione intelliguntur^g. Novum argumentum^h: Lex iram potius & maledictionem, quam hæreditatem vel benedictionem, adfertⁱ, quia occasio est prævaricationis^k. Ostendit quid faciat Lex illa Mosis, quatenus est Lex Mosis tantum, id est, quatenus distinguitur ab iis præceptis & interdictis quæ ab initio fuerant. Nam infert poenam gravibus peccatis, & quidem certam, & in multis lethalem, cum antè crimina multa dissimularentur; alia poenam haberent aut levem, aut arbitrariam. Κατεργάζεται ponitur apud Interpretes pro ὀργή, & pro ἔργον; quorum utrumque effectiōnem qualemcumque significat. Inter virtutes Legis Modestinus ponit punire, ut supra diximus. ¶ Ubi, &c. ὅπου, &c.] Melius MS. & A¹. Ubi enim non est Lex, ibi nec transgressio est, Be. Pi. id est, non agnoscitur^m. Ergo ubi est Lex, ibi est transgressio & ira. Argumentatur a necessario nexu causarum & effectorum. Sicut valet, Ubi Sol non est ortus, non est dies: Ergo ubi Sol est ortus, ibi dies estⁿ. Non dicit, Non esse peccatum, sed non esse ὀργή, id est, contemptum legis à Deo non per collectiones, sed expressim, datæ; ac proinde minus esse poenæ meritum. Vide quæ diximus supra 2. 9. 12. & 3. 20°.

16. Ideo, &c. Διὰ τὴν ἐκ πίστεως] Propterea ex fide, Be. &c. vel, propter fidem, V. vel, respectu fidei, G. subdatur, V. vel, sub. contingit iustitia, Zeg. vel, sub. est hæreditas, Be. Pi. Par. sim. Camer. vel, sub. promissio: facta sunt Abrahamo egregia illa promissa. Pendet enim hoc ex illis quæ supra v. 13 P. Mirè compacta est huius versus ratiocinatio^q. Argumentum tale est, Aut ex Lege est hæreditas, aut ex fide^r: Non ex Lege, ut probatum v. 14, 15. Ergo ex fide: quod hinc amplius confirmat^t, ex promissionis tum gratia, tum universali atque omnimoda firmitate^t. ¶ Ut, &c. ἵνα καὶ χάρις] Unde factum est ut promissum esset ingens, quippe procedens ex summa Dei benevolentia tanquam ad amicum: ut diximus supra. Amicus amicum liberaliter remunerat, & tantò liberalius quantò ipse major est. Conductor operæ operam pari hostimento repensat^v. Ut (sub. fit, Be. Pi. Par. nempe hæreditas^x) per gratiam, Be. &c. ut promissio agnoscat gratia & indebita^y, ut gratiæ debeamus hæreditatem, non Legi^z. Quid ita? quia fides & gratia mutuò se ponunt & tollunt: Fides solâ gratiâ nititur; Gratia tantum credenti promittitur & datur, sicut dixerat v. 4, 5^a. ¶ Firma, &c. Ἐπὶ τὸ βεβαιῶν ἐστίν, &c.] Ut firma sit promissio (quæ si ex Lege esset, incerta foret & infirma ob imbecillitatem hominis, qui Legem præstare non potest^b: firma, utpote in immutabili Dei beneplacito, & perfectâ æternâque Christi iustitiâ fundata, non autem in hominis voluntate mutabili, & instabili obedientia. Vide Ezech. 16. 61. Rom. 9. 11. & 11. 29^c.) toti semini, Be. Pi. &c. Vis consecutionis est in πάντων, toti semini: quod proinde

Apostolus amplius declarat^c. Semini, nempe Abrahamæ, hoc est, omnibus credentibus^d, tam Gentilibus quam Judæis^e. Altera ratio cur fidem Deus respexerit, ut paria sperare possent pii, quibus à Deo lex nulla erat data, οἱ σβεβόμενοι Ἕλληες. Semen hinc intellige ὡς πικρὸς, ut modò v. 11. nomen patris^f. ¶ Non, &c. οὐ πῶς ἐκ τῶ νόμου μόνον, &c.] Non (vel, Id est, non, Be. Pi.) ei quod est ex lege tantum, (id est, non solum Judæis^g, credentibus scilicet^h, quos ut modò vocavit, ἐκ τοῦ νόμου: ita hinc, ἐκ νόμουⁱ quo non intelligit eos qui à Lege salutem quærebant, ut supra v. 14^k. sed qui Legem habebant^l, qui per nativitatem filii erant Legis, & ex ea quasi nati, ut foederati ac populus Dei^m. Ex τῶ νόμῳ, hinc idem quod, ἐκ τοῦ νόμου, Rom. 3. 19ⁿ.) verumetiam ei quod est ex fide Abrahamæ, Er. sic Vulg. Be. Pi. &c. Ἀβραάμ hinc est Genitivi casus. Illos indicat qui fidem habent Abrahami, id est, qualem Abrahamus habuerat^o. Intelligit proculdubio semen fidele: ad alios enim promissio non pertinet. Duplex id semen facit: ex lege, [de quo dictum,] & ex fide^p; id est, Gentiles^q, qui à nativitate peregrini^r, solâ fide Abrahamæ foederati erant^t. Μόνον cohæret cum τῷ, non cum ἐ. Non vult, promissionem ratam esse non solum legalibus, sed etiam fidelibus; (nam legales v. 14, 15. disertè excluderat) sed, ratam esse toti semini ei quod non tantum est ex Lege, sed quod etiam est ex fide Abrahamæ. Quod ut fieret, oportebat hæreditatem esse ex fide, non ex Lege. Est ergo tractatio particularum^s & τῷ, pro τῷ ἐ. ¶ Qui pater est (propagatione si non carnali, certè spiritali^v, & fidei^x, per similitudinem fidei & religionis^y.) omnium nostrum] Credentium, tam Judæorum quam Gentium^z: omnium qui unquam verè in Deum credidere, etiam ante Christi tempora^a.

17. Sicut scriptum est, (Gen. 17. 5^b.) Quia (Sed ὅτι hinc, ut superfluum, omitti debebat^c.) patrem multarum gentium posui (proposito scilicet, ac præordinatione certissimâ^d: vel ponam, sive constituam. Præter pro fut. obrei certitudinem^e.) te] Dictum hoc ad literam de semine carnali, Israel. Ismael. Madian. &c. Mystico tamen & sublimiori sensu pertinet ad semen spirituale^f. In his verbis causa est mutati nominis Abram in Abraham, elisâ literâ post γενεαλογίας causâ. Horum verborum sensum mysticum hinc usurpat Paulus, patrem ἀλληλογίζων (allegoricè vocans) eum qui exemplo præit: ut modò diximus^g. Hæc verba parenthesi claudenda sunt^h: quæ tollenda est, si pro ὁμοδοξ, credidit, legas, ὁμοδοξ, credidisti, ut legunt Sy. & Ar. & Ambrosiusⁱ. & quidam codices Latini^j, ut continetur sermo Dei ad Abrahamum: quam lectionem indè ortam puto, quod nescirent cum quo ἀπέναντι connectendum, quisve sensus ei dandus^k. Sed, credidit, habent Græci Codices^l, & Latini meliores^m; ideòque necessaria est parenthesiⁿ. ¶ Ante, &c. Κατέναντι ἐ ὁμοδοξ, &c.] Ante cui credidit Deum, Mo. Coram quo credidit? Hinc addenda interrogatio. De Abrahami fide locutus quærit coram quo, id est, quo teste, Abrahamus crediderit. Amat multum ἐρωτήσεις & πρῶματα (interrogationes) Apostolus ut notatum tum aliis, tum Isidoro Pelusiotæ. Ipse autem sibi respondet, Deo, id est, non sanè coram hominibus, quos fides ista latuit; sed coram Deo^o. Videlicet apud eum cui crediderat Deum, Ca. sim. Il. Coram eo cui (κατέναντι, pro, κατέναντι ἐστίν, &c. P.) credidit, Deo videlicet, Be. Pi. i. e. cognitione spiritali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit: quum apud homines filii nulli sunt nisi secundum carnem, &c. 9. Pater coram Deo, non coram hominibus, id est, non secundum humanum iudicium; pater enim spiritalis est^r: ante Deum, id est, iudicio Dei^t, infallibili^t: vel, in præscientia & decreto Dei, nam actus talis pater non erat^v: vel, ante eum, id est, ab ipso Deo est positus pater^x. Sensus loci, q. d. Nec mirum, illum vocari parentem eorum qui nec procreatione, nec adoptione, ipsius sunt: non enim vulgaris est illa paternitas, secundum naturæ leges, aut hominum institutionem, sed planè supernaturalis, ab illius Dei gratiâ voluntatèque profecta, qui dixit, Ego te constitui parentem, &c. 7. Al. Ad (vel, Nimirum ad, Er.) exemplum (vel, Ad similitudinem, vel Ad instar, Par.) Dei cui crediderat, Ti. Er. vel, ejus cui crediderat, Dei, Par. ex Chrys. Th. Tol. qui & Judæorum & Gentium

tium pater est, Rom. 3. 29. ut sicut Deus est omnium Pater creatione, sic Abraham fieret omnium Pater exemplo fidei: non enim hic dicit *ἐμπροσθεν*, aut *ἐναντίον*, ante, coram, sed *ἐναντίον*, i. e. ex adverso, e regione^b; ut Marc. 11. 2. & 12. 41. c. quomodo quod pingitur e regione sui exemplaris statuitur^d. Sic Abraham est pater omnium ex opposito Dei: sicut nempe antitypum ex adverso respondet typo quādam similitudine. Paternitas ejus respondet paternitati Dei, utraque est & universalis, & spiritualis, & ad solos fideles pertinens. Ostendere voluit dignitatem paternitatis Abraham^e. Κατέναντι respondet Hebræo נִצָּח, quod sign. coram, vel, ex opposito; sed & simile alteri, sive quod alteri respondet. Vide Gen. 2. 18. f. [& quæ ibi in Synopsi nostra.] ¶ Qui vivificat mortuos, (i. e. qui vivificare posset mortuos g, h. e. filium suum Isaac jam sacrificandum: confer Heb. 11. 17, 18, 19. h. Al. mortuos, i. e. emortua corpora Abraham & Saræ i. Non placet: 1. Quia sic impropria esset locutio. 2. Quia hoc in sequentibus dicturus est k. Cum [autem] non de oblatione Isaaci agatur, ut Heb. 11. 17, 18. & Jac. 2. 21. sed de ejusdem Isaaci ortu promisso, apparet mortuos hic per translationem dici homines decrepitos & per naturam inutiles ad gignendi functionem: ut ipse Apostolus verbis apertioribus jam-jam explicabit, & Scriptor ad Heb. 11. 12. Sic fides mortua quæ justitiam, ac consequenter salutem, de se non edit. A contrario ζωοποιεῖν, ἰσχυρῶς, est, ad talem functionem, utiles facere. Sic curare a lepra est ζωοποιεῖν, 2 Reg. 5. 7. Dicitur ζωοποιεῖν & qui nutrit, Gen. 6. 20. & qui a malis eximit, Psal. 71. 20. l. Al. Sensus, q. d. qui peccatores justificat, per quod a morte animæ revocantur ad vitam m: qui homines nihil spiritualis vitæ habentes vivificat per fidem, per quam nos filios Abraham vocat & facit. Ostendit quomodo Abraham factus sit pater Gentilium n. [Sensus,] Sicut Deus potest suscitare mortuos, ita potest facere ut Gentiles spiritualiter renascantur per fidem, & fiant Abraham filii o. ¶ & vocat (nempe cum effectu, ut sint; h. e. vocando seu verbo producit p. Respicit creationem lucis per verbum, Gen. c. 1. v. 3. Confer 2 Cor. 4. 6. q. Sicut Hebræis sæpe vocari est, esse, ita vocare, facere ut quid existat r: ut 2 Reg. c. 8. v. 1. Psal. 105. 16. t. Sicut enim Dominus servum vocans facit ut veniat, sic & Deus res eas quæ non sunt nec futuræ putantur u. ea quæ non sunt (i. e. vel, 1. res nullius ponderis aut momenti v: quales non esse dicebant prisci Scriptores. Plus dixit non esse quam mortuum esse x. Vel, 2. ea quæ foetui gignendo, fovendo, pariendo, sunt necessaria, δυναμὶς εἰς καταβολὴν σπέρματος, Heb. 11. 11. Philo De principatibus constitutione, τὰ δὲ μὴ ὄντα ἐκάλεισεν εἰς τὸ εἶναι, τὰ δὲ εἶναι ὡς ἀπαίσια, &c. (Non entia vocavit ut essent, ordinem ex confusione, ex dissimilibus fecit similia, &c.) Sic Plutarchus de Romulo novæ urbis conditore, πῶς δὲ ἔχ' ὑπαρχόντων. Idem de Themistocle, δὴ μὴ ἔχ' ὑπαρχόντων ἐκ τῆς οὐσίας. Vel, 3. non entia z: quæ nondum existunt in rerum natura a: τὸ nihil, ex quo Deus omnia eduxit. Estque ea phrasis Rabbinica quæ significatur creatio ex nihilo. R. Sal. &c. וְיָרָא וְיִקְרָא, vocat nihilum, & excluditur; (i. e. omnia ex eo, tanquam ex ovo pullus, excluduntur,) & τὸ ens, atque formatur; & Mundum, & extenditur b.) tanquam ea quæ sunt] i. e. Quali entia c: vel, tanquam sint, V. Be. Pi. i. e. cui perinde omnia sunt præsentia d. Deum omnipotentem prædicat duobus effectis, quæ naturæ & arti sunt impossibilia e; efficere ut sit quod non est, & ut mortuum reviviscat f: simul innuens hæc de Deo Abrahamum credidisse g. Hæc duo membra referuntur ad multiplicem posteritatem Abraham, quæ nondum erat h: prius, vivificat, &c. ad circumcisos, ex ejus quasi emortui lumbis natos; posterius, vocat, &c. ad Gentiles, qui prius non erant, &c. Vide Ose. 1. v. 9, 10. i. quod hic respicitur k.

18. Qui (scil. Abrahamus, de quo proposita fuerat quæstio l.) contra (vel, præter, vel ultra, Er.) spem (scil. humanam m, vel, secundum naturæ leges n, quoad naturalem potentiam generativam o: vel, cum prius non speraret p.) in spem, &c. Παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι Contra spem sub spe, Be. Pi. scil. Dei q, vel gratiæ, providentiæ r, & promissionis Divinæ t: vel, in spem, Vulg. Sy. in Di-

i. e. ita ut speraret ex Dei promisso t. Est hic antanaclassis v, vel ἐξ ὑμῶν * quam figuram amat Paulus. Spes insperata: quomodo, innuptæ nuptiæ; nescire quod scis; nec capti potuerunt capi, aliæque familia *. ¶ Ut, &c. z G. ¶ Etsi τὸ ἄνθρωπος, &c.] Ponitur hoc, vel, 1. ἐδιδόκει, sive declarative z, quid crediderit Abraham u; nempe se futurum patrem, &c b: vel, 2. τελικῶς c, sive causaliter d, ut causam finalem denotet *, ut fide fieret pater credentium, fide prælustre exemplum posteritati relinquens f: ut sic omnibus gentibus exemplo præiret. Vide supra v. 11. Omnes illi erunt יְיָ יִקְרָא, juxta Esa. 40. 31. ¶ Dicitur est, &c.] Gen. 15. 5. ¶ Sic erit semen tuum] Nempe ut stella cæli, quod ex Gen. 15. subauditur g, & in Vulgato additur, sed in Græcis cod. & in Chryf. Th. &c. non habetur h. Sumit autem Apostolus illa verba, ut & alia supra, in sensu mystico. Philo per semen intelligit καὶ ἀστέρες ὁδοὺς (lucida sidera) in Abrahami animo habentes & fulgorem & motus suos ad fidem instar, imò supra sidera: Paulus verò rectius eos qui ad exemplum Abrahami tales in animo, velut in terrestri cælo, luces essent habituri. Celebratum apud Pythagoricos, Εὐσεβέων ὁ βροτῶν γέννημα τέσσηρ, ὅσων ὁλόμωσεν. (Hominibus piis non minus delectior quàm ipso cælo.)

19. Et, &c. Καὶ μὴ ἀδυνάστες, &c.] Αδυνάτοι τῇ πίστει dicuntur qui aliqua de redubitant, ut ostendit Rom. c. 14. v. 1. collat. cum 1 Cor. 8. 7. 12. ἀδυνάτοι δὲ διαπορεύουσιν, 1 Macc. 11. 49. Oppositum est τὸ πληροφοροῦν, quod modò sequetur k. [Sic vertunt,] Ac minime infirmus (i. e. fortissimus l, ac constantissimus. Μετῴσις est m. Sic, Non gaudet stulti pater, i. e. valde dolet n.) fide, Be. sim. Pi. Er. V. ¶ Nec, &c. οὐ κατενόησε] Non consideravit, Be. Pi. Obj. Imò consideravit, Gen. 17. 17. Resp. 1. Non ita consideravit ut diffideret. Modum quidem quæsit, sicut & Beata virgo, Luc. 1. 34. non utique dubitando, sed potius admirando, &c o. Consideravit ad magnitudinem promissionis & virtutis Divinæ agnoscendam, sed sine difficultate credendi, &c p. 2. Consideravit quidem, sed non mansit id respiciens, hanc cogitationem expulit animo, fretus Deo pollicente. Ergò illud, κατενόησε, hic significat actum permanentem, ut aliquoties Hebræum נִצָּח, & Græcum hoc Heb. 3. 19. ¶ Corpus suum emortuum] Nempe ad illam functionem, de qua diximus supra v. 17. Viribus effectum t, ad generandum ineptum t. Sic membrum emortuum appellant Ebræi quod generare non potest v. Obj. At Abraham post multos annos ex Cetura filios suscepit, Gen. 25. x. Resp. 1. Dicitur emortuum non simpliciter, sed tantum quoad Saram, vetulam, &c. non item quoad juvenculam, &c y. cui suffragatur quod virtus generandi non utrique, sed Saræ tantum, a Deo data legitur, Heb. 11. 11. z. Non placet: quia & corpus Abraham h. l. emortuum dicitur a, & hic & Heb. 11. 12. quod & innuitur in Gen. 17. 17. & 18. 11. b. quia alioqui & juvenis corpus emortuum dici possit, quia vetulam imprægnare non potest c. Resp. 2. Abraham fuit simpliciter inhabilis ad generandum ex qualibet muliere, sed a Deo accepit donum fecunditatis d; quod etiam post obitum Saræ manuit, &c *. ¶ Centum annorum] Ex Gen. 17. 17. sunt qui aiunt unum defuisse annum, ideo adjectum illud π. Sic Græci dicunt ἑκατὸν, circiter decem f. ¶ Et (sub. non consideravit, Pi.) emortuam vulvam] Vel, uterum non ultra conceptui aptum, G. utpote anis nonagenariæ g, cujus matrix destituebatur vi attrahendi ac retinendi semen h: ad verb. mortificationem uteri, Pi. sic Er. i. e. sterilitatem i. Hunc uterum Philo imaginem ait gerere animæ quæ, a rebus in sensum cadentibus abdicata, ex Deo concipere incipit k.

20. In, &c. Εἰς ὃ ἔπαγγελίαν Θεὸς δὲ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ] i. e. ἀπιστίας & εἰς per contra non malè transtulit Syrus l. [Verba sic reddunt,] Ad (vel, Adversus, P. Par.) hanc promissionem autem Dei non addubitavit (vel, hesitabat, Er. Il. Ti. Tre. Camer. sic Ar. Eth. vel, disceptavit, Er. P. Mo. Pi. i. e. objectiones fecit m: vel, disjunctavit, aut disquisivit, Er. V. quomodo scilicet posset id fieri n, quod est diffidentis o. Διακρίνεται, hic, ut & Matth. 21. 21. Marc. 11. 23. Rom. 14. 23. Jac. 1. 6. idem est quod διεκρίθη, Mat. 14. 31. & 28. 17. p. ἐκδιέταλιν & ἐπαμφοτελλέειν Philoni: ut diximus ad Matth. 15. 9. Διακρίνεται, inquit Phavorinus, est dubitare, hesitare, disceptare,

95

Ham. ceptare, diffidere.) incredulitate, Be. Pi. vel, infidelitate, P. diffidentia, Ca. Mo. ob incredulitatem, Er. II. Ti. tanquam destitutus fide, Tre. ex Sy. Objicitur hic Gen. 17. 17. Resp. Verba illa non erant dubitantis aut diffidentis, sed gratulantis & admirantis. ¶ Sed, &c. Aug. smi. Αλλ' ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἡ πίστις, Sed corroboratus fuit, &c. Be. Pi. Passivum hoc hic valet quod Hebræum Hithpahel, pro quo & ipsi Hebræi sæpe ponunt aut Kal aut Niphal. Sic Psal. 52. 7. in Hebræo est in Kal ἵψ, Græcè in passivo ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἡ πίστις, utrumque pro, firmavit sese. Quamquam autem se firmasse dicitur Abrahamus, intelligendum hoc est Dei excitatu & ope præsentissimâ. Posse enim dicimur etiam quæ per Deum possumus. ¶ Dans (Arab. Servavit, i. e. salvam, integram & illibatam, reliquit, nihil ei detrahens incredulitate v.) gloriam Deo] Omnipotentia & veritatis suæ: Verbo Dei credens, cui nihil est impossibile v. Non curiosè scrutatus est, quomodo hoc fieri posset, sed statim credidit, Deumque collaudavit tanquam beneficii auctorem, ac si jam actu dedisset: nihil sensit aut credidit Deo omnipotente indignum. Dare gloriam Deo dicitur qui aut facit, aut dicit, aut, ut hic Abrahamus, cogitat id quod Deo honorificum est, sive id quod Dei proprietatibus convenit. Vide Luc. 17. 18. & quæ dicta ad Matth. 26. 63. b.

21. Plenissime, &c. καὶ πληροφροῦντος] Et certus factus, vel, certâ acceptâ persuasione, Er. V. Ac plenè (vel, planè, G.) persuasum habens, Pi. G. Et planè persuasus corde: proprium fidei veræ: quæ hic elegantissime describitur, quod sit plena persuasio in Dei potentia & voluntate nobis in Verbo patefacta. Persuasionisque plenius, cuncta fato egi, ait Suet. de Tiberio. Propriè πληροφροῦντος qui fiducia suâ, quasi plenis velis, fertur ad eam rem quâ confidit: ut sit Metaphora à navibus. Πληροφροῦντος est, impleri aliquâ re, ut apparet Eccles. 8. 11. ubi in Hebræo מלא, plenum est: sic & 2 Tim. 4. 5, 17. Hinc ducta translatio ad persuasionem, quia ubi quis non dubitat, sed rem pro certa habet, ejus cor dicitur tali re esse plenum. Vide infra 14. 5. Hinc πληροφροῦντος, plenè persuasus est, etiam apud Isocratem Trapezitico. Ac plenè certioratus est, nempe à Spiritu Sancto, cujus donum est fides. Vide Luc. 1. 12. ¶ Quia, &c. ὅτι ἐπαγγελία, &c.] Eum (nempe Deum: quod nomen præcessit i.) quod promiserat (Vox passiva significationem habens activam. Græcismus. Sic Libanius, δεικνύσας ὁ ῥήτωρ, differit orator. Επαγγέλλεται semper deponentialiter ponitur in his Libris pro promittere.) posse etiam efficere, Be. sic Pi. Cum potentia & effectum significat, q. d. Potens est implere, & implebit, ut tam verax sit, quam potens: nam utrumque sibi persuaserat. Promissâ pro rebus certis habentur, si nec de voluntate, nec de potentia, promittentis dubitatur. Deum velle quod promittit facile est creditu. Potentiam ergo nominat, non veracitatem, quia illa, quàm hæc, longè facilius creditur. De potentia illi dubitant qui nihil aliud Deum esse putant quàm ipsam naturam. Qu. Sed quid magnum erat, fides de omnipotentia Dei? Resp. Hoc laudandum, quod fides ejus erat prompta, devota, & obediens, qualis in paucis reperta est, illo præsertim tempore quum penè universus orbis errabat in cultura dæmonum, &c. f.

22. Ideo, &c. διὸ καὶ ἐλάβον, &c.] Quapropter (Ob tam heroicam fidem: quia sic credidit, in Deum vivificantem mortuos, & omnipotentem, & auctorem salutis per Christum: quæ fides complectebatur Christi mortem, & passionem, ac resurrectionem pro nostra salute: quæ quidem omnia & Abrahamus, sive implicite, sive explicitè, credidit, & in Isaac sacrificio significata erant. Talem autem fidem intelligi constat ex seq. v. 24. 25. cujus fidei exemplar in Abrahamo præcessit. Nec tamen merito fidei justitia h. l. adscribitur, sed dono & gratiæ Dei, qui eam acceptavit.) etiam hoc imputatum est ei, &c. Be. Pi. i. e. Illa fides habita est pro egregia re ac valde laudabili. Hæc sententia, Fidem Abrahami à Deo pro re magna acceptam, posita fuit à Mose, Gen. 15. 6. ante natum Ismaelem. Sed cum parium par sit ratio, rectè & à Paulo ad fidem de ortu Isaaci, & à Jacobo ad eam fidem quæ in oblatione Isaaci emicuit, refertur. Fidei enim si initia Deo placent,

multo magis incrementa: nec ulla sunt piorum opera in quæ fides non influat. Ingenium fidei Abrahamæ antè descripserat, quod scilicet non suis viribus, sed Divinâ tantum virtute, nixa esset. Atque hinc, inquit h. l. (quia nimirum nihil de sua præstantia, totum de Dei benevolentia potentiæque, speravit) ut fides ad justitiam illi fuerit imputata, Divinâ, quam amplexus erat, virtute pro eo laborante, fortiterque præstante quod humana frustra tentasset infirmitas.

23. Non—tantum propter ipsum] Rectè: nam historias illas de Abr. Is. Jac. Jos. legibus suis præposuit Moses, ut eo exemplo omnes ad pietatem excitaret. Notat id Philo. Sic & impiorum facta & poenæ scripta sunt ad deterrendos alios, 1 Cor. 10. 11. Transfert hic hypothesein ad thesin, & subest tacita occupatio, fuit hoc privilegium Abrahamæ personale, quod nihil ad nos. Imò, inquit, communem Ecclesiæ doctrinam hoc continet. Dicunt Pontificii, Scripturas S. ex causis tantum particularibus propter illos homines & illa tempora fuisse exaratas: Imò, inquit, ad perpetuam Ecclesiæ usum, &c. Vide Rom. 15. 4. 2 Tim. 3. 16.

24. Propter nos] Christianos intelligit, ut sequentia ostendunt. ¶ Quibus reputabitur] scilicet fides ad justitiam. ¶ Credentibus in eum qui suscitavit Jesum, &c.] Eadem ferme verba habes 1 Pet. 1. 21. Hæc est fides major fide Abrahami. Nam Abrahamus & Sara mortui erant figuratè, Jesus verè atque perfectè. Attende, fidem hanc esse totius Evangelicæ fidei summam. Qui hæc credit, credit Jesum esse verum Messiam, Filium Dei, & hominem; eundemque mortuum & resurrexisse pro nostra salute. Qui excitavit Jesum, sponforem nostrum, eo ipso demonstrans, sibi per mortem illius esse satisfactum, &c. f.

25. Qui traditus est] A Deo Patre, nempe in mortem: quod & infra subauditur, 8. 32. Vide ad Matth. 17. 22. Respicitur Græca Versio Esa. 53. 6. Κῆρ τοῦ ῥέδοντος αὐτὸν ἡ ἀμαρτία ἡμῶν. Sed dicunt Hebræi, Qui tradiderunt seipsos ob sanctificationem Dei, i. e. morti tradiderunt. ¶ Propter delicta (non sua, sed nostra] h. e. Fidelium, seu mea, seu vestra, o fideles Romani! nempe expianda per mortem: ut pretium peccatorum nostrorum Deo solveret, ut poenas peccatis nostris debitas lueret, non tantum nostro bono, sed & nostro loco. Propter h. l. designat, vel, 1. finem, q. d. ad satisfactionem pro offensis nostris; vel potius, 2. efficientem, q. d. offensarum nostrarum causâ impellente & merito, quia Christus earum poenas, tanquam sponsor, in se suscepit. ¶ Et resurrexit propter (vel, ad, Be.) justificationem (vel, justitiam, Camer.) nostram] Vel, nostri, Pi. Potuerat dicere, Qui mortuus est & resurrexit ut nos à peccatis justificaret, i. e. liberaret; sed amans ἀνιδεῖτα morti conjunxit peccata, quæ sunt mors animi; resurrectioni autem adeptionem justitiæ, quæ est animi resuscitatio. Mirè nos & à peccatis retrahit, & ad justitiam ducit, quod videmus Christum mortem non formidasse pro doctrinæ suæ, peccatis contrariæ & ad justitiam nos vocantis, testimonio, & à Deo resuscitatum ut eidem doctrinæ summa conciliaretur auctoritas. Vide 1 Pet. 1. 3. Christus morte suâ pretium non peccatorum solum, sed etiam justitiæ & salutis, solvit: redemptio enim & liberationem à peccato, & justitiæ perditæ reparationem & salutis operationem, includit. Tota redemptio nostra, aliàs resurrectioni Christi ascribitur, ut Rom. 10. 9. aliàs morti, ut Rom. 3. 24. & 5. 10. Eph. 1. 7. quam remissionis peccati & justificationis nostræ causam esse evincunt hæc loca, 1 Tim. 2. 6. Heb. 7. 27. & 10. 12. 1 Joh. 1. 7. & 2. 2. Apoc. 1. 5. & 1 Pet. 2. 24. Cur ergo Apostolus sic distinguit, quasi mors solum pro peccatis satisfactoria, resurrectio verò justitiæ meritoria, esset? Resp. 1. Resurrexit, ut esset exemplar justificationis nostræ, ut suâ resurrectione typum quendam nobis præferret resurgendi ad justitiam, sive vitæ novitatem. Non placet: 1. Propter eodem modo sumendum in utroque membro. At, propter delicta, non est tanquam exemplar, sed tanquam vera satisfactio: ergo nec, propter justificationem, est tanquam exemplar. 2. Sic confunduntur justificatio & sanctificatio. Resp. 2. Sensus est, Resurrexit, ut hoc argumento adduceremur ad fidem, & per fidem ad justificationem.

60

* Per. ex
Caj. E. ex
Sasbout.
Q. in Tol.
f. v.
s. Per.

stificationem *: ut crederemus illum esse Messiam & Filium Dei; & propter eam fidem iusti haberemur à Deo. Sic resurrectio Christi generat spem, &c. 1. Pet. 1. 3. ita adducit ad fidem. Non placet: 1. Quia eo sensu omnia Christi, sed & Apostolorum, miracula propter justificationem nostram edita dici possent. 2. Quia non sic traditus est propter delicta nostra, ut mors ejus argumentum nobis esset. Resp. 3. Etsi resurrectio Christi præcisè, seu per se, sumpta, non meruit, quia non erat opus viatoris: meruit tamen, quatenus fuit ultimus terminus mortis & omnium passionum Christi, & cum illis quasi unum idemque opus morale redemptionem generis humani constituit. Unde quod morti proprium est, subindè resurrectioni ascribitur. Resp. 4. Propter justificationem, i. e. propter applicationem & propalationem justificationis. Resurrexit, ut redemptionem per mortem factam nobis ad vitam & justitiam applicaret, & communicaret per prædicationem Apostolorum, qui salutem hanc mundo annuntiarent atque conferrent, & per communicationem Spiritus Sancti, &c. hæc autem Deus non nisi post resurrectionem Christi fieri voluit, Luc. 24. 46, 47. Joh. 7. 39. Act. 1. 8. Non placet: quia ut in priore membro vera causa remissionis peccatorum intelligitur, ita in hoc posteriore, &c. Si enim ista ante resurrectionem Christi facta essent, non tamen ante resurrectionem plenè essemus justificati. Resp. 5. Propter justificationem nostram, scilicet demonstrandam: ut resurrectione suâ doceret, poenas nostras ferendo se prorsus exhaustisse, justitiæque Divinæ plenè satisfecisse. Nisi enim Christus morte suâ peccata expiasset, ac justificationem nobis impetrasset, resurgeret ex morte ad vitam æternam non potuisset. Vide Esa. 53. 10, 11, 12. Act. 2. 24. 1 Cor. 15. 17. Non placet: de vera enim justificationis causa hic agitur, non de testificatione ejus: [Nec illi de testificatione tantum accipiunt.] Propter justificationem nostram, h. e. justificationis nostræ meritæ causâ & jure: quia enim Christus plenè satisfecit, jure solutus est, &c. Resp. 6. Christus mortis suæ pretium & meritum resurrectionis suæ potentiâ reddidit efficax ad nos justificandos, nobis videlicet illud applicando. Meritum justificationis respectu Christi erat in morte ejus, efficacia autem illius quoad nos à resurrectione ejus pendebat. Salus nostra morte Christi inchoata, resurrectione demum perfecta est. Nisi enim mortuus revixisset, justificare nos non potuisset, neque merito, neque efficaciam, teste 1 Cor. 15. 17. Sed hæc de re non est anxie disputandum. Non enim Apostolus mortis & resurrectionis effecta dividit, sed tantum discernit, juxta proximòs utriusque fines, mortis enim proprius finis erat peccatorum expiatio, resurrectionis justitiæ imputatio; & ruditati nostræ se accommodat. [Sensus loci est, q. d.] Ut igitur Abrahamus ita Deo credidit, ut nihil de suis viribus, omnia de Dei bonitate atque potentia, speraret; ita qui per fidem coram Deo justificari postulant, nullam in suis operibus, totam in Dei potentia Christi gratiâ & justitiâ, fiduciam suam collocare debent; & pròinde, inter causas justificationis opera nostra non esse numeranda, sed fidem solam conditionem esse quâ justificationem assequamur: [quod erat demonstrandum.]

CAP. V.

1. Justificati, &c. Δικαιωθέντες ἐν] Cap. præced. justificationis modum, per fidem; & subiectum, quosvis, Judæos & Gentes; & causam illius ἀποκαταστάσιν Christum, esse ostendit. Hoc capite justificationem illustrat, 1. ab effectibus ad v. 12. 2. à comparatis, indè ad finem. Postquam ostendit ex fide, non ex Lege, esse justitiam, hoc cap. exponit magnitudinem atque excellentiam hujus justitiæ, vel fructus, ornamenta, & decora, quæ justificationem consequuntur. Hæc sententia coheret cum Rom. 4. 24, 25. ubi fidem dixerat imputari, &c. Indè infert nos per fidem justificari, &c. Justificati igitur, Be. Pi. vel, Mundati, G. Absoluti à peccatis nostris per Christi mortem, quod in præced. evicerat, &

per resurrectionem ejus in vitam æternam asserti, de quo hoc cap. differit. Hactenus de Justificationis naturâ dictum est. Nunc de Salute, quæ Justificationem sequitur, agendum, & demonstrandum, hominem per fidem Christi justificatum servatum iri per solam Christi, quam fides amplectitur, justitiam. Ut non magis ad Salutem, quàm ad Justificationem, obtinendam operum merita conducant. ¶ Ex fide] Vel, Per fidem, G. non ut qualitatem nobis insitam, sed ut instrumentum. ¶ Pacem habeamus] i. e. Conservemus cum Deo, non peccantes amplius. Pacato deinceps animo simus, nullam ob peccata damnationem anxie metuentes, utpote jam Deo reconciliati. Al. Pacem habete inter vos, cessentque contentiones inter Judæos & Gentes, &c. Non placet: 1. Non congruit hoc verbis sequentibus. 2. Non dicit, habete, sed, habeamus, vel habemus. Ex-uev, habeamus, hic legunt Vulg. & Orig. Chrys. Theod. Oecum. Anselm. Tertul. & Ambros. At Exuev, habemus, legunt exemplaria Græca quæ nunc habentur, & Ambros. & in contextu, Orig. & Theophyl. & quidam Codex MS. Nondum exhortationi, sed doctrinæ adhuc, intendit Apostolus. Εἰρήνην ἔχουσιν] Pacem habemus, Be. Pi. &c. i. e. reconciliationem cum Deo. Redimus in gratiam cum Deo: amicitia Dei fruimur. Vide quæ Rom. 4. 4. hic εἰρήνη quod ibi, & jam mox, χάρις. Sicut Abraham, amicus Dei fuit, Jac. 2. 23. sic & nos. ¶ Ad, &c. Πρὸς τὸ Θεόν] Apud, vel Erga, Deum, Be. Pi. Par. Cum Deo, V. Par. Rectè: 1. Hoc enim maximè conscientiam urget, quod Dei manus nē morte quidem effugimus. 2. Ut significet, pacem hanc esse Divinam, non mundanam. Justificati pacem apud se non habent, passionibus contra rationem militantibus, & carne contra spiritum, demone impugnante, hominibus persequentibus, &c. ¶ Per Dominum, &c.] Mediatorem hujus reconciliationis, Christi virtute, eoque auctore. Ei post Deum gratiam debemus. Causam jam exprimet.

2. Per, &c. Διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν χάριτι τῆς πίστεως] Per quem (Christum): ejus opera & merito. etiam (ἡ) copulat & auget; q. d. Hoc non habemus per solum Deum, sine mediatore interveniente, sed & per Christum. fide (non operibus aut meritis) adducti fuimus (nempe tunc cum credere cœpimus). Ad verb. adductionem habuimus, Pi. ut significet, nos non sponte & ultrò accessisse, sed adductos esse, per Spiritum, Heb. 2. 10. Christo vocante, & Patre trahente. Vel, contigit nobis ut perduceremur, Er. vel, aditum, five accessum, habuimus, P. Mo. Ca. II. five, nati sumus, Ti. Πνεῦμα respondet Hebræo רוּחַ & קֶדֶשׁ, unde προσευχὴ tum hic, tum Eph. 2. 18. & 3. 12. est, aditus ad rem vel personam. Multi accedunt qui non admittuntur. Quare προσευχὴν ἔχει est, ita adduci ut libere admittaris ad Principis audientiam, vel etiam favorem, ex collat. Eph. 2. 18. & 3. 12. ad conspectum & gratiam, &c. Eadem locutio, 1 Pet. 3. 18. Metaphora à Regibus, ad quos aditus non patet, nisi per προσευχάς, conciliatores; ut elegantiores Græci loquuntur. in gratiam hanc (τῆς πίστεως, pro τῆς χάριτος, tantam, tam eximiam, præsentem novæ Legis, beneficium justificationis, vel pacis cum Deo) in qua (vel, i. fide: per quam. Vel potius, 2. gratiâ: quâ intelligit vel gratuitam Dei benevolentiam; vel eam conditionem in quam gratuito sumus adsciti. stamus, Be. Pi. &c. vel, stetimus, nempe ex quo sumus justificati: stamus, i. e. cavemus nobis à peccatis. Nam sicut qui peccat cadere dicitur, Heb. 4. 11. Jac. 5. 12. sic stare qui à peccando abstinet, Rom. 14. 4. 1 Cor. 10. 12. Est hic præter. pro præf. more Hebræo. Al. Significat progressum ad ulteriora & majora bona, quæ speramus: in hac gratia stantes adhuc sumus; nondum enim perventum est ad statum ubi sedendum est. Al. Verbum est forense, ut Psal. 1. 5. & 130. 3. q. d. Stamus in judicio Dei victores. Latini stare dicunt pro, vincere causam; & causâ cadere, pro vinci. Al. Stamus, i. e. firmi permanemus, aut erecti. Potest enim opponi vel τὸ πένειν, ut 1 Cor. 10. 12. vel τὸ κείσθαι. Stamus, non jacentes, aut depressi; sicut olim in Lege Judæi, ut qui in peccatis sunt; sed erecti, & ad magnam promoti dignitatem, erecti ad aspectum rerum cœlestium, firmi ad resistendum, parati ad pugnandum,

dum, prompti ad ambulandum, & quasi accincti ad operandum. Quamquam in S. S. stare plerumque idem est quod esse, versari, manere^b. *Stamus*, i. e. confianter perseveramus^c, nec ullis ab ea rebus adversis dimovemur^d: certi ac securi sumus de gratia Dei præsenti & futura, quadrati & immoti^e. Opponit hoc rebus mundanis, quæ, etiam dum sunt, nunquam in eodem statu permanent, 1. Cor. 7. 31^f. Potest aliquis accedere principem, ejusque gratiam consequi, eaque facile rursus excidere^g. Exprimit stabilitatem gratiæ & donorum spiritualium^h. Gratia non interit, eam non auferunt tempus, adversa, Diabolus, homines, mors, &c. imò post mortem perfectior est & æternaⁱ. [Sensus loci, q.d.] A quo tum alia habemus beneficia, tum hoc vel maximum, quod ille nobis dedit credendi causas, ut sic per fidem perveniremus ad illam Dei amicitiam ac benevolentiam. Pro τῇ πίστει in MS. [est,] & τῇ πίστει, quod Pauloustitius: & solent facile excidere literæ repetitæ^k. Opponitur hoc duplici tentationi, 1. de ira Dei: 2. de nostra mutabilitate. Facebat ergo ἐπιτολὴ Papistica, quâ nos fallaci conjectura de gratia Dei contentos esse volunt, &c.^l. ¶ Et, &c. καὶ ἡμεῖς χαίρομεν ἐν τῇ ἐλπίδι, &c. Et gloriamur (nempe in Domino^m: ut 1. Cor. 1. 31. Hæc gloriatio laudabilis est, quæ fit ob aliquid acceptum à Deo, quod non sibi, sed Deo auctori, tribuit; vitiosa verò, quâ quis magnificè de se sentit ac prædicat propter aliquid cujus se causam facit: *gloriamur*, i. e. nos magnos, illustres, beatos, reputantes ob hanc gratiam acceptamⁿ. Vel, *exultamus*, Be. vel, *fulcimus*: καυχώμεθα est, aliquâ re inniti, ut diximus supra 2. 17, 23. Itaque ἡ γὰρ, quod est *gaudere*, vertitur & per καυχώμεθα, & per κατὰ τὴν χάριν ἡμεῖς ὡς ἡμεῖς, quæ paræ sunt significatūs^o.) *spe* (vel, *in spe*, Vulg. Be. *ob spem*, Pi.) *gloriæ divinæ*, five Dei, Ca. Be. Pi. &c. *gloriæ*, non quâ Deus gloriosus est^p, sed quâ glorificabit nos^q, quâ à Deo accepturi sumus secundum promissâ Christi^r, in æterna beatitudine^s. Vel, *gloriæ filiorum Dei*, Vulg. sic Zeg. ut vocatur Rom. 8. 21. sed nulli Codices Græci sic habent, nec Syrus^t: *spe* expectantes gloriam, &c.^v. sperantes nos fore gloriosos Divinâ gloriâ^x. *Spes gloriæ*, pro gloriâ sperata. Hebraismus^y.

3. *Non solum autem* Sub. *gaudemus*, vel *gloriamur*, eâ *spe*, five *gratiâ*, G. Er. V. E. Me. &c. Ellipsis Paulo frequens^z. ¶ *Gloriamur in* (vel, *de*, Pi.) *tribulationibus* Occupatio, Quid juvat spes magnifica Christianos, qui omnium miserrimi sunt? Imo, inquit, tantum abest ut hæ calamitates spem pacemque nostram lædant, ut de eis gloriemur^a, & eis spes confirmetur atque augeatur^b. Hic proprius effectus magnæ illius, i. e. Christianæ, fidei, *gaudere adversis*^c, non quibuscunque^d, [sed] quæ propter Dei & Christi nomen eveniunt^e. Exemplum Vide Act. 4. 41. quale in V. T. frustra quæras. Adde 2. Cor. 7. 4. & 8. 2^f. ¶ *Scientes* (vel, *Ut qui sciamus*, Pi. non speculative, sed practice, ex testificatione Spiritus Sancti, &c. ut Rom. 8. 28. 2. Cor. 5. 1. Hæc πάντοτε πειρασμοὶ πονηρῶν ἔσονται) quod *tribulatio patientiam* (ἐπαύριον *sufferentiam* vertit Tertul. alii Latini, *tolerantiam* aut *patientiam*. Eam intellige per quam Dei causâ mala quævis libenter toleramus^h.) *operatur*, Κατεργάζεταιⁱ ¶ *Perficit*, Sy. & Ar. in Di. i. e. ad perfectionem promovet, magis magisque auget^j. *Parit*, V. Nempe in credentibus^k. *Efficat*, V. sic Be. Pi. Non per se, sed ex accidenti, & organicè, accedente Divinâ gratiâ, &c.^l. non quod sit efficiens causa patientiæ, sed quod exercendæ patientiæ occasio & materia sit^m. De utilitate adversorum pulcra & Paulo satis consentientia habet R. Israel De Anima, c. 28. & 33ⁿ.

4. *Patientia—probationem* Ità Di. ex Sy. & Ar. Er. nempe fidei, spei, cæterarumque virtutum Christianarum^o. Vel, *explorationem*, nempe sui ipsius^p: nam patiendi discit homo suas vires^q, & veritatem atque constantiam justitiæ suæ, quippe quæ durat in malis, Matth. 13. 21^r. dum experiundo nōrunt vim Spiritus illius, quo sustentantur in cruce^s. Δοκιμῶν ¶ *Experimentum*, Cam. *Experientiam*, Be. Pi. Par. Experiuntur se veros esse & probatos, non adulterinos, Dei filios, quod crucem fortiter ferunt, &c.^v. Divinam in malis liberationem sæpe experti libentiùs crucem subeunt, &c.^x. Alibi sumitur id nomen [δοκιμῶν] respectu aliorum^y. Huic

loco repugnare videtur Jac. 1. 3. ubi contrario ordine legitur, *probationem fidei perficere patientiam*^z. Idem verò causa & effectus sui esse non potest^a. Sed non repugnat: 1. Sicut enim fides gignit spem, & hæc vicissim illam fulcit ac sustinet; sic probatio fidei in afflictionibus efficit patientiam, & hæc vicissim probatam reddit fidem^b. 2. Voces diversæ sunt: hinc δοκιμῶν^c, quæ passivè semper accipitur^d, valétque *experientiam*, quæ per patientiam generatur h. l; ibi δοκιμῶν, quod *probationem* significat activè, h. e. explorationem, quo nomine vocatur afflictio, quia fidem probat^e; & metonymicè ibi sumitur pro *rebus adversis*^f. *Probatio* in Jacobo est ipsa res quæ probat, scil. tribulatio^g; sic est occasio, materia, incitamentumque patientiæ: in Paulo, experimentum quod ex probatione resultat^h, five id quod est exploratum & probatumⁱ; & hoc est effectus patientiæ^k. ¶ *Probatio—spem* Nempe gloriæ Dei, v. 2. Vide Rom. 8. 29. Phil. 3. ult^l. Spem certissimam, fore ut nunquam sub cruce concidant, sed emergant tandem gloriosi^m. *Experientia* superioris liberationis excitat spem futuræ, &c.ⁿ. Nam qui scit se durissima pati Dei causâ, ejus spes magis magisque accenditur, tum ex Dei bonitate, cui non convenit talem patientiam non munerare; tum ex promissio Christi, Mat. 5. 12. Joh. 16. 20°. Spes patientiam præcedit, sed *spem* hic vocat spei robor, &c.^p.

5. *Spes autem* (in Dei promissis fundata^r) *non confundit* Vel, *pudescit*, Be. Pi. &c. i. e. non fallit^s. Locutio sumpta ex Psal. 22. 5. Est μετανοοῦσα, quia plerumque pudere eos solet qui vanis pollicitationibus fidem habuere^t, five qui frustrantur expectatione^v. Vide Sirac. 2. 10^x. Spes vitæ pellit foras eum pudorem qui ex afflictionibus oriri solet coram hominibus^y. Nè quis dicit, parum est quod non re, sed spe, datur, Non est, inquit, spes nostra, qualis humana, quæ hominibus nititur, fallax; sed certissima & infallibilis, quæ ad promissâ & sperata certò perducit. *Confundi* est, spe suâ excidere^z. Notavit in hac periodo gradationem August. quam figuram amat Apostolus, ut videre est Rom. 8. 29, 30, 39. & 10. 13, 14, 15^a. ¶ *Quia charitas Dei* (vel, 1. quâ nos Deum diligimus^a, & sumus amici Dei; amicos autem non confundet^b: ita sumitur *charitas Dei* Luc. 11. v. 42. Joan. 5. 42. 1. Joan. 3. 17. & 5. 3^c. Vel, 2. quâ Deus nos diligit^d: ita sumitur Rom. 8. 39. 2. Cor. 5. 14. Eph. 3. v. 19. 1. Joan. 3. 16. & 4. 9. & h. l. ut patet, 1. ex v. 8e. ubi vocatur *charitas Dei* εἰς ἡμᾶς, erga nos^f: 2. ex scopo loci, qui est commendare dilectionem Dei, &c.^g. ex illa certè, non ex nostra dilectione, Christus datus est^h: 3. quia hæc charitas complectitur omnia dona Spiritus Sancti: at charitas nostra una est virtusⁱ. Obj. At huic repugnat quod *in nobis esse*, & quod *effundi* dicitur^k. Resp. Hæc *effundi* dicitur *in cordibus nostris*, non ut adjectum in subjecto hærens, sed ut objectum, in adjecto fidei sensu relucens^l; quia scilicet sensus dilectionis Dei *effusus est in cordibus*: ut sit Metonymia subjecti^m.) *diffusa* (vel, *effusa*, Be. Pi. &c. i. e. abundanter testataⁿ, largiter data^o. Effusio hæc de effectibus Divinæ charitatis intelligi debet^p. Al. *effusa*, in baptismo, & operibus virtutum, &c.^q. Alibi *Spiritus effusus* in Christianos, i. e. ubertim datus, dicitur, ut Act. 2. 17, 18, 33. & 10. 45. Tit. 3. 6^r.) *est in cordibus nostris* (ubi clarè manifestatur hæc dilectio Dei^s. Vel, *animis nostris*. Nam quisque sibi conscius donorum quæ acceperat, rectè indè colligebat magnum in se esse Dei amorem. Non solent tam magna promutuo ii dare qui fidem volunt fallere. Adde 2. Cor. 1. 21, 22. Eph. 1. 14^t.) *per Spiritum Sanctum qui datus est nobis* Non solum dona sua nobis communicando, sed & in nobis habitando, quo sumus effecti Divinæ consortes naturæ, Deo amici, chari, dilecti^v: qui nos de charitate Dei erga nos certiores reddit, Rom. 8. 15, 16^x. Hoc dicit, Eò minùs dubitandum habemus de rei speratæ eventu, quia etiam arrham à Deo accepimus Spiritum Sanctum^y. Hæc verba connectuntur; vel, 1. cum verbis proximè præcedentibus^z; spes non confundit, quia dilecti sumus à Deo, idque abundantissimè: nam ex amore dedit Spiritum, &c.^a. quia spes nostra non mutabili hominum benevolentia nititur, sed summa Dei charitate, quæ nunquam deficere potest, quippe quæ non à nostra dignitate, sed

^b Per.
^c Per. sic
Pi. Bra.
Par.
^d Per.
^e Par.
^f Per. ex
Chryf.
^g Par.
^h Chryf.
in Tol.
ⁱ Per. ex
Chryf.

^k G.

^l Par.

^m Pi. sim.
Tol.

ⁿ Tol.

^o G.

^p Par.
^q Par. sic
V. Tol.
^r G.
^s Tol. sim.
Pi.
^t Par.
^v V.
^x Ca.
^y Par.

^z E. sim.
Be.

^a Par. sim.
Pe.
^b Tol.
^c G.
^d Tol.
^e G. sim.
Tol. Par.
^f G.

^g Par.

^h G.

ⁱ Di.
^j G. sim.
Par.
^k Par.

^l Per.

^m G.

ⁿ Di.
^o G. sim.
Cam.
^q G.
^r Tol.
^s Cam.

^t Pi.

^v Par.
^x G.

^a Di.

^b Par.
dub. 3.

^c Di.

^d Par. ib.
Tol.
^e Be.

^f Par.

^g G.

^h Per. sim.
Tol.

ⁱ Tol.
^j Per.
^k Tol. sim.

^l Per.
^m Pi.

ⁿ Cam.

^o Par.

^p G.

^q Per.

^r G.
^s G. E. Me.
sic Tol.

^t G.

^v E.
^x G.
^y V.

^a Tol.

^b G.

^c E. ex
Aug. Me.

^d T. Gom.
^e Me.

^f E. ex
Chryf. &

^g Th. & Caj.
Tol. Be.

^h Par. Gom.
G. V. Ca.

ⁱ Zeg.
^j Par. Be.

^k G. Pi.
^l Par.

^m Gom.
ⁿ Q. in

^o Wil.
^p Tol.

^q Q.
^r Gom.

^s Pi.
^t G.

^u Er. Par.
^v E.

^w Me.
^x G.

^y Wil. ex
Gor.

^a G.

^b Tol.

^c Gom.

^d G. 7

^e Faus in
Wil.

^f Tol.

fuo non pepercit. ¶ *Cum adhuc peccatores, &c.* Re-
petit paulum mutatis verbis sensu eodem quod dixerat,
ut egregium & memoriae infigendum. Peccatores, id est,
nondum reconciliati, sed in statu peccati, peccatis pecca-
ta addentes; peccatis dediti, in quibus regnat pecca-
tum; mortui in peccatis: ut vox, peccatores, sumitur
Luc. 7. 34. Joh. 9. 31. sic & 1 Joan. 3. 9. & 5. 8 v.

9. Multo igitur magis. Hic jam sequitur illatio ma-
joris, i. e. magis credibilis, rei. Argumentum est à mi-
nori, vel à majori ad minus. ¶ *Justificati* i. e.
Vel, ad veram atque internam puritatem sive iustitiam
perducti. Vel, Deo reconciliati. Al. *Justificati*, ni-
mirum ex parte Christi merentis nobis veniam; & ex
parte Dei, veniam nobis offerentis sub conditionibus in
Evangelio propositis, quanquam non ex parte nostra,
sive ita ut à nobis actu percepta sit. Cui sententiae favet;
1. scopus loci, qui est commendare charitatem Dei &
Christi erga nos: ea autem spectatur in iis quæ Christus
fecit ad nostram justificationem, hoc est, in morte Chri-
sti, &c. non in iis quæ à nobis exiguntur. 2. Collat.
v. 8. ubi Christus mortuus dicitur pro nobis, (quod idem
valet quod, *justificati morte ejus*: ut liquet ex collat. v. 8,
9, 10.) dum essemus peccatores, h. e. improbi: ad quos
certè actualis justificatio non pertinet. 3. Collatio hu-
jus justificationis cum condemnatione per Adamum, v. 16.
ubi *condemnatio* ad omnes pertinet, ideòque & *justifica-
tio*, &c. Actualis autem justificatio ad omnes non perti-
net, sed tantum ad credentes, &c. ¶ *In sanguine
ipsius* i. e. Per mortem ejus. Est *μετάνοια*. Nam san-
guis, sive mors cruenta, Christi causa fidei, fides iustitiæ.
Is ordo manifestus supra 3. 25. ¶ *Salvi, &c.* *Σω-
σόμεθα, &c.* Servabimur per eum ab ira illa, Pi. sic Be.
nempe Dei, quæ opponitur paci cum Deo, v. 1. à iusta
vindicta quæ Deus punit peccatores, ab ira ventura, h.
i. e. morte æterna. Eripiemur à communi exitio quod im-
pios manet. Par locutio 1. Thess. 1. 10. k.

10. Si (i. e. Cum, vel Quandoquidem, ut sæpe no-
tatum.) enim cum inimici essemus (nam impii omnes
Deo sunt inimici, Jac. 4. 4. Deum non amant, 1 Joh. 4.
v. 20 m.) reconciliati sumus (vel, fuimus, Be. Pi.) Deo
(i. e. Deus, ante nobis ob peccata iratus, nobis jam pla-
catus est n.) per mortem Filii ejus, (i. e. Deus à nobis
gravissimè læsus, cum Filium suum nostri causâ morti
dedit, ostendit se non eousque iratum ut non sub bonis
conditionibus in gratiam redire nobiscum vellet. Id hic
est *μετάνοια*, non plenè scilicet, sed *μετάνοια*, ad illum
effectum, ut 2 Cor. 5. 19. Dicit, per mortem, quæ scili-
cet satisfactum veritati Dei, Gen. 2. 17. Morte morieris:
& sine sanguinis effusione nulla remissio, Heb. 9. 22. Nec
tamen extremus tantum actus crucis erat meritum iusti-
tiæ, &c. quid enim fuit universa Christi vita, nisi passio
& mors perpetua pro nobis? Est ergo Synecdoche p.)
multo magis reconciliati (i. e. cum jam sumus reconciliati,
ut ostendit antithesis q. Postquam Deus nobiscum venit ad
conditiones, subintellige, quas nos accepimus isque parui-
mus. Nam sæpe sub verbis actus primi intelliguntur
actus secundi. Similia vide Joh. 6. 44. & 17. 6 r.) in vi-
ta ipsius. Vel, per vitam ipsius, Be. Pi. G. & pro *διὰ*, ut
patet ex antithesi t. Tota hæc argumentatio est expli-
catio & confirmatio illius sententiæ, *Spes non confun-
dit*, sed certa est & infallibilis. Rationem argumenti
præcedentis à minori explicat, Si Christus fecit id quod
videbatur minus facturus, multo magis faciet id quod
magis videtur facturus. Si tanta fecit pro inimicis,
h. e. eos reconciliavit, quod opus fuit puræ misericordiæ,
pro amicis faciet quæ minora sunt; h. e. eos salvabit, quod
opus est ad iustitiam pertinens. Si nos inimicos recon-
ciliavit Patri, vel servare voluit & potuit, Christus
patiens & moriens, quantum magis reconciliatos salvabit,
vel salvare vult & potest, vivens & regnans, & ad
dexteram Patris sedens atque interpellans pro nobis d;
nec amplius moriturus, nec ullos amplius labores aut
dolores subire coactus f? Vita omnis vim agendi in se
continet. Et quid potius agat Christus, cui omnis pote-
stas data est, quam ut malis eximat eos pro quibus in
gratiam Patris reponendis tam multa fecit ac passus est?
Non dicit nos per vitam salvandos, sicut dixerat per mor-
tem, quasi vita, quam nunc vivit Christus, esset pretium
aut meritum salutis nostræ; sed quia ipse vivens, & à

morte resurgens, est qui nos salvat; & quia ipse vitæ &
resurrectione suâ efficiet nos resurgere, & ad vitam æter-
nam perducet: quod fieri non potuit, nisi ipse resurgeret
& viveret, &c. Si tanta fuit Christi morientis virtus,
quantò major viventis, & vigilantis, & omnia suæ pote-
statis ditione continentis; & Spiritus sui vi, quem no-
bis à Patre impetratum è cælo mittet, Ecclesiam quasi
manibus suis conservantis m?

11. Non solum autem. Sub. sumus Deo reconciliati n.
Vel, sub. gloriamur in spe gloriæ o, vel, in gratia hac & ju-
stitia propter spem p; nec etiam tantum gloriamur in tri-
bulationibus q, ut dixi v. 3. eò enim redit post longam
parenthesin r; reliqua enim interposita sunt, ut spem
non confundere probaret t. Al. Parum est quod dixi,
fore ut malis nos eximat t. Al. Non solum salvabimur,
sed & gloriosè salvabimur v. ¶ *Sed, &c.* *Ἀλλὰ ὅτι
καὶ ὑπομένοιμεν, &c.* Verumetiam gloriamur (vel, gloriantes,
sub. sumus, G. ex Sy. Participium pro Verbo Præsentis
temporis, ut sæpe x.) de (vel, in, Vulg. Zeg. &c.) Deo,
Be. Pi. i. e. quod Deus noster sit v, nobis Pater z, cujus
filii facti sumus adoptione per gratiam reconciliationis a;
Amicus, Familiaris, Tutor, Præceptor, &c. b. omnis no-
stræ iustitiæ, reconciliationis & renovationis, Author c.
Dei pollicitis per Christum factis innitimur, atque con-
fidimus nos insuper bona & æterna & maxima consecu-
turos. Vide quæ supra v. 4. & Heb. 3. 6 d. Confidimus
& lætamur quod Deum, summum bonum, proprium ha-
beamus, intusque possideamus*. Duo sunt quæ fidelium
saluti obviare videantur; 1. afflictiones, de quibus
jam dictum, nos in iis gloriari, &c; 2. Dei ira adver-
sus peccatum, cui adhuc obnoxii sumus, &c. Nunc ergo
dicitur, eos gloriari posse, se Deum habere propitium,
&c. f. ¶ *Per Dominum, &c.* q. d. Non nostrâ vir-
tute, nec merito, nec opere, sed per Christum g. Hoc to-
ties inculcat, quia Judæis, philosophis, & mundo, diffi-
cillimè persuadetur, non haberi salutem nisi per Chri-
stum h. ¶ *Per quem nunc* (i. e. tempore hoc Evan-
gelii i) reconciliationem accepimus j. i. e. Deo facti su-
mus amici k. Al. Dictum *μετάνοια* id est, accepimus
effectum istius reconciliationis, Spiritum Sanctum, quem
Deus non dedisset nobis, nisi planè in gratiam suam re-
positis. Hic apertius exprimitur actus ille secundus, de
quo diximus supra v. 10. Pax subditorum cum Rege
tunc perfecta est, cum subditi eis conditionibus parvere
quas Rex præscripserat l.

12. Propterea; ita Be. Pi. Di. &c. *Διὰ τὸν* Itaque, Be.
Hæc cum ita se habeant ut diximus. Est enim *διὰ τὸν*,
non Reddendis causam ante dictorum, sed Exantè
dictis, tanquam certis, mysterium vetus interpretantis.
Id autem hic est, Quæ per Adamum gesta sunt, eorum
contraria debuisse geri per Christum. Idem explicat
1 Cor. 15. 22 m. Cohærent hæc verba, vel, 1. cum ver.
præced. quomodo accipit Syrus n, qui (sicut & Arabs o)
διὰ τὸν omittit p: ita plana est sententia. Merito, in-
quit, de Deo gloriamur, à quo non Remissionem tantum
peccatorum habemus, sed & Iustitiam Dei perfectissi-
mam, &c. q. Vel sic; Dixit v. præced. per quem recon-
ciliationem accepimus. Id jam probat, quia sicut per A-
damum sumus in peccatum lapsi, ita per Christum ad ju-
stitiam redacti r. Vel sic; q. d. Quum igitur per Chri-
stum accepimus reconciliationem t, & in Deo glorie-
mur t, hinc consequens est, Christum similem esse Ada-
mo per quem Deum offendimus v; eumque esse alterum
Adam, qui perditam in priore Adamo iustitiam & salu-
tem restituit mundo x. Vel, 2. cum v. 10. ubi dixerat,
reconciliatos nos esse Deo per Christum; quemadmo-
dum id factum, hic aggreditur ostendere, comparatione
Christi & Adami, &c. v. Pergit hic ostendere magnitu-
dinem charitatis Christi erga homines, ex eo quod ho-
mines in peccatum & mortem delapsi sunt, & indige-
bant reparatore ad iustitiam & vitam z. Connexio (quæ
hic valde advertenda) hæc est ex antecedentibus illata,
unius nempe Christi mediatione nos omnes accessum,
redemptionem & reconciliationem, habere. Hinc, in-
quit, factum est, ut sicut unus evertit humanum genus,
ita unus reparavit a. Al. Apostolus cap. 3. differit de ju-
stitia Evangelica, quam probat exemplo Abrahami, &c.
cap. 4. hic autem amplius illustrat collatione justificati-
onis per Christum cum condemnatione per Adamum,
osten-

G.

Tol.

Pi.

Be. Pi.

Be. D.

Pi.

Be.

G.

ar.

Wil.

G.

Tol.

Ham.

V.

G.

Par.

Tol. sim.

Be.

Pi.

Be.

G.

Be.

G.

Di.

G.

Par.

Pi.

G.

Pi.

Tol. sim.

Me.

Par.

Tol.

E.

Par.

E.

Par.

E. Me.

E.

T.

G.

Tol.

Bra.

Gom.

Bra.

Gom.

Me. ex

E. Zeg.

T. sic Pi.

Tol.

Tol. sic

T. Pi.

T.

Tol.

G.

Camer.

Glas.

gram. 3.4.

4. 415.

V. sic Pi.

Be. Tol.

E. &c.

E.

Tol. sic

Me. T.

E.

G.

Par.

Bra.

Tol. sim.

Par.

Par.

Tol.

V.

G.

G.

Be.

Be.

Di.

Be. Di.

Be.

E.

Pi. sic

Par.

Par.

Pi.

Par.

Per.

E.

Tol.

ostenditque gratiam Dei ad omnia hominum genera, si-
 ve Judæos, siue Gentes, pertinere †. Qu. An sententia
 hoc loco plena & perfecta est? Resp. Est ἀναστροφῆς,
 siue collatio sine redditione †. Pendet sententia, siue col-
 latio, interposita longā parenthesi, usque ad v. 18, 19.
 ubi utraque pars collationis ponitur †. Post hunc versum
 sequitur longa hīc παρακλήσις ad v. usque 18. ubi reditur
 ad coeptum sermonem. Id genus dicendi Græci ὑπερελά-
 τος vocant: solētque id multum emolliri si voces ex-
 dem, aut sensus antē positus, repetatur addito inquam,
 vel ergō, ut infra, ἀλλὰ ἔτι i. e. ut dicere coeperam †. Sed
 quamvis ἀναστροφῆς, quod & veteres hīc observant, pos-
 sit aliquo modo excusari, tum quod contrariorum unum
 ex altero facile colligitur, ut Rom. 8. 12. tum ob inter-
 jectas prioris expressæ hujus collationis partis probatio-
 nes, durum tamen mihi & insolens videtur, neque hīc
 necessarium*. Non acquiescendum reor anantapodotis,
 si quo modo, illæso sensu, possint expediri †. [Id autem
 sic expediunt.] Διὰ τὸ hīc accipio eodem sensu, quo
 Rom. 11. 32. dicitur Deus omnes conclusisse sub peccato
 ut omnium miseretur. Dixerat v. præced. nos gloriari
 in Deo per Christum per quem reconciliationem accepim-
 us. Et ut eam acciperemus, Propterea, inquit, sicut per
 unum hominem peccatum in mundum intravit, & per pec-
 catum mors: sic (x) ante ἔπος more Hebræorum redundat,
 & est simpliciter ἀποδοτικόν vel docet membrum sequens
 cum præced. connecti, eique respondere: quomodo x
 ante πᾶσιν, Jac. 4. 15.) in omnes homines mors trans-
 iit, quia omnes peccaverunt, ut ansa daretur Deo reconcili-
 ationem per Christum exhibendi. Omnes autem pec-
 cāsse probat v. 13, 14. Non hīc inchoandam censeo com-
 parationem inter primum Adamum & secundum, sed
 v. 15. Aliter, Ad evitandum hiatus forsā post διὰ τὸ
 subintelligi possit, ἔχει, vel ἔστιν ὡς, habet se, vel est sicut:
 id enim sæpe ante ὡς subaudiendum, ut Mat. 25. 14.
 ὡς ἡ δὲ ἀρχὴ, &c. Sensus est, Sic enim se habet ad-
 ventus meus sicut vir, &c. Sic Marc. 13. 34. Vide &
 Rom. 15. 3. Itā & hoc loco. Propterea sic se habet re-
 conciliatio, sicut per unum hominem peccatum intra-
 vit, &c. Experiamur aliter. Διὰ τὸ valere potest, pro-
 pterea quod, ut Joan. 7. 22. ut ἵνα ἴδῃ sæpe sumi illic
 probavimus. Sic cum præced. optimè cohæret, ut cau-
 sa reddatur cur in reconciliatione Christi gloriemur, pro-
 pterea quod sicut per unum hominem peccatum intravit in
 mundum, & per peccatum mors, itā in omnes homines mors
 pervasit, quia omnes peccaverunt †. In conjunctione x an-
 te διὰ τὸ ἀποδοτικῶς subauditur ἔπος, ut Matt. 6. 11. Sicut in
 celo, x ἐν τῇ γῇ, itā & in terra: ut sensus sit, Sicut per
 unum — peccatum in mundum intravit, itā & per unum
 intravit mors: ut intelligas, utrumque ab Adam profe-
 ctum in omnes dimanasse †. Al. καὶ ante ἔπος sumen-
 dum (quod de priore x notavit Er. non itā opportunè)
 redditivè, non copulativè, ut Matt. 6. 11. ut in celo eti-
 am in terra †: ut sic vertatur, Sicut per unum — pecca-
 tum — intravit, & — mors, itā (ut redundet x). Vel, itā
 quoque, Kn. ut Sy. & Ar. & alii recentiores accipiunt †.
 Sed non est in textu ἔπος x, sed, x ἔπος †. At frequens est
 illa metathesis †. in omnes — mors, &c. Stapul. in E. sic
 Kn. Sed his corruptelis sensus & scopus refragatur †:
 qui non est comparare ingressum peccati vel mortis ad
 unum vel omnes †, sed Adamum cum Christo. [At hanc
 comparisonem nondum inchoatam suprā dixit Di. Alii
 aliter.] Similitudo exponitur v. 12, 13, 14 †. cujus
 ὁμοιότης, seu propositio, prolixior est, 12, 13. & parte 14
 vers. ὁμοιότης, siue redditio, contractior †, nec directè &
 plenè, sed obliquè & imperfectè, notata †, illis verbis, qui,
 scil. Adamus, est typus illius, scilicet Adami, qui erat futu-
 rus, seu venturus, h. e. Christi †: q. d. itā per unum fu-
 turum hominem, qui Christus est, intravit iustitia & vi-
 ta in omnes: ut his verbis indicetur posterior pars simi-
 litudinis, &c. †. [His, ut par erat, præmissis, veniendum
 ad verborum explicationem.] ¶ Per unum homi-
 nem † i. e. Vel, 1. Evam, quæ prior peccavit †: ut ho-
 mo sit nomen speciei, non sexus †. Vel, 2. Adamum †:
 ut patet, 1. quod hīc in seq. nominatur, & ut primus ho-
 mo confertur cum secundo, Christo †: 2. quia solus A-
 dam fuit causa propagationis peccati, &c. Itaque si A-
 dam non peccasset, etiam Evā peccante, posteri indè pec-
 catum per generationem non contraxissent, tum quia

cum solo Adamo Deus pactum illud fecerat, tum quod
 propagatio naturæ, cum quā peccatum propagatur, prin-
 cipaliter fit per virum, &c. †. Cur non Evam hīc dixit? Per.
 Quia Hebræi non solent ἀναλογεῖν per fœminas †. Vel, 3. † G.
 Adamum & Evam, sexu duos, naturā & conjugio u-
 num †. Et si Heva nec significatur, nec comprehenditur,
 non tamen excluditur †. Præcipue tamen vir intelligi-
 tur, qui est caput mulieris, & ad quem propagatio per-
 tinet †. Per Adamum, totius humani generis parentem,
 & principium à Deo constitutum. ¶ Peccatum †
 Verum, ut patet quia hīc à morte, quæ poena peccati, di-
 stinguitur †. Peccatum hīc intelligit non originale ori-
 ginatum, ut vocant; sed actuale †, siue primum pecca-
 tum Adæ †, quod primò mundum polluit †, mortem-
 que invexit: hoc enim solum traducitur ad posteros,
 reliqua autem ejus peccata, sicut & poenitentia, perso-
 nalia erant: ideòque non dicit peccata, sed peccatum †. Per.
 Hoc autem originale dici potest, quatenus peccatorum
 omnium origo est †. Al. Peccatum generaliter intelli-
 git, omne quod veræ culpæ rationem habet, siue sit actu-
 ale, siue habituale: hīc autem verificatio fit de peccato
 Adæ non actuali, quod non nisi in illo esse potuit, & in
 eo deletum fuit per poenitentiam; sed originali, quod
 propagatur, &c. †. Peccatum originale †, siue quod ab
 origine conceptionis & nativitatis habemus. Illud au-
 tem est duplex; primum est transiens & actuale, nem-
 pe lapsus Adami, qui noster est iustā imputatione: al-
 terum est permanens & habituale, ex prioris merito ac
 corruptæ naturæ traductione naturali procedens, natu-
 ræque nostræ inhærens corruptio moralis. De priori
 tantum hīc agi ex sequenti expositione v. 15. ad 20. li-
 quet †. ¶ In, &c. Eis τὸ κόσμον In mundum, Be. † Gom.
 Pi. &c. i. e. vel, 1. locum in quo habitamus †: in uni-
 versam mundi machinam, quæ ob hominis peccatum sub-
 jecta est & maledictioni, Gen. 3. 14, 17. & vanitati, Rom.
 c. 8. v. 20. & liberationem cupide exspectat, ibid. confer
 Act. 3. 21. Vel, 2. in genus humanum †, siue in omnes
 homines, ut mox exponitur †; quibus peccandi exem-
 plum primus dedit Adamus †: in primum hominem, qui
 erat pars mundi, & per eum, ut portam, in omnes poste-
 ros. ¶ Intravit, εἰσῆλθε ¶ Irruit, cum impetu, ut
 hostis in urbem vi effractam: vel potius, pro παρουσίᾳ,
 irrepsit, quasi furtim & per insidias, ut lues in domum,
 aut lupo in ovile †. Qu. Quomodo intravit? Resp. 1. † Par.
 Per exemplum & imitationem: liberi exemplo paren-
 tum didicerunt peccare, sicut exempla majorum ma-
 nant in inferiores. Hæc sententia Socini †, & Pelagii †.
 Nihil hīc est quod non accommodari possit ad Peccatum
 Imitationis. Pelagium quidem damno, & peccatum
 originale agnosco, de quo tamen hīc agi dubito †. Hæc
 Pelagii sententia facilè refellitur. 1. Homines propriè
 non imitantur id quod non cognoscunt †. Atqui plurimi † E.
 sunt qui de peccato Adami nihil audierunt †. 2. Sic
 potius per Diabolum intravit peccatum: ille enim pri-
 mus peccavit †. 3. Imitatio non cadit in infantes, in
 quos tamen cadit peccatum & mors †. 4. Ut pecca-
 tum intravit, itā & mors. At ingressus mortis non est
 per imitationem. Ergo nec peccati. 5. Sic per Ada-
 mum peccatum intravit, sicut per Christum iustitia.
 At per Christum iustitia non est per solam imitatio-
 nem, &c. †. Resp. 2. Per propagationem †, per impu-
 tationem, idque jure hereditario, propagatum per gene-
 rationis naturalis successionem †. Tria erant in primo
 peccato; 1. culpa actualis: 2. pravitas naturalis, siue
 horribilis naturæ deformitas: 3. reatus legalis. Et hæc
 omnia ad posteros introierunt non unā viā, sed triplici:
 culpa, participatione, quia omnes feminali ratione fuerunt
 in lumbis Adami; pravitas, propagatione, seu generatio-
 ne, quia filios genuit Adam ad imaginem suam, non Dei;
 reatus, imputatione, quia gratia itā Adamo collata est, ut,
 si peccaret, tota posteritas cum ipso eā excideret: sicut
 feuda tali conditione dantur vassallis, ut si ea per culpam
 perdant, eodem reatu liberos involvant †. Duo sunt in
 peccato originis; 1. Corruptio, quæ tollitur sanctifica-
 tione, &c. 2. Reatus: de quo hīc propriè agitur, cui
 opponitur Imputatio obedientiæ Christi †. ¶ Et per
 peccatum mors ¶ Quod & Judæi agnoscunt. Vide Chald.
 par. ad Ruth 4. 22 †. & Bereshith Rabba, sect. 14. & Mi-
 draš Kohelēth ad cap. 3. 14 †. Mors, tum spiritualis & Car-
 ter-

niit, sed genera tota hominum, & in illis etiam pueros nullius commissi reos. At Lex de singulis dicit, *Morte moriatur*: nempe Deo ipso mortem infligendo, si cessarent, aut rem ignorarent Judices. Al. *Non imputatur*, &c. Er. II. Ti. P. Mo. V. &c. comparatè scilicet, ut Joan. 15.22. Cum enim aperte proponeretur Lex, clarius fuit peccatum quam antè, &c. *Non imputatur*, vel, ad transgressionem*: vel, ad poenam temporalem, five ad mortem. Probat hoc loco mortem non propter peccata particularia hominum infligendam esse, quia ubi non est Lex scripta, non est poena temporalis contra transgressores; sed propter peccatum Adæ, &c. f. Dixerat, peccato Adæ omnes esse reos Peccati & Mortis. Hoc probat de iis qui ante Moysen, &c. Ergo & Lex aliqua & Peccatum antè existerunt; nimirum Lex quam transgressus est Adamus, & Peccatum per quod reus factus nos quoque reos reddidit g. Lex in fine versùs intelligitur, vel lata per Moysen & scripta, ex collat. præced. & seq. h. vel in genere omne dictum, quo vel præcipitur quidpiam, vel prohibetur i. Sed quorsum hoc versu de Lege? Nè scilicet ea gratiæ superinducenda putetur, aut necessaria esse ut vitam mereamur. Contendit, non magis opus esse Lege Moysi ad vitam in Christo consequendam, quam illa opus fuit ut homines in Adamo morti addicerentur k.

14. Sed, &c. Ἀλλ' ἐβαλίσαντες — ἐπὶ τὸν μὴ ἀναπαύοντα ἐπὶ τῷ δουλωματι, &c. Imò (vel, Igitur, V. Antem, Be. Attamen, G. Sed tamen, Ca. sic Pi. Quod dictum est v. 12. & abruptum per Prolepsin v. 13. resumit per Epianalepsin, cui servit ἀλλὰ, sed; quod est corrigentis, vel certè rejicientis l.) regnavit (hoc est, grassata est, tyrannidem exercuit m, vim suam exercuit: ut verbum sumitur v. 21. & Rom. 6. 12. Sic ἡ βασιλεία, Sapient. 1. 14. Dicit, regnavit, quia nemo ab ea se aut alium liberare potuit o.) mors (id est, Diabolus, qui habet mortis imperium, Heb. 2. 14: per mortem regnavit p.) ab Adam usque ad Moysen (in homines singulos ab Adam ætate ad Moysen ætatem, id est, per annos ferme 2500, non breve spatium q: à lapsu Adam usque ad Legem Moysi r. Ἀπὸ & μέχρι poni solent ad temporis notationem, ut Act. 10. 30 f. Hoc autem dicit, non quòd non regnaverit post Moysen, & post Christum, &c. sed quia loquitur de peccantibus ante Legem, ut in eis aperitiùs ostenderet, ipsos non mori ob propria peccata *) in eos quoque (vel, etiam, Be. Pi. &c.) qui non peccaverant ad similitudinem (ἐπὶ τὸ δουλωματι, id est, ἡ δουλεία, ut Græca Scholia enarrant ||.) transgressionis Adam, Er. Ti. Be. Pi. Alii omittunt non, & affirmative legunt, qui peccaverant, &c. Ità Ambrosius & Origenes. quod sensum reddit Pelagianum v. Huic repugnat particula etiam. Quis enim sensus, etiam in eos qui peccaverunt, quasi regnare debuerit in eos qui non peccaverunt x? Negativa lectio verior est y, quam sequuntur expositores tum Græci, Irenæus, Cyrillus Chrysostomus, &c. tum Latini, Augustinus, Hieronimus, & reliqui, præter Pseudo-Ambrosium & Sedulium. Sic legunt Codices Græci omnes, aut penè omnes, inquit Augustinus z: imò omnes omnino a. Hæc autem verba, ad similitudinem, &c. conjungenda sunt vel, i. cum regnavit, per Hyperbaton b. Etiam in eos valuit qui nihil simile Adamo commiserant, quales Abel, Noë, Abrahamus, Isaac, Josephus. Quia ἀναπαύειν ambiguum est, & aliquo sensu omnibus hominibus, qui aliquandiu ætatem egere, tribui potest, ideo distinctè explicat de quo peccandi genere hic agat, nempe de tali quod par centeri possit ei quod Adamus commiserat. Solent graves transgressionis comparari transgressioni Adam, Osee 6. 7 c. In eos qui non peccaverant regnavit mors propter similitudinem (vel, causâ similitudinis, Tol.) delicti Adam, Ca. sim. Tol. ex Chrysostomo id est, quia similes nascimur Adæ prævaricanti: ut causam exprimat mortis eorum, quia pater naturam suam, peccato affectam, & morti obnoxiam, in filios suos transfudit: confer 1 Cor. 15. 48, 49 d. Regnavit in eos, &c. id est, in infantes, quòd eos sui Adamus similes, hoc est, nocentes, genuerat *. Persuadet hunc sensum, tum, i. vox δουλωμα, quod non tam similitudinem, quam assimilationem, significat, ut intelligamus posteros parentem primum referre; tum, 2. particula ἐπὶ, quæ Dativo juncta causam denotat: non enim hic dicitur, ut Rom. 8. 3. Phil. 2. 7 f.

Sed & ἐπὶ promiscuè subindè in Scripturis usurpantur g. [Vide dicta ad v. 12.] Hæc quoque distinctio obscuram planè sententiam gignit h, nec ullius, quod inspexerim, exempli vet. autoritate adjuvatur i. Et δουλωμα ad qualitatem peccati aptius refertur quam ad conformitatem naturæ. Adde quòd si Apostolus dixisset simpliciter, in eos qui non peccaverunt, sibi ipse contrarius esset, quippe qui v. 12. omnes peccasse dixit. Denique non dicit, Ad similitudinem Adam, quòd illam sententiam fecisset probabilem; sed, ad similitudinem transgressionis Adam, &c. *. Vel 2. cum non peccaverunt. Ità Irenæus, Origenes, Augustinus, Hieronimus, Theodorus, Ambrosius, &c. k. Non peccaverunt ad, vel in, similitudinem, &c. &c. Be. V. &c. vel, ad eum modum quo Adam peccaverat, V. [quod diversimodè explicant:] Vel, 1. qui non transgressi sunt mandatum illud de ligno vetito l. Vel, 2. similiter ut Adam, id est, tam graviter m; is enim sciens & prudens peccavit n: qui non peccaverunt contra expressum mandatum o. Vel 3. qui non peccaverunt suo opere, & in se p, five in sua persona q, vel propriâ voluntate r, vel peccando actualiter t: q. d. non solum in adultos regnavit, sed etiam in infantes t, mortuos ante Legem v. ¶ Qui, ὅς ἐστι τὸ πρὸ τοῦ μέλλοντος ¶ Qui est typus (vel, similitudo, Tre. ex Sy. Glas. exemplum, five exemplar, Ca. Er. forma, Vulg. imago, V. figura, Er. Zeg. G. Glas. τὸ πρὸ τοῦ est figura, ad quam aliud quid plenius efficitur, Exod. 25. 40. Sic 1 Cor. 10. 6, 11. Dicitur ἀντίτυπον, Heb. 9. 24. x. Vel, Qui typum gerit, Il. Ti.) illius futuri, Mo. Il. Ti. vel, i. genere neutro, id est, ejus quod futurum est: qui tamen sensus nihil ad præsens institutum facit y. Potest autem sic ad peccatum referri, ut sensus sit, Adamum in peccato suo fuisse figuram & exemplum quoddam eorum qui postea peccaverunt t. [Vel 2. gen. masc.] Qui, scilicet Adamus, est typus illius futuri, scilicet Adam, (quod ex præced. repetendum a.) nempe Christi b. Duos enim Adamos facit Paulus, quorum prior fuit posterioris typus; typus, inquam, non quia ad imitandum propositus sit uterque, sed propter vim utriusque similem; in illo, perniciem in posteros propagandi, in hoc, suos justificandi c: ut sint instar duarum stirpium ramis suis communicantium quæ habent, &c. d. vel instar duorum communium parentum, vel principum, &c. *. Sed hæc similitudo erat in genere tantum, nam in specie erat maxima dissimilitudo f. Ab Adamo dimanavit mors & peccatum, à Christo innocentia & vita g. Ὁ μέλλων hic dicitur, respectu habito ad tempus Adam, & deinceps ad Legem usque, is qui Adamus ultimus, 1 Cor. 15. 45. Sic & Col. 2. 17. vox μέλλοντος respicit priora tempora h. Al. vertendum, illius qui erat futurus, Pi. ex Sy. sic P. Be. sim. Eth. ut intelligatur, tempore quidem Adam venturum fuisse, sed tempore Apostoli jam advenisse: Intelligi hic vult alteram inchoatæ similitudinis partem: nam inter typum, & rem typo adumbratam, oportet esse similitudinem i. Est hic ὁμοειδὲς collationis; q. d. Cum dixi, sicut per unum hominem, &c. hoc volui, unum illum hominem, per quem peccatum & mors venit, præfigurasse alium, per quem justitia & vita, &c. k. Sed hæc ὁμοειδὲς obscura est. Ego connecto, ut rationem secundam prioris sententiæ, τὸ πρὸ τοῦ, causaliter positò, pro ὅν, vel ὅτι, quia is Adam, fuit typus futuri, Christi: id est, præfiguravit eum, non quidem naturâ, vel institutò hominum, sed Dei consilio. Argumentum ex typi naturâ. Typi inanes esse non debent, sed antitypo respondere. Adam erat typus Christi. Ut igitur hujus beneficium, justitia & vita, redundavit ad omnes, etiam ante Moysen; ita illius quoque peccatum & mors, &c. Analogiam hanc explicat v. 15, 16, 17 l. Mors quidem illa, ut jam diximus, secuta est ex naturâ lege, sed quam Deus facile impedire potuisset, nisi voluisset Adamum figuram esse Christi, diversâ tamen gignendi ratione & effectibus contrariis m. Christum hic respici docet sequens comparatio Christi cum Adamo, demonstrans, quamvis hic fuit figura illius, eos tamen dissimillimos fuisse, &c. n. Sed non puto Christum hic intelligi: nec potest Adamus dici typus Christi. Typus enim est expressa figura rei quam representat, ut cera figilli. Quare typus boni bonus, & mali malus, sit oportet. Typum, quæm vocant per antithesin, non intelligo, nec credo simi-

similem typum reperiri in toto sacro Codice. Porro, dicere quod dominata est mors in omnes per peccatum Adami, quia *Adamus erat typus Christi*, præterquam quod sit ἀνάλωτον, [legendum puto ἀναλόγων,] est etiam ἀνοσιτόν. [Aliis tamen secus videtur: de quo iudicium sit penes lectorem.] Hæc [ergo] verba referenda sunt ad posteritatem Adami P. Probabilis, fateor, & accommodata; expositio; cui tamen obstat, 1. quod non dicit, *typus futurorum*, sed *futuri*: 2. quia sic sententia fit defectiva: 3. quia non cohæret cum seq. *Et non sicut delictum*. Nisi enim stabilita esset similitudo, non erat cur discrimen assignaretur, idque præmissio, & 9. Locum sic accipio, *Qui typus erat futuri*, sub. *hominis*. Adamus hic dicitur typus progeniei suæ, quæ ex eo futura five ventura erat, & quam virtualiter præsentavit in persona sua, quæ etiam per peccatum ejus obnoxia facta est peccato & pœnæ mortis. Huic sententiæ favet tum scopus loci, ut hæc sit ratio cur in omnes, etiam infantes, mors dominetur; tum Æthiopica Versio, cujus hæc sunt verba, *Veruntamen dominata est mors propterea ab Adamo usque ad Moysen, tam in iis qui peccaverunt, quam in iis qui non peccaverunt, per illud peccatum Adami, eo quod unusquisque in similitudine Adami creatus est, & quia Adamus typus fuit illius qui erat venturus*. Concludit ergo his verbis, quod voluit Apostolus, omnes homines sub peccato, utpote qui in Adamo primo typo peccaverunt, atque inde morti facti sunt obnoxii. Ac tum demum progreditur versu 15. sermone discretivo, Ἀλλ' ἔχ, &c. ad copiosam satis etiam sine his verbis manifestationem disparitatis inter offensam Adami & gratiam Dei in Christo.

15. Sed, &c. Ἀλλ' ἔχ, ὡς τὸ παράπωμα, ἔτα ἢ τὸ χάρισμα] Instituit voluit Apostolus inter Adamum & Christum collationem consentaneam, cum ait, *qui erat typus τῆ μιλλων*, auspiciatur tamen v. 15. à dissentea. Itaque verba hæc parenthesi includenda sunt. Quod verò iis breviter innuit, latius mox explicat v. 16. & 17. versu autem 18. rursus ad collationem consentaneam redit. In hoc versu confertur Adamus cum Christo, & illius offensa cum istius obedientia, ut quæ sit vis utriusque sese in suos derivandi intelligatur. In v. 16. vis utriusque, id est, lapsus Adami propagati per naturam, & Christi obedientiam per gratiam imputatæ, comparatur. In v. 17. fines istorum inter se conferuntur. In v. 18. tres istæ collationes unâ connectuntur, quarum basis ac communis ratio v. 19. explicatur. [Verba sic reddunt,] *Sed non sicut* (vel, *eiusdem modi*, Camer.) *delictum* (vel, *peccatum*, Er. II. Ti. excessus, Tre. ex Sy. lapsus ille, Pi. offensa, P. Be. sub. est, vel, *se habet*, E. vel, sub. regnavit, ex v. præced. & ex v. 17. Παράπωμα respondet vocibus Hebræis *יָשָׁב, לָגַב, לָוּ*, & similibus, quæ violationem legis Divinæ gravem significant. Hic verò ea vox intelligitur simul cum suo effectu, qui jam explicabitur. Παράπωμα hic vocat, vel 1. delictum, five peccatum Adæ; lapsus, vel ruinam, nempe Adami; quem ὁμαρτίαν vocat, v. 12. παράπωμα, v. 14. παρακλήν, v. 19. Notat culpam cum reatu, magis tamen culpam. Sic dicitur ipsa Adami ruina, cujus effectus est ὁμαρτία, hoc est, tum reatus, tum corruptio naturæ. Vel, 2. ruinam, five casum, quem Adamus in se & in nobis effecit. Πάτω est, *cado*, ὁδανπῶ, *penè cado*; nam *παρὰ* in compositione minuit significationem. Hinc παράπωμα est, *quasi*, vel *penè*, *casus & ruina*. Angelorum autem erat κατὰπωμα, q. d. *casus irreparabilis*. ita & (vel, *ita etiam*, P. Be. Pi. sub. est, Be. Pi.) *donum*, Mo. Tre. Er. II. Ti. Pi. vel, *quod Deus gratificatur*, P. Be. Χάρισμα dicitur quod mox δῶγμα, *beneficium* quodvis, ut Rom. II. 9. 2 Cor. I. 11. Forfan tamen δῶγμα est consequens χάρισμα, ut κρίμα ipsius παραπώματος, ut χάρισμα sit id quod Deus gratificatur; δῶγμα verò, five εὐεργησία, status five conditio in qua aliquis est Dei beneficio, hoc est, status justificationis. Χάρισμα alibi est donum ex gratia infusum, ut 1 Cor. 12. & 14. hic est totum justificationis beneficium, sicut πᾶν δῶγμα v. 16. cujus quasi duas facit partes, hic & v. 17. τὸ χάρις τῆ Θεοῦ, & τὸ δῶγμα ἐν χάριτι. Sed non eadem beneficii, quæ delicti, ratio est, Ca. Hæc non sunt æqualia: majus enim est donum delicto, & abundantior fuit reparatio in bono per Christum, quam ruina

in malo per Adamum. Limitat analogiam typi & antitypi modò explicatam: q. d. Adam est typus Christi, ut dictum; sed non est hæc collatio parium, sed minoris & majoris. Hoc vult dicere, In neutro quidem quicquam iniqui; sed tamen Deo convenientius esse unum facere vitæ auctorem, quam unum mortis. Deus magis amat prodesse quam nocere. Et vita Deo gratior quam mors. Si enim unus (vel, *unus illius*, Be. Pi. ad exprimendum articulum & collationem personarum; nempe Adami, qui solus auctor peccati; delicti (Idem est hic, τὸ ἐνδὲς παραπώματος, quod modò, ἀνάλωτον) multi (id est, omnes, ut prius dixerat, & repetit v. 18. omnes ex eo propagati. Sed multos dicit, vel, ut multitudinem posterorum Adæ ostendat; vel 2. quia loquebatur de statu ab Adamo ad Legem. Al. multi, id est, plures uno: multos enim opponit uni, non paucis, vel omnibus. Non enim differit hoc loco quàm multi, vel quàm pauci, aut ab Adamo contaminati, aut à Christo repurgati sint; sed docere voluit, utrumque communicasse cum aliis quod suum erat. Al. multi, id est, ferè omnes, excepto Enocho, & si qui fortè fuere alii, de quibus id scriptum non est. mortui sunt] Id est, morti obnoxii, tum corporali, tum spiritali, five morti peccati originalis; tum æternæ. Multo, &c. Πολλὸν μᾶλλον ἢ χάρις — ἢ ὁ δῶμα ἐν χάριτι — ἐπελεγευσεν] Multo magis (vel, *Multo facilius*: nam illud quàm hoc difficilius creditur, & tamen verum esse apparuit. Non hic argumentatur, sed tantum dissimilitudinem inchoatam declarat.) gratiæ Dei (quæ scilicet nos gratos sibi facit, Dei favor & benevolentia, & gratuita erga nos charitas; de qua v. 5. ex qua justificatio manat. Al. Hic χάρις dixit quod antè χάρισμα, causam pro effectu. Justitia Divina, quæ Christianis obtigit, & magnum est beneficium, & nullis à nobis meritis provocatum: ideo donum dicitur.) & donum (vel, *donatio*, P. Be.) per gratiam (vel, *per favorem*, V. id est, gratuitum beneficium Christi: vel, donum quod nobis ex gratia infundit Deus; vel, justitia parta morte Christi, quam Deus Pater ex gratia donat credentibus. Δῶμα ἐν τῇ χάριτι vocat omnia salutaria effecta gratiæ, primâ capitis parte explicata; justificationem ex gratia manantem, ut patet v. 17. pacem & vitam, ut ex sequentibus liquet. Χάρις, hoc loco significat benevolentiam Christi in genus humanum. quæ (nempe δῶμα sub. est, vel fuit, Er. Be. Pi.) unius (vel, *unius illius*, Be. Pi.) hominis (non meri, sed veri. Hominem eum vocat, vel, 1. propter antithesin, quâ opponit illum Adamo, hominem homini, tanquam parentem parenti; vel, 2. ob passionem, quam ut homo sustinuit; vel, 3. quia talem oportuit esse redemptorem nostrum.) Jesu Christi (id est, Christi merito & efficaciam: propter Christi gratiam, quâ Patri acceptus est, & quâ nobis bona hæc meruit & impetravit. Adam delicto opponit Dei gratiam. Adami, non Dei, opus fuit ruina nostra: at reparatio opus fuit Dei.) in multos (id est, in omnes, qui scilicet in Christum crediderunt; quod initium est novæ naturæ: in omnes electos, vel omnes ad Christum pertinentes. Vel, multos illos, Be. Pi.) exuberavit, Er. sim. Be. Pi. &c. id est, abundantius apparuit, ut Matth. 5. 20. Rom. 3. 7. Heb. 7. 1. vel copiose effusum est. Metaphora à fluminibus. Sed ad quid redundat? Non hic adjicit effectum, quia per se patet; sed adjiciet postea v. 18. nempe ad justitiam & vitam redundavit. Est in his verbis quedam probatio argumenti: nam si unus homo delicto suo multis adeò nocuit, profectò Deus per Christum majora faciet bona quàm ille mala: potentior enim est Deus ad benefaciendum, quàm homo ad malefaciendum. Confert cum peccato hominis gratiam Dei, ut sciamus quantum gratia peccato, Deus homini, præstant, tantò magis servare posse Dei gratiam quàm Adami lapsus perdere. Deinde, effectus etiam peccati Adami ac gratiæ Christi confert: quod inde mors, hinc salus, ad illos manaverit; quorum hoc illò est longè rationi convenientius. Alterum enim propter alterum servari decentius est, & rationi convenientius, quàm alterum propter alterum puniri. Si igitur hoc contigit, quantò magis illud sperandum? Quibus addo, hactenus etiam morti ex Adamo contractæ opponi abundantiam gratiæ,

• Kn.

P Tol. ex Aug. sic Kn.

• Tol.

• Kn.

† Cam.

• Be.

• Bra.

• G. Plerique in Tol. sim. Be. Par. • Pi. Par. • Pe. • Pi. sic Be. • Par. • Be.

• Tol.

• G. sim. Be. • G.

• Be.

• Par.

• Tol.

• Par.

• Par. sic

Tol.

• Tol.

• Par.

• G.

• Be.

• Be. Pi.

Par.

• Par.

• G.

• E. Me. T.

Par. Er. V.

• Par.

• E. sim.

Par. Pi.

• Me.

• Tol.

• Be.

• G.

• Tol. sim.

Pi.

• T. sic Me.

• T.

• Me.

• T. Pi.

• G.

• Pi.

• Tol.

• Pi.

• Par.

• G.

• Me.

• Tol.

• Pi.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

• Par.

ita, quod illa superari per gratiam, ac in vitam verti fidelibus, potuerit; hæc autem superari & in mortem rursus verti nunquam possit. Attende tandem, non esse excessum hic positum in eo quod Christus plures liberavit, sed effectu ipso; quod plura & majora bona nobis confert gratia Christi, quam Adæ peccatum abstulerit; v.g. multa & magna Spiritus Sancti dona; justitiæ perseverantiam, & vitam æternam. Hæc enim Adamus in paradiso non habuit. Non quæritur de numero, — sed de jure, &c. Si Adamus multos morti obnoxios suo peccato reddidit, multo potiori jure Christus suos justitiâ suâ vitæ compotes faciet, v. 17. Si potens fuit peccatum, quod est boni privatio, quâ nihil imbecillius: quanto potentior gratia, quæ est boni positio, quo nihil potentius. Gratia supra delictum exuberat, non quidem numero servandorum, (sic enim æqualitas tantum esset, non exuberantia,) sed & præstantiâ effectus, nam vita nobilior est morte, quæ effectus est peccati; & potentiâ effectus, quia difficilius est unum mortuum vitæ donare quam multos perdere; & amplitudine gratiæ, quæ justificat non modo ab uno delicto Adæ, sed ab omnibus insuper admissis, &c. Quod autem omnes non servantur, culpa non est in Christi gratia, sed in hominum infania, qui perire malunt quam fide servari. [Plura qui velit, adeat Per. disput. 12.]

16. Et, &c. καὶ ἐξ ὧς δι' ἐνός ἀμαρτηρίου, τὸ δώρημα. At non sicut delictum unius, ita donum, Tre. ex Sy. Quali legisset ἀμαρτηρίου. At id ipsum dixit v. præced. Est ἐπιμνησθῆναι, commemoratio in eadem re, seu ἐπιμνησθῆναι, expositio v. præced. sed obscurior ob crebras ellipses. Ellipsis hic duplex: nam & post δι' ἐνός subauditur δώρημα, ex præced. ἀμαρτηρίου. & post τὸ δώρημα subauditur ἐξ ὧς. Et non sicut (sub. venerat mors, Er. Ti. vel, sub. fuit, sive subintravit, peccatum, V. Camer. vel, sub. illud quod introiit, Be. Pi. ex v. 12. h. e. peccatum. Certè aliquid hic supplendum quod opponatur τῷ δώρηματι. Vel, sub. mortui sunt multi, Tol. vel, sub. fuit, Ham. ex Ang. vel, est, h. e. se res habet c.) per unum qui peccavit, (sub. est, Di. Ham. ex Ang. vel, ita, Er. Ti. vel, ita est, Be. Pi. h. e. eodem modo: vel, sub. ita per unum venit d: vel, sub. ita fuit, nempe ut à solo hoc uno peccato liberaretur.) donum, Er. Di. &c. nempe Christi, i. e. justitiæ Christi morte parta. Mox vocat χάρισμα. Nec tamen interest; δώρημα dicitur quia gratis datur, χάρισμα, quia non solum gratis datur, sed & nos gratos & acceptos Deo reddit. Non sic se habet donum ut illa mors ex uno peccato consecuta. Multo efficacius fuit beneficium quam noxa. In quo autem ea differentia sita sit jam explicat. ¶ Nam, &c. τὸ μὴ εἶναι ἑνός ἐνός ἐκ κατὰ κρίμα, &c. Ipsam quidem nam judicium (κρίμα, ὡς ὡν, constitutionem Dei hic significat, cui occasionem dedit peccatum Adami. Vel, condemnatio, Er. Æth. sub. peccati, Æth. vel, reatus, Il. Ti. Be. Pi. Par. Κρίμα non est sententia ipsa quæ fertur à iudice, sed reatus, quo homo reus efficitur & subest iudicio & damnationi. Κρίμα & κατὰ κρίμα differunt ut causa & effectus, 1 Cor. 11. 32. Κρίμα, judicium, significat reatum, per Meton. adjuncti: nam judicium Dei occupatur in reatu ei qui peccavit adjudicando seu imputando. Declarat hic sententiam præcedentem: & quod ibi vocavit, τὸ δι' ἐνός ἀμαρτηρίου, hic vocat κρίμα. ex uno, (sub. lapsu, sive peccato, Er. Pi. Zeg. sim. Il. Ti. Tol. Be. E. ex Aug. subaudiendum, κατὰ κρίμα, ut ostendit ratio oppositionis, & quod subijciatur, ἐν πολλῶν ἀμαρτηρίων, ex multis offensis. Fateor, si verba illa sic reddantur. Sed illa transferri possunt, ex multorum offensis, quod loco admodum quadrat: [de quo statim.] Vel, ex uno, sub. peccante: quod præcessit. Vel, sub. homine, Di. Æth. de quo in initio versus, ὡς δι' ἐνός ἀμαρτηρίου. quum enim in hac comparatione undecies vox, ἐνός, occurrit, ubique ad personam Adami, vel Christi, referendum puto: hic inprimis, ubi δι' ἐνός in propositione, & ἐξ ἐνός in illius probatione, in eodem sensu sumi debent. Sub. procedens, Æth. vel, sub. introiit, P.) ad, vel in, condemnationem, (mortis scilicet: ut mox exponit, & supra expressit. Frequens est Hebræis causam nominare pro effectu, quamvis ex alia causa procedente. Itaque quia damnati mori solent, damnatio hic dicitur pro morte. Vel, in damnationem, Tol. quâ scil. Deus iudex pecca-

tores addicit æternis cruciatibus, ut damnarentur: uno enim cadente omnes ceciderunt, & iudicium damnationis contraxerunt. at donatio (vel, quod gratificatur Deus, Be. P. vel, donum, Er. Ti. Pi. Intelligit hic fidem, quæ & Eph. 2.8. donum Dei dicitur, quia Deo revelante nihil tale meritis contigit: gratia & charisma. Sub. est, Be. Pi. &c. vel, fuit, Tre. ex Sy. vel, sub. datur, P. sic Tol.) ex multis (vel, multorum, Di.) delictis (vel, offensis, P. Be. lapsibus; q. d. non solum lapsu Adæ, sed etiam lapsibus singulorum credentium propriis. Vel, occasione sumpta ex multis peccatis, G. Notat hic terminum à quo: at, ἐξ ἐνός, in primo membro significat causam efficientem meritoriam. in, vel ad, justificationem, Mo. &c. [Sensus, q. d.] Iudicii quod propter unius Adæ delictum constitutum est, finis fuit condemnatio: doni autem quod propter multa delicta donatum est, finis fuit justificatio. Hæc verba sequentibus explicantur. Δικαιοσύνη hic vocat vel, i. vitam rectam, sive perpetuam obedientiam, ut infra v. 18. Sic Job. 34. 27. וְיָדָה, quod est, vias ejus, Lxx vertunt, δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ideo nomen singulare hic usurpavit Apostolus, ut unum ac constantem vitæ tenorem significaret. Apocalypsis pro eodem pluraliter dixit τὰ δικαιώματα τοῦ ἀπλῶς. Vel, 2. justificationem, quæ est contraria damnationi, quâ Deus peccata remittit; vel credentes justos pronunciat; vel quæ est absolutio à culpa & poena primi peccati & omnium aliorum: ut ostendit antithesis, quia ei opponitur κατὰ κρίμα, quod est condemnatio propter illud & ista. [Sensus loci, q. d.] Magna est condemnatio quam peperit unius hominis delictum, sed infinitis modis adaucta, quum infinitorum hominum delicta accesserint. Hunc totam condemnationis cumulum tollit gratia. Ergo non se habet donum, ut se res habet per unum qui peccaverat. Objectum hujus doni non hic est hoc aut illud fidelium individuum, cui multa quidem peccata, sed tamen non nisi sua, condonantur; verum totum electorum ac fidelium genus in Christo comprehensum, & condemnationem quam illi tot tantisque delictis contraxerunt.

17. Si enim (ostendit quantum sit ista vita recta quam Dei dono adipiscimur, ex eo quod secum trahit æternam vitam ac felicitatem.) unius delicto (vel, per unius illius lapsus, Pi. Repetit quod dixerat supra v. 15. sed ut majus aliquid quam ante inferat. Vel, per unam illam offensam. Sic restituo ex Codice Claromontano, ubi est, τὸ ἐνὶ ἐξ ὧν ὡν. Sed nolim uni Codici cedere reliquos omnes, quorum quoque lectionem Chrysost. Vulgat. Sy. & Ar. sequuntur. Obj. At sic redundabit sequens, διὰ τὸ εἶναι. Resp. Non redundat, sed utilissimam potius continet doctrinam, & h. l. accommodatissimam; quomodo scilicet factum, ut unius delicto mors regnaret in omnes: id non per imitationem posterorum, sed per eundem illum unum, qui delinquerat, contigisse, &c.) mors regnavit (ut supra v. 14. id est, vim suam potenter exeruit, sub. in omnes, ut dixerat v. 14.) per unum] i. e. Per naturam ex uno in omnes transeuntem. ¶ Multo magis (vel, Multo facilis, ut supra v. 15.) abundantiam, &c. οἱ τὸ πλεονέκτημα τῆς χάριτος ὅτι τὸν ὁπότε τὸν δικαιοσύνης, &c.] Ii qui abundantiam illius (vel, illam, Be.) gratiæ (i. e. gratiam abundantissimam: Hs. Sic vocat benevolam patefactionem divinæ voluntatis factam per Christum. Al. Sic vocat gratiam per quam non solum peccata Adami nostraque actualia remittuntur, & sit cum Deo reconciliatio, & vita æterna datur; sed etiam ad inexplicabilem amicitiam cum Deo, justitiam, gloriam, altioreque sanctitatis gradum quam illum à quo Adam nos dejecit, promovemur: unde abundantia dicitur.) & doni justitiæ (rursus Hebraismus, pro justitia quæ dono datur, per imputationem. Dono autem dari dicitur quia per fidem obtingit, quæ est donum Dei: ut diximus supra v. 16. Donum [intelligit] per quod homines justificantur. Justitiam intelligit, non quæ Christo, quæ Deo, essentialis est; nec habitum perfectissimæ sanctitatis quæ in Christo erat; sed hujus habitus effectum, quo Legem perfectissime præstitit pro nobis, in quo versatur nostrorum peccatorum expiatio, cujus imputatione aboletur noster reatus, &c. Justitiam intelligit mortem Christi partam. Al. Legendum cum

Vulg.

2 G.

a Tol.

k G.

1. Page

* Vor.

• G.

P. Pi. sup

E.

9 G.

• Pi.

† Tol.

fic Par.

2 Par.
v. Tol

Par

10

20

30

40

10

10

1

19. *Sicut enim per inobedientiam, &c.*] Scil. Adæ in paradiso †: unde constat, Paulum de actuali peccato Adæ, & de actuali iustitia Christi, locutum esse. Hæc voce exaggerat peccatum Adæ. Vide 1 Sam. 15. 23. h. Idem [quod prius] aliis verbis inculcat, velut doctrinam maximi momenti: hoc tantum discrimine quod v. præc. præcipue considerantur effectus, mors & vita; hic causæ, peccatum & iustitia. Est ergo hæc sententia probatio præcedentisⁱ; vel potius sententiæ illius v. 17. *Sicut regnavit mors, &c.*^k. ¶ Peccatores (vel, *Sontes*, Ca.) constituti (vel, effecti, Ca. sic Ar. Æth.) sunt; ita Mo. P. Be. Pi. *Καταδικάζονται*] Fuerunt, Tre. ex Sy. [Variè explicant.] Est *μετανοήσια*. Ità tractati sunt quali peccassent actu, nempe quia addicti sunt morti. Sic vox peccatoris sumitur 1 Reg. 1. 21. & alibi^l. Peccatoris^g vox alibi fateor *mortis obnoxium* significat, at h. l. non poenam, sed reatum, denotat, ut ostendit antithesis iustitiæ Christi, &c.^m. Sensus est, Reos esse omnes quotquot ab Adamo jam reo facto prognati sunt †. Illius peccatum causa est, ut qui nascuntur ex ipso peccatores nascan-

v.
o Tol.
p E.
q Pi.
r Be.
+ G. sim.
Pi.
r Pi.
v E.
x Be.
y Pi.
z Tol.
+ V.
+ E. Me.
+ G.
+ Idem.
* Tol.
+ G.

(vel, in morte, Er. vel, per mortem, G. Er. V. i. e. cujus finis erat morsⁿ; omnibus mortem inferendo^o. Vel, ad mortem, Be. Pi. &c. vel, 1. corporis^p; vel, 2. æternam; ut monstrat antithesis^q: *ex pro eis, ex antithesi^r.*) ita & gratia (i. e. benevolentia Dei^t, erga credentes^u.) regnet (Peccatum & gratia regnare dicuntur, per popopoeiam^v.) per justitiam (illam scilicet per quam iusti constituimur, v. 19^x. nempe justitiam Christi credentibus imputatam, de qua v. 19^y. per justitiam, i. e. iustificando homines à peccatis^z, eosque acceptos faciendo⁺. Vel, adducens justitiam, & per eam perducens homines^b: per justitiam, i. e. per obedientiam Christianorum^c.) in (vel, ad, Be. &c.) vitam æternam] Quæ obedientia ducit ad vitam æternam^d. Sensus est, q. d. Ut mortis & peccati regno destructo, regnum justitiæ & vitæ æternæ instauraretur^e. ¶ Per Jesum, &c.] Qui scilicet sicut justitiam illam in nobis efficit, ita & vitam æternam ipse nobis daturus est, ut post Patrem ipsi omnia debeamus^f.

C A P. VI.

1. Quid ergo dicemus? Vel, dicimus? nam ex eo nostris scriptoribus etiam in præsentī dicitur, ut Matth. 7. 4. Sic & suprà locutus est, Rom. 4. 1. oñ v solet addi interrogationibus, ut & infrà v. 21. Redit ad id de quo ipse, & Apostoli alii, per Judæos incredulos Romæ agentes, infamabantur; & quod attigerat Rom. c. 3. v. 8. sed tunc non plenè ei responderat: quia ut id utiliter fieret, quædam prius erant præstruenda quæ continentur cæterâ parte cap. 3. & cap. 4. & 5. ut nunc ista dissecta sunt: nam in Pauli Epistola fuere hæc continua. Ait ergo nunc, Quid ergo est quod dicimus? An ista dicimus quæ Judæi illi de nobis spargunt? ¶ Manebimus, &c? *Ἐμμένωμεν, &c?* In MS. illo in Anglia est, *ἐμμένωμεν*. Rectè. Cohæret hoc cum eo quod præcessit^a, cum Rom. 5. 20^b. estque præoccupatio^c. q. d. An hoc dicimus, Perseveremus (vel, Permanebimus, Be. Pi. &c.) in peccatis^d, peccata peccatis addemus^e, ut gratia auctior fiat? Be. Pi. &c. i. e. ut magis appareat Dei beneficentia^f? *Ἡ ἀμαρτία* in præced. reatum declarat, hîc verò corruptionem^g, sive naturæ vitiositatem^h. De voce *ἔμμεν*, ut & de voce *ἠεὶ*, diximus suprà. Antecedens verum erat, Deo maximè fuisse gloriosum ex iis qui idololatræ multisque flagitiis involuti fuerant populum sibi colligere; sed iniqua erat illatio, Ideo nihil mali esse si & vocati peccare perseverent, ut rursus Deus majore cum gloria eorum misereatur. Hoc consequens falsò attribuebatur Apostolis & eorum sectatoribus, qui contrarium & docebant & factis ostendebant. Tertul. bene, *Compensatione res acta est: lucrati sumus multa, ut aliqua præstemus*. Item, *Libertas in Christo nullam innocentiam fecit injuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, &c.*

2. Absit] Aversantis est, ut Rom. 3. 4, 6, 31^k. q. d. absurdissimus est & detestabilis error^l. ¶ Qui, &c. *ὅτι οὐκ ἐμμένωμεν τῇ ἀμαρτίᾳ*] Loquendi genus receptum apud Hebræos. Vide Philonem [in G.] Sed & apud Philosophos: nam & Porphyrius Sapientiam Morti comparat. Simil. Marcus Antoninus. [Utriusque verba vide in G.] Nam quodcumque suis mutatum finibus exit, Continuo hoc mors est illius quod fuit antè^m. Homo, juxta Platonem, mori dicitur, & cum anima relinquit corpus, & cum anima in corpore constituta corporeas illecebras contemnit, — reliquasque exuit passiones, ait Macrobius in Somn. Scip. 1. 13ⁿ. [Verba sic reddunt,] Qui (sub. enim, Be.) mortui sumus peccato, Be. Pi. D. &c. Peccato hîc est Dativus^o, non Ablativus^p, & activè sumitur^q. Ut mortuum esse legi, Gal. 2. 19. est, non ultra secundum Legem vivere; ita mortuum esse peccato est, non amplius vivere in peccato^r; vel, non habere jam peccati operationes in se, ut mortuus dicitur qui functiones & vitæ operationes non habet quas antè habuit; opera peccati abjicere, non obedire suis jam concupiscentiis^s; nihil rei cum peccato habere, non magis quàm mortui cum vivis^t; à peccati servitute liberum esse^u; vim peccati in

se extinctam habere^v; peccatum in se mortificare, nè vivat, h. e. vires exserat, in nobis. Metaphora à morte, quæ est vitæ & actionum privatio. At mori peccato casu Ablativo passivè significat, peccatorum reatu & veneno mortificari, &c. tunc autem subauditur *ex* vel *dis*, ut Col. 2. 13^x. & Eph. 2. 1^y. Ità significat, hominem per peccatum esse mortuum^z, & gratiâ Dei, quæ vita est, privari⁺. ¶ Quomodo, &c? *Πῶς, &c?* Quomodo nos iterum peccatis implicabimus, à quibus nos abduximus^b? Certè, non amplius eis vivere debemus^c. *Πῶς* hîc non τὸ πῶς αὐτῶν ἀδυνατον, (impossibilitatem,) sed rei indignitatem ostendit, ut Matth. 6. 28. Gal. 4. 9. Indignum est si loti in lutum revolvimur, 2 Pet. 2. 22. Hîc jam incipit Apostolus doctrinæ quæ ipsi falsò imputabatur veram opponere, ut haberent Christiani quod ipsis Apostoli verbis regerent objectatoribus. Itaque Christianos jam alloquitur^d.

3. An ignoratis] i. e. An non meministis. Sic & Rom. c. 7. v. 1^{*}. Increpat eos quòd cum baptizati essent, adhuc peccarent, quasi nescientes id quod sequitur^f. ¶ Quicumque baptizati sumus in Christo] Christianam fidem suscipiendo^g: qu. d. quotquot per baptismum Christo nomen dedimus^h; vel, Christo inserimus, & de corpore ejus efficimurⁱ. Al. quotquot baptizati sumus baptismò qui habet virtutem & efficaciam à Christo^k. *Εἰς Χριστὸν* In Christum, v. Be. Pi. &c. i. e. ut Christo fidem haberemus^l. In Christum hîc, ut & Gal. 3. 27^m. idem est quod in nomen, vel nomine, Christiⁿ, Act. 3. 16. & 10. 48°. & Act. 19. 5^p. i. e. in doctrinam Christi^r: ut 1 Cor. 10. 2. baptizati sunt in Moysen, i. e. ad Moysaism, ut Moisaici fierent. Personæ nomen apud Hebræos sæpe pro re ponitur^t. Al. In Christum, id est, ut cum Christo coalescentes vim ipsius perciperemus, extinguendo peccato & creando novo homine: ut exposuimus Act. 19. 2^t. ¶ In, &c? *Εἰς τὸ θάνατον, &c?* In, vel Ad, mortem ejus esse baptizatos? v. Ca. Be. Pi. &c. i. e. ad moriendum cum eo^v; vel, in similitudinem & repræsentationem mortis Christi^x; ad signandam & obfigmandam communionem mortis Christi, 1 Cor. 12. 13. Gal. 3. 27^y. ut similes efficeremur Christo mortuo, ut sicut ille mortuus est & corpori, & peccato, sic & nos mortui essemus peccato, & vetus noster homo crucifigeremur^z; ut non tantum mortis fructum acciperemus, sed etiam ut ejus mortui similitudinem gereremus⁺: baptizati enim & immerfi aquâ penitus obruimur & quasi sepulti jacemus, ferè ut Christus ad tertium usque diem in sepulchro hæsit^b. In nobis, quando baptizabamur, impletum est & significatione & effectu id quod morte Christi figurabatur, nempe interitus veteris nostri hominis^c. Vel, in mortem ejus, i. e. ut perciperemus vim mortis ejus, non solum quod ad meritum, quo remittuntur nobis peccata; sed etiam quod ad efficaciam Spiritus Sancti naturam reformantis, quem suâ morte Christus nobis impetravit: ut explicatur v. 6^d. Hæc phrasi & similibus, ut, *consepeliri cum Christo, simul crucifigi*, &c. significat Paulus, ex mortis Christi virtute & efficacia mortem nostrorum peccatorum, & salutem nostram, procedere^e. Baptizamur in mortem Christi dupliciter; 1. respectu Dei, quatenus is beneficia mortis Christi, h. e. justificationem & sanctificationem, baptismò nobis donat & obsignat; 2. quantum ad nos, qui restipulamur fidem & mortificationem, &c. Indè ratio patet, quomodo ex baptismò in mortem Christi sequatur nos mortuos esse peccato: nimirum, 1. quia baptismus significat, nos Christi morte liberos esse à peccato: 2. quia baptismus confirmat, virtute mortis Christi dari Spiritum Sanctum mortificantem, &c^f. Qui baptizabantur, ab iis exigebatur professio fidei, in qua & hoc erat, Christum ob peccata nostra esse mortuum, i. e. ad abolenda peccata. Vide Rom. 4. 25. Christus etiam vitam suam pro nobis abdicavit; & nos idem facere debemus ipsius causâ: quânto magis abdicare pravos cupides? Quod Mors Corpori Christi, hoc Baptismus Peccato. Vide Ignatium & Justinum Colloq. cum Tryph^g. [eorumque verba in G.]

4. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum] Causam reddit præcedentis sententiæ^h: ut *ex* pro *pro* accipiamurⁱ. Si autem *ex* retineas, est incrementum, subauditur^j. q. d. Si mortui, etiam sepulti cum eo^k. [Sensus, q. d.] Christum

+ G.
+ Par. sim.
Tol. E. Me.
+ Tol. sim.
Par.
+ G. sim.
Tol.
+ Tol. sim.
Pi.
+ G. sim.
Pi.
+ Be.
+ Pi.
+ G.
+ Er. Tol.
Par. Be. E.
+ Er. Tol.
+ Par.
+ G.
+ Tol.
+ Ca. sim.
+ E. Me.
+ E. Me.

v Be.
+ Par.
+ Be.
+ Tol. sim.
Be.
+ Tol. sim.
Par.
+ Me.
+ E.
+ G.
+ G.
+ Tol.
+ Me. T.
+ E.
+ Tol. sim.
E.
+ Q. in
Tol.
+ V.
+ Par.
+ Par. sic
Ca. G.
+ Par.
+ G. Par.
+ G. sic
Ca.
+ Ca.
+ Be.
+ Ca. sic
V.
+ E. Me.
+ T. ex E.
+ Gom.
+ Tol.
+ Bra.
+ Bra. sim.
T.
+ E.
+ Pi.
+ Tol.
+ Par.
+ G.
+ Tol. sim.
Par.
+ Par. ex
Sy. & Vulg.
+ Par.

¹ Tol. Christum sepultum per baptismum representamus¹. Ostendit non verba tantum baptismi, sed & ipsam ejus formam, hoc innuere. Nam immersio totius corporis in flumen, ita ut non conspiceretur amplius, imaginem gerebat sepulturae quae datur mortuis. Confer Cor. 2. 12^m.

² Me. sim. Alludit ad illum ritum immergendi², ubi corpus quasi sepeliebatur³, & mox rursus extrahebatur tanquam a sepulchro⁴. *In mortem*] i. e. Ad representandam, etiam oculis, Christi mortem⁵: vel, ut moriamur⁶, scilicet peccato⁷, sicut ille mortuus est huic vitae temporali⁸. *Ut quomodo Christus surrexit, &c.*] Nam & hujus rei imaginem gerebat corpus ex aqua resurgens⁹. *Per, &c.* *Δια τὸ ὕδωρ, &c.*] *In gloria patris*, Ar. Ca. i. e. gloriosus: *Δια* pro *ἐν*, ut Rom. 4. 11. *Διὰ τὸ νεκρῶσαι*, pro, *in praeputio*; quomodo *Δια* *βίαν*, in vita, dicitur. Sic Latine, *per omnem vitam, & in omni vita*, idem est¹⁰. Al. *In*, vel *Ad*, (vel, *Propter*, ut *Δια* interdum sumitur¹¹.) *gloriam, &c.* Tre. ex Sy. P. Be. Pi. *Δια* pro *ἐν*¹². *Δια τὸ ὕδωρ*, pro, *πρὸς τὸ ὕδωρ*, ut 2 Pet. 1. 3. Heterosis¹³. i. e. Ut vitam ageret gloriosam, qualis decet Filium Dei¹⁴, non humilem, ut prius¹⁵: ut deposita carnis infirmitate gloriosus Deo vivat in aeternum¹⁶. Vel, ut vivus & regnans Patrem glorificaret, sicut oravit Joh. 17. 1¹⁷. Al. *Per gloriam patris*, Er. Il. Ti. Mo. &c. i. e. vel, 1. per propriam Divinitatem: eadem enim est Divinitas Patris & Filii¹⁸. Vel, 2. per vitam gloriosam & immortalem, quam Christus resurgens accepit à Patre¹⁹. Vel, 3. per gloriosam operationem Patris²⁰; vel, per potentiam Patris²¹ gloriosam²², quam gloria sequitur. Hoc est quod *κεῖνος* *ἰσχυρὸς* dicitur, Eph. 1. 19. & 6. 10. pro quo Col. 1. 11. dicitur, *κτῆνος* *τὸ δόξης*: sicut *ἰσχυρὸς* verti solet²³, i. e. *robur*, sive *potentia*, à Lxx Interpret²⁴. vertitur *δύναμις*, Psal. 68. 35. Esa. 12. 2. & 45. 24²⁵. & *μὴν*, Psal. 29. 2. & 96. 7. & 99. 4. Rursus *δοξα* pro *ἰσχυρὸς*, Esa. 40. 26. & pro *ἐντολῇ*, fortitudines, Num. 23. 22. & 24. 8. sicut contra pro *ἰσχυρὸς*, excellentia, quod per *δοξα* non raro vertunt, alibi *ἰσχυρὸς*, *robur*, dixerunt: ut Esa. 2. 10, 19, 21. Adde, quod apud Arabes, idem verbum *ἰσχυρὸς* significat & *potentem esse*, & *honoratum esse*²⁶. Confer Joh. 11. 40. & ibi dicta, & 1 Cor. 6. 14. ubi Deus dicitur *Jesum suscitasse* *Δια τὸ δυνάμει* *αὐτοῦ*. & 2 Cor. 13. 4. ubi Christus dicitur *vivere ἐν δυνάμει* *Θεοῦ*²⁷. *Ita & nos in novitate vitae* (Hebraismus est pro, *in nova vita*²⁸: quae opponitur h. l. non tam veteri vitae, quam morti per baptismum. Nova hæc vita novum habet principium, h. e. Spiritum sanctificantem & renovantem, ex collat. Rom. 7. 6. Tit. 3. 5. indeque novos motus, operationes, mores, &c. *ambulemus*] Vel, *circumambulemus*, Par. i. e. ut novum vitae genus institueremus, quale Christianum decet²⁹: ut deinceps à peccati consuetudine prorsus alieni, exerceamus opera novae vitae³⁰. *Nunc hic dies aliam vitam adfert, alios mores postulat*. Si resurgere cum Christo volumus, necesse est eum imitemur: quæ imitatio in iis qui longè aliter vixere est velut resurrectio quædam: nam sicut separatio animi à corpore est mors corporis, ita separatio animi à Deo est mors animi³¹. *Ambulare in S. S.* idem significat quod conversari, vivere, actiones exercere alias post alias; nec propriè profectum indicat³², sed continuationem actionum³³, & imperfectionem; ita scilicet nos renovari ad hanc vitam, ut in ea perpetuò sit pergendum, currendum, proficiendum, &c.³⁴.

5. *Si, &c.* *Εἰ δὲ σὺ μὴ ἀναστῇς, &c.*] *Si enim complantati facti sumus* (vel, *una cum eo plantati sumus*, Tre. ex Sy. Præp. *σὺν* referenda est, vel, 1. ad Judæos & Gentiles simul in Christum collectos³⁵. Sed hoc extra scopum est. Vel, 2. ad Christi personam³⁶, nostramque cum Christo similitudinem³⁷: ut in *συναντῆσαι*, *σὺν*, *συναντῆσαι*, &c.³⁸. Vel, *coaluimus*, P. vel, *instituti* (vel, *participes*, Er.) *facti sumus*, Er. Il. Ti. V. Ca. sub. *illi*, Er. Il. Ti. *Αὐτῷ* hic subauditur³⁹, ex sequente *αὐτῷ* ut sæpe⁴⁰. Vel, *cum eo plantati* (sive, *plantatione*, Pi.) *coaluimus*, Be. Pi. Huc respicit quod sepelitus videatur quædam plantationis species⁴¹. Nostram cum Christo *κοινωνίαν* in morte & resurrectione eleganti metaphorâ vocat *σύναντον*, *coalitionem*, quasi *ἐμψύκωσιν*, *injectionem*, alludens ad Joh. 15. 1. Christo, inquit, implantamur, ut palmites viti, qui vite moriente una moriuntur, eâ revivificante revirescunt⁴². Ut furculus particeps sit humo-

ris ejus arboris cui inseritur⁴³, ita qui per baptismum Christi corpori inseruntur consortes fiunt bonorum illius⁴⁴. Ut furculus communem habet mortis & vitæ conditionem cum arbore cui inseritur, ita nos & vitæ & mortis Christi participes & conformes erimus⁴⁵. Græcis *συναντῆσαι* dicuntur *quæ in unum coalescunt*, ut plantæ quædam, Luc. 8. 7. unde sumptâ translatione de amicitia usurpatur apud Plat. & Plutarchum⁴⁶. Christum, qui mortuus ac sepultus resurrexit, comparat cum planta, quæ humi defossa suo tempore germinat. Deinde dicit nos cum ipso in unam plantam coaluisse, sicut *τὰ σπόρια* cum ipsa arbore ita coalescunt ut communi succo vivant⁴⁷. Non de similitudine loquitur, quasi exemplum duntaxat esset in Christo, sed de efficacia mortis & resurrectionis Christi⁴⁸, sive de vivifica virtute à Christo in nos manante: ideoque non dicit *ὁμοίωσιν*, sed *ὁμοίωμα*⁴⁹ quod nomen verbale & passivum includit verbi actionem & effectum⁵⁰. *similitudini*, (vel, *assimilatione*, non imitatione, sed virtutis ipsius intra nos efficacitate⁵¹. Vel, *conformatione*, Pi. *in similitudine*, Tre. ex Sy. Ca. *per similitudinem*, Er. Il. Ti. *ad similitudinem*, V.) *mortis ejus* (i. e. ut moremur⁵² mundo⁵³, & peccato⁵⁴, sicut ille mortuus erat⁵⁵. *Coaluimus Christo, ad instar ejus mortui*, nempe cupiditatibus, ut ille vitæ functionibus⁵⁶.) *sed &* (vel, *simul &*, Vulg. *ἀμα καὶ* forsan *ἀλλὰ* hic irrepsit pro *ἀμα*⁵⁷. Sed nulli Codices id arguunt⁵⁸. Vel, *ergo etiam*: ut sit *ἀλλὰ συνλογιστὸς*⁵⁹. Vel, *sic etiam*, V. ita quoque, Tre. ex Sy. vel, *nimirum &*, sive *etiam*, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. vel, *utique &*. *Ἀλλὰ* non modò adversativum est, sed & confirmativum, valèturque *utique, equidem*, ut Joh. 16. 2. & in Græco Job. 32. 8. ubi Heb. est *וְאֵל*, *sanè, utique*. Sic Heb. *וְ*, quod propriè causale est, modò affirmat, ut *equidem*; modò adversatur, ut *sed &*.) *resurrectionis* (vel, *in resurrectione ejus*, Tre. ex Sy. vel, *resurrectionis*, sub. *conformatione*, P. Pi. vel, sub. *assimilatione*. Ellipsis articuli *τῆς*, ut ipsa collationis ratio ostendit: ut plena oratio sit⁶⁰; nempe *σπόρια αὐτῷ ἐπὶ τῷ μὲν τῷ ὁμοίωματι τῷ ἀναστῶτος*⁶¹, ita instar ejus resurgemus⁶²: in qua ellipsi nihil est violentum, aut inusitatum. Vide Joan. 5. 36⁶³.) *erimus*, Mo. Tre. &c. vel, *coalescemus*, P. Be. Pi. vel, *participes erimus*, Er. Il. Ti. id est, pertinebimus ad resurrectionem⁶⁴: vel, ex eorum numero erimus ad quos resurrectionis beneficium pertinet⁶⁵; sic etiam insiti fuimus ut resurgamus sicut ille resurrexit: h. e. ut ambulemus in nova & spiritali vita⁶⁶. *Ἀλλὰ καὶ, &c.* *ἐλλειψτικῶς*⁶⁷ q. d. *Non hoc modò, sed censemur etiam in similitudinem resurrectionis*⁶⁸: ut sicut ipse resurrexit novâ & gloriosâ vitâ, ita & nos resurgamus, hic metaphoricè & spiritaliter⁶⁹, per vitæ novitatem⁷⁰; in futuro autem, de quo alii accipiunt, physicè ac propriè per redivi corporis immortalitatem, & animæ gloriosæ triumphum æternum⁷¹. Prior similitudo est generis, hæc speciei sive generis proximi. Ubi rebus molestis opponuntur solatia, usurpari solent particule *καὶ* & *ἀλλὰ*. Sic apud Virgil. *Si non ingentem foribus domus alta superbis Manè salutatū totis vomit adibus undam*: post versus deinde aliquos sequitur, *At securā quies, & nescia fallere vitæ Dives opum variarum*, &c. P. Apostolus futuro utitur, *ἐπιμενέμεθα*, quia nondum nos toti aut mortui sumus, aut resurreximus, sed quotidie emergimus, dum perficiatur, &c. q. Excitat eos ad novitatem vitæ per spem resurrectionis. Sensus est, q. d. Si quasi furculi cum Christo defossi & sepulti sumus in baptismo, cum eo quoque germinabimus & resurgemus⁷². Nam sicut immersione Christo mortuo & sepulto, ita emersione ei resurgenti, configuramur⁷³. Si similes ei sumus in uno termino, morte, similes ei erimus in altero termino, nempe resurrectione⁷⁴.

6. *Hoc scientes*] Sic Be. Pi. &c. i. e. Cùm sciamus: vel, cùm certum sit. Participium loco Verbi ponitur⁷⁵. *Modò hoc cogitemus & insigamus animo*. Sic *πρᾶξις* & voces similes interdum sumi notavimus ad Joh. 15. 18⁷⁶. *Opponitur illi, An ignoratis?* v. 3. qu. d. scire oportet. Mysteria baptismi, quæ multa sunt, serib commendat, eorumque studium⁷⁷. *Vetus homo* (i. e. vel, 1. *veterus illa in homine vivendi ratio*⁷⁸, quæ & *natura* dicitur. *Est ἀσάρκεια*, subjectum pro adjuncto, ut & Eph. 4. 22. Col. 3. 9. cui adjunxit Paulus & *ἀσάρκεια*, quæ delectatur plurimum. Tribuit enim rei inanimæ, i. e. accidenti, id quod est animatorum, h. e. *crucifigi*⁷⁹. Vetus illa

illa vita^b, in concupiscentiis & sordibus^c. Vel, 2. corrupta natura nostra^d: peccatum originale^e: vetustas & corruptio peccati in homine; vel potius, ipse homo prout hanc vetustate affectus est^f. Opponitur autem homini novo^g. Distinguntur in homine vetus & novus homo, non quod duæ sint substantiæ, sed ratione diversorum statuum^h. *Vetus* hic homo dicitur, respectu, tum, 1. Adami primi, collati cum Adamo posterioreⁱ, ut 1. Cor. 15. 45^k. quia originem ab Adamo traxit^l: tum, 2. nostri, utpote prior nostra conversatio, si cum renovatione conferatur^m, quia statum peccati sequitur in quo nati sumusⁿ.) *noſter ſimul*, &c. Συναυρισθῆναι] Pergit ex Cruce, Morte, & Resurrectione Christi multas sumere similitudines, & eis aptare ἀλληγορεῖν loquendi genera: quod ipsum שרר dicitur Hebræis^o. Hæc vox Paulo familiaris est^p. [Sic vertunt,] *Crucifixus est*, i. e. ad similitudinem Christi crucifixus: quia sicut per crucem non sine gravi dolore ad exitum pervenitur, ita illa natura sine dolore non exstinguitur. Est enim sui amor & inde voluptatum appetitus agnatus homini; deinde longa consuetudo δυσκίνητον π, (*difficulus eluitur*:) sed has difficultates Fides superat^q. *Cum eo crucifixus esse*, Be. Pi. Peccatum in nobis mortuum esse significat, sed *crucifixum* dicit, ut mortis genus explicet per quam Christus nobis Spiritum Sanctum impetravit. Non dicit, *in eo*, sed, *cum eo*, quia corrupta natura non erat in Christo, sed tantum ei imputata est^r. Unā cum Christo crucifixus est, & mortificatus; vel, 1. in typo seu representatione^t: baptismo enim representamus crucem Christi & vitiorum nostrorum, cum eo crucifixorum. Vel, 2. per efficientiam^u, merito & virtute passionis Christi^v: quæ peccata nostra deleta & destructa sunt^x; quia eā Christus impetravit Spiritum Sanctum, qui peccata crucifigat^y. Non hic loquitur de peccatorum expiatione per crucem, sed de regeneratione per Spiritum, &c^z. Hæc autem virtus Christi nobis applicatur per baptismum^a, aliæque sacramenta, &c^b. Hoc dicit Paulus, Veterem hominem esse crucifixum, quantum ad fructum nobis participatum, in baptismo, in quo, & per quem, commorimur Christo^c. ¶ *Ut*, &c. Ὡς ἡ καταργησις, &c.] *Ut destruat* (vel, *enervetur*, P. Par. Metaphora à crucifixis, qui clavis confixi paulatim enervabantur, donec exspirarent^d. *Evacuaretur*, Tertul. & Aug. in E. *coſsum reddatur*, Be. *aboleretur*, Er. II. Ti. Tre. Ca. Pi. &c.) *corpus peccati*, Mo. &c. i. e. vel, 1. corpus nostrum, sic dictum, quia in peccato conceptum est & enutritum^e, peccato obnoxium, peccare solet^f. Vel, 2. totus homo qualis natus est, nempe in peccato: confer 1. Pet. 4. 1, 2. *Corpus* tantum hic memorat, quia crucifixi Christi meminerat, cui nos *concorpores* sumus, Eph. 3. 6^g. Vel, 3. vis peccati^h; vel potius, peccatum ipsumⁱ inhabitans^j: quod similitudinem habet corporis, in eo quod ut corpus morte, ita peccatum vitæ renovatione, aboletur. Vide animadversa ad Col. 1^k. quod est veluti corpus & res per se subsistens: tantas in nobis vires exserit^l. *Corpus peccati* idem est quod *peccatum*^m, vel *vetus homo*ⁿ; ut *corpus mortis*, pro morte, Rom. 7. 24. *corpus Christi*, pro Christo, Rom. c. 7. v. 4. &c. Hebraismus esse videtur, ubi מִצָּרְפָּה, *corpus ejus*, valet, *idem ipse*, Jos. 9. & Job. 2°. Itā corpus hic est tota congeries & massa peccatorum^p, quæ quasi unum est corpus hominis veteris, cujus membra sunt superbia, avaritia, libido, &c^q. *Corpus peccati*, i. e. consuetudini peccandi, eleganter tribuit Paulus, quia est veluti compages quædam multis constans membris, i. e. vitiis, Col. 3. 5. Sic & morti corpus infra tribuit. Grex, populus, legio, apud Jurisconsultos *corpora* sunt; & *corpus civitatis*, apud Livium; *collegiorum corpus*, apud Caium Jurisconsultum. Transulit & ad inanima Cicero, cum dixit *librorum corpus* Latinè, & Græcè σώμα. Sed audacior est translatio, ubi accidentibus datur *corpus*, quomodo Virgil. dixit, *corpus regni*^r. Al. *Corpus* vocat, ut in eadem metaphora perseveret, quia corpora cruci affigebantur^s; vel, allusione ad corpus Christi crucifixum^t. κατὰ γένος hic est, *occidere*, ut ostendunt sequentia. *Occidi* dicitur corpus cum vitâ spoliatur, Matt. 10. v. 28^v. Peccatum ait destruendum esse^x, non quidem ut non sit, sed ut non vigeat & prævaleat^y, non perfecte in hac vita, &c^z. Proponit h. l. metam sanctificationis, ad quam non hic pervenimus, sed ad eam contendimus,

& tandem pervenimus. κατὰ γένος dicitur cujus vis & efficacia tollitur, & κατὰ γένος is cujus virtute id efficitur^a. Be. ¶ *Et*, &c. Τὴν συνήθειαν δουλεύειν, &c.] *Nè* (vel, *Ideo nè*: τὸ pro ἐνεκα τῆς, ut sæpe alibi^b.) *nos amplius*, vel *posthac*,^c *(sicut antè servivimus^c,) serviamus peccato*, Be. Pi. i. e. *consuetudini vitiosæ^d*; vel, concupiscentiæ, sive vitiositati naturæ: nè ei indulgeamus, aut dominari id nobis patiamur^e. *Servit peccato* qui peccati desiderii, sive imperiis, obsequitur^f. *Peccatum fingit ut personam dominantem*, &c^g. δουλεύειν, *servire*, vox est mediæ significationis. Nam & Deo dicimur *servire*, Matt. 6. 24. Act. 20. 19. Eph. 6. 7. 1. Thes. 1. 9. & Christo, Rom. 14. 18. & 16. 18. Col. 3. 24. & *legi Dei*, Rom. 7. 25. & *justitiæ*, Rom. 6. 19. & contrà, *Mammonæ*, Matt. 6. 24. *Idolis*, Gal. 4. 9. *voluptatibus & cupiditatibus*, Tit. c. 3. v. 3. *impuritati*, Rom. 6. 19. *corruptioni*, 2. Pet. 2. 19. Sic & Latinè dicimus, *servire vitæ, valetudini, posteritati, populi commodis, dignitati*; & contrà, *amori, cupiditatibus, iracundia*. Seneca, *Commota semel & concussa mens ei servit à quo impellitur*^h. G. 10 ¶ *Qui*, &c. Ὁ δὲ καταδανὼν δεδουλωμένος τὸν ἑαυτοῦ σώματος] Confirmat sententiam præcedentem, ex mortis effectuⁱ, qui ab actionibus (sive officiis^k) hujus seculi hominem liberat^l, servum v. g. à servitute sua, &c^m. *Etenim qui mortuus est* (i. e. Christus pro peccatis nostris mortuus, & homo fidelisⁿ, sive reginitus per Spiritum^o, qui ad Christi exemplum^p, peccato mortuus est^q: qui veterem hominem in se destruxit^r. Al. qui hanc vitâ defunctus^s.) *justificatus est à peccato*, Er. II. Ti. Mo. Di. ex Vulg. &c. i. e. absolutus est^t. Sensus est, q. d. Is demum à peccato penitus absolvitur qui peccato jam ex animo renunciavit^u. Vel, ab ipso Judice Deo ita declaratus est mundus ac justus à peccato, ut vicèrit peccatum. Absit ergo ut idem succumbat peccato quasi reus & victus. Qui vivit peccato accusari potest, quod peccati servus sit. At mortuus peccato justificatur ab illa accusatione, quippe qui probare potest, non sibi amplius peccatum dominari. Alia hæc est justificatio, quàm quæ in remissione peccatorum consistit^v. Al. *liber*, vel *liberatus*, (vel, solutus, Zeg. J. Cap.) à peccato, P. Be. Pi. Tre. ex Sy. V. &c. G. ex Sy. & Basil. Chrysost. Th. Oecum. vel, à peccando, ita ut non peccet nisi velit^w: non potest amplius peccare^x: non ultra servit peccato^y; mortuorum enim non est peccare^z: manumissus est à peccati dominio^a: nec amplius ei vacare valet & inservire debet, sicut ante baptismum. Hinc concludit quod supra dixerat, *Mortui peccato quomodo vivemus in illo*^b v. 2^b. Utitur autem *justificandi* verbo, quia nunc disputat de hominis coram Deo *justificatione*, cujus effectum fructumque necessarium esse contendit, quod fidelis à peccati corruptione & vitio liberatus est^c. *Justificare* hic pro *liberare*^d, ex Hebraismo, quo cum antecedente consequens comprehenditur^e; vel, per Synecdochē speciei Hebraicam: nam qui justificatur liberatur à poena, &c^f. Sic *δικαιοσύνη* sæpe sumitur^g. Eo sensu, ut in Prolegomenis diximus, sæpius usurpatur in hac Epistola, ut & Act. 13. 38, 39. Eodem sensu dictum, πῶς ἡ δικαιοσύνη, 1. Pet. 4. 1. Est autem *δικαιοσύνη* hic à simili ad simile. Non enim proprie *justificatur*, i. e. mundatur aut justus fit, *qui est mortuus*; ac nè *liberatur* quidem, si proprietatem verborum sectemur: sed quia verum est, eum non servire amplius peccato, ideo *liberari* primum, deinde per *δικαιοσύνην* etiam *justificari*, dicitur. Sic eum qui mortuus sit *liberum esse ab odio, invidia, morbo, molestiis*, dicunt optimi Scriptores. Sic mors *medica* dicitur Æschylo, quia, ut ipse explicat, ἀπὸ ἀλγῶν ἀπὸ τῆς νεκρώσεως, (*nihilus dolor ad mortuos pertingit*:) similia Euripid. Est autem hæc Pauli sententia, ut multa alia, sumpta ex dictis Rabinorum. Nam in Thalmude habemus, *Simul quis est mortuus, factus est liber à præceptis*. Si à præceptis liber, etiam à peccato est peccato, ut locutus est supra v. 2. Mortui non redeunt ad vitam priorem; sic nec qui peccato verè est mortuus ad priorem vitam redire debet^h. 10 ¶ *Si* (Ei hic est, *quandoquidem*, ut apparet ex positis supra v. 2ⁱ.) *autem mortui sumus*, (peccato scilicet^k,) *cum Christo* (i. e. vel, 1. ad similitudinem Christi^l, quomodo modo habuimus συναυρισθῆναι^m. ut Christus verè mortuus estⁿ. Vel, 2. virtute & efficacia Christi, quasi præsens

o Tol. præsens semper adsit nobis o.) credimus (i.e. pro certo
 habemus, si promissis per Christum factis p. vel, con-
 fidere debemus q. Refertur vel ad intellectum; q.d. no-
 bis persuademus vitam spiritualem dari cum morte pec-
 cati: vel ad voluntatem; q.d. confidimus nos in ea vita
 perseveraturos r.) quia (vel, quod, Q.) simul vivemus, &c.]
 Vel, 1. vitâ novâ t, sive à vetustate peccati repurgatâ t:
 cuius perseverantiam & durationem hoc verbo fut. temp.
 vivemus, Paulus significat v. Vel, 2. in æternum, vitâ
 celesti & felicissimâ *. Idem sensus 2. Tim. 2. 11. quod
 alibi dixit συμβασιλεύσωμεν, 1 Cor. 4. 8. &c. Est conso-
 latio de perseverantia vitæ Christi in nobis, & de spe
 immortalitatis, &c. z.
 9. Scientes, Εἰδότες] Sume ut suprâ γνωσκόντες a. Ut
 qui sciamus, Be. Pi. Quod Christus—jam non, &c.
 Οὐκέτι, &c.] Non ultra (vel, amplius, Be. Pi.) moritur:
 Mors ei causa immortalitatis. ¶ Mors illi ultra non
 dominabitur] Hæc est causa præcedentis dicti, Non mori-
 tur quia est eo in loco ubi mors vim non habet. Vide
 Joh. 16. 10. & ibi dicta. Positus est extra territorium
 mortis b. Hic versus pendet à præcedente; q.d. Si mor-
 tui sumus peccato, simul vivemus cum Christo c. Chri-
 stus enim postquam resurrexit, &c. non moritur: Cum
 ergo vita nostra similis futura sit vitæ Christi, nos quo-
 que amplius non moriemur d, nec iterum in peccati
 mortem nobis incidendum est; sed hæc vita perpetua est,
 ex se scilicet, & ad hoc data est ut non amplius moriamur
 peccantes: nos culpâ nostrâ eam extinguimus*.
 10. Quod, &c. οὐδ' ἀντιδρῶν, τῇ ἀμαρτίᾳ, &c.] Nam
 quod (vel, quatenus, Camer. o vel pro ὅτι f. vel potius,
 pro ὅτι g. Hic o, ut ὅτι Hebræum, non ad nomen
 aliquod, sed ad complexum, refertur; q.d. Quantum
 enim attinet quod mortuus est Christus. Simile loquendi
 genus, Gal. 2. 20 h. mortuus (vel, mortuum, Val. Hil.
 in Er. Nam o utrumque hoc loco est relativum, non con-
 junctio i. Refertur ad corpus humanum. Malim mor-
 tuus, ut referatur ad Christum k.) est, peccato mortuus est
 semel, Be. Pi. &c. i.e. unâ vice pro omnibus l: pro quibus
 unicâ morte satisfecit, ideo non est necesse iterum mori.
 Mortuus peccato dicitur Christus, non sicut nos m, nam in
 eo non fuit peccatum n; sed ad peccatum, vel, i. destru-
 endum, sive delendum o: ut semel in nihilum redigat
 peccatum in nobis p. Vel, 2. expiandum q: propter pec-
 catum r. Dativus objecti t. Al. Mortuus peccato, i.e.
 corpore, quod peccatum dicitur, sicut caro peccati t: q.d.
 mortuus carne quæ similitudinem habet peccati v. Al.
 Mortuus peccato, non suo, sed Ecclesiæ, nomine, eadē-
 que mente dicitur videre Deo. Ecclesia Christo & cru-
 cifixo & resuscitato unita est, ut in Christi morte Eccle-
 sia sit veluti expians peccata, & in resurrectione ejus ve-
 luti triumphans; neutrum tamen in se, sed in Christo ca-
 pite*. Al. Peccato, i.e. peccatori, sive propter peccato-
 rem *. Al. De Christo tanquam peccatore loquitur, quia
 in Christi morte verus homo, qui est peccator, demortuus
 atque extinctus est v. Al. ἀμαρτία, respondens Hebr.
 Νόμος, sæpissimè sumitur pro pænis peccatorum; [q.d.]
 Christus semel defunctus est malis illis quæ ob peccata
 nostra sustinebat. Et sic non malè interpreteris vocem
 ἀμαρτίαν, Heb. 5. 3. & 7. 27. ut intelligatur Christus ob-
 tulisse preces Deo ut ab illis malis, quæ ob peccata nostra
 sentiebatur, liberaretur z. ¶ Quod, &c. οὐδ' ἄλλω, &c.]
 Quod autem vivit, vivit Deo, Be. Pi. &c. i.e. vel, i. apud
 Deum, & quidem vitâ planè celesti ac Divinâ b, vitâ
 gloriosâ & immortalī, Deoque dignâ, qui immortalis
 est c: quæ huic vitæ adhuc peccato & morti obnoxia
 opponitur d. Vel, 2. in honorem Dei *, quæ nimirum
 ex Christi exaltatione vehementer illustratur f: ut per
 Christi vitam & regnum glorificetur Ecclesia, à qua De-
 us in æternum celebratur g: [q.d.] nihil nisi res Dei cu-
 rat h. Vel, 3. virtute Dei i, cuius potentia revocatus est
 ad vitam k. Causa mortis fuit peccatum mundi, quod
 unâ hostiâ sive morte tulit, Heb. 9. 27. ideo non necesse
 erat iterum mori: causa verò resurrectionis & vitæ, vir-
 tus ejus Divina est, quia Deus est: idcirco vivit semper
 quia vitæ causa æterna est. Similis sententia, 2 Cor. 13. 4.
 11. Itâ, &c. οὕτως—λογίζεσθε] Itâ (supple, secun-
 dum illam Christi mortem & vitam m:) etiam vos repu-
 tate, Er. V. Pi. G. ex Tertul. Itâ enim λογίζεσθε sumi no-
 tavimus, Rom. 3. 28 n. Vel, colligite, Be. vel, syllogizate,

q. d. ex his quæ de Christo dicta sunt colligite quæ se-
 quantur o; & mortem ac resurrectionem Christi ad vos
 transferte p. Ostendit, collectionem esse firmam à ca-
 pite ad membra *. Vel, cogitate, G. sim. Tol. ex Vulg. &c.
 considerate & præ oculis habete q: mente tales vos re-
 putate ac si mortui essetis r. ¶ Vos mortuos—esse
 peccato] i.e. Tales qui post vestri regenerationem pec-
 cato amplius servire non debeatis t. Alibi, νεκροὶ τῇ ἀμαρτί-
 ας sunt qui peccatis indulgent t. Mortuos hic dicit, quia
 mortuus non facit actiones peccati, quas antea faciebat v.
 10 Hic ἀμαρτίας non figuratè sumitur, sed propriè. Sic ne-
 cesse est interdum vocum significatus varient quibus al-
 lusiones istiusmodi allubescunt. Repetit hic quod dixe-
 rat suprâ v. 2 *. ¶ Viventes (vel, Vivere, Be. Pi.) au-
 tem Deo] i.e. Vitam gratiæ in vobis conservare, secun-
 dum quam nos in Deo, & Deus in nobis, vivit v: vitam
 vivere oportere Deo congruam, quam nulla mors pecca-
 ti ulterius sequatur z: agere quæ Deus vult, illi soli ser-
 vire a. [Al. Sensus est, q. d.] In id vos in vita servatos
 ut quicquid vitæ vobis restat id Deo impendatis. Of-
 ficiū enim magis quàm ejus executio hic notatur b. ¶
 In Christo, &c.] Itâ Mo. &c. id est, ad similitudinem
 Christi, qui itâ vivit ut amplius non moriatur c. q. d.
 Pari modo nec vos amplius mori debetis per peccatum d.
 Vel, Per Christum, &c. V. Be. &c. qu. d. per Christum
 hanc gratiam consecuti estis*, h. e. à morte in hanc vi-
 tam revocati estis. Sensus loci, Viventes Deo, i.e. ad ea
 quæ Dei sunt, auxiliante Christo, quem idcirco vocat Do-
 minum nostrum; q. d. qui curam nostri geret, poteritque
 in hac vitâ nos conservare f. Ratio est ab efficiente, quia
 Christus est Dominus, Caput, & Rex, noster: vitâ ergo
 in membris inchoatâ abrupti non sinet g. Al. Per
 Jesum Christum: quia cum Dominus noster sit redempti-
 onis jure & constitutione paternâ, hoc quod dixi suo ju-
 re à nobis exigit h.
 12. Non ergo regnet peccatum] i.e. Vitiositas naturæ i,
 ex primo peccato orta k, habitualis concupiscentia, quæ
 est fomes peccati, quæ ex peccato est & ad peccatum in-
 clinat l. [An verò peccatum propriè sit, quære in Pole-
 micis.] Non dicit, Nè sit, &c. m. quia durante hac vitâ
 extirpari non potest, sed, Nè regnet n, i.e. vim suam ex-
 erceat, Rom. 5. 14 o. summum imperium obtineat, itâ
 ut nullus obsistat, vel frustra hoc faciat p; vi suâ vos im-
 pellat in peccatum q, vos ad sui assensum & obedientiam
 pertrahat r. Verbum regnandi insinuat nos non necessi-
 tate, sed voluntate, peccare. Regnum enim est subden-
 tium se voluntariè t. ¶ In vestro mortali corpore]
 Corpus hic vocat totum hominem t, veterem scilicet, ut
 v. 6. corpus dictum, vel quia in actionibus corporeis &
 per eas peccatum potissimum se exercit v; vel quia per
 semen corporeum propagatur *. Bene adjecit hoc ὁ
 τὸν, [mortali.] 1. Cum enim mortalitatis nostræ nos
 admonet, facillè significat de vita altera cogitandum, nec
 formidandos labores haud sanè diuturnos y. Significat
 & certamina contra peccatum z, & oblectamenta pecca-
 ti a, esse tantum temporaria b. 2. Significat horrendum
 peccati stipendium, mortem scilicet c. 3. Auget pec-
 cantis turpitudinem, qui itâ se deprimit, ut mortali cor-
 pori, quod habet commune cum bestiis, se subiciat.
 4. Significat, peccatum, dum mortale corpus est, adver-
 sus nos pugnare d, nec nisi per mortem prorsus vincen-
 dum *: in corpore autem immortalī factō minimè reg-
 naturum, &c. f. 5. Significat, corpus solum hominis
 mortale esse, animum verò immortalem, ad vitam, vel
 ad mortem, æternam g. ¶ Ut, &c. Εἰς τὸ ὑπακούειν
 αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῆς] Ad obediendum (vel, Obedi-
 endo, V. vel, Ut obeditis, Pi. Par. &c. Ut auscultetis, Be.)
 ei (nempe τῇ ἀμαρτίᾳ, peccato h. Loquitur tanquam de
 infami hera cui servire indignum sit i.) in concupiscen-
 tiis (vel, in cupiditatibus, Pi. per cupiditates, Er. Ti. P.
 nempe præternaturales & inordinatas k: affectus corpo-
 ris ad peccatum sollicitantes l.) ejus, Mo. i.e. vel, i. pec-
 cati m. Sed non conveniunt genera n, [αὐτῇ & ἀμαρτίᾳ.]
 Vel, 2. corporis o. Corporis cupiditates, si frænum non
 adsit, ad peccatum ducunt, Jac. 1. 15. quare non tan-
 tum illicitæ cupiditates suffocandæ sunt in suis initiis,
 verum etiam corpori non ultra indulgendum quàm na-
 tura exigit, ut parere discat parti meliori p. Ostendit his
 verbis quid sit peccatum regnare nempe obedire concupi-
 sci-

G. dierunt peccato, postea obedierunt Evangelior.) servi peccati,
 † Tol. obedistis autem ex corde] Non ficti, non exteriori tantum,
 sed intra animi recessus, sincerâ fide. Idem loquendi ge-
 nus, Deut. 4. 29. & 6. 5. & 10. 13. & 13. 3. Marc. 12. 30. Luc.
 10. 27. 1. Tim. 1. 5. 2. Tim. 2. 22. Vide & quæ diximus Mat.
 22. 37. In, & c. *Εἰς ὃν παρεδόθητε τὸν ὁδὸν* [Ei formæ
 (vel, instituto, Ar.) doctrinæ in quam estis traditi, Il. P. Be. Pi.
 sic Er. Mo. Tre. ex Sy. & c. vel, traditi, Er. Ti. V. sub. ab iis
 qui Evangelium vobis annuntiârunt: q. d. eam recipien-
 tes doctrinæ formam, quam vobis Apostoli suâ prædica-
 † V. tione quodammodo imprefserunt: in eam, ceu ty-
 * Me. pum, immissi v. manu Dei & Apostolorum: ut ei confor-
 † Tol. T. mati essetis, & eam vitæ ac moribus vestris exprimitis,
 sic Be. atque ad vivum representetis. Metaphora est à typis
 † T. vel aurifabrorum, vel typographorum. Doctrinam
 Christi emphaticè vocat τύπον, qui est exemplar accura-
 tissimum, ad cuius formam opus aliquod exigendum
 est, ut typus tabernaculi, Act. 7. 44. nè quis credat, eam
 facere solutam quilibet agendi licentiam. [Sensus,]
 Bra. Obedistis ad eum modum quem doctrina Evangelii præscri-
 † G. bit: doctrinæ Evangelicæ, secundum eam formam & re-
 * Tol. gulam quam edocti estis. Sic κατὰ τὸν τύπον sumitur Heb.
 v. 5. ex Exod. 25. 40. ubi in Heb. est כְּתֹבֶנִּי, quod
 alibi vertitur כְּתֹבֶנִּי, alibi כְּתֹבֶנִּי, כְּתֹבֶנִּי, כְּתֹבֶנִּי.
 Illud, כְּתֹבֶנִּי, [forsan כְּתֹבֶנִּי, ut est in textu,] idem
 valet quod כְּתֹבֶנִּי, כְּתֹבֶנִּי. Vide quæ diximus
 ad Matth. 15. 2. Solent enim Græci ab activis, etiam
 quæ Dativum Personæ regunt, formare passiva, & eis
 addere Accusativum Rei: ut, ἐπισκεψάμεθα ὑμᾶς, Rom. 3. 2.
 ἐπισκεψάμεθα τὸ εὐαγγέλιον, 1. Tim. 1. 11. Sic & elegantes
 Græci dicunt, ἐπισκεψάμεθα τὸν λόγον, & similia. Evange-
 lium vocatur διδασκαλία, Joh. 7. 16. 17. Act. 5. 28. & 13. 12.
 Rom. 16. 17. 2. Joh. 9. est תַּלְמוּד (Talmud,) sed opposi-
 † G. tum Judaico. Hypallage hic est: *εἰς ὃν παρεδόθητε*, & c. vel pro,
 † Pi. τὸν διδασκαλὸν εἰς ὃν παρεδόθητε, ut in illo Terentii, *Restitue*
in quem me accepisti locum. Vel pro, *εἰς τὸν ὅς ἐστιν*
παρεδόθη, εἰς τὴν διδασκαλίαν ἣν ὑμῖν tradita est. Sic Gal.
 2. 7. *παρὶς δὲ τὸ εὐαγγέλιον*, pro, *τὸ εὐαγγέλιον ἐμὸν παρὶς*
 * Ca. *δὲ τὸ εὐαγγέλιον*. Sic Græci dicunt, ἐγγχειρίζομαι ὑπὸ τοῦ βίβλου, pro,
 ὁ ἐγγχειρίζομαι κατὰ τὸ βίβλου. Emphaticè dicit, *Nos tradi-*
tos in formam, & c. & significat totam hanc nostri transfor-
 mationem aliunde provenire, ut cera sculpturæ typum ex-
 † Be. primit, & c. Tradere ex Heb. est docere: sed aliud est, tra-
 dere doctrinam Discipulo, 1. Cor. 1. 23. & c. quod facit Do-
 ctor verbo atque institutione; aliud, tradi in doctrinam,
 quod facit Pater filium magistro morigerum efficiens, &
 h. l. Deus: ut hæc traditio sit opus gratiæ & Sp. S. & c. l.
 18. Liberati (Idem est quod διακονήσας: ut & in
 Prolegomenis ad hanc Epistolam diximus, & evincimus
 ex eo quod habuimus modò v. 7. sed congruentior hic
 fuit vox ἐλευθερώσας, quia δούλοι præcessit aliquoties.
 Crudelis hostis vos cepit: Deus vos inde exemit. A-
 mat vox ἐλευθερώσας, & similes, post se præpositionem ὑπὸ,
 vel ἔξ, pro Heb. מִן, ut infra v. 22. & Rom. 8. 2, 21. Deut.
 7. 8. & 13. 5. & 21. 8. 1. Par. 17. 21. & alibi sæpe m.)
 † G. autem à peccato, servi facti estis iustitiæ. Id est, virtutis &
 † Me. sanctitatis. Diximus supra v. 6. δούλους, id est, servum fieri,
 additi, mancipari: & διακονήσας vox generalis est, ut su-
 † G. præ v. 13. Sensus, q. d. A probrosa peccati servitute
 translati estis ad honorabilem servitutem iustitiæ.
 19. Humanum, & c. ita Mo. Ἀνθρώπων, & c. Ho-
 minum more loquor, P. Be. Pi. sim. Tre. ex Sy. Eth. Ca.
 id est, κατὰ ἀνθρώπων, ut Rom. 3. 35. dum vos iustitiæ
 † Ca. servos appello, cum ea demum sit vera libertas. Ad
 sequentia referendum; q. d. Humano captui me attem-
 † V. perabo: Sensus spirituales exprimo per similitudines
 † G. rerum vulgariarum & vobis notarum. Servitutis &
 † Gom. libertatis Metaphora in rebus his cœlestibus. Nonne
 sim. Be. æquum est ut Regi suo bene serviat, qui per Regem à sæ-
 vis hostibus liberatus est? Vide dicta ad Joh. 3. 12. &
 † G. Rom. 3. 5. Al. Humanum quiddam dico, Er. Il. Ti.
 & c. id est, præceptum vobis impono humanum, & to-
 † Tol. lerabile, æquum & moderatum, & facile, vestrisque
 † Me. Ham. viribus accommodum; si de natura renata accipitur.
 E. Sic ἀνθρώπων, 1. Cor. 10. 12. est, quod commune est inter
 † E. homines, nec extraordinarium. Sic Chrysost. ἀνθρώπων
 † Par. πινυ, id est, exiguus, brevis, viribus accommodus. Sic in
 Demosth. contra Midiam, ἀνθρώπων καὶ μετρίαν σφύραν, hu-

mana & moderata consideratio. Sic in Horat. l. 2. humane
 commoda, id est, parum commoda. ¶ Propter infir-
 mitatem carnis vestre] i. e. Humanæ naturæ; vel hominis,
 quatenus carnalis est. Agit hic vel, i. de intellectu tarditate:
 sic ἀδενδὺς usurpatur 1. Cor. 8. 7. & ἀδενδὺς, Rom. 14.
 v. 1. 1. Cor. 8. 11. Et καὶ hoc quidem loco est, ingenium
 suctum tractare res terrestres, qualia erant præcipue inge-
 nia Romanorum. Tu regere imperio populos, Romane, me-
 mento. Ideo ab Imperiis sumit similitudinem. Vel, 2. de vi-
 tiis: de defectu virium ad præstandam Dei voluntatem.
 10 ¶ Sicut enim exhibuistis, & c.] Vos Romani, qui nunc
 Christum profitemini, videte quid dicam, & quid Ju-
 daeis illis respondere debeatis non verbis tantum, sed &
 rebus. ¶ Servire immunditiæ] Vide Rom. 1. 24. Quæ
 seipsos contaminant homines, ut ebrietati, lasciviæ,
 luxuriæ, & c. ¶ Et iniquitati] Ἀνομίας nomine ea
 omnia intellige quæ contra legem societatis huma-
 næ fiunt, qualia sunt illa de quibus Rom. 1. 27, 30,
 31. ¶ Ad iniquitatem] Itā Mo. Ti. Il. P. Pi. V. vel, legis
 transgressionem, Be. sub. patrandam, Il. P. Be. Pi. V. Quorum
 fructus fuit iniquitas. Prior ἀνομία ipsas cupiditates,
 hæc posterior ipsarum effectus, denotat. Ad scelus, Ca. Ad
 aliam atque aliam iniquitatem, Er. Itā ut quotidie peiores
 fieretis. Is enim mos est consuetudinis. Phralis, iniquitati
 ad iniquitatem, omne genus iniquitatis, & peccati ad
 peccatum additionem, denotat. ¶ Itā nunc exhibete, & c.] An
 iniquum aliquid exigo, cum volo vos tantum diligentiam adhibere
 in colendis virtutibus quantum adhibuistis in colendis
 vitiis? Vide Procop. t. [ejusque verba in G.] Sensus, q. d.
 30 Cum multò majus obsequium adhibendum esset in bono
 post conversionem, quam adhibuerunt in malo ante conversionem,
 par solum studium deposco: quod valde humanum est.
 ¶ In, & c. *Εἰς ἀμαρτίαν* In, vel Ad, sanctificationem, sive
 sanctimoniam, Be. Pi. E. Vulg. & c. vestram scilicet, i. e. ut sancti
 sitis: itā ut quotidie progressum faciatis in sanctitate.
 Par enim vis consuetudinis in utramque partem; imò ad bonum
 fortior. Vide quæ diximus ad Matth. 1. 30. [Al. Sensus, q. d.]
 40 cuius studii bonorum operum & obsequii fructus est sanctificatio.
 20. Liberi fuistis iustitiæ] i. e. A iustitiæ: expertes iustitiæ:
 soluti dominio & frango iustitiæ, necessarij rectoris, qui
 solus vos coercere potest quominus per scelera ruatis in exitium:
 iniquitatis legibus obtemperantes à legibus iustitiæ vosmet
 eximebatis: nihil vobis cum iustitiâ commercii erat; nè cogitabatis
 quidem de eo quod honestum ac Deo gratum esset. Sic &
 nunc nihil cogitate quod turpe sit Deoque displiceat. Pa-
 rem adhibete operam. Apparet hic vocem ἐλευθερώσας &
 50 in re bona & in re mala dici non minus quam ἐλευθερώσας.
 Mandata iustitiæ nec revereri, nec exsequi, didiceratis. Nunc
 ergò cum sitis iustitiæ servi, liberi esse debetis à peccato:
 nam duobus dominis servire non potestis. 21. Quem, & c. *Τίνα
 ἔν καὶ κατὰ τὸν νόμον ἔχετε ὅτις ἐπ' αὐτοῖς, & c.?* Quem igitur
 fructum habebatis tunc (sub. ex eis, Be. Pi. Camer. E. & c.) de
 quibus nunc erubescitis? Be. Pi. ex operibus quæ pudet vos
 ea commisisse. Quam utilitatem ex peccato reportastis? Fructus
 60 unicuique erat infamia apud bonos. Liqueat hoc, quia & ipsi
 boni jam facti sine pudore eorum meminisse non potestis. Si hoc
 efficit recordatio, quid res ipsa? ¶ Nam, & c. *Τὸ
 γὰρ τὰ ἐκείνων, δάνατον* Est ἐκείνης P. Nam finis (vel,
 merces, Be. Pi. ut 1. Pet. 1. 9. τὰ ἐκείνη hic est δῶρον, quod
 modò vertitur, τὰ ἐκείνη, modò ἀντιπόδους. Vel, tributum
 five vestigal, quod colligitur à servitute peccati: ut respondeat
 sequenti *ὁ λόγος* t.) illorum mors est, Be. Pi. mors & corporalis
 & illa quæ opponitur vitæ æternæ. Vult hoc dicere, Talis
 70 erat res ipsa: quod si finem sive exitum respicitis, is nullus
 alius erat quam mors, nempe sine spe vitæ melioris. Neque enim
 Deus ita viventibus quicquam promissit boni, neque ipsa per se
 mens humana talium sibi conscia quicquam boni sperare audet:
 ut Plato testatur 1. De Republica. 22. Nunc autem] Hoc
 opponitur illi, cum enim v. 20. q. d. Multum mutata sunt res.
 Vide supra v. 19. ¶ Liberati, & c.] Ut supra v. 18. ¶ Servi
 autem facti (vel, Mancipati, Pi. G.) Deo] Supra ver. 18. dixit
 iustitiæ. Nimirum qui bonitati rebusque honestis servit, &
 Deo servit: quia Deus hoc semper amavit, & in Evangelio

gelio apertissime præcepit ^{v.} ¶ *In sanctificationem*]
i. e. Nempe sanctificationem ^{z.}, h. e. puram vitam ^{a.}, &
remissionem peccatorum ^{b.} ¶ *Hic* in præsens est fructus,
quod quotidie evaditis sanctiores ^{c.}, ac propter id etiam
honoratioris apud bonos. Opponitur hoc infamiae quam
significavit, cum & memoriam dixit pudoris haud ex-
fortem ^{d.} Al. *eis ἀγασμὸν*, pro, *ἐκ ἀγασμῶ*. Hæc voce
significat, fideles esse *sacerdotes Deo*, 1 Pet. 2. 5. Apoc.
1. 6. &c. five Dei cultui consecratos; qui fructus uber-
rimus est & honor insignis ^{*}. ¶ *Finem*, &c.] Finem
fini opponit, morti vitam, nec brevem aut delituram,
sed verè æternam [†].

23. *Stipendia* (vel, *Obsonia*, vel *Autoramenta*, Er.)
enim peccati] Ità Il. P. Mo. Ca. Be. &c. Est similitudo
sumpta de Militia, quæ & ipsa servitus quædam est,
maximè nota Romanis. *ὁ λόγιον* propriè sunt, *quæ ad*
panem vescenda dantur: qui usus in Latina lingua re-
manet ^{*}. Olim species ipsæ dabantur militi ^{f.}; postea
pro eis pecunia data est, sed mansit vetus nomen. In
Glossariis, *ὁ λόγιον*, *diarium*. Utitur sic inter alios Poly-
bius. Indè & ad Judæos transit vox *ΣΤΙΠΕΝΔΙΟΝ*, ut dixi-
mus ad Luc. 3. 14. & ideo velut omnibus notam usur-
pant nostri scriptores, ut apparet non tantum hic &
Luc. 3. 14. sed & 1 Cor. 9. 7. Mirè autem *mercedem*
dixit malum quod pro pravis factis redditur, cum *mer-*
ces labori reddi soleat. Similis *κατάληψις* apud Cicero-
nem, cum dixit, *Data est merces errori non magna*. Sed &
Seneca *vitiorum* dixit *mercedem* ^{g.}. *Stipendium* est quod
ex debito persolvitur, quasi debita militiæ merces ^{h.}.
Syrus vertit, *מַשְׁכָּרָה*, quod Trem. vertit, *stipendium*,
Boder. *merces*. Verto, *questus*, sive *lucrum*. *ὁ λόγιον*,
lucrum, in Hesych. & Suida ^{i.}. Peccatum hic per proso-
popoeiam consideratur tanquam Rex, seu potius tyran-
nus, qui suis militibus, observatoribus, & sequacibus,
stipendium reddit ^{k.}. ¶ *Gratia*, &c. *Τὸ δὲ χάρισμα τὸ*
ὄν, [*ὡς ἀνέκδοτον*] *Donum* (vel, *Beneficium*, Ca. vel po-
tius, *Donativum*, Ga. ex Tertul. quod *stipendio* aptissime
respondet. Ità Ammianus Marcel. 17. 8. *Gallicanis su-*
doribus miles exhaustus nec donativum meruit, nec stipen-
dium ^{l.}.) *autem Dei est vita æterna*, Be. Pi. Solent Reges
egregiis militibus præter stipendium dare coronas, lau-
reas, honores. His donativis comparat vitam æternam,
non quod non detur bene meritis, sed quod multo
sit major meritis, quippe res æterna & cœlestis. Po-
terat quidem vita æterna & *merces* dici, ut sæpe di-
citur, sed nobilius est nomen *donativi*. Neque articu-
lus frustra additur, simulque invertitur is ordo loquendi
qui in priore membro *ἀνέκδοτον* fuerat. Hoc enim vult,
At quod donativum Deus dat sibi militantibus, id non est
noxium aliquid, ut Mors; aut leve aliquid, ut in militia
Romana; sed est res maxima, Immortalitas & gaudia cœ-
lestia. Ubi quis pro opere multo plus reddit quam quanti
est opera, potest id & *merces* dici & *donum*: trahit enim
de utroque. Sed hic prævalet *doni* sub conditione pro-
missi, & post conditionem impletam dandi, natura ^{m.}.
Consequentia orationis postulabat ut diceret, *Stipendium*
justitia, &c. cur ergo dicere maluit, *Gratia Dei*, &c. ^{n.}?
Resp. 1. Ut ostenderet, pios servire Deo, non intuitu
mercedis principaliter, sed ex amore, & sponte, propter
ipsum Deum ^{o.}. 2. Quia prædestinatio ad salutem est
prorsus gratuita ^{p.}. 3. Quia dignitas operum est ex
gratia, &c. ^{q.}. 4. Ut hac variatione caveret, nè opera
nostra vitæ æternæ meritoria crederentur ^{r.}: quia rectè
factis nostris nullum debetur stipendium, cum sint mu-
nera Dei [†]: nec vita æterna, ut stipendium, aut ex con-
digno debita merces, reddenda est pro justitia, sed secun-
dum gratiam & gratuitam liberalitatem Dei ^{t.}. Hoc
membrum plerique ità vertunt, ut *vita æterna* subjectum,
donum autem Dei prædicatum sit, quum potius contrà fieri
oporteat; sicut ex articulo præpositivo, itémque oppo-
sito membro, & denique Apostoli scopo, intelligi potest.
Sensus igitur est, ipsum studium sanctitatis, quod est Dei
donum, est vita æterna, metonymicè, i. e. causa est vitæ
æternæ, non quidem meritoria, sed tamen efficiens suo
modo ^{v.}. Sic Joh. 12. 50. & 17. 3. *est vita æterna*, i. e.
eam producit. Sed hæc interpretatio non placet: 1. *Χα-*
ρισμα pro sanctitatis studio, coactum videtur. 2. Non pec-
catum & gratia, sed peccatum & Deus, tanquam Impe-
ratores adverli, ut v. 22. opponuntur, & illius stipen-

dio istius *χάρισμα*. Utrovis tamen modo sumas constat
antithesis ^{*}, quâ significatur diversitas horum principio-
rum, Mortem ut peccatis debitam solvi; Vitam verò
donari ut indebitam ^{v.}. [Sed non est hujus loci dispu-
tare de meritis. Plura qui velit adeat hinc Per & E.
illinc Wil. & Ga. Cinnam.] ¶ *In Christo*, &c.]
i. e. Hujus solius merito, efficaciam, gratiam ^{z.}.

* Ga. cl.
ib. 94.
v Be.
z Par.

CAP. VII.

1. *AN ignoratis*] qu. d. Ignorare nec licet nec po-
testis, nec opus est probari ^{a.}. ¶ *Fratres*]
Sermone ad solos Judæos (fideles ^{b.}) dirigit ^{c.}, ut
verba proximè sequentia monstrant ^{d.}; quos *fratres* vo-
cat etiam carnis ortu, ut Rom. cap. 10. v. 1. quorum
benevolentiam captat, dicturus quod durum illis erat ^{e.}.
Cap. præced. docet, fideles liberatos esse à servitute pec-
cati, hic, à servitute Legis ^{f.}. Redit ad id quod dixerat,
Rom. 6. 14. *non sumus sub lege*, &c. ^{g.} refutatâ jam illâ
objectione, Rom. 6. 15. ^{h.} Magnum autem hic aperit
mysterium, primo omnium Apostolorum Paulo, inter
multa Divinitus ei patefacta, 2 Cor. 12. 1, 7. revelatum.
Etiam Judæos, qui Christi disciplinam sectantes multum
in ea profecissent, non obligari ultra vinculo Legis per
Mosem datæ. Decretum Apostolorum, quod est Act. 15.
de solis agit qui ex Gentibus vocati erant: & intra eos
limites diu se tenuit Paulus, ut patet Act. 16. 4. Nondum
tempus erat & hoc aperiendi, quod Deus non obscure
significavit, cum non Templum tantum sivit dirui, sed &
ipsam Legem in triumpho Romanorum portari. Adver-
sus dictum, Rom. 6. 23. objici poterat, Quomodo illis da-
bitur vita æterna, qui Legem à Deo præscriptam neglectui
& contemptui habent? Respondet ergo, & nunc primum
docet, Legem ceremonialem non amplius obligare, sed
morte Christi abrogatam esse, &c. ^{k.} ¶ *Scientibus—legem*]
i. e. Vel, 1. Evangelium ^{l.}; vel, 2. naturæ legem ^{m.}; vel, 3.
Mosaicam ^{n.}, sive Judæis propriam, ut constat; vel, 4.
Libros omnes V. T. q. d. Legis & Scripturarum peritos ^{o.}.
Is enim mos erat Judæorum, qui non in summa viverent
eegestate, liberos suos à prima ætate imbuerent lectione &
notitiâ Legis ^{p.}. ¶ *Quia*, &c. *ὅτι ὁ νόμος καὶ ἡ ἐπαγγελία*
ἀνθρώποις] *Legem* (Intellige vel, 1. generaliter pro tota
Lege ^{q.}; vel, 2. legem ceremonialem; & 3. naturalem ^{r.};
vel, 4. legem quamlibet quæ alicui concedit jus five do-
minium in alterum [†]; vel, 5. legem conjugii, ex collat.
v. seq. cujus similitudine intendit probare totam Legem
non dominari nobis ^{t.}.) *dominari homini*, Pi. Tol. E. &c. ^{u.}
i. e. Jus potestatemque in eum habere, ut dominus in
servos. Sic *καὶ ὁ νόμος* habemus Luc. 22. 25. *Legem πρὸς*
σωτηρίαν frequens Hebræis. Vide cap. 7. Rab. Ismaelis
De Anima. Similia Job. 8. 8. Esa. 1. 2. & 5. 14. Jer.
31. 15. *Dominari*, i. e. obligatum tenere ^{x.}. *Dominari*,
jubendo; terrendo, reum faciendo, accusando, damnan-
do ^{y.}. [Sensus, q. d.] quod Legi homo subicitur: h. e. ^{v.} Me.
quod Lex potest hominem damnare ^{z.}. *Legem* hic po-
nit loco personæ dominantis; q. d. is qui lege munitus
est dominatur subditis ^{a.}. *Τὸ ἀνθρώποις* conjungi possit,
vel, 1. cum *νόμος*, ut sit hyperbaton; *lex hominis*, i. e.
quæ res hominum disponuntur, lex municipalis, sive hu-
mana, *dominatur*: vel, 2. cum voce proxima, *καὶ ἡ ἐπαγγελία*
quæ quidem Genitivum regit, Luc. 22. 25. ^{b.} ¶ *Quam-*
diu, &c. *ὅσον χρόνον ζῆτε*] *Quamdiu vivit*, G. sim. Pi.
D. &c. vel, 1. homo ^{c.}: ut apparet ab exemplo v. 2. d.
Tantisper quanto tempore ipse vivit, Be. vel ipse qui do-
minatur, ut qui mortuus dominari desinit; vel ipse qui
dominanti subicitur, qui & ipse mortuus subici desinit.
At verò nullius personæ dominantis hoc versu sit men-
tio, ideoque illud, *ipse*, referendum ad eum qui domi-
nanti legi subicitur. Id autem respuere videtur se-
quens similitudo Mariti & uxoris, ubi non dicitur uxor
obstricta marito, quoad ipsa vivit, sed quoad maritus
vivit: eo autem mortuo liberari unde? A marito, vel à
lege mariti, quod idem valet: dum vivit maritus, vivit
lex ejus in uxorem, moriente eo, moritur ista, &c. ^{*}. ^{d.}
Homo hic intelligitur, non ille in quem lex potestatem
habet, sed alius aliquis qui hanc potestatem habet. Con-
stat enim ex v. 2. & 3. non hic respici vitam vel mor-
tem

* Tol.
b Idem.
c G. sic
Tol. E.
d E.
† Wil.
* Tol.
f E.
g Gom.
sim. Tol.
E. Per. Par.
Be.
h Gom.
Tol.

* G.
* Ham.
† Q. in E.
m Al. in E.
n Pi. sic Er.
Be. Par.
o E.

* G.
* Plerique
in Tol.
* Me.
† Ham.

* Tol.
* G.
* Par.
v Me.
v V.

* Di.
* Ham.

* D. Tol.
Par. Ham.
Di. ex Be.
d Ham.

tem personæ subditæ; neque ex eo ritè inferri conclusionem designatam: non enim Judæi hîc supponuntur mortui, sed Lex quæ illis dominata est. Nec obstat, ut videri possit, illud v. 4. ἐδραπέδοντε τὸ νόμον & quod ex contextu & scopo loci figuratè accipiendum est, pro, *Lex mortificata est vobis*, &c. [Sensus hujus loci est,] *Lex dominatur homini, quamdiu vivit*, [homo] nempe in carne seu peccato: ac propterea qui mortui sunt ratione peccati originalis, sive veteris hominis, illi liberi sunt à Lege, ratione maledictionis. Vel, 2. Lex: ex collat. v. seq. ubi Lex viro comparatur, quo vivente mulier ei manet subiecta. Lex autem vivere dicitur, quamdiu valet, sive viget. Sic, *Vivat via Barsabee*, i. e. religio vituli ibi culti. Videtur [Apostolus] de industria antecedens relinquere ambiguum, ut non vivit ad utrumvis referatur. Et ad utrumque ipse refert, ad hominem, v. 4. ad Legem v. 6. *Quamdiu lex vivit*, i. e. extincta non est. Lex enim abrogata mortua est, i. e. vim obligandi non habet. Idem est in domino si nullum habeat hæredem: nam qui hæredem habet, in hærede vivit. Vide dicta de J. B. & P. 2. 9. Probat Apostolus, hominem justum Legis jugo non amplius obnoxium esse, quia nulla lex, nullum pactum, ultra mortis fines jus suum producit, ut patet in lege matrimonii, v. 2.

2. Nam, &c. ἡ ὁμοιωσις τῆς ζωῆς ἀντὶ τῆς νόμου νόμος] Nam subiecta (vel, obnoxia, Er. Ti. addita, Be. qua alligata est, Tre. ex Sy.) viro (q. d. subvitalis, Er. Par. i. e. nupta). Sic vertitur וְהָיָה חַיָּה לְרַחֵם, Num. 5. 29. & וְהָיָה חַיָּה לְרַחֵם, Prov. 6. 24, 29. Loquitur sic & Sirachides, 9. 10. & 41. 27. mulier (Exemplum à muliere sumit, quia ejus ad virum arctior est obligatio, neque hæc duobus simul viris nubere potuit, ut vir potuit duas simul uxores ducere; & quia huic nos comparabit, & legem viro.) viventi viro (i. e. in usum viri viventis. Vel, vivente, Vulg.) devincta (vel, alligata, Er. V. &c.) est (vel, viro est, Par.) per legem, Pi. Be. Er. vel, legi, Vulg. vel, lege, Amb. in Tol. Discedere à viro ei non licuit. Vir poterat dare libellum repudii, mulier non item. Legem vocat matrimonium, sive jus matrimonii. Exemplum sumit in lege conjugii. Ei uxor manet devincta, manente conjugio, & per id legi conjugii, idque in usum mariti, quem lex unum ita respicit ut eo extincto etiam lex quoad foeminam extinguatur. Objici hîc potest lex repudii Deut. 24. Sed Paulus hîc respicit legem illam Gen. 2. 24. collat. cum Matth. 19. Legem autem illam Deut. 24. significat permittentis esse, non approbantis. Si autem mortuus fuerit vir ejus] Cui soli Lex illa operam dabat. Quod de morte hîc dicit, idem de Repudio dici potest, quod & ipsum mors est conjugii. Soluta (vel, Liberata, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. Sy.) est à lege viri] Ità Mo. Ca. &c. i. e. à lege conjugii, quæ erat lex viri, quia viro, ut dixi, consulebat; & quia mulierem sub viri potestate tenebat: quanquam abesse potest illud τὸ ἀνδρὸς, sicut abest in plurimis manuscriptis. Καταργεῖται, &c.] Καταργεῖται ἀπὸ τοῦ νόμου est, à Lege liberari, ut sequentia ostendunt; quia qui à domino aliquo liberatur, ei mortuus est quodammodo. Vide Rom. 6. 2. Non multò aliter καταργεῖται ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ dicitur Gal. 5. 4. Respondet ἀργεῖν & καταργεῖν Hebræo מָלַךְ, quod est desinere. Sicut idem est, ἀμαρτίαν ἀποδανῆν nobis quod nos ἀμαρτία. sic idem, νόμον καταργεῖν nobis, aut, nos ἀπὸ τοῦ νόμου. In illa locutione jus respicitur, in hac secundum jus agendi necessitas. Sic & Cicero voces commutat ubi de pecunia debita, & de gratia debita, agit. Vide Gellium, 1. 4. Sed maluit Apostolus eâ locutione uti quæ Judæos minùs offenderet.

3. Vivente viro] Ac proinde vivente etiam lege illâ maritali. Vocabitur; ità Er. P. Be. sic Ca. G. &c. *Χρηματίζεσθαι*] Decernetur, Mo. vel, judicabitur, Er. V. q. d. judicium sententiis sic vocabitur: quia *χρηματίζεσθαι* Græcis est, jus dicere. *Χρηματίζεσθαι* activâ voce, sed passivâ significatione, usurpatur *διακριτικῶς*, distinctionis gratiâ: quia *χρηματίζεσθαι* est, Divinitus admoneri, Matth. 2. 12, 22. Luc. 2. 26. Act. 10. 22. Heb. 8. 5. & 11. 7. Sed & *χρηματίζεσθαι*, Accusativum regens, est, Divinitus admonere. *Χρηματίζεσθαι* est, appellari: quomodo usurpatur & Græcis sæpe Scriptoribus, & Act. 11. 26. ubi dicta vide. Vo-

cabitur, i. e. fiet hoc nomine celebris, sed famosa. *Χρηματίζεσθαι* enim non significat quamlibet nuncupationem, sed cum celebritate conjunctam, ut patet ex Ilocrate. [cujus verba vide in J. Cap.] Vocabitur, i. e. erit, omnium consensu. *¶ Adultera, Μοιχαῖς*] *¶* Prov. 30. 20. Ezech. 16. 37. & 23. 45. Os. 3. 1. Mal. 3. 5. *Μαχά*, Be. Pi. &c. Obj. At uxori repudiata permissum est alteri viro nubere, Deut. 2. 4. Resp. Permissum hoc erat, scil. impunè fieri: non tamen licitum fuit, aut Deo probatum: cum cujus ordine, Gen. 2. 24. pugnant omnia divortia, exceptis duobus casibus, adulterii, Matth. 19. 9. & desertionis, 1 Cor. cap. 7. v. 15. *¶* Si, &c. *Ἐάν γένηται*] Si fiat (vel, contingat, vel cæperit esse, Er. vel, fuerit, Vulg. V. E. &c. i. e. nupserit b. Hebraismus, ut Levit. 22. 12. Sicut habere Chrysidem dicitur qui cum ea cubat, ita haberi mulier à viro, sive esse viro. Nam esse alicui dicitur quod ab eo habetur. alteri (vel, alterius, Be.) viri, Pi. *¶* Si mortuus, &c.] Hîc explicat quid sit Legem ei esse mortuam. *¶* Ut, &c. *Τὴν μὴ ἔχον*, &c.] Ità ut non sit adultera, non teneatur adulterii poenis. *¶* Si fuerit, &c.] Sive per nuptias, sive aliter. Nam etiam si aliquid tale sine nuptiis admittat, peccat, sed non in legem contra adulteras. Ex hoc loco colligunt Theologi, secundas nuptias per se licitas esse.

4. Et (vel, Etiam, G.) vos (Judæi) mortificati estis legi] Locus difficillimus. Non videtur accommodatio respondere exemplo: nam in exemplo vir est qui moritur, & uxor, marito mortuo, alteri copulatur. At in accommodatione nos collati sumus mulieri, & mortui esse dicimur. Cum uxori comparemur secundo marito copulata, cur nos mortuos Paulus esse dicit? Omnino enim videtur potius fuisse dicendum nos esse marito illo mortuo superstites: quomodo enim mortui alteri conjungeremur? quomodo ergò dicit, *Mortificati estis, ut sitis alterius*? Cum Legem viro, homines mulieri, comparaverit, videtur hîc dicendam fuisse, *Vobis perempta lex est*: ut sic conveniat similitudo, Ut mulier, viro mortuo, libera est, sic vos, Lege mortuâ, estis à Lege liberi. [Hoc diversimodè expediunt.] Resp. 1. Paulus hîc, ut Eph. 4. 22, 23, 24. & Col. 3. 9, 10. tres distinguit homines, 1. veterem, qui crucifixus & mortuus est, qui hîc viro priori confertur, quo vivente Lex dominabatur; 2. novum, sive renovatum, qui viro posteriori assimilatur; 3. eum qui prius sub veteri, postea sub novo, est, qui dici potest homo absolutè, quantum ad naturam, qui Dei creatura est, quem confert uxori; qui sub veteri tenebatur, sicut uxor sub marito, illo ergò mortuo cessat dominium Legis, & Christo conjungitur, per quem novus in nobis fit homo. Obscurè autem dicit, *nos mortificatos*, i. e. homo vetus noster mortuus est. Al. Duo hîc sunt matrimonia; in priore peccatum, sive corruptio nativa, est maritus, qui robur habuit ex Lege, caro est uxor, cujus fructus sunt peccata actualia: in posteriore spiritus Christi est maritus, homo spiritualis, sive renatus, est uxor, cujus fructus sunt opera sancta. *Mortificati autem legi* dicimur, respectu mariti prioris. Non multum differunt hæc duæ interpretationes. Tol. unam eandemque facit uxorem, primum peccato, deinde spiritui, copulatam. Beza duas facit uxores, 1. statum hominis irrogeniti; 2. statum regeniti. Sed Apostolus loqui videtur de una eademque uxore, quæ est anima hominis, primum peccato, deinde Christo, nupta: nec uxor mortificatur, qui enim tunc alteri jungeretur? sed vetus homo mortificatur Legi, quia dum peccatum viveret, Lex dominabatur nos accusando & condemnando. Quod autem maritus erat non Lex, sed peccatum, apparet ex ver. 5. Resp. 2. Est hîc hypallage; *mortificati estis legi*, idem est quod, *mortificata est vobis lex*: nam in his figuratis locutionibus ista reciprocantur, ut diximus supra ver. 2. *Legem opus non habetis*. Apparet ex v. 6. ubi ratio liberationis à Lege sic exprimitur, *mortuo eo quo detinebamur*: quæ [lex,] per prosopopœiam, mortua dicitur, ideòque aptissime respondet marito, cujus mors uxorem liberat, ut alteri nubere possit; quomodo & Judæi Christo, lege abrogatâ. Hoc vult, *Vobis mortua Lex est*, ut vos nihil rei cum Lege habeatis, ut Lex nihil vobiscum rei habeat, non magis quàm vivi cum mortuis, aut contrâ. Nos mortuos

* Par.

v Chryf.
Oecum.
Amb. &
Anselm.
in 1. of.
* Tol.
* Vor.
* Wil. ex
Theod. &
Calv. &
Buc. Mart.
Par.

† Di.

* Wil.

* V. Di.

* Q. in E.

* E.

* E. Be.

Per.

* E. Per.

* Per.

* Wil.

* Per.

* Wil. ex

Calv.

* Per.

* Wil. ex

Calv. Per.

* Wil. ex

Par.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

mortuos dicit Legi, & Legem nobis. Nam mortuo altero conjugum nexus conjugii utrinque solvitur; & polita morte nostra ponitur etiam mors Legis, quia Lex inter mortuos non viget, sed ipsis mortua est, h. e. nulla*. Legem hic confert viro, hominem mulieri: sicut ergo mortuo viro libera est mulier, ut alteri possit nubere, ita Lege mortua liberi sumus, ut Christo in Evangelica gratia serviamus. Non placet: 1. quia distinguuntur h. l. tria, vir, mulier, & lex: 2. quia sic concludere non debuit, nos, sed legem, mortificari*. Sic autem loquitur Apostolus, ut invidiam declinaret, & offensionem Judaeorum aliorumque vitaret. At videntur mihi duae illae phrasae idem valere, Vos mortui estis legi, & lex mortua est vobis: ut idem sunt, mortui sumus peccato, & peccatum mortuum esse nobis: item, Mundus crucifixus est mihi, & ego mundo, Gal. 6. 14. Qui dicit, mortuos nos esse Legi, peccato, & mundo, dicit nos à dominio illarum rerum esse liberatos. Qui dicit hæc esse mortua nobis, dicit res istas amisisse dominium suum in nos. Hinc illud, mortuum esse, exponitur per liberatum esse, Rom. 6. 18. & 8. 2. erutum esse, Gal. 1. 4. non subesse, Rom. 6. 14. Resp. 3. Dicit, mortificati estis legi, quia in hac redditione applicat duas similitudines, tum illam v. 1. Lex non dominatur, &c. tum illam v. 2. quod mulier viro alligata est, &c. priorem his verbis, legi mortificamur; posteriorem v. 5. eo mortuo quo detinebamur, nempe peccato, ut alteri marito essemus. Mortificati estis legi, i. e. liberati à Lege. Legem autem hic intelligit, vel, 1. ceremonialem, à cujus observatione fideles liberatos esse monet; vel potius, 2. Legem simpliciter, & præcipue Decalogi*: ut patet ex collat. Rom. 6. 14. & ex seq. nam ex ea depromit illud, Non concupisces, v. 7. Quomodo Christiani ab hujus Legis potestate soluti sunt? Resp. 1. Non ab obedientia Legis. 2. A Lege, ut est nuda litera, jubens, sed non adjuvans; morbos, h. e. peccata, ostendens, non medicinam. 3. A rigida exactione Legis, quæ summo rigore exigebat à nobis omnium præceptorum observantiam, quam homines præstare non poterant. 4. A maledictione Legis, &c. 5. A Lege, ut peccatum irritante atque augente, per accidens, ob naturam nostram corruptam. Sensus loci est, q. d. Jam in vobis maritus ille prior, qui postea describitur, h. e. peccatum peccans, sive corruptio nativa, vires illas amisit, quas ex Lege arripiebat ut vos, sicut vir uxorem, arbitrio suo regeret. Mortificari enim Peccato, & Mortificari Legi, mutuo inter se respondent, quatenus scilicet Lex est Peccati virtus. Prior noster maritus nec est peccatum solum, nec Lex sola, sed peccatum cum Lege & per Legem. Sicut enim in carnali conjugio tria hic observantur; 1. Maritus, 2. Uxor, 3. Lex maritalis, i. e. Divinum jus quo marito data est autoritas in uxorem: sic in priore nostro spirituali conjugio tria statuenda sunt; 1. Peccatum, 2. Homo irrogenitus, 3. Lex Dei, præcipue moralis. Et sicut nihil potestatis in uxorem habet maritus, nisi vi legis maritalis, ac propterea, legem dominari homini, idem est Apostolo v. 1. quod, viro subjectam esse mulierem, v. 7; ita nihil potestatis in hominem irrogenitum habet peccatum, nisi vi Legis Divinae, Rom. 5. 13. & 7. 5, 7, 8, 9, 11, 13. quæ propterea vocatur potentia peccati, 1 Cor. 15. 56. & lex peccati, Rom. 8. 2, 3. idemque est, sive peccatum sive Legem dicas dominari irrogenito. Et sicut mortuo marito, mortua quoque est lex maritalis, ideoque uxor libera; sic mortuo peccato mortua quoque est Lex Dei, ideoque liberatus homo, ut nec sub peccato sit amplius, nec sub Lege. At quomodo mortua, inquis, Lex Dei, quum adhuc ea teneamur? Resp. Mortua est ratione domini, quod antea peccatum per eam, & ea per peccatum, in nos exercebat. Jam enim in secundo nostro conjugio spirituali tria adfunt, superioribus plane adversa; 1. Christus, 2. Homo regenitus, 3. Spiritus regenerationis, qui vice Legis est, subjicientis nos Christo: unde illud Rom. 8. 2. Lex Spiritus vitæ, &c. Lex itaque nos obstringit, sed non maritali autoritate, sive ut dominus, sic enim operatur iram, auget peccatum, damnat, occidit; sed ut ancilla Spiritus, ministrans Evangelio, quomodo Lex est jugum leve, Mat. 11. 30. confer 1 Joan. 5. 3. Mortificati estis Legi, i. e. respectu Legis, ita scilicet ut Lex non possit vim suam (nim. maledicendi & ad peccatum irritandi) exferere. Intelligenda autem

est hic mortificatio peccati q. d. Nos mortui peccato liberi sumus à potestate & merita maledictione Legis. Mortui Legi dici possumus, quia per mortem peccati à foedere Legis liberati sumus. Sed res ipsa, cujus præcipue hic ratio habetur, melius aliquid & majus ostendit. Nimirum, quum nos peccato mortui sumus, ut cap. præc. docuit, recte dicit nos mortuos esse Legi, ut & Gal. 2. 19. quia ex nostra mortificatione colligitur nostra, quæ demonstranda fuit, à jugo Legis liberatio. ¶ Per, &c. Διὰ τοῦ πνεύματος, &c. In corpore Christi, Be. Glas. Par. &c. διὰ, per, pro, in, ut Rom. 4. 11. [ubi dicta vide.] Intelligitur archissima Christi cum membris communio, quæ credentes fiunt unus Spiritus cum Christo, 1 Cor. 6. 17. Mortificationem hic intelligit subjective, non in nobis, sed in Christo, factam, nobis vero imputatam; quia Christus corpore suo pro nobis factus est exsecratio, &c. Al. Per corpus Christi, Pi. G. &c. crucifixum scilicet; vel, per mortem, quam Christus in corpore suo sustinuit: vi & exemplo, virtute & efficacia, mortis Christi secundum carnem, per quam mortui facti estis peccato, ac proinde à Legis dominio liberi. Nam Christi Crux & Mors inter cætera & hoc à Patre impetravit, ut Legis illius imperium tolleretur, Eph. 2. 15, 16. Col. 2. 14. Hæc impetravit vobis remissionem peccatorum & Spiritum Sanctum, per quem mortificatur peccatum in vobis. Hi loci in causa fuere cur Pauli Epistolas non reciperet Ebion. Al. Per corpus Christi, i. e. per hoc quod sunt incorporati Christo, tanquam conjuncti alteri viro, & cum eo facti una caro. Nam sequitur, Ut sitis, &c. ¶ Ut sitis, (vel, essetis, Be. Pi.) alterius. Sub. viri, h. e. Christi. Ut loco veteris Legis jam alium virum habeatis: ut alius vos habeat, & non sitis vestri juris. Allusio est ad conjugium. Ecclesia Sponsæ comparatur, 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 29. Probat, nos non esse sub Lege, quia facti sumus alterius viri, & Christo nupimus absque crimine. ¶ Qui ex mortuis resurrexit. Periphrasis Christi: ad cujus formam oportet fideles in novitate vitæ ambulare, tanquam ex mortuis viventes. Qui factus ipse homo novus vitam etiam novam postulat. Ejus videlicet qui ex mortuis, &c. Be. Pi. i. e. ejus qui peccato mortuus, repente in Christo factus est redivivus; novi nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, &c. ¶ Ut, &c. ὡς καὶ ἐν πορνείᾳ, &c. Ut fructum (id est, sobolem). Partus in matrimonio fructus dicuntur, Psal. 127. 3. & 132. 11. Thren. 2. 20. Luc. 1. 42. Persequitur similitudinem. feramus (i. e. bona opera) Deo, Be. Pi. i. e. in usus, sive ad gloriam, Dei; vel gratum Deo; vel, quo Deo servitur. Ut ex Christi statu fecundi, edamus opera multò meliora quàm fuerant magnæ partis hominum sub statu Legis. Vel, Deo, i. e. Christo, tanquam viro nostro, &c. Ità est argumentum Deitatis Christi. Mutat hic personam, vel ex Hebraismo, vel ex modestia, ut se in hac exhortatione comprehendat maximè. 5. Cum enim essemus in carne] i. e. Vel, 1. sub carnali Legis pædagogia: ut apparet, 1. ex toto hujus capituli discursu, qui est de hominibus sub Lege constitutis: 2. ex opposito, liberati sumus à lege, v. seq. 3. quia esse in Spiritu de iis dicitur qui Evangelium gratiamque ibi exhibitam acceperunt. Vide Rom. 8. 8. Christianismus quoque dicitur lex Spiritus vitæ, Rom. 8. 2. & novitas Spiritus, v. 6. per antithesin ad vetustatem literæ, h. e. Legem Mosaicam. Hæc quoque phrasia peculiarem habet proprietatem: tum quia Præcepta Moysi erant carnalia, ut circumcisio, &c. pariter & promissa & minæ; tum ob impotentiam illius statûs, quum Christus Spiritum suum virisque præbet, &c. Pauci sub statu Legis erant καὶ σαρκὶ, & qui tales erant non erant tales ex sola vi Legis. Plerique verò erant σαρκῶς, nullam aut tenuem spem habentes vitæ alterius, ac proinde addicti huic vitæ, & hujus vitæ commodis ac voluptatibus: unde in tam magna materia facile nascitur peccatum. Vel, 2. in carnali vitæ statu; in statu veteris & carnalis hominis; in eo statu in quo nati sumus secundum carnem, in peccato concepti & nati, & viventes, nondum in Deo nati; nondum regenerati: quum caro in nobis nondum esset per Spiritum Sanctum mortificata. ¶ Passiones (vel, Affectus, Ex. II. Ti. Be. Pi. sic P. Infirmos, &c.)

* Pi.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

* Gom.

mitates, Tre. Perturbationes, Ca. Er. Cupiditates, Er. V. G. ut Gal. 5. 24. Morbi, Er. V.) peccatorum; ita Ar. Mo. &c. vel, ad peccatum ducentes, G. Τα παθήματα ἢ ἀμαρτίαν] Sic vocat affectiones vitiosas^h, interiores motusⁱ, seu commotiones ad peccandum, five desideria peccandi^k, five perturbationes ad peccatum incitantes, quæ passiones dicuntur, vel quia ab ipsis objectis efficiuntur in nobis^l; vel quia dolorificæ sunt, &c. m. ¶ Que per, &c. Τα δὲ τὰ νόμῳ] Illæ (vel, Quæ sunt, Tre. Ar. sic Er. Ti. vel, Quæ erant, Vulg. Hoc rectius, quia de præterita conditione loquitur, ut apparet ex voce ἦσαν.) per legem, Mo. Per legem, sub. existentes, P. Be. Pi. vel, sub. excitata, Il. vel, sub. patefacta, G. ex Chryf. Deest enim Participium. Quæ passiones proposita lege incendebantur, V. Non dicit, νόμῳ, à lege, sed, δὲ νόμῳ, per legem P; non Legis, sed nostro, vitio q. Non per Legem effective^r, sed occasione Legis t. Per Legem, i. de gentem peccata, ut v. 7. Plus autem quam ostensionem significari patet ex sequent v. 2. Detecta accusantem & damnantem*. 3. Præcipiendo v, prohibendo z, & damnando a, nec tamen præstando auxilium, &c. x. sed peccata hoc pacto magis irritando, per accidens; sicut Sol radiis feriens sordes foetorem excitat non suo, sed sordium, vitio y. ¶ Operabantur, &c. Ὁρῶντες ἐν τοῖς, &c.] Ὁρῶντες est deponens, ac poni solet etiam non expresso Accusativo: ut cum dicitur μὴ δὲ ἀγαπᾶς τὸν πλησίον, Gal. 5. 6. Vide & 2 Cor. 1. 6. Eph. 3. 20. Colof. 1. 29. 2 Thes. 2. 7. Jac. 5. 16. Deinde ἐν pro per, more Hebræo. Dicit ergo, cupiditates istas opus suum edidisse per humani corporis partes internas & externas: de quibus supra 6. 13. [Verba sic reddunt,] Agebant (vel, Vigeabant, V. Pi. Vim habebant, Er. vel, Secretò agebant, Er. V. Nam occulta vis dicitur ὁρῶντες, velut in femine, & vis mentis in homine a.) in membris nostris, Be. &c. i. e. in membris corporis, quæ instrumenta sunt operum, five bonorum, five malorum b: in membris tum externis, oculis, linguâ, &c. tum internis, mente, voluntate, appetitu, &c. quæ peccant impulsu peccati inhabitantis c. ¶ Ut fructificarent morti] Eternæ d: ut gignerent opera digna damnatione*, vel quæ ad eam duce- rent f. Etiam mortem ὁρῶντες Paulus. Cupiditates fructum, i. e. pabulum, Morti præbent ipsum hominem g. Sed cur non dixit, ut fructificarent legi, ut antithesis postulavit? Resp. Peccata non debebant dici fructus Legi, quia Legi contrariantur, & à Lege puniuntur h.

6. Nunc autem] Quando vetus homo mortuus est in baptismo i. ¶ Soluti sumus à lege mortis, &c.] i. e. Quæ erat occasio peccati, & consequenter mortis k. Οὐκ ἔστιν ἡμεῖς ὑποταγμένοι νόμῳ: sic & Origen l. Communis autem Græcorum lectio est ἀποδυνάμεις m. sic & Tertul. & Syrus, Biblia Regia, & Rob. Stephani, &c. o. Alii legunt, ἀποδυνάμεισθε. sic Chryf. ut apparet ex ejus interpretati- one, ὁ θεὸς δὲ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νόμου ἐλευθέρωσεν q. & Beza r. Hujus lectionis & Orig. meminit t. Καὶ ἐλευθέρωσεν ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποδυνάμεις ἐν ᾧ καὶ ἡμεῖς ἐσμεν] Soluti, five liberati, sumus (Repetit verbum quod in comparationis parte priore po- fuerat v. 2. t. ex quo versu constat, hanc abolitionem nihil aliud esse quam liberationem v. Opponitur hoc verbum τὰ ὁρῶντες in v. præced. & exponitur ab Apo- stolo, libera est, v. 3. x. & Rom. 6. 22 y. Liberi sumus, P. Evacuati sumus, Q. in Di. ut & Vulg. reddit, Gal. 5. 4. Optimè Syrus, מְחֻלְשִׁים, quod Tre. vertit, soluti sumus: melius Boder. cessamus: propriè, otiosi facti sumus, vel, cessare, five abstinere, facti sumus: id enim καὶ ἀπαρτῶν propriè significat, ut Eisd. 4. 21, 23. & 5. 5. & 6. 8. Sensus, hic est, q. d. In eum statum redacti sumus, ut otiosi nobis à Lege liceat, quippe cum qua nihil deinceps nobis sit negotii. Sic contra Gal. 5. 4. Qui in lege justificari vultis καὶ ὑποταγέσθε, &c. cessare facti estis à Christo, ita ut nihil rei vobis sit cum ipso. Qui agit cum Lege, otatur à Christo, qui agit cum Christo, à Lege otatur z.) à lege (Mosaica a: morali, ut ostendit sequens objectio b: à maledictione & rigore Legis, seu irritatione illâ ad pec- candum c: à Legis jugo & dominio d. q. d. Jure Legis abolito vel antiquato liberi sumus*.) mortui in qua de- tinebamur, Mo. Torsērunt se hic Interpretes ob insolentiam phraeos: quam agnosco, si ἐν construatur cum κα- τὰ f. [Alii verò non agnoscunt, & locum vel sic ex- ponunt,] Qui mortui eramus, soluti sumus à lege, in qua

detinebamur. At nunquam simpliciter mortui vocan- tur, in quibus peccatum est mortuum h. Vel sic, Soluti sumus à lege, in qua mortui detinebamur i. Neque hoc placet: quia nusquam apud Paulum dicitur aliquis mor- tuus in lege. In utraque etiam interpretatione est traje- ctio, eaque in priore violenta k. Alii subaudiunt hic ἐν τῷ νόμῳ quæ tamen ellipsis dura est in constructione trans- itiva l. [Sic autem vertunt,] Mortui (sub. ei, Er. Ti. Tre. ex Sy. Ar. V. i. e. vel, 1. peccato m: vel, 2. Legi n, ut supra dixerat Paulus o. Vel, ab eo, Ar. in Di.) in qua, vel quo, detinebamur, Er. Il. Ti. vel, qui nos detinebat, Tre. ex Sy. Et rectè construatur cum ἀποδυνάμεις, hoc modo, mortui in eo quo tenebamur; id est, secundum id, quoad id: sicut ἐν σαρκί, & κατὰ σάρκα, ἀποπέσειν idem valent: ut ἐν denotet subjectum mortificationis, quæ est ipsa Lex carnis & peccati; & sensus sit, ut id ipsum quo te- nebamur mortuum sit: quomodo 1 Pet. 4. 1. ὁ παλαιὸς ἐν σαρκί, qui passus, five mortuus, est in carne, sic ut ipsa ca- ro passa, five mortua, sit. Est autem, κατὰ τὸν νόμον, phrasis qualis Joh. 5. 14 p. Alii aliter, mortuo, vel mortuâ, (sub. eo, vel eâ,) quo, vel quâ, detinebamur, P. Be. Pi. Par. ni- mirum ante regenerationem q: i. e. vel, 1. Lege r: cui nos mortui, v. 4. & hic Lex nobis mortua, quæ prius maritali jure nos detinebat: ac videtur studio omittere relativum, ἐν τῷ νόμῳ, Judæis parcens, qui mortem Legis ægrè audiebant t. Vel, 2. carne, five peccato inhabitante, cu- jus vires hic fractas dicit per Spiritum Sanctum u. [Hi autem legunt, ἀποδυνάμεισθε,] ut Chryfost. legit & expo- nit v. At Chryfost. nec ita legit, in excussis ipsius ex- emplaribus, ut Be. fatetur; nec ita eum legisse ostendit ipsius interpretatio. Legit ἀποδυνάμεισθε in edit. Savil. nul- là annotatâ variante lectione: sed idem hoc ait esse at- que, ἀποδυνάμεισθε τὸν παλαιόν, &c. quæ vera est & plana expli- catio, Liberi sumus à lege, mortui, i. e. mortuo vetere homi- ne, &c. Sed nec Chryfostomi gratiâ contra omnium Co- dicum fidem quicquam in Divinis immutandum*. [Sen- sus loci,] Christus moriens interfecit Legem Moïsis, quæ Judæos sibi alligatos habebat, sicut lex Conjugii fœmi- nam. Καὶ ὁ νόμος respondet Heb. 10. 18, quod est, possidere y. Il- lud, detinebamur, servitutem indicat: tenebatur enim ho- mo sub peccato per Legem tanquam servus peccati, &c. z. ¶ Itâ, &c. ὡς δὲ δὲ δὲ ἡμεῖς ἐν καὶ τῷ νόμῳ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ γενομένησιν] Ut (vel, Itâ ut, Er. o. s. hic sumitur, vel, 1. ἐν τῷ νόμῳ, de eventu a, five effectu; q. d. quo fit ut servire debeamus b: vel, 2. τελικῶς c. quod verum est d: ut notet finem liberationis à Lege*, & construa- tur cum verbo καὶ ἀπορρίψαμεν, liberati sumus f: ὡς pro eis τὸ νόμον.) serviamus (novo nostro marito h, Deo i, vel Christo k, vel justitiæ, ex collat. Rom. 6. 19, 22 l.) in novitate spiritus (id est, ut eos decet qui, vetere mortuo marito, Spiritui sunt adjuncti; quos scil. Spiritus Dei renovavit m: vel, in novitate vitæ, quam efficit Spiritus. Genitivus efficientis n. Hi sunt novi fœtus five fructus, quos Deo feramus o. Vel, novo spiritu, per Hebraïsmum frequentem, i. e. Spiritu Christi. Rectè spiritum novum dixit qui ante resurrectionem Christi datus non fuerat, Joh. 7. 39. Vide & 2 Cor. 3. 6 p. Novitatem spiritus vocat novum vivendi genus, in quo Spiritum S. habe- mus doctorem, qui pellit ex animo metum quem Lex incussit q. Servire in novitate spiritus est, mandata Divi- na implere per gratiam acceptam Spiritus Sancti: quæ nova dicitur, respectu peccati, in quo prius fuimus r.) ac non in vetustate literæ, Be. Pi. i. e. non in veteri vivendi genere t, non in vetustate naturæ u, five vitæ v, cujus ma- gistra est litera, id est, Lex literis & elementis expressa, quæ non impleta metum conscientiæ incutit x, quæ à v. litera, h. e. Lege, Dei Spiritu destituta irritatur ad pec- candum y; quam litera, i. e. Lex scripta, adeò non au- fert, ut per occasionem augeat z. Vetustus est peccatum, sic dictum quod gratiâ prius fuit: literam appellat Le- gem sine gratia, quæ est velut corpus sine anima, nec po- test peccatum auferre. Servire in vetustate literæ est, in- dulgere peccatis, Lege Dei contemptâ, &c. a. Al. Legem Moïsis vocat literam vetustam. Literæ vetustæ solent eva- nescere, Heb. 8. 13. Scriptum etiam Rhetores sæpe di- cunt pro lege. Sic & Rom. 2. 27, 29. 2 Cor. 3. 6, 7 b. G. Quidam vetustatem literæ interpretantur Legis ceremoni- as. At Paulus hic non agit de cessatione legalium, sed distinguit statum Legis & statum gratiæ, ut patet ex to- to hoc

to hoc cap. & ex scopo Epistolæ c. Deinde, de morali lege eum loqui ostendunt exempla sequentia *. *Vetus littera* est, vetus, & nonnisi literalis, Lex, Mosaica scilicet, quæ morbos detegebat, sed non curabat; utpote Spiritu, seu gratiæ auxilio, destituta d: vel, est otiosa Legis notitia, & qualiscunque externa disciplina, sine vera conversione cordis: vel, est veteris hominis, vitæ, statûs, de cultu Dei opinio, de ceremoniis vel meritis virtutum, quibus Judæi & Gentes erant occupati *. *Novitas spiritûs*, est nova & Spiritu plena Lex f: vel, est vera sanctitas, & nova obedientia, quæ nova dicitur, respectu tum veteris hominis, vitæ, statûs tum novi conjugii cum Christo g. Vetus Lex Mosis nonnisi nudam litteram exhibebat tabulis lapideis insculptam. Novum conjugium cum Christo, idque summo jure initum, novâ fœderis Evangelici Lege sancitum est, quæ Spiritûs S. virtute in cordibus impressa est. Quocirca, cum duobus simul viris una mulier jure nupta esse non queat, vetus Legis fœdus non amplius sibi nos habet obnoxios, ὁ παλαιός καὶ ὁ καινός h.

7. *Quid ergo dicemus?* Vel, est quod dicimus? ut Rom. 4. 1. & 6. 1. Recurrit enim ad calumniam alteram sibi objectam h. ¶ *Lex peccatum est?* i. e. Causa peccati i: aut peccandi magistra. Abstractum pro concreto k. Vel est *καταρτυία* *. Interrogatio hæc ex superioribus nata est l, vel, ex v. 5. *passiones peccatorum per legem vigebant*, &c m: vel ex eo quod dixerat, nos peccato, eademque operâ Legi, mortuos esse. Hinc colligunt, Itane Lex peccato conjuncta & amica est, ut sine peccato vivere non queat n? Ergone Lex obligat & impellit ad peccatum o? Lex ergo mala p, ejûsque observantia peccatum q? Huic exceptioni sic respondet Paulus, ut simul doceat, 1. ex sua doctrina non sequi, Legem favere peccato, quod vetat: 2. Legem tamen peccatum emendare non valere. Quod posterius ut demonstrat, eadem capita, quæ Gratia superius tribuit in nostra sanctificatione peragenda, nunc Legi denegat & abjudicat; animorum videlicet nostrorum *vitam*, ab hoc v. 7. ad 13. & *libertatem*, à v. 14. ad v. 25 r. ¶ *Abst* Longè id à se rejicit, ut Rom. 3. 6, 31. & 6. 2, 15 t. ¶ *Sed* (vel, Imò, Be. Pi. Q. in Tol. vel, *Quin potius*, J. Cap. ut sensus sit, Tantum abest ut sit peccatum, quod potius sit index peccati t. Malim *ἀλλὰ* adverbative sumere, pro *sed*: ut sensus sit, non quod Lex peccatum sit, sed quia index est peccati v.) *peccatum non cognovi* (nempe quantum sit malum x, & quam profundè carni meæ infixum lateret y: non ita exactè nōsem. Dicuntur enim hæc comparatè. Vide Rom. 3. 20 z.) *nisi per legem*] Nempe scriptam seu positivam, à Deo datam a, five Mosaicam b. Multa sunt, putà Idololatria, Divini nominis usurpatio temeraria, Sabbati violatio, Ignorantia Dei, Omissionis peccata, quæ non cognoscerem esse peccata, nisi Lex id doceret c. ¶ *Nam*, &c. τὸ καὶ τὸ ἀντιπαρὸν ἐκ τῆς ἐξουσίας] *Nam etiam cupiditatem* (vel, *concupiscentiam*, Vulg.) *non nōsem*, Be. Pi. vel, *nesciebam*, Vulg. subaudi ex superioribus d, esse peccatum *, verè proprièque dictum f. Qu. 1. Quid hic *ἀντιπαρὸν*; Resp. Non significat appetitiones naturæ, sed ἀντιπαρὸν appetitionum, qualis est in natura corrupta g. Ante Legem homines plerique infantes se putabant si absque vi ac furto alienam uxorem aut rem ad se transduxissent. Hoc enim est quod Lex vocat *concupiscere*: putà videns aliquis frigusculum nasci inter virum & uxorem, fovet illud accenditque ut molestiarum impatiens maritus illam à se segreget: aut juvenem luxuriosum pecuniâ instruit, rebus ejus pignori acceptis, ut illo non solvente res eas sibi ut commissas retineat. Hæc multi non scelera esse putant, sed solertis ingenii commenta. Sic & in libidinum genere agnoscunt Hebræi multa fuisse improba quæ nullis pœnis coercerantur. Lactantius, *Metus legum non scelera comprimebat, sed licentiam submovebat*. Poterant enim leges delicta punire, conscientiam munire non poterant. Itaque quæ antè palam fiebant, clam fieri cœperunt: circumscribi etiam jura h. *Concupiscentiam* vocat appetitum intra se rerum proximi, quæ ad executionem non perducebatur, sed talem qui voluntarius est i, & deliberatum habet consensum voluntatis: alioqui peccatum non est k. Al. *Concupiscentia*, Lege damnata, nomine intelligit tum ipsam concupiscibilitatem, quatenus corrupta est; tum primos ejus motus, titillantes sensum, intellectum, voluntatem

ad malum cogitandum, volendum, concupiscendum; tum denique motus secundos, quibus ratio & voluntas succumbit l. Ex inordinatæ concupiscentiæ habitu in nato oritur similis actualis concupiscentia vitiosa, eaque vel simplex, vel composita. Simplex est, quæ ex una appetendi potentia corrupta oritur, eaque vel sensitiva, vel rationali. Ex sensitiva quidem, ut primi affectuum motus inordinati, citra consensum voluntatis; unde *concupiscentia involuntaria* dicitur. Ex rationali verò, ut vitiosæ voluntates circa objectum non sensile. Composita verò est, in qua utraque concurret, cum nimirum ad appetitum sensitivum malum accedit voluntatis consensus: unde *concupiscentiam voluntariam* vocant m. [Sed de his plura qui velit, consulat hinc Per. & Tol. illinc Par. in dub. & Gom. Non est enim nostri instituti controversias dirimere, nisi quæ ad textûs explicationem pertinent.] De ea cupiditate hic loquitur quam Paulus ignorasset sine Lege: [ut hic sequitur.] At non ignorasset Paulus, quod etiam Ethnici sciebant, nempe determinatam facinoris alicujus perpetrandi voluntatem esse peccatum, vel avaritiam, quæ *cupiditas* quoque dicitur, esse peccatum. Intelligit ergo indeterminatam peccandi voluntatem, five motus primos appetitus voluntatem titillantes: quos, quia non sunt in nostra potestate, multi credebant nè peccata quidem esse, neque Paulus hoc agnovisset, nisi mentem Legis penitus introspexisset: hæc enim Decimo præcepto damnatur, ut prior cupiditatis species in præceptis præcedentibus n. Qu. 2. In qua persona hoc dicit? Resp. 1. [In aliorum persona.] Notandum est hoc loco ac deinceps, Paulum in prima persona loqui; non quod de se agat, sed quod modestiæ causâ res odiosas sic exprimere malit: quod ipse dicit *καταρτυία*, 1 Cor. 4. 6 o. Similia loquendi genera habes 1 Cor. 6. 12, 15. & 10. 23, 29, 30. & 13. 2. Gal. 2. 18 p. & Rom. 3. 7 q. Chrysost. ad 1 Cor. 12. *Αὐτὸ τὸ φασίμα, &c.* (De rebus odiosis in sua persona loquitur.) Hieron. ad Dan. Peccata populi, quia unus è populo est, enumerat personâ suâ: quod & Apostolum in Epistolam ad Romanos fecisse legimus. Neque verò non & alibi talia occurrunt. Scholiastes Horatii ad Ep. 8. 1. 1. *Reprehendit Celsum morositatis & inconstantie, ita tamen ut quæ in eo carpit, in se transferat, quod reprehendat liberius*. Sic in Arte Poetica, — *Brevi esse laboro; Obscurus fio* —. Item, *Descriptas servare vices operumque colores Cur ego si nequeo ignoroque, Poeta salutor?* Et, — *vitavi denique culpam, Non laudem merui* —. Scholiastes, *Se autem ponit pro quovis alio*. Sic & Lucianus, *Κεῖν & ἑαυτοῦ*. Similem positionem primæ personæ pro incerta habes apud Ambros. de Offic. 1. 48 r. Et ita hic loqui Apostolum constat ex v. 9. & seq. t. [de quibus mox suo loco.] Loquitur in communi hominum persona t. Hæc & sequentia dicit in sua & aliorum persona, qui sub Lege fuerant v. Sub prima persona hic describit Hebræum genus quale fuit ὁ καὶ τὸ παλαιόν, primum ante Legem, deinde post Legem x. Loquitur hic in persona Judæi, vel hominis in communi y. Resp. 2. Loquitur de seipso z, & quidem tanquam de non renato a, vel, qualis fuerit olim in Pharisaismo ante conversionem: sicut & Phil. 3. quod quidem Legem tunc sciverit, sed minimè intellexerit quanta ejus esset ἀνελευθερία atque perfectio. Constat enim ex Mat. cap. 5. Phariseos Legem de externa tantum disciplina solitos interpretari, internam verò cordis impuritatem, & appetitionum ἀντιπαρὸν, pro peccatis non habuisse. Hunc Pharisæum errorem ingenuè hic fatetur b. Obj. At ipse sibi Pharisæo affcribit *puram bonamque conscientiam*, Act. 23. 1. sic Phil. 3. 6. Resp. *Puram* vocat non verè, quia Christum persequabatur, &c. sed pro sectæ Pharisæicæ institutis, hoc est, sceleribus non pollutam aut turbatam, &c c. Commentum hoc, quod alienam hic induit personam, miror aliquibus placuisse. Nulla enim hic causa aut necessitas talis fictionis d. Quin eum de se loqui, & quidem qualis aliquando fuerat, convincunt omnes primæ personæ, & præter. tempore voces toties iteratæ, *Non cognovi, non novissem, genui in me, vivus eram quondam*, &c. Et figuram hic fingere, est Apostoli verba eludere *. ¶ *Nisi lex* (scil. Mosaica, de qua in præced. dixerat f, illa Exod. 20. 17 g. ubi est *לֹא יִתְּנוּ*, & Deut. 5. 21. ubi *לֹא יִתְּנוּ* h, subaudi uxorem alterius domum, servum, bovem, asinum i: quæ hic studio brevitat

1 Par.

m Gom.

n J. Cap.

o G. fin.
Ham.
p G.
q Ham.

r G.

t Ham.

u Tol.

v E.

x G.

y Ham.

z Vor. Par.

a Vor.

b Par.

c Par.

* Par. dub.

f Tol.

g Be. Tol.

Per. G.

h G.

i G. sic Pl.

* Pi. brevitatis omittit. Non concupiscet] Lex igitur, à Deo tam solenniter promulgata, effecit nè quis Israelita dubitare posset quin tales doli peccatis accensendi essent: *ἡ συνουσία ἐστὶν ἀποστολή*. Vide Matt. 19. 11. & Marc. 10. 19. & ibi à nobis dicta. Prudenter autem Apostolus hoc protulit exemplum; nam ante Legem multa peccata nota erant, furtum, adulterium, &c. At interiorum hanc concupiscentiam, &c. peccatum esse omnes ferè ignorarunt^m, tum Gentilesⁿ, tum Judæi: ut constat ex Jo. Antiq. 12. 13. ubi cogitatum tantum Antiochi sacrilegium negat esse peccatum^o; & AE. ad initium Decalogi, & K. ad Psal. 66. 18 P.

8. Occasione, &c. *Ἀφορμὴν δὲ λαβὼσα ἡ ἀμαρτία διὰ τὴν ἐντολήν, &c.* Sed peccatum (vel, 1. id quod Lege prohibetur, quod (antequam fiat) cupiditatem auget obiectivè, ut cibus prohibitus ipsa prohibitionem majorem sui ingerit cupiditatem^q. Vel, 2. peccatum jam perpetratum, peccatum in nobis habitans, v. 17; peccatum in quo homo, in statu naturæ aut Legis positus, erat; peccatum in quo natus est, & peccata quæ postea contraxit; peccatum quo tenebatur ante Legem, & à quo per Legem non est sanatus^r: peccandi consuetudo quæ ante Legem fuerat, quæ etiam post Legem dolos illos malos peperit^t: habitualis concupiscentia^t, fons & fomes peccatorum^v: seminarium peccati quod in me erat^x: natura mea peccatis, vitiis, concupiscentiis, subdita & infecta[†]: peccatum originale^y, five pravitas nativa^z.) per illud mandatum (Non concupiscet^a: ut[†] accipitur pro *παύσης*. Reclius Vulg. & Ex. generaliter exprefferunt, per præceptum: *ῥήμα* enim & *ἐντολή* pro eodem sumuntur, ut docet v. seq. Nunc legem, nunc mandatum, vocat, nec sine magna causa; quia nempe Lex occasionem peccandi præbet, & peccatum irritat mandando, five eo ipso quod mandat: mandatum rursus auctoritatem habet, quia Legis mandatum est. Mandatum ergo collectivè accipio de omnibus mandatis Legis^c.) occasione sumta (arrepta occasione inflammandi per Legem vetantem concupiscentiam^d. Multi Interpretes *ἀφορμὴν* exponunt occasionem; putantque idem hic dici quod vulgari proverbio, Nitimur in vetitum^e. Cupiditas ipsa prohibitione lacessitur^f, ut appetitus vini in febricitante ex interdicto medici accenditur^g: cuius causa est naturalis amor libertatis, quæ per Legem restringitur, cui proinde natura corrupta resistens in contrarium nititur^h. Lex interdicens peccata homini non valenti implere mandata, occasio potius est ut in nova peccata labatur: sicut ei qui malè utitur noxiis potionibus, cognitio earum in malum vertitur, &c.ⁱ. His convenit Senecæ illud, *Homicidæ cum lege cæperunt, & illis facinus pœna monstravit*: & Taciti, *Fœnus agitare & in usurus extendere ignotum; idèoque magis servabatur quàm si vetitum esset*. Quale quid & *ἡ δὲ ἀφορμὴ οὐκ ἔστιν ἡ βέλους ἀπορροή* habes apud Lampridium Severo. Hæc sicut in quibusdam ita se habere non nego, ita non ita communiter eveniunt qualia sunt ad quæ respicit Paulus. Quare *ἀφορμὴ* pro impunitate fumo, ut Gal. 5. 13. & in Demosthene; & sic dicitur, ut explicat Thucydidis Scholiastes, *ἡ δὲ ἀφορμὴ ἐστὶν ἡ πάλαιος νόμος*. & illa, *ἀφορμὴν λαβὼσα διὰ τὴν ἐντολήν*, verto, impunitatem nata à præcepto: quia præcepto isti nulla pœna erat apposta, qualis erat apposta Adulterii & Furtis, ideo contemnebatur. Quod signum est, eos qui istis malitiis indulgebant, ab illis aliis abstinuissè non honesti amore, sed pœnæ metu. Huic interpretationi bene congruit quod dicit Maimon. Duct. dub. 3. 41. Ab inolita peccandi consuetudine non posse hominem avelli nisi gravibus pœnis^k.) effecit in me omnem (vel, totam, Bè.) cupiditatem, Pi. sic Bè. &c. i. e. omnis generis cupiditates^l: cupiditatem uxoris, agri, &c. ut est in Præcepto^m: vel, motus omnes concupiscentiæ vitiosos, primos, & secundosⁿ; five, cupiditatem informem, & formatam, ut Scholiastici vocant^o. q. d. Multò latius & vehementius grassari in me coepit^p, & excitavit omne genus pravorum desideriorum^q, five omnium peccatorum affectus, qui antea velut consopiti in carne mea erant^r. Cupiditatem in hac disputatione vocat non naturæ vitiositatem, sed peccatum actuale ipsius appetitus^t. ¶ Sine, &c. *ἡ χάρις δὲ ῥύμν, &c.* Nam absque lege peccatum mortuum est, Pi. Par. vel, mortuum quidem erat, Bè. i. e. vel, 1. non imputatur[†]: vel, 2. non agnoscebatur^v: nesciebat homo integram malitiam peccati, &

multa sibi licere putabat quæ verè non licebant^x: nesciebam malum affectum damnari à Deo^y. Vel, 3. vires suas non exferebat^z terrendo conscientiam, aut irritando cupiditatem^a: vim non habet quam debet. Vide Rom. 6. 2. Sic fides *ἡ χάρις* quæ hominem ad justitiam non perducit^a. Et hoc comparatè dictum^b, ratione incrementi^c [peccati.] Minus enim peccatum conscientiam convellit ubi Lex Divina non adest^d. Mortuum erat, i. e. consopitum^e, instar canis dormientis^f: languida fuit peccati vita, præ summa activitate quam latà Lege accepit. Notandum h. l. legem esse potentiam, & quasi vitam peccati, propter herilem potestatem quam Lex peccato tribuit. Lex enim Dei, quæ post transgressionem facta est instrumentum iræ & vindictæ Divinæ, hominem loco Dei peccato tanquam marito subjecit, eumque primævi atque hæreditarii five originalis peccati dominio mancipavit, ut illud herili imperio cupidines suas per hominem exsequeretur, ut Rom. 1. 24. eumque ad nova indefinenter & plura peccata impellat. Unde liquet quàm desperata nobis sit Legis justitia, quippe quæ peccati præses facta potestatem ei in nos dedit, quàm crescentibus peccatis magis adauget. Vide supra v. 5. & infra v. 13 g. [Sed quid hic, absque lege? & quo tempore Paulus erat sine Lege?] Resp. 1. Tempore infantie, ante rationis usum^h. Non placet: non infantium personam hic assumit Paulus, sed adultorumⁱ: Puero non conveniunt dicta v. 8, 10, 11. nec loquitur de cognitione tantum puerili peccati ex Lege, sed de plena & solida, qualis debet esse adultorum^k. Et Paulus hic loquitur de vero ac formali peccato: qualia non sunt actiones infantium, &c.^l. Resp. 2. Nolim vertere *ἡ χάρις ῥύμν*, absque lege, quasi velut *ἡ χάρις ῥύμν*, exlex, aliquāndiu vixerit Paulus; sed, *ἡ χάρις ῥύμν ὅλῃ*, h. e. *ἡ χάρις ὅλῃ* non vixit, lege dissita, i. e. seorsum à me existente, five consistente, seorsum constituta, nec conscientia mea admotà: ut Joan. 15. 5. *ἡ χάρις ἔμνη*, subaudi *ὅλῃ*, seorsum à me existentes; vel, à me sejuncti, five separati, ut Bè. & Pi. accipiunt; & Matt. 14. 20. *ἡ χάρις γυναικὸς*, &c. i. e. *ἡ χάρις ὅλῃ* m. Absque lege, i. e. cognitione & seria Legis considerationeⁿ: quum Lex non consideratur^o: cum Lex vetans concupiscentiam nondum erat revelata^p. Resp. 3. Absque lege, i. e. ante datam Legem per Mosè^q: quum lex tantum fuit naturalis, adeoque languida; ac proinde peccatum languidum erat ac minus ferociebat ac ebulliebat quàm Lege per Mosè^r latà, &c.^s.

9. Ego] i. e. *Ἀντὶς ἐγώ*, ut dicit infra v. 25. ille nempe quem sub hoc pronomine, ego, significo: i. e. Genus Israeliticum vixit & ante Legem, in Ægypto scilicet. Vide Ezech. 16. 4. & 23. 2†. Loquitur secundum illud tempus quo Lex Mosi nondum erat data^t. Sed hoc coactum est. Apostolus h. l. quodammodo transfert ad singulos statum universum generis humani: ut sicut humanum genus primò caruit Lege, postea Legem accepit, saltem in uno populo Judaico; ac tandem vocatum est ad gratiam; sic intelligatur res sese habere in singulis, quorum hic personam Paulus assumit^v. ¶ Sine lege (i. e. Quamdiu Legem non rectè considerabam^x: vel, lege dissita, i. e. seorsum à me existente, nec conscientia mea admotà^y: vel, cum Legem Mosi nondum doctus eram^z.) vivebam (nempe opinione mea^a: videbar mihi vivere^b: securus eram^c, non terrebar^d.) aliquando, *Ποτὲ*] Quondam, Bè. Pi. &c. Olim, Par. vel, 1. tunc cum adolescere inciperem, & peccare; tunc enim vivebam quasi exlex, ac consequenter peccatum non curabam, non agnoscebam, non æstimabam, hinc ad illud non multum incitabar^p. Vel, 2. ante conversionem meam, quum nondum cognoveram concupiscentiam esse peccatum^q: vel, in Pharisaismo, quum non intelligerem, concupiscentias omnes per eam damnari tanquam mortalia peccata^r. ¶ Sed cum venisset (scil. propius ad conscientiam^t: vel, in notitiam meam[†]. Quæ habemus & non intelligimus, ea quasi non habemus^v. Advēnisse dicit, quatenus coepit illud rectè considerare^x.) mandatum] Nempe illud, Non concupiscet^y: Præceptum hic metonymicè est verus præcepti sensus, intellectus & consideratio^z. Mandati, per ætatem & institutionem, adventu, h. e. intelligentiā & propositionem Legis, quæ ignota aut neglecta quasi absens præsentem erat[†]. Al. Data Israelitis Lege[†]. ¶ Peccatum revixit; ita Bè. Pi.

* G.
† E. fim.
Par. Tol.
¶ Par.
h E. ex
Hug.

† Tol.

* G.

† Pi.

m Tol.

n Par.

o Wil.

p Me.

q Me. T.

r V.

† Pi.

† Orig. in

Be.

v Tol. ex

Chryf. &

Amb. &c.

Par. E.

Par. Gom.

V.

* Tel.

v V.

z E. sic

Tol. ex

Oecum.

Be.

* Pi.

* G.

c G. sic

Gom.

d G.

* E. sic

Me. T.

† T.

* Di.

h Orig. &

Hi. in Tol.

† E.

k Par. ad

v. 7.

† Tol.

m Ga. adv.

cap. 1. p. 4.

n Gom.

o Pi.

p V.

q Tol. ex

Chryf.

Aug. Amb.

sim. Di.

† Di.

† G.

† Q. in E.

v E.

* Pi. fim.

Par.

y Ga. ib.

z Me.

a Par.

b Par. ex

Aug. sic E.

Be. Pi. &c.

n Pi. fim.

Vor.

o Pi.

p Me.

q v.

† Par.

† Ga. ib.

† E. Me.

T. fim.

Par. Be.

v Par.

* Pi.

y Pi. Par.

* Par.

† Gom.

* G.

Pi.

Pi. *Ἀνέστην*] i. e. *Vivere capit*, & quasi sursum atque in lucem emergere: hæc enim videtur h. l. esse vis Adverbii *ἀνὰ* vel præp. *ἀνὰ*, sicut in *ἀναβλέπειν* sign. *sufficere*, & *incipere videre*. Sic in *ἀναβλαστειν*, *ἀναβλέπειν*, *ἀνίστασθαι*. Sed rectius puto legi *ἔστην* ^b, ut est in edit. Complut. *c*. *Revixit*, tum quia agnatum est, tum quia majores exercuit vires ^d: q. d. excitatum est ^e, & quasi per antiperistasin invaluit atque exarsit ^f; irritari, se exferere, coepit nitendo in vetitum ^g. Apertius quam antè convictam habuit conscientiam, magis patuit ejus fæditas ^h. *Revixit*: Ergo mors præced. sopor tantum fuit ⁱ. ¶ *Ego autem mortuus sum*] Nempe iudicii mei, terroris conscientiae, & incrementi, ratione ^k. q. d. Hinc Lege prohibente, illinc peccato irritante ^l, sensu me mortuum esse ^m, & reum æternæ mortis ⁿ; ac proinde animum despondi ^o. Revelatâ Lege, damnatione dignum me esse cognovi ^p: conscientia mea fuit letaliter vulnerata, cum antea in cupiditatibus meis securus essem ^q. [Al. Sensus, q. d.] Homines plerique in vitiis suis moriebantur sine ulla spe vitæ melioris, Heb. 2. 15 ^r.

10. Et, & c. *Καὶ εὐχόμενοι, & c.*] *Et inventum est mihi* (i. e. à meipso ^t) *mandatum, quod ad vitam, hoc ad mortem*, Mo. *Et reperiuntur est* (deprehensum est ipso eventu ^u). Non dicit, *factum est ad mortem*, quia hoc erat non ex ipso mandato, sed ex malitia hominis ^v.) *illud mandatum quod* (sub. erat, Be. sim. Camer. vel, *ducebat*, Pi. vel, *institutum erat*, P. E.) *ad vitam* (scil. mihi demonstrandam ac procurandam ^x, nempe suâ naturâ, si observatum fuisset ^y: ut ego viverem ipsum implendo ^z. Erant præcepta Legis moralia pars ejus obedientiæ quæ Deo debetur: & eo sensu vitam illam æternam non dabant quidem, sed ad eam ducebant. Vide quæ ad Matt. 19. 17 ^a.) *mihi* (peccanti scilicet ^b. Sub. *cedere*, P. Be. Pi. Zeg. sic Tol. ex Chryl. Vel, sub. *ducere*, eventu scilicet: quia nimirum ita inoluerat peccandi consuetudo ut majoribus egeret remediis ^c.) *ad mortem*, P. Be. Pi. i. e. esse mihi in occasionem mortis ^d: Nota, mandatum non esse causam transgressionis, sed peccatum ^e.

11. *Nam peccatum*] i. e. Fomes ille peccati ^f: vel, illa consuetudo per speciem quandam juris ad se trahendi res alienas ^g. ¶ *Occasione acceptâ per mandatum*] Sim. Be. Pi. Quia scilicet magis allubescunt vetita ^h. Vel, *Impunitatem nata per illud præceptum* cui neque in Decalogo, neque alibi, ulla poena apposita est. Vide quæ diximus ad Matth. 5. 20 ⁱ. ¶ *Seducit me*] i. e. In suas partes me dolose traxit ^k; aberrare me fecit, longius me abduxit à via justitiæ ^l; extra mandati illius viam abduxit, suis videlicet blanditiis ^m: ad peccandum me pellexit ⁿ, specie aliquâ apparentis boni ^o, persuadendo, suavius esse cupiditatibus indulgere quam mandato obsequi ^p. Seducit hæc est ignoratio, & error practicus, qui est in omni peccante, & c. ^q. Dicitur præceptum id fecisse cui occasionem dedit. Decepti homines fuere spe impunitatis etiam post hanc vitam à Deo consequendæ: in quo misere fallebantur; ut & nunc falluntur multi Judæi ^r. ¶ *Et per illud* (scil. mandatum ^t, i. e. occasione mandati ^u.) *occidit me*] Nec mirum, quando & ipsum mandatum occidere dicitur. *Occidit*, morte spiritali, prævaricatorem me faciens qui prius vivere videbar ^v: in mortiferam Legis transgressionem induxit me ^x. [Alias,] reatui mortis æternæ me subiecit ^y: occasionem dedit cur homines non pervenirent ad veram justitiam, & consequenter ad vitam coelestem ^z. Homo, antea per unum peccatum mortuus, dicitur adhuc mori, quando nova peccata committit, quia hæc mortem augent, & c. ^a. Al. *occidit*, i. e. mortis reum me esse ostendit, adeoque sensum mortis in me excitavit ^b.

12. *Itaque* (Illatio est ex supradictis ^c. qu. d. Cum Lex nec affectiones vitiosas, nec mortem, per se gignat, accusari non debet ^d.) *lex quidem sancta*] Quia à Deo sancta ^e, & sanctitatem creaturæ sanciens ^f. Nihil præcipit quod non rectum sit, et si quædam minùs perfecta permittat. Obstruit os calumniæ, de qua agere coeperat, suprà v. 7 ^g. ¶ *Et mandatum*] q. d. Et unumquodque mandatum ^h, etiam illud præceptum, *Non concupisces* ⁱ. Lex est comprehensio mandatorum, *mandatum* est pars Legis, & c. ^j. ¶ *Sanctum, justum, & bonum*] Hæc tria ferè pro eodem habet ^k: talis autem est Lex, ratione, 1. authoris, 2. doctrinæ, 3. effectuum hic &

in gloria, & c. ^l. Distingui tamen hæc possunt ^m: *sanctum*, quoad materiam, quia sancta præcipit ⁿ; Dei voluntati congruens, Psal. 19. 8. & 119. ^o. purum & mundum ^p; vel à Deo sanctum: *justum*, id est, rationabile ^q; nihil iniqui exigens ^r; iusta præcipiens, injusta prohibens ^s; præcipiens unicuique reddi quod suum est ^t: vel quia præmia poenarumque proponit ^u. *Bonum*, respectu finis ^x; honestum ^y, observatorem ipsius bonum reddens ^z; & utile ^a omnibus per se ^b, quia, si servetur, vitam præstat ^c.

13. *Quod ergo bonum est* (id est, Num igitur mandatum per se bonum ^d.) *mihi factum est mors*] Id est, causa mortis ^e, metalepsi effectus, ut v. 7 ^f. Interrogatio hic negat, q. d. Bonum est mandatum, ergo non est ex se mortis causa ^g. ¶ *Abstulit*] Abstulit ut causa mortis æternæ dicatur. Intelligè, *causam per se*: nam per accidens causæ improprie *causæ* dicuntur, cum occasiones quædam sint potius, nec in id datæ, sed arreptæ ^h. ¶ *Sed*, & c. *Ἀλλὰ ἡ ἀμαρτία ἵνα φανῇ ἀμαρτία διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐργάζεσθαι θάνατον*] Syrus sic distinguit, *Sed peccatum, ut conficeretur quod peccatum esset, est id quod per bonum perficit in me mortem*. Scholiastes Syrus illud, *ut conficeretur quod peccatum esset*, sic interpretatur, *nè amplius specie justitiæ uteretur*. Verum non tam hic indicat, quid Deus intenderit per Legem, nempe justitiæ speciem peccato adimere, quam quid ipsum intenderit peccatum, ubi ipsa Lege ad mortem efficiendam abuti ausum fuit; nempe seipsum manifestare, & regnum suum jactare. Et huc pertinet quod sequitur ⁱ. Latini sic

distingunt; *Sed peccatum* (ipsum scilicet quo homo tenebatur ^k) *ut appareat peccatum* (id est, ut quantum sit malum evidenter appareat ^l: vel, dum manifestatur Lege ipsâ, quæ bona est ^m.) *per bonum* (id est, occasione mandati, quod in se bonum est ⁿ: vel, per ipsam Legem ^o.) *operatum est mihi mortem*, Vulg. id est, rem bonam vertit in meam perniciem: quod est argumentum insignis malitiæ. Græci verè aliter distinguunt & explicant ^p. Hæc oratio plerisque videtur esse elliptica ^q. *Sed* (vel, *Imò*, Er. P. Be. Pi. & c.) *peccatum* (sub. *factum est mihi mors*, Er. V. Be. Pi. five, *mortiferum*, P. id est, mortem parit & condemnationem ^r. Vel supple, *fuit* ^s. *verè ac per se causa mortis illius*, G. Hoc supplet ex interrogatione præcedenti ^t.) *ut appareat* (vel, *appareret*, Er. II. Be. Ca. Pi. Di. vel, *proderetur*, P. Idem *φανῇ* quod *εὐρεθῇ*, ut 2 Cor. 13. 7. Et *ἵνα* est, *ita ut*: significatur enim eventus ^u.) *peccatum*, (sub. *esse*, Be. Pi. P. Post *ἀμαρτία* subauditur *ἵνα* prius videlicet non ita se prodens, & quod proinde veluti mortuum quoddam videri posset: ut dictum v. 9 ^v. Al. Post verba hæc quasi parenthesis interjecta, *ἵνα ἀμαρτία φανῇ*, repetendus est *ἀπὸ κοινῆς* Nominativus, ἡ ἀμαρτία ^w. q. d. *ut peccatum appareret peccatum*: quod nè maneat obscurum, idem verbis seq. exegeticè repetit ^x.) *per bonum* (vel, *per id quod bonum est*, five *erat*, Er. II. Ti. P. Be. id est, per Legem quæ bona est ^y. Per Legem enim intelligitur quod eat peccatum. Construe cum *φανῇ* ^z.) *mihi adoperatum* (vel, *peperit*, Ca. gigneret, Er. P. V. vel, *operari*, Er. gignere, II. Ti. ut sit Participium pro Infinitivo, more Græcorum ^a. Vel, *operatum est*, Q. in Di. vel, *operatur*, seu potius, *operabatur*: Participium enim præsens valet etiam Imperfectum ^b. Vel, *operando*, five *perpetrando*, Val. ad verb. *operans*, Val. Er. vel, *efficiens*, Be. Subauditur hic *ἵνα* pro *ἵνα*, post *κατεργάζεσθαι*, quæ vox additur explanativè & *ἐπιτολογικῶς* ^c. q. d. utpote quod mihi efficiat mortem, quod mox rursùm declaratur. Transfert anim Apostolus culpam omnem mortis à Lege in peccatum, subaudiens id quod est in quæstione attributum, ut in responsionibus ferè fieri solet ^d. Vel, *adducens*. Locutio similis ei quæ suprà 4. 15. *φαίνεται*, & voces similes, amant jungi Participiis, quæ Latini per Infinitiva vertunt. Sic, *φαίνεται καὶ αὐτῇ*, apud Thucydidem, *φαίνεται ἀποδομῆς*, apud Demosthenem; *φαίνεται σωτηρίας*, *φαίνεται ποιήσεως*, apud Plutarchum Numà ^e. Al. quippe quod per id quod

bonum est mihi efficeret, ut *κατεργάζεσθαι* pendeat à verbo *φανῇ*, tanquam Nominativus notans causam ^f: quasi *κατεργάζεσθαι* esset pro, *ὅτι κατεργάζεσθαι* ^g.) *mortem*, Mo. & c. id est, condemnationem ^h. Quomodo vitam æternam sperare potest qui nōrit se in eis manere, quæ Deus tam severè yetat ⁱ? Scopus Apostoli est justificare Legem, dam-

10
20
30
40
50
60
70

1 Par. E. Wil. ex Theod. G. E. Tol. G. Par. E. Wil. ex Theod. sim. Par. Wil. ex Theod. Wil. ex Theod. sim. Par. Tol. G. G. E. E. Me. E. Par. G. Tol. Par. G. Tol. Di. Tol. E. Tol. E. Tol. P. E. Vor. V. E. Par. G. G. E. sic Er. Di. G. Pi. Par. V. G. G. Be.

1 Par. E. Wil. ex Theod. G. E. Tol. G. Par. E. Wil. ex Theod. sim. Par. Tol. G. G. E. E. Me. E. Par. G. Tol. Di. Tol. E. Tol. P. E. Vor. V. E. Par. G. G. E. sic Er. Di. G. Pi. Par. V. G. G. Be.

1 Par. E. Wil. ex Theod. G. E. Tol. G. Par. E. Wil. ex Theod. sim. Par. Tol. G. G. E. E. Me. E. Par. G. Tol. Di. Tol. E. Tol. P. E. Vor. V. E. Par. G. G. E. sic Er. Di. G. Pi. Par. V. G. G. Be.

dammare peccatum : cujus atrocitas & impudentia nunquam magis quam hic est conspicua, quia non modò in Legem, sed & per ipsam Legem peccavit, ea abutens ad augendam pravitatem, & omnem vitam spirituales hominibus adimendam, mortemque inferendam. Ubi simul, quantum Lex & gratia differant, conspicitur. Lex enim, ceteri sancta, tueri se non potuit, quin à peccato raperetur in usum peccati & mortis. Gratia autem ea est potestas, ut omnem peccato vitam & potestatem adimens, ipsam Legem, in eo etiam à quo violata est, iustitiae ac vitae ministrum faciat ¹. *Ut, &c.* *ἵνα γὰρ ἡ νόμος ὁ νόμος ὁ ἀμαρτωλὸς ὁ ἀμαρτωλὸς* Syrus sic, *Ut magis condemnaretur* (quasi ad verbum Græca veritas, *Ut redderetur supra modum reum*) peccatum per mandatum. Retulit *ἀμαρτωλὸς* non ad culpam peccati, sed ad reatum & poenam : & hoc Legi gloriosum putavit, &c. ². *Ut* (vel, *Ita ut*, V. vel, *Id est ut*, P. Be. Pi. Exponit enim quid illud sit quod modò dixerat ¹. Sed videtur potius innuere, quem finem intendat peccatum, ubi per Legem mortem efficit, quorsum ipsa Lege ad id utatur, nempe ut fieret summè peccans, &c. Quum enim imperium arripuerit peccatum, aspirat, quæ indoles est omnium Principum, ad fastigium imperii. Sicut ergò Principes hoc agunt, ut hostium viribus in suam potestatem reductis, iis ipsis ad regni sui promotionem utantur ; sic peccatum hostis sui, hoc est, Legis, potestatem in usum suum convertit : adeo ut quò magis homines iustitiam in Lege quærunt, tantò majores fiant peccatores, peccato per ipsam Legem vires suas augente, &c. ³.) peccatum (Per peccatum in hoc capite intelligitur radix peccati concupiscentia ⁴. Vel, ipsum, P. [ut sit in textu nomen pro pronomine, ut sæpe.] Vel, illa peccandi consuetudo, G.) fieret, vel fiat, (vel, hinc fiat, G.) admodum (vel, summè, P. Pi. summopere, G. majorem in modum, Er. Il. Ti. secundum hyperbolem, Mo. quàm maximè explicatis omnibus suis viribus : secundum excessum, id est, excellenter P. K. & *ὑπερβολὴν* usitatum Paulo pro eximie, 1 Cor. 12. 31. 2 Cor. 1. 8. & 4. 17. Gal. 1. 13. Idem est *ὑπερβαλὼν*, Job 15. 11. 9.) peccans (id est, excellenter & vehementer potens ad peccandum. Peccans non est hic Participium, sed nomen, adjectivum, sive verbale, significans actionem peccandi: nomen autem frequentiam actionis significat. Peccatum ergò peccans hic dicitur peccatum multiplicatum & abundans, & in multa alia peccata prorumpens. Possit Latine dici, peccator, vel potius peccatrix, peccantia. Loquitur autem Apostolus de peccato veluti de persona quapiam, ut hic, ita & in superioribus, dum ei tribuit operari, mortuum esse, reviviscere, seducere, & occidere : Quare & hic peccare, seu peccatorem esse, valde appositè ei tribuitur. Sensus est, Adeoque illud ipsum peccatum, in me latens, occasione mandati factum est tanquam ingens peccator, dum in me operatur omnem concupiscentiam, &c. ⁵. Peccans peccatum vocat, ut scelestum scelus ⁶. Latine veritas, peccaminosum peccatum ⁷. [Ca. vertit, quàm peccantissimum.] Al. rea. *ἀμαρτωλὸς* reum significat, *ἡ νόμος*, 1 Reg. 1. 21. Non potest excellentius rea peragi ista consuetudo, quàm cum ostenditur non aliis tantum ad tempus nocere, sed etiam ei penes quem est nocere æternum. Sensus, q. d. Ut evidens sit, quàm perniciosum & scelestum sit ipsum Peccatum. per illud mandatum, Be. Pi. &c. id est, per Legem quæ concupiscentiam interdicit, per quam convincitur Deo summo perire displicere. Sensus, Ex Lege demum agnoscitur, quàm scelesti res sit peccatum. Al. sic, Peccatum sit supra modum peccans, quia in nova & graviora peccata impellit, idque Legis occasione, tum quia prohibitione augetur concupiscentia, tum quia gravius sit peccatum, auctum ex contemptu Legis cognita : tum demum quia Lex multa præcepta & prohibita facit, quæ talia antea non erant : dum autem non attulit vires implendi, aucta sunt transgressionem. [Celebris hic occurrit quaestio, & tum ad reliqua hujus capitis commata intelligenda, tum ad vitam Christianæ usum, summè necessaria ; & proinde hoc loco meritissimè, sed & breviter, tractanda. An Paulus hæc dicit in persona hominis renati, an non renati, sive irrogeniti : vel, ut aliis verbis expriment, An loquitur in persona hominis sub Lege constituti, an sub gratia.] Quidam volunt, eum loqui

in persona omnium hominum, sive renati sint, sive non ; sive Judæi, sive Gentiles : alii in persona hominis lapsi & in naturali statu, ut ostendat vires liberi arbitrii ; ut Pelagiani : alii, in persona hominis nec prorsus sub Lege, nec penitus sub gratia, sed qui jam converti coepit, quasi voluntate & proposito ad meliora conversus, ut Orig. & Basil. in persona hominis poenitentis, ut Haymo : alii quædam de renato, alia verò de irrogenito, accipiunt : aliis perinde est de qua persona accipias, ut Glossæ ordinaria, & Gorran. qui omnia à v. 18. ad finem de utrovis diverso sensu intelligi posse ait ⁸. Alii volunt à v. 15. agi de homine renascente, ut in antecedentibus de irrenato, & initio v. 18. de renato, ut Anton. Coranus Hispanus ⁹. De non renatis locum accipiunt omnes veteres ante Augustinum ¹⁰. Ità Orig. Chrys. Theod. Basil. Theoph. & Oecum. Pelagius, & aliquando Aug. & Hieron. qui tamen postea sententiam mutarunt, [de quo vide E. & Per. disp. 21]. De homine agi volunt, qui luctatur quidem cum peccato, sed carnis infirmitate victus succumbit ¹¹ : vel de homine aliquo profano, incontinente, &c. ¹². At Faustus Socinus non de quovis irrenato accipi vult, sed de illa qui in eostatu ad excellentissimum gradum pervenerit. Additque, *Cavendum velut à peste, ne hic locus de renatis intelligatur*. Sed nihil in illa sententia pestilens esse ostendimus ¹³. [De non renatis locum intelligunt Er. Ham. ad vers. 17. &c.] Alii de homine iusto sive renato, & sub gratia constituto, locum accipiunt. Ità Aug. & Hieron. Prosp. Greg. Hugo, Lombard. Aquin. Cajet. Sasbold 9. item Anselm. Primas. Per. La. Me. &c. ¹⁴. [Ità Gom. Wil. Par. Calv.] Horum sententia est, Paulum loqui in sua ipsius, sive omnium renatorum, persona. Quæ sanè admodum congrua est textui & scopo Pauli ¹⁵. Censeo totum hunc locum congruè commodèque intelligi posse de viris iustis, etiam sanctis & perfectis ¹⁶. De v. 14. nolim contendere, quamvis de renato intelligam : sed de sequentibus major est disceptatio ¹⁷. Argumenta verò utriusque sententiæ, quæ unà cum responsionibus, prout Auctores mei suggerunt, fideliter & sine omni studio partium, aut hic, aut ad singulos versus, describam, sic se habent. Pro prima sententia, quæ est, Paulum in persona irrenati hic loqui, hæc militat. 1. Scopus loci, qui est ostendere fideles non esse sub Lege, sed sub gratia, ut patet ex Rom. 6. 14. & ex initio hujus capituli, & propterea miseria eorum hic describitur, qui adhuc sub inefficaci Legis disciplina constituti sunt. Lex nimirum, licet ad peccati cognitionem aliquamque improbationem adducere soleat, non potest tamen quemquam per se à peccati servitute liberare, nec vires pietatis sanctæque vivendi cuiquam subministrare, nec consequenter iustitiam & vitam alicui conferre. Hoc enim proprium est gratiæ Evangelicæ, quæ sola & hominem omni reatu absolvit, simulque efficacis iustitiæ studium in ipso operatur. Scopus Apostoli est ostendere inefficaciam Legis, quæ adeo non tollit peccatum, ut illud potius augeat. Id autem aptissimè ostendit exemplo hominis irrogeniti, in quo regnat peccatum ¹⁸. Resp. Scopus ejus est, ostendere Legem esse bonam & iustam, & ex hominis infirmitate manare, quòd ipsi aliam se præbeat. Ut ergò perfectionem Legis monstraret, exemplum dat in homine renato, quòd talis non potest Legem servare, nedum irrogenitus ¹⁹. 2. Textus coherentia à v. 7. &c. Non enim seipsum, qualis jam tum erat, sed alium aliquem Legis sectatorem, sub persona sua, describi apparet ²⁰ ex v. 9. *sine lege olim vivebam*, quum Paulus nunquam sine Lege, aut Legis cognitione, vixit ; quippe qui Judæus erat, & accuratè institutus, &c. ²¹. 3. Gravissimum argumentum est, antithesis aliorum Scripturæ locorum, in quibus homini renato ea tribuuntur quæ planè contraria sunt iis quæ hoc loco Apostolus sibi tribuere videtur. Vide Matth. 7. 21. &c. Joh. 14. 11, &c. & 15. 11, &c. Rom. 6. 2, 18, 22. & 8. 1, 2, 4, 15. Gal. 5. 17, &c. 1 Joh. 2. 3, &c. & 3. 3, &c. ²². [Hujus generis hæc mali moris indicia numerant,] quòd dicit se carnalem esse, & venditum sub peccato, v. 14. se non bonum facere, sed malum, v. 15, 19. se captivum esse legis peccati, v. 23. & detineri à corpore mortis, hoc est, à mortifera peccati massa ²³ ; peccatum in se habitare, v. 20. f. in se non esse bonum, v. 18. se miserum esse, &c. ²⁴. H

Di.

Di.

Be.

Di.

V.

Pe.

E.

G.

V.

Er ex

Orig. Tol.

Er.

Tol.

E. ex Er.

E. Me.

Sim. Er. ex

Orig.

E.

Me. ex E.

V. ex Er.

Er.

G.

Leg.

V.

G.

Vor.

Tol.

Wil.

quæst. 36.

Gom.

Vor. sim.

Pelag. in E.

E.

Par.

dub. 3.

Gom.

E.

T.

E.

Per.

Gom.

Vor.

Tol. in

Wil.

Wil.

Vor. sim.

Ham.

Ham.

Vor.

Vor. sim.

Ham. ad v.

7.

Vor.

Q. in

Gom.

Q. in

Wil.

^a Q. in Gom. liberationem adhuc querere ^b. [De quibus fusiùs agendum suis locis. Hæc primæ sententiæ momenta. Secundæ autem sententiæ argumenta sunt quæ sequuntur.] 1. Apostolus perpetuo (per totos 12. versus) de seipso in prima persona loquitur ^k, nec apice ullo innuit, se de alio loqui. Nimis ergo audax est hæc fictio ^l. Resp. De alio sub sua persona aliquem loqui usitatum est. Vide 1 Cor. 6. 12. & 10. 25. & 13. 1. &c. Gal. 2. 18 ^m. At hic de se loquitur non in præterito, ut antea ⁿ, v. 7. *peccatum non cognovi*; v. 9. *vivus eram*; v. 10. *peccatum seduxit me*; ut qui aliquando fuerat sub Lege ^t: sed in præfenti tempore ^v, v. 14. *ego sum carnalis*; sic volo, consentio, delector, &c. ^x, & constanter verbis præfentibus utitur. Non ergo de se loquitur qualis fuerat olim in Pharisaismo, sed qualis tunc erat ^y, nec præteritum, sed præfentem, suum statum describit ^z. Hæc temporis mutatio simul statûs indicat mutationem in eodem homine, qui priùs sub Lege, & per Legem transgressor factus, postea ad statum gratiæ translatus, adhuc tamen experitur in se pugnam carnis & spiritûs. Hoc argumentum robur accipiet ex dicendis v. 17. & 20 ^a. 2. Collatio Rom. 8. 1. cum hoc loco ^b: ibi enim docet, hominem in Christo renatum non ampliùs esse obnoxium damnationi, quamvis adhuc carne serviat lege peccati. 3. Connexio cum superioribus. Docere vult, Etsi renati non sint sub Lege, cujus occasione peccatum irritatur, &c. peccatum tamen in iis non penitus extinctum esse, &c. ^t. 4. Multa hic sunt quæ ad hominem irrenatum nullo modo pertinent ^c: ut quod de se dicit, se *velle bonum, nolle & odisse malum*, v. 15, 16, 18, 19, 20 ^d; se *non ampliùs perpetrare malum* ^e; *delectari lege Dei*; sentire in se luctam carnis & spiritûs; se *mente legi Dei servire*, &c. ^f. Quâ fronte dicet hæc Judæus, qui prædicans non furandum, non mœchandum, &c. tamen mœchatur, furatur, &c. Quare ad personam hominis sub Lege constituti hæc non pertinent ^g. Firmissimum quoque est argumentum, quod liberari cupit, & gratias agit Deo per Christum, v. 24. Nam commentum illud Socini, *Apostolum, ne quis ipsum suspicaretur ita exclamasse*, Miser ego homo, &c. statim per parenthesis hæc verba adjungere, Gratias ago Deo, &c. omnino violentum est & alienum: quemadmodum res ipsa loquitur, utramque exclamationem per parenthesis similiter insertam, non à se mutuò discreptam ^h. [Sed hæc in genere dicta sufficiant, pergendum ad explicationem hujus versûs.] 14. *Scimus enim*]. Hæc ratio præcedentia spectat & sequentia. Excusat omnem Legem Dei à noxa; & vim peccati inhabitantis aggravat ⁱ. Probat quod dixerat, non Legem esse causam mortis, sed peccatum, &c. ^k. Offendit jam causam cur ex Lege aliud in homine consequatur quàm id quod per se Lex propositum habet ^l. Alia, inquit, natura est Legis, alia magnæ partis hominum ^m. ¶ *Lex est spiritualis*]. Sic dicitur; 1. quia à Spiritu Sancto profecta est ⁿ, vel à Deo, qui est Spiritus purus ^o, nullisque malis affectibus obnoxius. Joh. 4. 24. Etiam de humana lege agens Aristoteles Polit. 3. 16. ait *eum qui legem præficit rebus, Deum ipsum præficere, quia lex sit *ἡ τοῦ θεοῦ νόμος**. Legem in mente habitare ait Schemtob P. 2. Quia dirigit hominem ad cultum Dei, qui spiritus est ^q. 3. Quia impleri non potest nisi per Spiritum & gratiam à viris spiritualibus ^r. 4. Quia est spiritualis gubernatio, regens non tantum locomotivam, sed etiam cor ^t, sive spiritum hominis ^u; quia mentem & interiorem hominem respicit, & ab eo quod Deo & proximo debet requirit; non adeo quidem ut externus cultus nullus sit, sed ut interior sit exterioris norma. Spiritum Paulus suo more carni opponit, i. e. coelestem & integram naturam terrenæ, sive peccati jugo mancipatæ. Indè fieri dicit ut peccatum per Legem irritetur. Eam autem esse conditionem, quamvis non omni ex parte, tamen aliquatenus, in regeneratis, probat [verbis sequentibus] suo ipsius exemplo; nedum ut melior sit non regeneratorum status: simulque hæc occasione ostendit quis sit Legis usus sub Gratia, & quatenus diremptum sit pristinum illud conjugium ^x. 5. Quia spiritualiter accepta hominem ducit & præparat ad Legem Evangelicam, quæ est Lex gratiæ & Spiritûs ^y. 6. Quia spiritualia præscribit ^z, sive ea quæ Spiritûs

sunt ^y, scilicet virtutes sectari, vitia fugere ^z; quia præscribit spirituales, h. e. Angelicam sive Divinam, integritatem ^a, vel obedientiam à Spiritu Dei profectam ^b: quam expositionem postulat sequens antithesis ^c. Quia affectum requirit purum erga Deum ^d. Lex est spirituale iudicium, i. e. arguens non tantum externa delicta, sed etiam cordis immunditiam ^e. ¶ *Ego autem carnalis sum*]. i. e. Major pars Judæorum affectibus abripitur qui ex carne oriuntur. Sic *ἀναγκάζει ὁ νόμος*, 1 Pet. 2. 11 ^f. Dictum in persona, vel, 1. hominis ante Legem, sive sub Lege ^g. *Carnalis*, i. e. vivens secundum carnem ^h. Renati autem tales non sunt ⁱ, Rom. 8. 1 ^k. Vel, 2. renati ^l; qui *carnalis* dicitur non simpliciter, sed secundum quid ^m, & ex parte; quam limitationem ipse faciet totâ sequente luctâ, præcipuè v. 17, 18. ubi se à peccato & à carne discernet ⁿ; quomodo & Corinthii renati, quippe infantes in Christo, *carnales* dicuntur 1 Cor. 3. v. 3 ^o. Et nihil in hoc miri, quia se considerat comparatè cum Lege, quatenus ab ea distidet ^p. *Carnalis*, non mente, sed carne adhuc concupiscente adversus spiritum ^q; qualis homo simpliciter spiritualis est ^r. *Carnalis* dicitur, 1. naturâ ^t. 2. Quia gestat carnem adhuc corruptibilem ^u. 3. Ob infirmitates carnales ^v, & reliquias carnis, seu peccati originis, quas fideles adhuc mortificare jubentur, Rom. 8. 13. Col. 3. 5 ^x. quia illicitos concupiscentiæ motus nolens sentit & patitur ^y. Est ergo ingenua confessio imbecillitatis suæ ^z. ¶ *Venundatus, &c.* *Πεπραμένος* & *ὑποδούλος*]. *Venundatus*, sive *Venditus*, (vel, *Additus*, Er. vel, *Mancipatus*, J. Cap. sic Ca. Passivum hoc, *πεπραμένος*, habet vim reciproci, ut discimus ex 1 Reg. 21. 10. ubi in Heb. est Hithpael, *וַיִּמְכְּרֵם*, *vendidisti te ad malè agendum*: at in Græco est, *παραπαισίσθη*, &c. i. e. *tradidisti te*: quæ ipsa verba indè desumpta habes, & 1 Mac. 1. 17. Licebat jure Hebræo semet in servitutem vendere. Quia verò ex venditione sequitur traditio cum dominio, ideo *venditionis* nomen pro illis consequentibus usurpatur etiam ubi venditio non intercessit. Sic Deus dicitur Israelitas ob peccata *vendidisse inimicis*, Deut. 32. 30. Jud. 2. 14. & 3. 8. & 4. 2. Sic & Esa. 50. 1. Sic pari translatione *hominem mancipatum vitii* dicunt Latini. Quod hic est *vendere*, infra dicitur *ἀναγκάζειν*. Servi enim fiunt duobus modis, venditione, & belli jure: effectus idem ^a.) *sub peccato*, Vulg. Tre. Mo. vel, *sub peccatum*, Er. Il. Ti. P. V. vel, *peccato*, J. Cap. Ca. vel, *ut subicerer peccato*, Be. Pi. in servitutem & jugum peccati ^b, concupiscentiæ carnis ^c perinde obnoxius atque servus emptitijs ^d. [Et hoc, vel, 1. de non renato.] Sensus, qu. d. Mancipium sum & servus peccati ^e, in quo peccatum dominatur ^f. Similes sunt Achabo, de quo Elias id prædicat, 1 Reg. 21. 20. *vendidit se*, &c. ^g. At dicitur vir justus *venundatus sub peccato*, non à seipso, sed à primo parente, &c. Imò & à seipso ^h. Fideles autem dicuntur *peccato mortui*, & à peccato liberati, Rom. 6. 2, 18, 22 ⁱ. [Vel, 2. de renato.] Sensus, qu. d. constitutus sub potestate peccati instar venundati mancipii ^k: addictus obsequio peccati ^l, servus peccati ^m; non tamen simpliciter ⁿ, sed carne tantum, ut ait v. 25 ^o. Est mancipium tyranno non sponte obsequens, sed repugnans, nec nisi invitum obtemperans; qui imperium & jussa ejus nolit, oderit, quantumvis sæpe seu constrictus loris in aliquod obsequium nolens volens abripiatur. Renati, licet quoad conditionem gratiæ sint liberti Christi, à peccati dominio redempti, nondum tamen vinculis peccati inhabitantis penitus exsoluti; sed *venditi sunt sub peccato*, respectu tum, 1. originalis corruptionis, quâ omnes naturâ filii iræ existentes sub peccati sunt potestate: tum, 2. infirmitatum carnalium, quas facillè sentiet qui cor suum excutiet, &c. ^p. Docet hæc phrasis, corruptionem non esse à prima creatione humanæ naturæ, sed ab ultroneo protoplastorum lapsu, &c. Servi fiunt homines aut quia ex servis nati, aut quia se sponte dedunt in servitutem, &c. ^q. 15. *Quod, &c.* *ὅτι κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ νόμος*]. Probationem adnectit utriusque dicti, quod & Lex sit spiritualis, & homo carnalis, &c. ^r. Proponit se quasi divinum per contraria actionum principia, &c. ^t. *Quod enim adoperor* (vel, *ago*, Er. Il. Tre. Ca. &c. vel, *perpetro*, P. Be. Pi. Par. in malam partem. Nam opus peccati hoc verbo etiam notavit, v. 8, 13. de bono tamen opere usur-

pat

par. v. 18 t.) non cognosco, Mo. vel, agnosco, Tre. ex Sy. P.
 Be. Ca. Pi. Averfor ut alienum, meaque vitiositati tri-
 buo. Vel, *probo*, five *approbo*, Er. II. Ti. V. Be. D. J. Cap.
 Per. sub. id, J. Cap. Nam sic *ὑπὸ* sumunt Hebræi, Psal.
 1. 6. Ofē. 8. 4. & Hellenistæ *μωδον*, Sirach. 18. 28.
 Matth. 7. 23. ubi alia loca attulimus. Averfor, tan-
 quam Legi adversum. Sensus, q. d. Facio quæ mente
 non approbo, & facienda non esse judico; ago con-
 tra proprium iudicium & scientiam. Vel, *non cognosco*,
 hic est, non consentio, quin potius improbo, repugno,
 nolo. Non ad intellectum hoc referendum est, (nam
 & mali sæpe faciunt quæ non approbant;) sed ad effe-
 ctum, [lege affectum] ut patet ex sequentibus; ubi est,
 velle, nolle, odisse. Sensus, q. d. Per rationem & volun-
 tatem non approbo opera & motus concupiscentiæ
 meæ. Talis [qualis hic describitur] est Medea apud
 Euripidem, καὶ μὴ δύνω μὲν οἷα δράν μελλω γὰρ. Οὐδὲ
 ὁ κρείσσων ἦν ἐμὸν βελούματον, (Sat scio quæ admissurus
 sum mala, Sed affectus consilii meis fortior est.) Et apud
 Ovidium, — video meliora proboque Deteriora sequor.
 Et Laius in Tragedia, λέλινθεν ἔδην πῶρρόν μ' ὦν σὺ νύ-
 σετ' εἰς. Γράμην δ' ἔχοντα πρὸς ἡ φύσιν βιάζε, (Non me latent
 ea de quibus me mones: Sed natura me de sententia mea
 violenter depellit.) Quæ Græca loca ad hanc rem adducit
 Clemens Strom. 2. Hoc autem non alleviat peccatum,
 sed plurimum exaggerat. Plutarchus [enim] corrigens
 illud ex Tragedia Atreo, Αἰεὶ αἰ, πρὸς ἡμὴν δεινὸν ἀνδρώπης
 κακόν, Ὅταν τις εἰδὴ τ' ἀγασθῇ, καὶ ὁ μὲν, (Heu heu, ho-
 minibus divinitus immisum est hoc malum, Ut cernat quod
 bonum est, sed non agat) ait, Οὐκ ὁρῶντες μὲν ἡ ἀλογον καὶ
 οὐκ ὄν, εἰδέναι τὸ βέλπον καὶ τὸ χείρον ὅτι ἀρασίαι καὶ μαλα-
 κίας ἀγασθῇ, (Belluinum est & rationi dissonum atque mise-
 randum, cum aliquis sciens quid melius sit, per inconti-
 nentiam & molliem ad deteriora abripitur.) Recte ait,
 ἔξ ἀρασίαι multo enim plures sunt ἀρασίαι quam ἐκ
 λασοί. Et describuntur hic homines ex maiore sui parte.
 Vide quæ diximus ad Matth. 13. 9. In hoc loco *μω-
 δον* quod in illis quo attulimus *μωδον*, μὴ λέλινθεν αἰ,
 εἰδέναι, γινώσκον ἔχει. Plautus Trinummo, Scibam ut esse
 me deceret, facere non quibam miser. Simplicius in
 Epict. de illo Medæ, καὶ ὁ μὲν δὲ δέλεον μόνον ὁρῶν καὶ ὁρῶ-
 ντα, καὶ δουλεύειν ἐπὶ πολλὰ, καὶ τὰ ἐξ ἡμῶν σὺ μωδον, &c.
 (Non sufficit recte intelligere, & bene velle, nisi & opera
 rectis sententiis congruant.) Donec id fiat, sunt tantum
 ἀρῶντες πρὸς δέλεον, qui discere, incipiunt; ἀρῶντες, καὶ
 εἰς ἡμῶν ἐγχεσθῶν, peccant, & se accusant, &c. Huiusmodi
 pugnam sentiunt etiam irregenti. Seneca, Epist. 52.
 Quid est hoc, Lucili, quod nos aliò tendentes aliò trahit?
 & ed unde recedere cupimus impellit? Quid colluctatur
 cum animo nostro, nec permittit nobis quidquam semel
 velle? Fluctuamus inter varia consilia: nihil libere volu-
 mus, nihil absolute, nihil semper. Non, &c. ὅ
 &c. Non enim quod volo (nempe bonum; quod
 Vulgatus hic addit. ὁ δὲ recte vertas potentialiter,
 vellem, secundum ea quæ diximus ad Matth. 26. 39.
 quaquam & in Indicativo sumi potest, dum nōris non
 agi hic de certa constitutione decretoque voluntatis, sed
 de levi desiderio. Sunt in peccante huiusmodi vel-
 leitates & voluntates imperfectæ circa bonum, quibus
 bonum vellet, absolute tamen non vult, alioqui opus se-
 queretur. Similis est voluntas mercatoris in tempestate
 projicientis merces in mare: hic enim vellet eas retinere,
 sed absolute non vult. hoc ago, Be. Pi. Non perficio
 id quod mente amo. Vellem bona multa & magna
 facere alacriter & expedite, sed, invalescente concu-
 piscentiâ, non possum efficere. Agunt eis τὸ δειληπὸν
 (in Voluntatem) & Mens & carnales Affectus, sed hi,
 ut propiores τὸ δειληπὸν, agunt validius; at Mens lan-
 guidiùs, nisi magnis adjuncta præfidiis. Arrianus Epictet-
 eorum 2. habet huic similem, ἐπὶ γὰρ ὁ ἀμαρτάνων καὶ δέλεον
 ἀμαρτάνειν, ἀλλὰ κατὰ δέλεον, δέλεον ὅτι οὐ μὲν δέλεον εἰ ποιεῖ, καὶ
 ὁ μὲν δέλεον ποιεῖ. (Cum enim peccans nollet peccare, sed
 bene agere, manifestum est, eum quod vellet non facere, &
 quod nollet facere.) Hinc constat, hunc non esse renatum,
 quia renati faciunt bonum quod volunt, Phil. 3. 2. iis
 datur non tantum velle, sed & perficere, Phil. 2. 13. 2.
 Resp. Renati faciunt quidem bonum, sed non perfecte,
 & omnibus viribus, ut desiderant. Renatorum est, Bo-
 num velle, & plerumque, sed non semper, facere; Item,

Peccatum nolle, & aliquando facere. Sed, &c. *Ἄλλ' ὁ μωδον* Intellige *μωδον*, sicut modò *δέλεον*, de motu
 quodam subitaneo & facile evanescente. Sed quod odi,
 (nempe malum: quod addet v. 19. & Vulg. hic addit,
 Quod odi, i. e. quod nollem me facere.) hoc facio, Be.
 Pi. Carne operor id quod mente odi. Volo non concu-
 piscere, nè carne quidem, sed id non præsto. Facio
 significat hic actionem hominis imperfectam. Non
 agnoscere, odisse, non velle, nolle, idem valent Apostolo;
 scilicet, peccatum cum averfatione admittere. Non se ac-
 cusat de flagitiis aut vita scelestâ, sed agnoscit varias in se
 infirmitates, ignorantias, defectus in diligendo Deo &
 proximo, quos sancti in se sentiunt & deprecantur cum
 Davide, Peccata quis intelligit? Psal. 19. 12. Ne ingre-
 diaris in iudicium, &c. Psal. 143. 2. Qui sentire se ne-
 gant, sunt infani hypocritæ. Non loquitur de studiis
 & actionibus externis, nam Paulus honestè vixit; sed
 de primis motibus, h. e. subitis cogitationibus & repen-
 tinis cupiditatibus malis; à quibus nemo immunis.
 Nam, primos motus, inquit Ambros. frenare difficile, tol-
 lere impossibile. Recte ergo Aug. de h. l. Facere se dixit, non
 affectu consentiendi & implendi, sed ipso modo concupi-
 scendi.

16. Si, &c. Ei, &c. Quod si id facio, &c. Be. Pi.
 Quandoquidem ea facio quæ facere nollem, G. sub. edo-
 eius per legem, Non concupisces. Consentio (con-
 omni est, assentior, etiam Sophocli & Euripidi. Tum verò
 Hebræis dicere est, cogitare. Vel, Suffragium fero, Sy.)
 legi, quoniam (vel, quod, Pi. &c.) bona est. Ex lucta vo-
 luntatis bonæ & facti mali infert utrumque membrum
 [versus 14.] prius hic, posterius v. seq. Probat, Le-
 gem spiritualem & bonam esse. Hæ enim voluntates
 sunt approbationes Legis, &c. Nollet facere, quia ma-
 lum esse iudicat & peccatum; ideoque Legem, quam
 transgreditur, bonam esse. Malum improbat ex amore
 & reverentia & approbatione Legis. Ut illi de qui-
 bus Satyricus, Virtutem videant, intabescantque reliquæ.
 Sensus, q. d. Si concupisco nolens & invitus, mens &
 voluntas mea integra est, quia Legi adhæret, & con-
 formis est. Consentio Legi, non solum intellectu ju-
 dicans quod bona sit, sed & voluntate me ei conformans:
 quod utique est hominis renati. Idque amplius osten-
 dit sequens pericope. Consensus hic non est qualis
 illa Medæ, Video meliora, &c. item, Quæ nocitura se-
 quar, fugiam quæ profore credam. Illi enim, ex iudicii
 contradictione, coacti faciunt, quod subscribunt in Dei
 iustitiam, à qua sunt alioqui prorsus alienâ voluntate;
 at pius serio & promptissimo pectoris desiderio consen-
 tit, bonum amat, peccatum odit, & nihil mallet quàm
 in cælum evolare.

17. Nunc, &c. Nunc, &c. Nunc itaque (i. e.
 post Legem datam). Infert alterum, nempe se carna-
 lem esse. Repete *ἐπὶ καὶ τὸν*, Sed quod perpetro, id nolo. non
 amplius ego (ut homo, i. e. ex imperio & consensu
 rationis: vel, ego voluntate scilicet quæ averfor; ego
 juxta interiorem hominem seu mentem. Hic enim in-
 cipit hominem istum in duos quasi homines dividere;
 non amplius homo, totus scilicet. Est enim aliquid in
 homine quod repugnat: quod quid sit jam explicabit.)
 id perpetro, Be. Pi. vel, malè ago, G. Hoc certe homo
 sub Lege dicere non potest: talis enim non solum carne,
 sed etiam mente ac voluntate, ac proinde simpliciter,
 operatur malum. Hic locus palam evincit, de rege-
 nitis hic agi. Sed quod habitat in me (quæ phrasi
 significat, illud jugiter adeste aut inesse homini; nec
 durante hac vita extirpari posse) peccatum, i. e. Vis
 peccati, quod supra affectus peccati dixit; vel, concu-
 piscentiâ mihi insita: quæ hic peccatum dicitur, ide-
 que in renatis habet rationem peccati. Vel, natura mea
 corrupta, vel inolita illa pridem peccandi consuetudo,
 quam & naturam dici ex Eveno & aliis ostendimus, de
 J. B. & P. 2. 12. 26. Bene autem huic consuetudini ad-
 ditur *οὐκ ἐν* ut & infra v. 18, 20. Non divertit apud illos
 nequitia, sed habitat, ut Senecam imitemur. Sed contra
 in emundatis habitat Spiritus S. Rom. 8. 9. 1 Cor. 3. 16.
 in renatis non habitat peccatum: nam habitare domi-
 nium denotat. Resp. 1. Habitare nihil aliud denotat
 quàm inesse, & durare tanquam in domicilio. 2. Pec-
 catum in renatis dominium habet, sed imperfectum tan-

tum & ex parte q. Ostendit h. l. se divinum esse, nec totum peccare, sed ea tantum parte quâ carnalis est. Al. Sensus loci, q. d. Quod homo nolens & invitus malum facit, non est ex natura ipsa, quam à Deo accepit, sed ex veteri homine, sive carne vitiata peccato, quo detinetur, & à quo non per Legem, sed per solum Christum, liberamur. Non est deprecatio se excusantis, ac si culpâ vacaret; sed est testificatio quàm longè dissentiat à carne sua spiritali affectu. Impudenter sunt, qui dicti hujus prætextu scelera sua excusant, &c. & in carnem suam ea rejiciunt.

18. Scio] qu. d. Ingenuè confiteor imbecillitatem meam. Quia, &c. *ὅτι ἐν αἰσῇ, &c.* Quod non habet (i. e. sedem fixam habeat. Significat bonum propositum in se ita fixum & constans non esse, quin adversis concupiscentiæ flatibus sæpius inturbetur.) in me, hoc est, in carne mea; (i. e. vel, 1. in parte mea sensitiva; vel, 2. quatenus carnalis sum; vel in parte non renata, i. e. mente, voluntate, affectu, &c. quatenus nondum sunt regenerata.) Observa carnis acceptionem Apostolis usitatam pro toto homine, quatenus est carnalis & corruptus. Corruptio autem non in sola carne est, ut ab anima distinguitur, licet in carne maxime appareat ob rebellionem membrorum; verumetiam ac potissimum in ipsa anima: cujus utique sunt vitia spiritalia, ut superbia, invidia, &c. quæ opera carnis vocantur, Gal. 5. 19. Homo cum nominatur, modò totus intelligitur, modò & tribuitur id nomen partibus. Sic quod hic dixit, in me, interpretatur de carne & affectibus ex carne orientibus. In his vix quicquam erat boni, quanquam in Mente erat aliqua boni cognitio, ut jam amplius dicet. At in Christianis, quales plerique erant primis illis temporibus, ipsi etiam affectus erant correcti per Fidem ac Spiritum, & corpus ipsum habitaculum erat Spiritus Sancti, 1 Cor. 6. 19. non minùs quàm olim Templum erat Majestatis Divinæ habitaculum. Rectè diximus etiam affectus includere; imò sæpe pro illis solis sumitur, ut 1 Cor. 5. 5. Tertul. locum sic explicat, Nam est habitare bonum in carne sua negavit, sed secundum legem literæ in qua fuit, secundum autem legem Spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. Lex enim, inquit, Spiritus vitæ manumisit te à lege delinquentiæ & mortis. bonum] i. e. Boni moralis & spiritalis serium studium: vel aliquid quod ad bonum faciendum inducat, sed quod potius ad malum faciendum impellat, & à bono exequendo retrahat. Hæc verba accipi possunt, vel, 1. de homine flagitioso: quod difficilem habet explicatum: nam neque in mente, neque in carne istius, habitat bonum, sed totus prorsus impurus est. Bonum autem hic non quodvis intelligi possit, sed illud quod pertinet ad concupiscentiam, de qua sermo est: id verò duplex est; 1. pravæ concupiscentiæ non habere: 2. eas non perducere ad effectum: flagitiosus autem neutrum bonum habet. Vel, 2. de homine justo: quod perfacilem habet intellectum: caro enim in eo manet infirma, & ad malum inclinans. His verbis declarat, se omnia ea dixisse de se secundum carnem, & non absolutè. Non erat cur hoc de non renato diceret: quis enim nescit in tali homine bonum non habitare? Nam, &c. *Τὸ δὲ θέλον ἐπὶ κατὰ τὴν σὰν* velle (scilicet bonum, quod dicitur repetendum; sub. quidem, Pi.) adest (vel, adjacet, Mo. Par. nam *περὶ αὐτὸν* plus est quàm *περὶ αὐτὸν*, notatque seriam *προαίρεσιν* rectè agendi, sed quam caro impedit. Vel, inest, Ca. vel, facile est, Sy. in Di. Sed de facilitate nihil in textu: verbo enim *περὶ αὐτὸν* indicat, perpetuò sibi adesse ut velit bonum, non adesse semper ut præstet.) mihi, Er. Il. P. Ti. Be. Pi. Prompta voluntas, seu facultas appetendi bonum, est in me. Mihi, intelligendum limitatè, non toti: sed vel, 1. mihi, quoad superiorem partem, sive mentem. At velle non rationi seu intellectui, sed voluntati, convenit. Vel, 2. mihi renovato per gratiam: de quo eum loqui hinc constat. Hinc argumentabantur Pelagiani, initium boni operis, quod est velle bonum, esse à nobis, & à nostro libero arbitrio. Quibus apertè contradicunt loca, 1 Cor. 3. 5. Phil. 1. 6. & 2. 13. Sic quoque Apostolus ex his & seq. verbis perperam concluderet, nihil boni in se habitare, &c. Perficere, &c. *Τὸ δὲ ὑπερβαίνει τὸ καλόν, ἢ ἐνέλκω*] In MS.

ex ἐνέλκω est, nempe *περὶ αὐτὸν*. [Verba sic reddunt,] *Sed ut quod bonum est perficiam* (vel, *faciam*, Er. Sed *ἐπεὶ ἐστὶν* plus est quàm *ἐπὶ αὐτὸν*). Ut totum bonum quod volo faciam, perfecte, ut Lex flagitat & ego desidero, non assequor, Be. Pi. vel, possum, V. Vix ac bene agendi vis. Bonum perficitur quando completur opere, & absolutà voluntate. Non intelligit sibi nihil esse præter inefficax desiderium, sed efficaciam operis negat respondere voluntati: quia remoram injicit caro, nè exactè faciat quod facit. Adest mihi volendi promptitudo, non perficiendi facultas. Obj. Utrumque Deus operatur in suis, Phil. 2. 13. Resp. Ità sanè, sed non pari gradu nec extensione; non semper, nec quovis actu particulari, sed pro suo beneplacito, ut ibi additur, plus velle, ut scil. omnè bonum velint, quò hoc regenerationis suæ sensu fulciantur; quàm perficere, quò corruptionis suæ sensu humilientur. Longè plus obedientiæ volunt, vovent, optant, quàm aut præstant aut præstare possunt. Inst. At simpliciter negat, se *τὸ κατὰ τὸν* reperire. Resp. Non universalis, sed indefinita, est hæc oratio, sicut & v. seq. Sensus non est, se nullum bonum facere quod vult, sed sæpius quàm animo suo gratum sit, contingere ut bonum velit, nec tamen præstet. Adde quòd in optimis operibus aliquid est imperfectionis, sive defectus boni. Lucta hæc est carnis & spiritus: voluntas bonum eligit, caro effectum intercipit.

19. Non enim quod volo bonum, &c.] Repetit quod dixit v. 15. expressis illis verbis, *bonum & malum*. Repetit autem ad probandum quod dixit, v. præced. velle—non perficere, &c.: & ut doceat tum Legem bonam esse, nec peccati causam; tum necessitatem liberationis à peccato. Planè Judæo eum sermonem tribuit quem pagano Lactant. 4. 24. Volo equidem non peccare, sed vincor. Indutus enim sum carne fragili & imbecillâ: hæc est quæ concupiscit, quæ irascitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor incertus; & pecco, non quia volo, sed quia cogor. Sentio me & ipse peccare; sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum. Et quid mirum illos talia vela obtendisse vitis suis, cum hoc ipso sermone, tanquam Paulus de se jam correcto, jam Apostolo, loqueretur, multi utantur nomine Christiani. Nec id hujus tantum est sæculi, sed & aliorum, ex quo labascere cœpit prima illa puritas. Apparet id ex vita Andronici apud Nicetam Choniaten. Verum id mirari non debemus, cum & Apostolorum ætate fuerint qui in suam perniciem verba Pauli hæc & similia detorquebant, 2 Pet. 3. 16. Deo laus sit, quòd optimi, i. e. trium primorum sæculorum, Christiani hunc locum sic ut oportet intellexerint, dictante illo Spiritu per quem vita ipsorum regebatur. Ostendit hic locus luculenter, de homine non renato hic agi, de eo qui agit contra dictamen mentis suæ. Neque enim *πρὸς* pertinet tantum ad cogitationes aut cupiditates consensum nondum nactas, quod voluerunt Hieron. Aug. & Method. sed ad actiones. Tales autem actiones hominem cœlo excludunt, Gal. 5. 19. Al. Loquitur hic de renatis, qui quidem non semper, sed plerumque, hanc contradictionem patiuntur. [De quo vide dicta ad v. 15.]

20. Si autem, &c.] Repetit quod dixerat v. 17. sed addidit *καὶ ἐν*, bis sumpto, sensu diverso. Homo est qui consentit peccato, sed non omnes partes, hominis mente diversum dictante: quod culpam auget. In peccatum inhabitans omnem culpam meritò derivat, non ut renatos excuset, sed ut in lucta sua animet.

21. Invenio, &c. *Εὗρισκα ἀγ. ἢ νόμον τὸ θέλον ἐμὸν πρὸς τὸ καλόν, ὅπ. ἐμὸν τὸ καλὸν περὶ αὐτὸν*] Hic versus variè torfit interpretes. Variæ sunt ejus interpretationes apud Photium. [De quibus vide Be. & Tol.] Invenio igitur legem volenti mihi facere bonum (Exponit quam Legem inveniat, nempe) quoniam mihi malum adjacet, Vulg. Mo. i. e. legem malam & adversariam bono, quæ me à bono retrahat. Tò quoniam potest esse vel, 1. causæ, q. d. Ex hoc quod mihi & in carne mea malum adjacet, legem & impulsus quendam in malum habeo, qui me à bono exsequendo retrahit: vel, 2. declarationis, Legem habeo, nempe, malum adjacens mihi in carne, quæ lex [mihi] volenti bonum facere contradicit. Græci dicunt

dicunt, *volenti mihi*, &c. pro, *volente me*, &c. i.e. quando volo bonum facere; tunc enim maximè insurgit, & percipitur lex carnis, &c. Sensus est, Cum ad optima quæque contendō, experior aliam legem contrariam mihi, quæque impediens^b sive inclinationem quandam, quā, tanquam lege quādam, malum mihi ingeriturⁱ: comperio me nefariā peccati Lege, & malo adjacente, ac penè dixerim inuito, constringi^k. Legem hīc carnis intelligit^l, vel imperium & dictamen peccati^m; vel concupiscentiamⁿ, quæ lex peccati vocatur, quia ad peccandum sollicitat, ut Lex promissis & minis incitat ad officium, &c.^o. [Potest tamen Vulgatus aliter accipi,] idque dupliciter: vel, *Invenio legem mihi*, i.e. pro me, ^o ihi faventem, *volenti facere bonum*; vel, *Invenio volenti mihi bonum legem facere bonum*, Tō δὲ λουσι supple τὸ ἀγαθόν. sicut supra v. 18. τὸ δὲ λειν, supple τὸ ἀγαθόν. Lex enim, quæ irrogenitis adversatur, pro regenitis est, eis favet, bonos conatus laudat, ac volentibus facere bonum ipsa quoque bonum facit, patrocinando, consolando, excitando, &c. & id quidem propterea quoniam, &c. i.e. quod naturalis corruptio ipsi adhæret, adversus quam Lex eos munit & animat: atque indè tum Legis sanctitas, tum nativæ corruptionis pravitas, clarè illucescit. Syrum sic verto, *Invenio igitur legem, quod consentiat menti meæ volenti facere bonum: propterea quod malum proximum est mihi*. Sensus, q. d. Quandoquidem facio quod nolo, & quod volo non facio, hinc repetio, non me tantum consentire Legi, quod bona sit; sed & Legem consentire cum mente meā regenita, quæ vult facere bonum, & consensum illum esse necessarium, propterea quod malum mihi naturaliter adhæret p. Al. Sententia talis esse possit, *Mihi juxta partem animi potiorē volenti*, repete *bonum* ex præcedentibus, *legem invenio facere bonum*, i.e. deprehendo quod ipsa bonum faciat; porro, quod ad partem animi crassiorē attinet, scio, *mihi malum adjacet* q. Al. *Reperio igitur per legem volenti mihi facere bonum, quod mihi malum adjuncium sit*, Er. Ti: "on hīc non causaliter sumitur, sed εἰδωλός: ut sensus sit, Dum coner parere Legi bonæ, & vincente cupiditate pertrahor ad malum, sentio malum illud in me esse, non in Lege. Apparet eum hoc dicturum fuisse, Comperio igitur Legem, si quando coner benefacere, hoc efficere in me, ut intelligam peccandi malique fontem in meipso esse, non in Lege. Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc legem (sub. esse, P. Be. Pi. Di. quæ ellipsis frequentissima est t: vel, sub. *adjacere*, Q. in Par. vel, *impositam esse*, Pi.) quod mihi malum adjaceat, P. Be. Pi. Di. Sensus optimus & planus^t. Bene agere nitens invenio mihi adjacere pravitatem, impedimentum bene agendi, seu necessitatem quandam peccandi. Hunc sensum nostri ferè sequuntur. Εὐείκω est hīc, *experior*, quod mox βλέπω dicet, more Hebræorum, qui sensus omnes, etiam interiores, videndi vocabulo appellant. *Experior*, inquit, *etiam legem diversam à lege Dei*. Quæ illa Lex! Quod quanquam opto bene agere, malum tamen mihi est propius. Unde hoc? ex carne: non quod caro quemvis cogat peccare, sed quod consuetudini peccandi, ut jam dicit, multum patrocinetur. Caro omnia amat quæ se delectant: multa autem ejus generis haberi sine peccato non possunt: ideo peccandi consuetudini favet caro quæ intra nos est, cum Lex Dei exteriùs tantum sonet^x. Legem hīc nominat, quia de Judæis agit, Legis discipulis & subditis, quos tantum abest ut Legis operā in libertatem asserantur, ut eorum servitus exlegum hominum servitute miserabilior sit, & tantò deterior eorum conditio, quantò acridus adversus peccatum rebellare frustra nituntur: major quippe pugna fit inter conscientiam Legē illustratā, & affectus pravorum, &c. Al. Infert h. l. utrumque propositi membrum, ut v. 16, 17. ex præmissis, Cum bonum velit, à peccato autem trahatur ad malum, deprehendo igitur, Legem quidem mihi volenti bonum agere, bonam esse; in se verò omnem vitii causam residere: ut priore membro legem rursus approbet, posteriore vitium sibi adjacens accuset, Post t^o νόμον, repete ex v. 16. ὅτι καλός: quod omisit, quia mox sequitur τὸ καλός, nè repetitio ejusdem vocis ingrata esset; & ὅτι hīc pro καλός q. d. *Quamvis mihi adjaceat malum, comperio tamen legem mihi volenti facere bonum*, bonam

esse. Huic congruit ratio sequens, *Delector enim lege*, &c. Sic quoque construi possunt verba nonnihil trajecta, *Comperio igitur legem* (i.e. Legis studium, ut v. 9. repete *adjacere*,) *mihi volenti facere bonum, quantumvis malum mihi adjaceat*. *Delector enim lege*, &c.^z. *Comperio igitur legem* (repete ex v. 16. συμφωνῶν, consentire) *mihi volenti bonum agere*^a.

22. *Condelector enim legi Dei* אֲבִי לַיהוָה: nam אֲבִי per συνδέω vertitur Deut. 13.8^b. Hoc est quod modo dixit, συμφωνῶν τὸ νόμον ὅτι καλός c. Est μετὰ νόμον a^a nam propriè Mentis est approbare, non gaudere: sed solent causis tribui proximorum effectuum nomina^d. Approbo Legem Dei, utpote sanctam & justam^e. Hoc autem & peccatores faciunt, *Video meliora proboque* f. Al. *Delectat me Lex Dei* g. Delectatio autem non solum approbationem in intellectu, sed etiam amorem in voluntate, complectitur h. delector spirituali Legis obedientiaⁱ: non agor timore poenæ, sed amore justitiæ^k. Est hoc proprium renatorum^l, ut Psal. 1. 2. (ubi tamen de tali oblectatione agitur quæ cum effectu conjuncta est, sicut ex toto Psalmò apparet m.) Psal. 119. 77, 103 n. ¶ *Secundum*, &c. Κατὰ τὸν ἔσω ἀνδραπόν. Et usitata phrasī Græcis, sicut οἱ παλαιοί, sunt veteres; estque elliptica, τὸν ἔσω, sub. ὄντι, eum qui intus est; & enallage est, ἔσω, pro ἐντός. Nam Plat. πολιτεῶν δ', est, ὁ ἐντός ἀνδραπόν. & πολιτ. δ'. ἡ ἔσω καὶ ἡ ἐν τὸς περὶ τοῦ ο. [Sic vertunt,] *Secundum* (vel, *Quod ad*, Be. Pi.) *interiorem hominem*, Vulg. &c. i.e. vel, 1. secundum mentem^b, ut ex v. 23. & 25. apparet q, sive superiorem hominis partem, rationem scilicet, & voluntatem^r, quæ jam per Christi gratiam sanata est. Vel, 2. secundum spiritum meum edoctum à Spiritu Sancto^t; secundum hominem novum, sive regeneratum^v; ut apparet ex collat. Eph. 3. 16. Col. 2. 9, 10 x. qui hīc interior dicitur y, quia est in occulto; in spiritu, ut Rom. 2. 29. & quia externa aut mundana non querit^z. Huic autem opponitur exterior homo^a, qui hīc non exprimitur^b, sed carnis & membrorum appellatione intelligitur c. Carnis autem nomine mens quoque, quatenus non est regenerata, continetur: ut apparet ex collat. Gal. 5. ubi ejus opera sunt heresis, odium, invidia, &c. d. [Sed] non idem est, ὁ ἔσω ἀνδραπόν. & ὁ καὶ ὁς nec idem ὁ ἔσω & ὁ καὶ ὁς. Vetus & novus homo nomine subjecti significant ejus qualitates: at cum dicitur, ὁ ἔσω & ὁ ἔσω ἀνδραπόν, nomen totius per συνδυασμὸν datur partibus. Semper in Homine sunt homo interior, & exterior, i.e. Mens, & Corpus cum suis affectibus. At ubi est novus homo, ibi vetus esse desinit. Qui hīc, ὁ ἔσω ἀνδραπόν, is est ὁ κρυπτός τὸ καλός ἀνδραπόν, 1 Pet. 3. 4. ὁ ἀνδραπόν ἐν ἐνδύει τῇ ψυχῇ καταικόν, Philoni Libro, Pejorem meliori insidiari; ubi & eum esse ait qui ἀφανὸς ἡμῶς ἐνδεδεν ἐλέγχει. At lib. de Agricultura eundem vocat τὸν ἡγεμόνα ἀνδραπόν. additque, ἀνδραπόν ὁ δ' &c. (Homo autem in unoquoque nostrum quis esset nisi Mens?) At Libro περὶ τῆς εἰς προνοίας δόξας τὰ συνδε, dicit Deum à nobis laudari debere etiam ὅτι πρὸς τὸν, &c. (ob mentem, quæ propriè est Homo in Homine, potior in deteriore.) Hierocles, ὁ μὴ σ' ἀνίστοι, in Aureo illo carmine interpretans, ait illud, σ', poni καὶ τὸ ὄντι ἀνδραπόν καὶ τῆς λογικῆς φύσεως. & alibi dicitur ei ὁ ἀνδραπόν, ψυχῇ λογικῇ, καὶ συμφωνῶν ἐν τῷ σώματι. ita enim ibi legendum. Nimirum Pythagoricis Mens sola homo est, cætera non partes, sed instrumenta, hominis. At Paulus cum vulgo loquitur. Nam & Plautus salutem dixit interioris hominis. Tertul. De Resurrectione, Ita vocabulum Homo consociatarum substantiarum duarum quodammodo fibula est; sub quo vocabulo non possunt esse nisi coherentes. Porro Apostolus interiorem hominem non tam Animam quam Mentem atque Animum intelligi mavult, i.e. non substantiam ipsam, sed substantiæ saporem^x.

23. *Video* (vel, *Sentio*, J. Cap. Experior, E.) autem aliam legem (priori contrariam^f: i.e. aliam vim^g: aliud imperium^h. Sic vocat concupiscentiam carnis, ut pater v. 25ⁱ. sive carnis appetitus validos; וְיָצַח הָרָע Hebræis^k: vim peccati exultantis^l. Legem hīc vocat imperium & quasi edictum tum Peccati, tum Membrorum; i.e. tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa nascentium^t.) *in membris meis* j. i.e. In carne^m, in appetitu sensitivo, qui est corporalis, & certa habet organa corporea; in membris carnalibus tam internis

quàm externis^a; in corpore meo^o; in facultatibus corporeis, ait Schol. Syrus: per quas si intelligit sensitivæ animæ facultates ad alimentum veneremque pertinentes, nullus est: longè aliud enim & pejus quid & diffusius est peccati imperium, &c. Ut *Mens* est id quod in homine est regnitum; ita *membra* quod est irrogenitum, corrupta natura, vetus homo, multis constans membris, de quibus Col. 3. 5 P. Al. *Membra* hîc intelligo corporis propriè dicta, tanquam in quibus peccatum vires suas exserit q. ¶ *Repugnantem*, &c. Ἀρτισθενίου, &c.] *Rebellantem* (vel, *Contramilitantem*, Val. Er. *Belligerantem*, quasi apertâ vi, & instructis copiis r. *Repugnantem*, Vulg. V.) *legi mentis meæ*, Pi. &c. i.e. Spiritui meo t. Multum amat voces easdem Paulus variis sensibus ponere t. Quatuor hîc sunt *Leges* v. Est illi *lex Dei*, five *Mosis*; est *lex mentis*, i.e. iudicium de honestis & turpibus; *lex membrorum*, i.e. appetitus carni continentes; *lex peccati*, i.e. ipsa peccandi consuetudo. Sic ἀμαρτάν, ὁ νόμος, δικαιοσύνη, alio atque alio significato habuimus. *Mens* honesta approbat, *Caro* dulcia, five illa honesta sint, five non: unde fit ut sæpe *Caro*, ratione non edomita, *Menti* adversetur; quod hîc dicit ἀντιστρατεύεται, translatione ductâ à militia; unde & ὁ νόμος modò deduxerat. Nôrant autem Hebræi omnia bella cum Cananæis eorumque vicinis gesta hujus belli interni gerere imaginem. Νόμος γὰρ νόμος dixit & Porphyr. πάλιν ὁ νόμος. Sed duas tantum leges Paulus h. l. opponit, *legem mentis*, & *legem peccati in membris* v: duplex enim hîc est oppositio; 1. *Mentis*, & *membrorum*, 2. *Legis mentis*, & *legis peccati in membris* v. *Lex Dei* dicitur & *lex mentis*, 1. quia in mente residet, eique insculpta est, [vel] naturaliter a, vel per Spiritum Sanctum: 2. quia mens eâ delectatur, ut dictum v. præced. 3. quia mens eâ toti homini imperat. *Lex peccati in membris*, est imperium peccati, sedem habens in corrupta natura, sicut *Lex Dei* in mente, five in regenita natura b. *Lex peccati* & *lex membrorum* eadem est, concupiscentia scilicet eorum quæ contra legem mentis sunt; quæ *lex* dicitur c, vel quia vim habet impulsivam & coercivam d, vel quia legitimè & iusto Dei iudicio, propter primum peccatum, homo traditus est in ejus manum *. *Lex membrorum*, five carnis, *lex peccati* dicitur, quando trahit mentem in consensum, &c t. Al. *Lex peccati* est iniquitas imperium habens tam in homine nondum regenerato, quàm in carne hominis regenerati. *Lex membrorum* est concupiscentia in membris sita, symphoniam habens cum iniquitate f. Sed hæc duo non videntur distingui: quam enim dicunt *Legem membrorum*, Paulus dixit *legem in membris suis*: similiter *legem peccati* dixit esse *in membris suis*. Puto ergò de eadem lege agi, & in fine repeti antecedens loco pronominis relativi, ut Gen. 9. 16. *inter Deum*, &c. pro, *inter me*, &c. Psal. 50. ult. ita h. l. *captivantem me legi peccati*, i.e. captivantem me sibi. Nomen autem repetere maluit, ut enarraret quam dixisset *aliam legem*, nempe *legem peccati* g. ¶ Et, &c. καὶ ἀρχαλαζίζοντα με τὸ νόμος, &c.] *Et captivum reddentem* (vel, *Et quantum in ipsa est subindè mancipantem*, J. Cap. Continuat translationem à bello desumptam h. Nam qui belli lege capitur, is capientis servus fit: ut diximus De J. B. & P. 3. 7. Est ea de re *Mosis Lex*, Deut. 20. v. 4. Vel, *captivantem me*, Gom. Vulg. &c. carne scil. non mente k, non voluntatis consensione, sed passionum commotione l: *legi* (ἐν τῷ νόμῳ malè hîc scribitur, [ut legit Vulgatus,] cum Libri correctiores habeant τὸ νόμος m.) *peccati* (i.e. peccandi affectui n, vel concupiscentiæ, quæ est fomes peccati o. [Sensus, q. d.] non solum oppugnat legem mentis, sed & expugnat, meque ad peccandum pertrahit p.) *quæ est in membris meis*, Be. Pi. h. e. in carne mea q. Hoc addit, nè *lex hæc peccati alia* videretur ab illa quæ dicta est in membris esse, & captivare hominem r. Hoc ait, *Vehementia affectuum ex carne orientium favens consuetudini peccandi, eidem consuetudini subiciebat Judæos plerosque*. Ponit autem etiam consuetudinem peccandi in membris, quia per omnes partes corporis exercetur. Vide Rom. 6. 13, 19. Eadem similitudine utitur Simplicius ad Epictetum, Ἄλλοι ὁρίζονται τὸν λόγον κινήσειν (τέτεστιν ἡμᾶς καὶ κατ' αὐτὸν ὁρῶμεν) καὶ ἀρχαλαζίζον λαβῶν. Paulus autem duo componit paria: *Legi Dei adest Mens*; *Legi peccati adest Caro* t. Ex

hoc loco constat, hîc agi de homine irrogenito; quippe qui h. l. *captivus ducitur à lege membrorum*, i.e. à pravo corde suo; & esse dicitur *sub lege*, h.e. imperio five dominio *peccati*: id quod dici nequit de homine regenerato, in quo spiritus certè prævalet; & qui ab hac ipsa *lege peccati & mortis* per Christum liberatus dicitur Rom. 8. 2. At gratia Christi hominem regnitum non liberat in hac vita à primis concupiscentiæ motibus, & propterea eorum respectu non dicitur h. l. *captivus reddi*. Non video quid huic argumento reponi possit t. [De Ham; eo plura vide ad Rom. 8. 2.] Propter hæc verba Augustinus olim putabat h. l. de peccatore agi: sed id postea retractavit, & *captivantem* exposuit, captivare conantem; [ut verba activa, five effectiva de donatu tantum intelligi sæpe notatum. Vide Synopsin ad Ezech. 24. 13.] Vel, *captivantem*, carne, non mente v. Victoriæ in renatis non rarò obtinet caro, sed in invitos & reluctantes. Nemo enim sponte captivatur *. Duplex est captivitas; 1. quum totus homo captivatur sub iugo peccati sui voluntarii: 2. captivitas coacta sub iugo peccati originalis: hæc renatorum est, illa non renatorum v. Wil. Confer cum hoc loco Gal. 5. 15, 17 z. Resp. Loca Par, sunt disparia. Ibi sunt tantum repugnantes ἐνδεδυμένοι, five *cupiditates* carnis & spiritus, hominem huc vel illuc sollicitantes: ubi tamen imperio carnis eum parere minime dicitur, aut, ut h. l. *captivus reddi legi peccati*; quæ phrasis innuit eum exsequi cupiditates carnis, & consultò peccare contra dictata mentis & conscientiæ suæ: id quod cum Rom. 8. 1. conciliari nequit. Porro in Gal. 5. locutio est reciproca, *facere bonum quod caro odit, & malum quod caro amat*; quod etiam indefinitè dicitur: quum hoc loco restringitur tum ad personam particularem, tum ad unum membrum, *quod non vult bonum hoc agere, sed quod odit malum, id facere* a.

24. *Infelix*, &c! Ταλαίπωρος, &c! Heb. נָדָה. Ad- dit exclamationem, five ταραχισμὸν, homini tali qualem descriperat convenientem. Verè enim *miser* est quem animi sui cogitationes verberant quotidie, atque dilaniant v. *Miser ego homo*, &c! Deest χαλινισμὸν, ὦ, ut sæpe apud Græcos *. *Me miserum hominem*! J. Camer. Cap. *Ærumnosus*, &c! Be. Tol. id est, laboribus & miseriis afflictus y, perpetuis in illa lucta angoribus divexatus z. Persistit in metaphora athletæ, qui post gravem luctam tandem volens volens captivus ducitur, &c a. ¶ *Quis*, &c? τίς με ῥύσεται ἐκ τῆς σαρκαὶ τῆς θανάτου τῆς τῆς;] *Quis me eripiet, vel liberabit, de corpore mortis hujus*? Mo. Vulg. Di. Per. Ca. vel, *ex hoc*, five isto, corpore mortis? Il. P. Tre. Ti. Be. Pi. vel, *morti obnoxio*? Er. τῆς construendum vel, 1. cum remotiori, σαρκαὶ b. q. d. à corpore, ut est in hoc misero statu corruptionis c. Vel, 2. cum propiori, θανάτου d. q. d. à corpore subjecto rebellionis & molestiis concupiscentiæ: hæc enim pati est homini iusto peracerbum, & instar mortis *. Quod mihi valde aridet: neque enim singularem emphasin habere videtur, si demonstret corpus; sed longè maximam, si mortem: indicat enim, tristissimam eam esse mortem, quam ex reliquiis potestatis peccati in corpore suo sentiebat f. *Quis*, &c. Lex enim id non potest: aliunde ergò querenda libertas g. Σῶμα θανάτου vocat, vel, 1. corpus mortale h, id est, ob peccatum morti obnoxium i, & miseriis hujus vitæ k, & nominatim tot pravis affectibus l: ut *vir mortis* dicitur qui ob scelus suum dignus est morte. Cur autem dicit, *de corpore mortis*, cum hactenus non de morte, sed de peccato, fuerit loquutus m? Resp. Quia durante hac mortalitate manet lex & servitus peccati jam dicta n. Optat ergò corpus immortale & à peccato liberum, videl. per resurrectionem o. Mortem optat, ut finiantur hi conflictus, & tela malorum omnium abrumperetur p. Vel, 2. μεταρρενός, corpus vitiosum; quod ἀμαρτάν dixit Rom. 6. 6 q. corpus mortem inferens r, quod mihi mortem hanc à peccato proficiscentem conflatur; i.e. carnalem concupiscentiam, quæ me morti æternæ obnoxium reddit t: peccatum inhabitans v, quod hîc ob effectum dicitur *corpus mortis*, quia ei mancipatis adimit spem vitæ æternæ. Genitivi Hebræis, & eos imitantibus Hellenistis, sæpe sunt pro adjectivis x, ut hîc *corpus mortis*, i.e. mortiferum y; *odor mortis*, i.e. odor lethalis; *arbor vitæ*, i.e. vivifica z. Incusat hîc non tam

^a J. Cap. tam mortale corpus quam mortiferam peccati massam ^a. Sententia est, Quis me eripiet ex hac morte, quæ veluti corpus quoddam, seu res per se subsistens, in me suas vires exserit, meque misere vexat. Syntaxis, qualis Rom. 4. 11. *Signum circumcisionis* ^b. Non autem dicit, Quis me à Lege liberabit? sed, à corpore hoc? ut nim. indicaret, non ex Lege provenire transgressionem, sed ex nobis, &c. ^c. Vel, 3. carneam hanc molem, simulque massam peccati in nobis, &c. ^d. Vel, 4. ipsam mortem, five extremam miseriam, ut Rom. 6. 6. *corpus peccati, pro peccato* ^e. Al. Est h. l. metathesis, quæ frequens in N. T. Vide ad Act. 13. 27. & 2 Cor. 4. 4. Ità h. l. *en tō sōmati tō thanatō*, accipiendum quasi legeretur, *en tō thanatō tō sōmati*, à morte hujus corporis; nempe à morte secunda & æterna, five à condemnatione: atque hunc sensum suadet tum v. seq. tum Rom. 8. 1 f. Dicit autem Quis, non quod ignoraret, ut constat ex v. seq. sed tanquam in extremo angore, cogitans qualem & quantum esse eum oporteret qui hoc possit præstare. Non dicit, *eripuit*, sed *eripiet*, ut significet, regenerationem in hac vita non perfici, nec salutem nostram illà niti, &c. ^g. Supplenda verò hic responsio hujusmodi, *Deus videlicet mihi præstabit libertatem illam, eoque nomine gratias illi ago* ^h. ⁱ J. Cap. 25. *Gratia Dei*, &c. ^j. Ipsa me liberavit, &c. ^k. *Εὐχαριστοῦν θεῷ*, &c. ^l. *Gratias ago Deo per Jesum*, &c. Be. Pi. Ità Syrus & Chrysost. Græcique posteriores ^m. & Græci omnes Codices, nisi quod in uno sit, *χαίρειν τῷ θεῷ*. Sit *Deo gratia*: quod idem valet ⁿ. Testatur, in certamine se laborare & ingemiscere, verum nec deseri, nec succumbere, sed tandem vincere, non viribus suis, sed gratiâ Christi ^o: per quam id affectus est, quod nec naturæ nec Moïsis Lex, nec conscientia nec opera, præstare poterant ^p: ut scilicet mens vincat carnem, cujus antè imperio trahebatur ^q. Significat, se acquiescere in ea spe quam habet in Christo fundatam ^r. *Gratias ago Deo*: nempe, quod me tandem liberaturus sit ab hoc hoste ^s; à lege peccati & mortis ^t; ab hoc corpore mortis ^u; à maledictione Legis, & à dominatu peccati ^v. Gratiarum actionem paribus expressam verbis habuimus Rom. 1. 8 v. Ex hoc loco constat agi de homine renato ^x: hujus enim solius est, ingemiscere de sua miseria ob vim peccati, desiderare liberationem, agnoscere & celebrare gratiam Dei per Christum. Non renati enim nec se putant miseros, quod à Lege Dei retrahantur; nec gratiam desiderant aut celebrant, sed nesciunt, vel repellunt, &c. ^y. Idem homo qui paulò antè miserabiliter exclamaverat, consolatur se recordatione gratiæ Dei, &c. ^z. Sed respondetur, non esse consolationem ejus qui liberari cupiat, sed gratiarum actionem ejus qui jam liberatus sit: ut ex capite 8. liquet. Et hæc verba legenda sunt in parenthesi, quippe quæ cum superioribus minimè cohærent ^a. Hæc planè per *παρὰ τὸν θῆλον* legenda, quâ omisâ cætera cum sequentibus cohærent. Illam autem *παρὰ τὸν θῆλον* interposuit Apostolus, sicut & aliam Rom. 3. 6. ad ansam præcidendam malè verba sua capientibus; q. d. Ego quidem hæc in prima persona per modestiam quandam elocutus sum: at revera si sine figura mihi de memetipso loquendum sit, non is ego sum qui tales laniatus sentiam, cum *Deus me per Jesum Christum*, i. e. per Evangelium & Spiritum ejus, *ab isto corpore peccati liberavit*: unde & Patri, ut summæ causæ, & Christo, ut causæ subordinatæ, *gratias ago*. Ità rectè hunc locum explicavit Origènes, quem Ambrosius & veteres alii sequuntur ^b. Apostolus per digressionem quandam, rei nihilominus convenientem, doctrinam præcedentem patheticè amplificat, pro duplici consideratione & affectu diverso. Dum se secundum carnem spectat, miseriam suam deplorat, &c. v. 24. dum secundum spiritum, gratias agit, hoc loco. Utraque verò exclamatio per parenthesin similiter inserta est, non à se mutuo discrepta ^c. Est hic trajectio, five transpositio verborum, & illa, *Gratias ago*, &c. ponenda sunt post ista, *Nempe igitur idem ego*, &c. quia exclamatio cohæret cum Rom. c. 8. v. 1 ^d. Sed hoc est nodum secare. Et huic *ὁ λόγος*, five inversioni textûs, repugnat tum omnium Codicum fides, tum manifestus nexus. Exclamatio enim illa gemebunda v. 24. cum captivatione, v. 23. quæ eam extorsit, immediatè cohæret: cum exclamatione cohæret *ὁ λόγος*, quâ se in gemitu consolatur. Post

ὁ λόγος denique quasi animum recolligens concludit, *Itaque mente servio*, &c. ^e. Quod agit gratias velut liberatus, omnes ad Pauli personam accommodant, de exclamatione autem [v. 24.] variant: vetustiores nolunt ad Paulum pertinere. In ea Paulus humani generis personam in se recipit, in qua est Ethnicus exlex, Judæus carnalis sub Lege, & spiritualis per gratiam liberatus ^f. Sed detortum est & violentum, ut hæc ad diversas personas referantur, &c. ^g. *¶ Igitur*, &c. ^h. *Αὐτὸς ἐγώ*, &c. ⁱ. *Nempe igitur idem ego* (Cui convenit sequens distributio, quâ videri posset unus homo in duos veluti secari, &c. ^j. Vel, *ipse ego*, Be. J. cap. Par. Quod à Paulo emphaticè dictum est ad designandum semetipsum, nè quis eum sub aliena persona hætenus loquutum fuisse suspicaretur: sic & Rom. 9. 3. *Optabam ego ipse*, &c. 2 Cor. 10. 1. *Ipse ego Paulus*, &c. & 12. 13. *Ipse ego non gravavi vos* ^k. Ità hoc loco, *Ego ipse*, non alius aliquis præter me. Dubitationem omnem tollit, quod non de alio, sed de se, nec de præterito, sed de præsentī, ejus statu loquitur, *servio*, inquit, non *servivi* ^l. Al. Non, *ipse ego*, sed, *ille ego*; id est, is homo quem sub primæ personæ pronomine descripsi. Sic in tabula Cognationum *ἐξ ὁμοίων* ab aliis vocatur *ego* ^m. Al. *Ipse ego*, quatenus sum homo ex judicio rationis agens ⁿ. Convenire hoc possit membro priori, sed in posteriore id falsum esset ^o.) *mente quidem servio Legi Dei*, (id est, vel, 1. mente approbo & laudo Dei Legem: reipsâ tamen non facio, quippe peccati captivus ^p. *Servire* illum dicit *legi Dei*, quia eam bonam faciteri cogitur ^q. Vel, 2. *servio* ei fideliter ^r; ea amplector & volo quæ Legis Dei, five secundum Dei voluntatem, sunt ^s. Idem prorsus est quod dixerat, *se delectari lege Dei quoad interiorem hominem*: vel, spiritualium cultum. Deo præstare in novitate Spiritûs. Hinc constat eum de renatis loqui ^t. Aliud enim est, *quæ legi sunt facere*, Rom. 2. 14. hoc est, quædam & imperfecte: aliud, *mente legi Dei servire*, hoc est, deditum esse; ut antithesis demonstrat. Nam carni soli peccatum, soli menti cultum Legis, attribuit ^u. *Servio*, scilicet crebrius & ordinariè ^v. Porro, denominatur homo à parte præcipua: prout enim mente servit, five Legi Dei, five carni, vel spiritualis vel carnalis dicitur ^w.) *carne verò* (id est, vel, 1. parte hominis inferiore ^x. Quia caro, five corpus, consuetudini ministerium præbet, ejusque dictata exsequitur. Caro propriè est pars corporis, sed sapissimè pro corpore sumitur, ut videbis si conferas Levit. 16. 27. cum Heb. 13. 11. Et sic quidam veteres, commemorantes institutionem Eucharistiæ, aiunt Christum dixisse, *Hæc est caro mea* ^y. Vel, 2. parte irregenerationis ^z, juxta carnalem affectum ^a; pravitate meæ reliquiis ^b; vitiositate, quæ in carne sese exserit, vel quæ ex carnali generatione orta est ^c.) *legi* (id est, imperio ^d) *peccati*, Pi. &c. hoc est, concupiscentiæ, five desiderii peccati ^e, quod se habet ad carnem, five membra, sicut Lex Dei ad mentem ^f: hoc est, carnis infirmitate ad peccandum sollicitor & succumbo ^g; sed hoc rariùs, & quasi extra ordinem ^h. *Servire legi peccati* est, ea concupiscere quæ sunt contra Legem ⁱ. Epilogus hæc est descriptionis luctæ præcedentis ^j.

CAP. VIII.

1. *Nil*, &c. ^a. *Οὐδὲν ἄρα, ὅτι κατὰ σαρκα* ^b. *Nulla igitur nunc est condemnatio*, Be. Pi. [Connexionem diversimodè instituunt.] Est novum orationis exordium ex abrupto, & ad superiorem de justificatione disputationem regressus: cui annectit doctrinam de sanctificatione ^c. Hætenus digressio, quâ anticipationes quædam adversus justificationis doctrinam, inseruit Apostolus; & luctam Christianam copiosè descripsit; ac tandem consolationem ex Christi gratia per regressionem convenientissimam, adjecit. Quam ab hypothesi personæ suæ ad thesin transfert, & hæc ratione ad principalem hujus Epistolæ propositionem artificiosè regreditur. Eamque primum reponit ac concludit ex antecedentibus: deinde confirmat ^d. Al. Repetit sermonem quem reliquerat sine, ut nunc ista legantur, cap. 6. ^e Gom.

Namque ibi dixerat, Vitam æternam illis certò esse repositam, qui secundum Evangelium vitam suam instituerunt. Hic statim occurrebat objectio, Atqui multi Christianorum Legem Moysi non observant; non sunt profectus iustitiae. Respondet jam Paulus, Tantum abesse, ut ob id damnationi divinae subiaceant, ut nè Judæi quidem Lege Moysi amplius teneantur, si modò bona sua intelligant, & ex præscripto Christi vivant. Al. *Agg. v. d. v.* refertur ad ea omnia simul quæ hæcenus de gratia disputata sunt. Ex illis colligitur Gloriam fideliū certitudo, quia Gloria Gratiam sequitur, & Gratia Gloriam principium est, ac solidum fundamentum; maxime verò justificationis gratia: unde Apostolus salutis summam in solidum pendere demonstrat. Unde liquet, non magis ad Gratiam & Gloriam, quam ad ipsam Justificationem, obtinendam conducere Legis opera; nobisque Christi fidem & ad Justificationem, & ad ejus effecta, satis esse debere. Al. Concludit hoc cap. doctrinam Justificationis, removens ejus impedimenta, i. reliquias peccati in piis, hinc ad v. 17. 2. afflictiones, inde ad v. 31. Deinde infert certitudinem salutis electorum, inde ad finem. Illatio est ex præced. querela & gratulatione. Nunc est ἀπολογία, Nunc cum hæc ita sint, sequitur nullam esse condemnationem: dicere debuit, mihi, sed infert in generali, iis qui, &c. Omnes enim suo sensu metitur, ut prius in infirmitatibus, ita nunc in consolatione, &c. Sensus, q. d. Tametsi pii à peccato adhuc teneantur obfessi, maledictioni tamen exempti sunt, modò non in carne vivant, &c. Infertur hoc ex verbis præced. Si gratia Christi liberat hominem, sequitur, nihil damnationis esse, &c. id est, nihil damnatione dignum; nullam damnabilem culpam, ut exponit Concilium Tridentinum. Sed non dicit, nihil esse peccati, &c. sed, nihil damnationis, &c. non quòd omne peccatum non trahat reatum, ut corpus umbram; sed quia peccatum ei remissum est, &c. Κατάκριμα hinc ut & Rom. 5. 16. est idem quod mors, Rom. 6. 23. nempe æterna. Nulla condemnatio, à peccatis sive prioribus, sive præsentibus, sive futuris. Justificationem ex fide probaverat, usque ad finem cap. 5. De statu justificationis agit cap. 6. & 7. & 8. *¶* *Iis qui sunt in Christo* Id est, Christiani facti; vel, qui hanc Christi gratiam, per quam à legis membrorum servitute liberantur, habent: qui Christo adhærent, ei per Spiritum insiti: qui in Christo sunt, non tantum mediatè & secundum quid, nempe ratione Ecclesiæ ipsius, quæ corpus Christi mysticum, in qua sunt; sed immediatè, per unionem mysticam cum ipsius persona, fide & virtute Spiritus Sancti, ut viva membra capiti, &c. Vide Joh. 6. 56. & 15. 5. 1 Cor. 12. 27. Hæc autem periphrasi ostendit, justificationis & salutis nostræ causam non à nobis, sed à Christo, dependere: qui insiti sunt Christo, per fidem & charitatem, & in eo renati per baptismum. *¶* *Qui, &c. Μη—καταδικάζονται* Ratio est seu argumentum, quo demonstratur fideles nulli damnationi obnoxios esse. *¶* *Qui* (vel, *Uipote qui*, Tol. vel, *Quia*, Tol. Bra. Sic sæpe resolvenda sunt Participia, quoties sub illis ratio aliqua latet, ut Rom. 10. 3. ἀγνοῦντες, quia ignorant; & ζῶντες, quia querunt: Gal. 4. 1. οὐκ ὄν, quamvis sit dominus, &c. b.) non secundum carnem incedunt, (id est, non obediunt legi carnis, concupiscentias non perpetrant, sed eis reluctantur. Ambulare in SS. est vivere, vel vitam ac mores moderari. Metaphora à motu corporis ad motum animi.) sed secundum spiritum, Pi. sic Be. &c. qui non corruptam naturam, sed Spiritum, ducem sequuntur. [Sensus, q. d.] *Iis qui per Jesum Christum, sive per Evangelium, eonf. perducti sunt, ut non eant quòd carnis affectus rapiant sine discrimine, sed Spiritum Sanctum adepti ejus motibus constanter obsequantur.* Nota, connexam esse justificationis & sanctificationis gratiam, &c. Christianos ab hypocritis (qui falsò justificationem sibi arrogabant, Jac. 2.) distinguit per vitam Christianam, &c. *2. Lex, &c. Ὁ δὲ νόμος τῆς πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ, &c.]* Causam hinc exponit, vel cur illi—non secundum carnem ambulent, vel cur nulla sit condemnatio Christi membris. Lex enim (id est, vis quasi imperans ac dominans; justæ gubernationis jus & autori-

tas, cui opponitur tyrannis peccati, &c. o.) Spiritus (id est, spiritualis, & rationalis, supra lex mentis dicta. 1. Legem Spiritus vocat, vel, 1. Spiritum ipsum, sicut ipsum peccatum legem peccati dixit: nam cum Legis sit terrere & occidere, Spiritus est consolari, erigere conscientias, & tollere metum mortis. Vel, 2. virtutem, sive efficaciam Spiritus, vel gratiam Christi; quia Lex Dei per Spiritum Sanctum scribitur in cordibus nostris. Vel, 3. legem fidei, vel Evangelium, quod legem vocat, id est, doctrinam, ut sumitur; & spiritus, vel quia est organum Spiritus, vel quia non carnalem, sed spirituales, puritatem exigit.) vita (vel, vitalis, sive vivifici, Be. Ca. V. G. id est, quæ veram largitur vitam; quæ est doctrina & ministerium vitæ; vel quæ ad vitam æternam ducit. Lex hoc tantò perfectior lege mentis, quantum nova creatio superat veterem; tantò etiam perfectior Lege Moysi, quantum lex solida præstat umbris. Lex, &c. id est, Spiritus Sanctus, qui corda vivificat.) in (vel, qui, scilicet Spiritus, est in; vel, quæ, nempe vita, est in: ut ex notis Beæ colligitur.) Christo Jesu (id est, qui Spiritus est Christi proprius; qui in eo tanquam capite residens, indeque in nos tanquam in membra influens, instar legis est imperantis nobis & dictantis quid agere debeamus. Distinguit Legem Spiritus vitæ quæ est in Christo, id est, perfectam naturæ nostræ in Christo sanctificationem, ab ea quæ in nobis effecta, & duntaxat inchoata, est. Nam illa quidem nobis imputata, cum perfecta sit, nos liberavit; in ista verò adhuc clamamus, Quis me liberabit? Al. per Christum Jesum, Er. V. Pi. Par. Per. & pro dicit, ut sæpe. Hæc autem verba connectenda sunt, vel, 1. cum præced. [ut dictum:] quam [vitam] Christus daturus est. Vel, 2. cum sequentibus, Lex—liberavit me, non virtute suâ, sed per Christum, qui Spiritum hunc regenerantem nobis morte suâ impetravit.) liberavit (hoc est, absolvit, liberum pronuntiavit, ostendit me esse liberum.) me (id est, quemvis verè Christianum; jam enim primam personam alio sensu usurpat. Enallage personæ, continens argumentum experientiæ Apostoli, ideòque à pari. Ponit se pro exemplo, ut prius infirmitatem & luctum, ita nunc fiduciam. Vel, te, Sy. in Be. Verbis quasi præit, ut singuli hanc consolationem sibi applicent; q. d. Nulla mihi, nulla tibi, condemnatio, quæ, &c.) à lege peccati & mortis, Vulg. &c. id est, vel, 1. à peccato & morte quam peccatum infligere solet; à dominio legis peccati & mortis, nè peccato dehinc serviam, sed ejus in me reliquias mortificem; à dominatu & reatu concupiscentiæ, quæ mortem animæ inducit; à peccato inhabitante & corda occidente, quæ instar legis me ad peccatum impellebat; à studio & libidine peccandi, quæ mortem secum trahit. Vel, 2. à condemnatione, quam Lex peccatoribus irrogat: primam à peccandi consuetudine, deinde etiam à morte æterna, quæ consuetudinem illam necessario sequitur. Nam peccati voce hinc non veniunt nisi τὰ ὁμοιωμένα, ut explicat Clemens Strom. 2. Sic ἀμαρτανειν etiam in Johannis Epistola sumitur. Vel, 3. à litera Legis, à Lege Moysi, quæ vocatur lex peccati & mortis, quia peccatum detegendo occidit; ut docuit cap. 7. quia peccatum excitare solet & damnationem revelare; quia morti addicit delinquentes: hæc enim Lex Dei alibi vocatur potestas peccati, 1 Cor. 15. 56. & ministratio mortis, 2 Cor. 3. 7. At Lex Moysi dicitur spiritualis, justa, bona, &c. Rom. 7. 14. Sed non mirum si eadem Lex & spiritualis dicitur, & mortis, cum ipsum Evangelium sit aliis odor vitæ, &c. aliis odor mortis, &c. 2 Cor. 2. 16. Qu. Quomodo se hinc liberatum jactat à lege peccati, cui se mancipari quævis erat, cap. præced. v. 23, 25. Resp. 1. Liberatio ergò hæc non tam regeneratio est, quæ ex parte fit, quàm remissio peccatorum, quæ plena est & absoluta. 2. Carne servit, sed mente liberatus est, ergò verè liberatus: à mente enim, non à carne, fidelis æstimandus est. 3. Lex peccati aliter hinc sumitur quàm cap. præced. Illic specialiter sumitur & cum restrictione, & significat reliquias domini quod peccatum in carnem fidelium exercet, hinc generaliter & absolute, & significat plenum illud peccati dominium, cui totus homo naturalis, extra Christum constitutus, subjectus est.

Be. Er. Zeg. Tol. Zeg. V. sic Pl. Zeg. V. Par. ex Chrys. & Calv. Be. E. sic Me. E. Zeg. Par. ex Amb. Par. ex Amb. Q. in Tol. Ham. Par. Ham. Zeg. sim. Er. Tol. Par. G. Pi. Pi. ex Be. Di. ex Be. Di. Par. ex Calv. Pi. Be. Par. Tol. G. Tol. Tol. sic Pi. Par. Pi. Par. V. G. sim. Par. G. Pi. Par. sim. Be. Par. V. sim. Zeg. Gom. Par. ex Calv. Me. sim. E. T. Tol. Tol. Pi. Par. G. V. Par. Wil. ex Amb. Zeg. Par. V. Di. Zeg. Ham. Zeg. Di. Rolloc. in Wil.

est; in quo ipsa quoque Lex Dei comprehenditur, sine qua nullum est peccatum jus in hominem. Significat Apostolus, mutatum esse conjugii nostri statum; prioris conjugii maritum fuisse peccatum, cuius legi mancipati fuimus: successisse alium maritum, Christum cum suo Spiritu, cuius lege maritali jam tenemur. Nulla itaque nobis est condemnatio, quia à lege, id est, jure, peccati, tanquam defuncti mariti, liberati sumus, &c. 7. 4. Perfecta sanctificatio quæ est in Christo, quæ nobis imputata, perfecte nos liberat, quum alioqui in nobis ipsis imperfectè tantum simus in hac vita liberati. Sed nescio an id spectaverit Apostolus.

3. Nam, &c. Τὸ δὲ ἀδυνατῆσαι τοῦ νόμου. Cohæret hoc non cum proximè præcedente, sed cum initio v. 5. Nulla—condemnatio, &c. quia Deus peccata condemnavit in carne Christi. Similis abruptio & regressio, Rom. 4. 13. quod cohæret cum v. 3. & 6. Alia probatio principalis instituti: simulque explicat liberationis [per Christum] tum necessitatem, tum modum & causas, Lex justificare non potuit, &c. Offendere vult h. l. id nobis præstitum per gratiam, quod Lex præstare non potuit. Causam hinc reddit sententiæ v. præced. cur lex spiritus, &c. [Verba sic reddunt,] Nam impossibile (vel, impotentia, P. Er. five, imbecillitas, Er.) legis, Mo. Er. &c. scil. Dei, per quam erat infirma & inefficax. Forfan Nominativus absolute ponitur loco Genitivi: ut sensus sit, Cum enim esset impossibile, &c. Nam quod impossibile erat legi, Vulg. Pl. Rectè. Casus enim possessivus, talibus adjectivis additus, idem valet quod Dativus: sicut idem est malum hominis, & malum homini. Legi, tam Mosaicæ, quam naturali, & Decalogi. Hoc [autem] refertur non ad nomen aliquod, sed ad totum complexum quod sequitur: qualem constructionem & modò habuimus, 7. 21. Hoc enim dicit, Id quod Christus præstitit, nequissè Legem Moysi præstare. Etenim quod lex præstare non poterat, Er. Il. Ti. fin. Ca. nempe hominem justificare, ex collat. v. seq. Vel, efficere ut justificatio Legis in nobis impleteretur: vel, quod sequitur, condemnare peccatum. Lex quidem sententiam mortis fert in peccatorem, non autem in peccatum, quippe quod magis vivit per eam, ut dictum præc. cap. Al. Quod lex mentis à nobis impleri non posset. Al. Propter imbecillitatem legis, Par. fin. Ar. nempe ad liberandum me à peccato & morte. Propterea quod inefficax erat lex, Camer. Be. Τὸ δὲ, pro τῷ νόμῳ, vel pro τῇ ἀδυνατίᾳ. Ellipsis τῷ νόμῳ, Atticis usitata; & τὸ ἀδυνατῆσαι, pro τῷ ἀδυνατῆσαι. Sic & Syrus accipit; Nam quum impotens esset lex, Tre. ex Sy. Al. Nam quæ legis erat impotentia; τὸ ἀδυνατῆσαι, pro τῷ ἀδυνατῆσαι vel pro, τῷ νόμῳ ἀδυνατῆσαι. Attica constructio, cuius exempla vide apud Budæum. Aliter. Possit hic esse particularum, & τῷ νόμῳ, trajectio; quasi scriptum sit, & τῷ νόμῳ ἀδυνατῆσαι τοῦ νόμου ἡδυνῆσαι. Cum enim legis impotentia (i. e. lex impotens, Be. potius, legis impossibilitas, Di.) esset viribus destituta, Be. Di. Indicat incurabilem fuisse illam impotentiam, quippe sitam in omnimoda virium, nempe salvificarum, carentia. Illam interpretationem in prioribus edit. secutus sum, & ea mihi maxime arridet. In quo, &c. Εἰς τὸ ἡδυνῆσαι διὰ τῆς ἀδυνατίᾳ. In quo (vel, Quatenus, Er. E. Pi. vel, Quà ratione, E. vel, Eà parte quâ, Er. Ti. V. vel, In eo quod, ut sit & pro τῷ νόμῳ, vel, Eo quod, Il. Pi. Tol. five, Quia, vel Quandoquidem, Par. Tol. G. ut Rom. 5. 12. & τῷ νόμῳ, pro τῷ νόμῳ, more Hebraico; vel pro τῷ νόμῳ, ut Heb. 7. 18. vel valet Cum: nam & certum tempus vel certam conditionem aliquam Græcis sæpe designat, ut Marc. 2. 19. Luc. 5. 34. infirmabatur (vel, imbecillis erat, Er. Il. Ti. V. vel, minus potuit, excidit, 7. 18. 9. impotens & inefficax reddebatur. Cum nihil posset, P. Cum viribus esset destituta, Be.) per (vel, propter, Ca. Zeg.) carnem, Mo. Er. Il. Ti. Pi. vel, in carne, P. Be. Al. Quò laborabat in carne, Ar. Propter infirmitatem carnis, Sy. Quia caro, i. e. carnales Judæorum affectus, vires ejus retulerant. Vide Act. 13. 38. Heb. 9. v. 15. Integra oratio est, Propter impotentiam legis à carne contractam. Per carnem, scil. meam, vel nostram, peccato infectam; q. d. ob vitiositatem nobis carnali generatione insitam: non Legis, sed hominis, culpâ hoc fit. Lex optima virtutis magistra, sed caro vim

ejus inhihet, quia ei subijci nec possit, nec velit, v. 7. Legem esse imbecillam per carnem est, Legem humanis viribus non impleri, nec sine gratia Christi impleri posse. Legis promissiones minæque non poterant carnales concupiscentias subigere, aut internam puritatem efficere. Verum Lex nunquam adeò imbecillis erat quin poterat, cooperante Spiritu Dei, mentem illuminare, cor expurgare, hominem convertere, dirigere, vivificare, &c. id quod S. S. abundè testatur. Et quamvis Evangelium & luce & virtute Legem superet, superba tamen & pervicax nostra caro nec illi magis quàm Legi se subijcere vult, nisi succurrat Spiritus Dei, &c. de impotentia ergo Legis loquitur non quoad sanctificationem, sed quoad justificationem. Lex impotens erat ad hominem justificandum, non per se, sed ex accidenti; quia scil. homo corruptus impotens erat ad præstandam Legem, nec Lex vires ei dare poterat. Deus, &c. Ο Θεός. Deus (sub. hoc præstitit, Er. Ti. fin. Q. in Tol. Pi. ex Luth. & Olev. Glas. Vor. Ellipsis verbi finiti qualis Psal. 25. 15. Oculi—ad Dominum, sub. respiciunt: Psal. 120. 7. Ego pacem, sub. diligo; illi ad bellum, sub. prorumpunt: Apoc. 19. 10. Vide nē, sub. feceris. Opponit h. l. Legem & Deum ratione unius effecti, quod Lex quidem efficere non potuit, Deus autem effecit. Sed non opus est hoc supplemento. Forfan post nomen hoc, Θεός, parenthesis statuenda est usque ad verbum κατένευεν. Al. Deus, sub. ideo, ut Thren. 1. 9. Deposita, id est, ideo deposita, ait Hi. est vehementer. suum ipsius Filium (vel, Filio, Be. Pi. &c.) mittens (nempe in carnem, vel in mundum; ad homines. Mittere autem Deus dicitur, ubi mandata dat, ut diximus ad Joh. 4. 34. Vide & Jer. 1. v. 7. P. Vel, missus: Participium pro Verbo, ut Rom. 8. v. 24. Justificati, pro justificantur; & 5. 3. Gloriantes, pro gloriantur. in similitudinem (vel, in similitudine, Er. Tre. ex Sy. sic Il. Par. D. vel, sub specie, Er. V. Ar. vel, conformato, P. vel, in forma consimili, Be. Pi. Aliud est ὁμοιωμάς, id est, res ipsa ad similitudinem alterius effecta, quàm ὁμοιωτής, quæ est ipsa operantis actio; & quàm ὁμοιωτής, i. e. qualitas operis ad alterius similitudinem effecti.) carnis (vel, carni, P. Be. Pi.) peccati, Mo. Tre. Vulg. &c. vel, peccatrici, Ti. Zeg. Per. vel, peccato obnoxio, P. Be. Pi. per peccatum contaminatæ. Al. carne fontis simili, Ca. id est, variè afflictâ; ut tractaretur sic quomodo nocentes tractari solent: Esa. 53. 12. Marc. 15. 28. Phil. 2. 8. Sensus, q. d. sanctâ carne indutum, sed quæ speciem carnis peccatrici referret; qui habuit corpus simile nostro corpori peccato obnoxio; sine peccato quidem, sed passibile ac mortale, qualis est caro peccati. Non favet hoc Marcioni, aut Manichæis, qui Christum non veram carnem, sed ejus speciem tantum, assumpsisse voluerunt: missum eum dicit in similitudine, non carnis simpliciter, sed carnis peccati. Post ὁμοιωμάς subauditur ὁμοιωτής, vel, illa verba pendent à Participio κατένευεν, & ἐν προφ. sic, Missus in similitudinem, &c. Et, &c. Καὶ οὕτως ἀπέστειλε τὸν υἱόν αὐτοῦ ἐν τῇ ὁμοιωτίᾳ. Et (vel, Etiam, Er. vel, Et quidem, D. vel, Idque, P. Be. Pi. Forfan, & ut sæpe apud Paulum, redundat. Omittitur quoque apud Syrum; fortè absuit ab exemplari quo usus est. Ità planus & perfectus sermo fit, Deus, missus Filio suo in similitudine carnis peccati, de peccato, &c. atque ita contulit quod Lex non potuit, nempe Legis impletionem. de peccato (i. e. vel, 1. de natura peccato infecta; q. d. non solum carnem sumpsit similem carni peccati, sed etiam de peccatoribus. Cui obstat, quod de, hunc sensum respuit. Præstat ergo ad sequentia referre. Vel, 2. peccati; q. d. peccatum sceleris reum peregit, non tantum quia peccatum auxit, ut dictum cap. præced. sed & quod Christum innocentem injustè occidit. Est prosopopœia: loquitur de peccato, tanquam tyranno, qui de possessione regni quod invaserat ejiciatur: peccatum abolevit, ejusque vires & regnum destruxit, non solâ utens potentia, sed & justo iudicio: qui enim manum extendit in aliena, justè privatur suis. Vel, pro peccato, P. Be. Ca. Par. sic Sy. Ar. Gom. nempe expiando, five tollendo; vel, ut poenam peccato debitam subiret. Refertur hoc ad κατένευεν, & additâ distinctione à cæteris separatur, prout & Græcus Schol. & Epiphanius distinguunt. Vel, peccati causâ, vel,

vel, propter peccata: idem enim est quod, *ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν νόμον*, Rom. 4. 25. Sic *ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας*, 1 Cor. 15. 3. Gal. 1. 4. & ita recte accepit Syrus. Vel, per hostiam pro peccato, Christum †: *per peccatum*, i.e. per Christum, qui factus est pro nobis peccatum. Sic Tit. 2. 7. *ἀπὸ τῆς πλῆθους, per omnia* p: *ἀπὸ* pro *ἀπὸ* q, ut Mat. 9. 36. & 26. 28. & 1 Pet. 3. 18. & apud Græcos disertiores. Et (sub. sacrificio, Pi. vel, sub. oblationem, vel in oblationem, Di. vel, ut fieret victimam, Par.) pro peccato, Pi. Par. Di. &c. i.e. Sacrificio expiatorio per Christum oblato. Ellipsis, qualis Heb. 10. 6. & in Græco, Psal. 40. 7. Sic & 2 Cor. 5. ult. *peccatum fecit*, i.e. victimam pro peccato †. *Sacrificium pro peccato*, à Lxx reddi solet, *ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας* t, Levit. 4. & 5 v. Sic Levit. 5. 7, 9, 11 *. Sed huic interpretationi repugnat, 1. præp. *mei*. [At id pro *ἀπὸ* positum jam dixerat.] 2. Quod hic de incarnatione, non de morte, Christi agitur v. Quod minus recte dicitur: damnatio enim peccati non nisi in morte Christi facta est z.) *damnavit*, vel *condemnavit*, (i.e. abolevit a, ut & *κρίνει* sumitur 1 Pet. 4. 6 b. Metonymia efficientis metaphorica: nam iudicis condemnatio facit ut reus è medio tollatur c. Vel, interfecit d; vel, mortui adjudicavit ut vitâ privetur, tanquam Legis transgressor, & generis humani pestis, & ipforum Electorum tyrannus, & jam in ipsum Christum grassans *. *Κατακρίνει* dicitur pro interficere, sicut *κατακρίνει* μα. pro morte, quia damnati interfici solent: *interfecit* verò, i.e. interficiendi nobis vires præstitit. *Interficere* est, efficientiam adimere. Ità hic est *μετέλκυσας*, sive figurarum multiplicatio. Vide quæ suprà 4. 25. Est autem argutè dictum. Ipse qui damnatus peccato videbatur *damnavit peccatum* f. *Damnasse* dicitur concupiscentiam, quia & reatum ejus, & vires, sustulit g. *Damnavit*, tum expurgando per regenerationem in carne nostra, tum puniendo in carne Christi h; quod malim: ut sensus sit, q. d. poenas & diras peccato nobisque debitas Filio suo irrogavit i. Quem sensum suadet, tum quod *κατακρίνει* semper sign. *pœnas peccati irrogare*, ut Rom. 2. 1. & 5. 16, 18. & 8. 1, 34. tum scopus loci, qui est ut probet, nullam esse condemnationem, &c k.) *peccatum* (h. e. fomittem in nobis vigentem l; peccatum nostrum m, quod erat causa carni victoriam reportandi contra mentem n:) in carne, Vulg. Tol. &c. i.e. in hominibus. Caro pro hominibus o. Vel, in Christo homine p. In carne, vel, 1. nostra q; q. d. peccatum dominio suo multavit, nè regnaret in carne r: vel, 2. Christi t. Vel, per carnem, Ex. &c. in illa carne, Pi. in carne ejus, Pi. ex Sy. nempe Filii, cujus modò mentionem fecit t.

4. Ut, &c. *ἵνα τὸ δίκαιον, &c.*] Ut justificatio (Sed illa est *δικαίωσις*, i.e. absolutio v. Vel, *justitia*, Sy. Il. Zeg. vel, *ius*, Par. *illud ius*, P. Be. vel, *justum*, Tol.) legis (i.e. quam exigebat Lex x: *justum legis* est totum quod Lex præcipit y. Al. *δικαίωμα* respondet Hebræo *דִּקְוָה*, Num. 30. 16. Deut. 4. 14, 40, 45. denotatque leges quas Deus Judæis dedit, præter legem moralem, sive naturalem, omnibus datam, peculiaria instituta *circumcisionis*, &c. quæ *δικαιώματα* vocantur, Heb. 9. 1. ut & Luc. 1. 6. ubi *τὰς ἐντολάς*, *præceptis moralibus*, subjicitur: quæ à Deo designata ut eos puritatem docerent, à Christo compleri dicuntur h. l. per præcepta internæ puritatis z.) *impleretur in nobis*, Pi. Er. Ti. Ca. Mo. &c. Hæc verba intelligenda sunt, vel, 1. de justificatione a, vel venia, sive peccatorum remissione b; qu. d. ut justificaremur præditi eâ justitiâ quam Lex à nobis postulat c: ut Legi per Christum satisfaceret, eaque satisfactio nobis imputaretur, ac si à nobis impleta fuisset d. *δικαίωμα legis* idem quod Rom. 5. 16. *κατάκριμα*, *damnatoria sententia* Legis in peccatores; & Rom. c. 1. v. 32. *δικαίωμα Θεοῦ*, *ius Dei* omnes peccantes morte damnans *. Sed hanc sententiam refellit tum scopus loci, tum ipsa phrasis: non enim dicit, *ut—impleretur à Christo pro nobis*, sed, *in nobis* †. Verum non dicit, *ὅς ἡμῶν*, à nobis. Neque enim idcirco nulla nobis est condemnatio, quod justitia sit in nobis inchoata, sed quia unum sumus in Christo, qui nos plenè & in solidum sanctificavit in sese in æternum ||. Vel, 2. de sanctificatione vitæ f. At hoc sensu justificatio non impletur in nobis in hac vita g. Sed hoc non obstat: Complemus enim Legem, non quidem simpliciter & simul, sed secundum quid, secundum omnia præcepta inchoatè, & successivè, ut Rom. c. 13. v. 8. Gal. 6. 2.

Eph. 5. 26. Confer Luc. 1. 6. Act. 9. 36. Rom. 15. 14. Tit. 2. 14 i. Sensus est, ut possemus Legem mentis implere k, ut Legem implemus, & sic faciendo justii effemus l: ut nos præstaremus omnia quæ in Lege Moysi per se honesta sunt, quæ dicuntur *δικαιοσύνη*, sicut ea quæ sunt addita vocantur *ἐντολάι*, ubi distinctè loquuntur Hebræi. Præstant autem qui verè sunt Christiani illa quæ in Lege Moysi honesta sunt, & in illis majora, ut diximus suprà 3. 31. non quia Moyses iussit, sed quia Christus, qui & vires dedit m. [Vel, 3. de utraque;] n G. ut satisfactio Christi nobis imputatâ, nos & justii fieremus imputatione per fidem, & impletionem Legis per regenerationis gratiam n: quanquam prior sensus magis convenit instituto Apostoli o. Significat, tum plenam poenæ nobis debitæ luitionem, ut à condemnatione liberemur; tum plenam Legis præstationem, ut ad æternam vitam *ζωὴν* inveniamur ex illa promissione, *Hoc fac, & vires* p. Damnato in carne Christi peccato, justii, fatente Lege, habemur: nec hoc tantum, sed ut membra capiti sint conformia, fluit ex eo in nos Spiritus regenerationis, qui in nobis quoque ipsis justificationem Legis perficiat. Univerſa itaque hæc justitia, tum imputata, quam per fidem habemus in Christo, tum inhærens, quam per regenerationem habemus in nobis, est quidem justitia Legis, sed neutra ex Lege. Duplex ergo est justificatio: utraq; autem non nostro merito nititur, (ut duplex justificatio Pontificiorum,) sed solo Christi merito & gratiâ. Harum prima est causa secundæ, secunda effectus & demonstratio primæ; prima fide, altera operibus, peragitur: utraque concurrere debet, ut justificatio Legis in nobis compleatur: utraque fit coram Deo, sive in iudicio Dei, sed prima est extra nos, altera in nobis. Prima ea est de qua suprà cap. 3. & 4. & 5. disputavit, de qua Rom. 4. 11. 2 Cor. 5. 21. Phil. 3. 9. quâ nos, in nobis ipsis peccatores, Deus plenè justificat, & pro omnino conformibus Legi habet in Christo: hæc consistit in remissione peccatorum per imputatam Christi obedientiam. Altera est, de qua Rom. 6. 13. Eph. 4. 24. 1 Joh. 3. 7. quâ nos regeneratos Deus ex parte nunc justificat, & indicat justificat magis ac magis, prout incrementum capit regenerationis; ac justificabit plenè, ubi perfectio advenit: de qua agitur 1 Reg. 8. 32. Matth. 12. 37. Jac. 2. 21. Apoc. 22. 11. Hanc sola opera constituunt, non fides. An non ergo, inquies, justificatio quædam est ex Lege, si est ex operibus Legis? Non est, inquam: tum, 1. quia hæc opera etsi sint Legis, quoad normam, ratione tamen originis & virtutis unde proficiuntur, non sunt Legis, sed gratiæ & Spiritus: tum, 2. & potissimum, quia cam Lex non admittit ex autoritate potestatis suæ, quæ nihil nisi perfectè sanctum laudat, nec alios justificat nisi qui Fœderis conditionem implent operibus omnimodâ perfectione Legi respondentibus; sed ex autoritate gratiæ Christi, cui nunc ancillatur Lex, quæ, facta instrumentum gratiæ, *συνεστραβαίνει*, seque accommodat nobis; & cujus [Christi] iussu imperfecta, meritòque culpanda & rejicienda, fidelium opera laudat, probat, & ea, dissimulatis propter Christum defectibus, pro conformibus sibi habet. In prima justificatione absolvitur peccator à reatu omnium peccatorum, Rom. 4. 5. in secunda, absolvitur à crimine hypocrisis, & profanitatis, & comparatione cum impiis ac profanis, justificatur tanquam probus, & apud Deum, & in sua conscientia. Hoc modo Deus Jobum justificavit, idque ex operibus suis, Job. 1. 1, 2. & 2. 3. & 42. 8. Et hoc sensu opera *imputari* dicuntur in justitiam, Psal. 106. 31. imperfectam scilicet, qualia sunt ipsa opera, quibus proinde Legi minimè satisfactum est; quum fidei imputatio sit in justitiam perfectam, talem qualis est obedientia Christi, quâ satisfit rigori Legis, quam Christus pro nobis præstitit; quæ habetur tanquam nostra, indèque nos peccatores absolvimus ab irati Dei vindicta. In prima justificatione iudicium fert Deus de pretio sanguinis Christi, quantum id pro nobis valeat apud se: in secunda, de collato nobis regenerationis dono, cujusmodi nempe nos eo nomine habeat q. Qui q Di. non secundum carnem, &c.] Repetit quod dixerat suprà v. 1. ut ostendat se agere de Christianis re & nomine, quales plerique erant qui Christianismum profitebantur crucis tempore r; & vitæ sanctitatem cum fide conjungendam esse t; eosque frustra de fide ac Christo apprehenso

henso gloriari, qui reipsa non ostendunt se Christi Spiritus esse participes. Redit ad doctrinam de sanctificatione, propositam in posteriore membro, v. 1. v. Al. Sensus, q. d. Quod fit (nempe ut Legem impleamus) dum non carnis desideria sequimur, sed instinctum Sp. S. x.

5. *Qui, &c.* *οἱ ὁδοὶ ὁδοὶ, τὰ τὰς σαρκὸς ἐκτρέφοντες*] Nam qui secundum carnem sunt (i. e. carnales x, in statu naturæ carnali z, non regenerati a; qui appetitus carnis sequuntur b; qui possidentur a carnis affectibus, quæ πρὸς τὰς σαρκὸς dixit supra. Sic *οἱ ὁδοὶ* urbem in Actis habuimus c.) quæ carnis sunt (i. e. carnalia d, bona mundana, honores, opes, &c. x. corporis voluptates f; vel, opera carnis g, ad quæ concupiscentia carnalis inclinatur, ut peccata omnia h. Vide Gal. 5. 19. i.) desiderant, Pi. vel, cogitant, Sy. sentiunt, Ar. V. Ca. Er. Val. curant, Er. II. Ti. Par. V. sapiunt, P. Mo. Be. Ath. Vulg. Hoc verbo iudicium intellectus simul cum voluntatis affectu significat; q. d. ea iudicant facienda quæ caro postulat, mente & affectu obedientibus carnis legi k; illis afficiuntur & student, & toti sunt in illis l; ad altiora non assurgunt m. Hoc verbo operationem partis superioris expressit n, ut innueret herere hoc malum in ipso etiam *ὁδοὶ* unde mentio mentis carnis, Colof. 2. 18. *ὁδοὶ* & *ἐκτρέφοντες* Paulo non ad Intellectum, sed ad Studium, solet referri. Vide quæ diximus ad Matth. 16. 23. Solent animi constitutionem actiones frequenter sequi p.

¶ Qui vero secundum spiritum sunt, (i. e. homines spirituales q, qui carni resistunt, & rationem sequuntur r; qui possidentur a Dei Spiritu t, qui nunc non nisi per Christum contingit u; qui se Spiritui regendos dedunt, nec carni obediunt v. Per *spiritum* hic intelligit, vel, 1. Spiritum Sanctum x, cui obediunt y; vel, ipsius gratiam z; vel, 2. hominis mentem, quia carni opponitur a.) quæ sunt spiritus, &c.] h. e. Opera consentanea Spiritui Sancto b, fructus spiritus, Gal. 5. 22 c. quæ Spiritus Dei suggerit, quæ ad Dei gloriam, cultum, regnum, pertinent d; ea mente & affectu amplectuntur quæ rationis sunt e; student rebus sanctis f, qualis est ille Spiritus g.

6. Nam, &c. *τὸ ὅτι ἐκτρέφοντες τὰς σαρκὸς, &c.*] Hic rationem reddit cur supra dixerat etiam a morte se liberatum h, vel cur dixit, nihil damnationis esse iis qui non secundum carnem ambulant, &c. v. 1. & proinde eos qui secundum carnem ambulant damnationi obnoxios esse i; vel cur dixit, Legem non impleri ab iis qui quæ carnis sunt sapiunt, &c. quia lex Spiritus est lex vitæ: his autem non vita, sed mors, inest, &c. k. Al. Particula *ὅτι* non probat quid utrique curent, sed quid utraque studia sequatur l. Al. *τὰς* pro *τῇ* Heterosis. Non probat quod præcessit, sed doctrinæ, iustificatos sanctitati studere, inferit exhortationem ad sanctitatem m. [Verba sic reddunt,] Nam affectus (vel, desiderium, Pi. sensus, II. Pi. studium, Ca. Pi. *ἐκτρέφοντες* planè idem quod *ἐκτρέφοντες* τὰς σαρκὸς, Gal. 5. 24 n. Vel, consilium, Ar. cogitatio, Sy. Q. in E. *ἐκτρέφοντες* hic idem quod *τὰς*, Gen. 6. 5 o. Vel, intelligentia, P. prudentia, Vulg. Mo. Par.) carnis (vel, Quod sapit caro, Be. vel, Sapere secundum carnem, E. ex Tertul. Me. sic Tol. hoc est, curare, providere ea quæ carnis sunt p, & in illis finem sibi ultimum proponere, & media ista comparandi exquirere q. Prudentiam hominibus carnalibus h. l. tribuit Paulus, sicut Christus Luc. 16. 8. Non dicit *ἐκτρέφοντες*, nè ipsam prudentiam damnare videretur, sed *ἐκτρέφοντες*, intelligens actus *ἐκτρέφοντες*, consilia, discursus, actiones; simulque prudentiæ carnalis principia, intelligentiam, voluntatem, appetitus, affectus, sensus carnales, non regeneratos r. Vel, Quod cogitat caro, i. e. vita carnalis t; vel, studium illud carnis affectibus per omnia obsequendi u. Al. Præclarissime cogitationes humanæ v. Carnales homines summam prudentiam attutiamque in eo collocant, ut peccent x.) mors est, Er. Ti. &c. i. e. causa mortis y, ut Rom. 7. 13. ad mortem, eamque æternam, ducit. Vide Rom. 6. 21, & 7. 10, 11, 24 z. ¶ Prudentia autem spiritus (i. e. sapere, amare, & sectari spiritualia a, sive honesta b. Vel, Quod cogitat spiritus, Gom.) vita & pax] i. e. Felicitas c; id est, causa est vitæ ac felicitatis, quam Hebræi pacis nomine appellant d. Vel, pacem inducit cum Deo e.

7. Quoniam — inimica, &c. *Ἐξ ὁδοὶ τὸν ὁδόν*] Inimicitia (Abstractam pro concreto, ad auxesin; q. d.

valde inimica: ut scelus plus est quam scelestus f. Sub. est, Pi. Be. &c.) adversus Deum, Er. II. P. Be. &c. vel, in Deum, Mo. V. cum Deo, i. e. ita se gerit sicut solent inimici. Causæ nomen pro effectu. Vide Jac. 4. 4 g. est superba, contumax in Deum h; per eam homo constituitur inimicus Deo, utpote voluntati & Legi ejus contrarius i. Causam hic reddit, vel, 1. cur sapientia Spiritus sit pax, h. e. pacis causa, quæ est ex contrario; quia sapientia carnis est causa belli & discordiæ, &c. k; vel, 2. cur prudentia carnis sit mortifera, quia Deo inimica est l. ¶ *Le-gi — non est subiecta*] i. e. Non obedit m, sed repugnat. n Pi. Figura, quæ minus dicitur, plus intelligitur o: fertur quæ lubet, non quæ monstrat Dei Lex. Non malè huc, sed sensu eminentiore, aptes quod dixit Agathon o: [cujus verba vide in G.] ¶ *Nec enim potest*] Scil. Legi subiaci p, quia Lex Dei, & lex carnis, tendunt in contraria q. q. d. Vitium virtus esse non potest, nec inclinare ad ea quæ virtutis sunt. Id enim naturæ ejus omnino contrarium est r. Hæc impossibilitas indè oritur, quod contraria simul in eodem subjecto existere non possunt t. ¶ *Non potest*: nam caro est vitiositas nativa, seu peccatum originis, a quo nihil boni cogitari, aut præstari, potest u: Lex enim definitum est aliquid, Cupiditates infinitæ. Similia loquendi genera habes i. Cor. 2. 14. i. Joh. 3. 9 v. ¶ *Non potest*, nempe absque gratia, sine qua liberum arbitrium non potest, nec vult, Deum amare x.

8. *Qui, &c.* *οἱ ὁδοὶ, &c.*] *Qui autem* (vel, *igitur*, Pi. Be. *ὅτι* pro *ὅτι* y. Est enim conclusio totius argumentationis. Confer Heb. 11. 6 t. Sed *ὅτι* nusquam ita fumitur z.) in carne sunt (i. e. carnis affectibus serviunt a, sub carnis dominio sunt, h. e. omnino carnales b; qui carnaliter vivunt c.) Deo placere non possunt; quamdiu scilicet sic vivunt d. Qui tales sunt quales descripti, Deo placere non magis possunt quam Regi subditi rebelles. Quomodo ergo Deus illis daret summum munus, id est, felicitatem æternam *?

9. *Vos autem*] Scilicet Christiani f, tam Judæi quam alienigenæ g. Applicat doctrinam positam fidelibus, &c. h. Docet rationem rectè secandi Verbum Dei, ut generalis doctrina præmittatur, illustretur, confirmetur; postea ad hypothesein & usum singulorum applicetur in Ecclesia i. ¶ *In carne, &c.*] Quod modò dixit, *καὶ ἐν σαρκὶ, &c.* nunc dixit, *ἐν σαρκὶ, &c.* *ἐν πνεύματι* sicut *ἐν σαρκὶ* dicunt Græci, eum qui a Deo possidetur. Similitudo sumpta ab iis qui custodibus undique sepiuntur, & in eorum sunt potestate k. In spiritu, i. e. affectibus Spiritus servitis l. ¶ *Si, &c.* *Εἰ, &c.*] *Siquidem* (vel, *Quandoquidem*, Er. Par. *εἰ* pro *ἐπειδὴ* *, vel *ἐπειδὴ* **, ut 2 Thes. 1. 6 m. Non est dubitantis n, sed ratiocinantis o, & confirmantis p, & fiduciam sonat q; simul tamen eos ad examen excitat r:) spiritus Dei (i. e. Spiritus Sanctus t, per gratiam & dona sua u,) habitat (non ut hospes, sed ut indigena perpetuus, ut dominus, non modò domum occupans, sed & in ea imperans v:) in vobis, Be. Pi. ut templis suis x. Est & hic effectus pro causa: vult enim dicere, Si tamen ita fidem imbibistis & animo mundati estis ut dignetur in vobis habitare aura illa coelestis y: si gratia quam recepistis in vobis perseverat z. Habitat, &c. per fidem vivam & gratiam habitualement, & opera indè procedentia a. ¶ *Si quis autem spiritum Christi* (quem modò dixit spiritum Dei b; quia a Patre & a Filio procedit c. Christus ergo Deus est d. Rectè hic dixit spiritum Christi *, quia post Evangelii patefactionem Spiritus ille non datur nisi per Christum, Joh. 14. 16, 17, 26 f. vel, ut detur intelligi fides Evangelica, quæ credimus & in Deum, & in Christum, per cuius meritum datur credentibus Spir. S. per gratiam & dona quibus vivimus in Spiritu g.) non habet, (Habere sic dicitur, sicut domus dicitur habere dominum h.) hic non est ejus] i. e. Christi genuinus filius & discipulus i, ad Christum non pertinet, ut vivum ejus membrum, &c. i. in eo Christus non est, supple, nec est hic in Spiritu, sed in carne; nec habet Spiritum Dei k: nondum plene Christi est: nam credere & baptizatum esse non sufficit l. Viscissim, qui Spiritum Christi habet, est ejus. Ostendit, unde nōrit Spiritum Dei habitare in iis, quia Christum tantâ fide amplexi erant, &c. m.

10. *Si autem Christus in vobis sit*] Tanquam in templo suo n; nempe per Spiritum o, qui Christi vicarius

P. G. *ritus Tertulliano dicitur P. i. e. si quis Spiritum Christi*
E. Me. *habet.* ¶ *Corpus quidem mortuum est* (i. e. mor-
fic Pi. *tales, five morti obnoxium* t.) *propter* (vel, per, Ca.)
V. Zeg. *peccatum* ¶ Itā Er. P. Tre. Be. & c. scil. Adā t: vel, pec-
E. Me. Par. *catum adhuc habitans in eo* t. Recte docent Theologi,
fic Be. *mortem & miseras hujus vitæ, etiam in hominibus ju-*
Calv. *stis, esse poenas peccati originalis* v. Dixerat Apostolus,
Gom. *nos liberatos esse à lege Peccati & Mortis*, v. 2. de lege
† Me. sim. *Peccati id ostendit verbis præced. h. c. de lege Mortis* x.
Be. Tol. *Objici poterat, Nos morimur: ergo liberati non sumus à*
† Par. *morte* v. Respondet, mortem nobis non dominari, sed
† E. *ab ea tandem nos liberandos fore; cāquē nobis non*
† Be. *esse vestibulum mortis secundæ, sed januam vitæ æter-*
† Gom. *næ. Spiritus enim S. quos sanctificat, etiam glorificat* z.
Quamvis peccatum morti nos adjudicet, quatenus in
nobis adhuc remanet vitiositas, vis tamen vivificandi in
Spiritu Christi inest quæ mortalitatem nostram absor-
† Calv. *bebit* a. Al. Diximus supra *corpus & carnem* Hebræis
promiscuè sumi. Carnem pro affectibus carni congru-
entibus sæpe habuimus. Itā & hic ponitur corpus; quod
in Christianis dicitur esse mortuum, i. e. exutum pristina
illā quidvis agendi libertate, propter peccatum, i. e. ad vi-
tandum peccatum; sicut dicitur aliquis fugere propter
hostes b. Hæc antithesis Corporis & Spiritus intelli-
† G. *gitur de vitiositate carnis, & Spiritus S. renovatione* c.
† Q. in *Sed præstat de mortificatione hominis exterioris, deque*
Vor. *mentis innovatione, accipere. Confer Rom. 6. 2. item*
† Vor. *2 Cor. 4. 10, 11* d. Quod antè *carnem*, hic *corpus* vo-
cat, quia utriusque opponit Spiritum. Intelligit autem
vitiositatem naturæ, quam ex majori parte sublatam
dicit, δι' ἀναπλαῖν, i. e. quod attinet ad peccatum, seu,
† Pi. *ratione peccati; ne scilicet possit amplius nos impellere*
ad petulanter peccandum x. ¶ *Spiritus, & c. Tō ὅ*
πνεῦμα ζῶν ¶ *Spiritus autem vita est; itā Er. P. Be. Pi. & c.*
vel, vivus, five vivens, Tre. ex Sy. Ar. Ca. vel, vivit,
Vulg. Tol. ex Orig. & Anselm. ζῆν enim in quibusdam
exempl. legitur f: & facilis est lapsus in ζῶν & ζῆν g.
† Camer. *Vita, i. e. immortalis est* h, vel causa vitæ, per Meton. ut
fic Be. *Rom. 7. 13. mors, i. e. mortis causa* i. Spiritum hic in-
† Er. *telligit, vel, i. Spiritum Sanctum; qui vita dicitur,*
† V. *quia est causa vitæ, in se vivens, & alios vivere fa-*
† G. *ciens* k, vitā vel gratiæ & spirituali l: vel post resur-
rectionem m: vel quia in ipsa mortalitate nobis arrha
est vitæ æternæ. Ex νεῖκονια fidelium cum Christo, v.
præced. inferat, Ex Spiritu dato certos nos esse debere
de vita æterna n. Vel, 2. spiritum hominis o, tum ob
antithesin corporis & spiritus, tum ex collat. v. seq. P. ani-
mam, five rationalem partem q, gratiā Christi renova-
tam r: vel partem nostram spirituales, h. e. regenera-
tam t: novitatem naturæ à Sp. S. effectam, unde existit
studium pietatis t. Hic Spiritus vivit, vel, i. vitā gra-
tia v: vivit, i. e. actuosus est five operosus & efficax x.
Vel, 2. vitā post resurrectionem y, vitā supernaturali &
sempiternā, quam anima tunc corpori impertiet, ut ei
sensum & motum vitalem largita est in vita hac anima-
li & naturali z. Sensus loci, q. d. Licet corpus circum-
feramus mortale, tamen ex regeneratione habemus ini-
tium vitæ æternæ, unde de plenā possessione non dubi-
temus a. ¶ *Propter, & c. διὰ δικαιοσύνης* ¶ *Propter*
(vel, per, E. Mo. T.) justitiam; nempe Christi b, no-
stram summo Dei beneficio factam x, fide nobis impu-
tatam, & eodem spiritu in nobis inchoatam c; quam hic
opponit peccato Adā d: justificantem & vivificantem gra-
tiam x; quam Spiritus Christi in nobis efficit f: quia opera-
tur in nobis justitiam non humanam, sed Divinam. Quæ
justitia non obscure hic dicitur causa vitæ æternæ g. Hoc
appositè hic observat Apostolus, dum in eo totus est ut
doceat glorificationem justificationis fructum esse neces-
sarium t. Al. Quod attinet ad justitiam, vel, ratione ju-
stitiæ: ut nimirum nos impellat ad justas piæque actio-
nes h. Sensus loci est, q. d. Quamvis iusti carnem habeant
morti, passionibus, rebellionibus contra spiritum, subje-
ctam; mente tamen vivunt per gratiam, donec in eis
compleatur tota redemptio facta per Christum, vivantq;
corpore, & spiritu, in æternum. Confer 1 Pet. 3. 8 i.
† Tol. *11. Quod (vel, Sed, Be. Par. vel, Nam; Δε, pro ὅ. Re-*
† Pi. *petit enim & expolit sententiam versūs præced. k.) si*
† G. & c. *Spiritus ejus qui suscitavit, & c.] i. e. Spiritus Dei l, ut*
† m p. *v. 9. m. Patris n, & Christi: ut jam diximus. Hic verò*

Spiritus Patris dicitur, quia indè prima ejus origo est.
Neque simpliciter dixit Patris, sed cum elogio maxime
ad rem pertinente, ejus qui suscitavit Christum (ut ho-
minem o) è mortuis p. Quod autem Spiritus dicitur &
† Tol. *Patris & Christi, ostendit, ipsum verum esse unicā illā*
† G. *Deitate Deum, tum à Patre tum à Filio promanantem,*
& personam à Patre & Filio distinctam q. ¶ Habitat
† Be. *in vobis* ¶ Ut verè habitat r, non solum in mentibus, sed
† Tol. *& in corporibus justorum t, per justitiam, idque per-*
† E. *severanter t. ¶ Qui suscitavit, & c.] Idem ille Pa-*
† Me. *ter v, cui, ut principi causæ, tribui solet Christi resur-*
† G. sic *rectio, Act. 3. 15. & 4. 10. & 5. 30. & 13. 37. Rom.*
† Me. *4. 24. 1 Cor. 6. 14. & alibi x. ¶ Vivificabit (i. e. x. G.*
immortalia faciet, sicut & corpus Christi post resurre-
ctionem y. Idem est ζωοποιῶν quod ἐγείναι, ἰσχύει. Hoc
sensu verbum hoc habes Joh. 5. 21. & Rom. c. 4. v. 17.
1 Cor. 15. 22. Gal. 3. 21 z.) & (vel, etiam, Pi. Par. Par-
† G. *ticula emphatica est: nunc Spiritus vitam vobis præstat*
quoad animas; tandem etiam vivificabit corpora ut toti
† Par. *vivatis a.) mortalia corpora vestra* ¶ Resuscitando ea,
† E. Me. *ad vitam immortalem & beatam b: alioqui resuscitantur*
† sim. Tol. *& impii, Joh. 5. 29 c. Al. Certum est, hic non agi de*
† Par. *resurrectione corporum, sed animarum. Qu. Cur ergo*
† Tol. sim. *corporum meminit, non animarum? Resp. Ob colla-*
† Par. *tionem corporum nostrorum cum corpore Christi exci-*
tato. Etsi autem hæc vivificatio Spiritus S. principaliter
in anima perficitur; tamen etiam ad corpus pertinet,
tanquam animæ instrumentum: unde infra 12. 11. hor-
† Pi. *tatur, ut sistant corpora, & c. d. Non de ultima resurre-*
† G. *ctione hic loquitur, sed de continua Spiritus operatione,*
quā reliquias carnis paulatim mortificans, celestem vi-
tam in nobis instaurat. Mortalia corpora vocat, quicquid
adhuc restat in nobis morti obnoxium, ut solet crassio-
rem nostri partem hoc nomine appellare x. Οὐκ ἔστι hic
† Calv. *ponitur pro νεκρώσεντα. Videtur enim respicere ad anti-*
† Vor. *thesin præced. in y. 10 f. ¶ Propter, & c. διὰ τῆς ἐνο-*
† G. *κρύπτου αὐτῶ πνεύματος ἐν ὑμῖν* ¶ Propter (vel, per, Er. Be.
† Pi. Bra.) inhabitantem spiritum ejus (nempe Christi, q. d.
† Tol. *quia eundem cum Christo Spiritum habemus b.) in vobis* ¶
† G. *Legerat, διὰ τῶ ἐνοικῶν, & c. quomodo legere Syrus, La-*
† Di. *tinus, Orig. Chrysost. Oecum. & alii: & hæc lectio*
† Bra. sim. *non paulò melior est altera i. Sic legunt Syrus & Ar.*
† Par. *& pleraque [Græca] exemplaria: quod Beza, ex paucis*
† G. *quibusdam exemplaribus, mutavit in, διὰ τῆς ἐνοικῶντος,*
† Di. *& c. t. Sed melior est lectio, διὰ τῆς ἐνοικῶντος, & c. k. &*
† Bra. sim. *sic argumentum efficacius est l. Spiritus enim S. resur-*
† Par. *rectionis causa est efficiens, non autem ἀποκαταστατικὴ, im-*
† G. *pullsiva, aut meritoria; & in hoc ipso argumento Christi*
† Bra. *mortis merito adscribitur donum tum vitæ; tum Spiritus*
† G. *qui nos ad vitam reducat m. [Sensus est,] Sicut Chri-*
† G. *stus, quia in se habuit naturam illam Divinam quæ Jo-*
† G. *hanni ὁ ὁ vocatur, aliis etiam Spiritus, ut diximus ad*
† G. *Marc. 2. 8. ob id ipsum æquum non fuit manere in*
† G. *morte, sed eum resuscitari oportuit: ut clarè dicitur*
† G. *Rom. 1. 4. Heb. 9. 14. 1 Pet. 3. 18. itā etiam non pa-*
† G. *titur Deus in morte manere eos quibus dedit Spiritum*
† G. *suum. Neque enim dat eum ut auferat, sed dat ut*
† G. *arrhabonem, i. e. partem pretii, ut fidem faciat, ipsum*
† G. *etiam pretium, i. e. vitam æternam, secuturum, 2 Cor.*
† G. *1. 22. & 5. 5. Eph. 1. 14 n. Dixerat, si spiritus — ha-*
† G. *bitat in vobis — vivificabit, & c. Id probat, 1. à Dei om-*
† G. *nipotentia; qui potuit Christum, poterit & vos exci-*
† G. *tare. 2. A Dei ordinatione: Deus excitavit τὸν Χριστόν,*
† G. *sic dictum ab officio, caput & servatorem nostrum; ergo*
† G. *& nos membra ejus suscitabit. 3. A virtute & officio*
† G. *Spiritus inhabitantis: proprium ejus est vitam trans-*
† G. *fundere in eos quos inhabitat, quia Spiritus est vita o.*
† G. *Eadem, inquit, est Christi capitis, & membrorum ejus,*
† G. *h. e. fidelium, ratio: ut à Patre, per eundem Spiritum,*
† G. *quò vivunt in justitia & gratia, vivificentur ad gloriam,*
† G. *v. 11 p. Ut Spiritus Christum resuscitavit tum omni-*
† G. *potentiā suā, tum personali proprietate, quā est causa*
† G. *proxima vitæ in omnibus, tum sanctitate suā, quā hu-*
† G. *manam Christi naturam repleverat, & propriam mortis*
† G. *causam, peccatum scilicet, abstulerat, Psal. 16. 10. Act.*
† G. *2. 24; itā eundem in vobis producet effectum potentiā*
† G. *suā, & sanctificatione vestrā, quæ est resurrectio animæ;*
† G. *quam consequetur & resurrectio corporis, quod ejusdem*
† G. *sanctitatis particeps fuit, & sacra signa pertulit, & c. q.*
† Diod. *12. Debi-*

12. *Debitorum sumus*] Deo scilicet, & Christo, à quo redemptionem & spiritum vitæ accepimus. Vita spiritualis debitum est, non ergo meritum, &c. ¶ *Non carni, &c.*] Subauditur ex ratione oppositi, & ex iis quæ sequuntur, sed spiritui, ut secundum spiritum vivamus. Quisquis magna dedit, voluit sibi magna re-
pendi. Deus Spiritum suum dedit ut eo utamur. Clemens Stromat. 2. Τὸν εὐαγγελιστὴν, &c. (Oportet eum non amplius peccare qui peccatorum remissionem accepit.) Aliter qui faciunt ii dicuntur Spiritum S. dolore afficere, Eph. 4.30. iud & extinguere, 1 Thes. 5.19. Cum cura haberi vult tam magnus hospes: alioqui valedicit hospitio.
13. *Moriemini*] Morte æternâ; sine spe vitæ melioris, quam qui habent dormire potius quam mori videntur. Deus summum bonum non dat præcepta sua spernentibus. ¶ *Si autem spiritu* (i. e. per Spiritum Sanctum in vobis & vobiscum operantem: spiritus enim hominis solus (sive liberum arbitrium) id efficere non valet.) facta (Est & hic μετανοία: nam μετα-
ξὺς dixit cum vellet intelligi παθήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας, ut Gal. 5.24. aut τὸ ἐξ ὧν ἡ ψὴς σαρκὸς, ut suprâ; ex quibus oriuntur αἱ ἐπιθυμίαι. Vel motus, passionis, & appetitus, etiam nobis nolentibus insurgentes.) carnis (vel, corporis, Be. Pi. &c. Hinc apparet, idem esse Apostolo corpus & carnem. Corporis, vel, i. propriè dicti, cuius & sensibus inflammantur, & ministerio peraguntur, animi vitia. Vel, 2. corruptæ hominis naturæ, seu peccati originalis in homine; vel irrogenitæ partis nostri.) mor-
tificaveritis] Pravis desideriis non consentientes, sed resistentes, & impediētes ne ad opera exteriora prorumpant. Sicut autem ζωοποιεῖν Hellenistis sæpe est, in vita conservare, Neh. 9.6. Psal. 71.20. Eccles. 7.12. ita & ζῶσαντες, in morte retinere. Sunt enim jam infectæ cupiditates malæ priusquam in cor intret Spiritus Sanctus. Vide Rom. 6.6. Non dicit, si secundum spiritum vixeritis, sed, si mortificaveritis, quia hic semper est pugna carnis adversus Spiritum, &c. ¶ *Vivitis*] Vitâ planè felice, quæ æterna vita dicitur. Non dicit, vos vivet aut morietur; sed vivetis aut moriemini caro, integri, & carne & spiritu, quia totus homo resurget ad gloriam, vel ad poenam.

14. *Quicunque spiritu Dei aguntur*] Ità Pi. Be. G. &c. i. e. animantur: sicut apud Virgil. Mens agit molem—. Sic & Gal. 5.18. De iis agit qui in corde habent Legem Dei, de quibus vaticinatur Esaias 51.7. *Adoptati*] Ducuntur, Par. Non ut bruta, sed ut homines ratione & libertate præditi. Verbum hoc non coactionem voluntatis significat, sive impulsus violentum, quo rapiamur invitati ut stipites, neque necessitatem, sed inclinationem passivam, quâ voluntas à Spiritu Dei efficaciter agitur & inclinatur; libere tamen, & ita ut homo ipse agat, Spiritu totum hoc ut agat agente. Significat & naturæ nostræ pravitatem atque inbecillitatem, & specialis gratiæ tum summam necessitatem, tum miram efficaciam, quâ ex nolentibus nos efficit volentes, determinatq; voluntates nostras ad sponte eligendum bonum. Metaphora est à cœcis aut parvulis, qui ductore indigent. Ductus hic idem quod tractus, Joh. 6.44. *Agitur spiritu Dei* est, opera facere secundum Spiritum, quorum motor & auctor primus est ipse Spiritus Dei. ¶ *Sunt filii Dei*] Excellenti modo. Nam si Adam dictus Dei filius, ut diximus ad Luc. 3.38. quia Deus ei inflavit vitæ terrestri spiritum; quanto magis ii quibus inflavit Deus sanctitatis Spiritum? Vide 1 Joh. 3.12. Filii, non naturâ, sed adoptione & gratiâ: filii genuini, ejusdem cum illo indolis & genii, Spiritum & nutum Dei sequentes: filii, idèque hæredes Dei, cohæredes Christi, quibus promissa & parata est hæreditas vitæ æternæ. Ità probat hoc v. quod dixit v. præced. Vivetis.

15. *Non, &c.* οὐδὲ ἐλάβετε πνεῦμα δευτέρως πάλιν εἰς ὑμᾶς] Non enim accepistis (Quod generaliter dixerat v. præced. hic applicat Romanis, & in iis, credentibus omnibus cujuscunque sint gradus vel ordinis, quorum omnium peculiare est beneficium sequens.) spiritum (Intelligit Spiritum Sanctum, qui unicus est, quam diversa sint & contraria ejus effecta, per Legem, & per Evangelium. Spiritum autem, more Scripturæ, accipit pro dono Spiritus. Πνεῦμα, pro affectu frequens Hebræis: unde & pro ira, & pro amore, sumi so-

let. Sic & 1 Cor. 2.12. & 4.21. Gal. 6.1. servitutis (i. e. servilem. Sic vocat affectum servilem metu solo poenæ præsentis à malo abstinentium, qualis erat status maximæ partis Judæorum sub Lege Moysi. Merito autem servile hoc vocat: nam servi plerumque noxiis abstinent, non Domini amore, sed metu crucis, aut pendens habent. Vide Horat. & Aristot. [eorumque verba in G.] De servitute hic loquitur, non Peccati, nec Gratiae, sed Legis, quâ impii à Spiritu S. mentem illustrante cohibentur quidem aliquantulum à peccatis, sed coactè & serviliter, & solius poenæ metu.) rursum, sive iterum, (scil. ut olim Israelitæ ad Legis promulgationem, Exod. 19. Sed πάλιν reddi debet amplius, non rursus, quasi prius aliquando metuere desierint, sed quod nunc demum à metu sint liberati per Christi gratiam.) ad, vel in, metum, sive timorem, Be. Pi. Er. Ti. Ca. Mo. J. Cap. &c. scil. mancipans; vel, qui vos rursus in timorem adigat. Vel, spiritum servilis timoris, Par. Quod hic πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, idem πνεῦμα δουλείας, 2 Tim. 1.7. spiritum servili metu præditum, ut iterum timetis Deum quemadmodum timebatis ante Christum revelatum. Spiritus timoris est spiritus servilis, quem acceperunt Judæi, ut quasi servi obedirent; non liberaliter, sed serviliter, & solo timore poenæ. Lex Moysi dicta est lex timoris, ob poenas quas transgressoribus inflixit: qui sub illa vivebant dicti sunt servi, quia cum eis egebat Deus tanquam servis, qui timore ad observantiam impellebantur. Qu. An Patres sub Lege spiritum duntaxat servitutis acceperunt? Resp. 1. Affirmat Chrys. Cui repugnat quod Spiritu Dei præditi leguntur Moses, Josua, Elias, Elifas, David, Psal. 51.10, 11, 12. & alii Esa 63.11. 2. Non opponit h. l. statum Patrum & nostrum, sed duos gradus conversionis nostræ, quorum unum operatur Spiritus per Legem, alterum per Evangelium. Legem cum Evangelio potius confert quam personas cum personis. Legem hic proponit nudam, & ut pactum operum; quomodo tantum jubet & vetat, & mortem transgressoribus minatur, & propterea homines miserè cruciat, &c. Evangelium autem perturbationes sedat, & certos nos facit de paternâ Dei indulgentia, quâ suis infirmitatem carnis, & vitia quibus adhuc laborant, ignoscit. 3. Duos hosce status Ecclesiæ non accipit ut contrariè oppositos, sed ut analogicè, secundum plus & minus differentes. Fuerunt illi filii, sed parvuli, sub pædagogia Legis, Gal. 4. nos filii, sed adulti, &c. ¶ *Sed accepistis spiritum filiorum Dei*] Qui amore ducuntur potius quam poenæ timore. *Adoptionis*, Ex. P. Mo. Tre. Ca. &c. per quem vos Deus adoptavit in filios. Non satis habuit dicere, spiritum libertatis, sed dixit, adoptionis. Nam qui adoptantur, si servi sint, & liberi ex servis fiunt, & filii. Filii legis facti dicuntur in Jure Græco. Verbum est υἱοθετεῖν unde nomen υἱοθεσία, quod & arrogationem & adoptionem, specialiter Romanis dictam, comprehendit. Poterat & ab ipsa naturali Generatione similitudinem sumere Apostolus, sed ut ad Adoptionem sumeret huic loco convenientius fuit, quia simul meminit status prioris, quasi servilis. Spiritum adoptionis vocat, vel, i. gratiam adoptionis, i. e. charitatem, & gratiam Spiritus Sancti, quæ nos constituit adoptivos Dei filios; vel, filialem spiritum & indolem, qualis est liberorum & ingenuorum hominum adoptatorum in filios Dei: vel potius, 2. ipsummet Spiritum Sanctum per quem adoptati sumus, qui testificatur nobis adoptionem in cordibus, &c. Spiritus S. promulgatione Legis, nos condemnationi obnoxios demonstrat, terrèque, &c. idem promulgatione Evangelii nos adoptat in filios Dei, deque adoptione nostra securos nos reddit. ¶ *In quo* (vel, Per quem, Be. Pi. i. e. cujus virtute. Confer 1 Cor. 12.3. per quem, seu causam efficientem, in nobis operantem. Confer Gal. 4.6.) clamamus] Clamor hic est præcipuè mentis & affectus, à quo exterior procedit. Clamamus, non voce, sed filiali & fiduciali affectu: calamitatibus preßi imploramus Dei opem; Deum palam & libere invocantes, & ardentè, magnòque cordis affectu: ut vox clamandi innuit, ut Exod. 14.15. Quid clamas? cum nè verbum loqueretur. ¶ *Abba, &c.* Ἀββᾶ, ὁ πατήρ] Abba (sub. id est, P. Be. Pi. vel sub. quod interpretatur, Val. Forfan pro legendum

^s Ham. *δ*, quod, sub. est ex interpretatione *π*. Vel, *Pater*, Tre. ex Sy. vel, *Ad Patrem*, Ar.) *pater*, Er. Il. Ti. Mo. Ca. P. &c. [vel, *δ pater*.] Articulus *δ* hic habet vim Vocativi, ut apud Aristoph. *δ παῖς φῆκε* & *δ Ζεύς*, pro *Ζεύς* ^h. Vel, *pater noster*, Tre. ex Sy. Articulus enim quandoque vim habet pronominis affixi ⁱ. Vel, *δ pater noster*, Ar. Recitat autem Apostolus voces quas statim à Baptismo enunciabant Christiani. Ex Syr. *אבא* est Græcè *ἀπὸς* ^k. *אבא* est vox Syra ^l, sive Chaldaica, artificialis, & quidem unica, quā adoptandi patrem sibi adsciscerent, vel adoptati patrem primum agnoscerent. Nec tantum *pater* absolutè, sed & *patrem meum*, denotat; ut sæpe apud Chald. par. & in Gemara, ubi dicitur, *Servi & ancille non inelamant eos, neque אבא Abba pater n. neque Imma mater n. i. e. seruo non licebat adsciscere patrem dicendo אבא, i. e. pater mi, aut אבא, id est, mater mea. Est itaque vox emphatica, & fidei expressio, &c. Homini libero licebat patrem, sæpe eum isthoc nomine appellando, quempiam sibi adsciscere, adoptionemque quasi ambiendo præparare; quæ ab ascito patre filium etiam agnoscentem firmabatur. Sic regenti, per Spiritum inelamant Deum, qui vocem Spiritus sui agnoscens, firmat adoptionem in cordibus eorum ^m. Vox, *Abba*, filiorum maxime ingenuorum verbum est ad patrem ⁿ. Desumptum hoc à Romana formula hæredipetarum ^o. Sed hoc commentum est, quod ex eo refellitur, quod hic *clamor*, *Abba pater*, Spiritum adoptionis receptum supponit, non autem viam ei parat ^p. Filii sæpe patres, quando ipsis colloquuntur, vocant *dominos*; at nos Deum vocamus *Patrem*, docente Christo, Matth. 6. 9. quod non legitur à quodam iustorum ante Christi adventum usurpatum, hæc scil. fiducia illis nondum datâ, sed reservatâ temporis Evangelii. Nec tamen nulli erant sub V. T. filii adoptivi, &c. sed Spiritus adoptionis tunc parcius effusus est ^r. Hoc loco, sicut & Marc. 14. 36. & Gal. 4. 6. duas voces conjungit idem significantes ^s; idque vel, 1. explicandi gratiâ ^t: ut vox Chaldaica ex Græca intelligeretur ^u. Vel, 2. per *ἀναστροφήν* Hebræis familiarem *ἐπιτάσεις* gratiâ, sive ad emphasin affectus ^v. Vel, 3. ut adoptionem hanc Judæis & Græcis communem esse significaret ^w. Vel, 4. quia imitatur puerorum patribus blandientium voces, ut diximus ad Marc. 14. 36. Mos autem est blandientium repetere aut voces easdem, ut Mat. 7. 22. aut paris significatus, ut Psal. 8. 1. Est formula vel compellantis, quâ filius exprimit fiduciam suam in patris bonitate, &c.; vel invocantis, ut Marc. cap. 14. ^x.
16. *Ipsè*, &c. *Αὐτὸς τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τὸν νοῦν ἡμῶν*, &c.] Idem ille (vel, *Qui ipse*, Par. Et ipse ille, Be. ex Sy. ille à Deo datus ^y) Spiritus testatur unâ (vel, *contestatur*, V. ex Er. sic E. *simul testatur*, Be. vel, *testimonium reddit*, Vulg. *συμμαρτυρεῖ*, pro *μαρτυρεῖ*. Sic eandem vocem compositam pro simplici habuimus supra 2. 15. ^z. Sed vix alibi reperies, ut non illâ voce significetur aliqua conjunctio testimonii, aut hominis, aut Scripturæ ^a.) *cum spiritu nostro* (Ita duo erunt testes, Spiritus Dei & noster ^b. Vel, *spiritui nostro*, Vulg. Di. ex Sy. & Ar. id est, nobis, cordi & menti nostræ ^c. Spiritum nostrum hic vocat, vel, 1. cor nostrum regeneratum, ut 1 Cor. 2. 11. & 14. 15. 1 Thes. 6. 23. cujus dictamen certum est, 1 Joh. 3. 21. alioqui corde irrogenito nil fallacius ^d. Vel, 2. animum nostrum ^e, vel conscientiam ^f, ut 1 Cor. 2. 11. & 2 Cor. 7. 1. Vox enim *רוח* apud Hebræos est valde *רוחני*, & Paulus, ut diximus, vocum similitudines venatur, etiam in significato diverso: quod genus figuræ Græci *ἀντανάκλασιν* vocant: qualis apud Plautum, *Oculorum præstinguat aciem in acie hostibus* ^g. *τὸ πνεῦμα* denotat, [vel, 1. id quod dat testimonium: de quo dictum: Vel, 2.] id quod recipit testimonium à Spiritu S. ut *ὁν* referatur ad alium qui cum illo testatur. Sic Rom. 9. 1. *συμμαρτυροῦσιν*, &c. *unâ attestante mihi conscientia mea*, nempe unâ cum Christo; & Apoc. 22. 18. *συμμαρτυροῦμαι*, &c. *unâ enim testor unicuique*, nempe unâ cum Angelo vel Christo. Ita h. l. Spiritus dicitur *unâ testari*, nempe unâ cum Christo, quem dixit in nobis habitare, v. 10; & Patre, quem inelamare dicimur v. præced. & de quo locus est, Joh. 14. 23. Sic ut tres nobis testes sint, sicut in calo, 1 Joh. 5. 7. sic & in cordibus nostris ^m.) *nos esse filios Dei*, Pi. &c. Sicut Sparti ex lanceæ signo impresso corpori, Pelopidæ ex humero*

eboris in modum candicante, genus suum noscebant. Deus tale donum non dat nisi iis quos pro filiis habere vult ⁿ. [Hoc autem testatur Spiritus Dei,] vel, 1. datus: tantum enim donum filiorum proprium est ^o. Vel, 2. efficiendo in nobis obedientiam Legis, idque ex amore; & imitationem Dei, &c. quæ filiorum indicia sunt ^p. Vel, 3. dum clamare nos facit, ut v. præced. ^q. Confirmatur hinc doctrina de *ἐκκλησίᾳ* salutis filiorum Dei ^r: testimonium enim Spiritus est certissimum & verissimum ^s. Resp. Est quidem probabile, sed non infallibile ^t. Imo ita certum est, ut nullus sit dubitationi locus ^u. An vir iustus sine speciali revelatione, tantum ex testimoniis Scripturæ, & ex quibusdam signis & experimentis præsentia gratiæ, certitudinem habere possit quod sint in Dei gratia, non quidem infallibilem, sed quæ sit tamen sine hæsitacione & formidine ulla nè fortasse non ita sit; hoc inter Doctores Catholicos controversitur, & utrinque probabile est. Nam Conc. Trident. solum definivit, quod nullus scire potest certitudine fidei, cui falsum subesse non potest, se in Dei gratia esse. Affirmativam tenent Andreas Vega, & Tapperus, vir doctrinæ & pietate insignis: quorum sententia mihi probatur ^r. Et doctrina contraria est carnificina conscientiarum, &c. ^t. Hæc autem doctrina differt ab illa hæreticorum: quod hæretici eam iustificatis omnibus attribuunt, eamque à sola fide & promissionibus Dei pendere volunt. Catholici autem eam paucissimis tantum, iisque perfectissimis, Christianis attribuunt, eamque non à sola fide & promissis Dei, pendere volunt, sed etiam ab hominis cooperatione, & à charitatis fervore, & diutina virtutum bonorumque operum exercitatione, &c. ^u. [Quod quantillum differt à nostra sententia, rectè, & citra calumniam, explicata, norunt omnes qui nostra vel legunt vel audiunt.]

17. *Si autem filii*, (sub. *sumus*, Pi. quales nos esse docet Spiritus adoptionis ^v.) & (vel, *etiam*, Be. Pi.) *hæredes*] Certa collectio. Nam hæreditas filiis debetur, & ad hoc adoptatur quis in filium ut sit hæres ^x. Sententia & conveniens non tantum Israelitico, Num. 27. sed etiam Gentium, Juri. Nam Lex quædam tacita liberis parentum hæreditatem addicit L. cum initio D. de bonis damnatorum. Sed magis est ut jus Hebræum respexerit Paulus, idèque *τέκνα* hic sint *υἱοί*: non quod non utrique sexui Christianorum aptari possint quæ dicit, sed quod Jure Moysi filii necessario hæredes, filia non nisi filiis deficientibus. Et solet vox *τέκνον* eximie de filio dici, Matth. 21. 28. *Hæredes*, nempe vitæ æternæ, ex collat. v. 13. Ex titulo filiationis probat, eos qui secundum Spiritum vixerint ad gloriam suscitandos ^a. ¶ *Hæredes quidem Dei*] Tanquam patris ^b. Dei, cujus omnia sunt: omnia igitur nostra ^c. Mystrium hic latet. Significat futuram mortem ipsius Dei, h. e. Christi, &c. hæreditas enim propriè non acquiritur, nisi mortuo patre, &c. ^d. In voce *hæredis* hic non respicitur jus succedendi in bona defuncti, sed possessio firma atque inalienabilis, qualis erat rerum soli apud Hebræos, quæ vocantur *נחלה*, & Hellenistis *κληρονομία*, *κληρονομία* interdum *κληρονομία*, quâ voce & Stephanus in oratione sua bis utitur. Sic distinguuntur *patrimonium* Abrahami & *munera*, Gen. 25. 5, 6. Apud Deum patrimonii locum habet cœlestis felicitas ^e. *Hæredes Dei*, i. e. bonorum Dei, gaudiorum cœlestium. Metonymia subjecti: quanquam Deus ipse summum bonum sit, cujus fruitione beati erimus ^f. ¶ *Cohæredes autem Christi*] Tanquam fratris nostri ^g, tanquam primogeniti: quomodo vocatur infra v. 29. Mat. 1. 25. Luc. 2. 7. Col. 1. 15. Heb. 1. 6. Regnabimus, sed sub Christo & per eum ^h, & propter eum: nam ille est hæres principalis ⁱ, & hæres omnium, Heb. 1. 2. nos fidei commissæ titulo ^j; ille naturâ, nos adoptione ^k. Illi cohæredes sumus respectu tum gloriæ ejus, Phil. 3. 21. tum domini sui potestatis, Matth. 19. 28. 1 Cor. 6. 2. Apoc. 3. 21. ¶ *Si*, &c. *Εἰ τὸς συμμαρτυροῦν*, &c.] *Si modò* (vel, *Siquidem*, Er. Zeg. Tol. Par. *Si tamen*, E. ex Vulg. Conditio est hæreditatis capiendæ ^l. Vel, *Quandòquidem*, Par. ex Chryf. & Mart. *ἡμεῖς*, pro *ἡμεῖς*, ut prius v. 9. ut sit ratio cur sumus filii Dei, &c. quia cum eo patimur, &c.) *cum eo patimur* (vel, *simul cum eo patimur*, Pi. vel, *compatimur*, Vulg. nempe Christo ^m, cujus modò

ⁿ G.
^o Sedul. m.
Tol.
^p Orig.
Amb.
Theod.
in Tol.
^q Tol. ex
Chryf. &
Amb. sic
E. Me.
^r Par.
^s Q. in E.
^t E. sim. T.
^u Par. ex
Chryf.

^v Par.
disp. 9.
^w Par.

^x Per. ib.

^y Par. ex
Orig.
^z E. sic
Me.

^a G.
^b Be.

^c Tol.
^d E. Me.
^e Par.

^f Tol.

^g G.

^h Pi.
ⁱ E. Me.
^j G. sic
Vor.

^k G.

^l Pi.

^m G.
ⁿ Tol. sic
Par.

^o Par.

^p Tol. sim.
E. Par.

^q Par.
^r G. Pi.

^f Pi. modò meminit ^f; vel pro Christo ^s, pro asserenda ipsius
^s Tol. gloria ^b; vel ut ei similes simus, licet non pares, in affli-
^h Be. ctionibus ⁱ. q. d. Si constanti patientiâ adversa omnia
ⁱ Tol. tolèremus, sicut Christus fecit. Bene adjecit conditio-
nem, quia *nativitas salutaris non accepta, sed custodita,*
vivificat, ut ait Cyprianus. Vide Matth. 10. 33. Gal.
^a G. 6. 9^k. ut cum eo etiam (^k est nota paris ^l.) glorificemur,
ⁱ Par. Be. Causam addit cur tolerare mala illa constanter
debeamus, spe certâ scilicet futuræ gloriæ. Idem sensus,
^m G. 2 Tim. 2. 11, 12^m. Objectio, Si filii Dei essemus, non
^h Goh. affligeremur ⁿ. Respondet per βίαιον, quia affligimur,
^o Par. ideo sumus filii; nam affligimur cum Christo ^o: vel,
^p Goh. quia filii, ideo affligimur. Vide Heb. 12 P. Sic tacite
^a Par. transit ad hortationem de tolerantia crucis ^q, & conso-
lationem; quia non soli patiuntur, sed cum Christo, cum
eo pariter & glorificandi ^r.

18. Existimo, λογίζομαι ^s Non est opinantis, aut
[†] Tol. sim. dubitantis, sed affirmantis & asserentis [†]. [Variè red-
^{Er.} dunt,] Nam statuo, Pi. vel, reor, unde ratum, i. e. cer-
^s Be. tum & firmum; & ratio, sicut à λογίζομαι ^t. Vel,
perpendo, five reputo, Er. V. ut Rom. 2. 3. & 6. 11. vel,
^y Er. aestimo, ut 1 Cor. 4. 1. & 2 Cor. 12. 6^v. Hoc enim semper
cogito, ut & vos cogitare debetis. Sic verbum λογίζομαι
habuimus suprâ 3. 28. & 6. 11. Veterum quidam ver-
^s G. tunt, expendo; non malè ^x. Quod, &c. ^{on}, &c. Quod non sunt condignæ
(vel, pares, V. sic Be. Pi. scilicet ut conferantur cum gloria ^y. ^Aξία, pro ἀντάξια ^z. ^Aξία
^y Pi. vox deducta est ex rebus quæ ponderantur ^a, ab ἀξίων
^z Pi. Vor. quod quæ præponderant lancem attrahant ^b. Nam quod
^a G. sim. pondo, exempli causâ, pendet, dicitur ποσὶν ἀξίων, i. e.
^{Be.} trahere, deducere. Utitur sic Plutarchus Vitâ Demo-
sthenis. Hinc agina apud Festum, quâ inferitur scapus
trutinæ. Homerus ἀξίς vocem sic usurpat, — ὅν δ'

^c G. ὅν δ' ἐνδὲς ἀξίος ἔσμεν ^c. ἐκ ἀξία est μέτρος ^d.) *passiones* (i. e.
^d Be. afflictiones ^{*}, quas perferimus propter Christum ^f. Παθή-
^s Pi. ματα hic afflictiones notat, at Gal. 5. 24. pravos affe-
^f V. sim. ctus ^{*}.) *huius temporis* (nempe in quo nunc sumus ^s; in
^{Pi.} hac vita ^h: i. e. temporales, & transitorie, juxta 2 Cor.
^s Vor. 4. 18. ad distinctionem seculi futuri, quod fine caret.
^s Tol. Vel, significat tempora illa, in quibus Christiani multa
^h V. patiebantur, &c. ⁱ. Vel, *presentis temporis*, Be. Par. sic Pi.)
ad (ωὗς hic comparisonem notat, ut in Aristot. De
^a Pi. Mundo cap. 1^k.) *futuram*, &c. Περὶ τῆς μέλλουσας ἀποκα-
λυφθῆναι εἰς ἡμᾶς] Trajectio, pro, ωὗς τῆς ἀλλοτρίου μέλλου-
ⁱ Idem. σαι, &c. ^l. [Sic vertunt,] *Gloriæ* (vel, *Futuræ Gloriæ*, P.
sim. Mo.) *in nobis* (vel, *nobis*, P. i. e. intellectui nostro,
^m Per. quem Deus mirè elevabit, ut Deum videri possit ^m. ^his
^{disp.} 10. ἡμᾶς, pro ἐν ἡμῖν. nempe tum in animabus, tum in cor-
ⁿ Pi. poribus. Vide 1 Cor. 15. & Phil. 3. 21ⁿ. Vel, *erga*
^o G. nos, V. vel, *in nos*, i. e. circa nos ^o, *revelandæ*, Be. P.
sim. Pi. Er. Tre. &c. Sic loquitur, quia jam est gloria
^p Tol. præparata, sed nondum communicata & manifestata ^p;
jam nunc jus ad eam habemus, sed non omnibus appa-
^a G. ret ^q. Vel, *quâ sumus afficiendi*, Ca. Dixit, compassos
Christo cum eo glorificandos. Hoc, inquit, maximum
^s Tol. est præmium: nam perpeffiones nostras mirè excedit
gloria ^t. Si in alteram lancem injicias adversa quæ fe-
renda sunt, in alteram bona quæ expectantur, immen-
sum propendebit [illa] in qua sunt bona. Idem sen-
sus 2 Cor. 4. 17. Quæ enim proportio [†]? toleramus
[†] G. brevia, expectamus æterna ^t: pro pauco Deus dat mul-
^a G. sim. tum ^v. Notat Chrysost. patientiæ opponere Paulum
^{Tol.} Par. non Levamentum à malis, quod directè ei opponitur;
^v Tol. sed aliquid multò majus, Gloriam ex patientiâ ^x. Re-
^s G. fellitur hinc evidenter omne bonorum operum meritum
condigni. Sublimioris enim virtutis est pati pro glo-
ria Dei quàm agere. Et tamen inter passiones & glo-
riam nulla datur proportio, quæ inter meritum &
præmium esse debet. Nam solutio mercedis est actus
justitiæ, ideoque æqualitas ibi esse debet. Resp. *Non*
^y Par. *sunt condignæ*, &c. si in se spectentur, & ex operis na-
tura, nimirum seclusâ promissione ^z, & ordinatione
^s E. sim. T. Divinâ ^a; sed tantum ut ex gratia Christi toleratæ,
^a Thom. ejusque meritis innixæ ^b. Verum perperam confundunt
ⁱⁿ Par. sim. gratiam & opera, quæ consistere nequeunt, teste Rom.
^{T.} cap. 11. ver. 6^c. Divina porro ordinatio est, ut fa-
^b T. ex Me. ciamus bona opera, non ad merendum, sed ad obe-
^{sim.} Tol. diendum Deo, & in honorem suum, non meritum
^a Wil. nostrum ^d.

19. Nam, &c. Ἡ δὲ ἀποκατάστασις τῆς κτίσεως τῆς ἀποκατά-
[†] Tol. στῆσις] Nam expectatio (vel, *anxia*, five *sollicita*,
expectatio, Er. II. Ti. V. Par. frequens *expectatio*, Amb.
in Er. *longinqua expectatio*, Hilar. in Tol. id est, à mundi
exordio usque ad ultimum tempus durans ^{*}. Sed tria
^s Tol. hæc ferme conveniunt: nam qui vehementer & anxie
aliquid expectat, frequentibus desideriiis in illud fertur,
quoniam longè absit ^f. Vox significat hic, & Phil.
^f Per. disp. 1. 20. *attentam expectationem*, qualis est eorum qui
^{13.} ^s G. sim. stant capite arrecto ^h, cum aliquem opperiantur e lon-
^{Er.} ^a Par. gino venturum ad auxilium suum ^k, ut Psal. 121. 1.
^k Par. sim. T. ficubi res sperata appareat ^l: quod παραδοκίαν dicunt He-
^l Par. rod. Eurip. Aristoph. alii. In Glossario Καταδοκίαν, ex-
^m G. spectio: usurpat & Josephus. Cicero ad Atticum 9. 12.
ⁿ Er. τὸ μὲν λὼν ibi παραδοκίαν ^m. Aristoph. Παραδοκίαν εἰς ἐμὴν
&c. Ad me vertebat oculos ⁿ. Vox composita est ex tribus,
^s Tol. ἀπὸ, ab, & παρά, caput, & δοκίαν, videre; quod qui vehemen-
ter videre aliquid desiderant, porrecto capite subindè
^o Per. ex prospectant ^o. Est vel *expectatio*, ut Hesych. vult, vel
^{Er.} potius *vehemens expectatio*, ut Chrys. tanquam parturi-
entis, quæ foetum suum avidissimè expectat, ex collat.
^p Di. v. 22. ubi κτίσις οὐκ ἐνδέχεται συνωδύνην ⁱ. creatura (vel,
omnis creatura sperat & expectat, Sy. in Di. vel, *creatu-
ra*, Pi. five, *res creata*, P. five, *mundus hic conditus*, Be. sic
^s Pi. V. five, *rerum natura*, G. sub. quasi, Pi. P. *exserto capite*
[†] G. *observans*, Pi. Be. sic Par. V. vel, *attentè opperitur*, G.
[†] G. *anxie expectat*, V. Hypallage ^q; ἡ ἀποκατάστασις τῆς κτί-
[†] Pi. σεις ^r, id est, ad verb. *exserto capite faciā expectatio cre-
atura* [†], est ipsa κτίσις ἀποκαταστασία, more Hebræo ^t.) *re-
velationem* (vel, *patefactionem*, Pi. G. Intelligè passivè
^v Pi. quā patefient ^v. Utitur voce ἀποκαλύψαι, quia præcef-
^s G. serat, τὸ μὲν λὼν δὲ δὲ ἀποκαλύψαι ^x. Vel, *accessionem*, Æth.
[†] G. vel, *dum*, five *ut*, palam fiant, P. Er. Ti. *dum revelentur*,
[†] Pi. Be.) *filiorum* (vel, *filii*, Er. P. &c.) *Dei* (id est, gloriæ
[†] Pi. filiorum Dei. Meton. subjecti. Confer 1 Joh. 3. 2^y.
Vel, tempus illud quo illi qui filii Dei sunt, manifesta-
^z V. sim. buntur ^z, quoniam & quales futuri sint ^a: tempus illud
^{J.} Cap. cum omnibus apparebit esse filios Dei qui nunc sunt
[†] J. Cap. quidem, sed non putantur esse. Apparebit autem cum
^b G. Deus eos faciet sibi similes, 1 Joh. 3. 2^b.) *expectat*] Non
^c Me. T. dicit, *creatura expectat*, sed, *expectatio creaturæ expe-
ctat* ^c, non sine emphasi; ad exaggerandam anxietatem
^d Per. creaturæ hoc desiderantis ^d. q. d. Creaturæ ita avidè
^s Me. hoc expectant, ut videantur esse ipsa expectatio ^{*}.
[*Duo hic querenda sunt. 1. Quæ connexio?*] Resp.
^f Me. Dat rationem præcedentium ^f, causamque cur dicit,
^s Tol. *gloriam in nobis revelandam* ^s; quia omnis creatura natu-
^h Me. sim. rali quodam desiderio expectat tempus illud, &c. ^h.
^{Tol.} Al. Magnitudinem futuræ gloriæ ostendit, quæ, inquit,
[†] Amb. in tanta est, ut creaturæ etiam ceteræ eam expectent [†]. Al.
^{Tol.} sim. E. Alia est consolatio ab exemplo creaturæ gementis & li-
berationem expectantis, non tam sui quàm fideliū
^s Par. causâ. Multò magis fideles sub cruce ingemiscere, &
liberationem patienter expectare, decet ^l. Coeperant
Christiani à Claudii temporibus malè tractari. Eos
Paulus dupliciter consolatur; Primum, quod tota re-
rum universitas rerum vicibus & interitioni sit obno-
xia: Stultum autem sit sibi optare quod mundus non
habet. De qua re vide chorum Senecæ in Thyeste fine
actus 4. & epistolam Sulpitii ad Ciceronem, & Seneca-
cam ad Helviam. Deinde, quod Apostoli quotidie
multas patientur vexationes & contumelias; non de-
beant autem Christiani eam sortem recusare quam Apo-
stoli libenter ferant ^l. 2. Quid hic κτίσις? Resp. 1.
[†] G. Angeli ^m: qui dicuntur hoc loco *vanitati subjecti*, &
^m Orig. *servituti corruptionis*, non suæ, sed hominum, quorum
^{Theod.} ministri sunt, quorumque gratiâ multa etiam vilia fece-
^{Greg. Naz.} runt, &c.; & postea *ingemiscere* & *parturire*, figurativè,
^{Cyr. &c. in} ad exprimendum summum eorum desiderium perfectæ
^{Tol.} liberationis electorum: quomodo & gaudere dicuntur,
ⁿ Theod. &c. Luc. 15ⁿ. Sed valde inconveniens est, ut illa sanctis
^{& alii in} & beatissimis Angelis tribuantur ^o. Resp. 2. Homo ^p:
^{Per. disp.} qui creatura vocatur & Mar. 16. 15. & Col. 1. 23^q. qui
^o Per. ib. *expectare* dicitur *revelationem filiorum Dei*, id est, filia-
^p Aug. & tionis suæ ^r. Sed 1. creatura hoc loco à filiis aperte
^{Anselm. &} distinguitur [†]. 2. Vox creatura generaliter accipitur,
^{Greg. in} infra v. 39. & suprâ 1. 25^t. 3. Hæc non possunt intel-
^{Tol. Ca.} ligi de piis, quia eos hortatur ut hoc exemplo exspe-
^{in E.} ctent, &c. nec de impiis, quia hi id non expectant; er-
[†] Tol. go ^t. E.

gō de nullis hominibus v. Resp. 3. Christiani, qui *nova* sunt *creatura* x: [hic *creatura* simpliciter] ex more Hebræorum, qui simplicia sæpe pro compositis usurpant v. Sed ii simpliciter & sine additamento *κτίσις* non vocantur. Neque satis cohæret sermo, si iidem sint *κτίσις* & filii Dei. Origenes *κτίσις* de corpore accipit singulorum Christianorum, quasi τέκνα Θεοῦ sint animæ solæ; nimis Pythagoricè, & non ex more Pauli z. Resp. 4. *Κτίσις* hoc loco complectitur totum humanum genus a, peculiariter verò Gentiles b, sic dictos Marc. 16. 15. Col. 1. 23 c. sic & 2 Pet. 1. 4. Confer 1 Pet. 2. 13. Sic καὶ κτίσις idem 2 Cor. 5. 17. quod κτίσις ἀνθρώπων, Eph. 4. 24. Hæc omnia ex Hebraismo, ubi בְּרִיאַת, *creatura*, apud RR. hominem significat d. Et in N. T. ὁ κόσμος, ἡ κτίσις, & τὰ ἔθνη, idem sunt. Et Gentes sæpe *mundus* vocantur, in oppositione ad Ecclesiam Dei, quæ *de mundo non esse* dicitur *. Hic agere incipit de secundo mysterio, de Vocatione Gentium: de quibus ostendit, eas vanitati & fraudibus Diaboli subjectas fuisse, à quibus tamen liberandæ erant. Hanc autem liberationem anxie expectabant, nec ipsi solum, sed & Judæi, qui primitias Spiritus acceperant, illarum vocationem sitiebant, expectantes adoptionem, hoc est, redemptionem totius corporis sui. Status enim Ecclesiæ Judaicæ puërilis erat, usque dum Gentes vocarentur f. Dixerat v. præced. *gloriam in nobis revelandam*. Obj. Quid hoc ad Romanos, quum promissa facta sunt semini Abraham? Resp. Imò & in vobis revelabitur gloria Dei, id est, Evangelium, sic dictum 2 Cor. 4. 6; & gloria mysterii, &c. Col. 1. 27. Et Gentes universæ, in quibus vos estis, avidè expectant revelationem Evangelii g, cuius prædicatione constabit quinam inter Judæos verè sint filii Dei, non certè omnes, qui tamen hunc sibi titulum arrogabant; sed illi duntaxat ex iis qui Christum receperunt; Luc. 2. 34. reliqui autem, tanquam spurii, rejecti sunt, usque Evangelium spernentibus, Apostoli ire debebant ad Gentes, quæ idcirco hanc patefactionem filiorum Dei anxie expectare dicuntur, quia ad illos maximum inde accessit lucrum h, & tunc manifestati sunt fideles ex omni natione, qui soli vocantur propriè filii Dei. Dicuntur autem Gentes expectasse Christum atque Evangelium, Gen. 49. 10. Esa. 42. 4. Hagg. 2. 7 i. non quasi hæc distinctè nōssent, aut cogitarent, aut desiderarent, sed, juxta prophetica dialectum, quæ homines dicuntur ista desiderare, querere, sperare, quæ non explicite sciunt; quia nimirum generale & indefinitum, quanquam non speciale & determinatum, desideriorum suorum objectum sunt: quo sensu dicuntur impii amare mortem, Prov. 8. 36 k. Resp. 5. *Κτίσις* hic dicitur, ut Hebræis בְּרִיאַת, hoc universum quod conspiciamus l; universitas creaturarum visibilium & corporearum m, & ratione carentium n; brutarum atque inanimatarum o, cælum, terra, elementa, sidera p; animalia, terræ fructus, & quæcunque usibus hominis primitus fuerant à Deo destinata q: quo sensu *κτίσις* dicitur Judith 9. 12. & 16. 11. Sap. 2. 6. & 5. 17. & 16. 24. & 19. 6. Et respicitur hic locus Ecclesiæ, 1, 2, 8. dicentis, *totum hoc esse vanitatem*, id est, vanitati subjectum, ἀσθενήτων ὑποταγῶν, ut Paulus jam loquetur; quia scilicet perpetuo orbe alia gignuntur, alia intereunt; animalia scilicet, & plantæ, & metalla; & partes terræ, maris, aeris, etiam cœli ac siderum, secundum Veterum sententiam. Vide Philonem de Caino, [ejusque verba in G.] Expectatur autem post ἐμπερίστατον multò melior puriorque machina, 2 Pet. 3. 13. ubi Hebraico more cœli & terræ nomine nova rerum summa intelligitur, etfi fortè non in cælum terramque distincta. Sicut autem frequentes sunt περιωπτικαὶ apud omnes scriptores r, ita & apud Sacros; ut cum audire jacentur cælum & terra, cum montes exsultasse, maria & omnes trepidasse, dicuntur t: ut Deut. 32. 1. Psal. 114. Similia habes Jer. 47. 6. Osè 13. 14. & cum non sensus tantum, sed & locutio, eis affingitur, ut Esa. 55. 12. Bar. 3. 34. Hab. 2. 11, 12. Supra cæteros autem Paulus amat περιωπτικαί, nunc Legem, nunc Peccatum, nunc Mortem, & hic Naturam rerum aspectabilem u. Prosopopœiam hic adhibet, ut ostendat magnitudinem futuræ gloriæ, &c v. *Creatura* hic expectare dicitur per Prosopop. & propter appetitum, quo omnia in propriam inclinantur perfectio-

nem x. Sensus est, q. d. Tota hæc creatura, quæ hominum usibus servit y, naturali quodam desiderio z, expectat tempus quo filii Dei gloriā donabuntur a, ut una cum eis, quibus quasi dominis fervirent, ipsi etiam gloriam suam (puta renovationem & ultimam perfectionem) tanquam famuli accipiant b. Hæc enim hominibus glorificatis glorificanda etiam suo modo sunt c. Totam hanc naturam hominum causā conditam non Moses tantum statuit, sed & Philosophorum optimi. Non debet ergo reformari in statum meliorem, nisi cum homines reformabuntur. Et hunc, quem jam explicavimus, sensum alibi sequitur Origenes, nempe lib. 4. contra Celsum, cum de Sole & Luna locutus dicit, περί τῶν ὁμολογημένων ὅτι τὸ σπορέλαιον τὸ γὰρ τὸ Θεοῦ σπορέλαιον d.

20. *Vanitati* (Ματαιότης) vocat rerum inconstantiam ac mutabilitatem *, ut apparet ex Psal. 39. 6. & Eccles. 1. 2, 8 f. defectionem, & corruptionem g, & labores serviles, quibus se impendi finit in obsequium hominum h; motiones ac ministeria i, maledictionem k, & futuram dissolutionem l. *Vanitas* hic frustrationem sonat, cum scilicet non assequimur quod cupiebamus m: creatura aliud ex alio propagans molitur immortalitatem quandam, sed frustrā n. Finis proximus rerum creaturarum est incolumitas sui statūs: hanc impedit corruptio, atque ita est causa frustraneitatis, id est, vanitatis o. Al. *vanitati*, id est, corruptioni erroris & peccati p; cultui idolorum, quæ *vanitates* vocantur Act. 14. 14. confer Rom. 1. 21. Eph. 4. 17. sceleribus & extremæ miseriæ: hic enim erat dirissimus Gentilium status, de quo nonnulli quoque ex eis graviter questi sunt, & meliora quærebant, &c. quo respectu non sponte suā subijci hoc loco dicuntur, sed Diaboli malitiā, &c *. *enim creatura* (vel, *natura rerum*, Ca. [Intellige ut v. præced.] *subiecta est*) Itā Sy. Mo. Pi. &c. vel, *subjacet*, Er. II. &c. *subest*. Passivum pro Neutro q: q. d. subordinata est, scilicet voluntati Dei, vel à Deo r. ¶ *Non valens*; itā Er. II. Ti. Mo. Οὐκ ἐν ἑαυτῇ Non suā sponte, Pi. Ca. Be. Pi. &c. sed invita t, & ab alio u: non per se v: non ex inclinatione naturæ suæ x, quæ res omnes suam appetunt perfectionem y, & conservationem z; corruptionem autem & defectum fugiunt a. Prosopopœia. Res sensum habentes omnes amant sui conservationem; & si quibusdam credimus, nulla sunt quæ non aliquem sensum habeant, quanquam is non eo ab omnibus nomine appelletur. Sic Philo, ἐκ ὅττα ἀντιθέσεια conditionem invitam vanitati succidisse, ait Tertullianus b. Al. *Non sponte*, id est, non ob ullam culpam quam sponte commiserint c. Præsentem hunc statum dicitur non velle, siue non expetere, comparatione scilicet majoris boni, quod summopere expetitur; hoc est, futuri statūs, æterni & gloriosi d. ¶ *Sed*, &c. Ἀλλὰ διὰ τὸ ὑποτάξασθαι ἐπ' ἐλπίδι Sed propter (vel potius, per: διὰ τὸ ὑποτάξασθαι, pro, διὰ τὸ ὑποτάξασθαι, dictum est, ut paulò antè, διὰ ἀμαρτίαν: quod ex sententia patet. Declarat enim quod dixit, non suā sponte, sed ab alio: quod si diceret, propter alium, posset id & suā sponte, & tamen propter alium, fieri. Sic διὰ cum accus. accipitur in Socratis Panegyrico, ubi, δι' ἡν ἐσώθη, pro, δι' ἧς, teste Hieron. Wolfio: & in Demosth. sine orationis pro Megalopolitanis *.)

subijcientem (vel, eum qui subiecit, P. Be. Pi. &c. subeam, P. Tre. Pi. &c. nempe creaturam f; & intellige, huic vanitati g: id est, vel, 1. Adamum h. Vel, 2. Diabolum; qui, Deo permittente & idololatriam eorum sic puniente, Gentiles fascinavit, & gravissima scelera etiam in cultus eorum invexit. Si opponas frequens, ἐπ' ἐλπίδι, dico id pertinere ad finem v. præced. ἀπειδέχεται ἐπ' ἐλπίδι, reliquis v. 20. parenthesi inclusis, tanquam ratione expectationis illius, v. 19 i. Vel, 3. Deum k, Deique ordinationem l, propter peccatum m, propter Adami culpam n. Pulcra quidem creaverat Deus, sed caduca. Tertul. de Corona, & alii, hoc referunt ad tempus post peccatum, quod recipi potest, si sola spectetur noxa quæ à rebus aliis ad homines pervenit. At in Apologetico Tertul. ad ipsam creationem hoc refert o, [verbis à G. productis.] Obedientiæ exemplum in creaturis omnibus proponit, quæ Dei imperio sub vanitatem eas redigentis obtemperant, & spe meliorum se sustentant, &c p.) in (vel, sub, Er. P. Be. Pi. &c.) spe

Vel,

* Tol.
y E.
z Me. sic T.
a Me. T.
sim. E.
b Me. T.
c Tol.

d G.
* G. sim.
Tol. E. Me.
T. Gom.
Per. Par.
f G.
g T. ex
Me. sim. E.
Pi. Tol.
h T. sim.
Me.

i Tol.
* J. Cap.
i Gom.
sim. Be.
m V. ex Er.
sim. Per. Pi.
n Per. ex
Er.
o Pi.
p Kn.
* Ham.

q G.
r Pi.
* Pi.
t Pi.
u Ca.
v Kn.
* Me. T.
sim. Tol.
Be. Par.
y Me.
z T. Be.
a Me. sim.
T.
b G.

c J. Cap.

d Per.

* Ca.

f T. Tol.
g J. Cap.
sic Me. T.
Tol.
h Kn.

i Ham.

k Tol. E.
Me. T. sic
Par. Kn.
J. Cap.
l Me. sic E.
T. Par.
m Par. Kn.
sim. E. Me.
n J. Cap.
o G.
p Calv.

Vel, *spei*, Ca. nempe liberationis & commutationis in melius 9: q. d. non in perpetuum subiecit, sed ad tempus. Vel, sub spe immortalitatis †. Cohæret hoc non cum *ἐπιτομήν*, sed cum verbo remotiore *, *ἐπιτομήν* t. quia sensus est, creaturam vanitati quidem subiectam esse, sed bonâ interim spe frui, futurum ut ab ea liberetur v. *Ἐπ' ἐλπίδι*, pro, *ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἐλπίδι*, sub hac spe quod, &c. sed malim *ἐπ' ἐλπίδι* connecti cum *ἐπιτομήν*, & post illud interpungi, & *ἐπὶ* verti, nam, &c. *Spem* accipit pro re sperata, quam etiam insensibilia participare possunt, quæ tamen sperare non possunt: quanquam & inanimatis spes sæpe tribuitur, ut Psal. 145. 15 v. Prosequitur *ἀποστομίζαντες*.

21. Quia, &c. *ὅτι ὅτι ἡ κτίσις ἐλδοπερομένη ἐστὶν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς φθορᾶς* Quia (vel, Quid, Be. Pi. vel potius, Nam: ponitur enim non *ἐλπίδι*, sed *ἀποστομίζαντες* a. Declarat quæ sit *spes* v. præced. b.) & (Particula hæc insinuat creaturam h. l. non esse hominem, ut voluit Aug. sed aliud quid quod liberabitur sicut & ipse homo c.) ipsa creatura (h. l. *κτίσις* hic redundat d.) liberabitur (vel, vindicabitur, Pi. sic P. sim. Ca. Sy.) à servitute corruptionis, Vulg. Er. Mo. Be. Tre. &c. vel, *interitus*, Ca. vel, *corumpente*, cujus nimirum stipendium est mors*: id est, à corruptione f, cui nunc obnoxia est g; quæ est quædam quasi servitus, quia obtingit invitis h: à servili corruptione i, & servili ministerio k, quod exhibere tenetur [&] hominibus l, [&] corruptelis huius seculi militantis adversus Dei Legem, veritatem, filios m: vel, à servitute peccati n. *φθορά* est, *corruptio*, quæ vitiat mores, sicut & 2 Pet. 2. 19 o. Sic & 2 Pet. 1. 4. & 2. 12. Confer Deut. 4. 16. Sapient. 14. 12 †. Hic interpretatur quod *μαρτυρία* dixerat: & id quod *subieci* dixerat, nunc vocat *servitutem*, & ei opponit *liberari*. Simile illud Euripidis, *τὸ πῦρ ἀνάγκης ἔλκεται ὅσον ζῦρον* P. ¶ In, &c. *Εἰς τὴν ἐλδοπερίαν τῆς δόξης*, &c.] In (vel, Ad, Di. Tol. vel, Propter, Chrys. ut sit *eis* pro *διὰ* q.) libertatem (vel, liberationem, V. vel, libertate, Tre. & Boder. ex Sy. vel potius, libertatibus, Di. ex Sy.) gloriæ filiorum Dei, Vulg. Be. Pi. &c. [Variè intelligunt:] 1. Propter libertatem, &c. ut designet, vel, 1. causam efficientem, propterea quod in libertatem gloriæ introducti fuerint; sicut nutritrix filii regii, ubi is in regnum successit, propter eum fit participes bonorum: vel, 2. causam finalem; ut augeatur gloria filiorum Dei, sicut quum pater filium splendide in publicum est producturus, etiam servos splendide vestit propter filii gloriam. Et: sæpe valet propter. Vide ad Luc. 16. 16 †. Creatura jam non ad corruptiones faciet, sed ad gloriam, hominum scilicet: & sicut ornatur domus Regis pro Regis gloria, ita totus hic mundus propter gloriosos Dei filios ornandus ac perficiendus est t. 2. In libertatem, &c. i. e. ad imitationem & exemplum libertatis gloriæ, h. e. gloriolæ, filiorum Dei v. 3. His verbis tempus significatur: Libertatem, inquit, à vanitate sive interitu accipiet *, cum filii liberabuntur à corruptione y; vel, in plenam libertatem & gloriam afferentur z; vel, ad gloriam illam æternam pervenient a. Et hoc sensu vel *eis* ponitur pro *ut*, ut Matt. 2. 23. Marc. 1. 9. &c. *eis τὴν ἐλδοπερίαν*, pro, *ἐπὶ τῇ ἐλδοπερίᾳ*, in libertate, i. e. quum liberabuntur, &c.: vel *eis* valet ad, ut Num. 16. 34. *Ἐγέραντες ἀπὸ τῆς φωνῆς αὐτῶν*, i. e. auditâ voce illorum b. Tertul. adversus Hermogenem, *Tunc erit morti finis cum præses ejus Diabolus abierit in ignem quem præparavit illi Deus* —, cum revelatio filiorum Dei redemerit conditionem (sic *κτίσις* vertere solet) à malo ubique vanitati subiectam, cum restituta innocentia & integritate conditionis pecora condixerint bestiis, & parvuli de serpentibus luserint, cum Pater Filio posuerit inimicos sub pedes, utique operarios mali. Quorum ultima non absunt à Rabbino- rum sententia, qui existimant, etiam muta animantia meliorem statum adeptura cum homines resurgent. Vide Manassæ De Resurrectione. Scribit Philo, etiam *ferus mansuetus fore, & serpentes venenum non exserturos*, &c. [verba vide in G.] Solent boni patres in honorem filiorum etiam servos eorum ornare c. Qu. Quomodo vindicandæ sunt creaturæ in hanc libertatem, &c? Resp. 1. Per totalem abolitionem d: quæ desinent esse, & proinde vanitati subiectæ esse desinent; nec nos earum ulibus amplius indigebimus, &c*. [Argumenta huius sententiæ sunt:] 1. Loca Scripturæ cælorum terræque aboli-

tionem asstruunt: ut Psal. 102. 27. Heb. 1. 11. 2 Pet. 3. 10, 12. ubi dicuntur *perire, transire, exuri*, &c. f. Resp. Hæc non probant dissolutionem eorum, sive interitum substantiæ, sed reformationem & renovationem g; & innovationem qualitatum, conditionis, & usûs. Neque enim diluvium (cui Petrus hunc mundi interitum per ignem comparat) fuit mundi, sed fœditatum, abolitio. Promittit quoque Petrus cœlum novum & terram novam, &c. h. [Plura vide ad illum locum, si Deus Opt. Max. conatus nostros eò perduxerit.] 2. Nullus tunc erit cœli aut terræ usus, neque ad sustentationem vitæ, ut patet; nec ad cognitionem Dei, quæ immediata erit, 1 Cor. 13. 12 i. Resp. 1. Eodem modo dici possit, Cui usui fuissent tot animalia in Paradiso, si homo in integritate persitisset, cum nondum potestas data esset ad carnem comedendam, nec homo vestibus indigeret? aut quorsum nobis corpus sensûsque corporei in cœlis? 2. Sicut in carne Christi, & in corporibus beatorum, sic quoque in cœlo & terra, erunt manifesta indicia Majestatis Divinæ. Erunt hæc theatrum jucundissimum k, ad illustrandam Dei Sapientiam, Potentiam, & Bonitatem Creatoris l, erga homines m. Terra quoque sedes erit iustorum, ut evidenter ostendit 2 Pet. 10. 13 n. ut ubi multa perpelli sunt, ibi quoque triumphent & Deum laudent: sive sanctorum alii cœlum, alii terram, incolant t; sive iidem interdum in cœlo, interdum in terra, degant o, ita tamen ut utrobique gaudeant fruitione Dei. 4. Nunquàmne tempus erit in quo Creatura fini illi inferviet cui condita erat, ut nempe illustraret Sapientiam, &c. Conditoris sui, idque sub dominio hominis: quod hæcenus nunquam plene effectum est p? Resp. 2. Per reformationem & mutationem in melius q. [Argumenta sunt:] 1. Liberandæ sunt à servitute vanitatis & corruptionis. At nihilum est maxima vanitas, & quod perit, maximè corruptioni servit. 2. Quod sperat avidèque expectat mundus, illud bonum est mundi: ergo non est interitus. 3. Mundi redactio in nihilum nec similis est libertati gloriæ filiorum Dei, nec ad illam pertinet, sed illi contra repugnat: ergo non est hæc liberatio, &c. 4. Hæc mundi solutio antecedit descensum Christi ad iudicium, Matth. 24. 29, 30. At Christo descendente aer & mundus inferior adhuc erunt, ut constat ex 1 Thes. 4. 17. 5. Mundi in nihilum interitus infernum tollit, quippe quod extra cœlum est, Matth. 25. 41, 46. Judæ, v. 7. 2 Pet. 2. 17. & Dæmones ac reprobos in cœlo summo collocat, contra Apoc. 21. 27. & 22. 14, 15 r.

22. Scimus enim] Et ex Verbo, & ex experientiæ sensu t. Res nota est. Probat quod dixerat, creaturam non volentem subiectam fuisse vanitati t. ¶ Omnis creatura] Ea scilicet quæ in ministerium hominum facta est, i. e. corporea v. Al. Quicquid conditum est *: omnes mundi partes y, exceptis iis qui nos cogunt gemere z. Al. Omnes, etiam Angeli a; qui hic *ingemiscere* dicuntur per prosopopœiam, quod vehementer desiderant atque expectent consummationem seculi b: qui ut *gaudere* dicuntur pro nobis Luc. 15. 10. ita hic *ingemiscere* c. Angeli autem non sunt subiecti vanitati: quare alia est hæc creatura ab illa v. præced. d: Sed constat eandem creaturam ingemiscere, quæ liberationem sperabat: alioquin hæc non esset ratio sententiæ præcedentis *. Idem dicit, sed prius indefinitè, *creatura*; hic universaliter, *omnis creatura*, ad maiorem sententiæ expressionem f, inanimata scilicet, ut mundi primæ & perpetuæ partes sensibiles g: sub continente tamen includi possunt & res contentæ h. Intelliguntur h. l. temporalia & irrationalia, animalia, plantæ, &c. quæ modo suo participes erunt huius gloriæ t. Sed cum animalia necessariis præsentis tantum vitæ ulibus, v. g. cibo, vestitui, aliisque quæ tunc desinent, inserviunt, probabilius est, illa abolenda fore, & mansura tantum cœlum cum Sole & Luna multò tunc illustrioribus, juxta Esa. 30. 26. & terram arboribus plantisque ornata, Apoc. 22. 3 ||. Al. Gentiles hic intelligit, ut supra versu 19 v. [ubi dicta vide.] ¶ Ingemiscit, &c. *Συγγενεῖς καὶ συγγενεῖς*] Ingemiscit (vel, Congemiscit, Er. V. Condolet, Er. Unâ, vel Simul, suspirat, Be. Pi. P. sic G. vel, 1. inter se *, ut notet consensum creaturarum y: vel, 2. nobiscum z; q. d. vicem nostram dolent a, quasi nostros gemitus juvant, partim con-

tra impios vindictam poscentes, partim pro filiis Dei liberationem desiderantes^b.) & comparturit, Mo. vel, simul, sive una, parturit, V. Er. II. Ti. sic Be. Pi. P. hoc est, more parturientis mulieris^c cruciatur & gemit^d, & finem laborum indefinenter optat^e, ut liberetur. Est translatio sumpta à foemina, quæ cum magno dolore ac gemitu parturit, expectans ut onere liberetur. Σπεύζον est etiam parturientium^f: q. d. tanguntur sensu maiorum nostrorum, & nobiscum enituntur ad beatam quietem^g. Significatur & hac voce summus dolor, & latus exitus. Alludit Paulus ad Jer. 12. 4. & respicit resurrectionem iustorum, quos terra, tamdiu velut in utero gestatos, parturire dicitur ad immortalitatem, &c^h. Iusti hinc viventes aptè comparantur infantibus utero inclusis, quippe qui futuram gloriam nē cogitatione percipere valent, &cⁱ. His verbis (præsertim posteriore^k) exprimitur vehemens desiderium^l, & rursus continuæ passionis creaturarum^m. ¶ Usque, &c. Αχρη τῶ νῦν] Hæcienus, G. Ad hoc usque tempus, Be. Pi. Quo simul nobiscum liberabunturⁿ.

23. Non, &c. Οὐ μόνον ὅ] Neque verò (sub. illa, Pi. Vulg. nempe creatura^o; & sub. ex præced. una gemit^p P. Ellipsis Paulo peculiaris, ut Rom. 5. 3. & 9. 10 q. Hinc constat, per creaturam supra non intelligi hominem^r.) solum, Pi. Vulg. Non tantum totus mundus istorum malorum est particeps^t. Al. [Sensus loci, q. d.] Non tantum mundus Gentilium avidè expectat revelationem huius rei, quinam ex vobis Judæis credent, quinam non, &c^u. ¶ Sed, &c. Αλλὰ καὶ οὗτοι τῶ ἀπαρχῆς — ἡ ἡμεῖς οὗτοι ἐν εὐαγγελίῳ συνεζητοῦμεν] Sed & (sub. nos, Be. J. Cap. &c. quod Claromont. Codex habet, & Vulgata v.) ipsi qui (&c. pro, oī, &c. Ellipsis articuli, non rara Apostolo: nisi malis exiles pendere à συνεζητοῦμεν, per trajectionem, & vertendum, quum, vel ut qui, habeamus^x.) primitias spiritus (id est, particulam aliquam^y, principium aliquod gustumque^z, Spiritus S^a, id est, donorum spiritualium^b; velut pignus^c, spem certam nobis faciens, fore ut quod in nobis coepit Deus perficiat^d. Alludit ad legales primitias frugum^e, quæ sanctificatæ Deo, spem faciebant plenæ messis^f.) habemus, (i.e. qui jam recipimus vitam Spiritus, qui Spiritu vivimus, quamvis corpus adhuc mortale & passibile sit^g.) nos ipsi, inquam, apud nos (vel, intra nos, Er. Tol. i.e. intus in imo corde^h, non externis tantum vociferationibus, ut hypocritæⁱ. Vel, inter nosipso: ut hos gemitus significet Ecclesiæ esse communes^k.) suspiramus, Pi. Par. sic Be. vel, una suspiramus, ut cod. Complut. & Claromont. habent^l. Repetitio ad emphasin, q. d. Nos, nos, inquam, gemimus, qui majora accepimus, & redemptionis principium habemus^m; à Christo manumissiⁿ, gemimus tamen propter futurum quod deest: non ergò mirum si gemit creatura, quæ tota servit, & necdum principium liberationis accepit^o: nobis autem gemitus isti indecori sunt P. Al. Sensus, q. d. Si creatura suspirant nostrā causā & nostro nomine, quantò magis nos in hac vanitate mundi suspirare convenit q? Nos. Quinam? Resp. 1. Apostoli, aliique primi fideles, qui Spiritus abundantiam acceperunt^r. Nos, inquit, Apostoli scilicet, eadem mala sentimus ac plangimus. Apostolos autem egregiā circumscriptione denotat, cum illos nominat, qui primitias accipere Spiritus S. quod Apostolis aliis contigit Pentecostes die, Paulo verò paulò post admirabilem illam de coelo vocationem: ἀπαρχὴ est תְּרוּמָה, id quod ante decimas Deo sacrabatur: unde dici coepit de omnibus iis qui alios tempore antecedunt, ut videre est Rom. 11. 16. & 16. 5. 1 Cor. 15. 20, 23. & 16. 15. Jac. 1. 18 t. Sed mihi contextum propius intuenti probabile est, nihil hinc, nec usquam in tota Epistola, dici in persona Apostolorum. Nec obstat vox primitiarum, quæ primos tantum fructus denotat, sive præstantiores sint, sive non^t. Resp. 2. Nos Christiani^v, in hac vita imperfecti^x: nos regenerati^y; de quibus & in præced. & in sequent. sermo est^z. ¶ Adoptionem, &c. Υιοθεσίαν ἀποδεχόμενοι, τὴν ἀποδεχόμενοι, &c.] Adoptionem expectantes, (sub. id est, P. Be. Pi.) redemptionem (vel, liberationem, Ca. Appositio: filiationem præced. declarat^a.) corporis nostri, Mo. Er. P. Be. Pi. &c. i.e. corporum nostrorum^b, à corruptione^c, mortalitate, concupiscentia^d, aliisque vitæ miseriis^e, quæ in resurrectione demum nobis obtinget^f: ut corpus

induat immortalitatem & impassibilitatem^g. Solam nominat corporis redemptionem, quia animæ electorum etiam ante resurrectionem perfectā fruuntur beatitudine^h. Anima vivit vitā gratiæ, corpus adhuc morti obnoxium estⁱ. Αποδεχόμενοι Animorum hinc fit cum à vitiis purgantur; Corporum tunc fiet cum ea ab omnibus malis libera reviviscant. Sic ἀποδεχόμενοι sumitur Luc. 21. 28. Eph. 1. 14. & 4. 30. Heb. 11. 35^k. Qu. Qui expectamus adoptionem quam jam habemus? Resp. 1. Adoptio hinc metonymicè sumitur, vel, 1. pro patefactione adoptionis^l: ut palam fiat nos esse Dei filios per adoptionem^m. Vel, 2. pro adoptionis fruitioneⁿ, pro hæreditate cœlesti ad quam adoptati sumus^o, sive illius possessione^p; quomodo spes pro re sperata, aut promissio pro re promissa^q. Resp. 2. Duplex est adoptio; una huius seculi imperfecta, altera futuri perfecta^r: una in Spiritu, quæ hinc fit, ut vidimus supra 14. 15. altera in toto homine ac coram omnibus. Vide Luc. 20. 36. Joh. 1. 12. Ideo quia vox erat ambigua, per appositionem eam explicat^t. Adoptio ergò, sicut & redemptio, hinc intelligitur quoad effectum, qui in resurrectione perfectus erit, &c^u. Pretium redemptionis jam solutum est, ejus autem applicatio fit certis gradibus, &c^v. Redemptio facta est merito, tunc fiet efficaciam, &c^x. Resp. 3. Adoptio ergò h. l. aliter quam solet sumenda est, denotatque liberationem Christianorum à præsentibus suis calamitatibus, partim per excidium Judæorum, persecutorum suorum; partim per resurrectionem corporis^y.

24. Spe enim salvi facti sumus] Dat causam cur dixit nos gemere, & expectare redemptionem, &c^z. quia necdum re, sed spe tantum, salvi sumus^a: salutem æternam non habemus adhuc, sed speramus. Sic Cicero dixit, in spe esse negotium, quod non exsistit, sed speratur^b. Per spem tendimus ad salutem speratam^c. Differunt spes & fides; 1. ordine: fides est prior spe, eamque generat. 2. Objecto: fides fertur in promissionem, spes in bona promissa; vel, fides amplectitur bona promissa, quasi præsentia, ob certitudinem, &c. spes eadem amplectitur ut futura, quoad substantiam & impletionem^d. ¶ Spes (i.e. Res sperata^e, nempe possessio hæreditatis cœlestis^f.) autem quæ videtur (i.e. habetur & possidetur^g.) non est spes] Intellige, virtus spei^h. [Sensus, q. d.] Quod speratur, non possideturⁱ. Nulla est spes rei præsentis, sed futuræ tantum^k. Ubi res videtur & habetur, definit sperari. Confer Heb. 11. 1. Solatur fideles. Obj. Ubi est quod speras^m? ubi salus tua? quid tibi vult præsens miseriaⁿ? Resp. Nos mala præsentia videmus, futura bona non videmus, sed speramus^o. Discernit salutis initium & complementum P. ¶ Nam quod videt quis, quid, &c? Τι ἡ ἐλπίς;] Cur (vel, Quid etiam, aut Quid insuper, Er. Cur etiam, V. Cur adhuc, Di. Cur ultra, sub. id, G.) speret? Be. Pi. Est enim Indicativus pro Subjunctivo. In MS. quem sæpe laudo est, ἡ ἐλπίς ἡμεῶν q; [Sensus, q. d.] Re obtentā, nulla restat causa sperandi^r, spes est superflua^t.

25. Si autem — speramus, per patientiam expectamus] Sub. adoptionem prædictam, Camer. i.e. Spes ista non infructuosa est in nobis, sed egregiam virtutem operatur, malorum fortem tolerantiam. Vide supra 5. 4 t. Al. Spes eorum est quæ nondum habentur: ergò cum patientia præsentium miserationum expectare debemus^v: dum enim bonum differtur, malum invadit, quod ferendum est, &c^x. Omnis mora molesta est, præsertim si longa sit, & boni maximi; interveniunt quoque difficultates: ergò in spe requiritur patientia^y.

26. Similiter, &c. ὁμοιωτὶς ὅ, καὶ τὸ πνεῦμα συνουσιάζει βίαν] ἢ ἀδελφεῖς ἡμεῖς] Idem (vel, Præterea, τῇ, quod modò per ὁμοιωτὶς, modò per καὶ ταῦτα, explicatur^z. Similiter, Er. Tol. Vulg. Connectit superiora^a: [quod tamen diversimodè explicant.] Spiritus Sanctus, ut hæctenus dixi, varia in nobis operatur^b; vivificat mortalia corpora nostra, [v. 11.] nos filios Dei facit^c, [v. 14.] & nos tales esse testatur^d, [v. 16.] facit nos clamare Abba, &c^e. [v. 15.] idem nos adjuvat, &c^f. Al. Sicut nos adjuvat spes^g, & patientia^h; sic & Spiritusⁱ.) autem & (τὸ, &c, connectit proximè præcedentia; q. d. Præter spem & patientiam etiam Spiritus adjuvat^k.) Spiritus (Sanctus^l, sive Dei supra v. 11. & 14. à Christo promissus & datus: unde & Christi Spiritus dicitur supra

tra impios vindictam poscentes, partim pro filiis Dei liberationem desiderantes^b.) & comparturit, Mo. vel, simul, sive una, parturit, V. Er. II. Ti. sic Be. Pi. P. hoc est, more parturientis mulieris^c cruciatur & gemit^d, & finem laborum indefinenter optat^e, ut liberetur. Est translatio sumpta à foemina, quæ cum magno dolore ac gemitu parturit, expectans ut onere liberetur. Σπεύζον est etiam parturientium^f: q. d. tanguntur sensu maiorum nostrorum, & nobiscum enituntur ad beatam quietem^g. Significatur & hac voce summus dolor, & latus exitus. Alludit Paulus ad Jer. 12. 4. & respicit resurrectionem iustorum, quos terra, tamdiu velut in utero gestatos, parturire dicitur ad immortalitatem, &c^h. Iusti hinc viventes aptè comparantur infantibus utero inclusis, quippe qui futuram gloriam nē cogitatione percipere valent, &cⁱ. His verbis (præsertim posteriore^k) exprimitur vehemens desiderium^l, & rursus continuæ passionis creaturarum^m. ¶ Usque, &c. Αχρη τῶ νῦν] Hæcienus, G. Ad hoc usque tempus, Be. Pi. Quo simul nobiscum liberabunturⁿ.

23. Non, &c. Οὐ μόνον ὅ] Neque verò (sub. illa, Pi. Vulg. nempe creatura^o; & sub. ex præced. una gemit^p P. Ellipsis Paulo peculiaris, ut Rom. 5. 3. & 9. 10 q. Hinc constat, per creaturam supra non intelligi hominem^r.) solum, Pi. Vulg. Non tantum totus mundus istorum malorum est particeps^t. Al. [Sensus loci, q. d.] Non tantum mundus Gentilium avidè expectat revelationem huius rei, quinam ex vobis Judæis credent, quinam non, &c^u. ¶ Sed, &c. Αλλὰ καὶ οὗτοι τῶ ἀπαρχῆς — ἡ ἡμεῖς οὗτοι ἐν εὐαγγελίῳ συνεζητοῦμεν] Sed & (sub. nos, Be. J. Cap. &c. quod Claromont. Codex habet, & Vulgata v.) ipsi qui (&c. pro, oī, &c. Ellipsis articuli, non rara Apostolo: nisi malis exiles pendere à συνεζητοῦμεν, per trajectionem, & vertendum, quum, vel ut qui, habeamus^x.) primitias spiritus (id est, particulam aliquam^y, principium aliquod gustumque^z, Spiritus S^a, id est, donorum spiritualium^b; velut pignus^c, spem certam nobis faciens, fore ut quod in nobis coepit Deus perficiat^d. Alludit ad legales primitias frugum^e, quæ sanctificatæ Deo, spem faciebant plenæ messis^f.) habemus, (i.e. qui jam recipimus vitam Spiritus, qui Spiritu vivimus, quamvis corpus adhuc mortale & passibile sit^g.) nos ipsi, inquam, apud nos (vel, intra nos, Er. Tol. i.e. intus in imo corde^h, non externis tantum vociferationibus, ut hypocritæⁱ. Vel, inter nosipso: ut hos gemitus significet Ecclesiæ esse communes^k.) suspiramus, Pi. Par. sic Be. vel, una suspiramus, ut cod. Complut. & Claromont. habent^l. Repetitio ad emphasin, q. d. Nos, nos, inquam, gemimus, qui majora accepimus, & redemptionis principium habemus^m; à Christo manumissiⁿ, gemimus tamen propter futurum quod deest: non ergò mirum si gemit creatura, quæ tota servit, & necdum principium liberationis accepit^o: nobis autem gemitus isti indecori sunt P. Al. Sensus, q. d. Si creatura suspirant nostrā causā & nostro nomine, quantò magis nos in hac vanitate mundi suspirare convenit q? Nos. Quinam? Resp. 1. Apostoli, aliique primi fideles, qui Spiritus abundantiam acceperunt^r. Nos, inquit, Apostoli scilicet, eadem mala sentimus ac plangimus. Apostolos autem egregiā circumscriptione denotat, cum illos nominat, qui primitias accipere Spiritus S. quod Apostolis aliis contigit Pentecostes die, Paulo verò paulò post admirabilem illam de coelo vocationem: ἀπαρχὴ est תְּרוּמָה, id quod ante decimas Deo sacrabatur: unde dici coepit de omnibus iis qui alios tempore antecedunt, ut videre est Rom. 11. 16. & 16. 5. 1 Cor. 15. 20, 23. & 16. 15. Jac. 1. 18 t. Sed mihi contextum propius intuenti probabile est, nihil hinc, nec usquam in tota Epistola, dici in persona Apostolorum. Nec obstat vox primitiarum, quæ primos tantum fructus denotat, sive præstantiores sint, sive non^t. Resp. 2. Nos Christiani^v, in hac vita imperfecti^x: nos regenerati^y; de quibus & in præced. & in sequent. sermo est^z. ¶ Adoptionem, &c. Υιοθεσίαν ἀποδεχόμενοι, τὴν ἀποδεχόμενοι, &c.] Adoptionem expectantes, (sub. id est, P. Be. Pi.) redemptionem (vel, liberationem, Ca. Appositio: filiationem præced. declarat^a.) corporis nostri, Mo. Er. P. Be. Pi. &c. i.e. corporum nostrorum^b, à corruptione^c, mortalitate, concupiscentia^d, aliisque vitæ miseriis^e, quæ in resurrectione demum nobis obtinget^f: ut corpus

præ v. 9^m. Tertia hæc sequitur Christianorum consolatio, ab auxilio spiritus n. simul subleuat (vel, una subleuat, Be. Pi. vel 1. una cum spe supradicta o: vel, 2. una cum Patre & Filio, à quibus missus est, & cum quibus semper agit p: vel, 3. una nobiscum laborantibus; q. d. Spiritus qui nos penitus collapsos erexit, ita etiam erectos regit q, & vicissim onus attollit ex altera parte, nè sub eo fatiscamus r. Latet ergo hæc Metaphora, quæ crux comparatur oneri t. Vel, simul recipit, Mo. vel [simpliciter, quasi ois otium ageret,] succurrit, Ca. auxiliatur, Er. II. Ti. Tre. sim. Ar. Æth. Συναίστημι δὲ ἐστὶν, auxilio esse t, ut Luc. 10. 40. & per πνεύματος, solari v.) infirmitates (vel, imbecillitates, Er. V.) nostras, P. Be. Pi. &c. i. e. nos vehementer infirmos x, qui cruci ferendæ impares sumus y, qui gravamur ut mortalitate, ita & ignorantia ac concupiscentia, quæ nos reddunt ad bonum valde tardos & imbecilles z. [Sensus, q. d.] Spiritus adjuvat nos ad tolerandum ea quæ ex infirmitatibus nostris consequuntur, & patimur: propter carnem enim corruptibilem & nondum redemptionis fructum perfectè habentem, tam intus, quàm exterius, multis modis affligimur a. Infirmitates memorat, tum nè securi simus & confidentes, tum nè sensu nostræ imbecillitatis spem & patientiam abiciamus b. Infirmitates nostras vocat, 1. naturæ imbecillitatem, ignorantiam, dubitationem, inclinationes ad carnis delicias c; impotentiam faciendi ardua virtutum opera, & perferendi crucem, &c. d. [quæ vide in Per.] 2. Dolores ex rebus adversis e, ut [ἀδύνατος] fumitur i Cor. 2. 3. 2 Cor. 11. 30. & 12. 5, 9. Gal. 4. 13. Heb. 4. 15. & 5. 2. & 11. 34. Sic & ἀδύνατος fumitur 2 Cor. 11. 29. & 13. 9. ὁπότε ἡβραίων vertitur πνεύματι, ὁδὸν, ἀδύνατος f. Tristitia illa omnia significat, quæ v. 35. memorantur g. [Sensus est,] Spiritus ille molestiam nostram solatur h. Nam, &c. τὸ πνεῦμα ἡμῶν οὐκ ἐστὶν ἐν ἡμῖν i. Quid enim oremus ut oportet non novimus, Be. sic Pi. Vulg. &c. Illud, ut oportet, referendum, vel, 1. ad sequent. nescimus i: q. d. Non satis scimus k. Vel, 2. ad præced. oremus: q. d. Nescimus quid & quomodo petamus l, vel, 1. ad salutem æternam obtinendam m, & quis modus eo perveniendi nobis sit optimus n: [vel, 2. in temporalibus.] Absolutè petimus quæ conditionaliter petenda erant: vehementius petimus minora bona quàm majora o: petimus sæpe nocitura p; v. g. bonum quodpiam temporale q, liberationem ab adversis, &c. r, quæ nobis plerumque profunt. Horum exempla habemus Mat. 20. 22. Luc. 9. 54, 55. 2 Cor. 12. 8, 9 t. Rectè Thomas, Difficilissimum est scire quid sit desiderandum t. Naturaliter homo orat eximi rebus adversis, & tales ferme sunt preces etiam bonorum, sub veteri & carnali Testamento. Vide Psalmos v. Obj. Quæ hoc nescimus cum Christus nos orare docuit? Resp. Paulus loquitur de oratione pro temporalibus x. [Sensus est, q. d.] Tantum abest ut ipsi nobis possimus esse prælidio, ut nesciamus quibus præsidiiis sit opus y, cum tamen oratio sit proprium remedium infirmitatum nostrarum z. Non solum egemus auxilio Spiritus ad ea quæ scimus agenda vel toleranda, verum plerumque nescimus quid nobis expediat a. Causam reddit præced. sententia; & cum multa potuisset opera Spiritus Sancti proferre, quibus ab ipso juvatur, hoc solum exponit, eum adjuvare nos in orando, ut tum respondeat præced. gemitus expectantes, &c. v. 23. gemitus enim petitiones intensæ sunt; tum ut significet, & quanta sit indigentia nostra, qui nec soli possumus resistere, nec quando aut quomodo Divina virtus sit petenda scimus, & quàm efficax sit Spiritus auxilium in petenda & obtinenda Divina virtute b. Sed ipse spiritus postulat, &c. ὁ πνεῦμα ἡμῶν οὐκ ἐστὶν ἐν ἡμῖν i. Intercedit, vel Interpellat, (vel, Postulat, P. Supplicat, Ca. sim. Tre. ex Sy. Ar. sub. Deo, Pi.) pro nobis, Er. II. Ti. Be. Mo. Pi. V. &c. Non dicit, ἐν ἡμῖν, ut bis infra; sed ὁ πνεῦμα ἡμῶν q. d. superintercedit: ut excessum significet addita hæc præpositio d, quæ Excellentiam apud Græcos significare solet e. Vel, ὁ πνεῦμα valet tantum pro, quia sequitur, pro nobis f: quomodo repetitâ præpositione dicimur, egredi è domo, descendere è monte, &c. ὁ πνεῦμα idem quod ἐν ἡμῖν, ut in ὁ πνεῦμα ἡμῶν, ὁ πνεῦμα ἡμῶν, & similibus g. ὁ πνεῦμα ἡμῶν est, convenire aliquem super negotio alterius, veluti si quis adeat Principem commendaturus causam amici h: estque advocatorum, qui clientibus deside-

ria dicat i. Sensus, q. Spiritus Sanctus afflans animos corrigit quod malè petebatur, veluti præfectus omnibus interpellationibus k. Macedonius hinc collegit, Spiritum S. esse creaturam ac Deo minorem, utpote orantem Deo pro nobis. Hinc Chrys. & alii spiritum hinc intelligebant hominis, quatenus gratiam orationis à Spiritu S. accipit, vel ipsum orationis donum, quia dona sæpe spiritus nomine veniunt: ut, spiritus precum, Zach. 12. 10. Sed his non opus est l. Spiritus S. hic, ut in præced. membro, intelligitur m: qui interpellare, &c. dicitur, non quod apud Patrem aut Filium (ut perversè dicebant Ariani) sit Mediator n; sed quod efficaci suâ in nobis operatione nos orare faciat & doceat o; quia nos ad preces instigat p; quia preces ad Deum nobis dicat q. Postulat Spiritus non in se, sed in nobis, & per nos, tantum per instrumenta rationalia & libera. Quod autem per instrumentum fit, ipsi moventi causæ primæ tribuitur r. Hunc sensum probat collatio Scripturarum. Sic Spiritus dicitur clamare Abba, Pater, Gal. 4. 6. quia nos per Spiritum clamamus Abba, Pater, supra v. 15 t. Sic Matth. 10. 20. Non vos loquimini, sed Spiritus, &c. t. Sic Deus cognoscere dicitur, cum alios cognoscere facit, ut Gen. 21. 12 v. Deut. 13. 3 x. Docet autem nos Spiritus precari Deum ea quæ Deo sunt gloriosa, rationibus nostris sepositis; imò & cum nostro, si ita res ferat, incommodo. Exemplum vide in Paulo, Phil. 1. 20—25. & in amicis Pauli, Act. 21. 14. Pari modo Gal. 4. 6. clamare dicitur Spiritus ille, i. e. ad clamandum nos excitare. In Ecclesia Diaconus imaginem quodammodo gerit Spiritus Sancti y. Gemitibus (vel, Suspiriis, Be. Pi. P.) inenarrabilibus i. Ità Er. Ti. vel, ineffabilibus, Be. Pi. Στεναγμοὶ sunt ὀδυροὶ, suspiria sub onere gravi laborantium, 2 Cor. 5. 2. unde & ad internos animi motus transfertur. Dicuntur ἀλαστοὶ z, vel, 1. quia occulta nobis sunt ea ad quæ Spiritus S. dirigit petitiones nostras, impetrare nos faciens ea quæ conveniunt, cum sæpe sint contraria iis quæ petebamus, aut petere intendebamus x: quia, ob tenebras cordis nostri, nobis inscrutabile est, & consequenter ineffabile, quinam sint gemitus & orationes nostræ Deo placitæ ad exaudiendum; ac proinde à Spiritu Sancto procedentes a. Quod congruit v. seq. Dicens enim Deum scire, &c. significat, nos nescire, num & quatenus postulationes nostræ sint secundum Deum & à Spiritu Sancto b. Vel, 2. qu. d. etiam sine voce. Judæi nullas preces valere censebant nisi voces saltem intra labia exprimerentur: Christiani etiam solo animo conceptas preces non perdunt c. Vel, 3. quia Spiritus ea desideria & vota nobis sæpe inspirat, quæ nec antè cogitata, nec obvia, fuerunt; nec scitur unde veniant, & quo tendant d. Vel, 4. quæ verbis exprimi nequeunt e; idque vel, 1. quia procedunt à desiderio rei ineffabilis, i. e. cœlestis gloriæ f. Vel, 2. quia ipsi motus cordis, ut proficiuntur à Spiritu Sancto, (cujus potentia & efficacia in animos hominum est inenarrabilis g,) satis enarrari non possunt h. Vel, 3. quia major est internus affectus charitatis, suscitans illos gemitus, omni externo sermone i: ut sit epitheton extremæ intentionis; q. d. ardentissimis k, tantâ instantiâ & ardore, quanta facile explicari non possit l. Vel, 4. quia ingens animi perturbatio verba obstruit, &c. ut res tantum suspiriis geratur, ut solus Deus cognoscat, &c. m. 27. Qui autem scrutatur corda, (i. e. Deus n, Pater o. Hoc Dei est ὁ θεὸς, Psal. 7. 9. Jer. 11. 20. & 17. 10. & 20. 12. Act. 1. 24. & 15. 8 p. Periphrasis Dei, sed argumentosa: continet enim ejus quod de Deo hic affirmatur argumentum à causa q.) scit (i. e. approbat, curat & exaudit, ex collat. verborum seq. t.) quid, &c. τί τὸ φρονεῖν, &c. j. Quis, vel Quid, sit sensus (vel, intentio, Par. vel, intellectus, vel voluntas, Tol. vel, desiderium. V. Me. vel, affectus, Er. Me. ut in Terentio, Illius sensum pulcre calleo t.) Spiritus, Pi. &c. ὁ πνεῦμα accipit ut supra v. 6, 7 v. Quid sapiat (vel, sentiat, Val. Er. intendat, Tol. cupiat, vel expetat, Pi.) spiritus, Be. in nobis gemens x, vel per illos gemitus y, & orationes z. Occupatio subest, Quid refert suspiria confusa & inarticulata ad Deum mittere? Resp. Et si nostrum intellectum fugiant, Deus novit, &c. a. gemitus illi sunt nobis, non Deo, inenarrabiles b: scit Deus quod cor ipsum fertur à Spiritu S. motum, quid Spiritus S. intendit, & per nos postulat c. Tol.

¶ Quia, &c. [ὅτι καὶ ὁ θεὸς ἐν τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ ἐστὶν ὁ θεὸς] Quia secundum Deum (i. e. vel, 1. divino motu & instinctu, sive divinitus d. Vel, 2. secundum Divinitatem suam, vel in Divinitate sua manens: ut à Christo distinguatur, qui ratione humanitatis suæ est redemptor *, [vel intercessor.] Vel, 3. secundum voluntatem Dei f, ut i Joh. 5. 14 s. quæ Deo accepta sunt h, & ad gloriam i. Subintelligitur autem, tales preces Deum non posse non gratas habere, etiam si verbis non exprimantur k. Al. apud Deum, Q. in Be. Ar. in Di. Al. in his quæ ad Deum spectant, Ar.) interpellat, vel intercedit, (vel, postulat, P. orat, Tre. ex Sy. nempe per ipsos sanctos, qui ipsius instrumenta sunt; quorum corda movet, excitat, & regit l. Εὐτυχῶν hinc brevius dictum pro εὐτυχῶν ἡμεῖς m.) pro sanctis, Pi. Mo. &c. i. e. pro rebus sanctis & salutaribus à Deo impetrandis n. Sed præstat ad personas referri, eo sensu quo supra, pro nobis o. Sanctos hinc vocat quos v. seq. diligentes Deum p, electos & dilectos filios Dei q, Spiritu Dei sanctificatos, & sanctè viventes, ut Rom. 1. 7. Hi enim in Scriptura sancti vocantur, non defuncti Apostoli, martyres, aut cœlites r. Non pro omnibus postulat, sed pro sanctis, in quorum cordè, & per quorum corda orat t. Alia hæc ratio certæ exauditionis à nostra conditione u. ὅτι non causaliter accipitur, sed declarativè v: ut sensus sit, quod d. Novit Deus, Spiritum postulare ut oportet, & quæ Deo placent x; h. e. quod sanctos petere faciat ea quæ Deo probantur y; vel, quod in sanctis, ad eorum utilitatem, preces, quibus Deus interpellatur, suscitet z: novit quid studeat Spiritus, nempe sanctorum preces dirigere secundum Deum, suggerendo eis illa precari quæ Deo servant a.

28. Scimus autem ¶ Id est, Certò compertum habemus, idque, 1. ex Verbo Dei; 2. ex historia sanctorum; 3. ex fiducia filiali b. [Connexio sic se habet,] Sequitur quarta consolatio, inde ducta, Quod omnia illa adversa Christianis eveniant, non ex generali quodam Dei permisso, sed ex decreto speciali quod ad ipsorum bonum tendat: idque tum aliunde intelligi, tum quia Deus se diligentes non possit non summè diligere c. Occupatio est, Deus gemitus exaudit: at crucem non tollit. Resp. Non tollit, quia nobis conducit ad salutem, quippe ex prædestinatione Dei proveniens d. Postulationem Spiritus efficacem esse, hinc probat ex ipso effectu, quia omnia sanctis, pro quibus Spiritus postulat, cedunt in bonum & salutem, sive fiat quod ipsi petunt, sive negetur. Spiritus ergò semper petit pro eis quod bonum est, & semper exauditur in eis & per eos *. ¶ Diligentibus Deum ¶ Scil. ex toto corde f. Periphrasis credentium g. ¶ Omnia, &c. Πάντα συνεργεῖ εἰς ἡμᾶς h. Omnia (Restringe ad materiam subjectam h: quæcunque eis forinsecus accidunt i, tam prospera k, quam adversa l, de quibus hinc loquitur m: imò ipsi lapsus in peccata n; unde humiliores, cautiore, & ferventiores resurgunt o.) cooperantur (i. e. vel simul inter se, quod d. concurrunt & conspirant pariterque cedunt p: vel cum Deo, qui per crucem, ut medium, operatur piorum salutem q. Vel, procedunt, V. vel, conferunt, Il. sic Ca. vel, adjuvant, P. adjumento sunt, Er. Il. Ti. Be. Pi.) in bonum, Vulg. Mo. &c. nempe ad æternam salutem r. Synecd. gen t. illis adminiculo sunt ad incrementa virtutum & præmii. MS. non malè. Πάντα συνεργεῖ ὁ θεὸς εἰς τὸ ἡμᾶς. Non longè hinc abit Platonis illud i. De Repub. Τῶν δὲ θεῶν, &c. (Illi qui Deum diligunt omnia quæ à diis sunt in eorum commodum cedunt t.) Sy. & Ar. πάντα acceperunt pro καὶ πάντα, vel, ἐν παντί & συνεργεῖ construant cum Deo, Eos qui diligunt Deum, in omni re, juvat in bonum, nempe Deus à suis dilectis v. ¶ Is, &c. Τοῖς καὶ πρὸς θεὸν ἀγαπῶσιν Is (sub. inquam, J. Cap. Tre. ex Sy. vel, nimirum, sive videlicet, Er. Be. Ar. Pi. sic Ath. Tol. Limitat verbum præcedens ad eos qui permanent in dilectione Dei x.) qui ex proposito, vel juxta propositum, (sub. ipse, Pi. J. Cap. vel, prout pertinet ad propositum, Ar. vel, ex divino decreto, Ca.) vocati sunt, Pi. Er. Ca. Par. &c. scil. ad sanctitatem y, vel ad regnum Dei, & communionem sanctorum z. Propositum hinc intelligit, vel, i. ipsorum hominum qui vocantur a, quorum propositum & bonam voluntatem prævidens Deus, quod scil. vocanti consensuri erant, vocavit ad fidem, & ad se b. Πρὸς θεὸν est virtus Christiana, 2 Tim. 3. 10.

& significat firmum animi propositum, quo quis Deo constanter adhæret, juxta Act. c. 11. v. 23. & h. l. est γνῶσις προαιεσις, genuina cujuspiam electio, &c. q. d. qui Deum diligentes parati sunt pro eo pati, &c. ut sincerum hoc propositum hypocriticæ, temporariæ & externæ, professioni opponatur c: qui se ad omnem Dei voluntatem accommodat. Nam πρὸς θεὸν sicut in hominibus, Act. 11. 23. & 27. 13. 2 Tim. 3. 10. sic in Deo est voluntas, Rom. 9. 11. Est quædam πρὸς θεὸν εἰς αἰῶνα, ut de Messia mittendo, Eph. 3. 11. Sed de ea hinc non agitur, ut ostendunt sequentia. Κλητοὶ autem apud Paulum dicuntur ii qui vocanti obediunt, ut Rom. 1. 6. 1 Cor. 1. 24. Sic & Apoc. 17. 14 d. Vel, 2. Dei *: ut constet ex collatione locorum similium f, Rom. 9. 11. Eph. 1. 11. 2 Tim. 1. 9 s. qui locus postremus propositum hominum manifestè excludit. Et hunc sensum esse ostendunt sequentia, quibus exponit quid sit secundum propositum h. Propositum vocat Prædestinationem i, vel liberale & gratuitum Dei decretum k, quo aliquos l, quos voluit, ab æterno m, non ex ullis suis meritis, sed ex mera sua bonitate n, vocare ad gratiam & sanctitatem o, & salutem p, sive efficaciter salvare, decrevit q. Particula, πρὸς, notat æternitatem propositi, & opponitur præsentī vocationi: ut sit πρὸς θεὸν quasi εἰς πρὸς θεὸν, &c. Eph. 1. 5. & 2 Tim. 1. 9. Vocationem porro efficacem hæc voce discernit à non efficace, de qua Mat. 22. 14. Multi vocati, pauci electi. Probat, omnia salutem piorum adjuvare, quia salus eorum in æterno Dei proposito fundata est r. Πρὸς θεὸν idem quoad rem quod πρὸς γνῶσιν & πρὸς αἰεσιν s in quibus omnibus πρὸς sign. ante tempus, &c. t. Propositum Dei duplex est, nempe declarandæ vel justitiæ, vel gratiæ: posterius hinc Synecdochicè intelligitur, nempe gratuitum salvandi decretum t.

29. Nam, ὅτι καὶ πρὸς θεὸν ¶ Nam (Dat causam cur diligentibus Deum v, & vocatis secundum propositum x, omnia cedunt in bonum y; & simul exponit quid sit hoc propositum z, & qui juxta illud vocati a.) quos (Relativum hoc refertur ad eos quos vocatos, &c. jam dixerat, quos quidem b) præscivit, sive præcognovit, Il. P. Be. V. sic Er. Ti. &c. Pertinet hoc verbum, vel, i. ad intellectum, sive cognitionem c, vel scientiam Dei absolutam, quæ prævenit determinationem voluntatis Divinæ d: quos præscivit, nempe tales (per ductum gratiæ suæ & consensum liberæ voluntatis *) futuros e, h. e. conformes, &c. vel, bene victuros, vel gratiæ oblata assensuros f; vel credituros & in fide perseveraturos h. Sic exponunt Chrys. Theod. Hieron. &c. Verum, præscientiam fidei non esse causam prædestinationis, multis & apertis Scripturæ locis constat i, quia ipsa fides est opus & donum Dei, & effectus prædestinationis: ut liquet ex Act. 13. 48 k. Eph. 1. 4, 11, 12, 15, 16. & 2. 8, 9, 10. Phil. 1. 29 l. & Joh. 6. 44. 2 Cor. 3. 5 m. Neque hinc docet Paulus, præscientiam esse rationem prædestinationis, sed contra, prædestinationem esse rationem præscientiæ, quia quos præscivit conformes fieri imaginis Filii sui, prius tales fore prædefiniverat decreto suæ voluntatis *. Adde quod non dicit, quos præscivit bene victuros, &c. sed absolute, quos præscivit: quod sensum relinquit imperfectum, nisi de prædilectione accipias t. Vel, 2. ad voluntatem n, ut significet, non solam aut qualemcunque prænotionem, sed cum beneplacito conjunctam o; vel scientiam approbationis & dilectionis p; vel electionem, h. e. decretum eligendi q: quod πρὸς γνῶσιν vocatur; ut significetur, illud non temere, neque fortuito, sed perfectè, &, quamvis nobis inscrutabili, semper justè, Sapientiæ præeunte, conceptum fuisset. Ut scire apud Hebræos sæpe significat, approbare, diligere, curare, ut Psal. 1. ult. Joh. 10. 14. 2 Tim. 2. 19. & nescire, improbare, &c. ut Matth. 25. 12 t; ita præscire idem est quod prædiligere, ut Rom. 11. 2. 1 Pet. 1. 2, 20 t. Sensus ergò est, quos præscivit, i. e. ab æterno prædilexit, & amicos habere voluit v, dilexit ante mundum conditum x, ab æterno decrevit ad immortalitatem vocare y: quos jam antea pro suis agnovit & approbavit z; quos ut Filio suo credentes approbavit jam antè. Sicut γνῶσιν, est, approbare, Rom. 7. 15. sic πρὸς γνῶσιν, prius approbare, ut Rom. 11. 2 a. quos sibi proposuit salvos facere b. Qui sensus probatur ex parte præcedenti: quod enim ibi propositum dixit, hinc repetit verbo præscivit c. Rectè autem τὸ πρὸς scire, sive diligere, antecedit prædestinationem.

Ham.

d G.

* Tol. ex

Aug. Amb.

& Hi. E.

Me. T. Per.

Er. Gom.

Be. Pi. Par.

L. Caj.

f Gom.

s Gom. E.

h E.

i Er. ex

Amb. &

Thom.

h Me. sic

T. sim. E.

Tol. Par.

i Tol.

m E.

n Me. ex E.

sim. Tol.

o Me.

p E.

q Tol. &c.

r Par.

t Be.

u Gom.

v Me. sic

Tol.

y Par. Tol.

z Me. sic

Par. Tol.

a Tol.

b Me.

c Tol.

d Tol.

e Q. in E.

f Caj. in

Per.

g T.

h Tol. T.

i Q. in E.

j Q. in

Gom.

k Per.

l disp. 22.

m Per. ib.

n sim. Gom.

o Gom.

p Per.

q Per.

r Per.

s Per.

t disp. 21.

u E.

v Q. in

Tol.

w E. sim.

x Vor.

y Per.

z disp. 21.

a Vor. sim.

b Be. ad

v. 28.

c E.

d E. Vor.

e Per.

f E.

g V. sic

h J. Cap.

i Er.

j Vor.

k G.

l Pi. sim.

m E.

n E. sim.

o Pi.

^d E. finationem^d, quia gratuitus Dei favor est causa *προνοίας* electionis^a. ¶ Et, &c. καὶ προνοίᾳ συμμορφῶν ἐκείνῳ, &c.] Et, vel Etiam, *prædestinavit* (vel, *præfinit*, Er. Ti. *præordinavit*, Ar. i. e. ante mundum conditum ordinavit^f. Προορίζειν dicitur Deus quicquid ante constituit quàm fiat, Act. 4. Non additur hic, *περὶ αἰώνων*, ut i Cor. 2.7. Nunquam autem usurpatur προορίζειν nisi de bonis rebus. *ὡς*, quod hic posuit Syrus, significat, *constituit*: vertitur enim per *πρό*, Dan. 6.12. per *ἐπιτέλειν*, Dan. 6.9. per *ἐντέλειν*, Dan. 5.24.25. & 6.10. & 10.21. sub. eos, G.) conformes (sub. fieri, sive ut fiant, P. Pi. sic G. vel, sub. reddere, J. Cap. vel, conformandos, Be. *conformes*, Ca. συμμορφῶν ponitur pro, eis τὸ ὅτι συμμορφῶν· sicut πεφορτισμένοι, Eph. 1.17. pro, eis τὸ ὅτι πεφορτισμένοι· & πλεονέξας, Jac. 2.5. pro, eis τὸ ὅτι πλεονέξας· & ἀσχηρὴν, Act. 5.31. pro, eis τὸ ὅτι ἀσχηρὴν^h. Ellipsis i.) imaginis (vel, *imagini*, P. Be. Pi. &c. Συμμορφῶν ἐκείνῳ idem quod, συμμορφῶν ἐκείνῳ: quomodo συμμορφῶν τὸ σῶμα habemus Phil. 3.21. sicut ἀδνατον ὅς νόμος supra valet, ἀδνατον τὸ νόμος. Vocat autem *ἐκείνῳ*, exemplar ad quod aliquid aliud effingitur, quod alibi τὸ πῶς, οὐλοῖα, *תבנית*^k. filii sui, Mo. Er. P. &c. i. e. ipsi filio suo^l, qui est nostrum exemplar sanctitatis, gratiæ, virtutis, &c.^m. qui est imago Patris: h. e. ut sint filii, sicut ipse est filius, ac habeant filiorum hæreditatem; q. d. prædestinavit nos in adoptionem filiorum, Eph. 1.5. non inchoatam, quam habemus^o; sed consummatam^f, quam expectamus, de qua supra v. 23. h. e. ad glorificationem, quæ Christo jam glorificato conformamur. Confer i Cor. 15.49. Phil. 3.21. Col. 3.4. *Conformes* ei, primum in cruce, deinde in gloria^h. Christus in passionibus atrocissimis obediens fuit, & sic ad Regnum illud coeleste pervenit: Eadem viâ Deus præconstituit ducere Christo credentes. Sic Paulus Phil. 3.10. ait, se *participem factum passionum Christi*, ac sic συμμορφῶμεθα τῷ θανάτῳ αὐτοῦ· idque in spem resurrectionis. Sic supra v. 17. si una patimur, & una gloriam adipiscemur. Sic Christus dicitur propter passionem coronatus gloria, & honore factus esse Princeps salutis æternæ, Heb. 2.9, 10. iis scilicet qui ibidem propter hanc similitudinem fratres ejus, & participes carnis & sanguinis ejus, vocantur. Confer Heb. c. 12. v. 2. Sic & 2 Tim. 2.12. Si toleramus, etiam una, nempe cum Christo, regnabimusⁱ. Qu. Cur conformes dicit, non filio suo, sed *imagini filii sui*? Resp. Ut indicet, similitudinem esse in filiatione^k. Non significat, filium Dei esse imaginem, cui nos conformandi sumus, ut multi intelligunt; sed sensus est nos ita conformandos Filio Dei, ut simus ejus quædam imago, & portare ejus imaginem, ut dicitur i Cor. 15.49. ¶ Ut sit ipse primogenitus, &c.] i. e. Ut ipse principem locum obtineat tam in perferendis afflictionibus, quàm in earum fructu capiendo^m; vel, ut ostendatur & agnoscatⁿur primogenitus, &c.ⁿ. Ut vim habet declarandi; q. d. ita ut ipse sit primogenitus, &c. non enim ad æqualitatem facti sumus conformes, sed ad imitationem quandam, quia ipse filius est naturalis, nos adoptione, &c.^o. Significat, conformitatem hanc redundare in gloriam & prærogativam Christi^a, ut ipse sit primogenitus, ut homo Deus, per gratiam unionis^b, quia ante omnes prædestinatus est Christus ad hanc filiationem & unionem cum Verbo, & consequenter ad omnem suam gratiam & gloriam^q. Est antecedens pro consequente: hoc enim vult dicere, Ut Christiani per Christi, tanquam fratris primogeniti, vestigia ducerentur. Idem sensus qui dicto cap. 2. Heb. Vide & supra v. 17. Primogenitus, i. e. caput familiæ in ipso, ut germano filio, electæ & adoptatæ^t. Christus fratribus suis antecellit, tum naturâ Divinâ, tum dignitate potestatis seu officii, tum gloriâ^t.

30. Quos, &c. ὧς ὁ προνοήσας] Quos verò (Quos inquam^v) prædestinavit, P. Be. Pi. vel, præfinit, Il. sic Er. Ti. vel, destinavit, Ca. Di. ex Sy. Repetendum hic ἀπὸ κοινῆς, conformari ad exemplar Filii sui^x; vel, in filiorum adoptionem perfectam^y; vel, ut affligerentur^z. Prosequitur & complet superiore sententiam: omnia autem hæc ad executionem pertinent; quod enim ab æterno disposuit, mediis in tempore ad effectum finemque perduxit^a. Quos Divini propositi gradus, æternam προνοίαν, seu gratuitam electionem, & prædestinationem ad gloriam in Christo, exposuit. Nunc patefactio-

nem ejus declarat per externa effecta^b. Προνοήσας est decernentis sive statuentis προορίζειν, sive ὀρίζειν, quod decretum fuerit jam palam pronunciantis^c. ¶ Hos & vocavit] Vel, 1. ad passionem: nam sic sumi verbum vocandi apparet i Pet. 2.20, 21^d. Si patiamini—Ad hoc enim vocati estis—Par. sensus i Thes. 3.3. Nè commoveamini afflictionibus—: ad hoc enim positi sumus. Dicitur Deus pios vocare ad perpassiones, ubi causas earum non modò non impedit, sed & disponit^e, laxando^f habenas Dæmoni, mundo, carni, ut justis materiam luctæ ac passionis subministrant^f. Vel, 2. ad fidem^g, & sui nominis cognitionem^h; vel ad sanctitatem vitæ, & omnino ad salutemⁱ; ad suum regnum & gloriam, i Thes. 2.12^k. ad vitam æternam^l. Vocavit autem, tum, 1. foris^m, per Evangeliumⁿ: tum internè^o, & efficaciter, sive cum effectu^p, de qua supra v. 28. quæ vocatio est electorum propria^q: & i Cor. cap. 1. ver. 26. & 2 Pet. c. 1. v. 10. Vocavit per gratiam suam^t, sive spiritualem Dei tractum, &c.^x. Nam alioqui non omnes vocati justificantur^y. ¶ Et quos vocavit (secundum propositum suum, faciens eos credentes^z, vocationi obediētes^y), hos & justificavit] Donando ipsis fidem, poenitentiam^z, remissionem peccatorum^a, reconciliationem cum Deo^b, justitiam Christi imputatam^c, renovationem mentis, sanctam conversationem, & in ea perseverantiam^d, & auxilium ad implenda omnia necessaria ad salutem^e. Hæc enim omnia [quæ hic ex E. produximus] justificationis nomine rectè comprehenduntur^f. Justificavit, i. e. liberavit à peccatis^g. Al. eos probat, commendat, & sinceros pronunciat^h. Al. eos justiores & sanctiores reddiditⁱ: hos & justos fecit, id est, vires eis præstitit perseverandi in justitiæ suæ obedientia. Nam *δικαίωσις* non de initio tantum, sed & de progressu, dicitur^k. ¶ Quos autem justificavit (nempe cum effectu, ipsis donum tantum non negligentibus^l), illos glorificavit] Partim jam glorificavit, ut 2 Cor. 3.18. partim glorificabit, ut Eph. 5.27. Phil. 3.21^m. Præteritis hic utiturⁿ, vel, 1. ut certitudinem significet, more Prophetarum^o: vel, 2. ut continuum actum declararet; q. d. Jam tum, cum sub crucis ferula sunt, erudit eos ad se vocare, justificare, & quodammodo glorificare; quod in cruce quoque Filio Dei conformentur; de quo & gloriari possint, &c. P. Glorificavit, i. e. decrevit gloriâ decorare. Sic Eph. 1.4. elegit valet, decrevit eligere. Sic Christus gloriam habuisse dicitur priusquam mundus esset, Joh. 17.5. ut ibi cum veteribus exposuimus. [Alii verò aliter: vide ibi dicta.] Sic gratia in Jesu data nobis dicitur ante tempora secularia, 2 Tim. 1.9. i. e. decreta dari. Vide quò gradationem illam Apostolus deduxerit. Chrysost. ἐκδοῦς exponit, ornavit donis mirificis^q. Al. Glorificavit, vel, 1. in hac vita, firmiore scilicet sanctificatione, ac præparatione ad gloriam coelestem: vel, 2. in vita futura, ut sit Enallage præterit. Glorificavit, i. e. celebres & gloriosos effecit, tum in hac vita, tum maximè in futura^r. Glorificavit, i. e. illis donavit vitam æternam^t, & immortalitatem animæ ac corporis^u. Quæ dicta sunt de nostra conglorificatione cum Christo, de futura gloria in nobis revelanda, de libertate gloriæ filiorum Dei, satis evincunt hunc locum non aliter accipi debere quàm de gloria futuri seculi^v. Hic est finis, ad quem Deus nos destinavit, & per vocationem & justificationem perducit. Qu. Sed ubi est sanctificatio^x? Nonne Deus justificatos prius sanctificat quàm glorificat? Cur ergo omittit sanctificationem? Resp. 1. Quia hic agitur quo jure, non verò quo ordine, salutem consequimur. Jus autem ad salutem non in Sanctificatione, sed totum in Justificatione, situm est^y. 2. Hanc includit in fine, & conjungit cum glorificatione, quæ est sanctificatio consummata, ut sanctificatio est gloria inchoata^z. Hæc salutis nostræ series^a, & catena verè aurea & indissolubilis^b. Nostram cum Christo conformationem saluti nobis esse probat; quia cum vocatione, justificatione, gloria denique nostra, inseparabiliter cohæret societas crucis^c. Ambrosius Catharinus hunc locum multò aliter exponit quàm quicquam ante eum Orthodoxus interpret^d. Putat, Deum omnes quidem homines ad salutem ordinasse, sed non pari ratione^e. Facit enim duas classes salvandorum: 1. Quos Deus præ cæteris dilexit, & singulariter elegit, & immu-

& immutabili decreto absolute voluit salvari, quos tantis gratiæ suæ & providentiæ prædiis munivit, ut (salvâ etiam arbitrii libertate) nullatenus excidere queant. In hac classe ponit B. Mariam, Apostolos, Prophetas, & alios Sanctos insigniores. 2. Quos Deus non absolute, five immobili & fixo decreto, sed conditionaliter, vult salvare, nimirum si cooperentur gratiæ suæ; & his Deum ait dare auxilium sufficiens ad salutem, à qua tamen excidere possunt: & proinde ex his alios salvari, alios non salvari^f. De prima classe exponit hunc locum usque ad finem cap. 8. & in cap. 9. de electione, &c. Et hanc præceptoris sui opinionem Sixtus Senensis diu veram credidit, eamque in Italia, magno cum audientium plausu & gaudio, per decem annos prædicavit, &c.^g. Commentum hoc novum est^h, absurdum, & hæreticum. Quid enim communi fidelium sensui magis repugnat, quam aliquos fieri salvos qui non fuerant à Deo ad salutem prædestinati, nec scripti in libro vitæⁱ? Scripturæ plurimæ evidenter reclamant^j, ut Dan. 12. v. 1, 2. Apoc. 13. 8. & 20. 15. ubi docetur, omnes qui salvantur esse scriptos in libro vitæ, qui liber æternam & immutabilem Dei electionem hominum ad vitam æternam denotat. Porro una est natura & ratio omnium hominum qui salvantur, & unus Deus qui salvat, & unus finis ultimus in quo salus posita est, & eadem omnibus propofita sunt media ad comparandam salutem: una denique, etiam confessione istorum, eademque ratio est omnium reprobatorum & damnandorum. Merito ergo illa sententia à plerisque Theologis improbat, &c.^m.

31. Quid ergo dicemus ad hæc? i. e. Adversus hæc? Nihilⁿ. Quid huic veritati opponi possit? Post enumerata electionis beneficia, certitudinem eorum deinceps confirmat variis erotematis, ostendens ea frustrari & irrita fieri nullo modo posse^p. [Sensus, q. d.] Cum tanta sit Dei pro suis electis cura^q, ut omnia ipsis cedant in bonum^r, & ut eos certo ad gloriam perducatur^t, quid dicemus inter passiones & adversitates huius seculi constituti, nisi quod sequitur^u? Describit hic & in seq. triumphum fidelium de omnibus tentationibus peccati & crucis, & confirmat *παρρησια* salutis & perseverantiam fidelium^v. [Sensus, q. d.] Cum hæc quæ enarravi talia sint^x, quid hæsitamus de gratia, aut trepidamus in adversis^y? quid restat, nisi ut tantis beneficiis commoti exclamemus, & de tanto Dei amore gloriemur^z? Magnifica conclusio totius disputationis^z. Al. Quid ex his inferimus? Nam *ἐξ αὐτῶν* apud Apostolum in præsentem etiam tempore poni supra notavimus. Tum *πρὸς ταῦτα* etiam Aristophani significat, propter hoc^a.

¶ Si (i. e. Cum, ut Gen. 28. 20^b. vel, Quia, ut in illo, Si Deus est animus, &c.^c. vel, Postquam, ut in illo Plauti Captivis, Jam ego revertar intus, si ex his, quæ volo, exquirero^d). Vel, Quandoquidem: assumit enim quod adfluxerat; Deus pro nobis Christianis est, quandoquidem omnia ad nos summis bonis ornandos dirigit^d. Non est hæc pura conditio, sed affirmatio quædam^e. Si hic non est dubitantis^f, sed ratiocinantis^g.) Deus pro nobis^h Sub. sit, Be. & sub. ut est, ut sit ellipsis assumptionis^h: vel, sub. stat, volens omnino implere in nobis æternum suum propositum salutis nostræⁱ. Si nos tales sumus. Loquitur in i. pers. plur. electos significans^k. Si Deus à nobis stat^l. ¶ Quis (scilicet hostium^m, hominum vel Dæmonumⁿ, tyrannorum, Regum, persecutorum^o.) contra nos?] Nempe prævaleat^p, vel salutem nostram impediatur^q. Nemo nobis nocere poterit^r, nec Satan, nec Mundus, nec nos ipsi propter Carnis reliquias, Rom. 7. 23^t.

32. Qui—proprio (i. e. naturali^t, unigenito^v, genito ab æterno^x, verò, ut dicitur 1 Joh. 5. 20^y. qui Deum Patrem vocavit proprium, Joh. 5. 18^z. quod Judæi de naturali paternitate & æqualitate rectè intelligebant. Hunc opponit filiis adoptivis^a.) filio suo non pepercit^b] Ut rebus charissimis parcere solemus^b, sed pro salute nostra impendit^c. Quod in Abrahamo signum fuerat amoris in Deum, Gen. 22. 12. id in Deo signum benevolentie adversus homines: in Græco *Γενέσθης, ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔθνεϊ*. ¶ Sed pro nobis omnibus (id est, pro omnibus hominibus. Idem sensus qui Rom. 5. 8^g. Sed non dicit absolute, pro omnibus, sed, pro nobis omnibus^f; nempe electis^g, Deum diligentibus, & vocatis secu idum

propositum^h; in quorum persona Paulum hæc dicere constatⁱ.) tradidit illum^j] Scil. in mortem^k. Si tanti fecit homines quovis, quanti facturus est homines sibi fideliter obsecutos? De verbo *παρρησια* vide Rom. 4. 25^l. ¶ Quomodo, &c. *Πῶς ἐξ ἑνὸς ἀγαπήσται;* ¶ Qui, vel Quomodo, non etiam cum eo (Christo^l.) omnia (i. e. omnes res creatas^m; *τὰ πάντα*, pro, *τὰ πάντα πάντα*, ut Matth. 6. 33. *δενικῶς* omnia scil. quæ digito monstrari, oculis videri, possunt. Seneca Epist. 17. sic inchoat, Projice ista omnia, si sapias, imò ut sapiasⁿ. Vel, omnia, quæ ad salutem sunt necessaria^o, aut utilia^p; cætera dona^q, fidem, aliæque quæ in Christo electis donantur^r; ipsam denique salutem & gloriam^t. Vel, omnia illa, nempe tum præsentis, tum futuræ, vitæ promissiones^t; bona jam enumerata, gratiæ & gloriæ^u; ac præ omnibus Divinæ tutelæ, opis ac providentiæ suæ, scutum^v.) nobis donabit^w Pi. vel, largietur^x V. vel, gratificabitur^y Be. Par. J. Cap. i. e. gratis donabit^z. Gratuitum ergo est, non debitum quod justificatorum operibus tribuitur^a. Opponitur hoc meritis humanis^b. Vel, donavit, Vulg. i. e. decrevit dare^c. Hinc constat, Christum à donis ipsis non separari, nec satis esse, eum pro nobis datum fuisse in mortem, nisi etiam nobis, jam crucifixus detur, i. e. per fidem applicetur^d. Argumentum est à minori affirmativè, Si quod minus videbatur faciendum, factum est pro nobis, ut scil. Deus Filium traderet; ergo etiam quod magis faciendum, &c.^e. Facilius est dare amicis factis quam adhuc hostibus; & facilius, omne aliud quam Filium^f.

33. Quis, &c. ? *Τὴς ἐν ἡμέραις, &c.*] Quis accusabit (vel, se se opponet, Tre. ex Sy. sim. Eth. vel, in jus vocabit, Pi. Vor. propriè, criminabitur, Pi. vel, intentabit crimina, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. accusationem instituet, V. sic E. Me. objectis criminibus^g; vel, reos aget peccati & mortis: q. d. Non desunt accusatores, Lex, Joh. 5. 45. conscientia propria: sed nihil proficiunt^h.) adversus electos Dei? Mo. Vulg. &c. i. e. adversus eos quos Deus maxime facit. Vide Mat. 3. 17. & 20. 16ⁱ. Vel, adversus eos quos Deus eligit^j, ad vitam æternam^k, volens omnino salvare^l. Quis eos criminis convinct^m? Nemo id fecerit nisi frustraⁿ. Si enim Deus eos eligit, vana est & falsa hominum criminatio, quod persecutores accusant Christianos, tanquam reos & criminosos, easque damnant, &c. Hoc, inquit, electis non nocebit, nec impedit eorum salutem^o. Propius munit Christianos adversus criminum judicia quæ ipsis innocentibus intentabantur. Quis accusabit, &c. i. e. Qui tandem sunt qui eos accusare audent? nempe homunciones. Simili sensu, Quid est, habemus Psal. 8. 4. & Quis ego, quæ mea vita, &c. pro, quantillus & quantilla, 1 Reg. 18. 18^p. ¶ Deus, &c. *Θεὸς ὁ δυνάστης*] Variè legunt. Quidam interrogativè^q. Deusne qui justificavit eos^r? q. d. Non q. [Alii affirmativè legunt,] Deus (sub. est, G. vel, is est, Be. Pi. sic Er. Camer.) qui justificat, G. E. Tol. Be. &c. i. e. à peccatis & ab intentata adversarii actione eos absolvit^s, eosque justos declarat ac pronunciat^t; eos pro justis habet, & illis peccata condonat^u. Justificatio enim hic, ut sæpe, opponitur condemnationi^v. Deus est qui eos pro justis, ut revera sunt, habet, & ut tales vult tractare. Vocent eos alii, quàm volent odiosissimis nominibus: Deo eorum innocentia perspecta ac grata est. Respicitur locus Jobi 34. 29. Ipso concedente pacem quis est qui condemnet^x? 34. Quis est qui condemnet?] i. e. Damnationis sententiam in eos ferat^y? q. d. Nemo^z. Judicia accusatione & damnatione perficiuntur: utraque hic excluditur^a. Qui tandem sunt qui eos damnant? Judices mortales & mali^b. ¶ Christus, &c.] Al. An Christus, &c. ? Q. in Camer. Sed enunciativè legendum^c, Christus (sub. is est, Be. Pi.) qui mortuus est, Be. Pi. G. J. Cap. sub. pro nobis, J. Cap. Christus adeo eos non accusabit^d, aut damnabit^e, ut pro eis mortuus sit, & resurrexerit, &c.^f. Duarum personarum antea meminerat, hic tertiam addit, Electos non accusabit aut damnabit Pater, qui Filio suo non pepercit; nec Spiritus Sanctus qui infirmitates adjuvat; nec Filius, qui tanta pro eis fecit & adhuc facit. Cum ergo tota Trinitas tueatur electos, nihil eis nocebit, aut eos à salute impedit^g. Christum opponere docet omnibus terroribus in Dei judicio; 1. Christi mortem, quæ peccata expiavit: 2. resurrectionem, quæ justitiam

justitiam peperit: 3. evectionem ad dextram Dei, quā Spiritum S. effudit: 4. intercessionem, quā meritum efficaciter applicat. Quatuor hisce gradibus totum redemptionis opus à Christo peractum docet. ¶ *Imò, &c.* *Μακάριος ὁ ἐκείνός ἐστι*. Imò verò (vel, Imò etiam, G.) qui etiam excitatus est, Pi. sic G. Be. sub. pro nobis, J. Cap. vel, nostri causā, G. & sub. ex mortuis, nempe ut sciremus illum nobis fore Judicem. Vide Rom. 4. 25. & Act. 17. v. 31. Illud, imò, auget orationem, q. d. Non minùs, imò magis adhuc, nobis nunc in gloria sua favet, quàm quando passibilis erat, &c. i. Excitatus est, propter justificationem nostri. Nihil enim nobis profuisset, si à morte absorptus esset. ¶ *Qui &* (sub. constitutus, J. Cap. vel, sub. *ἐκείνός ἐστι*) est ad dextram Dei Rex regum, Dominus dominantium. Id enim per dextram Dei significatur. Vide quæ ad Matth. 20. 21. n. Sensus, Summam in omnia potestatem & gloriam quietus possidet, velut secundus à Patre. Metaphora à Principibus qui honoratissimos à dextris collocant, &c. o. ¶ *Qui etiam interpellat* (vel, intercedit, J. Cap.) pro nobis. Sub. est. Is ipse qui nostri causā mortuus, qui nostri causā resuscitatus est, & ad dextram Patris confedit, is est qui nostras res Deo commendat: nam hoc sensu *ἐντυγχάνειν* & *ἐντάξειν* habuimus etiam in Maccabaicis. Pari sensu Christus dicitur *ἐντυγχάνειν* *τοῦ πατρὸς*, Heb. 7. 25. i. e. eorum qui ipsi confidunt res Deo commendare; Spiritum ipsis impetrare. Reges terreni Christianos damnant; Rex cœlestis adeo non damnat ut dignos censeat suo patrocinio. Qu. Quomodo Christus nunc interpellat, sive orat pro nobis? Resp. 1. Non preces fundendo, aut supplex se Patri prosternendo, ut imperitè docet Orig. idque, ut addit, non sine lacrymis: neque enim Christus amplius humiliatur, &c. i. Resp. 2. Apud Patrem, tanquam perpetuus advocatus & patronus noster, exhibendo se, & humanitatem pro nobis assumptam, & mysteria in ea celebrata; sua merita, suas passionēs, Patri ostendendo, utique cum deliderio salutis nostræ. Orat itaque Patrem, quod hæretici quidam [Protestantes intelligit,] ob invidiam intercessionis Sanctorum negant. Intercessio Christi 4 partibus declaratur; 1. apparitione pro nobis coram Deo, Heb. 9. 24: 2. vigore sacrificii sui, Heb. 10. 12, 14: 3. voluntate perpetuā, ut ob illud Pater electos recipiat in gratiam: 4. assensu Patris acquiescentis in Filii voluntate pro nobis. Interpellat pro nobis, h. e. suo favore & presidio nos perpetuo fovet. Confer Heb. 4. 14, &c. & 7. 25, &c. b.

35. Quis (i. e. Quæ creatura, quæ occasio, ergo cum Christus hæc omnia fecerit pro nobis, separabit nos à charitate Christi? Erga electos, in quorum persona hic, ut antè, loquitur. Interrogatio est vehementer negans. Stabilitatem ac immutabilitatem dilectionis Dei erga prædestinatos ex præcedentibus facile deducit. Dilectionem hic intelligit; vel, i. quæ electi diligunt Deum: ut sensus sit, Quis efficiet, nè Deum diligamus à quo tot ac tanta accepimus beneficia? Vel, 2. quā Deus electos diligit. Accommodatus hoc est ad mentem Pauli, ut ostendunt verba [tum, i. præcedentia,] quibus probare intendit, electis omnia cooperari in bonum, nihilque posse eis salutem eripere. Hoc ut probet, expendit magnitudinem amoris Dei erga nos ex beneficiis nobis impensis; qu. d. Quis efficere possit, ut Deus nos, quorum gratiā tam multa fecit, amare desinat? Tum, 2. sequentia, propter eum qui dilexit nos. Hunc sensum postulat & antithesis. Tentatio frequens est, Deus te affligit, ergo te non diligit. Imò, inquit fides, Deus me diligit æternā ac constanti dilectione, quantumvis affligat, &c. Adde quod comode dicitur aliquis, à se dilectum à suo amore separare, non item, ab amore quo alium diligit separari. *Ἀπὸ τοῦ Θεοῦ*, ut mox *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ*, est ea dilectio quā Deus se diligentes diligit. Vide supra v. 28. 32. & infra 37. 39. Est autem verbum *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* significanter positum: solet enim de Judaicis divitiis usurpari, Mat. 19. 6. Marc. 10. 9. Tis autem dicit, & respondet de rebus, quia etiam res *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* sūt. In his verbis *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* est 2. Charitatem Christi vocat, quā nos dilexit vel Christus, vel Deus in Christo: ut exponit v. ult. ¶ *Tribulatio*; ita Salv. in G. *ὀλίσ* Pressura, Tertul. in G. De hac voce &

sequente diximus Rom. 2. 9. b. Afflictio, Be. Pi. Me. In corpore & rebus externis. Quicquid nos premit, i. e. Me. vexat & molestat. ¶ *Angustia* Ita Er. P. Be. Mo. &c. Pi. vel in animo; vel certè rebus dubiis & perplexis, ubi consilium humanum deficit, ubi mala hominem ita circumstant, ut evadendi locum præripere videantur. P. *Στενοχωρία* Vexatio, Ca. Carcer, Sy. ¶ *Persecutio* Tyrannica hostium violentia, &c. i. *Διόνει* est, expellere, ut diximus ad Matth. 5. 10. Sic Christiani Claudianis temporibus unā cum Judæis pulsi Romā, teste Suetonio. ¶ *Fames*, &c. Quæ sæpe evenisse Christianis videmus, 2 Cor. 11. 26, 27. Confer Heb. 11. 37. ¶ *Gladus* i. e. Cades. Met. efficientis. Al. Gladium civilis potestatis intelligit, ut Rom. 13. 4. Nondum quidem ad mortem usque Romæ in Christianos sævitum fuerat: sed quod Jacobo evenerat in Judæa, Act. 12. 2. idem & alibi Christianis evenire poterat.

36. Sicut scriptum est. Supple, electos pati & passuros esse. Locus est Psal. 44. 23. Qui Psalmus tempore dispersionis Judaicæ conscriptus videtur, propheticus tamen est, & ad persecutionem primitivæ Ecclesiæ referendus. Sequitur Paulus Versionem Lxx. Rectè monent qui hæc legi volunt *ὡς παρὰ τὸν νόμον*. Obiter ostendit, etiam si ad sanguinem hostium sævitia perveniret, talem patientiam non carituram veteri exemplo. Insinuat consolationem justis afflictis. Si enim illi, ante Christum, tanta pro Deo passi sunt, nec illa omnia eos separarunt à charitate Dei, imò tunc magis à Deo diligebantur; ita nec nos separabunt, &c. ¶ *Propter te* Vel, *tui causā*, Be. Pi. Propter nominis tui confessionem & cultum: quia nolumus te abnegare. ¶ *Mortificamur* (vel, *Occidimur*, Be. Pi. G. &c. &c. Morti expositi sumus, sive periculis, nempe à persecutoribus, totā diē] Vel, *quotidie*, nempe nunc hic, nunc ille, de populo. ¶ *Sicut oves occisionis*, *τὸς σφαγῆς* Maclationis, i. e. maclandæ, vel maclationi destinatæ: ita nos pro libito & absque commiseratione ad supplicia trahunt. Vel, in hoc asservata ut maclentur, G. Genitivus est notans finem.

37. Sed (vel, Imò, Be. Pi. Tol. Respondet interrogatis. Tantum abest ut ista nos à Dei dilectione separent, ut dilectio Dei efficiat ut nos ea superamus. in his omnibus (scil. malis enumeratis, v. 35.) superamus, *ὑπερνικῶμεν* Amat Paulus verba componere cum *ἐσθ*, ut notavimus Rom. 5. 20. [Sic vertunt,] Superamus, Er. Ti. Mo. Exsuperamus, Ca. Plus, vel Amplius, quàm vincimus, sive victores sumus, Il. P. Be. Pi. G. Supervincimus, Er. Be. Pi. i. e. longè superiores sumus, facile vincimus, supra modum & egregiè vincimus, ita ut simus admirationi. Martyres enim sine ullo timore, imò cum gaudio, subibant tormenta, eaque ad se sponte accersebant. De Christianorum prompto in mortem animo locus est apud Marcum Antoninum, l. 11. Non modò tot malis non frangimur, aut animum despondemus, sed etiam in cruce gloriamur, & de ea triumphamus. Torti tortores vincebant atque fatigabant. ¶ *Propter eum qui dilexit nos* i. e. Vel Deum, vel Christum. Vide Rom. 5. 8. Gal. 2. 20. i. e. vel, i. pro ejus amore: vel, 2. propter ejus auxilium. Al. Per eum, &c. Be. Pi. Tol. E. &c. i. e. Non nostris, sed à Deo datis, viribus non nostris meritis, sed gratuita Dei dilectione, quæ efficit in nobis virtutem hæc omnia superandi.

38. Certus, &c. *Πέπεισμαι* Certus sum, Vulg. Rectè. Sic in Platonis Apologia, *πέπεισμαι ἐγὼ ἐμὸν*, &c. Certus sum, me sponte nemini fecisse injuriam. Sic Rom. 14. 14. *ἰδοὺ ἡ πέπεισμαι*. Alibi opinionem aut spem significat. Confido, Hi. in Er. Mihi persuasum est, Be. Pi. sic Val. Er. sine dubitatione, quia fides me ita docet. Vox hæc in Pauli Epistolis significat fixam & certam animi persuasionem de re quapiam: certam dico, vel, i. morali duntaxat certitudine, cui falsum subesse contingat, ut Rom. 15. 14. Phil. 1. 6. 2 Tim. 1. 5. Heb. 6. 9. de quo locum hunc accepisse videntur Græci tractatores dum cum de vehementi fiducia interpretantur. Vel, 2. de certitudine quæ fallere nequeat, ut Luc. 20. 6. Rom. 14. 14. 2 Tim. 1. 12. de qua & locum hunc Aug. & Latini accipiunt; q. d. Certā fide persuasum mihi habeo. Neque hoc favet hæreticis, quia loquitur in persona, non singulorum fidelium, sed electorum in genere. Al. Vox, *πέπεισμαι*, persuasionem.

¹ Per.
disp 28.
^m J. in
Cam.

ⁿ Cam.
^o Q. in
Cam.

^p Cam.

^q Par.

^r Be.

^t G.

^u Idem.

^v V.

^x Tol.

^y Chryf. in
Tol.

^z E.

^a E. Me.

^b Hi. in
Tol.

^c Pi.

^d Tol. ex
Hi. &
Chryf. &
Anselm.

^e Pi. Par.

^f Pi. E.

^g Q. in E.

^h sic Pi.

ⁱ Q. in E.

^j Tol. E.

^k G. Pi.

^l G.

^m Par.

ⁿ Me.

^o E.

^p G.

^q Pi.

^r Ec.

^s Par. sim.

^t Be.

^u V.

^v Ec.

^w E. ex

^x Aug. Me.

^y Ham.

^z Par.

^a Tol.

^b G.

^c Tol. ex
Oecum. sic

^d Me. T.

^e E.

^f G.

^g V.

^h Me.

ⁱ Q. in E.

^j E.

^k Par.

^l E.

^m Par.

ⁿ E.

^o Par.

suasione denotat, non certam & infallibilem, sed mo-
ralem & probabilem¹, live conjecturalem^m. Quam
refellit, quod hæc persuasio, 1. ab electione oritur,
v. 29, 33. 2. oritur à Spiritu Sancto, v. 26. 3. firmam
gignit consolationem, v. 31. Quare persuasio hæc certa
est & indubitata, non conjecturalis duntaxatⁿ. At Pau-
lus hoc novit ex singulari revelatione^o. Resp. Imò
non loquitur de se tantum, sed de fidelibus omnibus,
quia dicit, *nos*, ver. 35 P. Certitudo hæc oritur, 1. ex
promissione Dei infallibili: 2. ex immutabili Dei pro-
posito: 3. ex Christi dilectione, morte, interpellatio-
ne, &c: 4. ex interna persuasionem Spiritus Sancti^q. Vox,
πνευμα, indicat unde hæc manat fiducia, nempe ex
Verbi prædicatione efficaci, 1 Cor. 2. 12^r. ¶ *Neque*
mors, (i. e. metus mortis^t), *neque vita*] i. e. Spes vi-
tæ^u. Neque post hanc vitam, neque in hac vita, separa-
bimur à dilectione Dei erga nos^v: quæ, live vivimus,
live moriamur, perseverat; nec est sicut humana dilectio,
quæ vivos diligunt homines, mortuorum autem obli-
viscentur^x. *Mors & vita*, vel, 1. æterna. Dictum per
exaggerationem; q. d. Si quis illam aut vitam promit-
teret, aut mortem minaretur^y. Sed hoc nullus adver-
sarius facere potest efficaciter. Nec agitur h. l. de re im-
possibili, sed de tentationibus quæ solent electis obve-
nire. Vel, 2. temporalis^z, q. d. Neque mors à perse-
cutore intentata, neque vita promissa^a. ¶ *Neque*
angeli, (creaturæ omnium potentissimæ^b. *Angeli*, vel, 1.
boni^c: si id vellent aut conarentur^d. Dictum ex hy-
pothesi^e, ut Gal. 1. 8^f. Vel, 2. mali, live Dæmones^g:
qui *Angeli Satane* dicuntur, 2 Cor. 12. 7^h. qui id co-
nantur, 1 Pet. 5. 8ⁱ.) *neque principatus, neque virtutes*]
Vel, *potestates*, Er. Mo. Be. V. &c. i. e. nulla vis angelica;
hæc enim his nominibus exprimitur^k. Sub his tribus
Angelorum ordinibus cæteros omnes intelligit^l. Sunt
Angeli majores in regno Satane qui appellantur & *ἀρχαὶ*
& *ἐξουσίαι*, Eph. 6. 12. *ἀρχαὶ, ἐξουσίαι, δυνάμεις*, 1 Cor. 15. 24.
Sicut etiam inter Angelos lucis eminentiores paribus vo-
cabulis appellantur, Eph. 1. 21. Col. 1. 16. Verè autem
diximus nomina hæc sumpta ex Imperio Persico, sub
quo olim Hebræi. Nam *ἀρχαὶ* sunt *רַבְרָבִּי*, Dan. 5. 2.
δυνάμεις *שָׁרִי*, Esth. 2. 18. sicut *ἐξουσίαι*, *שְׁלֵטָנִי*, à *שָׁלַט*,
quod *ἐξουσία* Chaldaïs, unde multa sumpserunt Persæ:
ut ad Estherem & ad Esdram ostendimus. Sic *ἀρχαὶ*, live
ἀρχιερεῖς, sunt *רַב־אֵשֶׁת*, Job. 12. 24. & 39. 25. & apud
Ezechielem & Esdram: *אַרְבַּע מֵאוֹת*, live *אַרְבַּע מֵאוֹת*,
Dan. 11. 4, 5. Est autem omnium populorum Orienta-
lium abstracta usurpare pro concretis^m. Angeli vo-
cantur *principatus*, quia præficiuntur imperiis, ad illa
tuenda aut oppugnanda; *virtutes*, ob robur, &cⁿ. His
vöcibus Paulus declarare solet naturam spirituum, tum
bonorum, ut Eph. c. 1. v. 21. & Col. 1. 19. tum ma-
lorum, ut Eph. 6. 12. Col. 2. 15°. Al. Per *principatus*
& *potestates* intelligit imperia, potentiam, tyrannidem
universi mundi P. qu. d. Neque Principes, neque ulli
Magistratus^q. *Principatus* pro Principibus, &c. more
Hebræo^r. ¶ *Neque*, &c. *ὅτι ἐπεὶ τοῦτο, &c.*] *Neque*
instantia (i. e. præsentia^t, sub. mala, V.) *neque futura*]
i. e. Nulli eventus intermedii^u. Tempus, quod omnia
consumit, nihil efficiet in hoc^v. Nec *quæ nunc sentimus*
mala, nec si *quæ graviora imminet*: ut certè imminabant
tormenta exquisitissima, cruces, cutis detractiones, vi-
vicomburia^x.
39. *Neque*, &c. *ὅτι ἡ ψαυα, ἢ τὸ βῆθος*] *Neque alti-*
tudo, vel *sublimitas*, (vel, 1. prosperitas^y, ea ex qua
quis minaretur præcipitium, ut Luc. 4. 29^z. spes ho-
norum: *ψαυα* pro *honoribus* habes in Græco, Job. 24.
v. 24^a. Vel, 2. ulla vis è cælo, ut grando, tonitru, &c^b.)
neque profunditas, Er. Ti. Il. Tre. P. sic Be. Pi. &c. id est,
vel, 1. adversitas^c, live miseria^d, in qua quis mina-
retur demerfionem^e; metus ignominie. Merito postre-
mo loco hæc posuit, quibus succumbunt sæpe etiam qui
mortem contemnunt^f. Vel, 2. pericula quæ in mari ori-
ri solent^g. [Sensus, q. d.] Nec cæli, nec inferi^h. Nihil
eorum quæ in cælo sunt sursum, aut in terra deorsumⁱ.
Nihil sublime, aut abjectum in hoc sæculo^k. Non om-
nia elementa, superna & inferna^l. ¶ *Neque*, &c.
ὅτι οὐκ ἔστιν ἕτερον] *Neque alia res ulla creata*, Be. Pi.
sic G. i. e. quicquid aliud dici possit^m, quicquid extra
Deum est, quod possit videri terribileⁿ. Etiam quæ

substantiæ non sunt dicuntur *ἐτερον*. Vide Sirach. 11. 16.
& 39. 26°. ¶ *Poterit nos separare à charitate Dei*]

Vel, 1. quæ nos diligimus Deum^p: vel potius, 2. quæ
Deus nos diligit^q, ut supra 35^r. ubi loquitur de *Christi*
in nos amore: hic addit & *Dei in nos amorem, quem nobis*
conciliavit Christus^t. Dubitari poterat nè hæc [præ-
dicta] amorem Dei à nobis averterent, aut potentiora
essent ad nos perdendos quàm Deus suo amore ad nos
tuendos^u. At, inquit, tam potens est & efficax, tam
certa & immutabilis, Dei erga suos dilectio, ut nihil
nos ab ea divellere possit, faciendo ut ille nos desinat
amare; aut certè, ut illius amor suo frustretur effectu,
i. e. nostrâ salute. Hinc exurgit certissimum dogma,
neminem electorum posse perire^v. Attingit impiorum
opinionem qui censent nos divelli à Deo afflictionibus^x.
¶ *Quæ est in Christo, &c.*] Vel per, aut propter, *Chri-*
stum, V. Me. &c. tanquam mediatorem & propitiatorem
nostrum, quî nobis amorem Dei conciliavit^y: vel,
quam exhibuit & maximè declaravit per Christum
tradendo eum morti, &c^z. Causam notat immutabili-
tatis amoris Dei, quia fundatus est in Christo, h. e. in
infinito Christi merito, & omnipotente efficacia^t. Ha-
ctenus de instrumentalibus fidei effectis^a, justificatione,
sanctificatione^b, perseverantia & glorificatione, disse-
ruit. Deinceps agit de causis fidei superioribus, bene-
placito Dei, electione & vocatione gratuita, quæ sum-
matim proposuit cap. 8. 28, 29, 30. & porro ad cap. 12.
exponit & confirmat^c. Hinc ad cap. 12. disputat de
prædestinatione^d. Hoc cap. & 10. & 11. differit de
electione & vocatione Gentium, & reiectione live re-
probatione Judæorum^e, deque utriusque causis^f; ut
scandalum incredulitatis Judæorum (quibus Christus
promissus erat) tolleretur^g. De prædestinatione hic agi-
tur^h, ut omnes Interpretes consentiunt^t. Accedit au-
tem ad hanc doctrinam per tacitam prolepsinⁱ. Objici
poterat, Si doctrina tua de justitia & salute per fidem
in Christum vera esset^k, approbaretur à gente Judaica;
quippe quæ tunc erat populus Dei. At Judæi eam im-
probant & damnant^l: falsa igitur est: alioquin populus
Judaicus rejectus est à salute, atque ita excidit Dei pro-
missio^m. Cùm dixisset & magnis argumentis evicisset
Apostolus, neminem Deo ita placere ut ei summum bo-
num dare velit nisi qui Spiritu Dei donatus sit, hunc au-
tem Spiritum non dare Deum nisi justificatis, i. e. corde
mundatis, quod hoc quidem tempore nemini contingere
potest nisi per fidem in Jesum Christum, quod manife-
stum erat ex ipsis conspicuis Spiritus donis quæ non con-
tingebant nisi in Christum credentibus; videbat facile
collecturos Judæos quod hinc sequebatur, nempe po-
pulum Judaicum consideratum *ἐν τῷ πλῑ* non ultra esse
populum Dei, sed populum Dei esse Ecclesiam Chri-
stianam constantem maximâ sui parte non ex Judæis,
sed ex alienigenis qui idololatræ fuissent. Quorum
utrumque vehementer pugnabat cum iis opinionibus
quas Judæi ex Magistris suis hauserant, Posteris Abra-
hami, Isaaci, & Jacobi, semper præcipuo apud Deum
loco fore, & quamvis multa delinquerent, Deum ista
condonaturum, tum ob majorum virtutes, tum ob pro-
fessionem veræ Religionis. His responsurus parat osten-
dere, Deum nunquam ita se adstrinxisse posteris Patri-
archarum ut non libertatem sibi retineret puniendi con-
tumaces, & aliis, quamvis fontibus, ignoscendi ac bene-
faciendi; idque figuris etiam quibusdam antiquis, ac
præterea exemplis dictisque, significatum: Quidquid
Deum facere appareat, quale hoc est de donis Spiritus
collatis in Ecclesiam, ablatis verò à multitudine Judæo-
rum, id pro recto habendum, magnæque esse temerita-
tis contra id disputare: Beneficiorum suorum, & mise-
rationis, rationes Deum debere nemini. His præfatio-
nibus cùm audaciam contudisset, ostendit deinde non
potuisse à Deo ullam iniri viam quæ aut ipsi esset glo-
riosior, aut humano generi utilior. Est autem tota
tractatio, quæ in tria, quæ nunc sequentur, capita di-
visa est, obscurior, non modò ob causas toti huic Epi-
stolæ communes, de quibus in Prolegomenis ad hanc
Epistolam egimus; verumetiam quia miris modis
æquum se præbens Judæis & Gentibus, amaris dulcia,
dulcibus amara, miscet, & ab his ad illa, ab illis ad hæc,
inobservatos facit transitus, ac sæpe amat plus innuere
quàm

quàm dicere. Justificationem per fidem gratuitam esse ostendit, quia fides non est ex nobis, sed ex gratuita electione Dei. Dixerat jam, electos à dilectione Dei non posse separari. Obijci poterat, Judæos, populum Dei, esse à Dei dilectione separatos atque rejectos, &c. 9.

CAP. IX.

1. **V**eritatem dico] In hoc quod subjungo, de dolore meo. ¶ In, &c. Ev. Xpist. Id est, in me Christus bene amet. Per Christum, Be. Pi. &c. Jurantis formula, in qua, in, sæpe adhibetur, ut Gen. 22. 16. Sic Jer. 5. 7. jurabant in nris. — O. 15. Dan. 12. 7. juravit in nris. &c. Eph. c. 4. v. 17. testor in vobis. 1 Tim. 5. 21. ubi Deum simul & Christum testes advocat. [Ita hic,] Testor Christum. Vel, in Christo, i. e. secundum Christum, ita scilicet ut eum facere par est qui Christum reveretur: vel, per Christum, i. e. Spiritu Christi linguam meam moderante, ut verum certissime loquar. Cum in Christo sim, ut verax est ille, sic ego quoque verè vobis dico. Jusjurandum adhibet per Christum, quod non minoris haberi debet in Novo Fœdere quàm juramenta in Veteri Fœdere per Deum facta, quia Deus omnem jam potestatem Ecclesiæ regendæ ac tuendæ Christo tradidit. Utitur profectione sancta & gravi, qualis in S. S. non legitur; nec temere, sed necessitate adductus. Sciebat se Judæis invisum, quasi ex levitate defecisset à Mose ad Christum, & ex malevolentia Judæis insultare, Romanis adulari, voluisset. Quia sæpe malè tractatus à Judæis, contra in summo honore habitus apud Christianos & Gentibus vocatos, credi poterat aut infensus illis, aut in hos propensior, suspicionem hanc longè à se amolitur, & mirabilem suam dilectionem erga Judæos confirmat, tum quia difficile credebatur, tum præcipue propter doctrinam tradendam, quæ Judæis odiosa, Gentibus creditu facilis, erat. Conciliat ergo fidem sibi & doctrinæ suæ, ostendens se non in ipsos odio aut invidia, sed ex zelo veritatis, loqui, &c. ¶ Non mentior] Non loquor in gratiam, ut aretalogi solent: rem veram sincere & ex animo loquor: & veritas est in verbis & sinceritas in mente mea. Potest enim quis mentiri verum dicens, quod scilicet putat falsum esse. Hebraismus est ad majorem veritatis confirmationem: quo quod affirmativè dictum negativè repetitur, ut 1 Sam. 3. 18. Indicavit & non abscondit: Joh. 1. 20. Confessus est, & non negavit. Sic Lysias, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια ἵνα ἴδῃτε καὶ ἀκούσῃτε. ¶ Testimonium, &c. Συμμετρίως, &c. Idem est quod ὁμολογία, ut diximus Rom. 2. 15. & 8. 16. Contestificante (vel, Attestante simul, Be. Pi. E.) mihi conscientia mea, E. &c. Non aliter quàm sentio loquor: testem mihi adduco conscientiam meam. Dicit vulgò solet, Conscientia mille testes. Aut conscientia testimonium intelligitur aliis testimoniis accedere, aut juxta vulgatam loquendi formam Conscientia persona affingitur, veluti cum alloquimur animum nostrum, vel cum animo rixari dicimur. ¶ In Spiritu Sancto] Quem ejusdem conscientia meæ testem facio: ut tres hic sint veritatis testes, Christus, Conscientia, Spiritus. Spiritus S. munus & prærogativa est, ut puritatem ac sinceritatem in corde efficere, ita & secreta cordis nosse. Vide Act. 5. 3. 1 Cor. 2. 10, 11. Al. Spiritu S. duce ac moderatore: à quo informata conscientia mea non errat. [quod d.] Non illa Gentium conscientia, quæ ipsas modò accusat, modò excusat, sed conscientia quæ est in Spiritu Sancto, i. e. per Spiritum Sanctum regitur. 2. Quoniam (vel, Quod: non enim causam, sed declarationem, significat; q. d. Hoc est quod juro.) tristitia mihi magna est] Scilicet ob incredulitatem, & reprobationem Judæorum à justitia & salute: quod Judæorum maximi & plurimi erant extra statum veræ justitiæ & Divini Spiritus ac salutis æternæ. Hanc autem causam artificiosè nondum exprimit, tum quia præsummo mœrore horrebat eam nominare; tum quia nimis invisum esset; tum ut fidem sibi prius conciliaret, seque ab omni invidia expurgaret. ¶ Et, &c. καὶ ἀδιάλειπτον, &c.] Et continuus (vel, incessabilis, E.

irremissus, Par.) dolor. (Non dolor est non vulgaris, sed qualis parturientium.) cordi meo, Tol. ex Vulg. q. d. dolor & acutissimus & periculosissimus. Ingens dolor cor, sedem vitæ & affectuum, comprimit & sæpe enecat. Tanta animi tristitia erat, ut ad corpus usque & cor se diffunderet.

3. Optabam, &c. ὥρηναι ἵνα εἶπα ἀπαθεία ἢ ἀποτίμω. ¶ Optabam (vel, Opto, V. Optarem, vel Optarim, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. Ca. E. Imperfectum pro Optativo, quod frequens Græcis, sive addito, sive non addito, ut Act. 25. 22. ὥρηναι est præter. imperf. sed ponitur pro verbo Potentiali, pro ὥρηναι ἂν m. Ellipsis obsequens, quia durè sonaret ὥρηναι ἂν ἵνα. Frequens hæc ellipsis, ut Act. 25. 22. ὥρηναι, pro, βολέμεναι ἂν & 1 Cor. 2. 8. & 2 Cor. 11. 1. ὥρηναι ἂν ἵνα, utinam sustinebatis, pro, sustineretis: & in Aristoph. ἰδὼν ἐπειδοῦναι, scilicet ἂν, i. e. crederem: & 2 Par. 19. 2. ὥρηναι ἂν ἵνα (pro ἐγὼ εἶπα ἂν) — ὥρηναι ἂν, &c. 9.) enim ego ipse (Emphasin habet, q. d. Ego qui hæc malè ominata de illis cogar dicere.) anathema (vel, meipsum infelicitè alienatum, Ca.) esse à Christo, Mo. Er. Il. Ti. vel, separatam à Christo, P. Be. Pi. Vor. i. e. à communione Christi, & Ecclesiæ, quæ Christus vocatur, 1 Cor. 12. 12. Gal. 3. 27. sicut mos erat apud Hebræos uxores vocari de mariti nomine, Esa. 4. 1. & qui à corpore Christi exciditur, à Christo quoque exciditur. Vel, à Christo perdi, ut me detestetur & execretur Christus, ut rejici solent anathemata: ut à Christo anathemate percutiar. ¶ At hic non denotat terminum & separationem, sed efficientem causam. Christum indicat Deum se, à quo solo est anathema, in cujus conjunctione benedictio, separatione maledictio, æterna consistit. Ἀνάθεμα, pro ἀναδεδωκεν, quomodo 1 Cor. 12. 3. & 16. 22. Gal. 1. 8, 9. ex Hebræo אָנָה, aut אָנָה, quod hic habet Syrus. Sic גֵּרָוּ, deportatio, pro deportatis ponitur. Ἀνάθεμα, vel ἀναδεδωκεν, (quæ idem sunt ex communi usu, quanquam aliqui distinguunt.) proculdubio est Hebræorum אָנָה: quod tria significat, 1. Rem interdictam & proscriptionem, cujus usus tibi est prohibitus & illicitus; 2. Proscriptionem ex Ecclesia, &c.; 3. Per metonymiam, ipsas personas sic proscriptas ac prohibitas, ut hoc loco. Anathemata dicuntur res Diis dicatæ & in hoc sepositæ; res ab usu hominum separatæ, non tanquam sacræ, ut oblationes honoris causâ sic dicatæ; sed tanquam execrabiles & prorsus exterminandæ, ut Jericho, Jos. 6. aliæque urbes, Num. 21. Quærendum, quo pacto hoc Paulus sibi optat, cum nemini licitum sit vel le suam separationem à Deo, aut unum peccatum admittere; nec ordo charitatis patiatur, ut quis suam salutem postponat salutem aliorum. Resp. 1. Respicit tempus ante conversionem. q. d. Ego, qui nunc sum Apostolus, &c. optabam olim, cum Judæus essem, anathema esse, &c. i. e. ita esse à Christo alienum & separatam, ut à Christianis velut maledictum & execratio haberi vellem, tanquam insignis persecutor, &c. Si ergo tunc sollicitus eram pro salute Judæorum, profectò credendum est, me nunc sollicitiorem esse & ex corde dolere, quando, veritate detectâ, eos video errare & perire. [Aliis non placet:] 1. Id temere jurasset, cum per se constaret qualis olim fuisset. 2. Sic nihil mirum aut eximium vel singulare dixisset, quod scilicet Judæus abhorreret à Christo. 3. Præsentem affectum erga Judæos non bene probaret ex affectu pristino: cum ex amico Judæorum hostis jam factus esset. Resp. 2. Sensus, q. d. Optarem corpore perire, ut Judæi salvarentur. Si gentis meæ reprobationem exitio meo redimere possem, optarem anathema esse. Ἀναδεδωκεν Græci vocabant homines scelestissimos, qui, ingruente lucis aut calamitate, ad Urbis lustrationem Diis manibus & inferis mactabantur, ut eos placarent, &c. Anathema ergo h. l. significat destructionem sive occisionem corporalem, quâ quis, tanquam execratus, de vita hominumque societate exterminatur. Eo certè sensu אָנָה, sive ἀνάθεμα, sæpe sumitur, ut Num. 21. 2. Jos. 6. 17. Mal. 4. 6. 1 Cor. 16. 22. Gal. 1. 8, 9. [Aliis non placet.] 1. Anathema de morte secunda exponitur Mal. 4. ult. 2. Multum obliat illud, à Christo, quod sic planè vacat, nec ad istum sensum pertinet. Neque Paulum mors corporis separasset à Christi gratia & gloria. Imò qui mar-

tyrium subit pro fratribus, Christo magis conjungitur i. Sed illud, à Christo, exponi posset, vel, propter Christum, five amorem Christi; vel ut causam notet efficientem, q. d. optarem me à Christo occidi, si hoc Judæis prodesset. 3. Tum dixisset, *opto*, quia affectus hic præsens erat, necdum in eo refrixerat k. 4. Nihil magnum esset & singulare, quod paratus esset mori pro Judæis l. Sed contrarium apparet ex Rom. 8. 32. Joan. 10. 11. & 15. 13. Mihi ergo videtur hæc interpretatio admodum probabilis, & Scripturæ S. congruens, nec irrisione contemptuque digna, ut Chrysostomo visum est m. Resp. 3. [Sensus est, q. d.] Velim non modò carere honore Apostolatûs, verumetiam contemptissimus esse inter Christianos, quales sunt qui excommunicati sunt n. *Optarem anathema esse*, i. e. excommunicatus esse o, ad verb. *excommunicatio esse*. Sic *captivitas*, *circumcisio*, &c. pro captivis, circumcisis, &c. p. Sic *ἀνάθημα* sumitur 1 Cor. 16. 22. Gal. 1. 8, 9. q. d. Optarem excindi ex Ecclesia ejusque privilegiis, &c. Adde quod excommunicationem eâ ætate sequebatur *traditio Satanae*, idque *in exitium carnis*, 1 Cor. 5. 5. i. e. in gravissimas calamitates, morbos, &c. Ità h. l. includeret mala omnia temporalia quæ lubens tulisset eorum bono. Colligitur hic sensus ex collatione loci in Ignatio, *Κλάσις τοῦ διαβόλου*, &c. *Pena Diaboli* (quæ certè non intelligit poenam inferni, quæ ad Christum comparandum non potest ordinari; sed gravissima tormenta hujus vitæ) *mibi superveniat, modo Christum consequar* q. Resp. 4. [Sensus, q. d.] Optarim rejectus esse à Deo, & exitio sempiterno destinatus r. *Anathema esse à Christo*, i. e. prohibitus esse communione Christi, proscribitus & exul ab ipsius Ecclesia; denique interdictus omni beneficiorum ejus usu s. in æternum à Christo separari t, five, alienus esse t, non quidem à charitate & gratia Christi v, sed ab ejus persona x, consortio, adoptione y, beatitudine & gloria z, cum Christo in cœlis a, ac cæteris de quibus egerat cap. præced. tanquam ad Christum non omnino pertinens; q. d. Quamvis tanta cum Christo & in Christo bona expectemus, quanta commemoravi, illis tamen omnibus privari vellem b, & solus perire, quam ut Judæi perirent & propterea blasphemaretur Deus, quia eos repudiaverat qui hactenus eum coluerant, & quibus promissa facta sunt. Nam propter Deum potius quam propter Judæos hoc optat c. Majori autem Christo gloriæ futurum sciebat totius gentis quam sui solius salutem d. Paulus hominum charitatem cum gloria Dei conjungit. Judæos respexit ut munitos fœdere Dei perpetuo, Psal. 72. 7. quo irritato factò, labasceret in mundo fides & veritas Dei e. [Aliis neque hæc sententia placet.] 1. Hoc optat *pro fratribus*, non *pro gloria Dei*. 2. Ità dixisset potius, *anathema esse à Deo*, quam *à Christo*. 3. Nemo tenetur eligere æternam poenam potius quam ut alii peccent & Deum offendant f. Mirum hoc est votum, sed non absolute hoc dixit, tanquam possibile esset; sed per hypothesin & sub conditione quadam g, nempe voluntatis Dei h; si fieri posset i, ac deberet k, aut liceret l, per Legem & justitiam Dei m, vel, salvâ pietate n. Votum hoc conditionale erat, quale illud Christi, Matt. 26. 39. *Si possibile est, transeat*, &c. Nôrat ibi Christus, hic Paulus, ista fieri non potuisse, tamen uterque vehementiam affectûs sui sic testatam fecit o. Qu. An licitum fuit hoc desiderium? Resp. Si in Deo, & non extra Deum, diligimus, nunquam erit nimis noster amor. Talis verò fuit iste Pauli, ut notatum p. Locutio hæc hyperbolica est, qualis illa Moïsi Exod. c. 32. v. 32 q. [de quo voto vide Synopsin nostram, & quæ hic Per. & Wil. &c.] ¶ *Pro fratribus meis* i. e. Eorum causâ, & loco ac vice, ut me pereunte ipsi ferventur r; vel, duminodo lucrificiam eos t; vel, si eâ ratione illos ad justitiam veram, & ad æternam salutem, possem perducere. Adeo illis malè non volo, quippe sanguinis vinculo mihi conjunctis u. ¶ *Cognatis meis secundum carnem* v, i. e. Sanguinis conjunctionem v, ejusdem generis mecum, nempe Israelitæ x. Carnalem cognationem opponit spirituali credentium y. Innuit, eos secundum aliquid nondum esse fratres z; scil. agnitione & fide Christi a. Illud, *καὶ οὕτως*, limitat diversas, non naturas, ut v. 5. & Rom. 1. 3. sed *ἀσέβειας*, Judæorum & Pauli b. Pertinet hoc ad naturalem affectum, qui per charitatem & gratiam non destruitur, sed perficitur. In

ipsa charitate ordo est: non est æqualiter miserendum: conversioni parentum magis incumbere tenemur quam externorum, 1 Tim. 5. 8 c.

4. *Qui sunt* (Accumulat causas, cur eos dilexerit & de eis doleat d.) *Israelitæ* j. Nomen honorificum erat k, ut patet ex 2 Cor. 11. 22. f. orti ex Israele g, posteritas Jacobi, cui à Deo *Israelis* nomen datum est h, honoris causâ i, & ad significationem insignem k. ¶ *Quorum*, &c. *ὅτι ἡ υἰοθεσία* l. *Quorum est adoptio*. Non æterna l, aut ea de qua dictum cap. præced. m, quæ electorum propria est, Eph. 1. 5 n. hanc enim Judæis reprobis tribuit o; sed externa p, dignitas fœderalis populi Dei q. Quos Deus adoptavit in filios, Exod. 4. 22 r. Jer. 31. 9, 20 t. Matt. 15. 26 t. & in peculium sibi, præteritis aliis Gentibus v. Vocantur *Israelitæ filii Dei*, Exod. 4. 22. Deuter. 14. 1. nempe ob beneficia hujus vitæ quæ Deus eis indulerat, non ob promissa vitæ æternæ, ut Christiani x. ¶ *Et gloria* y, i. e. Vel, 1. Arca fœderis y: quæ 17, 1 Par. 16. 27. 2 Par. 6. 41. Psalm. 63. 2. & 78. 61. quod verti solet *ἰσὺς, δαυαμὺς, δέξα* quanquam propriè *δέξα* est, *כְּבוֹד*, *majestas* Dei apud Arcam relucens, 1 Sam. 4. 21, 22. dicto Psal. 63 z. Arca dicitur *gloria*, & *gloria Domini*, 1 Sam. 4. 21 a. Psal. 26. 8 b. per Metonymiam c, quia ibi Deus quasi residebat d, super Cherubim gloriæ, ut dicuntur Heb. 9. 5 *. Ibi Deus præsens erat, sicut in monte Sinai, nempe per apparitionem Angelorum, quæ in N. T. dici solet *gloria*, ut apparet ex collat. Esa. 6. 1. & Joh. 12. 41. &c. f. [de quo antè non semel dictum.] Sed hic sensus contractior est g. Vel, 2. *שְׁכִינָה*, quæ erat *majestas Dei* quâ habitabat in Templo, vel habitatio Dei super Arcam h. *δέξα* hic notat externa præsentia Divinæ in Arca & Templo symbola, Nubem putà, 1 Reg. 8. 10. (dictam *gloriam Domini*, v. 11.) & 2 Chron. 6. 1. item *כֹּוֹל קוֹל*, Vocem cœlestem de medio Cherubin, Num. 7. 89 i. Sed sub Templo secundo defuerunt Arca & *שְׁכִינָה*, ut fatentur Hebræi k. Vel, 3. Consortium Divinitatis, de quo Deuter. 4. 7 l. Vel, 4. Honor quo Deus illos præ cæteris Gentibus prosecutus est m, dignitas & excellentia hujus populi n, ob Legem, Psal. 147. ult. promissiones & protectionem singularem o, & tot alia gloriosa beneficia, ac miracula p; & respicitur fortassis præcipuè Circumcisio quæ fuit ipsorum gloria: unde dicunt, *Magna est Circumcisio, quæ equiparari potest omnibus præceptis*: & alibi, *Nisi fuisset Circumcisio, non constitissent calum & terra* q. ¶ *Et, &c. καὶ διαθήκην* r. *Et testamentum*, Vulg. Ti. sic Æth. i. e. fœdus seu pactum quod Deus cum illis iniit, Exod. 24 r. *Et testamentum*, Er. 11. Mo. Ca. Ar. V. vel, *pacta*, five *fœdera*, P. Be. Pi. Tre. Ac Circumcisio *fœdus* vocatur, Act. 7. 8. quia erat *signum fœderis*, adeoque magna gloriæ materia: quam obrem fortassis Apostolus hic *δέξα* & *διαθήκην* conjunxit, Qu. Cur plur. num. *διαθήκην* dixit t? Resp. Quia respicit, vel, 1. fœdus cum Abrahamo initum, deinde cum posteris repetitum u. Non placet; 1. quia fœdus unum erat, licet sæpe repetitum: 2. quia hoc *promissionis* nomine sequitur v. Vel, 2. pacta particularia cum Patribus inita, de terra promissionis, prosperitate, sacerdotio & regno x. Vel, 3. circumcisionem & asperionem sanguinis, quæ & ipso *fœderis* vocabulo appellantur, Gen. 17. 10. Exod. 24. 8 y. Vel, 4. fœdus legale & typicum z, Vel, 5. duas *tabulas fœderis* a, ut vocantur Hebræis b, Deut. 9. 11, 15. Heb. 9. 4 c. dictas *fœdera* per Metonymiam d; vel, verba fœderis scripta in duabus Tabulis, Exod. 34. 28 *. Legem moralem intelligit, ut in seq. judicalem & ceremonialem f. Vel, 6. duo Testamentum, Vetus & Novum h, Operum & Gratia, Servitutis & Libertatis i, de quibus Jer. 31. 33. Heb. 8. 8, &c. k. & Gal. 4. 24 l. unde hunc locum explico. Ibi ait, *hæc sunt duo fœdera m*. Non placet; quia Novum Testamentum non pertinet ad Judæos, sed ad semen spirituale Abraham n. Verum, etli ratione veritatis ac complementi illud ad tempora Christi propriè pertinuit, ratione tamen institutionis ambo ad Patrum tempora sunt referenda; alterum enim in Agare, alterum in Sara, fuit adumbratum, & jam tum Ismael sub uno fuit, Isaac sub altero. Imò Fœdus Gratia ad Judæos primò pertinebat, & cum *domo Israel* pangi dicitur, Jer. 31. 32, 33. quorum proinde conversionem Apostolus ex eo loco infert Rom. 11. 27. & ab illis ad Gentes dimanabat, neque ad Gentes

tes pertinet, nisi quatenus Judæorum olea sunt infusi.
 ¶ Et, &c. Καὶ ἡ νομοθεσία] Et legislatio, Vulg. vel, legis constitutio, Er. P. Be. Pi. Quod non activè intelligunt, quasi eorum fuerit Legem ferre; sed passivè, quod ad eos Lex pertineret. Vel, lex, ut Syrus reddit: non malè, sic enim vox usurpatur 2 Macc. 6. 23. Lex, nempe Mo-
 f. Idem.
 a Be. Tol.
 Pi.
 G.
 E.
 Me. ex E.
 sim. T. Par.
 E. fin.
 Par.
 Par.
 Di.
 T. sic V.
 Pi. &c.
 V.
 Pi.
 E.
 G.
 T.
 E. Me.
 sim. E. Pi.
 Er. Tol.
 Par.
 Di.
 G.
 Di.
 Par. sim.
 Tol.
 T. Me.
 Me.
 Par.
 E.
 V. Par.
 E. &c.
 G. sim.
 Tol.
 V. G. E.
 &c.
 G.
 Par. sim.
 E. Me.
 Par.
 E. sic
 Par.
 Par.
 E.
 Com.
 Pi.
 Par.
 Vor. sic
 Tol. &c.
 Vor.
 G.
 G. Vor.
 Tol. ex
 Tertul.
 Hil. Athan.
 &c.
 ar. sim.
 Er.
 Er. sim.
 Fe. Par.
 Er.
 Camer.
 sic Be.
 G.

¶ Et, &c. Καὶ ἡ νομοθεσία] Et legislatio, Vulg. vel, legis constitutio, Er. P. Be. Pi. Quod non activè intelligunt, quasi eorum fuerit Legem ferre; sed passivè, quod ad eos Lex pertineret. Vel, lex, ut Syrus reddit: non malè, sic enim vox usurpatur 2 Macc. 6. 23. Lex, nempe Mo-
 f. Idem.
 a Be. Tol.
 Pi.
 G.
 E.
 Me. ex E.
 sim. T. Par.
 E. fin.
 Par.
 Par.
 Di.
 T. sic V.
 Pi. &c.
 V.
 Pi.
 E.
 G.
 T.
 E. Me.
 sim. E. Pi.
 Er. Tol.
 Par.
 Di.
 G.
 Di.
 Par. sim.
 Tol.
 T. Me.
 Me.
 Par.
 E.
 V. Par.
 E. &c.
 G. sim.
 Tol.
 V. G. E.
 &c.
 G.
 Par. sim.
 E. Me.
 Par.
 E. sic
 Par.
 Par.
 E.
 Com.
 Pi.
 Par.
 Vor. sic
 Tol. &c.
 Vor.
 G.
 G. Vor.
 Tol. ex
 Tertul.
 Hil. Athan.
 &c.
 ar. sim.
 Er.
 Er. sim.
 Fe. Par.
 Er.
 Camer.
 sic Be.
 G.

¶ Et, &c. Καὶ ἡ νομοθεσία] Et legislatio, Vulg. vel, legis constitutio, Er. P. Be. Pi. Quod non activè intelligunt, quasi eorum fuerit Legem ferre; sed passivè, quod ad eos Lex pertineret. Vel, lex, ut Syrus reddit: non malè, sic enim vox usurpatur 2 Macc. 6. 23. Lex, nempe Mo-
 f. Idem.
 a Be. Tol.
 Pi.
 G.
 E.
 Me. ex E.
 sim. T. Par.
 E. fin.
 Par.
 Par.
 Di.
 T. sic V.
 Pi. &c.
 V.
 Pi.
 E.
 G.
 T.
 E. Me.
 sim. E. Pi.
 Er. Tol.
 Par.
 Di.
 G.
 Di.
 Par. sim.
 Tol.
 T. Me.
 Me.
 Par.
 E.
 V. Par.
 E. &c.
 G. sim.
 Tol.
 V. G. E.
 &c.
 G.
 Par. sim.
 E. Me.
 Par.
 E. sic
 Par.
 Par.
 E.
 Com.
 Pi.
 Par.
 Vor. sic
 Tol. &c.
 Vor.
 G.
 G. Vor.
 Tol. ex
 Tertul.
 Hil. Athan.
 &c.
 ar. sim.
 Er.
 Er. sim.
 Fe. Par.
 Er.
 Camer.
 sic Be.
 G.

¶ Et, &c. Καὶ ἡ νομοθεσία] Et legislatio, Vulg. vel, legis constitutio, Er. P. Be. Pi. Quod non activè intelligunt, quasi eorum fuerit Legem ferre; sed passivè, quod ad eos Lex pertineret. Vel, lex, ut Syrus reddit: non malè, sic enim vox usurpatur 2 Macc. 6. 23. Lex, nempe Mo-
 f. Idem.
 a Be. Tol.
 Pi.
 G.
 E.
 Me. ex E.
 sim. T. Par.
 E. fin.
 Par.
 Par.
 Di.
 T. sic V.
 Pi. &c.
 V.
 Pi.
 E.
 G.
 T.
 E. Me.
 sim. E. Pi.
 Er. Tol.
 Par.
 Di.
 G.
 Di.
 Par. sim.
 Tol.
 T. Me.
 Me.
 Par.
 E.
 V. Par.
 E. &c.
 G. sim.
 Tol.
 V. G. E.
 &c.
 G.
 Par. sim.
 E. Me.
 Par.
 E. sic
 Par.
 Par.
 E.
 Com.
 Pi.
 Par.
 Vor. sic
 Tol. &c.
 Vor.
 G.
 G. Vor.
 Tol. ex
 Tertul.
 Hil. Athan.
 &c.
 ar. sim.
 Er.
 Er. sim.
 Fe. Par.
 Er.
 Camer.
 sic Be.
 G.

distingui potest: 1. ut punctum ponatur post πᾶσα, & to-
 ta hæc sententia, velut Epiphonemática, de Deo Patre
 intelligatur. Sic apud Chrysost. reperi, — τὸ καὶ οὐκ ὁ
 οὐκ ὁ πᾶσαν θεὸς, εὐλογητός, &c. — juxta carnem. Ille
 qui est super omnia, sit benedictus in secula. Ex confide-
 ratione tantæ Dei bonitatis subjicitur hæc gratiarum
 actio. Ità Deus h. l. accipitur vel pro tota Triade, vel
 pro persona Patris P. 2. Ut punctum sit post πᾶσαν, &
 reliqua verba eodem sensu ad Deum Patrem referantur.
 10 οὐκ ὁ πᾶσαν θεὸς, εὐλογητός, &c. Qui (nempe Chri-
 stus) est super omnia. (Quâ periphrasi Dei Christo Divi-
 nitatem tribuit, cum solus Deus sit super omnia: nam
 om̃ positum pro πᾶσαν.) Deus benedictus [sit] in secula.
 Sed in hac lectione articulus in οὐκ ὁ πᾶσαν ferè superest, in
 εὐλογητός deest. 3. Ut omnia hæc verba, per solum
 comma à præcedentibus separata, de Christo accipian-
 tur, & totus sermo sibi cohæreat; hoc modo, Ex quibus
 Christus secundum carnem, qui Christus cum sit Deus super
 omnia, benedictus est, five sit, in secula. Hæc lectio mol-
 20 lior foret, si scriptum esset, οὐκ ὁ πᾶσαν. Quæ postrema lectio
 & explicatio sola genuina est: ut multa docent. 1. Om-
 nia exempl. Græca, fatente Erasmo, sic habent, & re-
 lativum, οὐκ ὁ, ad Christum referunt; quibus accedit Sy-
 rus locum sic vertens, Ex quibus apparuit Christus in car-
 ne qui est Deus super omnes. Cui sint laudes & benedicti-
 ones, &c. 2. Verborum series: Pronomen relativum
 ad antecedens accommodari debet. 3. Scopus Aposto-
 30 li, qui erat dignitatem gentis Judaicæ attollere in Chri-
 sto, quem præter carnem & Deum esse ostendit. 4. Ex-
 clamatio quæ fingitur abrupta est, & coacta. Hic lo-
 cus evidenter probat Divinitatem Christi; quippe cui
 hic, & alibi, ut Heb. 13. 21. 1 Pet. 4. 11. & 5. 11. 2 Pet.
 3. 18. Apoc. 1. 6. & 7. 12. tribuuntur hujusmodi Do-
 xologia, quæ Deo propriæ sunt, ut constat ex Psalmis,
 & Rom. 11. 36. & 16. 7. Gal. 1. 5. &c. Mos erat apud
 Judæos, cum Sacerdos nomen Dei in Templo enuncia-
 ret, ut populus verba quædam benedictionis usurparet,
 qualia, Benedictum sit nomen, &c. Meminit autem h. l.
 Divinitatis Christi, 1. in laudem Judæorum, ut ap-
 40 pareret quæ esset in eo Judæorum præstantia, quod ex
 ea sit ortus Christus; nempe quoniam idem & homo &
 Deus est: nè exiguum videretur hoc privilegium. 2.
 Nè ex dicto, quoad carnem, Christus purus homo esse
 crederetur. 3. Ut explicaret, quare, secundum carnem,
 & non absolute, ex illis esse, dixit. 4. & maxime, ut Ju-
 dæos non in hominem purum, sed in Deum ipsum, in-
 credulos esse ostenderet. Nè verò putetur Deum vocare
 abusive, ut Magistratus Dii vocantur, epithetis veri Dei
 eum insignit; nec quolibet modo Deum vocat, sed, su-
 50 per omnia benedictum in secula: quod addit Paulus
 quasi Divinum laudans beneplacitum ac judicii severi-
 tatem in Judæorum repudio: ita enim dolet ut Divinum
 probet judicium. Quod autem in Cyp. & Hil. vox,
 Deus, omisa sit, factum est incuriâ librariorum, ut res
 ipsa ostendit, cum uterque hunc locum in id citet, ut
 probet, Christum verè & propriè Deum esse. [Verba
 porro sic vertunt,] Qui (subi. est, Be. Pi. Er. vel, sit,
 Er.) super, vel supra, omnia (nempe quæ extra Deum
 sunt). Referri hoc possit, vel, 1. ad Deum, Deus super
 omnia: vel, 2. ad benedictum, benedictus super omnia.
 60 Utrumque in idem redit & soli Deo convenit. Vel, su-
 per omnes, Er. Be. Tol. ut legunt Iren. Hil. Amb. &c. quæ
 lectio veritati est accommodatior, & magis convenit
 Christo, ut præferatur & Patriarchis, & Prophetis, &
 Moysi; ut sit collatio Christi cum reliquis illis Patribus
 ex eodem genere prognatis. Deus benedictus (vel, lau-
 dandus, Pi. sic V.) in secula, Be. Pi. &c. Quod solius Dei
 elogium esse patet ex Rom. 1. 25. ¶ Amen] Ap-
 probantis interjectio. Sic Amen insertum habuimus &
 70 supra in Dei laudatione, Rom. 1. 25. & 11. 36. & 16. 27.
 Gal. 1. 5. Eph. 3. 21. Phil. 4. 20. 1 Tim. 1. 17.
 6. Non autem quod (Sic redundaret, essetque ex-
 pletivum, ornatu aut euphonie gratia additum. Vel,
 Non quasi verò propterea, Be. Sermo est ellipticus, Non
 autem tale, vel quale, quod, Val. E. q. d. Non tale autem
 est id quod modò dixi, me dolere, &c. quasi propter
 eorum incredulitatem, &c. Non autem, vel tamen, (subi.
 hæc loquor, Pi. sic Er. Il. Ti. Ca. scil. de rejectione Judæ-
 orum.) quasi, Pi. vel; quod, Er. Il. Ti. Ca. Al. Non
 K 2 autem

autem velut, Er. E. Al. Fieri tamen non potest ut, P. Par. Be. in præced. edit. D. sim. Mo. Sch. Tol. ¹ aliquando idem quod *ἡ δυνατότης*, possibile, vel, fieri potest ¹; idque sine addito *τε* ², ut ostendit Budæus, pag. 1374 ¹. ita subauditur *ἔστι*. Sed quum *ἔστι* id significat, regit post se verbum infin. atque ita dicendum h. l. *ἔστι οὗτος τε ἀντιτύπος καὶ ὁ ἀντίτυπος*. Malim ergo *ἔστι* similitudinem notare, & valere quasi; ut in Apol. Platonis, *Et siue mors non sit aliquis sensus, ἀλλ' ἔστι ὅτι, sed quasi somnus* ||. Pro *τε* forsan hic est & scriptorum incuria ³.) exciderit verbum (vel, dictum, Ca. sermo ille, P.) Dei] Cæterum ad hæc *καὶ οὗτος ἀντίτυπος* subaudiendum, *sed alia causa subest* ⁴. Οὐχ *ἔστι* ὅτι ἀντίτυπος *καὶ ὁ ἀντίτυπος* ⁵ *ἔστι* ⁶ RR. est, *ἔστι* ⁷ *ἔστι* ⁸ *ἔστι* ⁹ *ἔστι* ¹⁰ *ἔστι* ¹¹ *ἔστι* ¹² *ἔστι* ¹³ *ἔστι* ¹⁴ *ἔστι* ¹⁵ *ἔστι* ¹⁶ *ἔστι* ¹⁷ *ἔστι* ¹⁸ *ἔστι* ¹⁹ *ἔστι* ²⁰ *ἔστι* ²¹ *ἔστι* ²² *ἔστι* ²³ *ἔστι* ²⁴ *ἔστι* ²⁵ *ἔστι* ²⁶ *ἔστι* ²⁷ *ἔστι* ²⁸ *ἔστι* ²⁹ *ἔστι* ³⁰ *ἔστι* ³¹ *ἔστι* ³² *ἔστι* ³³ *ἔστι* ³⁴ *ἔστι* ³⁵ *ἔστι* ³⁶ *ἔστι* ³⁷ *ἔστι* ³⁸ *ἔστι* ³⁹ *ἔστι* ⁴⁰ *ἔστι* ⁴¹ *ἔστι* ⁴² *ἔστι* ⁴³ *ἔστι* ⁴⁴ *ἔστι* ⁴⁵ *ἔστι* ⁴⁶ *ἔστι* ⁴⁷ *ἔστι* ⁴⁸ *ἔστι* ⁴⁹ *ἔστι* ⁵⁰ *ἔστι* ⁵¹ *ἔστι* ⁵² *ἔστι* ⁵³ *ἔστι* ⁵⁴ *ἔστι* ⁵⁵ *ἔστι* ⁵⁶ *ἔστι* ⁵⁷ *ἔστι* ⁵⁸ *ἔστι* ⁵⁹ *ἔστι* ⁶⁰ *ἔστι* ⁶¹ *ἔστι* ⁶² *ἔστι* ⁶³ *ἔστι* ⁶⁴ *ἔστι* ⁶⁵ *ἔστι* ⁶⁶ *ἔστι* ⁶⁷ *ἔστι* ⁶⁸ *ἔστι* ⁶⁹ *ἔστι* ⁷⁰ *ἔστι* ⁷¹ *ἔστι* ⁷² *ἔστι* ⁷³ *ἔστι* ⁷⁴ *ἔστι* ⁷⁵ *ἔστι* ⁷⁶ *ἔστι* ⁷⁷ *ἔστι* ⁷⁸ *ἔστι* ⁷⁹ *ἔστι* ⁸⁰ *ἔστι* ⁸¹ *ἔστι* ⁸² *ἔστι* ⁸³ *ἔστι* ⁸⁴ *ἔστι* ⁸⁵ *ἔστι* ⁸⁶ *ἔστι* ⁸⁷ *ἔστι* ⁸⁸ *ἔστι* ⁸⁹ *ἔστι* ⁹⁰ *ἔστι* ⁹¹ *ἔστι* ⁹² *ἔστι* ⁹³ *ἔστι* ⁹⁴ *ἔστι* ⁹⁵ *ἔστι* ⁹⁶ *ἔστι* ⁹⁷ *ἔστι* ⁹⁸ *ἔστι* ⁹⁹ *ἔστι* ¹⁰⁰ *ἔστι* ¹⁰¹ *ἔστι* ¹⁰² *ἔστι* ¹⁰³ *ἔστι* ¹⁰⁴ *ἔστι* ¹⁰⁵ *ἔστι* ¹⁰⁶ *ἔστι* ¹⁰⁷ *ἔστι* ¹⁰⁸ *ἔστι* ¹⁰⁹ *ἔστι* ¹¹⁰ *ἔστι* ¹¹¹ *ἔστι* ¹¹² *ἔστι* ¹¹³ *ἔστι* ¹¹⁴ *ἔστι* ¹¹⁵ *ἔστι* ¹¹⁶ *ἔστι* ¹¹⁷ *ἔστι* ¹¹⁸ *ἔστι* ¹¹⁹ *ἔστι* ¹²⁰ *ἔστι* ¹²¹ *ἔστι* ¹²² *ἔστι* ¹²³ *ἔστι* ¹²⁴ *ἔστι* ¹²⁵ *ἔστι* ¹²⁶ *ἔστι* ¹²⁷ *ἔστι* ¹²⁸ *ἔστι* ¹²⁹ *ἔστι* ¹³⁰ *ἔστι* ¹³¹ *ἔστι* ¹³² *ἔστι* ¹³³ *ἔστι* ¹³⁴ *ἔστι* ¹³⁵ *ἔστι* ¹³⁶ *ἔστι* ¹³⁷ *ἔστι* ¹³⁸ *ἔστι* ¹³⁹ *ἔστι* ¹⁴⁰ *ἔστι* ¹⁴¹ *ἔστι* ¹⁴² *ἔστι* ¹⁴³ *ἔστι* ¹⁴⁴ *ἔστι* ¹⁴⁵ *ἔστι* ¹⁴⁶ *ἔστι* ¹⁴⁷ *ἔστι* ¹⁴⁸ *ἔστι* ¹⁴⁹ *ἔστι* ¹⁵⁰ *ἔστι* ¹⁵¹ *ἔστι* ¹⁵² *ἔστι* ¹⁵³ *ἔστι* ¹⁵⁴ *ἔστι* ¹⁵⁵ *ἔστι* ¹⁵⁶ *ἔστι* ¹⁵⁷ *ἔστι* ¹⁵⁸ *ἔστι* ¹⁵⁹ *ἔστι* ¹⁶⁰ *ἔστι* ¹⁶¹ *ἔστι* ¹⁶² *ἔστι* ¹⁶³ *ἔστι* ¹⁶⁴ *ἔστι* ¹⁶⁵ *ἔστι* ¹⁶⁶ *ἔστι* ¹⁶⁷ *ἔστι* ¹⁶⁸ *ἔστι* ¹⁶⁹ *ἔστι* ¹⁷⁰ *ἔστι* ¹⁷¹ *ἔστι* ¹⁷² *ἔστι* ¹⁷³ *ἔστι* ¹⁷⁴ *ἔστι* ¹⁷⁵ *ἔστι* ¹⁷⁶ *ἔστι* ¹⁷⁷ *ἔστι* ¹⁷⁸ *ἔστι* ¹⁷⁹ *ἔστι* ¹⁸⁰ *ἔστι* ¹⁸¹ *ἔστι* ¹⁸² *ἔστι* ¹⁸³ *ἔστι* ¹⁸⁴ *ἔστι* ¹⁸⁵ *ἔστι* ¹⁸⁶ *ἔστι* ¹⁸⁷ *ἔστι* ¹⁸⁸ *ἔστι* ¹⁸⁹ *ἔστι* ¹⁹⁰ *ἔστι* ¹⁹¹ *ἔστι* ¹⁹² *ἔστι* ¹⁹³ *ἔστι* ¹⁹⁴ *ἔστι* ¹⁹⁵ *ἔστι* ¹⁹⁶ *ἔστι* ¹⁹⁷ *ἔστι* ¹⁹⁸ *ἔστι* ¹⁹⁹ *ἔστι* ²⁰⁰ *ἔστι* ²⁰¹ *ἔστι* ²⁰² *ἔστι* ²⁰³ *ἔστι* ²⁰⁴ *ἔστι* ²⁰⁵ *ἔστι* ²⁰⁶ *ἔστι* ²⁰⁷ *ἔστι* ²⁰⁸ *ἔστι* ²⁰⁹ *ἔστι* ²¹⁰ *ἔστι* ²¹¹ *ἔστι* ²¹² *ἔστι* ²¹³ *ἔστι* ²¹⁴ *ἔστι* ²¹⁵ *ἔστι* ²¹⁶ *ἔστι* ²¹⁷ *ἔστι* ²¹⁸ *ἔστι* ²¹⁹ *ἔστι* ²²⁰ *ἔστι* ²²¹ *ἔστι* ²²² *ἔστι* ²²³ *ἔστι* ²²⁴ *ἔστι* ²²⁵ *ἔστι* ²²⁶ *ἔστι* ²²⁷ *ἔστι* ²²⁸ *ἔστι* ²²⁹ *ἔστι* ²³⁰ *ἔστι* ²³¹ *ἔστι* ²³² *ἔστι* ²³³ *ἔστι* ²³⁴ *ἔστι* ²³⁵ *ἔστι* ²³⁶ *ἔστι* ²³⁷ *ἔστι* ²³⁸ *ἔστι* ²³⁹ *ἔστι* ²⁴⁰ *ἔστι* ²⁴¹ *ἔστι* ²⁴² *ἔστι* ²⁴³ *ἔστι* ²⁴⁴ *ἔστι* ²⁴⁵ *ἔστι* ²⁴⁶ *ἔστι* ²⁴⁷ *ἔστι* ²⁴⁸ *ἔστι* ²⁴⁹ *ἔστι* ²⁵⁰ *ἔστι* ²⁵¹ *ἔστι* ²⁵² *ἔστι* ²⁵³ *ἔστι* ²⁵⁴ *ἔστι* ²⁵⁵ *ἔστι* ²⁵⁶ *ἔστι* ²⁵⁷ *ἔστι* ²⁵⁸ *ἔστι* ²⁵⁹ *ἔστι* ²⁶⁰ *ἔστι* ²⁶¹ *ἔστι* ²⁶² *ἔστι* ²⁶³ *ἔστι* ²⁶⁴ *ἔστι* ²⁶⁵ *ἔστι* ²⁶⁶ *ἔστι* ²⁶⁷ *ἔστι* ²⁶⁸ *ἔστι* ²⁶⁹ *ἔστι* ²⁷⁰ *ἔστι* ²⁷¹ *ἔστι* ²⁷² *ἔστι* ²⁷³ *ἔστι* ²⁷⁴ *ἔστι* ²⁷⁵ *ἔστι* ²⁷⁶ *ἔστι* ²⁷⁷ *ἔστι* ²⁷⁸ *ἔστι* ²⁷⁹ *ἔστι* ²⁸⁰ *ἔστι* ²⁸¹ *ἔστι* ²⁸² *ἔστι* ²⁸³ *ἔστι* ²⁸⁴ *ἔστι* ²⁸⁵ *ἔστι* ²⁸⁶ *ἔστι* ²⁸⁷ *ἔστι* ²⁸⁸ *ἔστι* ²⁸⁹ *ἔστι* ²⁹⁰ *ἔστι* ²⁹¹ *ἔστι* ²⁹² *ἔστι* ²⁹³ *ἔστι* ²⁹⁴ *ἔστι* ²⁹⁵ *ἔστι* ²⁹⁶ *ἔστι* ²⁹⁷ *ἔστι* ²⁹⁸ *ἔστι* ²⁹⁹ *ἔστι* ³⁰⁰ *ἔστι* ³⁰¹ *ἔστι* ³⁰² *ἔστι* ³⁰³ *ἔστι* ³⁰⁴ *ἔστι* ³⁰⁵ *ἔστι* ³⁰⁶ *ἔστι* ³⁰⁷ *ἔστι* ³⁰⁸ *ἔστι* ³⁰⁹ *ἔστι* ³¹⁰ *ἔστι* ³¹¹ *ἔστι* ³¹² *ἔστι* ³¹³ *ἔστι* ³¹⁴ *ἔστι* ³¹⁵ *ἔστι* ³¹⁶ *ἔστι* ³¹⁷ *ἔστι* ³¹⁸ *ἔστι* ³¹⁹ *ἔστι* ³²⁰ *ἔστι* ³²¹ *ἔστι* ³²² *ἔστι* ³²³ *ἔστι* ³²⁴ *ἔστι* ³²⁵ *ἔστι* ³²⁶ *ἔστι* ³²⁷ *ἔστι* ³²⁸ *ἔστι* ³²⁹ *ἔστι* ³³⁰ *ἔστι* ³³¹ *ἔστι* ³³² *ἔστι* ³³³ *ἔστι* ³³⁴ *ἔστι* ³³⁵ *ἔστι* ³³⁶ *ἔστι* ³³⁷ *ἔστι* ³³⁸ *ἔστι* ³³⁹ *ἔστι* ³⁴⁰ *ἔστι* ³⁴¹ *ἔστι* ³⁴² *ἔστι* ³⁴³ *ἔστι* ³⁴⁴ *ἔστι* ³⁴⁵ *ἔστι* ³⁴⁶ *ἔστι* ³⁴⁷ *ἔστι* ³⁴⁸ *ἔστι* ³⁴⁹ *ἔστι* ³⁵⁰ *ἔστι* ³⁵¹ *ἔστι* ³⁵² *ἔστι* ³⁵³ *ἔστι* ³⁵⁴ *ἔστι* ³⁵⁵ *ἔστι* ³⁵⁶ *ἔστι* ³⁵⁷ *ἔστι* ³⁵⁸ *ἔστι* ³⁵⁹ *ἔστι* ³⁶⁰ *ἔστι* ³⁶¹ *ἔστι* ³⁶² *ἔστι* ³⁶³ *ἔστι* ³⁶⁴ *ἔστι* ³⁶⁵ *ἔστι* ³⁶⁶ *ἔστι* ³⁶⁷ *ἔστι* ³⁶⁸ *ἔστι* ³⁶⁹ *ἔστι* ³⁷⁰ *ἔστι* ³⁷¹ *ἔστι* ³⁷² *ἔστι* ³⁷³ *ἔστι* ³⁷⁴ *ἔστι* ³⁷⁵ *ἔστι* ³⁷⁶ *ἔστι* ³⁷⁷ *ἔστι* ³⁷⁸ *ἔστι* ³⁷⁹ *ἔστι* ³⁸⁰ *ἔστι* ³⁸¹ *ἔστι* ³⁸² *ἔστι* ³⁸³ *ἔστι* ³⁸⁴ *ἔστι* ³⁸⁵ *ἔστι* ³⁸⁶ *ἔστι* ³⁸⁷ *ἔστι* ³⁸⁸ *ἔστι* ³⁸⁹ *ἔστι* ³⁹⁰ *ἔστι* ³⁹¹ *ἔστι* ³⁹² *ἔστι* ³⁹³ *ἔστι* ³⁹⁴ *ἔστι* ³⁹⁵ *ἔστι* ³⁹⁶ *ἔστι* ³⁹⁷ *ἔστι* ³⁹⁸ *ἔστι* ³⁹⁹ *ἔστι* ⁴⁰⁰ *ἔστι* ⁴⁰¹ *ἔστι* ⁴⁰² *ἔστι* ⁴⁰³ *ἔστι* ⁴⁰⁴ *ἔστι* ⁴⁰⁵ *ἔστι* ⁴⁰⁶ *ἔστι* ⁴⁰⁷ *ἔστι* ⁴⁰⁸ *ἔστι* ⁴⁰⁹ *ἔστι* ⁴¹⁰ *ἔστι* ⁴¹¹ *ἔστι* ⁴¹² *ἔστι* ⁴¹³ *ἔστι* ⁴¹⁴ *ἔστι* ⁴¹⁵ *ἔστι* ⁴¹⁶ *ἔστι* ⁴¹⁷ *ἔστι* ⁴¹⁸ *ἔστι* ⁴¹⁹ *ἔστι* ⁴²⁰ *ἔστι* ⁴²¹ *ἔστι* ⁴²² *ἔστι* ⁴²³ *ἔστι* ⁴²⁴ *ἔστι* ⁴²⁵ *ἔστι* ⁴²⁶ *ἔστι* ⁴²⁷ *ἔστι* ⁴²⁸ *ἔστι* ⁴²⁹ *ἔστι* ⁴³⁰ *ἔστι* ⁴³¹ *ἔστι* ⁴³² *ἔστι* ⁴³³ *ἔστι* ⁴³⁴ *ἔστι* ⁴³⁵ *ἔστι* ⁴³⁶ *ἔστι* ⁴³⁷ *ἔστι* ⁴³⁸ *ἔστι* ⁴³⁹ *ἔστι* ⁴⁴⁰ *ἔστι* ⁴⁴¹ *ἔστι* ⁴⁴² *ἔστι* ⁴⁴³ *ἔστι* ⁴⁴⁴ *ἔστι* ⁴⁴⁵ *ἔστι* ⁴⁴⁶ *ἔστι* ⁴⁴⁷ *ἔστι* ⁴⁴⁸ *ἔστι* ⁴⁴⁹ *ἔστι* ⁴⁵⁰ *ἔστι* ⁴⁵¹ *ἔστι* ⁴⁵² *ἔστι* ⁴⁵³ *ἔστι* ⁴⁵⁴ *ἔστι* ⁴⁵⁵ *ἔστι* ⁴⁵⁶ *ἔστι* ⁴⁵⁷ *ἔστι* ⁴⁵⁸ *ἔστι* ⁴⁵⁹ *ἔστι* ⁴⁶⁰ *ἔστι* ⁴⁶¹ *ἔστι* ⁴⁶² *ἔστι* ⁴⁶³ *ἔστι* ⁴⁶⁴ *ἔστι* ⁴⁶⁵ *ἔστι* ⁴⁶⁶ *ἔστι* ⁴⁶⁷ *ἔστι* ⁴⁶⁸ *ἔστι* ⁴⁶⁹ *ἔστι* ⁴⁷⁰ *ἔστι* ⁴⁷¹ *ἔστι* ⁴⁷² *ἔστι* ⁴⁷³ *ἔστι* ⁴⁷⁴ *ἔστι* ⁴⁷⁵ *ἔστι* ⁴⁷⁶ *ἔστι* ⁴⁷⁷ *ἔστι* ⁴⁷⁸ *ἔστι* ⁴⁷⁹ *ἔστι* ⁴⁸⁰ *ἔστι* ⁴⁸¹ *ἔστι* ⁴⁸² *ἔστι* ⁴⁸³ *ἔστι* ⁴⁸⁴ *ἔστι* ⁴⁸⁵ *ἔστι* ⁴⁸⁶ *ἔστι* ⁴⁸⁷ *ἔστι* ⁴⁸⁸ *ἔστι* ⁴⁸⁹ *ἔστι* ⁴⁹⁰ *ἔστι* ⁴⁹¹ *ἔστι* ⁴⁹² *ἔστι* ⁴⁹³ *ἔστι* ⁴⁹⁴ *ἔστι* ⁴⁹⁵ *ἔστι* ⁴⁹⁶ *ἔστι* ⁴⁹⁷ *ἔστι* ⁴⁹⁸ *ἔστι* ⁴⁹⁹ *ἔστι* ⁵⁰⁰ *ἔστι* ⁵⁰¹ *ἔστι* ⁵⁰² *ἔστι* ⁵⁰³ *ἔστι* ⁵⁰⁴ *ἔστι* ⁵⁰⁵ *ἔστι* ⁵⁰⁶ *ἔστι* ⁵⁰⁷ *ἔστι* ⁵⁰⁸ *ἔστι* ⁵⁰⁹ *ἔστι* ⁵¹⁰ *ἔστι* ⁵¹¹ *ἔστι* ⁵¹² *ἔστι* ⁵¹³ *ἔστι* ⁵¹⁴ *ἔστι* ⁵¹⁵ *ἔστι* ⁵¹⁶ *ἔστι* ⁵¹⁷ *ἔστι* ⁵¹⁸ *ἔστι* ⁵¹⁹ *ἔστι* ⁵²⁰ *ἔστι* ⁵²¹ *ἔστι* ⁵²² *ἔστι* ⁵²³ *ἔστι* ⁵²⁴ *ἔστι* ⁵²⁵ *ἔστι* ⁵²⁶ *ἔστι* ⁵²⁷ *ἔστι* ⁵²⁸ *ἔστι* ⁵²⁹ *ἔστι* ⁵³⁰ *ἔστι* ⁵³¹ *ἔστι* ⁵³² *ἔστι* ⁵³³ *ἔστι* ⁵³⁴ *ἔστι* ⁵³⁵ *ἔστι* ⁵³⁶ *ἔστι* ⁵³⁷ *ἔστι* ⁵³⁸ *ἔστι* ⁵³⁹ *ἔστι* ⁵⁴⁰ *ἔστι* ⁵⁴¹ *ἔστι* ⁵⁴² *ἔστι* ⁵⁴³ *ἔστι* ⁵⁴⁴ *ἔστι* ⁵⁴⁵ *ἔστι* ⁵⁴⁶ *ἔστι* ⁵⁴⁷ *ἔστι* ⁵⁴⁸ *ἔστι* ⁵⁴⁹ *ἔστι* ⁵⁵⁰ *ἔστι* ⁵⁵¹ *ἔστι* ⁵⁵² *ἔστι* ⁵⁵³ *ἔστι* ⁵⁵⁴ *ἔστι* ⁵⁵⁵ *ἔστι* ⁵⁵⁶ *ἔστι* ⁵⁵⁷ *ἔστι* ⁵⁵⁸ *ἔστι* ⁵⁵⁹ *ἔστι* ⁵⁶⁰ *ἔστι* ⁵⁶¹ *ἔστι* ⁵⁶² *ἔστι* ⁵⁶³ *ἔστι* ⁵⁶⁴ *ἔστι* ⁵⁶⁵ *ἔστι* ⁵⁶⁶ *ἔστι* ⁵⁶⁷ *ἔστι* ⁵⁶⁸ *ἔστι* ⁵⁶⁹ *ἔστι* ⁵⁷⁰ *ἔστι* ⁵⁷¹ *ἔστι* ⁵⁷² *ἔστι* ⁵⁷³ *ἔστι* ⁵⁷⁴ *ἔστι* ⁵⁷⁵ *ἔστι* ⁵⁷⁶ *ἔστι* ⁵⁷⁷ *ἔστι* ⁵⁷⁸ *ἔστι* ⁵⁷⁹ *ἔστι* ⁵⁸⁰ *ἔστι* ⁵⁸¹ *ἔστι* ⁵⁸² *ἔστι* ⁵⁸³ *ἔστι* ⁵⁸⁴ *ἔστι* ⁵⁸⁵ *ἔστι* ⁵⁸⁶ *ἔστι* ⁵⁸⁷ *ἔστι* ⁵⁸⁸ *ἔστι* ⁵⁸⁹ *ἔστι* ⁵⁹⁰ *ἔστι* ⁵⁹¹ *ἔστι* ⁵⁹² *ἔστι* ⁵⁹³ *ἔστι* ⁵⁹⁴ *ἔστι* ⁵⁹⁵ *ἔστι* ⁵⁹⁶ *ἔστι* ⁵⁹⁷ *ἔστι* ⁵⁹⁸ *ἔστι* ⁵⁹⁹ *ἔστι* ⁶⁰⁰ *ἔστι* ⁶⁰¹ *ἔστι* ⁶⁰² *ἔστι* ⁶⁰³ *ἔστι* ⁶⁰⁴ *ἔστι* ⁶⁰⁵ *ἔστι* ⁶⁰⁶ *ἔστι* ⁶⁰⁷ *ἔστι* ⁶⁰⁸ *ἔστι* ⁶⁰⁹ *ἔστι* ⁶¹⁰ *ἔστι* ⁶¹¹ *ἔστι* ⁶¹² *ἔστι* ⁶¹³ *ἔστι* ⁶¹⁴ *ἔστι* ⁶¹⁵ *ἔστι* ⁶¹⁶ *ἔστι* ⁶¹⁷ *ἔστι* ⁶¹⁸ *ἔστι* ⁶¹⁹ *ἔστι* ⁶²⁰ *ἔστι* ⁶²¹ *ἔστι* ⁶²² *ἔστι* ⁶²³ *ἔστι* ⁶²⁴ *ἔστι* ⁶²⁵ *ἔστι* ⁶²⁶ *ἔστι* ⁶²⁷ *ἔστι* ⁶²⁸ *ἔστι* ⁶²⁹ *ἔστι* ⁶³⁰ *ἔστι* ⁶³¹ *ἔστι* ⁶³² *ἔστι*

8. *Id* (vel, *Hoc*, Be. Pi.) est, *Id est* [Explicat typum paulò antè allegatum¹. Hæc vox est explicantis *ἐπεὶ* latentem, quod *וְרַב* dicitur Hebræis^m. q. d. Hoc dictum Dei (nobis allegoricèⁿ) significat o. Nota, est, hic idem esse quod *significat*, seu *figurat* p. Significat, in hac historia non tantum exemplum exstare Divinæ libertatis, sed & figuram eorum quæ nunc geruntur. Itaque alibi Paulus hanc ipsam de Isaac & Ismaele historiam referens, dicit hæc esse *ἀλλήλοισιν*, Gal. 4. 24 q. ¶ *Non qui* (id est, quicumque sunt^r) *filii carnis* Id est, ex Abrahamo geniti carnaliter^t, & in vi naturæ^u, sive consueto naturæ ordine^v, ex Abr. & Agare vegetis adhuc & generationi aptis^x, nec aliam habentes nativitatem quam carnis & ex carne y. ¶ *Filii Dei* Juxta promissionem^z, vel, quos Deus adoptavit & promisit Abraham, ut in eis suas promissiones spirituales, & salutis benedictiones, impleret^a. Non illi, inquam, utique sunt quos Deus paterno ac singulari affectu fovet. Sic *semen Dei*, Mal. 2. 15 b. ¶ *Sed*, &c. *Ἀλλὰ*, &c.] *Sed* (vel, *Nam*, ut *ἀλλὰ* apud Græcos aliquando sumitur, & forsan Joan. 16. 2. Hæc sententia causam continere videtur Allegoriæ, & expositionis factæ à Paulo, quamvis concisa sit locutio. Tota sententia hæc est, Hic sermo, *In Isaac*, &c. significat, *non qui filii carnis eos esse Dei filios*, cum non filii carnis, sed *filii promissionis*, à Deo *computati sunt in semen Abraham* c.) *qui sunt filii promissionis*, &c. Be. Pi. id est, à Deo Abraham promissi^d; qui regenerati sunt secundum Spiritum^e; quos Deus dat Abrahamo spirituali generatione, sive solâ, ut Gentes, sive adjunctâ illi generatione carnali, ut accidit Isaac, & Judæis omnibus credentibus^f; qui efficiuntur filii fide, promittenti Deo credentes^g; qui singulari Dei gratiâ adoptantur, sicut Isaac singulari Dei promissione fuit genitus^h. Sed *filii promissionis* hic sunt non quibus facta est promissio, sive qui sunt hæredes promissionis, quia filii; sed qui ex promissione nati sunt, & ideo filii, quia promissi. Id enim v. seq. apertè indicat, ubi Isaacus promissionis filius fuisse docetur, quia Abrahamo ex Sara promissus fuit, & ex iis effectis & emortuisⁱ, non vi naturæ^k, sed vi promissionis, natus^l, ex promissione originem traxit, nec sine ea unquam fuisset. Quem typum Apostolus applicans, Gal. 4. 28. dicit, *nos esse secundum Isaac filios promissionis*; quod & hic profertur, sed in alium finem. Ibi enim promissio refertur ad Justificationem ex fide, non ex operibus, quærendam; quia filii liberi sumus, sive regniti, non per carnem, sed per promissionem; ideoque justitiam sectari debemus non carnalem, quæ ex operibus mercedem tribuit, & verè servos decet; sed eam quæ ex promissione est, quæque ex gratia mercedem largitur, quam fides amplectitur, quæque verè ingenuos & liberos decet. Hic autem promissio ad electionem refertur, ostenditurque filios Dei & verum semen Abraham, non ex dignitate sua, aut consanguinitate cum Abrahamo, sed ex gratuita promissione Dei, quæ ab electione pendet, censerì debere. Et hoc argumento consolatur se Paulus super rejectione Judæorum, quod scilicet Deus hoc ex libera voluntate designat, cui & ubi vult, nec esse hic Deo obloquendum^m. ¶ *Estimantur*, &c. *ἀξιολογῶν*, &c.] *Reputantur* (vel, *Habentur*, V. sub. à Deo, V. *Recessentur*, Er.) *pro semine*, Pi. sic Be. &c. id est semen, vel filiiⁿ, veri, ad quos pertinet promissio^o; nomen atque hæreditas Abraham p: id est, à Deo tractantur ut filii sui. Sic *ἐκλεκτοὶ* *ἐν* *ἐκ* in Clem. Constit. id est, ita à Deo tractatus est, ut homines justì tractari solent q.

9. *Promissionis enim verbum hoc est*, (quod scribitur Gen. 18. 10^r, & typicè nobis intelligendum ab Apostolo proponitur^t). *Secundum hoc tempus* (vel, *hoc ipso tempore*, Be. Pi. sic Er. V. scilicet post amum^u, vel elapso justo ferendi uteri tempore^v; illo quoque tempore cum corpora Abrahami & Saræ impotentia erant ad generandum^x.) *veniam* (*וְרַב*, *ἐλδομαί*. Eo significatu aliquando reperitur in historia Ruth y. In Lxx Angelus Dei nomine sic loquitur, *Ἐμὲ ἀπεπέμψεν ὁ ὁ Θεός, Veniam ego*, Deus scilicet. Ergo Isaacus Dei opus^z. *Veniam*, scilicet ad te. Sunt verba Filii Dei z.) *& erit Sara filius* Ex te natus^b. Probat quod dixit, scilicet Isaac fuisse Abraham filium, non carnis c, vel carnali sive naturali

virtute^d; sed Divino dono, & promissione^e, sive virtute Divina à Deo promissa, genitum^f; significans, salutem non esse promissam Judæis carnalibus, non Verbum Dei in eis implendum, sed in eis qui sunt ex promissione & electione Dei, ejusque fidem imitantur. Et hoc Paulus docet Deum Abrahamo significasse & docuisse in eo quod Ismaelem repulit ab hæreditate paterna, & Isaacum acceptavit, &c. Ismael seminis carnis, Isaacus verò seminis promissionis, typus erat & exemplum. Hoc autem exemplo probat, non omnes carnalis Abrahami filios esse cum Abrahamo filios Dei & electos. Isaaci generatio ex promissione fuit typus regenerationis & adoptionis gratiæ, non solum reliquorum ex omnibus gentibus, Rom. 4. 16, 17. Gal. 4. 18. sed etiam, ac primum quidem, ipsius Isaaci, ut constat ex Gen. 18. 19, 21. ut contra Ismaelis naturalis procreatio & rejectio à familia & hæreditate Abrahami, non solum typicè adumbravit Judæorum incredulorum à familia & Ecclesia Dei rejectionem, Gal. 4. 23, 24. sed & ipsius Ismaelis: ut antithesis ostendit. Obj. Deus, rogatu Abrahami, Ismaeli vitam spondet & benedictionem, Gen. 17. 18, 20. & 21. 16, 20. Resp. Dona illa temporalia erant & reprobis communia, ut docent seq. & collat. Gen. 17. 18, 20. Errant ergo qui hæc nihil ad salutem Ismaelis aut Isaaci pertinere contendunt, sed tantum esse typos salutis fidelium & rejectionis infidelium^h. Duplex hic figura populi Christiani. Primum, quod nascitur non naturæ viribus, sed vi Divinâ, ut Isaacus; deinde, quod intercedente promisso; gignitur enim per promissa Evangelica. Potest & hoc addi, quod Ismael fero, Isaac miti, fuit ingenio: quod discrimen Philo observat. Ingenium autem mite proprium Christianorum, Matth. 11. 29. 1 Cor. 4. 21. Gal. 5. 22, 23. Eph. 4. 2. Col. 3. 12ⁱ.

10. *Non*, &c. *οὐ μόνον* j] Est hic Ellipsis^k, quâ figurâ sæpe utitur Apostolus^l, ut aliquoties cap. 5. & cap. 8. 23. Defectum variè supplet^m. *Neque solum*, Be. Pi. &c. vel, *Non solum verò*, Di. sub. hic, scil. filius Abrahamⁿ; vel, est sermo promissionis^o; vel, sub. hoc, Pi. Di. scil. accidit quod narravi de duobus filiis Abraham p; vel, se ita habet q; vel, sub. illa, Vulg. Er. V. scil. Sara agnovit Dei voluntate obvenire hæreditatem, vel promissionem habuit quod Isaac esset verum semen^r; vel, sub. id, quod scil. jam diximus, documentum est ejus quod inferre volumus^t; vel, sub. illi, Q. in Zeg. nempe Abraham promissionis illud verbum dictum est, *Veniam, & erit Sara filius* t. ¶ *Sed & Rebecca* i. e. Rebecca historia, sub. idem nos docet^v; vel, Rebecca, sub. cognovit, &c. vel, sub. promissionem habuit, de uno scil. Jacob, quod esset verum semen, non autem Esau^x; vel, sub. sic se habuit, Di. sic Kn. ut Matth. 25. 14. Ellipsis hæc frequens, ut Rom. 5. 16, 18 y. Vel, sub. experta est hoc ipsum^z; vel, sub. hujus ipsius rei symbolum est^a; vel, sub. accepit divinum responsum, quo hoc idem significaretur^b, non secundum carnalem generationem, sed secundum Divinam electionem, recensendos esse filios Abraham c. ¶ *Ex uno concubitu*, &c.] Vel, congressu, h. e. thoro^d. Significat, eam uno concubitu & tempore duos concepisse^e. Sed quid hoc ad rem quoto coitu concepti sunt Jacob & Esau? Adde quod in Græco est *κοίτην*, quod cum *ἐν* nec genere nec numero convenit^g. Corrupta ergo hic est scriptura pro, *concubitus* h. *Ἐξ ἐνὸς κοίτης ἔχουσιν Ἰσαὰκ, & Ἰσὼς πατρὸς ἡμῶν*] Ex uno (Intellige vel, 1. patre Isaacⁱ; vel, 2. congressu sive concubitu, i. e. thoro^k; vel vertendum, Ex altero, nempe promissionis verbo^l; vel, Semel, sive Una vice, ut adverbialiter sumatur: quod scopo optimè congruit^m). *concubitus* (vel, *cubile*, Er. Tol. E. i. e. connubiumⁿ, i. e. semen, sive conceptum^o; quasi quod in cubili & lecto accepit p. Plenius dicitur, *concubitus seminis*, Levit. 18. 20. & 19. 20. & 22. 4. forsan per hypallagen, pro, *semen concubitus*, quod ex concubitu profuit; quomodo *viriditas herbe* pro *herba viridi* dicitur q. Vel, *genituram*, nempe duplicem eodem tempore: quod tacite ex opposita voce *ἐν* subintelligitur. Nam & Philo observat, mysterium aliquod magnum latuisse in illo geminorum tam maturè prædicto discrimine. Loci sunt libro De Allegoriis, sine libri De Caino & Abele, ac De Nobilitate. *κοίτη*, respondens *שכבת* & *משכב*, primo sensu

sensu est *cubile*, deinde, per *μετανομιαν* adjuncti, *συνωσ*-sic
 exprimitur *ἡ συνωσία* ut videtur infra 13. 13. Heb.
 13. 4. quæ dicitur *κοίτη συνωσιας*, Levit. 15. 16, 17, 18.
 & 18. 20. & 22. 4. Num. 5. 13. deinde per longius
 euntem figuram, five *μετανομιαν*, ipsum *συνωσιας*, i. e. *geni-*
tura, ut hic *ῥ.* *habens* (vel, *habuit*, G. Ante *ἔχουσα* hic,
 ut sæpe, subauditur *ἡ* *τ.* Ut vir dicitur *concubitus dare*,
 Num. 5. 20. ita Rebecca h. l. *concubitus retinere*. Al.
uterum ferens, Kn. Ca. vel, *cum consuetudinem habuisset*,
 Sy. vel, *cum concepisset*, H. P. Be. Pi. sic Er. Ti. Ar. Eth. ad
 verb. *cum haberet*, in utero scilicet retentum *ῥ.* Isaac
 patris nostri, Mo. Er. ut intelligas ex una prole constituisse
 promissionem, videlicet Jacob *ῥ.* Vel, ex Isaac, &c. V.
 vel, nempe ex Isaac, Be. Pi. &c. *patre nostro*: quod addit
 ad captandam benevolentiam *ῥ.* Habent autem hæc
 verba *ἡμετέριον* *ῥ.* ne forte quod de Ismaele dixerat ad ma-
 tris, aut temporis, diversitatem aliquis referret *ῥ.* Typus
 hic est à superiori diversus: prior enim typus erat iusti-
 tiorum & fidelium, hic demum electorum & reprob-
 rum, ut indicat transitio, *ῥ.* *μόνον δὲ* *ῥ.* Non placet.
 Transitio illa novum quidem exemplum, sed ejusdem
 scopi, profert. Docuit jam, solos filios promissionis,
 i. e. electos qui ex promissione sunt, servari. Id ex duo-
 bus Abraham filii probavit, quibus subjungit Rebecca
 filios, eodem partu ex eadem matre libera natos, nequis
 Ismaelem, tanquam ex matre viliori serva natum, reje-
 ctum causaretur *ῥ.*
 11. *Cum enim nondum nati fuissent* Sub. *pueri*, Er.
 Be. Sic & Philo de iisdem in Allegoriis, *Τὸν Ἰσάκ*, &c.
 (*Jacobum enim Principem & Dominum, Esavum vero*
subditum & servum, fore dixit, cum adhuc in utero essent.)
 Incipit evolvere mysterium latens, Prætulit Deus eum
 qui posterius nascebatur, ei qui prius *ῥ.* Probat hic Ja-
 cobum Esavo prælatum, non ex præcellentia ætatis aut
 nativitatæ, aut [ut sequitur] meritorum *ῥ.* sed ex Dei
 voluntate *ῥ.* electione & promissione *ῥ.* Occurrit quæ-
 stioni, cur Deus gemellos naturâ pares ita discreverit *ῥ.*
 Occurrit Judæorum objectioni, Cur Deus nos rejecit
 qui sumus ex Abraham, &c. gentes vero idololatricas
 elegit? Resp. Pro sua voluntate, &c. *ῥ.* *Μὴτις γὰρ ἡ ἐπι-*
δείξαι, i. e. *περὶ δεικνόντων*, ut Matth. 1. 18. Luc. c. 1. v. 57.
 ¶ *Aut, &c. Μὴτις γὰρ ἡ ἐπιδείξαι*, &c. ¶ *Neque quicquam fe-*
cissent boni vel mali, Pi. sic Be. &c. Quo scilicet vel amo-
 rem Dei vel odium mererentur *ῥ.* Infantes nondum
 nati nihil boni aut mali agere potuerant *ῥ.* Cur ergo
 addit, *Neque quicquam*, &c. Resp. 1. Ut ostenderet in
 pugna eorum in utero, Gen. 25. 22. nihil fuisse mali
 aut boni, ob quod hæc distinctio fieret *ῥ.* Lucta enim
 illa non fuit arbitrium, sed prodigium *ῥ.* 2. Ut adno-
 taret Deum suâ voluntate distinctisse eos, non ex eorum
 meritis *ῥ.* [Sed] quid hoc portendit? Deum itidem
 prælatum populum credentem populo non credenti,
 ut credentes regeneret per Spiritum suum, nullâ habitâ
 ratione aut operum legalium quæ Judæi fecerant, aut
 cultus idololatriæ & aliorum criminum quibus involuti
 fuerant illi ex Gentibus, non magis quàm si ea nunquam
 exstitissent. Sæpe enim in S. Literis ponuntur quasi pa-
 ria, non esse, & non considerari, ut Heb. 7. 3. ¶ *Ut, &c.*
Ἰνα ἡ ἐκτὸς ἐκλογὴν τῶν Θεῶν ἀποδείξαι μὴν ¶ *Ut* (i. e. Ideo hoc
 dictum est ut *ῥ.* Idcirco discrimen inter ipsos divinitus
 factum ut *ῥ.* propositum Dei (vel, voluntas Dei, libera
 scilicet *ῥ.* vel, decretum Dei, Ca. præstitutum illud Dei,
 i. e. decretum immutabile & æternum. Vide ad Rom.
 8. 28 *ῥ.* secundum electionem, Er. Zeg. Cam. Di. Ti.
 Mo. &c. (i. e. electivum *ῥ.* h. e. merè liberum *ῥ.* vel
 quod in mera Dei electione positum est, nec ullâ nititur
 conditione in eo qui eligitur *ῥ.* non enim dicit, *ἡ ἐκτὸς*
ἐκλογὴν, sed sine designatione, *ἡ ἐκτὸς ἐκλογὴν* *ῥ.* Vel, per
 electionem, Ca. vel, pendens ab ejus arbitrio, Ar. vel,
 quod pertinet ad electionem, i. e. ex quo proposito elegit
 quos voluit *ῥ.* Κατὰ hic non notat causam *ῥ.* procrean-
 tem, ut Eph. 1. 5, 11 *ῥ.* sed objectum *ῥ.* in quo proposi-
 tum Divinum occupatur *ῥ.* ut 2 Cor. 11. 21. *ῥ.* *ἀποδεί-*
ξαι, i. e. *ἀποδείξαι* *ῥ.* Vel, quod est secundum ipsius ele-
 ctionem, P. Be. vel, in iis quæ pertinent ad prælationem, i. e.
 ut alterum alteri præferat. Id enim omne *ἐκλογὴν* dicitur
 nomine: nam *Ἰσάκ* Hebræum, quod plerumque vertitur
ἐκλογὴν, per *συνωσία* vertitur Deut. 7. 6. & c. 10. v. 15.
 Prov. 1. 29 *ῥ.* Genitivus Dei, inter electionem & propo-

tum collocatus, ad utrumlibet referri potest *ῥ.* Ut quod
 Deus elegerat *ῥ.* vel suâ sponte & liberâ electione propo-
 fuerat *ῥ.* & secum constituerat *ῥ.* vel ab æterno decre-
 verat *ῥ.* maneret, Er. Ti. &c. vel, firmum esset, V. fim.
 Tol. E. vel, ratum five firmum maneret, Ca. Be. P. quæ
 est emphasis vocis Hebrææ *ἰσάκ*, Esa. 46. 10 *ῥ.* Vel, ut
 probaretur hoc argumento: nam id Hebræi dicunt per
ἰσάκ, stare, quod Græci multis in locis vertunt *μένειν* *ῥ.*
 Ut appareret, Deum ex solo voluntatis suæ proposito
 eligere quos ipsi placet *ῥ.* Propositum hic intelligunt,
 vel, i. hominum: electionem vero Divinam intelligunt,
 i. e. varia proposita & voluntates hominum à Deo præ-
 visa, secundum quæ Deus quosdam eligit, quosdam re-
 probat, propter quæ electio Dei iusta est; dignos enim
 acceptat, indignos rejicit, etiam antequam operentur *ῥ.*
 Non placet. Hoc verbis Pauli contrarium est. Sic tota
 Pauli sententia corrueret, de *nondum natis*, &c. & non
 ex operibus, sed ex vocante: nec erat quod sibi objiceret,
 num iniquitas apud Deum *ῥ.* v. 14. cum non esset unde
 ea apparere posset *ῥ.* Vel, 2. Dei *ῥ.* Idque vel, i. quo
 Deus decrevit Jacobum *ῥ.* ejusque posteros *ῥ.* honorare
 præ Esau, &c. *ῥ.* qui repellitur, quia non erat de numero
 eorum, quos Deus proposuerat & elegerat vocare Abra-
 hæ in semen: præfertur autem Jacob, quia erat de nu-
 mero electorum, &c. *ῥ.* Vel, 2. decretum Dei æternum *ῥ.*
 quo Deus aliquos prædestinavit ad vitam æternam *ῥ.*
 quo Deus sibi proposuit, quos visum servare, & quos vi-
 sum est perdere *ῥ.* Hic sensus probabilior est, quia pro-
 positum Dei Apostolo passim significat voluntatem Dei
 prædestinantis homines ad vitam æternam *ῥ.* ¶ *Non, &c.*
οὐκ ἐξ ἔργων, &c. ¶ *Non* (vel, Id est, non, Be. P.) *ex ope-*
ribus, Tol. Pi. i. e. non propter opera *ῥ.* Sic quod per
 fidem servamur, Dei est donum: non enim ex operibus, Eph.
 2. 8, 9. Servavit nos — non secundum opera nostra, sed
 suam voluntatem, 2 Tim. 1. 9. Vide Rom. 3. 24. &
 c. 4. v. 6. & ibi dicta, & 11. 6. Nova creatio quæ antè
 acta sunt non respicit *ῥ.* Non ex operibus, sed ex fide
 prævisa *ῥ.* Sed Aug. postea hoc retractavit, Retract.
 1. 23. & multis refellit. Fides est donum Dei *ῥ.* & ele-
 ctionis effectum, Joan. 6. 44. Act. 13. 48. Eph. 1. 4.
 & 2. 8, 9, 10. ideoque electionis causa esse nequit *ῥ.* Nec
 magis credere poterant pueri nondum nati quàm aliud
 quicquam boni facere. Nec opera hic fidei opponit, sed
 vocanti *ῥ.* five vocationi *ῥ.* quæ fidem præcedit *ῥ.* ei
 nimirum vocationi quæ est secundum propositum *ῥ.* Nec
 operibus patris prævisa, sed operibus simpliciter vocan-
 tem, opponit *ῥ.* ex cujus beneplacito & misericordia
 propositum electionis fluxisse asserit *ῥ.* Vult Paulus, di-
 stinctionem hanc Jacobi & Esavi factam esse solâ volun-
 tate & beneplacito Dei, non ex operibus, aut ex volun-
 tatibus eorum, aut existentibus, aut prævisis *ῥ.* ¶ *Sed*
ex vocante *ῥ.* i. e. Ex voluntate Dei, qui semen Abraham
 vocavit *ῥ.* vel, ex gratia Dei vocantis electos suos *ῥ.* Vo-
 cans Deus idem hic valet quod gratia vel propositum
 Dei vocantis. Confer 2 Tim. 1. 9 *ῥ.* Vocat Deus per
 promissa. Itaque eodem recidunt *ἐπιδείξαι λόγον* &
ἐκλογὴν *ῥ.*
 12. *Dictum est ei* *ῥ.* i. e. Rebecca, Gen. 25. 22, 23 *ῥ.*
 ¶ *Major* (vel, i. viribus & præcellentiâ *ῥ.* vel, 2. na-
 tū *ῥ.* ut hic notetur mutatum jus primogenituræ, quod
 eximium erat, Gen. 27. 37 *ῥ.* serviet minori) Comple-
 tum hoc non in se *ῥ.* five in ipsorum personis *ῥ.* nun-
 quam enim id factum *ῥ.* sed in posteris suis *ῥ.* (Idque
 Davidis temporibus: ut patet 2 Sam. 8. 14 *ῥ.*) ut oraculi
 verba declarant *ῥ.* Præcessit [enim] in Genesi, *Duo*
populi in utero tuo. Sub parentum designatione intelli-
 gi hic populos rectè percepit Josephus. Sic Jacob & Israel
 pro Jacobi posteris, Esau & Edom pro Idumæis passim *ῥ.*
 De duobus populis hic agitur, non ergo de personis *ῥ.*
 Resp. Negatur consequentia: quia horum populorum
 partes sunt primùm stirpes ipsæ, Jacobus & Esavus;
 deinde propages five posterorum *ῥ.* Quod Moses de
 posteris dicit, Paulus (ut apparet ex cohærentia hujus
 versûs cum præcedente) exponit de Esau & Jacobo, il-
 lorum authoribus, per Synecdochen membri metonymi-
 cam. Nisi malimus dicere, hæc verba, *Et major*, &c.
 propriè de Esau & Jacobo intelligenda esse, sicut &
 præcedentia per Meton. effecti: neque enim duæ gentes
 propriè erant in ventre Rebecca, sed earum at th res *ῥ.* L. Pi.
 Obj.

Obj. At Esavus, in persona sua, non serviit Jacobo Resp. Imò verò serviit & jure electionis Divinæ, venditæque primogenituræ; deinde etiam facto seu reipsâ, suo modo: quia cessit hæreditate ac dominio terræ promissæ, & in Idumæam recessit^k. Ut suprà Abraham, ita hic Isaacus, consideratur tanquam foederatus. Et ut suprà Ismael, ita hic Esavus, ex foederato patre natus, fuisset filius foederis, nisi Deus eum exclusisset, & ad Jacobum limitasset. Excludit autem illum, hunc includit, quum illum hujus servum fore denunciat. Pugnant enim, foederatum Dei esse, & servum hominum, 1 Cor. 7. 23. Contrà, connexa sunt inseparabilia, populum Dei esse, & liberum esse, 1 Cor. 7. 22. Confer Joh. 8. 33. Spiritualiter impletur hoc oraculum in electis ac reprobis, quia quicquid à reprobis, aut circa reprobos, agitur, id totum servit ac proficit salutis & felicitati electorum^l.

13. Sicut scriptum est] Est & hic ellipsis. Plena sententia, Quod vaticinium ut revera impletum est, ut scriptum reperimus à Malachia^m. Sensus est, Deus illo responso, Major, &c. significat id quod multò post ex ejus persona scriptum, Mal. 1. 2ⁿ. ¶ Jacob dilexi, Esau odio habui] Non ad solas personas, sed etiam ad posteror eorum, hæc verba referuntur^o. Odio habui, comparatè ac figuratè, i. e. minùs dilexi^p; q. d. prætuli Israelitas, quanquam gravium criminum reos. Nam hæc significatio vocis, *ἐμίσησα*, ut in Propheta, ita in Paulo, sufficit ei quod tractant argumento. Et est locutio ista in comparationibus usitata apud Hebræos, ut apparet Gen. 29. 31. Deut. 21. 15. Prov. 13. 24. Matth. 6. 24. Luc. 14. 26. Joh. 12. 25. Dicit Malachias, planè hoc constitutum Deo, in beneficiis suis præferre Israelitas Idumæis, idque & nunc apparere & magis appariturum, Hyrcani nempe temporibus: de quibus vide Jo. Antiq. 13. 19. Hæc ipsa si ad *ἐκλογὰς* referantur, respondent populo Idumæo populus Israeliticus, ut prius à Deo genitus; populo olim Israelitico populus nunc Christianus, ut posterius à Deo genitus. Servitus autem Idumæorum significat conditionem multò viliorē populi veteris Judaici, qui promissa nunquam habuit nisi terrestria, & dona Spiritus valde infrequentia. Tertul. Populus prior & major, nempe Judaicus, secundum edictam Dei serviat necesse est posteriori & minori, nempe populo Christiano, cujus figura erat Jacob, &c. Cyprian. Quod duo populi sint prædicti, major & minor, i. e. vetus Judæorum, & novus qui esset ex nobis futurus, in Genesi, &c. [Plura vide ex Tertul. & Barnaba, in G.] Philo sicut non totam rem pervidit, quia non credidit; ita non planè abscedit, cum dicit lib. De Abele & Caino, per Esavum & Jacobum significari naturas malam & bonam, illam priorem, hanc excellentiorem: [verba vide in G.] Et De evigilante Noe, *Ἐπιγρη*, &c. (Inducit Jacob tanquam natu juniorem Esavo, quod stultitia nobis congenita sit, virtutis autem studium seriùs nascatur.) qui eodem libro de calce arrepta, & de jure natalium vendito, facundè *ἀντιπαρρησιάζομαι*; item de insidiis Esavi in Jacobum, libro Pejorem insidiari meliori: & quomodo alter ventri, alter parentibus ac Deo, paruerit, libro De Nobilitate: & quomodo durus & silvester ille, hic mitis ac placidus, libro De Præmiis & pœnis. Cæterum, sicut res ejusmodi, quatenus umbram aliquam habent veri certique dogmatis, leviter prosequi suave est, ita omnes comparationes per omnia æquare, & inde dogmata comminisci, agreste atque inficetum est. Rectè monet Tertul. non ex symbolis materias commendandas, sed ex materiis parabolâs; neque enim in comparationibus omnia ad speculum respondere posse. Et Chrysost. utendum id cujus causâ instituta est comparatio, mittenda cætera. Salvam vult Deo Apostolus libertatem dispensandorum beneficiorum suorum, præsertim eorum per quæ ad veram justitiam pervenitur; non verò personis quibusdam nondum creatis, æternâ constitutione nullas habente causas, præclusam omnem eò perveniendi viam. Quod *ἐν ὁμοδοσίᾳ* est Ismael & Esau, id *ἐν ἀποδοσίᾳ* sunt Judæi privilegio humanæ originis freti. Quod *ἐν ἀποδοσίᾳ* Isaac & Jacob, id *ἐν ἀποδοσίᾳ* Christiani ex promissis Divinis geniti, posteriores tempore, priores Dei donis^q. Hæc verba de externa tantum servitute & terræ promissæ privatione & de amore odioque in rebus externis dicuntur, non autem de vita æternâ, ac proinde nihil ad prædestinationem pertinent^r. Sed hoc re-

fellit scopus Apostoli, qui de electione ac vocatione ad vitam æternam, deque rebus spiritualibus, hoc cap. loquitur, ac probare contendit, non omnes Israelitas esse Dei filios vitæque hæredes, ut liquet v. 6, 7, 8. Deinde, ut primogenitura, dominium, & hæreditas Cananææ erant electionis & adoptionis Divinæ atque salutis typus ac tessera; ita eorum privatio symbolum erat rejectionis à salute^t. Ut Malachias, ita & Paulus, non in terra Canaan, sive terrena benedictione, subsistunt, sed ad altiora assurgunt, nempe ad Fœdus Dei & cœlestem hæreditatem: alioqui ex fertilitate terræ Canaan malè colligeretur summus Dei in Israelitas amor, tam multis populis alia longè præstantiora latifundia largiti^u. Sensus loci literalis est, Jacob dilexi, i. e. volui ei in sua posteritate benefacere, Esau autem odio habui, i. e. posthabui ac neglexi, nolens singularia in ejus posteritatem beneficia conferre. Hinc colligendum relinquit Apostolus argumento à figura ad rem significatam^v, [vel hoc modo,] Sic etiam nunc Jacob, i. e. credentes Christianos, qui sunt filii promissionis, & semen spirituale Abraham & Jacob, quasi filios dilexi; Esau verò, i. e. semen carnis, Judæos scilicet, odio habui, repuli & rejeci^x. Hoc testimonio significatum est, Deum voluisse, semen Abraham, cui promissiones factæ sunt, non esse secundum carnem, sed secundum fidem tam in Judæis quàm in Gentibus; & hoc non propter merita aut demerita hominum, sed quia ita voluit, &c. v. [Vel hoc modo,] Odium Esavi significat æternam reprobationem ejus, dilectio verò Jacob, æternam ejus ad vitam æternam electionem^z. Utrumque autem ob prævisa eorum futura operâ affirmant Chrysost. Theod. &c.^a, sed Aug. & Thom. rectius negant^b. Utrumque ad summam Divinæ voluntatis libertatem referendum est, hoc tantum discrimine, quod prædestinatio est à Deo, & quoad principium, Divinam voluntatem, &c.; & quoad terminum, vitam æternam, & quoad media illuc perveniendi, quæ sunt gratia Dei & bona opera. Reprobatio autem est à Deo, quoad principium ejus Dei, voluntatem permittendi aliquos decidere ab ultimo fine; & quoad effectum ejus, pœnas reprobatorum æternas; non autem quoad media, peccata, pravæque eorum voluntates^c. [Plura qui vult videat Per E. Par. in Dubiis, Wil. &c.] Sensus est, Jacobum dilexi, donando eum spirituali dominio in fratrem, & libertate foederis; Esavum odi, fratris dominio subjiendo, eumque excludendo à fœdere gratiæ meæ, tum externo & typico, tum interno ac spirituali, in quo utroque comprehensus Jacobus, dominus verè fuit Esavi, quippe particeps domini ipsius Dei, in cujus fœdus admissus fuit, &c.^d. Odium Dei h. l. sensu negato accipiendum, ita tamen ut negatio sit objecti, non actus: & sic intelligendum, Deum positivè nolle dare vitam æternam^e. Odium hoc Dei non est positivum, sed privativum^f. Sed odium privativum, cum ex tribus causis oriatur, vel, 1. quia eos [quos odimus] non novimus; vel, 2. quia eorum non meminimus; vel, 3. quia indifferenter erga illos nos habemus, quæ in Deum omniscium non cadunt, in Deo esse non potest^g.

14. Quid ergò dicemus?] Hæc præfatuncula diximus uti Paulum, ubi calumniosam suæ doctrinæ interpretationem vult amoliri^h. Ratio carnalis, quia hoc mysterium capere non potest, Deumque humanâ lege circumscribit, hinc ansam calumniandi arripitⁱ. ¶ Numquid iniquitas (vel, injustitia est, Be. Pi.) apud Deum?] An hoc docemus, quod illi nos docere susurrant, A Deo quædam injustè fieri? Apud Deum esse dicitur id quod ei adhæret, aut jure ei attribui potest. Hoc ipsum Deut. 32. 4. sic eloquuntur Græci, *ἐν ἐσθλῇ ἀδικίᾳ ἐν αὐτῷ*^k. Occurrit objectioni^l, Si Deus pro sua voluntate^m, & sine merito, Jacobum dilexit, Esavum oditⁿ, si sine prævisis meritis alios eligit, alios reprobat, injustus esse videtur^o; tum, 1. quia de æqualibus disponit inæqualiter^p, & præstantiores in speciem posthabet contemptioribus^q: tum, 2. quia reprobat aliquos immeritos^r, & ex mero ipsius arbitrio^s. ¶ Absit] Et hoc sæpe habuimus. Est autem longissimè averfantis. Absit ut hoc dicamus, quod & loco Deut. 32. 4. & toti libro Jobi, infinitisque aliis locis, ipsi denique Dei naturæ, planè repugnat^t. Cur enim injustus sit Deus, cum iis quos ipsi lubet eligere gratiam facit^v?

15. *Moyſi enim dicit*] Nempe poſtquam circa Vitulum omnes peccaverant, Exod. 33. 19. ¶ *Miſerebor, &c.*] Ελεῖτω δὲ αὐτὸν ὁ θεός, καὶ οὐκ ἀποδοῖται αὐτὸν ἐκείνῳ.] In Græco, οὐκ ἀποδοῖται, melius *. [Sic vertunt,] *Miſerebor* (i.e. afficiam beneficiis †: vel, ex miſericordia ſervabo. Synecdoche metonymica, quā intelligitur effectum ex cauſa & unā cum illa v.) *cujus*, vel *cujuscuſque*, *miſereor*, (vel, *miſertus fuero*, Be. Pi. i. e. miſereri volo †, aut decrevi, ut v. 18. exponitur. Similes phraſes Exod. 4. 13. *Mitte quem miſſurus es*, h.e. ſtatuisti mittere: Joh. 10. 32. *Me lapidatis*, i. e. lapidare vultis, ut ex v. 31. liquet: Joan. 13. 27. *Quod facis*, h.e. facere decrevisti, *facito* a.) & *commiſerabor* (Non eſt pleonasmus aut τανταλογία in verbis, ſed vehemens confirmatio miſericordiæ, quam hāc ingeminatione oſtendit eſſe, 1. gratuitam & indebitam; 2. arbitrariam; 3. conſtantem & immutabilem, ut Joh. 19. 22. *Quod ſcripſi, ſcripſi*, id eſt, non mutabo ſcripturam; 4. immenſam & ineffabilem †. In Hebræo ſunt duo verba, מרחם, quod eſt, *gratiam præſtare*, & אהב, quod eſt, *amare materno affectu* c. Al. *faciam gratiam ei*, J. Cap.) *quemcuſque commiſeror*, Er. vel, *commiſeratus fuero*, Be. Pi. &c. i. e. quemcuſque decretum fuerit commiſerari d. Sensus, q. d. Ecce Moſes Deum pro ſua voluntate affirmat horum miſereri, non illorum, nec tamen injuſtum eſſe: ita & nunc ſentendum eſt *. Deus habet liberrimam agendi poteſtatem †, & liber eſt in miſericordiæ ſuæ vel diſpenſatione vel negatione †. Ubi debitum non eſt, ibi non eſt injuſtitia †. Hæc autem electio non eſt opus juſtitie, nec cuiquam jure debita; ſed ſolius miſericordiæ & gratuita, ideoque mihi libera †. Qui hinc miſcent præviſionem operum, iis & ſenſus verborum quem liquidò præſerunt, & Pauli mens atque ſcopus, refragantur †. Sic nulla hinc eſſet difficultas, nec locus objectioni, ſive ſpecies iniquitatis, ſi Paulus docere vellet, cauſas eſſe, licet nobis ignotas, ex parte hominum Divinæ electionis †. Ad ſolam ergo voluntatem Dei hoc referendum eſt m. [Sensus eſt,] q. d. *Faciam in eo quod mihi viſum erit*. Solent ſic loqui domini ac Reges, quoties conſtitutionis ſuæ cauſas nolunt reddere, etiamſi aliquas habeant. Idem Deus ſummo jure facere poteſt in beneficiis ſuis elargiendis aut negandis, in peccatis condonandis & vindicandis, non quod non ipſi rationes diſcriminum conſtent, ſed quod nihil neceſſe ſit eas cognitatas eſſe hominibus. Vide quæ ad Exod. 33. 19. Scripſor libri De vita & morte Moſis, verba illa Dei explicat, *Nemini quicquam debeo; gratis do mea*. Non autem hoc dicit Paulus, quod non hujus diſputationis, de qua egit hætenus, rationes aliquas poſſit reddere, (nam & reddet aliquas,) ſed quod priuſquam eò veniat edomare velit contradicſoris audaciam. Etiam de Principibus dicunt Politici, Non eſſe noſtrum æſtimare quem ſupra cæteros, & quibus de cauſis, extollant; Summum illis datum eſſe rerum arbitrium, ſubditis obſequii gloriam relictam; Abditos eorum ſenſus, & ſi quid occultius parant, exquirere illicitum, anceps, nec ideo nos poſſe aſſequi; Militem tam neſcire quædam quā ſcire oportere; Parendo, non imperia ducum ſciſcitando, res militares contineri; Malum eſſe militem qui imperia ducum interpretari malit quā exſequi. Sufficere nobis poterat, nemini Deum velle dare bona æterna niſi quiſint juſtus ſit; ad conſequendam eam juſtitiam viam ineundam quam ipſe monſtret, & certam eſſe oſtendat donis Spiritus ſui n. Aſſerit hinc Paulus juſtitiam electionis, h. l. idque à poteſtate Dei ac jure, qui nemini devinctus, pro ſuo arbitrio, poteſt de ſuo benefacere, ut dicitur Matth. c. 20. v. 15. id quod probat ex Exod. c. 33. v. 19. Nulla ergo eſt injuſtitia in carnalium Judæorum repulſa, & credentium acceptione ad gratiam, juſtitiam & ſalutem p.

16. *Igitur, &c.* Αἰεὶ ὅτι ὁ θεὸς ἐλεῖται, καὶ ὁ πᾶς ἀνθρώπος, &c.] Nempe igitur (ſub. opus, vel ſucceſſus, Camer. vel, res, Di. ex Ar. vel, ſub. juſtitia, Vor. vel, ſalus, Pi. Vor. ex collat. v. præced. q. vel, ſub. electio, Be. Par. E. J. Cap. Gom. ad ſalutem †: quod quis ſit electus à Deo †, ex v. 11 t. Vel, ſub. *miſericordia & dilectio Dei*, Gom. ſim. Par. erga Jacobum ex v. 13 v.) *non eſt volentis, neque currentis*, (ſub. Eſau, licet Iſaacus id enixe vellet *, & Eſau voluit accipere patris benedictionem v, idemque citiſſimè ad venatum cucurrit †. Vel, ſub. *Jacobi*, Me.

Par. qui volente matre cucurrit ad gregem, & antevertit fratrem, &c. a. Vel, ſub. *hominis*, Pi. Par. quod rectius, quia opponit miſericordiam Dei conatibus hominum b.) *ſed miſerentis Dei*, J. Cap. ſim. Vulg. Be. Pi. &c. i. e. ſed fuit Jacobi, cujus Deus miſertus eſt c, quia Deus pro ſuo ſolius beneplacito ſic voluit ac decrevit d. Loquitur, vel, 1. de vocatione populi credentium ex Judæis & Gentibus *. q. d. Quod credentes, ſive Chriſtiani, ſiunt filii & hæredes Abraham & Jacobi, excluſis Judæis, non provenit ex volitione, curſu, vel præviis meritis, aut operibus legis, ſive Moſaicæ, ſive naturalis; ſed ex ſolo nutu & beneplacito Dei, &c. f. Alludit autem Paulus ad factum Jacobi, Gen. 27 g. Vel, 2. de ſingulorum hominum prædeſtinatione h. q. d. Quod quis ſit electus à Deo i, & vocatus ac converſus ad Deum k, non eſt ex meritis ullis præcedentibus aut præviſis l, non ex operibus m, non pendet ex arbitrio, aut conatibus & ullis viribus hominum, quid enim in homine eſſe poteſt præter voluntatem & curſum n? ſed ex ſolo ac libero beneplacito Dei miſerentis o. Non Deus miſeretur hominis, quia priuſ bonam ipſe voluntatem habet; ſed ideo potiùs, ut homo bonam voluntatem habere poſſit, Deus ipſius miſeretur. Nec tamen ſic tollitur liberum hominis arbitrium, quippe quo homo, poſtquam vocatus eſt & Dei gratiæ præventus, conſentit vocationi, & præparat ſe ad juſtitiam, & juſtus jam factus efficit bona opera, &c. p. *Voluntatem* hominum vocat opera interiora q, cogitationem & conatum animi r, deſiderium ſalutis †, liberum arbitrium ſeu facultates, quibus homo bonum aliquod conſequi contendit intellectu, appetitu vel deſiderio quocunque t. *Curſum* vocat opera exteriora v, vel converſationem cum ſtudio & ſedulitate conjunctam *, bona opera y, omnes actiones, ſtudia, conatus hominis z, vel ſtadium demerendi Deum ad ſalutem impetrandam a. Utrumque à cauſa electionis excluſit, & dilectionem, electionem, vocationem, juſtificationem, ſanctificationem & ſalutem, ſoli Deo & miſericordiæ Divinæ in ſolidum tranſcribit b; idque inferit ex dicto præcedente c. Al. Notandum autem hinc per *volentem* & *currentem* hinc eum intelligi, qui perperam vult ac currit. Nam alioqui & volendum & currendum iis qui ſervari cupiunt. Vide Joh. 7. 17. 1 Cor. 9. 24 d. Hebræi, cum pauca habeant adverbia & conjunctiones, ferme eorum vice utuntur copulā. Itaque hinc, *volentis & currentis*, idem valet quod, *currentis quā libet*. Non eſt hoc negotium de quo agitur in hominis cujuſque arbitrio, ſed Dei. Poſſet enim ſine injuria omnes qui gravia peccarunt morbo ſuo relinquere, nec ullam adhibere medicinam; multo magis eis qualem velit medicinam præſcribere. Procedit à minori ad majus, i. e. magis credibile *. [Sensus eſt,] * G. *Non eſt volentis & currentis*, nempe ſecundum carnem; ſed eſt volentis & currentis ſecundum promiſſionem. Nam ut prærogativa carnis nititur dignitate perſonæ & meritis operum; ita fides ſolā Dei miſericordiā f. Sed ſic miſericordia ſtatuitur tantum fidei objectum, cum contrā, Paulus eam electionis & vocationis cauſam efficien-tem faciat; & propterea fides miſericordiæ & electionis cauſa eſſe non poteſt g. Sensus, q. d. Nè dicas, o Judæe, Deum eſſe injuſtum, quod non ex operibus, ſed ſecundum propositum ſuum, elegit Jacobum, repulit autem Eſau: nam Scripturæ tuæ id aſſerunt, ubi Deus dicit, *Miſerebor cujus voluero miſereri*, &c. Si autem Deus miſeretur & favore proſequitur prout vult, igitur non ex operibus eſt, ſed ex Dei voluntate, ut unus bonum conſequatur, alter non h. Al. Dictum hoc non abſolutè intelligendum, aut ſimpliciter, ſed comparatè & ſecundum quid i. *Non eſt volentis & currentis*, ſub. ſolum, vel tantum k, ſed (ſub. etiam) *miſerentis Dei* l. Sed hæc expoſitio non poteſt accommodari, quia dictum eſt, *Non ex operibus, &c.* & *antequam quicquam boni aut mali egiſſent m*. Et talem cauſæ electionis partitionem non fert antitheſis, ſed *miſerentis Dei*, *Miſereor cujus miſereor*. Quod Deus ſibi ſoli aſcribit, id nullius creaturæ voluntati, conatui, vel auxilio, eſt tribuendum, ſed ſoli Deo relinquendum n. Si propterea dictum eſſet, *Non eſt volentis, &c.* quia non ſufficit ſola voluntas hominis ſine miſericordia Dei, pariter dici potuiſſet, quod tamen Chriſtianus nullus dicere audebit, *Non eſt miſerentis Dei, ſed volentis hominis*, quia ſola miſericordia Dei non ſufficit ſine voluntate

tate hominis. Restat ergo sic intelligendum, ut totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam & præparat adjuvandam, & adjuvat præparatam. Misericordia enim Dei prævenit omnem bonam hominis voluntatem atque operationem, &c. P. Al. Hæc verba; *Mos enim dicit*, &c. usque ad v. 20. quidam putant non esse Apostoli, sed illius oppositoris, quem v. 14. loquentem induxerat: quasi hic opponens ille rationem reddat suæ objectionis. Verum haud dubiè falluntur, quum ex serie omnium sententiarum & consuetudine Pauli appareat, in hisce verbis contineri ætiologiam illius negationis quæ immediatè præcessit. Confer Rom. 6. 1, 2, 15, 16 9.

17. *Dicit enim Scriptura*] i. e. Deus in Scriptura. Met. adjuncti †. In S. Scriptura dicitur. Similis locutio Marc. 15. 28. Joh. 7. 38, 42. & 19. 24, 37. Gal. 3. 22. & 4. 30. ¶ *Pharaoni*] Vel, *De Pharaone*, Jun. ex Sy. Duo dixerat, *Jacob*, & in eo populum credentem, *dilectum*; *Egyptum*, & in eo populum carnalem, rejectum. Prius probavit v. 15, 16. posterius, hoc loco v. Ibi electionis, hic reprobationis, justitiam asserit *. Sed sic dicendum esset, non *Dicit enim*, sed, *Dicit etiam*. Potius utriusque justitiam hic ostendit, quamvis non respiciantur merita ejus qui vel reprobat vel eligitur. Si enim nulla est injustitia Dei gratuito & sine meritis eligentis, nulla quoque erit alios non eligentis, sed permittere volentis ut in peccata labantur, quorum merito sint æternâ morte puniendi; quod est reprobare, ut docet Thomas y. ¶ *Quia*, &c. ¶ *On eis vult videri* *Excitavi te*] *Ad hoc ipsum* (i. e. Hoc fine 2. In Græco est Exod. 9. 16. *excitavi* (vel, *posui*, Per. *constitui*, Ar.) te, Be. Pi. In Heb. est *העמרתך*, *stare te feci*, ubi Lxx, *ἐμεσάζω* b, i. e. *reservatus es*. *Excitavi te*, i. e. vel, 1. feci ut existeres d, volui ut esses *, creavi te f; ex collat. v. 21. ubi est *ποίησα* g. Sic verbum *standi* usurpatur Psal. 33. 9. & creatura vivens corporea vocatur *יקין*, *substantia*, Gen. 7. 4, 23. Deut. 11. 6 h. Idem est *ἐμεσάζω* quod *ἀνίστα* hinc sive *ἀνίσταμαι* * & utrâque voce Lxx reddunt Hebr. *הקמתך*, Ezec. 34. 23. Zac. 11. 16. Sic Matth. 3. 9. *Potest Deus* *ἐρεψαι*, &c. i. e. *ἀναστειναι*, &c. h. e. facere ut sint †. Vel, 2. produxi te in medium i, ante totius mundi oculos proposui te & quasi in arenam produxi, quicum in certamen descenderem. Sed prius malim k. Vel, 3. te permisi, commovi & provocavi, ut insurgeres in populum meum l, & meo imperio contumaciùs resisteres, non quidem ingerendo tibi malitiam, sed non largiendo gratiam meam m; nec tantum permittendo, sed multa etiam tam intus quam foris operando, quæ tibi contumaciæ occasio forent n; mandatis & plagis tuam pervicaciam irritavi o. Vel, 4. te, jam malum, ordinavi ad gloriam meam p; promovi te. Sonat hæc phrasis, *posui te*, destinationem quæ fit adhibitis mediis aptis ad finem propositum, ut Joh. 15. 16. 1 Thes. 3. 3. 1 Pet. 2. 8. &c. Eadem porro est ratio verbi *excitandi*, ut Deut. 18. 15, 28. Jud. 3. 9. 1 Sam. 2. 35 9. Deus ostendere volens, Pharaonis contumaciam obstaculo non fore quominus Judæos liberet, non modò prævidisse se affirmat quid ageret Pharaon, sibi que paratas ejus cohibendi esse rationes; sed Pharaonem à se profectum dicit, eique hanc personam esse impositam, & se eum consultò in hunc usum destinasse r. Vel, 5. te, quasi sopitum, per mea signa excitavi ita ut deterior fieres †. Vel, 6. feci ut restares five superesses t: hæcenus nolui te excindere v, ut potuisssem unâ plagâ x, sed potius reservare y: non percussi te cum pecudibus z: te in vita diu servavi a. Verbum *ἐρεψα* significat h. l. suscitationem ex calamitate aut periculo, ut Jac. 5. 15. Confer Esa. 49. 8 b. Sicut *vivificare* Heb. dicitur qui in vita conservat; ita *stare facere*, *ἐρεψεν*, qui non impellit in ruinam, Pharaon iste populum Dei cultorem non bello victum, sed ob Josephi merita in tutelam receptum, durissimo servitio premebat. A Deo de hac injustitia admonitus, & quidem magnis signis prodigiisque additis, contumaciter obstiterat. Id enim valet, *ἐπακούσθη ἡ καρδία Φαραώ*, Exod. 7. 14. & 8. 15. Est enim Cal pro Hithpael: & sensus est, *ipse cor suum grave reddidit*: ut aperte explicatur 8. 15. in Hebræo, & 9. 35. Hominem tam contumacem potuerat Deus illico proferre: non fecit hoc, sed eum vivum servavit, ut plura etiam potentia suæ signa circa eum ederet, quæ Deo magnam gloriam erant paritura, ut dicitur Neh. 9. 10.

Sirach. 16. 15. *Grave cor dicitur quod à proposito dimo-* veri se non patitur. Quem perdere jure potuerat Deus, eum jure poterat etiam suo morbo relinquere, nec adhibere medicinam; quod Deus jure potest adversus omnes contumaces. Quam verò mensuram contumaciæ ad hoc expectare non dico necessarium sit, sed conveniens Divinæ quæ bonitati, quæ severitati, nemo exactè novit nisi ipse. Tertul. adv. Marc. 2. *Indurat cor Pharaonis: sed meruerat in exitium subministrari qui jam negaverat Deum, qui jam legatos ejus toties superbus excusserat, qui jam populo laborem operis adjecerat. Postremo quæ Egyptius olim Deo re-* colens quam Deum unum. Notanda verò etiam ratio quæ usus Deus dicitur aggravasse, vel indurasse, cor Pharaonis; nempe, ne populum dimitteret: nam de eo hic agitur. Si Deus fecisset durare mala quæ immiserat, ranas, cinyphes, pestilentiam, &c. dubitari non debet quin Pharaon dimissurus fuerit populum: Quia verò Deus mala illa statim sustulit, ea res illi auxit contumaciam. Origenes in fragmento quod habemus Philocaliæ, cap. 20. locum illum Exodi, & hunc Pauli, explicans, *Ὁν ἄπορον*, &c. (*Non absõnum hoc à consuetudine* —. *Sæpe enim heri mites famulis suis, lenitate suâ abutentibus, dicunt, Ego te malum feci, Ego facinorum tuorum sum auctor: ubi verborum vis atque consilium imprimis consideranda sunt. Quod Paulus in peccantem dixit, Rom. 2. 4. Aut contemnis bonitatem Dei, — & secundum duritiam tuam thesaurizas, &c. idem ad Pharaonem dici posset, &c.*) In præcedentibus Origenes multa egregia disputaverat contra eos qui Pharaonem *χοῖνον* & planè ex naturæ necessitate inemendabilem statuebant. Et post hæc quæ jam produximus verba, multa alia habet digna lectu. Induravit ergo se Pharaon, & diu. Induravit autem Deus Pharaonem non auferendo eum ex vita; neque utendo eâ virium suarum dispensatione quæ statim duritiam ejus potuerat contundere; sed aliâ potius quæ magis magisque cognitam faceret humano generi ipsius contumaciam, ac tandem quoque Dei in eo puniendo justitiam. Est autem in Pharaone imago populi Judaici à Christi temporibus ac deinceps. Miserat Deus ad eum populum non Mo- sen, sed Filium suum cum signis innumeris. Potuerat eorum contumaciam statim ulcisci, sed noluit. Si vit eos in pace agere per annos ferme 40. Interea temporis peiores affecti quotidie, infamiam sibi accersivere apud omnes gentes, ita ut cum tandem excidium eis evenit, quanquam tristissimum, esse tamen infra eorum mala merita crederetur, ipso teste Josepho c. Vel, 7. te mag- num feci d, evexi te in Regnum *. Complectitur hoc v. verbum totam historiam Pharaonis, & sibi auctori as- scribit; q. d. Ego te creavi, evexi, irritavi, teque ideo ex- itio destinavi. Non ergo erat otiosus spectator tyranni- dis & pervicaciæ ipsius f. ¶ *Ut ostendam* (comprimen- do nimirum & puniendo g. Docet se, quod pro ar- bitrio & sine cuiusquam injuria facere potest, non tamen id facere, nisi sapientissimè & cum ratione, dum illud ordinat ad finem gloriosum h.) in (vel, circa, E.) te vir- tutem (vel, potentiam, Be. Pi. E. &c. ut est in Exodo i.) meam, (Divinam, per tot & tanta signa k,) & ut annun- cietur, &c.] i. e. Ut nomen meum celebrètur in Gentibus l, & sic toti orbi metus incutiat m.

18. *Ergo cui vult miseretur*] Hoc colligit ex dicto, *Miseretur cuius miseretur n. Cuius vult*, i. e. quem ei libuit amoris suo destinare, idque ideo tantum quia ei libuit o: *miseretur*, i. e. emollit, dat ei fidem & poenitentiam. Significat, nemini injuriam fieri quod non vocatur efficaciter, cum sit misericordiæ si quis vocetur p. Emollit [Deus] quos vult ob causas sibi cognititas. Varia sunt Divinæ misericordiæ genera, quorum libera Deo est dispensatio. Eorum maximum id quo hominum vitia corrigit; quod sæpe facit non tam leniter tractando quam acriter castigando. Adducit ad hanc rem Orig. hoc ipsum argumentum iterum tractans Philocaliæ cap. 26. locum insignem ex 2 Macc. 6. 12, &c. ubi ostenditur maximæ hoc esse misericordiæ Divinæ non diu finire ex sententia agere eos qui peccant, sed statim illis adhibere disciplinam q. ¶ *Et quem vult indurat*] Hoc colligit ex dicto, *Ad hoc ipsum excitavi te r. Debuerat ergo inferre, Ergo quem vult excitat ad perditionem*, pro quod dicit, *indurat*: ut exponat quomodo Deus reprobos exci-

† Par. tet ad interitum, nempe non solum creando, & tolerando, sed etiam indurando in pravitate, quā sibi exitium gravius accersunt †. In verbo *excitandi* v. præced. comprehendit indurationem. Respicit enim totam Pharaonis historiam, in qua sæpe occurrit verbum *indurandi*. Sed non fuit necesse hanc integram historiam omnibus notam repetere, ideoque satis fuit Apostolo unicum testimonium commemorare, quod erat maximi momenti †. In hoc versu est conclusio præced. responsionis, quæ & ipsa bimenbris est, sed imperfectè enunciata. Subauditur enim, *nulla est in Deo injustitia*: quod ex proposita quaestione facillè intelligitur. Σαλῶντιν respondet verbo קָדַם, quod itidem in Scriptura usurpatur non minus quàm כָּבַד, βαρύνει, & sensu eodem *. Primum prædicat Deus, conspectā Pharaonis duritiā, *se cor ejus induraturum*, Exod. 4. 21. (quod tamen non probat hoc exemplo factum, sed ex adverso prædicta quoque est sua ipsius cordis obduratio, Exod. 3. 19. 2.) deinde dicitur *indurasse cor Pharaonis*, 7. 22. & 8. 19, 32. ubi in Hebræo est, & *induravit*, nempe se, *cor Pharaonis*. Dicitur & Deus *indurasse cor Pharaonis*, Exod. 9. 12. & 10. 20, 27. & 11. 10. & 14. 4, 17. Pharaō semet obduravit voluntariā obstinatione; Deus Pharaonem, i. e. fieri duriores fieri, ac qualis esset ostendit (utrumque enim per verba activa apud Hebræos significari solet) servando, ut diximus, vivum, molliūque eum tractando quā merebatur, ut postea tarditatem supplicii gravitate compensaret †. In sex primis plagis Pharaō obduravit cor suum, & Israël noli dimittere. Ad plagam septimam dicitur phrasi novā, *Deus induravit*, &c. Exod. 9. 12. quod respicit prædictionem illam Exod. 4. v. 21. neque hoc Deus antea fecerat. Tunc autem dicit Deus, *se omnes plagas suas immisurum in cor ipsius*, v. 14. hanc scil. indurationem ejusque effecta. Deinde sequitur locus ille memorabilis, v. 14, 15. *Nunc enim extendam manum, &c.* quod tamen vertendum cum Fagio, &c. *extendissem manum* — & te peste percussissem, &c. [vide Synopsin ad locum] & v. 16. *Sed (non Et) revera in hoc te restare feci*, &c. Hæc autem *induratio* significat totalem gratiæ Dei & poenitentiae subtractionem, statumque Pharaonis prorsus desperatum & inemendabilem, &c. b. Al. In historia Pharaonis quinquies reperitur, *induratum fuisse cor Pharaonis*; ter, *Pharaonem indurasse cor suum*; octies, *Deum indurasse cor Pharaonis & Egyptiorum*: quod probè est observandum c. Induratio Dei minimè excusat Pharaonem, quippe qui seipsum obfirmavit, &c. d. Dicitur K. in verbo קָדַם, *indurare Deum animos hominum, consilia sua ipsos celando*, exemplum dans in Pharaone & Seone *. *Induratio* porro est obfirmatio in peccato dominante, quod duritiei aptè confertur, quia ut dura non cedunt, ita nec peccato mancipati mandatis Dei parent, sed contumaciter obstant. Quo sensu *cor lapideum*, Ezech. 36. 26. opponitur *carneo*, i. e. molli ac tractabili. Quæ durities est, vel, 1. naturalis & insita ex corruptione naturæ, &c.: vel, 2. acquisita, quæ & Deo & hominibus ascribitur, &c. f. Qu. Quomodo Deus homines indurat? Resp. 1. Non immittendo iis duritiem seu contumaciam g. Deus non est indurationis causa efficiens h, (quod Per. Calvino per calumniam affingit i,) sed tantum occasio, hominum vitio arrepta, & quidem non fortuita, sed destinata, quia Summus est Judex, ac proinde peccati non Author, sed Ultor. Per metaphoram Deus indurare dicitur, quia gubernationis Divinæ occasio similis est causæ efficiendi, quia ut effectus causam, ita induratio eam gubernationem, sequitur, verum non vi ullā gubernationis Dei, sed vi malitiæ humanæ k. 2. Indurat non emolliendo l, deferendo eos in sua pervicacia m, permittendo eos in sua malitia perseverare & crescere n, impios gratiā suā destituendo, quā destituti magis ac magis in peccata ruunt o. Dices, Si Deus illa aufert sine quibus durities tolli non potest, est causa efficiens indurationis. S. d. negatur consequ. quia ablatio gratiæ non est causa duritiei, sed tantum adjunctum antecedens, & causa sine qua non, quia effectum non illius, sed alterius, vi consequitur: ut ferum calefactum, &c. remoto igne rursus refrigescit & induratur, non illius remotionis vi, sed ex natura ferri, &c. p. 3. Obijciendo iis occasiones, quibus magis indurantur q; v. g. mandata, miracula, plagas r, benefi-

cia piis collata, quibus ad invidiam, &c. irritantur. Vide Exod. 1. 9, 10, 15. Psal. 105. 25 †. Quæ aliis iustis de causis Deus illis objicit t. Hæc autem, ex parte Dei, non sunt occasiones peccati per se, seu vi suā, quia nec effectum eorum est peccatum, quā peccatum, sed tantum quā pœna; nec scopus Dei est effectio peccati, sed permissio & patefactio peccati ac iusta punitio: Deus enim peccatis hominum, quæ permittit ac regit, peccata puniit præcedentia, &c. v. 4. Tradendo eos tum, 1. Satanæ x, 1 Paral. 21. 1. collat. cum 2 Sam. 24. 1. 1 Reg. 22. 21, 22. 2 Cor. 4. 4. tum, 2. suis cupiditatibus & desideriiis carnis, ut suā malitiā ruant in pejus y. *Induratio* non solum permissionem significat, (ut volunt diluti quidam moderatores,) sed Divinæ quoque iræ actionem; cujus instrumenta sunt & res externæ, & Satan qui intus efficaciter agit, &c. z. Notandum, *indurationem* h. l. poni pro tota hominis derelictione, comprehensā etiam primā permissione peccati, cujus meritò postea quis induretur. *Induratio* autem in prima sua velut origine, quæ est prima derelictio, seu peccati permissio, non aliam habet causam quā Dei voluntatem; ideo dicit, *quem vult indurat* a. *Indurare* Dei, est, nolle misereri & emolliere b. *Indurandi* verbum significat, vel, 1. illum reprobationis effectum, qui est deserere hominem, &c. ita impiis evenit vel ob propria ipsorum peccata c, vel ob peccatum omnium hominum commune, originale scilicet d. Vel, 2. primam ipsam reprobationis originem; æternam, dico, voluntatem non miserendi aliquorum, nec eis conferendi auxilia efficacia ad consequendam vitam æternam *. Hujus autem non videtur esse causa meritoria ex parte hominis, sed referri oportet ad solum beneplacitum Dei f, qui ex duobus, æquè indignis ac induratis, alterum emolliere voluit, alterum non voluit, æquissimo, sed inscrutabili, iudicio suo g.

19. *Dicis* (vel, *Dices*, Be. Pi. &c.) *itaque mihi*] Tu Judææ pertinax h. Sunt verba hominis reprobi i, aut cerè rationis humanæ k, quæ Deum ob iudicia sua insectatur, eum accusans ut antè inconstantia, quod Judæos rejecit, & injustitiæ, quod non omnes elegit; ita nunc crudelitatis l. ¶ *Quid, &c.* Ti ἐν μέλει σου] *Quid* (vel, *Propter quid*, Ti, pro διὰ τὴν m. Cur ergo, G.) *adhuc conqueritur?* Val. Er. V. Zeg. vel, *incusat?* Er. V. Pi. G. vel, *succenset?* Be. Par. J. Cap. sub. *Deus*, Er. V. &c. & sub. *nos*, G. vel, *nobis*, J. Cap. vel, iis quos suā voluntate indurat n; quod ad ipsum non convertantur ut salvi o; vel, quod agant more induratorum, &c. Interrogatio negantis p; q. d. Non iuste succenset q. Μέμνηται est, *incusare*, Heb. 8. 8. sic 2 Mac. 2. 7 r. ¶ *Voluntati* (nempe absolutæ †, sive beneplaciti t, quæ est immutabilis v; i. e. decreto x; voluntati quā alios eligit, alios reprobat y: nam voluntati signi, h. e. præceptis ejus resistunt omnes qui peccant z.) *enim ejus* (i. e. Dei a) *quis resistit?* Ανδρῶν β;] *Obstitit?* Be. sic Pi. Quis unquam resistit? Nemo b. *Obstare possit?* G. sim. Glas. gram. 246. Est Hebraismus: nam & Indicativus ponitur pro Subjunctivo, & Præteritum pro quovis tempore. Est proverbium tritum usu inter Hebræos, ut apparet Gen. 50. v. 19. ut quidem accepit Latinus Interpres. Sic 2 Par. 20. 6. ad Deum, & c. hoc περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιστάναι. Hoc opponebant Judæi Paulo, Si Deus non vult sanare nisi per fidem, & fidem nobis non dat, cur nos accusamur? Nam Deo aliquid volenti homo frustra se opponat. Responsio erat parata Apostolo, Verum hoc esse in iis quæ Deus sine conditione vult effecta dare: Hic aliam esse rem: nam quanquam Deus sanare non vult nisi in Jesum credentes, ut non credant in ipsis esse causas. Quam responsionem insinuat Apostolus mox v. 29. & latius exsequetur capitibus sequentibus, sed antequam id faciat, prudenter contundit Judaicam ferociam: meritò sanè: nam quod dicebat Paulus, Christianos factos Dei populum, apparebat rebus ipsis, i. e. & excellentissimā vitæ puritate, & donis Spiritus eximiis c.

20. *O homo*, Μενέρις, ὁ ἀνθρώπος, οὗ τίς ἐστὶν ἀπαρκούντων τοῖς θεοῖς] *Imò verò* (vel, *Atqui*, Er. H. Ti. G. Tol. *Quinimo*, Tol. E. Est formula corrigentis aliorum dicta, ut Luc. 11. 28. Rom. 10. 11 d. Hæc particula intendit orationem *, cum reprehensione adversarii f: q. d. O homo tibi est respondendum potius, & tecum contendendum, non cum Deo g. Vel, *Igitur*, Tre. ex Sy. vel, *Eho*, Ca.) *in quis*

† Gom.
† Me.

v Gom.

* Par. sim.
Gom. Wil.

v Par. Wil.

* Calv.

* E.

b Tol.
disp. 10.ex Aug.
c Tol. ib.d Tol.
disp. 12.* Tol.
disp. 10.

f Tol. 12.

g Tol. 10.

h G.
i Pi.
k Pi. Par.l Par.
m Pi.

n Par.

o E. Me.

p Pi.

q Par. sic
Pi.

r G.

t E.

u E. Par.

v Par.

x Pi. sim.

y Be. J. Cap.

z E.

a E. sim.

b Be.

c Tol. sic
E. Me. &c.

d Pi.

* G.

d G.

* E. sim.
Tol.
f E.
g Tol.

† G. es (i. e. quantulus; nempe terreus, corruptibilis, finitus, de humo sumptus, non dignus iudicia superna discutere v. q. d. Memento te miserum homuncionem, pulverem & cinerem; esse, & vermiculum, si cum Deo compareris, & defines cum illo disputare v. Emphaticè opponit hominem Deo 2.) qui ex adverso respondas (vel, qui respondeas, Vulg. & Sy. in Di. vel, qui respondere audeas, G. vel, qui disceptes, Ca.) Deo, P. Be. Pi. vel, cum Deo, Ca. i. e. contra ea quæ Deum facere vides, disputas a? Arabs optimè, ut disceptes cum Deo & reciproces cum Deo responsum? q. d. Tu Deum accusasti injustitiæ: responsum Dei accepisti ex Mose. Ad id regeris responsum, v. præced. vis denuo Deum ad id tibi respondere? Hoc sensu ἀντιπονεῖν esset, vicissim respondere, ut Jud. 5. 29. Alibi est, contra respondere, sive respondendo contradicere ac refellere. Vide Job. 13. 22. & 16. 8. & 32. 12. & 34. 36. Ità hinc optimè veritas, qui contra Deum respondes? i. e. qui responsione tuâ contradicere Deo audes, ejusque dicta confutare vis ac refellere b. Est & hoc sumptum ex dicto frequenti apud Hebræos, cujus sensum habes Job. 9. 12, &c. & 34. 31, &c. Dan. 4. 35. Etiam homines heri servo dicere solent, Abi responsator c. A malis servis metaphora sumpta est, qui, cum dominorum jussu obmurmurant, responsatores dicuntur d. M. Antoninus Imperator, lib. 20. δὲ θεὸς ὃν οὐκ ἔστιν ἀντιπονεῖν, (jure contendis adversus Deum*). Sic respondet Paulus, non quia non poterat respondere f, ut olim calumniabantur Marcionitæ & Manichæi; sed quia indignas judicabat tam crassas argutias refellere h, & quia res ipsi erat cum superbis contradicentibus mysteria oblatrantibus, qui non tam instruendi erant quam reprehendendi & confundendi i. Poterat respondere, Deum justè queri de peccatoribus, quia voluntatis electione peccant k, & indurationem ut evitare non possunt, ità nec volunt; neque inviti aut coacti, sed totâ voluntate suâ, indurantur, seque ipsos indurant l. Sed studium Apostoli erat, non tam ad objectionem respondere quam ad causam obijciendi; h. e. de voluntate Dei eligente & reprobante, negans ejus rationem ab homine scrutandam esse, &c m. Tacita hic est antithesis inter Deum & hominem Deo rebellantem; q. d. Non conqueritur Deus de iis quæ secundum voluntatem suam fiunt, sed tu is es qui Deo obloqueris, & Divinis decretis temet opponis n. ¶ Numquid dicit (aut justè obijcere posset, si ratione & sermone uteretur o,) figmentum, &c. i. e. Vas fictile figulo p. Hoc quoque ex usu sumptum apparet, Esa. 29. 16. & 45. 9. Nihil autem aliud indicat quam non debere hominem reprehendere facta Dei opificis sui q. Ut hoc figmentum non decet, &c. ità nec te r, qui minor es respectu Dei quam lutum respectu figuli t. ¶ Quid, &c? Ti. ut ἐμποιῶν ἔτεσ; i. Cur me sic tradiasti? Nam etiam in illo sensu apud Græcos & nostros πῶν pro Dativo habet Accusativum, ut apparet Matt. 5. 44. &c, secundum quædam exemplaria, Matth. 27. 22. Luc. 15. v. 19 t. Vel, tale fecisti, Be. Pi. E. &c. h. e. ad indurationem & patefactionem gloriæ tuæ creasti v? Vel, me sine meritis reprobasti? Nam ad reprobos hoc pertinet x. 21. Annon habet potestatem (vel, jus, Be. Pi. & quidem cui nemo contradicat. Vide Mat. 28. 18 v.) figulus luti (vel, in lutum, Be. Pi. Metaphora sumpta ex Esa. 45. 9 z. & 64. 8 a. & Jerem. cap. 18 b.) ex eadem massa (vel, conspersione, Er. ex Aug. φάσμα, quod τὴν ἀνάγκην opponitur Rom. 11. 16 c. propriè est massa farinæ humore macerata & subacta d, hic per Metaphoram est lutum humore subactum*. Vide Sap. 15. 7. ubi ἐκ τοῦ αὐτοῦ πλάσ, quod hic est, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φάσμα. Nam φάσμα, quod de farina maxime usurpari solet, generale est, & quidvis mixtum significat, ut in Geoponicis, φάσμα novῆς καὶ βέλβη. Nos ipse φάσμα sumus à Deo efficti, &c. ait Philo [verbis à G. productis.] Platoni verò de Rep. 2. ubi de vario agitur hominum statu, Deus vocatur ὁ πλάστης f.) facere aliud quidem vis (i. e. instrumentum, quod Hebræis vis dicitur. Sed & ἐκδοτὴ comprehendit utensilia ferè omnis generis g.) in honorem, (vel, ad decus, Be. Pi. id est, ad usum honorificum h,) aliud verò in contumeliam i. Id est, ad usum vilem & abjectum i; v. g. matulam k, quæ sic vocatur Hebræis l. Quod hic, ἐκ τοῦ αὐτοῦ, Sap. 15. est, καὶ τὰς αὐτὰς δυνάμεις ὁ αὐτὸς, quod hic, eis ἀνταρ, ibi ἐκαστος m. Sed cum de reprobis tan-

tum lis erat, cur hic meminit vasorum ad decus & ad dedecus? Resp. 1. Sapientissimè id factum, ut ostenderet, eandem esse utriusque membri rationem, &c n. ¶ Sensus, i. Jus habet figulus non modò ex eodem luto facere quæ velit vasa, sed & facta refingere, & ex esculentis, si velit, facere matulas. Verùm hanc similitudinem non in omnibus respondere ostendit Jer. 18. 6. ubi eadem utitur Figuli & Luti similitudine, statimque subijcit, Deum hominum consiliis sua attemperare consilia. Videatur locus, & alter ei similis, Sirac. 33. 14, 15. ubi post similitudinem Figuli & Luti, ἐκ τοῦ αὐτοῦ αὐτοῦ καὶ τὸν αὐτοῦ αὐτοῦ. Non ulterius igitur premenda hæc ἀντιπονη, quam nē eorum quæ Deus agit nos velimus esse censores ac iudices. Simile illud Matt. 20. 14, 15. Tolle quod tuum est, & abi. Annon licet de meo facere ut volo o? ¶ G. Chrysost. hoc quidem exponit de prædestinatione & reprobatione, cujus tamen causam putat ex parte hominum dari, nempe bonas, aut malas, voluntates hominum prævisas; ideòque exemplum figuli ad hoc inductum censet, ut doceat, neminem debere respondere Deo, nec plura in eo esse requirenda. Sed si Paulus hoc tantum voluisset significare, non erat cur ad solam potestatem figuli vasorum distinctionem retulisset. Augustinus ergo plura in exemplo considerat, nimirum solam figuli voluntatem vasa distinguere p. Ostendit hæc comparatio, sicut p. Tol. in partibus massæ luteæ non est ratio cur ex hac parte fiat vas honestum, vel ex illa inhonestum; ità in hominibus, velut partibus unius massæ humani generis, non esse rationem cur vel hic eligatur, vel ille reprobetur, sed hoc ex liberrima Dei potestate factum q. Hoc exemplo ostendit, posse Deum sine ulla injustitia quæcunque mala aut bona hominibus facere pro libito suo, etiam nullâ causâ in eis præcedente, etiamsi nullum inesset homini peccatum, jure domini & potestatis suæ in illos. Massa enim eum eadem & æqualis sit, causa diversitatis non in materiâ refertur, sed in figuli potestate. Per vasa in contumeliam, non significat peccatores, quales eos non facit Deus; sed eos quibus Deus mala & poenas infert; & contra, per vasa in honorem, eos quibus bona confert r. De massa porro hic loquitur, vel, 1. testacea, live r. Tol. de materia figuli terreni, ut ἀργίλλος sit versu 21. ὁ αὐτοῦ verò versu 22 t: vel potius, 2. humana, sive de materia t. Q. in figuli cœlestis, de quo agitur v. 20. idque apparet v. 21. Com. & 22. ubi eadem allegoria continuatur; deinde apodosis debet convenire sententiâ cum protasi: Atqui v. 22. non convenit, sed materia differt à v. 21. ut ex superioribus apparet s. Per massam hic intelligit genus humanum v, idque vel, 1. corruptum*: quale ex Adamo propagatum est, & quale propriè est objectum electionis & reprobationis, v. 22. Ità justitia Dei facilius vindicatur v. Vel, 2. absolute consideratum z, ut condendum a, necdum corruptum b. Nullum enim vitium luti hic supponitur, sed sola ejus natura consideratur, quæ formabile est, &c c. unde non dicit Deum relinquere, sed, facere vasa in ignominiam; nec dicit hoc vas, Cur me reliquisti, &c? sed, fecisti d? Nec certè Deus sapientissimus hominem creare decrevit, antequam finem hominis creati proposuerat; nec impediri ab alio potuit Deus quominus quod decrevit exsequatur f. Vel, 3. respectu ortus sui, sive ut in primâ creatione, quia jus Dei absolutum hic asseritur; neque enim hic ostendit quid agit Deus, sed quid possit agere, sive ut in corrupto statu: ut accipitur Esa. 45. 9 g. 22. Quod, &c. Er. i. Si enim, Mo. Sin. Sy. Tol. ex Hi. Si verò, Tre. ex Sy. Quod si, Tol. ex Vulg. Ath. Er. Ti. Quid si verò, P. Be. Pi. Ei. i. vel pro αὐτῷ, atqui, certè, vel pro δὲν vel ὅν, siquidem, vel quia, ut sæpe fit h. Est hoc loco ἀναπαιρόμενος i, sive sermonis ellipsis k. Er. i. hic nihil habet quod ei reddatur per ἀνταπόδοτον l. [Vas] riè ergò suppleat: Quid, sub. dicemus, vel dicetur m? ¶ Vel, quid dices, aut reprehendes n? nempe, si Deus ista facit quæ hic commemorantur o. Quid tum si? id est, Quid in eo iniqui p? Provocat ad omnium sanorum iudicium, &c q. Sed nil opus est Anantapodoto, vel supplemento. Sententia planâ est hoc modo, si incipias à v. 20. Μακάρι, &c. Atqui, ὁ homo, τὴν quis es, qui contra respondeas Deo (num dicit figmentum) si Deus volens ostendere, &c. Conjunctio & redundat, v. e. expletiva r. Referendum hoc ad superiora, vel ad

ad illud; *Quis tu es* — qui respondes Deo? vel ad illud, *Annon habet potestatem*? Post repressam superbiam manifestis Dei factis obrectantium, paulatim dispensationis illius Divinae causas aperit, quantum quidem eas hominibus scire fas est. Est hic quaedam reticentia sermonis, q. d. Quamvis nulla ex culpa hominis Deus omnia illi mala inferret, conqueri non posset, quia figmentum est Dei. Quod si non sic est, sed homo ipse se aptavit ad interitum, & Deus eum patienter tulit, & hoc adhuc propter bonum, cessat profecto omnis querela. Satis esse debuit absoluta Dei potestas, &c. ut autem penitus obmutescere ad Dei judicia cogatur garrula ratio, exponit causas impulsivas & finales, optimas atque iustissimas, cur hos perdat, alios servet, &c. Cujus rei rationem hic adfert, non ex eorum pravis meritis, sed ex causa finali. Altera hæc responsio est, quæ sumitur à fine, ex quo inprimis actiones æstimandæ sunt. Dicit autem neque exitium reprobatorum, neque salutem electorum, esse ultimum finem æterni illius propositi, sed quiddam longè præstantius, nempe gloriam Dei, &c. ¶ *Deus, &c. ὁ θεός, &c.* Volens Deus ostendere iram, (id est, severitatem suam in Judæos; vel iustam vindictam in peccatoribus puniendis; iustitiam suam vindicativam, quæ utique ostenditur per actus punitionis peccatorum: hanc enim iram vocat, anthropopathicè de Deo loquens.) & notam facere (nempe omnirationali creaturæ,) potentiam suam, Be. Pi. Vulg. &c. scilicet in puniendis reprobis Deo reluctantibus*, ut patuit in Pharaone, qui Dei patientiam putabat impotentiam esse: vel, ad judicia sua [in Judæos] exsequenda etiam per Romanos. Innuit enim Apostolus desolationem illam à Daniele & Christo prædictam. Iram & potentiam, id est, iustam & potentem vindictam in induratos. Potentia autem meminit in reprobatione potius quàm electione, quamvis in utraque ostendatur, quod ea magis declaratur in subactione & punitione malorum, quorum permanet repugnans voluntas, quàm in exaltatione bonorum, quorum tandem omnino perfectus erit cum Dei voluntate consensus. Το δυνατον, possibile, pro, τὸ δυνατόν, ut appellavit supra v. 17. ut Rom. 2.4. το δυνατόν, pro, τὸ δυνατόν, neutra adjectivorum pro denominativis, more Græco. ¶ *Sustinuit, &c.* ἡ ἐγὼ ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεπὴν ὀφείλω, Tulit (vel, Pertulit, sive Sustinuit, sive Toleravit, P. Be. Pi. V. Orig. Chrys. Th. & Amb. in Er. Sed Aoristus ἔνεγκεν in hac significatione rarior invenitur, cum hujus significationis alia passim legantur, ἀνεχόμενος, ὑπομένω, ὑπομένω. Græcè non hic est ὀφείλω, quod significat, ferre; sed ἔνεγκεν, quod magis sonat, in medium adducere aut offerre. Vel, Attulit, E. & Er. ex Aug. id est, adduxit, ad illud scilicet ad quod aptata sunt; hoc est, ad perditionem. Hic sensus probabilior est, cum & actum Divinae reprobationis expressius contineat, qui est adducere in interitum, videlicet dimittendo, excæcando, obdurando. Sed hæc longè petita sunt: τὸ φέρειν hoc loco idem est quod ἀνέχεσθαι & ὑπομένειν, ut prorsus liquet ex nomine μακροθυμίας adjuncto. multa animi lenitate (vel, longanimitate, E. patientiâ, Vulg. id est, patienter peccare permittit, differens diu supplicium, toleravit partim eorum scelera, partim inductiones novarum occasionum peccandi, sicque eos induravit; eos non illico perdens, sed tempus illis dans ad resipiscentiam: sic Rom. 2.4. ubi est eadem vox μακροθυμίας, & sequitur, τὸ ὑπομένειν τὸ θεῶν εἰς μετέωρον σε ἀγαγεῖν. quæ omnia apertissimum faciunt, non recipi hic homines nudè ut creaturas Dei, aut ut Adami posteros, sed ut similes Pharaoni. Locus huic non absimilis est apud Philonem, & 2 Mac. 6. 14. [Vide G.] Ostendit, reprobos patientiâ Dei plerumque invitari ad poenitentiam, & proinde reprobationem non obstat quominus converti possint. Nam reprobatio nihil subtrahit de potentia reprobatum, ait Thomas. Causa iustissimæ ultionis reproborum est abusus patientiæ & bonitatis Dei. Deus illos plerumque non punit, nisi graviter provocatus. vasa (Sic vocantur Hebræis, & quævis instrumenta ad usum domesticum pertinentia, & ipsi homines, Gen. 49.5.) iræ (id est, destinata poenis, vel digna irâ. Intelligit homines, malos, vel reprobos, qui vasis ad dedecus apparatus

respondent; quibus uti constituit Deus ad ostendendam iustam suam iram erga peccatum. Σκεπὴν ὀφείλω duplici sensu dici possunt, aut per quos, aut in quos, Deus judicia sua exsequitur: nam per utrosque, tanquam per instrumenta, Dei severitas, quæ hic ὀφείλω dicitur, elucet. Hic sumendum id in sensu posteriore. Contra, σκεπὴ ἐκλογῆς, Act. 9.15. instrumentum electum: & modò, σκεπὴ ἐκ τιμῆς, ut v. præced. & 2 Tim. 2.21; vel, εἰς ἀτιμίαν. σκεπὴ τῆς κατὰ νόμον, Heb. 9.21. Dicuntur autem σκεπὴν ὀφείλω homines certè non ex natura, sed ex longa indurataque malitia, dignissimi scilicet in quos Deus gravissima edat exempla: quales erant Judæi plerique illis temporibus. apparatus (vel, coagmentata, P. Pi. compacta, Be. Pi. Manet in metaphora figuli. Vel, quæ perfecta fuerunt, Trè. ex Sy. vel, adaptata, Mo. vel, apta, Vulg. sic G. Participium more Hebræorum, qui pauca habent verbalia, ponitur pro verbali: planè ut Hebræum מְכֻלָּם, quod aptum significat, & per ἐπιμύθεον verti solet, à verbo כָּלַם, quod modò ἐπιμύθεον vertitur, modò κατὰ νόμον, ut Psal. 68.10. & 74.16. & 89.38. Hoc sensu κατὰ νόμον habuimus & Luc. 6.40. Apta ad interitum sunt, qui dirum exitium meruerunt. in, vel ad, interitum, Er. Ti. Pi. &c. id est, ad supplicium æternum. Qu. A quo coaptata, vel preparata dicuntur? Resp. 1. A seipsis, vel suâ culpâ, obstinatione sive impoententiâ, seipsos tradendo peccatis, adeoque dignos se efficiendo æterno exitio. Probat hoc differentia phræcos. Non enim dicit, quæ aptavit in interitum, ut dictum, quæ preparavit in gloriam; quia nimirum suamet operâ & arbitrio aptant se in interitum, & bonos Deus præparat in gloriam: malum ex solo homine est, at bonum ex Deo. Bonos preparavit, quâ voce designat efficacem Dei actionem: mali sunt coaptati, &c. juxta illud, Perditio tua ex te, Is. 45. &c. Sed passiva locutio sic alibi usurpatur, ut Jud. v.4. ad hoc iudicium præscripti, non sanè à seipsis, sed à Deo; & in causa salutis declaranda, dilecti, vocati, &c. Nulla hic fit aptantis mentio, quia diversâ ratione aptata sunt tam à seipsis, scilicet quoad vitium, seu pravitatem naturæ; quàm à Deo, & quoad naturam, quia à Deo creata sunt, & quoad finem, quia à Deo ordinantur ad fines suos, tum proximum, eorum nempe interitum; tum ultimum, ostensionem potentiæ iustitiæque suæ in illis. Electos autem præparare dicitur, quia sive naturam, sive iustitiam, sive finem seu gloriam eorum, spectes, tota præparatio soli Deo debetur. 2. A Deo, qui ab æterno decrevit omnes impoententes exitio adjudicare, qui v. præced. activè dicitur facere vas, &c. omnino ut Prov. 16.24. Omnia fecit Deus propter se, etiam impium ad diem malum. Et tropi ratio idem ostendit. Nam vasa non à seipsis aptari dicuntur, sed à figulo, qui hic Deus. Hunc sensum confirmat Matth. 25. 34. 41. ubi ut electis regnum, ita reprobis infernum, dicitur ab æterno præparatum esse; utrumque scilicet à Deo. Præparatio autem hæc in Scripturis non significat effectum aliquem voluntatis Dei, sed præordinationem ab æterno, quâ illis interitum inferre constituit. 23. Ut, &c. καὶ ἵνα γνοίῃς, &c. Et (Copula omittitur in Vulgato & in uno vetusto Codice; sed non est otiosa. Alia [enim] hæc est ratio sive causa reprobationis, (sive indurationis) nempe manifestatio bonitatis Dei erga electos, quæ non satis appareret, aut æstimaretur, si esset omnibus communis, &c. Tò, & pendet à θελόν, sed mutatâ constructione, hoc modo, Volens ostendere iram & notam facere (id est, ut ostenderet iram, & notam faceret) potentiam suam, &c. Et sub. fecit hoc, G. sic Camer. tum ob alias causas, tum quia contraria ex contrariis elucescunt. ut notas faceret (vel, ostenderet, G.) divitias gloriæ suæ (id est, gloriosissimas: vel abundantem gloriam suam; id est, vel, 1. opulentam & superabundantem bonitatem suam. Vel, 2. beatam immortalitatem, quam electis ex gratia præparavit. Vel, 3. divitias gloriæ gratiæ suæ, seu gloriosæ gratiæ suæ, ut est Eph. 1.6. Et ibid. v. 7. vocat divitias gratiæ Dei, quod postea v. 14. nominat laudem gloriæ; idque ipsum v. 6. nominat laudem gloriæ gratiæ. Est ergo Synecdoche generis. Paulus omnem abundantiam solet πλεονεξία vocare, ut Rom. 2.4. & 11.33. 2 Cor. 8.2. Eph. 1.7. & 2.7. πλεονεξία hic

hic Eph. i. 18. & Col. i. 27. est, *ingens gloria*. Agitur autem hic de effusione donorum Spiritus, quæ Deo fuit summè gloriosa. *erga vasa misericordiae* (id est, eos quorum misereri voluit; homines electos, seu credentes; homines in quibus Deus bonitatem suam mirificè ostendit. ¶ Hebræum per *ελεος* verti solet, & usurpari, etiam ubi nulla præcessit miseria.) *quæ præparavit* (vel, *præparaverat*, V. dum illa conderet. Quomodo autem eos *præparaverit*, explicant sequentia: *προετοιμασεν* & *προετοιμασεν* non invenitur nisi de rebus bonis. *Præparavit*, partim æternâ electione, partim vocatione ad fidem. *ad gloriam*? Be. Pi. &c. scilicet cœlestem: *ad honorem* hic inchoandum, perficiendum in vita altera. Aliquid hic subaudiri possit, vel, *quid est quod querantur*? vel, *tu quis es qui respondeas Deo*? Interitui opponit gloriam. Atque sic explicavit quæstionem de vocatione, Cur cum soli fideles participes sint salutis, tamen omnibus Deus non det fidem, sed his potius quàm illis: quæ explicatio inchoata v. 10. ad v. usque 30. producta est, inclusa scilicet parenthesis, quæ clausâ redit v. 30, 31, 32, 33. ad id quod initio capitis tractârat typicè, cum rationem redderet cur Justitiam obstinati non ferventur, salutem verò consequantur fideles. Nec miretur quisquam tam longam parenthesis, quippe Paulo familiarem. Exemplo sit caput 7. quod totum constat una parenthesis.

24. Quos, &c. *οὓς καὶ ἐκλεξατο, &c.* Quos (Dicendum erat, *quæ*, scilicet *vasa*: sed mutatum in *quos*, tum quia *vocandi* nomen vasis parum convenit, tum quia *vasorum* nomine homines intelliguntur. Constructio refertur ad sensum, non ad vocem. Fortè habitata est & ratio sequentis *ἡμῶν* o.) & (vel, etiam, Be. Pi. &c. hic est *ἐκλογὴ* ejus quod præcessit.) *vocavit* (cum effectu, sive efficaciter, quod electorum proprium, i.e. ad obedientiam perduxit. Verba consilii & laboris sæpe ita sumuntur ut simul & eventum includant, ut *dare*, 1 Tim. 2. 25. Vide Rom. 8. 30. Alioqui non omnes vocati, id est, invitati, credunt. Sensus, q. d. Non solum ex misericordia elegit, & ad gloriam creavit atque præparavit; sed & media procurat ad gloriam, cuiusmodi est vocatio ad fidem. Absolutâ doctrinâ prædestinationis æternæ, nunc incipit ostendere ejus usum, & electionem nostram monet non aliter cognoscendam quàm ex effectu ejus, efficaci vocatione. Sensus est, q. d. Hæc, quæ dixi, vasa misericordiae, non lutea, sed humana, sunt ii quos Deus ad se suamque gratiam, amicitiam & filiationem, vocavit.) *nos*, (Antecedens repetitur more Hebræo. Aliqui appositivè dictum putant, nempe *nos*, Be. ex Er. sic Pi. scilicet genitos; *nos* fideles. *Nos* dicit, ut in iis, ad quos scribit, fiduciam excitet electionis suæ. Sed nè, dicendo *nos*, videretur de solis loqui Judæis ipse Judæus, addit quod sequitur, *non solum ex Judæis*, (ut vos, o Judæi, futurum putatis.) *sed etiam* (& quidem magis, ut sequentia docent.) *ex gentibus*, Vulg. Be. &c. cæteris scilicet.

25. *Sicut in Osee* (id est, in libro Osee; vel, per Hoseam.) *dicit* Nempe Deus, qui à Propheta loquens inducitur. Loca hæc adducit Apostolus, ut ostendat Dei libertatem in faciendo discrimine inter eos qui delinquere, ex causis ipsi sibi cognitiss. Locus est Osee. 1. & 2. Simul ostendit in rebus illis antiquis figuram finis rerum majorum. ¶ *Vocabo* (Non inani nomine, sed rei præstatione, id faciendo quod nomino; q. d. Faciam o.) *non*, &c. *τὸν ἐλάν μου, &c.* *Populum qui meus non erat, populum meum*, &c. Be. Pi. &c. Desumpta hæc sunt ex fine cap. 2. non planè iisdem verbis, sed sensu salvo. [Vide G. & Di.] Dicuntur hæc, vel, 1. de Decem tribubus, abductis per Assyrios, quæ ad cultum vitulorum deflexerant; ideoque typum prætulerunt populi Gentilis & idololatriæ, magisque eum postea repræsentavit suâ per Gentes dispersione. quare Paulus hæc (ceu typum quendam) accommodat ad Gentes, per similitudinem, vel per ratiocinationem à pari, eo quod Israelitæ, à Gentibus rejecti, Gentibus pares erant reddituri: sicut è diverso populus Duarum tribuum, quia permansit in vero cultu Dei, typum gessit populi Judaici, ut à Gentilitate distinctus fuit. Ex illis [Decem tribubus] pauci simul cum

Juda & Benjamin erant redituri in patriam, & rursum futuri Dei populus. Cur illi non alii? Ob causas æquas, sed hominibus non patentes. Sic & suo tempore significat Paulus usum Deum pari libertate. Vel, 2. de Gentibus vocandis: ut patet, 1. quia hæc præcipue erant *non populus, non dilecti*. 2. Ex scopo. Minatur Israelitis abjectionem, nè sint populus Dei, promittit contra collectionem novæ Ecclesiæ sub Christi regno. 3. Ex particula *καὶ*, quod non tantum vicem significat, sed & locum; in loco ubi prius non erat populus, nempe extra Judæam, in toto orbe. Electum populum ex Judæis & Gentibus vocatum dixerat, v. præced. Utrumque probat, & incipit, more Hebræorum, à posteriori, hoc v. & seq. prius verò probat, v. 27. &c. ¶ *Et non dilectam* Id est, quam homines existimabant me non diligere. ¶ *Dilectam* Intellige, non de benevolentia Dei æternâ, quæ immutabilis est; sed de beneficentia temporali; quæ dilectionis æternæ effectus est; sive de gratiæ suæ beneficiis, quibus coepit Gentes prævenire. *Dilectam*, i. e. gratiæ donis affectam.

26. *Et erit* (id est, fiet, hoc quod dicam.) *in loco* (ut v. g. in Græcia, Italia, &c.) *ubi dictum est eis*, (id est, quibus populus dici poterat.) *non plebs mea, &c.* Hæc sunt ex Græco Lxx; excepto quod in Græco non est *ἐμε*, & post *καὶ ἀποστόλων* ponitur *vel* quod leve est discrimen. Sensus, q. d. Absque eo quod locum inrent verum Dei cultum suscipient: nè fortè dicant Judæi, aliquos ad verum Dei cultum transiuros, sed proselytorum more, qui in Judæam migrabant, vel statis temporibus ascendebant, &c.

27. *Isaias autem clamat* Id est, audacter & libere & palam loquitur, quamvis contra Judæos. *Clamat*, id est, magno doloris affectu loquitur. Dicit, *clamans Isaias*, non modò ut præsentis Judæos ad attentionem excitet, sed etiam ut Jesaiæ jam olim gravem contentionem de hoc cum Judæis fuisse innuat. ¶ *Pro Israel* Ità probat Judæorum vocationem, ut simul ostendat eorum majori ex parte rejectionem. Sed præcipuus Pauli scopus erat, ut probaret abjectionem Judæorum, (ut ostendit ipsius conclusio, v. 30, 31.) ut sic etiam ex indirecto confirmaret Gentium vocationem. Si enim Judæi abjiciantur, consequens est, ut magnificæ illæ promissiones Patribus factæ in Gentibus implendæ sint. Locus tamen Prophetæ utrumque docet, & reprobationem populi, & vocationem paucorum ex eis. *τὸ σπέρμα* *Israel* De (vel, Super, Be. V. Tol. Pi.) *Israel*, Ex. V. G. E. ex Orig. Chrysost. &c. *τὸ σπέρμα* hic idem quod *σπέρμα*, ut 1 Cor. 10. 30. 2 Cor. 7. 4. & 9. 2. & 12. 5. nimirum quia Hebræi *σπέρμα* sic usurpant. Quantum attinet ad vocationem Israelis. Hoc vaticinio offensionem, ortam ex consideratione paucitatis vocatorum ex Judæis, elevat. Quis enim offendatur, si quod prædictum est eveniat? ¶ *Si* — *tamquam arena maris* Id est, Et si populus Israel, juxta promissionem Abrahæ factam, sit innumerabilis. ¶ *Reliquia*, &c. *τὰ ὑπολειπόμενα* *σπέρμα* *Israel* *Reliquia* (id est, pauci. Velut *reliquia*: quod enim reliquum est ex mensa, vel ex aliqua re peracta, paucum est. Tamen solæ reliquæ.) *servabuntur*, Be. Pi. &c. Tamen tantum pauci ex eis salvi fient: quod videmus in Apostolis & iis qui ex Judæis crediderant. Isaias sub historia vel Decem tribuum, quæ ductæ sunt in captivitatem, unde paucissimi redierunt; vel Judæorum, qui post cladem à Sennacheribo illatam residui erant, significare voluit, etiam in sensu literali, vel sensu allegorico, se à Spiritu Sancto principaliter intento, paucitatem Judæorum crediturorum & salvandorum tempore Christi. Ingentem vastitatem Judææ intulerat Sennacheribus. Pauci, qui Hierosolyma se recepere, relictæ tanquam ex clade superstites, quos Hebræi *אֲשֵׁר* dicunt, Græci Interpretes *λοιπός, ἐπιλοίπτος, καταλοίπτος, ὑπολοίπτος, λείμμα, καταλειμμα, ἐκλειμμα, ἐπιλειμμα*. Latini *reliquias*: ut Virgilius, — *reliquias Danaum atque immitis Achilli*.

28. *Verbum*, &c. *Νὸν γὰρ συντελὼν καὶ συντέμνων ἐν διχασμῶν ὅτι λόγος συντελεσμένος καὶ συντεμνόμενος ὅτι τὸς γῆς* Locus est Esa. 10. 22. qui in Græco sic legitur, *Λόγος συντελὼν καὶ συντέμνων ἐν διχασμῶν, ὅτι λόγος συντελεσμένος καὶ συντεμνόμενος ἐν τῇ διχασμῶν δαλ.* Ubi primum evidens est

10

20

30

40

50

60

70

* G.
* Par. sic
Tol. Me.

* Par.

* Tol.
* V.* E.
* Me.

* Pi. sic E.

* E.

* Me. ex

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

* G.

* Par.

* Tol.

* E.

* Me.

trajectio: nam recto ordine *ἐν* debuit præcedere λόγον συντάξαι. In Paulino autem textu, qualem nunc habemus, satis absurdum est poni primum *καὶ*, deinde *ἐν*. Omnino hæc lectio interpolata est ex Lxx. Vetus autem lectio existat in MS. illo quem toties laudo, & sic habet, λόγον καὶ συντάξαι καὶ συντάξαι ποιήσει Κύριος ἐν τῇ γῆ. quæ sufficiunt, satisque exprimunt id quod vult Esaias, vastitatem terræ Judææ, quæ per excellentiam γῆ five οὐρανὸν, illatam, &c. paucosque relictos, [ut dictum.] Deus enim fecerat quod in rationibus putandis fieri solet, ubi post expuncta ea quibus expensa acceptis æquantur, exigua aliqua summa restat quæ debeatur. Similis locus Esa. 28. 22. Quod tunc fecerat Deus, non mirum si rursus faciat, & de multis paucos ad veram salutem perducatur, quos quibusque de causis ipsi visum. Non defuisse Deo causas cur ita faceret, ostendit Paulus, non omittendo illud, *ἐν δικαιοσύνῃ* †. [Alii nihil in textu movent, verbæque Paulina sic vertunt & explicant:] *Verbum* (vel, *Sermonem*, Er. Ti.) *autem* (vel, *enim*, Mo.) *consummans* (vel, *perficiens*, Er. Ti.) & *abbrevians* (i.e. consummabit & abbreviabit, Deus scilicet ex seq. Participia pro verbis k.) *in*, vel *cum*, Er.) *æquitate*, (vel, *justitia*, Er. Mo.) *quia verbum abbreviatum* (vel, *concisum*, Mo.) *faciet Dominus super terram*, Vulg. Mo. *Verbum* hic vocat Legem, quam Christus consummavit & abbreviavit, eam implendo †, ceremonias & judicialia rejiciendo m, prolixa præcepta refecando n, ejusque doctrinam in compendium redigendo o. Hanc, inquit, Dominus abbreviabit super terram; i.e. pro toto orbe, ut, illa antiqua lege consummata, quæ uni populo data erat, alteram brevem legem, Evangelium scilicet, condet non uni populo, sed toti terræ conducentem, ut totus jam orbis Deo inserviat, & ab eo Legem salutis accipiat. Quum autem Legi finem imposuerit, eamque ad breviter Evangelicam redegerit, quod factum est in Christi adventu, in justitia id [quod dictum v. præced.] faciet & æquitate, quia incredulos Judæos ob perfidiam & malitiam abjiciet. Causam ergo hic exponit verborum præced. nempe cur tam pauci in tanto numero salvandi sint, &c. p. Sed cum in Hebræo nulla sit verbi mentio, non est hæc vox peculiariter expendenda, ut de Lege vel Evangelio accipiat. Al. Rem (vel, *Rationem*, P.) *enim conficiet* (vel, *conficiens*, Pi. *perficiens*, V. sub. erit, Pi. Vor.) & *concidet* (vel, *in compendium rediget*, P. qu. d. Deus perficiet, & brevi quidem absolvit terribile quoddam negotium. λόγος idem quod *ῥῆμα*, more Hebræorum †. Confer Luc. 1. 37. Sed *verbum* pro re Græci dicunt *ῥῆμα*, non λόγον *. Deus consummabit & abbreviabit rem, (scilicet de qua agimus v.) nempe numerum fidelium ex Israel brevem, h.e. exiguum, faciet *. Deus dicitur λόγον συντάξαι, non respectu nostri, sed respectu sui; quo respectu tempus quod præcedit facti sui complementum nullius moræ est, si conferatur cum ea quæ duraturum est æternitate v. Sensus, Deus verbum, five id quod loquutus est, faciet, redigens Israel, quem salvaturus sit, ad brevem, accisum, & exiguum numerum ita ut penè consumatur z.) *cum justitia*, Be. Pi. (i.e. iustè, seu iusto iudicio suo a, prout æquum & iustum erit b.) *quoniam rem concisam peraget* (vel, *rationem compendiarum inibit*, P.) *Dominus in terra*, Be. Pi. P. scilicet Israelitica, in qua erat populus tam numerosus: vel, ut Lxx, *in universa terra*, quia per totum orbem Judæi erant dispersi c. Est comminatio, quod Deus gentem Judaicam per Chaldæos excisurus sit, salvos tamen suis promissionibus, quæ in conversione & salute reliquiarum implentur, nec loco aut populo alligantur. λόγος, *sermo* aut *res*, appellatur comminatio prophetica d. Tota hæc sententia sic dilucidè vertetur, *Dominus enim decretum suum exsecuturus est æquo & iusto iudicio. Certè sententiam suam faciet decisam Dominus super terram; i.e. in Israel paucos tantum servabit, eosque quos pro sua sententia servare decrevit *. Significat, Deum omnino constituisse ad extremam paucitatem populum ingratum redigere f. Ego verò non ad poenam, sed ad beneficium ac consolationem, & ad executionem electionis, verba hæc retulerim, sub qua tamen non nego quin, ex legē oppositorum, reprobatio etiam contineatur. כל הנהויה in Propheta est, consummatum in mente Dei consilium & præcisum decretum.*

Reliquæ ergo, inquit, salvabuntur, quia decretum electionis firmum est: *ἐν δικαιοσύνῃ* verti possit, *per misericordiam*, ut vox sumitur Dan. 9. 16. quum opus misericordiarum & æquitatis Divinæ omnino hic describatur. Di. [Reliqua ex Di. vide in Synopsi ad Esa. 10. 22. Ca. verum sic reddit, *Nam rem severè atque semel, idque cum justitia, rem inquam severam faciet Dominus in terra.*]

29. *Sicut, &c.* καὶ ὡς προείρηκα, &c.] *Sicut prius* (vel, *superius*, Er. vel, *in prioribus*, G. i.e. cap. 1 h. quum illud sit cap. 10 i.) *dixit* (vel, *dixerat*. Præteritum perfectum pro Plusquam perfecto, more Hebræo k.) *Esaias*, Be. Pi. &c. vel, *Sicut prædixit*, E. ex Vulg. prophetice scilicet l. ¶ *Nisi, &c.* Εἰ μὴ Κύριος Σαβαώθ] Heb. יְהוָה צְבָאוֹת, i.e. *Dominus exercituum* n, i.e. omnium creaturarum o, quæ ei parent & militant p. Cœlestium, ut Stellarum, Angelorum, Meteororum; & Terrestrium, &c. q. *Deus angelorum vel astrorum*: vox enim Hebræa utrumvis horum potest significare. Vide quæ diximus ad Matth. 24. 29. ¶ *Reliquisset, &c.* ἔλειπεν ὁ κύριος τὸ σπέρμα, ὡς Σόδομα, &c.] Sunt hæc descripta verbotenus ex Lxx. *Reliquisset* (Heb. נִשְׁכַּח, ad quam vocem optimè notat Raschi [R. Salomon Jarchi] Deum id fecisse ex seipso, & per misericordias suas, non autem ob justitias nostras. Id ipsum voluit Apostolus, qui hinc gratuitæ electionis misericordiam elicit †.) *nobis semen* (vel, *residuum*, Sy. in Di. ut est in textu Hebræo t, ubi est שְׂרֵד כְּמֵט, i.e. *reliquias vel tantillas* v, five *superstities, utcumque paucos* *; pro quo Lxx (& ex eis Paulus y) habent *semen* z, vel quia in cuiusque rei semine res, alioqui mortuæ, reviviscunt, ut præclare dixit Cl. Beza a: vel, *semen* intelligit quod ad seminandum servari solet b; quod exiguum est, quum maximam frumenti partem molant, ut inde panem coquant c: vel Paulus interpretari voluit quosnam Propheta per *residuum* intelligat, nempe pios quosdam, qui verum Abrahami semen constituunt, de quibus Esa. 6. ult. *semen sanctum est stabilimentum terræ*, filios nempe promissionis qui in semen reputantur, ut supra v. 8. atque id vehementer scopo hujus loci quadrat d.) *facti fuissetis ut Sodoma* (& peccatis & interitu *; prorsus interiissemus f.) & *Gomorrha* (vel, *sicut Gomorrha*, Vulg. Glas. Abundat comparationis adverbium, ut Job. 30. 19. Psal. 49. 13, 21. Marc. 4. 30. In Hebræo Esa. 1. 9. est לְעִמּוֹרָה, Gomorrha e. ὡς τὸ Γόμορρα positum hic pro Dativo Γόμορρα. Par loquendi genus in Græco, Ose. 4. 6. ὡς ἐλπίδα ὁ λαός μου ὡς ἔχον γυνῶσιν. Utraque constructio est Ezec. 32. 2. ὡς ἐστὶν ἐν ὧν ὁ ἐνομιλῶν ἐστὶν ὡς ἐπιδύων. Sodoma & Gomorrha urbes desolatæ h.) *similes facti fuissetis*, Be. Pi. &c. Quibus sanè Israel par erat in sceleribus, ideoque prorsus periisset, nisi quod Deus pro misericordia sua reliquit ipsis semen, i.e. in impia multitudine aliquos pios servavit, qui à publica pravitate abhorrent. Id verò sic dicitur de temporibus illis, ut sit vaticinium de futuris: quod impleri debuit, 1. in liberatione ex Babylone: 2. in liberatione spirituali per Christum i. Sensus, q. d. Nisi tempore Christi parum reliquiarum, videlicet B. virginem, Apostolos, & paucos electos ex Judæis credentes, elegisset Deus, reprobatus fuisset totus Israel ob infidelitatem, & periisset, ut Sodoma k. Loquitur ibi Propheta de vastitate & occisione facta per Refinem & Phaceen, quo tempore paucos, si cum cæteris conferas, Hierosolymis conclusos Deus servavit, unde iterum cresceret populus. Quod ex messe ad sementem reservatur, per exiguum est, sed inde veniunt novæ messes. Sic ἀπέμεινεν τὸ ῥῆμα τῶν ἐλεεινῶν (*semen quoddam & residuum*) *Judæorum ex captivitate reducum* memorat Esdras apud Josephum 11. 5. Sic etiam Deus Pauli temporibus Judæorum paucos ad viam salutis æternæ perduxit. Cur non plures, & cur hos, non alios, causæ penes ipsum. Justinus contra Tryphonem, Διὰ τῆς, &c. l. ¶ *Propter malitiam vestram abscondit Deus à vobis intellectum, &c. paucis exceptis quos reliquit Deus, &c.*)

30. *Quid ergo* (Quum scilicet Deus Gentes vocarit, Judæos rejecerit, ut demonstratum est m. Cum ostenderit liberum Deum, neque dispensationi ejus circa benedicta obestrependum, etiamsi causæ nobis non pateant, jam ostendit fuisse Deo causas ita potius agendi quàm quomodo eum agere voluissent Judæi n.) *dicemus ?*] Ità

Be. Pi. vel, dicimus? G. injustitiam esse apud Deum? vel, Quamobrem hoc accidisse dicamus? Finis est periodi præcedentis, *Quæ præparavit in gloriam 9.* ¶ *Quod, &c.* *Ὁν ἐδρῆν τὰ μὴ δυνάμεθα, &c.* Nempe (8n sumitur *ἐδρῆν* t, q. d. Nempe hoc dicemus quod sequitur t.) *gentes* (illos nempe quos ex gentibus vocatos dixit v. 24 t.) *quæ* (vel, *quum*, Di.) *non sectabantur* (vel, *quæsierant*. Particip. præp. temp. hic sumendum pro Plusquamperfecto. *Διόκειν* hic quod Rom. 10. 20. *ἐνταῦθα*. Sumitur sic & Heb. *הָיָה*, ut Psal. 34. 14. ubi in Græco, *ἐνταῦθα ἐγένετο, καὶ διδάσκει αὐτὸν*. Vide & Deut. 16. 20. Vide & Rom. 14. 19. 1 Cor. 14. 1. Phil. 3. 12, 14. 1 Thes. 5. 15. 1 Tim. 6. 11. Sic & Aristoteles, *τέτων γὰρ ἔστιν καὶ πᾶσι δυνάμεθα* & Xenophon, *καὶ τὰς ἐν γυμνασίοις δυνάμεθα*. Vel, *sectarentur*, Di.) *justitiam* (secundum Deum*: i. e. non curabant ut justæ essent; non ita laborabant de justitia obtinenda, uti Judæi laborabant. Non autem simpliciter ipsam justitiæ persecutionem, seu potius affectationem, damnat; quippe quam ipse sibi tribuit, Phil. 3. 14. Quæ Legis, & multo magis Christi, justitiam ignorabant, erantque sine cultu & Lege unius Dei; ideoque nec justitiæ, quæ quis Deo placeat, assequendæ studebant; virtutum studio non deditæ; sed veritatem detinentes in injustitia, pronæ ruebant in omnia scelera*, de quibus cap. 1 f.) *apprehendisse* (vel, *affecutus esse*, G. Pi. T. Tre. Ar. Verbum hoc innuit, justitiam, ut donum, à Deo offerri; fide, ut manu, à nobis accipi: ut supra 5. 17 g.) *justitiam*, Be. Pi. sic Er. P. Mo. &c. vel, *eam justitiam*, i. e. ad eam justitiam pervenisse. Idem sensus qui infra 10. 20. Tanta fuit vocantis gratiæ vis in ipsis. Justæ pronuntiatae sunt à Deo, quod fidem habuerint Christo k. ¶ *Justitiam autem quæ ex fide est*] Sic Be. Pi. q. d. Justitiam non legis Judaicæ l, sed Evangelicæ m; veram illam (& perfectam n) justitiam o, liberantem à peccatis, & Deo reconciliantem p; partem morte Christi q, ad quam Deus aditum nisi per fidem esse noluit t; quæ datur & recipitur per fidem t, in Christum propitiatorem, cujus ex meritis tota justitia à Deo expectanda est v; q. d. non eam justitiam quæ ex operibus est x, quæ cum injustitia propria consistere non potest. Absurdum videtur, non sectari, & tamen consequi, justitiam. Sed de diversa loquitur justitia, operum & fidei y.

31. *Israel vero* (vel, *At Judæi*, plerique nempe, qui non erant de isto residuo sive semine quod sibi reservaverat Deus z.) *sectando* (vel, *sectans*, y. *sectantes*, Di. qui *sectabatur*, Pi.) *legem* (v. 20. hic *viam* significat. Hebræum enim *דָּרַךְ* est *דָּרַךְ*, *dirigere*, quod & *διδάσκειν* vertitur a.) *justitiæ*] Vel, *justificantem*, v. Quam per Mo- sen acceperat b, quam existimabat justitiam veram conciliare: vel, cum per Legem justus vellet pronunciari c. Non dicit, eos *sectatos esse justitiam*, sed *legem justitiæ*; quia nec opera Legis habebant, sed peccatis indulgebant d. Al. *Legem justitiæ* dicit per hypallagen pro, *justitiam legis*; h. e. Lege præceptam*, vel justitiam ex operibus Legis f. Judæi quærebant viam justitiæ quæ Deo placeret, sed frustra plerique g: omni studio observabant ceremonias, & sectabantur justitiam operum juxta Legem h. ¶ *In* (vel, *Ad*, Be. Pi.) *legem justitiæ* (Hæc antanaclasis duplicem ostendit esse Legem, quarum altera justitiam revelet, altera non item. Confer Rom. 3. 27. & 10. 3, 4 t.) *non, &c.* *Ὁὐκ ἐφθάσε*] *Non pervenit*, Er. Il. Ti. P. Mo. vel, *pervenisse*, Be. Pi. Ca. *Non affecutus*, Tre. ex Sy. sic Æth. i. e. affecutus non est Legem justitiæ, quæ est per fidem & Evangelium i. Forsan hic hypallage est, *legem justitiæ*, i. e. justitiam Legis k; q. d. non consecutus est justitiam l, quam Lex docet m: ad metam Legis non penetravit, sed defecit in medio cursu n, vel in fine cursus; quia quem venturum credebatur & sperabat, & umbris præfigurabat, venientem repulit: venit ergo quodammodo ad justitiam, sed non pervenit o. Non pervenit ad justitiæ Legem imple- dam, nec in eo prævenit Gentes, ut oportuit, quia Le- gem jam olim à Deo acceperat*. *φθάνειν* propriè est fe- stinantis ad occupandum aliquid: ut intelligas, & Is- raelitas eò contendisse per opera Legis, verum Gentes, exclusis illis, occupasse p. *φθάνειν* respondet Hebræo *יָלַךְ*, quod est *pervenire*, 2 Par. 28. 9; Eccles. 8. 14. & 12. 1. & apud Danielelem sæpe q. Significat; irritos esse

hominum conatus ad justitiam obtinendam, qui cum fiducia meritorum & justitiæ propriæ conjuncti sunt: hoc enim Judæos pessumdedit, &c. & talis præsumptio est contemptus gratiæ & Christi, ac proinde maledicta coram Deo. Paulus de Gentibus loquens, *justitiam* nominat t, quia nec Legem habebant à Deo, nec opera Legis faciebant t; de Judæis, *legem justitiæ* v, quia his Lex dat erat x, nec illi justitiam, sive opera Legis, ha- bebant, sed peccatis indulgebant y. Tria hic sunt verba agonistica, *διόκειν*, *καταλαμβάνειν*, *φθάνειν*, ab agonibus Græcorum, cursu imprimis, desumpta z. Currentibus propositum est *ἀδελόν*, sive *βραβεῖον*, vincenti dandum. Qui alio posterior fuit, dicebatur *διώκειν* *persequi* ut eum anteverteret: qui primus ad metam venit præmium ibi apponi solitum arripere potuit & secum auferre; id *καταλαμβάνειν*, h. l. & *ἐπιλαμβάνειν*, 1 Tim. 6. 12. & *λαμ- βάνειν*, 1 Cor. 9. 24. & *φθάνειν*, in Plutarcho. Primus quoque *φθάνειν* dicitur, h. e. *ad primum ventre*, juxta illud Plutarchi, *ὁ νικῶν τὴν ἐπιδόσιν* t. *Victoriam ejus esse qui primus venit*. Sic verbum usurpatur Phil. 1. 16. Justificatio erat *βραβεῖον* quod omnes persequébantur, Judæi eo exciderunt, quia eam viā illegitimā perseque- bantur, nempe per opera externa & legalia: quare & *im- pegisse* dicuntur v. seq. ut cursoribus interdum obtingit, & proinde Gentes anteverterunt eos a.

32. *Quare? Διὰ τί?] Sub. hæc contigerunt?* Camer. Quæstionem movet ut respondeat, & ostendat non om- nes Divinæ hujus dispensationis causas esse in abscon- dito b. ¶ *Quia non ex fide* (line qua nec Deo pla- cere, nec peccatorum remissionem consequi, possumus c. Concurrerunt, sed quæ iplis libebat, non quæ monstra- bat Deus. Deus semper fidem fecit maximi, càmque esse viam voluit ad justitiam, ut videre est Heb. 11. & Rom. 4. 3. At nunc non quavis fide contentus est, sed eam requirit quæ in Jesum, & per Jesum in Deum, fer- tur d.) *sed quasi ex operibus*] Scilicet justitiam quæsi- erunt Judæi*. *Ὡς ἂν ἐργῶν νόμος*] Syrus & Arabs quo- que legerunt *νόμος* f, quod Vulg. omisit g. *Velut ex ope- ribus Legis*, Be. Pi. sub. *justus videri voluit*, v. vel, sub- audi *φθάνειν*, *tanquam perventuri ad illam justitiam per opera Legis* Mosaicæ: in quo multum se fallabant. Non enim in id data erat ea Lex: sed partim, ut sicut leges humanæ, majori tamen auctoritate, societatem civilem conservaret; partim ut illum populum ab aliis populis quàm longissimè secerneret: nec aliud observata parie- bat quàm publicè tranquillitatem, privatim verò impu- nitatem & bona quædam temporaria. Quod si in illa sola exteriori obedientia quæ Moysi Legi exhibebatur, ponerent homines justitiā totam quam Deus exigit, jam Lex non tantum ad id non proderat, sed ei non exiguum adferebat impedimentum. Quare qui sic ani- mati erant, verè devia sectabantur h. Sensus, qu. d. Legi implendæ studebant, sed ad eam nitentur per opera, sive ex sola Legis cognitione i. *Ex operibus*, i. e. merito suorum operum k. Hæc antithesis ostendit opera Legis, quoties fidei opponuntur, ut meritoria conside- rari. Vide Rom. 4. 4. & 11. 6 l. Addit, *Legis*, ut in- telligas de operibus fide charitatēque vacuis. Judæi enim salutem acceptam ferebant suis operibus, exclusā gratiā Dei m. Quod falsum esse constat ex Luc. 18. 11 n. Ad- ditum *ὡς*, quasi, ut significet, vel Judæorum opera non fuisse verè opera Legis o; vel quod ejusmodi opera vi- derentur ad justitiam valere, quum revera non valerent; vel quod justitia ex iis comparata videretur esse vera jus- titia, & non esset p. Sensus loci est, Quia non ex fide sectati sunt justitiam, sed quasi ex operibus Legis ha- bere eam potuissent, quum haberi indè nequeant. Ea hic est vis particulæ *ὡς* q. Al. *quasi ex operibus*, i. e. ex operibus: *sicut*, sæpe non similitudinem sed rem ipsam, denotat, ut Matth. 14. 5. *sicut prophetam*, i. e. Prophē- tam verum: Joh. 1. 14. *gloriam sicut unigeniti*, &c. Ratio hæc est, cur irriti sunt eorum conatus, quia justitiam quærebant ex Lege t, quam perfectè implere nemo po- test, ideoque quærentes operum meritis justificari, viam inviam ingressi sunt t. ¶ *Offenderunt, &c.* *Πέσσε- νοσαν γὰρ τὸ πρὸς τὸν νόμον* ¶ *Offenderunt* (vel, *Im- pegerunt*, Er. Il. Tre. ex Sy. Ca. &c. *Scandalizati sunt*, v. Judæi scilicet v) *enim ad lapidem offendiculi*, Pi. Heb. offendentem & ludentem*: vel, *obstaculi*, Er. vel, *ad*

quem impingitur, Vide Rom. 14. 13 v. Metaphora vel à cursoribus, qui in cursu improvidi offendunt ad lapidem, & corruunt, ideòque metam non consequuntur; vel à viatoribus, &c. a. Solent qui iter faciunt interdum in lapides impingere & pedes lædere, ac sic impediri nè iter prosequantur. Vide Joh. 11. 9. Sic ergo quidam *περοκλινσαι τοῦ λίθου*, 1 Pet. 2. 8. Quod Petrus ibi dicit de Evangelio, id hic Paulus de Christo, quia idem est Christus prædicatus & Evangelium. Et considerandus hic Christus Evangeliumque ejus simul cum sua cruce: hoc enim est quod Judæos pleròque offendeat. Non poterant Christo Evangelioque ejus credere, nisi cum maximo periculo amittendæ rei familiaris, patriæ, amicitiarum, honorum, fortè & vitæ. At Deo credere, minoris non constat, ut ex Abrahami rebus docemur. Eum qui ad veram fidem, quæ ad justitiam Divinam ducit, pervenire cupit, oportet ita esse animatum ut paratus sit verum, etiam cum maximo rerum ad vitam hanc pertinentium damno, amplecti & profiteri, nihilque Deo æquare, nedum anteferre: Joh. 5. 44. & 7. 17. & 8. 47. Vide & Luc. 2. 34. b. Lapis est Christus, ut exponitur Luc. 2. 34. & 1 Cor. 1. 23 d. quia occasio illis fuit ruinæ in fide, propter humilitatem ejus & carnis infirmitatem, & crucem, 1 Cor. 1. 23 i. quæ causa erat cur in eum non crederent, & credendo justificarentur. Causa ergo hæc sunt ejus quod dixit, *non ex fide*, &c. l. Scopus autem Apostoli in hoc capite non est, justificationis doctrinam tradere, ex fide nè ea sit, an ex operibus; sed reprobationem & excoecationem gentis suæ deplorare, & ostendere hoc esse illius consequens, ut in Christum impingerent, & spretâ Dei justitiâ, quæ est ex promissione gratiæ, superbe suam ex operibus Legis stabilire queant, quo fit ut ad justitiam non perveniant; & contra, contigisse Gentibus, iisque ex Electione datum ut in Christum crederent, adeoque justitiæ fidei participes fierent. Scopus ergo est, ut toti à Deo ipsiusque gratia pendere discamus, quò & Electio & fides inde manans ducunt m.

33. Sicut scriptum est] Nè mirum videretur, quòd Judæi in Christum impingerent, ostendit id fuisse prædictum n. Sequens autem testimonium confertum est ex duobus Esaiæ locis, nempe cap. 8. & 28 o. Principium ejus & finis ex Esa. 28. 16 p. unde etiam deprompta sunt verba illa 1 Pet. 2. 6 q. medium autem ex Esa. 8. 14 r. ubi Græca habent hodie negationem, *ὅχι ὡς λίθος περὸν κλινσαι συνανήντες*, *ὅδε ὡς πέτρας πάλωσαν*. At in Hebræo est, *Et erit vobis, Deus scilicet, in sanctuarium*, i.e. pro asylo; in lapidem autem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel. Rectè autem ista loca conjunxit, quia in utroque agitur de temporibus Sennacheribi, Deique tutela iis promittitur qui intra Hierosolyma manentes in Lege Dei persistissent. Erat autem receptum inter Hebræos omnem liberationem veterum figuram gessisse ejus liberationis quæ expectanda esset temporibus Messia: cui *ἐσθλὸς* multa passim superstruunt Apostoli. Sensus ἀλλήλων est, Qui Evangelio non credunt eos impediri nè viam insistant quæ ad veram justitiam ducit: Qui verò ei credunt eos nequitiam falli, sed quod cupiunt adepturos t. ¶ *Ecce pono* (i.e. ponam t. Justa igitur Dei providentia hoc decernit & exsequitur, etiam si homines propriâ malitiâ impingant v.) in Sion (in Judæa, vel in Ecclesia, cujus initium ex Sion, sive Hierosolyma, &c. v. Dicitur Evangelium positum in Sione, quia inde ad gentes alias is sermo prodit, ut prædictum fuit Psal. 110. 2 z.) lapidem offensionis & petram scandali] Vel, offensionis, V. Pi. Repetitio more Hebræorum a. Hæc duo omnes ferè pro eodem accipiunt b: q. d. lapidem lædentem eos qui in illum impingunt c. Sic dicitur Christus propter eventum, quia scilicet increduli ad Christum impingunt. Confer 1 Pet. 2. 7, 8 d. Sed hæc duo distinguenda sunt. Christus dicitur lapis offensionis, h. e. parvus quispiam lapis in quem impingunt viatores, quia in humilitate veniens non fuit agnitus, sed repulsus; petra scandali, h. e. casus sive ruinæ, i. e. saxum magnum super hominem cadens, quia post resurrectionem—ceciderit super eos & oppressit atque contrivit per Romanos*. Non placet f. Coactum hoc est, petra scandali, i. e. petra cadens, &c. Et hæc duo pro eodem accepit Petrus, 1 Pet. 2. 7, 8.

post hæc verba subjungens, *His qui offendunt verbo* s. E. ¶ *Omnis qui credit in eum* (sive Judæus, sive Gentilis b,) *non confundetur*] Vel, pudore afficietur, V. id est, Me. T. spe suâ non frustrabitur i, sed salutem consequetur k. V. Me. Heb. *non festinabit*. Meton. efficientis: nam qui nimium festinant solent labi atque ita pudefiunt l. In Pi. Esa. 28. Lxx Senes legisse rectius in Hebræo *שִׁבְיָא* quam quòd Masoretæ prætulere, *שִׁבְיָא*, ibi diximus. [Alii aliter sentiunt, de quo vide quæ hic Ham. ex Poc. quæ nos ex Poc. fufius produximus in Synopsi ad Esa. 28. 16.] *Καταχρύσει* est, falli, ut diximus supra 5. m. G. Non pudefiat, dupliciter accipi possit; vel, i. q. d. Christum non abnegabit præ pudore vel metu, sed eum audacter confitebitur: vel, 2. non excidet spe suâ, &c. n. Ham.

C. A. P. X.

1. Fratres] Alloquitur Judæos qui jam Christo nomen dederant a. ¶ *Voluntas*, &c. H. *ἐν ἐκδοκία*, &c.] *Voluntas* (vel, Propensio, Ca. Ipsa quidem bona voluntas, Mo. Propensa quidem voluntas, Er. II. Ti. P. Pi. Benevolentia, Er. G. Tol. *וְלִבִּי* in Psalmis sæpe. Vide Luc. 2. 14 b. Vel, desiderium vehemens c.) cordis (vel, animi, G.) mei, Tre. &c. sub. est erga Judæos, quamvis dura dicam de ipsis, q. d. Ex animo illis bene volo d. Prius dolorem, nunc amorem, erga eos testatur*. Benevolentiam captat f. ¶ *Et*, &c. *Καὶ ἡ δέησις*, &c.] *וְאֵת* Jer. 33. 6. Opto illis bona omnia, etiam æterna. Amolitur à se odii suspicionem h. Et deprecatio (sensus, quâ petimus ὡς δὲ, quibus opus est.) ad Deum (vel, quæ fit ad Deum, Er.) pro Israele est ad salutem, Pi. sic Be. &c. i. e. ut consequantur salutem, vel, 1. æternam k; vel, 2. temporariam, ut diluvio illo infidelitatis & indurationis gentis Judaicæ erepti excidium quod illi imminerebat effugerent l. Hic est *ὡς* sine s, quod aliquid subaudiendum innuit; quale hoc, sed non ideo mihi dissimulanda est veritas m.

2. Testimonium, &c. *Μαρτυρεῖτε ὅτι αὐτοῖς*] Sic Luc. 4. 22. *ἐμαρτυρεῖν αὐτοῖς*. Eadem constructio Act. 15. 8. & 22. 5. Gal. 4. 15. Col. 4. 13. Dicitur de iis qui testimonium præbent quod alteri profit n. Testor enim (Causam præcedentis dicti exponit o.) de ipsis, Be. Pi. ¶ *Quod*, &c. *Ὅτι ἡλὸν θεὸς ἔχουσιν*] Quod studium (i. e. vehementem animi fervorem p; vel, studium quoddam, G. vel, zelum, Be. Pi. i. e. studium vehemens q: emulationem, Vulg.) Dei (passivè, quo Dei cultum tueri student. Vel, erga Deum, V. G. Sic, *ἡλὸν θεὸς οἰκὸς σὺ*, Psal. 69. 9. Joh. 2. 17. Nomina omnia ejusmodi modò Genitivum habent Subjecti, modò Objecti t.) habent, Er. &c. Bonâ intentione agunt, dum Evangelio resistunt t: studio Legis feruntur, &c. v. Ad Dei gloriam feruntur quanquam non rectâ viâ*. ¶ *Sed*, &c. *Ἀλλ' ἂν κατ' ἐπίγνωσιν*] Sed inscitè, Ca. Sed non secundum scientiam, sive ex notitia, Er. Mo. Be. Pi. &c. scilicet voluntatis Dei y, vel justitiæ Deo placentis, ut exponitur v. seq. atque adeò scopi Legis, v. 4 z. Non secundum dictamen prudentiæ: quia contra Dei honorem & Legem opponunt se filio Dei, &c. a. Non malitiâ, sed ignorantia, peccant, ut Joh. 16. 2. Phil. 3. 6 b. eunt quâ itur, non quâ eundum est: id culpam minuit, non tollit. Discere debebant meliora, maximè tam obviâ luce d. Aderat illis studium, sed sine judicio*. *ἐπίγνωσις* idem quod *γνώσις*, ut 1 Reg. 7. 14. Prov. 2. 5. Osè. 4. 6. & 6. 6. Rom. 1. 28. & 3. 20. Eph. 1. 17. & alibi sæpe f. Laudi vituperium, ut escæ hamum, conjungit, &c. g.

3. Ignorantes enim justitiam Dei] Id est, *ἐκ θεῶν*, ut dicitur Phil. 3. 9 b. Non quâ Deus justus est i, sed quam Deus in nobis efficit k; vel, quâ quis verè coram Deo justus est l, quæ in remissione peccatorum & reconciliatione cum Deo consistit m; justitiam partam morte Christi, quam Deus credenti imputat ac donat n. Justitiam Dei hic intelligit, vel, 1. universalem, sive summam ἀκριβειαν rectitudinis in Deo exigente non modò externam, sed & internam, puritatem; quod Pharisei ignorabant, Matth. 5. 15, 23. vel, 2. vindicatricem peccatorum, ut Rom. 1. 32. & 3. 25. vel, 3. justitiam Christi o, sive fidei p, ut Rom. 1. 17. & 3. 28. & c. 4. v. 6. Omnia bene

bene congruunt. Ignorabant Judæi perfectionem justitiæ Dei, &c. 1. Justitiâ illa vera & interna ac Deo grata à Deo ipso se revelante, & homines ad se vocante, proficiscitur. Cujus exemplum in Abrahamo Paulus supra dedit, 4. 2. 3. De hac Judæi plerique non cogitabant. ¶ Et, &c. καὶ ἡ δικαιοσύνη, &c.] *Et propriam justitiam* (i. e. humanam, quæ nos justos facit non coram Deo, sed coram hominibus; justitiam inhærentem; justitiam Legis, & operum; justitiam ex suis & naturæ viribus, & Legis operibus, partam, quæ propria dicitur, quatenus opponitur alienæ; sive Dei, cui opponitur ratione & principii quo est, & formæ per quam est, & subjecti in quo est: justitiam sitam in observatione ceremoniarum Mosaicarum & traditionum Pharisaicarum. Judæi plerique pro causa salutis æternæ constituere volebant justitiam illam externam quæ per frequentes actiones paratur & in societate humana aliquid valet. Est καὶ δικαιοσύνη, non ἀποδομένη, ut distinguit Cicero lib. 3. & 4. De finibus, & De officiis 1. c.) *studentes* (vel, *quærentes*, Be. Par. omni studio. Insinuat illorum ambitionem & contentionem, conatum superbum & frustraneum; & ad ignorantiam eorum accessisse superbiam f.) *constituere*, Be. Pi. sive *statuere*, V. Tol. ex Vulg. &c. i. e. autoritatem & robur ei dare; extirpare Evangelium, ut firma maneret Lex eorum. Notat imbecillitatem hujus justitiæ, quæ in homine jacet ægri vel cadaveris instar, & frustra stabilitur, h. e. in pedes erigitur. ἰσχυροῦς, ἰσχυρῶς, est, inter alia, *approbare, potestatem ac jus alicui tribuere*. Sensus, q. d. Volentes operibus propriis justificari & vitam mereri. ¶ *Justitiæ Dei non sunt subjecti* i. e. Non subjecerunt se. Forma passiva pro reciproca, Niphal, ut Hebræi loquuntur, pro Hithpael: qua de locutione egimus ad Act. 13. 48. i. e. viam non iniere per quam ea comparari possit, fidem scilicet: noluerunt obedire sive credere quod Deus eos pro justis haberet credendo in Christum: fidem & Evangelium recipere noluerunt, sed contumaciter recusant justitiæ Christi subijci. Dicit autem *subjecti*, quia hujus justitiæ nemo fit particeps, nisi per humilitatem fidei se Deo, ut auctori justitiæ, subijciat. Multi ad sapientiam pervenirent, nisi pervenisse se putarent. Idem Judæis illis evenit. Non dissimile est illud Philonis, ubi illos *fontes* pronunciat qui sibi recte facta sua imputant, & illos solos Deo acceptos esse, qui spem in Deo reponunt. [Verba quære in G.]

4. *Finis*, &c. τέλος, &c.] *Nam* (Probatio est sententiæ præcedentis: Judæi justitiam Dei contemnunt, quia ignorant finem Legis.) *finis legis est Christus*, Be. Pi. vel, i. terminus, ut *finis* sumitur Rom. 6. 21. Phil. 3. 19. quia ipsam cessare fecit, quoad ceremonias, Heb. 8. 13. Lex Moysi via tantum fuit ad Evangelium. τέλος est viæ meta, ut Rom. 6. 21, 22. 1 Tim. 1. 5. Idem sensus Rom. 3. 31. & 8. 4. Gal. 3. 24. Heb. 7. 19. Christus sæpe ponitur pro Evangelio, ut & supra diximus, 9. 32. πλήρωμα νόμου ἀγάπης, infra 13. 10. Sed hic sensus scopo aliisque loci circumstantiis non convenit. Vel, 2. consummatio sive perfectio, sive complementum Legis, ut τέλος idem sit quod τελείωσις seu πλήρωσις, ut 1 Tim. 1. 5. ut qui credit in eum reputetur justus à Deo perinde ac si totam Legem impleverit. Implevit Christus Legem, tum ceremonialem, oblatione sui in cruce; tum moralem, 4 modis, 1. conformitate naturæ vitæque suæ cum Lege; 2. satisfactione, &c.; 3. donatione Spiritus regenerantis electos ad novam obedientiam Legis; 4. repurgatione doctrinæ Legis à corruptelis hominum. Vel, 3. causa finalis, quia perfecta obedientia, propter quam Lex data est, soli Christo adest, nostræque sit per fidem, ut justus simus. Finis Legis per se est, ut ex ejus præstatione justificentur homines: hunc finem Lex obtinuit in solo Christo, qui Legi penitus satisfecit; & per Christum in nobis quoque obtinet, quibus data ei Legi satisfactio per fidem imputatur. Vel, 4. scopus, & meta ad quam collimatur, ut *finis* sumitur Rom. 6. v. 22. 1 Pet. 1. 9. Lex tam ceremonialis significando & pronunciando, quam moralis infirmitatem hominis arguendo, Christum ut scopum spectabat, ad eum tendit, ducit, & vocat. Sensus est, q. d. Christus est per quem Lex impletur, & vera justitia acquiritur, & per quem Deus credentibus & peccata remittit & gratiam bene vivendi præstat. Tota Lex huc tendebat,

non ut justificaret, sed ut pædagogus Christum indicaret, &c. 5. *Finis*, Legis non est, ut peccator ex ipsa justitiam quærat, quia violata condemnare tantum potest, sed Christum tota respicit, ut ex eo justitia sit. Hoc autem Legi non ex se competit, quatenus domina est in foedere operum; ibi enim in solo homine consistit, & ab eo aut perfectam obedientiam aut maledictionem exigit; sed quatenus translata est in adminiculum foederis gratiæ, ministrat Evangelio: ibi enim manuducit ad Christum, quodque in se inveniri nequit, in ipso quærere docet. ¶ *Ad justitiam* (per illum præstandam: ut per fidem Christi credentes justitiam assequantur: ut implendo Legem justitiam mereretur, non sibi, erat enim in se ipse æterna justitia; sed aliis: ad justitiam propositus, omni (tam Græco, quam Judæo,) credenti] Non Legem operanti. Ii qui Christo credunt, nempe verè ac perseveranter, hi per istam fidem perducuntur ad justitiam Dei. Hic est cardo totius disputationis hujus, distinguere justitiam internam ab externa, & ostendere ad internam hodie nullam esse viam nisi per Christum.

5. *Moses*, &c.] Μωϋσῆς ὁ γὰρ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων νόμος. ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτὰ ἀνθρώπων, καὶ τῶν ἀγγέλων νόμος ὁ ποιητὴς ἀνθρώπων, καὶ τῶν ἀγγέλων, quomodo & Latinus legit, ex Græco Levit. 18. 5. Sed ibi, ἐν αὐτοῖς, refertur ad ἀποστόλους, hic, ἐν αὐτοῖς, ad δικαιοσύνην, pari sensu. [Verba sic reddunt,] *Moses enim* (Reddit causam proximæ sententiæ, nim. per fidem esse justitiam, non per Legem, quia hæc Legis justitia humana erat, non coram Deo, &c.) *scribit* (vel, *describit*, Il. P. Mo. Be. Pi. Tre. &c. Simplex pro composito, more Hebræorum; γράφει, pro διαγράφει, sive pro καταγράφει. Vel, *scribit*, sub, sic dicere, Par.) *justitiam* (vel, *de justitia*, Er. Ti. Ca.) *quæ est ex Lege*, (vel, *legalem*, T.) *quod qui* (vel, *quoniam qui*, Val. vel, *Qui*, Be. Pi. ut in serviat mimesi d. Non sunt verba Moysi, sed Pauli.) *fecerit* (vel, *præstitit*, Be. Pi.) *hec* (nempe judicia, statuta Dei, quæ præcedunt in Levit. 18. 5.) *homo, vivet in eis*, Er. &c. vel, *per illa*, Be. Pi. Bra. h. e. propter operum suorum meritum ac dignitatem à Divina justitia vitæ dignus declaratur. Quæ justitiæ ratio à Christo Christique gratia prorsus aliena est, Gal. 5. 4. Nec enim innocentis opus est Christo Servatore. Vivet, vitæ, vel, i. temporali, & corporali; evadet mortis supplicium, quod transgressoribus infligendum erat à magistratibus; vitæ prosperæ, & longæ, quam Lex servantibus se promissit: *pervivet*, i. e. longævus erit, ut interpretatur Chaldaus. Justitia Legis non est talis obedientia quæ nulli contigit, sed Lex consideratur unâ cum suis expiationibus. Hoc modo secundum Legem facta sua dirigentibus Lex vitam promittit longam ac prosperam. Hæc est factorum merces, Deut. 32. 47. Vel, 2. vitæ illâ quæ sub vitâ temporali typicè continebatur; vitæ spirituali & æternæ; quæ promissa erat servantibus mandata: ut manifestum est tum ex Matth. 19. 17. Luc. 10. 28. tum ex eo quod mors æterna, ut in confesso est, Legem violantibus infligitur, tum denique quod Christus maledictionem Legis auferens nos morte æternâ eripuit. Plerique [nempe ex Pontificiis] justitiam quæ ex Lege est, intelligunt eam quæ habetur ex sola Legis cognitione, non ex fide & gratia Christi; & consistit in externa observatione Legis, eique promittit Deus vitam temporalem & bona temporalia. Sed illa cum sit falsa justitia, passim vituperatur in Scriptura, ut Esa. 64. Phil. 3. Alii ergo, inter quos Chrysostomus & Oecumenius, probabilius de justitia quæ est ex vera Legis observatione, & de vitâ æternâ, locum accipiunt; sed eam justitiam neminem consequi posse nisi per fidem in Christum. Hunc sensum suadent, i. verba præced. *Finis legis Christus*, &c. 2. collat. Deut. 30. ubi jubemur Deum ex toto corde diligere, quæ vera certè est justitia. Hæc sententia intelligi debet de perfecta totius Legis præstatione, ut liquet ex collat. Deut. 27. 26. & Gal. 3. 10, &c. quæ nobis in hac naturâ infirmitate impossibilis est, quam solus Christus præstitit, Rom. 8. 3. Sic probat, finem Legis esse Christum, nec Legis, sed fidei, justitiam esse quærendam.

6. *Quæ autem ex fide est justitia, sic dicit* Sic Be. Pi. &c. Prosopopœia quadam inducit justitiam fidei loquentem

& explicantem seipsam qualis sit. Sensus est, Scriptura sic eam describit. Vel est metalepsis^b, & Hebraismus^c, abstracti pro concreto^d, qualis electio pro electis, & circumcisio pro circumcisis, & hinc iustitia, pro iustitiam consecuto^e: iustitia fidei, i. e. iustificatus fide^f, sive is qui per fidem in Christum iustitiam Dei adeptus est. Fidem hic metonymicè intelligit, hominem fide præditum, quippe qui de salute sua persuasus esse & potest & debet^h. Al. Ellipsis hic esse videtur, hoc modòⁱ, *Iustitia verò quæ ex fide* (supple, *quænam sit*), ita dicit, nempe Moses, de quo antea; vel Scriptura^k. Vel, *Sic dicit*, i. e. de ea sic dicitur^l. Verba autem sequentia sunt ex Deut. 30^m. Mosen non citat, quia sensum Mosis non sequitur, sed tantum ab illo verba mutuaturⁿ. Si verba Paulina cum Moisaicis conferas, quædam immutata, nonnulla addita, alia omissa, esse deprehendes. Hoc facit, vel quia verbis per allusionem tantum utitur; vel quia non recitat verba, sed interpretem & paraphrastam agit^o. Sed gravis hic occurrit difficultas, quia verba allegata non videntur ad fidei iustitiam pertinere, sed ad mandatorum observantiam^p. [Eam diversimodè solvunt.]

1. Moses quidem hæc dixit de mandatis Legis, Paulus autem (per allusionem quandam^q, h. e. ut sanctius loquamur, imitatione quædam^r), ea transulit & aptavit ad iustitiam fidei^t, sive quod ad illam mirificè quadrarent^u, sive ut similitudo Legis & Evangelii demonstraretur, ita tamen ut Evangelium excellat, cuius quippe iustitia facilis est non solum, ut iustitia Legis, cognitione; sed & observatione ad salutem consequendam^v. Atque ideo non dicitur, *Moses dicit*, sed, *iustitia fidei dicit*, &c.^x. Ità Paulus iustitiam fidei non autoritate Mosis h. l. probat, sed verbis tantum similibus proponit^y.

2. Adfert h. l. argumentum comparatione minoris; Si Lex adeò facilis, quanto magis Evangelium^z? Dicta hæc sunt à Mose, ut ostenderet, non esse difficilem acquisitionem Legis cognitionem, ut ibi diximus. Vide Philonem hæc Mosis verba citantem, [ejusque verba in G.] ubi etiam sequitur Lxx versionem, qui in Hebræo plus legerunt quam nos habemus; nempe, [præter illa, in corde tuo & ore tuo] & in manibus tuis. Paulus autem verba Mosis Evangelio applicat argumento à majori^a. 3. Moses de præceptis Legis loquitur, non simpliciter^b, sed ut conjuncta sunt verbo Evangelii, quo impletio eorum in Christo offertur, atque operatione fidei (gratiæ & Spiritus S^c.) cor circumciditur ac iustificatur^d. 4. Moses hic non de sola Lege loquitur^e, sed de universa doctrina sua, quæ non Legem solum, sed & Evangelium, comprehendit^f. Verbum h. l. est tota salutis doctrina, cujus præcipuum argumentum est Evangelium de Christo, supra v. 4. Joh. 5. 46. Lex autem est secundaria quædam doctrina, & Christo inserviens, & verè formula fœderis antea stabilita à Deo per Christum, Gal. 3. 17. Nec diffiteor, me stupere hic divinam Pauli sapientiam, quâ intellexit, verbum fidei commendari, ubi nihil nisi Lex prædicari videbatur^g. Moses non tantum Legalis fœderis Mediator, sed & Propheta fuit eximius, cujus adeò Doctrina Christi Servatoris promissionem præcipuè respiciebat: & Deut. 30. in Prophetæ persona loquitur^h. Duplex est fœdus in libro Deuteronomii, Legale in Horeb pactum, & aliud, præter illud, ut disertè dicitur Deut. 29. 1. nempe Novum, sive Evangelicum. Prioris leges proponit ad caput usque 26. easque concludit populi sponcione, &c. cap. 26. 27. Deique denunciatione promissionum atque minarum, &c. cap. 28. His factis fœdus aliud populo exponit, cap. 29. ejusque partes enarrat, tum legales, conjunctas cum prophetia calamitatum ob peccata, &c; tum Evangelicas, cap. 30. ubi ponuntur promissiones non tantum corporales, sed & ampliores ac gratiosæ, de circumcissione cordis per Jehovam, h. e. Filium Dei, &c. Promissio porro hypothetica est, v. 10. *Si auscultaveris voci Jehovæ*, &c. Quæ conditio multos detertere poterat, si Legis *ἀδυνατον* in carne nostra (ut necesse est) expendissent, quod & Moses exprefferat, Deut. 29. 4. Nè igitur impossibilem conditionem proponi sibi quererentur, addit hæc verba, *Nam præceptum hoc*, &c. q. d. Hactenus proposui tibi partem priorem fœderis, ut obsequaris Deo: sed quia altera quoque pars fœderis est tibi necessaria, ut Deus tuus, quasi novo fœdere, suis partibus erga te defunga-

tur, cum tu ipse non possis; & circumcidens cor tuum inscribat ei Legem suam, &c. nunc demum hoc tibi testor, Deum ita præcepta sua imperare Lege, ut jamjam ea præstandi facultatem paratus sit dare ex promissionibus Evangelicis, cor tuum circumcidere, in ore tuo & in corde tuo præcepta sua inscribere, vitam denique & bonum præstare, quod per te non potes assequi. Ità demonstravit Moses Legem totam in hoc præcepto terminari, & præstari in Christo, ad quem ea ceu pædagogus nos deducitⁱ. Ad hæc vix intelligi potest, quomodo Legis facilitatem prædicat, siquidem de absolutissima, quam Lex exigebat, operum iustitia loquebatur. Neque enim simpliciter intellectu, sed factu, facilem Legem prædicat; nec simpliciter in se, & quidem homini, non recto atque integro, sed, qualem alloquebatur, corrupto ac perdito; cui sanè ardua est & humanis viribus impossibilis^k. De verbo [ergò] tum Evangelii tum Legis, conjunctim, ut est in ore & corde nostro, Mosis sermo est^l. Verbum autem quod hic *propè esse*, &c. dicitur, propriè non est mandati, sed fidei. Moses enim de eo verbo loquitur, quo Deus ibi respicientibus veniam & circumcissionem promittit, &c. Hoc verò est verbum Evangelii^m. Mandatum hoc est internæ poenitentiae & conversionis ad Deum, & de misericordia Dei erga poenitentes, circumcidendo cor ipsorum, &c. de quibus rebus paulò suprà locutus fuerat Moses. Liqueat porro, veram poenitentiam, & conversionem ad Deum, constare non posse sine fide misericordiae Dei, quæ, implicite saltem, complectitur fidem in Christum, quam explicatè tradit Evangeliumⁿ. Quod verò obscurius à Mose, ut Propheta, fuit dictum, Paulus Apostolus in apertissimam lucem produxit^o. Apparet omnia quæ in isto cap. [Deut. 30.] antecesserunt, pertinere ad tempora Evangelii. Agitur enim de iis temporibus, cum in cunctos populos dispersi erunt Israelitæ, quod post Christi ascensionem maximè contigit, & adhuc durat, durabitque usque ad Judæorum conversionem, de qua Rom. 11. Eo tempore fient quæ promisit Deus apud Mosen, fore ut reducat eos—in terram promissam, non typicam, sed veram, in supernam Hierusalem, quæ est vera Christi Ecclesia, & ut circumcidat cor eorum, &c. & tunc experientur non procul à se, sed ori suo & cordi, vi fœderis gratiæ; insculptum esse verbum Dei. Videtur ergò Apostolus convincere voluisse Judæos ex ipso Mose^p, ex quo citat hæc verba, tanquam à Iustitia fidei dicta; quæ si à Legis Iustitia dicta sunt, iudicet Apostolus, & seipsum evertit^q; & ostendere, Legis scopum esse ut in Christo per fidem, non per opera, iustificemur^r. [Atque hæc de nobili hac quæstione & difficultate dicta sunt. Perlegendum jam ad explicationem textus.] ¶ *Non dixeris in corde tuo* Locutio frequens Hebræis; q. d. Nè cogites^t, ut facere solent qui perplexo animo sunt^v: cave nè dubius vel anxius disquiras^x. ¶ *Quis ascendet in cælum?* Vel, 1. ut me illuc deducat^y. Exponitur v. 9. *salvus eris*; qu. d. Quomodo salutem consequarè cælo & in cælo^z? [Sensus loci, q. d.] Noli dubitare, quasi fieri non possit ut salvus fias^a. Vel, 2. ad educendum indè Christum^b, ad me præsentia suâ corporali curandum ac iustificandum^c; vel, ut indè Christum venire faciat ad nos per carnem^d. Vel, 3. qui ad nos deferat quo servemur^e; vel, ut cognoscamus Legem, eamque perfectè observemus^f; vel, ut indè Evangelium afferat ad nos, & illud audiamus? Interrogatio est Judæorum, qui nondum sibi persuaserant Christum venisse^g. Vel, ut illic deferat ad nos verbum de promissa poenitentibus misericordia Dei^h. Hæc verba sunt hominis dubitantis de voluntate & gratia Dei. Confer Joh. 3. 13 f. Sensus, q. d. Non videatur tibi iustitia hæc impossibilisⁱ. Solent qui rem perdifficilem volunt significare, uti similitudine Ascensûs in cælum, & Descensûs ad inferos^j. Eteocles Phoenissis, *Ἀσπὼν ἀνέλδοιμι ἥλιος πρὸς ἀντολὰς καὶ γῆς ἐνερθεῖν* ubi Scholiastes, *εἰς τὴν ἰσθμὸν αἰς ἑγὰρ δὲν ἐλθεῖν, ἢ εἰς τὸν ἄδην κατελθεῖν*. Tertul. adv. Nationes, 2. *Diogenes consultus quid in cælo agatur, Nunquam, inquit, ascendi*. Sensus est, q. d. Non est cur Christianus dicat vel cogitet, impossibiles sibi conditiones præscribi, quas nec per se, nec per alium, præstare possit; ut qui ad incitas redacti sunt, exclamare solent, *Quis hoc nobis præstabit*? Sensus horum verborum & seq. est, q. d. Nè incredibilis

dibilis tibi videatur incarnatio, & resurrectio Christi, sed crede in corde, & ore confitere¹. Al. Sententia est, Non magna & difficilia à te petuntur, ut iustitiam Christi consequaris, non est tibi de coelo deducendus Christus, non è subterraneis specubus educendus, omnia facilia sunt & in promptu*. Sensus perspicuus est, Dixerat, ab Evangelio tantum requiri fidem. Porro, fides non flagitat experimentum: fidelis oculis animi cernit. At qui diffidit, sensum exigit testimonium, dicens, *Quis ascendit, &c.* m? ¶ *Id.* &c. Tæt' ἐστὶ Χριστὸν ἀναγαγεῖν] Tæt' est explicatio ἀνομιᾶς, ut suprà 9. 8. Illud, inquit, *Quis ascendet in cælum?* perinde est quasi dicas, *Quis in cælum ibit ut Christum inde faciat descendere?* Intellige, nihil opus de eo nos laboremus: Deus hoc fecit. Vide Joh. 3. 13. & ibi dicta. Hunc sensum hic sequitur Syrus, & sæpe infin. est vice *ἵνα* cum potentiali n. Tød' ἔσθ', &c. Verbum hoc substantivum aliquoties hoc loco vim significandi, seu figurandi, obtinet; q. d. Sententia illa Moysi, de ascendendo in cælum, nihil aliud nobis Christianis significat, quàm velle negare, Christum de coelo descendisse, & Dei patris voluntatem nobis exposuisse. [Verba sic reddunt,] *Hoc est* (Rursum verba iustitiæ fidei, quæ continent rationem præced. prohibitionis; q. d. Hoc enim est p; nam hoc esset quasi q. Al. Tæt' non redditioni causæ, sed expositioni, servit.) *Christum deducere*, Mo. vel, *ex alto deducere*, Er. Ti. P. Be. Pi. vel, *velut ex alto deorsum ducere*, Er. quasi nunquam in terra fuisset, neque ibi doctrinam salutis divulgasset, sed adhuc esset ad id ipsum è coelo vocandus t. Vel, *è coelo detrahere*, ut aut non credatur illic esse, aut cogatur huc revertis denuo se nostris exhibere sensibus. Vel, *devocare*, i. e. ascendisse negare v. Hoc dicere, est è coelo in terram Christum evocare*, & affirmare nondum descendisse*, ut Legis genuinum sensum & obedientiam conferret t. Hoc dicere, est impossibile reputare quòd Christus descenderit de coelo, ut carnem assumeret pro nostra salute; quomodo naturaliter impossibile est homini ascendere in cælum atque inde aliquid huc adducere v. Id dubitandi animo cogitare, non aliud est quàm Christum deducere, i. e. dubitare utrum Christus de coelo descenderit, & naturam humanam assumpserit ad reconciliandum nos Deo. Dubitare de cœlestis salutis consequendæ ratione, nihil est aliud quàm ignorare, dubitare, negare, quòd Christus in cælum ascenderit. Non sunt hæc causa præced. sententiæ, sed expositio & declaratio, *Quis ascendet in cælum, id est, quis deducet è coelo Christum, & incarnari faciet* b? Al. *Quis ascendet, &c.* q. d. Egone operibus meis obtinere conabor jus ingrediendi in vitam æternam? hoc est, *Christum, &c.* q. d. Non omnino; id enim esset, Christo renunciare, & evacuare meritum ejus, cuius unius virtute ingressum & possessionem cœli fidelibus acquisivit. Vide Joh. 3. v. 13 c.

7. *Aut, &c.* H' Tis γὰρ βίος] eis ἡ ἀβύσσος;] *Aut, Quis* (i. e. Nève dixeris, Quis d,) *descendet in abyssum?* Be. Pi. &c. vel, 1. ut Christum resurgere faciat*? vel, 2. ut ex ima terra petat nobis Evangelium, quo audito & credito salvi simus f? *Quis descendet in abyssum*, i. e. in mare navigio, ut ex locis remotissimis cognitionem Legis & præstandi facultatem nobis suppeditet? Præceptum salutis non est in abyssu maris, ut dicas, Quis eò descendet ut inde ad nos evehat quo servemur h. Vel, 3. exploraturus an victoria contra mortem æternam parta sit i. q. d. Quomodo effugiam abyssum, h. e. maledictionem & mortem æternam k. Sunt verba cordis de salute dubitantis l. Apostolus v. 11. exponit per verbum, *pudescet* m. *Abyssi* nomine hic intelligitur gehenna n, ut Luc. 8. 31. Apoc. 20. 1, 3 o. & Apoc. 9. 1. & 11. 7. Fides ergo justificans excludit ἐσθ' five fluctuationem de gratia Dei, & metum damnationis p. In Græco Lxx est, πῆραν ἡ θαλάσσης sed credibile est, in aliis Versionibus fuisse, eis ἡ ἀβύσσος, vel πῆραν ἡ ἀβύσσος. Nam Hellenistis ἀβύσσος sæpe est, *mare magnum*, ut & Sirachidæ, 16. 18. Sed quia ea vox omne quod profundum est significat, inde hæc voce uti maluit Paulus ut eam ad sedem mortuorum transferret. Vide quæ ad Luc. 8. 31. In proverbialibus autem istis locutionibus etiam si vox nulla occurreret ambigua; mutatio talis nihil habet mali, dum semper maneat sensus idem, ut hic significandæ

difficultatis. Sic alii dicunt, *Facilius camelum transmittas per foramen acus; alii, elephantem.* * Αβύσσος, τὰ ἀνεξιχνίατα dixit Clemens in epistola ad Corinthios q. 1 G. Heb. *אל עבר הים*, *trans mare*, vel, *in ulteriorem terminum maris*, Paulus optimè interpretatur, *in abyssum*. Nam עבר, *terminus*, id quod *trans*, vel *ultra* est, sumitur, 1. in latitudine, ut quum quis ab una maris ripa transit in alteram; vel, 2. in profunditate, ut si lapis in mare injectus à superficie transeat ad fundum. Posteriores hic rectè intellexit; summo enim loco, qui est cælum, opponitur infimus, scilicet non superficies, sed profunditas maris, quæ ubique in Scriptura *אֲבִיִּסּוֹס*, *ἀβύσσος*, dicitur. Nota, articulum de descensu Christi ad inferos hic stabiliri t, & ex hoc loco rectè posse explicari de statu Christi jam mortui t, qui corpore positus in sepulchro, secundum animam descendit ad inferos, &c v. ¶ *Hoc, &c.* Tæt' ἐστὶ Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν] *Hoc* (sub. enim, Pi. Gom. ut v. præced. Sunt autem verba iustitiæ fidei x.) *est* (vel, *esset*, Gom.) *Christum ex mortuis reducere*, Be. Pi. &c. vel, quasi non descenderit ad inferos; vel quasi flagitent, ut iterum, videntibus illis, descendat ad inferos v: vel, quasi Christus adhuc in morte versaretur, ibique salutis rationem sepultam reliquisset: quum jampridem è mortuis sit reductus, & salutis doctrinam in lucem evexerit z. Hoc dicere, est affirmare Christum nondum resurrexisse a, vel impossibile esse, Christum à mortuis resurrexisse, quomodo naturaliter impossibile est, ut quis descendat ad inferos, & inde aliquid huc reducat b, vel negare, Christum mortuum ut Legi pro peccatis nostris satisfaceret, & resuscitatum ad nostri justificationem c. Sensus loci, *Quis descendet, &c.* id est, *Quis Christum resurgere faciet* d? Al. Illud perinde est quasi dicas, *Quis ad loca infima ibit ut inde Christum corpore sepultum, animam in loco quem Deus novit custoditum, recompositum in vitam restituat?* Nec de hoc quidem opus nos laborare, Deus & hoc pro nobis effecit. Targum Jerof. locum [Deut. 30.] sic παραφραζει, *Utinam esset nobis aliquis Propheta, Jone similis, qui in profundum maris magni descenderet.* Et hæc videtur esse ratio applicationis hujus Apostolicæ, quum Jonas in mare descendens & à pisce deglutitus, & postea emissus in terram, ab ipso Christo proponitur ut typus mortis ac resurrectionis suæ. Duo sunt maxima & difficillima Christianæ religionis mysteria, Christi scilicet descensus de coelo in terram; ejusque resurrectio. Utrumque cum sine nostra ope, solius Christi virtute, patratum fuerit, indicium hoc est, conditiones Christianis præscriptas non nisi arduas, aut impossibiles f. Al. *Quis descendet, &c.* q. d. Egone in me recipiam poenas mortis & inferni, ut Deo pro peccatis meis satisfaciam? hoc est, *Christum, &c.* q. d. Absit ut id suscipiam, quia sic fructum mortis Christi irritum redderem g. Al. *Quis descendet, &c.* ut ex aspectu certior fiat, an poenitentes definiantur apud inferos. Hæc enim dubitatio secum habet complicatam illam dubitationem, utrum Christus, devicta morte, resurrexerit, & in cælum ascenderit. Est itaque sensus, *Qui dubitat de misericordia Dei erga peccatores poenitentes, etiam dubitare videtur de incarnatione, morte, & resurrectione, Christi* quippe qui hæc præstitit pro reconciliatione peccatorum, Rom. c. 4. v. 25 h. Anxietatem & metum damnationis ostendit repugnare fidei resurrectionis Christi. Ratio est, ut prius, à negatione effectus ad negationem causæ. Christus enim resurgendo de inferno & morte triumphavit, non sibi, sed fidelibus suis, Col. c. 2. v. 15. Heb. 2. 14, 15. Et hoc fundamentum est ἀνεσθ' fidei, quoties caro nobis metum incutit. Est & alterum hoc discrimen inter iustitiam fidei & Legis: hæc enim, Legis, cum Christi ascensum & resurrectionem, ejusque fructum, nesciat, nihil etiam nisi dubitationem de coelo, & metum inferni, incutere potest i.

8. *Sed, &c.* Ἀλλὰ π' λέγει;] *Sed quid dicit?* Be. Pi. &c. vel, 1. iustitia fidei k, ex collat. v. 6 l. nam v. præced. explicatum fuerat non quid ipsa dicat, sed quid nos dicere prohibeat; q. d. Quid hæc nostris pacificatis cordibus suggerit m? Vel, 2. Scriptura n. ¶ *Prope, &c.* Εγγύς ἐσθ' τοῦ πῆρας, &c.] *Prope te* (i. e. res est tibi facilis o, in promptu p, & ad manum, nec alibi quærenda quam in corde, &c r; & ad pauca revocatur, quæ statim sub-

† Me. jicit †; facile potest apprehendi v.) *verbum* (scilicet Dei x: id est, vel Lex y, vel *verbum Evangelii* z, *Verbum salutis* a, promissio remissionis peccatorum & vitæ æternæ per Christum, ut ipse mox exponit b.) *est in ore tuo & in corde tuo*, Be. Pi. &c. id est, ut ore recitare, & memoriâ retinere, facile possis c: *in ore*, per confessionem d, sinceram; *in corde* (fidelium x,) per fidem f, & amorem. Utrumque autem fœderis gratiæ est. De verbo in ore locus insignis est, Esa. 59. 21. de lege cordi inscripta, Jer. 31. 33. Itâ præcepta Dei non sunt gravia, quia Spiritus Dei illa cordi inculpens facilia reddit: quum contrâ, justitia Legis, si aptitudinem ad præstandam eam spectes, procul ab ore & corde eorum abesse dici possit, & ipsis sit impossibilis g. Facillima est justificationis & salvationis tibi via h. *In ore & corde*, hoc est, probè cognitum & certò creditum i. Al. *Verbum*, id est, restibi promissa per gratiam Evangelii, scilicet vita in gratia Dei, per fidem *est in corde tuo*, tanquam fonte vivo; & per confessionem, ceu perpetuam respirationem, *in ore tuo* k. Al. *In ore tuo*, id est, in ore Apostolorum, qui sunt tui populares, ut illud promulgent & doceant; & in corde ipsorum Apostolorum, qui illi ex animo fidem adhibent l. Sunt [hæc] ipsa verba Lxx, nisi quòd ibi additur *σφόδρα*. Sensus in Mose est, Nihil aliud opus quam Legem quotidie legi, ac animo retineri m; vel, Verbum Dei satis apertè Judæis revelatum esse. Id verò Paulus ad Evangelii verbum accommodat, quod *verbum fidei* appellat, quia præter sinceram fidem ejusque confessionem nihil exigit n. ¶ *Hoc*, &c. *ἡ τὴν ἐν τῷ ᾠσμῇ, &c.* [Hoc (sub. autem, Pi.) est (ἡ τὴν ἐν τῷ ᾠσμῇ, &c.)] Hoc (sub. autem, Pi.) est (ἡ τὴν ἐν τῷ ᾠσμῇ, &c.) rursus est explicatio *σφόδρα* o. Hactenus fuit Prosopopœia: deinde loquitur Apostolus. *Hoc*, nempe verbum quod prope credentem est, hoc est, quod credenti propositum atque objectum est p: hoc quod esse tam facile verè dici potest q.) *verbum illud fidei* (id est, Evangelium r, vel promissum Evangelii t, quod *ᾠσμα* s, infra v. 17. quomodo *ἀκούεισθε*, Gal. 3. 2, 5. *ἀκούετε*, 1 Tim. 4. 6 t. quod *verbum fidei* vocatur tum effectivè, quia fidem generat & suffulcit, sicut postea dicit; tum objectivè v, [quia] est de fide in Christum x, per fidem recipitur y.) *quod prædicamus*, Be. Pi. &c. nempe nos Apostoli z, juxta mandatum Marc. 16. 15 a. quod ego & Apostoli alii docemus & Judæos & Gentes b. Itâ consensum Prophetarum & Apostolorum ostendit c.

9. *Quia*, &c. *ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς, &c.* Nampe, (ὅτι servit *μυστήριον* d.) *Si confessus*, sive *professus*, fueris (scilicet professione sincerâ & apertâ x,) *ore tuo* (Oris fecit mentionem, quia os nominatur à Mose. Alioqui *συνεκεδοχῆς* omnes corporis partes intelligit. Nam sicut *negant* quidam *Deum factis*, Tit. 1. 16. itâ alii factis Jesum Dominum agnoscunt f. *Os cordi* præponit Mosis ordinem secutus, & quia fidem non cognoscimus nisi per professionem g.) *Dominum Jesum*, Be. Pi. id est, si agnoscas, credas, invoces h, sequaris i, Jesum ut Dominum tuum k, & servatorem unicum l. Declarat hoc loco & quid sit verbum illud fidei m, & quomodo ori & cordi nostro prope sit & esse debeat n. ¶ *Et in corde tuo credideris* (Non dicit, *qui credideris*, sed, *si credideris*. Singulos compellat ut se excutiant, & promissionem sibi applicent, & *πληροποιήσας* habeant o.) *quod illum Deus* (cui hæc suscitatio ascribitur, quia Divinâ potentiâ fit p. Vel, *Deus Pater*, cujus consilium de nobis redimendis in Filii resurrectione spectatur q. Sed non attinet sic restringere: nam & Filius excitavit seipsum r.) *suscitavit à mortuis*] Facta enim non æstimat Deus ut ea in æternum remuneretur, nisi quæ ex corde mundato proficiuntur. Mundatur autem cor per fidem, & eam maxime quâ creditur Jesus à Deo resuscitatus, in hoc scilicet ut & præcepta ejus noscamus esse divina, & promissa certa, tum propter auctoritatem ei datam, tum propter vitæ redditæ conspicuum exemplum t. Resurrectionis meminit, tum quia in eo articulo ferè concluditur tota fides: ibi Christi Divinitas, potestas, &c. t. hic, tanquam terminus, complectitur reliquos fidei articulos necessarios v; tum quia fides hujus Christianorum propria est, cui reclamant Ethnici x, & Judæi y. Est ergò hic Synecdoche z: sub hac enim reliqua fidei mytheria subintelligenda sunt, & illud inprimis, Hominem justificari

per redemptionem quæ est in Christo a. Hoc autem b. E. credere, est non modò firmiter assentiri huic historiæ, quam nec Dæmones inficiari possunt; sed certâ cordis fiduciâ beneficia mortis & resurrectionis Christi, remissionem, &c. amplecti b. Duo quæ hic habemus, *confiteri* & *credere*, habes & 1 Joh. 4. 15. & 5. 1. Pietatem illam quam Deus amat non esse rem difficilem, *variâ & onerosâ, sed valde simplicem & facilem*, agnoscit & Philo [verba vide in G.] Chrysost. *ἡ γὰρ πίστις, &c.* c. G. (Sententiam tuam duntaxat & fidem exigit, non labores & sudores.) ¶ *Salvus eris*] Scilicet ab ira ventura d. d. Pi. Ad vitam æternam pervenies x. *Συνίσταται* opponitur τῷ, *ζῆσθαι ἐν αὐτοῖς*, v. 5. Utriusque ergò justitiæ finis est vita æterna f.

10. *Corde* (Ordinem priorem quasi corrigit: prius creditur, confessio sequitur. Cor autem Hebraicâ phrasi partem volentem & appetentem significat: quare fides non tantum est assensus intellectus, sed & fiducia cordis g.) *enim creditur* (Impersonaliter h: vel, sub. *resurrectio Christi* i, vel, sub. *Evangelio* k,) *ad justitiam*] Quæ in remissione peccati & reconciliatione cum Deo consistit l: ut quis justus sit coram Deo imputatâ Christi justitiâ m: ad justitiam obtinendam n. Per fidem acquiritur cordis justitia, ut sæpe diximus o. Fide (& quidem solâ p) justificamur q. ¶ *Ore autem* (& opere externo, quodcumque res exigit; nam confessio & verbalis & realis intelligitur r) *confessio* (scilicet Christi, Matth. 10. 32 t. seu professio fidei t, vel invocatio nominis Jesu, ut exponitur v. 13 v.) *fit ad salutem*] Scilicet assequendam x. Confessio & attestatio fidei, quæ per bona opera fit, debet esse comes individua, ut eorum qui non credunt consulatur salutis y. Est hic similis Synecdoche qualem jam notavimus. Nam qui in professione solida Christianismi perseverat, is servatur z. Damnat hoc Nicodemitas, qui Christum credunt, sed profiteri nolunt periculis metu a.

11. *Dicit enim Scriptura*] Vel Psal. 25. 2. & 34. 23 b. vel potius Esa. 28. 16 c. Obj. At ibi est tantum *ἡ γὰρ πίστις, &c.* d. Resp. At indefinitum illud valet universale, ut hic vertitur; sicut, *homo est animal*, valet, *omnis homo est animal* x. ¶ *Omnis* (sive Judæus, sive Gentilis f,) *qui credit in illum*] Scilicet Christum g, de quo sermo est & hic & Esa. 28 h. Ibi est, *ἡ πίστις*, hic *ἡ πίστις*, sensu pari. In Hebræo id subauditur. Sumit [Apostolus] verba Esaia in sensu mystico & excellentiore i. [De quo vide Synopsin ad Esa. 28. 16.] Credens, intellige cum voluntate faciendi ea quæ Christus præscribit k. ¶ *Non confundetur*] Id est, non frustrabitur salute quam expectat l. Heb. *Non festinabit*, sensu eodem: qui festinat perperam plerumque agit, & se pudefacit m: non se festinanter subducet, ut solent erubescerent n. Pro *וַיִּשְׁמַע* legebant Lxx *וַיִּשְׁמַע*: sed non opus est. Foran vox Heb. *Hush* eosdem olim significatus habuit quos Arab. *Haush*, & *Hish*, quæ tria significant, *festinare, timere, & pudore suffundi* p.

12. *Non enim est distinctio*, &c.] In negotio salutis q, vel quoad hanc justitiam r, par est omnium miseria & indigentia gratiæ: ut supra 3. 22 t. Omnes qui intus recti sunt, Deo placent. Tales autem nunc sunt multi ex Gentibus, ut apparet ex vitæ sanctitate, malorum patientiâ, donis Spiritus. Vide Rom. 2. 14 t. ¶ *Nam idem Dominus omnium*] Id est, omnium creator v, & servator x, vel gubernator t. Sed sic argumentum esset infirmum, Creavit omnes, ergò omnes ad regnum suum vocabit. Quare ratione redemptionis Christus hic dicitur *Dominus omnium* fidelium, ut Rom. 3. 29. Eph. 4. 5. 1 Tim. 2. 5. sublato jam discrimine Judæorum & Gentilium, per mortem Christi, Eph. 2. 10, 14, 16. Gal. 3. 8, 28 ||. Pari affectu omnes complectens y: ut proinde æquum sit eum omnes in se sperantes salvare z, & servis ipsum invocantibus auxilium præstare a. Referendum hoc ad Christum, qui dicitur *Dominus*, supra v. 9. & *Dominus omnium*, Act. 10. 36 b. *Κύριος* hoc loco valet *κύριος*, pro quo dixit *κύριος*, supra 3. 29 c. ¶ *Dives*, &c. *πλοῦτος*, &c.] *Dives existens*, D. *Divitiis affluens*, Er. *Dives* hic forsan pro *largo & liberali* d. *Dives*, hoc est, benignus, & divitias gratiæ effundens x. *πλοῦτος*, nempe *χρῆμα*. Sic *πλοῦτος* dicitur Eph. 1. 7. *Abundans*

* G. dans bonitate in omnes *. Qui misericordia adeo exuberat, ut omnes salvare possit f, & paratus sit g. Vide Rom. 2. 4. & 9. 23 h. ¶ Qui invocant illum] Scilicet, ex fide, ex collat. v. præced.

13. Quicumque (ex ipsis gentibus; de quarum vocatione hic agitur k:) invocaverit (scilicet verè l, & sicut oportet m, toto animo n, ex fide o, cum spe, contritione & charitate p; nè repugnet Prov. 1. 28 q. Sub invocatione intellige omnem externum cultum Dei r.) nomen Domini] i. e. Vel Domini misericordiam propter Christum t; vel illum cui Dominus ac Deus nomen est u; vel, Christum, ut antecedentes circumstantiæ prophetiæ declarant v. ¶ Salvus erit] Vel, Servabitur, Pi. G. &c. Intellige hic in sensu mystico, cujus arrha futura erat liberatio ab excidio Hierosolymorum. Vide Act. 2. 21. & ibi dicta *.

14. Quomodo ergo invocabunt (i. e. Fieri nequit ut invocent y. Quinam? Resp. Vel Judæi z, vel Gentes a, vel potius utrique, ex v. 12 b.) eum (i. e. Deum c, vel Christum d, quasi Dominum, & Authorem salutis omnique boni *:) in quem non crediderunt?] Nemo auxilium aut gratiam alterius imploret in quem non habet fiduciam f. [Connexio sic se habet,] Ex invocatione colligit fidem; ut sic probet suum institutum, quo docebat, ex fide esse justitiam & salutem g. Al. Hæc tertia pars hujus capituli, de modo consequendi hanc fidei justitiam. Cum enim non faciendo, sed credendo, obtineatur, quæstio in proclivi erat, unde hæc fides & hæc invocatio habetur? Respondet, invocationem haberi ex fide, fidem ex auditu, &c. Sic eleganti gradatione docet, quibus mediis, quo ordine, ad justitiam & salutem perducamur. Illativa, w, pendet ex præced. Cum corde credatur, ore fiat confessio, ex abundantia verò cordis os loquatur, quomodo invocabunt, nisi in eum credant h? Al. Occasione eorum quæ proximè dixerat de salute omnibus credentibus & invocantibus promissa i, ostendit Evangelium non esse Judæorum proprium k, sed omnibus etiam gentibus annunciandum l, per Apostolos m; nec esse cur eis ob id Judæi succenseant n. Al. Hæc omnia verba v. 14. & 15. continent objectionem ad dicta Apostoli. Est autem obiectio talis, Apostoli non pervenire in loca omnia in quibus sunt Judæi, puta in remota Syriæ & Ægypti: ubi non fuere, non prædicarunt verbum Evangelii; ubi prædicatum non est, auditum non est; ubi auditum non est, credi non potuit. At cur huc venerint, illuc non venerint, pendet à Deo dirigente, quod hic dicitur mittere, ut & Jer. 1. 7. cujus missionis, nobis Divino monitu factæ, exempla habes Act. 13. 2. & 16. 6, 7, 8, 9. & 20. 22. & 22. 21. Videtur ergo, dicit is qui obijcit, adhuc causa in Deo esse cur multi Judæi æternum pereant, si ita est ut ais, ut sine justitia interna nemo salutem æternam adipisci possit; neque hoc tempore justitiam talem adipisci sine fide in Jesum, quæ fides auditum requirit, auditus prædicationem, prædicationem missionem, i. e. doctrinam Divinam. Si vera essent quæ dicuntur, non carituram suâ ratione hanc excusationem discimus Joh. 15. 22. Ad illud, πῶς ὁ κηρύσσων, subintelligendum, more Hebræo, οἱ κήρυκες ο, five κηρύττοντες p, qui iidem sunt; nam κηρύττοντες etiam deponentaliter ponitur, ut Luc. 2. 10. & 3. 18. & 4. 18. & 8. 1. &c. q. Non enim iidem sunt, quibus prædicatur, & qui ad prædicandum mittuntur r. ¶ Quomodo credent ei quem non audierunt?] Neceffe est credere, id eoque audire, &c. t. Sub auditu autem comprehenditur & lectio, per quam multi crediderunt, Vide Joh. 20. 31 t. Loquitur de auditu non cordis, sed aurium v, per quas vox percipitur prædicantis *. Hinc Aristot. auditum sensum disciplinæ dixit y. Qu. An ergo surdi & muti salutis expertes sunt? Respond. Minimè. Differit hoc loco de organis fidei & salutis ordinariis, quibus tamen Deus gratiam suam non astrinxit. Spiritus ubi vult fiat, &c. z. ¶ Quomodo autem audient sine prædicante?] Evangelium scilicet a. Necessaria ergo est prædicatione b.

15. Quomodo verò predicabunt nisi mittantur?] Scilicet à Deo d, vel Christo *, ad docendum f, modo vel ordinario, vel extraordinario. Loquitur de sacro ministerio apud Deum rato g. Certum est, neminem debere invocatum aut sine missione intrudere se ad fugien-

dum ullo in Ecclesia munere h. Legatus Principis nemo est nisi à Principe missus. Vide Jer. 23. 21 i. Hinc colligunt Pontificii, prædicationem Ministrorum apud Reformatos illegitimam esse, utpote vocatione destitutam k. Deus quidem vult omnia x, τὰ πάντα fieri. Ordo à Deo constitutus, qui possibilis est, in tranquillo Ecclesiæ statu, omnino servandus est: quomodo à Regibus fit, qui in pacato Regni statu ministros suos certis formulis constituunt, iidem tamen, cum ministri & subditi in eos insurgunt, & regnat ἀναξίς, ministros immediate creant, &c. Pauper in Ecclesia, cum hominum vitio & fraude tanta est rerum perturbatio ut ordo constitutus servari non possit, tum natura ipsa, ratio, lex, usus & consuetudo, docent, procurandum id esse omni viâ & ratione quod præcipuum est maximèque momentosum & necessarium. Is autem erat præcedente seculo rerum status: Vigebant in Ecclesia hæresis & idololatria. Præfecti Ecclesiæ, ut olim Pharisei, subdixerunt clavem scientiæ, & potestate suâ pessimè uti sunt, & eos vocare noluerunt qui malis illis mederentur, &c. l. ¶ Sicut scriptum est] Esa. 52. 7 m. ¶ Quam, &c. οὐκ ἀγγέλους, &c.] In Lxx aliter legitur n. [Vide G. & Tol.] Sed Paulus sequitur lectionem Hebraicam o. [Sic vertunt,] Quam speciosi pedes (Membrum pro persona: q. d. Quam chari & accepti erunt auditoribus p. Quam gratus est adventus. Meton. efficiētis q.) evangelizantium (Sic vertit Heb. רַשָׁא, quod [nunciis] bonis ac malis commune est. Sed Paulus sequitur sensum & mentem Prophetæ, qui Evangelium intellexit r.) pacem, &c. inter Deum & homines t, cum Deo per Christum u; & remissionem peccatorum, & vitam æternam v. Diximus autem sensu priore dici hæc de Jeremiâ, sed ita tamen ut etiam veteres Judæi intellexerunt hæc eminentius convenire in tempora Messie. Probat ergo is qui objectionem hanc facit, æquum fuisse ut ex hoc vaticinio Apostoli à Deo dirigerentur in omnia loca in quibus viverent Judæi: quod factum non erat, cum interim ad multos alienigenas pervenissent, & prædicassent Apostoli *. Hanc Prophetæ sententiam quidam pertinere volunt ad nuncios liberationis à Babylone; Apostolum verò à minori argumentum inde deducere: alii, ad præconium Apostolorum, &c. alii, uberius & convenientius (ut ex præced. & seq. Prophetiis apparet) ad utrumque; adeo ut Prophetiæ hujus non duo sint sensus, proprius & allegoricus, (ut Pontificii perperam loqui solent;) sed duæ partes & gradus: prima pars est celebratio præconum liberationis à Babylone, & reditus in patriam: altera verò (quæ priori, tanquam destinato & prophetico typo, fuit adumbrata,) est celebratio fidelium præconum Evangelii, &c. y. Oraculum illud non ad Prophetas solos pertinet, (tum quia vaticinatur de Christi morte, regno, &c. tum quia Prophetæ lætis tristitia miscebant;) sed propriè ad Apostolos, quorum adventus erat exoptatissimus & mundo salutaris z. Apostolos missos esse à Deo ad prædicandum gentibus probat, quia Prophetæ eorum pedes, i. e. viam, & profectionem, commendat a. Significat pedes gratos b & tempestivè advenientes b. Qu. Sed cur pedes à speciositate commendantur potius quàm à velocitate, fortitudine, munditiè, à quibus pedes laudari solent? Resp. Quia Apostoli hominum animos ad prædicationis suæ fidem traxerunt, non vi aut armis aut minis, sed, ad modum pulchritudinis, voluntariè, suaviter, & efficaciter, vitæ sanctitate, doctrinæ virtute mirabili, &c. c.

16. Sed non omnes obediunt (vel, obedierunt, Val. Er. V. vel, auscultarunt, Be. Pi.) Evangelio] [Variè accipiunt.] Respondet Paulus duplici modo, Primum illos non posse hæc excusatione uti quibus adfuissent Apostoli, & qui Evangelio prædicato tantis cum miraculis & bene audito non paruerant, qui erant valde multi, ut ex Actis apparet. Τῶν τε ἐν Ἐκκλησίᾳ, aut τῶν ἁπλῶς Θεῷ, dicuntur, qui se parant ad eam vitam quam præscribit Evangelium, ut 2 Thef. 1. 8. & 3. 14. Hinc ὁ παρὸν πνεῦμα, i. e. ex fide, supra 1. 5. ut ibi diximus: ὁ παρὸν δὲ ἀληθείας, 1 Pet. c. 1. v. 22 d. Al. Cohæret cum præced. sic, Quamvis omnis credens & invocans, &c. salvus sit, & omnibus prædicatum sit Evangelium, tamen non omnes obediunt, &c. *. Præoccupatio quædam est. Nè Judæi objicerent, Evangelium non esse à Deo, quia non omnes (Judæi f, & Gentes g,) obedierunt. Ostendit id non indè

legere, docentur. Itā & David Psal. 19. docet homines primis elementis & *deusiosis* pietatis atque fidei imbuitos esse sive è cœlorum compage, Rom. 1. 19. sive ex Apostolorum & Prophetarum de Messia concionibus. Itaque dixit Propheta, habere elementarios pueros quæ addiscant, suum scil. *יָד*, elementa & versus; habere quoque pro-
10
20
30
40
50
60
70
* Pet. var. lect. c. 7.
* Gom.
* Q. in Tol.
* Q. in Gom.
* G.
† Par. dub.
* Gom.
* Par. dub.
* Gom.
* Calv.
* Q. in Per.
* Q. in Per.
* Calv.
* Q. in Per. disp. 4
* Per. ibj omnes

omnes audisse de facto, sed audieturas esse, juxta Prophetiam David d.

19. *Sed dico*, (Ego nunc te vicissim interrogo*,) Numquid Israel non cognovit? Quid? Resp. 1. Deum f. Resp. 2. Verbum, sive prædicationem, Evangelii g, per Apostolos h: ut apparet ex scopo loci, & ex v. 15, 16, 17, 18, 21. Nè quis ignorantia prætextu incredulitatem Judæorum elevarit, dicit, Israel cognovisse Evangelium, & quidem clarius quam ut negari possit, clarius quam Gentes, &c. i. Israel non tantum audit, quod toti orbi commune est; sed & cognovit, i. e. vidit, propè inspexit, contrectavit quod prædicamus, idèoque prorsus inexcusabilis est. Viderunt enim Christum in carne docentem, ea facientem & patientem quæ prædicta sunt, &c. k. Cognoverunt virtutem prædicationis Evangelicæ l, & bona per eam annunciata m: ut hinc constat, quod Gentibus illa inviderent, &c. n. & propterea ex malitia Christum recipere noluerunt o. Cognovit certè, sed credere noluit, &c. t. [Sensus, q. d.] An omnino dici possit, ad aliquos Israelitas non pervenisse fama de Apostolis? Dicere vult Paulus id planè probabiliter dici non posse. Itaque in ipsis hæreere culpam, quæ etiam in mystico sensu prædicta à Mose & Prophetis p. Resp. 3. Non cognovit, sub. hoc? Pi. scil. Gentes esse vocandas q, de quo disputat Paulus & id in seq. confirmat r; vel, Gentibus prædicandum esse Evangelium t, licet id scire nolit, aut dissimulet: q. d. Adeo hoc verum est, ut id ipsum Judæis prædixerint Prophetæ t, quos qui habuerunt, id noscere potuerunt v, & debuerunt x. ¶ Primus. Moyses] Moyses qui cæteros Prophetas tempore præcedit y, primus Vatum V. T. z. vel, primus, i. e. prior Esaiâ a. Positivum loco comparativi b. ¶ Ego, &c. Ego provocabo vos — τὸν ἑαυτοῦ ὀργιστὴν ὑμῶν] Sumpta hæc ex Versione Lxx Deut. 32. 21. nisi quod ibi bis αὐτὸν, ubi hic ὑμῶν, sensu eodem: apparet enim de Israelitis agi c. [Sic vertunt,] Ego ad emulationem (vel, zelum, Æth. vel, emulandum, Er.) provocabo vos (i. e. quasi stimulo labo vos invidia ac dolore d: faciam ut livore intus uramini e: permittam vos invidia rumpi f, beneficiis in Gentes collatis vobis invidendi & irascendi occasionem præbebo g: adeo Gentes efferam, ut vobis invidendæ evadant h. Vel, zelare faciam vos, Par. Vide Rom. 11. 14 i.) per gentem quæ non est gens, (ad verb. per non gentem, sive non populum, scil. peculiarem l, vel Dei m: nullo loco apud Deum, alienam n, contemptissimam o, ob ignorantiam veri Dei p. Gens non gens, per antiphrasin, ut Græcis ἀδύνατος δῶρα, ἀρχὴν γένους. Cicero, in sepulta sepultura; Ovidio, injusta justa; Catullo, funera non funera q. Gens non gens καὶ δὲ ὁμογενὴς ibi [Deut. cap. 32.] Philistini, hic omnes qui malas habuerant leges & circa idola insaniverant. Vera enim sapientia est Dei cognitio, Deut. 4. 6 r.) per gentem intelligentiæ (i. e. cognitionis Dei. Syn. generis t.) expertem (vel, stultam, V. Suprà sapientiam Gentibus tribuerat, Rom. 1. Sed sapientia mundi est stultitia coram Deo: vera sapientia est, Deum cognoscere, Jer. 17. &c. x.) ad iram vos provocabo, Be. Pi. P. sive, commovebo, Er. V. &c. scil. vos abijciendo t, & in vestrum locum Gentes adoptando v; beando eos usque ad invidiam vestram x. Ibi [Deut. cap. 32.] Deus ad emulationem & iram excitavit Israelitas, victorias largiendo Philistinis; hic verò, dona Spiritus sui dando illis quos populorum nomine indignos credebant Israelitæ y.

20. *Isaias autem audet*, ita Mo. Tre. Ca. Ἀποτολμᾷ] i. e. Ἀποτολμᾷ sive παρρησιάζων λέγει. Verbo ἀποτολμᾷ utitur & Plutarchus z. [Sic reddunt,] Post hunc audet, quasi sumptā à Mose fiducia, qui prior illud dixerit a. Nam ὁπ sign. post. Rectius alii verbum compositum pro simplici accipiunt, saltem ut ὁπ vim tantum addat verbo b. Utitur audaciā, P. Be. Pi. Audet & dicit, i. e. forti & audenti animo dicit c, totā fiduciā audet dicere hoc quod sequitur d; palam & manifestè e, audacter & libere, pronunciat f, nihil veritus populi sui offensionem g, calumnias; ac persecutiones h. Judæi terre non poterant, sed sævierunt in Prophetas qui ipsorum rejectionem i, Gentium adoptionem, prædixerunt k. ¶ Inventus, &c. Εὐρέθην τοῖς — ζῆλον, ἐμφανὴς — μὴ ἐπερωτῶν] In Græco Esa. 65. 1. ordine inverso, ἐμφανὴς — ἐπερωτῶν, & εὐρέθην — ζῆλον. Diximus ad eum locum o. legisse ἡρώδης,

& agi primo sensu de iis qui præter spem liberati sunt Antiochi temporibus. Optime autem id aptatur tot populis quibus advēit Evangelium, cum nihil de Deo Deive cultu cogitarent, quod ingens beneficium sæpe ac merito prædicant Apostoli. Non abludit hinc illud Philonis, Libro, Deum esse immutabilem l. Συμβαίνει δὲ πάλαι, &c. (Sæpe autem contingit, ut qui diligenter quærent, spe suā excidant; qui autem negligenter quærent, facile inveniant.) [Verba Apostoli sic vertunt,] Inventus sum (illis Redemptor ac Salvator*) à non querentibus me (i. e. qui non ita quærebant, ut Judæi solent. Vide Rom. 9. 30, 31. & 11. 7. Alioqui non simpliciter rejicitur studium quærendi Deum. Vide Mat. c. 7. v. 7. Heb. 11. 6. Esa. 55. in principio m. Qui me non quærebant, ac de me nihil cogitabant n, toti suis idolis intenti o: h. e. à populo Gentili p.) palam apparui (vel, conspicuus, sive manifestus, factus sum, Be. Pi. P.) iis quæ me (vel, de me, P. Be. Pi. Vor. Alioqui phrasis hæc propriè significat, aliquem interrogare, non autem de aliquo. Vide Luc. 8. 9. & passim alibi q.) non interrogabant, Vulg. vel, consulebant, G. Ham. sed in rebus dubiis suis idola consulebant r. Deus h. l. est terminus, sive persona, ad quem quis se applicat, non materia quæstionis; h. e. quem consulebant, non de quo quærebant: ut apparet, 1. ex natura vocis, quæ hoc literaliter notat: 2. ex ejus usu in aliis locis, ut Matt. 12. 10. ἐπερωτῶ αὐτὸν, consulebant ipsum; simil. Matt. 16. 1. Marc. 11. 29. Luc. 17. 20. Joh. 18. 21: g. ex voce Heb. Esa. 65. 1. שָׁאַלְתִּי, à שָׁאַל, quæsit, consuluit. Sic & in Græco, Hof. 4. 5. ἐπερωτῶν, consulebant: & in Hesychio, ἐρωτῶμεθα, πυνθόμεθα, &c. t. Dicuntur Gentes nec quæsisse Deum, nec interrogasse; illud, quia sceleribus erant deditæ, hoc, quia erroribus erant obcæcata, & sine Dei notitia, fide, & spe, vivebant t.

21. *Ad, &c. Περὶ δὲ ἡρώδης, &c.] Adversus* (vel, Ad, Vulg.) Israelē autem dicit, Be. Pi. sic Tol. Deus scilicet, quod sæpe etiam in Prophetis subauditur. Περὶ hic valet adversus. Israelē enim accusat Deus v, non cum alloquens x, sed de eo y, vel contra eum z, loquens a. Malim, De Israel, &c. Περὶ valet de, ut Heb. i. 7. περὶ ἀγγέλων, de angelis b. ¶ Totā, &c. ὅλην τὴν ἡμετέραν ἔξουσίαν, &c.] Sunt ipsa verba, quanquam sine ullo sensus detrimento transposita, Lxx Interpretum, frequentia, paucis vocibus interpositis, illa ipsa Esaiæ quæ jam habuimus. Respiciunt autem hæc illos Judæos, qui Antiochi partes erant secuti. Si tunc tales esse potuere in Judæis, quid mirum si & nunc tales inveniantur c? [Verba sic reddunt,] Toto die expandi manus meas (sub. auxilii ferendi causā, V. Vel, obviis ulnis advocavi d; prædicatione & miraculis Christi & Apostolorum e, variisque beneficiis f, eos ad fidem & poenitentiam invitans g. Metaphora à matribus, quæ petulantes pueros patris ulnis ad se revocant, venientes complecti paratæ h.) ad populum rebellem (vel, non obedientem, Be. sic G.) i. contradicentem, Pi. Be. i. e. rebellem & immorigerum i. Vel, contumaciter se opponentem jussis. Duobus enim verbis Lxx vertendum putavere ἡρώδης, quod & per ἀνίσταται, & per ἀντιπαρὶσθαι vertitur. Et vocem ἀνίσταται apud nostros non de verbis tantum, sed & de rebus, usurpari diximus ad Luc. 2. 34 k. Locus est concisus: subaudiendum, Et tamen ad me venire recusavit l.

CAP. XI.

1. *DICO ergo*] Nempe ad eam quæ jam recitabitur objectionem a. Jam tertio inducitur idem Judæus Apostolo responsans. Alludit ad locum Psal. 94. 14 b. ¶ Numquid, &c? Μὴ ἀποτολμῶ, &c.] Num repulit (vel, abiecit, P. Be. vel, depulit, Sy. ad verb. detruxit, scil. de statu dignitatis & gratiæ c, ut non particeps fiat benedictionis promissæ in Christo d;) populum suum? Pi. &c. h. e. Judæos e. In MS. hic non minus quam infra additur, ὅτι ἀπεδείχθη quod rectum puto. Et ita apparet legisse Orig. Chrys. & Oecum. & Græcos alios: ut optimum sit ἀνίσταται verborum προέβη & ἀποτολμῶ. Nam προέβη, Hebræa locutione, est, prius approbat;

viti: de qua locutione diximus suprà 8. 29. ἀπὸ τοῦ ἑνός,
ei contrarium, respondet Hebr. וְעַל, וְהָרָף, וְנֹחַ,
מֵאִס, נֶטַשׁ, רָחַק, quæ omnia in despectus significatu
usurpantur; pleraque autem primitivâ vi significant, à
se remove, depellere, abicere: ad alterum autem illum
significatum ideo deflexa sunt, quòd quæ averfamur, ea
à conspectu nostro solemus amovere. Quærit ergo is
cui Paulus disputanti respondet, an hoc velit Paulus,
Eundem populum prius amatum à Deo, nunc ab eo de-
specti. Quò tam variè? Quid igitur fiet promissioni-
bus? Sic & Dei constantia labefactatur, & spes salutis
Judæis præciditur. Non multò aliter Gedeon, Jud. 6.
v. 13. *Nonne Deus ex Ægypto nos eduxit, & nunc abiecit*
nos? Respondurus Paulus primùm more suo averfatur.
¶ Absit] q. d. Nequaquam. Id non sequitur ex iis quæ
per Isaiam prænuntiata, & postea impleta, sunt.
¶ Nam & ego Israelita sum, &c.] Nec tamen repulsus
à Deo^k, sed vocatus in Evangelii gratiam, & promissi-
onum complementum^l; fidelis & Christianus^m. Sen-
sus, q. d. Si hoc dicerem, Omnes omnino Israelitas Deo
exosos, jam & ego sine ulla spe essem salutis & frustra
tanta perpeterer: sum enim & ego non tantùm ex Abra-
hamo ortus, sed & ex Israele, nempe per Benjaminem.
Designatè originem suam explicat quò minùs de ea du-
bitetur. Vide Phil. 3. 5ⁿ. *Israelita*, non spiritu solum,
ut Rom. 9. sed & *de semine Abraham*, h. e. secundum
carnem Judæus. Nequis autem vocationem dignitati
tribùs adscriberet, addit, *de tribu Benjamin*, quæ ultima
est tribuum omnium, & minima, &c.^o

2. *Non repulit Deus plebem suam* (i.e. plebem Dei, five populum electum P. Negatione apertâ respondet objectioni. Nunquam Deo totum populum ex Israele ortum amavit, itâ ut ad veram justitiã, & quæ ei cohæret, salutem omnes deduceret ; sed quosdam. Non ergò iidem sunt, aut pares planè, quos approbavit in hoc, & quos nunc despiciat. Aliquos à Deo repelli nihil erat novi. Vide Deut. 29. 28. ubi est in Græco, ἔξβαλεν αὐτοὺς 9.) *quam præscivit*] i.e. Vel, 1. præsciens credituram vocavit †. Quod refellitur ex v. 6. *Si gratia, jam non ex operibus,* &c †. & ex Deut. 7. 7 †. Synecdoche Hebraica est in hoc verbo, quatenus non simplicem prænotionem, sed conjunctam cum approbatione five electione, significat. Vide Rom. 8. 29. 1 Pet. 1 20^v. Vel, 2. beneficiis, vel amoris argumentis, cumulavit x. Vel, 3. quam ab æterno decrevit ad se trahere, & servare y. *Cognoscere* dicitur Deus eos quibus favet, quosque amplectitur z. ¶ *An nescitis*] qu. d. Ignorare nec potestis nec debetis a, ¶ *In,* &c. ἐν ᾗλιᾳ] *In Elia*, Mo. E, id est, in persona Eliæ errantis, non autem in Spiritu Sancto : nam falsum aliquid est in verbis seq*. *In historia Eliæ*, Ar. sic Sy. in Di. sim. Vor. Camer. Me. E. In illa parte lib. Regum qui quòd res Eliæ contineret ideo μετωνυμικῶς de ejus nomine appellatur b. Al. *De Elia*, Er. II. Ti. P.Be. Pi. Ca. Di. Vor. ☞ pro ὑπὲρ, super, vel de c. Sic Exod. 12. 43. *Non comedes in eo*, i.e. deco d : Matt. 10. 32. *Confitebitur* ἐν ἐμοί, ἐν αὐτῷ, pro, de me, de ipso : Phil. 1. 30. *auditis* ἐν ἐμοί, de me *. Sic 1 Sam. 19. 3. *Alloquar Patrem in te*, h. e. de te : 2 Tim. 1. 13. — *quæ à me audivisti* ἐν πατρὶ, &c. i.e. de fide, &c. Notatur enim materia doctrinæ Pauli f. ¶ *Quomodo,* &c. ὡς ἐντυχόμενοι, &c.] *Quomodo*, vel *Ut*, (Asyndeton. Pendent enim hæc à nescitis g.) *interpellet* (vel, *appellet*, Ca. colloquatur, P. postulat, Amb. in Êr.) *Deum* (i.e. Dei auxilium interpella- bat h, 1 Reg. 19. 10, 14ⁱ. (vel, cum Deo, P.) ἐντυγχάνειν dicitur de Christo, Rom. 8. 34. & de Spiritu, ib. v. 26 k, ut ἐντυγχάνειν ᾧ πνός est, negotium alicujus commendare l sità ἐντυγχάνειν χεῖ πνός est, aliquem accusare. Vide 1 Macc. 8. 32. & 10. 61, 63, 64. & 11. 25 m.) *adversus Israël*, Be. Pi. &c. questus de illius apostasia n, postulans auxilium vel ultionem, tanquam totus à Deo defécisset, &c o.

3. *Prophetas tuos, &c.*] In 1-Reg. 19. 10. (in Græca) verba sunt propè eadem P, ordine tantùm mutato 9. *Altaria tua* (i. e. tibi seu in honorem tuum exstructa *,) *suffoderunt*] Ità Be. Pi. vel, *subruerunt*, Er. *subverterunt*, V. Qu. Quî hoc factum, cùm fas non esset Deo sacrificare extra Jeros^r? Resp. Altaria hæc passim in excellis erant †, in quibus olim Patriarchæ immolaverant ‡; vel, quæ pii in Decem tribubus sibi struxerant v, ex quo permixti non erant ad Templum ire; quo tempore lex de

altaribus alibi fruendis cessare videbatur. Ita Kimhi *. Hæc quoque illi subverterunt odio cultûs Dei, &c y. Non probat cultum Dei in his altaribus, sed detestatur impium Israelitarum animum, qui nollent Deo sacrificari, &c z. Al. Per *altaria* cultum intelligit a, metonymicè b, vel synecdochicè c. ¶ *Ego relictus sum solus*] Qui tibi adhæream d. Idem est quod apud Horatium, *Nunc ego resto* *. *Solus*, vel, 1. Prophetarum, ut ipse dicit, 1 Reg. 18. 22. & præcessit, *Prophetas occiderunt*. Si objicias centum illos Prophetas, 1 Reg. 18. poterant illi jam deprehensi esse & occisi f. Vel potiùs, 2. cultorum Dei g: de his enim loquitur responsio h. ¶ *Querunt animam meam*] i. e. Insidiantur vitæ meæ i, ut cultus Dei penitus extinguatur, &c. Id enim præcipuè angebat Eliam, &c k.

4. *Sed quid dicit illi divinum responsum?* ita Er. II. P. Be. Mo. Ti. &c. Ὁ χρηματισμός;] *Oraculum*, Er. Ti. Ca. Pi. Ar. χρηματίζειν dicitur de omni ratione quâ Deus hominibus aliquid præter ordinem significat, ut Matt. 2. 12. 22. Luc. 2. 26. Act. 10. 22. Heb. 8. 5. & 11. 7. Sed hic propriè χρηματισμός est vox illa tenuis quam Hebræi vocant כול בת קול, cujus mentio 1 Reg. 19. 12¹. ¶ *Reliqui*] In Græco Regum, postquam prædixit Deus clades quas Jehu & Elisæus erant edituri, sequitur, καὶ ἀλλήλειπεις. Sed Paulus Hebræum pressius sequitur, ubi est וְהַשְׁאֵרְתִּי, quod est, secundum conjugationem, κατέλιπον² at locutione valde receptâ, maximè post copulam, valet καὶ ἀλλήλω, *reliqua faciam*. Et puto in aliis Græcis Versionibus, quas viderat Paulus, fuisse κατέλιπον³. Non dicit, *relicta sunt*⁴, nec, *reliquerunt se*, sed, *reliqui*⁵, emphaticè P, ut ostendat virtutem gratiæ Dei⁶, quâ eos servavit, & aliis cadentibus, ipsis perseverantiam dedit⁷. Ostendit causam discriminis non fuisse liberum arbitrium⁸, nec merita operum, sed gratiam Dei, gratuitamque Dei electionem⁹. De his loquitur ut ab æterno electis, non autem in futuro eligendis¹⁰. Eodem verbo indicat, cæteros à Deo fuisse aversos, &c. reliquiæ enim sunt quæ ex multis separantur¹¹. ¶ *Mibi*, Ἐμεαυτῷ]

Mibi ipsi, emphaticè, h. e. ad meum cultum & gloriam per eos afferendam, &c. y. ¶ *Septem* (i. e. multa^z, ut sæpe^a. Numerus finitus pro infinito^b: nec sine causa & mysterio, ut significetur Divina præscientia & providentia, cui omnia sunt definita & distincta^c.) *millia virorum* (& mulierum, i. e. hominum^d: vel, *virorum*, præter mulieres & parvulos*), *qui non* (Emollita à Paulo est appositio: nam quod in Hebræo & Græco est, *septem millia, omnia genera*, &c. hîc est, *septies mille qui genu*, &c. f.) *curvaverunt*, &c. ^{ἔκρυψαν γόφῳ} *Flexerunt genu*, P. Be. Pi. i. e. non adorârunt g. Baalem colebant tum osculo, vide Hof. 13. 2. ut signo amoris; tum genuflexione, ut signo subjectionis, inter sacrificandum^h. A negatione cultûs externi vult intelligi remotum cultum internumⁱ. [Sensus, q. d.] Qui non adoraverunt idolum, sed mihi cultum exhibent^k. ¶ *Ante Baal*, ^{ἔμπροσθεν} *Baal* est nomen idolorum generale^l, éstque per se gen. masc. & ità sæpissimè usurpatur. Hic autem Baal, à Jezabele invecus, fuisse videtur Hercules, summus & antiquissimus Tyrionum deus, nempe Sol, &c.^m. Cur [ergò] hîc in fœminino, ^{τῇ Βαάλ} *Baal*? Resp. 1. [xx. 26.

lim *Baal* foemininum faciunt; ut, *7th Baal*, Jer. 11. 13. & 19. 5. & 32. 35. & Ose. 2. & p. Sic & 1 Reg. 19. 18 q. Puto itaque, Baalem, ut & alios Gentilium deos, indifcreti fuiſſe ſexûs. Hoc nomine [*Baal*] Phœnices falſos utriuſque ſexûs deos indigetabant, Jovem præcipuè, & Junonem. Junonem verò potiſſimum Izebel adorâſſe videtur, quam poſtea Dido, ex eiſdem orta regionibus, Carthaginiſ à ſe conditæ numen præcipuum ac tutelare eſſe voluit. Virgil. *Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido Condebat, donis opulentum & numine divæ*. Et Ithobalus, Iſebelis pater, 1 Reg. 16. 31. à quo filia ſuperſtitionem hanc haud dubiè didicerat, Aſtartes ſacerdos fuit, ut ex Menandro Epheſio docet. Joſephus contra App. l. 1. *Junonem autem indubiè Aſtartem vocari Phœnicibus*, ait Aug. Quanquam Eufeb. eam Venerem interpretatur. Noti ſunt ſuperſitioſarum mulierum mores. Narrant apud Athenienſes Minervam mulierum ſuffragio Neptuno prælatam*. Sed & *Baalberith*, Jud. 8. 33. fuit non dei nomen, ſed deæ, apud Phœnices; ut Aſtarte & Atergâtes, quod & Sanchoniathon aſſerit. [Vide BC.]

Obj.

z G.
 y E. fim.
 Par.

 z Pi.
 a Q. in Pi.
 fim. Par.
 b Pi.
 c Par.
 d Me.
 * G.
 f E.
 g E. Par.
 h E.
 i V. Pl.
 Vor. E.
 k Tol.

¶ Idem.
 ¶ Par. ex
 Aug.
 ° Tol. ex
 Aug. Par.
 E. ex
 Chryf.
 ¶ Par.
 ° Tol. ex
 Aug. sic E.
 ° E.
 † Par.
 ‡ Par. ex
 Aug.
 v Be.
 x Tol.
 y Par.
 z Tol. E.
 Mc. Pi.
 a E.
 b Tol. Ne.
 c Tol.
 d Pi.
 * E.
 f G.
 g Pi.

h Par.
i E.
k Tol.
l D. ex
Theod.
&c.
m Eul. misc.
2. 7.
n G.
o BC. fim.
Di.
p BC. 2. 17,
859.
q Di.
r Di. ex
Seld.

* Bra.

Obj. At ibi dicitur **אלהים**. Resp. i. Hebræi coguntur ita loqui, quia Deorum sexus nesciunt, nec est ulla vox Hebraica quæ Deum sonat. Quare & Astarte *Deus* vocatur, 1 Reg. 11. 5, 33. [Resp. 2.] Solet Scriptura, de idolis loquens, genus sæpe foemineum usurpare, cum irrisione; non quod talia fuerint ipso per se sexu, (nam & Apis & Mnevis boves fuerunt, testibus Plin. Plut. & Strab.) sed sexus proprietate, in maiorem contemptum, propter ignaviam & imbecillitatem, &c. Resp. 3. Ellipsis est substantivi *γ*: & supplendum hoc loco, vel, 1. *τῇ δαμάλει, juvencæ, sive buncule*, ut est Tobia 1. 5. aut, ut alii Codices [ibi legunt,] *τῇ δαμάλει, potestati*, vel potius, *potentiæ*, quæ Dei nomen est Matth. 26. 64. collat. cum Luc. 22. 69. a. ut, *τῇ Βααλ τῇ δαμάλει*, sit *Baali deo* b. [De quo loco plura, si lubet, vide in Ful.] Haud dubiè Vitulum utrumque, 1 Reg. 12. 28, 29. intelligit Tobias c. Sed in Achabi historia, ad quam hæc pertinent, videmus *Baalem* diserte distingui à *Vitulis*, & in hoc culpam Achabi graviolem fieri quàm Jeroboami, quod Jeroboamus vitulos tantum, Achabus autem *Baalem*, coluerit, idque Sidoniorum exemplo, 1 Reg. 16. 31 d. Vel, 2. *τῇ θεοποιᾷ*, id est, *ἐπὶ τῇ θεοποιᾷ, in cultu* *. Vel, 3. *τῇ στήλῃ*, id est, *statuæ*, ex 2 Reg. 10. 26, 27. ubi **מַצֵּבָה**, quæ Baali attribuitur, Lxx **εἰδωλόν** reddunt f. Et si autem alibi legimus *imagines Baal*, ut 2 Reg. 11. 18. & alibi *statuas Baal*; hic tamen sermo est de una quapiam insigni statuâ; nimirum ea quæ in templo Baal collocata fuerat, ut omnes eam adorarent: quæ eversa est, 2 Reg. 10. 27. Et forsan *Baal* hic positum pro ipsa statuâ, quam certè hic significari, satis declarat expressio cultus externi per signa corporea, genuflexionem & osculum g. Vel, 4. *τῇ εἰκότι*, *imagini* h: quod vocabulum pro idolo positum habes Deut. 4. 16. 2 Par. 34. 7. Esa. 40. 18. Ezech. 7. 20. & 8. 5. Dan. 3. 1, &c. & nominatim de Baale, 2 Reg. 11. 18. & generaliter ubi simulachri alicujus, etiam Molochi, mentio, *τῷ Βααλ* solent dicere Lxx, ut Jud. 3. 7. Jer. 2. 8. & 11. 13, &c. [ut antè ex BC.] Sensus in oraculo manifestus est, Effecturum Deum ut cladibus illis super Tribus Decem venturis intacti manerent qui Baalis imagini nec genua flexerant, nec osculum dederant; planè sicut qui Legem observârunt, exempti sunt ab exilio Hieros. facto per Nabuchodonosorem, Ezech. 9. 4. Hi fuere quos Deus illis temporibus *ἐγνώσκει*, i. e. *pro suis agnovit*.

5. Sic ergo (Illatio est, q. d. Si tunc, quando minor gratia erat, religio facta sunt; ergo & nunc, quando gratia abundat. Aliud etiam particula hæc indicat, nempe similitudinem præced. exempli, ubi illud, *reliqui mihi*, respondet *πρὸς secundum electionem* b.) *in hoc tempore* (scilicet promulgati Evangelii c) *reliquæ* (Non malè: nam ad **κατέλειπον** v. præced. respicere videtur hoc **λείψα** indè ductum, ut à *reliqui*, *reliquæ*; estque hæc allusio argumentativa d. Vel, *reservatio*, Be. Pi. Bra. hoc est, residua quædam portio *, scilicet Judæorum f; hoc est, pauci Judæi g, qui Christum reciperent h, vel quos vitæ æternæ donaret i. Communi vitiositati Judæorum erepti sunt pauci. **λείψα** est **ἄσπασ**, vel **ἄσπασ**, quod & **κατέλειπον** supra 9. 27. *pauci de multis* k.) *secundum electionem gratiæ* (id est, per electionem Dei gratuitam l, sive quæ ab ejus gratia & beneficentia proficiscitur m; q. d. qui prædestinati fuerant ad salutem n; vel, beneficio profecto ex summa Dei bonitate. **ἐκλογὴ** est *quodvis Dei beneficium*; in Evangelio, omnia ea quæ ad æternam vitam ducunt. **χάρις**, unde fuit **ἐκλογὴ**, est *Dei bonitas*. Hoc beneficium fuit vocatio per Evangelium. In Perek Melek legimus dictum R. Sinai, *In terram Canaan introierunt de sexcentis millibus bini tantum: idem fiet in diebus Messie o.) factæ sunt*, **ἔργον**] *Facta est*, Be. Pi. *Fuerunt*, V. Indicat causam istius reservationis, id est, efficacis vocationis Judæorum p, quia Deus eos ex gratia elegit ad vitam æternam q. Chrysost. *gratiam* dictam censet, quia nemo remissionem peccatorum & salutem assequitur, nisi ex gratia Dei; *electionem* verò, quia Deus ad hanc gratiam vocat quos prævidit ei obedituros. August. autem putat totum esse gratiæ & voluntatis Divinæ, determinantis arbitrium hominis, quia dat ut velle possit, & facit velle r. [De quo antè dictum est. Plura videtis apud Polemicos.]

6. Si, &c. **Εἰ γὰρ χάρις, &c.** Quod si per gratiam (si-

licet facta est reservatio, seu electio t.) non jam ex operibus, Be. Pi. &c. hoc est, operum merito t, & efficaciam v. id est, quod insignius esset beneficium, fecerat hoc Deus etiam in eos quorum pia facta non præcesserunt. Vocati sunt & parvè non minùs homines vitæ antè flagitiosæ, quàm qui emendatius vixerant *. *Opera* hic excludit in universum omnia Legis, & Judaicæ & naturalis, &c. y. Quantum enim ad totam hominis salvationem attinet, quàm electio respicit, nihil boni meriti eam præcedit; sed ipsa electionis gratia omnium bonorum operum causa est. Loquitur autem Paulus, ut ex præced. constat, de prædestinatione, quæ hinc rectè statuitur esse merè gratuita z. Prima hominis iustitia ex nullo est hominis opere, tanquam meritorio, aut efficaci ex se gratiæ, & iustitiæ; sed tantum ex Christi virtute & merito, quod ex Divino beneplacito applicatur & communicatur credenti, &c. a. ¶ *Alioquin* (Ad verb. *Quoniam*, scilicet si ex operibus simul & gratia. **ἑλπίσιν** loquendi genus b. Vel, *Quandoquidem*, Er. Malim, *Alioquin*. Sic probat Budæus τὸ, ἐπεὶ, accipi in argumentatione ab absurdo sumpta, ut Rom. 3. 6. 1 Cor. 5. 10. & 17. 14, &c. c.) *gratia jam non est gratia*] Ità Be. Pi. &c. id est, non habet rationem gratiæ, sed mercedis potius d; vel falsò vocaretur gratia *, gratiæ natura destrueretur, quæ est ut detur gratis, non ex merito f: repugnant enim gratuitum & debitum g. Hoc comparative dictum. Potest & in operantes beneficium conferri, sed tunc minùs apparet beneficii magnitudo. Est **ὁδὸς ὁδοῦ**. Non est verò idem quod hic tractatur, & quod supra initio cap. 4. Ibi de iustitiæ effectibus, hic de causis, tractatur: ibi, **λογισθεὶς κατὰ χάριν** h; hic, **λείψα χάρις κατὰ χάριν**. Imò & vitæ æternæ ibi **χάρις**, Rom. 6. 23. ità accipimus **χάρις ἀντὶ χάριτος**, Joh. 1. 16 h. Hæc Antanacclasis elegantiam habet propter apparentem contradictionem. Etenim *gratia non est ullo modo, nisi gratuita sit omni modo*, ut rectè ex hoc loco colligit Aug i. ¶ **Εἰ γὰρ χάρις, &c.**] Hæc desunt in MS. & in Vulg. & Orig. Amb. & Chrysost. & rectè l. Contrà, hæc summo consensu inveni in Græcis Codicibus, (excepto Codice Claromont.) & in Syro m, & in Th. & Oecum n. Et videntur hæc congruere ad explendam fidei & operum antithesin o. Est hæc reciprocatio evidens, ac necessaria p. [Verba sic reddunt,] *Si ex operibus* (scil. electio est q.) *jam non est gratia*, (i. e. electio & vocatio eorum non fit ex gratia r) *aliòquin opus jam non est opus*, Be. Pi. id est, non habet rationem operis t, quia esset gratuitum ac indebitum, quod est non opus, nempe meritorium; ita esset debitum non debitum u, meritum non meritum v.

7. Quid ergo? Sub. dicemus? Camer. Tol. Pi. E. &c. vel, Quid sequitur ex dictis x? Quid ergo est quod doceo? An eos qui olim amati fuerant à Deo, jam despectos? Non sanè y. ¶ **Quod, &c.** **ὁ δὲ ἐκλογὴ, &c.**] *Quod* (vel, Nempe quod, q. d. Nempe hoc dicemus, & fatebimur quod res est z.) *requirit* (verbum sumptum ex Rom. 3. 9, 10 a. id est, quod conatur operibus suis assequi b; vel, *quod quærebat*, Vulg. G. id est, sectabatur, & adhuc quærit, nempe iustitiam c, iustitiam Dei, vel *legem iustitiæ*, ut est Rom. 9. 31 *. iustitiam quæ apud Deum valeret f, iustitiam operum g, sive ex Lege h, & salutem, sive vitam æternam i. Idem sensus qui supra 9. 31 k.) *Israel* (hoc est, Israelitæ carnalès l, sive non electi m. *Israel* hic pro *majori parte Israelitæ* n.) *hoc non est assequutus*, sive adeptus, Be. Pi. culpa sua o. Causam autem cur non sit assecutus hic non repetit, quæ petenda est ex Rom. 9. 32. & 10. 3 p. quia non quærit ubi oportet, & sicut oportet q; quærit ex operibus, cum illa solum habeatur ex gratia r. ¶ **Electio, &c.** **ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπὶ τὸν χρόνον**] *Sed electi* (*Electio* pro *electis* t; quomodo supra *circumcisio* & *iustitia* pro *circumcisis* & *iustis* u, & *vocatio* pro *vocatis*, 1 Cor. 1. 26 v. Sic & Dan. 11. 15. **מַבְרָרִין**, id est, **ἐκλογὰς ἀνθρώπων**, pro *viris electis* x: ità hoc loco *electio*, id est, *reliquiæ populi electæ* y. Maluit *electionem* dicere quàm *electos* z, ut vim gratuitæ electionis Dei innueret, à qua totum habent electi quod habent a, vel ut notaret causam adeptionis hanc fuisse quod electi sunt b. **ἐκλεγοντο** autem sunt cum effectu intelligendi, ut supra **καὶ ἡτοίμα**, ii quibus maxima à Deo beneficia obtigere, quique eis uti non neglexere c.) *assecuti sunt*, Pi. &c. ¶ **Ceteri, &c.** **οἱ δὲ λοιποὶ ἀπαράδοτοι**] *Re-*

^a E. Me. ^{* Pi.} Par. ^f E. Me. ^g G. ^h Vor. ⁱ Vcr. sim. ^{Pi.} ^k Pi. ^l Vor. ^m E.

liqui (Judæi scilicet ^d, reprobati ^e, deserti ^f, qui hoc beneficium aspernati sunt ^g;) verò occalluerunt, P. Be. Pi. Designat contumaciam ^h, quæ velut callum in eorum animis duxerat. ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

liqui (Judæi scilicet ^d, reprobati ^e, deserti ^f, qui hoc beneficium aspernati sunt ^g;) verò occalluerunt, P. Be. Pi. Designat contumaciam ^h, quæ velut callum in eorum animis duxerat. ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

liqui (Judæi scilicet ^d, reprobati ^e, deserti ^f, qui hoc beneficium aspernati sunt ^g;) verò occalluerunt, P. Be. Pi. Designat contumaciam ^h, quæ velut callum in eorum animis duxerat. ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk}

Judæos de quibus hunc Esaiæ locum usurpaverat Christus, Matth. 13. 14. Marc. 4. 12. &c. fuere illi qui conscientia parricidii in Christum commissi, & metu malorum quæ Apostoli minabantur, Evangelium prius spre- tum recipere, Act. 2. 37, &c. De eadem obduratione loquens Paulus, 2 Cor. 3. 14, 15. addit, ἀρχὴ τῆς σήμερον, & ἕως σήμερον.

9. Et David dicit. De simili scilicet hominum genere, Psal. 69. 23. ubi Græca optimè cum Hebræo conveniunt, nisi quod ibi est futurum יִי, sed quod sæpe apud Hebræos sumitur pro precativo; מִיִּי autem rectè vertitur ἀνταποδοῦν, vel ἀνταποδοῦναι, sicut & interpre- tes מִיִּי sæpissimè vertunt ἀποδοῦναι. Paulus (ut solent qui memoriter aliquid citant) sensum bene expressit, & verba pleraque, non tamen scrupulosè. Nam primum omittit ἐν ὧν ἡμεῖς, quod solet addi mensæ, ut Psal. 23. 5. Ezech. 23. 41. Deinde post εἰς παρὰ, addidit, ἡ εἰς θῆραν, i. e. capturam quæ fit per laqueum, ut facilius intelligatur id quod hic significatur per laqueum. Pro εἰς παρὰ ποσὶν posuit ἀνταποδοῦναι, & ordinem invertit, præponens illud, εἰς σκευὴν λαόν. Loquitur David de iisdem de quibus Psal. 41. 9. qui, cum ad eò familiares ipsi fu- issent ut quotidie convivii ipsius interessent, ipsum apud Saulem foedè calumniati erant, perniciosèque ei struxerant. Eis ex spiritu Legis optat paria. Et per mensam intelligit mensæ participes per μετανοῦναι. Optat igitur ut amici & convivæ eorum eos decipiant; ut quod Da- vidi fecerant, ipsi inveniant, & sic impingant in mala, quæ nostris Hellenistis ἡμεῖς λαοὶ. Mystico sensu mensa potest intelligi altare, Mal. c. 1. v. 7. & per altare συναγωγῆς Templum, quo incenso, multi Judæi partim flammis interiere, partim capti sunt. ¶ Fiat, &c. γενήσεται — εἰς παρὰ, ἡ εἰς θῆραν, &c.] Fiat (Pro erit, hic & in Lxx est fiat. Nam intentio Prophetæ est, non nudè prædicere hanc poenam, sed eam, tanquam justam & à Deo volitam, optare & approbare.) mensa eorum in la- queum, & in tendiculum, (vel, captionem, Er. II. Ti. Mo. offendiculum, Be. decipulam, Ca. quæ venamur; ad verb. venationem, i. e. prædam venatu captam. Al. quæ capiuntur à venante Diabolo, & ab eo devorentur.) & in offendiculum, (vel, scandalum, Mo.) & in talionem (vel, retributionem, D. Pi. Heb. est מִיִּי, i. e. pa- cifica, i. e. sacrificia omnia, quibus Deum fatigant, & sibi ablandiuntur; pro quo Lxx & Paulus hic habent, in retributiones, & Sym. εἰς μισῶναι, quasi legissent מִיִּי. Sensus idem. Hoc verbo justitiam im-precationis & iudicii divini salvat.) ipsis, Pi. Be. &c. Triplex hic est metaphora; 1. ab avibus; 2. à feris; 3. à lapide offendente. Est & metaphora à cibo, qui in nutrimentum apponi solet, sed aliquando in eo misce- tur venenum, & convertitur in mortem. Mensa, i. e. cibus & potus, h. e. delicia; epulæ, quibus laxare animum debebant. Mensa vel cibus spiritualis ani- mæ; Sacra Scriptura, Lex, Prophetia, Verbum salutis quod illis pro cibo suavissimo esse debebat. Malim mensam intelligere propriè dictam, quæ in obsidione Jerof. per Romanos Judæis dirâ fame vexatis revera exitialis fuit, dum sibi mutuo cibos, non sine strage, eri- piebant, &c. +.

10. Obscurentur, &c.] Loquutionis forma est depre- cativa; habet autem vim futuri & prædictionis. Mens eorum obtenebretur. ¶ Ne videant, τὴν μὴ βλέπειν] i. e. Eos τὴν μὴ βλέπειν. Ut recto iudicio privati claram & præsentem veritatem non agnoscant. Caligabant Judæi non modò in summa Solis justitiæ luce, &c. sed & in rebus politicis; unde, ut notat Josephus, & sibi & genti exitium arceffivere. Solet hoc dici de gravibus miseriis, ut videre est Lam. 5. 17. Et hoc & quod se- quitur planè Græco Interpretum Lxx respondet. ¶ Et, &c. καὶ τὸ νῶτον αὐτῶν διαπαισὶς σύγκριμνον] Et ter- gum (vel, dorsum, Vulg. Ham. In Psal. 69. 24. est מִתְנִיחַ, quod propriè lumbos eorum significat; sed ob vicinitatem solet id nomen & pro dorso poni, ut Psal. 66. 11. Sionita quoque dorsum vertit. Dorsum com- prehendit lumbos. Aristot. lib. 1. de Hist. Anim. tres facit partes τὰ νῶτα, scapulas, spinam, & lumbos.) eo- rum semper (h. e. totaliter) incurva, Be. Pi. P. Er. Mo. &c. i. e. Frange virès, nè amplius noceant. Tergum robur significat; & dorsum incurvatio virium imbecilli-

tatem arguit. Heb. nutare, vel vacillare, fac. τὸ νῶτον. ponitur pro Heb. מִתְנִיחַ, [lege מִתְנִיחַ,] quod est, com- movere, & etiam lassare: nam מִתְנִיחַ Aquila δ' ἀρπάζεις vertit ἀρπάζειν, lassescere. Idem autem valet, curvare dor- sum, quod lassare: utroque enim significatur onerum gravium impositio, & per id servitus: qualis innume- ris Judæorum evenit per Titum. Ità quidem ad lite- ram hoc à Propheta dictum videtur. Sed ex mente Pauli spiritualis potius poena intelligenda est. qu. d. Nihil coeleste sapiant, sed animo semper terrena spectent, &c. facias ut semper sint oculis in terram defixis. Similis tropus apud Poetam, O curvæ in terris animæ & cele- stium inanes! Dorsum, i. e. affectus & voluntas incur- vata est, quia dediti sunt rebus carnalibus, ut non va- leant oculos attollere in coelestia. Dorsi nomine ju- dicio intelligo, quod Scriptura lumbos appel- lat, Psal. 16. 7. & 26. 2. Prov. 23. 16. Jer. 11. 20. & 12. 2. & 17. 10. Eph. 6. 14. 1 Pet. 1. 13. Et sic optimè coherent metaphora partes. Miser est qui viam suam, five quæ opus sit, videre nequit; sed eò inferior, si eà infirmitate laboret ut rectam viam, ab aliis monstra- tam, recto iudicio capere, sequi, & firmiter retinere, non valet. Al. Fac ut conscientis suis trepident.

11. Dico ergo] Eadem locutio quæ suprâ v. 1. An hoc dico quod mihi imputatur? ¶ Numquid, &c. Μὴ ἐπ' αὐτοῖς ἵνα πείσῃ;] Num impeerunt (vel, lapsi sunt, Er. V. i. e. deliquerunt Judæi: vel, sic offenderunt, Tol. ex Vulg. Non enim loquitur de causa aut fine, sed de modo, casus. Vel, dico eos ita lapsos, G. vel, ideo Deus passus est Judæos labi) ut laberentur? Pi. vel, exci- derent? Be. conciderent? Er. V. vel, 1. ut nil inde se- queretur nisi ipsorum interitus, nullo ipsorum neque aliorum fructu? vel, 2. ita ut ipsi omnes ad unum pe- rirent? ut in totum caderent, in terram scilicet, insa- nabiliter, & sine ulla spe surgendi & conversionis? Non intelligit simplicem lapsum, quem eis tribuerat, sed totalem, ut ita dicam, occasum. Vel, ut cadant? i. e. in casu maneat: nam sæpe verba sumuntur in sen- su Durationis. Πέσιν, πῶς, poni solet de eo qui im- pellitur; πέσιν autem, quod per πῶς vertitur, sæpe ja- cendi habet significationem, ut cum dicitur Apoc. 18. 2. ἐπεσον, ἐπεσον, i. e. planè jacet: ideoque pro eo ponitur καταλίνεσθαι, Exod. 21. 18. Et eodem sensu πίπτειν, Luc. 4. 35. & πῶς ἐπ' αὐτοῖς, Esth. 6. 13. Esai. 3. 25. In Psal. 37. 24. ὅταν πῶς ἢ καταρραχθῇ, τὸ ἰσὺν ἡμῶν, idem est quod hic dicitur, non manebit semper in lapsu. Per hoc autem Apostolus indicat quod suprâ, cum dixit, εἰς σήμερον ἡμεῖς. Levius est offendere, five impingere, quàm ca- dere. Offensionem intelligit in parte populi, casum autem in toto, & sine spe reparationis. Τὸ, ἵνα h. l. significat, vel, 1. finem quem Deus intendit; five quo consilio eos excacavit. q. d. Non ideo permisit Deus eos labi ut gens tota à salute excideret, &c. Vel, 2. eventum, ut sæpe; q. d. Non sic offenderunt ut casus irreparabilis & omnino universalis sit secutus. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ παραπλῶμα, &c.] Sed per eorum offensam (vel, potius, impationem, vel offensionem, vel ruinam, quamvis hæc offensio peccatum quoque sit: vel, lapsum, Pi. E. Tol. Medium quiddam hoc est inter offensionem & ca- sum. Respondet τὸ ἐπ' αὐτοῖς. salus (sub. est, P. Camer. vel, obtigit, Pi. Be. Vor. &c. vel, facta est, Zeg. sic G. ex Sy.) Gentibus, P. Be. &c. Sensus est, Deus Judæorum plurimos ad contumaciam ipsorum ad tempus dereli- quit, ut eò facilius Gentes pervenirent ad veram justi- tiam quæ hic per μετανοῦναι salus dicitur. Judæorum incredulitas duobus modis servit. Gentibus: Primum, quod eà ratione apparuit, nullam injuriam à Deo Ju- dæis fieri quod Gentes vocaret ad ea quæ ipsi repudia- verant: de quo vide ad Matth. 24. 14. Deinde, quod si Judæorum pars maxima in Christum credidisset, ea obstitisset nè Gentes, nisi circumcisæ & Legi Moysi sub- ditæ, ad corpus Ecclesiæ reciperentur: ut videtur Act. 15. 1. & 21. 20. Nunc verò multò minor pars cum essent, legem dare ceteris non potuerunt. Ità ex tenebris Deus lucem fecit exsistere, sapientiā sanè admirabili. P. Judæi Gentes graviter averfabantur, nec eas in societa- tem suam unquam admitturi erant. Invidios ergò de- jici oportuit, ut Gentibus daretur locus. Sic ruina Ju- dæorum causa fuit salutis Gentium, non quidem per se efficiens,

efficiens, sed tollens obstaculum, sive iusta occasio
ut Evangelium Gentibus prædicaretur. Vide Act.
13. 46. Atque ita Deus à crimine invidentiæ & emulati-
onis liberatur. Dices, Quid si Judæi credidissent,
annon salus contigisset Gentibus? Resp. Contigisset
utique, quia pro mundi salutē passus erat Christus; &
Gentes suo tempore vocandas clamant omnes Prophetæ,
nec Judæi diffidentur. Sed non tam citò, nec eodem
ordine quo nunc, Evangelium ad eas perlatum fuisset;
Judæis enim primò prædicandum erat, Act. c. 13. v. 46.
confer Luc. 14. 16, 17, &c. qui si credidissent, Gentes
serius vocatæ essent, & multæ interim periissent, neque
Gentes loco Judæorum subrogatæ, & insertæ Christo &
Ecclesiæ, fuissent: non hæc, quæ per anticipationem,
surrogationem, & ad zelotypiam, facta est, vocatione vo-
candæ essent Gentes, nisi Judæi Christo renunciassent.
Placuit Deo hæc occasione uti ut Gentes vocaret, &c.
¶ Ut, &c. Eis τὸ ἀγαλλῆσαι αὐτοὺς ¶ Ut illos (i.e. Gen-
tiles populos) emulentur, Vulg. Zeg. Judæi scilicet.
¶ Ut conspecta ipsorum sanctimoniâ & donis spirituali-
bus, Judæi illi æmulatu tanti honoris amplecterentur ea
quæ spreverant. Vide Rom. 10. 19. ¶ Ut (vel, In hoc
ut, P.) eos ad æmulationem (vel, ad imitandum, V.) pro-
vocaret, Be. Pi. P. vel, adduceret, Val. Deus scilicet.
Non placet, quia sermo de Deo non præcessit, sed de
Gentium salute ac fide. Præstat ergo ad Gentes referre.
Respondet τὸ ἀγαλλῆσαι verbo ἠἵκη, ut apparet ex Rom.
10. 19. & significat, ad æmulationem provocare, ut
infra v. 14. & Rom. 10. 19. & in Græco Psal. 78. 58.
Sensus est, Gentes conversæ Judæos ad sanctam quan-
dam invidiam atque æmulationem provocarunt, dum
vident promissa Patribus suis facta, & se neglecta, trans-
ferri ad Gentes, quæ illis contemptissimæ erant; sic-
que trahebant Judæos ad fidem, &c. P.
12. Quod si delictum (vel, lapsus, Pi.) eorum (i.e.
incredulitas multitudinis Judæorum, i.e.) divitiæ sunt
mundi] i.e. Gentium per totum mundum dispersarum,
ut mox explicat; i.e. multorum hominum salutis pro-
fuit; occasionem arripuit Deus Gentes vocandi, qua-
rum innumera multitudo credidit. Mos Pauli est om-
nem abundantiam vocare πλεον, ut diximus Rom. 2. 4.
& 9. 23. ¶ Et, &c. καὶ τὸ ἡγήσατο, &c. ¶ Et dimi-
nutione, &c. Er. P. Mo. Be. i.e. minutus sive exiguus nu-
merus, vel paucitas Judæorum credentium. Sic Esa.
31. 18. Juvenes ἐσθλὰς ἡγήσατο, i.e. pauci erunt. Et
inopia, &c. Ca. Et condemnatio, Tre. ex Sy. Et exitium, &c.
Ar. Imminutio rei non est rei excisio, sed partis decisio,
quæ manet res, sed non integra. Innuat, non excisos, sed
decisos tantum, esse Judæos à gratia. ¶ Divitiæ
gentium] h.e. Opulenta seu copiosa Gentium conver-
sio; vel, salutis occasio Gentibus fuit. Opulentiam
metaphoricè vocationem & hæreditatem salutis concinnè
vocat. ¶ Quanto magis plenitudo (vel, plena co-
pia, Ca. plena seu copiosa restitutio, non paucorum,
sed populi Judaici, seu maximæ partis illius, conversio),
quando omnes sub finem mundi convertentur. Vel,
multitudo, ut infra v. 25. d. vel, incolumitas, integritas
& perfectio, quam per fidem adipiscuntur; eorum?]
i.e. Judæorum credentium, supple, multis profutura
est; vel, divitiæ Gentium erunt; vel, exemplo suo ac
doctrinâ alios adhuc à Gentibus ad fidem perducet.
¶ Quis sic? quia ut antè Judæi, ita tandem Gentiles ad
æmulationem provocabuntur. Et si ex malo ipsorum
tantum bonum Gentibus Deus elicit, majus certè eli-
ciet ex bono eorum. Vox πλήρωμα, Veteribus usi-
tata, totum Ecclesiæ corpus denotat per antithesin ad
schismata in eo, ut πλήρωμα dicitur Matth. 9. 16. id quod,
vestimento insertum, illud integrum reddit. Hoc sensu
hic sumi puto, ut significet Judæorum additionem ad
Ecclesiā, & collectionem cum Gentilibus credentibus,
ut spatium in Ecclesia ipsorum incredulitate vacuum
repleant. Id autem primis Ecclesiæ temporibus factum,
nec enim visibilis & insignis aliqua Judæorum restitutio
adhuc futura ex hoc loco necessariò colligitur.
13. Vobis enim dico gentibus] qu. d. Vos appello, o
Gentes, quarum Apostolus sum, quibus factam
prædicationem jam commendaverat; cujus rei causam
hic indicat. Cum multa hæcenus dixisset ad refu-
tandos Judæos incredulos, & ad confirmandos qui cre-

diderant, nunc ad Christianos, ex Gentibus suā potissi-
mum operā collectos, Paulus sermonem vertit eosque
monet ne propter dona à Deo accepta nimis aut securi
viverent, aut Judæos ut planè deploratos contemnerent
odioso haberent. ¶ Quamdiu, &c.] i.e. Quam-

diu ero vester Apostolus, h.e. semper & sine fine.
¶ Et, &c.] In quantum, vel quatenus, &c. Er. E. Be.
Pi. Tol. &c. vel, quâ ratione, E. &c. Itâ ut usitatius su-
mitur ἐν ὅσῳ, itâ & h. l. ut docet verbum præf. temp.
δοξάζω. ¶ Et, &c. subaudit Vulg. ἡσυχίαν, sed potius
sub. ἡσυχίᾳ. Sic ponitur h. l. in exceptione, ut tamèn
vim habeat causali particulæ proximum. ¶ Gen-

tium Apostolus] Ex Christi destinatione, Act. 9. 15. &
revelatione Spiritus S. factâ Ecclesiæ, Act. 13. 2. quod
Petrus ipse agnovit, Gal. 2. 7. non quòd non & Paulus
Synagogas, & quidem primo semper loco, adierit, nec
quòd non Petrus, ut Cornelium, itâ alios alienigenas,
converterit; sed quòd Petrus præcipuè in ea se loca con-
ferebat in quibus plurimi erant Judæi, contra Paulus,
ubi plurimi alienigenæ. ¶ Ministerium meum (h.e.

Munus Apostolatûs mei & prædicationis ad Gentes)
honorificabo, δοξάζω] Illustro, Be. Pi. Exoruo, Orig. in Er.
Glorifico, Er. V. Inigne & illustre reddo, tum verbis,
tum miraculis, &c. b. summâ diligentia & magnâ nomi-
nis Christi gloriâ doceo Evangelium; nihil omitto
quod ad officium meum nobilitandum pertinet; Evan-
gelium longè latèque spargo; quamplurimos ex Gen-
tibus ad Christum adducere conor; id quod ministerio
meo gloriosum est. Sic alibi de suo labore illiusque
fructu gloriatur, Rom. 16. 17, &c. & 1 Cor. 15. 10.

Meæ tunc operæ felicitatem prædico cum dico multos
esse ex Gentibus conversos: itâ præmulcet animos, ut
& suprà fecerat cap. 9. & 10. circa Judæos, nè durius
acciperentur quæ erat subjuncturus. Judæorum, in-
quit, conversio, erit in gloriam ministerii mei, adeoque
in vestrum bonum, quod illius finis est.

14. Si, &c. Εἰπὼς, &c.] Si (vel, Ut experiar si, P.
Be. Pi. Eadem ellipsis, Act. c. 27. v. 12. Phil. 3. 11.)
quo modo (Εἰπὼς non est desperantis. Hoc verbum in-
sinuat Judæorum pertinaciam, Paulique diligentiam
omnibus viis illorum salutis incumbentis.) ad æmu-
landum (vel, æmulationem, Be. Pi. scil. vestri, vel
dignitatis vestræ; ut hoc stimulo excitati, vos in
Evangelio amplectendo imitentur.) carnem meam,
Vulg. Mo. Ti. i.e. Judæos, mihi junctos ortu sangui-
nis, Rom. 9. 3. locutione Hebræâ, quam habes Gen.
29. 14. & 37. 26. Quod de tanta multitudine Gentium
conversa loquor, id inter alia facio, ut Judæos ad imita-
tionem provocem, quæ ipsis Judæis salutem sit paritura.
Vide suprà v. 11.

¶ Et, &c. καὶ ὁσῶν, &c.] Et
servem (i.e. adducam ad salutem, verbis & exemplis,
præbendo illis occasionem amplectendi verbum salutis).
Confer 1 Tim. 4. 16. Alioqui propriè est solius Dei
hominem servare.) aliquos, &c. Be. Pi. Dicit aliquos,
quia plerisque perituros ex prædictionibus ostenderat,
& novit suo tempore multos non fore convertendos, ple-
nitudine in aliud tempus reservatâ.

15. Si, &c. Εἰ δὲ ἡ ἀποβολή, &c.] Studium illud suum
(de conversione Judæorum) rursus comprobatur ex eo
quod utile futurum sit ipsis Gentibus. Nam si abjectio,
sive rejectio, (vel, reprobatio, Tre. ex Sy. depositio, Tol.
jactura, sive amissio, Tol. Vulg.) eorum (i.e. Judæorum,
ob incredulitatem,) est reconciliatio mundi, Be. Pi. h. e.
Gentium; i.e. occasio fuit ut Gentibus Evangelium
prædicaretur, per quod Deo reconciliarentur. De-
spexerat Deus Judæos qui Evangelium contempserant:
eâ occasione Mundus, i.e. plurimi ex Gentibus, Deo sunt
reconciliati, id est, specialem quandam Dei amicitiam
adepti, facti sunt Dei populus, 2 Cor. 5. 19, 20. Vide-
bant enim ex Scripturis Judæorum probatum Evan-
gelium quod Judæi tanto odio oppugnabant. Multi sunt
gradus Divinæ καταλλαγῆς, ut & remissionis, distinguen-
dæ pro materia. ¶ Quæ, &c. τὴν ἡμετέραν, &c.]

Quæ erit assumptio (i.e. plena assumptio, suprà πλήρωμα
restitutio eorum, i.e. reditus in Divinam familiam),
assumptio magnæ Judæorum multitudinis, quâ
assumentur à Deo ad gratiam Evangelii, & ad salu-
tē, in fine sæculi. Περίληψις contrarium est τῇ ἀπο-
βολῇ. Περίληψις, unde περίληψις, ἡ ἡμετέρα, primo
signi-

significatu est, *propinquum sibi facere*; inde per translationem, *in tutelam suam recipere*, sicut Deus suscipit credentes Evangelio 9.) *nisi vita ex mortuis*? P. Be. Pi. id est, vel, 1. iustificatio mundi, quæ est vita ex mortuis; occasio serviens vocationi Gentium, quæ velut à morte per Evangelium ad vitam revocabuntur; medium eripiendi Gentes ex morte æterna; easque vivas faciendi hinc vitæ gratiæ, tandem vitæ gloriæ. Vel, 2. summum gaudium, quale ob vitam hominis amicissimi, quem mortuum esse putabatis. Tunc mundus velut reviviscet, quando Judæi, cum Gentibus Christum complexi, communi illa felicitate perfuerunt. Proverbialis est locutio; nam Hebræi sicut Tristitiam mortis, ita Gaudium vitæ, nomine appellant. Hoc vult, Cum tantum futurum sit hoc gaudium, sustinete Judæos patienter, sicut Deus eos sustinet, & serio Deum pro eis orate, neque eos contemnite. Vel, 3. resurrectio mortuorum, & consummatio redemptionis, & finis mundi, & salutis complementum, quod tum erit cum collecti fuerint omnes Judæi cum Gentibus, &c. Ipso ergo salus mundo utilis est.

16. *Quod, &c.* Ei 3. *ἡ ἀπαρχὴ αἰῶνα, ἡ τὸ φέρον.* Hæc quæ sequuntur eò etiam pertinent ne ex Gentibus vocati Judæos, ideo quod Legis ritibus addicti essent, à se segregarent. Nam sicut Ebionis spiritus inter Judæos, ita spiritus qui Marcionem postea agitavit inter Christianos è Gentibus factos, incipiebat se ostendere. Contra utrumque hoc hominum genus gravia fuere Apostoli certamina. Adeo difficile est servare mediocritatem. [Verba sic reddunt,] *Quod si primitiæ* (vel, 1. consperctionis, vel frugum, five frumentum unde sumebant *conspercionem*, h. e. molas illas, five collyridas farinæ oleo conspersæ, quæ olim offerebantur. Non placet. Sic non *massam*, sed *fruges*, aut *messam*, scripsisset Paulus, ut in metaphora pergeret. Vel, 2. panum, quorum oblatione tota massa sanctificabatur, Levit. 23. 14, 17. sub. *sunt*, Pi. &c.) *sanctæ*, (sub. *sanctæ*, Il. P. Be. Pi. &c.) *etiam est massa*, Pi. Be. &c. i. e. tota rei congeries, tota conspercio, h. e. farina oleo conspersa. *Ἀπαρχή* plerumque respondet Heb. *תרומה*. Ea erat *liberalitas quæ de frugibus maturis Deo offerebatur ante decimas*. Vocatur & *תרומה*, ut Deut. 18. 4. & 26. 2. Eâ oblatione facta reliquum frumenti coquere & eo vesci licebat. Id frumentum, quia ad coquendum sumebatur, ideo hic vocatur *ἀπαρχή*, quod Latine alii *materiam*, alii *massam*, vocant. Ea *sanctæ* erat, i. e. usui humano permessa, sicut cibis dicitur *per preces sanctificari*, & *uxor viro*, 1 Cor. 7. 14. 1 Tim. 4. 5. Pari modo sicut Abrahamus sanctus fuit, ita & posterius ejus fidem ejus imitantes; ac propterea non debent, veluti profani, ab Ecclesia segregari. Philo totam gentem Judaicam Deo esse velut *ἀπαρχή* dicit lib. De constituendo Principe. ¶ *Et si radicem sanctæ, & rami* Sub. *sancti sunt*, Pi. Altera similitudo eodem tendens. Nomen *ρίζα* hic sumitur *συνεκροτική* pro *trunco* unde se rami extendunt; poniturque pro Hebræo *עץ*, [lege *עץ*,] quod modò *ρίζα*, modò *עץ*, vertitur. *Primitiæ* & radicem hic vocat, vel, 1. Christum, cui inferuntur omnes qui sanctificantur & salvantur. Sed scopus Apostoli hic non est docere, quis sit author sanctificationis tam Judæis quàm Gentibus; sed peculiari de Judæis ratione suadere, quod in negotio sanctificationis non debeant contemni; videlicet ex eo quod sanctos habuerunt progenitores. Vel, 2. Abrahamum, reliquosque Patriarchas, à quibus Judæi sunt oriundi. *Massæ & ramis* comparat populum Judaicum. Al. *Primitiæ* hic vocat primos Judæorum qui conversi sunt ad fidem, nempe Apostolos & Discipulos Domini: *radicem* vocat primos Patriarchas, ex quibus, velut radice, processit arbor populi Judaici; quibus salus promissa est, & in quibus salutis promissionem Gentes acceperunt.

[Sensus, q. d.] Patres sancti sunt, Ergo non est de posterorum sanctitate desperandum; populus sanctus non abjicietur penitus. Docet, Judæos potiori ratione participes fieri posse gratiæ Dei quàm Gentiles, eosque posse sanctos esse, & ad fidem converti, nec ita reiectos à Deo quin aliquando convertendi sunt ad eum; nempe quia ejusdem sunt naturæ & rationis cum Judæis illis qui jam conversi sunt, & quia sanctorum patrum filii sunt, ac proinde etiam ipsi saltem morali quâdam

æstimatione, & quasi analogicâ sanctitatis aspergine, sancti sunt, & Deo dicati ac consecrati, & quia in religione paterna instituti sunt, & sanctitatem velut hæreditariam retinent, saltem habent unde sanctificentur, & ad sanctitatem majorum, à qua deflexerant, tanquam eis quodammodo naturalem, revocentur. Judæi ergo non sunt repellendi, nec excludendi à prædicatione Evangelii, & à promissione ac communione salutis.

17. *Quod, &c.* Ei 3. &c. [Quod si (vel, *Quamvis*, G.) nonnulli (i. e. longè plurimi, per *ἐν πολλοῖς* c. aliqui, non omnes tamen: ne ergo jactes d.) rami (i. e. Judæi) defraçti sunt, Be. Pi. i. e. ab illa radice aut arbore sunt revulsi, reiecti sunt, à justitia & fide parentum suorum (in Messiam venturum) exciderunt. Utitur voce agricolarum, qui inutiles ramos defringunt. Vide Joh. 15. 2. Virgilius, — *aut summas defringi ex arbore plantas*. Cicero pro Cæcinnâ, qui prætereuntes ramum defringerent arboris. Id ipsum intelligit quod *ἐκβολὴν* antè dixerat, *ἡ ὥν* in Psal. 52. 5. ¶ *Tu, &c.* *Σὺ 3*

ἀρχὴν αἰῶνα ἐν ἐκβολῇ σου ἐν αὐτοῖς] Tu vero (Unum aliquem alloquitur pro omnibus). Compellat profanas Gentes in unum corpus collectas & Judæis oppositas. cum esses *oleaster* (i. e. agrestis five sylvestris olea, cui [ex adverso] respondet *καὶ ἰέλαιος*, *olea frugifera* i. e. ramus five furculus oleastri; neque enim totæ arbores inferuntur aliis arboribus: *oleaster*, i. e. ex radice mala & venenata progenitus; populus profanus & infidelis, ex profanis & infidelibus oriundus; sterilis, neglectus, habens umbram & formam oleæ, sed destitutus succo ejus generoso & fructibus, h. e. gratiâ Sp. S. Atqui non oleaster in oleam, sed in oleastrum olea, inferi solet. Agricola ex fecunda arbore furculum inferunt sterili, non contrâ. Paulus autem rerum ordinem mutat, res magis caulibus, quàm causis rebus, aptans. Nihil absurdum, si similitudinem assumas ab eo quod in natura non eo fit ordine quò ad institutum applicatur. Tale enim est quod Gentili populo hic dicit, Ità tecum actum est, ut si ex oleastro furculum quis inferat olivæ, fructum inde vel præter naturam consequatur. In hac re eò majus describitur Dei beneficium, quod contra morem est agricolarum feros furculos miti arbori inferere, cum contrarium fieri soleat; quod & apud Rei rusticæ scriptores frequens est, & intelligi potest ex eleganti Epigrammate Callimachi: [verba vide in G.] Absurdum quoque fuisset, Judæos, qui hic radix sunt, quique Gentibus præstant, cum oleastro, extraneos verò, qui ramus hic insitus sunt, cum olivâ, comparare. Maluit ergo simile ducere ab insitione, non usitata illa quidem, sed quæ non minùs fieri possit. Nec refert quod oleaster olivæ insitus fructus ferret agrestes: non enim de fructu loquitur Paulus, sed de inferendi ratione & furculi nutritione. Atque hætenus quadrat similitudo, quæ non est longius persequenda quàm quod pertinet ad id de quo agitur. Philo De diris, *Τὴν ἐν ἀσθενείᾳ ἀγρίαν, &c.* (Virtutem ex malo genere natam amplectitur Deus, &c.) Idem autem hic figuratè indicat Paulus quod apertius dixerat 4. 11. *Oleam* autem potius dixit quàm aliam arborem, quia & pulchra est & fructifera, Psal. 52. 8. & ex ea unguntur Reges & Sacerdotes. Vide quæ ad Zach. c. 4. v. 3. Sunt autem insitionis plura genera, quorum unum dicitur Græcis *ἐνσποδισμός*, Latinis *inoculatio*, quod hic videtur significari per *ἐκφυγεῖν*, quæ voce & Theophrastus utitur. *insitus* (vel, *insertus*, Mo. Vulg. *κῆρυξ* est, *stimulus*, unde *ἐκφυγεῖν*, *pungendo inferere*: nam oportet arborem parumper dispungi, ut talea per istam rimam possit inferi.) *es*, vel *fuiisti*, *illis*, Er. Ti. vel, *in illis*, Mo. Vulg. i. e. inter illos; positus es inter ramos illius arboris, in arbore manentes; i. e. Apostolos aliòsque ex Judæis ad Christum conversos: q. d. per fidem, spem, & charitatem, adjunctus sanctæ societati eorum qui descenderunt ex Patriarchis. Nam oves quæ sunt ex Gentibus, adducuntur ad ovile electorum ex Judæis, Joh. 10. 16. Vel, *in eos*, i. e. in truncum defectorum ramorum. Vel, *pro ipsis*, Il. P. Be. Pi. i. e. in locum illorum, qui excisi sunt: vel, *cum illis*, qui semper hæserant in olea, & pro suis. ¶ *Et, &c.* *καὶ συγκοινωνῶς, &c.* Et particeps (vel, *comparticeps*, five *consors*, E. *socius*, Vulg. Heb. *חֵבֶר*. Exponit eventum illius insitionis, *radicis* (i. e. succi ex radice profu-

fluentis: Metonymia, ut 1 Cor. 10. 4. Bibebant ex petra, i. e. ex aqua profluente ex petra. ac pinguedinis (i. e. succi & alimenti quod à terra acceptum radices per truncum mittunt ad ramos; h. e. fidei Patrum P, vel gratiæ Evangelicæ q. Est enim dicitur. Vult enim dicere, pinguedinis radices, sive ex radice profluentis t, nam à radice succus ad ramos diffunditur: & propriè id convenit Oleæ, Jud. 9. 9.) olea, Pi. &c. id est, Ecclesiæ Israeliticæ t. Particeps factus es promissorum quæ Deus fecit Abrahamo, mysticè acceptorum. Vide Mat. 22. 23. Eandem Dei notitiam ac multiplicem gratiam cum Judæis, tanquam cohæres, accepisti. Confer Eph. 3. 6. Hinc discis, eadem fide, eodemque spiritu gratiæ, donatos esse justos & V. & N. T. x.

18. Noli, &c. Μη γὰρ ταυτὸν χάρις κλάδων] Nè gloriare (Verbum ἐγχαυτίζω est Psal. 52. 1. & ἐγχαυτίζω, Jer. 50. 11. Zach. 10. 12. Jac. 2. 13. & 3. 14. Significat, cervicem jactare z, instar ferocis equi a: qui gestus insultantium aliis b.) adversus ramos, Be. Pi. &c. Noli despiciere ramos c, scil. defrautos d, multò magis adhuc adhærentes e; h. e. contra Judæos incredulos f: salutem eorum nè negligas g, sed potius eos ad præclaram æmulationem excites h. ¶ Non tu (sub. audies, vel. cogitare debes i, quod non tu) radicem portas, sed radice te. Respondebitur tibi, te tantum infertum esse radici, h. e. fidei & Ecclesiæ Judæorum k. Abrahamus, Is. & Jac. & alii pii Patres nihil tibi debent; tu illis multum, & propter illos, etiam posteris l; tu ab illis gloriam & utilitatem accipis, non hi à te m. Iniquum autem & improbum est, ramos insititios jactitare sese contra naturales n.

19. Dicis (vel, Dices, V.) ergo] Verba ponit Christianorum quorundam ex Gentibus, sicut antè Judæorum posuit o. Permanet in Apostrophe P. ¶ Fracti (vel, Defracti, Be. E.) sunt rami (qu. d. non gloriamur adversus radicem, sed adversus ramos q:) ut ego inferar] Id est, vel, 1. atque ita factum est ut ego eorum loco infererem r: vel, 2. causaliter; qu. d. hoc fine ut ego infererem t. Deus Judæos abjiciendo mihi locum fecit e.

20. Bene, Καλῶς] Rectè, Pi. E. Pulchrè, E. Bene dixisti scilicet v. Formula dictum approbantis, ut & e, e, γὰρ, καλῶς γ. Plena locutio Marc. 12. 32. Luc. 20. 39. Joh. cap. 4. ver. 17. Verum est y, probo quod dicis z. ¶ Propter, &c. ὡς ἀπὸ στα, &c.] Ob (vel, Per, Be. Pi.) incredulitatem (cui tu æquè per naturam obnoxius es ac illi a: vel, Incredulitate, Cam. E. ex Amb. nam excidium Judæorum est induratio, cujus causa formalis est incredulitas b: ita non tam causa meritoria quàm formalis significatur, nam eo ipso quod credere noluerunt, ab arbore fidelis populi revulsi sunt c.) defracti sunt, G. sic Vulg. Non sunt defracti propter te d, sed quia fidem superbe abjecerunt e. ¶ Tu, &c. Σὺ δὲ τῇ πίστει σου] Tu verò in fide (vel, per fidem, Be. Pi. Cam propter fidem f, in Christum g; non tuo opere, sed per fidem, insitus in facram olivam h. Non dicit, propter fidem, sed fides, nam causa formalis standi est fides i.) stetisti, G. vel, perseverasti, Cam. constitisti, sub. in olea, V. hæcenus mansisti in arbore: nam ὅλῳ sæpe per μένεν vertitur k. Vel, stas, Be. Pi. E. h. e. manes & consistis l: opponitur ramis humi dejectis. Non tuo merito stas, sed Dei gratiâ, cujus certitudinem h. l. significat m. ¶ Noli, &c. Μη ὑψηλοφρονέῃς] Nè efferaris animo, Er. V. Zeg. E. sic Be. Pi. Par. Nè tollas spiritus, Val. h. e. de te magnificè sentias n. Nè tibi placeas, V. Nè præsumas, aut superbias o. Metaphora à ramis in alto stantibus P. Sicut φρονεῖν diximus suprâ 8. 5, 7, 27. non de intellectu, sed de Affectu, sumi; ita hic, & 1 Tim. 6. 17. ὑψηλοφρονεῖν est, superbire, cui opponitur ταπεινοφρονεῖν. Sic φρονεῖν μέγα dixit Euripides, Menander, φρονεῖν μέγιστον. Et qui tales sunt ὑψηλοφρονεῖς dicuntur. Contrâ modesti, φρονεῖν ὀρθῶς, φρονεῖν ἀνὸρῶς ἰσῶς. Superbia ingens vitium, maximè circa ea quæ à Deo data habemus q. ¶ Sed time] Nè scil. excidas r: ut sequentia ostendunt t. Time lapsum & Deum u. Non jubet trepidare de gratia Dei, metu dubitationis ac diffidentia v, sed in timore Dei humiliter versari, & se demittere; ut ex opposito facile evincitur x; cum modesta sollicitudine animi seipsum accusare, & c. y. Timorem ob res temporales excludit fides, non etiam timorem Deum offendendi, Phil. 2. 12 z.

21. Si—naturalibus ramis (i. e. Judæis a, in Ecclesia natis, ex Patribus, &c. b.) non pepercit (quò minùs defringeret c, sed expulit à sua Ecclesia, amicitia, & salute d:) nè, &c. Μη πως εἰδὲ Cod. φείσται] Nè fortè nec tibi parcat, Vulg. Mo. Non dicit absolute, minùs parcat, sed, nè fortè, &c. quia Deus non semper hic punit paria peccata pari poenâ, sed parcat & miseretur prout vult *. Sed πως non hic est dubitantis, ut ex v. 22. constat, sed certò asseverantis, ut Rom. 9. 11. 2 Cor. 9. 27. Gal. 2. 2. & 4. 11, 1 Thes. 3. 5. ubi significat, nè quo modo, nè ullâ ratione; à µὴ, non, & πως, quomodo f. Al. Vide nè tibi (Gentili insititio g) quoque non parcat, P. Be. Pi. sim. Er. II. Ti. &c. In MS. quem sæpe laudo, tantum est, εἰδὲ τὸ φείσται quomodo & Syrus legit h: nempe si & tu à fide deficias, ut illi i, 1 Tim. 1. 19. & 4. 1. unde seriò momentur omnes manere in fide, 1 Tim. 2. 15. 2 Tim. 4. 7. 1 Cor. 16. 13 k. Vel, si etiam tu gloriaris & superbis, ut illi gloriabantur in Lege, quasi ex ipsa justitiam haberent l.

22. Vide ergò bonitatem; ita Er. Ar. Χρηστὴν] Benignitatem, P. Mo. Be. Ca. Pi. &c. i. e. facilem ac lenem animum m. Indulgentiam, Er. ex Hi. Promptitudinem præstandi beneficia n, sponte & sine meritis, imò cum demeritis, &c. o. ¶ Et, &c. Καὶ ἀποτομίαν] Et severitatem, Er. P. Mo. Ti. Ca. Pi. vel, præcisam severitatem, Be. ad verb. resectionem, Er. vel, præcisionem, Pi. Vor. Strig. quia homines severi & irati loquuntur ἀποτόμως, præcisè p: rigorem, Er. E. Dei rejicientis ac reprobantis, & misereri nolentis q; præcisum ac rigidum jus r, æquitati oppositum t, quo Deus adversus Evangelii contemptores uti solet t. In Glossario ἀποτομὴν, rigidum. Sic ἀποτομὴν ὀργῇ, ἀποτομὴν κρίσεως, Sap. 5. 20. & 6. 5. Sic ἀποτομὴν, severe, 2 Cor. 13. 10. Tit. 1. 13. Origo vocis à Medicis qui membra infecta abscindunt. Etiam Hebræis קָרַץ est ἀντέμνεῖν, Dan. 9. 2. unde קָרַץ, quod σκληρότης vertitur Esa. 28. 27 v. ¶ In eos quidem qui ceciderunt, (i. e. Judæos x, qui impeerunt in Christum y,) severitatem] Quâ eos cadere permittit; id quod effectus erat reprobationis z. ¶ Si, &c. Εὰν ἐμμένῃς, &c.] Si permanseris (vel, perseveraveris, E.) in benignitate, Be. Pi. vel, 1. tuâ a; vel potius, 2. Dei b: h. e. in eo statu in quem à Dei benignitate evectus es c; h. e. in justitiâ d, & fide e, Christi, per quam videlicet benignitas Dei retinetur: Metonymia f. Vel, in eo quod tibi benignè donavit g. Si Dei adversus te bonitatem retineas. Sic fides vocatur εὐεθ, infra v. 31. Si facias quod de se dicit David, Psal. 52. 8. ἡ λειψὸς τοῦ ἐλεῶτος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ αἶψα h. Timorem incutit Gentili; q. d. Nè te stabilem & immobilem putes: potes enim ab hac tua conditione cadere i. Al. Non hoc addit, quasi ex conditione perseverantiæ dependeret electio Divina, cum & ipsa perseverantia sit electionis effectus; sed quia hæc perseverantia est certissimum electionis argumentum, &c. k. ¶ Alioquin (Eπεὶ hic est alioqui, ut Rom. 3. 6. Utitur sic & Plato tum in Gorgia, tum in Hippiâ minore m. Ad verb. Quoniam, Pi. scilicet si non permanseris n, vel si illâ benignitate excidas. Ellipsis contrarii o.) & tu (non minùs quàm Judæi p) excideris] Ex olea, i. e. Ecclesia Dei q. Antè locutus est de ramorum defractione, hic de adhibita securi. Teneri rami franguntur, exciduntur qui diu in arbore steterunt. Vide Matth. 3. 10 r. Hinc constat, hominem justificatum excidere posse à gratia Dei & justitia, nec quenquam esse certum de perseverantia sua. Quæ doctrina in verbo Dei contestatissima est t. Sed Deus talibus minis non statuit piorum salutem in dubio, sed securitatem eis excutit, & studium vitandi excidium excitat, &c. u. Nec Paulus h. l. de speciali cujusque electione differit v, sed de Gentibus ac Judæis in genere x. Excisio quoque respondet insitioni, quæ triplex est: Inferuntur, 1. fidelium liberi; 2. qui semen Evangelii in se concipiunt, sed suffocant, & 3. electi, &c. ||.

23. Sed & illi (Judæi increduli y,) si non permanserint, &c.] i. e. Si fidem susceperint z. Si cesset causa, cessabit effectus a. ¶ Potens est enim Deus, &c.] Potentiam Dei allegat ad spem excitandam h. l. sicut & Rom. 16. 25. & 2 Cor. 13. 9. v. 8 b. Ostendit conditionem dictam non esse incertam nec impossibilem, simulque docet, in solius Dei potentia & voluntate fitam esse conversionem nostram c. Dixit, Si non permanserint, &c. ut ostendat nè primam quidem Dei gratiam moventis

24. Si non permanserint, &c.] i. e. Si fidem susceperint z. Si cesset causa, cessabit effectus a. ¶ Potens est enim Deus, &c.] Potentiam Dei allegat ad spem excitandam h. l. sicut & Rom. 16. 25. & 2 Cor. 13. 9. v. 8 b. Ostendit conditionem dictam non esse incertam nec impossibilem, simulque docet, in solius Dei potentia & voluntate fitam esse conversionem nostram c. Dixit, Si non permanserint, &c. ut ostendat nè primam quidem Dei gratiam moventis

moventis hominem esse sine cooperatione liberi arbitrii. Sed ne dictum illud ita tribuatur hominis voluntati tanquam illius sit aliquid proprium, hac sententia totum revocat ad potentiam & efficaciam gratiae Dei. *Potens est, &c.* Nihil est praeter incredulitatem quod Deum impediatur eos rursus pro suis assumere & paternè tractare. Simile loquendi genus Rom. 4. 21. & 14. 4. 2 Cor. 9. 8. 2 Tim. 1. 12. Heb. 11. 19*. Ne ergo glories, sed potius salutem Judaeorum incumbas f.

24. *Nam si tu ex oleastro* i.e. Ortus ab Idololatriis & alienis ab Ecclesia g. ¶ *Contra naturam* Scilicet originis h. Al. Contra communem cursum naturae: non enim convenit ramos arboris malae inferi in bonam arborem, sed potius è converso i: & quia in insitionibus furculus non sequitur naturam trunci, sed truncus naturam insiti furculi: tu autem Christo insitus ejus naturam morésque induisti k. Argumentum tale est, Si Deus fecit id quod difficilior erat, quippe contra naturam; multo magis faciet quod facilius est, utpote secundum naturam l. ¶ *Insitus es in, &c.* *Eis κατέλασεν* In bonam (vel, veram, Er. II. P. Be. Pi.) oleam, sive olivam, Tre. Ti. Mo. Ca. Vulg. Vocem hanc finxit Paulus, ut melius eam opponeret ἀγρίαις, simul respiciens, ut saepe, in hoc omni sermone ad Psal. 52. ubi est *יִתְּרֵן*, in Græco, ἐλαία κατέλασεν m. Sic vocat Abrahamum & gentem Judaeorum n, vel Ecclesiam Dei & populum sanctorum o. ¶ *Quanto magis* (i.e. facilius: quomodo μάλλον supra habuimus, 5. 9, 10, 15. Facilius est artis effectus ubi natura adjuvat p.) *ii qui secundum naturam* (vel, naturales sunt, Be. Pi. nempe κατὰ φύσιν ex Abrahamo nati q,) *inferentur suae olive?* Sic ut insiti coalescant r. Sae, ad quam prius pertinebant, & de cujus radice procedebant t. Sic suam arborem dixit Ovidius, *Ut sua quod peperit vix ferat arbor onus* t.

25. *Nolo, &c.* οὐδὲ θέλω, &c. ¶ *Nolim enim vos ignorare*, Be. Pi. h. e. scire vos volo v. Paulina locutio, ut 1 Cor. 10. 1. & 12. 1. 2 Cor. 1. 8*. ¶ *Mysterium hoc* ¶ *Mysterium* est res arcana y, & paucis cognita z, neque communicanda nisi initiatis a, quam homines nisi Deo dante scire nequeunt: ut Dan. 2. 18, 19, 27, &c. & 4. 6. 1 Cor. 15. 51. Apoc. 10. 7. & 17. 7. Dicitur & de hominum arcanis, Tob. 12. 7. Judith 2. 2. Sirac. 22. 22. & 27. 16, 17, 21. 2 Mac. 13. 21. ¶ *Ut, &c.* *Ἰνα μὴ ἦτε παρ' αὐτοῖς φρόνιμοι* Ex Prov. 3. 7. ubi in Græco, *Μὴ ἰδί φρόνιμος ὡς αὐτοῖς*, secundum Lxx, *Μὴ ἰδί σοφός*, secundum alios Interpretes. In Hebræo est, *Ne sis sapiens in oculis tuis*, MS. hic habet, *ὡς αὐτοῖς*: quomodo Esa. 5. 21. *καὶ οἱ συνετοὶ ὡς αὐτοῖς* b. [Sic vertunt,] *Ut ne sitis apud vosmetipsos* (vel, in cogitatione animae vestrae, Tre. ex Sy. i.e. vobis videamini c,) *sapientes*, Be. Pi. vel, arrogantes, P. Mo. Sensus est, Ne existimetis vos ita esse prudentes ut vestro ingenio putetis vos quae futura sunt posse praenoscere d: ne vobis ipsis nimium placeatis*, ne insolecatis aut superbiatis f, intus g, vel animo h. Ad affectum hoc magis pertinet quam ad prudentiam i. Ne vestro solo iudicio & prudentia ducamini, sic enim errabitis & superbe agetis k. ¶ *Quia, &c.* *Ὅτι πῶρως ἀπὸ μέγας τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν* ¶ *Quia* (vel, *Quod*, Par. Declarativum est, non causale l.) *obduratio* (vel, *cacitas*, sive *excacatio*, Tre. ex Sy. Ar. Vulg. Ca. Er. II. Ti. Tol. ex Theod. quod Græce est *πῶρως* m. At *πῶρως* proprie est *callum*, indeque *durities*: sed *cacitas* & *duritia*, cum de corde dicuntur, idem valent n. Intelligit h. l. contumaciam o, & incredulitatem, ex collat. v. 30, 31, 32 p.) *ex parte* (Aπὸ μέγας hic dixit, ut supra, πῶρως τῶν καλῶν, molli locutione, cum significare vellet plurimos: ἀπὸ μέγας, & ἐν μέγας frequentia Paulo, ubi vult dicere non omnes, aut non omnino q. Tò, ex parte, refertur, vel, 1. ad *cacitatem* r, *cacitas ex parte* t, h. e. quodammodo: sic temperat asperitatem dicti t. [Ita P. qui verba sic reddit, *obduratio ista quae est ex parte.*] Sed hic sensus falsus est v, & ad rem non facit x. Vel, 2. ad *Israelem* y, vel ad *contigit* z, vel ad numerum a. q. d. *Cacitas* obtrigit *Israeli*, non toti, sed ex parte, non tamen exigua, sed multo maxima b, non omnibus omnino, sed aliquibus, &c c. Sed hoc non erat de mysterio, id enim jam dixerat, v. 12. & 17 d. Vel, 3. ad tempus; q. d. non semper, quia postea credent*. Et hoc est de mysterio f.) *Israel*, sive *Israeli*, (i. e. Judaeis g) *fa-*

cta est, Mo. vel, *contigit*, v. ¶ *Donec, &c.* *ἄχρις ὅτε πληρωμα τῶν ἔθνων εισέλθῃ* ¶ *Quousque* (vel, *Tantisper dum*, *ἄχρις ὅτε*, pro, *ἄχρις ἐμείνη ἡ ἔθνη ὅς, usque ad id tempus quo: Ellipsis h.) plenitudo Gentium introierit*, Be. &c. nempe in Ecclesiam, sive populum Dei i: i. e. donec numerus eorum qui ex Gentibus credituri sunt, plenè compleatur k. *Πλήρωμα* hic, ut supra v. 12 l. est ingens multitudo (vel plenus numerus m, vel totum corpus n,) Gentium o, facillè exsuperans Judaeorum numerum qui non crediderunt p, ex omnibus mundi partibus secundum praedictiones Prophetarum collecta ad fidem q. Impletum autem hoc per itinera Pauli, quorum multa suscepit post scriptam hanc Epistolam r. Sed *πληρωμα* hic significat ingentem accessionem ex omnibus gentibus ad Christi fidem, qualis Apostoli temporibus non fuerat, &c t. quae sanè futura est: neque enim pauciores gentes Apostolorum temporibus quam nostris fidem amplexxerant, demptis Americanis, qui titulo tenus duntaxat Christiani sunt t.

26. *Et sic* (i. e. postquam plenitudo Gentium intraverit v,) *omnis* (vel, *totus*, Be. Pi.) *Israel salvus fiet* ¶ [Qu. Quinam hic Israel, & quando ac quomodo hoc impletum?] Resp. 1. Israel spiritualis, qui constat ex Judaeis & Gentibus electis*. Impletum autem hoc in conversione tum Gentium y, tum multorum ex Judaeis primis Evangelii temporibus ||. Alludit ad dictum Hebraeorum, *Omnes Israelitam partem habiturum in futuro seculo*. Et, ut saepe faciunt Apostoli, in sensum meliorem hoc trahens, significat, id verum fore de vero Israele, i. e. de iis qui Jacobi sive Israelis patientiam in malis imitabuntur de Israele Dei, ut loquitur ad Gal. 6. 16. Simul autem innuit adesse tempus, quo non pauci, ut antea, sed magna quaedam multitudo Judaeorum Christum esset amplexxura. Id autem evenit primum cum vidēre Judaei impletum quod Christus dixerat, *Idola Romanorum*, i. e. signa militaria, apparitura in conspectu Templi: qua de re diximus ad Matth. 24. 15. Tunc enim multi Christianismus amplexi, simul cum antea factis Christianis, exempti sunt securis malis. Hi sunt illi signati Apoc. 7. Nam sicut olim Nabuchodonosoris tempore omnes qui Legem Moysi erant secuti, & propterea per t, i. e. *תָּרַח*, signati dicuntur Ezech. 9. 4. liberati sunt à multorum exitio; ita tunc qui crucis signum gerebant in corde. Post id verò, excisa Urbe, exciso Templo, cum jam multo clarius veritas vaticiniorum Christi appareret, servitutis etiam personalis onus multorum fregisset ferociam, quod & in Babylonio exilio olim venerat, multi planè Judaei Christum amplexi sunt, Vespasiano & Tito id non impediētibz. Testatur id Justinus z: [cujus verba vide in G.] Sed facile refellitur hac sententia. Quomodo enim id *mysterium* vocaret, quod eo tempore palam impletum est a, & de quo nemo fidelis dubitare potuit; totum scilicet Israelē spirituale, h. e. electorum numerum, salutem adepturum? 2. Judaei eo tempore conversi paucissimi erant, & vix reliquiae dicendi, comparatione totius populi incredulis. At Paulus hic non agit de reliquiarum conversione, sed plenitudinis, h. e. ipsius populi b. 3. Hac sententia nihil planè pertinet ad Apostoli institutum c, quod erat, Judaeos peculiari encomio ornare, & consolatione erigere d, & Gentiles monere, ne Judaeos negligerent, quasi salus eorum desperanda esset, sed conversioni eorum incumbere*. Resp. 2. Israel carnalis f: ut patet, 1. ex toto loci contextu, ex v. 12. *quanto magis plenitudo eorum h?* & v. 14 i, & 15. & 23, 24. Denique toto hoc capite, atque etiam praeced. de Israele secundum carnem, non de alio, loquutus fuerat: nec aliter constare potest antithesis inter hac duo, *cacitas ex parte contigit Israel*, & *totus Israel salvus fiet*. 2. Quod penè concors sit Patrum sententia k. [De quo vide E. & Par.] 3. Quod vaticinia, v. 26, 27. allegata, de tota Judaeorum multitudine loquuntur. 4. Adde, quod ex antiquissimis populis soli Judaei in tam variis calibus, captivitate, dispersione, &c. perstant adhuc ab aliis omnibus victu & religionē separati. Admirandum hoc Dei opus arguit eos ad salutem aliquam futuram conservari l. 5. Videtur hoc mysterium indicari Apoc. 7 m. [Sensus ergo est,] *Totus Israel*, h. e. totum corpus populi Israelitici n, plenitudo Israelis, cui opponitur diminutio & reliquiae o.

Hinc colligitur, generalem futuram Judæorum in fine mundi conversionem P. Convertentur autem Judæi; vel, 1. omnes omnino, ut volunt Orig. Hil. Amb. Chrys. Thom. Caj. & Soto 1: vel, 2. penè omnes, multi Israelitæ, plurimi ex singulis tribubus, plerique eorum, paucis duntaxat exceptis, qui pro nihilo ducuntur. Sic Matth. 17. 11. *Elias—restituet omnia*. Plenitudo ut Gentium, ita & Judæorum, ingentem numerum significat, non tamen ita ut nullus excludatur. Al. Totum Israel servatum iri affirmat, quatenus ostium fidei & salutis apertum illis iri sciebat, quod eo tempore quasi clausum videbatur. ¶ *Sicut scriptum est*] Esa. 59. 20. ¶ *Veniet, &c.* *״הָיָה מִן שִׁיּוֹן״* *״וְיָבוֹא״* ¶ *Veniet ex Sion* (Heb. est *לְצִיּוֹן*, *Sion*, sive in *Sionis gratiam*: pro quo Lxx rectè habent, *ἐκ τῆς Σιών* ac fortassis librorum culpa ex *ἐκ τῆς* factum est *ἐκ* b. quod non probo; nam *7* interdum valet *de* c. Forsan Paulus, qui miscere solet ex variis locis testimonia, scribens, *de Sion*, ad alias Scripturas respexit, quæ Salvatorem promittunt oriturum ex Sion, ut Psalm. 14. 7. & 53. 6. & 110. 2. d. *Ex Sion*, i. e. e gente Judaica, atque ex ipsa regia stirpe Davidis. Arabs habet, *in Sione*, quasi legisset, *״מִן שִׁיּוֹן״* vel *לְצִיּוֹן* esset pro *בְּצִיּוֹן*, ut *7* interdum usurpatur f.) *ille liberator*, Il. P. Pi. V. sim. Er. Ti. Mo. vel, *redemptor*, Sy. Ar. D. vel, *vindex*, Be. Heb. *וִינָדָב*, quâ voce significatur proximus propinquitatis jure vindex & assertor; sic videtur expressè declarari, Messiam fore Judæis sanguine junctum, & suæ gentis vindicem in hæreditate cœlesti asserenda. ¶ *Et, &c.* *καὶ ἀποστείλει, &c.* ¶ *Et* (vel, *Qui*, Er. V. Vulg.) *avertet impietates* (nempe condonando h.) *à Jacob*, Be. Pi. &c. id est, à posteris Jacobi i, hoc est, omnium tribuum k: auferet & abolebit peccata Israelitarum l. In Heb. est, *וְיִשְׁכַּח בְּעֵקֶב פֶּשַׁע וְלִשְׁבִי*, *Et convertentibus se ab iniquitate in Jacob*, pro, *וְיִשְׁכַּח בְּעֵקֶב מַפְשָׁע* m. Lxx tamen n, quos secutus est Apostolus, & Jonathan, qui vertit, *Ad convertendum rebelles domus Jacobi ad Legem* o, pro *וְיִשְׁכַּח* legerunt *וְיִשְׁכַּח* p. Agitur de Cyro, Christi figura, qui venturus sit ad liberandos Judæos, nempe eos qui ex Jacobo, id est, inter Israelitas, ab impietate se converterint. Ità habet nunc textus Hebræus. Lxx verò ita accepere quasi dicatur *Cyrus liberaturus Israelitas & impietates eorum*, id est, poenas impietatum, *aversurus*: quod ad Christum optimè aptari potest q.

27. *Et hoc, &c.* *καὶ αὐτὴν ἀποστείλει ἡ πατρὶς ἐκ τῆς Σιών* ¶ *Et hoc* (sub. est, Be. vel, erit, Pi.) *illis à me fœdus*, vel *pactum*, Be. Pi. &c. quod jam pridem illis sanctè addixi, & suo tempore certissimè complebo r; quod cum illis feriam t; quod ego illis dispono. Quale sit hoc fœdus Esaias in seq. exponit, quod Paulus prætermittit, quia ejus præsentis instituto id tantum necessarium, scilicet ostendere, tempus fore quo populi Judaici peccata sint avertenda. Al. *Hæc promissio erga illos à me*, sub. *impleta cognoscetur*, cum, &c. V. *Hæc promissio*, quod scilicet auferam peccata; q. d. In eo fœdus hoc implebitur, quod auferam peccata, non aliquorum è populo, sed ipsius populi v. *Hoc est quod ipsis promitto*. Sequitur Esa. 59. *Spiritus meus—& verba—non recedent*, &c. id est, Prophetiæ tibi mandata implebuntur, ut ibi diximus x: sed Paulus, qui diversa Prophetarum loca solet compingere, ut vidimus supra v. 8. alium ejusdem Prophetæ locum arripuit, 27. 9. ubi similia verba præcedunt, *καὶ τὸ πνεῦμα κυρίου ἔσται ἐναντίον αὐτῶν* sequitur verò, *ὅταν ἀπολογησὶ τὴν ἀμαρτίαν αὐτῶν* y pro quo Paulus ponit, [quod sequitur,] *ὅταν ἀπολογησὶ τὴν ἀμαρτίαν αὐτῶν*, sensu planè eodem. Nam singularia sæpe pro rerum de quibus agitur universitate ponuntur. In Hebræo est, *ut removeat peccatum suum*, id est, ut Judæi semet corrigant. Sed rectè ad Deum transtulit Apostolus, cujus est dare poenitentiae tempus & causas z. [Verba Apostoli sic reddunt,] *Cum abstulerò peccata ipsorum*, Be. Pi. Inchoatè in primo Messiae adventu a, completè verò in fine mundi b. Hæc verba Paulus addidit c, (allusione factâ ad Jer. 31. 34. ubi summa Novi Fœderis exponitur d.) ut explicaret sensum Prophetæ e, & tempus pacti hujus implendi f, vel naturam ejus; q. d. Hoc fœdus, quod auferam, &c. Addidit autem vel de suo g; vel potius ex parte præcedenti, *avertet impietates à Jacob*, repetivit h. Atqui hæc totidem verbis exstant Esa. 27. 2. Duo igitur Jesaiæ oracula contraxit in unum, ut paulò antè v. 8.

28. *Secundum, &c.* *κατὰ τὸ ἐν τῇ εὐαγγελίῳ, ἐκ τῶν διδασκῶν* ¶ *Secundum Evangelium quidem* (vel, *Itaque quod ad Evangelium attinet*, Be. Pi. sic E. T. Beza ex uno cod MS. restituit *ἐν*, quod nolim factum, nam Vulg. Sy. & Ar. non agnoscunt, nec multum eo opus est k. Respectu Evangelii l, quod nunc prædicatur m. Propter Evangelium n, cui adversantur Judæi o, nempe in præsentis conditione p. *Occasione Evangelii*, G. sub. *sunt*, Be. Pi. G. Tol. quod apud Hebræos & Græcos sæpe subauditur q.) *inimici* (vel, 1. activè, quoad nos, Paulum scil. & Ecclesiam r. Judæi mihi & aliis adjutoribus meis *malè volunt* t, sunt mei & vestri inimici u. Vel, 2. passivè, & quoad Deum v, sive Dei x, exosi Deo y.) *propter vos*] Vel, 1. occasione ejusdem Evangelii vobis Gentibus prædicati, quæ res eos magis à fide alienavit z: hac maxime de causa, *quod vos* circumcisos ad Ecclesiam admittimus a. Quia enim Judæi videbant, Gentes Evangelium amplecti, malitiosè id abiciebant b. Vel, 2. vestro non malo, sed bono c, propter vestram salutem quam Deus operari voluit ex occasione Evangelii à Judæis rejecti d: ut vos ipsorum loco assumamini *. Cui sensui favent præcedentia, v. 11, 19. & c. f. Hoc urget & repetit, ut Gentes, hoc beneficium agnoscentes, Judæis, licet incredulis, non indignentur g, aut insultent h, sed commifereantur i. Sensus, q. d. Siquidem judicium faciendum sit ex eo quod Evangelium hostiliter persequuntur, parum videtur sperandum de eorum salute. Sed altius res est consideranda k. ¶ *Secundum electionem æternam* (vel, *Quod ad electionem attinet*, Be. Pi. *Nihilominus ratione electionis*, G. sic Pi. Tol. scil. hujus populi è cæteris gentibus l; vel, plurimorum ex hac gente ad vitam æternam m, quia eos Deus olim elegit, h. e. summis beneficiis affecit. *Elegisse* Deus dicitur quibus eximie bene fecit: & solet id non sine magna causa dici de illis patribus Judæorum, ut Deut. 4. 37. Neh. 9. 7. Psal. 135. 4. Act. 13. 17 n. quia Deus illum populum o, & non solum exiguam populi partem p, Deus elegit q ad salutem; quæ utique electio aliquando implebitur r. Per *electionem* intelligit, 1. externam fœderis gratiam, quâ Deus hanc gentem sibi delegerat: 2. ipsam æternæ electionis gratiam, quam in hac gente quasi deposuerat Deus: nam adoptando eos in fœdus, testatum fecit, se ex ea gente plurimos habere, & semper habiturum esse, electos ad salutem t.) *charissimi* (vel, *dilecti* sunt, Er. J. Cap. sic Be. Pi. &c. vel, 1. Paulo, q. d. Judæos quidem patior infensos quod attinet ad Evangelii prædicationem, quod illi recipere nolentes, Gentibus, quarum sum Apostolus, invident; eos autem, quatenus sunt populus à Deo electus, vehementer diligo, & paratus sum eis impendere dilectionis officia u. [Sensus, q. d.] *Iidem* Judæi mihi aliisque Apostolis chari sunt v. *Inimicos & dilectos* h. l. intelligit, vel, 1. eosdem Judæos, respectu diversorum f; vel, 2. diversos g, electos & reprobos; quia verò idem populus secundum carnem sunt, de eodem Israel hæc duo prædicantur. Judæi *inimici* dicuntur, ratione incredulorum qui in eis sunt; ratione verò reliquiarum quæ credituræ sunt & salvandæ, *dilecti*. Sic Corinthios Paulus modò laudat, modò vituperat, propter varias personas, &c. quod partis est tribuens toti, &c. h. Vel potius, 2. Deo x, ut v. seq. probat y.) *propter patres*] i. e. Propter eorum majores z, sanctos Patriarchas a, quorum fides & pietas ita placuit, ut promiserit se Deum fore seminis eorum, Genes. 17. 17. Deut. 4. 37 b. propter promissiones factas Patribus c, quorum causâ multos ex Judæis dilexit d. Non ergò sunt in universum inimici, & à Deo rejecti: nam multi ex eis sunt electi ab æterno, quos Deus diligit, & recipiet, & ad se trahet, postquam Gentes ingressæ fuerint *.

29. *Sine, &c.* *ἄνευ ἀμεταβάτου τῆς τῆς ἀειδιόκλητος καὶ ἡ κληρονομία* ¶ *Immutabilia* (i. e. Immutabilia i, talia quorum nec debeat, nec velit, nec possit, eum poenitere k; quorum Deus non poenitet, nec semel decreta sive destinata mutat l. Vel, *Immutanda*, Aug. in Er. quod ambiguum est: nam *non poenitendum munus* dicimus quod minimè debeat contemni m. Et sic hoc epitheton hic accipi potest de fructu Divinorum donorum non poenitendo, vel de eorundem constantia & immutabilitate. Confer i Sam. 15. 29. 2 Cor. 7. 10 *. Vel, *Irrevocabilia*, Ca. J. Cap. vel, *Ejusmodi sunt ut eorum ipsum poenitere non possit*, Er. Ti.

k Di.
l Carer.
sim Tol.
E.
m Tol.
n V.
o Me. ex
E. sim. V.
Pi. Pe.
p Be.
q G.
r Q. in
Par.
t G.
u Q. in
Par.
v Par.
x Me. T.
y Pi. Par.
sim. Per.
z E.
a G.
b Par.
c T. sim. E.
d E. ex
Amb. sim.
Me.
e Vor. sic
Tol. Pi.
f E.
g Me.
h E.
i Me.
j Par.
k J. Cap.
l Pi.
n G.
o E. Me.
p T.
q E.
r E. Me. T.
s E.

t Par.

u E. ex
Theod.
v G.
w Chrys.
Theod. &
Amb. in
Tol.
x Tol. ex
Orig. &
Amb. &
Aug. E. ex
Prosp.
b Tol.
c E. Pi. Ec.
Tol. ex
Orig. Par.
y Tol. E.
z G.
a E. sic
j Cap.
b Me. ex
E.
c Tol. sic
Pi. sim. Be.
j Cap.
d Tol. sim.
Par.
e Tol.
f Me. T.
g Par.
h T. sic E.
Me.
i Tol.
m Be.
n Vor.

Ti. P. Be. Pi. vel, *Sine penitentia sunt*, Vulg.) enim dona & vocatio Dei, Mo. &c. i. e. donum vocationis, per Hendyaden, vel Hypallagen P. Tā, i. e. τὰς, ut Heb. 3. 4. Dona Dei quædam sunt absoluta, quædam conditionata. In conditionatis tribuitur Deo secundum nostrum loquendi modum, *penitentia*, Jerem. 18. 7. Sic 1 Sam. 15. 11. Talia erant promissa de fertilitate & de perpetua promissione terræ Canaan. Inter absoluta hæc est, & quidem propter Patres, quorum hic jam præcessit mentio, Quod nunquam internecione extinguere vult Judæos, sicut alios sæpe populos exstinxit. Levit. 26. 44. Jer. 5. 10, 18. & 15. 11. & 46. 28. Ezech. 20. 17. Alterum est, & quidem propter eosdem Patres, Quod nunquam toti isti populo præcludere vult vias per quas ad respiciendum perducere possint: id verò est quod hic *vocationem* appellat. Philo De constitutione Principis, Τὸ δ' αἶνον, αὐτὸ δ' ἀγαθόν τὸ εἶδος ἀεικαίμων, &c. Πραγμοσύνη δ' ἀρετή, &c. (Causa est, celeberrima iustitia virtusque primorum parentum gentis hujus, unde, velut ab immortalibus plantis, perennes fructus proveniunt posteris etiam proficui, &c.) Et libro De diris dicit, *Judæos uti tribus advocatis, primum Dei bonitate*, deinde, τῶν ἀγαθῶν, &c. (majoribus suis, qui etiam exempti corpore nudis animis sincerum suo principi cultum exhibent, pro filiis & filiabus indefinenter & efficaciter precantes, quos hoc honore dignatur ut eos facile exaudiat.) Similia habet Maimon. De poenitentia, c. 7. §. 5. Dona hæc sunt fides, & cætera quæ ad justificationem & salutem pertinent, vel, quæ Deus pro gratia sua donat aut promittit; promissiones Dei quæ fiunt secundum Dei præscientiam & prædestinationem; dona quæ ex electionis gratia fluunt: ut sunt remissio peccatorum, fides, sanctificatio, perseverantia, salus. Vocatio hic accipitur pro electione; quia propter certitudinem utriusque, quod Deus promittit, jam quodammodo dat; & quos Deus eligit, jam quodammodo vocat. Vocatio est, quæ Deus ad dona sua capienda hominem perducit. Vocationem intellige, non externam, hæc enim sæpe excidit; sed internam semper efficacem, quæ fit per spiritum, quæ electos vocare suo tempore constituit. Loquitur hic de promissis & vocatione, quæ ex electione procedunt; i. e. iis quæ facta sunt absolute & sine conditione. Quos Deus semel decrevit vocare & donis afficere, eis bona largitur; nec unquam deferet. Cum ergo Deus Judæos elegit, & Patribus promisit salutem eorum, profectò non hæc mutabit, nec propter incredulitatem multorum reliqui omnes abjicientur, & Dei promissiones in eis non implebuntur; quia electio Dei certa & immutabilis est. Hæc autem constantia Dei in electione gentis integræ, ubi tot sunt putrida membra, fortius probat constantiam Dei in singulorum electione, ubi nullum est membrum quod non speciatim vocat Deus, &c. Penitentia hic ponitur pro mutatione, utpote illius causa: quorum verò nos non poenitet, ea non mutamus. Dicunt Hebræi, *Dando dant*, (nempe de cælo,) *auferendo non auferunt*. Et alibi, *Deus benedicens, posteaquam largitus est donum, non auferit illud iterum ab eo qui accepit*. De dono specialis gratiæ, prout intelligit Apostolus, id verè dicitur.

30. Sicut enim (Causam dat præcedentis sententiæ, cur nempe non poenitebit Deum vocationis Judæorum, & tacite occurrit huic objectioni, ob incredulitatem eorum Deum mutaturum quod disposuerat. Imò hoc, inquit, non impediet quin dona & vocatio Dei permanent.) & vos (O Gentes: vos Romani & Græci, humaniores populi, non minùs quàm barbari. In MS. abest *vel*.) aliquando (vel, quondam, Be. Pi. id est, olim, scilicet ante Christum exhibitum,) non credidistis (vel, non parvistis, Pi. sim. Be. Ham. vel, increduli fuistis, E. Me. Significat pertinaciam non credendi, etiam visis, vel auditis, idoneis documentis P. Id notat ὑπερβόητε q.) Deo] i. e. Derelicto vero Deo, adhæsitis falsis diis, per tot annorum centurias. Nunc autem misericordiam consecuti estis (i. e. ex misericordia estis à Deo vocati efficaciter, &c. licet nullæ vobis factæ essent promissiones;) propter, &c. τῇ τῶν ἀπειθείᾳ] Illorum incredulitate, Di. Per (vel, Propter, Vulg. Non placet: Propter causam significat, Per instrumentum aut modum. Sensus ferè idem.) istorum (scilicet Judæorum, in

quorum locum inserti estis in bonam olivam.) contumaciam, Be. Pi. sim. E. i. e. dum isti contumaces sunt, vel quia contumaces erant. Vide Act. 13. 46. Vos credidistis, vocati, occasione incredulitatis ipsorum. Est Metonymia, ἡ ἀσέβεια pro credere, ἡ ἀπίστια pro fide. Solent ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν pro eodem poni, cum de Evangelii doctrina agitur: alioqui ἀπειθεῖν differt ab ἀπιστεῖν, ut consequens ab antecedente. Sensus idem qui supra v. 11. Gentilium exemplo confirmat, non esse de Judæis desperandum. Quomodo, inquit, Deus vobiscum egit, multò magis aget cum gente dilecta, cui factæ sunt à Deo promissiones.

31. Ità & isti (scilicet Judæi) non, &c. Νῦν ὑπερβόητε τῇ εὐαγγελίᾳ ἐλπί, ἡνὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Nunc (quum scilicet à fide Abrahami desciscentes in Christum impigissent.) Nunc idem quod supra, usque in hodiernum diem, non crediderunt (vel, increduli facti sunt, Ex. Ti. contumaces facti sunt jam, Tre.) vestre misericordiæ (vel, in vestram misericordiam, Vulg. id est, vel, 1. in gratiam Christi: vel, 2. ut inde ad vos deveniret misericordia. Sed sic nullum erit membrum quod opponitur τῇ τῶν ἀπειθείᾳ, & bis idem dicitur, h. e. ὑμῶν ἡ ἀπειθεῖν τῇ τῶν ἀπειθείᾳ, &c. ὑπερβόητε τῷ ὑμῶν ἐλπί, quod respuunt voces quemadmodum & ita: vel, 3. in misericordiam Dei erga vos. Credere enim noluerunt Judæi, Christum ad Gentiles pertinere. Vel, vestram misericordiam, Di. propter misericordiam quæ est erga vos, Tre. ex Sy. vel, ex eo quod vos misericordiam estis adepti, Ex. Ti. V. vel, per vestri misericordiam, V. vel, propter vestram credulitatem. Gentium fidem vocat misericordiam, ne sibi placerent Judæis prælati: nam Evangelii gratia Judæis quodammodo deberi videbatur, vel quia ipsis peculiariter promissa, vel propter cultum Dei. Judæorum alienatio ab Evangelio ex Gentium credulitate [vel] nata est, vel potius confirmata; sicut contrà, Gentium misericordia & credulitas ex Judæorum incredulitate, sicut unius corruptio est alterius generatio, &c. ut & ipsi misericordiam consequantur, Mo. &c. Sensus est, Sicut illorum defectio vobis aditum fecit ad fidem, ita vestra fides, quam miserante Deo estis consecuti, provocabit illos ut respiciant.

Al. Sic & isti nunc non obediunt, ut per vestri misericordiam & ipsi misericordiam consequantur, P. Be. sim. Il. Pi. Glas. Ita hic est ἐκβαλόν, non causam, sed eventum, notans; & positum non initio, sed in medio, commate. Similis trajectio five transpositio est in hac ipsa particula, 1 Cor. 9. 15. 2 Cor. 2. 4. Gal. 2. 10. Eph. 3. 17. & in aliis particulis, ut Rom. 5. 6. & 12. & 1 Cor. 14. 9. & illud, τῷ ὑμῶν ἐλπί, quod opponitur illi, τῇ τῶν ἀπειθείᾳ, non pertinet ad ὑπερβόητε, sed ad ἐλπί, sicut v. præc. τῇ τῶν ἀπειθείᾳ, connectitur cum ὑπερβόητε. [Sensus, q. d.] Is erit exitus, ut ipsi aliquando, i. e. ex ipsis multi, ad fidem perveniant occasione vestra fidei & donorum fidem consequentium. Vide supra v. 11. & 14. Quod antè proposuerat, Judæorum offensam salutis fuisse Gentibus, idipsum nunc repetit in conclusione, ut par erat: nempe, sicut per Judæorum contumaciam Gentes sunt consecutæ misericordiam, ita Judæi contumaces sunt; vel, idcirco permitti sunt Judæi ad tempus in hanc incredulitatem incidere, quia noluerunt agnoscere misericordiam Dei vobis impendendam, id est, Evangelium vobis esse prædicandum, non ut perirent, sed ut misericordiæ Gentibus factæ exemplo provocati, misericordiam & ipsi consequantur; vel, ut & ipsi insignem Dei misericordiam, adducunt eos ad fidem, aliquando experiantur. Ità enim placuit Deo, incomprehensibili suâ sapientiâ, tum Gentes, tum Judæos, ad misericordiam vocare. Hæc eò dicuntur, ut neutri alteris exprobrent, sed utrique parem experti misericordiam, unanimis uno ore Deum salutis Authorem collaudent.

Comma ponendum est, vel, 1. post ὑπερβόητε, quomodo primus, ni fallor, Beza Græcum textum edidit; vel, 2. post τῇ τῶν ἀπειθείᾳ, ut habent Vulg. Syr. & Arab. & constanter exemplaria Græca, etiam Rob. Stephani majus. Priore modo sensus erit, quod misericordia Gentilium sit occasio futuræ misericordiæ seu conversionis Judæorum, juxta v. 11. posteriore modo, quod eadem sit occasio contumaciæ Judæorum, juxta v. 28. Uterque sensus itare, & de mente Apostoli esse, potest. Omnia verò hic ad Dei misericordiam

Me. Camer. Par. V. G. G. sic Vor. Pi. sic Er. Be. G. sim. Be. G. G. Par. E. ad v. 31. G. Di. Me. Di. ad v. 32. G. Aquin. in Er. Q. in Be. sim. Me. Aquin. P. Be. ex Er. E. Er. in Di. Di. G. Par. ex Chryf. G. Be. Glas. c. Be. Glas. gram. 4.2. 24. 747. Be. ex Th. G. Be. Be. sic E. Be. E. Be. ex Th. Q. in Par. Di. Di.

diam refert, ne quid Gentilium vel Judæorum viribus aut casui in negotio salutis relinquitur.

32. *Conclusit*, &c. *Συνέκλεισεν* — *παύσαις* eis ἀπειθείαν] *Con-*
clusit enim Deus omnes (h.e. Judæos & Gentes, de qui-
 bus locutus erat *; i.e. utriusque populi multitudinem,
 non autem utriusque singulos, quia multi ex eis peri-
 erunt, multi quoque salvati sunt. Utitur tamen univer-
 sitate, quia sine misericordia Dei omnes, etiam utriusque
 posterius, periissent. Vel, *omnes illos*, nempe Judæos, &
 Græcos, electos videlicet, de quibus differuit; quod &
 articulus ostendit. Sed non intelligit h. l. solas illas
 personas quas alloquitur, sed Gentium, ut & Judæorum,
 corpus in genere, per multa retrò secula, &c. atque,
 Deum utrosque, scilicet suo tempore, ante Christum
 Gentes, post Christum Judæos, conclusisse in increduli-
 tatem, ut utrorumque, suo scilicet tempore, miseretur:
 non quod iidem qui facti sunt increduli consecuti sint
 misericordiam, sed quod idem corpus, quod incredulum
 fuit, consequeretur misericordiam. Ad singularem ergo
 hominum electionem hæc non pertinent. *Conclusit*,
 i.e. quasi colligavit tanquam manipulos, &c. Vel, per-
 misit concludi; sub potestate incredulitatis finit esse *;
 facit ut ad tempus repugnent gratiæ suæ. Aptè dicit,
conclusit, quia peccator peccato, quasi saxo aut carcere,
 clauditur. Eorum imbecillitatem denotat, quâ uter-
 que populus peccato suo & infidelitate conclusus & con-
 strictus tenebatur, velut captivus & Deo obnoxius; ut
 à se, aut viribus meritisve suis, aut sine Dei gratia,
 evadere non posset. Al. *Conclusit*, i.e. conclusos esse
 demonstravit: verbum reale de notificatione sumitur,
 [ut sæpe notatum.] Peccati reos esse convicit P. [Sen-
 sus, q. d.] Vicibus res agitur. Olim vos convicti obedi-
 entiam, nunc illi. *Συνέκλεισεν* est, *convincere*, ut Gal. 3. 22.
 ubi est eod. sensu quo hic est: nimirum quia qui
 criminis alicujus convincuntur, tenentur ita constricti
 ut effugium, i.e. excusationem, non habeant. in (vel,
 sub, V. Pi.) *contumaciam*, P. sim. Pi. Di. ex Vulg. & Er.
 Ca. ut dicimus, *Concludam me in angulum*, h.e. confe-
 ram me in angulum, meque in eo concludam: ita & h. l.
 tradidit eos Deus in incredulitatem, eosque in ea con-
 cludit. Vel, in *contumacia*, Be. Similis sententia Gal.
 3. 22. ubi est, *Scriptura conclusit*, ut hic, *Deus conclusit*.
 Quomodo? manifestando, accusando, damnando con-
 tumaciam, non efficiendo aut approbando, ibi *omnia*,
 hic *omnes*; ibi, *sub peccato*, hic, *in contumacia*; ibi, *ut*
promissio ex fide Jesu — daretur credentibus, hic, *ut omni-*
um miseretur. At ibi de justificatione agitur, hic de
 Prædeterminatione. ¶ *Ut omnium* (scilicet natio-
 num, Judæorum & Gentilium, in genere, & suo
 tempore, [ut antè.] Constat enim, nec concludendi,
 nec miserendi, actionem ad singula hominum capita re-
 ferri posse. Vel, *omnium*, scilicet credentium: modò hos,
 modò illos, bonis afficit ubi crediderint. Agitur enim
 hic non de communi Dei bonitate in genus humanum,
 sed de ea quâ credentes prosequitur. Vel, *omnium illo-*
rum, Be. Pi.) *miseretur*] i.e. Misereri se declararet; vel,
 miserendi occasionem haberet: ut misericordiam
 suam toti universo patefaceret; misericordia enim sup-
 ponit miseriam, &c. ut in utroque populo, salus non
 ex meritis, sed ex gratuita Dei misericordia, esse agno-
 scatur; utpote indebita prorsus, & indignis data: vel,
 ut rubore tandem perfusi omnes sitiant ejus miseri-
 cordiam. Ità optime concludit præcipuum Epistolæ
 argumentum, Judæos & Gentes in humilitate continens,
 donumque Dei in justificatione illustrans, & ad mutuam
 concordiam utrumque populum reducens. Vide hic
 connexionem totius disputationis; Paulus hanc senti-
 tiā redit ad id quod initio suscepit demonstrandum,
 Omnes, & Græcos & Judæos, peccatores esse, nec habe-
 re quod gloriantur; ideòque gratuita Dei justificatione,
 quæ per fidem est, omnes indigere. Sed quod illic osten-
 dit de variis morum vitiis, id, jam fidei necessitate con-
 stituta, concludit de peccato infidelitatis.

33. *O altitudo*, &c. *Ὁ βάθος πλάτους καὶ ὕψους καὶ γνώσεως*
Θεοῦ!] *O profunditatem* (Bzdg significat idem quod
ἀβυσσος, ut 1 Cor. 2. 10. Apoc. 2. 24. Refertur autem
 ad tria sequentia, quæ negat posse penetrari. Epilogus
 totius disputationis, quâ docet, se rationes quasdam ad-
 duxisse electionis & reprobationis, &c. eas tamen per-

fectè nec docuisse se, nec nosse P. q. d. Exposui quæ
 potui, & quæ tenere satis est. Sed abyssus consiliorum
 Dei absorbeor: hæc non scrutanda sunt, sed adoran-
 da, &c. 1.) *divitiarum* (vel, *profundas divitias*, Be. Pi. Pat.
 Hypallage, *ἐλάττω πλάτους*, pro *πλάτος βάθους*, h. e. *βάθους*,
 ut Prov. 3. 2. *anni vite*, pro, *vita annorum*, h. e. *annosa*;
 Luc. 1. 22. *viscera misericordie*, pro, *misericordia visce-*
rum, h. e. viscera commovens. Porro, *divitias* hic con-
 neunt, vel, 1. cum *altitudo*: ut tria hic distinguantur,
 sic, *o altitudo divitiarum*, & *altitudo sapientie*, & *altitu-*
do scientie. Cui multa favent. 1. καὶ post *πλάτους*. 2. Col-
 lat. v. 34. & 35. 3. Collat. præced. ubi mentio fit miseri-
 cordiæ Dei erga Gentes & Judæos, cujus magnitudi-
 nem Paulus admiratur, idque voce *divitiarum*, ut Rom.
 2. 4. Eph. 2. 7. Sed solet Apostolus divitias [eo sen-
 su] Deo ascribens, explicare metaphoram, additâ voce
bonitatis, *patientie*, &c. ut dictis locis, & Eph. 1. 18. &
 & 3. 8. & Col. 1. 27. *πλάτος* hic intelligenda *abun-*
dantia, nempe *bonitatis*: quod nomen additur Rom. 2. 4.
 Eam ait esse *impenetrabilem*, nempe quomodo Deus olim
 Gentium, deinde Judæorum, contumaciam tamdiu per-
 tulerit. 4. & præcipuè, Collat. Eph. 1. 7, 8. ubi hæc
 tria pariter distincta sunt. Vel, 2. cum seq. *sapientie*
 & *scientie*: ut hi duo Genitivi regantur à primo, *πλά-*
τους, prorsus, ut Colof. 2. 3. sunt *thesauri sapientie* & *sci-*
entie. (vel, *tum*, Be. Pi.) *sapientie*, & (vel,
tum, Be. Pi.) *cognitionis*, sive *scientie*, Dei, Er. Be. Di.
 quâ Deus cognoscit & sapienter res à se conditas admi-
 nistrat. *Sapientia* & *scientia* idem h. l. valent. [Alii
 distinguunt.] *Sapientia* est *scientie* species, quâ supre-
 mum fit de rebus agendis judicium, & ordo earum dis-
 ponitur; quâ Deus ordinat quid quoque tempore fieri
 velit; v. g. hoc tempore Judæos eligere, & relinquere
 Gentes; postea verò Gentes eligere, & deserere Judæos;
 & ad extremum, utrosque communis facere salutis par-
 ticipes. *Scientia* verò Dei hic est quâ Deus cujusque
 gentis ingenia, propensiones & mores, clarissimè perspi-
 cit, ut dispenset quid cuique genti & tempori conveni-
 at. *Scientia* est quâ Deus omnia futura distinctissimè
 novit à principio; *sapientia*, quâ disponit omnia mirabili
 & justissimo modo. Al. *Sapientia* contemplatur cau-
 sam primam & supremam, *scientia* versatur circa causas
 medias, & omnino circa varios effectus providentiæ Di-
 vine. *Impenetrabilis* est illa *sapientia*, quod Gentes non
 vocaverit, nisi post offensam mundo Judæorum contu-
 maciam. Est & hoc *impenetrabile*, quomodo permove-
 rit & Gentium ingenia & Judæorum, ut illos quidem mi-
 raculis nunquam auditis, Judæos verò partim invidia
 in Gentes, partim summis calamitatibus, ad se pertrahe-
 ret. In Psal. 139. 6. *Mirabilis scientia tua præ quam ut*
eam assequar. Pertinet hoc ad totam hujus consilii dis-
 pensationem, quâ Gentes, antè Dæmoniis servientes,
 nunc subito ad Evangelii gratiam vocantur; & Judæi,
 quibus ea peculiariter promissa videbatur, ab eadem ex-
 ciderint. ¶ *Quam*, &c. *Ὅς ἀνεξέπλητος καὶ ἀνεξ-*
ερεύνητος, &c.] *Quam inscrutabilia* (vel, *incomprehensi-*
bilia, Mo. Vulg. *penitus recondita*, Ca. Tanta est pro-
 funditas, ut nec scrutari fas sit. *sunt judicia ejus* (qui-
 bus de rebus statuit; vel, rationes quas tenet in admi-
 nistrandis rebus singulis, [specialiter] humanis P: quæ
 mente facere decrevit de singulis hominibus. *Κεῖματα*
 vocat Dei decreta, more Hebræo. Respicitur locus Psal.
 36. 6. *Judicia tua abyssus*. Habes *κεῖματα* pari sensu Psal.
 119. 91. & alibi.) & *impevestigabiles* (vel, *abstruse*,
 Ca.) *vie ejus*, Er. Il. P. &c. Per *vias* intelligit rationes
 illas per quas decreta sua Deus ad exitum perducit; vel,
 opera, actiones & studia, Dei; vel, arcana Dei con-
 silia, quibus quosdam salvat, alios deserit & reprobat. V.
 Sensus, Rationes operum Dei non possunt à quoquam
 penitus cognosci, nec consilia, modi & causæ, provi-
 dentiæ Divinæ: cum millenæ aliæ viæ illi ad manum
 essent, quibus posset omnium misereri, sine prævio pec-
 cato, cur hanc viam deligeret, &c. Hoc autem vult di-
 cere Paulus, Ego, quem multis revelationibus Deus ho-
 nestavit, dispensationis Divinæ partes aliquas attingi; sed
 multò plura me latent: & quæ attingi, admiror, non per-
 video. Confer Job. 5. 8, 9. & 9. 10. Origenes, *Εἰς τὰ π-*
ρὸς εἰρημίας, &c. (Sunt quidam nexi & consequentiæ inex-
 plicabiles de diversis circa animas hominum dispensationi-
 bus.)

bus.) Arnob. l. 2. Neque enim promptum est cuiquam Dei videre mentem, aut quibus modis ordinavit res suas, homo, animal cæcum & ipse se nesciens, ultro potest rationibus consequi, &c. Salvianus, Non ideo non iustum est quod Divinitas agit, quia capere vim Divinae justitiae homo non valet. Sicut plus Deus est quam humana ratio, sic mihi plus debet esse quam ratio quod à Deo agi cuncta cognosco. Hebraei notant ad Num. 15. Non est curiosè querendum post opera Dei: omnia enim sapienter fecit, tametsi abscondita sint ab oculis sapientum.

34. Quis, &c. τίς ἐγώ, &c.] Sumpta sunt hæc verba ex Lxx, Esa. 40. 13, 14. Quis cognovit (perfectè scilicet. Heb. expendit, Pi. vel, meritis est, For. in E.) mentem (vel, cogitationem, Er. V. sic E. Me. confilium, aut propositum.) Domini? Be. Pi. Quod facere decrevit; quod ad iudicia pertinet. ¶ Quis consiliarius ejus fuit?] Cum quo communicaret vias & modos quibus exsequenda erant quæ fieri judicavit, quum omnia conderet & ad suos quæque fines destina- ret. Reges terreni habent consiliarios, qui intima ipsorum noverint; at Deus ad sua consilia homines non admittit. Scimus quidem Dei consilia quædam, sed à Deo patefacta, Matt. 11. 27. Joh. 1. 18. & 15. 14, 15. 2 Joh. 5. 20. 1 Cor. 2. 16. & ea ipsa exigua pars sunt consiliorum Dei. Vide Sap. 9. 17. Sirac. 18. 4, 5, 6.

35. Aut, &c. ἢ τίς ἐξ ἐμοῦ, &c.] Sumpta hæc videntur ex Job. 41. 2. Aut quis prior dedit (προεδόξα) novè sumptum pro, antè dare, ut Rom. 9. 29. ἢ ἐξ ἐμοῦ, pro, antè dicere. Sic tamen sumitur Aristot. Oecon. l. 2. ei, & retribuetur ei? Be. sic Pi. vel, ut reddendum sit ei? Pi. Kai pro ut. Sententia est, Quis prior Deum muneravit, ut vicem reddere debeat? Sententia autem eodem tendit quod illud Matt. 20. 14. Tolle quod tuum est, & vade: q. d. Si cui rationes Divinae dispensationis à me hæcenus allatæ non satisfaciunt, cogitet non de reddenda gratia, sed de beneficio dando, hic agi: beneficii autem sui quinque oportet esse arbitrum. Liberalitas à libertate nomen habet. Nulli Deus ullo jure aut titulo obstringitur. Unde nec injustitiæ, nec infidelitatis, nec ingratitude, argui potest, si Gentiles nunc illuminet, deserat verò Judæos, qui Deum meritis suis sibi obstrictum putabant; vel, si pro arbitrio suo alios eligat, alios verò reprobet, ut qui nulli quicquam debet. Excluditur hoc dicto omne meritum, nempe ex electione, &c. quia omne hominis meritum, quantumvis exiguum & imperfectum, à præveniente Dei gratia proficiscitur. Deus prævenit benefacere nobis: iis qui non erant, dedit ut essent, & qui non possent bene-operari, dedit ut operarentur, &c. Hoc pertinet ad bonitatem Dei, ut præced. ad sapientiam & scientiam Dei.

36. Quoniam, &c. ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τα πάντα] Nam ex eo (i. e. ab eo, non ut materiâ, sed ut Authore essentiæ, vel principio, vel tanquam primâ effectrice causâ. Et propter. Heterosis.) & per eum (quasi conservatorem & custodem, qui omnia regit, disponit & dirigit, vel, tanquam operantem & administrantem: quæ sunt per eum vivunt.) & in ipsum (tanquam ultimum finem: id est, ad gloriam ejus, sub. sunt, Be. i. e. referuntur. Vide Prov. 16. 4. Vel, in ipso, Vulg. quia ejus virtute conservantur, durant, permanent, & operantur. Vel, propter eum: eis propter, ut 2 Cor. 2. 12. εἰς τὸ ἐκταρασεῖν. Colos. 1. 16. καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται. Sic Latini dicunt, Ad (i. e. ob) memoriam: &, In hoc factum est, pro, ob hoc ipsum.) omnia, Be. Pi. quæ scilicet verum esse habent; quæcunque sunt in cælo & terra, & in primis nova ipsius opera quæ in electis suis edit. Probat, quod nemo prior Deo dederit, &c. Ab ipso omnes homines ad salutem vocantur, per ipsum bona accipiunt, idque ut ipsum honorent: Et causam operantem significat, ut 1 Cor. 1. 30. & alibi, &c. cooperantem; eis verò, καὶ εἰς, id cuius causâ fit aliquid. Duo ista, eis & εἰς, habes & 1 Cor. 8. 6. Πάντα refertur ad totam illam de qua egit dispensationem. Simile est quod de Ptolemæo Rege dicit Theocritus, Ἀνδρῶν δ' αὖ Πτολεμαῖος ἐνὶ πρῶτοις λεγέσθω, καὶ πρῶτος, καὶ μέσος P. (Ptolemæus hominum primus & medius & ultimus dicatur.) His tribus particulis utitur, non tantum ad significandum multiplicia beneficia quæ à Deo accipiunt creaturæ, & maxime homines; sed etiam ad

insinuandum personarum Trinitatem unius Dei. Nam ex ipso, Patrem, &c. per ipsum, Filium, indicat, juxta 1 Cor. 8. 6. & in ipso, Spiritum S. ostendit, juxta 1 Cor. 12. 13. Pater est principium sine principio, Filius est media persona, per quem operatio à Patre accepta transmittitur ad Spiritum Sanctum, qui in Trinitate veluti finis est, à quo ad aliam personam non fit progressus. ¶ Ipsi (Indicat Divinae essentiæ unitatem.) gloria, &c.] T. Sub. sit, Be. Pi. E. Par. Votum. Vel, sub. est, E. Concludit θεολογία, docens cuncta gloriæ ejus meritò servire. Quæcunque Deus agit, non à nobis dijudicanda, sed cum veneratione & laude excipienda, sunt. Similia epiphonemata habuimus bis supra, 1. 25. & 9. 5. Sic Deut. 32. 3. δὲ τὸ μεγαλοῦν τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς. * G.

CAP. XII.

CUM docuisset Paulus, neminem nunc ad justitiam eam, quæ ad vitam æternam ducit, pertingere nisi per fidem Evangelio habitam, Deumque cur ita constitueret gravissimas habuisse causas, & ea quæ obijci solent solvisset, ad monita veniens, reipsâ ostendit, quod supra dixerat obiter, Per Evangelium Legem perficere, idque per singulas eundo Legis Mosaicæ partes, Ritualem primum; inde, eam quæ regit iudicia, v. 1; postremò, eam quæ Mores, v. 8. Ac primum incipit à Rituali sive Levitica, cujus præcipuum Sacrificia, & inter Sacrificia, ἱερεῖς, i. e. ὁλοκαύτωμα. A doctrina fidei transit ad præcepta morum. Mos is est Pauli, quem secuti alii veteres, post τὸ δογματικὸν subjungere solent τὸ ἠθικόν.

1. Obsecro, &c. Παρακαλῶ ἐν ὑμῖς] Pulchrè hæc connectuntur cum præcedentibus. Cum quæ dixi ita se habeant, monita vobis dabo doctrinam istam consequentia. Adhortor (Rem utilem & honestam esse significat.) igitur (Argumentatur à causa ad effectum: & docet, seq. hortationem ex præced. doctrina deductam: q. d. cum essetis rei iræ & mortis, à Deo tamen gratis dilecti, justificati, &c. æquum est ut benefactori grati sitis.) vos, fratres, Be. Pi. q. d. Fratres estis, & ut fratres diligo. Tollit omnem doli aut odii suspicionem. ¶ Per, &c. διὰ τοῦ εὐαγγελίου, &c.] Per illas proprietates Dei descriptas Exod. 34. 6, 7. Per misericordiam Dei, Vulg. quæ se erga vos tam munificum (ut vidimus) exhibuit, ut, populo suo rejecto, vos, Gentiles incredulas, vocavit. Per miserationes Dei, Pi. Par. Be. Tol. Er. ex Chrys. Miserationes sunt opera & effecta misericordiæ, quæ in nos exercet, quibus plus movemur quam misericordiâ quam Deus in se habet; quia hæc sine illis nihil nobis profuisset. Heb. est חַסְדִּים, quod Lxx rarò singulariter reddunt οἰκτιρῶν, ut Zach. 1. 16. & 7. 9. sæpius autem plur. οἰκτιρῶν. [Sensus.] Quàm chara vobis sint miserationes Dei. Plur. num. utitur amplificationis causâ, ut designet immensam Dei misericordiam, variâque ejus effecta in opere redemptionis; quia cumulata beneficia Gentes acceperant à Deo. Solent Hebræi, cum magnitudinem misericordiæ indicant, usurpare plur. חַסְדִּים, οἰκτιρῶν, ut Neh. 1. 11. & in Psalmis sæpe. Eadem verba apud Hebræos & de habitu dicuntur & de actione, sed de illo per plur. de hac per utrumvis, prout vel una est, vel plures: v. g. Beneficium vocant חַסְדִּים, beneficentiam, חַסְדִּים. Plur. num. sæpe excellentiam denotat, ut Job. 40. 10. Prov. 1. 20. Thren. 3. 22. ¶ Ut, &c. ὡς ἡ προσφορά, &c.] Ut sistatis (Hebr. הָקְרִיב, aliter προσφέρει, quam vocem habes de Holocausto, Levit. 1. 2. &c. quod olim ad altare sistebatur. Nunc altare ubique est; ubi nos sistere oportet. Vel, exhibeatis, Vulg. Camer. Er. Rectè: q. d. Præstate quod professi estis. Exhibetur enim quod antè promissum re præstat, ut exhibetur syngraphæ; aut quod prius occultum profertur. Vel, præbeatis, Er. V. præstetis, Camer. tradatis, ut jam desinant esse vestri juris, sed incipiant esse Divini, eisque utamini non amplius pro arbitrio vestro, sed semper in Dei cultum & honorem. Vel, offeratis, V. Tol. sic Vor. Ad hoc enim quilibet Christianus Sacerdos est, 1 Pet. 2. 9.) corpora

corpora vestra, Be. Pi. &c. non, ut olim, aliena^k, non pecudum, aut avium^l. Corpora, i. e. vel, 1. vitiosos corporis appetitus & affectus, ut Col. 3. 5^m. qui sunt principia ruinæ spiritualisⁿ: vel, 2. vos totos, per Synecdochē^o: [vel, 3. propriè dicta; q. d.] Corporibus vestris sanctè & ad honorem Dei utamini^p. Respicit hoc quòd in Baptismo abjuravimus desideria carnis, nòsque Christo dedicavimus^q. ¶ *Hostiam* Vel, *Quæ hostia est*, V. *Θυσία*] *Sacrificium*, quod soli Deo fit^r. *Θυσία*, nomen generale, dicitur de Holocausto, ideòque *עֹלָה* vertitur *Θυσία*, Exod. 10. 25. & 29. 42. Num. 23. 3. & 28. 13. &c. Ostendit uno exemplo, ritualia perfici per res solidiores quæ umbris istis ex adverso respondeant^t. Aptè ad sacrificium, gratum & omnibus commune, hortatur conversos ex Gentibus & Judæis, qui sacrificia Legis & idololatriæ reliquerant. *Corpus* autem Deo offerendum est, vel, 1. per mortem veram, hoc est, martyrium, ut Philip. 2. 17. 2 Tim. 4. 6. quando occasio fuerit: vel, 2. per mortificationem, quæ occisionis species est, quæ proprios appetitus frænamus, & carnis petulantiam temperamus, ut 1 Cor. 9. 27. & constringimus, ut corpus spiritui subdatur, & instrumentum fiat Spiritus atque virtutis^t. Idem hic dicit cum allusione ad sacrificia (cui similes allusiones habes Phil. 2. 17. & 4. 17.) quod simpliciter 1 Cor. 6. 20^v. Tria hic habuimus, quæ in corporali sacrificio erant; 1. Oblationem rei in cultum & honorem Dei, 2. Animal, 3. Macstationem^x. ¶ *Viventem* Vel, *Viva*, V. Olim quoque morticina erant polluta: sed nunc requirit Dominus hostias vero spiritu vitæ præditas^y. Opponit hostiis legalibus quæ occidebantur^z. Judæi offerunt corpus mortuum, vos, *corpus vivum*, i. e. unà cum corpore actiones ejus: nam agere est vivere^a: *hostiam* non cæsam, sed vivam^b. Hoc addit, nè quis putet quòd præcipiat mactari corpora^c: *vivam*, non solum animatam & actam ab anima^d, sed etiam à spiritu regenerationis^e; h. e. ab operibus mortuis liberam & viventem Deo, Rom. 6. 12, 13. ut non corpora, sed vitia corporis, perimantur^f. Nam corpora vitiis dedita non verè viva, sed quasi mortua, sunt^g. Vel *vivam* vocat, quia per macstationem spiritualem vivificamur, ut Deo vivamus^h. ¶ *Sanctam* i. e. Separatam à profanitate, puram, sicut in Lege hostiæ non recipiebantur nisi integræ & labe carentes; id quod & Christi innocentiam significabat, Heb. 7. 20. & monebat offerentes ut puritati studerentⁱ. *Sanctam*, i. e. purgatam ab omni scelerum inquinamento^k, illorum inprimis quibus corpora dehonestabant, Rom. 1. 24. Vide 1 Thes. c. 4. v. 4, 5^l. Al. *Sanctam*, ad differentiam sacrificiorum Gentium, quæ polluta erant & execrabilia, utpote Idolis & Dæmoniis oblata. Vos autem, inquit, Deo vero offerite, tunc erit verè sancta^m. In Lege *sanctum* dicitur quidquid Deo oblatum estⁿ, ut vasa, vestes, animalia, &c. ut Levit. 12. 4. Matth. 23. 19. quando magis hominum corpora ab omnibus vitiis justificata; i. e. repurgata^p? Vel, *sanctam* Deo, & in Dei gloriam, non Mammonæ: multi enim sunt mundi Martyres, qui opum, honorum, voluptatum, gratiâ multa mala patiuntur, &c. q. ¶ *Deo*, &c. *Εὐαρεσκον*, &c.] *Acceptam*, vel *Gratam*, (vel, *Placentem*, Be. qu. d. *beneplacentem*. Argumentum à fine^r.) *Deo*, Pi. Camer. &c. cui exhibetur^t: q. d. quod est gratissimum Deo sacrificium^t. Opponitur sacrificiis, tum Gentilium, quæ execranda erant; tum Judæorum, quæ Deus jam rejicit, Psal. 40. 8. Poterat *hostia* in Lege esse *sanctâ*, i. e. munda secundum Legem, nec tamen Deo placens, quia vita offerentium iniqua erat^v. Tantum placebant Deo hostiæ quæ puræ puro corde offerebantur. Vide Psal. 51. 19. Jes. 1. 11, &c. & 66. 2, 3^x. Holocaustum dicitur *ὁτι μὴ ἐκωδίας τῷ Κυρίῳ*, Levit. 1. 9, 13, 17. & alibi sæpe. Id multò magis Christianorum corporibus & actionibus competit: ut videre est 2 Cor. 2. 15. Phil. 4. 18^y. Al. *Tò Deo referri potest*, vel, 1. ad *placentem*, ut noster accipit: vel, 2. ad verbum *exhibeatur*, qui sensus plenior est. Et alioqui solet Apostolos exprimere id cui nos exhibendos aut præcipit aut prohibet, velut *Deo, justitiæ, peccato*, &c. ut Rom. 6. 18, 19^z. ¶ *Rationabile*, &c. *τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν*] *Rationalem* (illum, P. Be. Pi.) *cultum*, Er. P. Be. Pi. Dictum per appositionem^a, ut indicat *πῶς*^b. *Qui vester* (sub. sit, Ca. V. vel, est, Er.) *cultus rationalis*, Ca. Camer. vel, *ministeri-*

um vestrum rationale, Tre. ex Sy. vel, per *ministerium verbale*, Boder. ex Sy. vel, *loquens*, Ar. in Di. id est, rationale. Idem Arabs Gen. 2. 7. habet, *in animam loquentem*, id est, rationalem: & 1 Pet. 2. 2. *λογικὴν γάλα*, *lac loquens*, pro, rationale. Et familiare est Orientalibus per *sermonem* intelligere rationem, quia solis rationalibus creaturis competit sermo. Sic Magistris *homo est animal loquens*, id est, rationale. Explicat Apostolus quod dixerat, *Θυσίαν ζῶσαν*, &c. Idem enim hic *λατρεία* quod *Θυσία* ut sæpe apud Lxx, & Joh. 16. 1. ubi dicta vide^c. Possit hic cultus *λογικὸς* dici à *λόγῳ*, prout significat vel Christum, ut sit *cultus Christianus*; vel, Scripturam, ut sit *cultus in Scriptura præscriptus*, ut Syrus accipere videtur, qui vertit, *secundum os verbi*; vel, prout opponitur *τῷ νόμῳ*, ut sit *cultus Evangelicus*^d. Al. *Cultus* hic *rationalis* vocatur, vel 1. qui non temere & animi impetu ac libidine fit^e, sed consideratè & cum ratione & consilio^f, & de quo possumus rationem poscentibus reddere, quam Judæi non poterant reddere; cur scilicet Deus has potius quàm illas pecudes sibi offerri vellet^g: qui & rationi humanæ & naturæ Divinæ congruit^h. Vel, 2. cultus spiritualisⁱ, ut dicitur 1 Pet. 2. 5. quem paulò antè dixerat, *rationabile lac*, &c. ¶ *Spiritualis* autem est, & dicitur respectu vel, 1. modi oblationis, quæ scilicet sanctificatur non Ignè & Sanguine, ut Sacrificia Typica, sed Spiritu Sancto^k. [Vel, 2. materiæ ejus,] cultus internus^l, sive invisibilis; q. d. fide, spe, charitate, non pecudibus^m, in ratione & mente situsⁿ; quo non bruta^o, aut aliud carnale quid^p, sed vos ipsos, rationale animal, libetis^q, sive quo mens nostra, ipsa ratio & voluntas Deo sistuntur^r: qualis cultus est conformis rationi, quæ dicat, Deum, uti Spiritus est, ità spirituali cultu^t, & pietate mentis potius quàm externis ceremoniis, colendum esse^t. Atque id sacrificia Legis adumbrasse Hebræi his verbis declarant, *In oblatione elevatur voluntas hominis humilis & offertur voluntati excelsi per sacrificium*, &c. v. Cultus, qui non in ritibus externis, sed in spiritu & vitæ integritate, consistit^x. Est autem antithesis ad cultum tum, 1. Gentium antiquum, qui erat irrationalis, juxta illud 1 Cor. 12. 2^y; tum, 2. Judæorum, qui corporalis erat, &c. z. *Λατρεία*, *עֲבוּדָה*, Levitica erat *δὲ ἀλόγων*, id est, per pecudes^a: nam omnia muta animantia *ἀλογα* vocantur, Sap. 11. 15. In Glossis, *animalia*, *ζῶα ἀλογα*. Hinc *ἀλογα* & *εἶδ* in Canonibus. Nos verò offerimus corpus, in quo est animus rationis excellentissimæ compos; & actiones ratione directas. Sic *λογικὴν γάλα* dixit Petrus, 1. 2. 2. Holocausti victima tota consumebatur in honorem Dei; sic & vitiosos affectus in nobis consumi oportet: quod ibi ignis, id hic fides in coelum ascendens^b. 2. Et, &c. *καὶ μὴ συζητήσασθε τὴν αἰὼνι τύτῳ*] Et nè configuremini (vel, conformemini, Il. configurete vos, Be. implicemini, Ar. similes vos præstate, Ca. sim. V. Tre. ex Sy.) seculo isti, sive huic, Pi. sic Mo. &c. id est, hominibus hujus seculi^c. Nè accomodateis vos ad figuram seculi hujus, Er. Ti. sic Tol. id est, nè tales fiat, qualis est mundus^d, qui vanus est, fragilis & inconstans^e; aut [quales sunt] homines mundani^f, sive non renati^g, scilicet vani, superbi, ambitiosi^h, terrena tantum quærentes, non cœlestiaⁱ; in illis finem & studium ac desiderium maximè collocantes^k: nè latus aut angulum cum mundo efficiatis in configuratione, id est, in confusione opinionum, cultuum & morum: *συζητησάμενοι* enim Ptol. vocantur stellarum configurationes, quas vulgò vocant aspectus: est enim *συζητησάμενος ἡ τελεωμένη*, &c. l. [Sensus, q. d.] Nè vitam ducite similem hominibus amantibus seculum hoc, cui vos in Baptismo renunciastis. Sic *συζητησάμενοι ἐπὶ θυμῷ* dixit Petrus, 1. 1. 14. Utitur eo verbo & Plutarchus^m, pro quo Columella habet, *configurari*ⁿ. Huic oppositum est *μεταμορφῶσθε*, id est, *transfigurari*^o, vel potius, *transformari*^p. Differunt autem *ἡμῖς*, *figura*, quæ est fugax, externa, apparens potius quàm exiliens; & *μορφή*, *forma*, quæ est constantior & solidior. Notat ergò inconstantiam bonorum hujus mundi, rerum autem spiritualium permanentiam, &c. q. Sed oratorium magis hoc videtur quàm solidum, cum & Christo *ἡμῖς* tribuatur, Phil. 2. 8^r. ¶ *Sed*, &c. *ἀλλὰ μεταμορφῶσθε τὴν ἀναστροφήν*, &c.] *Sed transformemini* (vel, *transformate vos*, Be. mu-

Di.

Ham.

* Q. in Per. disp. 1. Basil. in Tol.

* Par. ex Orig. Ham. Er. V. Tol. E. Per. Pi. Med. Tol. Tol. Med. J. I. differt. 49. p. 386.

* Pi. V. sim. Me. E. Ca. sic Di. Di. Ca. Di. T. Me. Di.

* Cl. tyf. in Par.

* Tol. Me. sim. Be. Er. Zeg. Ham. G. sim. Be. Ham.

G.

V. sic Ca.

* Me. ex Tol. * Tol. Me. Pi. sim. E. Par. Be. Me. Me. sim. E. Tol.

Strig.

* G. G. sim. Be. G. Chryf. in Par. Chryf.

* Tol. & Par. ex Chryf. Par.

tate

tate similitudinem vestram, Di. ex Ar. mutemini, Tre. ex Sy. diffimiles iis fitis*. Al. orate Deum ut transformet†: transfiguremini, Ca. G. Συμμεταμορφώσεσθε similem conversationem significat, μεταμορφώσεσθε, interiori mutationem. Seneca Epist. 6. *Intellige, Lucili, non emendari me tantum, sed transfigurari.* Sic, amygdalus ex dulcibus in amaras transfigurari, dixit Plinius 17. 24. qui & 7. 55. Pythagoricam μεταμορφώσεσθαι transfigurationem appellat. Et Suetonius Neronem narrat, conatum transfigurare Sporum in muliebrem naturam v. per renovationem (vel, per novitatem: ut novitas sit secundum quam reformandi sint*). Transfiguratio hæc fit per innovationem v. Vel renovatione, Er. in novitate, Vulg. ut scilicet transeatis ex veteri figura in novam formam. Vult nos non solum opera bona facere, sed formam accipere ipsorum operum, & novitatis hujus, ut secundum novitatem operemur. *Vetus & vetus homo* in Scriptura significant peccatum, &c. novitas verò, seu novus homo, gratiam, &c. Vocatur autem hæc modò novitas vite, ut Rom. 6. 4. modò novitas Spiritus, ut Rom. 7. 6. modò novitas mentis, ut hic a. mentis vestra, Er. II. P. Pi. &c. id est, rationis b, vel animi: nam vñ pro animo hic dixit συνεκδοχικῶς quippe & πῶς vertitur, Esa. 40. 13. Hoc significant in holocausto caput & jecur, quæ prima imponuntur altari, Levit. 1. 8 c. Sensus, q. d. studete quotidianæ renovationi mentis vestrae, per mortificationem malorum affectuum & cupiditatum d: accipite formam novitatis mentis, ut præcipue cogitetis, diligatis, quærat is ea quæ sunt Spiritus; virtutes, opera nova, &c. Hinc constat, non tantum sensualitatem, five partem hominis concupiscibilem, ut volunt Sophistæ, sed mentem quoque ipsam, corruptam esse, & renovatione indigere f. Explicat hic quid significant lotiones Sacerdotum g, [nempe innovationem animi.] Al. Per mentem hoc loco non ipsa animæ essentia, ac facultates naturales, sed ipsius cogitationes & studia, intelligi debent †. ¶ Ut, &c. Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ ἀληθὲς ὅτι ὁ ἀγαθὸς ὁ εὐαγέλιον ὁ τέλειον ¶ Ut (vel, Ad hoc ut, P. Be. Pi. Explicat qualis & quanta debeat esse transformatio h: transformatio illa mentis est veluti habitus, cujus εἶδος est, δοκιμάζειν, &c. i. Docet in quo renovatio mentis consistit, & ad quam regulam exigenda est. Hoc autem addit, quasi sit ratio prioris; q. d. Oportet renovari mente, ut probetis, &c. q. d. alioqui eam non probabit, quia vetus larva fascinet oculos, nè videatis, &c. k. probetis (id est, vel, exquiratis ac diligenter scrutemini l; vel, experiamini, & quodam iudicio ac gustu spirituali agnoscatis m, ut gustus percipit ciborum sapes varios, & in ipsis delectatur n. Vel, cognoscatis, V. sic Par. discernatis, approbetis, & vos totos ei conformetis o. Quò enim magis reformamur spiritu mentis nostræ, eò magis illustramur à Deo, & magis purgata probamus & cognoscimus, quid sit optimum, &c. p.) quæ sit voluntas Dei (revelata scilicet, in Lege & Evangelio q; vel, quam à nobis fieri vult r, hoc est, five ipsa Dei præcepta, &c. Confer 1 Thef. 4. 3, 4 †. Sic Matth. 6. 10. & 12. 50 t. Θέλημα dixit μεταφυσικῶς, pro iis quæ Deus amat, ut 1 Thef. 4. 3 *.) bona (vel, bona illa, P. Be. Pi. Articulus hic positus esse possit, vel i. energiae causâ, ut hujus voluntatis Dei præstantiam declararet: vel, 2. διακριτικῶς, ut Legem Ceremonialem à Morali discernat: vel, 3. per appositionem, ut referat quod præcessit ||. Voluntatem bonam dicit, ut distinguat ab illa quâ Deus, vel, i. vult ex iracundia, ut, poenas peccantibus infligere v: vel, 2. quâ multa imperfecta permittit ex indulgentia x.) beneplacens (vel, accepta, P. Be. Pi. Hoc addit, quia non satis est bonum facere, nisi fiat debitis circumstantiis, loci, temporis, personarum, &c. y. Sed bonum non est opus illud cui deest hæc circumstantia, ut bene fiat, &c. z.) & perfecta, Vulg. P. Be. &c. Hæc [tria] sunt voluntatis Dei epitheta a: Nam id demum verè bonum est, acceptum Deo, & perfectum, quod cum voluntate Dei consentit †. [Diversimodè tamen explicant:] Voluntas quâ non præcipit nisi bona, ac (sibi & omnibus rectè sentientibus b) placita, & perfecta c, hoc est, irreprehensibilia d, id est, sancta, & suæ sapientiæ & bonitati consona *. Al. Voluntas Dei, non qualis qualis, sed qua optima quæque & maxime sibi placencia ac perfectissima desiderat f. Quæ vult

Deus à nobis fieri triplicia sunt, bona, meliora, perfecta. Debet ergò Christianus conari semper in melius, ut non tantum bona faciat, sed & meliora, &c. g. Distinguit voluntatem Dei; Lex Judæorum erat voluntas Dei, sed non illa bona, neque beneplacens, neque perfecta: sed hæc erat Novum Testamentum h. Lex Judaica nec prorsus bona erat, quippe quâ multa ob duritiem cordis permessa erant, quæ nunc non permittenda sunt; nec per se accepta, nec nunc Deo placens, nec perfecta, &c. i. [Alii locum sic legunt,] Ut probetis quæ sit voluntas Dei, quod (vel, & quid, ut & subaudiatur in expegefi k.) quod bonum acceptumque & perfectum, Er. ex Aug. sic Bucer. in Be. Orig. & Amb. in Tol. Ut hæc tria epitheta non pertineant ad voluntatem Dei, sed ad complexum verborum præced. ut reformemur, q. d. ut pareamus non nostris cupiditatibus, id quod faciunt Ethnici; sed voluntati Divinæ: Id si fecerimus, inquit, sacrificium fuerit bonum, placitum & legitimum Deo. Cui favet articulus, τὸ ἀγαθόν, ὁ εὐαγέλιον, ὁ τέλειον. Nam τέλειον propriè dicuntur in quibus nihil possis desiderare eorum quæ ad sacri rationem ac ritum religionis pertinent. Et paulò antè à sacerdotum Metaphora sumpserat l. Tacita hic est allusio ad eas condiciones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis, de quibus præcipitur Levit. 22. 22 m. Estis Levitæ mystici, Levitarum legalium est examinare victimas ex Lege, Levit. 22. 18, &c. Deut. 15. 21. & 17. 1. quò & allusum supra 2. 18. Id μαρτυροῦν vocat in epist. Clemens: vestrum [scilicet est examinare] quæ actiones Deo placeant: τέλειον respondet Hebræo טָמִיךְ, quod Levit. 1. vertitur εὐαγέλιον, & Exod. 12. 5. τέλειον. Quod autem hic dixit εὐαγέλιον, respondet Hebræo דְּעֻרְבָן, Levit. 1. 3, 4. Jer. 6. 20. Mal. 2. 13. דְּעֻרְבָן etiam de victimis dicitur, & pinguis significat, Levit. 17. 10. ubi ἡλὸν verterunt Lxx quod hic ἀγαθόν Paulus. Ità omnes victimarum laudes ad res meliores transtulit. Quod in genere dixerat, nunc [in sequent.] ad rerum species deducit n.

3. Dico, &c. λέγω ὅτι διὰ τῆς χάριτος, &c. ¶ Dico (id est, hortor o, vel moneo p, vel jubeo, five præcipio q; vel, Edico, P. Be. Pi. Synecdoche generis r. Sic Heb. מִצְוָה sign. & præcipio †. Dicit, dico, quia id minus molestè auditur quàm præcipio t.) enim (Causam hic dat sententiæ præced. q. d. Dixi vobis, reformamini, &c. ad probandum quæ sit voluntas Dei bona, &c. nam dico, debere vos opera facere beneplacencia & perfecta, qualia sunt quæ statim sequuntur. Quæ sit Dei voluntas bona, &c. docere incipit v. Vel, igitur, ut & accipi videtur Rom. 6. 19. & 15. 2 x.) per gratiam quæ data est mihi (id est, pro autoritate Apostolica y, quam gratiam appellat; ut Rom. 15. 15. Gal. 2. 9. Eph. 3. 2 z. q. d. gratis mihi data m. Est ergò hic Metonymia causæ pro effecto. Sicut omnia quæ alii habent, ita & quæ ipse habebat, ad Dei bonitatem refert, ut modestiam doceat, quæ Christianos tantò magis decet quantò majora sunt quæ accipere b. Al. per gratiam Spiritus Sancti c, vel tantum Spiritum habens. Additum hoc tum ut majoris ponderis esset hoc præceptum d; ut fidem & obedientiam ei conciliaret *, tum ut dicti invidiam à se averteret f, nè videatur arroganter agere, quòd Romanis præcipiat g.) cuilibet versanti inter vos, Er. P. Be. Pi. &c. id est, omnibus qui in Ecclesia estis, five Judæis five Christianis h, omnibus fidelibus qui Romæ estis i; singulis vestrum, prælati & subditi, servus & liberi, &c. Significat generalitatem sermonis, &c. k. cuius Christiano, etiam illis qui donis ornatissimi sunt, &c. l. singulis habentibus dona vel officia publica: nam ad hos dirigi præceptum ex seq. patet. Summos & imòs constringit, nè quis prætextu gradus aut dignitatis se eximat. Nam quò quisque magis excellit donis aut officio, eò magis indiget modestiæ fræno: quod nobis hic innuit Apostolus m. ¶ Non, &c. Μὴ ὑπερφρονεῖτε παρ' ὅτι εἰσθε ἐν αὐτῇ ¶ Idem est ferme quod ὑπερφρονεῖτε, 1. 20. Est autem Infinitivus pro Imperativo, more Græco, ut infra v. 15 n. [Sic vertunt,] Ne sapiat (vel, sibi sapiat, P.) supra quàm oportet sapere, Il. Be. Pi. P. sim. Vulg. Mò. &c. Ne cogitetis præterquam quod convenit, Tre. ex Sy. sim. Ar. Ne sibi plus arroget quàm debeat, Ca. Ne quis arroganter de se sentiat, supra quàm oportet de se sentire, Er.

E Me. Ti. Nè supra modum de se sentiat, neque plus quam
 par est sibi tribuat, aut de se præsumat: nè sibi im-
 modicè placeat, ut solent superbi, &c. omnia sibi ar-
 rogans, aliis derogans; nè supra captum & præter voca-
 tionem sibi sapiat, nè limites sibi concessos transiliat,
 aut majora aggrediatur quam pro talenti sui mensura,
 &c. [Sensus, q. d.] *Nolite plus animorum sumere*
quam oportet. Non debent Levitæ sibi arrogare quæ
 sunt Sacerdotum, nec Sacerdotes quæ sunt Summorum
 Sacerdotum. Contra hoc præceptum peccavit Dio-
 trephes, i Joh. 9. & ferme omnes schismatum autores.
 Rectè autem hoc connectitur superioribus, quia qui plus
 sapiunt quam oportet, Dei voluntatem non probant,
 quia opus quamvis in se bonum, si per eum cui non in-
 cumbit, fiat, vitium est, nec Deo placet, ut cum Saul sa-
 crificavit, Oza Arcam sustinuit, &c. ¶ Sed, &c.
 ¶ *Αλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν* ¶ Sed sapiat ad sobrietatem, Il.
 P. Be. Pi. vel, cum modestia, Sy. vel, ut modestus sit & so-
 brius, Er. Ti. Antithesis est sententiæ præced. nam
 qui sapit ut oportet, sobriè & temperatè sapit, & mo-
 dum tenet: id quod Deo gratum est. Hebraismus est,
 ut dicta per negationem iterum affirmatione repetantur.
 Hoc autem addit, ut modum, quem servare oportet, do-
 ceret, qui seq. sententiâ exprimitur. Dum jubet sa-
 pere, improbat stuporem & ignaviâ in divinis. So-
 brietatem hîc intelligit non corporis, sed mentis, hoc
 est, modestiam, quâ quisque suo munere contentus sit,
 & suo se modulo metiatur, & agnoscens defectus suos se
 non effert supra alios, sed humiliter cedit aliis; quâ nec
 sibi arrogat quod non habet, nec de eo quod accepit glori-
 atur, quâ etiam vitat ea quæ curiositas aut stultitia scire
 avert. Sic & Græcis opponuntur ἀλαζονεῖν & σωφρονεῖν,
 ut apud Sotaden, Ἄν ἀλαζονῆς, πρὶ ἀνοίας ὅτι οὐδ' αὐτὰρ
 ὁ σωφρονῆς, πρὸς Θεῶν δόξαν ὑπάρχει. Similis παρονομασία a-
 pud Charondam, ὁ σωφρονεῖν ὁ ἄλλος ὁ πολὺ σωφρονεῖν μάλ-
 λον ἢ φρονεῖν. [Sensus, q. d.] Sed de se modestè & so-
 briè sentiat. ¶ Et, &c. Ἐγὼ δὲ, &c. Est hîc
 transpositio, pro, ὡς ἔγω, &c. qualia multa apud Pau-
 lum. [Verba sic reddunt,] *Prout cuique Deus parti-*
tus est mensuram fidei, Be. Pi. id est, ut sapiat, vel sen-
 tiant de se, juxta mensuram ac modum fidei, id est, vel,
 1. donorum in fide vel cum fide donatorum. Nomi-
 nat fidem, quod illa cæterorum donorum directrix sit &
 moderatrix. Intelligit fidem quâ Christiani sumus.
 Vel 2. talenti seu muneris illi concrediti, quod fidem
 appellat, ob fidelitatem, quæ in eo exercenda est. Fides
 autem aliquando fidelitatem significat. Fidem vocat
 per Metonymiam functiones fidei ejus commissas. Al.
 Fidem hîc appellat, synechdochicè, tum cognitionem
 doctrinæ Christi, tum hujus effectum, habitum fidei
 justificantis; tum denique dona fidelibus olim colla-
 ta per fidem, cum fide & baptismo. Tot sunt hîc ra-
 tiones penè, quot voces. Deus. A Deo habes quod ha-
 bes: nè ostentes te pluris alienis. Divisit, non tibi so-
 li, sed cuique, & quidem mensuram, hoc est, certam
 quantitatem, seu portionem, non plenitudinem, aut
 perfectionem; partem vel majorem, vel minorem,
 prout ipsi visum fuerit: Christo autem Spiritus non ad
 mensuram datus est, Joan. 3. 34. [Sensus, q. d.] Quis-
 que se gerat pro donis quæ à Deo accepit, nempe pro
 modo ejus quam habet fidei. Nam quod de internis do-
 nis ait Cyprianus, *Quantum illuc fidei capax afferimus,*
tantum gratiæ inundantis haurimus, idem primis illis
 temporibus etiam de donis extrâ conspicuis verum erat.
 Vide Matth. 17. 20. Itaque μέτρον πίστεως, quod mox dicit
 ἀναλογίαν πίστεως, est ipsa mensura gratiæ data pro modo
 fidei. Vide infra v. 6. i Cor. 12. 7. Eph. 4. 7. Ἀναλογίαν
 proportionem primus vertit Cicero, quem secuti sunt
 Latini alii. Hieron. *Tantum gratiæ Christi infunditur,*
quantum valemus haurire. Etiam hîc alluditur ad Le-
 vitarum ministeria: alia enim imponebantur juvenibus,
 alia provectis, alia senibus, ut diximus ad Luc. 3. 23.
 Adde Num. 4. i Par. 15. 15. Erant illa vetera nostro-
 rum ἀντίτυποι, Heb. 9. 24. In prima illa Ecclesia pro fide
 erant dona, pro donis ministeria. Fiebat enim electio
 sine gratia, sine ambitu, sine fraudibus, Spiritu Sancto
 dirigente: Tertul. Apolog. *President probati quique se-
 niores, honorem istum non pretio, sed testimonio, adepti:*
neque enim pretio ulla res Dei constat. Clemens in Epi-

stola μετανοητικῶς χάρισμα dixit pro ipsa functione, καὶ δὲ
 ἐτίθη ἐν τῇ χάρισμα πᾶσι b.

4. *Sicut enim in uno corpore, &c.* Humano scilicet
 aut naturali. Probat quemque debere se intra termi-
 nos suos continere, ut sit in membris corporis, &c. d.
 Frequens est apud omnes Scriptores comparatio corpo-
 ris humani cum corpore sociali, quale est corpus Reip.
 ad quod similitudinem à corpore humano deduxit Me-
 nenius Agrippa eâ oratione quam habet Livius, lib. 2.
 Tale est Ecclesiæ Christianæ corpus, cui similitudines
 ab humano sumptas corpore aptat Apostolus non hîc
 tantum, sed & i Cor. 12. 12. &c. Eph. 4. 25. & 5. 30.
 Sic & Clemens in Epistola ad Corinthios. [Verba vi-
 de apud G.] ¶ *Non eundem actum, &c.* Περίειν
 Αἰτίον, Be. Pi. Me. functionem, operationem f. Περίειν
 dixit per Metonymiam functionem, quod ministerium
 dixit Menenius indicatâ jam oratione. Singula mem-
 bra actiones habent proprias inter se differentes, quas si
 alia membra tentarent efficere, maxima esset corporis
 perturbatio & confusio.

5. *Ita multi* (i. e. quotquot sumus fideles, qui su-
 mus quasi varia membra, varias gratias & functiones
 habentia,) *unum corpus* (mysticum scilicet, h. e. similes
 uni corpori: vel, una Ecclesia n.) *sumus in*
Christo i. e. Per Christum, qui corporis istius compa-
 ctor est. Nexus enim, seu vinculum, quo fideles uni-
 untur inter se, à Christi merito ac virtute procedit, five
 sit nexus interior, scilicet fides, gratia, cæteraque dona
 Spiritus Sancti; five exterior, ut sacramenta, præcepta,
 &c. De utroque nexu agitur Eph. 4. p. Vel, per fidem in
 Christum; vel, sub Christo tanquam capite. Tertul.
 Apolog. *Corpus sumus de conscientia religionis & disci-*
pline unitate, & spei federe. ¶ *Singuli, &c.* οἱ
 καὶ εἰς ἀλλήλων μέλη] *Singulati* (vel, *Singuli*, Tre. ex
 Sy. Pi. G. qua de voce diximus ad Marc. 14. 19. Con-
 struitur hîc cum plurali καὶ σύνθεσιν. Unusquisque per
 se seorsim consideratur. Videtur esse elliptica loquutio,
 pro, οἱ εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς ἑαυτοὺς.) *autem alii aliorum*
membra, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. membra ejusdem corporis
 inter se connexa. Significat communionem mem-
 brorum inter ipsa mutuam. Vel, *alter alterius*, Vulg.
 Tol. E. non ut corporis, sed tanquam commembri. Nam
 pars non solum relationem habet ad totum, sed & ad alias
 partes, sub nomine compartis: q. d. multa membra
 mutuo se suis variis functionibus juvantia, & se invicem
 indigentia. Hæc similitudo prolixius explicatur i Cor.
 12. 12, &c. b. Dixit ἀλλήλων μέλη, & hîc & Eph. 4. 25.
 Sicut Latine dicimus, *civis meus, municeps meus*, de
 iis qui nobiscum ejusdem sunt civitatis aut municipii.
 Significat, unumquodque membrum Ecclesiæ non
 sibi soli, sed etiam aliis, operari debere; ut sit in corpore
 naturali d.

6. *Habentes, &c.* ἔχοντες τὰ χάρισμα καὶ τὰ χρεὼν, &c.]
Habentes (Cohæret cum præced. verbo, *sumus*. Vel,
Habemus. Est hîc participium pro verbo, ut Rom. 6. 6.
 & 13. 11. Sic 2 Cor. 1. 7. *scientes*, i. e. cum sciamus f.
 [Ita h. l.] *Cum habeamus*, Camer. Sed id h. l. non est
 necesse.) *autem diversa dona* (i. e. vel charismata, non
 miraculosa, sed ordinaria & perpetua; dona Spiritus S.
 quibus credentes ornat; vel functiones & operationes,
 secundum dona & talenta, seu munera k.) *pro gratia quæ*
nobis data est, P. Be. Pi. id est, pro munere cuique no-
 strum commisso ex gratia; vel, prout cuique per gra-
 tiam suam largitus est Deus. Est hîc lepor sermonis ob
 vocationem affinitatem, χάρισμα & χάρις, donationem & do-
 num, quæ discernit ut effecta & causam: omnia enim
 charismata ex gratia & bonitate Dei descendunt. o.
 χάρις est, donum, talentum, munus, à quo χάρισμα, id est,
 functio ipsa procedit. *Habentes dona varia pro ea li-*
beralitate quam in nos Deus exercet: id enim dixit hîc
 διδόναι χάρις. Significat, ordinem hunc à Deo consti-
 tutum esse, ideòque qui eum perturbat, nec se intra li-
 mites suos continet, Divinæ ordinationi resistere vide-
 tur, idque in his quæ gratuito accepit. Conjungenda
 hæc sunt cum superioribus, habentes cum sumus v. præ-
 ced. Nam in exemplo corporis naturalis tria posita fu-
 erunt; scil. unitas corporis, multitudo membrorum, &
 actionum multiplicitas. His oportebat alia tria in my-
 stico corpore respondere. Duo priora erant v. 6. ter-
 tium

* Par. sim.
Q. in Tol.
Par. sim.
Er.

* Tol.
* Be.
* Tol.
* Be.
* Tol. sim.

Be.
* Be.
* G. Par.
sim. Orig.
in Er. ad
v. 7.

* G.
* Wil. ex
Sy. &
Gualt.
* Wil. ex
Be.

* Camer.
* Tol. sim.
Par. Wil.
* Tol.
* G.

* Par.

* Tol.
* Me.
* Be. Me.
* V. Pi.
Par. sic
Tol.
* Tol.
* Par.
* Tol.
* Par.
* Er.

* Orig.
Chryl. &
Theodor.
in Tol.
* Amb. in
Tol.
* Tol.

* Idem.

* G.
* Q. in E.

* E.

* Be.

* Cam.

* Vor. ex

Sy. Cam.

sim. G. ad

v. 3. Be.

* Par.

* Tol. Me.

* Tol.

* Me.

* Tol.

* Me. sim.

Tol. Vor.

Pi.

* Tol.

* Be.

* V.

* Anselm.

in Tol.

tium ergo hic est, habemus functiones differentes *. Alioqui oratio esset imperfecta v. Sed non intendit Paulus docere, in mystico corpore reperiri actionum & functionum multipliciter, quippe quam ante edocuerat, verbis scilicet illis, *singuli alter alterius membra*, sed potius, talem multipliciter esse secundum multipliciter gratiarum, seu donorum. Quare hæc verba à præced. divisa sunt, nec ad exempli similitudinem referenda. In plurimis exemplis, in nostris vet. cod. a. separata sunt à præced. b. tum pleno puncto, & *εἰς* novam periodum inchoat c; tum particulâ disjunctivâ, d. Nec sic imperfecta erit oratio, sed supplendum aliquid, &c. ¶ *Sive, &c.* *Εἴτε προφητείας, καὶ ἑὸν ἀνὰ λόγον ἡ πίστις* Subaudiendum in singulis membris, vel, *sapiat ad sobrietatem* f, i. e. contineant se intra limites singuli g; vel, *ad vocationem attendant* h; vel, *versetur* i; vel, *habeat illam, sive illâ utatur* k. [Verba sic reddunt,] *Sive* (sub. *habens*, sive *quis habeat*, Par. Camer. sic E.) *prophetiam*, (Duo hic memorat functionum Ecclesiasticarum genera, Prophetiam, & Diaconiam l; quarum illa in docendo, hæc in ministrando, versatur m. Donum Prophetiæ olim rarum, frequens in Ecclesia Christiana, Act. 13. 1. & 15. 32. 1 Cor. 12. 28, 29. & 14. 29, 37, 39. Eph. 3. 5. & 4. 11. De Apostolis, quorum primus gradus, nihil dixit, quod illi admonitionis non egerent n. Sub Prophetia collocat doctrinam & exhortationem. Per Prophetiam autem hic intelligit non facultatem divinandi futura, &c. quia præcipit de ordinariis & perpetuis charismatis o, & de functionibus quæ ab humana industria pendent, ut ex seq. constat p; sed doctrinam q, & ea quæ ad docendi munus pertinent r; donum interpretandi Scripturas t difficile t, vel Propheticas v, & mysteria nostræ religionis x, eaque ad usum Ecclesiæ h. e. ad doctrinam, consolationem, exhortationem, &c. applicandi facultatem. Vide 1 Cor. 14. 1, 3 y.) *juxta proportionem* (vel, *rationem*, Vulg. II. Æth. *mensuram*, Tre. ex Sy. Ar. *modum*, Zeg. *portionem*, Er. sic Ca. *Analogia* enim est congruentia rei ad aliquid relatæ z.) *fidei*, Er. Ti. &c. *Prophetiam* autem *secundum rationem fidei* intelligunt, vel, 1. quæ datur pro mensura fidei, ut quanta hæc est, illa sit a; vel, 2. quæ datur, quantum causa fidei accipientis, pro qua datur, postulat; vel, quod eodem recidit, prout fides credentium seu auditorum exigit capacitas, & salus b. Alii verbum hic supplent c. Sub. *prophetemus*, P. Be. Pi. vel, *versetur in ea*, Q. in Tol. vel, sub. *sapiat ad sobrietatem*, Par. vel repete ex præced. *habemus prophetiam*, quæ donatio quædam est d, pro *proportione fidei*, P. Be. Pi. [Id quod variè explicant:] Pro Prophetia, aut majore, qualem Moyses habuit; aut minore, qualem Prophetæ alii, quam Deus ipsi pro modo fidei largiri voluit. Hæc mensurâ contentus sit, nec egrediatur tibi revelata *. Significat, distribui donum Prophetiæ pro magnitudine fidei quam habent f. Sed hoc simpliciter verum non est. Multi quippe magnam fidem habent hoc dono penitus destituti. Neque hic docet, quomodo hæc charismata acquirantur, sed quomodo iis utendum g. Ut quisque se intra sortis suæ metas contineat, & revelationis suæ modum teneat, nè unus sibi omnia scire videatur h: nè quis inter prophetandum effuriet quod revelatum non fuit. *Credidi, ideo locutus sum* i. *Analogia fidei* idem quod *mensura fidei*, v. 3 k. Non placet: quia *mensura* est unius inensurati, at *analogia* est inter duo analogia l. Al. *fides* hic est intelligentia perfecta rerum Divinarum m, & Scripturarum, quæ non est communis omnibus, & inter charismata numeratur, 1 Cor. 12. 9 n. quæ etiam non tam humano studio, quam inspiratione Divinâ, acquiritur o. *Fides* est talentum aut donum, seu gratia gratis data, à qua procedit Prophetia, quæ est charisma, seu functio quædam p. Sensus ergo est, qu. d. pro mensura intelligentiæ, sive sapientiæ, à Deo homini concessæ q? quæ cum non sit æqualis singulis, nec erit prophetandi æquale exercitium r. Al. *Αναλογία* pro convenientia seu congruentia accipi possit, ut verum exprimat canonem, quo prophetia, i. e. interpretatio Scripturæ, vera à falsa discernatur t. qu. d. Ità interpretetur ut ejus interpretatio cum fide conveniât t, ut nihil extra fidei regulam sapiat aut loquatur v. *Secundum congruentiam fidei*, id est,

ut nihil adferat quod discrepet à regula fidei x, aut Scripturæ y, sive ab axiomatis *ἀποδείξεις* fidei, quæ continentur in Symbolo Apostolico z, quod jam inde ab initio Evangelii scriptum fuit; ideoque *regula fidei* merito à Tertul. vocatur a; ut nihil doceat quod non congruat vel cum doctrina Apostolica, quæ tunc nota familiarisque fuit, vel potius cum œconomia & doctrina veteris Ecclesiæ, & cum Scripturis veteris Testamenti; ex quibus Apostoli solebant Judæos convincere, &c. Vide Act. 17. 2, 3. & 18. 24, 28. & confer Eph. 2. 20. [Hoc mecum communicavit Theologus doctissimus & humanissimus Carolus Gatakerus, qui notas illas Cl. parentis sui, in præfatione primi Voluminis laudatas, summa cum benevolentia mihi exhibuit.]

7. *Sive, &c.* *Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ* ¶ *Si ministerium* (Hoc est munus *ἰακονία*, de quo multa Maimon. tom. 3. Vide Act. 6. Hoc alterum functionis genus b. *διακονία* aliquando totum ministerium Ecclesiæ significat, ut Act. 1. 17. Rom. 11. 13. 1 Cor. 12. 5. aliquando solos eleemosynarios, ut Act. 6. 1 Cor. 16. 15. & passim: aliquando ministeria Ecclesiastica circa disciplinam & eleemosynas, ut h. l. & 1 Tim. 3 c. Sensus est, Habentes gratiam alicujus ministerii Ecclesiastici d, vel, 1. quocunque gradu & ordine, ut sunt Episcopatus, Presbyterium, Diaconatus, &c. e; vel, 2. circa res & munia charitatis externa f. Ministeria intelligit corporalia in Ecclesia, quæ à verbi doctrina distinguuntur, ut Act. 6. *Sive ministerium*, (sub. *quis habeat*, Par. Camer. deinde supplendum, vel, *maneat*, Q. in Par. vel, *versetur*, P. Be. Pi. vel supple *σωφρονεῖν* h, repete ex v. 3. *sapiat ad sobrietatem*, i. e. fugiat vitia, sectetur virtutes, de quibus supra i; vel, sub. *maneat*, Camer.) *in ministratioe*, P. Er. V. i. e. ut ministret, sub. pauperibus donata ab Ecclesia k; vel potius, *in ministrando*, Be. Pi. Tol. Nam priore loco *διακονία* munus ipsum declarat, posteriore, ipsam muneris functionem l. Vel, priore loco functionem significat & operationem ministrandi, quæ charisma est; posteriore, munus ministrandi. Nemo enim ministrat in Ecclesia qui non deputatur ad talem functionem, nè sit confusio m. Hoc vult, ut serio incumbant in id quod est muneris ipsorum, neque aliud agant n. Qui hanc gratiam habet, nè sibi placeat aut superbiat, sed se in munere suo exerceat cum modestia, humilitate o, charitate p, & cura, ad aliorum utilitatem, sciens se vocatum ad opus, non ad honorem q. ¶ *Sive, &c.* *Εἴτε ὁ διδασκαλόν, (supple sic. At MS. εἴτε διδασκαλίαν, supple εἴτε τ.) ἐν τῇ διδασκαλίᾳ* ¶ *Sive* (vel, *Tum is*, Be. Pi.) *qui docet*, (i. e. qui habet charisma sive functionem docendi t; i. e. mysteria fidei aliis aperiendi t. *Doctorem* vocat eum, qui Scripturæ duntaxat simplici interpretationi vacat v, ut pura doctrina retineatur ||; nec eam accommodat ad specialem usum auditorum t. Hoc propriè est doctorum, ut munus sequens, exhortandi, est pastorum Ecclesiæ x. Duo hæc sunt genera Prophetiæ y. Sed hi à Prophetis in Scriptura distinguuntur z: οἱ διδασκαλοὶ proximus à Prophetis gradus a, Act. 13. 1. 1 Cor. 12. 28, 29. Eph. 4. 11 b. Erant illi qui multis Ecclesiis erant impositi ad instruendos eos qui Ecclesiis singulis præerant, quales Titus in Creta, seniores Episcopi in Africa, alibi Metropolitæ. His respondebant in Judaismo *בכורים*, sive *רבים*, à Synedrio facti. Habes *Doctores* nominatos Canone 9. Concilii Cæsaraugustani primi c. Quanquam & Prophetæ [quoniam & Apostoli] docendi & exhortandi gratiâ præditi erant, 1 Cor. 14. 3 d. *Doctores* hic vocatur, qui Evangelium ibi prædicat ubi jam plantatum est *. *in doctrina*, Vulg. Tol. &c. id est, utatur eâ facultate ad docendum alios f. Sensus, Qui habet functionem docendi, secundum gratiam doctrinæ & magisterii, non enim omnes eandem habent peritiam g. Vel, *ad docendum* habet donum, V. vel, *in docendo*, P. Be. Pi. sub. *versetur*: ut antè h.

8. *Qui, &c.* *Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακαλίᾳ* ¶ *Sive* (vel, *Tum*, P. Be. &c.) *qui exhortatur*, (i. e. qui accipit à Deo exhortandi gratiam i, vel munus & talentum, i. e. sic T. quod præcedit functionem & operationem k. Hic significatur Presbyter *καταγοὺς ἐν λόγῳ*, 1 Tim. 5. 17. i. e. Episcopus, cui respondebat in Judaismo *חכם הגדול*, sive *בכנה*, aut *קהל ראש*, aut *רש כנשתנה*. Vide ad Matth. 9. 18. Heb. 13. 7. & in Epistola Clementis l. G.

9. *Dilectio* (scil. erga proximum *, & erga Deum †, supple *scil.*, [sit,] morte Hebræo^h, sicut in sequentibus subauditur *scil.*). Quæ sit *voluntas Dei bona*, &c. in iis qui munus habent hætenus docuit, nunc in omni Christiano idipsum ostendit^k.) *sine simulatione*] i. e. Sincera & ex animo^l, non *verbo tantum & lingua*, sed opere & veritate, ut est 1 Joh. 3. 13^m. Sicut Levitæ inter se fratres erant, Deut. 18. 7. sic & vos. Vocem *ἀνυπόκριτον* habes & Sap. 5. 19. & 18. 16. Jac. 3. 17. Tribuitur & *fidei*, 1 Tim. 1. 5. 2 Tim. 1. 5. & *dilectioni*, non hinc tantum, sed & 2 Cor. 6. 6. 1 Pet. 1. 22ⁿ. Charitati autem potius quàm virtutibus aliis tribuitur hoc loco, vel quia Charitas omnes virtutes in se complectitur; vel potius, quia plerique benevolentiam præ se ferunt, cum interea odium in corde premant^o. Aptè autem hoc subjungitur præcedentibus, quia perfecta charitas perfecta efficit opera & publica & privata^p, & quia hic fructus est Ecclesiasticarum functionum rectè administratarum, ut Christiani exerceant inter se virtutes, quas ex Charitate, seu fonte, deducit q. ¶ *Odientes*, &c. *ἀποσυγνέτες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ*] *Abstinetes* (vel, *Odientes*, Mo. Participium pro verbo, ut in v. seq^r. vel, *Abhorrentes*, Il. P. Be. Pi. Tol. sub. *estote*, Be. P. &c. Plus est *ἀποσυγνέειν* quàm *μισῶν*† i. e. odio habere cum horrore^t, sive perfecto odio^v.) *à malo*, (i. e. à vitiis^x), & *adherete* (vel, *adherentes*, Vulg. Er. nempe sicut Levitæ olim Mosi, ac deinde Phineæ, adhæserant, ardenti odio idololatriæ, Exod. 32. 26. Num. 25. 11. Deut. 33. 9^y.) *bono*, Æth. Be. Pi. i. e. virtuti^z, ut quasi unum cum bono hiamus^a; ut vox significat 1 Cor. 16. 17^b. q. d. Non bonum frigidè probantes, sed flagrantissimè complectentes^c. Explicat hinc quæ sit perfecta dilectio^d, non ut proximus diligatur in malo*, quæ est mundana & perniciofa dilectio^f. Potest hinc aphorismus accipi, vel generatim, ut sit præceptum de perpetua poenitentia, quæ in odio mali & amore boni consistit; vel ita, ut ad dilectionem adstringatur, & *malum*, *bonum*, significant non modò *turpe*, *honestum*, sed etiam *inutile*, *utile*. Qui verè diligunt Deum & proximum, vitant turpia & noxia, quibus possent offendi, studentque rebus honestis & commodis, &c. &c.

10. *Charitatem*, &c. *τῇ φιλαδέλφειᾳ εἰς ἀλλήλους φιλοσύνῃ*] *Fraternâ charitate* (Post dilectionem in genere ad particularem erga proximum descendit, quâ eum amamus tanquam fratrem sub uno patre^h, & Adamo, & Deo sive Christo^v. Perfectior autem est fraternitas spiritualis quàm carnalis^x.) *alii ad alios amandos* (Vult amorem esse reciprocum^y.) *propensi*, P. Be. Pi. Tol. simil. Er. V. &c. Damnat *ἀπάθειαν* Stoicorum, quin & *σορῆν*, quæ nonnullis mollis & effœminata esse videtur, præcipit. Est verò *σορῆ* non modò affectus amoris naturalis, sed charitatis etiam; qui scilicet nos perinde efficit ac si naturalis foret, *συμπαθειαν* gignens in alienis & bonis & malis^z. Utuntur hâc voce *φιλοσύνη* Aristot. Xenoph. Cicero etiam ad Atticum. Hinc Adverbium *φιλοσύνῃ* habes 2 Mac. 9. 10^a. Significat *vehementem amandi affectum*^b; vel amorem quasi naturalem, nec facilè solubilem, nec transeuntem, sed continuam & permanentem: non enim est participium, sed nomen^c. ¶ *Honore*, &c. *τῇ μὲν ἀλλήλους προσηγμένῃ*] *Honore* (Sic vocat *subsidiū*^d. Hoc enim convenit fraternæ charitati, &c. Potest & *honor delatus* intelligi^e.) *alii aliis præeuntes*, Be. Pi. sic P. Par. exemplo scilicet^f: vel, *prævenientes*, Er. Il. Ti. Mo. Ca. Tre. Ar. *ἡγῶμαι* sign. existimare, item, *ducem esse*. Unde *προηγείται*, qui *melio- rem de alio quàm de se habet opinionem*. *Προηγῶν* hic idem quod *προσθάνειν*, vel *προλαμβάνειν*, *prævenire*, sive *occupare*^g. Causæ primæ & antecedentes vocantur à Medicis *αἴτια προηγμένα* sicut exteriores & irritatrices, *προκαταρκτικά*. Jubet igitur nos esse causas *προηγμένας* reverentiæ erga alios, nec expectare donec alii *προκαταρκτι- κὰ* nobis adhibeant^h. *Προηγῶν* hic est, *sibi præponere*, *potiorem ducere*, *ἡγῶν* *ὑπερχοῦν*, Phil. 2. 3. ubi idem [qui

[qui hinc] sensus. Levitæ minores cedebant majoribus; vos ultro cuius concedite: sit hoc inter vos certamen¹. Certatim vosmet mutuo in præstandis officiis præcurrite^k, saltem voluntate & studio^l: nè expectate alterius salutationem, aut honorem^m, sed eum prius honorateⁿ. Modestiam hinc & civilitatem commendat, ut alii aliis libenter cedamus^o. Nec tamen tollit ordinem civilem aut Ecclesiasticum, &c. P. Ratio præcepti, quia per hoc provocatur & fovetur mutua dilectio, quam præced. sententiâ commendaverat^q; ejusque venenum sunt ambitio & superbia, quibus unus alterum contemnit eique præferri conatur^r. Hæc est illa *συνήθεια*, de qua vide 1 Tim. 2. 2.†.

11. *Solitudine*, &c. ita Mo. Τῇ σπουδῇ καὶ ἀσκήσει¹. *Studio* (i. e. sedulitate & industria exhibendi officii^t) non pigri, Er. II. Ti. sic Ca. Pi. vel, *minimè ignavi*, Be. vel, *cunctantes*, P. Levitæ erant succincti, Ezech. 44. 18. quomodo Propertius dixit, *succinctos popas*. Nam *poparum* Romæ ea erat functio quæ Levitarum Hierosolymis. Id signum sedulitatis, quam in omni bono opere præstare debent Christiani^v. Hoc referunt, vel, 1. ad dilectionem Dei & bona opera^x, & studium pietatis; dilectionis aut vocationis nostræ, & officia Deo & proximo præstanda^y: vel, 2. ad charitatem fraternam^z. q. d. Alacres simus & prompti^z, & expediti atque opportuni^b, præsertim cum juvandus est proximus^c; nè tarditate nostra pereat opportunitas, juxta Prov. 3. 28. Honori erga proximum hinc addit studium; parum enim est eos honore prævenire, nisi favorem, officium & opem, ei præstemus, idque opportunè^d. ¶ *Spiritu* (h. e. vel, 1. impetu quodam animi, vel Spiritu Sancto^e; vel Spiritus Sancti charitate diffusâ in cordibus nostris, quâ incitatur & veluti impellimur ad opera bona^f.) *ferventes*] Sicut igne ollæ Levitarum, 1 Sam. 2. 13. & seq. Ezech. 24. 4, 5. Mic. 3. 3. Ut aqua, dum fervet, concitatur & in altum se erigit, vaporumque furtum emittit; sic charitas non est otiosa, sed continuis operibus vacat, seque extollit, per orationes, quæ vaporibus comparantur, Apoc. 5. 8. & 8. 3; contemplationem, &c.^h. Græci proverbialiter dicunt, *ἡ καὶ χάρις, ἡ καὶ εὐχὴ, Fervet olla, vivit amicitia*ⁱ. Denotatur h. l. zelus fidei ac pietatis^k, & charitatis Dei & proximi^l: ut succensi sint ad exsequendum ea quæ officii sui sunt^m, ut nullum charitatis officium erga proximos. refugiantⁿ: fervor enim spiritus contemnit obstacula, & rapit omnem occasionem benefaciendi proximo^o. ¶ *Domino*, &c. Τῷ Κυρίῳ δουλοῦντες¹. Sic legunt probatissimi Codices vet. & Græca scholia, & Sy. & Vulg. & Chrys. Theoph. Clem. Hi. & Basil. P. Sic Codex Regius ex Complutensi, & quinque alii à Parisiensibus notati, Primas. Sedul. Anselm. &c. q. [Vertunt,] *Domino servientes*, P. Be. Pi. &c. Quod eximie de Levitis dicitur, Num. 1. 50. & 8. 15. Deut. 10. 8. 1 Sam. 2. 18. Ezech. 45. 4, 5. In omnibus^t officiis & obsequiis quæ proximo impenditis, non quæ vestra sunt quærat, sed Domino & ejus gloriæ serviatis^u. Causam innuit cur spiritu fervere debemus, quia Domino servimus. *Domini* appellat Christum, cujus religio maximis tunc persecutionibus exposita erat. Ad Christi ergo professionem hortatur, ad quam magno animi robore & ferventi spiritu opus erat, ideoque rectè præmisit, *spiritu ferventes*^v. Est & aliâ lectio, *καὶ καὶ δουλοῦντες*, cujus meminere Glossa ordinaria, & Hieron. x. & Orig. interpret. v. Sic legit Amb.^z. Sic ferè Græci Libri, qui hodie in manibus sunt^z. [Vertunt,] *Tempori servientes*, Er. II. Mo. Ca. &c. i. e. temporis exigentiæ & opportunitati, ut olim Pittacus monebat, *ἡννοῦσα καὶ ὀφρὸν, opportunitatem capta*^b: accommoda consilia & mores occasionibus & tempori: quod interdum est prudentiæ, sed plerumque hypocrisis^c. Illa agatis quæ pro circumstantiis temporis & loci maximè conducunt ad gloriam Dei, & ædificationem Ecclesiæ^d: tempus redimentes à negotiis minùs utilibus ad Deo serviendum^e. Al. omnem juvandi [proximum] occasionem captantes^f. Al. Sensus, q. d. Non passim & importunè verba religionis ingerentes, sed aptè quoad locos, tempora, personas, &c.^g. Sed, utcumque accipias, *δουλοῦν* plus est quàm, *captare occasionem*: itaque omnino legendum, *τῷ Κυρίῳ*^h. Diversitas lectionis hinc nata videtur ex affinitate vocum, *καὶ καὶ καὶ καὶ*ⁱ, & ex com-

pendio scribendi^k. ut hodie apud Basilium legitur^l.

12. *Spe gaudentes*] Non spe decimarum similitumque obventionum^m, sed spe vitæ æternæⁿ. Ità spiritaliter impletur in Christianis quod de Levitis dictum fuerat, *Deus portio ipsorum*, Num. 18. 20. Hæc spes gaudio nos perfundit^p: & nihil æquè Spem probat esse veram quàm gaudium^q. Domino inservire, tunc temporis persecutionibus expositum erat. Tria ergo hoc versu adhibet remedia, quò Domino servire possimus. Primò monet furura & æterna bona respicere, &c.^r. ¶ *In tribulatione patientes*] Eadem nimirum spe animati^t. Sicut Levitarum munus fuerat ferre Tabernaculum, ità vos Ecclesiæ causâ quidvis sustinete^u. ¶ *Orationibus*, &c. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες^v.] *In prece durantes*, P. Be. Pi. Tol. &c. vel, *perseverantes*, Tre. ex Sy. Tol. vel, *instantes*, Er. II. Mo. vel, *assidui*, Ca. Ar. Verbum significat assiduitatem cum studio & perseverantia^v. Erat & hoc Levitarum proprium, Neh. 9. 5. & 11. 17.^x

13. *Necessitatibus*, &c. ita Er. P. Ταῖς χρείαις, &c.] *Ufibus* (scilicet necessariis^y: vel, *Indigentia*, Di. ex Sy. sic Par. Hesychius, *χρεῖαι*, *indigentia*^z.) *sanctorum* (fratrum, seu Christianorum^z, inopiâ rerum laborantium^b; quales multi tunc erant ob persecutiones, &c.^c) *communicantes*, Be. Pi. Par. de vestris facultatibus^d. Verbum efficax^e, exprimens quæ sit vera charitas; nempe, cum aliorum incommodis non minùs quàm nostris afficimur, & ità affecti, proximum pro viribus juvantes^f, eorum necessitates reputantes nostras, iisque, quomodo nostris, subvenientes^g. Quidam Codices habuere *μνησθῆναι*^h, *memorari*, ut legunt Hilar. Ruffin. Pelag. Sedul. Ambros. Optat. Chrysol. &c. Sic autem explicant, Memoriam habendam esse sanctorum, vel, ità ut doctrinam morèque eorum imitando cum eis communicemus; vel ut demus illis bona temporalia, &c.ⁱ. Levitarum sanè hoc erat, celebrare memoriam virorum magnorum: de qua re ad Sirachiden diximus. Sed hoc receptius [*χρεῖαις*] præfero^k: ut legitur in omnibus Codicibus hodiernis, Latinis & Græcis, necnon in Syro; Ruffinus quoque hanc lectionem præfert^l. Levitæ cum pauperibus & peregrinis de tertiis decimis epulabantur. At Paulus mysticos Levitas hortatur, ut ipsi de suo pauperes & peregrinos excipiantⁿ. ¶ *Hospitalitatem* (non illam quæ magnificentia pars est, sed eam quæ opus est misericordiæ, de qua Matth. 25. 35, &c. Heb. 13. 2. erga Christianos tunc hospitio egentes^o, & exulantes ob persecutiones, &c. P.) *secutantes*] Id est, studiosè excipite hospitio sanctos qui ad vos se conferunt^q. *Διωκέν* hic est, *secutari*, ut Rom. 9. 30. in v. seq. *insecutari*, ut Matth. 5. 10, 11. ubi dicta vide^r. *Διωκέν* est, fugientem apprehendere. Debemus ergo non solum hospites recipere accedentes, sed ipsos vocare & recusantes præ modestia cogere, juxta illud Luc. 24. 29.†.

14. *Benedicite*, &c. ita P. Be. Pi. &c. Εὐλογεῖτε, &c.] *Bene loquamini de in*, &c. non vituperantes eos, sed docentes sine convitiis, & ex charitatis affectu, verbisque benignis admonentes erroris^u. Al. *Bene precemini*, V. sic Er. ex Orig. Be. Tol. E. Bona illis à Deo precamini^v. Non dicit, *Diligite*, sed affectui interiori conjungit exteriorem effectum, ut ipsis persecutoribus sit manifestus, & sic Deus glorificetur, & fidei speique Christianæ veritas demonstretur. Rectè autem hoc præcedentibus subjungitur: qui enim erga Christianos & amicos charitatem non exercet, multò minùs eam exercebit erga externos^x. ¶ *Benedicite* (sub. *Inquam*, Be. Pi.) *et nolite maledicere*, καὶ μὴ καταραζέσθε^y] *Et ne imprecamini*, P. Be. Pi. Sy. Ca. vel, *malè precemini*, Er. II. Tre. scil. vindicandi studio aut affectu. Nam alioqui Prophetæ aliique ex zelo justitiæ Divinæ mala quædam impiis imprecati sunt^z; ut 2 Tim. 4. 14. *Et ne diris imprecationibus malum optate*, V. Sicut in veteri Lege Dei *εὐλογία* pronuntiabant Levitæ, Deut. 10. 8. & 27. 12. *εὐε* verò alii. Vide Matth. 5. 44. Non est hæc inepta *ταυτολογία*^a affirmativè dictum, more Heb. negatione repetit, nec sine causa; ut significet, & quàm arduum sit hoc præceptum^b, carnique *παράλογον*^c, & quanti illud observare referat; & denique ut constantiam in eo implendo iungat: q. d. Benedicite etiā atque etiā, et si hi non destiterint persequi, nec vos delictatis benedicere,

dicere; benedictio vestra sit perpetua & perfecta d.
 15. *Gaudete* (Generale præceptum de dilectione tam amicorum quam inimicorum *) cum gaudentibus, flete, &c.] q. d. Ea sit sympathia inter vos, ut (quod exigit membrorum ejusdem corporis socialis communio f.) fratrum prospera vel adversa æquè vos ac illos tangerent; ut omnis invidiæ affectus removeatur, & benevolentia mutua concilietur h. Allusum ad duas Templi portas, quarum una erat Sponsorum, altera Lugentium: utriusque convenientia dicebant Levitæ i. Intelligi autem de gaudio & fletu honestis k: non enim congaudendum de rebus turpibus, aut terrenis tantum l. Confer 1 Cor. c. 12. v. 26 m. *Χαίρειν*, &c.] Enallage infin. pro imperat. Atticis etiam familiaris n.
 16. *Idipsum*, &c. Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονεῖν] φρονεῖν pertinet, vel, i. ad intelligentiam, ut Act. 28. 22. Phil. 3. 15. q. d. Eadem vel æqualia de vobis invicem cogitate o; nec quia quisquam opibus, honorè, &c. præstet aliis, ideo meliorem se putet p, cum simus omnes Christiani q, membra ejusdem corporis, hæredes ejusdem gloriæ r. Al. Idem omnes sapiatis, nè sint dissensiones, &c. t. Vel, 2. ad affectum: q. d. Idem velimus atque nolimus aliis quod nobis t; eodem erga alios animo simus affecti v, ut ex animo sit gaudium & fletus x: sit concordia animorum in consiliis atque actionibus, nè quis alium turbet, impediatur, negligat y: concordet inter vos effote z, atque unanimet a: Id enim τὸ αὐτὸ φρονεῖν, 2 Cor. 13. 11. Phil. 2. 2 b. Commendat simpliciter τὸν εἰς ἀλλήλους δαίμονα, (concordiam ex amore,) cui inter bonos locus est, et si diversa sentiant c. Eἰς ἀλλήλους, inter vos, ut infra 14. 19. 1 Thef. 3. 12. sicut (vel positum prod) εἰς ἀλλήλους, Marc. c. 9. v. 50. Joh. 13. 35. Rom. 15. 5 *.
 ¶ Non, &c. Μητὰ ὑψιλα φρονεῖν] Non alta sentientes, seu cogitantes, Er. vel, sapientes, Er. V. Be. vel, affectantes, Pi. Repetit quod supra dixerat, v. 3. & Rom. 11. 20 f. Nè arroganter de vobisipfis sentiat. Explicat quod dixerat, *Idem sentientes*. Nam qui magnificè de se & suis sentit, alios despiciat oportet h. Al. Nè appetamus sublimia hujus seculi, ut honores, &c. Postquam quæ perfectæ charitatis sunt, docuit, tradit quæ ad humilitatem spectant, quæ non solum virtutum omnium fundamentum est & tutela, sed etiam ad concordiam, &c. necessaria. Hanc autem aptè commendat Romanis, qui ob imperium & alia proclives erant in superbiam i. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαρτίζεσθαι] Sed humilibus (vel, ad humilia, Pi.) consentientes, Vulg. Mo. vel, obsecundantes, P. Be. Par. vel, vos accommodantes, Er. Il. Ti. sic Ca. vel, vos demittentes, Pi. Τοῖς ταπεινοῖς accipitur, vel, i. in neutro genere k, ob præcedens ἀντιθεσις l, τὰ ὑψιλα m, de rebus vel negotiis humilibus n: ut sensus sit, vel, q. d. humilia sapientes, h. e. humiliter & demissè de se sentientes o; vel, q. d. humilia amplectentes, & quæ vilia mundus reputat; qualia sunt paupertas, conversatio cum pauperibus, contemptus honorum, &c. *Συναπαρτίζεσθαι* est, simul abducere, vel, simul abripere: quo significat Paulus, non solum nos debere in humilia converti, sed impetu quodam ferri, quasi abreptos & abductos ab illis p. Vel, 2. in genere masculino q, ut ad personas referatur r, ad quas magis pertinet verbum *συναπαρτίζεσθαι* t. q. d. Humilis fortis hominibus t, veluti pauperibus, indoctis, &c. v. & quantum ad Divina dona attinet, vobis inferioribus x, vel infirmis in fide y, vos accommodare z, illis condescendentes, & obsecundantes a; & illorum consortia nè aspernemi b. Dicuntur *συναπαρτίζεσθαι* qui in aliorum gratiam ab instituto itinere deflectunt, ut illos affectent c; vel qui, cum velocissimi sint, & iter fortè cum parvulo faciant, gradum suum minuunt, &c. d. & h. l. qui in rebus mediis infirmitati fratrum concedunt *. Huc spectant 1 Cor. 8. 9, &c. & 9. 20, &c. Quem sequimur ἀπαρτίζεσθαι, videmur *συναπαρτίζεσθαι*, quamquam id faciamus ut eum reducamus. Videtur ergo *συναπαρτίζεσθαι* hic idem esse quod *συναπαρτίζεσθαι* quæ voce non usus est, ut subinnuat sibi non probari εἰδέναι, cum sit ἀπαρτίζεσθαι quam tamen ταπεινὸν vocavit, ut esset venustior antithesis inter ὑψιλα φρονεῖν, & εἰδέναι f. Placent præ cæteris Sy. & Ar. qui vertunt. Et adhaerete humilibus: ad verb. est, cum humilibus abducamini. Abduci cum aliquo est, cum sequi, eique adherere. Sic verbum usurpatur Gal. 2. 13.

sic ut & Barnabas συναπαρτίζεσθαι, abduceretur una, &c. & 2 Pet. 3. 17. Sic Hesych. *συναπαρτίζεσθαι*, *συνεχῆς*, una it. Hinc rectè vertas, Sed cum humilibus incedentes, vel, humiles comitantes. A re autem, quam tractat Apostolus, non abludit monitum Ben Asai in Perke Aboth, cap. 4. Noli contemnere ullum hominem, nec remove a te, ut vilem, rem ullam: nullus enim hominum tibi est, cui non sit hora sua: nec res ulla, cui non sit suus locus g. Al. Sed modestissimorum exempla sectantes. Nam qui ducat dicitur *συναπαρτίζεσθαι*, Exod. 14. 6. qui ducantem sequitur *συναπαρτίζεσθαι*, Gal. 2. 13. 2 Pet. 3. 17. Levitæ etiam pauperimo cuique de plebe in oblationibus servire debent, & perfugium præbere miseris. ¶ Nolite, &c. Μη γίνεσθε φρόνιμοι παρ' εαυτοῖς] Repetitur ex Rom. 11. 25. ubi dicta vide. Nolite esse quales eruditi apud Judæos plerique è Levitis, qui cæteros per contemptum vocabant *populum terre* h. Sumptum hoc ex Prov. 3. 7 i. Nè estote prudentes (vel, arrogantes, Er. Sed sic inanis esset παντολογία k. Vel, sapientes, Di. ex Sy. nam & Lxx Be. ¶ *Πρὸς* per φρόνιμοι sæpe reddunt, & Hesychio, φρόνιμος est σίφθ, &c. sapiens, perspicax l.) apud vosmetipsos, Be. Pi. i. e. in oculis vestris m, vel vestro judicio n, quasi putetis vestra vobis consilia sufficere, nec alienis vos opus habere o; vel, soli prudentiæ humanæ (quæ abundabant Romani) nitentes, divinâ sapientiâ atque consilio postposito & rejecto: sic enim errare & graviter delinquere in multis necesse est p.
 17. *Nulli malum pro malo reddentes*] Malum scilicet poenæ pro malo culpæ q, Vindictam prohibet, hominibus scil. privatis, non item magistratui, qui *vindex* est, &c. Rom. 13. 4 r. Non licet vobis quod Levitis illis licebat, sine judicio [publico] occidere idololatrias: vobis id Christus non permisit. Illis licebat oculum poscere pro oculo, dentem pro dente; vobis id non licet t. Optime Valer. Max. Speciosius injuriæ beneficiis vincuntur quam mutui odii pertinaciâ pensantur. Cum concordia rumpi soleat aliorum injuriâ & impatientiâ nostrâ, opportunè hic præcipit tolerantiam inimicitarum v, & injuriarum, de qua v. 12. cui repugnat cupiditas vindictæ x. ¶ *Providentes*, &c. Προνοούμενοι καλὰ, &c.] Procurantes (vel, Provide parantes, Er. Ti. Locutio desumpta est ex Prov. 3. 4. προνοεῖ καλὰ, ubi in Hebræo לָוּ, quod diligenter procurare significat y.) honesta (q. d. Provide, ut quæ honesta sunt, & nulli reprehensioni obnoxia, admittatis z.) coram omnibus hominibus, Pi. Be. Pi. &c. MS. coram Deo & coram omnibus hominibus, [sim. Vulg.] quomodo idem monitum habes 2 Cor. 8. 2 i. Hoc quoque ad exemplum Levitarum, qui in Templo Dei inspectante omni populo, mandata faciebant a. Non sufficiat vobis, malum pro malo non reddere, sed & studete benefacere omnibus, etiam inimicis b. Connexa hæc est cum præcedenti sententia, causam ejus continens; q. d. Non debetis ulli homini, Christiano, Gentili, aut Judæo, malum rependere, &c. providendum enim est, h. e. consultò danda est opera, cautèque attendendum, nè quem scandalizemus, sed ut alios bono exemplo ad bonum alliciamus c. Ità justè, sanctè & amicè, vivite d, ut conversatio vestra non tantum Deo probetur in conscientia vestris, sed & hominibus probetur atque accepta sit *, nec à quoquam jure culpari possit f, sed cæteris luceat in virtutis exemplum g, idque ob gloriam, non nostram, sed Dei h, ut eâ conspectâ ædificentur proximi, nullus offendatur i, aut odio nos afficiat k. Confer 1 Pet. 3. 16 l.
 18. Si, &c. Εἰ δυνατόν] Si fieri potest, Be. Pi. &c. Cohæret hoc, vel, i. cum præced m, quia sequens particula habet suum τὸ ἐν ὑμῖν, quod idem pollet n; vel potius, 2. cum sequent o. cui favet tum omnium exemplarium fides, tum optima ratio p: nam prior pars simpliciter & absolute præcipitur q, 2 Cor. 8. 2 i. nec ab aliis dependet, sed à nobis r. At pacem cum omnibus habere non semper possibile est, aut in nobis situm t. Aliquando pacem habere non debemus: si enim de pietate aut veritate agitur, præponendæ sunt paci, & resistendum est adversariis, &c. u. Non vult nos tacere aut dissimulare pacis causâ, si veritatem proscindi ab impiis audiamus, vel Deum offendi, proximum lædi, Ecclesiam & rempublicam turbare: tunc enim coarguendi sunt, etiam si sequantur lites v. Duplex ergò hic additur limitatio; quarum hæc

* Par. Tol. hæc prima, Si fieri potest *, nempe salvâ justitiâ, pietate
 y E. Me. ac veritate y, vel bonâ conscientiâ, ad Dei gloriam &
 * Gom. Ecclesiæ ædificationem z. ¶ Quod, &c. Td. & u. ¶
 Quod ex vobis, Mo. Quod ad vos spectat, Tre. Quantum
 a Camer. in vobis est, Er. II. Fi. P. Ca. Be. Pi. i. e. pro vestra par-
 b Gom. te a: pro virili b. Hæc secunda limitatio c. Sensus,
 c Tol. Par. q. d. Nec ipsi pacem turbetis d, nec præbete ullam dif-
 d Par. fensionis occasionem *: sed contrâ, studiosè ea curetis
 * E. simil. quæ pacem conservent ac promoveant f. Hoc vult di-
 Par. Tol. cere, Omnium amici este, si fieri potest: si non potest
 f E. utrinque, certè ex vestra parte amici este g. Sunt qui
 g G. contentiones & discordias fovent. Cum his etiam pa-
 cificè agendum est, eos diligamus, iis qui inimici esse
 h Tol. volunt simus amici, iisque tanquam amicis benefacia-
 i G. mus h. ¶ Cum omnibus hominibus (etiam cum idolo-
 h Gom. latris, secundum Christi Spiritum, Luc. 9. 56 i. non so-
 lum cum Christianis, sed etiam cum quibusvis k.) pa-
 cem habentes j. Hic respondet vocibus Hebræis,
 i G. שלום, שלום, & שקט, quæ significant, tranquille & amice
 cum aliquo vivere l.
 19. Non, &c. Μη εαυτὸς ἐνδικῶς ¶ Non vosmetipsos ul-
 ciscetes, P. sic Be. Pi. V. G. &c. ut sequentia ostendunt:
 m G. quomodo & Syrus accepit & Græci Interpretes: nec ali-
 n Er. ud voluit Latinus cum dixit, defendentes. Nam Chri-
 o Tol. stiani eam vocem in ulciscendi sensu sumebant, ut dixi-
 p E. sim. mus in Annotatis ad De J. B. & P. 1. 3. 3 m. Alioqui
 Er. Tol. Christianis permittitur defendere, h. e. depellere inju-
 q E. riam cum exceptione inculpatæ tutelæ n. Non pertinet
 r Tol. hoc ad Judices, quippe qui non seipsos vindicant, sed
 t Tol. sim. Rempubicam, delicta punientes o. ¶ Chanissimi
 Er. Par. Blanda appellatio p, quâ consulto utitur, i. ut eos magis
 * Par. moveat q, & benevolentiam capter, quia difficillimum
 v Tol. hoc erat persuasum t, maximè Romanis rerum domi-
 y Di. nis, &c t: 2. ut eos mitiget, quos tanquam iratos al-
 z Q. loquitur: 3. ut significet, & se & Deum eos diligere
 z V. qui injurias non vindicant, licet mundus eos contemnat:
 ¶ Amb. in 4. ut admonitione charitatis fraternæ mutux eorum ani-
 Par. mos temperet & à vindicta revocet v. ¶ Sed, &c.
 t Di. Ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ ¶ Sed date locum (vel spatium, Di. ex
 a Chryf. Sy. ἄνθρωπος Syris quodvis spatium tum loci, tum tem-
 Theod. poris, significat. Vide Syrum ad Rom. 2. 4. Hinc sensus
 Aug. &c. duplex oriri potest x: [de quo statim.] i. ira, Er. P.
 in Tol. E. Mo. Be. Pi. &c. vel, supplicio, Ca. Ira hic intelligi pos-
 Vor. Ee. sit, vel, i. illius qui injuriâ provocatur y. q. d. Nè apud
 b Ca. vos iram retineatis, compescite eam z: date tempus iræ
 c Vor. vestræ, nè ruite præcipientes, donec ira vestra deferbeat ||:
 d Cam. nè protinus erumpat ira vestra in vindictam, sed date ei
 * Vor. spatium: ira enim furor brevis est, cui si spatium detur,
 f G. sedatur. Sic Arabs, qui vertit, Sed reprime iram donec
 g Cam. transierit à vobis t. Vel, 2. Dei a, qui supplicium irro-
 h E. get b, ut ira Metonymicè sumatur pro ultione seu puniti-
 i Di. one c, sive judicio, ut Rom. 3. 5. inferens iram, i. e. pu-
 k E. ex niens d, sicut ex allegato testimonio liquet *. qu. d. Nè
 Aug. A- occupate poenam, quam eis infliget Deus per se, aut per
 quin. sim. ministrum suum; de quo paulò post acturus est. Relin-
 Tol. ex quite tempus Deo. Sic Diabolo locum dare dicitur qui
 Chryf. ei aditum ad se aperit, Eph. 4. 27 f. Deo relinquit par-
 Theod. &c. tes Judicis g: ultionem ipsi permittite, eamque patien-
 l D. Gom. ter exspectate h: nolite spatium, quod Deus iræ suæ
 Tol. ostendendæ fixit, vindictâ vestrâ anticipare, sed date vin-
 Orig. Basil. dictâ Divinæ suum spatium i. Quod opus Deo propri-
 Amb. &c. um est, vos ei præripere, & quasi præoccupare, non de-
 m Tol. betis k. Vel, 3. hominis irati l, & injuriam inferentis m,
 o D. furentis adversarii n. Ira pro irato, ut aviditas, dolus, sce-
 p V. D. E. lus, pro avaro, doloso, scelesto o: q. d. cedite irato p, aut
 Me. T. declinando ex illius præsentia q; (quod non congruit
 q Amb. & cum cibatione ejus seq r.) aut patienter ferendo ejus inju-
 Ans. in rias t, & permittendo ut graviora inferat, totâque
 Tol. sim. iram ejus in vobis compleri permittendo potius quam
 r Tol. vos vindicando, juxta illud Matt. 5. 39, 40, 41 t. Nè re-
 t E. Tol. pugnetis iræ illius contrâ jurgando vel reperiendo v.
 ex Basil. Sic Livius monet, Date spatium iræ *. Ipsum vincatis
 r Tol. patientiâ y. Confer Eph. 4. 27. Nè date locum Diabolo,
 t E. Tol. i. e. Nè cedite ei, sed resistite pro virili. Affine est quod
 ex Basil. Græci dicunt, ὡς παρὰ δίκην τὸ κατὰ, pro, locum dare &
 r Tol. in se admittere z. ¶ Scriptum est j Deut. 32. 35 a.
 t E. Tol. ¶ Mibi, &c. Ἐμοὶ ἐνδικῶς, &c. j Mibi (vel, Mea, Er.
 ex Basil. V.) est (Euni hic valet, Ad me pertinet b.) ultio, &c. Pi.
 r Tol. Meum est ulcisci e, qui sum Judex d omnium hominum,

ultor injuriarum *, vindex omnium delictorum; q. d. * E.
 Non inulta exunt delicta ejus, licet tu non vindices f. f Tol.
 In Hebræo, לִי נִקְמָה וְשָׁלוֹם, Mibi ultio & retri-
 butio in tempore. Lxx verterunt, ἐν ἡμέρᾳ ἐνδικῶς ἀντα-
 ποδώσω. Domini est punire servos, non conservorum. Sed
 Deus hoc jus in lege veteri in certis casibus etiam singu-
 lis tribuit, ut in vindice sanguinis: at in Evangelio, ubi
 nihil dandum affectibus, poena est aut Dei, aut legis pub-
 licæ, quæ & ipsa affectibus caret g.

10 20. Si esurierit—ciba, &c. Πάσθε, &c. Er.
 II. Ti. &c. Πάσθε frequens apud Lxx pro ἡσυχάζετε,
 טעם, הברה. Habes idem i Cor. 13. 3. ac Sap. 16. 20.
 Sir. 15. 3. Sic & πάλιν ponitur pro שָׁלוֹם, ἡσυχία. Idem:
 Sed πάλιν non significat simpliciter, pascere, sed, perhu-
 maniter atque indulgenter pascere, veluti frustatim &
 minutatim conciso cibo i. Sunt autem hæc verba, & se-
 quentia, desumpta ex Prov. 25. 21, 22. Et ibi quidem
 consilia sunt, in Evangelio præcepta. Tertul. contra
 Scapulam, Ita enim disciplinâ jubemur diligere inimicos
 quoque, & orare pro eis qui nos persequuntur, ut hæc sit
 perfecta & propria bonitas nostra, non communis. Amicos
 enim diligere omnium est; inimicos autem, solum Chri-
 stianorum. Duobus notissimis exemplis omnia benefici-
 orum genera indicantur, ut Matt. 25. 25 k. Sub cibo &
 potu cætera necessaria subintelliguntur l. Auget senten-
 tiam; non solum vindicta non est sumenda, nec tantum
 locus iræ dandus est, sed, quod perfectius est, inimicis in
 necessitate positis, quando opportunitas est se vindicandi,
 subveniendo est: quia negare tale subsidium, vindi-
 ctâ quædam est m. ¶ Hoc enim faciens (vel, si fe-
 ceris, Be. Pi.) carbones ignis (vel, ignitos, Pi. canden-
 tes, Ca. ardentes, Er. V.) congeres (vel, coacervabis, Er.
 P. Be. &c.) super (vel, in, P. Be. &c.) caput ejus j Ex-
 ponitur hoc, vel, i. in bonum n: q. d. carbones non iræ o,
 vel rixarum p, sed contritionis & poenitentia q, amoris
 & charitatis r, quibus accendetur cor ejus ad te reda-
 mandum t, & ex inimico fiet tibi amicus t: animus ejus
 benignitate tuâ non aliter frangetur, sive emollietur, quam
 si collecto igne corpus aliquod durum liquefaciemus v:
 40 eum, velut carbonibus, ures, quia maximè eum pudebit x
 malitiæ suæ y, & cavebit nè deinceps te lædat z: bene-
 ficiis tuis obrutus resipiscet a. Solet per ignem amor sig-
 nificari b. Vel, 2. in malum c. Per prunas intelligit iram
 Dei ejusque poenas d. Consequens pro antecedente, Ob-
 noxium illum reddes condemnationi *, & graviore vin-
 dictâ in judicio Dei f, nisi resipiscat g. Apparet ex Pro-
 verbiorum loco de poena Divina agi, quæ per ignis si-
 militudinem passim exprimi solet. Sensus est, Si alter
 illâ tantâ tuâ patientiâ & beneficiâ ad meliorem men-
 tem revocari non potest, gravis ei impendit poena. Di-
 50 cimus facere, cui rei occasionem præbemus, ut Luc. 16. 9.
 Tertul. lib. De patientia, Plus improbum illum cedis su-
 stinendo. Ab eo enim vapulabit cujus gratiâ sustines h.
 Huic sensui favet; 1. quod præcedit de vindictâ Deo
 relinquenda. 2. Ipsa phrasîs; nam carbonis ignis nuf-
 quam poenitentiam aut charitatem, at Psal. 18. & 134.
 poenas peccatoribus à Deo irrogandas, significant. Et to-
 ta hæc phrasîs in significationem vindictæ ponitur lib. 4.
 Efd. cap. ult. Qui, licet Apocryphus sit, tamen ad in-
 telligendam phrasin aliquam Scripturæ utilis esse potest.
 3. Quod non alienum est à Scriptura, ut iusti adversus
 60 impios & persequentores suos expetant & exspectent vin-
 dictam à Deo. Vide Luc. 18. 7. 2 Tim. 4. 14. Apoc. 6.
 10 i. Obj. Sed hoc spectare repugnat charitati k, & præ-
 cepto Christi de orando pro persequentibus nos l, & de in-
 imico diligendo, cum hoc sit eum odio gravissimo per-
 sequi, eique malefacere m. Et cur fidelium mentibus hoc
 objiceret, quasi grata illis esset tanta Dei in fratres ul-
 tio n? Resp. Sancti, quorum ordinata est charitas, u-
 trumque faciunt, & orant Deum pro conversione impi-
 orum, & vindicari eorum peccata deliderant, nisi poeni-
 tentiam agant o. Sæpe etiam contingit, ut poenâ sine
 peccato latemur; sed id fit per accidens, quia in poena
 elucet vindicis nostri amor erga nos. Sic hominum mo-
 ror in nostro casu dolorem levat, quia amoris indicium
 est, &c P. Sensus autem hujus loci non est, eo fine bene-
 faciendum inimico, ut cumuletur ei vindicta apud De-
 um; sed, simpliciter esse benefaciendum illi quamvis in-
 imico, nec tamen eum nostro beneficio evasurum ultio-
 nem,

nem, sed gravius puniendum, quod nec beneficiis affectus ab odio destitit. Hæc enim dicuntur ad consolandum & animandum fideles sub cruce. &c. 9. Hoc tantum vult Apostolus. Deum esse qui nostri curam gerat, nihil esse quod nos finis de persequendis nostris injuriis solliciti; simul etiam soliditatem hominum notare, qui vindictæ cupiditate faciunt ut nè assequantur quod maximè voluerunt.

21. Noli, &c. *Μὴ νικῶν τὸν κακόν*] Nè vincitor à malo, Be. Pi. &c. vel, ab eo quod malum est, P. i.e. à malitia inimici tui, ut te ipsum ulcisci velis, aut ut ad vindictam ruas, aut vindictam de eo expetas, aut eum non ci- bes, & per hoc fias illi similis, hoc est, malus; atque adeo tibi ipse plus noceas quàm inimicus tuus, dum ille malum poenæ tibi infert, tu malum culpæ. Sensus, q.d. Nè prohibearis injuriâ quominus in aliquem sis liberalis & beneficus. Vincitur à malo, qui provocatus injuriâ non temperat animo, sed adducitur ad retaliandam injuriam. Vincitur à malo, i.e. ab actione mala, qui malos imitatur. Solon Syracusarum Princeps, apud Herod. 7. Spartæ Legato respondit cordatè, se ipsum convitiantem nolle imitari, &c. [Verba vide in G.] ¶ Sed, &c. *Ἄλλα νικῶ, &c.*] Sed vince bono malum, Be. Pi. vel, bonitate malitiam, P. i.e. malefacta beneficiis supera, ut inimicus respiciens fiat amicus: tuâ beneficentiâ vince illius malitiam. Vincitur malum ferendo, contra quàm in Græcorum Romanorumque publicis certaminibus. Seneca De beneficiis, 7. 30. Ut corporum, ita animorum, molliter vitia tractanda sunt: sæpe quod explicavit mora, pertinaciâ trahentis abruptum est. Et cap. seq. Vincit malos pertinax bonitas: nec quisquam tam dari infestique adversus diligenda animi est, ut etiam vi trahens bonos non amet. Est totum hoc [Pauli] caput Isocraticum: adeo densa habet *ἰσοκράτης* & *ἀντιστά*. Nè putes te vinci, quando inimico benefacis, sed potiùs victoriam reportas de malitia ejus. Qui se vindicat, vincitur potiùs à malo inimici, & à passione animi sui, &c. Favere hoc videtur iis qui v. præced. in bonum acceperunt; q. d. Nè tantum valeat inimici tui malignitas, ut te vindices, &c. Potest tamen hoc necti cum altera interpretatione v. præced. in malum, si dicamus Apostolum hinc non explicare quid sit, *carbones ignis congerere*, &c. sed ad partem priorem respicere, *Si esurierit*, &c. & ad illud, *Non vosmet ulciscentes*. Est enim hæc velut epilogus & conclusio præcedentis exhortationis de non ulciscendis injuriis.

CAP. XIII.

Hæc de præceptis Ethicis, sive quæ vitam componunt: sequuntur Politica, quæ hinc duo sunt, Subditorum erga Principes obedientia, & mutua inter inferiores iustitia. Absoluto usu legis Ritualis & ad Mores pertinentis, venit ad illam partem quæ ad Imperium publicum societatemque Civilem pertinet: ostenditque in hac parte Mosis leges non aboleri à Christianis, ut qui, in Judæa si viverent, illis Legibus parendum haberent; sed æquari cum aliarum gentium legibus Deo non repugnantibus. Nec obstat quod Mosis Lex à Deo esset lata, cum & quæ extra Judæam sint imperia eorumque autoritas à Deo haberent originem. Simul præcedit difficultatem multorum in Judæa, qui ideo quod dictum sit Deut. 17. 15. Regem legendum à fratribus, i.e. popularibus, inferebant externis nullam deberi obedientiam; tacitè innuens, illam legem valuisse cum sui juris esset populus Hebraicus; postquam verò Dei judicio sub Romanorum imperium devenerat, illis quoque non minùs quàm Regi Judæo aut Judæorum Synedrio parendum, sicut Nabuchodonosori pareri præcepit Jeremias, sicut Prophetæ Chaldæis & Persis paruerunt. Erat autem hæc admonitio eò magis necessaria quod suprà à Lege Mosis liberos dixerat Christianos; unde incautus aliquis inferre potuerat, neque Legem Mosis Politicam Hebræis, neque alias leges Civiles Christianis, ullam injicere parendi necessitatem: quod contra se habere ostendit ex imperiorum origine & usu. Inculcat hoc Paulus, hinc & alibi passim, tum occasione calumniæ, quæ Christianis

tunc temporis inurebatur, ipsisque Apostolis, qui plerumque Galilæi erant, quasi seclatores essent Judæi Galilæi, & regna everterent, atque à Principum obedientia se subtraherent; quæ causa persecutionum, &c. tum nè fideles religionis privilegio sese exemptos ab obedientia Principum putarent, de quo vide 1 Pet. c. 2. v. 13. tum potissimum ob Judæos credentes: Judæi enim semper ad rebellionem proclives erant, eo prætextu quod essent populus Dei liber, &c. Quare idem præceptum repetitur in Epistolis Petri & Jacobi, qui ad Judæos scripserunt; & Pauli ad Titum, ubi Judæorum inobedientiam notaverat.

1. Omnis anima] i.e. Omnis homo, unusquisque, etiam Apostoli, Prophetæ & Episcopi. Nam & Prophetæ & Summi Sacerdotes Veteris Fœderis sub Regum ac Synedrii potestate fuerant. Dicit, anima, ut hanc subjectionem debere esse ex animo, non exteriori solam, aut simulatam, indicaret. ¶ Potestatibus, *Ἐξουσίαις* *καὶ ἀρχαῖς* *καὶ ἀποστολαῖς*] Potestatibus (Sic vocat non Angelos, ut Eph. 1. 21. & 1 Pet. 3. 22. sed Magistratus civiles, sive seculares, ut omnes veteres intelligunt, quod & contextus sermonis, & gladii ac tributorum mentio satis indicant. Idem tamen de potestate Ecclesiastica statuendum est. *Ἐξουσία* respondet Hebræo, *ממשלה*, & Chaldæo, *ܡܠܟܐ*, per quæ significatur imperium. Potestates, sive ordinem, hinc discernit à personis, in quibus sæpe sunt vitia, &c. Sed quod hinc *Ἐξουσία* idem v. 3. *οἱ ἀρχαῖς*, ut ostendit particula *καὶ*. Nec potestas à personis abstracta ea præstare potest quæ *Ἐξουσία* tribuuntur, ut, commendare, terrorem incutere, vindicare & punire, v. 3, 4. Personæ quoque sunt qui *Ἐξουσία* & *ἀρχαὶ* dicuntur, Luc. 12. 11. Rom. 8. 33. Eph. 3. 10. & *καὶ ἀποστολαὶ*, 2 Pet. 2. 10. & Latinis Potestas, ut Juvenal. Sat. 10. An Fidenorum Gabiorumque esse Potestas? & Magistratus, quæ vox propriè officium denotat. Imperium, inquit Ulpianus, est vel merum, vel mixtum. Merum est, habere gladii potestatem, &c. quod antonomastice Potestas appellatur. Tropus hic est, *Ἐξουσία* pro iis qui dignitatem habent: quo [tropo] non temere utitur, ut sciamus, subjectionem ipsis dignitatibus habendam, etiam si indigni sint qui eò sunt electi. ¶ Supereminetibus (vel, præcellentibus, Er. V. sic Tol. Hæc voce designat, vel, i. potestates omnes, ut 1 Tim. 2. 2. Pro Regibus, & omnibus *καὶ ἀρχαῖς*, &c. vel, 2. summum Magistratum, ut apparet ex usu vocis 1 Pet. 2. 13. sive Regi, *ὡς ἀρχαῖς* & Sapient. 6. 5. & in Simplic. ad Epiet. Cause inquit prima, *καὶ ἀρχαῖς*, & suprema. Confer Gen. 49. 3. ubi *Jus primogeniture*, quo Rex futurus esset, vocatur excellentia principatus & potestatis, i.e. excellens principatus & potestas: quod idem cum *καὶ ἀρχαῖς* *Ἐξουσία*, h. l. i. Intel- ligit hinc Principes Regesque & quocunque alio nomine sunt. Tutores statûs publici, ut Seneca loquitur De Clementia, l. 4. quorum constitutâ potestate simul constituta potestas est eorum qui sub illis regunt populos, nimirum pro mandata ipsis parte, ut explicatur 1 Pet. 2. 13, 14. Hæc voce causa significatur subjectionis erga Magistratus, qui nimirum in superiore gradu sunt collocati. ¶ Subjecta (vel, subordinata, Pi.) esto, Pagnin. Be. Pi. Non dicit, obediat, honorem exhibeat, &c. Hæ partes quidem sunt, sed totum est subiectio: id est, pareat in omnibus quæ contra Deum non sunt. Est enim Niphthal pro Hithpaal; quod in verbo *ταπεινωθῶ* & indè compositis, frequentissimum esse alibi ostendimus. Si Dei præcepta servantibus ob hoc ipsum malum inferatur, non resistent, sed patienter id sustineant. ¶ Non est enim potestas (i.e. Principatus seu Magistratus, nè infidelium quidem & idololatrarum P.) nisi à Deo] i.e. A Divina ordinatione & dispositione, ut scelera coerceantur, iustitia colatur, &c. à Deo, ut à primo principio & causa, & Autore, non quidem per se, sed mediatè, per homines, quibus instinctum hunc indidit Deus ut sibi præfiant à quibus regantur: non à Diabolo, vel à sola humana voluntate, vel à seipsis; sed à Deo, cujus reverentiâ necesse est eis subijci. Obj. At Hof. 8. 4. dicit, Regem sibi fecerunt, & non ex me. Resp. Non ex me, nempe quoad modum & circumstantias facti, alioqui res ipsa erat à Deo, 1 Reg. 11. 31, 35, 37. & 1 Reg. 12. 15, 24. Distinguendum est inter potestatem ipsam, & modum

* E. ex
Thom.
sim. Tol.

|| Tol.

* G.

* T. sim.
Tol.

† Sch.

|| Sch. ad
Joh. 10. 12.

* E.

* Tol. sic
T. Me.

* Tol.

* T. sim. E.

* T.

* Er. sim.
E.

* E.

* Be.

* Par.

* Par. sic
Tol.

* Par.

* Tol.

* Idem.

* G. sic
Ham.

* G.

* Be.

* Par.

* Tol.

* Pi. sic F.

* E.

modum adipiscendi potestatem, & usum potestatis, &c. *
Ipsa potestas à Deo est, assumptio vero hominis in po-
testatem, & usus potestatis, si bene & legitimis viis fiant,
à Deo quoque sunt; si male, & mediis illicitis, ab ipso
sunt homine; & à Diabolo || Imperia omnia post vocati-
onem Gentium Deus regit ac mutat, non communi tan-
tùm illà providentiâ per quam multa relinquit naturali
ordine, sed sapientiâ, attemperatâ subditorum utilitati-
bus, aut, si ita meruerint, poenis. Fecit hoc & olim De-
us aliquoties, Psal. 75. 6, 7. Prov. 28. 2. Dan. 2. 21, 37.
At Christus hoc universaliter à Christianis credi, & pro-
certo haberi, voluit, Joh. 19. 11. Quem sequens hoc lo-
co Paulus nullum ait imperium nunc contingere nisi Deo
autoritatem ei suam dante, sicut Rex dat Præsidibus:
quod ut rectius intelligatur, addit, *omnia imperia quæ
sunt*, i. e. quamdiu manent ac durant, à Deo constitui, i. e.
autoritatem suam accipere, non minus quàm si Reges illi
per Prophetas uncti essent, ut quidam Syriæ Reges. In
Clem. Constit. habemus, *Τὸν βασιλέα ποβυδίσαν, εἰδὼς ὅτι
τὸ Κρῖν ἐστὶν ἡ χερσολογία*. Iren. 5. 24. *Cujus enim jussu
homines nascuntur, hujus jussu & Reges constituuntur, apti
illis qui illis temporibus ab ipsis regnantur*. Tertul. in Apo-
loget. *Nos judicium Dei suspicimus in Imperatoribus, qui
gentibus illos præfecit*. Idem ad Scapulam, *Christianus
nullius hostis est, nedum Imperatoris, quem sciens à Deo
suo constitui, necesse est ut & ipsum diligat & revereatur &
honoret & saluum velit*. ¶ *Quæ, &c.* Ai. ὅτι ἐστὶν ἐξ-
ουσία καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς ἀρχαίους. ¶ *Et quæ sunt* (seu in orbe
existunt, etiam Gentiles; quæ sunt *ἐστὶν*, seu legitimæ
ac veræ: ut distinguantur à Potestate Latronum, Præ-
donum, &c. quas Sophocles vocat ἀρχὴς καὶ ἐκ τῆς τῆς. Pla-
to De leg. ἐστὶν ἀρχή, verus & legitimus principatus. Ari-
stoph. Pluto, ἐστὶν αἰτία, vera causa. Idem Vespis, ἐστὶν
ἐστὶν, veram servitutem. Idem Ranis, ἐκ τῆς λόγῳ, sermo-
nem non verum. Idem Nub. Θεοὶ ἐστὶν καὶ ἐν ὁμοίᾳ; Non
putabas deas veras esse? Demosth. ad Epist. Philippi,
Conspiciens αἰτίας καὶ ἐκ τῆς, causas non veras, sive frivolas. Sic
Joh. 10. 12. ἐκ τῆς ποιῶν, qui non est verus, ποιῶν, pastor ||
potestates (i. e. quicunque sunt homines potestate prædi-
ti) sunt à Deo ordinate, Be. Pi. id est, destinata, sive
decreta, & constituta, per præceptum scilicet: vel,
ordine distributa, P. sic T. vel, instituta, E. T. missa à
Deo, ut dicitur 1 Pet. 2. 14. tanquam vicarii ejus, qui-
bus omnes obedire debent, nisi velint ipsi Deo, eorum
Auctori, rebelles esse. Repetit hic quod jam dixerat, ibi
autem abstractè de Potestate loquitur, hic concretè, de
Principibus, nè quis excusaret se & diceret, se potesta-
tem quidem ipsam venerari, sed eam fungentes malos esse,
proindeque indignos quibus obediatur. Affirmat ergo
ipsos Principes à Deo cum potestate institutos esse P. Al.
In præced. membro, potestatem, hic potestatis distribu-
tionem & ἐκ τῆς, à Deo esse testatur, ut infimis etiam
ordinibus parendum esse sciamus. De legitimis autem
potestatibus hic loquitur q. Al. Explicat, quomodo di-
xerit, omnes potestates à Deo esse, non certè, ut pestes,
morbos, bella, ad castiganda hominum peccata; sed
ut salutarem ordinem, qui Dei vices in personam susti-
nent, &c. Vox, *ordinate*, non tantum significat Divi-
nam providentiam, nec dispositionem & ordinem; sed
præterea præceptum & firmitatem, alioqui non rectè
concluderet, ei non resistendum.

2. Itaque (Concludit ex præc. Quia potestates sunt
à Deo, & ab ipso ordinate) qui resistit, &c. O ἀν-
τιτάσσας, &c. ¶ *Quisque obstitit*, &c. Be. vel, se oppo-
nit, &c. P. Pi. G. Ham. per vim scilicet, sicut Deus im-
piis se opponit, Prov. 3. 34. Jac. 4. 6. 1 Pet. 5. 5. Syrus
hic posuit, *qui contra insurgit*, non male. Respicit enim
Apostolus factum Judæ Gaulonitæ & sectatorum ejus,
quorum exempla brevi contra expressum Christi inter-
dictum secuturi erant Judæorum multi non minus infe-
liciter quàm in Romano Imperio Galba, Otho, Vitellius.
Et nota edictum hic dici, *Ne quis Regibus vim opponat*.
Ἀντιτάσσας passivum sono, sensu reciproco. Est
verbum militare, quo summa vis declaratur militum ex
adverso depugnantium; propriè est, *contraordinatus*:
rebelles enim contra ordinem Divinum se quasi ordinant,
& bellum cum Deo suscipiunt. ¶ *Qui resistit*, i. e. se sub-
dere renuit, qui recusat obedire legi sive edicto quod
à potestate procedit, modò lex justa sit, nec contraria

mandatis Dei: tunc enim *obediendum Deo potius quàm
hominibus*, Act. 5. 29. Confer Matt. 22. 21. quia po-
testas ipsa est à Deo. Ut si aliud jubet Proconsul, aliud
Imperator, obediendum est Imperatori, nec id est pote-
statem contemnere; sic si aliud Imperator, aliud Deus,
jubeat, hoc faciendum est, non illud. ¶ *Dei, &c.* h. Tol.
Τὴν τὴν ἐξουσίαν ἀντὶ τῆς ἐξουσίας] *Dei ordinationi* (vel, insti-
tutioni, Ca. vel, mandato, Sy. sic Æth. vel, adversus con-
stitutionem, Tre. Διαταγήν hic est quod Esd. 7. 10. Heb.
11. 23. διαταγήν & διατάξαι, Psal. 119. 9. quomodo &
Romani Imperatores constitutiones suas Græcè appella-
bant. ¶ *resistit*, Er. P. Mo. &c. vel, obstitit, Be. insur-
git, Tre. Sicut miles qui locum sibi à Duce destinatum
non tenet, Duci resistit, ipsiusque ordinationi adversa-
tur. Qui potestatibus obedientiam negat, peccat quoque
in Deum ejusque præceptum. ¶ *Ipsi sibi, &c.* E.
αὐτοῖς καὶ ἑαυτοῖς] *Ipsi sibi damnationem*, sive condem-
nationem, (vel, penam, Pi. Sic Matth. 23. 14. Solent
enim verba de rebus bonis ad malas transferri, ut 1 Cor.
11. 24. Judicium pro poena, per Meton. sic καὶ ἐν τῷ
puniri, 1 Cor. 11. 31, 32. Vel, *judicium*, Er.) ferent, P.
vel, accipient, Val. Er. V. vel, auferent, Be. Pi. Non mi-
nus quàm apud Judæos qui Synedrio se opponebant,
Deut. 17. 12. aut Regi, 1 Reg. 2. 43. aut parenti, Deut.
21. 18. Qui id facit, dicitur *סורר ומורד*, ἀπειθεὶς καὶ
ἐξεστρατός, quod idem valet quantum ἀνὶ τοῦ νόμου. Kρίμα
hic poenam designat, vel, 1. à Magistratu; qui gladio
contumaces coercere debet ac potest. Cui sensui favent
verba sequentia. Vel, 2. à Deo. si cesset Magistratus,
ut patet in historiis Core, Dathan, Absalom, &c. dam-
nationem à Deo æternam. Kρίμα usurpatur de judicio;
vel, 1. humano, ut Luc. 23. 40. 1 Cor. 6. 7: vel, 2. Di-
vino & æterno, ut Luc. 20. 47, Act. 24. 25. Rom. 2. 2.
Heb. 6. 2. 2 Pet. 2. 3. Sic & 1 Cor. 11. 29. & 1 Pet. 4.
17. [De quibus plura vide in Ham.]

3. Nam principes (ut tales, i. e. in quantum Princi-
pes sunt, & ab ordine suæ potestatis à Deo acceptæ non
recedunt) non sunt timori, &c. οὐκ εἰσι φόβῳ, &c. ¶
Non sunt terrori (i. e. formidandi: i. e. non ad hoc
constituti sunt, ut timorem incutiant) bonis (vel, pro
bonis, P.) operibus, sed malis, Be. Pi. i. e. iis qui bona
opera perpetrant, sed mala: non deterrent homines à
bene agendo, &c. non intentant supplicia bonis, sed
malis. Hoc vult, Ordinem à Deo constitutum in Rep.
æquo animo esse ferendum, etsi Principes ab eo aberrant
interdum. Permissa enim semel licentiâ insurgendi in
Tyrannos, nulla Respub. tuta esse potest. Post argumen-
tum ab origine, alterum addit ab usu, cujus causâ con-
stituta sunt imperia, nempe ut improbitate repressâ tuti-
us vivant boni. Hoc autem plenissimè præstant boni Re-
ges, mali quoque aliquatenus, vel sui causâ. Et quan-
quam interdum aliquid vitii intervenit, nunquam tamen
non satius est esse Principes quàm non esse. Nam ut r. Et
Tacitus, *Vitia erunt donec homines, sed neque hæc conti-
nua, & meliorum interventu pensantur. Et quomodo ste-
rilitas aut imbres & cetera nature mala, ita luxus vel
avaritia dominantium toleranda. Vide quæ de hac re fuisse
differuimus*, De J. B. & P. 1. 3. 4. unde & ea quæ apud
Paulum sequuntur explica. Agrippa in oratione ad Ju-
dæos, quæ est apud Josephum, Belli Jud. 2. 28. ait, *nullos
à Romanis Magistratibus missos ut bonis noceant*. Cicero
2 De legibus, *Leges improbos supplicio afficiunt, & defen-
dunt ac timentur bonos*. In MS. legitur, ἐκ τῆς φόβῳ τοῦ
ἀγαθοῦ ἐγγὺς, ἀλλὰ τοῦ κακοῦ. Rectè, dum nōris μὴ λυσιτελεῖν
esse effecti pro causa: nam opus ponitur pro operante. * G.
¶ *Vis* (i. e. cupis. Ἀνακρίνωσις, quæ quasi deliberamus
cum auditore) autem non timere potestatem? i. e. Eos
qui potestatem habent, nempe timore supplicii. Osten-
dit idem se significare cum dicit *ἐξουσίαν*, & cum dicit
ἀρχήν. ¶ *Bonum fac* Justitiam cole, & legibus
obtempera. ¶ *Et habebis laudem* (malorum scilicet
comparatione: vel, laude dignum te exhibebis: ac-
cusatus in judicio absolvēris, quæ magna pars est lau-
dis; quin & præmia feres obedientiæ.) ex (vel, ab, Be.
Pi.) ipsa] Scilicet potestate. Dicent, *Bonus vir Caius
Seius, tantum quod Christianus*, ut est apud Textul. Cum
hæc scriberet Paulus, non sciebat Romæ in Christi-
anos. Etiam Judæi Romæ redierant. Philo hunc sensum
sic exprimit, lib. De judice, *Τῆς αἰτίας ἀπὸ τῆς ἀδικίας, ὅς ἐστι
δυνατός*

* Pi. Tol.
* Pi.

* Tol.

* G.

* Tol.

* G.

* Pi.

* G.

* Par. sic
T. Vor. E.

ex Chryl.
Haim. &
Thom.

Tol. Pi. V.
* Par. sim.
Tol.

* E. sic Pi.
* Tol. sic
E. ex

Chryl. &c.
T. Par.

Ham.
† Par.

* E. ex
Aug. &
Caj. Tol.

ex An-
selm. Ham.

* Ham.
* E.

* Er. sic
Camer.

* Tol.
* V. Pi.

sim. Er.
Zeg. Tol.

&c.
* Tol. sic
Er.

* Me.
* Cam.

δραστήριος πῦρ, βέλους δὲ, (Injustis poena proponitur, justis vero honor & premium.)

4. *Dei enim est minister* (Dei personam tanquam Legatus sustinet P, & qualis est Dominus, talis est Minister. Deus autem non punit bonos, sed laudat, &c. q.) *in bonum tibi* Vel, *tuum*, Er. i. e. vel, ut beneficias, & à malo retraharis: vel, ut justè & tranquille vivas, imò laudem & præmia consequaris: ut te defendat contra injurias maleficorum. In bonum, 1. naturale, ut vitam tuam defendat: 2. morale, ut te à vitiis retrahat: 3. civile, ut societatem & honestatem publicam tueatur: 4. spirituale, ut tutetur cultum Dei, &c. Idem vult [hic Paulus] quod Seneca Epist. 73. *Errare mihi videntur qui putant Philosophia fideliter deditos contumaces esse ac refractarios & contemptores Magistratum ac Regum, eorumque per quos publica administrantur. E contrario enim nulli adversus eos gratiores sunt; nec immerito: nullis enim plus præstant quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi quibus ad propositum bene vivendi aditum confert securitas publica, necesse est ut autorem hujus boni ut parentem colant.* Ac sicut hæc in re Magistratus multum sapientibus profunt, ita & sapientes, præcipue Christiani, plurimum Magistratibus. Nam multos corrigendo, & meliores reddendo etiam quam leges humanæ præcipiunt, detrahunt illis magnam severitatis materiam, efficiuntque ut placidiùs imperent. Tractat hoc pulchrè Apolog. 2. Justinus & Chrysost. aliquoties. ¶ *Si malum feceris*. Contra leges societatis civilis. ¶ *Ti-me*. Si non aliud, formido poenæ te absterreat. Loquitur enim homini cuiusvis. ¶ *Non, &c.* Οὐ γὰρ εὐν, &c.] *Non enim temere* (Spectat hoc principium & modum agendi: h. e. non absque auctore, & ratione, ut eo utatur promiscuè erga quosvis. Vel, *frustra*, Be. Pi. Par. Vor. ut referatur ad finem, & ad propositum, de quo eum loqui ostendunt verba sequentia: q. d. non absque causa, sed certo fine; quem mox exprimit: & εὐν est λόγος, pro, gravi de causa. εὐν pro μέρω i.) *gladium* (sub gladio comprehendit & cætera puniendi instrumenta, carceres, ignes, patibula, &c. Gladius materialis signum est potestatis occidendi, &c. quæ est in Principe.) *gestat*, P. &c. sed ut eo utatur, ut malos puniat. Sub hoc fine intelligitur simul oppositus, ut eo bonos defendat. In Thalmudicis frequens illud est de Rege Hebræo, *Rex qui portat gladium*. Id rectè aptat ad Reges omnes: par enim nunc omnium jus. Et Romani Imperatores pugionem gerebant, quod *jus vite necisque civium* interpretatur Tacitus, Hist. 3. Licet illis interficere quod aliis non licet. Iren. 5. 24. *Et propter hoc & ipsi Magistratus indumentum justitie leges habentes, quæcunque justè & legitime fecerint, de his non interrogabuntur, neque poenas dabunt P.* ¶ *Vindex, &c.* Εὐν μὲν εἰς δέσπην, &c.] *Utor* (vel, *Vindex*, Be. Mo. &c.) *ad iram*, Er. P. Pi. &c. i. e. in poenam; μετανομήσας ad supplicium sumendum. Vel, *ira*, Di. ex Sy. quasi εἰς vim Genitivi habeat, ut 7 Heb. ut, מוֹמֵר לְרוּחַ. Magistratus sanè ultor est iræ Divinæ, dum ulciscendo scelera exsequitur iram Dei. Arabs, *in ira*, εἰς προῶν, ut sæpe i. *Iram* pro poena ponit Philo. [Vide G.]
5. *Ideoque, &c.* Διὰ τὸ ἀνάγκη ἀποδοῦναι] *Quapropter necesse est* (vel, oportet, V. Tol. vel, necessitate, Vulg. tum Divinæ tum humanæ legis, necessitate præcepti, ob ordinationem Divinam quæ Principem constituit, quia Princeps minister Dei est: non est hoc liberum aut indifferens P.) *subjici*, Be. Pi. &c. i. e. obedire Magistratui, ejusque legibus & edictis, scil. usque ad aras, non autem impia præcipienti, ubi tamen vis ei non est intendenda. Sophocles, *Ἀρχὸντες εἰσὶν ὧν ὑπακούειν πῶν*; ¶ *Non solum propter iram* i. e. Metu poenæ, quam leges minantur: ut eam evitemus. Vel, ob iram Dei. ¶ *Sed etiam propter conscientiam* Vel, 1. beneficiorum quæ à Principibus pacem tuentibus proveniunt. Vel, 2. aliorum, nè illos tuo exemplo in inobedientiam inducas; vel, eorum qui nondum credunt, nè si viderint nos Magistratui non obedire, dicant Christianismum tantum valere ad seditiones excitandas. Non placet: nihil enim hic Paulus de scandalo agit. Vel, 3. propriam, conscientiam culpæ sive offensionis Dei, ut conscientiam bonam & tranquillam tueamur; nè hæc rea fiat coram Deo; rea scil. violatæ

legis, & læsæ Majestatis, etiam Divinæ; nè Deo ejusque ordinationi resistamus; vel, quia animus noster lege naturali ac Divina informatus hoc nobis dicat, Principibus obediendum esse tanquam Dei ministris ac vicariis, ac proinde nos in Deum peccare, si eis non pareamus; vel, metu poenæ, nè Deum offendas, qui Magistratum tibi præfecit; vel, quia Christus id præcepit, Matth. 22. 21. Ex hoc loco constat, leges humanas à Principibus legitime latas obligare subditos non solum in foro exteriori, sed etiam in foro conscientiae, & Dei; nec solum obligare ad poenam, sed etiam ad culpam. Probatur, quia violatio legum civilium & lædit conscientiam, & culpam inducit, quæ duo supponunt obligationem conscientiae P. [Qui plura velit de hac questione videat Per. & Par.]

6. *Idem, &c.* Διὰ τὸ πρὸς τὸν φόβον τελεῖν] *Propter hoc enim* (scilicet quod præcessit q; propter alienam conscientiam; quia legati Dei sunt; propter iram & conscientiam: non tantum metu commissi, sed etiam quia Christus ita voluit, Matth. 22. 21 v.) *etiam tributa* (vel, *vectigalia*, Er. P. Ti. *argentum capitationis Tre. ex Sy.* Intelligit omnis generis pensiones & onera publica quæ imponuntur: quæ mox distinguit in φόρον & τέλῃ. φόρος est tributum extraordinarium, τέλῃ vectigal ordinarium. φόρος à φορέω, quia fertur, sive infertur, à subditis in fiscum publicum. solvitis, Be. Pi. Il. Mo. Er. P. &c. vel, *penditis*, Ca. Causa hæc est, cur ob conscientiam subdi oportet, &c. sumpta à signo, quod est pensio tributorum, quæ est professio tum potestatis illorum, tum vestræ subjectionis. Tributorum meminit, quia horum solutione Christianos se eximere fictum erat, ut constat ex Justin. Apol. 2. d. [Vide ipsius & Tatiani verba in G.] Non dicit, *exigunt* illi, sed vos *solvitis*, docens, semper justè solvi tributa à subditis, licet aliquando injustè exigantur à Magistratu. Tertul. Apolog. *Cætera vectigalia gratias Christianis agent ex fide pendentibus qui alieno fraudando abstinentur*. ¶ *Ministri, &c.* Δεσφύροι, &c.] Quod bis dixerat διακόνοι, nunc dicit δεσφύροι. Ità ἱερεὺς Hebræum modò δεσφύρος vertitur, modò δίδων. ¶ *In, &c.* Εἰς αὐτὸ τὸ πρὸς προσκαρτερεῖν] *In hoc ipso, sive ipsum*, (scilicet ministerium, sive in hanc eutam, pro vobis & vestris commodis, ut ministrent Deo modis dictis. Relativum αὐτὸ non pertinet tantum ad proximum, quasi in hoc tantum intenti esse debeant, ut tributa accipiant; sed ad omnia superiora officia, ut sint terrori malis, laudi bonis, &c. Illa verò absq; tributorum pensione præstare non possunt, ut Dei jure, & loco, malos puniant ad innocentium tutelam; ut à malo deterreant, & ad bonum provocent sibi subjectos. Vel, *huic eidem negotio*, Ar. sim. *Æth. super hujusmodi rebus, Sy.) laborantes*, Be. vel, *assidui*, Ca. G. *incumbentes*, Er. Il. P. Pi. &c. hoc est, operam dantes & adnitentes: *constituti*, Sy. *instantes*, Ar. *fortiter incumbentes*, Mo. *perdurantes*, *invigilantes*, *desudantes*, Par. Significat continuam, diligentem, & intensam curam Principum, &c. molestias, sudores, & difficultates, quibus munus illud refertum est, ut justè sanè tributa illis, quasi debita merces, dependantur. Qui homini serviunt, mercede opus habent: illi Deo serviunt in re magnâ utilique, etiam Ecclesiæ q.

7. *Reddite ergo omnibus* (vel, i. omnibus proximis: tam Principibus, quam aliis quibuscunque, etiam privatis. Transit enim ad generalem doctrinam, &c. Vel potius, 2. omnibus potestatibus, summis, mediis, imis, civilibus, æconomicis, Ecclesiasticis, non Regibus tantum, sed & Præsidibus, Procuratoribus, Publicanis, Ministris Regum v.) *debita*; ita Mo. *Τὰς δέσφαιας*] *Quod debetis*, Il. P. Ca. Be. Pi. &c. Debita cujuscunque generis: τὰ δέσφαια, ut Matth. 18. 32. In Glossario, *ὀφείλει, debitum*. Quod æquum est, Æth. ¶ *Cui, &c.* Τῷ τὸ φόρον, τὸ φόρον τῷ τὸ τέλῃ, τὸ τέλῃ] *Cui* (scilicet debetis. Τῷ, id est, ᾧ, supple ὀφείλει), ex priore. Sicut Poetæ, ita & Apostoli, sæpe articulos commutant. Itaque sicut hic articulus præpositivus vice articuli subjunctivi, ita subjunctivus vice præpositivi, infra 14. 2. 5 a.) Sed τῷ pro ᾧ est Ionibus peculiare. Τῷ, subaudi ὀφείλει. Syntaxis est qualis, πρὸς δὲ μὴ πρὸς, conceditur mihi hoc d. Sic in Epigram. dicitur, ὀφείλει τῷ τῷ τῷ, cui debentur imagines. tributum, tributum, cui

- Tol.
E.
Pi.
G.
Per. disp. 2. fm. E. Par. dub. 7. Per. Par. dub.
Par.
V.
Ham.
Par.
G.
Par.
Vor.
Par. sim.
Pi.
Tol.
T.
T. E. Me.
Tol.
Par.
G. fic
Par.
E.
Pi.
Par.
G. fic
Me.
G. sim.
Me. T. V.
Pi.
Tol.
Er.
Tol.
Par. sim.
Pe.
G.
Par.
E.
G.
E. Me.
Be. &c.
C.
Fe.
Pi.
Pi.
Cui

cui vēdīgāl, vēdīgāl, Be. Pi. φέρει & τέλει sic differunt quomodo Latinis *tributa* & *vedīgalia*. *Vedīgalia* pro mercibus dantur, *tributa* pro solo aut capite ^f. Quidam φέρει vocant εἰσφορὰς ^g, id est, *collationes* ^h, ut & Justin. Apol. 2. Sed satis diximus de his vocibus ad 1 Mac. 10. 33. φέρει & εἰσφορὰς distinguit & Josephus, Bel. Jud. 2. 1. φέρει respondet Hebræo דָּן ⁱ. φέρει dicitur capitatio, id est, tributum quod in capita civium, aut viritum, id est, pro censûs ratione, imponitur; τέλει, quicquid alio nomine persolvitur, ut Decimæ, Portoria, Scriptura, & quæ pro mercibus persolvuntur ^k. φέρει significat tributa ex rebus immobilibus seu fundis, τέλει est pensio ex rebus mobilibus seu mercibus quæ transvehuntur. Hinc ἀτέλεια, *immunitas vedīgalium*: φορολογεῖν, in Polybio. Strabo l. 4. De Britan. Necessè est, inquit, minui τὰ τέλη φόρων ἐπαυλασθῶν, *vedīgalia, si tributa insuper imponantur* ^l. ¶ Cui timorem, timorem] Non supplicii, de quo v. 4. sed reverentiæ ^m, vel obedientialem ⁿ, vel timorem offensæ ^o, sollicitam captationem nè quid admittamus quod eos possit offendere ^p. *Timorem* præfectis, satellitibus, &c. tanquam justitiæ executoribus atque ministris ^p. ¶ Cui honorem, &c.] Nempe personæ Principis ^q. Vide 1 Pet. 2. 13. Al. honorem omnibus ^r, juxta illud. 1 Pet. 2. 17. *Honorate omnes*, &c. ^t, sed maximè Principibus ^t: quibus, licet indignis, honor debetur propter officii dignitatem ^v. Τιμὴ nomine intelligit omnia reverentiæ signa ^x. *Honor* hic in se complectitur, 1. reverentiam ejusq; declarationem per signa & officia convenientia; 2. amorem, tum ob officium, tum ob beneficia, &c; 3. obedientiam in licitis & honestis; 4. gratitudinem, quâ commoda ab eis percepta & agnoscimus, & compensare studemus, libenter solvendo tributa, operas, &c; 5. ἐπεικειαν, sive æquitatem, quâ eorum errores patienter ferimus, prudenter tegimus, nec malitiosè exagitamus, aut injustè repellimus ^y.

8. *Nemini quicquam debeatis*, ὀφείλετε] Occasione vocis ὀφείλες transit à legis Politicæ parte ad eam quæ Mores instruit; ostenditque ea præcepta, sicut ante Moysen fuerant, sic & nunc manere, sed cum supplementis quæ se digna Christus adjecit^z. ὀφείλετε accipitur vel, 1. indicativè²; ut Arabs accipit, quum locum vertit, *Neque est cuiquam ante vos quicquam*, id est, nemini debetis quicquam. Sensus non est ineptus. Quatenus enim per Christum liberati à mundo, filii Dei facti sumus, & omnium jure exempti sumus, nec ulli hominum, quoad mentem, spiritualémque nostram conditionem, obnoxii. Quæ libertas, uti corporalia debita tributorum, &c. non tollit, ita ea te solvere jubet, alioqui peccati reus es, & amisâ libertate transis in aliorum jus, factusque es, etiam quoad mentem, alteri obnoxius. Id vos non decet, inquit Paulus, qui, in Christo liberi, non debetis fieri debitores hominum, eodem sensu quò 1 Cor. 7. 23. dixit, *Nè estote servi hominum*^b. Vel, 2. imperativè^c. *Debite*, Er. Be. Pi. &c. *Nihil cuiquam*, (five Magistratui, five privato^d), *debite*, Ca. id est, omnia quæ debetis solvite^e; etique quod suum est tribuite, in honoribus, præmiis, pœnis, judiciis, contractibus. & conversatione communi^f. Cum de nostro in Magistratum officio. differuisset, scitè omnium forensium litium fontem aperit; nempe, quòd suum cuique nonnisi inviti & Magistratûs imperio coacti reddamus^g. Sed si ὀφείλετε imperat. sumas, non rectè satis cohærent quæ sequuntur, nisi ut *diligatis alii alios*: illud enim ut perpetuum est debitum, sic perpetuò solvi debet^h. Est autem [hoc] argutè dictumⁱ. Cætera debita solvuntur, nec manent; Dilectionis debitum semper & solvitur & manet^k. Alia debentur obligatione civili^l, ex legibus, &c.^m. quibus præstitis, cessat hæc obligatioⁿ: alia obligatione naturali, quæ semper manet^o. Qui quotidie tenetur alteri dare aurum, si uno die solvat, reddit debitum totum, sed secundum tempus; remanet autem debitor. Ità sensus Pauli est, Debere nos proximum diligere, idque perfectè affectu & effectu; id tamen non semel, sed continuò & semper, & quando vel quoties oportet, ut nunquam dicat, amplius non teneor^p. ¶ *Qui enim diligit proximum*, ὁ γὰρ ἐπερὸν] *Alterum*, Be. Pi. Di. id est, hominem quemvis^q, ejusdem Dei imagine ornatum, iisdem ortum primis parentibus^r, etiam

inimicum †, extraneum, infidelem, ut constat ex v. seq. alioqui non peccaret in hanc legem Dilectionis qui eum occideret †. Heb. **אֵת רֵעֵיו**, quod non tantum per *amicum*, proximum, sed & per *extraneum*, alterum, exponunt Lxx. Vide Gen. 31. 49. Esa. 13. 8. & 34. 14, 16 v. ¶ *Legem implevit* Id est, mandata ejus præstitit *, non tamen perfecte; nec enim perfecte, sed ex parte, diligimus, &c v. Al. Is adjecit quod Legi Mosis deest, **נֶחֱסֵר**. Nam qui Mosis tantum præcepta exsequitur, ei adhuc aliquid deest, Matth. 19. 20^z. Qu. Quomodo hic totam observat Legem, quæ dilectionem postulat non modò proximi, sed & Dei^a? Resp. 1. *Legem* hîc intelligit relatè ad homines^b, quia hîc tantum tractat de debitis homini^c. *Legem*, id est, alteram Legis partem. Synecd. integri^d: non unum aliquod præceptum obiit *, sed omnia quæ proximum spectant^e. 2. *Legem implevit*, quia dilectio Dei dilectione proximi includitur, velut causa in effectu: neque enim verè diligit proximum, nisi eum in Deo & propter Deum diligit^g. Testatur quoque Johannes, neminem posse diligere proximum, quin diligit Deum; nec Deum, quin & proximum diligit. Est ergò hæc impletio secundæ Tabulæ directè, & primæ etiam indirectè seu consequenter^h.

9. *Nam, &c.* τὰ δὲ, οὐ μοι χροῖς, &c.] *Siquidem illud*, (Ellipticum est, ut desit, *dicūm*, vel *scriptum* : vel τὸ δεικτικῶς ponitur, ut solet articulus generis neutri.) *Non mæchaberis, &c.* Be. Pi. &c. Recitat præcepta eo ordine quo Lxx in suo Hebræo textu ea legerunt in Exodo, ut ostendimus in fustiore nostra ad Decalogum Expositione ^k. ¶ *Non concupisces*] Uxorem, aut rem proximi, &c.^l. οὐκ ἐπιθυμήσεις, hic valet, *Non ages ut aliena preterea quodam favorabili ad te attrahas*. Nihil facies in fraudem Legis. Vide suprà v. 7 ^m. ¶ *Et si quid est aliud, &c.*] Cautelæ ergo additum, ne quod videretur excludere ⁿ. *Aliud*, nempe ejusdem naturæ, id exigens quod alter debemus alteri ^o; puta, *Honorare parentes* P, & alia quæ sunt in Lege, sed extra Decalogum ^q. ¶ *In, &c.* Ἐν τῷ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαῖται] *In hoc sermone*, five *verbo*, (id est, præcepto ^r: nam sic Hebræi דבר eximiè usurpant ^t: & Deus decem præcepta vocat δέκα λόγους, *decem verba* ^t. In hoc præcepto universali ^v.) *recapitulatur*, Me. T. ex Aug. Pi. Mo. vel, *completur*, Tre. ex Sy. sim. Ar. *summam comprehenditur*, Er. P. Ca. Be. Pi. G. E. Me. T. &c. כליל. Sic Aq. in Gen. 1. 1. בראשית vertit κεφαλῶν, id est, *simul*; ut exponit ad Genesim Philoponus. Sic dicunt Hebræi, *Lex tota in hoc ἀνακεφαλαῖται*, *Dilige Deum toto corde & totâ animâ atque substantiâ*. Et hoc præceptum Dei Amandi, & alterum, Amandi proximi, dicuntur Hebræis, ut alii notârunt, כללים גרולים, i. e. *summæ magnæ*. Græci autôres ἀνακεφαλαῖσιν vocant quod Latini, *causâ conjectionem*. Augustinus, *in quibus causâ summam repetitur, quam vocant ἀνακεφαλαῖσιν* ^x. Ἀνακεφαλαῖσται, id est, tanquam ad caput revocatur ^y; vel, tanquam sub capite comprehenditur ^z; vel, in hanc summam ac compendium redigitur ^z. Hesych. reddit, ἐπαναλαμβάνει, quod est, *epilogum facere*, in epilogo totius rei summam resumere: fortassis [legendum] ἐπαναλαμβάνειν ^z. Indè & ἐπαναλαμβάνειν ἑαυτὸν, *instaurare seipsum*, & *in integrum restituere*: unde fortassis Vulgatus hic ἀνακεφαλαῖται, quod idem est cum ἐπαναλαμβάνειν, vertit, *instauratur* ^b. Sumptum hoc ab epilogois rhetorum, in quibus tota causâ summam repetitur ^c. ¶ *Diliges, &c.* Ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις, &c.] *Nempe*, (vel, *In hoc*, Mo.) *Diliges, &c.* P. Be. Pi. Habetur hoc præceptum Levit. 19. & à Christo repetitur Matth. 22 ^d. In hoc præcepto, non Legis, sed Christi, Matth. 19. 19. jubet quidem & Lex *diligi proximum*, Levit. 19. 18. sed *proximi* nomine Lex intelligebat eum qui eidem Legi subjectus esset, ut ostendimus ad Matth. 5. 43. Neque verò ea formula comprehendebat eos à quibus læsus graviter esset aliquis, quod facit Evangelica, Matth. 5. 44. Proximus autem Legem homo quivis, Gen. 11. 3. Sic & in Evangelio, quod non omni populo, sed omnibus datum est, Luc. 10. 33. Comprehenduntur igitur illa Legis præcepta in illo Christi præcepto, ut pars in toto, multas etiam alias partes habentē ^e. ¶ *Sicut teipsum*] Id est, eo modo

modo quo diligis teipsum; hoc est, amore amicitiae, quod est velle illi bonum honestum, utile, delectabile, propter illum, non propter te, sicut vis tibi ipsi hæc bona propter teipsum f.

10. *Dilectio* (id est, is qui alterum diligit g:) *proximi*, &c. τὸ πλησίον, &c.] Puto veriore esse hanc quorundam Codicum lectionem, quam sequuntur veteres Interpretes Græci^h. *Proximum non afficit malo*, P. Be. Pi. sim. E. Me. nec patitur ei malum inferri i. *Alteri nihil facit mali*, G. ergo nec matrimonium ejus, nec vitam, violabit, nec res surripit^k. Minus dicit Apostolus, plus significat l: non machinatur malum: ergo per omnia præcepta ei præstat bonum: nam ommissio alicujus boni esset mala m. Eodem præcepto & malum proximo non inferre, & quodcumque bonum illi facere, jubemur n. [Sensus, q. d.] Neminem lædit, prodest omnibus quibus potest o. Confirmat quod dixerat, totius *Legis esse compendium in charitate* p, quia qui mandat proximum diligere, summam nullum malum proximo inferre jubet q. ¶ *Plenitudo*, &c. πλήρως, &c.] Itaque *charitas* *Legis completio*, Be. sic Æth. Pi. Tre. ex Sy. Il. vel, *perfectio*, Ar. *consummatio*, Er. P. Ti. V. *complementum*, Tol. E. totalis observatio r. Plus enim continet quam Lex. Est everriculum omnis injuriæ t. *Dilectio* ita nos disponit, ut Legem adimpleamus, nemini noceamus, sed omnibus beneficiamus t. Lex impleri dicitur bifariam; 1. quando singula præcepta implentur in particulari, &c. 2. quando id fit à quo tota Lex dependet, vel in quod tota Lex ordinatur, vel quo tota Lex perficitur: & sic qui diligit, totam Legem implevit; tum quia dilectio est principium, causa & radix cæterorum omnium quæ mandantur, ex quo fiet ut non occidat, furetur, &c. & ut bona faciat, &c. tum quia dilectio est finis & scopus omnium mandatorum Legis, juxta 1 Tim. 1. 5. vetamur enim occidere, &c. ut dilectio mutua conservetur: tum quia ipsa modum exhibet quo cætera mandata perfecte fiant, nempe ex dilectione, &c. Porro, hanc veritatem perceperunt & Ethnici. Si homines, (inquiunt Aristot. Eth. 8. 1. & Tullius De amic.) amici essent, vel se mutuo amarent, non indigerent lege, nec coactione justitiæ, sed ipsimet observationem omnem præstarent, &c. v.

11. Et, &c. καὶ τὸ, εἰδότες ὅτι καὶ ἐν τῷ] Et hoc, (scilicet quod jam dixi x, de mutua dilectione exercenda y, præstemus z; vel, eò studiosius faciamus. Loquutio ἐλπιπικὴ a. Cohæret hoc cum v. 8 b. Al. καὶ τὸ per Ellipsin ponitur pro διὰ τὸ c, vel pro ἐν καὶ τὸ d, nisi velimus sequens nomen, καὶ ἐν, exegeticum esse hujus pronominis*. Al. Idque, P. Il. Be. Pi. Adduntur hæc particula, orationis amplificandæ causâ f. Al. καὶ τὸ absolute sumi potest, pro *ideoque*, *quocirca*; quo sensu plurale τὰ δὲ, τὰ δὲ τοι, τὰ δὲ δὲ, καὶ τὰ δὲ, sæpe sumi, apud Budæum videre est g. Al. *Præsertim*, Er. Ti. Ca. G. Id valet καὶ τὸ, & refertur ad id quod longè præcesserat, [v. 8.] *Dilectionis nos semper esse debitores* h. *scientes* (vel, *cum sciamus*, Er. Ti. Ca. Tol. V. vel, *considerantes*; G. quum intelligamus i:) *tempus*, Mo. Er. &c. quale jam sit tempus k, vel rationem seu conditionem temporis; quos scilicet mores hoc tempus à vobis postulet l. Vel, *occasione*, five *opportunitatem*, Tol. Er. *perspectâ opportunitate*, P. Il. Be. Pi. nempe quam Christi adventus & Evangelium nobis attulit m, ad proximum diligendum, ad obediendum Magistratibus, & ad totam Legem complendam n. Significat, quæ præcepit nunc præcipue præstanda esse in Lege Evangelica, quæ plus aliquid exigit supra Mosis Naturæque Legem o. ¶ *Quia*, &c. ὅτι ὅσα ἡμεῖς, &c.] *Quod* (sub, scilicet, P. sic Be. Pi.) *tempestivum* (vel, *tempus*, Be. vel, *hora*, Mo. Vulg. q. d. tempus quam opportunum, idemque breve, ut proinde quod agendum est jam non ultro differri debeat p. *Hora* diei, five lucis q.) *fit nos jam à somno expurgisci*, Er. Ti. &c. malim, *surrexisse*, vel *experrectos esse*, servatâ vi Aoristi, ἐγερθεῖν r. Metaphora sumpta à tempore noctis & diei; nox est tempus somni, dies verò vigiliæ t. *Somnum* hic intelligit negligentiam t. securitatis v, ignorantiam x, & peccatorum y. Metaphora, ut Eph. 5. 12. 1 Thes. 5. 6, 7 z. Similitudinem sumit à re bellica, ut sæpe, ut 2 Cor. 10. 4. 1 Tim. 1. 18. 2 Tim.

2. 3. Eph. 6. 17. 1 Thes. 5. 8. Cicero pro L. Muræna de duce, illum buccinarum cantus exsuscitat. Horatius; Nec excitatur classico miles truci a. ¶ *Nunc enim propior*, a G.

&c. ἔγγυς ἐσθ' ἡμεῖς, &c.] *Propius nos est* (vel, *adeft nobis*, Er. vel, *est nostra*, Pi. sic Vulg. Tol. Sed ἡμεῖς non pertinet ad σωτηρίαν, sed ad ἐγγύτητα b. nobis vicinior est c, quia præsens & ad manum d.) *salus* (id est, vel Christus, vel salus ipsa, quam nobis contulit, quæ est remissio peccatorum, & reliqua bona spiritualia x; salus futuræ gloriæ f; Christus exhibitus, & Evangelii prædicatio inter Gentes g. Loquitur tanquam de obsessis, qui magno animo per medios hostes debent evadere h. Al. *Salus* hic dicitur liberatio Judæorum credentium, aliorumque Christianorum, à persecutionibus, quas primo illo seculo perpeffi sunt; quæ facta est, partim per excidium Judæorum, partim per Christianorum discessum à Judæa ante obsidionem Hieros. partim per Halcyonia tempora sub Vespasiano, &c. Hujus appropinquo ubique proponitur in solatium Christianorum, ut 1 Pet. 1. 5. & 2 Pet. 3. 15 x.) *quàm quum credidimus*, P. Be. Er. &c. id est, vel, 1. credere incepimus i: verba enim talia interdum initium, interdum progressum, interdum exitum, significant. Sic Exod. 4. 10. *Ex quo locutus es*, &c. Græcè, ἡρῶ λαλεῖν k. Sic Neh. 8. 3. נאמ' dicitur pro *initio lucis* l. Majori ergo nunc opus est fervore & vigilantia m. Confert hic incrementa cum initiis fidei n. Hoc dicit, quod in fidei primordiis ferventiores fuissent, & postea refrixissent; monetque ut pristinum fervorem resuscitent, &c. o. Metaphora ab iis qui in stadio currunt p. Propius accedit metam cursor, quum diu cucurrit, quàm quum cursum inchoat q: & cursor prope metam incitatus currit, nè ab aliis prævertatur t. Vide 1 Cor. 9. 24 t. Vel, 2. quando tantum credebamur t, id est, ante Christi adventum v, cum salus fide & spe solâ, non reipsâ, tenebatur x, & velut eminens à fidelibus spectabatur. Vide 1 Pet. 1. 11 y. Et quamvis tunc hæc fide & spe futurorum peccatores justificarentur, nunc tamen salus facilius & copiosius acquiritur, ipso Christo jam præsentē, & salutis remediis efficacissimis adhibitis z. *Salus propius adeft nobis*, propter Christum scilicet nobis revelatum, quàm tunc cum illam credidimus nobis adesse propter opera Legis quæ faciebamus a.

12. *Nox*, &c. ἡ νύξ ἐγγύς ἐστιν] *Nox* (id est, tempus Legis Mosaicæ b, five ante adventum Christi c. Cui obstat quod Paulus nunquam fidem huic statui adscribit d. Al. Tempus persecutionis à Judæis*. Al. Nox hujus seculi, plena tenebris errorum & peccatorum f: tempus infidelitatis g, & ignorantie Dei h: magnarum bonarum ignorantia i: status cæcitatē ante conversionem k.) *præcessit*, Vulg. Tol. ex Aug. & Greg. vel, *præterit*, P. Æth. Pi. Sy. Tol. ex Hi. *transiit*, Cyp. in G. *discessit*, Ca. sic Ar. *processit*, P. Be. Æth. V. *progressa est*, Er. Il. Ti. Pi. V. *cursum suum peregit*; נָסַח, ut hic Syrus l, magna ex parte peracta est m, ad finem properat, ac ferme jam præterit n. ¶ *Dies* (id est, tempus Evangelicæ lucis o, & cognitionis p. Al. Tempus & status illuminationis atque conversionis q. Al. Tempus excidii Judæorum, dictum, ἐγγύς ἐστιν ἡμεῖς, Heb. 10. 25 r. Al. Tempus resurrectionis futuræ t, tempus expectatæ salutis & gloriæ t. Sed sic frustra eos hortaretur, ut *honestè se gerant, ut in die*, hoc est, post mortem v.) *autem appropinquavit*] Ità Di. ex Sy. & Ar. V. vel, *propinquat*, Be. Pi. sic Er. vel, *instat*, Er. V. paulatim illucescente Evangelio x, jam adeft y, affulsit z: Sic Lam. 4. quod prius dictum fuerat, נָסַח, ἡ νύξ, exponitur per נָסַח, ἡ לַיְלָה. Par sensus 1 Thes. 5. 4, 5, 6 a. Al. Propè accessit b: sed nondum plenè illuxit, quia multum ignorantia, &c. manet adhuc in renatis c. ¶ *Abjiciamus* (verbum emphaticum, q. d. Ea procul à nobis repellamus, cum horrore & odio, nec unquam recipiamus d: trudemus à nobis, ut manè surgentes stragula abjiciunt e.) ergo *opera tenebrarum*] Quæ qualia sunt explicat v. seq. f. id est, peccata g, quæ fugiunt lucem h, hominumque oculos i, & tenebras amant k, Joh. 3. 20 l. & quæ ex tenebris, hoc est, cæcitate & ignorantia Dei, perveniunt m, & ab his maximè committuntur, qui Deum & salutis mysteria ignorant n. ¶ *Induamur* (Metaphora continuata à manè surgentibus o.) *arma lucis*]

E ex
Caj.
G. sim.
Er.
G.
E.
G. sim.
Tol.
E.
Par.
Tol.
Er.
Er. sim.
Tol.
Tol.
E. sim. L.
G.
Me.
Tol.
Me. fic
E. T. Pi.
E.
Me. fic
E. T.
Pi.
Be. Pi.
Vor.
Par.
Vor.
Er. sim.
Er. Tol.
Di.
G.
Pi.
G.
Pi.
T. sim.
Tol. Pi.
T.
Er.
E.
T.
Di.
Tol.
Me. T.
Pi. Par.
Strig.
E. Me. T.
Tol. sim.
Er. D. Par.
Pi.

10

20

30

40

50

60

70

b Er.
c Tol. E.
Me.
d T.
e Tol.
f E. sim.
Par.
g Strig.
h G.

* Ham.
i G. Pi.
Par. sim.
Vor. Ham.
E.

k G.
l G. ex K.
m E.
n Par.
o E.

p Pi. ex Be.
q Di. sim.
Be. Pi.
r Par.

t Pi.
u Tol.
Me. T.
v Tol. sim.

Me. Vor.
x Tol. sim.
T.
y Vor.

z Tol.
a V.
b Q. in E.
c L. Tol.

d Tol. ex
Amb. Cyp.
& Aug. T.
e E.

* Ham.
f Me. ex E.
g Tol.
h Tol. sic

i Pi. Par.
j G.
k Par.
l G.

m V. ex Er.
n E. Me.
o Mo. sic
p T. Tol.

q Ca. G. sim.
r V.
s Vor. Pi.
t Par.

u Ham.
v Q. in
Ca. pleriq;
in Er.

w E.
x Ca.
y V. ex Er.
z Pi. sic

Me. T. Di.
a G. sim.
Pi.
b G.

c Tol. sim.
Er.
d Par.
e Tol.

* Par.
f G. Par.
g E. Me.
h Tol. sim.

i V. Be. Pi.
j E. Me.
k T. V. Par.
l V.

m T.
n E. Me.
o Par.
p Tol.

lucis] Itā D. Di. &c. τὸ φαῖς, id est, φαεινός. Arma fulgentia decent milites, ut ille apud Plautum, *Curat ut splendor meus clypeo clarior*. Quam Solis radii esse olim cum sudum est solent. Quæ verò sint Christianæ militiæ arma explicat Eph. 6. 13. & seq. P. Arma vocat potius quam opera aut vestes, quia nos non solum tegunt, sed etiam defendunt & tutos reddunt + adversus Satanam & carnem. Vel, habitu qui luci conveniat, P. Be. Pi. vestes quarum nos non pudeat in luce. Hoc explicat verbis seq. v. Intelligit piam sanctamque conversationem *, veram agnitionem & invocationem Dei v; opera bona quæ ex luce fidei & gratiæ Christi prognata z; quæ clarâ luce sine pudore exhiberi & exerceri possunt ||; quæ lucem & conspectum Dei & hominum amant *. Heb. אור, vasa lucis. אור signif. & arma, ut Jer. 21. 4. Ezech. 32. 27. & vestes, ut Deut. 22. 5 z. Agnosco, an verò ὁπλον simplicem etiam habitum denotet, nondum nobis constat. Hesychius vertit, ἐνδυμα πελεμικόν, indumentum bellicum *. Verba seq. ostendunt metaphoram non ab armis sumi, sed ab habitu & cultu corporis, de quo non noctu, sed interdiu, homines sunt solliciti. Latè autem patet appellatio ὁπλον, adeo ut apud Homerum τὸ ὁπλίεσθαι accipiat pro ἐνδυματι, instrui & ornari b. Rectè, & vel eo nomine malim hic arma lucis reddere. Hinc enim & ἡ, quod Chald. & Syr. est, armare, Arabibus est, ornare: qui ergo arma lucis dicit, simul etiam ornamenta dicit c.

13. Sicut in die, (vel, interdiu, Be. Pi. i. e. ut nunc facere decet cum dies est d: vel, quia dies jam affulget, quæ luce suâ omnia detegit *: vel, ut homines bene morati de die præsertim facere solent f. Qui de die procedunt, eunt compositis gradu s, vestibus honestioribus induti h. Ovidius, Nox & amor vinumque nihil modèrabile suadent. Tacitus Hist. 4. Omnem pudorem nox ademerat. Itā nos decet lucis tantæ compotes omnia agere quàm honestissimè i.) honestè; itā Ca. Pi. Εὐχρημῶς] Decenter, Mo. Be. Cypr. in Er. Compositè, Er. Il. Ti. P. Pi. Me. Modestè, Tre. ex Sy. Er. V. Me. Decenter compositi, Ar. Prout convenit & decorum est. Non dicit εὐσεβῶς, sed εὐχρημῶς, ut eam nobis honestatem commendet, quam omnes, non omnino bruti, homines observant; q. d. Fideles vel maximè decet abhorrerè à vitiis quæ ipsa honestas, etiam in non renatis, averfatur k. ¶ Ambulemus] i. e. Converfemur l. Ambulandi verbum opponitur ocio ac ignaviæ, & significat studia & negotia vitæ, quibus diem transigi vult m. ¶ Non, &c. Μη κοίταις] Non in comestationibus, P. Be. Pi. Κοίταις sunt vel, 1. convivia n, seu potius symposia, repotia, epulæ, non necessitatis o, aut honestatis, sed tantum voluptatis aut gulæ, causâ p; convivia sodalium ad voluptates & ludos instituta: unde Comœdia dicta est Plut. Antonio, νύκτωρ ὁ κοίταις καὶ δεύρα q. compotationes crapulosæ & luxuriosæ r. Vel, 2. nocturnæ amationes, unde κοίταις. Vide Idyllium Theocriti Καμασίν, & Sap. 14. 23. 2 Macc. 6. 4 t. Nocturnæ cantiones cum ebrietate & contumelia, h. e. impudicitia t. Κοίταις Deus erat temulentia: κοίταις dicuntur & convivia procacia & juvenilia, & cantiones ac saltationes lascivæ: & κοίταις dicuntur qui coronati ac bene poti in alienum convivium irruebant, non sine tibicine; ut fecit Alcibiades apud Platonem, & morem fuisse apud Græcos declarat Athenæus v. ¶ Et ebrietatibus] Nam & potari solet de nocte, 1 Thes. 5. 7 *. ¶ Non, &c. Μη κοίταις] Non concubitus, Ca. Non cubilibus, Er. P. Mo. Be. Pi. &c. i. e. fornicationibus y, vel adulteriis z, quæ fiunt in cubilibus a. Κοίταις est, congressus viri cum muliere; ut diximus Rom. 9. 10. Dixit autem pluraliter κοίταις, ut exprimeret concubitus vagos, ex quibus quæ & quot sequantur mala facundè hic edisserit suo more Chrysostomus b. Non cupiditatibus muliebribus, Ar. ¶ Et, &c. Καὶ ἀσέλγείας] Pleniorē & atrociorē petulantiam significat, in quam homo facilè ex simplici fornicatione incidit c. Et proterviis, Er. P. Pi. &c. vel, lasciviis, Mo. Ti. Be. Me. vel, libidinibus, Me. Par. in ganeis & lustris Ethnicorum exerceri consuetis d. Est ἀσέλγεια vox Græca satis latè patens, & omnia comprehendens quæ lascivè libidinosèque fiunt, sed hic ea intelligi putem quæ fiunt contra sexuum leges. Nam & Ἀσχινης contra Timocratem hoc sensu uritur. In Glof-

fario, Ἀσέλγεια, impudicitia. Seneca de talibus, De Natura, 1. 16. Quibus abscondendis nulla satis atra nox est *. Selge oppidum à Lacedæmoniis conditum, in quo erant homines temperantes: hinc ἀσέλγεια vitium oppositum temperantiæ, Strabo & Suidas f. Κοίταις καὶ ἀσέλγείας, Sy. & Ar. acceperunt pro, κοίταις ἀσέλγεια. Vel, in cubili immundo, Tre. ex Sy. ¶ Non in, &c. Μη ἐπιδὶ καὶ ἡμέρῃ] Non lite, vel contentione & emulatione, Vulg. vel, invidia, P. Be. Pi. Contentio est concertatio pro gloria & honoribus adipiscendis, cui semper conjuncta est emulatio, h. e. invidentiā boni alieni h. Μεταγωνισμός per εἶν hic intelligit Convicia; per ἡμέραν, i. e. iram, Pugnas. Sic εἰς διαγώνον ἀγωνία ἡμέραν dixit Clemens in Epistola ad Corinthios. Utrumque consequi solet tum vinolentiam, tum Scortationem: de quo vide Epicharmum, & Eubulum, & Mnesitheum i, [eorumque verba in G.]

14. Sed, &c. Ἀλλ' ἐνδύσασθε, &c.] Sed induimini (vel, induite, V. induite vos, subaudi κατὰ κ,) Dominum, &c. Vulg. vel, Domino. Be. Pi. &c. Perficit Paulus in metaphora. Et Heb. שָׁבַל usurpatur de re quavis cujus accessione vel ornatur, vel dedecoratur, ut cum dicitur aliquis indui decore, justitiā, confusione, &c. Peculiaris est h. l. energia phrasæ, quod in possessionem Christi mittamur, itā ut ille sit in nobis & nos in illo, Gal. 3. 27. Hic autem fructus sanctificationis significat à Christi Spiritu ortos, quibus nos ornari vult, ut explicatur Colos. 3. 10, 12, &c. l. Ait Chrysost. etiam suo tempore loquendi genus frequens fuisse, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὁ δὲ ἄνθρωπος, ad significandam intimam quandam conjunctionem. Sic Christum induistis, Gal. 3. 27. Sic & vetus homo indui dicitur, Eph. 4. 24. Col. 3. 10. & misericordia, Colos. 3. 12. Christum induere est, qualitates ejus imbibere m, ei similes effici, virtutes ejus imitari n, Christum exprimere & interioris, & exterioris, five coram hominibus; ut vestimenta sunt & interna & externa o: itā mores componere, ut Christi Spiritus & gratia in vobis eluceat p: vel, Christum sibi assumere & applicare, eique arcè conjunctum esse, sequē ei conformare, &c. q: vel, virtutibus Christianis undique circumfusum esse & abundare, totumque se cooperire: ut flagitiis coopertum dicunt Latini qui totus flagitiosus est r. Dicitur & homo indui veste, & vestis ab homine: sic homo induit spiritum, & spiritus hominem, Jud. 6. 34 t. Vestimur à Christo, 1. ipsius merito & obedientiā; 2. præsentia Divinitatis, quæ in nobis est efficax t. Christus induitur, 1. à Deo vel imputatus, ad justificationem; vel imperitus, ad sanctificationem: 2. vel merâ professione, vel verâ participatione; cujus duo gradus sunt, conversio interna, & conversatio externa v. ¶ Et, &c. Καὶ τὸ σὰρξ καὶ οὐρανὸν μὴ ποιεῖτε εἰς ἐπιθυμίαν] Et carnis (id est, corporis *) curam (vel, providentiam, Er. ex Orig. & Aug. vel, provisionem, five prospectum, Val.) nē feceritis (vel, agatis, Er. Ti. habete, P. Be. Pi. sic Tre. vel, gerite, Ca. G. Προνόειν ποιεῖν idem quod προνοεῖν, Rom. 12. 17. 1 Tim. 5. 8. ὁρῶν) in desideriis, Vulg. Mo. vel, ad cupiditates, vel concupiscentias, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. Tre. ex Sy. V. sub. explendas P. Be. Pi. Il. vel, cupiditatibus indulgendo, Ca. Non prohibet simpliciter curam corporis, cum dicat, neminem odio habere carnem suam, Eph. 5. 29 z, & eum qui suis non providet damnat, 1 Tim. 5. 8 a. Quia hoc generaliter dictum, curam carnis nē gerite, malè poterat accipi, quasi nec valetudo curanda esset, addidit, ad cupidines, explendas scilicet & indistincte; ut Epicurus dixit, οὐ γὰρ ἐργασίᾳ ἔχω τὴν νοσήσαν τ' ἀγασθόν, ἀφαιρῶν μὴ τὰς διὰ χυλῶν ἰσχυράς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς διὰ ἀφροδισίων καὶ τὰς διὰ ἀκροαμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῆς b. [Sensus, q. d.] Corporis quidem curam agite c, juxta rationis moderamen, non juxta cupiditates illius d; ad necessitatem, non ad voluptatem e; non itā ut ejus concupiscentiis pareatis f.

CAP. XIV.

EX illo Dilctionis, de quo agere coeperat, præcepto egregia Paulus consuetudina deducit illis temporibus ac locis perquam necessaria. Judæi multi ad Christum converſi omni modo servare volebant, & aliis servanda imponere, præcepta Moſis, etiam Ritualia, Act. 15. Hi vocatos ex Gentibus ista præcepta

non servantes averfabantur. Contrà, vocati è Gentibus, conscii datæ per Christum libertatis, Judæos, Judaicè viventes, à sua communione volebant excludere, Rom. 11. 18, 21, unde secuturum erat schisma, & mirè in ipsis initiis obliturum Evangelii processibus. Huic malo ut occurrat Paulus, mediam institit viam, & Judæos, qui in Christum crediderant, monet ita suam sequantur opinionem ut à damnandis crimine impietatis qui aliter sentiebant abstineant: ex Gentibus verò vocatos, nè illorum, quamvis Judaicè viventium, communionem defugiant, & ut imperitos spernant. Multum Apostolos exercuere duo ista hominum genera, quorum dum nunc his, nunc illis, se accommodant pro temporum ac locorum ratione, utrosque verò ad mediocritatem reducant, cognitam faciunt suam & prudentiam & bonitatem. Temperamentum hoc Apostolicum exprimit Justinus in Collog. cum Tryph. a. [verbis à G. productis.] Doctrina hujus capitis propriè & peculiariter pertinet ad Judæos, qui discrimen ciborum & dierum lege præscriptum observabant, quos monet Paulus non scandalizandos, &c. non ad Gentiles, quibus non licebat observare legalia, ut constat ex Epist. ad Galatas b. Componit Paulus contentiones quasdam ortas inter conversos ex Gentibus, & eos qui erant à Judæis, circa delectum ciborum: Judæi à cibis & Lege Moysi vetitis, & idolo immolatis (nam de utrisque agi puto cum Clem. Aug. Basil. &c.) abstinendum judicabant, Gentiles verò se ab hoc jugo liberos credebant, &c. c.

1. *Infirmum*, &c. Τὸν ὃ ἀδυνάστα τῇ ψυχῇ. *Eum verò qui fide infirmus est*, Be. Pi. &c. Qui Christianismum quidem amplexus est, sed non omnia à Christo aut Sp. ejus revelata pernoctat; præcipue verò mysterium illud quod cap. 7. aperire coepit Paulus. Tales fuisse in Palæstina Nazaræos notat Epiphanius. Sic Horat. *Sum paulo infirmior*, i. e. scrupulosior. Cyril. vocem hanc bene explicat, Contra Julian. 7. *Ἐδυνάστεν*, &c. (*Cibus omnes promiscuè edimus* —: *at si quis adsit fide infirmus* — *eum, ut pedagogi pueros, paulatim adducimus ad perfectam rei cognitionem* d.) Constantinus Imp. apud Euseb. ἀδυνάστεος δὲ ἐστὶν ἀκατακλίνας (cedere) λόγῳ συζητήσεως d. Fides hic significat, vel, 1. doctrinam Christianam, sive cognitionem beneficii Christi *; vel, 2. persuasionem de usu rerum indifferentium f, ex collat. v. seq. ut sit synec. generis g. *Infirmus*, i. e. rudis h, nondum satis instructus i; qui proinde discrimen ciborum & dierum nondum intelligit fuisse sublatum k. ¶ *Assumite*; ita Er. Il. Ti. P. Be. Mo. Pi. Προσλαμβάνετε ¶ *Porrigit manum*, Tre. ex Sy. Sublevate, Camer. Æth. *Suscipite*, Camer. *Adjuvate*, Val. Zeg. *Opitulemini*, Ca. Sed id est ἀντιλαμβάνεσθαι, Act. 20. 35. Vide Luc. 1. 54 l. *Tolerate*, Vor. donec proficiat ad meliora. Firmos alloquitur m. *Fovete*, Me. Nè spernite n, aut confortium ejus fugite o, sed vobis adjungite p, & quidem ultro adsciscite q; recipite in vestrum contubernium r; amanter & placidè instituite, patienter tolerate, prudenter corrigite & sanate; curate ut amicum, ut verbum sumitur v. 3. & Phil. 12. 17 t. ut firmior tandem evadat u, & ad perfectam notitiam ducatur v. Nè illum fumigans exstinguite x. *Assumite* ad vestra colloquia & sermones de doctrina Christiana y. *Sociate Ecclesie*: sicut qui hospitio aliquem excipiunt dicuntur eum προσλαμβάνειν, Act. 18. 26. & 28. 2. Ecclesia enim domui comparatur, Rom. 11. 25. Sumitur hæc admonitio ex iis quæ de Christo dicta, Matth. cap. 12. v. 20 z. ¶ *Non*, &c. Μη εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν ¶ Ellipsis hic est a, quæ verbum ὑπέσθαι, aut simile, subintelligatur. Non enim hic limitatio est, ut quibusdam videtur, sed aperta antithesis b. *Non* (sub. tamen, P. Be. Pi. & sub. *assumite*, vel potius, *provocate*, E. vel sub. *conjugate*, sive *præcipitate*, Par. ex Camer. vel, videte nè deferamini, Camer.) *in disceptationibus* (vel, *in dijudicationibus*, Zeg. ut sit eis pro c, ut sæpe c: vel, *ad dijudicationes*, Er. Il. Ti. Pi. Di. vel, *ad disceptationes*, Camer. vel, *ad ambiguitates*, Be. *ad disputationes*, V. *ad altercationes*, sive *certamina*, P. Be. E.) *disputationum*, Mo. Be. P. vel, *disceptationum*, E. Il. Ti. vel, *concertationum*, Pi. vel, *cogitationum*, Vulg. Di. [Variè explicant:] Non disceptantes, vel non disputantes, vel non dijudicantes, cogitationes ejus. Hinc enim omne malum, quod magi-

fros agerent in fratrum cogitationes, dum alii alios gratiâ Christi indignos habebant d. *Non sumentes vobis dijudicandas ipsorum cogitationes*, nempe an legalia ut necessaria usurpent, an ut utilia *; vel, *ratiocinationes*, sive determinationes judicii practici, quibus praxin suam dirigent circa ea quæ licita, vel illicita sunt f. διακρίνειν, *dijudicare*, Exod. 18. 16. Levit. c. 24. v. 12. 2 Sam. 19. 9. Job. 9. 14. & 15. 5. Mat. 16. 3. 1 Cor. c. 6. v. 5. διαλογισμοί, *cogitationes*, Matth. 15. 19. Marc. 7. 21. Luc. 2. 35. & 5. 22. & 6. 8. & 9. 46, &c. g. Al. *Ut non disceptetis de dubitationibus animi illius*, i. e. nè adversando perturbetis aut labefactetis conscientiam. Nam διακρίνεται certè *disceptare* & *altercari*, atque etiam *dijudicare*, significat Paulo. Et διαλογισμοί sunt *incerte ac ancipites cogitationes*, quæ adversantur fidei: hujus enim certa est persuasio h. Non ut (sub prætextu doctrinæ Evangelicæ i) cum ipsis contendatis aut disputetis k, utri bene vel malè sentiant aut agant l, vel de adiaphorix, ex collat. v. seq. m. sive de usu libertatis, quam nondum possunt intelligere n; & ut vestras partes defendatis contentiosè o, quod plus anxietatis & hæsitacionis rudibus animis parit quàm utilitatis p: non ut variis & perplexis disputationibus discedat incertior quàm venerit, aut perturbatâ conscientia refiliat q. Non vetat infirmos erudiri, sed nè id fiat contentionibus, aut quando capaces non sunt, sed opportunè & cum charitate r, nè importunis disceptationibus inquietari, fortè offensi resiliant ab incepto t. Hic versus est quasi compendium totius capitis t.

2. *Alius*, &c. ὁς μὴ πισθεύει φαγεῖν πρὸς ἡμᾶς. *Hic* (vel, *Alius*, Er. P. Be. Ca. Pi. &c. vel, *Qui*, Calv. Est enim articulus postpositivus sive relativus, ideòque improprie redditur *alius* v. Sed non inusitatum est ὁς μὴ distributive sumi pro ὁ μὴ. Vide Matth. 13. 8. 1 Cor. 7. 7. & 11. 21. 2 Cor. 2. 16 x. Judæ, v. 16.) *quidem credit* (i. e. putat y; vel, novit ex fide, sive persuasus est, ut explicatur infra v. 14 z. Mihi quidem πισθεύει Hebraismum habere videtur, ut in antecedenti intelligatur consequens: ut sensus sit, πισθεύει φαγεῖν, i. e. vel, πισθεύει τὸ φαγεῖν, *per fidem audent edere*; parit enim fides audaciam sive confidentiam: vel, quod simplicius, πιστὸν ἔχει φαγεῖν, *fidem habet edendi*. Heb. אָמֵן אֲכֹל, qualis phrasis occurrit Jud. 11. 20. עָבַר — הָאֵמִין לֹא, *non credit Israel transire*, i. e. tantam fiduciam non habuit, ut Israelitæ transirent; vel, non tutum esse credidit, Israel transire. In Arabismo آمَن in Kal sign. *tutum, securum esse*, in Hiphil, *securum facere*, *tutum ac securum credere*, indeque simpliciter, *credere*. Hinc sensus esset, *tutum ac securum habet edere* a.) *manducare* (vel, *se manducare*, Vulg. vel, *vescendum esse*, Er. Il. Ti. P. vel, *vesci licere*, Pi. V. sim. Be. Ca. G. Tol. E. Me. T. Similis locutio Gen. 3. 2. *De fructu* — *vescimur*, i. e. *vesci nobis licet* b. Vel, *vescatur*, Infin. pro imperat, ut sæpe. *Credenti* ergò, i. e. ei qui certitudine conscientia præditus est, permittit omnia, &c. c. Sed tum oratio sic erat distinguenda, ὁς μὴ πισθεύει, φαγεῖν πρὸς ἡμᾶς quod omnibus Codicibus repugnat. Adde quòd alterum versùs membrum postulare videtur, ut prius quoque indicativè reddatur d.) *omnia*, Mo. Vulg. i. e. omnis generis edulia *, citra delectum f; etiam Lege vetita g, aut idolis immolata h, quasi munda i, eò quòd nullus cibus sub Evangelio immundus sit k. Vel, *quibusvis*, Pi. sic Er. Be. ¶ *Qui*, &c. ὁ ὃ ἀδυνάστον λόγον ἀέδει. *Is* (vel, *Alius*, Be. Er.) *autem qui infirmus est* (sub. fide, P. Be. Pi. Tre. ex Sy. non quoad valetudinem corporis, sed animi superstitionem, quam Latini quoque *infirmam* vocant: ut Horatius, — *At sum paulo infirmior*, i. e. superstitionior l. Qui parum instructus est in fidei mysteriis m, & libertate Evangelica n, putatque cibis Lege veteri vetitis (& idolothytis o) adhuc abstinendum esse p.) *edit olera*, Pi. &c. [Cur olera?] Resp. Vel, 1. tanquam partem tutiorem q, nè incidat in cibum aliquem vetitum, &c. r. Vel, 2. ex pudore t, nè à reliquis Christianis notarentur ut superstitioniosi, solis ergò oleribus vesciebantur, ut abstinentia à carnibus non legalis observatio videretur, sed jejunium u. Non placet: quia hæc illorum abstinentia erat manifesta, indeque orta est hæc disceptatio v. Vel, 3. comparative hoc intelligendum x, *olera* potius quàm carnes Lege vetitas y. Vide Dan. 1. 11 z.

Non

Idem.

* G.

f Ham.

g G.

h Camer.

i E.

k Me. sic

l Tol. E. T.

m V.

n T. sic

o Tol. Me.

p Pi.

q V.

r Me. ex

s Tol.

t V.

u Be.

v Tol.

w E.

x Ham.

y Calv. in

Di.

z Di.

a Er. sic G.

b Be. Par.

c E.

d Di.

e E.

f Calv.

g Di.

h G. sim.

i Er. V.

j V.

k Me. T.

l Tol.

m Tol.

n Me.

o Me. sim.

p T.

q Er.

r T.

s Me.

t Tol.

u Me. sim.

v Tol. T.

w Tol. ex

x Anselm.

y V. sim.

z Tol.

a Chryf. &

b Theod. in

c Tol.

d Par. ex

e Chryf.

f Tol.

g Vor.

h Pi. sim.

i Be. Vor.

j Tol.

k E.

^a Tol.
^b T. sim.
^c E. Me.

^d E.

Dictum per exaggerationem ^a. Vel, 4. *olera*, aut alios ejusmodi cibos, quos constat Lege permisso ^b. Speciatim *olus* nominat, quo significatur omnis herba sativa quæ in usu cibario est, eò quod nihil herbarum Lege vetitum fuerit ^c. Al. Argumentum [est] à majori. Tolerandi sunt ii qui ab omnibus animatis abstinendum putant, quod quidam faciebant religione quãdam, alii quod id melius existimarent. Religionē id factum multis docet nos Ælius Spartianus de Imperatore Juliano loquens, *Sæpe autem nullā existente religione, oleribus leguminibusque contentus sine carne canaverit*. Ideo eum *asperum recte vivendi præceptorem* vocat Sextus Aurelius Victor. Eorum qui id melius existimarent exemplum fit Sextius Philosophus, cuius meminit Seneca Epist. 108. ejusque exemplum se quodque aliquando secutum ait animalibus abstinuisset. Dicebat ergo Sextius, referente Origene, *ἐμψυχὸν ζῷον οὐκ ἀδιδόκον, &c.* (*Usus animalium in cibis est licitus, abstinentia autem ab iis rationi magis congrua.*) Qua de re exstat eruditus Porphyrii libellus. Atque ita sensisse Physicis de causis Xenocratem & Polemonein notat Clemens Strom. 7. Addit Philo, in loco quem servavit Eusebius in fine l. 8. Præp. *Δὲ οὐ μὲν οὖν, &c.* (*Quare ad hunc quoque diem qui temperantiae rationem habent ab omnibus abstinent, animalibus scilicet, olera fructusque arborum comedentes, &c.*) ubi clarè explicatur quod hic dicitur *ἀρχαῖα & νέα*. Abstinentiam ab animatis Danieli & sodalibus ejus tribuit Josephus, Antiq. 12. Essenis idem tribuit Philo libro De vitâ contemplativa. Vetus id fuisse apud plurimas gentes, maximè apud Ægyptiorum sacerdotes & Cretensium & Eleusine, apud quosdam etiam Persarum Magos, ostendit Hieron. 2. contra Jovinianum. Apud Indos etiam multi id observant, & vetus id esse Indis notavit AE. ad Gen. 46. 32. Imitati sunt id in Christianis multi; alii, quod id melius putarent, alii, scrupulosâ opinione. Clemens Pædag. 2. *Mattheus*, inquit, *Ἀποστόλος ἀπαγορεύει τὸ ἀρροφῶν, &c.* (*semina & arborum fructus & olera sine carnibus manducavit.*) Aug. ad Faustum, 20. 20. Jacobum ait, fratrem Domini, feminibus & oleribus usum, non carne, nec vino. Canon Apost. distinguit inter eos qui per exercitationem abstinebant, & eos qui exsecrabantur res à Deo conditas. Sic enim habet Canon 50. *Εἰς ἐκκοπήν, &c.* (*Si quis Episcopus aut Presbyter — à nuptiis & carne & vino abstinere non propter exercitationem, sed quod ea abhominanda ducat, — deponatur, &c.*) Ideo Tatianum & alios ab Ecclesiâ rejectos discimus, quod tanquam dogma necessarium introducerent ut nuptiarum ita & animalium abstinentiam. Meminit Iren. 1. 30. 31. Duo ista genera abstinentium bene & Orig. distinguit, contra Celsum 4. *Ὁ μὲν οὖν τῶν ἡσυχαστῶν, &c.* (*Vide quantum interest inter abstinentiam Pythagoreorum, & Ascetarum nostrorum: illi animalibus abstinebant, quia credebant transmigrationem animarum, &c. nostri verò, ut corpus ejusque cupiditates subigant, &c.*) Et Zonaras ad dictum Canonem Apostolicum licite abstinere aliquos ait *τῶν ἐν ἡσυχίᾳ, & ἡσυχαστῶν, (per temperantiam, non quod ab eis abhorrerent.)* quicum convenit Ancyranus Canon 14. [quem quærè in G.] Tertul. 1. 2. De cultu foem. Numquid non aliqui ipsam Dei creaturam sibi interdiciunt, abstinentes vino & animalibus — humilitatem anime suæ in vicis quoque castigatione Deo immolant? Prudentius hymno *καὶ ἀπὸ τοῦ οἴνου* 3. Absit enim procul illa famēs, cadibus ut pecudum libeat sanguineas lacerare dapes. Sint fera gentibus indomitis Prandia de nece quadrupedum: Nos oleris coma, nos siliqua Fortæ legumine multimodo Paverit innocuis epulis. Euseb. Hist. 5. 3. *Ἀλκιβιάδης, &c.* (*Alcibiade quodam ex Christianis pane tantum & aqua vescente, idque in carcere, Attalo revelatum est. Alcibiadem non recte agere, quod creaturis Dei non uteretur, & aliis speciem scandali exhiberet. Alcibiades ergo ei paruit & quibusvis cibis vesceretur, & gratias egit Deo.*) Habes eandem historiam in Martyrol. Adonis ad 4. Nonas Junii, ubi hæc verba, *nihil cibi volens accipere, sed tantum sale & pane cum aqua utebatur*. Laudat Chrysi. in 2 ad 2 Cor. 9. *τὸν δαψνῶντος διὰ τὸν ἀπὸ τοῦ οἴνου, (eum qui leguminibus contentus esse possit.)* Fuit ipsius temporibus Olympias diaconissa Ecclesiæ Constantinopolitanæ quæ ab omnibus animatis abstinebat, teste Palladio. Et in Actione 2. Synodi 8. fit men-

tio eorum qui carnibus nullis vescerantur. Poterant ergo tolerari inter Christianos, non modò qui exercitamenti causâ, verum etiam qui ex opinione aut veteri more, animatis abstinebant, dum nè eò procederent confidentiæ ut alios aliter viventes abhominarentur ^d.

3. *Qui manducat*] Nempe carnes ex animalibus ^e, vel quemvis cibum ^f. Frater infirmus ^g, Gentilis ^h, aut quivis alius ⁱ. Al. Qui in fide instructus omnia sibi licere credit ^k. ¶ *Non manducantem*] Scil. cibos

10 Lege vetitos ^l; abstinentem ab animatis, & ob id oleribus contentum ^m. ¶ *Non, &c.* *Μὴ κερύτω*] Nè

spernat, sive despiciat, Mo. Er. 11. Ti. Tre. ex Sy. Ar. tanquam fortis imbecillum ⁿ, rudem atque imperitum ^o, & stupidum ^p; vel, ut superstitiosum ^q. Nè pro nihilo habeto, P. Be. Pi. Græcè, *annihilato*, Pi. de verbo *ἐξουθενῶ* vide quæ diximus ad Marc. 8. 31. & 9. 12. Al. Non habeat vilem ejus salutem, scandalum ei obijciendo, dum exemplo suo facit eum comedere contra conscientiam ^r. Sic & Satyrus loquitur, *Nec tu pueri contemptoris annos*. Convenit hoc seq. de scandalo. Verè fratrem nullificat qui exemplo suo perdit ^s. ¶ *Qui non manducat*] Quævis ^t. Qui infirmus est, & abstinet ^u:

20 Pythagoræ sectator aliquis. ¶ *Manducantem*] Pro miscuo victu utentem ^v. ¶ *Non, &c.* *Μὴ κερύτω*]

Pro *κατακινῶν*, ut ferè toto cap. ut patet v. vult ^w. Nè judicet, Vulg. nimis obscure ^x. Nè damnet, G. sic P. Be. Pi. Tol. Me. &c. tanquam impium & profanum ^y, Legis transgressorem ^z, & contemptorem ^{aa}: nè pro deplorato habeat ^{ab}: nè reprehendat. Proprium est ignorantibus, quæ ipsi mala judicant in iis arguere; sapientibus verò, irridere & contemnere facta simplicium. His ergo contemptum, illis damnandi temeritatem, prohibet ^{ac}.

¶ *Deus enim illum* (i.e. vel, manducantem ^{ad}; vel, Gentilem ^{ae}; atq; etiam non edentem; pertinet enim ratio ad utrumq; ^b.) *assumpsit*] Ita Ti. P. Be. Pi. Tre. &c. quasi in familiam & ecclesiam suam; in servum & cultorem suum; ac proinde non est judicandus ^{af}: ad fidem & gratiam Evangelii ipsum vocavit & per Sp. S. charismata toti mundo id declaravit. Jam verò quis factum illius damnet quem Deus publicè probat ^{ag}? Deus Gentes vocavit sine

40 ullo ciborum lege ^{ah}. Merito autem exorditur agere contra Judæum, qui infirmus erat, tum quia hic verè decipiebatur, tum quia ægrè ferebat Gentium vocationem ^{ai}.

4. *Tu quis es qui judicas* (vel, *condemnas*, Be. Pi. &c.) *alienum servum* ^{aj}? Vel, *famulum* ^{ak}? Be. Pi. E. Nempe ubi Domini Legem habes nullam, quis tu es, aut Judæus, aut Pythagorista, qui id juris tibi vindicare audeas ^{al}? Nimium de te præsumis, dum quod tuum non est usurpas ^{am}. Allusio est ad hominem alienæ familiæ curiosum ^{an}. Objurgat hic vel, 1. manducantem, i.e. firmiorem in fide ^{ao}; vel potius, 2. non manducantem: is enim peccabat judicando, ut manducans spernendo, v. 10. ubi singula ad singulos referuntur ^{ap}. Ratio est à jure gentium vel civili; non convenit nos eorum facta sub censuram vocare, in quos nihil juris habemus ^{aq}. Non puto hic interdicti omne de hominum factis vel dictis iudicium, sed superciliosum, severum, dampnatorium; idque iis in causis in quibus humanæ quidem infirmitatis fortasse, at nullæ tamen apparent notæ animi impii & à Christo alieni. Neque de iudicio quod de re, sed de persona, fit agi crediderim; & totum hoc eodem pertinere quo præceptum Christi, Matth. 7. 1, &c. v. ¶ *Domino suo* (vel, *proprio*, Be. Pi.) *stat aut cadit*] i.e. Aut absolvetur ^{ar}, si stat, i.e. bene agat ^{as}; aut damnabitur ^{at}, si cadat, i.e. labatur aut peccet ^{au}. Solius Domini iudicio relin-

50 quendum est, bene an malè agat servus ^{av}. Domini iudicio aut pro se, aut contra se, sententiam feret. *Stare* dicitur qui in causa victor est, ut Psal. 1. 4. *Cadere causâ* dicuntur & Latinis qui iudicium contra se referunt ^{ax}.

Al. [*Sensus*,] Bene aut malè agit, commodò aut detrimento Domini sui ^{ay}. Sed prius malim, quia *stare*, & *cadere*, sunt fori judicialis: & alioqui nec ratio valeret. Non enim si meo detrimento quis malè agit, ideo mihi non est judicandus. Verba quoque seq. sensum priorem suadent ^{az}.

¶ *Stabit autem, &c.* *σταθῶν*] Est bene ominantis ^{ba}. Est verbum fiduciæ, quo corrigit dictum, *stat aut cadit* ^{bb}. Sed, inquit, meliora spero ^{bc}: imò tibi affirmo quod non cadet, non condemnabitur, sed absolvetur ^{bd}. [*Sic vertunt*,] *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

60 ¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

¶ *Imò surget*, Ar. *Imò suscietur*, Er.

Er. Il. Ti. *Utique autem ille stat*, Tre. ex Sy. *Stabilietur* (vel, *Confistet*, Ca.) *autem*, P. Be. Pi. Tol. i. e. perseverabit in iustitia^k. ¶ *Potens*, &c. Δυνατός ὢν, &c.] In MS. est, δυνατός ὢν, ut 2 Cor. 13. 3. Δυνατός ὢν hic sumitur, ut supra 11. 23. Scrupulosa ista opinio Deum non impedit quominus eum sententiā suā fervet, si cetera Christianē vixerit^l. *Potest enim Deus eum stabilire*, Be. Pi. i. e. efficere nē vacillet ullo modo^m; efficere ut stetⁿ, nempe in iudicio, nē causā ibi cadat^o. Quamvis infirmi eum condemnent, potest tamen Deus eum absolvere, quod & faciet. Ostendit quo sensu dixit *servum Domino suo stare aut cadere*: manducans enim ex fide, & per hoc bene faciens, quantum quidem ad hoc attinet, non erat erigendus à Domino suo ut staret, sed absolvendus à falso crimine violatæ Legis P. Al. [Sensus,] Dominus eorum potens est perseverantiam eis tribuere, quum Domini huius seculi servis bona iubere possint, sed non suppeditare virtutem faciendi, nec permanendi. Hoc mihi insinuare videtur, conversos ex Judæis videntes illos, qui ex Gentibus erant, manducare omnia, iudicasse eos ad vomitum Gentilitatis facile reversuros: quibus iudiciis temerariis hoc opponit, *Potens est*, &c. ¶ *Potest*, quia est omnipotens; & *volet*, quia eum semel assumpsit. Conjungenda enim hic est voluntas Dei cum potentia: alioqui multa potest Deus quæ non facit, &c.^r

5. *Nam*, &c. Ὅς μὲν κρίνει ἡμεῶν παρ' ἡμεῶν] Cum de cibis egisset, venit ad alterum genus ritualium, circa dies festos & non festos ex Lege[†]: quod discriminē à Judaizantibus observatum constat ex Gal. 4. & Col. 2. t. Huic expositioni obstat quod nullum in seq. verbum facit de observantia festorum, sed totus versatur in abstinentia & delectu ciborum. Refert ergo hic Paulus alteram speciem legalis abstinentiæ, quā Judæi non perpetuò, sed statis diebus & certo tempore, à quibusdam cibis abstinebant, v.g. à fermento diebus Paschæ, à vino, aceto, &c. tempore Nazareatūs. Hæc observabant qui erant ex Judæis, Act. 18. & 21 v. [Verba sic reddunt,] *Alius* (vel, *Hic*, Er. &c.) *æstimat* (vel, *judicat*, Er. Il. Ti. Mo. Vulg. Pi. Ar. *dijudicat*, Tre. ex Sy. *religiosè observat*, Æth. κρίνει, *æstimat*, ut 1 Cor. 2. 2. Sic, κρίνω πολέμους, *pro hostibus habeo*, apud Demosthenem^x. Vel, *discernit*, Ca. ut sit κρίνει *pro διακρίνει*. sed hoc respuit sequens membrum, ubi tamen, ut sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari ||. Vel, *eligit*, Sch. vel, *præfert*: Sic in Xenoph. Cyropæd. 1. 8. *Odit eos*, μὴ εὐτὶς κρίνοισι, i. e. *victoriam ipsi non adjudicantes*: & Plat. Philebo, εἰ πᾶς πρὸς αὐτὸς ἀδύνην κρίναιμεν, *si quam ei anteferamus*. Sic Chryst. κρίσις vocat suffragium, sive iudicium suum in competitione datum v.) *diem præ die*, P. Be. Pi. Tre. Æth. D. Di. G. Ti. V. Par. quomodo πᾶς sumitur à Lxx, Psal. 45. 8. Sic & supra habuimus, 1. 25. πᾶς hic idem quod ἡ, ut Psal. 45. ὁ δὲ τὸς μετόχους σου, *præ consortibus tuis*. Vel, *diem juxta diem*, i. e. alternos dies, ut in proverbio Græco, *purpuram ὁδὸν juxta purpuram*. Vel, *diem supra diem*, Hi. in Er. ut πᾶς sumitur Heb. 3. 3. & aliquoties apud Græcos^d. Vel, *diem ac diem conferens*, Er. Il. vel, *diem diemque*, Ca. i. e. vel, *diem inter diem*, Mo. Vulg. i. e. à die distinguit^{*}, & unum alteri præfert æstimatione suā; videlicet festum diem diei profecto^f: alium præ alio eligit^g, & sanctiorem iudicat^h, vel aptiorem ad cultum Dei, vel observandum esse, &c.ⁱ. Vel, *vices dierum*. Sic Plut. *Cum duces*, inquit, *imperarent* παρ' ἡμεῶν, *alternis diebus*^k. Mihi κρίνειν hic est Heb. 17, quod non iudicare tantum, sed & litigare, disceptare, litem & causam agere, eamque tueri, significat, ut Psal. 54. 3. יִרְדְּנִי, *iudicabis me*, i. e. causam meam ages, &c. Itā hic, *Alius causam agit unius diei præ altero*, i. e. contendit unum diem esse altero præstantiorem & digniorem^l: præfert Sabbata, Pascha, Pentecosten, Festum tabernaculorum, Interlunia diebus aliis. Sic solebant Hebræi dicere de nocte Paschali, *Quantum præstat hæc nox aliis noctibus*^m? Existimat aliquid interesse inter diem & diemⁿ. ¶ *Alius autem iudicat*, &c. Κρίνει πᾶν ἡμεῶν] Phrasis obscura est, & videtur elliptica^o. *Judicat* (vel, *Dijudicat*, Tre. Peræquē *æstimat*, P. Be. Pi. Eodem loco *habet*, Ca. Idem *judicat*, Er. Il. Æqualem *judicat*, Par. *Perinde sentit*, Er. *Probat*, Ham.) *omnem* (vel, *quemvis*, P. Be. &c.) *diem*, Mo. Ti. Pi. &c. scil. aptum esse ad cultum Dei^p: omnes dies æquales, neque alium

alio esse sanctiorem^q: inter dies non discernit^r, nec iudicio, nec opere[†], nec jejuniis, aut ciborum delectu^t; sed omni die indifferenter utitur quovis cibo^v: quemvis diem pariter sanctum habet, serviens Deo *ab interlunio ad interlunium*, à Sabbatho ad Sabbathum, secundum vaticinium, Esa. 66. 23. *Causam agit omnis diei*, i. e. contendit omnes esse pares, atque itā omnibus patrocina-
tur, nē unus præ altero vilipendatur^y. ¶ *Unusquisque*, &c. ἕκαστος ἐν (Deest ἐν, in MS. G.) τῷ ἰδίῳ νοῦ πνεύματι] *Unusquisque* (tum ille, tum iste, de quibus dixit^z) *in suo sensu abundet*, Vulg. Mo. i. e. sententiam animi sui pro libito expleat, sequatur libere suum iudicium, in huiusmodi rebus per se non malis, non vetitis, sed indifferentibus^a. Non agitur hic de dogmatibus, sed de rebus mediis, &c. b. Hebræi dicunt, אִישׁ מֵלֵא אֶת לְבוּ, i. e. *fruat^z quisque suā sententiā*. Sic Ecclef. 8. 11. ἐν πνεύματι, &c. *in malis perpetrando sibi placuit*. Ponitur enim πνεύματι etiam pro πνεύματι. Sic, πνεύματι ἀγῶνι, in Clementis Epistola. Sensus hic idem qui in isto Eveni, Σοὶ μὲν τὰ δὲ δοκῶν ὅτιν, ἐμοὶ δὲ τὰ δὲ, (*Hæc quidem tibi vera videntur, mihi verò aliter*.) & Sophoclis^c: [quod vide in G.] Al. *Unusquisque sua mens satisfaciatur*, i. e. acquiescat in sua opinione^d, contentus sit mentis suæ persuasione, aliorum conscientias & facta nē scrutetur ad damnandum aut contemnendum eos^e. Al. *Suam quisque sententiam exploratam habeat*, Ca. vel, *mentis suæ* (vel, *in mente sua*, sive in animo suo, E. Pi. Sy. Be. &c. i. e. sententiā, sive iudicio^f: vel potius, conscientiā^g. Vel, *mentis suæ*, V.) *fit certus*, V. Tre. ex Sy. vel, *plenè certus*, P. Ti. Pi. *plenè certioratus*, Be. *Suæ menti satisfaciatur*: i. e. compertum habeat quod mente concipit: certò sciat id quod facit Deo acceptum esse; q. d. nihil agat dubitante conscientia^h. Hoc dicit per concessionem, quasi fieri non possit ut quispiam exactè perpendat qui idem non videat leviculam illam circa cibum aut diem religionemⁱ. Sensus hic acutus est, sed vix huic loco accommodatus. Monet potius, esse tamdiu ejusmodi cultum tolerabilem quamdiu non repugnat conscientia. Ut sic arbitrer faciant illa, [v. 22.] μακάρις ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν^j is verò est ἀπνεύματος, cui opponitur ὁ διακρίνων^k, v. 23. Id ipsum hic quod v. 22. dicitur: quod hic, ἐν τῷ νοῦ, *in mente sua*, ibi dicitur, ἐν τῷ πνεύματι, *in eo quod approbat*, nempe mente suā: quodque hic est πνεύματι, ibi est, μὴ κρίνεται ἑαυτὸν. Sensus est, Qui dies & cibos non discernit, faciat id quia de libertate Christiana persuasus est apud mentem suam. Qui adhuc discernit, faciat idem quia Legem vigere adhuc in animo persuasum habet. Quisque quod persuasum habet placere Deo, faciat: gratus enim Deo animus est, qui placere ei studet: error qui conatum istum comitatur, per gratiam fidelibus condonatur^l. Quisque plenè persuasum habeat, se in actione suā gloriam Dei spectare; vel, quod eodem ferè reddit, operam det, ut certam veritatis notitiam consequatur^m. *Quisque in propria mente plenitudinem habeat*, persuasione scilicetⁿ; i. e. plenè persuasus sit, licere sibi id quod facit, nihil faciat repugnante aut dubitante conscientia, nē peccet^o. Est autem hæc instructio tam discernentis quàm non discernentis^p. Quisque plenā animi fiducia quasi plenè velis feratur, certus se agere ex præscripto verbi Dei^q. Πνεύματι est, ut optimè exponitur v. 14. *nosse ac persuasum esse*—*nihil esse per se impurum*. De hoc verbo vide quæ ad Luc. 1. 1. & Rom. 4. 21. f. Πνεύματι proprie est, *plenitudinem adferre*, sive *implere*; & πνεύματι, *plenitudinem habere*. Cujus autem plenitudinem, id ex re subjecta intelligendum, sive cognitionis, ut Rom. 4. 21. *plenissime sciens*; sive spei, ut Heb. 6. 11. sive fidei, ut Heb. 10. 22. Hoc vult Apostolus, ut pro eo quod tam prompti sumus in nobis vicissim condemnandis, unusquisque potius de se ipso sit sollicitus, ut & doctis de sua libertate bene constet, & rudes quotidie proficiant^v.

6. *Qui*, &c. Ὁ ὁρῶν τὸν ἡμέραν, &c.] *Qui curat* (vel, *cogitat*, Tre. ex Sy. *dijudicat*, Ti. *honorat*, Ar. *habet rationem*, Ca. *observat*, V. G. *religiosè observat*, Æth. vel, *sapit*, Vulg. i. e. *judicat & discernit*, & discernendo *observat*. Est metalepsis. Sapore enim discernimus cibos^x. φρονεῖν cum Accusativo significat, in his scriptis, *operam alicui rei dare*, ut vidimus supra 8. 5. & 12. 16 v. vel, *animū ad aliquid adjicere*, & de eo sermō cogitare. Vide Phil.

^q V.
^r E. sic
Me. T.
[†] E.
^t Me. sim.
T.
^v T. ex
Tol.
^x G.
^y Di.

^z Pi.

^a T. sim.
Tol.
^b Par.
sim. E.

^c G.
^d Er.

^e Tol.

^f Pi.
^g Be. Vor.

^h V.

ⁱ Q. in
Cam.

^k Cam.

^l Di.

^m Vor.

ⁿ E.

^o E. sim.
Me.
^p E.

^q Pi.

^r Be.

[†] Pi.

^s E.

^v Be.

^x Me.

^y G.

Phil. 4. 10. hic, peculiari quadam ratione observare 2.) diem, (vel, de die, Tre. ex Sy. potius, diei, Di. ex Sy. sic Ca. i. e. res diei, five quæ diei sunt: sicut Rom. 13. 14. dixit Syrus, *Nè curate carnis vestrae*, res scilicet & Matth. 16. v. 23. *Non cogitas tu Dei, sed hominum*, res 2. [Sensus, q. d.] Qui observat legale discrimen dierum^b: diem præ die sanctiorem existimat^c: discernit diem abstinentiæ à die quo non est abstinendum^d.) *Domino* (i. e. Christo^e, ex collat. v. 9. f. & v. 14. g. qui passim in Epistolis *Domini* voce significatur^h.) *curat*, Er. II. P. Be. Pi. &c. i. e. in honorem Deiⁱ, ut qui discrimen hoc dierum præcepit^k; quod ipse abrogatum esse adhuc ignorat^l: in Dei obsequium id facit^m: observat dies festos pio animoⁿ, proposito bono & laudabili^o, quod hoc in Judæis Deo placere existimet^p: persuasum habet se facere quod Domino placet^q. Vel, id facit ad honorem Christi, utpotè Christianus, vel, quia didicit, *omnia quæ facit in nomine Christi facienda esse*; vel, quia Christum, ut Deum, Mosaicæ Legis agnoscit Authorem^r. Al. Sensus, *Domino curat*, non tibi, ad quem nihil attinet^s: in usum Dei hoc tendit, & ipsi incumbit cura illius, &c. Hoc mihi olim placuit^t: *Domini* est iudicium recte faciat, an secus: ut supra dixerat, *Domino stat, aut cadit*, i. e. five stet, five cadat, res Domini agitur, non tua. Laborate ergo de eo, potius ut quisque se Deo approbet, quam ut aliena curetis^v. ¶ *Kai ô mên pgonân* [Hoc membrum deest in Vulg. & in Orig^x. Est autem in Græcis omnibus exempl. & apud Syrum, & Photium in Græcis Scholiis^y, & apud Chrysost^z, &c. 2. & sanè omnino addendum est, ut aliquid opponatur superiori membro, &c. 2. [Sic vertunt,] *Qui non curat diem, Domino non curat*, Be. Pi. &c. i. e. propter Dominum id facit, cui certò scit se non displicere, cum nullum discrimen dierum facit^b. Ille qui dies omnes pariter Deo dedicat, nihil aliud in hoc quam Dei honorem respicit^c. ¶ *Qui manducat*, (quavis carnes scilicet^d; cibos vetitos^e; promiscuè quidvis quovis die^f.) *Domino manducat* [i. e. Existimandus tibi est id facere^g, ad Domini gloriam^h, & obsequium, utens libertate sibi à Deo concessaⁱ. Al. Hunc quoque vescendi actum Deo consecrat^l. ¶ *Gratias enim agit Deo*] Manducaturus^m, pro datis, ut mos erat Judæorum & Christianorum: de quo diximus Mat. 14. 19. & 15. 36. & 26. 26. n. Vel, pro cibo & pro libertate vescendi quidlibet^o: agnoscit beneficentiam Domini, qui creavit cibos & dedit ipsi; ergo Domino manducat^p. *Gratias agit*, quasi rem mundam manducans. Gratiarum actio aufert à cibo si quid est mali, nempe maledictionem illam terræ, &c. de qua Gen. 3. Vide i Tim. 4. 3, 4. ¶ *Qui non manducat, Domino, &c.*] i. e. Propter Dominum, metuens præcepti ejus; & credit quod id quod facit illi placeat^r. Abstinet quod id tutius existimet, & eo ostendit se Dei reverentem esse^s. ¶ *Et gratias agit Deo*] Pro ipsa illa quâ utitur temperantia^t. Al. Non tam quia Lege vetitis abstinet^v, (hæc enim abstinentia non virtutis erat, sed infirmitatis^x;) quam quia Lege concessis utitur^y.

7. *Nemo enim nostrum* (qui Christiani sumus^z. Loquitur in persona cujusque fidelis, qualem quisque alium existimare debet, nisi diversum constet².) *sibi vivit*, (i. e. propter se, ad suam ipsius gloriam aut commodum, tanquam finem suæ vitæ^b;) & *nemo sibi moritur*] i. e. In suum usum & obsequium, quasi ipse sit Dominus sui. *Non sibi*, multò minus alteri^c. Nemo vivit aut moritur, ut sui vel aliorum sit Dominus, sed omnes sumus alienæ potestatis^d, & servi Christi, tam viventes quam mortui; ipsi omnium factorum nostrorum ratio reddenda est. Nemo igitur audeat alterum judicare, aut spernere, &c.^e.

Non sibi, sed Domino^f, vel Christo tanquam hero suo, in cujus commodum & honorem omnia sua debent servi referre^g; & consequenter tam abstinentia quam manducatio nostra ad eum tendere debent^h. Nemo sui juris est, ut vivat ad nutum, lubitum, five commodum suum, &c.ⁱ.

8. *Sive ergo vivimus, Domino, &c.*] Id est, Christo^k, quem habemus Dominum & Judicem, v. 9. l. qui nos suos fecit, cui & vitam, & vitæ omnia, & ipsam mortem, consecrare debemus & parati sumus. Nonne hoc tantum est ut propter hæc levicula dissimulari debeant^m? Totum quod sumus, quod agimus, quod vivimus, quod

morimur, est Domini, cujus servi sumusⁿ; & in Domino gloriam & usum tendit^o. Christianorum est tum^p in vita, tum in morte, solius Christi gloriam spectare. Vide Eph. 1. 21. Phil. 1. 21. P. Probat superiora argumento à toto ad partem. Fideles ad gloriam Dei referunt vitam mortemque suam, eam igitur & in eo quod manducant, & quod non manducant, spectare censendi sunt^q. Elegans hic est Simploce cum antithesi^r. ¶ *Domini sumus*] i. e. Ipse est Dominus noster, nos verò illius servi^s; Domini autem est judicare, &c.^t. Servorum nihil est proprium: omnia sunt Domini. Nos servi Christi sumus, empti sumus pretio, ipsius sanguine. Hoc est quod sequitur^v. Meminit mortis, ut ostendat dominum Christi esse in hoc seculo & in futuro^x.

9. *In hoc enim* (i. e. In hunc finem, seu propter hanc causam^y.) *Christus mortuus*, &c. *Kai òmōi sōi dōson tō avēōi* [Varietas hic est lectionis^z. [Q. duo tantum verba legunt.] Sic Vulg. *Et mortuus est & resurrexit*, ut pleraque ejus exempl. habent²: vel, & revixit, ut alii cod. Orig. legit, *mortuus est, & vixit*^b. [Alii tria legunt, ita textus Authenticus, five Græcus:] Q. autem cod. vet. pro *avēōi* legunt *ēvōi*, sed eodem sensu; cum ex Hebræorum more simplicia solent pro compositis usurpari^c: vel est præf. *vixit*, pro præf. *vixit*; q. d. & in hoc nunc vivit^d. Sed utcumque legas, eadem manet sententia^e. [Græca sic reddunt,] *Et mortuus est, & resurrexit, & revixit*, i. e. resurgens revixit, h. e. per resurrectionem novum vitæ statum est consecutus^f. Probat quod dixit, nos Domini esse, idque peculiari ratione; nempe ex jurē redemptionis^g. Debetur ei hoc dominium ex Patris decreto, qui ideo eum mori fivit ut suscitareret, suscitavit ut vitam ei coelestem daret, conjunctam cum Regia potestate in Ecclesiam & pro Ecclesia^h. ¶ *Ut, &c.* *iva—vōi dōn*] *Ut & mortuis & viventibus dominetur*, Be. Pi. i. e. adipiscatur dominiumⁱ; vel potius, dominii sui usum & exercitium^k, plenum scilicet aliud enim est, *dominum esse*, aliud *dominari*. De Christo hic loquitur ratione humanitatis^l. Christus porro à primo conceptu suo fuit omnium Dominus, ratione hypostaticæ unionis; dominii tamen plenum exercitium duntaxat post mortem accepit^m.

10. *Tu autem*] Christianeⁿ, infirmior^o, Legis ritus observans^p, qui non manducas^q. ¶ *Quid, &c?* *Ti avēōi, &c?*] *Cur* (Ti pro *id est* r.) *condemnas* (reprehendis^r, pro impio habes^s;) *fratrem tuum*? Be. Pi. æqualem tibi^t, sub uno Patre Deo, & sub uno Domino conservum^u, non minus quam tu præcepta Christi implentem^v; Gentilem^z, libertate Christianâ utentem², manducantem^b. Argumentum latet in nomine, *fratris*; vel, quod frater non sit temere condemnandus, ob naturalem charitatem; vel, quod frater non habeat potestatem in fratrem^c. ¶ *Aut tu*] Christiane^d, peritior^e, Gentilis^f, liberum te à ritibus credens^g; qui manducas^h. ¶ *Quare spernis, &c.*] Vel, *pro nihilo habes*, eum scandalizando? Qui enim fratri scandalum ponit, ita agit ac si salutem ejus nihil ponderetⁱ. Cur alterum (Judæum infirmum, &c.^k.) Christiane viventem aspernaris tanquam imperitum, quod jus illud à Christo datum nondum satis intelligat? De verbo *avēōi* vide supra^l. ¶ *Omnes enim* (sine exceptione^m, firmi & infirmiⁿ.) *stabilitur, &c.* *Παγεσθὶν ὑμᾶς, &c.*] *Statuemur, &c.* V. *Sistemur*, Be. Pi. sic Er. i. e. cogemur adesse^o, tanquam judicandi^p. Christus judicabit, & damnabit, vel contemnet, eum qui dignus fuerit damnatione aut contemptu^q. Quid occupas illius officium? Illius est de occultis judicare. Solus novit quantum cognitionis quisque acceperit, quantum^r ab eo pro talenti sui modo exigi debeat. Tribunal Christo, ut Judici, attribuitur, & 2 Cor. 5. 10. & stare solent quorum causa tractatur. Solent autem res Divinæ ad humanarum modum explicari^s.

11. *Scriptum est enim, Vivō, &c.*] Esa. 45. 23. ubi est, *per me juro*^t. Sensus idem quod *Vivō, &c.* Hoc enim Dei juramentum aliis locis exprimitur solet per verba, *Vivō ego*, ut Esa. 49. 18. Ezech. 17. 16, 19. & 18. 3. & 20. 3. Soph. 2. 9. Deus loquitur ad Esaiam; sed & honor qui Christo habetur, ad Patrem, ut autorem, reddit^u. ¶ *Mibi* (i. e. Ad meum honorem^v.) *stabilitur, &c.* *Παγεσθὶν ὑμᾶς, &c.*] Sic & Lxx, Esa. 45. & intelligitur,

telligitur, *ἡ δὲ ἐκείνη, se flectet*: quomodo sumitur Heb. מִיָּדָי. *Mibi sese flectet omne genu*, Be. Pi. &c. id est, Omnes gentes colent me, & supremum Judicem agnoscant. *Επεκρίναν ὃ ἐργάσαν καὶ καταχρυσάσαν*. Hæc huc non pertinent, neque habentur in Libris melioribus, neque Syrus legit, neque Arabs, neque Orig. neque Chrys. neque Oecum. Irrepsit huc in quibusdam Libris ex Phil. 2. 10. *¶ Confitebitur Deo* Sub. *reatum suum*: id quod ver. seq. declaratur. Vel, *me Deum*, V. Me venerabitur & agnoscet pro Deo, & Judice suo. In Esa. cap. 45. est, *jurabit*, repete *mibi*, ex præced. f. in Græco, *ὁμῶς* & *ὁμῶς* sed sensus rectè expressus est. Nam, ut ibi diximus, cultus omnis Dei per speciem unam, id est, per juramentum, exprimi solet, ut Esa. 19. 18. Rectè igitur Paulus, figuram illam evolvens, pro specie genus reddidit. Omnes me confitebuntur, & laudabunt clementiam & justitiam meam, sed voluntariè boni, mali coactè. Insignis locus ad Divinitatem Christi demonstrandam.

12. *Unusquisque* — pro se, &c. *Πᾶς ἑαυτοῦ λόγον δώσει, &c.* De seipso (non de aliis, de factis propriis, non de alienis, nisi quatenus aliorum vita ad nostram curam pertinet, & aliorum peccata ex officio nostri negligentia proveniunt P.) *rationem reddet* (δώσει pro αποδοσει, quomodo Luc. 16. 2. ἀποδοῖς τὸν λόγον & Heb. 13. 17. ὁς λόγον ἀποδοῦναι & 1. Pet. 4. 5. ἀποδοῦναι λόγον. Sic & Dan. 6. 29.) Deo, Be. Pi. &c. id est, Dei judicium subibit de iis quæ bene aut malè egit, an responderit mensuræ cognitionis quam accepit. Itaque nemo alium judicet, sed seipsum examinet. Verfu 10. est, *stabimus ante tribunal Christi*, hic, *rationem reddet Deo*. Igitur Christus Deus est.

13. *Non ergo amplius invicem* (vel, *alii alios*, Be. Pi. *alii de alio*, P. si firmus, si infirmus:) *judicemus*; ita P. Pi. Be. κρίνωμεν. Id est, *κατακρίνωμεν*, ut v. 4, 10. i. e. condemnemus, quod ad peritiores pertinet; nec spernamus, ex collat. v. 10. ubi utrumque proponitur. Et spernere, judicium quoddam est, judicat enim spernens eum quem spernit dignum contemptu. Infert hoc ex prædictis, Nè judicate, sed relinquit judicium Domino. Nota obiter, judicium propriè esse earum rerum quæ per se non satis patent. Vide quàm multis Paulus prohibeat hominum judicia particularia contra proximum: hinc enim multa mala procedunt, & maxime, id quod Paulus hic remove curat, dissensio & discordia, quæ est venenum charitatis. Non-judicemus: Periculosum enim id in rebus dubiis; quia quale de alio judicium tuleris, tale de te feretur, Matth. 7. 2. ubi dicta vide.

¶ Sed, &c. *Ἀλλὰ ὅσοι κρίνατε μάλλον*] *Supple faciendum*. Similis locutio 1. Cor. 7. 37. Est autem ἀντανάστασις, κρίνωμεν & κρίνατε, sensu diverso: illud sign. *condemnare*, hoc, *decernere*, vel *apud se statuere*. q. d. Si omnino libet judicare, exercete vos in hoc genere judicii, i. e. hoc statuete apud vos firmo animi judicio ac proposito: hanc adhibete cautelam. *Sed hoc potius judicate*, Pi. vel, *statuite*, Er. ex Orig. vel, *summâ diligentia curate*, V. Si *judicandi* verbum libet accipere ut in membro præced. sensus esse possit, q. d. Si quid de quoquam fas sit judicare, is potius judicandus qui ob cibum noluit fratris vitare offensam, quàm qui vel suspicatur illum non sincerâ conscientia vesci, vel exemplo ejus provocatur ad id faciendum quod putat non rectè fieri. *Sed hic potius adhibete judicium*, P. Be. siue considerationem. Obliquè perstringit malignos illos censores, qui huc totum suum acumen conferunt, ut carpant, &c. non, ut oportuit, nè fratribus offendiculum ponant.

¶ Nè, &c. *Τὸ μὴ πδῖναι πρὸς κοῦμα τὸ ἀδελφῶν, ἢ σκάνδαλον*] *Ut nè ponatur* (vel, *Non ponere*, E. *Nè ponatis*, Vulg.) *offendiculum* (vel, *quidpiam ad quod impingat*: hinc *ἀδελφῶν πρὸς κοῦμα*, lapis impactionis &c.) *fratri, aut scandalum*, P. sim. Pi. vel, *vel offendet*, Be. vel, *occasionem lapsus*, Er. Ti. V. i. e. defectionis: i. e. Nè occasionem temere detis alicui non accedendi ad Christianismum, aut ab eo recedendi: illud *πρὸς κοῦμα*, (quod leviozem offensam notat, quâ tamen aliquis non corruiat, ut Rom. 11. 11.) hoc *σκάνδαλον* voce, (quæ gravius est, ex qua videlicet quispiam prorsus claudicat,) significatur. Vide Matth. c. 5. v. 29. & 13. 41. & 18. 7. 1. Cor. 8. 9. & infra, v. 20, 21. Hoc autem faciebant &

Judæi qui Gentibus infuetis imponere volebant Legis jugum, & à Gentibus Christiani qui Judæos hac in re hælitantes ab Ecclesia repellebant. Occasiones omnes alienorum lapsuum vitare non possumus, sed vitandæ sunt eæ ad quas necessitate nullâ aut utilitate impellimur. Nè libertate vestra abutentes offendiculum præbeatis, aut scandalum; i. e. quicquam quod prolapsionis & ruinæ causam adfert. Non distinguendum hic inter *offendiculum* & *scandalum*, sicut nec inter *lapidem offensionis*, & *petram scandalum*, Rom. 9. 33. nam hujusmodi repetitiones ad inculcationem ejusdem rei Scripturis familiares sunt, maxime Prophetis, ad quas libenter alludunt Apostoli. Utraque vox addita, ut præcepti gravitatem exaggeret. Syrus hæc duo pro eodem accipit. [Alii aliter:] Hæc duo inter se differre constat & hinc & ex v. 21. quamvis hoc discrimen non ubique observetur. Sic Hebræis differunt *כשל* & *נפל*, Græcis *πᾶν* & *περὶ σκάνδαλον*, quod est, in his Libris, *σκάνδαλίζω*. Latinis, *impingere* & *offendere*. Id in quod aliquid impingit *πρὸς κοῦμα* dicitur, si non cadat; *σκάνδαλον*, si cadat. Hæc conjungit Apostolus, vel ut synonyma, vel ut duas offensionis species, innuens nec parvam, nec magnam, occasionem lapsus præbendam esse. *Offenditur*, qui ex occasione turbatur ac tentatur; *scandalizatur*, qui in peccatum prorumpit. Hujus culpæ reus est qui quicquam facit ex iis quæ prætermitti possunt, quo frater offenditur, &c. loquitur enim de esu ciborum, qui tunc indifferens erat. Dicunt Hebræi, *Cujuscunque operâ scandalum datur is abominandus ac rejiciendus est coram Deo & coram hominibus*; etiam si per imprudentiam id fecerit, quânto magis si dedit operâ, &c. Loquitur autem Apostolus de *scandalo*, non *accepto*, quod non magis curandum est, Matth. 15. 12. quod est dictum vel factum siue bonum, siue adiaphorum tempestivè factum, quo quis suâ pravitate redditur deterior, ut Pharisæi miraculis Christi; sed de *dato*, cujus culpa est in Auctore, quod est dictum vel factum malum, aut medium, sed intempestivum, quo quis reddit alium deteriores: quod meritò cavendum; cujus quoque peccati gravitatem ostendit poena, Matt. 18. 7.

14. *Scio, &c.* *Ὁς δὲ καὶ πεπεισμαι ἐν Κυρίῳ, &c.*] *Novi & persuasum habeo* (vel, *certus sum*, Er. vel, *confido*, Vulg. i. e. securus sum me non decipi. q. d. Indubitè scio, naturâ docente, & pro certo teneo, sic institutus & edoctus à Christo.) *per Dominum Jesum*, P. Be. Pi. sic Er. V. sub. *qui me docuit*, V. qui mihi hoc apertius quàm aliis revelavit: vide supra v. 7. Cujus Spiritu hoc edoctus sum, vel, quem didici suo adventu macerari diruisse, qui hujus fiduciæ Auctor est. Vel, *in Domino, &c.* Vulg. Par. i. e. secundum ejus doctrinam; vel, in statu N. T. ut Gal. 5. 6. Sunt verba concedentis; q. d. Dices fortasse, te nōsse, discrimen ciborum esse sublatum. Concedo, ita esse: nam & ipse novi.

¶ Quia, &c. *Ὅτι ἐδὲν κοινὸν ἡ ἐκείνη*] *Nihil esse impurum* (vel, *commune*, Er. Mo. Vulg. Sic vocat quod prophanum ac impurum est, more Hebræorum, ut Act. 10. 14, 15. quia in usu communi esset Gentibus, libi verò immundum: *κοινὸν*, *ἁγίον*. Vide dicta Matt. 15. & Act. 10. v. 14. Etiam Serpentibus gentes quædam vescuntur. Supponit autem nullam esse de ea re Gentibus legem datam; & ab Judæis ablatam jam antè ostenderat P.) *per se*, Il. Be. Pi. P. sic Er. V. &c. vel, *à se*, Di. ex Sy. i. e. naturâ, & ordinatione Dei. Sed sic Paulus non probaret quod intendit, nempe in Evangelio non esse cibos immundos, si intelligas ex natura sua: nam eo sensu nec sub V. T. immundi erant, nec conversi ex Judæis eos tales esse putabant. Sed falsum hoc est: Judæi enim plerique qui Legis & ceremoniarum verum usum ignorabant, & signa pro rebus amplectebantur, prohibitionem ciborum non ad significationem, aut legem ceremonialem, sed ad moralem & naturalem, referebant, æquè ut Decalogum; quasi prohibiti fuerint quia immundi, non immundi quia prohibiti. Argumento est, quod Judæi etiam Gentiles, quibus Lex data non erat, eorum usum pollutos putabant, ideòque cibos illos credebant per se & naturâ suâ immundos esse: quem sensum suadet & antithesis inter *communio per se*, & *utentium opinionem*. Omnia, ut à Deo condita, pura erant, & valde bona, Gen. 1. Peccatum cum maledictione corruptionem rebus

rebus omnibus intulit, ut peccatori nihil sit purum, Tit. c. 1. v. 15. In cuius rei testimonium accessit quibusdam rebus sub Lege ceremonialis immundities ex interdicti-
one Dei, &c. ut ex quibusdam discerent, quid & in cæ-
teris essent meriti; donec venisset Christus, qui, peccato
abolito, sanctificavit omnia, ablataque maledictione,
adeoque &, quæ istam designabat, ceremoniali immun-
ditie, in pristinum res omnes statum restitueret v. Al. per
ipsum, Vulg. Mo. i. e. per Christum, sive ipsius Evan-
gelium *, per quod factum est, ut, illâ Lege cessante, ni-
hil esset immundum v. Legebant, d. autem, ut est in qui-
busdam cod. vet. & in Græcis Scholiis: quæ lectio pla-
nè depravata est, nisi autem accipias pro autem, ut sæpe fit 2.
Sed Orig. Chrys. Sy. &c. legerunt, d. autem, contractè, vel,
d. autem a: quod rectius, quia sequitur, sed ei qui existi-
mat, &c. b. Phrasis est Hebraica, d. autem, pro quod autem c.
¶ Nisi, &c. Ei mihi τὸ λογίζεσθαι, &c.] Sed (ei mihi, pro
autem d, vel, pro τὸ λογίζεσθαι ei mihi: exponit enim præcedentem
sententiam. Ellipsis qualis Gal. 2. 16 *. Vide 1 Cor. 7.
16 f. Vel, Nisi quod, P.) ei qui existimat (λογίζεσθαι,
existimanti, ut Rom. 2. 3. & 3. 28. & 6. 11. & 8. 18 g.)
aliquid esse impurum, id ei impurum esse, Pi. sic P. Be. &c.
scil. per accidens, propter opinionem suam h, sive per
conscientiam erroneam i; quæ tamen illum obligat ad
abstinendum, &c. k. Quia nihil licitum ei qui illicitum
aliquid credit, dum id credit. Diximus de hoc axioma-
te, De J. B. & P. 2. 23. 2 l. Idem docet Apostolus mox
v. 20. & 23. & cum eo Judæi, Hic est, inquit, magnus
circa Legis observationem Canon, Res omnis de qua nescis
utrum licita, an verò illicita, sit, ea tibi est illicita, donec
interrogaveris de ea aliquem Sapientem qui doceat te eam
esse licitam m. Ex hoc loco Theologi docent, conscien-
tiam erroneam obligare hominem, non quidem ad agen-
dum secundum eam, sed ad non agendum contra eam.
Ratio est, quia actiones æstimantur ex voluntate, volun-
tas movetur ab objecto cognito; in id enim fertur quod
intellectus repræsentat. Qui ergo agit contra dictamen
intellectus, constat eum deliberatam habere peccandi
voluntatem, &c. n.

15. Si, &c. Ei δὲ διὰ βρώμα—λυπῶν] Verum si (vel,
Si enim, Vulg. Malim, Si verò, ut Sy. Non enim hic
redditur ratio superioris sententiæ, sed removetur hæc
objectio, Si nihil est immundum per se, cur igitur non
utar quolibet cibo? Respondet, ex lege charitatis, &c. o.
cibi, inquit, per se mundi polluunt ex accidenti p.) pro-
pter cibum (Lege vetitum q, à te sumptum r. τὸ βρώμα
ἡλικόν in Lege & Thalmudicis t.) frater tuus (nem-
pe infirmus fide t, proximus tuus Christianus v,) con-
tristatur, Er. sic P. Be. Pi. vel, dolet, Er. V. conturbatus
sit, & vel peccet temerario adversum te iudicio x; vel
tuo exemplo provocetur ad edendum contra conscientiam y,
nè habeatur pro alieno, &c; vel, doleat se propter
abstinentiam severius reprehendi tanquam Judaizan-
tem z; vel, quia putat à te contemni Legem Dei a, qui
tamen vis haberi cultor Dei b. [Sensus,] Si libertatem
tuam ita defendis ut ipsi imperitiam exprobres c. Al. ἄλ-
γην, dolor, sæpe ponitur pro doloris causa, morbo, aut vul-
nere, ut Ecclus. 30. 12. ὁ δυνῶν ψυχῆς dicitur qui dolere
facit, &c. & πένθος Hesych. est, calamitas, & ὁ βῶθ signi-
ficat periculum, causam timoris. Sic Heb. 117, propriè, egra-
tum esse, à Græcis vertitur λυπῶν, Lam. 1. 22. & 118,
propriè, exitium, vertitur λυπῶν, Prov. 31. 6. ἡ λύπη
ergo h. l. non significat, ut vulgò putatur, dolorem de
alio, vel potius, iram adversus alium, quæ, cum sine ju-
sta causa sit, (quum enim res munda fuerit, eâ vesci cer-
tè fas erat) non commedenti, sed sine causa idonea in-
dignanti, prorsus imputanda; sed vulnus alteri inflic-
tum, quo impeditur in cursu suo, & à fide repellitur, &c. d.
¶ Non secundum charitatem (fraternam, sive proximo
debitam *; h. e. secundum charitatis regulam & dicta-
men, quia negligis salutem ejus f, quam præponere de-
bes cibo omni, à quo citra peccatum abstinere possis g.)
ambulas] h. e. Cum fratre versaris h, quia re indifferen-
ti uteris cum nocumento ejus i: fratrem non amas k, quia
non es comis, non suffers infirmitatem fratris, sed infla-
tus scientiâ libertatis Christianæ fratrem infirmum pro
nihilò ducis. Vide 1 Cor. 13. 4, 7 l. Dilectio, unde to-
tus hic sermo fluit, non modò vult tolerari eos qui non-
dum omnia pervident, sed etiam illorum bono liberta-

tem nostram circumcidi. Est argumentum à majori ad
minus. Fundamentum autem in loco Ose. 6. 6 m. ¶ No-
li, &c. Μη—ἀπάγες, &c.] Nè escà tuà (i. e. libertate
tuâ vescendi quovis cibo, vel potius, libertatis illius abu-
usu n,) illum perditò pro quo Christus est mortuus, Be. Pi. &c. o Pi.
h. e. fratrem tuum o, pro cuius salute Christus sanguinem
suum effudit: tu autem pluris facis escam, à qua non
abstines propter ipsum p. Exaggeratio peccati vescen-
tis cum scandalo, & argumentum efficacissimum ab ex-
emplo Christi q, qui mortuus est pro illo, quia pro om-
nibus credentibus r. Christus pro omnibus hominibus
mortuus est, in quibus sunt & illi qui peribunt, Joh. 3.
16. 1 Tim. 2. 4, 5, 6. Heb. 10. 29. 2 Pet. 2. 1. & 3. 9.
[de quibus vide vel dicta, vel, favente Patre luminum
& misericordiarum, dicenda suis locis.] Planè idem,
quod hic dicitur, 1 Cor. 8. 11. Qui istam libertatem
non intelligit & ob id durius tractari se videt, facile eò
perduci potest, ut de Evangelio dubitet primum, deinde
& sequi existimet. Quare leniter tractanda, &, si fieri
potest, edocenda, non obtundenda, sunt ingenia ejusmo-
di t. Nè perditò, dando occasionem vel temere judicandi
te, vel infelicitè imitandi t: vel, q. d. nè offendito eum
itâ ut à fide resiliat, (& ad Judaismum redeat v.) & tan-
dem pereat *. Meton effecti y. Perdere dicitur propter
Apostasiam periculum z. Perdit eum, non absolute, sed
secundum quid; inchoatè, quia charitatem illius & fi-
dem lædit, etiam si non prorsus tollat a. Quantum in se
est perdit qui peccandi occasiones ingerit b. Nè perde,
i. e. nè occasionem præbe perditionis illius. Verba, quæ
actionem notant, sæpe de occasione intelliguntur; ut
1 Reg. 14. 16. Peccare fecit id est, occasionem peccandi
dedit, &c. Psal. 76. 11. Æstus hominum celebrat te, &c.
Jer. 38. 23. Combures, &c: Act. 1. 18. Acquisivit, &c. c.
Ex hoc loco colligunt, Christum etiam pro reprobis mor-
tuum d.

16. Non ergò blasphemetur bonum nostrum] Syrus &
Latinus legerunt, ἡλικόν, bene *. In quibusdam cod. est
ὁ υἱός, vestrum. Sensus ferè idem. Erat enim hoc & ipsius
Pauli, & illorum quos alloquebatur, bonum f. Bonum,
i. e. vel, 1. Evangelium g, quod blasphematur, vel ab in-
firmo, audiente communibus vescendum esse h; vel ab
Ethnicis, ob contentiones vestras de cibis edendis aut
non edendis i. Vel, 2. Fides & cognitio & odium super-
stitionis in hominibus piis, τὸ ἀγαθόν, pro, τὸ δὲ ἐν ὑμῶν
ἀγαθόν k. vel, recta opinio vestra quâ sentitis fas esse vesci
quibuslibet; q. d. Id quod rectè facitis, curandum est nè cui
præbeat obrectandi materiam l. Bonum vocat non simpli-
citer, sed illi qui bono animo facit, & idcirco distinguit ar-
ticulo m. τὸ ἀγαθόν succinctè [dicitur] pro, τὸ ἀγαθόν ἑ-
στίν. Idem loquendi genus in Epistola ad Philipenses n.
Vel, 3. Libertas Christiana o, per Christum nobis con-
cessa p, quæ res bona est q: sed si indè schismata orian-
tur, malè audit apud extraneos r, & apud infirmos t,
fugillantes eam u, tanquam adversariam Legi v, licenti-
am carnis, sive indulgentiam gulæ x. Probatur hic sen-
sus ex collat. 1 Cor. 10. 29. Ut quid libertas mea iudica-
tur — ? quid blasphemor, &c. y ?

17. Non est enim Regnum Dei esca & potus] Occu-
patione est. Obj. Utimur hac libertate quod participes fa-
cti sumus Regni Dei & Christi, quo sublata est servitus
Legis. Respondet, Regnum Dei non consistit in his re-
bus, nec in libero eorum usu z; non pendet à cibo & po-
tu a. Est αἰωνία. Non bibendo neque edendo paratur
jus ad Regnum cœleste, 1 Cor. 8. 8. Aliis actibus opus.
Simile loquendi genus habuimus suprâ 8. 6 b. Regnum
Dei vocat quæ nos Deo commendant, 1 Cor. 8. 8. sive
gratos reddunt c; vel ea per quæ Deus specialiter regnat
in nobis d, sive perfectè, ut in cœlo, sive imperfectè, ut
in hoc seculo; h. e. ea bona nobis collata quæ statim re-
censebit *, pietatem, fidem, ac gratiam f. Al. Regnum
Dei hic pro Sanctis & Christianis usurpatur, quod illos
Deus regit, &c: q. d. Non propterea reddimur Sancti
quod cibis libere vescimur, &c. g. Argumentum est quo
probat à cibis abstinendum in casu scandali h, à natura
rerum mediarum. Non est in eis sita salus nostra i: hæc
non sunt necessaria ad gratiam Dei & beatitudinem asse-
quendam k. Regnum Dei nec valde promovetur, ut pu-
tatis, tuendo hanc libertatem; nec periclitatur aliquid
indulgenti infirmis. Non igitur pro iis, quasi pro aris
& focis

1 Par. & foci, digladiandum¹. ¶ *Sed iustitia* (i.e. vel, i. fides quā iustificamur coram Deo^m; iustitia fidei, h.e. gratuita remissio peccatorum & reconciliatio cum Deo per fidem in sanguine Christi, Rom. 3. 25ⁿ: vel, 2. studium iustitiæ^o, in Lege præscriptæ^p, quā & Deo & proximo reddimus quæ eis debita sunt^q: iustitia illa de qua Matth. 6. 33^r. nempe fides, dilectio, & omne virtutis opus^t, innocentia. Respiciuntur loca Esa. 54. & 62^r.) & *pax* (i.e. studium pacis^v; vel pacifica & tranquilla conversatio^x; concordia & unio cum Deo^y, vel cum fratribus sive proximis^z, in omni bono^a; vel interna conscientiae tranquillitas, de qua Rom. 5. 1^t.) & *gaudium in Spiritu Sancto*] i.e. Et à Spiritu effectum^b, & secundum Spiritum Sanctum^c; quod d. non corporale gaudium, sed spirituale^d, quod ex iustitia & pace nascitur^e; gaudium de remissione peccatorum per Christum^f; perpetua lætitia de omnibus quæ & qualiter disponit Deus^g; vel, de iis quæ operamur aut patimur propter Deum: de quo gaudio, Matt. 5. 12. Phil. 4. 4. Jac. 1. 2^h. Refertur hoc ad modum quo iustitiæ opera facere oportet, promptè videlicet, & cum voluptateⁱ. Al. *ἡσυχία*, &c. i. e. cura exhilarandi alios per dona Spiritus Sancti, non autem eos irritandi, quod modò dixit *ἀποπειρῶ*. Vide Rom. 1. 12^k. *Gaudium* hic dici virtutem, quæ exercetur erga proximos, apparet tum ex præced. *ἀρετή*, tum ex seq. *ἐλεῖν*, tum ex eo quod cum *iustitia* & *pace* jungitur; & hæc omnia ex subiecta materia, non scandalizandi fratrem, apparent partes esse officii nostri erga proximum. Significat ergò hoc loco lætitiā sive voluptatem quam percipimus, vel, 1. de bono quovis quod alteri obtingit, & præsertim de bonis ipsius actionibus, quod dicitur, *gaudere in veritate*, 1 Cor. 13. 6. vel potiùs, 2. de eo quod alteri benefacit, & bonum ipsius spirituale quærit & promovet, ut ex adverso, *λυπεῖσθαι* est, *dolore afficere*, vel *vulnerare*, id est, peccato obicere: exponitur enim v. 19. per τὴν τῆς διανοίας — *διόλιν*, & Rom. 15. 2. per τὸ πλεονάζειν — *ἀφαιρῶν*, & 32. 33. Alibi, fateor, *gaudium in Sp. S.* denotat gaudium in tribulatione, ut 1 Thef. 1. 6. &c. quod tamen non impedit quomòdus aliter hic sumatur, contextu id exigente^l.

18. *Qui enim in hac* (i.e. in Spiritu Sancto^m. Græcè, *in his*, E. vel, *per hæc*, Be. Pi. &c. i.e. vi istarum rerum^t; i.e. per tales actus^u, iustitiā, pacem, & gaudium^o.) *servit Christo* (i.e. qui hæc propter Christum facit^p; qui per hæc servum Christi se esse ostendit^q.) *placet*, &c. *Εὐδοκῶ* — *ἡ δόξα*, &c.] *Gratus* (vel, *Acceptus*, Tol. E. Beneplacens, Pi.) *est Deo* (Heb. *bonus coram Deo*. Vocem *εὐαγέσθαι* habuimus supra 12. 1. 2^r.) & *probatus hominibus*, Pi. Be. &c. *Deo*, quia per hæc promover in se regnum Dei; *hominibus*, quia pacem conservat^t. *Is & Dei favorem sibi polliceri poterit, & laudem ab hominibus piis*, G. Probat in his esse regnum Dei, ut Deo placeamus, & proximis exemplum bonum præbeamus. Esca autem & potus per se non faciunt nos probatos nec Deo, nec hominibus^v. *Δόξα* est, *qui probatur*, ut Rom. 16. 10. 1 Cor. 11. 19. 2 Cor. 10. 18. & 13. 17. 2 Tim. 2. 15. Jac. 1. 12. Propriè de auro aut pecunia dicitur, ut videre est Gen. 23. 16. 1 Reg. 10. 18. Zach. 11. 13. &c.^x. Innuit, potiùs studendum interno Dei cultui quàm pugnandum pro rebus externis^y.

19. *Quæ*, &c. *τὰ ἐλεῖν*, &c.] Ut supra v. 17^z. *Quæ ad pacem* (intèr nos, conservandam^a: pacem cum proximo^b. Priùs de pace spirituali loquebatur, nunc de ecclesiastica, quæ ex illa nasci debet. Si enim pacem habemus cum Deo, quidni etiam cum domesticis Dei, cum fratribus^c?) *faciunt, scētemur*, Be. Pi. ¶ *Et*, &c. *καὶ τὴν διανοίαν*, &c.] *Et quæ ad mutuam ædificationem*, Be. Pi. id est, Præbeamus invicem bona exempla, quibus ædificentur & confirmantur proximi in fide & pietate^d. Fideles sunt *templum Dei*, 1 Cor. 3. 16, 17. & 6. 19. 2 Cor. 6. 16. Id templum ædificatur bonis documentis & exemplis. Et huc mysticè referenda quæ apud Mosè sunt de Tabernaculo; & in historia Regum de Templo^e. *Pacem* opponit concertationibus, *ædificationem* scandalo^f. Non ergò cum scandalo utamur cibis communibus, quia scandalum contra pacem & iustitiā est, nam^g contentionem efficit, & proximum destruit^g.

20. *Noli*, &c. *μὴ — καταλύει*, &c.] *Nè cibi* (corru-

ptibilis, & rei minimæ^h, & indifferentisⁱ.) *cansā destrue* Tol. (Perfilit in cœpta Templi figura. Vide Matth. 26. 61. * E. Quod hic *καταλύειν*, id *ἀφαιρῶν*, 1 Cor. 3. 17. *ἡ τὸν* Hebraicè. Id fit acerbis altercationibus, per quas veritas sæpe, charitas certò, amittitur^j.) *opus Dei*, Be. Pi. id est, vel fidem^k, quæ opus Dei est^l, Joh. 6. 29^m. vel charitatemⁿ, vel pietatem in fratre infirmo inchoatam^o, vel bona jam commemorata, *iustitiā*, &c. P; vel proximum ipsum, quem Deus fecit Christianum^q; pium, imò domum, & templum suum^r. Hoc malim, tum ex collat. v. 15. tum quia τὸ, *ædificare*, respicit ad proximum, ideòque & *destruere*. Christiani quoque dicuntur, *factura Dei*, &c. Eph. 2. 10^t. ¶ *Omnia* (nempe *βρώματα*^u.) *quidem sunt munda*]. Omnes cibi liciti sunt^v, sive mundi^w, tum suapte naturā, tum Christi permisso. Idem dictum Tit. 1. 15^y. Est autem occupatio, seu concessio: quod autem sequitur, exceptionis est^z. ¶ *Sed*, &c. *ἀλλὰ καὶ οὐκ — τὸ δὲ τὸ προσομιλεῖν*, &c.] *Sed malum* (subaudi τὸ βρώμα^a. res pro actione^a: *malum*, id est, peccatum est^b.) *homini qui edit* (id est, vescitur quibusvis cibis^c.) *cum offendiculo*, P. Pi. Tre. ex Sy. sic Ca. five, *per offendiculum*, Er. Il. Ti. Mo. fratrem suum lædendo^d, sive destruendo^e. Mala est ejus actio, qui per eam temere occasionem præbet alteri recedendi ab Evangelio, dum se contumeliosè tractari videt^f. Διὰ hic respondet Heb. 7. pro *ὑπὲρ*, vel *ὑπὲρ*. Διὰ pro *ὑπὲρ*, ut Rom. 4. 11. *ὑπὲρ* pro *ὑπὲρ* sæpe. Sic Latini dicunt, *per vim, per fraudem*, &c. Διὰ hic valet *ὑπὲρ*, ut Rom. 2. 27. & 4. 11. & 2 Cor. 3. 11^h.

21. *Bonum est* (id est, & utile ad ædificationem^t, & sanctumⁱ, Deòque gratum^k. Nihil ergò tibi perit, imò lucraris, si à tali cibo temperes^l. Vel, *Melius est*: Positivum pro Comparativo, ut Matth. 18. 8, 9^m.) *non manducare carnem*, &c.] q. d. Non solum ab iis quæ Lege prohibita fuerant abstinendum est, verumetiam à non prohibitis, ut omnino à carnibus & vinoⁿ. Idem sensus 1 Cor. 8. 13°. Quidvis potiùs nobis sustinendum est, quàm ut facto nostro non necessario fratrem in ruinam impellamus P. ¶ *Neque*, &c. *Μὴ δὲ ἐν ᾧ — προσκολληί*] *Neque* (sub. *facere*, G. Be. Pi. & sub. *quicquam*, P. Be. Pi.) *in quo* (vel, *per quod*, ut *ἐν ᾧ* valet, more Hebræo^q. Vel, *ad quod*, Ga. in Pfo. p. 186.) *impingit*, P. Be. Pi. vel, *offenditur*, Vulg. in Tol. & in E. Sed meliores Codices habent *offendit*; ut Latine dicimus, *offendit in lapidem*, &c.^r. ¶ *Aut*, &c. *ἡ σκανδαλίζεσθαι*, ἢ *ἀδελφῶν*] Hæc absunt in MS. neque legit Syrus^t. *Aut offenditur* (vel, *scandalizatur*, Tol.) *aut infirmus est*, Pi. Be. P. vel, *infirmatur*, Vulg. Infirmari dicitur frater jam infirmus, quia infirmitas fidei ejus latens in animo, occasione facti nostri foris ostenditur, vel etiam augetur^u. Offenditur frater, quando prorumpit in maledictiones, aut judicia contra comedentem; *scandalizatur*, quando fidem susceptam deserit; *infirmatur*, quando dubiis & tentationibus perturbatur^v.

22. *Tu*, &c. *Σὺ μὲν εἶπες*] Rursus occupatio: quam alii cum interrogatione legunt, alii sine ea, eodem sensu^x. Interrogatio deest in omnibus vet. cod. nostris, & Græcis quoque Scholiis^y. *Tu fidem habes*, P. Be. &c. vel, *habes*? Pi. Cum interrogandi nota legunt Chrys. & Oecum. & rectè^z. Dices, inquit, mihi, te fidem habere^a, eamque te velle profiteri libero ciborum usu^b, & te fide perfectā hoc facere^c. *Fidem* hic vocat, non *fidem dogmatum*^d, (quasi non requireretur fidei professio^e; quod repugnaret locis Matth. 10. 32. & Rom. 10. 10^f.) sed *assensum* (vel, *fiduciam*, infirmitati ac trepidationi oppositam^g.) *conscientiæ*^h, *ἡ τὸν*, Magistris Hebr. i. vel eam animi persuasionem^k, de qua v. præced. dixerat^l, per quam quis credit licitum esse id quod facit^m, hoc est, vesci quibuslibetⁿ: fidem libertatis^o Christianæ in rebus mediis P. [Sensus, q. d.] Dices, te id facere, quod credas non displicere Deo^q, & tibi omnia esse munda, &c.^r. ¶ *Penès*, &c. *κατὰ συνείδην*, &c.] *Apud temetipsum* (scilicet solum, vel, *in teipso*, Er.) *habe* (q. d. Non suadeo ut hanc fidem mutes, imò tene illam; vera enim est fides, & rectè facis^t: tene firmiter, sed, si scandalum timeatur, occultè^u.) *coram Deo*, P. Pi. &c. Nè eam jactes^v, in publico^w; noli studere ostentationi tuæ fidei in rebus indifferentibus^x, nec eā intempestivè utere^y, nec eam imprudenter ac temere aut verbo

verbo proficere, aut facto prode^a, cum fratribus scandalo^b;
 & satis tibi sit, quod fidem in corde tuo habeas, Deo te-
 ste, non homine^c. Tunc utere, cum alium non habes
 testem quem offendas^d. Dicit poterat, si fidem occultam
 habeo, quis mihi retribuet? Respondet, *Coram Deo*
 habes, qui videt, probat, & retribuet^e. Al. *Habe co-*
ram Deo, id est, vel gratias age Deo pro dono, vel sic
 utere tua fide, quasi redditurus Deo rationem, &c. f.
 ¶ *Beatus* (sub. est, Pi. E. &c. id est, iuste recteque facit^g;
 bene cum illo agitur, quia non peccat^h.) *qui*, &c. *o* *un-*
phron *hauron* *en* *h* *donnales*. *Qui non damnat*, sive con-
 demnat, (id est, condemnabilem facitⁱ: *negativ* pro *negati-*
vel perfrequens^k. Vel, *judicat*, Vulg. erroneè scilicet^l;
 iudicat, quasi bene faciat^m.) *seipsum* (id est, quem
 conscientia sua non condemnatⁿ: qui credit nullo pa-
 cto displicere Deo quod perpetrat^o. Al. qui non pu-
 tat scrupulosè se peccare^p. *Judicare seipsum*, idem est
 ac, iudicare se rectè facere, ut 1 Cor. 4. *Neque meipsum*
judico, id est, non probo & commendo me quasi ju-
 stum^q;) *in eo quod approbat*, P. Be. Pi. id est, ut rectum
 ac verum amplectitur^r; quod licitum esse novit per se,
 quamvis illicitum fiat in casu scandali^t. Vel, *probat*,
 Vulg. Ca. practice scilicet^u; id est, quod elegit facere^v,
 & facit^x; facit quod faciendum esse existimat^y. Vel,
discernit, Tre. & Boder. ex Sy. vel potius, *determinavit*
aut statuit: ut sensus sit, si quis determinavit apud se
 dies ac cibos non discernere, caveat id facere reclamante
 conscientia: similiter qui per contrarium determina-
 vit^z. Vel, *in ea re quam praeferit*, id est, quam agendam
 suscipit. Idem eloquitur Johannes 1.3.21. [Sensus
 loci, q.d.] Quamvis licere sciat, non vescitur, nè cui
 officiat. Quod si officeret, damnandus esset sua culpa^b.
 Alloquitur his verbis, vel, 1. fratrem firmiorem, cui
 dixerat, *Tu fidem habes*, &c. Ita multi interpretantur,
 idque varie, & ut puto, coactè. Vide Toletum^c. Vel,
 2. fratrem infirmum^d, qui exemplo aut gula provoca-
 tus edebat v.g. suillam contra conscientiam, sicque pec-
 cabat^e, & suo calculo sive iudicio se damnabat^f.
 23. *Qui*, &c. *o* *h* *drakivopos*. ¶ *At qui dijudicat*, Er.
 Ti. vel, *divisus est*, Tre. ex Sy. vel, *discernit*, Vulg. cibos
 scilicet^g: vetitum à permissio^h. Sed ubi hæc vox sign.
 discernere, semper activa est, ut Matth. 16.3. Act. 12.
 1 Cor. c.4. & 14.1. Vel, *secum disceptat*, Be. vel, *am-*
bigit, Il. P. Pi. *dubitat*, Be. Ca. G. sic Ar. *hesitat*, Er. V.
 Be. G. Vide De J. B. & P. 2.23.2. *Διαικνέειν* est, *dubi-*
tare, ut Matth. 21.21. & Rom. 4.20. ubi dicta vide^k.
Διαικνέειν sign. *hesitare*, sive *disceptare*, ut Matth. 21.
 Act. c.11. Jac. c.1. Sensus, qui hæsitat, utrum edere sibi
 liceat, an non^l. ¶ *Si manducaverit, damnatus*
est A semetipso scilicet^m; peccatiⁿ & damnationis
 incurrit reatum^o. ¶ *Quia non* (sub. edit, V. Pi. fun.
 Zeg. &c.) *ex fide* Hoc est, ex dictamine conscientia^p,
 & cā animi persuasione^q, licere sibi vesci tali cibo^r; cum
 firma persuasione licitum esse quod facit^t; vel, quia edit
 dubitante & refragante conscientia^t. Non enim pura
 hæc est negatio fidei, sed habet affirmationem admittam
 nempe existimationem, quā putat, non esse utendum
 cibis communibus^v. q. d. Non secundum, sed potius
 contra persuasionem suam comedit, idcirco peccat, vel
 quia agit manifestè contra scientiam, vel quia exponit se
 peccati periculo, &c. x. ¶ *Omne autem quod non est*
ex fide (vel, *fiducia*, hoc est, certā persuasionem itā lice-
 re^y: id est, quicquid sit conscientia non adstipulante^z,
 vel dubitante^a, utrum liceat, necne^b; an Deo placet
 quod facit^c; vel refragante^d, sive contra dictamen con-
 scientia^e.) *peccatum est* Optimum illud, *Quod dubitas*
(equum sit an iniquum)^f nè feceris, apud Ciceronem^g
 in Officiis^h, tritum & Hebræorum proverbio. Hoc
 monitum Judæos, qui Christiani facti erant, spectat,
 nè aliorum exemplo id facerent quod ipsi aut licitum
 non putabant, aut certè valde de eo dubitabant. Post
 hæc verba in MS. illo quo sæpe utimur, non minùs
 quàm in aliis MSS. vetustissimisⁱ, in plurimis vet. cod.
 & in Græcis Scholiis^k, sequuntur commata tria, quæ
 sine Epistola habemus^l, cap. 16.25,26,27^m. Et hoc
 loco illa legisse apparet Chrys. Oecum. Theophⁿ. Non
 probo, quia hanc tractationem nondum terminavit A-
 postolus^o. [Sed] certum est, Doxologias non in fine
 tantum, sed & alibi, commodè inseri posse, ut Gal. 1.5.

Ephes. 3.20, 21. 1 Tim. 1.17 P. Videtur Paulus pri-
 mum hinc finire voluisse Epistolam, sed postea aliquantò
 plus quàm speraverat nactus temporis, alia quædam ad-
 jecisse^q. Marcion hinc finiebat Epistolam^r, affirmans
 reliquam appendicem esse notham^t: cujus forsan frau-
 de hæc varietas evenit^u.

P Ham.

^a G.
^r Er. sic
^g G. x Hi.
^t Er.
^u Be.

CAP. XV.

10

20

30

40

50

60

70

1. **D**ebemus (jure & naturæ & divino^a: Debitum
 hoc est fraternæ charitatis^b.) *autem nos* (Paulus
 se firmis accenset, jure Apostolatûs, ut se exemplum
 ipsis proponat^c, & ut ostendat eos rectè sentire^d.) *fir-*
miores (in fide scilicet^e; peritiores^f: ad verb. *potentes*,
 Pi. provectiores in rerum cognitione^g; plenius edocti
 de voluntate Dei^h, & religione Christiana, & nomina-
 tim de libertate Christianaⁱ, quibus oppositi supra ad-
 vers^k. Sic, *δυνατός εν λόγῳ*, Luc. 24.19. Act. 7.22.)
imbecillitates (vel, *infirmities*, Er. V. id est, ignorantia-
 as^m, & erroresⁿ, in adiaphoris scilicet, quæ non ever-
 tunt fundamentum^o; & ea quæ ex ignorantia faciunt,
 etiam si nobis, molesta sint^p.) *infirmorum* (non corpore,
 sed fide & pietate^q, eorum qui minùs in fide instructi
 sunt^r: vel, *impotentium*, V.) *sustinere* Id est, patien-
 ter ferre, & quantum possumus opitulari, ut ad fidei
 perfectionem convaleant^t. *Βασίζαν* *Portare*, P. Be.
 Pi. &c. tanquam onus^u, ut dicitur Gal. 6.2. *Meta-*
phora à bajulis, &c. x. vel ab itinerum sociis, quorum
 validiores qui sunt minus validos parte sarcinarum le-
 vant. *Onus allevant*, dicit Cicero. Videtur autem ar-
 gumentum duci ex lege Exod. 23.5. hoc modo, *Si*
sublevandum est jumentum inimici, quanto magis homo
amicus? Sensus est, leniter ferre nos debere aliorum
 hallucinationes^v. Horum supportatur infirmitas à fir-
 mis, quando ab iis infirmi tolerantur, nec eis impruden-
 ter contradicuntur; quando vitatur eorum scandalum:
 denique, cum, ubi opportunum est, instruuntur & confir-
 mantur^z. ¶ *Et*, &c. *καὶ μὴ ἐαυτοὺς ἀγίζαν* *Ac non*
placere (vel, *indulgere*, P. Be. *ἀγίζαν* hoc loco, ut
 1 Cor. 10.33. est, *rem gratam facere*; quomodo & Xeno-
 phon dixit, *χρηστὴν ἀγίζαν*. Est *μετρωμένη* effectus pro
 causa^a.) *nobis ipsis*, Pi. &c. Nempe in fide & scientia^g.
 nostra, aut alio quovis bono quod præ aliis habere vide-
 mur^r; ita nimirum, ut consideratione nostri boni proxi-
 mum despiciamus, & salutem ejus negligamus, ut so-
 lent homines sibi placentes. Est enim metalepsis, quæ
 ex priori posterius intelligitur^b. *Placere*, id est, super-
 bire ob pleniorum Dei cognitionem^c; animo nostro mo-
 rem gerere^d; grata nobis & utilia sectari^e; indulgere
 nostris cupiditatibus in utenda libertate Christiana^f; nullā
 aliorum habitā ratione^g, imò cum aliorum scandalo, vel
 incommodo^h, infirmis fratribus contemptisⁱ.

^a Par.
^b E. ex
 Caj.

^c Par.
^d Tol.
^e E. Tol.
^f Tol.
^g G.

^h Pi.
ⁱ Vor.
^k G. sim.
^l Vor.

^m Tol.
ⁿ Vor. Me.
^o Vor. Pi.
^p Pi.

^q Par.
^r Tol. Me.
^t Tol.
^u Pi. sim.

^v Pi. Vor.
^w G.
^x Tol.

G.

E.

G.

E.

Pi.

E. Me.

sim. Tol.

Me. ex

Tol.

Pi.

Tol. sic

Be.

Me.

Pi.

G.

Par.

Me. Tol.

V. ex

Er. E. Me.

sic Tol. T.

E.

T.

Me.

Tol.

G.

Be.

Tol.

E.

Pi.

Q. in

Be.

G.

E.

Tol.

non

Non quæsit sibi dulciaⁱ; non sibi indulgit^k; non suo
 ferivit commodum^l, quieti, voluntati^m; nullius salu-
 tem contemplitⁿ; sui oblitus, se totum devovit Patris
 gloriæ^o, nostræque salutis, cuius ergo nec vitæ suæ pe-
 percit. Non sibi placuit, supple, sed imbecillitates in-
 firmorum sustinuit; quod Paulus, brevitatis amator, hic
 omittit P: non ita bono suo contentus fuit, ut non etiam
 curaret aliorum salutem. Illi enim hic sibi placere di-
 cuntur, qui acquiescunt in bono suo, non solliciti ut &
 aliis bene sit, sive ut aliorum scandala vitarent. 9. Opti-
 mē Plato De legibus 5. Πάντων ὁ μέγιστος, &c. Omnium
 malorum summum nobiscum nascitur, cui omnes veniam
 dant, neque ejus levationem desiderant, quod scilicet unus-
 quisque sibi amicus est naturā, sibi placet, & suis opinionibus
 delectatur. Sed revera hic morbus fons est omnium
 errorum & delictorum in vita, &c. t. ¶ Sed, (supple
 fecit, ut Rom. 14. 23. vel &c., vel &c., est, vel, res se ha-
 bet, Di. vel, accidit ei, Vor: Pi. vel, ita se gessit, Vor. vel,
 sibi difflicuit, Er. vel, studio placendi Deo omnia mala tu-
 lit, ita ut ipsi verē acciderit. Ellipsis integri in oratione
 membri, qualis Matth. 16. 7. Marc. 3. 30. Luc. 9. 13.
 2 Thef. 2. 3 t. Vel, nostris commodis servivit, Me.) sicut
 scriptum est. Verba [sequentia] sunt Davidis, qui figura
 Christi, Psal. 69. 10. Vide Matth. 27. 39, 40, 41, 42.
 Omnia hæc sustinuit Christus Dei ac hominum causā t.
 ¶ Improperia, &c. οἱ ὀνειδισμοὶ, &c. Convitia (vel,
 Opprobria, E. T. Me. scelerata facta v: Blasphemiae, Par.
 id est, peccata x nostra omnia: Synecdoche speciei atro-
 cis pro toto genere v.) eorum qui convitiuntur tibi (ō De-
 us z, Pater, qui dictis aut factis gloriæ tuæ derogave-
 runt a,) inciderunt in me, P. Be. Pi. id est, Me Christum
 afflixerunt perinde ac si in me facta fuissent b. Al. Illa
 ego suscepi in carne mea puniendā c; pro illis, tanquam
 meis ipsius peccatis, ad te placandum mortem subii,
 &c. d. Tibi satisfeci pro illis qui te maledictis afficiebant*.
 4. Quæcunque, &c. ὅσα ἢ περὶ ἐμοῦ, &c. Nam que
 ante scripta sunt (Hic ὅτι notat tempus; suprà 9. 29. or-
 dinem, in ὁμογενείᾳ f. Sic ὁμογενείᾳ, ante scripsi, Eph. 3. 3.
 sicut ὁμογενείᾳ, ante evicimus, Rom. 3. 9 g. Περὶ hinc
 notat rei futuritionem b. Prius scripta, h. e. in prioribus
 Scripturis, Veteris scilicet Testamenti i, Moysi & Pro-
 phetarum k. Admonitio est, Non esse hærendum ἐν τῷ
 ἵνα V. T. quasi illa tantum παραμύθια forent, non eti-
 am παραμύθια nimirum ut eventura Christo capiti
 primū, deinde Christi membris l. Prius hæc scripta
 erant in V. T. quā fierent aut quā patefcerent my-
 steria umbris illis designata: ea verò per Evangelium
 vel exhibentur, vel aperiuntur. m.) ad nostram doctrinam,
 &c. P. Pi. vel, ad nos docendos, Be. Occurrit tacitæ objecti-
 oni, Ad Davidem ista pertinent. Sit ita ut constet inter Ju-
 dæos omnes istas res figuras esse rerum Christi. Vide 1 Cor.
 10. 6 n. Al. Eth locus allegatus de Christo sonare videatur,
 nē putetis nihil ad vos pertinere o: propter nos enim scri-
 ptum est, ut discamus hoc exemplo aliorum infirmitates
 sustinere p. Refelluntur hoc loco & qui V. T. rejiciunt,
 & qui in Scriptura aliquid existimant esse inutile aut
 supervacaneum q. ¶ Ut, &c. ἵνα δὲ τῆς ὑπομονῆς ἡ
 τῆς παρηγορίας, &c. Ut per tolerantiam, sive patientiam
 & consolationem, (vel exhortationem, Amb. in Er. Πα-
 ρηγορίας enim utrumque significat. r. Sed alterum apti-
 us, tum ob patientiam ei junctam t; tum ex collat. v.
 seq. t. i. e. per patientiam quæ nascitur ex consolatione:
 ἐν δὲ τῷ V.) Scripturarum (i. e. quam ex Scriptura disci-
 mus x; ad quam Scripturæ passim hortantur v: quas,
 patientiam scilicet & consolationem, Scriptura mirabi-
 liter efficit z; per exempla, hortationes, promissa, &
 præmia, ibi propostia a.) spem (vel, spem illam, scilicet
 vitæ æternæ b,) habeamus, P. vel, teneamus, Pi. sic Be.
 Ut inter mala quæ ferimus, & inter solatia quæ nobis præ-
 stat Sacra Scriptura, spem perpetuò retineamus. Vide
 Rom. 5. 3, 4. & 8. 25 c. Hæc autem tria mox ad Deum
 authorem refert, vocans eum Deum patientiæ & consola-
 tionis, v. seq. & v. 13. Deus spei d. Perpende ordinem.
 Hæreditas æterna hic promissa est, non data. Necessa-
 ria igitur est spes. Cum autem hic multis adversitati-
 bus & tentationibus impugnemur, opus est patientiā &
 consolatione, quæ duo spem roborant, &c. *. Puto hunc
 versum parenthesi includendum. ||
 5. Deus autem patientiæ & solatii (scilicet auctor &

dator f. Hoc dicit, ut ostendat Scripturas, quibus hæc
 antè tribuerat, non ex se illa efficere, sed Deum per Scri-
 pturas g. Θεὸς τῆς ὑπομονῆς est, is quem tolerantia Christi-
 ana respicit: sicut infra v. 13. Θεὸς τῆς ἐλπίδος, Θεὸς τῆς
 παραμύθιας, is à quo solatia veniunt. Genitivus enim in
 his libris modò Objectum, modò Causam effectricem,
 denotat h.) det vobis. Ostendit, concordiam à Deo
 querendam & petendam esse, nec sine eo obtinendam i.
 ¶ Id ipsum, &c. τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, &c. Id ipsum
 sapere (i. e. Similem affectum, benevolentiam, & be-
 neficentiam, exhibere k. Sapere alibi ad intellectum, l.
 hic potius ad affectum, pertinet l. Vel, Idem sentire, Er. l.
 V. Zeg. sic E. Me. sublati dissidiis & altercationibus ve-
 stris, sive de justificatione, sive de ciborum & dierum
 discrimine m. Vel, Ut itidem affecti sitis, Be. Ut eodem
 animo affecti sitis, P. Pi. sic Tol.) in alterutrum (Vulg.
 accepit pro eis ἀλλήλους, ut locutus est suprà 12. 16. in vos
 mutuò, alii erga alios. Sy. & Ar. unus de altero n; vel,
 invicem, sive mutuò, E. vel, alii in alios, Be. vel, inter
 vos mutuò, Er. V. P. Pi. Zeg. [Sensus,] Det vobis om-
 nia quæ ad concordiam mutuam prodesse possunt: vide
 suprà 12. 18 o. non quidem in malo, sed p) secundum
 Jesum Christum. i. e. Secundum Christi exemplum,
 monitum & præceptum q, vel doctrinam r; h. e. secun-
 dum Evangelium: sic neque infirmus judicabit firmio-
 rem, neque hic spernet illum t: ut idem sentiat in iis
 quæ Christus tradidit t: talem, inquam concordiam, quæ
 pietati Christianæ non obstat. Nam Jesu Christi nō-
 men pro præceptis ejus sæpe ponitur v. Hoc addit ad
 excludendam consensionem in doctrina falsa, qualis
 erat, Justificari hominem ex operibus Legis, Cibos aliquos
 esse immundos x.
 6. Ut, &c. ἵνα ὁμοθυμαδὸν, &c. Hanc vocem habes
 Act. 2. 46. ubi forma est Ecclesiæ perfectissimæ. Adde
 ad ejus vocis explicationem id quod est Act. 4. 32 v. Ut
 concorditer, sive unanimiter, uno ore glorificetis (nempe
 gratias agentes pro beneficiis z: i. e. Ut cum Deum lau-
 datis eique preces funditis, faciatis id non tantum eo-
 dem verborum sono, (sicut ὁμοφωνοῦν, & λιτανεῖν fieri
 solebant) sed & animo pleno mutuæ dilectionis, sine
 contemptu, sine odio a: ut velut ab uno omnium ore laus
 Dei procedat b: ut ex hac unione animorum interiori
 procedat concordia, etiam exterior, in cultu & religione
 Dei c, unde laus ipsorum Deo acceptior fiat. Hoc ad-
 monet tum propter firmos & infirmos, de quibus suprà;
 tum verò propter Judæos & Gentiles, de quibus conse-
 quenter agit d.) Deum & Patrem (x exegeticè positum*,
 q. d. Deum, nempe Patrem f.) Domini, &c. Deus exi-
 miè Christi & Deus, Eph. 1. 17. & Pater dicitur Eph. 1. 3.
 & per ipsum noster g: Deus hominis, Pater Verbi h. E-
 vangelium à Lege discernit; q. d. Ut uno ore Deum co-
 lant cultu non Legis, sed Evangelij, quo Deum ut Pa-
 trem Christi colimus i.
 7. Propter, &c. διὰ προσλαμβάνετε, &c. Propterea
 (Hæc cum ita se habeant, i. e. cum in Evangelio præ-
 cipuum sit Dilectio k: cum uno animo & ore debetis
 Deum colere l.) assumite (nempe ad familiarem convi-
 ctum, & communicationem officiorum m: vel, suble-
 vate, V. ultro excipite & fovete n, juvate o, suppor-
 tate & instruite p. Vide ad Rom. 14. 1, 3 q.) alii alios, P.
 Be. Pi. firmus infirmum, doctus rudem, Gentilis Ju-
 dæum, & contra r. Nolite ob res tales alii alios à frater-
 nitate abscindere. Vide Rom. cap. 12. [lege 14.] i t.
 ¶ Sicut & Christus suscepit nos. Vel, assumpsit nos, Be.
 Pi. &c. nempe Judæos, ut declarat seq. v t. Vel, vos, ut
 legunt Vulg. Sy. & Ar. Gentes scilicet, quas Christus
 assumpsit, quando circumcisioni se subiecit, &c. v. 8, 9 v.
 Sicut Christus nos sibi sociavit x, omnesque nullā di-
 stinctione factā inter Judæos & Gentes, ad se & ad salu-
 tem vocavit, & ut fratres sub uno Patre complexus esset y.
 ¶ In honorem (vel, gloriam, Er. P. Be. Pi. &c.) Dei
 Connectunt, vel, i. cum proximo membro, sicut Christus
 assumpsit in gloriam Dei z; i. e. ut aliquando Divinæ glo-
 riæ cum ipso simus participes a, Joh. 17. 24 b. Significat,
 vel terminum, ad quem nos assumptos traduxit Chri-
 stus, faciens nos gloriæ Dei participes; vel assumptionis
 nostræ finem, qui est gloria Dei c. Christi enim re-
 demptio cessit in maximum honorem Dei d. Vel, 2. cum
 priore, suscipite, &c. *. ut hoc redundet in gloriam Dei e,
 qui

Nempe pro misericordia confirmata & veritate exhibita populo Israelitico: Ergo & ipsæ participes erunt eorundem beneficiorum, &c. Laudabunt Dominum, ergo misericordiam consequentur. Sumpta hæc verba ex Psal. 117. 1. Verba hic eadem quæ apud Lxx, nisi quod ibi omittitur copula, quæ & in Hebræo non est, sed subauditur. Tot congerit testimonia, tum ut Judæis persuaderet, commune esse etiam Gentibus Evangelium, tum ne Gentes superbirent adversus Judæos, &c. d.

12. *Esaias ait, Erit radix, &c.* *Ἐσται ἡ ῥίζα τῆς Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἀριστῶμεν* — *ἐπ' αὐτῷ, &c.* Sunt hæc quoque ex Lxx, Esa. 11. 10. Locus Prophetæ de Ezechia agit, sed qui & ipse non obscura fuit Christi imago. [Reliqui ferè de Christo prorsus accipiunt, de quo vide ibi Synopsin.] Laborant Interpretes de constructione, quæ ex Hebræo plana fit, ubi est, *Et erit in die illo, radix, &c.* *Ἐσται* ergo absolute ponitur, non constructum cum *ἡ ῥίζα*, sed significans, Hebræorum more, quid futurum sit: deinde, *ἡ ῥίζα καὶ οὐκ ἀριστῶμεν* sunt Nominativi absoluti, qui deinde constructi, per pronomen in alium casum mutantur, ut Apoc. 6. 8. & alibi sæpe. [Verba sic reddunt,] *Erit radix Jesse*, (i. e. Prolem habebit Jesse, scil. Davidem: Orietur ex Jesse domo soboles, Christus scilicet, *radix*, i. e. surculus ex radice, vel per metonymiam, vel potius quia vox illa Hebræis & Græcis, sicut & Latinis, significat & principem generis, & eos qui ab ipso orti sunt. Sic Christus dicitur *radix David*, Apoc. 5. 3. & *radix & genus David*, Apoc. 20. Hic autem dicit, *radix*, non David, sed *Jesse*, quia, quando venit Christus, regnum Davidis cessaverat, familia tamen & semen perdurabat: sensusque est, *Erit radix Jesse*, i. e. Permanebit tempore illo familia Jesse. *Ἐπ' αὐτῷ* (Heb. *stat*, quod rectè vertitur, *exsurgit*, quia eadem verba in linguis Orient. significant & esse, & incipere esse, ut ergo *קום*, ita & *קום* significat, & stare, & incipere stare, h. e. surgere, ut Neh. 7. 65. Dan. 8. 22, 23. *Ἀνίσταμεν* autem intelligitur, vel, 1. de resurrectione Christi ex mortuis: vel, 2. quod loco magis congruit & frequentiori verbi significationi in Scripturis, valet, *exsurgit*, vel sursum se eriget, &c. *ad imperandum* (Heb. est *דלג*, in vexillum, sive in vexillum victoriæ, quod Lxx verterunt *ἀγχι*, quia Vexillum signum imperii.) *gentibus*, (Heb. *populorum*, Di. Al. *quæ erigetur Gentibus pro vexillo*, G. erit instar signi in altum erecti, ad quod undique populi confluant; exsurgit, inquam, ut Gentibus imperet: *in ipso gentes sperabunt*, P. Be. Pi. &c. vel, *nempe in id ut Gentes ei se committant cum bona fiducia*, G. Pro quo in Heb. est, *ad eum Gentes inquirent*, quod rectè hic versum; est enim spes affectus quo mens ad futurum bonum sese exerens id requirit, ut potita in eo acquiescat: q. d. ille est quem Gentes, suæ vocationis gratiam agnoscentes, requirent, in quem sperabunt, adeoque deprecaturæ sunt.

13. *Deus autem spei* (tum, 1. objectivè, in quo solo sperandum est, 1 Tim. 6. 17. Confer Jer. 17. 5. in quo omnes sperant: quem spes nostra respicit, ut diximus supra v. 5. Tum, 2. effectivè, 1 Pet. 1. 3. auctor spei, illius cujus jam facta mentio; qui sperandi vim donat; cujus beneficio factum est ut vos [Gentiles] in eum speretis.) *repleat vos omni* (i. e. perfecto & cumulato, ut universalis particula sumitur 1 Cor. 13. 2. Eph. 1. 3.) *gaudio* (de tanto beneficio, Evangelio scil. accepto, vel, tranquillitate, non rixis & jurgiis.) *& pace* (tum internâ cum Deo, Rom. 5. 1. tum externâ cum fratribus: concordia, ut nullas ampliùs cum fratribus, Judæis conversis, dissensiones habeatis. Vel, gaudio & pace, i. e. gaudio quod oritur è sensu pacis cum Deo: *ἐν δαδὸς* P.) *in credendo* Id est, vel, 1. de fide suscepta; vel, 2. per fidem, qu. d. quæ pax acquiritur fide; vel, 3. in fide suscepta; vel, ita ut communem fidem teneatis: neque enim Deus pacem probat cum detrimento fidei in Christum: vera pax & concordia non est in errore, sed in vera fide. Vel, *ad hoc ut credatis*: ut sit *ἡ πᾶσις*, pro, *eis τὸ πᾶσις* y. vel, *credendo*, *ἐν τῷ*, pro, *διὰ τῶ* ut causam instrumentalem notet, more Hebræorum. *Ut, &c.* *Εἰς τὸ μέλλειν, &c.* *Ut spe* (recipiendi à Deo nova & perfectiora beneficia: vel, *spe illâ*, nempe vitæ æternæ.) *abundetis* (i. e. Ut

spes vestra magis ac magis augeatur, ex illa tranquillitate & concordia: *per virtutem* (vel, *ope*, G. quæ spes in nobis concipitur, atque augetur; per potentiam, per efficacem operationem: *Spiritus Sancti*, Be. &c. qui non amat contentiosos. Vide Gal. 5. 22. Eph. 4. 3. *Πνεῦμα* est *ἰσχυρὸν*, secundari i.

14. *Certus sum autem*, (i. e. Persuasum habeo, & credo, ex constanti scil. rumore & sermone hominum fide dignorum: *fratres mei, & ego ipse* (nempe libenter credens ea quæ de vobis audio: *de vobis*) Solet Apostolus monita sua emollire quasi ex superabundanti adhibita, ut eo magis suos ad officium excitet. Simile loquendi genus 2 Tim. 1. 5. Heb. 6. 9. Et verum erat quod dicit, sed in parte eorum quibus scribit. Ne correptionem Pauli molestè ferant Romani, quippe docti, aut doctrinæ opinionem sibi placentes, excusatione utitur cum laude eorum conjunctâ. q. d. Non vos moneo, tanquam ignaros, torpidos vel socordes, sed ut affectum meum erga vos ostendam, &c. *Quoniam, &c.* *Ὅτι καὶ αὐτοὶ μετὰ ἐστὶ ἀγαθῶν, &c.* *Quod ipsi per vos* (i. e. etiam me non admonente, ultro & sponte vestra: id enim sonat *αὐτοὶ* apud Homerum, — *ἢ με ἀνέδρα καὶ αὐτὸν ὄρεται*; Cur me festinantem & ultro incitas?) *pleni sitis bonitate*, (Bonitatem intelligit quâ utendum sit in admonendis fratribus. Vel, dilectione, Vulg. Videtur legisse *ἀγάπης*, vel *ἀγαθῶν, bonitatem*, intellexit quæ est in benignitate ac beneficentia. Est tamen ubi vox illa pro omni bonitate virtutis usurpatur, ut Psal. 25. 3. & 38. 21. Posset & de donis gratiæ, sive Spiritus S. intelligi. [Sensus, q. d.] Spero vos sponte vestra sine meo monitu abtenturos à condemnationibus & contemptu. *impleti omni cognitione*, P. Be. Pi. scil. rerum divinarum; vel, rerum omnium ad doctrinam salutis pertinentium; vel, scientiâ necessariâ ad mutuam instructionem in fide: *omni*, i. e. perfectâ, ut v. præced. scil. quoad fieri potest in hac vita, ex collat. 1 Cor. 13. 9, 10. satis intelligentes esse vos plerisque libertatis Christianæ. *Ut, &c.* *Δυναμεὶ καὶ ἀλλήλῃς νεύετε* *Et qui possitis etiam vos mutuo* (vel, *alii alios*, Be. vel, *alios*, Be. G. imperitiores: *ἀλλήλῃς*, ut est in 4 cod. quod forsan *ἐμψυχοῦντες*.) *monere*, P. Be. Pi. utpote repleti charitate & scientiâ, quæ duo in monitore necessaria sunt; nec meâ indigetis instructione. Vel, *instituere*, G. vel, de officiis hominis Christiani; vel, de ista libertate. Nota Pauli & prudentiam, & modestiam atque humilitatem, & amorem: quandam æqualitatem inter se & illos admittit. Sensus, q. d. Etiam si ego non admonerem vos, ipsi vos invicem admonere possitis.

15. *Audaciis, &c.* *Τολμηρότερον* — *καὶ μέγας* *Audaciis* (i. e. liberiùs; vel, confidentiùs; vel, familiariùs: vel, *Audaculè*, Be.) *verò scripsi vobis*, (q. d. Quamvis non nescirem esse inter vos qui hæc præstare possint, ipse tamen audaciam sumpsi ad vos scribendi.) *fratres, aliquatenus*, Be. vel, *aliquantulum*, Er. V. paulo, G. ex Sy. *aliqua ex parte*, P. Pi. nam *ἐπὶ μέγας*, & *ἐν μέγας*, diminuit aliquid de eo quod dicitur, ut infra v. 24. 1 Cor. 13. v. 9, 12. 2 Cor. 1. 14. & 2. 5. Connectendum hoc, vel, 1. cum *scripsi*; q. d. Quæ audaciùs scripsi non pertinent ad vos omnes, sed ad aliquos tantum. Vel, q. d. Non scripsi vobis omnia mysteria fidei, sed quædam tantum, ne quis infletur. Vel potius, 2. cum *audaciis*, ut 2 Cor. 2. 3. Mitigat hoc quod dixerat, *audaciis*. Admiscuit nonnulla liberiùs dicta, de Stulta sapientia, de Idolis, de Libidine præpostera. *Tanquam, &c.* *ὡς ἐπαγγελλόμενοι ὑμᾶς* *Veluti commonefaciens vos*, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. &c. *Ut commonefacerem vos*, Tre. ex Sy. *Tanquam submonefaciens vos*, i. e. paululum admonens, non docens aut reprehendens vos, tanquam ignaros, aut immorigeros, sed tanquam peritos. *ἐπαγγελλόμενοι*, Heb. *מְדַבְּרִים*. Al. *Tanquam in memoriam vos reducens*, Vulg. Mo. sic Ca. ea quæ probè notis; doctrinam quam didicistis. *Propter gratiam, &c.* Scil. Apostolatûs, sive muneris Apostolici. *Gratia pro munere*, μεταρραμῶς, ut Rom. 1. 5. 1. & 12. 6. Necessitatem officii excusat. q. d. Non temere hoc feci, sed ut muneri meo satisfacerem.

16. *Ut, &c.* *Εἰς τὸ εἶναι με, λειτουργόν* — *εἰς τὸ εἶναι* *Ad hoc ut sim* (i. e. Ut factis probem me esse. Esse pro conspicui.)

p G. spici p.) minister (i. e. præco q: non dicit δῆλον, sed
 q V. λειτουργός: quod nomen generatim significat quemvis
 Tol. E. publicum ministrum †, sive politicum, sive Ecclesiasti-
 Vor. sim. cum, Act. 13. 2. Rom. 13. 6. Heb. 8. 2. præsertim sa-
 E. Pi. crozum, h. e. Sacerdotem v.) Jesu Christi apud gentes, P.
 Vor. Be. Pi. vel, inter gentes, Pi. pro, ἐν τοῖς ἔθνεσι x vel, in,
 E. sim. five ad, gentes, Vulg. G. scil. docendas v; missus z ad
 Tol. illas non solas, sed præcipuè a. Vide Rom. 11. 13 b. &
 Camer. Gal. 2. 7. 2 Tim. 1. 11 c. ¶ Sanctificans (vel, Con-
 Pi. secrans, Tol. ex Aug.) Evangelium] i. e. Gentibus de-
 z G. monstrans, Evangelium esse sanctum, & per ipsum eas
 E. sanctificari debere d. ἱερουργεῖν τὸ εὐαγγέλιον, &c.] Ad-
 E. ministrans (vel, Operans, P. Be. Pi. vel, Et operer, Di. ex
 Tol. Sy. & Ar.) Evangelium (vel, Evangelio, P. Be. Pi. Di. ex
 * E. Sy.) Dei, Er. Il. Ti. E. eoque ministerio velut sacerdo-
 G. tio fungens*. Docens, sub, illos, sacrum Dei Evangelium, V.
 Dum obo Sacerdotium, non Leviticum, sed Christianum,
 ex vaticinio, Esa. 66. 21 f. Hefych. ἱερουργεῖ, sacrificat,
 sacra operatur. Hinc verto, Operans sacra Evangelii
 Dei. Ut enim lex olim ceremonialis, sic & Evange-
 lium, sua habet sacra; quique Evangelio servat homi-
 nes, vivas Deo sistit victimas, de quibus Rom. 12. 1.
 Di. unde & hic sequitur, ut oblatio, &c. Describit sacer-
 dotium N. T. quod est, non offerre victimas, sed prædi-
 care Evangelium h. ¶ Ut, &c. ἵνα ἡγήται ἡ προφορὰ
 h Par. ex Chryl. & Orig. ὡς εὐαγγέλιον ἐν πρὸς δέκτῳ, &c.] Ut oblatio (vel, libatio, quā
 + Ca. Deo libatur †:) gentium (Intellige vel, i. activè, quam
 Q. fic Gentes Deo offerunt i: ut Gentes offerant Deo spiritua-
 Strig. les hostias placentes propter Christum x. q. d. Ut obla-
 * Strig. tiones, quas Gentes offerant, h. e. opera quæ faciunt, sint
 Q. in Deo acceptæ, utpote per Evangelium sanctificatæ b.
 Tol. Vel, 2. passivè, quā Gentes Deo offerebantur i: i. e. ob-
 Vor. fic latio quā à me offeruntur Gentes, h. e. conversio Gen-
 Par. Ee. tium per meam prædicationem m: [quā] non pecu-
 Strig. sim. des Deo offero, sed homines multos per me ad Deum
 Tol. E. conversos n, Genitivus objecti, & meton. subjecti o. Ob-
 m Pi. sim. latio Gentium transitivè dictum pro oblatione quæ sunt
 T. ipsæ Gentes p, quæ hic sunt sacrificium q; Paulus autem
 h G. sacerdos *. Persistit in similitudine victimæ †, sive mi-
 o Pi. nisterii sacerdotalis †: ideo dicit ἐν πρὸς δέκτῳ, quod
 p E. idem cum εὐαγγέλιῳ, Rom. 12. 1, 2. ubi dicta vide. Vo-
 q Tol. fic cem εὐπροσδέκτου habes & infra v. 31. Luc. 4. 19. 2 Cor.
 E. 6. 2. & 8. 12. 1 Pet. 2. 5. Δέκτος respondet Hebræo
 + G. דָּבָר. ἱερουργεῖν est, præparare hostias, & præparatas of-
 || Strig. ferre. Sic Paulus ait se docere Evangelium, & hanc do-
 * Tol. ctrinā multos præparare ad vitam æternam ||.) fiat ac-
 y T. Me. cepta, (Deo scilicet x,) sanctificata per Spiritum sanctum,
 z T. ex Chryl. Be. Pi. P. tanquam ignem y, quo victima comburitur z:
 G. non sale, ut Leviticæ victimæ, sed ipso Spiritu S. Vide
 p E. dicta Marc. 9. 49 a. Alludit ad ritus V. T. quo hostiæ
 Deo offerendæ sanctificationibus quibusdam externis
 præparabantur ac mundabantur. Itā significat, Gentes
 prius immundas, per fidem, operante Spiritu S. munda-
 tas & sanctificatas, à se offerri Deo, &c. b.
 17. Habeo, &c. ἔχω ἐν καύχῳ—τὰ πρὸς Θεόν] Ha-
 beo igitur gloriam (vel, gloriationem, E. vel, quod, sive
 unde, glorier, P. V. Be. Pi. Val. Tol. sic Er. gloriandi oc-
 T. fic Pi. casionem c. Gloriarī est, magna de se prædicare: quod
 f Tol. licitum est, si non fiat in propriam commendationem, sed
 ut Deus ipse agnoscat. Vide 2 Cor. 10. — & 12 — d.
 Vel, quod letet. Καυχᾶσθαι modò inniti, modò letari ob
 rem aliquam. ἄλλοι interdum καυχᾶσθαι vertitur, alibi ἀλα-
 * G. λιάσθαι. Sic ἄλλοι per utrumque vertitur, nec minùs ἄλλοι &
 Ca. ἄλλοι.) in Christo Jesu (i. e. in Christi Jesu negotio,
 E. G. sive in re Christiana: qualis loquendi modus Rom. 8. —
 h Tol. & 16 — f. Vel, per Christum Jesum, Be. Pi. &c. non
 V. fic quasi per me ista effecerim g, aut virtute meā, sed per
 Me. Tol. Christum h. Vel, propter Christum, V. qui operatur per
 y. fic E. me i, felici concionum mearum successu k, salutem
 Me. T. Gentium l.) ad Deum, Vulg. Tol. vel, apud Deum, Sy. & Ar.
 m Di. in Di. Eadem locutio est Heb. 5. 1 m. Vel, in rebus Dei, G.
 o Pi. in iis quæ ad Deum pertinent, P. Be. Pi. sic Val. Er. Tol.
 o V. Vor. E. τὰ, pro x τῷ, & sub. ἀνέκοισι n. In iis quæ ad
 p E. Dei gloriam non mediocriter pertinent o; in rebus sa-
 q Vor. fic cris & divinis, non profanis aut humanis p: vel potius,
 Ham. quoad Deum hujus successus authorem q.
 f G. 18. Οὐ γὰρ πολλὴν καλὴν τὴν ὁ γὰρ κατεργάσθη, &c.] Est
 honesta κατεργασία δεινολογίας: quales multas adhibet
 Paulus, ut 2 Cor. 12. 1. & seq. Romovet à se suspi-

cionem inanis & falsæ gloriationis: simulque ex obliquo
 taxat vanitatem Pseudapostolorum, qui in alienis labo-
 ribus gloriabantur †. Hoc, ceu proœmiolo, & arrogan-
 tia crimen excludit, & sibi fidem conciliat †. Non (vel,
 Vix, G.) enim ausim (vel, sustinuerim, P. Be. ut πολλὰν
 sumitur Rom. 5. 7. & apud Platonem, ὅς αὖ πολλὰ συνέειν, &c.
 qui sustineat ab alieno abstinere v.) quicquam loqui (id est,
 commemorare aliquid à me factum x; alienorum facto-
 rum mihi laudem arrogare y.) eorum quæ non effecit
 10 Christus per me, (q. d. Nihil dico quod verè non sit vir-
 tute Christi per me effectum z: satis multa habeo in
 quibus glorier, quæ per me Dominus operatus est a.
 Vel, quid non fecerit, i. e. quàm multa & magna fecerit b.
 Sensus, q. d. Itā mihi omnibus in rebus, omnibusque
 modis, adfuit Christus, ut non possim exprimere quid
 per me effecerit c. καλὴν τὴν ὁ γὰρ, pro, καλὴν τὴν ὁ γὰρ. Illam
 Erasini sententiam non probō, tum ob verbum, πολλὰν
 20 tum quòd eo sensu hæc verba parenthesis includenda
 sunt, quia non aptè coherent cum v. 17 d. Totum quod
 fecit modeste tribuit Christo *. In obedientiam gentium,
 (vel, ad Gentium obedientiam, nempe efficiendam f:
 vel, adducendis ad obedientiam Gentibus, P. Be. Pi. sic Tol.
 ut Gentes obedirent Evangelio g: h. e. circa conversio-
 nem Gentium h, quam indicat & finem esse & effectum
 ministerii sui i.) verbo & factis, Er. vel, verbis & factis, P.
 Be. Pi. i. e. prædicatione & miraculis k. Vide Luc. ult.
 v. 19 l. & Act. 7. 22 m.
 19. In, &c. Ἐν δύναμει σημείων & τέρεων]. Solent
 hæc sæpe conjungi, ut Matth. 24. 24. Joh. 4. 48. Act.
 30 2. 43. & 4. 3. & 5. 12. & 7. 36. & 14. 3. 2 Cor. 12. 12.
 Talia erat Dæmonum ejectio. Morborum omnis gene-
 ris sanatio, Mortuorum resuscitatio n. Virtute (vel,
 Per virtutem, P.) signorum ac prodigiorum, Be. Pi. P. i. e.
 Per potentiam declaratam signis & prodigiis. Depen-
 det hæc pars, ut præcedens, ab eo quod dixit, per me
 Christus effecit o. Signa dicuntur miracula quæ possint
 etiam fieri per naturam, licet non itā repente, nec eo
 modo, ut febres quæ verbo curantur; Prodigia verò,
 quæ nullo modo fieri possunt per naturam, ut cæcum il-
 luminari, &c. p. Signa sunt minora miracula; prodigia,
 40 majora q. Verum sic promiscuè vocantur quæcunque
 supra naturam fiunt: signa dicuntur, quia divinitus ali-
 quid nobis significant; prodigia, quòd admirationem ex-
 citant *. ¶ In, &c. Ἐν δύναμει, &c.] Hæc, vel, i.
 cum membro præced. conjungenda sunt †: q. d. quæ
 signa & prodigia facta sunt †, non Dæmonum potestate y,
 sed virtute Spiritus Sancti x: itā Græci y. Vel, 2. ab
 eo distinguenda sunt z. Duplex ergò actio à Paulo
 commemoratur, quā ad fidem adductæ sunt Gentes;
 50 externa, de qua dictum, interna, de qua h. 1 a. Virtute
 (i. e. potenti & efficaci operatione b) Spiritus S. quā
 effecta sunt miranda in animarum conversione, &c. c.
 Hoc ad illas pertinet Revelationes de quibus agitur
 2 Cor. 12 d. & dona Linguarum*, Prophetiæ, discretio-
 nis spirituum, &c. de quibus 1 Cor. 12 f. Hæc erant
 Paulinæ ιερουργίαι (sive Apostolatūs g) signa, multò
 magnificentiora quàm Cidarīs & Poderes & Tintinna-
 60 bula h. Pro, πρὸς δέκτῳ—Θεῷ, legitur, πρὸς δέκτῳ—ἀγῶ, in MS.
 & in Athanasio. ut & Vulg. legit k. ¶ Itā, &c. ὡς
 καὶ ἡ πόλις—περὶ ἡμετέρας, &c.] Itā ut (vel, Adeo
 ut, P. Be. Pi.) ab Hierusalem (Tangitur illa historia
 quæ est Act. 9. 26 l.) & circum (vel, per circuitum, Ca.
 Ar. Vulg. q. d. non viā rectā, & ad exitum festinando,
 sed per circuitum progrediendo m. Vel, undique, sive in
 circuitu, Er. omnia loca in circuitu, Il. vel, circumjacen-
 70 tibus regionibus, P. Be. Pi. sic V. Hoc καὶ hīc adver-
 bialiter ponitur pro circum, ut Gen. 23. 17. & 35. 5. &
 41. 48. Exod. 7. 24. Job. 6. 3. Sic & Marc. 3. 34. &
 6. 6. 36. Luc. 9. 12. Intelligit Phœnicen, Syriæ alia,
 Arabiam, Act. 9. 20. & 12. 25. & 13. 1. Gal. 1. 17 n. G.
 Antiochiā, Asiā minorem, & Græciā o.) usque ad
 Illyricum (Rectè: nam Macedonia, quam peragravit
 Paulus, Dalmatiam attingit, quæ pars Illyrici, & ipsum
 mare Illyricum. In eo tractu est Apollonia nominata
 Act. 17. 1. Vide Ptolemæum p.) me implevisse (vel,
 impleverim, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. Tre. ex Sy. sic Ca. Vulg.
 i. e. plenè annuntiaverim q, nihil omittens quod ad
 fidem Evangelicā pertinet: plenè ubique evulgā-
 rim †; vel, diffuderim, dilataverim, propagaverim t:
 quo

quo sensu verbum implendi sumitur Eccles. 24. 35. & 47. 17. simil. & 2 Tim. 4. 17 v. vel, perficerem, Ar.) Evangelium Christi, Mo. sic Vulg. scil. multitudine hominum quos ad Evangelii fidem & obedientiam pertraxi: est enim Evangelium ut rete quoddam quo pisces concluduntur: rete autem implere non aliud est quam multitudinem piscium comprehendere*. Al. Evangelium hic appellat Evangelii prædicationem. Non dissimilis figura, Mat. 10. 23. Prius quam consummabitis, &c. i. e. peragraveritis v. Al. Evangelio Christi, Il. Ca. sic Pi. ex Luth. ut, replere Evangelium per ea loca, dictum sit pro, loca Evangelio replere, per Antiochiam^z, vel per Synecdochen & Hypallagen^a: q. d. omnia Evangelii famâ implevi^b. Vel, prædicationem Christi, Tre. ex Sy. vel, munus prædicandi Evangelii, P. Be. Pi. G. est μετα-
^a Vor. ex Luth.
^c Vor.
^d Er. sim. E.
^e E. sim. Vor.
^f E.
^g G.
^h Cam. cr.
ⁱ Me. ex E.
^j E.
^k G.
^l Tol. sic
^m Er. Pi. Par.
ⁿ Vor.
^o Be.
^p G.
^q Pi.
^r G.
^s Er. sim.
^t Be.
^u G. sim.
^v Tol. E.
^w G.
^x Er.
^y G.
^z Er. Tol.
^{aa} Me.
^{ab} Tol.
^{ac} G. sim.
^{ad} Tol. E.
^{ae} G.
^{af} Er.
^{ag} G.
^{ah} Er. Tol.
^{ai} Me.
^{aj} Tol.
^{ak} G. sim.
^{al} E. Me.

20. Sic, &c. οὕτω ὁ φιλοπρέμιον εὐαγγελίζεσθαι] Sic, vel ita autem, (vel, porro, Il. Ti. P. Be. V. vel, adeo, Er. Al. Idque dum ita, Pi.) amanter contendente (vel, annitens, Er. Il. Ti. Val. V. elaborans, cupiens, Val. ambiens, P. ambirem, Pi. contendens, Be. sic Ca. sollicitè curans, Tre. ex Sy. Est autem φιλοπρέμιον, ambitiosè conari quippiam^d: q. d. sanctâ quâdam ambitione abstinui ab illis locis*. Hic autem Paulus eâ voce abutitur in bonam partem, summum ipsius studium indicans, &c. f. φιλοπρέμιον quanquam ab honoris appetitu originem trahit, usu tamen traductum est ad id omne quod studio magno ac contentione agimus: ita enim usurpant Plato, Xenophon, Plutarchus, alii, & noster Apostolus, 2 Cor. 5. 9. 1 Thes. 4. 11.) evangelizare, Mo. Be. &c. vel, evangelium prædicare, Er. Pi. &c. Phrasis hic est elliptica pro, πᾶσι τοῖς φιλοπρέμιον χριστιανῶν ἐν ταῖς κηρύγμασι^b. ¶ Non ubi nominatus est Christus] i. e. Non iis in locis, ad quæ Evangelica prædicatio jam pervenerat. Intellige, ut plurimum: alioquin & Damasci prædicavit, ubi erant aliqui fideles; & Romæ, &c.ⁱ. Explicat hic munus Apostolicum, quod erat Evangelium annunciare infidelibus, & novas subinde Ecclesias fundare^k. Verè de se hoc prædicat Paulus, plerisque in locis se jecisse Evangelii semina^l. ¶ Nè super alienum fundamentum (i. e. ab alio positum^m: alioqui alienum dicitur quod est extraneum, sive quod Christum non habet autoremⁿ. Similitudine autem Fundamenti & alibi hac in re utitur 1 Cor. 3. 10. Eph. 2. 20.) edificarem] Nempe doctrinam de Christo P.

21. Sed, (sub. feci, G. vel, sub. prædicavi Evangelium, Tol. Ellipsis qualis supra v. 3. 1.) sicut scriptum est] Esa. 52. 15. ¶ Quibus, &c. οἷς ἐκ ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν, &c.] Ità & Lxx, ubi tamen in quibusdam exemp. legitur οὐκ ἔστιν, de eis, quod & à Paulina citatione dissonat, & à contextu Prophetico, nam de uno homine, i. e. Christo, erat sermo proximè præcedens^t. [Verba Apostoli sic reddunt,] Quibus non (vel, nihil, E.) est annunciandum de eo, (scil. Christo^t: h. e. Gentibus quæ nullam Christi notitiam habuerunt, utpote oraculis Prophetarum destitutæ, in quibus promissio Christi continebatur: nec illis Christus in carne apparuit v.) videbunt, &c. Be. Pi. &c. scil. eum per fidem, Apostolis prædicantibus*. Verba sunt Lxx, Videbunt res non autè nunciatas, & intelligent non autè audita: quod primo sensu dictum de iis qui vidère eventum vaticiniorum Jeremiæ, mystico sensu optimè ad Evangelium refertur v.

22. Propter quod, &c. Διὸ καὶ ἐνεκοπήμην τὰ πολλὰ τῶν ἐλθόντων, &c.] Quapropter etiam impediabar (vel, inhibitus fui, G. sic Er. Be. per negotia quibus detinebar^z, quia aliò trahebat me cura populorum, ad quos nondum, ut jam ad Romanos, Evangelii notitia pervenerat^a. Εγκόπην sensu inhibendi habemus & Gal. 5. 7. & 1 Thes. 2. 18. In Glossario, Εγκόπῳ, incido, impedio. Similitudo ducta à curribus, aut navibus, quibus palus infigitur^b.) plurimum (vel, sæpe, Er. P. Ca. Be. &c. πολλὰ adverbialiter sumitur^c.) venire, &c. Mo. vel, nè venirem, P. Pi. &c. quominus venirem, Er. Il. Ca. &c. cum scilicet vellem ad vos venire^d.

23. Nunc, &c. Νυνὶ ὁ μὴκέτι τίποτ' ἔχω ἐν τοῖς κλήμασι τούτοις] Nunc verò quum non amplius habeam locum (scil. vacuum*, in quo oporteat me prædicare^f:) in his regionibus, P. Be. Pi. Græciæ scilicet^g, in quibus im-

plevi Evangelium^h. Non inveniens locum ubi nunc fundamenta jacienda sunt in his regionibus. In Glossario, Κλήμα, regio, tractus. Sic κλήματα Achaïæ, Syria, Ciliciæ habemus 2 Cor. 11. 10. Gal. 1. 21. Propriè κλήμα vocant Geographi spatium quod à duobus parallelis intercipitur: Sed Historici modò arctius, modò latius, sumuntⁱ. ¶ Cupiditatem, &c. Ἐπιποθεῖν ὃ ἔχω, &c.] Desiderium (vel, Summum desiderium, Be.) autem habeam veniendi ad vos, &c. P. Pi. Ergò occasione datâ nè dubitate me venturum^k. Pendente sententiam absolvunt quæ sequuntur^l. Vide supra 1. 11. Act. 19. 21. ἐπιποθεῖν hic quod ἐπιποθεῖν, 2 Cor. 7. 7. 11. m.

24. Cùm, &c. ὡς ἐὰν πορεύομαι εἰς τὴν Σπανίαν] In MS. ὡς εἶναι & sic legere Græci Patres. Sic, ὡς εἶναι, 1 Cor. 11. 34. In MS. εἰς Σπανίαν. Alii Codices, εἰς τὴν Σπανίαν. Scribit sic Strabo & Glossarium vetus & Scholiastes. Juvenalis ad Satyram 14. & Martianus Capella, ut ad eum annotavimus. Sic habent & Codices Iuliani & Curtii Manuscripti: & Judæi scribunt יַסְפַּנְיָא, ut K. ad Obadiam: interdum & corruptè יַסְפַּנְיָא, ut ab aliis notatumⁿ. ¶ [Verba sic reddunt,] Quando (vel, Simulatque, vel, Ut si, Er. Verum ὡς & ὅπως interdum sunt adverbia temporis, Act. 3. 19. ut ὡς εἶναι, vel ὡς εἶναι, (utrumque enim legitur) idem declaret atque εἶναι^o. nam ita etiam accipitur 1 Cor. 11. 34.) proficiscar in Hispaniam, Be. Pi. Multa itinera in animo habuit Paulus quæ exequi sitis non est, sive per dictatum Spiritus, sive per occasiones enascentes quæ prævertendæ videbantur. Sunt qui in Hispaniam ivisse Paulum putant post primam causæ dictionem apud Neronem. Certè Clemens in Epistola ad Corinthios ait eum fuisse præconem & in Oriente, & in Occidente P. ¶ Spero, &c. Ἐλπίζω ὅτι διαπορεύομαι, &c.] Spero enim fore ut (sub. isthac, sive illac, Er. P. Be. Pi.) præteriens videam vos, P. sic Be. Pi. &c. Quia ex Græcia per Italiam iter in Hispaniam capere volebat, obiter verò Romam invisere^q. Sed quò respicit illac? An Hispaniam, cujus antè facta mentio? At ait v. seq. se jam proficisci Hierosolymam, unde in Italiam iturus, non poterat præterire Hispaniam. Διαπορεύομαι mihi hic idem est quod διαπερῶ, trajiciens, vel διατρέχω, transiens, nempe à loco ubi futurus esset, Hierosolymâ nempe aut alio loco Asiæ, Romam usque. Trajectum indicat inter Asiam & Italiam^r. Non dicit, videbo, sed, spero videre vos, quia tempora non sunt in nostra potestate, &c. t. ¶ Et, &c. Καὶ ὑφ' ὧν ὑμεῖς περιπατεῖτε] Et à vobis deducar (vel, producar, Er.) illuc, P. Be. Pi. Per Galliam scilicet Italiam optimè cognitam. Similem rem vide Act. 17. 15. q. d. Spero me aliquos ex vobis socios itineris habiturum v. περιπατεῖν est, honoris causâ ducere & prosequi abeuntem, subministratis, si opus sit, rebus ad iter necessariis, ut Joh. Epist. 3. & sæpe in Actis x. ¶ Si, &c. Ἐὰν ὑμεῖς περιπατεῖτε κατὰ τὸν ἔμψυχον] Si tamen vestra consuetudine (vel, vobis, Vulg. i. e. vestra conversatione v.) prius ex parte (q. d. non quantum vellem, sed quantum licebit^t. Addit, ex parte, ut insinuet inexplabile ejus desiderium^u.) expletus (vel, finitus, Vulg.) fuero, P. Be. Pi. Tale illud, — Amplexu extremo satiare tuorum. Syrus ab Odoribus sumptam translationem putavit v. Significat se ex illorum colloquio magnum gaudium accepturum x.

25. Nunc, &c. Νυνὶ ὁ πορεύομαι, &c.] Nunc autem proficiscor (i. e. ad iter accinctus sum. Vide dicta ad Matth. 26. 28 v. Excusat dilationem profectionis in Hispaniam^z. Verbum est præf. temp. sicut & seq. Participium: jam enim hoc agebat: Hoc siquidem facere dicimur quod adornamus facere^a.) ministrans (pecuniam mihi commissam^b: ferens illis quæ undique in eorum usum collegi. Vide quæ diximus in Prolegomenis ad hanc Epistolam^c. Occupatus in negotio colligendæ, perfrendæ & tradendæ pecuniæ^d.) sanctis, Be. Pi. &c. i. e. Judæis Christianis*, illic commorantibus^f.

26. Probaverunt, &c. Εὐδοκῆσεν ὁ Μακεδνὸν καὶ Ἀχαῖα κοινῶς, &c.] Placuit (vel, Libuit, Be. Visum est, Er. V. Εὐδοκῆν est, ex animo probare^g. Significat, eos ultro & alacriter hoc fecisse, juxta 2 Cor. 9. 7.) enim Macedonia & Achaïa (i. e. Macedonibus & Achæisⁱ, ut in illo, — Simul omne tumultu Conspirat Latium^k. Vel, Ecclesiis quæ sunt in Macedonia & Achaïa^l. Eos cum laude memorat^m. Facit Romanos ad pares liberalitates invitat.)

vitat a.) conferre aliquid, &c. P. Pi. Be. vel, communio-
nem, five communicationem, (vel, collationem, V. Er. scil.
facultatum, ut Act. 2. 42. Sic vocat eleemosynam P.)
facere, &c. Er. V. Pi. Val. &c. vel, facere pauperibus illis
partem de suis opibus. In Glossario, Κοινωνία, communi-
catio. De nomine πτωχῶν diximus ad Matth. c. 26. v. 11.
πτωχοὶ ἵπ' αὐτῶν, i. e. pauperes qui sunt inter sanctos. Ta-
lia sunt, Nigræ lanarum, Ovorum oblonga q.

27. Placuit, &c. Εὐδόκησεν, ἢ ὀρείλειται, &c.] Est egre-
gia ἀποδοχή simul cum ἐπιπροσδοκίᾳ. Placuit enim, (sub.
eis inquam, Be. Pi.) & debitorum illorum sunt, Pi. sic P. Be.
Non obligatione civili, sed æquitate naturali, tanquam
beneficium, &c. †. Propriè debet à quo in jure exigi
quid potest; impropriè, quem honesta aliqua ratio ad
agendum impellit. De utroque hoc debendi significatu
diximus, De J. B. & P. 2. 7. 4. & 14. 6. & 22. 16. Sic
gratiam debere aliquis dicitur. Vide Gellium 1. 5. Sic
vocem ὀρείλειται habuimus Rom. 1. 14. & Cap. 8. ver. 12.
ὁμοῖα. ¶ Nam, &c. Εἰ δὲ κοινῶν ἡμεῖς, &c.]
Nam si spiritualia ipsorum (sub. bona, P. Be. Pi. i. e. do-
ctrinam Evangelicam, cuius promissiones & prædictio-
nes Judæi acceperunt, & Gentiles per eos, h. e. per A-
postolos; per eos qui Jerosolymis prodierunt, qui ab
illis missi erant, tanquam membra societatis, &c. 2.)
Gentes participarunt, P. Pi. vel, Gentibus communicata
sunt, Be. vel, spiritualia sua communicaverunt Genti-
bus, V. Cum prophetias de Christo ab illis acceperint,
& eorum exemplo in Christum crediderint. Nota κοινα-
νῶν, sicut Latinum participare, & Agendi & Patiendi sen-
su dici. ¶ Debent & in carnalibus, &c.] i. e. In
iis quæ ad hanc vitam sustentandam pertinent. Par
argumentum habes 1 Cor. 9. 11. Λειτουργίᾳ ἡμεῖς ἐστὶν
ἐξυπηρετεῖν, nempe alicujus necessitatibus: sic λειτουργίαν
ἡμεῖς dixit Apostolus, Phil. 2. 25. & ipsam hanc largi-
tionem διακονίαν ἡμεῖς, 2 Cor. 9. 12.

28. Hoc, &c. Τὸ τοῦ ἐν ὁπὶ πλείους, ἢ σφραγισμένον, &c.]
Hoc igitur ubi perfecero, (h. e. Hieros. profectus collectam
obtulerō d.) & eis (vel, i. Græcis; vel potius, 2.
Hierosolymitanis f.) consignavero (vel, assignavero, Vulg.
sic Mo. vel, obsignavero, Er. II. Ti. Ar. Me. i. e. vel, i.
obsignatum reddidero: sic enim solet reddi pecunia b:
& sic cavit, nè quis suspicaretur eum in rem suam ali-
quid inde usurpasse i. Vel, 2. turd k, & fideliter l, apud
ipsos deposuero m, nè quid inde eis depereat n. Com-
mendat tum suam in pecunia perferenda, tum aliorum
in custodienda, fidem ac diligentiam o. Metaphora vel à
thesauro obsignato & clauso in tuto loco; vel à literis
quæ obsignantur nè legantur; vel à diplomatibus, quæ
figillis munita habentur rata P. Est μεταρρύθμις. Nam con-
signari solent quæ deponuntur. Ità consignatam dotem
dixit Sueton. in Claudio q. Al. σφραγισμένον eodem
ferè significatu possit accipi cum ἐπιτελέσας, ex usu verbi
ὑποθήκη, quo & Syrus & Arabs hic usi sunt, quod non
obsignare tantum, sed etiam finire, complere, significat,
quia finitæ literæ obsignantur. Sic Dan. 9. 24. ὑποθήκη,
σφραγισμένον, idem quod ὑποθήκη, συντελέσας. Et Ezec. 28. 12.
Tu ὑποθήκη, finis summam, &c. Apud Arabes quoque
ὑποθήκη non obsignare modò, sed simpliciter ἐπιτελεῖν,
perficere, significat. Vide 2 Cor. 8. 6. Gal. 3. 3. Sic &
2 Reg. 22. 4. "וְגַם הָיָה, Et perficiat pecuniam, id est,
curet ut tota in promptu sit, quanta à populo oblata est.
Lxx, σφραγισμένον, hunc fructum, P. Ca. Be. Tre. ex Sy. &c.
Fructum vocat id quod ex beneficentia nascitur †, ele-
emosynam †, fructum fidei †, & charitatis †, & Spiritus
S. Gal. 5. 22 v. Sic καρπὸς μετανοίας, Matth. 3. 8.
καρπὸς ἀγαθῶν, Jac. 3. 17. Fructum vocat quia res erat
bona & utilis a, tum, 1. accipienti b, ad temporalis vi-
tæ sustentationem c: tum, 2. & præcipuè, danti d, ad ju-
sticiam & vitam æternam. Vide 2 Cor. 9. & Phil. 4. 17.
Deinde fructum, qui provenerat ex Apostoli plantatione
& cultura, sicut ait, 1 Cor. 3. Ego plantavi; q. d. fru-
ctum quem ex mea arbore colui. ¶ Per, &c.
Δι' ἐμοῦ, &c.] Per vos (i. e. per vestras terras f: sicut,
Eamus ad me, i. e. domum meam. Tale illud, —proxi-
mus ardet Ucalegon. Vel, Isthac, Be. Pi. i. e. per Romam
transiens h,) in Hispaniam, P. &c. Hoc proposuit & ipe-
ravit Paulus, licet eventus forsan non responderit, Deo
aliter disponente i. [De quo vide E. & Per. disp. 1.
& 2.]

29. Scio, &c.] Non certitudine fidei vel evidentia,
sed fiducia nixæ præcedente eorum fide ac obedientia h.
Al. Scio per Spiritum l. ¶ In, &c. Εἰς πληροῦς ἐν-
λογίας, &c.] In, vel Cum, plenitudine benedictionis (vel,
plenà benedictione, P. Be. Pi. Tol.) Evangelii Christi, &c.
Er. II. Mo. Ti. &c. Abest à Evangelii in plerisque cod. m.
[Latinis.] Sic in MS. illo, & in aliis, quomodo legit
Orig. & Amb. Sed eam vocem restituerunt Romani
correctores ex vetustis exemplaribus: siquidem in Græ-
cis & Syriacis legitur o. [Sensus, q. d.] Veniam cum
uberrimis Christi donis p, ad vos confirmandos scilicet.
Vide supra 1. 11. 9. Scio adventum meum valde vobis
frugiferum fore, quoad confirmationem fidei vestræ,
qui fructus oriatur ex benedictione, i. e. benefica operati-
one, Dei. Mea prædicatio & conversatio copiosam vo-
bis impertietur Evangelicorum mysteriorum cognitio-
nem, amorem, consolationem, gratiam, & fructum spiri-
tuale t. Πλησύνω abundantiam significat, ut Joh. 1.
v. 16. Sic Cant. 5. 12. Εὐλογία omne id quod in nos li-
beraliter confertur, בְּרָכָה, Gal. 3. 14. Eph. 1. 3. Est
enim translatio à voce ad res: εὐλογία ἐν πληροῦσι, est
in Inscriptione Ignatianæ Epistolæ ad Ephesios. Al.
[Sensus, q. d.] Plenè vobis Evangelium annuntiabo,
ut si quid desit vobis ad absolutam Evangelii cognitio-
nem, id totum à me accipiat. Al. Scio me inventu-
rum vos repletos omnibus donis spiritualibus v. Cui fa-
vet collat. v. 15. Ità eos laudando hortatur a.

30. Obsecro, &c. Παροτρύνω, &c.] Precor (vel, Hor-
tor, Er.) autem vos — per Dominum — (cujus causam
ago b:) & per charitatem (vel, dilectionem, G.) San-
cti Spiritus. Quam in nobis effecit Spiritus Sanctus c:
vel, quā tenemini proximos diligere d, per mutuam il-
lam conjunctionem quā Spiritus Sanctus animos no-
stros devinxit: quam vocat communionem Spiritus, Phil.
c. 2. v. 1. unde Christiana illa συμπάθεια, &c. ¶ Ut, &c.
Συναγώγησάτω, &c.] Ut mecum certetis (vel, simul con-
tendatis mihi, Mo. mecum laboretis, Tre. ex Sy. vel, me
adjuvetis, Ca. Er. V. E. laborantem, Er. V. E. Dixit au-
tem non συνδύω, sed συναγώγησάτω, quia preces certamen
quoddam sunt, ut apparet Col. 4. 12. Ejus certaminis
figuram gessit certamen Jacobi cum Angelo f. Certamen
vocat ferventem orationem, quā velut extorquemus à
Deo, &c. Praefagit magnum sibi instare certamen, five
periculum, quod & evenit. Metaphora à re militari h.)
vestris pro me apud Deum precibus, Pi. Vide hic, 1. humi-
litem Pauli, qui aliorum preces exorat: 2. quantum
nos proximorum auxilio indigeamus. Dicit autem, me-
cum, quia sic debemus aliorum orationes petere, ut non
desistamus nos etiam orare i.

31. Ut liberer ab infidelibus, &c.] Vel, contumaci-
bus, Sy. rebellibus, Pi. &c. i. e. Judæis pertinaciter resi-
stentibus Evangelio k. Ut eorum manus evadam. Pro-
spiciebat enim periculum ex eorum sævitia. Vide Act.
21. 11. & seq. Par loquendi genus 2 Cor. 1. 10. 2 Thef.
3. 2. ¶ Ut, &c. Ὡς ἡ διακονία μου — εὐεργε-
σάτω, &c.] Ut ministerium hoc meum (i. e. eleemosy-
na m, ministerio meo collecta n: opera hæc quam sum-
psi in colligendis perferendisque pecuniis. Talia enim
διακονία nomine vocantur, ut Act. 6. 1. Rom. 12. 7.
1 Cor. 16. 15. 2 Cor. 8. 4. & 9. 1, 2. v. erga Hieroso-
lymam (i. e. erga Christianos qui sunt Hierosolymis p,
Locutio similis ei quæ supra v. 26. 9.) acceptum sit san-
ctis, Be. Pi. &c. i. e. ut eleemosyna grata & hilariter ac-
cepta sit: quod fiet si larga sit, si salva perferatur, nec
propter personam Pauli deferentis displiceret. Erat enim
Paulus fidelibus Judæis suspectus tanquam Moysi adver-
sarius, Act. 21. f. Ut ad illorum manus perveniat, & illis
proficua sit t: nè mihi quoquo modo intercipiatur: ut
salva cum fuerit accepta sit v. Ut nempe Judæi, qui in
Christum crediderant, vocatos ex Gentibus sincere a-
ment, conspectā hanc ipsorum in se beneficentia. ¶
32. Ut veniam (Ut eventum significat. Sensus enim
est, Ità fiet ut veniam v.) ad vos in gaudio] Lætus tam
bono operis successu z, & vestro conspectu. ¶ Per
voluntatem Dei] i. e. Volente (& bene juvante b) Deo c:
Deo iter meum ad vos prosperante, ut hanc phrasin su-
prà habuimus in re eadem, c. 1. v. 10 d. Significat, se
totum à nutu providentiæ Dei pendere. ¶ Ut, &c.
Καὶ συναγαγίσασθαι ὑμῶν] Unaque vobiscum refocillet, Il.

Ti. P. Tre. Be. Pi. vel, *recreer*, Mo. Ca. vel *mutuâ con-*
fuetudine ^f; vel *videns profectum vestrum* ^g. *Αναπαύ-*
εσθαι, ^h *est, solatium accipere*, ut *videre est* i Cor. 16.
 18. 2 Cor. 7. 13. Philem. 1. 7. 20. *Σωφρονισμός* est,
solatium dare & accipere. Sensus planè idem qui suprà in
 verbo *συμπαρακαλεῖσθαι*, c. 1. v. 12. Gen. 5. 29. ubi ex-
 plicatur significatio vocis Noe: in Græco est, *ὄψις δι-*
απαύσεως ἡμῶν, &c. in Latino, *Iste consolabitur nos ab ope-*
ribus, &c. ^h.

33. *Deus autem pacis* (Amator ⁱ, & Autor ^k, & Pro-
 curator ^l. Loquendi genus quale suprà v. 5. *Θεὸς τῆς εἰ-*
ρήνης. Hoc dicit, ut hōc magis Romanos à rixis aver-
 tat ⁿ.) *sit cum omnibus vobis* ^j. Summis & infimis, &c. ^j.
 vobis adsit, faveat, opituletur. Vide quæ ad Mat. 28. 20.
 & ad Luc. 1. 28 ^l. Per pacis salutationem Epistolam in-
 cepit, per pacis votum concludit. Pacem autem illis
 optat, propter contentiones inter ipsos. Pax etiam com-
 plectitur eam quæ ad Deum est, remissionem, reconcili-
 ationem cum Deo, &c. ^v.

CAP. XVI.

1. *Commendo autem vobis* ^j. Tum ut adjuvetis in ne-
 gotiis ^a, tum ut locum suum ibi teneat, sicut in
 Synagoga moris erat. Sicut Epistolæ quædam sunt me-
 re *συμμεμνησθαι*, *commendatitiæ*, quarum & Paulus meminit
 2 Cor. c. 3. & Canon 6. Antiochenus, & 11. Constan-
 tinopolitanus, & exempla exstant apud Ciceronem;
 ita & Epistolarum quarundam partes five adiectiones ^b.
 ¶ *Phaben* ^j. Fœminam, negotii cuiusdam gratiâ Ro-
 mam proficiscentem ^c, piam, nobilem, & opulentam ^d.
 Sicut *Phabus* nomen viri apud Martialem, sic *Phabe*
 mulieris ^e. Per hanc redditam putant Epistolam Ro-
 manis ^f. ¶ *Sororem nostram* ^j. Nempe spiritualem ^f,
 in Christo ^g, fide & religione ^h. ¶ *Quæ*, &c. *Ὁδὸν*
διδάσκον ^j. *Quæ est ministrâ*, P. Be. Pi. Er. &c. i. e. liben-
 ter suppeditat & subministrat opes suas ⁱ: vel, solebat
 suscipere & fovere ministros Dei ^k: vel, ministrans æ-
 grotis ex Ecclesia ^l. Deputata erat alicui ministerio Ec-
 clesiæ ^m. In Judæa Diaconi viri etiam mulieribus mini-
 strare poterant: erat enim ibi liberior ad fœminas adi-
 tus quàm in Græcia, ubi viris clausa *γυναικῶν*. Ideo
 duplici in Græcia fœminarum auxilio Ecclesiæ opus ha-
 buere. Alteræ erant *προεβύτης*, five *προκαθημεναι*, quæ
 fœminarum mores formabant, & ante Laodiceam
 Synodum, manibus impositis ordinabantur, ut videre est
 Canone ejus Synodi 11. Aliæ erant *διδάσκειν*, Latine eti-
 am *diaconisse*, quod Plin. in epist. ad Trajan. vertit *mi-*
nistras, quæ fœminas pauperes aut ægrotas pecuniâ at-
 que operâ sublevabant ⁿ. Erat Phœbe *diaconissa*, quales
 describuntur i Tim. 5 ^o. Non placet: illæ enim *pauper-*
culæ erant & *sexagenariæ*. At Phœbe erat *multorum* &
Pauli προστάτης, multaque habebat negotia Romæ peragen-
 da, ideoque dives fuisse videtur, & *διδάσκουσα* dicta quod
 egenis & peregrinis fidelibus de suis facultatibus subve-
 nisset, quomodo Luc. 8. 3. dicuntur nobiles nonnullæ &
 divites fœminæ Christo *διδασκούντων* ^o *ἀπὸ τῶν μαθητῶν* &
 2 Tim. 1. 18. Onesiphorus Paulo *διηκόνους*, h. e. *subvene-*
rat de facultatibus suis P. Videtur hæc fuisse ex iis mu-
 lieribus quæ Apostolos in itineribus suis ad prædican-
 dum susceptis comitabantur, ipsisque necessaria submi-
 nistrarunt, de quibus Græcus Scholiastes, & Theoph. &
 hæc, ut verisimile est, fuit illa *γυνὴ ἀδελφὴ*, cujus mentio
 i Cor. 9. 5 ^l. ¶ *Ecclesiæ quæ est in Cenchris*, vel, *Cen-*
chreis, Er. V. &c. *Ἐν Κενχρεῖς* ^j. Plura erant hujus no-
 minis loca, nempe in Troade oppidum, atque aliud item
 in Italia ^q. Hic autem *Cenchreæ* erat oppidum ^r, & sta-
 tio navalis five portus Corinthiorum ^v, ad sinum Særo-
 nicum ^x. Vide Act. 18. 18 ^y.

2. *Ut eam suscipiatis in*, &c. *Ἐν Κυρίῳ* ^j. In Domino,
 Be. Pi. &c. i. e. in Christi nomine ^z: vel, ob Christum ^a,
 cui fideliter inserviit ^b. ¶ *Dignè sanctis*, ita Mo.
ἁγίως & ἁγίως ^j. *Convenienter* (vel, Sicut dignum est, P.
 Ca. Pi.) *sanctis*, Be. Ita ut decet (vel, oportet, G.) *san-*
ctos, Er. Il. Ti. V. E. vel, i. excipere, scil. alios Christi-
 anos ^c; vel, a. excipi ^d, i. e. omni humanitate, charitat

& largitate ^e. Adverbium, *ἁγίως*, sæpe regit Genitivum
 quem regeret Adjectivum ^f. ¶ *Et*, &c. *καὶ ὁ θεὸς*
ἡμῶν, &c. ^j. *Et aditis* (vel, *assistatis*, Mo. *auxilio sitis*, V.)
ei (i. e. operam ei vestram accommodetis ^g. Est hic *πα-*
ράστασις, ut *adesse*, Latinis, *opitulari* ^h.) *in quocunque vobis*
eguerit (vel, *ipsi usus fuerit*, P. Be. Pi.) *negotio*, Er. Il.
 Ti. sim. P. Ca. Be. Mo. &c. in quo ipsam juvare poterit
 tis ⁱ. Julianus, in Epistola, *multum crevisse* ait *Galileo-*
rum (sic ille Christianos appellat) *religionem* per *τὴν*
προσέτασιν ^j. ¶ *Etenim*, &c. *καὶ ὁ θεὸς*
ἡμῶν, &c. ^j. *Nam hæc eam multis* (Christianis sci-
 licet ^l.) *adfuit*, (vel, *adstitit*, Tre. ex Sy. *profuit*, Æth. ^m
adjutrix facta est, Mo. *hospitium præbuit*, P. Be. Pi. Di.)
tum mihi etiam ipsi, Er. Il. Ti. Ca. &c. Non dicit, *ἡ-*
σέως, adjutrix, sed, magnifico planè titulo eam exornans,
 dixit *προστάτης*, i. e. *patronam*. Sic Athenis dicebantur pe-
 regrinorum defensores. Et Plutarchus Latinam vocem
patroni προστάτης solet reddere ⁿ. *Προστάτης* significationem
 principatus & præsidii habet ^o, & *προστάτης* est, *patronus* ^p,
 five *prepositus*, in Glossario, ubi & *προστάς, patrociniū* ^q.
 Sophoc. Oedip. tyr. *Θεὸν ἑλπίω προστάτην ἔχον*, *Semper*
mihi patronus & defensor Deus sit ^r. Notat Helychius,
προστάτης fuisse dictum, cui cura & tutela incumberebat ^s
μετοίκων, inquilinorum, qui aliunde in urbem aliquam
 migrassent; qui nomen suum in ipsius album inscriben-
 dum tradere tenebantur, ac Prostaten suum alere, perfo-
 luto inquilinatus tributo, quod *μετοίκιον* dicebatur: quod
 qui non persolverent, *ἀποστασίς* postulabantur, i. e. non
 soluti ei tributi. Talis Phœbe fuisse videtur ^t. *Προστάτης*
 idem qui *προβύτης*, qui deligebantur ut hospites ac pe-
 regrinos in domum fidemque suam reciperent, &c. ^u.
 Observa hic insignem humanitatem Pauli, qui tam mul-
 tus & officiosus fuit in salutando ^v.

3. *Salutate Priscam*, &c. *Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν* ^j. *Pri-*
scillam (Sic legitur in plerisque cod. Græcis ^v, & in Sy-
 ro: est *προσκείμενον*, à *Prisca*, Act. 18. 2, 26 ^x. Origenes
 docet *Πρίσκαν* hic scriptum fuisse ^y, quomodo & habent
 quidam MSS ^z. & legit Latinus, & conjicit eandem esse
 quæ in Actis *Priscilla* dicitur: rectè. Nam fœmina-
 rum nomina modò simpliciter enunciabantur, modò *προ-*
κοιμιστῶν. Sic *Livia* Drusi uxor Tacito, quæ semper Sue-
 tonio *Livilla*. Sic quæ *Claudia* Tacito, Suetonio *Claudil-*
la. Tales sunt *Secundilla*, *Tertulla*, *Quartilla*, pro, *Secun-*
da, *Tertia*, *Quarta* ^a.) & *Aquilam*, Be. Pi. &c. Erant
 conjuges, ambo Judæi ^b, scenopegi, Act. 18. 3 ^c. At Ju-
 dæi Romæ à Claudio ejecti erant ^d. Resp. 1. Is forsan
 aliquos ex gratia ibi retinuit, vel ad tempus negotiorum
 causâ admittit ^e. 2. Cessante sævitiâ edicti redierant ^f.
 Hinc discas, edictum Claudii contra Judæos non diu vi-
 guisse, acerbis, ut ferme talia, *institis, incurioso fine*, ut lo-
 quitur Tacitus ^g. 3. Romam nuper redierant ^h, Clau-
 dio mortuo ⁱ, sub Nerone ^j. Credibile est, ejectionem
 Judæorum Romæ multos illorum adduxisse ad consue-
 tudinem cum Apostolo, indeque ad fidem Christianam ^k.
 ¶ *Adjutores meos in Christo* ^j. i. e. In promovendo E-
 vangelio Christi ^l. Merito hoc nomine eos ornat Pau-
 lus ^m, cum non vir tantum, sed & mulier, aliis ad Chri-
 stianismum perducendis operam dederint, Act. 18. 26 ⁿ.
 Uxor prior viro nominatur ^o, hic & Act. 18. 18 ^p. vel,
 quod notior esset apud fideles ^q; vel, propter egregium
 studium Evangelii promovendi ^r. Sed ratio frivola est,
 & maritus præponitur, Act. 18. 2, 26. i Cor. 16. 19 ^s.

4. *Qui pro anima mea* (i. e. pro vita mea tuenda P)
suas, &c. *τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέστησαν* ^j. *Suam ipsorum cer-*
vicem supposuerunt, Be. Pi. cultro scilicet, five gladio ^l.
 i. e. mortis periculo [se] objecerunt ^q, vel in illa seditio-
 ne cujus mentio Act. 18. 17 ^r. vel in illa Ephesi, Act.
 cap. 19 ^t. Est autem proverbialis hæc locutio, quomo-
 do, *dare & præbere cervicem*, apud Ciceronem & Juvena-
 lem ^u; sumpta ab iis qui cervicem, vel, 1. oneri aliqui
 ruituro supponunt; vel, 2. pro alio refecandam præ-
 bent ^v. Respicit morem Romanorum, quo damnatos
 securi feriebant ^x. Sic & *caput objicere periculis*, frequens
 locutio. ¶ *Et cuncta Ecclesiæ Gentium* ^j. Nempe quæ
 circa Corinthum ^y, necnon aliorum omnium; vel, quia
 beneficium conservatæ vitæ ipsius, tanquam communis
 magistris Gentium, ad omnes pertinebat ^z: vel ob hospi-
 talitatem passim omnibus exhibitam: vel, ob diligen-
 tiam in propagando Evangelio ^a.

5. Et, &c. καὶ τοὺς καὶ ὁκον αὐτῶν ἐκκλησίαν] Eodem modo de illorum domo loquitur Paulus 1 Cor. 16. 19. Quia recens ab Ecclesia redibant Christiani, credibile est, cum hæc Paulus scriberet, nullos Romæ fuisse communes Christianorum conventus, neque Presbyteros, quos alioqui salutaret Paulus. Tali autem tempore quæque domus Ecclesia est, sicut Tertul. ait, *Ubi tres, Ecclesia est, licet laici*. Vide Beza ad Act. 21. 4. b. [Sic vertunt,] Item Ecclesiam quæ in domo eorum est, Be. Pi. &c. Intelligit, vel, 1. familiam eorum Christianam, quæ admodum Christo devota erat, 1 Cor. 16. 19. d. & lectionibus precibusque sacris quotidie vacabat inter labores manuarios. Nam Ecclesiæ nomen usu Apostolorum significat omnem fidelium, quamvis exiguum & privatam, vel unius tantum domus, congregationem, juxta Matth. 18. 20. f. Vel, 2. fidelium cœtum, qui domi ejus ad conciones & sacra convenire solebant: quales cœtus in tam ampla urbe distinctos fuisse non mirum. Hunc sensum suadet, quod peculiaris hic character, nonnullis distinctat adscriptus in salutationibus Apostolicis, ut Colof. 4. 15. Philem. v. 1, 2. singulare aliquid prorsus denotare videtur, non verò id quod omnibus Christianis familiis congruit, de quibus aliâ planè phrasi loqui solet, ut infra v. 10, 11, 14, 15. & 2 Tim. 4. 19. Hi ergo locum aliquem in domibus suis cultui Dei & conventui fidelium consecrârunt, quod & Oecum. sentire videtur. ¶ *Epanetum*, ἐπανέτιον, &c.] Sonat *laudatum*, vel *laudabilem*, Er. ¶ *Qui*, &c. ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαιῆς] *Primitias Achaie* (Sic dicit, quod inter fideles ejus regionis erat, vel, 1. præcipuus maximæque insignis: vel, 2. primus ad fidem Christi conversus. Sic vocantur qui in quaque gente primi crediderant, similitudine ductâ ab illis oblationibus quæ מִנְחָה Hebræis, ἀπαρχαὶ Hellenistis. Vide Rom. 8. 23. & 11. 16. Etiam Clemens Epist. ad Corinth. ἀπαρχὴς eodem sensu usurpat.) in Christo, P. Be. Pi. &c. ex pro eis, ut Matt. 10. 11. vel, in Christum, sub. credentium. At ἀπαρχὴ Achaie, non Epanetus, sed Stephanus, 1 Cor. 16. 15. f. Resp. 1. Videtur Epanetus fuisse filius Stephanæ, de quo 1 Cor. 1. 16. & primus credidisse. 2. Pro Ἀχαιῶν hic legunt Ἀσία Orig. & Lat. Interpres, & Hi. & nonnulli Codices, & Origenes: & id rectum arbitror. At Græci constanter legunt *Achaie*, ut & Syrus. 3. Plures simul ante alios Christo nomen forte dederunt diversis Achaie locis. ¶ 6. *Mariam*, Μαρία.] Nomen exprimit Syriacum מרים. Vide ad Matth. 1. 16. Nomen erat valde frequens ob sororem Moysi ita dictam. ¶ *Quæ*, &c. ἡνέκα πολλὰ δουλεύσασα ὑμῶν] *Quæ multum laboravit* (nempe in Evangelio promovendo, hospitibus, pecuniis, &c. subministrando:) erga nos, P. Be. Pi. Obj. At hæc Paulum nunquam viderat. Resp. Quod aliis piis præstiterat ut sibi præstitum laudat. Fuit sanctorum communio: per literas, vel aliorum relatu, hoc didicit, &c. d. vel, in nobis, v. inter nos, Be. vel, pro nobis, G. vel, in nobis, Sy. sic Ar. in Di. eis ὑμῶν legunt multi Codices Græci, & Orig. Amb. & Theophyl. ¶ 7. *Andronicum*, Ἀνδρόνικον] Cum hic fuerit Judæus, quippe Pauli cognatus, est hoc nomen Græcum expressum de Judaico; quod puto fuisse מְנַחֵם, *Manassæ*. ¶ *Et*, &c. καὶ Ἰουδαν] Nomen hoc, vel, 1. foemina. Videtur fuisse uxor Andronici, cui nomen מְנַחֵם. Vel, 2. viri. ¶ *Cognatos*] Scilicet Judæos; vel, contribules; vel, sanguine propinquos: quia forte ἐκκλησὶον propinquam duxit Andronicus. ¶ *Et*, &c. καὶ συναιχμαλωτῆς μου] *Et concaptivos meos*, Er. P. Be. Pi. olim in aliquo carcere. Crevit oratio. Major enim honos est passionum ob Christum esse participem, quam sanguinis. Pari honore Aristarchum afficit, Col. 4. 10. & Epaphram, Philem. v. 23. Sæpe autem in vinculis fuit Paulus, ut videre est 2 Cor. 6. 5. Clemens in Epistola ad Corinth. de Paulo, *septies vincula portavit*. ¶ *Qui sunt nobiles*, &c. ἑστῆσαντες ἐν τοῖς Ἀποστόλοις] *Insignes* (vel, *Noti*, Tre. ex Sy. Cas.) inter Apostolos, Er. P. Be. Pi. &c. vel, 1. apud Apostolos; vel, iudicio Apostolorum: q. d. qui etiam cæteris Apostolis bene sunt cogniti: quomodo & Syrus videtur accepisse: nec id mirum [esse] ostendit quod sequitur. Vel, 2. inter Doctores, live Evangelii Præcones, illustres erant.

Large sumit Apostoli nomen, pro quibusvis Evangelii Ministris; qui scilicet Evangelium infidelibus annuntiaverunt. Apostoli alii erant primarij sic dicti, ut Duodecim & Paulus ac Barnabas; alii secundarij, ut 2 Cor. 8. v. 23. Phil. 2. 5. Sic dicti & Clemens Rom. à Clem. Alex. & Ignatius à Chrysost. & Timotheus apud Photium. ¶ *Qui & ante me fuerunt in Christo*] h. e. Christiani: qui ante me crediderunt. In Christo, i. e. vel, in Ecclesia Christi; vel, Christo per fidem infiti, tanquam palmites viti. Fidei vim significat, quæ credentes Christo conjungit. Nota modestiam. Ipsos ita laudat ut se deprimere videatur. Fuere hi aut ex Lxxij Christi Discipulis. Sed tunc aliquid honorabilius de ipsis dixisset. Ex Lxx illis qui in Pentecoste Apostolis adfuere, aut ex primis per Petrum conversis. ¶ 8. *Ampliatum*, Ἀμπλάτιον] *Ampliam*, Be. Pi. Vulg. legit Ἀμπλάτιον, ut est in uno cod. in MS. & in Orig. Est id nomen Romanorum ex Participio passivo, qualia *Donatus*, *Amatus*, *Præstolatus*, *Benedictus*, Græcum ἀμεινόμενος, Hebræum *Baruch*, & alia. ¶ *In Domino*] Id est, Propter Dominum quem unice colit, non ob opes, &c. sed fidei & pietatis causâ. In Domino, id est, Christo: ut Christianam declaret dilectionem. Nemi adulator, sed singulos pro meritis commendat. ¶ 9. *Urbanum*, Οὐρβανόν] Et hoc nomen Romanum, quo appellati sunt Episcopi complures. ¶ *Adjutorum* in Christo] h. e. In iis quæ ad fidem Christi propagandam pertinent. ¶ *Stachyn*, Σταχυν] Nomen est Græcum. ¶ 10. *Apellem*, Ἀπελλῆν] Est nomen Laconicum, quod fuit & Philosopho apud Plutarchum, & nobilissimo Pictori. Ἀπέλλη, concio; ἀπελλάζειν, concionari. Merito dubitat Origenes annon hic sit *Apollos* in Actis nominatus: nam & alius qui Ἀπολλῶς Athenæ (quod contractum ex Ἀπαλλόδοτος) est *Apelles* in epitome Artemidori Ephesii, & apud Clementem Alexandrinum. At si eum salutare vellet Paulus, majoribus ornaret titulis. Nec jam Apollo Romæ versabatur. ¶ *Probum*, &c. Τὸν δοῦλον, &c.] *Probatum in Christo*, P. Be. Pi. &c. id est, sincerum Christi discipulum, virum magnæ existimationis, quantum ad fidem in Christum pertinet: qui magnis experimentis apparuit esse bonâ fide Christianus; vide Rom. 14. 18. omni ex parte probatus, in quo nihil est adulterinum: cui ἀδελφὸς opponitur. Vide 1 Cor. 9. 27. ¶ *Qui*, &c. τὸς ἐν τῇ Ἀριστοβούλου] *Ex Aristobuli*, sub. domo, sive familia, D. Par. E. vel, sub. domesticis, sive familiaribus, D. Camer. Pi. E. Sic 1 Cor. 1. 11. τὸς ἐν τῇ Χλόης, ab iis qui sunt *Chloes*, i. e. à domesticis ejus. Sic dicimus, *ad Vestem*, sub. *edes*: &c. eis ὁ δὲ, sub. *cinias*. Eos qui pertinent ad *Aristobulum*, Er. Sic mox, τὸς ἐν τῇ Ναρκίσσου. Familias intelligit quæ crediderant. Ipsos, *Aristobulum* & *Narcissum*, non salutat, quia hoc tempore erant, vel, 1. domo absentes: vel, 2. mortui, ut arbitror; nam sic & de Onesiphori familia loquitur, 2 Tim. 1. 16. vel, 3. à fide alieni. ¶ 11. *Herodionem*, Ἡρώδιον] *Herodes* nomen est Atticum, Ἡρώδης Parthicum. Puto autem Idumæos illos nomen quod à Parthis tunc potentibus acceperant in Græcum emoluisse ex quo ad Romanos se transfudere. Ab hoc nomine Ἡρώδων, ut *Kaisarion*, & similia. ¶ *Ex Narcissi domo*] Puto intelligi *Narcissum* Claudii libertum, in cujus domo aliqui fuerint Christiani. ¶ *Qui* (vel, *Eos*, inquam, qui, P.) *sunt in Domino*] i. e. Christo credunt. Hoc addit, quod nondum omnes forsan domesticis crediderunt. ¶ 12. *Tryphænam*, &c. Τρυφᾶναν καὶ Τρυφῶναν] Nomina hæc an sint traducta ex Hebræis, מְנַחֵם & מְנַחֵם, [for- san מְנַחֵם,] an verò Romanæ mulieres fuerint, vitæ, antequam Christo crediderant, impudicæ, qualis *Tryphæna* apud Petronium, dubitari potest. Matronæ erant pietate conspicuæ. ¶ *Quæ laborant in Domino*] *Labor* pio & utili Ecclesiæ, & qui sexui illi convenit: subministratione opum, &c. vel promotione Evangelii, etiam apud alios. ¶ *Perfidem*, Περσίδα] Fuerit ancilla aut libertina aliqua orta à Perfide, & nomen à patria habens, ut *Mysa*, *Syrus*, *Darus*. ¶ 13. *Rufum*, Ῥούφον] Filium Simonis Cyrenæi. Vide Marc. 15. 21. ¶ *Electum*, &c. Ἐλεκτὸν, &c.] *Electum in Domino*, P. Be. Pi. i. e. lectissimâ fide in Do-

323

minum^c: eximium inter Christianos^d. ¶ Matrem
ejus & meam^e: Honoris causâ suam vocat^f. Ruffi matrem
naturâ^f, sive carnalem; Pauli spiritualem^g, sive affectu,
quomodo Maria Virgo mater Johannis Apostoli^h. Vel,
ob beneficia quæ ab ea acceperatⁱ.
14. *Asyncritum*, Ἀσύνκριτον^j Nomen Græcum boni
ominis, ut multa. ¶ *Phlegontem*, Φλέγοντα^k Et hoc
nomen apud Græcos frequens, quod habuit & Adriani
Imperatoris libertus ortu Trallianus. ¶ *Hermam*,
Ἑρμᾶν^l Est nomen libertini hominis, contractum ex Ἑρ-
μῶδος^m. Vide quæ in Prolegomenis ad Lucamⁿ. Putant
Origenes, & eum secuti veteres, hunc esse qui Græcè
scripsit librum Pastoris^o, quem habemus Latine, &
fragmenta quædam apud Irenæum & Clementem. Mi-
rum est, eum Librum quondam cum Epistola ad Hebræ-
os certasse de auctoritate. Epistolâ ad Hebræos uteban-
tur rigidi disciplinæ defensores, qui post Baptismum la-
psum in graviora crimina, id est, idololatriam, homicidi-
um, adulterium, misericordiæ quidem Divinæ spem om-
nem non adimebant, non tamen eis reddebant commu-
nionem Ecclesiæ. Hermas, qui ipse post Baptismum la-
psum esse dicitur, uni crimini poenitentiam volebat dari,
Angeli, ut ipse dicebat, auctoritate. In Oriente videtur
Hermas habuisse lenitatis suæ approbatores. At in Oc-
cidente & Africa prævaluit severitas, primusque Zephy-
rinus Episcopus Romanus, non idololatrias, nec homici-
das, sed semel adulterii convictos aut confessos, ad poeni-
tentiam & post ejus exactæ tempus, ad communionem,
admisit, contradicente Tertulliano: quæ disputatio post-
ea Novato scindendi Ecclesiæ prætextum dedit. Non
malum fuerat si retineri potuisset primus ille rigor: sed
Rectoribus Ecclesiæ prima esse debet unitatis cura, &
vivendum [lege, videndum] non modò quid sit opti-
mum, sed & quid obtineri possit. Nocuit antiquus rigor
& nimia securitas, [lege, severitas,] cui jam pares non
sumus, ait Tacitus. ¶ *Pairobani*, Παῖροβαν^p Marti-
alis hoc nomine libertum quendam Domitiani appel-
lat^q. ¶ *Hermem*, Ἑρμῆν^r Græcum nomen est, &
significat Mercurium^s. Hermes nomen est apud Martia-
lem. Talia nomina, *Phæbus*, *Phæbe*, & similia^t. ¶ Et
qui cum eis sunt fratres^u i. e. Christianos eorum dome-
sticos^v. Ad eandem familiam hi omnes pertinebant.
Quis non miretur distinctam Pauli notitiam, cum non-
dum tunc Romæ fuerat^w?
15. *Philologum*, Φιλόλογον^x Et hoc nomen libertini
alicujus ad literas instituti, atque in eam spem sic à Do-
mino nuncupati. Sic Atteius libertus Attici Capitonis
dictus *Philologus*, teste Suetonio, qui causam explicat,
*Philologi appellationem assumpsisse videtur, quia sicut Ari-
stophanes, qui primus hoc cognomen sibi vindicavit, mul-
tiplici varietate doctrinæ censebatur*. ¶ Et, &c. Καὶ
ἑτέρων^y Incertum est an vir fuit, an, ut voluit Orig. fœ-
mina, & Philologi conjux^z. Hæc libertina fuit manu-
missa ab aliqua de Cæsarium domo. ¶ *Nereum*, Νη-
ρεῖα^{aa} Est nomen Sabinum *Neria*. Vide Gellium 13. 21.
¶ Et, &c. Καὶ Ὀδυσσεύς^{ab} Et hoc contractum pro Ὀ-
δυσσεύδαγον. Vide dicta Prolegomenis ad Lucam^{ac}. ¶ Et
qui cum eis, &c.^{ad} Vel, de eorum familia^{ae}.
16. *Salutate* — osculo sancto^{af} i. e. Non profano,
non lascivo, non ficto sive dolofo^{ag}, quale 2 Sam. 20. 9.
Matth. 26. 49. sed sincero, casto, religioso^{ah}, honesto,
modesto, fraterno^{ai}, tali quale sanctos decet^{aj}; quod ab
animo proficiscitur sanctæ charitatis pleno^{ak}; osculo pacis
seu fraternitatis^{al}, & quod symbolum est amoris casti &
spiritualis^{am}. Mos hic erat eorum temporum^{an}, tum Gen-
tilibus, teste Suetonio, tum Judæis, 2 Sam. 20. 9. tum
Christianis^{ao}, post orationes, in signum sanctæ dilectionis.
Vide 1 Cor. 16. 20. 2 Cor. 13. 12. 1 Thes. 5. 26. 1 Pet.
5. 14. Justinus, Apol. 2. Ἀνθρώποις φιλήμασι ἀποχρίσασθαι πα-
ρούμενοι τῷ κυρίῳ. Tertul. De orat. Quæ oratio cum divor-
tio sancti osculi integra? Quæ omnino officium facientem
impedit pax? Quæ sacrificium est à quo sine pace recedi-
tur? Nam osculum illud pacis nomine appellabant. Præ-
cesserat enim, cum fratribus subtrahant osculum pacis,
quod est signaculum orationis. Hinc Ad uxorem 2. Alicui
fratrum ad osculum convenire. De hoc osculo Clemens
Pædagog. Ἀγιον, &c. (Sanctum illud vocavit Apostolus —
quo ore casto & pio testamur benevolentiam animæ, &c.)
Meminit ejus moris & Orig. hoc loco, & Martyrolog.

um ad 2. Idus Septembris de Sosthene & Victor e. Oflen-
debant eo modo Christiani, se omnes inter se pares esse.
Nam apud Persas & alios Orientis populos, pares os in-
ter se jungebant, superiores dabant manum osculandam
inferioribus¹. Egyptii, Romani, Græci, osculabantur².
os; Orientales verò manum tantum, quo nomine lau-
dat eos R. Simeon, &c³. Christiani preces suas claude-
bant solenni Benedictione, sive voto charitatis atque uni-
tatis inter se, notâ illâ formulâ, Gratia — Christi, A-
mor Dei, &c. deinde osculo invicem dato discedebant⁴.
¶ *Salutant vos omnes* [At illud, omnes, abest in Græ-
cis Codicibus.] Ecclesiæ Christi⁵ Quæ sunt in Græcia⁶.
At qui hoc dicere poterat, cum omnes non jam Paulo
adessent⁷? Resp. Non quòd ab eis salutandi Romanos
mandatum accepisset⁸, sed quia eorum affectum nove-
rat⁹, quo Romanos salutare, & prosperè agere, cupie-
bant¹⁰.
17. *Rogo vos* — ut, &c. Σκοπεῖν τὸν τὸν δὲ ἰδὼς αἰσίου καὶ
τὸ πάλιν ἀποδοῦναι τὸν ἰδὼν — ποιεῖν τας¹¹ Ut observetis (vel,
speculemini, P. sic Mo. consideretis, Er. Ti. sic G. Idem
verbum in eadem re habes Phil. 3. 17. Vel, caveatis,¹²
Sy. & Ar. in Di. Σκοπεῖν hic acceperunt sicut Luc. 11.
35. & sicut passim βλέπειν pro cavere. Vide Marc. 12.
38. & 13. 9. Phil. 3. 2. Observetis vigilanter & cum
inquisitione¹³, attentè & diligenter quasi hostes è spe-
cula¹⁴. eos (vel, ab iis, Sy. & Ar. in Di.) qui dissensio-
nes (vel, dissidia, Er. Ti. sic P. Be. Pi. seditiones, Ca. sions
est seditio¹⁵; dissidia opinionum¹⁶.) & offendicula (vel,
scandala, Tol. sic P. Pi. &c. quæ à fide recedere faci-
unt¹⁷; quæ disciplinam ecclesiasticam violando scanda-
lis Ecclesiæ deformant¹⁸; dissensiones præcedunt, sequun-
tur σκάνδαλα¹⁹, ex dissensionibus nata²⁰; id est, schisma-
ta²¹. Vide dicta ad Matth. 13. 41. *) præter (vel, con-
tra, Be. Pi. Tol. Par. Utrumque πρὸς hic significat, ut
Rom. 1. 26. πρὸς φύσιν, præter, & contra, naturam, πρὸς
νόμον, contra legem²².) doctrinam quam vos didicistis, faci-
unt, Tol. ex Vulg. Nempe hæcenus à vestris doctori-
bus²³, & nunc per meam Epistolam²⁴. Innuit his ver-
bis, plebem Christianam aliquo modo, id est, ex genera-
libus quibusdam principiis, discernere posse doctrinam
veram à falsa²⁵. [Notent hoc fratres ipsius Romanen-
ses.] Hoc maximè propter Judæos dictum²⁶, qui Chri-
stianismum professi, ceremonias cum Evangelio misce-
bant: de talibus enim passim queritur, Gal. 2. 4. Phil. 3.
1. 1 Tim. 4. 2. 2 Tim. 3. & Tit. 1. 2. Al. Notat hic eos
qui, cum ipsi Judæi non essent, vocatis Gentibus impo-
nere volebant Legis Mosaicæ jugum, contra & præcepta
Christi pacem commendantis, & præceptum Apostoli-
cum, quod ubique Paulus servandum docuit, Act. 16. 4.
Confer Epistolam ad Galatas²⁷. ¶ Et, &c. Καὶ ἐκ-
κλίνατε, &c.²⁸ Et declinetis (vel, procul recedatis, Sy.) ab
eis, Er. P. Mo. Be. Pi. &c. Tanquam à peste²⁹. Eorum
consortium fugite³⁰. Confer Epist. 2. Joh. 4. Ejicite ex
Ecclesiâ³¹. Et hoc argumentum facit ut credam non
fuisse tunc conventus communes aut Presbyterium Ro-
mæ, Alioqui voluisset tales excommunicari. Ubi au-
tem sine tali regimine est Ecclesiâ, nihil aliud possunt
singuli quàm declinare familiarem convictum cum iis
qui non ex regula Christi vivunt, ut diximus in Com-
ment. ad 2. ad Theffalonicenses, ubi, τὴν ἐκκλησίαν ἀπο-
δοῦναι τῷ κυρίῳ, idem est quod hic ἐκκλινέσθαι. Vide
& quæ diximus ad Matth. 18. 17.
18. *Christo non serviant, sed suo ventri* Quæ ad do-
ctrinam Christi (aut audientium utilitatem³²) pertinent
non docent³³, sed quæ ad privatum quæstum³⁴: quærunt
undè lautè vivant, & gulam expleant³⁵. Eadem notâ
eosdem homines describit Phil. 3. 18, 19. Confer Gal.
5. 1, &c. & 6. 12. Nimirum isti homines duo specta-
bant; Primum, ut semet & alios Christianos libera-
rent à cruce: nam Judæis ab antiquo permixta erat per
Imperium Romanum suæ religionis libertas, non item
Christianis. Deinde, eâ ratione Judæorum sibi amici-
tiam, & indè utilitates, parabant. Hoc autem noverat
Apostolus, non ex conjecturis solis, sed dictante etiam
Spiritu Sancto. Non dissimile est quod de Demade di-
ctum narrat Plutarchus libro De divitiarum studio, αὐ-
τὸς γὰρ εἰς τὰς γαστέρας ἐθνημαρτύνει. ¶ Et, &c. Καὶ διὰ τῆς
χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ὁ καταπαύσας τὰς καρδίας τὰς ἀρχαίας³⁶ Et per
blandiloquentiam (vel, dulcem sermonem, Val. sic Vulg.
sermo-

sermonibus blandis, Tre. ex Sy. sic Ar. Me. &c. verbis quæ hominibus non proficua sunt, sed grata, vanisque appetitibus satisfacienda. *Χρησολογοὶ* sunt homines blandi magis quam benigni, ut interpretantur eam vocem ii qui Pertinacis vitam scripsere. Est hoc pars ἀρεσκείας, cujus descriptionem habes apud Theophrastum P. Cæsares quidam oratione quàm re benigniores vulgò Chrestologi dicti sunt. 9.) & assentationem (vel, benedictionem, Mo. sim. Tre. ex Sy. Ar. Val. id est, laudationem, vel adulationem). Inculcavit idem dictum odio vitii, nempe assentationis. *Εὐλογεῖν* Isocrati & Aristophani est, laudare. Solent autem qui aliis placere volunt, eos in os laudare, & culpas etiam eorum extenuare. De talibus agitur 2 Tim. 3. 4, &c. quales utinam non tam multi sint nostro etiam seculo! corda hominum minime malorum (vel, corda simplicium, Er. V. D. E. Me. *Ἀγαθοὶ* hic per *χρησολογῶν* dicuntur homines faciles decipi, incauti, rudes & imperiti rerum; quos Hebræi *פְּתָאִים* appellant, Prov. 1. 4. & 8. 5. & 14. 15. quales omnia ex vultu & sermone metiuntur. *Ἀγνοῦντες* Græci vocant parum astutos, qui non sunt ingenio infidioso: nam minime malus illis *εὐδαιμον* dicitur. Plutarchus, *οἱ ἀγαθοὶ καὶ ὅς ἐστιν ἀγνοῦντες τὸν βλάπτειν*.) seducunt, P. Be. Pi. Ut illi qui dicebant, Pax, ubi non erat pax, Jer. 8. 11. d.

19. *Vestra enim obedientia* (id est, facilitas five promptitudo credendi Evangelio: vel, fama de obedientia vestra. *ὑπακοή* hic, ut Rom. 1. 5. & 15. 18. in omni loco, &c.) Ubique celebratur vestra in Christum fides: ideo multi ad vos undique concurrunt, nimirum sperantes in opulenta urbe optimum sibi fore aucupium. Idem planè sensus qui Rom. 1. 8. Mira hic suavitas & prudentia Pauli. Hæc laudatione præmolliat admonitionem sequentem. Ergo, o Romani, ut coepistis, ita pergit, tueri hanc fidem & obedientiam. ¶ *Gaudeo igitur in vobis*, *τὸ ἐπ' ὑμῶν* In (vel, De, V. Æth. Hoc in, Mo. Sanè de, Er. Il. Ti.) vobis, Tre. ex Sy. &c. De eo quod in vobis est, Ar. *Vestra causa*, Ca. Quod ad vos attinet, P. Be. Pi. E. Propter tantum vestrum bonum: quod tam æquanimiter Evangelio obtemperetis P. Majori parti Christianorum gratulatur, quæ se non fiverat ab illis lucipetis seduci: attamen quia Cuius potest accidere quod cuiquam potest, addit monitum. ¶ *Sed volo vos sapientes*, &c. *σοφῆς ὡς ἐστὶν τὸ ἀγαθόν, ἀκαρπῆς ὡς ἐστὶν τὸ κακόν* Sapientes (vel, Prudentes, Tol.) quidem esse quoad bonum, (vel, in rebus bonis, Pi. ad id quod bonum est, Be. in bono, Tol. ex Vulg. quod attinet ad bonum, Pi. scilicet procurandum: vel, ut in bono perseveretis, G. intelligentes veritatis, & rerum bonarum; scilicet ut eas quemadmodum oportet faciatis: ut sectemini quæ sectanda sunt: cautos, nè à bono quod accepistis seductorum illorum fraudibus excidatis. Significatur notitia practica, quæ prudentiam requirit.) innocentes (vel, simplices, Mo. Be. Ca. Pi. sinceros, Er. Il. Ti. V. Tre.) verò quoad malum, P. vel, in malis, Pi. ad malum, Be. perpetrandum: puros ab omni malo: ut nullam nocendi artem teneatis, nedum ut reipsa noceatis cuiquam: quasi nescientes mala agere, ut Christus dicitur nescivisse peccatum, 2 Cor. 5. 21. [Sensus, q. d.] Ità prudentes ut non fallamini, ità bonos ut non fallatis. Idem sensus qui Matth. 10. 16. & 1 Cor. 14. 20. Hæc est causa hujus meæ rogationis. Quò [enim] simplices estis & obedientiores, eò facilius ab illis decipiemini, si aberit prudentia.

20. *Deus autem pacis* Sub. princeps, P. vel, amator, auctor, donator: à quo pax ista sperari & peti debet. ¶ *Conterat*, &c. *συντρίβει*, &c. Conteret (Verba bene sperantis. Vel, Conterat, Tol. ex Vulg. &c. Sy. in Be. G. ex Orig. In MS. est *συντρίβει* ut sit votum, non prædictio. Sunt verba bene precantis. At *συντρίβει* est in omnibus cod. Græcis quos inspexi P. Conteret, nempe in secundo Christi adventu 9.) Satanam (magistrum & incentorem dissensionum, qui per potestates idololatrias aliòque adversarios operatur; qui per ministros suos, errorum magistros, calcaneo vestro insidiatur, hoc est, ad lapsum ac defectionem à recta fide sollicitat: & propterea quando tales adversarii conteruntur, Satanæ conteri dicitur, Luc. 11. 21, &c. Joan. 12. 30.) sub pedibus vestris cido, P. Be.

hoc est, in fine seculi, quem Apostoli jam tum instare putabant. Confer Apoc. 22. 12, 20. Explicatur sensus *κατατρίβει* loci Gen. 3. 15. Nam ibi per serpentem intelligi Satanam consentiunt omnes Hebræi: ideo Satan dicitur Hebræis *שָׁטָן*, *שָׁטָן*, Apoc. 12. 9. *σάταν* sæpè in eadem Apocalypsi. Habet Satanæ caliditatem, & studet nocere, ut serpens aut draco: Hoc autem vult dicere Apostolus, Satanæ est qui per novos illos Doctores eam, quæ est inter vos, Christianos ex Judæis & ex Gentibus vocatos, concordiam cœpit rumpere. Sed non diu durabunt ejus astus; facile pars major & sanior cæteras ad sanitatem reducet. In Genesi dicitur mulieri & posteritati ejus *שָׁטָן*, *שָׁטָן*, sensu non malo: sed Christianorum est quàm apertissime omnia ad Dei gratiam referre, ut hic & alibi facit Paulus. ¶ *Gratia* (id est, favor & beneficentia, ad omnia quæ sunt pietatis & salutis, Domini—vobiscum) In hoc quod dixi Christus vobis faveat & opituletur, ut Satanâ sitis superiores, & in omni bono proficiatis: ut eos comprimatis qui, Dæmone instigante, bonum pacis, charitatis & unionis, corrumpere student. Hic iterum finire proposuerat Paulus, sed tempore dato pauca adjecit & ipse, & scriba ejus, ut solet subter Epistolas fieri. Hæc clausula in Latinis & Græcis penè omnibus Codicibus bis legitur, nempe hic, & v. 24. Chrys. Orig. Amb. & Claromontanus cod. eam tantum v. 24. legunt. Sed rectè, meo judicio, Syrus neutro loco eam habet, sed his verbis hanc Epistolam, ut & alias omnes, concludit. Nec dubito quin qui v. 24. legerunt, ibi hanc Epistolam finierint, versiculis 25, 26, 27. in cap. 14. 23. rejectis. Itaque perperam hic attextitur.

21. *Salutant vos* (Nota humanitatem Pauli, qui alios sibi salutatores adjungit.) *Timotheus adjutor* (vel, collega, aut cooperarius, Er.) meus. Ità P. Be. Pi. scilicet in negotio propagandi Evangelii; nempe ille ad quem duæ exstant Epistolæ. Vide Act. 16. 1. & seq. ¶ *Et Lucius* Idem qui Lucas Evangelista, ut plerique sentiunt; qui Paulo per id tempus adfuit, ut patet ex Act. 20. 4. quem Lucium hic vocat, nomine ad usum Romanum inflexo, maximè quod ad Romanos scriberet: quare & Silam Silvanum vocat. Al. Cur non esse hunc Evangelistam Lucam putemus, diximus in nostris ad Lucam Prolegomenis. Sed est hic Lucius Cyrenæus, Act. 13. 1. frater Rufi, ut quidam putant. At ille Lucius nusquam legitur Paulum comitatus, aut egisse Corinthi, unde hæc Epistola scribitur. ¶ *Et Jason* Hospes Pauli Thessalonice, Act. 17. 5. unus Judæorum in Christum credentium, ad quos scripta est Epistola ad Thessalonicenses, quæ secunda dicitur, ideo quod seriùs Ecclesiis innotuit: ut diximus in nostro ad secundum caput ejus Epistolæ Commentario. Idem hic videtur qui Secundus, Act. 20. 4. qui Thessalonicensis fuisse dicitur, quomodo & Jason, Act. 17. 7. ut unum sit nomen ejus Hebræum, alterum Latinum. ¶ *Sosipater* Beraus, Act. 20. 4. Idem enim nomen est, variis dialectis, *Σωσίπτερος* & *Σωσίπτερος*. Et Græci eidem Scriptori alii hoc, alii illud, dant nomen. *Ἰδὲ* *σὺν* Hebræicè vocatur *שָׁוִי*, *Sosipater* verò *שָׁוִי*. ¶ *Cognati mei* Ejusdem aut gentis, Judæi, aut tribus, aut familiæ. Vide supra v. 7.

22. *Saluto vos, ego Tertius*, (*Τρίτος* legerunt Sy. Ar. Orig. Amb. & Græci. Quare in Latinis quæ aliter habent error est exscriptoris. Primus, Secundus, Tertius, Quartus, Quintus, Sextus, nomina frequentia apud Romanos.) qui scripsi (vel, descripsi, P. Be. Pauli amanuensis; vel, i. qui dictante Paulo excepi: vel potius, 2. ex ejus adversariis descripsi; à Paulo prius scriptam descripsi, ut Romam transmitteretur. Hoc ad marginem adscripserat Tertius, dum hanc Epistolam ex Pauli archetypo describit. Tales Græci *καταγράφειν* vocant. Idem hic forsàn qui Silas, Hebræicè *שָׁלּוּשׁ*, eum nomina Hebræica hic scribuntur Romano idiomate.) epistolam (vel, hanc epistolam, Pi.) in Domino. Referendum hoc vel, i. ad scripsi: scripsi in Domino, id est, propter Dominum; vel, ad gloriam Christi: vel, 2. ad saluto, per traiectionem: saluto vos in Domino, P. Be. Pi. id est, salutem quæ à Domino est vobis precor P.

23. *Cajus, rat* Nomen fuit multis etiam Christianis

G. *lianise* *jesus* *temporis* *commune* 9. Tres erant *Gaii*;
 1. *Derbæus*, *Act.* 20. 4. 2. *Macedo*, *Act.* 19. 29. 3. *Corinthus*, de quo *1 Cor.* 1. 14. Nisi forsitan qui *Derbæus*
 origine, habitatione *Corinthus*, fuerit. Locus enim &
 tempus scriptæ *Epistolæ* utrique congruunt. Sed hic
 bene notant eruditi, designari eundem qui *1 Cor.* 1. 14.
 unde non levis sit conjectura, *Corinthus* scriptam esse
 hanc *Epistolam*. Ad hunc scripsit *Johannes* 3. *Epist.*
 ubi eum ab hospitalitate laudat. Hunc postea fuisse
 Episcopum *Thessalonicensis Ecclesiæ* ait ex traditione
Origenes. Latini scribebant *Gaius*, pronuntiabant *Gaius*,
 quia olim c fuit r, ut in *Græco Alphabeto*: indè *Tripus*,
Ceres, multaque similia. *Græci* ut pronuntiabant hoc
 nomen, ita scribebant, *Γαῖος*. Ità semper *Polybius*
Dionysius Halicarnassensis, *Plutarchus*, *Dion*, & *Insc-*
riptiones v. ¶ *Hospes meus*; ita *P. Be. Pi.* &c. ο ξενος
Ξενος dixit pro ξενδοξος. *Hospitem* dicit apud quem
 hospitabatur, cum propriam domum non haberet: *Ξενος*
 dicit, sicut Latini *hospitem*, eum qui alterum exci-
 pit. ¶ *Et universa Ecclesia* Quæ scilicet est *Cor-*
inthus. Hoc ideo addit, quia, cum hæc scriberet, sole-
 bat conventus Christianorum haberi in *Caii* illius ædi-
 bus. Al. Hyperbole est: q. d. totam Ecclesiam, i. e.
 Christianos passim adventantes domo & mensa excepit.
 Erant apud Judæos, deinde & Christianos, publica Xe-
 nodochia, ubi peregrini & viatores publicis sumptibus
 excipiebantur. Huic forsitan muneri præfectus erat
Gaius. ¶ *Eraſtus*, *Ἐραſτος* Frequens apud *Græ-*
cos nomen paris significatûs cum *Agapeti*, *Pothini*, simi-
 libusque nominibus. ¶ *Arcarius*, &c. ο αρκαριος
 & αρκαριος] *Oeconomus* (vel, *Dispensator*, *Er. V. Zeg. Pro-*
curator, *Be. P. Pi. Præfectus*, *Zeg. Th.* in *Er.* quæstor,
 sive dispensator ærarii: qui publicam pecuniam admini-
 stravit, sive solus, sive cum aliis. Id *Romani* ve-
 teres dixissent quæstorem. Sed *αρκαριος* vox à *Domo* ad
Urbem translata est, sicut & vox *arcarii*, quam hic po-
 suit *Latinus*. Nam id antiquitus nomen fuit privati mi-
 nisterii, ut apparet *L. Thais* in fine *D. de fidei commis-*
sariis libertatibus. Vides jam ab initio, quanquam pau-
 cos, aliquos tamen fuisse Christianos in dignitatibus po-
 sitos. At *Pelagius* putat eum *arcarium* dictum, quod
 talis aliquando fuisset, quomodo *Abigail* vocatur *uxor*
Nabalis, *2 Sam.* 3. 2. cui favet, quod hunc *Paulus* mi-
 sit, &c. in *Actis Apostol.* Si autem quæstor hujus urbis
 adhuc erat, non poterat versari in Asia, & vacare *Pauli*
 negotiis, & ab eo mitti quo ille vellet. P.) *urbis*, *V. G.* &c.
 i. e. *Corinthus*, ex collat. *2 Tim.* 4. ¶ *Et*, &c.
Και Κοινοῦ, &c.] *Et Quartus* (*Quartus* nomen quale
 modo *Tertius*. *Romani* hi fuerunt negotiantes *Corin-*
thus. Habemus & *Secundum*, per idem tempus, eum-
 que *Thessalonicensem*, *Act.* cap. 19. An fortè tres fra-
 tres erant *Paulo* adhærentes?) *frater*, *Be. Pi.* vel, 1.
Tertii; vel, 2. *Eraſti*. Sed tunc addidisset, *ejus*.
 Vel, *frater* dicitur quia fidelis erat: omnes enim *Chri-*
stiani tunc temporis *fratres* dicebantur. Sed cum id
 omnibus commune erat, *Paulus* eum peculiariter *fratrem*
 dicere noluit.
 24. *Gratia Domini*, &c.] Eadem verba quæ suprà
 v. 20. nisi quod ibi abest *propter*. Sed *Paulus* eandem
 sententiam rursus scripsit suâ manu, ut moris ipsi erat,
1 Cor. 16. 22. *2 Theſ.* 3. 17, 18. Sic & quæ suprà po-
 fuerat manu scribere sine cap. 14. repetiit hic sua manu.
 Mihi *Paulus* similis videtur *Patri charissimo*, qui à filiis
 discedens post ultimum *Vale*, iterum atque iterum ad
 colloquium revertitur, amore detentus. Sic *Paulus* &
 in fine cap. præced. & hujus cap. v. 20. & hic. Et nec
 hoc dicendi finem facit, sed gratias Deo agit, &c. Hic
 versus abest apud *Amb.* & *Orig.* & in vetustissimo cod.
Constantiensis. Sed cum legitur hoc loco in Codicibus
 tam *Græcis* quam *Latinis*, verisimilius est, singulare ali-
 quid Divino instinctu accidisse, ut postquam *Epistolam*
 alienâ manu scriptam de more conclusisset, ipse, affectûs
 testificandi causâ, quædam adhuc velut pro appendice
 voluerit ascribere suâ manu. Quod *Romanis* gratum
 fore sciebat. Hic autem in omnibus vet. cod. nostris
 definit hæc *Epistola*, ut diximus *Rom.* 14. 23. Versus
 tres sequentes penitus abstulit *Marcion hæreticus*. Ab-
 sunt quoque in plerisque *Græc.* cod. In nonnullis alio
 adducuntur loco, nempe in fine cap. 14. In quibusdam

autem adjiciuntur in fine Epistolæ, ut etiam apud Orig.

Amb. &c. k. Er. v 23.
25. Ei, &c. Τῷ ὃ δὴ ἀγαμέμνων υἱὸς ἐστίν ἐστιν, &c.] Ei verò
(Supple. *fr honor & gloria*, &c. ex v. vult 1.) qui potest 1 Me. ex
Sic & alibi ex potentia suadet effectum sperandum & Tol.
expectandum esse, duntaxat in his quæ sperare jube-
mur, ut Rom. 11. 23. & 14. 4. 2 Cor. 9. 8 m.) *vos sta-* m E.
bilire (vel, *confirmare*, Vulg. E. scil. in fide suscepta n, ut n E.Me.
in ea perseverentis o: hoc dicit propter debiles in fide, de o Tol.
quibus suprà p. Significat, necessariam esse perseveran-
tiam, eamque non viribus suis, sed ope Dei, obtineri q. p E. sic
Hoc & c. Deo sæpe tribuit Paulus, ut 1 Thes. 3. 13. Me.
2 Thes. 2. 17. & 3. 3. 1 Pet. 5. 10. Alibi de homini- a Tol.
bus idem verbum usurpat, in suo scilicet gradu atque
ordine. Quod homines faciunt verbis & exemplis, id
Deus facit suo Spiritu. Hoc est דַּעַת אֱתֵּיךָ, Deut.
25. 11, 29 r.) *Secundum Evangelium meum* (i. e. à me
prædicatum †) & (expolitivè dictum †: non enim co-
pulat res diversas, sed rem eandem explicat v: q. d. quod
Evangelium meum est prædicatio Jesu Christi *.) *præ-*
conium (vel, *prædicationem*, Tol. ex Vulg. i. e. in Evan-
gelio quod ego annuncio, & prædicatione quæ est in Je-
su Christo v; in ea doctrina quam ego doceo, imò (crescit
enim oratio) in ea quam prædicavit ipse Christus 2. Κατὰ
pro c. 2.) *Jesu Christi*, Be. Pi. &c. vel passivè, qu. d. de
Christo, ut Rom. 1. 2. de filio Dei; vel activè, qu. d.
præconium & revelatum à Christo; non à me excogi-
tatum †. ¶ *Secundum*, &c. Κατὰ ἀποκάλυψιν μου
ἐκ τῶν αἰώνιων στοιχημένων] Ex revelatione (vel, *Secundum*
revelationem, Tol. ex Vulg. potius, *per*, vel *ad*, *revelatio-*
nem: alioqui enim durius cohærebunt duo & idem
signantia b. Explicat qualitatem prædicationis hujus c:
quæ, inquit, continetur non res aliqua vulgaris naturali
lumine inventa, sed res maximi momenti à solo Deo
revelata d.) *mysterii* (i. e. arcani *, five secreti divini f,) b Zeg.
quod à temporibus æternis (vel, *secularibus*, Pi. vel, *secu-* c Tol.
lorum, Be. i. e. longissimo tempore, ut 2 Tim. 1. 9. d T. sim.
idem est, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, Eph. 3. 9. Col. 1. 26 g. & γενεῶς
ἐτέρων, Eph. 3. 5 h: aliis omnibus ætatibus i; ab initio
mundi usque ad Christum k. Neque enim αἰὼν, aut
עוֹלָם, semper declarat æternitatem, &c l. Aliquid
dixerunt de eo Prophetæ ut jam sequetur, sed id ipsum
nunquam intellectum est, nisi ex eventu m. Al. Dicit,
temporibus æternis, q. d. Non est novum inventum, sed
ab æterno excogitatum à Deo, & in ipso reservatum at-
que absumptum n.) *tacitum fuit*, P. Be. Pi. &c. q. d. de
quo nihil audivistis omnibus seculis retroactis o. *Myste-*
rium hic vocat Gentium vocationem, ut ipse explicat,
Eph. c. 3. v. 4 p. redemptionem & salvationem omnium
Gentium per Christum q. Al. Non de sola vocatione
Gentium, sed de tota Christi doctrina, agi facile credet;
qui consideraverit loca, Eph. 1. 9. & 6. 19. Col. 1. 26.
ubi multa verba eadem quæ hoc loco, & Col. 2. 2. 1 Pet.
1. 12. Vide Esa. 42. 9, 16 †. g G.
26. Quod, &c. Πανερωθήτω ὃ ὑπὸ δάτε καὶ κρυπτόν
ἦν, &c.] Nunc verò (i. e. in tempore, ut distin-
guatur ab æterno: non autem refertur ad præsens tem-
pus Pauli, sed ad totum Legis tempus, &c t.) *factum est* e Tol.
manifestum, (vel, 1. per Prophetarum oracula v: vel, v Idem.
2. per Christum & Apostolos x, per Evangelii prædica-
tionem y.) & (Vulgatus malè expunxit †, quod est pro-
fus necessarium, ut connectantur duo Participia, παρῶ-
θεν & κρυπτόν z.) *per Scripturas Propheticas* (supple
expōsitæ & intellectæ a, quæ Christum & Evangelium
ejus prædixerunt b: per quas probata est illa [nostra]
doctrina, eventu nimirum ad vaticinia respondente. Vi-
de Rom. 1. 2. & 3. 21 c. Sensus loci, q. d. quod myste-
rium patefactum nunc per Evangelium, & olim per
scripta Prophetica †.) *ex imperio* (vel, *secundum præ-* † Er.
ceptum, Vulg. id est, jussu d; ex mandato & delegatione, d V.
facta videlicet Apostolis *, secundum ordinationem, seu
dispositionem f: q. d. quod ab æterno Deus ordinavit
& disposuit faciendum: quod *præceptum* vocat, quia
præcepit Deus Prophetis ut id revelarent aliis g. Nè
quis cavilletur, cur Deus occultaverit olim, nunc de-
num revelaverit, ad æternum Dei consilium nos re-
vocat, cujus ipse non tenetur rationem reddere crea-
turis h.) *æterni Dei* (id est, ejus. Nomen pro pronomi-
ne, more Hebræorum i.) *in*, vel *ad*, *obedientiam fidei* (i. e. b Par.
i G.

ut Evangelio credant atque obediant^k: vel, ita ut etiam doctrinæ illi fides sit habita. Vide Rom. 1.5. & 15.18^l. q. d. Ideo nunc revelavit, ut omnes ad fidem & obedientiam ejus vocentur præconio nostro^m.) *apud quasvis* (vel, *inter omnes*, Pi. in omnes, i. e. apud plurimasⁿ: neque enim singulis aut gentibus aut hominibus Evangelium jam tum annunciatum erat^o.) *gentes declaratum*, P. Pi. vel, *innotuit*, q. d. oblatum earumque cognitioni expositum est P.

27. *Soli*, &c. *Μόνω σοφῶν Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνες*] *Soli* (sub. *inquam*, P. Be. Pi.) *sapienti Deo*, (Sic explicat id quod suprà dictum erat, *τῷ θυνάμει*, initio sententiæ^r. Deus *solus sapiens* dicitur & hîc & 1 Tim. 1.17. quia solus Autor est omnis sapientiæ: sic & *solus immortalitatem habere* dicitur 1 Tim. 6. 16^t. & *solus bonus* esse, Luc. 18. 19. nimirum ex se & per essentiam^t. Significat, viam salutis nullâ hominum sapientiâ, sed à solo Deo, patefactam esse^v.) *per Jesum Christum*, (Jungendum hoc non cum præced. quasi Deus sapiens esset per Christum, sed cum sequent. ut significet, Deo per Christum gloriam attribuendam esse^x. Gloriam autem Deo optare per Christum, idem significat ac, optare Deum agnosci & coli ab hominibus secundum Evangelium Christi, i. e. fide Christi susceptâ, & Christianismum profitendo^y. Sicut gratiarum actio, Rom. 7. 25. gaudium, Rom. 5. 11. ita & *δοξολογία* per *Jesum*, tanquam viam ad Patrem, dirigitur^z.) *cui* (Hæc particula sententiam valde obscuram efficit^a. Non respondet præcedentibus, & sensum planè suspensum tenet. Eam ergo Beza expungere ausus est^b, quia in Complutensi editione deest^c. At Erasmus hîc religiosior, &c^d. Hæc particula ita constanter obsedit omnes Græc. & Lat. cod. ut nisi summâ impudentiâ non possit expungi. Nec tamen superiora [cum ea] coherent,

nec inferiora: nec sanè reperio quid comminiscar, nisi orationem imperfectam esse, & subaudiendum, *gratias agamus*, aut simile quippiam^{*}. [Alii aliter expediunt:]^{*} Er. 1° cui redundat, & repetitionis causâ assumptum^f, f. E. ex ob longum hyperbaton^g. Est pleonasmus Hebraicus^h, Græcis, qualis Hos. 10. 7. *Succisus est Samaria rex ejus*ⁱ: sic sim. Camer. ex redundat *αὐτῷ*, Eph. 3. 2. & 1 Pet. 2. 24^k. Oecum. Difficultas nulla est, si dicamus^l, ὃ positum pro *αὐτῷ*, vel *ἐκείνῳ*, ipst^m, pronomen relativum pro demonstrativo, ut Mat. 26. 50. *ἐγὼ εἶμι*, pro, *ὅτι τέτοιο*. Vide ibi dicta. Idem ergo hîc, ὃ ἡ δόξα, quod Eph. 3. 21. *αὐτῷ ἡ δόξα*ⁿ.) *gloria* (sub. sit, Pi. Be. &c.) *in secula*, Er. &c. vel, *secula seculorum*, Vulg. E. &c. i. e. secula continuata, nunquam terminanda, æterna^o. Nonnulli Codices addunt *αἰῶνας*, *seculorum*^p. Articulus [hîc] additus idem valet quod *αἰῶνας αἰῶνων*, i. e. *in æternum, sine fine*^q. ¶ *Amen*] Aug. Significat, omnia hucusque scripta vera esse ac fidelia^r.^r G. Par. † E.

In Græcis Codicibus subscribuntur verba †, *Πατρὶς Παύλου ἐγγράφιον εἰς τὸν Κόρινθον*, &c.] Sed hæc Inscriptio tota deest in cod. Claromont. ut & aliæ omnes: quarum etiam aliquæ falsæ deprehenduntur, ut suis locis observabimus; ut supposititias esse res ipsa demonstrat^t. Non est putandum, ea verba partem esse Scripturæ Sacræ, sed à quopiam Græco authore postea addita. Quod & in ceteris Pauli Epistolis factum, exceptis ad Gal. Thef. Tim. & Tit. quæ solum loci nomen ascriptum habent^v. Annotationes istæ quæ Paulinis Epistolis adjungi solent nullius sunt autoritatis, quia nec in omnibus Exemplaribus apparent, & aliis sunt aliæ, discrepantque & in Syriacis & Arabicis. Hoc tamen quod hîc dicitur verum esse credo, non ob istam annotationem, sed quia ex Epistola idem colligitur. Vide quæ diximus in Prolegomenis ad hanc Epistolam^x.^y G. Be. † E.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

Epistolam Primam

AD

CORINTHIOS.

PROLEGOMENA.] Corinthus ex angusto Achaiae limite hinc Ionium, inde Aegeum, prospectans mare, ex commerciis magnas adeptus divitias, ita ut Homero ob id dicatur ἀφνειός, Pindaro verò ὀλβία Κόρινθος, Ἰδμύς περὶ Συεων Ποσειδώνος ἀγλαόκρον, ex divitiis ad tantum pervenit luxum, ut inde natum sit proverbium, οὐ πάντες ἀνδρὲς εἰς Κόρινθον ἔειδ' ὁ πλεῖς, (Non cuius homini contingit adire Corinthum.) Scortis verò plurimum semper indulgere Corinthii, adeo id non turpe habentes ut publicis precationibus adhiberentur meretrices, essetque in eis precationibus ut augerent dii numerum proventumque meretricum, etiam voverent quidam se novas meretrices adducturos; quae ex Athenæo & Eliano docemur. Ibi Laïs de tota Graecia tributa exegit libidinis, denis drachmarum millibus usum sui indicans, & mortua sepulcrum habuit omnium Poetarum versibus celebre. Et hinc Κορινθιάζουσα vulgò Graecis, scortari, & Κορινθία κόρη (Corinthia puella) ea quae se vulgat. Et Suidas proverbium commemorat, ἀχροκορινθία ἔσταις χοροπολάσει* additque, ἀπὸ τῆς μιθαρνήσειν ἐν Κορίνθῳ πολλὰ καὶ ἐκεῖ ἐπαίρει. Semper celeberrimas meretrices Corinthi fuisse notat Scholiastes Nazianzeni ad priorem in Julianum. Alianus etiam ebriosos ait fuisse Corinthios. Divitias solet & superbia comitari, quam in Corinthiis eximiam notat Plutarchus. Erat in ore illis, οὐκ ἀνέχεται ὁ Διὸς Κόρινθος, (Non feret Jovis filius Corinthus.) Haec superbia cum eos ad contemptum usque Romani nominis inflasset, excidium eis attulit, victorè Mummio. Sed restituta per Julium Caesarem urbe, ut Strabo narrat, & in fragmentis Diodorus Siculus, brevissimè ut opulentia, ita & vitia illa rediere. Philosophiae ibi studia ab antiquo florere, Periandro ejus urbis principe inter Septem Graeciae sapientes annumerato, multumque ibi versato receptarum inter homines opinionum derisore Diogene. Quantum temporis ac laboris. Apostolus Paulus insumpserit ad ferendum ibi Christianismum ex Actis discimus. At sicut apud homines ingeniosos facile fuit commentitios Graecorum deos, quorum praecipua Corinthi Venus, evertere; ita inolita vitia non ita facile meliori disciplina cesserunt. Itaque sicut à Gentibus aliis, ita à Corinthiis, aegrè obtineri potuit ut scortationem pro re illicita ducerent. Incestos etiam, qui dicuntur, concubitus in se nihil habere mali, sententia fuit Diogenis; imò & Stoicorum & Epicuri, ut ex Sexto Philosopho, Theophilo Antiocheno lib. 3. & aliis, discimus. Hoc quoque illis inhæsit. Resurrectura corpora nec Platonici credebant, qui in poenam corpora animis data censebant; neque verò aut Epicurei, aut Peripatetici, qui rerum humanarum curam nullam esse Deo docebant; illi apertius, hi verò ἐν ἑστῶ -

περὶ τοῦ λόγου. Arrogantia verò causa fuit cur in Ecclesia partes quisque facere mallet quàm de principatu alteri concedere. Haec ita se habere non ex his tantum Pauli Epistolis cognoscas, sed & ex ea quae posterius aliquantò à Clemente ad eosdem Corinthios scripta est. Passim enim accusat in eis ἀλαζονείαν, αὐθάδειαν, πλῆμιν, ὑψηλότητα, ζήλον, ἔριδιν, φιλονεικίαν unde factum ait ut nec Presbyteris, nec eorum ἡγούμενοις, pareretur, nascerentur schismata, & inde seditiones. Monet praeterea ut serio fugiant μαρὰς, &c. (fædos congressus, ebrietatem, abominandas cupiditates & scortationes.) Resurrectionis autem dogma multis modis in illa Epistola Clemens tuetur. Paulus igitur, per amicos edoctus inter illos Corinthi Christianos esse quidem nonnullos verè pios, sed esse & alios Philosophicis opinionibus & fastu vitiisque adhuc imbutos, sermonem ita temperat, ut modò adhibeat solatia & laudes, modò liberas castigationes, ut quisque prout sibi esset conscius ita aut hæc, aut illa, sibi aptaret: quomodo & Spiritus S. in Apocalypsi agit cum Sardoniorum Ecclesia^a. Corinthus erat celeberrimum totius Achaiae emporium^b, frequens & opulentum^c, sedes Proconsulis, & post conversionem, Metropolis totius Achaiae five Graeciae: & propterea inscriptio hujus Epistolae Christianos non hujus tantum urbis respicit, sed & universae Achaiae Episcopis suis subjectae. Vide 1 Cor. 2. & 3. 6. & 2 Cor. 9. 2. & 11. 9, 10^d. Ante hanc Epistolam videtur Paulus aliam scripsisse quae hodie non exstat, ex collat. 1 Cor. 5. 9. & 2 Cor. 10. 10, 11. ubi est ἐπιστολαί, plur. num. quo non usi essent, si Paulus unam tantum ad Cor. scripserit: & 2 Cor. 12. 14. & 13. 1. Haec Epistola scripta fuit non Philippi, ut habet subscriptio Graeca*, sed Ephesi^e, ut liquet ex cap. 16. 8. ^a G. ^b Vor. ^c Cal. ^d Ham. ^e Cap. ^f append. 3908. ^g Cap. ibi. ^h Li. chron. 107. Ham. ⁱ Cap. ^j Li. ^k Cap. sim. ^l Li. ^m Ham. ⁿ Par. ^o Par. ^p Par. ^q Par. ^r Par. ^s Par. ^t Par. ^u Par. ^v Par. ^w Par. ^x Par. ^y Par. ^z Par. ^{aa} Par. ^{ab} Par. ^{ac} Par. ^{ad} Par. ^{ae} Par. ^{af} Par. ^{ag} Par. ^{ah} Par. ^{ai} Par. ^{aj} Par. ^{ak} Par. ^{al} Par. ^{am} Par. ^{an} Par. ^{ao} Par. ^{ap} Par. ^{aq} Par. ^{ar} Par. ^{as} Par. ^{at} Par. ^{au} Par. ^{av} Par. ^{aw} Par. ^{ax} Par. ^{ay} Par. ^{az} Par. ^{ba} Par. ^{bb} Par. ^{bc} Par. ^{bd} Par. ^{be} Par. ^{bf} Par. ^{bg} Par. ^{bh} Par. ^{bi} Par. ^{bj} Par. ^{bk} Par. ^{bl} Par. ^{bm} Par. ^{bn} Par. ^{bo} Par. ^{bp} Par. ^{bq} Par. ^{br} Par. ^{bs} Par. ^{bt} Par. ^{bu} Par. ^{bv} Par. ^{bw} Par. ^{bx} Par. ^{by} Par. ^{bz} Par. ^{ca} Par. ^{cb} Par. ^{cc} Par. ^{cd} Par. ^{ce} Par. ^{cf} Par. ^{cg} Par. ^{ch} Par. ^{ci} Par. ^{cj} Par. ^{ck} Par. ^{cl} Par. ^{cm} Par. ^{cn} Par. ^{co} Par. ^{cp} Par. ^{cq} Par. ^{cr} Par. ^{cs} Par. ^{ct} Par. ^{cu} Par. ^{cv} Par. ^{cw} Par. ^{cx} Par. ^{cy} Par. ^{cz} Par. ^{da} Par. ^{db} Par. ^{dc} Par. ^{dd} Par. ^{de} Par. ^{df} Par. ^{dg} Par. ^{dh} Par. ^{di} Par. ^{dj} Par. ^{dk} Par. ^{dl} Par. ^{dm} Par. ^{dn} Par. ^{do} Par. ^{dp} Par. ^{dq} Par. ^{dr} Par. ^{ds} Par. ^{dt} Par. ^{du} Par. ^{dv} Par. ^{dw} Par. ^{dx} Par. ^{dy} Par. ^{dz} Par. ^{ea} Par. ^{eb} Par. ^{ec} Par. ^{ed} Par. ^{ee} Par. ^{ef} Par. ^{eg} Par. ^{eh} Par. ^{ei} Par. ^{ej} Par. ^{ek} Par. ^{el} Par. ^{em} Par. ^{en} Par. ^{eo} Par. ^{ep} Par. ^{eq} Par. ^{er} Par. ^{es} Par. ^{et} Par. ^{eu} Par. ^{ev} Par. ^{ew} Par. ^{ex} Par. ^{ey} Par. ^{ez} Par. ^{fa} Par. ^{fb} Par. ^{fc} Par. ^{fd} Par. ^{fe} Par. ^{ff} Par. ^{fg} Par. ^{fh} Par. ^{fi} Par. ^{fj} Par. ^{fk} Par. ^{fl} Par. ^{fm} Par. ^{fn} Par. ^{fo} Par. ^{fp} Par. ^{fq} Par. ^{fr} Par. ^{fs} Par. ^{ft} Par. ^{fu} Par. ^{fv} Par. ^{fw} Par. ^{fx} Par. ^{fy} Par. ^{fz} Par. ^{ga} Par. ^{gb} Par. ^{gc} Par. ^{gd} Par. ^{ge} Par. ^{gf} Par. ^{gg} Par. ^{gh} Par. ^{gi} Par. ^{gj} Par. ^{gk} Par. ^{gl} Par. ^{gm} Par. ^{gn} Par. ^{go} Par. ^{gp} Par. ^{gq} Par. ^{gr} Par. ^{gs} Par. ^{gt} Par. ^{gu} Par. ^{gv} Par. ^{gw} Par. ^{gx} Par. ^{gy} Par. ^{gz} Par. ^{ha} Par. ^{hb} Par. ^{hc} Par. ^{hd} Par. ^{he} Par. ^{hf} Par. ^{hg} Par. ^{hh} Par. ^{hi} Par. ^{hj} Par. ^{hk} Par. ^{hl} Par. ^{hm} Par. ^{hn} Par. ^{ho} Par. ^{hp} Par. ^{hq} Par. ^{hr} Par. ^{hs} Par. ^{ht} Par. ^{hu} Par. ^{hv} Par. ^{hw} Par. ^{hx} Par. ^{hy} Par. ^{hz} Par. ^{ia} Par. ^{ib} Par. ^{ic} Par. ^{id} Par. ^{ie} Par. ^{if} Par. ^{ig} Par. ^{ih} Par. ⁱⁱ Par. ^{ij} Par. ^{ik} Par. ^{il} Par. ^{im} Par. ⁱⁿ Par. ^{io} Par. ^{ip} Par. ^{iq} Par. ^{ir} Par. ^{is} Par. ^{it} Par. ^{iu} Par. ^{iv} Par. ^{iw} Par. ^{ix} Par. ^{iy} Par. ^{iz} Par. ^{ja} Par. ^{jb} Par. ^{jc} Par. ^{jd} Par. ^{je} Par. ^{jf} Par. ^{jj} Par. ^{jk} Par. ^{jl} Par. ^{jm} Par. ^{jn} Par. ^{jo} Par. ^{jp} Par. ^{jq} Par. ^{jr} Par. ^{js} Par. ^{jt} Par. ^{ju} Par. ^{jv} Par. ^{jw} Par. ^{jx} Par. ^{jy} Par. ^{jz} Par. ^{ka} Par. ^{kb} Par. ^{kc} Par. ^{kd} Par. ^{ke} Par. ^{kf} Par. ^{kg} Par. ^{kh} Par. ^{ki} Par. ^{kj} Par. ^{kk} Par. ^{kl} Par. ^{km} Par. ^{kn} Par. ^{ko} Par. ^{kp} Par. ^{kq} Par. ^{kr} Par. ^{ks} Par. ^{kt} Par. ^{ku} Par. ^{kv} Par. ^{kx} Par. ^{ky} Par. ^{kz} Par. ^{la} Par. ^{lb} Par. ^{lc} Par. ^{ld} Par. ^{le} Par. ^{lf} Par. ^{lg} Par. ^{lh} Par. ^{li} Par. ^{lj} Par. ^{lk} Par. ^{ll} Par. ^{lm} Par. ^{ln} Par. ^{lo} Par. ^{lp} Par. ^{lq} Par. ^{lr} Par. ^{ls} Par. ^{lt} Par. ^{lu} Par. ^{lv} Par. ^{lw} Par. ^{lx} Par. ^{ly} Par. ^{lz} Par. ^{ma} Par. ^{mb} Par. ^{mc} Par. ^{md} Par. ^{me} Par. ^{mf} Par. ^{mg} Par. ^{mh} Par. ^{mi} Par. ^{mj} Par. ^{mk} Par. ^{ml} Par. ^{mm} Par. ^{mn} Par. ^{mo} Par. ^{mp} Par. ^{mq} Par. ^{mr} Par. ^{ms} Par. ^{mt} Par. ^{mu} Par. ^{mv} Par. ^{mw} Par. ^{mx} Par. ^{my} Par. ^{mz} Par. ^{na} Par. ^{nb} Par. ^{nc} Par. nd Par. ^{ne} Par. ^{nf} Par. ^{ng} Par. ^{nh} Par. ⁿⁱ Par. ^{nj} Par. ^{nk} Par. ^{nl} Par. ^{nm} Par. ⁿⁿ Par. ^{no} Par. ^{np} Par. ^{nq} Par. ^{nr} Par. ^{ns} Par. ^{nt} Par. ^{nu} Par. ^{nv} Par. ^{nw} Par. ^{nx} Par. ^{ny} Par. ^{nz} Par. ^{oa} Par. ^{ob} Par. ^{oc} Par. ^{od} Par. ^{oe} Par. ^{of} Par. ^{og} Par. ^{oh} Par. ^{oi} Par. ^{oj} Par. ^{ok} Par. ^{ol} Par. ^{om} Par. ^{on} Par. ^{oo} Par. ^{op} Par. ^{oq} Par. ^{or} Par. ^{os} Par. ^{ot} Par. ^{ou} Par. ^{ov} Par. ^{ow} Par. ^{ox} Par. ^{oy} Par. ^{oz} Par. ^{pa} Par. ^{pb} Par. ^{pc} Par. ^{pd} Par. ^{pe} Par. ^{pf} Par. ^{pg} Par. ^{ph} Par. ^{pi} Par. ^{pj} Par. ^{pk} Par. ^{pl} Par. ^{pm} Par. ^{pn} Par. ^{po} Par. ^{pp} Par. ^{pq} Par. ^{pr} Par. ^{ps} Par. ^{pt} Par. ^{pu} Par. ^{pv} Par. ^{pw} Par. ^{px} Par. ^{py} Par. ^{pz} Par. ^{qa} Par. ^{qb} Par. ^{qc} Par. ^{qd} Par. ^{qe} Par. ^{qf} Par. ^{qg} Par. ^{qh} Par. ^{qi} Par. ^{qj} Par. ^{qk} Par. ^{ql} Par. ^{qm} Par. ^{qn} Par. ^{qo} Par. ^{qp} Par. ^{qq} Par. ^{qr} Par. ^{qs} Par. ^{qt} Par. ^{qu} Par. ^{qv} Par. ^{qw} Par. ^{qx} Par. ^{qy} Par. ^{qz} Par. ^{ra} Par. ^{rb} Par. ^{rc} Par. rd Par. ^{re} Par. ^{rf} Par. ^{rg} Par. ^{rh} Par. ^{ri} Par. ^{rj} Par. ^{rk} Par. ^{rl} Par. ^{rm} Par. ^{rn} Par. ^{ro} Par. ^{rp} Par. ^{rq} Par. ^{rr} Par. ^{rs} Par. ^{rt} Par. ^{ru} Par. ^{rv} Par. ^{rw} Par. ^{rx} Par. ^{ry} Par. ^{rz} Par. ^{sa} Par. ^{sb} Par. ^{sc} Par. ^{sd} Par. ^{se} Par. ^{sf} Par. ^{sg} Par. ^{sh} Par. ^{si} Par. ^{sj} Par. ^{sk} Par. ^{sl} Par. sm Par. ^{sn} Par. ^{so} Par. ^{sp} Par. ^{sq} Par. ^{sr} Par. ^{ss} Par. st Par. ^{su} Par. ^{sv} Par. ^{sw} Par. ^{sx} Par. ^{sy} Par. ^{sz} Par. ^{ta} Par. ^{tb} Par. ^{tc} Par. ^{td} Par. ^{te} Par. ^{tf} Par. ^{tg} Par. th Par. ^{ti} Par. ^{tj} Par. ^{tk} Par. ^{tl} Par. tm Par. ^{tn} Par. ^{to} Par. ^{tp} Par. ^{tq} Par. ^{tr} Par. ^{ts} Par. ^{tt} Par. ^{tu} Par. ^{tv} Par. ^{tw} Par. ^{tx} Par. ^{ty} Par. ^{tz} Par. ^{ua} Par. ^{ub} Par. ^{uc} Par. ^{ud} Par. ^{ue} Par. ^{uf} Par. ^{ug} Par. ^{uh} Par. ^{ui} Par. ^{uj} Par. ^{uk} Par. ^{ul} Par. ^{um} Par. ^{un} Par. ^{uo} Par. ^{up} Par. ^{uq} Par. ^{ur} Par. ^{us} Par. ^{ut} Par. ^{uu} Par. ^{uv} Par. ^{uw} Par. ^{ux} Par. ^{uy} Par. ^{uz} Par. ^{va} Par. ^{vb} Par. ^{vc} Par. ^{vd} Par. ^{ve} Par. ^{vf} Par. ^{vg} Par. ^{vh} Par. ^{vi} Par. ^{vj} Par. ^{vk} Par. ^{vl} Par. ^{vm} Par. ^{vn} Par. ^{vo} Par. ^{vp} Par. ^{vq} Par. ^{vr} Par. ^{vs} Par. ^{vt} Par. ^{vu} Par. ^{vv} Par. ^{vw} Par. ^{vx} Par. ^{vy} Par. ^{vz} Par. ^{wa} Par. ^{wb} Par. ^{wc} Par. ^{wd} Par. ^{we} Par. ^{wf} Par. ^{wg} Par. ^{wh} Par. ^{wi} Par. ^{wj} Par. ^{wk} Par. ^{wl} Par. ^{wm} Par. ^{wn} Par. ^{wo} Par. ^{wp} Par. ^{wq} Par. ^{wr} Par. ^{ws} Par. ^{wt} Par. ^{wu} Par. ^{wv} Par. ^{ww} Par. ^{wx} Par. ^{wy} Par. ^{wz} Par. ^{xa} Par. ^{xb} Par. ^{xc} Par. ^{xd} Par. ^{xe} Par. ^{xf} Par. ^{xg} Par. ^{xh} Par. ^{xi} Par. ^{xj} Par. ^{xk} Par. ^{xl} Par. ^{xm} Par. ^{xn} Par. ^{xo} Par. ^{xp} Par. ^{xq} Par. ^{xr} Par. ^{xs} Par. ^{xt} Par. ^{xu} Par. ^{xv} Par. ^{xw} Par. ^{xx} Par. ^{xy} Par. ^{xz} Par. ^{ya} Par. ^{yb} Par. ^{yc} Par. ^{yd} Par. ^{ye} Par. ^{yf} Par. ^{yg} Par. ^{yh} Par. ^{yi} Par. ^{yj} Par. ^{yk} Par. ^{yl} Par. ^{ym} Par. ^{yn} Par. ^{yo} Par. ^{yp} Par. ^{yq} Par. ^{yr} Par. ^{ys} Par. ^{yt} Par. ^{yu} Par. ^{yv} Par. ^{yw} Par. ^{yx} Par. ^{yy} Par. ^{yz} Par. ^{za} Par. ^{zb} Par. ^{zc} Par. ^{zd} Par. ^{ze} Par. ^{zf} Par. ^{zg} Par. ^{zh} Par. ^{zi} Par. ^{zj} Par. ^{zk} Par. ^{zl} Par. ^{zm} Par. ^{zn} Par. ^{zo} Par. ^{zp} Par. ^{zq} Par. ^{zr} Par. ^{zs} Par. ^{zt} Par. ^{zu} Par. ^{zv} Par. ^{zw} Par. ^{zx} Par. ^{zy} Par. ^{zz}

styli in iis tractandis, omnium quidem prima. Nec minuta hic est pars *ἐκδοτικῶν* illorum, de quibus 2 Pet. 3. 16. quæ tamen plerumque sunt circa res historicas.

^a Li. ho.
^{ep.} dedic.

CAP. I.

1. **V**ocatus, &c. *Κλητός, &c.*] Vocatus (vel, *Vocatione*, P. Be. Pi. *Vocatus*, E.) Apostolus (vel, *ut legatus essem*, V. q. d. Non usurpavi Apostolatū^a, licet non essem ex Duodecim^b.) *Jesu Christi*, Er. &c. Cum ad alios, tum maxime erga vos, quos fide imbui, &c. Vide ad Rom. 1. 1^d. Perstringit Corinthios, qui alios sibi Magistros deposebant^c. ¶ *Per voluntatem Dei*] Scil. Patris: confer Gal. 1. 1^f. *Voluntatem* intellige, tum beneplaciti, tum signi: nam & decreto Dei ad hoc munus designatus est, Gal. 1. 15. & tandem mandato Dei segregatus, Act. 13. 2^e. q. d. iussu, decreto, & beneplacito Dei^h; gratuito, nullo meo meritoⁱ. Sic Corinthiis *κλητός ἡρασμῶν ἐν δαλίμῳ* Θεῷ scribit Clemens. In Epistola Ignatii ad Ecclesiam Romanam, *περισσὴν ἐν δαλίμῳ Θεῷ*^k. ¶ *Et Sosthenes* (Videtur Archisynagogus ille, Act. 18. 17^l. qui odio suorum Corintho pulsus fortè secessit Ephesum^m, factus Pauli comesⁿ, & collega^o.) *frater*] Sive quia Christianus, sive quod eum sibi adhiberet in Epistola scribenda P, sive quia minister^q. Modestiam ab initio jam docet Paulus, hominem multò sibi imparem sibi socians^r. Sic fratres sibi adjungit, 2 Cor. 1. 1. & Gal. 1. 1^t. Hunc sibi adjungit, non quasi auctor sit Epistolæ^s, aut Pauli socius dictando, aut scribendo^v; sed, vel, quia Corinthius fuit^x, ut viri nomen apud suos faciat fidem^y; vel, ut virum insignem^z, ut consensum suum ostendat cum Sosthene^z, & fratribus reliquis, & ut eorum deprimat insolentiam qui cæteros aspernabantur^b: vel, quia Epistola, Paulo dictante, à Sosthene descripta est^c.

2. *Ecclesie Dei*, &c.] Ità loquuntur & Clemens & Ignatius sæpe^d. Vox *Ecclesie* insinuat consensionem & conjunctionem necessariam esse. *Dei* dicit, q. d. non hujus, vel illius, quibus Corinthiis se addixerant^e. ¶ *Sanctificatis* (Sic quoque Clemens & Ignatius^f.) *in Christo*] q. d. Non in Lege. Aut respicit legem Deut. 23. 1, 2, &c. de exclusionem multorum ab Ecclesia Dei: quod non ità fit sub Christo^g. Vel, *per Christum*, V. Pi. *propter Christum*, Pi. per Spiritum ejus, & propter satisfactionem ejus^h. Meritum sanctificationis significatⁱ. Malim, *in Christo*, ut declaret quomodo Deus nos sanctificat; scil. donando nos Filio suo, ut ipse sit in nobis, & nos in eo^k. [Sensus, q. d.] Qui Baptismo lustrati, veram à Christo sanctitatem perceperunt^l. ¶ *Vocatis* (vel, *Vocatione*, Pi. E. efficaci scilicet, à Deo^m;) *sanctis*] i. e. Ad sanctitatemⁿ: qui sanctitatem profitentur^o. Non est hic titulus virtutis, sed professionis P. Al. *Sancti* sunt, tum, 1. Dei vocatione ac munere; tum, 2. hominum nuncupatione; sed quæcum re consentit^q. Qu. 1. An *ταυτολογεῖ* Paulus? Aut quid interest inter, *sanctificatis in Christo*, &, *vocatis sanctis*? Resp. 1. Illud fontem sanctimonie, hoc medium, denotat. 2. Illud sanctitatem externam denotat, quæ nos Deus segregat in peculiarem sibi populum, 1 Pet. 1. 1, 2. hoc internam sive inhaerentem, de qua 2 Pet. 1. 3^r. Al. *Sanctificatos in Christo* subdividit in *vocatos sanctos*, i. e. verè sanctos, & *invocantes nomen Domini*, i. e. sanctos professione^s. Qu. 2. Qui eos *sanctos* appellat, qui tot vitiis polluti sunt^t? Resp. Sanctitas externæ professionis omnibus jure tribuitur: sanctitas internæ regenerationis iis tribuit non quidem universis, sed collectivè, respectu partis melioris, idque judicio tum charitatis, tum fidei, ob oraculum illud, Act. 18. 10^v. ¶ *Cum omnibus qui invocant nomen Domini*, &c.] Hi sunt professione sancti^x: q. d. qui in Christum credunt^y. *Invocatio*, &c. pro toto Dei cultu accipitur^z. Vel, qui Christum verè invocant^z, juxta illud Joel. 2. 32^b. Illustre testimonium Divinitatis Christi; quia invocatio, quæ soli Deo debita est, Matth. 4. 10. Christo tribuitur hic & Act. 9. 14^c. & quia Apostolus ad Christum refert quod apud Joëlem Domino, *וְיָיְיך*, tribuitur^d. *Τοῖς ὁμιλουμένοις τὸ ὄνομα*, &c.] *Qui vocantur nomine Christi*, ut sponsa mariti nomine, Esa. 4. 1. vel servus domini. Est itaq; hic periphrasis tantum Christi-

anorum. Ità sumi puto & Act. 2. 21. & 9. 14, 21. Rom. 10. 12, 13, 14 & semper in N. T. nisi quum significat appellare, aut quid simile. *Ἐπικλητός* sign. *agnominari*, Matt. 10. 3. Luc. 22. 3. Act. 1. 23. & 4. 36. passivè, non activè, significatione^f. ¶ *In omni loco*] Vel, 1. [†] Ham. Achaia^g, cujus metropolis Corinthus erat^h, ex collat. [†] Just. Pi. 2 Cor. 1. 1. Synecdoche generisⁱ. Ostendit vocationem omnibus esse communem, ac proinde unum esse corpus debere, non tantum unius loci, sed & omnium locorum, putà Achaia & Macedonia, in qua tum erat Paulus, Ecclesiam^j. Vel, 2. ubique: ut significet, omnium gentium unam esse Ecclesiam^k. ¶ *Ipsum*, &c. *Ἀυτὸς τὸ ὄνομα*] *Subique & nostro*, Er. sic Val. *Vel suo, vel nostro*, Er. Ti. *Ipsum*, i. e. Gentium; *nostro*, i. e. Judæorum^l, in Judæa^m, vel Hierosolymæ, quia Judæi nefas esse putabant alibi adorareⁿ. Retulerunt ergò hæc ad τὸ loco: quod non placet. 1. Ità hæc frustra addita sunt, cum suffecerit dixisse, *in omni loco*. 2. Cur Paulus *nostrum locum* vocaret Judæam, cum Judæi credentes ubique dispersi fuerint^o? Præstat ergò hæc referre ad *Dominum*^p, quæ vox hic repetenda est P: [unde sic reddunt,] *Domini*, inquam, *tum ipsum, tum nostrum*, P. Be. Pi. Significat unum esse omnium fidelium Dominum, atque ità perstringit dissensiones & factiones Corinthiorum^q, quasi Christus esset divisus^r.

3. *Gratia*, &c.] Sub. *multiplicetur*, T. Me. Initium Paulo dignissimum, qui nihil æquè ac gratiam Christi extollit. ¶ *Et pax*] Vel cum Deo, quæ ex gratia nascitur; vel cum proximo, quæ dissensiones removet, quæ & gratiam tuetur^s. Vide ad Rom. 1. 7^t.

4. *Gratias ago*] Vide Rom. 1. 8^v. Blandà oratione eos acerbiori castigationi præparat^x. ¶ *Deo meo*] Ut Rom. 1. 8. *Suum* vocat non *δαξίμων*, sed *παδηνῶν*, ad testandum affectum suum & fiduciam in Deum^y. ¶ *Semper*] i. e. Sæpe & assidue. ¶ *Pro vobis*] i. e. Propter bona vobis collata^z. ¶ *In*, &c. *Ἐν τῇ χάριτι, &c.*] Ob gratiam (Nomen *gratie* complectitur omne donum gratuitum ordinatum ad salutem vel propriam habentis, vel communem fidelium^a. *Gratiam* hic intelligit non justificationis, quam illis precatur^v, præced. sed vocationis^b; vel potius gratis datam, sive dona gratuita^c, donum scientiæ^d.) *Dei* (Est hic nomen quod præcessit positum pro relativo, *aut*^e, ut infra v. 8. 1 Thef. 3. 12. 2 Thef. 1. 8, 9. & alibi^f.) *que data est vobis in Christo*, Vulg. vel, *per*, aut *propter*, *Christum*, Pi. V. E. h. e. merito Christi^g.

5. *Quod*, &c. *Ὅτι ἐν παντί, &c.*] *Quod in omnibus* (sub. *rebus*, Pi. vel, *omni*, Er. Be. Just. vel, *quavis*, Er. sub. *re aut negotio*, Be. ex Sy. vel, *gratia*, Just. omnis generis beneficiis quæ solet Ecclesia ex Deo percipere^h; vel, donis spiritualibus, &c.ⁱ: & hic redundat^k, ex Hebraismo, Ezec. 27. 33^l. *Πάντι* hic referre malim ad genus universum quàm ad perfectionem, de qua agit paulò post^m. Al. *in omni re*, ad salutem spectanteⁿ. Al. *omnino*, *planè*, ut 2 Cor. 7. 11. vel, quod ferè idem, *variè, multifariam*^o.) *ditati sitis* (i. e. abundatis P. Vide Rom. 2. 4. 2 Cor. 9. 11^q.) *in ipso*, Be. Pi. i. e. per Christum^r. Vide v. 2^t. ¶ *In*, &c. *Ἐν παντί λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει*] Est *ἀναφορὰ* nam præcesserat, *ἐν παντί*^s. *Omni sermone* (vel, *loquendi facultate*, Be. Pi. Intelligit hic, vel, 1. dona linguarum^v. Sed nusquam λόγος ità accipitur in S. S. nec donum illud tanti fecit Paulus, ut primo loco commemoraret. Vide 1 Cor. 12. 8. & 14. 19^x. Vel, 2. facultatem dicendi, sive explicandi quod noveris^y.) *omni cognitione*, P. sic Er. &c. Hic intelligit, vel, 1. dona Prophetiæ^z; vel, 2. rerum (vel sacrarum Literarum^a) cognitionem^b. Utrumque rectè conjungitur; scientia enim absque dicendi facultate quædam est infantia, elegantia verò sine scientia battologia quædam est^c. In his conjunctis consistit *sermo scientiæ*, de quo infra cap. 12^d. Ad has duas species reliqua hic tractata revocantur^e. Nota artificium Apostoli^f. Ea h. l. eis gratulatur quorum abusus prolixè postea reprehendit. His duabus rebus maxime abutebantur Corinthii^g, & ad fastum, & in contemptum ac scandalum imperitorum^h. Al. λόγος & γνώσις referri possunt, vel, 1. ad res in quibus, vel, 2. ad Apostolos per quos, Corinthii ditati sunt. Si prius, non ad totam Ecclesiam hoc pertinet, sed ad illos quibus talia dona obtigerant: si posterius, λόγος hic denotat primam

mam Evangelii prædicationem, *ἡ δὲ αὐτὴ* plenior
ejus explicationem atque confirmationem, ut patet ex
vocis usu, 1 Cor. 8. 1. & 12. 8. & 2 Cor. 11. 6. [Sen-
sus est, q. d.] Gratias ago Deo, quod vobis per me &
Apollo copiosam exhibuerit prædicationem, & doctri-
nam Evangelicam, ejusque sensum & intelligentiam:
vel, quod abundatis copiâ prædicatorum & doctorum
Evangelii, & (quæ inde hauritur) copiâ scientiæ my-
steriorum fidei, & officii Christiani.

6. *Sicut*, &c. *Καθὼς τὸ ὑπὸ τῶν πατρῶν ἐβεβαίωθη ἐν
ὑμῖν* [Prout (vel, *Quemadmodum*, quod ad superiora re-
ferendum est; i. e. per quæ, sive quibus rebus, nempe ser-
mone & cognitione) testimonium Christi (vel, de Chri-
sto. Genitivus objecti: testimonium quod à me vobis
perhibetur est. Intelligit, vel, 1. Evangelium P, ut
infra cap. 2. v. 1. & 2 Tim. 1. 8. Confer Matt. 24. 14.
Act. 4. 33. 1 Joh. 1. 1. Vel, 2. dona Spiritus Sancti t,
λόγον & γνώσιν præced. t.) confirmatum fuit (vel, *ratum
ac firmum factum habitumque est*, Zeg. i. e. fide receptum:
nam qui credit Verbo Dei obsignat quasi veritatem ejus:
confirmatum autem, vel, 1. signis & prodigiis, juxta Marc.
16. 20. vel potius, vi sapientiæ, & dicendi faculta-
te, quas jam nominavit y.) in vobis, P. Be. Pi. *βεβαιώ-
ναι* est, rei veritatem testimonio confirmare, Marc. c. 16. v. 20.
Phil. 1. 7. Sic juramentum dicitur esse *ἐν βεβαίωσιν*, Heb.
6. 16. Respondet Hebræo *בְּבִטְחוֹן*. Confirmat quod
dixerat de maxima donorum copia illis data. Argu-
mentum est ab effectis ad causam: qu. d. habetis dona
Spiritus; idcirco abundatis sermone & cognitione.
Al. Testimonium, à nobis initio datum vobis de Christo
& veritate Evangelii, amplioribus & clarioribus indiciis
probatum est. Al. Hæc dona λόγος & γνώσις sunt testi-
monium quo astringitur, Jesum esse verum Messiam. Sic
Apoc. 19. 10. *Testimonium Jesu est Spiritus Prophetie*, i. e.
non solum doctrina quam edit Prophetia, sed ipsum
donum Prophetandi. Et testimonium de Christo perhi-
bet Spiritus, 1 Joh. 5. 8. i. e. donâ extraordinaria Spi-
ritus, ut Prophetia. Evangelii veritas per vos vestrasque
dotes sacras illustrior ac confirmator facta est. f.
Locum sic expono, Eos abundare scientiâ, sicut Deus ab
initio efficaciam apud eos Evangelio suo dedit, tum inter-
nâ Spiritus virtute, tum donis, miraculis, &c. Al. Sen-
sus est, Hujusmodi donis, velut certo firmoque testimo-
nio, cognoscitur vos esse fideles ac servos Christi, ejusque
Spiritum accepisse. Al. Evangelium apud vos adeo
efficax fuit, ut nē verbum ullum suo fructu caruerit:
charismata vestra tempori & mediis scientiæ vobis à Deo
concessis proportionata sunt: καθὼς hîc est proportionis
nota. Huic contraria est *ἡ ἀπορία* illa Heb. 5. 12.

7. *Ita*, &c. *Ὡς ὑμεῖς μὴ ὑστερεῖσθε ἐν ὑμῶν ἡμετέροις*
Adeo ut non deficiamini, vel destituamini, (vel, *careatis*,
Ca. sic Ar. vel, *ulli secundi*, sive inferiores, sitis, Just. Ut
hîc non notat finem, sed consequentiam.) ullo dono, Pi.
sic Er. Ti. P. Be. E. scilicet spirituali, vel necessario vo-
bis & Ecclesiæ ad salutem & *εὐτυχίαν* m. Ita ut nihil mi-
nus habeatis quàm qui alibi sunt Christiani. Vide Rom.
3. 23. Qu. Quî hoc dicit de iis quos de tam multis &
instruit & reprehendit? Resp. 1. Non hoc dicit quod
omnes omnia dona haberent, sed varii varia, ut expli-
cat cap. 12. Cùm quo bene consistit, quod multi inopes
erant, &c. Alios ergo laudat, alios culpat P. 2. Non
dicit eos perfectos esse, sed divites numero donorum q.
3. Non pugnant, abundare donis Spiritus, & aliquid hu-
mani pati. ¶ *Exspectantibus*, &c. *Ἀπεκδέχονται τὴν
ἐπαγγελίαν*, &c.] *Exspectantes* (i. e. interim dum exspe-
ctatis, quasi scriptum sit, ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι ὑμῶν, ut exspectetis, sive
ponitur pro, eis τὸ ἀπεκδέχεσθαι ὑμῶν, ut exspectetis, sive
exspectare queatis læti & cum fiducia. Hic enim finis est
& effectum omnis opulentia spiritualis. Dum eos lau-
dat qui hoc expectant, tacite aliter sentientes castigat.)
revelationem (vel, *manifestationem*, E.) *Domini*, &c.
Er. Ti. &c. i. e. adventum Christi v; vel, tempus resur-
rectionis x; vel diem extremi Judicii y, quo Christus
manifestandus est z; in sua gloria palam conspiciendus,
ad ejus gloriæ consortium assumpturus omnes electos z.
Hujus diei meminit, ut significet, perseverandum ipsis
esse in bene coeptis, & aliquid addendum quotidie ad
priora bona c; & donorum plenitudinem ac perfectio-
nem tunc expectandam. Ita admonet eos imperfectio-
nis suæ d.

8. *Qui*, &c. *Ὁς καὶ βεβαιώσεται ὑμῶν ἕως τέλους ἀνεγκλήτους*
ἐν τῇ ἡμέρᾳ, &c.] *Qui* (vel, 1. Christus *, de quo proxi-
mè loquutus fuerat f. Sed obstat quod sequitur, *in die
Christi* g. At ibi antecedens est loco relativi, more
Hebræorum h. Vel potius, 2. Deus *, tum ex collat.
v. 4 t, tum ob id quod sequitur, *Fidelis est Deus* v: tum
ob totam orationis seriem h.) & (vel, etiam, P. Be.) con-
firmabit (vel, *stabiliet*, Carner.) vos (in acceptis Dei do-
nis. Promittit illis perseverantiam, quâ in illis con-
serventur usque ad mortem i: confirmabit, quantum in
se est k, tum per doctrinam l, tum per divinæ gratiæ
præsidium m. Confirmat autem Deus non cogendo, sed
laborantes & orantes novis semper auxiliis armando:
facit quod suarum est partium, 1 Cor. 10. 13. Phil. 2.
13 n. Sunt hæc verba vel, 1. bene fidentis, non de sin-
gulis, sed de corpore fidelium, in quo alii aliis meliores
erant ac firmiores; vel, 2. asseverantis, de electis, quos
proprie respicit promissio salutis & perseverantiæ, hîc &
1 Thef. 5. 24. & 2 Thef. 3. 3. & 1 Cor. 10. 13. Heb. 10.
23. Huic favent verba seq. *Fidelis est Deus*, &c. o.) us-
que ad finem (vel vitæ *, vel seculi t,) *inculpatus* (vel,
irreprehensibilis, V. vel, *sine crimine*, Vulg. sim. Er. ab
ἐγκλήσει, in jus vocare; unde *ἐγκλημα*, crimen P: sic ut
vel non labamini in aliquod crimen, vel lapsi resurgatis.
Crimen de gravioribus peccatis dicitur: unde Syrus
hîc, *sine accusationibus*, quæ de gravioribus institui so-
lent q: q. d. justos ac sanctos, ἀμώμους, ἀμαρμήτους, Eph.
5. 27. Phil. 2. 15. Col. 1. 22. 1 Thef. 2. 10. & 3. 13. 2 Pet.
3. 14. Jud. v. 24. Apoc. 14. 5. quos coram Deo nemo
culpæ possit, id est, quibus nulla est condemnatio t.
Al. Respicit hoc diem Christi, in quo Deus illos incul-
patos reddet. Confer Colof. 1. 22. Rectè dicit *incul-
patos*, non innocentes v, cum nec justî sine peccato vi-
vant x. Al. ut sitis *inculpatus*, Be. Pi. V. Scilicet ἀνεγκλήτους
ellipticè, pro, *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἀνεγκλήτους* y. Tacite indicat,
eos esse aliquo crimine inquinatos z. Al. Potius eos
laudat, quod inter tot pericula starent, &c. a. aliosque
hoc pacto invitat ad penitentiam b.) *in die Domini*,
&c. Er. &c. scilicet, idque in illo die quo omnia aperta
erunt c, Rom. 2. 16. Hoc pendet à præced. ἀνεγκλή-
τους d. Al. *in diem Domini*, &c. Be. E. ut Rom. 2. 5. &
Jac. 5. Hæc enim confirmatio fidelium, &c. est præpa-
ratio eorum ad diem Judicii f: q. d. ut in illo die Christi
tales appareatis, Eph. 5. 27. Simile loquendi genus, sed
per eis, Eph. 4. 30. Hîc ἐν pro eis h. Itaque quoque hoc
penderet à verbo βεβαιώσεται cui obstat tum vox ἀνεγκλή-
τους, tum quod præcessit, usque in finem t.

9. *Fidelis* (vel, *Verax*, V. *Certus*, V. rursus alibi dicitur
qui credit, ut *ἀπιστος*, incredulus; alibi, qui est bona
fidei, ut hîc *: sub. est, Be. Pi.) *Deus*] Ex Esa. 40. 7 t,
Probatio est præcedentis, confirmabit i. Verax & con-
stans est in promissis k: ideo vobis auxilium suum, quod
dare coepit, & deinceps se daturum promissit, non sub-
trahet l: ideo dabit vobis & salutem si perseveraveri-
tis m, & perseverantiam ipsam n. ¶ *Per*, &c. *διὸς*
ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν, &c.] *Per quem* (id est, ipse s, à quo,
ut cod. Claromont. habet; hæc enim præp. promiscue
usurpantur o. Nota, per hîc dici de Patre; male ergo
colligunt Arriani, Christum fuisse tantum Patris mini-
strum & instrumentum, quod per eum omnia facta dice-
rentur, Joh. 1. 3 p.) *vocati estis* (Si vocavit vos ut Chri-
sti sanctimoniam imitemini q, dabit etiam quæ ad hoc
sunt necessaria r: non enim vocat ut perdat & defe-
rat t. In quod vos vocavit, in eo vos conservabit, faci-
etque nē excidatis u. *Vocati*, vocatione scilicet *secun-
dum propositum*, Rom. 8. 28 v. Quod propositum inclu-
dit in se promissionem perseverantiæ, quæ electis facta
est x.) *in communionem* (vel, *societatem*, Vulg. *consorti-
um*, Er. V.) filii, &c. id est, ut habeamus communio-
nem cum Filio y, internam scilicet z; amicitiam a, &
conjunctionem cum Christo b, & participationem bene-
ficio Christi c; communionem fidei & gratiæ d, ut
fiamus membra corporis ejus *, filii Dei & fratres Chri-
sti f. Vide de hac communione 1 Joh. 1. 3 g.

10. *Obsecro*, &c.] Molli gradu transit ad reprehen-
sionem h. ¶ *Per nomen Domini*, &c.] Id est, per
Dominum i: imò per nomen Salvatoris, tanquam sa-
cro sanctum & venerabile k: nam in obtestationibus eti-
am nomina ponderantur l. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα τὸ αὐτὸ
λέγητε*]

* Vor.
G. E.
f Vor. sim.
E.
g Pi.
h Vor.
* E. sic G.
Carner. Be.
Pi.
t Be. Pi.
s G.
h E.
i E. sim.
Par.
k Me.
l Just.
ex Hi.
m Just. ex
Aug.
n G.
o E.
* E. Pi. Me.
t E.
p Er.
q E.
r G.
t Be.
u E. ex Ca.
v Just.
x E.
y Scil. ex
Pi.
z Just. ex
Chryf.
a Just. ex
Amb.
b Just.
c Just. sim.
d Pi.
e Be. E.
f E.
g G.
h G. Q. in
Pi.
t Pi.
* Er. sim.
Just. Be.
t G.
u E. sim.
Ca.
k Me. sim.
Be. E. T.
Just.
l Me.
m E.
n E. sic
Par. ex
Aug.
o Be.
p Just.
q G.
r G. sim.
Just.
t Just.
u Par.
v E. sim.
Par.
x E.
y Pi.
z Par.
a E.
b Cal. ex
Be.
c Cal. sim.
Par. E.
d Me.
e E.
f Just. ex
Amb. sim.
E.
g G. Vor.
h E.
i Me. Q. in
E.
k E. sim.
Er.
l E.

plicant:] Paulus hoc addit, velut bene & Christianè dictum, dolens quòd non omnes idem dicerent. Est enim vox veritatis, non schismatis. Pauci ex Corinthiis faniores Christi nomine contenti erant, postremi & contemptim habiti quasi generales †. Venerant ex Judæa quidam qui ipsum Christum docentem audierant, & quæ ille de Nova genitura dixerat eadem esse volebant cum iis quæ dixerat de Resurrectione, falsò ac pernitiosè; Sadducæorum scilicet traduces †. Al. Si qui hic forent qui baptismo solum Johannis baptizati essent, prout illi Act. 19.4. non mirum si dicerent illi, *Ego sum Christi*, id est, Messia, non noscentes adhuc, *Jesum Nazarenum* illum esse; vel, *Ego sum Messia*, sed eo sensu quo olim eruditi sumus de Messia, unumquemque scilicet sub eo unico duce conscribendum & subjiciendum, non sub aliquo ab eo deputato, vel vices gerente*. Priores factiones plus æquo ministris tribuebant, hæc ultima in contrariam partem peccabat †; atque ita uni Christo adhererebatur ut ejus Apostolos ac ministros penitus negligeret.

13. *Divisus*, &c. *Μερίσται ο Χριστός*;] Legendum vel, 1. enuntiativè †; q. d. Christus, hoc est, corpus ejus, sive Ecclesia, hoc modo in partes secatur †. Vel, 2. interrogativè †. Ità Græci & Latini communiter exponunt †; & hinc præponunt quidam cod. Græci m. Num *dispartitus est Christus*? P. Be. Pi. q. d. Num corpus Christi mysticum dissectum est, aut esse debet, in partes aut sectas? Num plures sunt Christi, alius Pauli, alius Cephæ, alius Apollo? q. d. Minime. Annon unus est idemque Christus qui ab his omnibus prædicatur †, & qui per singulos ministros suos perfectam salutem operatur? an verò quasi divisus offertur, pars major beneficiorum ejus per alios, minor per alios? Christus est unus †, in capite, & in corpore †. Debent ergo omnia Ecclesiæ membra sub illo inter se coalescere per concordiam †. Per *Christum* intelligit Christi Evangelium, & quærit an id alibi sit aliud. Fieri id non posse significat, cum veterit Christus multos esse Doctores, & unitatem suis commendavit, Joh. 17. 21, 22*. Numquid Paulus (Idemque dicendum de Apollo & Cephæ. De se autem hoc dicit ex modestia & humilitate †, & nè videatur ex invidia alios nominasse †.) *crucifixus est pro vobis*? Id est, vos redemit †? Solus Christus est redemptor vester †, ideòque ab eo solo denominari debetis. Num Paulus vobis omnia beneficia ad vitam æternam pertinentia suâ morte impetravit? Hoc Christi solius est †. Aut, *ἡ εἰς τὸ ὄνομα*, &c.? An in nomen (vel, in nomine, Vulg. id est, autoritate, virtute, & merito*: vel, expresso & invocato nomine †. Cui repugnat collat. v. 15. ubi phrasis ita sumi nequit †.) *Pauli baptizati fuistis*? Be. Pi. quasi remissionem peccatorum ejus operâ acceperitis †. Vel, ut eo ritu testatum fieret, vos Paulo nomen dedisse; confer Rom. 6.2, &c. ut ab ipso nomen duceretis, sicut à Johanne Baptista ii quos ille baptizaverat. Vide Matth. 9.14. Marc. 2.18. Luc. 7.18, 24. Joh. 3.25. Adde quod diximus ad Matth. 28.19. Num per baptismum consecrati estis ad fidem & cultum Pauli? Loquutio sumpta ex baptismi formula †.

14. *Gratias ago Deo* (cujus providentiâ factum est †,) *quòd neminem vestrum baptizavi*] Ipse nempe manibus meis †, non quòd hoc malum esset †, sed quia hoc pacto suspicionem vitaverim schismatis faciendi †, meòque nomine baptizandi †. Indè enim periculum erat, nè vis baptismi Christi abrogaretur, vel saltem minueretur †. Nisi Crispum] Archisynagogum, Act. 18. 8. Nomen Crispus etiam Thalmudicis in usu †. Et Gaium, *Γαῖον*] Gaium, Be. Pi. &c. Hospitem aliquo tempore Pauli, cum in urbe Corinthi esset, Rom. 16. 23*. Quem locum si conferamus cum Joh. Epist. 3. v.7. tum videtur Johannes Epist. suam primam scripsisse ad Corinthios. *Scripsi*, inquit, *Ecclesiæ* Cuinam? Ecclesiæ certè alicui particulari, & ubi resedit ipse Gaius. Quænam autem Epistola ista quam scripsit? Primam inter suas quis non æquius dixerit, quam periisse istam quam scripsit? Et hæc si vera, Diotrophem requiras in Ecclesia Corinthiaca primipilarem in schismate. Sed hæc sub ferula †.

15. *Nè quis dicat*, &c.?] Nè quis vel ullâ specie tale

quid de me jactare possit †, aut me calumniari quòd vos transcriberem in nomen meum, ac de me Paulianos vocari voluerim †. Pro *ἐβανίσαι* MS. ille habet *ἐβανίσαι* quomodo & Latinus legit pari sensu †.

16. *Et Stephanus* (viri apud Corinthios celebris †, à fide & charitate laudati, infra cap. 16. d. Est *ἐπὶ τοῖς* prioris dicti. Stephanam hunc Græci putant esse commentariensem Philippensem, qui conversus Corinthum immigraverit †. Nescio si quem alium, &c.) Non in universum, sive in toto orbe †, sed eorum qui nunc Corinthi habitant †. Dixit se id nescire, vel quia fieri poterat ut aliunde eò migrassent †; vel ex modestia sua, nè aut Corinthios, aut baptismum, parvi pendere videretur †.

17. *Non enim misit me Christus baptizare*, &c.] Scilicet principaliter †; vel, comparatè dictum, ut multa. Similes loquutiones Jer. 7. 22. Ose. 6. 7. Matth. 9. 10. & 21. 7. m. Primarium legationis meæ munus est prædicare †. Baptismus per quemlibet impleri poterat †; sicut illi à Petro conversi in Pentecoste [Act. 2.] non omnes ab ipso fuerint baptizati †. Confer Joh. c. 4. v. 2. Act. 10. 34, &c. & 19. 4, 5. At prædicatio res erat maximè digna Apostolis, & maximo cum periculo conjuncta †, eademque magis & necessaria & ardua quam baptizatio †, majorémque exigens sapientiam †. Non erat Paulus Baptista inter Gentiles, sicut Johannes inter Judæos. Judæi enim, antè edocti de Messia & in articulis religionis, facilius à Johanne ad baptismum præparati sunt, quàm Gentiles qui nihil de Christo aut Deo vero inaudiverant, quibus idcirco assidue & guttatim magnòque labore instillanda erat doctrina religionis †.

Non, &c. *οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγος*] Idem *σοφία λόγος* quod *λόγος σοφίας*, *בִּינָה אֱמָרָה*, Prov. 1. 2. *σεπείσμενοι μὲν οὖν*, 2 Pet. 1. 16. *sermones multâ eruditione conditi*, qualibus se venditabant illi qui Corinthi partium erant duces. Hinc dicti *σοφισταί* †. Transiit latenter ad aliud caput reprehensionis, in prædicatione, &c*. Non (sub. tamen, Be. Pi.) *in sapientia* (vel, eruditione, Ex.) *sermonis*, D. sic Vulg. i. e. sermone sapiente, ut, *viriditas herbe pro herba viridi* †; vel, *erudito sermone*, Ex. V. vel, *cum dicendi peritia*, P. Be. Pi. non exquisito & doctrinis secularibus instructo sermone †, affectatâ eloquentiâ, & sermonis ornatu †. Removet à se verborum lenocinia, grandiloquentiam illam & suavitatem sermonis, quâ Corinthii demulceri sategerunt. Alioquin fuit & Paulo eloquentia, sed qualis conveniret majestati Evangelii †. Ellipsis hic est membri oppositi, *sed per sapientiam Dei*. Similis ellipsis Rom. 14. 1. Ut, &c. *ἵνα μὴ κενωθῇ*, &c.] Nè inanis reddatur (scil. in animis auditorum †; nè vi suâ careat †, laude suæ virtutis ac potentia defraudetur †) *crux Christi*, Er. P. Be. Pi. id est, doctrina de cruce †, sive de Christo crucifixo †. Sensus, vel, 1. nè auditores dum aures oblectant eloquentiâ humanâ, interim negligent & contemnant doctrinam de cruce Christi †; vel, 2. nè putent se humanâ facundiâ, non Spiritu Christi crucifixi, ad fidem adductos esse †; nè laus non Evangelio, sed eloquentiæ, tribuatur †. Minus appareret virtus mortis Christi, si fides Evangelio habita adscribi potuisset verbis eruditis & artificiosis. De verbo *κενῶν* vide Rom. 4. 14. Cæterum hic comparatè id verbum sumitur †.

18. *Verbum*, &c. *ὁ λόγος*, &c.] Nam sermo ille de cruce (i. e. narratio ista de Christo crucifixo & resuscitato, quâ nititur Christianæ doctrinæ autoritas; vide infra 2. 2. Gal. 6. 14. sermo de cruce salvatrice & redemptrice †) *is quidem qui pereunt* (i. e. reprobis †, incredulis & perversis hominibus, ideòque perituris †. Rem denotavit ex effectu. Cum incredulos denotare vellet, dixit *pereuntes*, quia qui Evangelio non credunt, pereunt, Joh. 3. 18. Pari modo discriminantur homines in *σωζομένους* & *ἀπολλομένους*, 2 Cor. 2. 15. 16. *stultitia est*, P. Be. Pi. i. e. esse videtur †; stultum aliquid videtur, indignum creditu †, salutem ab homine crucifixo expectandam esse †. Id verò evenit quòd in vitiis suis non divertantur, sed habitent: ideo nolunt vera videri quæ vitiis sunt contraria †. Hoc dicit, nè cui mirum videretur quod dixit, crucem Christi interdum inanem reddi †. Objicere quis poterat, Evangelium, i. e. verbum crucis, contemptui futurum & sine fructu si nudè

* G.
* E.
* G.
* E. ex
Th. Me.
* Me. sic
Just.

* G.
* E.
* G. sim.
E.
* G.
Just.

* E. Me.
Pi. sim. Pe.
* G.
* Cal.
* Me. ex E.

* G.
* E.
* G.
* E.
† Just.

* Li. ho.

* G.
* E.

* D.

* E.
* Me. sim.

Just Cal.

* Cal.

* Be. i

* Pi.
* Me.

* E.
* Pi.
* V.

* Pi.

* Pi. ex Be.

sim. E.
Me. T. ex

Chryf.
Just.
* Ca.
* G.

* G.
* Me. sim.

Be.
* E.
* Me.

* G.

* Pi. Me.

* G.
* E.

* G.

* Just.

&

& absque facundia & sapientia predicetur. Concedit hoc quoad reprobos, sed non quoad electos, penes quos redemptionis proprietas est. ¶ *Is, &c.* *Τὸς ὁ σωζομένοις, &c.* *Is autem qui servatur, (vel, Nobis autem, &c.* Er. V. Credentibus qui iidem in via sumus ad salutem: electis à Deo b.) id est, nobis, potentia (i. e. instrumentum virtutis & potentia; organum potens & efficax d.) *Dei est, Be. Pi.* Vis Dei in illo sermone posita est, per quem justificamur, i. e. à vitiis purgamur, deinde S. Spiritu imbuimur. Vide Rom. 1. 16. Potenter operatur nostram conversionem & salutem f. Confer Rom. 1. 16 g.

19. *Scriptum est* ¶ Esa. 29. 14 h. ¶ *Perdam, &c.* *Ἀπολλῶ* — *ἡ* — *ἀδελφότης* ¶ Legit Paulus in Esa. *אסתר*, ubi nos habemus, *אסתר*: etiam Lxx sic legunt & Paulus; vertunt enim *אסתר*, abscondam, efficiam ne luceat; quod idem valet cum *ἀδελφότης*. Iustin. quoque cum Tryph. disputans ter locum Esaie citat, bis per *אסתר*, semel per *ἀδελφότης*. Quod Esaías de sui temporis hominibus dixerat, idem ad sua tempora majori jure aptat Apostolus i. Quod ille prædixit de sapientia Judæorum, h. e. Scribarum & Phariseorum k, hic transfert ad sapientiam Philosophorum l, omnemque sapientiam secularem m. Significat Paulus, non novum esse, si aut viri aliis prudentes præposterè judicent Deique potentiam pro stultitia reputent, aut Deus eos qui proprio confidunt ingenio, subtracta sua gratia puniat n. [Verba sic reddunt,] *Abolebo (vel, Ad nihilum redigam, V.) sapientiam sapientum & intelligentiam (vel, cogitationem, ratiocinationem, consilium, Di. ex Sy. Συνοψισ τρια sign. in his Libris, 1. facultatem, mentem, ut Marc. 12. 33. 2. habitum scientie, vel prudentia, ut hic; 3. perspicaciam, Eph. 3. 4. 2 Tim. 2. 7 o.) intelligentiam tollam e medio, P. Be. Pi. vel, abolebo, Di. ex Sy. quo sensu ἀδελφότης ponitur Heb. 7. 18 p.*

20. *Ubi, &c.* *Πῶς σοφός; Πῶς γεωμετρεῖς; Πῶς συζητεῖς τῷ αἰῶνι τέττε.* ¶ Est *παράλλα* loci Esa. 33. 18. in quo loco itidem *πῶς* sic repetitur: sed ibi agitur de iis qui præcipua munia habuerant in castris Assyriorum, hic verò de artium Professoribus earum quas Corinthii magni faciebant q. Applicatio est istius loci per modum accommodationis r, sive allusionis t. Pertinent hæc verba vel, 1. ad Gentiles, cui favet collat. v. 21 *. & tunc *αἰὼν mundum* sign. vel, 2. ad Judæos, si *αἰὼν* sit *seculum*, sive *ætas* u: vel, 3. partim ad hos, partim ad illos v. [Sic ergo locum reddunt & intelligunt,] *Ubi sapiens?* (qui docuit alios x: vel, naturæ indagator apud Judæos y: vel, Philosophus Gentilium z. *Σοφοί* Græcis, ut *חכמים* Hebræis, per excellentiam dicebantur ii qui præcepta morum tradebant, ut septem illi per Græciam nobiles, deinde Socrates, & alii a.) *ubi scriba?* (vel, *litteratus, Ca. Cal. litterator, Tertul. in G. Legisperitus, Tre. ex Sy. γεωμετρεῖς, רבב, loquendi genere Hellenistico est & Legum peritus & Historiarum c. Vel, doctus litterator, seu philologus d; versatus in literis *, & Libris terendis f: vel, doctor Judæorum g, qui sensum Scripturæ Grammaticum populo explicabat h: vel, quivis litteratus ut distinctus à plebe; ac præcipuè quivis pater traditionum i: qui consultus de rebus perplexis ex Scriptura S. respondet k.) *ubi disquisitor (vel, disputator, Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. conquistor, P. Ca. V. Tertul. in G. inquisitor, Mo.) seculi (vel, ævi, Tertul. in G. vel, mundi, Ham.) hujus, sive istius, Be. Pi. Di. &c. i. e. indagator rerum humanarum l; vel Physicus, qui naturæ & mundi arcana curiosè sectatur m, qui Judæis dictus est חכמה, i. e. sapiens Συχνιστής, investigator rerum naturalium abstrusarum, ut liquet ex Kimchi. [Verba quære in Ful.] Non placet: 1. Differunt *Συχνιστής* & *συζητητής* hic propriè cum aliis vel apud alios semper differit, ille apud se contemplari solet, &c. ille rerum naturas tantum considerat, hic etiam verborum sensa. Adde quòd Physice apud Gentes magis viguit quàm apud Judæos, qui novitii ejus magistri erant, eamque multis post Christum seculis ab Arabibus hauserant n. *Συζητητής* τῷ αἰῶνι, indagator rerum naturæ, quæ Hebræis חכמה, i. e. Physicus. Id studium חכמה dici solet, quod propriè est *συζητητής*. Sic apud Baruchum 3. 23. & seq. οἱ συζητητές τῶν σφαιρῶν αὐτῶν γινώσκουσιν sunt qui *γινώσκουσιν* dictabant, *אומרי משלים*; οἱ**

συζητηταὶ τῶν σφαιρῶν, Legisperiti & Historici. Maluit autem *συζητητής* quàm *συζητητής* dicere Paulus, quia Physicæ quæstiones multis disputationibus ventilari solebant; quod est *συζητῶν* o. Al. *Disputatorem hujus seculi* hic vocat, non qui disputat de hoc seculo, aut res humanas indagat, sed disputatorem secularem, sive mundanum; qui scilicet humanam tantum ratione & naturali ingenio de rebus quibuscumque inquit & disputat p; qui nihil non suo acumine indagare sibi videtur q. Al. Sic vocat alios politicos, qui suam versutiā in omnes formas sese vertere, & mundo imponere, nōrunt ||. Al. Aptissimè Syrus *συζητητής* exponit *דרוש*: nam *דרוש* linguā tum Hebræā, tum Syriā, *דרוש* & *דרוש* sign. i. e. *inquirere, disputare*, ut Marc. 9. 16 r. apud RR. est, *disquirere sensum Scripturæ mysticum, allegoricum, tropologicum, & anagogicum, deque eo inter se disputare.* Indè *דרוש*, teste Eliā, est *expositio mystica*; & schola, ubi tales expositiones fiebant, *בית הדרוש*, & concionatores vel disputatores, *דרושנים*, vel, *בכורי הדרוש*. *Συζητητής* ergo hic est *דרוש* r, mysticus sive allegoricus Interpretes v; qui profundius est concionatus atque interpretatus Legem *. Itā omnia aptissimè hic coherent, & in tribus hominum eruditorum ordinibus venustè crescit oratio; q. d. Ubi Gentilium Philosophus? Ubi Judæorum Doctor, verbi Dei cognitione tumidus, sive secundarius iste, vulgaris ac Grammaticus; sive primarius ac celeberrimus, scil. mysticus? Hi omnes, freti naturali perspicaciā scientiæque acquisitā, quoad veram salutis notitiam prorsus fatui erant y, & ne unus eorum mysterium de servandis per crucem Christi hominibus vel suspicari potuit, vel vi rationis suæ consequi z. *Ubi est?* q. d. nusquam est, nullus est, nusquam apparet a. Ignatius ad Eph. [locum sic citat,] *Πῶς σοφός; πῶς συζητητής; πῶς καὶ σοφός τῶν ἀποστόλων δύναμις;* Tertul. aliter, [ut antè notatum.] Sensus est, Ostende mihi Philosophos & Philologos, qui tot homines ad tantam probitatem perduxerint quot & ad quantam nos per sermonem Crucis. Pauci sunt illorum discipuli præ nobis, & manent scoratores, si non pejùs aliquid; manent *Κενὸς αἵματος ἐμπροσθεν ἀποστόλων*, (Vires vanā opinione inflati,) ut dicebat Timon; manent arrogantes, litigiosi, maledici b.

¶ *Nonne, &c.* *οὐχὶ ἐμψάρευεν, &c.* ¶ *Nonne infatuavit* (scil. declarativè c, h. e. facto suo stultam esse ostendit d, & reapse atque eventu declaravit e; palam traducit f. *Μεψάρευεν, הסכיל*, hic est, *stultitia convincere*; quo sensu verba in Hiphil frequentia sunt apud Hebræos g.) *Deus sapientiam* (quæ sapientia illis videtur h:) *mundi hujus?* P. Be. Pi. &c. Vocula *τέττε* non est in MS. nec eā opus. Intellige autem [hæc verba] comparatione ejus frugis quàm protulit Evangelium i. *Infatuavit*, i. e. inanem ostendit, & contemptibilem reddidit k; vel, quia alia agendi media prælegit l, nec dignatus est uti ejus adminiculo ad persuadendum hominibus veritatem Evangelii m, nec ullum ex illis sapientibus vocavit ad prædicandum Evangelium n: vel, quia illam absque fide nihil prodesse ostendit o, ad percipiendam spiritualem sapientiam doctrinamque salutis p, quia non potuit invenire verum q; omnesque conatus acutissimorum hominum, qui ratiocinationibus suis humanis viam salutis invenire studuerunt, vani & fatui erant r: vel, quia per lucem Evangelii errores plurimi Philosophorum patefacti sunt t.

21. *Nam, &c.* *Ἐπειδὴ ὁ ἐν τῇ σοφίᾳ, &c.* ¶ *Nam* (s hic est mirè efficax: est enim ratio tum proximi, cur Deus sapientiam mundi infatuavit, nempe ob voluntariam & affectatam cæcitatem; tum, cur sermo crucis sit potentia Dei, quia per eam servat credentes; tum, cur ita placuit Deo [agere,] quia mundus alia cognitionis media clausis oculis præterit t.) *postquam* (vel, *propterea quòd, Zeg.*) *in Dei* (vel, *ex divina, Ca.*) *sapientia* i. e. vel, 1. per Christum, quem paulò post vocat *sapientiam Dei*, q. d. Christo prædicante v; vel, in ipso Evangelio, de quo hic nominatim agitur, & quod mox v. 24. & cap. 2. 6, 7. *sapientia Dei* appellatur *. Vel, 2. in Theologia sua. *Sapientiam* hic intelligo circa Deum, quæ Deum habet non authorem, sed objectum y. Vel, 3. per cognitionem illam Dei quæ ex rerum naturā oritur z, ex mundi opinio sapientissimè conditi a, sive in quo relucet Dei sapientia b: de qua diximus ad Rom. 1. Q 2

Vide Matth. 5. 3. & 19. 23. & ibi dicta. Lactant. 7. 1. Nemo virtuti favet nisi qui sequi potest; sequi autem non est facile omnibus: ii possunt quos paupertas — exercuit & capaces virtutis effecit. Nam, si virtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo virtutem qui semper in bonis fuerunt, quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt, assuetudine ac desiderio bonorum quæ sola noverunt. —

Divites sunt inextricabilibus cupiditatis vinculis irretiti, &c. Hoc ideo dicit quia inter Corinthios alii ob doctrinam, alii ob divitias, se anteponebant aliis. Docet Paulus, id quod dixit de operibus Dei collatis ad opera hominum, non solum habere locum in cruce Christi, sed etiam in ipsis qui credunt. Est hic meton. vel adjuncti pro subiecto; vel effecti pro efficiente instrumentali, cui magis favent verba seq. & totus contextus, sive scopus Pauli, q. d. Vos Deus vocavit per insipientes, infirmos, & ignobiles¹, quales sunt præcones Evangelii^m. Est ratio præced. ut ostendit, q. d. Quod dixi, Dei stultitiam esse sapientiore quam sunt homines, id ipsi videtis in iis à quibus estis ad Evangelium vocati, qui sunt ferè indocti, inopes, ignobilesⁿ. ¶ Quia non multi sapientes secundum carnem, (i. e. secundum homines^o; juxta hujus mundi & animalis vitæ rationem^p, supple crediderunt. Sapientes secundum carnem vocat eos qui pollent sapientiâ mundi hujus, ut modò dixerat, ea scil. quæ non est ex revelatione. Revelationi enim Divinæ caro opponitur, Matth. 16. 17. 9.) non multi potentes, (secundum seculum^r: vel, in dignitatibus positi, ut Apoc. 6. 15. גִּבּוֹרִים[†]) non multi nobiles[†] i. e. Genere nobiles[†], quales Corinthi Cypselidæ ac Bacchiadæ v.

27. Sed quæ, &c. Τα μωρα καὶ κόρη, &c.] Tota hæc adversativa adamussim respondet verbis præcedentibus^x. Stulta (vel, Stultissima. Positivum pro superlativo, more Hebræorum, ut Luc. 1. 28. ἐλογυνμένη, &c. pro ἐλογυντομένη & 1 Cor. 12. 23. τὰ ἀχρηστὰ, pro inbonestissima. Talia sunt & illa Poetica, Δὴ δειδω, &c. ἡμετέρας^y. Vel, quæ stulta sunt, P. Be. Pi.) mundi (vel, mundo. Κορὺς, pro κόρη^o quale loquendi genus habuimus & Rom. 8. 3. 2. Eos qui à mundo ob eruditionis penuriam penè pro stultis habentur². Vel, in mundo, P. Be. Pi. secundum mandum, Ex. V. eos qui ad docendum alios inepti videbantur, quales fuere piscatores^b,) elegit Deus, Mo. i. e. crediderunt: qui enim credunt eos Deus eligit, five approbat. Et nota genus neutrum [τὰ μωρα] poni pro communi, ut & alibi, & in seq. Hæc electio idem valet quod efficax vocatio, sicut ex v. præced. apparet. Intelligit enim actum eligendi, non autem æternum decretum^d. Elegit ad fidem, non solum suscipiendam, sed etiam aliis prædicandam^x. ¶ Ut, &c. ἵνα τὸ σόφας καταργῇ^y Ut pudesfaciat (vel, confutaret. Hi autem non confutantur ab iis qui docentur, sed ab iis qui docent^f. Consilium Dei hic indicat, simulque eventum rei^g.) sapientes, Be. Pi. &c. qui semet præstare ad talem normam nunquam potuerunt^h: qui per suam sapientiam præstare non possunt, i. e. homines ad salutem æternam adducere, quod sine ea præstant indoctiⁱ: Ut carnalem sapientiam, quæ se Deo opponit, vanam esse ostendat^k. ¶ Infirma mundi[†] Vel, in mundo, P. Pi. &c. Intelligit homines de plebe^l. ¶ Ut confundat fortia[†] Quomodo dixerat δυνατός. Vide Job. 12. 19^m. Ut illorum comparatione pudesfaciat omnem hujus mundi potentiam, dum per illos facit quod potentes seculi non possuntⁿ.

28. Et, &c. Καὶ τὰ ἀγνώ^y Et ignobilia, Mo. vel, ignobilissima, Ca. i. e. eos qui apud homines habentur ignobiles^o, & obscuri^p. Julian. l. 6. exprobrat Christianis quod plerique eorum essent servi & ancillæ. Etiam in ministerio Ecclesiæ ancillas fuisse ex Plinio discas. Chrysost. infra ad cap. 2. objectum ait Christianis, maximam eorum partem fuisse nutrices, obstetrices, eunuchos^q. ¶ Et, &c. Καὶ τὰ ἑυδερνέα^y Et contempta, Ex. II. Ti. vel, contemptibilia, Mo. pro nihilo habita, P. Be. Pi. Solent enim tales despici^r. De hoc verbo vide Marc. 9. 12. Luc. 18. 9. Act. 4. 11. Rom. 14. v. 3, 10[†]. ¶ Et, &c. Καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργῇ^y Et quæ non sunt, (Intellige comparative, quod scil. aliarum rerum respectu nihil esse videantur^t. Hebraismus est^v. Quæ in nullo pretio habentur^x. Ἰππερβόλη^y Hebraica, quæ πᾶς & ὅλα usurpat de rebus valde

abjectis. Vide Esa. 40. 17. Contra, τὰ ὄντα, sicut & n, dicitur de eo quod in pretio est, Gal. 6. 3. 1. Quæ non sunt, i. e. pro nihilo habita, & ad nihilum redacta^z.) ut ea quæ (vel, eos qui, Tre. ex Sy.) sunt (sub. aliquid, Ca. i. e. quæ videntur aliquid esse³; quæ habentur in pretio^b; sapientes scilicet & potentes mundi^c), enervaret, Be. vel, destrueret, Ex. aboleret, P. Mo. Pi. evacuaret, vel antiquaret, Ex. vel, obliteraret, Ex. II. Ti. Tre. ex Sy. vel, ostendat esse nihili, ut καταργῇ sumitur Rom. 3. 31^d. vel, pudesfaciat, Æth. Pudesfunt autem, quia res illis præter spem opinionemque eveniunt, & quia felicitate, quam certò sibi promiserant, excidunt, &c^e. Hæc omnia præfigurata fuerant temporibus Exitus ex Ægypto, & in Davidis pugna contra Goliathum & ejusdem eversione in Regnum; & rursus temporibus Esdræ & Nehemiæ^g.

29. Ut non gloriatur (Fecit Deus ne quid in hoc negotio homo sibi tribueret: nam καυχᾶσθαι est, inniti alicui rei, letari de re aliqua; vide Rom. 2. 17, 25. & 5. 2, 3, 11[†]. ne quis jactet, se ob sapientiam, opes, &c. vocatum fuisse, sive ad fidem^f, sive ad Apostolatam^g.) omnis (vel, ulla, P. Be. Pi. καὶ οὐκ ἔστιν^y Hebræis universaliter negant^h; non omne, pro nulloⁱ.) caro (i. e. homo^k, Ubi homo ex parte viliori caro appellatur, fit hoc ad fastum reprimendum^l.) in conspectu Dei[†] h. e. Ubi cum Deo res est^m, vel in iis quæ hominem Deo commendant, ut sunt fides & opera pietatis: sed harum rerum gloria omnis soli Deo tribuenda per Christumⁿ.

30. Ex, &c. Ἐξ αὐτοῦ ὃς ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ^y Sumuntur hæc verba, vel, i. conjunctim, ut sensus sit, Vos ex Dei gratia in Christo estis, sive Christo insiti estis^o: per ipsum Christo creditis^p: per Dei gratiam estis Christiani, Christo incorporati, & beneficiorum ejus participes[†]. Vel, 2. [divisim,] ut comma sit post ἐσ^o & sensus sit, Vos ex Deo geniti estis, idque per Christum^q. Ἐξ hic significat causam efficientem primariam, ut Rom. 11. 36. ἐν pro δα, causam mediam: & ἐκ intellige, estis nova creatura, facti estis longè alii quàm eratis^r. Sed ex ipso (vel, ab eo, Ca. scil. Deo[†]; i. e. Dei unitus vi & beneficio^t, non ex vobis^v, non vestra opera^x,) vos estis (homines scilicet Dei^y; vel quicquid estis^z coram Deo²; electi, vocati, regenti^b. Ex Deo esse idem pollet quod, ex Deo genitum, sive Dei filium, esse. Confer Joh. 8. 47. & 1 Joh. 4. 2, 4, 6^c. Et à Deo quicquid boni, quod ad pietatem pertinet, habetis^d.) in Christo, P. Be. Pi. i. e. quatenus Christo insiti estis^e: vel, idque per Christum^f. Sensus est, Non vestra opera traducti estis ad fidem: nihil enim externa prædicatio efficere potuisset, nisi Deus in animis vestris Divinæ suæ gratiæ vim exercuisset, & fidem divinitus indidisset^g. ¶ Qui, &c. Ὁς ἐγενήθη ἡμῶν σοφία, &c.] Est hic perpetua Metonymia effecti positi pro causa; Christus enim, Deo ita procurante, factus est causa per quam sapiamus, Divina scilicet, per quam à peccatis purgemur, per quam Spiritu S. donemur, per quam à morte quondam vindicandi simus; quod ἀπολύσις dicitur Rom. 8. 23. Eph. 4. 30^h. ¶ Qui factus est (vel, fuit, vel, capit esse, Ex.) nobis sapientia (vel, i. causaliterⁱ; i. e. auctor & dator sapientiæ^k, per quam^l, cujus vi ac merito^m, Deus largitus est nobis sapientiamⁿ: ut sit met. effecti^o. Vel, 2. [objective,] q. d. materia subiectiva sapientiæ nostræ^p, vel is in cujus cognitione consistit vera sapientia^q: is est objectum nostræ sapientiæ^r. Meton. adjuncti. Confer Col. 2. 3[†].) à Deo (h. e. Deo autore: Hoc autem, à Deo, per singula repetendum est: Sapientiam porro hanc opponit sapientiæ seculari^t.) justitiæque (Intelligit hic non studium pietatis, sed remissionem peccatorum, sive ipsam justificationem^v; q. d. cujus merito justitiam consequimur^x; is cujus satisfactione nobis donata atque imputata justii sumus: meton. effecti^y.) & sanctificatio (i. e. per cujus crucem sanctificati sumus^z: qui Spiritu suo nos sanctificat³.) & redemptio, Be. Pi. i. e. resurrectio mortuorum, quam redemptionem corporis appellat, Rom. 8. 23^b. causa meritorea & efficiens redemptionis^c: is qui nos redempturus est à miseriis quibus adhuc subiecti sumus^d.

31. Ut, &c. ἵνα καὶ τὰ ὄντα, &c.] Ut, (sub. fiat, Pi. G. sic Vor. Camer. &c.) sicut scriptum est, (sensus concisè depromptus ex Jerem. 9. 23, 24e, ubi in Hebræo

^f G.
^g V.
^h Me. sic
ⁱ V.
^j E.

pro *καὶ* est *לְהַלְלֵהוּ*, quod per *ἀγαλλῶν* alibi vertitur ^f.) *Qui gloriatur, in Domino gloriatur*, Pi. &c. id est, qui vult se jactare, de Deo tantum se jactet ^g, i.e. de Dei in se benignitate ^h: Deo omnia tribuat cum gratiarum actione ⁱ.

CAP. II.

1. **E**T, &c. *Καὶ ἐγὼ* — *ἡλθον ἐκ τῆς ὑψηλῆς λόγῳ ἢ σοφίας*] Ego igitur (vel, Ego quoque, V. Quod dixerat, Deum elegisse stulta, &c. ostendit hic suo exemplo ^a. Hoc dicit, Mea quoque loquendi & agendi ratio congruit isti Dei ministerio, tum apud alios, tum apud vos maximè ^b.) — *non veni cum eminentia* (vel, per sublimitatem, V. sic Mo. juxta eminentiam, Er. Ham. cum excellentia, Ca.) sermonis (vel, per magniloquentiam, Tre. ex Sy. i.e. ornatō & sublimi dicendi genere ^c; quod tamen poterat, utpote sapientiæ secularis non expers: Græcos enim ut Potetas, ita & Oratores & Philosophos, legerat ^d. Non erat Paulus indifertus; sed in Græcia multi erant disertiores, qui ad naturæ opes artis adminicula & longum usum adjecerant: ideo dicit *ὑψηλῆς*, i.e. *ὑψηλῶς*.) aut sapientiæ, Be. Pi. &c. secularis scilicet ^e. Eruditus quidem erat Paulus in Lege & Scriptis Interpretum; at non æquè in Philosophia illa Græcanica ^f. q.d. Mundi facundiam & sapientiam non venditavi ^h, ex pondere argumentorum à me excogitatorum, & concinnè in orationem contextorum ⁱ. ¶ *Testimonium Christi*] Græcè, *Τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ*, Be. G. &c. i.e. Evangelium ^k, quod suprà 1. 6. *testimonium Christi* ^l: Deus quippe per Christum voluntatem nobis testatam fecit ^m. Vel, testimonium de Christo ⁿ: in quo Divinæ sapientiæ & majestatis mysteria consignata sunt & testata ^o. *Mysterium Dei* est in MS. & Sy. & cod. Ambrosii P.

2. *Non, &c. Οὐ δὲ ἐνεκα τῆς εὐδοκίας, &c.*] Non enim statui (vel, delegi, P. vel, decrevi, vel, necessarium duxi, Kn. vel, judicavi, Vulg. Er. i.e. æstimavi, ut Rom. 14. 5. *Alius judicat diem, &c.* q. vel, declaravi ^r: vel, putavi, per Hebraismum: nam *לָּבַד*, ut *judicare* sign. ita & *putare*, Genes. 48. 11. t. Vel, *magni feci*, G. Me. ut Rom. 14. 5. t.) *quicquam scire* (nōsse verba Legis, traditiones, linguas aliquas, legisse etiam vestras Poetas ^v. Sensus, q. d. Non æstimavi me alicujus pretii ob id quod scirem aliquid ^x. Vel, Statueram ita me gerere apud vos, ut nihil aliud scire viderer; vel, Dissimulavi me quicquam scire ^y: vel, *scire*, i.e. docere ^z; vel, profiteri aut ostendere me scire ^t. Sic & Latini loquuntur, *Nescias quod scis, si scis*, h. e. vide nē cuiquam dixeris, ita te gere ac si prorsus nescires ^a. Al. *ad cognoscendum*, P. Hic, sicut & Act. 3. 12. & 27. 1. Hebraismus est in constructione: Articulus *τῆς* (subintellecto *ἐνεκα* ^b.) respondet Heb. 7 Infinitivis præposito ^c. Frequens est nostris Scriptoribus *τῆς* præponere Infinitivo, ubi alii ponerent *τὸ* ^d.) *inter vos* (*ἐν ὑμῖν*, i.e. *ἐν ὑμῶν*, cum apud vos viverem ^e. Vel, eos qui in vobis, five inter vos. *ἐν ὑμῶν* ellipticè dicitur, pro, *τὸ ἐν ὑμῶν*. Non enim voluit intelligi quid sibi, sed quid Corinthiis, necessarium fuit scire. Tales loquutiones, Psal. 78. 31. *Occidit in pinguibus*, i.e. pingues: Hab. 1. 5. *Videte in gentibus*, i.e. o gentes, vel, vos qui estis inter gentes: Luc. 21. 16. *trucidabunt ex vobis*, i.e. vos: Joh. 6. 17. *dixerunt ex discipulis*, id est, Discipuli ^h.) *nisi Jesum Christum*, (Hoc ad personam Christi referendum ⁱ.) *cumque* (vel, & quidem, G.) *crucifixum*, Be. Pi. &c. Hoc ad officium Christi. In his duobus totum versatur Evangelium ^j: cujus [Christi] exemplum in omnibus malis Evangelii causâ perferendis scirem mihi esse sequendum. Sic sumendum ostendunt sequentia ^k. Rudimenta tantum fidei eis initio tradidit, quia nondum capaces erant rerum sublimiorum, &c. ^l.

3. *Et, &c. Καὶ ἐγὼ ἐν ἀδυναμίᾳ, &c.*] Et (vel, Sed, Be. Pi. vel, Nam, G.) *fui* (vel *versatus sum*, Camer.) *ego cum infirmitate* (vel, 1. elocutionis; q. d. humili omnique fuci & ornatu experte sermone ^k: vel, 2. [statu]; q. d. humili & abjecto statu secundum carnem, quippe manibus victum quærens, Act. 18. 3 ^l: vel, 3. corporis,

quæ sanitati opponitur ^m; vel, dolore ex rebus adversis, ut *ἀδυναμία* fumitur & Rom. 8. 26 ⁿ: vel, 4. [animi]; qu. d. cum magna animi demissione & humilitate ^o, & modestia, tum in dicendo, tum in omnibus actionibus P.) *et timore et tremore* (*φόβῳ & τρέμῳ* saepe jungi solent *ἀδυναμίας* causâ, ut Psalm. 2. 11. in Græco; 2 Cor. 7. 15. Eph. 6. 5. Phil. 2. 12. 9. Hic autem significant, vel, 1. pericula ^r; cum ab Judæis vi ad tribunal tractus fuit Paulus, Sosthenes pulsatus, Paulus ipse coactus discedere; quæ habes Act. 18. 12: vel, 2. sollicitudinem operis cum metu offendendi ^s: q. d. sollicitus nē mysterium salutis non commodè eis proponeret ^t; vel, nē quid verbo aut facto committeret, quo illi offensi à fide resiliunt ^x: vel, 3. humilitatem & reverentiam ^y.) *multo apud vos*, Be. Pi. &c. *πολλὸς ὑμῶν*, i.e. *παρ' ὑμῶν*. Vide Joh. 1. 22. Hoc dicit, vel, 1. ut constet, non fuisse propagatum Evangelium humanis auxiliis, sed per vim Divinam ^a, quâ omnes difficultates, argumenta, minas, terroresque hostium, &c. superavit, &c. ^b. Vel, 2. ut ostendat, quantum ab arrogantia abfuerit, qui ob tot pericula sibi metuere, suæque saluti consulere, cogeretur: adeo non poterat plausum captare, &c. ^c. Vel, 3. ut suam humilitatem, mansuetudinem atque animi simplicitatem, cum Pseudo-apostolorum fastu contenderet ^d.

4. *Et sermo meus et prædicatio mea* (i.e. oratio quâ utebar in prædicando Evangelio ^e: sermones mei tum privati, tum publici. Nam *κηρύσσειν* est, *multis dicere*, Matt. 10. 27 ^f. sub. *versata est*, P. Pi. Be.) *non, &c. οὐκ ἐν πειθοῖς, &c.*] *Non in persuasibilibus* (vel, *persuasoriis*, P. Be. Pi. sic Val. Er. V. i.e. ad persuadendum appositis ^g:) *humana sapientiæ verbis*, Mo. &c. sicut infra v. 13. i.e. quibus uti solet humana sapientiæ ^h; in quibus Rhetores exsultant; quæ scilicet hujus vitæ commoda hominibus pollicentur ⁱ: non argutiolis & persuasionibus nitebatur, nec erat dicendi arte & cultu instructus ^k. *Σοφίας* est Genitivus efficientis ^l. Cum autem *πειθὲς λόγῳ* hic opponat *τῇ ἀποδείξει*, verisimile est eum non tam de lepore & elegantia sermonis agere, quàm de disputandi subtilitate ^m. Et ornatum rhetoricum & sapientiam secularem à prædicatione sua removel. Qu. Cur non Apostolum omnes hodie prædicatores imitantur? Resp. Ordinaria hæc est via ad suadendum, uti verbis ad eum finem studio compositis, quæ proinde negligi non debent nisi constet, aliâ ratione Deum velle movere homines, sicut ei placuit per Apostolos Gentes converti simplici sermone, &c. ⁿ. *Πειθοῖς* Græcum non esse multi notârunt: nec adeo Cilix Apostolus ut vocem nusquam lectam usurparet. Legendum, vel, 1. *πειθοῖς* ^m. vel, 2. *πειθῶν*, & λόγῳ, ut legunt Orig. Philocaliâ, cap. 16. 1. o. & Euseb. & Syrus P, sensu non malo q, *suadela sermonum humane sapientiæ*. *Πειθῶ* est persuadendi artificium: *πειθοῖς* pro *πειθῶν*, i.e. *probabilibus* ^t. Sed quod dixi præfero. Quod de Demetrio dicit Seneca, multò justius de Apostolis dici potest, fuisse eos eloquentiæ ejus quæ res fortissimas deceat, non concinnatæ, nec in verba sollicitæ, sed ingenti animo, prout impetus tulit, res suas prosequentis. Hippodamus, lib. De Repub. x. *ἐξῆς δὲ τῷ λόγῳ, &c.* (*Adhibendus est sermo politicus, & gravis & dicenti familiaris, non autem fictus*; sic enim sermo dicentis indolem ostendit ^u.) ¶ *Sed, &c. Ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πεισματῶν ἢ δυνάμεως*] *Sed in ostensione* (vel, *demonstratione*, P. Be. Pi. Il. Ca. &c. *Ἀποδείξις* dicitur probatio rei ex certis & necessariis rationibus ^v. Habent Mathematici suas *ἀποδείξεις*, habet Aristoteles suas: At quantò major illa per tot & tanta miracula ^x?) *spiritus & potentiæ*, Er. Ti. &c. ^y. vel, *spirituali* (vel, *divina*, Ca.) *& potente*, Be. Ca. vel, *spiritualis potentiæ*, P. vel, virtute Spiritus Sancti, quam scil. Spiritus Sanctus suppeditat ^y: q. d. in demonstratione per quam Spiritus Sanctus potentiam suam exseruit. Genitivus adjuncti ^z, & *ἐνδυνάμῳ* ^a. Significat, se simpliciter demonstrasse, seu testificatum esse veritatem doctrinæ Christianæ, & per eam demonstrationem Spiritum Sanctum efficacem fuisse in cordibus Corinthiorum, ut illi fidem haberent ^b. Genitivus hic instrumentum denotat ^c. Sensus est, Prædicatio mea efficax fuit, quod eam comitaretur virtus Spiritus Sancti declarata per miracula ^d; vel, quia nitebatur solidis & firmis rationibus, quæ & rem certò concluderent, & spiritualem ac Divinam potentiam demonstrarent ^e. Reipsâ declara-

^m Q. in E.
ⁿ G.
^o Me. T.
sim. E. Sci.
ex Be.
P. Be. sim.
E.

^q G.
^r G. sic Pi.
Just. ex
Chrys. Cal.
† G. sim.
Pi.
^s E.
^t Pi.
^u E.
^v Cam.
^w G.

^x Cal.
^y Just. ex
Chrysost.
Theod.
Amb.
^z Just.

^a Cam.

^b T. E. Me.

^c G.

^d Er. V.
sim. E. Me.
T.
h. G.

^e Vor.
^f Sci. ex
Th.
|| Sci.

^g Just.

^h E.

ⁱ G.

^j Be. G.
^k G.
^l G. sic Pe.
^m G.

ⁿ Be.
^o Camer.
sim. Be.

^p G.

^q G.

^r G.

^s G.

^t G.

^u G.

^v G.

^w G.

^x G.

^y G.

^z G.

^a G.

^b G.

^c G.

^d G.

^e G.

^f G.

^g G.

^h G.

ⁱ G.

^j G.

^k G.

^l G.

vi me habere spiritum potentem^f. Vel, Sensus est, Itā me gessi ut spiritum, h. e. magnum zelum & charitatis affectum, exhiberem cum Christiana sapientia conjunctum, & quæ dixi miraculis confirmarem^g. Al. *Spiritus & potentia* hic distinguuntur^h. [Sed hoc non uno modo fit.] *Spiritus* hic denotat, vel, 1. Prophetiasⁱ, Prophetias V. T. à Spiritu Sancto dictatas, quæ Christo fidem faciunt^j: vel, 2. Spiritum descendentem super Christum, eique testimonium reddentem, Matth. 3. 16, 17: vel, 3. Spiritum descendentem super Apostolos, Act. 2. aliisque, Act. 8. 18. quo demonstratur veritas Evangelii^k. Al. *Demonstratio spiritus* hic est spiritualis sive interior animi persuasio^l. *Potentia* hic est, vel, 1. illa quā Christus miracula patravit^m, vel sanationesⁿ: vel, 2. illa quā Christus docuisse populum dicitur, Matt. 7. ult. & Stephanus, Act. 6. 8, 10. Vide Hebr. 4. 12. Cujus partes duæ, *ἐκείνη & ἐνέργεια*, illa est autoritas quam habet in conscientiis hominum is qui recte secutur Verbum fidei: de hac vide 1. Thes. 1. 5. Heb. 4. 15.

5. *Ut fides vestra non, &c.* *Μὴ ἢ ἐν σοφίᾳ, &c.* Non sit (vel, consistat, P. Be. Pi. nixa sit tanquam fundamentum^p: nasceretur, G. effici putaretur^q,) in sapientia hominum, Vulg. E. &c. vel, ex humana eruditione, G. vel, per sapientiam, &c. *ἐν* pro *ἐκ*, notatque causam instrumentalem, ut sæpe^r: nē illi adscribatur conversio vestra^s. ¶ *Sed in virtute Dei* Vel, per eximiam Dei potentiam, quod major scilicet ipsi honor & gratia habeatur. Vide supra 1. 17. & Justinum & Origenem^t, [eorumque verba in G.]

6. *Sapientiam autem loquimur* (i. e. tradimus & docemus^v) *inter, &c.* *ἐν τοῖς τέλει* Inter perfectos, Er. P. Ca. II. Tre. ex Sy. Pi. Perfectos hic vocat, vel, 1. ætate^x; adultos^y, Christianos in doctrina profectiones & arcanorum capaces^z, qui sensus habent exercitatos, &c. Heb. 5. 14. qui infra opponuntur *νύκτι*, 3. 1. & 13. 11. & 14. 20. ut sit Synecdoche generis, & Metaphora qualis Eph. 4. 13. qui mysterium fidei probè tenent. Hoc vult, Quod magis cuipiam placet illa simplicitas prædicationis, quam vos, o Corinthii, despiciatis, is tantò longius ab imperitia abest^a. Vel, 2. veros (quosvis^d) ac probos Christianos^e, sic dictos Matt. 5. 48. qui *σωαίμην εὐσεβείας* experti sunt. His, inquit, placet & materia & forma prædicationis nostræ, quæ aliis stulta videtur. Sic ferè Theologi perfectionem Evangelicam sinceritate definiunt^f. Ea, inquit, dicimus quæ plena esse sapientiæ tales judicabunt^g. Al. *In* (vel, De, Ar. sub. rebus, Ar. Vor.) *perfectis*, Mo. Ti. Ar. Vor. h. e. nunquam perituris: sicut ex antithesi apparet^h. Per sapientiam hic intelligit, vel, 1. secretiora & altiora fidei mysteriaⁱ, ut de electione & reprobatione, de vocatione Gentium & abjectione Judæorum, de Sacerdotio Christi, de modo resurrectionis corporum, &c. & (quod potissimum hic spectari docent sequentia) de arcano Dei consilio, quo voluit per opprobrium crucis & humilitatem prædicationis confundere sapientiam hominum & tyrannidem Diaboli^k; de modo, consilio & fine incarnationis & passionis Christi, &c.^l. *Σοφία* vocatur acuta quæstio & ænigma, Apoc. 13. 18. Et *σφώτερα* apud Demosthenem valet acutiora. Sapientiam ergo hic vocat perfectiorem & magis difficilem doctrinam, quam perfectos docuit, &c.^m vel ipsam Christi crucem, ut omnes veteres accipiunt, quæ quia non est cuiusvis facilis ac pervia, & infidelibus stultitia videtur, *perfectis* tantum, h. e. initiatis, sive iis qui fidem ac baptismum perceperunt, plenè tradi potestⁿ. ¶ *Non hujus seculi* i. e. Vel, 1. pertinentem ad hujus vitæ commoditates^o. Vel, 2. quæ lumine rationis nititur^p. Sed cum illa vocetur *sapientia Dei*, 1 Cor. 1. 25. & *veritas Dei*, Rom. 1. 25. vix puto cum tantopere locutionem immutare voluisse^q. [Ita tamen alii accipiunt;] sapientiam philosophiæ secularis, quæ naturali lumine comparari potuit^r; Physicam illam, de qua & supra 1. 20. f. aut aliam quamvis disciplinam, quam hujus seculi sapientes vel invenerunt, vel illustrarunt^s. Vel, 3. studia vana artēque illicitas, quales apud Ethnicos frequentes erant, Act. 19. 19. Vel, 4. sapientiam ultimam & supremam quam assequi quis potuit *ἐν αἰῶνι τέτρω* (qui Hebræis *הוּלַם הָעוֹלָם*) ante revelationem Evangelium in adventu Christi, qui erat *ἀνὴρ ὁ μέλλων*, Heb. *הוּלַם הָעוֹלָם*. Et hoc est quod agit Apo-

stolus, nempe ut ostendat summam, imò sanissimam, sapientiam seculorum antecedentium nullo modo conferendam cum splendore sapientiæ Evangelicæ^t. ¶ *Neque principum hujus seculi* i. e. Vel, 1. quorumcumque in seculo eminentium^v, vel sapientiā, vel opibus ac potentia^x; qui sic dicuntur, quia ultra hoc præsens seculum non extendit eorum imperium^y: q. d. neque excoGITATAM ab iis qui ob sapientiæ famam in dignitatibus constituti sunt, quales erant Pharisei, de quibus v. 8. b. Intelligit primores populi Judaici aliisque similes opinionem potentia & sapientiæ inflatos^z. *Principes hujus seculi* hic vocantur Philosophi & Oratores, at infra Herodes & Pilatus, vel Pontifices Judæorum & Pharisei^a. Non placent: nam apparet eisdem utrobique intelligi^b. Politicam [hic intelligit Paulus,] cui adherent Jurisprudencia & Historiarum cognitio^c. Vel, 2. Dæmonum^d, i. e. introductam à Dæmonibus^e, qui principes sunt hujus seculi^f, & tenebrarum^g: qualis Genethliacorum & superstitiosæ Philosophiæ; quæ referta erat doctrina Simonis; qualis item maxime deorum cultus cum ceremoniis. Itā phrasis eodem modo sumitur hic & v. 8. 1. ¶ *Qui, &c.* *τῶν κατὰ τοὺς αἰῶνες* Qui (vel, Quæ, Be.) abolerentur, P. Pi. vel, evanescunt, Be. Refertur hoc potest ad utrumque antecedens, nempe & seculum & principes seculi^h: ut intelligamus utrumque abolerumⁱ per Christum^j. Quæ nunc sunt Imperia non minus peribunt quam illa figurata per statuas, Dan. c. 2. v. 44. Virgilius, 2. Georg. *Non res Romana perituraque regna*—P.

7. *Sed loquimur Dei sapientiam in, &c.* *ἐν μυστηρίῳ* Jungendum hoc, vel, 1. cum loquimur^q. q. d. Sapientiam loquimur & docemus non propalam & passim, sed in mysterio^r, h. e. secreto, & apud paucos, i. e. perfectos^s. Non placet; ob illud Matt. 10. 27. *Quod in aure auditis, predicate super tecta*. Vel, 2. cum sapientia^t, sapientiam Dei (i. e. à Deo profectam^u, sub. positam, Just. vel, sub. latentem, Be. Pi. Hebraismus^v. Elliptis articuli, *ἐν μυστηρίῳ*, pro, *ἐν μυστηρίῳ*, scil. *ἐν* 2.) in mysterio, Be. Pi. Just. h. e. arcanam^w, etiam Angelis, Eph. 3. v. 4, 5. quam naturali notitiā opponit^x. Vel, 3. [cum voce seq.] Inversa est locutio, *ἐν μυστηρίῳ* & *ἀποκαλυφθῆναι*, pro, *ἀποκαλυφθῆναι ἐν μυστηρίῳ*, quæ dicit in arcano recondita fuit. Vide Rom. c. 16. v. 25. & Eph. c. 3. v. 4, 5. *μυστήριον*, *מִסְתֵּרִים* & *מִסְתֵּרִים*, ut apud Daniele aliquoties^y. ¶ *Quæ, &c.* *τὴν ἀποκαλυφθῆναι, ἢ περὶ τῶν κρυπτῶν* Occultam (vel, Id est, absconditam, P. Repetitio Hebraica^z). illam (scilicet sapientiam^a) quam præfinivit (vel, præordinavit, Er.) Deus ante secula (i. e. ab æterno^b: ante creationem mundi, postquam demum secula fluere coeperunt^c. Vel, ante multa tempora, ut Rom. 16. 25. rectè: nam præfiguratum hoc non tantum in Abrahamo & Melchisedech, sed & in Noe, & in Enoch, & Abele^d. [Sensus, q. d.] Quæ consilia sapientiæ suæ Deus ab æterno præfinivit ac decrevit exsequenda in tempore^e. ad gloriam nostram, Be. Pi. &c. vel, 1. prædicatorum, quorum scilicet ministerium gloriosum est, 2 Cor. 3. 9. ad maximum honorem nostrum, quos donis supra omnes Prophetas ornare voluit^f. Vel, 2. omnium fidelium, quorum gloria hæc est, quod in plena luce mysterium salutis cognoscant^g: vel, ut hujus cognitione gloriam cœlestem consequamur. Confer Joh. cap. 17. v. 3.

8. *Quam* (vel, 1. gloriam^h; quippe de qua intelligenda sunt verba seq. Esaiæ P: vel potius, 2. sapientiamⁱ; i. e. quæ Divinæ sapientiæ consilia^j: nemo principum hujus seculi, &c.) Intelligit, vel 1. Dæmones^k: qui mortis Christi authores erant, ut constat ex Luc. 22. 53. Joh. 8. 44. & 13. 2. & 14. 30. quibus consilium illud Dei de hominibus per crucem salvandis, antequam illud Deus exsequeretur, erat prorsus tum incognitum, tum inopinatum^l. Vel, 2. Judæorum sapientes^m, sive Primoresⁿ; Scribas & Phariseos^o: non minores illos Magistratus, qualis Nicodemus & Josephus Arimathensis; sed illos præfulgentes, qualis Pilatus & Herodes ac Cæsares, & intra Judæos Caiphas & Annas^p. Dicit *nemo*, i. e. ferè nemo: nam cognovit Nicodemus, &c.^q. & alii, Joh. 12. 44. vel, quia Christo vivente & accusato, nemo comparebat qui profitebatur se eum cognoscere^r. Constat, aliquam fuisse in Judæis Christi ignorantiam, ex

ex Luc. 23. 34. Act. 3. 17. & 13. 27. Ignorabant (odio vel malitiâ, &c. excæcati) Christum fuisse Filium Dei naturalem.

¶ Si enim cognovissent (i.e. si penitus pervenissent Dei destinata in hac re^d, de mundo per Christum servando*) nunquam Dominum gloriæ (i.e. Christum^f, quem sic vocat, vel, 1. respectu naturæ Divinæ, q. d. Jehovah gloriosum. Sic Act. 7. 28. Parricidii gravitatem significat, quod Filium Patri æqualem sic tractarunt^h. Vel, 2. respectu naturæ humanæ, in qua passus estⁱ; idque, vel, 1. quia per crucem evehendus erat ad gloriam; ut gloria crucifixioni opponatur^k: vel, 2. quia author est & consummator glorificationis electorum, idque per crucem suam^l: crucifixissent] Non credibile est, eos cruci addicturos fuisse (aut instigatione suâ, ut Sacerdotes; aut decreto, ut Pilatus; aut consensu, ut Herodes) eum quem Deus vult omnium Judicem. Nam gloria Christi illum diem maximè respicit, 1 Pet. 4. 13. Tertul. adv. Marcion. 3. Scripturæ quæ interemptibilem Christum edicentes utique & ignorabilem affirmant: nisi enim ignoratus, nihil scilicet pati posset. Crucifixisse dicuntur etiam qui assensum præbuere, Act. 2. 36. & 4. 10. Non excusat illos ea ignorantia. Satis enim res magnas fecerat Christus, ut quid afferret inquirentes; cætera, si discendi & bene agendi fuissent cupidi, ab ipso percepturi. Christus, Dominus gloriæ, præfiguratus per Arcam, quæ Rex gloriæ, Psal. 24. 9^m.

9. Sed, (Ellipsis estⁿ, qualis supra 1. 3. 1. o. sub. evenit, G. vel, sub. loquimur, E. Be. ex v. 7 p. vel, prædicamus, Be. ex Clem. vel, sub. est, sapientia Dei nimirum q: vel, sub. abscondita fuit ipsis hæc gloria, Me. T. sim. Camer. Sed in MS. non est ἀλλὰ, & sic quoque fatis coheret sensus. Illi non noverunt quia Deus talia non revelat nisi se amantibus, i.e. inquirentibus^r.) sicut scriptum est] Esa. 64. 4 t. Sensus quidem ibi est: Græci ibi, Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἔκινησαν, &c. Quæ verba etiam RR. de vita altera exponunt sensu arcaniore. Sed cum ipsa verba, quibus hic utitur Paulus, existisse in Apocryphis Eliæ tradant Orig. Hi. Zacharias Chrysopolitanus, & Gregorius Syncellus, credibile omnino est depromisse hoc Paulum ex scriptis Rabbiorum, qui ea habuerant ex traditione veteri: de quo genere dictorum vide quæ attulimus ad Matt. 27. 9. Multos veteres Libros periisse dicit Chryf. hoc loco^t. Repudiandus hic est Orig. qui meritò hanc Epistolam ait multis videri suspectæ fidei & autoritatis, quod hoc testimonium non est in Libris Canonicis, sed apocryphis, quales erant ascensio Esaie & Apocalypsis Eliæ v.

¶ Quod, &c. ὁ ὁρατὸς, &c.] Quæ (Sed Vulg. legit^o. Forfan legendum ē, ut non sit provocabulum, sed articulus; ita planus & facilis est locus, nec ellipsi opus est, Sed, sicut scriptum est, Oculus non vidit, &c. Nolui tamen quicquam mutare ex conjectura^x.) oculus non vidit (Hic enim sensus plurimum valet ad rerum scientiam comparandam y.) nec auris audivit, (qui tamen sensus est disciplinæ z.) nec subierunt cor (vel, in mentem venerunt, P. Pi. in cor ascenderunt, Vulg. Cor Hebræis pro toto animo dicitur. Et ascendere in cor, Jer. 3. 16. & alibi, est quod Latinis, in mentem venire^a.) hominis, (vel, homini, P. i.e. cor hominis non assequitur^b: nè cogitare quidem potest homo^c. q. d. Loquimur ea quæ nulli prorsus hominum, aut Angelorum, cognita sunt, nisi Deo revelante^d.) quæ (MS. pro a habet οὐ*) paravit Deus iis à quibus ipse diligitur, Be. sic P. Pi. &c. Intelligit hic Paulus, sicut ibi Isaías, mysterium illud adventus sive incarnationis Christi, (de quo Propheta agit toto capite 64.) cæteraque quæ ex illo consequuntur^f, sive beneficia Christi, salutem & gloriam adoptionis atque æternæ felicitatis^g, tam mirabili ordine procuranda^h. Non alienum ab hoc loco Philonis illud, lib. De Abele & Caino, &c. Τὸ πρὸν γένος τοῦ ἰσχυροῦ καὶ σοφοῦ καὶ δυνατοῦ, &c. i?

10. Nobis (nempe Apostolis^k, aliisque Evangelii ministris^l.) autem revelavit (vel, aperuit, scil. futurum esse Judicium universale, quod Christus sit exerciturus, & quâ normâ & quo exitu^m;) per Spiritum suum] Quem missurum se promissit Joh. 14ⁿ. qui Christo fuit adunatus. Vide dicta Marc. 2. 8. & Rom. 1. 4. In MS. non est αὐτῷ. Nè quis objiciat, Si sapientia hæc tam abdita sit, cur frustra in ea perdiscenda laboramus? quid te eam traditurum iactas^p? quo pacto vos illam loqui

potestis? Respondet, Nobis revelavit, &c.^r. alioqui & nos eam ignoraremus^t. ¶ Spiritus enim omnia (scil. in Evangelio patefacta^u) scrutatur, (i.e. vel, 1. penetrat^v, i.e. accuratè cognoscit^x: vel, 2. scrutari nos facit, quomodo clamat & gemit in nobis, Rom. 8. 26. Gal. 4. 6 y.) etiam profunda Dei] i.e. Maximè abdita Dei mysteria^z, vel consilia Dei occultata^a, Rom. 16. 25. & supra 7. Idem sensus qui Joh. 1. 18. & 6. 46. & 8. 19, 38. & 10. 15. & 12. 50. & 14. 7, 9^b. Argumentum hoc est Deitatis Spiritus Sancti, &c.^c.

11. Quis enim hominum (vel, principum. Nihil opus illo ἀνθρώπων, & abest in MS^d.) scit quæ sunt hominis (h.e. intima ejus^e; abditos sensus^f; quæ in animo voluit^g;) nisi spiritus hominis, &c.^h] i.e. Mens sive animusⁱ. ¶ Itaque quæ Dei sunt (i.e. quæ ad ejus naturam, aut providentiam, &c. pertinent^j; cogitationes & consilia Dei^k; arcana Dei^l;) nemo cognovit (Propter in MS. est ἔγωγε, pari sensu^m.) nisi Spiritus Dei] Qui in Deo estⁿ, eandemque cum Deo habet naturam & cognitionem^o: qui Prophetis ex particula, Christo vero perfectissimè, datus est^p. Subintellige, & cui Spiritus revelaverit, ex collat. tum v. seq. tum Matt. 11. 27 q.

12. Non spiritum huius mundi, &c.] Vel, 1. non spiritum illum malignum, qui est in mundo, vel in quo mundus jacet, 1 Joh. 4. 4. & 5. 19^r. Non Dæmonem, quo agitantur Pythonici, &c.^t. Vel, 2. spiritum humanum, quo quis ad humana cognoscenda atque amanda impellitur, qui spiritus suus, Ezec. 13. 3^t. spiritum qui ea docet quæ mundus curat, & quorum capaces sunt homines quâdam naturæ sponte^v; vel quæ ex rebus mundanis lumine naturæ cognosci possunt^x. [Sensus, q. d.] Non sumus instituti sapientiâ mundanâ & seculari^y. Spiritus hic institutionem vel disciplinam denotat. Sic πνεῦμα alibi quoque πνευματικὰ accipitur^z. Non ab humano ingenio profecta sunt quæ dixit Christus^a: Non humani Spiritus impulsu moveor, non somnia aut figmenta mea narro^p. ¶ Sed Spiritum qui ex Deo est] i.e. Spiritum Dei^q, qui homines subvehit usque ad Deum^r, ad intelligendum & agendum quæ naturæ vires superant^t. Spiritus ille qui nostri causâ in homine Christo fuit, est ipsius Dei velut portio & instrumentum^u.

¶ Ut (eo Spiritu revelante^v) sciamus (per fidem quidem & obscurè, sed tamen certò atque infallibiliter^x: ut certò noscamus, non fluctuante conjecturâ^y.) quæ (i.e. quæ & quanta bona^z) à Deo donata (vel, quæ dedit Deus, id est, dare decrevit. Est enim Metonymia, qualis Eph. 1. 4. & 2. 6. 2 Tim. 1. 9^a.) nobis] Eadem scilicet quæ v. 9. preparata, &c. dixerat^b; h.e. mysteria & beneficia Divina^c, pertinentia ad redemptionem, salutem & gloriam electorum^d: ipsum Christum ejusque merita omnia & beneficia, &c.^e.

13. Quæ & (vel, etiam, Pi. &c.) loquimur] i.e. Tradimus aliis^f. Quæ etiam ex Christi præceptis omnibus populis annunciamus^g. ¶ Non, &c. οὐκ ἐν δόξαν τοῖς, &c.] Aliàs δόξαν τοῖς, supra dixit πνεῦμα^h. Non in doctis, &c. Mo. Vulg. simil. Ca. non utentes verbis arte compositisⁱ, & ad persuadendum comparatis^k; non humanâ eloquentiâ^l; non eo sermone quem docuit humana eruditio^m. Non artificio humano verba accuratiùs quàm par erat sectatus sumⁿ. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ ἐν δόξαν τοῖς πνευματικῶν ἀγίῳ] Bis hic habemus δόξαν τοῖς cum Genitivo Causam significante: qualis locutio est apud Joh. 6. 45. In MS. non exprimitur ἀγίῳ, nec opus^p. Sed quos docet, &c. Er. P. V. Be. &c. Sed eo sermone quem docuit sanctissimus ille Christi Spiritus, G. sed utentes oratione qualem docet ac suggerit Spiritus Sanctus^q. Sed in verbis peritis Spiritus, hoc est, quæ habent doctrinam Spiritus quæ Numinis afflatu contigerit, vel, quæ doceant Spiritum Dei^r.

¶ Spiritualibus, &c. πνευματικῶν] Verba amphiboliam habent^t: πνευματικῶν potest vel masc. vel neut. gen. esse^u, & vel ad res, vel ad personas, referri^v. [Hinc variant.] Et spiritualibus (vel, cum spiritualibus, Camer. cum iis quæ spiritualia sunt, Be.) spiritualia conferentes, sive comparantes, sive componentes, Er. Il. Ti. Be. Ca. V. sic Tre. ex Sy. Camer. vel, conjungentes, Il. P. adaptantes, Be. Pi. i.e. adhibito iudicio ita connectentes, ut omnia quàm aptissimè inter se conveniant^t. Α συνηνέον, cui opponitur διακρίνον, est σύγκριμα, quod & σύμψα dicitur^x. Al.

¶ Syνηνέον. Syνηνέον.

ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ ψυχή, exponere, Gen. 40. 8, 16, 22. & 41. 12, 13, 15. Dan. 5. 13, 17. Quod ἐπὶ πνεύματι, Gen. 41. 12. & inde αὐτοῖς, Eccl. 8. 1: quod σὺν πνεύματι, Dan. 2. 25. & 4. 15. & 5. 28. & σὺν πνεύματι, Dan. 2. 4, 5, 6. & alibi sæpe. [Sensus est,] Exponentes ea quæ Prophetæ Spiritu Dei acti dixerunt, per ea quæ Christus suo Spiritu nobis aperuit. Prophetia enim non est ἡ ψυχή, 2 Pet. 1. 20. Evangelica mysteria ex V. T. typis illustrantes & confirmantes. Non placet: quia hoc nihil valeret apud Gentiles qui & V. & N. T. rejiciebant. Πνευματικὸν referendum, vel, 1. ad homines: [sed variè explicant,] communicantes iudicium nostrum de spiritualibus cum iis qui sunt spirituales: spiritualibus viris spiritualia adaptantes, i. e. tanquam apta illis tradentes. Sensus est, istos agnoscere mysteria illa quæ ab aliis contemnuntur. Illis qui Evangelium, quod fucatis humanæ sapientiæ verbis non proponeretur, fastidiebant, duo opponit Apostolus: 1. Quod verba Evangelii debeant esse διὰ πνεύματος. 2. Quod illa spiritualia cum sint, hominibus spiritualibus conferri, i. e. aptari, accommodari, ad eorum usum comparari, debeant. Quid autem talibus rei cum verbis fucatis, &c. Hanc interpretationem probant verba seq. nam homo animalis, &c. Vel 2. ad res: spiritualia per spiritualia explicantes; verba rebus accommodantes; res Divinas oratione tractantes quæ rebus Divinis congruat, h. e. simplici; spirituales (coelestēque) doctrinam proponentes spirituali docendi genere, spiritualibus verbis & argumentis, juxta illud 1 Pet. 4. 11: oratione simplici; sponte fusâ & minimè fucata, & quæ nativam præ se ferat ἐν πνεύματι Spiritus Sancti, qui simplici sermonis gravitate gaudet, ab omni verborum lenocinio remotâ. Non utimur verbis Ciceronianis, rationibus Aristotelicis, discursibus Demosthenis, sed obviis, simplicibus, depromptis ex Scriptura S. vel suggestionem Spiritus Sancti. In omni enim doctrina oratio rebus accommodari debet, nec enim mathesis declamatorio stylo traditur, &c.

14. Animalis autem homo, ψυχικός, &c. Si τὰ, spiritualibus, ad homines referas, facile hæc nectuntur cum præced. q. d. Si carnalibus prædicarem, verbis uterer ipsorum ingenio & naturæ accommodatis, alioqui frustra essem, quia homo animalis, &c. Cum autem mihi cum spiritualibus res sit, ego iis spiritualia accommodo. Si de rebus accipias, tacite Corinthios objurgat tanquam animales, qui ea sectantur quæ vulgus admiratur, quæque sensum potius oblectant quam animum solidâ doctrinâ imbuant. Occurrit huic objectioni, Existimant omnes homines, stultitiam esse res præclarissimas & spirituales non ornatissimo dicendi genere proponere. Respondet distinguendo homines in animales & spirituales. [Qu. Quisnam hic ψυχικός?] Resp. Non idem est ψυχικός ἀνθρώπου & ψυχικός ψυχικός est qui humanam tantum rationis luce ducitur; ψυχικός, qui corporis affectibus gubernatur: sed plerumque ψυχικοί aliqua in parte sunt ψυχικοί, ut Græcorum Philosophi sectatores, puerorum corruptores, gloriæ aucupes, maledici, invidi. Verum hic nihil aliud designatur quam homo humanam tantum ratione nitens, quales erant Judæorum plerique & Philosophi Græcorum. Judas in Epistola ψυχικός explicat, πνευματικὸν ἔχοντες. Hierocles ψυχικὸν σῶμα vocat quod mox explicat τὸ ζῶον. Al. Non dubium est, quin hic animalis idem sit quod carnalis, atque eodem modo spirituali opponatur: sicut 1 Cor. 15. 44. σῶμα ψυχικὸν opponitur τῷ πνευματικῷ. Quum enim, phrasi Scripturarum, totus homo ab alterutra sui parte vel caro appellatur, ut Esa. 40. 5. vel anima, ut Gen. 46. 27. Rom. 13. 1. 1 Pet. 3. 20. hinc etiam in concretis permutantur, & pro carnali animalis dicitur & hic & Judæ v. 19. Et notum est, Hebræis ψυχή, animam, etiam corpus, quin & cadaver, significare, ut Num. 6. 7, 10. Hagg. 2. 14. Ψυχή, (ut & Heb. נֶפֶשׁ) sign. animam quæ omnibus hominibus communis est, à qua proficiuntur motus & affectus omnibus communes, qui in hac naturæ corruptione sunt inordinati; eique opponitur τὸ πνεῦμα (Heb. רוּחַ) quod in Scriptura sæpe designat Spiritum Sanctum, à quo sunt boni illi & sancti motus atque affectus animi, qui non omnibus communes, sed electorum proprii, sunt; indē-

que passim usurpatur pro parte hominis regēnita. Hinc ψυχικός homo est, qui à ψυχή, animā solā, ducitur; & πνευματικός, qui habet πνεῦμα, Spiritum, à quo regitur. Ψυχικός hic dicitur humanus & à Divinis alienus, qui carni obsequitur; nudus ille & naturalis homo, qui animā & corpore constat; qui nihil eximium in se habet præter animam rationalem, & propriè ab anima, non Spiritu Sancto, regitur; qui non est regeneratus per Spiritum Sanctum; homo in puris suis naturalibus, ut loquuntur; qui Spiritu Divino caret, ut constat ex antithesi, & ex Judæ v. 19: qui carnalis est non ex parte, ut ille Rom. 7. 14. sed prorsus talis; qui scilicet gratiā Spiritus destitutus corruptioni suæ obsequitur; qui animus, h. e. affectus humanos, sequitur. Certè ψυχή, cui ψυχή respondet, sæpe sign. cupiditatem, & appetitum carnalem, ut Prov. 13. 2. & 23. 2. & 25. 13. Hinc ψυχικός dici possit qui cupiditatis suæ fervus est. Sed prior interpretatio magis aridet. Ψυχικός hic est, qui naturæ ductum sequitur; qui non aliā quam naturali animi luce præditus est; qui sensus tantum & naturale lumen rationis sequitur; qui humanā ratione omnia metitur. Al. Animalem hic vocat non impium & injustum, sed fidelem illum qui præmentis imbecillitate non recipit altiora fidei mysteria; quem postea vocat carnalem, parvulum in Christo lacte nutriendum, imbecillum ad audiendum; quemadmodum ex adverso est spiritualis, perfectus, magister, &c. Animalis dicitur homo quatenus in meris naturalibus consideratur, seu quatenus in actu aliquo particulari, Spiritu destitutus, ex intelligentia carnis judicat de rebus divinis, adeoque de spirituali modo prædicandi: ut contra, spiritualis dicitur, quatenus mente & affectibus renovatus Spiritus dictamen audit. Non, &c. οὐκ ὁρᾷ, &c. Non percipit (vel, capit, Ca. Pi. accipit, Er. recipit, Sy. capax est, Il. P. Be. Pi. intelligit, G. i. e. non potest intelligere: capere hic est, quod mox γινώσκω, intelligere, vel approbare: nam ὁρᾷ interdum sign. ita admittere ut approbes) ea (vel, eorum, P. Be. &c.) qua (sunt, Be. &c.) Spiritus Dei, Mo. h. e. quæ pertinent ad Spiritum Dei, vel quæ docet Spiritus Dei; vel divina & spiritualia mysteria; ea mysteria quæ non nisi Spiritu revelante cognoscuntur, sicut ex v. 9, 10. apparet; vel ea quæ per Prophetas sunt prodita: quippe quæ nē ipsi quidem Prophetæ satis intellexerint. Stultitia enim est (vel sunt, Be. Pi.) illi i. e. Stultitiam esse judicat: vel, quasi stultorum voces nihil significantes. Tale erat Esaie vaticinium Æthiopi, Act. 8. 31. Videntur illi absurda & cum ratione pugnantia. Et non potest (sub. ea, Be. Pi.) intelligere] Vel, cognoscere, Be. Pi. Majus quiddam dicit [quam ὁρᾷ] non modò non admittit, sed nē cognoscit. Est ergo in homine naturalis impotentia ad cognoscendum res spirituales, tum ob luminis defectum in mente, tum ob pravitatem in corde. Quæ, &c. Ὁ πνευματικὸς ἀναγινώσκει] Quia spiritualiter (i. e. à solis spiritualibus; spirituali intellectu & lumine fidei; vi & afflatu, solius Spiritus Sancti) dijudicatur, P. Be. Pi. Par. sic Er. Mo. Tre. ex Sy. Just. i. e. ab aliis discernuntur, ut internosci, ac certò comprehendiqueant: vel, examinantur, Vulg. Er. V. Zeg. discutuntur, decernuntur, indagantur: hæc enim omnia ἀναγινώσκει significat. Ut dijudicetur verus eorum sensus, opus est novâ & apertiori revelatione: qualis per Christum contigit. Ἀναγινώσκει est vox forensis, Act. c. 4. v. 9. & 12. 19. & solet transferri ad examen doctrinæ, Act. 17. 11. 1 Cor. 14. 24. Et sic vertitur ἡ ψυχή Hebræum. Ut in humanis, ita in Divinis, idem est legis author & interpret. Itā carnalibus & Spiritu Dei vacuis iudicium de religione derogatur, quocunque se titulo jactitent.

15. Spiritualis autem (i. e. i. perfectus, sive adultus & provectus in via spirituali; qui multā à Christo luce imbutus est: vel, 2. homo charitatem habens, qui Spiritu Dei præditus est, qui Spiritu Dei ducitur, regeneratus per Spiritum Sanctum, qui opponitur ψυχικός spiritualis, in quantum spiritualis est) judicat (vel, dijudicat, P. Be. Pi. adjudicat, E. dijudicare potest. Verba enim actionis potestatem quandoque notant. Vel, discernit, Cam. ἀναγινώσκει pro διαγινώσκει. Vide Heb. 5. 14. 5. 246.

G.
Chryf. &
Theod. & c.
in Just.
Just.
Di. ex Sy.
Vor. E.
Zeg.
Camer.
E. ex
Thom.
Vor.

Di.

Di. sic E.
ex Thom.
Vor. E.
Me. & c.
Me.
Scl. ex
Be. sic.
Cal.
Ca.
Just.
Scl. sim.
Be. Cal.
Vor. T.
Vor. sim.
T. Just.
Scl.
Cal.
Just.
Cal. sim.

Be. Par.
Be.
T. ex
Chryf.
Par.
Just.
Di.
Just.
Di. sim.
Just.

Just.

Di.

G.
Cal. sim.
Di.
Di.

Cal.
Di.
Cal.

Cap.
Ca.
V. sic
Græc. in
E. Camer.
ex Chryf.
V.
Pi.
V.
Pi.
Scl.
Vor. sim.
Be.
Cal.
Er.

Cap.
Just.
Be. sim.
T.
Me.
Just.

E.

Di.

Pi.

G.

Scl.

Pi.

T.

Vor.

G.

Cal.

G.

Me. sim.

Just. Pi.

Scl.

Pi.

Par.

Idem.

Me. ex E.

Be. Just.

Scl. sic V.

Par.

Just. ex

Be.

Zeg.

G.

Par.

E.

G. sim.

Ham.

Thom.

in E.

Just. V.

Zeg.

Pi. Scl.

Calv.

Scl.

Di.

Glas.

gram. 3.

14. 5. 246.

14^b. Vel, redarguit, ut sit ἀνακρίνει pro ἐλέγχει i.) omnia. Etiam mundana, quatenus ad vitam spectant futuram^k; tam coelestia & divina quam terrestria & humana, & utrorumque vim ac potestatem cognoscit, & quæ præferenda sint probè intelligit^l; præsentia hæc caduca esse; futura, perpetua^m: facillè judicat de sensu Prophetarum. Potest de eo optimo jure dici quod alio sensu dicit Aristoteles, Eth. 3. 15. ὁ σπουδαῖος ἐν ἡμῶν κείναι ὁ δὲ δὲ οὐκ ὁμολογῶν. Omnia, non solum terrena, sed & coelestia ac sublimiora^o; omnia, quæ pertinent ad cultum Dei & vitam æternam^p: de quacunque doctrina judicat, bona sit an mala^q. Omnia, restringe ad ea de quibus agitur^r; quæ scilicet Christus in Evangelio patefecit^t, & quæ ad salutem cognitu necessaria sunt^u: & spirituales seu salutem modum tractandi mysteria Dei pro concione discernit^v. Sententia autem hæc non est universalis, sed indefinita, & soli competit, sed non omni. Spiritualis solus judicat, sed non quivis^v, verum pro mensurâ Spiritus^x, Eph. 4. 7. h. e. qui spiritu discretionis instructus est, ut inter verum & falsum discernat, &c. v. Sensus est, Nihil valere carnis prudentiam in judicanda pietatis doctrina, penes unum Dei Spiritum hanc censuram & hoc jus residere^a. Spiritualis omnia per fidei lumen intelligit^b. ¶ Et ipse à nemine, &c. τὸν ἐξουσίαν ἀνακρίνει. A nemine (scilicet homine^c, nim. animali^d; vel, qui non sit etiam spiritualis^e, vel, quatenus spiritualis non est^f: vel, A nullo, i. e. à nulla re, ut ἐξουσίαν sit neut. gen. quia præcessit πάντα. Ità enim planior erit antithesis, ut non homines modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, Spiritui subjiciatur^g.) dijudicatur, P. Be. Pi. vel, judicatur, Cam. arguitur, Chryl. in Just. condemnatur, Al. in Just. vel, discerni poterit in spirituali suo statu & actionibus spiritualibus, vel pro spirituali haberi^h. Vel, instruitur, sive eruditur, sicut ex seq. ἀντιλογία apparet. Vide similem locum infra 14. 24^g. Vel, judicari, i. e. refelli potest: ut Stephanus, Act. 6. 10. Causa sequitur^h: erroris convinci potest in judicandis rebus spiritualibusⁱ, quia à Spiritu sancto edoctus hominum judicio neque fiat neque cadit, verum apud se quicquid facit de eo plenè persuasus est: hominum non ducitur sententiis, quid hic vel ille sentiat securus. Hoc tamen minimè judicium tollit externum^k. Veritas quam, quatenus homo spiritualis est, profitetur, pendet à solo Deo ejusque Verbo, neque fiat aut cadit hominum arbitrio, Gal. 1. 8^l.

16. Quis, &c. τίς γὰρ ἐγὼ νῦν Κυρίῳ, ὁ συμβιβάζει ἀντιπῶν; Ex Esa. 40. 13. ubi in Græco, τίς Κυρίῳ νῦν ἐγὼ; καὶ τίς ἀντὶ συμβιβάζει ἐγώ; Quomodo & Paulus citavit eum locum, Rom. 11. 34. Deus ante Christi tempora neminem admisit ad arcana sua pernoscenda; sicut Reges admittere consiliarios quosdam solent: συμβιβάζειν est, instituere, edocere, ut vidimus Act. 9. 22. & 16. 10. hic verò, non multum remoto significatu, est, consilium dare, συμβιβάζειν, συμβιβάζειν ἡγεῖται. Itaque συμβιβάζειν & συμβιβάζειν conjunguntur Esa. 40. 14^m. [Verba sic reddunt,] Quis enim (scilicet animalis homoⁿ, humanis tantum viribus^o; per se & vi luminis naturalis, quo solo nituntur homines animales^p:) novit mentem (vel, sensum, Vulg. Val. Sed hoc ambiguum est q.) Domini, (i. e. consilia & secreta Dei^r; consilium Dei de nostra redemptione per Evangelium patefactum^t. Vel, Domini^u Pi. &c. [interrogativè:]) qui (vel, quis est qui, Pi. vel, ut, Tre. ex Sy. Ar. Ca.) instructurus sit (vel, instruat, Tre. V. instiget, Ca. consilium daturus sit, Er. II. Ti. V. vel ut alii, qui (Dominus) docebit, aut docere solet, V.) eum, P. Be. &c. vel, illi, Er. II. Ti. i. e. collatis consiliis edocturus quid ei sit agendum^v; vel, convincere erroris, & sic convictum in suam sententiam adductis argumentis inducere^v. Συμβιβάζειν significat, efficere condescensionem, i. e. argumentis propositis efficere ut aliquis tecum in eandem sententiam condescendat^x. Vel sign. componere & conciliare: id quod fit discrepantibus sententiis aliquorum, aut aliquo secum quærente & in deliberando hæsitante. Plato Hippia minore, Διαπυδανόμα καὶ ἀναστοπὴ καὶ συμβιβάζειν τὰ ἀντιπῶν, ἵνα μάθω. Συμβιβάζειν hic interpretare vel per κατανοήσκειν, conciliare^z; quod non satis appositum est^a: vel potius, per καλοῦσθαι, dirigere^b, uti facere solent qui alios docent; unde & καλῶνται dicuntur^c. Τὸ, eum, hic refertur, vel, i. ad Do-

minum^d, five Domini sensum^e. q. d. Qui vitam morésque spiritualium, h. e. eorum qui juxta legem Christianam vivunt, accusat, Deum ipsum Legis authorem reprehendit, eique consilium dat: id quod animali homini nullâ ratione convenit^f. Non placet: tum quia hoc alienum est à v. 15. cujus tamen ratio hic redditur: tum quia cognitio mentis Domini præparatio est ad instructionem aliorum, non item ad instructionem Dei ipsius^g. Vel, 2. ad spirituales hominem^h, ut ex ipsa relatione, imò ex causæ redditione, liquetⁱ; quem paulò antè nominavit, & quem dixit à nemine judicari: ut sensus sit, Quis novit — ut corrigere atque erudire possit virum spirituales? Sed prius malum^k. ¶ Nos autem (scilicet spirituales omnes^l; vel, Apostoli^m:) sensum (vel, mentem, E. Be. &c.) Christi habemusⁿ. Vel, teneamus, Pi. Er. i. e. consilium ac voluntatem Christi^o; vel, sapientiam, quam non Plato, non Aristot. &c. sed Christus, menti nostræ infudit; nempe scientiam Theologicam ex principiis fidei hautam^o; vel, sententiam Christi, quæ nostram salutem attinet, ab ipso Christo in Evangelio revelatam^p: novimus quid Christo probetur^q. Nō accipio pro Πνεύματι, Spiritu, ut Rom. 8. 9^r. Sensus, Christi Spiritu præditi sumus, qui nobis arcana illa, aliquin inscrutabilia, omnemque adeò veritatem, patefecit, ut Joh. 16. 13. & Rom. 8. 9. nisi malimus pro ipsius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente sententiâ^t. Nos autem novimus Dei consilia, quæ Christo fuere revelata, Joh. 15. 15. Quis potest de Dei voluntate certiora adferre quàm ipse Deus? Is autem ex Christo tradidit. Ea igitur qui habet, nullis Prophetarum allegationibus, nullis Philosophorum ratiunculis, solidè refelli potest. Optimè Ambrosius, Cui magis de Deo quàm Deo credam^u. Idem dicit quod v. 10. Nobis autem Deus revelavit, &c. tacitè prolepsi, Si nemo novit, quid ergò vos prædicatis? Nos, inquit, mentem Domini habemus, nempe revelatam lumine Spiritus^v; & propterea à nemine possumus dijudicari, five erroris convinci^x.

CAP. III.

1. ET (vel, Etiam, G. vel, Porro, P. Be. Pi.) ego, (tantis Dei donis instructus^a,) fratres, non potui (scilicet jure, vel commodè^b: non ex usu judicavi, nempe cum apud vos essem. De hac significatione vocis συναδὲ diximus ad Marc. 6. 5^c.) vobis loqui quasi spiritualibus^d i. e. Perfectis, sive adultis^e, cap. 2. v. 6^f. inter quos sapientiam loqui soleo^g. Πνευμαλικός] Nempe ἄπλ. Hæc enim particula subaudiri solet, ut 2 Cor. 12. 2^g. Redit hic ad id quod agere cœperat cap. 1. & ex diffidiis ipsos carnales probat^h. Al. Πρόκλητος est ex cap. præced. nata, Dixeras te sapientiam loqui & posse & solere: cur ergò nos rudimenta tantum doces? Resp. Conditio vestra id postulat, carnales estisⁱ. Non dixit, Nolui, sed, Non potui, &c. tum nè subiret invidiam, tum ut fastum eorum deprimeret, &c. Sermones qui coram omnibus habentur accommodantur captui partis majoris. Pars autem major Corinthiaci cœtus non multum adhuc in doctrina Christi, quæ spiritualis erat, profecerat: ideo magis adhuc opus habebant instillatione præceptorum Christi ad edomandas affectuum maiorum reliquias, quàm explicatione figurarum quæ latebant in Veteri Historia, & Novi Fœderis res adumbrabant. Est germanus huic locus & hunc explicans Heb. 5. 11, &c. ubi pariter lac sunt elementa Christianæ religionis, cibis verò explicatio mysteriorum in Veteri Historia latentium. Hæc conveniunt iis qui multum proficere in pietate; illa necessaria sunt incipientibus^l. Al. Occupatio est, Si spiritualis à nemine judicatur, cur tu nos iudicas? Resp. Quia spirituales non estis, &c. ¶ Sed (sub. loquutus sum, Pi. vel, loquendum fuit, Er.) quasi carnalibus, (i. e. tanquam habentibus adhuc in vobis vestigia affectuum non satis Christianorum. Comparatè eos & πνευμαλικός negat, & σαρκινός appellat; nempe quia alii erant qui multo plus in pietate profecerant^t.) tanquam (vel, id est, ut, P. Be. Pi.) parvulis (vel, infantibus, P. Be. &c. &c.) in Christo^u i. e. Rudibus in fide &

¶ Pi. Vor. & cognitione Christi: quos alibi *νεωπύτοι* vocat, 1 Tim. c. 3. v. 6. Sic vocem *νέπ* usurpat & Scriptor ad Hebræos, 5. 13. Dicuntur sic non temporis habitū ratione per quod Christum cognoverant, sed *πνευματικῶς*. Sic & Homerus & Hesiodus homines exiguae sapientiae *νέπτοι* vocant. Vide & Eph. 4. 14. Hinc Hebræis vulgatissimum illud, *Παιδὶ ἐν σχολῇ* P. Mitigat quod dixit, ut carnalibus, simulque explicat quos (*καρναλῆς*) *καρναλῆς* dixit. Sensus, q. d. Tradidi doctrinam vobis carnalibus aptam, h. e. minus spiritualem: faciliorem & suaviorem doctrinam vobis instillavi, v. g. de nativitate, morte, resurrectione Christi, de redemptione mundi, &c. quæ catechumenis proponi solent: non autem altiora fidei mysteria. Carnales hic vocat, non, ut alibi, Rom. c. 8. v. 8. merè naturales, sed carnales sive animales *καρναλῆς*, non simpliciter, sed ex parte: non qui secundum carnem vivunt, sed qui in multis adhuc carnaliter sapiunt, & carnis sensum sequuntur, nondum plenè Spiritum: in quibus magna ex parte dominatur caro, si- ve nativa labes, unde fastus, ira, lites & dissidia, &c. qui in fide infirmi, in multis hallucinantur & affectibus obsequantur: imperfecti & novitii in religione. Novus ergo hic est huius vocis usus, quum alibi *καρναλῆς* dicuntur qui à Spiritu sunt prorsus alieni, &c. hic autem incipientes, qui primùm & mysteria incipiunt addiscere & luctæ contra affectus assuescere. Sic seipsum *καρναλῆς* dixerat Rom. 7. 14.

2. *Γάλα ὑμῶν ἐπιποσ, καὶ ὁ βρώμα*] *Lactis potu vos alui, & non escā, sive cibo*, P. Be. Pi. Er. II. Ti. Lac vobis potum (vel, potandum, sive bibendum, Ca. Ga.) dedi, & non escam, Mo. Est *ἀνυπόστατος*: est *ἀνυπόστατος*. Nam de lacte quidem dicitur *ἐπιποσ*, non autem de cibo: subauditur ergo dedi, [quod Syrus hic addit:] vel, comedendum dedi. *Τὸ ποτίζειν* etiam *τὸ σιτίζειν* hic includit, sicut alibi *comedendi* verbum etiam *bibendi* notionem unā complectitur, ut Gen. 31. 46. & Esa. 55. 1. Sic & Cœna sacra à parte altera, potu nimirum, synecdochicè describitur, 1 Cor. 12. 13. Subauditur hic cognatæ significationis verbum, ut in illo Homeri, *ἐκ γάλακτος ἐδωκεν* P. Proverbiale, *Δὲ τὸ δάκνυς ἐστὶ, (Ad lucē nutrice opus habet.)* Philo De agricultura, *Νηπιὸς μὲν γάλα, &c. (Infantium cibum est lac, adultorum verò quod ex frumento paratur, &c.)* Similiter Theoph. Antiochenus: [cujus verba vide in G.] Lacte nutrirī solent non infantes tantum, sed & *ἐκτετακότες*: facilius enim concoquuntur liquida. Verbum *ποτίζειν* habuimus Matth. 10. 42. & 25. 35, 37, 42. & 27. 48. Luc. 13. 15. Rom. 12. 20. *Βρώμα* hic quod *σῆμα τροφῆς*, Heb. 5. 12. Philo. *ὁκὸς ὀρεῖς*, &c. (Nonne vides quod etiam quoad corpus nostrum prius lacticiis utamur quàm cibis solidis, &c.) Per lac hic intelligit, vel, 1. doctrinam quandam simpliciorē, vel rudimenta fidei: vel potius, 2. docendi modum, simpliciorum captui accommodatum: Idem enim Christus atque Evangelium & lac est & cibus solidus, sed diversis modis proponitur & confirmatur. ¶ *Nondum enim poteratis*] Itā P. Be. &c. sub. id. ferre, P. Be. Pi. sic. G. E. ut Isa. cap. 1. 14. vel, sub. concoquere, G. sim. Camer. nimirum ut vos solido cibo pascere. Frequentes tales in Paulo ellipses modò nominum, modò verborum. Cum simili ellipsi habes Heb. *אֶכְלֵה, i. e. potero*, Esa. 1. 13. Psal. 101. 5. in Hebræo: Vel, *robustieratis*: sic Rom. 15. 1. *ἵνα δυνατοὶ σὺν* *robustis*. Occidit enim infantes qui iis dat panem & carnes, Maimon. Ductore dubitantium, 1. 33. ¶ *Nec nunc, &c.*] *Nē nunc quidem*, tanto tempore post fidei initia. Parum adhuc profecissis, neophyti estis, non quidem annis, mente tamen & prudentiā: quare tarditatis & fœcordiæ vos pudeat potius quàm gloriemini, &c. Debuerant cognitio & virtutes crescere cum tempore. Orig. contra Celsum, 1. 3. *Τὰ ἐν ἡμῖν μάλα κατὰ, &c.* (Dogmata nostra præstantissima & profundissima proferimus cum auditores nostri simus peritos, alioquin de iis tacemus, &c.)

3. *Adhuc enim carnalēs estis*] Sic vocat eosdem quos cap. præc. animales, sed diversā ratione: *τὸ animales* imbecillitatem mentis & iudicii, *καρναλῆς* vitium affectus atque voluntatis, significat. Carnales dicit eodem sensu quo v. 14. non simpliciter Spiritu destitutos, sed in quibus Caro prævalet, &c. non omnino [carnales,]

sed plus satis, comparatè ad alios Christianos, ut jati diximus. ¶ *Carn, &c.* *ὅτι τὰς ἐν ὑμῖν ζῆλα καὶ ἐκείνους ὁ διχόστροφος*] *Quum* (vel, *Quandoquidem*, ut *ὅτι* usurpatur & 2 Pet. 2. 11. & apud Xenoph. & Plut.) *enim inter vos sunt livor* (vel, *invidia*, Be. Just. Me. vel, *emulatio*, Er. V. *ζῆλος* sæpe sumitur & in bonam partem, pro honesto studio imitandi alterius virtutem, ut Tit. 2. 14. & in malam partem, ut hic, & Act. 5. 17. & 7. 9. & 13. 45. Rom. 13. 13. 2 Cor. 12. 20.) *contentio* (vel *lis*, Er. Refertur hoc ad iram & verborum pugnas, vel ad studium partium.) *et dissidia*, P. Pi. Be. vel, *factiones*, V. Just. Refertur ad seditiones & schismata. Est autem hic gradatio. Nam *invidia contentionem* pepererat, *contentio scissuram*. Vide supra 1. 10. & infra 11. 18. & 12. 25. & adde epistolam Clementis. *Ζῆλος, ἔρις, ὁ διχόστροφος, ὁ διχόστροφος*. ¶ *Nonne carnalēs estis*] Hæc enim inter opera carnis numerat Paulus Gal. 5. 20. *carnis* scilicet nomine omnes affectus respiciens qui non Dei honorem & proximi salutem præcipuè respiciunt, sed ea quæ nostra sunt & nobis placent. ¶ *Et secundum hominem, &c.*] Intellige quā parte non renovatus est: quem passim opponit Deo, ut Mat. 16. 23. q. d. affectu humano & carnali, non spirituali: vel, iudicio humano, h. e. imbecilli. Vivitis more hominum Spiritu Dei destitutorum: vel, ut plerique homines solent, non ex Dei præscripto, non *κατὰ θεόν* ut dicitur Rom. 8. 27. *Homo enim hoc loco Deo opponitur.*

4. *Ego sum Pauli*] Scil. sectator d. Illis quidem nominibus illi utebantur, sed principes sectarum sub hoc prætextu suo honori & commodis vulticabantur, ut apparet infra 4. 6. Non tantum unum alteri sapientiā vel eloquentiā præferebant, sed inde orta ira & contentio, &c. ¶ *Nonne homines estis?*] Id est, humanis affectibus & carnalibus obnoxii.

5. *Quid igitur est Apollo, quid verò Paulus*] q. d. Cujus potestatis aut dignitatis sunt, ut de eis gloriemini? Si hoc de se sentire voluit tantus Apostolus & tantus Evangelista, quanto magis id illos cogitare oportuit, qui, cum viris tantis comparandi non essent, suas tamen sectabantur glorias cum Ecclesiæ malo. ¶ *Ministri, &c.* *Ἄλλοι δὲ διακονοῦντες, &c.*] *Nisi ministri* (subaudiendum hic antitheton, non autem Domini à quibus pendere debeatis, non authores fidei). Removet ab eis & virtutem sanctificandi & meritum. *Διακονοῦντες* hic non speciale nomen est functionis, (ut alibi, qui elemosynis præsumunt,) sed generale respondens Hebræo *שֵׂרָפִים*, conveniens omnibus qui Evangelio inserviunt, omnibus ministris Evangelii: quomodo & infra 2 Cor. 3. 6. & 6. 3. & 11. 23. Eph. 3. 7. & 6. 21. 1 Thef. 3. 2. 1 Tim. 4. 6. Simili modo *διακονοῦντες* habuimus Act. 1. 17. & 6. 4. & 20. 24. & 21. 19. ¶ *per quos* (vel, *per quorum manus*, Sy. in E. quorum operā) *credidistis*, Be. Pi. &c. quorum extremo duntaxat ministerio prædicatum est vobis Evangelium Christi, in quem credidistis. ¶ *Et, &c.* *καὶ ἐκείνους ὡς, &c.*] Est hic trajectio, qualis supra 2. 7. & in iisdem vocibus, *ἐκείνους ὡς*, Rom. 12. 3. Rectum fuerat, *ὡς ἐκείνους, &c.* & subauditur *τὸ ἔργον*, (*taliter*) vel, *ὡς τὰς διακονοῦντες, &c.* (*ejusmodi ministri*, vel, *sic ministri*) *Tales sunt prout eis Deus dedit*, quales eos Deus suā beneficentiā effecit. Cum quicquid habent, ab ipso profectum sit, meritò etiam ejus honori inferre debent. Et ut cuique (nempe doctorum de quibus hic agitur) *Dominus dedit*, Be. Pi. &c. Cuique proprium est ministerium, quale & quantum Deus dedit. Unum ut plantaret, &c. Nihil sibi ascribere possunt, sed totum à Deo acceperunt. Non sunt ut hominum ministri, qui ex se habent quod ad ministrandum idonei sunt: sed quicquid est donorum, quo in ministerio suo utuntur, à Domino accipiunt, quisque certā mensurā. Non possunt ergo gloriari, &c.

6. *Ego plantavi*, (scilicet vos in fide): prima apud vos fidei semina jeci: primus Christum vobis annunciai. Metaphora ab agricolis. ¶ *Apollo rigavit*] Id est, plura externa adminicula adhibuit, quā docendo, quā monendo, quibus sementem provexit: confirmavit vos in doctrina mea: doctrinæ fundatæ superaddidit præcepta quibus illa conservetur & augeatur. Idem dicit quod infra, *superedificavi*. *Ἐπεσῆκε* [hic] dixit

dixit figuratè pro *ipsa dea*, quæ vox propria agricolis : sed bene facta est translatio, quia quod plantis est *irrigari*, id animalibus est, *potum præbere*. Et ideo vicissim qui bene potarunt *irrigati* dicuntur : sunt enim tales *μεταφορὰ ἀντιστοίχως*. Et hoc quidem dictum sit de hac voce. Cæterum, alia rursus est in omnibus illis translatio à plantis ad hominum ingenium. Deus hinc comparatur terræ, unde aluntur insita. Qui plantat, furculum infigit terræ : qui rigat, vias terræ aperit : incrementum autem revera ab ipsa est terra, matre ac nutrice omnium. Ità in Evangelii negotio, fidei, justitiæ, sanctitatis proventus omnis Deo debetur, à quo est revelatio, & revelationis testimonia, & Spiritus dona. ¶ *Sed Deus*, &c. *ὁ Θεὸς ἡμῶν* Heb. *אֱלֹהֵינוּ*, Esa. 55. 10. & 61. 11. *Deus dedit incrementum*, P. Pi. vel, *vim crescendi*, id est, germinandi, adolescendi, & fructificandi. *Deus auxit*, E. vel, *crescere fecit* : *ἀυξάνει* aliàs *crescere*, seu *augefcere*, sign. Matth. 6. 28. Joh. 3. 38. Sed verba activa, vel intransitiva, five neutra, pro transitivis interdum usurpantur. Sic *βρέχει*, *rigat*, pro, *rigare facit*, Matth. 5. 45. & *ἐπαιψάδα*, quod est *triumpho*, Col. 2. 15. valet, *triumphare facio*, 2 Cor. 2. 14. Sensus, q. d. Deus operatur in animis hominum, interius dat vitam & vigorem gratiæ, ad adolescendum in fide & virtute. Hinc colligitur, præter externam doctrinam, necessariam cœlestis & interioris gratiæ vim, &c. m.

7. Neque qui plantat est aliquid, &c.] Nihil sunt, nempe si Deum respicias : nihil magni sunt : sic enim sumptum 2 Cor. 3. 5. Gal. 6. 3. P. non est auctor fidei vestræ : non talis ac tantus ut ab eo pendere debeatis : nihil, nisi Deus adjuvet & cor aperiat, ut Act. 16. 14. nihil præ Deo : nihil quia actione suâ non attingunt effectum interiorum, vel vegetationis in naturalibus, vel sanctificationis in divinis : sed illam quidem efficit natura Deo auctore, hanc verò sibi soli Deus reservat. Non vult vanum esse eorum ministerium, sed eos nihil præter externam operam conferre, quæ sine Deo inanis foret. ¶ *Sed—Deus* Sub. est aliquid, E. Paulò alia est similitudo eodem tendens & itidem ab agricultura desumpta, sed alio modo. Apud Philonem, *ὁ θεὸς ὁ ποιῶν*, &c. (Is qui, Deo serente & plantante in animo virtutes, dicit, Ego planto, impius est, &c. z.)

8. Unum sunt] Et munere, unius Domini ministri b, & opere c, conjunctis viribus uni Domino servientes d, & scopo, scil. ædificandi vos in Christo f : eodem spectant, nempe ad incrementum expectandum à Deo g : idem agunt negotium. Sicut illi in agricultura plantam terræ & terram plantæ admovent, sic hi in Evangelio homines ad Deum, & Deum ad homines, perducunt. Qui eidem negotio incumbunt, non debent partes facere h : nec vos debetis propter eos dividi in factiones i. Ergò malè faciunt qui Ministros Ministris opponunt k. De hoc loquendi genere vide Joh. 10. 30. & 17. 11, 22. & 1 Joh. 5. 7, 8. ¶ *Unusquisque autem*, &c.] q. d. Non tamen ità unum sunt, ut labore & merito sint pares m. ¶ *Accipiet secundum suum laborem*] Non exactè æqualem, sed ei proportionatam n. Pro magnitudine laboris erit magnitudo mercedis : sed immensò major labore merces o. Laborem dicit, non fructum laboris, quippe qui non est in potestate ministri, &c. p. Nec tamen opera nostra ex laboris aut molestiæ magnitudine æstimationem habent apud Deum, ut neque ex diuturnitate temporis, ex numero actionum, sed ex pondere charitatis à qua procedunt q.

9. Dei enim sumus (nos Apostoli & Doctores alii. Quos deiecerat Deo comparans, eos hominibus comparans multum attollit : dicit enim eos cum Deo operari, suo scil. modo. Idem & veritati cooperari dicuntur 3 Epist. Joan. 8. Vicissim Deus *συκοφαντῶν* dicitur Apostolis, Marc. 16. 20. Adjuutores, ità Ar. Æth. Ca. *Συκοφαντῶν*] Administrari, P. Be. Pi. Probatur quod dixerat, vel, 1. Eos amplà mercede remunerandos, quia Dei negotium agunt, &c. t. vel potius, 2. Eos unum esse, ob unum eundemque scopum, &c. Illud autem, *Unusquisque*, &c. parenthesi includi debet. Cooperarii, Er. 11. Ti. V. sic Mo. E. vel, 1. alter alteri v : vel, 2. cum Deo x. *Συκοφαντῶν*, scil. instrumentales y, ad fidem efficiendam, &c. z. Non extendenda est hæc locu-

tio : tota enim nostra cooperatio etiam ipsius Dei operatio est facientis ut faciamus a. Vires ministrorum non sunt à natura insitæ, sed ex gratia collatæ, ut constat ex 1 Cor. 15. 10. & 2 Cor. 3. 6. Et quod præcipuum est in hoc opere, i. e. vitam & augmentum, in eo Deus nullum habet *συκοφαντῶν* b. ¶ *Dei*, &c. *ὁ θεὸς ἡμῶν*, &c. c. Plebem hinc alloquitur, & duas adhibens similitudines : priorem sermonem ab Agricultura desumptum finit, & novum ab Architectura orditur d. *Dei arum* (vel, *seges* : significat enim *καρπῶν* id ipsum in quo excolendo laboravit agricola x. Vel, *ager excultus*, quem Deus sibi excolendum proposuit f. *καρπῶν* est omne quod ab agricola excolitur. Legitur in Græcis Libris V. T. ut Gen. 26. 14. Prov. 6. 7. & 24. 30. & 31. 16. Pari sensu populus, Esa. 61. 3. *ὁ ἄδικος* Kugis g. Vel, *agricolatio*, five *agricultura*, Er. Ti. Ca. Mo. V. Vulg. &c. q. d. Primarius istius agriculator est Deus, semen est gratia, fructus sunt bona opera : Deus colit interius per Spiritum, Paulus & Apollo exterius per vocem h.) *Dei ædificium* (vel, *ædificatio*, P. Er. Ti.) estis, Be. Pi. Sic Ecclesia domus Dei dicitur 1 Tim. 3. 15. Deus primarius architectus, Paulus verò & Apollo illi subserviunt k.

10. Secundum gratiam Dei, &c.] Intelligit vel, 1. docendi facultatem l, ut 2 Tim. 1. 6 m. vel, 2. gratiam muneris Apostolici, cujus erat novas Ecclesias fundare n. Omnia refert ad honorem Dei, [tum] ut alios doceat idem facere o, tum nè jactantiæ crimen incurrat, dum se sapientem vocat, &c. p. ¶ *Ut*, &c. *ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων*, &c.] *Ut sapiens* (vel, *peritus*, P. D. Just. *σοφὸς* Græcis adjectivum est omnium artificum. Itaque, *σοφὸς ἱερεὺς* *ῥήτωρ*, etiam apud Homerum legimus. Sic Exod. 34. in Græco, *ὁ σοφὸς οἱ τοῖς ἔργοις τὰ ἔργα τὰ ἀγαθὰ*. Et Esa. 3. 3. *הַנֶּחֱסֵד* vertitur *σοφὸν ἀρχιτέκτονα* q.) *architectus* (i. e. princeps & autor fabricæ r) *fundamentum posui*, Be. Pi. scil. apud vos, vel in cordibus vestris t. *Fundamentum jacit* qui rei alicui initium dat. De Evangelio id usurpat Rom. 15. 20. Heb. 6. 1. Paulò longius provectâ translatione ipsi Apostoli, ut in prædicatione principes, *fundamenta* dicuntur Apoc. 21. 14. *Fundamentum*, h. e. Christum v, fundamentalem doctrinam de Christo x, ut v. seq. exponitur y. ¶ *Alius autem superædificat*] Quia *ædificii* mentionem fecerat, aliam instituit ab *ædificio* comparisonem. Antè fideles dixerat *ædificium Dei*, nunc *ædificium* vocat ea quæ in Ecclesia Christiana à Doctoribus docentur. Similes transitiones, parte similitudinis retentâ, parte mutatâ, habes Mat. 13. Marc. 4. Joh. 10. & alibi z. *Superædificat* autem, vel, 1. proprias actiones, bonas aut malas a. Transiit ergò hic Apostolus ad exhortationem de vita & moribus b. Vel, 2. præcepta fidei & morum, quibus fideles confirmantur & proficiant : idem enim est *rigans* & *superædificans*. De solis prædicatoribus hinc loquitur, quorum scil. est populum docere, &c. c. Tacitè perstringit Corinthiorum magistros d, non quòd falsam doctrinam annuntiarent x, sed quòd curiosa potius & arguta quàm solida, &c. f. ¶ *Videat quomodo superædificet*] i. e. Qualem doctrinam, ex seculari Philosophia g, aut ex opinione privata, &c. h. quam docendi rationem sequatur i. Ostendit rem esse periculi plenam k.

10. Fundamentum enim aliud nemo potest (jure scilicet, h. e. debet l. *Δύναμις* hinc significat jus agendi. Vide Matth. 9. 15. Luc. 5. 21 m. item Gen. 34. 14. & 43. 31. Deut. 16. 5. 1 Cor. 10. 21 n. Sic & Jurisconsulti verbum posse, & nomen potestatis, usurpant o.) *ponere, præter id quod positum est*] Scilicet à nobis Apostolis p. Non licet contrà docere q. ¶ *Christus*] A nobis prædicatus, & à vobis receptus r : fides in Christum t. Vide 1 Joh. 4. 15. & 5. 1. Vel, doctrina de Christo v : Christi historia, præcepta & promissa. Sic Deum esse, *Mundum ab eo conditum ac regi, Datam ab eo Legem*, *קַדְשִׁים*, i. e. *fundamenta*, vocant Hebræi x. Christus alibi vocatur *lapis angularis*, Eph. 2. 20. hinc *fundamentum*, idque tum salutis, tum doctrinæ seu fidei. Fundamentalis est doctrina de Christo ad salutem scitu & creditu prorsus necessaria y. Apostoli quidem *fundamenta* dicuntur Eph. 2. 20. Apoc. 21. 19 z. sed *καταχρηστικῶς* a, nec aliter nisi ratione unius fundamenti prædicando seu docendo ab ipsis positi b, five propter fundamentalem doctrinam

G.

E.

Glas.

gram. 3.3.

27. 321.

E.

Me. sic T.

m. Just. ex

Aug.

G.

G. Vor.

P. G.

Vor.

Pi.

Just. ex

Aug. &

Theod.

T.

Me. ex

E. sim. T.

E.

Cal.

G.

Sci. sic

Fe.

E. Me. T.

Sci. T.

Cal.

Sci. sim.

Be. Pi.

Pi.

E.

G.

E.

Sci.

G.

E. sim.

Just.

Vor.

G.

E.

E. ex

Thom. &

Carthuf.

G.

Calv.

E.

Idem.

E. Ham.

E.

Sci.

Pi.

E.

Be.

G.

G. sim.

E. T.

Be.

Sch.

G.

Me.

Pi.

Me.

Sci. Pi.

Sci.

E.

G.

Just. ex

Chryl. &

Theod.

sim. E. Be.

G.

E.

Par.

G.

Pi.

Vor.

Vor. Pi.

G.

Hi. &

Aug. Pri.

mal. Thom.

&c. in E.

Q. in E.

E.

Just. sim.

Be.

Be.

Just. sim.

E.

E. Me.

E.

Just.

G.

Glas.

gram. 3.3.

12. 260.

G.

Glas. ib.

G.

E. sic

Me. Pi.

G.

E.

Vor. E.

Vor.

E. Pi.

sim. Me. T.

G.

Par.

E. Par.

Par.

E.

e Par.

nam de Christo, quam voce & scriptis tradiderunt c.

12. Si quis autem superedificet — aurum, — ligna, fenum, &c.] Fingit sibi ædificium Paulus partim regale, partim rusticum: quia quanquam tale fieri moris non est, tamen naturæ non repugnat, & id requirit *ἀπόδοις*. Proponit ergo nobis domum cujus parietes sint ex marmore, columnæ partim ex auro, & partim ex argento, trabes ex ligno, fastigium verò ex stramine & culmo; unde culmen dicitur: *ἀΐδοι, ἤτοι* aut *ἐκλεντοί* etiam marmora dicuntur, ut ostendit locus Esa. 54. 11. collatus cum 1 Par. 22. 2. in Græco, & cum Josepho. Vide quæ ad illum Esaie locum diximus. In Tabernaculi structura erant aurum, argentum, lapides, ligna, Exod. 25. 3, 5, 7^d. Locus hic obscurus est *, & totus metaphoricus f. Tria materiæ pretiosæ & duraturæ nominat genera, quibus intelligit g, vel, 1. opera bona h; vel potius, 2. doctrinam puram & solidam i, de qua k & de doctoribus hinc agi liquet ex ipso contextu l, ex antecedentibus & subsequentibus m: doctrinam sinceræ fidei & charitatis n: non ipsam fundamentalem doctrinam, sed quæstiones circa illam, vel ad illam intelligendam utiles & necessarias, aut potius modum docendi, significat o. Sed mallem significari hinc per aurum, &c. & fenum, &c. varias ipsas doctrinarum species. Nam si omnes eandem veritatem doctrinamque proposuissent, minus fuisset si omnes eam non eodem modo enuntiassent p. Tres etiam hinc nominat vilis & peritura materiæ species, per quas intelligit q, vel, 1. mala opera r; vel potius, 2. doctrinam t, non quidem hæreticam, vel perniciosam, sed minus sinceram & solidam t, curiosam magis quam utilem v, phaleratam, pomposam x, Philosophicis forsitan, aut Judaicis, opinionibus plus satis admixtam y; quæ tamen fundamentum saluum retinet z: micæ Judaismi, quas ex ignorantia spargebant, &c. a. doctrinam frivolum ac superstitiosam, quales ferè sunt hominum constitutionumculæ b.

13. Uniuscujusque (scil. ædificatoris sive doctoris, cujus opus est ipsa doctrina c, quæ licet divina sit, vocatur opus hominis, quia hominis ministerio traditur d.) opus (nempe quod superedificaverit e,) manifestum fiet] Quale sit apparebit f, tum doctoribus ipsis, tum piis fundamento adhærentibus g. Eventus ostendet quæ materia firma sit, quæ infirma h. ¶ Dies, &c. H. ἡ ἡμέρα *ἡμέρας*]. Dies (vel, Ille dies, Er. &c.) enim (sub. id, Be.) declarabit, P. Be. Pi. i. e. Deus suo tempore patefaciet i. [Qu. Quid hic dies?] Resp. 1. Lux veritatis k, sive verbi Divini l, suo tempore diei instar exoriens ut ignorantie tenebras pellat m. Et diem & ignem non malè intelligas de verbo Dei omnia manifestante & probante: nam lux Evangelica sæpe vocatur dies, & lex Divina ignis, Deut. 33. 2 n. 2. Perspicua operis inspectio. Nam noctu & quæ bella sunt displicent, & quæ foeda placent: diei certiora sunt judicia. Nox ignorantie multa celat, dies reteggit, videlicet cum erumpens veritas factis ac rebus ipsis sese declarat o. 3. Longum tempus p: longa dies, etiam Latinis. Sic *ὁ χρόνος* sæpe vertunt Lxx. Vide quæ diximus Num. 3. 13. Adde Esa. 3. 18. *ἡμέρας ἡμέρας*, idem est quod dicit Sophocles, *ἄνυσθ' &c.* (Omnia longum tempus in lucem profert, obscura licet.) & quod Simonides q. [Vide G.] Veritas temporis filia r. Vana & otiosa dogmata, licet ab initio arrideant, successu tamen temporis ab oculatoribus deteguntur t. 4. Dies adversitatis, qui probare solet ac discernere bonos à malis u. Sed hic dies, licet justos probet coram Deo, non tamen palam declarat quinam boni sint, quinam mali v. 5. Dies vindictæ de Judæis & Pseudochristianis, præsertim Gnosticis, fumen- dæ x. Dies Domini brevi venturus, & ignis intelligitur Divinæ indignationis effundendus in gentem Judaicam. De quo die & igne frequens est mentio in S. S. [ut sæpe notatum.] Tunc revelabitur eorum ineptia qui Judaismum superstruebant super fundamentum Evangelicum y. 6. Dies, seu tempus judicii Divini post hanc vitam z; vel, 1. judicii particularis in morte cujusque a: vel, 2. generalis atque ultimi Judicii b. Cui sententiæ favent, 1. quod dies ille, & dies Domini, ubicunque futurum seculum respicit, sic semper accipitur, ut 1 Cor. 1. 8. & 5. 5. Luc. 10. 12. 2. Quod dies ille per ignem describi solet, ut Joel. 2. 2 Thes. 1. 10. 2 Pet. 3. 10 c. 3. Quod

illo die omnia occulta manifesta fient d. Non placet:

1. Quia dies ille Domini dici solet. 2. Quia in illum diem non rejicit hoc examen Apostolus *, sed de manifestatione doctrinarum in hac vita loquitur; alioqui non satisfaceret prolepsi suæ, si in hac vita aurum à ferro discernere non doceret f. ¶ Quia, &c. *ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλυφθήσεται*] Nam per ignem (vel, incendium, G.) revelabitur, P. sic Pi. vel, reteggitur, Be. Pi. i. e. reteggitur solet g.

[Quid?] Resp. 1. Dies ille h, qui per ignem scil. conflagrationis mundi revelabitur, quod sit dies Domini, & Divini judicii i. 2. Opus cujusque k, quod quale sit illo die examinabitur & revelabitur l: illud dies manifestabit, mediante scil. luce suâ m. [Qu. Quisnam hic ignis?] Resp. 1. Ignis tribulationis sive crucis n, de quo & 1 Pet. 1. 7 o. 2. Severum & justum Dei judicium quo opera hominum & examinantur & puniuntur p: Deus enim, ut Judex, igni comparatur, Deut. 4. Heb. 12 q. 3. Ira Dei in Judæos r. 4. Ignis conflagrationis mundi in die novissimo t, quo Christus, ut

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

10

14. Si cujus opus (i. e. doctrina Ministri cujusvis i,) manserit — (nempe in probationis incendio m; si in examine subsisterit n; si solidum fuerit deprehensum o, quod vim ignis toleret p:) mercedem (i. e. laboris sui fructum q; cœlestem gloriam fidelibus Doctoribus promissam, Dan. 2 i r.) accipiet] A Christo judice t. Jam venit ad *ἀπόδοις*. Si quis Doctor præcepta specialia dederit quæ, considerata re, loco, tempore, circumstantiis, conveniant cum generalibus Christi præceptis, is honorem apud Ecclesias omnes consequetur. Vide Clem. Strom. 7. [eiusque verba in G. si lubet] Plato Magistratibus mercedem dicit esse honorem. Et honor is qui Doctori habetur ab Ecclesiis omnibus, præfagium est honoris à Deo consequendi, ex promisso, Matth. 16. 19. Incendio igitur respondet lux quæ ab Ecclesiis omnibus uni Ecclesiæ laboranti allucet. Sic Dei judicia igni comparantur, Esa. 4. 4. & 66. 16. Et Spiritus Ecclesiæ primum in Ignis forma datus t.

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

40

15. Si cujus opus arserit] Quomodo ligna, stipula, &c. ab igne comburi solent v; h. e. si malum & reprehensibile inventum fuerit, ideoque poenâ dignum x. Si ab aliis Ecclesiis deprehendatur doctrina alicujus repugnare Christi doctrinæ, aut directè, ut, Licetum esse cum noverca concubitu, ut, Non expectandam resurrectionem; aut, spectatis circumstantiis, ut, Licere epulari in Idolio, Licere litigare apud profanos Magistratus. Talia enim judicio sanarum Ecclesiarum stare non possunt. Justin. cum Tryph. disputans, negat pro Christianis habendos qui resurrectionem futuram negant. Tertul. Adv. Marcion. 5. Quia per ignem judicatur vestra superedificatio. Trabes incendio solent perire, Epistolâ dictâ Jeremia, 55 v. ¶ Detrimentum, &c. *ζημιώματα*] Est verbum Juris, Multabitur, scil. opere suo z. Damnum faciet, vel patietur, P. Mo. Be. Pi. Er. Il. &c. nempe operis ac laboris sui a, ut & famæ quam ipse sibi per argutias conquirebat b: pudore & ignominia multabitur. Confer Phil. 3. 8 t. Intelligitur hic vel, 1. opus c: cui favere videtur, quod illi opponitur *ἀντίθετος*

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

60

a G.

* E. ex

Aug.

f Just.

g Cal.

h Chryf.

Theod.

Aug. &c.

in E.

i Be. Pi. E.

Me. Just.

Cal. Li.

Scl. Vor.

Par.

k Cal. Li.

ho.

l Cal. sic

i i ho. sim.

Just. E.

m Just.

n V.

o Cal.

p Li. ho.

q Cal.

r Chryf.

Theod. &c.

in E.

t Be. Pi. E.

Just. Scl.

u c.

v E.

w E. sim.

Me. Be. Pi.

Par.

x T. sim.

Me. Cal.

y E.

z Cal.

a Li. ho.

b Vor.

c Vor. sim.

Pi.

d E.

e Pi.

f Me.

g Par.

h G.

i Pi.

k Be. Vor.

l Vor.

m E.

n Li. ho.

o Er.

p G. sic

Vor. Scl.

Cal.

q G.

r Scl.

t Cal.

u Aug. &

Greg. in E.

v E.

w Ham.

x Li. ho.

z E.

a T. ex

Caj. E. ex

L. &c.

b E. ex

Chryf.

Theod.

g c. T. ex

Theoph.

Anselm.

Me. Zeg.

Med. 13.

p. 764.

E.

d Q. in

Par.

* Be.

f Par.

g Pi.

h E. Me.

i Scl.

l Me. sim.

E.

k Be. sic

Pi. G. Scl.

l E.

m Scl.

n Vor. Aug.

g Greg.

in E.

o Vor.

p E. ex

Caj.

q E.

r Li. ho.

t E. ex

Basil. Al.

cuj. Aug.

Laſant.

g c. T. ex

Hi. Greg.

Amb. &c.

v E.

w Just. T.

x Calv.

y Par.

z Vor. Scl.

fic Pi.

a Par.

b Scl. sic.

Pi.

c Pi.

d Vor.

e Par.

f Cal.

g E.

h E. ex

i Amb.

j G.

k Li. ho.

l Scl.

m Par.

n Cal.

o Vor. sic

Me.

p Me. sim.

q E.

r Me.

s Par.

t E.

u G.

v E. sim.

w Cal.

x E.

y G.

N. Sed antithetum satis constat inter *servationem* ipsius & *exustionem* operis d. Vel potius, 2. operans*: hoc enim verbum non sign. *perire*, ut dictum ad Mat. 16. 26: sed *damnum pati* f; id quod operanti congruit, non item operi, quod prorsus consumitur g. Pœnâ multabitur operans h. Deicietur omnium iudicio de Doctoris munere; aut etiam communione privabitur, ut illi incesto accidit i. ¶ *Ipsæ autem salvis erit* j. Quia in fundamento mansit, nec aliud præter Christum statuit k. Veniam consequetur utcumque si resipiscat l. Opere quidem & mercede speratâ, non tamen vitâ, multabitur m. ¶ *Sic, &c.* [Oυτως ος διὰ πυρός] Itâ tamen ut (vel, tanquam, Er. II. Ti.) per ignem, P. Be. Pi. &c. nempe examen illud sustinere cogatur, in quo damnum operis sui facturus est n: vel, ut probatus per ignem o: itâ ut examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus, absterfis demum fordibus, placeat P. Al. Sensus est, Salvus erit salute æternâ, non tamen sine igne temporalium afflictionum q. Al. Per ignem, i. e. beneficio lucis; quâ fit ut ipse errorem & agnoscat & revocet r. Al. *Salvus erit per ignem*, quia quamvis in Gehennam mittendus sit, nunquam tamen consumetur, sed semper in igne affervabitur ac superstes erit, recens semper ad pœnam t. Sed repugnat, 1. usus loquendi in Scriptura: nusquam ibi *salvus* dicitur qui superstes est in malis, sed *perisse* dicitur. 2. Quod hoc non est peculiare malis ædificatoribus, sed reprobis omnibus commune. 3. Quod tum dixisset, *in igne*. 4. Quod *σωθήσεται* in Scriptura semper sign. *salutem adipisci* u. Al. *Ipsæ autem evadet, at quasi ex incendio*, Scal. sim. Par. h. e. magno cum terrore, difficultate, periculo, damno v, præclare secum actum putans si omnia suo incendio conflagent, modò ipse nudus elabatur x: in summo erit salutis suæ periculo. Et si eam adipiscetur, (quod boni ominis causâ sperare mavult Apostolus) non fiet id sine gravi molestia ac dolore. Vide 2 Cor. 2. 7. Hic est *ὁλεῖσθαι* & *σώζεσθαι*, infra 5. 5 y. Proverbium est apud omnes tritum. Qui causam capitalem dicit, & vix est ut non capite plectatur, si honorum amissione aut multâ pecuniariâ eo periculo defungatur, is *evassisse* dicitur; sed *tantum ex incendio*: & ut dicebat Imperator Claudius, *Absolutus est, sed tamen litura manet*. Cicero in Consolatione, *Non nasci longè optimum, nec in hos scopulos incidere vitæ: proximum autem, si natus sis, quamprimum tanquam ex incendio effugere fortuna*. Quod Paulus planè dixisset, *ἐπειτα ὁ μακάριος ὁς διὰ πυρός σωθήσεται*. Qui periculum magnum evasit dicitur *מַצֵּל מִמָּוֶל*, ad verb. *שָׁלַדְס שֹׁמֵדִים עַל פּוּרִים*, torris ex igne ereptus, Zach. 3. 2. Amos. 4. 11. Allusit ergo ad proverbium. *Σωθήσεται* (quod Heb. *הַמָּצֵל*, vel *הַנִּצֵּל*) sign. *evadere*, ut Act. 2. 40. *Σώθητε, &c.* Eripite vos fugâ, &c. vel, *evitate*, five *effugite* z. *Σωθήσεται ὁς διὰ πυρός*, est proverbiale ad significationem summi periculi. Sic, *ἐν τῷ πυρὶ ἀπαζώντες*, dixit Judas v. 23 a. Aristides in Apellem, *ἐν μέσῳ, παρὰ, πυρός τῷ ἄνθρωπῳ σώζουσιν*. Cyprianus Epist. 66. *Exuenda est velociter de incendio sarcina priusquam flammis supervenientibus concremetur. Nemo diu tutus est periculo proximi* b. Agathias in Histor. tom. 2. p. 38. de quibusdam loquens propè exustis addit, *ἡλὼς ἐν δένδρῳ διεκπύοντες κατὰ φλόγας, vix evaserint ex illo igne*. Idem significat & *ἡλὼς σωθήσεται*, *agrè evadit*, h. e. cum damno, &c. Sic & Julianus, Orat. 1. p. 67. *ὁ νῦν ὀλίγους ἀπὸ πύρων ἡλὼς*, *Non paucos agrè eripuit*. Hic locus optimè explicari potest ex collat. 1 Pet. 3. 20. *Διστάθουσιν δι' ὕδατος, servati sunt per aquam*, vel *ex aqua*, præpositione *διὰ* (ut aliis sæpe præpos. fit in N. T.) acceptâ pro *ἐκ*, vel *ἐν*; quanquam, *evadere per aquam*, includit quoque evasionem ex aqua c. Al. *Per ignem*, scil. Purgatorii d. Non placet: 1. Quum totus hic sermo sit allegoricus, *aurum, argentum, &c.* inepti sunt qui *ignem* hic verè & propriè accipiunt *. 2. Hic ignis explorat omnium opera f; bona & mala, *aurum & stipulam* g; Purgatorium, ut volunt Pontificii, peccata duntaxat venialia h. 3. Hic ignis nondum est, sed in die extremi Iudicii futurus est i. 16. *Nescitis* (q. d. Res nota est k.) *quia* (vel, quod, Q.) *templum Dei estis?* l. Redit ad comparisonem ceptam suprâ, à qua ad alia quædam, affinia tamen, deflexerat m. Hactenus de structoribus & materia dixit, nunc de ipso ædificio agit n. Egit de ædificantibus super funda-

mentum, nunc de malis Doctoribus, qui fundamentum evertunt & ædificium destrunt. Facit autem id oblique, alloquendo ipsos fideles, qui templum Dei sunt n, o E. quod proinde falsis doctrinis profanare nefas est o. Ca. o Me. videntur docet Ministris quid superstruant, quia templum Dei ædificant, &c P. Hactenus de doctoribus egit, o Scil. sim. Cal. nunc auditores alloquitur, ostenditque dissensionum se- Cal. ctatores gravius peccare quàm ipsos doctores: illi enim ex ostentatione peccant; hi verò sacrilegii rei sunt, quod 10 templum Dei violant q. Philo familiam Abrahami i Just. templo comparat. R. Alscheck ad Agg. 2. ait populum Israeliticum dici *Dei templum*. Multò iustius verò Christiani & singuli & collecti, ob Spiritum Dei in ipsis habitantem. Vide infra 6. 19. 2 Cor. 6. 16. & Salvianum r. o G. [ejusque verba in G.] ¶ *Et* (vel, *Quia*, G. Copulativa pro causali, ut sæpe t.) *Spiritus Dei habitat in vobis* t. Tum per gratiam, & dona sua u; tum per seipsum v. o E. Me. sic E. T. T. Multò augustior hæc inhabitatio quàm illa per fulgorem apud Arcam x. Hinc demonstratur Deitas Spiritus 20 Sancti y. 1. Quia posterior pars est explicatio prioris z. y Cal. sic E. 2. Quia solius Dei inhabitatio templum Dei facit a. E. 3. Quia quos hic vocat *templum Dei*, cap. 6. 19. vocat *templum Spiritus Sancti*; cum tamen sint templum solius Dei. *Templum* sumus, h. e. similes templo, id est, chari Deo, sancti & sanctis cultibus consecrati. *Spiritus Dei habitat in nobis*, quia nos regit, ornat, sanctificat, idque perseveranter b. o Par.

17. *Si quis autem templum Dei violaverit, &c.* [Violat, P. Be. Destruit, Pi. G. vel, 1. malis five falsis doctrinis c; talibus scilicet quæ fundamentum, adeoque ipsum ædificium, subvertunt d: vel, 2. malis exemplis*, aut moribus f: vel, 3. factionibus & dissidiis g. ¶ *Disperdet illum Deus*] Eterno scilicet ignis supplicio: nè putet se salvum fore per ignem, sed perituum h: Gravissimè puniet Deus, nisi nempe monitus resipiscat. 40 ¶ *Ἐπεὶ* hic quod ἀπολύσει, Matth. 21. 41. Sic Athalam, sic Baltassarem, perdidit Deus; illam quod Templum, hunc quod Templi donaria, profanasset i. ¶ *Templum enim Dei sanctum est*] Quod impunè profanari non potest k. Sancta violari non debent l. Ratio sententiæ superioris; q. d. Sacrilegium committit ille Templi violator, utpote rem Deo consecratam corrumpens m. o E. ¶ *Quod* (vel, *Qui*, Val. Er. V.) *estis vos, οἱ κτὲς ἐσθλῶν*] Id est, *Quod templum vos estis*: nam relativum inter duo substantiva positum modò recipit genus & numerum præcedentis, modò subsequenter n. o G. Innuit argumentum à minori; videlicet sumptum à sanctitate templi materialis: cujus violatio capitalis est o. o E.

18. *Nemo se seducat*] Vel, *decipiat*, Pi. Me. &c. i. e. non patiatui sibi imponere vel delectationem alienæ eloquentiæ, vel persuasionem propriæ sapientiæ p: 50 *ἡ σοφία τοῦ κόσμου*, Jer. 37. 9. Omnis Philosophia humana Evangelio repugnans deceptio est, 2 Thes. 2. 3 q. o Cal. Nullos magistrorum vestrorum se fallat, confidens ac sibi placens in sua sapientia seculari, quasi non sit passurus ea quæ dixi, si vel inutilia doceat, vel perniciofa r. o E. Dissidiorum & contentionum, quibus templum Dei profanatur, causam hic indicat s; nimium scilicet humanæ atque inanis sapientiæ amorem & studium, ejusque ostentationem, &c t; vel *αὐθάδεια*, & inanem persuasionem sapientiæ in se & in suis doctoribus, à qua idcirco eos ad modestiam traducit. Potest hoc & ad doctores & ad auditores referri v. ¶ *Si quis* (sub. 60 *sibi*, Be. Pi. &c.) *videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo*] Id est, *sapientiâ* (& eloquentiâ x) *mundi* y, ut sequitur z; vel in rebus hujus seculi a, Rhetoricâ, Philosophicâ, &c b. sapientiâ carnali, Diabolicâ, Jac. 3. 14, 15 c. utpote quam Mundus magni æstimat d, grandiloquentiâ, astutiâ, &c *. Si quis in eo sibi placet quod novit omnium Philosophorum sententias & rationes f. ¶ *Stultus fiat*] Non verè, sed mundi opinione g; h. e. amplexando fidem, crucem Christi h, quæ iudicio mundi stultitia est i; abnegando seipsum & carnalem suam sapientiam t. Evangelio se teneat, quod illi Philosophi stultum putant, suprâ 1. 18, 21 k. intellectum suum in obsequium fidei captiver l. ¶ *Ut sit sapiens*] Non quidem opinione mundi m, sed verè réque ipsâ n; in rebus divinis & æternis o apud Deum p & pios rectè judi- cans.

cans. Ut ea sapiat quæ ad vitam æternam certò eum possunt perducere.¹

19. *Sapientia enim* (Causa cur sibi non placerent in sapientia:) *hujus mundi* (i. e. mundana, five hominum mundanorum².) *stultitia est apud Deum*] i. e. Res contemptibilis ac reproba, tum quia ejus adminiculo Deus uti non est dignatus in propagando Evangelio³: tum quia nihil sapit salutare & divinum⁴, & per se nihil confert ad negotium salutis⁵. Deo non magis placet quam summa stultitia, quia puritatem illam animi quam Deus requirit non exhibet, suprà 1. 21. *Stultitia*, i. e. non pluris fit quam stultitia. Similis locutio Rom. 1. 14, 25. Sic Esa. 44. 25. *לֹא יִסְתַּחֲשׂוּ אֲנִי וְאַתָּה מִשְׁכָּלֵינוּ*, & 2 Sam. c. 15. v. 31. *וְלֹא יִסְתַּחֲשׂוּ אֲנִי וְאַתָּה מִשְׁכָּלֵינוּ* ubi alii, *מִשְׁכָּלֵינוּ* alii, *אֲנִי וְאַתָּה מִשְׁכָּלֵינוּ*, &c. ¶ *Scriptum est enim*] Joh. 5. 13⁶. Sunt autem hæc verba non Jobi⁷, sed Eliphazi⁸, & proinde non habentia Divinæ Scripturæ authoritatem: quæ tamen rectè hic pro testimonio adducuntur, utpote verba cujusdam sapientis, cui meritò credendum sit differenti contra sapientiam hujus seculi⁹. ¶ *Comprehendam, &c.* *ὁ δὲ πρῶτος λόγος* — *τῆς παρρησίας, &c.*] *Carpit* (vel, *Capit*, P. Ca. *Qui comprehendit*, Er. II. Ti. V. Deus capiet¹⁰. Participium hic pro verbo¹¹: Heb. est *קָחָה*¹², quæ voce significatur expugnatio urbium armis, quomodo & inanis mundi sapientia rationum momentis superatur¹³: Lxx ibi habent, *ὁ καταλαμβάνων*. Est *πρῶτος* propriè, *pugno includere*¹⁴, Levit. 2. 2. & 5. 12. Num. 5. 26¹⁵. unde *πρῶτος, manipulus*¹⁶. Laxius sumptum idem valet quod *καταλαμβάνων*, ut Psal. 2. 12. in Græco¹⁷. *Δοκῶν* est, *fugientem cursu reprehendere, manūque injectā capere*. Sensus ergo est, Deus deprehendit, detegit, eludit¹⁸.) *sapientes* (scil. ad faciendum malum¹⁹; vel, qui huic mundo videntur sapientes²⁰:) *in* (vel, *cum*, P.) *versutia* (vel, *astutia*, Er. Mo. &c. *calliditate*, Ca. &c.) *ipsorum*, Be. Pi. &c. *Πανεργία* vox est media P, vel *vastitatem*, vel *prudentiam*, significans²¹; hic idem valens quod *εργονοία*. Vide Prov. c. 1. v. 4. & 8. 5. Sirach. 19. 21. & 34. 10. Fecit hoc Deus egregiè cum Philosophos inter se commisit, ut nihil alter pro certo affirmavit quod non alter æquè ingeniosus eversum eat²². Sensus, Sapientiam istorum stultitiæ convincit, dum ostendit illam non posse præstare quod promisit, h. e. ut bene beatèque vivamus²³; vel, dum ipsa re comperiunt eam nihil profuisse ad veram felicitatem²⁴. Particula Heb. *וְ*, & Græc. *καὶ*, accipitur, vel, 1. pro materia simpliciter, quod in ipsa versutia deprehendantur²⁵; vel dum versutè aliquid moliantur²⁶: vel, 2. pro circumstantia, quod cum versutia sua deprehendantur²⁷: vel, 3. pro instrumento, quod Deus ipsos deprehendat ipsorum versutiā²⁸; vel, suis ipsorum vastis consiliis²⁹: h. e. Ipsi sibi laqueum inducunt, & sapientiā suā evertunt sese³⁰. Eorum vastitatem declarabit Deus illud ipsum esse quo sese involverint. Itaque *καὶ* vel pro *sed*, vel pro *itaque*, accipitur³¹.

20. *Et iterum*] Psal. 94. 11³². ¶ *Novit cogitationes* (vel, *machinationes*, Ham. consilia³³: *διαλογισμοὺς* vocat non simplices cogitationes, sed prudentissimos discursus³⁴.) *sapientum, &c.*] h. e. Eorum qui sibi sapientes esse videntur³⁵. In Heb. est *hominum*³⁶: pro quo Paulus posuit *sapientum*, quia id instituto ipsius conveniebat: & haud dubiè de iis maximè agit Psalmographus qui sibi sapere plurimùm videbantur³⁷.

21. *Nemo itaque* (Epilogus est³⁸, qui redit ad primam propositionem, Non esse in magistris gloriantum³⁹.) *glorietur in hominibus*] Scilicet in eo quod ipsi sint Hominum, five *Pauli*, five *Petri*, five *Francisci*, Discipuli⁴⁰; vel ut illorum potius quam Christi nomen præ se velint ferre⁴¹. Nemo letetur quod hunc aut illum Doctorem habuerit, ut ei se addicat; ut apud Judæos Hillelis & Sammæi discipuli, apud Græcos Pythagorici, Platonici, Aristotelici, Epicurei⁴². Nemo ipsos homines tanquam fidei dominos jactet, aut ab iis pendeat⁴³. ¶ *Omnia enim* (omnes homines P, imò omnes creaturæ⁴⁴. Quæ sint *omnia*, deinceps enumerando declarat⁴⁵.) *vestra sunt*] Quatenus estis Christi membra, fideles⁴⁶, electi⁴⁷: horum enim gratiā sunt *omnia*⁴⁸. Itā potest fidelis verè dicere, quod sapiens, in Senec. 7. 3. *Derideas licet, ingentis spiritus res est, cum Orientem Occidentemque lustraveris animo, — cum tot animalia, tantam copiam*

rerum — aspexeris, emittere hanc vocem Dei, Hæc omnia mea sunt. Sic fit ut nihil sapiens cupiat, quia nihil est extra omnia⁴⁹. *Vestra*, *ἡμέτερά* potius quam *ἡμέτερά*, i. e. vestris usibus ac salutis divinitus destinata sunt⁵⁰: adminicula vobis destinata, ut ad Christum, & à Christo ad Deum, subvehamini, non autem ut in illis adminiculis hæreatis. Itā enim vos illorum potius quam illa vestra fuerint⁵¹. Non vos Doctorum causā estis, sed illi vestri causā: Deus illis dona dat in usum vestrum⁵². *Vestra*, i. e. cuius vestrum communia⁵³. Quicquid est de quo aliquis gloriari possit, non est peculiare illi, sed cuilibet Ecclesiæ membro commune, &c.⁵⁴

22. *Sive Paulus, &c.*] Primum nominat ministros Evangelii⁵⁵; eos nimirum quorum causā dissidia orta sunt⁵⁶, idque eodem ordine quo cap. 1. 8. Quia illi hæc nomina prætendebant, utitur illis nominibus. Quod si Apostoli sunt illorum causā quos instituunt, quanto magis illi qui se faciebant sectarum principes⁵⁷? Hæc autem nomina exempli causā posita sunt⁵⁸. Si quid in Paulo, Apollo, &c. suspicitis & admiramini, id totum à Deo profectum est, & vobis vestræ salutis causā concessum⁵⁹. ¶ *Sive mundus*] i. e. Quicquid in mundo est⁶⁰. Hæc magnifica gradatio admodum illustrat nostram in negotio religionis libertatem. Sensus enim est, Ministros, eorumque dona & omnia nostræ potestati, quoad negotium salutis, subiecta esse⁶¹. Jactant se quidem rerum naturalium scientiā; atqui totum hoc Universum in hoc conditum est ut Deus cognoscatur. Illi ipsi verè universum possident, universo utuntur ac fruuntur, qui Deum nōrunt⁶². ¶ *Sive vita, sive mors*] [Vel, 1. propria:] nam unicuique electo sua vita & mors utilis est ad salutem⁶³. *Vita* tum præsens, ut illam modestè, honestè & cum gloria Dei, transigamus⁶⁴: tum futura, ut eā in æternum perfruamur⁶⁵. *Mors* quoque, ut pro Christo vel vitam libenti hilarique animo profundamus⁶⁶. Vel, 2. ministroium Evangelii⁶⁷, qui propter fideles eorumque salutem adeunt discrimina, & si opus est, mortem oppetunt⁶⁸. Vide 2 Tim. 2. 10⁶⁹. Si vitam Doctoribus protrahit Deus, id facit ut profint Ecclesiæ, Phil. 1. 24. si ob Evangelium mortem obeunt, id fit ut alii ipsorum constantia firmiores fiant⁷⁰. ¶ *Sive, &c.* *ἢ τὴν ἐνέσταν, &c.*] *Sive presentia*, (quibus itā utendum est ne offendamus⁷¹: quæ Deus dirigit in vestram salutem, ut vobis in bonum cedant⁷². Si linguarum & nationum dona habent, in id habent ut fideles inde & numero & viribus crescant⁷³. Vel, *instantia*, ut Rom. 8. 38⁷⁴. h. e. persecutiones Christi causā jam imminentes⁷⁵.) *sive futura*, P. Be. Pi. Quæ vobis Deus destinavit⁷⁶, quibus aliquando fruendum est⁷⁷. Idem est de rerum futurarum revelationibus⁷⁸. Possunt hic intelligi, vel, 1. presentia & futura mala ministroium Evangelii, quæ vel sustinent, vel in horas expectant: vel, 2. prospera & adversa tam propria quam aliena⁷⁹. ¶ *Omnia — vestra*] Omnia hæc sunt non ipsorum tantum, sed aliorum, quales vos estis, causā⁸⁰.

23. *Vos autem Christi*] Ut Capitis & Domini vestri, qui vos redemit: nam servus id quod est Domini est⁸¹. *Christi* sumus pleno & absoluto dominio⁸², ut qui ab eo & naturam & gratiam hausimus⁸³. *Christi* solius⁸⁴, tanquam unici magistri, Matth. 23. 8, 9⁸⁵. non creaturæ⁸⁶, non hominum⁸⁷. ¶ *Christus autem Dei*] Scil. Patris⁸⁸: sicut Christus Patri suo obedivit, infra 11. 3⁸⁹. Intellige, vel, 1. quā homo⁹⁰; quomodo Dei est, quali Domini & capitis sui, creatura & possessio⁹¹: vel, 2. quā Deus⁹²; jure paterno⁹³, prout Pater est causa, vel saltem principium, Filii⁹⁴: vel, 3. quatenus mediator est⁹⁵: nam eatenus Deo Patri subiectus est, utpote servus ac legatus ipsius⁹⁶; & id agit ut homines Deo reconciliet, & quærit non suam, sed Dei gloriam, Joh. 7. 18⁹⁷. Confer Joh. 14. 28. 1 Cor. 11. 3⁹⁸. Omnia enim referuntur in Deum, ut finem simpliciter ultimū⁹⁹. Concludendum hic relinquit Apostolus, Ergo in solo Deo gloriantum¹⁰⁰.

CAP. IV.

1. **S**IC, &c. οὐ πῶς ἡμᾶς λογίζεσθαι &c.] *Sic de nobis* (Apo-
stolis, quos vos Corinthii parvi facitis, præ docto-
ribus vestris gloriosis *,) *reputet* (vel, *estimet*, Er. Vulg.
ratiocinando apud se statuat, ita sibi persuadeat a,) *homo*
(i. e. unusquisque b. *ἄνθρωπος*, i. e. *quislibet*. Hebra-
ismus. Sic infra 6. 18. & 7. 1, 26. & 11. 27. Gal. 2. 6.
& 3. 15. & 6. 1, 7. & alibi sæpe c.) *ut de ministris Chri-*
sti, P. Be. Pi. *ὑποτάσσας* hoc sensu habes Luc. 1. 2 d. In-
telligit publicos verbi ministros *, quos aliàs *leitourgois*
appellare solet f. Al. Vox *ὑποτάσσας* famulos significat,
etiam apud Aristot. Quoniam multa dixerat vitanda
ministris, nunc docet in quo posita sit ejus muneris rati-
o; ut neque ipsi plus sibi sumant quam par est g, neque
alii ipsos contemnant h. Rursum erigit quos, ut fide-
lium causâ institutos, decessisse videri poterat. Magnum
est Messia esse ministrum & Dei dispensatorem ad elar-
gienda ea quæ diu condita fuere i. ¶ Et, &c. καὶ
οἱ κληρονόμοι, &c.] *Et dispensatoribus* (Sic & in Glossario,
οἰκονομοί, *dispensator*. Pertinet hoc nomen primum ad
privatorum, deinde & ad publicæ rei, arcarios, ut di-
ctum Luc. 12. 42 k. Vide Pauli modestiam & animi
demissionem l. Oeconomi administrant quidem, sed
rem alienam, & rationem reddituri m.) *myeriorum* (i. e.
arcanorum n, scil. Evangelii, ut ait Rom. 16. 25. &
Eph. 3. 9, 10 o.) *Dei*, P. Pi. *Μυστήριον* voce intelligit
[tum, 1.] dogmata Evangelica p; vide Rom. 16. 25.
suprà 2. 7 q; tum, 2. Sacramentorum r.

2. **Hic**, &c. οὗτος ὁ λόγος, &c.] Idem valet quod frequen-
tius dicitur *λόγος*, suprà 1. 16. Act. 27. 20. 2 Cor. 13. 11.
2 Tim. 4. 8. aut *τοῦ λόγου*, ut Mat. 26. 45. Marc. 14. 41.
Eph. 6. 10. Phil. 3. 1. & 4. 8. 1 Thes. 4. 1. 2 Thes. 3. 1.
Heb. 10. 13. Usurpatur & de rebus & de temporibus
restantibus. Sed sæpe, ut hic, orationem connectit, &
vim habet eam quam Latina vox *caterum*. Quod su-
perest, sive reliquum est, (vel, *Deinceps*, sive *Posthac*, Er.)
autem, illud requiritur (vel, *queritur*, Er. Zeg. *exigitur*,
Gat. spectatur, h. e. spectari solet t. *ἔτι* ad Lati-
nissimum accedit; *requiritur*. Vocis *οἰκονομίας* translati-
onem persequitur u.) *in* (vel, *à*, Ga.) *dispensatoribus* ut
quis (vel, *quisque*, V. B. n; pro *quisque* v. Plurali subjecit
singulare, quia ista in distributivis promiscuè usurpan-
tur x. Sic & alibi à plurali ad singularem transitur, ut
2 Reg. 5. 13. *Servi—dixere*, *Pater mi*: Job. 12. 7. *In-*
terrogajumenta, & *docebit te*: Gal. 6. 1. *Vos spirituales*
—ne & ipse tenteris: & in Terent. Eunuch. 2. 1.
—*Adeone homines immutari ex amore, ut non cog-*
noscas eundem esse y?) *fides* reperiatur, P. sic Er. P. Be. &c.

3. **Mibi**, &c. *Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλπίδα ἔσται ἡ ἀποδομή* &c.] *Mibi* verò pro minimo est (vel, *minimi facio*, Ca.
vel, *Parum meâ refert*, G. Cap. Phrasid est Hebraica, qua-
lis Job. 15. 11. *המעט ממך וכו'*, *An parum sunt tibi, &c?*
Et eis hic redundat, ut Heb. *למעט*, pro *מעט*, 2 Par.
29. 34. Agg. 1. 9 m. Est Hebraismus: nam illis attri-
buita, quæ Græcè Nominativo exprimerentur, expri-
muntur per l, quod valet *eis*. Vide quæ diximus ad
Matth. 19. 5 n.) *quod à vobis judicetis*, P. Be. Pi. vel,
deferat, V. vel, *quid vos de me judicetis*, præ eo quod
Deus de me judicaturus est. *Ira* hic valet *fi*. Hoc vult

cogitare illos, quos non nominat, sed notat o. Sensus, o Idem.
q. d. Ego verò, si de me loquendum sit, non moror ho-
minum judicia, nec illa metuo p. Nihili facio, qualis p Me.
quantūvis à vobis habear q, num à vobis judicer me- q T.
lior aliis, an deterior; num sincere, an minus sincere,
egi. Cum nos simus dispensatores, &c. nolo tamen vos
esse judices nostros r. Nec vobis, nec hominum ulli, nec * E.
mihi ipsi, competit judicium de meo valore ac dignitate.
Temeraria ergo est vestra Doctorum comparatio t. Li- † Dic.
beram apud illos judicandi licentiam castigat t. ¶ *Aut* † Just.
ab humano die] Ità Mo. sic Ca. &c. vel, *judicio*, Er. P.
Be. Pi. &c. *Dies* pro *judicio* v, vel, ex Cilicum, ubi v. G. E.
Græcam primum linguam didicerat Paulus, idiomate x; Me. Just.
vel potius ex Hebraismo, ut Jer. 17. 16 y. Sic *יָמַי*, Job. Vor. &c.
24. 1. Hebræi interpretantur *judicium* z: sic *dies Do-* * G. ex
mini sæpe accipitur pro *judicio* Dei a. Sic & Latine di- Hi.
cimus, *diem dicere*; & Germanis verbum significans, *ci-* v. E. ex D.
tare ad judicium, à *die* deducitur b. Ratio phraseos esse z G.
videtur c, vel, 1. quia reis dies dici solet ad sistendum se E.
judicio d; & Judiciorum certi sunt dies. Est ergo Meto- a Me. ex
nymia adjuncti *. Vel, 2. quia judicium veritati lumen b G.
affert, ut facit dies f. *Diem* autem dicere maluit quam d E.
judicium, ut alluderet ad diem Domini supremum g, d E. sic Me.
cui hic opponit *humanum diem* h; quo scilicet ipse homo Cal.
judicat de alio. *Dies Domini* aut *hominis* plenè dicere- * Scil. sim.
tur *dies judicii Domini*, sive *hominis*. Qualia sunt, *clavis* Vor. Cal.
David, pro, *clavis domus David*; & *Mons Domini*, nec non f T.
Mons domus, pro, *Mons domus Domini* i. *Judicium* au- f Cal. sim.
tem *humanum* hic appellat, id quod ex affectibus hu- Be.
manis proficiscitur k. Hoc addit Paulus, nè si de folis b Just.
Corinthiis hoc dixisset, eos eorumque judicium contem- i D.
nere videretur l. ¶ *Sed*, &c. *Ἀλλ' ἐγὼ ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἀναρίτων* Imò (vel, *Quin*, Ca.) *nec ipse me dijudico*, Be. P. P. sic Er.
vel, *de me sententiam fero*, Ca. Be. scil. quod ad dignita-
tem attinet m, quanti sim vel non sim o. *Non mihi sumo* m Scil.
plenas de memet judicandi partes. Juvenalis de diis locu- o Scil. Cal.
tus, *Notior est illis homo quam sibi—P.* Non est meum de sim. Be.
me judicare, sed Dei q. Nec ipse de me certum, h. e. infalli- p G.
bile, fero judicium r, aut de operibus & intentionibus q Ca.
meis & conscientia mea t, quam rectè & sincere verfer 40 Me.
cum Deo in dispensatione mihi credita, ut cum aliis me † Me.
conferre possim; qui tamen mihi ipse notior sim quam v E.
vobis t. Itaque nec vestrum judicium timeo, nec vobis v Me.
succenseo si me judicatis, quia in me ipso judicando
falli possum v. Ostendit, se nihil de se arroganter præ-
dicare. Neque ipse (inquit) mihi fido, nec meo de
meipso rebusque meis judicio acquiesco: humanum
enim judicium & ex ignoratione, & ex sibi blandiendi
studib, errare potest x.

4. **οὐδὲν γὰρ ἐμὸν τὸ συνέχευε**] Nihil (vel, *In nullo*, Be. * Just.
Nullius rei, Er. II. Ti. P.) *mihi ipsi conscius sum*, Mo. Con-
structio est involutio more Hebræo y. *Nullius*, &c. non y C.
simpliciter & universim, sic enim sibi contrarius esset,
Rom. 7. 19, 23, 24. sed quoad hypothesein de qua hic agi-
tur z: quoad functionem muneris sui. Est ergo Synec- z Scil.
doche generis a: *Nullius*, scil. negligentie vel malæ fidei a Vor. Scil.
in ministerio defungendo b. [Sensus, q. d.] Quanquam b Scil. sim.
enim non in mentem mihi venit me ministerio mihi cre- Pi. E. Cal.
dito, secus quicquam fecisse c. ¶ *Sed non* (sub. ta- c G.
men, Pi.) *in* (vel, *per*, P. Be. Pi.) *hoc justificatus sum*]
Tamen non inde sequitur me planè ab omni culpa esse
liberum d. Id enim significat *δικαιώθη*, Act. 13. 38. Rom. d G. sim.
6. 7. Vide & Prolegomena in Epistolam ad Romanos *. Vor.
Non per hoc iustitiæ laudem adeptus sum apud Deum, * G.
quasi nihil mihi desit, quasi perfectè omnes muneris mei
partes impleverim, ut meritò sim laudandus & magni
faciendus f; vel ut me reliquis ausim præferre, quum f Pi.
vos audacter & temere ex rebus externis judicatis de me s Cal.
& aliis, & quolibet vel attollitis vel deprimitis g; sed s Cal.
alia mihi iustitiæ coram Deo necessaria est h. Conscientia h Scil. ex
me non accusans non certum me facit (nempe eā certitu- Be.
dine cui falsum subesse non potest) me iustum esse, quippe
qui mihi ipsi non penitus ac perfectè cognitus sum i. i E.
Deus fortè nō vos in me videt quos ego non video k; k T. sim.
forfan ipse ignarus aliquid in ministerio aut commisi, Just. Me.
aut omisi l. Chrysof. sensum bene affectus est, *Sæpe in-* i Sel.
cidimus in peccata quæ nescimus, &c. [Verba pete ex G.]
Huc præcipue pertinet illud, Jac. 3. 2. *In multis pecca-*
mus omnes: & quod omnes & semper jubemur dicere,
Dimitte

Dimitte nobis debita nostra. Clemens in Epistola. A Deo veniam petite, et non a hominibus impetere. (de iis qui non sponte peccastis.) In Ignatiana, quæ dicitur, Epistola ad Romanos habemus, et non a hominibus impetere. (militum, a quibus trahebatur) *μαλλον μαλλον δευον*. Hieron. Hoc [Paulus hic] dicit ne quid forte per ignorantiam deliquisset. Posidius de Augustino, Dicebat post perceptum Baptismum etiam laudatos Christianorum Sacerdotes absque digna & competente penitentia exire de corpore non debere. Hæc verissima est huius loci interpretatio; nec querenda est alia. Confer Psal. 19. 12, 13. Hinc colligitur, neminem in conscientia sua de justificatione, salute, & gratia certum esse posse, quia testimonium conscientie nostræ nobis incertum est. nec enim Paulus id de se affirmare potuit. Verum non hoc dicit Paulus, quasi de sua iustitia dubitet, quia eam divinitus patefactam fuisse, penè pro certo ab omnibus ponitur; sed ut ostendat eam neque ab aliorum, neque a suo privato, iudicio pendere. Accedit quodd, ut mox ipse explicat, hæc de seipso quasi exempli gratia disputat, & fortè Ministri cuiuslibet personam induit. Non dubitat Paulus de testimonio bonæ conscientie suæ, quum se fidelitatis suæ probè sibi conscium professus fuerit, sed negat se per illud iustificatum esse coram Deo; nec illud iudicio Dei legaliter opponere audeat, quia Deus acutius cernit quàm nostra conscientia, & multæ in optimis sunt infirmitates, quas videt Deus. Certitudo autem nostra non pendet ex operum meritis, quæ quando & in quantum sufficiant in Dei iudicio, cognosci à nullo mortalium potest; sed à fide, quæ iustitiam & salutem gratis accipit, Act. 26. 18. De fide autem nobis constat ex testimonio, 1. cordis nostri, 1 Joh. 3. 21; 2. Spiritus Sancti, Rom. 8. 16; 3. operum, Rom. 8. 14. ¶ Qui autem iudicat (vel, diiudicat, P. Be. Pi.) me, (scil. ratione dignitatis meæ, Dominus est.) Is est qui detectis non actibus tantum, sed & cogitationibus, exactissimum de me & de aliis iudicium feret. *אלהים חקר*, Psal. 44. 21 P. Non qui suo, sed qui Dei, iudicio infons est absolvitur. Illi uni, æquissimo Iudici, cui omnia certò patent, me iudicandum permitto, non vobis conservis meis, qui vestro suffragio iustitiam ministris nec tribuere, nec auferre, potestis. Præceptum itaque iudicium vestrum cohibete, & rem totam committite Domino, qui cuiusque animum ac affectum, ex quo unusquisque potissimum æstimandus est, & cognitum habet, & aliquando palam faciet. Cohæret hoc cum fine v. præced. Sententiæ ergo præcedentes huius versûs parenthesi includendæ sunt.

5. Itaque, &c. *ὅτι μὴ πρὸς ἑαυτοὺς*, &c.] Proinde nò ante tempus (i. e. vel, 1. legitimæ cognitionis, q. d. causâ penitus non cognitâ: vel potius, 2. extremi Iudicii b.) quicquam (occultorum scilicet c.) iudicate, Pi. sic Er. P. &c. vel, nò ante præstitutum tempus iudicis partes assumite, Be. ex Sy. Hoc maximè adversus eos torquet qui, cum Christi & Petri discipulos se dicerent, Paulum accusabant tanquam inimicum Judaicæ gentis: quam culpam magno ubique studio à se amolitur Paulus. ¶ Quoadusque, &c. *ἕως ἂν ἔλθῃ*, &c.] Usquedum (vel, Id est, usquedum, Be. Pi. Hoc enim annectitur præced. per appositionem & expositionem.) venerit Dominus, P. &c. Christus ad iudicium f. Non ergo opus est ut vos iudicetis, &c. ¶ Qui, &c. *ὅς ἐστιν ὁ κρίνων τὰ κρυπτά τῶν ὁφθόντων*, &c.] Qui & illustraturus est (i. e. in lucem protrahet h. vel, manifestabit, ut patet ex exegefi seq. Sic 2 Tim. 1. 10. *ὁ φανερὸς τῶν κρυπτῶν*, &c.) occulta tenebrarum, (*מקרי מן חשך*, Job. 12. 22 i. h. e. ea quæ occultè sunt k, actiones hominum bonas, vel malas, quasi in tenebris gestas l: vel, res tenebris occultatas, Be.) & patefaciet consilia cordium, Er. simil. P. Be. Pi. &c. *τὰ κρυπτά* per *ἐκφραζέτω* explicat, *העלמותו*, τὰ κρυπτά *καλύπτει*, Psal. 44. 21 m. latentes cogitationes animorum n: vel, quo consilio, quo fine & intentione, quisque fecerit opera sua, etiam in speciem bona o. Hæc enim nôsse solius Dei ac Christi est, Act. 1. 24. & 15. 8. Tutò quidem damnari potest pro statu præsentis qui flagitiosè vivit: manifesta enim sunt opera carnis. At actibus per se bonis aut mediis animum malum ascribere, contra Dilectionis est regulam. Christo Iudici relinquenda ista arcana p. ¶ Tunc laus erit unicuique, &c.] Scil. qui laude dignus

fuerit q, ob fidelitatem in munere suo r, si bene egerit t: si bona egerit bono animo t: (unde & contrarium datur intelligi v) è contrà, pœna & dedecus, si malè se gesserit x. Sed mavult *ὁ καθ' ἑαυτὸν*. Unicuique, restrictè accipiendum de quovis fidelium fervorum Christi: ergo etiam mihi, inquit Apostolus, qui fidelis sum, &c. z. Est tacita antithesis inter Dei & hominum commendationem a. Sua cuique laus reddetur non ut homines, sed ut Deus ipse, iudicaverit b. Non ità laudabant aliquos Corinthii quin ceteros culparent, ut etiam apparet ex v. seq. sed laudis mentionem potius quàm vituperii facit Paulus, quia istius mali hæc erat origo, quod certis hominibus plus tribuerent quàm par esset c.

6. Hæc, &c. *Τὰς αὐτὰς ματαρχαίας εἰς ἐμὰς ἰδὼν*, &c.] Hæc autem, (quæ dixi, vel de malis dispensatoribus d; vel, de gloriatione in hominibus*; de ambitione ostentationeque Doctorum Ecclesiæ vestræ f; de non curanda laude & iudicio humano g: vel, nos esse Ministros duntaxat vestros, & velut hortulanos, plantantes, rigantes, &c. h.) fratres, (Mitigat sequentem reprehensionem. Alloquitur autem Doctores illos arrogantes i.) figurâ quâdam (vel, per figuram, Er. Il. Ti. P.) transfuli (vel, transfiguravi, Vulg. Mo.) ad meipsum & Apollo, Be. Pi. &c. Typum & exemplum eorum constitui in me & Apollo k; aliorum personam in nos duos transfuli*, quasi nobis conveniret quod de aliis dicebatur l: nos Magistros nominavi, quorum gratia in factiones divisi fueritis, sed sub his alios intelligi volo, quos non nomen, ut pudori vestro consulam m, & nò quos offendam: sciebam enim nos non esse factionum occasionem, & nullum apud vos se Paulinum, aut Apollonium, iactare n. Syrus rectè interpretatur, Proposui hæc in persona mea & Apollo. Quia hi vestri Doctores meo etiam & Apollo nomine abutuntur: in nostra persona ipsis ostendi quàm modestè de se ac aliis iudicare debeant, quantàmque curam gerere vestri & pacis. *μεταρχαίσεις* propriè est, *mutare habitum*, ut videre est 1 Sam. 28. 8. Inde transfertur ad orationem quæ aliud videtur dicere, aliud innuit; cuiusmodi locutiones vocari à Græcis solent *λόγοι ἐρημιᾶς ἰσχυροί*, quas *controverfias figuratas* dixit Quintilianus, 9. 11. & figuris Suetonius Vespasiano & Domitiano, Hieron. Epist. 66. ad Rufinum. Philostratus De Herode Attico, *ἡμιλογίας* & *λόγους*. Chrysost. de hoc loco agens in sermone De non vulgandis peccatis, *ὁμοειδέας τὸν κατὰ γένος* o. Al. Nominum & personarum mutationem p, sive fictionem, quam communiter hic doceri putant q, hic non intelligi puto r, cuius quippe nullum hic est vestigium: nec enim falsos doctores (quorum nulla adhuc facta mentio) sed cœtum Corinthiorum reprehendit, Alii dicunt, Ego sum Pauli, &c. Fictioni huic repugnat tum ratio illa Pauli, An in Pauli nomen baptizati estis? tum præcipuè hic locus, ubi non dicit, Hæc transfuli—propter doctores vestros, sed, propter vos. Significat potius Apostolus, se tam humili, hortulani plantantis & rigantis, metaphorâ usum, ut ipsi humilitatis capiant exemplum, &c. t. Al. Figuratio quâ utitur hæc est, Nempe dum de prædicatione Evangelii loquitur plana & rudi, & è contra, de eleganti & profundiori, hæc ego, inquit, in hoc schemate ad meipsum transfuli & Apollo; priorem concionandi modum ad meipsum, posteriorem ad Apollo t. De Accusativo *Ἀπὸλλω* vide dicta ad Act. 19. 1 v. Cum ipso & Apollo, intellige & Cepham, quem retinet vel honoris causâ x, [Cur ergo eum antea hoc honore spoliavit, ipsum nominans cap. 1. 12?] vel, quia Petrus nondum docuerat Corinthios. ¶ Propter vos] Ità P. Be. Pi. &c. fideles scil. Corinthii tam Magistros quàm Discipulos, instructionis vestræ causâ z, ut hinc discatis quid de aliis omnibus sentiendum sit a. Non ego, non Apollos, sed vos opus habuistis huiusmodi *ματαρχαίαις* monitionibus b. ¶ Ut in nobis (h. e. nostro exemplo c; in nostra persona, in iis quæ de me & Apollo scripsi d:) discatis (vos scilicet Magistri, ut sequens membrum ad Discipulos referatur*. Sed planior est sententia si utrumque de Discipulis accipiat, ut neque propter Magistri dignitatem plus illi tribuant quàm par est, neque ejus causâ insolentius efferantur f.) nò, &c. *τὸ μὴ εἶναι ὑμῶν ὑπερηφανίας ὁρκεῖν*.] Nò (vel, Nò quis, Er. Ti. vel, Nemini, Ca.) supra quod scriptum est (vel, 1. in Sacra Scriptura g: q. d. supra id quod regulis de humilitate in Scri-

q Vor. Pi.
sic E.
* Pi.
† Me.
* G.
v G. sim.
Just. E.
* Me.
y G.
z Par.
a Vor.
b Just.

c Ee.

d Er. V.

* Zeg.

f Scl. sim.

Me.

g Me.

h Par.

i Be.

* Me. sim.

T.

* Er.

l Me.

m E.

n V.

o G.

p Li. ho.

q Par.

r Li. ho.

s Par.

† Par.

t Li. ho.

v G.

x E.

y Li. ho.

z E.

a Just.

b J. Cap.

c Cal. sim.

d G.

* E. ex

Th.

f Just.

g Caj. in

E.

ptura traditis convenit. *ῥεχρανται* in his Libris semper ad Libros V. T. refertur. Vel, 2. in hac ipsa Epistola^k, huius cap. v. i. nempe quod Præcones Evangelii sint *ministri*, & dispensatores, &c.ⁿ non Domini o. Vel, supra id quod scripsi de vobis, P. Vel, 3. Rom. 12. 13. p.) sapere, Mo. sic Il. Be. Pi. vel, sentire, P. V. de se sentiat, Er. Ti. sic Val. arrogare, Ca. prudentiam arrogare, Ar. Non alios sumere affectus quam quales Deus in Scripturis exigit, G. *φρονεῖν* hic elationem mentis denotat, ut in seq. explicatur. Sic Scholias ad Thucydidem dicit de voce *καταφρονεῖν*, quod est *ἀγαν φρονεῖν*, & *ὁ ὑπερφρονεῖν* ubi *φρονεῖν* superbiæ significationem habeat necesse est. Sic Demosth. *φρονῶν ἐφ' ἑαυτῷ πλεονέχων ὅς ἐστις*, qui de se tam altè sentit quam par est. Sic apud Chryl. *φρόνησις superbiā* notat q. ¶ *Unus*, &c. *ἵνα μὴ εἰς ἑαυτὸν ἔσθ' ἐνδὸς φροσύνης* & *ἐστὶς*] Ut nē alius (vel, unus, Er. Pi. vel, quis, Val. vel, alter, G.) pro (vel, de, Er. V. Ca. vel, super, Er.) alio (vel, uno, Er. V. altero, Val. pro hoc vel illo Doctore^r) inflemini (i. e. superbiatis[†], vel superbē vos geratis[†]. Commune est omnibus gentibus ut inflare dicant pro superbiā: hinc homo inflatus apud Ciceronem, Inflare utrem, in Satyra, superbum facere. Sic spiritus magnos gerere est, superbiā. Chrysostomus ad hunc locum, *ἄλλως γὰρ ἢ γινέσθαι ὑπερόπτερον ἑτέρων ἐστὶς μέγας*, αἰὲν ἡδὲ τὰν οὐδὲν ἡγνίσθαι, (Non enim aliter fit aliud membrum alio alius quam cum tumor fiat.) Deinde, *ὁ φλεγμώδης*, & *ὁ νοσῶν*, (qui inflammatur, is est qui agrotat v.) *φροσύνη* est egrotium; qui, apud Maronem, spirant naribus ignem, Il. d. sunt *φροσύνητες*. Plato Alcibiade posteriori, *ἀνδρῶν πολιτικῶν, πολιτικὴν φύσιν φροσύνηται*, id est, virorum qui inflati sunt gloriā administrationis^x. Vel, inflatur, Er. V. Val. Illud hic novum, quod *ἵνα μὴ* Indicandi modo adiungitur. Sic tamen Libanius in Demosth. Olynth. i. *ἵνα μὴ δυνῶν*. Sed fortassis hic legendum *φροσύνη* & apud Libanium *δυνασιν* b.) *adversus alium*, P. Be. Pi. i. e. quisque auditorum pro suo peculiari Doctore^c; nē alius alium jactetis, alium despiciatis d. Adversus illos disputat, qui se cæteris præferebant, quod essent à præcipuis Apostolorum baptizati^{*}. His verbis ostendit se, cum dixit *ῥεχρανται*, locum aliquem respexisse Scripturæ non verbo tenus, sed sensu. Is locus est Deut. 17. 20. Nam si Regi præceptum nē se supra alios fastuosè efferat, quanto magis aliis f? ¶ 7. *Quis*, &c. *Τὴς γὰρ ὁ Θεὸς δικάζει*;] *Quis enim te* (Alloquitur Doctorem^e.) *dijudicat*? Val. Er. V. Just. i. e. Quis te laude digniorem alio iudicat^h? *Quis enim de te iudicaturus est*, utrum sis cæteris excellentior? *Δικαίη* dicit quod antè dixerat *ἀναγγεῖν*, iudicare & sententiam ferre, & Præsentī utitur pro Futuro, ut ferè solet i. Quis te præstantiorem cæteris prædicat? Cujus hoc est suffragium? Non Dei, sed Hominis. Atqui falluntur humana iudicia. Cur igitur tantopere tibi places^k? ¶ *Quis enim te* (sub. ab aliis, Be.) *discernit*? P. Be. Pi. i. e. excellere facit supra alios^l, vel supra collegas tuos m? q. d. Nullus nisi tu qui inflaris n. Nemo te segregat à communē vel hominum, vel ministrorum, forte o. Qua tandem in re differs ab aliis ministris, ut te supra alios efferas^p? Eos primū attingit quos plebs ita ob eximia dona admirabatur ut eis se certatim addiceret: quod illi, cum impedire debuissent, non impediabant, sibi in eo placentes. Discernit Deus cum huic plus dat, aliis minus. Hinc *διακρίσεις πνευμάτων*, Rom. 12. 9. Habes hunc sensum fusè tractatum Constit. Clem. 1. 8 q. *Διακρίσεις* significat modò dubitare^r, modò differre, modò separare, vel præferre^{*}, ut 1 Cor. 11. 29. *μὴ διακρίνων*, i. e. nihilo plus illi tribuens quam aliis cibis[†]: ut sensus sit, Quis docuit te ut temet ab aliis separes ac præferas^t? Quis te discernit? Deus, ut sequentia monstrant v. Deus te pluribus donis exornavit, non tu ipse^x. Quod autem hic de uno genere bonorum dicitur, idem verè dicitur de omnibus aliis y, seu naturalibus, sive supernaturalibus z; præsertim de prædestinationis gratia, quæ est omnium gratiarum maxima, & prima, & radix, &c. a. cum Deus omnium sit auctor & dator b. Ità Aug. & Concilium Arausic. generalem hanc sententiam in particulari accipiunt de discretionē per gratiam & electionem Divinam, &c. c. & hinc probant, quicquid homo habet boni, ut virtutes, conatum, cooperationem & consensum voluntatis, id totum in Deum authorem & lar-

gitorem esse referendum d. ¶ *Quid autem habes* (sive muneris^{*}, sive donorum, quorum ergo efferaris f. *Quid*, scil. boni, quam dotem animi. Synecd. generis g.) *quod non accepisti?*] Ab alio^h, nec aliunde quam à Deo i, juxta Joh. 3. 27. Joh. 1. 17^k. ex mera ejus gratia l. Ergo Deo debetur omnis gloria, non tibi m, non alteri homini n. Hoc addit, nē quis ad præced. interrogationem responderet, Ego me discernio studio & labore meo o. In omni re honos penēs dantem, non penēs accipientem. Sunt autem & meritò dicuntur *χαρίσματα*. Etiam si dona haberetis Apostolica (multum autem id abest) tamen ipsum *donorum* nomen modestos vos facere debuit. Deus dedit in suos usus, non in tuos P. ¶ *Quid gloriaris quasi non acceperis?*] Scil. ex gratia: non enim quævis acceptio gloriationem excludit q. Quid in eo tibi places tanquam tuo labore id tibi parāsses? Doctores maximè tangit^r.

8. *Jam saturati estis*] Ità Er. Il. Mo. Be. Pi. &c. i. e. ad satietatem repleti sapientiā ac cæteris donis, ut quidem vos existimatis[†]: vel, expleti estis eleganti Magistrorum oratione, nihil vobis amplius discendum, &c. t. Ironia v longa & gravis. Ut vos existimare video, nihil restat vobis expetendum, non magis quam iis qui de epulis facti sunt saturi^x. ¶ *Divites*, &c.] Idem dicit y. Tantam scilicet copiam donorum consecuti estis, ut quosvis alios, etiam Apostolos, vincatis^z; vel, ut etiam in alios dona vestra possitis effundere a. Hæc autem dicta sunt, 1. generatim ad Corinthios b: 2. ad ipsorum Magistros c, ad quos præcedentia, numero rursus in pluralem mutato d. Loquimini ut Ephraim, Os. 12. 8. *Παπῆστις*, &c. ¶ *Sine*, &c. *Χαρίς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε*] Absque nobis (i. e. sine nostro auxilio f, aut consortio g; imò nos excludentes h, me præsertim qui vos genui i, ac si nihil ob ista privilegia nobis deberetis k.) *regnatis*, Pi. vel, *regnastis*, Val. Er. vel, *regnum adepti estis*, Er. P. V. Ca. Be. E. Hebraismus est l. *Βασιλεύειν*, sicut & *ἡγεῖν*, & *regmare*, & *regnum adipisci*, est m. q. d. Videmini vobis regnum & triumphum adepti n; in culmine esse dignitatis & felicitatis Evangelicæ o; securi de spe & promissionibus p; degentes in pace & prosperitate, immemores crucis Christi, & segregati à miseris in quibus nos hæremus q. *Regnare* dicimus eos qui bonis omnibus affluunt & beati sunt r. [Al. Sensus,] Ex quo ego à vobis absūm, vos in tuto estis, sicut Reges, quibus nemo potest nocere. Loquimini ut Babylon, Esa. 47. 7, 8 f. ¶ *Et*, &c. *Καὶ ὁφελὸν γὰρ ἐβασιλεύσατε*, &c.] *Atque utinam sanè regnetis*, (atque adeò feliciter ac bene vobis foret revera t. Non equidem invideo; miror magis — v. Regnum vobis non invidemus, sed optamus, dummodo verè regnetis x, in Christo & per Christum y; vel, ut oportet z; vel, ut Corinthios ad salutem eorum regatis ac dirigatis a, non ad vestram gloriam b.) *ut & nos vobiscum regnemus*, Pi. sim. P. Be. vel, *regnaremus*, V. i. e. tanti boni participes simus, saltem per charitatem; vestrum enim bonum nostrum putamus c: felicitas vestra in nos, præceptores vestros, redundaret, essetque nobis in tantis calamitatibus magnum solatium d: vel, ut nos aliquam in promotione hac vestra felicitatem atque æstimationem fortiremur e. Si ità in tranquillo essent & extra periculum res vestræ, tutum mihi esset eò confugium f. Hoc dicit, non appetens regnum super fideles, sed quia concors societas Apostoli cum illis in regendo populo futura erat populo maximè salutaris. Perstringit autem Magistros, quod soli regere velint, &c. g.

9. *Puto*, &c. *Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοῦ Ἀποστόλου ἐχάριτες ἀπέδειξεν ὡς ὁνηταίους*] *Puto enim quod* (Sed ὅτι deest in MS. *δοκῶ*, ut sæpe apud Latinos *credo*, est *εἰρωνικός* h.) *Deus nos Apostolos novissimos* (i. e. postremos tempore, post ascensionem Christi vocatos i, me & Barnabam k. Synecdochicè de se solo loquitur, quippe qui postremo ad Apostolatū vocatus l: De se autem ubique hic loquitur plur. num. quod ipse plus quam alii & pateretur, 1 Cor. 11. 23. & laboraret, 1 Cor. 15. 10 m. Sed non confert hoc loco priores Apostolos cum posterioribus, sed Apostolos simpliciter cum reliquis fidelibus, inter quos quum primi habendi viderentur, postremi facti sunt, i. e. præ reliquis viles & despecti n. Intelligit ergo potius omnes Apostolos o, collegas suos p, Christi ministros q, quos *Apostolos* vocat Rom. 16. 7. 2 Cor. 8. v. 23.

d E.
* Be.
f Cal. sim.
Be.
g Pi.
h E. Me.
i E. Me.
fic Be. Pi.
k E.
l Pi. sim.
Cal.
m T. sim.
Be.
n T.
o Me. T.
p G.

q Vor.

r G.

† Me. ex
E. sic T.
† Just.
v G. sic E.
Me. Vor.
&c.

x G.
y Me.
z G.
a E.

b Q. in E.
sim. Just.
ex Chryl.
c E. ex
Caj. &c.
sim. Just.
ex Chryl.
d E.

* G.
f Me. sic
T. Sci.

g Sci.
h T. ex E.
i E.

k Li. ho.
l E.
m Ca.
n T. sim.

Me.
o Li. ho.
sim. E. Cal.
Sci.

p Cal.
q Dic. sim.
Q. in E.

r Just.
† G.
† Li. ho.

v G.
x E. Me.
T. sic Cal.

y Cal.
z T.
a E. sic
Me. T.

b E.
c T. ex
Me.
d Cal.

* Li. ho.
f G.

g E.

h G.

i Q. in E.
k Q. in
Just.

l Vor. sim.
Just. ex
Amb. Cal.

m Cal.

n Di.
o E. Sci.
p Vor.

q Sci.

* Scl. sic
Vor.
† Vor.
* Scl. sim.
E.
v Scl.

* E.

y Di. ex
Seld.

* G.
a Vor.
b Be.

* G.

† G. Cal.
fic Be. E.

* G.
* E.
* Be.

* G.

* Chryf.
Theod. & c.

in Just.

* G.

* Just.

* E.

* Me.

* Par.

* G.

* Sch.

* E.

* G.

* Pi.

* E. sic

* Me.

* E.

* Me.

* E.

* Be.

* G.

* Pi. Vor.

* Hi. ex

* Just.

* Ham.

* G. sim.

* Vor.

* G.

* Zeg. sim.

* Just. ex

* Hi.

* Chryf. in

* Just.

* Zeg.

* V.

* E.

* Be.

* Pi.

* Q. in E.

* sim. Just.

* E.

* G.

* Me. ex

* E.

* E. sim.

* Par. Me.

* G. sim.

* Vor. Me.

* Pi.

* Me. ex

* E.

* G.

* E.

* Me.

* G.

* Vor.

* E.

* E. Me.

* Par.

v. 23. quales tamen proprie non erant: Nam & hæc communis est eorum conditio, & hæc ratio ad elatos Doctorum Corinth. spiritus deprimendos, ad quod hic collimat, inprimis est apta: sic, Vos saturi, beati, &c. at ministri Christi miseri, &c. v. Comparisonem hic instituit inter sinceros Christi Apostolos, & istos Corinthiorum magistros. *Ultimos* autem hic nominat, quos Græci ἐσθλούς, sive succedaneos subseffores, Latini *subdititios*, seu *supposititios*, dixerunt, qui occisis seu victis, sive gladiatoribus, sive bestiariis, sufficiebantur ex more in spectaculis. *ostendit* (vel, *constituit*, G. vel, *elegit*, Tertul. in G. Heb. מַנִּיחַ. Vel, *designavit*, P. *edidit*, Mo. vel, *speciandos proposuit*, Be. Pi. publice produxit, quod Græci dicunt *ἐκτελέουσιν*, vel *ἐκτελέουσιν*, &c.) *tantum morti destinatos*, Vulg. Mo. sive, *addictos*, Er. P. Be. &c. sive, *obnoxios*, Er. Heb. מַנִּיחַ. Vel, *veluti bestiarios*, G. ex Tertul. h. e. damnatos ad bestias, ut cum bestiis depugnarent, & à bestiis lacerarentur, ex immani Romanorum more, quorum infra omnes homines fors erat. Dicta hæc, vel, i. per ironiam, in qua inchoata hic perficitur; q. d. Vestra gloriatio indicat, nos iudicio & sententiâ vestrâ infimos esse mortaliū, &c. Si ex rebus secundis, ut vos videmini existimare, colligitur Dei favor, nos Apostoli à Deo collocati erimus infimo loco. Vel potius, 2. verè atque ex animo: referatur enim hoc ad Deum, qui tales eos exhibebat, tanquam omnium hominum extremos atque vilissimos, quos tamen Deus elegit ad propagandum Evangelium suum: q. d. Deus destinavit nos non regno, & triumphis, sed morti, persecutioni, & martyrio. ¶ *Quia*, &c. *Ὅτι δὲ αὐτοὶ ἐξ ἡμετέρων*, &c.] Nam *spectaculum* (passive, h. e. qui spectatur. Metalepsis abstracti pro concreto. Instat coepta similitudini. Vel, *theatrum*, Er. *ὁμιλῶν* metonymicè, pro, *δράμα* *θεατρικόν*. *ὁμιλῶν* alibi est locus spectaculis destinatus, hic res spectanda. *ὁμιλῶν* pro *his qui spectantur*, sicut *ἀνθρώπων* dicuntur *ii qui audiuntur*. Non dissimiliter, *versari in theatro*, apud Ciceronem, est, spectari ab omnibus. Est usurpatio continentis pro contento. Proprie *amphitheatrum* dicebatur locus in quo pugnabatur cum bestiis: sed & *amphitheatrum* theatri est species, ex duobus constans velut concurrentibus theatris. Job se dixit *תַּפְתִּי לַפְּנֵי*, 17. 6. Id Græci vertunt, *γέλας αὐτοῖς ἐπιβλῆναι*. *facti sumus* (ut qui in triumpho ducuntur, & inde in carcerem strangulandi abripiuntur: vel, ut damnati ad bestias, aut ad ludum arenarium, in theatro morituri, qui publicis spectaculis exhibebantur.) *mundo* (i. e. vel, 1. ipsi cælo & terræ, ut Rom. 8. 19: vel, 2. mundi potissimis, *πῶς νοεῖς*, sive creaturis rationalibus in mundo; Metonymia: vel, 3. improbis in mundo: vel, 4. mundo Ethnicorum.) & (pro, *id est*. Cum *mundum* velut spectatorem Apostolici certaminis Paulus introduxisset, eum dispersit in *angelos* & *homines*. Id Hebræi vocant *familiam superiorem & inferiorem*.) *angelis* (i. bonis: dum se deprimat Paulus, tacite indicat ea quæ abjecta essent & vilia [iudicio mundi], digna tamen censi quæ ab Angelis spectentur: 2. malis: Dæmonibus d.) & *hominibus*, Be. Pi. &c. Tam Angelos quàm homines plerique malos & bonos intelligunt. Omnes enim spectatores sunt, licet dispari studio favoris aut odii, ut fit in spectaculis. Sed malim ad malos tantum referri, quia de spectaculo agit ludibriis spectantium exposito.

10. *Nos* (scilicet Apostoli. Sed videtur de se num. plur. loqui: sub. *sumus*, Pi.) *stulti*] Hæc dicit, vel, 1. ironicè: vel, 2. ex mente sua. *Nos quotidie ut stulti ridemur*. Vide Act. 26. 24. supra 1. 25. *Stulti*, vestro & seculi iudicio, quia temere nos tot periculis obijcimus. ¶ *Propter Christum*] i. e. Evangelii causâ. ¶ *Vos—prudentes* (vestro & seculi iudicio: vos eruditionis nomine vosmet iactatis P.) *in Christo*] Quem ita prædicatis ut tamen cautè prospiciatis ne ejus causâ patiamini & ita ut laudem simul capetis sapientiæ & eloquentiæ. Vel, *idque in Christo*, id est, in ejus Ecclesia; vide dicta Rom. 9. 3. vel, in doctrina Christiana, in qua scilicet egregiè vos sapere videmini.

¶ *Nos infirmi*] h. e. Secundum seculum, quia multa mala patimur, nec resistimus: quod est infirmitatis. *Adversis*] *Imbecilles*, V. fracti perpetuis ærumnis: miseri, afflicti, חַלְשִׁים. Vide supra 1. 27. & 2. 3. Rom. 8.

v. 26. & ibi dicta. ¶ *Vos—fortes*] Vel, *validi*, Be. G. Pi. *potentes*, G. quasi extra teli iactum positi, qui sibi videntur valde fortes extra pugnam: vel, quia freti eloquentiâ, sapientiâ, & amicitia hujus seculi mala, si quæ occurrunt, facile repellitis. Vide supra c. 1. v. 27. ¶ *Vos nobiles*, *ἔνδοξοι*] *Clari*, Er. V. *Gloriosi*, Be. Pi. Me. in prætio habitati, apud Corinthios, propter eloquentiam & philosophiam. *Magnifici*. Vide Luc. 7. 25. Verti sic solet כְּבוֹדִים & נִכְבוֹרִים. ¶ *Nos ignobiles*, *ἄνθρωποι*] *Contempti*, sive *despecti*, Er. V. G. ut Matt. 13. 57. Marc. 6. 4. נִקְלִים. Quod opponitur *ἐντιμῶς*, Esa. 3. 5. & *ἐνδοξοῖς*, 1 Sam. 18. 23. *Obscuri*, Er. Me. *Inglorii*, Par. Me. non mundo solum, sed & vobis, [vel] quia fortis nostræ tam abjectæ & afflictæ vos pudet: vel, quia ornamentis [eloquentiæ, &c.] caremus.

11. *Usque in hunc diem*] Ab initio prædicationis nostræ. *Etiā nunc*: ne me de præteritis tantum agere existimetis. ¶ *Esurimus & sitimus*, &c.] Præcipua vitæ incommoda recitat, unde intelligenda cætera ejus generis. Vide Act. 20. 19. 2 Cor. 4. 8. & seq. & 6. 4. & seq. Phil. 4. 12. Intellige de Magistris eorum omnia contraria. ¶ *Et*, &c. *Καὶ γυμνῶμεθα*] *Et nudi sumus*, Be. Pi. Vulg. i. e. laceri ac penè nudi. *γυμνῶμεθα* sunt *velites*: unde *γυμνῶμεθα*, *velitem agere*: sed *καταχρηστικῶς* dicitur de omnibus nudis, i. e. tenuiter vestitis. Vide Marc. 14. 52. Joh. 21. 7. ¶ *Et*, &c. *Καὶ κολαφίζομεθα*] *Et colaphis cedimus*, P. Be. Pi. Vulg. significat contumeliosam tractationem, maximè quæ fit influctis verberibus. *Κολαφίζειν* proprie quid sit vide Mat. 26. 67. Sed per *καταχρηστικῶς* ponitur pro quavis gravi vexatione, ut videre est 2 Cor. 12. 7. 1 Pet. 2. 20. Simile loquendi genus 2 Cor. 11. 20. ¶ *Et*, &c. *Καὶ ἀσταθμῶμεθα*] *Et instabiles sumus*, Mo. *Et agitur*, Ca. *Et incertis sedibus erramus*, sive *vagamur*, P. Mo. Be. Pi. Er. II. Ti. V. Certam quietamque sedem non habemus, ex domo in domum, ex urbe in urbem vagamur. ¶ *Et habitatio firma non est nobis*, Tre. ex Sy. *Et iactamur*: נִדְרִי. Hoc tristior est nostra paupertas quod nec tenui lare eam abscondere possumus, sed ubique locorum eam circumferimus. *Sumus ἀόκιστοι, ἀνέστητοι*. *Ἐλαυνόμεθα* *κυρδοῖς*, *ἔξεδροι* *χρόνως*. *Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur*.

12. *Et*, &c. *Καὶ κοπώμεθα*, &c.] *Et laboramus*, (vel, *laboramus ad lassitudinem*, G.) *operantes propriis manibus*, Be. Pi. &c. Ut nobis victum queramus, nec cuiquam graves simus. Vide Act. 18. 3. 2 Thes. 3. 8. Hæc omnia tacitè oppositione notant Doctores Corinthios, opulentos, inflatos, quibus quæstuosus erat Evangelium. Oblique taxat Corinthios, qui, cum divites essent & alios magistros lautè alerent, suum Apostolum egere paterentur. ¶ *Maledicimur*, &c. *ἀνδοξοῦμεθα*, &c.] *Conviciis* (vel, *Contumeliis*, Val. *Calumniis*, V.) *affecti* (vel, *laccessiti*, V.) *bene precamur*, P. Be. Pi. sic Er. V. Tantum abest ut maledicta regeramus. ¶ *Sustinemus*, *Ἀνεχόμεθα*] i. e. Patienter & æquo animo ferimus: non resistimus, nec cogitamus vindictam.

13. *Blasphemamur*, &c. *βλασφημούμεθα*, *παρεργαζόμεθα*] *Infamati* (vel, *Dum blasphemamur*, Er. sic Val. V. *Pro βλασφημούμεθα* in MS. est *δοξοποιούμεθα*. Habes id verbum apud Græcos Scriptores sæpe, & 1. Macc. 7. 4. ut & nomen *δοξοποιός*, 1 Macc. 7. 38.) *precamur*, P. Pi. &c. nempe Deum pro ipsis, ex Christi præcepto, Mat. cap. 5. v. 10, 44. vel, *solumus*, Ca. vel, *obsecramus*, Er. II. Mo. Sy. Ar. eos, Sy. i. e. humiliter & demissè loquimur obsecrantium more: benignum ac molle responsum damus. ¶ *Tanquam*, &c. *ὡς περὶ ἁδραμα*, &c.] *Tanquam purgamenta* (vel, *lustramenta*, G. ex Amb. vel, *excrementa*, Er. II. Ti. E. Just. sim. Ca. *rejectionem*, Tre. ex Sy.) *mundi facti sumus*, Be. Pi. &c. Reputatur velut sordes, converrendo collectæ & mox ejiciendæ, velut fæces humani generis, contemptissimi omnium mortaliū, ac digni qui ex hominum confortio procul ejiciantur. *Περίσθραγμα* est fæx, scoria, sordes, quæ ex lurida re quapiam repurgantur. Præp. *μεγίστον* addit; q. d. sordes undique everrendo collectæ. Defumptum hoc ex Lam. 3. 45. Reperitur hæc vox *περίσθραγμα* Prov. 21. 18. & significat *lustramentum*. Sicut *ἀντιπαράστατον* idem quod *καταχρηστικῶς*, Deut. 18. 18.

10. ita *περιπατεῖτε* idem quod *κατασκευάζετε*. Solebant ad id viles homines adhiberi. Mater Menæcei apud Papin. Theb. 10. Lustralémne feris, ego te, puer improbe, Thebis Devotumque caput, vilis cen mater, alebam? Ad quem locum Scholiastes, Lustrare civitatem humanâ hostiâ Gallicus mos est. Nam aliquis de egentissimis pelliciebatur premiis ut se ad hoc venderet: qui anno toto publicis sumptibus alebatur purioribus cibis; denique certo & solenni die per civitatem ductus ex urbe extra pomeria saxis occidebatur à populo. Meminit ejus moris Gallorum & Cæsar. lib. 6. Et Servius ad illud Virgilio, *Auri sacra fames*. Tales homines non modò qui morti, sed & qui flagris, se devovebant Græcè dicuntur *κατασκευάζεσθαι*. Scholiastes ad Plutum Aristoph. *Κατασκευάζεσθαι* dicebantur *οἱ ἐπὶ κατὰσσει*, &c. (qui ad lustrationem pestis aut alterius morbi Diis immolati sunt: hic autem mos apud Romanos obtinuit.) Et ad Equites, *Ἐπεσόντες*, &c. (Tulerant Athenienses viles & inutiles [homines], eosque tempore pestis aut calamitatis publicæ sacrificabant, ut inquinamenta expurgarent, quos etiam *Κατασκευάζεσθαι* nominabant.) Et quia illi viles erant, ut diximus, inde natum, teste Eustathio, ut *κατασκευάζεσθαι* dicantur *οἱ ὑπερβολῶς ἐπιβλητοί*. Curtius cum dixit, *purgamenta urbium suarum*, Græcum illud *κατασκευάζεσθαι* in mente habuit. Et Tertul. lib. De pudic. quod hic est *περιπατεῖν* rectè vertit *purgamenta*. *Piacularem* dixit Plautus. Sed non putò vel immanem hunc morem fuisse tum passim Græcis notum; vel Paulum ad eum respexisse. Poterat tamen se sic appellare, quasi execrandum caput, quod invisus esset hominibus veluti piaculum: quomodo se *ἀνδραποδία* esse optat, Rom. 9. 3. & *superimpendi*, &c. vult, 2 Cor. 12. 15. ¶ *Omnium*, &c. *πάντων περισήμα*. Idem significat quod voce præced. Utque *omnium ramentum*, P. sic Be. E. Me. T. vel, *deterforium*, Pi. sim. Be. à *περίσσεια*, *detergere*; i. e. quod abstergitur: vel, *pulvis vestigiorum*, Val. vel, *quisquilia*, Zeg. G. ex Hi. sic Vor. fordes quæ per attritionem defricantur: quicquid abradendo vel abstergendo, tanquam impurum & inutile, relinquitur pedibus conculcandum. Al. vilis pannus quo fordes abstergantur. Jer. 22. 28. *Μὴ περισήμα φαύλον*: ita vertit Symmachus. Eustath. *περίσσεια* interpretatur *σπίρσιμα*, id quod spongia abstergitur: alii *σπίβαλον*. In Glossario est, *Quisquilia*, *σπίβαλον*. Id malo hic quàm *Sabanum* interpretari, quanquam id quoque eodem nomine significari tradant Grammatici. Non malè hic verteris, *retrimentum*, Tob. 5. 24. *Ἄλλα περισήμα τὸ παλαιὸν ἡμῶν γένοιτο* ubi dicta vide. Barnabas, *περισήμα τὸς ἀγάπης ὑμῶν*, i. e. nihil, si vobiscum compareret. *Περὶ σήμα*. Græca Scholia dicunt esse *reticulum quo sudantes se abstergunt*; alii, *Soleæ suppositum corium*; alii, *pulverem quem calcamus*; alii, *quod abjicitur in mare quò navis sit incolamias*: Videtur idem valere quod apud nos *nauci*, *quisquilia*, *sterquilinum*. Addit Suidas ita vocari *hominem jugibus obnoxium malis*. Al. Ut *κατασκευάζεσθαι* piaculum erat in terra, sic *περίσσεια* erat piaculum in mari. Suidas indicat veterem fuisse morem, ut si quid mali premeret, quotannis unum aliquem in mare projicerent, veluti Neptuno sacrificantes, addentes hæc verba, *Περὶ σήμα ἡμῶν γένε*; *Esto nostrum peripsema*, i. e. salus, seu *redemptio*. Non placet: 1. Paulus nunquam ab impiis ritibus exemplum trahit ad bonos mores. 2. Sic Paulus sibi arrogare videretur quod Christo proprium est. 3. Non vocat se *κατασκευάζεσθαι* num. sing. sed *περικατασκευάζεσθαι* ut per similitudinem ad res projectas pertineat potius quàm ad hominem. Se porro talem esse dicit non ipsis, sed *mundo & omnibus*, nè Corinthios offenderet; ideo quæ passus est apud illos maluit civitati publicoque nomini imputare. 14. *Non*, &c. *οὐκ ἐντρέπων*, &c. ¶ *Non pudore afficiens*, &c. Mo. *Non* (eo animo aut consilio) ut vos *pudefaciam*, &c. Tre. ex Sy. sim. Er. P. Ca. Be. Pi. &c. ut vobis hæc exprobre: ut vos apud alias Ecclesias traducam. *Ἐντρέπειν* est, *pudefacere*, Plutarcho & aliis bene Græcis. Apud interpretes respondet Hebræo *שָׁרַב* & aliis verbis paris significatus. De Doctoribus locutus, nunc verba ad fidelium singulos vertit. Subindicat revera Corinthiis pudendum fuisse, quod posthabitis Apostolis, qui tanta patiebantur ipsorum causâ, magistros honore afficerent, &c. ¶ *Sed*, &c. *Ἄνδρες*—

κατασκευάζετε Sed ut filios—(quos paterno affectu diligo), Idem. *admoneo*, Be. Pi. In MS. *κατασκευάζετε*, rectè, ut cohæreat cum illo *ὅς*: *κατασκευάζετε* est, *castigare in id ut alter melior fiat*. Parentibus maxime id nomen convenit, ut videre est Sap. 11. 11. & 12. 26. Respondet Hebræo *יָסַד וְיָסַד*. G.

15. *Nam si* (vel, *etsi*, Be. Pi.) *decem millia* (i. e. multos P. Numerus finitus pro infinito). *pedagogorum* (Παιδαγωγῶν Latine *pedagogum* dixere Cicero & Columella, *custodem* Horatius. Ità dicitur is qui puero aut adolescenti adest ad mores ejus formandos. Sic Oresten cum *Pædagogo* introducit Sophocles *Electrâ*, & Leonidas Alexandri dicitur *παιδαγωγός*. Vide Gal. 3. 25. ¶ *Pædagogos* (qui ab alio genitos suscipiunt educandos) patribus opponit, quia ferè durius cum filiis agere solent, nec adeò sincere amant atque patres. Confer 2 Cor. 11. 20. ¶ *habebitis*, &c.] Propter quorum arrogantiam mihi nullus ferè nunc apud vos locus est. ¶ *Non multos patres*: nam in Christo, &c.] h. e. Ad fidem Christi. In iis quæ ad Christianam religionem spectant ego pater vester sum, reliqui tanquam nutritii aut *pædagogi*. Provide addit, *in Christo Jesu*, i. e. per dona à Christo data. Primus in hac re honor est Patris, Mat. 23. 9. 1 Pet. 1. 3. 1 Joh. 3. 9. Proximus Christi, ut hic apparet & dicto Matthæi loco: Tertius Apostolorum, ut hic, Gal. 4. 19. Philem. 10. His omnibus & titulus *pætris* & *gignendi* verbum convenit, sed suo cuique gradu. Sic Christus *fundamentum*, & Apostoli *fundamenta*; Christus *servat* homines, & Apostoli eos *servant*. Pater hoc loco is est qui primus in Evangelio aliquem instituit. b G.

16. *Imitatores mei estote* Scilicet ut patris: decet enim filios imitari patrem. Quidni id fieri possit, cum Paulus Christum ipsum sit imitatus? infra 11. 1. Imitationem autem præcipue hic requirit in cura tutandæ in Ecclesia tum unitatis, tum sanctitatis. d G.

17. *Ideo misi ad vos Timotheum* Ut scilicet ex eo discatis vitæ meæ institutum, & conversationis rationem, quam imitemini: vel, qui verbis latius explicet ea quæ breviter hæc Epistola comprehendit. Proleptis; Quibus in rebus imitabimur te? Resp. Hoc vos docebit Timotheus. Vel, Quomodo te imitabimur quem non habemus præsentem? Resp. Ille vices meas supplebit, & de conditione mea edocebit. Confirmat paternam suam curam de ipsis: Propterea, quia vos curo, nec possum nunc adesse, misi, &c. Al. Transitio est ad alterum locum hujus Epistolæ de judiciis & ecclesiasticis & civilibus. ¶ *Filius meus*, &c.] Vel, 1. spiritualis, sive in Christo: vide 1 Tim. 1. 2. At ille Christianus erat antequam incidisset in Paulum, Act. 16. 1. Vel, 2. quia à puero comes Apostolo hæserat, & socius erat laborum. Vide 1 Tim. 4. 6. 2 Tim. 1. 5. Vide quæ diximus in Appendice de Antichristo. Vel, 3. quia eum ob vitæ morumque ejus sinceritatem paterno amore complectebatur. Ideo Timotheum non communi illo, sed specialiori, sensu *τέκνον* vocare consueverat Apostolus, 1 Tim. 1. 2, 18. 2 Tim. 1. 2. & 2. 19. Vel, 4. quia junior erat. *Filius*, &c. ergò optimè res meas novit. r. Pi.

¶ *Fidelis* (i. e. cui meritò fidendum ob integritatem; ità conciliat ipsi auctoritatem: fidelem mihi operam præstans.) in Domino] i. e. Vel, in timore Domini: vel, in negotio Domini, in Evangelio prædicando. ¶ *Qui*, &c. *ὅς ὑμᾶς ἀναμνήσκει τὰς ὁδούς*, &c.] *Qui vobis in memoriam revocabit* (Exprobrat illis oblivionem.) quæ sunt viæ meæ (i. e. rationes agendi, instituta, conversatio, pericula, labores, prædicatio, leges, regulæ, doctrina: quibus cognitis habebitis quod imitemini.) in Christo, (i. e. in administrandis Ecclesiis Christi; vel, juxta Christi doctrinam, cui viæ meæ congruunt; vel, id quod sequor in religione Christi: q. d. quomodo ego & vivam ipse secundum Christi præcepta, & vivendum esse doceam.) sicut ubique in omnibus ecclesiis doceo, Be. Pi. &c. i. e. Nihil peculiare vobis injungo, sed illud exigo, quod passim ab aliis; ut scilicet exempla Apostolorum imitemini. Ostendit, se non privata, aut occulta aut singularia, dogmata ipsis tradidisse, sed quæ erant omnibus tum necessaria, tum communia. m.

18. *Tanquam*, &c. *ὡς μὴ ἐρχόμενος*, &c.] Perinde quasi ego non sum venturus ad vos (ut eos cominus redarguam.

g G.
r Le.
† Be. sic
Just.

r Just.
v E. ex Th.
fic Ham.
* Be. sic
Just.
y Just.
z Vor.

* E. ex Th.
b T. ex
Occum.

g G.

a Er.

* Strig.

f Er.

g Er. ex
Chryf.

h Just. Cal.

i Me.

h G.

i. c. sim. E.

m E.

p Er. sim.
Vor. Pi.
q Vor.

r G.
† E.

r Vor.
v Vor.
sim. E.
z Vor.
y Gal.
z Par.

a Me. T.

b G.

c E.

d G.

* Me. ex
E. sim.
Just.
f G.
g Pi.

h Par.

i Be.
k Vor.

l E.

m G. sim.
E.
n E.
o G.

p E.

q G.
r Pi.

† Pi. sim.
Just.

† Pi.
v E. Me.

* Pi.
y V. sim.

Just. ex
Chryf. E.

Mc.
z Be.

a Pi. sim.
Camer. E.

Me.
b E. Me.

c Chryf. in
Just.

d Vor. E.
* Me.

f Pi.
g V.

h Just.
i E.

k G.
l Me. ex
E.

m Just.

quam n. Perstringit eos qui magistri absentia ad insolentiam abutebantur. inflati sunt (i. e. superbe se gerunt p. ut supra v. 17. Inde enim nata partes quod Doctorum alius alium sperneret, idemque faciendi autor esset plebi. Multa autem mendosa huiusmodi eveniebant in Ecclesiis absente Paulo, quae facile praesentia ejus repressisset. Vide Phil. 2. 12 q.) quidam Scil. vestrorum Doctorum. Parcit nominibus, ne eos irritaret, atque adeo insanabiles redderet.

19. Veniam cito. Ita quidem sperabat Paulus, sed diutius differre hoc iter coactus fuit, ita ut & alteram Epistolam ex aliquo intervallo scripserit priusquam eo rediret, 2 Cor. 1. 23 t. Non est praedictio, sed propositum, vel promissio, &c. v. ¶ Si Dominus voluerit, &c.] Ita convenit loqui Christianis, Jac. 4. 13, 14, 15. vide Rom. 1. 10. Hebraei dicunt; אם ירצה השם, si Deus voluerit, aut בנבון השם, per potentiam Dei. Debet hoc tacite semper intelligi, sed Paulus pro sua pietate eam saepe exprimit, ut Heb. 6. 3. &c. t. Cognoscam (i. e. observabo, experiar & probabo, examine Spiritus & verbi Divini probabo.) non sermonem — (i. e. facundiam, vel verba, h. e. verborum phaleras: vel loquutionem, P.) sed virtutem, Pi. P. sub. spirituales, P. vel, spiritus, ut v. 4. h. e. efficaciam spiritualem, zelum Dei, fidem, charismata d; δυνάμεις illam, & ἐνέργειαν in docendo, quae in veris Christi Ministris cernitur; vim orationis ad commovendos animos, quantum valeat eorum doctrina f; quantum possint per Spiritum Sanctum, non quantum sermone polleant g; spiritualem docendi facultatem h; effectum doctrinae illorum in vobis reformatis; quam recte omnia se apud vos habeant per illos magistros, &c. i. Experimento apparebit non illine me sint disertiores, (nihil enim hoc ad rem) sed an Deus per eos an per me potentius operetur k. Al. Experiar non quam pulchre illi loquantur, sed quam bene operentur, i. e. quam Christiane vivant. Nam virtus in opere conspicitur l.

20. Non, &c. οὐδ' ἐν λόγοις, &c.] Non enim in verbis (sub. situm est. P. Be. Pi.) regnum Dei, (i. e. regni coelestis in Ecclesia administratio m;) sed in virtute, Pi. &c. i. e. in efficacia sive effectu sermonis n in animis auditorum o; in potestate miraculorum p, vel potius sanctitate & potentia vitae Apostolicae, &c. Regnum, i. e. virtus & perfectio Christiana q, & maxime Apostolica, qua Deus regnat, &c. r. Christianae religionis professio non in sermonis cultu sita est, sed in Spiritus Sancti vi ac potestate t. Al. Evangelium non persuadetur verborum suavitate, sed potentia Dei, h. e. per Spiritum Sanctum u. Deus regnum suum nec obtinet nec exercet in cordibus suorum per eloquentiam humanam, sed per potentiam suam in simplicitate sermonis se exerentem v. Non est haec legitima Evangelii praedicatio, per quam ad regnum Dei homines adducantur, si facundiam ostentes, sed si praedices cum demonstratione spiritus & potentiae, ut dicitur supra 2. 4. Non in simplici professione, nec in affectata facundia, (utrumque enim per λόγον notatur) sed in Spiritus Sancti efficacia, quae in doctrina simul & vita sese exferit, &c. y. Dei regnum, i. e. majestas, apparet non in verbis calamitastro inustis, sed in vi miraculorum, qualia ab humana ope proficisci nequeunt. Vide supra 2. 1. Sicut Latini dicunt Regibus, Tua majestas, ita Graeci, βασιλεία σου z.

21. Quid vultis? Transitio ad sequens caput a, quod hic Graeci inchoant b, & recte c. [Sensus,] Utrum e duobus eligitis d? U pro ποτερον. Sic Livius, Duo celeberrimi duces quis prior eorum vicisset. Et scriptor Belli Hispanici, Inter duos sit contentio quis prior pontem occuparet. ¶ In, &c. ἐν ῥαβδῳ, &c.] Cum virga (vel, Per virgam, Er. hic valet cum, more Hebraeorum f. Non dicit gladium, sed virgam, quia patrem se dixerat, cujus est virga castigare filium. Per virgam intelligit severitatem disciplinae g, vel correctionis h, & punitionis i; vel censuras ecclesiasticas k; vel acrem castigationem, cujus species est excommunicatio illa de qua cap. seq. videbimus l; vel potestatem immittendi aut mortem, ut Ananiae & Sapphirae; aut caecitatem, ut Elymae; aut morbos. Ita tunc Deus supplebat id quod Magistratus Ecclesiae praestare debent & tunc non praestabant. מַשְׁכָּל, quod ῥαβδῳ verti solet, vertitur πῶς, &

Esa. 10. 24. Similem usum vocis ῥαβδῳ annotavimus Marc. 3. 10 m. ¶ An cum charitate & spiritu mansuetudinis? Vel lenitatis? P. Be. Pi. vel, leni, sive miti? i. e. leniter in vos affectus n. An potius plenus amoris & animi lenis ac benigni o? An veniam consolaturus potius & confirmaturus resipiscences quam reprehensurus delinquentes p? Spiritus, quum de homine sermo est, Hebraeis dicitur animus, ut liquet ex 1 Cor. 5. 3. hic autem per meton. subjecti, est affectus animi: sic Num. 5. 14. spiritus zelotypiae q. Etiam virga ex charitate proficiscitur, cui tamen hic opponitur, quia occultatur charitas ista severitate, vultus tristitia & verborum asperitate r.

CAP. V.

1. Ommino, &c. ὁλως ἀλλέται, &c.] Ommino (Est affectantis a, simulque rationem exponentis sententiae praeced. q. d. Virgam merito vobis minitor b; non potui minus dura praefatione uti, nec ista dissimulare, quia prorsus ita se res habet c. Plane, Pi. vel, In summa, Sy. in Be. quasi noluit tanti sceleris longiorem narrationem instituere d: vel, ommino, i. e. passim & in tota Achaia e. Sed prius malo f. Al. ὁλως, i. e. ulla ommino; ut, μὴ δυνῆναι ὁλως, apud Justinum & Chryf. quod alibi καὶ ὁλως. Vide ad Mat. 5. 34. ὁλως connectitur, vel, 1. cum ἀλλέται communiter, sive universaliter, sive in universum, auditur, i. e. invenitur; ut significet universalem hunc fuisse reatum ipsorum: vel, 2. cum ῥαβδῳ fornicatio ommino, vel, in summa, varias ejus species continens, & haec inter reliquas h:) auditur (non vago rumore, sed constanti & certa fama i, rumore apud externos k: sub. esse, P. Be. Pi.) inter vos (Indignum quod apud vos Christum professos ulla audiat turpitudine; deinde verò talis l:) scortatio, P. Be. Pi. πορνείας nomine non sola scortatio significatur m, sed ex usu Scripturae generalius accipitur n, pro quovis concubitu non conjugali o; pro omni Venere contra fas, jura bonisque mores p; etiam pro incestu q, & adulterio r: ut notavimus ad Mat. 5. 32. Sic apud Prophetas זנות & זנות sēpissime sumitur t. Et omnes istae commixtiones veniunt nomine πορνείας, Act. 15. 20, 29 t. Veniunt eo nomine etiam conjugia illegitima v. Tertul. De pudicitia. Ideo penes nos occultae quoque conjunctiones, i. e. non prius apud Ecclesiam professae, juxta mores & fornicationem judicari periclitantur. Sic Basilio, Puella quae sine consensu Domini, vel patris viro se tradunt πορνείας, &c. [Verba vide in G.] ¶ Nec, &c. οὐδ' ἐν τοῖς ἐθνέσιν ἀνομιάζεται ¶ Ne inter Gentes (h. e. populos a foedere Dei alienos) quidem nominatur, P. Be. Pi. In MS. deest ἀνομιάζεται, quod nec Latinus in suo habuit Codice x. Vel, ne nominatur, h. e. in usu est, vel toleratur. Sed satius videtur h. l. per μέμνην poni minus, ut majus inde colligatur; ne nominatur, scil. nedum ut perpetretur. Sicut Jer. 18. 13. Quis audit talia? q. d. nedum fecit? At nuptiae cum matre, filia, aut sorore, permixtae sunt apud Arabas ac Persas, testibus Strab. Curt. Lucian, &c. apud Aegyptios, testibus Ptol. Diod. Plut. Justin, &c. apud Assyrios, Parthos, Medas, Aethiopes, ut alii testantur. Nec ab incestis his nuptiis abhorrebant Athenienses, Cimon, Chrysippus, Stoici & Epicurei z. [ut locis Plut. Curt. &c. designatis] ostendit Just. quem vide si lubet] Gentes etiam his afuetas fuisse notat Moses Levit. 18 a. Quomodo ergo hoc verè dicitur b. Resp. 1. Hyperbole est c, qualis in Senec. Hippolyt. 164. ubi incestum Phaedra cum priovigno vocat Nefasque, quod non ulla tellus barbari commisit unquam d. — Dicit non reperiri, i. e. vix reperiri: verè. Plutarchus Seleucum narrat, cum vellent Stratonice uxorem suam filio suo Antiocho concedere, veritum ne ipsa offenderetur τὸ μὴ νενομισμένον, ut re illicita. Et Cicero in re simili dicit scelus in omni vita inauditum e. Significat, hoc rarum fuisse, nec sine horrore auditum f. ¶ 2. Non loquitur de gentibus in universum g, sed de gentibus moratis h, & tunc notis, quae ut plurimum Romanis regebantur legibus i, apud quos praesca illae barbarorum consuetudines vel moribus, vel legibus, correctae

rectæ erant. Certè non multò post incestos concubitus Christianis objectos notant Tertul. Just. Minut. &c.^k.
 3. Non hic loquitur de stupro semel admissio, sed de concubinato quotidiano, & quidem cum patris uxore, non vidua^l, [ut videbimus:] de congressu cum noverca, à quo ipsæ etiam belluæ abhorrent^m. ¶ Ità, &c. "Ὡς γυναικὶ πρὸς τὴν πατέρα ἔχειν" Aded ut (vel, Nempe ut. P.) quis (vel Judæus, vel potius Gentilis: hoc tamen incertum est. Nomen autem non exprimit, parcens auribus legentium, & quia id satis notum eratⁿ.) uxorem patris (i. e. novercam^o, quæ Hebræis *uxor patris* dicta est P, cum qua qui congregiebatur, ex Hebræorum legibus lapidandus erat q.) habeat, Pl. sic P. Be. scilicet sibi^r, vel, 1. in concubinam^t; idque patre adhuc vivente, ut colligitur ex 2 Cor. 7. 12^t. ubi is qui *injuriæ affectus* dicitur absque dubio pater erat^v. Habere, pro *uti*, vel *usu habere*, ut 1 Cor. 7. 2. sic Ezech. 23. 4. Confer Mat. 13. 12^x. Vel, 2. pro uxore^y. ἔχειν hic est quasi, *conjuges uti*, quomodo intellexit Syrus. Vide dicta ad Mat. 14. 4. ubi & hoc notavimus, Uxorem alicujus dici eam quæ uxor fuit, etiam marito jam defuncto^z. Non placet^a: 1. Nè Gentilium leges aut mores tale conjugium sustinebant^b. 2. Christianum tale iniisse connubium verosimile non est. 3. *Scortatio* hic appellatur^c.
 2. Et vos inflati estis] Securi scilicet de tanto scelere exterminando^d: q. d. contentionibus vacatis^e, & vobis placetis^f, & donis vestris ostentandis adeo intenti estis, ut quæ sunt officii vestri planè negligatis^g; ut correctionem hujus incestus^h. Sed unde stulta hæc & planè monstrosa gloriatioⁱ? Resp. 1. De doctrina seu eloquentia istius fornicantis^k, qui unus erat ex ipsorum magistris^l: quod vix credo^m. 2. Foran ex studio partium, exultante parte adversa in istam in qua tam gravis lapsus contigerat. 3. Foran ex malè concepta libertate Evangelii, quasi hoc contra Legem talem licentiam introduxissetⁿ. Inflati estis majoris cujusdam sapientiæ opinione; quæ talia censet *ἀδελφοί*. Ità enim censebant & Cynici & Stoici. Atqui si legibus civilibus cujusque populi tenentur Christiani, ut docemur Rom. 13. multò magis iis quæ apud omnes bene moratos populos receptæ sunt non sine gravi ratione, & iis maxime quæ cum Lege à Deo per Moysen Hebræis data consentiunt. Vide Levit. 18. 8°. 4. Aut videri potest, Patrem incestuosi Ethnicum [adhuc] fuisse, aut infidelem Judæum, uxorem verò ad Christianismum conversam, sicut & filium. Gloriabantur ergò, non quòd filius novercam duxisset, sed quòd ità prævaluerat Evangelium, ut vel uxorem à marito infideli segregaret P. Mirabitur fortè aliquis, Romanum Proconsulem poenas non exegisse de tali incestu. Sed nimirum defuit accusator: neque solebant Romani Magistratus in ista, statum publicum non directè tangentia, sollicitè inquirere q. ¶ Et non, &c. καὶ οὐ μὲν ἄλλοι ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσιν, &c.] Ac non potius luxistis (ut debebant omnes ob unius membri peccatum^r, ob publicum dedecus & scandalum^t: ut solebant viri sancti. Vide Exod. 32. 31. Num. 16. 22. Jos. 7. 7. Jer. 9. 1^t. luxistis, i. e. Deum precibus & jejuniis orastis^v. Al. luxistis, i. e. lugentes procurastis^x. Unum enim verbum pro duobus sæpe ponitur^y, ut Act. 2. 40. *Servamini*, vel, *servate vos*, scilicet recedendo vel separando vos, à generatione prava, &c. Sic 1 Sam. 7. 2. *Lamentabatur post Jehovam*, h. e. Deum requirendo: & 2 Tim. 4. 18. *σώσει εἰς τὴν βασιλείαν*, &c. *salvumque perducet me ad regnum*, &c. Vide & Gen. 12. 15. & 15. 9. & 43. 4. Marc. 3. 3. &c. y. Lugere dicitur pro excommunicare, per meton. adjuncti, quia Ecclesia, cum aliquem effet a suo consortio exclusura, lugentium fumebat habitum^z, eumque ut mortuum lugebat, ait Origenes contra Celsum 3^a, quomodo Pythagoras, cum scholam ejus aliquis deferuit, νενοτάριον five feretrum circumgestabant eum lugentes^b. Sic πενοτάριον interpretantur veteres, 2 Cor 12. 21. Clemens Constitut. 2. μετὰ λύπης καὶ πένθους, &c. (Insanabilem cum luctu Ecclesiā pellite.) Tertul. De pudic. Nec gaudium confert repertrici Ecclesie, sed luctum. Episcopi Synodi Ephesinæ ad Ecclesiam Constantinopolitanam narrantes depositionem Nestorii, πενοτάριον καὶ ἐν τῷ τῷ γυναικὶ δακρυόεντες, (prensus

factum deflentes.) Sic & Theod. Flagitiose viventes
 ὁρμησόμενοι, &c. Et vox λύπης censuras Ecclesie respicere videtur, 2 Cor. 2. 1, 3, 4, 5. & 7. 8, 10, 11. ex collat. cum 2 Cor. 13. 2, 10^d. ut tolleretur (vestra non tam sententiā aut auctoritate, quam sollicitudine^e: q. d. Lugere debuistis, non quovis modo, sed cum studio tollendi, &c. f.) è medio vestri, &c. Be. Pi. P. &c. vel, 1. כרת, five excisione per manum immediatam Dei, quam certè hic meruerat^g. Vel, 2. per poenam capitalem^h. Sed noluit Paulus Presbyterio Ecclesiastico tribuere jus Magistratibus propriumⁱ. Vel potius, 3. per כרת^k, five per excommunicationis censuram^l. Nam omnia laudabilia Synagogæ instituta retinere Apostoli. Et si quis quæ Hebræi de ea re scripsere cum moribus antiquæ Ecclesie comparet, miram inveniet congruentiam. Εξαιρέσειν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, quomodo loquitur Cyprianus. Orasse debueratis Deum ut tota Ecclesia consentiens tales excommunicaret. Εὐ εἰς διακοσμίαν καὶ πειθαρχίαν εὐμορῆς ἡμῶν^m. Vel, ut tollatur, &c. quasi sacrum ac diris devotum caput, eique sacris interdicitur: qui mos etiam apud Ethnicos, apud Germanos, teste Tacito, & Gallos, Cæs. Bel. Gal. 6. & apud Romanos, qui diris devovere dicebant, de quo vide Plut. Vitā Crassi, Lucanum Pharsal. 1. Plin. 28. 2. Liv. 1. 36ⁿ.

3. Ego, &c. Εγὼ μὲν δὲ ὡς ἀπὸν, &c.] Enimvero ego (qui nè absens quidem ferre possum quod vos præsentibus, quorum ob oculos quotidie versatur, toleratis^o: vel, Ego quidem certè: q. d. Quum vos officium vestrum neglexeritis, ego certè illud à vobis postulo, &c. P.) ut absens (vel, absens, Vulg. In MS. deest ὡς: non malè. Apostolorum erat munus, si quid in Ecclesiis negligebatur, id supplere suā auctoritate, accedentibus sæpe & miraculis q. Vel, absens quidem, Er. licet absens, Pi.) corpore, præsens autem spiritu, P. Be. Pi. i. e. affectu, sollicitudine^r, voluntate^t, cogitationibus^u, quarum moderator est Spiritus Sanctus qui res etiam longissimè distitas conjungit^v: animo^x, ideo quòd omnia videret quæ ibi gerebantur, ut Elifæus quæ, se absente, faciebat Giezi, 2 Reg. 5. 26. ubi est, cor meum, pro eo quod hic est spiritus y. ¶ Jam, &c. ἤδη κατενεύκα, &c.] Jam ut præsens (i. e. ac si præsens essem^z) judicavi, P. Be. Pi. i. e. apud me decrevi, conclusi^a, & de facto hinc verbis statuo & impero^b: jam sententiam tuli^c; ut verbum sumitur etiam v. 12, 13^d. Verum Apostolus nondum sententiam excommunicationis intulerat, nec his verbis ipsum excommunicat, sed auctoritate jurisdictionis decreverat sententiam ferendam^e. Dices, injustum hoc fuisse, absentem & inauditum damnare, Act. 25. ult. Resp. Jus illud cessat ubi crimen est notorium, ut h. 1^f. nec testibus opus erat, nec tergiversatione hoc celari poterat^g. ¶ Eum, &c. τὸν ὅτι οὐκ ἔτι περιπατοῦσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, &c.] Ut is qui hoc ita (i. e. tam impudenter & nefariè^h, palam & in media Ecclesia, post acceptum Evangelium; ut ὅτι hic denotet circumstantiam temporis ac lociⁱ;) perpetravit, P. Be. Pi. h. e. tale & tantum facinus perpetravit; intellige, & in eo adhuc perseverat^k.

4. In nomine Domini, &c.] i. e. Vel invocato ejus nomine^l: vel, ex mandato Christi^m, vel auctoritate (& viceⁿ) Christi^o, quā fungor P: vel, in ejus gloriam, Col. 3. 17 q. vel, Christo quasi præside ac sententiæ auctore^r. Conjungitur hoc, vel, 1. cum præced. judicavi, q. d. ut Christi vicarius ac minister^t; vel, 2. cum seq. congregatis, &c. t. nam fideles, quoties conveniunt, conveniunt in Christi nomine^v, Matth. 18. 20. ut sensus sit, congregandos esse propter Christum, ejusque gloriam^x: vel potius, 3. cum seq. tradere Satanae, &c. id quod fiebat virtute, nomine & vice Christi y. Sic 2 Cor. 2. 10. dicit, se donare quod reliquum erat poenæ in nomine Christi. Hoc autem addit, nè privatā potestate rem tantam agere videretur^z. ¶ Congregatis vobis & meo spiritu] i. e. Me, quantum ad sententiam attinet^a: vel, spiritu meo Apostolico, vel dono Spiritus mihi concessio^c: q. d. meo jussu atque imperio^d. Sic Spiritus Eliæ, &c. 2 Reg. 2. 15. i. e. Spiritus Propheticus, &c. Vel, spiritu, i. e. animo, quo tanquam præsens inter vos verfor^f, vobiscum decretum hoc factur^g: ut ex antithesi v. 3. liquet^h. Significat, sicut nunc cognoscebat omnia quæ ibi fierent, ita tunc etiam quæ facturi essent visurumⁱ. [Sensus, q. d.] congregatis vobis, quibus ego adsum

G.

Ham.

Just.

E.

Li. ho.

Q. in Be.

sim. Ter.

tul. in G.

Be.

G.

E. Ham.

sim. Just.

Me. T. Be.

Pi.

G.

Just.

Cal.

Pi.

G.

E. Me.

Cal. Sc.

Cal.

E. Me.

G. Sc. &c.

G.

Me. sic

Pi.

Sc. Pi.

fic E. Me.

Me.

Cal.

Ham. sim.

Th. in E.

Ham.

E. ex

Caj.

E.

Just. ex

Chryf. &

Theod.

Pi. Sc.

Be.

E.

Be.

Sc. Pi.

Vor.

Me. T.

V. Vor.

Me. T. Just.

Me. T.

Sc.

Just.

E. ex

Thom. sim.

Me. T.

E. G. ex

Chryf. sim.

Be. Pi.

V. G. sim.

E.

E. Just.

Q. in

Me. sic E.

E.

V.

Li. ho.

p. 24. sim.

Just. ex

Theod.

Just.

Li. ho.

Vor. sim.

E.

E.

Vor.

G.

* Me. adsum præfens spiritu, affectu, & solitudine. Vos autem cum dicit, non omnes Corinthios, qui Christiani dici volebant, intelligit, (erant enim scissi inter se) sed optimos¹. Vult rem agi in conventu publico, ut omnes gravitatem peccati, adeoque justitiam poenæ, agnoscerent. Nec tamen multitudo eum excommunicabat, nisi approbando & suffragando, & excommunicatum vitando^m; sed illi qui Ecclesiæ præerantⁿ, vel certè aliqui eorum, ex judicio tamen ac jussu Pauli prævio^o.

† G. ¶ Cum, &c. *ὅτι τῇ δύναμι, &c.* ¶ Cum potestate (vel, potius, Ex potestate, Be. Per virtutem, V.) Domini, &c. Be. P. &c. i. e. à Christo mihi data P. Intelligit vel, 1. virtutem miraculorum, ad quæ vox *δύναμις* in Evangelio usitatissimè refertur, ad potestatem autem disciplinariam rarissimè, si omnino⁹; vel, 2. efficaciam illam Christi, quæ sese in talibus negotiis exerit juxta Christi promissionem, Matth. 18. 18, 19^r. Refertur hoc, vel, 1. ad congregatis, &c. †. ut intelligamus concilium illud ex tribus constare; ex Pauli decreto, ex consensu multitudinis, ex auctoritate Christi^t. Dicit ipsam virtutem mirificam, nempe Christi, ipsi [spiritui Pauli] adfuturam^{||}. Ad conventum Ecclesiæ refero, cui Corinthii corpore, Paulus spiritu, Christus virtute & efficaciâ, interesse dicitur^v. Vel, 2. ad *tradi Satanae*^x, ut *ὅτι* hoc loco non tam comitem quam auctoritatem declaret à Christo datam, Joan. 20. 21 v. ut cum dicimus, *ὅτι τὸ θεῖον, i. e. Mysis adjuvantibus*, &c. *ὅτι τὸ θεῖον, i. e. favente Deo*^z.

¶ 5. Tradere, &c. *παρεδόναι τὸν πῶλον, &c.* Tradatur ejusmodi inquam homo (Epanalepsis. Repetit enim vi hujus pronomini illa verba, in fine v. 3. *qui hoc perpetravit*^a. *Τοῦτον* hic emphaticum est, ut significet, magnitudinem sceleris respondere poenæ acerbitati^b.) *Satanae*, P. Be. Pi. h. e. ut publicè declaretur, eum sub potestate Satanae esse^c. Tradere autem Satanae est, precari Deum ut eum tradat in potestatem Satanae, nempe ut per eum morbis vexetur^d, vel aliter; citra mortem tamen^e. Sic & 1 Tim. 1. 20. Nam eam potestatem sicut interdum specialiter Satanas accipit ad tentandos pios, ut Jobum, 2. 4, 5, 6, 7. & Paulum, 2 Cor. 12. 7. ita plerumque eam obtinet in eos qui profani cum sint, piis tamen accenseri volunt^f. Hanc Græcorum sententiam probant ex verbis seq. *in interitum carnis*. Alii verò sic refellunt, 1. quòd neque hunc, neque alios quos Apostoli Satanae tradidisse dicuntur; usquam legimus sic vexatos, nec illius mentio fit 2 Cor. 2. & 7. sed tantum summa tristitiæ, &c. nec legimus illum postea à Dæmonis vexatione liberatum, sed tantum poenam ei ab Apostolo condonatum, 2 Cor. 2. 10. 2. Quòd si ita esset, non tam vitandus fuisset à fratribus quam adjuvandus, & ægrotorum more curandus. 3. Nec talis vexatio propriè diceretur *interitus carnis*, quia non erat ad mortem^g. [Alii igitur aliter explicant:] *Traditio Satanae* est excommunicatio^h, major scilicetⁱ, sive extrema, quæ etiam hodièque Judæi utuntur^k, quæ quis fit quasi Ethnicus, i. e. jus Civitatis Christianæ amittit, Matth. 18. 17^l. Respondet *τὸ ὄνομα* Judæorum, quod Græcis *ἀνάθεμα*, cui, ad majorem solennitatem, additæ sunt di-ræ ex Lege Moysi; quales illæ Act. 8. 20^m. Excommunicati autem dicuntur *tradi Satanae*, vel, 1. quia extra Ecclesiam projectiⁿ, & per hoc privati bonis Ecclesiæ propriis, qualia sunt orationes, sacramenta^o, conciones publicæ, (nam apud Judæos qui *τὸ ὄνομα* suberat *nec docet, nec docetur*; & apud Christianos, qui poenitentes recepti sunt primò inter auditores in porticu positi erant, quæ proinde antea exclusi fuerant^p) specialis divina protectio, cura pastoralis, &c. 9. Expositi relinquuntur tyrannidi & incuribus Diaboli^r, cujus regnum est extra Ecclesiam^s. Cum enim prædicta illa media destinata sint ad ejiciendum Satanam ex animis hominum, (unde Catechista, qui homines instructione suâ idoneos ad Baptismum reddidit, sive ad ingressum in Ecclesiam, dici solebat *ἐκπορεύς*, h. e. qui Satanam expulit) qui illorum usu privati sunt meritò *tradi Satanae* dicuntur^t. Vel, 2. quia excommunicati (ut sequentia confirmant) olim à Dæmone vexari solebant^u. Vox autem *παρεδόναι* emphasin & elegantiam habet, ut postulationi respondeat. Constat siquidem Satanam esse *adversarium nostrum*, 1 Pet. c. 5. v. 8. Apoc. 12. 11. & nos sæpe accusare, modò falsò, ut Job. 1. 9, 11. modò autem

verè ob peccatum admissum, & tunc dicitur illum, ut licet, *ἐπιδοῦναι*, poscere ipsi tradendum. Vide Luc. 22. 31. Cum autem Deus postulatis ejus annuit, dicitur hominem *Satanae tradere*^v. Hunc autem sensum suggerit ipse contextus. Cum enim dixisset, *ut tollatur de medio vestrum*, mox præcipiens ut id fiat, dicit se *jam judicasse eum tradendum Satanae*: & postea id exponens ait, *Auferte malum ex vobis*^x. [Aliis hæc sententia non placet:] Aliud mihi esse videtur *excommunicari*, aliud, *tradi Satanae*, ut apud Judæos, [de quo videt Cl. Authorem fusè eruditèque more suo differentem] ita & h. l. apud Apostolum, idque ob has rationes: 1. Cur rejecto vulgari & notissimo *excommunicationis* vocabulo ad aliud confugeret ignotissimum & obscurissimum? 2. Extraordinario isti sceleri congruentior erat poena aliqua extraordinaria, quam vulgatissima illa excommunicationis. 3. Quid opus tam solenni aut instigatione ut Ecclesia excommunicaret, aut determinatione, *ὡς ἡ ἐκκλησία*, de eo quem constabat mereri excommunicationem? Aut quid opus præsentia Pauli in re quibusvis ministris Ecclesiæ delegata? 4. Repugnat illud, *εἰς ὁλοκαύστου σῶντος*, quod non fortuitum, sed indubitatum, effectum designat. Quid autem ad illud valeret excommunicatio apud hominem in libidines suas juratum? Quare de miraculosa actione locum accipimus, de reali scilicet traditione personæ hujus in manus & potestatem Satanae ut eum morbis, torturis & terroribus, cruciaret. Huic favet, 1. quòd *tradi Satanae* nunquam memoratur in Scriptura, nisi cum adesset potestas Apostolica, ut hic & 1 Tim. 1. 20. Et cum potestas illa miraculose ferendi sceleratos, ut à Petro in Ananiam & Sapphiram, à Paulo in Elymam, & ut verisimillimum, in Hymenæum & Alexandrum, usitate ab eis non exerebatur nisi coram in os; hic tamen à longinquo eam exercebat ac si præfens esset, quod quidem usitate non fiebat: at scelus hoc etiam non usitatum. 2. Phrasis illa, *in nomine Christi*, usurpatur in miraculo edendo, Act. 3. 6. de quo etiam 3. vox *δύναμις* usitatissimè dicitur^y. Sed de ordinario Ecclesiæ officio, non de miraculo, loqui Apostolum circumstantiæ docent: nam, 1. reprehendit Corinthios quòd ipsum non sustulerint de medio sui, v. 2. at non reprehenderet eos de non edito miraculo, quia donum hoc erat Petri & Pauli, non omnium; nec mandasset Apostolus ut ipsi miraculum patrarent. 2. Ad hunc tollendum requiritur solennis conventus & consensus Ecclesiæ, quo non erat opus ad miraculum Pauli. 3. *Tradere Satanae* Apostolus explicat per, *non commisceri*, &c. vel, *cibum non capere*, v. 11. 4. & per *ἐπιδοῦναι τὸν πῶλον*, *objurgationem à pluribus faciendam*, 2 Cor. 2. 6, 7, 8. ubi etiam jubet ut ei condonent, eum consolentur & recipiant. Ergo eum reatu constrinxerant atque excluderant^z. ¶ *In interitum carnis* (vel, *Ad exitium*, Be. Tre.) *carnis* Sic Er. P. Mo. Pi. &c. i. e. vel, 1. carnalis cupiditatis, quæ in illo dominabatur², quæ in hoc præcipitium ipsum arripuit^a, ut caro in illo mortificetur^b, ut iræ Divinæ sensu carnales affectus in illo exstinguantur. Ità *ὡς* sumitur Rom. 7. 5. & 8. 9. *ὡς ὁ πῶλος* pari modo dicitur quo; *δαπάνη τῆς σαρκὸς τῆς σαρκατικῆς*, Rom. 8. 13^c. Non placet; quia cum de emendatione vitiositatis innatæ loquitur Apostolus, nunquam vocat *ὡς ὁ πῶλος*, sed *σάρκα* & *δαπάνη*, Rom. 8. 13. Gal. 5. 24^d. Vel, 2. corporis^e: q. d. ut corpore affligatur à Satana ad tempus^f; vel, ut corpus maceretur^g, & emaciatur^h, non tam ex morbo à Satana infligendo, ut Th. vultⁱ, quam ex dolore spiritum sive succum vitalem exiccante, juxta Prov. 17. 22^k. Præfigitur his verbis terminus Satanae, ut corpus duntaxat tangeret, animæ parceret^l. ¶ *Ut spiritus salvus sit in die Domini* i. e. In die Judicii^m. Spiritus hic est, vel, 1. homo quatenus spiritu renovatusⁿ; q. d. ut spiritus, qui oppressus succubuerat, iterum sese erigat, & vindicet, atque ita fiat spiritualis homo, cujus salus apparebit in die Judicii^o: ut ipse in die novissima salutem assequatur, eum jam non amplius caro & sanguis, sed spiritus, sive spirituales, erimus^p. Vel, 2. anima, ut 1 Pet. 1. 9. & mens, hæc poenā resipiscens, &c. r. q. d. ut spiritus, i. e. animus, apud Deum depositus (Vide Luc. 23. 46. Act. 7. 59.) non intereat, sed salvus ei sit, restituendus nimirum corpori in die resurrectionis, 2 Tim. 1. 12[†]. Nec obstat, in extremo Judicio[†] G. non

non solam animam, sed & corpus saluum fore. Nam in salute animæ potissimum salus hominis consistit: & ex ea salus corporis consequitur ac dependet. Notandum autem est, hunc esse excommunicationis effectum, non naturam suam, sed ex occasione, dum eam poenā admonitus, pudefactus & contristatus, ad mentem redeat, & culpam agnoscat, vexatione dante intellectum. Multos sanat malum temporarium, Psal. 83. 16.

6. *Non est bona* (h.e. valde mala ac turpis est, flagrans inter vos tam foedo crimine quod luctum exposcit v.) *gloriatio vestra* Vel, 1. de infami isto homine, tanquam uno ex magistris vestris: q.d. Immerito vobis placetis isto tali Doctore Philosopho magis quam Christiano. Non placet. 1. Nulla neque 2 Cor. 2. mentio fit doctrinæ ejus. 2. Non verisimile est, eos de homine incesto, adeoque infami, gloriatos esse. 3. Nullum in Pseudoapostolis infame crimen notatur, sed tantum *subdoli*, &c. vocantur 2 Cor. 11. b. Vel, 2. de seculari sapientia, & eloquentia, & propria & magistrorum, &c. Satiis est animos dimittere, cum tantum scelus inter vos sustineatis. ¶ *Nescitis* Qui de sapientia tantopere gloriamini, an hoc ignoratis, cujus vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? ¶ *Modicum fermentum totam massam corrumpit*? At sane fermentum non corrumpit massam, dum eam fermentat, sed magis aptam reddit usui humano. *Zymoi*; Fermentat? E. Me. T. Be. P. &c. i.e. totam massam farinæ conspersæ suo sapore inficit. Idem proverbium Gal. 5. 9. Hebræi per *ζυμν* intelligunt *μεταφορικῶς* omne id quod alia corrumpendi vim habet, five dogma sit, five exemplum, five aliud quid. Vide quæ dicta ad Matth. 16. 6. Itā lib. Zeror in institut. Paschatis *חמץ*, i.e. fermentum, mysticè interpretatur *יצר הרע*, malum appetitum. Hæc allegoriā significat, contagium unius improbi hominis facile ad omnes dimanare.

7. *Expurgate igitur vetus fermentum* i.e. Omnia per quæ corrumpi potest Ecclesia; vel, 1. veterem hominem, five antiquam peccandi consuetudinem, pravas cupiditates: *Fermenti* vox transfertur modò ad falsam doctrinam, modò ad animi affectus & vitia, modò ad naturam corruptam; unde proverbiale, *fermentum in massa*, quod Joseph Albo de innata vitiositate, five *יצר הרע*, exponit. *Vetus* addidit, sicut alibi dixit *veterem hominem*, Rom. 6. 6. ut denotet vetustatem hominis secundum carnem viventis, five corruptionem originariam. Itā hæc est generalis exhortatio ad vitæ puritatem. Ex hypothese deducit thesin, è speciali exemplo admonitionem generalem, ut fugiant peccata, & studeant pietati. Vel, 2. hunc impium & incestuosum, articulus enim, est emphaticus; hoc vetus fermentum, notorios peccatores. Sensus, ut dixi, mysticus præcepti, Exod. 12. 19. Quod hinc est *ἐκβάλετε*, id in versione Lxx in Exodo est *ἀφανίσατε*. ¶ *Ut sitis nova conspersio, φύσµα* Massā, P. Be. Pi. &c. Heb. *עיסה*, vel *שאר*. Vide dicta ad Rom. 9. 21. & ab Ignatio & Iustino: [quorum verba vide in G.] i.e. ut renouemini per Spiritum, &c. ut tota massa, i.e. universus cætus Ecclesiasticus novus sit, sicuti sigillatim singuli erant puri. ¶ *Sicut*, &c. *Καθὼς ἐστὶν ἡ ζυµη* Sicut estis (id est, vel, esse debetis secundum vestram professionem; vide Rom. 6. 2. vel estis ex parte, itā tamen ut necesse sit ut pergatis renovari.) *infermentati*, Er. V. D. i.e. quales estis cum fermentum abiecit ex domibus vestris: vel, quales vos sinceri esse debetis; sicut esse debetis & conamini esse; vel, sicut per baptismum facti estis: azyymi, i.e. à fermento peccati puri & sancti. *מצות*, Exod. 12. 8. & alibi, vertitur *ζυμοί* unde & dies illi Paschatis *ἀζυμα*, aut *ἀζυμοί ἡμέραι* Josepho, ut & Mat. 26. 17. Marc. 14. 1, 12. Luc. 22. 1, 7. Act. 12. 3. & 20. 6. Hinc homines ipsi *ἀζυμοί* qui fermento abstinent; quomodo dicuntur *ἀσπι*, *ἀσπιοί*. Mysticè hoc loco sic vocantur qui sibi cavent ab omnibus iis per quæ corrumpi mores solent. ¶ *Etenim Pascha nostrum* (scil. Christianorum, cujus Pascha Judæorum typus fuit: confer Joh. 19. 36. Vox *ἡµῶν* ostendit, Paulum de mystico, non de Judaico, Paschate loqui; quasi novum Pascha P. Christus ergo mysticum Pascha, i.e. Agnus Paschalis: ut vox *Pascha* sæpe sumitur, interdum verò pro Paschæ solennitate five cœna, vel pro Agni

esu, &c. t.) *immolatus est* (*παῖς θυσιῶν* vocat Josephus. Sic, *θύσατε τὸ πάσχα*, Exod. c. 12. v. 21. Deut. 16. 2, 5, 6. *ἑσθάζαν τὸ πάσχα*, 2 Par. 30. 15, 17. & 35. 1, 6, 11. Esd. 6. 20. t. In Græco textu additur, *pro nobis*, quod deest in Vulgato, sed summo consensu legitur in Græcis v.) *Christus* Vel, nempe *Christus*, P. Be. Pi. &c. Prosequitur coeptam *ἀλληγορίαν*. Sicut sanguine Agni Paschalis allito postibus liberati sunt Israelitæ ab excidio, itā & Christiani per sanguinem Christi aspersum cordibus, i.e. per fidem ex passione Christi conceptam, liberantur à communi exitio humani generis. Agnus ille sine vitio esse debuit, & Christus sine vitio fuit. Sensus Apostoli, q.d. Jure exigo ut sitis azyymi, quia Pascha agitis, in quo omnia Judæis sunt azyyma; perpetuum Pascha vobis agendum, ideoque oportet abstinere à fermento veteris ac pravæ conversationis. Debetis autem esse azyymi quia sicut Agnus Paschalis erat typus Christi, itā panes azyymi Christianorum sunt typus & innocentiae baptismatis, ac vitæ puræ & Christianæ. Tria tenebantur Judæi nocte Paschatis narrare liberis; 1. *Transitum*, quia transilierat Dominus domus Israelitarum, &c. 2. *Amarorem*, quia amaritudine affecerat Pharaonem vitas Israelitarum. 3. *Infermentatum*, quia redempti fuerunt. Sicut enim panis infermentatus nova quædam est & sincera massa, sic illi ex Ægypto redempti, & à Gentilibus separati, novus quidam erant populus, soli Deo sacer. Unde liquet, rectissime Apostolum à redemptione per Christi, tanquam veri Agni Paschalis, macerationem parta, ad expurgandum vetus fermentum argumentari, quia infermentatus panis ob redemptionem usurpabatur, ut qui per redemptionem novus populus facti erant, à veteri fermento immunes se esse debere scirent.

8. *Itaque epulemur* Solebant enim festa celebrari solennibus epulis in signum lætitiæ. *ἑορταζοµεν* Festum agitemus, five celebremus, Er. Il. Ti. Tre. P. Be. Pi. &c. scil. diem Paschalem; non typicè, & 7 tantum diebus, sed spiritualiter, idque toto vitæ tempore: id agamus quod veteri Paschatis festo præfigurabatur. *ἑορταζοµεν*, *ἡμέραν*, in Lege Moysi est, *abstinere ab omni opere ut Deo sacra fiant*: In mystico sensu, itā perpetuò Deo servire ut omnia opera sint sacrificia, Esa. c. 66. v. 23. Philo, *ἑορτὴ ψυχῆς*, &c. (Festum animæ est perfectia in virtutum operibus delectatio.) Vidit aliquid hujus rei Thucydides cum dicit, *ἑορτὴ*, &c. (Festum nihil aliud est quam ea agere quæ oportet fieri.) ¶ *Non in* (vel, cum, Be. Pi.) *fermento veteri* i.e. Veteris vitæ, peccatis infectæ: in malis cupiditatibus. ¶ *Neque in fermento* (Ex. egeffis prioris: malitia, &c. *κακία* & *πονηρία*) Malitia & nequitia, P. Pi. vel, improbitatis, Be. versutia, Er. malignitatis, E. ex Aug. quod. Multò minùs in actionibus improbis atque versutis: non in peccatis five levioribus, five gravioribus. *κακία* est naturalis vitiositas, &c. *Πονηρία* est aliquid pejus: *malus* est quisquis malè agit, nequam qui cum dolo malo agit, vel qui accersit & voluntariâ pravitare peccat contra conscientiam, &c. unde & Diabolus *πονηρὸς* dicitur. ¶ *Sed in azyymis* (sub. panibus, P. G. Pi. quanquam & *ἀζυμα* absolute poni solet, ut Exod. 12. 15, 17, &c. Per panes autem mysticè intelligendæ actiones, ut quibus pascatur animus v.) *sinceritatis*, &c. *ἑλικρίνειας*, &c. Sinceritatis & veritatis, P. Be. Pi. q.d. Non triticeis, sed spiritualibus. Hoc est, *sinceritate & veritate*, Er. sic V. E. ex Th. i.e. vitâ sincerâ, five purâ & verâ. Prius opponitur *κακία*, alterum *πονηρία*. *ἑλικρίνεια* est fuga impuritatis, *ἀλήθεια* simulationis. Hieron. contra Pelag. dial. 1. *Pascha cum amaritudinibus editur, Pascha sinceritatis, veritatis*. [Sensus, q.d.] Improbos à nobis legitimo judicio segregemus, & ipsi totam vitam in iustitia transigamus.

9. *Scripti*, &c. *Ἐγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ* Scripti (vel, Scripseram, vel Scripturus eram: q.d. sed expendens gravitatem sceleris, &c. stylum acuo, nec intimam tantum, sed & communem in mensa, societatem veto, &c.) *vobis in epistola*, P. Be. Pi. Vulg. &c. Quānam? Resp. 1. In hac ipsa Epistola, supra v. 2. & v. 6. Cui repugnat illud, *ὡνὶ δὲ, nunc autem*, v. 15. Sed *ὡνὶ* non semper est nota temporis, sed transitionis, q.d. Quum scriberem ad vos, vitandos scortatores, non intellexi Ethnicos, sed Christianos, &c. Confer Gal. 1. 9. *Sicut prius diximus; nunc quoque dicimus*, &c. ubi illud *ἑγενετο* versus

E.
E.
G.
E.
G.
E.
Me. E.
E.
T. sim E.
Me.
Be. Sci.
Sci.
E.
Me.
G.
Vor. sim.
li.
G.
Vor.
Pi.
D.
G.
E.
Pi.
Me.
Pi.
Sci. sim.
Zeg. E. ve.
T.
Sci.
Cal.
G.
Idem.
Pi.
Sci. sim.
Be. Cal.
G. sim.
Vor. E.
Pi.
V.
T.
Me.
Me. T.
G.
Vor.
G.
Me.
G. sic E.
Me. T. Be.
Pi.

E.
G.
Be.
G.
Me. sim.
E.
E. sic T.
E.
Me.
Di.
Me. ex
E.
Val.
Vor.
Sci. sim.
Be.
G.
E. Me. T.
T.
G.
Par.
G.
Par.
E. & Me.
ex Th.
Me. ex
Th.
Par.
E.
Pi.
G.
Me. T.
E. ex
Th.
G. sic E.
ex Th.
G.
Cal.
Li. chron.
112.
Li. ho.
Glas. T. E.
Chrys.
Theod.
Hi. in
Just. Sci.
ex Th. Vor.
T. Ham.
Sci.
Be. Par.

versum tantum 8. præced. respicit^b. Resp. 2. In aliqua Epistola antehac scripta, quæ interciditⁱ, ut multæ^k. Credibile enim non est, Paulum non alias scripsisse tot annis Epistolas quàm quæ nunc extant^l. Satis Deo debemus quòd tot servatæ sunt; ad quas si & singulorum vita & regimen Ecclesiæ dirigatur, bene erit^m. Ista quæ habemus doctrinæ & institutioni nostræ plus satis sufficiunt, teste 2 Tim. 3. 16, 17ⁿ. Miserat Apostolus Timotheum ad Corinthios antequam hanc Epistolam scriberet, cap. 14. 17. & verisimile est, eum aliquam Epistolam per eum misisse, in qua sic scripserat: ait ad Apostolum accedentibus Stephano, Fortunato, & Achaico, totumque statum Ecclesiæ Corinthiæ ei pandentibus, literasque & quæstiones ei ab Ecclesia reddentibus, cum adhuc, quod nōrunt ii, Timotheus ad Corinthum non pervenisset, ille hanc Epistolam istam complectitur & supprimit: & si istam intercidisse dixeris, verè quidem aliquam dixeris, quia ad nos non pervenit exactum exemplar istius Epistolæ: at non verè etiam aliquam, quia omnia in Epistola ista comprehensa, in hac habemus, & multa præterea^o. ¶ Nè, &c. Μη συναντιγινώσκουσιν πορνείας] Nè commisceremini (vel, commercium habere- tis, Ca.) cum scortatoribus, Er. II. Ti. P. sic Be. Pi. &c. vel, scortis: est enim vox cuius corpori meritorio communis. Prostabant enim Corinthi non solum puellæ, sed & catamiti P. Al. Πόρνης hic intelligit non sanè catamitos, ut quidam volunt, sed scortis utentes: quod & præcedentia ostendunt, & quæ sequuntur, 6, 10, 15. & Sirac. 23, 21, 22. Συναντιγινώσκουσιν hic & 2 Thes. 3. 14. συγγινώσκουσιν, Joh. 4. 9. κολλάσθαι, Act. 10. 28 9. Συναντιγινώσκουσιν hic accipi possit pro, denuo commisceri; ut significet, eos id facere solitos antequam initiati essent Christo^r. Commisceri h. l. non est turpitudinem cum iis exercere^t, sed vitæ commercium & consuetudinem cum eis habere^t; vel, familiaritatem colere^v; eos vobiscum in domo Dei, aut vestra consuetudine, habere^s. Συναγῆς conversatio ista reputanda est quæ Judæo prohibita est cum Ethnicis, qualis erat, 1. comestio ad eandem mensam: 2. participatio (ut vocatur Judæis, nobis autem deputatio,) in mercatura aut negotiatione: 3. contractus matrimonii & affinitatis, συγγενεῖς, Jos. 23. 12 7. Prohibet hoc verbo consortium cum iis, vel, 1. in conventibus Ecclesiasticis, ut idem hoc denotet quod, tollere de medio, &c. v. 2. confer 2 Thes. 3. 14. vel, 2. in civili conversatione: cui favet; 1. quòd hanc Judæi cum Ethnicis illicitam putabant. 2. Quòd censura illa, ἡ ἡμετέρα dicta, hanc exclusit. 3. Alioqui supervacua esset illa cautio, nè hoc extenderetur ad Ethnicos, qui ad sacram communionem nunquam admissi eam certè excludi non poterant, & absurda esset ratio addita, alioquin è mundo exeundum esset. 4. Alioqui hæc vitatio consortii illorum non fuisset Ethnicis conspicua, & proinde scandalum adhuc durasset. 5. Collatio cum locis similibus. Vide Rom. 16. 17. 2 Thes. 3. 14. item Mat. 18. 17. unde constat, Apostolum docere voluisse non tantum Ecclesiam, ut censuram infligeret, sed privatos quoque Christianos, ut externâ conversatione suâ monstrent quàm parum sibi probentur flagitiosi, &c.^z

10. Non, &c. Καὶ ἐπὶ τὰς, &c.] Ac non (Illud & in MS. non comparet, & abest rectius^a. Vel, At non, Be. Pi. & pro ἀλλὰ, ut sæpe^b. Vel, Non utique, v.) omnino (vel, in totum, Er.) cum scortatoribus mundi huius, Er. P. &c. h. e. seculi^c, h. e. infidelibus^d, qui huic mundo addicti & extra Ecclesiam sunt. Sic sumitur vox mundi, Joh. 15. 19. & 17. 14^e. Non id scripsi de non Christianis^f, five de Ethnicis^g. ¶ Aut (Ad singula sequentia repetendum, huius mundi^h.) avaris] Addit alia vitiorum generaⁱ: doctrinam specialem extendit ad genus universum, cujus aliquot species enumerat^k. Πλεονεκτοῦντες sunt qui in contraditionibus & promissis fraudant alterum: id facere est πλεονεκτεῖν, ὑβρις Hebræis: unde & nomen ὑβρις, πλεονεξία, πλεονεκτημα^l. Vel, qui plus semper appetunt, rem per fas & nefas augent, res alienas injustè, furto, vel fraude, auferunt vel detinent. Avari quoque dicuntur qui sua tenaciùs retinent. Sed de iis non diceret, Nè commisceaminiⁿ. ¶ Aut rapacibus; sic Er. P. Be. Pi. &c. Ἀρπαξίται] Plus est ἀρπαγήν quàm πλεονεξία^o. Nam ἀρπαγήν vim habet adjunctam P, ut raptus & rapina apud Latinos^q. Sed hæc vox videtur potius

raptum, five stuprum vi illatum, denotare; ut Mat. 23. 25. ubi ἀρπαγή cum ἀνεμοῖς jungitur. Sic apud Cretes qui puerum ad masculam venerem abripuit dicitur ἀρπαγήν ποιῆσαι, Strab. 10. Et in Oraculis Sibyllinis cum impudentibus junguntur ἀρπασταί, violatores pudicitie. Et in Harmenopulo raptor ἀρπαξὶς dicitur^r. ¶ Aut, &c. ἡ εἰδωλολατρεία] Aut idololatriæ, P. Be. Pi. vel, simulacrorum cultoribus, Er. E. cultu scilicet qui Deo debetur^t. Hic primum occurrit ea vox. Quod Hebræi dicunt עבודה, id Hellenistæ dicunt εἰδωλολατρεία non quòd vox vocis respondeat, sed quòd sic optimè intelligeretur quod vellent, quia Gentes in cultu suo publico utebantur simulacris, i. e. imaginibus exstantibus, Judæi non utebantur. Hinc vox mansit etiam apud Christianos, non quòd secundum Decalogi præceptum eos obligaret, sed quia ille vocis usus illo sensu invaluerat^u. Al. Hæc vox hoc loco & alibi non tam cultum simulacrorum denotat quàm vel comestionem in Idoliis, vel potius impuros illos idololatrarum ritus & congressus, quorum rei erant Gnostici. Constant hunc esse vocis sensum 1 Pet. 4. 3. ut apparet ex ἀσέλγεια quæ præcessit, & ἀναγινώσκουσιν ἀσέλγεις, seq. v. 4. item 1 Cor. 6. 9. & Gal. 5. 20. ubi inter alia huius generis opera carnis hæc recensetur; item Apoc. 21. 8. & 22. 15. Certè cultus idololatriæ Ethnicorum abominandis immunditiis pleni erant, de quo vide Levit. 18. 24, &c. 1 Reg. 14. 24. & 15. 12. Esa. 57. 5. Sap. 14. 23, 26. 2 Mac. 6. 4. Et nota sunt Eleusinia sacra, mysteria Cybeles, festa Flora & Veneris apud Græcos^v. ¶ Alioquin, &c. Ἐπεὶ οὐδέποτε ἀγ, &c.] Alioquin (nempe si id conemini^x; vel, si vobis abstinendum esset à talium consortio^y; vel, si hoc voluissim^z; vel, Quoniam, five Quandoquidem, Er.) debetis scilicet (vel, oportebit, Ti.) è mundo exire, P. Be. Pi. &c. Alioqui utinam videlicet è mundo exissetis, Er. Sed non convenit sententia, nec usquam οὐδέποτε lego pro utinam^z. E mundo, i. e. è tota Græcia^b: potius ex toto mundo, nec enim sola Græcia ferox est horum vitiorum^c; vel, ex toto genere humano^d. Alioqui vobis esset ex orbe migrandum, Ca. Quoniam talium plena sunt omnia^e. Nihil noceret si hoc fieri posset, sed nimis hoc grave esset: intercidere ferme omne vitæ humanæ commercium, quod hic ἐκκοινωνία exprimitur^f. Nempe pauci adhuc essis Christiani, quibus nihilominus in Repub. vivendum est inter Ethnicos, quos si fugeritis, quomodo illi Christo lucrificandi essent^g?

11. Nunc autem] Nunc non est hic ad temporis discriminationem additum, quasi nunc aliud scriberet Paulus quàm antè scripserat, sed habet vim adversativæ, quomodo vñ sumitur infra 7. 14. & 12. 20. & vñ infra 12. 18. & 15. 20. Ità apud Ciceronem sæpe ponitur, nunc verò^h. Nunc hic est particula attentionem posulantis, &c.ⁱ. ¶ Si, &c. Ἐάν τις ἀδελφὸς ὁνομαζόμενος, ἢ πορνεῖ] Si quis frater nominatus, aut fornicator, Mo. Al. Si (vel, Id est si, Be.) quis, cū frater neminetur, (vel, appelletur, Er.) sit (vel, fuerit, Er.) scortator, P. Pi. Be. Er. &c. Vulgò quidem legitur, ἢ πορνεῖ^d, sed malim legere, ἢ πορνέῃ^e, ut verbum potius sit quàm conjunctio^f: Sic lego, tum ex Vulgati auctoritate, qui convertit, est fornicator, tum ex Græcorum scholiorum, & duorum manuscriptorum Codicum, fidè^g. Frater, i. e. Christianus: nam Christiani se invicem fratres vocabant^h. Participium hic accipi possit pro verbo, nominaturⁱ. Ὀνομαζόμενος vel, i. fratrem determinat: ut sensus sit, Si quis, cū frater appelletur, i. e. Christiani nomen gerat, sit fornicator, &c.^k. Si quis frater dicitur, i. e. Christianus dici volens; vide Act. 6. 3^l. vel, Christianus sit^m, saltem professione tenusⁿ. Significat, eum qui sit ejusmodi probis obnoxium, titulo tenus dantaxat esse Christianum^o. Vel, 2. refertur ad sequentia P: ut sensus sit, Si quis Christianus adeò manifestè sit fornicator, ut talis nominetur, & eo nomine passim designatus & diffamatus sit. Nam famosi more Scripturæ dicuntur ὀνομαζόμενοι, vel ὀνομαστὴς, ut Ecclesiast. 39. Baruch. 3. 1 Mac. 3. Si notorium sit crimen, eum, vel ante sententiam judicis, vitandum vult, &c.^q. Amicitia cum talibus peccatoribus dehonestabat Ecclesiam, cum iis qui extra Ecclesiam erant non item. Habes hic præcipuas excommunicationis causas. In excommunicationis locum, ubi aut Presbyterium non est, aut Ecclesia

est lacerata, succedit privata familiaris commercii fuga. Unde non longè abit Charondæ illud, *Ἀλλὰ ἀνδρὶ, &c.* (Nemo cum improbo viro aut muliere versetur, aut se probro exponat quasi ipsi similis esset.) ¶ *Aut idolis serviens* ¶ Qui sive ex animo, seu metu, seu placendi voluntate, &c. inductus infidelium sacris se admiscet, ut vel idolum colat, opere saltem externo, vel de idolothytis edat. ¶ *Aut, &c.* ἢ λῶιδος. ¶ *Aut convitiator,* Er. P. Be. Pi. &c. Ad modò dicta vitiosorum nomina addidit hîc pari jure λῶιδος & ebriosos. λῶιδος respondet Hebræis vocibus, רִיב & רִבָּה: illa jurgium, hæc ἔργον & ὀνειδισμός, (vituperium & probum) sign. Vide Joh. 9. 28. Act. 23. 4. 1. Cor. 4. 12. 1. Pet. 2. 23. λῶιδος est qui facilis est ad convitia & maledicta, &c. Criminis hujus gravitatem discite, quòd communem cum reliquis poenam mereatur. Referri hoc possit ad Gnosticos, vel, 1. malitiam in Christianis accusandis & persecutioni obijciendis; vel, 2. mores impudicos: vox enim contumeliam denotat non modò in verbis, sed etiam in operibus. Et peccata impudicitiae verbis probum significantibus sæpe exprimentur, ut per παῖς, Gen. 39. 14. per ὁμοπαῖς, Rom. 1. 26. per ἔβρι, &c. Sic autem omnia hæc sunt peccata impudicitiae præter ebrietatem quæ cum iis aptè conjungitur, &c. ¶ *Aut, &c.* ἢ μῆδους. ¶ *Aut ebriosus,* Er. P. Be. Pi. &c. Damnat excessum potus inebriativi, sive potantem inebriet usque ad deliquium rationis, sive non, si potens quis fuerit ad bibendum, &c. Esa. c. 5. v. 22. Confer Prov. cap. 23. ver. 29, &c. Vox hæc frequentiam ebrietatis notat. ¶ *Ebrius* significationem habet actionis; *ebriosus*, perpetui mali. Cicero De fato, Stilponem scribunt ipsius familiares & ebriosum & mulierosum fuisse: vitiosam autem naturam ab eo sic edomitam & compressam esse doctrinam, ut nemo unquam vinolentum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Neque enim vitari jubet eum qui semel hæc fecerit, sed qui hæret in hujusmodi vitiis, etiam postquam admonitus fuerit. ¶ *Cum ejusmodi* (sub. inquam, Be. Pi.) *nec cibum sumere* ¶ Explicat quid sit, non commisceri, h. e. nullam cum eo habere vitæ consuetudinem; consortium ejus ita fugere, ut nec mensam cum eo habeatis communem, nedum ut intimam familiaritatem flagitia ejus foveatis; vel, nedum ut illos ad sacræ Coenæ communionem admittere debeatis. Emphaticum hîc est *μὴ*, utpote nota minoris. Cum talibus, id est, adeò vitiosis & Christianorum nomen usurpantibus, ne epulas quidem habere communes: quod minimum est inter amicitiae signa. Vide Gal. 2. 12. Συνοδείαν habes Gen. 43. 32. Psal. 101. 5. in Græco. Hebræis mos erat cibum communem non sumere cum eo qui erat in ἵνῃ, nec cum Ethnicis & Publicanis, quorum loco Christus excommunicatos haberi vult, Matth. 18. 17. Familiaritatem, contubernium & convictum, prohibet: mensa enim amicitiae symbolum apud veteres. Confer 2. Thes. 3. 14. Joh. Epist. 2. 10. Hoc modo cavebatur tum ut ipse pudore affectus resipisceret, tum ne cæteros suo exemplo corrumpere. ¶ 12. Quid, &c. Τι γὰρ μοι καὶ τὸ ἐξω κελύει; ¶ Quid enim mihi (sub. necesse est, Pi. vel, mea interest, P. Ca. Be. vel, ad me attinet, Er. V. Ca. &c.) & (vel, etiam, Be. Pi. Sed καὶ abest in MS. recte.) eos qui foris (sub. sunt, Er. Ti. vel, extraneos, Pi. Tre. ex Sy. de extraneis, sive alienis, P. Be. Ca. i. e. de iis qui extra Ecclesiam sunt, nec unquam intus fuerunt, h. e. de Paganis, seu infidelibus; de non Christianis P.) judicare? Mo. Er. P. &c. i. e. pro condemnato habere? vel, punire? ut judicare sumitur infra 11. 31, 32. item Heb. 13. 4. Non hoc adeò mihi aut vobis necesse est ad servandam Ecclesiae puritatem. Infideles ferendi sunt ut adducantur ad Christum. Nolo me immiscere judicio infidelium. Jurisdictio enim mea, cum spiritualis sit & Ecclesiastica, extra limites Ecclesiae non extenditur. Obj. Etiam excommunicati foris sunt. Resp. Non omnino foris sunt, sed secundum aliquid intus & in Ecclesia remanent, ei quippe subditi: neque enim Ecclesia eos abdicat à sua potestate seu jurisdictione, nec id facere potest. Infideles autem ita sunt extra Ecclesiam, ut ad ejus regimen nullo modo pertineant. Obj. Cur ergò judicavit Elymam cæcitate, Act. 13. 11? Resp. Verba ergò in hunc sensum reddi possunt, Quare enim mihi conceditur judicare

etiam de iis qui foris sunt? etiam Ethnicos insanabiles, ut Elymam, divinam aliquam plagam percutere, nisi ut immedicabilia talia vulnera ense recidam? Et [ut sequitur,] nonne vos—judicatis qui intus sunt? Mihi autem datur à Deo etiam eos qui extra sunt judicare. Quos autem ego sic judico & percutio, Deus judicat & percutit, & vindicta sua censuræ meæ suffragatur. ¶ *Nonne de iis* (vel, eos, Pi.) *qui intus sunt* (h. e. intra Ecclesiam, i. e. vos judicatis?) i. e. Debetis judicare? Nonne vestri est officii aut poenis quibusdam, si eas suscipiant, castigare, aut, si id nolint, à vestra consuetudine segregare ita viventes? In hoc convenire omnes & consentire debueratis. q. d. Hoc ergò facite; exterius judicabit Deus, vos videte domi. Cum vobis sit de vestris judicandum: Christiani de Christianis judicent. κείνους est Indicativi modi, qui sic sæpe reddendus est, ut Mat. 11. 3. Tu es ille venturus, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; an nobis alius expectandus est? Atque ita loquuntur Latini, Quid agimus? pro, Quid nobis agendum? Alii punctum ponunt post καὶ, ut respondeat præcedenti quaestioni, & pro κείνους legunt κείνους. Ità quidam ante Theophylacti tempora, ut ipse monet. Quod optimè convenit scopo loci. Quid enim mihi eos etiam qui foris sunt judicare? Non omnino. Eos qui intus sunt judicate vos; eos verò qui extra sunt judicabit, vel judicet, Deus. q. d. Eos qui extra Ecclesiam sunt æquum est relinquere judicio Dei. Sed καὶ est sæpissime forma interrogandi, ut καὶ & καὶ, forma negandi. Verum & καὶ sic sumitur Rom. 3. 27. Per quam legem? per legem operum? καὶ non omnino. Argumentum hoc est à pari, nempe ab eorum exemplo.

13. Nam eos qui foris sunt (καὶ ἐξω ὄντας, ἀλλ' ὁμοίως, ut vertunt Lxx: Deus (non Ecclesia) judicabit, κείνους) ¶ *Judicat*, Er. P. Be. Pi. Rectius κείνους, puniet eos, suo scilicet tempore. Habent Deum Judicem & ultorem, Nè ergò putetis eos melioris esse conditionis quam Christianos, quòd à nobis non judicentur: non enim impuniti erunt. Extranei Dei judicio sunt relinquenti. Hoc (cum versu præcedenti) per parenthesis legendum est. ¶ *Auferte, &c.* καὶ ἐξαίρετε τὸν πονηρὸν ἵνα ὑμεῖς ἁγιάσῃτε. ¶ *Et* (vel, Etiam, Er. vel, Igitur, P. Be. Pi. sic V. illustrativè, ut sæpe: vel vertas, sed; καὶ, pro ἀλλὰ, ex Hebraismo, ut supra v. 10. & Act. 10. 28. & sæpe q.) *auferte*, vel *tollite*, (vel, profligate, Er. vel, tolletis, Ham. Kn. ἐξαίρετε enim est fut. temp. nec temere reddendum alio tempore: ut sensus sit, q. d. Pari modo parique judicio & vos, quod in vobis est facientes, potestis per istam manum Dei [quæ Deus judicavit quos ego judicavi: ut antè notatum] hunc aliòsque istiusmodi nefarios è medio vestri tollere. Sed fut. indic. hîc Hebræorum more, pro imperat. ponitur. ¶ *Εξαίρετε* est in MS. Melius alii Codices ἐξαίρετε, ut est in cod. duobus, sicut præcessit κείνους nam ista cohærent, parenthesis, ut diximus, interposita: ut sensus sit, Nonne debetis eum à vobis amovere? sicut κείνους est, debetis judicare: sæpe enim verba talia non tam actum quam officium significant. Ideo Syrus & hanc interrogationem & præcedentem per Imperativum transtulit. ¶ *malum* (vel, istum sceleratum, P. Pi. sic Er. Val. ut ad Hominem referatur, non ad Rem; illum incestum, ut articulus designat: vel, malum, h. e. rem malam, h. e. exitium vobis alioqui obventurum: nam Chryl. Theod. Theoph. & Vulg. legunt τὸ πονηρὸν, quod rectius, ut respiciat phrasin illam Deut. cap. 22. ver. 21. ubi tamen Romana editio corruptè legit τὸν πονηρὸν. ex vobis ipsis, Mo. &c. Neque enim quicquam obstat, nec aliter fieri fas est. Sumpta hæc locutio ex Deut. cap. 24. ver. 7. ubi in Græco, ἐξαίρετε τὸν πονηρὸν καὶ ὑμεῖς ἁγιάσῃτε. ita & Deut. 13. 5. & cap. 17. ver. 7. & 21. 21. & 22. 21. Ità concludit totum hunc discursum; qu. d. Si monito meo pareatis, effugietis judicium Dei vobis incubiturum si sceleratos permittatis impunè inter vos versari, ut Judæis sæpe contigit: simulque rationem dat cur censuras suas ad Christianos restringit.

- chius a. Multo magis, Eth. Non tantum, Er. Ti.) vit-
lia? Mo. Val. vel, vidualia, Val. ex Amb. Er. vel, ista
que (vel, que, P. Pi. vel, de iis que, Be.) ad vidualium (vel,
vitam, Val. Er. vel, huius vite usum, P. Be. Pi. sic Er.
V. E. vel, facultates, Er. V. Bi. enim & vitam, & vi-
dualium & facultates, significat b.) pertinent? Er. Ti. P. &c.
vel, res (sive, de negotiis, Ca.) huius vite, G. Ca. sim.
Sy. Ar. Eth. sub. non iudicemus? P. Pi. vel, iudices non
simus? Be. Idem hic βιωτικός quod τὸ βίον διακρίνων, 2 Tim.
2. 4. i. e. negotia ad hanc vitam pertinentia c, victum,
vestitum, agros, domos, pecuniam, &c. circa quæ ver-
santur quotidianæ lites d. Sic μέγιστοι βιωτικοί, Luc. 21.
v. 34. Sic βιωτικός Chrys. vocat militiam, negotiatio-
nem, & agricolationem: & homines βιωτικούς vocant
Suidas & Chrys. mundi rebus deditos f.
4. Secularia, &c. βιωτικός ἢ ἐν κηλίῃ ἐστὶν ἔχων] Est
πελονοῦντα g. nam κηλίς hic vocat res dijudicandas h: ita
Sy. & Ar. accipiunt. Glossar. Græco-lat. reddidit, judi-
cium, examen: nec semper κηλίς est διακρίσις, locus
iudicii, quoniam Beza sic accipiat. Hebræi βιωτικοί κηλί-
ς vocant קנסות דין, & ממונות דין, lites pecuni-
arias i. [Verba sic reddunt,] Itaque si iudicia (vel, cau-
sas judicandas, Di. sim. Pi.) habeatis de iis quæ ad huius
vite usum pertinent, P. Be. Pi. sic Di. Apud Judæos distin-
guebantur omnia iudicia in pecuniaria & capitalia k.
Contemptibiles, &c. τὸς ἑξουσιώδους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ,
τὸς κατὰ τὴν ἐκκλῆσιαν] Redundat hic τὸς emphaticè l. Κατὰ
τὴν ἐκκλῆσιαν est, vel, i. modi Indicativi; & per τὸς ἑξουσιώδους
intelligit Ethnicos, qui meritò, utpote iniusti, apud Ec-
clesiam nullo numero habentur m; ut exprobetur Chri-
stianis quod ad iudices infideles devenerint, &c n. Ali-
oqui statuendum erit Apostolum ejusmodi ἑξουσιώδους
quorundam fratrum admittere, quem tamen ipse perpe-
tuo oppugnat. Vide Jac. 2. 1, &c o. Locum sic reddo,
Eas ad eorum iudicium refertis qui in Ecclesia despiciunt
sunt? h. e. non Christianorum, qui apud Christianos nul-
lo numero habentur ||. Vel, 2. modi Imperativi P, ut
plerique accipiunt q, cui favent & particula & series
verborum r. [Verba autem sic reddunt,] Nihil facios
(vel, Contemptibiles, Tre. ex Sy. sim. Er. Il. Ti. Eos
qui vilissimi sunt, Be. vel, minimi sunt, P. vel, nullo lo-
co habentur, Pi. eos quorum non magna est reputatio &
autoritas apud vos t; quorum in Ecclesia nullus, aut
non magnus, est usus u; qui inepti habentur ad majora
magisque propria Ecclesiæ ministeria v; qui Pastores &
Doctores non sunt, nec operam suam rectius collocare
possunt x; qui præ aliis, sive dona Spiritûs, sive publi-
cam vocationem, spectes, infimæ sunt fortis, quos ἐλαχί-
στος Christus passim vocat y, וְכָל. Sic comparatè in-
telligendi qui infra cæteros habentur z; scilicet, si Ju-
risprudentem nullum habeatis: nam mox subiungit, sa-
pientes, si qui sint, huic officio deputandos, v. 5 a.) in
Ecclesia, illos (sub. inquam, Be. Pi.) sedere facite, Mo.
E. nam sedere est iudicandum b: vel, constituite, sive
collocate, in iudicio, Tre. ex Sy. aut, in subselliis, Er. P.
Be. Ti. aut, in tribunali, Il. i. e. committite eis contro-
versias istas cognoscendas & dirimendas c, potius quam
Ethnicos iudices adeatis d. Non sarcasticè, sed compa-
rativè, accipio, ut illud Matt. 5. 39. obverte ei & alte-
ram, i. e. potius quam ulciscaris te *. Mirè hic addidit
τὸς, ad odium rei f. Si magnis illis vestris Doctoribus
id non vacat, vel minimos de piorum plebe arbitros su-
mite. Κατὰ τὴν hic est וְכָל, quod primò de Iudicibus
dictum qui in magnificis sedibus collocantur, 1 Sam. 2. 8.
Sirac. 10. 17. & 11. 1. cœpit deinde ad arbitros, imò &
ad alia munera, transferri g. Videtur autem Apostolus
usitatum Hebræis morem respicere, apud quos iudicia
quidem pecuniaria, quæ momenti erant, peragebantur à
Confessu triumvirorum, qui omnes erant δαίμονες, publicâ
auctoritate approbati & muniti; reliqua verò, à tribus
laicis, qui וְכָל דַּיִן dicebantur à Græca voce ἰσθῶτος h.
Referenda est vox. ἑξουσιώδους, non ad infimos de ple-
be, aut inopes, (Unde talibus vel peritia vel otium?
Et quis non spreverit tales iudices?) sed ad infimos de
classe iudiciaria. Classis ista hos ordines habuit in subsel-
liis Judaicis; 1. Erat Synedrium magnum, ex Lxxj.
2. Synedrium 23 virale. 3. Confessus triumviralis. 4. דַּיִן
שֶׁל מוֹמָחִין, Confessus auctorizatus, sive authenticus.
5. דַּיִן שֶׁל מוֹמָחִין בְּדֵר שְׂאֵן, Confessus non auctorizatus, ἑξου-
σιώδους, non authenticus; sic dictus, non quod determi-
nationes istius Confessûs non valerent, sed quod Confes-
sus ipse auctoritatem suam non reciperet à Synedrio, sed
ab iis eligeretur inter quos penderat controversia; nec
ἑξουσιώδους viles, aut contemptibiles, verterem, sed, non
auctorizatos. Ad hunc usitatissimum Judæis confessum
respicere videtur Apostolus hoc in loco; & modum lites
suas finiendi Corinthiis praeficere notum, facilem, &
absque sumptu, ut, si quando emergant lites, inter se ho-
mines aliquos privatos eligant iudices ac arbitros i. [De
his qui plura vult, consulat Cl. Authorem de his ex Rab-
binis fufius differentem.] Non placet vulgaris huius lo-
ci versio, [suprà producta.] 1. Κηλίς nufquam apud
Auctores lites significat. 2. Apostolus minimè jubere
contemptibiles in loco iudicii constituere, sed sapientes,
ex collat. v. seq. nē unus sapiens, &c? 3. Durissima est
phrasis, τὸς τὸς κατὰ τὴν ἐκκλῆσιαν. Obj. Hebraismus est. Resp.
Tunc legeretur, κατὰ τὴν ἐκκλῆσιαν. Commodior dari possit
sensus, variatis tantum punctis, per Hyperbaton, quod
in N. T. frequens est, βιωτικός ἢ ἐν κηλίῃ ἐστὶν ἔχων τὸς
ἑξουσιώδους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸς κατὰ τὴν ἐκκλῆσιαν. Secularia igitur
subsella, si habeatis hos contemptibiles in Ecclesia, consti-
tuite; q. d. Num iudicio vultis experiri apud infideles,
quos contemptibiles habetis in Ecclesia? Constituite
ergo inter vos iudices & tribunalia. Quoad phrasin, κα-
τὰ τὴν ἐκκλῆσιαν, eadem est ac τὸ κατὰ τὴν διακρίσιν, in Aristo-
phane ac Libanio †.
5. Ad, &c. Πρὸς ἐξουσιώδους ὑμῶν λέγω] Ad verecundiam
(vel, erubescendum, Er. Il. Ti. ἐξουσιώδους est וְכָל, Job.
20. 3. Psal. 44. 1, 6. & 71. 13. & 109. 29 k.) vobis (vel,
vobis adducendis, Be. Al. Pudoris causâ, P. Ut vos pude-
at, Ca. G. Eth. sub. hoc, Be. Pi. &c. vel, sub. huius rei,
G.) dico, Mo. &c. ut & infra 15. 34. suprà 4. 14. ἐν ἐ-
ξουσίᾳ ὑμῶν γέγραπται, sed alio sensu, significans, non in hoc
se scribere ut Corinthios apud alios traducat l. Sensus,
q. d. Hoc non dixi ex animo, quasi vellent contemptissi-
mos ad iudicandum deligi m; sed quod hoc satius esset
quàm apud Ethnicos litigare n, & ut ab eo quod agitis
pudor vos avocet o. ¶ Sic, &c. Οὗτος ἐκ ἐστὶν—ὁς
δυνατὴς διακρίναι ἀνὰ μέσον τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν;] Itane (vel, ad-
eone, Er. G. Per indignationem P.) non (vel, nemo, G.)
est inter vos sapiens, (vel, eruditus, G. ad hæc civilia ju-
dicia idoneus q. Perstringit eorum jactantiam, qui cum
sapientes sibi viderentur, in minimis adeò desperent r.)
nē unus quidem, (quod est vehementius, cum sitis tam
multi t;) qui possit (i. e. cui vacat. Fuerat hoc illorum
potissimum qui se sapientiæ nomine inter vos venditant.
At si illi id defugiunt, vel ad imperitos iri oportuit t.) * G.
dijudicare (vel, ex æquo iudicare, Tre. ex Sy. vel, ius
reddere, Pl. sim. Be. litem dirimere, Ar. iudicare de æ-
quo & bono v,) inter fratres suos? P. Ca. Be. Pi. vel,
inter fratrem suum? E. & Glafs. ex Vulg. scil. cum al-
tero fratre contendente, ut ex v. seq. patet x; ad verb.
inter medium fratris sui. Hebræa phrasis, pro, inter fra-
trem & fratrem y. Ἀνὰ, cum μέσον constructum, intermedi-
um significat, ratione tum, i. loci, ut Matt. 13. 25. ἀνὰ
μέσον τῶν σιτῶν, in medio tritici; Marc. 7. 31. ἀνὰ μέσον τῶν
ὀρέων, &c. inter medios fines Decapoleos. Sic Aristot. τὰ ἀνὰ
μέσον, scilicet, intermedia. Tum, 2. personarum z. For-
tè scriptum hic olim ἀδελφῶν a, vel, ἀδελφῶν x τῶν ἀδελφῶν
αὐτῶν b, ut Syrus (& Arabs c) legisse videntur, inter fra-
trem & fratrem d; nam, ἀνὰ μέσον, de uno non dicitur.
Vide Gen. 16. 5. Deut. 1. 16. Repetitio earundem vo-
cum, ut sæpe, occasionem dedit posteriores omittendi *.
6. Iudicio contendit, Keivē] Litigat, ut sæpe dixi-
mus f.
7. Jam, &c. Ἦδη μὲν ἐν ὁλῶς ἡγήνια, &c.] Jam igitur
omnino defensus (vel, impotentia, P. ad verb. minoratio,
vel, diminutio, quâ quis ab alio vincitur, & per hoc de-
terius habet s: vel, delictum, Er. Il. Ti. Mo. E. sim. Tre.
ex Sy. vitium, Ca.) in vobis est, &c. Be. Pi. &c. vel
spiritus in genere, carni succumbentis h, unde oriuntur
contentiones i: vel, defectus charitatis, unde est litigan-
di libido k: vel, imbecillitas animi non sustinentis inju-
rias, sed ad ulciscendum prorumpentis l. Κηλίς hic di-
cit quod suprà μετὰ γυμνασίου, ut ibi diximus. Qui ob res
quibus faciliè caretur litigat, facit contra Christi præce-
ptum, quod explicavimus ad Matt. 5. 40. Qui magnum
profectum in Christianismo & mundi contemptu fecere,
damnum

10

20

30

40

50

60

70

Li. ho.

† Kn.

* G.

† Idem.

* Er. sim.

E.

* Er.

* E. sim.

Me.

* Er.

* Just sim.

E.

* Vor.

† Er.

* G.

* Pi.

* Glaf.

gram. 3 6.

19. 569.

* E.

* Glaf. ib.

* Pi. sim.

Be.

* G. sim.

Pi. Be.

* Be.

* Be. sim.

G.

* G.

† Idem.

* E.

* Scil. sim.

Pi.

* Scil.

* Vor.

* Scil. sim.

Be. Just.

damnum quodvis faciunt potius quam ut litigent: quod docet Clem. Constitut. Qui nondum eo pervenire, in iis non est *περὶ πτωχῶν*, sed *ἡπῆμα*, i. e. *minus aliquid summo*: dicitur enim *ἡπῆμα* comparatè ad aliquid majus, ut Rom. 11. 12. Sic & *ἐλαττωμα* & *ἐλαττωσιν* habes apud Sirachiden & Tobiam. Chrysost. *δὲ καὶ οὕτως ἐστὶν, ἐλεῖμων ὅτιν, ἐλαττωσιν ὅτιν. ἀλλ' ἐκεῖ π' ἐλαττωμα*. Al. Delictum hic five peccatum intelligi rectè monent Chrysost. Theod. Amb. Aug. &c. non quod per se malum sit in iudicio sua repetere, sed quia mala multa ferè conjuncta habeat. Nam lites illæ & suscipiuntur ferè ex inordinato rerum temporalium amore, & multas gignunt offensiones, ut finitimas de fratre suspiciones & iudicia, obreftationes, odia, malevolentias; & iacturam faciunt tum temporis, tum pacis ac tranquillitatis internæ, quam omnes quærere debemus. ¶ Quare, &c. *Διὰ τὴν ἑξὶ μάλλον ἀδικεῖτε* — *ἀποστρέφετε*;] Cur non potius (quàm sine-
retis vos ad lites pertrahi; vel, quàm cum Ecclesiæ offenculo jus vestrum persequamini P, coram Ethnicis litigando q:) *injuriā patimini*? (*ἀδικεῖσθαι* hic est, *quo animo injurias perpeti*, ut apud Platonem & Menandrum r: cuius verba sunt, *Ὅστις καὶ περὶ ἐς ὄντος, ὡς Γοργίας, "Ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖς ὁπῶς αὐτὸν βροτῶν, ἔστι, Γοργίας, vir ille prestantissimus, Qui injurias scit perpeti quamplurimas t.) cur non potius damnum accipitis? Er. Il. Ti. P. Be. Pi. vel, sustinetis? Tre. ex Sy. Lyfias adversus Diagitonem, *εἰδὼς ὅτι ἡ μόνον οἱ ἀδικεῖντες χεῖρες ὑμῶν ἐν δόκῳ σιν, ἀλλὰ καὶ οἱ πῆνες αὐτὸν ἐλαττωσιν ὅτιν ὡς περὶ ὁπῶν ἐχέουσιν, ἀνέχεσθαι μὴ δυνάμεσθαι. Quod Lyfias de propinquis dicit, hic de ejusdem fidei confortibus Paulus. Videtur ἀδικεῖσθαι ad dignitatem læsam, ἀποστρέφεσθαι ad rerum damnum, pertinere: nam ex his duabus causis nascuntur lites t.**

8. Sed, &c. *Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε, &c.] At vos non modo non fertis, sed ipsi infertis injuriā.* Hoc eis dixit quorum peior erat causa v. Differunt *ἀδικεῖν* & *ἀποστρέφειν*: quod illud significet actionem injustam, istud verò magis importat effectum actionis, i. e. damnum illatum x.

9. Iniqui, &c. *Ἄδικοι, &c.] Injusti, vel Injurious, E.* Et hoc nomen, & quæ sequuntur, non ad *ἔξιν* solam (*habitum*) referenda sunt, sed ad quemvis actum deliberatum, quamdiu is non per seriam poenitentiam emendationemque eluitur. Sic in Jure furem & adulterum dicimus qui semel furatus est aut adulterium fecit. Sunt enim hæc peccata *vastantia conscientiam, mortifera, quæ uno ictu perimunt*, ut loquitur Augustinus. Sunt alia *quodidiana incurfationis*, ut Tertul. loquitur, *μὴ καὶ προαίρεσιν σωτηρίῳ*, ut Clemens. Ab his distinguenda illa graviora de quibus hic agit Paulus & Gal. c. 5. v. 19, 20, 21. i Tim. 1. 9, 10. quæ non admittet omnino qui natus ex Deo fuerit, non futurus Dei filius si admiserit, ut Tertul. loquitur. *Ἀδίκων* vox hic complectitur eos qui infra dicuntur *καὶ πῆνες* & *μαλακοὶ* y. Sequens distributio ita accipienda est, ut intelligamus, eos, qui vel uno peccati genere adhuc impliciti tenentur, salutem adipisci non posse z. ¶ Nolite errare] Sic Be. Pi. &c. Putantes aliqua ex his non esse gravia peccata. Nolite committere ut aberratis à recta vivendi via b. *Μὴ πλανᾶσθε*] Vel, *Nē seducimini*, Be. vel, 1. aliorum malis exemplis: vel, 2. quod à Magistratibus in ista non animadvertatur c: vel, 3. ab impostore aliquo d. Solet hæc Præfatione uti Christus, ut Luc. 21. 8. & Paulus, ut infra c. 15. v. 33. Gal. 6. 7. Jacobus quoque c. 1. v. 16. quoties aliquid dicturi sunt quod ignoratum aut non observatum maximo stabit malò *. ¶ Neque fornicarii] Vel, *scortatores*, P. Be. Pi. De simplici fornicatione loquitur f, quia eam ab adulterio, &c. distinguit g. *Πορνῶται, i. e. πορνέουσαι, qui cum scortis se miscent*, ut diximus supra 5. 10. & manifestum sit infra v. 15 h. Ità ad sequentem parænesin de scortatione vitanda aditum parat i. ¶ Neque adulteri, *Μοιχοὶ*] *Mæchi*, P. Be. Pi. qui aliena matrimonia polluunt k. ¶ Neque molles; ità Er. P. Be. Pi. *Μαλακοὶ*] *Mastrupatores*, Par. Non placet, quia statim sequitur *ἀρσενοκοῖται* l. *Corruptores*, Boder. ex Sy. potius, *corrupti*, Di. ex Sy. quos Græci *ἀσώτους* dicunt qui continentia & lascivis libidinibus indulgentes, animo ac corpore franguntur, ut vix sani esse possint, adeoque verè sunt *μαλακοί*. *Μαλακοὶ* sunt effeminati, perduto corruptoque animo, cinædi m; vel, Venerem privatam agitant; vel, voluptuosi libidine intus ardentes ad ex-

plendum parati n: vel, *pathici*. Scholiastes ad primum Thucydidis, *Φιλοκλήτης δὲ τὸ Παειδὸς ἀνὰ τὸν ἀλλοτρίον νότον νοστήσας, καὶ μὴ φέρον τὸ ἀρχαῖον, ἀπελθὼν ἐκ τῆς περὶ τοῦ πόλεως δια τὸ πᾶθος Μαλακίας ἐκάλεισε*. De eadem re Aufonius, *Mollis erat facilisque viris Paantius heros*. Catullus, *Cinæde Thalle mollior cuniculi capillo*. Phœdrus hoc sensu dixit *molles mares*. Apud Petronium eodem sensu, *molles, veteres*. Vibius Sequester, *mollescit*, id est, *obscænus fit*. Plinius, l. 28. *probrosæ mollietis*. Arnobius, in *partibus Fabius aduritur mollibus*. Utitur voce *mollium* sic & Aug. De civitate Dei, l. 6. Claudianus, De Eutropio, *Quid enim servum mollemque pudebit?* *Μαλακίαν* hoc sensu usurpat & Philo. Chryf. quoque *μαλακίαι* hoc sensu usurpat supra cap. 4. & hoc loco exponit *ἐταρνεύεται* o. Syrus hic vertit, *מלכות*, i. e. *qui se corrumpunt* P, nempe per voluntariam pollutionem q. *Μαλακοὶ* proprie sunt *catamiti*, scorta mascula, qui turpia patiuntur r. ¶ Neque, &c. *Ὅστις ἀρσενοκοῖ*] i. e. *Dranci*. Est *ἀρσενοκοῖ* ejus quod præcessit t: qui turpia peragunt t. *Neque qui concumbunt cum masculis*, Er. P. Be. Pi. &c. *pederasta*, puerorum corruptores v.

10. Neque fures] Fur est, Jurisconsultis definientibus, qui fraudulose lucri causâ rem usumve aut possessionem rei alienæ contrediat x: vel, qui aliena furripit nullo colore juris y. ¶ Neque avari; ità Er. P. Be. Pi. &c. *Πλεονέκται*] Ità dicitur qui in contractibus fidem fallit, aut quovis modo alium circumvenit z. Sumunt ità hanc vocem & Xenoph. & Aristoteles. Vide Marc. 7. 22. Rom. 1. 29. 1 Cor. 5. 10, 11. Eph. 4. 19. & 5. 3, 5. Col. 3. 5. Hebraicè *עבֵר*. ¶ Neque ebrii] Eos intellige qui de consulto vino se ingurgitant, ità ut & usum rationis sibi adimant a. ¶ Neque maledicti, *ὀνειδιστοὶ*] Qui in alios jaciunt convitia b. Vide supra 5. 11 c. Nota, ebrietatem & maledicentiam, quæ leviora censentur, cum gravissimis criminibus hic numerari d. ¶ Neque rapaces; ità Er. P. Be. Pi. *Ἀπαρτες*] Distant à *furi-bus*, quod fures dolo, raptores vi, utantur. Vide supra 5. 11 *. ¶ Regnum Dei, &c.] i. e. Vitam æternam f. Quamdiu tales sunt non debent sperare partem in beatitudine coelesti. Manet autem reatus usque ad seriam poenitentia functionem, si tamen eam Deus concedit. Neque enim concedit omnibus; sed quosdam occæcat & obdurat. In quos autem eâ severitate utendum sit ipse solus novit, qui intima hominum introspectit, & novit quæ mensura patientiæ ipsius conveniat g.

11. Et hæc (i. e. tales: Positum est neutrum pro communi h.) quidam (scil. vestrum i, non omnes k: *τινές*, id est, *καὶ μέρθ*, per partes l, ità ut alii alia committerent *. *Τίς* pro *ἕκαστος* n, five *πᾶς τις*, ut etiam apud Thucydidem *ἀπὸ τῶν πάντων* t.) fuistis] Est *ῥωδιστὴς ἀνέστης*. *Talia scelera eratis*. Ut cum sceleratum dicimus *scelus, pestem, &c.* m. Nullum antea actum facinus Baptismo quinquam excludit. Sed multorum culpæ contra acceptas prius notitias sunt tales ut ii ad fidem non sint idonei, ac proinde nec *τεταγμένοι* *ὡς καὶ τὸ ῥωδιστὴς ἀνέστης* n. ¶ Sed abluti estis, (Metaphoricè designat redemptionem nostrā à peccatis, eamque duplicem, ut verbis seq. exponitur o. Ablutionem intelligit, vel, 1. corporalem P, per Baptismum q: vel potius, 2. spirituales & interiores, h. e. remissionem peccatorum, quæ Baptismi effectus est r, vel, poenitentiam t.) sed sanctificati estis, (i. e. non solum labes scelerum abluistis, sed simul etiam sanctitatem gratiæ Divinæ consecuti estis t:) sed justificati estis (i. e. veram justitiam adepti v, justitiā Christi donati ||. Baptizati estis, ac deinde accepistis Spiritum S. & majores quotidie in justitia progressus fecistis. Nam ità illud, *ἐδουλώθητε*, hoc loco sumi suadet ordo, & idem sensus in Apoc. 22. 11 *. *Ablutio* hic generatim de toto genere beneficiorum Christi intelligitur, cujus partes sunt, 1. *sanctificatio*, i. e. vel regeneratio per spiritum & sanguinem Christi; vel segregatio à mundo & adoptio in Ecclesiam, ut vox ferè usurpatur in hac Epistola; ut & mox 7. 14. usurpabit: vel, 2. *justificatio*, à reatu, &c. sub qua & regeneratio intelligitur, ut Rom. 8. 30. *Quos justificavit, &c.* y. *Justificat* nos Deus à reatu liberando; *sanctificat*, vitiosam naturam Spiritu suo reformando z.) in nomine (vel, per nomen, Be. Pi.) *Jesu Christi* (i. e. in Domino Jesu, ut supra 1. 4. *Nomen Domini* pro *Domino*, ex Hebraismo a: vel, per virtutem ac potentiam Domini b: vel,

Par.

o G.

p G. sic T.

q Plerique

in T.

r Me. T.

t G.

u Me. ex

E.

v G.

x Idem.

y E.

z G. sim. E.

a G.

b Me.

c G.

d Just. ex

Chryf.

e G.

f E.

g G.

h Idem.

i G. sic E.

k V.

l Pi.

m E. sim.

n Pi.

o Be.

p Camer.

q G.

r Vor.

s E.

t Me. sic

u E.

v E.

w Me.

x Me. sim.

y E.

z E. Me.

a Di.

b G.

c Par.

d Calv.

e Pe.

f Pe. ex

g Er.

h vel,

vel, per ipsum Jesum, scilicet fide cognitum; confer Act. 4. 13. c.: vel, per doctrinam Christi, quæ doctrina per Spiritum obliatur d: vel, per meritum Christi, cui tota iustificatio & renovatio nostra à principio usque ad finem adscribenda est *.) & in Spiritu (vel, per Spiritum, Be. Pi.) Dei nostri] i. e. Virtute Spiritus Sancti à Deo nostro procedentis: huic enim Authori ea quæ ad sanctificationem nostram pertinent, peculiariter in Sacris Literis adscribi solent f. q. d. Cavendum ergo est vobis, nè in pristinas fordes recidatis †, sive lites injustas aliis movendo, sive alio quovis modo *.

12. *Omnia mihi licent*, &c.] Exordium abruptum g. Non convenit quorsum hoc adfertur h. *Omnia*, scilicet certi generis i; vel, de quibus hic agitur k, h. e. res mediæ sive indifferentes l. Refertur hoc, vel, i. ad judicia, de quibus egit superius, ubi & aliquid obscurum adhuc erat. Nam diceret aliquis, An non licet cuique jure agere pro re sua? Respondet, *Omnia*, &c. Quam puto sententiam ore sapientum tritam fuisse. Argumento est, quod eam invariata infra repetat m. Sensus, q. d. Non in has lites invehor quia non licent, sed quia non expediunt n, propter rationes antè allatas; & quia nolim sub aliorum, scilicet judicum, advocatorum, procuratorum, maximè infidelium, potestatem vos redigi o. Vel, 2. ad potestatem quam Apostolus habuit vivendi ex Evangelio; q. d. Nolui à vobis accipere honoraria, quanquam id liceret, quia non expediebat; ut vos liberius admonerem; quod jam feci p. Sed nihil de stipendiis præcessit in textu q. Vel, 3. ad fornicationem, de qua agit & cap. præced. & hic in seq. quam nasci docet ex ingluvie ventris: ut sensus sit, Cibo & potu saturari per se licet, sæpe tamen non expedit, nè satura libidinem provocet r. Repetit verba usitata Doctoribus illis Corinthiis, qui opiparas divitum mensas sectabantur. Dicebant illi, *Omnia mihi licent*, i. e. Deus ista omnia nostri causâ condidit; quare nihil est mali si eis utamur. Respondet Paulus, Adhibendum modum: Non enim omnem usum talium conducere aut valetudini, quæ sapienti negligenda non est, aut recto usui rationis. Nam — *Corpus onustum Hesternis vitis animum quoque degravat* †. Pergit ab impudicitia dehortari per dissimilitudinem; hoc pacto, Non eadem est libertas utendi quâlibet Venere quæ est utendi quolibet cibo. Nam cibo quovis licet uti, quia cibi nullus est usus nisi comedatur, & ventris nullus est usus nisi comedat. Ità alterum alterius causâ creatum est. Si tamen infirmus, me vescente, offendatur, nolim obnoxius esse ulli rei, v. g. meo ventri aut appetentiæ, sed potius à carne me abstinebo. At non licet quâvis uti Venere, sicut quovis cibo: quia cum venter cibo serviat, corpus non libidini, sed Christo, servire debet, &c r. De vitanda fornicatione agere hic incipit, occupatione defensionis hujus, Indifferentia omnia nobis licent: At sicut cibus, sic & scortatio, est indifferens. Ergo nobis licet. Respondet, i. limitando majorem, licere, sed quatenus conducunt, &c. 2. ad minorem, v. seq. ubi discrimen ostendit ciborum & fornicationis †. Transiit h. l. ad res indifferentes earumque usum. * Dixerat Corinthios jam esse ablutos, &c. Hinc potuissent occasionem fumere statuendi, sibi nunc licere omnia, saltem indifferentia, inter quæ gentes scortationem numerabant. Vide Act. 15. 29. [& ibi dicta.] Et si autem illi conversi erant, retinebant tamen multum ex pristina sententia, & moribus urbis suæ, & vitia sua prætextu libertatis Christianæ excusabant v. Objicit ergo sibi in sua aut alterius persona *, *Omnia*, verè indifferentia, *mihi licita sunt*. Respondet, *At non omnia conducunt*: libertas metienda est regulis charitatis & ædificationis y. Transiit jam Apostolus ad aliud Thema, agitque tacite contra facinorosam hæresin Nicolaitarum, quæ, contra nuperum illud decretum, Act. 15. ad comedenda Idolothyta suasit, & fornicationem, & argumenta excogitavit nequitie suæ accommodata; quæ ordine perstringit Apostolus: Primum hoc est, *Omnia mihi licent*. Respondet, *At non expediunt* z. Ea licent quæ absolute non sunt prohibita; expediunt autem quæ secundum particulares circumstantias considerata bona sunt & eligenda. *Expediunt*, Græcè *συμβαλλουσιν* a. [quod sic vertunt,] *conducunt*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. sic Ca. &c. vel, *conferunt*, Mo. ¶ *Omnia mihi licent*] Iterum repetit illorum verba, ut pressius

respondeat. Frequens talis objectionum repetitio apud Senecam b. ¶ *Sed*, &c. *Αλλ' ἐν ἑαυτῷ ἡ ἐξουσία ἀδύνατος ἐστίν* c. Est Paronomasia in *ἐξουσία*, quod præcessit, & *ἐξουσία ἀδύνατος* d. *Ἐξουσία* est, *imperium habere*, Luc. 22. 25. infra 7. 4. Respondet Hebræo *משל*, ut videre est Neh. 9. 37. Eccles. 9. 17. & 10. 4. & *משל* in Neh. 5. 15. & in Ecclesiaste aliquoties. Hinc passivum *ἐξουσιάζεσθαι* est, *in servitutem redigi*. Qui ultra modum epulis se implet, qui ciborum delicias sectatur, servus est ciborum, non dominus e. [Verba sic reddunt,] *Sed* f. non (vel, *nequaquam*, Be.) *ego redigar* (i. e. non permittam vel patiar me redigi d.) *potestate* (vel, *in potestate*, E. vel, *sub potestate*, Er. II. Ti. P. Be. Pi.) *sub quoquam*, Mo. E. vel, *à quoquam*, E. vel, *ullius*, Er. Ti. *ullius rei*, II. P. Be. Pi. E. ut *nullus* sit neutrius generis *: vel, *ullius*, nempe hominis, Q. scilicet accipiendo ab eo victum f. Sed *nullus* non necessariò refertur ad personam, h. e. hominem, sed est commune personis & rebus ||. At super me nemo potestatem habebit, Tre. ex Sy. *Tametsi ego nulli rei mancipabor*, Ca. Sensus, q. d. Non subiciam me istis rebus g; ità ut propter eas abstrahi, vel distrahi, me patiar quominus libere Deo serviam h: nolo intemperanti libertatis usu in servitium affectuum redigi i, & prætextu libertatis veram libertatem amittere, & mancipari rebus quæ in mea potestate esse debent. Miserrima enim est servitus rebus externis animo [ità] addictum esse ut ab illis nec tui, nec aliorum, gratiā divelli queas k. Disputat Cicero, stultos omnes servos esse, utpote libidinum suarum mancipia l. Servitus est, reum fieri coram Deo, excusso Spiritu Sancto, & damnannte nos conscientia, &c m.

13. *Escæ*, &c. *Τὰ βρώματα τῆ κοιλίας*, &c.] *Escæ ventris* (sub. *destinate sunt*, Er. V. P. Be. E. &c.) & *venter escis*, P. Be. Pi. &c. scilicet ut cibi in ventre concocti cedant in nutrimentum corporis n. Dativi hic respondent Hebrææ particula *ל*, quæ sæpe propter significat: *Cibi sunt ventris implendi causâ*, & *venter ad cibos accipiendos & digerendos*. Venter intellige hic Ventriculum & Intestina o. Sed quomodo hæc cohærent cum superioribus p? Resp. Connexio sic se habet, Non debeo propter rem temporariam & abolendam me subicere alienæ potestati, &c q. Al. Cur lites suscipitis propter temporalia quæ ferè ad escas & ventrem tendunt, &c r. Non convenit vobis, ad perennia bona vocatis, de tantillis rebus vel retinendis, vel augendis, tam sollicitè laborare ut nec Ecclesiæ, nec vestri, nec fratrum, rationem habeatis †. Al. Scopus est, ut probet, scortationem non esse indifferentem, sicut cibum & potum t, ut Epicurei somniabant v. Ratio est ex manifesto discrimine, venter escis destinatur, &c. non sic corpus scortationi *: venter, abolebitur, corpus in æternum permanebit y. ¶ *Deus autem & hunc & has destruet*] Vel, *abolebit*, P. Be. Pi. vel, *efficiet ut cessent*, G. vel, i. quoad usum quem nunc habet venter z. Id autem fiet post hanc vitam a, in qua homines nec nubent, nec comedent, &c b. Vel, 2. quoad rem ipsam, quippe quæ frustra est absque suo usu. Neque enim in futuro seculo talis erit vita nostra qualis est in isto c: Non ergo in gratiam gulæ aut ventris debemus adducere æternam salutem nostram aut aliorum in discrimen, edendo cum scandalo d. Al. Ventris igitur ratio habenda est tantum ad hanc vitam degendam, ideòque nihil refert quo cibi genere alatur. At corpus æternum vivet cum Christo, quo fit ut in illam vitam purum servari debet. Sed quod de abolendo ventre & dapibus dictum, quomodo intelligendum sit nescio. Neque enim hinc colligi potest, nihil comesuros nos in altera vita, sed tantum nullam haberi ventris aut escarum rationem. Quomodo alibi dictum, in Christo neque marem esse neque feminam, (cum tamen Christiani mares sint & feminae,) quia nulla habetur sexuum ratio *. Corpora, ubi Angelicis erunt similia, non egebunt cibi: *οὐ γὰρ σίτον ἔδωκεν, ἢ πίνοντο αἰδομένην*, ii qui coelestem vitam degunt, ut diximus Mat. 22. 30. Quod autem dicitur hic *Deus faciurus ut & venter cesset*, id quidam de usu ventris intelligunt. Sed ex veterum scriptis ad hunc locum apparet, eos credidisse homines quidem corpora recuperaturos, ac non sequi in eo corpore fore eas partes quarum tunc officia sunt cessatura. Plutarchus, aut quisquis est scriptor Convivii sapientum,

CAP. VII.

^c E.
^p E. sic
Me.

^q E.
^v Just. ex
Theod.
[†] E.

[†] Vor.

[†] E.

^v G.

^x Camer.

^v G.

[†] Pi.

^a Me.

^b Pi.

^c G.

^a Ca.

^x Pi. sic

^E Me. Vor.

^c Ca.

^c G.

^b Me.

[†] G.

^k E.

[†] G.

^m E.

ⁿ Me.

^o G.

^p Be.

^q Val. Er.

^r G. fim.

Vor.

[†] G.

[†] E.

^v G.

^x T.

(tum quia per Baptismum ipsi ad inhabitandum consecratum est^o; tum quia Spiritus S. ejus inhabitator est P. Nota hic corpora singulorum dici templum Spiritus S. ut supra cap. 3. coetum fidelium, h. e. Ecclesiam, dixit templum Dei^q. Hinc colligitur Trinitatis æqualitas^r, & Spiritum S. Deum esse, quia soli Deo templa constituentur[†].) qui est in vobis, quem habetis à Deo? Be. Pi. sic P. &c. Nota hic sacrilegium significari quod à scortatoribus committitur, dum rem Deo consecratam ad impuros usus adhibent^t. In Deum, tanti muneris auctorem, ingrati estis & injuriosi, si Spiritum Sanctum per fornicationem à vobis expuleritis[†]. Spiritus sanctus hic quod שֶׁכֶּנֶת in Templo. Totus homo templum Dei, supra 3. 16, 17. sed רִבִּיר, i. e. adytum, est Mens hominis; animi ceteræ partes הֵיכָל, basilica Templi; Corpus verò אֵילָם, porticus cum subdialibus. Bene hunc locum explicat Tertul. lib. De cult. foem. altero, Cum omnes templa sinus Dei, illato in nos & consecrato Spiritu Sancto, ejus templi æditua & antistita Pudicitia est, quæ nihil immundum ac profanum inferri sinat, ne Deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat. Spiritus autem ille à Deo est multo magis quam splendor ille qui apparebat interdum inter Cherubinos. Constructio est Græca quæ relativo pronomini dat casum præcedentem^v. ¶ Et (vel, Præterea, G.) non estis vestri, Εστέων Vestri ipsorum, Pi. Ellipticè, ut desit, domini. Ut, Nam ego meorum solus sum meus, Εγώ εἰμι τῶν ἐμῶν. Juris vestri, P. Be. Potestatis vestra, Rom. 14. 7, 8. Intellige per antithesin, sed Christi & Dei, ut percipitur ex v. seq^z. Ideo si fornicamini corpore, quod vestrum non est abutimini^a.

20. Empti, &c. Ἡγοράσμεν δὲ τιμὴν Nam empti (i. e. redempti. Synecd. generis^b. Vel, acquisiti, siue comparati. Nam לקח, quod est accipere, acquirere, vertitur ἀγοράζειν, & habet in Hebræo post se במחיר, τιμὴ, pretio. Et Esa. 55. 1. שְׁבוּ בְלֹא כֶסֶף וּבְלֹא מַחִיר, Gr. ἀγοράσατε ἀπὸ ἐμοῦ δωρεάν, & τιμὴν. Et קנה, quod proprie est κτάναι, vertitur per ἀγοράζειν, 2 Par. 34. 11. Prov. 20. 17. Esa. c. 24. v. 2. & discriminis causâ additur ἀγοράζειν, 1 Par. 21. 24. Valet ergo ἀγοράζειν idem quod κτάναι, Act. 20. 28. unde κτάνοις, Eph. 1. 14. 1 Thef. 5. 9. 2 Thef. 2. 14. 1 Pet. 2. 9. Sic & Latinis veteribus emere erat, sumere; unde demo, & adimo, & premium^c.) estis pretio] Scilicet à Christo^d, sanguine ejus^{*}; ideoque in ejus potestate esse debetis; ut servus in emptoris sui^f. Sensus est, Christus vos à peccatis redemptos sibi mancipavit, sed magno ei statis, morte ipsius cruentâ^g: servi estis emptitii^h. Omisit jus ex Creatione, quia alterum erat recentius & magis speciale. Habes eadem verba infra 7. 23. & sensum, 1 Pet. 1. 18. ¶ Glorificate, &c. Δοξάζετε δὲ, &c.] At quidam Codices habuere, Δοξάζετε δὲ τὸν Θεόν, unde imperiti scribæ fecerunt Δοξάζετε. [Hos sequitur Vulgatus, locum sic vertens, Glorificate & portate, &c. quod ipsius patroni atque affectæ sic explicant.] Corpus obsequio Dei mancipate. Metaphora à jumentis quæ fessorem portant, & ad ejus voluntatem moventur^k. [Reliqui Græca sic reddunt,] Glorificate (vel, Honorate, quod præcipue fit obsequendo^l;) igitur Deum (quem ignominia affecistis, templum ejus polluendo^m;) in corpore vestro (castum illud servando in obsequium spiritus, & Deiⁿ;) & in spiritu vestro (non solo animo, nam & corpus ejus est, & ei servire debet; neque solo corpore, id enim est Hypocritarum^o: sed animo simul^o;) quæ (i. e. quoniam. Relativum ponitur causaliter^p; quæ, scil. corpus & spiritus^q) sunt Dei, P. Be. Pi. Non solo Creationis jure; verumetiam jam dictæ Redemptionis^r, quam ita fecit Christus ut non sibi nos tantum, sed & Deo, acquisiverit, Apoc. 5. 6. Imò & Deus ipse dicitur nos acquisivisse, Act. 20. 28. Ergo non estis vestri: utrumque enim Dei est, & proinde utrumque suo famulari debet Authori ac Domino^t. Verum hæc particula, & illa, & in spiritu vestro, abest in MS. sicut & abfuit à Codicibus quibus usi Latini: Græci verò & Syrus & Arabs hæc legerunt^v. Corinthios his eguisse stimulis, quibus à fornicatione arcerentur, vel ex eo colligas, quod Herod. & Strabo narrant, fanum Veneris Corinthi supra mille haberet sacrorum famulas meretrices, &c. & Cothys, impudicorum Deus, ibi colebatur, teste Suidâ^x.

10

20

30

40

50

60

70

1. DE quibus autem scripsistis mihi] i. e. Me per Epistolam consulistis^a, vos Ecclesiæ Corinthi gubernatores^b: subaudi, respondeo, vel, ita sentio^c. ¶ Bonum, &c. Καλὸν ἀνδράσιν γυναῖκες μὴ ἀπέχεσθαι] Bonum (sub. fuerit, P. Be. Pi. non tantum licitum^d, sed etiam commodum^e, honestum & honorificum^f, decorum^g, pulchrum, i. e. res præclara & eximia^h: vel, bonum, i. e. melius, ex Hebraismoⁱ. Καλὸν, i. e. συμφέρον^k, ut infra v. 35^l. quod liquet ex adjecto tertio casu, scil. ἀνδράσιν^m. v. 35^l. quod liquet ex adjecto tertio casu, scil. ἀνδράσιν^m. non itaque opponitur vitioⁿ, sed incommodo^o. Sic passim dicitur bono fuisse quod profuit, & malus bello dictus est Horatio qui bello est inutilis^p. טוב & καλὸν non tantum honestum, sed & jucundum, utile, vel conducibile, significant, ut constat ex Gen. 2. 18. & 3. 6. 2 Sam. 18. 30. Mat. 17. 4. Rom. 14. 21. Et quæstio h. l. non erat an fas esset, sed an expediret hoc eo rerum statu, &c.^r.) viro (ἀνδρῶν^s hic est vir^t, ut supra 6. 18. Sic in Jure, Si homo, vel mulier^u. Contra וְאִם, ἀνὴρ vir, pro וְאִם, ἀνδρῶν^s homo, alibi^v. In uno autem sexu hic alter intelligitur. Bonum est enim & mulieri, &c.^x) mulierem (vel, uxorem, Er. II. Ti.) non tangere, siue attingere, P. Be. Pi. Mo. Ca. Ἀπέχεσθαι, Heb. נָנַח, est dictum σμῆναι^y, de ipsa συνήκη, siue congressu^z, ut Gen. 20. 6. Prov. 6. 29. Terentius Hecyrâ, Noctē illā primā virginem non attigit. Catullus, Sic virgō dum intacta manet, dum intacta senescit^a. Aristot. de elephante, Quam ubi impleverit, eam deinceps &c. ἀπέχεσθαι, non attingit. Epictetus Enchirid. 32. 6. Are venerea, quantum potest, ante nuptias abstinendum, ἀπέχεσθαι^b, &c. ubi attigeris verò, eā legitime utendum. Et Plut. in Pomp. de Flora, Postquam Geminium admiserat, καὶ τὴν αὐτῆς ἀπέχεσθαι, deinceps eam nequaquam attigisse Pompeium, etiamsi amare videretur. Sic quoque vox synonyma, ἀγγεῖν, accipitur apud Plut. in Amatorio, & apud Eurip. Hippolyto, v. 885. Et voces Hebrææ, בּוֹא adire, & קָרַב appropinquare, eadem notione usurpantur. Plaut. Aulul. 4. 10. Ego quia sum tangere ausus, haud caussificor, quin eam Ego habeam potissimum. Horat. ferm. 1. 2. — matronam nullam ego tango^b. Malè ergo Hieron. verbum ἀπέχεσθαι urget quasi in ipso etiam mulieris contactu sit periculum^c. Sententia est, Bonum est uxorem non ducere^d: ut apparet ex antithesi v. seq. Hyperbolica amplificatio, Non attingenda mulier, nedum uxor ducenda^e. Al. Bonum est castimoniam colere^f; à mulierum consuetudine abstinere^g: Quæstio enim generalis erat, num ad vacandum orationi & pietati, ab opere carnali prorsus esset abstinendum, etiam conjugatis^h. Hoc dicit Paulus, Optimum esse cum nulla femina nupta aut innupta consuetudinem habereⁱ. At hoc ipsum bonum dicitur Gen. 2. 18^k. Sed hæc contrarietas facillè tollitur distinctione causarum & circumstantiarum, quæ utrinque diversæ sunt^l. Bonum erat indubiè ante peccatum, ad procreationem & felicem vitam; at per peccatum benedictio Dei conversa est in poenam, ut conjugium multarum miseriarum causa & materia existeret^m. Moses loquitur, 1. de bono speciei; 2. pro eo tempore quo mundus erat hominibus vacuus; 3. de bono vitæ temporalis. At Paulus hic loquitur, 1. de bono individui; 2. pro tempore quo mundus erat hominibus plenus; 3. de bono conducibili ad vitam æternamⁿ. Frequens erat apud Philosophos quæstio, An sapienti ducenda uxor. Qui omnia ad se referebant, considerantes quàm parum commoda sæpe sint mulierum ingenia, educatio liberorum quàm molesta, quot periculis obnoxia, abstinendum à nuptiis censebant. Est in eam sententiam Antiphanis Philosophi locus apud Stobæum, & dicta Lycurgi, Thaletis, Socratis & aliorum. Contra, qui publicas spectabant utilitates, dicebant Reipublicæ sicut alia tributa & liberum sationem deberi. Et in eam partem habes apud Stobæum dicta illustria Musonii & Hieroclis. Menander sic ait, Ταμὴν ἐλὼν πρὸς τὴν ἀλκήδεαν σκοπὴ κακὸν μᾶλλον ἐστίν, ἀλλ' ἀναγκάσιον κακὸν, (Uxorem ducere, revera malum est, sed necessarium.) Metellus Numidicus in oratione quam Censor habuit, Si sine uxore possemus, Quirites, esse, omnes eā molestiā careremus. Sed quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satīs commodè, nec sine illis ullo modo, vivi

^a E. fim.
Camer. Pi.

^b Be.

^c Just. sic

^d E. Pi.

^e Vor.

^f Vor. Er.

^g Be. Pi. Sc.

^h Me.

ⁱ Vor.

^j E. ex Th.

^k E.

^l Be. Sc.

^m Be.

ⁿ Sc. Er.

^o Sc.

^p Er.

^q Par.

^r Er.

^s G. D.

^t G.

^u D.

^v E.

^w G. fim.

^x Be.

^y Be. fim.

^z D. Caf.

^a G.

^b Ga. pfo.

^c E. 128.

^d E.

^e Er. sic

^f Pi. Vor.

^g Pi. fim.

^h Vor.

ⁱ Me.

^j Me. fim.

^k E. T.

^l E.

^m G.

ⁿ Vor. sic

^o E. &c.

^p Vor.

^q Par. ex

^r Calv.

^s E.

vivi possit, salutis perpetue potius quam brevi voluptati consulendum. Itaque cum Corinthi sub Christianorum nomine Philosophi verius quam Christiani variè tractassent hanc controversiam, pii quidam homines, qui Apostolum illis Doctoribus præferrent, consulendum eum hac de re censuerunt. Is verò, ut in omnibus, ita in hac re, Deum præcipue & Ecclesiam spectans, vitam quidem sine nuptiis præfert, quod sic expeditius quis Deo & Ecclesiæ & Sanctorum singulis inservire possit. Cæterum, iis qui temperare sibi à foeminis aut non possent, aut etiam nollent, nuptias dicit non conducibiles modò, sed & ex hypothesi necessarias, ideo quòd Deus scortatione vehementer offendatur. De liberis ferendis non ita solliciti erant Christiani, ut ob id solum ducendæ uxoris necessitatem sibi imposerent, ideo quòd finem seculorum de proximo instare suspicarentur. Tertul. De Monogamia, Crescite & redundate, evacuavit extremitas temporum. Si qui tamen inirent conjugium, iis hunc etiam finem propositum esse debere sentiebant.

* G.

* G. Pi. sic
L. E. &c.
* Be.* G. sim.
Be. Pi. Vor.
* G.* Par.
* Idem.
* Vor.

* Pi.

* G.
* T. Plerique in Just.* G. in Par.
Sch.* T.
* Par.
* Sel. Q.* E.
* Just. E.
ex Hi. & Chryl.* Cam.
* Sel. sim.
Be. Par.* Be.
* Sel. sim.
Pi. Par.* Sel.
* E. T.
* E.

* Par.

* P. Q. in
Par. sim.
Camer. Be.* Par.
* Par. Pi.
Sch. sic Er.* D. E. Me.
Just. Vor.
Cap. &c.* Be.
* Li. ho.
* Er. sim.* Par. E.
* Par.
* Cap. sim.* E.
* Par.
* Strig.

* G.

* Cap.
* G. sic
Cap.* Cap.
* Ga. pfo.
p. 117. ex
Cap.

2. Propter, &c. Διὰ τὴν τὰς πορνείας, &c.] Sed (sub. tamen, Pi.) propter scortationes (scilicet vitandas P: non tamen excludit alias conjugii causas). Pluraliter videtur dixisse πορνείας, ut omnia impuritatis genera includeret. suam (non publicam scilicet T.) quisque (cujusque sexus vel ordinis, clericus, laicus, &c. quia par utriusque infirmitas sive periculum T.) uxorem (non concubinam, non scortum T.) habeto, & proprium (emphaticè: hac voce Polygamia sub N. T. prohibetur V.) quæque virum (vel, maritum, Er. V.) habeto, P. Be. Pi. &c. ac proinde nubito, si nondum habet: vel, & mulier suo viro contenta alterum non nòrit. Vide Heb. 13. 4. Ezei, ubi de conjugio agitur, & Viro tribuitur & Mulieri, ut diximus ad Matth. 14. 4. Lactantius, Quisquis affectus illos frenare non potest, cobiheat intra præscriptum legitimi tori. Chrysostomus, Τὰς ἀσκαλαίας πορνείας, (Conjugium temperantia præsidium V.) Loquitur hic, vel, 1. de conjugatis, ut patet ex sequentibus. Sed sequens præceptum ab hoc diversum est; hoc generale est, illud speciale, sicut sequentia omnia. Habeat, i. e. vel, 1. retineat. Sed Paulus nondum hic agit, an dimittere conjugem licet, sed v. 10. &c. Vel, 2. utatur, vel, conjugale debitum ipsi reddat, ut præcipitur v. 3, 4, 5. Sic 1 Cor. 5. 1. — ut quis uxorem patris habeat, i. e. cum ea consuecat. Sic Terent. And. Quis hodie Chrysidem habuit? Vel, 2. de innuptis, ut tota disputationis series ostendit. Habeat autem, i. e. ducat, sive acquirat, vel, habere liceat. De utrisvis hoc sumas perinde est; nam quæ ratio conjugatos ad thori commercium adigit, eadem nondum conjugatos ad nuptias ambiendas urget, scilicet ut vitent πορνείαν. Est autem hoc, vel, 1. permissio tantum sive indulgentia, ut patet ex sequentibus: [de quibus suis locis.] Vel, 2. præceptum incontinentibus datum, &c.

3. Uxori vir debitum reddat, Τὴν ὀφειλομένην εἶναι τὸν ἀνδρὶ τὸν ἑαυτοῦ] Debitam benevolentiam (vel, dilectionem, Tre. ex Sy. Ar.) reddat, P. Mo. Ti. Tre. Er. Il. Be. Pi. vel, solvat, Ca. sic Ar. Intelligit, vel, 1. latè, omnia conjugii officia P, h. e. dilectionem, enutritionem, defensionem, &c. T. vel, 2. restrictè, debitum conjugale, ut patet ex scopo Apostoli T, & ex v. 5. coitum conjugalem verecundè notat V. Benevolentiam vocat, quia est opus intimæ amicitie, quæ conjugēs duo junguntur in unam carnem, & mutua inter conjuges benevolentia indicium est & argumentum: debitam vocat, quia ad hoc opus conjugēs mutuo ex ordine justitiæ, & ratione pacti conjugalis, obligantur, quia congruit hoc cum decreto & præcepto Dei, & ipso Dei opere in creatione instituto & condito. Altera erat quæstio, An ducta jam uxore rectius non foret eâ uti ad domus regimen, non ad concubitum. Id Paulus tutum negat talibus quales noverat esse Corinthios. Est hoc præceptum, quod hic ponit Paulus, inter Præcepta jubentia Legis 121. Respexit hic Paulus locum illum, Exod. 21. 10. ibi enim idem, quod hic, marito præcipitur. [Vide Synopsin ad illum locum.] Ibi est וְנָתַתָּה, quod à Lxx vertitur ὀφιλία, cuius radix est וָנָה, vel, 1. quâ humiliare, affligere, significat, & passim de foeminarum compressione usurpatur: vel potius, 2. quâ benignitatem, sive benevolentiam, h. e. εὐνοίαν, ut Psal. 18. 36. & 45. 5. Id hic Paulus πρὸς

admodum vocat εὐνοίαν, quomodo Homerus φιλοπία, Plutarchus φιλοφροσύνη in Amatorio, ἐν τῇ τοιαύτῃ φιλοφροσύνῃ & in Solone, πρὸς τὸν ἀνδρὸς αὐτῇ πρὸς σφόδρα γυναικὶ καὶ φιλοφροσύνη. Alii χεῖρ unde, χεῖρ δέναι, & χαρίζεσθαι, de concubitu dicitur, testibus Polluce, 5. 15. 1. Zenoph. memor. 1. 3. Suidâ, Plutarcho, &c. Reddat autem, tanquam opus justitiæ. Justum enim est reddere debitum. Et quidem uxoris cum viro jus hic facit æquale quoad torum, cum in cæteris jus viri in uxorem fit potius. Reddat, intellige dum exigitur, & omnino quoties infirmitas conjugis ob incontinentiam periclitantis id admonet, excepto tamen impedimento legitimo. Ad hoc edictum Apostolicum proximè accedit Solonis lex illa, à Plutarcho in Amatorio recensita, quæ jubet μὴ ἐλαττον ἢ τρεῖς καὶ μῆνας τῇ γαμῶντι πρὸςδεῖν, i. e. ut ter minimum quot mensibus maritus cum uxore consuecetet, &c. Pro ὀφειλομένην εἶναι alii hic legunt ὀφειλὴν, (debitum,) eodem sensu, ita ut videatur alterum illud esse hujus interpretamentum: ita MS. ille & alii hic habent, ita Codex unus & Clemens P, & Vulg. Tertul. Cypr. Hi. &c. Alii legunt ὀφειλομένην πρὸς, debitum honorem: ita Chryl. T. quæ lectio consentit cum 1 Pet. c. 3. v. 7.

10

20

30

40

50

60

70

4. Mulier, &c. Ἡ γυνὴ τῷ ἰδῷ σώματι ὡς ὁ ἑαυτοῦ, &c.] Uxor (sub. enim, Pi. Vor. est enim ratio præcedi: præcepti V. Prius de foeminis loquitur, tum quia hæc, magis quam viri, continentiam amplecti solent: tum quia in his adulterium turpius est, &c. V.) proprii corporis jus (vel, potestatem, Mo. Tre. ex Sy. sim. P. Be. Pi.) non habet, Er. Il. Ti. Mo. &c. vel, domina non est, Ca. vel, non habet jus plenum atque integrum. Nam non vitæ tantum, sed & corporum, inita est τοῖς σώματι. In re autem sociali nemo sociorum jus plenum habet: jus non habet ut pro sua voluntate possit vel continere, (sive ab actu conjugali abstinere invito marito, vel alteri cuiquam se conjungere, vel permittere conjugi concubitum cum altero, quod & pacto matrimoniali & præcepto Dei repugnaret. Corpus hic intelligitur secundum ea membra quæ sexum distinguunt, & quatenus ea servantur usui conjugali.)

5. Nolite, &c. Μὴ ἐσθῆτε ἀλλήλους] Ne fraudate (isto jure, negando petenti debitum conjugale: vos invicem, Er. Il. Ti. vel, alter alterum, Be. sim. P. Pi. Mo. Fraudamus propriè cum subtrahimus rem debitam V. Nisi, &c. Εἰ μὴ τὸ ἀντὶ συμφώνως πρὸς καὶ ἑαυτὸν] Nisi (vel, Si non, Mo. Quod tanquam exceptivè hic loquitur, non significat fraudem esse in hac mutua abstinencia. Sed vel fraudare dixit pro privare, ut vult Caj. vel potius nisi ex Hebraismo ponitur pro, sed tantum, ut sæpe. Eἰ μὴ τὸ, ὡς ὁ καὶ.) si quid (sub. fiat, Er. sic Camer.) vel, Nisi quòd utique, E. vel, Nisi fortè, Vulg. Ca. Nisi fuerit id, Ar.) ex consensu (vel, ex mutuo consensu, Ca. vel, cum ambo consenseritis, Tre. ex Sy. i. e. nisi visum est à vobis mutuo abstinere: Oratio elliptica. Sub. abstinendo, Me.) ad tempus, Il. P. Be. Pi. &c. i. e. aliquantulum, five aliquamdiu, ad breve tempus, ut docet sequens antithesis. Ità abstinenciam hanc temporariam distinguit à perpetua P. Ex consensu semper abstinere potest, quantum jus conjugum attinet; volenti enim non fit injuria: & eam continentiam sibi indixisse Christianos nonnullos, ex Salviano & aliis discimus. Sed id, ut dixi, Corinthiis non satis tutum judicavit Paulus. Itaque vult eos secubare, aut in casto esse, ut Romani loquebantur, ad tempus breve, & hoc quoque ex more Judaico. Nam Judæi castimoniam servabant aut luctus causâ, ut nos docet Paraphrastes Chald. Eccles. 3. 5. & Matthæus 9. 15. aut ut ad sacrum solenne se pararent; quod intelligi potest ex locis Exod. 19. 15. 1 Sam. 21. 4. ubi dicta à nobis vide. Verum non debet esse consensus de abstinendo in perpetuum, sed tantum ad tempus utrique commodum. Ideo καὶ οὕτως dicit, non ὅσον. Ut, &c. ὡς ὁ καὶ, &c.] Ut vacetis (vel, instetis, Ar. affligatis vos, Tre. ex Sy.) jejuniis & precibus, Pi. sic P. Be. &c. Non dicit, ut oretis, sed, ut vacetis, &c. emphaticè, quod ea res desideret animum ab omnibus mundanis curis vacuum. Preces amant comitatum jejunii, Mat. 17. 21. Marc. 9. 29. Luc. 2. 37. Act. 14. 23. Nota, nec orationis causâ permitti hanc abstinenciam, nisi ex consensu. At Christianis semper orandum, Luc. cap. 18. v. 1.

* G.

* Ga. ibid.

* Par. sim.

* E.

* Par.

* E.

* E. ex

Thom.

* Ga. ib.

118.

* G.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* Vor.

* Just. et

Theod.

* Just.

* G.

* T. et

Aug.

* E. Me. T.

* Par.

* E. ex

Aug. Me.

* G.

* T. sic E.

Me.

* Er. sim.

Pi.

* E.

* G.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

* E.

1 Thef. 5. 17. Ergo semper abstinendum. Resp. Non loquitur hic de quibusvis & quotidianis precibus, sed de solennibus*, publicis, velut Dominicis ac solennibus diebus v: vel, extraordinariis, ob ingruentes calamitates z, aut negotium aliquod arduum, susceptis a, ut ex jejuniis addito constat†. Vide Exod. c. 19. v. 15. Joel. 2. 16 b.

* Cal. sim. E. Par. Calv. Pe. Vor. Sc. 7 E. 2 Cal. sim. Calv. Par. 3 Par. † Be. Sch. 4 Cal. 5 G. 6 E. Me. 7 sim. Pi. 8 Par. 9 G. sic Pi. 10 Par. 11 sim. Er. Be. 12 G. 13 E. 14 T. 15 Di. 16 E. 17 G. 18 Par. 19 Pi. sim. 20 E. Me. 21 E. Me.

2 Tertul. dissuadens foeminis Christianis ne paganis nubant, inter alia incommoda & hoc adfert, *Quis denique solennibus Pasche abnoctantem securus sustinebit* c? ¶ Et, &c. καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέγραψε. Et rursus (finito orationis tempore d:) *in unum* (vel, simul, Be. in eundem lectum*: nam ἐπὶ τὸ αὐτὸ est, in eundem locum, ut Act. c. 2. v. 1. 1 Cor. 11. 20 f. Vel, in id ipsum, Mo. Vulg. ad idem, Er. E. ad opus consuetum g, ad debitum mutuum reddendum h; ad eandem rem, Di. ex Sy. ad eundem matrimonii usum, a quo propter jejunium ad tempus destitueratis i.) *convenite*, Er. Il. Ti. P. Pi. &c. vel, *congregamini*, Ca. vel, *revertimini*, Di. ex Sy. Vulg. ¶ Ne tentet vos (nempe cum effectu k:) *Satanas*. Qui vitiorum scintillas excitat l; qui etiam conjugibus insidiatur m: Ne vos impellat ad fornicationem aut similem corruptelam n, si diutius maneatis a thoro separati o: ne Diabolo tentante peccetis, ut Gal. 6. 1. ne & tu tenteris, i. e. ne tentatus pecces. Antecedens pro consequente: *tentatio*, ut alibi, pro tentationis eventu sive effectu, quomodo & Deus vocare, & electi vocari, dicuntur p. ¶ Propter, &c. διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν. Propter incontinentiam (vel, intemperantiam, Er. Ti. Ca. sic Ar.) vestram, Il. P. Mo. Be. Pi. &c. amborum, vel alterius†; i. e. quum sitis incontinentes, quum non sitis praediti continentiae dono q. Propter concupiscentiam corporis vestri, Tre. ex Sy. vel, Propter impotentiam vestram, quia haec est naturae vestrae imbecillitas, ut inde Satan facile occasionem arripiat vos impellendi in fornicationem, nisi conjugio, ut remedio, utamini r. ἀκρατεῖς Aristoteli dicuntur qui in bono proposito constantes non sunt, sed illecebris vitiorum succumbunt. Is morbus ei dicitur ἀκρασία. Tales autem multi erant Corinthi, etiam inter eos qui Christianissimum profitebantur, sed nondum satis in eo adoleverant†. ἀκρασία proprie intemperantiam significat t, sed hic per catachresin ponitur pro ἀκρατεῖα v, sicut & in Aristot. Ethic. nam intemperantiam ἀκολασίαν vocat x. Haec verba construenda sunt, vel, i. cum proximè praeced. ut sensus sit, Ne Satan videns incontinentiam vestram & carnis infirmitatem, per eam vos tentet y. Vel, 2. cum illis, *revertimini*, &c. q. d. Post orationem redite ad opus conjugale, quod ut faciatis moneo propter incontinentiam vestram, ne alioqui tentet vos Satan. Confirmatur haec constructio ex collat. v. 2 z.

3 6. Hoc, &c. τὸ πρὸς λέγω καὶ συγνώμην, ἢ καὶ ἑμπόδιον. Hoc autem dico ex concessione, (vel, juxta, sive secundum, indulgentiam, Er. Ti. Mo. Vulg. sic Ar. vel, veniam, Er. Just. E. five, ignoscentiam, Er. concessionem, Il. συγνώμην hic non veniam delicti significat, sed equam concessionem, quomodo & Heb. פָּדוֹן interdum sumi diximus ad Luc. 4. 27 a. Quidam Codices habent, καὶ γνῶμην, juxta consilium, sive sententiam, sive opinionem b: q. d. Dico meam sententiam & quod mihi videtur optimum factu. Quamquam συγνώμην appositius ad ἐμπόδιον est, venia ad imperium. Imperium exigit, venia concedit nonnihil praeter jus. Indulget enim hoc Paulus illorum fragilitati c. Vel, ex consilio, q. d. Hoc in genere suadeo, ut plerisque commodissimum, ob periculum fornicationis, &c. Quod συγνώμην consilium significare possit, colligitur ex Grammaticis, Hesych. & Phavor. συγνώμην, συμβουλῶν, & συγνώμην, συμβουλῶν, περὶ δόξου, qui consilio parent. Adde quod ut hic συγνώμην opponitur τῇ ἐμπόδιον, ita v. 25, γνῶμην, ubi non nudam permissionem, sive indulgentiam, sed consilium, significat, ut apparet ex collat. v. 26. ideoque & συγνώμην hoc loco idem valet d. Συγνώμην forsan sumitur eodem sensu quo γνῶμην v. 25. & 40 e.) non ex imperio, P. Be. Pi. J. Cap. vel, juxta praecceptum, Er. Il. Ti. similiter Tre. &c. Al. quod ita permittam, non quod praecipiam, Ca. Dixit hoc Apostolus indulgens, non praecipiens f. Perinde est sive Pauli, sive Dei, hanc praecptionem & concessionem esse dicamus, quum certum sit, Paulum hoc Divino instinctu dixisse g. Pronomen τὸν, hoc, referri possit, vel, i. ad id quod sequitur, versu 8. ut patet ex collat. versu 25. quomodo hoc, Joel. 1. 2. evidenter refertur

ad sequentia. Sic & Psal. 49. 1. & 1 Cor. 10. 23. vox, omnia, restringi potest ad sequentia h. Vel, 2. ad pactionalem secubum, v. 5. quasi nolit Apostolus hoc onere eos praegravare i: q. d. Illud, ad tempus, commodè, non praecise, intelligendum est, prout scilicet ferre possint conjugum vires & vocatio k. Sed haec expositio scopum Apostoli non attingit l. Vel, 3. ad verba proximè praecedentia, quibus jusserat conjuges iterum convenire, &c. m, q. d. Quod monui de celeri regressu ad commercium conjugale, hoc vobis concedo & consulo, ut remedium contra incontinentiam, non mando, ut necessarium observatu, si possitis continere n. Hoc addit, ut occurrat impiorum cavillis, & ne videretur fræna laxare libidini o. q. d. Hoc dixi non libenter, sed pro vestra infirmitate, ut scilicet memineritis, conjugium impudicitiae remedium esse, ne eo intemperanter abutamini ad explendam quovis modo, imò absque modo & verecundia, libidinem p. Copulam indulgeo, non praecipio q. Hinc rectè colligunt Aug. Greg. Anselm. usum conjugii oblectationis gratiā, non carere culpā r, quæ tamen non est lethalis t. Coitus conjugal res honesta & sancta est, quia est pura Dei institutio: ut autem in aliis omnibus humanis affectibus, ita in hoc affectu, quem pra aliis impotentem & planè belluinum esse concedo, est ἀταξία quædam vitiosa. Sed contra etiam contendo, quicquid est vitii aut turpitudinis, sic tegi conjugii honestate ut vitium esse desinat, vel saltem desinat a Deo imputari u. Vel, 4. ad ipsum capitis initium, ubi de coelibatu eligendo egerat, quippe quem non praecipisse, sed tantum suasisse, videri voluit v; vel ad totum id quod praecessit, & de conjugio ineundo dictum fuit x: hoc, scilicet de conjugio y. q. d. Id quod dixi, Habeat quisque suum, aut suam, conjugem, non praecipi, sed suasi z. Est hoc מִצְוָה לֹא מְבִינָה, (monitum, non praecceptum.) Praecepta omnes tangunt, monita dantur prout cuique expedit a. Concedit Deus hoc remedium eis qui continere non possunt, non autem omnibus praecipit, ut fecisse visus est. Συγνώμην vocat commodam dicti interpretationem, habitū boni & æqui ratione, ut definitur ab Aristot. Eth. 6 b. Hebraei matrimonium omnibus 20 annos natis (exceptis iis qui Legis studio incumbunt) severo praeccepto praescriptum volunt. Id hic negat Apostolus, docetque hominem sui juris in hac re esse, ut contrahat matrimonium vel non, prout se experiretur continentem vel secus c.

7. Volo, &c. θέλω καὶ πύλας, &c. Nam velim (vel, vellem, sive optarem, Vor. E. M. T. G. Be. J. Cap. Sic 1 Cor. 14. 5. θέλω, &c. Velim vos omnes loqui linguis d. Vide quæ dicta ad Matt. 26. 39. Marc. 10. 35. Rom. 7. 15 e. Sunt hæc verba non absolutæ voluntatis, sed optativæ f, sive desiderii g.) omnes homines esse, ut & (x) hic emphasis habet h.) ipse sum, P. Be. Pi. &c. Paulus ubi ad magna hortatur, suum adducit exemplum i. Vel, sic esse ut ego sum, Ca. i. e. vel, i. continentia scilicet donatos k, ut possint semper a muliebri commercio abstinere l. Hunc sensum dilucidè confirmant verba sequentia, quisque donum, &c. t. Volo (vel Optarem m,) omnes ad exemplum mei ab uxoribus abstinere n, ut eò liberius & expeditius ministerium suum obirent. Paulo uxorem fuisse volunt Clemens & Ignatius, teste Eusebio o; quod & hinc conicere licet, posteaquam de conjugatis agens sui facit mentionem p. De illa dicemus ad Phil. 4 q. Vel, 2. cælibes esse r. Talem fuisse Paulum docent Tertul. Hi. Aug. Chrys. &c. t. Constat autem non hoc velle Paulum simpliciter & absolutè, alioquin enim genus humanum (& Ecclesiam t) interire vellet v; sed cum respectu & ad instantem persecutionem & ad cujusque dona x. Est ergo votum de impossibili, quale illud Moysi, Exod. 32. 32. & Pauli, Rom. 9. 3. Talia vota intelligenda sunt conditionaliter, Optarem omnes cælibes, esse, nempe si possibile esset, neque obfaret majus bonum, generis humani & Ecclesiae propagatio. Sic Matth. c. 26. Pater, si possibile sit, &c. Addit ergo Paulus hoc loco voti declarationem in forma correctionis, sed unusquisque, &c. y. ¶ Sed unusquisque proprium donum habet, &c. z. Secundum quod quisque se metiri debet, non secundum dona aliorum a. q. d. Sed donum continentiae quod mihi datum est, non est datum omnibus b. Quidam donum habent castitatis conjugal, alii vidualis, alii virginalis b. Indicat, iis qui donum continentiae sentiunt se non habere, nec

* J. Cap.
1 Q. in Vor.
2 Be.
3 Vor.
4 Al. in Vor. sim.
5 E. Just.

* Sel. sim.
Calv. Par. Pi.
* Calv. sim. Par.

* Calv.
* Me.

* Just. sim.
E. a
† Just.

* Calv. sim. Be. Cal.
* Vor.

* Cal.
* Ca.

* G. sim. Be.

* G.

* Be.

* Li. ho.

* J. Cap.

* G.

* E. sim.

Vor.

* Vor.

* Be.

* G.

* Sel. sic

Pi. J. Cap.

Vor.

† Pi. sim.

J. Cap.

* Be.

* Zeg. sim.

Pe.

* Be.

* Er.

* Zeg.

* Ca. sic

E. Me. T.

Vor. Cal.

Par.

† E.

* Par.

* Cal. sim.

Par.

* Cal.

* Cal.

* Pi.

* E. sic T.

nec ad illud serid niti volunt, paratum esse remedium ex conjugio. Non tantum illa Spiritus dona, quæ nullo labore obtinentur, dici *χρησιμὰ* possunt, sed & illa quæ multo labore obtinentur. *Omne enim bonum datum à Deo*, Jac. 1. 17. Quomodo autem continentia donum sit, vide Matt. 19. 11. & ibi dicta. Videmus verò hinc etiam conjugalem castitatem *donum Dei* dici. Sunt enim Dei alia majora, alia minora, dona d.

8. Dico, &c. *ἄλλο ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ὁ ἥμερος*] Hebræi dicunt *אֲלֵמָה וְאֲלֵמָה*. Græci Mulierem amisso conjugio *ἡρα* vocant; ut Vir amisso conjugio *ἡρ* dicatur *ἡρα* permittit, usus popularis non recipit: quare aliam vocem quæsit Paulus, & *ἀγαθόν* dixit, generis nomen pro specie usurpans*. Nam *ἀγαθόν* ex vi vocis est tam qui nunquam in conjugio fuit quam cui perijt conjugium. Sed in posteriore sensu hinc usurpat Paulus, ut *viduarum* addita mentio nos docet, & vox *ἀγαθόν* repetita infra v. 11 f. ubi sic vocatur mulier conjugata, sed à viro digressa: quanto magis *ἀγαθόν* dicatur qui nuptias expertus conjugem amisit, qualis quoque *ἀγαθόν* vocatur v. 23 g. Dico autem innuptis (vel, *inconjugalibus*, Er. vel, *celibibus*, Er. Be. Pi. vel potius, *viduis*, Be. ex Sy. & Ar. sic Er. Perstringit eos qui secundas nuptias damnant prioribus morte dissolutis h.) *et viduis, bonum eis est* (id est, *melius*. Vide quæ à nobis & aliis dicta ad Luc. 2. 36 i. Bonum hinc non dicit absolute, sed *bonum ipsis*, h. e. commodum & utile k: expedit eis l. Non majus meritum, sed statum tranquilliorum, intelligit m.) *si manserint ut ego*, P. &c. sub. *maneo*, innuptus, five uxorem jam non habuit, five nunquam habuit n: q. d. si manserint celibes, si non transeant ad alteras nuptias o. Vel, *sicut ego sum*, non in conditione seu vitæ statu, sed in tranquillitate quam præstat continentia, vel in libertate quam ego habeo ad serviendum Domino, uxorem vertens in so-

rem, &c p. Ex hoc loco non improbabilius colligitur, Paulo fuisse uxorem, quod Clemens Alex. putat, sed, cum hæc scriberentur, mortuam q.

9. Quod, &c. *Εἰ ὁ ἐκ ἐνυγερῶν*] Quod si non continent, Er. P. Mo. Be. Potentialiter dictum r, pro, continere se non possunt, propter infirmitatem carnis: non quasi hoc impossibile sit, sed arduum ac difficile, idque ex defectu bonæ ac firmæ voluntatis continendi t. Si perseverare nolunt aut non possunt, ut loquitur Cyprianus. *Ἐνυγερῶν* idem est quod *ἀνυγερῶν*, ab aliqua re sibi temperare, abstinere. Utroque modo vertitur *παρὰ* Hebræum. Et Aristoteli est *ἐνυγερῶν* qui constans est in bene agendi proposito v. ¶ *Nubant*; ita P. *ταμιεύουσιν*] Matrimonium contrahant, Be. Pi. Nuptias faciant, G. id enim commune Maribus & Foeminis x. Nubant enim Latine de Foeminis tantum dicitur, aut de effoeminatis, per irrisum. Sed Christiani Scriptores non semper proprietates istas observant y. ¶ *Melius*, &c. *Κελεύω γὰρ ὑμᾶς*] Nam melius est matrimonium contrahere quam uri, Be. Pi. sic Er. Mo. P. &c. *ἢ* vertitur *πυρρῶς*, Prov. 3. 31. *ἐμψυεύ* verò Esa. 1. 29. *ἢ* verò vertitur & *πυρρῶς* & *πυρρῶς*. Inflammati ad cupiditates, & inflammati libidinibus, dixit in Tusculanis Cicero. Virgil. *Uritur infelix Dido*. — In Glossario, *πυρρῶς*, *καλεσκο*. Convenit hoc cum eo quod supra [v. 2.] dixit, *ἡρ* *ταμιεύουσιν* z. Virgil. *Formosum pastor Corydon ardebat Alexim a*. Dicunt Hebræi, *Is qui versatur in studio Legis liber est ab isto præcepto* (de multiplicatione five generatione.) *At si in eum prævaleat affectus uxorem ducat*, &c b. R. Amramus, formâ prætereuntis in domo sua foemine captus, cum pravo affectu colluctans ut eum vinceret, elatâ voce exclamavit, *Incendium, Incendium*, ut, concurrentibus eò vicinis, à cœpto suo atque ab isto affectu desisteret præ pudore. Concurrentibus ad eum Rabinis, adjuravit ille pravam affectum ut ex se exiret, atque ex eo is exiit sicut columna ignis: cui ille, Tu es ignis, & ego caro, nihilominus tamen ego in te prævalui c. Uri hic intelligunt, vel, i. de igne gehennæ d: vel potius, 2. de libidinis incendio *. Uri autem non est calor duntaxat sentire f, vel titillari g, aut tentari incentivo libidinis h, cui quis fortiter repugnat, non finens excuti amorem pudicitie, quin potius horrens foedos omnes motus i, sed ardore libidinis flagrare k, cui resistere nequeas l, vel ita ut, nisi quærat remedium, à pollutione sit præfens periculum m; in libidinem consenti-

re n, quod pessimum genus est unctionis; vel saltem cæco aestuare impetu, & inquietari eo modo o ut invocare Deum purâ & pacatâ conscientia nequeas p. *Melius* autem accipi possit, vel, i. improprie, comparatione scilicet boni cum malo; quod verum est, si nubere per se consideretur ac sine circumstantiis, quia nuptiæ per se sunt res honestæ à Deo institutæ, &c q. vel, 2. (quod malum) proprie, ut minus malum esse dicatur per incontinentiam nubere r. Al. Catachresis est in voce *melius*: neque enim significat, bonum esse uri t. Non est comparatio mali & mali, sed boni & mali r. Genus loquendi petitum est ex medio, sicut cum dicitur, *Melius est ut bene agentes malis afficiamini, quam male agentes v*: Melius est vivere quam mori: melius uti medicinâ quam morbo torqueri x: melius cum Christo pati quam in æternum pati y: melius lucrum facere quam damnum. Talia Prov. 12. 9. & 16. 8, 19. & 17. 1. &c z. Comparatio sæpe adverbatiuæ æquipollet, ut Psal. 118. 8. *Bonum* (melius) est sperare in Jehova quam sperare in homine, i. e. illud bonum est, hoc non bonum: Luc. 18. 14. *Hic justificatus* — magis quam ille, id est, hic justificatus, ille planè non: *dilexerunt tenebras magis quam lucem*, id est, tenebras, non lucem. Sic Joh. 12. 43. Act. 5. 29. &c a. Ut *καὶ* v. 8. *commodum* significat, ita *καὶ* hic *commodus*, vel minus incommodum: quo sensu sæpe occurrit in Proverbiis, ut Prov. 17. 1. &c ut sensus sit, q. d. Et si utile dico celibem agere propter præsentem necessitatem, & sollicitudines mundanas, commodius tamen est nubere quam uri: etsi enim matrimonium (non quidem naturâ suâ, sed ex accidente, peccato hominis,) mala aliqua & incommoda secum trahat, plura tamen & graviora adfert libido, reatum scilicet æternæ mortis b.

10. *Præcipio*; ita E. Pi. *παραινέω*] Denuncio, P. Be. ut Dei nuncius cui fides habenda est c. Non jam moneo, sed jubeo, G. *παραινέω* valet, *præcipere*, Act. 4. 18. & 5. 28. & 1 Cor. 11. 17 d. ¶ *Non ego, sed Dominus*] Quorsum hoc? Alia præcipit Paulus, alia Deus? Quæ Paulus tradit, Dominus non tradit f? Certè Paulus *habuit spiritum Dei*, infra v. 40. & *Christus in ipso locutus est*, 2 Cor. 13. 3. Eadem ergo sunt doctrina & mandata Pauli & Dei five Christi. Sed illa à se præcipi innuit quæ à se ductu Spiritus Christi docentur, ea verò Dominum præcipere, quæ in Scriptura continentur g. Ubi, inquis, hoc Domini præceptum est? Resp. 1. Implicitè continetur in Gen. 2. 24 h. *Relinquet patrem & matrem*, &c. quibus tamen jure naturæ obligatus est obligatione indissolubili. Cum igitur huic vinculo præferatur copula conjugii, facile inde colligitur quàm sit indissolubilis & inviolabilis i: Ibi quoque sequitur, *Erunt duo in carnem unam*, quæ ergo non laceranda est in duas k. 2. Respicit præceptum illud Domini de uxore non dimittenda, Matt. 5. 32. & 19. 9 l. Comparatè dictum; Non ego ex me m, vel ex revelatione singulari Spiritus S n, vel ex nuda sententia mea o; sed ex Christi auctoritate p, ex expresso Scripturæ testimonio q. Simile Mat. 10. 20 r. Sic seipsum explicat 1 Cor. 9. 8. *Num hæc ego dico? nonne lex?* Hic loquitur ut legatus Dei: ut privatus autem utitur hac formulâ t, è converso v, *hæc ego dico, non Dominus*, v. 12 x. i. e. Hæc est sententia mea, quamvis non adfit textus aliquis Scripturæ. Hebræi sic sæpe loquuntur, *Si vis, proferam opinionem*, vel rationem, *meam*: si vis, proferam textum Scripturæ y. Rectè [autem] dicit hoc [quod sequitur] à Christo præceptum, argumentum à minori, i. e. minus credibili. Lex Moysi indulserat marito uxorem dimittere, Christus, ad majorem dilectionem & patientiam nos vocans, vetat id fieri, ubi abest impudicitia. Si hoc Christus viro dixit, cui tantum juris dederat Lex Moysi, quanto magis idem intelligi debet de Foemina, cui Lex Moysi nihil tale concesserat? Eadem ergo tolerantia, quam in exercenda Lege Moysi Christus viris præscripserat, multò justius erat observanda foeminis, quibus jus à marito discedendi dabat non Lex Moysi, sed Græcæ & Romanæ leges, illorum populorum ingeniis aptatæ ||. ¶ *Uxorem*, &c. *ταμιεύουσαν*] Sub. *ἡ*. Infinitivus pro imperat z. *Uxor à viro ne discedat*, Il. P. sic Vulg. vel, *dirimatur*, Ca. *separetur*, Er. Ti. Tre. ex Sy. *separet*, Ar. G. sic Be. Pi. Accuratè dictum a: nam passivum hic, ut alibi, est pro reciproco b; hic enim agit Apostolus non de divor-

tiis

Me. sim. E. T. Calv. Cal. Be. Calv. Calv. sic Be. Cal. E. ex Hi. Pi. sim. Be. Par. Cal. ex Be. Par. Pi. Cal. i. e. illud bonum est, hoc non bonum: Luc. 18. 14. Hic justificatus — magis quam ille, id est, hic justificatus, ille planè non: dilexerunt tenebras magis quam lucem, id est, tenebras, non lucem. Sic Joh. 12. 43. Act. 5. 29. &c a. Ut καὶ v. 8. commodum significat, ita καὶ hic commodus, vel minus incommodum: quo sensu sæpe occurrit in Proverbiis, ut Prov. 17. 1. &c ut sensus sit, q. d. Et si utile dico celibem agere propter præsentem necessitatem, & sollicitudines mundanas, commodius tamen est nubere quam uri: etsi enim matrimonium (non quidem naturâ suâ, sed ex accidente, peccato hominis,) mala aliqua & incommoda secum trahat, plura tamen & graviora adfert libido, reatum scilicet æternæ mortis b.

10. Præcipio; ita E. Pi. παραινέω] Denuncio, P. Be. ut Dei nuncius cui fides habenda est c. Non jam moneo, sed jubeo, G. παραινέω valet, præcipere, Act. 4. 18. & 5. 28. & 1 Cor. 11. 17 d. ¶ Non ego, sed Dominus] Quorsum hoc? Alia præcipit Paulus, alia Deus? Quæ Paulus tradit, Dominus non tradit f? Certè Paulus habuit spiritum Dei, infra v. 40. & Christus in ipso locutus est, 2 Cor. 13. 3. Eadem ergo sunt doctrina & mandata Pauli & Dei five Christi. Sed illa à se præcipi innuit quæ à se ductu Spiritus Christi docentur, ea verò Dominum præcipere, quæ in Scriptura continentur g. Ubi, inquis, hoc Domini præceptum est? Resp. 1. Implicitè continetur in Gen. 2. 24 h. Relinquet patrem & matrem, &c. quibus tamen jure naturæ obligatus est obligatione indissolubili. Cum igitur huic vinculo præferatur copula conjugii, facile inde colligitur quàm sit indissolubilis & inviolabilis i: Ibi quoque sequitur, Erunt duo in carnem unam, quæ ergo non laceranda est in duas k. 2. Respicit præceptum illud Domini de uxore non dimittenda, Matt. 5. 32. & 19. 9 l. Comparatè dictum; Non ego ex me m, vel ex revelatione singulari Spiritus S n, vel ex nuda sententia mea o; sed ex Christi auctoritate p, ex expresso Scripturæ testimonio q. Simile Mat. 10. 20 r. Sic seipsum explicat 1 Cor. 9. 8. Num hæc ego dico? nonne lex? Hic loquitur ut legatus Dei: ut privatus autem utitur hac formulâ t, è converso v, hæc ego dico, non Dominus, v. 12 x. i. e. Hæc est sententia mea, quamvis non adfit textus aliquis Scripturæ. Hebræi sic sæpe loquuntur, Si vis, proferam opinionem, vel rationem, meam: si vis, proferam textum Scripturæ y. Rectè [autem] dicit hoc [quod sequitur] à Christo præceptum, argumentum à minori, i. e. minus credibili. Lex Moysi indulserat marito uxorem dimittere, Christus, ad majorem dilectionem & patientiam nos vocans, vetat id fieri, ubi abest impudicitia. Si hoc Christus viro dixit, cui tantum juris dederat Lex Moysi, quanto magis idem intelligi debet de Foemina, cui Lex Moysi nihil tale concesserat? Eadem ergo tolerantia, quam in exercenda Lege Moysi Christus viris præscripserat, multò justius erat observanda foeminis, quibus jus à marito discedendi dabat non Lex Moysi, sed Græcæ & Romanæ leges, illorum populorum ingeniis aptatæ ||. ¶ Uxorem, &c. ταμιεύουσαν] Sub. ἡ. Infinitivus pro imperat z. Uxor à viro ne discedat, Il. P. sic Vulg. vel, dirimatur, Ca. separetur, Er. Ti. Tre. ex Sy. separet, Ar. G. sic Be. Pi. Accuratè dictum a: nam passivum hic, ut alibi, est pro reciproco b; hic enim agit Apostolus non de divor-

tiis

Me. ex E. T. Calv. Cal. Be. Calv. Calv. sic Be. Cal. E. ex Hi. Pi. sim. Be. Par. Cal. ex Be. Par. Pi. Cal. i. e. illud bonum est, hoc non bonum: Luc. 18. 14. Hic justificatus — magis quam ille, id est, hic justificatus, ille planè non: dilexerunt tenebras magis quam lucem, id est, tenebras, non lucem. Sic Joh. 12. 43. Act. 5. 29. &c a. Ut καὶ v. 8. commodum significat, ita καὶ hic commodus, vel minus incommodum: quo sensu sæpe occurrit in Proverbiis, ut Prov. 17. 1. &c ut sensus sit, q. d. Et si utile dico celibem agere propter præsentem necessitatem, & sollicitudines mundanas, commodius tamen est nubere quam uri: etsi enim matrimonium (non quidem naturâ suâ, sed ex accidente, peccato hominis,) mala aliqua & incommoda secum trahat, plura tamen & graviora adfert libido, reatum scilicet æternæ mortis b.

10. Præcipio; ita E. Pi. παραινέω] Denuncio, P. Be. ut Dei nuncius cui fides habenda est c. Non jam moneo, sed jubeo, G. παραινέω valet, præcipere, Act. 4. 18. & 5. 28. & 1 Cor. 11. 17 d. ¶ Non ego, sed Dominus] Quorsum hoc? Alia præcipit Paulus, alia Deus? Quæ Paulus tradit, Dominus non tradit f? Certè Paulus habuit spiritum Dei, infra v. 40. & Christus in ipso locutus est, 2 Cor. 13. 3. Eadem ergo sunt doctrina & mandata Pauli & Dei five Christi. Sed illa à se præcipi innuit quæ à se ductu Spiritus Christi docentur, ea verò Dominum præcipere, quæ in Scriptura continentur g. Ubi, inquis, hoc Domini præceptum est? Resp. 1. Implicitè continetur in Gen. 2. 24 h. Relinquet patrem & matrem, &c. quibus tamen jure naturæ obligatus est obligatione indissolubili. Cum igitur huic vinculo præferatur copula conjugii, facile inde colligitur quàm sit indissolubilis & inviolabilis i: Ibi quoque sequitur, Erunt duo in carnem unam, quæ ergo non laceranda est in duas k. 2. Respicit præceptum illud Domini de uxore non dimittenda, Matt. 5. 32. & 19. 9 l. Comparatè dictum; Non ego ex me m, vel ex revelatione singulari Spiritus S n, vel ex nuda sententia mea o; sed ex Christi auctoritate p, ex expresso Scripturæ testimonio q. Simile Mat. 10. 20 r. Sic seipsum explicat 1 Cor. 9. 8. Num hæc ego dico? nonne lex? Hic loquitur ut legatus Dei: ut privatus autem utitur hac formulâ t, è converso v, hæc ego dico, non Dominus, v. 12 x. i. e. Hæc est sententia mea, quamvis non adfit textus aliquis Scripturæ. Hebræi sic sæpe loquuntur, Si vis, proferam opinionem, vel rationem, meam: si vis, proferam textum Scripturæ y. Rectè [autem] dicit hoc [quod sequitur] à Christo præceptum, argumentum à minori, i. e. minus credibili. Lex Moysi indulserat marito uxorem dimittere, Christus, ad majorem dilectionem & patientiam nos vocans, vetat id fieri, ubi abest impudicitia. Si hoc Christus viro dixit, cui tantum juris dederat Lex Moysi, quanto magis idem intelligi debet de Foemina, cui Lex Moysi nihil tale concesserat? Eadem ergo tolerantia, quam in exercenda Lege Moysi Christus viris præscripserat, multò justius erat observanda foeminis, quibus jus à marito discedendi dabat non Lex Moysi, sed Græcæ & Romanæ leges, illorum populorum ingeniis aptatæ ||. ¶ Uxorem, &c. ταμιεύουσαν] Sub. ἡ. Infinitivus pro imperat z. Uxor à viro ne discedat, Il. P. sic Vulg. vel, dirimatur, Ca. separetur, Er. Ti. Tre. ex Sy. separet, Ar. G. sic Be. Pi. Accuratè dictum a: nam passivum hic, ut alibi, est pro reciproco b; hic enim agit Apostolus non de divor-

tiis

Me. ex E. T. Calv. Cal. Be. Calv. Calv. sic Be. Cal. E. ex Hi. Pi. sim. Be. Par. Cal. ex Be. Par. Pi. Cal. i. e. illud bonum est, hoc non bonum: Luc. 18. 14. Hic justificatus — magis quam ille, id est, hic justificatus, ille planè non: dilexerunt tenebras magis quam lucem, id est, tenebras, non lucem. Sic Joh. 12. 43. Act. 5. 29. &c a. Ut καὶ v. 8. commodum significat, ita καὶ hic commodus, vel minus incommodum: quo sensu sæpe occurrit in Proverbiis, ut Prov. 17. 1. &c ut sensus sit, q. d. Et si utile dico celibem agere propter præsentem necessitatem, & sollicitudines mundanas, commodius tamen est nubere quam uri: etsi enim matrimonium (non quidem naturâ suâ, sed ex accidente, peccato hominis,) mala aliqua & incommoda secum trahat, plura tamen & graviora adfert libido, reatum scilicet æternæ mortis b.

10. Præcipio; ita E. Pi. παραινέω] Denuncio, P. Be. ut Dei nuncius cui fides habenda est c. Non jam moneo, sed jubeo, G. παραινέω valet, præcipere, Act. 4. 18. & 5. 28. & 1 Cor. 11. 17 d. ¶ Non ego, sed Dominus] Quorsum hoc? Alia præcipit Paulus, alia Deus? Quæ Paulus tradit, Dominus non tradit f? Certè Paulus habuit spiritum Dei, infra v. 40. & Christus in ipso locutus est, 2 Cor. 13. 3. Eadem ergo sunt doctrina & mandata Pauli & Dei five Christi. Sed illa à se præcipi innuit quæ à se ductu Spiritus Christi docentur, ea verò Dominum præcipere, quæ in Scriptura continentur g. Ubi, inquis, hoc Domini præceptum est? Resp. 1. Implicitè continetur in Gen. 2. 24 h. Relinquet patrem & matrem, &c. quibus tamen jure naturæ obligatus est obligatione indissolubili. Cum igitur huic vinculo præferatur copula conjugii, facile inde colligitur quàm sit indissolubilis & inviolabilis i: Ibi quoque sequitur, Erunt duo in carnem unam, quæ ergo non laceranda est in duas k. 2. Respicit præceptum illud Domini de uxore non dimittenda, Matt. 5. 32. & 19. 9 l. Comparatè dictum; Non ego ex me m, vel ex revelatione singulari Spiritus S n, vel ex nuda sententia mea o; sed ex Christi auctoritate p, ex expresso Scripturæ testimonio q. Simile Mat. 10. 20 r. Sic seipsum explicat 1 Cor. 9. 8. Num hæc ego dico? nonne lex? Hic loquitur ut legatus Dei: ut privatus autem utitur hac formulâ t, è converso v, hæc ego dico, non Dominus, v. 12 x. i. e. Hæc est sententia mea, quamvis non adfit textus aliquis Scripturæ. Hebræi sic sæpe loquuntur, Si vis, proferam opinionem, vel rationem, meam: si vis, proferam textum Scripturæ y. Rectè [autem] dicit hoc [quod sequitur] à Christo præceptum, argumentum à minori, i. e. minus credibili. Lex Moysi indulserat marito uxorem dimittere, Christus, ad majorem dilectionem & patientiam nos vocans, vetat id fieri, ubi abest impudicitia. Si hoc Christus viro dixit, cui tantum juris dederat Lex Moysi, quanto magis idem intelligi debet de Foemina, cui Lex Moysi nihil tale concesserat? Eadem ergo tolerantia, quam in exercenda Lege Moysi Christus viris præscripserat, multò justius erat observanda foeminis, quibus jus à marito discedendi dabat non Lex Moysi, sed Græcæ & Romanæ leges, illorum populorum ingeniis aptatæ ||. ¶ Uxorem, &c. ταμιεύουσαν] Sub. ἡ. Infinitivus pro imperat z. Uxor à viro ne discedat, Il. P. sic Vulg. vel, dirimatur, Ca. separetur, Er. Ti. Tre. ex Sy. separet, Ar. G. sic Be. Pi. Accuratè dictum a: nam passivum hic, ut alibi, est pro reciproco b; hic enim agit Apostolus non de divor-

tiis in casu adulterii ^c, sed de spontaneis desertionibus ^d, quæ propter aliquam animi offensionem interveniebant; id quod tum locus ille Christi, Matth. 5. 31, 32. & 19. 8, 9. evincit, tum illud ^{εἰς ἀλλοτρίαν} * quia iniquum esset innocenti parti præcipi ut innupta maneat, aut reconciliationem quærat [†]. Accuratè quoque de viro dicit, ^{μὴ ἀφίεναι}. Nam *dimittere à domo*, quod Paulus dixit ^{ἀφίεναι}, Attici ^{ἀποπέμπειν}, est mariti, ut domini domus; ^{χωρίζεσθαι} [autem] vel ^{ἀποχωρίζεσθαι}, quanquam aliquo sensu utrique aptari potest, magis tamen propriè convenit fœminæ, ut apud Atticos ^{ἀπολείπειν}, *deserere*. Sic Josephus, ^{ἡ γυναῖς ἐξ ἑαυτῆς ἀπολείπει τὸν ἄνδρα} & Justinus in Apologetico priore de fœmina loquens, ^{ἐκχωρεῖν} quod Romani dicerent, *discessit*, aut *divertit* *. Non sine ratione gravi hac de re admonet, cum laxa nimirum foret apud Gentiles, & laxior apud Judæos, opinio de firmitate vinculi conjugalis ^f. [De quibus vide Li. ho. & Synopsin ad Matt. 19. 8, 9.] Discessum autem vel separationem hîc intellige, non illam quæ sit jure ac viâ defensionis, ut si conjugem habeat ad scelera cogentem, sævum & intolerabilem, &c. sed quâ mulier virum nolit amplius habere pro marito, factò nimirum quoad torum divortio ^g. At debuit Apostolus hîc excipere casum fornicationis, qui excipitur Matt. 5. 32. Resp. Non excipit illum, sed nec excludit ^h. Remittens enim nos ad Domini præceptum, tacitè vult hunc casum intelligi ⁱ: hîc autem obiter & breviter de his rebus differere maluit quàm figillatim omnia persequi ^k. Sensus loci est, Nè discedere ei licitum esto à viro licet moroso, duro, iniquo, infirmo, morbo, &c. ^l.

II. *Quod, &c.* ^{Ἐὰν δὲ ὁ ἀνὴρ ἡμετέριον} *Quod si discesserit, P. vel, sese separarit*, Be. Pi. ^{i. e.} si maritum deseruerit ^m, factò divortio ⁿ, five sponte digressa, five propter ejus fornicationem, aut propter aliud, five ab illo dimissa ob quamcunque causam ^o. Sed sequens, *reconciliator*, satis ostendit de quibus divortiis hîc differat; de iis scilicet quæ non scortationis causâ, (hæc enim matrimonium dirimebat) sed propter aliquam animorum offensionem, interveniebant ^p. [Sensus,] *Si frigusculum aliquod intercefferit, & ob id de domo viri uxor aliud se contulerit* ^q. *Si discesserit*, ex impatientia vel novarum nuptiarum cupidine ^r. Viri sæpe uxoribus remittebant nuncium, quia vel mores displicerent, vel forma, &c. Uxores quoque maritos interdum relinquebant propter sævitiam. Ejusmodi verò divortiis vel dissidiis conjugium negat dirimi [†]. ¶ *Maneat caelebs* (vel, *innupta*, P. Be. Pi. ^{i. e.} separata à viro, ac sine usu conjugii, nec priore conjugio utatur ^t, nec aliud contrahat ^v, in spem resarciendi amoris ^f. At quid si mulier sit incontinens? Resp. Quum officio suo perfuncta fuit, utens remedio à Deo præscripto, legitimo scilicet conjugio, sperare possit Dominum sibi adfuturum, si non succedat ex voto ^g.) *aut* (^{i. e.} vel potius ^h. Non dat illi optionem, sed disjunctivus sermo diversos casus innuit, qui hoc vel illud exigunt ⁱ.) *viro suo reconciliator*] Ac proinde redeat ad eum ^k, ejusque torum ^l. Si expectare non vult donec maritus ipse quærat vias se restituendi in ipsius gratiam: quod etiam facere debet, si in ipso fuit aliquid culpæ. Vide præceptum generale, quod hîc etiam referri debet, per scriptum Matt. 5. 24. sed cum hæc Paulus scriberet, memoriâ servatum ac voce traditum ^m. Confer Deuter. c. 24. v. 4. Nam hîc non dissolvitur vinculum quod illic factum, Jevamoth, fol. 90. Glossa, *Mittit maritus libellum divortii uxori. Si aut ipse postea accedit ad uxorem, aut ad eam nuncium mittit, dicendo, Libellus divortii quem ad te misi nullus sit, nullus est.* En tibi ^{εἰς ἀλλοτρίαν} etiam post divortium: (at de divortio hoc loco non loquitur) & tamen praxi suâ ostendebant Judæi, se opinari solum esse vinculum matrimoniale per quodvis divortium, nam admiserunt secundas nuptias ⁿ. Non permittit uxori seorsim habitare à viro ^o, sed si expulsa fuerit domo, eam ligatam manere asserit ^p; vel si pertinax sit ^q, nec vult ei reconciliari ^r, vetat eam alteri nubere [†], & in protervia & impatientiæ poenam ^t, & in sinceritatis probationem, nè hæc libertas in licentiam trahatur ^v. ¶ *Et vir uxorem nè dimittat*; ita P. Be. Pi. ^{Μὴ ἀφίεναι}] *Nè repudiet*, Pi. ^{Μὴ ἀποπέμπειν} dicerent Attici, *nè repudiet, nè exigat*, Hebræi dicerent, ^{וְיִגְדֵּל וְיִשָּׁדֵד}, ^{וְיִגְדֵּל וְיִשָּׁדֵד} ita enim ea vox ab Interpretibus verti solet, Levit. 21. 7, 14. &

22. 13. Num. 30. 9. Ezech. 44. 22. Intelligendum autem Christi præceptum hîc breviter indicatum in eo sensu quem Christus explicaverat ^x, h. e. extra casum adulterii ^y. qu. d. Nè dimittat eam ob deformitatem, morositatem, sterilitatem, &c. ^z. nec sine justa ac gravi causa ^a. Qu. Cur non hîc addit de viro quod de muliere, *Quod si dimiserit, maneat innuptus aut uxori reconcilietur*? Resp. 1. Quod viro licet aliam ducere uxorem, si priorem adulterii causâ dimiserit ^b. 2. Quia hoc reliquit intelligendum ex superiore membro ^c.

12. Nam, &c. ^{Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ, &c.} Reliquis autem (^{i. e.} vel, 1. innuptis ^d: opponit enim hunc versum versui 10 ^e. Et possunt hæc verba legi in parenthesi ^f. Vel, 2. conjugatis, ad quos hoc præceptum pertinere manifestum est ^g; impari matrimonio junctis ^h; conjugibus quî disparis fidei sunt ⁱ. Al. *De ceteris*, h. e. quoad reliquas Epistolæ vestræ partes ^k.) *ego dico, non Dominus*, Be. Pi. &c. ^{i. e.} vel, 1. Ego auctor fio, non præcipiens, sed consilium dans, ut scilicet innupti perseverent, si continere possint ^l. Ad præcedentia enim, non ad sequentia, hoc est referendum ^m. Vel, 2. Sententiam meam trado ⁿ, autoritate Apostolicâ ^o, non à meipso, sed doctus à Spiritu Dei ^p, licet Christus hoc non dixit expressè, five totidem verbis, five suo ipsius ore, ut illud de divortiis, Matt. 5. 31, 32 ^r. Neque enim tempore Christi gentes vocabantur ad fidem ut disparitas religionis inter conjuges existeret. Et res novæ sæpe novis legibus occasionem præbent [†]. Christus præceptum dederat iis qui suæ futuri essent disciplinæ: De iis conjugis in quibus alter esset Christianus, alter non esset, nihil dixerat. Restabat ergo ex præceptis generalibus, de Dilectione omnium hominum, derivari monita, quæ tamen non possunt ita esse perpetua ut non ex circumstantiis restringantur, ut debet fieri dictis quidem ^{εἰς ἀλλοτρίαν}, sed ^{πρὸς τὸ κατὰ ἐνάρετον} applicandis ^t. [Sensus, q. d.] Quia Dominus casum hunc non definivit, ego addam determinationem sententiæ Domini, fidei & charitati, consentaneam ^v. ¶ *Si quis frater* (^{i. e.} Christianus ^x), *uxorem habet infidelem*] ^{i. e.} Non Christianam ^y, idololatrida. Vide infra v. 13, 14, 15. & 1 Cor. 6. 6. & 10. 27. & 14. 22, 23, 24. 2 Cor. 6. 14, 15. 1 Tim. 5. 8. Tit. 1. 15. Apoc. 21. 8. *Habet*, id est, Christo credidit in tali matrimonio deprehensus. Nam post fidem talia matrimonia inire omnino non licebat. Vide Tertul. Ad uxorem, 4 ^z. ¶ *Et hæc, &c.* ^{Καὶ αὐτὴ συνδοκεῖ οἰκεῖν, &c.} *Et hæc assentitur* (vel, *velit*, Tre. ex Sy. Æth. vel, *libens consentit*, P. sic Be. sim. Ca.) *ut habitet*, vel *ad habitandum*, cum illo, Er. Il. Ti. sim. Mo. Pi. &c. prout tenetur ^a: quæ prior causam non det divortio, contenta ipsius moribus, quanquam de rebus Divinis non idem persuasa. ^{Συνδοκεῖ} dixit potius quàm ^{εὐδοκεῖ}, ut significaret voluntatem fœminæ cum mariti voluntate concordantem ^b. Si ea maritum diligit, humaniter habet, &c. At quid faciendum, si illa blasphemet, virum ad abnegationem urgeat? Concedunt aliqui discessionem, etiam [Petrus] Martyr, item Belarminus ^c. Consensum cohabitationis hîc intellige, salvo religionis honore, vel citra contumeliam Creatoris, aut notabili ac permanente injuriâ Christianismi; ubi & studium pertrahendi conjugem ad damnabilia peccata comprehenditur ^d. Sed dubius est hic casus: ^e quamdiu velit cohabitare, non ausim contra Apostolum pronunciare: nec facienda sunt mala ut eveniant bona ^f. ¶ *Non dimittat illam*] Ut v. præced. ^{Μὴ ἀποπέμπειν}, nè ipse prior bene concordans matrimonium dissolvat. Objici potest, At Nehemias conjugia Judæorum cum fœminis alieni cultûs dissolvi voluit. Responsum esto, Hoc præceptum datum fuisse soli populo Hebræo, Exod. 34. v. 16. ut quî illò tempore quàm longissimè ab aliis populis debebat separari. Aliis populis ea lex non fuit data, nec expediebat eam dari post revelatum mysterium de vocatione Gentium ^g.

13. *Et si qua mulier, &c.*] Paria dat monita utrique sexui. Exemplum in matre Timothei ^h. ¶ *Non dimittat virum*] ^{i. e.} Non se ab eo separet, five dimittendo illum à se, five ab eo recedendo ⁱ. ^{Ἀφίεναι} hîc usurpat de muliere, non durâ admodum ^{εἰς ἀλλοτρίαν}, quia etiam ^{ἀπολείπειν} potest dici ^{ἀφίεναι}. Sic ^{וְיִגְדֵּל וְיִשָּׁדֵד} vertitur per ^{ἀφίεναι}, & ^{וְיִגְדֵּל וְיִשָּׁדֵד}, & alia quæ *deserendi* habent significationem ^k.

14. *Sanctificatus, &c.* ^{ἁγιασθεὶς ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ γυναικὶ}

* G.
y Vor. sic
E. Me.
Ee. Pi. Par.
z Par.
a Me.

b Caj. Ca.
thar. &c. in
E.
c E. ex
Aug.
d Vor. sic
E. Me.
e Me. sim.
Vor.
f Vor.
g Par.
h Er. ex
Aug. Zeg.
fic Be.
i T. sim.
Calv. Par.
k Ham.
l Me. sim.
E.
m Me.
n Ham. sic
Li. ho. v. 11
o Græci in
E.
p E. sim.
Scl. Par.
q Scl. sim.
E. ex Græ.
cis.
r Scl.
† Par.

* G.
v Par.
x G. E. Pi.
&c.
y Pi. E.

* G.
a Pi.

b G.
c Par.

d E.
e Par.
f Pi.

g G.
h Idem.
i E.
k G.

¹ *Pl. ex Ec.* ¹ *G.* ² *E.* ³ *Ma. T.* ⁴ *T.* ⁵ *E. ex Aug.* ⁶ *E.* ⁷ *Me. T.* ⁸ *Ca.* ⁹ *V.* ¹⁰ *Par. ex Chryf.* ¹¹ *Ec.* ¹² *Di.* ¹³ *Zeg.* ¹⁴ *Scel.* ¹⁵ *Cam.* ¹⁶ *Me. T.* ¹⁷ *T.* ¹⁸ *Ec. sim. Cam.* ¹⁹ *Cam.* ²⁰ *Cam.* ²¹ *sim. Calv.* ²² *Cal. sic Pl.* ²³ *G.*

*Maritus enim infidelis sanctificatus est in uxore, &c. Be. Pi. Mo. &c. vel, per uxorem, &c. Er. Il. Ti. P. Ca. &c. vel, ob uxorem, &c. vel, respectu uxoris†: vel, propter mulierem Christianam, &—propter virum Christianum. In MS. verò pro, πρὸς αὐτήν, est ἀδελφὴ, ex more Christianorum, qui se mutuò fratres & sorores vocabant¹. Sanctificatur sanctitate quādam analogica sive imperfecta², vel morali quādam denominatione³, & quasi sanctitatis (sed extrinsecæ) aspergine⁴. [Variè explicant.] Sanctificatur ab immunditiis carnalibus, à foedis etiam cum conjugē commixtionibus, quæ vel usum naturalem immutant, vel in menstruo cruore fiunt, vel aliter torum conjugalem deturpant; quibus Gentiles assueti sunt: à quibus abhorrebit, sanctam castamque videns conjugis conversationem⁵. Al. Sanctificare sæpe significat, præparare sive deputare ad aliquid sacrum, ut Esa. 13. 3. Sanctificatur ergò, id est, præparatur ad veram sanctitatem⁶, quia non impediendo illam in sua fide & religione, & benevolè cum ipsa vivendo, quasi viam sternit sibi ut per preces, verba & exempla fidelis conjugis, convertatur & fiat sanctus⁷. Fit aliquando ut vir infidens ab uxore fiat sanctus, i. e. Christianus⁸. Al. Vir, quod ad congressum matrimonialem attinet, pro puro habetur, tametsi impurus⁹. Prolepsis est, Occurrit huic scrupulo, quod fidelis videretur inquinari consuetudine conjugis infidelis, quicum manere iussus est: ut enim qui adhæret meretrici, fit unum corpus cum ea; ita & qui adhæret idololatræ. Sed dispar est ratio: nam in dispari conjugio conjunctio non fit secundum id quo altera persona immunda est, h. e. secundum impietatem; sed secundum aliud quo non immunda est, h. e. secundum quod legitimo toro est fidei copulata. At in scortatione fit conjunctio duorum secundum id quo immundum est scortum & scortatio¹⁰. Hoc vult, Pietas uxoris plus valet ut conjugium illud sanctum & purum habeatur, quàm mariti infidelitas ut profanetur, vel ut uxor bonâ conscientia marito uti non possit¹¹. Regula est in Misnah, *Ea est ratio omnis principalis habentis accessorium, ut benedicatur principale, mittatur accessorium*, i. e. speciatim non benedicatur, quia in suo principali benedictum intelligitur. Exempli gratia, *Si apponatur mense piscis salsus & cum eo panis, benedicatur salsamentum, mittitur panis*. Etsi enim panis in se sit ciborum omnium præcipuus & maximè necessarius, quia hic tamen salsamento tanquam accessorium additur, benedicatur in suo principali. Ità & maritus, etsi in se ratione conjugii pars sit principalis, quia tamen ratione fœderis, quod hic spectatur, fidelis primarium obtinet locum, hinc fit ut maritus infidelis eo respectu accessorium sit uxoris fidelis, adeoque ipsa sanctificata, ipse quoque in ea sanctificetur. Verum illud est 1 Cor. 3. 21. *Omnia vestra sunt*, i. e. in omnia jus & potestatem habetis. Uxor itaque fidelis, etsi marito civiliter subsit, in Christo tamen supra eum longè eminet, & dominium spirituale in eum consequitur, & verè eum, tanquam accessorium, in se comprehendit & sanctificationis suæ participem facit¹². [Sensus,] Sanctificatur, i. e. emundatur, sanctitate conjugis fidelis, ita ut hæc convictu illius non coinquinetur¹³. Sanctificatur, scil. quoad usum in copula conjugali¹⁴. Sanctificatur talis congressus in parte fidei¹⁵, quia maritus hic est fidelis conjugis¹⁶, & una caro cum illa¹⁷. Potest ergò uxor cum eo consuescere¹⁸ sine pollutione, contra quam Corinthii existimabant¹⁹. Usus illius licitus est & sanctus²⁰. Hic δὲ ἀνὴρ & ἡ γυνὴ dicuntur metonymicè pro usu viri aut uxoris, i. e. consuetudine conjugali. Quod vult dicere, hoc est, Qui Christianus est, quæve Christiana, novit etiam in consuetudine illa officii sui limites. Vide historiam de fœmina Christiana apud Justinum Apologeticò, Tertul. 2. Ad uxorem, *Non ut penes sanctos officia sexus, cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis Dei, modestè & moderatè transigantur*. Vide Clem. Alex. Prædagogi, 2. 10. Idem Stromat. 3. *ἡ ἀνδρεία*, &c. (Sanctificatorum etiam semen sanctum est.) Quare, sicut cibus, i. e. ciborum usus, sanctificatur per preces & gratiarum actiones, 1 Tim. 4. 5. h. e. Deo gratus est; ita & ille conjugii usus propter pietatem, quam etiam in ea*

re conjugum melior observat^h. Causam cur hæc scripserit Paulus, Tertul. annotat, Verebantur ne non liceret eis matrimonio suo uti qui in carnem sanctam Christi credidissent. Apud Hebræos dicitur uxor viro sanctificari per aram, scripturam, concubitum, i. e. fieri legitima conjux. Vide Moysen de Kotzi Præcepto jubente 48. & de honestate foeminarum Par. Chald. ad Cant. 4. 12¹. Quidam hoc referunt ad civilem politiam, quæ rata habet talia matrimonia. Sed quid hoc ad pacandam conscientiam? nam de conscientia Paulus differit, non certè de civili politia^k. ¶ Alioqui, &c. *Ἄλλοι, &c.* ^h G. sim. Calv. Cal. ¹ Be. sim. Schl. ¹ Pi. ^m G. ⁿ E. ^o Me. sim. T. Ca. Z. g. ^p Leg. ¹ G.

10 Alioqui (ad verb. quoniam, sub. nisi ita esset ut dixi¹, si uterque esset idololatræ^m; vel, nisi tu fidelis maneas cum conjuge infideli^h; vel, divortio facto^o; vel, si impuritas conjugis infidelis à nitore credentis non vinceretur^p. *Ἐπεὶ* sæpe ponitur ellipticè, ut [Eurip.] Hecubâ, *ἔπει δὲ δόξοντο*, nam si aliter est, hoc explana: & [Sophoc.] Oedipo tyranno, *ἔπει μὲν οὖν* — *ἔπει δὲ μὲν*, nam si veritus essem ne — ista effutires, non curassem te accersis^q. *Ἐπεὶ* hic est alioqui, ut apud Græcos sæpe: & *ἀρα* redundat. Ità rectè interpretantur hic & Syrus & Latinus^r.) certè liberi vestri impuri, sive immundi, (vel, polluti, Tre. ex Sy. כְּשִׁירִים, profani[†]), essent, P. Ca. Be. Pi. Er. &c. i. e. vel, 1. patris similes, qui eos docebit non esse Christianos^t; vel, educarentur in cultum idolorum Deo displicentem^v: vel, 2. non essent legitimi qui legitimi sunt^z; haberentur quasi nati ex illicito thoro, adulterini & illegitimi^z: vel, 3. Deo displicentes tanquam immundi & à foedere alieni^b; pagani, ab Ecclesia alieni[†]. ¶ Nunc autem (i. e. Atqui. Loco assumptionis posita est ejus probatio à contrario^c.) sancti sunt] Nimirum eâ sanctitate quæ prædictis immunditiis opponitur^d. Sanctitas hæc opponitur impuritati, non illi communi & naturali ex peccato Adami, sed illi quam mulier metuebat à viri infidelis congressu^{*}. Sancti, sunt, vel, 1. quia connivente infideli^f, facillè fidelis parentis fide diligentia & curâ sanctificari, baptizari & Christianè educari, possunt^g. Si simul maneat, mater eos Christum docebit: ita fient Christiani^h. Sunt כְּשִׁירִים, recti, mundi, Deo grati, quia Deus ad educationem liberum opitulatur parti meliori. Cujus exemplum habemus in Timotheo: & haud dubium quin multa extiterint alia ejusmodi cùm hæc Paulus scriberet. Tertul. De anima. Hinc enim & Apostolus ex sanctificato altero sexu sanctos procreari ait, tam ex seminis prerogativa quàm ex institutionis disciplina. Ceterum, inquit, immundi nascerentur, quasi designatos tamen sanctitati, & per hoc etiam saluti, intelligi volens

20 fidelium filios, ut hujus spei pignore matrimonii quæ retinenda censuerat patrocineretur. Idem Ad uxorem 2. Si ergò ratum est apud Deum matrimonium ejusmodi, cur non & prosperè cedat, ut pressuris & angustiis & impedimentis & inquinamentis non ita laceatur, habens jam ex parte Divinæ gratiæ patrociniū? Hieron. quoque ad quæsitā Paulini intelligit sanctos dici liberos ideo quòd candidati sint fidei, nati & educati extra inquinamenta idololatriæ. Idem ad Latam, Sancta & fidelis domus virum sanctificat infidelem. Jam candidatus est fidei, quem filiorum & nepotum credens turba circumdat: i. e. de tali viro est cur bene spereturⁱ. Vel, 2. mundi, utpote ex honesto & legitimo matrimonio nati^k. Non placet, quia sic nihil his tribueret præ merè infidelibus^l, quorum liberi nascuntur legitimi^m. Nec de illo dubium erat, sed de sanctificatione conjugis infidelis, quam hic ex prolis sanctitate ostenditⁿ. Vel, 3. Christiani, ad foedus & Ecclesiam pertinentes, vigore promissionis illius, Ego Deus tuus & seminis tui^o. Argumentum est ab effectis ad causam, Si liberi ex hac admixtione progeniti sunt sancti, tum ipsa commissio. At liberi sancti, quia foedere comprehensi, Gen. 15. 17^p. *אַנְכִּי דַּאֲרָא & אֲנִיא* (quæ hic opponuntur, quomodo apud Judæos כְּשִׁירִים & כְּשִׁירִים^q), non illegitimationem & legitimationem denotant, sed Ethnicismum & Christianismum. Quæstio hic non erat an proles legitima esset, sed an Christiana: quo sensu vox קְדוּשָׁה occurrit apud Talmudicos. Jevamoth fol. 42. 1. Vir & uxor profelyti facti, per 90 dies à se invicem separantur, ut judicari possit inter prolem genitam in sanctitate; i. e. cùm

30 40 50 60 70

¹ G. ¹ Be. sim. Schl. ¹ Pi. ^m G. ⁿ E. ^o Me. sim. T. Ca. Z. g. ^p Leg. ¹ G. ¹ Camer. ¹ G. [†] Idem. ¹ Ca. ^v G. sim. E. T. ^z V. ^z Me. T. ^b Pi. [†] Par. ^c Pi. ^d E. ^{*} Cam. ¹ Me. ^g Me. T. ^h Ca. ¹ G. ¹ Me. T. Amb. & Plerique in Par. sim. Cal. ¹ Par. ⁿ Par. sic Calv. ⁿ Par. sim. Calv. Be. Cap. Schl. ^o Par. sic Be. Schl. Li. ^p Schl. ^q Cap.

T parentes

B. G.

y Di.

* Ec.

¶ Par. ex
Chryf.

† C₂.

* Me: T.

9 F.

P. E. ex
Aug.

^l G.
^m E.
ⁿ M. T.
^o T.

† Рі. еж
Рє.

parentes jam facti essent profelyti, & extra sanctitatem, i. e. dum adhuc forent Ethnici. Chetubb. fol. 44. 1. Profelytiffa filia si machetur, si mater eam concepit אשה בקרש, extra sanctitatem, peperit autem אשה בקרש, in sanctitate, lapidanda est. Eodem sensu hic sancti, i. e. in sanctitate geniti, dicuntur, h. e. intra Christianismum; si vel pater vel mater sit Christianus. Ethnici à Judæis reputabantur pro immundis, adeoque quidem immundis ut non possent immunditiam contrahere, imò non à re immundissima, sepulchro. Hinc תרעא Ethnica erant iis אנדרשטא, & Judæorum איהא. Ad quem sensum genti notissimum hic alluditur. Maimon. in Misna. Non licet, inquit, Profelytis legere, publice in Synagoga, in libro Legis, nisi septimo loco, &c. quod si mater ejus sit Judæa, licet ei legere: dicunt enim, si Gentilis vel servus rem habeat cum Judæa, fetus erit nullo minus genuinus, legitimus. Ex hoc loco non potest colligi, liberos parentis fide aut sanctificari aut salvari, sed hoc tantum vult, quod liberi Christianorum à baptismo non arceantur, tanquam אנדרשטא, (quæ vox pari sensu usurpatur de Gentibus, quæ אנדרשטא vocantur Act. 10. 28. quod à prædicatione arcerentur) quum liberi Ethnicorum eo excludantur; quia nimirum Ecclesia præsumit fidelium liberos in fide instituendos fore. Hoc sensu sumi איהא & אנדרשטא h. l. apparet ex natura legalium pollutionum, quæ hominem Templo & cætu arcebant donec ablueretur five sanctificaretur. שדק, sanctificare, Hebræis sæpe valet, abluere: unde cum Pontifex manus & pedes decies lavat, hoc decem sanctificationes vocant, Joma, 3. 3. Et Greg. Nazianzeno aliisque veterum איהא & אנדרשטא sign. baptizari.

15. Quod, &c. Et si quis dicitur & xel'etui] At si infidelis (vel, pars pagana, G.) sese separet, Be. Pi. vel, discedit, P. Vulg. se subtrahit, G. scil. cum animo non revertendi: si religione ejus offensum eam relinquit, non consentiens cum ea habitare nisi religioni nuntium miserit. xel'etui hic de utroque conjugue dicitur: passivum pro reciproco. ¶ Discedat] Vel, Separatus esto, Be. Pi. vel, i. fidelis: i. e. divortium faciat non solius thori, sed etiam contractus matrimonii, ita ut possit ad alias nuptias transire. Vel, 2. infidelis, idololatra moeche similis: Hermas 2. 4. sinatur facere quod vult. Non est quod conjux fidelis existimet se debere illum sequi, sed sinat eum discedere tanquam per illius discessum libertati suæ restituta. ¶ Non, &c. Ou δεδ'αλσαι — εν παύσει] Non est servituti subiectus (vel, servus, i. e. cogendus, G.) frater aut soror in hujusmodi, sub. casibus, Be. Pi. sic Er. Mo. &c. vel, rebus, II. P. sic Ca. vel, in talibus, Par. nempe desertionis circumstantiis: vel, talibus, h. e. infidelibus qui discedunt. Possit hoc referri vel ad personas, si præpos. [er] omittatur, ut erat in uno cod. Rob. Stephani; vel ad res, ut plerique rectius intelligunt. Servitus ista quæ fuerit, docuit supra v. 4. nempe vinculi conjugalis obligatio, quæ fieri dixerat ut neuter conjugum sit corporis sui dominus. Sensus ergo est, In hoc casu liber est fidelis, postquam omnia expertus fuerit ut infidelem discedentem revocet ad officium. Liber est non solum à toro & mensa, sed etiam à vinculo deferentis. Non obligatur ut vel summa cum molestia invito cohabitaret, vel ut coelebs maneat, & reconciliationem expectet ac procuret. Non tenetur obligatus conjugui deferenti, vinculo conjugali. Lex Christi de Christianæ disciplinæ confortibus agit: quos propius vinculum necit, & apud quos si quid aberratum est, facilis est sanatio per Ecclesiæ auctoritatem. Vide quæ diximus ad Mat. 5. Omnis obligatio servituti est similis, & ideo ex vicino id nomen arripit. Hinc ille apud Terent. ait, Uxorem duxi, libertatem vendidi. Obj. At solum adulterium matrimonii vinculum solvit, Mat. 5. 32. Resp. Id verò negatur. Απολύσεις, i. e. Dimissionis, causa nulla justa est nisi adulterium, Mat. 19. 9; Libertatis autem causa altera, viz. voluntaria infidelis discessio. Christus de licita, voluntaria atque expectata, conjugis dimissione disputat; Paulus de necessaria obligatione partis desertæ, ubi deferens nullo modo retineri possit. Non hic conceditur divortium, sed desertæ tantum consultitur. ¶ In, &c. En si εἰρήνη, &c.] Pro, eis εἰρήνη. Sed ad pacem vocavit nos Deus, P. Be.

Pi. Referendum hoc, vel, i. ad proximum membrum, ut ratio cur non teneatur fidelis, &c. Ad pacem, i. e. ut tranquilli vivamus; quod fieri non possit si inviti conjugues unà degerent: ad pacatam vitam, non ad inquietam & rixosam servitutem: ut tranquillâ vivamus conscientia; ea verò turbabitur, si fidelis in hoc casu conjugii vinculo teneatur. [Sensus, q. d.] Religio Christiana, ad quam à Deo vocati sumus, non cogit nos ad hanc servitutem quâ pax Christiana turbetur, h. e. pacificus & tranquillus Christi cultus in familia impediatur. Per discessum infidelis liberatur fidelis à perpetua illa rixandi necessitate quâ vexabatur, & quasi in pacem vindicatur, ut tranquillâ conscientia Deo servire possit. Sed hoc per id potius quam si dixisset. Vel, 2. ad præcedens præcepti membrum. Nam posterius paucis absolvit, quia multis non opus erat: ultro enim arrepturi erant libertatem deserti. Prius autem ægrius præstitum est, quare illi comprobando non sine causa insitit. Est ergo hæc altera ratio cur discedere fidelis ab infideli non debeat, quia fidelis non debet pacem turbare, five internam conscientia, ut vult Martyr; five, quod malim, externam, civilem, æconomicam, conjugii, quæ per divortium turbatur. Correctio est, q. d. Hoc tamen postulat Deus ut pacificè vivamus cum omnibus, quantum in nobis est, Rom. 12. 18. ut pacem servemus etiam cum paganis quoad fieri potest, & maxime cum conjugue infideli, eumque omnibus, quibus possumus, officiis demereamur, ut sic retineatur, & aliquando lucrifiat; nedum ut vel eum ipsi deseramus, vel ad nos deferendos provocemus. In id vocati sumus, i. e. hoc est officii nostri. Vocare ad pacem, idem est quod, pacem serio præcipere & commendare.

16. Unde, &c. Ti si οἶδας, γιναι, εἰ δ' ἀνδρα σὺ οἶδας;] Ecquid enim nosti (vel, Quis namque scis, Er. vel, Qui scis autem, Ca. sic id pro id acciperetur.) Uxor, an virum sis servatura? P. Be. Pi. &c. Referendum hoc, vel, i. ad proximè dictum de dimittendo conjugue infideli; ut interrogatio intelligatur negativè, ut plerumque in hujusmodi interrogationibus fit, Num dicet figmentum, &c. Rom. 9. 20. pro, non dicet: Num dispersit est Christus? 1 Cor. 1. 13. pro, minimè est dispersitus. Particula εἰ, an, sola plerumque negat: cum negatione verò affirmat, ut, An non habeo potestatem? pro, omnino habeo: An non decem mundi facti sunt? pro, omnino facti sunt. Sed non hoc est perpetuum. Sæpe enim etiam absque negatione interrogativa affirmat, ut in illo Terentii, Qui scis, an quæ jubeam, sine vi faciat? pro, an non faciat? q. d. spes est facturam, &c. Hinc ergo ambiguitas hujus loci, Quid enim nosti? pro, minimè nosti: incertum est, an sis servatura virum. Si infidelis discedere vult, discedat, ut pacificè vivas, neque præendas spem conversionis. Unde enim hoc speres in homine pertinace, rixoso, blasphemio? Vel, 2. ad superiorem sententiam, ut ratio cur fidelis infidelem, si fieri potest, retineat. Prolepsis est, Qu. Potestne fieri ut eum lucrifaciam? Resp. Potest: fortasse hoc facies. Nec obstat genus interrogationis. Nam phrasis illa, qui scis? vel, quis scit? rem probabilem vel sperabilem esse innuit, ut 2 Sam. 12. 22. Joel 2. 14. Jonæ 3. 9. Pertinet hoc ad id quod dictum supra v. 12, 13, 14. Nam illud v. 15. per περιεργασιν tantum interjectum fuit. Simile habuimus supra v. 6. & alibi. Non frustrâ autem hoc dicit, quia lucrifactorum per mulieres virorum, & mulierum per viros, erant exempla, quæ bonam spem facerent. Magnam enim vim habebat in animos sancta viri aut mulieris conversatio. Sic Josephus Jacobi filius, sic Moses uxores suas ad religionem suam perduxerunt, ait Scriptor Respons. ad Orthodox. resp. 10. Vide & Clem. Strom. 4. [cujusque verba in G.] Σαζεν dicuntur alii alios quos ad Christum perducunt, infra 9. 21. 1 Tim. 4. 16. Jac. 5. 20. Servare est, lucrifacere, 1 Pet. 3. 1. nempe Christo. Hæc autem virum servat non effectivè, dando salutem; sed occasionaliter, monitis ac vitæ exemplis, &c.

17. Nisi, &c. Εἰ μὴ ἐλθῇ ὡς ἐνιερσεν ὁ Θεός, ἐν γὰρ ὡς κλέπτει ὁ Κλέψ, ἔτι ποῦ ἀετιπείτω] Pro ei μὴ quidam Græci cod. habent, ἢ μὴ, an non; ut referatur ad superiora, an mulierem servaturus sis, an non? Sic legunt & distinguunt

* Li. ho.

† Cap.

* Ham.

* Be.

* E. Me.

* sic Cal.

* E. Me.

* Ham.

* Ham. sic

* Cal.

* G.

* T. Aug.

* in Be.

* T.

* Be. Cal.

* G.

* Me ex E.

* Ca.

* Par. sim.

* Be.

* Me.

* E.

* Be.

* Par.

* Cal. sim.

* E.

* G. sim.

* E. Par.

* G. sim.

* E.

* Pi. sic

* Cal. Scf.

* Cal. Scf.

* G.

* Pi.

* Scf.

* Be.

* G. Pi.

* Q. in

* Par.

* Ca. sic

* v.

* Ca.

* T.

* Cal.

* E. Me.

* Q. in

* Par.

* Par.

* Par. sim.

* Calv.

* Par.

* Scf. sim.

* Pi. Par.

* Par.

* G.

* Par. sic

* Pi. Scf.

* Scf. ex

* Be.

* Pi. sim.

* Scf. Be.

* Be. sim.

* Calv.

* Be.

* G.

* Par.

* Be.

* E. ex L.

* & Gagn.

* sim. Par.

* Par.

* Me.

* Me. sim.

* E. ex L.

* & Gagn.

* T. sic

* Me.

* Be. sim.

* Par.

* Be. sim.

* Par. Calv.

* Pi. E. Ple.

* rique in

* E.

* Pi.

* E.

* G.

* Par. sim.

* Pi. Ca.

* Par.

* E.

* Par.

* E.

guunt Græcorum scholia: ita Oecumenius ex Severiano. Meminit & Theoph. Hæc certe lectio perspicua est & omnem de ei μὴ difficultatem tollit. Quidni ergo in ea acquiescamus? Sed nostri Codices habent, ei μὴ 9, quod rectius; & sequentibus connectunt †. Potest tamen ei μὴ connecti cum fine v. 16. (antiqui enim Codices non ita verbis aut punctis distinguebantur ut nostri) hoc modo, *Ecquid enim scis, — an uxorem servaturus sis, ei μὴ, an non?* Itaque quoque nulla est difficultas †. Al. Est hic ἐλλειψὶς ἀνακόλουτος quod sic supplendum, ἐδὲν περιττέτω ei μὴ 9, ὡς ἐπὶ τῶν ἐμῶν, &c. v. Vel, Quid ergo superest, nisi ut quisque ita incedat ut eum vocavit Dominus? Ἀποδείξις elliptica, q. d. Pluribus agere possem: sed nihil addo, nisi hoc de diversa diversorum vocatione, ut quisque suam teneat & ornet v. Vel sic, Nihil tentetur aut novetur propter alterum infidelem, tantum ut cuique fors obtigit ita maneat. Elliptica locutio, q. d. Frater aut soror de ejusmodi rebus non sit sollicitus, nisi quod quisque rationem habere debet doni à Deo sibi dati, & vocationis suæ. Ergo nisi hic idem valet quod tantummodo, vel, hoc tantum excepto quod dicam. Vel, *veruntamen*, vel, hoc tamen salvo. Sensus ergo Apostoli, q. d. Hæc dixi de conjugio fidelis cum infideli, deque discessione & divortio, si infidelis illud quærat, aut constare non possit pax sine divortio; alioqui velim unumquemque in vocatione sui conjugii perseverare, & universim sorte suâ esse contentum. Al. Ei μὴ hic valet, *utcumque est*, aut *in summa*. Formula solennis, quoties omnis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est. Eam expressit Terent. Adelphis, *Gaudebam. Ecce autem de integro, nisi quicquid est volo scire atque hominem convenire*. Sic Paulus, quoniam id quod erat dubium proposuerat, de servando viro aut uxore infideli, *Utrumque hoc est*, inquit, *maneant quisque ut illi tribuit Deus, &c.* Al. Ei μὴ valet, quod si non d, aut, *sin minus*; q. d. Si nulla spes sit lucrificandi conjugem, retineatur tamen istud generale præceptum, perscrutandum esse unicuique in eo statu in quo à Deo fuerit collocatus. Sic ferè locum interpretantur qui præcedentes quæstiones referunt ad infideles consentientes eum Christianis conjugibus cohabitare. Verum si referas ad discedentes, sensus planus erit, *Unde enim scis, mulier, &c.* nisi fortè Deus, prout variè sua partitur dona, quempiam eâ gratiâ dignetur, ut conjugem infidelem, etsi sibi molestum, & divortium facere volentem, retineat, retentumque patientiâ, monitis & obsequiis, evincat, Christoque lucrificat. Omnis autem ista varietas indè fortassis orta est, quod ignorarint Interpretes, ei μὴ respondere Hebræis particulis *וְאִם*, pro *אִם* nisi malimus idem valere atque *וְאִם*, Deut. 14. 4. Ei μὴ pro *אִם* poni notarunt viri egregii. Tale est Plautinum illud, *Ei liberorum, nisi divitiæ, nihil erat*; i. e. Nihil ei erant liberorum, sed erant divitiæ. Vide Gal. 1. 7. & 2. 16. Tum verò inverso ordine bis hic ὡς positum, quomodo & supra 3. 5. Et in MS. pro ὁ θεὸς est, ὁ κύριος. [Locum sic vertunt,] *Sed ut unicuique* (vel, *unicuique sicut*, Vulg. pro, *sicut unicuique*: Dictionum metathesis: trajectio Paulo familiaris. Vide Rom. 1. 23. 1 Cor. 1. 5. & 12. 11.) *partitus est* (vel, *distribuit*, V. Ham. &c. sub. *donum*, Be. Pi. Par. P. sic E. Glas. vel, sub. *gratiam*, V. vel, *vocationem*, five *conditionem vitæ*, Par. Ellipsis nominis accusativi verbum sequentis, ut Act. 9. 34. *sterne*, sub. *lectum*: & 10. 10. *voluit gustare*, sub. *cibum*: 1 Pet. 2. 23. *iuste judicanti*, sub. *se*, vel *causam suam*. *וְאִם*, i. e. *μὴ*, dicitur Deus cum alicui fortem aliquam assignat natalium, fortunæ, conjugii. P.) *Deus, ut unumquemque vocavit Dominus*, (vocationem hic intelligit non communem & internam, sed externam & specialem, h. e. propriam cuiusque stationem & vitæ genus. Bene hoc addit, explicans illud, *ἐκαστος*. Ex quo Deus te vocavit ad Evangelium, & tu scilicet vocanti parvisti, ex eo paternam & peculiarem tui gestat curam: Quod si putasset salutis tuæ esse noxium vivere cum pagano, natum esse ex Israelita aut pagano, statu liberum esse aut servum, aliter ea dispensasset. Nunc cum non aliter dispensaverit, indè collige, nihil hoc salutis tuæ obstat, ut nimirum, — *quoniam tibi sortem seu ratio dederit, seu fors objecerit, illa Contentus vi-*

vas —. Vocavit, ex Hebraismo, hic valet, certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit; qualem denique esse unumquemque voluit †.) ita ambulet, Be. Zeg. &c. i. e. vivat †. *Παραμένειν* hic, ut *לָבַד* apud Hebræos, est, *vite genus seu institutum insistere*. Errant qui putant ab exscriptoribus hic transpositionem factam contra Pauli mentem. Mos est Pauli obiter quædam à re non aliena interjicere, ac deinde coeptum sermonem repetere. Itaque ex occasione eorum quæ de conjugio dispari dixerat, locum ingreditur communem de variis hujus vitæ conditionibus quæ salutis nihil obstat: [q. d.] Illud quidem quod dixi non scis, sed hoc debes scire, talia non obstat salutis. Redit verò ad propositum, v. 25. Transmutum hic facit ad doctrinam servandæ constantiæ in suo statu & vitæ genere. Dixi, inquit, fidelem, infideli conjugē discedentē, non teneri illum aut sequi aut retinere: non prohibeo tamen quominus id faciat, si præsertim occulto Dei dono & instinctu ad id moveatur. Imò sententia mea hæc est, ut quisque, quoad fieri potest, ita ambulet sicut vocavit eum Deus; h. e. convertetur, Deoque serviat, manens in eo genere vitæ in quo ad fidem à Deo vocatus est, five in conjugio five extra conjugium, five in servitute five in libertate; nec vitæ statum temere mutet ex imprudenti studio suæ salutis. Quod dixi de divortio certis casibus faciendo, nolim in fraudem statûs conjugalis trahi: v. g. Nolim ob hoc solum fieri divortium, ut quis ab ordinariis conjugii oneribus liberetur, vel lautioribus nuptiis potiatur, vel ex servo liber fiat, &c. Et hæc erat quarta quæstio Corinthiis à Paulo proposita. ¶ Et, &c. καὶ ἔτι — διατίθεσθαι] Et ita (vel, sicut, Vulg. Tunc esset ὅπως 2.) in Ecclesiis omnibus constituo, R. Pi. Par. vel, *instituto*, five *ordine*, Ex. V. E. doceo, Vulg. διδάσκω, ut etiam in cod. Clarom. legitur: *dispono*, Be. ut nempe quisque suo munere & statione contentus vivat absque curiositate & temeritate: vel, Christianissimum non cogere ad mutandum vitæ statum. Occurrit huic calumniæ, quod plus sibi juris in Corinthios sumeret, quam in alios auderet. Nihil plus vos quam ceteros onero. Paria doceo ubique tum præcepta, tum monita. Vel hoc addit, quod facilius amplecterentur quod omnibus commune erat.

18. *Circumcisis aliquis vocatus est* P.] Vocatus quis est ad fidem, cum à parentibus esset circumcisis more Judaico? Apostolus extra propositam tractationem, ad quam postea redit v. 25. velut excurrens, de circumcissione & servitute, ut rebus mediis, differit: vel forsan versus isti à 17. ad 25. librariorum culpâ transpositi erant, & post v. 40. subjici debent. Sic omnia optime cohærebunt, cum hæc quoque prorsus consentiant cum dictis cap. 8. Nunc inductionem facit vocationum, in quibus sit manendum, &c. ¶ Non, &c. *Μὴ ἀποκόμω*] *Nè præputietur*, Ca. *Nè attrahat*, P. Be. Pi. &c. vel, *adducat*, Mo. *accersat*, Er. II. Ti. V. *revertatur ad*, Tre. ex Sy. sub. *præputium*, Er. Mo. P. Be. sic G. &c. *Nè attrahatur*, i. e. sibi curet attrahi, scil. arte medicâ, *וְאִם עָרַל*, nè glandem regat, cutem extendendo: ita enim loquitur Celsus 7. 27. & ita esse accipiendum apparet ex verbo *ἀποκόμω*, quod ei opponitur †. At præputium semel amputatum reponere impossibile est. Sed alii rectius id fieri posse fatentur: ut testantur Cornelius Celsus, Josephus Antiq. 12. 6. 9. qui id vocat *ἡ ἀποκομὴ τοῦ περιτομίου* adduxerunt, inquit, sibi præputia, ut nudi quoque non essent Græcis dissimiles †: historia Macchabæorum †, 1 Mac. 1. *ἐπονομαζέοντες εἰς εὐνοίας ἀποκόμω*, de filiis Tobia: Epiphanius (rerum Judaicarum peritus) lib. De ponderibus & mensuris 7, ubi cum retulisset Symmachum, veteris scripturæ interpretem, (Judæis se adiungentem), denud circumcissum fuisse, docet id factum instrumento quodam attractorio, quod *spaster* dicebatur; quo residuam præputii pelliculam attrahebant, eandemque rursus amputabant. Faciebant hoc quidam odio Judaismi: quæ de re diximus 1 Mac. 1. 17. Masius in Jos. 5. 2. refert, Barchozibam omnes eos qui præputium attraxissent iterum circumcidi mandasse, &c. Adde Jer. 9. 25. *circumcissum in præputio*. Quid illud? Circumcidebantur, & attrahebant sibi præputium, ait Autor Lexici quod *Ατράχ* vocant.

22. *Qui enim in Domino* (i. e. per Dominum, vide I Cor. I. 2^x. vel, à Domino y,) *vocatus est*, (ad Christi communionem z, sive cognitionem a, vel fidem b,) *servus* (i. e. cùm esset servus c,) *libertus est Domini*] Ἀπαλ'δεσθαι, פטר Rabbiniis & Chaldæis. Syrus hic posuit מחרר, quod est ἐλάττωσθαι d. Liber à servitute non civili, sed spirituali *, sive peccati f. Egregia antanaclassisg. Rationem reddit illius dicti, *Ne sit tibi cura* h.

y V.
 z Be.
 a V.
 b E. Me.
 c V. E.
 d G.
 * Pi.
 f E. Pi. Be.
 g Pi.
 h E. Me.
 Sel.

[†] E. Me. ¶ *Qui liber—servus est Christi* Quia ab eo redemptus: oportet ergo eum æquè Christo subijci ac alium ^k. Docet servi liberique parem esse conditionem in Christo ^l, five quod religionem attinet ^m. Est hic ἀντὶ τοῦ & ὅτι μωσῆ, [ut] Rom. 6. 20, 21, 22. *Servus per Christum ad fidem perductus, libertus est Christi*, & quidem Orcius; per ipsum scilicet liberatus à molestis dominis, cupiditatibus ac vitiis. Vicissim ingenuus, servus nihilo minus esse debet, nempe Christi. Vide quàm brevi argumentatione Paulus servos liberis æquaverit. Ignatius, *Eis δὲ ξαν, &c.* (Ad Dei gloriam magis serviant, ut meliorem libertatem à Deo consequantur.) Tertul. De corona, *Coronat & libertas secularis, sed tu jam redemptus es à Christo, & quidem magno. Servum alienum quomodo seculum manumittit? Et si libertas videtur, sed & servitus videbatur, Omnia imaginaria in seculo & nihil veri. Nam & tunc liber hominis eras redemptus à Christo, & nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine n.*

[†] G. 23. *Pretio empti estis* Ità Er. II. Mo. Be. Pi. &c. [Variè explicant:] Interrogativè legendum; q. d. Redempti estis ab humana servitute soluto pretio? Ità enim fieri solebat ^o. Al. Pretio, emphaticè: alioqui quicquid emitur pretio emitur. Pretio, magno scilicet & inestimabili ^p, nempe sanguine Christi ^q. Repetit quod suprà dixerat 6. 20 ^r. quia nimis sæpe id dici non poterat, Christi estis ^t. ¶ *Nolite fieri servi hominum* Nè vos (vestrosque filios, citra extremam necessitatem ^t) vendatis in mancipia ^v, præsertim infidelibus ^x: quod forsitan hic subintelligendum, ut v. 14. *Uxor infidelis sanctificatur viro, sub. fidei, &c.* Dissuadet hic non omne, sed impar, conjugium ^t. Nam liberos Christi decet etiam libertas civilis, ut eò melius possint toti vacare servitio Christi. Al. Non jam ad oculum serviatis dominis vestris, sed ex animo, &c. ^z. Eph. 6. 6. Al. Tuemini hanc vestram libertatem, & dum corpore servitis, mentes vestras liberrimas habete, easque soli Christo subijcite ^a: nè ab hominum auctoritate pendete ^b: nolite in vos ultro accersere servitutem non necessariam, quam vobis imponere volunt isti Doctores pro suo lubitu; q. d. Si servitus illa legibus introducta vobis est gravis, cur aliam sponte vestrà in vos attrahitis ^c? Nè pravis hominum libidinibus & voluntatibus inferviat ^d. Habebant tunc heri in servos jus necis, eosque adigebant ad quævis inhonesta servitia, ad lenocinia, furta, flagitia alia designanda vel curanda. Id hic vetat ^e. Nolite animas & conscientias vestras subijcere hominibus, nempe ut illi superstitionibus, vel confictis dogmatibus, vos fascinent & in servitutem redigant ^f.

[†] Cal. sim. Be. 24. *In quo, &c.* [†] Er. q. ἐν ᾧ, &c. [In quo statu ad fidem pervenit, eum toleret, G.] ¶ *Apud Deum* Ità P. Be. Pi. &c. i. e. tanquam Deo inspectante ^g, [†] ὡς ἰδοὺ ^h, perpetuò scilicet memores vos in ejus conspectu versari: vel, ità sincerè & ex animo, ut vos Deo approbetis ⁱ. Vel, in Ecclesia ^k, tanquam Dei domo ^l, in qua Deus regnat ^m, ad cujus cultum vocatus est ⁿ: ut significet, conscientia rationem esse habendam, quoties de vocatione vel amplectenda vel retinenda agitur ^o. Vel, in obedientia Dei, donec illi visum sit ipsius conditionem mutare ^p: vel, Deo adhærens, cui per Christianismum se adjunxit ^q, vel salvâ fide & obsequio quod Deo debetur ^r.

[†] Pi. fm. J. Cap. Me. fm. E. Pi. T. G. fm. E. G. Pi. Par. Sc. J. G. Par. Ca. sic Just. Par. Idem. Be. G. J. Cap. Me. 25. *De virginibus autem* (i. e. de cœlibatu virginum ^t: ut scilicet maneat virgines ^u. Redit ad propositum ^v. Nam cum de Conjugibus & Viduis egisset, æquum erat eum aliquid dicere & de Virginibus ^x). *præceptum Domini non habeo* Scilicet speciale ^y, omnibus conveniens ^z, vel, in veteri Lege ^a; vel, Christi in Evangelio ^b. Interpretare ut suprà ver. 6. & ver. 10 ^c. ¶ *Consilium, &c.* [†] ἰσχυρὸν δὲ ἡ δόξα ^d *Consilium tamen do, Er. sic J. Cap. G. Vulg. quod si secuti eritis, laudabo vos; sin minus, non damnabo. Vide ad Matth. 19. 12 d.* Sed differunt ^e & ^f. [Verum] [†] ἰσχυρὸν est consilium, ut 2 Cor. 8. 10. Utitur sic Thucydides & alii; & ità hic accepit Syrus: nam מלצה est consilium. Occurrit apud Paraphrastas Chaldaeos sæpe ^f. Sensus, q. d. Non jubeo ut Dei legatus, sed suadeo ut amicus, isque fidelis, &c. ^g. Sed do (sub. vobis, P.) quod sentio, P. Pi. Sententiam (vel, Opinionem, V.) verò meam hac in re dico, Be. fm. Er. ut scilicet id faciant ^h. Dico quod

sentio, & melius judico ⁱ; ex temporis, loci ac personarum circumstantiis trado quid expediat, ac voluntati Dei congruat ^k. ¶ *Tanquam, &c.* [†] ὡς ἡμετέρῳ & ἡμῶν ^l *Tanquam misericordiam* (vel, gratiam, Tre. ex Sy. Sic vocat vocationem suam ad munus Apostolicum ^m, ex mera gratia, quia aliis Apostolis indignior erat ⁿ). *consecutus à Domino fidelis esse, Mo. vel, ut sim fidelis, Tre. ex Sy. in hoc ut sim fidelis, Er. Ti. P. ut fideliter* (sicut Apostolum decet ^o) vobis consulam ^p. Al. [†] Ut qui is sim, cui domini elementia fidentem esse datum sit, Ca. *Ut cui Dominus per misericordiam dederit fidem esse, Be. Pi. fm. Il.* Afferit his verbis ministerii sui auctoritatem, nè sperneretur hæc ipsius sententia. [†] Πιστὴν hic vocat, non eum qui fideliter officium facit, (tunc enim aliquid adjungendum esset, putà minister, vel Apostolus) sed eum cui fides meritò sit habenda, ut sæpe solet πικρὸν λέγειν dicere, & πιστὸν ἀμείβεσθαι, 2 Tim. c. 2. v. 1. Sic πικρὸς ἀπὸς, 1 Pet. 4. 19. & μαγνὸς πικρὸς, sæpe in Apocalypsi P. [†] Ut qui Domino fidelis sim servus, sed hoc ipsum consecutus Dei beneficio. Ità semper Paulus quicquid in se & aliis est virtutis refert ad Dei misericordiam, quæ nunquam quidem hominibus defuit, sed in Evangelio apertissime patefacta est. [†] ἡλεησέν με ab ἐλεείναι, quod est, beneficium consequi: quod verbum passivum habemus Mat. 5. 7. Rom. 11. 30, 31. 2 Cor. 4. 1. 1 Tim. 1. 13, 16. 1 Pet. 2. 10. Idem est ἡλεησέν με quod κατεργασθέν με; [†] ἡλεησέν: nam nostris Scriptoribus ἐλεῶ omne beneficium significat. Vide quæ diximus ad Luc. 1. 28 ^q.

[†] G. 26. *Existimò* (vel, Arbitror, Ca. E. Sic dicit modestiæ causâ, cum de re certa loquatur ^r). ergo hoc (scilicet ^s [†] E. virginem esse ^t, ut statim exponit ^u: [†] bonum esse ^v. [†] Bonum, non qualecunque, sed eximium ^v: καλόν, i. e. καλλίον, [†] melius, ut suprà v. 1 ^x. ¶ *Propter, &c.* [†] Διὰ τὴν ἐνέργειαν ^y *Propter instantem* (vel, imminentem, vel urgentem, E. ex Hi. &c. vel, presentem, Er. V. Ti. Ar. vel, inexistentem, E.) necessitatem, Er. II. P. Mo. Be. Pi. vel, calamitatem, Ar. *Propter instantes res adversus, Ca. Ob presentes angustias.* Nam ἐνέργειαν opponitur ἀλλοτρίῃ, Rom. 8. 38. 1 Cor. 3. 22. Gal. 1. 4. ἀνὰ γὰρ verò angustias atque arumnas significat, ut diximus ad Luc. 21. 23 ^y. [†] Instans necessitas hic est, vel, 1. necessitas moriendi ^z, vel brevitas temporis quod nobis conceditur ad æternitatis conquisitionem, quod proinde non mundo, non conjugio, sed animæ & Deo, dandum est ^a: vel, 2. hujus seculi molestiæ ^b, vel incommoda status conjugalitatis ^c, ut plerique tam Græci quàm Latini intelligunt; quas infra tribulationes carnis vocat ^d; onus alendæ & instruendæ familiæ, onus partus, educationis, &c. moerores, rixæ, timores, &c. ^e: vel, 3. perpetua sanctorum jactatio, five inquietudo conditionis, &c. ^f. nam hoc tempore vix licebat fidelibus ullo loco consistere ^g: vel, 4. vexatio, five afflictio, ut Luc. 21. 23 ^h. q. d. ob ingruentes persecutiones, quas facilius ferunt & expeditius fugiunt cœlibes, Matth. 24. 19 ^k. propter asperissima tempora, quæ Christus prædixerat antecessura excidium Hieros. Matth. 24. idque non in Judæa tantum, sed & per totum orbem, Apoc. 3. 20. Confer 1 Pet. 4. 17 ^l. Quod autem de suis temporibus dicit Paulus, id omnibus temporibus post Christum convenit. Nam secundum Christum vivere volentibus nunquam deerunt vexationes, modò minores tamen, modò majores; sed etiam subito maximæ ingruere possunt. Et quantò est satius unum caput quàm multa objicere talibus malis. Vide Matth. 24. 19. & Eurip. & Philippidem ^m: [eorumque verba in G.] ¶ *Quoniam, &c.* [†] ὅτι καλόν, &c. ⁿ *Nam* (vel, Ut, Ti. Quod, P. Ca.) bonum (sub. inquam, P. Be. Pi. Est Epanalepsis: alioqui idem per idem probaretur ^o). est, vel sit, Er. Ti. P. &c. [†] Be. fm. Be. Pi. sub. sicut ego, vel, sicut dicitur, Camer. sicut virgines, sine conjugio scilicet ^p. Quæstionem proposuerat de scemino sexu, & respondet de utroque. Par enim ferme est ratio ^q.

[†] G. 27. *Alligatus est uxori?* Sponsione ^r, vel matrimonio ^s. [†] Δεδεσμένος, &c. ^t *Obligatus es, &c.* Nam matrimonium vinculum est. Sic & Rom. 7. 2 ^u. ¶ *Noli querere solutionem, Δόσιν* ^v *Dissolutionem, P. Be. Pi. Divortium, Er. V. Ti.* quoad vinculum, aut torum, modo illicito ^w. [†] Δόσις est λύσις. Sic in Digestis, *solutio matrimonii*. Ità cœlibem vitam præfert ut a fidei nolit incipere divortium ^x. ¶ *Solutus, &c.* ^y i. e. Liber ^z. [†] T 3 [†] es?

* G. sic E. es? i.e. nunquam ligatus: nam præcipue de nunquam nuptias expertis nunc loquitur. Sic apud Hebræos sæpe passiva sumuntur pro verbis neutris. Sed antithesis hinc generaliore sensum exigit. Si liber es à conjugio, sive uxorem aliquando habueris, sive non. ¶ *Noli querere uxorem*]. Hoc jam consilii est, ut supra dixit. Non te hortor ad conjugium, sed magis ad coelibatum, nempe si continere possis, v. 9 d.

* G. 28. Si, &c. *Εάν τις γυναικα, &c.* Verbum hoc utrique sexui commune est, sed hic proprie de viro dicitur. Quod si etiam duxeris uxorem, non peccasti, P. Be. Pi. i.e. non violasti fœdus, ut loquitur in hac re Clem. Alex. f. ¶ *Tribulationem, &c.* *Θλίψιν δὲ τῆς σαρκὸς, &c.* Sed afflictionem in carne (vel, carnis, Er. Carnem vocat externum hominem & quæ præsentem vitam spectant. Tribulationem carnis appellat eam quæ circa carnem & carnalia versatur, & quæ carnem affligit. habituri sunt (sub, qui sunt, P. Be. Pi.) huiusmodi, P. Be. Pi. sic Er. Ti. &c. i.e. conjuges. Angoribus animi non carebunt. Intelligit incommoda huius mundi, conjugii, liberorum, & familiæ onera. Ipsum quidem matrimonium semper per se multas habuit molestias, sed non potest non plurimas habere ubi quis vivere proposuit contra seculi morem. Mundus enim suos amat, odit contrarios. ¶ *Ego autem vobis parco*] i.e. Vestrum miseratione ducor. Vide Act. 20. 29. Nolim hæc prolixe nimis aut strictè urgere. Nolo pluribus commemorare conjugii incommoda, nè etiam incontinentes cum periculo suæ salutis absterreantur à conjugio: ita consulo vestræ infirmitati, & potius remedium nuptiarum ostendo. P. Al. Opto vos calamitatum expertes esse, atque ideo continentiam suadeo: vel, vos conjugio non indigere exopto.

* G. 29. Hoc itaque (vel, autem, Be. Pi.) dico] Utilitatem sui consilii, semper boni, commendat ex rebus futuris sibi à Deo revelatis, i.e. à superventura persecutione per Neronem. Similem prædictionem habes Act. 20. 29. ¶ *Tempus, &c.* *Ὅτι ὁ καιρὸς οὐρανῶν ἐστὶν τὸ λοιπὸν δεῖν, ἢ αὐτὸς ἔρχεσθαι, &c.* Legenda hæc uno spiritu. Sensus enim est, Breve posthac (ut τὸ λοιπὸν sumitur Mat. 26. 45. Marc. 14. 41. Heb. 10. 13. Utuntur & Demosthenes & alii. In Glossario, λοιπὸν, ὑποσημα, post, secus, jam.) tempus futurum, cum ii qui uxores habent pares futuri sint non habentibus; nempe quia quotidie in periculis erunt nè alter alteri abripiatur per sævitiam Judicum aut inimicorum. Est autem hæc Prophetia cum libertate quadam adumbrata ex illa, Isa. 24. 2. Cui similis locus Ezech. 7. 12, 13. Et *ἡ* est pro *ὅτε*, ut 1 Joh. 3. 4. Ità sæpe ponitur apud Hebræos, ut Gen. 38. 9. Τὸ λοιπὸν referri possit vel ad superiora, vel ad sequentia. [Hinc variant: Tempus contractum (vel, angustum, Ca. breve, Vulg.) est: superest (vel, restat, Ca. reliquum est, Vulg.) ut qui habent, &c. Er. Il. Ti. Al. Quod tempus deinceps abbreviatum est: ut illi quibus sunt uxores, sint, &c. Tre. ex Sy. Sic Chrys. Th. & Basil. distinguunt. Quoniam (Sed *ὅτι* hic *ἐκδοῦν* exponendum, non *ἀπολαύειν*.) tempus (vel, opportunum tempus, Be.) contractum (vel, angustum, P. brevium, V.) est (in angustias contractum. Translatio à velis & ceteris id genus sumpta: vide Esa. 38. 12. q. d. Brevi hinc abeundum est. Tempus hic intelligit, vel, 1. huius vitæ; vel, 2. adventus Domini, de quo quasi jam proximo Apostoli loqui solent; vel, 3. quo Christiani à persecutione liberi erunt.) in posterum, ut (Ellipsis, q. d. Idque ideo dico seu admoneo ut) & qui habent uxores sint ut non habentes, P. sic Be. Pi. Sic lego & distinguo hunc locum ex 16 vet. cod. itemque ex Grecis scholiis. Hoc dico & volo cogitetis, nè immoremur seculi voluptatibus; nè nimium rei uxoriæ addicti sitis; ut animum atque amorem magis in Domino quam in uxoribus defigatis, & affectum omnem Divino servitio & salutis æternæ serio procurandæ impendatis, memores vel propter casus humanos, vel propter professionem Christi, uxoribus carendum fore, &c. P. Locum hic per parenthesin & tractionem exponendus, hoc modo, Hoc autem dico, fratres, (quoniam quid remanet breve est tempus) ut & qui habent uxores, &c. Τὸ λοιπὸν, intellige τὰ βίη, residuum vitæ.

* G. 30. Et qui sient, (scil. ob uxorem aut liberos mor-

tuos: quibus tristitia accidant, quæ sunt flendi materia. ¶ *tanquam non flentes*] Tristitia patienter & æquanimitè ferant, utpote non diu duratura, seque consolentur spe futuræ vitæ. Non vacabit iis qui in luctu erunt sumere lugubria, Jer. 16. 4. & 22. 18. Ezech. 24. 16, 22, 23. Insuper erit cur gaudeant ob ereptos amicos calamitatibus, Jer. 22. 10. ¶ *Et qui gaudent*, (scil. ob uxorem ductam, liberos natos, &c.) quibus læta obveniunt. ¶ *tanquam non gaudentes*] Consideratione brevitatis & vanitatis gaudiorum huius mundi. Sponsi & sponsæ paria cum ceteris mala ferent, nec manebit eis gaudium, Joel 2. 16. ¶ *Et qui emant*, (i.e. res mundi quomodolibet acquirunt,) ¶ *tanquam non possidentes*] Ità Mo. sic Er. Il. &c. vel, obtinentes, P. Be. Pi. Perpetuò scilicet, sed tanquam usufructuarii ad vitam, ad suos tantum & proximorum usus necessarios. Non iis cor suum apponant. Κατέχειν est, aliquid magno studio & conatu tenere vel possidere. At Græci hic nihil tale urgent. Et constat generaliter usurpari pro possidere, ut 2 Cor. 6. 10. Qui fundum emerunt pares erunt nihil possidentibus. Hunc sensum habes Esa. 24. 2. & Ezech. 7. 12, 13.

31. Et, &c. Καὶ οἱ χεῖροισι — ὡς μὴ καταχεῖν οὖροι. Καταχεῖν idem est quod χεῖν, nisi quod videtur plenius quiddam significare. Plato, ἐκ δὲ τῶν καταχεῖν οὖρων, dono non rectè usus est. Lyfias, ἀεὶ ἔχον καταχεῖν οὖρον, absumpsit. Sicut & Romani abuti rem dicunt pro, utendo consumere. Sic ὁ χρόνος καταχεῖται, tempus insumere. [Sic vertunt,] Et qui utuntur mundo hoc, (i.e. rebus huius vitæ,) ut non abutentes, P. Mo. Be. Pi. sic Il. Ca. i.e. immoderate ac perversè utentes; in alium usum quam sint conditæ, iis nimium addicti, quasi non illis possideamus, sed ab illis possideamur; aut eas temere profundentes: hæc enim omnia notat vox καταχεῖται & abuti. Vel, tanquam non utantur, Er. Ti. Ar. i.e. ac si nullam inde utilitatem consequerentur: vel, utantur obiter, & tanquam in transcurso, quantum fert necessitas, & sine adhæsiōne affectus. Abuti est, valde vel vehementer uti. Qui largè eis usi sunt antea, pares erunt eis qui parcè usi sunt. ¶ *Præterit, &c.* Παράγει δὲ τὸ γῆμα, &c.] Præterit (vel, Abit, Ca. Præterit ac labitur, Ar. Παράγει, i.e. παρέρχεται, ut interpretantur Græca scholia, sive *ὑπερβαίνει*, ut 1 Joh. 2. 17. Vel, Fallit, vel Seducit, vel Decipit, Caj. & Gagn. in E. Scl. &c. blandâ nimirum specie nos alliciens. Budæus exponit παραγέται, transversos nos agit, sive, nos à recta via abducit: nam hoc quoque significat τὸ παραγῆν. Sed huius verbi [ἀγῶ] composita sæpe & neutralia usurpantur, ut ὑπάγω, abeo. Sic παράγω, prætereo, Mat. 20. 30. Joan. 9. 1. περιάγω, circumdeo, Matth. 4. 23. & c. 23. v. 25. προάγω, precedo, Matth. 21 v.) enim species (vel, habitus, Er. Ti. V. Il. status, Er. V. vel, gestus, h.e. varii gradus vitæ, dominia, servitutes, contractus. Σχηματισμός gestus sunt & gestulationes, apud Eurip. & Aristoph.: [verba vide in Strig.] Vel, figura, Er. Mo. Calv. Tre. ex Sy. Be. facies & dispositio. Significat nihil in mundo esse solidi, sed tantum speciem bonorum & malorum. mundi huius, P. Be. Pi. &c. i.e. transitoria est, & aliquando cessabit. Idem sensus qui Esa. 24. 4. sed locutio desumpta est à theatro, sive à scenis comicis aut tragicis, quæ subito cum personis mutantur. Dicitur παραγῆν τὸ γῆμα τῆς σκηνῆς ubi scena invertitur aliâque planè ostendit faciem. Hoc vult, Non manebunt, ut nunc sunt, res tranquillæ, sed mutabuntur in turbidas. Sic 1 Joh. 2. 17. ὁ κόσμος ὁ παρῶν. ¶

32. Volo (vel, Velim, P. Be. Pi. G. vel, Malim: sic supra v. 7.) autem vos sine sollicitudine esse] Rerum scilicet temporalium; vel potius, conjugii: q. d. in coelibatu permanere. Αἰετίζετε intellige comparatè. Minus enim curarum habet qui se, non totam familiam, curat: Hæc altera est ratio præter illam de Persecutione, cur coelibatus conjugio præferendus. Maximè autem hoc locum habet in iis qui se totos Ecclesiæ ministerio dederunt. Sensus, q. d. Quæ dico eò pertinent, quod cupiam vos quàm minimum distineri curis mundanis. Hæc summa eorum quæ dixi, Flentes, ut non flentes, &c. ¶ *Qui, &c.* ὁ ἀγαπῶν μεμνηνός, &c.] Qui celebs est (Referri possit ad utrumque sexum.) curat, &c. P. Be. Pi. h.e. curare potest, saltim expectatus:

* Vor. Pi.
* E. Me.
* T. sim. Fe.
* Me. E.
* E. Me.
* sic T.

* G.
* Vor. ex
* Pi.
* E.
* E. Me.

* G.
* E.
* Me.
* E.
* E. sim.
* Cal.
* Gagn.
* in E.
* E.

* G.
* G.
* G. sim.
* Be. E.
* E. ex
* Theod.
* & Th.

* Be.
* Idem.
* E. Me.
* Me.
* Er.
* G.

* Be. ex
* Er.
* Be. G.
* Scl.
* Stapul. &
* Alciat. in
* Be.
* Be.

* Er.
* Strig.
* Me.

* Er. ex
* Th. sim. Be.
* Pi. Cal.
* Me.
* G.
* E.

* G.
* E. sim.
* Vor. Scl.
* Be.
* T. sic
* Me.

* G.
* V. sim.
* Scl.
* Scl.
* E.
* Vor. sic
* Pi.

ditiús: hoc præcipue agit, vix aliud habet quod agat: liberius vacare potest rebus divinis, & se totum in iis occupare. ¶ *Quomodo placeat Deo*. Per cordis puritatem, & opera pietatis.
 33. *Sollicitus est* (vel, *Curat ea*, Be. Pi.) *que sunt mundi, &c.* h.e. Ea curare solet: sollicitus est in cultu corporis, in ornatu ædium sui & uxoris: qualia amare solent mulieres. Vide Plautum Aulularia, 3. 5. & proinde non possit libere vacare Deo. Curat rem familiarem, & ita se gerit ut pacem cum uxore colat.
 34. *Et, &c.* *Μαίησται δὲ ἡ γυνὴ ὡς ἡ παρθένος*. Sic distinguunt Græci & Codices & Commentarii, & Syrus, & Basil. & Tertul. Hi. &c. Itā omnes nostri cod. Græci, si duos excipias. Alii *μαίησται* cum præcedentibus neclunt: itā Vulgatus, & quidam Codices Græci, & Codex Regius MS. Et hæc forsā verior lectio. Locum autem sic distinguunt, v. 33. — *quomodo placeat viro, & divisus est*, (mente scilicet & curā: multis & contrariis curis distractus, itā ut uni Deo vacare non possit, sed partem Deo, partem, & quidem potiore, uxori & liberis, impendit.) *Et mulier innupta* (i.e. vidua, aut etiam quæ meretrix fuerit: nihil enim vetat has quoque servire Deo, nec hæc minùs à viro liberæ sunt quàm virgines.) *Et virgo cogitat* (vel, *curat*, Ham.) *que sunt Domini*, Vulg. Ham. Huic lectioni favet: 1. quod Hieron. eam veram esse asserit. Sed huic opponimus Clem. Chrys. Basil. &c. 2. usus verbi *μαίησται*, quod alibi semper in N. T. sign. *in duas partes dividi*, ut Matth. 12. 25. Luc. 12. 13. 1 Cor. 1. 13. Sic & *μαίησται*, Luc. 12. 14. & *μαίησται*, Heb. 4. 12. Sic & Heb. *פְּלִיטָה* sign. *hereditatem dividere*, apud RR. autem, *in partes distractum*, esse, ut in Targ. ad Gen. 22. 14. & 45. 26. Sed Apostolus hanc vocem notione minùs frequenti usurpare potuit, cum & vocem *μαίησται* pro *discrimine seu differentia* usurperet, 1 Cor. 12. 4, 5, 6. 3. Quod si *μαίησται* jungatur cum seq. verbum hoc sing. pertinebit ad duo nomina, *γυνή* & *παρθένος*. Sed non defunt exempla similia, &c. [Reliqui ferè communem lectionem sequuntur & locum sic reddunt.] *Divisa* (vel, *Discreta*, Il. P. Be. Pi.) *sunt* (sub. *hec duo*, Er. Ti. vel, *Multum interest*: Est hic passivum pro verbo neutro, ut supra v. 27. *Μαίησται*, i.e. *distat*, quia quæ dividuntur distat. Sic *פְּלִיטָה* usurpant Hebræi & Syri.) *mulier* (vel, *nupta*, G. ea quæ uxor est, P. Pi. Be. ex Sy. & Ar. Itā hic accipitur *γυνή*, quia ei opponitur *παρθένος*, five *innupta*, de viduis autem seorsum agit. Sed *γυνή* pro *innupta* minùs bene dictum esset, & *αἰάται*, pro *παρθένος*, cum & vidua sit *αἰάται*, & repudiata sic antè dicatur.) *Et virgo*, V. Er. Ti. &c. *Discrimen autem est inter mulierem & virginem*, Tre. ex Sy. Sensus, *Diverso vitæ studio sunt*. ¶ *Cogitat, &c.* *ἡ ἡμέρα* *μαίησται* *μαίησται*. *Quæ est innupta* (i.e. ea sola) *curat ea, &c.* Ei vacat omnem operam in Dei conferre cultum. ¶ *Ut sit sancta* (eximie scilicet: pura & immaculata: munda à foeditate libidinis.) *corpore & spiritu* i.e. Animo, ut supra v. 2. 1. 1. ne animus pravis concupiscentiæ flammis fluctet. Et corpus habet intactum voluptatibus, & animum Christo plenius vacantem. Vide Naumachium. [in G.] ¶ *Nupta* — *cogitat, &c.* Comit se oculis mariti, ei mores suos accommodat.
 35. Porro, &c. *Τὸ πρὸς τὸ ὑμῶν ἀνδρὶ συµβέβηκεν* (MS. habet *συµβέβηκεν*, pari sensu.) *λέγω*. Hoc autem (continentiæ scilicet encomium,) *dico vestro commodo*, Be. Pi. &c. vel, 1. mundano, vel, 2. spirituali, ut vacetis pietati. Consilium dantis est spectare quod ei expedit cui consilium datur. ¶ *Non ut laqueum vobis injiciam* Itā Er. P. Mo. Be. &c. Metaphora ab aucupibus: q. d. ut cuiquam imponam prava docendo aut consulendo: ut conscientias vestras illaqueem, i.e. exitium vobis afferam: ut vobis præcepta dicam quæ Christus non dedit. Id enim *πῶς*, i.e. *ligare*, dicunt Hebræi. Idem dicitur *ἐνδεδέναι* *ζυγόν*, Act. 15. 10. & *βδέλλει*, Act. 15. 28. & *πῶς*, Matth. 23. 4. Translatio satis plana. Nam opinio de re aliqua ut illicita hominem pressum, adstrictum & quali illaqueatum, tenet. Sic Prov. 6. 2. *Ἰσχυρὸν, obligatus es*. Non ut vobis imponerem necessitatem continendi. Male ergo faciunt qui hanc necessitatem clero imponunt. *Βέβηκεν* est *ὑπὸν*, Prov. 6.

v. 5. & 22. 25. alibi *παρὶς* P. ¶ *Sed, &c.* *Ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐχνοῦν ὡς εὐπρόσδεον τὸν Κυρίῳ ἀδελφότητος*. Quid illud sit *τὸ εὐχνοῦν* jam explicat. ¶ *Sed* (sub. *hoc dico*, Camer. vel, *vos adhortor*, Me.) *ad decens & bene adharens* (vel, *ut quod honestum & decorum est sequamini & adhareatis*, Er. Ti. vel, *ut decenter & aptè adhareatis*, P. Be. Pi. Il. vel, *ad id quod honestum est & decorum*: *εὐπρόσδεον* est Gallicè *bienveant*, quod bene affidet, *ἀδελφότητος*, *dignè Deo*, Joh. 3. 6.) *Domino indistractione*, Mo. vel, *indivulsi*, Zeg. *absque ulla distractione*, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. &c. vel, *itā ut non distrabaris*, G. h.e. quantum licet & fieri potest, rerum terrenarum curis minime obnoxii & impediti, sicut cura familiaris distrahit eos qui in conjugio vivunt à piis meditationibus & factis. Vel, *sine violenta abstractione*, i.e. sine compulsionē: non ut vi aliquā vos traham in verba mea, ut cogam vos & volentes & nolentes in virginitate degere. *Παραπῶν* est, *ut aliquid abripere*. *Εὐχνοῦν*, & *εὐπρόσδεον* per *ἐν* *διὰ* *δοῦν* significare possint, *decenter attendere*, &c. *Εὐχνοῦν* comparatè dicitur. Est enim honestum matrimonium, sed honestior castus coelibatus. Sic *εὐχνοῦν* est *decor*, infra 12. 23. & *εὐχνοῦν*, *decor*, Rom. 13. 13. infra 14. 40. 1. Thes. 4. 2. In Glossario, *εὐχνοῦν*, *honestum*. *Εὐχνοῦν* non sign. *honestum*, quasi indecorum esset matrimonium, quod *ἡμέτερον* dicitur, Heb. 13. 4: sed potius, *τὸ πρὸς τὸν Θεόν*, i.e. *quod est conveniens & accommodatum*, ut Rom. 13. 13. infra 14. 40. Nam quia Deus purissima res est & ab omni commixtione aliena, ad eam naturam propius accedere videtur qui continet, &c. quamvis alioquin conjugium res bona & honesta sit. Pro *εὐπρόσδεον* quidam cod. legunt *εὐπρόσδεον*, quidam *εὐπρόσδεον*, sed corruptè, ut liquet tum ex seq. *ἀδελφότητος*, tum ex eo quod Paulum apparet de industria usurpasse eas voces quibus arctissimum illud conjugii vinculum maximè propriè exprimitur: quasi dicat, se tradere quā ratione homines spirituali quodam conjugio cum Deo aptissime possint connecti. *Παραπῶν* dicitur qui *affidet*, Prov. 8. 3. & per translationem, qui *infernuit*, infra 9. 13. Sic 1 Sam. 2. 22. *פְּרַעְיָה* Sym. verterat *εὐπρόσδεον*. Qui *aliqui vacat* dicitur ei esse *παρὶς* aut eum habere *παρὶς*, Sap. 6. 14. & 9. 4. *Εὐπρόσδεον* Græco more, qui adjectivum neutrum pro substantivo denominato usurpant, est, *facilitas ad vacandum alicui*: nam eam vim habet *ἐν* in compositionibus. *Ἀδελφότητος* adjectivum habemus & Sap. 16. 11. & Sir. 4. 2. *ἀδελφότητος* est, *occupari, distrahi*, Eccl. 1. 13. & 5. 19. Luc. 10. 40. Utitur hac voce Athenæus. Et Plut. lib. De curiositate, *ἀδελφότητος* appellat assiduum studium sapientiæ, nullis negotiis aliò mentem avocantibus. Syrus locum sic expressit, *πρὸς τὸ εὐπρόσδεον τὸν Κυρίῳ*, ut sitis *seduli erga Dominum*, more scilicet fidorum servorum qui à latere Domini sui non discedunt, *ὡς τὸ εὐχνοῦν*, cum honestate decora, *ἀδελφότητος*, non cogitantes de mundo, id est, itā ut mundus vestram cogitationem ab eo non avellat sententiā certè egregiè expressā. [Ca. verba sic reddidit, *Sed ut honestè ac indivisè cum Domino conjunctione vivatur*. Sensus loci, q. d.] Sed ut quisque videat, quid deceat, & quo pacto assiduitas præstetur serviendi Domino sine distractione.
 36. *Si quis, &c.* *Εἰ δὲ τις ἀγνοῦνται ὅτι τὸ παρὶς ἄνθρωπον νομιζέται*. *Si autem quis indecens esse* (vel, *indecorum*, Er. Il. Ti. Ca. vel, *aliquid indecorum*, five *non decens*, Be. P. Pi.) *super virginem suam* (vel, *in virginē suā*, Ca. vel, *virginē suā*, Er. Il. Ti. vel, *se committere erga virginem suam*, Pi. simil. Be. P. id est, *erga filiam suam quæ est virgo*.) *existimet*, Mo. &c. *Si quis putat ἀγνοῦνται*, i.e. *ἀγνοῦνται*, (Præfens pro Futuro, ut sæpe) *subitum se dedecoris aliquid per virginem* id quod sit *plus satis matura*, vel, *turpiter & indecorè se gerere*, quod filiam adultam nuptui non tradiderit: quod vel patri notam negligentiae, vel filiae vitii alicujus suspicionem, inurit. *Ἀγνοῦνται* solet dici de re turpi, ut Rom. 1. 27. Turpitudine autem liberum ad parentes redundat, Prov. 19. 13. Respicit Corinthiarum puellarum ingenia. Idem de Hebræis puellis videntur existimasse Magistri, quorum est sententiā, *Si filia tua sit* *פְּרַעְיָה* *שְׂפָאָה*, *manumitte servum tuum ut ipsi eum facias maritum*. Hæc est causa cur Justinianus noluerit exheredari posse filiam si quid in corpus suum peccaverit postquam ad 25 annos

atatis venerit, & parentes eam nuptum dare distulerint, Novel. 115. 3. Menander, *Θυγάτηρ ὀπίσθιον καὶ ὁ δὲ αὐτὸς ἐν λαλῇ, Διὰ τὸ σιωπᾶν πλεῖστα φεῖται αὐτὸς λέγει, (Filie nubilus etiam silentium loquax est b.)* ¶ Quod, &c. *Ἐάν ᾧ ὑπάρχῃ*] Si sit superadulta, Mo. sic Vulg. i. e. multum superans *ἀκμῶν*, & tempus opportunum eam viro tradendi i. *Ὡς εἰς αἰῶνα* sit, Ca. sic Vor. quæ florem ætatis diu excessit: quales olim vulgò contemnebantur k. Si prætereat nubendi tempus, Er. Ti. Si florem ætatis excedat, Il. P. Be. Pi. sub. & non tradiderit eam viro, Be. ex Sy. quod supplementum prorsus flagitat verbum seq. *γαμίσσεται*, & seq. *ἡ ἡμέρα*, & ita alioqui dixisset, *ἡ ἡμέρα*, & aliter, debet fieri l. Videtur eam significare quæ Hebræis vocatur *בוגרת*, i. e. puella pilosa m. *Ἀκμῶν* est, *flor ipse ætatis*. Eam quæ supergressæ sunt magis ostendunt cujus sunt ingenii, & si eò ferantur, magis *ἐργασίᾳ*. Hæc bona non primæ tribuit natura juventa. Quæ citò post septem lastra venire solet n. Hippocrates septenario numero distinguit ætates. Quinta autem ætas pervenit usque ad annum 35. quæ est *ἀνδρῶν*, virilis, firma, constans. Hæc dicuntur à Græcis *ἀκμῶν*, firma ætate & vigentes. Post hanc enim vires decrescunt. Est igitur *ἀκμῶν* qui properat ad senium t. Al. Constat *ἀκμῶν* hîc dici ætatem nuptiis maturam o. ¶ Et ita oportet (vel, debet, P. Be. Pi.) fieri] Ut scilicet eam viro tradat p, potius quam domi senescere patiatur q; scil. ad vitandam scortationem, v. 2. 7. propter continentia carentiam r. Si urget necessitas, ex corpore aut animo puellæ. Huic opponitur, *μὴ ἔχον ἀνάγκην, cui nulla talis imponitur necessitas t.* ¶ Quod vult faciat] i. e. Liberum sit ei elocare filiam, aut non elocare t: elocet eam, ut mox exponitur v: det eam nuptum. Ea enim res more Judæorum, qui & nunc obtinet, ex autoritate patrum pendebat: nec minus more Græcorum, — *ἢ ἂν εἴποιτο ὑποφύσσων Πάτρι μελήσει, (—connubii mei curam geret Pater,)* est apud Euripidem. Simil. Sophocles x. [Vide in G.] ¶ Non peccat] i. e. Recte facit, ut explicatur v. 38 y. pater scilicet z, quo autore nubit filia a. ¶ Nubat, *Γαμίσσεται*] Jungantur matrimonio, Er. P. Be. Pi. &c. nempe ipsa & qui ipsam desiderat b. In Singulari coeperat, concludit in Duali c, [vel] quia res hæc nisi inter duos peragi non potest d: vel, ut ostendat in filio, non minus quam in filia, eandem regulam valere: nam *γαμίσσει* propriè de viro dicitur, *γαμίσσει* de uxore. Theoph. habet *γαμίσσεται* x.

37. Nam, &c. *Ὁς ἂν ἐσθλὸν ἔδραυ, &c.*] Qui verò stat (vel, perstat, Be.) firmus (vel, stabilis, Be. vel, constans est, Ca.) in corde, Er. P. Be. Pi. &c. h. e. apud se f, scil. quoad animi propositum g, quod illi firmum est, à quo nec obloquii aliorum dimovetur h. Opponitur *τὸ νομίζεν i.* Qui primum ipse tenax est sui propositi, filiam fervandi virginem. *Ἐσθλὸν* est, tenax propositi, infra c. 15. v. 58. Col. 1. 23. In Glossario, *ἔδραυ*, firmus, stabilis k. *ἔδραυ* notat stabilitatem. Galenus, *Pedes corpori præstant ἔδραυ, stabilitatem*. Apud eundem *ἔδραυ*, firma ingressio, & *ἔδραυ*, stabilis & firmus l. ¶ Non habens necessitatem] Ità Er. externam scilicet, quæ sæpe parentes adigit ad elocandum filios m; ex virginis suæ infirmitate, adeoque incontinentia, proveniente n; vel, necessitatem præcepti o: nam de virginibus præceptum se habere negavit, v. 25 p. Nec adigitur necessitate, P. Be. sic Pi. Si præterea tali proposito nec corpus nec animus filia obstitit q. Al. Qui non cogitur filiam fervare in nuptam, ob inopiam, infamiam, &c. r. vel quia fervus est ut pendeat ex alterius voluntate t. Quibus obstat illud sequens, *virginem suam*, emphaticè dictum t. *Ἐχον* hîc notat causam seu occasionem decreti patris v. Syrus reddit, *Et non coegerit eam voluntas*, i. e. non vehementius cupit filiam retinere cœlibem quam nuptum dare, etfi & cupiat. Voluntas enim tum cogere dici potest, cum volumus aliquid vehementius quam nolumus, tametsi id nolumus t. ¶ Potestatem, &c. *Ἐξουσίαν ἣ ἔχει φεῖται ἡ ἡμέρα δελημαῖον*] Sed in potestate habeat propriam voluntatem, P. Be. Pi. sim. Er. Vulg. &c. h. e. voluntatem habet à necessitate præcepti liberam, ut possit sine peccato utrumvis eligere x: si libertatem habet faciendi quod vult y, nempe quia virgo se permittit parentis arbitrio z; i. e. si per filiam non stat. Nam jus hac in re magnum est parentum, sed & spectanda filia voluntas. *Virginitas*

non tota tua est, ex parte parentum est. Multis verbis eandem rem exsequitur, quia non vult nolenti filia necessitatem virginitatis imponi a. Hoc de animo & voluntate virginis intelligendum videtur: ut sensus sit, Parentem ex consensu filia non elocare ipsam, sed virginem fervare b. Is dicitur voluntatem suam habere in potestate, b Vor: cujus voluntas ab altero non pendet: pendet autem hæc in parte patris voluntas à liberorum voluntate, ita ut teneatur illorum infirmitati consulere, nec possit illis cœlibatûs necessitatem imponere c. Nomine voluntatis hîc intelligit actus voluntatis patris imperatos, qui semper Be. sunt in potestate patris, si nempe uti voluerit summo jure; non item, si uti voluerit *ἐπιμελῆς*. Dicitur ergò pater habere potestatem in voluntatem suam, cum quod is vult id ipsum vult filia; contrà, non habere, &c. cum aliud exigit velle aut commodum filia, aliud velle patris, quod vult cedere necessitati. Apostolus ergò duo requirit in patribus qui constituunt non dare filias nuptum; 1. Ut in hoc consilio non fluctuet eorum animus, sed sit constans & firmus, i. e. ut non distrahatur. 2. Ne putent rem esse arbitrii sui, sed pendere aliunde, nempe à statu & conditione filia & temporum d. ¶ Et, &c. d Cam. *Καὶ τὸ πνεῦμα—τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἐμοὶ παρὰ θεόν*] Et hoc decrevit in corde suo (i. e. maturo judicio apud se statuit x. * Me. ex E. sic T. *Κέκρινται* dicunt Philosophi ubi aliquid planè decreverunt. Vide & Rom. 14. 13. Tò hîc, ut alibi sæpe, præponitur Infinitivo, pro quo alii viderent f.) ut servet (nempe in statu virginitatis g,) suam (filiam scilicet h: nam articuli sunt vice nominum quæ ex materia subjecta facillè intelliguntur i.) virginem, bene facit, Er. P. Be. &c. quia consilium Christi & meum adimplet k: rem facit valde laudabilem. Dare vult filia quod longè optimum est l.

38. Qui, &c. *Ὁ ἐκταμίζων, &c.*] Qui dat (vel, elocat, Er.) nuptam (*Ἐκταμίζων* est, spondere, nuptum collocare. Vide Matt. 22. 30. & 24. 38. Luc. 17. 27. & 20. v. 34, 35. In MS. bis est *ταμίζων m.*) bene facit, P. Be. m Idem. Pi. &c. Quoad operis tum finem, dum id agens consulit pudicitia & saluti filia suæ, ac suæ famæ; tum naturam, quia matrimonium res secundum se bona est n. o E. ¶ Melius facit] Vel, 1. rem suo genere præstantiorem o. o E. sim. Est enim aliquid licito melius. Vide quæ diximus de Just. J. B. & P. 3. 4. 12 p. Vel, 2. sibi & suæ filia utilius q, p G. non simpliciter, sed sub conditionibus antè expressis r. q Vor. sim. 39. Mulier, &c. *Γυνὴ δὲ δεῖται νόμου, &c.*] Uxor alligata (vel, vincula, G.) est legi (sub. matrimonii, v. E. i. e. legibus conjugii: νόμος, i. e. *ἡ τὸ νόμον t.* Vel, matrimonio, Er. h. e. vinculo conjugii. Dictio, *legi*, non legitur à Tertul. Cypr. Hi. Aug. Basil. &c. t. Vel, lege, P. t E. Be. Pi. i. e. per legem matrimonii v, scilicet viro, ut supra v. 27 x. Vel, lege conjugii. Sic vocem νόμος & verbum δεῖται habuimus & Rom. 7. 2. sed ibi secundum jus Mo- v Pi. sis, hîc secundum jus à Christo datum y.) quamdiu vivit maritus ejus, Ti. &c. scil. *ὅτι τὸ πλεῖστον, &c.* excepto casu fornicationis, Matt. 5. 32. & voluntaria desertionis, 1 Cor. 7. 15 z. ut scilicet discedere à viro suo, alteri nubere, non possit a. Ex hoc loco & Rom. 7. 2. rectè docent Theologi, insolubile esse matrimonium utroque conjugue vivente b. Scio quidem hoc esse receptissimum inter Christianos. Cum autem tot millia infelici conjugio sibi cohærent cum exitio utriusque, qui fortasse disjuncti servari possunt, optandum est & considerandum, an liceat ut matrimonia quædam dirimantur, non temere, sed gravibus de causis, [aliis scilicet præter prædictas;] neque per quoslibet, sed per Ecclesiæ Præfectos aut Judices legitimos, & ita dirimantur, ut liberum sit utrique cui velit jungi, aut alteri certè qui divortio non dederit causam c. [Qui plura vult, adeat ipsum Eras- c Er. mum de hac re fusillimè differentem, eosque qui Erasmi sententiam refellunt. Nobis enim aliud agendum.] ¶ Quod, &c. *Ἐάν ᾧ κοιμῶν, &c.*] Quod si obdormierit, &c. P. Be. Pi. id est, mortuus fuerit d, ut exponitur d E. Me. Rom. 7. 2. Non est in hac phrasi nudus charientissimus, ut cum puerum pro serve dicimus, sed mysterii significatio. Indicio est quod in v. & N. T. de solis dicitur hominibus mortuis, & quidem fidelibus, propter spem resurrectionis. Nam de brutis animantibus nihil tale legitur x. De hac locutione diximus ad Matt. 9. 24. & 27. * E. 52. Joh. 11. 11, Act. 13. 36. Vide & infra 11. 30. & 15. 6,

15. 6, 18, 20, 51. 1 Thes. 4. 13, 14, 15. 2 Pet. 3. 4. In MS. tamen est ἀποδύνη. ¶ Liberata, &c. ἑλευθερωμένη, &c.] i. e. Jus habet de se statuendi^f, & nubendi^g. Nubendo nihil facit contra Christum, Deum non offendit^h. Locus manifestus pro secundis & ulterioribus nuptiis, adversus Tertul. & Cataphryges & Novatianosⁱ. ¶ Tantum (sub. nubat, Camer. Pi.) in Domino] i. e. Vel, 1. intra Ecclesiam^k, cum Christiano scilicet^l, non cum infideli, aut hæretico^m. Vide quæ de hac locutione dicta ad Rom. c. 9. v. 3. De re ipsa vide infra 2 Cor. c. 6. v. 14. & Tertullian. lib. Ad uxorem 2. Ità hinc accepit Arabsⁿ. Sed hoc nimis angustum est^o. Vel, 2. Christiana permanens, i. e. Christi religionem occasione novi conjugii non deserens^p. Vel, 3. propter Dominum, nè scil. per fornicationem violet Legem Domini^q. Vel, 4. religiosè & cum Dei timore^r, habita fidei & pietatis Christianæ ratione^t; secundum Legem Dei, quæ præcipit ut cum temperantia & suscipiendæ proles studio matrimonium contrahatur, non ex impetu libidinis^u.

40. Beatior, &c.] Vel, 1. spiritualiter^v, sanctior^w, Deoque servit liberius & expeditius^x. Vel, 2. secundum carnem^y, in hac vita^z, quia paucioribus molestiis obnoxia^b; felicior, tranquillior, securior^c. Hoc sensu beatæ dicuntur steriles, Luc. 23. 29. Confer 1 Reg. 10. v. 8. Eccles. 10. 17^d. ¶ Si sic (vel, ita, G. Be.) permanserit] i. e. Qualis est, innupta nimirum^e, vidua^f. Ità ἡ τὸς & supra habuimus v. 26^g. Si scilicet continere possit^h. ¶ Secundum meum consilium] Quod supra dedi, v. 25ⁱ. ¶ Puto, &c. Δοκίμω ὅτι νομίζω, &c.] Puto (Emphatica μενίσκω^k. Minus dicit, plus intelligi vult; ut si pater filio parum morigero dicat, Puto me patrem tuum esse, cui debeas obedire. Sic sæpe loquitur Paulus modestiæ causâ, ut supra v. 29. & 1 Cor. 4. 9^l.) autem quod & ego (vel, 1. ego non minus quam pseudo-Apostoli, qui Spiritum Dei sibi vendicabant^m. Vel, 2. ego perinde ut alii Christi Apostoli, cum quibus se confert cap. 9ⁿ.) Spiritum Dei habeam, i. e. Spiritum consilii^o, quo possim bona & sancta consilia fidelibus suggerere^p; secundum quem puto me hæc fideliter suadere^q. Quod dico, nè quis hoc meum consilium parvipendat^r. Al. Non intelligit revelationem, sed sincerum affectum Deo & piis serviendi. Vide supra 4. 21^t.

CAP. VIII.

1. DE, &c. Περὶ τῶν εἰδωλοδύτων] Cateram, de iis quæ idolis (vel, simulacris, Er. Ti. Non placet: quia eos mox vocat deos: nec Jovis simulacro, sed Jovi, sacrificari dicebantur. Εἰδωλά vocantur quæ Heb. אֱלִילִים dicunt, Latini divos, sed malim deastros; q. d. non dii veri: ut dicimus philosophaster, oleaster, &c.^a) immolantur, Il. P. Be. Pi. &c. vel, sanctificantur, V. De victimis autem simulacrorum, Tre. ex Sy. sic Ar. carnibus & aliis hujusmodi^b. Quod attinet ad immolantia^c, repete, quod scripsisti mihi, cap. 7. 1. vel, sub. audio quid prætexatis^d; vel, sub. sequitur, vel, jam deinceps scribam^e. Περὶ τῶν εἰδωλοδύτων, de immolantibus carnibus^f. Corinthi hoc tempore plerique Ethnici erant, & idolis, imò dæmoniis, immolabant oves, boves, hecatombas, quæ idolothyta hinc vocantur. Inde convivia in idolis instruebant Ethnici^g, ad quæ amicos, & quandoque Christianos, invitabant^h. Victimarum carum carnes partim idolo adolebantur, partim cedebant usibus Sacerdotum, & offerentium, qui vel cum Sacerdotibus in templo epulabantur: vel, (si ad rem attentiores erant) parte, quæ Sacerdotibus debebatur, relicta, reliquas carnes aut domum revocabant, aut in macello divendebantⁱ. Diximus ad Act. 15. εἰδωλοδύται, quatenus Apostolico decreto, quod ubique prædicavit etiam Paulus, ut cognoscere est Act. 16. 4. vetita sunt, esse duum generum. Nam aut in aram data profecta, & cætera exta reddita ei qui victimas obtulerat, qui deinde significabat amicis, se sacrificasse, & orare se eos ut ad reddita exta venirent; aut apud mensam coram convivis in locum qui erat vice aræ data profecta, ac deinde cœptum ibidem convivium.

Corinthi & alius mos invaluerat, ut qui Isthmiis vice-rant populo in ipso templo post sacrificium publicum darent epulum. Idem credo inter se fecisse alios συμμύς sive συνδαστάς. Hæc omnia, sed supra cætera tertium hoc, ex sensu communi aliam interpretationem vix poterant recipere, quàm ab iis qui talibus immolantibus vesciebantur approbari cultum Idolorum. Vide Num. 25. 2. At isti Corinthii, nomine Christiani, intus Græcanici Philosophi, sicut illud de Incestis, ita & hoc, ad dialecticas quasdam disputationes trahebant; Idolum re ipsa non subsistit: quod verum erat de Diis illis Corinthiis; nam Jupiter, Apollo, Venus, Leucothea, Palæmon, homines fuerant qui jam olim interierant: ideo εἰδωλόθυτα Hebræis אֱלִילִים וּבְחִי. Quod non est, contaminare animum non potest. Nihil ergo in eo peccati, si in Templo epuler, si ad exta vocatus eam, si post profecta in focum data mensæ accubam. Sic illi, de quibus & Tryphon, καὶ μὲν πάλαι, &c. (Multos quoque Christianorum comperio idolothyta edere, dicentes se iis non ledi.) Paulus, qui Christi habebat Spiritum, & omnia non ad disputationum subtilitates, sed ad usum, ad Dei honorem, ad plurimos à Paganismo abstrahendos, ad retinendos in Christianismo qui jam Christiani esse cœperant, referebat, & sincerius & quod sequi solet perspicacius talia tractabat. Itaque piis ex Corintho, qui ipsum hac de re consuluerant, Apostolicâ prudentiâ respondet. Cui consentiens Just. Tryphoni hæc repōnit, Ex illa pseudo-Christianorum praxi confirmari veros Christianos, &c. [Verba quære in G.] Valeria, cum eam deponentes de sagmario hortarentur de idolothytis manducare, nec sibi omnino licitum testaretur, quia esset Christiana, maculata est. Sic Ado ad 4. Calendas Maii in Martyrologio^k. ¶ Scimus, &c. Οἰδομεν ὅτι — εἴποιμεν] Scimus (quod scilicet immolata idolis ab aliis cibis non differant, nec plus habeant numinis aut religionis^l.) quod omnes (i. e. plerique^m, pars maxima nostrum, ut Rom. 3. 12. Quomodo fumendum & quod sequiturⁿ. Hyperbole^o. Vel, omnes, scil. doctiores, quos alibi vocat spirituales, perfectos, magistros^p: vel, nos omnes, Be. Pi. sic Ca. scil. qui alios docemus^q.) scientiam habemus, P. &c. Quam scientiam? Resp. Rerum Christianarum^r, vel libertatis Evangelicæ^s; immolata idolis nihil esse^t; indifferentia esse^u; nihil seu religionis aut sanctitatis, seu vitii aut sordium, in se habere^x. Sic enim hanc propositionem, parenthesi quâdam necessariæ admonitionis interim suspensam, repetens absolvit, v. 4^y. Nè isti προσωπομηνεῖς putent se solos sapere, non minus & nos intelligimus quid sit idolum, sive deus commentitius^z. Al. Est concessio ironica^a: q. d. Concluditur ab omnibus, se satis scire libertatem suam, atque inde prorumpunt nonnulli in res quæ non conveniunt^b. ¶ Scientia (isthæc vestra^c rerum indifferentium^d, vel scientiæ falsa persuasio, ut exponitur v. seq^e.) inflat] Solet hoc facere, facit in multis^f: vanitatis atque arrogantiae materiam præbet^g; superbire, & aliis quasi ignorantibus & stupidis insultare, facit^h, non per se aut semperⁱ, sed secundum quid^j, & per accidens^k, quatenus charitate destituitur^l, vel, quando in animum incidit ambitiosum, &c.^m non scientiæ vitio, sed per modum occasionis, ob pravam voluntatem, &c.^p ¶ Charitas verò (vel, 1. Christi^q; vel, 2. erga proximum^r;) edificat] Vel, 1. nos: q. d. Parum hujus charitatis plus nobis prodest quàm scientia omnis quam vos Gnostici jactatis, cujus prætextu idolothyta comeditis, ut persecutiones effugiatis, &c.^s Vel, 2. proximos^t, infirmos & ignaros^u; eos in fide continet & promovet ad salutem^x, quos scientia lædit & destruit^y. Quod cap. 6. 12. & 10. 23. συμβόλει, hinc οἰκοδομεῖ, cui opponitur οὐκ οἰκοδομεῖ, obesse, ledere. Sed hæc ad alios referuntur, ut sit οἰκοδομεῖν, prodesse aliis^z. Metaphora frequens est, sicut & Ecclesia atque fideles dicuntur templum, vel domus Dei^a. [Sensus,] Dilectio dicat, in rebus omnibus videndum quid in commune expediat. Vide Rom. 14. 19. & 15. 2. ubi nomen est huic verbo respondens, οἰκοδομεῖν. Sæpe & nomine hoc & verbo Paulus utitur^b. Charitas facit ut homo, non contentus suo bono, studeat bono communi; i. e. proximorum etiam salutem: cui contrarium est scandali peccatum^c.

2. Si, &c.

2. Si &c. [Et si per se dicitur &c.] Quod si quis sibi videtur aliquid scire, Er. P. Be. Pi. &c. vel de idolothytis, vel de religione Christiana^d. Si quis hoc tantum sibi proponat ut sciat*, & in ea scientia acquiescat^f, eamque ostendet^g; in hoc uno sibi placeat^h, quod ingeniosus, quod eruditus sit, quod Dialecticas disputationes norit. De hac significatione vocis *δοκῆν* vide quæ diximus ad Mat. 3. 9. & Marc. 10. 42. Sic & infra 11. 16. In MS. est *ἡγνώκειν* ut una vox ter repetaturⁱ. *Δοκῆν* significat scientiæ persuasionem conjunctam cum superbia^k, supercilio, aliorumque contemptu^l, quæ potius in *δοκῆσει* vel *δοκῆσει*, *apparentia & persuasione inani*, quam in vera solidaque rerum cognitione, consistit^m. Si quis opinione scientiæ insolecitⁿ: subauditur hic, more Hebræo, & non habet charitatem^o. ¶ *Nondum, &c.* *οὐδέπω ἐστίν, &c.* ¶ *Nondum quicquam* (Græcè, *nihil*, Er. Geminata negatio fortius negat^p.) *novit sicut oportet nōsse*, P. Pi. &c. scilicet cum charitate^q; ideoque scientiā suā non rectè utitur. Respicit ad finem potius, quam ad modum scientiæ^r. Non scit (quod tamen præcipuum est in scientia practica & Christiana, de qua hic agitur^t), quis sit usus, finis, & modus scientiæ^u; scil. ut per scientiam nè superbiat, profit quibus possit, nemini obstit, neminem scandalizet, & sic à Deo agnoscat^v & ametur, ut sequitur^v: hoc quod præcipuum est ignorat, Cognitionem per se non esse salutiferam, sed quatenus ad dilectionem ducit^x: scientia ejus non est ipsi & Ecclesiæ salutaria^y: caret principio veræ scientiæ, h. e. Dei cognitione, quæ parit in nobis humilitatem & submissionem^z: nondum novit officium suum, quid scil. debet proximo^a. *Scire ut oportet* est, scientiā rectè uti ad suam & aliorum salutem^b; est, scire recto ordine, prius quod maturius ad salutem; recto studio, ardentius quod vehementius est ad amorem; recto fine, non ad inanem gloriam, &c. sed tantum ad ædificationem tuam vel proximi. *Scire velle ut scias*, turpis curiositas est; ut sciaris, turpis vanitas est; ut scientiam vendas, turpis quæstus est; ut ædificeris, prudentia; ut ædifices, charitas^c.

3. Si quis autem diligit Deum] Et (quod illi connexum est^d) propter Deum proximum*, ut eum non scandalizet, sed ædificet^e. ¶ *Hic, &c.* *οὗτος ἔγνωσεν, &c.* [Variant:] *Hic cognitus est*, vel *fuit*, ab eo, Er. Be. Pi. &c. vel, *edoctus est*, &c. P. Par. *ἔγνωσεν* hic formæ Hophal Hebraicæ vim habet^g, qualis Hebraismus infra 13. 12. & Gal. 4. 9. q. d. *scire factus est ab eo*^h: vel, *factus cognoscere sibi ab eo*; (redundat prius pronomen) vel, cognitione donatus ab eoⁱ. *Cognitur, &c.* pro, *cognoscere factus à Deo*, h. e. *δοξάσθη*. Enallage consequentis pro antecedente, admonens nos tum de autore veræ sapientiæ, tum de modo eam acquirendi, non solo studio, &c. sed precibus, juxta Jac. 1. 13^k. Al. *Cognitus est*, cognitione scil. non simplici^l, sed approbationis^m; q. d. censetur aliquo loco, vel reputatur inter filiosⁿ. Antanaclassis est qualis in verbo *nosendi*, infra 13. 12. & Gal. 4. 9. Alio enim sensu [hic] dixit *ἔγνω* quàm *ἔγνωσεν*. [Vide] Mat. 7. 27. *Nunquam novi vos*. Sic & Joh. 17. 3. Rom. 7. 15. & 8. 29. & 11. 2. 1 Thes. 5. 12, 19. 2 Tim. 2. 19. Sic Psal. 1. 6. *Novit*, i. e. approbat, *ἐγνώσθη*. Sic Prov. 8. 17. *Ego eos diligo qui me diligunt*^o.

4. De escis autem, &c.] Epanalepsis est sententiæ antè propositæ, unā cum concessione^p. Generalia quædam, necessaria admodum, præfatus redit *ὅτι τὰ εἰδὼν καὶ ποιοῦν*. ¶ *Scimus quia, &c.* *ὅτι ἐστὶν εἰδὼν ἐν νόμῳ* ¶ *Quod idolum* (vel, *simulacrum*, Er. Ti. Intelligit effigiem, quā nobis repræsentatur forma alicujus rei vel fictæ, vel etiam veræ^r, simulachrum ad numen aliquod repræsentandum fabricatum^t. *Ἐιδὼλον*, ut docent Lexicographi, est *ὁμοίωμα, εἰκὼν, σημεῖον, χαρακτὴρ, σκηνὴ* &c.) *nihil* (vel, *nullum*, Er. J. cap. Li. ho. sub. est, P. sic Be. Pi. &c.) *in mundo*, P. sic Be. Pi. Ti. i. e. in rerum natura^u; vel, quod verè est in mundo^x: i. e. pro nihilo habendum est^y. Aliquid est ratione, tum substantiæ, putā aurum, æs, lignum, &c.^z tum formæ, quā scil. est imago sive realis entis, sive notionalis vel ab intellectu ficti^a. At *nihil* est formaliter & repræsentativè^b, vel ratione significationis^c, quia est imago falsa, seu rei falsæ^d: nullum numen repræsentant^e: est no-

men sine re, quia res per illud significata, ut deus, nullam esse vel fuit^f: nihil sunt eorum quæ homines ea esse arbitrantur^g, h. e. non sunt Dii^h. Dii isti res sunt imaginariæ. Ideo vocantur *ἰδωλά*ⁱ, ab *ἴδω*, *nihil*, Job 13. 4. Jer. 14. 14. Zach. 11. 17ⁱ. vel *ἰδωλά*, *μάταια*, & *ἰδωλά*, *ἰδωλά*. Idolum est *ἐκ ὄν* ita Orig. & Cedrenus. Theophilus lib. 1. *τὰ ὀνόματα ὧν φησὶ σέθεναι θεῶν ὀνόματα ἐστὶ νεκρῶν ἀνθρώπων*, (sunt mortuorum hominum nomina.) Arnob. 1. 6. *Promptum est pro Diis immortalibus mortuos vos colere*. Vide quæ ibi sequuntur, & Clem. Admon. ad Gentes, & Lactant. 2. 14. &c. Ideo Judæi filii semper viventis Dei, in Additionibus ad Estherem^k. Al. *Nullum idolum, &c.* i. e. nulla est, nulla fieri potest, repræsentatio aut figura Dei^l. *Nihil*, i. e. nullius momenti^m, vel nullius usus; ut, *medici nihili*, Job 13. 4ⁿ. *Nihil est*, i. e. nihil potest: esse pro posse, ut 1 Cor. 10. 19°. Nullam vim habet neque sanctificandi neque polluendi cibos^p, aut quidquam aliud efficiendi^q. Idola hæc sunt figmenta humani erroris, & victimas iis offerre est merum commentum hominum: nihil in iis sacri, aut religionis, quia nihil in iis repræsentationis Dei^r. Quare licet comedere ex idolothytis^t: de quo hic disputatur^v. Loquitur in persona comedentium^x. ¶ *Et quod nullus est Deus (alius, P. Be. &c.) nisi unus* ¶ Verus scil. Deus^y, quem nos colimus^z, qui, cum invisibilis sit, nullo visibili signo repræsentari potest^a. Non [sunt] plures Dii^b. Ergo idolum nihil est, sensu prius allato^c.

5. Nam, &c. *καὶ ὅτι εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ* ¶ *Nam etiamsi sint* (scilicet opinione hominum^d, seu idololatriæ: ut apparet ex antithesi, nobis^e.) *qui dicantur* (vel, *vocentur*, Tre. ex Sy. Ar. nempe à Gentilibus idololatriæ^f; Dii nomine & appellatione, non veritate^g: *dicantur*, emphaticè, q. d. quum non sint^h.) *Dii* (Etiamsi aliqui existant revera qui Deorum habeant nomen & dicantur *ἰδωλά*. Sic 2 Thes. 2. 4. *ὅτι πάντα λεγόμενα θεῶν ἐστὶν ἐν καὶ* (ut Sol, Luna, Astra^k:) & *in terra* ut Reges viventes^l, heroici homines; Jupiter, Mars, Apollo, &c.^m bestia & res inanimæ, ut allium, capre, &c. apud Egyptiosⁿ. Imò Angeli & Principes dicuntur *Elohim*^o. Quod si illa Astra, & illi Reges, Dii nobis non sunt, multo minus ii qui non existunt^p. Erant Gentilibus Dii cœlestes & terrestres, sub quibus etiam dii marini & inferni comprehenduntur^q. ¶ *Siquidem, &c.* *ὡς περ εἰσὶ καὶ οὗτοι, &c.* ¶ *Sicut* (Hæc particula ostendit de iis jam agi, qui Dii sunt participatione potestatis, ut principes & iudices; ut in præced. membro de Diis opinione hominum^r. Sed constat de iisdem hic agi de quibus prius. Igitur *sicut*, vel *quomodo*, hic est declarantis^t.) *sunt* (vel, 1. opinione idololatrarum^u; vel, 2. nuncupativè^v, more loquendi apud Gentes recepto, *λεγόμενοι*, ut dixit modò^x; vel, 3. revera: sed tum *deorum* ac *dominorum* nomine, in hac correctione per parenthesis inserta, intelligendi erunt Angeli & Principes: videtur enim Paulus verbum, *dicantur*, hic corrigere per verbum, *sunt*^y.) *dii* (h. e. cœlestes & supremi dii^z.) *multi, & domini* (i. e. *ἰδωλά*^a, ut idola sæpe vocantur^b: sic in Oriente dii Gentium vocabantur^c. Al. *δαιμόνες ἐπὶ χερσίν*, Dæmones rerum terrestrium præsidēs^d, mediatores inter Deum & homines^e.) *multi*, P. Be. &c. [Hæc autem verba parenthesis includunt.]

6. Nobis (scil. rectè sentientibus^f, fidelibus^g, supra hominum vulgus notitiā præditi^h, & secundum veritatemⁱ.) *autem* (vel, *tamen*, P. Be. Pi.) *unus Deus* ¶ i. e. Unus tantum^k, Deus summus^l, qui non nuncupativè tantum, sed verè & propriè, Deus est & Dominus^m. ¶ *Pater, &c.* *ὁ πατήρ* ¶ *Pater ille*, P. Be. Pi. *Qui est Pater ille*, Er. *Pater* nempe Christi, & per eum noster, Joh. 17. 3ⁿ. *Patrem* nominat, ut fontem Deitatis, utpote Divinum Esse cum aliis personis communicans^o: non tamen excludit Filium, nisi & Patrem dices excludi dominio, quum Filium *unum* vocat *Dominum*^p. Spiritus Sancti hic non meminit, nè Corinthiis, deorum multitudini assuetis, errandi præberet occasionem^q. Addi posset, consuevisse Apostolum nunc unam duntaxat, nunc duas, nunc tres, personas nominare^r. ¶ *Ex, &c.* *ἐξ, &c.* ¶ *A* (vel, *Ex*, Er. Hæc præpositio causam significat primariam rerum^t:) *quo* (tanquam principio seu Autore primo & summo^u: sub. *sunt*,

* E.
f D.
g D. sim.
h E. Me. T.
i G. sic
Ham.
i Ham.
k G.
l Li. ho.
m V.
n BA. 1. 2.
o J. 445.
p J. Cap.
q J. Cap.
ex Be. sic
Cam.
r J. Cap.
t Li. ho.
u Cam.
v Li. ho.
w Cam.
x Li. ho.
y E.
z Me.
a Pi.
b G.
c E.
d V. Pi.
e Pi.
f Me. sim.
g E.
h E. ex Er.
i Pi.
j G.
k G. sic
l Par. Scl.
m Pi. &c.
n G.
o Pi. sim.
p Par. Scl.
q Pi.
r Scl.
s G.
t G.
u E.
v Q. in E.
w E.
x Pi. sim.
y Er. D.
z J. Cap.
a G.
b Pi.
c Med.
d Apost. ult.
e temp. c. 3.
f sic Ham.
g D. G.
h D.
i G.
j Med. ib.
k Ham.
l ex Th.
m Me.
n E. J. Cap.
o Di.
p E.
q Pi.
r Med. ib.
s J. Cap.
t G.
u E.
v Cal. sim.
w E.
x Just ex
y Chrys. &
z Theod.
a Just.
b G.
c Er. E. T.
d J. Cap.

Just. ex J. Cap.) omnia P. Be. Pi. Ex nihilo creata. Est quoque
Chrys. Divinitatis fons & origo. ¶ Et nos in, &c. Eis
Vor. autem] In ipso, P. Be. Pi. Eth. i. e. vi seu virtute ejus;
Pi. ex scilicet substituitur. Eis autem, pro eo autem. In illum, sive
Ee. ipsum, Er. Il. Ti. scil. converſi ſumus per fidem, & velut
Er. ex in unum commiſſi. Ad illum, tanquam ſalvificum no-
Th. ſtrum principium, ex quo pendemus, adducti ſumus
E. per fidem, ac verum ejus cultum. Pertinet hoc ad ra-
tionem fidei & conjunctionis, quaſi doceat nos duplici
ratione ex Deo eſſe; 1. quod ab illo ex nihilo conditi vi-
tam hauſimus: 2. quod fidem & gratiam ejus munere
percepimus. In quem nos, ſcilicet referimur, & ab eo
pendemus. In illum, i. e. ad ejus gloriam, cultum
b Just. ex & ſervitium, creati ſumus; ad quem, tanquam ſupre-
Chrys. mum, cultus omnes noſtros dirigere debemus. Creavit
Ca. nos ut à nobis honoretur. Vide Rom. 11. 36. Et eſt
d G. Pi. hic Hebraiſmus, & nos ipſius cauſa, pro, cujus cauſa nos
Me. T. ſumus. ¶ Et unus Dominus, &c. Unus per an-
T. ex titheſin ad multos ipſorum Dæmones & mediatores k:
Me. & Dominus, jure redemptionis, &c. quia Pater ei de-
Med. ib. dit poteſtatem omnium, & imperium ſuum per illius
G. manum exercet. Dicitur quidem iſ [Chriſtus] &
h G. Pi. Deus, ſed nunquam apud hunc Apoſtolum ubi Patris
i G. eſt mentio. Itaque Kyrius ſignificat excellentiam ſupra
Med. ib. res omnes, excepto Patre, infra 1. 5. 27. Act. 2. 36. Pau-
E. Par. lus ſerè Dei vocem tribuit Patri, Domini Filio; cum
m Calv. aliàs & Pater vocetur Dominus, & Filius Deus. Intelli-
git hic illud Chriſti dominium, quod tanquam media-
tor à Patre accepit. Confer Act. 2. 36. Non tamen
excludit dominium ipſi cum Patre commune jure crea-
tionis, &c. ¶ Per quem (tanquam directorem, facta
sive creata ſunt) omnia] Quæ ad novam creatu-
ram pertinent, 2 Tim. 2. 5. Imò omnia ſimpliciter,
tum quia eo ſenſu dicit omnia de Patre; tum quia alio-
qui redundaret ſequens membrum, nos per ipſum, quod
de redemptione noſtri intelligendum, ſi id jam dixerat
in præced. membro. Omnia, nempe à Deo diverſa.
¶ Et nos per ipſum] Creati ſumus, & redempti, &
acceſſum ad Patrem habemus. Per ipſum (tanquam
mediatorem) ſumus quod ſumus, nempe Chriſtiani,
1 Pet. 1. 21.
7. Sed (quanquam tu id ſcis,) non in omnibus eſt
ſcientia, H γινώσκεις. Ea notitia, Pi. ſim. P. Be. ſcilicet,
Unum eſſe Deum; Unum Dominum; Idola iſta nihil
eſſe, & talem non habere virtutem ut cibos ſanctifi-
care vel polluere poſſint. Articuli enim viſ hic eſt
E. E. Quidam, &c. Tamen γὰρ τῶν σωτηρίων, &c. Sed
Sed nonnulli cum conſcientia (vel, ſcientiâ, Er. Vulg.)
idoli (mentem priſtinam erga idola ſervantes, ex con-
ſcientia erronea putantes, idolum eſſe aliquid, id eſt,
alicujus divinitatis, vel virtutis; ac proinde cibos
coquinare poſſe, & illis oblata immunda fieri; ideoque
idolothytis non veſcendum eſſe. Conſcientiam
idoli vocat tacitum hoc eorum judicium, vel opinio-
nem idolis, ſive de idolo, quaſi vim aliquam haberet, ſive
aliquid numinis; unde quædam ſubnaſcitur idolis
reverentia. Eſt translatio à re vicina ad vicinam: nam
opinio illa aliquid ſimile habet Conſcientiæ. Qui tales
ſunt, carnes immolatiſ vefcuntur tanquam immolati-
ſ, id eſt, putant ex proſectis aliquid illas accepiſſe
ſanctimoniam à Numine illo cui ara fuit dicata. Hunc
ſenſum rectè videtur aſſecutus Syrus. In MS. eſt, τῶν σω-
τηρίων, ut ſit Metonymia. uſque ad hoc tempus
(emphaticè, q. d. poſt Chriſtiana ſacra ſuſcepta. Eos
rectè dicit, quia multum adhuc vigeat paganismus
etiam Corinthi. Eos reprehendit, quod tanto tem-
pore non plus proſecerint in doctrina Evangelii. ut
idolis immolatum edunt, P. Be. Pi. &c. i. e. quaſi aliquo
modo immutatum; vel, cum reverentia & veneratio-
ne, quaſi cibus ille ſacer fieret; vel, eâ mente ut ido-
la honorent; vel, cum horrore, quaſi ipſos pollueret.
Al. Quin nonnulli hodie opinantes eſſe deaſtros, tamen
quaſi deaſtris immolata comedunt, Ca. ¶ Et, &c. Καὶ
ὁ σωτηρίων αὐτῶν ἀδελφὸς, &c. Et (vel, Eoque, V. illa-
tivum, Atque ita:) conſcientia eorum infirma (i. e. non
plenè inſtructa de libertate Chriſtiana; vel, morbi-
da, G. ſic Ham. i. e. malè inſtituta; vel, vulnerata, ſive
peccatrix. Adverſus lign. agrotare, ut probatum ad Rom.
8. 26. & propterea, ad animum translata, morbum ſive

vulnus animi ſignificet necesse est. Sic ſumitur Rom.
14. 21. ubi jungitur cum πανδαλίζεσθαι & ἀδελφὸς, Rom.
5. 6. idem qui ἀδελφὸς, ibidem, vel ἀδελφὸς, v. 8. Et
Heb. 7. 13, impingere, ceſſitare, Lxx per ἀδελφὸς reddunt.
Intelligitur ergo h. l. erronea, idololatrica, peccatrix,
eorum conſcientia, quâ, ob priorem inolitam conſuetu-
dinem, infantiamque ſuam in Chriſtianismo, idola ad-
huc deos eſſe credebant, & idolothytorum eſum ſibi
uſui futurum. cum ſit, polluitur, P. Be. Pi. vel, contra-
minatur, G. i. e. peccat, vel, quia in honorem idoli
comedit; vel, quia contra conſcientiam, aliorum ex-
emplo, manducat idolothyta; vel, quia talibus acti-
bus magis magisque inoleſcit prava opinio. Omnis au-
tem prava opinio, præſertim circa res Divinas, iniqui-
namentum quoddam eſt animi.

8. Eſcã, &c. Βρώμα ὃ ἡμῶς ἐπιείσθη, &c. Hoc dicit,
vel, i. in perſona Corinthiorum, vel Pſeudo-apoſto-
lorum, hoc prætextum, cultum Dei in cibis non
eſſe poſitum, ut dictum Rom. 14. 17. edere & non
ederè rem eſſe indifferentem, ideoque libere & inoffenſe
utrumque agi poſſe. Vel, 2. in perſona ſua. [Verba
ſic reddunt,] Atqui eſcã (i. e. eſus eſcã: Meton. cauſa
pro effectu: eſus idolothytorum, vel aliorum cibo-
rum; epulæ cum infidelibus communes.) nos non
commendat (vel, appropinquare facit, Sy.) Deo, P. ſic Be.
Pi. &c. Per ſe nihil facit ad pietatem, quâ quis Deo pla-
ceat. Nihil facit ad Deum promerendum vel offendend-
um, ad ſalutem parandam vel amittendam, ſcil. per ſe:
nam ex accidenti ad offentionem Dei & ſalutis jaſtu-
ram multum valet, &c. Qui ſine ſcrupulo talia convi-
via inibant, volebant credi ſapientiores cæteris: at ait
Paulus, non ob id Deo eſſe acceptiores. Παισιμα, id eſt,
commendat; quia qui aliquem Regi commendant ſolent
eum in Regis conſpectum adducere, quod eſt παρὶς αὐτοῦ.
¶ Neque enim ſi manducaverimus (ſcil. quidvis indif-
ferenter, vel idolothyta; ſi interſumus infidelium
conviviis.) abundabimus] Vel, abundamus, V. ſim. P.
Pi. vel, amplius habemus, Be. vel, i. eſcis & deliciis,
quibus aliâ ratione frui non poſſumus: vel, 2. gratiâ
aut donis ſpiritualibus. Nihil ob id erimus Deo gra-
tiores, aut præſtantes. De verbo παρὶς αὐτοῦ vide
Rom. 3. 7. & 5. 15. ¶ Neque ſi non manducaveri-
mus (i. e. ſi abſtineamus,) deſiciemus] Quasi eodem
genere edulii edere non liceat licet idolo immolatum
non ſit. Τετρεμύδα] Pauperiores reddimur, P. Pi. Deſi-
cimur, V. Minus habemus, Er. V. Be. D. Indigemus, ut
Deut. 15. 8. Dan. 5. 27. Eò minus habebimus de Do-
mini benevolentia. Deſicimur, V. T. rebus ſpirituali-
bus, virtute, vel proſectu ſpirituali. Ut quid ergo
edendis illis adeò inhiatis, etiam cum offentione proxi-
morum. De ſignificatione verbi τετρεμύδα vide ſuprà 1. 7.
In MS. eſt inverſus ordo, ὅτε γὰρ ἐὰν μὴ φάγωμεν περιεσσο-
μεν, ὅτε ἐὰν φάγωμεν ὑπερέμμεδα. ¶
9. Videte, &c. Βλέπετε ὃ μὴ πῶς ἡ ἐξουσία, &c. Sed vi-
dete (Etiam atque etiam videte, i. e. cavete,) nè quo
modo poteſtis (vel, jus, Er. V. potentia, V. licentia, Vulg.
jus ſive libertas agendi, vel utendi rebus mediis. Με-
τανοία. Nam libertatem dixit, cum vellet intelligere
libertatis uſurpationem. Εξουσία vox jus agendi ſigni-
ficat, ut Rom. 9. 21. ſuprà 7. 37. Vide & ſuprà 6. 12.)
illa veſtra (ſcil. veſcendi. Prolepiſ: dixit enim ſe
ſuo tantum uti jure ac libertate. Vel, illud quod vobis
licitum eſt, Be.) offendiculo ſit iis qui infirmi ſunt, P. Pi.
i. e. rudes, non intelligentes rerum indifferentium. Pro
τοῖς ἀδελφῶν in MS. eſt ἀδελφῶν. Id hic non abſolute
intelligendum, ut modò, ſed comparatè de iis qui, cum
recens Chriſtiano cœtui ſe addidiſſent, fidei erant te-
neræ, & quæ facile malis documentis aut exemplis con-
velli poſſet. Περὶ οὐκ ἔστιν hic ὁ νόμος, id per quod quis
in ruinam impellitur. Vide quæ ad Matth. 5. 29. & præ-
ceptum veteris 168. Ruinam autem hic intellige diſceſ-
ſionem à Chriſtianismo. Offendiculum hoc declarat
verbis ſeq. nè faciatis ut impingant, i. e. peccent; in
idolatria ſive peccato confirmantur; vel veſtro ex-
emplo animentur ad id agendum de quo dubitant. ¶
10. Si enim quis (ſcil. infirmus, ex collat. ſeq. qui
illicitum hoc putat) viderit eum (vel, te, P. Mo. Be.
&c.) qui habet ſcientiam] Veram ſcilicet & rectam de
qualitate idolothytis nempe quod nihil lædat edentem,
vel

Me. vel quod non est res sacra aut religiosa: qui eruditus & tibi videris & aliis crederis. Vocabant enim illi se *γνώστους*, tanquam plus videntes ceteris. Vide 1 Tim. 6. 20. Et Clem. Alex. *περὶ σωφροσύνης* eis *γνώσιν* vocat, *Παδαγωγ.* 1. 6 f. ¶ *In*, &c. *Ἐν εἰδωλείῳ καὶ τακείμῳ*] *In idoleo* (vel, *epulo idoli*, P. *Εἰδωλείον* est, vel, 1. locus simulacrorum: vel, 2. mensa super quam carnes sacrae proponebantur: vel, 3. in genere, locus destinatus idolothytis comedendis: vel, 4. templum sive delubrum idoli: ut 1 Mac. 1. 50. & 10. 83 P. Sic *Ἀστυν* habemus 1 Sam. 31. 10. Sic *Ἀστερ*, 2 Macc. 12. 26. Sic & *Ποσειδώνιον* Græcis est, *templum Neptuni*; *Μουσῶν*, Musarum; *Νυμφαῶν*, Nympharum. Sic *Διαιον*, *Dianium* & *Minervium*, apud Plinium. *Εἰδωλείον* hic vocat quod idololatras *ἑσθόν* aut *ἑσθόν*.) *accumbere*, Be. Pi. &c. vel, *accumbentem*, Er. G. i.e. epulantem more Græco. Sic Plato De Rep. 2. *ἐπὶ κλινῶν καὶ τακείμῳ*. Virgil. — *Tu das epulis accumbere Divum*. Vide Matth. 26. 20. Hoc illis licitum videbatur. Similiter & Talmudistis nonnullis. Sanhed. fol. 61. 2. *Qui adoratur idolum amore aut timore, non est reus, si illud non concipiat pro deo, si supponat Idolum esse Synagoga, &c.* ¶ *Nonne conscientia* (*συνείδησις* rursus opinio:) ejus (quæ scilicet adhuc trepidat, hæsitatque,) *cum sit* (vel, *qui est*, Er. V.) *infirmus, edificabitur, &c.* *οἰκοδομηθήσεται, &c.*] *Edificabitur* (vel, *Instruetur*, Be. Pi. *Excitabitur*, V. Me. *Animabitur*, Scl. ex Th. tuo exemplo. *Impelletur*, Ca. *Confirmabitur*, G. sic Tre. ex Sy. Ar. Scl. quomodo Paulus hac voce uti solet. Verbum hoc in hoc unico loco sumitur in malam partem, non tam per antiphrasin, ut vult Th. sed ex verbis sequentibus. Sic 2 Tim. 3. 13. legimus, *Proscient in pejus*.) *ad edendum idolothyta*? Er. &c. cum conscientia scil. idoli, ut prius dixit: vel, in honorem idoli: sicut & te facere existimat. Itaque eo perducitur ut in idololatria nihil mali esse arbitretur, & religionis idololatricæ particeps sit.

¶ *Et peribit, &c.*] i.e. Peccabit mortaliter, utpote dubitante (vel reclamante) conscientia, ac proinde cum contemptu Dei: à salute æterna excidet, quantum per te stat: paulatim desinet esse Christianus, ita secum cogitans, Cui persecutiones sustineam, si ista sunt *ἀνάγκες*? ¶ *In*, &c. *Ἐν τῇ οἰᾷ γινώσκεις*] *Tua* (vel, *In tua*, Er. Mo.) *istâ scientiâ*, P. sim. Il. Be. Pi. &c. *Per* (vel, *Propter*, V.) *cognitionem tuam*, Ca. Tre. ex Sy. Ar. tumidam illam scilicet, quâ tu malè & importunè uteris. *Occasione scientiæ tuæ*, G. E. cujus obtentu ista defendis. In MS. pro *ἐν* est *ἐν* P. ¶ *Propter quem Christus mortuus est*] Amplificatio à contrario & majori: Christus propter illum mortuus est; tu nè à carnibus quidem abstinere. Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, ut per Evangelium converti possent. Ergo & pro iis qui pereunt, Rom. 14. 15. Heb. 10. 29. 2 Pet. 2. 1. Al. Non perit quisquam pro quo Christus est mortuus, Joh. 10. 28. Ipsissimo eodem argumento mediòque utitur, Rom. 14. 15. verbâque ejus qualitatem personæ respiciunt potius quàm personam ipsam nudè consideratam: q. d. Christus mortuus est pro conscientis infirmis, & trementibus ad verbum Dei, pro pressis & gementibus sub iugo legis, &c. & tu talem cibo tuo perdes?

¶ *Et, &c.* *καὶ πληγῶν, &c.*] *Et vulnerantes* (vel, *percutientes*, Mo. Ti. Vulg. sic Tre. vel, *percellentes*, Ca. lædentes, imprudenti vestro facto. Metaphora. Animus offendiculis, ut corpus telis, afficitur: scandalizantes, & per scandalum quodammodo vulnerantes. *Τὸ πλῆγῳ* hic est, *vulnus infligere*, Prov. 26. 22. Crudelitatem facti exaggerat, *ipsorum conscientiam*, Be. Pi. &c. *Συνείδησιν* hic vocat persuasionem de veritate & necessitate Evangelii, quæ cum adhuc sit tenera levi vulnerare interimitur. ¶ *In Christum peccatis*] 1. Quia legem charitatis violatis. 2. Quia contemnitis Christi iudicium de illis, tanti eos facientis ut pro iis mortuus sit. 3. Ob sympathiam illam inter Christum & membra ejus, Act. 9. 4, 5. Matth. 25. 40. Injuria servi redundat in dominum. 4. Quia Christi fabricam, scil. proximorum probitatem & salutem, quam Christus suo sanguine construxit, malo vestro exemplo evertitis. Fructum (finemque) mortis Christi, quantum in vobis est, impeditis: eripitis enim ei discipulam. Magna hæc in Christum injuria.

13. *Non manducabo carnem, &c.*] Accommodat suæ personæ ut facilius persuadeat. Est exaggeratio. Potius quàm fratrem scandalizem, vel occasionem dem alicui Christiano redeundi ad idololatriam, malim (per omnem vitam) non tantum epulis illis immolantibus, sed omni omnino carne, sive animato, abstinere, & pane solo atque oleribus, ut nonnulli faciunt, victitare. Non autem hoc dicit quod hoc aliquo casu opus sit, sed ut ostendat multò graviora quàm de quibus hic agitur sustinenda pro proximorum salute. Simile loquendi genus observavimus Matth. 5. 29.

CAP. IX.

1. *NON, &c.* *οὐκ εἰμι Σατοῦλα*] Prolepsis. Obj. Frustrâ te jactas verbis, *non manducaturum carnes, &c.* Si verè illud dicis, ostende quid contempseris nè fratrem scandalizares. Doctrinam de scandalo fratrum evitando confirmat exemplo suo, qui illius rei causâ à multis licitis abstinuit, &c. Interrogatio ipsos Corinthios testes appellat. *Nonne sum Apostolus?* Be. Pi. Pergit arguere Doctores illos qui eruditionis nomine inflati plus Philosophicis disputationibus, quàm utilitati fidelium, tribuebant. Urget autem eos suo exemplo: hoc dicit, *Si Apostolus sum, ut sum, nihilo minor sum illis Doctoribus*. Nonne sum præco Evangelii, ut mihi debeat alimonia? ¶ *Non, &c.* *οὐκ εἰμι ἐλπίδα*] *Nonne sum liber?* Be. Pi. &c. Prætexitis vestram libertatem, quod omnia vobis liceant. Ego quoque sum liber. Libertas certè omnibus æqualis est, nec mihi minus quàm illis competit. [Sensus, q. d.] Estne quifquam qui in me jus habet, ut Apostoli habent in ceteros Doctores. Libertatem hic intelligit Christianam, non Politicam. *Liber*, scil. à lege ceremoniali, sive Mosaica, multò magis à legibus Hebræorum traditionalibus, quibus Juristæ prohibebant nè Judæus ab Ethnicis decimas aut alimoniam exigeret. *Liber*, i.e. mei juris, ut salarium sive alimoniam efflagitarem & mihi & uxori ac familiæ, si aessent modò, ob ministrationem suam in Evangelio inter Ethnicos. Sed nondum de salario agit P. *Liber*, tum, 1. à præcepto vetante nè ex Evangelio vivam; tum, 2. ad vescendum quidlibet: quâ tamen libertate uti nolui cum scandalo. In MS. melius crescit oratio, *οὐκ εἰμι ἐλπίδα*; & *ἐν εἰμι Σατοῦλα*; Et sic legisse Syrum & Arabem apparet. Sic à gradu inferiori proceditur ad superiorem: Majus certè est esse Apostolum quàm esse liberum. Verùm de libertate hic agit non Christiana, sed Apostolica, ut patet ex v. 5. Rectè autem Apostolum se primùm astruit, & exinde libertatem suam Apostolicam. ¶ *Nonne Christum—vidi?*] Et hoc pacto vocatus sum? Confer Act. 10. 41. Nimirum ea Apostolatus prærogativa fuit. Hinc patet me esse Apostolum. Si illis autoritatis aliquid confert Græcanica eruditio, at mihi Divinæ revelationes. *Vidi?* At viderunt & Herodes & Pilatus, &c. *Vidit* ergo Paulus visione vocationis & gratiæ, visione & mentis & corporis. *Nonne Christum mihi corporaliter apparentem vidi, meque vocantem & mittentem audiui?* Christum vidit, 1. in itinere suo Damascum, Act. 22. 14. 2. in exstasi, Act. 22. 17, 18, 21. 3. in tertio cælo, 2 Cor. 12. 1, 2. 4. in carcere, Act. 23. 11. Solus ille inter Apostolos Dominum vidit post ascensionem. ¶ *Nonne opus meum vos* (i.e. fides quæ est in vobis. Meton. subjecti f.) *estis* (quos ego per prædicationem genui Christo). Ego vos Christo formavi. Sic, *Et magnum magni Cæsaris illud opus*, de eo qui à Cæsare institutus fuerat. Vobis ergo maximè Apostolus fui, &c.] *in Domino?*] Christo, in quo meâ operâ coaluistis: vel, per Dominum; virtute Domini, quam exseruit in vobis per meam prædicationem.

2. *Si alius* (i.e. aliorum iudicio) *non sum, &c.*] Sialli dubitarent an Apostolus essem. Per concessionem loquitur P. ¶ *Vobis sum*] i.e. Videri debeo, qui hoc in vobis experti estis. Vos certè dubitare non deberetis propter ingentia signa Apostolatus quæ apud vos edidi. ¶ *Nam, &c.* *Ἡ δὲ σφραγὶς—Σατοῦλα, &c.*] *Nam*

- Nam sigillum (quod apud homines est certum signum veritatis †) Apostolatus mei (Αποστολή, munus Apostolicum, Act. 1. 25. Rom. 1. 5. Gal. 2. 8. quomodo ἐπιστολή, munus Episcopi, Act. 1. 20. 1 Tim. 3. 1. De voce σφραγίς vide quæ dicta ad Joh. 3. 33. & Rom. 4. 11 t.) vos estis (patentes sigillo munitæ, quod omnibus fiat plena fides v. Sicut per signa apposita constat instrumentum aliquod esse sincerum, ita per vestram conversionem constat me esse Apostolum *). Indubitata apud vos existunt Apostolatus mei indicia ac documenta v; fructuosa apud vos prædicatio mea, tot patrata miracula, tot vestri causâ subiti labores & pericula z, tot Spiritus Sancti charismata a.) in Domino.] Supple, ὅντες * eo ipso quod estis in Christo, quod estis Christiani, ἐμὸν γέγραπται τὸ δε b. Alludit ad literas dimissorias, quibus legati instruebantur, & simul eorum legatio obsignabatur c.
3. Mea, &c. H ἐμὴ ἐπιστολή τοῖς ἐμὲ ἀναγίνωσκον, &c.] Mea defensio (vel, responsio, P. oratio quo me defendo d, si quis Apostolatum meum neget sive in dubium vocet *.) apud eos qui in me inquirunt, (i.e. de me, quasi iudices de reo, quæstionem habent. Αναγίνωσκον enim est verbum forense: vide ad Act. 4. 9. Arrogantiam eorum notat, &c f. Vel, qui me interrogant, Er. Ti. Vulg. vel, explorant, Ca. vel, dijudicant, V. Er. quo scil. argumento doceam me esse Apostolum g: qui id sibi arrogant ut de meis actionibus iudicent h.) hæc est] Refertur vel, 1. ad præcedentia i: hæc, scil. quam modò dixi k, v. præced. 1. quod vos meâ operâ ad fidem adducti estis m. Vel, 2. ad sequentia n, Annon licet, &c? usque ad v. 15 o. Doctores nonnulli Corinthiorum, γνωστοὶ illi scilicet, Paulo obtestabantur tanquam minus intelligenti quanta esset sapientis hominis libertas. Ostendit verò Paulus se id rectè intelligere, & id multis argumentis docet; sed usum libertatis circumscribere prudentiæ & dilectionis finibus p. Verum sequentiâ verba hîc dirigi ad ipsos Corinthios, planè percipitur ex v. 10, 11, 12, 13. Non igitur recitantur ista verba per mimesin, tanquam quæ soleant ad alios à Paulo dici in ipsius apologia, cuius mentio præcessit q.
4. Manducandi, &c?] Scil. Ecclesiarum sumptu r. Edebat quidem Paulus, sed operâ suâ. Vide Act. 20. 34. 1 Thef. 2. 9. & 2 Thef. 3. 8 t.
5. Potestatem, &c. Εξουσίαν ἀδελφῶν γυναῖκα περιάγειν] Potestatem sororem (i.e. Christianam t.) mulierem (vel, uxorem, Tre. ex Sy. Il. P. Ti. Ca. Be. &c.) circumducere, vel circumducendi, Er. Mo. P. Be. &c. Vox γυνή ambigua est v. Intelligit ergò Paulus h.l. vel, 1. mulierem x; matronam y, quæ ipsi ex suis facultatibus subministrabat z, ut factum Christo Luc. 8. 2, 3 a. Non placet b. 1. quia, cum sororem dixisset, mulierem addere absurdè diceretur c, & nugatoriè, cum omnis soror mulier sit d. Id quod Rhemenes probè intelligentes, contra omnes Græcos Codices, Syrum & Vulgatum ipsum, ordinem mutant, legentes, mulierem sororem; neque sic nuditatem suam tegunt quia mulier prorsus otium agit *. Obj. At phrasîs hæc, ἀδελφῶν γυναῖκα, non aliud significat quàm Christianam mulierem; sicut ἀνδρῶν ἀδελφοὶ sign. viri Christiani f, Act. 23. 1: quem locum Tiranus pro sua prudentia non designavit, nè fraus pateret. Non enim Christianos, sed Judæos & infideles, ibi alloquitur Paulus, quos viros à sexu, fratres à gente vel natura, appellat, & neutra vox otium agit g. 2. Vox ipsa circumducendi significat jus mariti in uxorem, aut heræ in ancillam. At mulieres illæ sponte sequebantur Christum. 3. A locupletibus illis mulieribus sublevata potius esset Ecclesia quàm gravata h. Itaque ineptè Paulus hoc adferret ut se ostenderet de suo jure decessisse i. 4. Si alienas traduxissent uxores, malè famæ suæ consuluisse, & criminandi ansam exteris præbuisse k. Vel, 2. uxorem l, ut comitem individuum, quæ alatur ab iis Ecclesiis ad quas ipsum fuerit comitata m. Cephas sive Petrus uxorem suam comitem habuit iterum, quæ & coram ipso ad mortem ducta est, ut ex traditione refert Clemens Alex. lib. 7. Idem fecere & alii Apostoli, & earum operâ usi sunt ad matronas convertendas, ut idem narrat lib. 3. quanquam addit, ἡ ἑστὴ γυνὴ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀδελφὸς; περιήγον τὰς γυναῖκας, quasi sign. volens non usos Apostolos uxoribus ut uxoribus, cum tamen antè dixisset & Petro & Philippo natos filios, & à Philippo filias nuptum datas. Solebant autem Judæi

uxores suas appellare sorores, ob communem originem, Tob. 5. 18. in Græco, Christiani autem ob communem fidem, ut diximus suprâ 7. 14. Pari de causa Tertul. uxorem suam dilectissimam in Domino conservam vocat. Περιάγειν est, secum ducere quocumque quis eat. Sic περιήγαγε sumitur Ezec. 37. 2. ἀγαγε hoc ipsum est Justino ubi de Judæis agit, sine Colloquio cum Tryphone. Nè famina in socios aut gentes externas traherentur ait Tacitus Annal. 3. 2. Intellige autem περιάγειν sumptu Ecclesiarum, ut fieri solebat n.

¶ Sicut & ceteri Apostoli (Referendum non ad id solum quod proximè præcessit, sed & ad superiora o:) & fratres (i. e. cognati p, consobrini q.) Domini (Christi, Johannes & Jacobus r, filii Zebedæi t, & Judas t:) & Cephas s] Crescit oratio. Primum Apostolos nominat, deinde fratres Domini, postremò Cepham, ipsum principem Apostolici cœtus v.

6. Et Barnabas] Qui Pauli diu comes multum ab exemplo ipsius traxerat x, cui etiam hanc abstinentiæ laudem candidè tribuit y. ¶ Potestatem hoc operandi i. e. faciendi quod ceteri faciunt z. Sed hoc additum est a. Τὴ μὴ ἐργάζεσθαι;] Non operandi? P. Pi. &c. scil. manibus c. Erat enim σκηνωπιδὲς, Act. 18. 3 d. Jus [intelligit] parcendi operæ suæ, & vivendi impensis Ecclesiarum *. Putatis fortè nos duos jus nostrum non intelligere. Intelligimus sanè, sed & intelligimus quando utilius sit eo jure non uti. Vide Act. 18. 3 f.

7. Quis militat, &c?] Ut ostendat se jus suum intelligere, argumenta ejus juris adfert, primum ex consensu Gentium, deinde etiam ex Lege Moysi. Ὁ λόγια, stipendia, Luc. 3. 14. suis stipendiis militare, i. e. suo aræ, suo sumptu g. Respicit ad morem veterum qui militibus frumentum & alia ejusmodi pro stipendio distribuebant. Estque Synecdoche satis aperta h. Argumentatur ab exemplis humanis, scilicet militum, qui à Duce stipendia accipiunt, &c i. ¶ Quis vineam, &c?] Vinitoribus licet uvæ edere. Solent pastores, si qua necessitas urgeat, lacte pecudum se sustentare. Lac & bibi dicitur, ut suprâ 3. 2. & edi, ut hîc, nimirum cum pane quem in pera ferebant pastores, 2 Reg. 4. 42. Judith 10. 5. & 13. 11 k.

8. Numquid secundum hominem (vel, humano more, Ca. vel, tanquam filius hominis, Tre. ex Sy. vel, sermone hominem redolente, Ar.) hæc (de alimentis præconibus fidei debitis l) dico? Ità Er. P. Mo. Be. &c. i. e. vel, 1. ex humano & carnali affectu, tanquam mihi meisque commodis consulere volens? Minimè m. Vel, 2. humanis exemplis sive institutis n; secundum morem hominum, aut jus apud gentes omnes receptum o? An putatis me quæ dico solâ humanâ auctoritate adstruere p, ex moribus scilicet q? Vide Rom. 6. 19 r. & Gal. 3. 15 t. ¶ Lex, &c.] Scil. Moysi t, à Deo data, in qua nihil est iniqui v.

9. Scriptum est] Deut. 25. 4 *. ¶ Non, &c. οὐ φιλῶσιν, &c.] Non obligabis (vel, obturabis, Tre. obstru- to, Ca.) os bovi trituranti, Er. Il. P. Be. Pi. &c. Quia nimirum par est ut animalia laborantia comedant y. Utebantur olim bobus z ad grana ex aristis extèrenda pedibus a. Qui mos Orientis b, sed & Græciæ, ut ex Theophrasto & aliis discimus c, & hodie in quibusdam Galiliæ locis d. Vide de hac re Mosem de Kotzi Præcepto jubente, 91. vetante, 184 *. Qui verò tenaciores erant bobus ora obligabant, nè de frugibus quas terebant edere possent; quod erat inclementiæ ejusdam & injustitiæ, quam Lex inhibet f. φιλῶν est, capistrare (fiscellâ capi- strare g,) ut loquuntur Plinius & Columella; infrenare, ut vertit Amb. ἐπισφραγίζειν, ut Hesych. os occludere: unde, per translationem, significat, silentium indicare, Mat. 22. 12. 34. Marc. 1. 25. & 4. 39. Luc. 4. 35. 1 Pet. 2. 15 h.

¶ Numquid de bobus cura est Deo?] Scil. in hac lege fancienda i; vel, in tantum ut propter illos legem istam tulerit k? Negatio hæc x n intelligenda, non simpliciter l: alioquin minima quæque complectitur Dei provi- dentia, Psal. 36. 6. Matth. 10. 29. 1 Tim. 4. 13 m. Eo in loco curat Deus Pastores præcipuè n. Num boves, &c? Non præcipuè; sed ideo jubemur misericordiam etiam in jumentis exercere ut eò magis eam noscamus in homines exercendam. Quintil. 5. 9. Nec mihi videntur Areo- pagitæ, cum damnaverunt puerum coturnicum oculos eru- entem, aliud judicasse quàm id signum esse perniciosissimæ mentis multique malo futura si adolesceret. Homines quos

Deus à tutela sua destituit, dicitur habere velut pisces & insecta, quia Deus animantium ipsa genera tantum curat, Homines etiam singulos, si tanti sint. Vide quæ hac de re φιλοσοφικός differit Maimon. Duce dubitantium, 3. 17. Philo libro De Sacrificantibus, οὐδ' ἔστιν ἀλλόθεν, &c. (Non enim propter bruta lex data est, sed propter homines, &c.) Philost. Vitā Apollon. 8. 9. Τὸν δ' ἔχ, &c. (Non enim propter leonem dixit, neque enim de brutis instituendis solliciti sumus; sed ut tyrannos coerceret.) Non dissimile illud Æschinis contra Timarchum, Οὐδ' ἔστιν ὁ ἀνθρώπων, &c. (Non enim servorum rationem habuit legislator, sed nos docere voluit ut ab injuriis hominum liberorum abstereremur.) Sensus loci, q.d. Præceptum hoc non boum, sed (præcipue P) hominum causâ datum est, tum ut clementiæ & humanitati assuescerent, tum propriè, ut discerent, operarios (& præsertim Ministros Verbi) non esse fraudandos alimoniam suâ.

10. An, &c? Ἡ δὲ ἡμῶν πᾶσι λέγει;] An (sub hoc, P. Be. Pi. Er. scil. de bobus non capistrandis), propter nos omnino (vel, præcipue: id πᾶσι, sicut πᾶσι, plerique v.) dicit? P. Be. Pi. ¶ Nam propter nos scripta, &c. Ἐξ ὧν, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι, &c.] Hoc scriptum est. Nam (ἐπ' αἰσθητικῶς sumitur x.) sub spe (scil. mercedis y, vel frugum z.) debet is qui arat (in aliorum gratiam a,) arare, (q.d. meritò sperat fructum, quippe qui debetur ei pro labore suo b.) & qui triturat sub spe (Aut redundat ἐπ' ἐλπίδι c, quod etiam non legitur in cod. Clarom. & facillè ἀπὸ τοῦ καὶ suppleri potest; aut amplectenda est alia scriptura, &c. d. Sub. debet, Camer. Zeg. &c.) spei sui (i.e. fructus sperati. Metonymia x.) particeps esse, P. Be. Pi. Libri hic variant, ut est ab aliis annotatum. MS. ille, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀνθρώπος ἀνθρώπων, ἢ ὁ ἀνθρώπος ἐπ' ἐλπίδι τῶν μετέχον. In qua lectione duo notanda; primum, post ὁ ἀνθρώπος subaudiendum ἀνθρώπων, idque ex simili ἀνθρώπων, quod præcessit: deinde, μετέχον referendum non ad posterius tantum, sed & ad prius ἐπ' ἐλπίδι. Qui jumentis consultum voluit, multò magis hominibus laborantibus, ut laborem soletur spes mercedis, five ea detur in parte rei ipsius in qua laboratur, ut fit colonis partiaris; five in pecunia, quæ omnium rerum vicem subit f.

11. Si nos vobis spiritualia, &c.] i.e. Doctrinam Evangelii g, Sacramenta h, & quæ eò pertinent i. ¶ Magnum est (i.e. An mirum est? sic, ὡς μέγα, minime mirum, 2 Cor. 11. 15 k.) si nos carnalia, &c.] i.e. Bona externa l, alimenta aliâque carnis, five corporis, subsidia m. Bis à minori ducit argumentum; primum, à jumentis ad Homines; deinde, ab hominibus laborantibus in iis quæ ad hanc vitam attinent, ad homines laborantes in rebus ducentibus ad vitam meliorem. Si illi digni sunt qui alantur, quantò magis hi n? Ratiocinatur ab inæqualitate dati & accepti. Seminans plus expectat quàm in terram projecit, nos minùs, &c. o. Serere & metere frequentia in Proverbiis, ut notavimus ad Matth. 25. 22. Joh. 4. 37. Hoc loco serere est, operam præstare; metere, pro opera aliquid accipere p.

12. Si alii, &c? Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν] Si alii (vel, ceteri, Er. Ti. scilicet Pseud-apostoli q) potestatis (vel, juris sui, P. Be. Pi.) vestra (vel, vestri, Zeg. E. vel, apud vos, P. in vos, Il. Be. Pi. G. erga vos, Er. Ti. V. Vor. i.e. quâ potuerunt uti erga vos r; vel, quam alii in vos habent atque exercent t, scil. accipiendo à vobis alimentum x. Genitivus ὑμῶν non subiectum notat, sed objectum t, & passivè sumitur v; ut cùm Deus Templum suum vocat domum orationis meæ, id est, ubi preces ad eum funduntur: & ὁ δὲ ἡμῶν violentia mea dicitur quâ ab aliis afficior x. Ità & h. l. ὑμῶν pro eis ὑμῶν x. quomodo ἐξουσίαν πνεύματος, Matt. 10. 19. ἐξουσία πνεύματος σαρκός, Joh. 17. 22. Sed dura admodum est hæc phrasis: Forfan pro ἐξουσίας legendum ἐοίς, id est, facultatum, opum, &c. a. Et sic habent aliqui Codices. ¶ particeps sunt, Er. Ti. i.e. utuntur, fruuntur b. [Ca. locum sic reddit, Si alii vestras facultates participant.] ¶ Quare, &c? Οὐ μᾶλλον ἡμῶν;] Non (vel, An non, P. Be. Pi. Cur non, P.) potius nos? Mo. P. &c. scil. Apostoli, & sub. esse debebamus c. Quantò magis nos, supple, æquum fuit pari frui jure d? ¶ Sed non usi sumus, &c.] Ego & Barnabas x. Qui jus habet, potest & ejus juris usu abstinere: alioqui dominus ejus juris non esset f. ¶ Sed

omnia, &c. Πάντα ἐσόμενα] Omnia (anala scilicet ex non usu potestatis antedictæ provenientia g; labores, molestias h, famem, sitim, &c. i.) regimus, vel continemus, i.e. apud nos silentio premimus. Vide infra 13. 7. Prov. 10. v. 12 k. Vel, sustinemus, vel sufferimus, vel perferimus, Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. P. Ca. Sic εἶπεν habemus infra 13. 7. 1 Thes. 3. 1, 5 l. Στέγειν propriè vasis est omnia capientis m. ¶ Nè quidd, &c.] Ἥτοι μὴ ἐγκοπῶν, &c.] Nè interrumpamus (vel, remoremur, P. Ca. Tre. sim. Mo. m Er. vel, impediamus, Sy. sim. Il. ἐγκοπῶν est, impedire, Rom. 15. 22. Gal. 5. 7. 1 Thes. 2. 18. Hinc ἐγκοπῶν, impedimentum, ut ubi via intercisa est n. Vel, Nè quod offendiculum demus, Er. Ti. vel, Nè quam interruptionem demus, V. Be.) Evangelium (vel, Evangelio, Er. Vulg.) Christi, Be. Pi. &c. i.e. Nè cursum Evangelicæ prædicationis retardaremus o; dum vel sordidi & ingrati p, sumptu gravati q, aut resiliunt, aut serius accederent r; aut avari obloquerentur aut repugnarent Evangelio t, spargerentque in vulgus, non animas (ab Apostolo u) quæri, sed thesauros v.

13. Qui, &c. Οἱ τὰ ἱερά ἐργάζονται, ἐκ τῆς ἱερός, &c?] Qui sacro, vel sacris, (vel, in sacrario, Vulg. i.e. templo x: vel, sacra, Ca. Val.) operantur (vel, faciunt, Val. procurant, Ca. qui sacris funguntur aut subserviunt y, ut Sacerdotes z, & Levitæ a, quorum erat mactare pecudes b:) ex (vel, ea quæ sunt ex, Be. sic P.) sacrario (vel, templo, Val. Er. Be. E. i.e. ex templi redditibus five proventibus c, vel oblationibus d, decimis e, & primitiis, &c. f: vel, de sacro, G. sic Val. Er. Med. lib. i. differt. 2. i. vel, ex sacrificio, Q. in E. Sed hoc non ἱερόν, sed θυσία, appellari solet g.) edere? Pi. Be. &c. i.e. vivere h. ¶ Qui, &c. Οἱ—ἀπεστέλλονται, πρὸς θυσιαστικὰ συνιστάμενοι;] Et qui altari assident (vel, assunt, Er. Ti. serviunt, Tre. ex Sy. sic Vulg. operam dant, Ca. assidui sunt, Ar. Vox hæc sonat assiduum sacrorum cultum i, cui vacabant k, ut victum aliâ ratione quærere non potuerint l. Al. altare obsidentes, & undique circa illud fusi in ejus ministerium, aut decinerantes, aut mactantes, aut sanguinem spargentes, &c. m. Intellige [hic] Sacerdotes, quorum erat exta aris imponere, partes autem sibi retinere, Levit. 7. 6. ideo rectè hic dicitur, partiri cum ipso altari, tam de Sacerdotibus quàm de Levitis. Vide Deut. 18. 1. Sic Ion apud Euripidem, Κομὰς π' ἐρεβον, (altaria me aluerunt.) MS. hic habet παρὰ τοῦ ἱεροῦ de qua voce diximus supra 7. 35 n.) cum (vel, unâ cum, Il.) altari participare? Pi. Be. &c. id est, altaris esse socios in dividenda victima o. Altari enim sua cedebat portio p, quam illud quasi vorabat, id est, quod adolebatur q. Sacerdotibus item sua de victimis oblatis r. Metaphora illustris, quâ altari tribuitur actus animalis, scilicet vorare t. Al. Intelligit istos non quidem cum altari, tanquam re simul participante, sed inter sese de altari, tanquam re communicatâ, participasse t.

14. Dominus (Jesuv) ordinavit] Vel, constituit, P. Be. Pi. nimirum ex dicto quod tunc per manus tradebatur, ceterum nunc per scriptum est x, Matth. 10. 10. Luc. 10. 8 y. Vide Rom. 1. 9 z. & 15. 27 a. ¶ De, &c. Ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου [v] Ut ex Evangelio (i.e. vel, i. ex eo quod Evangelium prædicant b. Non placet: nam ut in Protasi præmium cùm opere confertur, ita in Apodofi esse par est: ideoque munus Evangelizandi hæc phrasi non denotatur, sed merces c. Vel, 2. ex credentibus, ut εὐαγγελιστὴς fit pro εὐαγγελιστῆς d. Sed Protasis de mercede tantum loquitur, non de dantibus mercedem x. Vel, 3. ex iis alimentis quæ Ministris ab Ecclesia tribuuntur ob prædicationem Evangelii f. Vel, 4. ex eo quod Deo datur five consecratur in Evangelio; ut Levitæ vivebant ex Deo oblatis; vide Joh. 18. 7: ut sit εὐαγγέλιον pro, τὰ εὐαγγέλια g. Vel, 5. ex præmio, &c. Εὐαγγέλιον enim, licet in N. T. plerumque lætum nuncium significat, alibi Med. tamen sign. præmium quod datur lætum afferenti nuncium. Sic Homer. Odyf. 14. Εὐαγγέλιον δ' μοι ἔστω, Sit hoc præmium meum, χάρις, χάρις, &c. Sic nuncium lætum afferenti de victoria Mantinæ datum est εὐαγγέλιον, ferculum, &c. ait Plut. De gloria Athen. Et Historici qui res perspicuè referunt εὐαγγέλιον merentur, ibid. Et Aristodemo lætum nuncium sed tardiùs afferenti dixit Antigonus, Τardίως percίπεις τὸ εὐαγγέλιον, Plut. in Demetrio. Cicero ad Atticum, 2. 12. O suaves Epistolæ tuas! quibus

quibus *εὐαγγέλια* quæ reddam, nescio. Adde quod *εὐαγγέλια* sign. sacrificia pro leto nuncio, quæ *εὐαγγέλια* dicuntur Plut. Phocione, Isoc. Areopagitico, Xenoph. Hellenica. Hinc constat, *εὐαγγέλιον* dici donum, five tributum, leto nuncio debitum, five diis, ut autoribus, five hominibus, ut nunciis. Quodnam autem nuncium letius est quam illud salutis per Christum cuius Ministri sunt nuncii? Et annon illi tale *εὐαγγέλιον* debetur? Nec profani tantum Scriptores vocem ita usurpant, sed etiam sacri. Nam Heb. *בשרה*, quæ unica vox bonum nuncium signif. & quinque tantum occurrit, bis ad minimum valet, *premiū boni nuncii*. Idem sign. & Chald. *בשרה*. Et vox *εὐαγγέλια*, quæ ter tantum occurrit apud Lxx, eo sensu sumitur 2 Sam. 4. 10. Fortassis etiam vox *εὐαγγέλιον* hoc sensu sumenda infra v. 23. [ubi dicenda vide.] *viuant*, P. Be. Pi. Non dixit, *ut thesaurizent* aut Levitæ, aut Apostoli; sed, *ut edant*, hi *ut vivant*. Significat, non esse quærenda supervacanea, & quæ ad inanem pompam luxumque regium referantur.

15. Nullo, &c. *Οὐδενὶ ἐχρησάμην τῶν*] Nullo horum, five istorum, (scilicet argumentorum quæ à me producta sunt, ab autoritate, ratione, exemplis k:) *usus sum*, Be. Pi. Non alimenta accepi, non munera l. ¶ *Non scripsi hæc* (scil. quæ scripsi de iure Apostolico m,) *ut ita* (i. e. quemadmodum fit in reliquis Apostolis n,) *fiat in me*] Ita Er. P. Ca. Be. &c. vel, *mibi*, Tre. G. i. e. ut mihi præstentur quæ aliis o: ut mihi detur stipendium p. ¶ *Bonum*, &c. *Καλὸν γὰρ μοι μᾶλλον*, &c.] Nam *bonum* (i. e. melius q) *est mihi mori* (vel, malum mori r, scilicet fame. Hyperbole t. *Καλὸν* cum Dativo pari sensu habuimus Matt. 18. 8, 9. & 26. 24. Marc. 9. 42, 43, 45, 47 t.) *potius quam ut gloriationem meam* (quod scil. gratis evangelizavi v, versu 18. confer Act. c. 20. v. 33, &c. quum Pseudo-apostoli, qui Corinthiis graves erant & sumptuosi v, me calumniarentur tanquam commoda mea quærentem. Vide 2 Cor. 12. 16, &c. z.) *aliquis inanem* (vel, irritam, Er.) *reddat*, P. Be. Pi. i. e. quam gaudium illud quod parit mihi conscientia meo sumptu prædicati Evangelii auferat. Magnum animum olim ostendit Abrahamus nihil de præda bello parta sibi cupiens, Gen. 14. 22, 23. multò maiorem Paulus pro gravi ac salutifero labore nè alimenta quidem sibi sumens. Verbum *κενὸν* habuimus Rom. 4. 14. supra c. 1. versu 17 a.

16. Nam *etsi evangelizavero* (scilicet ut privatis meis commodis inserviam b,) *non est mihi gloria*] Vel, quod *glorier*, P. Be. Pi. scil. apud Deum c, tanquam aliquid faciens supra præceptum, &c. Comparatè intellige. Magis enim erigitur conscientia de iis quæ ex nulla obligatione egregia fecit t. ¶ *Neccitas*, &c.] Sub. *evangelizandi*, E. Me. Propter vocationem ||, five officium d, & præceptum Domini *, dati tum aliis Apostolis, Matth. c. 28. v. 19. Act. cap. 1. tum Paulo ipso, non semel, sed sæpius f, ut Act. c. 9. v. 15. & c. 22. v. 158. & 13. 2 h. deinde, [neccitas] hypothetica, si poenas vitare vellet i. ¶ *Ve*, &c.] i. e. Imminet mihi poena k, imò maledictio æterna l, tanquam Dominici præcepti transgressori m, Jer. 20. 8. Amos. 3. 8. & 7. 15, &c. *Qui à Deo in hoc illuminatus est debet alios instruere etiam cum vite sue periculo*, ait Maimon. Ducis dubitantium 2. 3 i. & R. Israel De anima, cap. 6. *Si quis defugiat, eveniet ei quod Jonæ, aut pejus aliquid n.*

17. Si—volens, &c.] i. e. Vel, 1. animo alacri & libenti o, studio promovendi gloriam Christi, multòque Christo lucrificandi p. Vel, 2. sponte, non iussus q, ut Frumentius & alii quidam r. Hunc sensum suadet, 1. vox opposita, *ἀκὼν*, *invitus*, & necessitate coactus: *ἐκὼν* ergò facit qui sine ullo iussu aut obligatione facit. *Gloriatio illa v. 10. & 2 Cor. 11. 9, 10. innuit hoc injussum factum*, cui favet & vox *mercedis*: quæ, inquit Maimon. *ei datur qui injussum aliquid facit*. Hoc autem dicit Paulus non absolute, quasi hoc fieri possit, nam necessitatem sibi imponi dixerat; sed ex hypothesi: q. d. Si hoc sponte fecissem, deberetur mihi merces. Cum autem hoc iussus facio, nihil in eo est heroicum, &c. & hoc tantum mercedem mihi asferre potest, quod Evangelium gratis prædicem, &c. t. Vel, 3. nullâ vitæ aut corporis fulciendi necessitate compulsus t. Vel, 4. liberaliter & gratis *. ¶ *Mercedem* (i. e. vel, 1. coronam justitiae, i. e. laudem officii fideliter administrati, juxta 2 Tim.

4. 7, 8 v: vel, 2. gloriationem illam, de qua supra diximus: vel, 3. præmium non quodvis, sed eximium. Vide dicta ad Luc. 17. 10 v.) *habeo*] i. e. Habiturus sum in ultimo die z. ¶ *Si autem invitus*] i. e. Animo reluctante a, coactus timore poenæ jam memoratæ b, vel temporalium rerum carentiâ aut cupiditate c: vel, non gratis d. Al. *ἀκὼν* hic non est *invitus*, sed *iussus*, non *mercede arbitratu* *. ¶ *Dispensatio*, &c. *οἰκονομία* *μεμισθίου*] *Dispensationem creditam suscepi*, Mo. *Dispensatio* (sub. *nihilominus tamen*, Pi. vel, *Ministerium*, Ar. vel, *Hæc procuratio*, Ca. evangelizandi scilicet f,) *credita*, five *commissa*, est mihi, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Ca. vel, *fidei meæ*, Tre. *Mibi*, saltem ut servo: q. d. etiam sic per me dispensatur Evangelium, licet non ad meam, sed aliorum, utilitatem. Hoc dicit, nè quis contemnendum putet Evangelium quod prædicatur per servum malum & sua quærentem g. Al. Carebo supremâ illâ mercede & gloriâ quam comparare possim, licet satisfaciam muneri meo & præcepto Domini h; & modicam forsitan aliquam laudem consequar, qualis domesticæ rei curatoribus debetur i. Sensus, q. d. Hoc tantum de me dici possit, dispensationem mihi commissam fuisse, & à me administratam, sed ita ut nulla mihi merces debeatur, &c. k. Nihilominus cogor evangelizare ex necessitate, idèque mercede carebo l: obsequium meum minimè approbatur Deo, utpote illiberaliter obitum m: non mercedem habeo, sed poenam; non laudem, sed vituperium. Non est directum *ἀλλήλοισ*, sed ex causa colligendum est effectum: quales multæ sunt antitheses in Proverbiis Salomonis n. Al. [Verba si reddo,] *Ratio mihi reddenda* n. *est impositi muneris*: *οἰκονομία*, *ἱεραγία*, quod alibi *ἐμπροσθεν* vide supra 4. 1. *Πέντε δυνάμεις* cum Accusativo, ut Rom. 3. 2. Potest mihi dici, *Redde rationem villicationis tue*, Luc. c. 16. v. 2 o.

18. *Quæ est ergò merces mea?*] Vel, *mibi?* E. P. Be. &c. quam scil. me habiturum dico p. Al. Quid faciendo præmium consequar à Deo q? *Merces* (eximia & singularis r) hic significat causam mercedis procreantem t, vel modum seu rationem consequendi mercedem u; vel, egregium opus mercedis eximie meritorium v, per Metonymiam x, qualis habetur Rom. 7. 7 v. vel per Metalepsin z. [Sensus,] Unde ergò spes eximii cujusdam præmii? Augustinus, *Potuit B. Paulus ex Evangelio sibi victum querere. Quod maluit operari, amplius erogabat a.* Al. *Quæ est mea gloriatio?* ut supra appellavit b, ¶ *Ut*, &c. *ἵνα δαψηνέσθωσιν ἀδελφοὶ ὑμῶν*, &c.] *Ut* (vel, *Si*, hic est, fr: sic supra 7. 29. *ἵνα* pro *quando* c. Vel, *Hæc nempe ut*, Pi.) *quum Evangelizem* (oblata scilicet occasione: sæpe enim operabatur, Act. 18. 3 d.) *gratuitum* (nempe accipientibus *, five auditoribus f; vel, *insumptuosum*, E. ita ut ipsis nihilo constet. In Glossario, *ἀδελφότης*, sine impensa partus g.) *constituam* (vel, *ponam*, Vulg. i. e. faciam, five efficiam h; nam *ponere* pro *facere* frequens est i: vel, tradam & annunciem k. *Θῆσω* hic est dictum quomodo, *ἵνα δαψηνέσθωσιν*, apud Græcos sæpe; *locare*, aut *collocare*, *beneficium*, apud Latinos l.) *Evangelium*, P. sim. Be. Pi. &c. i. e. nemini oneri sim, & à nemine victum accipiam, tametsi possim m; & sic ostendam Evangelium non esse quidpiam venale n. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα τὸ μὴ καλῶς ᾔσκησας*, &c.] *Ut nè abutar* (vel, *Et non utar*, Tre. ex Sy. sic Ar. Non est *καλῶς ᾔσκησας*, male uti, ut quidam putarunt; sed, *uti*, aut *peruti*, ut supra 7. 3 i. Vel, *Non abutendo*, Ca.) *jure meo*, five *potestate mea*, Be. Pi. Er. P. &c. i. e. Nè utar omni jure meo o, nempe Apostolico, de quo supra v. 4, 5, 6 p. passim scilicet & indifferenter q, vel cum aliorum scandalo r, licet alioqui temere accepto; aut detrimento gloriæ Dei t, & impedimento successus prædicationis, &c. u. Res enim Paulo erat cum hominibus ad hanc suspicionem pronis, illum non salutem, sed bona, hominum quærendo, &c. v. Abstinencia autem hæc Pauli erat opus supererogationis, opus indebitum, & meritorium *. Sic autem non dicitur, quasi nullam ex lege charitatis obligationem haberet, sed quod simpliciter ac nudè consideratum non erat præcepti, sed consilii, licet ex circumstantiis aliquam haberet obligationem v. Opus hoc extraordinarium erat z, & quoad substantiam operis indebitum a; ratione tamen habitâ personarum & circumstantiarum b, si res

c Par.
d Cal. sim.
Par.
* Cal.
f G. sim.
Pi.
s Par. ex
Calv. &
Mart. G.
Pi.
Pi. sim.
Calv.
G. T.
Me.
E.
Par. ex
Martyr.
Vor. sic
Pi.
Pi. ex
Be.
P. Me.
T.
Me. T.
Par.
Pi.
E.
G.
Ham.
Par.
E. Me.
sic Pi.
Pi. Par.
E.
G. sic E.
Me.
G.
Par.
Vor.
G. E.
E.
E. Ham.
Me.
G.
Be. Pi. sic
Cal.
Pi.
G.
E. Me.
T. sic Pi.
P. E.
Pi.
E.
T. sim.
Me.
G.
Li. ho.
E.
Li. ho.
T. sic
Me.
G.
V.
E. Me.
G.
G. sim.
E.
E.
Pi.
G.
E.

ex causa sua, juxta *ἀντίθεσιν* & legem charitatis aestime-
tur^c, officii ejus fuit ita se gerere^d, ut fatetur ipse & hoc
suo exemplo docet^e. ¶ *In Evangelio*] Prædican-
do scilicet^f.

19. *Cum liber essem* (vel, *sim*, Er. P. Be. &c.) *ab om-
nibus*] Vel, 1. hominibus^g; ut cohæret seq. membro^h:
q. d. nemini sum obnoxiusⁱ, five obstrictus^k, five ser-
vus: non sum alienæ potestatis^l. Vel, 2. rebus^m, one-
ribus legisⁿ ceremonialis^o. ¶ *Omnium tamen me
servum feci*] i. e. Ad omnia me dimisi, etiam ad inopi-
am & famem^p; me omnium infirmitatibus (& necessi-
tatibus^q) accommodavi^r; omnium utilitatibus (& sa-
luti^t) usque hodie subservio^u. *Sponte me ut omnium
servum gessi*, nullum laborem, nulla incommoda, ipso-
rum causâ defugiens^v: tanquam servus vobis sine mer-
cede servivi. Servi enim erant prorsus domini sui, qui
in illos habebat jus vitæ & necis, & multo magis in cor-
pora; ut sine mercede laborarent, &c.^x. ¶ *Ut plu-
res* (scilicet, quam alii Apostoli, vel quam alioqui poteram^y:
vel, *eo plures*, G. vel, *plures*, id est, quamplurimos^z,)
lucrifacere] Nempe Christo^a, i. e. servare^b. Vide
Matt. 18. 15. Lucrifit enim quod servatur. Itaque pro
eodem mox dicit *οὐδο*^c. Repetit hoc verbum quater,
non sine emphasi, ut significet, hunc quæstum uberrimum
esse & thesauris omnibus præferendum^d.

20. Et, &c. *καὶ ἐπὶ τοῖς Ἰουδαίοις*, &c.] *Et factus sum Judæis*
(i. e. Judaizantibus Christianis, qui Legem cum Christi
fide copulabant, Gal. 4. 21^e.) *ut Judæus*, P. Be. &c.
vel, *quasi Judæus essem*, G. nempe religione^f, & sectâ,
h. e. similis Judæis, quoad actiones quasdam & observa-
tiones exteriores^g; quoad ceremonias, &c.^h; quoad quæ-
dam quæ tunc Christianæ fidei non repugnabantⁱ. Ex-
emplum vide Act. 21. 23, &c.^k. ¶ *Qui sub lege, &c.*]
nempe ceremoniali^l: hoc est, Judæis nondum credenti-
bus, &c.^m. ¶ *Quasi sub lege essem*] i. e. Profelytus.
Profelyti enim Legi se subiciebant. Exemplum hujus
rei vide Act. 16. 3ⁿ.

21. *Iis, &c.* *τοῖς ἀνόμοις*, &c.] *Ex legibus* (i. e. vel, 1.
Gentilibus^o, quibus lex scripta^p, vel lex ceremoni-
alis, non est lata^q, five data à Deo^r; qui illâ non tene-
bantur^t. *Ἀνόμοι* hîc dicuntur *qui legem non habent*,
Rom. 2. 14. i. e. quibus Lex Moïsi data non est, quales
erant omnes extra Israelitas & Profelytos^u. Obj. Quo-
modo se conformare potuit Ethnicis^v? Resp. In eo quod
legem scriptam apud eos non servavit^x. Vel, 2. Forsan
Sadducæos intelligit, qui legibus Phariseorum omnino
contrariabantur; quibus conformare se potuit in ritibus,
non in hæresi ipsorum. Distinxit enim, ut videtur, v. præc.
inter *Judæos* in genere, & eos *qui sub lege*, i. e. Phari-
sæos in specie; quippe qui sese magis Legi subicere vide-
bantur quam gens reliqua^y.) *ut exlex*, P. Be. Pi. id est,
quasi solam naturam ducem sequeretur^z. Exemplum hu-
jus rei vide Act. 16. 3^a. ¶ *Cum, &c.* (*Μὴ ὅν ἀνο-
μους ὅτι, ἀλλ' ἐννομους ὅτι*)] *Quamvis non sim exlex
Deo*, (i. e. apud Deum^a,) *sed sublex* (vel, *inlex*, Mo.
E. in lege, Ca. Tre. ex Sy. P. obnoxius legi, Er. Ti. Ar.
V. vel, *parens legi*, Ham.) *Christo*, Pi. Mo. &c. vel, *Chri-
sti*, Er. &c. in Christo, P. apud Christum, Ar. Sensus
est, Quum tamen revera non sim nec vivam sine Lege
Dei, sed observem Legem Christi, cui sim obnoxius^b.
Hanc Parenthesin addidit, ne quis vocem *ἀνόμους* præ-
vè interpretaretur. Nam alio sensu dicuntur *ἀνόμοι* *qui
pro animi libitu vivunt*, Marc. 15. 28. Luc. 22. 37. Act.
2. 23. 2 Thes. 2. 8. 1 Tim. 1. 9. 2 Pet. 2. 8. Dicit er-
gò *se legem habere*, nempe Christi, & secundum eam vi-
vere. Sic *ἐννομους βίωσαν* dixit Sirachides^c. In MS. est *ὅτι*
& *Χριστῷ* in Genitivo pari sensu, & sic legere Græci qui
ad hunc locum scripsere^d. Sed hoc sensum non variat^e.

22. *Infirmus*] i. e. Christianis rudioribus, nec satis
intelligentibus libertatis Christianæ, ut cap. præced^f.
¶ *Infirmus*, *ὡς ἀδελφὴς*] *Ut*, vel *Tanquam, infirmus*, Er.
V. P. &c. i. e. novitius ac tener in fide^g. Similis illis,
tum animo, commiserando; tum opere, iis se accommo-
dans, veluti Legem observans, ab idolothytis abstinens,
&c. quomodo dicimus nutricem cum infantulo puera-
scere, quâdam actionum similitudine; & medicum æ-
grotare cum ægroto, dum se ejus infirmitati, quoad po-
test, attemperat^h. ¶ *Omnibus omnia, &c.*] In om-
nes formas me verti, prout ferebat utilitas eorum qui-

buscum mihi res erat. Prudentis est, non inhærere *τοῖς
καθ' ὅλας*, sed spectare *τὰ κατὰ μέρος*ⁱ. Omnium ingeniis
(moribus & affectibus^k) me accommodavi^l, nempe
in rebus licitis & indifferentibus^m. Neque enim cum
ebriosis inebriatus est Paulus, &c. Neque hoc exemplo
licet Cretizare (ut dicunt) cum Cretensibus, & omnia
apud homines simulare, nè quos offendantⁿ. ¶ *Ut, &c.*
ὡς πάντως, &c.] *Ut omnino* (i. e. omni ratione^o) *ali-*
quos (id est, quosvis, seu ex omni hominum genere ali-
quos^p; quod Sy. & Ar. sequuntur^q.) *servare*, P. Be.
Pi. Quo verbo explicat quod dixit, *lucrifacere*^r.

23. *Propter Evangelium, ut particeps* (vel, *consors*, Pi.
comparticeps, E. T. h. e. unâ cum aliis, vel fidelibus^t, vel
prædicatoribus^u. En Pauli humilitatem, qui, cum om-
nes longissimè superaret, gaudebat vel ultimorum parti-
ceps reddi^v.) *ejus efficiar*] *Propter Evangelium*, sine
impedimento propagandum^x: ut ex Evangelio fructus
uberrimus sequatur, cujus ego quoque cum cæteris par-
ticeps efficiar^y; i. e. ut assequar quod promittit Evange-
lium^z, h. e. vitam æternam^a: quod futurum non erat
si ab aliis exigerem quod ipse non præstarem^b. Meto-
nymicè *Evangelium* vocat præmium illud quod in Evan-
gelio promittitur^c, de quo agit v. seq^d, vel, fructus E-
vangelii^e. Sic *βεβαίον* Syrus hîc dixit *victriam*^f.

24. *Nescitis* (vos Pastores^g, vos Græci, vos Corin-
thii. Totus discursus sequens est agonisticus. Erant au-
tem quatuor *ἀγῶνες* five ludi celeberrimi in Græcia;
1. *Olympicus*: 2. *Pythicus*: 3. *Nemeus*: 4. *Isthmicus*,
qui apud Corinthios celebratus est^h.) *quod ii qui in sta-
dio* (*στάδιον*, curriculum, in Glossarioⁱ, locus erat in quo
cursu certabatur^k, pedibus aut equis^l:) *currunt, omnes
quidem currunt*, (Trajectio, pro, *πάντες οἱ ἐν στάδιῳ
τρέχουσιν*) Et prius illud *τρέχουσιν* est Participium pro
Nomine *στάδιοδρομοί*, more Hebræo^m.) *sed unus* (i. e.
unus tantumⁿ, qui cursu cæteros anteverit^o, & metam
primus occupat^p:) *accipit bravium* ? *τὸ βραβεῖον*] *Præ-
mium*, P. Be. Pi. V. &c. quod scilicet datur certantibus
ac vincentibus^q, *Palma*, G. ex Amb. & Cypr. *βεβαίον*,
palma, in Glossario. Eandem vocem in sensu ad quem
tendit hæc comparatio habes Phil. 3. 14^r. *βεβαίον* idem
quod *στάδιον* prius dictum respectu *τῶν βεβαίων*^t, qui præ-
mia vincentibus adjudicat five distribuit^u; posterius, re-
spectu *τῶν ἀδελφῶν*, qui illud recipit. Id autem dicebatur
λαμβάνειν, vel *λαμβάνειν*, vel *ἐπιλαμβάνειν* quod verti-
mus, *accipere*, vel *obtinere*, id est, arripere præmium, &c.^v.

[*Quæ connexio cum præced.*] Resp. 1. Ab hoc
versu paulatim redit ad quæstionem de esu idolothyto-
rum, à qua sic excurrebat ut tamen à scopo non aberrat:
quod enim dixerat tum de alimonia Ministrorum,
tum de lege ceremoniali, putà dierum & ciborum disci-
mine, illi congruum erat. Utitur [autem] novâ propo-
sitione, ostendens, indignum esse eos de cibis contendere,
quos potius oportuit de sobrietate laborare, & luxum
vitare, &c.^x. 2. Hâc similitudine ostendit tam sibi quam

aliis in doctrina & vita Evangelica ritè currendum es-
se, &c.^y. Sensus, Ideo sine sumptu Evangelizo^z, ideo
omnibus omnia fio^a, ideo tanto labore contendo hoc vi-
tæ (Apostolicæ^b) stadium ritè decurrere^c, quia ad pri-
mum & supremum anhelum præmium, quod paucis obtin-
get^d, nè ex iis sim qui præmio excidunt^e. Similitudo
porrò non est in eo quod sicut in illo currendi certamine
unus solus præmium aufert, ita & hîc; (alioqui frustra
diceret in plur. *currite*, &c.^f.) sed, sicut ibi non omnes
qui currunt præmium accipiunt, sed unus tantum: ita
& hîc, non omnes comprehendunt, sed ii soli qui bene,
legitimè & perseveranter, currunt^g. ¶ *Sic currite*
(i. e. bene & perseveranter^h, ut primi sitis in cursuⁱ; vel,
secundum leges five regulas agonum, quibus locus, & à
quo, & ad quem, & in quo, currendum designatus est, &c.^k.
Sic currite stadium vitæ Christianæ^l; sic profitemini E-
vangelium, sic exercete vos in pietate^m.) *ut comprehen-
datis*] Ità P. Be. Pi. &c. vel, *assequi possitis*, G. præmiumⁿ,
sc. vitæ æternæ^o; vel, coronam gloriæ & bravium victo-
riæ^p. Solebant victores coronam, quæ suspensa pendere
confuevit, propriâ manu capere, & ut dicit Chryf. *ἀρπάζειν*
τὸ βραβεῖον, & alibi, *palma* corripere. Paulus autem hîc
non tam alludit ad manûs comprehensionem quam ad
coronæ consecutionem & metæ contactum: de quo Ho-
rat. *Qui studet optatam cursu contingere metam*^q. Hoc

G.
E.
Pi. sic E.
T. sim.
E. Pi.
Be.
Be. sim.
E.
Be.
Pi.
T. sic E.
Me. sic
Med. pag.
103.
T. ex
Chryf. sic
E.
Cal.
E. sim.
Me. Be.
Ca. sic
E. Me. T.
Pi. Sch.
sim. T.
Cal.
Be.
G. Vor.
sim. Med.
Med.
Sch.
G.
Be. i
Ham.
G.
E. Ham.
E.
G.
Ham. E.
Pi.
Cal. sic
Ham.
Er. V.
G.
Ham.
Ham.
Strig.
Ham.
Be.
E.
T. ex
Me.
T.
Idem.
Me. T.
T.
Mc.
Idem.
E.
Idem.
G.
E. &c.
Pi. E.
Mc.
Just.
vult,

vult, ut ibi oportet non cursum tantum inchoasse, verum consummasset & metam attigisset; ita hic non sufficit Evangelii stadium ingredi nisi usque ad metam & mortem pergas. Vide Matt. 10. 22. & 24. 12. Apoc. 2. 10.

25. *Qui*, &c. ο αγωνιζομενος παντα εγχεσθαι] *Certans* (i. e. qui certare solet, sive gymnasticen exercet: vide supra v. 7 f. Vel, *in agone contendit*, Vulg. vel, *agonizans*, Just. *qui certat*, proprie, in publicis certaminibus, veluti palestra, lucta aut cursu. Vox generalis est, quæ etiam cursoribus aptari potest; ex sequentibus tamen apparet, de pugilibus seu luctatoribus accipiendam esse. A cursoribus transit ad agonistas, athletas scilicet & pugiles v.) *omnia* (vel, *per omnia*, sive *in omnibus*, Er. Il. P. Be. Pi. &c.) *continens* (vel, *temperans*, Il. Ti.) est, Mo. Er. P. Be. Pi. vel, *continet mentem suam*, Tre. ex Sy. vel, *perfert*, Ca. *sustinet*, sive *tolerat*, Er. Just. vel, *superat*, sive, *in potestate sua habet*, se primum, deinde omnes cupiditates suas, denique usum libertatis suæ. Respicit ad morem athletarum, qui certâ victus ratione utebantur, & corpus variis exercitiis ad certamen præparabant. Horatius, *Qui studet optatam cursu contingere metam, Multa tulit, fecitque puer, sudavit & alsit, Abstinnit Venere & Baccho*. Epictetus, Μειναι ολυμπια νικησαι; &c. (*Vis in Olympicis vincere? Oportet itaque te ordinem servare, cibos præscriptos comedere, à bellariis abstinere, statis horis exerceri, in æstu, in frigore, non aquam bibere, non vinum; denique præfectio tuo, tanquam medico, prorsus te tradere.*) Latè idem exsequitur Chrys. De statuis. Locum Tertul. hac de re alii produxerunt. Vide Aristot. Polit. 8. 4. & Hesych. in Αναγκοφανειν. Utitur & Philo hoc argumento à certaminibus scenicis, gymnasticis & equestribus ad certamen virtutis ducto. Athletæ temperatissimâ victus ratione utebantur. Sed contrarium probat quod Aristot. Polit. 8. 3. athletarum victum αναγκοφανειν, h. e. edendi necessitatem, vocat, quod majori quâdam cibi quantitate necessario egeant. Athletæ, inquit Galenus, quorum vita saginata est, nec vivere possunt diu, nec sani esse. Eorum membra, ait Aristot. variis modis afficiuntur ob nimiam edacitatem. Quærebant hi & robur & molem atque afflictionem corporis, &c. Hinc *habitus corporis athleticus* apud Medicos, &c. Quare εγχεσθαι non *temperantiam* denotat, sed *continentiam*, ut Act. 24. 25. &, ut puto, Gal. 5. 22. 2 Pet. 1. 6. Miram autem fuisse athletarum continentiam docent Plato, De leg. 8. Galen. De nox. affect. 6. Ælian. var. hist. 11. 3. ubi luctatorem refert per totum certaminum tempus à Venere abstinuisse. Quod & de aliis athletis testatur Eustath. ad Homerum, Iliad. ω. Athletæ exquisitissimâ utebantur diætâ, à rebus omnibus abstinentes, quæ velocitatem corporis impedire possunt; cuiusmodi est Veneris aut quorundam ciborum usus. Vox εγχεσθαι denotare potest constantiam animi in abstinendo à rebus omnibus noxiis. Est autem h. l. anantapodoton, sive ellipsis redditionis. Obliquè hic innuit Paulus aliam hujus [de quo loquitur] mali causam, luxum scilicet Doctorum Corinthiorum, qui prætextu libertatis Christianæ lautissimis pontificalibus epulis participabant. Ab hac ingluvie eos avocat Paulus ex consideratione vitæ Christianæ, ejusque in terra conditionis: est enim curriculum, est pugillatio, ad quam inepti planè futuri sunt qui ventris ingluvie sunt dediti. Et ii quidem (scilicet gymnasticæ, certatores, athletæ, nempe hoc faciunt: vel, sub, sunt continententes, P.) ut, &c. Ινα φθαγην, &c.] *Ut perituram* (vel, *corruptibilem*, Be.) *coronam* (puta ex Oleastro P, ut in Olympicis; aut picea, sive pinu, ut in Isthmiis; aut lauru, ut in Pythiis; aut apio, ut in Nemeis v.) accipiant, P. Pi. &c. i. e. præmium aliquod temporale. Vide Philonem, Basilium, & Eumenium, [eorumque verba in G.] Et nota hæc scribi Corinthiis apud quos Isthmia agebantur. Nos autem (similiter facimus aut faciamus, moderatissime utendo rebus hujus seculi, & ab omnibus quæ cursum nostrum remorari pugnamve impedire possent, abstinendo: & subauditur, ut accipiamus, ex superioribus v.) *incorruptam* vel, *incorruptibilem*, Er. E. id est, vitam æternam atque coelestem, quam metaphoricè vocat coronam φθαγην, sicut Petrus σεσθαι αμαρτιων, 1 Pet. 5. 4.

26. *Ego igitur* (Accommodat similitudinem ad suam

exemplum d.) sic curro non quasi, &c. ος εν αθλος] *Ut non in incertum*, Er. P. Be. Pi. Il. Ti. vel, *incerto*, Ca. vel, *propter aliquid quod ignotum est*, Tre. ex Sy. sim. Ar. Ut appareat me promovere; non ut ille de quo est Epigramma, Το σιδον Περικλης ειτ' εδεγεν, ειτ' ερεμιο, ουδεις αδεν ελως. δαυιδου & βερεδτης. Non temere & quamlibet in partem f, quasi ad metam non perventurus, non incertâ viâ, quippe quæ illis designata erat, non incertâ spe, sive incerto exitu, respicit enim non ad modum, sed ad finem seu scopum cursus; sed recto cursu totòque nisu tendens ad metam: cursum meum & vitæ meæ rationes ad debitum finem dirigo. Sic, &c. ουτω πικτω] Sic, vel Ita, pugno, Mo. Vulg. vel, *contendo*, Tre. ex Sy. luctor, Ca. pugnâ certo, Er. V. pugnâ percussio, Amb. in Er. sim. Ham. pugillor, i. e. pancratium facio: pugilem ago, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. Me. Alia hæc similitudo: In Glossario, πικτω, pugilo P. Πικτης est qui cæstibus depugnat. Virgil. Æn. 5. Sen crudo fudit pugnam committere cæstu. Alludit hic vel ad πυγμαν, quâ pugnis percutiebant; vel potius ad παρμασπον quod ex pugnorum certamine & luctatione mixtum est. Non, &c. ος εν αθλος] *Ut non* (vel, *Non velut*, Il. Ti. *Ut qui non*, Ca.) *aerem cadens*, P. Be. Pi. vel, *feriens*, Er. Il. Ti. *verberans*, Mo. *verberem*, Ca. i. e. frustra & inaniter laborans; irritò conatu verbera intentans; ictibus oberans, ut solent qui vel pugna imperiti sunt, vel de victoria desperant, vel quibus res curæ non est. Non aerem, &c. sed hostem; putà vel Diabolum, vel corpus five carnem meam. Videtur alludere ad pugilum morem, eorumque σεπυγμαν, sive σεμασπαν, quâ se ad pugnam parabant. Pugiles five pyctæ priusquam certarent, (ut vires suas ante pugnam vel tentarent, vel ostentarent) manum & brachia (cæstibus armata) in ventum jactabant, ut Seneca loquitur. Ventilare id dicunt alii. Virgilius de Darete, — alternâque jactat Brachia protendens, & verberat ictibus auras. Theoph. Antiochenus 1. 3. Οι τα αθλα συσσεποντες αερα δαυον. Vide Eustathium ad Il. v. & ad Il. 4. [ejusque verba in G.] Seneca Nat. Quæst. 7. 13. Solvere ista quid aliud est quam manum exercere & in ventum jactare brachia? Sed, &c. Αν υπωμωζω, &c.] Sic legitur in Codicibus impressis, & Græcis scholiis. Al. Legendum potius υπωμωζω, i. e. subactum, sive dejectum, premo; à μωζω, Doricè, pro μωζω. Sic vet. Codices legunt. Hesychius, Υπομωζω, ταπεινω, υπομωζω. Υπομωζω δὲ ταπεινωσις ἐστὶ σωματο. Ait, ita corporis afflictionem five humiliationem dici, ex hoc loco haud dubio. Nonnulli veteres, ut Clem. & Nazianz. legunt υπωμωζω, i. e. dejectum opprimo. [Sed] vera lectio hæc, υπωμωζω, non υπωμωζω, nec υπωμωζω, persequitur enim postremam similitudinem à pyctæ desumptam. Pyctarum est adversarium υπωμωζειν P. Το υπωμωζειν convenit luctatori, το υπωμωζειν convenit pugili: Apostolus utraque similitudine usus est, inde orta diversa scriptura. De hoc verbo vide dicta ad Luc. 18. 5. ubi usum μετωκοειν hujus vocis habuimus. [Verba sic reddunt.] Sed contundo (vel, subicio, Er. Il. V. Camer. Tre. ex Sy. coereco, five cohibeo, Er. V. suggillo, Ga. obtundo, Mo. G. i. e. multis afficio incommodis: de quibus vide supra 4. 11. Lividum facio, Me. Paulin. in Er. scilicet verberibus, ut pugiles pugnis aut cæstibus Antagonistas contundunt. Υπομωζειν est, livore, seu sanguinis notâ, sugillare, proprie oculos, quos illi ωπας vocant. Υπομωζω sunt, vel, 1. partes oculis subjectæ, quarum sugillatio seu plaga, seu vibex ex plaga relicta, υπωμωζω, dicitur: vel, 2. notæ ejusmodi, testibus Hesych. & Suid. tumores orti ex plagis, Τα υπωμωζω οπας των πληγων ιχυν, (notæ plagarum sub oculis,) ut ait Pollux: sed latius dici sic cœpere αφ' οιασδυντοεν πληγης τραυματα, (vulnera ex quacunque plaga orta,) ut ait Scholiastes ad Acharnenfes Aristophanis. Cicero Tusc. 2. Pugiles cæstibus contusi, i. e. υπωμωζεμενοι. corpus meum, P. Ca. Be. Pi. i. e. veterem hominem, ejusque concupiscentiam in carne mea adhuc residuam; spiritus mei antagonista; corpus meum, quatenus per carnem adversatur spiritui, h. e. ratione carnalis concupiscentiæ. Et, &c. Καὶ σεραγωζω] Et in servitutem redigo, Er. P. Mo. Be. Tre. P. &c. i. e. appetitus meos edomo: corpus propriè dictum cogo disciplinæ

disciplina spiritualis vi^k; vel jejuniis, vigiliis, &c.^l, ut pareat spiritui^m, & mentis iudicioⁿ. Et ut servum ago, ac subiectum mihi teneo: sic tracto ut cogatur & affue-
 scat servire. Id autem fit, dum ita nutritur & fovetur corpus ut tamen in officio contineatur: dum ea subtra-
 huntur quæ provocant ad rebellionem, & sola suppedi-
 tantur necessaria, veluti servo aut jumento^o. Etiam
 δαλαζωγῶν à pyctis desumptum est: nam qui vicerat,
 victum trahebat adversarium quasi servum P. Luctato-
 rium hoc est, qui adversarios dejiciunt & subigunt nè
 resistere aut percutere possint. Ità, inquit, meipsum subi-
 go, & mihi abstinentiam à rebus etiam licitis, labores,
 &c. injungo^q. Paulus de corpore suo, velut edomito,
 triumphat. Sic Seneca Epist. 8. dixit *durius tractandum*
corpus nè animo male pereat. Σκληροτάτην hoc vocat Jo-
 sephus in Danielis historia, σκληροτάτην γυμνασίαν Paulus,
 1 Tim. 4. 8. ἀσκησιν. Canon Apostolicus 51. Vide Basi-
 lium De legendis Græcorum libris [ejusq; verba in G.]
 Ambros. Epist. 7. Nazianz. Orat. 6. Aug. De operibus
 Monachorum, 1.9.10. Voce δαλαζωγῶν hoc sensu etiam
 Athenagoras utitur. Tacitâ comparatione perstringit
 illos epulatores Corinthios^r. ¶ Nè, &c. Μίπως—
 ἀδύναμις γίνωμαι] Nè forte (vel, Nè quomodo, Er. P. Be.
 Pi. &c.) aliis predicans (vel, cum aliis predicârim, Be.
 P. Pi. &c. qui alios docui viam salutis †. Κήρυξ in ludis
 Olympicis & Isthmicis est præco, cujus erat è loco sub-
 limi pugnam promulgare, præmia evulgare, Agonistas
 vocare, Athletas hortari, leges agonum describere, om-
 nia judicium examini subicere, & secundum ipsorum
 judicium victorem pronunciare. Tales erant Apostoli
 sub Christo †. ipse reprobus (vel, rejectaneus, Be.) efficiar,
 Mo. Er. Ti. vel, sim, P. vel, fiam, Il. Pi. evadam, Sy. in-
 veniar, Ar. i. e. eâ salute indignus fiam^v; abjiciar &
 damner tanquam reprobus sive salute indignus^x; æter-
 num damner, atque ita reprobus esse declarer^y. Ἀδύ-
 ναμις Rabinis est פסול^z, i. e. non probatus, vel, non
 idoneus, cui opponunt פשוט, ἁδύναμις, rem nempe vel per-
 sonam approbatam, idoneam^z; rejiculus, Catoni & Varro-
 ni. Opponitur ἀδύναμις γινώσκω ei quod supra habuimus,
 συγκοινωνῶν γινώσκω ἐπαγγελίᾳ, participem esse præmii in E-
 vangelio propositi^b. Reprobus, i. e. reprobatus à supre-
 mo pugilum iudice & agonotheta Deo^c. Sensus, nè E-
 vangelio defrauder, cujus alii meâ operâ fiunt partici-
 pes^d: vel potius, nè doctrinæ mores mei & opera re-
 pugnent, atque ita cum magno meo dedecore & fratrum
 offendiculo ea negligam quæ ab aliis requiro^e; & sic re-
 prehensibilis fiam, bene docendo & malè vivendo: Turpe
 enim est doctiori cum culpa redarguat ipsum^f. Reprobus
 hic non opponitur electio, sed probato^g, sive probo ac sin-
 cero^h. Ut Judæi vocantur reprobum argentum, Jer. 6. 30.
 h. e. non verum & genuinum^k, sed adulterinum^l: ita
 reprobum hic vocat qui professioni non respondet, qui
 sincerus non est, vel qui talem se experientiâ non osten-
 dit qualem esse oportebat^m. Ἀδύναμις ἡδύναμις in bonis
 autoribus idem est quod ἀποκινεῖν ἡδύναμις, & opponitur πρὸς
 στεφανῶν, coronari, sive præmio affici: significat ergo, præ-
 mio, de quo contenditur, excidereⁿ. De hac voce dixi-
 mus ad Rom. 1. 28°. Si autem Paulus hoc matuit—
 quantò magis nobis timendum est, &c. ait Chryl. hoc lo-
 co P. [Verba vide in G.] Tralatio est ab Argento adul-
 terino & impuro, & à scoriis non repurgato. Vide Græ-
 cam edit. Prov. 25. 4. & Jos. 1. 22, 25. & 2 Cor. 13. 64.

CAP. X.

1. **N**olo, &c. οὐ θέλω ὁ ὑμᾶς ἀγνοεῖν] Nolo, vel, No-
 lim autem, &c. P. Be. Pi. Melius in MS. οὐ
 θέλω &c. quomodo & Latinus legit, [Nolo enim]
 & Amb. aliique. Bene cohæret id cum superioribus.
 Dixerat in præcedentibus, se corpus suum malè tracta-
 re, nè sperato præmio excidat. Monet Corinthios idem
 ut faciant, ac nè sibi blandiantur, ut multi tunc facie-
 bant, & nunc faciunt, quòd multa dona à Deo accepis-
 sent: Per ea enim eos non constitui extra periculum, sed
 eò magis obligari ut sibi caveant. Quod ipsum osten-
 dit adumbratum rebus antiqui populi Hebraici, in qui-

bus figuram fuisse temporum Messie sapientissimi He-
 bræorum consentiebant. Ἀγνοεῖν hic valet, esse imme-
 morem. Nam legerant isti Corinthii Libros V. T. sed
 non omnia memoriâ retinebant, non omnem sensum re-
 conditionem intelligebant. Sic ἀγνοεῖν sumitur Rom. 6. 3.
 & 7. 1^a. Q. vet. cod. hic legunt δ, sed malo legere θ^b,
 autem^c, quod est ad alia digredientis: at si legas enim,
 cohærent hæc cum superioribus^c. A sua persona ser-
 monem transfert ad Corinthios, quos docet quæ vitia
 fugere debeant, monetque nè excidant à statu justitiæ, in
 quo per fidem & baptismum erant constituti^d. Hacten-
 us suo, nunc Israelitarum, exemplo^e, vel, 1. à peccatis
 & offendiculis infirmorum eos dehortatur^f; vel, 2.
 ostendit, non satis esse bene cœpisse, sed proficiendum
 esse, &c.^g. Monuerat supra, ut sibi à ventris ingluvie
 caverent; ex qua scilicet ortus est infirmorum fratrum
 contemptus in idolothytorum esu. Hanc monitionem
 hic prosequitur, ostendens & peccata gulam hanc con-
 comitantia, & poenas eam sequentes^h. Est autem hic
 πλεονασμὸς αὐτ' ἀντιρροπὴνⁱ, vel est μέωσις^k, Nolo vos ig-
 norare, h. e. scire debetis, vel scire vos volo^l; velim vos
 hoc imprimis expendere^m. ¶ Patres nostros] He-
 bræosⁿ: quos patres nostros vocat, h. e. non Judæorum
 tantum, sed & Christianorum inter Gentes, quia præ-
 cesserunt [nos] in verâ religione, quam ad nos propa-
 gârunt, & in ejusdem fœderis & Sacramentorum analo-
 gorum participatione^t, erantque ejusdem, non quidem
 sanguinis, sed fidei^u: quo respectu Abrahamus dicitur
 pater omnium, Rom. 4. 16°. Fœdus potius quàm per-
 sonas hic considerat P. Sed non solet Scriptura populum
 illum carnalem vocare patres fidelium N. T. sed Judæo-
 rum tantum; quo sensu legimus, patres vestros, Mat. 23. 32.
 Joh. 6. 49. Act. 7. 38. Malim ergo, patres nostros, id est,
 gentis nostræ^q, Hebræorum, quorum erat Paulus^r, &
 aliqui qui Corinthi habitabant^s. ¶ Sub nube, &c.]
 Vel, illa nube, P. Be. Pi. Articuli enim vis est διακριτική^t,
 i. e. sub columna nubis^v, quæ non solum populum præ-
 cessit, ut Exod. 13. & 14. sed & tabernaculum, quum
 populus quiesceret, operuit, Num. 9^x. & Hebræos per
 diem obumbravit^y, protexitque contra calorem Solis,
 Exod. 13. 21^z. [Et] nos Christus ita defendit ab ira
 Divina ut viam nobis ad salutem monstret^a. ¶ Ma-
 re, &c.] Rubrum^b: neque propterea promissionem
 adepti sunt: nè putetis esse quòd gloriemini de Sacra-
 mentis Christi quæ percepistis^c. Illi per mare transiere,
 Exod. 14. nos mundum cœpimus contemnere: Sed
 retiat transeundum ingens desertum^d.

2. Et, &c. Καὶ πάντες εἰς τὴν Μοσὴν ἐβαπτίσθητε ἐν τῇ νε-
 φελῇ, &c.] Et omnes per Moysen (vel, per manum Moysi, Sy.
 & Ar. in Be. vel, Moysi operâ & ministerio^e. Eis, pro eis,
 & eis, pro δια, ut Act. 7. 53. εἰς διατάγας, per dispositiones^h,
 & 19. 3ⁱ. Sic Heb. כּאֲפֵס est per, ut Ose. 1. 2. כּוֹשֵׁעַ
 per Hoseam^k. Vel, in Moyse, Vulg. i. e. duce Mose^l; vel, in
 Moysen, Er. Il. Ti. P. Mo. Be. Cam. E. Li. ho. [quod tamen
 variè explicant:] Vel, 1. Mose illis præeunte^m. Vel, 2. in
 Moysen tanquam in Christi typum, cujus & figuram gessit
 & personam repræsentavit; unde & μοῖσιν diciturⁿ.
 Moses Mediator fuit, sed Typicus, prout & signa hæc,
 nubes, &c. typica erant; & liberatio Moysi ministerio
 facta non erat spiritualis, (sic enim nefas esset. in ullum
 præter Christum baptizari) sed carnalis tantum, ideò-
 que talis erat hic Baptismus. Neque transitus per mare &
 nubes hic consideratur ut typus officii & beneficii Chri-
 sti, qualis tamen revera fuerit; sed ut signum Mosai-
 ci ministerii, quod non fuit spirituale, sed carnale: quo
 signo Deus probavit Moysen esse Liberatorem & Media-
 torem; vide Exod. 19. 9. unde & populus dicitur cre-
 didisse in—Moysen, Exod. 14. 31. Eodémque sensu hic
 est, baptizari in Moysen, &c.^o. Vel, 3. in Legem sive do-
 ctrinam Moysi^q; nondum enim in Christum, cujus ad-
 ventus procul aberat^r: in religionis formam Mosaicam,
 quæ ab ea quâ populus antè utebatur tam diversa fuit
 ut nova religio quodammodo videri posset, novumque
 initiationis sacramentum efflagitare^t. [Sensus, q. d.]
 hoc sine baptizati fuerunt ut doctrinæ Moysi adhære-
 rent^u. Moses sæpe ponitur pro doctrina Mosai-^v, ut
 Luc. 16. 29. Act. 15. 21. Sic Christus pro doctrina Chri-
 sti, Eph. 4. 20^v. Sic dicimus, legi Virgilium, i. e. scripta
 Virgiliana^x. In Moysen baptizari est, Mosi credere, &
 per

10

20

30

40

50

60

70

a G.

b Be.

c Er.

d E.

e Cal. sim.

f Just.

g Cal.

h Just.

i Scil. sim.

k Be.

l Camer.

m Be.

n Camer.

o Be. sim.

p Glas.

q gram.

r p. 288.

s E. ex

t Caj. &c.

u Dic.

v Cal. sim.

w Just.

x Be.

y E.

z G. sic E.

a E.

b G. sic E.

c E.

d Be.

e T.

f E.

g E. Me.

h T.

i G. sim.

j E. Me.

k G.

l E. Me.

m &c.

n J Cap.

o G.

p Q. in

q Vor.

r Pi. ex

s Be.

t Pi. Di.

u Di.

v Di. ex Be.

w Di.

x Me. T.

y Be.

z Basil. in

a Ga.

o Cam.

q Ga. ex

r Basil. &

s Mort. Be.

t Scil. Er.

u Dic.

v Er.

w Mort. in

x Ga. adv.

y 4. p. 28.

z Vor.

a Ga. ib.

b Camer.

per eam fiduciam incipere iter sub nube, deinde & per mare, ipso Mose præeunte: sicut Christus nobis præiit. Vide Exod. c. 14. v. 31. & quæ à nobis dicta ad Matth. 18. 29 v. Vel, nomine Mosis, Ca. vel, sub Mose, i.e. tempore Mosis. Sed eis nusquam ita sumitur. Al. eis & Mosen, quasi, *ἡ μετὰ τὸν Μωσὴν, unā cum Mose*, vel, ipso duce & auspice; ita Th. ex Chrys. vel pro, *ἐπὶ Μωσέως, usque ad Mosen*, nè excepto quidem Mose, ut vult Heinsius. Al. eis Mosen, pro *κατὰ Μωσὴν, secundum Mosen*, h.e. secundum tradita & præcepta Mosis. baptizatos esse (*ἐβαπτίσαντο*) passivè ponitur pro *ἐβαπτίσθησαν*, vel pro, *βαπτισμοῖς ἐχέοντες*, vel, baptizantur sese: sicut, *Τὸν προῶν αὐτῶν*; &, *Νοὺς ἀποκαθάρσις*. Vel, baptizati sunt, i.e. quasi baptizati sunt. Usurpat istam vocem, ut eò magis ostendat umbram rerum nostrarum. Res enim Baptismi est in illis duobus quæ jam diximus, liberatione ab ira Divina, & liberatione à Mundo. Deinde, in eo quod conspicitur est aliquid simile. Nubes impendebat illorum capiti; sic & aqua iis qui baptizantur. Mare circumdabat eorum latera, sic & aqua eos qui baptizantur. *nube & mari*, Be. Pi. &c. Fatentur ipsi Judæi, baptizatos eos fuisse ad montem Sinai, ex verbis istis Exod. 19. 10. At altius rem repetit Apostolus, ut typos Sacramentorum Evangelicorum ostendat & Divinos fuisse, atque etiam miraculosos. Tertul. De baptismo, *Primo quidem cum populus de Ægypto expeditus vim Regis Ægypti per aquam transgressus evadit, ipsum Regem cum totis copiis aqua exstinxit. Quæ figura manifestior in Baptismi Sacramento? liberantur de seculo nationes, per aquam scilicet; & Diabolum dominatorem pristinum in aqua depressum derelinquunt*. [Sensus loci] Omnes miraculo Nubis & Maris veluti baptizati, Mose fidem habuerunt. Illi non minus baptizati sunt quam nos: nam pro Baptismo eis fuit profectio illa sub nube & per mare. Sicut mare aqua est, ita nubes est ex aqua: ut hic transitus commodè haberi queat Baptismi adumbratio. Nubes illa & Mare symbola erant sacramentalia, Aquam Baptismatis representantia. Sed quomodo in nube & in mari baptizati dicuntur? Nam nec aqua maris tincti fuere, neque nube madefacti. Resp. 1. Nomen Baptismi indidit Paulus iis rebus de quibus æquè licuisset Israelitis gloriari ac Corinthiis de Baptismo, & quæ quandam cum Baptismo similitudinem habebant. 2. Dictum est Hebræorum, *Qui fœdus Dei init, sub alis Divinæ majestatis colligitur*: quo alludunt ad alas Cherubimorum Arcam obumbrantes, &c. Cum autem Baptismus inter Judæos æquè ac Christianos ceremonia esset initiationis eorum qui fœdus inierunt, eadem ratione quæ tales *sub alis Dei recipi* dicuntur, etiam baptizati dici possunt *in nube & mari*, quia illa nubis obumbratio super illos, & maris circumdatio circa illos, (neque enim in adversum littus transibant, sed, circuitu in Mari facta, in idem littus redibant, Mari eos undique circumdante) erat ex parte Dei receptio ipsorum sub protectionem suam ut eos salvos in terram Canaan deduceret, atque ita suas fœderis partes impleteret; & ex parte eorum, obligatio ipsorum ut Deo parerent sub ductu Mosis; quod hic dicitur *baptizari in Mosen*. 3. Subire nubem & inire mare (rubrum P.) quod Ægyptios demerserat, figura erat futuri Baptismatis Christi, quo hostes nostri, id est, peccata, demerguntur, & nos sanguine Christi rubricamur, & celesti rore gratiæ Spiritus Sancti obumbramur. 4. Credibile est Israelitas per mare & sub nube transeuntes etiam guttis, tum ex aquis maris hinc inde quæ transibant in altum erectis, tum ex nube supra ipsos expansa, fuisse nonnihil aspersos: quod Baptismi Sacramentum evidentiùs significaretur. 5. De Mari satisfaciunt interpretes: magnam enim habet convenientiam ille Israelitarum in maris infima intimæque descensus, & ex eodem ascensus denuo in aridam, cum veteri Baptismi ritu, quo baptizandi in aquas descendebant, & ex eis denuo ascendebant, ut Act. 8. 38, 39. Quin &, sicuti in ritu Christiano, quum immergerentur, aquis obruti & quasi sepulti, & Christo ipsi conscripti, quodammodo videbantur; rursumque, cum emergerent, à sepulcro quodammodo resurgere, ac cum Christo resuscitari præ se ferebant, Rom. 6. 4, 5. Colof. c. 2. v. 12. Ità Maris illius aquis, capitibus ipsis transeuntium altius extantibus, obruti ac sepulti quodammodo poterunt videri, & emergere ac resurgere denuo, cum ad

littus objectum exeuntes evasissent: de Nube non item. Existimo autem, Nubem illam, quæ, cum Israelitis præire soleret, supra capita eorum transitu facto, à tergo illis constitit, Ægyptios ab illis arcens dum per capita populi ferebatur, cum is viæ tædio, Solis æstu, Soli squallore, hostis metu, langueret, Deo in populi sui refrigerium id procurante, pluviam copiosam in eos demisisse: quod indigitari videtur Psal. 68. 7, 8, 9. ubi strictim tangit tam quæ ad mare Erythræum, quam quæ ad montem Sinæum, gesta sunt: nimisque longè abeunt qui ad terram Canaan pluviis tempestivis rigatam referunt.

3. Et omnes eandem (vel, i. eandem inter se: ut sensus loci sit, si Patribus omnibus communia fuerint ista beneficia, Baptismus sub nube & mari, item Manna, &c. non omnes tamen in terram promissionis introducti fuerunt: Sic igitur & nos, quamvis omnes eadem sacramenta, Baptismum, &c. participamus, non tamen impunitatem sperare debemus si peccaverimus. Tà αὐτὸ, idem, qui nunc servati sunt, ut Josue & Caleb; & qui periere. Hæc paritas non impedit eventus discrimen. Verum in MS. non est τὸ αὐτὸ, neque hic, neque in seq. membro; sed, τὸ πνευματικὸν ἐσθλὸν βρώμα, &c. τὸ πνευματικὸν ἐπιον ποῦμα. Vel, 2. eandem nobiscum, non symbolis, sed significatione, seu re significatâ; nempe Christo crucifixo, ut declaratur v. seq. sic Gen. 41. 25, 26. alioqui frigeret Apostoli argumentatio: [quæ sic se habet:] Nè Corinthii prætextu sacramentorum præstantiorum impunitatem sibi promitterent in sua idololatria, ostendit Patres aut nostra, aut illis analoga, sacramenta habuisse, Baptismum v. præced. Eucharistiam hic & v. seq. & nihilominus puni erant, &c. Alioqui quorsum Baptismi nomen ad eos transferret? & cur ad Christum usque assurgeret? Puta Manna. Quam escam spiritualem vocat, non naturâ, sic enim corporea erat; sed vel, i. origine, quia non humanâ operâ, sed præter naturam divino miraculo, suppeditabatur: quia Deus, qui per excellentiam Spiritus, Joh. 4. 24. in eo operabatur gustus varios; ut diximus ad Exod. 16. Sic lex spiritualis, Rom. 7. 14. i. e. à Deo data. Vel, quia spirituum, h. e. Angelorum, ministerio parabatur, unde & panis Angelorum dicebatur, Psal. 78. 5. Vel, 2. significatione: quia significabat Christum, panem verè vivificum, Joh. 6. 32, &c.; vel sanguinem Christi: quia typus erat seu figura nostræ Eucharistiæ. Manna de coelo datum figurat Christum nobis cœlitus missum ad animi alimentum cum variis virtutibus. Manna δὲ αὐτῶν bis interpretatur Philo.

4. Et omnes (Expone ut priora: tam qui sospites fuere quam qui perierunt.) eundem potum (Divinitus datum P: intellige aquam de petra.) spiritualem, &c. i. e. Typicum, qui rem aliam indicabat, ut mox declarat. Bibebant, &c. *Ἐπιον γὰρ ἐκ τῆς πνευματικῆς ἀκολεθρίας πέτρας* Bibebant enim ex sequente (vel, prosequente, tanquam itineris perpetuâ comite: id enim sonat ἀκολουθεῖν magis quam ἐπιδου. Vel, obsequente, Israelitarum videlicet desiderio; h. e. potum illis subministrante: vel, quæ illos sequebatur, Ang. vel, sequente, respectu non loci, sed temporis & historiæ; idque respectu Mannæ, cujus quippe exhibitionem proximè secuta est percussio petra. Vel, comitante, Er. Ar. Glas. vel, quæ illos comitabatur, Il. Ti. V. fini Tre. ex Sy. nempe Israelitas proficiscentes per desertum. Ακολουθεῖν non solum est, sequi præeuntem, ut vulgò accipi solet (populus enim sæpe dicitur ἀκολουθεῖν Χριστῶ, ut Mat. 4. 25. & 8. 1. & tamen Luc. 18. 39. ex populo memorantur *ἀκολουθεῖν*, præeuntes; videl. Jesum, cujus in via erant comites.) sed & comitari, sive præeas, sive sequaris, ab ἀκολουθεῖν, id est, ὁμιλεῖν, comes, affectator; à κληδεῖν, via. spirituali (Rupes illa spiritualis dicitur, ut antea cibus & potus, ob spiritualem significationem, quia symbolum erat Christi, veræ rupis, è cujus corpore fluxit sanguis; vel, quia Deus ei aquam indiderat: *ὅτε περὶ τὸν ὕδατος ἀφάνειον ὑποπόμιον* eis αὐτῶν ἀπὸς οὐρανῶν, (aquis tunc primùm per occultos cuniculos in eam confertim confluentibus,) ut Philo exponit, De vita Mosis.) petra, P. Be. Ca. Pi. &c. Petram hinc intelligunt, vel, i. spiritualem: quæ significabat

nificabat illam unicam Petram unde salutem hauriunt omnes credentes *. Sensus, Bibebant de aqua quam eis præbebat petra spiritualis, i. e. Christus, qui per Divinitatem tunc erat, & nusquam aberat; quique toto itinere varia beneficia præstando, eos comitabatur ^b. Potum consecuti sunt beneficio Dei, qui *petra* in Scripturis dici solet: & hæc petra eos sequebatur, sive comitabatur, & protexit, &c. ⁱ. Præp. *ἐν* causam efficientem denotat, ut Mat. 1. 20. *ἐν πνεύματι*, ex (i. e. à) Spiritu: Joh. 6. 65. *datum ἐν τῷ πατρὶς μου*, h. e. *παρὰ τὸν πατέρα, à Patre*, ut v. 45. exponitur. Ità h. l. *ἐν πέτρᾳ, ex petra*, i. e. à petra, h. e. Christo, eorum ductore in deserto, & aquæ hujus autore ^k. Sed non placet hæc sententia ^l: 1. Hanc petram non *sequentem* diceret, sed præcedentem ^m: nam Christus præibat, ut Dux; non sequebatur, ut Comes, Num. 9. 17 ⁿ. 2. Non omnes ex petra hac spirituali biberunt, cum Christus solâ fide percipitur ^o. Si autem Christum fide perceperunt, quomodo non id in iis complacitum est Deo? v. 5 P. Philo *ἡ πετρά* explicat *τὴν σερραὴν καὶ ἀδράκτορον σφίραν Θεοῦ*, (*solidam & invincibilem Dei sapientiam*.) Deus *ἡ πέτρα* in Veteri Test. Christus in Novo ^q. Vel, 2. materialem ^r; petram illam deserti ^t. Ex petra autem, i. e. ex rivo è petra profluente ^u. Metonymia causæ ^v efficientis, vel subiecti ^x. Ex petra fundente aquas: quomodo bibere quis dicitur è dolio, ex quo vinum depromitur ^y. Tertul. De baptismo, *Hæc est aqua quæ de comite petra populo defluebat* ^z. [Sed querendum, & quando & quomodo rupes illos secuta est.] Aqua, bis è petra baculo percussa,educta est per Moysen; 1. apud Raphidim, anno post exitum primo, & antequam ventum esset ad montem Sinai, Exod. 17. 2. apud Cades, anno post egressum quadragesimo, Num. 20 ^a. Respicitur autem hoc loco, vel, 1. utraque historia ^b; vel, 2. illa Num. 20 ^c; vel, 3. illa Exod. 17 ^d. ut constat ex pœna, v. seq. quæ percussione istam Exod. 17. secuta est, licet non continuò, eadem verò antecessit illam populi de aquæ defectu murmurationem, Num. 20. ut patet ex Num. 14 ^e. Dicitur autem Israelitas *secuta rupes*, effectu scilicet, aquâ ipsos sequente quæ à rupe manabat ^f. Sed nihil tale legimus in Historia v. T. Verum sunt & alia nonnulla in N. T. allegata quæ in V. T. non exprimuntur. Deinde hoc ex historia Moysi facile colligi potest ^g. Nam si hoc fuisset unius diei beneficium, postmodum fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto ^h. Jam per totos 38 annos, percussione petræ illius sequentes, nullum aquæ defectum fuisse legimus: id quod indicio est, aquam hanc illos secutam fuisse, Deo forsitan itinera eorum per terras humiles dirigente. Obj. Unde ergò illa rursus aquæ penuria apud Cades, Num. 20? Resp. Quia placuit Deo illam aquæ fluxionem sistere in probationem & pœnam populi ⁱ. Tradunt Hebræi, per modum historiæ, aut parabolæ, aquas ex petra profluentes secutas fuisse Israelitas per itinera sua in deserto ^k. RS. in Num. 20. 2. *Per omnes quadraginta annos erat iis puteus*. Targum Jon. de puteo altero, Num. 21. 19. *Ex quo datus est illis puteus in Mattanah, iterum factus est illis in torrentes inundantes vehementes, iterumque ascendebat in cacumina montium, & descendebat cum illis in valles, &c.* Rivi ex rupe in Horeb eos insequabantur, atque in stagna sunt collecti ubicunque illi sunt castrametati. Hinc Schema illud Rhetoricum Prophetis usitatissimum, *Dabo in eremo stagna aquarum*, cum de irrigatione Gentium per Evangelium & Spiritum est sermo ^l. ¶ *Petra, &c.* *ἡ πέτρα ἢ ὁ Χριστός*] Hujus enunciationis subiectum an *petra* sit, an *Christus*, haud liquet: nam utrique præponitur articulus. Possit esse, vel, 1. Christus, *Christus erat illa petra*; i. e. erat res per petram significata. Similis inversio ordinis subiecti & prædicati est Joh. 1. 1. *Dens erat verbum* ^m. Sed hos refellit coherentia sententiarum ⁿ. Vel, 2. *Petra* ^o. *Petra* (vel, *Petra illa*, Be. Pi. i. e. aqua illa ex petra profluens ^p), verò erat Christus, P. Er. Be. Pi. &c. Cui favere videtur vox erat. Sed parum refert utrum ordinem sequamur ^q. Erat Christus, scilicet sacramentaliter ^r, & metonymicè ^t, ut in verbis coenæ, cap. 11. 24 ^u. typus Christi ^v; Christum (perennis vitæ fontem ^x) indicabat, vel significabat ^y, adumbrabat ^z, præfigurabat. Non illi hoc intelligebant,

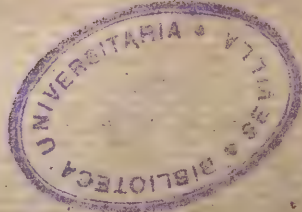
sed nos intelligimus, quibus omnia ista præstruebantur. Rupes percussa aquam dedit, Christus ad mortem percussus Spiritum S. suis obtinuit. Vide infra 12. 13. Per ipsam aquam rupes Hebræos comitabatur: Et Christus per Spiritum nobiscum est ad finem seculi, Matt. 28. 20. Ut *septem Boves & septem Spicae sunt septem anni*, Gen. 41. 26. i. e. septem annos præfigurant. Vide & Apoc. 17. 15 ^a. Analogia autem signi ad rem signatam sic se habet ^b. Christus est firmissimum & immobile Ecclesiæ fundamentum ^c, quo respectu *petra* dicitur Esa. 28. 16. Rom. 9. 33. 1 Pet. 2. 6. est turris invicta electis suis adversus hostes omnes, peccatum, Diabolum, &c. est quoque locus impactionis, &c. Vide Esa. 8. 14, 15. Rom. c. 9. v. 33. Præsertim hæc Petra Christum representabat: 1. Ut hæc aquam non dedit nisi percussa ^d, & ex illa percussa profluxerunt aquæ, quibus reficiebantur Israelitæ ^e, ità ex Christi crucifixi latere manavit sanguis, quo reficiuntur credentes ^f, in hujus vitæ deserto, dum tendunt in terram promissionis, h. e. coelum ^g. 2. Ut petra percussa est virgâ Moysi ^h, ità Christus percussus est & à Judæis, quorum figuram gessit Moyses ⁱ; & virgâ Legis, maledictis poenisque ejus ipsi impositis, Esa. 53. 5, 6. 3. Ut petra aquam exhibuit non præsentibus solum, sed eis etiam qui sequebantur in stationibus suis in deserto; sic sanguis Christi omnia loca & tempora permeat ^k. 5. Sed non, &c. *Ἀλλ' ἐκ ἐν τοῖς πλείστον αὐτῶν ἐνδοκίματον*] Sed (sub. tamen: ἀλλὰ, pro, ἀλλὰ ὅμως ^l.) plerisque (vel, plures, v. multò maximam partem, G.) illorum (omnes præter Caleb & Josue ^m: non approbavit, P. Pi. vel, gratos habuit, Be. sic G. Melchior pro, exosos habuit, & detestatus est ⁿ. Idem eveniet multis Christianis qui magnis datis bene non utuntur. ¶ Nam, &c. *καὶ ἐπαρρησιάζοντο, &c.*] Vocem ipsam usurpavit quæ est in Græco, Num. 14. 16. *καὶ ἐπαρρησιάζοντο αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ*. Vide ibidem 29. 32. & 26. 64, 65. Psal. 78. 33. Hoc illorum exitum æterni exitii imago est ^o. Prostrati sunt (Deo nimirum eos percutiente ^p: Synecdoc. sermo. Nam de cadaveribus eorum loquitur. Respicit illud Num. 14. 29 ^q.) enim in deserto, P. &c. Typus exclusionis eorum è coelo ^r. 6. Hæc autem (quæ scilicet commemoravi contigisse patribus nostris ^t; hæc pœnæ eis à Deo inflictæ ^u: in figura, &c. *τύπος ἡμεῶν ἐπαρρησιάζει*] Typus est rudis rei delineatio de qua fit imago perfectior. Indè, ἐν τῷ πᾶσι, apud Aristotelem, *rudi docendi modo*. Opponitur ei τὸ ἀκρίβει, τὸ λεπτομερές. Vide Rom. 5. 14. Utitur voce τῷ πᾶσι in hoc sensu & Justinus Colloquio cum Tryphone ^v. Vox τῷ πᾶσι non uno modo accipitur. Sic vocant & vestigium, sive notam insculptam aut impressam tabulæ, aut nummo, &c. ut Joh. 20. 25 ^x; & figuram ^y, typum, sive formulam, ut Act. 7. 44. Rom. 5. 14. & 6. 17. Heb. 8. 5 ^z; & imaginem, sive effigiem, ut in Herod. 1. 5. τῶν τῶν, &c. figuram Dei—depictam præmisit ^a; & rudem operis futuri delineationem ^b; & exemplum, sive exemplar, quod imitatur ^c, quod Latini formam & formulam appellant, ut Act. 23. 25 ^d. Phil. 3. 17 ^e. 1 Thes. 1. 7. 2 Thes. 3. 9. 1 Tim. 4. 12. Tit. 2. 7. 1 Pet. 5. 3 ^f. [Verba sic reddunt,] Typi (vel, Figura, Er. Ti. Ar. sic Tre. ex Sy. vel, Ut typi, Pi. vel, Formæ, Ar. Exempla, Ca. Ga. ex Tertul.) nostri (i. e. peccatorum ^g, vel poenarum nostrarum. Meton. subiecti ^h. Vel, nobis, Ga. ex Tertul. & Ca.) fuerunt, P. Be. Er. vel, præbent, Ca. Ga. vel, facta sunt, Vulg. exempla nobis fuerunt, aut esse debent: vel, acciderunt, id est, evenerunt Israelitis, ut loquitur v. 11. idque ità ut simul essent typi seu imagines respectu nostri ⁱ. In iis, tanquam in typo quodam, expressit quid nobis expectandum sit, si, ut illi, peccemus; poenas nimirum pares ^k. ¶ Ut non simus concupiscentes, &c. *ἐπιθυμητὰς κακῶν*] Concupiscentes rerum malarum, Er. sim. P. Be. Pi. i. e. noxiarum ^l, & prohibitarum ^m. *ἐπιθυμητὰς κακῶν* sunt qui necessariis non contenti plura ardentè desiderant, ut illi Israelitæ, Num. 11. 4. Psal. 78. 29. *ἐπιθυμητὰς, καὶ ἐπὶ τῷ στόματι*. Hoc rursum tangit Corinthios epulatores ^o. ¶ Sicut & illi concupierunt] Res quidem naturâ bonas licitasque malè & inordinate, velut carnes, pisces, pepones, &c. non contenti cibo quem Deus illis dedit, &c. P. Respicit historiam Num. 11 ^q. 7. Neque, &c. *Μὴδὲ ἐδολοῦσθαι, &c.*] Neque idololatrà, &c. P. Be. &c. Hic tangit eos qui ἐδολοῦντο is ve-

* G. sim. fcebantur: quod aut idoli cultus erat aut gradus ad
 Pi. cultum idoli †. ¶ *Scriptum est*, (Exod. c. 32. v. 6 t.
 † G. Sunt hæc ipsa verba Lxx v.) *Sedit populus manducare*
 * E. Me. T. & *bibere* (epulo constructo ex hostiis pacificis, quæ au-
 * G. reo vitulo obtulerant *.) & *surrexerunt ludere*, Παιζειν
 * Me. ex *Ad ludendam*, P. Be. Pi. Saltando nimirum & choros
 E. agendo v; cantando, tympana pulsando, &c. pro solen-
 * Me. nitate erecti idoli †. Παιζειν est, saltare, pro quo & Vir-
 * E. gilius dixit, *ludere*, εὐφραίνεσθαι, Act. 7. 41. *Sedit popu-
 * G. lus*, nempe sicut vos accumbitis: *ad saltandum*, ut &
 vos facitis †. Al. Παιζειν hic sensu impuro sumi verisimi-
 le est ex eo quod παιζειν, illudere, hoc sensu sumi Gen. 39.
 14, 17. notant Hebræi. Eamque vocem Græci reddunt
 ἐμυλῶν, illudere, cui synonymum est τὸ παιζειν. Sic &
 Tobias, 3. 18. Anna castitatem suam afferens addit, v. 17.
 juxta versionem Hieronymi, (nam Græca ibi desideran-
 tur) *Nunquam societatem habui cum illis fornicibus*.
 8. *Neque fornicemur* ¶ Contigua scilicet sunt vitia,
 idololatria & fornicatio; vide Num. 25. 1, 2. necnon
 ciborum satietas & libido †. Πορνεία ¶ Sic solet Pau-
 * E. lus, ubi aliquid odiosum dicit, uti plurali primæ perso-
 * Scl. næ xπολύων. ¶ *Fornicati sunt* ¶ Πορνείαν manife-
 ste hic est, cum feminis extra nuptias rem habere. In Græ-
 co, Num. 25. 1. ἐμυλῶν, 17. Tangitur hic ille
 incestu contaminatus. ¶ *Viginti tria millia* ¶ At
 Num. cap. 25. v. 9. viginti quatuor millia numerantur †.
 Resp. 1. Error hic est Scribarum †. 2. Paulus nihil fal-
 sum dicit, quia numerus minor continetur in majore †.
 Non dicit 23 millia ad unum, sed 23 ad minimum:
 non negat plures perierisse. 3. Non definite & exacte lo-
 quitur [aut hic] Paulus †, [aut] ibi Moses, neque enim
 id solent historici †; sed cum vulgo †. Paulus de certo
 numero non erat aut certus aut sollicitus †. 23 millia, in-
 tellige circiter †, h. e. supra 23 & infra 24 millia †. Mo-
 ses ergo ulteriorem numerum scripsit, Paulus ceterio-
 rem †. 4. Paulus, non Moses, scripsit, *unâ die* †. Deus
 porro duplici usus fuit in peccantes vindictâ, per judi-
 ces, & per pestem †. Intelligit mille (nempe Primorum
 populi †), occisos. (idque pridie †) à Phinee & sodali-
 bus ejus, & 23 millia (popularium v, alterâ die †) plagâ
 Divinitus immisâ †.
 9. *Neque tentemus* (peccatis eum irritando †, & ve-
 lut in certamen provocando †: quod ii faciunt qui cog-
 nitionem ipsius cupiditatibus suis prætexunt †; qui sci-
 entia suâ præfidentes in apertum tum idololatriæ, tum
 ex eo iræ Divinæ, periculum se conjiciunt †. Vel, expe-
 rimentum capiendi †, sive potentia ejus †, sive justitia †;
 vel, quousque itura sit ejus patientia †. Vel, disfidendo
 de ejus promissis †, & proinde signa petentes †: nam
 quidam ex Corinthiis de resurrectione dubitabant, infra
 15. 12.) *Christum*, τὸν Χριστόν. ¶ *Christum*, Sy. Ar. &c. Al.
 Omnino legendum est, τὸν Θεόν, ut est in vetustissimo illo
 MS. Error commissus ex notis Θ & Χ. *Christus* nomen
 est hominis: ἐμυλῶν est, τὸν Θεόν, Deut. 6. 16. Fecere id
 sæpe Hebræi, sed eximie eo tempore cujus narratio est
 Num. 21. 5, & seq. Tanguntur hic schismatum Auto-
 res †. ¶ *Sicut quidam eorum tentaverunt* ¶ Ipsum
 scilicet. Ellipsis relativi, ut Exod. 13. 8. *fecit Jehova*,
 sub. ista: Deut. 6. 16. [qui locus huic planè parallelus.]
 Non tentabitis Jehovam — quemadmodum tentastis (scil.
 eum) in Massa: Matth. 21. 7. collocarunt super ea, sub.
 ipsum: Act. 13. 3. dimiserunt, sub. eos. Ità & h. l. sub-
 auditur αὐτόν, ipsum †; quod tamen in nonnullis exempl.
 legitur †. Sed quem tentaverunt †? Resp. 1. Mosen:
 quem Israelitæ tentasse dicuntur †. Quod falsum est.
 Notetur manifesta phrasium distinctio. Dicuntur loqui,
 vel contendere, vel murmurare, contra Mosen; nusquam
 verò tentare dicuntur aut Mosen, aut quemvis hominem,
 sed Deum solum. Vide Exod. 17. 2, 3, 7. Num. 14.
 22. Deut. 6. 16. Psal. 78. 18, 41, 56. & 95. 9. & 106.
 14. Mal. 3. 15. Heb. 3. 9. Et quomodo referri posset
 ad Mosen, cujus nulla planè sit hic mentio †? 2. Deum †.
 Sed sic & frigida & absurda fit sententia, Nè tentemus
 Christum, quemadmodum & eorum nonnulli tentarunt De-
 um. Illud, γὰρ, ὅτι, satis ostendit de eadem persona agi, &
 Paulum eos detertere exemplo eorum qui & Christum
 tentarunt †: alioqui non erat cur metuerent nè Christum
 tentent, quia puniti sunt tentantes Deum †. Sed ὅτι hic
 abundat, ideoque in quibusdam cod. deest v. Imò ὅτι non

potest detrahi quin tota sententia mutetur †. 3. Chri-
 stum v. Nam Christus (non Deus †) expressè hic nomi-
 natur †, in priori membro, cui posterius per τοὺς, conne-
 ctitur †. Deinde respexit Apostolus indubiè locum Ex-
 od. 23. 21. ubi de Angelo ductore ea dicit quæ Angelo
 creato neutiquam conveniunt, v.g. *eum remittere peccata*,
 item *irritari*, aut *tentari*. Angelus ergo ille haud dubiè
 fuit Christus, qui Esa. 63. 9. dicitur *Angelus faciei Dei* †.
 At Christus, quatenus Christus, reipsâ tunc nondum
 extitit †. Fuit autem secundum Deitatem, secundum
 10 quam fuit ante Abrahamum, Joh. 8. 58. ab ipso visus,
 necnon ab Esaia, cap. 6. 1, 5. collat. cum Joh. 12. 41 †. * E.
 & secundum Deitatem tentatus est †. ¶ *Et, &c. Kai* † Par.
 τοὺς ὄφεις, &c. ¶ *Et à serpentibus illis* (ignitis scili-
 cet †. Articulus notat rem certam & illustrem, & ex
 Historia satis notam †. Phrasis qualis apud Demosth. † Pi.
 ὁ ὄφις ἐπὶ τοῖς πόλεσι, à vobis perire †: & apud Plin. *Periit ab* † Pi. ex Be.
Annibale, &c. †. ¶ *perierunt*, Pi. sic P. Be. i. e. occisi seu
 20 periti fuere. Enallage activi pro correlato passivo, ut
exire pro ejici, Marc. 9. 29. Apoc. 3. 12. ut contra, pas-
 sivum ponitur pro correlato activo, ut τὸν, *præmoneri*,
 pro, *præmonitionem accipere*, Ezec. 33. 4, 5. & ῥῶσιν, *ro-*
 gari, pro, *precibus obtinere*, 1 Sam. 20. 28. Neh. 13. 61.
A serpentibus, &c. Sic & qui Deum irritant præda fiunt
 Diaboli †.

10. *Neque, &c. Μὴ τὸν Θεόν* ¶ τὸν Θεόν est, obloqui
 superioribus, ut videre est Num. 14. 1. Tanguntur hic
 illi qui de Apostolo hoc minùs decenter loquebantur †. Idem.
 Neque murmurate, Be. Pi. &c. sic Er. P. Tre. &c. vel, 1.
 30 contra Deum †; contra Dei institutionem †, aut admini-
 strationem †, quasi non rectè agat, aut durius nos tra-
 ctet †; nos nimis premat legibus aut poenis, alios indul-
 gentius tractet, &c. †. Vel potius, 2. contra homines vo-
 bis præfectos †; eorum aut voluntati contradicentes, aut
 de administratione querentes sine justa ratione †. ¶ *Sicut*
 quidam, &c. ¶ Respicit vel murmurationem illam Num.
 cap. 14 †. vel illam Num. c. 16 †. ¶ *Et perierunt*
 ab, &c. τὸν Θεόν ἀποδιδόντες ¶ *A disperditore*, Be. Ab extin-
 ctore, Er. Ti. Ab exterminatore, Pi. P. Mo. Ca. sic Tre. ex
 40 Sy. Heb. אֱשֶׁר הַמְשַׁח, Exod. 12. 23 †. Jer. 2. 30 †. id est,
 Angelo, cujus ministerio exterminati sunt, i. e. occisi †:
 qui vel malus Angelus erat, vel potius bonus †, idem qui
 ductor fuit Israelitarum per desertum, qui percussit Æ-
 gyptios, Legem dedit, &c. †. In Num. 14. 37. dicuntur,
 percussi & maciati coram Deo. Sed Dei mos est judicia sua
 per Angelos exsequi, ut videre est 2 Sam. 24. 16. 2 Reg.
 19. 35. Eccles. 5. 6. sic & beneficia quædam per Ange-
 los dispensat, Joh. 5. 4. Angelus ἀγγελος, aut ὁ ἀγγελος,
 50 Heb. 11. 28. & Sap. 18. 22, 25. est qui in Tobia Libro
 אַשְׁמֹרֶת, à שֶׁמֶר, i. e. ἀποδιδόντες †. Hæc autem plaga, præ
 aliis, ascribitur Angelo perenti, quia genus plagæ in-
 solitum erat, nec à Mose expressum †. Malos Angelos
 Judæi vocant *Angelos* ἄγγελοι, ἀποδιδόντες: bonos, *Angelos*
 ἄγγελοι, ἀγγελοι. Alludit h. l. ad notionem Judæorum
 de Angelo mortis, *Samael* iis dicto, cui mortem ascri-
 bunt cum non constat de causa aliqua violenta nota &
 ordinaria, & evidenti genere mortis. Apostolus notos &
 evidentes mortis modos memorat, Serpentes, Pestem,
 v. 8, 9. jam loquitur de communi genere mortis quo pe-
 riit tota turba murmurantium, Num. 14. intra 40 annos.
 Periisse eos dicit τοὺς Θεούς ἀποδιδόντες, à magno isto Disperdi-
 tore, Angelo mortis †.

11. *Hæc, &c. Ταῦτα — τῶν, &c.* ¶ *Hæc autem om-*
 nia (quæ scilicet transacta sunt in initio sæculorum Ju-
 daicorum †, quæ v. præced. sunt memorata, h. e. mira-
 cula †: hæc poenæ ex Mose commemoratæ †.) typi (vel,
 ut, sive tanquam, typi, Pi. tanquam figuræ, E. scil. res-
 pectu nostri †: vel, τῶν, supple ex v. 6. ὑποδείγματα, exem-
 70 pla existentia, sive exempla cum existentem †: ut exempla
 aliud indicantia †. Vel, figuræ, V. in figura, Vulg. scil.
 nostri †, seu typo poenarum nobis imminuentium, si simi-
 liter peccemus †: ut essent nobis exempla † Divinæ ju-
 stitiæ ac severitatis †: tabellæ quædam prænunciæ eo-
 rum quæ in Ecclesia Christi contigerunt †. Vel, typicæ,
 Be. D. id est, τῶν τύπων, ut est in 2. cod. vet. †. Vel, in typum
 eorum, Sy. in D.) contingebant (vel, eveniebant, P. Be. sic
 Pi. &c.) illis, Mo. &c. Erant quæ ipsis evenere præfigu-
 rationes, rudia lineamenta. Ibi res temporariæ, hic æter-
 næ. Dicunt Hebræi, *Patres* אבות documentum filiis †. * G.
 ¶ *Scripta*

bus, &c. 9.) ut possitis sufferre, P. Be. Pi. vel, tolerare, G. ex Cypr. ita scil. ut ferendo vincatur, ut superetis & superetis; vel, ne succumbatis. Non dicit, ut omnino perferatis, sed, ut possitis perferre, quomodo interpretatur Cypr. Testimoniorum 3. 91. ubi & hanc ponit sententiam, *Tantum unumquemque tentari quantum potest sustinere*. Arma Deus dabit per quæ valebitis vincere, si non sitis ignavi, (ignavi, sive desertores v.) Al. Sensus germanus est, Deus dabit vires quibus reipsa & actu sustineatis ac superetis tentationem, dabit non tantum vincendi possibilitatem, sed & ipsam victoriam, ut dicit infra 15. 57. Quod nonnulli excipiunt, *Deus, si credidero, dabit exitum*, nugatorium est: idem enim est ac si diceretur, *Deus si dabit exitum, dabit exitum*: nam fide perseverare est, adipisci exitum. Itaque piorum nemo petit ut possit credere si velit, sed ut semper credat: Deus autem exaudit eorum preces, &c. 1. *Εὐχαριστία* quod alibi *ἡ χάρις*, *ἡ χάρις*. Sic *exitus mortis*, Psal. 68. 21. est evasio. *Incidit in tentationem* qui succumbit, ut diximus Matt. 6. 13. *exit* qui tentationem vincit. Perseverantia hic notatur. Semper Deus aut vires largitur ad sustinendum superandumque sufficientes, aut liberationem planè maturam. Hæc autem promissio non pertinet ad omnes homines, etiam fideles, sed ad solos & omnes electos, ut constat ex collat. 1 Cor. 1. 8, 9. 1 Thes. 5. 24. 2 Thes. 3. 3. item Joh. 10. 27, 28. vel ad eos qui Divinum petunt auxilium, nempe sicut oportet, ac inprimis perseveranter; quod soli faciunt electi.

14. *Propter quod* i. e. Propter omnia præcedentia. Bene hoc cohæret cum paulo antè dictis: Si vosmetipsos affuefaciatis epulis in idolo, facile, ubi gravior persecutio incubuerit, ad plenissimam idololatriam devolvemini. *Per numeros veniunt ista gradusque suos*. Et, *Nemo repente fit turpissimus*. ¶ *Fugite, &c.* i. e. Quam longissime abeste. *Ἐξοικονομασίαν* hic vocat externam quandam communionem cum idolis, convivia idololatriæ: his enim interesse Idololatriæ species est, quod mox probat.

15. *Ut, &c.* *Ὡς πενήντης* *Ut peritis*, P. vel, intelligentibus, Be. Pi. mysteria Christiana: q. d. Cum prudentibus mihi sermo est. Eos enim à charismatis antè laudavit. Attentionem Corinthiorum excitat, cum ipsis ingenium tribuit. *Φρόνημα* hic qui Homero *φρονίμης*. ¶ *Loquor, &c.* Scil. id quod sequitur. ¶ *Judicate, &c.* qu. d. Tale est quod dico, ut vos facile de eo judicare possitis. Sermo hic est de iudicio non potestatis, sed discretionis P. [Sensus,] Adeo æqua adferam ut non alios quam vosmetipsos sumam Iudices.

16. *Calix, &c.* *τὸ ποτήριον τῆς εὐχαριστίας* *ἡ εὐχαριστία*, &c. *Poculum* (vel, *Poculum illud*, Pi.) *benedictionis* (h. e. benedictum; cœnæ scilicet Dominicæ, quod Christus eodem nomine insignit quo Judæi poculum illud in Paschate, super quod actæ sunt gratiæ post cibum, quod *כוס הברכה*, (*poculum benedictionis*;) vel *כוס הלל*, (*poculum laudationis* v.) cui (vel, id est, quod: declarat enim quo sensu dixerat *poculum benedictionis*.) [Hoc autem non uno modo explicant:] 1. Quod cum gratiarum actione sumimus. Pro eodem poni *εὐχαριστία* & *εὐχαριστία*, item *εὐλογία* & *εὐχαριστία*, diximus ad Matt. 26. 26. Intelligitur autem hic non *εὐλογία* aut *εὐχαριστία* communis, sed illa huic negotio propria per quam orant fideles ut panis ille & vinum illud fiant, sicut mox appellabuntur, 1 Cor. 11. 27, 29. *corpus & sanguis Christi*, alimentum novæ creationis. Sed non puto idem duabus his vocibus significari: nam *εὐχαριστία* ad Deum refertur, *εὐλογία* verò ad creaturas, sive ad symbola, ut liquet tum ex Luc. 9. 16. *benedixit ipsis*, i. e. panibus & piscibus; tum ex hoc loco, ubi *calix benedicitur*. 2. Quod sanctificamus, solenni præce; quod consecramus usui sacro, scil. ut sit Sacramentum sanguinis Christi. 3. Super quod precamur Deum ut symbolis benedicat, &c. *benedicimus* (vel, i. fideles omnes, animi scilicet consensu & devotione, &c. vel potius, 2. presbyteri, sacrorum administri m.) *nonne* (Interrogatio fortius affirmat:) *communio* (vel, *participatio*, v. *communicatio*, Er. Vulg.) *sanguinis Christi* est? P. Er. Be. Pi. &c. i. e. signum, vel potius professio atque obsecratio, vel efficax tessera P. (nam fideles alloquitur) nostræ cum Christo conjunctionis & in-

corporationis, vel salutaris communionis nostræ in sanguine Christi; symbolum & pignus communis juris quod habemus ad sanguinem Christi, communisque fructus illius: vel, significat, declarat, atque instrumentaliter efficit atque exhibet communionem, &c. Est Metonymia v. subjecti, qualis suprà 1. 18. Rom. 1. 16. *κοινωνία* vocat id per quod fit ipsa communio. Sic & 1. ren. 5. 4. contra eos disputans qui mundum negabant à Deo conditum, *Sic autem secundum hæc videlicet, non Dominus sanguine suo redemit nos, neque calix Eucharistia communicatio sanguinis ejus est*. Quod mox interpretatur, *Quando ergo & mixtus calix & fractus panis percipit verbum Dei, fit Eucharistia sanguinis & corporis Christi*. Est locutio non dissimilis apud Valer. Max. 6. 2. ubi *Scipio Jovis epulo cum Graccho concordiam communicasse dicitur*. Sensus, q. d. Nonne calix benedictus distribuit sumentibus sanguinem Christi? Metonymia hic triplex est. 1. Continentis poculi pro contento vino: quæ frequens est in Scripturis. 2. Adjuncti, vinum benedictionis, cui benedictio adjuncta est. Hebraismus frequentissimus. 3. Subjecti, vinum pro vini potatione: q. d. usus calicis est communicatio, &c. Hoc porro dicit Apostolus, ut eos absterreat ab Idolothytis. Ratio sic se habet, Qui panem & vinum Domini se communicant, & inter se & cum Christo communicant. Ergo, qui conviviis idololatriæ communicant, Idolis simul & Idololatriis participant. Vos communicatis de sanguine Christi, ergo fugite ab Idololatria. Vos judicate de argumento. Nam obsecrat vos ipsa participatio Eucharistie contra Idololatriam & Idolothyta. ¶ *Πάντες, &c.* *τὸν ἀρτον ὃν λαβόμεν, &c.* Pro, ὁ ἀρτος, &c. Sic, *Hos quos videtis stare hic captivos duos*, pro, *hi quos: & Urbem quam statuo vestra est*, pro, *urbs*. Simile loquendi genus Matt. 21. 42. & Act. 10. 36. [Verba sic reddant,] *Panis* (vel, *Panis ille*, Pi. ex Sy.) *quem frangimus* (exemplo Christi, ad representandam crucifixionem Christi. Sic & 1 Cor. 11. 24. Perinde ferè est sive de externa panis fractione propriè sic dicta, sive, ex Hebraismo, de panis distributione, accipias. *Fractio* & fractionem in cruce peractam significat & ipsam communionem P.) *nonne communicatio, &c.* P. Be. Pi. &c. vel, *participatio, &c.* Vulg. Id *μετέχον* quam vocem usurpat v. seq. non de Christo, sed de pane. *κοινωνία* & *μετοχή* differunt ut effectum à causa: hæc est Symbolorum, illa rerum significatarum, &c. 9.

17. *Quoniam, &c.* *Ὅτι οἱ ἀρτοι, ἐν αὐτῷ οἱ πολλοὶ ἐσμεν* *Quoniam unus panis*, (sub. est, Be. ex Sy. & Ar. G. Ga. Glaf. T. nempe in cœna: Nam à cœna exemplum adducitur, & sequentia hoc satis arguunt. Supplementum hoc necessarium est, ut vis argumenti ab unius & ejusdem Sacramenti perceptione sumpti intelligatur; Unum corpus sunt pii, quia ex eodem pane comedunt, qui est illorum inter se cum Christo coalitionis pignus. Id autem subintelligendum per *καὶ ὁ ἀρτος* ex eo quod sequitur, *ἐκείν*. Sicut hoc quod dispersum fuit, postquam est congregatum, factus est unus panis, ait Clemens Constit. 8. 26. Al. Non placet hoc supplementum: tunc enim dixisset, ὁ ἀρτος. deinde ipsa verborum collatio aliam syntaxin innuit.) *unum corpus multi* (vel, nos multi, Pi. vel, nos illi multi, Be. credentes scilicet v.) *sumus*, Er. P. Be. &c. i. e. membra Christi, qui est Caput, Rom. 12. 4, 5. 1 Cor. 6. 15. & 12. 12, 14, 18, &c. Eph. 1. 22. & 4. 15, 25. & 5. 30. Col. 1. 18. Ego sic construo, *Nos multi sumus unus panis*, id est, *unum corpus*, h. e. quasi unus panis, & quali unum corpus. Enunciatio metaphorica; Sicuti in unum panem grana multa, in unum corpus membra multa, coalescunt, sic nos multi hoc symbolo in unum Christi corpus mysticum coalescimus. Ratiocinatur à signo ad rem significatam, à pane sacramentali ad panem mysticum, seu corpus mysticum. Dicit Paulus, unum panem in cœna, de quo participamus, significare nos esse unum corpus mysticum, & singula illius panis frustra nos singulos, qui ejus corporis singula membra sumus. Sicut ex multis granis fit unus panis, ita ex multis fidelibus fit unus panis sacer & vivus; unum scilicet corpus mysticum. Per panis unius summptionem omnes efficiuntur corpus unum, tum cum Christo; nam alimentum coalescit cum alito: tum inter nos mutuo; nam quæ sunt eadem uni tertio, sunt etiam inter-

ter se eadem. Itā Iren. Hll. Chrys. &c. Multi, per
significationem & effectum sacramenti, sumus unus pa-
nis, & quia idem ille panis corpus Christi est, [quod quo
sensu verum quare in Polemicis, & in E. & Par. ad hunc
locum] ideo multi sumus unum corpus. Multos, in-
telligit coetum fidelium, i. e. Ecclesiam, tam particula-
rem quamlibet, quam universalem. ¶ Nam, &c.
oi ὁ πῶς — μετέχουσιν] Nam omnes (nempe qui eidem
mensæ sacræ pariter accumbimus, & unam facimus *φει-
σίαν*, quæ *φεισίαν* totius Ecclesiæ gerit imaginem.
Magni erant panes apud Syros & Græcos, itā ut facilē
deni aut plures eodem pane vescerentur. Diogenes
Laert. in Vita Pythagoræ, 'Εὖ ἐν αἰσθητοῖς, &c. Ad pa-
nem unum sumendum conveniebant olim amici, prout &
adhuc mos est barbaris. ex eodem (vel, uno, Mo. uno
illo, Be. Pi. Unum vocat, non tam numero, quam com-
muni notione sacramenti; utpote in unum eundemque
finem acceptum. k.) pane participamus, Er. II. Ti. Tre.
Et proinde unum sumus corpus inter nos. Mensa com-
munis, sicut & contubernium, amicitia erat tessera m.
Nos hoc pacto cum Christo & inter nos societatem san-
ctæ religionis habemus. Ergo fideles unā cum infide-
libus ex idolothytis edentes, societatem impiæ religionis
cum eis ineunt, &c. In mentem hoc revocat illud quod
Judæis vocabatur *עירוב*, commixtio, vel *κοινωνία*, com-
munitio: quæ inter multos fiebat, in cibo uno, quem
parabant in vespere Sabbati, vel cum torta, mola, vel
pane integro. Sic consociationem inibant, & omnes
unā comedeabant, &c. [de quo vide Li. ho.] Si autem
Israelitis usitatum foret in unum corpus politicum vel
œconomicum coalescere per comestitionem panum plu-
rium ab hoc & illo simul congestorum, nos multo magis
in unum corpus consociamur ex comestitione unius ejus-
demque panis ab uno Salvatore nobis instituti. ¶
18. Videte (i. e. considerate: vel, Videtis, Be.) Is-
raelem (sub. qui est, Be. Pi.) secundum carnem] Sic vo-
cat eos, vel, i. quia carnis, non item spiritus, filii erant p;
q. d. eos qui carne Judæi sunt q: externā specie sic di-
ctos, vel juxta Legem æstimatos. Nos enim secun-
dum spiritum Israelitæ sumus, Rom. 9. 6. Gal. 6. 16. ¶
Confer Rom. 2. 28. & 9. 7. 8. Vel, 2. quia carnalem
tantum, h. e. externum, cultum Deo præstabant. Sic
Heb. 7. 16. *mandatum carnale*, i. e. de cultu carnali: q.
d. qui corporalem circumcisionem circumferunt, &
externis sacrificiis adhuc addicti sunt. [Sensus,] Vi-
dete an non idem habeatur in Lege Moyli. ¶ Nonne
qui edunt hostias (juxta Legem immolatas, *שְׁלָמִים*,
שְׁלָמִים *וְשִׁמְרָתָם* unde qui eas obtulerant vescaban-
tur. c.) participes (vel, consortes, Be. Pi. socii, E. ex Aug.)
altaris? i. e. Sacrificii, per Meton. subjecti, & sacri-
ficii, i. e. cultus, per Synecd. generis d. Altare pro toto
cultu altaris. Synecd. partis: q. d. socii religionis ac
cultus, & consocii ac approbatores sacrificiorum: par-
ticipes censentur facti sacrificii, tanquam etiam pro
ipsis oblatis, & per illud sanctificantur. Per id osten-
dunt, se eum Deum colere cujus est altare in quod pro-
fecta victimæ data sunt, & cultum altaris sibi proba-
ri: profitentur se communionem inter se habere in
cultu Dei Israelis, ideoque cum Deo, &c. Hinc col-
ligendum relinquit, Eos qui cum infidelibus Idolothy-
ta comedunt (in sacro idolorum convivio m) unā cum
illis participes fieri sacrificii idolis oblatis, & eos hoc
profiteri. ¶
19. Quid ergo dico? quodd, &c. [ὅτι ἐξ ἑσθλῶν, &c.] Ido-
lum (cui scilicet offeruntur victimæ paganorum p) ali-
quid esse, (h. e. aliquid posse, aut vim numinis habere r:
contra id quod antè docui t.) aut quod idolis immolatum
est aliquid esse? P. Be. Pi. scil. in se, seu sacrum, seu pol-
lutum; vel religione aliquā idolum imbutum sive af-
fectum esse v, ut ab eo metuenda sit coinquinatio pec-
cati x? Interrogatio vim habet negandi y. Prolepsis est z.
Quia facilē visuri erant Corinthii quod tenderet illa com-
paratio, nempe ut qui immolantia Græcanica ederent,
censerentur eos deos colere quorum aris data erant pro-
fecta, ideo hoc non exprimit, sed occurrit ei quod scie-
bat dicturos Philosophos, idolum nihil esse, ut supra 8. 4.
Concedit ergo hoc illis, non esse ultra Jovem, Neptunum,
Cererem: periisse eos pridem. [Sensus, q. d.] Non hoc
dico, quasi illa aut obesse queant aut prodesse, quippe

quæ nihil sunt prorsus; sed ea volo despiciatis, ne er-
roris socii esse videamini b.

20. Sed, &c. [ἂν ὅτι αὐτῶν, &c.] Oratio elliptica c.
Imò (sub. illud dico, P. Be. Pi. sic Er. &c. q. d. Non di-
co istud, sed aliud d.) quæ immolant gentes, (infideles
in suis sacrificiis *,) demonis immolant, P. Be. Pi. &c.
i. e. malis spiritibus f: non quidem intentionaliter g,
(putabant enim se deos veros colere h: sed tamen quoad
eventum i: quia omnis potentia quæ se exerebat in illo
cultu, sive in reddendis oraculis, sive in præstandis in-
terdum beneficiis, exercebatur operâ Dæmonum k, qui
simulacris affidebant l, & in iis colebantur, Psal. 96. 5.
Omnes Dii gentium demonia m. Confer Levit. 17. 7.
Num. 25. 3. De quovis cultu judicat Deus, non secun-
dum intentiones hominum, sed secundum verbum suum.
Non intendunt Papicolæ Dæmonibus offerre: neque id
olim intendebant Ethnici n. Dæmones mali per ista no-
mina, quæ nihil sunt, homines à vero Deo abducunt.
Probat ex Deut. 32. 17. ubi in Græco est, *ἑσθλῶν δαι-
μόνων*, pro quo in Heb. est. *לַשְׁרָיִם*, i. e. Dæmonibus
שְׁרָפִים. Tertul. De spectaculis, Scimus nihil esse
nisi nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulacra eorum; sed
non ignoramus qui sub istis nominibus & institutis simula-
cris operentur & gaudeant, & Divinitatem mentiantur ne-
quam Spiritus, scilicet Dæmones o. ¶ Non Deo] Ut
ipso falso sibi persuadent p. Sententia Ethnicorum erat,
Supremos & coelestes deos purâ duntaxat mente, hymnis
& laudibus, Dæmones autem sacrificiis, colendos esse.
Vide Porphy. in Euseb. Præp. Evang. Herm. Trismeg.
in Asclepio, Apuleium De Dæmonio Socratis q. ¶ Nolo
(vel, Nolim, P. Be. Pi.) autem vos socios (vel, participes,
vel, communicatores, Er. V.) fieri (vel, esse, Pi.) demo-
niorum] i. e. Cum Dæmone quidpiam habere commu-
ne r, aut societate jungi. Hoc faciunt qui, vel, i. Dæ-
mones expressè, vel per se vel per alios, invocant aut
consulunt: vel, 2. cum eis paciscuntur, ut vel bene fa-
ciant, vel malè: vel, 3. invocantibus eos se consociant,
sive in sacrificiis offerendis, sive (quod hic factum) in
edendis idolothytis t. Ne in speciem quidem velim vos
sociari pessimis illis Spiritibus, Dei & salutis humanæ
inimicis. *Κοινωνὸς γίνεσθαι, ὁμοῦ*, quod *τελεῖται*, i. e. initi-
ari, vertunt Græci, Num. 25. 3. Psal. 106. 20. ¶
21. Non potestis (ritè scilicet, vel bonâ conscientia:
ut non posse sæpe sumitur, ut Deut. 16. 5. Act. 4. 20.
&c. q. d. Non convenit, non decet: supra 3. 11. Mat.
9. 15. Vehementer absurdum est & perversum ac mo-
raliter impossibile, ob maximam repugnantiam inter
Christum & Dæmonia v. Significat, nullo modo confi-
tere simul posse communionem nostri cum Christo, &
cum idolis. Neque tantum de jure, verumetiam de facto
& reipsâ, loquitur z.) calicem Domini (i. e. à Domino
institutum, vel qui bibitur in honorem Domini a:)
bibere, & calicem Dæmoniorum] i. e. Qui in honorem Dæ-
moniorum bibitur b, quo vinum idolo, & per hoc Dæ-
moniis, consecratum est c. *Ποτήριον δαιμονίων* vocat vinum
diis libatum, quod Hebræis *יַיִן עֲבוּדָה וְרָרָה*. Vide quæ
de ea re attulimus ad Mat. 26. 27 d. Locutio sumpta ex
more Gentium, quæ festa sua convivia libationibus &
Divi laudibus claudebant: de quo vide Virgil. Æneid. 8.
Et notat Aristot. *μεθύειν* dictum quasi *ἔχειν τὸ μέθυ*. Hæc
memorat, ut Corinthios pudeat ejusmodi convivia in
rebus mediis numerare, &c. Alludit h. l. ad poculum
ἀγαθὸν δαίμων & apud Gentiles usitatum f. ¶ Mense
Domini, &c.] i. e. Vel, i. cibi g, sive convivii h, in men-
sa appoliti i. Meton. subjecti k. Vel, 2. ejus cultus qui
Domino exhibetur in ipsius mensa l. Mensam dicit:
Ergo ignota tunc altaria m. Sed mensa pro altari po-
nitur & Esa. 65. 11. & Mal. 1. 7 n. Et *שְׁלֵחַן גִּבּוֹר*
Talmudicis non infrequens, pro altari o. ¶ Et men-
sa dæmoniorum] Quæ cibos præbebat Dæmoniis immo-
latis p, quæ sterneretur in idolio q. Nam & in idoliis
mensæ ponebantur populo, tribubus, sodalitatibus: *ἱερεῖς*
καὶ λαὸς habes in Scholiaste Pluti r. ¶
22. An, &c. [ἢ παροξύνουσιν, &c.] An irritamus (vel,
provocamus, Er. II. Ti. Glas. i. e. provocare voluerimus:
Sic Luc. 11. 52. intrantes, i. e. intrare volentes: Matth.
5. 23. Si obtuleris, i. e. vis offerre t. Vel, ad iram provo-
camus, P. Pi. G. Ira enim sæpe *ἔκστασις*, unde & ver-
bum *ἐκστασις*, sive *ἐκστασις*, quod vertitur *παροξύνειν*,
παροξύνειν

b Zeg.

c Vor.

d Pi.

* E. fim.

Pi.

f Pi.

g Sci. fim.

E.

h Just. sic

Sci.

i E.

j Ex Hi.

m BA. 1.2.

53. 641.

n Par.

o G.

p Pi.

q Med. De

Apostata

ult. temp.

c. 6.

r Me.

t E.

u G.

v Glas.

gram. 3.3.

12. 260.

sim. Pi.

g G.

y E.

z Vor.

a Pi.

b Sci. ex

Pi.

c E.

d G.

* Be.

f Q. in

Med. ib.

g Pi. Sci.

Be.

h Sci.

i Be.

k Sci.

l Pi.

m Be.

n E.

o Li. ho.

p E. fim.

q Med. 1.2.

r P. 477.

s E.

t G.

u Glas.

gram. 3.3.

7. 249.

2 G. Eminenter autem dici solet de iis qui idolis honorem exhibent, ut videre est Deut. 32. 21. Vel, provocamus, ad emulationem, Be. ad rivalem & hostem ipsius transeuntes. Alludit ad verba Legis, ubi dicit Deus se rivalem ferre non posse. Vel, provocando provocamus ad zelotypiam, Tre. ex Sy sic E.) Dominum? Mo. scilicet Christum: cui Paulus passim tribuit quæ in Scripturis de Deo dicuntur, ut h. l. zelotem esse. q. d. Siccine infanimus ut audeamus provocare, &c. Interrogando deterret, q. d. Minimè vobis suadeo ut Dominum irrite-
 3 E. tis, vestra scilicet profanitate. Prolepsis est, ad excusationes eorum præoccupandas: sic enim illi, Nos cum amicis necessitudinis retinendæ causâ ad convivia hæc accedimus. Resp. At Deum interim zelotem ad vindictam provocatis. De his in prima persona loquitur, se illis annuerans; ut ostendat factum illorum cedere in injuriam totius Ecclesiæ, cujus membra sunt. ¶ Numquid fortiores, &c. Ut eum velut ad pugnam laceffamus, ut poenas evadere possimus quas iratus Deus nobis velit infligere? q. d. Minimè. Ergo non impunè nobis cedet illa provocatio. Sensus depromptus ex Job. 9. 19. & 37. 23.
 4 E. 23. Omnia (scilicet hæc, de quibus nunc agimus, quæ indifferentia sunt; ut, comedere idolothyta. Omnia, ejus scilicet generis de quibus & supra egit 6. 12. ubi idem dictum. In genere edere εἰδωλόθυτον non est illicitum, ut si quis solus sit nec aliud habeat quod edat. In circumstantiis certis ideo fit illicitum, quia alios id potest pejores reddere. Omnium creaturarum usus concessus est, ergo & idolothytorum. mibi (Transit hic Paulus, ut sæpe, à secunda persona ad primam: id enim perinde est ubi de quovis homine agitur. Sic & supra 6. 7, 8, 9, 10. similis mutatio fit aliquoties. n.) licent, sed non omnia expediunt, Συμφορῇ Conducunt, Er. V. Conferunt, P. Be. Pi. nempe proximo, præsertim infirmo. ¶ Non edificant] h. e. Meliorem reddunt, proximum scilicet: non promovent publicum Ecclesiæ bonum, quod consistit in salute hominum, sed quædam magis destruunt. Vult enim ex boni negatione malum oppositum intelligi. Minus dixit, plus sensit. Illa adeo homines meliores non faciunt ut etiam ad ruinam impellant.
 5 E. 24. Nemo quod suum est querat] i. e. Privatis commodis studeat, neglecto & posthabito communi multitudinis bono; vel, ita ut commodum & salutem proximi negligat: hoc enim est, phrasi Scripturæ, suum querere, quod de charitate negatur, infra 13. Careat quisque libenter voluptate vel utilitate vescendi idolothyta, ut aliorum scandalum vitet. Nequis id unum spectet quod ex tali re ipsi esse boni aut mali possit. ¶ Sed quod alterius] i. e. Bonum proximi. Nam inter Christianos partem nostri magnam sibi Proximus vendicat. Qui Proximum amat, Deum amat.
 6 E. 25. Omne, &c. Πάν, τὸ ἐν μακellῳ, &c.] Μακellῳ vox est Græca ex Latina, ut φραγελῶν, κρεσπῶν, & similia. Utitur & Plutarchus exponens, κρεσπῶν, & Lexica Græco-Latina. Retinuit eam & Syrus. Rabini scribunt מקורין. Nomen habet à loco qui erat Romæ: is autem ab homine cujus id fuerat solum. [Verba sic reddunt,] Quicquid in macello venditur (i. e. quilibet carnes ibi venales, five idolis immolatas, five non,) edite, Be. Pi. i. e. licebit edere, ut Gen. 2. 16. & 3. 2. putà in privatis ædibus, ubi nullum est periculum offensionis. Fieri poterat ut macellarius, ὁ ὀλοποιῶν, antequam ad macellum carnes ferret, aliquid de iis in aram dedisset: Τὸ κατ' ἀρετὴν ὀρίσας τὸν ἀνθρώπου, καὶ τὰ κοινὰ νομοῖτο, Euseb. lib. 8. Fieri etiam poterat, quod Aug. notavit, ut Sacerdotes partes quæ ipsis cedebant venderent. Solebant Ægyptii, teste Herodoto, pecudum immolarum capita in forum asportata Græcis divendere. Et solebant (inquit Schol. Aristoph.) à sacrificiis redeuntes partem ex ipsa victima domesticis adferre, & si quid superfuisset, asportare. De eo non vult sollicitè inquiri; licet nescire talia, & nescisse se dicere. Tertul. De jejuniis, Claves macelli tibi tradidit, permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem. ¶ Nihil, &c. Μὴδὲν ἀναρκήνους δὲ τὸ συνείδωτον] Nihil habetantes (vel, interrogantes, Er. Il. Ti. P. Mo. Ca. an idolis immolatum sit, necne P: vel, disquirentes, Ar. V. sim. Tre. ex Sy. διψιδιcantes, Er. discriminantes, i. e. citra ullum in istis discrimen. Al. Ἀναρκήνους hic est, dam-

nare: quomodo & κρίνειν sæpe ponitur. Dammare autem hic est, pro impuro habere. Al. Ἀναρκήνους est, hesitare iudicio, & in utramque partem apud animum suum discipere. propter conscientiam, Pi. Vor. Er. P. & c. vel, persuasionem, G. vel, 1. alienam: nè tua interrogatio pariat addubitationem sodali, aut astanti dum emis, aut asfidenti dum edis; atque ita scandalizetur. Vel, 2. vestram; vide supra 8. 7. quasi sit vesci nefas, quasi non possitis bonâ conscientia edere. Persuasionem autem intellige eam de qua sequitur, Nihil esse in cibis per se impurum. Vide quæ diximus ad Matth. 15. 11. Innumerabilibus ferè scrupulis in conviviis suis vexabantur Judæi quoad rem comedendam, ut & quoad societatem quæcumque comestum, & modo comedendi. De fructibus & oleribus mensæ appositis, an ritè decimata, an sacrata aut profana, an munda aut polluta. De carne appositâ, an ea de Idolothytis, de dilaceratis, de suffocatis, de non ritè macatis. Quæ omnia abolevit Evangelium, &c.
 26. Domini (i. e. vel, 1. Dei. Kue hic est ὁ κύριος. Nam cum Apostoli loca citant V. T. sæpe Deum Dominum vocant, cum alioqui de suo loquentes Christo soleant dare Domini nomen. Vel, 2. Christi: quem plenique ita nominat, ut significet, nobis ab illo datam esse potestatem quovis cibos comedendi. enim est terra & plenitudo ejus] i. e. Quicquid in ea est; quicquid dives gignit terrâ; infinita illa rerum copia quibus plena est. Est ex Psal. 24. 1. אֶרֶץ מִלְּאָה, five πλήρωμα, omne id quod super terram versatur; sicut πλῆρωμα θαλάσσης, omne id quod in mari est, Psal. 96. 11. 1. Παρολογία, quam variè explicant. Dominus purificat quicquid est in terra. Omnia ad usum hominum creata Divinitus, ideoque homini tanquam suis vesci licet. Simile 1 Tim. 4. 4. P. Al. Negat impiorum sacrificiis pollui Dei creaturas, quia semper manet penes Deum terræ totius dominium & possessio. Eam ergo conservat suâ virtute, ideoque sanctificat. Purus ergo est rerum omnium usus filiis Dei, quando eas non aliunde quàm ex manu Dei suscipiunt. Dominus omnium hæc sanctificavit, liberumque eorum usum fidelibus concessit. Al. Tota terra, i. e. universi mundi populus, nunc in Dei concessit ditionem, sublata macerie illa separatitia, Eph. 2. 14. Itaque lex illa, de ciborum discrimine, sublata est, & quovis cibo uti licet.
 27. Si quis (non significans scilicet se sacrificasse:) infidelium vocat (i. e. invitat) vos] Nempe in domum suam, ad convivium, privatum, vel domesticum; aut etiam in idoleum: nam ex cap. 8. 10. apparet, eò ire non absolute vetitum esse, modò sit convivium amicitie ergò institutum, in quo nullus cultus idolis exhibebatur, &c. καλέειν est, ad convivium vocare. Qui ad id mittebantur servi κλήτορες Græcis, Latinis vocatores. ¶ Et, &c. καὶ δέλετε, &c.] Et (vel, Si omnino, G.) vultis (Admonet tacite, melius forte facturos si non eant: Ire tamen non prohibet, supra 5. 10. d.) ire; scilicet ad convivium. ¶ Omne, &c. Πάν τὸ παρεσθῆναι, &c.] Quicquid apponitur, &c. P. Be. Pi. & c. i. e. Edite de appositis quod lubet. Παρεσθῆναι vox propria mensæ, Marc. 8. 6, 7. Luc. 9. 16. & 10. 8. & 11. 6. Act. 16. 34.
 28. Si quis autem (scilicet convivator, five infidelis, frater infirmus,) dixerit] Græcè, dixerit vobis, P. Be. Pi. aut alteri, in prandio aut cœna, nempe ut vos deterreat ab esu. ¶ Hoc, &c. Τὸ εἰδωλόθυτον ἐστὶ] Hoc (i. e. hæc caro nobis appositâ) idolis immolatum est, P. Pi. &c. Sacrificavi Cereri, & ad hæc exsta vos vocavi: ut te vel trahat quasi ad illicita; vel arceat quasi ab illicitis; q. d. non possis eo vesci sine idololatria. In MS. hic pro εἰδωλόθυτον est ἐσθῆναι. Est ea vox in Oeconomicis quæ Aristoteli tribuuntur. Phrynichus mavult dici ἐσθῆναι quam ἐσθῆναι. ¶ Propter, &c. Δι' αἰσινον τὸ ἀνυπόστατον, καὶ τὸ συνείδωτον] Propter illum qui indicavit (i. e. nè conscientiam illius offendaris, nè scandalum ei præbeatis manducando: si fidelis sit, aut te velut malè agentem judicabit, aut exemplo tuo contra suam conscientiam comedet; si infidelis, putabit te, aut præ metu vel pudore non audere religionem tuam, quæ omnem execratur idololatriam, libere confiteri, aut certè per intemperantiam gulæ prodere sinceritatem tuæ religionis, & per hæc Christianis Christoque ipsi insultabit; tantum aberit ut eum Christo sis lucrifactorus, cujus rei potissimum causâ ad mensam

C A P.

CAP. XI.

1. **I**mitatores mei (tum in eo quod dixi me omnibus placere, tum generatim ^a) *estote* (sub. sic, Camer.) sicut & ego (vel, sicut ego: nam abundat ^b [in *καὶ*] ex Græcorum idiotismo, ut diximus ad 1 Cor. c. 10. v. 9 ^b) *Christi*] Scilicet imitator sum ^c: ille enim non sibi placuit, Rom. 15. 3 ^d. Vide supra 4. 16. Desperare non debent Corinthii Paulum se posse imitari, si ipse Christum, Dei Filium, imitari potuit. Non dissimile illud Cyri apud Xenophontem, l. 8. *Sicut vos jubeo me imitari, sic docete alios, qui sub vestro imperio aliis præsunt, vosmet imitari* ^e. Hæc clausula spectat superiora ^f, & annexenda est capiti præcedenti ^g: cum quo prorsus cohæret, ita tamen ut singulari quodam Pauli artificio sit simul & superioris disputationis conclusio, & transitio ad ea quæ sequuntur ^h.

2. *Laudo*—*vos*] Laude viam parat ad sequentem admonitionem ⁱ. Hic sermo ad illos pios se vertit qui ad ipsum scripserant ^k. ¶ *Quod, &c.* *Ὅτι πάντα πρὸς μέμνητε*] *Quod omnia mea* (doctrinam meam ^l, mea præcepta ^m, instituta ⁿ, seu traditiones ^o; ut ipse mox declarat ^p: vel, per omnia, Vulg. subaud. *κατὰ* ^q, ut paulò antè ^r: vel, in omnibus, Pi. vel, in omni re, Tre. ex Sy. mei, Vulg. Pi. Tre. &c.) *meministis*, P. Ca. Be. Pi. &c. ¶ *Et sicut tradidi vobis, præcepta, &c.* *Τὰς παραδόσεις κατέλαβετε*] *Traditiones* (vel, *Instituta*, Er. Il. Ti. Ca. *Præcepta*, Vulg. sic Tre. ex Sy.) *tenetis*, vel *retinetis*, Er. P. Mo. Be. Pi. &c. i. e. summo studio observatis: id enim præp. *κατὰ* declarat ^t. Sensus, q. d. Ea non solâ memoriâ tenetis, verum ipso quoque opere præstatis. Hoc autem dicit, vel, 1. de bonis, non de malis: vel, 2. cum exceptione sequentium ^u. Commendat eos, quod aliquotusque Doctrinam, & præcepta, partim scripto partim vivâ voce ipsis tradita, de religione observârint hucusque saltem ^v. Locus hic palâm facit pro traditionibus non scriptis ^x. *Παραδόσεις* nomine vocari omne id quod docetur diximus ad Matth. 15. 2. Hic verò significat, non dogmata ^y fidei aut morum ^z, non res ad salutem necessarias, ut patet ex hac ipsa traditione, quæ primo loco tractatur, & hodie observari desiit ^b, [sed] præcepta quædam ejus generis quæ Christus Apostolorum & *ἀρχιερέων* (gubernatorum) prudentiæ promiserat ^c, vel ritus quosdam ^d pertinentes ad *ἐξωτερικά* (externam ^e) & *κατασκευαστικά*, five decorum ^f, in cœtibus Ecclesiasticis ^g: vel, præcepta præcipuè ad Ecclesiasticam disciplinam pertinentia, qualia sunt ea de quibus hoc cap. differit ^h, qualia non omnia perscripta sunt, quia sufficiebat ex auctoritate Apostolorum in usum esse perducta. Quorundam non ex proposito, sed obiter & occasione datâ, in Epistolis fit mentio. Vide 2 Thes. 2. 2, 15. Multa erant in hoc genere per se non ita magni ad pietatem momenti, sed in quibus utile erat aliquid in commune constitui, nè discrepans usus dedecoraret Ecclesiam, disputationes & ex disputationibus, ut sit, schismata fereret. Ut ecce, quærebatur in Ecclesiæ conventu homines aperto esse deberent, an operto, capite, & specialiter præcum tempore, aut ubi revelationes à Deo acceptæ populo exponebantur. Hic primùm, Fœminas quod attinet, res non multum habet difficultatis. Satis apparebat, magis decere Fœminas operto esse capite ob pudorem sexus: de Viris poterat in utramque partem differi. Sicut apud Græcos *κατὰ κεφαλὴν* fieri dicitur quod palâm sit sine metu aut pudore, ita & Hebræis. Quare, quod Exod. 14. 8. *Israelitæ dicuntur egressi manu elatâ*, Chald. dixit *כְּרֹאשׁוֹ*. Et Ben Arama *Mosem dicit cum Deo collocutum כְּרֹאשׁוֹ* *כְּרֹאשׁוֹ*, capite aperto. Et cum populum alloqueretur Moses Dei nomine, *וְשֵׁם יְהוָה*, non tegmen habuit in capite, sed velum tantum oppanum vultui, nè fulgor præstingeret adstantium oculos, Exod. 34. 34. At Levitæ in Templo recto erant capite, quasi metuentes nè ipsi minus digni Dei majestatem conspicerent. Hoc verò, sicut alia Templi, ad Synagogam transfudere Judæi. Apud Græcos mos fuit sacra facere capite aperto. Legendum enim apud Macrobi. 1. Saturn. 8. *Illic Græco ritu capite aperto res divina fit*, apparet ex loco ejusdem libri cap. 10. ubi itidem de Saturno agitur, & *sacrum ei fieri dicitur aper-*

to capite, ritu peregrino, i. e. Græco; & ex loco 3. 6. ubi Varronem ait dicere, *Græci hoc esse moris aperto capite sacrificare*. *Ἀπαρνεύονται κεφαλῇ* ait de eisdem Saturni sacris agens Plutarchus in Romanis quæstionibus. *Lucem facere* id dici solitum Festus testatur. Eodem modo, id est, aperto capite, etiam Herculi in ara maxima sacrum fieri solere testatur, præter Macrobius dicto libro 3. 6. Dionysius Halicarn. lib. 1. nimirum quia id sacrum institutum erat ab Evandro homine Græco. Sed Æneas contrarium morem in Italiam intulit sacra faciendi velato capite, nè quod malum omen oculis aut auribus eveniret, ut Virgil. nos docet, Æneid. 3. & ad eum Servius, & in Brevario Aurelius Victor; sed & Plutarchus in Romanis quæstionibus. Et ejus moris etiam Plautus meminit in comœdiis quibusdam; ut solet admiscere Romana Græcis. Paulus, Græcis Corinthiis scribens, Græcum præfert morem, & causas adfert quales ferebat negotii natura. Ex Pauli præscripto perpetuò hunc morem tenuere Christiani veteres. Tertul. Apologetico, *Illuc sufficientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus, &c.* Nihil huc pertinet mos Septentrionis in reverentiâ signum capita nudandi, qui quam per Germanicas nationes latè manavit, & Judæis tamen & Græcis & veteri Italiæ fuit incognitus ⁱ.

3. *Vos scire*] i. e. Diligenter expendere, ut supra 10. 1 ^k. ¶ *Omnis viri* (nempe Christiani ^l; quorum quippe primogenitus est Christus ^m: vel generalius, quia omnia Christo subiecta sunt. Vide Rom. 14. 9. 1 Cor. 15. 27. Huic favet quod vox *mulieris* in seq. totum sexum muliebrem comprehendit ⁿ.) *caput Christus est*] *Caput*, ratione, i. præcellentiâ, ut primogenitus ^o; 2. potestatis ac dominii ^p; q. d. Dominus, superior, rector ^q: imperans ipsi & per Spiritum influens. Vide supra 10. 17 ^r. ¶ *Caput* (præcellentiâ & dominii ratione ^t:) *autem mulieris, vir*] Hoc non debet de nuptis tantum intelligi, sed de toto sexu, quomodo interpretatur Tertul. libro quo ostendit, etiam virgines in Ecclesia velandas ^u, & id observatum perpetuò ait Corinthi ex hoc Pauli præscripto. *Majores nostri*, ait M. Porcius Cato apud Livium 34. *nullam nè privatam quidem rem agere fœminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum*. Idem mos honestis apud Hebræos fœminis. Ideo meretrix dicitur *זנות*, Deut. 16. 30. i. e. *sibimet imperans*. Hoc per parenthesin interjectum est: nam redit oratio ad id quod antecesserat ^v. ¶ *Caput verò Christi* (ut *ἀρχὴ* & mediatoris ^x, vel hominis ^y: nam Christus ut Verbum æqualis est Deo ^z.) *Deus*] Pater scil. Synecdoche ^a. Ità viro Christiano Christus imperat, sicut Christo Deus. Vide supra 3. 23 ^b.

4. *Omnis vir* (scilicet in publico cœtu ^c,) *orans aut prophetans*] i. e. Etiam tunc cum precatur aut revelationes Dei exponit ^d. *Prophetans*, i. e. vel, 1. qui Scripturas legit ^e, vel interpretatur ^f: vel, 2. qui Divino Spiritu afflatus occulta quædam profert auditoribus, five sint res futuræ, five reconditi sensus Scripturarum, præsertim Prophetiarum; five latens quodcunque mysterium ^g: vel, 3. qui Deum laudat ^h sacris hymnis, aut Psalmis. Sic *propheta* pro cantore, 1 Reg. 10. 10. 1 Par. 25. 1 ⁱ. Pauli tempore nondum in Ecclesia orabant & psallebant alternatim, ut hodie fit, sed unus pro omnibus orationem aut Psalmum recitabat publicâ voce, cæteris tacentibus aut auscultantibus: ut præcipitur 1 Cor. 14. 30, 31. Vel itaque de viro taliter orante hic loquitur, quanquam aliis magis placet generalis intellectus & hic & seq. quia & rationes Apostoli generales sunt ^j. Pertinet ergo hoc etiam ad auditorum confessam, quorum communis est hæc actio ^k, totusque cœtus dici possit *orare & prophetare* ^l, sicut 1 Reg. 8. 62. dicuntur Rex & populus *sacrificasse* ^m. Ratio enim quæ redditur ad eos pertinet ⁿ: & alioqui non conveniet oppositum membrum mulieris, quippe cui non permittitur in Ecclesia loqui, 14. 34 ^o. Dicit autem, *orans aut prophetans*, non quod extra orationem & Prophetiam viro permittit velamen in capite, ut putant Græci, (nam eo pacto etiam mulier extra orationem & Prophetiam capite non velato posset apparere, quod non admittunt Græci) sed quia sermo erat de honestate servanda in publico conventu, ubi hæc turpitudine maximè apparebat ^p. ¶ *Velato* ^q *capite* (vel,

(vel, *Tectio*, Tre. ex Sy. *Operto*, Il. P. Ca. Pi.) *capite*; ita Be. *κατὰ κεφαλῆς ἔχειν*] *In capite* (vel, *Circum caput*, Mo. E. *Super caput*, E.) *habens*, Er. Ti. Ca. E. vel, *gestans*, Be. sub, *quicquam*, Er. Ti. Ca. vel, *comam* q, *promissam* scilicet; vel, *pileum* five *galerum* †, *vittam*, aut *mitram* †; vel, *velamen* v, quo non caput solum tegatur, sed facies quadantenus involvatur *: hujusmodi enim velamentis usæ sunt olim mulieres in obedientiæ subjectionisque signum: confer Gen. 24. 65 v. & Esth. 7. 8. *κατὰ κεφαλῆς*, dixit Marcus, 14. 3. ubi Matthæus, 26. 7. *ὅτι κεφαλῆς* quod tamen significat, *velum capiti duntaxat imponere* b. ¶ *Deturpat*, &c. *καταχρῆται*, &c.] *Dedecorat* (vel, *Pudescit*, Tre. ex Sy. *Probrot afficit*, Er. Il. &c.) *caput suum*, Be. Pi. &c. i. e. vel, 1. Christum c, ex collat. v. seq. d. qui caput ejus est *: prodit enim absque symbolo libertatis, honoris, & potestatis acceptæ à Christo, quem vir representare debet; & Ecclesiam Christi quodammodo caput facit: Christo enim, tanquam supremo Sacerdoti nostròque apud Patrem patrono, caput aperiendum est dum sacra peragimus g. Vel, 2. caput naturale, ut plerique volunt b: quia subjectionis signum illi imponit; cum apertura capitis sit domini indicium: superioritatem suam prodit k, dignitatem & libertatem sexus sui imminuit l, & se subiectum fatetur m, & coram præsentibus erubescit n. [Sensus, q. d.] Sibi ipsi injuriam facit. Sic, *capiti tuo*, i. e. *tibi*, apud Latinos o. Caput viri in cælo est, idèoque debet vir sursum aspicere: at velamen capiti impositum facit respicere deorsum, tanquam ad principem in terra supra se constitutum, quem hoc modo agnoscit; cum tamen solus Christus sit viri caput p. Turpia vitiosæque tegi debent, honesta contra & vitio carentia detegi ac ostendi. Vir operto capite orans ostendit suum caput esse vitiosum & proinde tegendum: Atqui viri caput Christus est, qui vitii est expertus: Itaque debet viri caput detegi, quod Christum (qui viri caput est) vitii expertum esse indicetur. Mulieris verò caput vir est, qui cum sit nocens & vitiosus, debet mulier suum caput tegere, ut caput suum, h. e. virum, fontem esse fateatur. Hanc esse Pauli sententiam mihi dixit Italus quidam q. Viri Judæi non orabant nisi velato prius capite, partim in signum reverentiæ erga Deum, partim ut demonstrarent se pudefactos coram Deo, & indignos qui in eum respicerent: [de quo vide RR. dicta in Li. ho.] Qua in re Judaizasse hos Corinthios satis patet ex castigatione Apostoli r. Maimon. in Misna, *Non orabit* (Judæus) *cum bulga* (sive *pera*) *neque retecto capite, neque nudis pedibus*. Et mox subdit, *Nisi forte mos loci illius sit ut quis stet coram Magnatibus nudis pedibus*. Quæ verba sensum nobis indicant Canonis hujus Apostolici; cujus alii *τὸ ἵνδρ*, alii mentem duntaxat & rationem, sequuntur. Hic Canon accommodandus est ad receptam locorum consuetudinem civilem, quæ, quia pro varietate temporum & locorum & gentium variat, variare etiam Canonis illius praxin necesse est. Eo nempe habitu precandum est quo solent homines reverentiam suam & cultum testari erga Superiores & Principes. Hoc alii faciunt tecto capite, ut Egyptii, Turcæ, omnesque Muhammedani, inter quos Maimon. Misnam suam in Ægypto conscripsit; & plerique Orientales: alii apertione capitis, ut Occidentales penè omnes Europæi, nominatim Græci (quales Corinthii erant) & Romani, apud quos omnes ingenui in publicum communiter nudo & aperto capite prodibant, & vix unquam (extra sacra) caput tegebant nisi in luctu, aut morbo, aut necessitate, ob Solis æstus coelive injurias, aut nisi effœminatâ mollietate fracti essent: At in sacris Ethnici, Romani præsertim, tecto erant capite, tum Sacerdotes, qui vel pileo, vel apice, infulis & vittis, utebantur; tum populus, qui reiectâ in caput vestis laciniâ obnubilato astabant capite: quo habitu non ingenuam erga Numen reverentiam testabantur, sed tristem potius & servilem Idolorum metum (qui est à *δεισιδαιμονία*) prodebant. Veteres quoque Judæi sub Lege, tam Sacerdotes quàm populus, in sacris tecto erant capite, & vix unquam videbantur in publico aperto capite, nisi forte in luctu. Noluit ergo Apostolus viros obnubilare inter orandum caput, quod is ritus argueret vel perversam Judaicam cultus imitationem, vel Idololatrarum *δεισιδαιμονίαν*, tristémque & servilem

Divinitatis metum, non verò ingenuam Christianorum, quam apud Deum habent & profiteri debent, fiduciam atque libertatem; tum etiam ut à Christianis submoveret effœminatam Trimalcionum tum temporis mollietatem, qui semper erant tecto capite, quod nullam aeris intemperiem ferre possent. Prophetantes quod spectat, praxis variat apud Europæos Christianos, tam Pontificios quàm Reformatos. Qui enim sacras habent conciones, alii aperto habent capite, *τὸ ἵνδρ* hujus Canonis sequentes; alii tecto capite, qui Canonis mentem & rationem in eo sequuntur, quia Dei nomine & tanquam ejus Legati populum, tanquam subditos seu inferiores, vel Discipulos, alloquuntur. Omnes autem sacras conciones audiunt tecto capite, quia auditores non supplicum aut reorum personam sustinent, sed civium potius, quos Deus benignè & familiariter Ministrorum suorum ore compellat, quibuscum agit magna cum suavitate, comitate & affabilitate †.

5. *Omnis autem mulier* (seu nupta, seu virgo †,) *orans* (scil. in publico v,) *aut prophetans*] Num ergò mulieribus permittit in Ecclesia docere contra mandatum, 1 Cor. 14. 34. Resp. 1. Intelligendum illud cum exceptione, *nisi speciale Dei mandatum habeant* v. Prophetarunt quandoque & mulieres in Ecclesia primitiva in conventu publico. Prophetarunt extra ordinem Maria, Luc. 1. 46. Anna, Luc. 2. 38. Sicut in Vetere Test. Exod. 15. 20. Debora, Jud. 5. uxor Esaiæ, 8. 3. Holda, 2 Reg. 22. 14. ita & in Novo, ut filia Philippi, Act. 21. 9. & aliæ postea. Solebant autem tales etiam publicè Prophetias sacras exponere, ut apparet dictis Vet. Test. locis b. Ità impletum illud Joel, 2. 28. Non placet hæc responsio d. Constat enim, de re extraordinaria hic non agi, sed ordinario ritu & habitu in cœtu Ecclesiastico; item de prophetatione & oratione ordinaria *. Resp. 2. *Προφητεύουσα* passivè hic dicitur, pro, *prophetantem audiens* f. *Prophetans*, non oris voce, sed mentis cogitatione g; quæ interest cœtui prophetantium h, & virum prophetantem auscultat: ut sit Synecdoche membri i. *Prophetans & orans* assensum secretiorem præbendo. Confer cap. 14. 16. item 1 Reg. 8. 62. Sed talis acceptio vocis exemplo caret. *Orare* quidem dicitur cœtus; sacerdote orante; non item *prophetare*, ipso prophetante: dispar enim est ratio. In oratione enim est os cœtus, ejusque nomine orat, cui etiam assensum præbet, dicendo *Amen*. *Prophetans* autem est os non populi, sed Dei populum alloquentis. Populus ergò non magis *prophetare* dici possunt quàm concionari qui concionem audiunt. Resp. 3. *Prophetare* hic sumitur pro, *Deum laudare in hymnis & psalmis*. Ità sumitur 1 Sam. 10. 5, 10. & 1 Par. 25. 1, 2, 3. Et hoc sensu aptè junguntur *orare & prophetare* & h. l. & 1 Cor. 14. 15. Nam quia Prophetæ tria olim præstiterunt, 1. futura prædixerunt, 2. voluntatem Dei populo patefecerunt, 3. Deum musicè & poeticè laudabant: hinc *prophetandi* vox de quolibet eorum usurpatur †. [Plura vide ad 1 Cor. 14.] ¶ *Non*, &c. *Ἀγανακτῶντες τὴν κεφαλὴν*] dissert. 16. Sic & Plutarchus loquitur pro eo quod Latini dicunt, *aperto capite* m. [Sic vertunt,] *Non velato* (vel, *Detecto*, Casim. Ti. P. Ar. *Revelato*, Ar. *Aperto*, Æth.) *capite*, Er. Il. Mo. Be. Pi. *κατακλύβου* plus est quàm operire: nam pileo tegitur caput, non velatur; ad hoc enim requiritur velamen, quo facies quoque ipsa involvatur & contegatur n. Fœmina Hebræis in publico non aspiciebatur nisi operto capite, Musar. 37. Vide Gen. 24. 65. Indè *caput mulieris nudare* est, eam contumeliosè tractare, ut ex Phesichtha ad Levit. 24. 19. & ex RS. ad Num. 5. 18. notavit vir eruditissimus. Apud Græcos videtur varius fuisse in publico fœminarum habitus, ut & apud Romanos fuisse varium Plutarchus in Rom. quæst. nos docet. Paulus id prætulit quod maximè conveniebat verecundiæ o. Fœminarum mos erat, isque severis Canonibus iis præscriptus, nè in publicum prodirent nisi facie velatâ, testibus Maimon. in *משנה*, cap. 24. & Chetubb. fol. 72. 1. nè scilicet à viris conspicerentur. Cùm autem ad sacra accederent, & in Synagogis seorsim & seclusæ à viris federent, remotâ jam velationis causâ, velamina sua amoverunt, atque facies exposuerunt nudatas idque non ex levitate, sed ex religione. Hos porrò ritus

ritus adhibuerunt cum privatim orarent aut sacra tractarent, æquè ac in cœtibus publicis. Viri privatim quoque velati erant. Quare? Ob reverentiam erga Deum & ut pudefacti coram Deo. Fœminæ quoque privatim erant nudatis, five non velatis, faciebus. Quare? Ratio obscurior Generalior facile reddi potest; nempe, quod fœmina soluta vel immunis foret à præcepto, i. e. à plurimis ritibus quibus subiciebantur viri, ut à gestatione Phylacteriorum, ab his aut illis orationum formis aut occasionibus, & inter alia, à velatione faciei inter sacra: à quo præcepto dubium est cur Canonistæ eas exemerint, an quod eas parvi æstimarent, easque infra dignitatem & extra necessitatem observantiæ horum aut illorum rituum ponerent; an quod eas magni æstimarent, & plus attribuerent venustati facierum muliebrium quam virilium. Utrilibet optimè quadrat correctio &

Li. ho.

commonefactio Apostoli, ut patebit in sequentibus. Duplex potest concipi capitis fœminarum nudatio seu apertio: 1. Si non modò facies retegatur, sed & reliquum caput sparsis, vel etiam præcis, capillis nudetur. Id hîc damnari, nemini qui non insanit dubium esse potest. Nam apud omnes gentes non planè Barbaras semper turpe fuit, fœminas sparsis comis, instar Mænadam, nullo superinjecto velamine, in publicum procedere. 2. Cum facies quidem & frons aperitur, sed reliquum caput velatur. Qui mos cum apud omnes penè gentes hoc tempore receptus est, nempe ut pudicæ & modestæ matronæ, præsertim verò virgines nobiles, vix unquam in publicum nisi velatâ facie prodirent, habitusque ille pudori qui decet illum sexum convenientissimus sit, non dubito cum h. l. fœminis præcipi, quas in sacris cœtibus maximè decet pudorem & verecundiam testari atque demonstrare. Sed quia mos ille civilis velandi fœminas, cum in publicum prodeunt, jampridem apud nos exolevit, & velare faciem hodie multis in locis luxûs potius & delicatæ mollitiæ & fastûs quam modestiæ & verecundiæ est argumentum, coarguendæ potius videntur quæ in sacris cœtibus faciem velant quam quæ audiunt apertum vultu.

Cap.

G.

Li. ho.

Scl.

E.

Me. T.

sim. E.

T.

E. sim.

Cal.

Scl.

Li. ho.

Med. ib.

V.

¶ *Deturpat* (vel, *Dedecorat*, Be. Pi. *Debonestat*, vel *Pudescit*, Er.) *caput suum*]. Interpretare ut suprâ v. 4^a. i. e. vel, 1. *caput* cui subijcitur, ut patet ex v. præced. totòque contextu, h. e. virum suum, dum ea tam formosa præ eo videri vult, cum quidem sit tantum gloria viri, vir autem sit gloria Dei, ut dicit v. 7. Ridiculum esse innuit, viros velamine uti cum orant ob reverentiam & pudefactionem coram Deo, & fœminas non uti quarum gloria est minor. Vel, 2. *caput*, non Metaphoricum five Politicum, sed Physicum, ut suprâ: id quod hæc ratio à pari subijuncta convincit, Ut tonsura dedecorat caput mulieris, sic & capitis denudatio. At tonsura dedecorat caput Physicum, Ergò, &c. Sed quomodo dedecorat mulieris caput apertura? Resp. Synecdochicè, quia dedecorat ipsam. Quâ ratione? Resp. Quia facit contra Divinam ordinationem, contra naturalem honestatem & verecundiam illi à Deo inditam: & videri vult non subjecta, cum subjecta sit viro, abijciendo velum, quo velut signo profitebatur se viro subjectam. Illa capitis denudatio immodestæ, adeoque abjectæ subjectionis Maritalis, eam arguit. Sed totum Apostoli argumentum non ducitur à subjectione mulieris: alioqui & vir cooperto capite orare deberet, quia Christo subjectus est. Nec constat, velationem mulieris supponi ut signum subjectionis ipsius. 1. Signum hoc exhibetur modestiæ tum veræ, Gen. 24. 64. tum simulatæ, Gen. 38. 14. Ast ubinam subjectionis? 2. Dati sunt capilli Evæ pro velamine (ut clarè asseritur h. l.) priusquam ea vel subiceretur Adamo, vel maritaretur ei. 3. Non de uxore solum hîc agitur, sed de fœminis in genere, &c. Qu. Cum indecorum tunc temporis haberetur, mulieres capite nudatas in publicum prodire, unde hîc tantus error in Christianis fœminis, ut quod alibi observarent in cultu Dei negligerent? Resp. Ex prava imitatione Sacerdotissarum Gentilium, quæ, dum idola colerent, & vel oracula funderent, ut *Pythiæ*, aut *Sibyllæ*, vel sacrificia celebrarent, ut *Mænades* aut *Bacchæ*, insolenti habitu, nudatâ facie, comis sparsis & pendulis, ea præstabant. ¶ *Unum*, &c. *Ev* γὰρ ἔστι τὸ αὐτὸ τῆς Ἑβραϊστίνης] Nam (sub. id., Be. P.) *unum* ad idem est (i. e. tam turpe est) ac si *rasa* esset, P. B. Pi.

Quod fœminis fieri non solebat, nisi cum turpes videri vellent, ut in luctu, Deut. 21. 12. Sueton. in Calig. *Regulos quosdam barbam posuisse & uxorum capita rasisse ad indicium ultimi ludis*. Plus est radi quam tonderi.

Argumentatur à pari: unum indecorum declarat per alterum. Capilli sunt ei *velamen*, v. 15. utique naturale: cui, quodam impulsu naturæ, etiam aliud superaddit, ut ostendat, se voluntate facere quod natura docet faciendum, i. e. ut viri gubernationi se submittat. Itaque dum hoc deponit, illud etiam, quantum in se est, excutit. Nemo dubitat quin valde indecorum esset mulieri, si rasa esset, si attonsâ comâ vel raso capite, quod non nisi virorum est, in publicum prodiret; viri enim assumeret personam. At capite nudato procedere, itidem virorum est: Eodem itaque jure & velum & capillos abijcere potest.

10

20

30

40

50

60

70

6. *Etiam tondeatur*. Cum velamine, signo reverentiæ suæ erga Deum, amoveat & naturale illud signum istius reverentiæ, humiliationis, & pudefactionis suæ coram Deo; velamen, scilicet capillorum. ¶ *Si verò turpe — tonderi aut decalvari*, *Εὐγενὲς*] *Radi*, Er. P. Mo. Ca. Be. Pi. &c. ut omnes sani judicant. *Forma decus*, capilli, apud Petronium. Servius ad Æneid. 1. *à cædendo dicta cesaries*. Ergò tantum virorum est. Fœminis adulteris Germani crines acidebant; Tacitus Germaniâ. Spectavit hîc Paulus hominum habitum, quorum alii tondabant comam, alii etiam radebant. *Tonsam* autem comam voco, non eam tantum quæ penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quæ refecatur: ut sit inter muliebrem & virilem comam discrimen. ¶ *Veletur*, Er. P. Be. Pi. &c. *Operito sit capite*, in Ecclesia scilicet: qui mos ex præscripto Pauli retentus. Vide Clem. Constit. 2. 27. [& verba ejus in G.]

7. *Vir, &c.* Vir hîc de toto sexu dicitur, ut & mulier. ¶ *Quoniam, &c.* *Εἰκὼν ἡ δόξα τοῦ ὁσιώτατου*] Quam is imago sit & gloria Dei, Er. P. Be. Pi. &c. *Δόξα* idem quod *ἀπαύλασμα*, *effulgentia*, *radiatio*: nam Heb. *כבוד* utrâque voce Græcâ redditur. Est Hebraica locutio. Nam Hæbræi *effulgentiam* Divinæ majestatis radium vocabant, *כבוד*, Hellenistæ *δόξα*, ut Exod. 16. 10. & 24. 16, 17. & 33. 18, 22. & 40. 34. Num. 14. 10. & 16. 19, 42. Ezec. 1. 28. & 3. 23. & 8. 4. & 10. 4. Vel, *δόξα* est *similitudo*, ut apud LXX, Num. 12. 8. Psal. 17. 15. quod & hîc congruit, *vir est imago & similitudo Dei*.

Al. *Gloria Dei* dicitur, vel, 1. quâ homo in Deo gloriatur & peculiarem habet causam gloriandi, quod immediate & solius Dei potestati subjectus sit: quomodo qui Regi paret immediate, hoc sibi gloriosum ducit. Vel, 2. quâ Deus in homine, tanquam pulcherrimo & perfectissimo opificio à se immediate factio, gloriatur, aut jure gloriari potest. Et hic sensus mihi magis probatur, quia magis congruit, tum 1. textui, ut vir dicatur *imago Dei*, quia Deus in illo repræsentatur; & *gloria Dei*, quia Deus in illo gloriatur, vel, quod eodem recidit, glorificatur: congruit quoque sequenti membro, ut mox videbimus: tum, 2. usui Paulino, qui *gloriam* alicujus id vocat in quo quis gloriatur, ut 2 Cor. 1. 12, 14. 1 Thes. 2. 20. Ideo & David Deum vocat *gloriam suam*, Psal. 4. 3. & *gloria filiorum patres*, Prov. 17. 6. Al. Est *εἰκὼν τοῦ θεοῦ, imago & gloria*, i. e. imago gloriæ; i. e. Majestatis & Domini Divini, in quo elucet Dei Majestas & imperium: est enim Dominus omnium post Deum constitutus, atque in terra hac quasi quidam Deus existit, imperitans rebus omnibus, etiam mulieri. Vel, imago Dei gloriosa. Argumentum autem Apostoli hîc duplex est: 1. Vir Deo subijcitur immediate, ejus rei significandæ & profitendæ causâ non debet velamen capiti imponere, quia hoc significat potestatem supra se alterius hominis: mulier autem viro naturaliter subjecta debet velari. 2. Gloria Dei revelanda est, gloria autem hominis occultanda. Velari ergò debet mulier, non vir. Vir operiens caput non seipsum modò, sed etiam Deum, dedecoraret: ut si quis in dignitate positus appareret coram Rege privato habitu, tantundem de Regis ipsius cultu detraheret. Qu. An non etiam mulier imago Dei est? Resp. Est sanè, quod ad internas animi qualitates, ut justitiâ, sanctitatem, scientiam, &c.

* G.

* E.

* Cal.

* E.

* E. ex

Ocurr.

* Cal. E.

* E.

* Cal.

* Li. ho.

* Pi.

* G.

* Be.

* G.

* G. Ham.

* Ham.

* E. ex

Græcis.

* E. ex

Aug. Cal.

Halm. &c.

* E.

* Scl. ex

Pi. sic Be.

* Scl.

* Be. Me.

T.

* Scl. sim.

Be. T.

* Be.

* Me. T.

* E. ex

Thom.

* Be.

nam, &c. Gen. 1. 27^k. [sed non sine discrimine.]
 1. Vir ex Deo est immediatè: mulier autem, immediatè ex viro formata, viri imago convenienter appellatur^l. Imago Dei priùs viro indita est, deinde ad exemplum ejus quæ in viro erat, in foemina expressa; ut ita proximè vir imaginem Dei referat, foemina autem proximè viri, & eà mediante; Dei^m. 2. Vir est imago Dei perfectiùs & principaliùs^a, quia hæc in illo potissimum relucet^o, respectu tum rationis, quæ naturaliter in eo magis viget; tum domini, quod viro competit amplius atque universaliùs quàm mulieri^p, quippe quæ viro subiecta est, Gen. 3. 16^q. 3. Non respicit Apostolus ad totam rationem imaginis Divinæ, sed tantum ad illam quæ in dominio consistit, vel in eo quod sicut Deus omnium rerum principium est & finis, sic quoque se ad mulierem habeat vir, non contrà: vide v. 8, 9. Virum dicit esse *gloriam Dei*, vel quia in hoc opificio gloria Dei maximè conspicua est; vel potiùs, quia vir, ad gloriam Dei, præ se fert speciem quandam dominationis Divinæ^r. ¶ *Mulier autem gloria viri est* Minus aliquid viro, ut Luna lumen minus Sole. Tò δὲ ἡλυ, ἀπὸ τοῦ ἡλίου Philosophis. Imperat materfamilias suæ familiæ, sed viri nomine^t. *Gloria viri*, quia opificium est ex viro factum, ut propterea vir in ea gloriari possit, dicens, ut Gen. 2. 23. *Hoc nunc os ex ossibus meis*, &c.^t.
 Quia est ex viro ad viri gloriam, veluti ejus imago^v, ut subiectione suâ virum illustriorem reddat^x; quia & quatenus illi subiecta est^y, & in eo, tanquam capite suo, gloriari debet^z: sicut subditi dicuntur *gloria Regis*, ratione scilicet subiectionis: illud enim est marito gloriosum, quod uxorem habet sibi subditam^a. Velanda ergo est mulier in signum subiectionis^b: alioqui viro se æquaret, adeoque caput, cui subijci debet, dedecore afficeret^c.
 8. *Non enim est vir ex muliere*, (scil. factus, in prima rerum conditione^d), sed *mulier ex viro* Et hoc ex Gen. 2. 21^e. Et proinde mulier est gloria viri^f, & ei subdita esse debet^g.
 9. *Neque vir—propter mulierem* i. e. Ut mulieri, tanquam præstantiori, serviret^h. Aliâ ratio principatûs viri, ex causâ finali. Nam id cuius gratia, præcellit ea quæ propter ipsum fiunt; & omnino finis est regula mediorumⁱ. Si unum Deus esse hominem voluisset, Vir is esse debuit, non Mulier: quin vir aptior ad actiones humanas, quippe humoris minus habens, plus autem caloris. Sed propter illud, *Crescite & multiplicamini*, Foeminâ quoque opus fuit^k. ¶ *Propter virum* Ut eum colat tanquam dominum^l; ut esset ei in adiutorium^m, ad vitæ societatem, & prolis propagationemⁿ.
 10. Ideo, &c. Διὰ τὸ τοῦ ὁφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῷ ἀνδρὶ Propter hoc (vel, i. quod modò dictum est^o, quia mulier est gloria viri^p, & ex viro & propter virum^q: vel, 2. quod mox dicitur, nempe propter Angelos: ut sit appositio^r.) debet mulier (in genere: nam & virgines comprehendit^t.) potestatem habere in capite, Er. II. Ti. P. Be. Pi. vel, *super, five supra, caput*, Mo. Pi. Tre. ex Sy. Ar. [Variè explicant:] *Ἐξουσία*, potestas, non activè accipitur, sed passivè^t, & per Metonymiam^v catachresticam^x, frequentem Hebræis^y, ubi signum nomen rei significatæ accipit^z, pro signo seu indicio potestatis quam in uxorem vir habet^a, h. e. pro velamine^b. Velamen enim signum est imperii, sub quo est mulier^b, & quidem congruum, cum caput velamine tegatur, ut inferius à superiori; perinde ut uxor sub potestate viri, ut superioris, constituta esse, ejusque protectione & tutelâ frui, debet^c. Et vicissim vir qui mulieri imperat, velamen ejus ob id, ut quidam putant, dicitur, Gen. 20. 16^d. Confer phrasin Ruth 3. 9. *alus mariti expandi super uxorem*, h. e. hanc quasi obvelari illius potestate, tutelâ, & patrocínio. Eadem figurâ *robore* Dei, i Par. 16. 11. pro *arca roboris*, Psal. 132. 8. five arca foederis: &, *induct desolationem*, Ezec. 7. 27. h. e. vestem desolationis indicem^e. Al. velum hic dicitur *Ἐξουσία*, quia Heb. dicitur עֲלִיּוּת, Cant. 5. 7. Esa. 3. 23. sic & Gen. 24. 65. & 38. 14^g. & Arab. عِلِّيُّوت; quarum vocum themata significant, *super, five ἔξωθεν ἔχειν, dominari*^h. Hæc interpretatio adeò quibusdam placuit antiquis Interpretibus, ut τὴν ἐξουσίαν non potestatem verterent, sed

velamenⁱ, quomodo & quidam Codices legunt^k. Mihi nimis coacta, nec scopo loci congrua, videtur^l. Al. Possit potestas hic accipi pro viro potestatem habente, quem mulier habere debet supra caput, id est, agnoscere & pati superiorem^m. *Ἐξουσία* hic idem sonat quod ἡ ἐξουσία, &c. Gen. 3. 16. ubi explicatur, *in potestate ejus eris*; & 4. 7. *in potestate tua erit*. Hinc & AE. illud עֲלִיּוּת obedientiam tuam reddiditⁿ. Caput hic dicitur vir, qui caput mulieris, v. 3. & Eph. 5. 23. quæ idcirco jubetur viro suo esse subdita, Eph. 5. 24. Habere hic, ut sæpe Latinis, & ἔχει Græcis, idem est quod tenere, asserere, vel agnoscere. Vis interpretationis & argumenti est à verbis præced. *Mulier est ex viro & propter virum*. Ergo debet mulier habere, h. e. agnoscere^o, & gerere^p potestatem^q, suam scilicet, non in se, sed in capite suo^r, five in viro^t, idque testè capite testari^u. Simile planè est argumentum, i Tim. 2. 12. 13. *Mulier nè dominetur, quia Adam prior formatus est*, &c. Idem ergo est hujus & illius loci sensus^v. Matrōna honesta potestatem omnem penes virum habet; ut contrà, meretrix, cujus neque maritus neque Christus caput est, sui ἑξουσίαν habere dicitur, Ezec. 16. 30^x. Sententia est Græca, ἡ γυναῖς δ' ἔσται ὑποτακτικὴ ὡς καὶ ὁ Χριστός ἡ ἐκκλησία. ¶ *Propter Angelos* Vel, i. propter bonos Angelos^y, qui sacris fidelium coetibus interfunt^z, testes pietatis^a, pudoris aut impudentiæ, item obedientiæ, aut inobedientiæ suæ^b; quibus probrosum id videtur ut aperto capite incedant^c. Si alibi velatæ esse volunt mulieres, certè in Ecclesia tales esse debent, ubi par est omnia geri summa cum verecundia, ordinemque & decorem servari; quippe ubi non tantum adsint homines, sed & ipsi Dei Angeli, sicut Cherubini erant in Templo ad significandam Angelorum præsentiam. Quod respiciens Agrippa in oratione ad Judæos apud Jo. Bel. Jud. 2. 28. μαρτυροῦμαι ὅτι ἐγὼ μὲν ὑμῶν τὰ ἄγρια, καὶ τὰς ἱερὰς ἀγγελίας. Sic & in Synagoga Angeli adesse crediti: vide Deut. 33. 2. & Interpretes Hebræos ad initium Psal. 82. Philo libro περὶ φιλανθρωπίας, de Mose, ὡς ἡ πόλις ἐποίητο, &c. (Hymnos cecinit in auribus angelorum & hominum: horum, ut tanquam à magistro similiter gratias agere discerent; illorum, ut adessent tanquam inspectiores, &c.) Angelum orationis nominat liber Hebræus Chasidim dictus. Tertul. quoque De oratione, *Angelo orationis adhuc adstante*. Meminit horum Angelorum & Chrysost. De Eleemos. orat. 1. Vide & 1. Tim. 5. 21. Etiam Plutarchus, libro, *Cur Oracula defecerint*, quosdam ait esse δαίμονας ἐπισκοποῦντας θεῶν ἱερῶν καὶ μυστηρίων ὁργανοὺς, (dæmones divinorum officiorum inspectores, & sacerdotes mysteriorum:) & Jamblichus, 5. 26. cuique Templo suos esse custodes. Vide & quæ ad Ecclef. 5. 2. Athenagoras τὴν ἐπὶ μέγας πρεσβυτέρων (providentiam particularem) Angelis tribuit. Peccavit Sara quod apud Angelos risit, Gen. 18. 12. Omnia in Angelorum conspectu seria esse debent^d. Quoniam causari potuissent mulieres, viris id gratum esse ut aperto capite incederent, respondet, caput velandum esse propter Angelos, qui eas conspiciunt^e, vitamque observant, & apud Deum accusabunt mulieres superbas & signum subiectionis fastidientes^f. Al. Videtur Apostolus h. l. argu-
 60 mentari ab exemplo Angelorum, Esa. 6. 2^g, qui velando facies testantur subiectionem suam erga Deum^h, & quorum omne studium est servire Christo, quem ut caput, ita potestatis suæ fundamentum, habent simul & agnoscunt, atque ab eo sic dependentⁱ. Vel, 2. propter malos Angelos^k, five Diabolos, quos hic intelligerem, si per ἑξουσίαν intelligerem velum: hoc sensu, Velent se, nè Diaboli ex expansa facierum muliebrium venustate viros irretiant & ad lasciviam incitent, &c.^l atque ita Ecclesiam in lupanar transforment^m. Sed si Paulus hoc spectasset, eos Diabolos hic potiùs quàm Angelos vocasset, ut his mulieribus horrorem incuteret & absterret à vestitu parum verecundoⁿ. Obj. At eos supra Angelos vocavit, 6. 3°. Resp. Rectè quidem, quia eò loci voluit fidelium dignitatem commendare. At hic dispar est & contraria ratio, ut ostendimus^p. Vel, 3. propter sapientes viros^q, Ecclesiæ præfectos^r; Prophetas^t, in coetu loquentes, ut Dei nuncios & legatos, propter reverentiam quæ Deo per ipsos loquenti debetur. Angelorum autem nomen prophetantibus ministris passim tribuitur,

buitur, tum adjuncto Domini nomine, ut Agg. 1. 13. Mal. 2. 7. & 3. 1. tum absolute, ut Eccles. 5. 5. לפני המלאך, coram Angelo illo, i. e. summo Sacerdote, apud quem reddenda erat votorum ratio. Levit. 27. qui locus istum mirè illustrat. Vel, 4. propter Angelos, vel nuntios, desponsationum; de quibus RR. copiose agunt: Vide Kiddushin, cap. 2. Cujus initium, Vir desponsat sibi uxorem vel per se, vel per Angelum suum, aut deputatum. Ex hoc more confirmat Paulus quæ dixerat, foeminam esse gloriam viri, ex viro, & propter virum. Quamvis enim ex Canonibus RR. & more gentis faciem velare debuit, tamen ut ob virum sit, siue in ordine ad honestum matrimonium, potestatem habet (ut docent RR. & mos gentis) faciem detegendi & ornandi, non solum coram eo qui futurus est maritus ejus, sed (quod causam meam fortius astruit) coram iis qui ab eo missi & deputati sunt ut eam desponsent. Quos Angelos simpliciter vocat, (quod & RR. sæpe faciunt, cum semel notum fecerint se de desponsationibus loqui) non additâ voce desponsationum; quippe quæ facile subintelligeretur tum ex scopo dissertationis, tum ex verbis præced. femina creata est propter virum. Ex hac re liquet (inquit) foeminam creatam esse propter virum. Vel, 5. propter ipsum Deum, qui per ministerium Angelorum in hoc ordine creavit illos, & postea legem subjectionis mulieri imposuit, Gen. 3. 16. Atque hæc certè data est per ministerium Angelorum, ut fuit etiam Mosaica, Act. 7. 53. Gal. 3. 19. Heb. 2. 2. Omnia enim Dei opera ad extra fiunt ipsorum ministerio: ideo Angelis sæpe adscribitur quod soli debetur Deo; & promiscuè vocantur Angeli nomine Dei, & Deus nomine Angelorum. Qui Angelus, Act. 7. 35. idem Deus vocatur Exod. 3. 6, 12. Confer. Jud. 13. 21, 23. Veruntamen neque vir sine muliere, &c.] Prolepsis, quæ & viro suadet humilitatem, & mulieri proponit solatium: nè viri se insolentius gererent, &c. Alter alterius ope indiget, tum in cultu Dei, tum in iis quæ familiæ procurandæ necessaria sunt, quæ ad liberiorum procreationem & educationem attinent. ¶ In Domino] i. e. Vel, 1. Domino ita volente & disponente, ut v. seq. explicat. Vel, 2. in Christo, ut submo- neat eos quomodo domum regant, natos educent, cæteraque officia præstent; scil. ad normam legis Christianæ. Vel, 3. per Dominum, siue Dominò autore & conservatore mutue istius conjunctionis, ut in uno Deo coalescant, qui utrumque hæc conditione creavit. Vel, 4. quod ad Deum attinet; ex eo enim æquè uterque existit, v. 12. Utrumque revocat ad differentiam hujus autorem, Deum creatorem. Vel, 5. in negotio religionis: in statu gratiæ pares sunt. Dominus neque viros exclusis foeminis, neque foeminas exclusis viris, redemit. Disparis sunt sexus in creatione & officiis, pares in salutis negotio. Confer. Gal. 3. 28. 12. Sicut mulier (Eva) de viro, (ex viro primùm sumpta seu condita est. Repetit quod dixerat supra v. 7. ut adjectione id ipsum mitiget.) ita (nunc scilicet, constituto jam rerum ordine) & vir (h. e. mas). Articulus hic [ὁ ἀνὴρ] totum genus virorum indicat, excepto Adamo: omnes enim per foeminas in lucem eduntur. De hoc usu articuli vide quæ ad Mat. 12. 32. & Marc. 3. 26. per (ut in notat principium materiale, ita de causam instrumentalem, vel principium originale) mulierem] Concipitur, formatur, nascitur, propagatur. ¶ Omnia (scil. de quibus hic agitur, vir & mulier, etiam primus homo, Luc. 3. 38. ac proinde & omnes ejus posterij) autem ex Deo] Non materialiter, ut Manichæi delirabant, siue ex essentia Dei, sed effectivè seu originaliter. Ex Causam hic efficientem significat. Vide Rom. 11. 36. supra 1. 30. Et hic ad Creationem, alibi ad Novam Creationem, refertur. Ex pro, ut Rom. 11. 36. Ex Deo, scil. fiunt, ordinantur, & disponuntur. Tam viri ejusque imperium, quam mulier & illius subiectio, Deum authorem habet. Quare nec vir se effert, nec mulier indignetur: alioquin in Creatorem suum insurgent. Revocat particularia principia ad unum principium universale omnium rerum, quod est Deus: ut sub illo, tanquam communi capite & principio, uterque pariter humilietur.

13. Vos, &c. [Ὁ ἑκάστης ἀνὴρ ὡς ἑαυτὸν ἀγαπᾷ] Simile supra 10. 15. Apud (vel, Inter, Er. V.) vos ipsos (vel, In vobis ipsis, V. In suo quisque animo) judicate, P. Be. Pi. Provocat ad sensum communem, ad ipsorum judicium, significans rem manifestissimam esse. Permissio est rhetorica, mirè efficax ad suadendum. ¶ De- cet, &c. [Πρέπειν, &c.] Num decorum est, &c? q. d. Minime. In eo actu [scilicet orandi] qui maxime requirit ὁ πρόσωπον. Cujus vocis quæ sit vis vide Cicero- nem De offici. 1. 4. Dicit solum orare, non item pro- phetare, quia nec mulieri velatâ prophetare licet in Ec- clesia: ut infra dicit, cap. 14. 14. Nec, &c. [Ὁ ἀνὴρ ὡς ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτόν] An nè natura quidem ipsa hoc vos docet, quod viro quidem comatum esse (vel, si comatus est, Val. Er. V. vel, comam alere, Ca. sim. Tre. ex Sy. Ar. Eth.) dedecori (vel, probro, Er.) sit? P. Be. Pi. Er. &c. [De hoc loco fufius differere placet, tum quia vexatissimus est diversis Doctorum sententiis, tum præcipuè quia perspicua illius explicatio utilissima est ad praxin no- stram dirigendam, & scrupulos minùs necessarios con- scientiis hominum eximendos. Et præter alios autores non pauca hic decerpam ex Cl. Salmasii Dialogo, & Doctissimi Revii Disput. ejusque Defensione: qui tra- ctatus mihi ad manum sunt.] Tria hic imprimis qua- renda sunt: 1. Quid hic sit φύσις, siue natura? 2. Quid comatum esse? 3. Quid ἀνδρα, dedecus? Qu. 1. Quid hic natura? Resp. 1. Lex naturæ. Virum co- mam promittere est contra, supra vel præter, legem naturæ, siue naturalem usum, & habet intrinsecam ma- litiam, sicut illa scelera Rom. 1. 26, 27. Sed hoc fal- sum esse docet, 1. quod Nazareis hoc jussum erat, Num. 6. 5: 2. quod hoc præceptum transgredi licet (quod fatentur adversarii) ob necessitatem corporalem, ut imbecillitatem, &c. At legem naturæ transgredi non licet, &c. Resp. 2. Jus Gentium, in quo scilicet Gentes omnes aut ferè omnes consentiunt. Sed agno- scit Poim. gentes hac in re variasse. 3. Sensus com- munis, siue lumen naturalis rationis, siue naturale ju- dicium rectæ rationis, quo docemur quidem turpe esse comam alere, sed foeminis id ipsum esse decorum. Re- liquias intelligo quæ in homine adhuc supersunt, quales sunt (præter alia) notitia honesti ac turpis: quo pacto vox naturæ sumitur Rom. 2. 14. Jac. 3. 7. Non pla- cet: quia idem est in omnibus hominibus rectæ rationis judicium. At prolixus capillus pluribus olim genti- bus non habitus est res turpis, non Judæis, ut constat ex Nazareis. 4. Consuetudo in veterata & omnium con- sensu tunc recepta, & quidem apud Græcos. Vox φύσις ita sumi possit, & aliquando sumitur, ut Eph. 2. 3. collat. cum Sapient. 13. 1. & Rom. 11. 24. præter natu- ram, id est, consuetudinem Judæorum, quibus ex analo- gia Legis, Levit. 19. 19. vetitum hoc videtur. Ità & Suidas quæ hoc loco exponit. Consuetudo est natura acquisita, ait Galenus. Consuetudo similis est naturæ, &c. Aristot. Rhet. 1. 11. Et vulgò dicunt, Consuetudinem alteram esse naturam. Optimi quoque Scriptores πρῶτα dicunt prosolet: quidni ergò φύσις, verbale indè factum, consuetudinem significet? Et naturale nos vulgò dici- mus quod nobis consuetum est. Non est hoc [φύσις] planè naturale; sed sicut Jurisconsulti juri gentium sæ- pe dant nomen juris naturæ, ità & naturalia dicuntur quæ non sine probabili ratione longè & latè recepta sunt, ut diximus de J. B. & P. 2. 12. 28. Tertul. De co- rona, Queris igitur Dei legem? habes communem istam in publico Mundi, & in naturalibus tabulis, ad quas & A- postolus solet provocare, ut cum in velamine faciei, Non natura vos, inquit, docet? Sed certum est, φύσις hic non dici consuetudinem. Quam enim? Num propri- am? De illa frustra essent admoniti. Num alienam? Ea frustra ipsis allegata esset. De omnium ergò homi- num consuetudine id accipi oporteret, quæ & Corinthiis etiam in usu. At hoc, si φύσις de coma simpliciter de- missa accipiatur, falsum est. Plures enim tunc in orbe comati viri quàm non comati. At si φύσις accipiatur pro crinibus comptum & opertum caput habere, hoc certè natura omnes docuit viris indecorum esse. 5. Na- turalis inclinatio; hoc est, animi propensio quæ inest mulieribus ad nutriendam comam quæ naturale est ve- lamen

larren mulieribus, non autem viris P. Non placet q :
 1. Inclinatiō cuiusquam naturalis non est regula recti &
 decori; alioqui vitium magis sectandum esset quā
 virtus, quia ad illud quā hanc omnes naturā proclivi-
 ores sumus. 2. Propensio hæc non minū est in viris
 quā in foeminis. Nulla ferme gens est in mundo, in
 qua viri aut nunc aut olim comam non alant aut alue-
 rint, saltem vivendi instituto, professione, aut ætate : ut
 ab aliis demonstratum. 3. Mos ille nutriendæ comæ
 non tam ex naturali propensione oritur, quā ex vitæ
 instituto. Gentes enim & viri maximè otiosi & inertes
 in capillo alendo & colendo occupabantur, &c. 6. Na-
 tura hic designatur quæ discrevit sexus, quæ marem à
 foemina dividit, & discriminis inter utrumque rationem
 habendam esse docet. Sic vox φύσις alibi quoque su-
 mitur, ut Rom. 1. 26. ubi sexum notat & quod ei con-
 venit; quomodo & v. 27. τῇ φύσει ἡρώσει masculam Ve-
 nerem opponit. Sic φύσις, sexus, legitur in Lexico,
 & in Onomastico Græco-Latino, & in Glossariis ad jun-
 ctis, & in Stephani thesauro, ubi Thucydidem & Sopho-
 clem citat; & in Chrysost. ad Rom. 16. p. 229. edit. Sa-
 vil. 2. & in Diod. Sic. l. 31. apud Photium, ubi loquens
 de puella (ut videtur) quæ postea sexum mutavit, me-
 morat τὴν φύσιν ὁμιλῶν, id est, consuetudinem alienam
 à muliebri sexu; & in Joseph. in App. lib. 2. Novit lex
 contrarietatem φύσιν & φύσιν. & Phil. De legibus special. ubi
 φύσιν ἰσχυρὰ vocat τὴν ἀνδρῶν. Obj. At rara est
 hæc vocis significatio. Resp. Multa sunt in V. & N. T.
 non rara solum, sed & ἀπὸ λέξεως. Inst. In Lxx
 nusquam ita sumitur. Resp. 1. Vox φύσις nusquam oc-
 currit apud Lxx, nisi nos fallat Kircherus. 2. Hebræis
 nulla vox est quæ sexum in communi exprimit, unde
 nec Lxx talem vocem inferre debuerunt. Qu. Sed
 quomodo sexus docet, viro inhonestum esse κομᾶν;
 Resp. Sexus virilis & muliebris inter se comparati do-
 cent, illum ad imperium, hunc ad subjectionem natum
 esse; idcirco illi, non autem huic, conveniunt insignia
 potestatis, inter quæ apud Corinthios erat caput integu-
 mento liberum. Ad sexuum discretionem excogita-
 tæ sunt differentie vestium, & in specie habitus capitis
 ex capillo ipso differentes, &c. quod hic naturam do-
 cuisse docet Paulus. 7. φύσις hic dicitur ille status
 à Deo ordo, quo mulieri comæ densæ & proluxæ suppe-
 ditantur, viro non item; vel, naturæ opus, quo viri ac
 mulieris capita ita discernuntur, ut huius sit aptissimum
 ad nutriendam comam, illius verò prorsus sit ineptum.
 Natura, præter differentias alias, etiam hæc sexum
 utrumque distinxit, quod mulieres comā densiore &
 promissiore, quasi velamine, decoravit, ejusque rei cau-
 sam in ipsa mulieris φύσει, sive humiditate, occultavit.
 Non placet k : 1. Natura de qua agit Corinthios docet
 in communi, idque evidentissimè. At hic ordo eos aut
 nihil, aut perobscurè, & paucos eorum, si fortè, docet,
 &c. 2. Falsissimum est, quod pro vero & confesso
 ponunt, Mulieres comam densiorem & promissiore
 à natura habere quā viros, & refellitur experientiā, &
 exemplo multorum novi orbis incolarum, quibus usque
 ad talos coma defluit. Videmus & barbas quorundam
 usque ad umbilicum cadere: Et coma longè magis
 velociusque crescit quā barba. Nec pili proveniunt
 ex humidior temperamento, ut dicunt, sed ex calidio-
 re: unde viri pilosiores sunt quā foemina. 3. Ca-
 pilli viriles, licet muliebribus breviores essent, satis ta-
 men prolixi sunt, ut velamen capiti præstent, vel caput
 ejus contegant, sive solvi sive religari eos placeat.
 [Atque hæc de prima quæstione.] Qu. 2. Quid hic
 est κομᾶν; Resp. Verbum hoc naturā suā nihil aliud
 significat quā, comam habere, vel gerere. Celebrior
 autem significatio est, & usu communior, comam longam
 alere: ut rectè vertunt. Κομᾶν hoc loco non simpli-
 citer significat, comam gerere, sed, comam prolixiā mu-
 lierum more nutrire, quā ferrum non attingit, vi-
 delicet ordinariè, & notabiliter; vel quæ ad eam men-
 suram demittitur, ut sit apta capiti velando muliebrem
 in modum, quod fit cum in verticem colligitur. Ex
 circumstantiis enim colligendum, qualis coma qualif-
 ve longitudo hic intelligatur. Circumstantiæ enim
 docent, agere Paulum de comā quæ capiti pro velamen-
 to esse possit, ut muliebris est. Prolixitas vel denfi-

tas capillorum absolute & positive determinari non pos-
 sunt, sed variari possunt pro diversitate complexionum,
 ætatum, tempestatum anni, climatum, morbi aut sani-
 tatis, &c. Poimenander, primus, in nostro Belgio, huius
 controversiæ auctor, & cuius sententia ferè deserta est;
 Hanc comæ virili mensuram præscribit, ut solum crani-
 um tegat: quo fine Creator velut penicillo terminum ejus
 graphicè delineavit, (quos sine contumelia Creatoris
 transire non possumus, &c.) non modò circa frontem, sed
 & circa aures & occipitium; qui termini à tonsoribus an-
 guli vocantur, quia sunt velut circino descripti, &c. Itaq;
 ad summum non licet longius descendere comam quā
 usq; ad aures, juxta can. Concilii cujusdam, Attonso capi-
 te, patentibus auribus. Hæc ille. Quo argumento absin-
 dendi erunt & mulierum capilli, quippe qui ortus sui
 certum limitem habent, &c. At Borstius liberalior est.
 Concedit enim ex consilio Medicorum, & ob sanitatem
 corporis, ut coma tegat tempora & cervicem. Hæc de
 quantitate comæ. Sed in qualitate etiam dissonant senten-
 tiæ. Κομᾶν enim dici volunt de capillis, vel, 1. curiosius
 cultis, ut volunt Salmas. Poim. & Borst. [de qua sententia
 mox dicendum.] Vel, 2. negligenter habitis, ut statuit De-
 matrius: cuius sententiam veriore puto, ex scopo Apo-
 stoli, qui de coma differit in ordine ad velamen capitis: de
 velamine agit, non prout est ornatus, sed prout est subje-
 ctionis symbolum, à quo nihil alienius est quā cincinni,
 calamistri, &c. Nam de subnexione per vittas alia
 est ratio, quanquam nè de ea quidem hic agitur, sed de
 aptitudine ad eam, quæ in sola comæ prolixitate confi-
 nit. At Κομᾶν hic non est simpliciter, capillum habere
 prolixum, sed, comam muliebri more ornare, & comere, &
 in cincinnos flectere, &c. [Quod sic probatur:] 1. Pau-
 lus loquitur de coma quæ mulieri data est pro velamen-
 to, non item viro. Non ergò de coma promissa, inton-
 sa, soluta, & deflua, quæ caput intectum nudumque
 multis in locis dimittit, quæ utrinque capillus demissus
 dividitur, & præcipuè in vertice, nec magis (imò mi-
 nùs) obvelare caput apta est quā tonsa, si tantum 3 vel
 4 digitos transversos alta relinquatur. Quare ea tan-
 tum coma pro velamento data est mulieri, quæ in crines
 convoluta multiplicès, & implexa quasi galericulo cri-
 nium imposito caput tegere idonea est. 2. De coma lo-
 quitur quæ mulieri data est, h. e. decori & ornamento.
 Non ergò de coma loquitur intonsa, & soluta & effusa,
 aut usq; ad talos deflua, quæ nihil foedius mulieri in pub-
 licum prodeunti, & qualem idcirco nunquam habebant
 nisi si fortè in funere, in quibusdam sacris, & in lecto cu-
 bantes; sed de comptis, religatis, & ornatis crinibus. Neq;
 enim aliter nisi comptæ in publico conspiciantur. Et
 huiusmodi coma decet mulieres, non viros. Quamvis &
 viri plures, tam Romani quā Græci, olim extiterunt,
 qui more muliebri comas comarent: Unde illud Poetæ,
 Sint procul à vobis juvenes ut fœmina compti. 3. Cùm
 κομᾶν sit propria mulierum, nunquam aliter habere comam
 solitæ sunt mulieres Romanæ, & Græcæ, & Judææ, om-
 nesq; ferè Europææ, nisi in capite religatam & vin-
 ctam variis ἐμπλοκῶν generibus. 4. Κομᾶν Græcis aliud est
 quā δεῖξ vel τελεῖν, capillum, vel capillitium, sive coma
 inornata. [Κομᾶν] non comam simpliciter demissam vel
 solutam intonsamq; significat, sed curatam, cultam, com-
 ptam & ornatam. Ità disertè distinguit Artemidorus 1.
 20. Prolixi quidem, sed inordinati atq; inculti capilli, οἱ οὐ
 δεῖν θέλουν ἢ διὰ τελεῖν, ita ut videantur capillitio simi-
 liores quā comæ, lucum denunciant. Qui unus locus rem
 totam decidere possit. Lat. quoq; Auctores hanc diffe-
 rentiam κομᾶν & τελεῖν, comæ & capilli, diligentius
 servant quā Græci. Notant enim comam esse mulierum,
 capillum & cæsariem virorum. Et de reis aut lugentibus
 dicunt, capillum, non comam, promittere, vel summittere.
 4. [Apparet idem ex vocibus conjugatis:] Κομᾶν de-
 scendit à verbo κομᾶν, quod est, curare: unde ἱπποκόμῃς,
 equis, qui equos curat; τελεποκόμῃς, strutor, qui men-
 sam dapibus instruit & adornat. Omnis autem comæ or-
 natus in variis eum colligendi, substringendi, religandi,
 vel implectendi, modis consistebat. Unde Apollo, cui
 comam intonsam tribuunt Poetæ, apud Virgilium, — cri-
 nes implicat auro. Κομᾶν dicitur capillus omnis prolixior,
 maximè intonsa, quæ longissima est. Hinc & κομᾶν arbo-
 rum, fruticum, & herbarum, quæ nunquam tondentur,
 sed

* Voetius
in Rev. p. 4.
y Rev. 15.

* Rev.
239..
* Salma. in
Rev.

* Salma.
73. & 89.

* Salma.
85. & 90.

* Salma. 86.

* Salma.
74, 76, 78,
81.

sed naturali pulchritudine luxuriant. Inde κομᾶν pro luxuriare, gloriari & superbire: quæ superbia & iactantia non nascitur ex impexo & inornato capillitio, sed ex nitido, composito & ornato. Hinc Heb. קָדַשׁ, decor, five ornatus, à Lxx in Ezech. redditur κόμην & περιχρῶσαι περιχρῶσαι, i.e. ornatus & impletus capillus. Et κομῆς Græcis est, ornari. Hesychius κόμην exponit διατέλειαν, & κομῆν, ἐπιμαλῆσαι, διατελεῖν. Et sanè Atticum nomen κομῆν pro κόμην, ut αὐτὴν pro αὐτῆς, & alia sexcenta. Inde etiam κομῆν appellant, teste Hesychio, non πολυτελεῖα, sed εὐτελεῖα & καλὴς ἐδιδου ἔχοντα, non comatum, aut cum qui longos habet capillos, sed cui decora, ornata & muliebriter compta est coma, ut in proverbiali illo senario, οὐδεὶς κομῆντις ἐστὶν ὁ Ἰουδῆς, Nemo est comatus quin pati cupiat virum. Porro, ut κόμην est à κομῆν, ita à κόμην est κομῆς, quod etiam ponitur absolute pro ἐμπλέκην, five pro comam comere, & implexibus variis ornare. Hesychius, κομῆν, ἐπιμαλῆσαι ἀπὸ κομῆς, ἐπιμαλῆσαι. Ibidem κομῆν non solum curatricem, ἀπὸ κομῆς, exponit, sed etiam ἐμπλέκην, h. e. quæ mulierum crinibus comendis & ornandis operam dabat. Obj. At κομῆν apud Græcos sæpe significat, comam promittere. Resp. Interdum quidem ita accipitur, sed κατὰ χρῆσιν, abusive. Quod non impedit quin κόμην propriè significet crines comptos & muliebriter ornatos. Utrum autem propriè an abusive sumi debet, ex re de qua agitur facillè intelligitur. Cùm de reo aut lugente dicitur κομῆν, capillum promissum habere, in viris denotat; cùm verò de muliebri capillo, crines comptos & ligatos denotat, ut hoc loco. Ità & Ambrosi. accipit, hinc docens, mulieres, non item viros, decere crinitam comam: sic appellat in crines, id est, περιχρῶσαι, vel πολυτελεῖα, multiplices digestam & compositam, ut solitè tunc eam habere omnes Asiae Europæque mulieres. [Atq; hæc de secunda quæstione.] Qu. 3. Quid hinc ἀτιμία; Resp. De hac voce iudicandum ex opposita voce τιμὴ quæ sumitur, vel, 1. propriè, pro honore; vel, 2. impropriè, pro iis bonis quæ Aristot. vocat ἀτιμὰτα, Plato ἀμείνونا, i.e. in se bona, vel pro talibus quæ bene vel malè uti possumus. Sic & ἀτιμία propriè sign. ignominiam, dedecus, infamiam: impropriè opponitur πῆς ἐπισημοῖς, &c. Ἀτιμία generaliter significat ἀρχουσικὴν, interdum tamen talem quæ peccatum adjunctum habet, ut Rom. 1. 26. interdum verò talem quæ peccato vacat, ut 1 Cor. 12. 23. ubi τὸ ἀτιμία explicatur per ἀρχουσικὴν, & hæc per ὑπερηφανίαν. Et Christus ἀτιμία fuit in patria sua, Matth. 13. 57. Ergo ex voce ἀτιμίας non potest concludi ἀνδρία. Et cùm τὸ πρέπον, seu decorum, cui ἀτιμία opponitur, ut liquet ver. 13. non tantum est in rebus per se bonis & Lege præceptis, verumetiam indifferentibus: idem ergo verum est analogicè in ἀτιμία ei opposita. Rectè Borstius ἀτιμίαν esse ait, id per quod homo despiciatur, & quo dignitas & estimatio ejus imminuitur. Idque applicans rei de qua agitur, Vir, inquit, habet dignitatem aliquam præ muliere, eique divinitas præfatus est. Coma vero proluxa, cùm sit regmen capitis, symbolum est subjectionis & minoris dignitatis: ideo virum non decet. Quæ explicatio nobis proba videtur: Ad quam hæc observamus. 1. Potest se homo despiciabilem facere etiam per id quod in se peccatum non est: ut si edat in publico, aut sine pallio in foro ambulet. Et ille contemptus quo talis se mulctat non est peccatum propriè, sed detrimentum. 2. Aliud est virum dignitatem quam præ muliere habet abjicere, quod injurium esset in Legem Divinam; aliud symbolum aliquod ejus negligere, quod sine peccato fieri potest, præsertim ubi symbolum illud in usu non est, atque adeò symbolum esse desit. Al. Ἀτιμία, de qua hic agitur, explicite aut implicite significat actionem peccaminosam. Crines demittere peccatum est & quidem ex eorum genere quæ recensentur Rom. 1. 26, 27. & tale quod mortem meretur æternam. Quod si verum esset, Deus peccandi necessitatem Naziræis imposuisset, &c. Adde quòd Judæi omnes tempore Pauli comati incesserunt, & Christus ipse comam intonsam, more Naziræorum, gestavit. Quare, si κομῆν sit, prolixum capillum habere, ἀτιμία est tantum indecorum, (idque quia contra morem populi, qui est regula decori) ineptum, aut ridiculum, aut minus conveniens, non autem peccatum. Atque ita φῶς pro consuetudine locali acciperetur, non

pro naturæ ipsius lege. Atqui φῶς, hic est quæ sexus distinguit, ut dictum. Si ergo κομῆν de coma muliebriter compta accipitur, indecentia hæc est, & quidem talis quæ peccat contra Legem Dei & naturæ, quia sexus confundit, quos natura ipsa discriminavit. Et peccatum hoc æquale est ac si vir muliebribus indutus in publico versaretur, (quod Deus disertè prohibuit) cùm natura doceat discerni debere sexum, non solum vestitu, sed etiam capitis habitu; & proinde vel muliebrim sic habitum vir sumere videtur. In tali igitur comæ habitu peccatum est non leve, sed gravissimum. Si capillus simpliciter, sicut à natura datus est, retineatur, prolixus ac demissus, nullum in eo peccatum est. At si aliter arte formetur quàm natura est, ut crispus nimirum aut tortus fiat pro recto ac simplici, vel ut denigretur qui rufus est naturæ, aut ætate canus, si calamistris inuratur, si pulvere exotico inspergatur, si more muliebri ornatur, rem vitio non carere prorsus statuendum est. [His præmissis, non difficile erit de sensu loci & aliorum interpretationibus iudicium ferre.] Damnât hic locus eos qui comam intonsam, vel promissam gestant more muliebri, (nisi valetudinis causâ fiat, nè frigus noceat capiti) quia mollis & effeminati animi argumentum est. Loquitur Paulus rationem habens sui temporis: alioqui primis seculis viros intonsos fuisse, Græcos, Gallos, Romanos, testatur antiquitas. Et testatur Plinius, Romam venisse tonsores A.U.C. 454. Nazaræi autem ex Legè Divina comam aluerunt, ut scilicet ista notâ habitus indecentis à cæteris discernerentur. Solet dici, οὐδεὶς κομῆντις ἐστὶν ὁ Ἰουδῆς, [ut supra notatum:] Quod intellige de longa coma, quæ Clericis per Canones interdicta.

15. Mulier verò — gloria est illi] Δόξα, id est, πῆς, quæ opponitur τῇ ἀτιμία, quoniam proprium servat, atque institutum: est enim honorabilis cuique suæ conditionis observatio. Coma promissa mulierem decet & formam ejus commendat. Deus foeminam fecit ἀνδρὶ τῇ κομῇ μὴν, ὡς τὸν τῇ χαιτῇ, γαμῶν, (nativâ comâ, ut equus jubâ, gloriantem,) ait Clemens Alexan. Strom. 2. Plutarchus Quæstionibus Romanis, πῆς ἡ ἀνδρὶ τὸ κεφάλαιον, (tonderi,) ἡ γυνὴ τὸ κομῆν, συνδέσσει. Hebræi קָדַשׁ, quod propriè קָדַשׁ significat, Ezech. 24. 17. interpretantur circumcisus. Quoniam, &c. Ὅτι ἡ κομῇ ἀντὶ τοῦ κεφαλαίου δέσσει αὐτῇ. Pro δέσσει αὐτῇ in vetustiss. cod. MS. est ἡ δέσσει. Sed parum interest: nam sensus idem est ex utraque scriptura. [Sic vertunt,] Nam coma pro velamine (i.e. tanquam velamen; vel, ut sit five esset velamen, & quidem ejusmodi quod aliud accerseret: nam coma propriè velamen non est. Ἀλλὶ hinc non significat loco seu vice, neque rei originem; sed finem declarat, ut accipi potest Heb. 12. 2. Vide Joan. 1. 16. Ideo prolixiores illis dati sunt capilli, ad innuendum eas velamine indigere. data est ei, P. Be. Pi. Qu. Cur ergo velamen aliud superadditur? Resp. Ut naturæ voluntas addatur: ut non ex sola natura, sed & voluntate, subjectionem fateatur. Vult autem Apostolus eandem esse rationem velaminis naturalis & assumpti. Dum aliud requirit velamen, in memoriam revocat primitivam rationem cur foeminæ à natura detur velamen capillorum, nempe ut sit signum reverentiæ, humiliationis, & pudæfactionis suæ coram Deo. Musonius apud Stobæum, titulo, περὶ ἀκολασίας, comam vocat σέπλον, ὡς φῶς τοῦ πνεύματος, (regumentum ab ipsâ naturâ subministratum.)

16. Si, &c. Εἰ τις δοκεῖ φιλόθεν & ἡ] Quod si quis videtur contentiosus esse, P. Be. Pi. &c. i.e. si litigiosus sit: ut δοκεῖ redundet. [Vide Synopsin ad Marc. 10. 42. & ad 1 Cor. 10. 12.] Quod si cui contentiosum esse libet, Ca. Si cui libeat contra hæc disputare libertate illa adolescentioris Academicæ. De hoc usu vocis δοκεῖ diximus ad Matt. 3. 9. Si quis rationibus à me allatis non acquiescit, sed certare pergit, id agens ut vincat, non ut veritas appareat, quod contentiosus est; si & ritibus & rationibus nostris rixosè velit repugnare. Nos, &c. Ἡμεῖς τοὺς αὐτὴν συνήθειαν, &c.] Nos (vel, 1. Apostoli, quorum instituta sequi debetis: vel, 2. Judæi, à quibus Evangelium accepistis, quorum mulieres velatæ incesserunt, teste Tertul. & quorum bonas consuetudines imitari debetis) ejusmodi consuetudinem non habemus (vel, eo more non utimur, G. vel, 1. contentiosè agendi, de rebus

* Salm.
74.....
* Q. in
Salm.

* Salm. 76.

* Salm 87.

* Q. in
Rev. p. 168

* Rev. 167.

* Rev. 243.

* Rev. 244.
ex Salm.

* Rev. 245.

* Rev. 247.

* Q. in
Rev. 167.
* Poime-
nand. in
Rev. p. 19.
† Q. in
Salm.

* Salm.
100...108.

* E. sim.
Dic.
* E.
* T. ex E.
sim. Diod.
* Be. sim.
Pi. Sc.
* Sc. sim.
Be. Pi.
* Be.
* Pi.

* G.

* Be.

* Sc.
* E.

* G.

* Salm.
P. 89.
* Pi.
* Sc. Ec.
* Be.
* Be. Sc.
* Be.
* Sc.
* Sc. sim.
* Sc. Pi. E.
* E.
† E. ex
Amb.
* E. ex
Chrys. &
Th. sic
Zeg. Sc.
* E.

* Li. hō
ad v. 6.

* G.

* Ga. cin.
P. 40.

* G.
* Pi. E.

* E.
* Sc.

* E.
* Be. Sc.
sic Pi. Vor.
E. ex
Chrys. &
Amb.

rebus frivolis: vel, 2. ut in Ecclesiis mulieres sinamus esse capite aperto^h. neque ecclesie Dei, Be. Pi. &c. neque Ecclesie illæ quæ ubique sunt terrarum ita faciuntⁱ. Neque Judææ mulieres, neque Trojanæ, neque Romanæ, neque Lacænæ, neque Arabes, detecto vultu procedebant in publicum, testibus Tertul. Clem. Alex. & Valer. Maximo, qui addit, C. Sulpitium uxorem ideo repudiâsse, quod eam operto capite foris versatam audisset^k. Duabus securibus disputationes amputat, instituto Apostolico, & consuetudine Ecclesiarum. Quod per omnes Ecclesias receptum est disputando, vel in controversiam vocare est, *ἐκλογίζεσθαι*. Consuetudo ab Ecclesiis Dei veris recepta in ritibus externis valet, præsertim negativè, Non sunt ritus isti ab illis recepti: itaque à nostris nequaquam admittendi: sed non valet in fidei dogmatibus aut materia cultus Divini^m.

17. Hoc, &c. Τὸ πρὸς παραγγέλλων ἐκ ἐπειγῶν. In MS. Τὸ πρὸς παραγγέλλων ἐκ ἐπειγῶν quomodo & Latinum legisse apparet & Syrumⁿ. Hoc (vel, Illud, Er. Ti. Referendum, vel, 1. ad præced. o. q. d. Hoc de velandis mulieribus ita præcipio ut vos non laudem in eo quod, sequitur P: vel, 2. ad sequentia q. de diffidiis & luxu, &c. f.) autem (vel, tamen, Er. Ti.) denuncians (vel, præcipiens, Er. Ti. V. quod præcepturus sum, Tre. ex Sy. vel, admonens, Ca. vel, ita denuncio, Il. P. Be. Pi.) non laudo; Mo. Er. V. &c. vel, ut vos non laudem, P. Be. Pi. quia scilicet cogor hæc præcipere: oportebat enim vos sponte recta facere^t. Laudarat autem eos antè, quod omnia tenerent^t. Ut pergam, inquit, dare præcepta, *ὅτι ἐν ταῖς, sunt quorundam facta quæ laudare non possum*. Aliorum eorumque meliorum facta supra laudaverat, v. 2. Itaque in hac Epist. & aliis sermonem variis eorum qui in eadem vivebant Ecclesia animis attemperat^v. ¶ Quod, &c. Ὅτι — ἐν τῷ ἡθῶς, &c. ¶ Quod (sub, scilicet, Er. sic Be. Pi. nam ὅτι est εἰδὼν, ut infra v. 23^x.) non in melius, sed in deterius, (vel, non cum emolumento, sed cum detrimento, P. Be. Pi. id est, non ad mutuam ædificationem^y, aut profectum spiritualem, sed ad detrimentum animarum^z, ad dispendium pietatis^a.) conventus, Mo. Er. in Ecclesiam^b, scilicet ad audiendum verbum^c, & celebrandam cœnam Dominicam^d: cui tunc adjunctæ erant Agapæ, &c.^e. Mos vetus erat in Græcia, ut divites quædam offerrent diis, quæ deinde in usum cedebant pauperum; aut ut fieret *παυσανία*, ubi alius plus, alius minus, conferebat pro suis opibus: omnes autem de omnibus pari jure repulabantur. Meminit Scholiastes Aristophanis utriusque moris; illius quidem ad Plutum, huius verò ad Pacem: Plutarchus Lycurgo, ubi *σοφιστικὰ* Laconica describit, *ὅτι τὰς δὲ δειπνῶν τὰς πέντε τὰς πλείους βαδίζοντες*. Hunc morem non imitati tantum erant, sed multum superaverant primi illi in Achaia Christiani quos Paulus instituerat; & non dubium quin & exemplo illius *κοινότης*, quod Hierosolymis instituerant Christiani, accenderat ut ad illud ipsum, quantum fieri posset, accederent. Itaque Dominicis diebus divitum sumptu fiebant convivia de quibus pari jure & pauperes & divites vescabantur, & pauperes auferebant *ἀπεφθῆναι*. At Paulo digresso divites, qui arctiore disciplinâ teneri volebant, Doctores sibi adsciverant aptos suis ingeniis, cumque illis, spretis pauperibus, epulas habebant lautiores quam deceret. Hoc verò jam erat non progredi, sed retrocedere. Negat igitur Paulus se laudare hoc posse, *καὶ λυτὸς* significans valde hoc sibi improbari^f.

18. Primum. Πρῶτον simpliciter declarat sermonis initium, ut Rom. 1. 8^g. ¶ Convenientibus vobis in, &c. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. In ecclesia, P. Be. &c. vel, ecclesiam, Vulg. Qu. Quid hic ἐκκλησία; Resp. Sicut συναγωγή propriè est ipse conventus, impropriè locus in quem convenitur^h; ita & nomen ἐκκλησία utrumque significatⁱ: sed posterior dependet à priori, nec ferè aliter quam posteriori modo in Scripturis accipitur^k. In ecclesia, i.e. in cœtu sacro^l. Dicuntur autem in Ecclesiam vel in Ecclesia convenire, quia conventus ipse Ecclesiam constituit, quomodo Senatorum conventus Senatum^m. Etsi non soleat dici convenire in conventum, attamen convenire in Senatum dicitur, quamvis Senatus conventus sit; & convenire in Synodum, quamvis Synodus conventus sit. Certè cum queritur Cicero, Catilinam ausum fuisse venire in Senatum, non intellexit Senatûs nomine locum, sed con-

ventum Senatorum deliberandi causâ convenientium. Tò in ecclesiam additum est τὸ συναγέρχης, ad designandum conventus rationem & conditionem, quæ designatio unicè facit ad rem quam Apostolus agit. Eos enim à dissensionibus absterret argumentò sumpto à sanctitate: ἐκκλησία, i.e. neutiquam loci, sed conventus. Nam in omni sanè conventu dissidia fugienda sunt, at detestanda in conventu Ecclesiastico, qui religionis causâ instituiturⁿ. Al. In ecclesia, i.e. in ea domo in qua conventus habetur^o. Ità hic sumendam vocem ostendunt, collati v. 20. ubi hoc repetens exponit; Cum convenitis eodem loco, ci P. 2. Antithesis, v. 22 q. ubi ecclesia Dei, tanquam domui communi, opponit domos privatas, quas, inquit, *ἔχετε, habetis*, nempe in potestate vestra (quæ vis est verbi *ἔχετε*) ut eis ad arbitrium utamini. 3. Quod [vox parallela] ἡ συναγωγή significet locum conventus, Psal. 74. 8. Luc. 7. 5. Jac. 2. 2^r. Et pleraque verba quæ conventum significant, pro loco quoque ipsius usurpantur; ut, *Ἀγαθὴ, Βελή, Συναγωγή, Collegium*, &c. 4. Consensus Patrum, ad v. 22 f. Augustin. ad Levit. Ecclesia dicitur locus quo Ecclesia congregatur^t. Simil. Basil. Chrys. &c. [quorum verba vide in Med.] Manifestum est, fuisse Christianis, cum pacata essent tempora, certas ædes in quas convenirent^x, & quæ sacris cœtibus peculiariter assignatæ sunt^y; vel, certam domus partem à pio quovis Discipulo, domus possessore, illi usui dicatam, quod plerumque erat *Ἀναγών*, vel *Τριεῖον*, Latinis autem *Cœnaculum*. Vide Act. 1. 13. & 2. 46. ubi *κατ' οἶκον* accipi potest pro *ἐν οἴκῳ*, in domo; & 10. 9. & 20. 7. Et confer ea loca ubi legimus Ecclesiam in domo, &c. ut Col. 4. 15. Philem. 1. 2. Confirmant hoc etiam Clemens in Epistola ad Corinthios, & Ignat. Clemens Alex. Tertul. Cypr. &c.^z. [quorum loca & verba vide in Cl. Med.] item Eusebius Hist. 8. 1^a. ubi de felici rerum Christianarum statu ante Diocletianum hæc scribit, *Ἦός, &c. Quis — numerum cœtuum — & insignes hominum in Oratoriis concursus per censere queat? Quam ob causam, cum prisca illa ædificia eos capere non possent, amplas ecclesias in omnibus urbibus exædificaverunt*. Temere ergo asserit quidam, alioqui vir eruditus ac pius, [Piscator scilicet, cujus sunt verba sequentia,] *Corinthios tum templum non habuisse, in quo Christianam religionem exercerent*. Si templi nomine domum amplissimam & magnificam intelligat, concedo, si eadem commodam, &c. eam probabilius asseveramus quam is negare poterit^b. Obj. 1. Non est credibile, talia fuisse Christianis loca sub Pagano imperio & in statu persecutionis^c. Resp. 1. Refellunt hoc expressa testimonia jam producta. 2. Persecutiones non erant continuæ, sed per intervalla^d. Obj. 2. Ethnicis atheismum Christianis exprobrantibus, quod nulla haberent Tempia, Altaria, Simulacra, ita respondent Origen. Minut. Felix, Arnob. & Lact. ut id se nec habuisse, nec licuisse eis habere, dicant^e. Resp. 1. His opponimus testimonia aliorum hic supra producta. 2. Christianis fuisse loca cultus, *Oratoria* dicta, compertum aded est, ut de uno eorum controversia mota fuerit apud Imperatores, *Galienum & Aurelianus*: quorum etiam edictum exstat de iis evergendis. Et τὰς ἀποκαταστάσεις illis à Galieno restituti leguntur. 3. Per templa ergo intelligunt *ἐδωλεῖα*, sive loca ubi dii Ethnicorum, sive Dæmones, inclusi credebantur, &c.^f. ¶ Scissuras, &c. *σχίσματα* Diffidia, Er. P. Be. Pi. Sectiones, Er. V. Vox *σχίσματα* octies in N. T. habetur. *Σχίσμα* dicitur ut vitis, cum ab agricola in brachia scinditur, ita & multitudo sive Ecclesia, cum scinditur in studia contraria, ut Virg. loquitur, excitatis dissensionibus, ut Act. 14. 4^g. Factiones ob diversos Doctores, ut 1 Cor. 1. 12^h. Dissensiones vel de cibis ipsis & potibus, vel de loco recumbendi, vel de tempore cœnæ inchoandæ, maxime inter divites & pauperes; quorum isti ab illis contemnebanturⁱ: ditiores cœnam celebrabant non expectatis pauperibus^k. Alii alios non expectabant ad communem tum mysteriorum tum epularum usum, sed, sub suis velut ducibus accedentes, sacram actionem in totidem quasi partes discerpebant: ditiores quoque splendide, tenuiores parçè admodum, epulabantur^l. Accidebat jam illis temporibus quod nostris multo magis evenit, ut res instituta ad concorporandos fideles in vexillum schismatis verteretur^m. ¶ Et, &c. *καὶ μὴ οὐκ ἐν πνεύματι* Et (vel, Idque, P.) aliquam partem

(vel,

(vel, aliquatenus, Be. nonnihil, Ca. aliqua ex parte, Er. Ti. Tre. Pi. Subauditur *partem*. Intelligit de parte vel rerum vel personarum, se credere, vel, i. partem maiorem quæ narrata sunt; vel, 2. ea quæ narrata sunt, de aliquibus illorum:) credo, Mo. Il. &c. sub. *verum esse*, P. sim. Pi. ex collat. v. seq. r. Sensus, Credo in aliquibus eam esse culpam, non in omnibus. Vide supra c. i. v. 11: Sic *utroque* sumitur Rom. 11. 25. Inuit, se non prorsus credere; vel potius, se non facile aut temere hoc credere, sed motum ratione, quam mox exponet v.

19. Nam, &c. *Δὲ γὰρ ὅτι ἀποστόλῃς ἐν ὑμῖν εἶδ*] Oportet (vel, Neeesse est, scil. propter immutabile decretum Dei. Sic dñ accipitur Matt. 26. 34. & Luc. 24. 26. pro quo est, *neceffe est*, Matt. 18. 7. Et tamen libere, si ad authores homines respicias; non enim cogitur voluntas hæretica. Significat hoc non fortuito, sed certâ Dei providentiâ, evenire. Non loquitur hic de necessitate fatali, simplici, sive absoluta, (sic enim hæretici culpandi non essent), sed ex hypothesi, suppositâ sive spectatâ & malitiâ Satanae, & humanâ infirmitate, perversitate, inconstantia, superbiâ, & pronitate in novitates; quali laborabant Corinthii. Quæ causæ efficientes hæresium semper erunt nec mutabuntur in hoc mundo.) enim etiam hæreses (vel, sectas, Er. Ti. contentiones, Tre. ex Sy. factiones, Ar. Ca.) inter vos (h.e. in Ecclesia, ubi hæretici sunt, nempe ut putridi humores sunt in corpore:) esse, P. Be. Pi. Habet ea res usum aliquem, ideoque iudicat Deus, eam non esse vi suâ omnipotente impediendam. Vide quod diximus Mat. 18. 7. & Luc. 17. 1. *Αἰρέσεις* hic vocat quod paulò antè *ἡρέσεις*, non opinionum, sed animorum, dissidia, sectas, & dissensiones animorum, tum in fide tum in moribus, circa mentas, locum, tempus accumbendi, socios sive convivas, &c. Probatur, 1. quia alioqui non congruent quæ mox sequuntur: 2. quia Paulus acrius invehere solet in hæresium autores, eos appellans *canes*, *operarios malos*, &c. Idem esse *ἡρέσεις* & *ἡσχασίας* vidimus supra 1. 10. & Rom. 16. 17. Nec aliud ex vi vocis *αἰρέσεις* significat, quanquam usus obtinuit ut *αἰρέσεις* dicatur ea scissura quæ dogmate aliquo discrepat. Fuitque olim vox media, ut apparet Act. 24. 5, 14. & 26. 5. & ex Philosophorum & Medicorum scriptis; quomodo & Latina vox *secte* in bonum sensum usurpatur & à Philosophis & à Jurisconsultis Latinis. Sed frequentior Christianorum usus evicit, ut in culpa parte poneretur, velut hic, & Gal. 5. 20. Plerumque autem, ut veterum quidam loquitur, *schisma in hæresim eruat*; quia qui sectarum sunt principes, ut eas faciant immortales, aliquid in dogmatibus populariter innovant; quale erat, *Scortationes & incestus esse res medias, Sapientibus nihil nocere, si vescantur immolatiis*, & alia ejusmodi. Al. Antè posuit *schismata*, nunc *hæreses*, quod magis amplifcet: quod ostendit particula *καὶ*, quæ additur *καὶ ἀνέστη*, & solet diversum aliquid adungere. *Schismata* sunt vel obscuræ similitudines, sive animorum alienationes, sive dissidia, cum studiis inter se pugnantibus, factionesque de ordine aliquo extrinseco excitatæ. *Hæreses* sunt de doctrinæ capitibus exorta factiones & sectæ, cum malis dogmatibus scinditur Ecclesia, apparétque manifestum bellum, & ex professo dividunt se homines in contrarias sectas. *Hæreses* hic intelligit in doctrinâ, in qua etiam dissidebant Corinthii, ut ex cap. 15. liquebit, & non in ritibus solis, &c. Neque vox, *hæresis*, usquam in S. S. ad morum discrepantiam refertur, sed semper ad diversitatem religionis & doctrinæ. Argumentum est à minori. q. d. Quidni credam schismata inter vos esse, quum oportet etiam hæreses fore? Ex majori malo certo ac necessario probabiliter disputat esse minus. Scio vos, ut & fideles omnes, majoribus malis esse obnoxios, hæresibus & sectis, &c. Ut, &c. *ἢ ὡς οἱ Ἰουδαῖοι*, &c.] Ut (vel, Quod, Er. Il. Ti. vel eventum notat; vel potius causam, scilicet in quem finem Deus hæc permittit:) qui probi (vel, probati, Er. P. Mo. Tre. ex Sy. Pi. &c. Alludit ad probationem auri per ignem. *ῥαββῖν* Rabbini, quibus opponuntur *ἀδελφοί*, 2 Cor. 13. 5.) sunt (i. e. veri Christiani, integri ac sinceri, solidi ac firmi; ii qui constantes sunt in fide, & moribus, sive pietate:) manifesti fiant in-

ter vos, Be. Ca. &c. dum se opponunt doctrinarum corruptelis, & sectis, fidei sinceritatem cum charitate retinentes. Fides in corde latens manifestatur per tentationem. Ubi talia eveniunt, discedit scoria à corpore, manet aurum. Bonos his verbis consolatur, & infirmos erigit. Notat consilium Dei, quo schismata in Ecclesia tolerat.

20. *Convenientibus* (ut v. 17. & 18. q. d. Singulis vestrum seorsim coeuntibus:) in, &c. *Ἐν τῷ αὐτῷ*] In unum, P. Vulg. Pi. In idem, E. In eundem locum, Er. sic Be. Ful. ubi supra. *ἵνα*, Psal. 2. 2. alibi *ἵνα*, Vide Act. 2. 1. *Unâ*. Non tam identitatem loci quam personarum unitatem sive conjunctionem designat: id enim significat *ἵνα*, Psalm. 2. 2. & *ἵνα*, ut ex affixo colligitur. Quare *ἐν τῷ αὐτῷ* hic idem est quod *ἀμα*, *ὁμοθυμαδόν*, quod maximè facit ad obtinendum quod Apostolus studet. Turpe enim est eos qui ut conjunctim de re magna agerent convenerunt, inter se dissentire, & quod gravius est, damnosum & impium. *¶ Jam non, &c.* *οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν*] Non (vel, Hoc non, Be. Pi. Hoc, scil. quod agitis: hoc vestrum convenite.) est (vel, licet, P. V. Mart. in Par. Aquin. & L. &c. in E. quasi esset *ἔστι*. Vel, contingit, Henten. in E.) *Dominicam cœnam manducare*, sive *edere*, Mo. P. Be. &c. sub. *edâ concordia quâ Apostoli ederunt*. Vel, *convivium Domini celebrare*, G. nempe ut decet: Videmini potius Martis aut Bacchi cœnam instituere. Usitatâ hyperbole negat id fieri quod non ritè fiebat. Vestra convivia haudquaquam representant cœnam Dominicam, & proinde eo nomine sunt indigna. Convivium Domini omnes æquat, sicut Christus pro omnibus pariter est mortuus; nec in hac re ullum discrimen esse debet divitis aut pauperis. Dominus cum Discipulis servisque suis in eadem mensa accubuit, & iisdem cibis usus est. Vos autem privatas vobis mentas facitis, & inæquale convivium, fratres & conservos vestros, quia pauperes, à mensis & epulis vestris excluditis. *Κυριακὸν δεῖπνον* (quod sic denominatur vel ab autore, vel à fine: nam & à Domino institutum est, & in ejus memoriam celebratur a.) hic appellatur, vel, 1. Coena sacramentalis, cui favet collat. v. 23, &c. Non placet: neque enim in illa contingere poterant quæ hic memorantur, & reprehenduntur, v. g. quod alii alios non expectarent, (quia id in ministrorum potestate erat non prius inchoare sacramentum actionem quam omnes convenissent) quod alii lautè, alii tenuiter, tractarentur, quod alii esurirent, alii ebrii essent, &c. Vel, 2. Coena popularis, vel Convivium commune fidelium omnium solenni more celebrari solitum, olim *ἀγάπη*, *charitas*, dictum, quasi fraternæ dilectionis symbolum: quod dicebatur quoque *cœna Domini*, vel, 1. quia ex charitate Divinæque impulsu fiebat: vel, 2. quia fiebat ad representandam cœnam Domini novissimam, in qua Agnum cum Discipulis comedit priusquam Eucharistiam institueret: vel, 3. quia cum Eucharistiæ Sacramento conjungebatur. *Κυριακὸν δεῖπνον* hic dicitur totum illud convivium, *ἀγάπη* dictum, cujus partem aut primam aut postremam faciebant sacra mysteria. Chryf. & alii putant præcessisse Mysteria, secutum convivium. Et sanè conveniebat id Græcorum moribus, apud quos præcedebat convivium, sequebantur epulæ: ut supra diximus. At in Oriente, congruenter Judaico mori, præcedebat convivium, in fine ejus sequebatur panis & vini distributio: quod diu servatum in Ægypto ostendimus ad Matt. 26. 26. Quare convivium hoc sequebatur Eucharistiam: ut constat ex Luc. 22. 20. *Postquam cœnassent*, &c.

21. *Unusquisque enim suam*, &c. *Τοῦ καθ' ἑαυτὸν δεῖπνον καταβῆναι*] Propriam cœnam præoccupat (vel, anticipat, V. Zeg. sic Ca. occupat, Er. Ti. V. presumit, Vulg. id est, sumit ante Eucharistiam: antè sumit, Zeg.) in edendo, Be. Pi. Er. Ti. sic P. vel, ad manducandum, Vulg. vel, edendo, Ca. sic Me. scil. cœnam Dominicam, ex collat. v. præced. Synecd. generis: q. d. antè manducat quam venit in Ecclesiam. Aliis non expectatis edit. Hoc vult, Divites primum inter se mensis diversis epulabantur, deinde reliquias suas dabant pauperibus. Etiam de multis dicitur, ut supra. Edulia domi præparata in Ecclesiam afferebant, quæ debebant in commune conferre, sibi solis vendicabant, aliis exclusis, aut non

non expectatis. Hoc fecerunt alii in aliorum contemptum & cum ostentatione epularum suarum. Non hoc taxat, quod non jejuni communicarent, quod & Christus & Discipuli fecerunt, finito scilicet Paschatis festo; sed, quod isti sectis inter se dissidentes, ex publica & communi totius Ecclesiae coena privatum quodammodo convivium effecerunt: non enim simul, ut par erat, omnes communicabant, sed cum sectae suae sociis singuli singulas coenas celebrabant. Al. Pars Judaica hujus Ecclesiae aliquid veteris fermenti sui retinuit, & ut in aliis rebus, ita in Eucharistia, judaizabat, eam putantes esse tantum appendicem Paschatis, & in eandem cum Paschate commemorationem institutam fuisse. Quod ed promptius erat, tum quia in pane & vino instituebatur, quae aderant in Paschate, tum quia ab ipsis incunabulis hoc imbibebant, Messiam ritus Mosais non exterminaturum, sed eos in splendidiorum formam evekturum. Nam, 1. constat, Paulum Corinthios ob ipsissimas has coenas, & non ob earum abusum, reprehendere, quod propriam coenam, quae, si esurirent, domi comedenda erat, in Ecclesiam importantes eam dehonestarent. 2. Religiosum quid in hisce coenis praerunt Corinthii, cum eas importarent in Ecclesiam. At quidnam illud? Umbram scilicet & memoriam Paschatizationis, &c. ut dictum est. Distinguendum hic puto commate non post *οὐκ*, (ut sit in plerisque, si non in omnibus, Codicibus) sed post *αὐτῶν* & locum sic reddendum, *Unusquisque enim praesumit coenam propriam, & in edendo (sive, inter edendum, i. e. cum edant coenam Domini) hic quidem esurit, ille vero satur est.* Quoad trajectionem *καὶ*, frequentissimae sunt tales trajectiones, &c. Et hic quidem (pauper scilicet, qui nihil attulerat & a divitibus negligebatur, & esurit, ille vero (i. e. dives, qui laute epulabatur, & ebrius est, Be. Pi. vel, plus satis bibit, G. quomodo Hebraei usurpant suum *וְיָבִין*, ut Genes. 43. ult. Cant. 5. 1. & quomodo *μεθύειν* habuimus Joh. 2. 10. Certè si crapulam redarguisset, id vehementius egisset. Ebrietas & vulgò & in Scriptura vocatur non solum quæ rationis usus tollitur, sed & quæ mens obnubilari coepit. *Μεθύει* hic refero ad Judæos in procœniis suis paschatizantes ante Eucharistiam, in quibus nonnulli vino seingurgitabant; & *πνέει* ad Gentiles, non tam ex paupertate in ediam istam patientes, quàm quod coenam talem præcedancam nollent amplecti; utpote quæ Judaïsmum redoleret.

22. *Domos non habetis, &c.* Nempe quibus ad arbitrium vestrum uti possitis. Privatis conviviis privatae conveniunt domus. Ibi edatis quantum lubet & quibuscum lubet. Domestica epula sunt quorum vultis, istae communes fidelibus, ut ipse Dominus. Solebant Ethnici in Templis suis post peracta sacrificia agitare convivia. Vide 1 Cor. 8. 10. & Josephum contra App. 2. Sacerdotes quoque Judæorum multa in loco sacro, h. e. Templi aliquâ parte, comedebant. Apostolus ergo utrumque morem epulandi in loco sacro hic improbat.

¶ *An ecclesiam, &c.* Sic vocat, vel, 1. domum materialem ubi conveniebant. [Vide dicta ad vers. 18.] Respicitur locus Lev. 19. 30. *Sanctuarium meum revere mini*. Loco moderatæ refectioni, mutuae charitati, destinato abutimini, in eo comestationi & ebrietati vacantes. Vel, 2. coetum Christianorum, quem perpetuò ferè Scripturæ more *ecclesiam* hic appellat, & quidem Dei: ut ostendat, factum hoc in ipsius Dei contumeliam cedere. Hunc, inquit, sacrum coetum vilem habetis, & contra reverentiam ejus peccatis, quia vacatis in eo comestationi & ebrietati. Vel, 3. pauperes, qui sunt bona pars Ecclesiae. ¶ *Et, &c. καὶ καταχρῶμετε, &c.* Et (i. e. Quia, vel Quatenus), *prodefacitis* (vel, *probro afficitis* coram tota Ecclesia, inopiam quodammodo exprobrantes, dum vobis epulantibus coguntur esurire, &c. *eos qui non habent*. Be. Pi. &c. sub. *coenam*, Kn. vel, bona hujus mundi. Synecd. gen. qui nihil attulerunt, quia non habent quod conferant. Hoc verò est, inquit, pauperibus exprobrare paupertatem. Durum est quod interim esuriant: sentiant se contemni. Nil habet infelix paupertas durius in se. Quàm quod ridiculos homines facit. ¶ *Quid vobis dicam? laudo* (vel, *laudabo*, P. Be. Pi. &c.) *vos, &c.* Est schema quod *ἐπαινεῖν* vocant veteres, quo Paulus saepe utitur. Sensus, Etsi

in aliis laudare vos possim, & jam antè laudaverim, tamen in hoc facto laudare non possum.

23. *Ego enim accepi* (vel, *acceperam*, V. Dubitari potest, num mediatè, ab iis qui oculati erant & auriti testes, ut Luc. 1. 2. [an] hæc didicerit Paulus narratibus Apostolis aliis, an immediatè acceperit, ex revelatione, in raptu illo de quo 2 Cor. 12. 1. 2. modo credibile est, Mosem quædam didicisse præteriti temporis.) a Domino, (i. e. ut a Domino profectum, quod tamen forsitan ab Anania didicit aliisve Discipulis, &c. vel a Domino, in revelatione illa, Gal. 1. 12. P. Sed tunc non dixisset *ἀπὸ*, sed *παρὰ*, ex usu tum linguae Græcæ, tum N. T. Joh. 5. 40. & 10. 18. tum & ipsius Pauli, Act. 20. 24. Gal. 1. 12. 1 Thes. 2. 13. & 4. 1. [Sensus, q. d.] Non meum inventum hoc est, sed Domini institutum.) *quod & tradidi vobis*. i. e. Vos docui. Utraque hæc locutio Hebraica est. Accipere Hebræis est, ita audire ut discas, vel etiam efficias: & tradere illis est, docere. Unde verba illa, jam a Judæis in alienum detorta sensum, *קבלה*, quod est *acceptio*, & *מסורה*, *traditio*. Sensus, q. d. *Quod ego didici Christo docente, id vos docui*. Qu. Quorsum hic loquitur de institutione Eucharistiae? Resp. 1. Ut exemplo Christi doceat, coenam hanc & mensam fratribus omnibus communem esse debere. 2. Ut hinc intelligeretur sacramentum mysteriorum magnitudo & dignitas, simulque peccati ipsorum gravitas, quod ad ea participanda prorsus indigni venirent, post epulas & ebrietatem, & pauperum injuriam atque contemptum Ecclesiae Dei. 3. Ut adversus Judaizantes ostenderet, scopum & finem institutionis coenae fuisse commemorationem mortis Christi, non commemorationem aliquam Paschalem. ¶ *In qua nocte tradebatur, &c.* *Παρεδίδετο* Proditus est, P. Be. Pi. Traditus est, Cam. A Juda & Judæis, in mortem: nam tradere in lingua Hebræa non est *prodere*, sed, *tradere ad mactandum*. Cum ei mors velut præfens esset ante oculos. Et vos cum memoria talis rei celebratur, ob divitias vestras intumescitis? Qu. 1. Cur Christus tam serò coenam instituit? Resp. Ut ostenderet, hoc sacramentum, 1. succedere Paschati, quod nocte ingruente mactandum erat; 2. esse suum testamentum, idque proprio sanguine stabilitum; 3. esse *μνησθόντων* mortis suae. Qu. 2. Cur hic meminit proditiōis Christi? Resp. 1. Ut ejus charitatem commendat, qui in proxima expectatione tantæ injuriæ ab hominibus accipienda symbola summi amoris hominibus tradiderit. 2. Ut indicet, quanti faciendum sit hoc mysterium, quod Christus, ad mortem iturus, in sui memoriam nobis extremum reliquit. ¶ *Accepit panem* Quem a convivatore ministratum manu prehendit & de mensa sustulit, sub. *cana facta, post esum agni*. Hæc explicata vide Matth. 26. 26, 27, &c.

24. *Gratias agens* Patri scilicet, pro beneficiis in se vel in homines collatis, & speciatim pro sacramento mox instituendo; pro redemptione Ecclesiae jamjam perficienda. ¶ *Hoc* (vel, 1. hic panis; vel potius, 2. totus hic ritus, sive tractatio panis) est corpus meum. Scil. significativè, & per concomitantiam, in recto usu; vel, metonymicè: est sacramentum (vel signum) corporis mei. Confer 1 Cor. 10. 4. Docet panem, quomodo & vinum, aliò jam respicere quàm cum adhiberentur in Paschate. ¶ *Quod, &c.* *Τὸ ὅτι ὁ κύριος κλάμενον* MS. quidam habet *ἑνὸς κλάμενον*, non malè. Quod (i. e. quatenus) pro vobis frangitur, Be. Pi. &c. i. e. mox frangetur, h. e. cruci affigetur. Hoc verbum designat mortis genus, quo scil. corpus Domini gravissimis cruciatibus laceratum, contusum, confectum denique fuit. ¶ *Hoc* (Quod ego nunc facio, quodque vos, me jubente, facitis) facite (id est, hujusmodi panem, scil. cum gratiarum actione fractum, additâ etiam mysterii explicatione, quod panis ille sacramentum sit mei corporis, edite) in meam, &c. i. e. Ut me mortemque meam recordemini & celebretis. 25. *Similiter* (scil. accepit cum gratiarum actione) & calicem, postquam cenavit. Hoc addit (de calice agens, non item de pane, quanquam uterque post coenam datus fuit), ut mysticum poculum ab illis antecedentibus, quorum Lucas meminit, distinguat. Vide quæ dicta ad Matth. 26. 26. ¶ *Hic, &c.* *Τὸ τὸ ποτήριον ὃ κενὸν εἶδον*

¹ Vor. sim. ² E. &c. ³ Li. ho. ⁴ Vor. ⁵ Me. T. ⁶ Li. ho. ⁷ V. ⁸ Scl. ⁹ G. ¹⁰ G. ¹¹ Vor. ¹² G. V. ¹³ Pi. ¹⁴ Li. ho. ¹⁵ G. ¹⁶ Glaf. ¹⁷ 3. 7. ¹⁸ 8. 602. ¹⁹ G. ²⁰ Glaf. ib. ²¹ G. ²² Vor. ²³ E. ²⁴ Vor. ²⁵ V. ²⁶ Li. ho. ²⁷ ad v. 29. ²⁸ Li. ho. ²⁹ E. ³⁰ E. ³¹ E. ³² E. ³³ E. ³⁴ E. ³⁵ E. ³⁶ E. ³⁷ E. ³⁸ E. ³⁹ E. ⁴⁰ E. ⁴¹ E. ⁴² E. ⁴³ E. ⁴⁴ E. ⁴⁵ E. ⁴⁶ E. ⁴⁷ E. ⁴⁸ E. ⁴⁹ E. ⁵⁰ E. ⁵¹ E. ⁵² E. ⁵³ E. ⁵⁴ E. ⁵⁵ E. ⁵⁶ E. ⁵⁷ E. ⁵⁸ E. ⁵⁹ E. ⁶⁰ E. ⁶¹ E. ⁶² E. ⁶³ E. ⁶⁴ E. ⁶⁵ E. ⁶⁶ E. ⁶⁷ E. ⁶⁸ E. ⁶⁹ E. ⁷⁰ E. ⁷¹ E. ⁷² E. ⁷³ E. ⁷⁴ E. ⁷⁵ E. ⁷⁶ E. ⁷⁷ E. ⁷⁸ E. ⁷⁹ E. ⁸⁰ E. ⁸¹ E. ⁸² E. ⁸³ E. ⁸⁴ E. ⁸⁵ E. ⁸⁶ E. ⁸⁷ E. ⁸⁸ E. ⁸⁹ E. ⁹⁰ E. ⁹¹ E. ⁹² E. ⁹³ E. ⁹⁴ E. ⁹⁵ E. ⁹⁶ E. ⁹⁷ E. ⁹⁸ E. ⁹⁹ E. ¹⁰⁰ E.

ejus mortem. Confer Heb. 6. 6. & 10. 29. De iis lo-
 quitur qui adeo ad Judaeismum nutarent, ut sanguinem
 Christi subordinarent Paschali. & nihil majus in eo
 agnoscerent quam in sanguine Agni, &c. nempe quod
 mera foret commemoratio, &c. Tales, inquit, rei sunt,
 &c. quia sanguinis istius effusioni assentiuntur, & mor-
 ti ejus suffragantur, ut in *metam umbram* inflectat.
 28. Probet, &c. *Δοκιμαζέτω, &c.* Probet (vel, *Explo-*
ret, Be. Ca. vel potius, *Approbet se*, i.e. approbatum fide
 & doctrinā Christianā se exhibeat. Sic cap. 16. 3. *85*
ἐν δοκιμασίᾳ, quoscunque approbaveritis. Sic & ante v. 19.
 dixerat eodem sensu, *ἵνα οἱ δοκιμασθῶσι ὡς γνήσιοι* v. Do-
 cet quid agendum, nē reus quis fiat corporis, &c. *an-*
tem quisque (Hoc dicit, quia per schismata prostrata erat
 Ecclesiae disciplina: ut vidimus supra cap. 6. Nē credite,
 inquit, etiam si Ecclesiae judicia cessent, impunē vos la-
 tuos contemptum mysteriorum v.) *se*, Pi. P. &c. scil.
 an verē in Christum credat, & mysterium cōenae Do-
 minicæ intelligat; num aptus sit & dignē dispositus ad
 tanta mysteria; an talis sit qualem esse oportet eum qui
 hæc participat. Est enim panis hic filiorum, non canum;
 mensa solis amicis posita, spiritualis alimonia, & proin-
 de non sumenda nisi ab eo qui spiritualiter vivit: con-
 gruē se purget & præparet; fide & emendatione vitæ,
 nē animus pravis cupiditatibus æstuet, odio ac irā; ut
 peccati sui & miseriæ magnitudine perspectā, quanta sibi
 sit necessitas remedii per Christum, videat, & quā fide,
 quo sanctitatis propolito, accedere teneatur ad Christi
 communionem.
 29. Indignē] Indignitas duplex est, 1. Personæ;
 2. Tractationis. *Judicium, &c.* ita Be. Pi. &c. *Κεῖμα, &c.*
 Damnationem (scil. æternam) in sese ac-
 cerit. Quod per se salutare est in venenum ipsi vertitur.
 Huic repugnat v. 32. *Erudimur, nē cum mundo condem-*
nemur. Ad supplicium participavit, ait Clemens Con-
 stitut. 7. 26. *Κεῖμα, i.e. poenam, five castigationem*,
 scil. temporalem, ut patet exemplis subjectis, v. 30. *Non, &c.*
Μὴ διακρίνω, &c. Non discernens (vel, *di-*
judicans, Er. Ti. Mo. vel, *reclē dijudicans*, Li. ho. sic Ca.
 vel, *expendens*, V.) corpus Domini, Il. P. Be. Pi. ab aliis
 cibis profanis & communibus: vel, *de corpore, &c.* Ca.
 Li. ho. nihil in eo videntes præter conmemorationem
 Paschalem: non æstimat præ aliis, ut oportet; eo
 tanquam promiscuo cibo utitur, non ut usui sacro &
 maximē salutari consecrato; hæc mysteria conveni-
 enti religione non tractans, nec ad eā summa cum re-
 verentia accedens. Propterea quod panem istum, sa-
 crum Sacramento corpus Domini, à pane communi non
 discernat: de quo vide Justin. Apolog. 2. [ejusque
 verba in G.]
 30. Ideo] Propter hæc & similia v. Ob indignē sum-
 ptam Eucharistiam. *Infirmi, &c.* *ἀδυνάτοι* *ἢ*
ἀρροστοὶ] Crescit oratio. Nam *ἀδυνάτος* est, qui languet,
ἢ *ἀρροστός*, qui agrotat, *ἢ* *ἀρροστός*. Vide Levit.
 26. 16, 25. Deut. 28. 21, 22. *Et, &c.* *Καὶ κοι-*
μῶνται ἡ ψαῖς ὑμῶν] *Et dormiunt* (i.e. moriuntur, scil. morte
 immaturā, quæ in Lege significatur per *ἡ ψαῖς*, *ἡ ψαῖς*
ἡ ψαῖς quod habes Exod. c. 12. v. 15, 19. de his qui
 Pascha celebrant cum fermento. Cum dicit, *κοιμῶνται*,
 ostendit se loqui de iis qui poenitentia tacti moriebantur.
 Nimirum Deus jus habet etiam poenitentes efficiendi
 hujus vitæ damno, ut notat Clemens Strom. 4. [cujus
 verba quære in G.] *multi*, Er. Mo. Be. Pi. &c. vel, *sa-*
tis multi, Pi.
 31. Quod, &c. *Εἰ δὲ—δεδείκνυσθε, ἵνα εἰς ἐκείνους*
εἰ] habet MS. sæpe nobis dictus: & *ἐκείνους* habent
 Chrys. Oecum. Theoph. *Etenim si ipsi nos* (vel, *de no-*
bis, Ca.) *dijudicemus*, (vel, *reclē judicemus*, Ca. vel,
judicassemus, V. *dijudicassemus*, Er. Pi. i.e. si nosmet ex-
aminaremus vel discuteremus; scelera nostra damne-
 mus, fide denique & respicientiā nos ipsos à profanis
 fecernamus: quæ omnes significationes conveniunt ver-
 bo *διακρίνω*. Vel, si nosmet condemnaremus vel puni-
 remus. *non judicaremur*, Be. Pi. vel, *judicati fuissē-*
mus, V. vel, *puniremur*, P. V. i.e. *judicium five senten-*
tia in nos non ferretur. *Κριθεὶς* pro *puniri*, ut i Pet. 4.
 6, 17. Si inde factorum poenas de nobis ipsis exige-
 remus, animo contrito & humiliato, lacrymis, jejuniis,
 & aliis *συνεχόμενοι*, non opus haberet Deus poenas no-
 bis

bis immittere. Simplicius ad Epietum, *Εἰς τὴν ἐκκλησίαν*, &c. (Qui in se iudicium fert, citius corrigitur, quia sponte se punit.) Potest etiam hic locus intelligi, Si in Ecclesia iudicia ita ut oportet exercerentur.

^a G. 32. *Dum*, &c. *Κεῖνός ἐστις* — *πῶς δὲ οὐδὲν* Sed (Præced. reprehensionem prudenter subijcit consolationem.) *quum iudicamur*, (i.e. punimur in præfenti vita, per morbos & mortem^k. *Κεῖνός ἐστις* dixit de malis huius vitæ & morte immatura, *καταγγέλλει* de poenis æternis. Omnia mala quæ in hac vita eveniunt sunt *πῶς δὲ οὐδὲν*, *ΜΙΣΕΡΙ*, si sequatur seria poenitentia & emendatio. Talibus dicunt Hebræi, *Sit tibi mors tua in expiationem omnium peccatorum tuorum*.) à Domino (i.e. à Christo, ut Dominus in tota huius loci doctrina accipitur: ut significet, ipsum Christum esse, qui, ut Iudex omnium à Patre constitutus, injurias suo corpori & sanguini illatas ulciscitur^m. Illud, à Domino, jungendum verbo vel præced. vel potius sequentiⁿ.) *castigamur*, Pi. sim. Tre. ex Sy. (vel, *erudimur*, Il. P. Mo. Be. vel, *corripimur*, Er. Ti. ut pueri à magistro^o, vel patre^p, ut hæc Dei castigatione admoniti resipiscamus^q.) *nè cum mundo* (i.e. cum impiis^r, infidelibus & peccatoribus mundi^t: cum iis qui à Christo sunt alieni, ut *mundus* [sumitur] Joh. 17. 14. & alibi^t.) *condemnemur*, Pi. Ideo nos in hac vita punit, nè simus in alia puniendi^v.

33. *Fratres* Perterrefactos rursus hæc blandâ compellatione solatur^x. ¶ *Ad manducandum* Nempe coenam Dominicam^y: quod hic ex superioribus subauditur^z. ¶ *Invicem expectate* vel, 1. divites pauperes^a; vel, 2. pars Gentilium Judaicam: ut simul & concorditer participant, non divisim, & per partes & contentiones^b; ut communis sit mensa divitum & pauperum^c.

34. *Si quis esurit* Nec potest tamdiu jejunos in Ecclesia permanere, donec omnes convenerint^d. Est *ἡ ἀσπύς* loquitur enim tanquam pueris, qui ita solent esse *ἡσπύς*, ut quidvis arripiant, nec alios ad partem vocent, neque velint *σὺν ἡμῖν*. ¶ *Domi* (ubi id licet^e) *manducet* Quod volet & quantum volet & quibuscum volet, vel solus si ita lubet. Est enim quisque rex domi suæ^g. ¶ *Ut non ad iudicium* (vel, *condemnationem*, Er. V. i.e. poenam^h.) *conveniat* Sic Pi. ita ut peccetis, atque ita poenas luatisⁱ: nè ea quæ in conventibus vestris perperam sunt, causa vobis sint mali^k: nè conventus ille institutus ad fovendam charitatem & ad salutem vestro vitio vobis cedat in iudicium^l. ¶ *Cetera* (nempe quæ pertinent ad externam *ἐκπαίδειαν*^m, sive ordinem politię Ecclesiasticęⁿ, ad dignam Eucharistię sumptionem^o; vel, quæ à vobis memorata sunt^p: ne quis hic de dogmatibus agi putet^q.) *autem, cum venero, disponam*; ita Mo. Be. &c. *Διατάξω* ¶ *Ordinabo*, Pi. Caf. Me. E. *Componam*, Ca. *Constituem*, P. Mo. Æth. E. Sigillatim præscribam^r. Apostoli jus habebant constituendi quæ ad conventuum *ἐκπαίδειαν* & *διδασκαλίαν* pertinebant. Vide suprà 7. 17. infrà 16. 1. ubi idem est verbum. Hæc origo est *Canonum* qui dicuntur *Apostolici*, qui ab ipsis non quidem conscripti, sed in usum introducti fuere^t.

CAP. XII.

1. *DE*, &c. *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος* i.e. *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*, de iis qui Spiritu afflantur, sive impuro, sive sancto. Est enim nomen *πνεύματος* ad utrumque commune, ut videre est 1 Joh. 4. 1, 2, 3, 6. Sic & infrà habes nomen masculinum *πνεύματος*, 14, 37^a. Porro (3 est particula transitiva^b.) *de spiritualibus*, P. Ti. &c. sub. *donis*, P. Il. Be. Pi. Er. E. Me. T. Vor., sive charismatis externis^c. Spiritus Sancti^d; quæ tunc in multis conspicua erant, & quibus multi abutebantur^e: qualia erant dona linguarum, Dæmonia ejiciendi & agros sanandi, &c. ¶ *Quod ad spiritualia*, Ca. Pi. Ar. scilicet dona attinet. Sic suprà 7. 1^{*}. ¶ *Nolo* (vel, *Nolim*, Be. Pi.) *vos ignorare*, *Ἀγνοεῖν* i.e. Immemores esse, ut suprà 10. 1^f. In (sub. eorum, Be.) *ignorantia versari*, P. Be. sic Pi. *Ἀγνοεῖν* absolute hic accipitur pro rudem &

ignarum esse, ut infrà 14. 38. Heb. 5. 2e. Ignorare, Er. scil. à quo, & in quem finem, sint vobis donata^h, & quis eorum ususⁱ, & quodnam sit vestrum, qui illis instructi estis, officium, [& quæ eorum præstantia:] Errabant enim Corinthii in æstimatione donorum, quod minora præstantioribus præferrent, ut donum linguarum dono Prophetiæ; & omnia illa externa pluris facerent quàm fidem, spem, & charitatem^k.

2. *Scitis*, &c. *Οἴδετε ὅτι ὅτε* (Quidam Codices omitunt ὅτι, alii ὅτε^l, quidam utrumque habent^m: quæ vera est lectioⁿ. Pleonasmus videtur Hebraicus in voce ὅτι^o.) *ἔδυν ὅτε*, *ὡς τὰ ἱδωλὰ τὰ ἄφωνα*, *ὡς ἂν ἡγάδε, ἀπὸ γένεοι* ¶ *Scitis vos* (Corinthios, quos à majori parte sic vocat, quanquam inter eos erant etiam ex Judæis aliqui^p.) *Gentes fuisse* (cultu scil. & religione. Nam naturâ & origine Gentes esse non destiterant^q. Vel, idololatras^r, à foedere alienos^t, qui *gentes* vocantur, Rom. 2. 14. Eph. 2. 11, 12^t.) *qui* (vel, & quod, P.) *ad idola* (i.e. simulacra deorum fictitiorum^v.) *illa muta, prout rapi contigisset*, (vel, *prout ducebamini*, Be. *utrunque ducebamini*, Er. Ti. V. vel, *quomodo ageremini*, spe discendi futura, *ad idola*, id est, ad vates qui illis aderant; ut in Templo Pythio, Amphiarai, Trophonii^x.) *abripiebamini*, Pi. P. vel, *sequentes*, Er. Ti. V. vel, *abducebamini*, Il. *abduci*, Mo. Er. G. nempe à Deo^y; vel, *tanquam illi qui abducuntur*, V. Participium pro verbo^z: q.d. quovis impellente, suadente, jubente, consulente; brutorum instar, quocunque præierit ductor, sequentes^a: faciles, sequaces, more pecudum ducti & abducti^b, sive consuetudine^c, principum ac sacerdotum autoritate^d, institutione majorum & sacrificulorum, & Dæmonis impulsu^e, aut fallaciâ^f. Ad verbum sic reddo, *Scitis, ut cum extranei essetis, ad mutos deatros duceremini & abducere mini*. *ὅτι* & *ὡς* idem hic valent, *ἂν* redundat: *ἡγάδε* à *παράγονοι*, pro, *ἡγάδε*, *ἀπὸ γένεο* quod idem est^g. Significanter dixit *muta idola*, ex Abac. 2. 18. ubi in Græco *ἱδωλὰ κωδὰ*, quod idem est cum *ἄφωνα*^h ut daret intelligi, illam vim quâ vates isti, sive mares, sive fœminæ, prædicebant quædam quæ deinde eventus comprobabat, aut quædam humanam vim superantia efficiebant, non fuisse à simulacro, ut vocis ita intellectus experte, sed à Dæmonibus, qui falsâ istâ persuasione populum à Deo abducebant. Vide suprà 10. 20. Non mirum autem si mali isti Dæmones multa prædicunt quæ eveniunt, & alia quædam stupenda, Deo finente, edunt, ideo quod præter ingenii perspicaciam, longam quoque habent rerum experientiam, & cum incredibili sint numero, facillè latentia rerum futurarum indicia explorant. Vide Annotata ad 1. 4. De V. R. C. Qu. Quorsum hoc præfationis loco commemorat Paulus? Resp. 1. Ut discrimen hotet inter Vates idolorum & Prophetas Christi; nempe, quod illi à Dæmone arrepti, velut insani, sine mente proferrent ea quæ suggererentur, nec haberent in potestate loqui, aut non loqui, cum in his res se haberet modo prorsus contrariio^k. Non placet: non enim de vatibus loquitur, sed de fidelibus ab errore gentili conversis.

2. Ut ex opposito doceat, quibus donis per Christianismum ditati sunt, quum antea nihil hujusmodi donorum habebant, sed ad cultum statuarum ducebantur velut pecora sermone & ratione carentia^l. Hinc scitote, dona vestra non à mutis idolis, sed à Spiritu Dei, vobis obtigisse^m. 3. Probat omnia illorum dona à Spiritu Sancto esse, quia nemo ab Idololatria, ad quam impetum quodam fertur, nisi vi Spiritus Sancti abduci potestⁿ. [4. Hoc vult, q.d.] Hoc quod tunc, cum idololatræ essetis, vobis evenit, putate etiam nunc evenire posse. Nam & tales *ποδομντες*, *βακχληνται*, *νυμφοληται*, Diabolo instigante, ad vestros coetus possunt accedere, & quædam prædicere quibus exitus respondeat. Interdum id accidisse discas ex Euseb. Hist. 4. 16°.

3. Ideo (Illativa particula: Sensus est, Quandoquidem antea ad idolorum cultum abripiebamini, constat hinc ea, quibus nunc polletis, spiritualia dona à Spiritu Sancto profecta esse^t.) *notum vobis facio* (*ἵνα ὑμεῖς γινώσκτε*) *doceo vos*. Quærere poterant Corinthii, cum res ita se habeat ut futura prædicere possint & à Deo, & à Dæmone afflati, quomodo eos dignoscemus? Hac de re eos edocet Paulus, ea quæ sunt Legis *κατ' ἀναλογίαν* applicans ad Evangelii tempora P.) *quod nemo in Spiritu Dei* (i.e. ex

ex instinctu Spiritus Sancti: vel, divino afflatu, Ca.) loquens (i.e. præditus Spiritu Dei,) dicit anathema Jesum] Itā Er. &c. vel, Jesum (sub. esse, Zeg. sic Tre. ex Sy. Ar.) anathema, Be. Pi. Zeg. &c. i.e. maledicit & execratur Jesum; de Jesu ⲓⲛⲁⲛⲁⲑⲉⲙⲁ dicit, h. e. ejus nomen execratur, βλασφημεῖ ut est Act. 26. 11. & apud Justinum; maledicit Christo, ut est in Epistola Plinii. In MS. est, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦ ut sit oratio μὴ ἴπῃ. Detestatur Christianam doctrinam, ut faciunt Judæi, Pharisei, & Gentiles, & ad idem faciendum vos non raro invitant, aut etiam minis & tormentis compellunt; quod de se fatetur Plinius: ut & vos olim fecistis; sed potius Jesum agnoscit, & invocatur, quasi auctorem gratiæ, salutis, & omnium donorum spiritualium. Quisquis ergo Jesum verbis execratur, is Divini Spiritus expers est. Circumvagabantur Judæi quamplurimi, Magi, exorcistæ, præstigiatores, qui se Spiritu Sancto donatos jactarent, plurima docerent & miracula ederent, & tamen Jesum Anathema dicerent. At certi estote, vos, inquit Apostolus, hosce homines, non loqui, non agere, non agi, Spiritu Dei. Ex altera etiam parte, negarunt Judæi, donari Spiritum S. Gentilibus: de quo idcirco obstupuerunt, Act. 19. 45. Spiritus Sanctus, inquit, non habitat super quemquam extra terram Israeliticam. Contrarium hic probat Paulus verbis seq. quia Gentiles fatentur Jesum esse Dominum, quod non faciunt nisi per Spiritum. Sicut in Veteri Lege, ut quis Prophetis ascriberetur, non sufficiebat eventus cum prædictis respondens, sed præterea requirebatur nē à vero Deo homines abduceret, ut ostendit collatio locorum, Deut. 13. 1, 2, &c. & 18. 21, 22. sic & sub. N. T. præter convenientiam eventus cum prædictis, requiritur nē homines à Jesu abducatur. Nam sicut Deus & Dei providentia fundamentum fuit illis temporibus, itā nunc Jesus, sive Deus per Jesum cognitus, fundamentum est totius religionis. Vide supra 3. 11. ¶ Et nemo potest dicere, (i.e. prædicare vel celebrare; vel, fateri:) Dominus Jesus, (vel, Jesum esse Dominum, Ti. V. Sy. sic P. Be. &c. i.e. Jesum serio vel ex animo agnoscere; ex sincero & pio cordis affectu credere, invocare, profiteri & prædicare eo scilicet modo quō oportet, & ut proficuum sit ad salutem, non historicè, sed & fiducialitèr. Verba quædam rem significatam cum qualitate ejus sæpe indicant, ut audire, Luc. 8. 5. h. e. cum obedientia; confiteri Christum, 1 Joh. 4. 15. scil. ex vera fide & charitate, Rom. 10. 9, 10. Sic, posse dicere, Prov. c. 20. v. 9. & h. l. nempe verè & ex animo, vel ex salutari cognitione, &c. Dominum dicere, h. e. ὁμολογῆσαι, verum Deum. Dei filium, mediatorem, redemptorem & servatorem suum, agnoscere ac profiteri. Dominum intellige, jure redemptionis: quo sensu Dominum eum prædicabant Apostoli, & veri confitentur fideles. nisi in spiritu sancto] Vel, per spiritum sanctum, Be. Pi. &c. vel, 1. revelantem: de donis enim hic agitur gratis datis, ad Ecclesiæ commodum, &c. Vel, 2. inhabitantem & regenerantem. Non est ergo quod de donis vestris gloriemini, cum ea non ex vobis ipsis habeatis, sed à Spiritu Sancto. [Sensus, q. d.] Qui afflatum habet, is si constanter Jesum profiteatur suum esse Dominum cui per omnia parere velit, nē dubitate quin Divino, non Satanico, afflatus sit Spiritu. Planè idem dicit Johannes, 1 ep. 4. 2. & Polycarpus in Epistola ad Philippenses. Al. Quam certò blasphemantes Christum destituuntur ipsius Spiritu, tam certò omnes vos, qui fide sincerā profitemini Jesum esse Dominum vestrum, Spiritum Sanctum ejusque dona salvifica habetis. Ergo de aliis donis spiritualibus non debetis alii aliis invidere.

4. Divisiones, &c. διαιρέσεις ὃ καὶ ἰσχυρὰ τῶν, &c.] Distinctiones (vel, Divisiones, Vulg. Er. Ti. Discrimina, Il. P. Ca. &c, Distributiones, quæ Hebræis מחלקות, Heb. 2. 4. μερίσματα, quales sub V. T. distincti ordines Sacerdotum, Levitarum, Cantorum, & Janitorum.) autem donorum (i.e. beneficiorum spiritualium, quæ χαρίσματα vocantur, ut donatio & munus intelligatur; eademque mox vocat ἰσχυρή, quod ad ministerium usumque aliorum collata sint; & ἐνεργήματα, propter mirabiles effectiones, & ut sciamus, spiritualia dona efficacia esse, non otiosa. Al. χαρίσματα ponit generis loco, quorum duas species constituit, habitū illorum donorum usus & finis ratione;

nempe ἰσχυρή, & ἐνεργήματα.) sunt, (Post datum discrimen, perquam necessarium cognitu, inter afflatos Divino & afflatos Satanæ Spiritu, pergit dicere etiam afflatus Divini esse discrimina: non quod non omnia bona sint, sed quod non omnia omnibus data; & omnia data non ad ornandos singulos, sed ad utilitatem Ecclesiarum. Quod eò pertinet ut & superbia auferatur & invidia, inculcetur autem modestia & studium omnibus fidelibus inserviendi.) sed idem (Est enunciaturum discrimen: Quamquam varia sunt dona, tamen idem) spiritus, Be. Pi. &c. Non distant hæc origine, ut Divina à Diabolicis; sed distant effectū. Idem hic Spiritus primordio, sed alius atque alius opere. [Sensus loci,] Gratia divisa sunt in Ecclesia, hæc uni, illa alteri, datur; sed ab uno fonte sunt, & ad unum finem referendæ, h. e. Ecclesiæ ædificationem.

5. Divisiones ministrationum, διακονιών] Ministeriorum, Er. P. Be. &c. h. e. functionum Ecclesiasticarum ædificationi Ecclesiæ destinatarum. Varia sunt ministeria in Ecclesia: Sunt fideles, sunt Diaconi, sunt Presbyteri, sunt Principes Presbyterorum, sunt & horum Principes. διακονία modò nomen est speciei infimæ, ut Act. 6. 1. modò nomen generis, ut Act. 6. 4. Rom. 11. 13. & alibi. ¶ Idem Dominus] Scil. Christus, qui unā cum Patre mittit Spiritum in corda fidelium, à quo ut Deo, & per quem ut hominem, illa omnia conferuntur; cui omnia hæc servire debent.

6. Operationum; itā Er. Il. Ti. Pi. ἐνεργημάτων] Facultatum, P. Virtutum, Tre. ex Sy. ἁλίσματα, Be. Effectuum, Ca. Efficacitatum, Er. in Be. Inoperationum, Be. ex Hil. Pro diversis ministeriis Deus diversa dabat dona, non tamen omnibus eadem, nec semper, sed quibus & quando ipsi visum, ob causas ipsi, non hominibus, cognitæ. ἐνεργεῖν proprium [est] ei rei de qua hic agitur, Matth. 14. 2. Marc. 6. 14. Gal. 2. 8. & 3. 5. Eph. 2. 2. & 3. 20. De hoc donorum discrimine vide Justin. Colloq. cum Tryph. [ejusque verba in G.] ἐνεργήματα hic vocat vim quandam & efficaciam quā Deus agit in nobis; vel operationes, sive operandi facultates, non quascunque, sed potentes & efficaces, velut à Divina voluntate profectas; facultatem operandi quæ ad ædificationem spectant Ecclesiæ, & patranda miracula, ex collat. v. 10. ubi vocat ἐνεργήματα δυνάμεις, in quibus Deus dicitur ἐνεργεῖν quia in edendis miraculis sola Dei virtus agit prorsus ἀκωνιότητος, quam nec in Angelos transfundit, &c. ¶ Idem verò Deus] Pater, qui est fons Deitatis. ¶ Qui operatur (vel, inoperatur, Me. ex Hil. Hoc verbum [ἐνεργεῖν] significat intimam præsentiam, vim & efficaciam, quā Deus intimè operatur.) omnia, &c. τὰ πάντα ἐν πάντιν] Omnia (vel, 1. ἐνεργήματα, omnia hæc: vis enim articuli est ἀναφορὴ. Vel, 2. generalitèr; singula opera, tam naturalia, quàm supernaturalia, in omnibus operantibus: hæc enim phrasis alibi universaliter usurpatur, ut Act. 17. 28. & in hoc dicendi genere interdum redundat articulus, ut supra 8. 6. & 11. 12. i.) in omnibus, Be. Vulg. &c. scilicet in quibus facultates illæ sunt. Hæc omnia in iis qui Christum pro Domino habent ab uno procedunt Deo. Omnia dona refert ad unum principium, Spiritum, Dominum, Patrem, qui tres sunt unus & idem author, non multiplex, aut divisus; & proinde unus sunt Deus. Non igitur, inquit, debetis donorum varietate offendi, aut donis ad superbiam, aut invidiam, aut distinctionem, abuti. Rectè autem charismata ascribuntur Spiritui Sancto, tanquam spiritualium donorum largitori; ministeria Filio tanquam Domino; & operationes Patri, tanquam primo omnium principio. His porro tribus nominibus rem eandem exprimi volunt Græci. At Latini melius ea distinguunt: nam & alibi ministeria ab aliis donis sejuncta sunt, ut Rom. 12. 7. 1 Pet. 4. 10. Ministeria hic vocat officia ministrandi Ecclesiæ, in quocunque gradu & ordine; operationes, gratias curationum, ejiciendorum Dæmonum, &c. Charismata forsan vocat ea Spiritus Sancti dona quæ neque ministeria sunt, neque operationes: cujus generis sunt quæ mox recensentur, sermo sapientiæ, sermo scientiæ, fides, prophetia, &c.

7. Unicuique (cui datur aliquid hujusmodi donorum,) autem datur manifestatio (vel, declaratio, P. Be. E. sic Pi. Pl.)

P. G. sim. Vor. G. Sel. ex P. sim. E. Me. T. Be. G. E. Ne. T. G. E. sim. T. Pi. E. Be. Li. ho. Li. ho. Be. Pi. Idem. G. Par. G. Vor. sim. Be. Cal. Cal. ex Ec. Me. sim. T. Li. ho. E. Par. Li. ho. sim. E. T. E. Me. E. Sel. sim. Par. T. Sel. sim. Dic. Sel. Sel. sim. Pi. Dic. sim. Pi. Sel. T. ex Aug. T. ex Aug. sic Me. G. Li. ho. E. Par. Be. Sel. ex Pi. Dic. Vor. G. Me. Li. ho. sim. E. Me. Li. ho. Me. T. Pi. Sel. Par. ex Chry. sic Er. V. Be. Dic. T. E. G. Li. ho. G. sim. Be. E. Me. T.

Pi.) *Spiritus* (i.e. donum conspicuum P: nam *φανερὸν* est, dare ita ut appareat, 171, Jer. 33. 69. donum quo Spiritus suam praesentiam declarat.) *ad utilitatem* Non propriam t, sed Ecclesiae t, non ipsorum causā v, non ad quæstum aut ostentationem x, aut fratrum contemptum y. *Πῶς τὸ συμφέρον* Ad id quod confert, five expedit, Er. V. scilicet in communem usum populi fidelis z.

8. *Alii*, &c. *Ὁ λόγος σοφίας* Nam huic (vel, i. Apostolo a, ex collat. v. 28, 29, 30. Nam licet omnia [ibi] ex parallelis posita eadem [quæ hic] esse haud statuamus, aliquid tamen ex ordine expiscari possumus b. Vel, 2. Prophetæ, atque Evangelistæ c. Vel, 3. pastori d) *quidem per Spiritum* (scil. à Deo Patre & Filio: vel dā, pro *σοφ*: quum *spiritus hęc efficiat*, v. 11.) *datur* (Hoc donum, ut alia sequentia, alii acquirebant multo labores Christiani, Deo volente, solo afflatu, *ἀνοιγί* f. De distinctione donorum laborant Interpretes: nec mirum, ignorari proprias vocum differentias, quarum res amisimus.) *Sermo sapientie*, *σοφίας* Dicendi graves sententias, quales sunt in Salomonis Libris, in quibus *חכמה* quod hic est *σοφία*. Vide supra r. 20 b. Al. intelligit singularem celestium mysteriorum notitiam i, conjunctam cum summa auctoritate & peculiari afflatu Spiritus Sancti k. Vel, facultatem explicandi sapientiam, five altissima mysteria religionis l, de Christo & salute humana m, de Trinitate, Incarnatione, Prædestinatione n, de Vocatione Gentium, & Reprobatione Judæorum o. Vel, donum quo altissimas abditasque rerum causas rimatur p. Vel, donum prudentiæ, cujus est observare circumstantias agendi debitas in exercitio cujusque charismatis & virtutis q: donum sapienter prudenterque eloquendi r, & applicandi singulis t quæ ipsis sunt ad præsens accommodata u, five solatium, five hortationem, five terrorem, &c v: quod pastoris donum est x. ¶ *Sermo scientie* Intelligitur, vel, 1. facultas explicandi res naturales & civiles y, ad humanam civilemque vitam recte componendam z. *Γνώσις, πύξ*, est *γερμανία*, *cognitio historiarum*. Vide dictum locum r. 20. In Libris Salomonis sæpe sic sumitur a. Vel, 2. cognitio futurorum quæ Prophetis attribuitur b. Vel, 3. gratia differendi de rebus Christianæ religionis ex iis quæ sunt humanæ scientiæ vel experientiæ. Quod fit, dum ad eas explicandas adhibetur Philosophia secularis, item exempla à rebus humanis sumpta, &c c. Vel, 4. donum cognitionis Scripturæ S. sed sine prudentia ritè applicandi singula ad *οὐρανὸν* ut sæpe fit d: notitia Evangelii ex auditu & Scripturæ lectione comparata e, ut scienter & peritè possit fidei mysteria ex sacris Literis *διδασκῶν* docere: hoc Doctorum fuit in scholis f. Vel, ut possit dogmata perspicue proponere, licet non commodè applicare: quod doctoris donum est g. Vel, 5. donum quo prudenter aliis consilia damus h. ¶ *Secundum* (vel, Per, Be. Pi. Idem hic valet x, quod *ἐν* in sequentibus. Sic & Græci dicunt, *αὶ κατὰ τὸ ὅμοιον ἰδόναι* i.) *eundem spiritum* Ità Er. Ti. Mo. &c. i. e. opera ejusdem Spiritus k.

9. *Fides* Non fides justificans l, five salvifica, quæ electis omnibus communis est m, quia hic agitur de donis Spiritus extraordinariis n, quæ paucis tantum dantur o: sed vel, 1. *fiducia*, i. e. sancta confidentia; & magnanimitas, quæ armati erant Doctores, h. e. præcones Evangelii, ità ut à nulla re aut persona potuerint terri. Vide Act. 4. 13, 29, 31 P. Vel, 2. magna intelligentia mysteriorum fidei ad ea contemplanda & explicanda q. Vel, 3. fides miraculorum r: quæ aptè hic ponitur tanquam fundamentum gratiarum operandi miracula, quas consequenter recenset t. *Fides* hic intelligitur non ea quæ in omnibus Christianis requiritur, sed ea per quam quis credit Deum per se aliquid miri velle facere, ut infra 13. 2. Matth. 17. 20. Huc pertinet potestas Dæmones ejiciendi. Solebat Deus hoc præmium dare adultæ & bene conservatæ fidei, Marc. 16. 17 t. Sed nollem hoc intelligi, vel de fide edendi miracula; quia speciatim & seorsim numerantur *δυνάμεις* & *χαρίσματα* i. e. *virtutes* vel de fide credendi miraculis; quia de modis & personis hic est sermo activè Evangelium propagantibus, non passivè illud recipientibus v. ¶ *Gratia*, &c. *Χαρίσματα ἰαμάτων* Dona sanationum, Be. Pi. &c. id est, sanandi morbos x: quod Presbyteris Ecclesiam guber-

nantibus maximè dabatur. Vide quæ diximus ad Marc. c. 16. v. 18 y.

10. *Alii*, &c. *Ἄλλοι δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων* Alii verò operationes (vel, effectiones, Ca. operatio, Mo. Be. facultates, Il. efficacia, Er. Ti. V.) virtutum, Pi. Mo. Be. &c. vel, potentiarum, Er. Ti. V. vel, prodigiorum, Ca. sub. edendorum, P. i. e. vel, 1. vis edendi miracula z. Intel- lige *κατὰ τὸ ὅμοιον* x, miracula eminentissima t, qualia Mo- fis, Eliæ, &c. ||. vel qualia naturali virtute fieri nullo modo possint, ut mortuum resuscitare, cæcum illumi- nare, &c a. Hic autem edere miracula dicitur non pro- priè, sed quatenus impetrat à Deo, ut is edat miracula. Præmissa erat hic *fides*, ut medium generale miraculo- rum omnium, quo impetrantur adeoque eduntur duo sequentia, *sanatio egritudinum*, & *operatio potentiarum*. Observa quod non dicit, *ἐνέργειαι*, *ἐνέργειαι* (sed *ἄλλα*) δὲ *χαρίσματα ἰαμάτων*, &c b. Vel, 2. potestas puniendi fontes, qualis exercita in Ananiam & Sapphiram, in Barjesum, in Hymenæum & Philetum *δυνάμεις* nomen est generale istorum donorum, ut apparet Matth. 11. 21, 23. & alibi. Sed quia alibi speciale habent nomen, ideo nomen com- mune huic dono adhæsit, supra 4. 20. & 5. 4 c. ¶ *Pro- phetia* i. e. Vel, 1. donum futura prædicendi d, ex re- velatione extraordinaria; unde ad *ἐνεργήματα* hic recen- setur, cum alibi inter *δυνάμεις* referatur, ut mox v. 29 x. quale habuit Agabus, 11. 28. & 21. 11. & multi alii illis temporibus. Horum autem bene exploratorum fiebat matricula: & illorum erat post Apostolos prima dignitas, infra v. 28. Eph. 3. 5. & 4. 11 f. Vel, 2. do- num Scripturas (præsertim propheticas, vel obscuras h,) explicandi i. Vel, 3. facultas concionandi: ut sæpe su- mitur k. ¶ *Alii*, &c. *Ἄλλοι δὲ διακρίσεις ἀνδράων* Alii verò discretionēs (vel, *judicationes*, Ca. *discretio*, Tre. ex Sy. Be.) *spirituum*, Er. P. Pi. Mo. &c. id est, motuum interiorum alicujus quantumvis mentem suam dissimulantis l: facultas discernendi cogitationes affe- ctiones, intentiones cordium m, & consequenter actio- num & sermonum n; ut sciat an à natura sint o, an ve- rò à Spiritu Divinò, Angelico, Diabolico p. Erat hæc extraordinaria & sanè miranda facultas à Deo etiam pri- vatis hominibus indita detegendi & redarguendi fa- naticos spiritus: quod alibi dicitur *ἐλέγχειν*, convin- cere adversarium, &c q. Erat dijudicatio de spiritibus Prophetiis r, qui Prophetæ veri essent, qui falsi t, ac Diabolici: quales multi tunc erant, 1 Joh. cap. 4. v. 1 t. Vide 1 Cor. 14. 29. Id autem fiebat hoc modo; Si à Christo homines non abduceret, annotabantur quæ dixerat, expectabatur eventus; is si dictis congrueret, ascribebatur ordini Prophetarum. Pari modo de mi- raculis judicabatur, num pro Divinis habebantur quæ Jesum profitebantur autorem. Hoc donum videtur maximè datum Præsidibus Presbyterorum, qui plures ad eam rem cognoscendam coibant. Huc illud perti- net infra 14. 24. *ἐλέγχεσθαι καὶ πείσθαι, ἀνακρίνεσθαι καὶ πείσθαι*. Tertul. lib. De anima, cum de visionibus dixisset, *diligentissime digeruntur ut etiam probentur*. Exemplum talis conventus qualem dixi ad examinan- das Prophetias habes dicto Eusebii loco, 5. 16, 17. ubi voces *ἐξετασάντων* & *ἀπεδοκιμασάντων* usurpat Apollinaris, ut & vocem *ἐλέγχειν*. Ex partes in Judaica Repub- lica fuerant Synedrii. ¶ *Genera linguarum* Varia pro hominibus quibuscum res erat v: donum loquendi variis ac peregrinis linguis x. Hoc erat donum Aposto- lis maximè & Evangelistis datum y. ¶ *Interpretatio sermonum* Vel, *linguarum*, Er. P. Mo. Be. &c. Distinguen- da scientia linguarum ab interpretatione. Ut diversa do- na sunt, ità qui linguas sciunt non semper eas bene in- terpretantur. Scit aliquis linguam Hebræam, nec tamen potest V. T. interpretari z. Multi linguis exoticis & pe- regrinis loquebantur, qui non poterant tamen linguâ ver- naculâ explicatè enunciare quæ erant prolocuti. Unde il- la hortatio, infra 14. 13. *οὐκ ἐστὶν ἵνα ἑαυτοὺς καταλάβωσιν* a. Fieri pote- rat ut non omnes quibus Apostoli aut Evangelistæ loque- bantur essent ejusdem linguæ, ideo erant in Ecclesia qui dono sibi Divinitus dato eadem aliis interpretarentur; quam ad rem magnâ opus erat memoriâ. Vide infra 14. 5 b. Erant qui linguis loquebantur, nec tamen ea quæ di- cerent interpretari poterant, sed tantum in genere se scie- bant Divina loqui, utpote motos à Sp. S. ad loquendum c. ¶ *Operatur*

y G.

z V. sic E.

Me. T. Vor.

* Sel.

† Sel. sim.

E. T.

|| Sel.

a E.

b Sel.

c G.

d E. Me. T.

fic Be. G.

* Be.

f G.

g E. Me.

h T.

i E. Me.

T. Ham.

k Li. ho.

l Be.

m T. sic Me.

n Me.

o T.

p T. sic

Me. E.

q Cam.

r Li. ho.

t G. sic

Li. ho.

u Li. ho.

v G.

x T. sic E.

Me.

y E.

z D.

a Cam.

b G.

c E.

11. Operatur (vel, Efficit, V. Pi. &c. in homine & per hominem operatur^d) unus atque idem spiritus] Sanctus scilicet, qui in Divinis amor est: cui proinde bonitas, & ex ea fluens distributio donorum convenienter appropriatur*. Spiritus Dei, non Diaboli. Agit enim hic de Christum profitentibus. Vide supra v. 4^f. ¶ *Dividens*, &c. *Διαιτῶν ἰδία*, &c.] *Distribuens* (sub, illa, P. Be. Pi.) *privatim* (vel *peculiariter*, Er. Ti. V. ἰδία hic valet quod Rabbinis *פרט* vel, *seorsim*, vel *singulatim*, Q. in E. Vulg. Sy. & Ar. non legunt ἰδία, quod tamen est in cod. Græcis omnibus^h. Aug. legit ἰδία, *propria*, five *sua* i, quorum proinde plenam habet potestatem ea pro arbitrio distribuendi. Vide Mat. 20. 15^k.) *singulis* (scilicet quibus illa distribuit, ut supra v. 6, 7^l.) *sicut vult*] *Vult* autem, vel, i. quisque: quo innuit in nobis situm esse ut quamplurimum gratiæ nobis imperiat Deus^m. Non placetⁿ: Repugnat hoc & veritati & sententiæ Pauli^o, & loci scopo, ut sequentia monstrant P. Vel, 2. Spiritus ille q: quem hinc constat esse, non motum creatum, aut qualitatem sanctam in piis à Deo effectam; sed personam, utpote agentem liberrimè, & quidem Divinam & omnipotentem, quia effecta divina producit in quibus & quomodo vult^r. Tu ergo quis es cui non placent Spiritus S. facta^t? qui aliis hæc dona invidet, aut rationem improbè queris cur sic distribuantur^t? Qui non acquiescit in voluntate Spiritus Sancti insanus est, & Deo rebellis^v. *Sicut vult*, i. e. liberrimo Dei arbitratu. Nemini enim talia dare tenetur, nec cuiquam singulatim id promissit^x.

12. *Sicut enim corpus* (naturale & animale, puta hominis^y): *unum est, & membra habet multa*] Singula suis usibus destinata. Vide Galenum De usu partium. Vide & Rom. 12. 4. & supra 6. 15^z. Quæ licet diversas habeant facultates & officia, tamen unitatem & concordiam inter se retinent in eodem corpore, ac mutuam præstant operam, eò quod mutuis egeant auxiliis^z. ¶ *Omnia autem membra corporis*, &c. *Τὰ σώματα ὅς ἐστιν πολλὰ*, &c.] *Corporis unius*, (vel, *quod unicum est*, Be. sic Pi. Deest hoc in Vulg. Sy. Ar. & in uno cod. Græco. Sed omnino videtur explicanda fuisse antithesis τῶν πολλῶν μέσων, & σώματος ὅς ἐστιν ἓν b.) *multa quum sint, unum* (sub, tamen, Be. ex Vulg. & Ar.) *sunt* (vel, *est illud*, Be.) *corpus*, P. Be. Pi. subtiliter dictum: nam cunctæ partes à suo toto non re differunt, sed ratione^c. ¶ *Ita & Christus*] Scil. unum est corpus^d; nempe analogicum, mysticum ac spirituale*, in & cum membris suis, quæ multa & varia sunt^f. *Christus*, i. e. Ecclesia^g, cujus caput est Christus: Synecd. membri^h. *Christus*, quatenus scilicet conjunctus est i cum Ecclesia sua^k: vel, *Christus* totus, h. e. quatenus caput simul est ac corpus^l. Scriptura interdum loquitur de Christo & corpore ejus^m, quod est Ecclesia, tanquam de una personaⁿ. Ipsa Ecclesia venit sub Christi nomine, Rom. 9. 3. Regnum est in Rege & subditisⁿ. Hinc intelligi vult, neminem ob dona aut insolescere, aut alios despiciere, aut aliis invidere, debere, sed omnes sua dona conferre debere ad utilitatem totius corporis^o.

13. *Etenim, &c.* *Καὶ ὅς ἐστιν ἓν, &c.*] *Etenim per unum spiritum* (h. e. virtute & efficaciam unius spiritus P: & pro ἰδία q. Vel, *in uno spiritu*, Vulg. Er. G. i. e. in spem spiritus ejusdem, five spiritualium donorum quæ ab eadem omnia origine veniunt, ut dictum est supra v. 4. Baptismus fidei est consignatio. Deus autem dat ista dona credentibus & id profitentibus, Marc. 16. 16, 17^r.) *nos omnes in unum corpus* (scil. mysticum^t, ut omnes simul unum fieremus corpus^u, five ejusdem corporis mystici membra^v; quod corpus est Ecclesia^x:) *baptizati sumus*, P. Be. Pi. i. e. per baptismum insiti sumus & incorporati^y. Al. baptismo, scil. spirituali, quo animus purgatur atque irrigatur. Alludit tamen ad externum aquæ baptismum^z. ¶ *Sive Judei, &c.*] Apud mundum aliquid, apud Christum nihil, valent hæc discrimina. Vide supra 7. 12, &c. Gal. 3. 28^a. Et ut hoc significaret, servos hic anteposuit liberis^b. ¶ *Et omnes unum, &c.* *Εἰς ἓν Πνεῦμα ἐπολιθήμεν*] *Unum spiritum hausimus*, Er. V. vel, *potavimus*, V. h. e. dona Spiritus, quæ in Scriptura fluminibus & aquis comparantur, ut Esa. 12. 3. Ezech. 47. Joan. 7. 38^c. Ejusdem Spiritus Sancti nos vivificantis participes sumus^d.

In unum spiritum poti, five potationi, sumus, P. Be. Pi. i. e. ut regeremur ab uno spiritu; vel, ut esset nobis unus spiritus, hoc est, unum cor, & una anima: cui favet antithesis inter corpus & spiritum: sic autem illud, *ἐν ἓν πνεῦμα*, repetendum est ἀπὸ κοινῆς*. Ut uno vivifico^{* Pi} sanguinis Domini potu participes simus unius Spiritus ipsius, qui per omnia membra permeans singula vivificet, reddatque suis functionibus idonea^f. Calicem^{* Be} quoque Domini in hanc spem bibimus. Baptismus exteriora corporis lavat, Calix irrigat interiora: Sic Spiritus Dei & intus & extra operatur; est pro melle & oleo^g. Confert h. l. inter se Baptismum & Cœnam^{* G} Domini, unum eundemque utriusque scopum esse significans^h. Sensus, q. d. Fideles omnes ut regenerationem habent communem per Baptismum, ita nutritionem quoque communem habent per Eucharistiæ sacramentumⁱ, in quo unum Christi Spiritum cum sanguine hausimus^k. Cœnam sacram describit à parte altera, potu nimirum, per Synecdochen^l, ex altera specie alteram intelligendam relinquens; ex potu cibum^m. Metaphora à stirpibus quæ ab uno fonte irriganturⁿ. *Εἰς ἓν πνεῦμα* respondet membro præced. *εἰς ἓν σῶμα*, in *unum corpus*. Unus cod. vet. legit; *εἰς ἓν πῶμα*. Clemens, *ἐνὶ πῶμα ὁμοιομεν*^o. In MS. est, *πῶμα ἐν σῶμα ἐστὶν* P.

14. *Corpus non est unum, &c.*] Declarat præced. similitudinem q. q. d. Per corpus non unum membrum intelligo, sed unum quidpiam ex multis membris compactum^r; alioqui non esset corpus: nam de corpore organico scmo est, cujus partes sunt instrumenta diversis usibus attributa^t. *Non unum aliquid membrum*, quamvis excellens, *facit corpus, sed cuncta simul*, ut supra v. 12. Sic & Dion. Longinus, & Max. Tyrius^u. [Quorum verba vide, si lubet, in G.]

15. *Si dixerit pes*] Qui calcet terram & pondus corporis sustinet; h. e. quispiam vili ministerio deputatus^v. ¶ *Quoniam, &c.* *Ὅτι, &c.*] Hoc ut redundans Er. expunxit. Ego puto causale esse, & notare eorum invidiam, qui quoniam non possunt primum locum in Ecclesia obtinere, idcirco illam scindunt, vel ab ea deficiunt^x. *Non* (vel, *Quia non*, Be.) *sum manus*, Er. P. Pi. Pari festivitate membris humanis sermonem tribuit Menenius apud Livium, lib. 2. qui locus cum hoc conferendus est. Et Æsopus Pedem inducit querentem de onere & id destituere volentem^y. Significat autem, Non debere minores invidere majoribus^z. Insinuat, querelas fuisse inter Corinthios, propter donorum & ministeriorum disparitatem^a. ¶ *Non sum de corpore*] i. e. Nullo loco sum in Ecclesia^b. ¶ *Non, &c.* *Ὁὐ ὄψομαι τὸν κύριον, &c.*] *Non propterea non est ex corpore* P. Be. Pi. &c. *Num idcirco, &c.* Er. Il. Ti. sim. P. Mo. Ca. &c.

16. *Auris, &c.*] Doctores sunt ut oculi, Discipuli ut aures^c.

17. *Si totum—oculus*] Quintil. v. 5. *Sed neque oculos esse toto corpore velim, nè cetera membra suum officium perdant*^d. ¶ *Ubi auditus?*] i. e. Auris. Sensus^e posuit pro instrumento sentiendi, ut in seq^f. Non dissimiliter Plotinus, *ὅτι ὁ δὲ δακτύλων τὸ βλέπειν*, (Neque enim digitorum est videre^g.)

18. *Nunc*] Nō hic non est temporis adverbium, sed argumentorum seriem connectit, sicut & v. 20^g. ¶ *Potuit Deus, &c.*] h. e. Collocavit, & propriam functionem attribuit^h. Qui ergo suo loco & statu contenti non sunt, sed altiora affectant, & æqualitatem postulant, Divinæ sapientiæ obstrepuntⁱ. ¶ *Sicut voluit*] Loco conveniente, non ex vi materiæ, sed ad usum totius, *ἐκ σκοπού* ut loquuntur Stoici. Vide Eph. 4. 15. Plato De legibus, *Μετὰ, &c.* (Pars enim totius gratiæ, & non totum partis gratiæ, operatur^k.) Sic supra v. 12. *sicut vult*. At voluntas Dei sancta, justa, sapiens. In hac igitur acquiescendum. Novit is, quid corpori, quid membris, sit maxime conveniens, decorum, salutare^l.

19. *Ubi corpus?*] Scil. organicum^m, humanumⁿ, quod constatur ex diversitate membrorum^o.

20. *Multa membra*] Ad varios usus destinata P.

21. *Non potest—oculus, &c.*] Sicut membra Ventri indignata subtraxisse suum officium fabulatur Menenius.

nus. Manus alimenta præbent corpori in quo est Oculus 9. Hæc pertinent ad eos qui præstantiora dona habebant, idcircoque alios despiciabant. Duo ergo hic nominant membra præstantissima, *oculum & caput*. Docet membra mutuis egere officiis & ministeriis. ¶ *Caput pedibus*] Non debent qui minores sunt à majoribus contemni.

22. *Quæ, &c.* Τα δὲ δοῦντα — ἀδελφεῖς, &c.] Putata (vel, *Quæ videntur*, Er. P. Be. Pi. &c. q. d. Videntur, sed non sunt v.) *membra corporis infirmiora*, (vel, *imbecilliora*, Er. Il. Ti. V. vel, *infirmiora*, P. Be. Pi. h. e. viliora, quæ minùs præstantem in corpore functionem obtinent; quæ mox ἀτιμώτερον vocat x: abjectissima v. Meton. efficientis z. Ex antecedente intelligitur consequens: Sic 2 Cor. 12. 10. *infirmities* vocat ea propter quæ vilis aliquis & abjectus habetur a. Intelligit *caecum* b, ventrem & quæ ventre continentur c, quæ, licet invalida sint, facillèque lædantur, ad vitam tamen corporis sunt necessaria d. Oculo quid aut tenerius aut utilius *?) esse necessaria, Mo. sic Vulg. Sed hæc vox Latina non est f. Vel, *necessaria*, P. Be. Pi. E. Sensus est, Ea membra quæ putantur inhonesta necessitate commendantur & usu g.

23. Et, &c. Καὶ ἂν δοῦμεν ἀτιμώτερον, &c.] Et quæ putamus (sub. membra, P. Be.) corporis maxime esse inhonesta, (vel, minùs honesta, V. inhonoratiora, Er. viliora, Aug. in Er. eadem quæ mox ἀρχιμωρα vocat i:) *iis honorem ampliore* (vel, *abundantiorem*, Mo. sim. Er. Il.) *circumponimus*, Pi. P. Be. Mo. vel, *apponimus*, Er. Il. i. e. diligentius ac elegantius tegimus & vestimus k. Hujusmodi membra sunt vel pedes l, quos calceis vestimus, aut crepidis, &c. m. vel ea quæ egestionis serviunt n, venter & ea quæ sub ventre sunt. His tegmina damus. Nam multi populi brachiis & pedibus nudis aut ex parte nudis incedunt. Vestitum hic dixit τιμὴ. Sic annulis damus dactylotheam, arcui corytum, custodiæ diligentioris causâ: qui honos quidam o. ¶ *Inhonesti*; ita Mo. Τα ἀρχιμωρα] *Indecora*, Er. P. Be. &c. *Inhonestissima*, Ca. *Immodesta*, Er. Verenda, five pudenda p, membra scilicet genitalia, ut omnes intelligunt q. Ἱερὴν Interpretes Græci ἀρχιμωρῶν vocant eas partes quas à pudore nominamus. Eas tanquam mysteria à vulgi conspectu amovemus r.

24. *Honesti*—nullius egent, Οὐ χεῖραν ἔχει] Non indigent, Er. Ti. sim. Ca. *Non habent opus*, sub. eo honore addito, Er. V. vel, sub. *decore*, P. Be. Pi. scil. honestate forinsecus adhibitâ per tegumentum t. Facies, quæ in Homine pulcherrima, non tegitur, non absconditur u, patet omnibus, sicut Templi extima v. Observa hic triplex membrorum discrimen, 1. firmorum & infirmorum: 2. nobilium & ignobilium: 3. honestorum & inhonestorum x. ¶ *Deus temperavit*, &c. Συναέχουσιν — τὰ ὑπερβόλη, &c.] *Contemperavit* (vel, *Simul temperavit*, Er. P. i. e. simul moderatus est & miscuit membra temperaturâ quâdam ut sibi mutuo sint auxilio y: uno quodam temperamento inter se conjunxit, adeoque conglutinavit z: Temperamento opus est in corporis membris collocandis a.) *corpus, ei cui deerat* (vel, *egentissimo cuique*, Ca. scilicet membro b: vel, *iis quæ minus habent dignitatis*; qualia sunt per quæ fit egestio. τρεῖς quid sit vide Rom. 3. 23. 1 Cor. 1. 7. & 8. 8. In MS. est, τὰ ὑπερβόλη c.) *copiosiore tributo honore*, P. Be. Pi. id est, constituens ut plus deficienti honoris tribuatur d. Cicero De officiis, 1. Principio, corporis nostri magnam Natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram reliquâque figuram in qua esset species honesta eam posuit in promptu: quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem date aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contextit atque abdidit e.

25. Ut, &c. Ὡς μὴ ἡ χάρις, &c.] Ut ne sit dissidium in corpore, Be. Pi. P. Est figurata locutio, pro, Ne ullæ partes negligerentur à corpore. Sic etiam in Ecclesiæ corpore contemni non debent quibus minùs illustria dona contingere; ut, Expellendi Dæmonas, Interpretandi f. ¶ *Sed*, &c. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὸ ἀλλήλων μεριμῶσι τὰ μέλη] *Sed membra idem* (vel, *itidem*, Be. id ipsum, Vulg. Mo. æquabiliter, Tre. ex Sy. invicem, V. Er. Il. Ti.) *curent* (vel, *solicita sint*, Mo. Be. Vulg. sim. Er. Il. Ti.) *alia pro aliis*, P. Pi. Be. Er. &c. vel, *mutuò*, Er. vel, *pro in-*

vicem, Mo. Vulg. mutuam sibi auxilium præbendo t: t Me. i. e. ad totius corporis commodum & conservationem suas functiones conferunt. Nam alioqui figillatim non omnia idem curant, cum aliud sit manûs, aliud oculi, aliud pedis, officium g. Tò αὐτὸ parem indicat omnium h Be. membrorum sollicitudinem b. *Ut omnia membra in unum* h Er. *consentiant*: quemadmodum Menenius loquitur, — *Alterius sic Altera poscit opem res, & conspirat amicis* i. Sic i G. cum talo spina inhæserit, totum corpus dolet, caput inclinat, flectitur dorsum, venter & femora contrahuntur, intuentur oculi, &c. k.

26. Et, &c. Καὶ εἴτε πόρρι, &c.] Itaque (Kai pro v. x.) * Be. *sive patitur unum*, &c. Id consensum membrorum dixit Plinius, Celsus *consortium*. Vide Plut. Bruto, & Chryf. De poenitentia, 10 l. [eorumque verba in G.] ¶ *Sive* i G. *ve*, &c. Εἴτε δὲ ἀλλήλων, &c.] *Sive honore afficitur*, &c. P. Be. Pi. vel, *glorificatur*, V. Er. D. sim. Val. Honor autem membrorum è vestitu, qui honestus ac decens m. m D. Vel, *exornatur*, Q. in D. bono aliquo afficitur, sicut fieri solet eis quos honoramus: unde Cypr. vertit *letatur* n: n G. bene disponitur, velut dum ex ægro fit sanum, ex imbecillo robustum o.

27. Vos (scil. omnes simul p, i. e. Ecclesia, in qua velim omnia, quæ de corpore naturali dixi, per similitudinem intelligi & compleri q:) *autem estis corpus* (mysticum r) *Christi*] Ut Capitis, Eph. 1. 23. Col. 1. 18 t. ¶ *Et*, &c. Καὶ μέλη ἐν μέρῳ] *Et membra aliquatenus*, Ca. vel, *particulatim*, Be. Pi. ἐν μέρῳ, pro, x t μέρῳ t, pro se quisque v, nimirum pro suæ functionis munere: quod p præcedentibus & seq. congruit: quanquam ἐν μέρῳ eo sensu non lego x. Ex μέρῳ vel pro, διαμεμερισμένως, id est, *dispertitis functionibus & officiis*; vel pro, εἰς μέρῳ, vel, διὰ μέρῳ y ex parte, Er. Il. Ti. P. Mo. V. q. d. Non vos soli estis corpus Christi, aut omnia ejus membra, sed pars quædam membrorum z: nam omnes Ecclesiæ per orbem diffusæ sunt totidem Ecclesiæ universalis membra a. Est itaque correctio five revocatio sui ipsius b. Vel, *in locis vestris*, Tre. ex Sy. membra partialia c, & proinde non unus omnia habet dona d. Vel, *de membro*, Vulg. Christo; quia membra corporis in quo Christus est *: com-membra, compartes ejusdem corporis, h. e. Ecclesiæ f: f vel, aliud membrum ab alio pendens mutuâ connexion- ne g. *Singuli membra estis*, ἐν μέρῳ, pro, οἱ x t μέρῳ, sup- pressis articulis h. Forsan his verbis excludit Apostolus impios homines, in Ecclesia tamen versantes i.

28. *Posuit Deus*, &c.] Quisque ergo suo loco & do- mo contentus sit k. ¶ *Primum Apostolos*] Illos nempe eminenter sic dictos à Christo, in id vocatos ut prima Ecclesiarum fundamenta jacerent l, ut Ecclesias planta- rent & regerent, eadem potestate quam Christus à Patre habuit, Joh. 20. 21 m. Hi sunt quasi corporis hujus caput n. Horum dignitatem primo loco asserit, quia eorum autoritas apud Corinthios labefactata fuerat t. ¶ *Prophetas*] Apostolis honore proximos o, Eph. 3. 5 p. & 4. 11 q. Qui vel, 1. occulta & futura prævidebant r: vel, 2. Scripturas exponebant t, idque ex singulari re- velatione t. Vide Act. 13. 1, 3. & 15. 32. Apoc. 11. 3 v. Vel, 3. Pastores, qui doctrinam ad usum pro concione applicabant, ut patebit ex cap. 14 ||. Hi sunt quasi ocu- li x. ¶ *Doctores*] Qui donum habebant doctrinam fidei exponendi, non quidem ex revelatione y, sed à se- ipsis, &c. z. Διδασκαλοὶ hic & Act. 13. 1. & Eph. 4. 11. διδασκοντες, Rom. 12. 7. sunt illi qui eruditione eminentes multis Ecclesiis instituendis præerant, qualis Titus in Græcia. Vide quæ dicta ad illum ad Romanos lo- cum z. Qui, sicut & Prophetæ, Ecclesias fundatas tan- quam Episcopi gubernabant: indè ποιῶντες, pastores, di- cti a. Hi quasi linguæ habentur b. ¶ *Virtutes*; ita P. Mo. Be. Pi. sub. constituit, P. Δυναμεις] *Portenta*, Ca. Potestates, Er. Il. Ti. V. i. e. vel, 1. Magistratus c, vel, 2. Operatores miraculorum d, scil. majorum *. Abstractum hic pro concreto, more Hebræo, ut in sequentibus f. Hi sunt quasi manus Ecclesiæ g. Qui habent ἐνεργήματα δυν- αμεων, supra v. 10. *jus plecendi fontes* h, ut Act. 5. 5, &c. & 13. 11. Notandum autem, hoc & seq. membro non denotari personas à præcedentibus distinctas; (constat enim Apostolos & Prophetas his donis instructos fuisse) sed diversa tantum charismata, &c. i. ¶ *Gratias*, &c. Χαρίσματα χάριτων] *Dona sanationum*, P. Be. Pi. id est, i Ham. eos

* G. fin. eos qui morbos sanandi potestatem acceperunt. Hic ser-
 monem mutat, à personis transiens ad res, i.e. ad dona
 personis impertita. ¶ *Opitulationes*; ita Il. Be.
 Pi. P. *Ἀντιλήψεις* Subventiones, vel Subsidia, Er. V. *Ἀν-
 τιλαμβάνει* est, curam alicujus gerere, ut diximus ad Luc.
 c. 1. v. 54. Ea vox, cum satis sit generalis, hoc loco vi-
 detur significare Præsides Presbyterii qui populum com-
 monefacere officii sui solebant; ideoque *ἀντιλήψεις* di-
 cuntur Rom. 12. 8. ubi dicta vide. Ad hoc quoque De-
 us dona dabat peculiariter. Græci complures quod hic
 est *ἀντιλήψεις* explicant *προσποιήσεις*. Cujus rei causa est
 quod hæc specialis erat pars muneris Episcoporum,
 quod ipsorum fidei commissa est cura pauperum & dis-
 pensatio facultatum Ecclesiæ, ut testantur Just. Ign. Po-
 lyc. &c. & Act. 20. 35. Al. *Ἀντιλήψεις* sunt qui opitu-
 lantur Episcopis in instituenda & regenda plebe fide-
 lum, ut sunt Parochi, Decani, Archidiaconi, &c. vel,
 illi qui comitati sunt Apostolos, atque baptizaverunt ab iis
 conversos, atque huc illuc sunt ab iis missi ad loca ad
 quæ ipsi accedere, aliis rebus occupati, nequiverunt: ut
 Marcus, Timotheus, Titus, &c. Talmudici Levitas
 aliquando vocant *לכהנים מסעדי*, *ἀντιλήψεις* i.e. *ἐκείνων* d.
 Al. Qui aliis opitulatur per opera misericordiæ*, seu
 spiritualia, seu corporalia*, circa ægros, pauperes, mise-
 ros, peregrinos; nempe Diaconos*, aliosque qui ne-
 gotiis Ecclesiasticis opulantur. Diaconi autem Mini-
 stris non parum opitulabantur, de stipendiis Ministro-
 rum & Sanctorum necessitatibus prospicientes, & publi-
 cas Ecclesiæ facultates dispensantes*. ¶ *Guberna-
 tiones*; ita Il. P. Be. Pi. &c. *Κυβερνήσεις* Hi sunt qui *πο-
 λῖτες*, Eph. 4. 1. ex Syriaco *ܡܪܝܬܝܢ*, *οἱ πολιτευόμενοι*,
 Rom. 12. 8. alibi *πρεσβύτεροι*, qui singulas regebant
 Ecclesias ab Apostolis fundatas: qui antea *διδάσκαλοι* à
 docendo dicti, iidemque hic *κυβερνήσεις* à regimine illis
 commisso. Al. Hi sunt qui regimini Ecclesiæ tanquam
 Consilarii adsunt: nam vox hæc apud Lxx *consilarios*
 designat, ut Prov. 11. 14. & 20. 18 P: vel, Presbyteri in
 specie dicti, qui cum Episcopis seu Pastoribus Ecclesiam
 gubernant, disciplinæ & politiæ Ecclesiasticæ custo-
 des. Al. *Κυβερνήσεις* mihi hoc in loco non *gubernationes*
 sonat, aut facultatem regendi; sed *altam & profundam
 solertiam* (quo sensu apud Lxx occurrit, Prov. 1. 5. & 11.
 14. & 14. 6.) quæ de spiritibus Prophetis, Divinis an
 Diabolici, dijudicare poterant. Quo dono cum nullum
 utilius esset vel magis necessarium, vix hic omittendum
 videtur. At ubi mentionem ejus comperies, si non in ista
 voce? ¶ *Genera linguarum* i.e. Donum loquendi
 linguis diversis, & peregrinis, non quidem omnibus, (ut
 Apostolis concessum fuerat,) sed illarum gentium qui-
 bus prædicaturi erant, &c. Non omnes omnibus lin-
 guis loquebantur, ut Apostoli ex usu gentium; sed alius
 hæc, alius illâ, & quidem tali quam nunquam didi-
 cerat*.
 29. Numquid omnes Apostoli? q.d. Minime. Non
 omnia possumus omnes.
 30. *Linguis* Sub. peregrinis, V. ¶ *Interpretan-
 tur*? Scil. linguas. Interpretare ut supra v. 10.
 31. *Æmulamini*, &c. ita Mo. *Ζηλώτε* Potest accipi,
 vel, i. imperativè, five præceptivè: vel, 2. indicativè; &
 quidem cum interrogatione, quæ Corinthios reprehendit,
 quod ambitiosè ad maxima quæque charismata anhela-
 rent. [Hinc variant:] *Ambitis*, P. *Ambite*, Ar. *Af-
 fectate*, Ca. Be. *Sequitur*, Er. Il. V. Cum emulatione af-
 fectetis, Tre. ex Sy. *Studiosè sequimini*, Pi. fin. Be. Ad
 ea nitamini*: ea in maximo pretio habete. *Agite cum
 Deo precibus ut à Deo accipiatis*: nam *ζηλῶν* hic est, *expete-
 re*, ut & infra 14. 39. Sic & Sap. 1. 12. Ad hæc dona
 conquirenda eos hortatur, non absolūtè, sed ex hypothesi
 æmulationis. Sensus igitur est, Quoniam æmulamini
 charismata, quod non prohibeo, studete consequi, meli-
 ora. ¶ *Meliora* Vel, *Optima*, G. q. d. Non quæ
 vulgi judicio majora sunt, sed maximè utilia, vobis*,
 & Ecclesiæ: quæ sunt eximia. In MS. pro *κρείττονα*
 est *μείζονα* P. ¶ *Et*, &c. *Καὶ ἐτι καὶ ἐσπεύετε ὅσον ὅτι
 δεύετε* Et (vel Sed) porro (vel, adhuc, Er. Il. Ti. Mo.
 Ar. tamen, Ca. vel, Quinetiam, Be. vel, En insuper eti-
 am, P.) iter (vel, viam, Er. P. Mo. &c. ad excellentiam
 (scilicet perveniendi), quæ ad præstantissima dona per-
 veniatur. Via, pro medio. Vel, excellentem, five eximi-

am, Er. excellentiorem, Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. sub. his, Er.
 Il. &c. vel, secundum excellentiam, Mo. vel, quam dili-
 gentissimè, P.) vobis demonstro, Be. vel, monstrabo, P. Ka-
 τὰ refertur ad *ὅσον*. Viam vobis ostendam quæ nosse possi-
 tis quæ sint utilissima. Quamquam id fortè opus non est,
 quia ipsa experientia id vos docet. Ideo dixit, *καὶ ἐσπεύετε
 ὅσον ὅτι δεύετε* i.e. ut Jurisconsulti loquuntur, ex superabundanti-
 a, ut Rabbini. Loquitur de charitate Dei, & pro-
 ximi propter Deum, quam viam vocat, h.e. genus vitæ,
 vel modum ac rationem vivendi, ut via sæpe accipitur,
 càmque excellentissimam, quia ad Deum, ad sanctitatem,
 ad gloriam æternam, certissimè tendit: non sic alia do-
 na. Via hæc est, ut omnia exigatis ad regulam chari-
 tatis.

CAP. XIII.

1. *SI linguis* (i.e. sermone). Exorditur ab hoc dono,
 quia Corinthii (necnon Judæi) illud præ cæ-
 teris admirabantur. hominum (i.e. omnium genti-
 um), Septuaginta, aut saltem multarum gentium: Sic
 in laudem Mardochei referunt Judæi quod linguas calle-
 ret 70 gentium, & à Patribus Synedrii requirunt ut sint
 plurimarum linguarum periti. Hoc ideo dicit quia
 multi qui id donum acceperant non modestè utebantur,
 nimium sibi placebant præ cæteris, cum tamen id donum
 non sit datum ostentationis causâ, sed ad utilitatem ali-
 orum. Nulla erant ejusmodi *χρησμάτα* quibus non malè
 uti homines possent, & quæ non possent malè utendo
 perdere. Recedente enim disciplina, ut loquitur Cypri-
 anus, *recedebat & gratia*. ¶ *Angelorum*, &c.] Loquitur
 pro conceptu Gentis. Rabbini celebrant Jochananem
 ben Zaccai, quod didicerat sermonem vel colloquium &
Demonum, ut eos exorcizaret; & *Angelorum*, ut eos adju-
 raret. Constat Angelos propriè linguas non habere.
 Est tamen in iis aliquid *ἀνθρώπων* linguis, per quod con-
 ceptus sibi mutuò tradunt. Solent enim *ἀνθρώποι* inter
 se recipere communicationem vocabulorum. Vide Dan.
 8. 13. Dabit Nazianz. an Angeli inter se etiam exter-
 nis vocibus utantur. Locutioni hominum sensibili ad-
 didit locutionem intellectualem, qualis est Angelorum.
 In vita futura haud dubiè beatis est proprius aliquis ser-
 mo, fortè Angelicus ille, de quo hic loquitur, ut com-
 munibus votis in Dei laudes prorumpant. Loquitur ex
 hypothesi, quæ fingitur Angelos etiam variis linguis lo-
 qui. Al. *Angelorum*, h.e. Dei (nam *ἄγγελοι* & *De-
 um* & *Angelos* significat) i.e. Divinam & excellentem.
 Deo enim tribuitur quicquid in suo genere excellit.
 Al. Hyperbole est. Linguam *Angelorum* vocat linguam
 elegantissimam; quales essent Angelorum, si loqueren-
 tur: quomodo *facies angelica* vocatur pulcherrima &
 augustissima; & *panis Angelorum*, Psal. 78. 25. Per fi-
 ctionem exaggerandi hoc dicitur. ¶ *Charitatem autem
 non habeam* Nam & hoc est quod fides ducit & ex quo
 censetur. *χρησμάτα* illa modò dantur, modò non dan-
 tur, prout aliorum usus exigit. Dilectio est quæ Deum
 imitatur, & perpetuò adesse potest & nos in perpetuum
 Deo commendare. ¶ *Factus sum velut æs*, &c. *καλ-
 ῶς ἡχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον* *Æs resonans* (i.e. Tin-
 tinnabulum animi causâ sonans, nihil autem signifi-
 cans. Tintinnabula erant ex ære) aut *cymbalum*
 (vel, *sistrum*, Ar. *κύμβαλον* à sono dicitur 78. 25. 2 Sam.
 6. 5. & in Psalmis & in Paralipomenis sæpe). Genus
 erat instrumenti Musici, ex ære videlicet factum; cujus
 meminit Athen. 1. 9. non illud exilis soni instrumen-
 tum, quod hodie eo nomine vocamus; sed aliud altio-
 num, ut apparet ex Epithetis ejus & hic & Psalmo 105.
 v. 5. & indubiè erat *πνικαλίδον*, illudque æreum, teste
 Hesych. qui *καλκός* vertit, *καλκὸς κύμβαλα*. Al. Cym-
 bala distinguit ab ære, quia erant pleraque ex argento*).
 tinniens, P. Be. Pi. vel, jubilans, Er. V. vel, edens sonum,
 Tre. ex Sy. Be. *Ἀλαλάζον* est *ὀνομασπιστά*, five verbum fi-
 ctitium, ab incondita voce *ἀλαλάς*, & quemvis sonum
 inconditum significat. Vide quæ ad Marc. 5. 38. *Κύ-
 βαλον* quod *ἰαχὴν*, Nehem. 12. 27. quæ, inquit A-
 ruch, erant duo globuli ex ære, atque hunc in illum contru-
 derunt.

Li. ho.

v.
Pi. sim.
Er.
E. ex
Græcis &
Primaf.

E.
E.

G.
E.
G.
E.
G.

Cam.

Scl.
Scl. ex

Be.
Scl. sic
Pi.
Scl.
Scl. ex
Pi.

G.
G. sim.
Glas. Li.
ho. Cattw.
mellif.
G.
Me. Pi.

E.

G.
Pi.
G. sic E.
Me. T.
G.

Idem.

E.
Be.
E.
G.
Vor.

Be.
E. sic Pi.

T. ex

Me.

G.

E.

derunt. Jam verò *ἡ ἀδελφότης* erat, cum contun-
derentur duo hi globuli absque ullo Musicæ vel modo
vel tono, sed sono incondito atque ululante¹. [Sensus
loci est, q. d.] Si non adlit [mihi] studium bene meren-
di de proximo ac Dei donum in communem usum con-
ferendi, & non ita loquar ut intelligar, conciones meæ
abibunt in ventos², nemini prosum³, nec mihi, nec ali-
is; ut *ἄς ἰσχυρὸς*, &c. delectant tantum, sed nihil confe-
runt ad usum vitæ humanæ⁴. Vel potius, aliis prosum,
non mihi, ut *ἄς* & cymbalum sonando serviunt homini-
bus, ac seipsa deterunt & corrumpunt. Quomodo Cle-
anthes Peripateticos comparavit lyris, quæ homines ob-
lectant, seipsas autem non audiunt. Convenit hoc pro-
ximè sequent. ubi dicit, *Nihil sum, nihil mihi prodest*, tan-
quam id solum urgens quod sibi sit inutilis, Alioqui con-
fiat eos qui dona hæc habent sine charitate, sibi que in-
utiles, sæpe tamen aliis ministerio suo prodesse⁵.

2. *Si habeam prophetiam*] i. e. Donum Prophetiæ :
quod habuisse quidam possunt & tamen pietatem & sa-
lutem amittere, Matt. 7. 22 P. ¶ *Noverim mysteria*
omnia] i. e. Arcana divina & cœlestia⁶. Si intelligam
quod tendunt omnes istæ figuræ V. T. ¶ *Et omnem*
(i. e. omnium⁷, vel historiarum⁸,) *scientiam*] Sub.
habeam, vel repete *noverim*. Scire *scientiam* dicitur He-
bræis, ut *peccare peccatum*⁹. ¶ *Omnem*, &c. *Πάντα*
ἴδω, &c.] *Omnem* (i. e. omnis generis, ut *πάντα γέννη*,
omne genus cognitionis, h. l. & *πάντα διψῶ* est, *omne genus*
*afflictionis*¹⁰. Sed *omnis* hic non sumitur distributive pro
omnigena, ut alibi; sed collectivè, ut ita dicam, pro per-
fecta & partibus suis, atque gradibus omnibus comple-
ta¹¹ : q. d. quicquid uspiam fidei est *δυναστεύει*, si il-
lud omne in unum conferretur, atque in me esset, &c.¹²
Vel, *totam*, P. Be. Pi. ut *omnis* sumitur Rom. 7. 8. Sic
dicimur *omni animo*, *omnibus viribus*, &c. agere¹³.) *fidem*
(vel, *illam fidem*, Be. Pi. nempe miraculosam¹⁴, ut li-
quet ex eo quod subjungitur¹⁵. Articulus notat certam
quandam fidei speciem¹⁶,) *adeo ut montes loco dimove-*
am, Er. vel, *transponam*, Be. Pi. sim. P. Fidei enim ad-
ultæ id erat præmium, res miras efficere : ut diximus su-
pra v. 9¹⁷. Est autem proverbialis locutio, *montes trans-*
ferre, i. e. res planè stupendas efficere¹⁸, ut videre est ad
Matth. 17. 20. ubi dicta vide. Adde Apoc. 8. 8¹⁹. Re-
spicit ad dictum Christi, Matth. 17. 20²⁰. ¶ *Chari-*
tatem autem non habuero] q. d. Si talia faciam, non ex
amore Dei aut proximi, sed gloriam captans, aut frater-
no laborans odio, aut contentionibus & factionibus de-
ditus, &c.²¹ Fides multa promissa habet, quia via est ad
Dilectionem. Ipsa autem Dilectio est, quæ opera edit
magis admiranda quàm ea quæ *miracula* vocantur, & si
operandi tempus desit aut occasio, participes factos Di-
vinæ bonitatis, participes etiam facit Divinæ beatitudinis.
Hoc scire & hoc agere est esse Christianum²². ¶ *Ni-*
hil sum] i. e. Nihil mihi prosum²³, nullo apud Deum
ero in pretio²⁴, ad consequendam vitam æternam. MS.
hic habet, *ἄς ἰσχυρὸς*. Vide Psal. 50. 15²⁵.

3. *Si, &c.* *Ἐάν ποτε*, &c.] *Si insulam alendo pau-*
peres (vel, *frustulim distribuero*, sub. *egenis*, Pi. vel, *in*
libertatem erogem, Ca. vel, *comedendum distribuam pau-*
peribus, Tre. ex Sy.) *omnes facultates meas*, Mo. sim. Er.
II. Ti. P. Be. &c. Hoc etiam gloriæ causâ fieri potest,
sicut à Thebano quodam factum commemorat Orig. ad
Matth. cap. 19. *Πουλεῖν* propriè est, *ad vescendum dare*,
Num. 11. 4, 18. Deut. 8. 3, 16²⁶. Vel, *etiam in frustra*
seu particulam divisam P, *concisam & intinctam*, veluti
in os indere; ut puerulis & ægrotis solemus²⁷. Vel, porri-
gere in alimoniam²⁸. Figuratè [est,] *in alicujus usus im-*
pendere, Esa. 58. 14²⁹. Vel, in usum pauperum bona avi-
dissimè (& liberaliter³⁰) impendere³¹. ¶ *Si, &c.* *Ἐάν*
ὑμῶν, &c.] *Si tradam corpus meum ut comburam*. Uti-
que pro confessione nominis Christi³². Si quis hoc faci-
at ob inanem gloriam, vel etiam pro fide Christi tutan-
da, sed odio erga proximum, vel alio mortaliter peccan-
di affectu reservato³³. Nam hoc fecit Calanus, & multo
post Peregrinus Philosophus, *ὑπερβολῆς* causâ, non Dei
amore, ut focii Danielis. Aded apud Deum res istæ ex
proposito magis quàm ex facto æstimantur. Vide quæ
diximus ad Matth. 6. 1, &c.³⁴ Non solum charismata,
quæ propriè non sunt virtutes, sed & opera virtutum
speciosissima & ardua, nihil valent, &c.³⁵ ¶ *Chari-*

tatem autem non habuero] Illam quæ verè nos Dei fili-
os facit. Vide Matth. 5. 48³⁶. ¶ *Nihil, &c.* *οὐδὲν* G.
ἀφελῆσαι] *Nihil juvor*, P. Mo. vel, *proficio*, Ca. Tre. ex
Sy. vel, *mihi prodest*, Be. Ar. sim. Er. Ti. Pi. nempe ad
præmium cœlestè³⁷.

4. *Charitas*] Divina planè *ἀγάπη* descriptio profecta
ex pectore ejus pleno³⁸. Proprietates insignes & officia³⁹
ejus recenset, ut notas quibus dignosci queat⁴⁰. Tropus⁴¹
hic est vel, 1. in voce *charitatis*⁴², quæ significabit homi-
nem charitate præditum⁴³ : vel, 2. in ipsis verbis seu at-
tributis, quæ charitati propriè dictæ eatenus tribuuntur,
quatenus ea quasi regula quædam & magistra eorum om-
nium est⁴⁴. ¶ *Patiens est*, ita P. *Μακροθυμῶν*] *Lon-*
ganimis est, Val. V. Er. D. *ὑπομονή*, Prov. 19. 11⁴⁵.
i. e. differt (ad verb. *prolongat*) *iram ejus*. Ità sumitur
hæc vox Sirach 2. 4. & 5. 13. & 18. 10. Baruch 4. 18.
& in Lexico Græco-lat⁴⁶. *Levi animo est*, Er. V. *Iram*
differt, vel *cohibet*, D. Pi. *Facilis, præditus cunctatione*
est, Ar. in Di. Non est præceps ad iram aut vindictam⁴⁷.

¶ *Benigna* (vel, *Misericors*, Eth. *Comis*, P.) est] Ità
Er. Mo. Ti. Be. Pi. &c. Facilem sui usum aliis præbet⁴⁸,
misericors & liberalis erga alios, quos tanquam seipsum
curat, &c.⁴⁹ *ἡσέως* est studium bene merendi de omni-
bus, omnes juvandi & ornandi sine mercatura propria-
rum utilitatum. Unde dicunt Græci, *ἡσέως*, &c. *Bonus*
*vir est commune bonum*⁵⁰. Est comitas ac suavitas morum,
quæ opponitur asperitati ac difficultati, seu morositati P.
Humanitatem ostendit. Sic *ἡσέως* sumitur Can. 11.
Synodi Nicænæ. Hebræi dicerent, *בְּחַסְדּוֹ*. Quid
fit *ἡσέως* vide Luc. 6. 35⁵¹. ¶ *Non, &c.* *οὐ ζήλῳ*]
Non amulatur, Vulg. Mo. *Non invidet*, Er. P. Be. Pi. G.
E. &c. aliorum bonis⁵². Quo sensu hanc vocem habe-
mus Gen. 30. 1. & 37. 10. Sic Theocritus, *Ζηλῶς μὲν*
ἔμην ὁ δὲ ἄσπονδον ὄνον ἰδὼν Ἐνδυμῖον. ¶ *Non, &c.* *οὐ*
ἀποδίδει] *Περπερῶμαι*, *perperam ago*, in Glossario. Vox
hæc in veteribus Græcis non reperitur; & quod in Ci-
cerone ad Atticum; 1. 11. legitur *ἐπεπερῶμαι* omnino
corruptum est. Unde conjicere est natam hanc vocem
ex Latina : nam in Latio vetus vox est. Accius, *Descri-*
bere in theatro perperos populares. Item, *Et eo plebuntur*
Pæte quàm suo vitio sapiens Ductabilitate nimia vestra,
aut perperitudine. Sunt autem hæc contraria, rectè face-
re & *perperam*, ut ex Cicerone pro Cæcina apparet. Sed
Græci paulò strictius accepere in significatione *simulati-*
onis. Nam *περπερῶμαι*, *καλλωπισμὸς*, apud Clem. Prædagog.
3. 1. Sic & Basil. in Definit. *Quid est περπερῶμαι*; *Πάν*
ὁ μὴ διὰ χρείαν ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν περιλαμβάνει, (Omne
quod non ob necessitatem, sed propter ornatum *faciuntve*, as-
sumitur.) Dilectionis mos non est qui ambitionis, aliud
clausum in pectore, aliud in lingua, promptum habere.

Hebræi dicerent, *לֹא יִלְל*. [Verbum Græcum sic ver-
tunt,] *Non agit* (quicquam datâ operâ⁵³) *perperam*, Be.
Pi. Cal. Vulg. i. e. nequiter five insolenter⁵⁴, vel præter-
quam fieri oportet⁵⁵. *Non adulatur*, V. Q. in Er. vel,
ostentat se, Q. in Er. V. sim. Cal. *est insolens*, II. P. Schol.
*ἀλαζονείᾳ*⁵⁶. vera interpretatio⁵⁷. Hefych. *περπερῶμαι*, *καλ-*
επιτελεῖν, *contra alium effertur* : *περπερῶμαι*, *κατὰ βλακείαν ἐπι-*
βόωμαι, *cum ignavia elatus*. Syrus, *Non conturbatur*, vel
tumultuatur, i. e. tranquilli firmique animi est, qui non
facile ad tumultus seditionesque concitatur. Arabs, *Non*
*se barbarè gerit*⁵⁸. *Non est procax*, five *protervia*, Er. ex
Th. V. Ti. sic E. Me. Arrianus in Epictetum, 1. 3. *περπε-*
ρῶν appellat *τὴν πᾶσαν μεμψόμενον, πᾶσιν ἐγκληνῶσαν, μηδὲν ἐν-*
αυτῶν ἀπορίαν, (qui omnia culpât, omnes incusat, nun-
quam quiescit;) quod vitium Latini *proterviam* vocant⁵⁹.

Non est præceps & temeraria, Q. in Er. vel, *inconstans ac*
levis, Th. in Er. *περπερῶμαι* vel quasi *ἀειροῦς ἀ ἀειρέσθαι*⁶⁰
vel quasi *ἀειρεῖσθαι*⁶¹ vel potius à *Perperis* fratribus con-
ficta, qui & *Cercopes* dicti sunt, quorum procacitas &
improbilas etiam fabulis est nobilitata⁶². Ex his con-
iunctis exsurgit hic sensus, *περπερῶμαι* qui stultâ super-
biâ inflatus ambitiosè se ostentat, & præcipitanter agit,
ut gloriam suam promoveat aliâve intemperiem animi
expleat. Charitas contrâ aliorum commodis sincerè &
seriò promovendis studet, &c.⁶³ ¶ *Non, &c.* *οὐ φυσῶ*]
Non inflatur, P. Be. Pi. i. e. superbè se extollit⁶⁴, aut alios
despicit, &c.⁶⁵ *Non intumescit*. Vide supra 4. 6, 18, 19.
& 5. 2. & 8. 1. Habet sibi adjunctum ingentem comita-
tum virtutum, inter eas & *καταφροσύνην*⁶⁶.

¶ *Non, &c.* *οὐ φυσῶ*]
Non inflatur, P. Be. Pi. i. e. superbè se extollit⁶⁴, aut alios
despicit, &c.⁶⁵ *Non intumescit*. Vide supra 4. 6, 18, 19.
& 5. 2. & 8. 1. Habet sibi adjunctum ingentem comita-
tum virtutum, inter eas & *καταφροσύνην*⁶⁶.

¶ *Non, &c.* *οὐ φυσῶ*]
Non inflatur, P. Be. Pi. i. e. superbè se extollit⁶⁴, aut alios
despicit, &c.⁶⁵ *Non intumescit*. Vide supra 4. 6, 18, 19.
& 5. 2. & 8. 1. Habet sibi adjunctum ingentem comita-
tum virtutum, inter eas & *καταφροσύνην*⁶⁶.

¶ *Non, &c.* *οὐ φυσῶ*]
Non inflatur, P. Be. Pi. i. e. superbè se extollit⁶⁴, aut alios
despicit, &c.⁶⁵ *Non intumescit*. Vide supra 4. 6, 18, 19.
& 5. 2. & 8. 1. Habet sibi adjunctum ingentem comita-
tum virtutum, inter eas & *καταφροσύνην*⁶⁶.

¶ *Non, &c.* *οὐ φυσῶ*]
Non inflatur, P. Be. Pi. i. e. superbè se extollit⁶⁴, aut alios
despicit, &c.⁶⁵ *Non intumescit*. Vide supra 4. 6, 18, 19.
& 5. 2. & 8. 1. Habet sibi adjunctum ingentem comita-
tum virtutum, inter eas & *καταφροσύνην*⁶⁶.

5. Non

5. Non, &c. Οὐ ἀμύνει] Non est ambiciofa, Vulg. Sed hoc effert οἰονομῆ] Non est fastidiofa, Er. V. E. ex Zeg. E. Chryf. Nihil ut indecorum fastidit, P. Nihil sibi indecorum putat quamlibet humile officium, modò profitur: non probrosum ducit subfervire fratribus, nec proximorum causâ respuit aut vilia ministeria, aut indigna sup-
 10 plicia. Sed hic sensus non congruit voci. Al. Non agit, aut se gerit, inhonestè, Er. V. five, indecorè, Er. Be. Pi. E. Me. Zeg. Ham. ex Aug. vel impudenter, aut ver-
 15 bis aut gestibus indecoris, vel probrosis utens adversus fratres P; sed est modesta & verecunda. Ambitiosi autem ἀμύνοντες, dum honoris captandi causâ ad vilia & pudenda obsequia, & adulationes indecoras se demittunt. Cavet quicquam agere quod vel opinione hominum turpe sit. Non agit Cynicum. Vide Ciceronem De officiis. Non indecorè se gerit in Ecclesia, ex collat. cap. 14. 23, 35. cui contrarium videtur omnia εὐχρηστικῶς
 20 agere, &c. Non est contumeliosa, Be. Nihil agit protervè, Q. in E. Confer I Cor. 7. 36. ubi ἀμύνοντες est, indecenter agere. Exponi autem possit, pudefieri velut ob rem inhonestam. ¶ Non querit quæ sua sunt] Scil. cum damno aut incommodo proximi. Querere quæ sua sunt, est omnia metiri suis commodis, in suis actionibus privata commoda primùm ac præcipuè curare, eaque tum utilitati publicæ, tum gloriæ Dei, præferre. Huc nos impellit amor proprius: at charitas aliorum commodis servit. In omnibus rebus magis publicum quàm suum agit negotium. Vide supra 10. 24, 33. Jure potius suo cedit, quàm illud cum charitatis dispendio prosequitur. ¶ Non, &c. Οὐ παροξύνεται] Non irritatur, five exacerbatur, Er. I. P. Mo. Be. Pi. Non excandescit, Ar. Non est irritabilis, Ca. Non facile
 25 irritatur, T. Aug. sic E. Me. Tolerans est injuriarum. Difficile est nunquam irasci, quod est παροξύνεσθαι, ἔτι. Sed hoc ingenium est eorum qui homines diligunt, ut non modò sine causa non irascantur, sed & in justa commotione modum servant. Vide quæ dicta ad Matth. 5. 22. & ad Act. 15. 39. Differt hoc à præced. μακροθυμεῖν, quodd παροξύνεσθαι est summa & acerbissima ira, & respicit passionem, five ὀργήν, quam charitas h. l. moderari dicitur: at μακροθυμεῖν, graviolem iræ partem, ὀργὴν & vindictam, respicit, quàm charitas v. præced. differre & auferre dicitur. ¶ Non, &c. Οὐ λογιζέται κακόν] Non cogitat, (vel, reputat, Val. vel, imputat cuiquam, Er. V. vel, suspicatur, Cam. v. 7. facile suspicatur, G. sub. de alio, Cam. sim. Val. Er.) malum, Er. P. Be. Pi. &c. vel, quod malum est, Tre. mali quicquam, G. malè, Ca. Dubia in partem accipit meliorem. Non est suspicax, sed aliorum dicta factaque benignè accipit. Non machinatur in corde malum adversus proximum, etiam
 30 laceffitus non imputat injuriam, nec vindictam expetit, sed dissimulat, excusat, ignoscit. Λογιζέσθαι sæpe est, cogitare, existimare, vel machinari: Sæpe quoque est, imputare, five reputare, ut Rom. 4. 8. Sic Hesych. Λογισμοῖς, ἡσέβης, & λογιζέται, φησὶν ἔτι. sed indubiè legendum λογιζέται, quia sequitur, λογιζομαι, τῇ χειρὶ ἡσέβης. Κακόν porro ambiguum est & notare potest, vel, i. perniciem. Ità sensus esset, Non machinatur ulli perniciem: vide Gen. 50. 20. Sed non placet hic sensus, quia vulgare hoc est, quod vel ipsa humanitas Ethnicos docuit, nec in eo tanta esset Christianæ charitatis præstantia. Vel, 2. peccatum: ità præstantissimum hoc est charitatis elogium, quodd quicquid alius agit boni illud ipsi imputat, & illud laudat, &c. quod autem malum est illi non imputat ad incommodum ipsius. Est & alia phraeos notio, non suspicatur malum. Sed hoc aliter exprimitur, ἐνδομεῖς πορνείῃ, Matth. 9. 4.
 35 6. Non, &c. Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ] Non gaudet (vel, applaudit: χαίρει est μετὰ ὀνύα &c. & non gaudet, pro, valde dolet, ut Esa. 66. 4 P.) de injustitia, P. sic Be. Pi. &c. i. e. de malo proximi, vel, i. morali: male agentibus, G. si quis malum quid & injustum faciat. Adiciat omne scelus notat, Rom. 1. 18. Si quis suspectus de scelere innocens deprehendatur, gaudet; si reus, gravissimè dolet. Vel, 2. physico: si proximus opprimatur vel injuriâ afficiatur. Sensus, Charitas pugnat cum ἐμχαριστία. ¶ Congaudet, &c. Συγχαίρει, &c.] Gratulatur (vel, Congratulatur, Be. Gaudet, P. Sy. & Ar. in Di. Una letatur, D.) autem veritati, Pi. vel, cum veritate, D

ad veritatis successum: veritate, Pi. i. e. sinceritate, probitate, æquitate, vel justitiâ, vel, i. generali, q. d. in omni bono quod agunt: cum proximos videt justè & rectè vivere ac proficere, non invidet, sed quasi de augmento proprii profectus lætatur: amat integritatem, five vias rectas. Vel, 2. speciali: quum videt inter proximos justitiam coli & neminem lædi. Hoc fortè probabilius ob membrum oppositum. Αἰδέσθαι [hic] latè patet, ut & Heb. אָנַח, idem est quod ἀντιστοιχεί, justitia: ut ostendit antithesis. Vide dicta nobis ad Luc. 12. 57. Αἰδέσθαι sign. puram sinceramque bonitatem, I Cor. 5. 8. & 3 Joh. 3. Sensus, Gaudet si omnia bonâ fide, justè & rectè, fiant. Confer 3 Joh. 4. 7.
 7. Omnia suffert; ita Er. P. Mo. Pi. &c. ὑπομένει] Continet, Me. Fulcit, vel Sustinet, T. Tolerat, E. Me. T. Ca. Metaphora vel à tignis P, pondus aliquod fulcientibus; vel à vasis quæ nihil exsulant liquoris infusi. Omnia (scil. errata proximi: quæ ferri ullo modo possunt: vide supra 9. 12. Solent voces universales restringi ex materia subjacente. Sic Gen. c. 3. v. 20. omnis viventis Chald. interpretatur, omnium filiorum hominis. Vide & Joh. 14. 26. I Cor. 10. 23. Phil. 4. 13. fert, G. vel, tegit, Be. Ham. ὑπο idem quod Latinis tego, unde ὑποτέλει, Quare Hesych. vertit, i. κρύπτω, σὺνέχω, tego, contineo; 2. βασίζω, ὑπομένω, porto, tolero. Tegit autem, id est, dissimulat, tacendo tolerat; quatenus tamen eis ad salutem expediat, nec majori aliorum bono repugnat. Hesych. ὑπομένω explicat eum qui potest verba ὑπομένειν καὶ μὴ ἐξαγγέλλειν, tegere, & non propalare. Al. Pro ὑπομένει videtur legendum ὑπομένει, i. e. diligit, vel potius, boni consulit. Sed retinenda est vetus lectio, petita ex Prov. 10. 12. ubi est in Heb. יוֹסֵף, & in LXX ὑπομένει, ut & Jac. 5. 20. & I Pet. 4. 8. Possit & hic ὑπομένει significare à consequenti, continere apud se quidpiam, veluti clausum & opertum. Unde μὴ ὑπομένειν absolute dicitur I Thes. 3. 15. qui continere quod apud se premebat, amplius non potest. ¶ Omnia credit] Vel proximo, quem non facile suspicatur mentiri, vel de proximo. Intellige, credenda, vel credibilia, non aperte falsa; vel quæ credi bonâ conscientia possunt & debent; vel, quicquid ad peccatum proximi excusandum vel minuendum pertinet: quo sensu ὑπομένει dicitur Jac. 3. 13. Mavult credere quæ credita nihil nocent, quàm temere aliquem mendacii damnare. Non est suspicax, sed in meliorem partem pronior, cum nondum habuerit argumentum diversum suspicandi: bona quæ de proximis dicuntur facilius ac propensius credit quàm mala, adhibito tamen judicio, &c. ¶ Omnia sperat] Scil. speranda: assidue sperat de proximo, five bonus sit five malus, sed de illo meliora, de hoc bona, respicientiam, &c. Non facile de quoquam desperat quin ad meliorem frugem venire possit. Euripides, οὐτο δ' ἀνὴρ ἀγῆστος ἐστὶν ἑλπίος ἡμετέρας αἰετοῦ. ¶ Omnia (quantumcunque inolesta P, maledicta, tormenta, &c. à malis hominibus illata, etiam pravos aliorum mores, inoffensitatem aliisque defectus:) sustinet; ita Er. P. &c. ὑπομένει] Tolerat, Be. Pi. Quæ scil. salvâ conscientia tolerari possunt: non blasphemias in Deum & veritatem, neque fratrum vitia blandiendò vel commivendo alit. Mala ipsi illata æquo fert animò ob salutem inimicorum, à quibus hæc patitur & aliorum, &c. Ab iis qui in profectu sunt in dies meliora expectat. Græca est sententia, ἡμετέρας δ' ἀδελφῶν ἡ ἐννοία, (Benevolentia operit peccatum.) Adde Prov. 10. 12. Hæc tria ultima membra Lom. Herv. &c. intelligunt de officio charitatis erga Deum. Omnia credit, non homini, qui mendax est, Rom. 3. sed Deo, qui verax; sperat, à Deo, quæ Deus promissit; sustinet, i. e. patienter expectat promissa Dei, quamvis diu dilata, Hab. 2. 3. Jac. 5. 7. At Græci hæc referunt ad charitatem proximi; quibus favet institutum Apostoli, quod est charitatem erga proximum commendare.
 8. Charitas nunquam excidit; ita Er. P. Mo. Be. Pi. &c. ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐξέρχεται] Intercidit, Ca. Cessat, i. e. ubique prodest, ubique est usus, imò crescit in dies. נִבְרָא, nunquam usu caret. Spontè suâ nunquam deseret hominem in hac vitâ, nisi prius ab eo per mortale peccatum deseratur. Semper durat, etiam in vitâ futura, per totam æternitatem. ¶ Prophetia (sub. si alicui obtigerit, G. Et prædictionis Prophetica & expositiones mysterio-
 40 50 60 70

* E. rum *) *evacuabuntur*] In seculo illo meliore neque prae-
 fagia futurorum, neque commemoratio praeteritorum,
 usum habebit: erit enim ibi cognitio praesentissima om-
 nium quae cognoscere pro illo statu expediet. Nullus
 ibi prophetiarum usus: ubi omnes clare videbunt Deum;
 nihilque remotum à notitia Beatorum erit illis annun-
 ciandum: nam gnari erunt omnium, & Deus per se
 id intrinsecus efficit cuius duntaxat speciem hominum
 ministerio nunc exhibet. *Propheciam* hic vocat prophē-
 tandi munus. ¶ *Linguae, &c.*] Scilicet varia, pere-
 grina & ignota: genera vel donum linguarum. Non
 dicit *lingua*: erit enim ibi locutio sensibilis, linguā
 coelitis consuetā, &c. ¶ *Scientia, &c.* ¶ *Ignorantia*
 ¶ *Cognitio*, hanc scilicet imperfecta, obscura & aenigmati-
 ca, quam hic habemus. Sed hoc sensu destruetur &
 charitas, quippe quae ex imperfecta fiet perfecta. Al.
 γινώσκω hic vocat ordinarium docendi munus, vel ratio-
 nem adipiscendae scientiae ex Prophetarum seu docto-
 rum institutione: quae jam cedit ipsius Dei contem-
 plationi, in quo omnia contemplabitur. Notitiae ergo
 non habitus intelligitur, sed qualitas tantum & quanti-
 tas: aliter enim cognoscemus & perfectius quam nunc.
 Dices, etiam charitatem hoc modo aboleri. Resp. Nega-
 tur: nam charitatis acquirendae & perficiendae medium
 & hic & in futuro idem: notitia scilicet Dei, illiusque
 amoris sensus. Al. *Scientia*, i.e. vel, modus sciendi
 per inspectionem phantasmatum, &c. vel potius, do-
 num scientiae, ad hoc datum, ut doctrina Christiana
 per ea quae sunt humanae cognitionis aut experientiae
 persuadeatur, &c. ¶
 9. *Ex parte* (tantum, i.e. imperfecte,) enim cog-
 noscimus] Explicat quae dixerat: Non deerit cognitio,
 sed non talis erit qualis nunc est. Nam si res praesentes
 spectamus, quantum est quod ignorant etiam qui maxi-
 ma ea in re dona sunt consecuti? Al. Sensus loci est,
 Donum scientiae ac prophetiae nobis datur ob imperfe-
 ctionem huius seculi, ubi homines spiritualium rudes
 instituendi sunt, &c. Dona autem hanc imperfectionem
 notant non eorum in quibus sunt, sed aliorum quibus
 erudiendis serviunt. ¶ *Ex parte prophetamus*] Pauca
 sunt de quibus dantur prophetiae, & eas ne Pro-
 phetae quidem ipsi plenè intelligunt nisi post even-
 tum. ¶
 10. *Cum venerit perfectum, &c.*] i.e. Vel, 1. vita
 illa perfectior, quae αὐτὴν τελειοῦσθαι, Heb. 7. 28. d.
 vel, 2. perfecta cognitio, Dei & mysteriorum om-
 nium. ¶ *Quod ex parte, &c.*] i.e. Quod imper-
 fectum est, vel in se, vel quod datum est ut proximo-
 rum imperfectioni serviat: scientia hanc, quae planè
 puerilis est respectu coelestis scientiae. Dona illa cessa-
 bunt, quia omnibus eadem erit cognitio. ¶
 11. *Cum essem parvulus, Nunc*] *Infans*, Be. Pi. &c.
 Nullum, aut imperfectum, rationis usum habens. De
 voce *parvulus* vide Matth. 21. 16. ¶ *Loquebar, &c.*
 Ελάλειν, — ἐρεβόην, — ἐλογίζεσθαι] *Ut infans loquebar,*
sapiebam (vel, *sentiebam*, Er. Ti. P. Ca. E. Me. animo
 scilicet. Significatur iudicium mentis de rebus, non au-
 tem propriè *sapientia*, quae infantibus nulla est: vel,
intelligebam, Tre. ex Sy. *discernebam*, Ar. τὸ φρονεῖν est
 affectuum, λογισμὸς mentis.) *ratiocinabar*, Be. Pi. vel,
cogitabam, Er. P. Ca. &c. Similitudine rem illustrat, quā
 & Maimon. utitur. Alius est sermo, alia studia, alii re-
 rum conceptus pueris, alia hanc viris. Multò autem ma-
 ior erit differentia temporis huius & illius coelestis vitae:
*Reddere qui voces jam scit puer & pede certo Signat hu-
 mum, gestit paribus colludere, & iram Colligit ac ponit te-
 mere, & mutatur in horam* P. ¶ *Factus sum vir, Nunc*
Vir plene aetatis, Eph. 4. 13. ¶ Sic apud Horatium,
aetatis animisque virilis. Nunc modò est sexus nomen,
 modò maritum notat, modò aetatem integram declarat. ¶
 ¶ *Evacuavi, &c.* Κατέργησα, &c.] *Abolevi* (vel, *Oblite-
 ravi*, G. *Missa feci*, Val. *Ut evanida sustuli*, P. Be.) quae
 infantis (vel, puerilis, Er. Il. Ti. mores pueriles, Ar. sim.
 Eth.) erant, Pi. &c. i.e. Cogitationes animūque vi-
 rilem indui. Sermonis vitia correxī, studui rebus ma-
 ioribus, res ipsas intellexi clariùs. Sensus est, In hoc
 seculo, tanquam in pueritia, de Deo & rebus divinis lo-
 quimur & sapimus obscure & imperfecte, quia per fi-
 dem; in futuro autem seculo omnis illa imperfectio

abjicietur, fide scilicet in visionem commutatā.

12. *Videmus nunc* (i.e. in hac vita. Apodosis simili-
 tudinis γ.) per, &c. Δι' ἐνδοπίου ἐν ἀντρίκτι] *Per speculum*
 (Non perspicillum intelligit, (non enim est ἀντρίκτις,
 sed ἐνδοπίον, quae vox minùs frequens,) sed verum spe-
 culum: q. d. per cancellos aut transfennam, i.e. procul
 & summatim atque confusè: non directè, ut Divina
 in se sunt; sed per radios quasi reflexos, ut relucet
 in & ex creaturis, ideòque obscuriùs. Vel, per inspectio-
 nem, q. d. è longinquo & obscurè, ut ea quae per fistu-
 lam dioptricam videmus. Εἰδοπύρον idem quod ἀντρίκτις.
 Quae in speculo videmus ea palpari nequeunt. Imago
 quaedam est rei, non res ipsa. Videmus imperfectè, &
 evanidè. in (vel, ut in, Il.) *aenigmate*, Mo. Ti. Tre. Er. vel,
 per ambages, Ca. vel, per aenigma, P. Be. Pi. Hoc imperfe-
 ctionem nostram augeat, significatque & obscuritatem &
 cognoscendi difficultatem: q. d. obscurè cognoscimus;
 aenigma enim est sermo obscurus. Duplex ergo hic est
 translatio, una sumpta ab iis quae oculis, altera ab iis quae
 mente, usurpantur. Apparet hanc sumpta ex Num. 12. 8.
 ubi Moyses aliis Prophetis praefertur, eò quod non per
 figuras adumbrantes, sed apertis indiciis, velut per ami-
 ci colloquium, sibi facienda & futura alia intelligeret.
 Multò autem majus discrimen erit inter cognitionem
 quam habuit Moyses & cognitionem futuri aevi, quam
 tunc fuit inter Moysen & Prophetas alios. ¶ *Tunc, &c.*
 τότε ὅτε πρὸς πρόσωπον] *Tunc autem* (scilicet in altera
 vita, sub. cernemus, P. Be. Pi. sic Camer. E. &c.) co-
 ram, P. Be. D. Pi. vel, praesentes coram, Ca. vel, facie ad
 (vel, contra, Tre. ex Sy.) faciem, Er. Il. Mo. &c. vel, fa-
 ciei oppositā, Ar. q. d. ita ut facies rerum videndarum
 faciei nostrae opposita atque objecta sit γ. פָּנֵי אֵל, פָּנֵי
 os ad os. Perfectè, clarè, distinctè, non per aenigma-
 ta vel similitudines, sed per suammet essentiam, vel
 sicuti est, 1 Joh. 3. 1. Et gratius & perfectius facie ad
 faciem contemplamur amicum quam in speculo, &c. d.
 Quod hic dixit πρὸς πρόσωπον, id dixit εἰς ὅ, 2
 Cor. 5. 7. id est Hebraeis חֲזוֹנָא, species. ¶ *Nunc*
cognosco (Plurale hic mutat in singulare, q. d. Ego quo-
 que, licet raptus in caelum, cognosco duntaxat) ex
 parte] i.e. Obscurè & imperfectè, mysteria pauca è
 multis. Quae ipse ego qui sum Apostolus ex donis
 cognovi, exigua sunt praecognitione seculi melioris. Hoc
 eò tendit, ne insolescant qui talia dona hic acceperunt.
 ¶ *Tunc, &c.* τότε ὅτε ἐπὶ γινώσκω καὶ ὅτε ἐπὶ γινώσκω] *Tunc*
verò cognoscam (scilicet clarè & perfectè, vel omnia, eo-
 dem doctore ac praecceptore, Deum & res divinas: vel,
 vel, *recognoscam*, Ca. vel, *amplius cognoscam*, Be. ἐπι-
 γινώσκω plus est quam γινώσκω. nam ἐπὶ augeat, vel in-
 crementum cognitionis declarat. Vide Rom. 3. 20. &
 10. 2. Exactè novero omnem modum per quem Deus
 mundum gubernavit & salutem hominum procuravit, &
 dispensationum causas. Vide 1 Joh. 3. 2. & Philonem
 De Allegoriis, [eiusque verba in G.] Perfectam fore in
 vita altera cognitionem etiam Hebraei statuunt & Plato
 in Philosopho 9.) sicut & cognitus sum, Vulg. Mo. Sy. ¶
 sic Er. &c. scilicet à Deo, in meammet essentia, & prout à
 parte rei sum; nempe clarissimè, distinctissimè, per-
 fectissimè: servato tamen discrimine inter perfectio-
 nem Creatoris & creaturae. Similitudinem ergò notat,
 non aequalitatem γ. Sicut Deus mea consilia & cogitata
 exactè novit. Juvenalis De Diis. Notior est illis homo
 quam sibi. Vide & supra 4. 4. 1 Joh. 3. 20. Vel, prout
 amplius edocui, vel cognoscere factus, fuero, Be. Al. Non
 nuda Dei cognitio hic intelligitur, sed amore comitata,
 five notitia approbationis: ut sensus sit, Quemadmo-
 dum Deus me longè aberrantem & à se alienum prior
 cognovit, requisivit, attraxit ad se, ut ego eum cogno-
 scerem, quærerem & amarem: sic & ego eum in futu-
 ro seculo cognoscam, & ad eum accurrā, &c. Ità grātia
 praeveniens h. l. insinuat. Sed res ipsa clamat dupli-
 cem hic inter se conferri cognitionem, priorem imper-
 fectam cum posteriore longè pleniorē. ¶
 13. *Nunc* (scilicet in hac vita. d. Opponit γ. & τότε, i.e. praesentis vitae conditionem cum futura. Redit enim
 ad institutum, aut potius disputationem concludit: q. d. Scilicet
 Ea igitur tum erit nostra conditio: Ut verò nunc sumus
 tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi
 sumus. Al. Nunc hic non est Temporis, sed Opposi-
 tionis,

tionis, pro, *At vero*, ut Rom. 3. 21. & 7. 17. supra 5. 11 f. Al. *Nun* hic est nota redditionis, quæ respicit ad v. 8. *autem manent* (vel, *manet*, Be. Pi. &c. *ἡ δὲ* oppositum est ei quod dixit, *καταργήσεται*). *Manent* autem, vel, i. in hoc seculo, ut omnibus necessaria: ad differentiam charismatum, quæ nē hic quidem permanent: donum linguarum jam olim cessavit; prophetia & miraculorum gratia paucorum sunt; donum scientiæ non omnibus necessarium est. Vel, 2. in altero seculo. Sed quomodo *manebunt* (Præfens enim hic Futuri habet significationem, ut infra 15. 32. & 16. 3.) in altero ævo? Nempe eo modo quō *Rupes Israelitis sequebatur*, effectus suo, supra 10. 4. Sic mortuos *sequuntur opera*, Apoc. 14. 13. Fides, Spes, Dilectio præmium habebunt, 2 Tim. 4. 7, 8. non Prophetiæ, Matth. 7. 22. Balaam Prophetam egit, & Deo invisus fuit, Judæ v. 11 f.) *fides, spes, charitas*, (Has enumerat secundum gradus generationis: gignitur enim in nobis, 1. fides, quā Deo credimus; 2. spes, quā Dei promissa ab ipso expectamus; 3. charitas, quā Deum, ut summum bonum nostrum, diligimus. *tria hæc*) Addidit, *tria hæc*, quia Ternarius numerus Deo [est] sacer: ut *fides* ad Patrem referatur, à quo symboli, quō fidem profitemur, initium est; *spes* ad Filium, per quem adducimur ad Patrem; *charitas* ad Spiritum Sanctum, qui nexus & amor est Patris & Filii. *¶ Major, &c.* *Μεζω, &c.* *Maxima autem harum* (vel, *ex his*, Er. V.) *charitas*, Be. non quidem simpliciter, sed secundum quid; vel, 1. hominum opinione; vel, 2. utilitate, quia pluribus prodest, futilissimè & longissimè se porrigit, fructus ipsius longius progreditur quàm Fidei & Spei, nempe ad proximum, cū illa non egrediantur fidelis personam: vel, 3. durabilitate, quia permanet in patria: vel, 4. quia Fides & Spes ad Dilectionem ducunt. Dilectio nos Deo conjungit & similes facit, 1 Joh. 4. 8. Sine hac ipsæ quoque Spes & Fides manent infructuosæ: ut intelligi potest ex dictis initio capitis hujus, Gal. 5. 6. Jac. 2. 10. & seq. Ignatius in Epistola ad Ephesios. *Ἀρχή, &c.* (*Initium vite fides, finis autem charitas*). Enallage hic est; comparativus pro superlativo: qualis in Catullo, *Hesperie, qui celo lucet juncundior ignis*; & in Curtio, *Duo majora omnium navigia*; & sæpe apud Græcos. Sic Matth. 23. 11. Marc. 4. 32. 1 Cor. 15. 19. *Μεζω* etiam de pluribus dicitur, ut videre est Mat. 13. 32. Luc. 9. 46. Luc. 22. 24 f.

CAP. XIV.

1. *Sciamini* (vel, *Persequimini*, Pi. sic P. scil. maximo studio, ut venator feram fugientem. De voce *διώκειν* vide Rom. 9. 31. & 12. 13. & 14. 19. sub. *igitur*, Pi.) *charitatem*] Itā Be. Præ omnibus virtutibus. Cohæret cum superioribus. Cū tanti sit Dilectio, omnino effice ut eam habeatis. *¶ Emulamini, &c.* itā Mo. Er. &c. *Ζηλοῦτε ὁ, &c.* *Affectate* (i.e. in pretio habete & laudate, desiderate & consequi conamini, sed cum judicio & ex charitate, non excelendi studio, sed ædificandi. Vel, *Ambite*, P. vel, *Studiosè autem sciamini*, Pi. *Cum emulatione appetite*, Tre. sub. *dona*, P. Pi. Tre. Ar. sic G.) *spiritualia*, Be. Ca. &c. quæ afflatu Spiritus dantur aliquoties & malis. Expetite ut ea habeatis, si fieri potest. Neque enim omnino illa ad salutem sunt necessaria. Plus est *διώκειν* quàm *ζηλοῦν* enim ea quoque quæ probamus ac miramur; *διώκειν* est, *magno studio adniti ut assequaris*: q. d. Optanda quidem sunt dona, sed quæ charitatis sunt toto conatu sunt affectanda. *¶ Magis, &c.* *Μᾶλλον, &c.* *Maximè tamen* (vel, *sed imprimis*, Ca. *Μᾶλλον* hic pro superlativo, ut modò *μεῖζον*.) *ut prophetetis*, Pi. sic Be. *Προφητεύετε, prophetare*, generaliter erat donum quō quis ex inspiratione Divina cognosceret ac proferret occulta quædam, sive illa futura essent; sive essent Scripturarum obscurarum, maximè propheticarum, explanationes; sive alia quædam ad Christianam doctrinam illustrandam, aut pietatem promovendam, pertinentia: Vide Prov. 29. 18. Act. 13. 1. 1 Thes. 5. 20. *Prophetiam* cæteris donis præfert, quia maximam ea res auto-

ritatem præstabat Evangelio, convincebat incredulos, firmabat credentes. Divinum enim ab omnibus hominibus creditur esse prædictio, dicta ob id *divinatio*. *¶ Prophetare* est, verbum Dei docere & exponere: quōd verbi Dei interpretis revelatione egeat. *¶ Prophetiam* hic vocat non prædictionem futurorum, sed donum Scripturas sacras (maximè propheticas) explicandi, & applicandi, vel de Divinis rebus verba faciendi, hymnos & psalmos in Dei laudem componendi & cantandi. *¶ Ut prophetetis*, i. e. ut ex afflatu Spiritus Sancti doceatis, dicatis, vel canatis ea quæ alios ad pietatem excitent. Utitur hic verbo actum significante, ut innuat dona non esse expetenda nisi propter usum. *¶ Qui enim loquitur linguā*] Scil. peregrinā & ignotā, & sub. *tantum, ac nemine interpretante*, E. Act. 10. 46. Synec. gen. & Meton. efficientis. *¶ Γλωσσῶν* hic idem quod infra *γλωσσῶν*, & paulò post, *ἐπερογλωσσῶν*, ἢ ἐν χεῖρεσιν ἐτέροις, ut *homines pro aliis hominibus, & gentes pro externis gentibus*, dici aliquando ostendimus. *¶ Linguam pro lingua peregrinā* dicit Aristot. Poet. c. 22. *Ἐνὶ τῷ ὅ, λέγω, γλωσσῶν ἢ μεταφρασῶν*. Perpetuò linguarum charisma deprimit, ut castigaret fastum Corinthiorum, quibus donum illud in admiratione erat; utpotè ab initio non sine ingenti miraculo Apostolis divinitus concessum est, ad Gentium conversionem, &c. De illis hic loquitur qui voluptatis, aut ostentationis, aut curiositatis, gratiā psalmos v. g. peregrinā linguā canebant. Maximè eos compescit qui linguarum dono non modestè utebantur apud ejus linguæ gnaros, sed in Ecclesia ubi nulli aut pauci erant qui intelligerent; & eo dono confisi spernebant cæteros. Non contingere quidem divinitus dona ista post Christum nisi in Christum credentibus. Sed poterant qui crederant, amittendo dilectionem, aut etiam fidem, dona ista in sese extinguere, 1 Thes. 5. 19. *Recedente enim disciplinā, recedebat & gratia*, ut loquitur Cyprianus. Qu. De quam lingua ignota sermo hic est? Resp. Non putem aut ministros Corinthiæ Ecclesiæ tam stultos fuisse, ut Scythicè, Parthicè, Arabicè, &c. garrirant, nullo aut suo aut Ecclesiæ commodo; aut Apostolum id toleraturum, si potuerint ministri eadem Corinthiæ protulisse, absque molestia Ecclesiæ & interpretis. Opinamur ergo linguam hanc *Hebræam* fuisse: quæ jam olim à communi & vernaculo usu desueverat, at jam, donante Spiritu Sancto, reddita est ministris Ecclesiæ, idque necessariò, & in commodum turn loquentis, dum linguam melius calleret V. T. originalem; tum audientium, dum verè redderentur quæ eā continerentur. Magna tunc pars erat pensæ ministerialis; Doctrinam Evangelicam astruere è V. T. Jam verò textus originalis erat vulgo ignotus, Versio Lxx Interpretum erat in infinitis locis mendosa, [de quo vide quæ hic Cl. Autor habet in Addendis, cap. 6, 7, 8, 9, 10, 11. pag. 137. &c.] Targum in Prophetas vanum & Judæizans, Targum in Legem adhuc omnino nullum, itā ut impossibile foret, mentem Dei in textu sacro pandere absque dono immediato Spiritus S. peritiam & linguæ & sensus impertiente. Hinc interpretatio (textus sacri) grande opus erat, & numeratur inter dona Spiritus extraordinaria: *Oret ut interpretetur*, ait v. 13. Erat autem hujus rei abusus qui hic castigatur. Suspicio eos hac in re (ut antè in aliis observavimus) Judaizasse, nempe quòd hanc linguā, quamvis vulgo ignota, in Ecclesia Corinthiæ (cujus magna pars consistit ex Judæis) uterentur non in ædificationem, & absque interprete, consuetudinem sequuti Synagogæ: ubi (& ut credo, in Synagogis etiam Hellenistarum) & Scriptura lecta est, & orationes publicæ fuscæ sunt, Hebraicè; & is qui è Cathedra docuit vel concionatus est, Hebraicè locutus est, & per interpretem. Suspicio ergo ministros eadem linguā usos, pro veteri more: hunc nempe legisse Scripturam ex textu Hebræo, illum orasse vel concionatum esse linguā Hebraicā. Quod tolerat Apostolus, modò ad sit interpres, quia lingua ista mysteriorum plena aptè reddita plurimum contulit ad ædificationem Ecclesiæ. *¶ Non hominibus loquitur*, (itā nimirum ut intelligatur: nempe nisi ad sint ejusdem linguæ homines. Perinde se habet ac si non loqueretur hominibus; neque enim illi quicquam inde utilitatis hauriunt.) *sed Deo* i. e. Ad gloriam quidem Dei, tanquam authoris linguarum,

* Er. rint: nedum probandus est inanis vocum strepitus in hominibus Christianis *. Si inauditus quid sonent instrumenta, nihil intelligi potest. Ideo distingui solent modi Dorii, Phrygii, Lydii. Thebarum urbs ad tibiam structa, ad tibiam est diruta. Est tibiæ usus in lætis, Mat. 11. 17. est & in luctu, Mat. 9. 23. Eadem cithara canit res heroum & amores f.

8. *Si incertum*, &c. *Ἐὰν ἀνέλκῃ, &c.*] *Si incertum*
 (i. e. ignotum militibus; vel, qui dignosci nequeat^h;) *sonum*, &c. Be. Pi. Haud distinguens ad quid vocet
 homines, aut quid agendum moneat. Tubarum sonus
 multiplex erat: vide Num. 10¹. Olim alius erat tubæ
 usus ad pugnam, alius ad receptum, teste Procop. Go-
 thic. 2. [verbis à G. productis.] Id magno malo in-
 termisum ad sua tempora ait Procop. ibidem. Sic
 apud Hebræos alius tubæ sonus ad conventus civiles,
 alius ad iter, Num. 10. 2. *Φωνὴ* est *תְּרוּעָה*, ibidem,
 Num. 10. 6^k.

9. *Nisi, &c.* Εἰ μὴ ἔσυναιον, &c. ?] *Nisi edideritis sermonem significantem*, Er. vel, *bene significantem*, P. Be. Pi. intelligibilem^l, bene cognitum^m, nempe iis qui adfunt, aut eorum plurimisⁿ, sermonem qui bene explicet, quid quisque loquatur^o; vel, τὰ ἐν τῇ ψυχῇ P. ¶ *Eritis enim* (sub. *tanquam*, V.) *in aera* (vel, *cum aere*, Tre. ex Sy.) *loquentes*] i. e. Temere & frustra verba funditis q. Similis locutio illi quæ suprà 9. 26. αἰς ἀέρα δέσων^r, *aerem verberans*; quod pugnam significat inutilem quâ non lædatur hostis†. Nam qui à nemine intelligitur, is *ventis loquitur*†.

10. *Tam, &c.* Τοσαῦτα, ἡ πύχον, ἄνευ, &c.] Tot, prout
inciderit, (vel, si casus tulerit, Be. si ita acciderit, Pi. vel,
verbi gratia, Er. II. V. Zeg. sim. Camer. vel, ut putat,
Vulg. i. e. nempe, Me. vel, ut res tulerit, ut varias lin-
guas audire contigit v. Anantapodoton; q. d. Accidere
potest ut audias x. Vel, passim, E.) genera vocum (i. e.
linguarum, seu idiomatum y: ut numerari non pos-
sint z. Vel, sub. quot sunt gentes a.) in mundo, P. Loquitur,
vel, i. de hominibus b: maluit autem voces dicere
quàm linguas, quia in hoc argumento linguam vocat
linguarum donum c. Τοσαῦτα dixit quasi digito mon-
strans numerum Septuagenarium. Tot enim linguas
esse aiunt Hebræi. Sed addit, si forte, quia possunt esse
& plures de quibus Hebræi nihil audierunt d. Ità po-

vum hoc est argumentum, & cum eo probè cohæret
 quod sequitur. Vel, 2. de instrumentis vocem, h. e.
 sonum voci similem reddentibus *. ¶ Et, &c. Καὶ
 ἔθεν αὐτοῖς ἀργύρον] Et nihil (vel; nullum, sub. genus,
 Er. V. quod repetendum ἀπὸ τοῦ κοινῆς.) eorum (vel, 1.
 instrumentorum ἑ; vel, 2. linguarum^h, sive vocumⁱ;
 vel, 3. ἅς ἔθεν, vel eorum qui sunt in mundo. Rela-
 tivum sine antecedente^k. Hic αὐτῶν non refertur ad
 φωνάς, sed ad ipsos homines, quanquam ii nominati non
 sunt, sed faciliè ex præcedentibus intelliguntur. Parem
 usum nominis αὐτῶν & alibi notavimus. Hic nomen
 ex superioribus subauditur, Num. 8. 9. Esth. 5. 9^l.)
 est mutum, Pi. &c. vel, voce carens, Er. V. sic Vulg.
 distincta scilicet^m, & intelligibili ei qui linguam illam
 calletⁿ. Unumquodque habet vel vocem suam, i. e.
 loquelam ab aliis diversam; vel sonum proprium^o.
 Sunt populi Τὰν varii linguis, habitu, quàm vestis & ar-
 mis. [Alii τὸ αὐτῶν non legunt.] Deest in MS P. in
 Vulg. & in 3 vet. cod. & apud Clem. Strom. 19. ut
 neutrum singulare sit pro plurali masculino^r. Et nihil
 est mutum, Be. P. vel, vocis expers, scil. in mundo.
 Nulla, inquit, gens est quæ non habet suum idioma.
 Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alii aliis
 Barbari†.

Βαρβάρῳ ἢ γλῶσσῳ ἐν ἑαυτῷ, *Linguum enim barbaram non intelligo.* Nomen ductum vel à *Barbar*, quod Arabicè *murmur* significat, teste Scaligero ^f: vel, à *Bar*, quod Syriacè *figh. extra*, unde, geminatis syllabis, *barbar*, ut à *Thor, turtur*. ¶ *Mibi, &c.* ^{Ev} *ἑωυ*, &c.] *Apud me* (vel, *In me*, *Er. i. e.* meo iudicio ^h, *meoque animo i. Er. V.* ⁱ *Ev* pro *ἑωυ* ^k. Vel, *Mibi*, *Vulg. Er. &c.* ^{Ev} *ἑωυ* hic pro *ἑωυ* quomoda sæpe ⁱ in his scriptis *πλεονάζει* ¹. In uno ⁱ *cod. deest* ^m.) *barbarus*, &c. i. e. peregrini & ignoti idiomatis ⁿ. ^f *Pi.* ^g *Di. qu.* ^h *Eb.* ⁱ *Er. V.* ^k *Er.* ^l *Camer.* ¹ *G.* ^m *Bc.*

12. Sic (οὕτω ἡμεῖς valet propterea °.) & vos quoniam, &c. Ἐπεὶ ζήλωσαι ἐστὲ περὶ αὐτῶν, &c.] Quoniam (vel, Quandoquidem, Er. P. Be. Pi. &c. Postquam, Ca.) emulatores (vel, sectatores, Er. Il. Ti. V. vel, studiosi, Pi. vel, affectatores, Tre. Ca. cum emulatione, Tre.) estis spirituum, (vel, donorum Spiritus, Tre. ex Sy. Ca. sic V. Pi. Camer. Be. Vor. περὶ αὐτῶν pro περὶ μαθητῶν P.) ad ædificationem Ecclesie querite (vel, studete, Sy:) ut abundantis, Mo. &c. vel, ut excellatis, Er. P. Tre. &c. sic Ca. Ar. in iis, Ar. Ca. ut sit quod à vobis in alios redundet q. Trajectio hinc est, pro; ἡμεῖς τὴν ἰσχυρίαν ἔχοντες τῶν ἐκδοχῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, optate ut abundetis iis maxime donis unde plurimum utilitatis ad Ecclesiam redeat r, non ad ostentationem, &c. †. Difficultas hinc est. Videbatur dicendum, Sic & vos barbari estis vobis invicem, quando inter vos linguis loquimini non intellectis. Verum Apostolus, eo omisso quod per se poterat intelligi, maluit exhortatione concludere sermonem. Sic autem locus suppleri potest, Sic & vos eritis vobis invicem barbari. Quod nè contingat, Quoniam emulatores estis, &c. q. d. Quum vestra sponte consecramini dona Spiritus Sancti, hoc studio vestro non resisto, sed hortor ut ea ad Ecclesie referatis ædificationem t.

13. *Qui loquitur* (scilicet in Ecclesia precando, vel agendo gratias Deo v.) *linguâ* (sub. peregrinâ, V.) *oret ut interpreteretur*] i. e. Petat etiam interpretationis donum *: vel, *ut possit interpretari*, Ca. vel, exponere populo quæ legit v. Etiam oret ut memori animo retineat quæ linguâ externâ dixit, ut sic eadem Græcè possit exponere z. Al. *Ἰνα* hîc non τελικῶς ponitur, sed ἐκφυλισκῶς: ut sensus sit a. Itâ oret in Ecclesia ut simul explicet b.

14. Nam si orem (publicè, in cœtu Ecclesiastico d, ubi unus altâ voce orat, cæteris audientibus & cum eo deprecantibus *,) *linguâ*] Scil. peregrinâ solùm f, sive incognitâ g. Alioqui si vel optimas ad Deum preces linguâ externâ eloquar h. ¶ *Spiritus* (sub. *quidem*, J. Cap. Zeg.) *meus precatur*] Πνεῦμα hîc vocat, vel, 1. hâlitum *, vel linguæ vocem sive sonum *. Quod coactum est k. Vel, 2. voluntatem sive affectum rationalem l, ut A. Ct. 17. 16. & 18. 25 m. habitum ipsum, seu vim illam animi linguæ plectrum agitantem n. Vel, 3. motum illum qui est ab afflatu o, vel donum ex Spiritu. Metonymia P. q. d. Spiritûs donum illud & afflatus (vel gratia quæ linguam agitât q) partes suas agit r, sed mihi soli, ut supra v. 2, 4 †. Al. [Sensus,] Spiritu meo reficior *. Affectus elevatur in Deum ||. ¶ *Mens*, &c. οὗτος ὁ θεὸς

60
70
ἀγαπῶς ἔτι] Sed intelligentia mea (vel, mens mea, Er. Mo. Scel. ex
 Vulg. h. e. quod intelligo dum precor^r; conceptus^r mei
 precantis^v; sensus seu sententia precum mearum^x :) est
 infructuosa, Il. P. Be. Pi. &c. vel, r. loquenti: quia quod
 profert lingua mens ipsa non intelligit^v. Sed hoc refel-
 lit^v. 5. qui loquitur linguis, seipsum edificat^z. Vel, 2.
 Ecclesie sive auditoribus^a, ut apparet ex scopo Aposto-
 li, & præsertim ex v. 4, 6, 12, 16, 17, 19^b. qui linguam
 exoticam non intelligunt^c. Al. Mens mea nihil bene à
 se excogitatum profert, G. Quod ad sententiam attinet,
 sum infructuosus, id est, nihil aliis confero. Nis, mens,
 pro mentis sententia ponitur 2^a Thes. 2. 2. Apoc. 17. 9.
 Sic apud Latinos mens alicujus Scriptoris appellari so-
 let. Hinc orare^v est, significanter orare, &, ut antè lo-
 cutus est, λόγον εὐθυμῶν δίδου, efficereque ut auditor pos-
 sit νοεῖν videre & intelligere quid dicatur^d.
Scel. ex
 Be.
 † Be.
 Me.
 || E.
 V.
 v Scel. sim.
 Be.
 † Pi. Scel.
 sim. Me.
 † Zeg.
 † Par. sim.
 Be.
 † Pi. sim.
 Er. Be. Par.
 V. Vor.
 b Be.
 c Par. sim.
 Pi.
 d Ca.

15. *Quid ergo est?* Nempe, quod optandum sit*: vel, quod mihi faciendum f. Proleptis. Non licet igitur precari spiritu? Resp. Licet, sed ita ut intelligentia accedat g. ¶ *Orabo spiritu* (i. e. vel, voce h; vel, lingua peregrina quam mihi dicat Spiritus i; vel, in demonstratione donorum spiritualium k; vel, cum devotionis affectu l; ut spiritus meus oratione pascatur m.

Z

it

ita ut ego fructum orationis in animo meo percipiam.) oratio & mente] Vel, intelligentia, P. Be. Pi. &c. id est, vel, ut ipse intelligam; vel, significanter & intelligenti P. i. e. ut etiam ab aliis intelligat. Nō hic active & transitive sumitur eo sensu quo בִּינָה vel תְּבוּנָה. Verbalia siquidem verborum suorum vim retinere solent. Ut ergo בִּינָה sēp̄tis sign. intelligere, aliquando autem, intelligendum dare, ut Deuter. 32. 29. Ezrā 8. 16. Nehem. 13. 7. ita & בִּינָה, תְּבוּנָה, & ad illorum imitationem vox Græca πῶς, sēp̄tis significant eum actum quo intelligimus, &c. ut Job. 28. 12, 20, 28. interdum verò eum actum quo mens suos conceptus alteri dat intelligendos. Ita hic subauditur. Hoc optandum est ut oreim, i. e. oret aliquis, non tantum motu illo afflatio, verumetiam iis quæ ipse excogitavit. Spiritus hic ipsum animum sive affectum orantis aut psallentis, intellectus autem orationem ejus intelligibilem, &c. significat. Duobus modis afficitur intellectus humanus, & quidem à Dei Spiritu, 1. sic ut dicatur simpliciter πῶς, intellectus: 2. sic ut dicatur spiritus, cum scilicet intellectus tam vehementer affectus sit ut rapiatur in admirationem, & non possit distinctè explicare quæ concepit: quomodo in Prophetica extasi, &c. ¶ Psallam, &c.] i. e. Canendo gratias agam, ut apparet ex v. seq. Quod de precibus ad Deum dixit, idem de laudibus Dei, תְּהִלָּה, quæ solebant canendo pronunciari. Vide quæ diximus Matth. 26. 30. Adde Marc. 14. 26. Act. 16. 25. Eph. 5. 19. Col. 3. 16. ¶ 16. Caterum, &c. ¶ Et, &c.] Quandoquidem (vel, Quoniam, Val. Rev. vel, Alioqui, Val. Rev. G. ut Rom. 11. 6.) si benedixeris (i. e. gratias egeris, Deo scilicet; ut mox interpretatur: si Deum laudes & celebres, & verba bene ominata dixeris. Εὐλογῶν idem cum eo quod mox sequitur, εὐχαριστῶν. Vide quæ diximus Matth. 26. 26.) spiritu, P. Nempe solo: i. e. vel voce tantum; vel sermone peregrino, quem Spiritus dictat; vel tantum dum durat ille motus linguæ peregrinæ. ¶ Qui, &c. οὐκ ἀναπαύσῃς τὸ πνεῦμα τὸ ἱερόν] Qui implet (vel, tenet, Ca. obtinet, Er. V. supplet, Er. Vulg.) locum idiote, Tre. P. Be. Pi. vel, indocti, Er. II. Ti. V. sic Ca. plebei, Er. sic Ar. Ham. i. e. qui est ex idiotis & rudibus, h. e. plebs indocta: quomodo dicunt Hebræi, Implet locum patrum, &c. i. e. patres æquat, nempe eruditione, pietate, &c. Vel, qui sedet inter idiotas, sive indoctos, simplices, & rudes, & linguarum ignaros. Unde colligitur, Pastores, Prophetas, &c. locis & cathedris fuisse à cœtu reliquo distinctos, ut commodè ab omnibus exaudirentur. Ἰδιώτης, ὁ ἀμαθὴς, Scholiastes ad Ranas. In Glossario, Ἰδιώτης, ὁ μὴ νοήμων, rusticus, rudis. Utitur sic & Alexis. Rabbini Hebræi inde fecerunt suum דְּרוֹטָר. Vide Act. 4. 13. Et ἀναπαύσῃς τὸ πνεῦμα, מְלֵא מִקּוֹם, itidem Hebraismus, pro, in statu aliquo esse. Apud R. דְּרוֹטָר, ἰδιώτης, opponitur modò sapienti, modò diviti, modò judici, aut cuius ordinis dignioris. Secundum hanc vocis acceptionem contradistinguuntur h. i. membra Ecclesiæ à ministris, privati à publicis. Idiotæ, quasi privatos, hic opponit ministrantibus. Sic in variis istis regestis, Liturgiā Paschalem celebrantibus, erat unus qui benedixit, recitavit, distribuit; quomodo & in Synagogis Angelus Ecclesiæ publico functus est ministerio, & reliqui omnes, quamvis iudices & docti, quoad præsentem actionem erant ut privati, & ἀναπαύσῃς τὸ πνεῦμα, quod non de sessione in sedilibus inferioribus intelligas, sed de præsentia eorum capacitate: supplerunt locum, vel, sustinuerunt conditionem privatorum. ¶ Quomodo, &c. Πῶς ἐστὶ τὸ Ἀμὲν] Quomodo dicturus est Amen, Be. Pi. &c. vel, Ita sit, V. Approbaturus tuam orationem, si illam non intelligit. Amen est adverbium, tum, 1. asseverandi, vel confirmandi quod dictum est, sive id bonum sit, sive malum: vide Exod. 5. 22. Deut. 27. per totum: Neh. 8. 7. & præcipuè Jer. 28. 6. Tum, 2. optandi. Morem acclamandi Amen ad finem precum laudumque publicarum accepit Ecclesia à Judæis: vide 1 Par. 16. 1. Esd. 8. Psal. 106. Unius erat orare, vel gratias agere, omnium respondere Amen. In veteri Ecclesia, Episcopo aut alio quovis Deum precante vel laudante, plebs accinebat Amen; unde illud, Et resonaturis ferit æthera vocibus Amen: eā voce dicta approbans, idque ex more Hebræo,

secundum quem Amen dicitur εὐμνησθῆναι Philoni. Vide Deut. 27. 15, &c. & quæ ad Matt. 5. 18. In Aruc. אֲמֵן יִתְבָּרַךְ אֱמִן יִתְבָּרַךְ. Cum quis Amen dicit ad preces quas non intelligit, id vocatur Hebr. אֲמֵן יִתְבָּרַךְ, Amen pupillum. Ideo preces & laudes celebrabantur lingua populari tam apud Judæos quàm apud Christianos, apud Græcos Græcè, apud Romanos Latine, & à singulis lingua suā, &c. ait Orig. adv. Celsum, 8. [cuius verba tibi dabit G.] Hebræis tanto in pretio hoc erat, ut dicerent, Quicumque responderit Amen ex omnibus viribus suis, verā animi attentione ac fide, aperiantur illi portæ Paradisi. Rursus, Major est qui respondet Amen quàm qui benedicit. Hebræis Amen אֲמֵן orphanum erat cum diceretur Amen, atque is qui dixit non perpendit, aut novit quare, vel ad quid, sic responderet. ¶ Super, &c. Ἐπὶ τῇ σὴ εὐχαριστίᾳ] Ad tuam gratiarum actionem, Er. P. Be. Pi. Eam scilicet de qua dixerit, Si benedixeris, &c. Attingit solennem gratiarum actionem quæ adhibebatur in celebratione sacræ Cœnæ, cui populus in fine acclamabat, Amen, teste Justino. Cui faver usus vocis εὐχαριστίας sive εὐλογίας, 1 Cor. 10. 16. ¶ Quoniam quid dicas, nescit] Vel, non intelligit, Græcam tantum linguam edoctus. ¶ 17. Gratias agis] Heb. מְבָרַךְ. ¶ Sed alter (i. e. proximus tuus, ut Rom. 13. 8. qui te precantem audit:) non edificatur] Vel, nihil inde proficit, G. nihil discit, quia non intelligit. Ex hujus loci doctrina Cajetanus haberi dicit, quod sit melius ad edificationem Ecclesiæ orationes publicas dici lingua communi clericis & populo, quàm dici Latine. [De quo vide quæ hic opponit E. & quæ alii reponunt, in Polemicis.] ¶ 18. Omnium vestrum lingua, &c.] i. e. Omnium gentium quæ inter vos versantur. Et Græcā & Hebræā, aliisque linguis, quarum dona in vos effusa sunt P. Πάντων ὑμῶν ἡ γλῶσσαι ὡς ἡμεῖς λαλοῦμεν] Magis quàm vos omnes linguis loquar, P. Be. Pi. Er. &c. q. d. Non vitupero donum linguarum; tanquam illius inops, ut solent homines deprimere scientias quarum sunt ignari. Apostoli omnium donorum habebant ὁμοῦ, (confusum). ¶ 19. Sed in Ecclesia (i. e. in publico fidelium cœtu, ubi pauci sunt plurium linguarum gnari:) volo (sub. potius, V. Be. propter quàm subsequens; i. e. malo, V. Ca. malum, G. Be.) quinque (i. e. paucissima, Er. V. Ca. D. Be. sic G. &c.) verba (i. e. sententias) sensu, &c. Διὰ τὸ νοῦν, &c.] Mente (vel, Intelligentiā, P. V. Ex intelligentiā, Be. Pi.) meā (vel, mei, V. vel, ut intelligantur, Ca. vel, à meipso cogitata, G. quæ ipse intelligam, eademque interpretari valeam; vel, linguā mihi & meis popularibus notā atque usitatā, quā mentis meæ sensa declarare illis possim.) loqui ut & alios instituam, Er. II. Ti. &c. vel, erudiam, sive doceam, Ca. Tre. ex Sy. Er. &c. καὶ ἵνα ἴσθῃτε, faciam audire, id est, intelligere. Dicit καὶ ἵνα ἴσθῃτε, non οὐκ ὁδοποιῶ, ut Corinthiorum fastum deprimeret, & ut ostenderet, tum se comparatum esse ad infimum etiam quidvis, nimirum ad rudes religionē imbuendos; tum linguarum donum ad rudes maxime pertinere. ¶ Quam, &c. Ἡ μὲν, &c.] Heb. רַבְּבוּתָא. Quam decem millia (i. e. innumera) verborum lingua, P. Be. Pi. Peregrinā scilicet & plerisque non intellectā. ¶ 20. Nolite, &c. Μὴ πῶς ἵνα ζήτετε τὸ ὀφείον] Ne sitis (vel, efficiamini, Mo. sic Vulg.) pueri (vel, infantes, Ca.) sensibus, Er. II. Ti. Ar. sic Vulg. vel, prudentiā, Be. intelligentiā, P. Pi. mentibus, Ca. sic Tre. ex Sy. Be. Pi. &c. φρονέας proprie vocant Græci præcordia, inde intellectum, sive mentem, per Meton. subjecti, quia veteres animum in corde collocarunt. Unde Homericum illud, — οὐδ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσι. & τὸ φρονεῖν, φρονεῖν, φρόνιμος, &c. Puerorum est ostentare se in rebus inutilibus, & res frivolas preciosis præferre. Videte nē in intellectu Charismatum hoc vobis accidat; nē puerili iudicio minora bona confectemini posthabitis melioribus; nē pueriliter ostentetis donum vestrum linguarum. ¶ Sed malitiā, &c.] i. e. Quod ad malitiam attinet: sit illa vobis, quasi infantibus, incognita. Innocentiā pueros vos imitari non veto, ut nec Christus vetuit, Mat. 18. 3. ¶ Sensibus] i. e. Mente & animo, quo ad iudicium animi de rebus agendis. ¶ Perfeci, Tāδε,] Adulti, P. Be. Pi. Vor. &c. Confer Eph. 4. 13. Similes

^f E. Me. militate Deum agnoscat ^f. Deum venerabitur, & quidem prostrato corpore. Sicut in Regum, ita in Dei, honore varii erant gestus: Summa autem demissio ostendebatur corpore projecto, ut diximus ad Matt. 8. 2. & in majoribus Annotatis ad Decalogum. Sic Job. 1. 20 b.

^g G. ¶ *Pronunciatus*, &c. *Ἀπαγγέλλων*, &c.] *Renunciatus* (scilicet ad quos fuerit ex vestro coetu reversus ^h: vel, *Testificans planè*, V. *Confitens*, Ca. *Exclamans*, Ar. *Dicetque*, Tre. ex Sy. Palam affirmans ⁱ.) Deum verè in vobis (vel, inter, sive apud, vos, Be.) esse, Be. Pi. Er. P. &c.

ⁱ E. Me. i. e. habitare; vel, vos esse populum Dei ^k; Deum Christianorum esse verum Deum ^l. Sicut Egyptii Magi dicebant, *Digitus Dei est hic*, Exod. 8. 19. Deum esse dicitur, ubi maximè mira operatur ^m.

ⁿ G. 26. *Quid ergo est?* Scilicet faciendum ⁿ? Quid tandem donis spiritualibus fieri volo [†]? Sumit interrogantis personam, ut respondeat ^o. ¶ *Cum convenitis*]

^o G. Me. In Ecclesiam ^p, ad res Divinas ^q. ¶ *Unusquisque vestrum* (scilicet Prophetarum ^r; vel eorum qui donis polent [†]: alioqui erant inter fideles qui nullum tale donum haberent ^s.) *psalmum*, &c.] Vel, *canticum*, &c.

^p Cal. P. Be. Pi. i. e. *ᾠδὴν* ^v. vel, gratiam psallendi, quā hymnum aut psalmum dicitur, aut cantet ^{*}. [Sensus, q. d.] Alii aliis donis instructi estis, & ea in medium promere parati. Nam v. g. alius habet canticum aliquod spirituale quo Deum laudet, &c. ^f. Auctor vobis sum, ut inter vos munia partiamini ^g, ut alius quidem canticum, alius doctrinam, proferat, &c. ^h. Cum interrogatione legenda hæc membra. Etiam extemporales isti hymni sæpe ab affatu erant. Talis fuit hymnus Simeonis & Annæ viduæ, & ut credibile est, Moysi & Mariæ sororis ejus, & alter Moysi, & Deborah, & Annæ quæ nupta Elcanæ, & hymnus Esa. cap. 5. Omnia quæ olim aut ex ingenio, aut ex labore, veniebant, tunc multis dabantur subito & Divinitus, ut ex eo intelligeretur Dei summa beneficentia ⁱ. ¶ *Doctrinam*, &c.] i. e. Sermonem scientiæ ^k, instructionem populo accommodam ^l; vel, gratiam populum docendi in iis quæ ad fidem pertinent aut bonos mores [†]; vel, sententias eximias, suprà v. 6^m.

^q E. ¶ *Linguam*] Scilicet peregrinam ⁿ: donum linguæ alicujus quam non didicit ^o. ¶ *Apocalypsin*, &c.] Vel, *Revelationem*, P. Be. Pi. scilicet altiorum mysteriorum, quæ comprehendit Prophetiam tanquam sermonem sapientiæ per quem enuntianda est ^p; revelationem sibi peculiariter factam ^q; explicationem aliquam vel loci alicujus obscuri Sacri Scripturæ, vel rei futuræ aut occultæ ^r; donum explicandi ea quæ latent sub figuris V. T. [†]. Hoc refer ad Prophetiæ, sive *σοφίας*, extraordinarium prorsus donum; & *ῥητορικὴν* ad *σοφίαν*, sive ad doctrinam ^t. ¶ *Interpretationem*] i. e. Donum interpretandi peregrinas linguas ^v: donum omnia ordine dicendi Græcè quæ alter dixit linguâ peregrinâ ^w. ¶ *Omnia ad ædificationem*, &c.] i. e. Ad promovendam Ecclesiam Christi, & singula ejus membra in vita spirituali ^x, eò cuncta referantur ^z. Non nostra spectatur gloria, sed Ecclesiæ utilitas ^a. Quisque suo dono utatur ad ædificationem Ecclesiæ ^b. [Sensus loci, q. d.] Cum convenitis in unum, hic vult tempus cultumque infumi maximè in Psalmodia, illè in concionando, &c. Hic Psalmodiam præfert, ille linguam, ille prædicationem, &c. ^c. Quinque hæc donorum genera recenset, sub quibus universa alia intelligit: 1. *psalmum*, piam cantionem, ad laudes Dei à Spiritu suggestam: 2. *doctrinam*, quā alios, dictante Spiritu, erudiat, exhortetur, consoletur: 3. *linguam* exoticam, quā mysteria proloqui cum admiratione possit: 4. *revelationem* mysteriorum Dei, vel de rebus futuris: 5. *interpretationem*, tum Linguarum, tum Doctrinæ, & Scripturarum ^d.

^e Par. 27. *Sive linguâ*, &c.] Scilicet peregrinâ ^e; vel, Hebræicâ, cujus usum in sacris, ex veteri more Synagogæ, indulget iis, ut lucraretur Judæos, juxta 1 Cor. 9. 20 ^f.

^f Li. ho. ¶ *Secundum*, &c. *κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, ἢ ἀπὸ μέρους*] *Secundum* (vel, Per, P. Be. Ca. &c.) *duos*, (vel, *binos*, P. &c. sub. fiat, P. Be. Pi. Ca. & sub. *id*, Ca. *κατὰ* hæc valet *ἡ ἀριθμὸς*. Solet enim *ἡ* in distributionibus usurpari, Matth. 24. 7. infra 16. 28.) aut *plurimum* (vel, ad *plurimum*, P. Be. Pi. ad *summum*, Val. Er. V. Ca.) *tres*, (vel, *ternos*, P. Be. Pi. Unus legat Scripturam linguâ Hebræâ, alter oret, tertius concionetur: Nam secun-

dum has species cultus Divini optime distribuas personas: non ut omnes eandem rem agant ^h. Tres tantum loquantur in uno conventu ⁱ. Quia multi erant illo tempore qui dona Spiritus habebant, maximus *ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ* cultus Apostolus non vult omnes qui donum linguarum extranearum habebant, in uno conventus tempore eo uti, nè plusquam oportet plebs detineretur ^k, cum fastidio ^l; neque verò alios in hac parte Basilicæ, alios in ista, adfari & quasi distrahere plebem, ut in foro Agyræ faciunt; sed præcipit ut uno die non plures duobus aut tribus audientiam sibi poscant ^m.) & (vel, *idque*, Er. Il. Ti. Ca.) *per partes*, Mo. vel, *alternis*, Ca. *seorsim*, Ar. Camer. *figillatim*, Tre. *vicissim*, Er. P. Be. Pi. Glass. *per vices*, Glass. gram. 3. 6. 19. 568. quisque seorsim ⁿ, nè fiat confusio ^o: non simul, sed suo quisque ordine, divisis temporum spatiis, ut primùm hic, deinde iste, mox alius, audirentur ^p. ¶ *Et unus interpretetur*] Scilicet, quod alius linguâ peregrinâ dixerit ^q. Unus aliquis qui id donum habeat ^r, & linguam utramque intelligat, dicta peregrino sermone explicet sermone Græco, nihil prætermittens aut immutans [†].

28. *Si—non fuerit interpret*] Si nemo adfit id donum habens ^t. ¶ *Taceat*, &c.] Scilicet qui peregrinâ linguâ loquitur ^v. Si quis donum linguæ habet ^x, reservet id alijs locis ubi peregrini sint convertendi: Publicos autem coetus linguam illam non intelligentium nè obturbet ^y; donis enim non utendum inutiliter & sine ædificatione ^z. ¶ *Sibi—loquatur & Deo*] Domi suæ, si vult ^a, Deo teste ^b. Tacitus secum oret ^c, vel loquatur ^d, quod ipse & Deus intelligent ^e.

29. *Propheta autem duo aut tres* (Hypotheticè dictum, scilicet ubi tot fuerint ^f: Non addit h. l. *ut plurimum*, ut v. 27. quia Prophetiæ donum utilius erat Ecclesiæ quàm Linguarum, ideòque numerus Prophetantium non pari lege restringendus. Sanè ex seq. apparet, plures permitti, si sic usus ferat ^g.) *dicant*] Vel, *loquantur*, P. E. &c. scilicet Prophetias suas ^h, nempe uno die, sicut de linguæ donum habentibus dixit ⁱ; nec simul, sed vicissim, ut mox docebit ^k. Unus *psallat*, alius *doceat*, alius *exhortationem* aut *consolationem* proferat [†].

¶ *Et*, &c. *καὶ οἱ ἄλλοι διακονήτωσαν*] *Et alii* (vel, *ceteri*, Pi. Par. vel, 1. Prophetæ ^l: ut ostendit articulus ^m, & explicatur v. 32 ⁿ. Vel, 2. Præses Ecclesiæ, advocatis etiam, si res sit difficilior, vicinarum Ecclesiarum Præsidibus. Vide suprà 12. 10 ^o. Vel, 3. alii intelligentiæ & discretionis dono instructi ^p; ejusmodi auditores qui judicare possunt ^q.) *dijudicent*, P. Be. Pi. &c. ex dono sibi concessio ^r, examinent & probent [†], an quod dicunt sit verè Prophetia ^t, h. e. doctrina sana & utilis, necne ^v. Vel, *explicent*: nam id significat hæc vox ^x. Totus autem hic ordo ex Synagogarum more desumptus est. Vide Luc. 2. 46. Act. 6. 9. & 13. 15 ^y.

30. *Si*, &c. *Ἐὰν δὲ ἄλλος*, &c.] *Quid si* (sub. *quid*, Be. Pi.) *alii* (nempe Prophetæ ^z) *revelatum*, sive *patet factum*, fuerit *affidenti*, Be. Pi. P. i. e. vel, 1. ministro, qui inter Doctores sedem habebat. Apud RR. *sedit* & *docuit* convertuntur, & phrasim, *fuit sedens*, valet, *docuit* è sede docentis; vel, *sedit docens*, aut *docuit* ^a. Vel, 2. existenti in numero auditorum. Mos enim erat, & nunc est, ut audientes federent, loquentes starent ^b. Prophetæ, cum loquerentur, stabant erecti: cum verò tacerent, sedebant ^c. Stantes solebant Prophetias promere, Jer. 26. 2. quo posito etiam precabantur, ut diximus ad Mat. c. 6. v. 5. Si uno aliquo loquente Deus alium afflaverit, nè is alium interpellat, aut seorsim cum populo agat, sed expectet donec prior ille desierit. De sedendi more vide Act. 22. 3 ^d. *Si revelatum sit*, &c. Non revelatum eo ipso instante, sed si dicat se accepisse revelationem ^e. Hinc colligi potest, rectè suprà v. 6. revelationi subjectam esse Prophetiam, ut effectum causæ ^f. *Ἀποκάλυψις* autem non semper significat *visionem*, vel *revelationem*, per extasim vel somnium à Deo acceptam; sed tantum sensum, sive *interpretationem*, Scripturæ alicujus obscuræ, ut apparet ex v. 6. & 26. ut sensus loci sit, q. d. Si quis, alio loquente, sibi videtur difficultatem se explicandi, 1. ordinarius, i. e. eorum qui ad conventum venirent instructi præviâ Dei inspiratione; 2. eorum qui ipso conventu novâ revelatione ad prophetandum movebantur:

E. ex
Caj.
Li. ho.
Me.
E.
Be. E.
Be.
G.

E.

Idem.

G.

G. sic V.

E.

G.

Er.

E.

V.

Vor.

Scl. ex

Be.

Be.

Scl.

V.

E. sim.

Vor.

E.

Scl. ex

Pi.

E. ex

Orig. Hi.

Th. Lomb.

Aquin. & c.

E.

Cal.

G.

G. sim.

Strig.

Ham.

G.

Calv.

E.

E. ex

Chryf.

Theodor.

Hofmeist.

& c. sic

Calv. V.

Calv.

Par. sim.

E.

V.

E.

G.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

Calv.

vebantur: de quo hic loquitur, ut de priore, v. 26. *apocalypsin habet*. Prior taceat] Sileat is qui Psalmum habet & huic cedat i, & audiat verba facientem k: id quod Spiritus Sanctus, extraordinario modo suggerens alteri revelationem, velle videtur l.

31. Potestis enim omnes (scil. Prophetæ m: non quisvis ex coetu n.) per singulos (vel, sigillatim, P. Be. Pi. sic Er. V. diversis aut diebus aut horis o,) prophetare] Sensus est, Quamvis ex spiritu prophetico loquamini, ne miremini quod jubeam priorem tacere & loquendi vices alteri concedere: nam in potestate vestra est eum servare ordinem, & c. P. Ut omnes, & c. Πάντες πνευματικοὶ] Omnes consolationem (vel, exhortationem, Be. Pi. E. Me.) accipiant, P. Be. Pi. Dum nullus eorum est qui non etiam auditor fiat q: Quod non fieret, si eodem tempore alius in hoc angulo, alius in illo, plebem adfaretur r.

32. Et (Kai hic est pro nam t, idque Kai ad demonstrandum.) Spiritus prophetarum (i. e. vel, i. dona Spiritus v; dona Prophetica, quoad usum & actionem prophetandi x. Vel, 2. interpretationes quæ à Prophetis fiunt y: dogmata five patefactiones quæ à singulis afferbantur z: doctrinæ ipsæ a, quas adferunt Prophetæ b, i Joh. 4. 1. vel, docendi facultates: vide supra 12. 10 c. Vel, 3. fervor & studium prophetandi d; impetus five instinctus ille Divinus*, quo Prophetæ commovetur f.) prophetis subiecti sunt] i. e. Prophetarum ex verbo Dei iudiciis g. Prophetis, vel, i. eisdem h: hoc sensu, Et donum & impetus prophetandi in ipsius est Prophetæ potestate, ut possit se cohibere & tacere, & commodum loquendi tempus expectare, aut statim manifestare, aut omnino celare, & c. i. Donis illis quisque pro suo arbitrio uti potest, nec ullâ necessitate adigitur ut prophetet k. Poterat aliquis dicere, Atqui ita urgeor ut differre nequeam. Respondet Paulus l, Rem sic se non habere in Divinitus afflatis hominibus quomodo se habet in Pythonicis: Hos ita arripi atque agi ut suæ potestatis non sint; at Dei dona, quanquam non ab hominis voluntate profecta, voluntate tamen ejus regi m, quoad actum, tempus, & moram ordini necessariam facile pati. De Sibylla Virgilius, At Phœbi nondum patiens immanis in antro Bacchatur vates, magnum si pectore posset Excussisse Deum: tanto magis ille fatigat Os ravidum, fera corda domans. Lucanus 5. de Phœbade, — bacchatur demens aliena per antrum Colla ferens, vittasque Dei Phœbeaque fersa Erebas discussa comas, per inania templi Ancipiti cervice rotat, spargitque vaganti Obstantes tripodas, magnosque exaltuat igne Iratum te, Phœbe, ferens. Non sic Esaias, Jeremias, & Prophetæ, & alii afflatu Dei agebantur, sed leniter & cum modo. Aded poterant non obsequi ut Jonas munus detrectaverit. Nulla hic coactio nisi ex poenæ metu. Hunc sensum rectè perviderunt Chryf. Oecum. Th. Sed nihil hoc ad præsentem Pauli locum o. Si eisdem intellexisset, potius dixisset, Spiritus Prophetarum subiecti sunt eis p. Vel, 2. aliis q, h. e. aliorum Prophetarum censuris r, ut de iis judicent, Scripturæ Sacræ convenient, an non t. De Prophetis hoc peculiariter dicit, quia dici non poterat de iis qui solo dono linguarum potiebantur, qui idonei non erant qui judicarent de aliis simile donum habentibus t. Sed multum à vero sensu aberrant qui putant dona prophetica aliis Prophetis esse subiecta. Non pugnant inter se Dei dona; nec sententiæ exquirendæ sunt ubi Deum loqui constat v. Ego autem nego hanc censuram aut Spiritum aut verbum Dei teneri x. Sed Spiritus Sanctus non omnibus dictabat omnia, sed unicuique dabatur ad certam mensuram. Fieri igitur poterat, ut Prophetæ dono Spiritus sua quædam admiscerent. Id judicare aliorum Prophetarum erat. Regula autem ad quam judicabant erat, vel, i. extraordinaria, plenior scilicet revelatio Spiritus Sancti: vel, 2. ordinaria, quæ erat tum analogia fidei, Rom. 12. 6, tum verbum Dei scriptum y. Huc referenda sunt illa loca, i Cor. 12. 10. Alii discretio spirituum: i Thes. 5. 21. Omnia probate: i Joh. 4. 1. Probate spiritus, & c. z. Sed hoc loco non agitur de probatione spirituum a, five de doctrina b, quasi qui Prophetæ est penderet à iudicio alterius Prophetæ; sic enim cum Michea pessimè actum esset c; sed de ordine qui servandus est in Ecclesia d, de quo v. 30, 31 *. nē Prophetæ omnes loquerentur simul tumultuariè &

confusè, prout quisque corripiebatur à Spiritu, ut factum à Corinthiis f. Prophetæ enim subiecti sunt Prophetis, Cam. hactenus ut si quis Prophetæ surgat ad dicendum, reliqui taceant. Et hanc veram esse Apostoli sententiam ratio subiecta facile evincit, Deum non esse Deum confusionis, sed ordinis s.

33. Non, & c. Οὐ γὰρ ἐν ἀταξίᾳ, & c.] Non enim est confusio (vel, dissensio, Vulg. Mo. vel, tumultus, Tre. ex Sy. tumultuationis, Be. Scl. turbamenti, Ca. incompositi status, Be. Pi. sub. author, Er. P. Be. Pi. & c.) Deus, sed pacis, Er. V. & c. i. e. ordinis, ac proinde etiam pacis h: Ergo non sic inspirat & movet Prophetas, quin opportunum loquendi tempus expectare possint, & cum opus est, à loquendo desistere. Hæc probatio est, si Prophetis v. præced. de eisdem accipias: si verò de aliis, probatio talis erit, Deus inspirans Prophetas non est author confusionis, & c. Igitur non debent Prophetæ pro sua quisque sententia certare, sed aliorum iudicio libenter se submittere i. Ratio præcepti à fine, ut sic ordo & tranquillitas in Ecclesia conservetur k. Spiritus impuri violenti sunt, Deus pacificus & lenis. Vide i Reg. 19. 12. Hoc per parenthesis legendum est. Ἀγασσά est Ἰσχυὶ Rabbinis. Habes hanc vocem & 2 Cor. 12. 20. Jac. 3. 16 l. Sicut in omnibus — doceo] Scilicet Deum non esse dissensionis authorem, & c. m. Al. Referendum ad id quod dixit, hominum liberis usibus subiaci Dei dona. Vide simile supra 11. 16 n. Illud doceo adjectitium videtur: nam in Græco non est. Subaudiendum autem non nihil, sicut in omnibus Ecclesiis pax est & concordia. Nam omnium exemplo adhortatur Corinthios ut similiter faciant. Apud Ethnicos quoque indecorum habebatur in concilio tumultuari o.

34. Mulieres in Ecclesiis (id est, apud vos in Ecclesiis vestris, sicut in omnibus Ecclesiis mos est. Ita coheret hoc cum præced. p.) taceant] Nē doceant populum, aut interrompant loquentes q. Similis est Hebræorum canon apud Maimon. Mulieri non licet legere (e suggestu) in Synagoga, propter reverentiam quæ habere debet carui illi r. Tyrtæus, Πολλὰ λέγει ὁ κύριος ἀνδρὶ, γυναικὶ δὲ πᾶσι χαρὶν αὐτοῦ. Sophocles, Γυνή, γυναικὶ κόσμος ἡ ἀγνὴ φρενί. (Silentium mulieris ornamentum.) Quod maxime servandum in publico. Valer. Max. 3. 8. Quid femina cum concione? Si patrius mos servatur, nihil. Vide & L. 1. § secundo D. de postulando: & L. Fœmina D. de regulis juris, & ibi à nobis dicta. In MS. est, οὐ τὰς ἐκκλησίας. Intelligendum verò cum exceptione afflatus Prophetici diximus supra 11. 5 t. Non, & c. Οὐ γὰρ ἐμπροσθεν, & c.] Nec enim permixtum est (vel, conceditur, Ca. scilicet Ecclesiarum consuetudine t,) eis u. (scilicet in aliis Ecclesiis x, loqui, P. Be. & c. i. e. docere y: ut i Tim. 2. 12 z. Sed, & c. Ἀλλ' ὑποτασσάσθαι] Sed (sub. oportet, E. Be. Pi. vel, imperatur, P. sic Glafs. Subauditur non ἐμπροσθεν, sed καὶ δεξιῶν, jubetur, idque ex contrario, ut i Tim. 4. 3. Sed in MS. est simplicius, ἀλλ' ὑποτασσάσθαι τοῖς ἀνδράσι a.) ut subdite sint, Be. Pi. viris scilicet b: vel, revereri sexum potius: quod fit etiam silentio c. Et lex] h. e. Scriptura V. T. ut supra v. 21 d. nempe Gen. 3. 16 *. Vide supra 11. 7. & ibi dicta f. Nec solum Dei verbum hoc exigit, sed & jus Gentium, & c. g.

35. Si quid — volunt discere] Scil. de rebus ad salutem pertinentibus h. Si quid à Doctore dictum non satis intellexerint i. Domi (i. e. privatim k) viros suos (i. e. maritos l: non alienos, licet doctiores, nē loquuntur evagationibus, aut finistris suspicionibus m.) interrogent] Qui aut respondebunt ex se, aut consulent peritiores. Multum semper Ecclesiis mali dedit effrænis mulierum audacia n. Usitatum erat apud Judæos, ut hic aut ille affidens docentem interrogaret de hoc aut illo articulo: At hoc etiam fœminis vetum o. Turpe est (i. e. Non decet: vide supra 11. 13 p. Est contra verecundiam sexui illi naturaliter inditam q.) — loqui] De suo scilicet r: aliquid seorsim loqui. Permittitur autem iis respondere Amen cum aliis, & cantare cum Ecclesia. Permissum erat vel puerulo, vel etiam servo, legere Legem in Synagoga Sabbato. At si fœmina legeret, dedecori habebatur Ecclesiæ t.

36. An, & c. Ἡ ἀρ' ὑμῶν — ἐλάλει:] An à vobis sermo

sermo Dei profectus est. P. Be. Pi. &c. (Hoc ideo dicit quia Corinthii illi Doctores morem introduxerant contrarium omnium Ecclesiarum institutis, ut scilicet & docerent & interrogarent. Est acris objurgatio. An vos primi credidistis, à quibus ad omnes alios Evangelium propagatum sit? Minime. Primi credentes erant Iudei. Hierosolymis exierat sermo Evangelii, juxta Esa. 2. Ibi aliter fiebat. Ibi de donis & linguis suis non ita pueriliter gloriabantur, ut vos facitis. ¶ Aut in (vel, an ad, P. Be. Pi. &c.) vos solos pervenit? Sic Mo. Ca. vel, devenit? P. Be. &c. i. e. An vos soli credidistis? Ut pro vestro libito sacra tentare, conventus ordinare, meis decretis contradicere, velitis. Proleptis. At nobis aliter de his videtur: & nos possumus etiam de his rebus judicare, cum simus Prophetæ. Respondet, Non est quod vobis nimium arrogetis. Sicut primi non estis qui credidistis, ita nec soli: nec vos soli donati fuistis Prophetiâ. Par vobiscum jus habent tot alie Ecclesie; & æquum est partem toti, non totum parti, cedere. Debetis priores imitari, & illis vos conformare. Equum est ut audiat judicium meum, &c. b.

37. Si, &c. Et sic dicit, &c. Si quis videtur (Videri valet, esse in pretio, ut Gal. 2. 6. Vel, sibi videtur, Be. Pi. Notat falsam opinionem quorundam, aut superbiam. Vel, apud vos creditur, G.) Prophetæ esse, aut spiritualis, Vulg. i. e. aut aliis donis Spiritus instructus: Vide supra 12. 1. m. Vel, in rebus spiritualibus dignoscendis dijudicandisque peritus: cui opponitur tum carnalis, tum qui adhuc infans est in Christo, ut supra 3. 1. o. Sensus, Si quis eminet inter vos, & habetur tanquam excellens, &c. Neque enim dubitabat Paulus an talis aliquis inter eos esset. Al. Ironia in hac voce latet, quæ perstringitur illorum vana persuasio de sua spiritualitate. ¶ Cognoscat, &c. Εγνωσέτω, &c. Agnoscat (& proinde ea sedulo observet:) quæ scribo vobis esse Domini præcepta, Be. sic P. Pi. à Christo profecta, vel, 1. immediate, per sermonem, aut revelationem Apostolo factam: vel, 2. mediate, quia præcepta Apostolorum Christi doctrinæ congrua erant, atque Ecclesiæ ejus utilia. Estque hoc probabilius: Nam Prophetæ aut spiritualis suo judicio cognoscere non poterat, hæc à Christo immediate esse profecta: poterat autem cognoscere, hæc esse præceptis & scopo Christi consentanea. Vel, Domini mandata per me (cui hanc potestatem dedit) jubentis ut hic ordo servetur in vestris cœtibus. Non meâ sponte, sed à Deo jussus, hoc dico, [&] cupio hoc ei [Prophetæ, &c.] ostendi. Nam si verè à Deo afflatum habet, his quæ dixi contradicere non poterit. a.

38. Si quis—ignoret] i. e. Hæc ignorare velit. Si quis dicat, se dubitare an mihi hoc imperatum sit. In MS. οτι ουκ εστιν επιτα. Qui non vult agnoscere has leges & potestatem meam. ¶ Ignorabitur] Scilicet à Christo olim dicturo, Nescio vos: i. e. reprobabitur. Legit ἀγνοήσαι. In uno cod. Græco est ἀγνοέται, ignoratur. Sed mihi magis arridet recepta lectio. Αγνοέτω] Ignoret, Val. Er. V. Ignarus esto, P. Be. Pi. i. e. per me ignoret, aut contemnat licet: eum sibi suæque ignorantie potius relinquendum censeo, quàm ut cum eo longiori sermone concertem. Vel, dubitet sanè, sed suo periculo. Al. hanc suam ignorantiam agnoscat, & non turbet Ecclesiam, sed peritiorum judicio acquiescat: vel potius, illius judicium tanquam ignari & pertinacis contemnitor. Unde enim turbæ magna ex parte, nisi quod imperiti nolunt imperiti esse, sed peritorum locum occupant? q.

39. Itaque, fratres, &c.] Ex diverticulo de Fœminis redit ad prius dicta, & quod maximè necessarium est repetere non gravatur. Conclusio hujus disputationis. [Sensus, q. d.] Præcipuè à Deo expetite donum Propheticum, supra v. 1. quippe quod magis ædificat. Donum linguarum nē rejicite, ut malum, aut inutile: [&] neminem eo dono præditum prohibete eo uti, modo utatur ita ut modò dixi. y.

40. Omnia, &c. Πάντα εὐχαριστοῦντες καὶ ἁπλῶς κυρίῳ. Melius in MS. & aliis quibusdam Libris, πάντα δε. Est enim restrictio ejus quod præcessit. [Sic vertunt,] Omnia verò decenter (εὐχαριστοῦντες idem est quod, πρὸς τὸ εὐχαριστῶν, 1 Cor. 7. 35. i. e. κατὰ τὸ πρέπον. Vel, honestè,

Vulg. secundum Ecclesiæ consuetudinem, quæ est regulari decentiæ. Vel, cum modestia, Tre.) & ordine, live secundum ordinem, (κατὰ τὸν αὐτὸν idem quod modò ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ, partitis temporibus, suo quisque ordine. Vel, secundum regulas à me nunc vel in posterum constitutas.) fiant, P. Be. Pi. Er. &c. Videte quid personas, loca, tempora, deceat. Majore modestiâ in templis conveniatur, ubi Christus & Angeli interfunt, quàm in theatro. Et partes & tempora cultus Divini ita disponantur, ut Dei gloriæ & ædificationi Ecclesiæ inserviant maximè. Decorum opponitur vanitati, fardibus, luxui: Ordo, confusione & perturbationi. Facit hinc Ecclesiæ potestatem de decoro & de ordine Ecclesiastico leges ferendi, prout ædificatio quolibet loco postulabit. Ad honestatem & decentiam pertinet nē mulieres in Ecclesia loquantur: id enim turpe est, ut supra dixit. Ad ordinem spectat, nē quibus loqui licet, plures simul loquantur, sed singuli alius post alium. Quoniam sparsim disseverat de ritibus, omnia hinc colligere voluit in brevem summam, nempe, ut decorum servetur & vitetur confusio. Hic locus ritè expensus discrimen ostendit inter tyrannica Papæ edicta quæ conscientias præceptis, tanquam per se necessariis, astringunt, & pias Ecclesiæ leges, quæ decoro pacique serviunt, & quibus disciplina & ordo continetur. Caly.

CAP. XV.

1. Notum, &c. Γνωστόν, &c.] Vobis declaro (vel, in memoriam revoco, V. Me. T.) fratres, Evangelium, &c. P. Vox Evangelii primum quidem τὸ κήρυγμα Christi significat, deinde & illa per quæ κήρυγμα illud confirmatum est, i. e. historiam de vita, miraculis, morte, resurrectione, & in cœlum evectione, Christi: ut diximus in Prolegomenis ad Evangelia. Maximum malum, sed non ita latè diffusum per Corinthiorum Ecclesiam, ultimo loco medicari aggreditur Paulus. Nam quia Resurrectionis dogma Philosophicis quibusdam ratiunculis oppugnari solebat, ut cognoscere est Act. 17. 18. ex Athenagora, ex objectis de Resurrectione quæ sunt in Justin. operibus, & ex libro Tertul. De resurrectione, eodē evenerat ut quidam facti, quidam Christiani, sed Philosophorum quorundam opinionibus non satis liberati, quorum fuere Hymenæus & Philetus, dogma illud in ἀντιρροίαν verterent, seque jam nunc resurrectionis esse compotes dicerent: quod Gnosticos fecisse testatur Clemens Alex. Strom. 3. Resurrectionem itaque arbitrabantur, Non vacare rebus hujus vitæ, inter quas est Matrimonium; sed soli meditationi, ad exemplum cœlibum Essenorum. Hoc enim cum nova quædam ipsis vita esse censeretur, cui comparata vita prior mors erat, ideo & illud mortem, & hoc resurrectionem, vocabant, ut ex 2 Tim. 2. 17, 18. & dicto Clementis loco, & ex iis quæ de Saturnino habent Iren. & Tertul. datur intelligi. Et ad hoc & ad alia quædam dogmata pertinet & illud Tertul. in Apologetico, Ex horum semine etiam nostram hanc novitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad Philosophicas sententias adulteraverunt, & de una via obliquos multos & inexplicabiles tramites sciderunt. Hoc verò, cum revera nihil esset aliud quàm ipsa doctrinæ Christianæ fundamenta convellere, sollicitè sibi refutandum censuit Apostolus. Doctrinam de resurrectione antea in genere, nunc autem explicatius, docet. ¶ Quod, &c. ὅτι καὶ παρελάβετε, &c.] Quod & accepistis, (nimirum fide & professione, à me: vel, tanquam verum recepistis. Sic קבל sumitur apud Hebræos. Unde & nomen קבל pro doctrina frequens.) in quo (vel, per quod, V.) etiam statis, P. sic Be. Pi. vel, perseveratis, Zeg. in cujus professione persististis hætenus pars maxima: quod turpior esset inconstantia si nunc deficeretis. Vel, quod adhuc etiam profiteamini, vel, per quod etiam datum est vobis ut erecti stetis: sicut eadem formula accipitur Rom. 5. 2. & standi verbum supra 10. 12. Significat se non novam adferre doctrinam, sed quam antè prædicaverat. g. Me. h. E. i. Par. vel,

2. Per quod (receptum & creditum) & salvamini. Aeternum scilicet. Dicit in præf. salvamini, vel,

vel quia hæc salus incipit in hac vita, perficitur in futura^k; vel ob certitudinem fidelium de præfenti & futura Dei gratia^l. Quare & præf. utitur Eph. c. 2. v. 8. *Gratiâ estis salvati*^m. Al. Est & hinc Præfens pro Futuro, ut supra 13. 13. infra 16. 5. 2 Pet. 3. 11. *Per quod salutem consequemini*ⁿ. ¶ *Quia, &c.* Τις λόγος εἰρη-
 λικῶν ὑμῶν ἐστὶν καὶ τῶν ἄλλων. Manifesta est trajectio qualis Joan. 8. 25. Act. 1. 1. Rom. 8. 3. supra 14. 37. & infra v. 12 P. *Si tenetis, vel retinetis*, (scil. memoriâ q; & ad finem usque^r. Κατέχειν hinc non tam ad memoriâ, quàm ad constantem fidem & professionem, pertinet t.) quo sermone (vel, quâ doctrinâ, Il. sic Be. Vor. quibus rationibus seu argumentis t, & testimoniis, quàm magnis ac multis argumentis v: vel, quo pascio, Er. Ti. V. Δύο hinc positum est pro modo; Si rectè meministis quomodo id vobis annuntiaverim, — i.e. & historiam cum suis circumstantiis, & dogmata cum sua explicatione s; & quod prædicavi, & eâ ratione quâ prædicavi y.) vobis Evangelizaverim, P. Be. Pi. Il. &c. vel, annuntiârim, Er. Ti. Itâ enim facillè videbitis quantum hæc distent ab iis quæ isti ex Philosophis malè Christiani dictitant^z. ¶ *Nisi, &c.* Ἐκτός ἐστι μὴ εἶναι ὁμοιωτέον. Nisi (vel, Nisi si non, Mo. Excepto nisi si, Be. Nisi si, Pi. εἰς τὸ ἐν μὴ, pro, εἰ μὴ. Pleonasmus, ut supra 14. 5. Duplex hic negatio pro una b.) frustra (i. e. temere, & inconsideratè sive leviter. Confer Matth. 5. 23 t.) credidistis, Er. Il. &c. i. e. nisi frustra facti estis Christiani c, vel inani Christianorum nomine gloriamini d: Nam sine fide resurrectionis reliqua fides inanis est & ad salutem inutilis*. Vel, nisi illa omnia prius credita vobis exciderunt f: vel, nisi fidei vestræ fructum omittere velitis. Est autem oratio ἀλλοτρίη^h. subaudiendum enim videtur & κατέχειν οὐδέποτε s. [Sensus est,] Aut frustra credidistis, quod absurdum & ἀδύνατον^h, aut per hoc Evangelium à me prædicatum (cujus vel præcipuum caput est Resurrectio mortuorum i:) salvamini, quod certum est k. Nisi fides, quam semel accepistis, vestrâ culpâ instabilis fuerit, fluxa & evanida l.

3. *Tradidi*] Prædicatione scilicet m. ¶ *In primis*] Itâ P. Be. &c. h. e. Inter præcipuaⁿ, quæ credere debetis o; sive Evangelii capita p. ¶ *Quod & accepi*] Vel, acceperam, G. divinitus q, à Christo, Gal. 1. 12 r. ab Anania primum, deinde & ab Apostolis, accedente fortè & speciali revelatione, ut diximus supra 11. 23. ¶ *Christus mortuus est*] Verè, non imaginariè. Ideo omnia quæ ad mortem & resurrectionem pertinent, tam accuratè observata, tradita, ac postremum conscripta sunt. ¶ *Pro, &c.* ὑπὲρ πάντων, &c.] Sic, διὰ τὰ πνευματικά ἡμῶν, Rom. 4. 25. ubi dicta vide t. Notatur causa finalis, quæ aliàs per præp. ὡς, ἀντὶ, &c. indicatur t. *Pro peccatis nostris*, P. Be. &c. scil. expiandis v, delendis, tollendis x. Mortem, peccati poenam, sustinuit propter peccata, non sua, quæ nulla habuit; sed nostra: i.e. ad redimendas poenas peccatis nostris debitas y. ¶ *Secundum Scripturas*] i. e. Sicut testantur Scripturæ z, scil. Vet. Test^a. vel prophetica b. Sicut Esaias, Daniel, & alii prædixerant. Vide quæ dicta ad Luc. cap. 24. v. 26, 27. Act. 26. 22, 23 c.

4. *Sepultus est*] Exanimis repositus fuit in monumento adhuc vacuo. Vide quæ ad Matthæum d. Sepultura meminit; vel, 1. ut doceat, etiam sepultos resurrecturos: vel potius, 2. ut veritatem mortis, indèque resurrectionis, Christi declaret*. ¶ *Quia, &c.* ὅτι ἐγὼ ἵκεν^h] Quod suscitatus sit, P. sim. Be. Pi. scil. à morte f. Reditus Christi ad vitam modò per ἀνάστασις, modò per ἐγείρεσθαι, significatur; quia scil. Mors & Casui & Somno comparatur. ¶ *Secundum Scripturas*] Nam & hoc Esaias & Daniel prædixerant s, & præfiguraverat Jonas h, & Isaac, qui mortì destinatus tertiâ die quasi reviviscit, Gen. 22. Vide & Ose. 6. 3 i. Hæc particula hinc additur, quia Resurrectio Christi, adeoque mortuorum, creditu perdifficilis est, & inter ipsos fideles disceptata k.

5. *Visus est Cephe*] i. e. Petro l. Sic supra 1. 12 m. proficiscenti scil. Emaunta. Vide quæ diximus ad Marc. cap. 16 n. Apostolos hinc adducit ut testes oculatos, &c. Apparitiones autem Christi post resurrectionem h. l. commemorat, nec omnes eas, nec solas, quas Evangelistæ commemorant. Non omnes: quia non meminit

earum quæ factæ sunt mulieribus, nè minus ponderis hoc haberet apud contradicentes: neque illius factæ Cleophae & socio ejus, Luc. 24. Nec solas: nam in Evangelio non legitur, quòd aut Jacobo, aut Paulo, aut 500 fratribus, apparuit o; neque quòd Cepha, &c. Confer Joh. 20. 30 P. Res tanti momenti, neque facilis creditu, multis egebat testibus. Quod hinc tangitur idem est cum eo quod habet Lucas 24. 34 q. ¶ *Undecim*] Sic legitur in Amb^r. Et variâsse hinc Græcos Codices apparet ex Græcis Scholiis, & Chrys. & Aug t. *Tolis ἡδὲ δέξαι*] Sic est in Codicibus Græcis t omnibus quos vidi, excepto Clarom v. & in Syro. Sed si Judam excipias, Undecim tantum erant x: nam Matthias nondum electus erat y. Aberat quoque Thomas, Joh. 20. de qua apparitione hinc agi videtur z. Quomodo ergò hinc dicuntur *Duodecim* a? Resp. 1. Forfan δέξαι hinc irrepsit pro *ἑξ* ut hinc sermo sit de apparitione illa, Joh. 20. 19. quum Thomas aberat. Nam v. 7. dicit eum apparuisse *Apostolis omnibus*, scil. Undecim, ut narrat Joh. 20. 26 b. 2. *Duodecim* appellantur, respectu habito ad ordinationem Dei, qui hunc Apostolorum numerum redintegrare voluit c. Matthias à Domino jam destinatus erat ac fortè etiam societate conjunctus cum reliquis Apostolis d: Forfan & Matthias jam electus erat in locum Judæ t. 3. Major numerus, isque consuetus & ordinarius, synecdochicè ponitur pro minori non ordinario*. Sic collegium *Centumvirorum*, *Decemvirorum*, *Septemvirorum*, nomen retinet, licet aliqui absint. Sic *Duodecim* dicuntur & Joh. 20. 24. qui tantum erant Undecim f. Sic Gen. 42. 13. *Duodecim* — sumus: quum tamen Josephum mortuum crederent, &c. s. 4. Est Metonymia adjuncti κατὰ χεῖρας^h: nam ex adjuncto numero intelliguntur Apostoli ἀσκήτως, non habitâ numeri ratione h. Vocantur *Duodecim*, non quòd tot essent, mortuo Judâ & Thomâ absente; sed quia eo numero institutum erat eorum collegium i: unde eâ appellatio, etiam Judâ sublato, permanfit k. Vide dicta ad Joh. 20. 24 l. Appellatio *Duodecim* πεντήκοντα est, nec tam numerum quàm collegium denotat m.

6. *Visus est plus, &c.* Ἐπὶ πλείονος, &c.] Constructio ἐλλειπτική, sicut Latine dicimus, *Interfecit plus trecentos* n. Ἐπὶ πλείονος designat, vel, 1. locum o; *superne*, sive *desuper*, h. e. coelitus p: q. d. De sublimi, h. e. vel coelo, vel potius aere, conspicuum se exhibuit. Ἐπὶ πλείονος valet *supra*, Matth. c. 5. v. 14. Luc. 10. 19. Joan. 3. 31. Obj. At ἐπὶ πλείονος eo sensu Genitivum postulat, ut patet in exemplis allatis; quum hic sit Dativus, *fratribus*. Resp. Hinc autem non est præp. sed Adverbium, sicut & Matth. 2. 9 q. & illud, *fratribus*, non regitur ab ἐπὶ πλείονος, sed ab ὡς φησὶ t. Vel, 2. numerum t: qui sensus tolerabilis est, si ἐπὶ πλείονος sit Adverbium, & subaudiatur n, quàm; ut dicimus, *plus mille* v. [Sic ergò vertunt,] *Plus*, vel *Amplius*, (vel, *Supra*, E.) quàm quingentis (forfan legendum πεντήκοντα, quinquaginta: nam post in toto coetu Hierosolymitano erant tantum 120. Act. 1. 15 x.) *fratribus* i. e. Christianis y.) simul, Er. P. vel, *semel*, Be. Pi. i. e. non divisim, sed unâ z, ἑνὶ καιρῷ, eodem tempore b. Hæc apparitio contigit c, vel, 1. in monte Oliveti, unde ascendit in cælum, Luc. 24. Act. 1 d. Quod ex eo refellitur, 1. quòd duæ adhuc posteriores apparitiones hinc sequuntur: 2. quòd tot fideles non auli fuissent circa Jerosolymam congregari*. Vel, 2. in Galilæa f, Matth. 28. 7 g. Mat. 28. 16 h. in monte i, ut traditio habet, Thabor, sive Itabyrio k. Hæc enim generalis erat ac solennis apparitio ab ipso Christo promissa, Matth. 26. 32. & 28. 7. cui quoque locum à Jerosolyma remotum designavit, ut liberius & securius ibi congregarentur fideles, &c. l. ¶ *Ex quibus multi, &c.* Πλείους, &c.] *Plures* (vel *Plerique*, P. Be. Pi. Er. V. vel, *Multi*, Vulg. Comparativus pro positivo m.) manent, &c. Er. &c. In vita videlicet, ut Joan. 21. 22 n. Ex quibus qui volet testimonium poterit exquirere o. ¶ *Quidam autem dormierunt*] i. e. Mortui sunt p: qui in hoc testimonio ad finem usque perseverarunt q: quorum liberi & familiares testari adhuc possunt quid ex ipsorum ore ista de re audiverint r.

7. *Deinde, &c.* Ἐπειτα, &c.] *Postea* (Sed videtur Ἐπειτα hinc esse Ordinale dignitatis, non temporis; vel formula numerandi ordine insuper habito t; nec est *postea*, sed *præterea*, ut supra 12. 28. Jac. 3. 17. Nam apparitio Christi

Christi Jacobo facta est statim post resurrectionem, ut habet traditio quam ex Hieron. commemoravimus in Prolegomenis ad Matthæum^t. Sed illa narratio fabulosa est, nec ipsi Hieronymo probata^v. *visus est* (multis diebus post resurrectionem, eo scilicet ordine temporis quo hic recensetur²). *Jacobo* Non Zebedæi, sed *Alphei*, filio: qui in vivis erat cum Paulus hæc scriberet, & minister erat circumcisionis⁷, & frater Domini^t, primusque Jeros. Episcopus², ut testantur Hieron. Chrys. Euseb. &c. [quorum verba quære in Ham.] *dictus justus*, cujus apud fideles, præsertim Judæos, erat permagna autoritas^a. ¶ *Deinde* (in die ascensionis^b, sive in Jerosolymis, sive in monte Oliveti^c), *Apostolis* (Quo nomine hic intelligit non modò Duodecim, sed & Lxx Discipulos^d, aliisque quoslibet Christi Discipulos ad prædicandum aliquando missos^e). *omnibus* De quo vide Joh. 20. 25, 26. & cap. 21^f.

8. *Novissimè* (vel, *Ultimò*, Be. Pi.) *autem omnium* Vel, Apostolorum; vel potius, universè eorum quibus visus est^g. ¶ *Tanquam abortivo*, &c. ita Mo. Tre. sic Er. P. Be. Pi. &c. *ἄπορρον τὸ ἐκτελεσθῆναι, ὡς ἐν ἀπορρον* Est & hic trajectio: recta enim elocutio fuerat, *ὡς ἐν ἀπορρον, ὡς ἐν ἀπορρον τὸ ἐκτελεσθῆναι, Conspicius est & mihi, qui sum velut partus ex abortione*, 721, Job. 3. 16. Eccles. 6. 3. Imitatus hoc est Ignatius, aut quisquis est Scriptor Epistolæ ad Romanos inter Ignatianas, *ἡ γὰρ ἐμὴ ἀπορρον, ὡς ἐν ἀπορρον τὸ ἐκτελεσθῆναι*. Qu. 1. [Quid hic *ἐκτελεσθῆναι*, & cur se ita vocat?] Resp. Hoc declarat v. seqⁱ. 1. q. d. hominem contemptum & abjectum^k; minimum Apostolorum^l, & pumilionem ac quasi nanum: *abortus* enim dicitur non solum partus mortuus, sed etiam foetus parvus & non justæ magnitudinis, quamvis vivat. Vide Plin. 12. 2^m. Imperfectumⁿ, non usque adeò maturum ad Apostolatam: nam *ἐκτελεσθῆναι* dicitur *ἐμπεφυῶν*, & quiddam imperfectum, quod ex vulva ejicitur muliebri^o. Verterem, *quasi rem sine debita forma natam*: q. d. Quantum ego ab Apostolo? Quantum massa aliqua informis deformisve, abortivo partu edita, differt à forma humana: *μαρτυροῦν μὴ ἐκτελεσθῆναι*, apud Lxx, in Exod. 21. 22^p. Alludere hic videtur ad proverbialem formulam apud Romanos, cujus meminit Cardinalis Baronius ex Suetonio in Octav. cap. 35^q. *Erant*, inquit, *super mille Senatores, & quidam indignissimi, post necem Cesaris per gratiam & premium alleciti, quos Abortivos vulgus vocabat*. Ità Paulus se quasi supernumerarium vocat, h. e. extra numerum duodenarium ad Apostolatam ascitum unà cum Barnaba^t. Sed non puto Paulum, qui Græcè scripsit, nec Romanam adhuc viderat, usum vocis tam rarum & remotum ob oculos habuisse^t. 2. *Abortivum*, i. e. extra tempus, & extra ordinem, in collegium Apostolorum adscriptum^v: reatum post Spiritus S. adventum, non, ut reliqui Apostoli, ante eum^x. Sed natum post alios, patremortuo, non *abortivum*, sed *posthumum*, vocamus^y. 3. Sic se appellat propter nativitatæ spiritualis modum^z: quia conversio ejus subita fuit, Act. 9. similis inopinato alicui abortui^a: quia non longà institutione ad Christianismum perductus fuit, quò esset velut naturalis partio, sed vi subita; quomodo immaturi partus ejici solent^b: quia, ut ex graviore aliqua percussione abortus plerumque contingit; sic Paulus ex percussione illa Divinæ Christi gloriæ in lucem eductus est cœlestis gratiæ: vide Act. 9. 4. 4. Quid si hic Paulus tempus apparitionis Christi notare voluit? Christum scilicet sibi apparuisse tum, cum quasi embryo quidam esset, & quiddam imperfectum; nondum scilicet ad fidei robur aliquod perductus: vel, ut Gal. 4. 19. cum Christus nondum in ipso formatus esset^c. 5. Videtur hic esse ἀπορρον^d: q. d. A me etiam visus est Christus, quamvis in rebus quæ ad salutem pertinent olim tam cœco, quam cœcus est abortivus ad lucem Solis, Job. 3. 16. Eccles. 6. 3, 4^d. Qu. 2. Qualis erat hæc apparitio? Resp. Indubiè corporalis: quia se, ut cæteros, testem oculatum adducit, &c. Qu. 3. Quando & ubi Christum vidit? Resp. Dum iret Damascum, Act. 9^f. Obj. At Paulus tunc excoecatus erat^g. Resp. Prius tamen Dominum vidit, cujus maximâ claritate perscripti sunt ejus oculi, ut sit Solem intuentibus^h.

9. *Minimus*, &c. Respectu vitæ meæ præteritæ. Declarat quâ ratione se *abortivum* dixerit, simulque gloriam

apparitionis Dominicæ sibi factæ humilitatē comprimitⁱ. Ad augendam testimonii fidem, magna de se prædicaturus, primùm quantum potest se dejicit, nè glorias flare videretur^k. ¶ *Non*, &c. *ὅτι ἐγὼ ἰσχυρὸς, &c.* Non sum dignus (vel, idoneus, Er. V. *ἰσχυρὸς* est ἀξιόχρεος, ut apparet collatione loci, Matth. 3. 11. Joh. 1. 27^l). *vocari* (vel, *conferri*, Pi. Er. V.) *Apostolus*, Be. Pi. Non sum idoneus ad Apostolatam, aut dignus eo munere vel nomine^m. Indignum se negat tanto honore ob vitam priorem. Atqui alibi dixit, *miserationem sibi obtigisse ideo quòd quæ fecerat ea fecisset per ignorantiam*, 1 Tim. 1. 13. Verum est: sed id culpam minuit, non detrahit. Et qui talia peccat, si summo jure agatur, Apostolico honore non est dignus. ¶ *Persecutus sum*, &c. Deus id jam condonaverat, & ipse meminitⁿ.

10. *Gratià autem Dei* (i. e. Dei miseratione^o, sive gratuità beneficentiā, sive beneficā operatione^p), *sum id quod sum* i. e. Apostolus^q, & doctor Gentium^r, & quidem idoneus^t. Nè præced. confessione Apostolatam suum in contemptum adduceret, nunc eundem extollit^u. ¶ *Et gratia ejus in me*, &c. *ἡ ἐν ἐμῷ, &c.* *Quæ in* (vel, *erga*, Er. V.) *me* (sub. est, vel erat, Val. Ham. vel, *profecta* est, Er. P. vel, *collata* est, Be. Pi. i. e. quam præstitit mihi^v: *collatus mihi bonus*, G.) *non fuit inanis*, Be. Pi. Er. P. &c. vel, *vacua*, Vulg. Val. V. otiosa, vel sine opere^x: fructu suo non caruit^y. *Gratia* hic intelligitur functionis Apostolicæ bene & cum fructu exercendæ^z. ¶ *Abundantijs* (vel, *Plus*, sive *amplius*, G. sic Be. Pi. *ἄνωγμαι*: illis (nempe Apostolis^b, generaliter dictis: ut supra semel & iterum^c.) *omnibus* Scilicet reliquis^d, non simul^e, sed seorsim sumptis^f. ¶ *Non ego autem*, (nempe solus^g, vel ex meis viribus^h, vel principaliterⁱ), *sed gratia Dei mecum* Vel, *quæ mecum*, sub. est, P. Val. Er. Rev. vel, sub. *laboravi*, Zeg. vel, *quæ mihi adest*, Er. V. i. e. Non tam ego quam gratia Dei^k. Comparatè & hoc dictum, non ut se excludat, sed ut potentiæ Divinæ potissimas tribuat partes. Similis locutio Matth. 10. 20^l. Insinuat cooperationem gratiæ & liberi arbitrii, sic tamen ut gratia principalis operetur^m. Al. Intelligit gratiæ Divinæ totum hoc adscribendum esseⁿ. Paulus ita se facit gratiæ administrum, ut illi omnia tribuat^o. Se quidem dicit organum laborans, laborem verò ejusque successum gratiæ sibi datæ in solidum tribuit. Neque nunc loquitur de prima gratia, sed de gratiæ fluxu & ἀπορρον continuatâ. Non modò igitur prævenienti, sed & subsequenti, nec operanti tantum, sed & cooperanti gratiæ, omnia ascribit^p. *Σὺν* nonnunquam opitulationem significat, ut, *σὺν ἡμῶν* 9. *Gratia Dei cum aliquo esse* dicitur cui favet atque opitulatur. Vide Matth. 28. 20. Quod hic per *σὺν* explicatur id alibi per *ἐν*, Act. 4. 33. per *ἐν* 1 Tim. 6. 21. Est hæc explicatio vocabuli *ἀπορρον*^r.

11. *Sive*, &c. *ἢ τὴν ἐμὴν, &c.* *Sive* (vel, *Et*, P. Be. Pi. Iterum *ἐν* pro *ἐν*, ut supra 13. 8^t.) *enim* (vel, *igitur*, P. Be. E. &c. Non enim probat, sed à digressionē redit ad prius institutum, in summam colligens testimonia resurrectionis Christi^t: Hic definit Propositio tractationis, incipiente deinceps Confirmatione, usque ad v. 33^v.) *ego*, (qui tot struxi Ecclesias^x: vel, *ego* Apostolorum minimus^y.) *sive illi*, (i. e. Apostoli alii, supple respiciuntur^z; omnes uno ore^a, tanquam testes oculati^b.) *sic prædicamur* Nempe ut dixi^c; scil. Christum & mortuum esse^d, & reipsâ *ἐν τῷ πνεύματι* resurrexisse^e, & nos resurrekturos. ¶ *Et sic credidistis* Regula Christi in quam baptizati estis utrumque continet^f. Uniformis est vestra & Ecclesiæ fides de hoc capite, ut si nunc aliter credere velitis, vos ipsos arguere cogamini^h.

12. *Si—Christus—resurrexit—quomodo* (i. e. quâ fronte, aut quâ ratione: vel enim impium hoc est, vel absurdumⁱ.) *quidam dicunt in vobis*, (vel, *inter vos*, Be. Pi. i. e. quidam vestrum: vel, *dicunt in vobis*, i. e. serunt inter vos hujusmodi sermonem^k. Quinam hi erant non exprimit, nè pudore à resipiscencia absterreat^l. Erant vel, 1. Hymenæus & Philetus; 2 Tim. 2. 17. qui hæc forsan venerant^m; vel Cerinthus cum suis, qui primus post Simonem Magum hæresiarcha tempore Pauli resurrectionem negavitⁿ: vel, 2. Judæi ex Sadducæorum secta^o, vel etiam Pharisei, qui resurrectionem negabant non quidem omnium, sed Christianorum, utpote Apotta-

Li. Chron. Apostatarum à Judaismo: vel, 3. Gentiles Philosophi: vel, 4. falsi Apostoli 9.) *resurrectio — non est?* Qu. Quo argumento ex Christi resurrectione sequitur caterorum mortuorum resurrectio? Resp. 1. Argumentum est à simili †. Dicebant illi, resurrectionem esse *non à mortuis* (ex genere eorum quæ simpliciter impossibilia sunt,) quæ sunt ex *οὐτῶ, ἐκ ἐνδεχόμενα, (non entia, quæ fieri nequeunt.)* Nam certè quod factum est fieri potest. Contra tales disputat Abarbaniel ad prima Esaiæ †. Resp. 2. A causa ad effectum valet argumentum. Christi autem resurrectio est causa immediata resurrectionis nostræ; h. e. resurrectionis electorum, de qua sola agit Paulus in sequent. Est autem Christus resurgens causa resurrectionis nostræ, 1. exemplaris *, vel efficiens †. Christus enim est caput Ecclesiæ, cui fideles uniuntur tanquam membra †. Unitas autem & conformitas totius corporis mystici exigit ut omnia membra participant de vita & gloria capitis †. Capitis est, vitam, sensum & motum, infundere membris. 2. Finalis †: Christus tam nostri quàm sui causâ resurrexit †. Aut ergò fideles suscitabuntur, aut Christus sine suo frustrabitur, quod absurdum †: Nec plena esset Christi de morte victoria, si illam in seipso solo, non item in membris suis, devicisset. Atqui plenè ipsam à Christo devictam esse testatur actus de illa triumphus in resurrectione Christi *. Obj. At saltem non sequitur hoc exemplo, impios resurrecturos. Resp. Imò sequitur: nam in uno Christo est causa suscitationis omnium, licet diversa. Christus enim est caput fidelium, iudex omnium, &c. Non tamen imperfecta est argumentatio, aut Christi, Matth. 22. aut Pauli hoc loco, probantium electorum duntaxat, sive eorum qui cum Abrahamo, &c. congregandi sunt resurrectionem. Nam resurrectione beatâ (quæ propriè est consolatio fidelium, quam præcipuè spectantur Christus & Paulus) semel constitutâ fidèque receptâ, non difficile est credere & impiorum resurrectionem, &c. †.

13. Si — non est, &c.] Nempe quia Christus & causa & exemplum est nostræ resurrectionis: sive quia par ratio est capitis & corporis †. Argumentatur à negato consequente ad negationem antecedentis †. Si penitus impossibilis est resurrectio, falsum est Christum resurrexisse †. Sublato genere tollitur & species. Est argumentum, ut Scholæ dicunt, in FERIA, ideo adductum ut convictâ falsitatis illatione & assumptione manifestâ, nempe Christum fuisse mortuum, perimatur propositio quæ est, Nullum mortuum resurgere †.

14. Inanis, &c.] h. e. Et falsa †, & inutilis atque frustranea †, quia non consequitur finem, scil. vitam æternam †. Id ideo quia hoc præcipuè argumento usi erant Apostoli ut evincerent verum esse Christi dogma, quod Deum esse, si falsa docuisset, non resuscitasset è mortuis. Vide Act. 1. 22. & 2. 32. & 4. 10, 33. & 13. 37. Rom. 1. 4. & 4. 24. †.

15. Invenimur (vel, Deprehendimur, Me. E. G. Arguimur, Me. Quod & in Apostolo turpissimum est, & injurium Deo P.) autem & falsi testes (vel, falsum tulisse testimonium, G. sim. Be. Pi.) Dei] Sic Er. Mo. P. Be. &c. vel, de Deo, Ca. vel, nomine Dei, G. abusi Dei nomine contra præceptum, Exod. 20. 7. 9. pro veritate Dei falsa prædicantes †. Quod scilicet de nobis minime credendum est, quos vita tam emendata faciliè ab omni falsimonix suspitione liberat †. ¶ Quoniam, &c. ¶ Quoniam de Deo, &c. Er. P. Mo. Be. Pi. &c. Patre scilicet †: vel, à Deo. Nam *κατὰ* interdum idem declarat quod *ἀπὸ* vel *ἐκ*, ut Mat. 8. 32. Marc. 5. 13. & Luc. 8. 33. *κατὰ τὸ κρημνὸν*; sed addito verbo *ὡς γινώσκω* v. Vel, contra Deum, Ca. G. sic Vulg. E. ex Tertul. ut *κατὰ* passim sumitur *. q. d. Calumniam Deo impigimus †: qui falsum annunciat tanquam Dei verbum, facit Deum mendacem †. Contra Deum est testimonium omne quod Deum fecisse dicit id quod non fecit. Si de homine falsum dicere magnum est scelus, quantò magis de Deo? Si quis Regis monetam adulterat, gravissimè punitur: quantò magis qui Dei? Miracula enim Dei moneta. ¶ Quem non, &c.] Est eadem connexio quæ supra v. 13. †.

16. Si mortui, &c.] *Ἐμμενὸν καὶ ἐπεπραγία*. Repetit dicta & expolit †. Repetendo inculcat tanquam in-

vicum argumentum, urgèturque connexum †.

17. Vana est, &c.] Idem quod supra v. 14. Nam valde necessaria Apostoli sæpe repetunt †. ¶ Adhuc — estis in peccatis vestris] Et quoad reatum, & quoad dominium *. Nec sanctificati estis, nec justificati †: quia hoc à morte Christi pendet †, quæ peccata expiantur †; illud à resurrectione †. Vide Rom. 6. 4, 5. Phil. 3. 10. Adhuc obnoxii estis poenæ peccatis vestris debitæ †, morti æternæ †: nam Christus mortem non vicit †. Purgatio Christi fieri debet per fidem, quæ hic vana ponitur †: qualis justificare non potest †. Si corrumpit causa, resurrectio Christi, corrumpet & effectus, nempe justificatio nostra †. Christus non potuit mortem devincere, multò minùs peccatum, illius causam †. Nondum justificati estis, cum in Christi resurrectione vobis sita sit justitia †. Non estis certi de remissione peccatorum vestrorum, quam Christus promisit Dei mandato: cujus mandati fidem non alia magis facit res quàm ipsius ex morte resuscitatio, Rom. 4. 25. †.

18. Qui dormierunt (i. e. mortem obierunt v. q. d. qui nobis vocantur dormientes ob spem certum resurrectionis *.) in Christo, (i. e. in fide & gratia Christi, cum spe salutis †; in fide perseverantes, &c. †: vel, Christi, i. e. Evangelii, causâ, ut Stephanus & alii. ¶ Et hic positum est pro propter: & quod hic est, *ἐν Χριστῷ*, idem dicitur, *ἐν τῷ Ἰησοῦ*, 1. Thes. 4. 14. †.) perierunt] Sine spe vitæ melioris †: damnati sunt, quia fides eorum fuit falsa, justitia nulla, &c. †. vel, instar pecorum prorsus interierunt †. Nam si corpus non resurgit, interibit & anima, quæ in æternum sine corpore esse non potest, cum sit forma corporis, &c. †. Argumentum est ad hominem. Disputat enim adversus eos, qui, licet de resurrectione hæsitarent, Evangelium tamen agnoscebant, statuebantque se à peccatis liberatos esse, & Apostolorum testimonium recipiebant. Hæc porro argumenta accommodata sunt præcipuè ad resurrectionem fidelium probandam †.

19. Si in hac vita tantum (*μόνον* construendum cum τῇ ζωῇ ταύτῃ, per trajectionem: alioqui reprehenderentur qui in solo Christo sperarunt †. q. d. Dum hic vivimus †. Si spes nostra non porrigitur ultra terminum hujus vitæ †. Vel, hujus duntaxat vitæ gratiâ, Ca. propter hanc vitam, Pi. Ga. i. e. propter commoda & felicitatem hujus vitæ †. Hebraismus †: *ἐν*, id est, *ἐν*, idem valet quod *ἐν* *בְּעוֹר* †, ut Gen. 18. 28. & 29. 18. Hof. 12. 12. Sic *ἐν* valet propter, Matth. 8. 7. Gal. 1. 24. Eph. 4. 1. †.) in Christo (vel, in Christum, Be. Pi.) sperantes sumus, (i. e. Si non ab eo expectamus bona futuri seculi, sed præsentis tantum †. Hanc vitam opponit venturæ, ut 1 Tim. 4. 8. 9.) miserabiliores, &c. *Ἐλεεινότεροι, &c.*] Miserabili (Comparat. pro superlat. ut supra 13. 13. †.) omnium hominum sumus, P. Be. Ca. Pi. Il. &c. vel, i. nos Apostoli, qui profitemur & omnibus venditamus doctrinam salutis †. Argumentum maximi ponderis, quod etiam latius deducitur, infra v. 30. Non amentes esse Apostolos satis constabat ex vita ipsorum, dictis & scriptis. Atqui amentium fuerat obijcere se tot odiis, incommodis, periculis, morti ipsi, nisi præmium aliquod post hanc vitam expectarent: cujus præmii fidem nulla magis illis res fecerat quàm Christi resurrectio. Verè ergò miserandi erant Apostoli si eousque insanirent. Quid enim à Christo in hac vita sperare poterant quod cum tantis malis compararetur †? Vel, 2. nos pii fideles, &c. quippe qui & voluptatibus mundi renunciamus †, & cruci perpetuò obnoxii esse debemus †. Qu. Qui hoc verum, quum seclusâ corporum resurrectione, manebit animarum felix immortalitas ex merito Christi speranda. Resp. 1. Qui resurrectionem hoc tempore negabant, animarum quoque immortalitatem negabant, Act. 23. 8. 2. Loquitur Paulus ex hypothesi ordinationis Divinæ, quæ voluit Deus nec mortem Christi fore sine ejus resurrectione, nec illam sine ista quicquam nobis prodesse, ad salutem sive corporis, sive animæ. Adde, quod spes nostra pendet à resurrectione Christi, 1 Pet. 1. 3. Quis enim speraret in Christum mortuum & nunquam vi-
cturum †?

20. Nunc] Novi etiam hic, ut Rom. 3. 12. & 7. 10. supra 5. 11. & 7. 14. & 12. 29. & 14. 6. ¶ Christus resurrexit, &c.] Redit ad propositionem suam: ex qua deinceps

deinceps probat institutum principale, scil. mortuorum resurrectionem. ¶ *Primitia*, &c. *Αρχή*, &c. Idem dicit Clemens in Epistola: [cujus verba vide in G.] De usu vocis *ἀρχή* vide Rom. 8. 23. & 11. 16. & 16. 5 d. *Primitia* (vel, *Initium*, Amb. in Er.) *dormientium* (i. e. vel, 1. omnium mortuorum etiam injustorum, quorum resurrectio ex merito Christi, tanquam communis benefactoris, provenit. Non placet: quia injusti meritum Christi post hanc vitam participes fieri nequeunt, utpote fide destituti, &c. Vel, 2. solum justorum, qui soli & membra Christi sunt, & *fructuum* nomine veniunt: nam mali *palea*, *zizania*, &c. vocantur. Vide Mat. 3. 12. & 13. 30. Adde quod eodem sensu Christus dicitur *ἀρχὴ τῆς νέας κτίσεως*, Col. 1. 18. Apoc. 1. 5. *Primogenitus* autem dicitur tantum respectu fratrum, Rom. 8. 29. *factus est*, Vulg. nempe resurgendo ex mortuis i. Christum sic vocat, 1. quod primus mortuorum a morte resurrexit: primus, inquam, tum, 1. tempore. Obj. Multi ante Christum a morte suscitati sunt, ut illi ab Elia & Elizeo, Lazarus, &c. Resp. 1. Christus primus & solus Divinā suā virtute surrexit, &c. 2. Illi omnes rursus mortui sunt. Christus omnium hominum primus post mortem consecutus est vitam immortalem. Loquor jam secundum Hebræos, quibus *vivere* dicitur non animus solus, sed homo totus. Illos autem Matt. 27. 52. verisimile videtur non ante, sed post, Christum resurrexisse, velut gloriosæ ejus resurrectionis comites & affectas. Quod autem describitur horum resurrectio statim post narrationem mortis Domini, id fit occasione prodigiorum quæ mortem Domini consecuta narrantur, per Prolepsin historicam, non infrequentem in Scripturis. Tum, 2. ordinis dignitate, quia optimus omnium, ut solent primitiæ meliores esse reliquo fructu. 2. Quod Christus omnibus suis sit causa resurgendi ad vitam æternam; sicuti primitiæ oblata reliquorum fructuum cumulum sanctificabant, teste Rom. 11. 16. & Levit. 23. 9, &c. Metaphoricè designat h. l. & causam & ordinem gloriosæ resurrectionis mortuorum. 21. *Quoniam*, &c. *Επειδή*, &c. ¶ *Quia* (vel, *Quandocumque*, E. *Postquam*, Er. V.) *enim per hominem* (unum, scil. Adamum, b.) *mors*, Vulg. non modò mortalitas, sed & mors æterna. Intelligit, orta est, & invasit omnes homines, etiam electos: vel, pertigit ad omnes qui naturam ejus participabant. Idem est sensus qui Rom. 5. 14, 15, 16, 17, 18, 19. ¶ *Et* (Kai hic valet ita, more Hebræo: habetque tacitam vim inferendi; q. d. Consequens erat ut oriretur k.) *per hominem* (scil. Christum) *resurrectio mortuorum*. Nempe ad vitam beatam live æternam, ut patet ex v. 23. & seq. & ex eo quod de solis fidelibus sic differit. *Ανδρῶν νεκρῶν* hic est *ἡ ἀνάστασις*, resurrectio beata, sumptā voce in partem meliorem. Resurrectio beata omnibus contingit qui naturæ Christi sunt participes, sive quotquot ipsius sunt. Quod propriè quidem pertinet ad eos qui Christo crediderunt eam pollicenti: Attamen etiam sine pollicitatione continget piis qui ante Christum fuerunt, quia & *ἀποθνήσκουσιν* sunt secuti qui [postea] in Christo *ἐσθλασθήσονται*, (caro factus est.) Data enim illis sunt velut pro mutuo dona quædam de donis Christo destinatis, quibus pro temporum ratione recte sunt uti. 22. *Et*, &c. *ὡς ἂν τὸν Ἀδὰμ*, &c. ¶ *Sicut enim in Adam* (vel, *per Adam*, Er. P. V. E. G. ob vitam ab ipso datam. *ὡς ἂν τὸν Ἀδὰμ* hic idem quod, *ὡς ἂν τὸν ἀνθρώπου*, Rom. 5. 12. vel, *propter Adam*, Me.) *omnes* (vel, 1. qui moriuntur: vel, 2. qui sunt Adami; i. e. omnes homines: vel, credentes, ex antithesi x.) *moriuntur*, Pi. Be. quia in eo omnes peccavimus: confer Rom. 5. v. 12. Hoc & de mortalitate, & de necessaria morte, intelligi potest. Vide infra v. 45. ¶ *Ita & in Christo* (vel, *per Christum*, Er. V. E. P. G. i. e. per Christi merita. *ὡς ἂν τὸν Χριστόν* idem quod, *ὡς ἂν τὸν θεόν* *ἀνθρώπου*, Rom. 5. 15; & *ὡς ἂν τὸν θεόν* *ἀνθρώπου*, Rom. 5. 17; & *ὡς ἂν τὸν θεόν* *ἀνθρώπου*, Rom. 5. 19. ubi dicta videb.) *omnes* (vel, 1. qui vivificantur: vel, 2. qui sunt Christi, qui Christo oriundi sunt; ii scilicet qui non sunt nati ex carne & sanguine, aut ex voluntate hominis, sed ex Spiritu Sancto, Joh. 3. 5. qui participes sunt naturæ Christi: sic vox omnes sumitur & Rom. 5. 18. Vel, omnes & soli electi, sive fideles, vel viya Chri-

sti membra. Quæ restrictio probatur ex antithesi m, & ex v. seq. & ex iis quæ subjicit de corporibus cum gloria resurrecturis, & ex simili restrictione *καὶ ἡ δόξα*, 1 Cor. 8. 1. & 9. 25. & 10. 33. Instituitur hic comparatio inter duo summa generis humani capita; carnale unum, alterum spirituale p.) *vivificabuntur* i. e. Ad vitam adducentur gloriosam & immortalem. Verbum *ζωοποιεῖν* in sensu *beate resurrectionis* habuimus Joh. 5. 21. & 6. 63. Rom. 4. 17. & 8. 11. Propriè respondet Hebræo *חַיָּים*. Vel, *reviviscunt*, Ca. Sed notandum est Verbum passivum, quod declarat ipsos non suapte vi, sed alienā, resurgere. Tanti est momenti vestigiis Apostoli potius insistere quàm verba quædam ut parum Latina refugere.

23. *Unusquisque autem in*, &c. *Ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι* [Suo (vel, *In proprio*, Er. H. Ti. Mo.) ordine, P. Tre. Ca. Be. Pi. &c. scil. vivificabitur, i. e. resurget, eā nim. vivificatione, de qua v. præced. Prolepsis, quā nimium desiderium nostrum reprimit. Prudenter occurrit sive curiositati sive impatientiæ eorum qui excipere poterant. Si in Christo omnes vivificantur, quid igitur, ipso jampridem excitato, non omnes simul excitantur? Æquam hujus moræ causam hic profert à primitiis quæ plenam messiem antecesserunt. *Suo ordine*, vel, 1. temporis, ut colligitur ex verbis seq. Tertul. 3. Adversus Marcionem [quomodo & Cl. Medus nostras Operum lib. 3. p. 711. Epist. ad Amicum] intelligit intra mille annos quorum mentio fit Apoc. 20. 3, &c. Omnes justos resurrecturos, sed ordine quodam, ut hic dicitur; primos quidem Martyres, deinde & reliquos justos, pro meritis alios maturius, alios tardius. Nec aliud videtur velle Tertul. 1. De resurrect. carnis, cum dicit, *Unusquisque autem in ordine suo, scilicet quia & in suo corpore. Ordo enim non aliud quàm meritorum dispositio*. Sed mihi certum habetur, illud de resurrectione priore Martyrum, quod est in Apocalypsi, neque Paulo, neque Christianis ante Apocalypsis editionem, fuisse cognitum. Sed illud credibile est, & scivisse & hic indicasse Paulum, resurrecturos ita prius singulis prout Christi imaginem propius expresserint. Simili quodammodo sensu habuimus. *ἡ τὰ ἐν*, supra 14. 40. Vel, 2. dignitatis, ac meritum: q. d. suo gradu gloriæ celestis. ¶ *Primitiæ Christus* Is jam resurrexit. Is primus (utpote Caput omnium & Princeps i.) resurrexit ad vitam immortalem k, Act. 13. 34. nam ceteri (qui ante Christum excitati fuerunt l.) extra ordinem suscitati, ad hanc vitam sunt excitati iterum morituri m. ¶ *Deinde*, &c. *Επειτα*, &c. Hæc vox notat intervallum supra 1500 annorum, ut experientiā discimus n. ¶ *Postea* (nempe vivificabuntur o, vel resurgent p iterum cum corporibus suis: ut sequentia docent q.) *qui sunt Christi* (i. e. Christiani r qui Christo fideliter servierunt t:) *in adventu ipsius*, Be. Pi. &c. h. e. Christo adveniente, ut 1 Thes. 4. 15, &c. t. in fine mundi, ex collat. Mat. 24. 3. 24. *Deinde* (sub. erit, Be. Pi. E.) *finis* Scil. hujus seculi x, vel mundi y, ut Matth. 24. 6, 14. z, vel omnium rerum a, vicissitudinum, afflictionum, &c. b. predicationis, ministerii, &c. c. vel, Regni illius quod Dei Patris vice ac nomine Christus administravit, ut sequitur d: vel, *finis*, hominis; is nempe cujus gratiā conditus est, h. e. perfecta felicitas, quæ deinceps & in æternum fruetur. Vel, perfectio futuri seculi f. ¶ *Cum*, &c. *ὡς ἂν τὸν θεόν*, &c. ¶ *Quum tradiderit* (scil. Christus g, ex versu 23. homo i, vel ut *δεδωκεν* k.) *regnum Deo ac Patri*, Pi. Be. &c. Copula, vel, 1. exegetica est l, *Deo qui est Pater m*, ut scipe, Galat. 1. 4. Eph. 1. 3. & 4. 6. Phil. 4. 20. &c. vel, 2. naturarum Christi disjunctiva: *Tradet Deo suo*, juxta humanitatem; *Patri suo*, juxta Divinitatem. Confer Joh. 20. 17. *Tradet*, nempe sicut Præfides in Provincias missi reddebant Cæsaribus acceptam potestatem o. Tot victorias, tantamque Regni sui gloriam, non sibi vendicabit ut homo, sed eam cum subjectione & gratiarum actione Deo & Patri, tanquam Authori, acceptam referet p. Quid ergo? An nondum regnat Pater? Regnat certè q, sed quasi imperfectè, quia nondum hostes omnes subjugantur r, & à plerisque pro Rege non habetur t. An verò tunc non regnabit Filius? Maximè verò, cum Regni ejus non sit finis t. Duplex est Christi dominium in creaturas: alterum essentialè, quod

ab æterno habet commune cum Patre & Spiritu Sancto, nimirum quatenus est Deus^v; quod Regnum à nulla persona Trinitatis momento unquam depositum^{*}: alterum, quasi vicarium, quod pendet à Munere⁷. Regnum *οικονομικόν*², quatenus Mediator est, cui omnis potestas data est, Matth. 28. 18². Desinet Christus regnare ut nunc regnat, scil. in medio inimicorum^b. Regnum Christi accipi potest, vel, 1. de ipsa Ecclesia^c. Sensus est, *Cum tradiderit*, &c. i. e. cum perduxerit electos suos, in quibus regnat, ad contemplationem Dei & Patris^d: Quum Ecclesiam electorum, in quibus, ut in proprio Regno suo regnat, hic per gratiam, in futura vita per gloriam, eamque planè liberam, & hostibus omnibus plenè ereptam, Patri tradiderit, id est, obtulerit seu præsentarit, ut victoriæ suæ trophæum; ut in his plenà gloriâ æternum regnet ac triumphet^{*}. Vel, 2. de præsentī statu Ecclesiæ laborioso & tumultuoso, quem significat non fore perpetuum, &c.^f. Hinc colligebant Ariani, Filium esse inferiorem Patre; quippe cui Regnum tradit. Sed non sic tradit ut ipse prorsus deponat, aut Rex esse cesset: alioqui sequeretur, etiam Patrem, quando Filio tradidit Regnum, amisisse Regnum, nec Regem mansisse^g. ¶ *Cum*, &c. *ὅταν παραστήται*, &c. Illud, *παραστήται*, quod est *ἀποστήσει*, hic Plusquam-perfecti habet significationem. Nam quod hic dicitur præcedit *παροίεται*^h. [Sic vertunt,] *Quum aboleverit* (vel, *evanescere fecerit*, Be. Deus scilicetⁱ) *omne imperium*, &c. Be. &c. Illa autem nomina, *ἀρχαί*, *ῥεγναι*, *δυναμεις*, significant, 1. omnia Imperia & Regna mundi ac regimina minora^k. Respicitur enim, sed sublimiori sensu, id quod est Dan. 7. 14, 27. Tunc verè Christus erit *Princeps Regum terræ*, & *Rex Regum*, quomodo vocatur 1 Tim. 6. 15. Apoc. 1. 5. cum destructo omni illo potentatu de Regibus non minus quam de infimis quibusque sententiam feret^l: tunc finem accipient politia & leges, & distinctiones ordinum, & gradus dignitatum, &c.^m. 2. Principatus Angelicos, qui cessabuntⁿ, quoad executionem potestatis aut officii circa homines^o. 3. Ministeria & præfecturas in Ecclesia^p; ut solus Deus per seipsum, non per homines aut Angelos, potestatem suam exerceat^q. 4. Hostes Regni Christi, sive Ecclesiæ^r, in quorum medio nunc dominatur^t; id est, mundum, Diabolum, mortem & peccatum^u, præcipue Dæmones^v, qui nomina ordinum Angelicorum è quibus facti sunt retinent^x, hic sicut & Rom. 8. 38. & Eph. 6. 12^y.

25. *Oportet* (vel, 1. ob decretum Dei: vel, 2. ut impleantur Scripturæ^z.) *autem* (vel, *enim*, Par. &c. Probat à statu præsentī Regni Christi, nondum adesse illius finem².) *illum* (i. e. Christum^b) *regnare* (i. e. regere Ecclesiam^c; hostes evertere, suos liberare^d; federe ad dextram Dei, ut est Psal. 110. 1. quod hic exponitur *regnare*^e.) *donec*, &c. *ἄχρις ἃν ᾤκησῃ αὐτὴν* [Uf-
quequo posuerit] (nempe Deus^f, Pater^g; quod subaudiri debere tum ex Psalmo apparet, tum ex eo quod sequitur v. 27^h.) *omnes inimicos* (Dæmones, & alios reprobosⁱ.) *sub pedes suos*, P. vel potius, *pedibus ejus*, E. Be. Pi. &c. nempe Christi Filii^k. In MS. est, *ἵνα ἐξ ὧν αὐτὴν ᾤκησεν*, *donec ejus inimicos omnes ei subiciat*: ex Psal. 110. sic intellecto quomodo eum Christus explicat Matth. 22. 44^l. Qu. Annon postea regnaturus est? Resp. 1. *Donec* aliquando infiniti temporis est^m, nec semper excludit tempus sequens, ut Esa. 22. 14. Mat. 1. ultⁿ. Mat. 28. ult. 2. Non ut nunc regnabit, scil. in medio hostium, &c.^o. Semper Christus *sedebit ad dextram Patris*, Heb. 10. 12. Ergo semper regnabit. Affirmat id Paulus, de quo dubitari poterat, eum regnaturum donec inimicos omnes evertit, &c. At verò quin devictis hostibus regnaturus esset, nemini dubium erat^p.

26. *Novissima*, &c. *ἔσχατα*, &c. [Ultimus—hostis, &c. Conclusio argumenti à toto ad partem^q. Subjiciet omnes inimicos; ergo & mortem^r. Datur ergo mortuorum resurrectio. Ità probat institutum suum^t.

27. *Omnia*, &c. [Omnia emphaticè dicit, quum aliquin in Psal. 8. de quibusdam duntaxat creatoris sermo est^u. Hoc est ex Psal. 8. mysticè intellecto, quomodo eum accepit Scriptor ad Hebræos, 2. 8. Nam Christus alter Adam, in quo omnia majora & æterna^v. ¶ *Cum*—*dicit*, (nempe Scriptura, ut Heb. 1. 7^x.) *Omnia*—*sine dubio*, &c. *ὡς ἂν ἐν ᾧ τὸ πᾶν ἐκτίσθη* [Pæ-

lām est excipiendum eum (vel, quod excipitur is, Er. sic Tre. vel, quod hoc dicatur extra eum, P. hoc dici excipito eo, Be. Pi. Id sic accipiendum est, ut excipiat, Ca.) qui subiecit illi omnia, Er. Il. Ti. &c. i. e. præter Deum Patrem^y. Sed quorsum hoc additur? Resp. 1. Proleptis est cavillationis quæ neci posset ex voce *omnia*^z: nè quis Gentilium suspicaretur Christum etiam Patrem sibi subiecturum, quomodo Jupiter Saturnum patrem regno exuisse fingebatur². Nè Deo rerum omnium Opifici, quem & Judæi & pii in Gentibus colebant, credatur facere injuriam, si diceret, *Christo omnia fore subiecta*, occurrit pravæ interpretationi, & ex ipso verbo *πάντα*, quod est in Psal. 8. ostendit satis apertum esse omnibus eum qui cetera Christo subiecit, excipi. Irenæus dicebat, se nè Christo quidem crediturum fuisse, si alium Deum quam mundi Opificem prædicasset. Est autem hæc interpretatio ejus generis quod Græci vocant *ὑποτάξις*, quo sæpe uti cogit necessitas: ut cum dicimus, — *Et quod regit omnia cælum*^b. 2. Ut solum Patrem excipiens, significaret, omnia cetera sine exceptione Christo fore subiecta; & proinde bene concludi^c, Principatus, Potestates, Virtutes^d, mortemque ipsam, illi subiecta fore^e.

28. *Filius subiectus erit ei*, &c. [Qu. Quomodo subiectus, cum sit æqualis^f? Resp. 1. Non agitur hic de illa Filii subiectione essentiali vel secundum Divinam naturam, quâ Patri æqualis est; vel etiam secundum humanam, juxta quam semper est subiectus Patri^g. 2. Subiectus est, etiam secundum Divinam naturam, eo quod esse & posse & omnia habeat à Patre gignente, tanquam Deus à Deo^h. Non placet; quia de verâ propriâque subiectione hic agitur, &c.ⁱ. 3. Subiectus est Christus scil. *μυστικός* Ecclesiæ suæ in æternum adunatus, ut 1 Cor. 12. 12. nam Christi *κλήρωμα* quoddam est Ecclesia^k. [Sensus,] Tum totum Christi corpus mysticum erit Deo planè subiectum, & per omnia obtemperans^l. Non placet: nam de eo loquitur cui omnia subjicienda sunt: quod soli capiti Christo competit, non corpori ejus^m. 4. Subiectus erit, quatenus homo estⁿ, vel quatenus Mediator est^o, quum depositâ legatione Mediatoriæ^p, & cessante Regno illo vicario, quod hic *Patri traditurus* esse dicitur^q, manifestabit plenissimè omnia quæ per se, ut hominem, facta sunt, Dei potentiâ, auctoritate & nomine, facta esse^r, seque, ut homo est, Patri subiectum esse^t. Cum autem Christus Imperium adhuc vicarium illud obtinet, omnemque habet potestatem, &c. nondum apparet quomodo subiectus sit, &c.^u. ¶ *Ut sit Deus omnia in omnibus*^v i. e. Ut sit loco omnium quæ possunt optari ab homine^w. Ut plenum Imperium exerceat in omnia, etiam in Filium suum, ut homo est: quanto magis in mortem & in corpora mortua^x? Ut palam fiat, Deum esse Principem etiam Christi hominis, & Authorem omnium bonorum tam ipsius quam Ecclesiæ ejus, ut in omnibus laudetur & glorificetur solus Deus^y. Ut Deus omnes electos (immediatè & per se^z) beatitudinis suæ participes efficiat². Ut mediatione, & mediis atque adjumentis præsentibus re-motis, Deus Triunus præsentia suâ immediatâ omnibus Sanctorum necessitatibus plenissimè subveniat, & virtute ac effectu sit *omnia media* & quæcunque desiderari possunt, &c.^b. Peccato enim omnibusque hostibus deletis, opere redemptionis peracto, non amplius opus erit Mediatore, sed creatura Deum rectâ accedet, & cum Deo immediatè uniatur^c. Omnia erunt Deo plena. *Illic omnibus omne cognatum*, ait Seneca ad Marciam de vita cœlesti pro suo modulo loquens. *Angeli & pii adunabuntur cum Deo sicut scintillæ cum Sole*, ait R. in Libro Keter Malchut. Et huc mystico sensu Hebræi trahunt locum Soph. 3. 9^d. Significatur his verbis incomprehensibilis quædam gloria quæ à Deo promanans electos omnes implebit. Nondum est Deus *omnia*, &c. cum adhuc hostes sint potentes, necdum completus sit electorum numerus, & eorum pars maxima adhuc sit in tenebris & peccato, multique in sepulchro, &c.^e.

29. *Alioquin*, &c. *ἄλλιως ἢ τοῦτο οὐκ ἔστιν* [Alioquin (vel, Præterea, G.) quid facerent (vel, facerent, Er. i. e. Quid illis sive de illis fiet^f; vel, efficient, G. Quem fructum reportabunt^g) qui baptizantur (vel, lavantur, Ca. vel, ablatione utuntur, Be.)

pro mortuis? P. Ti. II. Tre. ex Sy. Ar. Er. &c. vel *supra* mortuos? Pi. Locus obscurus: tum quia deficit nos vetus historia Ecclesiae, unde morem tunc receptum intelligeremus; tum quia variè sumuntur & verbum βαπτίζω, & præp. ὑπὲρ, quæ cum Genitivo significat modò *super*, ut Homer. II. 6. Stetit ὑπὲρ κεφαλῆς, *super capite*; Plat. in Tim. ὑπὲρ γῆς, &c. *supra terram* grando concrevit; Theoph. De caus. plant. 3. τὰ ὑπὲρ γῆς, &c. quæ *super terram* exstant vegetiora reddit; Pindarus, Isthm. 1. τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς, &c. *supra caput* Tantalii pendens saxum¹: modò *pro*; ut oratio Demosthenis ὑπὲρ Κτησιφῶντος, *pro Ctesiphonte*. Ὑπὲρ valet *pro*, *propter*, *causâ*, sive meritorie, seu ob causam antecedentem; sive finaliter: ut Isoc. Evag. ὑπὲρ αὐτοῦ, &c. *quorum causâ*, vel ob quas causas antecedentes, nos eos honoribus affecimus: Demosth. Plurimi ὑπὲρ τῶν ἀμετέστον, &c. *privati commodi causâ* plerique dicunt & faciunt. Vel valet *pro*, h. e. *vice*, *loco*, *nomine*, ut Joh. 11. 50, 51, 52. Philem. v. 13. Eurip. Alcest. v. 690. Νὴ μοι ἴσθης ὑπὲρ τῆς ἀνδρὸς, *pro hoc viro*. [Hinc varietas interpretationum:] 1. Βαπτίζω h. l. metaphoricè sumitur, ut res adversas, dira supplicia, mortemque ipsam, significet: ut baptismus sumitur Matth. 20. 22, 23 P. Marc. 10. 39. Luc. 12. 50. Quâ ratione & poenitentia baptismus lachrymarum vocatur apud Cyp. Athanas. Basil. &c. Hoc tamen sensu locum variè interpretantur. 1. Sensus est, q. d. Quid pro mortuis solliciti sumus, proque eorum expiatione oramus, jejunamus, &c.? Non placet: 1. Illa Baptismi significatio rara est, & soli Christo usurpata. 2. Baptismus illis locis afflictiones quidem significat, non autem voluntarias, sed forinsecus illatas aut irruentes: alioqui non dixisset Paulus, qui baptizantur, sed, qui baptizant seipsos. 2. Locus accipiendus de Baptismo sanguinis, de continua morte seu cruce, sive martyrio, cui Christiani propter Christum subiecti sunt. Hunc sensum suadent, 1. quod sequitur, Τί ἡμεῖς κἀνδυνάσμεν; Si non sit Resurrectio, quid fiet de illis qui corpora sua tradiderunt martyrio? & cur nos indies periclitamur? quem fructum reportabunt qui mortem subeunt pro mortuis aliquibus, i. e. pro Christo & sanctis demortuis, quorum resurrectionem vel jam factam vel futuram profitentur & defendunt, & morte suâ obsignant? 2. Quod v. 18. arguit à morientibus in Christo, i. e. in fide Christiana. Et num credas omittere eum velle argumentum à morientibus pro fide Christiana? 3. Quod non dicit, Τί ποιῶμεν; Quid sibi volunt, vel denotant, vel significant per hoc quod baptizantur, &c.? sed, Τί ποιήσωμεν; Quid faciemus? i. e. Quid de illis fiet? Sic Jerem. 5. ult. Quid facietis in fine? i. e. Quid de vobis fiet? Nullus est quoad hunc sensum scrupulus nisi in phrasi, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, quam illustremus pari: Baptizarunt Judæi profelytum ἡ ὁσὶν, *sub notione*, vel *in nomine*, *profelyti*; & servum manumittendum ἡ ὁσὶν, *sub notione*, vel *in nomine*, *libertini*. Quæ Græcè sic apte proferuntur, ὑπὲρ νεκρῶν, ὑπὲρ ἐλευθέρων d. Ὑπὲρ hoc loco propriè sumitur de causa finali, sicut & supra v. 3. [Hæc de prima verbi significatione.] 2. Βαπτίζω hic valet, *lavari*, & *lotionibus elui* & *expurgari*; ut quinquag. Marc. 7. 4. Heb. 9. 10. Confer 2 Sam. 11. 2. & 12. 20. Ecclus. 34. 29. Judith 12. 7. collat. cum 10. 3. Et βαπτίζουσι hic accipi potest vel, 1. mediâ significatione, pro ὁ βαπτίζων, qui ablutione utuntur, ut indicat vox Syra ܒܝܬܝܢܝܐ. Atqui participium illud est conjugationis Cal. sive Peal, ubi verbum hoc sign. *baptizari*, ut & Tremel. & Boder. transferunt. In Hiphil autem seu Aphel sign. *baptizare*. Vel, 2. passivè, ut verbale nomen in verbo inclusum sit, ut apud Hebræos sæpè fit; & locus sic vertatur, qui abluuntur ablutione super mortuos, i. e. mortuali. Argumentatur Paulus à sepulchrali sive mortuali ablutione & unctione, usurpata tum Ethnicis, ex superstitione, Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit: tum Judæis, imò & Christianis, Act. 9. 37. ex charitate & fide resurrectionis, cujus hæc erat tesserâ quædam & professio. Nam quia mors speciem habet interitus, ne resurrectionis fidem extingueret, species contrarias opponi utile fuit quæ vitam in morte repræsentarent. Exquisitâ sedulitate & curâ mortuorum sepulturam procurabant Hebræi, repetitis ablutionibus se fatigantes, &c. [de quibus vide quæ hic

Nebriſ.] Quod factum non tantum ut pollutiones ex contactis mortuis aut sepulchris eluerent, sed etiam in fidem resurrectionis. R. Bechai, Qui tangit mortuum purificandus est aquâ purificationis cum cineribus vacce ruse, &c. Atqui innuit etiam resurrectionem mortuorum. Quoniam autem illud modo? Audi Zohar, fol. 86. 4. Spiritus immunditiei habitat super homines propter mortuos. Remedium est pulvis vacce ruse, quo purificantur, ut obtineant vitam mundi futuri: scilicet ut puri inveniantur in hoc mundo, & sancti in mundum futurum. De quibus scribitur, Conspersam super vos aquam puram, & purificabimini, Ezech. 36. Illud autem, ὑπὲρ νεκρῶν, propriissimè sonat, mortuorum causâ, vel nomine, vel propter mortuos, sive in gratiam mortuorum. Sic Rom. 15. 8. ὑπὲρ ἀλλοθιῶν, &c. in gratiam veritatis Dei, i. e. ut Deum veracem esse constaret: item v. 9. ὑπὲρ ἀλλοθιῶν, propter misericordiam, vel nomine misericordie, quam consecutæ sunt. Sic & Heb. 7. Lamed sæpè sonat propter, vel in gratiam, ut Levit. 19. 28. & 21. 1, 2, 3. Num. 5. 2. Sic quoque accipio phrasen illas, lugere, plangere pectus, &c. ὅτι νεκρῶν, i. e. demortui causâ, sive gratiâ & nomine. [Atque hæc de secunda verbi significatione dicta sunt.] 3. Βαπτίζω accipiendum h. l. de sacramento Baptismi: sed diversimodè explicant. 1. Est novum argumentum ex ritu tunc per Ecclesias recepto, unde appareat ab omnibus creditam Resurrectionem. Nam si quis in statu demortui esset mortuus, erat qui ipsius vice ac nomine baptizabatur, sic mortui fidem apud Ecclesiam obsignans. Tertul. De resurrectione carnis, Si autem baptizantur quidam pro mortuis, videbimus an ratione. Certè illâ presumptione hoc eos instituisse contendit, quâ alii etiam carni vicarium baptisma profuturum existimarent ad spem resurrectionis, quæ nisi corporalis non aliâs sic baptismate corporali obligaretur. Quid & ipsos baptizari ait, si non quæ baptizantur corpora resurgunt? Idem Adv. Marc. Quid, ait [Apostolus,] facient qui pro mortuis, &c.? Viderit institutio ista, Kalendæ, si fortè, Februaria respondebant [Scaliger, respondebunt] illi pro mortuis petere. Noli Apostolum novum autorem aut confirmatorem eum denotare, ut tantò magis sisteret carnis resurrectionem, quanto illi qui variè pro mortuis baptizarentur fide resurrectionis hoc facerent. Ambrosius, aut quisquis est qui sub ejus nomine ad hunc locum legitur, In tantum stabilem & ratam vult ostendere resurrectionem mortuorum, ut exemplum det eorum qui tam securi erant de futura resurrectione ut etiam pro mortuis baptizarentur si quem mors prederisset, timentes ne aut male aut non resurgeret qui baptizatus non fuerat, vivus nomine mortui tingebatur. Unde subiecit, Quid & baptizantur pro illis? Exemplo hoc non factum illorum probat, sed fixam fidem in resurrectione ostendit. Marcionitas hoc more usos tum ex Tertul. verbis intelligitur, tum apertè id dicit Chrysost. & post eum alii. Volebant autem videri Marcionitæ omnium quæ Paulus aut instituerat aut probaverat seduli sectatores. Mirari hunc ritum eò minùs debemus quod nonnullis in locis ipsa mortuorum corpora sint baptizata, ut apparet ex Canone qui aliis est 18. aliis 19. Concilii Carthaginensis; nec minùs mortuis corporibus data Eucharistia, ut nos docet idem Canon Carthaginensis & 83. Synodi in Trullo habitæ. Credo autem, inter alia, usurpatum illum vicarium Baptismum ut Ecclesia pro defunctis oraret. Non solebant enim publicæ preces fieri pro Catechumenis, quanquam elemosynas pro eis licebat dare. Tertul. tradit, solere in Ecclesia vi vos pro mortuis, id est, in solatium mortuorum, baptizari, quorum omnium animæ credebantur in receptaculo sub terra asserviri in diem resurrectionis. Theoph. & Epiphan. referunt, solere Marcionitas, si quando absque Baptismo quis decessisset, quosdam ex proximis consanguineis sub lecto, cui incumbere mortuus, vel intra ipsum sepulchrum, cui defunctus erat superimpositus, baptizare, ne periret, sed remissionem adeptus fervaretur. Veteres Christiani putabant animas etiam piorum in centro terræ, tanquam in quodam receptaculo, expectare, non sine suspiriis & anxio desiderio, diem Judicii. Pro illorum ergo refrigerio ut orabant, & nonnulli offerebant, ita etiam baptizabantur, in spem resurrectionis, idque annuâ die, Calendis scilicet Februarii. Verum hanc expositionem rejiciunt Epiphan. & Chrysost.

Chrysof. fatentes quidem fuisse post Apostolorum tempora (vel Cerinthianos, inquit Epiphan. vel Marcionitas, inquit Chrys.) qui tale quid in more habebant, & ex hoc loco Pauli factum suum defendebant, sed falso ejus intellectu. Exstat etiam vetus prohibitio, *Nē mortuos baptizari posse, fratrum infirmitas credat*, Conc. Carthag. 3. can. 6. c. [Eam sic refellunt.] 1. Errorem hunc tempore Pauli viguisse non constat ex historia: nec id fieri poterat, si à Marcione aut, ut alii volunt, à Montano excogitatus est. Sed neque Marcioni eum tribuunt Tertul. Iren. Epiphan. Euseb. ubi illius errores recensent *. 2. Prorsus superstitiosum hoc erat f. Non verisimile est, Paulum (qui singula propè perstringit eorum vitia, vel in ritibus, &c. †.) tam insignem baptismi profanationem sine reprehensione præteriturum, aut inde argumentari voluisse. Verum quamvis morem non laudet, tamen eos suo sibi gladio jugulat: nam si baptizantur pro mortuis ut refrigerium habeant in die resurrectionis, quomodo ergo sui obliti à se dissentiant, & resurrectionem negant? 3. Sic argumentum infirmum esset, cui facile responderent Corinthii, Aequè illos errare in resurrectione, ut in baptismo pro defunctis. 4. Non credibile est, qui resurrectionem negabant, eos simul cum aliis, usurpasse hunc ritum. [Hæc de prima sententia.] 2. Loquitur de iis qui infirmi & jamjam morituri & lecto decumbentes (indè Clinici dicti m) baptizabantur n, & per hoc profitentur se baptizari pro mortuis, h. e. pro statu mortuorum, sive propter statum futurum post hanc vitam o; vel ut mortuis, non vivis, profit. Vel, baptizari pro mortuis dico qui jam mortui censentur, & qui de vita omnino desperarunt: atque ita cap. valet pro, ut quum dicimus, habere pro derelicto q. Hic sensus apertus ac simplicissimus est. Eum præ aliis probarem, si natura Græci sermonis ferat: 1. Constat Apostolum argumenta ex iis, quæ Corinthii vera & recta esse admittebant, petere. 2. Frequens hic mos erat primis Ecclesiæ temporibus, quando multi baptismum differebant usque ad extremum vitæ t. Scitur, statim ab initio Ecclesiæ, eos qui catechumeni adhuc in morbum inciderant lethalem, baptismum solitos fuisse petere, partim in fratrum ædificationem, partim consolationis suæ causâ, ut secum ferrent salutis suæ oblationem v. Dicebantur hi pro mortuis baptizari, quia morti vicini mortuis potius quàm vivis erant accensendi x. Sed frigidum hoc est y. Neque appositum esset hoc argumentum. Et cum impius ac superstitiosus esset hic mos, noluit illum h. l. indicare, nè approbare videretur z. At mos hic initio sanctus erat, nempe ut catechumenus, mortem cernens præsentem, baptismum peteret: quanquam postea superstitio accesserit, &c. a. 3. Loquitur de veteri ritu baptizandi super mortuorum sepulchra, quod fuit symbolum fidei & confessionis de resurrectione mortuorum b. *ὑπὲρ νεκρῶν* valet, super mortuos, vel propriè, scil. in sepulchris jacentes: vel metonymicè, h. e. super sepulchra mortuorum. Hic sensus simplicissimus videtur, quia nec per se absurdus erat talis ritus, nec verbis vim facit c. Certè *νεκρῶν* propriè significat cadaver hominis d, & cum Genitivo idem valet quod *ὑπὲρ νεκρῶν*, super, vel supra, ad notandum locum *: [ut antè notatum ex Pi.] Sic Plut. *Aurum quod ὑπὲρ γῆς*, &c. super terram; & *sub terra*, &c. Xenoph. in Sympof. *Saltabat ὑπὲρ ἑλπίων*, super gladiis. Thucyd. *ἡ ὑπὲρ τῆς πόλεως*, urbi imminentes, &c. f. Quæ more Christianorum fiebant in publicis cætibz peragebantur. Quidam ergo studebant, ut funeribus propositis ipsi coram omnibus baptizarentur, ad testimonium spei de resurrectione g. [Aliis hoc non placet:] Neque hujus moris ullum in antiquitate vestigium apparet, neque habet aliquam verisimilitudinem, quum nondum Christiani cœmeteria, sive certa sepulchris destinata loca, haberent h. 4. Baptizari pro mortuis est, baptizari pro fide & spe resurrectionis, quam ante baptismum profitentur Catechumeni, dum symbolum recitant i; vel baptizari pro seipsis, in spem rei post mortem percipiendæ, videlicet resurrectionis: id quod stultum esset, si nulla futura esset resurrectio k. Sed valde absurdum videtur mortuorum nomine spem resurrectionis significari l. Sed similes abbreviaturæ frequentes sunt

in Constitutionibus atque Articulis. Sic Hebræi dicunt, *על עבירה ועל*, de cultu peregrino, & *על ברכת השם*, de benedictione Nominis, pro præceptis Dei de illis. Sic solent doctores notissimas & vulgò tritissimas sententias dimidiatas citare, ut notat Scal. ad Mat. 15. 5. [ubi dicta vide.] Et Suidas proverbium abbreviatè citat, *καταδουλεύς* tantum dicens, pro, *καταδουλεύς δ' ἢ ἄνδρ' ἄδης*, *νεκρῶν*, A navi subsidente quicquid arripis pro lucro habendum est. Ità *νεκρῶν* hic abbreviatè dicitur pro resurrectione mortuorum, quomodo etiam Harmenopolus, De sect. 12. intelligit. Adde quod illud, *νεκρῶν*, v. 12. est Nominativus *τῶ βαπτίζοντι* illi nempe Corinthiorum, qui in baptismo, quem nondum renuntiaverant, (quod invictum reddit Apostoli argumentum) fidem suam de resurrectione professi erant, jam verò de resurrectione dubitabant: quod non est mirum, quum Philosophi, notante Photio, hunc articulum, tantum difficillimum, ægrè & ultimo loco admiserunt. Et Synesius Episcopus antè factus est, quàm illi fidem adhiberet, &c. m. 5. Baptizantur pro mortuis, i. e. tantum thortui n, vel agentes seu representantes mortuos o; *consepulti* nempe cum Christo in baptismo, Rom. 6. 4. eo quod immersio & emersio, quæ fit in baptismo, sit mortis ac resurrectionis quædam representatio q. Argumentum Pauli est hoc, Christiani dum baptizantur, in hoc baptizantur ut cum Christo moriantur, deinde resurgant r. q. d. In vanum utitur Ecclesia symbolum baptismi (qui apertus est mortis & resurrectionis Christi atque fidelium typus: vide 1 Pet. 3. 22, 23.) si non est resurrectio. Et in hac ego sententia plenè acquiesco t. Sed hanc expositionem & præced. refellit quod Apostolus videtur tantum de quibusdam loqui, non de omnibus fidelibus. At istæ expositiones omnibus baptismum suscipientibus accommodantur t. 6. Liceat & mihi meam sententiam aut conjecturam proferre. Apostolus in toto hoc cap. agit de beata piorum resurrectione. Non alios ergo & hic mortuos intelligit, pro quibus frustra ait vivos baptizari, si non sunt mortui illi resurrecturi. Constat, Baptismum esse sigillum resurrectionis, tum quia corpori fidelium collatus notat, illud quoque ut mortis ita & resurrectionis Christi particeps esse; tum quia est sigillum fœderis, cujus promissio est, *Ego sum Deus tuus*: ex qua Christus resurrectionem potentissimè infert, Luc. 20. 37, 38. Præcipuè autem tenendum, Baptismum, veluti primum fœderis sigillum, publicè in Ecclesia collatum, non singularibus tantum illis personis, quibus confertur, promissiones fœderis obsignare, sed & universæ Ecclesiæ, tum militanti, tum triumphanti, tum viventium, tum mortuorum; quippe qui unam eandemque cum illis constituentes Ecclesiam, & ut illi, spe tantum adhuc salvi facti, complementum promissionum fœderis continenter expectant. Quotquot ergo in Ecclesia baptizantur, non pro se tantum, sed & pro mortuis fidelibus, baptizantur; non quidem eorum loco, aut ad eos juvandos, &c. sed ad stabiliendas indefinenter promissiones fœderis, ipsis factas & adhuc implendas. Adeo ut, quamdiu & quoties baptismus administratur in Ecclesia, tamdiu & toties renoveretur facta mortuis promissio, Deum esse Deum ipsorum. Et, quia Deus non est Deus mortuorum, sed viventium, vivere ipsos Deo, promissione. Quocirca necesse esse ut aliquando ipsi vivant actu. Unde firmiter concluditur, frustra vivos pro mortuis baptizari, si non sunt resurrecturi v. ¶ Ut quid, &c. *Τὴν βαπτίζοντα*, &c. ¶ Quid (vel, Cur, P. Be. Pi. vel, Quorsum, J. cap.) & (vel, etiam, Pi. J. cap. [sed] *καὶ* hic est ergo x. *καὶ* in hujusmodi phrasi redundat, ut diximus Joan. 8. 25 y.) baptizantur pro mortuis? Mo. &c. vel, sub mortis tempus? *ὑπὲρ νεκρῶν* sumo ut *ὅτι νεκρῶν*, in morte, vel, sub mortis tempus, Heb. 9. 17 z. Notandum [hic & in præced. membro] non dici baptizari *ὅτι νεκρῶν*, quod *ἀέρισον* esset, & omnes mortuos comprehenderet; sed *ὅτι ὑπὲρ νεκρῶν*, cum articulo, qui est *ἐπὶ νεκρῶν* & *δεξιῶν* q. d. *ὑπὲρ νεκρῶν*, super quibusdam mortuis. Nec dicit, *Quid faciemus nos*, &c. sed, *quid facient*, &c. Non ergo Paulus, neque omnes, sed quidam, pro quibusdam mortuis baptizabantur, illi nempe quibus ignorantiam Dei exprobat, v. 34. Habet autem hæc repetitio vehementiam: Sensus enim est, Quorsum, in-

quam, aut Quorsum, quæso, etiam pro statu post mortem futuro baptizantur, si non sit resurrectio^b?

30. *Ut quid* (vel, *Cur*, P. Pi.) & *nos* (scil. Christiani^c; vel Apostoli^d, & Evangelistæ adjutores nostri^e, Evangelii præcones^f;) *periclitamur*, &c. ?] i.e. Tot periculis & persecutionibus nos obicimus. Si nulla est resurrectio mortuorum expectanda^h, stultissimi nos hominum sumus. Vide supra v. 19ⁱ.

31. *Quotidie morior*] i.e. Morti (& mortis periculo^k) me obicio^l: proculcor, & mortem expecto^m: paratus sum mori. Vide 2 Cor. 4. 11, 12. Sic Paulus *quotidie moriebatur*, quomodo dicitur *adulterium fecisse* qui id voluitⁿ. ¶ *Per*, &c. *Nā* *ἡμετέραν καὶ χριστιανικήν*] Sic legunt Complut. editio, 3 vet. Codices, Græca scholia, Chrys. Th. Amb. Aug. & Hi. Alii legunt *ἡμετέραν, nostram*. Sed ei subiecisset *ἐχθρὴν*, non *ἐχθρὴν*. [Sic vertunt,] *Per* (vel, *Propter*, Æth. Amb. in Be. vel, *Juro per*, Tre. ex Sy. sic Ca.) *gloriam* (vel, *gloriationem*, Er. P. Mo. Be. &c.) *vestram*, E. ex Vulg. P. Li. ho. i.e. de vobis, vel in vobis, ut Rom. 3. 23. *gloria Dei*, i.e. in Deo P. q. d. quæ de vobis gloriatur, tanquam meis in Christo filiis^q. Pronomen hic possessivum quod vice Genitivi est, sicut alibi Genitivus, causam designat efficientem: hoc enim vult dicere, *Quam verè ego gaudeo* (id enim est *καυχᾶμαι*) *de vestro profectu in Christo, ita verum est me quotidie paratum mori*. *Tantum abest ut dubitem an futura sit resurrectio*. Vide Respons. ad objecta Græcorum in Justini operibus: [ejusque verba in G.] *Al. Gloria* hanc non erat vel, 1. Apostoli de iis: nam tunc aptius dixisset *ἡμετέραν*. Nec erat quidem, rebus ut tunc stantibus, cur de iis gloriaretur. Vel, 2. eorum in Apostolo; qui nimium apud eos viluit. Sed, 3. eorum contra ipsum: ut sensus loci sit, Indies ego spernor, periclitor, morior: In hujus rei testimonium obtestor appellōque vestram contra me gloriationem; quam quidem ego pro gloriatione mea in Jesu Christo habeo^t. Al. [Sensus,] *Quotidie morior*, ejusque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse: vel, Testis sit mihi gloriatio vestra, i.e. vester profectus in Evangelio quod ego apud vos promulgavi summis cum periculis^u. Vel, *nostram*, Er. Ti. Pi. Vor. Hi. in Zeg. Cal. Sel. Sic vocat Metonymicè afflictiones & infirmitates suas, de quibus gloriatur, 2 Cor. 11. & 12 v. Al. Per fidem illam, seu fidelitatem meam in negotio Christi, de qua meritò gloriari possum^x. Al. Per gloriationem meam^y, de vobis. *Nā* est vel, 1. affirmantis, ut *dā* obtestantis seu contestantis^z. Vel, 2. jurantis^a. Sed non est hoc juramentum, nisi Deum aut Christum intelligas, in quo fideles gloriabantur. Juramus enim per majorem, &c.^b. In juramento solus Deus, non modò ut arcanorum testis, sed ut iudex & vindex perjurii invocatur^c. Vel, 3. obtestantis^d: quomodo testes advocantur *cælum & terra*, Esa. 1. 2. & *Angeli*, 1 Tim. 5. 21. Inanimata verò in testimonium vocantur, more oratorio, ad augendam emphasin^e. ¶ *Quam habeo in Christo, &c.*] i.e. De vobis ad Christum meā operā conversis^f: vel, quā gloriatur per Christum, ex cujus merito & passione mihi provenit omnis gloriandi materia^g: vel, ex gratia & beneficio Christi, qui me in istis periculis conservavit^h.

32. *Si, &c.* *Εἰ καὶ ἀνθρώπων ἐπιδοκίμαζομαι*] *Si secundum hominem* (vel, *humano more*, Ca. Me. i.e. vel, 1. ut sit inter hominesⁱ: non Divino impulsu^k, sed humano solū consilio, aut studio^l, spe & fine temporali^m, nihil aliud spectans quàm hanc vitam, ut solent hominesⁿ: temeritate ductus^o, vel gloriæ causā^p, ut bestiarum, &c.^q. Vel, 2. eo modo quo homines pugnant. Vel, 3. hoc ipso corpore humano^r. Vel, 4. humanitus loquendo, ut eadem hæc phrasis accipitur Rom. 3. 5. Gal. 3. 15. id est, ut ex humanis certaminibus petita phrasi loquar^t. Vel, 5. ut de meipso aliquid dicam, prout homines solent^u: ut hominum more loquar, qui libenter commemorant pugnas & pericula sua, &c.^v. Moris enim est Apostolo istis præfationibus uti in re simili, ut 2 Cor. 11. 16, 17, 21, 22. Rom. 3. 5^x. Hæc autem particula parenthesi claudenda est^y. [Significat] se non juxta humanum spiritum dicere quæ de resurrectione dicit^z. Vel, 6. quantum homini possibile est, usque ad extremum spiritum^a. Vel, 7. quantum penes homines erat, qui me ad hanc mortem destinaverunt, quanquam Deus

me eripuit. *καὶ ἀνθρώπων* accipio eodem sensu ut *καὶ ἀνθρώπων* *καὶ ἀνθρώπων*, 1 Pet. 4. 5. & *τὸ κατ' ἐμὲ*, quantum in me est, Rom. 1. 15^b.) *adversus bestias pugnavi* Ephesi, P. Be. Pi. sic Er. Il. Ti. Qu. Quomodo hoc intelligendum? Resp. 1. Propriè de pugna adversus belluas suscepta^c. Dammati autem erant homines ad bestias dupliciter: 1. objecti bestiis, à quibus statim laniabantur: 2. pugnaturi cum bestiis, qui in arenam armati procedebant, evasuri & vitæ donandi si possent bestiam conficere^d. Paulus revera cum bestiis coactus est depugnare Ephesi & Dei ope salvus evasit, quomodo Ignatium feris objectum legimus, & Christianos ad leonem damnatos apud Tertul^e. Huic sententiæ favet, 1. quòd Paulus ad mortem damnatus fuerit, vel saltem destinatus à plebe, ut colligi potest ex 2 Cor. 1. 9. 2. Collar. Act. 19. ubi v. 29. plebs furens Gaium & Aristarchum traxerunt (Paulum etiam, si illis visus fuisset tracturi) in theatrum, ubi hæc pugna exhibebantur^f. 3. Quòd in tumultu illo Act. 19. amicos se Paulo exhiberent Asiarchæ, quorum erat ludus theatricos edere^g, & fontes punire: & Paulum admonerent nè se daret in theatrum, probè scientes eum ibi ad *ἐπιδοκίμαζαν* trahendum fore^h. 4. Phrasis illa, *καὶ ἀνθρώπων*, sensu supra datoⁱ. [Aliis hæc sententia non placet:] 1. Non erat rem tam insignem præteriturus, vel Lucas, qui & minora Pauli, & quidem illorum temporum, annotat^k; vel Paulus ipse, ubi pericula sua longo ordine recitat, 2 Cor. 11. 1. Sed hoc mirum videri non debet, cum etiam Lucas alia omiserit^m. 2. Supplicium illud erat vilium personarum, non civium Romanorum, qualis erat Paulus. 3. Nec credibile est, Paulum armatum in theatrum prodisse, &c. quod de nullo martyre legiturⁿ. Resp. 2. Metaphoricè^o, de importunis adversariis P. Rectius erit intelligere, concertandum sibi fuisse Ephesi cum hominibus ferinis^q animis & moribus^r: quomodo *ἐπιδοκίμαζαν* dixit in Lycurgo Plutarchus. Sic & Deut. 32. 33. impii feris comparantur, & passim Reges in literis Prophetarum, & 2 Tim. 4. 17. Erat enim vulgò receptum ut quibus negotium erat cum hominibus efferatis, ii dicerentur *ἐπιδοκίμαζαν*^t. Hoc autem intelligendum, vel, 1. de tumultu apud Ephesinos per Demetrium excitato, Act. 19^u. Non placet, quia scripta est hæc Epistola ante illum tumultum. Vel, 2. de grandi illo periculo, 2 Cor. 1. 8, 9 v. Assentior Tertul. qui eandem rem hinc tangi putat quæ tangitur 2 Cor. 1. 8. ita enim ille De resurrectione, *Per quam & repugnavit ad bestias Ephesi, illas scilicet bestias Asiaticæ pressuræ*^x. ¶ *Quid mihi prodest, &c.* ?] Scil. ea pugna, tolerantia, &c.^y. Facile mihi fuisset placare illorum animos nisi fiducia resurrectionis effecisset ut omnia pericula contemnerem^z. ¶ *Manuducemus, &c.*] Proverbium erat Laconicum^a, Epicureis familiare: quale illud Sardanapali, *Lude, bibas, comedas, post mortem nulla voluptas*: & Martialis illud, *Vita nimis sera est crastina: vive hodie*^b. Mihius Epicureos & ejus generis alios ipsorum verbis depingens^c: qu. d. comedemus, indulgeamus genio. Synecd. gen. *κατ' ἐμὲ* *ἐπιδοκίμαζαν*, ut Matth. 24. 38^d. Verba sunt deprompta ex Græco Esa. 22. 13e. Multa talia habent Horatius, Strato, alii. Tam in Esaia quàm hinc *ἀπὸ τοῦ ἐπιδοκίμαζαν* est, *brevi moriemur*. Brevis est vita. Præsens hic iterum pro Futuro, ut supra 12. 13^f. *Morietur*, h. e. planè desinemus esse. Synecd. generis^g.

33. *Nolite seduci*] Nè finatis vos abduci in errorem^h. Monendi forma supra 6. 9. Gal. 6. 7ⁱ. Dictum hoc ex occasione verborum præced. quæ ad seducendos fideles spectant^k. Innuit sententiam illam Epicureorum esse erroneam & perniciosam^l. ¶ *Corrumpunt, &c.* *ἡ δὲ χρεὶς ὁμιλίας κακῆς*] Est versus ex Thaide Menandri^m, ita scriptus ab ipso Menandro, *ἡ δὲ χρεὶς ὁμιλίας κακῆς*. Est enim Trimeter ex Spondæis & Iambis, sed Spondæis in sua sede. Tertullianus Trimetero liberiore, qualem Comædiæ Latinæ usurpant, sic transtulit, *Bonos corrumpunt mores congressus mali*. Sententiæ huic non dissimilis, *κακὸς ὁμιλίας κατὰ τὸν ἐμὸν κακὸς*, (Cum malis confuescens malus fier.) Et in Theogride [vide G.] Donatus ad Eunuchum, 2. 2. *Vide ut sententiosè demonstrat, malos ex bonis contagione fieri, exemplis in pravam prævalentibus*. Significat Paulus, periculosa maximè esse colloquia eorum qui spem tollunt vitæ

^a G. vitæ alterius. [Verba sic reddunt,] *Mores bonos* (i.e. vel, i. commodos seu placidos, & in quamvis partem duci faciles, benignos: *suaves*, Tre. ex Sy. Vel potius, 2. probos, ut contextus requirit P.) *commercium* (vel, colloquia, Ex. P. Mo. Ti. Ca. Quod nimis angustum est: nam *ομιλία* significat communem totius vitæ usum, q. d. *conversaciones*: vel, *narrationes*, Tre. ex Sy. *confabulationes*, Hi. & Cypr. in E. *congressus*, Be. ex Tertul. *confortia*, Glaf. rhet. 2. 7. 595. *Ομιλία est conversatio*, & *ομιλῶν, conversari*.) *corrumunt mala*, Be. Pi. Per *χρῆσι* *ἡδὴ* hic intelligo *ἡδὴ*, vel *χρῆσι*, ut Hesych. vocat, h. e. homines non tam probos quam *simplices*, *faciles*, quales facile decipiuntur & in errores pelliciuntur. Non respicit hic vitia vitæ, sed errores mentis, qualis hic de resurrectione.

† Ham. 34. *Evigilate*, &c. *Ἐγρηγῆτε ἀδελφοί* [Expergiscimini, five *Evigilate* (*Ἐγρηγῆτε* proprie dicuntur qui ex vino-lentia ad se redeunt, ut Gen. 9. 24. 1 Sam. c. 25. v. 37. Joel. 1. 5. Transfertur ad eos omnes qui ab errore liberantur, ut Abac. 2. 19. Vel, *Excitate corda vestra*, Tre. ex Sy. vel, *Estate sobrii*, Ca. Amb. Aug. &c. in E. Vult ad mentis sobrietatem redire eos, qui vanis Epicureorum & opinionibus & voluptatibus quodammodo inebriati sunt.) *juste*, Ex. P. Mo. Be. Pi. h. e. verè ac sincerè: vel, ut æquum & justum est, sicut oportet & rectè. Vel, ut iusti sitis, ut iustitiæ vacetis: nam vigilant quidam etiam ad injustitiam. *ἀδελφοί* breviter dictum est pro, *ἡμεῖς ἀδελφοί, in posterum iuste victuri*. Opponit studium iustitiæ vanitati & chrisotati, quæ factum fuerat ut cum profanis versantes de resurrectione ambigere cœpissent, &c. f. Plenus sensus est, Ab erroris & voluptatum ebrietate experrecti jam sapite, & ad ea quæ iusta & recta sunt animum applicate. ¶ *Nolite peccare*] Nè vos date voluptatibus, ut faciunt illi Epicurei. De gravissimo Epicureismi peccato loquitur. Peccare hic accipiunt, vel, i. ut effectum negatæ resurrectionis, q. d. Nè vos tradite voluptatibus desperatione vitæ futuræ, ad quod vos incitant prava consortia: vel, 2. ut causam negatæ resurrectionis, q. d. Nè vos tradite voluptatibus: quia qui voluptariè & perditè vivunt, libenter ac facile sibi persuadent non esse futurum quod non sperant, id est, resurrectionem iustorum. ¶ *Ignorantiam*, &c. *Ἄγνοσαν, &c.* Quidam enim (scil. vestrum, five inter vos, m.) Deum non norunt, P. Be. Pi. Ità vivunt ac si Deum ignorarent, ut de eo nè cogitarent. Latent inter vos quidam *ἀθεοὶ* *ἀλλὰ* *οὐκ* *ἔχοντες*, ut loquuntur Hebræi. Vicina sunt *ἀθεοὶ* & desperatio vitæ melioris. ¶ *Ad*, &c. *Πρὸς ἐντροπήν, &c.* Ad pudorem (sub. incutiendum, P. vel, *Ad verecundiam adducendis*, Be.) vobis loquor, Ex. Ti. &c. vel, hoc dico, Be. Pi. Ut vos pudeat, Ca. Be. scil. istos sectari P: vel, ejusmodi errorum: vel quod inter vos sint qui Deum ignorant, utque pudore cogente corrigatis tantum malum. Sic 1 Cor. 6. 5. Castigat eos quod talium hominum commercia non fugiant.

^a Q. in E. 35. *Quomodo resurgent*, &c. ? i. e. Quis modus erit resurrectionis? Al. Quomodo fieri potest ut mortui reviviscant? q. d. Nullo modo. Postquam sua adstruxerat Paulus, refellit Philosophorum objecta. Enallage est [in *ἐγερσέναι*] præf. pro Futuro. ¶ *Quali corpore* (animali, mortali, terreno, an verò diversæ qualitatis b.) *venient*? *Ἐγερσέναι*; *Prodeunt*, P. Be. Pi. scil. è sepulchris, vel, in vitam. Unde corpus sument, cum jam pridem corpora illorum computruerint? Ità argumentabantur Philosophi isti; Si in eodem corpore redibunt, quorsum hoc? Neque enim edent, neque bibent, neque gignent. Si in alio, non iidem erunt. Respondet Paulus, Fore aliquatenus idem, aliquatenus non idem; idque per similitudines illustrat.

^a G. 36. *Inspiens*, *Ἀγρόν* [Stulte, Ex. Demens, P. Pi. Ut qui carnaliter de resurrectione cogitas, neque sensum tuum humanum subicis sapientiæ Divinæ. Merito sic eos vocat qui miracula fieri non credunt, cum natura ipsa plena sit miraculis, sed quæ sui frequentia migrant in nomen aliud. ¶ *Quod tu seris*] Hæc prima similitudo. Vetus erat apud RR. corpus sepultum Grano comparare. Usus eā similitudine ad Cleopatram R. Meir, ut legimus in Gemara De Synedrio, cap. 11. utitur & R. Hya. Satis diligenter hanc similitudinem

explicat Clemens, si 6. Sic & Theophilus Antiochenus. [Cujus verba vide in G.] ¶ *Non*, &c. *οὐ ζωνοῦσι*] In MS. est *ζωνοῦνται*. Hebræum *חַיִּים* modò hoc, modò illo, modo vertitur. *Viviscit* dixit de semine Plinius k. ¶ *Nisi prius moriatur*] i. e. Corruptum fuerit. Grano mori dicitur cum aeri ereptum terræ occultatur. [Sensus loci,] Semina quæ terræ gremio creduntur non germinant nisi putrescant & corrumpantur. Vide Joan. 12. 24.

10 37. *Non corpus*, &c.] i. e. Non fructum ipsum: nam *σῶμα* hic vocat quod de semine enasci solet. Non proprius idem corpus P, si qualitates five conditiones diversissimas spectemus: idem tamen secundum substantiam. Multa enim ex uno prodeunt. Minutius, *Semina non nisi corrupta revirescunt*. Tertul. in Apologetico, *Semina non nisi corrupta & dissoluta fecundius surgunt*. ¶ *Sed nudum granum*] Granum sine culmo, sine aristâ: nascetur autem granum herbâ & aristis ornatum atque vestitum. ¶ *Ut putâ, Ei ὅτι*] Putâ, G. *Exempli causâ*, Ex. V. Ferè, Aug. in Ex. *Videlicet*, Q. in E. *Prout inciderit*, P. Pi. *Si casus tulerit*, Be. Vide supra 14. 10. ¶ *Aut alicujus caterorum*] Hordei, farris, milii.

38. *Deus autem* (Generaciones plantarum non ad naturam refert, sed ad Deum ejusque voluntatem: ut significet Deum qui interveniente actione naturæ semina vivificat, non minùs posse mortua nostra corpora revocare ad vitam absque opere naturæ.) *dat* (nempe suâ potentia: Nam & opera naturæ à Deo sunt qui naturam instituit.) *illi* (semini & grano b.) *sicut voluit*] Putâ novum corpus, h. e. novis conditionibus instructum. Possis sic accipere, Sicut initio mundi instituit, quum feminibus indidit proprias virtutes. ¶ *Proprium corpus*] i. e. Speciei (vel naturæ) suæ congruens. q. d. Sic & beatis in resurrectione proprium dabit Deus corpus, quale voluerit, & quale decet homines beatos & gloriosos.

39. *Non omnis caro eadem caro*] i. e. Eiusdem est naturæ, conditionis, & præstantiæ. Hæc altera similitudo. Caro species est corporis. Sicut carnes, quanquam multum inter se differentes, non desinunt esse carnes; sic & corpora multum inter se distantia tamen corpora sunt. Caro Hebræis non dicitur nisi de corpore mortali. *Carnem*, non *corpus*, nominat, ut insinuat, in vera carne mortuos resurrecturos, non in corpore quod vel aeræ vel ætheræ sit naturæ. ¶ *Alia—pecorum*] Vox *κτινῶν* hic respondet Hebræo *בהמות*, quo nomine veniunt omnia animantia muta super terram pedibus gradientia. ¶ *Alia piscium*] De quibus caro dicitur Levit. 11. 11. & ab Hebræis Levit 14. AE. ad Levit. 17. 2 P. & Misnajoth Tract. Cholin. cap. 8. sect. 3. in Exod. 23. 19. & apud Plinium non uno loco. Fortè *carnem* pro corpore dicit. Insinuat, sic diversorum hominum fore diversa in resurrectione corpora, quoad gradus gloriæ, respondentes gradibus meritum, five virtutum ac bonorum operum, &c.

40. *Et* (sub. sunt, Be. Pi.) *corpora celestia* (ut sol, luna, &c. vel quæ in cœlo versantur: & — *terrestria*) Quæ in terrâ, ut arbores, &c. quæ tamen omnia suam & propriam formam, pulchritudinem, & quasi gloriam, habent. Hæc tertia similitudo, eaque multiplex, sumpta à variis corporum generibus. ¶ *Alia celestium gloria*, &c.] Significat gloriæ diversitatem in corporibus resurgentium, etiam bonorum fidelium futuram; velut si gloriam celestium corporum conferas cum gloria terrestrium. *ἀόζων* hic vocat rerum speciem, *τὸ εἶδος*, Luc. 9. 29. quæ *ἰδέσθαι*, Mat. 28. 3. *ἰδέσθαι* Hebræis.

41. *Alia claritas solis*, &c.] Non tantum alia est species terrenis, alia celestibus, corporibus, sed & ipsa inter se corpora celestia differunt specie, five eo quod conspicitur. Sol omnium siderum fulgorem abscondit. *οὐκ ἴδεται*, &c. (Sol lunam longè antecellit virtute & gloria) ait Theoph. Antioch. At verò, — *Micat inter ignes Luna minores*. Inter Stellas alias sunt errantes, sunt fixæ: & inter has alias eximæ, Arcturus, Sirius, Spica Virginis. Vide Psal. 148. 3. Dan. 12. 3.

42. *Sic* (sub. erit, Be. Pi.) *& resurrectio*, &c.] q. d. Sic etiam res se habet in resurrectione mortuorum. Si-

mile loquendi genus Matth. 13. 24. Sicut una stella alteri, ita & unus Beatus alteri ut gratia, ita quoque gloria & premio, præfulget. Sed perperam huc trahitur hæc apodosis, quæ eo pertinet ut ostendat, longè alia futura corpora nostra post resurrectionem, quam cujusmodi jam sunt. ¶ *Seminatur*, &c. *Σπείρεται ἐν γῆν*, &c.] *Seritur* (i. e. vel sepelitur, & instar seminis humo conditur, atque moritur: vel potius, creatur à Deo per generationem, & tanquam corruptibile semen ad tempus in hunc mundum collocatur. Sub. corpus, P. Be. Pi.) cum corruptione, Be. vel corruptioni obnoxium, &c. P. Be. Pi. Ev. *φθαρτὸν* Hebræo more, i. e. *φθαρτὸν*, quod diffinit & sic corrumpitur P. Verum non ipsa corruptio live interitus, sed corruptibilitas, five mortalitas, intelligenda est, sicut apparet tum ex antithesi *ἀφθαρτὸν*, tum ex membris seq. 9. Ev. *ἀφθαρτὸν*, i. e. *ἀφθαρτὸν*, quod corrumpi nequit. Vide supra 9. 25. In Aureo carmine Pythagoræ, *Ἐνθα ἀδανὰτ' ὅδε, ἀμβροτὸν, ἐν ἐπὶ θύτρε*. [Sensus est,] q. d. Tota illa quam attuli comparatio huc tendit ut intelligatur longè alia esse species mortalis, alia immortalis, corporis. Et cum posset dicere *sepelitur*, maluit dicere *seritur*, ut magis insisteret similitudini supra sumptæ de Grano. *Ἀφθαρτὸν* intellige non tantum incorruptibilitatem, quæ etiam malorum corporibus communis est; sed & impassibilitatem, quæ jussu propria est.

43. In, &c. Ev. *ἀνυδρία*] *Ignominiosum*, P. Pi. Cum ignominia, Er. V. Vor. & vilitate quadam, scil. corpus humile variisque naturæ defectibus & injuriis obnoxium. Confer Phil. 3. 21. Vel, sordium plenum. Quid enim foedius cadavere? Abiectionem ab hominibus, nè foetor noceat. Nam mortuos sepeliri, viventium interest. *Cadaveris facies* in contemptu dicitur apud Terentium. ¶ *In gloria*] i. e. Corpus omni ex parte gloriosum. Significat dotem claritatis. Hic *δῆα* non quamvis speciem, sed pulcrum atque venerabilem, significat, *כבוד*. ¶ *In, &c.* Ev. *ἀδυναμία*] *Infirmum*, P. Cum imbecillitate, fragile, quod nequit perpetuò resistere iis à quibus lædi solet. Confer 2 Cor. 13. 4. Infirmis subiectionem. Sine sensu, sine potestate durandi in eo statu. Al. Planè virium expertus, nempe mortuum, non autem imbecille. ¶ *In, &c.* Ev. *δυναμίς*] *Potens*, P. Be. &c. *Robustum*, Pi. Scil. Vegetum, firmum, cum sensibus multis quos nunc non intelligimus. Non amplius vicissitudinibus obnoxium, aut indigum cibi, potus, &c.

44. *Corpus animale*, *ψυχὸν*] i. e. Quod fuit *ψυχὸν*. Simile loquendi genus habes Matth. 22. 23. Rom. 4. 5. Dicitur autem *ψυχή* id quod ad tempus vivit dum anima adest. *Anima* est vox hujus vitæ: postea non nisi improprie sic dicitur. Itaque Maimon. *Animam in hac vita ait potentia esse spiritum, in altera vita actum fore*. *Ψυχὸν* dicitur corpus quale habent omnia animalia, quod sustentatur actionibus animæ quatenus ipsum animat, id est, vegetat, h. e. actionibus potentie vegetativæ, quarum præcipua est nutritio; quod habet ortum generationis, & finem interitus; quod vixit vitam vegetativam & sensitivam; cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias; cui vitam præstat anima, eamque caducam, quæ indiget cibo, potu, generatione, sicuti vita cæterorum animalium. Al. Corpus terrenum, quod animæ affectibus regitur; quod animalibus subservit affectionibus. ¶ *Spirituale*] Habens in se vice animæ spiritum immutabilem nunquam abscissurum, conservatorem & ducem corporis; quem spiritum naturam divinam appellat Petrus, 2. 1. 4. Iren. 5. 12. & dicitur *spiritus circumdatus intus & foris hominem*. Tale corpus *כּוּס* dicitur Aquibæ in libro super literas. Hujus spiritus arrhabo est Spiritus qui in hac vita Christianis datur. Vide Iren. 5. 11. & Tertul. De resurrectione carnis. Eum spiritum Tatianus *animæ aliam* vocat. ¶ *Spirituale* intellige, non quoad substantiam, (quod excludit Paulus repetendo nomen *corpus*, nec ea esset corporis resurrectio, sed abolitio: sed quoad conditiones five dotibus; qualitatibus præditum spiritualibus, confer Mat. 22. 30. à Spiritu scil. Christi, h. e. Divinâ virtute, ad nos derivatis, unde etiam *spiritus vivificans* dicitur Christus. Spiritui simile & conforme, cui spiritus ita dominatur, ut illud per se & sine externo subsidio con-

servet, moveat, ac regat. inflat spiritus subtile, leve, agile, immortale. Confer Luc. 20. 36. Vel, quod animæ commotionibus caret, spiritu impellitur. Vel, quod Divinæ virtutis particeps tanto excellentiorem vitam vivit quanto Deus animæ præstat: unde æternum, potens, gloriosum fit, &c. Vel, cui perpetuam vitam & operationem absque ciborum adminiculo Spiritus Sanctus subministrat. ¶ *Est corpus animale, &c.*] q. d. Distant multum illa inter se; vel, q. d. Non absurdè nominavi *corpus animale* & *corpus spirituale*: nam utraque hæc differentia corporis reperitur atque existit. Hoc autem probat verbis sequentibus. Ad universi perfectionem pertinet ut omnes rerum species & gradus sibi invicem oppositos complectatur.

45. Sicut scriptum est, *Factus est primus, &c.* *ὁ πρῶτος* *ἀνθρώπου* *Ἀδμ*, &c.] Gen. 2. 7. *ὁ ἀνθρώπου*, &c. Paulus addit nomen *Ἀδμ* ex præcedentibus apud Moysen, & nomen *πρῶτος*, ut melius Christum ei componeret. Vide Rom. 5. 14. & supra 22. [Sic vertunt,] *Primus* (vel, *Primus* ille, i. e. primò à Deo conditus: vel, *Prior*, P. Be.) *homo Adam* (Phrasis hæc à Judæis petita, qui Adamum vocabant *primum Adamum* distinctionis gratia, quia *אדם* nomen est etiam speciei P. For. san irrepsit h. l. vel, i. *ἀνθρώπου*, quia *Ἀδμ* hic est nomen speciei, ut *ἀνθρώπου* v. 47. & alioqui diceretur in antithesi, *ἀνθρώπου* *Χεῖρος*, vel, 2. *Ἀδμ*. Sed utraque vox hic retineri potest. Fortassis *ἀνθρώπου* exegeticè ponitur pro *Ἀδμ*.) in animam viventem, Er. &c. i. e. habens animam viventem, quæ scilicet corpus vivit vitam vegetativam, quod proinde indiget cibo, &c. vel, *anima vivens*, Pi. Er. vel, *animal*, Scil. vel, *animal vivens*, Be. sic Vor. P. Me. G. E. Vita sensitiva & vegetativa. Est abstractum pro concreto. Animalium est vivere ad tempus. Eadem phrasis sæpe de bestiis usurpatur. ¶ *Novissimus* (vel, *Posterior* autem, P. Be. vel, *Ultimus* autem ille, Pi.) *Adam* (i. e. Christus, qui *novissimus* dicitur, quia tempore posterior, in ultimis mundi temporibus exortus, & post eum nemo alius in alterutro genere princeps; & *Adam*, quia primus Adam hujus figura quadam fuit, Rom. 5. uterque princeps erat humani generis; primus naturæ & carnali propagatione, ultimus gratiæ, regeneratione spiritali, & gloriæ. Sub. *factus est*, Be. Pi.) in spiritum vivificantem, Er. II. Ti. Mo. Tre. vel, *spiritus vivificans*, Be. Pi. sic P. Ca. id est, factus est planè spiritualis & instructus vitam immortalis ac celestis; factus est talis homo, qui simul esset Spiritus vivificans, i. e. Deus: *ζωοποιῶν*, quia virtute sua Divinâ nos à mortuis exsuscitat, vitam & sibi & aliis dat, omnesque prioris Adam infirmitates abolet; vel quia virtutem potest suis per Spiritum suum communicare, ut sine cibo vivant, &c. Factus est per resurrectionem & ejectionem in cælum homo planè Divinus, qui potestatem habeat etiam aliis dandi vitam & quidem æternam, Joh. 6. 33, 40, 47, 50, 57. supra v. 22. In Adam fuit *ἐπιθυμία* quadam (*apetitus*) ad vivendum, in Christo *ἐργασία* (*actus*, five *operatio*), ait Cyrillus. *Spiritus autem vivificans* hic dicitur, vel, 1. Spiritus Sanctus, cui vivificatio tribui solet, ut Job. 33. 4. Joh. 6. 63. 2 Cor. 3. 6. qui sic dicitur, vel quia vitam corporibus quæ resuscitavit incorruptibilem tribuit; vel quia ab eo corpora resuscitata omnem suam accipiunt operationem. Vel, 2. anima humana, ut Latini plerique intelligunt, quæ spiritus dicitur, vel quatenus intellectualis est ordinis, & supernis communicat, ut post Aquin. explicat Caj. vel potius, quia per se sufficiens est ad conservandum, movendum, & regendum corpus sine cibo, &c. ut explicant Aug. Lomb. &c. Consonat huic intelligentiæ, 1 Pet. 3. 18. *vivificatus spiritu*, humano scil. ut antithesis postulat. Utrovis modo accipias, phrasis sic explicanda, Factus est habens, vel incepit habere, spiritum vivificantem, non quidem, ut aliqui volunt, quando conceptus est, sed quando resurrexit à mortuis; ut scil. haberet post resurrectionem animam gloriosam, quæ corpus planè vivificaret & spirituale redderet, id est, instar spiritus gloriosum, cibi expertus, impassibile & immortale; corpus, inquam, tum suum, tum nostrum. Hoc autem Spiritus Christi actu non præstitit ante resurrectionem. Atque hunc sensum exigit consequentia textus. Docet enim, nos per resurrectionem Christo futuros in eo similes; ut

& ipsi sumus in spiritum vivificantem, corpora spiritua-
lia accepturi. Vel, 3. Christus ipse, sic dictus à parte
potiori, i. e. à Deitate in ipso corporaliter inhabitante P.
Prius hujus versus membrum scriptum constat, Gen.
2. 7. At ubi posterius? Resp. 1. Hoc non ut scriptum
ab Apostolo citatur, sed adjungitur ut priori membro
respondens, idque ad perficiendam probationem, Quod
fuit corpus animale, ita est & spirituale: Hoc de
suo addit, ut perfecta sit oppositio, & ut intelligatur,
quanta inter id quod ab Adamo, vel naturæ ratione, ac-
cepimus, & quod per Christum obtinebimus, sit diffe-
rentia*. Resp. 2. Per totum Codicem sacrum. Indè
ipsi Judæi tot & tanta de Spiritu Messia, & de Messia vi-
vificante: Messias, inquit, vivificabit dormientes in
pulvere. Et ad Gen. 1. 2. Hic (nempe Spiritus Dei in-
cubans faciei aquarum) est Spiritus Regis Messia. Eodem
sensu quo hic, ὁ ἄρτιος Ἀδάμ, dicitur Job. 19. 25. יָקוּם
עַל עֶפְרָיִם, Exurget de pulvere alter, vel posterior, &c.
Porro Adamus, recepta jam promissione Christi & cre-
ditâ, uxorem suam nominavit Chavâ, id est, vitam, Gen.
2. 20. Sensit enim, ultimum illum Adamum, in promif-
sione sibi exhibitum, esse πνεύμα ζωοποιόν, & meliorem
vitam introduxisse animæ, & tandem introducturum
corporis. Hinc illud Joh. 1. 4. In ipso vita erat†. Chri-
stum his verbis Adæ opponit, q. d. Refert Moses Adam
fuisse donatum animâ vivente; at Christus Spiritu vivi-
fico. Longè autem est majus, esse vitam aut vitæ causam,
quàm vivere. Hoc vult, conditionem quam per Chri-
stum consequimur longè potiorem esse quàm primi A-
dami: huic collata fuit suo & posterorum nomine ani-
ma vivens; Christus autem nobis attulit Spiritum, qui
vita est, cujus virtute Christus & ipse resurrexit, & alios
aliquando excitabit à mortuis. Confer Rom. 8. 10, 11.
unde hujus loci interpretatio sumenda est ||.

46. Sed non, &c. Οὐ πρῶτον, &c.] Non primum (vel,
prius, P. Be. Pi. sub. est, Be. Pi. vel, factum est, P. nempe
corpus, quod subaudiendum ex v. 44. t.) quod (sub. est, P.)
spirituale, &c. Er. Tam in Christo quàm in nobis: sanè
convenienter: nam & in natura prius est imperfectum
quàm perfectum. Præmisit Deus imperfectiora ut
perfectiora sequerentur. Sic antè pueri sumus quàm
viri. Sic prius Lex, deinde Evangelium. Prius cælum
& terra quæ cernimus, posterius, cælum & terra, id est,
Universum multò pulcrius*. Nè quis putet, nos nun-
quam habituros corpus spirituale, quia nunc non habe-
mus, subjungit ordinem à Deo esse statutum, ut animale
corpus prius habeamus, &c. Necesse est, inquit, nos
priusquam reparemur in Christo originem ab Adam
trahere, & illi esse similes. Prius enim est nasci quàm
renasci, & vivere quàm resurgere.

47. Primus homo (Adamus, sub. fuit, Pi.) de terra,
terrenus; ita Er. Ti. P. Mo. Ca. &c. χοῖδος] Pulvereus,
Be. Pi. Sy. Ar. Dixit de Anima & Spiritu: nunc de cor-
pore loquitur. χοῖδος limaceus Tertulliano; ex limo, in
Latino Irenæi 5. 11. Respicitur illud Gen. 2. 7. ἐπλάσθη
ὁ Θεὸς τὸ ἀνθρώπου ὡς ἄβυσσος. Hebræum est אָדָם, quod ha-
bes & Gen. 3. 19. Significat autem quamvis terræ par-
ticulam. Philo, Duo sunt hominum genera: hic celestis,
secundum imaginem Dei factus, corruptibilis terrestrisque
substantiæ expers; ille terrestris ἐκ ἀργίλης ἕως, ἢ ὡς
λίανθρον. Theophilus ὡς, unde sumptus est Adam, inter-
pretatur ὡς ἕρως, ἀλλὰ τὸ πολυμερές ἢ ποικίλος ὡς ἕρως ἢ
(non arida, sed multifaria, materie partem.) Rationem
adfert congruentiæ, cur Adam factus sit corpore anima-
li, Christus corpore spirituali. Terrenus, i. e. mortalis,
vel corruptioni obnoxius*; vel, 1. naturæ conditiones;
non ita ut necesse esset ipsum mori, sed talis ut mori pos-
set, adeoque necessariò moriturus, si externa ciborum
subsidiis deessent: è pulvere terræ factus, scil. ratione
corporis. Vel, 2. peccati merito, ex lege Gen. 3. 19. k.
¶ Secundus homo (Christus Dominus, sub. est, Pi.)
de calo, &c. ὁ κρείττονος ἔσθ' ἐγὼ] Gen. 4. 1. Eva dixit,
Possedi, vel Obtinui, אִשָּׁתִּי אֱלֹהִים; quod verito, τὸν ἄν-
θρωπον τὸν κύριον, id est, ut ipse Dominus fiat homo. 1. Sic
proprie sumitur. 2. Absque dubio respexit Eva pro-
missionem Christi, cum filium denominaret, &c. m. Do-
minus (qui summum in omnes imperium obtinet n.) è
calo, P. Be. Pi. Propter originem celestem, ut qui na-
tus sit ex Patre celesti, id est, ex Deo P; Deus de Deo q:

ut sit communicatio idiomatum, ut Joh. 3. 13. quod
Spiritus S. vi humana natura. Divinæ coagmentata fuit,
&c. t. Al. ἔσθ' ἐγὼ more Hebræo dicitur pro ἐγὼ, id est,
id est, celestis, habens jam corpus celeste t. Dominus fa-
ctus, & cælis ipsis sublimior redditus. Confer Act. 2. 36.
Heb. 7. 26 v.

48. Qualis terrenus, &c.] Quale corpus Adamus ha-
buit*, mortale scilicet, tale & sevit in posteros. In
Adami persona genus humanum describitur, Origenes
contra Celsum, 4. 2. Quæ dixit de duobus hominibus,
nunc ad cæteros applicat. ¶ Et qualis celestis, ta-
les (sub. erant, Pi.) & celestes] h. e. Omnes fideles,
Regni celestis hæredes, sancti, ex eo renati, qui ad
illum pertinent*, quorum conversatio est in cælis. f.
Tales, utique secundum corpus per resurrectionem g,
immortales & gloriosi. Sic & Christus qui nos rege-
nuit, nobis corpus dabit suo simile. Cum autem dixit
ἐπεγνίθω, intelligi vult corpus fore dignum habitaculo
supercoelesti: de quo vide Orig. Philocaliâ 18. [verbis
à G. citatis.] Vide Heb. 8. 4. De voce ἐπεγνίθω vide Eph.
1. 3. Sedes III, in qua est Dei majestas & Angeli, dici-
tur quidem cælum, nimirum tertium excellentius cæteris,
ideoque dictum cæli cælum, & ἐπεγνίθω pluraliter; sed
id nec minùs ἐπεγνίθω, supercoelestis, respectu habito ad
cælum spectabile i.

49. Et, &c. Καὶ ὡς ἐφορέσαμεν, &c.] Et sicut (ἐμμο-
νί k.) gestavimus (vel, induimus, Tre. ex Sy. sic Ar. Æth.
tulimus, Ca. gessimus, Be. portavimus, Mo. φορέω proprie
est, gestare, v. g. vestem, annulum, sceptrum, &c. l.) ima-
ginem (non inanem, sed realem; quam scil. res ipsa con-
sequatur m): terreni, (videlicet in hac vita mortali n,
similes Adæ homini terreno, & peccatori p: verè &
reipsa χοῖδος sumus q: corpus simile corpori Adami, &
ob id morbis, malis & morti, obnoxium r.) gestabimus
(vel, geremus, Be. portabimus, Er. Camer. [G. legit φο-
ρέσμεν. Sed addit,] φορέσμεν habent alii Codices, & sic
legerunt Syrus, Arabs, [item Be. Sch. & Codices mei:]
& sic citat Orig. contra Celsum f. φορέσμεν autem est
vel, 1. modi Subjunctivi t: vel potiùs, 2. modi Indi-
cativi v. Al. portemus, Vulg. Ità Tertul. Cypr. Hi.
Aug. &c. Ità doctrinæ exhortationem admiscet, admo-
nens*, ut celestem vitam agant per probatos & sanctos
mores. Sed mihi Græca lectio germanior apparet;
utpote scopo & contextui magis congrua z.) etiam ima-
ginem celestis, P. Pi. &c. hominis scil. Christi, h. e. similes
illi erimus per beatam resurrectionem. Agit de celesti
gloria Christi, quam & nos in futuro seculo adipisce-
mur b. Corpus habebimus simile corpori Jesu, in suo
tamen gradu. Sic vox ἐκάνθω sumitur Rom. 8. 29 c.

50. Hoc autem dico] Nempe nos gestaturos imagi-
nem celestis d. Clariùs sua dicta explicat. Sic & supra
7. 29. ¶ Quia, &c. ὅτι σὰρξ ἢ αἷμα, &c.] Quia (ὅτι
accipitur αἰτιολογικῶς f, quia rationem dictorum reddit g.)
caro & sanguis, &c.] i. e. Vel, 1. opera carnis, &c. h. ho-
mo quatenus corruptus est. Sic Hebræi in Libro Pre-
cum, 463. 1. Benedicimus qui dedit sapientiam suam—&
de gloria sua carni & sanguini. Sirach. 14. 15. Ge-
neratio carnis & sanguinis: & 17. 30. cujus cogitatio est
caro humana i. Sed hæ voces non tam corruptionem na-
turæ nostræ quàm infirmitatem significant: ut patet ex
Eph. 6. 12. Heb. 2. 14. Hebraismus est frequens apud
RR. qui dicunt, Rex carnis & sanguinis, &c. Alibi,
Angeli sciunt se vivere & stare in æternum; Ego verò caro
& sanguis hodie sto, cras moriturus. Et notat Rabba, il-
lud Maleacim, Gen. 32. 3. alios de Angelis simpliciter
dictis intelligere, alios de Angelis carnis & sanguinis,
h. e. de nuntiis mortalibus k. Vel, 2. mortalis hæc no-
stra natura, ut sequentia verba declarant; confer Gal.
1. 16. l. homines naturâ mortales m: corpus ut cor-
ruptioni obnoxium n; corpus tale quale hîc habemus o,
fluidum, fragile, caducum p, animale, & infirmum q, in-
dignum cibi, &c. r. constans ex particulis minimis quæ
decedunt quotidie & quarum in locum alia extrinsecus ac-
cedunt, ut ait Alfenus in L. Proponebatur, D. de judi-
ciis. Talia corpora non conveniunt illi Regno immuta-
bili. Κἀνεργεῖν, tenere, possidere jure certo. Sic emol-
liendus interpretatione Aug. cum dicit Libro Contra
Adimantium, 12. in resurrectione non fore carnem aut
sanguinem t. ¶ Neque corruptio (i. e. vel, 1. peccat-

* Q. in E. tum, quod corruptio vocatur, 2 Pet. 2. 19^t. vel, 2. corruptibile hoc nostrum corpus^v. Et hic est abstractum pro concreto. Nam per *οδοσ* vult intelligi *φθαρτον*. Et ita explicat quid intelligi voluerit per *carne* & *sanguinem*. Non intelligit corporis substantiam, sic enim resurget, Job. 19. 26, 27. sed qualitatem corruptam². *in corruptelam* (h. e. vitam æternam², in qua corruptioni locus non est^b.) *possidebit* Vel, *hereditate accipit*, Er. V. i. e. pertingere ad statum illum immutabilem non potest^c: vel, *in corrupta natura* (i. e. cœli quod destinatum est corporibus incorruptilibus; vel, coronæ illius immarcescibilis, 1 Pet. 1. 4^d.) *hereditatem accipit*, P. vel, *consequetur*, Be. Pi. *κληρονομήσει*, pro *κληρονομήσει*.

51. *Mysterium*, &c.] i. e. Rem arcanam & adhuc occultam^f, paucis cognitam^g, hæcenus vobis aliisque incognitam. Vide Rom. 11. 25. & 16. 25. 1 Cor. 2. 7. & 4. 1. & 13. 2. & 14. 2^h. Hoc ergo attentè audiendum i. ¶ *Omnes*, &c.] Variant hic Libri^k. Tres sunt lectiones, notatæ Hi. Aug. & Oecum. 1. *Omnes* (scil. homines mortui, tam boni quam mali¹.) *quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, nempe in statum beatæ immortalitatis. Hæc Vulgata lectio. 2. *Omnes quidem dormiemus*, (nempe somnum mortis, & inde suscitandi) *non omnes autem immutabimur*, ut dictum est. Sensus idem qui præced. lectionis^m. Sed hæc utraque lectio haud dubiè falsa est, quippe prorsus aliena à scopo Apostoli. Videtur autem orta ex malè intellecto loco Heb. 9. 27ⁿ. 3. *Omnes quidem*, &c. ut, quoad sensum, est in Græco^o. *πάντες ὡς ἐ κοιμησόμεθα, πάντες ὁ ἀλλήλων ὡς*] Ità Græci Codices plerique omnes, astipulante Syro^o. Ità Orig. Tertul. Chrys. Theod. Th. Hæc tamen lectio minùs probabilis est P. Stapletonus pro sua impudentia textum Græcum hic accusat ut falsum & impium^q. [Alii, etiam ex fratribus ejus, modestiùs agunt, & veritate convicti Vulgatam suam lectionem deferunt.] Græcorum lectio est multis modis probabilis, imò vera & genuina. Ei favet: 1. Quòd de sola bonorum resurrectione hoc cap. agitur. 2. De reprobis agens non diceret in 1. persona, *non immutabimur*. 3. De electis dicitur, *immutabimur*, ver. 52. 4. Quòd Latinorum lectioni, *Non omnes immutabimur*, non cohærent sequentia, sive illud, *in ictu oculi*, &c. sive illud, *oportet enim hoc corruptibile*, &c. 5. Collatio locorum similium, ut 1 Thes. 4. 15, 16, 17. Vide & Joh. 21. 23. 2 Cor. 5. 3^r. [Verba autem sic reddunt & explicant,] *Non omnes quidem* (*πάντες ὡς*, pro, *ὡς πάντες ὡς*. Trajectio^t.) *obdormiemus*, (i. e. moriemur².) *sed omnes* (nempe fideles^v, sive mortui fuerint, sive tunc vivi deprehensi^x.) *mutabimur*, P. Be. Pi. Mo. Sy. Ar. &c. Ex mortalibus facti immortales^y. Al. Optime [legit] MS. ille, *ὡς ὅτι πάντες ὡς ἐ κοιμησόμεθα, ὡς πάντες ὁ ἀλλήλων ὡς*, Neque omnes obdormiemus neque omnes mutabimur. Veram hanc lectionem ostendunt sequentia. Eadem sententia in commentario ad librum Aboth, 53. 2. Et Notis ad cap. 1. Rabbini Israelis De anima. Eodè spectat locus Act. 10. 42. & verba Symboli^z. Se porrò ponit Paulus inter eos quos adventus Domini vivos deprehenderet, quia diès ille occultus erat & semper expectatus, &c.². Confer 1 Cor. 10. 11. & 1 Thes. 4. 14^b. Græcæ lectioni ob stare videtur, quòd negat omnes morituros, contra Heb. 9. 27^c. & resurrekturos^d. Dux erant apud Judæos contrariæ opiniones de illa ætate quæ resurrectionem mortuorum præcedit; quam morituram alii negabant, alii afferebant^e. Omnes morituros negant Chrys. Th. Hi. Tertul. & Caj. rectiùs autem affirmant plerique, quia Scriptura neminem à morte, aut à resurrectione, excipit, Gen. 3. 19. Rom. 5. 12. & suprà v. 36. Quid ergò dicendum? Resp. *Non omnes*, inquit, *dormient*, diuturnà scilicet dormitione, aut in morte detinendi: non putrescent in terra more seminis. Mortem quidem gustabunt: verum quia statim reviviscunt, somnum mortis non capient; sed erit eis mora illa momentanea velut nictus dormitantis^f. Al. Immutatio, licet diversum quid à Morte, erit eis mortis loco^g, eaque mortis species est, quia est corruptibilis naturæ interitus: sed quum non sit animæ à corpore solutio, non est mors ordinaria, sed subitus transitus à natura corruptibili in beatam immortalitatem^h.

52. *In*, &c. *Ἐν αἰῶνι, ἐν ᾧ ἡ ἀφθαρσία*] Hæc refe-

renda ad proximum quod præcessitⁱ. Dicit mutationem istam corporis caduci in corpus immortale ita subitam fore ut tempus percipi non possit^k; nè scil. dolorem aut cruciatum sentiant^l. *In momento*, (vel, *Celerimè*, Tre. *In puncto temporis*, Er. Il. Ti. sic Ca. ad verb. *In indivi-*

viduo, Pi. *In indivisibili*, Val. E. Me. sub. *temporis* Synecd. generis^m. *Ἐν αἰῶνι* idem est quod alibi, *ὡς αἰῶνι*, Esa. 29. 5. *עוֹלָם*. *in ictu* (vel, *nictu*, Val. Be. i. e. uno motu^o: vel, *jactu*, P. Be. Pi. E. vel, *momento*, Er. Il. Ti. *Ἐν ᾧ* translatus est ab ictu teli seu fulminis^p, vel à subito radiorum oculi jactu^q: dictum à *πίπτω*. Q. cod. legunt *ῥοπή* ^t, motu^t, vel, *inclinatione*^v, à *πέτω*^x: quod translatus est à motu lancis seu libræ^y.) *oculi*, Mo. Er. P. &c. *עין בריוף* apud RR. *עֵינָא רַפְּרָא*, Syrus hic^z. Motum hic intellige, vel palpebræ^a; vel potius pupillæ^b. [Sensus, q. d.] brevissimo tempore^c, in instanti^d. Il- lud, *ἐν αἰῶνι*, etiam Philosophi usurpant; alterum, *in nictu oculi*, multæ gentes^e. Significat, omnes electos sine prævia dispositione & sine mora temporis statim & perfecte glorificandos^f. ¶ *In*, &c. *Ἐν τῷ ἐξελθῆναι ἀπὸ τοῦ*] Præp. *ἐν* vel Tempus; vel Instrumentum, denotat^g. *In extrema tuba*, V. fim. Mo. Pi. i. e. cum in novissimo illo die dederit tuba Dei clangore suo signum Judicii instantis; vel, in postremo tubæ signo^h; vel, in eo tempore quo claret ultima tubaⁱ. *Ad* (vel, *Per*, Er. Il. Ti. Sy. Ar.) *ultimam tubam*, P. Be. Pi. i. e. ad sonum tubæ ultimæ, sive ad signum ultimum quale per tubam in militia dari solet^k. ¶ *Canet*, &c. *Σαλπίσει ὁ*] *Canet* (vel, *Clanget*, Ti.) *enim*, Er. P. sub. *tuba*, Er. V. fim. Camer. quæ præcessit^l: vel, sub. *Angelus*, Er. V. de quo tamen nulla hic mentio^m. *Canet enim tuba*, sub. *Deus*; vel, sub. *Archangelus*, ex 1 Thes. 4. 16ⁿ. *Buccinabitur enim*, Er. *Dabitur enim signum*. Vide Matth. 24. 31. ubi dicta vide, & 1 Thes. 4. 16. Sensus mysticus loci, Zach. 9. 14°. Hæc autem tuba accipienda est, vel, 1. metaphoricè, de præcepto & voluntate Christi^p. Quod nimis dilutum est^q. Vel, 2. simpliciter^r, de clangore simili clangori tubæ^t: qualis ille erat in Sina, Exod. 19. 16. confer Joh. 5. 28^t. Vel, de sonitu quodam vehementissimo per totum orbem diffuso, quo mortui excitabuntur, ut Lazarus voce Domini, Joh. 11^v. ¶ *Et* (καὶ hic notat tunc^x.) *mortui resurgent incorrupti*] Vel, *incorruptibiles*, h. e. impassibiles^y, immortales^z, & gloriosi, & quidem antequam vivi immutentur, ex 1 Thes. 4. 16^a. Vide suprà v. 50. In MS. pro *ἐκ νεκρῶν* est *ἀπὸ νεκρῶν*^b. ¶ *Et nos* (h. e. ii qui tum vivunt^c, ut nos nunc vivimus^d: *nos*, nempe quos vivos Deus illic deprehenderit; inter quos Paulus putavit fieri posse ut & ipse esset & alii multi qui cum ipso vivebant. Sic loquitur 1 Thes. 4. 17. *ἡμεῖς οἱ ζῶντες*. Id eò evenit, quia de die ultimo, quando is futurus esset, nihil Christus suis revelaverat; ut semper expectaretur. Et propiores fuere Apostoli & qui eos secuti sunt Christiani, ut crederent brevi id futurum. Vide si placet quæ hac de re notavimus ad 3. lib. De V. R. Christianæ, & in Appendice ad nostra de Antichristo^e.) *immutabimur*] Simul cum illis ad eundem statum incorruptionis^f.

53. *Oportet enim* (Interpretatur immutationem quam dixit^g.) *corruptibile hoc* (scil. corpus^h: Dicit hoc, quia idem numero corpus resurgetⁱ; nè quis corpora obdiversas qualitates diversa fore suspicetur, & non eadem^k. Tertul. De resurrectione carnis, *Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? Ac nè putes aliud sentire Apostolum providentem tibi, & ut de carne dictum intelligas laborantem, cum dicit, Istud corruptivum & Istud mortale, eam ipsam tenens dicit. Certè Istud nisi de subiecto, nisi de comparenti, pronunciassè non potuit. Demonstrationis corporalis est verbum* [Plura ex eo vide in G.] Paria habet Justinus ad Symbolum. Vide & Plutarchum^l. [ejusque verba in G.] *induere*, &c.] i. e. Assumere & accipere^m. *Ἐν Νουθου* valet *הוֹלֵב*, quod Hebræi usurpant cum de corpore immortalis agiturⁿ. ¶ *Et mortale hoc* (licet non mortuum^o: Potest esse corpus mortale etiam quod non moritur^p.) *induere immortalitatem*] i. e. Immortalitatis stolâ donabitur, juxta 2 Cor. 5. 1, &c. ^q.

54. *Tunc fiet* (vel, *implebitur*, J. Cap.) *sermo* (λόγος, *בר*, *res ipsa*^r;) *qui scriptus est*] Vel, *illud quod scriptum est*, P. Be. G. &c. Solet hoc dici cum Prophetarum verba trahuntur in sensum eminentiorem^t. Locus est, [†] G. vel

Ham. sic Me. L. & C. Be. G. Cap. J. Cap. Sc. Be. E. ad. v. 55. Scil. ex Be. Vor. G. T. sic Me. E. Vor. E. ad. v. 55. Cap. G. G. sic Cap. Ham. G. G. sic Cap. Ham. Cap. G. G. Cap. Be. J. Cap. sic Be. Pi. Zeg. E. G. Poc. J. Cap. G. E. Me. sic T. ex Th. E. Vor. E. G. Poc. misc. p. 69. sim. Li. ho. ex AE. Li. ho.

vel Hof. 13. 14. vel potius Esa. 25. 8. unde penè ad verbum conversus est *. Sed satis liquet, Paulum hæc verba Apostolico more ex diversis locis compegisse †. ¶ *Absorpta* (i. e. prorsus devicta & debellata †. Confer 2 Cor. 5. 4. 2.) est mors (Heb. בלע המות, quod Lxx quidem vertunt, κατέπιε θάνατον * at alii melius, puto, verterant, κατέπιε τὸν θάνατον †.) in victoria] Ità Mo. Sy. Æth. i. e. per victoriam Christi †. Eis vñc.] In contentione, Hi. Hil. Tertul. &c. Legerunt vñc. c. Victoriōse, Ca. Vor. & magnificē. Hebraismus d. In, vel Ad, victoriam, Er. Il. Ti. Tre. P. Be. Pi. i. e. usque ad perfectam de ea victoriam, ut prorsus sublata sit omnis mortalitas & corruptio, nec metus sit nē vires aliquando resumatur. Heb. לנצח: quod Lxx vertunt ἰχθύς, prevalens, seu robusta †: sed alii melius, eis vñc. ut לנצח sepius vertitur, secundum ἰσχυρολογία, ut 2 Sam. 2. 26. Jer. 3. 5. Thren. 5. 20. Amos 1. 11. & 8. 7. Prov. 21. 28. [forsan Prov. 12. 19.] ubi Sym. Aq. Theodot. omnes vertunt, eis vñc. i. At sensus est, in perpetuum †, five in æternum: ut locis jam citatis, ubi victoria significatio non quadrat, sed perpetuitatis †. Itaque vertitur, eis τὸν αἰῶνα, & εἰς αἰῶνα, Esa. 13. 20. Et Chaldaus sæpe transfert עלמל. Græci alibi, eis τέλθ, ut Psal. 13. 1. plenè, perfectè †. Sensus, q. d. Mors non vigeat, non dominabitur amplius in æternum in fideles: Christus enim vim omnem illi eripuit morte suā †.

55. Ubi, &c. Πῶς οὐ, θάνατε, τὸ κένεν; Πῶς (v. q. d. τὸ κένεν;] Hoc ordine locum legunt omnes Græci Codices, & Syrus & Arabs. Contrario tamen ordine legendum, Ubi tua, o mors, victoria, &c. ut liquet ex Hebræo ubi morti tribuitur vñc, sepulcro κένεν sicut in Vulgato legitur: sic etiam melius cohæret cum v. seq. in quo τὸ κένεν ex proximo melius repetitur †. Hæc ex Ose. 13. 14. petita sunt †, & quidem ex Versione Lxx, cum inversione vocum vñc & κένεν †. Lxx sic, πῶς ἵκη, &c. sensu eodem qui hic est, verbis paululum mutatis, ut fieri solet ab iis qui memoriter locum citant †. Facilis erat lapsus ex vñc in ἵκη, utriusque autem idem est sensus: victoria namque penes eum est qui causam obtinet; excidit autem victoriā qui cadit causā †. Apostolus hic quasi in re præsentē, ut sæpe Prophetæ, triumphum canit de morte & Inferno, i. e. statu mortuorum: solent enim conjungi, ut Esa. 28. 15. [Verba sic reddunt,] Ubi tuus, o mors, aculeus? (Quo soles homines confodere & necare †. Metaphora est, five à stimulis, quibus aguntur boves; vel potius ab aculeis vesparum & similibus bestiarum, quibus si demas aculeum, sunt illæ quidem, sed nocere non possunt *.) ubi tua, o inferne, (vel, o sepulchrum, P. Be. Pi.) victoria? Ti. Er. &c. ea scilicet quæ de humano genere per Diabolum decepto triumphasti. Vide Rom. 5. v. Apparet Græcos Interpretes in Hebræos non legisse וי, ut nos, sed וי. At cur ita statuendum? olim enim וי idem sonare visum est ac וי. Testis est Chaldaus, qui ejusdem capitis v. 10. מלך יהוה vertit, Ubi Rex tuus? non, Ero rex tuus, ut jam vulgò fieri solet †. רבך apud Prophetam à RR. redditur in sensum Verbi; at quidam, ut fatetur K. agnoscunt sensum Pestis, idque meritissimè, quia cum eo conjungitur vox קטב, prout קטב & רבך conjunguntur, Psal. 91. b.

56. Stimulus — mortis peccatum est] Egregiè sensu Evangelico explicat dictum Osee. Aculeus Scorpionis aut feræ similis est id quo maximè nocet. Sic quo maximè nocere Mors potest, si detineat homines sub suo imperio ita ut reviviscere non possunt. Hoc jus Morti dat inobedientia hominum gravis adversus Deum †. Aculeus, quo mors nos pungit: nam nisi peccassemus, mors nihil in nos juris haberet †. De morte loquitur, tanquam de persona, rege, hoste, cui hic telum ascribit †. ¶ Virtus (vel, Vis, Be. Pi. &c.) autem peccati (i. e. quod reddebat peccatum potens †,) Lex] Nempe Mosaica †. Al. Legem hic intellige quodcunque præceptum Divinum, ut Rom. 3. 20. & 4. 16. & 5. 13. & 8. 2, 7. suprà 9. 21. b. Legis meminit, nē quis Judæus aut Judaizans putaret peccatum beneficio Legis tolli posse †, cum Lex illud ex occasione provocet magis ac roborat †. Sine Lege neque agnoscitur peccatum, neque imputatur. Vide Rom. 3. 20. & 5. 13. Peccatum eò est gravius quò voluntas Dei magis patet: quod fit ma-

ximè per Legem à Deo datam, Rom. 5. 13. & 7. 8, 9, 10. Quare confugiendum ad gratiam Christi, per quam à peccato simul & morte victoriam reportamus, v. seq. 57. Qui, &c. Διόνει, &c.] Qui dat (vel, dedit, P. Vulg.) nobis victoriam, E. i. e. Vincere peccatum, fac proinde & mortem †. Peccatum in Novo Fœdere plerumque significat aut consuetudinem peccandi, aut etiam malefacta ἐκ προαιρέσεως (destinata.) Sic, qui natus est ex Deo non peccat †. ¶ Per Dominum, &c.] Cujus merito redempti sumus à tyrannide peccati & mortis †.

58. Itaque] Est illationis nota, ut suprà 3. 21. & 4. 5. & 14. 39. Doctrinam exhortatione concludit †. ¶ Stabiles, Εἰσὶν οἱ γινέσθαι, ἀμετακίνητοι] Bis idem dixit, ut ostendat magnam requiri constantiam in officio faciendo. Sic, περὶ μελετιᾶς τοῦ εἰσὶν, Col. 1. 23. Vide & suprà 7. 37. & Abac. 2. 3, 4. Simonides virum bonum vocat χερσὶ — περὶ γωνόν †, (manibus & pedibus & mente quadratum.) Firmi estote, immoti, Be. Pi. P. &c. nempe in fide †, scil. resurrectionis: nec ab ea pravis quorundam sermonibus vosmet dimoveri patiamini †. Alludit ad confirmationem in athletis requisitam, &c. ¶ Abundantes, &c. ita P. Pi. Er. περισσεύοντες, &c.] Omnia quæ Deo grata sunt facientes abundè, etiam plus quàm quicquam exigere audeat, ut Paulus fecit suo sumptu Evangelium annuncians †. Eminentes (i. e. tales ut cæteros exsuperetis †) in opere Domini, Be. Opus Domini hic intelligitur, non specialiter, illud scil. quo quis Evangelio promovendo studet, ut Philip. 2. sed generaliter, quodcunque sit ad gloriam Christi, omnia bona opera. Est enim hæc exhortatio generalis †: q. d. in fide & studio pietatis †, in negotio Christianismi †. ¶ Quod labor, &c. ὁ κόπος οὗτος οὐκ ἐστὶ κενὸς ἐν Κυρίῳ] Labor (κόπος) graviores labores notat †. vester non est inanis (i. e. mercede vacuus †. Μετὰ οὐκ, vel μετὸς †. Vult enim dicere magna fore laboris premia †.) in Domino, Er. sic Be. Pi. vel, per Dominum, P. i. e. ex gratia & operatione Domini †: fructuosus erit per meritum Christi †. Al. Hoc per hyperbaton (five trajectionem †) refertur ab labore †. ὁ κόπος ἐν Κυρίῳ, labor secundum Dominum †, secundum Christi præceptum †; vel, in negotio Domini †; vel, propter Dominum susceptus †. Bene hanc admonitionem contexuit cum sermone de Resurrectione. Nam si verum est dogma de Resurrectione, nullus labor gravis videri debet. Quid enim suavius vitæ, eaque immortalis ac beatissimæ †.

CAP. XVI.

1. DE, &c. Περὶ τῆς κολλήσεως, &c.] Ceterum de collatione (vel, collecta, P. Be. Pi. Mo. sub. facienda, Pi. vel, collectis, Vulg. scil. elemosynarum †: collecta pro collectione seu collatione, ut missa pro missione; remissa pro remissione †. Vel, eo quod colligitur, Tre. ex Sy. vel, quod ad collectam attinet, Ca.) in sanctos, Er. Nisi Codicum consensus me retineret, libens hic legerim συλλογῆς: nam eam vocem in sensu liberalitatis usurpat Paulus & 2 Cor. 9. 6. Solet sic sumi Hebræum ברכה, à verbis ad res ductâ translatione †. Intelligit autem collationem pecuniarum ad sublevandam paupertatem fidelium in Judæa, Rom. 15. 26. d. Sic collectæ in exteris regionibus inter Judæos factæ sunt pro Rabbini pauperioribus habitantibus Judæam †. ¶ Sicut ordinavi, &c. Διάταξα, &c.] i. e. Ordinis causâ constitui †. Amabant Apostoli easdem consuetudines ubique introducere. Et hæc sunt Traditiones Apostolicæ relatæ, ut diximus, in συλλογὴν Κανόνων. Hoc est iter per Galatiam cujus mentio Act. 16. 6. b.

2. Per, &c. Κατὰ ὑμῶν σαββάτων] Per unam (vel, In una, Er. Ti. Quolibet, Ar. Primo quoque die, Il. P. Be. Ca. Pi.) sabbatorum, Mo. Val. Er. V. Ti. vel, sabbati, Vulg. vel, post sabbatum, Ca. [Intellige Judaicum;] vel, hebdomadis, Il. Be. Pi. P. E. sic Tre. h. e. die Dominicæ: Ità Amb. Chryf. Th. qui ex hoc loco & similibus probant immutationem Sabbati à die septimo ad primum †: de quo vide quæ hic habet Li. in Horis.] Κατὰ hic distributivè sumitur, q. d. primo quoque die †: vel, singulis sabbatis. Sic Euclid. 1. 6. Figura, inquit, recta-

rum linearum similes ex sunt, *ἡ δὲ τὸ πρῶτον ἰσχυρὰ καὶ ἡ μὲν, quæ angulos singulos singulis æquales habent* ¹. Numerus cardinalis pro ordinali, ut Gen. 1. 5. Mat. 28. 1 ^m. [ubi dicta vide.] Hæc autem verba construenda sunt, vel, 1. cum sequentibus, ut præcipiat tunc fieri quod proximè sequitur ⁿ: vel, 2. cum præced. *πρῶτον facite καὶ ἡ μὲν, &c.* collectam tunc facite. Hoc malim quàm illud, quia dies Dominica non tam ad seponendum, & recondendum aliquid de rebus suis, quàm ad expromendum & conferendum in collectam publicam, fuerit deputata P. Philo ait, *Συμφορὴ τοῦ, &c.* (Conventus Judæorum erant primitiarum & cultus reliqui causâ,) nempe etiam extra Sabbata. Christiani maximè Sabbatis & diebus Dominicis, quæ sunt *μὲν αὐτῶν*, Matth. 28. 1. conveniebant. Sed quia hi qui ex Judæis facti erant Christiani, moris Judaici retinentes, Sabbatis pecunias non tractabant, ideo ad eam rem aptior erat dies sequens. Tertullianus Apologetico, *Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, & si modo velit, & si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis, nec ingratis voratrinis, dispensatur, sed egenis alendis humanisque, & pueris ac puellis re ac parentibus destitutis; itemque domesticis senibus, item naufragis, & si qui in metallis, & si qui in insulis, vel in custodiis duntaxat ex causa Dei sectæ, alumni confessionis suæ sunt* ⁹. ¶ Unusquisque vestrum apud se, Παρ' ἐαυτοῦ πρῶτον, *ἡ μὲν, &c.* Apud se (vel, sibi, G. vel, domi suæ, Ar. in BA. 1. 2. 56. 654.) reponat, (vel, seponat, Er. G. i. e. recondat apud se, & cumulet, augmentumque deinceps & cumulatam deferat ^r, & mox veniens in Ecclesiam offerat in elemosynam ^t. Al. Seponat & reconditum apud se retineat, velut depositarium, donec universa collecta mittenda esset Hierosolymam ^t. Non placet. Repugnat hæc praxis tum rationi ipsius collectæ, tum mori Ecclesiæ, &c. ^v.) recondens, P. Pi. vel, thesaurizans, Er. recondens ut thesaurum: hæc sunt enim veræ opes in coelo reconditæ, &c. ^x. Vel, paulatim cumulum aliquem faciens. Id enim est *ἡ μὲν*, quod modò per *ἡ μὲν*, modò per *ἡ μὲν*, vertitur. Id successit in locum decimarum ^v. ¶ Quod, &c. ^o, *πρῶτον ἡ μὲν* ¶ Quod bene successerit, Mo. E. Quod commodè poterit, Ca. Quicquid commodum fuerit, Er. II. Ti. Quicquid Deo prospero contigerit, V. ex Er. Hoc addit, nè fortè puderet muneris parum magnifici. Significat, facultates etiam à Deo suppeditari. Quod facile aut leve sit, five, quod bene cedat, Val. Id quod venit in manus suas, Tre. ex Sy. Quod pro Dei benignitate licuerit, P. Pi. Quodcumque (five parum id sit, five multum ^a,) ipsi datum fuerit ut possit commodè, Be. Prout illi benedictum fuerit, Cal. Est autem brevis locutio, quodcumque Deus prosperaverit, pro, quodcumque Deus prosperans ei dederit. Hebræi hunc sensum sic exprimunt, *וְיָשָׁר מִלִּפְנֵי יְהוָה*. Ante ^o *πρῶτον* videtur subaudiendum ^r, ut sit ad verbum, secundum quod prosperatur ^e. *Εὐδοκῶν*, *πρῶτον* ^d. *Εὐδοκῶν* propriè est, iter prosperum à Deo obtinere, ut Rom. 1. 10. sed per Synecd. speciei metaphoricam transfertur ad rerum omnium successus prosperos, ut 3. Epist. Joh. 2 ^{*}. ¶ Ut non cum venero, &c. ⁱ. e. Tunc primum. Quod si esset, tenuiores futuræ erant collationes quàm quæ ex longo tempore primum creviscent ^f. Ut collectas paratas inveniam, ut statim mitti possint, &c. ^g. 3. Per, &c. *Δι' ἐπιστολῶν* ¶ Per epistolas, P. Be. Pi. Er. &c. Cum epistolis, Pi. Cum literis, Vor. Construendum, vel, 1. cum præced. Quos probaveritis (i. e. probatos & idoneos judicaveritis ^h,) per epistolas ⁱ, quas scilicet dabit is illis Hierosolymam cum subsidio perferendas ^k; vel, additis vestris epistolis, quibus eos esse à vobis dilectos testabimini; ut mos erat Ecclesiarum, &c. ^l. Vel, 2. cum seq. *πρῶτον* ^m notâ interpungente positâ post *ἡ μὲν* ⁿ. Δι' ἐπιστολῶν, pro *μὲν ἐπιστολῶν* ^o, ut alii legunt P. Mittam cum literis meis commendatis ac testibus tum vestræ charitatis ac benevolentis, tum probitatis ipsorum ⁹. Et rursum brevis est locutio, mittam per literas, i. e. mittens per literas eos commendabo, testimonio meo eos prosequar. Vide quomodo vir tantus nullam suspicioni rimam aperire voluerit. ¶ Perferre gratiam vestram ⁱ. e. E. elemosynam ^t, beneficium: vide supra 10. 30. Sirach. 17. 18 ^t. beneficium gratis collatum ^v, donum gratuitum

ac liberale ^x: donum intelligit profectum non tam ex gratia Corinthiorum ^y, erga eos quibus subvenerunt, quàm ex gratia Dei erga Corinthios ^z, quibus Deus ex gratia largitus est & facultates ^a, & charitatem ejusque effecta. Confer 2 Cor. 8. 1, 2 ^b.

4. Si dignum fuerit ^j Sub. *τὸ πρῶτον* ^c. Vide quomodo eos excitat ut dent quamplurimum. Si summa collecta tanti erit, ego pro epistola eos comitabor ^d.

5. Veniam ad vos, &c. ^j Qu. An hoc præstitit? Resp. Multi negant, idque colligunt ex 2 Cor. 1. 15, &c. justâ tamen ratione dimotum volunt à proposito. Sed eum hoc præstitisse apparet, 1. ex collat. Act. 19. ubi dicitur venisse in Græciam, id est, Achaiam, ubi Corinthus erat, & ibi tres menses egisse: credibile autem non est, eum tunc Corinthum non accessisse, cujus maximè causâ in Achaiam venisset. 2. Ex collat. 2. Epist. ad Corinth. Illud autem 2 Cor. 1. 15, &c. aliud promissum respicere ibi docebimus. Non addit hîc, ut solitus erat, si Dominus voluerit; illud tamen intelligit, sicut & Rom. 15. nec semper id exprimere necesse est ^e. ¶ Macedoniam

pertransibo, *Διέρχουμαι* ¶ Pertransibo, Be. Sum jam pertransiens, Q. in Li. ho. Al. Pertransibo, P. Li. ho. Pi. Er. &c. Præfens hîc pro Futuro ^f. Vide Dicta ad Matt. 26. v. 28 ^g. & Matt. 11. 3. Apoc. 1. 4. Scripta fuit hæc Epistola, vel, 1. Philippis, meditante inde Paulo iter suum ultimum Hierosolymam quod mox describit ^h: vel potius, 2. Ephesi; ut hæc docent: 1. Quod Corinthios salutatur nomine ecclesiarum non Macedonicarum, (ut par erat, si ibi exstitisset,) sed Asiaticarum. 2. Collat. v. 8. Permanebo Ephesi, &c. q. d. ubi jam sum. 3. Quod patet eum hanc Epistolam scripsisse antequam perveniret in Macedoniam, ex 2 Cor. 2. 12, 13. & 7. 5, 6, 7 ⁱ. Macedoniam quidem transiit Act. 20. 3. sed angustiis temporis exclusus non adiit Ephesum, sed Presbyteros ad se accivit, ibid. 16. & seq. ^k. Professionem Macedonicam hîc intellige, vel, 1. illam Act. 16 ^l. Quod facile refellitur ex Act. 18. ubi primum Corinthiis prædicat. Vel, 2. illam Act. 19 ^m.

6. Apud vos autem forsitan (i. e. si res ita tulerit. Opponuntur enim *πρῶτον* & *ἐν ὁδοῖς* five *ἐν ὁδοῖς* ⁿ. Vel, addit forsitan ob rei incertitudinem ^o.) manebo ¶ Et permanet hîc per 3 menses, Act. 20. 3 P. Ab hoc proposito, cujus mentio & Act. 19. 21. alia graviora Apostolum diverterunt, ut jam diximus ⁹. ¶ Ut vos me deducatis, &c. ¶ Me discenderem comitantes, & viæ subsidio juvantes: quod fideles honorificum sibi ducebant ^r. Solebant quidam ex Ecclesiis Apostolo se itineris aliquousque comites addere, ut videre est Act. 15. 3. & 17. 4, 15. & 20. 38. & 21. 5. ¶ Quocumque iero ¶ Vel, Quò ibo, i. e. in Judæam, 2 Cor. 1. 16 ^t.

7. Nolo enim vos modò (Hîc *ἡ μὲν* votum & desiderium significat: *ἡ μὲν*, i. e. nunc. Hoc verò nunc hîc significat futurum imminens ^u.) in, &c. *ἡ μὲν* ¶ Intranscursu, Er. II. Ti. P. Be. Pi. G. In transitu, Mo. Duntaxat obiter, Ca. sic Vor. G. Transiens, Tre. ex Sy. sic Ar. Perfunctoriè, ut sequentia declarant ^v. ¶ Spero enim, &c. *ἡ μὲν* ^g, &c. ¶ Melius in MS. *ἡ μὲν* ^h. Explicat quod præcesserat. Et de futuro incerto loquens usurpat solitam Christianis cautionem. Sic Rom. 1. 10. 1 Cor. 4. 19. Jac. 4. 15. Si Deus voluerit, etiam Paganis usitatum ostendit Tertul. Alii rudiores eorum dicebant, Si dii volent, ut Plautus Poenulo 4. Scenâ ultimâ, Cicero 4. Verrinâ, Sueton. Caligulâ 8. aut, Cum diis volentibus, quod est apud Ennium, Plautum aliquoties, & Catonem De re rustica ^x. ¶ Si Dominus permiserit, *ἡ μὲν* ¶ i. e. Concesserit. *ἡ μὲν* significat non nudè permittere, sed concedere, id est, facere potestatem agendi. Sic dicitur, Rex, Episcopus, &c. permissione Divinâ, id est, autoritate seu concessione, vel voluntate, Dei ^y.

8. Permanebo autem Ephesi ¶ Postea aliæ occasiones fecere ut magis properaret, vellétque in ipsa Pentecoste, i. e. fine dierum quinquaginta à Paschate, esse Hierosolymis, Act. 20. 16. Itâ ambulatoriæ sunt hominum voluntates ^z. ¶ Usque, &c. *ἡ μὲν* ^a *ἡ μὲν* ¶ Usque ad quinquagesimum, sub. diem, Er. ex Th. V. Argumentum est insigniter amantis quod temporis etiam modum præscripsit ^b. Al. Usque ad Pentecosten, P. Be. Pi. &c. Videtur de festo intelligendum, ut Act. 2 ^b. Non placet: 1. Nullus veterum festi mentionem facit. 2. Festum illud

* E.
* Pi. sic
Cam.
* Cam.
* Pi.
* Cam.
* Camer.

* G. sim.
E. Me. T.

* E.

* G. sim.
Be. Li. ho.
* G.

* Be.

* Li. ho.

* G.

* Aquila
in E.

* E.

* E.

* E.

* Idem.

* G.

* Me. sim.
E.

* G.

* Idem.

* Idem.

* Idem.

* Vor.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

* G.

lud Gentibus vix notum fuit. 3. Omne discrimen dierum tunc sublatum constat ex Rom. 14. c. Sed fallitur. Cum enim præcipua Judæorum festa, Pascha & Pentecoste, propter Judæos ubique dispersos etiam Gentilibus cognita essent, maximè Christianis, quibus cum Judæis plus erat commercii, rectè hinc Pentecosten nominat, non observationis causâ, sed certum tempus fidelibus notum designare volens. Solebant Judæi à festis suis intervalla temporum numerare. Sic Act. 20. 6. & 27. 9. Pentecosten hinc intelligit non Christianorum, sed Judæorum, ut in Actis: nè quis existimet, Christianos tunc quoque quædam festa habuisse.

9. *Ostium*, &c.] i. e. Occasio prædicandi Evangelii. Metaphora: nam per occasionem quasi introimus in gestionem Rei: confer Apoc. 3. 8. Sic Latini dicunt, *fenestram aperire*, pro, occasionem dare. *Ostium* spem significat, ut videre est Ose. 2. 15. Quia sicut ostium aditum dat in domum, ita spes ad rem. Sic & Act. 14. 27. 2 Cor. 2. 12. *Magnum*, &c. *Kai evagynis*] Et efficax, Er. II. Ti. P. Mo. Pi. Ca. vel, *operosum*, id est, ad magnas res conficiendas opportunum; vel, quod magnos labores requirit: *plenum operibus*, Tre. ex Sy. sim. Ar. Al. *evidens*, Vulg. melius, *patens*, Be. Sc. Legit *evagynis* quod melius. Ità est in aliis Codicibus: & ita apparet legisse Ambrosium: *spes conspicua*. In Glossario *evagynis*, *liquidus*, *evidens*. Occasio autem hæc fuit, vel, i. multorum corda ad credendum præparata, quomodo Matt. 9. 37. *messis multa*; & Joh. 4. 35. *regiones albae ad messem*. Vel, 2. magni alicujus Principis aut Philosophi conversio, quem multi secuturi videbantur. Vel, 3. opportunitas loci. Erat enim civitas primaria, & undique frequentata ob Templum Dianæ & sedem Proconsulis, & bonas artes, &c. *Ostium* autem hoc apertum erat à Deo, ex collat. Act. 14. 27. Colof. 4. 3. *Et adversarii multi*] Qui spem fructus impedire conantur, Judæi scilicet, &c. Quo magis requiritur Pastoris præsentia. Quod alium terruisset, hoc Paulum invitat. *Multi* ibi sunt *hostes* Evangelii, ideo desidero ibi esse ut me iis opponam. Al. Et hinc ponitur, vel pro *sed*, ut infra v. 12. & Act. 10. 28. vel pro *quavis*: q. d. Licet multi adversentur. Tumultum Demetrianum animo veluti præfagebat.

10. *Si venerit*, &c.] Timotheum, sibi & Domino fidum, miserat quidem Paulus, ut apparet supra c. 4. v. 17. sed ita ut in itinere multas Ecclesias haberet invisas. Quare pericula prospiciens dicit, *Si ad vos venerit*, &c. *Videte ut*, &c. *Id est, ut tunc* (vel, *secure*, P. sine metu, Be. Ca. sic Er. Mo. Tre. &c.) *fit*, &c. II. Pi. Adverbium cum verbis *γινώσκω* & *εἶπα* sæpe nominaliter significat, ut Act. 15. 24. *γινώσκοντες ὁμοθυμαδόν*, quum essent unanimiter, i. e. unanimes: Eurip. Heub. *οἷα πᾶς ἔστω λέως*, sit populus omnis tacite, i. e. tatus. II. γ. 95. *Οἱ δ' ἄρα πᾶσις ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ*, fiebant tacite silentio, pro, *taciti*. [Sensus, q. d.] Curate ut timoris nullam causam habeat, nemo sit ei molestus. Effectus pro objecto, timor pro periculo & molestia. Curate, nè illi homines inter vos divitiis aut eruditione turgidi, schismatum autores, quorum culpas arguet, quicquam nocere ei possint, aut ejus adolescentiam atque consilia spernant. Curate quantum in vobis est: non enim omnia pericula illo tempore vitari poterant. Sed bonorum est omnia experiri, nè mali bonis aliis noceant. Dicit, *apud vos*, professione scilicet Christianos, non infideles, &c. *Opus Domini* (i. e. promotionem Evangelii: Act. 13. 2. & 14. 26. & 15. 38. Vide & Matt. 21. 28. 9.) *operatur* (i. e. pietatis studiosus est sincerè & ex animo: sicut & ego] *Magnum* præconium. Nam quid non fecerat Paulus? Cooperatus est mihi in munere Apostolico.

11. *Nè quis illum spernat*] Ob adolescentiam: vide 1 Tim. 4. 12. Perstringit quorundam superbi- am. Monet pios ut eum pro meritis reverentur. *Deducite*, &c. *Προσέμψετε*, &c.] *Prosequimini* (vel, *Dimittite*, E. Me. abeuntem. *Προσέμψετε* est, euntem comitari, & deducere, & si opus est, necessariis instruere. Sic Tit. 3. 13. ubi explicatur per *ἵνα μὴ δὲν αὐτοῖς λέληται*) *illum cum pace*, P. Pi. i. e. saluum atque incolumem, atque adeo bona cum gratia. Facite ut ad me reditu- rus à vobis discedat sospite eâ quæ inter vos esse debet

amicitiâ. *Ut veniat ad me*] Scil. Ephesum, ubi nunc ago. *Exspecto—illum cum fratribus*] Am- biguus sermo: vel, 1. Ego unâ cum fratribus exspecto illum. Vel, 2. quod malim, Exspecto illum unâ cum fra- tribus. Multum ejus comitumque ejus (nam & alii cum Timotheo Corinthum iverant, ut & sequentia ostendunt,) reditum desidero, operâ eorum usus.

12. *De*, &c. *Περὶ Ἰ. Ἀπολλῶ, &c.*] *Porrò de Apollō, &c.* P. Be. Pi. i. e. quod ad Apollō fratrem attinet. Ellipsis Paulo familiaris: qualis supra 7. 1. Noverant hunc Corinthii: nam apud ipsos fuerat, Act. 18. 27. Et cum viri & pietatem & eruditionem haberent cognitam, mul- tum optaverant pii qui erant Corinthi ipsum potissimum ad res Corinthi corrigendas mitti. Erat hic natu gran- dior Timotheo, vir eloquens & potens in Scripturis, doctor ipsorum à Paulo secundus, supra cap. 3. m. & fa- ctionibus ipsorum offensus eos reliquerat. Excusat se quod ipsum non miserit. Hunc fratrem vocat, nè dissi- dium inter hunc & Paulum fuisse putaretur ob seq.

13. *Non fuit voluntas*, &c.] Sub. Dei, Th. Theod. & Oe- cum. in E. Sed coactum hoc est, quia de Deo nihil præ- cessit. Vel, sub. ejus, nempe Apollō. Sensus, Non po- tui id ab eo obtinere, nempe quia alia magis urgentia eum distinebant. Ob certas causas non erat ei ullo pa- cto animus nunc eundi.

Veniet—cum, &c.] Cum opportunitatem (vel, tempus opportu- num, P. Be. Pi.) habuerit, Mo. P. Tre. &c. vel, *nactus* erit, Er. V. &c. *Quum ei erit commodum*, Ca. i. e. Ubi ab illis negotiis se expedierit. *Εὐαγγέλιον* est, *vacare ab ali- is rebus*, ut Marc. 6. 31. Act. 17. 21. Hinc *εὐαγγέλιον*, Si- rach. 38. 26. 1 Macc. 11. 42. Et quidem, dissensio- nibus Pauli Epistolâ temperatis, Corinthum rediit.

13. *Vigilate*] Vide Matt. 24. 42. & 25. 13. & 26. 41. Act. 20. 31. Salutis vestræ curam gerite, scil. adver- sus male suadentium insidias. Vigilantiæ nomine ti- morem Dei notat. *State* (qui situs est vigilan- tis, id est, perstate. Vide supra 15. 1. Verbum *σῴζω* pro *ἰσάδω* habetur & Marc. 11. 25. Rom. 14. 4. Gal. 5. 1. Phil. 1. 27. & 4. 1. 1 Thes. 3. 8. 2 Thes. 2. 15. b.) *in fide*] Evangelii. *Viriliter*, &c. *Ἀνδρῶδες, κατὰ ταῦτα*] *Viriliter agite* (Nunc site viri, ut loquitur vetus Poeta Latinus, & Homerus, *ἀνδρῶδες ἐστέ*. *Ἰσχυρῶς*, *ἀνδρῶδες*, 2 Par. 32. 7. Deus Josuam sæpe hoc verbo animat, Jos. 1. 6, 7, 9. David Salomonem, 1 Par. 28. 20.) *estote fortes*, P. Be. Pi. &c. vel, *constantes*, Ca. Est & hic passivum pro reciproco, *fortes vosmet prestare*. Nam 1 Sam. 4. 9. ubi in Græco est *κατασχεῖτε*, in Hebræo est *קחתו*: sic & alibi. Estote infracto fortique ani- mo adversus mala vobis imminencia, &c.

14. *Omnia vestra* (scilicet opera, actiones,) *in* (vel, *cum*, Be. P. &c. vel, *ex*, E. Pi.) *charitate* (Quæ ubi est, ibi non sunt schismata. Ideo toties eam Corinthiis Pau- lus commendat, supra 8. 1. & 13. 1, &c. 14. 1. 2 Cor. 2. 4, 8. & 6. 6.) *fiat*] i. e. Non modò in charitate constituti, & charitate salvâ, sed & ex dictamine ac im- perio charitatis, vel actuali, vel saltem virtuali: non ex ambitione, æmulatione, rixa, sed cum charitate frâ- terna & Christiana. *Charitatem* hinc intellige rectum, sincerum, & Christianum amorem, quo vel Deus propter se, vel proximus propter Deum, diligitur.

15. *Obsecro*, &c.] Ab his verbis pendent illa v. seq. *Ut subjiciamini*, &c. *Nōstis*, &c. *Οἴδατε*, &c.] Potest verti, *Noveritis*, &c. hortativè: ut jubeat ag- nosci benemeritos: unde mox dicit, *cognoscite*, &c. Sed repugnat, 1. contextus; 2. discrimen inter *οἴδατε* & *γινώσκετε* quorum hoc notitiam affectivam, illud autem notitiam simplicem, significat. Al. *Nōstis familiam Ste- phana* (id est, Stephanam cum suis, sive cum familia sua. De hoc *Stephana* vide quæ diximus supra 1. 16. Viri nomen esse docuimus ad cap. 1. 16.) *esse primiti- as Achaie*, P. Be. Pi. &c. i. e. inter primos qui credide- rant in Achaia, vel Asia. Metaphora, qualis 15. 23. De significato vocis *ἀπαρχή* vide ad Rom. 16. b. Allusio ad Leviticum sacerdotium, quâ ratione etiam fideles di- cuntur Oblatio Domini. *Et in*, &c. *Καὶ εἰς ἡ- νορίαν τοῖς ἀγίοις ἐταξάν ἐαυτοὺς*] *Et quod in ministerium san- ctis* (i. e. ad ministerium Ecclesiæ, sive ad prædicati- onis ministerium, seu potius ad eam functionem quæ pauperum subsidii & gubernationi Ecclesiæ dicata est, &c.

ad exercendam hospitalitatem & beneficentiam in Christianos egenos & peregrinos, & maxime in præcones Evangelii f:) seipsos ordinaverunt, Er. II. Ti. vel, addixerunt, Mo. A. sic P. Be. Pi. id est, ultro suam operam (charitate urgente) obtulerunt^h, legitime tamen vocati i: vel, sese segregarunt voto certo ac proposito. Tετ-
την hic significat, servato gradu, & statione in qua collocatus quis fuerit, sese operibus cum officio conjunctis addicere^k. Al. Et multum eos inseruisse fidelibus aliis, G.

16. Ut, &c. 'Iva—προειδοτε, &c.] Ut subjiciamini talibus, P. Be. Pi. Subjectio hic non legalis, sed moralis, intelligitur^l. 'Υποδοτε hoc quidem loco est, revereri, honorem & obsequia deferre^m, ut Eph. 5. 21. 1 Pet. 5. 5ⁿ. eorum monita & exempla sequi^o, illis cedere, & ab iis libenter regi^p. ¶ Et, &c. Kai παρὶ τοῦ σωεργεῖν ὑμῶν κοινῶν] Et omni, sive cuius, adjuvanti (vel, cooperanti, G. sim. Be. Pi. scil. ad propagationem Evangelii q,) & laboranti, Er. P. &c. vel, 1. ad sublevandos fideles r: vel, 2. in verbo, ut alibi dicitur t. Ostendit quod dixit non personis se deferre, sed meritis t. Sensus, q. d. Non solum illis subditi sitis, sed & omnibus qui vel cum illis, vel mecum, rem Evangelicam adjuvant, nostrique laboris participes sunt v. Loquitur de functionibus Ecclesiasticis x.

17. Gaudeo autem in, &c. 'Εν τῇ παρουσίᾳ, &c.] De adventu (vel, Propter presentiam, Me.) Stephana, &c. P. Fortunatus nomen est Romanum, Achaicus nomen Græcum. Sed nomina Romana etiam apud Græcos eo tempore erant frequentia. Et mihi videntur Fortunatus iste & Achaicus liberi fuisse Chloes. Vide supra 1. 11 y. Hi tres Corintho Ephesum adyenerant Pauli visendi gratiā, ac studio communis utilitatis Corinthiorum z. ¶ Quoniam, &c. 'Οτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, &c.] Quoniam absentiam vestram (vel, defectum vestrum, vel vestri, Er. P. V. E. Me. Be. i. e. presentiae vestrae a, mihi alioqui desideratae b: vel, id quod vobis deerat, Vulg. id in quo vos deficientes fuistis. Quid hoc verò? Fortasse statum rerum Corinthiacarum explicarunt pluribus, id quod cæteri non fecerunt c. Nam certum est, non agi de collatione aliqua pecuniaria, quum tot verbis deprædicet gratuitam prædicationem suam, &c. d.) hi suppleverunt, P. Pi. &c. Quod vos omnes facere oportuit, id illi fecerunt. Certior me fecere de vestris morbis. Simili modo παραπληρῶν τὸ ὑστέρημα dixit, 2 Cor. 9. 12. מלא המחסור *. Al. Sensus, q. d. Magno mihi solatio est quod tales ac tanti viri vobis præsentis sint adhuc, me absente f.

18. Refecerunt, &c. P. Pi. 'Ανεπαύε, &c.] ἡνι, i. e. recrearunt, Zach. 6. 8 v. (unde petita est hæc phrasid h:) 2 Cor. 7. 13. Vide & Matt. 11. 29 i. Refocillarunt spiritum meum (i. e. vel animum meum k, ut supra 2. 11 l. vel me: Locutio frequens, ut in Ignatio, ἀναπαύειν τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα. Et quidem cum verbo ἀναπαύειν reperitur, Philem. 7. 20 m. [Sensus, q. d.] Me juverunt, foverunt, recrearunt n; vel, 1. suā presentiam ac colloquio o: vel, 2. quando de vobis tam bene meriti sunt: vestra enim refectio mea recreatio est p.) ac vestrum, Be. Ti. &c. Correctio quædam: q. d. non tam meum quam vestrum ||. Quia mea refectio vestra quoque est q, & in vos meritò redundat, qui mihi Discipuli estis, & de meo bono gaudere debetis r, & vobis in lucrum cessura est t. Recreant Paulum, cum intellexit multos adhuc in Ecclesia Corinthiaca esse qui vera dogmata retinerent, pietatem & pacem colerent: Recreant vicissim pios illos cum iis significarunt quo amore eos Paulus prosequeretur t. ¶ Cognoscite, &c. 'Εγνωσκετε, &c.] Agnoscite, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. tales ducite quales sunt revera *: reverentiam, colite eos, honorificè habete f, magni facite. Metonymia frequens apud Hebræos g.

19. Salutant vos Ecclesie Asiae] Scil. Minoris, in qua Ephesus h. Hinc probabilis conjectura sumitur, Ephesi potius, ut habent Syriaci & Arabici libri, quam Philippis in Macedonia, ut habent Græci, scriptam hanc Epistolam. Favet huic sententiæ id quod supra habuimus, 6. & 8. & quod est 2 Cor. 2. 12. ¶ Salutant vos in Domino] i. e. A Christo omnia bona vobis adprecantur. ¶ Aquila & Priscilla] Qui Paulum Corintho Ephesum erant secuti, Act. 18. 19 i. ubi jam erant k. ¶ Cum, &c. Σὺν τῇ κτλ ἀποστολῇ ἐκκλησίᾳ] Cum ea quæ in domo ip-

forum est Ecclesia, P. Er. sim. Be. Pi. i. e. cum tota familia sua quæ erat Christiana^l. Vide Rom. 16. 5. Quocunque illi ibant secum ferebant Ecclesiam m. Ut ἐκκλησία non modò locum significat, sed & cœtum; ita & οἶκος non parietes denotat, sed familiam, sive personas in domo, ut Act. 10. 2 n. Forsan erant in domo Aquilæ nonnulli qui cum eo commigrarant à Roma, pulsi indè edicto Cæsaris, atque cum eo in eadem domo, dum in exilio suo forent, diversabantur. At quid tum dicendum de iis cum Romam rediissent, ubi etiam Ecclesiam habere dicuntur in domo sua, Rom. 6. 5? Et quid de Philemone, de quo idem dicitur, Philem. v. 2? Vide & Colos. 4. 15. Resp. 1. Forsan Aquila erat hospes Ecclesiæ, qualis erat Gaius Corinthi, & Philemon Colossis, Philem. v. 22. in cujus domo erant alii aliæque, muneris isti cum eo designati. 2. Forsan domus Aquilæ & Philemonis eidem usui, cui apud Judæos Beth Midrash, inservierunt; prælectionibus scilicet sacris, & disputationibus, (de articulis atque apicibus fidei obscurioribus) vel cum Judæis, vel inter Christianos: non quòd negligeretur publica conventio in Ecclesia; sed quòd numerus aliquis ex Ecclesia, forsàn totus cœtus Ministrorum Doctorumque huc convenirent, reliquique qui ad mysteria Evangelica magis anhelarent o.

20. Omnes fratres] i. e. Fideles qui sunt circa nos p, in hoc tractu q. ¶ Osculo sancto] i. e. Minime fucato r; vel, inter Sanctos usitato t; vel, quod Sanctos decet, quòdque symbolum est sancti & Christiani amoris *: vel, ex sancto pectore profecto t: qu. d. Sancte amate inter vos. Petita locutio ex more mutuo se osculandi, vel in salutando apud Judæos, vel in coena Domini v. Vide Rom. 16. 16 x. Et rectè osculum pacis iis imperat qui in periculo erant nè per schismata abriperentur y.

21. Salutatio mea manu Pauli] Sub. scripta, hæc est quæ sequitur, & quæ sequuntur ad finem z. Priora ex autographo Pauli descriperat Tertius aut Timotheus aut alius quis: Cætera adscripsit Paulus suā manu. Vide 2 Thes. 3. 17 a.

22. Si quis non amat Dominum, &c.] Suā manu adscribit sententiam cujus maxime eos meminisse volebat, ut Augustus aliquando faciebat ad Provinciarum Præsides b. Sequens anathema non pertinet ad omnes qui iusti non sunt, sive qui Deum non amant super omnia amore efficaci, &c. sive qui erga Christum & Christianam religionem bene sunt affecti, interim malè viventes: nam & filius non ideo patrem odisse, vel non amare, dicitur, quia iussis ejus non parer, modò patri bene vellet, ejusque felicitatem optaret ex animo c. Defectus amoris est peccatum cordis, quale sub hominum censuram non cadit d. Pertinet autem hoc, vel, 1. ad fucos & hypocritas *, eos qui nomine Christiano & pietatis professione ad pravos suos affectus abutuntur, qui ventris aut gloriæ causā turbant Ecclesias f; quos ob gravia peccata hæc Epistolâ castigavit, ut schismaticos autores, fornicarios, idolothyta cum fratrum offendiculo comedentes, sacra mysteria indignè participant, resurrectionem non credentes, & tales qui sapientiā seculari inflati Christum ejusque doctrinam velut abjectam & humilem aspernantur; quibus utique cunctis imminet certus interitus, nisi poenitentiam agant g. Fontem verò hujus mali hic designat, quia sincerus Christi amor non patietur nos offendiculum fratribus creare h. Vel, 2. ad eos quorum amor non pellit timorem, & in se continet confessionem Christi, h. e. qui Christum abnegant tempore persecutionis: qui error erat Gnosticorum, &c. i. Vel, 3. ad ocores & inimicos Christi occultos & apertos k, & præcipuè ad Judæos l incredulos: ut multa docent. 1. Quòd Judæi præ omnibus mortalibus Christum non amant, sed maxime oderunt, inimici Evangelii acerrimi. 2. Quòd qui hætenus Græcè, hic Judaicè loquitur, sive phrasi Syriacâ, Maranatha m. 3. Quòd Judæi soli ex omnibus mortalibus dixerunt Jesum Anathema: vide cap. 12. v. 1. Meritò ergò Anathemate eos præ omnibus mortalibus percutit Apostolus, par pari referens n. 4. Collatio Esa. 65. 15. Relinquitis nomen vestrum electis meis in execrationem: & Mal. 4. ult. Nè veniam (hoc idem cum Maranatha, Dominus venit:) & percutiam terram Anathemate: quod idem cum esto Anathema. Comminatione

1 G. sim.
Er. Pe. E.
Me. Ham.
m G.

n Ham.

o Li. ho.

p E. Me.

q G.

r Scil. sic

pi.

t Vor.

* E.

z Pi.

v Be.

x G. E.

Me.

y G.

z Me. ex

E.

a G. sim.

E.

b G.

c E.

d Ham.

* Calv.

sim. Vor.

f Calv.

g E.

h Calv.

i Ham.

k Dic.

l Li. ho.

sim. E. ex

L.

m Li. ho.

n Li. ho.

sim. E. ex

L.

• Li. ho tio ibi est in incredulos Judæos: ita & hoc loco. Est
 • Ga. cin: hic *μολωσι* five *λίσσονται* P, quæ frequens. Sic, *non prodesse*,
 1 7. 82. pro, valde obesse, 1 Sam. 12. 21. Prov. 10. 2; *non bo-*
 Scl. sim: num

, pro, pessimo, Prov. 20. 23. & 24. 23. & 28. 21;
 Be. *non gaudere*, pro, plurimum contristari, Prov. 17. 21. &
 Iliad. α'. v. 330; *non delectari*, pro, odio habere, Psal. 11.
 5. & 45. 7. Prov. 10. 69. Ita & h. l. *qui non amat*, i. e.
 • Pe. Scl. odit & execratur, idque vel sciens & prudens; quod
 Ga. est peccatum in Spiritum Sanctum: vel, per ignorantiam,
 † Scl. ex am, & tunc intelligitur conditio, nisi resipuerit, &c. v.
 Be. ¶ *Sit*, &c. *ἡ τοὺς ἀνὰ Μαγὰν δα*] *Sit*, vel *Esto*, *an-*
 • Be. Scl. *thema*, (vel, *detestabilis*, Ca.) *maranatha*, Er. P. Mo. Ca.
 • V. Be. &c. i. e. perdat funditus & deleatur. Genus, *A-*
 • D. *nathema*, cum specie, *Maranatha*. *Ἀνὰ Μαγὰν δα* est
 gravissimum *ἔκδοσις*, additâ precatone ut Deus quamprimum
 in eum vindicet. Vide quæ diximus ad Luc. 6. 22.
 17. Syris est *Dominus*, unde Syri *Maronitæ* quia Chri-
 stum *Μάρν* vocant, & *Murrani* Reges in veteri Latio, de
 quibus ad Aeneid. 11. & *Marnas* Gazarorum Deus Epi-
 phanio, & virgines Cretensibus *Μαγναι*, sicut alibi *ῥῆγαι*.
 Hinc in Hispania solebat dici, ut historiæ narrant, *Sit*
anathema Marano & excommunicatus. Arabs hoc loco,
פליין מחרמא מן רחמא אלר, *is omnis sit excommu-*
natus à spe Domini, i. e. ab ea spe quam Dominus nobis
 dedit. Simile Gal. 1. 8, 9. His verbis extremi anathe-
 matis formula describitur, quâ extremæ Christi judicis
 condemnationi absque spe veniæ addicebatur peccator. a.
 • G. *Ἀνὰ Μαγὰν* idem sonat quod Heb. *חַרַם*, ut patet ex Lxx
 • Scl. sim. ad Levit. 27. eratque certè destinatio hominis alicujus
 Be. ex Tre. noxii ad certissimam mortem & exitium. b. *Anathema*
 • Li. ho. est res quæ cum execratione separatur, abjicitur, & de-
 • Me. destinatur ad exitium. c. Per *anathema* hic intelligit ipsos
 • Vor. homines qui nobis propter hypocrisin suam, tanquam
 • D. sic Li. sacri seu devoti, fugiendi sunt. d. *Maranatha* scribitur
 ho. vel unicâ dictione & conjunctim, *Μαγὰν δα*, vel duabus
 • D. Gua. & divisim, *Μαγὰν δα*. Tres erant apud Judæos anathe-
 ex Tre. matis, five excommunicationis, species f; 1. *נִדְּחִי*, *Nid-*
 Ham. sim. *dui*, h. e. *profligatio*, à familiari consortio, ad 4 pas-
 Be. sus. 2. *חֶרֶם*, *Herem*, quod solennius erat, cum exe-
 • Gua. D. crationibus additis è Lege Moysi: quo utebantur in
 &c. eum qui monitus non resipiscebat. 3. *שַׁמְתָּה*, *Sama-*
 • Gua. ex *tha*, quod hic *Maranatha*. Illud autem *שַׁמְתָּה* va-
 Tre. riè *ἐπιμολογισμός*, vel, 1. *שֵׁם מִיתָה*, *ibi mors* P: vel, 2.
 • Ham. *שַׁמְתָּה*, *erit desolatio* q: vel, 3. *שֵׁם אֵתָה*, *No-*
 • Gua. D. *men*, i. e. *Jehova*, five *Dominus*, *venit*. Sed nulla est
 Ham. &c. apud RR. hujus Etymii mentio. Vocem autem *Marana-*
 • D. sic *tha* nunquam nusquam apud eos inveni, quæfiverim li-
 Ham. cèt sedulo, &c. Nec verisimile est, Judaicam hanc fuisse

excommunicationis formulam, quæ apud Judæos qui-
 dem omnino non habetur. Præstat ergo *Maranatha* in-
 terpretari, *Dominus noster venit*, scil. ad sumendas poenas
 de Judæorum gente ob exosum Christum, &c. de quo
 adventu Scriptura S. magna & terrifica loquitur, &c. f. *† Li. ho.*
 Non sunt hæc verba Pauli excommunicantis, ut supra
 cap. 5. sed execrantis & æternum interitum denunci-
 antis, &c. t. *Dominus noster venit* v: h. e. Christus venit
 in mundum, contra quam Judæi asserunt. Quod si
 10 quis eum non amat, frustra alium exspectat. Frustrâ
 adversus eum odiis pertinacibus contenditis, quem ve-
 nisse jam constat. Vel, *veniet*, scilicet ad judicium, ut
 eum æterno tradat exitio. Innuat, fore ut Dominus
 suo adventu perdat eum. Sed melius hoc de primo
 Christi adventu exponitur quàm de secundo. Vel po-
 tius, *veniat* d. scil. *Judex & Vindex*, ut eum damnet &
 puniat.

23. *Gratia Domini*, &c.] Hæc est salutatio, quam di-
 xit se manu suâ scribere f. Vide Rom. 16. 24. id est,
 20 Faveat vobis Jesus.

24. *Charitas mea* (vel, i. passivè, quâ à vobis diligo:
 q. d. Sicut vos diligo, ita cupio me vicissim à vobis di-
 ligi in Christo, h. e. sincerâ & Christianâ dilectione. Illis
 enim exprobat quod ipsum minus diligenter, 2 Cor.
 12. 15. i. Vel, 2. [activè,] quâ vos diligo k: sub. est, P.
 E. sic Be. ut enunciativè accipiat. l. Itâ sensus est, Ego
 vos omnes diligo in Christo m, vel propter Christum n,
 vel quod Christi sitis o: & ex ea dilectione gratiam ejus
 vobis exopto p. Vel, sub. sit, Er. Pi. Me. T. ut in parte
 30 præcedenti; q. d. Opto meam Charitatem vobiscum esse
 & permanere. Quod quidem fiet, si vos in fide & dilecti-
 one Christi permanseritis q. cum omnibus vobis (ut si-
 mili charitate sincerâ vicissim me & vos invicem dili-
 gatis r. Vim habet hæc locutio, *μεθ' ὑμῶν*. Dicuntur a-
 micitiæ dissolvi intervallis locorum. Hoc negat apud
 se fieri: Se animo ipsis esse præsentem, res eorum cura-
 re t. in Christo] Et propter Christum t. ¶ *Amen*]
 i. e. Itâ est. Est enim confirmantis potius quàm optan-
 tis v.

40 In Græcis Codicibus huic Epistolæ subscribitur, eam
 è Philippis missam esse: sed id falsum esse antè probavi-
 mus. Non fuit scripta Philippi, sed Ephesi, quomodo
 habet Arabs, ut liquet ex cap. 16. 8. Nec obstat v. 5.
 quasi Macedoniam peragraret tum cum hæc scriberet:
 nam *διελθὼν & διέρχουσι* isthic positum est pro *διελθόντων*,
brevi sum peragraturus; quomodo sæpe Præsens pro
 paulò post Futuro, ut Mat. 26. 28. *ἐμχυσόμενον*, & 2 Pet.
 3. 11. *ἀνομβέων*.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

Epistolam Secundam

AD

CORINTHIOS.

PROLEGOMENA.] Neque statim post priorem neque multo post scripsit hanc ad Corinthios Epistolam Paulus. Tantum enim intervalli fuit quo Timotheus à Paulo missus ire Corinthum potuit, mandata Pauli explicare, & ut eis pareretur, laborare, & ad Paulum redire. Labor autem ejus Corinthi apud plerosque bene successerat; unde & lenior aliquantulum hæc est Epistola quam prior. Manebant tamen quidam Paulo invidentes, quorum obrectationibus passim hæc Epistola respondet. Causa triplex scribendæ hujus Epistolæ; 1. ut adventus sui promissi 1 Cor. 4. 19. & 15. 16. dilationem excusaret: 2. ut eorum profectum ex prior Epistola atque obedientiam laudaret: 3. ut auctoritatem suam tueretur & obrectantes castigaret.

CAP. I.

1. **P**ER voluntatem Dei] Sic & 1 Cor. 1. 1. c. ¶ Et Timotheus] Quem, tanquam legatum suum, Corinthum misit: unde reversus ad Paulum retulerat de ipsorum statu atque profectu, necnon de Pseudo-Apostolis. Hujus nomen adjungit suo hic & in Epistolis ad Philip. Colos. Philem. Thes. cap. 1. & 2, non quod ipse Paulum in ea componenda adjuvaret, sed, 1. honoris causâ: 2. ut significet, illum eadem cum ipso sentire. Hunc fratrem vocat non tam ob fidei communionem, quam ob dignitatem ministerii d; q. d. Co-apostolum*. ¶ Cum omnibus—in Achaia] Cujus metropolis erat Corinthus. Voluit Paulus exempla hujus Epistolæ mitti ad alias in Achaia Ecclesias, ut tum fieri solebat: verisimile enim est, omnes iisdem ferè monitis ac remediis indiguisse. 2. Gratia, &c.] Sub. multiplicetur, V. E. Me. Sic 1 Pet. 1. 2. ¶ Vide Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 3. ubi eadem verba k. 3. Benedictus sit (i. e. Laudetur à nobis. Formula solennis gratias agendi, Rom. 1. 25. & 9. 5. m.) Deus & Pater (vel, id est, Pater: q. exegeticè ponitur n: ut 1 Cor. 15. 24. o.) Domini nostri, &c.] Illud, Domini nostri, &c. referendum, vel, 1. ad Deum & Patrem: est enim Deus hominis, Pater Verbi. Vel potius, 2. ad solum Patrem p: commate posito post Deum q. Paulo peculiare est, Patrem vocare Deum, Christum Dominum. ¶ Pater, &c. ο πατήρ ἡμῶν αἰνέσθω] Pater, inquam, ille misericordiarum, P. Id esset εὐεργετῆς. Vel, miserationum, Be. D. Pi. i. e. summè misericors t. Genitivus pro adjectivo, ut & in verbis sequentibus. Vide Exod. 34. 6. Deus מַלְאֲכֵי Syris & Arabibus v. ¶ Deus totius (Græcè omnis, E.) consolationis] Qui non levem & mo-

dicam sed perfectam consolationem afflictis fidelibus impertitur*.

4. Qui consolatur nos, &c.] Electos, Evangelii ministros. Non sine causa hoc dixit adversus eos qui Deo exosos putant eos qui in multis incommodis versantur. Confer Rom. 5. 3. & 8. 35. ¶ Ut possimus & ipsi consolari eos, &c.] Sive exemplo nostro a: sive quia res adversas experti optimè possunt alios consolari b. Omnia sua Paulus ad Ecclesiæ utilitatem refert c. Mea, inquit, consolatio aliis quoque prodest d. ¶ Per, &c. διὰ τῆς παρηγορίας, &c.] Per consolationem, Er. E. Me. Per dona illa Spiritus quibus Deus me solatur. Vide Act. 4. 36. & 9. 31. & 13. 15*.

5. Sicut abundant (i. e. multa sunt & magna f. Vide Rom. 3. 7. & 5. 15. & 15. 13. g.) passiones, &c. ταλαιπώρια τῶν Χριστῶν εἰς ἡμᾶς] Afflictiones (vel, Passiones, Mo. Tre.) Christi in nobis, Er. Il. Ti. Tre. P. Mo. Ar. V. Al. Redundant in (vel, ad, vel erga, E.) nos perpassiones Christi, Be. Pi. Sic vocat ærumnas quas in nobis (membris ejus h) perpetitur Christus, ut Rom. 8. 17 i. Vel, quas patimur pro Christo k, vel Christi exemplo l: quas suas vocat Christus, i. quod pro Christi nomine sint: 2. ob συμπάθειαν m cum membris suis. Vide Act. 9. 4. 1 Cor. 4. 10. n. 3. Quia ad gloriam Christi tolerantur. Confer Eph. 4. 1. o. & 1 Pet. 4. 16 p. ¶ Per Christum, &c.] i. e. Christi beneficio q. Christus ut nobis est afflictionis occasio, ita consolationis causa, tam efficiens, ut Deus, quam meritoria, ut homo pro nobis passus, &c. r.

6. Sive, &c. εἴτε ὁ θλῖβόμεθα] Sive autem (vel, igitur: s. hic pro r. t.) affligimur, Be. Er. V. vel, opprimimur, P. premimur, Pi. In MS. εἴτε παρηγορούμεθα. ut pendeat hoc à verbo præcedente παροῦν, quod & de afflictionibus & solatiis positum fuit t. ¶ Pro, &c. ὑπὲρ ὑμῶν, &c.] Pro vestra (vel, vestri, Er. Il.) consolatione ac salute, sub. id fit, Er. Il. Ti. Ca. vel, sub. affligimur, Tre. ex Sy. sim. P. Be. Pi. quod ex membro præced. repetendum. Similis Ellipsis infra 2. 10. & 5. 13 v. Magna certè consolatio est fidelium sub cruce, cum vident Apostolos, &c. inter tot afflictiones & persecutiones invicto animo prædicasse x. Afflictiones sibi evenire dicit ipsorum salutis causâ, i. e. propter Evangelium: unde supra dixit, ταλαιπώρια Χριστοῦ, i. e. quæ Christi causâ feruntur. Vide 1 Pet. 4. 16. Καὶ οὐκ ὀκνέω δεῖν ἐν τούτοις. [Sensus versus, q. d.] Omnia in bonum & usum vestrum referimus z, nempe ut vos consolationem inde hauriatis & salutem a. ¶ Quæ, &c. τῆς ἐνεργειᾶς τοῦ ἁγίου ἐν ὑμῖν, &c.] Quæ (nempe salus b) effecta (vel, efficitur, Il. P. Pi. Be. E. ex Th. & Oecum. vel, agitur, Ca. ostenditur, crescit & intenditur c. Vel, operatur, Er. Ti. vel, agit, Er. Be. sub. in vobis, Be. i. e. vim suam explicat & aperit d. Nam ἐνεργεῖν active pas-

* G. sim. Ham.

b Cal.

c G.

a E.
* E. Me.
sic T.
f E.
s G. sim. E.

h E.

|| V.
G.
k E.
l E. Me.
sim. Be.
m G.
n Vor.
sim. Pi.
o Pi. Be.p E.
q E. ex
Theod. &
Th.
r Er.
t D.
u G. sic E.
Me. V.
v G.

30

40

50

60

70

* E.

y E.

z G.

a E.

b Me. sim.

c E.

d G.

e E.

f G.

g G. sic E.

h G.

i E.

j Be.

k E. Be.

l Vor. Me.

m T.

n Vor.

o Sel.

p Cal.

q Glas.

r gram. 3. f.

s 30. 106.

t Vor.

u T. Me.

v E.

w Be. Pi.

x E. ex

y Caj. &

z Græcis.

a G.

b T. sim.

c Me. Dic.

d T. sim.

e Dic. Pi.

f Me. Cal.

g Chyl. in

h Er.

i Er.

- sim usurpat in his Libris, ut Rom. 7. 5. Gal. 5. 6. Jac. 5. 16. Al. *Ενεργησάντες*, i. e. *κατεργασθέντες*. Vide Rom. 5. 3. *Ενεργησάντες* modò deponentialiter sumitur, modò, ut hic, passivè.) in tolerantia (vel, per tolerationem, Be. Pi. & pro *διὰ* i. e. interveniente toleratione, vel ut salutis causâ, vel rectius, ut ad salutem viâ necessariâ.) earundem passionum (vel afflictionum, Er. V. Zeg. &c.) quas & nos patimur, Mo. sic P. &c. Eadem dicuntur quæ eandem ob causam sufferuntur. ¶ Sive, &c. *Εἴτε ἀπολαύμεθα, &c.* Respondet hoc ei quod præcessit, *εἴτε θλιβόμεθα*. Sive consolationem percipimus (sub. id sit, V. vel, sub. consolationem percipimus, Be. Pi. P.) pro vestra consolatione, Be. Pi. &c. Consolatio enim magistri meritò discipulos excitat spe consolationis ad similia ferenda. In MS. de quo dixi toties, verba alio ponuntur ordine, hunc in modum, *ὅσα κλήσεις καὶ σωθείας, εἴτε ἀπολαύμεθα καὶ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως τῆς ἐνεργημένης ἐν ὑπομονῇ, &c.* ¶ Et spes nostra firma est pro vobis; ita Er. *ὑπὲρ ὑμῶν*. De vobis, P. Be. Pi. &c. pro *καὶ* P. de constantia vestra in sufferendis malis, quod neque sitis nos despecturi, neque afflictiones quas perpetiemini malè laturi: vel de consolatione & salute vestra, idque propter communicationem passionum.
7. *Scientes, Εἰδότες*] Cum sciamus, E. Ut qui sciamus, Be. Pi. Hoc non ad Corinthios refertur, sed ad Paulum & Timotheum. Et scire se dicit Corinthios tangi sensu ut ad verborum ita & bonorum quæ ipsi, Deo dante, contingebant. Solæca oratio. Sed Paulo non insolens est grammaticas leges negligere, dummodo constet de sensu. Idem Participium abruptè quoque ponitur, sine nomine & verbo, Rom. 13. 11. Et ejusmodi Participia Hebræorum Gerundiis respondentia sæpe in his Libris occurrunt. Videtur hic scribendum *εἰδόντων* quod congruit cum *ἐλπίς ἡμῶν* sunt qui N. T. hic & alibi Solæcismorum accusant, sed temere. Non enim æstimandæ sunt divitiæ linguæ Græcæ ex pauperie Latinæ. Sic usurpantur Nominativi apud Græcos, ut Il. γ. 211. *Ἀμφὶ δ' ἐζομένοισι*, pro, *ἀμφὶ ἐζομένοισιν*, pro, *ἐὰν ἀμφὶ ἐζώλια*, si ambo sedeant; & in Thucyd. 1. 1. *Ἀττικὰς ναυὲς* — pugna abstinerebant, *δεδότες οἱ στρατηγοί*, &c. pro, *δεδότες οἱ στρατῶν*, &c. timentibus ducibus interdictum Atheniensium. Similia habent Pausan. Aristot. Demosth. Sophoc. [quorum loca & verba vide in Autore.] Vide & Marc. 6. 11. Act. 20. 3. ¶ Socii passionum] Intellige, patienter toleratarum. ¶ Et consolationis] Nempe præsentis, (nam in vita futura nulla est consolatio in malis:) quæ tamen arrha est gloriæ futuræ.
8. *Non, &c.* *Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν* — *καὶ τῆς, &c.* Est hic ὑπὲρ pro *καὶ*. Imò MS. hic habet *καὶ*. Et ἀγνοεῖν pro ἀγνοεῖται εἶναι. Non enim volumus vos ignorare — de oppressione nostra quæ nobis fuit (vel, evenit, Be. Pi. sim. Er.) in Asia] Scil. minore in qua Ephesus. Videtur indicare, vel, 1. illa pericula de quibus Act. 20. 19. Vel, 2. illud 1 Cor. 16. 9. *multi adversarii*. Non placet: quia hanc afflictionem refert ut recentiorē & quæ nondum iis innotuerat. Quare nec pertinet ad illud 1 Cor. 15. 32. de bestiis Ephesi. Vel, 3. ad tumultum Demetrianum, Act. 19. quo Paulus de vita periclitatus est. Scripta enim est hæc Epistola cum post tumultum illum sedatum recēns in Macedoniam venisset, Act. 20. 1. Non placet: quia nulla in eo manus Pauli injecta fuit. Vel, 4. ad aliud quoddam periculum à Luca omissum. ¶ Supra, &c. *καθ' ὑπερβολὴν ἐλαλῆμεν, &c.* Summè (vel, Supra modum, Be. Per excessum, Zeg. E. Secundum exuperantiam, Mo. Plurimum, Tre. Valde, ut Rom. 7. 13. 1 Cor. 12. 31.) gravati (vel pressi, ut infra 5. 4.) fuimus (vel, sumus, E. ex Vulg. G.) supra facultatem, sive vires, P. Pi. &c. scil. naturæ, & corporis, non gratiæ & animi: supra quàm vires humanæ sustinerent. Fuit *περὶ τοὺς ἐκ ἀνθρώπων*, 1 Cor. 10. 13. P. supra vires etiam gratiæ ordinarias, non supra vires Pauli qui potentiorē gratiā roboratus est. Ità conciliatur cum 1 Cor. 10. 13. Plus est supra vires quàm supra modum: nam supra modum esse dicuntur quæ permagna sunt, licet non viribus majora. ¶ Ità, &c. *ὡς ἂν ἀπορῶμεν καὶ ὑμεῖς καὶ τὸ ζῆν*] Adeo ut desperaverimus (vel, dubitaverimus, Ca. sim. Mo.

vel, prorsus animi penderemus, P. Be. Pi.) etiam de vita, Er. Il. Ti. sic V. vel, quod ad vitam, P. Be. Pi. Ità ut spem vitæ abicerem. *Ἐξαπορῶμεν*, Psal. 88. 15. infra 4. 8. Ità ut taderet nos vivere, Vulg. Adeo ut propinqua esset vita nostra ut projiceretur, Tre. ex Sy. vel, ad evanescendum, Di. ex Sy.

9. *Sed ipsi, &c.* *Αὐτοὶ — τὸ ἀποκριμα, &c.* Ipsi apud nos (i. e. intus & in animo) decretum (vel, sententiam, Er. V. Ca.) mortis habuimus, P. Be. Pi. &c. i. e. Nobis constitutum erat mori. Ità affecti sumus quomodo ii de quibus sententia ad mortem pronunciata est. Locutio similis illi, 1 Cor. 15. 32. De nobis latam mortis sententiam sensimus, i. e. in extremo vitæ periculo fuimus, nostra opinione. Tanta erat persecutionum violentia, ut animus noster nihil aliud præfagiret & exspectaret quàm mortem. Ipsa pericula mortem denunciabant, vel morti me adjudicabant. Metaphora hyperbolica, quæ periculis suis actum animatum tribuit. ¶ Ut non simus fidentes, &c.] i. e. Ut tantis erepti periculis, discamus fidere non in nostris viribus, sed in Deo. Causam adfert cur Deus in tanta pericula Paulum pervenire voluerit. Hebræis interdum mortui dicuntur qui quasi mortui sunt, & resuscitati qui liberantur, ut videtur Ezec. 37.

10. *Qui, &c.* *ὅς ἐκ πολλῶν, &c.* Qui (vel, Quique, P.) ex tanta morte (i. e. ex præsentissimo mortis periculo: vel, à morte tam tristi, per manus popularium, per manus eorum qui unum Deum colere se profiterentur, [h. e. Judæorum.] Vel, ex tantis mortibus, Sy. & Amb. in Be.) nos eripuit & eripit, Be. Pi. sim. P. Inuit se nihilominus adhuc versari in continuis periculis, quorum semper alia aliis succedant. Id eripit non legit Syrus, nec cod. Clarom. & fortasse redundat. Liberrari dicimur non tantum è malis quæ sentimus, sed etiam ab iis quæ imminet. Vide Prov. 10. 2. & 11. 4. Vide & Canticum sodalium Danielis circa finem. ¶ In quem speramus, &c.] Vel, speravimus, Er. V. h. e. spem fiximus: tamen præter, sæpe pro præf. usurpat. Dicit hoc non quod mortem metueret, sed quod longiorem suam vitam sciret è magna re esse Ecclesiarum. Vide Phil. 1. 24.

11. *Adjuvantibus, &c.* *Συνευαγγέλιον καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δέσει*] Simul adjuvantibus (vel, Una operam conferentibus, P. Be. Pi. subsidiariis, Be. Hoc tricompositum significat cooperationem subservientem, vel potius suffulcientem ac sustentantem.) & vobis per deprecationem (vel, per preces, Pi. deprecationem, Er. in deprecationem, P.) pro nobis, Er. &c. Est & hic trajectio pro τῇ δέσει ὑπὲρ ἡμῶν. Magno honore Corinthios afficit Paulus cum vult eorum precibus adjuvari. Et magna Pauli modestia, qui passim aliorum precibus se commendat. ¶ Ut, &c. *ἵνα ἐκ πολλῶν περιστάσεων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν*] Ità plurimi Codices habent, & sic Syrus Græcique multi legerunt. Alii autem Codices rectius legunt, ὑπὲρ ὑμῶν, ex collat. v. 6. ubi omnia ad Corinthiorum utilitatem referuntur. Est & hic trajectio articuli, quasi scriptum sit, *ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν περιστάσεων εἰς ἡμᾶς χάρισμα* — qualis trajectio est infra v. 24. *ὡς τῆς πίστεως*, pro, *τῆς ὑμῶν πίστεως*. Περίστασις, quod apud LXX ponitur pro *περίστασις*, quod à *πῆρ*, respicere, est persona, ut notat Glossarium; facies, superficies, vultus, forma, species, aspectus, respectus, ut infra 2. 10. unde *ὡς τῆς πίστεως*, propter, modus; item os: vide Psal. 18. 9. & 55. 23. ubi pro *ὡς*, LXX habent *ὡς τῶν*. Præp. ἐκ mihi causam instrumentalem declarat. [Verba sic reddunt,] Ut donum (Dei, incolumitas nempe concessa, vel beneficium liberationis,) à, vel ex, multis personis (i. e. à multis hominibus: intercedentibus multorum hominum precibus. Vel, respectu multorum hominum, i. e. in gratiam multorum fidelium P.) nobis impetratum (vel, in nos collatum, Be. Pi. Al. Ut pro dono ex multis personis in nos collato, P. Ut multis modis, vel, ex multis respectibus, vel, ex multis oribus, collatum nobis donum, Di. Ut multis modis, V. vel, in multorum facie, Amb. in Er. vel, in magna hominum frequentia, V. ex Amb. vel, ex multis personis, Er. Ti. V. vel, respectu multorum, Er. ex Val. pro dono, Er. Ti. V. vel, de dono, Er. in nos collato, Er. Ti. V. vel, de gratia in me collata, Er. ex Val.)

multorum (vel, per multos, Er. P. Mo. Be. Pi. E. &c. sub. homines, Fr. Referendum hoc vel, i. ad præced. q. d. pro dono in nos per multos, i. e. ob multorum preces, collato, &c. vel potius, 2. ad sequentia, i. e. ad gratiarum actionem q. Vel, multis modis, Er.) celebretur gratiarum actione, Il. Be. Pi. G. (vel, gratie agantur, Er. P. Mo. Ti.) pro nobis, Il. Be. Er. Tre. ex Sy. &c. qui sumus servati: i. e. meâ vice, meo nomine. Vel, pro vobis, Er. ex Val. quorum precibus & quorum bono servatus sum. Ut à multis personis (ἐκ πολλῶν) positum pro vobis, ut cap. seq. ὁ λυτῶν ὑμῶν ὁ θεὸς, pro vobis, agantur ingentes Deo gratiæ ob collatum in nos beneficium vestrâ causâ, vel vestrâ operâ. Legendum ὑμῶν, ut respondeat verbo συνταξάμενοι. Sed plures Codices, & Sy. & Theod. & Th. legunt ὑμῶν, quod rectius, ut ostendit contextus. Sensus, q. d. Velim vos pro me rogare, & gratias agere Deo, ut pro acceptis beneficiis non solus, sed multi mecum, debitas bonorum omnium largitori gratias referant.

12. Nam, &c. Ἡ γὰρ χάρις, &c.] Gaudium enim nostrum, &c. ut jam sæpe nomen hoc χάρις & χαρίσματα & verbum χαρίζεσθαι exposuimus. Nam gloriatio, &c. Er. P. Be. Pi. &c. q. d. Id de quo glorior, & in quo confido coram Deo, speroque me liberatum iri à pressuris meis, &c. Testimonium (sub. scilicet, P.) conscientie nostræ. Vide Rom. 2. 15. & 9. 1. Quod, &c. Ὅτι ἐὰν ἀπλόγηται ἡ εὐχαριστία ὁ θεός. Quod cum simplicitate & sinceritate Dei, Be. Pi. i. e. vel, i. quæ ex Deo est: ut sit Genitivus efficientis d. Vel, 2. quæ Deo digna est. Vel, 3. qualem Deus requirit, & recipit, sive probat. Vel, 4. quæ coram Deo talis est, vera scilicet ac minimè fucata; quomodo gloria Dei, Rom. 3. 23. q. d. simplici, recto, & sincero animo, tanquam Deo inspectante; candore, & animi quasi perspicuitate sanctâ & verâ, ut testis est Deus ipse. Vide 1 Cor. 5. 8. Simplicitas opponitur vel duplicitati, quâ quis aliud agens aliud intendit; vel captationi & mercaturæ propriarum utilitatum. Sinceritas opponitur hypocrisi, & depravatæ intentioni, quâ laborabant ejus adversarii P. Hoc ideo dicit quia quidam ipsum inculcabant quasi reditum pollicitus esset nihil tale cogitans. Dicit igitur, se qualis fuit Corinthi, & nunc esse, fidei optimæ; sed eventum præstare non esse suum: multa intervenire quæ cogunt mutare consilium. Omnia debent eadem esse quæ fuerint cum promitteres, ut promittentis fidem teneas, ait Seneca De beneficiis, ubi multa habes exempla ei rei de qua hic agitur similia. In MS. pro ἀπλόγηται est ἀπλόγηται.

Non in (vel, cum, Be. P.) sapientia carnali i. e. Vel callidâ prudentiâ, ut ex antithesi apparet: vel, sapientiâ humanâ, sive hujus mundi & seculi, ut vocatur 1 Cor. 1. & 2. h. e. humano studio atque ingenio comparatâ; humanâ Philosophiâ, aut eloquentiâ fretus. Est obliqua oratio. Perstringit enim obtractatores suos eruditione Græcicâ turgentibus. Confer 1 Cor. 2. 1, 4. Sed in (vel, cum, Be. G. &c.) gratia Dei (i. e. fretus sapientiâ mihi à Deo concessâ; cum multis donis spiritualibus; instructus gratiâ, zelo, efficacîâ, & spiritu divino: fructum prædicationis meæ expectans à sola Dei gratia, h. e. gratuitâ ac potente Dei operatione tam in miraculis quàm in occulto tractu plurimorum ad credendum Evangelio.) conversati (vel, versati, Ca. Be. Pi.) sumus (& concionando, & vitam instituendo, &c.) in hoc mundo. Græcè & Syriacè, in mundo, h. e. non tantum Ephesi, sed ubicunque fuimus. Abundantiâ, περισσεύωντες, i. e. Παρ' ὑμῶν, ut apud Demosth. περισσεύωντες, apud vos degentibus. Maxime apud vos, G. sim. P. Be. Pi. &c. vel, erga vos, Er. &c. Quibus scil. majora sinceritatis nostræ argumenta ostendimus, ut quibus gratis prædicavimus, &c.

13. Non enim alia scribimus vobis quàm, &c. Ἀλλ' ἢ ἀναγγελλοῦμεν, ἢ ἐπαγγελλοῦμεν. MS. ἀλλ' ἀναγγελλοῦμεν καὶ ἐπαγγελλοῦμεν. Veram lectionem esse arbitror quam secutus est Syrus, ἀλλ' ἀναγγελλοῦμεν καὶ ἐπαγγελλοῦμεν, Non alia vobis scribimus (quàm quæ vera sunt scilicet) sed quæ hic legitis, ea sic gesta agnoscitis. Alii verba sic reddunt, Nisi quàm (vel, Quàm quæ, Er. P. Be. Pi. &c.) legitis, i. e. candidè, sincerè & absque fūco, scribo quod sentio. Vel, legitis, in meis Epistolis. Sed nemo se

testem sibi assumit, Joh. 5. 31. Vel, agnoscitis, Tre. ex Sy. vel, recordamini, q. d. quorum facile meminisse potestis: vel, recognoscitis, E. Be. ex Calv. & ex Græcis, Sel. i. e. tacito animi consensu vera esse intelligitis. Recognoscere est, reminiscendo cognoscere: unde ἀναγγελλοῦμεν Macrobius repetitam cognitionem interpretatur. Vel, aut &, vel etiam, cognoscitis, Mo. experimento, vel oculorum testimonio relatu. Vel, recognoscitis, Ca. vel, agnoscitis, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. nempe ut jam antè vobis nota, vel quæ sponte ipsi intelligitis, nemine suggerente: vel, agnoscitis, i. e. consensu vestro approbatis. Vel, persuasa habetis, Tre. ex Sy. Sensus, q. d. Et recognoscitis antiqua, & insuper etiam cognoscitis recentia, qualia, cum apud vos essemus, vidistis & experti estis: semper enim & ubique eundem simplicitatis & sinceritatis tenorem servamus. Non sunt vana quæ scribo de recta & sincera mea apud vos conversatione: vos ipsi mihi testes estis perpetui candoris mei. Spero autem, &c.] Me scil. eundem vitæ tenorem servaturum, &c. nec vos de me alia vel audituros, vel cognituros, aut aliter sensuros. Ostendit, se non omnem spem abjecisse ad ipsos veniendi. Agnoscetis me, ita spero, perpetuò talem: nempe ubi ad vos venero. Eos tamen, ad extremum, hic valet perficere, quia opponitur τῷ πρὸς μέγας, i. e. ex parte: q. d. Quis sim cognovistis aliqua ex parte, ut qui apud vos fuerim tamdiu versatus, & ad vos etiam antea scripserim. Spero autem fore ut eundem esse me porro cognoscatis, ut finis respondeat principio.

14. Ex parte; ita P. Er. Ἀπὸ μέγας. Aliquantenus, Be. Pi. Referendum hoc, vel, i. ad cognoscentes: quidam vestrum, quomodo Rom. 11. 25. qualem me novistis quidam, i. e. ostendistis vos me talem agnoscere, cum Timotheum tam benignè excepistis, ejusque monita secuti estis: quidam vestrum, non omnes, cognovistis integritatem meam. Non enim sum nescius, isthic esse quosdam qui me calumniantur, &c. Vel potius, 2. ad rem cognitam, i. e. ad Paulum. Perstringit Corinthios, quod plus satis auscultantes æmulis & obtractatoribus Pauli, minus adhuc bene & honorificè de eo sentirent. Vel dicit, ex parte, modestiæ causâ. Quod (sub. scilicet, P.) gloria (vel gloriatio, P. Be. &c.) vestra sumus i. e. Gloriandi materia, nempe quod talem tantumque Apostolum nacti sitis. Gaudetis me Doctore. Sic ut & vos (sub. estis, Be. Pi. vel eritis, G.) nostra, &c.] Scil. gloriatio: quod vos Christo lucrifici; quod nobis obtigeritis tam alacres, fidi, doctique discipuli. Vel, gaudium mihi, i. e. causa gaudii, cum videbo vos ejusdem salutis & gloriæ participes. Hoc addit ad laudem Corinthiorum, nè arrogantius de se dixisse videretur.

15. Et hæc confidentiâ] Vel, fiduciâ, P. Be. Pi. de vestro erga me affectu, vel, vestræ bonæ existimationis de me, quæ spem dabat, fructum me vobis adventu meo allaturum. Confusus me vobis plerisque esse cordi: περισσόν ἐστι, 2 Reg. 18. 20. Hæc spe fretus, quod melius cognituri sitis quo zelo & sinceritate vobiscum agam, & semper in melius profecturi in constantia fidei, & Christianis virtutibus. Vobis, &c. Εὐχαρίστησον τῷ κυρίῳ ὁ θεός πάντοτε, &c.] Hic quoque trajectio est: nam τὸ πρὸς τὸν θεόν construendum est cum εὐχαρίστησον: sic enim scribitur in vetustis Codicibus, εὐχαρίστησον τῷ κυρίῳ, &c. Hactenus plurali numero de se loquitur, modestiæ causâ, quod versaretur in iis commemorandis quæ ad suam laudem pertinerent: hic jam, ubi de purgandâ culpâ agitur, num. sing. de se loquitur, nè quem secum involvere videatur. Verba sic reddunt, Volueram antehac (vel, Prius volui, Be. Pi.) ad vos venire, nempe cum priorem Epistolam scriberem, quam vide 16. 5. & seq. Non finxi me velle, sed reipsâ volui. Dixi quod sentiebam. Volui (vel, Constitueram, E.) ad vos venire primum, P. E. i. e. jampridem: vel, prius, Er. E. i. e. priusquam in Macedoniam proficiscerer. Ut secundam gratiam haberetis. Ità Be. Pi. &c. i. e. geminum vel iteratum beneficium; nempe prius per Epistolam, postea per præsentiam ipsius: vel, prius per primum adventum meum ad vos, alterum per secundum: vel, prius primâ Evangelii prædicatione, & conversione vestrâ; posterius

sterius rigationeⁱ, sive confirmatione^k, in fide recepta^l. Vel, profectum fidei^m, ceterarumque virtutum Christianarumⁿ. Confer. Rom. 1. 12. 1 Cor. 3. 6°. Multa enim deerant Corinthiis quoad fidem & mores quæ præsentem curam magistri postulabant P. *Ut alterum hoc à me habeatis beneficium*, G. sim. Be. ut 1 Cor. 16. 3°. *Xæis* hic ponitur pro *xæis*, i. e. gratia pro gaudio^r. Nam apud Latinos quoque gratiam habere dicuntur quæ delectant^t. Et Galli vocant *un plaisir* tum beneficium ipsum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur^t.

16. Et (supple ex v. præced. volui^v;) per vos transire (sub. me, G.) in Macedoniam (scilicet obiter^x) & iterum à Macedonia, &c.] Diutius vobiscum mansurus, & omnia visitaturus^y. Et hoc est quod ait, 1 Cor. 16. 5. *se venturum ad eos postquam Macedoniam pertransisset*: hic verò ulterius addit, se etiam in transitu ad Macedoniam voluisse eos salutare^z. [Plura vide, si lubet, in E.] Sensus, q. d. Primum beneficium fuit quod apud vos substiti in Macedoniam iturus, alterum sperabam fore quod ex Macedonia ad vos me reciperem. Est constructio *ὑπὸ τὸ σημαίνον*. Nam in voce *ὑπὸ* tacite inest duplex beneficium, quod quale sit explicat^a. ¶ Et à vobis, &c. *ὑμῶν*, &c.] In uno Codice, *ὑμῶν*, à vobis, i. e. à vestra regione^b. Ut quosdam de vobis comites sumerem mei in Judæam itineris, si fortè eò irem. Vide 1 Cor. 16. 4, 5, 6, 7. & ibi dicta^c. Ibi dixit indefinite, *quocunque iero*, tunc incertus quò iret. Interea per spiritum edoctus, quod Jerosolymam ire deberet, ut habetur Act. 19. & probatà Macedonum liberalitate erga pauperes Jerof. *Judæam* nominat, quò sit deducendus. Hujus autem profectiōis mentione tacite & velut in transcurso eos submonet ejus officii ad quod inferius ex instituto eos hortatur^d.

17. Cum, &c. *ἔν τῷ βουλευσθῶ*] Hoc igitur volens, E. vel, cogitans, E. ex Amb. i. e. deliberatè proponens ac statuens illud facere^e. Vel, *deliberans*, Ca. *quum deliberarem*, Be. Pi. Er. sim. V. vel, *statuerem*, Er. Cum revera id meum consilium fuerit eo tempore^f, scilicet venire ad vos, nec tamen id præstiterim^g. ¶ Numquid, &c? *Μὴν ἄρα τῇ ἐλαφείᾳ ἐχρησίστην*] Numquid (vel, Num ubi, II. Ti. Numnam, Pi. Num quā, Be.) levitate sum usus? P. Ca. &c. An fui levis, mendax, aut inconstans^h? An leviter me gessiⁱ? Possūne accusari quod aliud tunc dixissem quàm haberem in animo? *ἐλαφεία* hic idem quod *καρότης*, i. e. *vanitas*, ut exponit Glossarium. *Vanos* vocare solemus eos qui mendaces sunt, quia verba eorum carent pondere. *Vanum mendacemque* conjunctim dixit Virgilius^k. Levitatis est, certò aliquid promittere quod fortasse præstiturus non sis. Si ego me certò ad vos venturum promississem, levis essem, cum non venerim. Nunc non certò promissi: dixi enim, *venturum me si Deus voluerit* (sic enim scripsit 1 Cor. 4. ult.) quæ exceptio me à levitatis & inconstantiae crimine vindicat^l. ¶ Aut, &c. *ἢ—ἢ τῷ σαρκὶ βουλευσθῶ*] Aut—secundum carnem (i. e. more hominum carnalium^m, qui in rebus gerendis obsequuntur animo suoⁿ, sive carnali cuipiam affectui, v. g. avaritiæ, ambitionis, &c. vel, *more humano*, Ca. qui vel mutant propositum, vel dolo pollicentur quod non est animus præstare^o; qui ut temere quidvis pollicentur, sic leviter consilium mutant^p.) *delibero*, Be. Pi. Mo. vel, *cogito*, Er. II. Ti. At dicet aliquis, Mutasti consilium. Respondet Paulus, Mutavine ob mea commoda? Id si fecissem, poterat aliqua esse species me accusandi^r. Imò subditus sum Spiritui Dei, per quem aliquando vector facere quod volo, & jubeor facere quod volebam. Per hunc igitur stetit quò minùs venerim^t. ¶ Ut, &c. *ἢ τῷ πνεύματι βουλευσθῶ*] Ità plerique Codices habent^u. [Sic vertunt,] *Ut Etiam sit apud me Etiam, & Non Non*, Ar. *Ut qui à me provenit unus sit sermo, sive Etiam, Etiam, sive Non, Non*, Æth. *Ut sit apud me etiam etiam, & non non?* Mo. vel, *quod est Etiam Etiam; & quod est Non Non*, Er. Ti. Sensus loci, *Non ità delibero ut solent homines*, suæ fragilitatis immemores, ut *Etiam sit apud me Etiam, & Non Non*, h. e. ut cum aliquid me facturum dico, id certò affirmem, quasi omnino factururus; aut cum nego, id certò negem, quasi om-

nino non factururus. Nam apud me sit aliquando ut *Etiam sit Non, & Non sit Etiam*: ut quod dixi *venturum me ad vos*, id erat *Etiam*; at idem nunc factum est *Non*, quoniam non veni: non enim permisit Deus, penes què sunt actiones nostræ; ut nihil ipsi de nobis certò affirmare aut negare possimus. Non enim certæ sunt nostræ promissiones, quemadmodum Dei. Nos homunciones impedimur: Deus non potest impediri; sed quod semel promisit, id fideliter præstat. Itaque quæ nos de Christo vos docuimus, non ità docuimus ut modò affirmaremus, modò negaremus, sed idem semper & constanter de Christo affirmavimus: quippe cum non nostra, sed Dei promissa, forent, qui quæ de Christo promisit, certò & nulla cum conditione aut exceptione promisit. Nec mirum: est enim Deus, qui impediri non potest; itaque ejus promissa nobis certa sunt ejus afflatus pignore confirmatis. At ego homo sum: quod si ad vos non veni, non certò promiseram, & non veniendi iusta causa fuit^v. [Hæc ille de hoc versu & sequentibus, quæ ob mutuum rerum nexum simul repræsentare placuit:] Nà apud Græcos est affirmantis, & negantis. Ergò qui non faciunt quod negant se facturos, iis *Non est Non*: & qui faciunt quod affirmant se facturos, iis *Etiam est Etiam*^x. [Aliis non placet hæc lectio & interpretatio:] Ut enim sententia responderet Apostoli scopo, (qui erat ut ostenderet se non inconstantem aut mendacem fuisse) potius dicendam erat, *Ut apud me quod est Etiam, sit Non, & quod est Non, sit Etiam*^y: vel, legendum erat cum negatione, *Ut non sit apud me Est Est, & Non Non*^z. Suspicio autem hunc locum fuisse ex similibus locorum collatione depravatū, nempe Mat. 5. 37. & Jac. 5. 12^a. Indè irrepsit in hunc locum geminatio adverbiorum, cum scriptum esset simpliciter, ut infra semel & iterum, *etiam & non*^b. [Alii ergò sic legunt & vertunt,] *Ut sit apud me Etiam & Non*, P. Be. Pi. q. d. Ut idem modò certò affirmarem, modò constanter negarem^c. Omnino legendum est quomodo hic legit Syrus, & mox sequitur, *ἢ τῷ πνεύματι βουλευσθῶ*, i. e. ut propterea aliud dicam, aliud faciam. Nam *ναὶ*, item *καὶ*, modò promissum, illud additivum, hoc verò abnuitivum, significant; modò ipsum promissi talis implementum: Itaque ex duplici hoc significatū facta hic est *πλὴν*, ut diximus De J. Be. & P. 2. 30. 21. & ad Mat. 5. 37. Festus ubi explicat vocem *Nauci*, *Quidam ex Græco quod sit ναὶ καὶ βέβαιον levem hominem significari volentes*. *Levem*, *ἐλαφείν*. Ità optime Festi illè locus hunc Pauli explicat^d. Sed quum dura sit illa heterosis, *ἢ τῷ πνεύματι βουλευσθῶ*, retinenda potius altera lectio, *τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ καὶ καὶ*, & facienda ellipsis, ut sententia sic reddatur, *Aut num quæ delibero, secundum carnem delibero?* (sub. Nequaquam, quin potius ità mō gero) *ut Etiam sit apud me Etiam, & Non Non*, i. e. ut quod affirmo, id ità sit: quod verò nego, non sit. Veruntamen alteri lectioni favet antithesis, v. 18e.

18. *Fidelis*, &c. *πιστὸς ὁ θεὸς, &c.*] Δὲ hic habet vim corrigendi, valèque, *Quin potius*, aut *Imò*. Nè videretur hoc arrogare sibi quod dixit, hoc addit, *Fidelis est Deus*, quo autore & adjutore præsto quod præsto, vel, qui per me præstat quicquid voluit^f. Paulus hoc agit, ut Corinthiis probet, se constantem esse, non levem, sive quid promississet de sua profectiōe ad ipsos, sive in doctrina quā docuerat eos de Christo^g. *Fidelis Deus*, vel, i. enunciativè dicitur, ut 1 Cor. 1. 9. & 10. 13. & sensus est, *Fidelis*, i. e. verax & infallibilis in dictis & promissis, *autem Deus est*, quia sermo noster, &c. i. e. ideo sermo prædicationis nostræ quo vobis Christum annuntiavimus tanquam Dei Apostoli, non talis fuit ut mutari posset ex affirmatione in negationem; i. e. nihil in eo incertum & mutabile, sed omnia firmissimā veritate constant. *Quia* hic valet *ideo*, ut sape, ut Psal. 86. 7. & 116. 1. Osè. 9. 15^h. Vel, 2. formula obtestantis aut jurantisⁱ elliptica^k: q. d. Deum veracem testor^l, quod quæ dixi vobis fuerunt certa^m, me non voluisse fallereⁿ, vel, 1. in promissione adventus mei^o. Sed hoc non cohæret cum sequentibus^p. Vel, 2. docendo^q, me vobis eandem veritatem constanter prædicasse. Ità calumniæ depulsionem à persona transfert ad doctrinam, de ejus retinenda autoritate potissimum laborabat^r. [Sensus, q. d.] Quam verus est Deus,

† V. tam verum est, & vos scitis, me nullā apud vos fraude
usum. Similis locutio, *Vivit Dominus*, i. e. Quam verē
vivit Dominus †. ¶ *Non, &c.* οὐκ ἔφη, &c.]
Non fuit Etiam & Non, Er. P. &c. id est, Non fui in-
constans, ut modō aliquid affirmaverim, modō nega-
verim †.

19. *Christus*] i. e. Doctrina & prædicatio nostra de
Christo †. Metonymia Subjecti occupantis †. ¶ *Silva-*
num] Idem de quo 1 Thes. 1. 1. & 1 Pet. 5. 12 †. qui
& *Silas* in Actis, variā pronuntiatione †. Vide Act. 17.
& 18 †. ¶ *Non fuit est & non*] i. e. Varia, incon-
stans, & sibi contraria †, ut modō aliquid affirmaverim,
modō negaverim †. ¶ *Sed, &c.* Ἀλλὰ, &c.]
Sed etiam fuit in ipso, Be. P. Pi. &c. i. e. in Christo, ut
v. præced. vel, *per illum*: nē quid arrogaret sibi †. Chri-
stus ipse non irrita habuit verba nostra, sed multis mi-
raculis ea confirmavit †. Fuit constans affirmatio & asse-
veratio, & uniformis doctrina †. De ipso semper idem
affirmavimus †. Al. Idem semper & unus fuit in Deo.
Nam, ὡς ἄνω, ad Deum necessariō pertinet, cujus Filius
est ipse Christus, constantissima Patris veritas †.

20. *Quotquot, &c.*] *Quotquot sunt promissa Dei in*
V. T. ad novam creationem pertinentia †, vel quæcun-
que vobis annuntiavimus †. ¶ *In, &c.* Ἐν ᾧ, &c.]
In ipso (vel, *Per ipsum*, Er. II. Ti. Zeg. nempe Christum †,
ut v. præced. vel, *De illo*, V. sub. sunt, P. Be. &c.) *Etiam, &*
in ipso (vel, *de ipso*, V. per ipsum, Er. II. Ti. sub. sunt, P.
Be. &c.) *Amen*, P. Pi. Be. &c. vel, *veritas*, V. vel, *ita*, Ca.
i. e. sunt rata, validæ, & immutabiles †, veræ †, & adim-
pletæ in illo †; quod semper affirmavi †. Tē vā est spon-
dentis, & ad promittentem pertinet, qui Christum ut
unicum promissionum scopum proposuit, in quo uno
illæ exhibendæ ac præstandæ sunt constante ac invariata
ratione: τὸ ἀπὸν ἐστὶν ratum habentis quod dictum aut fa-
ctum est, & ad Christum pertinet, in quo illæ sunt exhi-
bitæ & completæ. Si hoc argutum videatur, dicas bis
idem hic dici more Hebræorum & emphaseos causā †.
Nā & ἀπὸν idem valent †, ideōque & conjungi solent †.
Significant ratum & certum complementum †. Altera vox
Græca est, altera Hebræa †: simile, Ἀββὰ, ὁ πατήρ †. In MS.
ἐν ᾧ τὸ τὸν, διὸ καὶ δὲ ἄνω τὸ Ἀπὸν i. e. Quia Deus pro-
missa per Christum implet, ideo etiam ejus honori cani-
tur *Amen* in Ecclesiis. Et sic legit & interpretatus est
Syrus †. ¶ *Deo, &c.* τῷ Θεῷ, &c. ὡς ἔξω, &c.] *Deo*
ad gloriam (i. e. Quod de Deo verē dicimus Deo cedit in
gloriam †: vel, *Ad Dei gloriam*, P. Be. Pi. Trajectio,
pro, ὡς ἔξω, &c. τῷ Θεῷ, ut *Deo laus sit*. At si Manuscri-
pti lectionem in iis quæ præcedunt sequimur, τῷ Θεῷ
rectē cohærebit cum illo Ἀπὸν c.) *per nos*, Er. i. e. nostro
ministerio †. Ut per nos Dei gloria in Christo pateat †.
Spectat præcipuē Gentium conversionem †. Qu. Quo-
modo implentur promissiones Dei per homines? Resp.
Non effectivē, sed applicativē, beneficia Christi nobis ap-
plicando. Non implentur per eos, sed declarantur im-
pleri †.

21. *Qui, &c.* ὁ ὃς βεβαίως ἠκούσας οὐν ὑμῶν εἰς Χριστὸν, καὶ Χριστὸς
ἠκούσας, &c.] Porro qui (vel, *Qui autem*, Vulg. Sed ὃ hic
valet *num*: causam enim reddit cur ista omnia cedant ad
honorem Dei, quia à Patre ista potestas proficiscitur. Ab
eo procedit ista *unctio*, i. e. Spiritus operatio interior, fi-
dem in Christum fulciens & roborans. Hæc *unctio* di-
citur etiam 1 Joh. 2. 20. nempe quia mysticē significa-
batur per illam unctionem quam accipiebant Reges &
Sacerdotes, ut videre est Psal. 45. 8. collat. cum Heb. 1. 9.
Christiani *Sacerdotes*, quia animum & corpus & bona
Deo offerunt; *Reges*, quia ad Regnum destinantur †.)
nos confirmat vobiscum (i. e. ministros Evangelii unā cum
auditoribus †, nostram prædicationem, & vestram fidem †.
Hæc distinctio ostendit de quibus dictum sit, *per nos*,
v. præced. nimirum de ministris Verbi. Ostendere vo-
luit Paulus, quomodo valet ductum argumentum à Chri-
sti persona ad ministros verbi, quia nimirum quod Chri-
stus præstitit hoc ipsum annunciat à ministris, & idem
Christi Spiritus per ministros Ecclesiam regit †. Dicit
vobiscum, quod de se dixit commune illis ex parte fa-
ciens, ut benevolentiam conciliet †.) *in Christum*, (i. e.
in fide in Christum †, fortiter profitenda & propugnanda
o: q. d. qui facit firmiter Christo inhaerere †. Notat
finem confirmationis, qui scilicet tendit in Christum,

h. e. ad nostri cum Christo communicandū. Vel, *in Chri-*
stum, pro, *in Christo* †.) & *qui unxit nos*, (videlicet Spi-
ritu Sancto †, h. e. multis & magnis Spiritus S. donis †,
quæ præbent argumentum rectæ & sinceræ nostræ præ-
dicationis †. Ministerii sui dignitatem asserit adversus
eos qui ipsum accusabant levitatis, quasi Spiritu Dei non
regretur, ut qui ad eos non venisset sicut pollicitus fue-
rat †.) *Deus est*, Er. P. Be. Pi. *Deus* h. l. est subjectum
[propositionis,] ut ex reipsā, & ex v. seq. patet †.

22. *Qui, &c.* ὁ ὃς σφραγισμένον ἠκούσας] *Qui etiam*
obsignavit (i. e. certos reddidit de vita æterna, ut solent
certa esse & stabilia quæ obsignata sunt †) *nos*, P. Be.
Pi. Er. &c. nempe Spiritu Sancto †, largiendo nobis ya-
ria ejus charismata, quæ figilli instar nos probent veros
Dei nuntios ac ministros †. Qui & externis testimoniis
apparere voluit Spiritus illius vim atque naturam. Vide
Eph. 1. 13. Instrumentis fides accedit ex testium signis.
Vide Rom. 4. 11. 1 Cor. 9. 2 †. ¶ *Et dedit, &c.* ὁ
Δὲς τὸν ἀσφραγισμένον τὸν πνεύματον, &c.] *Dedit* (vel, *Indidit*,
Be. Pi.) *arrham*, five *arrhabonem*, *Spiritus*, &c. Er. II. Ti.
P. &c. i. e. Spiritum Sanctum †, pro arrha †, vel qui est
instar arrhabonis †, vel arrha promissionum Dei †. Me-
taphora †, & Genitivus speciei, ut Joh. 2. 21 †. Conscios
nos facit illorum donorum spiritualium †, quæ dona
spiritualia sunt arrhabo futuræ vitæ spiritualis †, infra
5. 5. Eph. 1. 14. *Arrhabo*, ἄρραβον, vox est primitus He-
braica ac proinde & Phœnicia; à Phœnicibus, eximiis
mercatoribus, in Græciam venit. Origo vocis à ἄρρα,
quod est ἔγγυον, *fidejubeo*. Vide Gen. 38. 18 P. *Arrhabo*
pars est pretii, & spondet pro toto pretio †. Vide quæ
diximus ad 1 Cor. 15. 46 †. Hebræis hoc nomine venit
id omne quo dato confirmatur promissio †. Latini
arrhabonem ἀποδείκνυσθαι *arrham* dicunt. Sed & *arrhabonis*
vox est apud Plautum, Terentium, Varronem †.

23. *Testem Deum invoco* (Est juramentum perfectum †,
sed in re gravissima. Sic Job. c. 16. v. 19. Vide dicta ad
1 Cor. 15. 46 †. Huic addit execrationem five maledi-
ctum †.) *in animam meam*] i. e. Vel, 1. animi mei †: 2.
vel, 2. in caput meum, five vitæ meæ periculo †, vel, in
perniciem animæ meæ †, cum maximo meo malo, si
fallo. Tale illud jusjurandum, Job. 22. 23. *יְהוָה יִדְּוֶנִי*
בְּקֶשׁ, *Deus vindicet* †. Perdat me Deus, si mentior †.
Sic, *nē vivam*, jurandi formula apud Ciceronem & Mar-
tialem; *nē salvus sim*, apud Ciceronem, alibi †. ¶ *Quod*
parcens vobis, &c.] i. e. Sumptibus vestris †: *Ut vobis par-*
cerem. Nam si venissem, cum virga venissem, (ut in
priori Epistola minatus sum) h. e. vos gravius propter
illud incesti flagitium castigāsem †: venissem ut ultor
facinorum, quibus multi inter vos obstricti erant †, utens
auctoritate & rigore Apostolico †. Erant & aliæ causæ
cur iter differret Corinthum, sed hæc non minima, quod
vellet eos ante adventum suum penitus corrigi, nē aut
verbis aut factis asperioribus uti cogeretur †, vel, ut evi-
taret occasionem eos puniendi pro peccatis, &c. †. Vide
1 Cor. 4. 21. & infra 12. 20, 21 †.

24. *Non, &c.* οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν ὡς κτλ.] Est *ἀν-*
θυποψία. Videbatur enim imperiosē dixisse, *non parcens*:
itaque remover à se hanc suspensionem †. Nihil volumus
à vobis credi nisi quæ Christus præcepit. Si quid pro
nostro lubitu imponeremus, hoc esset *dominatum exercere*
in fidem, ut hic, *in populum peculiarem* Deo, ut 1 Pet.
5. 3 †. [Verba sic reddunt,] *Non quod dominemur vestra*
fidei, Il. P. Be. Pi. Ar. Vor. sic Mo. Tre. ex Sy. i. e. Non
quasi pro nostro jure & lubitu quidvis in religione pos-
simus statuere, aut conscientias vestras quovis vinculo
adstringere †, aut mandare ut quidvis crederetis quod
nobis proponere placet, &c. †. Al. *Non quod dominemur*
(vel, *volumus dominari*, V.) *nomine fidei*, Er. Ti. E. ex
Gagu. *fidei gratiā*, Er. propter fidem, V. E. Me. scil. vestram,
quam nostro magisterio didicistis †, quasi propter eam
jus aliquod aut potestatem, qualis est dominorum, in vos
usurpare velimus. Accipit *dominari* pro, præesse cum
ostentatione potestatis, eaque abuti ad privata commo-
da †. Hunc sensum suadet articuli collatio; non enim
dicit, ὅτι κυριεύομεν, sed, ὑμῶν ὡς κτλ. ut subaudiatur
ἐν τῇ, causæ significativum †, more Græcorum †. Osten-
disset Paulus, se velle dominari iis nomine fidei, si suo
jure exegisset ab illis alimenta & vestes †. ¶ *Sed, &c.*
Ἀλλὰ οὐκ ἐγγίσι, &c.] *Sed* (sub. quod, P. Be. Pi.) *ad-*
juutores

2 Dic. pisceniam incestuosi jam conversa erat in gaudium t. Significat imperfectionem morioris, simulque teporem Corinthiorum, qui in principio non satis commoti erant adversus tantum flagitium apud ipsos perpetratum v. Vel dicit, *ex parte*, quod ex altera parte multi erant viri boni qui Paulum solabantur *: vel, quia dolor hic ipsi cum omnibus communis erat v.) ut non onerem (vel, *aggravem*, Er. Ti.) omnes vos, Mo. sic Ca. &c. hac scilicet infamia & suspicione, quasi putem non fuisse multos qui propter incestum dolerent *: vel, quasi conscii & participes effectis criminis ipsius *: vel, ne vobis omnibus morioris mei causam imputem b. Rationem reddit cur quasi de uno loquitur, *Si quis*, &c. cum tristitiam illi attulit non modo incestuosi scelus, sed & Corinthiorum in illo corrigendo oscitantia c. Vel, ne addam onus gravatis vobis; q. d. Vos majore tristitia afficiam, si dixerō & me & omnes contristasse d. Sensus loci, q. d. Non solum mihi dolorem fecit, sed etiam vobis *, quod mihi longè gravius est f. Quod si dicerem me solum id flagitium doluisse, onerarem & crimine gravarem vos omnes, quasi non & ipsi dolueritis ejus flagitio: id quod esset in vobis vitiosum g. Vel, ne illum *aggravem*, vos omnes, Be. Pi. sic P. illum, scilicet hominem nostri vestrique luctus auctorem; id est, ne peccatum ejus videar nimium exaggerare, simpliciter affirmando quod in moerore vos omnes conjecerit h. Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium i: offensa, quæ me attinebat, oblitterata est, vobiscum autem illi superest negotium k, quos sanè omnes offendit, sed addo, *ex parte*, ne jam per se gravato onus adjiciam quod potius detractum cupio l, & ut vos facilius condonetis, &c. m. Hæc ergo verba, *ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ*, in parenthesis legenda sunt n; quæ tamen alii cum sequentibus connectunt o. Al. Hic δὲ, vel δὲ αὖ, si *λαδὲ* subaudias, intelligendum ex opposito membro, *ἀπὸ μέρους*. Non totus catus me tristitia affecit, sed quidam: hoc enim est *ἀπὸ μέρους*, Rom. 11. 25. supra 1. 14. Sic &, *μὲν* n, 1 Cor. 11. 18. *ἵνα μὴ*, &c. q. d. hoc ideo exprimo ne quis putet singulos vestrum à me accusari. *ἐπιβαρῶ* est, oneri esse, ut 1 Thef. 2. 9. 2 Thef. 3. 8. Est autem accusatio *oneris* quædam impositio, sicut & Prophetarum objurgationes & minæ vocantur *ἔσθω*, id est, onus p. Locum sic verto & distinguo, *Si quis tristitiam attulit, non mihi soli tristitiam attulit, sed ex parte* (ne illum onerem, sive *aggravem*,) vobis omnibus. Dicit, *ex parte*, h. e. paululum. Sensus hic perspicuus est & congruit cum sequentibus. Ipsos secum participes facit & tristitia & censuratum, ut participes quoque essent absolutionis & gaudii, &c. q.

6. Sufficit, &c. *ἵνα μὴ πλείον ἢ ἐπιβάρω αὐτὸν ἢ τὸν ὅλον* p. Sufficit (Non simpliciter, nam scelus hoc graviolem poenam postulabat; sed judicio Ecclesiæ, habitæ ratione tum personæ, ne amplius gravatus desperaret, &c; tum publicæ utilitatis quàm Ecclesia ex illa poenæ moderatione recipit r.) istiusmodi homini (scilicet ei qui Ecclesiam contristavit, nempe incestuoso t. Hoc dicit velut digito indicans illum qui maximum dolorem Paulo attulerat, doctus, & dives, & novercæ maritus. Tertul. De Pudicitia non vult hic de illo homine agi. Ponit enim quod verum est, In prima Ecclesia post Baptismum in adulterium aut simile quid prolapsos nunquam ad communionem restitutos; aliorum criminum reos, putà incestus in novercam, diutius tamen abstinentes quàm fuit intervallum illud temporis intra scriptiorem priorem & hanc alteram ad Corinthios. Sed in eo cum multis aliis fallitur quod agi hic putat de restituenda communione, cum agatur de auferendo morbo quem ei Satanas ad preces piorum Corinthiorum immiserat t.) *objurgatio* (vel, *increpatio*, Er. Be. vel, *castigatio*, G. vel, *multa*, sive *pœna*, E. Pi. Ham. nempe traditio Satanae, 1 Cor. 5. 4 v. publica illa separatio ab Ecclesia *: vel potius, suspensio donec insignem ejus resipisceniam Paulo significassent, ut apparet ex eo quod dicit istam *ἐπιβάρω* sufficere. Nam si Satanae traditus fuisset, ulterius progredi non potuissent, nè si voluissent quidem y. Verum id non dicit de excommunicatione, sed de excommunicationis tempore, quod sufficere dicit; q. d. Jam satis diu excommunicatus fuit, tempus nunc est ut in Ecclesiam recipiatur, &c. Excommunicationem autem hic intelligi doceat sequentia, quod hortatur eos

ut illi condonent, i. e. desinant eum mulctare; & ut eum consolentur, ne absorbeatur tristitia, v. 7. At unde tristitia nisi ex excommunicatione? & quod laudat eos v. 9. quod fecissent id quod jussu erat, 1 Cor. 5. Puto ergo *ἐπιβάρω* hic non poni pro *ἐπιτίμω*, *objurgationem*, sed pro *ἐπιτίμω*, *multam* z. Poenæ Canonicae *ἐπιτίμω* a. Reperitur eo sensu sæpe in Conciliorum actis, & apud Chryf. De sacerdotio. Sufficit, inquit, si abstineatur à communione, & *ἐκκλησιᾷ* quædam ei adjungantur: Eas si suscipiat licebit pro eo precari. Vide 1 Joh. 5. 16 b. 10 *Ἐπιτίμω*, i. e. *Ἐπιτίμωσις* quæ voce declaratur non simplex reprehensio, sed cum exprobratione conjuncta, quæ generali nomine *censura* vocatur: *ἐπιτίμω* verò irrogatam multam declarat c.) hæc, vel ista, (sub. facta, sive profecta, P. Er. V. Be. Pi.) à pluribus, P. vel, pluribus illis, Be. vel, amplioribus, sive majoribus, h. e. præstantioribus, ut *πλείον* sumitur Matth. 12. 41, 42 d. id est, à senioribus Ecclesiæ Corinthiæ *, à Presbyterio f, ut fieri solebat more Judaico: Vide Luc. 22. 66. Act. 22. 5. item Act. 15. 6, 12, 22, 23 h. Restitutum enim jam erat Corinthi Presbyterium, & cum eo disciplina, quæ per schismatum distractiones cessaverant i. Vel, *sub multis*, sive *coram multis*, ipsis scilicet congregatis, &c. 1 Cor. 5. 4. Potestas quidem collata est in Apostolos & gubernatores Ecclesiæ, 1 Cor. 5. 3, 4. res tamen ad majorem solennitatem coram toto cœtu transacta erat k. A pluribus, id est, à vobis omnibus, cum detestatione sceleris illius ejectus est l.

7. Ità, &c. *ὡς τὸν ἄλλον μᾶλλον ἢ ὑμᾶς χαρίζεσθαι ὃν παρὰ τοῦ ἑαυτοῦ* Ità (vel, *Adeo*, Er. &c.) ut è contrario (vel, è diverso, Er. Il. Ti. Ut pro eo quod illum severe ultis estis, nunc clementes sitis, &c. m. *τὸν ἄλλον* opponitur ei quod videri posset de omnibus queri; q. d. Nihil vos accuso nunc ut nimium remissos: Imò ad lenitatem ultra hortor n.) magis (vel, potius, Be. Ca. Pi. *μᾶλλον* deest in MS. subintelligitur autem *velim* o.) vos condonare (vel, *condonetis*, P. Ca. Be. Pi. vel, condonare debeatis, Er. Il. Ti. V. sub. aliquid, Be. & sub. ei, Be. Pi. Tre. ex Sy. Ar. ut remittatis quicquid ei poenæ reliquum est p; quod adhuc ab illo exigere jure possitis q.) & consolari, Mo. P. Er. V. &c. vel, eumque *consolemini*, Be. Pi. lenitate & indulgentiâ r. h. e. eum jam satis afflictum benignè recipiatis in gremium Ecclesiæ: hæc enim propria est excommunicatorum poenitentium consolatio t. Al. *Condonare* & *solari* hoc loco est, Deum orare ut morbus ille desinat. *Solvere peccata* etiam de privatis dici notavimus ad Mat. 18. 18. *χαρίζεσθαι* hic responderet *ἵνα* [forfan legendum *ἵνα*] Vide 2 Mac. 4. 32 t. ¶ Ne, &c. *Μήπως—καταπαύσῃ*, &c.] Ne quo modo—absorbeatur vir hujusmodi, P. Be. Pi. &c. i. e. immodico moerore obruatur, & desperet v, & totum se mundo dedat, ab ipso solatium quærens *. *καταπαύειν* hic est *בלע*, quod propriè quidem est *absorbere*, translata vero, quovis modo perdere, *ἀπολλύειν* quomodo & interdum vertitur illud *בלע*. Si ad morbum accedat animi cruciatus, facile inde mors sequi potest. De illo novercæ marito hic agi censet & Orig. ad Psal. 37 y.

8. Obsecro vos] Eos velut judices honorat ut eos mitiores reddat, quos sciebat esse propter id quod: acciderat exulceratos. Alioqui ut præceperat excommunicare, ita præcipere poterat & absolvere z. ¶ Ut, &c. *Καὶ ὡς ἔσται, &c.* Confirmare (vel, *Ut confirmetis*, Tre. ex Sy. *Ut ratam faciatis*, P. Be. Pi. *Ut exeratis*, Ca.) in (vel, erga, E.) eum charitatem, Mo. &c. vestram, recipiendo eum in gremium Ecclesiæ *: ut irrita jam deinceps sit alienatio ejus, & rata conjunctio b: ut reipsa charitatem exerceatis, & deinceps illum pro fratre agnoscat c: ut publico Ecclesiæ judicio (quo ejectus fuit d,) illum denuo pro fratre complectamini *. Efficiate ut charitas in, vel erga, illum valeat, Er. Il. Ti. V. vel, pondus & auctoritatem habeat. Loquitur enim velut ad Judices & concionem, quorum suffragiis eum absolvi velit. Nam *κρίσις* concionem significat in qua creantur Magistratus, quæ Latini vocant comitia, & jus aliquid agendi, & diem præstitutum, & eam sententiam quæ vicit in suffragiis. *Κρίσις* autem significat efficacem probationem, seu pondus & auctoritatem sententiæ, quæ *κρίσις* dicitur. Aristot. Rhetor. 1. 1. pacta priora vocat *ἀρχαί*, posteriora, *κρίσις*, quod prius pactum posteriore reddatur irritum & inefficax.

¹ Er. fixax f. Is à cuius autoritate pendet aliquid *ῥῆσις* dicitur. Hinc *ῥῆσις ἀρχαῖ*, id est, *ἀπολογιστοὶ*, ad quas respexit 2 Cor. 1. 24. Alludit hinc ad iudiciorum morem, quo sensu se *ἀπολογεῖν*, i. e. *περιελέγχεσθαι*, sive advocatum, agere declarat. *Κυρώσει* non significat utrumque confirmare, vel constituere, sed authenticare, h. e. cum autoritate decernere, & rem legitimè transigere i. raturum & authenticum facere k, & veluti suffragiis comprobare l. ² Be. sic Er. ³ Er. *Κυρώσει* propriè est, alicui rei formam suam legitimam dare, ac sic eam ratam firmamque facere; hinc per translationem est, *facio ostendere*. Nam qui hoc facit, is aliquo modo ratum facit quod in animo habebat. Factum autem quod hinc requiritur sunt preces totius Ecclesiæ pro illo graviter afflicto m.

⁴ Me. Q in 9. Ideo enim scripsi] Vel, 1. hanc Epistolam n: vel, 2. ea quæ sunt in prima Epistola, cap. 5 o. Quod non scripsi ut aut illum infamiâ, aut vos incerore, afficerem, nec mea potestatis ostentandæ causâ; sed, &c p. Aoristus [*ἔγραψα*] hinc significationem habet Plusquam-perfecti: scripseram, v. ¶ Ut, &c. *ἵνα γὰρ ἢ δοκίμω, &c.*] Ut cognoscerem (vel, nossem experiendo, G. sim. Tre. ex Sy.) probationem vestri (i. e. ut probarem vos: ut vestri periculum facerem, Ca. Vor. Be. vel, ut sinceritatem vestram cognoscerem †. *Δοκίμω* est, experimentum, ut Rom. 5. 4. 2 Cor. 8. 2. & 9. 13. & 13. 3. Phil. 2. 22. hinc verò per Metonymiam ipse animus qui ex periculo patefcit t.) an (sub. scilicet, Pi. vel, id est, an, P. Be.) ad (vel, per, G.) omnia (mihi ut Christi Apostolo v) obediētes sitis, Er. P. Be. Pi. &c. vel, obedire velletis, G. utrum sicut obedistis in eo excommunicando, sic & obediatis in recipiendo, quod utique lubentiùs à vobis fieri debet, &c x.

⁵ Sch. 10. Cui, &c. *ὅτι καὶ ἐγὼ εἶπα, καὶ ἐγὼ*] Locutio concisa, ut alibi passim v. Cui autem aliquid condonastis, (vel, condonatis, Er. P. Be. &c. ex æquitatis & lenitatis regulis z: vel, donatis, V. T. seu condonari & remitti à me petitis per Titum, ut infra sequitur a: vel, donabitis, Me. sim. E. ex Tertul. & Primaf. Videtur enim Apostolus Præsenti tempore uti cum extensione ad futurum b.) & ego, Me. P. &c. sub. condono, Er. P. Be. Pi. sim. Sch. Tanquam animo præsens sicut in illo Satanæ tradendo fueram, 1 Cor. 5. 4 c. Sicut me vobis conjunxi ad excommunicandam, 1 Cor. 5. 4. ita nunc quoque me vobis adjungo d, illum absolvendo *; & quod me hortante feceritis, ipse etiam me facere declaro f. ¶ Nam, &c. *καὶ ἐγὼ εἶπα καὶ ἐγὼ εἶπα, καὶ ἐγὼ εἶπα, καὶ ἐγὼ εἶπα*] In MS. est, quomodo & Latinus legit, *καὶ ἐγὼ εἶπα καὶ ἐγὼ εἶπα, καὶ ἐγὼ εἶπα, καὶ ἐγὼ εἶπα* ut post *καὶ ἐγὼ εἶπα* iterum subaudiatur *καὶ ἐγὼ εἶπα* ex superioribus. Simplicius legit Arabs, *καὶ ἐγὼ εἶπα, καὶ ἐγὼ εἶπα, καὶ ἐγὼ εἶπα*. Ostendit se jam prævisse condonando, sicut antè præverat condemnando g. [Verba sic reddunt,] Nam & ego si quid condonavi, (i. e. si cui vestrum, in grave aliquod delictum prolapsa ac poenitenti, condonationem aliquam fecerim; Utitur verbo præter. temp. vel, 1. quia jam apud se statuerat condonare: quomodo dixit 1 Cor. 5. 4. Jam iudicavi h. Vel, 2. quia aliis adhuc aliquando condonaverat i. Vel potius, 3. quia generaliter & indefinitè loquitur de condonatione seu facta, seu facienda k.) cui condonavi, propter vos (in gratiam vestri l, veniam pro poenitente rogantium m, vestri causâ n, pro publica salute & utilitate vestræ Ecclesiæ, nè scilicet illa detrimentum accipiat o; vestro bono, ut meo exemplo disceritis lenitate non minùs quàm severitate uti p. Sub. condonavi, Er. P. V. vel, id feci, Be. Pi.) in conspectu Christi, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. verè & ex animo q, bonâ conscientia r, quasi inspectore Christo †. Verùm illud, in conspectu, nusquam Græcè exprimitur per *ἐν προσώπῳ*, sed per *ἐνώπιον*, &c t. Vel, propter Christum, ut Hebr. *בְּפָנֵי* accipitur v: vel, secundum Christum, vel, in gloriam Christi, Chrys. in Er. in hac re Christum respiciens, ut homines servem in fide Christi. Sic suprà 1. 11. *ἐν πολλῶν προσώπων*, respectu multorum x. Vel, in persona Christi, E. ex Vulg. Th. in Er. Vulg. i. e. ut Christi personam gerens y, ejusque Vicarius, qui docuit, Quicquid nos in terris solverimus, id fore solutum in celo z; vel, non secus ac si Christus ipse condonasset a; vel, in nomine, vice & autoritate Christi b: ut suprà 1 Cor. 5. 4 c. ut sicut in nomine Christi tradiderat eum Satanæ, sic in

ejusdem nomine eum nunc absolveret d. Quod si id faceremus in nostra persona, aut nostro nomine, circumveniret nos Satan, & in peccatum conjiceret. Peccaremus enim, si quod Dei est (videlicet peccata alteri condonare) id nobis usurparemus. *Προσωπῶν* autem pro persona ponitur & Gal. 2. 6 *.

⁶ Ca. 11. Ut, &c. *ἵνα μὴ πλεονεκτῶμεν, &c.*] Nè occupemur, &c. Er. II. Ti. P. i. e. possideamur & usurpemur velut ab injusto possessore Satana f. Vel, superemur, Be. Pi. Er. V. sim. Ar. in Di. *πλεονεκτεῖν* propriè est, superiores, sive potiores, partes tenere g. Sic Aristot dixit, *πλεονεκτῶ τις τιμῆς, plus honoris habeo, vinco honore*. Isocrates, *οἱ δίκαιοι τῶν ἀδίκων πλεονεκτοῦσι, justi injustos superant*. Hinc *ἀδικεῖται* [omnino legendum *πλεονεκτεῖται*] passivè est, omnia inferiora habere. Vide Stephanum h. Vel, supplantemur, Pi. fraudemur, vel circumveniamur, Ca. G. ex Tertul. Vulg. sim. Æth. Di. ex Sy. Metaphora à mercatoribus avaris, qui omnes fallendi occasiones captant i. Al. Est Metonymia. Nam qui alios circumveniunt, plus suo habere solent. Pari modo *ὑπαρ*, quod propriè est *πλεονεκτεῖν*, etiam vulnerare, & quovis modo ledere, significat. Sic & infra hoc verbum sumitur, 12, 17, 18. Pluraliter autem loquitur, quia etiam unius exitium damnum est Christi & Ecclesiæ k. Condonandum suadet tum huic fratri, tum aliis à lapsu poenitentibus, nè Satanus occasione nostræ nimie severitatis illos nobis eripiat & sibi vindicet l, & in desperationem impellat m, quò illi abjectâ fide se totos peccatis immergant n. ¶ Non, &c. *οὐκ ἔχοντες ἀποδοῦναι*] Non sine allusione dictum, q. d. scientias nescimus o. Non enim illius machinationes (vel, intelligentias, Mo. conatus, Ca. cogitationes, Er. II. Ti. Tre. ingeniosas, vafas & ad fallendum compositas p: ejus dolos & fraudes q: nefanda consilia r. Heb. *מַכְרֵמֶת*, *מַכְרֵמֶת*, Eph. 6. 11 t.) ignoramus, P. Be. Pi. Intelligit artes & studia Diaboli, tum in genere semper in nostram perniciem intenta, tum speciatim istud v, quo, prætextu justæ iræ adversus scelera, vellet nos summo rigore uti & inexorabiles esse, ut poenitentes omni solatio & spe destituti animum despondeant, &c x. Successit postea hæc Diaboli fraus (jam prudenter elusa) quando suscitavit hæresin Novatianorum, qui prætextu disciplinæ Ecclesiasticæ lapsis ad Ecclesiam reditum per poenitentiam negarunt: ex qua re multarum animarum sequutus est interitus y. Diversis modis hoc agit Satanus ut homines à Deo abducatur, aut illecebris, aut injectâ desperatione. Vide infra 11. 3. 1 Pet. 5. 8. Christiani veteres etiam eos quos ob gravia crimina ad communionem nunquam admittebant, nolebant tamen desperare de Dei misericordia. Tertul. De pudicitia, *Hæc erit poenitentia, quam & nos deberi quidem agnoscimus multò magis, sed de venia Deo reservamus*. Multò magis ad tempus abstentis jubebant bene sperare z.

⁷ G. 12. Cum venissem—Troadem] Troas erat, vel, 1. urbs illa, Ilium & Troja dicta a: vel, 2. regio ubi ea erat, h. e. Phrygia minor b. Spectat hoc ad historiam quam habemus Act. 20. 6. 2 Tim. 4. 13 c. ¶ Propter Evangelium, &c. ita Tre. Ca. Eis, &c.] In, vel Ad, Evangelium, Er. Mo. P. &c. sub. predicandum, P. Be. Pi. &c. ¶ Et ostium, &c.] Id est, aditus patens & magnus d. Magna spes mihi data multos Christo acquirendi. Vide 1 Cor. 16. 9 *. *καὶ* hinc est, *quantiùs* f, ut postulat sententia, & ostendit mutatio constructionis g. ¶ In Domino] i. e. In negotio Domini h. Per Dominum, P. Pi. &c. i. e. Domino operante i.

⁸ G. 13. Non, &c. *οὐκ ἔχοντες ἀποδοῦναι, &c.*] Non habui relaxationem (vel, remissionem, Be. quietem, Ca. Tre. ex Sy. Ar. &c.) spiritui (vel, spiritu, Er. in spiritu, P.) meo, Mo. Er. P. &c. id est, animo meo, sive apud me k. *Ἀνεῖς* requiem animi significat, Act. 24. 23. infra 7. 5. & 8. 13. 2 Thes. 1. 7 l. ¶ Quod non invenerim Titum, &c.] Qu. Quæ causa cur absentiam Titum tam molestè tulit m? Resp. 1. Quia Titus ex occasione aliqua Corinthi fuerat, & bene exceptus, infra 7. 7, 13, 14. ideo ostendit Paulus & hinc & alibi quàm id sibi gratum sit n: Plurimi enim à se Titum fieri, ita ut absentiam tam bohi adjutoris gravissimè tulerit o. 2. Quia Titum habebat Interpretem qui Divinorum sensuum Pauli majestatem Græci eloqui digno explicaret sermone p. [De qua ratione vide si lubet E.] 3. Quia hunc Corintho expectabat,

q Me. sim.
E. ex Pri-
mas. Se-
dul. &c.
T. Dic.
Cal.
* Me.
† Cal.
* Vor. sim.
Sel. ex Be.
E.
* G.
* Me.
* G. Me.
* G. sim.
T.

ctabat, & ab eo sperabat se cognoscere statum Corinthi-
orum, & an se ii quos reprehenderat emendassent q. Itā
ostendit se illos magnā charitate complecti, & de iis val-
de sollicitum esse †. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ἀποταξάμενοι

αὐτοῖς] Sed valedicens (vel, dimissis, Er. Ti. V. cām
valedixissēm, P. Be. Pi. Vox notat subitam rerum consti-
tutionem unā cum valedictione †.) illis, Il. Mo. &c.
Et hic αὐτοῖς nomen non habet expressum quod referatur,
sed subintelligitur nomen ex voce Troadis †. Intelligun-
tur enim (Christiani *) qui erant Troade †. ¶ Profe-
ctus sum in Macedoniam] Ut propior essem Tito, &
eum ad me vocarem, infra 8. 6, 16 †.

14. Deo—qui, &c. τῷ θεῷ ὑμῶν, &c.] Qui tri-
umphat (vel, triumphum suum agit, Er.) nos, D. E. ex
Vulg. sic Mo. Victis nobis, qui prius hostes ejus fuimus.
Sic in Latio, Triumphavit Muminus Achaos, i. e. victis A-
chaïs †. Vel, de nobis, Er. D. ut Col. 2. 15. θεῷ ὑμῶν

αὐτῶν, triumphans de illis †. Vel, per nos, Er. Zeg. Qui
triumphare nos facit, V. Gua. sic Il. P. Ca. Be. Pi. scil.
vel electos veritatis obedientiæ subjugando, vel reprobis
os obstruendo veritatis apertā luce †: Qui facit ut omnia

adversa superemus †, victoriam concedens †. Qui nos
ministros in omni pugna cum Diabolo & hominibus
non solum victores efficit, sed & ex victoriis illustres,
velut publicē triumphum agentes †; & tanquam trium-
phali currui impositos spectandos omnibus exhibet †. In

Christo triumphamus, ut solent legati & milites partici-
pes esse ducis triumphi †. Hebraismus. Kal neutrum pro
Hiphil transitivo †. Verum est quod viri eruditi nota-
runt, θεῷ ὑμῶν hic esse pro Hiphil, sicut εὐχαριστῶν est,
facere ut quis regnet, 1 Sam. 8. 22. & 12. 1. & 15. 35.

& εὐχαριστῶν, ad festinandum incitare, Esth. 6. 14 †. &
postulare, Rom. 8. 26. pro, facere ut postulemus †. Re-
spondet autem θεῷ ὑμῶν verbo הוֹבִיִּיר. Itā videntur
accepisse hoc verbum Sy. & Amb. †.

¶ In Christo] Sive per Christum ejusque gratiam: sive in negotio fidei
& religionis Christi †. ¶ Odorem notitiæ, &c.] Fa-
mam & cognitionem sui o suavissimam †, & odoris instar
quaquaversum se spargentis †. Alludit, vel, 1. ad un-
guentum illud odoratum quo ungebatur summus Sacer-
dos, Exod. 30. 23. Psal. 133. 2 †. vel, 2. ad incensum

& suffitum sacrum †: vel potius, 3. ad illud Cant. 1. 3.
ubi Sponsa de Sponso suo, h. e. Christo, dicit, Nomen tu-
um sicut unguentum, &c. confer Eccles. 7. 1 †. Per bo-
num autem odorem hic significatur bona fama, Jer. 48. 11.

Ose. 14. 7. sicut per malum odorem mala fama, Gen. 34.
v. 30. Exod. 5. 21 †.

15. Christi, &c. χριστὸς ὁσμία, &c.] Christi bona fra-
grantia (vel, suavis odor, Tre. ex Sy. Ca.) sumus (Itā
se vocat causaliter ut qui de se bonum odorem emit-
tunt †. q. d. Bonam famam Christi ejusque Evangelii
tum verbo tum exemplo spargimus †.) Deo (scil. Pa-
tri †, i. e. in honorem Dei †:) in iis qui servantur, &
(subaudiendum hic ὁσμία, malus odor, ex vi contrari-
orum: qualis ellipsis contrarii, 1 Cor. 14. 34. 1 Tim. 2.

12. & 4. 3 †. Sed absit ut fateamur bonos Christi mi-
nistros esse aut spargere malum odorem Deo propter ma-
litiā incredulorum. Notum est autem bonum odorem
aliis esse salutarem, aliis lethalem †.) & in iis qui pere-
unt, P. Be. Pi. suā infidelitate & peccatis †. Pii bene de
Apostolis & Evangelio loquuntur, & impii malē. Vo-
cantur autem ex eventu pii οἱ σωζόμενοι, Act. 2. 47. con-
trā impii οἱ ἀπολλύμενοι, 1 Cor. 1. 18 †. Deus non ex even-
tu, quem solum ipse habet in potestate, sed ex fide & di-
ligentia, æstimat servorum suorum opera †. Evidē solent
nobis esse gratissima, ut contrā ὁσμία nobis sunt ingrata
& molesta. Hinc ea quæ sub Lege adolebantur super al-
tari dicuntur passim adoleri לְרִיחַ נִיחֻיָּהּ, quod Lxx
semper reddunt, οἱ εὐωδίας. His ergo comparat E-
vangelium, ut significet, nihil Deo gratius esse illius
prædicatione †.

16. Aliis, &c. οἱς πὲρ ὁσμῆς, &c.] His quidem (scil.
incredulis †, sub. sumus, Pi.) odor mortis (i. e. lethā-
lis †) ad mortem, P. Be. Pi. &c. scilicet æternam †, nempe
per accidens †, & inā culpā †. Hic prior vox ὁσμία qua-
litem significat, ut 2 Reg. 4. 40. altera eventum signi-
ficat. Sunt odores quidam tam mali ut etiam exitium
adferant, ut Averni & Asphaltitæ halitus. Fama illa
mala de Evangelio credita multis adfert perniciem æter-

nam. In MS. ἐν δυνάμει εἰς δόξαν † nimirum quia mala
illa fama autores habet homines in peccatis mortuos †.

¶ Aliis (vel, Illis, P. Be. &c. nempe electis †,) odor
vitæ, &c.] i. e. Vitalis †, gratus, salutāris, qui beatam
parit immortalitatem †. Sicut odores quidam animo
defectos velut in vitam restituunt, itā bona de Evange-
lio fama eos qui eam hauriunt perducit ad vitam æter-
nam. Et hic MS. habet, ἐν ζωῇ † nimirum quia bona illa
fama est à Deo autore vitæ. Simile loquendi genus, ἐν
πίστεϊ εἰς πῆλιν, Rom. 1. 17. & infra 3. 18. ἐν δόξῃ εἰς
δόξαν † & itā hoc & præcedens membrum legit Clemens
Alexandrinus †. ὁσμὴ est id quod Rabbiniסוּד, Jer. † G.

11. 19: pharmacum. Vita & mors in Scriptura usurpan-
tur per translationem ad ea significanda quæ in suo ge-
nere ingrata sunt & molesta, vel grata & jucunda. Vide
2 Reg. 4. 40: Eccles. 10. 1. Quare ὁσμὴ δυνάμει est, phar-
macum mortiferum; sunt enim venena quædam quæ solo
odore necant: & ὁσμὴ ζωῆς, pharmacum salutiferum †.

¶ Fragrantia boni unguenti columbam vegetat, scarabæum
necat †. Lumen Solis oculos sanos recreat, debiles offen-
dit. Ignis aurum purgat, stipulas absumit. Confer Luc.
2. 34 †. ¶ Et, &c. καὶ περὶ πάντων τῶν ἰσχυρῶν;] Sed ad
hec (quæ dico præstanda †; scilicet ut bonam famam
Evangelii de se spargat apud omnes †. Intelligit illa
præclara opéra Paulo allegoricè descripta †. Vel, ad
Christum purè annuntiandum †.) quis idoneus? Be. Pi.

i. e. qui reipsā talem se præbet †? q. d. Perpauci sunt †.
Rem arduam esse significat †. Per prolepsin arrogantia
suspicionem à se removet †. Quis, &c. sub. nisi Titus, V.
[Sensus est, q. d.] Quam difficile est hoc quod nos præ-
stamus, qui & tot adversa & pessimos de nobis rumores
Christi causā contemnimus? Huic quæstioni responsio
subjicitur, infra 3. 5. Nam quæ intercedunt explicatio
sunt difficultatis †.

17. Non, &c. οὐ γὰρ—καταλόγους, &c.] Non enim (Ob-
ijci poterat, Dicis, Quis idoneus? Quasi verò difficile
esset istud facere quod tu facis, h. e. Christum docere.
Fateor, inquit Paulus, de Christo garrere & eum per-
functoriè docere ac quæstui habere, non est difficile: at
id rectè facere valde arduum est †. Sub. sumus, Ca.) ut

plurimi (vel, plerique, P. Be. Pi. reliqui, D. ex Sy. sim.
Er. nempe pseudo-Apostoli & Satanæ ministri †, vel
Gnostici †. Tangit manentes adhuc Corinthi malorum
reliquias in Doctoribus magis quàm in populo †.) cau-
ponantes (vel, venundantes & venditantes, Hi. in Er. a-
dulerantes, Vulg. mixtura adulterantes, Tre. ex Sy.)
verbum Dei, Mo. sic Er. Il. P. Be. &c. i. e. callidè, & ava-
rè, & minùs sincerè tractantes †, ut explicatur 2 Cor. 4. 2.

Confer Esa. 1. 22 †. vel, 1. eo abutentes ad quæstum †,
turpe lucrum ex eo venantes †: vel, 2. corruptentes
illud mixtione falsitatis †, sive suorum phantasmatum †,
quæstus gratiā †, verbum Dei ad quæstum suum infle-
ctentes & accommodantes †, ut caupones lucrandi stu-
dio mixta pro meris, & vitata pro sinceris, vendunt †.

Καταλόγος est, qui esculenta & poculenta vendit, ut diximus
ad Sirach. 26. 24. Hinc transferri coepit ad omnia quæ
quæstui habentur †. Sic καταλόγος, cauponari, πώσας τὰς
ἐπιθυμίας, res omnes, dixit Herodotus; & εἰς πῶν, pa-
cem, Herodianus; & bellum, Ennius †; & τὰ μαθήματα,
Plato; & πῶν σοφίαν, alius †. Pari modo eos qui Evan-
gelium habent quæstui χριστιανισμῶς vocat Ignat. ad Tralz.
& χριστιανισμῶς, Nazianzenus. Budæus quoque καταπι-
νόμενος exponit καταβιβάζομενος, adulteratus †. Veteres
omne infincerum ac fraude vitiatum καταπινον appellant.
Hinc in Etymol. Græc. καταπινὼν ἀποφάγοντες τὰ χυμώματα, id est,
cauponas proferens artes, quia hoc hominum genus ple-
rumque infincerum est, utpote quæstu metiens omnia †;
ideoque infames semper sunt habiti, sicut & mangones †.

Καταπινὼν dicti ὡς τὸ καλύπτεν & πλύνει, à corrupendo vino †.
Hic autem videtur Apostolus persistere in metaphora illa
ab unguentis pretiosis, in quibus adulterandis magnæ
erant & lucrosæ mercatorum imposturæ †. Vide 2 Cor.
4. 2 †. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ὅς ἐστι εὐαγγελιστής, &c.] Sed
ut ex (vel, ut qui ex, ut repetatur οἱ.) sinceritate (sub.
predicantes, Er. Verum non est imperfecta oratio, sed
cohæret hoc cum seq. καλέμεν †. Vel, tanquam qui in ve-
ritate, Tre. ex Sy. prorsus ex animo sincero †. Sed since-
rè, G. id est, tanquam sinceri Evangelistæ, non caupo-
nantes, &c. †. ὅς non tam similitudinem quàm rei verita-

40 plurimi (vel, plerique, P. Be. Pi. reliqui, D. ex Sy. sim.
Er. nempe pseudo-Apostoli & Satanæ ministri †, vel
Gnostici †. Tangit manentes adhuc Corinthi malorum
reliquias in Doctoribus magis quàm in populo †.) cau-
ponantes (vel, venundantes & venditantes, Hi. in Er. a-
dulerantes, Vulg. mixtura adulterantes, Tre. ex Sy.)
verbum Dei, Mo. sic Er. Il. P. Be. &c. i. e. callidè, & ava-
rè, & minùs sincerè tractantes †, ut explicatur 2 Cor. 4. 2.

Confer Esa. 1. 22 †. vel, 1. eo abutentes ad quæstum †,
turpe lucrum ex eo venantes †: vel, 2. corruptentes
illud mixtione falsitatis †, sive suorum phantasmatum †,
quæstus gratiā †, verbum Dei ad quæstum suum infle-
ctentes & accommodantes †, ut caupones lucrandi stu-
dio mixta pro meris, & vitata pro sinceris, vendunt †.

Καταλόγος est, qui esculenta & poculenta vendit, ut diximus
ad Sirach. 26. 24. Hinc transferri coepit ad omnia quæ
quæstui habentur †. Sic καταλόγος, cauponari, πώσας τὰς
ἐπιθυμίας, res omnes, dixit Herodotus; & εἰς πῶν, pa-
cem, Herodianus; & bellum, Ennius †; & τὰ μαθήματα,
Plato; & πῶν σοφίαν, alius †. Pari modo eos qui Evan-
gelium habent quæstui χριστιανισμῶς vocat Ignat. ad Tralz.
& χριστιανισμῶς, Nazianzenus. Budæus quoque καταπι-
νόμενος exponit καταβιβάζομενος, adulteratus †. Veteres
omne infincerum ac fraude vitiatum καταπινον appellant.
Hinc in Etymol. Græc. καταπινὼν ἀποφάγοντες τὰ χυμώματα, id est,
cauponas proferens artes, quia hoc hominum genus ple-
rumque infincerum est, utpote quæstu metiens omnia †;
ideoque infames semper sunt habiti, sicut & mangones †.

Καταπινὼν dicti ὡς τὸ καλύπτεν & πλύνει, à corrupendo vino †.
Hic autem videtur Apostolus persistere in metaphora illa
ab unguentis pretiosis, in quibus adulterandis magnæ
erant & lucrosæ mercatorum imposturæ †. Vide 2 Cor.
4. 2 †. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ὅς ἐστι εὐαγγελιστής, &c.] Sed
ut ex (vel, ut qui ex, ut repetatur οἱ.) sinceritate (sub.
predicantes, Er. Verum non est imperfecta oratio, sed
cohæret hoc cum seq. καλέμεν †. Vel, tanquam qui in ve-
ritate, Tre. ex Sy. prorsus ex animo sincero †. Sed since-
rè, G. id est, tanquam sinceri Evangelistæ, non caupo-
nantes, &c. †. ὅς non tam similitudinem quàm rei verita-

60 plurimi (vel, plerique, P. Be. Pi. reliqui, D. ex Sy. sim.
Er. nempe pseudo-Apostoli & Satanæ ministri †, vel
Gnostici †. Tangit manentes adhuc Corinthi malorum
reliquias in Doctoribus magis quàm in populo †.) cau-
ponantes (vel, venundantes & venditantes, Hi. in Er. a-
dulerantes, Vulg. mixtura adulterantes, Tre. ex Sy.)
verbum Dei, Mo. sic Er. Il. P. Be. &c. i. e. callidè, & ava-
rè, & minùs sincerè tractantes †, ut explicatur 2 Cor. 4. 2.

Confer Esa. 1. 22 †. vel, 1. eo abutentes ad quæstum †,
turpe lucrum ex eo venantes †: vel, 2. corruptentes
illud mixtione falsitatis †, sive suorum phantasmatum †,
quæstus gratiā †, verbum Dei ad quæstum suum infle-
ctentes & accommodantes †, ut caupones lucrandi stu-
dio mixta pro meris, & vitata pro sinceris, vendunt †.

Καταλόγος est, qui esculenta & poculenta vendit, ut diximus
ad Sirach. 26. 24. Hinc transferri coepit ad omnia quæ
quæstui habentur †. Sic καταλόγος, cauponari, πώσας τὰς
ἐπιθυμίας, res omnes, dixit Herodotus; & εἰς πῶν, pa-
cem, Herodianus; & bellum, Ennius †; & τὰ μαθήματα,
Plato; & πῶν σοφίαν, alius †. Pari modo eos qui Evan-
gelium habent quæstui χριστιανισμῶς vocat Ignat. ad Tralz.
& χριστιανισμῶς, Nazianzenus. Budæus quoque καταπι-
νόμενος exponit καταβιβάζομενος, adulteratus †. Veteres
omne infincerum ac fraude vitiatum καταπινον appellant.
Hinc in Etymol. Græc. καταπινὼν ἀποφάγοντες τὰ χυμώματα, id est,
cauponas proferens artes, quia hoc hominum genus ple-
rumque infincerum est, utpote quæstu metiens omnia †;
ideoque infames semper sunt habiti, sicut & mangones †.

Καταπινὼν dicti ὡς τὸ καλύπτεν & πλύνει, à corrupendo vino †.
Hic autem videtur Apostolus persistere in metaphora illa
ab unguentis pretiosis, in quibus adulterandis magnæ
erant & lucrosæ mercatorum imposturæ †. Vide 2 Cor.
4. 2 †. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ὅς ἐστι εὐαγγελιστής, &c.] Sed
ut ex (vel, ut qui ex, ut repetatur οἱ.) sinceritate (sub.
predicantes, Er. Verum non est imperfecta oratio, sed
cohæret hoc cum seq. καλέμεν †. Vel, tanquam qui in ve-
ritate, Tre. ex Sy. prorsus ex animo sincero †. Sed since-
rè, G. id est, tanquam sinceri Evangelistæ, non caupo-
nantes, &c. †. ὅς non tam similitudinem quàm rei verita-

70 plurimi (vel, plerique, P. Be. Pi. reliqui, D. ex Sy. sim.
Er. nempe pseudo-Apostoli & Satanæ ministri †, vel
Gnostici †. Tangit manentes adhuc Corinthi malorum
reliquias in Doctoribus magis quàm in populo †.) cau-
ponantes (vel, venundantes & venditantes, Hi. in Er. a-
dulerantes, Vulg. mixtura adulterantes, Tre. ex Sy.)
verbum Dei, Mo. sic Er. Il. P. Be. &c. i. e. callidè, & ava-
rè, & minùs sincerè tractantes †, ut explicatur 2 Cor. 4. 2.

Confer Esa. 1. 22 †. vel, 1. eo abutentes ad quæstum †,
turpe lucrum ex eo venantes †: vel, 2. corruptentes
illud mixtione falsitatis †, sive suorum phantasmatum †,
quæstus gratiā †, verbum Dei ad quæstum suum infle-
ctentes & accommodantes †, ut caupones lucrandi stu-
dio mixta pro meris, & vitata pro sinceris, vendunt †.

Καταλόγος est, qui esculenta & poculenta vendit, ut diximus
ad Sirach. 26. 24. Hinc transferri coepit ad omnia quæ
quæstui habentur †. Sic καταλόγος, cauponari, πώσας τὰς
ἐπιθυμίας, res omnes, dixit Herodotus; & εἰς πῶν, pa-
cem, Herodianus; & bellum, Ennius †; & τὰ μαθήματα,
Plato; & πῶν σοφίαν, alius †. Pari modo eos qui Evan-
gelium habent quæstui χριστιανισμῶς vocat Ignat. ad Tralz.
& χριστιανισμῶς, Nazianzenus. Budæus quoque καταπι-
νόμενος exponit καταβιβάζομενος, adulteratus †. Veteres
omne infincerum ac fraude vitiatum καταπινον appellant.
Hinc in Etymol. Græc. καταπινὼν ἀποφάγοντες τὰ χυμώματα, id est,
cauponas proferens artes, quia hoc hominum genus ple-
rumque infincerum est, utpote quæstu metiens omnia †;
ideoque infames semper sunt habiti, sicut & mangones †.

Καταπινὼν dicti ὡς τὸ καλύπτεν & πλύνει, à corrupendo vino †.
Hic autem videtur Apostolus persistere in metaphora illa
ab unguentis pretiosis, in quibus adulterandis magnæ
erant & lucrosæ mercatorum imposturæ †. Vide 2 Cor.
4. 2 †. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ὅς ἐστι εὐαγγελιστής, &c.] Sed
ut ex (vel, ut qui ex, ut repetatur οἱ.) sinceritate (sub.
predicantes, Er. Verum non est imperfecta oratio, sed
cohæret hoc cum seq. καλέμεν †. Vel, tanquam qui in ve-
ritate, Tre. ex Sy. prorsus ex animo sincero †. Sed since-
rè, G. id est, tanquam sinceri Evangelistæ, non caupo-
nantes, &c. †. ὅς non tam similitudinem quàm rei verita-

q G.
o E.
p E. sic V.
q E.

* G.

† Cap.

* E. ex
Occum.

* E.

* Idem.

* E. sim.

* Me. T.

* Vor.

* V.

* E.

* E. Er.

* Er.

* Vor.

* G.

* Ca.

* E.

* Ham.

* G.

* Be. sim.

* D.

* Be.

* Er. sim.

* V.

* D. sim.

* Scil.

* E. sim.

* Me. T.

* Scil.

* Scil.

* T. sim.

* E. Me.

* E. sim.

* Be.

* G.

* D. G.

* D.

* G.

* Er.

* Be.

* Scil. ex

* Jun. sic

* Be.

* Be.

* G.

* Q. in

* Cal.

* Be.

* Vor.

* E.

* E.

tem hic significat¹, estque *capb veritatis*, ut vocant Hebraei^m: Sic *as* Joh. 1. 14ⁿ. & *καὶ διὰ τοῦ*, 2 Cor. 3. 18°.) *sed ut ex Deo*, (i. e. sicut processit ex Deo P; ex Dei instinctu, vel Dei beneficio^q: vel, tanquam profectum & acceptum à Deo^r: vel, à Deo iussi^t.) *in conspectu Dei* (Deum testem ac iudicem^t prae oculis habentes^v: inspectore Deo, cui nihil vitium placere potest^x.) *de Christo*, &c. P. Be. Pi. &c. *Ἐν χριστῷ*] *Per Christum*, Er. E. &c. *In Christo*, E. ex Vulg. G. i. e. Christi nomine, tanquam legati ipsius, infra 5. 20^{||}. Simpliciter peccata reprehendimus, poenitentes erigimus. Non ut illi, qui, ut suo quæstui studeant, etiam vitam non emendantibus Dei veniam pollicentur, Deo id non probante, 2 Tim. 3. 6^v. Ego puto Evangelicæ prædicationis materiam significari, càmque tam pretiosam ut adulterare sit prorsus nefas^z.

CAP. III.

1. **I**ncipimus, &c. *Ἀρχόμεθα πάλιν εὐαγγελίζεσθαι*;] *Incipimus* (nos Paulus & Timotheus, quorum nomine scripta est Epistola^a. *Ἀρχόμεθα* positum est pro, *Opusne est ut incipiamus*? & interrogatio pro negativa, q. d. Minimè id opus: cum quo sensu bene coherent sequentia^b.) *rursus* (Illud *πάλιν* spectat ad ea quæ sunt in prior Epistola^c, ubi multa dixerat quæ ad ipsius commendationem spectare viderentur^d, ut 1. 12, &c^e. & 5. & 9. & 14. puto etiam ad ea quæ erant in Epistolis quæ nunc periire^f.) *nosipsum commendare*? P. Be. Pi. vel, *certiores facere*? Be. ex Sy. & Ar. vos scilicet de nobis, vel, vobis indicare qui sumus: quo significatu hoc verbum usurpatur infra 6. 4. & 7. 11. & apud Græcos idoneos scriptores^g. Cohærent hæc cum superioribus: itaque nova sectio hic non erat facienda. Cum enim cœpisset ostendere, quàm esset difficile omnes partes implere hominis verè & solidè Christiani, & ob id quædam de se quasi coactus commemorasset, reprimens se, nè diutius hunc sermonem continuaret, ait, non opus eo esse apud Corinthios qui testes fuissent suæ integritatis, laboris & constantiæ^h. Nè in præced. sinceritatis suæ commemoratione videretur suæ gloriæ studere, suspicionem hanc repellit. Non hoc, inquit, dicimus, ut vestram benevolentiam nostro commodo captemusⁱ, aut tanquam volentes nos vobis aut aliis commendare^k: id quod post tot nostra de vobis merita supervacaneum fuerit. Congruit huic sensui quod sequitur^l. ¶ *Aut*, &c. *ἢ μὴ χεῖρον*, *ὥς ἵνα*, *ὡς ἀπὸ καὶ ἐπισημῶν*, &c.] Sic lego ex Vulg. Sy. Ar. & uno vet. cod^m. Cætera exempl. legunt *ἢ μὴ*, id est, *nisi*, quomodo vertit Interpres Theophylacti: tamen interdum usurpatur pro *num*, *numquid*, quod melius congruitⁿ. Illud, *ἢ μὴ*, est formula obijcientis sibi id quod facillimè solvitur. Utitur sic voce *nisi* sæpe Cicero, & alii^o. Al. *ἢ μὴ* exponendum per *ἢ μὴ*, & nulla hic interrogatio est. Sensus, q. d. Ego me denuo commendare incipio, licet commendatitiis literis non egeam P. [Verba sic reddunt,] *Num* (vel, *Aut num*, Be. Pi.) *egemus, ut nonnulli*, (ut alii minùs noti^q. Taxat Pseudo-apostolos, qui literis commendatitiis sese passim Ecclesiis venditabant^t.) *commendatitiis epistolis apud* (vel, *ad*, Er.) *vos, aut à vobis*, &c^r Er. P. Be. Pi. quæ ab aliis profectæ commendent nos vobis, aut à vobis profectæ commendent nos aliis^t. Commendatitiis literis utring; opus inter ignotos. Multa talium Epistolarum exempla: apud Ciceronem non pauca, & apud Nazianz. & Ilidor. v. & Zozom. 5. 5. Synefium & Phavor. [quorum verba vide in Cl. Ham.] In ijs commendabant Christianos peregrè euntes Ecclesiis aliis, ut illis hospitium præberent, &c. Moris hujus origo ab Ethnicis, qui habebant *tesseræ hospitalitatis*, & Tertul. phrasin servat, *conferentio hospitalitatis*^x.
2. *Epistola nostra vos estis*] Quæ scilicet commendemur. *Nostra* dicit pro *mea*, vel modestiæ causâ, vel quod pari studio essent collegæ ejus^y. Solet Paulus ex vocibus præcedentibus occasionem captare eas transferendi ad aliquid *μυστικῶς*. [Sensus, q. d.] Ego Evangelium vestris inscripsi animis. Et dat totius nomen parti-

Nam ipsos dixit, & ostendit se loqui de eorum studio & affectu^z. Satis me commendat conversio & conversatio^z G. vestra^a; vel studium nostrum curandæ salutis vestræ^b; ^a Me. sim. vel quod operâ nostrâ Christum didicistis, qui in vobis^c Er. tanquam in Epistola descriptus est & legitur^c. ¶ *Scrippta* (intellige per memoriam & affectum^d) *in cordibus nostris*] q. d. Eam in intimo quasi sinu altissimè defixam gesto^e, & ubique circumfero & pro mei commendatione exhibeo quibus volo^f. ¶ *Quæ*, &c. *ἡ παρουσία* ^g E. *Amat & παρουσίας* Paulus, ut infra 4. 8. Priùs agnoscitur manus, deinde legitur Epistola. Sic Corinthios Christianos omnes sciebant esse Pauli discipulos: deinde videbant sensus ipsius in illorum vita expressos^g. *Quæ intelligitur & legitur*, &c. Be. ^h E. Pi. &c. Quam Epistolam omnibus in promptu est inspicere & legere: perinde ut literas patentès omniumque oculis expositas. Confer 1 Cor. 9. 2. *Signaculum Apostolatus mei vos estis*, &c. Hoc autem dicit propter famam fidei Corinthiorum latè dispersam^h.

3. *Manifestati*, &c. *Φανερώμεθα*, &c.] Refertur hoc ad illud, *ὅμεις ἐσμεν*ⁱ. Passivum hoc est pro reciproco, quod Hithpaël Hebræi vocant. Sic *φανερῶμεθα* est *התברר*. Simul est hic *ἐπαγρομῶμεθα* quædam, qualis suprà c. 15. v. 10. Nam cum Corinthios dixisset suam esse epistolam, ut invidiam dicti mitiget, dicit eos esse epistolam Christi, sed suo scriptam ministerio^k. [Verba sic reddunt,] *Dum declaratis* (vel, *palàm sit*, P. Pi. sim. Be. vel, *agnoscimini*, Tre. vel, *manifestatis*, vel *manifestamini*: Verbum enim medium est^l. Vel, *manifestati*, Mo. Vulg. sim. Ar. Verbum hoc passivè accipiendum est. Et hujusmodi Participia Hebræis Infinitis, quæ Gerundia vocamus, respondent^m: q. d. de quibus manifestum estⁿ. Vel, *Estque perspicuum*, Ca.) *quod estis epistola Christi*, Er. II. Ti. i. e. ^o Me. E. quod in vobis ministerio nostro descriptus est Christus^o. ¶ *Ministrata*, &c. *Διακονῶμεθα ὑφ' ἡμῶν*] Et hæc est compendiosa locutio: nam *ministratam à se & suis adiutoribus* dixit, pro, *suo ministerio perscriptam*. Christus dictaverat Epistolam, Paulus tabellio fuerat P. *Subministrata* (*Administrata*, Ca.) *à nobis*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. &c. i. e. nostro ministerio conscripta. Christus hujus Epistolæ præcipuus est auctor^q. ¶ *Scripta non atramento*] Ità Er. P. Mo. Be. Tre. Ca. &c. Quomodo scribi solent hominum literæ^r. *Οὐ μέλαν*] *Μέλαν* est sepia crucior^t. ¶ *Sed Spiritu* (Sancto scilicet ejusque afflatu^t)^u ¶ *Dei vivi*] Dicit *vivi*, vel, 1. ut denotet virtutem Dei vivificam ad regenerandos animos^v: vel, 2. quia de Epistola viva & animata loquitur^x. ¶ *Non in tabulis lapideis*] Ut olim Lex Moïsis, Exod. 24. 31, 32^y. Quo adumbrata est humani ingenii summa durities. Vide Ezec. 11. 19. & 36. 26^z. Evangelium non humanistantum literis præfert, sed & Divinis antiquioris temporis. *ἡ χάρις*, Exod. 31. 18. *ἡ χάρις*. Unde & Orphicorum scriptor dixit *διπλάνα θεοῦ*^a. ¶ *Sed in tabulis cordis carnalibus*] Vel, *carneis*, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. mollibus^b, instar carnis seu cordis humani, facilibus & promptis ad obedientiam^c, & à Spiritu Dei subactis^d. Illud *σαρκινῶν* alludit ad materiam cordis, quæ est *carnea*, sed propriè significat animos ductiles, & non saxeos^e. *Carnale* hic non opponitur spirituali, ut alibi passim, sed ei quod durum est^f. *Σαρκινῶν* distingui debet à *σαρκινῶν* ^g E. ^h Vor. ⁱ Me. ^j Vor. ^k G. ^l Me. ^m Vor. ⁿ Me. ^o Vor. ^p Me. ^q Vor. ^r Me. ^s Vor. ^t Me. ^u Vor. ^v Me. ^w Vor. ^x Me. ^y Vor. ^z Me.

4. *Fiduciam* (vel, *Spem*, Eth. Ar. Persuasionem^k, de ministerii nostri efficacia^l, cum animi confidentia^m. *Πεποίθησιν* metonymicè posuit pro gloriatione quæ ex fiducia nasciturⁿ. Sic *πεποιθέναι*, *confidere*, pro gloriari, Rom. 2. 19. 2 Cor. 10. 7°.) *autem talem* (quã tam fidenter gloriamur^p, vos nostram esse Epistolam, &c^q. quod audemus tam magnifica de nobis prædicare^r.) *habemus per Christum* (Christi beneficio & merito^t) *ad* (vel, *erga*, Er. Tre. apud, P. Be. E. &c.) *Deum*] i. e. In Deum sperantes per gratiam Christi^t: *apud Deum*, à quo ministerii nostri præmium expectamus. Tò, *apud Deum*, significat veram & solidam gloriandi materiam, ut quæ probetur & remuneretur in iudicio Dei^v. Hic post

post *perit* repetit sermonem quem habuimus supra 2. 16. Quod dixi vix esse ut praestetur, id tamen praesto, & praestitum me deinceps confido, non viribus nativis, sed in quas Deus per Christum promisit credentibus.

5. Non, &c. *ὅτι ἡμεῖς ἐσμὲν ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ* Non quod idonei (vel, sufficientes, Vulg.) sumus ex nobis ipsis (i.e. ex propriis naturae nostrae viribus; vel, per nos ipsos, Ca. Be. Pi.) cogitare (vel, vulgare, i.e. docere verbum salutis; cogitare; quod est minima ferre pars boni operis: quantum minus velle; & agere aut exsequi. *Ἀλλ' ἡμεῖς* non est simpliciter apprehendere, sed cum deliberato rationis iudicio & voluntatis affectu, ut Phil. 4. 8. b.) quicquam (scil. boni, ut Joh. 15. 5. Sine me nihil potestis facere. Synecdoche generis; aliquid ad hanc rem pertinens, nempe ad hominum conversionem; quod spectat Deum, Christum, aut fiduciam huiusmodi; quippiam quod ad rem Evangelicam, aut omnino ad pietatem, pertinet; quod verè bonum, vel virtuosum est, quodque juvat ad fidem, gratiam, conversionem, vel salutem. *ἡμεῖς* tanquam ex nobis ipsis, Er. Ti. sic P. Be. &c. live nostris viribus; i.e. ita ut ex nobis, non ex alio. Quod velle videtur sequens antithetum, *ex Deo*. Vel hoc addit, quia non ad hoc sufficiunt vires naturae. Ea quae tot seculis incognita per Evangelium Deus patefecit, unde nascuntur vires tam eximia edendi opera, ejusmodi sunt ut nemini quamvis ingeniosissimo in mentem venire potuerint. Ideo autem cum dixisset, *ὅτι ἡμεῖς*, repetit, *ὅτι ἡμεῖς* quia potest homo ista capere, sed non ex se reperire. Talia sunt Verbi *ἐν τῇ καρδίᾳ*, Crux Filii Dei, ejusdem mortui Resurrectio. ¶ Sed, &c. *ἡμεῖς ἡμεῖς*, &c.]

¶ Sed idonei (vel, aptitudo, Be.) nostra (ad tantam gratiam aliis etiam impertiendam; vel, si ad aliquid idonei sumus, Er. sic Be. &c. sub. id, Er. Be.) ex Deo est, Er. V. &c. Deus est qui illis rationibus à se repertis nobis vires tantas indit.

6. Qui, &c. *ὅτι ἡμεῖς ἐσμὲν ἡμεῖς ἡμεῖς*, &c.] Qui & idoneos fecit (vel, reddidit, Ca. *ἡμεῖς* habes & Col. 1. 12. respondens Heb. *וַיַּעַשׂ*, & magis etiam Rabbinico *וַיַּעַשׂ*. Deus nos ministerio tanto aptos non reperit, sed fecit. Sic Saulus hic factus est in virum alium, ut olim alius ejusdem nominis, 1 Sam. 10. 6. nos ministros (vel, ut essemus ministri, P. Be. Pi. sic Tre. ex Sy. Vox *διακονία* hinc generaliter sumitur, ut 1 Cor. 3. 5. Sic & *διακονία*, Act. 1. 17. & alibi saepius. De nomine *καρδίας διακονίας* vide Prolegomena nostra ad Evangelia P.) novi testamenti, (id est, ad praedicandum Evangelium, &c. q.) non litera, (id est, Veteris Testamenti, vel Legis Moisaicae, sive foederis operum; quam Legem literam vocat, utpote literis (tantum) descriptam; vel in literis haerentem, lapideis tabulis insculptam, ut explicatur v. seq. fine omni spiritali virtute ad praestandum quod jubet; neque enim Moses de monte gratiam attulit, quae corda mutarentur, &c. sed spiritus, Er. Mo. &c. id est, Novi Testamenti, sive Evangelii, quod spiritum vocat, vel, 1. ob adjunctam Spiritus S. virtutem, ad praestandum quod jubet, quia materia, argumentum, minister denique Evangelii est Christus seipsum non modò gratis offerens credentibus, sed & reipsa insinuans: vel, 2. per antithesin ad veteres ceremonias crassas & corporeas, &c. b. Moses scripturam in tabulis lapideis populo attulit; Apostoli verbum comitatum illustrioribus signis quam Moses dederat, ut linguis, sanationibus, mortuorum resurrectione, quin & potestate dona talia aliis conferendi: quod nunquam visum fuerat. ¶ Litera enim occidit] Hominem scilicet, non quidem per se suoque vitio, sed per accidens: de quo vide ad Rom. 7. 7, &c. m. vel, 1. quia morte violenta punit peccantes. Non placet: tum quia de morte aeterna Apostolum agere constat ex collat. Rom. 7. ult. tum quia Spiritus vivificans de vita aeterna accipitur, ut liquet. Vel, 2. quia eos morti relinquit. Sicut *וַיַּחַד* Hebraeis, *ζωοποιεῖ*, dicitur de eo qui aliquem non interfecit, ut Exod. 1. 17. & Jud. 8. 19. sic interficere dicitur qui hominem morti relinquit, nec ab ea liberat. Hoc autem facit Lex Moysis, nulla habens promissa novae vitae secundum ipsam viventibus, Joh. c. 6. v. 49. Gal. 3. 21. Vel, 3. quia convincit de peccato tantum, quia nos occisos esse demonstrat, & mortis reos coarguit, dictat-

que sententiam mortis in eos qui eam non implent. Vel, 4. quia multitudine (& difficultate) praecceptorum urget ac premit, & ex occasione concupiscentiae nostrae peccatum auget, nec confert vires ad praestandum, utpote gratiae praesidio destituta, atque ita facta est illis aeternae mortis occasio. ¶ Spiritus autem (Dei scilicet, i.e. ministerium Evangelii, seu gratiae, in novo foedere, quod Spiritum cooperantem habet, vivificat] i.e. Confert justitiam, pacem, vitam supernaturalem, quae quis potens redditur ad opera bona praestanda; vitam denique aeternam, quia fidem gignit in Christum. Respicit prophetiam Jer. 31. 31. ubi Legem evanuisse dicit, quia populus eam minimè amplexus fuerit ex corde, promittit autem Spiritum regenerationis sub Regno Christi, qui Evangelium suum cordibus inscribat: cujus complementum Paulus glorietur in sua praedicatione extare: ut agnoscant Corinthii quam nihil sit loquacitas Thraconum, qui apud illos frigide declamabant absque Spiritus efficacia, quae praecipua est & Evangelii virtus & laus ministrorum. Haec autem non simpliciter de Lege & Evangelio praedicantur, sed quatenus unum alteri opponitur: nam & Evangelium non semper est spiritus, & sub Lege Spiritus operabatur, verum non ex ministerio Moysis, sed ex Christi gratia, Joh. 1. 17. Ministerium Moysis hic considerat non totum & absolute acceptum, nam & Evangelii minister erat Moses populūque ad Messiam respicere iussit, sed quatenus id erat ministerium Legis, &c. Spiritus autem cum Novo Testamento peculiariter connectitur, quia Christus tunc Evangelium praedicavit, & adimpleta atque patefacta sunt quae sub V. T. occultata latebant, & quia placuit Deo efficaciam Spiritus in Evangelio magis quam in Lege exercere.

7. Quod si, &c. *Εἰ ὅτι ἡ διακονία* — *ἐν τῇ καρδίᾳ* — *ἐν τῇ καρδίᾳ*, &c.] Quod si mortis (i.e. Legis, quae mortis causa sive occasio fuit, cujus omnia promissa morte terminabantur sine ulla spe restitutionis. Vide Levit. 26. Deut. 5. & 28. q.) ministerium, (h.e. promulgatio) in literis (i.e. non nisi in literis, sub. possum, Be. Pi. & sub. nempe, Pi.) informatum (i.e. impressum & insculptum) in saxis, sive lapideis, (i.e. tabulis lapideis: unde constat, non de ceremoniali tantum Lege hic agi, sed praecipue de morali, utpote quae sola tabulis lapideis conscripta sit. Confer Deuter. 4. 13, 14. Dicit ministerium Moysis inscriptum fuisse saxeis tabulis, quia illae tabulae ostendebant ipsum cui Deus eas tradiderat esse *μεσότης* illius foederis. Est ergò Metonymia causae pro effectu. *ἐν τῇ καρδίᾳ* est *καρδία*, *καρδία*, Exod. 32. 15. ubi de eisdem tabulis agitur.) fuit gloriosum, P. Moysi scilicet: vel, in gloria, Er. Vulg. id est, cum maiestate ac splendore corporali, cum tonitru, tuba coelesti, terramotu montis Sinai, splendore vultus Moysis, &c. b. [Sensus,] Si fuit gloriosum fuisse ministerium Legis in lapideis scriptae quae mortem afferebat: vel, si tantus honor fuit Legi quae damnabat. ¶ Ita, &c. *ὅτι μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι*, &c.] Aded ut non possent intueri (vel, oculos intendere, Er. intentis oculis intueri, Be. Pi.) filii Israel in faciem Moysi (Legem ministrantis,) propter gloriam (i.e. fulgorem, quem rectè gloriam dixit, quia & Lxx verbum Hebraeum *וַיִּרְא* vertunt, *ὡς δὲ δέξασθαι*, & *δεδοξασθαι*,) vultus, sive faciei, ejus, P. Be. Pi. &c. insigniter radiantis ex consortio sermonis Domini, ut habetur Exod. 34. Bene explicat quod est Exod. 34. 30. metuebant accedere ad eum. Ideo enim non audebant accedere quia non poterant eum contra tueri, quod est *ἀτενίσαι*, Luc. 4. 20. & 22. 56. Act. 3. 4. 12. & 6. 15. & 7. 55. & 11. 6. & 13. 9. & 14. 9. Vide dicta ad Exod. 34. 30. & 1 Cor. 11. 7. Nota, Apostolum à persona Moysi ad ejusdem doctrinam ea transferre quae Exod. 34. 30. leguntur. ¶ Quae, &c. *τὴν κατὰ γένειν*] Evandam, Be. Quae (scil. gloria: sub. tabulae, V. Cal.) aboletur, Er. V. vel, abolenda erat, P. V. Pi. Novi Foederis superventu, Jer. 31. 31. Heb. 8. 8. quae auferenda erat à Moysē, eumque morientem deseruit; quae claritas vultus transitoria erat ac modici temporis. Typus hic erat abrogationis Levitici ministerii. Utitur praes. temp. hic & mox v. 15. quoniam adhuc de hujus Veteris Foederis abrogatione non omnibus constabat.

8. *Quomodo non—erit in gloria?*] Scil. spiritualis q. i. e. majorem & diuturniorem habebit gloriam^r, eam scilicet quæ in futurum seculum promissa; quæ licet omnibus electis communis, longè tamen major contingeret idoneis N. T. ministris, ut per quos cæteri fuerint ad gloriam adducti†. *Quanto honoratius est ministerium illius Spiritus* qui arrhabo est vitæ æternæ^r? *Quanto magis doctrina Evangelica*, quæ Spiritum administrat, erit in reverentia^v? Cum v. præced. tria Legi tribuerit, nempe quod esset mortifera, quod in faxeis tabellis scripta, quod temporarium ejus ministerium, antithesin Evangelii in iis nunc instituit, &c.^x.

9. *Ei qd dicitur, &c.*] Nam si ministerium condemnationis (quod v. præced. mortis^v: i. e. Lex quæ condemnat^z. Lex enim destructa ab iis qui ante Legem fuerant & in Lege sunt tralatitia, nihil aliud quam damnavat peccatum, i. e. foeditatem ejus faciebat apertiore, Rom. 7. 7. 8. Gal. 3. 19. & seq. & plures occasiones peccandi dabat^a.) fuit gloriosum, multo magis ministerium (vel, ministrum fuisse^b) justitiæ (i. e. Evangelii quod justitiam confert^c; vel, justitiæ illius internæ, & ita Deo gratæ ut & ei vitam alteram eamque sempiternam polliceatur: de qua justitia vide Epistolam ad Romanos^d. Vel, justitiæ Christi cujus imputatione ut justii coronamur, &c.^x. Nomine justitiæ intelligitur justificatio, sicut ex antithesi condemnationis apparet^f.) abundat (vel, excellit, V.) in gloria, P. sic Be. Pi. i. e. multo gloriosius erit^g. Hic illud dicitur construendum est cum

10. *Nam, &c.* Kai qd dicitur sed dicitur qd dicitur, in tēto tō mēgē, ēvērōv tō dōxatōn dōxēs] Correctio est prioris dictiⁱ. Etenim (vel, Quandoquidem, II.) quod glorificatum est, vel fuit, (vel, id quod splendidum fuit, Ca. vel, quod claruit, Vulg. in Sina^k, in promulgatione Legis^l: h. e. ministerium Mosaicum, etsi per se commendandum & gloriosum fuerit^m.) nō glorificatum (vel, splendidum, Ca.) quidem fuit (i. e. non dicenda est gloriaⁿ: prorsus ingloriūm, extinctum & quasi evanidum, fuisse videtur^o.) hac in parte (i. e. in hac comparationis materia^p, h. e. si comparatur Evangelio^q: vel in hanc partem, i. e. causā superantis gloriæ; q. d. Lex non fuit in gloria, quod eas partes consequeretur, ut gloriā superaret Evangelium^r. Vel, in hac parte idem est quod dicimus, *En cest esgard*, (hoc respectu,) i. e. respectu supervenientis foederis melioris^r:) propter eminentem gloriam, Er. vel, id est, quod, sive quantum, ad superantem gloriam attinet, II. P. Pi. i. e. comparatione alterius ministerii^t, vel respectu Evangelii, utpote cujus gloria est supereminens^t: vel, id est, supereminentis illius gloriæ respectu. Hoc additum ut explicaret quod dixit, *hac in parte*^v. Vel, si cum superante splendore conferatur, Ca. Quandoquidem nō glorificatum quidem fuit quod glorificatum est hac in parte, propter eminentem gloriam, Ti. Sensus, q. d. Gloria Moysi in Sina nō quidem appellanda est gloria hac in parte, i. e. si comparatur cum splendore muneris Apostolici^x; propter excellentem hujus gloriam præ illa Mosaica^y. Illud dicitur Syrus interpres non malè vertit, *Æquum non fuit honorari illud ministerium (quomodo per se honoratum) hactenus si ratio habeatur eminentioris gloriæ Evangelii scilicet reservate*, per tot dona spiritualia & promissa æterna. *En tēto tō mēgē* hīc & infra 9. 3. & 1 Pet. 4. 16. est hactenus, in hoc. Sic ēv mēgē, Col. 2. 16. quod attinet, quomodo & Græci Scriptores dicunt, tō ēvōn mēgē, me quod attinet. *Evērōv* autem in significatu comparationis poni rectè ab aliis notatum est^z.

11. *Si, &c.* Ei qd dicitur καταργήσιν] Διακομία quidem est foeminiūm, sed constructio est ad rem; ut, *Triste lupus stabulis*^a. Nam si quod aboletur, Pi. Er. vel, abolendum erat, P. V. Moyses scil. & Lex^b, vel ministerium illud^c, cujus omnis fructus cum vita hac interibat^d; vel quod cum Lege abolendum erat^e. ¶ *Per, &c.* Διαδόξēs] Fuit gloriosum, II. P. Be. Pi. vel, per gloriam, Mo. Vulg. vel, in gloria, Er. Ti. Tre. ex Sy. Cum splendore conjunctum est, Ca. Δια hīc vel pro qd, ut supra 2. 4. f. vel pro qd, ut explicatur seq. membro. Idem ergo διαδόξēs, & εὐδόξēs nec mirum quia utrumque valet Hebræorum^g, & nihil aliud valent quam εὐδοξία, vel, ut alibi, εὐδόξω; &c. ¶ *Multō magis quod manet*] Mini-

sterium quod manet, i. e. quod fructum habet perpetuum nunquam defuturum^h: Lex nova Christi quæ durabit usque ad finem mundiⁱ: Verbum Evangelii quod manet in æternum^k. Siquidem major debetur gloria rebus mansuris quam abolendis^l.

12. *Habentes igitur talem spem*] i. e. Quod nunquam abolebitur^m: vel, quæ in æternum prominetⁿ: vel, spem quod Deus per nos^o, Apostolos^p, vel Nōvi Testamenti ministros^q, spiritum gratiæ diffundet in animos auditorum^r, nosque ita glorificabit deinceps præ Mose, ut fecit hactenus^t. Cum nos spem habeamus tam excellentis gloriæ quam ex nostro ministerio exspectamus^t. ¶ *Multā, &c.* Πολλή παρρησία, & εὐδοξία] *Aperit & agimus & loquimur*. Nam utrumque Syris פרוסיה, ut alibi diximus^v. *Multā libertate utamur*, Er. V. sic Amb. in E. sub. dicendi, ut reveletur Christus, V. εὐδοξία quidem modō est exhortantis. Sed præsens locus postulat Indicativum. Nam hīc & in seq. enunciative loquitur, sub exemplo fidorum Evangelii ministrorum, rectum ac legitimum illius ministerii (cujus excellentiam jam demonstravit) usum commonstrans^x. Παρρησία est loquendi libertas, cum palam quis eloquitur quod sentit. Hoc ad Moysen refert, qui palam & aperte non est ausus loqui, sed velatā facie^y. *Multā fiduciā* (vel, libertatē, E. Me.) utimur, Vulg. nempe in Evangelio prædicando^z. Id enim convenit luci & gloriæ Legis Evangelicæ^a. Al. *Multā in loquendo* (h. e. in prædicatione^b) evidentiā (vel, perspicuitatē, Be. D.) utimur, P. Be. Pi. Sic accipitur παρρησία, Marc. 8. 32. Joan. 10. 24. & Joh. 11. 14. & 16. 29. Quod Moyses umbris obiectum indicavit Evangelium perspicue declarat^c.

13. *Et, &c.* Kai εὐδοξία—εἰς τὸ τέλος τῆς καταργήσεως] Est ellipsis. Sensus enim plenus est, *Non ita se res nostræ habent ut cum Moyses faciei suæ velum imposuit^f. Nec (sub. sumus, P. Be. J. Cap. vel, sub. facimus, Er. Zeg.) sicut Moyses* (i. e. tales qualis erat Moyses, ut Psal. 32. 9.) qui imponebat velamen (εὐδοξία vertit, ut & Lxx Heb. פסול, Exod. 34. 33. h.) faciei suæ nō intuerentur (oculis scilicet fixis & diu inhærentibus, ut solent amantes, & qui attentè audiunt loquentem. Id enim Græcè est ἀντίοιςⁱ.) filii Israel in finem ejus quod abolendum erat, P. sim. Be. &c. vel, 1. Moysi^k, qui mortalis erat^k, & moriturus^l; Christus autem immortalis^m: i. e. nō viderent faciem Moysi, qui tandem finem accepturus erat & abolendus nato Christoⁿ. Vel, 2. ministerii Mosaici^o, sive Legis P. In finem, i. e. in scopum quod Lex respiciebat^q. Christus enim finis est Legis, Rom. 10. 4. ac proinde & legalis ministerii^t. Judæi verò in ipsa Lege subsistebant^t. Vel, τὸ τέλος designat Christum, i. e. Christiana præcepta & promissa quæ ritibus Mosaicis adumbrata erant^v. *Nec sicut Moyses imponebat—nō intentis oculis intuerentur—in finem ejus quod aboletur*: sub sic & nos facimus, Pi. sed planè & libere Evangelium docemus, nihil involventes^x; q. d. Ut Moyses velabat faciem suam, sic nos non velamus faciem Christi, sed illum magnā libertate omnibus proponimus^y. Hīc Paulus incipit פרוסיה, i. e. mysticè explicare fulgorem Moysi & velum. Fulgōr ille Moysi præfigurabat fulgorem Messiae, quem cognoscere illis temporibus non dabatur. Πεδὸς τὸ μὴ ἀντιοίεν, ita ut non inspecarent^z. Paulus hīc eleganter & appositè rem gestam in Exodo ad allegoriam convertit, & latens sub historia mysterium aperit^a. Hoc autem referendum est non ad consilium Moysi^b, sed ad eventum rei ipsius^c, h. e. excæcationis Judæorum, cuius id erat symbolum^d; vel ad providentiam Dei^e, qui hoc typo significare voluit, vel, 1. ignorantiam & cæcitatē Judæorum^f, qui nec illa mysteria penetrabant^g, sub litera Legis occultata^h; nec videre poterant quod finem haberet Lex, i. e. abroganda foretⁱ; nec poterant oculos intendere in Christum, qui finis est, i. e. consummatio & complementum totius ministerii Mosaici^k: subaudiendum ergo h. l. Quod Divinā providentiā contigit nō intentis oculis, &c.^l. Vel, 2. obscuritatem Ministerii legalis Christum typis velantis, &c.^m. Al. Illud, ποίς τὸ μὴ ἀντιοίεν, nollem verti, *Nō intuerentur*, sed, *quoniam non intuebantur*, vel potius, *nō tendebant contra oculos*: neque enim id poterant, ut idem sit quod v. 7. ἀπὸ μὴ δυνάμεως ἀντιοίεν, ἀλλὰ ut non potuerint intueri. Itaque hīc ποίς est pro δὲ de qua Enallage vide ad Matth. 19. 8. Probat hanc sententiam, 1. historiæ veritas. Neque

que enim ultro Moses faciem obvelavit, utpote splendoris sui non conscius, sed trepidatione Israelitarum admonitus. Itaque velum non imposuit ne viderent Israelitæ, &c. sed quia eum intueri non poterant. 2. Antithesis Apostoli, *sed occalluerunt*, &c. quod frigide dictum, nisi hic sit sensus, *Non potuerunt ferre tantam lucem, sed eorum oculi caligarunt*: nam si dicas, *Impositum est velum ne viderent splendorem illum, sed eorum mentes occalluerunt*, non videntur ista coherere. 3. Rei natura. Nam hoc callum intellectus in vitio ponitur. 4. Quod non debuit celari Israelitas finis Legis Christus. Atqui velo fit ut celetur. Quid igitur est? Nempe totum hoc mysterium & typicum fuit. Populus carnalis splendorem Mosis ferre non potest: itaque velatur illi Lex donec accedat Spiritus qui velamen auferat. Egregie autem Apostolus, cum in antithesi dicendum esset, sed eorum *præstinti sunt oculi*, non id posuit, sed loco signi rem significatam reddidit. Nam splendor faciei Mosis cum esset typus Evangelii Christi, quod populus ille splendorem illum ferre non poterat, typus erat cœcitatatis spiritualis Judæorum futuræ tempore Christi, &c.

14. *Sed*, &c. ἡ ἀντιθέσις τῆς νοήματι αὐτῶν] Itaque (ἀντιθέσις, pro ἀντι, vel γὰρ. Enallage Græcis etiam disertioribus usurpata. Vel, *Sed*, Vulg. Er.) *ocalluerunt* (vel, *obtorpuerunt*, Mo. sic Ca. *obdurnerunt*, P. *obscæcata sunt*, Il. sic Er. Ti. Tre. ex Sy. Ar. V. Zeg. *obtusati sunt*, Vulg.) *mentes* (vel, *sensus*, Er. Ti. Vulg. nempe animi: vel, *cogitationes*, Mo. Er.) *eorum*, Be. Pi. &c. scilicet qui toti sunt Legi addicti, nempe Judæorum. Quamquam nunc eum agnoscere debebant tam clarè revelatum, non agnoscunt tamen. Ità ad internæ justitiæ neglectum complurium animi induruerunt. Volunt vitam æternam per Legem, quæ nullibi in Lege promissa est. Ἐπορεύθη, 177. Apertè proponimus Evangelium, sed Judæi ad hanc lucem cæcutiunt. ¶ *Idipsum velamen* (scilicet vel ignorantiae Judaicæ, vel obscuritatis legalis, umbrarum & figurarum: *velum* (signum) ponitur pro re velo significata, h. e. velamine obtegente corda Judæorum, & hoc tropo *idem velamen* vocat. *Illud ipsum velum* mysticum quod per velum illud aspectabile significabatur. *Lex data die nullo ad significandum velum quod oculis nostris adimit prospectum veri*. Ità Maim. Duct. dubit. 3. 9. b.) *in lectione veteris testamenti* (i. e. dum legitur Vetus Testamentum in Templo, & Synagogis, Sabbatis maximè. Per *vetus Testamentum* intelliguntur Libri Mosis, quorum pars potissima fœdus Sinaiticum) *manet non*, &c. Μὴ ἀναγινώσκοντες] *Non retectum*, P. Il. Ar. sim. Mo. Be. *Nec retegitur*, Pi. sim. Tre. Ca. *Nec tollitur*, Er. Ti. V. scilicet à vultu, vel animo, sive cordibus eorum. Ideo manet impendens ipsis quia tolli nisi Christo cognito non potest, secundum sensum mysticum Esa. 25. 7. Dicitur *velamen retegi* per Metonymiam, quum propriè loquendo facies velata retegatur. ¶ *Quoniam*, &c. ὅτι οὐκ ἐστὶν καταργητὸν] [Alii legunt ὅτι, ut G. Sch. Vor.] *Conjunctio est*, vel exegetica, vel potius ætiologica, ex collat. v. 16. [Sic vertunt,] *Quod* (vel, *Nam*, Pi. *Quia*, Tre. ex Sy. Camer. Ti. sic Vulg.) *in Christo*, vel *per Christum*, (qui finis est Legis, fide receptus: vel, cognitione Evangelii) *abolitur*, Mo. Er. Il. Ti. Tre. Pi. vel, *tollitur*, P. *evanescit*, Be. hoc scilicet velamen. Καταργητὸν hic est quod mox καταργητὸν P. Nec intelligunt per Evangelium evacuari, id est, tolli Legem Veterem, veritate figuras pellente, &c. [Ca. hoc cum præced. sic reddit, *Neque detegitur id in Christo aboleri*.] Causam assignat cur occæcat etiamnum sunt Judæi, nempe quia Christum, per quem solum tolli potest velamen istud, non recipiunt.

15. *Sed* — *cum legitur Moyses* (i. e. Lex, vel Vetus Testamentum, vel Libri Mosis, ut Act. 15. 21. *) *velamen — est super cor* —] Ut Dei mysteria penetrare non possint: Sic Thren. 3. 65. *Dabis illis tegumentum cordis*, i. e. callum obduces menti eorum. Sensus, q. d. Laborant hac cæcitate quam dixi, ut pertinaci suâ crassaque inhaesione Legis Mosis. Repetit sensum quem jam semel posuerat, [vel] & rem omnibus Christianis admirandam infigat animo: [vel] ut addat aliquid quo velaminis significationem clariùs explicet.

16. *Cum*, &c. ἡ ἀντιθέσις τῆς νοήματι αὐτῶν] Locus ambiguus & obscurus, ob verbum ἐμπέφυκεν, quod vel ad

Mosen, vel ad Judæos, referri possit, quodque potest esse vel 3. pers. sing. subjunct. activæ formæ, quomodo penè omnes accipiunt, qui reddunt vel, *se se converterit*, vel, *conversus fuerit*; vel 2. pers. sing. futuri primi, formæ mediæ, ut vertatur, *conversus fueris*. [Verba sic reddunt,] *At ubi* (vel, *postquam*, P. vel, *quando*, Be. Pi. Cam. sic Tre. ex Sy. Ar. Ca. Mo.) *conversi fuerint*, Er. Il. Ti. vel, *conversus fuerit*, Er. V. *se converterit*, Be. Pi. *convertetur*, Cam. Cap. scilicet Israel, sive totus, ut in fine

seculi, sive aliquis ex iis: h. e. cum advenerit tempus à Deo præfinitum conversioni Judæorum, quod prædictum Rom. 11. 26. Huic expositioni duo obstant; 1. verbum sing. num. nam cum præcessit *eorum*, v. præced. dicendum erat, *conversi fuerint*. Resp. Enallage numeri frequens est, præsertim cum de gente aliqua agitur, vel ubi nomen est collectivum, ut Matt. 1. 22. 2 Cor. 2. 13. nam quia Gens unum quid est & multa simul, hinc fit ut indiscriminatim plur. & sing. de ea dicitur. 2. Quod si de Judæorum ad Deum conversione loqueretur, potius è converso diceret, *Cum ablutum fuerit velamen, tunc convertentur*, &c. Etenim ordine naturæ prius est ut impedimentum credendi tollatur, quàm ut credant: Prius tollendum est velum, quod

est ignorantia Christi, qui est finis Legis, quàm fiat conversio ad Deum. Resp. Non hic agitur de rebus quarum altera altera prior est, sed de iis quæ simul peraguntur. Non enim dicit *postquam*, sed *quando*, nec dicit *tollitur*, sed *tollitur*: tantum ostendit quid fiat quando aliquis convertitur ad Dominum. Vel, *conversus fuerit*, P. D. nempe *cor eorum*, ex v. præced. quæ ellipsis

molliissima est, & appositissimam sententiam gignit, cum velamen non fuerit ipsi Legi, sed Israelitis, positum, ideòque his ipsis, non illi, detrahendum. Et ἐμπέφυκεν est passivum pro reciproco, ubi *se converterit*, nempe *ad Christum*, ubi eum respexerit. Vel, *conversio facta fuerit*: ἡ νύκτα δ' αὖ ἐμπέφυκεν impersonaliter hic ponitur, vel pro ἡ νύκτα δ' αὖ ἐμπέφυκεν. Utrumque sapit Hebraismum.

Sensus, Cum Divino lumine illustrati Evangelii claritatem admiserint Judæi, à litera ad Spiritum conversi. Al. Illud ἐμπέφυκεν referendum ad Mosen, sive Legem, sive Vetus Testamentum. Ut hic jam novum mysterium in Mosis persona præfiguratum nobis insinuetur. Disertè enim notatur in historia, Mosen, cum Deum accederet, deposuisse velamen. Ut ergo Moses velatus typum gessit populi Judaici velamen habentis super cor suum, ità idem Moses conversus ad Dominum, rectè tamque habens faciem, typum gessit vel eorum qui ex eodem populo tempore N. T. convertendi erant; vel

potius, ex collat. v. 18. populi Christiani ad Deum conversi, & revelatæ cordis facie salutis mysteria contemplantis. Sed paulò durius videtur hoc ad Mosen referre. ¶ *Auferetur*, &c. ità Tre. Pi. Περαισθήσεται, &c.] *Circumauferetur*, &c. Mo. *Tollitur*, ad verb. *tollitur*, Cam. Cap. vel, *amovetur*, Ar. vel, *detrahitur*, J. Cap. Præsens pro Futuro. *velamen*, P. Er. Il. vel, *velamen illud*, Be. Pi. Remoto velamine cuncta perspicuè cernent quibus ad vitam æternam perducantur. Tunc videbunt quantum sit splendor Evangelii olim præfiguratus. Vide Orig. Contra Celsum [ejusque verba in G.] & Rabbini R. Ibralem cap. 3.

17. *Dominus*, &c. ὁ ὃς Κύριος τὸ πνεῦμα ἔστιν] *Dominus autem* (id est, Jesus Christus, ad quem relicta litera convertentur Judæi) *spiritus* (vel, *spiritus ille*, Er. P. Be. Pi. τὸς hic est pro τῷ, ut sic pro τῷ πνεύματι, 1 Cor. 9. 12. m.) *est*, Er. Il. &c. nempe Legis: quasi Moses fuerit caro, utpote mortalis & imbecillis & crassus, juxta typum quem gerit; Christus *Spiritus*, ut efficax & immortalis. Christus homo quidem fuit, sed cum vi Divina, quæ *Spiritus* dicitur Marc. 2. 8. & Rom. 1. 4. ubi dicta vide. Itaque dicit Paulus se, cum hic de Domino loquitur præcipuè de vi illa Divina loqui. *Spiritus est*, i. e. Spiritum dat: per eum solum habetur Spiritus, non per Legem. Cohæret ergo hic versus cum v. 6. reliquis per parenthesin interjectis. Nam cum v. 6. dixisset, *litteram*, h. e. Legem, *occidere*, *Spiritum* verò, h. e. tum Evangelii doctrinam, quæ spiritualis est, tum spirituales Evangelii regimen per Spiritum regenerantem, *vivificare*, inde excurrit in solutionem hujus objectionis Judæorum, *Quia tanta Evangelii supra Legem præstantia, cum Lex tam*

Cam.

Er. V.

Zeg. D.

Cam. Be.

Camer. E.

Cap.

E.

Cap.

E.

Cam.

sim. Be.

Cam.

Be.

Cam.

E.

Q. in

Cam.

Cam.

D. sic

Be. Camer.

G.

Be. sic G.

Be.

G.

J. Cap.

Me.

E. Q. in

Cap. Cam.

Q. in

Cap.

Cam.

E.

Cam. ad

v. 13.

E.

Cam.

Cap.

Me.

E.

Cam.

G.

Cap. Be.

Cal.

Me.

Cap.

Er.

Pi. sic

Cap.

E.

Cap. gloriosa fuerit? &c. 9. Proleptice hoc annexum videtur: Dixerat, Judæos, cum ad Dominum conversi essent, velamine illo, & cæcitatibus & subjectionis indicio, liberatum iri. Quæri hic poterat, quid id fieri possit, aut cur non antè velamen illud exuere possent? Respondet, quia solus Christus est elargitor Spiritus, quem omnibus ad se conversis donat, & cum eo libertatem. Spiritus ille, cujus antè meminerat, quem hoc cap. jam aliquoties nominavit, qui Literæ opponitur; i. e. Spiritus Domini, ut mox vocat, sive Dei vivi, per quem Novum Testamentum distinxit à Veteri, & cujus suppeditandi ministrum se docuit. Connexio talis est: Moses ab Israele conversus ad Dominum typus fuit nostri, qui transivimus à Litera ad Spiritum: nam Spiritus ille Dominus est. Hoc addit, nè minus aliquid nobis præstitum videatur qui convertimur ad Spiritum, quàm Moyse qui convertebatur ad Dominum, quum Spiritus ipse sit Dominus. Spiritus hic pro anima sumitur, & metaphoricè Christo tribuitur. Christus est spiritus seu anima Legis, tum ceremonialis, utpote res per illam significata, tum moralis, quia est Legis complementum, in quo solo perfecta Legis justitia reperitur. Christus Legem, alioqui & mortuam & materiam mortis, vivam & vivificam reddit: est Spiritus ille, sc. qui vivificat credentes, in novam obedientiam & vitam æternam: & quod Litera sive Lex non potest, præstat ipse Christus qui per Evangelium suum Spiritu suo efficax est, & hominum corda illuminat, ut quis scopus Legis sit intelligant. Al. Metonymicè in voce Domini intelligenda est doctrina Jesu Christi, quæ Spiritus appellatur propter adjunctionem Spiritus Evangelii. Vide supra v. 6. Al. In his verbis posterior articulus est syntacticus, & subjectum denotat, ut Joh. 1. 1. Si hic docere voluisset, Deum esse Spiritum, dixisset, Πνεῦμα ὁ Θεός, ut Joh. c. 4. v. 24. Πνεῦμα ὁ Θεός. ¶ Ubi autem Spiritus Domini (suprà dictus Spiritus Dei, ut significetur illum à Deo procedere, quem Dominum jam vocavit: i. e. ubi Spiritus Sanctus, quem Christus suis donat; putà in lege Evangelica, quam Spiritus indivulsè comitatur. Sicut ipse vim Divinam in se habet, ita & aliquid de vi Divina nobis communicat pro nostro modulo. Is est Spiritus Christi, de quo Joh. 14. 26. & 15. 26. Dicitur autem Spiritus Christi & hic & Gal. 4. 6. Phil. 1. 19. quia per Christum & propter Christum datur. Ubi Israel conversus fuerit ad Dominum, & acceperit ab illo Spiritum, verum Legis & Prophetarum interpretem, tunc Legem intelliget. ibi libertas] Non ab obedientia præceptorum, sed à servitute Legis atque peccati, omniumque malorum quæ ex Legis violatione sequuntur; à iugo ceremoniali, à vitis: vide Rom. 6. p. à metu quo corripitur qui Legem audit: ut non habeamur ut mancipia, & timore regamur, sed amore ut filii; ut sponte & generosè Legem impleamus. Et libertas, i. e. fiducia ex sensu adoptionis nostræ, ex collat. Rom. 8. 15. ubi duo ponuntur servitus & timor, quibus contraria sunt libertas & fiducia: vel, libertatem, i. e. liberum ad Deum accessum, habemus per Spiritum. Specialiter autem hic attendere videtur illam mentis libertatem, quâ libere & absque velaminis impedimento rem objectam mens aspicit & contemplatur: libertatem à servitute cæcitatibus sive ignorantia, quâ implicantur omnes qui Legem sine Spiritu Christi tractant. Alludit, opinor, ad illum velaminis usum, 1 Cor. 11. 10. ut ostendit mentio detecti capitis, v. seq. Intendit hac parte explicare mysticam significationem ablati velaminis. Ut enim velum impositum subjectionis ac servitutis indicium est, 1 Cor. 11. 10. ita velaminis ablatio significationem habet donatæ libertatis, quæ donatio fit non per Literam, sed per Spiritum: ut sensus sit, Spiritus Domini, cum ipse sit Dominus, ideòque liberrimus, Joan. 3. 8. 1 Cor. 12. 11. libertatem iis communicat quos inhabitat, id est, Christianis; ac proinde cessat velum, signum subjectionis, 1 Cor. 11. 10.

18. Nos, &c. ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυψόμεθα προσώπων κατὰ τὸν ἑαυτοῦ ἵσον, ὅτι αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφώμεθα κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς δόξης τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Declarat id quod proximè præcessit. Potest tamen hoc referri ad v. 13. q. d. Non facimus ut Moyse, velo faciem suam occultans, sed revelatâ facie gloriam Dei exhibemus. [Verba sic reddunt

& explicant:] Nos autem omnes (sub Evangelio, vel, 1. Christiani, Novi Testamenti filii, fideles, tam ex Judæis quàm ex Gentibus facti, quos Moses revelatâ facie cum Domino loquens, eamque splendidam habens, significavit. Monet, id quod uni quondam Moyse in mysterio contigit nunc in veritate toti Ecclesiæ fidelium competere. Sic enim partem hanc plerique intelligunt. Vel, 2. quod commodius puto, ministri Evangelii, in quorum personam tam superius quàm in consequentibus multa loquitur Paulus, de quorum muneris præstantia in primis hic agitur.) resectâ facie (sub Christi, v. detecto vultu, clarè & audacter; non per velum, ut antè sub Lege; rectâ, non per tot ceremoniarum umbracula; remoto velo, tenebrarum nempe Judaicarum, ceremoniarum, ignorantia, infidelitatis, & duritiei cordis:) gloriam (vel, splendorem, Ca.) Domini (i. e. vel, Divinam claritatem; vel, notitiam mysteriorum salutis nostræ; vel, gloriam gratiæ Dei in Christo, majestatem splendoremque Christi in Evangelio lucentem; vel, excellentia beneficia divinitus humano generi exhibita, in quibus maximè elucet gloria Dei, putà opus Incarnationis, Redemptionis, Sanctificationis nostræ, &c.) specularum, Mo. Ca. Vulg. Vor. (vel, attentè spectantes, quomodo & Latini dicunt speculari: nimirum, quia qui speculum consulunt omnia, singulatim intuentur. Sic Christiani attentè meditantur quanta sit Christi in cælo regnantis gloria. Plus illis contigit quàm olim Moyse ipsi, Exod. 33. & 34. Vel, in speculo representantes, Er. Ti. instar speculi suscipientes, veluti speculo exprimentes ac referentes: quo sensu hæc referenda fuerint ad ministros Evangelii, qui notitiam mysteriorum, &c. & in se recipiunt & ad alios refundunt, &c. vel, quasi in speculo, vel è speculo, sive per speculum, intuentes, P. Be. Pi. T. Dic. Zeg. sic Tre. ex Sy. V. Speculum hic vocat, vel Evangelium; vel, Verbum incarnatum, qui nobis in Evangelio spectandus proponitur, & Moyse velato opponitur.) eandem (vel, in, sive ad, eandem, Er. P. Ca. &c. vel, per eandem, Pi. vel, secundum eandem, Be. Ellipsis præp. eis, vel, ὑπο, h.) imaginem (h. e. ad similitudinem gloriæ Dei:) transformamur (i. e. eadem imagine donamur, ejusdem gloriæ imagine, in nobis ut in speculo receptâ, velut in eam transformamur; nam imago in speculo quodammodo forma speculi est: participes reddimur ejusdem claritatis, sicut speculum claritatem Solis refert; per reflexionem radiorum ab hoc speculo in nos, nos etiam lucidi efficiuntur luce fidei & gratiæ Christi; imò sumus quasi specula jubar Divinum in alios quoque emittentia, & quasi Soles mundum illuminantes. Efficiuntur pro modulo nostro omnes Christo similes hac in parte, quia sicuti nos à Christo Sole justitiæ illuminamur, sic & lucem nostram nos aliis communicamus. Sensus loci, Aspicientes in Christum per fidem, metu non afficiuntur, ut qui splendorem Mosaicum aspiciebant: sed ut in speculo solenni novam formam accipere solemus, sic formam accipimus similem ei quàm accepit à Deo, i. e. Deo efficiuntur similes; exemplar quoddam Divinæ justitiæ, æquitatis, & bonitatis ejus reddimur. Non una hic figura. Nam & præsens ob certitudinem ponitur pro futuro: &, transformabimur in speciem Christi, est, transformati eam consequemur. Cælestes erimus, quomodo ipse cælestis est, 1 Cor. 15. 48. Sicut ille regnat, ita & nos regnabimus, 2 Tim. 2. 12. Apoc. 5. 10.) à gloria (scilicet ejus, Christi, vel Dei, in nobis expressâ ac representatâ, ut olim in facie Moyse, in qua, ceu in speculo, excipiebatur reddebaturque Domini gloria: vel Spiritus.) in gloriam (nostram scilicet, ut faciamus lucidi sapientiâ & gratiâ ad instar Christi; vel, gloriæ illius participatione facti & ipsi gloriosi; vel, indies in gloria proficientes.) Gloriam hic intellige similitudinem cum Deo; hæc enim quotidie crescit. Sanctificatio autem vocatur gloria, quia initium est glorificationis; per eam enim reparatur Dei in nobis imago, quæ nostra gloria est. Magnus honor fuit hic, Christo ministrasse, ut jam dictum est; major erit cum ipso regnare: vel, splendore perpetuando, Ca.) tanquam (vel, utpote, quomodo & us usurpatur, 2 Cor. 5. 20. 1 Pet. 2. 13, 14. vel, quippe, G. κατὰ τὴν εἰκόνα h. l. non comparationem, sed congruentiam denotat, & rem ipsam signifi-

^f G. sim. significat f, ut & supra 1. 14. Et hinc valet ut inter-
^{Scl.} dum apud Hebræos. Confer Rom. 5. 5. ubi dicitur quod hic
² G. Est & hic trajectio, ἀπὸ Κυρίου πνεύματος, pro, ἀπὸ πνεύ-
⁴ Be. ματος Κυρίου.) à Domini Spiritu, Mo. Er. P. Pi. D. E. Vor.
¹ E. Vulg. Sed sic dicendum esset, ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Κυρίου.
¹ Q. in E. Nec usquam in Scriptura legitur hoc ordine, Domini
¹ Glas. Spiritus, sed ubique, Spiritus Domini. Vel, à Domino Spi-
^{gram. ibid.} ritus, Val. Er. h. e. à Christo, sic dicto, quia Spiritus S.
¹ E. charismata largitur quibus voluerit. Vel, à Domino Spi-
¹ E. ritu, Be. Val. Glas. E. ex Chrys. Theod. Basil. &c. h. e.
¹ E. ab ipso Spiritu Domino: voce ὁρίσθη & determinativā.
¹ E. Id quod dixerat v. præced. Dominum esse Spiritum, hanc
¹ E. repetitione Paulus confirmare voluit. Hæc porro ver-
¹ E. ba pertinent, vel, 1. ad gloriam: q. d. in gloriam, sicut
¹ E. est ea quam à Domini Spiritu accepit, [Christus scilicet].
¹ E. Vel, ad gloriam, quam credimus dari nobis à Do-
¹ E. mini Spiritu, quæ hinc opponitur gloriæ Moyfi quam
¹ E. reatus causâ cernere nequibant. Vel, 2. ad transfor-
¹ E. mamur. Efficientem notat hujus transformationis, Spi-
¹ E. ritum Christi in ministris agentem. Transformamur, di-
¹ E. co, tanquam qui gloriam hanc atque imaginem non ab
¹ E. homine quopiam mortali, sed à summo illo gloriæ to-
¹ E. tius fonte, Domini Spiritu, accipiamus. Per Spiritum
¹ E. Christi pervenimus ad istam gloriam. Is enim animum
¹ E. hinc nostrum imbuens donat eum immortalitate, & olim
¹ E. etiam corpora efficit spiritualia, ut diximus 1 Cor. 15.
¹ E. 44. & supra 1. 22. & 5. 5. & hoc cap. v. 6.

CAP. IV.

1. ¹ M^{inistrationem}] Vox δακρυῖαν hinc sumitur ut su-
¹ G. præ 3. 8. significat ministerium, scil. Aposto-
¹ E. latūs N. T. b. ¶ Juxta, &c. Καθὼς ἠλεῖσθαι µεν] Pro-
¹ G. ut misericordiam consequuti sumus, Mo. Pi. P. &c. Quæ
¹ G. divina est in nos clementia, Ca. Quod vis beneficium Dei
¹ G. nostris scriptoribus dicitur. Magnum est autem be-
¹ G. neficium vocari ad tam salutare Ministerium. Vide
¹ G. 1 Cor. 7. 25. Καθὼς vel proportionem quandam innu-
¹ G. it, q. d. Pro mensura gratiæ Dei mihi concessæ non de-
¹ G. ficio; vel sumitur pro causali, & aliam indicat confi-
¹ G. dentia suæ causam, eamque primariam, scil. misericor-
¹ G. diam Dei, quâ ad hoc munus eximium vocatus est d.
¹ G. ¶ Non, &c. οὐκ ἐγενήµεν] Non degeneramus, Ti. Er.
¹ G. sed Christum libere prædicamus: vel, deficiamus, Mo.
¹ G. Ar. Vulg. succumbimus, Il. defatiscimus, Ca. pigresci-
¹ G. mus; G. segnescimus, P. Pi. sic Be. Vide Luc. 18. 1. & 1.
¹ G. Μαλὶς fracti non cedimus: socordia indulgen-
¹ G. tes non cessamus munus nostrum exequi. Ambros.
¹ G. legit, non deficiamus, & [v. seq.] renunciemus, ut utrum-
¹ G. que sit hortantis, quasi legerit ἐγκαταµεν, &c. Malim
¹ G. hic describi & commendari ministerii Paulini virtutem
¹ G. ex eo unde illud oppugnabant adversarii, nim. ex ærum-
¹ G. nis suis.

2. ¹ Sed, &c. Ἄν' ἀποστήµεθα τὰ κρυπτὰ ἢ αἰσχρὸν] Sed
¹ G. abdicamus, vel abdicavimus, (vel, rejecimus, Er. Il. Ti.
¹ G. Tre. V. abnegavimus, Er. abrenunciavimus, Be. longe
¹ G. à nobis repellimus, Heb. נטשו.) occulta (vel, occul-
¹ G. tamenta, Er. tegumenta, Pi. P. latebras, Be.) dedecoris,
¹ G. Mo. Vulg. vel, probri, Er. vel, pudoris, Q. in Er. vel,
¹ G. dedecora, vel ignominiosa, V. pudenda, vel indecora, i. e.
¹ G. minimè convenientes ministris, &c. m. i. e. probra quæ
¹ G. nobis occultè obijciuntur, ea quæ ob pudorem occul-
¹ G. tantur. Nam Genitivus hic & alibi sæpe Causam impel-
¹ G. lentem significat: clancularias artes & fraudes quibus
¹ G. impii flagitia sua obtegunt: τὰ κρυπτὰ ἢ αἰσχρὸν, ut
¹ G. Jer. 49. 10. Notat Doctores lucripetas, qui captationes
¹ G. suas volebant esse ignotas. Perstringit Pseudo-aposto-
¹ G. los, qui Philosophorum more foris omnem honestatem
¹ G. & sanctitatem ostendebant, occultè verò obscenas se-
¹ G. ctabantur voluptates: confer Eph. 5. 12 v. & fumos
¹ G. obijciabant discipulis, sicut hodie Judæi jactant myste-
¹ G. ria. Innuît Paulus actiones suas ministerio claritatis
¹ G. & veritatis respondere, nec latebras, sed claram lucem,
¹ G. amare. ¶ Non ambulantes in astutia, Ἐν πανουργίᾳ]
¹ G. בְּחִלְקוֹת, non vafricie utentes, ut qui aliud sunt, aliud
¹ G. videri volunt, ut Pseudo-apostoli qui sese transfigura-

bant in ministros justitiæ, ut dominationem exercerent
 & cupiditates suas explerent, infra cap. 11 b. ¶ Ne-
 que, &c. Μὴ δὲ δολύµενοι, &c.] Δολύµενοι habemus Rom. 3. 13.
 δολύµενοι, Psal. 15. 3. & 36. 3. Idem est quod καπιλαδέν su-
 præ 2. 17 d. Utrumque opponitur sinceritati quæ in mi-
 nistro requiritur. Neque falsantes (vel, adulteran-
 tes, Mo. Vulg. dolo tractantes, Er. V. sic Ti. Tre. ex Sy.
 Ar. Ca. Ga. Val.) sermonem Dei, Be. &c. Quod faciunt
 qui illum ad hominum affectus attemperant, non Dei
 gloriam, sed sua commoda, captantes, qui ut hominibus
 placeant aut partem veri tacent aut falsa admiscunt;
 qui illum permixtione aut sapientiæ secularis, aut Judai-
 cæ doctrinæ, corrumpunt. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ τῇ φα-
 νερώσει, &c.] Sed declaratione veritatis (vel, liberâ veri
 apparitione, כְּרִיזָה, Prov. c. 25. v. 26 k; clarâ &
 apertâ manifestatione veritatis, tum, 1. doctrinæ, q. d.
 apertâ sincerâque prædicatione veritatis Evangelicæ: tum,
 2. morum, five conversationis, q. d. nudâ veri-
 tate, ipsâ rerum evidentiâ morumque integritate, non
 vultu & ostentatione, & per hypocrisin, ut Pseudo-
 apostoli, sed rebus ipsis.) commendantes nos ipsos apud
 omnem conscientiam hominum, (tum fidelium, tum infi-
 delium judicio nos excutiendos relinquentes: dantes
 operam ut probemur ab omnibus: placentes non omni-
 bus (id enim fieri nequit) sed bonis conscientibus.)
 in conspectu Dei, P. Be. Pi. i. e. velut Deo inspectante,
 quem nihil latet, & quem judicem non recusamus: ut
 ut qui sciamus nos coram & cum Deo agere.

3. ¹ Quod, &c. Εἰ δὲ ἔσται, &c.] Quod si (Abundat
 hic, ut diximus 1 Cor. 15. 29 b.) tectum, vel opertum,
 est Evangelium nostrum, Be. Pi. &c. i. e. nostra Evangelii
 prædicatio, quam adeo claram & manifestam esse dixi-
 mus. Videbat obijci sibi posse, Multos esse qui verita-
 tem istam non agnoscant: καλύπτειν aut κρύπτειν, ut
 Luc. 19. 42. Id etiam dicitur, quod, quamvis per se
 conspicuum sit, reipsâ tamen non conspicitur, ut Sol à
 cæcis. ¶ In iis qui pereunt] Sponte suâ, nempe
 qui audire, credere, salvari nolunt; vel, qui perire me-
 ruerunt, qui vitiis suis favent, & vera videri nolunt quæ
 vitiis adversantur: vel, in reprobis. q. d. Non ideo
 frustratur aut ministerium nostrum, aut intentio nostra;
 non enim propter reprobos, sed propter electos, prædi-
 camus. Vide 2 Tim. 2. 10 k. Non nostra, nec Evangelii
 ipsius, culpa est: non nobis imputandum, sed illo-
 rum vitio. Argumentum hoc est non obscuritatis do-
 ctrinæ, sed incredulitatis in auditore, & perditionis se-
 quuturæ.

4. ¹ In quibus] i. e. Quorum infidelium. Er. ois] Id
 est, ἐν αἰσίοις αὐτῶν, quorum, vel, in iis quorum. Innuît, Sa-
 tanam in ipsis mentis eorum penetralibus insidere, ut
 Eph. 2. 2. Vel, inter quos: nec enim illi soli pereunt qui
 Evangelium rejiciunt, sed & alii, Act. 17. & Rom. 1. ¶
 Deus hujus sæculi] i. e. Vel, 1. Deus verus, qui
 utriusque sæculi Princeps, qui excæcat, &c. non malitiâ, sed
 justitiâ. Sed hic nusquam ita vocatur. Vel, 2. Sata-
 nas five Diabolus, five Dæmon princeps: qui prin-
 ceptus hujus mundi dicitur, Joh. 12. 31 v. & 14. 30. ex
 maxima parte, ut 1 Joh. 5. 19. Eph. 6. 12. οἱ πλείους κα-
 νοί v. qui passim ab infidelibus pro Deo colitur; cui se
 manciparunt homines hujus sæculi, qui terrena bona æ-
 ternis anteponunt, quales plurimi sunt. Porphyrius de
 malis Dæmonibus agens, ἡ σεβαστὰ αὐτῶν δυνάμις δοκεῖ
 Θεὸς εἶναι αὐτοῖς. Itâ, tanquam si Deus esset, hominibus
 imperat; & idolorum cultus ad ipsius usum redit. Plu-
 tarchus de Iside, Πάσα φύσις ἀλλοτρίᾳ καὶ ἀνεπίστατῇ τῷ κακῷ
 δαίμονι γέγονε αἰσίοις, (Omnia bruta & belluina natura
 malo Dæmoni jure debetur.) Diabolus sic Deus quomo-
 do Venter Phil. 3. 19. quia Dei vice colitur. ¶ Ex-
 cæcavit mentes] Tenebris infidelitatis, & vitiorum,
 pravis suggestionibus avertens ab Evangelio. Excæ-
 cat omnia Diabolus agendo, Eph. 6. 12. Deus finendo.
 ¶ Infidelium, τῶν ἀπίστων] Constructio Hebraizans.
 Nam recta constructio fuerat, ἐν οἷς ἀπίστευον, deinde, τοῖς
 κατὰ αὐτῶν. Hebræi pro relativo (quod apud illos sæpe
 redundat) sæpe ponunt id quod antecessit aut antec-
 dere debuit. Vide quæ diximus ad Gen. 6. 3. Nempe
 infidelium, Pi. Id est, infidelibus, P. Nempe in infide-
 libus, Be. Cum sint de numero incredulorum. Propterea
 quod non credunt, Sy. & Ar. in Di. Ratio est cur pereun-

tes iuste à Diabolo excæcentur. ¶ *Ut non, &c.* Eis τὸ μὴ ἀναστῆναι αὐτοῖς τὸ φωτισθῆναι, &c.] Nè (vel, *Ad hoc nè,* P.) irradiet (vel, collustret, Ca. illucesceret, Er. II. oritur, Tre. ex Sy.) eos (Legendum ἀπὸ τοῦ, quia cum hoc casu construi solet hoc verbum P. Vel, illis, Er. II. Tre.) illustratio (vel, lumen, Er. II. Ti. P. Pi. Ar. splendor, Tre. Intelligit vim illuminandi, quæ Evangelicæ doctrinæ inest q.) Evangelii (i. e. prædicationis) gloriæ (vel, gloriosi, Be. Pi. Zeg. five, gloriæ pleni, Zeg. vel, quæ est gloria, Er. Be. Vel, [per Hypallagen] gloriæ Evangelii, Er.) Christi, Be. i. e. per quod Christus glorificatur t. Nè participes essent ejus boni quod prædixit Esaias, 42. 6, 16. *אֲנִי יְהוָה, וְיִשְׂרָאֵל, אֲנִי יְהוָה, אֲנִי יְהוָה.* In MS. est *ἀναστῆναι*, & abest *αὐτοῖς*; non male, i. e. non videant illam lucem. Nam *ἀναστῆναι* & *ἀναστῆναι* sæpe est, videre. Τὸν φωτισθῆναι dixit metonymicè, effectus nomen ponens pro causa. Τὸ φῶς τῶν ἁγίων: nam τῶν plerumque φῶς vertitur; interdum φωτισμός, ut Job. 3. 9. Psal. 27. 1. & 44. 4. & 78. 14. *Evangelium splens*. Christi vocat annunciationem de Christi miraculis, resurrectione, ascensu in cœlos, Regno cœlesti, de missione Spiritus per eum facta t. Al. Metathesin hoc versu esse puto, qualis Joh. 11. 4. *εἰς Ἑρμού, ἀναστῆναι πόλιν*, pro, *εἰς πόλιν ἀναστῆναι Ἑρμού*. Act. 13. 1. *ἐν Ἀντιόχεια καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ*, pro, *καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Ἀντιόχεια* & 25. 22. Vide & Animadv. ad Act. 13. 27. 1 Pet. 3. 21, 22. Hunc ergo locum sic reddo v, *Inter quos Deus excæcavit mentes infidelium hujus seculi*, (Intelligit præcipuè Judæos *, qui oblatum Evangelium invicta pervicaciâ respuebant y; aliosque reprobos z. Quod dixit cap. præced. de Judæis non credentibus, *velamen esse positum super cor eorum*, id nunc universè de reprobis significat a.) nè luceat, &c. i. e. ita luceat ut videant & intelligant. Videtur respexisse illud Esa. 6. 10. *Αὐτὸν est proprie ævum, & non mundus b.* ¶ *Qui est imago Dei* Descriptio est Christi, respectu, vel, 1. Divinæ naturæ c, quâ procedit à Patre ut imago ipsi simillima ac perfectissime ipsum repræsentans d: vel, 2. officii Mediatoris, cujus pars præcipua est, ut Patrem suum nobis conspiciendum præbeat *. *Imago Dei*, in qua Patrem cognoscimus f. Nimirum quia sicut ex imagine hominis species cognoscitur, ita ex eis quæ egit & locutus est Christus, Dei potentia, sapientia, sanctitas, bonitas, Heb. 1. 3. Etiam Hebræis Messias dicitur *אל מלך*, ut in Zohar & alibi. Adde Joh. 1. 18. Col. 1. 15. 1 Tim. 3. 16 g. In 3 Codicibus legitur *ἀόρατος*, invisibilis, fortassis ex Col. 1. v. 15. quod tamen hic otiosum non est: ut indicetur h, Deum, alioqui naturâ suâ incomprehensibilem (& invisibilem i) in Christo velut oculis ipsis conspici k, tum doctrinâ, tum manifestatis in carne ipsius virtutibus l.

5. *Non enim nosmetipsos predicamus*] Non dicimus nos esse hujus negotii principes: non nostram rem agimus m: non nostro vel quæstui vel utilitati servimus n. Nulla ergo penes nos est culpa, ob quam homines ab Evangelio reddantur alieniores o. ¶ *Christum—Dominum*] Vel nostrum, vel totius creaturæ. Ad eum solum prædicatio nostra refertur p. Eum dicimus esse Dominum cui per omnia parendum sit q. ¶ *Nos—servos vestros*] Scil. prædicamus r, vel potiùs, exhibemus, aut profitemur t, nos totos, servorum instar, utilitati & salutis vestræ impendentes t. Vide quàm modestè loquitur, qui se non Jesu tantum servum dicit, sed & omnium eorum qui in Jesum credunt v. ¶ *Per* (vel, *Propter*, Be. Pi. &c.) *Jesum*] A quo ministerium hoc nobis injectum est *, vel ut Jesum vobis prædicemus y.

6. *Quoniam Deus* (Hoc ipsum quod servus sit Christianorum agnoscit maximum esse Dei in se beneficium z; sub. est, Val. Er. V. Camer. E.) *qui, &c.* O εἰπὼν λαλεῖν] *Qui dixit* (vel, *justit*, Er. V. D. G. Ca. i. e. solo verbo fecit. Dicere pro jubere est Hebraismus a, & Synecd. generis b.) *ut è tenebris lux splenderet*, P. Be. Pi. tum, 1. corporalis c, cum scil. mundum crearet d, Gen. 1. 3 *. Sæpe comparantur beneficia creationis veteris & novæ. Vide quæ ad initium Evangelii Johannis dicta. *Ex tenebris Legis lux Evangelii f.* Tum, 2. spiritualis, in quotidiana mentium illuminatione, &c g. Indicat Paulus, allegoriam subesse historiæ illi Gen. 1. quâ docemur Deum, sicut verbo fecit è tenebris, &c. ita verbo, id est, imperio & efficacîâ suæ voluntatis, ex infidelibus facere fideles: nam infideles *tenebræ*, fideles *lux*, dicuntur Eph.

5. 8 h. ¶ *Ipse, &c.* Oς ἑλπίσεν—τὸ εὐαγγέλιον, &c.] *Qui* (vel, *Is est qui*, P. Be. Pi. Deest vocula est i; more G. sim. Hebræo k: vel d: ponitur pro *est* l. *Deus idem is est qui*, Vor. G.) *illuxit* (vel, *splenduit*, P. Be. Pi. vel, *lucem accendit*, G. Camer. *ἐλαμψεν* hic est pro Hiphil, ut suprà *ἐλαμψεν*. Sic *ἡλίου*, quod est in Hiphil, vertitur *φωτισ*, Psalm. 18. 29 m.) *in cordibus* (vel, *animis*, G. menti- n G. bus, E. lumine fidei, & cognitione mysteriorum Christi n:) *nostris* (ut eam [lucem] postea vobis impertiremus o:) *ad illuminationem* (vel, *ad præbendum lumen*, P. Pi. sic Be.) *scientiæ*, vel *cognitionis*, (i. e. vel, 1. ut nos illuminemur à Deo p: vel, 2: ut alios eadem cognitione illustraremus q. Qui sensus optimè respondet superioribus r. Agit enim de ministris Evangelii, ut patuit suprà v. 1 t. & his verbis explicat partem postremam v. præced t. Confer Eph. 3. 8, 9. ubi de eodem suo ministerio agit v.) *gloriæ* (vel, *majestatis*, G.) *Dei* (id est, quæ à Deo data est *, h. e. perfectionum Dei y, & mysteriorum z gloriosorum, seu quibus Deus glorificatur a: [& præcipuè] consilii Dei de salute hominum, &c b.) *in facie Jesu Christi*, Mo. P. Be. &c. i. e. per claram certamque cognitionem Christi c, ejusque conversationis, vitæ ac doctrinæ d, & redemptionis ejus *. Vulgò enim clarè cognoscitur quisque per faciem f. Sensus, q. d. gloriæ Dei quæ refulget in facie Christi, id est, in Christo, qui est imago Dei: ut sit allusio ad Moysen cujus in vultu gloria Dei refulsit g. Alludit ad Mosi faciem velamine opertam h, cum in Christi facie clarè refulserit gloria Dei Patris velut in imagine absolutissima i. *ἡ δόξα*, *δοξία* Hebræis, id omne significat quod sensibus exterioribus percipitur, ut Christi dicta & facta, & splendor ille in monte, & resurrectio, & quæ eam sunt secuta: In hoc Dei majestas sine velo apparuit k. Al. *in persona Jesu Christi*, Val. E. ex Sy. & Fab. & Tertul. & Caj. &c. i. e. in nomine, vice & autoritate Christi, cujus nos hæc in parte legati sumus & ministri. Sic cap. 2. 10. dixit se docuisse *in persona Christi*. Confer & cap. seq. v. 20. Convenit hic sensus cum scopo Apostoli, qui est commendare ministerium Evangelicum à dignitate Domini, cujus in eo ministerio persona geritur l.

7. *Thesaurum istum*] Vel, 1. cognitionis Evangelii m. Vide Matth. 13. 44 n. Vel, 2. ministerii Evangelici o. ¶ *In, &c.* *ἐν ὅσων τοῖς, &c.*] Vox hic tantum occurrat & 2 Tim. 2. 20 p. *In vasculis testaceis*, P. Be. Pi. Er. in quibus res pretiosas reponere solemus q: vel, *fidilibus*, Vulg. in quibus olim lumina portabantur: quod hic alludere voluit r. *Ὅσων* sign. & *testam*, sive *concham piscis*, & *lutum coctum* t. Significat vel, 1. corpora t, lutea, caduca, fragilia v; multis malis obnoxia, sic ut fictile quod facillè frangitur, Jerem. 22. 28. Platonici corpus hominis palpabile, quod vocant *ὄσων*, opponunt τῷ λεπτότατῳ σώματι, (subtilissimo corpori,) quod vocant *ὄχημα ψυχῆς*, (vehiculum animæ x.) Vel, 2. ipsos homines y, Apostolos z, sic dictos tanquam & mortales, & viles, ut qui rudes essent scientiarum, ignobiles, inopes, omnium injuriis expòsiti. Certè personis magis quàm corporibus attribuunt ea quæ ad contemptum pertinent, ut anxietates pati, &c. quæ sequuntur a. ¶ *Ut, &c.* *ἵνα ἡ ἀσφαλὴς τῆς σωτηρίας ἡ τῆς οὐρῆς*] *Ut hæc hujus potentia* (vel, *ejus virtutis*, P. Pi. quæ scil. se exerit vel in sustentatione nostri sub cruce, vel in ministerio nostro b:) vel, *ejus facultatis*, quæ scilicet idonei sumus ad præbendum lumen cognitionis c.) *supereminencia* (vel, *excellencia*, P. sim. Pi. Er. V. vel, *excessus*, sive *supergressio*, Val. i. e. excellens illa potentia: *virtutem* enim hic non vitio, sed infirmitati, opponit d.) *sit* (hic i significat *appareat* *, vel *cognoscatur esse* f:) *Dei* (i. e. à Deo g. Adversa quæ patimur ostendunt illa quæ facimus mira, non nostrâ virtute nos facere. Nam si ea virtus in nostro esset dominio, careremus adversis h.) *non ex nobis*, Be. Pi. &c. h. e. virtutis nostræ i. Vide suprà 3. 5. Est vis quædam Divina in nobis, non ex nobis. Ideo agit cum vult k.

8. *In, &c.* *ἐν παντὶ διδομένοι*] *In omni* (sub. loco, Be. vel, *Undique*, E. Me. vel, *Variè*, sive *multifariam*, E. Dum in omnibus, P. Be. Pi.) *tribulati*, Mo. vel, *pressi*, sive *afflicti*, Er. premimur, P. Be. Pi. ¶ *Sed, &c.* *ἀλλ' ἐσενδοξασμένοι*] *Sed non coarctati*, Mo. vel, *coarctamur*, P. Be. Pi. i. e. in arctum redigimur sic ut evadere non pos-

1 D. sim. finis: vel, opprimimur, G. Hic *συναχόμενα* plus aliquid est quam *δαίμις*. Solent alibi istae voces promiscue usurpari, ut diximus ad Rom. 2. 9. Vide Rom. c. 8. v. 15. 2 Cor. 6. 4. Heb. dicerent, *וְלֹא נִחַלְצִים וְלֹא נִחַלְשִׁים* P. ¶ *Aporiamur* &c. *Ἀπορέμενοι, ἀλλ' οὐκ ἔσπορέμενοι* Hæsitamus, (vel, Perplexi sumus, G. Me. quomodo hoc verbum sumitur Gal. 4. 20. & nomen *ἀπορία*, Esa. 8. 22. Luc. 21. 25. 9. hærentes & consilii inopes: vel, *Laboremur*, Er. Il. Ti. *Ἀστυναιμ*, Ca. *Redigimur ad summam angustiam & inopiam*, V. Sed *ἀπορία* non tam ad corpus quam ad animum refertur. ¶ *at non prorsus hæremur*, P. Be. Pi. vel, *non destituimur*, Er. Il. Ti. *non exaltuamus*, Ca. *non vincimur*, Sy. V. Er. & *malis opprimimur*, V. Er. *non planè desperantes ac radio victi*, Er. *non ita perplexi ut desperemus*, ut supra 1. 8. ¶ At ibi dicit se *ἔσπορον*. Resp. Ibi loquitur de præfidiis humanis, hic de præsidio Dei, quod nunquam ei defuit. Nec tamen hæc ita accipienda, quasi Deus suos Apostolos perpetuò incolumes servet, (sic enim martyrii gloriâ carerent,) sed usque ad tempus quo illos evocatos ex hac vita coronare constituit.

9. *Persecutionem patimur* ¶ Ità P. Be. Pi. Ab hominibus quidem malè tractamur. ¶ *Non, &c. Οὐκ ἐγκαταλείπονται* ¶ *Non in ea deserimur*, P. Be. Pi. nempe à Deo. Non permittit nos Deus à persecutoribus occidi, ante tempus ab eo constitutum: solatur nos Spiritu suo. ¶ *Dejicimur*, (ex edito loco vasa, ut sumus, scitilia: vel, ut quis in pugna ab hoste dejicitur in terram & prostratus tenetur, jamjam, nisi quis opem ferat, occidendus. Vel, *Prosternimur*, Be.) *sed non perimus* ¶ Ità P. Be. Pi. &c. non conterimur, Deo manum subiciente. *וְלֹא נִבְלִים וְלֹא נִדְחִים*. Similitudo sumpta à militibus qui dejecti resurgunt. Sic Israelitæ apud Jer. 51. 34. *הִמָּטָה, Dejecit me Nabuchodonosor*. Omnia hæc præsignificata in Rubo ardenti, & per iter in Deserto, & per tempora Antiochiæ. Hic versus & præced. agnoscitur mores respicit. Tria hic paria ad Luctatores pertinent, quorum duæ sunt artes; nempe hostem comprimere, quod *δαίσειν* & *dejacere*, sive *subternere*, quod *καταβάλλειν*. Qui in lucta vincitur rectè dicitur & *συναχόμενος*, ad angustias redigi, & *ἀπορῆσαι*, nescire quid agat, non autem *ἀπορῆσαι*, occidi, quia prostratus resurgit, &c. Unum par ad cursores pertinet. Qui alium præeuntem sequitur dicitur & eum *διώκειν*, *prosequi*, & ab eo *ἐγκαταλείπονται*, *relinqui*, Plut. Horat. &c.

10. *Semper, &c. Πάντοτε & νεκρῶν, &c.* ¶ *Semper* (vel, *Ubique*, Be. sim. P. Cui favet sequens, *circumferentes*, i. e. quocunque venimus paratam nobis crucem invenientes.) *mortificationem* (*νεκρώσις*, *מַמְתָּה*, sunt miseriæ & mortis pericula, Psal. 79. 11. Sic & RR. *מַמְתָּה עִצָּה*, *νεκρώσις* & *ἰσχύς*: quomodo *νεκρώσις* *μίσθας*, Rom. 4. 19.) *Domini Jesu*, &c. Vulg. Er. &c. Sic vocat, vel, 1. ipsius Christi passionem & mortem, ut ostendit *vita Jesu* huic *morti* opposita: quam periculis & perpeffionibus nostris nos illius Ministri atque Vicarii repræsentatione quâdam gestamus, & libenter in nobis exprimimus in hoc mundi theatro. Vel, 2. mortificationem quam patiebantur Apostoli: quam *Domini* vocat, [vel, 1.] quia ad exemplum Domini. Solent enim similia similibus nominibus nuncupari, ut in sequenti opposito P. Vel, 2. quia propter Christum inacerabantur. Vel, 3. propter *συνάπτειν*. Vel, 4. quia ad Christum pertingunt miseriæ eorum. [Sensus, q. d.] Assidue mortis periculo exponimur, idque propter Christum. ¶ *Ut & vita Jesu, &c.* ¶ Quâ vivit immortalis post resurrectionem. Dum enim corpora nostra inter tot pericula & mortes occultâ quâdam virtute conservantur in vita, ex eo constat Jesum, pro quo nos, resurrectionem & vitam ejus prædicantes, talia patimur, resurrexisse & vivere, & eo Christum resurgentem repræsentamus. Al. *Vita Jesu*, i. e. vita talis qualis est Christi, immortalis, beata, coelestis. *Vitam* hic appellat, vel vigorem illum & vividam potentiam nobis à Christo per Spiritum subministratam, quæ tum demum se exerit, cum afflictionibus tantum non enecti esse videmur: vel efficaciam illam seu vividam virtutem quæ in Apostolorum ministerio palam sese exerebat: sicut ex antithesi apparet.

11. *Semper* (vel, *Quotidie*, i. e. sæpissimè:) *enim nos qui vivimus* (i. e. qui vitâ illâ præditi sumus, vel

qui in tot pro Christo periculis perduramus, nec tamen vitam amittimus: qui nondum ex hac vita excessimus, ut multi jam Christianorum. Vel qui per ministerium nostrum efficaciter in vobis agimus. ¶ *in mortem* (i. e. mortis pericula, *μεταρριπνῶς*, f.) *tradimur propter Jesum* ¶ i. e. Evangelii causâ quod à Christo nobis commendatum est. ¶ *Ut & vita Jesu, &c.* ¶ Repetit dictum v. præced. Ut in nobis inter tot mortes viventibus appareat Jesum vivere, & posse etiam nos excitare & vitâ donare. Al. Hic *ζωὴ* significat *vitam & efficaciam Christi*. Vita enim in actione consistit. Christus immortalis per Apostolos adhuc mortales agit & loquitur. Ut declararetur in nobis vivificus ille Christi Spiritus & vigor per quem animati & sustentati per mille mortes intrepidè pergimus, &c.

12. *Ergo mors in nobis* (scil. ministris,) *operatur*, (vel, *agit*, Er. P. V. Pi. *ἔργουται* sumitur vel activè, ut sensus sit, Mortem eos jam invasisse: vel passivè, ut sensus sit, Evangelii prædicatio in nobis efficit mortem, id est, mortis pericula.) *vita autem in vobis* ¶ [Quod variè explicant:] 1. Est ironica exprobratio in Corinthios: q. d. vos interim tranquilli & securi vivitis, & animos relaxatis periculis expertes: quod iniquum est & indignum. 2. Sensus est, Per nostram mortem vobis gignitur, augetur, perficitur vita spiritualis, & salus æterna: nostra est afflictio, vestrum commodum, ad vos redit nostrarum ærumnarum fructus. Martyrum mors vita est Ecclesiæ. Eadem Evangelii prædicatio vobis, qui nulla ob id incommoda sentitis, vitam efficit æternam. Sed nè ipsi Apostoli ideo minoris haberentur quod tot subjacerent incommodis, prudenter subjicit quod sequitur. 3. Nos non aliter morte illâ vivimus quam vos vitâ vivitis, qui videlicet in vestris rebus prosperis vitam vestram collocatis. Sed hoc fortè subtilius est.

13. *Habentes, &c. ἔχοντες* ¶ *Et quoniam habemus* (hæc non est adversativum, sed potius sententiam necit: *ἔχοντες* continet *ἀπολογία*.) *eundem spiritum fidei*, P. Be. Pi. scil. authorem five donatorem fidei: vel qui non datur nisi credentibus. Iterum hic Genitivus Causam significat, i. e. conditionem requisitam. Vel per Hypallagen, eandem fidem ab eodem Spiritu profectam: quomodo Hebræis nomen *Spiritus* usurpatur, ut Esa. 11. 2. ut *Spiritus mansuetudinis, pietatis, &c.* significat mansuetudinem, pietatem: Sensus, q. d. Cum ad eadem credenda ab uno Spiritu Sancto moveamur. Sed cum quibus eadem? Resp. 1. Vobiscum, [sic enim legendum pro *vobiscum*.] cum Corinthiis ad quos scribit: q. d. Quamvis mors in nobis operetur, & vita in vobis, quia tamen nos eandem vobiscum fidem habemus, idcirco ad eadem promissa tendimus, & eandem vobiscum vitam immortalem expectamus: id quod dicit v. seq. 2. Cum omnibus hujus temporis fidelibus: q. d. Omnes isto Spiritu præditi impelluntur ad liberam Christi confessionem. 3. Cum Davide, cujus testimonium subjicitur, aut in genere cum iis quæ crediderunt sancti Patres, & Prophetæ V. T. quorum unus fuit David. Ità ostendit hic locus contra Manichæos, eundem Deum ac Dominum, eandemque fidem, esse utriusque Testamenti. ¶ *Eundem spiritum* quem omnes sancti à mundo condito habuerunt. ¶ *Sicut, &c. Κατὰ τὸ γινωσκόμενον, &c.* ¶ *Secundum illud quod scriptum est*, (Comparisonem hoc indicat, vel, 1. cum præced. q. d. habentes eundem spiritum fidei atque is de quo scriptum est. Vel potius, 2. cum seq. *Et nos credimus, &c.* q. d. exemplo Davidis, quod scriptum exstat Psal. 116. 10. ubi Græca sic habent; *ἔπισθεν, διὰ ἐλπίδος*.) *Credidi*, (q. d. Ego David cum in mediis versarer periculis, credidi tamen Deo salutem (& regnum Israelis) mihi promittenti.) *ideo* (vel, & *ideo*, Er. P. Be. vel, *quapropter*, sive *propterea* quod. Significat se non fuisse locuturum nisi credidisset: vel, eo quod, sic significat, se non fuisse crediturum nisi locutus fuisset.) *locutus sum*, Pi. P. Be. &c. q. d. Quare hoc ipsum intrepidè locutus sum, me scilicet credere, &c. vel, Quâ fide palam ac libere divinam erga me bonitatem prædico. In Hebræo est, *ἔπισθεν*, *כי אֵדבר*; [quod vertendum,] vel *quia*, id est, *ideo*, vel *propter quod* (nam conjunctio causalis ponitur interdum pro rationali:

E. rationali f: vel, quum loquerer, scilicet illa quæ ibi præcedunt: quibus continetur prædicatio beneficiorum Dei, & confessio suæ fidei de protectione Dei in futurum. Hæc, inquit, cum loquerer, credidi; id est, ex vera fide seu fiducia in Deum illa locutus sum. ¶ Et, &c. Kai ἡμεῖς πιστεύομεν διὰ τὸ καλεῖσθαι. Sic dixit pro, ἡμεῖς πιστεύομεν διὰ τὸ καλεῖσθαι. & hæc cum præcedentibus coherant. Nos quoque credimus, (scil. liberandos nos à malis, quemadmodum David liberatus est: vel nos ministros novæ legis, licet periculis expositos tandemque morituros, ad gloriam promissam perventuros k.) ideo, vel quomobrem, etiam loquimur, P. Be. Pi. i. e. intrepidè profitemur spem liberationis & resurrectionis nostræ l, & pericula nihil morati fidei nostræ confessionem constanter edimus, & in functione prædicationis perseveramus m. Al. Hoc vult, ut ex præced. & seq. constet; (legatur cap. 3, 4, & 5. agit nempe de patientia & constantia sua:) q. d. Vis ac vehementia fidei meæ tanta est, ut fieri non possit quin id quod credo omnibus annunciem, cum ad id munus à Deo vocatus sim. Actus enim fidei & actus charitatis non possunt à se divelli n. Sensus loci, q. d. Videor mihi Davidis verba usurpare o, cum ducar eodem Spiritu, qui est auctor fidei p.

14. Qui suscitavit Jesum] Scilicet à morte ad vitam immortalem, h. e. Deus Pater q. Deo Patri tribuitur excitatio Christi è mortuis, Act. 3. 15. & 13. 30. Rom. 4. 24. & 10. 9. 1 Cor. 6. 14. nostra autem & Deo & Christo, Joh. 5. 21. Rom. 8. 11. ¶ Et, &c. Kai ἡμεῖς—ἐκείνους, &c.] Nos quoque (ministros ejus ad similem gloriam t) per Jesum (cujus membra facti sumus, & per quem donavit nobis omnia t; vel per meritum ejus v:) suscitabit, (à morte scil. illa quotidiana, de qua hic agit x. Potius loquitur de resurrectione à mortuis y.) & sistet (vel, assistet, Mo. assumet, Tre. constituet, Er. Ti. Æth. exhibebit, Er. G. vel, adjunget sibi, Er. sistet, sub. sibi, ex collat. Eph. 5. 27. Et sanè Syrus hic supplevit, יוֹרֵי, ad se, vel apud se z. Sistet ante tribunal Christi. Sic infra 11. 2. Eph. 5. 27. Sic stare dicitur qui iudici sui copiam facit, Act. 27. 24 z.) vobiscum, P. II. Be. &c. Qui nobis credidistis b, in celesti gloria c. Ejus boni quod vobis per tot mala acquirimus nos non erimus expertes d. Qui & fidei & tribulationum nostrarum estis participes, communem quoque gloriam habebitis*. Modestiam causâ dicit potius, Nos vobiscum, quàm vos nobiscum f, nè sibi plus aliquid in illa gloria præsumere videretur præ aliis fidelibus. Consideravit enim illos ut causam finalem sui ministerii g.

15. Omnia, &c. Ta ὅσα πάντα, &c.] Nam omnia (nostra scilicet, universum ministerium nostrum h; quæ aut patimur, aut agimus i: vel, hæc omnia, Be. Pi. hoc omne, quod Christus mortuus est, quod resuscitatus k: sub. sunt, velfiunt, E. Tre. Be. Pi. &c.) propter vos, Mo. P. Er. &c. id est, in gratiam vestram l; non meâ magis quàm vestrâ causâ accidunt m: referuntur à me labores mei non ad privatum meum commodum n, sed ad utilitatem & salutem vestram; ideoque nos æquum est fieri consortes salutis & gloriæ vestræ o. Confer 2 Tim. 2. 10 P. Ut vos scilicet nostras cernentes pressuras ad Deum precantes confugiatis, & impetratâ liberatione communi Eucharistiâ Deum glorificetis q. ¶ Ut, &c. ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ διὰ τῆς περιστάσεως, &c.] Ὑποτάσσῃ πονηρὰ post πλεονάσῃ. Sensus enim est, ut quod amplius est beneficium, eò abundantior efficiat Dei gloriam, multis admodum gratias ei agentibus r. Ut gratia illa copiosissima, (vel, multiplicata, Val. amplificata, Be. exuberans, Er. Zeg.) pluribus gratias agentibus (vel, per plurium gratiarum actionem, Pi. vel, propter multorum gratiarum actionem, Val. Er. Zeg.) redundet in gloriam Dei, P. Be. Pi. &c. Sensus est, q. d. Ex eo quod Deus vos ejusdem nobiscum gloriæ factururus est participes, consequitur hic fructus t, ut gratia, seu beneficium illud in multos sparsum, eisdem multis pro eo gratias Deo agentibus, exuberet ad gloriam Dei u. Nullo enim opere nostro magis quàm gratiarum actione glorificatur Deus v. Ut cum fuero liberatus & vobis restitutus, ingens illud beneficium redundet in gloriam Dei; propterea quod non ego unus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque, διὰ τῶν

πεινῶν τὴν εὐχαρίστησιν, non coheret cum πλεονάσῃ, sed cum πλεονάσῃ x. Verba sic construi possunt; Ut gratia quæ exuberavit, abundet propter multorum, &c. vel sic, Ut gratia propter multorum gratiarum actionem exuberans, abundet, &c. y. Potest & πλεονάσῃ transitive accipi z, ut infra 9. 8. & Eph. 1. 8. 1 Thes. 3. 12 z. adhaerente huic Accusativo, εὐχαρίστησιν b: ut sic vertatur, Ut gratia abundans per plures, (vel, quæ per plures sparsa exuberavit, Er. Zeg.) gratiarum actionem abundare faciat in gloriam Dei, E. sic Er. Zeg. h. e. Ut in multos effusa gratia per multos itidem gratiarum actionem pariatur, quâ Deus glorificetur c. Syrus & Arabs sic, Ut abundante gratiâ, redundet per multos gratiarum actio ad Dei gloriam. Placeret, si Codex aliquis Græcus suffragaretur d. Sed nihil ferè prædictorum exactè videtur indicare Apostoli sensum, quem ex præcedentibus & ex Ambrosio talem esse colligo; q. d. Nihil refugio laborum periculorumve vestræ salutis gratiâ, quod videlicet Dei tam dives & larga gratia, pluribus semper prodesse gestiens, apud quamplurimos propagari semper cum gratiarum actione possit atque augeri, ad laudem & gloriam Dei*.

16. Propter quod (i. e. propter spem futuræ gloriæ f:) non desicimus] i. e. Non succumbimus malis quæ nobis plurima superveniunt g. Οὐκ ἐγκαταλείψομεν. Id repetit quod dixerat supra v. 1 b: [ubi dicta vide.] Non segnescimus, vel, segniter non cedimus, Er. ¶ Sed, &c. Αλλ' ἐν τῷ ὅτι—ἡμεῖς καὶ ἡμεῖς. Sed etiam si externus homo noster corrumpitur, (i. e. per tot adversa attenuatur i; id enim hic est διαφθείρεται nam & in jure perire dicuntur quæ deteriora fiunt k: sive etiam ex seipso propter mortalitatem vergit ad interitum l.) internus tamen renovatur (i. e. novas vires acquirit m, vegetior fit: q. d. juvenescit, quod ἀναεῖς, Eph. 4. 23. ψυχροῦ, Psal. 103. 5 n.) quotidie, P. vel, in dies, Be. Pi. G. Heb. יוֹמִיוֹם: quod vertitur, καὶ ἐκείνους ἡμεῖς, Est. 3. 4. Job 1. 4. Quid dicantur o pax & o εἰς ἀνθρώπων & satis exposuimus ad Rom. 7. 22 P. Est autem hæc distinctio diversa ab illa hominis veteris & novi, de quo Eph. 4. 22, 24. Col. 3. 9, 10 q. Hominem exteriorem phrasi quâdam suâ ac peculiari vocat Apostolus r corpus hominis t, ut patet ex collat. Rom. 8. 10 t. cum naturâ sensitiva v: hominem verò interiorem appellat Spiritum x, sive animum y, vel animam rationalem cum potentiis ei propriis z. Al. Idem homo dicitur interior & exterior secundum diversas conditiones a vitæ, prout ad vitæ aut hujus terrenæ, aut spiritualis & æternæ, usum attinet b. Quicquid humanum est id externum dicitur, & quicquid spirituale, id est, fide sanctificatum & illustratum, interius c. Renovatur autem animus à vetustate ignorantie & peccati ad novitatem veritatis & justitiæ d.

17. Id, &c. Τὸ ὅσον παροῦσιν ἐλαφρὸν τῆς ἐλπίδος ἡμῶν καὶ τῆς βολῆς εἰς τὸ μέλλον, κατεργάζεται ἡμῶν] Momentanea (vel, Illico præteriens, Be. Quod in momento est, Er. sic ἡ παροῦσα ἡδονή, momentanea voluptas, in Demosth. & τὸ αὐτὴν δεινόν, subitum malum, in Thucyd.) enim levitas afflictionis (vel oppressionis, P.) nostræ (τὸ ἐλαφρὸν τῆς ἐλπίδος, Græca locutio pro, ἡ ἐλπίς ἐλαφρὰ. Et ante παροῦσιν subaudiatur articulus ἡ, i. e. hujus temporis afflictio: quomodo sumpserunt & Syrus & Latinus. Itâ sumunt & Græci Interpretes: & sic παροῦσιν usurpant Xenophon & Demosthenes. Levis autem dicitur f, non qualitate g, quod sit levis toleratu, sed quod citò transeat h, vel comparata ad gloriam, quæ ei opponitur membro altero antitheti i. Tò ἐλαφρὸν ponitur pro substantivo, & παροῦσιν fungitur vice adjectivi: quod Græcis frequens k.) excellenter excellenter (vel, excellenter excellentis, Be. Pi. secundum excellentiam in excellentiam, Mo. Me. per excessum ad excessum, E. ex Th. mirè supra modum, Er. II. Ti. vel, excellentissimè grave. καὶ τῆς βολῆς habuimus & Rom. 7. 13 l. Sed hic Hebræo more per verbum geminans Apostolus summam quandam excellentiam indicavit m. Idem bis dicit: nam καὶ τῆς βολῆς nihil aliud significat quàm εἰς τὸ μέλλον n.) æternum pondus gloriæ (καὶ ὁ δὲ εἰς τὸ μέλλον βαρύνει, gravem gloriam: sic vocat eam quæ solida est. Nam quæ solida sunt ex auro plus pendent quàm mixta o. Ipsa gloria כְּבוֹד apud Hebræos à gravitate nomen habet. Cujus adjectivum כָּבֵד Chaldeus sæpe vertit per תָּרֵי, id est,

autem causa est secundi. Hic sensus elicitur ex particula *Etiam*, quæ amplificandi causâ additur; q.d. Nova vestis fidelibus à morte parata est, siquidem in hac etiam vita vestiti fuerint*. Sed hic commentarius non convenit contextui, nec scopo Pauli P. Sic enim vestiri omnibus electis commune est, superindui verò paucorum est q. Vel, 2. de vita & morte animali, ut præced. & seq. docent, & ad diem ultimum referenda est. Sensus est, q.d. Idque nobis continget†, nempe non dissolvi, non mori, propter quod gemimus; sed superindui, quod tantopere expetimus‡, si nos dies iste [ultimus] deprehendat cum corpore, non exutos à corpore, si erimus inter mutandos (sive vivos v,) non inter mortuos*. Versus hic, ut puto, parenthesi includendus est, & sic reddendus, *Utinam etiam induti non nudi reperiamur*. Precatur ut in ultimo die inveniantur coelestem habitationem superinduti, & non ea destituti. Vide similes loquendi formas, Matth. 22. 11. & Apoc. 3. 18. Precationes ejusmodi apud Apostolum sæpe interveniunt in medio sensu. Et optativè sumitur, de quo vide ad Luc. 12. 49. & frequenter vacat†.

4. Nam, &c. Καὶ ὅτι οἱ ὄντες — βαρεμένοι] *Etenim qui sumus* (Repetit, quod dixerat, & addit causam cur gemant, οἱ ὄντες, *dum moramur*. Sic Ruth 1. 4. וַיִּשְׁבוּ, in Græco, & ἡμεῖς ἐκείνῃ. Vel, *quia sumus*: ponitur enim articulus ἀπολογητικός.) in hoc tabernaculo (scil. corporis mortalis a,) *suspiramus* (i.e. gemendo precibus Deum sollicitamus b,) *onerati*, P. Er. &c. vel *gravati*, Mo. Be. onere, vel, 1. carnis hujus corruptibilis c; in qua beati esse nequimus d: vel, 2. peccati: vel, 3. crucis*, sive molestiarum, &c. f. ¶ *Ed quod*, &c. Ἐφ' ὃ οὐ δέλομεν, &c.] *Ed quod* (ut ἐφ' ὃ sumitur Rom. 5. 12. Causam exponit cur hic suspirent sancti g. Vel, *Propterea quod*, Ti. Zeg. *Quandoquidem*, Ca. E. vel, *Quoniam*, Q. in Be. Frobenius legit ἐπεὶ, sed profectò legendum est ἐφ' ὃ, ut vet. cod. omnes habent, &c. h. Vel, *In quo*, P. Be. D. scilicet corpore constituti i;) *non cupimus* (vel, *nollemus*, Ca. sic Er. Il. Mo. Ti. Tre.) *exui* (hoc corpore, si fieri posset; h. e. nollemus mori k: non quod velimus corpore carere: id enim refugit naturalis voluntas l. Pondus sentimus, eo tamen levati nolumus m.) *sed superindui*, Pi. &c. scil. immortalitate n. Dictum hoc comparatè, *Malumus non exui hoc corpore, sed per mutationem superindui corpore immortalis*. Malumus mortem lucrifacere o. Loquitur de cunctis Christianis, qui immortalitatem optantes, à morte naturâ abhorrent; & cuperent, si fieri posset, eorum esse qui in adventu Christi subito mutabuntur p. ¶ *Ut*, &c. Ἵνα καταποθή, &c.] *Ut absorbeatur* (Alludit ad subitam corporum immutationem, de qua 1 Cor. 15. 4. Vel, *consumatur*, nempe sine dolore r,) *mortalitas* (vel, *mortale*, G. sic Vulg. D. corpus scilicet t,) *à vita*, P. Be. Pi. Ità loquitur & liber Hebræus qui dicitur *Succus malorum granatorum* t. *A vita*, scil. immortalis v, seu potius immortalis illo corpore, quo olim amiciebamur*: i. e. ut corpus ex mortali reddatur immortale v. Græci hinc rectè probant, idem numero corpus resurrecturum†.

5. Qui, &c. ὁ ὃ καταργασάμενος ἡμᾶς ἐκ τοῦ σώματος, &c.] *Porrò qui condidit* (vel, *fecit*, Er. V. corpora nostra in utero plasnavit z. De prima hominis creatione hoc accipi potest, præstat tamen de secunda interpretari, de qua paulò post sequetur a. Vel, *formavit*, E. expolivit. Το καταργῶν δὲ apud Lxx sign. rem expolire rudem & informem, & istâ voce reddunt Heb. וָרַח, Exod. 35. 33. & וָרַח, 1 Reg. 6. 56. Eâ ergò Paulus eleganter exprimit vim gratiæ, quâ nos, à vitâ cœlesti alieni, comparatur & idonei reddimur qui compotes simus immortalitatis. Quam ob causam dicimur Dei οἰκοδομοὶ, 1 Cor. 3. 9. & κτίεις, 2 Cor. 5. 17. & πλῖνα, Eph. 2. 10 b. Vel *paravit*, Er. V. E. *preparavit*, G. Sel. per Evangelii nempe sui cognitionem c, & quotidie parat aptosque reddit d. Sic Πῶς Hebræum, quod per וָרַח exponitur Deut. 32. 6. sæpe significat καταργῶν, & sic vertitur interdum*.) *nos* (Evangelii ministros f) *ad hoc ipsum* (i.e. ad hanc gloriam, ex Rom. 9. 23 g. ut simus aliquando gloriosi & immortales h;) *Deus*, P. &c. sub. est, Er. P. Be. G. ut suprâ 1. 21. & 4. 6 i. ¶ *Qui dedit nobis pignus* (vel, *arrhabonem*, P. Be. Pi.) *Spiritus*] i.e. Spiritum Sanctum tanquam arrhabonem k. Genitivus positus exege-

ticè: nam ipse Spiritus est arrhabo l. Genitivus notat speciem m, ut Rom. 4. 11 n. Spiritus ille qui credentibus à Deo datur o, cujus multa dona accepimus p, est velut promutuum vitæ illius plenè spiritualis: Vide suprâ 1. 22 q. Est arrha gloriæ futuræ, &c. r.

6. *Audentes*, &c. ita Camer. Zeg. Θαρρύντες — ἐνδύμεντες — ἐνδύμενοι, &c.] *Confidentes* (sub. *sumus*, G. Sic enim solent Hebræi participia sine verbo ponere pro verbis præsentis temporis t, quod Hebræi in verbis non habent u. *Sumus bono animo*, G. Er. vel, *Confidimus*, Pi. Me. Di. nos scil. adepturos illam gloriam v, ideòque semper fidenti animo sumus*, nec ulla pericula reformidamus y:) *igitur semper*, & (vel, *idque*, Pi. vel, *etiam*, Di.) *scientes* (q. d. non interim ignari z: vel, *scimus*, Er. Be.) *quoniam* (vel, *quod*, P. Di. dum, Be. Pi. Er. D.) *advenæ* (sub. *sumus*, P. vel, *adsumus*, vel *versamur*, Er. vel, *habitamus*, seu potius *commoramur*, D. vel, *sumus*, Er. D. vel, *inhabitantes*, Di. ἐνδύμεν est, *domi agere* a, aut *in populo suo esse* b:) *in corpore* (scil. hoc mortali c,) *peregrinamur* (vel, *peregre absumus*, P. sic Be. Pi.) à Domino, Mo. &c. i. e. à conspectu ipsius absumus, ut peregrini, qui à fratribus suis absunt d. ἐκδημιουῖ est, *foris agere* *. A visione & fruitione Dei f, extra patriam degimus, ideòque patriam quærere debemus permanenter cum Deo, ut Heb. 11. 13, 14. Hoc divinitus edocti sumus, & hæc confidentiæ nostræ causa g. Itaque dura toleramus, & voluptates spernimus, quia ad coelestem patriam festinamus h. Nec absentia nostra à Domino fiduciam nostram convellit i.

7. *Per fidem* (i. e. fide ducè ac præviâ k, credentes, ac per fidem expectantes gloriam futuram l: vel, *in rei fiducia*, i. e. certâ spe m.) *enim ambulamus*] i. e. Vivimus, ex Hebraismo n, vitam nostram componimus; id enim וָרַח Hebræis o: vel tendimus ad coelestem patriam p. ¶ *Non*, &c. οὐ διὰ ἑσῶς] *Non per speciem*, Er. Ti. Ar. Mo. i. e. non videmus speciem, i. e. naturam ac pulchritudinem Dei, &c. q. *Species* enim hic rem ipsam, seu rei veritatem, hic significat r. *Non in ipsa re versamur*. Το εἰς δὲ dixit, το εἰς δὲ μὲν οὐ παρὲν, sicut Latini Jurisconsulti *speciem* vocant rem ipsam quæ accidit. Sic וָרַח Exod. 20. ut ibi annotavimus. Isocrates in Helenæ laudatione ἰδὲα vocat, sic loquens, *Eorum quæ pulchritudine carent nihil amari comperimus, sed omnia contemni* τὰ δὲν ὄντα τὴν ἰδὲαν τούτων καὶ κοινὸν ἔχοντα, nisi quæ hanc speciem habeant, h. e. hanc rem. Heb. 10. vocatur εἰδὼν. Non dissimile est quod Marc. 10. 42. scriptum est, οἱ δοκῶντες ἀρχεῖν, qui videntur imperare, h. e. quos videmus imperare, qui imperant t. *Rem verò visam consecuti nondum sumus*: εἰς δὲ, וָרַח, est res ipsa, Num. 11. 8. Par sensus Rom. 8. 24. 1 Cor. 13. 12 u. Al. *Non per aspectum*, P. Be. Pi. Calv. vel, *visionem*, Tre. ex Sy. i. e. αἰσθῆσι v. nondum tuentes bona promissa*. Huic rectè opponitur fides, tanquam hypothasis eorum quæ sperantur y, quæ apprehendit abscondita, & futura quæ nondum extant z. Hic versus parenthesi includendus est a. Non placet: reclamatur particula & b. Sed g hic redundat c.

8. *Audemus*] Repetit quod dicere coeperat, ut fieri interdum solet absolutâ parenthesi d. ¶ *Et*, &c. ἐνδοξάμεν μάλλον ἐκδημιῶσαι, &c.] *Et probamus* (vel, *acquiescimus*, E. *consentimus*, Er. ex Amb. *concupiscimus*, Tre. ex Sy. sic Ar. *malumus*, G. sic Ca. *gratius est nobis*, Be.) *magis*, vel potius *peregrinari* (vel, *abesse*, Be. Ar. Ca. *migrare*, Il. P. *peregre abesse*, Er. Ti.) *à corpore*, & *habitatum ire* (vel, *adesse*, Be. *incolere*, Pi. *domi esse*, Val. *domi agere*, E.) *ad* (vel, *apud*, Be. Pi. E.) *Domum*, Mo. P. &c. i. e. tanquam in patria præsentem apud Dominum morari*, quàm contrâ, in corpore præsentem, à Domino abesse f: nempe si nostram tantum conditionem respiciamus, ut explicatur Phil. 1. 23 g.

9. *Et ideo* (quia de resurrectione non dubitamus b:) *contendimus*; ita Mo. sic Er. Il. Be. φιλοτιμώμεθα] *Ambimus*, P. Pi. *Certamus*, Er. V. *Omni studio contendimus*, G. sim. E. Tre. ex Sy. id enim est φιλοτιμεῖν i, ut Rom. 15. 20. 1 Thef. 4. 11 k. Sanctâ quâdam ambitione inter nos con-

† Pi. thelin o:) ei sinus accepti, P. &c. Ut & in vita & in morte illi placeamus: Nam si in vita ei placuerimus, haud dubie post mortem ei placebimus, &c. 9. Ut & nunc & tunc Christo placeamus, nunc vitam nostram ipsi probando, tunc ab ipso præmium accipiendo: ut & nostra peregrinatio Deo placeat, & demum ab illo donum recipiamur †.

† 10. Omnes enim nos, &c. ἡμᾶς πάντες εὐδοκῆσαι, &c. Nos comparere, Be. Pi. vel, manifestos fieri, P. i. e. stare, παρῆσθαι, Rom. 14. 10. ἵνα, conspicitur: i. e. non modò fisti præsentem, sed etiam illic in nos inquiri, ut palam fiat qui fuerimus. Omnia hominum facta & Christo judici & omnibus hominibus nota erunt. ¶ Ante tribunal Christi] i. e. Coram Christo iudice. Ut solent qui causam dicunt stare in loco conspicuo coram Iudice.

¶ Ut, &c. ἵνα κομιδῇ ἡμᾶς τὰ διὰ τῆς σωτηρίας, &c. Ut referat (vel, reportet, Er. P. Be. &c. percipiat, Camer. vel, accipiat, Camer. Ham. tanquam præmium, vel coronam, ut coronam ἀπολαύσειν & λαμβάνειν dicebantur:) unusquisque ea in corpore (vel, quæ in corpore, P. Be. Pi. sub. recipiat, P. vel, sub. fecerit, Be. Pi. vel, quæ per corpus, sub. fiunt, Er. Ti. V. vel, sub. gessit, Er. ex Th. sic E. i. e. mercedem eorum quæ in corpore fecerit: Meton. efficientis. Vel, propria corporis, E. ex Vulg. Optima enim exemplaria pro τὰ διὰ σωτηρίας legunt, τὰ διὰ τῆς σωτηρίας. Sic Complut. & Reg. Sic legunt & Cypr. Amb. Ruffin d. Idæ sunt ea quæ corpori debentur. Sicut Iustitia dicitur suum cuique reddere, quod sæpe est τὸ ἀποδοῦν. Referet quisque præmium vel pœnam, quod corpori ipsius, id est, ipsi, debetur. Dicuntur propria corporis, non diversa ab iis quæ propria sunt animæ, sed ea quæ singuli fecerunt quisque in suo corpore dum hic viverent. ¶ ad quæ (vel, id quod, Tre. ex Sy. vel, iuxta id quod, Er. Il. Ti. V. vel, ad ea quæ, Er. i. e. pro ratione & portione eorum quæ: vel, congruenter ad id quod, P. Be. Pi.) gessit, Mo. vel, fecit, Er. Il. &c. vel, actum est, Tre. i. e. convenienter vitæ quam duxerit. Generale est & complectitur tum actiones exteriores, tum intimas cogitationes habitusque, aut si quid habitibus simile est, voluntati dominans, quale est peccatum originale, &c. i.

¶ 11. Scientes ergo timorem (vel, terrorem, P. terrorem illum, Be. Pi. Metonymia. Timor pro re timenda, more Scripturæ. Domini] i. e. Horrendum illud iudicium extremum: q. d. timentes Dominum: quia scimus timendum esse Dominum iudicem, & vindicem. Al. Cum igitur notum nobis sit quæ sit vera religio: quam Hebræi circumscribentes vocant יְרֵאָה יְהוָה, ut in Proverbiis sæpe P. ¶ Hominibus, &c. Ἀνθρώπους πείδομεν] Hominibus suademus, Vulg. Er. i. e. persuadere nitimur, vel, 1. hunc ipsum timorem: vel, 2. ut Christum recipiant: vel, 3. ut probent ministerii nostri dignitatem ab ejus fructu & efficacia: vel, 4. nostram integritatem, nè cui scandalo simus: ut hominibus & nos ipsos, & causam sive prædicationem nostram, probemus. Πείδω ἀνθρώπους est, homines conciliare, sive placare. Vide ad Gal. 1. 10. & 1 Joh. 3. 19. Homines ad fidem adducimus, P. Be. Pi. Damus operam ut aliis persuadeamus eam religionem sequi, G. ¶ Deo autem manifesti sumus] Dico, inquit, Hominibus suademus. Nam quod ad Deum attinet, nihil opus est ut illi nostram integritatem persuadeamus. Novit enim ille recessus intimos cordis nostri. Scit me sincere agere, & ipsum timere, & timorem hunc aliis suadere. Hujus sinceri nostri propositi Deum habemus testem. Præteritum pro quovis tempore, more Hebræo. Sententia est, Sic homines convertimus, ut fidem nostram Deo interrim probemus. ¶ Spero autem, &c.] Non dubito quin me quod attinet etiam vestra conscientia mihi talis propositi testis sit. Spero & confido sinceritatem nostram in Evangelico munere ita vobis jamdiu probatam esse, ut bene recteque de nobis sentiat.

¶ 12. Non—commendamus nos, &c.] Repetit quod dixerat supra 3. 1. Ideo dicit πάλιν hoc sensu, Iterum dico non opus esse ut me vobis commendem; satis me notis. Est trajectio verborum, οὐ γὰρ πάλιν, pro, πάλιν γὰρ, & οὐ συνιστάμεν, pro, λέγομεν οὐ συνιστάμεν. Non hæc scribo ut me meaque commendem. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ ἀπολογίην διδόντες ὑμῶν κτηνῶν, &c.] Sed (supple

hec dicimus,) occasionem vobis damus (vel, dantes, E.) glorandi (vel, magni gaudii. De quo significato Verbi κτηνῶν, & Nominum κτηνῶν & κτηνῶν, satis jam diximus.) de nobis, P. sim. Be. Pi. &c. adversus Pseudo-apostolos qui nobis obtruncant: vel, pro nobis, Vulg. Ut qui ab eo in fide instituti sitis, in quem nulla merito cadat reprehensio. Ἀπολογίης sub. ἐστίν. ¶ Ut, &c. ἵνα ἔχητε πρὸς τὸν ἐν περὶ τῶν κτηνῶν, &c.] Ut habeatis (sub. aliquid, Il. Ti. vel, quod dicatis, P. Be. Pi. Eth. vel, quo glorari possitis, Camer. sic Zeg. vel, quod respondeatis, V. vel, unde causam meam tueamini, G.) adversus (vel, ad, Mo. apud, Sy. Ar.) eos qui in facie (vel, facietenus, i. e. in conspectu hominum: vel, ex facie, P. de facie, h. e. externâ specie, in rebus externis, ut eruditione & divitiis, sapientiâ & eloquentiâ humanâ, nobilitate, &c. Πρὸς τὸν, ἡμᾶς, 1 Sam. 16. 7. ubi ὁ δὲν posuere Græci, omne id quod inter homines humana sapientes magni fieri solet.) gloriantur, (vel, gloriam captant, P. Be. vel, sibi placent, G.) & non in corde, Er. i. e. in cordis puritate, qualem mei actus testantur, & conscientia testimonio, quo Paulus gloriabatur supra 1. 12. Non tales intus se vident, quales exterius videri volunt.

¶ 13. Sive, &c. ἢτε γὰρ ὁρῶμεν, ὅτι εἴτε σωφρονόμεν, ὡς ὑμεῖς] Nam sive insanimus, (vel, despimus, Val. Er. mente excedimus, Vulg. Loquitur ex opinione adversariorum. Sive de nobis gloriosè loquamur, quod stultum & insanum videtur. Confer dicta infra cap. 11. & 12. Excusat se, quod hic & in seq. ea diceret quæ ad suam laudem spectarent, improbitate adversariorum compulsi, nec sine ratione aut necessitate atque utilitate: q. d. Si quid gloriator. Vel, rapti sumus extra nos, Er. V. Inimici Pauli insinuationes ejus calumniabantur, tanquam signum animi non semper sui compotis. At Paulus contingere sibi insinuationes non negat, (nam & Petro contigerat, Act. 11. 5.) sed dicit hoc sibi evenire in Dei honorem, qui etiam eo modo Pauli ministerium illustrabat, infra 12. 1. Deo, (sub. insanimus, Er. P. Be. Pi. sic G. ex verbo præcedenti. Simile loquendi genus, Rom. 2. 28. q. d. Id non ad meam, sed ad Dei gloriam pertinet, ut sic vos Christo lucremur: vel, nè vobiscum contemnatur doctrina per nos prædicata, & Deus ipse.) sive sani (vel, sobrii, Vulg. recti, Tre. modesti, Ar. sanamēte, P. Be. Pi. sic Er. ex Amb.) sumus, (vel, sapimus, Val. vel, prudenter agimus, Mo. moderationem præstamus, Camer. in sermone & laudibus nostris: si loquor mediocriter, vel humiliter & modestè, ut solent homines sanæ mentis. Σωφρονέω hic est, ea agere quæ sunt hominis qui est extra ἑκείνου. Vide Marc. 5. 15. Sive me hanc sinceritatem meam profiteri sano animo existimet quispiam.) vobis, Er. P. &c. sub. sani sumus, Er. sim. Be. Pi. &c. Repete iterum σωφρονόμεν, quod subintelligitur. Talis sum vobis, i. e. in vestros usus, cum doceo, cum scribo, non meo, sed vestro, commodo id facio, imbecillitati vestræ me accommodans, nè vos offendam aut obtruncandi materiam præbeam, ut modestiam & humilitatem vos doceam. Utcunque Deo & vobis inservio, illius gloriam vestramque salutem fideliter promovens.

¶ 14. Charitas enim Christi] Vel, 1. activa, quæ Christus nos diligit. q. d. Ad utrumque nos impellit exemplum charitatis Christi pro omnibus mortui. Quid ergo non facere nos debemus ut omnes servemus? Hoc exemplum ad procurandam proximorum salutem alibi allegatur, Rom. 15. 2, 3, 7. & 1 Joh. 3. 16. Vel, 2. passiva, quæ nos Christum diligimus: dilectio quam Christo debemus. Huic favet series argumentorum. Sensus, q. d. Non hæc dixi ut nos commendemus: nos totos regit non ejusmodi affectus carnis, sed amor quo Christum prosequimur. ¶ Urget nos, συνέχει ἡμᾶς] Constringit (vel, Cobibet, Mo. Ar. Tenet, Ca. Compellit, Tre. Er. V. G. Adducit eò, V. Huc extimulat, Zeg.) nos, Er. P. Be. Pi. &c. Ut omnia Dei & Christianorum causâ agamus: ut nos, seu vicarios & legatos Christi, ut mox dicet, totos impendamus iis quos Christus ita dilexit: ut tanto animi zelo prædicemus. Nos totos possidet, ut ejus afflatu quasi correpti agamus omnia. Al. Similitudo est sumpta à parturientibus. Vide Luc. 12. 50. ¶ Estimantes, &c. ἐκτινάζετε τὸν, ὅτι εἰ—ἀγα, &c.] Judicantes

¶ 15. Non enim commendamus nos, &c.] Repetit quod dixerat supra 3. 1. Ideo dicit πάλιν hoc sensu, Iterum dico non opus esse ut me vobis commendem; satis me notis. Est trajectio verborum, οὐ γὰρ πάλιν, pro, πάλιν γὰρ, & οὐ συνιστάμεν, pro, λέγομεν οὐ συνιστάμεν. Non hæc scribo ut me meaque commendem. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ ἀπολογίην διδόντες ὑμῶν κτηνῶν, &c.] Sed (supple

hec dicimus,) occasionem vobis damus (vel, dantes, E.) glorandi (vel, magni gaudii. De quo significato Verbi κτηνῶν, & Nominum κτηνῶν & κτηνῶν, satis jam diximus.) de nobis, P. sim. Be. Pi. &c. adversus Pseudo-apostolos qui nobis obtruncant: vel, pro nobis, Vulg. Ut qui ab eo in fide instituti sitis, in quem nulla merito cadat reprehensio. Ἀπολογίης sub. ἐστίν. ¶ Ut, &c. ἵνα ἔχητε πρὸς τὸν ἐν περὶ τῶν κτηνῶν, &c.] Ut habeatis (sub. aliquid, Il. Ti. vel, quod dicatis, P. Be. Pi. Eth. vel, quo glorari possitis, Camer. sic Zeg. vel, quod respondeatis, V. vel, unde causam meam tueamini, G.) adversus (vel, ad, Mo. apud, Sy. Ar.) eos qui in facie (vel, facietenus, i. e. in conspectu hominum: vel, ex facie, P. de facie, h. e. externâ specie, in rebus externis, ut eruditione & divitiis, sapientiâ & eloquentiâ humanâ, nobilitate, &c. Πρὸς τὸν, ἡμᾶς, 1 Sam. 16. 7. ubi ὁ δὲν posuere Græci, omne id quod inter homines humana sapientes magni fieri solet.) gloriantur, (vel, gloriam captant, P. Be. vel, sibi placent, G.) & non in corde, Er. i. e. in cordis puritate, qualem mei actus testantur, & conscientia testimonio, quo Paulus gloriabatur supra 1. 12. Non tales intus se vident, quales exterius videri volunt.

¶ 16. Non enim commendamus nos, &c.] Repetit quod dixerat supra 3. 1. Ideo dicit πάλιν hoc sensu, Iterum dico non opus esse ut me vobis commendem; satis me notis. Est trajectio verborum, οὐ γὰρ πάλιν, pro, πάλιν γὰρ, & οὐ συνιστάμεν, pro, λέγομεν οὐ συνιστάμεν. Non hæc scribo ut me meaque commendem. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ ἀπολογίην διδόντες ὑμῶν κτηνῶν, &c.] Sed (supple

dicantes (vel, *Expendentes*, Zeg.) *illud*, vel *hoc*, (vel, *Ut qui hoc statuamus*, G. sic P. Be. Pi. pro certo apud nos ^m, sub. *nempe*, Sch.) quod si (i.e. quandoquidem: Græca quædam exempl. non legunt si, nec Th. nec Amb. o.) *unus* (scil. Christus P.) *pro omnibus* (scil. hominibus ^q redimendis: vel, 1. omnibus in universum ^f: intellige quoad sufficientiam pretii, non item quoad efficientiam ^t. Vel, 2. omnibus scil. electis ^v, vel, nobis qui in eum credimus ^x, qui conversi Christo vivimus, ut mox sequitur ^v. Vel, 3. omnibus, h.e. & Judæis & Gentibus ^z.) *mortuus fuerit*, ergo (vel, *nempe*, P. Zeg. Be. Pi.) *omnes* (vel, *isti omnes*, Be. sic Pi. Articulus *οἱ πάντες* restringit ad eos de quibus agitur, h. e. ad Ecclesiam ^a: omnes pro quibus ille mortuus est ^b.) *mortui fuerunt*, Er. P. Zeg. &c. sub. *una cum ipso*, Zeg. *Mortui*, vel, 1. morte peccati in Adam ^c, morte digni ^d, morti æternæ obnoxii ^x, peccato & morti addicti ^f: & per consequens omnium cogor quærere salutem, nè frustra pro ipsis Christus videatur dependisse ^{||}. Pertinet hoc ad scopum Apostoli habentis illos pro mortuis, qui ambitione ducuntur, &c. *Mortuis* opponuntur *viventes*, v. seq. Refertur ergo hæc mors ad conditionem in qua omnes nascimur, & in qua Christus nos deprehendit ^f. Vel, 2. perinde ac si illi omnes essent mortui, & moriendo pro suis peccatis satisfecissent ^z. Vel, 3. mori debent veteri vitæ, scil. peccati, & vivere vitæ justitiæ ^h. Significat non quid sint, sed quid esse debent ⁱ. Actum hic dixit pro officio aut eo quod debetur. Debent & omnes mori nempe peccato. Sensus enim est idem, sed brevius enunciatus, qui Rom. 6. in principio, 1 Pet. 4. 1, 2 ^k. Hic sensus contextui maximè congruit, tum præced. *sive insanimus*, &c. ^l. tum sequent. ^m. q.d. Omnes ergo, quod ad suas actiones attinet, mortui esse debent sibi ipsis, ut jam non suis commodis studeant, sed gloriæ Christi, cui vivere debent, & saluti eorum pro quibus ille mortuus est. Locus huic simillimus est Rom. 14. 7, 8 ⁿ. Πάντες ἀπὸ θανάτου. Intelligit omnes Christianos in quibus efficacia mortis Christi sese exerit, quatenus & ipsi exemplo Christi peccato & carni mortui sunt ^o.

15. *Et*, &c. *Καὶ ὑμεῖς*, &c. *Kai* hic valet *nam*. Ostandit qualem Christus mortem pertulerit P. Et illum pro omnibus, &c. Be. Pi. *¶ Ut & qui vivunt* (vel, 1. in Christo ^q; qui hanc vitam à Christo hauserant ^r: vel, 2. vitæ animalis sive naturali ^t.) *jam non sibi vivunt* ^{||} Id est, ex suo arbitratu ^t, suæ gloriæ ^v, aut commodis ^x, aut cupiditatibus, &c. *¶ Sed ei*, &c. ^{||} Periphrasis argumentosa ^v. Ex Christi præscripto. In ejus honorem ^z. Simile loquendi genus Rom. 6. 2. & 14. 7 ^a. *¶ Et resurrexit* ^{||} Repete pro nobis, sicut ratio hypozeugmatis requirit ^b. Hoc addit, ut significet, nobis vivendum esse Christo, eâ vitæ cujus typus est resurrectio Christi, id est, vitæ novæ; sicut mori debemus nobis ipsis, ac vitæ veteri: quam mortem typicè denotat mors Christi, Rom. 6 ^c.

16. *Itaque nos ex hoc* (sub. tempore, Er. ex Amb. E. Camer. *deinceps*, Val. sim. Er. Mo. *posthac*, P. Be.) *neminem novimus* (i.e. censemus, sive æstimamus ^d: notitia enim hæc est approbationis ^x. Sic scire sumitur Job 34. 19. Prov. 24. 22 ^f. vel, notitiâ amoris & propensioris affectus ^f.) *secundum carnem* ^{||} Hanc mortalem ^g, i.e. secundum speciem externam ^h, vel ex rebus externis ⁱ, sive carnalibus, h. e. hujus seculi ^k: è divitiis aut eruditione ^l, vel quæd nobis cognatus sit, amicus, Judæus, &c. In nemine gloriamur carnalis propinquitatis causâ ^m. His affectibus naturalibus mortuus sum, qui in Christo regeneratus illi soli vivo, & omnes in ipso secundum charitatis spiritum amo, non secundum carnem ⁿ. Neminem agnoscimus Christianum qui vivat secundum carnem, & non secundum Christum ^o. Vel, Nihil moramur carnalia ^p, famam, nobilitatem, & maximè humanas amicitias, cognationes, favores ^q: Non ergo gloriolam aut commodam nostram captamus ^r: sed Deo & Christo principaliter servimus ^t. Cum omnes præsentī vitæ mortui esse debemus, nemo Christi servus æstimandus est à carnali excellentiâ ^t: quare gloriosos vestros Doctores non æstimamus ex genere, eloquentiâ, opibus, &c. ^v. Sub *carnis* nomine comprehendit externas omnes dotes, & quicquid absque regeneratione censetur laude dignum ^x; vel, ea omnia quæ ad hanc animale vitam attinent, uti sunt cognatio carna-

lis, status, regnum & alia hujus seculi propria ^y. *¶ Et* ^z Vor. *si* (vel, *Quod si*, P. Be. Pi. *Etiam si*, G.) *cognovimus* (vel, *cognovissemus*, V. *familiariter cognitum habuissimus*. *Ε-γνωκαμεν* hic est Indicativus pro Subjunctivo, more Hebræo ^z.) *secundum carnem* (i.e. corpus, h.e. mortalem ^a. *In carne*, i.e. cum vitam adhuc mortalem ageret ^b: etiam si sciamus Christum hic vixisse ciboque & potu indiguisse ^c.) *Christum* ^{||} Auget orationem. Poterat dicere, Nec ipsum Abraham novimus secundum carnem. Sed nominare voluit quendam longè majorem. Quin etiam, inquit, aliquando magnum & gloriosum putavimus ^d, vel, 1. Christum in carne mortali videre ^e. Non placet, quia Paulus eo modo Christum non viderat ^f. Vel, 2. gentilem & consanguineum esse Christi secundum carnem ^f. Al. Christum sive Messiam intelligit carnalem, qualem expectarunt Judæi ^g, [*& cum iis aliquando Apostoli*.] q. d. Si Christum ex externis istis censendum olim existimavimus; scil. recipiendum pro Christo, si gloriosus; rejiciendum, si fuerit pauper, &c. ^h. *¶ Nunc jam non* (sub. ita, i.e. secundum carnem, ex præced. ⁱ.) *novimus* ^{||} Cognitione humanâ sive terrenâ ^k. Nunc tamen eum non ut talem consideramus & colimus ^l, ut nobis similem & cognatum, beneficiis corporalibus nos prosequenter, vel, si mavis, mortalem, infirmum, &c. ^m. sed ut gloriosum & coelestem ⁿ, impassibilem, immortalem, & beneficiis spiritualibus nos prosequenter ^o; ut Regem coelestem & Judicem humani generis P. Nunc alio modo cognoscendus est, nempe spiritualiter, ut nihil mundanum de ipso cogitemus ^q. Nunc ita penitus mortui sumus affectibus vitæ veteris ^r, ut non amplius in hujusmodi re gloriandum nobis censeamus ^t. De Christo ergo augustius sentimus, & eum tantum novimus secundum Spiritum, id est, ut hominem Divinum, orbis Redemptorem, Auctorem gratiæ & salutis, atque ut tali vivimus, & servimus, talēque prædicamus ^t. Non cogitamus de Christo nisi glorioso & curis hujus vitæ superiore, ut nos illi conformemur & curas illas carniſque vanitatem abjiciamus ^v. Christus carnem deposuit ut secundum illam hodie non cognoscatur: abjiciamus ergo & nostram, i.e. opera carnalia ^x. Est *ἀνταντικυ* in verbo *ανταντικυ*, quod & *notitiam* significat & *æstimationem*. Dictum autem hoc est adversus illos (Pseudoapostolos ^y) qui, cum ex Judæa Corinthum venissent, se præferabant ceteris, eo quod Christum ipsum dicentem audissent, vidissent ^z, fortè & cognitione aliquâ contingerent ^a, ut illi qui ob id dicti fuerunt *ἀποστόλοι*. Vide quæ dicta ad 1 Cor. 1. 12 ^b. Non est dubitandum illos in eo gloriosos fuisse, quod Hebræi, Israelitæ, &c. essent, ut infra 11. 22. (quod totum ibi v. 18. vocatur, *gloria secundum carnem*.) quod Christo conjuncti: id quod inter prærogativas Judæorum numeratur, Rom. 9. 5 ^c. E.

17. *Siqua*, &c. *ὡς ἔστιν*, &c. ^{||} Itaque si quis est in Christo (q. d. Non modò nos ministri, sed & omnis qui Christo per fidem insitus est, & Christo jam vivit ^d.) *non va creatura* (vel, *creatio*, Be.) est, P. sic Er. Pi. &c. Vehementem mutationem significat ^e: q. d. est veluti res quædam recens à Deo condita ^f: per Christi gratiam novus est homo ^g, qui proinde ea omnia quæ veteris sunt hominis, quæle est nōsse aliquem secundum carnem, abjicere debet ^h; per Spiritum Sanctum renovatus est ad novam sanctamque vitam in fide Christi ducendam ⁱ. Intelligit totam hominis regenerationem, &c. ^k. Qui Christum proficitur est velut homo novus, & æstimandus ex profectu quem fecit in via Christi. *Nova creatio* modò de vita Christiana, ut Gal. 6. 15. modò de ipso Christiano homine, dicitur. Rectè utrumque. Nam vitam illam producit Deus & hominem refingit. Confer Rom. 6. 6. Non multum abit hinc quod Plato dicit [*quod vide in G.*] Adde quæ ad Joh. 3. 3 ^l. Defectiva est oratio, sic implenda, Si quis in Christo, h. e. in Regno Christi, vel in Ecclesia, locum aliquem obtinere cupit, ille sit *Nova creatura*. Hoc verbo damnat quamvis excellentiam, ut doctrinam, eloquentiam, &c. si desit renovatio cordis. Ità corrigit ambitiosa Corinthiorum judicia quibus pluris erant externæ larvæ quàm vera sinceritas ^m. *¶ Vetera transierunt* ^{||} Vel, *præterierunt*, P. Be. Pi. &c. Quæ erant veteris hominis abolita sunt ⁿ, ut peccatum, errorefque Gentilium, & omnis carnalis affectus ^o. Hic veteres affectus, & vetera judicia, exiit P, simul cum veteribus

teribus ritibus q, & Veteri Testamento, ejusque servitu-
te r. Nobilitas, opes, Philosophia nihili sunt. ¶ *Om-*
nia nova] Quæ ad salutem æternam nos ducunt, ex qui-
bus nunc æstimandi sumus. Vide Eph. 3. 9 t. Est autem
mystica applicatio loci Esa. 43. 18, 19 t. Ubi agitur de
reditu Judæorum à Babylone. Si autem tunc dici potuit
Deus, *omnia nova facere*, quanto magis in adventu Chri-
sti, &c v? Omnis vetustas in novitatem commutata est,
partim in re, partim in spe futuri seculi x. Solus novus
homo floret ac viget in Regno Christi, *vetera*, id est, quæ
non sunt Spiritu Dei reformata, *transferunt*, i.e. emarcu-
erunt, ut solent res caducæ, &c v.

18. *Omnia*, &c. τὰ ὅλα, &c.] *Omnia* (vel, *Hæc*
omnia, Be. Pi. Vor. ex quibus censendi sumus z, scilicet
nova a, jam dicta b: Universum hoc beneficium renova-
tionis quod Christus nobis promeruit, quodque jam par-
tim habemus, partim exspectamus c: τὰ ἡὶ pro ταῦτα d.)
autem sunt ex Deo, P. Be. Pi. ut fonte & primo authore
omnis boni *. Hæc omnis innovatio non est ullius homi-
nis f, non nostris viribus g, sed ex Dei donatione & gra-
tia h. ¶ *Qui nos reconciliavit sibi*] i. e. In gratiam
& amicitiam recepit, h. e. peccata condonavit, iustificavit,
in filios adoptavit. ¶ *Per Christum*] i. e. Vel, 1.
per Christi doctrinam & exemplum quod sequamur.
Sed hoc Pelagianum est. Vel, 2. pretio & merito sangui-
nis Christi, &c i. ¶ *Et dedit nobis ministerium, &c.*]
i. e. Provinciam annunciandi hanc reconciliationem k.
Ministros nos fecit ipsius sui propositi l. Hic jam tacite
& opportunè redit ad commendandam dignitatem novæ
legis, &c m.

19. *Quoniam*, &c. ὅτι ὁ θεὸς ἡμεῖς ἐν χριστῷ κόσμον κα-
ταλλάσσει] Ut (vel, *Nempe*, P. Be. Pi. Hic ὁ εἰς est
ἐκκλησίαν. Hoc est quod Dei nomine annunciamus n.
ὅτι pro ὅτι declarat enim quæ sit illa καταλλαγή, de qua
loquitur o. Vel, *Sic*, ut modum ostendat quo Deus nos
reconciliavit p. Vel, *Quippe*, Ca. vel, *Nam*, Be. vel, *Quan-*
doquidem, Er. Be. ut ὁ εἰς sit ἀπολογία pro ἐπεὶ. Redun-
dat hic vel ὁ εἰς (quod in uno cod. deest) vel ὅτι, & hoc
foran illius glossema erat, quod postea ex albo in con-
textum irrepsit q.) *quia* (vel, *quum*, Ca. vel, *quod*:
declarat enim hanc reconciliationem, &c r. vel, *certè*,
Be.) *Deus erat in Christo mundum* (vel, 1. genus huma-
num ||, omnes & singulos homines t. Non placet. Nus-
quam enim dicit Scriptura Deum infideles & nunquam
credituros sibi reconciliare, iisdemque non imputare sua
delicta t. Vel, 2. maximam (& pessimam v.) hominum
partem x, quam antea per tot secula fuerat averfatus y.
Gentiles æquæ ac Judæos z. Vel, 3. credentes qui sunt in
mundo a, Christianos b, electos c, ex universo mundo d;
vel vocatos, atque vocandos efficaciter ad fidem Chri-
sti *.) *reconcilians* (sub. erat, i. e. reconciliavit f:) *sibi*
ipsi, Mo. &c. Intellige, quantum in ipso erat: quo sensu
alibi mundum dilexisse, & Christum pro peccatis totius
mundi dedisse, dicitur. Vide Joh. 3. 16. & 1 Joh. 2. 2 g.
Illud autem, *in Christo*, jungendum, vel, 1. præcedenti-
bus: ut sensus sit, Deus mundum sibi reconcilians erat
in Christo, homine h. Erat enim Pater in Filio, Joh. 10.
v. 38 i. & c. 14. v. 10 k. Hic sensus plenior est: ut duo sint
membra; 1. Deus in Christo erat, q. d. Quum procul à
nobis remotus esset Deus, ad nos in Christo accessit, ita
factus verus Immanuel. Ideo hoc exprimit, ut discamus
Christo uno esse contenti, quia in ipso & Patrem habemus.
2. Christus est propitiatio nostra, quæ Deo recon-
ciliamur l. Vel, 2. sequentibus, hoc modo, Deus erat
reconcilians sibi mundum in Christo, h. e. per Christum m.
Hic commentarius congruit tum phrasi Paulinæ, tum
præcedentibus & sequentibus n. ¶ *Non*, &c. ἡ
ἀλογίζομεν, &c.] *Non imputans* (vel, *Non imputando*, P.
Be. Pi. i. e. per Christum remittens o,) *eis* (i. e. mun-
do p, five mundanis q, five hominibus r: vel, credenti-
bus t. Ἀποὶς refertur ad κόσμον, per Synesin t.) *peccata*
sua, Er. Val. V. Non ita imputans ut non eos à peccatis
& poenis peccatorum vellet liberare per eam viam quam
Christus & monstraverat & iniverat. Vide Luc. 23. 34.
sunt enim peccatorum remissionis, ut & aliorum Dei be-
neficiorum, sui gradus; vide Joh. 3. 16 v. Explicatur
reconciliatio ex una ejus parte, cum alioqui gratiam &
amicitiam, mentisque sanctificationem, in se contineat x.
¶ *Et*, &c. καὶ ἀφυσεν ἐν ἡμῖν, &c.] *Posuitque* (vel,

Posuit, inquam, V.) in nobis (Ponere verba in aliquo, aut,
in ore alicujus, est, mandata alicui dare, Exod. 4. 15 y. ¶ *G.*
aut alicujus operâ uti in re quapiam significanda: sed
cum de Deo agitur, peculiaris est hujus formulæ empha-
sis, quæ significatur & cor loquentis à Domino impelli,
& linguam regi, & autoritate docendi præditos esse qui
divinitus sunt ad hoc munus delecti z.) *sermonem* (vel, Be.
orationem, Ca. vel, *rem: verbum* pro re, ut verbum re-
conciliationis idem sit quod ipsa reconciliatio, five po-
testas & ministerium homines Deo reconciliandi a: *ver-* Me.
bum, id est, negotium, ex Hebraismo b.) *reconciliationis*, Be.
P. &c. i. e. Evangelium c: vel, verbum Evangelicæ Ca.
prædicationis. Sensus, q. d. Ut hæc reconciliatio effe-
ctui demandetur d, Deus Apostolis mandata dedit hu- d E.
manum genus ad suam amicitiam revocandi *, & Evan- * G.
gelizandi mundo tantum beneficium f. Deus per Chri- f E.
stum, in quo erat, dedit nobis reconciliationis admini-
strationem g.

20. *Pro*, &c. ὑπὲρ χριστοῦ ἐν προσβολῇ] *Pro Christo*
(vel, *Nomine Christi*, Er. P. Be. Pi. vice & loco Christi h. h E. Me.
Christus Dei nomine hoc annunciavit, nos verò Christi
nomine, quippe ab ipso in hoc munus substituti, Joh. 6.
57 i.) *ergo legatione fungimur* (vel, *legati sumus*, Tre. i G.
ex Sy. vel, *cum legatione fungamur*, Ca. Respicit ad il-
las Christi sententias, *Sicut misit me Pater, ita ego vos*; &
Qui vos audit, me audit k. Vox Hebræa, אָמַרְתִּי, Apo- k Vor.
stoli, significat quoque *legatos* & *nuncios*. Legatio πρε-
σβεία dicitur apud Philos. Vitâ Apollon. 4. 5 l. πρέσβεις est, l Ham.
legatus, ut in proverbio, πρέσβεις ἐκ ἰσραὴλ, jure gentium,
inviolabiles sunt legati. Hinc παραπρεσβείας δίκην, falsa le-
gationis actio, cujus multa exempla in Demosthene t.) t Strig.
tantum (vel, & *velut*, Be. Pi. nam reipsâ non præcatur
Deus, &c m.) *Deo* (sub. vos, Er. P. Be. Pi. &c.) *exhor-* m Be.
tante (vel, *obsecrante*, Er. *precante*, P. Be. Pi.) *per nos*,
Mo. &c. Itâ enim dixerat, Matt. 10. 20. *Non vos*
loquimini, sed spiritus, &c n. Legati quod dicunt id Rex n Idem.
dicere videtur. Deus Christum Legatum fecerat, Chri-
stus ex potestate sibi à Patre data Apostolos o. Sensus est, o G.
Cum nos exhortamur homines, sic accipere debent ac si
Deus exhortetur, &c. ¶ *Reconciliamini Deo*] Mi-
meticum hoc est; q. d. Hoc est quod ex Christi persona
rogamus p, *Redite cum Deo in gratiam* q. Dicitur κατα- p E.
λλάσσει etiam is qui alium offendit, ut videre est Matth. q G. sic E.
5. 23, 24. Rom. 11. 15. 1 Cor. 7. 11 r. Mira hic est, r G.
tum, 1. bonitas Dei, quem homines offenderunt, & ta- t E.
men Legatos cum precibus mittit ad eos pro reconcilia-
tione: tum, 2. hominum malitia, qui precum blanditiis
ad ea quæ salutis suæ sunt invitari debent t.

21. *Eum*, &c. τὸν ὃς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέστειλε] *Emphatica*
est Periphrasis Christi t. *Eum enim qui non novit* (pra-
cticè scilicet v:) *peccatum*, Er. sic P. Be. &c. i. e. pecca-
tum nullum fecit *, ac si prorsus peccatum ignoraret; v
Christum infontem, Joh. 8. 46. 1 Pet. 2. 22 z. nullius
sibi peccati conscium a. Nōsse peccatum est, conscium si-
bi esse peccati b. Sic & Psal. 35. 11. *quæ non cognovi*: &
51. 5. *ego cognosco* c. Ratio hæc est sperandæ & quæren-
dæ reconciliationis cum Deo, ex magna Dei benignita-
te, qui filium infontem dedit, &c d. ¶ *Pro*, &c. ὑπὲρ
ἡμῶν ἀπέστειλε ἐπὶ τοῖς] *Pro nobis* (vel, *Nostrâ causâ*, G.)
peccatum fecit, Er. &c. i. e. vel, 1. sacrificium pro pec-
catis *. * *Αμαρτία*, peccatum, itâ sumitur Levit. 4. 3, 25, 29.
& 5. 6 f. & 7. 2, &c g. & Psal. 40. 7. Rom. 8. 3. Heb. 10.
6. & 13. 11. Ut ergo nos *justitia* dicimur, quia à Deo
sanctificati & iustificati, itâ Christus *peccatum*, i. e. dam-
natus five devotus tanquam sacrificium pro peccatis po-
puli h. Vel, 2. peccatorem seu facinorosum i, peccato-
rem summum k, non in sese, sed ex omnium nostrorum
peccatorum reatu ipsi imputato l: cujus figura erat hir-
cus ille, Levit. 16 m. Al. Sic vocat Christum, vel quia
talis reputatus est, Esa. 53. 12. Confer 1 Reg. 1. 21.
Erimus, i. e. reputabimur, *peccatores*, &c n. Vel potius,
quia tractatus est tanquam scelerosus o, *facinus maledi-*
ctum, Gal. 3. 10. traditus in mortem crucis, quo famosi
latrones affici solebant p. Duplex [ergo hic est] figura.
Nam & abstractum est pro concreto, ut in membro op-
posito, *justitia*, id est, justus; & præterea subaudiendum
o, *fecit peccatorem*, i. e. tanquam peccatorem q. Hunc
sensem postulare videtur & præcedens emphasis t, & se-
quens antithesis f. *Justitia* hic intelligitur Christi quæ
nobis

nobis imputatur sive accepta fertur. Peccatum ergo est reatus quo in Dei iudicio obstringimur: Christus autem personam nostram suscepit, ut reus nostro nomine fieret, & tanquam peccator judicaretur. ¶ *Ut nos efficeremur iustitia Dei* (i. e. iusti coram Deo), ita ut Deus nos haberet pro iustis. Addidit Dei, ut excluderet fiduciam ac supercilium nostrorum operum: iusti eam iustitiam quam Deus approbat, donat, imputat, cuius pars potissima est in corde: iustitia, vel, i. verâ & internâ, quam in nobis efficit, hoc est, sanctificatione: vel, 2. imputatâ. Nam ut Christus peccatum effectus est, non inhærentiâ peccati sui, sed imputatione nostri; sic nos iusti efficimur apud Deum iustitiâ non nobis inhærente, sed à Christo nobis imputatâ. ¶ *in ipso* i. e. Quæ cum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo additur *in ipso*. Vel, per ipsum, E. ex Amb. Me. sic G. id est, Christo duce, per Christi meritum: vel, quatenus in ipso, videlicet Christo, sumus. Confer Rom. cap. 8. v. 1, &c.^k

* Calv.

* P. ex

Pe.

* V.

* Er.

* G. Scil.

* Scil.

* G.

* E. sim.

T.

* Ham.

* Pi. sic

Be. Camer.

Scil. Calv.

* Scil.

* Scil. sim.

Calv. Be.

* Be.

* G.

* E. sic T.

* Vor.

CAP. VI.

1. *Adjuvantes, &c.* Συναγόμενοι ὑμῖν. Subintellige τὸ ὅτι, ut 1 Cor. 3. 9. quippe qui per nos hortatur, suprâ 5. 20. Post ὑμῖν subintelligitur ἡμεῖς. *Cooperamur autem*, Pi. Scil. E. vel, i. auditoribus: dum scilicet eorum pigritiam excitamus. Vel, 2. sociis vires suas unitibus, &c. Vel potius, 3. Deo, ut reconciliationem hanc assequamini. Christi socii & administri. *Sed ut & administri*, P. *Sed &* (sub. ut, Pi.) *operam nostram ei accommodantes*, Be. Pi. sic Scil. ut instrumenta principali agenti. Cohæret sermo cum superioribus. ¶ *Exhortamur* Bis rogat, i. nomine Christi, cap. præced. 2. suo, tanquam illius cooperarius. ¶ *Nē, &c.* Μὴ εἰς κενόν, &c. Nē frustra (vel, in cassum, Ca. in vacuum, Er. Ti. Mo. Vulg. i. e. sine fructu sive profectu; imò cum vestro damno, ut Gal. 3. 3. nam quod ad Deum attinet nunquam vacuum ad illum redit.) *gratiam Dei* (i. e. beneficium, i. e. verbum gratiæ & reconciliationis, per Meton. objecti P; vocationem per Evangelium q. Non intelligit hic gratiam sive habitualement, sive actualem, animæ inhærentem; sed generale illud beneficium reconciliationis mundi, de quo locutus fuerat t. Omne beneficium Dei solet appellari *χρεὶς* v.) *repperitis*, P. Be. Pi. &c. h. e. nē vobis inutilem reddatis, per defidiam vel neglectum; vel, non perseverando in fide, vel arbitrando fidem sine operibus sufficere. Sicut dari ita accipi dicitur interdum etiam sine effectu, Joh. 6. 33. Act. 11. 32. Apoc. 3. 8. Est hic μετανοοῦν. Sensus enim est, Monemus vos, nē ita vos geratis ut appareat frustra in vos collatum hoc Dei beneficium.

2. *Ait enim* Vel Deus, ex proximè præcedentibus: vel Scriptura. Quæ sermonis forma frequens est apud Paulum. Locus est Esa. 49. 8. Sunt ipsa verba Lxx Interpretum, & Hebraicæ veritatis. ¶ *Tempore, &c.* Καρπὸς σπέρτος, &c. Tempore (vel, Præstituto tempore, Be.) *accepto* (Heb. קָצַר, q. d. *placitiæ*, i. e. gratuitæ receptionis: i. e. tempore quod elegi ad salutem populi procurandam. Quod ab Esaia dictum de salute temporali, mysticè ad salutem æternam refert Apostolus. Tempore, vel, i. præsentis vitæ, in qua bene operandi & merendi opportunitatem habemus. Vel, 2. Novi Testamenti, quo decreveram propter Christum eximie orbi benefacere, & Gentes ad salutem vocare, & uberimos gratiæ meæ fontes aperire P: quod tempus merito vocatur *acceptum*, seu *placitum*, vel *acceptabile*, non quidem Deo, ut quidam volunt, sed hominibus, maxime Gentibus, Gen. 49. 10. Hag. 2. 8. q. d. Dignum quod cum plausu & exultatione ab omnibus acceptetur, utpote salutem adferens mundo q.) *exaudi* (i. e. exaudiam: præ. pro fut. ut sape.) *te*, (orantem pro salute electorum, pro membris & filiis tuis gratiam, opem & salutem, postulantem:) *& in die salutis* (i. e. tempore gratiæ, quo omnes homines vocare statui ad salutem æternam:) *succurri tibi*, P. Be. Pi. &c. vel, *adjuvi te*, Vulg. i. e. adjuvabo te, ut quod inten-

* Vor. G.

* G.

* Vor.

* G.

* Scil. sim.

Q. in E.

* Scil. E.

* T.

* Me.

* Scil.

* G.

* Er.

* Vor. sic

Be. Pi. Scil.

E. Me.

* Be.

* Er. E.

* Scil.

* G. sic

Me.

* E. ex

Caj.

* Scil. sim.

Dic.

* E.

* G.

* E.

* T.

* E.

* G.

* Be. Pi.

E. Me. sic

Er. V.

* Be. sic

E.

* Er.

* Pi. G. E.

Me. &c.

* G. sic E.

* E.

* Be.

* G.

* Me. T.

Vor.

* Me.

* Scil. sic

Me. T. Vor.

* T.

* E.

* Scil.

* E.

* Me.

* T. Me.

* Me.

* T.

* Me.

dis & agis planè assequaris, h. e. salutem membrorum tuorum. Nempe copiosam gratiam hominibus impartiar, quæ excitentur, animentur, roborentur ad ea quæ salutis suæ sunt amplectenda. Sunt hæc verba Dei Patris ad Filium: quæ Apostolus accommodat Deo promittenti exauditionem & auxilium hominibus, si opportunitatem à se concessam, quo salus ipsis paratur, non negligant, & gratiam Dei non in vacuum recipiant. Sed non opus est sensum Propheticum mutare. Probat Apostolus nunc esse tempus gratiæ & reconciliationis, ut gratiam non in vacuum recipiamus. ¶ *Ecce nunc tempus, &c.* Sunt verba Apostoli accommodantis Esaia dictum ad Corinthios. En, inquit, tempus illud de quo Deus Pater verbis jam memoratis loquutus est ad Filium, nunc advenit vobisque annunciatum est. [Sensus, q. d.] Hoc tempore quo nos Apostoli vivimus, tantæ rerum notitiæ, tantis miraculis instructi, hoc verè est tempus quo Deus eximiiis modis vobis offert salutem. Sensus idem qui Heb. 3. 7, 13, 15. & 4. 7. Tempus salutis, hinc vocat, quo veri Christiani tanta à Judæis & Gnosticis passi eripientur, &c. Hic versus aut per parenthesis accipiendus est, aut potius hinc eximendus & versui 13. subiiciendus.

10

20

30

40

50

60

70

3. *Nemini, &c.* Μηνεναντιεν μιν σεβει δίδωτες προσκομιζόμενοι, &c. Cohæret hoc cum παροχάλυμεν m. [v. 1.] versu 2. parenthesis incluso, ut habent multi Codices. Ostendit enim quàm serio moneat, qui, ut aliquid proficiat, nullis terreatur incommodis, nulla non commoda negligat. [Sic vertunt,] Nullam ulla in re (vel, Nemini ullam, Vulg. Sed μινδενι refertur ad Rem, non ad Personam q. Vel, Ne quam usquam, Er. V.) præbentes (vel, dantes, Vulg. vel, demus, Er. V. vel, date, Q. in Be. Sed res ipsa monstrat, Paulum non de ipsis Corinthiis loqui, quasi hæc essent exhortationes aut præcepta vitæ, sed de se & Timotheo, &c.) *offensionem*, (i. e. quidpiam ad quod possint impingere: i. e. sedulo caventes, nē quem verbo aut facto scandalizemus. Περσικοπὴ hic quod alibi πείσκειν, ut Rom. 14. 13. i. e. omne id per quod aliquis averti posset ab Evangelio, ὑπνύς. Vel, *occasionem offensionis*, Tre. ex Sy.) *nē vituperetur* (i. e. reprehendatur, infametur, malè audiat apud homines:) *ministerium*, P. Be. Pi. &c. scilicet verbi, i. e. nostra Evangelii prædicatio: ut sit, si vita ministrorum non respondeat. Nos, inquit, nullum vobis obicem ponimus, quominus per Ministerium nostrum proficiatis. Debetis ergo proficere, nec gratiam Dei frustra recipere.

4. *Sed, &c.* Ἀλλ' ἐν παντί συνιστοῦντες, &c. Sed in omnibus (vel, in quavis re, sicut modò ἐν μινδενι, in nulla re:) vel, omnibus modis; vel, variè, sive multipliciter.) *nos approbantes* (i. e. declarantes & reipsâ præstantes, ut infrâ 7. 11. vel, commendantes, Val. Er. Zeg. E. i. e. factis ipsis conciliantes favorem & auctoritatem: vel, commendemus, Er. V. vel, approbamus, P. nempe hominibus k.) *ut Dei ministri*, Be. Pi. &c. sub. sumus, Er. vel, sub. sese approbant, per syllepsin; alioqui esset solocophanes: vel, q. d. uti facere convenit Dei ministros, quorum est non suam, sed Dei, gloriam spectare, &c. probantes omnibus nostram in hoc ministerio fidem. Vide suprâ 4. 2. Cohærent autem & hæc cum illo παροχάλυμεν. ¶ *In, &c.* Ἐν ἐνοχλείᾳ πολλῇ, ἐν θλίψει, ἐν ἀνδρογῆ, ἐν στενοχωρίᾳ. Hæc ita connectenda sunt, usquedum sequitur ἐν ἀνδραγαθίᾳ. Explicat enim quibus in rebus ista tolerantia, aut, ut Tertul. loquitur, *sufferentia*, versetur. Θλίψις & στενοχωρία hic conjunxit, ut Rom. 2. 9. De voce ἀνδραγῆς vide Luc. 21. 23. 1 Cor. 7. 26. Suprà negavit se στενοχωρεῖσθαι, respiciens Dei solatia; sed hic res quales in se erant exponit. Θλίψις sunt qualescunque afflictiones, ἀνδραγῆ, graviores angustiae, στενοχωρία, gravissima P. Al. Θλίψις est generale nomen, quod per species explicat: ἀνδραγῆ vocat inopiam eorum quæ ad vitæ usum spectant, στενοχωρία vocat interiores animi passionem; cum scilicet difficultates nos ad inopiam consilii redigunt: propriè sign. locum angustum, in quo ægrè quis se potest vertere. Tolerantiam multâ in oppressione, &c. P. In tolerantia multa (vel, Per patientiam multam. Patientia significatur, vel, i. magna; vel potius, 2. multorum malorum, &c. Hanc præponit ut ministris summe necessariam: subtexit autem novem mala quibus ea exercetur) in afflictionibus, in angustis, Be. Pi. vel, anxietatibus,

* T.

* Me.

* T.

* E. Me. Pi.

* Q. in E.

* E.

* Me.

* Pi.

* E.

* G.

* Ham.

* Be.

* G. sim.

Be. E.

* Be. sic

E.

* E.

* G.

* Er.

* Be.

* E.

* Be. sim.

E. Pi.

* Be.

* E. Me.

* G.

* E. Me.

* Vor.

* G. sim.

E. Me. Pi.

* Vor.

* Dic.

* G.

* Be.

* E.

* Be.

* Er.

* E.

* Be.

* Me.

* Vor.

* G. sim.

E. Me. Pi.

* Vor.

* Dic.

* G.

* Be.

* E.

* Be.

* Er.

* E.

* Be.

* Me.

* Vor.

* G.

* Be.

* E.

* Be.

* Me.

* Vor.

* G.

* Be.

* E.

* Be.

* Me.

* Vor.

* G.

* Be.

* E.

* Be.

* Me.

* Vor.

* G.

* Be.

* E.

* Be.

* Me.

* Vor.

* G.

* Be.

* E.

* Be.

† D. *atibus, V. sub. tolerandis, E. In lingua Sapientum* קְוִיָּה
 est, *erumna, vexatio, miseria* †.
 5. *In plagis*] Itā P. vel, *verberibus*, Be. Pi. Act. 16.
 23. infra 11. 23, 24. ¶ *In carceribus*] Act. c. 16.
 ¶ *In, &c.* *Ev. ἀναστασις*] Intelligunt quidam veterum
 id ipsum quod *ἀναστήν* dixit, 1 Cor. 4. 11. *In agi-*
gitationibus, Ca. *In exagitationibus*, Be. Pi. *In instabili-*
tatibus, Chrys. in E. i. e. crebris sedium mutationibus,
 cum huc illuc fugere coactus sit, ob persecutiones *.
 Al. *In seditionibus*, Er. II. Ti. P. Mo. Vulg. G. ex Sy.
 i. e. in sustinendis populi tumultibus adversum nos sedi-
 tione concitatis. Hoc rectius. Itā enim vox illa Græca
 sumitur Prov. 26. 28. Luc. 21. 9. 1 Cor. 14. 33. infra
 12. 20. Jac. 3. 16. Utitur hoc sensu & Polybius in
 Fragmentis à Valesio editis. Exempla vide Act. 16. 12.
 & 17. 23. & seq. ¶ *In laboribus*] Vel, artis ma-
 nuariæ, vel itinerum, scil. Evangelii causā toleratis d:
 vel, sponte susceptis *. *Κόπος* sunt labores ad lassitudi-
 nem. Vide 1 Cor. 15. 58. & infra 11. 23, 27. 1 Thes. 2.
 9. & 3. 5. Adde Act. 20. 35. 1 Cor. 15. 10. Gal. 4. 11.
 Col. 1. 29. 1 Tim. 4. 10. ¶ *In vigiliis*] Sic & in-
 fra 11. 27. ¶ *In jejuniis*] 1 Cor. 4. 11. Phil. 4. 12. f.
 6. *In, &c.* *Ev. ἀσπότης*] *In* (vel, *Cum*, Be.) *purita-*
te, Pi. Vor. Me. Per puritatem, P. E. i. e. morum inte-
 gritatem; quoad cupiditatem munerum h: vel, quo-
 ad corpus, vel quoad doctrinæ modum i. *In castitate*,
 Vulg. Vor. *In abstinentia à Venere*, atque etiam à rebus
 quæ talis culpæ suspicionem parere poterant. Vide infra
 11. 2. 1 Tim. 5. 22. k. ¶ *In scientia*] Scil. Divina,
 opposita seculari sapientiæ l, vel mysterii Christi m, vel
 rerum ad fidem pertinentium n, ad docendum imperi-
 tos o: de qua scientia vide 1 Cor. 12. & 13. P. Vel, pru-
 dentiam intelligit q, sive recte agendi peritiam r. *In cog-*
nitione, Legis & literali & mystica. ¶ *In longani-*
mitate] Vel, lenitate, adversum eos qui in me delique-
 runt †. ¶ *In suavitate*, *χρηστότης*] *Comitate*, Er. V.
 Opponitur supercilio & morum asperitati t. *Beneficentiā*
 adversum omnes, *ἡ ἀγαθὴ*. ¶ *In* (vel, *Cum*, Be.)
Spiritu sancto] Qui nobis auxiliator fuit ad ea præstan-
 da quæ commemoravi *. Referri hoc potest, vel, 1. ad
 animum Pauli sanctæ affectum v, itā agendo ut appare-
 at nos Divino spiritu regi z, non spiritu superbæ, avari-
 tiæ, &c. a. Vel, 2. ad charismata Spiritus Sancti, quibus
 recte usus est Paulus b, & quibus verum se ministrum
 probavit c. [q. d.] Cum prophetiis, linguis, sanctioni-
 bus d, [lege *sanationibus*.] Per *ἐνεργειαν* Spiritus in fide-
 libus se exerentem. Metonymia *. Commemoratis ali-
 quot speciebus, eas ad duo quasi genera revocat, nempe
 Spiritum Sanctum, ut causam efficientem; & charitatem,
 ut finem universalem f. ¶ *In charitate non ficta*]
 Non verbis solis, sed ipsis factis præstita, quā salutem
 hominum unicè quærimus etiam cum nostro detrimento
 & periculo. Vide infra cap. 11. & 12. e. Vide Rom.
 12. 9. 1 Pet. 1. 22. h.
 7. *In verbo* (vel, *Per sermonem*, Be.) *veritatis*] Vel,
veraci, V. Nihil mentientes nec in quotidianis negotiis,
 & multò minùs in rebus ad fidem pertinentibus i. Do-
 ctrinæ veritatem intelligit k. Prædicando Evangelium l,
 apertè, sincerè m, nullā ex parte adulteratum; supra
 4. 2. n. ¶ *In, &c.* *Ev. ἀποδομις Θεῷ, διὰ τῆς ὁπλῆς, &c.*]
 Dei virtute nobis arma subministrante, tam dextra quàm si-
 nistra, ad justitiam implendam, G. Armorum apud Græ-
 cos duo sunt genera, *φυλακή*, id est, tegumenta corpo-
 ris, & *ἀμυνή*, id est, tela data ad arcendum hostem o.
 Milites dextrā hastam gerunt, scutum sinistrā. In rebus
 secundis hastā utuntur, in rebus duris scuto. Sic Deus
 Apostolo & adiutoribus ejus vires dabat eximias, per
 quas & secundis & adversis rebus rectè uterentur. Hunc
 sensum exigunt sequentia. Simile proverbium apud Ho-
 merum, *ὅς δ' ὅτι δεξιᾷ, ὅς δ' ἐπ' ἀριστερῇ ναυῆσαι βῶν* P, (*No-*
vit sive à dextris, sive à sinistris scutum agitare.) Al. *In*
virtute (vel, *Per virtutem*, Be.) Dei, P. Pi. (i. e. vel, 1.
 potestate illā Dei, cujus mentio fit infra 10. 4. quā im-
 pios & refractarios cohibebat & coercerat r. Vel, 2.
 quæ ostenditur per miracula †. Confer Rom. 15. 19. t.
 Sed præstat referre ad præced. *in verbo*, &c. v. Significat
 ergo quòd verbum veritatis in quo laborat, sit efficax
 & fructuosum per solam virtutem Dei *. *In potentia*
 Dei, quæ se in nobis exserit, dum Evangelium efficaciter

propagamus, errores refutamus, & Diaboli machinas dis-
 turbamus v. *Διὸ αὐτὴν Θεὸς* vocat Divinam illam in dicen-
 do *δενδόντα*, quā apud auditores suos potens fuit, alios
 confundendo, alios convertendo. Confer 1 Cor. 2. 4. z.)
 per arma (id est, instrumenta a, Rom. 6. 13. b.) *justitiæ*
 (h. e. justitiæ exercendæ c: i. e. per opera virtutum *,
 per rectam integritatem conscientie f. *Justitiam genera-*
lem hic intelligit g:) *dextra ac sinistra*, Er. II. Ti. P. Be.
 Pi. &c. i. e. vel, 1. justitiā undique armati h, adversus
 omnia i: vel, 2. per arma & offensiva, putā gladium,
 hastam, telum, quæ dextrā vibrantur; & defensiva, pu-
 tā clypeum & parmam, quæ sinistrā tenentur k: vel, 3.
 in prosperis & adversis l. *Dextra* res prosperas, *sinistra*
 res adversas, denotat m. Verum res adversæ dici non
 possunt *arma sinistra*, sed sinistris armis excipiendæ, scu-
 to videlicet fidei; res autem secundæ gladium Spiritus
 potiùs postulant, ad refecandum veterum, luxum &
 fastum illarum comites n. Per dextra arma videtur ea
 designare, quibus adversus voluptates & earum illece-
 bras pugnamus: per sinistra, quibus res adversas con-
 stanter toleramus. Et fortasse respicit ad malitiam, sive
 rationem instruendi acies, illo tempore usitatam o. Sen-
 sus est, q. d. Declaramus nos Dei ministros in prosperis
 & adversis, dum utrisque utimur velut instrumentis vir-
 tutum p, ubique justis sanctisque actionibus, tanquam
 armis, utentes q; ut nec prosperis elevemur, nec adversis
 turbemur & superemur r, in utroque genere immobiles
 à rectitudine justitiæ †.

8. *Per gloriam, &c.*] i. e. Sive honor nobis habetur,
 sive contemnimur, sive malè, sive bene, de nobis homi-
 nes loquuntur t, ab integritate nostra nunquam discedi-
 mus v. ¶ *Ut seductores*] Itā P. Pi. vel, *impostores*,
 Er. Be. i. e. errorum magistri x, sub. *habemur*, G. sim.
 E. Me. nempe ab adversariis y, à multis, maxime à Ju-
 dæis z. De nomine *μαδων* & *impostorum*, quod datum
 Christo, Apostolis ac Christianis, diximus ad Matt. 27.
 v. 63. *μαδων* Hebræis מַדְוֹן. ¶ *Et* (vel, *Sed*, P.
 vel, *Et* tamen, Be. Pi. sub. *sumus*, G. P. Me. E.) *vera-*
ces] Vel, *veridici*, G. veritatis præcones b. Non deter-
 rent nos calumniæ per quas ut impostores traducimur,
 quò minùs pergamus doctrinam illam quæ vera est, & ob
 quam traducimur, eloqui c.

9. *Sicut—ignoti*] Scil. mundo d: habiti tanquam pe-
 regrini *, obsecuti, ignobiles f, & nullius pretii e. ¶ *Et*
cogniti, *καὶ ἐμπροσθεν*] *Sed* (vel, *Et* tamen, Be. Pi.)
noti, P. Pi. vel, *agniti*, Be. Heb. נִכְרִי, scil. consci-
 entiis piorum i. In pretio habemur apud omnes probos
 ac pios k, splendore miraculorum & doctrinæ excellen-
 tiā inclyti l. Multi nos nōsse non curant, sed aliis bene
 noti & chari sumus. Vide quæ dicta nobis ad Matt. 19.
 29. m. ¶ *Quasi morientes* (ob quotidiana mortis pe-
 ricula n: Miseri pro mortuis habentur o. Credimur quo-
 tidie morituri, *Semper casuris similes, nunquamque ca-*
dentes P.) ¶ *Et* (vel, *Sed*, P.) *ecce vivimus*] Dei ope q;
 donec Deus morte gloriosā nos honestare voluerit r.
 ¶ *Ut, &c.* *ὡς πῦρ ἀφαιρεί, καὶ μὴ καταλείπει*] *Qui* (vel,
Ut qui, P. Be.) *castigamur* (vel, *corripiamur*, Er. V. vel, 1.
 à Deo †, ut filii à patre t: vel, 2. à magistratibus v, Gen-
 tilium aut Hebræorum x, illos coercere volentium nē
 prædicarent y; q. d. Videmur castigari, quando flagris
 cædimur velut malefactores, &c. z.) *nec tamen occidi-*
mur, Pi. Deo nos eripiente a. Id ipsum quod jam dixe-
 rat explicat adducto Psalmi loco, 118. 18. Dicuntur
πῦρ δὲ proprie pueri qui verberibus emendantur, im-
 proprie viri summe pii, qui per ista tentamenta semper
 meliores fiunt b.

10. *Quasi tristes*] Videmur quasi in mœrore esse ob
 tot res adversas c. ¶ *Gaudentes*] Ob testimonium
 bonæ conscientie & Dei solatia d, quòd digni habeamur
 pro Christo pati *. ¶ *Sicut egentes*] Rerum opum-
 que terrenarum f. Habemur egentissimi g. ¶ *Multos*
autem locupletantes] Bonis, vel, 1. temporalibus, hor-
 tando alios ad liberalitatem, ut infra cap. 8. & 9. h. Itā
 optimè constat antithesis i. Vel, 2. spiritualibus k, sive
 coelestibus l, cum per Ministerium nostrum placuit Deo
 opes gratiæ suæ dispensare m. Interim in alios conferi-
 mus summas divitias, dona scilicet Spiritus Sancti n.
 ¶ *Tanquam nihil habentes* (& re & ope destituti, post-
 quam omnia propter Evangelium reliquimus o:) ¶ *om-*
nia

Cal.

Scl.

E. Scl.

E.

Scl.

Q. in E.

Be.

E.

Camer.

fic Er. Cal.

Er.

J. Cap.

E.

Scl. fic

E.

J. Cap.

Vor.

P. E.

Me.

Me. sim.

E. T.

† E.

G. sim.

E. Me.

V. Idem.

Scl.

E.

G.

T. sim. E.

G.

Scl.

Me. fic

Scl.

Me.

E.

G.

Scl.

Me. T.

G.

Me. E. T.

fic Scl.

D.

P. G.

G. sim.

E. Me.

G.

Plerique

in E. sim.

Pi. Cal.

E. Me. T.

Me. fic

T.

Me.

E. ex

Caj.

Me. sim.

E. T.

G.

G. sim. E.

Me.

G.

Me. T. E.

Scl. sim.

Me. T.

G.

E. ex

Græcis,

E.

E. ex

Græcis,

Scl.

Me. T.

Scl.

G.

E.

nia possidentes] Quia perinde contenti fuimus, & perinde nobis prospicitur de necessariis, ac si omnia mundi bona possideremus; quia patent nobis omnium fidelium aedes & bona, &c. 9. Nihil mancipio habentes, usu omnia. Nam qui oculos suos pro ipso daturi erant, ecquid ipsi de bonis suis negassent? Gal. 4. 15. Ipse quidem de his nihil sibi sumebat, sed dabat pauperibus Judæis quantum volebat tanquam de suo. Sic impletum eminen- ter vaticinium, Esa. 61. 4.

11. Os nostrum patet (vel, apertum est, P. Be. &c.) ad (vel, erga, P. Be. Pi. E.) vos] Scilicet ad loquendum liberè vobiscum, & plenè vos instituendos, q. d. Non possum filere, & vos pro salute vestra non commone- facere: neque loquendo exfatior. Apertè & nihil dissimulans locutus sum, familiariter omnia mea vobis exponens, quod maximum est amicitiae testimonium, quasi cor meum gestiam in sinum vestrum effundere: cum fiducia vos alloquimur, nihil celantes. Hoc ἀνεργα hic est pro Hithpahel, ut & passivum sequens, חתמה. Aperire os, frequens Hebræis locutio, ut Job. 3. 1. Mat. 5. 2. & 13. 35. Significat autem hic non quovis modo loqui, sed liberaliter & apertè loqui. Elucet enim in verbis præcedentibus mira quædam servitus, quam ob- servavit Augustinus. Corpus, inquit, variis prematur angustiis licet, vis tamen amoris & confidentia mentis bene mihi conscia, & os mihi patefacit, & cor dilatat ad vos exhortandos pariter & suscipiendos. Cor (i. e. affectus cordis,) nostrum dilatatum est] Vel, 1. per charitatem; ita repetendum, ad, vel, erga vos: i. e. copiosa benevolentia vos prosequimur; vehementissimè vos amo. Non verbis tantum liberalis sum in vos, sed & affectu animi, חתמה: sic לבב, 1 Reg. 4. 29. Pari modo dicitur dilectio effusa in cordibus, Rom. c. 5. v. 5. Hunc affectum etiam infra commemorat, 7. 3. Vel potius, 2. per affectum gaudii, de quo dixit v. præced. & de quo phrasia hæc usurpari solet, ut Psal. 4. 1. Esa. 60. 1. Vult autem suo gaudio ipsorum tri- stitiam lenire. Dilatio cordis & oris vehementissi- mum declarat affectum, ut in summa lætitia, &c. In lætitia & cognatis affectibus dilatatur cor, quodammodo proripere se cupiens ad rem amatam.

12. Non, &c. οὐ στενοχωρεῖτε, &c.] Verbum est vel, 1. imperat. ut Arabs, & fere Lutherus: vel potius, 2. indicat. quia non dicit hic ad, sed ut, quum sit po- tius Adverbium negans quam vetans sive prohibens. [Verba sic reddunt:] Non estis angustii (vel, con- stringimini, V. vel, habitatis angustè, P. Be. Pi. sim. Camer. vel, exiguum locum possidetis, קצרות in nobis, (i. e. in animo nostro, de quo tanquam domicilio loqui per- fiat: in quo, inquit, tanquam domicilio, eoque mini- mè angusto, habitatis; totum enim cor meum vobis di- latavi. Hæc angusta habitatio opponitur præced. di- lationi, eaque parum & malignum amorem signifi- cat. [Sensus, q. d.] Spatiosè in corde meo habitatis: latissimè vos cordis charitate complector. Al. Verbum hoc refertur ad angustiam animi Corinthiorum, estque metaphora sumpta ab iis quorum præcordia constri- guntur, ut ægrè respirare queant. Sensus est, q. d. Quod angustiam patimini, quod tristes estis & compresso corde, non ex nobis id provenit, qui vobis ex charitate optime volumus, & in quibus exemplum habetis gaudii spiri- tualis. sed angustii estis in visceribus (vel, præcor- diis, V.) vestris, Er. &c. ita ut in illis locum nullum (vel, angustum,) habeam: q. d. in amore & benevo- lentia mihi non respondetis. Exprobrat illis angustum suum affectum, ut iniquum, &c. q. d. Exiguam cha- ritatem nobis responditis, ita ut nos non possimus vicissim in vestris cordibus spatiosè habitare. Tacita subest an- tithesis, Unus multos intro recipit, multi verò nè unum quidem vicissim capiunt. Par pari non refertis. Vestra ex parte est cor angustum, affectus tenuis in me scilicet. Στενοχωρεῖ non tantum de miseratione, sed & de alio quo- vis affectu dicuntur, infra 7. 15. Philem. 7. 20. Dicit au- tem hoc Corinthiis non omnibus, sed quibusdam. Al. Sensus est, Angustia sive tristitia vestra causa est in visce- ribus vestris, h. e. in vobis. Intra vos sunt qui vos conturbant, tum fornicarius ille, de quo eos valde con- tristatos fuisse constat ex cap. seq. tum alii multi qui non- dum egerant poenitentiam, infra cap. 12. 21. Hæc ex-

positio magis inhæret contextui. Al. Vos non erga nos, sed erga hominem cui estis intimi (ad verb. erga ve- stra viscera, h. e. erga nos, quorum vos estis viscera, h. e. cui vos estis charissimi: & qui estis in animis nostris, ut dicit cap. 7. 3. ad hunc locum alludens.) estis angustii, q. d. Ego vobis largè meum animum aperio, officium- que præsto. Quod si vos vestrum officium angustè & parcè præstatis, id non mihi, h. e. non Paulo, facitis, sed vestri amantissimo, & planè vestro patri.

13. Eandem, &c. τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνους λέγω. Πλανάμεντες ὅς ἐσμεν] Hæc variè distinguunt & vertunt. Eandem autem remunerationem ut à filiis exigo. Dilate- mini & vos, Er. sim. Ti. scilicet ut parenti respondeatis mu- tuamque charitatem reddatis. Quamvis pater sim, à quo est amoris exordium, eandem tantum mensuram repo- sco. Eiusdem autem compensationis vicem posco. Dico ut filiis, dilatamini & vos, P. Loquor autem ut filiis de pari compensatione: dilatamini & vos, Be. Pi. Videte ut mihi, vestro patri, officiosè & liberaliter pareatis; quemadmo- dum ego vobis, ut filiis, officiosè ac liberaliter præcepta do. Al. τὴν ἀντιμισθίαν est pro τὴν ἀντιμισθίαν, ad vicem rependendam, & illa, ὡς τέκνους λέγω, in parenthesi le- genda sunt. Secundum verò eandem compensationem (ut filiis loquor) dilatamini & vos, Kn. sim. Zeg. q. d. Sicut cor meum dilatatum est erga vos, v. 11: sic & vos vicissim dilatamini erga nos, &c. P. Eandem, i. e. parem affectui meo. Vicissim & vos (nam ut filiis loquor) di- latate vos. Vocem ἀντιμισθίαν habuimus & Rom. 1. 27. Idem postulat Apostolus infra 7. 24. Sensus, q. d. Pro- pter repensionem autem benevolentiae nostræ dilatamini vos quoque, amplificate cor vestrum, ut nos capiat & mutuò diligat. Eandem remunerationem (sub. haben- tes, Vulg. i. e. parem amorem rependentes mihi; vel sub. adferte, Græci in E.) dilatamini & vos, i. e. cor & charitatem vestram dilate. Id autem vobis dico tan- quam filiis, quos oportet non segniter patrem redamare. Chrys. sine supplemento sic exponit, Eandem amoris retributionem vobis, tanquam filiis, dico, id est, injun- go, eamque à vobis, ut pater à filiis, exigo, dicens, Di- latamini & vos, mutuò scilicet erga me charitate. Verum juxta nostram expositionem v. præced. hic erit sensus, Eandem remunerationem quam nos ex fideli ministerio percipimus, dum in perpetuo gaudio sumus, licet tristes hominibus videamur, vobis quoque tanquam filiis, an- nuncio ac dico, Dilatamini & vos, interno gaudio Spi- ritus S. Volo enim vos participes esse mercedis & gau- dii nostri. Quod ut fiat, amputa causas malorum, quæ vobis tristitiam pepererunt. Hinc ergò sequitur, No- lite, &c.

14. Nolite, &c. Μὴ πλεῖστε ἐρεβόλυγες ἀμείβεσθαι] Ne ducatis (vel, copulamini, P. Be. Pi. sic Mo. vel, jungamini, Er.) jugum (vel, iugo, Pi. vel, sub illo iugo, Tre. vel, altero iugo, Mo. sic Ath. vel, impari iugo, Be. Pi.) cum incredulis, Er. Il. Ti. Quid hic jugum ducere cum illis? Resp. Participationem & commer- cium cum illis habere, in iis quæ religionem spectant; aut tale commercium quo videri possumus aut socii aut fautores scelerum; aut arctam societatem seu necessitu- dinem, quæ fiat ut cum illis communicemus in moribus aut religione, maxime conjugium cum illis inire. Non autem vetamur cum illis negotiari, aut cibum su- mere, 1 Cor. 5. & 10. d. Monet eos, ut & in priore Epi- stola, nè in idoleis convivarentur, nè mensæ Demo- niorum fiant participes, aut cum infidelibus in aliquo opere vel per se, vel secundum quid, illicito, commer- cium habeant. Est hic applicatio mystica Legis, Deut. 22. 10. ubi loca attulimus Plauti & Calphurnii. Vide Præceptum vetans 281. Ovidius, Non bene inæquales veniunt ad aratra juvenci. Vide & Papinium, [eiusque verba in G.] Metaphora est, vel, 1. à bubus iugo alli- gatis; vel, 2. à trutina: ζυγοποιεῖν enim exæquatio- nem lancium in libra significat. Porro cum ἐρεβόλυ μο- δὸ significet alterum à duobus, modò diversum à duobus aut pluribus, unde ἐρεβόλυμος est qui altero caret oculo, ἐρεβόλυτος, qui diversæ est opinionis, hinc ἐρεβόλυτοι variè sumitur; estque vel, 1. idem quod οὐ ζυγοποιεῖν, alteram partem iugi trahere, i. e. idem jugum subire. Quare Syrus hic dixit, Ne sitis filii unius iugi cum iis qui non credunt. Sed hæc sententia nullum habet fundamen- tum,

tum, nisi quod $\zeta\upsilon\gamma\theta$ significet *jugum* æquè ac *truti-*
nam : vel, 2. cum *diversæ conditionis homine jugum du-*
cere q. Hinc $\square\lambda\alpha\beta\lambda$, id est, *animalia diversi generis*,
 Lxx $\epsilon\tau\epsilon\rho\theta\zeta\upsilon\gamma\alpha$ reddunt Levit. 19. 19^r. vel, 3. significat
 jugi imparitatem & inclinationem in alteram partem †.
 13. 187. ex G. sic D. $\epsilon\tau\epsilon\rho\theta\zeta\upsilon\gamma\theta$ dicitur, ut contra $\iota\sigma\theta\zeta\upsilon\gamma\theta$ dicitur quæ
 † E. ex Th. æquè propendit in utramque partem^r. Sensus ergo est,
 † D. ex Mas. Ham. Nè sitis magis propensi ad errores Gnosticorum quàm
 † Ham. erga nos Apostolos Christi, &c. x. ¶ *Quæ*, &c. $\tau\iota\varsigma$
 † Idem. $\gamma\delta\ \mu\epsilon\tau\omega\theta\iota$, &c.] Quod enim consortium (i. e. quæ consensio
 † Vor. five convenientia^r;) *justitiæ cum injustitiâ*? P. vel, *ini-*
 † E. *quitate*? Pi. sim. Be. i. e. justis seu fidelibus (qui in Chri-
 † Me. *sto facti sunt justitia Dei*, cap. præced. v. ult. 2.) cum ini-
 † G. *quis* a? $\Delta\iota\kappa\alpha\sigma\tau\epsilon\upsilon\iota\eta$ hîc est *cultus Dei ex ipsius præscripto*,
 † E. $\epsilon\tau\epsilon\rho\theta\alpha$, *Religio sine lege Divina, & contra eam*. Eadem
 † G. sententia Sirach. 13. 20. & in Psalmo 1^b. Ostendit
 † E. quàm absurdum sit fideles jugum ducere cum infideli-
 † G. bus^c. Amicitia pares aut recipit aut facit. Intelligendum
 † E. hoc pro materia de qua agitur. Est enim inter homines
 † G. omnes quædam societas, sed non talis d. ¶ *Luci cum te-*
 † E. *nebris*? Vel, 1. propriè; vel potiùs, 2. translative^r. *Lucem*
 † E. Me. vocat fideles, *tenebras* infideles^f. Bonum ducitur ar-
 † E. gumentum ex analogia spiritualium cum corporalibus.
 † G. Al. *Lux* est Evangelium; *tenebræ*, Gentium fabulæ^b.
 15. *Quæ*, &c. $\tau\iota\varsigma\ \delta\ \sigma\upsilon\mu\phi\omega\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma\ \chi\epsilon\iota\varsigma\ \omega\varsigma\ \pi\epsilon\delta\iota\varsigma\ \beta\epsilon\lambda\ \iota\alpha\lambda$;] Et
 quæ concordia (vel, consonantia, E. vel, consensus, E. Er.
 Zeg.) *Christo cum Belial*? P. Be. Pi. i. e. vel, 1. cum
 † Be. ex Sy. Pi. E. D. Diaboloⁱ; qui sic vocatur $\kappa\alpha\tau'\ \epsilon\gamma\omega\gamma\eta\eta$, ut alibi $\delta\ \pi\omega\upsilon\eta\delta\epsilon$,
 † Vor. Me. *improbus*. Nam *Belial*, nequam^k. Vel, 2. cum quovis
 † D. homine ex legeⁱ, Diaboli affectu^m. Nam $\pi\epsilon\lambda\iota\alpha\lambda$ $\pi\alpha\sigma\epsilon$ -
 † G. $\nu\epsilon\mu\omega\upsilon$ vertunt Lxx. Deut. 13. 13. Jud. 19. 22. 2 Sam.
 † Me. 16. 7. & 20. 1. & 23. 6. 1 Reg. 21. 10, 13. Prov. 6. 12.
 Nimirum à $\beta\epsilon\lambda$, quod est $\epsilon\tau\epsilon\rho\theta\eta\kappa\epsilon\upsilon\iota\eta$, & $\iota\alpha\lambda$, quod *jugum*
 significat: quæ est Hieronymi etymologia. Alii alias
 adferunt; sed Græci hanc sunt secuti. Christus obedire
 Deo nos docuit, illi cupiditatibus tantum suis obse-
 quantur. Quidam Libri habent $\beta\epsilon\lambda\iota\alpha\delta$ mutata ultimâ.
 Sic $\beta\epsilon\lambda\ \chi\epsilon\beta\epsilon\lambda$, pro $\beta\epsilon\lambda\ \chi\epsilon\beta\epsilon\lambda$, $\beta\epsilon\lambda\ \alpha\kappa\epsilon\mu$, pro $\beta\epsilon\lambda\ \alpha\kappa\epsilon\mu$, $\iota\omega\beta\alpha\delta$,
 pro $\iota\omega\beta\alpha\delta$, $\beta\omega\chi\alpha\delta$, pro $\beta\omega\chi\alpha\delta$. Vide quæ ad Mat. 10. 25.
 & ad Joh. 4. 5ⁿ. ¶ *Quæ pars*, &c.] Vel, *portio*, Be. Pi.
 † G. i. e. communio, vel societas^o. Quid commune? G.
 † D. sic D. Ità enim loquuntur Hebræi, 2 Sam. 21. 1. Acl.
 † E. 8. 21 P. Sic Jos. 22. 25, 27. Vide Deuter. 14. 27. &
 † G. c. 18. v. 19.
 16. *Quis*, &c. $\tau\iota\varsigma\ \delta\ \sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\alpha\delta\epsilon\iota\varsigma$, &c.] Et quæ con-
 sensio (vel, convenientia, Ca. sim. Er. Il. vel, consortium,
 Ar. compositio, Ti. Vox propriè significat eum assensum
 qui fit dato suffragio; tametsi & generaliter usurpatur
 pro consensu^r. $\sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\alpha\delta\epsilon\iota\varsigma$, societas. Nam Exod. 23. 1.
 † E. ubi est in Hebræo $\kappa\alpha\tau'\ \epsilon\gamma\omega\gamma\eta\eta$, nè ponas ma-
 † G. $\nu\epsilon\mu\omega\upsilon$ tuam cum impiis; Græca versio habet, $\sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\alpha\delta\epsilon\iota\varsigma$
 † E. $\mu\epsilon\tau'\ \alpha\delta\iota\kappa\alpha\iota$. Philosophi $\sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\alpha\delta\epsilon\iota\varsigma$ vocant *animi assen-*
 † E. *sionem* †. ¶ *templa Dei cum simulacris*? Be. Pi. &c. id est,
 † E. *Quæ confederatio vobis^t, qui estis Templum Dei^v,*
 † E. sic Me. *cum idolis & eorum cultoribus^x; cum infidelibus, qui*
 † Me. *sunt templa idolorum, id est, Diaboli, qui in idolis co-*
 † E. *lendum se ingerit*? ¶ *Vos*—*estis templum*, &c.]
 † G. Non dicit *templa*, ut significet ità singulos esse Dei
 † E. *Templa*, ut tamen omnes unum Dei Templum consti-
 † G. *tuant^r. Templum est ubi Deus habitat: In piis habitat*
 † E. *Deus per Spiritum S. Sunt igitur templum Dei. Idem*
 † G. *sensus 1 Cor. 3. 17. & 6. 19. Nec frustra addidit $\zeta\omega\gamma\tau\theta$,*
 † E. *quia dii Gentium erant homines mortui. Vide Matth.*
 † G. *26. 63. Joh. 6. 69. Acl. 14. 15. 1 Thef. 1. 9. 1 Tim.*
 † E. *3. 15. & 6. 17. 2. ¶ Sicut dicit Dominus, &c.] Te-*
 † G. *stimonium sequens petiitum est vel ex Levit. 26. 12^a, vel*
 † E. *potiùs ex Ezech. 37. 27^b, vel est ex pluribus locis con-*
 † G. *flatum^c. Est applicatio mystica loci Levit. cap. 26.*
 † E. *ver. 11, 12. ubi in Græco, $\delta\iota\omega\theta\ \delta\ \sigma\alpha\kappa\eta\eta\eta\ \mu\epsilon\ \epsilon\upsilon\ \upsilon\mu\iota\eta$. de-*
 † G. *inde, verbis quibusdam interpositis, $\kappa\alpha\iota\ \epsilon\mu\phi\epsilon\lambda\pi\iota\sigma\tau\eta\tau\omega\ \epsilon\upsilon$*
 † E. *$\upsilon\mu\iota\eta$. Citavit hunc locum, ut & alios, cum libertate ali-*
 † G. *qua Paulus; itaque & in medio posita omittit, & per-*
 † E. *sonam mutat, salvo sensu. Et $\sigma\omega\kappa\eta\eta$, quod Lxx $\delta\iota\omega\theta$*
 † G. *$\sigma\alpha\kappa\eta\eta\eta$, rectè vertit $\epsilon\tau\epsilon\rho\theta\eta\kappa\epsilon\upsilon\iota\eta$, quomodo & Græci, Esa.*
 † E. *32. 18. alibi per $\epsilon\iota\kappa\epsilon\iota\eta$ aut $\kappa\alpha\tau\alpha\mu\iota\kappa\epsilon\iota\eta$. Confer Ezech. 37. 27.*
 † G. *Rom. 8. 11. 2 Tim. 1. 14^d. Sensus est, *Inhabitabo in**
 † E. *illis per gratiam^x, quâ faciam ut me colant^f; & *ambu-**
 † Me. *labo in eis, i. e. adeo illis præfens^r, varias virtutum*

actiones quibus me colant in eis excitando atque ope-
 rando^b. [Illud $\iota\mu\phi\epsilon\lambda\pi\iota\sigma\tau\eta\tau\omega$ sic vertunt,] *inambulabo*,^b E.
 Er. P. Mo. Be. Pi. &c. *versabor*, Ca. *inambulabo inter*
eos, Tre. ex Sy. sic Æth. *deambulabo in mentibus eorum*,
 Ar. ¶ *Et ero illorum Deus, &c.*] Sunt hæc quoque
 verba ex sequentibus in Levitico, cæque Christianis mul-
 to magis quàm veteribus Israelitis competuntⁱ. Illisⁱ G.
 exprimitur quid facturus sit, vel, 1. populus, q. d. Illi
 me pro suo Deo habebunt, & tanquam populus meus
 vero cultu se mihi subicient: vel, 2. Deus, qu. d. Ego
 me Deum illis præstabo, & ut populum meum eos dili-
 gam, protegam, &c. Hoc malim, quia tota sententia
 continet promissionem beneficentiæ Dei erga popu-
 lum^k.
 17. *Exite*, &c.] Sumptum ex Esa. 52. 11^l. quanquamⁱ Vor. E. G.
 insperguntur verba quædam ex Levit. 26. 12^m. Quod^m Vor.
 de Babyloniis deserendis dixerat Esaia id pari jure
 aptat ad idololatrias aliosⁿ. ¶ *Separamini*] Nonⁿ G. sim.
 tam corporali conversatione & habitatione (nisi quate-
 nus ex ea cuique periculum est suæ salutis) quàm ani-
 mo, nè malis consentiant, &c. o. ¶ *Et*, &c. $\kappa\alpha\iota\ \alpha\kappa\epsilon$
 † E. $\delta\alpha\epsilon\tau\epsilon\ \mu\eta\ \alpha\pi\lambda\alpha\delta\epsilon\ \kappa\alpha\gamma\omega\ \epsilon\iota\sigma\delta\epsilon\iota\chi\omega\mu\alpha\iota\ \upsilon\mu\alpha\varsigma$] In Esaia dicto
 loco ante ea quæ habuimus præcessit, $\alpha\kappa\epsilon\delta\alpha\epsilon\tau\epsilon\ \mu\eta\ \alpha\pi\lambda\alpha\delta\epsilon$.
 Sequitur porro quibusdam interjectis, $\delta\ \epsilon\pi\theta\upsilon\alpha\gamma\omega\eta\omega\upsilon\ \upsilon\mu\alpha\varsigma$
 † E. $\Theta\epsilon\delta\varsigma\ \iota\sigma\epsilon\pi\eta\lambda$. in Hebræo $\square\kappa\kappa\kappa\kappa\kappa\kappa$. Verbum $\kappa\kappa\kappa\kappa$ ple-
 rumq; vertitur $\epsilon\pi\theta\upsilon\alpha\gamma\omega\eta\omega\upsilon$ & $\sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\alpha\delta\epsilon\iota\varsigma$ sed & $\pi\epsilon\sigma\sigma\lambda\alpha\mu\beta\alpha\iota\eta\eta\eta$,
 ut Psal. 26. 9. quod idem est cum $\epsilon\iota\sigma\delta\epsilon\iota\chi\omega\mu\alpha\iota$. Vide Rom.
 14. 3. & 15. 7. Philem. 12. 17. Per animalia immunda
 & res immundas significari Idololatrias sentiunt & He-
 bræi. Vide quæ diximus ad Acl. 10 P. [Verba sic red-
 dunt,] *Et impurum* (i. e. vel hominem immundum;
 vel id quod immundum est^r;) nè attingite: (i. e. ab
 † D. omni inquinamento infidelium puros vos præstare; & si
 inter eos versandum sit, malis tamen eorum operibus
 non communicate^r;) tum (Copula hîc habet vim apo-
 † E. doseos, q. d. tum demum, si scil. ab impietate abstinue-
 ritis †;) ego excipiam vos, Pi. P. Be. vel, suscipiam vos, † Vor.
 Er. Il. E. scil. de medio infidelium exeuntes: q. d. Non
 ideo desolati eritis. Relictâ eorum societate & conso-
 latione transibitis in amicitiam meam^t.
 18. *Et ero*, &c.] Vulgò putant desumptum ex loco
 Jer. 31. 1. Propiùs accedit Jer. 31. 9. Sed puto de-
 sumptum ex hymno aliquo celebri apud Hebræos^v. Aquil-
 † G. nas refert ad 2 Sam. 7. 14. Promissio hæc est adoptio-
 nis, &c. Et filios & filias nominat, quia de conjugii il-
 lud dixerat v. 14. ¶ *Omnipotens*] Hoc addit, nè de
 promissione adimplenda quis dubitet^x. $\pi\alpha\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\tau\epsilon\varsigma$ re-
 † E. spondet Hebræo $\kappa\alpha\tau'\ \epsilon\gamma\omega\gamma\eta\eta$ aut $\beta\epsilon\lambda\iota\alpha\delta$: nam utraque hæc vox
 Græcè sic vertitur^r.
 50

CAP. VII.

1. *HAS—promissiones*] Scil. Deum in nobis sem-
 per habiturum, Deum nobis fore Patrem^a, † G. sim. E.
 Nos fore Templa Dei, &c. b. ¶ *Mundemus nos*] † Me.
 Per feriam poenitentiam^c. ¶ *Ab omni inquinamento*
 † T. Me. *carnis* (i. e. corporis^d: Opponitur $\tau\eta\ \alpha\gamma\gamma\epsilon\iota\sigma\tau\eta\eta$, de qua
 † Pe. Vor. suprà 6. 6. Evangelica explicatio legum de $\square\kappa\kappa\kappa\kappa$.
 † G. Hoc dicit, quia somniârunt Corinthii posse se animos
 puros servare, etiam si corpora Idolis prostituerent, &c. f.)
 † E. *& spiritibus*] i. e. animi^g; qui inquinatur per mala dog-
 mata & actus malos^h. [Sensus, q. d.] A peccatis tum
 carnalibusⁱ, quæ per carnis & sensuum delectationem
 agunt^k; qualia sunt gula, ebrietas, luxuria: tum spi-
 ritualibus^l, qualia sunt superbia, ira, invidia^m, idolo-
 latria, sectæ, dissensiones, æmulationes, &c. n. ¶ *Per-*
 † Me. sic *ficientes*, &c. ità Er. Il. P. &c. $\epsilon\pi\tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\eta\varsigma$, &c.] *Ad finem*
 † E. *perducentes* (vel, Operemur, Tre. ex Sy.) *sanctificationem*
 † G. (i. e. Ut perfectè sancti sitis^o: vel, *Sanctimoniam perfun-*
 † V. *gentes*, Ca. proficientes in sanctitate^p: sanctitatem ani-
 † Me. T. *mi implentes opere^q. in timore Dei*, Pi. sic Be. i. e. Deum
 † G. *timentes^r, vel per timorem (cultum & amorem†,) Dei^s,*
 † V. *cujus Templum sumus; qui proinde vereri debemus nè*
 † T. *Templum Dei profanaremus & violemus^v: vel idque*
 † E. *respectu Dei^x.*
 2. *Capite nos*; ità Mo. $\chi\alpha\pi\iota\sigma\tau\epsilon\varsigma\ \upsilon\mu\alpha\varsigma$] *Recipite* (vel,
 Accipite,

Accipite, P. Pi. *Suslinete*, Tre. ex Sy. *Admittite*, Ca.) nos, Be. G. scil. in cor. veltrum, per charitatem dilatatum. Est enim sensus repetitus ex superiore 6. 13. *Capaces estote nostri*, Er. II. Ti. Be. Cum vos toto complectar animo, vos vicissim me in vestros animos recipite. Sinite ut locum apud vos inveniam, non arctum, sed latum, sinum charitatis vestrae. Al. Admittite nostram admonitionem. Confer Matth. 19. 11. ubi idem verbum. *Non omnes capiunt*, &c. Al. *Capite nos*, scil. per imitationem. Congruit hoc cum sequentibus. ¶ *Neminem*, &c. οὐδὲνα ἠδικήσαμεν — ἐπλεονεκτήσαμεν. Triā ponit quibus potissime alienari solet populi affectus a pastoribus. Merito, inquit, a vobis exigimus vel charitatem vel obedientiam. Neminem laesimus, vel injuriā affecimus, (scil. tyrannidem exercendo). Neminis fuimus malo exemplo. Vide i Cor. 6. 10. Syrus hic posuit verbum *לבל*, quod est *illudere alicui*. Ex contrario significat se aperte & ingenuē cum eis egisse: Sensus, q. d. Sincere & innoxie Evangelium ministravimus. *neminem corrupimus*, (vel, 1. falsā doctrinā; vel, 2. malo exemplo; vel, 3. blanditiis munera extorquentes, ut Pseudo-apostoli: vel, pervertimus, P.) *neminem fraudavimus*, Er. II. Ti. vel, *expilavimus*, P. occupavimus, Tre. *circumscripsimus*, Ca. *questui habuimus*, Be. Pi. *depredati sumus*, Ar. in bonis; occultis fraudibus, plus emungentes quam par erat. Nullius rem præter jus occupavimus. Oblique taxat Pseudo-apostolos, ut alia facientes.

3. *Non*, &c. οὐ πρὸς κατάκριτον. *Non ad condemnationem*, Mo. &c. sub. *vestri*, Be. Pi. P. &c. Non me excusando vos accuso; vel, 1. quod talia de nobis suspicemini; vel, 2. quasi vos tales sitis, qualem me esse nego: sed de Pseudo-apostolis tantum loquor. Corrigere vos volo, non *traducere*, quod hic est *κατακρίνω*. Antecedens pro consequente. Non ingrati animi, aut perfidiae vos condemno. ¶ *Prædiximus*. Nempe supra 6. 12. ¶ *In cordibus nostris estis*, &c. Magnum ibi habetis locum. Vobiscum & pro vobis mori & vivere paratus sum. Quod vehementissimi amoris indicium est. Sic Horatius, *Tecum vivere amem, tecum obeam libens*. Egregius *χαριστής* boni pastoris, Joh. 10. 11.

4. *Multa* — *fiducia*, &c. Vel, *loquendi libertas*, P. Be. Pi. Magnum mihi jus libere apud vos loquendi. Est & hic *μετῶν μίαι*. Itā benē de vobis sentio, ut libere loquar, vosque admoneam, &c. ¶ *Gloriatio pro*, &c. *ὑπὲρ ὑμῶν*. Propter vos, Zeg. De vobis, P. Be. Pi. Nomine vestro, Er. V. E. scil. apud alios, obedientiam vestram prædicans, &c. *Multum gaudeo vestri causā*, ubi vos in pietate perseverare ac proficere intelligo. ¶ *Superabundo*, &c. ὑπερπεπλησθῶμαι τῇ χάριτι ὑμῶν, &c. Dicit hic generaliter quod jam explicabit specialius; primum dicens quæ fuerint adversa; deinde, quod illud gaudium atque solatium. Vehementer exundo (vel, Vehementer superabundo, Be. vel, Circumfuso, Ca.) gaudio (a vobis profecto; auditā per Titum vestra poenitentia & emendatione: in omni afflictione nostra, P. Pi. Er. &c. itā ut gaudium meum tristitiam omnem extinxerit. P. Al. *om̄* hic significat post. Sic *om̄* τοῖς συμβεβηκόσι, post eventum. Apud Demosth. *om̄* τῶν, &c. posthac multa commemorabat alia.

5. *In Macedoniam*. Act. 20. 3. supra 1. 16. ¶ *Nul- lam requiem* (vel, relaxationem, Er. P. Be. E. &c. vel, remissionem, E.) *habuit caro nostra*, i.e. corpus, vel homo exterior: excipit enim spirituales consolationes. Idem loquendi genus habes supra 2. 12. Vide & Act. 24. 23. & infra 8. 13. Vix respirare nobis a malis licuit; tot erant hostes, tot insidiatores. οὐδέποτε ἀνεπαύσαμεν, &c. Nihil habuimus laxamenti. ¶ *Foris* (i.e. vel, 1. in corpore; vel, 2. in publico; vel, 3. extra Ecclesiam, cum infidelibus, cum hostibus (apertis) Evangelii five Ecclesiae: a Gentibus & Judæis; hi enim sunt οἱ ἔξω, i Cor. 5. 12.) *pugna, intus* (i.e. vel, 1. in animo; vel, 2. in domibus nostris; vel, 3. intra Ecclesiam, ab hostibus occultis & domesticis, a falsis fratribus, infra 1. 26. Est allusio ad locum Deut. 32. 25. Vel, 4. pro fidelibus qui sunt intra Ecclesiam.) *timores* Vel novarum persecutionum; vel ob infirmos fratres, ne aut metu deicerentur, aut Pseudo-apostolorum fraude deciperentur.

6. *Qui consolatur humiles*; itā Pi. τῶν ταπεινῶν. Af-

flictos, P. D. G. *Depressos*: Heb. *דוכים*, quasi dejectos & prostratos dicas. Respicitur locus Esa. 61. 1, 3. Vide & Luc. 1. 52. ¶ *In adventu Titi*. Er, pro *dia*, ut & v. seq. Per adventum Titi, E. Me. vel, 1. quia præsentia Titi, tanquam fidelis adjutoris, ipsi gratissima erat: vel, 2. ut ostendat quanti Titum faciat, ut eò magis attollat officia quæ Corinthii Tito præstiterant: vel, 3. quia Titus Corintho reversus bona de iis annuntiabat.

7. *Non solum* — *in adventu ejus* i.e. per præsentiam ejus, vestram correctionem annunciantis. Gaudet non tam Titi causā quam ipsorum, quod in Tito ostendissent quanti Paulum & Evangelium a Paulo prædicatum facerent. ¶ *Sed etiam in consolatione*, &c. i.e. in narratione five nuncio consolationis, per Metonym. subiecti, vel per Metalepsin, qualem & alibi observavimus: q. d. Per consolationem quam de vobis accipit Titus, qui prius ob dissensiones & alia peccata vestra contristatus erat. ¶ *Vestrum desiderium* Vel, 1. mei videndi; vel, 2. satisfaciendi mihi de offensa concepta; vel, 3. seriae emendationis. Sic & *ἐπιποθῶν* nomen habuimus Rom. 15. 23. *Ἐπιποθῶν* respondet cum vocibus *אור, ער, תאב*. ¶ *Fletum*; itā Er. Mo. &c. *ὄδυον* Comprolorationem, Ca. Ejulatum, P. Be. Pi. Vox amarum luctum significat. *Merorem*, nempe piorum Corinthi, vel, 1. ob ea mala quæ in Asia & Macedonia Paulus pertulerat: vel, 2. quod Paulus ipsorum causā & culpā contristatus fuisset: vel, 3. de peccatis admisis: vel, 4. ob objurgationem meam. *ὄδυον* habuimus & Matth. 2. 18. ubi respondet voci *תמרור*. Jer. 13. 15. *וְנָר* vertitur *ὄδυον* P. ¶ *Vestrum*, &c. *τὸν ὄδυον* (*ἵνα ἴδω ὑμᾶς*) *Vestrum pro me* (vel, *super me*, Be. Pi. quem in mei gratiam ostendistis, vos pii Corinthi: vel, *pro me*, i.e. quo; nomine ac vice mei absentis, processistis ad puniendum fornicarium, ut iussi, i Cor. 5. 3, 4, 5. Atque hic profecto sensus magis inhæret contextui. *studium*, Er. II. Ti. Ca. vel, *ardorem*, Be. Pi. *zelum*, P. sic Tre. Me. Vide Joh. 2. 17. i Cor. 12. 31. infra 11. 2. vel, *ardens studium*, G. vel, 1. tuendi me, bonamque meam famam contra calumnias: vel, 2. contra peccatores, & præsertim contra illum fornicarium. Nota hic venustatem simulque vehementiam sermonis, concurrentibus Epanaphora, Asyndeto, & Incremento. ¶ *Itā* (vel, *Adēo*, P. Be.) *ut* (vel, *Ut eò*, G.) *magis gauderem*. His auditis: videns honorem Titi cum meo esse conjunctum. *Magis*, vel, 1. quam antē contristatus fui, five ex afflictione de qua paulo antē locutus sum: five quod vos meā Epistolā contristasset: five ob vestra schismata aliāque delicta. Vel, 2. quam antē gavissus sum: q. d. Tito hæc referente gaudium meum magis ac magis crevit.

8. *In epistola*. In illa priore, in qua multa sunt asperiora, quia multa erant mala & late serpserant. ¶ *Non me poenitet*. Scil. me illa scripsisse, postquam Titus hæc retulit, &c. quia scripsi ut muneris meo satisfacerem. Dicturus eandem sententiam si in iisdem rebus poneretur. Itā olim de se dixit Phocion. ¶ *Etsi*, &c. *Εἰ καὶ μετμελῶμαι*. *Etiamsi poenituisset*, Er. Ti. V. q. d. *Etiamsi siqua poenitudo me tenuisset prioris facti, nunc eam abjicerem, his ex Tito auditis. Non poenitet, etiamsi poenituisset. Sic loquimur cum & errata feliciter cadunt. Etiamsi poenituerit*, Il. P. Tre. Be. Pi. Hoc malo, quia non additur *non*. *Etsi non poenitebat*, h. e. etsi ante adventum Titi doluerim me vos contristasse. Dolebat autem non de Epistola sua, quam sciebat se Spiritu Divino scripsisse, sed de hoc illius effectu; vel quia tristitia per se malum quoddam est, vel ex metu ne illi indē vertentur in odium Apostoli, &c. ¶ *Poenitere* hic improprie ponitur, pro *dolorem capere*: q. d. Tamen mihi doluit quod vobis durus esse cogēret, & acerbius scribere, gemensque mecum rei eventum expectarem. *Quantum doluit mihi*, nempe quod illā generalitate verborum multi pii se quoque notari putaverant. ¶ *Videns*, &c. *ὁρῶν* — *εἰ καὶ πρὸς ἄγαν*, &c. *Videō enim* (i.e. hoc intueor & considero: His verbis non exponit rationem neque cur se poenituerit, neque cur se non poeniteat, sed cur dixerit, *Etiamsi tristitia affeci vos*. Poterat enim aliquis objicere, *Qui scis te non tristitiā affecisse?* Respondet, *Videō itā esse*. Al. Rationem hic ostendit

^a Vor. cur olim eum poenituerat ingesti doloris^a. quod epistola
^b Me. illa, tametsi ad tempus (breve scilicet ^b: περὶ ὧν, id est,
 modico tempore. Sic fumitur hæc locutio etiam Gal. 2. 5.
 Philem. 15. Sic περὶ καὶ ὧν ὧν, 2 Thef. 2. 17. Sumptit
 autem Apostolus vocem ὧν magis Latino quam Græco
 significatu. Nam Græcia vetus anni tempestates & rerum
 occasiones hoc vocabulo expressit; Latini verò & Græci
 posteriores congruam temporis partem sic vocant, & pro-
 priè quidem dici partem duodecimam, per abusionem
 verò quodvis tempus non diuturnum^c. Περὶ ὧν hic no-
 tat tempus breve & definitum censuræ abstentionis ad
 fructus poenitentiae proferendos, & c. Dolorem minuit ex
 adjuncta brevitate^d.) tristitia vos affectit, P. sic Be. Pi.
 De qua re dolebam^e. Est ellipsis: supplendum est, ta-
 men profuit vobis, vósque commovit ad agendam poeniten-
 tiam, quæ vobis jugem conscientiae pacem & lætitiā
 conciliat^f.

^g Me. 9. Gaudeo non, &c.] Non simpliciter quod doluistis,
 sed secundum quid, quia dolor iste emendationem toti
 Ecclesiae attulit^h, sive de fructu tristitiae, qui est poeni-
 tentiaⁱ. ¶ Secundum Deum] i. e. vel quod Deum
 offendistis peccatis^k: vel ex amore Dei & iustitiae^l: vel
 eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo acceptus est^m:
 vel convenienter Divinae voluntatiⁿ. Sic κατὰ ἀρετὴν ὁρῶ-
 ζεις, actiones quæ virtuti conveniunt^o. ¶ Ut, &c.

^p G. Iva ex un ser, &c.] Ut (vel, ita ut, G. sic Er. P. Iva, pro
^q G. Iva, pro
^r Er. Be. quia non consilium, sed eventus, notatur^s) nulla
^s Vor. Pi. in re detrimentum acceperitis ex nobis, Pi. sim. Be. Sed
^t Vor. ex ingens potius commodum^t. Liptote^u. Quid damni
^v Pi. accipit qui melior fit^v?

^w Me. 10. Tristitia, &c.] ὅτι μετανοοῦντες οὐκ ἐπὶ τῷ
^x E. κατεργάζεσθαι] Tristitia poenitentiam (Per μετανοοῦντες
^y G. intelligit ipsam emendationem^y, quæ talem dolorem sub-
 sequi solet. Et est hic quasi ἀναγκασμός. Nam μετα-
 νοοῦντες ἀμετανόητον si dixisset, perfecta fuit ἀντανόησις; ut
 cum Plinius dicit, Superest ut meae poenitentiae poeniten-
 tiam agam^x.) in salutem haud poenitentiam (vel, impeni-
 tibilem, Val. impoentendam, Er. ex Aug. cuius nunquam
 poeniteat, P. Be. Pi. sub. Deum, J. Cap.) adoperatur, Mo. vel,
 efficit, P. Be. Pi. Αὐταμελήτων referendum, vel, ad salutem^y,
^z Er. ex q. d. salutem semper mansuram & nunquam poeniten-
^{aa} Amb. Zeg. dam^z. Salus non poenitenda dici possit, respectu vel, i.
^{ab} E. ex Dei, qu. d. cuius collata Deum nunquam poeniteat:
 vel, 2. hominis, q. d. cuius hominem non poeniteat, nec
 poenitere queat^a. Vel, 2. ad poenitentiam^b, quam non
 poenitentiam dicit: nam & poenitentia saepe poeniten-
 tiam agimus^c. Poenitentia autem non poenitenda dicitur,
 cuius nunquam quemquam sive poeniteat, sive poenitere
 possit, sive poenitere debeat, sive potius cuius cur quen-
 quam poeniteat nihil causæ futurum est. Quomodo Me-
 nandro dicitur ἡδονὴ ἀμεταμέλητος, voluptas cuius poenitere
 nihil opus est futurum; & Polybio περὶ αἰσέσεως ἀμεταμέ-
 λητος, consilium cuius nunquam erit cur poeniteat P.

^{ac} G. ¶ Seculi, &c.] Ἡ δὲ τὰ κτλ, &c.] At mundi dolor (im-
 modicus^q, ex omissione, vel impedita perceptione eo-
 rum quæ carnaliter diliguntur, ut voluptatum, amico-
 rum, &c.^r. mœror ob ignominiam acceptam, ob res
 amissas, ob ereptos amicos^s:) mortem efficit, Pi. &c.
 vel, 1. temporalem^t; saepe aut morbos mortiferos parit^v,
 aut homines ad ultro querendam mortem adigit^x: vel
 potius, 2. æternam^y; mortem enim hic opponit saluti
 non corporis, sed animæ^z.

^{ad} Er. 11. Ecce enim istud, &c.] i. e. hæc ipsa tristitia^a.
 Hoc ecce est exemplum recens adherentis ejus quod
 dixerat^b. Probat tristitiam illis salutarem fuisse, idque
 per ipsius rei experientiam, & effectus ejus salutare^c.
 Poenitentiam eorum probat à signis vel annexis. An
 verò effectus, an partes, an præparationes sint poeniten-
 tiae, parum refert^d. ¶ Quantam in vobis operatur
 (vel, efficit, P. Pi.) sollicitudinem; sic Er. II. Ti. Σπουδὴν]
 Studium, P. Mo. Be. Pi. Diligentiam, Ca. sim. Tre. ex Sy.
 Pro admissis tum auferendis, tum præcavendis^e: pla-
 candi Dei^f, & ea curandi quæ ad salutem pertinent^g;
 & corrigendi quod peccatum erat^h, & puniendi ince-
 stuosum, circa quem antea negligenter agebatisⁱ. Contra-
 rium huius studii est torpor, vel incuria, vel securitas^k.

^{ae} G. ¶ Sed, &c.] Ἀλλὰ ἀπολογία] Sed (vel, Er. Oecum. & Sy.
 in E. vel, Imo, Er. P. Be. Pi. V. E. imo^l: ἀλλὰ hic valet
 ἵνα^m: vel, insuper, Er. V. E. Auger enim ac veluti corrigit

^{af} E. quod dixerat, q. d. imò plus aliquid^m, vel, non solum,
 sed & ut solet Paulus loqui, ut Rom. 5. 3ⁿ.) defensionem,
 Mo. P. Ca. Tre. Pi. vel, satisfactionem, Er. II. Tre. V. vel,
 purgationem, Er. V. five, excusationem, Er. V. Be. Pi. G.
 vel, 1. Pauli^o, quem purgabant adversus incredulos P.
 & obrectantium calumnias^q, & cuius factum lauda-
 bant, quod fornicarium Satanæ traderet^r. At Paulus
 reprehendi non poterat: quid enim illi cum incestu^s?

^{ag} Me. & c. Corinthiorum^t, quæ se purgabant^v, non pec-
 catum commissum negando, sed rei veritatem exponen-
 do^x; excusando suam negligentiam, primum apud Ti-
 motheum, deinde apud Titum^y: vel crimen à se depel-
 lendo^z, & se delicti non fuisse participes ostendendo^a,
 (nam & Paulus mox ipsos puros fuisse dicit^b;) dicendo
 quod contristati essent ob flagitium illud, & quid ad
 ejus punitionem & correctionem egissent^c: vel culpam
 deprecando^d, priorem negligentiam agnoscendo^e, &
 testando factum incestuosi sibi nullo modo probari^f. In
 Glossario, Ἀπολογία, excusatio, purgatio, satisfactio. Et
 alibi, Excusatus, ἀπολογία καὶ ὁρῶς^g. ¶ Indignationem]

^{ah} Me. Adversus scortatorem^h, & peccatum, tum ipsiusⁱ, tum
 suum^k, in eo tolerando^l, vel scelus dissimulando^m;
 quod ita se gesserint ut ab Apostolo fuerint reprehensiⁿ.
 ¶ Timorem] Vel, 1. Iudicii Divini^o. Sed hic potius
 causa tristitiae est quam effectus P. Vel, 2. Peccandi in
 posterum^q; nè simile quid iterum contingat^r. Timo-
 rem, propter illa quæ scripserat in priore Epistola, 4. 2,
 19, 20, 21^t. ¶ Sed, &c.] Ἀλλὰ ἐμπόδιον] Imò de-
 siderium, Er. II. Imò vehemens desiderium, P. Mo. Ca. Be.
 vel, 1. erga Apostolum^u, sive præsentiae Pauli^v; nempe
 quia spem reditus sui Paulus fecerat, 1 Cor. 4. 19. &
 16. 5. & seq^x. vel, 2. tollendi scandalum, ac per hoc
 Paulo cæterisque bonis satisfaciendi^y; vel Deo satisfac-
 iendi^z, & mores emendandi^a. Desiderium est affectus
 magis voluntarius quam timor: timemus inviti, nun-
 quam desideramus nisi sponte. Ergo ut poenam horruer-
 ant, ita alacriter aspirabant ad correctionem^b. ¶ Sed,
 &c.] Ἀλλὰ ζήλον] Imò zelum, P. Be. Pi. &c. i. e. ardorem
 desiderii^c, quod certatim magno studio & mutuâ æmu-
 latione contenderent^d, vel, 1. pro Pauli bona existima-
 tione, supra 7^e. adversus pseudo-apostolos^f: vel, 2.
 pro Divina gloria^g: vel, 3. pro emendatione^h, ut profi-
 cerentⁱ; ad profligandam turpitudinem, & ad virtutem
 amplectendam^k; ad poenitentiae suæ approbationem^l;
 ad prosequenda omnia media ad malum removendum
 & damnum reparandum^m. ¶ Sed, &c.] Ἀλλὰ ἐνδι-
 κησιν] Imò vindictam, P. Be. Ca. &c. 1. contra fornica-
 riumⁿ; cuius ut antea fuerant fautores^o, ita postea se
 severos rigidisque censores præstabant^p, in tantum ut
 à me ad lenitatem revocandi fueritis: vide supra cap. 29.
 2: contra seipsos^r; ob torporem suum^t, ad humiliatio-
 nem suam testandam, & ad futura peccata similia præ-
 cavenda^u: per poenitentiam præterita peccata sua in
 seipsis uli sunt^v. Al. Vindictam appellat hoc quod
 tales Doctores Corinthii deferuerant^x. Est autem in his
 auxesis quædam ab inferioribus ad summa, & ad vehē-
 mentiora gradatim conscendens^y. ¶ In, &c.] Ἐν
 παύσει σου ἐστὶν ἡ ἀπολογία] Per (vel,
 Denique per, P.) omnia (vel, Siquidem ubique, Er. Ti.
 vel, Omnino, Be. Zeg. seu, Omnibus modis, Be. vel, Penitus,
 Camer.) testatum fecistis (ita hoc verbum Demostheni
 usurpatur^z: vel, exhibuistis, Vulg. prestitistis, Er. V.
 Zeg. commendastis, Er. V. Zeg. declarastis, Zeg. manife-
 stum fecistis, vel rebus probastis. Sic οὐκ ἐστὶν per δεῖξαι
 exponit Demosth. contra Calippum^a. Multis argumen-
 tis declarastis^b.) vos esse puros (h. e. innocentes^c, alie-
 nos & immunes à peccato^d;) in hoc negotio, Be. Pi. P. &c.
 i. e. vel, 1. in iis quæ ad mei contemptum dictaque fa-
 ctæque erant^e: vel, 2. in crimine incesti^f, quod negotii
 nomine tegit, nolens illud exprimere propter turpitudi-
 nem^g: q. d. Vos nequaquam esse participes criminis,
 quod prius propter dissimulationem approbasse videami-
 ni^h. Priorem negligentiam purgastis, peccatum illud
 vindicando, & de vestra negligentia poenitentiam agen-
 doⁱ; adeo ut quod amplius objiciam vobis non ha-
 beam^k: vel, per hoc negotium, nempe, quod contristati
 sitis ad poenitentiam^l. Qu. Quomodo hoc dicit Apo-
 stolus, cum antea gravissimè eos increpabat? Resp. 1.
 Scriptura saepe id simpliciter negat aut affirmat quod ex
 parte

^{ai} Me. 10. Tristitia, &c.] ὅτι μετανοοῦντες οὐκ ἐπὶ τῷ
^{aj} E. κατεργάζεσθαι] Tristitia poenitentiam (Per μετανοοῦντες
^{ak} G. intelligit ipsam emendationem^y, quæ talem dolorem sub-
 sequi solet. Et est hic quasi ἀναγκασμός. Nam μετα-
 νοοῦντες ἀμετανόητον si dixisset, perfecta fuit ἀντανόησις; ut
 cum Plinius dicit, Superest ut meae poenitentiae poeniten-
 tiam agam^x.) in salutem haud poenitentiam (vel, impeni-
 tibilem, Val. impoentendam, Er. ex Aug. cuius nunquam
 poeniteat, P. Be. Pi. sub. Deum, J. Cap.) adoperatur, Mo. vel,
 efficit, P. Be. Pi. Αὐταμελήτων referendum, vel, ad salutem^y,
^{al} Er. ex q. d. salutem semper mansuram & nunquam poeniten-
^{am} Amb. Zeg. dam^z. Salus non poenitenda dici possit, respectu vel, i.
^{an} E. ex Dei, qu. d. cuius collata Deum nunquam poeniteat:
 vel, 2. hominis, q. d. cuius hominem non poeniteat, nec
 poenitere queat^a. Vel, 2. ad poenitentiam^b, quam non
 poenitentiam dicit: nam & poenitentia saepe poeniten-
 tiam agimus^c. Poenitentia autem non poenitenda dicitur,
 cuius nunquam quemquam sive poeniteat, sive poenitere
 possit, sive poenitere debeat, sive potius cuius cur quen-
 quam poeniteat nihil causæ futurum est. Quomodo Me-
 nandro dicitur ἡδονὴ ἀμεταμέλητος, voluptas cuius poenitere
 nihil opus est futurum; & Polybio περὶ αἰσέσεως ἀμεταμέ-
 λητος, consilium cuius nunquam erit cur poeniteat P.

^{ao} G. ¶ Seculi, &c.] Ἡ δὲ τὰ κτλ, &c.] At mundi dolor (im-
 modicus^q, ex omissione, vel impedita perceptione eo-
 rum quæ carnaliter diliguntur, ut voluptatum, amico-
 rum, &c.^r. mœror ob ignominiam acceptam, ob res
 amissas, ob ereptos amicos^s:) mortem efficit, Pi. &c.
 vel, 1. temporalem^t; saepe aut morbos mortiferos parit^v,
 aut homines ad ultro querendam mortem adigit^x: vel
 potius, 2. æternam^y; mortem enim hic opponit saluti
 non corporis, sed animæ^z.

^{ap} Er. 11. Ecce enim istud, &c.] i. e. hæc ipsa tristitia^a.
 Hoc ecce est exemplum recens adherentis ejus quod
 dixerat^b. Probat tristitiam illis salutarem fuisse, idque
 per ipsius rei experientiam, & effectus ejus salutare^c.
 Poenitentiam eorum probat à signis vel annexis. An
 verò effectus, an partes, an præparationes sint poeniten-
 tiae, parum refert^d. ¶ Quantam in vobis operatur
 (vel, efficit, P. Pi.) sollicitudinem; sic Er. II. Ti. Σπουδὴν]
 Studium, P. Mo. Be. Pi. Diligentiam, Ca. sim. Tre. ex Sy.
 Pro admissis tum auferendis, tum præcavendis^e: pla-
 candi Dei^f, & ea curandi quæ ad salutem pertinent^g;
 & corrigendi quod peccatum erat^h, & puniendi ince-
 stuosum, circa quem antea negligenter agebatisⁱ. Contra-
 rium huius studii est torpor, vel incuria, vel securitas^k.

^{aq} G. ¶ Sed, &c.] Ἀλλὰ ἀπολογία] Sed (vel, Er. Oecum. & Sy.
 in E. vel, Imo, Er. P. Be. Pi. V. E. imo^l: ἀλλὰ hic valet
 ἵνα^m: vel, insuper, Er. V. E. Auger enim ac veluti corrigit

^{ar} Me. quod dixerat, q. d. imò plus aliquid^m, vel, non solum,
 sed & ut solet Paulus loqui, ut Rom. 5. 3ⁿ.) defensionem,
 Mo. P. Ca. Tre. Pi. vel, satisfactionem, Er. II. Tre. V. vel,
 purgationem, Er. V. five, excusationem, Er. V. Be. Pi. G.
 vel, 1. Pauli^o, quem purgabant adversus incredulos P.
 & obrectantium calumnias^q, & cuius factum lauda-
 bant, quod fornicarium Satanæ traderet^r. At Paulus
 reprehendi non poterat: quid enim illi cum incestu^s?

^{as} Me. & c. Corinthiorum^t, quæ se purgabant^v, non pec-
 catum commissum negando, sed rei veritatem exponen-
 do^x; excusando suam negligentiam, primum apud Ti-
 motheum, deinde apud Titum^y: vel crimen à se depel-
 lendo^z, & se delicti non fuisse participes ostendendo^a,
 (nam & Paulus mox ipsos puros fuisse dicit^b;) dicendo
 quod contristati essent ob flagitium illud, & quid ad
 ejus punitionem & correctionem egissent^c: vel culpam
 deprecando^d, priorem negligentiam agnoscendo^e, &
 testando factum incestuosi sibi nullo modo probari^f. In
 Glossario, Ἀπολογία, excusatio, purgatio, satisfactio. Et
 alibi, Excusatus, ἀπολογία καὶ ὁρῶς^g. ¶ Indignationem]

^{at} Me. Adversus scortatorem^h, & peccatum, tum ipsiusⁱ, tum
 suum^k, in eo tolerando^l, vel scelus dissimulando^m;
 quod ita se gesserint ut ab Apostolo fuerint reprehensiⁿ.
 ¶ Timorem] Vel, 1. Iudicii Divini^o. Sed hic potius
 causa tristitiae est quam effectus P. Vel, 2. Peccandi in
 posterum^q; nè simile quid iterum contingat^r. Timo-
 rem, propter illa quæ scripserat in priore Epistola, 4. 2,
 19, 20, 21^t. ¶ Sed, &c.] Ἀλλὰ ἐμπόδιον] Imò de-
 siderium, Er. II. Imò vehemens desiderium, P. Mo. Ca. Be.
 vel, 1. erga Apostolum^u, sive præsentiae Pauli^v; nempe
 quia spem reditus sui Paulus fecerat, 1 Cor. 4. 19. &
 16. 5. & seq^x. vel, 2. tollendi scandalum, ac per hoc
 Paulo cæterisque bonis satisfaciendi^y; vel Deo satisfac-
 iendi^z, & mores emendandi^a. Desiderium est affectus
 magis voluntarius quam timor: timemus inviti, nun-
 quam desideramus nisi sponte. Ergo ut poenam horruer-
 ant, ita alacriter aspirabant ad correctionem^b. ¶ Sed,
 &c.] Ἀλλὰ ζήλον] Imò zelum, P. Be. Pi. &c. i. e. ardorem
 desiderii^c, quod certatim magno studio & mutuâ æmu-
 latione contenderent^d, vel, 1. pro Pauli bona existima-
 tione, supra 7^e. adversus pseudo-apostolos^f: vel, 2.
 pro Divina gloria^g: vel, 3. pro emendatione^h, ut profi-
 cerentⁱ; ad profligandam turpitudinem, & ad virtutem
 amplectendam^k; ad poenitentiae suæ approbationem^l;
 ad prosequenda omnia media ad malum removendum
 & damnum reparandum^m. ¶ Sed, &c.] Ἀλλὰ ἐνδι-
 κησιν] Imò vindictam, P. Be. Ca. &c. 1. contra fornica-
 riumⁿ; cuius ut antea fuerant fautores^o, ita postea se
 severos rigidisque censores præstabant^p, in tantum ut
 à me ad lenitatem revocandi fueritis: vide supra cap. 29.
 2: contra seipsos^r; ob torporem suum^t, ad humiliatio-
 nem suam testandam, & ad futura peccata similia præ-
 cavenda^u: per poenitentiam præterita peccata sua in
 seipsis uli sunt^v. Al. Vindictam appellat hoc quod
 tales Doctores Corinthii deferuerant^x. Est autem in his
 auxesis quædam ab inferioribus ad summa, & ad vehē-
 mentiora gradatim conscendens^y. ¶ In, &c.] Ἐν
 παύσει σου ἐστὶν ἡ ἀπολογία] Per (vel,
 Denique per, P.) omnia (vel, Siquidem ubique, Er. Ti.
 vel, Omnino, Be. Zeg. seu, Omnibus modis, Be. vel, Penitus,
 Camer.) testatum fecistis (ita hoc verbum Demostheni
 usurpatur^z: vel, exhibuistis, Vulg. prestitistis, Er. V.
 Zeg. commendastis, Er. V. Zeg. declarastis, Zeg. manife-
 stum fecistis, vel rebus probastis. Sic οὐκ ἐστὶν per δεῖξαι
 exponit Demosth. contra Calippum^a. Multis argumen-
 tis declarastis^b.) vos esse puros (h. e. innocentes^c, alie-
 nos & immunes à peccato^d;) in hoc negotio, Be. Pi. P. &c.
 i. e. vel, 1. in iis quæ ad mei contemptum dictaque fa-
 ctæque erant^e: vel, 2. in crimine incesti^f, quod negotii
 nomine tegit, nolens illud exprimere propter turpitudi-
 nem^g: q. d. Vos nequaquam esse participes criminis,
 quod prius propter dissimulationem approbasse videami-
 ni^h. Priorem negligentiam purgastis, peccatum illud
 vindicando, & de vestra negligentia poenitentiam agen-
 doⁱ; adeo ut quod amplius objiciam vobis non ha-
 beam^k: vel, per hoc negotium, nempe, quod contristati
 sitis ad poenitentiam^l. Qu. Quomodo hoc dicit Apo-
 stolus, cum antea gravissimè eos increpabat? Resp. 1.
 Scriptura saepe id simpliciter negat aut affirmat quod ex
 parte

parte tantum negandum est aut affirmandum, ut sensus sit, Declarastis vos non consensisse sceleri, quod gravius est; sed tantum nimiam tolerantiam vobis esse. Extenuat culpam, non tollit. 2. Hoc de Ecclesiae corpore dicit, non de singulis: paucorum enim conniventia ad Ecclesiae infamiam redundat, cum tamen plerisque eorum displiceret factum. 3. Distingue tempora, convenientes res: antea rei erant, post resipiscientiam immunes se reddiderant culpae; non enim imputantur peccata post resipiscientiam, sed perinde sunt apud Deum, & esse debent apud homines, ac si nunquam perpetrata fuissent.

- ^m Scl. 12. Igitur, &c. ^a Aeg. &c. Itaque (vel, Nempe, P.) eisi (sub. acerbe, J. Cap.) scripsi (vel, si quid scripsi, G.) vobis, Be. Pi. nempe ea de re. ¶ Non, &c. Οὐχ ἔγραψα τὸ ἀδικησάμεν, &c.] Non (sub. id scripsi, G. sic Camer. Er. V. Be. P. quod repetendum: sic supra 2. 10. & 5. 13. & alibi saepe P. & sub. vobis, Be. Pi.) ejus (scil. tantum, q. vel praecipue, q. d. non tam ejus. Simpliciter negat quod ex parte negandum est.) qui injuriam fecerat, (abutendo patris uxore, h. e. fornicario; ut consulerem ei, sive saluti ejus; ut ille puniretur, aut etiam corrigeretur: non quod ei male vellem.) nec ejus causam (vel, respectu, Be.) qui injuria affectus fuerat, P. Be. Pi. &c. i. e. vel, i. mulieris adulterae. Sed repugnat tum genus masculinum quod haec injuria inferenda particeps erat, tum quod volenti non fit injuria. Vel, 2. mariti, vel patris incestuosi, qui passus est injuriam adulterii & incesti, ut ille Gen. 49. 4. sive pater vivus fuerit, sive defunctus: nam ad mortuos pervenire injurias posse docet experientia, cum fama, honor, &c. defunctorum per vivos laeditur, quamquam sensum injuriam nullum habeant, id quod ad inferentem injuriam perinde est: q. d. non ut parentis injurias persequeretur: q. d. non ullo privato affectu motus; non ira in filium, non favore erga patrem: non quod mihi ex ipsius dolore solatium quaererem. Inest enim τὴν μισῶν τὸ πατρὸς τοῦ πονηροῦ δόλος (vindicta solatium illi qui injuriam passus est) ut diximus de J. B. & P. 2. 20. 6. Vel, 3. mei ipsius, quem hoc nomine proculdubio designat; q. d. neque illius, neque mea causa scripsi. Vel, 4. eorum qui ex contentione forensibus aliquid injuria passi fuerint, de quibus 1 Cor. 6. 1. ¶ Sed, &c. Αὐτὸν ἔγραψα τὸ φανερωθῆναι τὸν σκεδόν ἡμῶν ὅτι ὡς πρὸς ὑμᾶς, &c.] Sed (Sed etiam, ac praecipue id feci) ut manifestum fieret studium nostrum pro vobis (i. e. pro communi Ecclesiae vestrae bono & salute, ut publicum probum ab ea depellerem. Al. Sed ob id ut palam fieret studium vestrum pro nobis, Er. ut sensus sit, In hoc ea de re scripseram ut appareret omnibus quam me ametis; ut qui apud vos faverent pseudo-apostolis, ex tristitia vestra intelligerent quo studio & affectu esset tota vestra Ecclesia erga me. Τὴν σκεδὸν ὑμῶν ὅτι ὡς πρὸς ὑμᾶς legit Erasmus, quomodo & Syrus, & forte melius. Sed huic lectioni repugnat, 1. illud πρὸς ὑμᾶς quod sequitur. [Verum] πρὸς ὑμᾶς deest in Syro, & in aliis Codicibus. 2. quod de studio Apostoli erga Corinthios, non contra, hic agitur: 3. quod ὑμῶν ὅτι ὡς πρὸς ὑμᾶς legant Amb. & Th. & cod. Complut. sic [&c.] Graeci. 2.) apud vos (vel, ad vos, V. vel, erga vos, J. Cap. vel, vestra causa, Camer. illud πρὸς ὑμᾶς referendum ad praeced. φανερωθῆναι: 2.) in conspectu Dei, Cal. sim. P. Be. Pi. &c. i. e. apud Deum, sincerum, veracissimum, minimè fucatum, quod Deo probetur, vel sincere, Deo conscio. Significat studium suum fuisse sincerum & ex charitate profectum, quale velit probari coram Deo iudice. Hominibus multa videntur quae talia non sunt, in conspectu verò Dei nihil est laudabile bonumve quod non sit revera tale.
13. Ideo, &c. Διὰ τοῦτο παροχλήμεθα, &c.] Propterea (quia puri in hoc negotio inventi estis) consolationem accepimus ex consolatione vestra, P. Be. Pi. Er. i. e. vel ex literis vestris quas ad me miseratis per Timotheum: vel, ex vobis jam correctis, quod agnitam culpam gavisi estis vos admonitos & correptos fuisse. Intelligit consolationem ab ipsis profectam, vel etiam hortationem ipsorum passivam, cui scil. locum dederunt. ¶ Abundantius, &c. Περὶ ὑμῶν ἡμεῖς ἡμῶν, &c.] Id est, ὡς περιόχεται. Nam sic redundat ἡμῶν, ut augeat comparativi emphasin. Duplex comparativus, ut Marc. 5. 26. & 7. 36.

Talia sunt ἡμῶν ὑμῶν apud Aeschylum, ἡμῶν ὑμῶν apud Euripidem, ἡμῶν ὑμῶν apud Aristophanem, αἰρετότερον ἡμῶν apud Aristotelem. Sic & apud Plautum magis certius, magis majores, magis dulcius, apud Virgilium magis beator, apud Valerium Maximum magis locupletior, quae notata in doctissimis De grammatica Vossii Libris. [Sic vertunt:] Sed longè plurimum (vel, Quin aberius insuper, Er. Ti. Multo autem abundantius, V.) gavisi fuimus ob gaudium Titi, P. Pi. &c.

10. Quod cepit ex vobis, vel, ex vestra correctione; vel, quod Titus à vobis secum attulit. ¶ Quia, &c. Ὅτι ἀναπαύει, &c.] Quod refocillatus (vel, recreatus. De hoc significato vocis ἀναπαύειν diximus 1 Cor. 16. 18.) sit spiritus (vel, animus, G. Be. &c.) ejus ab omnibus vobis, P. Be. Pi. Aπὸ vel notat objectum seu materiam subiectam; vel positum est pro ὑμῶν, ut notet efficientem: vel, per vos omnes, G. scil. ex eo quod viderat vestram erga me observantiam, ceterosque affectus pios, & officia religiosa.
20. 14. Et si, &c. Ὅτι ἐὰν αὐτὸ, &c.] Quod (vel, Nam, P. vel, Ita ut, G. vel, Et quod, Be. Pi. Subauditur copula, ut v. seq. 1.) si quid apud illum (αὐτὸν, pro πατρί, ut supra 2. 1. ἔγραψα ὑμῶν, pro πατρί, ὑμῶν, 2. apud Titum.) de vobis (i. e. de vestro in me affectu, vel de fide & profectu vestro, vos laudans) gloriatus sum (tanquam pater in filiis à me genitis & institutis: vel, praedicaverim, G.) non fuerim pudescens, Er. P. Be. Pi. tanquam inaniter & falso gloriatus: vel, in eo non vanus apparuerim. Est autem in voce κατηχύνει effectum positum pro causa. Nam qui mendacii convincuntur, eos pudor sequi solet. Dicit autem, si quid, quia parce gloriatus fuerit propter vitia quae adhuc apud illos regnabant. ¶ Sed sicut omnia in (vel, cum, P.) veritate, &c.] Vel, verè, Be. Pi. Sicut vos quaecunque vobis dixi (vel, tanquam Apostolus praedicavi) vera comperistis. ¶ Ità & gloriatio nostra quae, &c. Ἡ δὲ τίς ἀλῆθεια ἐγενήθη] Quae ad Titum (vel, Quae usque erant apud Titum, Er. P. Be. Pi. En Titus hic est apud Titum. Sic ἐν τοῖς ὅλοις ὑμῶν, apud tot testes, apud Lucianum.) veritas (vel, vera, P. Be. Pi. Hebraica enallage appellativi pro Adjectivo, ut supra 3. 9. m.) facta est, Mo. Er. vel, comperta sit, P. Be. Pi. agnita est à vobis ut verissima. Res saepe fieri dicuntur, cum facta esse cognoscuntur. Sic Hof. 5. 15. Donec rei sint, i. e. reos se agnoscant. 1 Cor. 3. 18. stultus fiat, i. e. stultitiam suam agnoscat, &c. ἐγενήθη, pro ἐγενήθη per Hebraismum. Sic & Titus vera comperit quae ipsi de vobis dixeram: is tales vos invenit quales descripsi.
50. 15. Et viscera ejus, &c.] i. e. affectus intimi. Amor ejus erga vos multo magis est, i. e. fertur. Locutio similis Psal. 145. 9. Ac viscera—sunt affecta, P. Be. Pi. ¶ Vestrum obedientiam] Quam nostra suscepistis monita quae ad vos detulit, quam vos Tito tanquam meo vicario exhibuistis. Vide infra 8. 23. ¶ Cum timore & tremore] i. e. Cum reverentia, & metuentes ne quid in vobis esset quod illum offenderet. Vide supra v. 11. & Psal. 2. 11.
60. 16. Gaudeo, &c. Χαίρω—ὅτι—ὑμῶν, &c.] Gaudeo—quod penitus (vel, in omnibus, P. vel, omni ex parte, Be.) confidam de (vel, in, P.) vobis, Be. Pi. i. e. quod confidere possim in vobis; i. e. quod tales sitis ut de vobis mihi omnia optima possim polliceri. Est & hic μετὰ τὴν ἐνέργειαν effectus pro causa. Sic infra 10. 1. Adde Prov. 31. 11. vel, quod fiduciam mihi praebeatis amplius in posterum gloriandi de vobis: vel, quod absque offensionis periculo possim liberè vobiscum agere monendo, corripiendo, praescribendo, atque etiam petendo quidpiam à vobis. Ità viam praestant sequenti orationi de elemosyna.

CAP. VIII.

1. Gratiam, &c. Τὴν χάριν τὴν ὅτι ὑμῶν ἐστὶν ταῖς, &c.] Gratiam (vel, De gratia, Er.) Dei prestitam Ecclesiis (vel, collatam in Ecclesias, P. quae data fuit in Ecclesiis, Er.) Macedonum, Be. Pi. Gratiam Dei hic vocat, Dd 3 vel,

vel, r. gratiam regenerationis^a, sive eam quæ genera-
tim ad bona opera refertur, ut probat quod sequitur.^b
Multum sanè erat quod fecerant Macedones, quorum
exemplo Paulus Corinthios vult excitare. Sed Paulus,
ut solent Apostoli, pro effectu causam nominat, docens
omnia quæ à Christianis fiunt, deberi non cuius sed exi-
miæ Dei bonitati, ut qui tot & tam gravia peccata remi-
ferit, voluntatem suam tam apertè revelaverit, ultrò
vocaverit à se abalienatos, & id per tot miracula. Hæ
sunt causæ propter quas in Novo Testamento quàm in
Veteri uberior est, & esse debet, gratiæ commemoratio.^c
Vel, 2. patientiam in adversis^d; vel, 3. liberalitatem &
munificentiam in pauperes^e; q.d. eleemosynam illam Di-
vinam^f; quæ sæpius infra gratia dicitur^g. Collectam
significat quæ fiebat in Ecclesiis Macedonia. Gratiam
Dei, i. e. per Hebraismum, ingentem beneficentiam, quo-
modo cedri Dei, montes Dei, &c. Sic *ἀγαπᾷ τοὺς θεοῦ*,
1 Cor. 10. 4. & *οὗτος ὁ θεός*, 2 Cor. 11. 2^h. Hanc autem
liberalitatem ipsorum gratiæ Dei jure deputat, &c.ⁱ
2. Quod, &c. *Ὅτι ἐν πολλῇ δοκίμῃ δόξαζαντες, ἡμεῖς αὐτοὺς
ἀγαπᾷ, καὶ ἡμεῖς βιάσθημεν πάλαι αὐτοῖς ἐπιδοῦναι εἰς τὸ πλεονέκτην
τὸ ἀποδοῦναι αὐτοῖς* Quod (vel, Quoniam, Er. II. &c. Quod
scilicet, P. sim. Be. Pi. Est appositio, sive expositio. De-
clarat quæ sit illa gratia, v. præced. *ἐν* hîc *ἐν* est^k.)
in multo experimento (vel, in multa exploratione, sive pro-
batione, II. Be. Pi. P. per multam probationem, Er. Ti. Tre.
ex Sy.) tribulationis, (vel, afflictionis, P. Be. Er. &c. i. e.
quod cum variis tribulationibus quasi experimentis pro-
barentur^l, sub. à Deo, V. sic Be. & olim & recenter, ex
quibus in paupertatem inciderant^m. Probatio afflictionis
per Hypallagen, pro, afflictio probationis, i. e. probans: sic
mox abundantia gaudii, pro, gaudium abundantie, i. e.
abundans: item, in divitiis simplicitatis, pro, in simplici-
tatem divitem seu copiosamⁿ. *ὁλιφάντες* est Genitivus in-
strumenti^o.) abundantia (vel, abundans, Pi. sic Be. mag-
num, G. sub. fuit, G. sic Vulg. Sy. & Ar. in Be. Sed hæc
ellipsis violenta est & Græcis inusitata, repugnante ar-
ticulo *ἡ*. Idem malui utramque vocem referre ad *ἐπιδοῦναι*
P, vel, redundavit, P. sim. Er. Ti.) gaudii (vel, gau-
dium, Er. P. Be. &c.) ipsorum (i. e. magnum ex ea re gau-
dium perceperunt, juxta Rom. 5. 39. *τὴν χάριν*, ex conso-
latione quam Spiritus S. iis sub cruce subministraverat^r,
ex pace conscientie, etiam tunc cum per adversa maxi-
ma explorarentur. Vide supra 2. 9. Macedones enim
Christiani vehementer vexati fuerant, & à Gentibus,
Act. 16. 20, &c. & à Judæis, Act. 17. 5, 13^t. [Sensus,
q. d.] In multa inopia quâ affligebantur suppeditatio
hilaris eorum exuberavit^t: per tot ærumnas non dimi-
nuta, imò mirè aucta, fuit ipsorum alacritas & prompti-
tudo, quàm hîc gaudium vocat^v.) & secundum profun-
dum (vel, secundum profunditatem, Glas. gram. 3. 1. 9. 44.
Periphrasis qualis *διὰ τὴν χάριν*, pro *τὴν χάριν*, eis *καὶ χάριν*, pro
καὶ χάριν * vel, profunda, Er. II. Ti. Glas. Be. Pi. D. sic Tre.
ex Sy. summa, sive infima, G. sim. Vulg. V. i. e. exha-
ustissima^y; quæ ad fundum usque eos exhauserat, Pi. sim.
Be. Glas. Metaphora à vasis exhaustis^z. ad inum-
usque pertingens, Ar.) paupertas eorum (partim ex con-
fiscatione bonorum, partim quia divites Ecclesiam de-
seruerant. *Προχ* vox in his libris sæpe non ad mendici-
tatem redactum, sed re tenuem, significat, ut Marc. 12. 42.
καὶ βιάσθη, i. e. infima paupertas. Sic conditio abjecta
vocatur *πτωχία*, Psal. 130. 1. *βιάσθη*, Rom. 8. 39^a.) abun-
davit in (vel, per, Sy.) divitiis simplicitatis eorum, Mo.
Er. II. Tre. &c. vel, copiosam benignitatem ipsorum, P. Be.
Pi. sim. E. Me. T. Er. Be. Zeg. *Ἀπλότης*, simplicitas, alioqui
vox generalis est; & quamvis animi integritatem (vel,
candorem & simplicitatem morum^b) significat, ut appa-
ret 2 Sam. 15. 11. 1 Par. 29. 17. Prov. 19. 1. supra 1. 12.
infra 11. 3. Eph. 6. 5. Col. 3. 22^c. hoc autem locò ac-
commodanda est ad id de quo agitur^d, estque liberali-
tas^e, ut infra 9. 11, 13. & Rom. 12. 8. quomodo &
ἀπλὸς sumitur Jac. 1. 5^f. Non autem est quævis libera-
litas, sed ea demum quæ proficiscitur à facilitate qua-
dam & humanitate naturæ^g; vel ab animi simplicitate^h,
h. e. sinceritateⁱ, quâ non aliud spectatur quàm quod in
dandis eleemosynis spectandum est, scilicet ut pauper
juvetur & Deus honoretur: nam qui aliud opere offen-
dit, aliud animo cogitat, cor duplicat, uti August. lo-
quitur^a. Simplicitas hîc significat candidam, liberalem,

& alacrem elargiendi voluntatem^b. Sensus, q. d. Maxima^c Me.
illorum paupertas in largitionem simplicem abundavit,
h. e. quamvis pauperes essent, tamen ingenuo animo, &
non fucato, suppeditaverunt necessaria Jerofolymitanis^d.
Παύτῳ Paulo est omne id quod amplum eximiumve est,
ut vidimus, Rom. 2. 4. & 9. 23. & 11. 12, 33. *Ἐπι-
δοῦναι*, *ἰσχυ*. Egregium est *ἀνδρεον* in vocibus *βιάσθη* &
ἐπιδοῦναι. Ipsorum summa paupertas, i. e. ipsi Macedo-
nes valde pauperes, exundant in egregiam liberalitatem.
Magna apparet hîc Pauli sapientia. Macedones pau-
peres laudat, ut tantò plus à locupletibus Corinthiis ob-
tineat ad sublevandos in Judæa pauperes^d.
3. Quia, &c. *Ὅτι κατὰ δύναμιν (ἰσχυρῶς) καὶ ἡμεῖς δύναμιν
ἀνδρεον* Nam (vel, Quod inquam, Be. ex Sy. Forsan
ἐν irrepsit, quo omisso omnia coherent^e.) pro viribus^f Be.
(testor) atque supra vires (i. e. ità ut sibi metipsis in-
commodarent. Cum sequentibus hæc coherent: de-
inde est vocum tractatio; nam *κατὰ δύναμιν* est parenthesis^g,
addita quod ipso præsentē gesta essent quæ scribit^g.)
benigni, P. vel, prompti, Er. II. Ti. V. J. Cap. ultronei, sive
voluntarii, Val. Mo. Be. Pi. sic Ca. Tre. ex Sy. Ar. Er. Be.
id est, non rogati, nec provocati^h, ultrò liberales &
promptiⁱ, sub. fuerunt, Er. P. Be. Pi. Quæ tamen ellipsis
nova videtur & insolens: unde Sy. & Ar. hæc conne-
ctunt cum seq. *δεδοῦκός*, quasi *ἐκ δόξης* scriptum sit, ut solent
Hebræi suum Benoni usurpare, quæ structura sanè mol-
lior est^k. *Αὐθαίρετοι* respondet Heb. *מתנדבים*, Neh. 10. 2.
quod *ἐκ δόξης* vertunt Græci. Sic dicuntur qui
non ex Legis præscripto, sed sponte suâ aliquid donant;
qualia à pauperibus non postulanda, sed si ultro dent recipi
posse, docet Maimon. Tom. 3. fol. 85^l.
4. Obsecrantes nos] Ut oblata acciperemus^m. Mul-
tū me & socios meos rogāunt, ut in nosmetipsos reci-
peremus partem laboris istas pecunias deferendi ad san-
ctos in Judæaⁿ. ¶ Gratiam &c. *τὴν χάριν καὶ τὴν κοινω-
νίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἀγίους*, &c.] Ut beneficium (vel,
gratiam, P. Mo. Pi. i. e. donum ex gratia profectum^o,
vel, hanc beneficentiam, Be. beneficium hoc, G. ut 1 Cor.
16. 3 P. i. e. eleemosynam^p:) & societatem (vel, com-
munionem, Er. V. Ti. Ar. communicationem, Mo. Pi. com-
mune, Ca.) ministerii (vel, subministrationis, P. bujus
ministerii, Be. vel, quæ subministratur, Pi. vel, officium, Ca.
Hæc verba appositivè coherent cum præced. & signifi-
cant ipsas collectas sive eleemosynas, quæ signum sunt
comunione illius, quâ sancti sibi invicem inserviunt^r.
Κοινωνία vocat donum illud quod ipsi communicare vo-
lebant Sanctis, ut Act. 2. 42^t. *Διακονία* hîc vocat non
ipsas eleemosynas, nec earum collectionem, ut multi hîc
& infra 9. 1. perperam acceperunt^t; sed curam sive la-
borem pecunias deferendi^v, ut apparet ex v. 19. Con-
fer Act. 20. 22, &c. & 24. 17^x. Vide infra 9. 1, 12, 13.
1 Cor. 16. 15. Sic & omne id in quo aliis utiles nos red-
dimus *διακονία* dicitur^y. Donum hoc appellat commu-
nicationem ministerii, ex eo quod in hac communicatione
ipsi ministrabant Ecclesiæ^z.) in sanctos (vel, erga san-
ctos, Camer. vel, sanctorum causâ subeundi, Be. vel, san-
ctis, Pi. vel, quod est, vel fit in sanctos, Et. Pi. quæ in
sanctos impenditur, P. sim. V.) suscipiemus, Er. &c. Ver-
ba illa *ἐξ αὐτῶν ἡμεῖς* non leguntur in Vulg. Sy. & Ar. nec
in multis vet. cod. & sine eis eadem manet sententia.
Quia tamen sunt in scholiis Græcis, & in Complut. &
in duobus MSS. servavi^a.
5. Et, &c. *καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων* Ac non (sub. tan-
tū, G. Vor.) prout (vel, quatenus, Er. vel, hoc quod, G.)
sperabamus, Be. Pi. P. &c. sub. ità fecerunt, P. Be. Pi. sic
G. E. Me. V. Non inquam, tenuiter, ut speraveramus, ut
putaveramus, propter summam eorum egestatem^b; sed
multò amplius quàm sperare audebamus^c. ¶ Sed
semetipsos (Non bona tantū sua^d, sed & personas suas^e,
de suo numero polliciti sunt se duros qui Corinthum
irent^f:) dederunt (vel, devoverunt ea in re, G.) pri-
mū Domino (h. e. Christo^g: id est, vel, 1. totos se cul-
tui Dei consecrabant^h: vel, 2. totos se arbitrio Dei re-
gendos permiserunt: vel, 3. commendabant se Deo, ut
de facultatibus suis augendis vel minuendis, de cruce
vel tollenda vel continuanda, quod ipsi videretur statue-
retⁱ.) deinde (vel, &, Mo. hîc *καὶ* ponitur pro *ἐπειτα*,
ut respondeat voci *καὶ τῶν*^k. vel, deinde &, P. Be. Pi.)
nobis (id est, mihi^l, tanquam ministro Dei^m, parati
facere

ⁿ Me. *sim.* facere & dare quicquid voluiffemusⁿ, declarantes fe to-
^{E.} *Scil.* tos effe Chrifti & miniftrorum ejus^o.) *per voluntatem*
^o *E.* *Dei*] i. e. vel, 1. fecundum voluntatem Dei; nam Deo
^p *Idem.* gratum hoc erat^p, ut quod à nobis Dei voluntati con-
^q *Cal.* fentaneum effe didiciffent, id exequerentur^q: vel, 2.
^r *Scil.* Deo fic difponente, adeoque volente^r, & ipforum animos
[†] *G. finr.* movente[†], ut liberales effent, &c^t. caufam enim
^{E.} *Me.* hujus illorum deditiois videtur indicare, voluntatem
^z *Me. finr.* five decretum Dei^v. Variè fumitur hæc locutio: alibi
^{E.} enim *Divinam gubernationem*, ut Rom. 15. 32. alibi *mi-*
^v *Scil.* nus à Deo impofitum fignificat^x.
^x *G.*

6. Ita, &c. Eis qd. *peragantur*, &c.] Hæc primo as-
 7 Sci. pectū videntur finem indicare Macedonibus propositum in
 2 G. Cal. hac ultronea deditioe sui 7: hoc, inquit, fecerunt 2,
 5 G. suāq; promptitudine effecerunt, &c. *ut adhortarentur*, &c.
 1 Sci. vel, *ut eo efficacius me rogarent*, &c. b. Sed propius intuen-
 1 E. ti, effectum hujus illorum alacritatis, quem in Paulo pro-
 4 Pi. duxerat; declarat, q. d. Cum ergo videremus hanc illo-
 2 Zeg. rum alacrem promptitudinem, non potuimus quin *ad-*
 7 Sci. *hortaremur Titum*, &c. c. Tam egregium & laudabile
 2 G. fim. Macedonum exemplum me impulit ad hoc ut exhorta-
 1 E. rer & rogarem Titum, &c. p. *Ut* (vel, *Unde*, II. vel,
 4 Pi. Rogantes *ut*: id suppleo ex collat. v. 4. secus oratio
 2 Zeg. imperfecta erit 4; vel, *In hoc ut*, Er. sic P.) *adhortare-*
 7 Sci. *mur* (vel, *adhortati sumus*, II.) *Titum*, *ut sicut antè cepit*
 2 G. fim. (scil. vel vos adhortari ad munificentiam 7, vel, collig-
 1 E. gere atque accipere eleemosynam vestram †, nempe cum
 7 Pi. per vos transfret 7;) *ita etiam absolvat apud vos hanc quo-*
 2 Sci. *que gratiam*, Be. Pi. &c. vel, *beneficentiam*, V. i. e. col-
 7 G. lectam, ut v. 4 v. i. e. ut eam pergat colligere & acci-
 2 T. fim. pere*: vel, *impleturum id beneficium quod cepit*, excitandi
 1 Me. scilicet vos ad sublevandum fratrum in Judæa ino-
 2 Cal. piam 7: ut sicut nos in Macedonia; ita ipse Corinthi,
 7 Ca. pergat promovere hanc bene cœptam eleemosynarum
 collectionem 2; nē opulenti Corinthii pauperibus Ma-
 cedonibus liberalitate sitis inferiores 2. *Ut nos Titum*
hortati sumus, &c. scilicet ut nos moneat urgeatque, quò
 Deus pro sua benignitate vobis eam det mentem; ut quod
 jam facere cœpistis id perficiatis, videlicet de benigni-
 tate in gentes b.

7. *Sed*, &c. 'Αν' ὡσαύτ' ἐν πολλῇ ἀεισδύεῃ μισεί—
 &c.] *Sed* (vel, *Imò*, Er. V. vel, *Itaque*, P. Be. Pi.
 ἀλλὰ; pro ὥστε, ut sæpe apud Atticos, teste Corintho.
 Conclusio est adhortationis specie posita c.) *sicut in om-*
 ni (vel, *in omnibus*, G. Cal. scilicet aliis spiritualibus
 dotibus d:) *abundatis* (vel, *excellitis*, Camer. G. Non
 ignoravit Paulus artem Rhetorum, movere laudando *.
 Optimum verò erit post ἐν πολλῇ ponere ἐπιστάσασιν, ut
 quod in genere dixit, deinde per species explicet f.) *fide*
 (vel, nempe *fide*, Be. Pi. primum *in fide*, credendo ea
 quæ credi debent b:) & *sermone* (i. e. vel dono lingua-
 rum h; vel dicendi facultate, sive interpretatione ser-
 monis i, in instituendis aliis k, prædicatione atque enun-
 ciatione veritatis Divinæ l:) & *scientiâ* (i. e. cognitione,
 vel divinorum mysteriorum m; vel historiarum, Poeta-
 rum, rerumque aliarum, quæ etiam in docendo suum
 usum habere possunt, ut Paulus in his ad Corinthios E-
 pistolis ostendit n:) & *omni studio*, Mo. &c. pro salute
 fratrum o, vel ad agendas res bonas p: vel, sedulitate in
 rebus agendis q, rectèque administrandis r. ¶ *Et*, &c.
 Καὶ τῇ ἑξ ὑμῶν ἐν ἡμῶν ἀγάπῃ] *Et illa* (vel, *in ea quæ est*,
 Er. Ti.) *ex vobis in nobis* (vel, *erga nos*, Er. Ti. ἐν ἡμῶν,
 pro eis ἡμῶν. *In dilectione illa quæ ex vobis*, ex animo
 scilicet vestro, *ad nos*, supple fertur †. *Et vestra in nos*, P.
 Be. Pi.) *dilectione*, Mo. vel, *charitate*, Er. P. &c. id est,
 amore quo nos complectimini t. ¶ *Ut*, &c. 'Ινα κ', &c.]
 Subaudiendum hic σκοπεῖτε, vel δεῦτε v. *Ut* (vel, *Videte*
 ut, P. Be. Pi. vel, *Hortor*, aut *Date operam ut*, Er.) &
 in hac gratia (scil. eleemosynas largiendi x: vel, *grati-*
 ficatione, Camer. *in hac etiam beneficentia*, G.) *abunde-*
 tis, Mo. vel, *vincatis alios*, G.

8. Non, &c. Οὐ καὶ ὁμιλοῦν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεὶ
 αὐτοῦ, ἢ τὸ ἐμμετρεῖς ἀγαπᾷ γνήσιον δοκίμαζον. Non ex
 imperio, siue secundum imperium (vel, tanquam imperans,
 Er. V.) dico, siue loquor, (Id. dico quidem adhortans sci-
 licet, non tamen impero, G. Nolo vos urgere præcepto,
 quamvis alioqui possem, ut vester Apostolus γ. De certa
 summa, reliquisque circumstantiis in eleemosynis nihil
 certi præscribit Deus; sed hæc omnia ad legem charitatis

exigi vult ^{2.}) *sed per aliorum* (nempe vestrorum in fide- ² Sol.
sociorum, sicut Sy. & Ar. rectè explicant, qui fortè le-
gerunt ἐπιμαχον. Macedonas intelligit ^{2.}) *studium* (i. e. ² Be.
per exemplum Macedonum, qui tam solliciti fuerunt
subvenire pauperibus^b : vel, *per sollicitudinem erga alios,* ^b Mc. sim.
Er. V. quasi *studium aliorum* passivè accipiendum sit. ² Zeg. E.
Sic autem redundabit & particula, idcirco tantùm addi-
ta ut comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum
studio^c :) *etiam vestra dilectionis sinceritatem* (vel, *veri-* ^c Be.)
tatem, Tre. *germanitatem*, Mo. Ca. *ingenuitatem*, Val.
Er. V. Zeg. *ingenium*, Er. V. Neutrum pro abstracto,
ut sæpe^d. *ingenium bonum*, E. i. e. liberalem indolem
& pium affectum^e. Ἰνῆσιον & ῥόδον, *germanum & adul-* ^e E.
terinum, apud Græcos opponuntur^f.) *reddens explora-* ^f T.
tam, P. Be. Pi. vel, *approbans*, Er. Be. nempe aliis, vel ^f Be. sim.
omnibus^g : vel, *experimentum capiens*, &c. Zeg. Ut ve-
stra sollicitudine sublevando paupertatem sanctorum, ul- ^g Be.
trò declaretis charitatis vestrae sinceritatem^h. Dico sci- ^h V.)
licet hoc ut *comparatione ejus quod fecere Macedones di-*
scam quàm sit sincera vestra dilectio, nempe in illos fratres
qui in Judæa sunt. Ut hîc Σουμαλζειν, ità infra Σουμαλ-
dixit in re eadem, 9. 13ⁱ. ⁱ G.

9. Scitis enim gratiam, &c.] Vel, beneficentiam Christi, G. quod & quantum beneficium in vos gratuito contulit^k, cujus exemplo & nos benefici in alios esse debemus^l: id quod non exprimit, sed considerandum illis relinquit^m. ¶ Propter vos] i.e. vel, 1. propter exemplum nostrum: vel, 2. propter sacramentum, quia quaecunque Christus egit aut sustinuit, pro nostra salute fecitⁿ: sicut quas, i.e. propterea quod id ad salutem nostram conduceret^o. ¶ Egenus, &c. Εἰς ὅσον μένος αὐτοῦ] Pauper factus sit (i.e. indigens rerum temporalium P:) quem esset dives, P. sic Er. Be. Pi. &c. nempe, in natura Divina q, vel quia Dominus omnium creaturarum r. i.e. Cum vi illā polleret omnis generis miracula patrandi, etiam mortuos resuscitandi, personam tamen gessit tam humilem ut nē domum quidem haberet propriam, Matth. 8. 20. ¶ Υἱὸς & υἱ epitheta Messiae t. ¶ Ubi illius inopiā (extremā scilicet & quasi mendicitate, ut vox significat^t, vel, paupertate, in temporalibus v:) vos divites essetis] In spiritualibus x, putā coelesti doctrinā, gratiā, justitiā, gloriā v. Illa Christi humilitas, perfectissimam obedientiam habens comitem, causa fuit per quam vos ad veram justitiam perducti estis, dona Spiritūs accepistis, vitam accipietis æternam z.

E. sim.
Mc. T.
G. sim.
E. Calv.
Calv.
sim. E.
E. ex
Aquin.
G.
Mc.
E. Mc.
Mc.
† G.
Vor.
E. Me.
E. Me. T.
ex Chryf.
T. ex
Chryf.
G.

10. Et, &c. Καὶ γὰρ, &c.] Et sententiam in ea re
meam edo, vel dico, P. Be. Pi. Et consilium in hoc do, Er.
Non jubeo ut Dei legatus, sed ut amicus suadeo^a. Est
quidem præceptum Christi juvare pauperes, sed modus
aliquis libertati relinquitur. Quod Macedones fecerant,
tale erat ut suaderi magis quàm juberi posset. Sic γὰρ
de Cælibatu habuimus, 1 Cor. 7. 25^b. Præceptum
hoc erat Dei & Legis naturalis, etsi consilium esset
hominum qui vel nollent, vel non possent, præcipere;
quomodo sæpe ægrotis à Medico consulitur, quod ta-
men ab iis exigit Lex naturæ. Paulus hortari maluit, sæpe
enim hortando plus obtinetur quàm imperando. Adde
quòd præceptum Dei non erat ut Corinthii ità abundan-
ter darent sicut fecerant Macedones, &c. Nec omnes Co-
rinthii habebant superfluum, cùm tamen omnium esset
collecta^c. ¶ Hoc, &c. Τὸ γὰρ οὗτοῦτο ἐστὶν] Hoc
enim vobis confert, Mo. vel, conducit, Er. Ti. P. Be. Pi.
decens & honestum est^d: ut scilicet constantiæ laudem
assequamini*. Expedit vobis tueri bonam famam quam
cœpistis consequi. Vestrum jam vobis exemplum pro-
ponam. Non est pulcrum audire, Cœpisti melius quàm
desinis: ultima primis distant^e. Vel, utile est, Vulg. scil.
ad bonum spirituale^g. Verùm non ab utili, sed ab ho-
nesto, hic argumentatur^h. ¶ Qui non solum facere,
sed & velle cœpistis, &c. Προεβίβετε ἀπὸ πένου] Autè (vel,
Jam, Er. Il. Ti. Ca. vel, Primum, Mo.) cœpistis anno
(vel, ab anno, Vulg. sic Mo. Præpositio cum Adverbio,
sicut ἀπ' ἀπὸ vel, ὅτε scribetur, sicut ἀπὸ πένου. Non sig-
nificatur autem certum tempus, sed jamdudumⁱ). su-
periore, P. Be. Pi. Er. Mo. &c. vel, preterito, Tre. πένου
in Glossario vertitur, ante preterito: quanquam solet &
usurpari de vetustiori tempore. Causa autem cur Corin-
thii antehac aliquid quidem, sed pauxillum, contulif-
sent ad juvandos in Judæa fratres, videtur fuisse, quòd

confiscationibus aut multis plurimi essent exhausti: quod spectat id quod habuimus i Cor. 10. 13^k. Laudem & hic miscet exhortationi, sub laude tamen subest occulta reprehensio tarditatis ad perficiendum¹. Sed hic difficultas est. Dicendum enim videtur, *Non solum velle, sed facere coepistis*; siquidem pluris est facere quam velle^m. [Quid dicendum?] 1. Hysterologia esse potestⁿ: Verba hic transposita sunt^o. Potest aliquo sensu defendi hoc dictum: sed si quis sequentia compareret, videbit esse loquendi genus inversum; qualia multa in Jure civili Romano & in aliis scriptoribus à viris eruditis notata sunt, ubi in disparium comparatione præcedit quod naturali ordine subsequi debuit: & ita hunc locum interpretati sunt recte & Syrus & Arabs^p. Sed hæc transpositio est contra fidem omnium Codicum^q. 2. Sensus est, q. d. Non solum nunc facere, sed & antea velle coepistis, id est, faciendi voluntatem habuistis: q. d. Quod nunc facere coepistis, id non repentino animi motu, sed ex matura prodiit voluntate, quæ initium habet ab anno superiore. Priusquam ego vos hortarer, adeoque sponte vestra, velle coepistis^r. Potest & sic intelligi, Nè molestè ferrent Macedones sibi in exemplum proponi, Alià, inquit, parte vos potiores estis: quia priusquam illi, & facere, & velle, coepistis, quamvis jam vos prævenierint perficiendo^t. Vos primi auctores fuistis, primi dixistis, vos velle omnino juvare pauperes Jerosolymitanos, & sic alios quoque provocastis ad idem faciendum^u. Sensus hunc confirmat collatio tum i Cor. 16. unde patet, Paulum nondum venisse in Macedoniam de collecta faciendâ cum Macedonibus acturum, quando Corinthios ad collectas hortabatur; tum cap. seq. v. 2. *De vobis glorior apud Macedones, &c.*^v. 3. Non rerum magnitudinem inter se comparat, alioqui dixisset, *non solum velle, sed etiam facere*, cum facere plus sit quam velle; sed res inter sese conjungit, ut sit *non solum facere, sed etiam velle*, idem quod & facere & velle, ut utrumque ab anno superiore coeperit. Eodem modo loquitur Rom. 1. 32. *Non solum ea faciunt, sed & consentiunt, &c.* h. e. & faciunt & consentiunt^w. 4. Sensus est, q. d. Non solum me hortatore coepistis facere, h. e. largiri, &c. sed idem officium ultro & non provocati præstare volebatis, ab anno, &c. ut illud, *ab anno superiore*, ad utramque orationis partem pertineat^x. 5. *Θέλειν, velle*, h. l. non simpliciter accipitur, ut vulgò^y, sed notat spontaneam alacritatem sive promptitudinem^z, ac delectationem^a, quæ simplici facto præferenda est^b; eamque Paulus hic testatur se pluris facere quam opus ipsum quod inchoaverant^c. Tres enim sunt agendi gradus. Agimus enim, 1. inviti, sed pudore vel metu: 2. voluntariè, sed aliunde inducti: 3. sponte & proprio instinctu; quod facto superius est^d. *Θέλειν* idem valet quod Heb. *רצה*, id est, voluptatem ex eo capere quod alteri beneficias^e. *Θέλειν* præpositum τὸ ποιεῖν, significat statuere id quod postea facit; ei autem postpositum ulteriorem denotat ejusdem generis actionem, ut h. l. ulteriorem liberalitatis gradum, ut apparet ex v. seq. & ex cap. 9. 2^f.

11. Nunc, &c. *Νῦν δὲ ὡς τὸ ποιεῖν ἐπιτελεῖσθε*] *At nunc etiam illud ipsum facere* (i. e. quod facere coepistis, Tito hortantes, quod bene inchoatum est^h. Amat Paulus, ut & Græci, Infinitivos ponere vice nominum, idque cum articulo neutroⁱ). *absolvite*, P. Be. Pi. vel, *perficite*, Be. G. Taxat eorum tarditatem præ Macedonibus, ut qui rem ante annum inceptam nondum absolvissent^k. ¶ *Ut, &c.* *ὅπως καὶ ἀπὸ τοῦ ὅδε ἀρχή, &c.*] *Ut sicut* (sub. adfuit, P. Be. Pi. &c.) *promptum illud velle*, (vel, *promptitudo velle*, Mo. *voluntas prompta*, Er. Ti. *promptus animus ut velit*, sive *ad volendum*, Er. sic V. Be. Ea laudanda fuit cum vires non suppetere. *Πρόθυμα* ὡς τὸ ἔχειν, 2 Par. 29. 31^l.) *ita etiam* (sub. adfuit, P. Be. G. de quali *ἐπέφευγ* egimus jam aliquotiens^m.) *ipsum perficere*, P. Be. Pi. vel, *ita & perficiatis*, Er. Ti. vel, *ita sit & perficiendi*, Vulg. vel, *perficere*, Er. vel, *ad perficiendum*, V. scil. alacritasⁿ. ¶ *Ex, &c.* *Ἐκ τῶ ἐχέω, &c.*] *Ex eo quod habetis*, Be. Pi. E. vel, *potestis*, Er. Ti. i. e. pro facultate vestra & opibus^o. *Ex copia*, quæ nunc vobis major est quam tunc erat: *ἔχων* P. *Ex ipso habere*, Mo. *Ex habendo*, i. e. ex hoc quia habetis, h. e. potestis. *Habere* pro *posse*^q. Tollit pretextus, Familiam habeo; Multum dare nequeo, &c. Jubet ergo singulos pro modo facultatis suæ conferre^r.

12. Si, &c. *Εἰ γὰρ ἡ προθυμία ἀρκεῖται, καὶ δὲ ἐὰν ἔχη τις, εὐπρόσδεκτος, ὡς καὶ ἐν ἔχῃ*] Etiam hic verbum aliquod subaudiendum est, ut i Cor. 14. 34. i Tim. 4. 3. *Grata est Deo voluntas pro facultatibus; supra facultates non exigitur*. Non postulat Deus id quod impossibile est^t. ¶ *Si enim promptitudo animi* (vel, *promptus animus*, Be. Pi. P. vel, *alacritas*, Ca. ad dandum^u;) *prius adsit* (vel, *præcesserit*, Er. Zeg. E. *quasi* ^v *fundamentum beneficentiæ*^v;) *secundum id* (vel, *pro eo*, P. Be. Pi. &c.) *quod habet quis*, (i. e. si det juxta modum facultatum suarum^x, sive multum illud sit, sive parum^y. Objectionem tenuiorum diluit, qui suas eleemosynas Deo parum gratas fore suspicari poterant: itaque hæc verba ad subjectam materiam referri debent^z.) *beneficiarius*, (vel, *acceptus est*, Er. Il. Ti. Tre. *acceptus est*, P. Be. Pi. sub. is, P. *ita acceptus est*, Ca. *εὐπρόσδεκτος* referri potest, vel, 1. ad personam: vel potius, 2. ad voluntatem promptam; quia de rebus sæpius dicitur quam de personis^a.) *non secundum id quod non habet*, Mo. q. d. ita^b ut non exigatur à quoquam amplius quam pro ratione facultatum^b.

13. Non, &c. *οὐ γὰρ ἵνα ἀλλοις ἀρκεῖ, &c.*] *Non enim* (sub. hoc dico, Be. sic Pi. vel, *hoc volo*, Camer. vel, *illud exigitur*, G. vel, *sic dandum est*, Er. sic V. Zeg. E.) *ut aliis sit relaxatio*, (vel, *remissio*, Er. Vulg.) *vobis autem afflictio*, Be. P. Pi. vel potius, *angustia*, Er. ex Amb. V. nam *angustiam rei familiaris* dicimus^c. Plus dicit quam dixerat. Non modò impossibilia non exegi, sed nec quæ supra modum molesta essent. Seneca, *Dabo egentem, sed ut ipse non egeam*^d. Non impero ut tantam eleemosynam detis, quod pauperes lautè vivant, vos autem necessitatem subeatis^e. *Non enim aliis laxitatem, vobis angustiam esse oportet*. *ἵνα*, pro *de*, aliquando ponitur, ut Joh. 13. 18. *ἵνα πάντες ᾔδει, &c.* & i Joh. 2. 19. *ἵνα πάντες ᾔδει, &c.* quod Hebraico more dicitur, ut Jer. 3. *וְאֵלֶיךָ, h. e. ἵνα λέγῃ, pro λέκτεον, h. e. queratur, aut respondeatur*^f.

14. Sed, &c. *Ἀλλ' ἔστιν ὁμοτιμία, ἐν τῷ ὅντι καὶ τὸ ὅμοιο, καὶ τὸ ἐκεῖνον ὁμοτιμία*] *Sed ex, vel, in equalitate* (q. d. Hoc urgeo ex æquabilitatis Lege, nè alii luxurientur, alii fame pereant; ut si non æqualitas, æquabilitas saltem aliqua fervetur^g. Aliter, *ὁμοτιμία* hic intellige mutuam compensationem, ut scilicet hi nunc illorum farsiant inopiam, ut illi, si res postulat, horum vicissim indigentia non desint: cui favent verba sequentia^h. Multi hic punctum figunt, ut nova sit sententia, *In presenti tempore, &c.* *ἔστιν ὁμοτιμία*, Idem jus Accio quod Titioⁱ: *In hoc nunc tempore* (vel, *ad presens tempus*, Ca. jam cum cesserit illa in vos vexatio. Est locutio non infrequens Lxx Interpretibus, ut Gen. 29. 34. *ὁμοτιμία*.) *vestra abundantia in illorum defectum*, Mo. supple *γὰρ* per *ἀποδείξω* sequitur enim ea vox. *Προθυμία* est *ὁμοτιμία*, *ὁμοτιμία*. Sensus is qui in Cyro Xenophonitis, *Ἄν' ἵδωμεν ὅτι τὰ ἑμὲν ἡγεμονίαν, τὰ τοῖς τὰς ἐνδίας τὰ φίλων ἡγεμονίαν*. Livius, *Ut ex eo quod affluit opibus vestris sustineatis necessitates aliorum*^m. Al. *abundantiā vestra illorum egestati* [oportet] *subveniri*, Ca. Græci continuam hic faciunt orationem, *τὸ ὅτι, ex præced. suppleto*ⁿ. [Sic ergò locum reddunt:] *Sed* (sub. ut, Er. Be. Pi.) *pari conditione* (id est, ut sicut nunc aliis inopibus vos largimini, sic alii vicissim vobis egentibus largiantur; quanquam hoc in largiendo non debet spectari. *ἔστιν ὁμοτιμία* idem valet atque *ἔξ ἴσου*, vel *ἔξ ὁμοῦ*, ut liquet ex ipsa Pauli interpretatione^o: vel, *ex æqualitate*, Pi. *ex æquabilitate*, Er. Ti.) *hoc tempore* (vel, *in presenti tempore*, Er. Ti. E. i. e. vel, 1. durante præsentis illorum necessitate, quam speramus non diu duraturam: vel, 2. in hoc seculo; nam in futuro non erit opus^p.) *vestra abundantia*, sive *copia*, (vel, *quod vobis superest*, Be. sub. supplet, P. vel, *suppleat*, Be. Pi. *succurrat*, Er. Ti.) *eorum defectum*, P. vel, *inopia*, Er. Ti. vel, *quod illis deest*, Be. Pi. vel, fiat (quod supplendum ex collat. seq.) *ad illorum defectum*, scilicet supplendum^q. Sensus, qu. d. Sed hoc volo, ut vos qui abundatis (erat enim Corinthus opulenta civitas) illorum, i. e. fratrum Judæorum, inopiæ succurratis; idque per quandam æqualitatem, non mathematicam, sed civilem, dum præstabitur ut sit vobis quidem sufficientia, nec tamen illis inopia^r. ¶ *Ut, &c.* *ἵνα καὶ τὸ ἐκεῖνον ἀρκεῖται, &c.*] *Et* (vel, *ut*, P. Be. Pi.) *illorum*

aut cursum flectentibus^t, ut scopulum aut periculum declinent^v. Στενόμενοι, metuent, ut Matth. 2. 5. Id verò hic ponitur pro cavens, causa pro effectu^z. Hoc referendum est ad σὺν ἡμῖν, [v. 18.] ut illa, & sequentia sint παρενθετικῶς dicta^v. ¶ Nè quis hos vituperet (i. e. suspicetur me mihi illa corradere in privatos usus, &c. z.) in hac, &c. Ἐν τῇ ἀδρότητι, &c.] In hac ubertate, sive exuberantiā, sive abundantia (vel, liberalitate, Ca. vel, plenitudine, vel magnitudine, scilicet vestrae beneficentiae^a: in hac pecunia exuberante^b. Ἀδρότητα vocat summam pecuniam satis magnam. שריש vertitur ἀδρότι, Job. 29. 9. & 34. 19. In Glossario, Ἀδρός, grandis. Donatus in Virgilio Vita ἀδρόν, validum, interpretatur. Scholiastæ Græci ἀδρότητα exponunt δύναμιν, μέγεθος c.) quæ administratur à nobis, Be. P. Pi. &c. quæ nostro ministerio collecta est^d; quæ nostræ fidei commissa est^{*}.

21. Providemus, &c. Προνοούμενοι καὶ. Procurantes (vel, Præcogitantes, Mo. Prospicientes, Ca. Ut qui procuremus, P. Be. Pi. Ponitur enim hic ἀπολογισμὸς f. Cūrantes, G.) honesta, Er. Il. Ti. vel, pulchra, Mo. ea quæ sunt honesta, G. ut honestè se res habeat, Ca. Ut bene & honestè agamus^e. Sumptum ex Græco Prov. c. 3. v. 4. Προνοῦ, &c. ubi in Hebræo Lxx legerunt לָשׂוּ cum punctis iis ut non nomen esset, sed verbum modi imperantis: rectè sanè^h. ¶ Non solum coram Deo (i. e. quæ recta sunt Deo teste & iudiceⁱ;) sed etiam coram hominibus] Nè quis infirmus ex iis quæ agimus offendatur^k; ita ut locus obloquutionibus non relinquatur^l: q. d. Ea quæ & Deus probat & viri boni. Similis locutio, Rom. 12. 17^m.

22. Misimus—& fratrem, &c.] Tertium aliquem qui cum Tito & Luca iret. Hic fortè fuerit [vel, i.] Epænetus memoratus Rom. 16. 5ⁿ. vel, 2. Apollo^o, quem 1 Cor. 16. 12. ad eos profecturum scripserat P: vel, 3. Lucas, qui Paulo tunc adfuit, Act. 20. vel, 4. Zenas legisperitus, ex collat. Tit. 3. 13. vel, 5. Sosthenes quem sibi adjunxit, 1 Cor. 1. 14. vel, 6. Silas, qui Paulo tum aderat^r. ¶ Quem, &c. ὃν ἐδοκιμάσαμεν—ἀποδείξον ὅτι. ¶ Quem sæpe in multis probavimus (vel, comperimus, Pi. experti sumus, G.) studiosum, P. Pi. esse, Pi. vel, promptum, vel, diligentem, Er. V. vel, probum, Er. sollicitum, Vulg. propensum esse, Be. sedulum: In Glossario, Σπουδαῖος, sedulus, studiosus, efficax. ¶ Nunc—solicitiorem] Si fieri potest, adjecit aliquid ad sedulitatem priorem^t. ¶ Confidentia, &c. Πεποιθότες πολλῇ τῇ εἰς υἱὰς] Confidentia multa quæ in vos, Mo. Tanta est de vobis confidentia, Ca. Ob multam fiduciam (sub. meam, Be. Pi. vel, quam habeo, Er. Il. Ti. P. ego Paulus^t: vel, quam habet, scil. frater ille, ex relatione Titi^v.) in vobis, Be. Pi. vel, erga vos, Er. Il. Ti. P. vel, quæ est de vobis, Tre. ex Sy. i. e. Ideo quòd de vobis omnia sperat optima me auctore. Vide supra 1. 15^{*}. Præstat hoc referre ad missionem trium fratrum prædictorum, ut sit sensus, Misimus eos, confisi de vobis quòd eos tanquam viros integerrimos pro nostra expectatione suscipietis^v, honestè & amanter, ut par est^z.

23. Sive, &c. Εἴτε ἕως Τίτου, καὶ ὧν, &c.] Sive pro Tito, (i. e. ob amorem^a, & venerationem Titi^b; vel, Titi nomine confisi^c. Sive pro Tito, supple, id feceritis ad quòd vos adhortor^d. Al. Sive Titi nomine, Er. Si, vel, Sive de Tito, P. V. Be. Pi. G. Camer. sub. queritur, P. Be. Pi. questio est, vel agitur, G. vel, loquamur, V. vel, aliquid dicendum est, hoc possum dicere^{*}: vel, sub. confisi, Camer. Hunc memorat, quem illis commendatissimum esse voluit^f.) socius (vel, quòd socius, Camer.) meus (sub. est, P. Be. &c. socius laboris in Evangelio prædicando^g:) & in (vel, erga, Er. V. apud, P. Be. Pi.) vos cooperator, Mo. Er. V. vel, adjutor, P. Be. Pi. in promovenda vestra salute^h. Quod propius vos spectat, etiam in vobis partim corroborandis, partim corrigendis, mihi adjutor fuitⁱ. ¶ Sive, &c. Εἴτε ἀδελφοί, &c.] Sive (supple, pro iis id feceritis qui sunt, Zeg.) fratres nostri (vel, propter fratres nostros, Me. sim. Vor. Solæcophanes^k. Nominativus pro Accusativo^l. Al. Sive aliorum qui fratres nostri sunt, Er. Ti. Quod Græcis non respondet. Sy. tamen & Ar. apparet legisse, καὶ ἀλλοὶ ἀδελφοὶ ἡμεῖς, quod ego maximè probos; vertoque, Et alii sunt fratres nostri^m. Sive fratres nostri, nempe, in disquisitionem veniunt. Amat ἀλλοῖς Paulus, rem eloqui prope-ransⁿ. Sive de fratribus nostris, P. Be. Pi. sub. ceteris, Er.

& sub. loquamur, V. vel, aliquid dicendum sit, Er. Zeg. Intelligit duos Titi collegas^o, Lucam & alterum P: Subaudiendum & hoc dico q.) Apostoli (vel, legati sunt, P. Be. Pi.) Ecclesiarum (i. e. ab Ecclesiis missi^r, sive ad hoc munus speciatim delegati^t: vel, qui sunt legati, V. Aliud sunt ἀποστολοὶ Χριστοῦ, à Christo eorum principe legati, aliud legati Ecclesiarum. In Thalmudicis שְׁלִיחֵי שֶׁנֶּאֱמָרִים sunt qui decimas & alia Levitis debita ad ipsos deferebant, qui ἀποστολοὶ in Codice Theodosiano de Judæis, ut diximus ad Matth. 10. 1. Ἀποστολὴ eorum munus Juliano & Epiphanio. Indè sumptum hoc nomen^t: sub. &, P. Be. &c.) gloria Christi, Mo. &c. i. e. qui singulari eorum fide, pietate; scientiā, vitā & moribus^x, promovent gloriam Christi^y; vel, instrumenta sunt gloriæ Christi^z. Meton. effecti sive subjecti^a: vel, gloriæ Christi, D. ex Sy. Cave spernas. Ecclesiarum gloriæ Christi, i. e. Christianarum, quæ & Ecclesiæ Christi. Ut gloria Domini dicitur pro Domino, sic gloria Christi, ipse Christus^b. Vel, Ecclesiarum glorificantium Christum^c. Εἴτε hic accipiam pro copula, ut locus sic vertatur, Et Titus itaque socius meus est, &c. & fratres nostri sunt legati, &c. Ergò nova hic instituitur periodus, quā tres isti legati Corinthiis commendantur, quorum vult summam haberi rationem. Itaque & ponitur pro me^d, ut v. seq. & alibi sæpe: & aliquid suppleendum, putā δὲ λέγειν, oportet dicere, vel, potius, ἡ ἐκείνου, inquisitio habetur^d.

24. Ostensionem, &c. Τὴν ἐν ἐνδείξει τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμεῖς καυχώμεθα ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς, ἐνδείξασθε, εἰς οὐρανὸν, &c.] Itaque demonstrationem (vel, ostensionem, Mo. indicium, Tre. documentum, Er. Il. Ti. specimen, Ca. Sy.) charitatis vestrae, & nostra de vobis gloriationis (i. e. qualem decet gloriationem nostram de vobis^{*}: q. d. declare quòd gloriatio nostra, quā de vobis apud Titum & alios gloriati sumus, non sit inanis^f.) edite, (vel, ostendite, Mo. Tre. datote, Ca. demonstratis, Er. Il. Ti.) in eos, (vel, erga eos, Ca. Possit verti, apud eos, ut cohæreat cum καυχώμεθα, nisi repugnaret distinctio in omnibus Codicibus addita post ὑμῶν^g.) in conspectu (i. e. eis οὐρανῶν, pro ἐν οὐρανῶν, id est, ἐνώπιον^h.) Ecclesiarum, P. Be. Pi. scilicet omniumⁱ, nempe in Judæa^k: i. e. ita ut illa vestra dilectio appareat omnibus circum Ecclesiis, & iis maximè quarum decreta ad vos venerunt^l. Est hic Hebraismus^m, quo actio sæpe ponitur pro re obiecta, circa quam actio versatur, ut laudare laudem, Psal. 106. 2. timere timorem, 1 Pet. 3. 14ⁿ. ἐνδείξασθε ἐνδείξει ἀγάπης & καυχώμεθα, pro, ἀγάπην & καύχων. Ostendite me à vobis diligi. Ostendite vera esse quæ de vestro in me & meos adfectu prædico^o. Charitatem insignem, quæ vos decet, ostendite in Titum & socios P; atque aded in ipsas Ecclesias, quarum personam illi gerunt, utpote earum legati. Id autem ostendetis, si fratres illos pro ipsorum dignitate & nostra expectatione susceperitis; sic nimirum ut spe liberalitatis vestrae in pauperes exercendæ non frustrerentur^q.

CAP. IX.

1. NAM, &c. Πᾶσι—τῇ διακονίᾳ—ἀγαπᾶν, &c.] Nam de subministratione (vel, ministerio, Be. vel officio, Ca.) quidem quæ sit in sanctos, (vel, quòd sanctis exhibetis, Be. i. e. de collecta sanctis subministranda^a. Meton. adjuncti^b: vel, Synecdoche generis. Ostendit enim nos, cum Sanctis suppeditamus quæ defunt, debitum tantum ministerium illis præstare^c. Sed διακονία hic vocat non eleemosynas, nec earum collectionem, sed earum Jerosolymam deferendarum curam^d. De voce διακονία, vide supra 8. 4^{*}.) supervacaneum est mihi scribere vobis, P. Be. Pi. sic Er. &c. Occupatio est, q. d. Nè ægrè ferte geminata mea monita, nec putate pigritiam vobis exprobrari^f, aut legatos à me missos, ut vos docerem aut voluntarios redderem, &c. Hæc connectenda fuerant cum superioribus. Ostendit enim se nullis ultra hortatibus uti velle super isto negotio pauperum, cum de ipsis omnia maxima multis de causis expectet^h. Al. Sensus est, Quòd ad delectum illorum quibus eleemosynarum onus imponeretur frustra scriberem, quos satis scio usuros ea in re summā & fide & diligentiā,

gentias; neque illos ad vos mitto, quasi hanc procuratio-
nem ambirent.¹

2. Scio enim promptum, &c.] Vel, promptitudinem, &c.
Er. ad contribuendam eleemosynam^k. Vide supra 8.
12, 19¹. ¶ Pro quo, &c. *Ἡν ὡς ὑμεῖς ἔχετε ἡμεῖς* Ma-
cedon²] *Quem* [animum] vel, *quam* [promptitudinem]
(vel, *De qua*, G. sic E.) *de vobis jactio* (vel, *magnifice præ-*
dico, vel, *triumpho*, G.) *apud Macedones*, Er. P. Be. Pi.)
¶ *Achaia* (i.e. Græcia, ut Act. 18. 12^m. Modò enim
latè, modò strictè accipiturⁿ. Achaia caput erat Co-
rinthus o.) *parata est*, &c.] Scil. eleemosynas dare, ut
vos datis P: *parata*, quod ad animi propositum atque
institutum attinet; nam collectam nondum fecissent q.
Idem dicit quod supra 8. 10. Nè Macedonibus plus tri-
buere videretur quòd plus dedissent; Achaos, quorum
præcipui Corinthii, hoc honore solatur, quòd priores
incepissent^r. ¶ Et, &c. *Καὶ ὁ ἕξ ὑμῶν Σιλῶς ἡγεῖται*, &c.]
Et vestrum studium (vel, *vester fervor*, V. vel, *ex vobis*
ortus, sive *orta zelus*, vel *emulatio*, i.e. vestrum ex-
emplum^t, emulatio vestri exempli, *ἀνάμνησις*: Vide
Joh. 2. 17^v. Hæc est illa ἀνάμνησις; de qua Hesiodus,
&c.^x) *provocavit* (vel, *excitavit*, Ca. Tre. ex Sy. Heb.
הוֹסִית, vel *הוֹדִיעַ*,) *complures*, Ti. ad piam emulatio-
nem^z.

3. Misi—fratres] Titum & duos alios præmisit, ip-
se, si posset, secuturus. Præmisit autem ut cuncta pa-
rata inveniret in suo adventu^a. ¶ Nè quod gloria-
mur, &c.] Nè falsa appareat gloriatio mea de vobis^b,
quoad eleemosynam^c, si vel parciores essetis in largien-
do, vel justò tardiores^d. Præmonet, ut in tempore con-
ferant, nè minùs libenter dare videantur, &c.^e. ¶ *Dixi*
Sub. *apud Macedones*, V.

4. Nè—Macedones] Apud quos de vobis gloriatus
sum^f. ¶ *Erubescamus*, &c.] Tanquam vani in glo-
riatione nostra^g. ¶ In, &c. *ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ*
καυχώμεθα] In hac substantia (i.e. argumento & materia
seu negotio^h; vel, *fiduciâ*, Il. Calv. vel, *confidentia*, Scl.
vel, *hoc argumento*, Er. Ti. Ca. V. vel, *hoc fundamento*,
Be. G. ut Ezech. 26. 11. in Græco. Sic & infra 11. 17.
Hebræi dicerent *אֲנִי מְגַלֵּל*) *gloriationis*, Mo. Vulg. vel, *jacta-*
tionis, Scl. vel, *in præfidente ista gloriatio*, P. Pi. *ἡ τοιαύτη*
dixit argumentum, & cui innititur sermonis fides^k: q. d.
In eo quo nititur hæc mea gloriatio, nempe insigni vestra
promptitudine, &c.^l. *ἡ τοιαύτη* est *firma* & *constans ex-*
spectatio. Metaphorâ ductâ à venatoribus qui feram di-
cuntur *ὑπομένειν*, cum eam constanter expectant, & ir-
ruentem fortiter excipiunt. *ἡ τοιαύτη καυχώμεθα* hic vocat
pro, *καυχώμεθα ὑπομένοντες*, *gloriationem constantem & firmam*,
vel pro, *ὑπομένοντες πρὸς ἡμᾶς καυχώμεθα*, *expectationem liberali-*
tatis eorum, de qua sæpe gloriatus est. Sensus loci, q. d.
Nè pudeam apud eos ob certam meam expectationem
de liberalitate vestra, quam sæpe deprædicavi^m. *ἡ τοιαύτη*
h. i. stabilem & præfidentem gloriationem designat.
Eadem phrasis est infra 11. 17. ubi significat *firmam &*
certam gloriationem, h. e. quæ non (ut illa Pseudo-apo-
stolorum) vano, futili, vel falso nititur argumento, sed
justâ & solidâ gloriandi materiâⁿ. *ἡ τοιαύτη* dicitur, i. res
subsistens non evanescens: ut nubes, speculum, &c. sunt
ὑπομένοντες; arcus in nube, imago in speculo sunt *ὑπομένοντες*.
2. fiducia certò aliquid expectans, ut Heb. 3. 14. &
11. 1. & in Polyb. 1. 6. de Horatio Coclitè, *Hostes magis*
metuebant ἢ *ὑπομένοντες αὐτῶν*, *fiduciam ipsius quam robur* t.

5. Fratres] Nempe tres supra memoratos^p. ¶ *Ut*, &c.
ἵνα ὑπομένωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ περισσεύσῃσιν ἡ περισσεύσασθαι
ἐλεησίαν ὑμῶν, ταύτην ἐπιμένω ἢ *ἡ πρὸς ὧς ἐλεησίαν, καὶ μὴ ὡς*
περισσεύειν] *Ut prius* (vel, *priores*, Be. Pi.) *venirent*, sive
accederent (vel, *præirent*, scil. mihi: *ἐρχομαι*, pro *ἵεναι*,
ut alibi q: *præveniant meum & Macedonum adven-*
tum, Er. P. sic Be. Pi. &c. & *prepararent* (vel,
prius absolvent, Be.) *jam antè promissam* (vel, *antè de-*
nunciatam, Be. i.e. cujus antè fama & rumor fuit^r. Vide
1 Cor. 16^t. *prænunciatam*, Mo. *περὶ τῆς ἐλεησίαν*, id est,
περὶ τῆς ἐλεησίαν, *prædictam*, de qua jam multum dixi. Sic
περὶ τῆς ἐλεησίαν habemus in tertio Maccabaico^v.) *bene-*
dictionem (vel, *benignitatem*, D. vel, *beneficentiam*, Be. D.
munificentiam, vel *largitatem*, Er. munus liberale^x. *Εὐ-*
λογία, *ברכה*, *largitio*, sive *munus* y, ut 1 Sam. 25. 27^z.
Sic Gen. 33. 11. Psal. 24. 5^a.) *vestram*: (i.e. eleemo-
synam^b, quæ est opus beneficentiæ^c;) *ut ea sit parata*

(vel, in promptu, Er. V.) ita ut (vel, sic veluti sit, Er. V.)
benedictio, (vel, *beneficentia*, Be. i.e. volenter data. Ro-
gamus, non eripimus d.) & *non ut extortum* (vel, *illi-*
berale, Pi.) *aliquid*, Pi. P. Be. vel, *ut avaritia*, Er. V. Pi.
vel, *usurpatio*, *occupatio*, *fraudatio*, sive *extorsio*. Nam hæc
dantur ab invitis^z: q. d. Ut palam fiat vos liberaliter
(& sponte^f) conferre, ut non ægrè (& parcè^z), ut avari
solent, ut mereatur nomen *benedictionis*, quæ largita-
tem significatⁱ, nec sit quasi per vim extortum, quod
vile & modicum esset solet^k.

6. Hoc, &c. *Τὴν δὲ*] *Hoc autem*, sub. *dico*, Be. Er. Il.
Tre. Pi. vel, *moneo*, Ar. i.e. dicere volo, vel vos scire
volo^l. Præterea verò, supple, *censui vos monendos*, è su-
perioribus^m. ¶ *Qui parçè seminat*, &c.] Id est, qui
angustè & minùs liberaliter largitur, exiguum fructum
referetⁿ. ¶ *Qui—in*, &c. *ἐν ἐλεησίαν*] *Benignè*,
Be. D. Copiosè, Pi. V. Perbenignè, P. Liberaliter, G. Pi. T.
Sic & Ezech. 34. 26°. In, vel, *Cum benedictionibus*, Mo.
Ar. Vulg. V. D. i.e. amplâ beneficentiâ^p, largè tribu-
endo^q. ¶ *De* (vel, *In*, E. Me. &c.) *benedictionibus*
& metet i.e. A Deo recipiet. Frequens Hebræis trans-
latio, Job. 4. 8. Matth. 25. 24, 26. Luc. 19. 21, 22. Joh.
4. 35—38. 1 Cor. 9. 11. Gal. 6. 7, 8, 9^r. Uberem
fructum ac mercedem consequetur^t. Hinc constat præ-
mia Regni cœlestis non omnibus æqualia reddi^u.

7. Unusquisque prout, &c. *Καὶ ὁ καθὼς περισσεύσῃσιν τῇ κοινῇ*] *Prout præoptat* (vel, *proponit*, Er. V. *deliberat*, V. *destinat*,
Er. *destinavit*, Vulg. Sed verbum est præf. temp^v. vel,
vult: Nam *περισσεύειν* hic est *velle*, ut Prov. 21. 25. in
Græco *περὶ τῆς ἐλεησίαν*, Aristoteli *deliberata voluntas*^x.) *corde*,
Mo. Be. Pi. P. &c. vel, *in corde suo*, G. *Secundum pro-*
positum cordis, Er. ex Amb. i.e. libenter & ex animo^y,
prout apud se, & animo suo libere constituerit ac præde-
liberaverit^z. *וְיָדַי לַיהוָה*, Exod. 35. 5. Subauditur hic
det^a, vel, sub. *ita agat*, Be. Pi. vel, *ita conferat*, P. ¶ *Non*
ex tristitia (quam parit avaritia^b, & quam concipiunt
qui dant inviti^c, ideòque dant minus quam oportet^d.)
aut ex necessitate] Externâ scilicet sive violentâ, sicut ex
reipsâ apparet; quasi vel pudore^e, vel majorem autho-
ritate^f, aut reverentiâ^g, quorum preces à subditis ha-
bentur pro imperio^h, vel aliorum exemplis, impulsuⁱ,
aut coacti, sed lubenti lætòque animo^k. Nam *ἡ ἀνάμνησις*
(involuntarium) laudem detrahit actioni^l. Sensus,
q. d. Non eo tendit exhortatio mea, ut aliquem urge-
rem invitum ad amplius aliquid dandum, sed volo bo-
num vestrum esse voluntarium, nè mercede privetur apud
Deum^m. ¶ *Hilarem enim datorem* (i.e. eum qui li-
benter & ex animo datⁿ.) *diligit Deus*] i.e. ei benefa-
cere vult^o: & per consequens tristem invitumque da-
torem non diligit, non approbat, non ei benedicit P.
Est [hæc] sententia trita apud Hebræos. Hinc Sira-
chides 32. in Græcis, in Latinis 35. 11. *ἐν πόνῳ δίδωμι ἰσά-*
ροον τὸ περισσὸν οὐ εἶ.

8. Potens est autem Deus omnem, &c. *Πᾶσαν χάριν πε-*
ρισσεύει εἰς ὑμᾶς] *Omnem gratiam* (i.e. beneficentiam,
sive eleemosynam^r; vel, *omne donum*, id est, quicquid
donaveritis^t: omne genus bonorum tum temporalium^u,
tum spiritualium^v. *Gratiam* appellat *Dei dona*, ut
1 Cor. 3. 10. & alibi^w, sive Dei in homines munificen-
tiam, quam vox *omnes* summam esse indicat^x.) *abun-*
dare facere, (vel, *abundanter effundere*, Il. *περισσεύειν* ali-
bi neutraliter accipitur, hic transitivè^y. Nam Græci
activa sumunt pro dupliciter activis, quæ *Hiphil* vocant
Hebræi. Sic *ἐσθλὸν εἶναι*, *facere ut quis regnet* y. Occurrit
tacitæ cogitationi metuentium sibi inopiam, si copiosius
tribuerent, docetque quicquid dederint, ad ipsos cum
fœnore rediturum^z. ¶ *Ut—omnem*, &c. *Πᾶσαν*
αὐτῶν χάριν ἐκπύει περισσόν, &c.] *Omnem sufficientiam*
(vel, *Quantum sufficiat*, P. sic Be. Pi. Tre. ex Sy. *Omnino*
quod satis sit, Ca. Intellige secundum modum quem no-
bis utilem esse cognoscit Deus^a; omnia quæ ad honestè
tuendum familiæ vestra statum necessaria sunt^b. *haben-*
tes (apud vos, P. i.e. contenti iis quæ natura delide-
rat. Sic *αὐτῶν χάριν* sumitur 1 Tim. 6. 6. & *αὐτῶν χάριν*, Phil.
4. 11. *Usurpat* & Polybius *αὐτῶν χάριν* hoc sensu^c.) *exu-*
beretis in omne opus bonum, Er. &c. i.e. ut in pauperes
benefici & liberales esse possitis^d. Qui suis parçè utitur, fin.
multum aliis poterit dare^e.

9. Scriptum, &c.] Sunt verba Lxx, in Psal. 112. 8^f.
¶ *Dispersa*,

E. Mc. **[Dispersit, &c.]** h.e. More seminantis spargit opes, &c.
 G. **[Dispersit, &c.]** i.e. liberaliter erogavit, ut Prov. cap. 11. v. 24.
 E. **[Justitia, &c.]** i.e. vel, 1. justitia generalis¹; vel, 2.
 Pi. pietas²; vel, 3. misericordia¹, beneficentia, vel eleemo-
 G. Vor. syna^m, ut Matth. 6. 1. Itaque in dicto Psalmo alii po-
 Q in Pi. tuere ελεημοσύνην, alii εὐανδρίανⁿ. **[Manet in eter-**
 E. Me. **num]** Quoad fructum ejus^o: perennis ac perpetua est †,
 T. in memoria Dei P, & hominum, i.e. laudatur q, & in
 G. celesti mercede^r. **[Manet in perpetuum]**, in Psalmo signi-
 E. ficat, famam post se longam relinquit, at ex sensu Pauli
 † Be. premia parit eterna, nempe, si & aliæ virtutes adfint quæ
 P T. adeste debent, sed ita tamen ut inter eas misericordia
 Pi. sim. plurimum valeat †.
 E. **[Qui, &c.]** Οὗ δὲ χρηζόντων, &c.] Porro qui suppeditat
 † G. semen serenti, P. &c. i.e. Qui vobis dedit quod daretur
 G. sim. pauperibus^t. Nam id hic seminare, ut supra v. 6^v. Semen
 Me. T. Sc. appellat eleemosynam^x. **[Et, &c.]** καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν
 G. ἡμετέραν, &c.] Et (vel, Is. P. Er.)
 Sc. panem (i.e. frumentum, ut Ruth 1. 6^v. necessaria ad
 D. victum^z): ad escam suppeditet, (i.e. non tantum vobis
 E. det ad vitam necessaria. Vide Matth. 6. 11^a. Verbum
 G. hoc, sicut & seq. πᾶν δύναι & ἀνέχεσθαι, sunt vel Infinitiva,
 Er. vertenda per imperat. modum^b; vel potius Optativi
 E. modi^c. Vel, præstabit, Vulg. i.e. non patietur vobis
 Me. deesse necessaria^d. & multiplicet (vel, multiplicabit,
 E. Vulg. Enunciative reddit quæ Græci optative^x.) se-
 Me. T. mentem vestram, (i.e. bona vestra temporalia^f, quæ con-
 T. tinuò in pauperes seminat^z: q. d. verumetiam det ut
 G. in posterum plura dare possitis. Respicitur locus Deut.
 28. 12^b. & augeat (vel, augebit, Vulg.) fructus genitos
 D. sic G. (vel, proventus, Er. V.) justitiæ vestræ, Mo. &c. id est,
 eleemosynæ, aut benignitatis vestræⁱ. Idem sensus, qui
 in superiori membro. Respicitur autem locus Ose.
 10. 13. ubi γονήματα δικαιοσύνης Græci, qui omisso † le-
 G. gerunt ἔργον, & sumpserunt ut nomen, non ut verbum^k.
 Malè interpunctus est à plerisque hic locus: illa, καὶ ἄρτον
 E. βρώσιν, connectenda sunt non cum seq. χρηζόντων, sed
 Be. cum præced. χρηζόντων, hoc modo †; **[Qui autem suppe-**
 ditat semen serenti, & panem ad escam, (sub. is, Pi.) sup-
 peditet & multiplicet sementem vestram, &c. Be. Pi.
 11. Ut, &c.] Ἐν παντὶ περισσεύετε εἰς πᾶν ἀπλότητα.
 Me. T. In omni ditati (sub. estis. Vide Rom. 9. 28^m.) vel, Ut
 in omnibus locupletemini, Er. II. Ti. sim. Tre. ex Sy. Vobis
 Sc. sim. omni modo ditatis, Be. Pi. Sc. Hebraica est Enallage^m,
 Be. qualis mox v. 13°. ut περισσεύετε, vel absolute pona-
 G. tur, pro περισσεύετε ὑμῶν, vel pro verbo, ἵνα περισσεύετε.
 Pi. Er. Ut inquam abundetis, in omnibus ditati, P. Dic. Pendent
 hæc à περισσεύετε, v. 8. & versus 9, 10. parenthesi in-
 Val. in cludendi sunt q, hoc modo; **[Ut in omnibus—abundan-**
 B. sim. Kn. **tes in omne opus bonum** (sicut scriptum est, Dispersit, &c.
 Kn. **At qui suppeditat, &c.]** in omni divites facti^t. (Ita olim
 † E. putavi, &c. †.) in, vel, ad omnem simplicitatem, Mo. Er.
 Tre. &c. vel, benignitatem, P. Be. Pi. candorem, sincere-
 Zeg. ritatem, & munificum affectum^t; beneficentiam, quæ fit
 D. sim. animo simplici ac sincero^v, non ex inani gloria, &c.^x.
 F. vel liberalitatem, ut Rom. 12. 8. supra 8. 2^v. sub. abun-
 E. detis, E. ex Vulg. i.e. excitemini ad largè in posterum
 G. tribuendum, sincero & liberali animo^z. Al. **[Ut summa**
 Me. **cum simplicitate circumfluatis, Ca.]** **[Quæ, &c.]** Ἡμε-
 E. τερα γὰρ εἶναι δι' ἡμῶν, &c.] **[Quæ]** (vestra simplicitas^a, sive
 T. munificentia^b), adoperatur (vel, efficit, P. Be. Pi.) per
 E. nos gratiarum actionem Deo, Mo. &c. i.e. materiam præ-
 T. bet nobis^c, aliisque quibus innotescit^d, agendi gratias
 E. Deo, tanquam authori tanti boni^x; q. d. quæ causa
 G. est cur nos gratias Deo agamus^f: vel potius, per nos, id
 E. est, interveniente nostro ministerio, ut scilicet intelli-
 E. gantur gratiæ quæ Deo agantur à pauperibus sanctis in
 12. Quoniam, &c.] ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας τῶν
 E. μόνων οὐκ ἐστὶν ἀπὸ τοῦ ἁγίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ
 E. E. **[Quoniam]**, vel, Nam ministerium (vel, fun-
 E. dicio, Er. Ti. Tre. V. officium, Ca. administratio, Er. Eth.
 T. subministratio, Il. P. Pi. effectus, Ar.) oblationis (vel, fun-
 E. ditionis, Be. muneris, Ca. collationis, Il. ministerii, Er. Ti.
 V. Tre. ex Sy. Ar. operis, Eth. subministrationis, V. scil. in
 G. Sanctos^h): hujus (sive ut initio hujus capitisⁱ; i.e.
 E. officium subministranda pecunia^k: hæc collecta^l, vel
 T. illius administratio^m. Λειτουργία hic intellige ipsum
 Me. E. munus, διακονία, muneris functionem atque executio-

nemⁿ. Λειτουργία in prophanis scriptoribus est ministe-
 rium in genere, in sacris verò, ministerium sacrum^o; sive^o E.
 quodvis sacrum officium publicè peractum, modo ipsa
 muneris sacri publica administratio P, modò sacrificium P. Sc.
 suo ritu peractum q: non solam est adsupplens inopias q. Er.
 sanctorum, (i.e. Christianorum Jerof. ut supra 8. 14^t.) T. sic E.
 sed etiam redundans (vel, abundat, Vulg. i.e. abunde † G.).
 subministrat ad aliorum quoque pauperum inopiam sub-
 levandam †; per (vel, propter, Kn.) multis gratiarum † T. sim.
 10. actiones; vel, multis gratiarum actionibus. Idem h.l. de-
 clarat ad atque eis, ut Rom. 6. 4^t. Vel, per multorum
 gratiarum actiones, Di. Deo, Mo. vel, in Deum, i.e. in Be.
 laudem Dei^x; apud Deum, P. Be. i.e. per hoc quod † Pi.
 multi gratias agunt Deo^v, qui scilicet liberalitatis ve- Er. V.
 stræ participes sunt^x. Ipsa liberalitas per se Deo grata E. Mei
 est: deinde alium etiam fructum Deo fert, eò quod qui
 eà liberalitate sublevantur gratias Deo agunt y.

13. Per, &c.] διὰ τῆς δοκιμῆς διακονίας τῶν τῆς δοξολογίας
 † Θεὸν ὅτι τῇ ὑποταγῇ τῆς δομολογίας ὑμῶν εἰς—καὶ ἀπλότητι τῆς
 20. κοινωνίας, &c.] Per (vel, Propter, Ti. Tre. ex Sy.) proba-
 tionem (vel, approbationem, Pi. experimentum, P. Be. sic
 Il.) ministerii (vel, subministrationis, P. Pi.) hujus (vel,
 experimento hujus rei, supra 2. 9. & 8. 2^z. Appositio est,
 q. d. per ministerium hoc vestrum, quod ipsis instar cer-
 ti experimenti est veræ vestræ obedientiæ, quam Evan-
 gelio præstare profitemini. Hæc etiam ad sequentia re-
 ferri possunt, tamen ad præcedentia malim annecti, tan-
 quam medium quoddam provocans ad gratitudinem
 significandam^a. Cohæret hoc non cum δοξολογίας, (ut
 30. patet, quia participium illud non potuit sine copula con-
 strui cum δὲ & ὅτι) sed cum præcedentibus; quod non
 animadversum magnopere perturbavit hujus loci con-
 structionem^b: glorificantes (vel, dum glorificant, P. Pi. Be.)
 Deum (q. d. dum per nostrum ministerium, proba-
 tā illis vestrā liberalitate, Deum glorificant^c: experti E. Mei
 eleemosynam vestram cum eis ministramus, glorificant,
 &c. †. Sermo naturalis fuerat δοξολογίων sed ostendi-
 † V. mus ad Marc. 6. 40. rectum pro obliquo sæpe poni, non
 apud nostros tantum scriptores, sed & apud elegantiores
 40. Græcos. Quale illud in Homero Il. ζ' Ἀνδρομάχῃ, θυγά-
 τρις μεγαλήτορος Ἑκτόρος ἑστῶν, ὅς ἐναίεν. Τυποδάκν
 ὕλησιν. Item Iliad γ'. Ἀμφὶ δ' ἐζομένω, μαχρὰ περὶ τῆς
 ὀδυσσείας. Potest tamen dubitari an non sit error exscri-
 ptoris, quia mox sequitur ἐπιπρόσθεντων^d. Omnino di-
 50. cendum erat δοξολογίῳ & Θεῷ, vel potius, δοξολογίων ἀν-
 τὶν sed sic loqui solent & Hebræi & Attici^e. Δοξολογίας,
 pro δοξασάντων, per Enallagen casus (qualem observavi-
 mus v. 11. & 2 Cor. 1. 7. Eph. 3. 17. Apoc. 1. 4. 5.)
 refero ad πολλῶν v. præced. †. Sed non opus est hic He-
 50. braismo vel Atticismo, si hæc verba, per probationem, &c.
 conjungantur cum illis v. 11. divites facti ad omnem li-
 beralitatem, verbis interjectis parenthesi inclusis^f. in
 (vel, de, P. Be. Pi. Ar. super, Er. II. Ti.) obedientiā con-
 fessionis vestræ (vel, obedientiā consensus vestri, Er. Ti. i.e.
 cum vos viderint tanto consensu mihi obedire, nec mihi
 monenti refragari. Ομολογία & confessionem sign. & con-
 sensum^g. Vel, confessione obedientiæ vestræ, ut sit Hypal-
 60. lage^h; vel, subiectione, sive summissione vestrā consenti-
 ente, Il. P. vel, testatā, Be. Pi. i.e. charitatis officiis pa-
 lam declaratā. Est enim charitas Fidei index, & ὁμο-
 λογεῖν in his libris publicam professionem declaratⁱ. Be.
 ὁποῦν ὁμολογίας, i.e. ὁμολογέμεν^k; i.e. ob id quod Be. Sc.
 facto hoc testatam facitis vestram, quam Evangelio præ-
 stare profitemini, obedientiam^l: siquidem Evangelium Sc. sim.
 fratrum necessitatibus succurrere jubet, nec firmius est V.
 veræ fidei specimen quam Sanctis communicare^m. Vel, Sc.
 obedientiā quam profitemini, Ar. vel, quod obedientes præ-
 stistis vos, Tre. ex Sy. ὅτι τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας, id est,
 70. δι' ὁμολογίαςⁿ q. d. gaudent fratres Judæi quod vos quo-
 que per professionem factam in Baptismo subjeceritis
 vosmet Evangelio Christi. Sic ὁμολογία dicitur & Heb.
 3. 1. & 4. 14. & 10. 23. Sic & verbum ὁμολογέειν sumi-
 tur 1 Joh. 4. 3, 15. 2 Joh. 7ⁿ. in Evangelium Christi,
 (quod admonet dandam eleemosynam^o; q. d. propter^o Er.
 insignem vestram promptitudinem obsequendi præ-
 ceptis Evangelii P.) & simplicitate communicationis (vel, T.
 deque benigna communicatione, Il. P. Be. Pi. simplici &
 candida communicatione, sive beneficentiā^q; immolessā V.
 liberalitate^r: Hypallage Hebræa, & communicatio pro
 dono

† Pi. dono quod communicaturi erant, ut supra 8. 4. deinde gaudent de liberali vestra bonorum communicatione. * G. Vide Rom. 15. 26. supra 8. 4. Heb. 13. 16. in illos (vel, in se, P. Be. Pi.) & in omnes, Mo. &c. ceteros Christi pauperes: etiam de vestra in alios beneficentia gaudent & Deo gratias agunt, ne credantur suum tantum negotium gerere.

14. Et, &c. καὶ αὐτῶν δεήσει ὑμῶν, ὁποῦντων ὑμῶν διὰ τὴν ἐκβάλλουσαν τὴν εἰς ὑμῶν. Et ipsorum obsecratione (vel, in illorum orationem, P. vel, per illorum preces, Pi. sim. Be. Cohæret hoc, vel, 1. cum δεῖται, ut suadet contextus; sed sensus parum commodus est, ut glorificaturi Deum dicantur illi sancti de suis orationibus quas pro Corinthiis funderent: vel potius, 2. cum extremo vers. 12. cum verbo, abundat, v. 12. [quod & Pagninus hoc refert, versum 13. parenthesis includens.] ut hic sit alter fructus eleemosynæ istius, nempe quod pauperes illi sancti pro ipsis orent, &c. Sed nihil est in v. 12. unde Dativus, δεήσει, regatur. Vel, 3. cum v. 13. & regitur ab εἰς, ut sit hæc tertia ratio cur habeant sancti Judæorum laudandi Deum causas; nempe quia etiam pro Corinthiis precantur, quia eorum beneficentia provocati sunt ad precandum Deum pro ipsis, eo nomine laudant Deum. pro vobis, desiderantium (vel, expetentium, P. vel, amantium, G. id est, amorem suum ostendentium. Εἰς εἰς in hoc sensu habes, Psal. 119. 131. Metonymia est: maximo amore complectentium, P. Pi. πᾶσι Græcis interdum amorem sign. & εἰς εἰς respondet Hebræo כָּל, quod est ὑπερβαίνει nam εἰς adauget significationem, &c. vos (id est, qui magno tenentur desiderio vos videndi, & adjuvandi: propter eminentem (vel, exuberantem, Pi. supereminentem, Be.) gratiam Dei (i. e. fidem & beneficentiam h.) in vobis, Mo. &c. quia in vobis Deus tantam beneficentiam ipsis contulisset. [Sensus, q. d.] Cum vos viderint tam liberales propter Evangelii consortium, Deum pro vobis precantur: & sic, quomodo possunt, ostendunt vos à se vehementer diligere.

15. Gratias, &c. Hoc epiphonemate claudit exhortationem, ne gloriosa ista prædicatione efferrentur Corinthii. Paulus in gratiarum actionem se illis in Judæa fratribus adjungit, & quasi Amen illis accinit. Quasi voti compos Deum laudat, quo suam fiduciam, quasi re jam confecta, testari voluit. Super, &c. Ἐπὶ τῇ ἀνεκδιήκῳ, &c. Super inenarrabili (ut dixit Plinius Major; vel ineffabili, quod tantum est ut explicari nequeat, quod ἀνεκδιήκῳ, 1. Pet. 1. 8.) suo dono, sive munere, P. Be. Pi. Sic vocat, vel, 1. Christum P, qui se donum Dei nominat, Joh. 4. 10. ut sit argumentum ab exemplo Dei majora donantis: vel, 2. pensionem Corinthiorum ad communicandum fratribus, quam v. 14. vocarat χάριν τὴν ἐκ ἐκβάλλουσαν, vel, 3. eleemosynam, quod donum inenarrabile vocat, quia pro dignitate verbis explicari non potest, ob multiplicem ejus fructum, tam ad dantes quam ad accipientes promanantem; ejus enim præmium inenarrabile est, Esa. 64. 4. Plurima quoque inde sequuntur ad Dei laudem.

CAP. X.

1. EGO Paulus] Quia erant adhuc pauci quidem, sed erant tamen Corinthi qui Paulo obtrecebant, adversus eos Paulus dignitatem muneris sui tuebatur. De se deinceps loquitur num. sing. quia non jam causam agit communem ministrorum N. T. sed suam solius, quem peculiariter oderunt hi Pseudo-apostoli, qui Judæi erant & Legem Moysi doctrinæ Christianæ miscebant, &c. Per, &c. διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικειας, &c. Per (illam, P. Be.) lenitatem (vel, clementiam, P. Pi.) & equitatem (vel, demissionem, Tre. mansuetudinem, Er. Il. Ti. Ca. modestiam, Vulg. comitatem, Er. V. facilitatem, aut humanitatem, Er. pronitatem ad clementiam potius ac misericordiam, quam ad summum illud jus suum persequendum propensam. Εἰς εἰς hic bonitatem significat, ut Baruch 2. 21. Cant. puer. 13. Sap. 12. 18. 2 Macc. 2. 23. & 10. 4. quomodo & ὁποῦντως

sunt viri boni ac faciles, Phil. 4. 5. 1 Tim. 3. 3. Tit. 3. 2. Christi, Mo. &c. πραῖτης magis ad animum, & ἐπιεικεία ad exteriorem conversationem, pertinet. M. ritò autem has præcipue Christi virtutes commemorat, quia propter earum imitationem maxime spernebatur. Per eas obtestatur, ut ostendat, quamvis sibi contra obtrectatores suos asperius agendum sit, se tamen ad mansuetudinem ac lenitatem, exemplo Christi, esse propensum. Qui, &c. ὁ καὶ πρὸς πάντας, &c. Qui coram (ut καὶ πρὸς πάντας, sumitur Gal. 2. 11. & in Polyb. l. 5. Postquam, inquit, fuere ambo reges καὶ πρὸς πάντας, in conspectu: vel, juxta faciem, Er. sic Mo. vel, in specie, Er. in facie, Vulg. Tre. idem valet quod παρὰ v. seq. h. præsens, Il. Ca. i. e. ubi coram adsum.) quidem humilis (i. e. abjectus & vilis,) sum (i. e. videor; humiliter & submissè me gero, dissimulans auctoritatem meam ac dignitatem) inter vos, absens verò sum (i. e. esse videor, vel esse dicor;) confidens (vel, audax, Er. V.) erga vos, P. Be. Pi. &c. Plus æquo mihi usurpans, Epistolâ scribens minaces & imperiosas, audacter & satis pro imperio agens. Est sermo concedentis: verè enim sic erat, 1 Cor. 2. 3. non sine ratione quam Deus in hoc spectabat: licet inde adversarii caperent occasionem detrahendi Paulo. Al. Sunt hæc dicta ironice, vel ὑπερηφανῶς, ut Græci quidam Interpretes rectè monuerunt; vel ex opinione adversariorum. Idem enim est quod infra v. 10. Dicebant obtrectatores cum præsentem multò lenius agere, quod offensas metueret, aut gratias captaret. Similes ὑπερηφανῶς etiam in Epistola ad Romanos habuimus. Sed sensus citra Ironiam consistit, isque talis esse possit; q. d. Præsens quidem abjectus & humilis sum, non fastu turgens, ut Pseudo-apostoli: absens nihilominus confido, quod meâ humilitate nihil offensi in fidei veritate perstabit.

2. Rogo autem (vel, inquam, Er. V. Epanalepsis. Δέουμαι repetit quod dictum erat παρακαλῶ, estque redeuntis ad id quod coeperat, quia nonnulla interjecerat.) vos (ut mea monita amanter excipiat, & tempestivè compescatis ejusmodi calumniatores;) ne, &c. Μὴ παρὼν διαρρήσσω τῇ πεποιθήσει καὶ λογίζομαι πολλὰ εἰς ὑμᾶς, &c. Ne præsens (vel, cum præsens adero, Il. P. sic G. & quorundam inobedientiam & contumaciam videro;) audeam (vel, sim confidens, P. sic Mo. sim audax, Il. ne vestrâ culpâ ego qui hætenus me humiliter gessi posthac audeam, & cogar audacter uti, potestate meâ, in quosdam ex vobis; ne cogatis me agere confidenter, h. e. durius sive asperius: ita vos geratis ut mihi necesse non sit quosdam asperius tractare, excommunicare, &c.) eâ fiduciâ (vel, confidentiâ, Ca. scil. quam in Deum habeo, nempe impleturum Deum meâ justa desideria. Πεποιθὼς hic quod πιστὸς 1 Cor. 12. 9. Sic πεποιθὼς pro fide habes & Eph. 3. 12. Respondet Hebræo נֶאֱמָר. Hoc est quod dixit, venire cum virga, 1 Cor. 4. v. 21.) quâ cogito (Mitigans minas, non ait quâ decrevi, aut volo, uti, sed quam cogito, etiamnum invitans illos ad resipiscentiam, pro summa sua bonitate. Hoc λογίζομαι est cogito, ut Rom. 2. 3. & alibi; sequens λογίζομαι est estimantes, ut Marc. 15. 28. Rom. 2. 26. vel, suspicor & destino, Th. in Er. Suspicio est nondum cogitantis; & qui destinat, & ad scopum dirigit oculum, nondum emit telum manibus. Vel, existimor, Be. Pi.) audax fuisse (i. e. quam putant me insolentius in quosdam exercuisse;) in quosdam, qui putant (vel, estimant, Il. Ar. vel, habent, Ca.) nos veluti secundum carnem ambulare, vel ambulantes, Er. &c. i. e. secundum externas hominis dotes, ut docet antithesis, v. 4. vel ministerium obeuntes, humanis, ac proinde infirmis, præsidii freti; in ministerio Evangelii gratiam captantes, aut offensas improborum metuentes; indulgentes humanis affectibus; & non nisi politicâ prudentiâ, industriâ, astutiâ, utentes; ut cum non audeam præsens comparere vel imperare, absens id faciam, &c.

3. In carne enim ambulantes] Id est, Quamvis firmus homines, ceteris hominibus similes, quoad infirmitates & afflictiones, & molem corporis, sive naturam carnis. Aliud est καὶ σὰρκα σαρκῶν, quod jam habuimus, aliud ἐν σαρκί. hoc enim significat in conditione esse infirma & multis malis obnoxia. Vide Gal. 4. 13. Heb. 2. 14. & 5. 7. & 1 Joh. 4. 2. Non secundum carnem

carne militamus] Itā Er. Il. Ti. Me. Pi. vel, bellum gerimus, P. i. e. Non tamen humanum negotium agimus, non exercemus carnalem militiam, non obsequimur carnalibus affectibus, non carnalium & politicorum hominum more vivimus; bella gerimus non infirma: Apostolatum meum non segniter nec infirmis armis exerceo. Elegans antanaclasis est in voce *carnis*. Ministerium comparat militiæ cuidam, ut & alibi, 1 Tim. 1. 18 d. Nam in carne, non tamen secundum carnem, ambulantes militamus, Be.

4. Armā (i. e. instrumenta), militiæ nostræ (quibus utimur, quibus Christo militamus in Evangelio propagando. Intelligit vel, 1. Verbum Dei, doctrinam cum zelo & bona conscientia conjunctam; vel, 2. censuras Ecclesiæ, ut apparet ex contextu qui de illis agit, v. 1, 2, 6, 9. & cum *πραΐα* hic ministerium designet, *ὅπλα*, arma, sunt media, quibus illo munere functus est; quæ quidem varia sunt, ut preces, prædicatio, &c. sed & antecedentia & sequentia ad censuras h. l. restringunt. Pari ferme translatione Chaldaus, Gen. 42. 22. per arcum & gladium preces Jacobi intelligit. Vide & Eph. 6. 11—17. 1 Thes. 5. 8. & supra 6. 7. Metaphoricè hic designat ea præsidia, sive potestatem quâ ministri verbi divinitus armati sunt. Sensus, q. d. Sicut ipsa militia Christianorum, & præcipuè doctorum, spiritualis est, non carnalis; ita quoque arma, non carnalia sunt.] i. e. Vel, 1. invalida; ut *παρὰ* sæpe significat; vel, 2. talia quibus homines sibi auctoritatem apud alios parant, & res magnas gerunt; ut sunt divitiæ, potentia, famulitia, &c. vel potius artes & scientiæ humanæ; dicendi peritia, &c. vel, versipellis mutatio morum, nunc adulatio, nunc jactantia, &c. ¶ Sed, &c. *Ἄλλα δὲ δύναμις τοῦ Θεοῦ ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ὁρᾷται* Sed divinitus (vel, Deo, Er. Vulg. i. e. per Deum; deest *ἐν* vel *ὡς* q. d. Non viribus humanis, sed virtute divinâ: infinitâ illâ Dei potentiâ nituntur. Nam *τὸ Θεοῦ*, casus est instrumenti, & Deum carni opponit. Vel, Dei potestate, P.) valida, sive fortia (vel, divini potentia, Ca. i. e. validissima, ut Act. 7. 20. bellus Deo, i. e. eximie bellus. Authorem potentiæ indicat Deum prædicationi suæ cooperantem; qu. d. Virtus sunt Dei, quia Deus potenter operatur in animis audientium, eosque ad fidem convertit, &c. Hinc sume explicationem Vaticiniorum de victoria Messie. Sufficiebant mihi arma mea spiritualia, qualia sunt in veritate parrhesia, disciplina Ecclesiastica, zelus, patientia, fortitudo Christiana, & cæteræ virtutes; item sapientia, prophetia, cum cæteris charismatis Spiritus Sancti: denique potestas verbi, regiminis, & sacramentorum, à Christo accepta. Quibus omnibus armati Apostoli militiam suam exercebant, ad destructionem, vel subversionem, munitionum, Be. Pi. P. sim. Er. Ca. Mo. &c. Munitiones vocat quicquid Christo & Evangelio sese opponit, putà syllogismos, sophismata, scientias seculares, eloquentiam, potentiam secularem, amicitiam, &c. Al. Munitiones vocat, vel, 1. quibus homines se in peccatis tutantur, vel, 2. ipsos peccatores induratos atque impenitentes; & tunc *καταρῶν* dici possit ipsa excommunicatio, v. 8. & ch. 13. 10 P. Respicit historiam Jesu, qui ad buccinæ sonum, Deo agente, dejecit munimenta Jerichuntis. Quod ibi in Græco est *τῆς* id hic *ὁρᾷται*. Solent homines mœnibus fidere, Jer. 48. 7. ideo quicquid est cui quis confidit, per similitudinem dicitur *ὁρᾷται*, Prov. 21. 22. Qualis erat apud Corinthios humana Eruditio, Eloquentia, Divitiæ.

5. Consilia, &c. *λογισμὸς καταρῶν* & *πᾶν ὅπλα ἐπιεικὲς*, &c.] Cohærent hæc cum *πραΐα*, cæteris per parenthesin interjectis. Est autem hic primùm Trajectio, pro *καταρῶν* λογισμὸς & *πᾶν ὅπλα*. deinde *ἀντὶ τοῦ* nam λογισμὸς & *πᾶν ὅπλα* positum est pro *ὅπλα* λογισμὸν. Explicat *καταρῶν* nam *ὅπλα*, idem quod *ὁρᾷται*, turris & pinna murorum. Iis comparat Rationes Philosophorum, qui Evangelio opponebantur. *Εὐαγγελίον* hic *κατ' ἐξοχὴν* dicitur *πᾶν Θεοῦ* ut supra 4. 6. Vide & Luc. 1. 77. [Verba sic reddunt:] Evertentes (vel, Destruentes, Vulg. Evertendo, Be. Pi. De talibus participiis vide supra 9. 14. vel, Dum evertimus, P. vel, Quibus armis demolimur, Er. Il. sic Ti. E. Me. V. vel, deturbamus, Ca.) cogitationes, (vel, consilia,

Er. Il. Ti. i. e. machinationes hostiles, astus Satanæ, T. sim. & naturæ corruptæ; vel, ratiocinationes, P. Be. Pi.) Me. omnemque celsitudinem, vel sublimitatem, (Sic appellat, Sci. vel, 1. quamlibet mundi gloriam & potentiam, sive Sci. Cal. vim quam mundus Christo opponit; vel, 2. quicquid Sci. in sermone vel scientia seculari grande & sublime est, & apud homines admirationem excitat; vel, 3. opinio- Me. ex E. sim. T. nes quibus ratio præcipuè gaudet, qualis opinio quæ fingit hominem justum esse disciplinā seu externis ritibus, quæ est *ὅπλα* Philosophorum & Phariseorum. Ptol. vocat *ὅπλα*, altitudinem, Planetarum, illud signum in quo Planeta quasi lætatur; eorumque *καταρῶν*, dejectiones, humilitatesque, vocantur signa opposita, in quibus Planeta tanquam dejecti & moerentes sine auctoritate sordescunt. Vult ergo Paulus *ὅπλα* fieri *καταρῶν*, id est, dejici de gradu atque omnino abjici. quæ extollitur (vel, sese extollit, Be. Pi. *ἐπαρῶν* est efferrit. Polyb. l. 1. *ἐπιτυχίας*, elatos, adversus cognitionem Dei, Ar. sim. Mo. &c. vel, de Deo, vel quâ Deus cognoscitur, i. e. adversus fidem veri Dei & Evangelium Christi. ¶ Et, &c. *καὶ ἀρχαῖα καὶ ἰστορία*, &c.] Et captivantes (vel, cogimus, Ca. vel, captivam ducimus, Er. Il. Ti. P. in captivitatem redigendo, Be. Pi.) omnem intellectum (vel, cogitationem, Er. P. Be. Pi. &c. intellige rebellem, sive eam quæ veram Christi doctrinam negat & impugnat; vel, mentem, Ca. i. e. omne ingenium humanum, quantumcunque excellens & scientiâ instructum. Exempla sunt Dionys. Areopagita, Aristides, Justinus, &c.) in obedientiam Christi, Mo. vel, ad obediendum Christo, Er. P. Be. Pi. ut se Christo humiliter submittant per fidem; vel, nè quid extra doctrinam Christi sapiant. Intelligendum hoc non de effectu, (neque enim in omnibus res succedit,) sed de argumentis sufficientibus ad effectum totum producendum. Sic dicitur etiam quod non accipitur. Sic Joh. 6. 33. Act. 5. 31. [Sensus, q. d.] Tantâ virtute loquimur & docemus, ut hominum animi rei veritate victi cogerentur ita cogitare, Vera dicit, & quæ refelli nequeant. *Ἀρχαῖα καὶ ἰστορία* dicitur, qui ita capitur ut reluctari nequeat. Nota processum ministerii Paulini, 1. demolitur adversa Christo; 2. capit; 3. in obedientiam Christi tradit: quidam demoluntur tantum; alii capere volunt priusquam vicerint hostem; alii non urgent victum; nec capiunt. Confer Jer. 1. 10.

6. Et, &c. *καὶ ἐν ἐτοίμῳ ἔχοντες ἰνδίκην*, &c.] Et in parato habentes (vel, in promptu habemus, Er. Il. Ti. vel, paratum habendo, Be. Pi.) ulcisci (vel, vindictam, Er. Il. Ti. sic P. quo ulciscamur, sive vindicemus, Be. Pi.) omnem inobedientiam, Mo. &c. vel, contumaciam, Dic. sic P. nempe, Pseudo-apostolorum; mihi detrahentium. Sed obstat quod Paulus adversus nos agit, non ut subditos, sed ut adversarios, &c. Potius de sceleratis qui apud Corinthios erant hic agit, &c. P. Dixerat arma sua potentia esse ad debellandos quosvis Ethnicos, hic eadem ostendit potentia esse ad ulciscendum quosvis fideles inobedientes & hæreticos. Hæc est illa Virga, de qua modò dicebamus, quali usus Paulus in Elymam, in reum incesti, in Hymenæum, in Philetum. Poenæ autem illæ erant temporales. Non placet, quia potestas illa extraordinaria fuit, & temporaria. Hæc vindicta fundatur in Christi verbo, Matth. 16. 19. & 18. 18. Gladius hic non est corporeus, sed spiritualis; nempe censuræ Ecclesiasticæ, quarum præcipua est excommunicandi potestas quâ contumaces puniendi sunt. ¶ Cum (vel, Postquam, P. Be. Pi.) impleta fuerit vestra obedientia i. e. Postquam adhibueritis alia mitiora remedia, vobis eum in finem à me præscripta. [Sensus, q. d.] Tunc eâ potestate utar cum vos plenè ad obedientiam redactos videro; cum mihi perspectum erit, quinam meis ac Divinis præceptis obtemperant, quinam reluctentur; cum plerique vestrum ad obedientiam Evangelii revocati fueritis, cum vos separaveritis eos à vobis, &c. Nolo enim vos, de quibus bene spero, eadem poenâ involvere; postquam vos, quibus, tanquam infirmis, adhuc consulo & parco, rem omnem intellexeritis, & illorum, quos modò æstimatis & magnificatis, poenâ non turbemini, &c. Si vos quod vestri est officii feceritis. Neque enim duris remediis locus est ubi tota Ecclesia in morbo cubat. Necessaria est veritas ubi totus dese-

ruit exercitus, ait Seneca. Videtur respici historia, Num.
 16. 26. Quicquid sceleris inebriat multitudinem,
 amittit examinis severitatem, & Divinæ disciplinæ seve-
 ram misericordiam postulat. Nam consilia separationis
 (h. e. excommunicationis) & inania sunt & pernicio-
 sa, videlicet, ob periculum schismatis & manifestæ rebelli-
 onis. Cum ergo multi adhuc apud Corinthios essent
 magnis peccatis obnoxii, non facile poterant excommu-
 nicari. Statuebat prudenter censure exercere. Pru-
 denter caveret, ne quos alienet nimia asperitate: quia
 enim minatus fuerat poenam rebellibus, ne videatur eos
 laceffere, testatur aliud sibi munus injunctum esse erga
 eos, nempe, ut tantummodo reddat Christo obsequentes;
 hic enim Evangelii finis est, Rom. 1. 5. & 16. 26. Prius
 studet placide obedientiam impetrare quam profiliat ad
 poenam rebellionis. Possit tamen hic locus sic accipi,
 q. d. Quum vos separaveritis à vobis sceleratos, sicut
 præcepi 1 Cor. 5. tunc ego vindicabo, meâ autoritate
 vestrum factum approbans & confirmans: sicut è diver-
 so dixit 2 Cor. 2. 10. Cum aliquid donatis, & ego 1.
 7. Quæ, &c. Ταῦτα ἡμεῖς ὡς ἰσχυροὶ βλέπομεν. Perinde est
 five annunciative legas, five interrogative, nisi quod
 hoc acriorem reddit objurgationem: & βλέπομεν est vel,
 videte, vel, videtis. [Hinc variant:] Quæ ob oculos
 (vel, in conspectu, P. V. sic Er.) sunt (h. e. res externas
 quæ in oculos incurrunt, quales Pseudo-apostoli jacta-
 bant; quæ foris videntur, & ostentationem potius ha-
 bent quam efficaciam; quæ apud homines valent: id
 enim θεωροῦμεν, ut vidimus supra 5. 12. Gal. 2. 6. Oppo-
 nit θεωροῦμεν, i. e. apparentiam veritati, ut Marc. 12. 14.
 Joan. 7. 24. & 8. 15. P.) aspiciunt? Be. Pi. vel, videtis?
 five, cernitis? Er. Val. V. Adeone illa tantum—respici-
 unt? G. Itane verò in æstimandis hominibus externam
 illam speciem & larvam intuemini? Vel, aspiciunt, P.
 Objurgat eos quod homines (vel, doctores eorum,) non
 ex animi bonis æstimarent, sed ex opibus, cultu & fa-
 stu, ut vulgus principem strepitu & satellitio æstimat.
 Vel, videte, Vulg. i. e. attendite, expendite: q. d. Mo-
 neo vos, ut saltem ea quæ sunt conspicua, & omnibus no-
 ta, consideretis; ex iis, quod facile vobis erit, de me &
 æmulis meis judicate: secundum faciem, ut aiunt, hu-
 milis sum, &c. x. vel, q. d. Ite nunc, & secundum fa-
 ciem judicate, habentes me contemptibilem, &c. y. Egre-
 gios vos æstimatores, si in æstimandis hominibus ex-
 ternam solum larvam intuemini. Faxo nihilominus
 ut omnes intelligatis me, qualis qualis exterius videor,
 non minorem esse quam sunt alii Christi ministri.
 ¶ Siquis, &c. Εἴ τις ἀποδείξῃ ἑαυτοῦ Χριστὸς εἶναι. Si quis confi-
 dit sibi ipsi (vel, apud se, P. Ar. vel, de seipso, Tre. ex
 Sy. E. Me. sub. se, Be. Pi. subauditur ex superiore εἰ-
 ναι.) Christi esse, Mo. Be. &c. vel fidelem; vel po-
 tius Christi ministrum; vel se à Christo diligi.
 ¶ Hoc cogitet iterum (vel, vicissim, P. Be. Pi. etiam atque
 etiam perpendat:) apud se. Vel, ex sese, P. B. Pi. Er.
 Il. Ti. i. e. ultro, me non monente; vel, q. d. non
 exspectans nostram increpationem: vel, ex iis quæ in
 se videt indicis vocationis ad Ministerium Christi, quæ
 ipsa in me reperiet. Al. Si genuinus discipulus est,
 tum veras discipuli notas cognituras habebit, easque non
 minus in nobis quam in semetipso deprehendet. ¶ Ita
 & nos] Scil. ministri sumus Christi, nec iis inferiores.
 Apparet id omnibus, inquit, ex vita mea, & ex miracu-
 lis adeo eximii & frequentibus.
 3. Nam etsi amplius aliquid (five quam soleam, five
 præ illis qui mihi detrahunt, five præ eo quod est quo-
 modocunque esse ministrum Christi:) gloriatus fuero
 (Si quid plus de me dixerò quam alii possent dicere. In
 θεωροῦμεν, mira semper Pauli gravitas cum modestia
 conjuncta.) de potestate nostra] Scil. Apostolica, quæ
 non tantum prædicare Evangelium, sed etiam corripere
 & punire delinquentes possum. Patres jus aliquod ha-
 bent in liberos: Paulus autem sub Deo & Christo pater
 Ecclesiæ Corinthiorum, 1. 4. 15. hoc illi alii de se di-
 cere non poterant. ¶ Dominus] Christus ipse,
 non homo, Gal. 1. 1. ¶ In ædificationem, &c.] i. e.
 ut prosim, non ut lædam. Ut homines ædificem spiri-
 tualiter, id est, ad salutem promoveam; non ut de-
 struam, i. e. à salute aut profectu salutis impediam. Hoc
 addit, ne potestatis commemoratio [præcedens] mo-

lestâ esset. Disce hinc, Ecclesiasticam potestatem nihil
 posse adversus bonos mores, imò nec adversus meliora
 bona, qualia sunt consilia Christi, & gladium excom-
 municationis sobriè magnæque circumspeditione exer-
 dum esse, non levibus de causis, &c. Jus parentum
 bono liberum, non malo, introductum est. Jeremias man-
 data habebat diruendi & destruendi, 1. 10. Paulus ædifi-
 candi. Obj. Quomodo non ad destructionem, quum
 mœchum tradat Satanæ, & Corinthios terreat minis?
 Resp. 1. Hoc de fidelibus intelligendum, 2. quod qui-
 dam perduntur, id fit per accidens, & ipsorum culpâ,
 3. poena illa mœchi fuit ad sanitatem, tum reliqui corpo-
 ris, tum spiritus ipsius, 1 Cor. 5. 5. ¶ Non erubescam]
 Vel, pudeam, P. Pi. &c. tanquam mendax, aut arrogans,
 quia jure id facere possum: Non deprehendar vanus, ut
 supra 7. 14. esset enim iusta gloriandi materia.
 9. Ut, &c. Ἥνα μὴ ὁβριώσῃς ἀν' ἐμὸν βῆν, &c.] His ver-
 bis explicat quod jam dixit, se non iri pudefactum in
 sua gloriatione. Alii tamen restringunt ad membrum
 illud posterius, ad destructionem. Ne videar ceu per-
 terrefacere vos per epistolas, Er. P. Be. Pi. &c. Est præcisa
 oratio: q. d. Quod ego idcirco dico, ne hæc quæ jacto
 putetis inania esse verborum terculamenta. Vel sic, Be.
 Memini potestatis meæ, sed ad ædificationem datæ, &c.
 idque ne videar vos velle perterrefacere; vel sic, Possem
 gloriari de potestate mea, non faciam tamen, ne videar,
 &c. Correctio est, & aposiopesis quædam, q. d. Sed repri-
 mo me, ne videar (quod obijciunt quidam) vos terrire,
 &c. Non addam plura ea de re, ne quis inania esse
 putet terculamenta. Res docebit. Particula ὅ addi-
 tum est in Complut. & 2. aliis cod. & Vulg. 1. Ut autem
 non existimet tanquam tertere vos, &c. Vulg. Hic sensus
 commodior est, q. d. Ne autem videar tertere vos velle
 epistolis, quasi præfens nihil audeam. Sequitur paren-
 thesis, v. 10. orationem autem quam suspensam hic
 relinquit, absolvit v. 11.
 10. Epistola, (scil. quas ad vos scribit, o Corinthii.)
 Enallage numeri est, nam de una tantum epistola loqui-
 tur, quam ad illos scripserat. inquit, (obrectatores
 mei: vel, ait, G. sic V. Pi. sub. aliquis, V. vel, ille quem
 denoto, & nominare nolo: Quisquis is est; nam nomen
 adhuc utcumque tacebo. Veteres nostri Codices habent
 οὗτος, quia mox sequitur οὗτος. sed Vulg. & Sy. le-
 gunt παῖς, quod rectius. Sensus prorsus idem. Hic
 enim mimeticè calumniantium verba refert. graves
 sunt & fortes] h. e. duræ & acres, severæ & minaces,
 magnam potestatem & auctoritatem ostendunt: βαρεῖαι,
 i. e. pondus habent sententiarum; ἰσχυραί, i. e. pressæ ar-
 gumentis. ¶ Præsentia—infirmâ] i. e. vilis, ab-
 jecta, contemptibilis. Nam testibus Nicephoro 1. 2. 37.
 & Luciano in Philopatro, Paulus corpore erat parvo, con-
 tracto, incurvo, tricubitali. Vultus & gestus nihil habet
 magnificum. Nam, ut diximus supra 3. 12. παρρησία
 Syris etiam ad actiones refertur. Cum præfens est,
 humiliter, demissè ac timidè se gerit, tanquam nullius
 sit auctoritatis. Nihil præ se fert majestatis & aucto-
 ritatis. ¶ Sermo, &c. ὁ λόγος ὁ ἐκείνου τοῦ λόγου. Sermo
 (nempe Pauli; nam articulus certum sermonem
 notat: sub. est, Be. Pi.) nihili, P. Be. Pi. contemptus,
 Er. Il. Ti. contemptibilis, Vulg. Tre. i. e. vel, 1. rudis
 & inelegans: non erant verba ejus inflata rore Achaio,
 ut est in Catalectis. Vel potius, 2. dejectus, humilis,
 & per hoc contemptus, utpote in quo nulla loquentis
 severitas apparet; non referens eam auctoritatem, quæ
 tonant & fulminant epistolæ ejus. Non hoc dicebant
 quoad nitorem & elegantiam sermonis (hæc enim parte
 sermo ejus non differebat ab Epistolis,) sed quoad au-
 thoritatem, & potestatis significationem.
 11. Hoc cogitet qui, &c. ὁ τοῦτο. Qui istiusmodi
 est, P. Be. Pi. Quisquis est qui talia dicit: ille quem
 mens intelligit, ut Ovidius in Ibin loquitur. ¶ Quales
 sumus, &c.] Nempe potestatem nostram ac severitatem
 ostendentes, non solum sermone, sed & opere, scilicet
 cum opus est. Cogitet nos semper similes esse nobis
 ipsis. Non curat tibi eloquentiam vindicare, sed dicit
 se præsentem rebus impleturum quæ per epistolas minatur
 in eos qui se non corrigunt.
 12. Non enim audent inferere, &c.] Ἐντρέψαν
 οὐκ ἔχοντες τὸν νότον, &c.] Ironice carpit eorum jactan-
 tiam.

- [†] G. Ecclesiasticum, nisi Paulo adprobante aut eo cui Paulus id mandasset. *Ἐπιτάσει δὲ καὶ ὑμῶν, ita ut illa mensura mei Apostolatus ad vos usque pertingeret.*
14. Non, &c. *οὐδ' ὡς μὴ ἐπιτασμένοι εἰς ὑμᾶς ὑπερτασόμεν ἐν ὑμῶν*] Non enim ut si (vel, quasi, Be.) non pervenissetis usque ad vos, (i. e. quasi ad vos usque non porrigeretur spatium quod est mihi ad mensuram Dominus [†].) extendimus nos ipsos ultra quam deceat, Pi. sic Be. vel, supra modum, Er. P. V. &c. progrediendo ultra fines nostros, & in alienos irrumpendo [†]: Non ultra quam par aut verum est nobis arrogamus ^v. Immoratur in metaphora mensuræ & regulæ ^x. Al. Metaphora est ab athletis aut cursoribus ^y. Non extendimus nos ipsos (i. e. *ἡμετέρας*, possessionem; hoc verò est, inspectionem nostram:) in ea loca in quæ non pervenimus, i. e. in quæ juris nihil habemus. Nil facimus contra Legem, Deut. 19. 14. [†] *Ὑσὺς ad vos enim pervenimus*; sic Er. P. Mo. Be. Ca. &c. *Ἐφτάσαμεν*] Pertigimus, Tre. Vox est agonistica, de qua vide ad Rom. 9. 31. Dicitur de cursore qui primus metam attingit, & hic significat Paulum Evangelizasse Corinthiis, antequam quisquam alius eò accesserit ^a. *Ἐφτάσαμεν* idem quod *ἐπικράδα*. Sic Mat. 12. 28. Luc. 11. 20. Rom. 9. 31. Phil. 3. 16. 1. Thes. 2. 16. Sic Dan. 4. 11. 20. *Ἐφτάσεν ἑαυτὸν ὡς τὸ ἐργόν, &c.* *Ἐφτάσεν εἰς τὸ ἐργόν, ὡς τὸ ἐργόν*. [†] *In Evangelio*] Scil. propagando ^c: vel, *In Evangelio*, pro per Evangelium, more Hebraico ^d.
15. Non, &c. *οὐκ εἰς τὰ μέτρα καὶ ὅροις ἐν, &c.*] Non supra modum (vel, de iis quæ mensura nostræ non sunt, Be. Pi.) gloriantes in (vel, super, Er. vel, id est, de, Be. Pi.) alienis laboribus, Ca. Mo. &c. Ut illi faciebant obrectatores Pauli, — aliena ad pabula fuci ^x. [†] *Spem, &c.* *Ἐλπίδα ἣ ἐχούμεν, ἐν ὑμῶν, μεγαλυνθῆναι καὶ τὸ κέλευθρον ἡμῶν εἰς ὑμᾶς εἰσαίνειν*] Causam declarat cur nondum alias regiones peragrasset ultra Corinthum, infirmitatem scilicet fidei Corinthiorum ^f. Illud *ἐν ὑμῶν*, referendum est, vel, 1. ad *ἀξιομένους* ^g, ut apparet ex opposito membro. Mutua enim est convenientia inter Corinthios in fide crescentes in sese, & Paulum suā veluti jurisdictione auctum ^h: ita subjectum fidei recipiens denotat ⁱ. Vel, 2. ad *μεγαλυνθῆναι* ^k, & tum efficientem adjuvantem notat; q. d. vestra opera magnificabimur ^l. Ponitur autem *μεγαλυνθῆναι*, pro *μεγαλυνθῆσθαι* ^m. [Hinc variant:] *Sed sperantes, augeſcente fide vestra, nos per vos amplificatum iri in assignata nostra mensura admodum*, P. vel, quod *ereseſcente fide vestra, per vos maiorem laudem consequamur juxta regulam nostram*, i. e. meo labore ⁿ. *Spem habentes ut augeſcente — per vos multo magis increſcamus in funiculo*, i. e. in possessione nostra. Quia Corinthii erant magni navigatores & mercatores, sperabat per eos aliquam famam Evangelii ad oras externas perventuram, quæ ipsi Paulo aditum ad prædicandum daret; ut olim factum erat Antiochiæ, ut per mercatorem Frumentium postea factum apud Indos. Ideo sequitur, *εἰς τὰ ὑπερτασόμεναι, &c.* ^o. Speramus futurum, ut crescente per nostrum ministerium fide vestra, magnificemur in vobis, h. e. maiorem de vobis laudem acquiramus, ut etiam amplius gloriemur, & quidem secundum regulam nostram, id est, mensuram ac terminos laboris nostri: vel, secundum regulam nostram, scil. extensam & ampliatam P, ut ulterius extendatur mensura nostra, i. e. regiones nobis attributæ ad prædicandum, & terminos Evangelii amplius proferam ^q; ut scilicet vicini vestri, videntes vestram fidem, sanctitatem, &c. provocati vestro exemplo avidè me expectent, & Evangelium excipiant ^r. Al. *Sed sperantes* (sub. fore ut, Be. Pi. sim. Er. Ti. Zeg.) *augeſcente* (vel, suboleſcente, Er. Ti. quod nescio unde desumptum ^t. [Forſan legendum *suboleſcente*]) *fide vestra in vobis, amplificemur in attributa nobis mensura* (*καὶ τὸ κέλευθρον ἡμῶν*, i. e. *ἐν τῇ κένον ἡμῶν* ^u, ut mox *ἐν ὁδοῖς κένον*. Et *κένον* hic non est regula, sed illud ipsum spatium quod ad regulam admensum est, per Metalepsin usitatam, quæ Polluci 1. 3. *κένον* dicitur ipsum saltus spatium, quæ & hæreditas Hebræis dicitur *sors & funis*; quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diviserit excolendum ^v. *Κένον* Architectis est *ὑπογραψία*. Designat h. l. districtum ipsi tributum & veluti aream cui Ecclesiam inædificaret. Apostolis tamen omnium Ecclesiarum cura incumbere, cap. seq. 28. quod ad jus attinet & potestatem, quamvis *ἐκλογικῶς* inter se operas

partirentur, ut Evangelii propagandi ratio postulabat ^x. ^a Cam. alterius, Pi. vel, ad redundantiam usque, Be. Quod videtur explicare verbis seq. per *τὰ ὑπερτασόμεναι, &c.* ^y Sel.

16. Etiam, &c. *εἰς τὰ ὑπερτασόμεναι ὑμῶν ἐναγγelizῶν*] In ulteriora vestri evangelizare, Mo. *ὑπ* (vel, Id est, ut, Be. Pi.) in iis, (sub. regionibus, P. Er. Be. Pi. &c.) quæ ultra vos sunt, evangelizem, P. sic Be. Pi. Er. &c. regulam meam, Deo volente, longius extensam ^z. Videtur Syrus legisse, *εἰς τὰ ὑπερτασόμεναι, &c.* ut in locis ultra vos positis Evangelium annunciare possim, nimirum aditu per vos præparato. Videtur innuere Græcas civitates ad Pontum Euxinum positas ^a. [†] *Non, &c.* *οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ νόμῳ, εἰς τὰ ἑτοίμα καὶ ὑποτασσόμεναι*] Non in aliena (vel, alteri attributa, Be. Pi.) regula, (id est, vel in alterius jurisdictione, vel de alienis laboribus in sua jurisdictione ^b; vel, ^c Sel. sim. norma, Ca. vel, mensura, Il. Be. Pi. vel, per alienam regulam, Er. Ti. V. vel, de aliena ratione, seu præscriptione, Camer. Respicit morem in studiis, ubi *κένον* erat linea, quæ cursus terminabatur: unicuique autem cursori trames suus assignatus est, qui, si in alterius tramitem deflexit, dicebatur *ὑπερτασόμεναι*, i. e. lineam suam transilire ^c;) in parata (vel, de iis quæ sunt in promptu, Ca. ^d Ham. vel, ut de (vel, in, Tre. ex Sy.) his quæ parata sunt, Er. Ti. V. sic Be. Pi. i. e. in iis quæ jam ab aliis occupata sunt ^d, & per Evangelii prædicationem præparata ^e, ad ^e E. ferendum fructum ^f.) gloriari, Mo. vel, gloriando, Ca. ^f Me. E. vel, gloriemur, Er. Be. Tre. &c. Non ut in alteri assignata mensura, id est, in præparatis, gloriemur, P. Non autem sibi placere iudicantem se in alienis terminis, quod facile est. *εἰς τὰ ἑτοίμα*, id est, *ἑτοίμως* ^g. sicut modo *εἰς τὰ ἀνεῖστα* fuit pro *ἀνεῖστα* ^h. Taxat oblique Pseudo-apostolos, qui, cum in alienam messem manus suas intulissent, gloriabantur de ea tanquam sua ^h. ^h Sel.
17. Qui autem gloriatur, (five ego, five alius quispian ⁱ: vel, *Qui sibi in aliquo placere vult*, G.) in Domino (i. e. in Christo, & in iis tantum quæ à Christo accepit ⁱ, non autem in falsis aut alienis bonis tanquam propriis, ut Pseudo-apostoli; neque in malis, quæ à Deo non sunt ^m;) gloriatur ^j i. e. Totum quod cedit ad gloriam suam referat in Deum ⁿ, & ab eo se accepisse agnoscit ^o; Deo etiam iudicium, quid laboribus suis præstiterit, committat; & dum alii pendunt ab opinione hominum, alii à persuasionem propria ^p, ejus gloriæ studiosus sit quæ Deum habeat approbatorem ^q: sic verè laude dignus erit ^r. Vel, in eo placeat sibi quod Christum novit & ei servit. Sic & 1 Cor. 1. 31. Simile Jer. 9. 24 ^t.
18. Non enim qui seipsum commendat (ex sua opinione ^t. Commendare hic est laudare, ut interpretatur Syrus; quia qui commendare aliquem volunt, solent eum laudare.) ille probatus est ^u *ἡμῶν*, id est, idoneus ad vitam æternam. Similitudo à nummis probis sumpta ^x. Multi enim commendant se, vel, 1. à bonis non suis, sed falsis aut alienis, ut Pseudo-apostoli: vel, 2. à suis tanquam non aliunde acceptis, ut Judæi & Pelagiani. [†] *Sed quem Deus commendat*] Id est, commendabilem, ex iis quæ verè per eum operatur, ostendit ^y: nam Deus est causa totius boni operis per hominès facti ^z. ^y E. ^z E. ex Aquin.

CAP. XI.

1. Utinam, &c. *Ὑποκατασχεθῶμεν ἀντιχριστοῖς*] *Be. Pi. &c.* legunt *ὑποκατασχεθῶμεν*] *καὶ μὴ πρὸς τὸ ἀποστῆναι*] Sic lego ex Vulgari & 2 Codicum autoritate ^a. Alii cod. legunt, *καὶ μὴ πρὸς τὸ ἀποστῆναι*. [Ita legit Camer. qui notat ellipticum esse pro *ἐν τῇ ἀποστάσει*.] Sed prius melius. I si autem trajectio, pro, *καὶ μὴ πρὸς τὸ ἀποστῆναι καὶ* ^b. [Verba sic reddunt,] *Utinam toleraretis* (vel, ferretis, Ca. sic Be. ^c Er. Caj. ferro possitis, G. sustineretis, vel potius sustinissetis ^c;) *paulisper* (vel, paululum, G. paululum aliquid, Ca. sim. in E. Zeg. Vulg. vel, aliquanto tempore, Zeg.) *insipientiam meam*, P. G. vel, stultitiam meam, Ca. vel, me in insipientia mea, Er. Ti. V. Be. vel, me quod ad desipientiam attinet, Pi. Pronomen *καὶ* non pendet ab *ἀποστῆναι*, sed ab *ὑποκατασχεθῶμεν*, ut liquet ex sequenti correctione, *καὶ ὡς ἀντιχριστοῖς* ^d. Er. go ad *ἀποστῆναι* subaudiendum est *ἐξουσία* ^d. Insipientiam vocat extortam *ἀπειροκαγία* ^e. Gloriationem sive prædicationem laudum suarum ^f, per Meton. efficientis ^g, ^g Pi. Sel. quia

effet, recte & jure eos admitteretis, nobis contemptis. Nunc cum neque novum quid adferant, neque præstantius quam nos, non ita fieri debet. Sed malim hæc *οὐκ ἀποδοκιμαζόμενοι* dici, ut causam ostendat cur eorum adulationi metuat, nempe, ex levitate illa quam semper ostendebant in recipiendis Pseudo-apostolis, &c.

5. *Existimo*, &c. *λογίζομαι ὅτι μὴδὲν ὑπερβύναμι*. *ἢ ὡς ἴαν* *ἀποδοκιμαζόμενοι* *Πύλο* (vel, *Persuasum habeo*; vel, *Rationibus subductis concludo*: id enim *λογίζομαι*, Rom. 3. 28.

Cæterum quod hic dicit, id repetit infra 12. 11. *enim*, (sub. *me*, J. Cap. sic P. Be. &c.) *nihil* (vel, *nulla in re*, J. Cap.) *inferiorem* (vel, *posteriolem fuisse*, vel *esse*) *summis* (vel, *excellentibus*, five *eximis*, Er. Ti. Val. V. vel, *supra modum excellentibus*, Er. vel, *super valde*, Mo. vel, *illis plus quam summis*; ad verb. *illis super nimis*, Pi. Est hic duplex nota magnitudinis, *ὡς* & *ἴαν*, sicut *ἴαν* *ἐν πλείοντι*, Marc. 6. 51. & Adverbium præposito articulo simul pro Adjectivo. Hebræi dicerent *המתגדל מן הבראשית*, vel, *præcipuis*, G. vel, *ullo præstantissimorum quorumque*, J. Cap.) *Apostolis*, Be. Er. &c. vel, *Apostolorum*, G. J. Cap. &c. Intelligit hic vel, i. veros & summos Apostolos, quales Petrus, Jacobus, Johannes, Gal. 2. 9. Qui tres in maximis rebus Christo aderant. Vide Matth. 17. 1. & 26. 27. Luc. 8. 51. Eadem prope verba infra 12. 11. Dicit hoc præcipue adversus eos qui Petri se sectatores profitebantur. Vel, 2. ironice Pseudo-apostolos, sic se supra omnia efferentes, q. d. qui plusquam nimis videntur esse Apostoli. Ironia quâ perstringit vanam tum illorum de seipsis, tum Corinthiorum de illis, persuasionem. Responsio hæc est ad eos qui fortè dicebant, se missos à præcipuis Apostolis, & doctrinam ab illis acceptam, eamque nostrâ meliorem, vobis tradere. [q. d.] At nunc aliter se res habet: neque ego in prædicatione (aut in iis quæ in muneris mei functione gessi,) habeo cur cedam, non dicam illis, [Pseudo-apostolis,] sed nec ipsis Apostolis, &c.

6. *Nam*, &c. *Εἰ ἢ ὑποδύμεν*, &c.] *Quod si* (vel, *Quamvis*, Er. vel, *Cæterum licet*, Er. Ti. Non est fatentis, sed concedentis & donantis; sub. *sum*, P. Be. &c. vel, *sim*, Er. Ti. vel, *cui videor*, J. Cap.) *rudis* (vel, *imperitus*, Er. vel, *idiota*, Val. J. Cap. i. e. similis idiotæ;) *sermone*, five *locutione*, Be. Pi. P. i. e. quoad elegantiam sermonis. Redit ad id quod sibi objectum supra dicit. Vide Act. 4. 13. *Ἰδιῶται* propriè dicuntur privati, id est, plebei, qui ferè sunt rerum, ac præcipue oratoriæ facultatis imperiti. Noluit Paulus rhetoricæ pigmentis uti, erat tamen in eo mascula & germana facundia, & in verborum simplicitate emicuit *δαιμόνιος* quædam, & quasi majestas inter dicendum, ad animos auditorum percellendos potentissima; qualem nec in Demosthenè, Platone, &c. comperisse me fatèor, five homines perterrefacere, five commonefacere, five adhortari, constituit P. Confer 1 Cor. 2. 4. Dilucidius apparet Spiritus S. efficacia in verborum rusticitate, quam in nitoris larva. *Ἀγῶ* hic est dicendi facultas, ut 1 Cor. 2. 1. & 4. 20. & alibi sæpe, cum quo dono cohæret *γνώσις*; id est, ipsa doctrinæ substantia. Fatendum est, & ex Epistolis ipsius clarum est, non adfuisse Paulo sermonis nitorem, eloquentiam, perspicuitatem, verbosam illam, seu fastuosam eloquentiam. Erat autem ei divina facundia, quâ magno affectu de magnis rebus loquebatur, &c. alioqui eum Lysitri Mercurium haudquaquam vocassent, Act. 14. v. ¶ *Non scientiâ* Scil. rerum divinarum, & ad vestram salutem spectantium, quæ Apostolum decet, &c. Non cognitione Legis & mysteriorum in Lege latentium. ¶ *In*, &c. *Ἄν' ἐν παντί φανερωθῶντας ἐν πᾶσι τοῖς ὑμῶν* *Sed in omni* (in omni re: vel, *omnino*, P. Be. Pi. G. vel, *ubique*, Er. Ti.) *manifestati*, (vel, *manifesti facti sumus*, P. Be. Pi.) *in omnibus* (i. e. inter omnes: vel, *apud quosvis*, J. Cap.) *in* (vel, *apud*, P. Be. &c. *inter*, J. Cap.) *vos*, Mo. &c. Apparet quales sumus erga vos. Plenè perspecti sumus vobis, nec alio teste egemus. Fucum nulla in re fecimus. *In omnibus & omnino apertè vobiscum agimus*. Obliquè notat adversarios, qui simulatione sanctitatis ipsis imponebant, & per hypocrisis sua vitia tegebant. Ego nihil dissimulanter egi. Nôstis per experientiam, me imperitum esse sermone, non item scientiâ. Palàm fecit Deus quàm non sumus idiotæ.

7. *Aut*, &c. *Ἡ—ταπεινὸν ἵνα ὑμῖς ὑποδύητε*; *ἢ ὡς ἴαν*, &c.] *Num*, (vel, *Num illud*, Er. Ti.) *peccavi quam* (vel, *quod*, Er. Ti.) *me demitterem* (vel, *humiliârim*, Er. Ti. *submitterem*, Be. gerens me tanquam nullius essem autoritatis; loquitur enim de humilitate præsentis suæ, quam ipsi objiciebant æmuli: vel, ita vili vivens quasi servus essem; jure meo cedens, gratis prædicans; ut mox explicat; vile scenofactoriæ officium exercens;) *ut vos attolleremini*? (scil. apud Deum, vel spiritualibus divitiis: ut ad altiore perfectionem eveheremini, discentes exemplo meo, gratis proximo deservire: vel, ut vos per fidem dona Spiritus consequeremini: vel, ut vobis hoc laudis accederet, quod pluris quàm reliquas gentes vos fecerim, gratis & per egestatem vobis serviens & prædicans: vel, *ut vos efferremini*, P.) *nam* (ἔν enim hic accipio non *ἐν δικῶς*, quia sic dicendum esset, *ὡς ὡς ἐάν ἐναγγelizώμεθα*, quia præcessit *ταπεινὸν*, sed *ἀπολογισμῶς*, vel potius *δολωπικῶς*. Declarat enim his verbis quomodo se demiserit. Vel, *quod*, Er. Ti. Be. vel, *quodque*, P.) *gratuito* (i. e. sine vestro sumptu, Act. 18. 3. 1 Cor. 9. 4, &c. labore meo victum quærens.) — *evangelizavi vobis*, Pi. Sine interrogatione legendum, ut verba sint commemorantis merita sua erga Corinthios; vel, *vobis*? Er. P. Be. E. *Num peccavi*, &c? i. e. Num id mihi vitio vertitur, aut quasi crimen objicitur? 8. *Alias Ecclesias* (etsi vobis pauperiores, quæ proinde spoliari ac denudari viderentur. Designat præcipue Ecclesias Macedoniæ. Intelligit solos Philippenses, Phil. 4. 15. Nam à Thessalonicensibus noluit quidquam accipere, 1 Thes. 2. 9. & 2 Thes. 3. 8, 9.) *exspoliavi*, *ἐσπώλησα* Id est, *ὡς ἐσπώλησα*, *accepi ab illis*. *Depradatus sum*, Er. Metaphora à militia: voces enim militares sunt *spoliare*, *stipendium*. Nulla autem hic est significatio injuriæ. Grandis metaphora, id est, plus quàm par est accepi. Qu. Cur non potius commemorat laborem suum manuarium? Resp. Quia Pseudo-apostoli id ei exprobrabant tanquam non habenti potestatem accipiendi stipendia. Hoc ergo exemplo ostendit stipendia sibi deberi, &c. ¶ *Accipiens*, &c. *Ἀρβῶν ὁ δούλιον ὡς ὁ ὑμῶν διακονίαν* *Accipiens* (sub. *ab eis*, P. Be. Pi.) *stipendium* (ὁ δούλιον vocat sumptus five impensas; vel modicum aliquid quod militi datur;) *ad ministerium vestrum*, Mo. Pi. vel, *vestri*, Pi. vel, *ad hoc ut vobis inservirem*, P. sim. Er. Be. Pi. scil. in prædicando Evangelio; vel, dum vobis Evangelium ministrarem; vel, *ad sustentandos pauperes vestros*: id enim *διακονία* supra 6. 3. & 8. 4. & 9. 1, 12, 13. Corinthi aut initio pauci erant divites in Ecclesia, aut præparci. Sensus, Vobis inservivi sumptu alieno, non vestro. 9. *Et*, &c. *καὶ παρὸν πρὸς ὑμᾶς, ὡς ὑπερβύναμι, ἢ ὡς ἴαν ἴαν* *Et quum apud vos essem & egerem*, (vel, *ex destitutus*, vel, *cumque deesset*, Er. q. d. quamvis egerem.) *καὶ hic epitalin habet*. Ex vestris collationibus non satis réperiens unde pauperes vestri alerentur.) *non obtorpei* (vel, *elangui*, E.) *cum cujusquam incommodo*, P. Be. Pi. Vor. i. e. non idcirco segnior ad prædicandum fui. Reprehendit eos qui nisi largam mercedem accipiunt, frigide & ignavè officium faciunt. Ele-ganter scriptum *καταπαύσασθαι ἑαυτοὺς, προ ἐπαρρησίας κατ' ἑαυτοὺς* vel, *non segnis fui adversus quenquam*, Non cum damno ullius stupore segnitiei occupatus fui; vel, *non tamen lesit ullum meus torpor*; vel, *non tamen enervatus sum*, in faciendo præconio Evangelico; vel, *non onerosus fui* (vel, *obtorpei*, Mo.) *cuiquam*, Er. Il, Ti. sim. Tre. ex Sy. Ar. Vulg. scil. vestrum, i. e. nihil accepi à vobis. *Onus* hoc vocat, vel quia carnales homines ita esse judicant, vel ut significet jus ac debitum: q. d. Hoc jus meum à nemine exegi; vel, *neminem tamen exuxi*, Ca. *non extorsi divitias vestras*, Æth. Habemus hoc verbum, & quidem addito personæ Genitivo, bis infra 12, 13, 15. Est autem desumptum ex Cilicum idiomate, & Cilicibus peculiare; quàm verum hoc sit nescio, cùm à Theoc. Synesi. & Plat. usurpetur. Videtur autem de iis dici qui, cùm sint ignavi & torpidi aliis ob id sint oneri. In Jobi Græco, 33. 19. *ἐνδύνομαι, obtorpeῖν*. In Glossario *καταπαύω, obtorpeo*. Verbum dictum est ab otio & torpore. Qui otio torpent, premunt & imminant aliis, unde peccant assidue. Compositum est à *καταπαύω* torpere, unde

10 Deum, vel spiritualibus divitiis: ut ad altiore perfectionem eveheremini, discentes exemplo meo, gratis proximo deservire: vel, ut vos per fidem dona Spiritus consequeremini: vel, ut vobis hoc laudis accederet, quod pluris quàm reliquas gentes vos fecerim, gratis & per egestatem vobis serviens & prædicans: vel, ut vos efferremini, P.) nam (ἔν enim hic accipio non ἐν δικῶς, quia sic dicendum esset, ὡς ὡς ἐάν ἐναγγelizώμεθα, quia præcessit ταπεινὸν, sed ἀπολογισμῶς, vel potius δολωπικῶς. Declarat enim his verbis quomodo se demiserit. Vel, quod, Er. Ti. Be. vel, quodque, P.) gratuito (i. e. sine vestro sumptu, Act. 18. 3. 1 Cor. 9. 4, &c. labore meo victum quærens.) — evangelizavi vobis, Pi. Sine interrogatione legendum, ut verba sint commemorantis merita sua erga Corinthios; vel, vobis? Er. P. Be. E. Num peccavi, &c? i. e. Num id mihi vitio vertitur, aut quasi crimen objicitur? 20 quod, Er. Ti. Be. vel, quodque, P.) gratuito (i. e. sine vestro sumptu, Act. 18. 3. 1 Cor. 9. 4, &c. labore meo victum quærens.) — evangelizavi vobis, Pi. Sine interrogatione legendum, ut verba sint commemorantis merita sua erga Corinthios; vel, vobis? Er. P. Be. E. Num peccavi, &c? i. e. Num id mihi vitio vertitur, aut quasi crimen objicitur? 30 quam accipere, 1 Thes. 2. 9. & 2 Thes. 3. 8, 9.) exspoliavi, ἐσπώλησα Id est, ὡς ἐσπώλησα, accepi ab illis. Depradatus sum, Er. Metaphora à militia: voces enim militares sunt spoliare, stipendium. Nulla autem hic est significatio injuriæ. Grandis metaphora, id est, plus quàm par est accepi. Qu. Cur non potius commemorat laborem suum manuarium? Resp. Quia Pseudo-apostoli id ei exprobrabant tanquam non habenti potestatem accipiendi stipendia. Hoc ergo exemplo ostendit stipendia sibi deberi, &c. ¶ Accipiens, &c. Ἀρβῶν ὁ δούλιον ὡς ὁ ὑμῶν διακονίαν Accipiens (sub. ab eis, P. Be. Pi.) stipendium (ὁ δούλιον vocat sumptus five impensas; vel modicum aliquid quod militi datur;) ad ministerium vestrum, Mo. Pi. vel, vestri, Pi. vel, ad hoc ut vobis inservirem, P. sim. Er. Be. Pi. scil. in prædicando Evangelio; vel, dum vobis Evangelium ministrarem; vel, ad sustentandos pauperes vestros: id enim διακονία supra 6. 3. & 8. 4. & 9. 1, 12, 13. Corinthi aut initio pauci erant divites in Ecclesia, aut præparci. Sensus, Vobis inservivi sumptu alieno, non vestro. 40 Et, &c. καὶ παρὸν πρὸς ὑμᾶς, ὡς ὑπερβύναμι, ἢ ὡς ἴαν ἴαν Et quum apud vos essem & egerem, (vel, ex destitutus, vel, cumque deesset, Er. q. d. quamvis egerem.) καὶ hic epitalin habet. Ex vestris collationibus non satis réperiens unde pauperes vestri alerentur.) non obtorpei (vel, elangui, E.) cum cujusquam incommodo, P. Be. Pi. Vor. i. e. non idcirco segnior ad prædicandum fui. Reprehendit eos qui nisi largam mercedem accipiunt, frigide & ignavè officium faciunt. Ele-ganter scriptum καταπαύσασθαι ἑαυτοὺς, προ ἐπαρρησίας κατ' ἑαυτοὺς vel, non segnis fui adversus quenquam, Non cum damno ullius stupore segnitiei occupatus fui; vel, non tamen lesit ullum meus torpor; vel, non tamen enervatus sum, in faciendo præconio Evangelico; vel, non onerosus fui (vel, obtorpei, Mo.) cuiquam, Er. Il, Ti. sim. Tre. ex Sy. Ar. Vulg. scil. vestrum, i. e. nihil accepi à vobis. Onus hoc vocat, vel quia carnales homines ita esse judicant, vel ut significet jus ac debitum: q. d. Hoc jus meum à nemine exegi; vel, neminem tamen exuxi, Ca. non extorsi divitias vestras, Æth. Habemus hoc verbum, & quidem addito personæ Genitivo, bis infra 12, 13, 15. Est autem desumptum ex Cilicum idiomate, & Cilicibus peculiare; quàm verum hoc sit nescio, cùm à Theoc. Synesi. & Plat. usurpetur. Videtur autem de iis dici qui, cùm sint ignavi & torpidi aliis ob id sint oneri. In Jobi Græco, 33. 19. ἐνδύνομαι, obtorπεῖν. In Glossario καταπαύω, obtorpeo. Verbum dictum est ab otio & torpore. Qui otio torpent, premunt & imminant aliis, unde peccant assidue. Compositum est à καταπαύω torpere, unde

50 9. Et, &c. καὶ παρὸν πρὸς ὑμᾶς, ὡς ὑπερβύναμι, ἢ ὡς ἴαν ἴαν Et quum apud vos essem & egerem, (vel, ex destitutus, vel, cumque deesset, Er. q. d. quamvis egerem.) καὶ hic epitalin habet. Ex vestris collationibus non satis réperiens unde pauperes vestri alerentur.) non obtorpei (vel, elangui, E.) cum cujusquam incommodo, P. Be. Pi. Vor. i. e. non idcirco segnior ad prædicandum fui. Reprehendit eos qui nisi largam mercedem accipiunt, frigide & ignavè officium faciunt. Ele-ganter scriptum καταπαύσασθαι ἑαυτοὺς, προ ἐπαρρησίας κατ' ἑαυτοὺς vel, non segnis fui adversus quenquam, Non cum damno ullius stupore segnitiei occupatus fui; vel, non tamen lesit ullum meus torpor; vel, non tamen enervatus sum, in faciendo præconio Evangelico; vel, non onerosus fui (vel, obtorpei, Mo.) cuiquam, Er. Il, Ti. sim. Tre. ex Sy. Ar. Vulg. scil. vestrum, i. e. nihil accepi à vobis. Onus hoc vocat, vel quia carnales homines ita esse judicant, vel ut significet jus ac debitum: q. d. Hoc jus meum à nemine exegi; vel, neminem tamen exuxi, Ca. non extorsi divitias vestras, Æth. Habemus hoc verbum, & quidem addito personæ Genitivo, bis infra 12, 13, 15. Est autem desumptum ex Cilicum idiomate, & Cilicibus peculiare; quàm verum hoc sit nescio, cùm à Theoc. Synesi. & Plat. usurpetur. Videtur autem de iis dici qui, cùm sint ignavi & torpidi aliis ob id sint oneri. In Jobi Græco, 33. 19. ἐνδύνομαι, obtorπεῖν. In Glossario καταπαύω, obtorpeo. Verbum dictum est ab otio & torpore. Qui otio torpent, premunt & imminant aliis, unde peccant assidue. Compositum est à καταπαύω torpere, unde

& *velox*, torpedō, piscis, & præpos. *τῇ*, quod sæpe in malum accipitur, ut in *καταστροφή*, & *καταστροφή*, præsertim cum hic genit. casui jungatur. Piscis *ταχύν*, torpedō, eos qui ipsam tangunt, torpidos reddit, inquit Ælian. Qui autem aliquid ab alio petunt, proverbio dicuntur id agere quod facit torpedō, h. e. torpidum reddere. Hinc *καταστροφή*, quod propriè est torpidum reddere, significat & rogare, sive petere: q. d. Neminem rogavi, vel, sollicitavi. Molestum verbum est & onerosum, Rogo, ait Seneca P. ¶ Quod, &c. *τὸ δὲ ἐπὶ ἐνείμα, &c.* Quod enim mihi deerat suppleverunt fratres, &c. P. Be. nempe, focii ministerii nostri, de quibus supra 9. 3. 8, 16. 9. vel, Philippenses, Phil. 4. 15, 16. Cum manibus mihi victum tenuem pararem, ab illis accepi unde pauperes juvarem. ¶ Et, &c. *καὶ—ἀβασί, &c.* Et—ihonerosum, (vel, minimè onerosum, P. Be. Pi. In Glossario, ἀβασί, non gravis t.) vobis meipsum servavi, & servabo, Mo. &c. Addit futurum, nè præteritam commemorando abstinentiam videatur eos admonere quid in posterum erga se facere debeant.

10. Est veritas Christi in me] Formula asseverandi*, vel jurandi. Verum loquor Christo teste, Rom. 9. 1. 2. vel, Nè censeatur in me esse Christi veritas, nisi affectus sim, &c. Testor Christum me nihil accepturum, &c. b. ¶ Hec gloriatio (nempe, Evangelii gratis prædicati: vel, Hoc gaudium meum, quod vobis oneri nunquam fuerim t.) non, &c. *Ὁ φεγγήσιος εἰς ἐμὴν, &c.* Sic legunt Chrys. Oecum. Vulg. Sy. Ar. & Henric. Stephanus, A. D. 1567. & edit. Lugd. A. D. 1571. At *φεγγήσιος* legunt Rob. Stephanus, A. D. 1549, 1550, 1551. Plantinus A. D. 1571. & 1574. Videlicet *φεγγήσιος* idem ferè sign. quod *φειδύω* nam quod obsignatur, id occluditur, ut Cant. 4. 12. scaturigo conclusa, fons obsignatus, pro eodem sumuntur. d. Melior tamen lectio, *φεγγήσιος* alioqui dicendum fuerat potius *φεγγήσιος* quàm *φεγγήσιος*. [Verba sic reddunt,] Non obstruetur (vel, interruptetur, Er. vel, excludetur, vel, deficiet, Camer. vel, abolebitur, Tre. ex Sy.) in me, (vel, mihi, Il. Ar. vel, contra me, Er. P. V.) in regionibus Achaia, Be. Pi. sim. Mo. P. &c. h. e. Non patiar hujus gloriæ cursum mihi intercedi; sed volo eam habere perpetuam apud vos, & per totam Achaia, cujus metropolis est Corinthus. Al. *ὁ φεγγήσιος, ὁ φειδύω, non continebitur intra me; non tacebitur.* Nam *φειδύω* est os occludere, Rom. 3. 19. Heb. 11. 33. Et est *ἀντίοις*, pro, longè sac latè manabit per omnem Achaia.

11. Quare? Quæ causa est, inquit, cur id sciri velim? aut cur à vobis nolim quicquam recipere? ¶ Quia non diligo vos? Nam qui aliquem non amant, solent ei benefacta sua exprobrare, & dona ejus recusant. ¶ Deus scit] Qui corda novit, scit vos à me tenerè amari. Est in his verbis, & alibi, vis jurisjurandi.

12. Quod autem facio (gratis prædicans, &c. P.) id faciam] i. e. facturus sum deinceps. Al. Pergam hoc ipsum publicare. ¶ Ut, &c. *ἵνα ἐκλάβω τὸ ἀπορρῆν δελόντων ἀπορρῆν* Ut amputem occasionem (scil. pecunias emungendi à vobis, quasi me in hoc imitentur t;) iis qui capiunt occasionem, P. sim. Be. Pi. i. e. quibus nihil est optatius; quæ vis est verbi *δέλεω*. Ut abscondam pretextum querentibus eum, ut se nobis anteponant. De voce *ἀπορρῆν* vide Rom. 7. 8, 11. Jactabant illi Doctores divites se nihil de arca Ecclesiæ sibi sumere. ¶ Ut in quo (vel, in, eo de quo, P. Be. Pi. Er. &c.) gloriantur, (scil. se gratis evangelizare, & vobis non esse onerosos;) inveniantur sicut (vel, quales, P. Be. Pi. vel, quemadmodum, Er.) & nos] i. e. fiant nobis pares, nec habeant quod præ nobis gloriantur; vel, comperiantur in hoc nihilo præstantiores nobis, cum etiam gratis doceamus, sicut & ipsi. Non placet; quia Pseudo-apostoli, exemplo primorum Apostolorum, potestatem sibi vindicabant vivendi ex Evangelio. Vide infra v. 20. & 1 Cor. 9. [Sensus est,] Occasio, quam quærebant Pseudo-apostoli, hæc erat, Ut inveniantur sicut & nos, in quo (scilicet, in eo quod est inveniri sicut & nos,) gloriantur. Cupiebant enim illi Paulum accipere sumptus, quoniam & ipsi accipiebant, ut jactarent, Paulum, ut eloquentiâ & sapientiâ humanâ se inferiorem, nè hæc quidem parte præcellere, &c. Sic autem verba illa, in quo gloriantur, parenthesis claudenda sunt. Al. Quod

sibi, in quo gloriantur, suppetat, quemadmodum & nobis: Illi, inquit, quærunt occasionem gloriandi, ut nos gloriamur. Quod si non gratis prædicaremus, possunt gloriari idem se facere quod nos. Nunc cum nos gratis prædicamus, non habent eam occasionem; nec enim gratis docere sustinent, cum suo serviant abdomini. *Ἐν τῷ δὲ* autem positum est ut Heb. 8. 13, quod sæpe in passivo est *existare & suppetere*, & in Hiphil est *suppetere & suggerere*. Jam hic *ἐν τῷ δὲ* est dictum est, pro, *ἐν τῷ δὲ*, *ἐν τῷ δὲ*, sicut Phil. 3. 8. *ἵνα* *κεῖθεν* *καθίστα, ἵνα* *ἐν τῷ δὲ*, ut Christum lucrer, & in eo mihi satis suppetat. Simile illud Rom. 6. 17. *ὅς ἐν παρρησίᾳ*; & illud Matth. 13. 19. *Qui secundum viam satus est*, h. e. semen accepit. [Al. Sensus est,] Ut saltem meo exemplo reipsa prætent quod se dicunt facere.

13. Nam, &c. *οἱ δὲ ταῦτοι ἰσχυροὶ, ἐργῶν δὲ, μετὰ ἡμᾶς, &c.* Nam (vel, Siquidem, Er.) istiusmodi Pseudo-apostoli (i. e. falso titulo Apostoli: sic dicti, tum quia à Christo missi non erant, nec ab Apostolis; tum quia sub umbra nominis Christiani legalia tradébant. Illos præcipuè notat qui, cum Christum vidissent, dicebant se ab ipso mandata prædicandi accepisse. Sic *ἰσχυροὶ*, qui se Prophetas dicunt, cum à Deo non sint vocati. operarii dolosi sunt, P. Be. Pi. Er. &c. (i. e. callidi & versipelles; pretextu Evangelii privatum, non Domini, agentes negotium, & vineam, in qua operarii esse videbantur, reverà dissipantes. Operantur Evangelio, sed non bonâ fide. De voce *ἐργῶν* vide Matth. 9. 37, 38. & 20. 10. & 21. 2, 8. Cur malè fidei? Nihil fumebant de arca Ecclesiæ, sed clam sumebant plurima ab iis, qui peccatis onerati, neque ab iis se liberantes, sperabant ipsorum precibus se posse servari; quo genere hominum nihil perniciosius, 2 Tim. 3. 6. Vide & Matth. 23. 14. Al. Locus sic distinguendus, Nam ejusmodi Doctores sunt Pseudo-apostoli, iidemque sunt operarii dolosi. transfigurantes se, &c. Be. Pi. &c. vel, transformati, P. *μεταμορφωθέντες*. Vide 1 Sam. 28. 8. Unde intelliges hoc hic dici, illos homines personam induere Apostolorum Christi; dicentes se esse Christi Apostolos, sed falsò, cum ab eorum virtutibus longè absint. Subintelligitur hic rursus sunt, ut supra v. 6. fui. Solent Hebræi, qui præsentis temporis verba non habent, participiis ad eum modum uti. 14. Et non mirum] Nihil in hac re novi, scil. transfigurare se illos, &c. ¶ Ipse enim Satanas, (eorum magister,) transfigurat se in Angelum lucis, &c. Id est, *φωτίζων*, ut loquitur in Epistola Barnabas; lucidum, qui habitat in coelesti luce: confer Luc. 16. 8. quum Diaboli sint Angeli tenebrarum, 2 Pet. 2. 4. Judæ v. 6. Angelum bonum & cœlestem sic vocat, quia bene lucidi & gloriosi apparere solent; vel, lucis, i. e. veritatis & justitiæ, quam hominibus à Deo ministrant, sicut Angeli mali errores & peccata suggerunt hominibus. Lucis nomine intelligitur cœlestis gloria, & spiritualis ac purissima illa intelligentia cujus participes sunt Angeli beati. Quod [hic] dicit confessum erat apud eruditos, quales illi Paulo adversantes videri volebant. Porphyrius de Dæmonibus, Interdum, inquit, formas mutant, &c. [Verba vide in G.] Et id ipsum Dæmonum genus vocat *ἡ μεταλλῆς φύσεως, πανόμοιον & πολυτρόπον* (fallax & multiforme.) Arnobius ait ex Magorum sententia, antitheos sæpe obrepere pro veris. Citavimus & Jamblichi loca ad eandem rem facientia, in annotatis ad l. 4. De V. R. Chr.

15. Non—magnum] i. e. *δαμνασόν*, ut modò dixerat. Vide 1 Cor. 9. 11. Non mirandum, ut res magna. ¶ Ministri ejus] Nam certè Satana ministri sunt qui sui commodi causâ fovent peccata. ¶ Velut ministri justitiæ] i. e. probi & integri quibus opponuntur dolosi; vel, justitiæ, i. e. Evangelii, quæ causa verè apud Deum justitiæ. Vide Rom. 1. 17. & 3. 22. Sic vocat Apostolos Christi. ¶ Quorum finis, &c.] i. e. merces, digna erit operibus suis, h. e. mors æterna. Nam etsi fallant homines, Deum fallere non poterunt. Quæ nunc clam faciunt aperta fient, & summam illis infamiam parient. Vide 2 Tim. 2. 16. ubi de iisdem agitur hominibus. Vel significat, neminem diu posse fictam personam sustinere, &c.

16. Iterum

16. Iterum dico] i. e. peto. Synecd. generis. Eadem dico denuo, Camer. Ut me gloriantem sustineatis. Resumit intermissam sui ipsius commendationem: quæ verò sequuntur parenthesi legenda sunt. Aliquoties repeto quomodo inter vos vixerim. ¶ Nè quis, &c. Mh̄ n̄s d̄ḡ, &c.] Mh̄, pro v̄a m̄h̄, quia sequitur d̄ḡ, verbum Subjunctivi modid. Al. Est sermo prohibentis, non reddentis causam. Nèquis me putet insipientem esse, Vulg. &c. quod scil. meipsum laudem: nam iusta causa subest. Nèquis putet mihi imprudenti excidisse quæ dixi. ¶ Alioquin, ita P. Pi. Eī d̄ m̄h̄. Sin minis, Be. Pi. Sin aliter, Er. Camer. E. Si aliud impetrare non possum: si minis persuadeo me non esse insipientem: si verò aliter sentitis, me videlicet non sapere: si non vultis credere hæc omnia prudenter à me dici. ¶ Velut, &c. Kān̄ ōs̄ d̄ḡeivā n̄ḡade m̄e] Etiam (vel, Vel, Be. Pi. vel, Et jam, Er. Ti. vel, Saltem, at interim m̄) ut insipientem accipite (vel, recipite, Be. Pi. ferte, vel tolerate, G. Pi. E.) me, P. &c. ὅτι ἔστι & d̄ḡeivā, & d̄n̄ḡeivā. Ferte me paulò latius loqui de rebus meis, etiamsi vos hoc putaretis esse imprudentiæ. Nam δεισιπτολογία omnis speciem habet ἀφροσύνης, non tamen semper est ἀφροσύνη, ut disci potest ex Libro quem de ea re eoque titulo fecit Plutarchus. ¶ Ut ego modicum, &c.] q. d. Cum illos toleretis tam multa de se jactantes, finite & me parum gloriari.

17. Quod loquor (scil. in hoc genere gloriandi p̄) non loquor secundum Dominum] i. e. Divino more dictum: vel convenienter Legi Divinæ, quæ nec præcipit, nec consulit homini laudare seipsum: vel secundum Christum, cujus ministros decet omnis humilitas & modestia: q. d. Facturus sum quod Christianæ humilitati non est admodum consentaneum; sed eò invitatus descendendo, nec laudes meas audeo recensere, nisi prius veniam impetraverim. Vel, non ex instinctu Domini, neque ita ut Deo dignum videtur: Quamquam omnia hæc per concessionem dicta sint: non ex mandato aut exemplo Christi: vel, tanquam profectum à Spiritu Domini: si scilicet consideretur in sese: nam Spiritus S. non docet nos gloriari de dotibus nostris. Est tamen secundum Deum; si spectetur ut procedit ex charitate & necessitate, nè vos, me contempto, seductoribus adhærescatis. [Sensus, q. d.] Non hic jam loquor ex Dei aut Christi mandato, sed pro affectu meo. Vide I. Cor. 7. 25. vel, q. d. Liceat mihi Legati mandata à Deo præscriptis personam deponere, ut vos amicos amice alloquar. ¶ Sed, &c. Ἀλλ̄ ōs̄ ex ἀφροσύνη. Sed ut insipiens, Be. sic Pi. vel, per insipientiam, Er. Ti. Tre. &c. Stulti enim & vani hominis est, se & sua jactare. Nota ōs̄: non enim hæc de se prædicatio in se est ἀφροσύνη, sed circumstantias non bene expendentibus speciem ejus rei potest præferre. ¶ In, &c. ἐν ταῦτα τῇ ἰσχυρί, &c.] In fundamento istius gloriationis, i. e. habitæ eorum ratione, quibus, tanquam fundamento, nititur hæc mea gloriatio. In hoc argumento, &c. Er. Ti. vel, materia, Ca. fiducia, Il. sim. Mo. Fretus hâc fiduciâ de qua gloriati sumus; de vestra scilicet erga me benevolentia, quæ fecit ut aliquanto liberius quam prudentius vobiscum agam. In hoc firmamento gaudii mei, G. Vide supra 9. 4. & ibi dicta.

18. Gloriantur (vel, sibi placent, G.) secundum carnem] i. e. in rebus carnalibus, & externis, magis quàm internis; putâ nobilitate, divitiis, sapientiâ, lege & circumfusione. Vide supra 5. 16 p. ¶ Et ego gloriabor] Non de illis modò, sed & de aliis quæ me verè laudabilem reddunt; non ut illos malè gloriantes imiter, sed ut eorum jactantiam reprimam, & meam apud vos auctoritatem defendam. Habeo & ego de quo gaudeam in rebus illis in aspectum cadentibus, licet tanti habentur.

19. Libenter enim suffertis (vel, toleratis, P. Pi. vel, ferre soletis, G.) insipientes, (i. e. jactabundos, Pseudo-apostolos, ineptè & falsò gloriantes, & vestro damnò: cum, (vel, quòd, Be. Pi.) sitis ipsi sapientes] Ut quidem vobis videmini. Est enim Concessio, vel Ironia acerba, quâ imprudentiam eorum perstringit. Sensus, q. d. Sustinebitis, spero, & me apud sapientes sapienter & utiliter gloriantem. Sapientis est insipientes ferre.

20. Sustinetis enim (multò duriora quàm stultitiam

gloriationis meæ: si quis vos in servitutem redigit] Legalibus volebant subicere: vel, potius eos qui imperiosè vobis dominantur ut mancipiis. Pseudo-apostolos notat. ¶ Devorat] Subaudi vos, ex membro præced. vel bona vestra. Interpretare ex Mat. 23. 14. ¶ Accipit] Ità Er. Il. P. Be. &c. clam scilicet, ut modò diximus, à vobis, sub. stipendium, ex v. 8. vel sumptus vitæ: vel alia quæ extorquebant specie munusculorum, munera. Sed nihil magnum erat aut insolens, aut mercedem muneris obiti, aut sponte data, accipere. Reliqua autem omnia graviora sunt, &c. Vobis quidpiam eripit. Rapiat, Ar. Capere hic pro rapere, ut in Hosea. Tollit, vel aufert; ut λαμβάνειν sumitur, Apoc. 3. 11. & 6. 4. Verum optimè Dunæus noster, Quæstum facit de vobis. Sic Demosth. οὐδὲ τινος ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων, Superflua reliqua omnia reputant πρὸς τὸ λαβεῖν, præterquam quæstum facere. Idem Olynth. 1. Unam eandemque rationem esse debere, τῶτε λαμβάνειν, καὶ τὸ ποιεῖν τὸ δεῖν, & quæstum faciendi, & quæ opus sunt exequendi. Et ibidem pro eodem adhibentur τὸ λαμβάνειν & τὸ καρπὸν εἶναι, fructus percipere. Hinc ἡμῶν & ἡμῶν, quæstus, in Aristot. Eth. 4. 1. Liberalitas est mediocritas οὐδὲ δόξιν καὶ ἡμῶν, circa largitionem & quæstum; & in Demosth. qui hoc Æschini objecit, quòd esset οὐκ ἐν τῷ λόγῳ ῥέπων, ad quæstum, iniquum scilicet quo corrumpatur, pronus. Idem οὐδὲ πνευματικῶν, ὅτι ὁλῶ ἦν πρὸς τὸ λυμῶν, tam penitus lucro fuit intentus. Et hic sensus istis Pseudapostolis convenit. Vide cap. 12. 16—18. ¶ Si quis extollitur, ¶ Ga. ib. ἐμυῖσθ] Insurgit in vos, J. Cap. Attollit, vel, Extollit sese, P. Mo. Er. Be. Pi. &c. sub. supra vos, Tre. ex Sy. E. ut vos deprimat: dicendo se esse [Judæos] populum Dei, vos ex Gentilibus peccatores, juxta id quod sequitur. Arrogantiâ intolerabili insolecit; potestatem sibi vendicat in vos. Vide I. Cor. cap. 9. Sed prius melius. ¶ In faciem vos cadit] Sermonis improprietatem exprimit per id quod sequitur. Nam apud Hebræos, & in his Libris, cadere in os, est καὶ ἀνιδαν. Non alapis, sed contumeliis, exprobrando quòd fueritis peccatores, idololatræ, immundi. Hyperbolicè dicitur pro gravi & evidenti injuria: q. d. ludibrio habet. Species pro genere. Nam faciem verberare inter maxima ludibria est, I. Reg. 22. 24. Matth. 5. 39. Luc. 22. 64. Intellige hic, me verò non toleratis, ut sit Ellipsis oppositi: vel, me ergò bono feratis animo de meipso gloriantem.

21. Secundum, &c. κατὰ ἀνιδαν λόγῳ, ὡς ὅτι ἡμῶν ἰδεῖν ἡμῶν] Quantum ad (vel, juxta, Er. Ti. sic Vulg. Mo.) contumeliam, (vel, Tanquam in ignominia, Tre. ex Sy. Ad ignominiam vestram, J. Cap. T. Per modum contumeliæ & exprobrationis, Ar. Contumeliæ respectu, Be. De conviciis quæ in vos jactant; sub. hoc, Ar. sic J. Cap. T.) loquor, vel, dico, (scilicet eos in faciem vos cadere: q. d. Non leviora his patimini ab istis) perinde quasi (vel, quasi quòd, Mo. veluti quòd, Be. sic Pi. Be. &c. vel, nempe quia, P. quasi ita sit quòd, Tre. ex Sy. vel, quasi, ὡς ὅτι pro quasi, ut supra 5. 19.) nos infirmi fuimus, Er. Il. Ti. &c. sub. inter vos, J. Cap. vel, quòd in hac re fuimus imbecilles, i. e. quòd quasi ad hæc imbecilles, non ita vos tractavimus, & tamen parvistis illis libentius quàm nobis: q. d. Sustinetis fortes, audaces, minaces, & imperiosos Pseudo-apostolos, me contemnitis tanquam infirmum, pusillanimum, quasi qui imperiosè agere non potuerim, tanquam inferiorem, impotentem, qui non habeam, sicut illi, quibus glorier & auctoritatem mihi comparem: q. d. Potui sanè eodem imperio in vos uti, sed nolui ex humilitate, modestia & charitate erga vos. Exemplum istius contumeliæ profert, sibi quidem illatæ, sed quæ in ipsos redundaret, ut qui ab homine penderent infami iisque destituito quæ auctoritatem comparant. Infirmus erat Paulus quoad externum apparatus, non item miraculis & prædicationis efficaciam. Ad dedecus hoc dico, id est, contumeliosè loquor, quasi acciderit ut nos viribus deficeremur. Possè hæc sic intelligi puto, ut se conjungens cum illis, dicat, pertinere ista ad suam quoque contumeliâ; ita, quòd & nostra, inquit, hæc imbecillitas esse videatur. Indecorè dicam (Quomodo κατὰ ἀνιδαν, & Camer. κατὰ ἀνιδαν, humanè; ita hic κατὰ ἀνιδαν, indecorè: h. e. Dicam contra quàm me deceret loqui. Dedecet enim me gloriari;

gloriarī: sed gloriabor, ut insipiens.) quasi verò nos nequeamus, scilicet idem de nobis gloriari quod ille de se.

Ἡδενήσαμεν autem Indicativus est pro Coniunctivo, ut saepe ponitur à Paulo Hebræorum more, quorum lingua Coniunctivo caret *. Sensus est, Si de ignominia agitur, nos eas pertulimus maximas. Κατὰ hīc valet de, aut quod attinet. Ἀδενείν est adfligi, ut ἀδενείς affligi, 1 Cor.

4. 10. ἀδενεία, miseria, erumna, infra 30. Rom. 8. 26. 1 Cor. 2. 3. ὡς hīc abundat, ut saepe f. ¶ In, &c. Ἐν

ὧ δ' ἂν πρὸς πολλῶν, ἐν ἀφροσύνῃ λέγω, πολλῶν καὶ ὧν ¶ In quo (vel, In quocunque, P. Be. &c. i. e. in quacunque re:)

quis (vel, aliquis, P. Be. E. &c. sub. illorum, E. T.) audeat, (scilicet gloriari; vel, audeat aliquid; vel, audaciā uti velit, P. Be. Pi. Τολμᾷν hīc valet παρρησιάζεσθαι, lo-

qui audentius, ut Phil. 1. 14. Judæ v. 9^k.) in insipientia (vel, ut despiciens, Be. Pi. &c. Hoc parenthesi includendum est. Ἐν ἀφροσύνῃ hīc rursus valet ὡς ἐν ἀφροσύνῃ.

Facile id intelligitur ex superioribus m.) dico, vel, loquor, audeo, &c. Mo. &c. scil. gloriari; utpote nullā re illis inferior, de qua isti gloriantur P. Corrigit quod modò dixerat, quasi nos minùs valuerimus in hac parte, h. e. in

argumento gloriandi. Tantum autem hoc abest, ut illis par sum, imò superior, &c. 9. Τολμᾷν directè opponitur τὸ ἀδενείν.

22. Hebræi sunt? Itā P. Be. Pi. Legenda hæc priora membra, [vel] cum Interrogatione †; vel assertivè, sive

narrativè, quod perinde est †. Hebræi, i. e. ab Abrahamo orti. Nam Abraham dictus אברהם quod venisset ex locis

trans Euphratem, ut diximus ad Gen. 11. 1^v. Tales erant Pseudo-apostoli; quod non facile crediderim. Potius cūm isti nobilitate suā superbirent, se nobiliorem illis

esse probat, q. d. Num itā nobiles sunt isti, ut audeant se Hebræos, &c. profiteri? Esto; ego tamen par sum illis.

¶ Et ego ¶ Sub. sum, P. Be. &c. Si jactent se Hebræos esse, sciant me quoque esse. ¶ Israelite, &c. ¶ Si ob Jacobum sanguinis auctorem magis sibi placent; & ego ex eo sum. Hæc dicta adversus illos magistros qui ex Judæa venerant.

Qu. Quid hīc differunt inter se Hebræi, Israelitæ, & semen Abrahæ? Resp. 1. Idem omnino sunt, & amplificandæ tantūm rei gratiā discreti b. Resp. 2. Sic distinguuntur. Hebræos dicendo significat gloriationem; vel, 1. ex antiquitate generis, quali ex Heber illo Gen. 11 d. vel potius, 2. à lingua, quod linguā suæ gentis primitivā, quā usi sunt Patriarchæ, Prophetæ, imò Deus ipse, adhuc loquerentur; cūm plurimi Judæorum linguam cum regione mutassent, & Hebraicè loqui primū desuevissent, deinde & didicissent, & plerique Græcè loquerentur. Vide Act. 6. Hanc autem linguam Paulus retinuerat, quamvis Tarfi natus, ut patet ex Act. 22. 1. Addit Israelitæ; vel, ne suspicio esset ipsum linguā tantūm, non etiam Gente, Hebræum esse; vel potius, ad significandam nobilitatem generis, quā negat se illis inferiorem: ea maximè significatur nomine Israel in S. S. celeberrimo, & Jacobo divinitus dato. Addit deinde semen Abrahæ, quod multò adhuc honorabilius censebatur. Est itaque hīc Auxesis. Etenim gloriosius erat Israelitam dici quā Hebræum; & semen Abrahæ dici quā Israelitam.

23. Ministri Christi sunt? ¶ Per concessionem hoc dicit f: q. d. esto, vocent se Christi ministros; demus esse tales; at non erant, nisi quod ad Christum quoquo modo prædicandum se ingererent.

¶ Ut, &c. Παροφρονῶν, &c. ¶ Pro, ὡς παροφρονῶν i. Despiciens loquor, P. Be. Pi. i. e. quasi insipiens; q. d. stultè loquor, sed ignoscite stultitiæ meæ k. ¶ Plus, &c. ὤπερ ἐγώ ¶ Plus quā illi. Deest ὥτις l. Super (vel, Supero, Pi. Excello, P. Magis, Ca. Superior, Be. Excellentius, Er. Il. Ti. sim. Tre. Amplius, Camer. sub. sum, Il. Ti. Sy. &c.) ego, Mo. Christi scil. minister; potius mihi quā illis debetur hoc nomen. Quod, tum nē dictū arrogantius videretur, tum quia ad institutum commendandi sui ministerii pertinebat, deinceps latè probat m. Correctio est, q. d. Ministri—sunt? sum & ego. Quid autem dixi, & ego? Imò, ut stultorum more loquar gloriosius, plus ego n. ¶ In, &c. Ἐν κόπις πλεονότητος ¶ Resumit jam & membratim explicat id quod dixerat, ἡδενήσαμεν. De voce κόπων, vide suprā 6. 5 o. In laboribus (vel, fationibus, P. Pi.) amplius, Be. Pi. vel, pluribus, Er. V. abun-

dantius, Val. Er. vel, perabunde, P. sub. fui, Pi. vel, sub. versatus, Be. & sic deinceps P. Sensus, q. d. In eo quod graves & multos labores Evangelii causā sustinui, intellige minister Christi declaratus aut probatus sum.

¶ In, &c. Ἐν πηγῶν ὑποβάλλοντος ¶ Vide suprā 6. 5 †. ¶ In plagis, vel verberibus, (insolenter mihi illatis,) excessivè, vel, eximie, Val. Er. V. vel, plus satis, P. supra quā credi possit, Er. V. supra illos, Be. Pi. ¶ In carceribus, &c. ¶ Sæpius & diutius fui propter Christum quā illi v. Vide suprā 6. 5 *. Semel tantūm legitur, nempe Act. 16. Sed multa Paulus fecit & passus est quæ in Actis non leguntur.

¶ In mortibus ¶ i. e. in capitalibus malis; in præsentissimis mortis periculis. Vide suprā 1. 9, 10. & 4. 11, 12. & 1 Cor. 15. 30, 31 b. 24. A Judæis (Qui sub Romanis potestatem habebant penas infligendi, non quidem capitales, sed corporales, ut flagellationem, &c. Vide Marc. 13. 19 c. Judæi Romanorum permitti in Judæa, & quibusdam locis vicinis, jus in suos animadvertendi ad verbera usque habebant d.) quinquies, &c. Πεντάκις παταγισθὲν ὑπὸ τοῦ αἵματος ¶ Subauditur πῆγας. Similis brevilloquencia, Luc. 12. 47, 48 *. Πεντάκις jungendum cum ἔλαβον, non cum παταγισθὲν f. Quinquies accepi quadragenas plagas, unā minus, P. Be. Pi. &c. Respicit locum Deut. 25. 3^g. Quæ Lex quadraginta plagas infligi ferēbat, non jubebat. Sapientes citra eum numerum consulti voluere. Vide præceptum Vetans 199 b. & Jubens 105 i. In quam Legem sic Moses de Kotsi, Flagellans unā manu percutiat quantā maximā vi potest undequadrages. Sic Jo. Antiq. 4. 8. p. 124. Plagas undequadrages à scutica accipiens, &c. k. Vide Joh. & RS. ad Deut. 25. 3^l. Qu. Quæ causā numeri imminuti? Resp. 1. Clementiæ & humanitatis causā m. 2. Quia flagellum constitit ex tribus loris. Plagæ igitur terdecies verberando infligebantur 39. Quod si iterum verberasset licitor, fuissent plagæ 42 n. 3. Ob cautelam o, nē fortè in ipso verberandi impetu, calore incitati q, numerum transilirent. Quæ Judæorum cura præpostera erat †, & in Dei Legem injuriosa; neque enim illis licebat numerum Legis mutare t. Quid est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

dantius, Val. Er. vel, perabunde, P. sub. fui, Pi. vel, sub.

versatus, Be. & sic deinceps P. Sensus, q. d. In eo quod graves & multos labores Evangelii causā sustinui, in-

tellige minister Christi declaratus aut probatus sum.

¶ In, &c. Ἐν πηγῶν ὑποβάλλοντος ¶ Vide suprā 6. 5 †.

¶ In plagis, vel verberibus, (insolenter mihi illatis,) ex-

cessivè, vel, eximie, Val. Er. V. vel, plus satis, P. supra quā credi possit, Er. V. supra illos, Be. Pi. ¶ In car-

ceribus, &c. ¶ Sæpius & diutius fui propter Christum quā illi v. Vide suprā 6. 5 *. Semel tantūm legitur, nempe Act. 16. Sed multa Paulus fecit & passus est quæ

in Actis non leguntur. ¶ In mortibus ¶ i. e. in ca-

pitalibus malis; in præsentissimis mortis periculis.

Vide suprā 1. 9, 10. & 4. 11, 12. & 1 Cor. 15. 30, 31 b.

24. A Judæis (Qui sub Romanis potestatem habebant penas infligendi, non quidem capitales, sed cor-

porales, ut flagellationem, &c. Vide Marc. 13. 19 c. Ju-

dæi Romanorum permitti in Judæa, & quibusdam locis vicinis, jus in suos animadvertendi ad verbera usque ha-

bebant d.) quinquies, &c. Πεντάκις παταγισθὲν ὑπὸ τοῦ αἵματος ¶ Subauditur πῆγας. Similis brevilloquencia, Luc.

12. 47, 48 *. Πεντάκις jungendum cum ἔλαβον, non cum παταγισθὲν f. Quinquies accepi quadragenas plagas, unā

minus, P. Be. Pi. &c. Respicit locum Deut. 25. 3^g. Quæ Lex quadraginta plagas infligi ferēbat, non jubebat. Sa-

pientes citra eum numerum consulti voluere. Vide præ-

ceptum Vetans 199 b. & Jubens 105 i. In quam Legem sic Moses de Kotsi, Flagellans unā manu percutiat quan-

tā maximā vi potest undequadrages. Sic Jo. Antiq. 4. 8. p. 124. Plagas undequadrages à scutica accipiens, &c. k.

Vide Joh. & RS. ad Deut. 25. 3^l. Qu. Quæ causā numeri imminuti? Resp. 1. Clementiæ & humanitatis causā m. 2. Quia flagellum constitit ex tribus loris. Plagæ igitur terdecies verberando infligebantur 39. Quod si iterum verberasset licitor, fuissent plagæ 42 n. 3. Ob cautelam o, nē fortè in ipso verberandi impetu, calore incitati q, numerum transilirent. Quæ Judæorum cura præpostera erat †, & in Dei Legem injuriosa; neque enim illis licebat numerum Legis mutare t. Quid est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc sunt quæ vocant sepimenta, σεπυλάτης, Legis, in odiolis minus, in favorabilibus paulò plus facere quā Lex imperat *.

25. Virgis casus ¶ Scil. à Gentilibus, ut mos erat Romanorum. At Paulus evadere poterat hanc poenam, utpote Romanus, &c. Vide Act. 23. At Act. 16. evadere noluit, ut occasio daretur convertendi custodem carceris, &c. 2. ¶ Lapidatus sum ¶ Act. 14. 19 b. nempe per seditionem multitudinis, ut videre est Joh. 10. 31. Act. 5. 26. & 14. 5. Virgil. in seditionis descriptione, Jamque faces & saxa volant—Idem ἰδὲ ἐν hīc & Act. 5. 26. Heb. 11. 37. quod ἰδοὺ βολῆν, Matth. 21. 35, 37. Act. 7. 58, 59. &c. ἔκλινον. ¶ Ter naufragium feci ¶ Ubi & quando incertum d; de his altum silentium apud auctores *. De tribus his Pauli naufragiis unum in Actis narratum habemus [Act. 27.] Alia evenere priusquam Lucas se Paulo conjunxisset f. At illud naufragium Act. 27. 18. contigit post hanc scriptam Epistolam; falluntur ergò qui hoc numerant inter hæc tria h. ¶ Noctem, &c. Νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποινην ¶ Noctem ac diem in profundo (vel, in mari sine navi, Tre. ex Sy.) egi, Er. Il. P. Ti. Ca. Be. Pi. &c. vel, mansi, Ar. Ἰτοσίον tempori adjunctum durationem significat, ut Jac. 4. v. 13 i. Apoc. 13. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens, respondens Hebræis duobus ערב ופקר k. Profundum hīc intelligit, vel, 1. carcerem l; vel, 1. carcerem interiorē, Act. 16. 24. in quo circa νυχθήμερον egi m; vel, 2. carcerem illum tēterrimum, quem refert Beda fuisse in Cyzico, urbe Asiæ, qui, quod altissimus esset, vocabatur profundum maris, quā de causā & carcer quidam apud Athenienses barathrum appellatus est n. Verūm, nec Paulus unquam Cyzici prædicasse legitur, nec h. l. addi-

est demere verbo Dei, si hoc non est? Sed [dicos] vitare voluerunt periculum transgressionis. Igitur Mose, vel potius Deo, sapientiores erant, qui periculum hoc non præviderunt v. Verūm hoc non pugnat cum interdicto quod est Deut. 4. 2. Nam addere ad Legem est facere quod Lex vetat, diminuere est orittere quod Lex jubet: Horum neutrum fit in hac & similibus traditionibus. Sic ante & post Sabbatum addidere horam. Hæc

E. Er. ex
 Amb. &
 Th.
 G.
 E. sic
 Anselm.
 & in
 Just.
 Just. ex
 Chrys.
 T. ex
 Chrys.
 Amb. Anf.
 Aquin. &
 Just. ex
 Theod.
 Oecum.
 & c.
 Me. E.
 G.
 E. Me.
 G. Er. V.
 G.
 Be. Er.
 E. Me.
 G.
 E. Me.
 E.
 G.
 Me.
 Me. ex
 E.
 G. sim.
 E. Me.
 G.
 Be.
 G.
 G. sim. E.
 E.
 G.
 G. Scil.
 G.
 Me. sim.
 Scil.
 G.
 E.
 G.
 E. sim.
 V.
 V.
 E. sim.
 Me.
 Me. sim.
 E. T.
 Me. T.
 ex Anf.
 sim. E.
 Me.
 Er.

addidisset se in carcere fuisse diem & noctem, cum homi-
 nes diutius ibi detineri soleant. Vel, 2. mare. P. B. 3. ut
 Exod. 15. 8. Psal. 68. 22. & 107. 24. est
 altum mare. [Sed hoc variè explicant:] 1. Deme-
 fuit ex naufragio in profundum maris, ut olim Jonas,
 ubi tamen divina ope fuit servatus noctem & diem, &
 inde postea liberatus. Non placet, quia sic miraculum
 non necessarium fingitur. 2. Naufragio facto, die una
 integrâ ac nocte in alto mari jactatus, & natâre [vel ali-
 quâ navis fractâ parte seipsum sustentare] coactus
 fuit.

26. In itineribus, molestis, longis, periculosis. [Odi-
 noelais] Ev hic & in sequentibus subauditur & non ex
 eo quod præcesserat, & non ex eo quod præcesserat, & non
 genere; ita Er. Ti. Mo. sub. meo, Tre. ex Sy. i. e. à Ju-
 dæis. Et parus. Nempe eum, à mea gente. Sic Act.
 7. 19. Gal. 1. 14. A meis gemilibus, P. Be. Pi. quibus
 opponit & non. Ex gentibus. Sed iis plerum-
 que à Judæis in ipsum concitatis. Et & non. Itâ vo-
 care solent omnes qui Judæi non sunt, neque Judæis
 additi, & non. In civitate (veluti Damasci, Jerof.
 Ephesi, & c.) in solitudine. i. e. In desertis locis, in
 quibus ab adversariis collocabantur infidiæ. Hæc sin-
 gularia ponuntur pro pluralibus. In mari. Præ-
 ter ventorum & undarum impetum, ex piratis, & in-
 fidiantibus hostibus, maximè Judæis, ut Act. 20. 3. h.
 In, & c. Ev. & non. Vide Gal. 2. 4. Hi sunt
 qui Christianos se simulabant, ut res Christianorum
 perdiscerent, deinde eos proderent. Similis compositio
 in & non, & non, & non.

27. In, & c. Ev. & non. In fatigatione (vel,
 labore, Be. Tre. Ca. & c. Vide Mat. 11. 28. & c.) & non.
 P. Mo. Il. Pi. vel, molestia, Er. Ti. vel, fatigatione, Tre.
 Ca. Mo. hic est miseria, & non. In vigiliis, ita
 Er. P. Be. & c. Ev. & non. In pervigiliis, G. Exem-
 plum vide Act. 20. 7, & c. & Act. 16. 25. Vide 2 Cor.
 6. 5. P. Jejunii. Intelligit sponte susceptis, ad
 accendendas preces, ut Act. 13. 2, 3. & 14. 23. 1 Cor.
 7. 5. Nam fames & sitis, quæ præcedunt, erant ex ne-
 cessitate. In frigore & nuditate. Act. 28. 2. &
 Rom. 8. 35. Hæc duo conjungit, quia frigus ob-
 nuditatem passus est. Nuditatem autem intellige com-
 paratè, i. e. vestitum tam levem qui corpus non satis
 defenderet. Vide Marc. 14. 52. Joh. 21. 7.

28. Præter, & c. Xp. & non. Præter illa (vel, Præter cetera, Ca.
 Sy. Absque illis, P. Be. Pi.) extrinsecus, (vel, quæ extrin-
 secus, sub. eveniunt, sive accidunt, P. Be. Pi. Er. Il. Ti. & c.
 i. e. corporis afflictiones & pericula; vel, quæ mihi
 inferuntur ab Ethnicis, [qui & non dici solent:] qua-
 lia hæcenus recensui; accedunt illa quæ interiùs ani-
 mum exedunt, nim. quæ sequuntur. instantia mea
 (i. e. moles negotiorum mihi instantium & incumben-
 tium; vel, conspiratio in me, V. Me. velut agmine facta;
 vel, incursus in me, Er. ex Aug. V. populorum scilicet se-
 ditionem moventium in Evangelium; vel, incumbens
 mihi, Er. Il. Ti. vel, quæ me distinent, Ca. vel, irget
 agmen illud in me confurgens, P. Be. Pi. Intelligit mul-
 tiplices curas, quibus tanquam agmine quodam obrue-
 batur. Emoussus proprie dicitur multitudo quæ adversus
 aliquem coit, idque repetitis vicibus. per diem, (vel,
 quotidiana, Er. V. Ca. vel, quotidie, sub. id est, P. Be. Pi.)
 sollicitudo (i. e. per appositionem, sive additio-
 nem) omnium Ecclesiarum, Mo. P. & c. i. e. plurimarum.
 Præter hæc corporis incommoda, oppugnor quotidie ab ea
 anxietate in qua versari Ecclesia video. Emoussus, oppugna-
 tio, Num. 26. 9. & non, quod est irrumpere velut
 globo factio. Vide & Act. 24. 12.

29. Quis, & c. Ti. & non. Partem sollicitudi-
 nis suæ hic explicat. Quæ Ecclesia adfligitur ut ego non
 adfligar? Id enim & non, ut diximus supra v. 21. & non.
 Similis sensus Job. 6. 9. Quis affligitur, & c. P. Pi. Be.
 Per concessionem & non vocat ex adversariorum sen-
 tentia perfectiones Christi nomine; quam interpretatio-
 nem in prioribus editionibus secutus, nunc corrigo.
 Quis infirmatur, (vel, infirmus est, Be. animo scilicet,
 pronus ad peccandum, non satis intelligens Christia-
 nam libertatem) quin ego sum infirmus? Be. sim. E. ex
 Vulg. & c. Per commiserationis affectum, metuens &

sollicitè caveris ne de facto cadat. Quis sem-
 dalizatur, (vel, offenditur, P. Pi. sim. Be. & jam ad lap-
 sum propendet. Plus est scandalizari quam infirma-
 ri; inquantum deterius est cadere quam pronum esse ad
 casum. Quis est cui offensa objicitur in via pietatis? &
 ego non utor? i. e. multò magis offendar, partim
 dolore, partim zelo curandi & arcendi mali. Verba,
 modo de cupidine dicuntur, ut 1 Cor. 7. 9.
 modo de animi cruciati. Sic apud Terentium, pro ho-
 minem. Hebræi & non eodem modo usurpant. Dicit,
 & ego utor, non & ego scandalizor, quia hoc in bonum
 non furnitur; scandalizatur non qui cadentibus condo-
 let, sed qui similiter cadit.

30. Si gloriari oportet. Sic merito præfatur, tum ut
 ambitionis suspicionem vitet, tum quod ipsæ perpeffio-
 nes sint Dei dona, de quibus ergo esseri non licet.
 In iis, & c. Ta. & non. Quæ (vel, De iis quæ,
 P. Be. Pi. E. Secundum ea quæ, subauditur & non) in-
 firmitatis meæ, (sub. sunt, P. Be. & c.) gloriabor. Mo. & c.
 Infirmitates vocat, h. l. & cap. seq. non vitia seu de-
 fectus, sicut omnes circumstantiæ docent; sed afflictio-
 nes seu calamitates suas, pro Christo susceptas. In
 his magis gloriatur quam in miraculis, quæ hominem
 gloriosum reddunt, 1. quod in his maximè declaratur
 virtus Christi; 2. quia in his Pseudo-apostolos longè
 superavit; 3. quia hæc animum non erigunt; 4. quia
 hæc ab hominibus refuguntur, partim ut dura & aspera,
 partim ut probrosa. In eo gaudeo & triumpho quod tot
 mala Christi causâ pertulerim. Vide Act. 3. 41.

31. Deus & Pater. scilicet quod non mentior. q. d. Sic
 mihi hujus testis veritatis. Jurisjurandi formula.
 Jurat, sed in re gravissima, & ad Deum pertinente.
 Pertinet hoc, vel, 1. ad sequentia de fuga sua. Sed
 hoc tam forti asseveratione non eget. Vel, 2. ad præ-
 cedentia, quæ tam multa & magna sunt ut videri possint
 fidem excedere. Est & hic Trajectio; nam & non na-
 turali ordine poni debuit ante illa, in & non. O & non
 ymros eis & non, & non, titulus Dei, Rom.
 1. 25. & 9. 5. Emphasin hoc habet, q. d. Absit ut abu-
 tar ejus testimonio, cui omnis laus & honor debetur in
 æternum.

32. Damasci (sub. accidit quod refero, Zeg.) præpost-
 us, & c. Est eadem historia quæ Act. 9. 23, & c. 9. Are-
 tas hic fuit Arabum Rex, cujus meminit Josephus [An-
 tiq.] 18. 7. & alibi. Is hoc tempore Damascum tene-
 bat, eique Præfectum imposuerat, qui hic dicitur & non.
 ideo quod toti Syriæ Damascenæ præfesset. Habe-
 mus eandem vocem in Maccabaicis & Josepho sepe, &
 in Strabone. Etiam qui Princeps erat Judæorum Alex-
 andriæ sic vocatur in Edicto Claudii, quod est apud
 eundem Josephum. Justin. Colloq. cum Tryph. & non
 Damasci, & c. (Quod verò Damascus ad Arabiam perti-
 nebat, quamvis nunc Syrophœnicie attribuitur, neque ve-
 strum quidam negare possunt.) Tert. Adv. Marc. 3. Et
 Damascus Arabia retro deputabatur, antequam transcripta
 esset in Syrophœnicen ex distinctione Syriarum. Cassian.
 regnabant in Syria per 400, vel, ut alii volunt, 600 an-
 nos, ex quibus multi dicti sunt Haretici, vel, Aretæ. Vide
 Pocock. not. ad Greg. Abul. Far. p. 77. Strabo
 l. 16. de Arabia agens, Post multos dies, inquit, in Are-
 ta terram pervenit, qui Obodæ affinitate conjunctus erat.
 Hic Aretas fœder fuit Herodis Antipæ, qui Baptistam per-
 emit, fuitque Rex Arabiæ Petreæ, & Damascenæ civi-
 tatis (quæ Arabiæ vicina est,) Dominus, teste Josepho.
 Custodiebat, Episcopi, & c. Excubias posuerat, & c. Er.
 Il. Ti. Præsidio tenebat, & c. P. Mo. Be. & c. Ut, & c.
 Pidos, & c. Sic mæstru habemus, Joh. 7. 30, 32, 44. &
 8. 20. & 10. 39. & 11. 57. Act. 12. 4. Hebræi dice-
 rent & non. Cupiens me prehendere, Be. Pi. & c.

33. Per fenestram. Scilicet muro injectam. In, & c.
 Ev. & non. In porta, Er. Il. P. Mo. Ar. Vulg. Tre. ex
 Sy. In corbe, Be. Pi. Act. 9. 25. [est] & non. At
 & non est funis apud Eschylum. Intelligit hic finem
 quo sporta attenebatur. Aut & non hic sit more Hebræo no-
 ta Instrumenti. Rabbini & non est cilicium. Hebræis
 & non, vel & non est implicare, & idem verbum usurpant
 Syri, Chaldæi, Arabes. Inde Syris & non, & Græcis
 & non, alibi rete, hic sportula ex viminibus contextis.
 & non est vel & non, vel, & non, ait Suidas, & non
 idem

idem quod aliis dicitur *ἐξουσία*, vel *ἐκουσία*, item *κρημύδα*, item *κόρυθος*, Hesych. Ἰδὲ *ἐκρομύδα* *ἐκρομύδα*, Schol. Hesych. sic Etymol. *τὰρ ἡ δὲ ἄνθρωπος* Atticis, Tzetzes ad Lycosthe. ¶ Per murum] i. e. per moenia civitatis^d. At Lex erat, muros non transfiliendos. Resp. Finis Legis erat, ut hostes ab incurfu arcerentur, &c. Scitè Cicero, *Etiamsi peregrinum lex arceat à muri accessu, minimè tamen peccat qui murum conscendit servandæ urbis causâ, quia leges semper ad equitatem flectendæ sunt*. ¶ *Demissus sum*, *Ἐξελθὼν* *וירדתי*. Vide Josephum 2. 15. & Act. 9. ¶ *Et effugi, &c.* Non de fuga sua gloriatur, sed de periculo, quod tantum erat, ut periisset nisi fugâ elapsus esset. Rectè autem fugit Paulus, tum quia unum Paulum, non autem reliquos fideles, ibi persequabantur; tum quia eo migrante ministri ibi erant, Ananias & alii; tum ut se in futurum tempus servaret utilitati Ecclesiæ^h.

CAP. XII.

1. **S**I gloriari, &c.] Illud, si, non est in Græco, & videtur in nostris huc ascriptum ex loco superiori. Varietas autem est in Græcis Codicibus ob similitudinem trium dictionum, *δῆ, δὲ, ὅ, oportet, sanè, autem*. *Καυχῆσθαι δὲ ὅτι συνέβη μοι* Gloriari sanè, (vel, profecio, vel, equidem, Rev. vel, jam, V. certè, Chryf. & Th. in Er.) non expedit, vel convenit, mihi, P. Be. Pi. &c. [Alii legunt *δῆ*.] Gloriari oportet, sed non convenit, Sy. & Ar. in Be. Gloriari oportet? non expedit mihi, Amb. in V. *Letitiâ gestire non expedit*. Saluberrimum animo *ὁ δὲ ὁμοιωσὶς οὐκ ἐστὶν*. (elationis depressio.) Non expedit, intellige simpliciter, & extra casum præsentem, aut similem^c. Expedit quidem vobis^d, ut dignitatem ministerii mei tuear^e, quæ apud vos valde imminuta est; non item mihi, qui humilitatem alios docui^f, tum quia speciem habet iactantiæ; tum propter elationis periculum^g, ab excellentiæ suæ aspectu^h. Sensus, Iis quæ jam dicturus sum gloriari non expeditⁱ. ¶ *Veniam, &c.* *Ἐλδομαι ὅτι ἐστὶν ὁμοιωσὶς καὶ ἐκρομύδα, &c.* Veniam enim (Causam reddit cur dixerat, non expedire sibi super hisce rebus gloriari^k. Vel, autem, Vulg. [vel, tamen, Q.] Causalis particula pro discretiva^l: q. d. Quanquam non expediat, veniam tamen^m, & pergam gloriariⁿ. Ostendit se coactum hoc facere^o. Eo, inquit, veniendum esset, si gestiendi & exultandi quærerem materiam P.) ad visiones, (vel, apparitiones; quæ citra extasim fiunt, ut Matth. 28. 1. &c. quum *ἐκστασι*, visiones, per extasim fiant q.) & revelationes (scil. commemorandas^r: *Domini*) i. e. à Christo Domino mihi factas, ut Gal. 1. 1. Nam habet & Satan visiones suas^t. Revelatio visionem includit sive supponit^v; hæc est cum aliquid videtur, cuius significatio non revelatur, ut Gen. 41. 17. Dan. 2. 31. illa, cum aperitur intelligentia rei visæ^x. Revelationes sæpe contingunt vel per somnium, vel per oraculum, in quo nihil oculis apparet; visiones plerumque aspectui oculorum adhibentur. Has memorat, nè inferior videretur Pseudo apostolis, qui fortè visiones prætexebant^y. *Ὁμοιωσὶς*, quomodo apud Daniele sæpe vertitur *חֲזוֹן*, sive *ἰσχυρὸς*, est species visibilis objecta vigilanti aut somnianti: *ἀποκάλυψις* est quidem generale, sed hic ponitur pro *afflatu*, sive luce quâ mens persunditur^z.

2. Scio hominem] i. e. quendam^a. Hæc Paulus prædicat quasi non sua; q. d. — *que non fecimus ipsi, vix ea nostra puto*. Ideo in tertia persona hoc eloquitur, ut ille in controversiis Senecæ, *Scio quendam in hac civitate propter hoc adoptatum*. Sicut contra, ubi aliquid dicendum est quod odiosum est, pro secunda persona primam assumit^b. Hoc de se loquitur, non de alio^c, ut ostendit totus contextus, maximè v. 7. Et alioqui, nihil ad institutum faceret ista narratio^d. Sed tanquam de alio loquitur^e, modestiæ seu humilitatis causâ^f, (quomodo & Johannes, cap. 13. 24. & 19. 26. & 21. 20 g.) nè nimium sibi arrogare videatur^h, ut ostenderet nihil se minus captare quam gloriamⁱ. ¶ *In Christo* Ità P. Mo. &c. vel, Per Christum, Pi. Pertinet hoc, vel, i. ad

ἀνθρώπων^k, q. d. Christianum^l; vel, ope Christi^m, non dæmonis, ut Simon Magusⁿ; raptum Spiritu Christi, edoctum hæc à Christo. Simili phrasi dicitur aliquis esse in spiritu immundo, Marc. 1. 23. & 5. 2. i. e. agi & rapi ab eo, &c. & esse in spiritu, i. e. in extasi; cui opinitur esse in seipso, Act. 12. 11. h. e. humanâ tantum ratione agi^o. Vel potius, 2. ad *οἶδα*, ut hoc addatur confirmationis vel exprimentis affectus causâ; quasi per parenthesis dicas, quod in Christo dico, i. e. quod sine ambitione dictum velim, quum solum Christum hic respiciam^p; vel, q. d. cuius meæ affirmationis testem invoco^q Christum. Sic præp. *ἐν* notat juramentum, Matth. 5. 34, &c. Rom. 9. 1. Al. Ostendit se, quamvis supra communem hominum sortem evectum, non aliam affectare excellentiam quam in Christo, seu fidelém, esse, & in uno Christo gloriari^r. ¶ *Ante annos quatuordecim* Referendum hoc vel, i. ad illud, in Christo; q. d. Hominem talem qui per annos jam 14 Christo serviat^t: vel, 2. ad seq. raptum, &c^u. Tempus rei gestæ notat^v, ut significet, tum, i. se, qui tamdiu hoc retinisset, non sine causâ & necessitate id nunc propalasse^x; tum, 2. quantis postea donis divinitus cumulatus fuerit, quem à tam multis annis tam insigni revelatione Christus fuisset dignatus^y. Contigit ergo hic raptus, vel, i. in illo tri-duo statim à conversione sua, Act. 9. 2. vel potius, 2. octennio post conversionem^z. [De qua questione plura videtis in Cap. append. ad hist. Apost. pag. 3913. in Append. Crit. & in Lightf. Comment. ad Acta Apost. p. 129, &c.] ¶ *Sive* (vel, *An*, P. Be. &c.) in corpore, nescio; sive (vel, *an*, P. Be. &c.) extra corpus, nescio] Bis dicit, nescio, ut significet, se neutrum affirmare posse, quod utrumque nesciat^b. Est & hic trajectio; nam hæc verba in fine hujus versûs poni naturaliter debuerant. Potest autem evenire alicui ut longè remota videat duplici modo, aut si per Angelum aliquod avehatur, quod in Additamentis ad Daniele de Abacuco refertur, & quomodo à Satana avectus creditur Christus: aut ut sine loci mutatione ea quæ sunt absentia tanquam præsentia ei exhibeantur divinitus excitatâ specie; quomodo Christus vidit omnia regna mundi, Ezechiel, cum ad Chaboram esset, ea quæ gerebantur in Templo Hierosolymitano^c. Nescire se dicit, quod eo tempore à phantasmatibus & sensibus alienatus fuerit, nec satis quæ circa se gererentur intellexerit^d, totus iis intentus quæ spectanda offerebantur^e. In corpore, i. e. vel, i. corpore translato^f, locali corporis translatione in cælum^g; quomodo rapti sunt Philippus, Act. 8. Habacuc, &c^h. Non placet; tunc enim sensibus corporis usus fuisset, iisque Christum & vidisset, & loquentem audivisset: neque se hoc fecisse potuit ignorareⁱ. Vel, 2. animâ in corpore manente^j. Extra corpus, i. e. vel, i. in animo sine ulla corporis motione^k; animâ quidem corpori conjunctâ, sic tamen ut mens esset à sensibus corporeis alienata^l: vel, 2. animâ (extra ordinem & ad tempus^m), à corpore separatâⁿ, & in Cælum sublatâ^o. Non placet; sic enim non raptus fuisset, sed mors^p. Verum id non sequitur, si cum summis Philosophis statuamus animam rationalem, etiam in Homine, distinctam esse à sensitiva & vegetativa, quamvis non sit divisa, &c^q. ¶ *Deus scit* Rem certò novit. Sic de rebus incognitis, aut incertis, dicere solemus. Non est h. l. jurantis, ut paulò antè^r. ¶ *Raptum, &c.* *Ἀρπαγέντα τὸν ποταμὸν, &c.* Raptum (i. e. raptu quodam elevatum^s; raptu, vel locali, vel potius spiritali: confer Ezech. 8. 3. Act. 7. 56 t.) huiusmodi (sub. hominem, E. Pleonasmus est^t) in tertium usque cælum, Be. i. e. cælum cælorum, cælum summum, Angelicum^v, empyræum^x; sedem Christi^y, & Beatorum spirituum^z, h. e. angelorum atque animarum defunctorum^a, quod respectu aeris & ætheris cælum tertium dici solet^b. Triplex enim cælum est in Scriptura, i. aereum^c, Gen. 7. 11. & 8. 8. & 21. 28. Dan. 4. 12. & 8. 8. 2. æthereum^d, sive sidereum, in quo stellæ^e; Gen. 22. 17. 1 Reg. 22. 17 f. 3. empyræum^g; Psal. 2. 4. & 11. 4. Dan. 2. 28. Matth. 6. 1. Luc. 6. 23. 2 Cor. 5. 1. Heb. 9. 24 h. Hebræi Orbem in Cælo diversos non agnoscunt, sed Cælum partiuntur in tres regiones, quarum prima est Nubifera, altera Astrifera, tertia Angelifera. Prima dicitur Hebræis *עוֹלָם הַתִּיבִּין*, secunda *עוֹלָם הַתִּיבִּין*, tertia *עוֹלָם הַתִּיבִּין*. Alii primam vocant *רקיע*, secundam *שמים*

* Be. sic Ham.
† Be. G. E. Me. T. V.
‡ T. sic Me.
§ T.
¶ Ham.
⌘ Be.
⌘ Pi.
⌘ Dic.
⌘ G.
⌘ Plerique in E.
⌘ E. ex Chryf.
⌘ Scl. sim.
⌘ E. ex Chryf.
⌘ Cal.
⌘ E.
⌘ L. & Aquin. &c.
⌘ in E.
⌘ E.
⌘ Idem.
⌘ G.
⌘ Me. sic T.
⌘ T.
⌘ G.
⌘ Dic.
⌘ Chryf. &c.
⌘ in E.
⌘ Q. in E.
⌘ E. ex Aquin. &c.
⌘ Aug.
⌘ E. Cam.
⌘ E. ex Aquin. G.
⌘ Dic. sim.
⌘ Cam. Scl.
⌘ Chryf. &c. in E.
⌘ Dic.
⌘ Dic.
⌘ T. sim.
⌘ E.
⌘ Cam.
⌘ E.
⌘ Idem.
⌘ Scl.
⌘ Be.
⌘ G.
⌘ E. Me.
⌘ Pi.
⌘ D. Pi. E.
⌘ Me. Vor.
⌘ Be.
⌘ Pi.
⌘ Vor.
⌘ E. Cal.
⌘ D.
⌘ Cal.
⌘ D. sic E. Cal.
⌘ Cal.
⌘ E. sim.
⌘ Cal.
⌘ Cal.

Calv. ex Aug. num, quod non potest nisi veneno curari i. ¶ Datus, &c. *ἔδωκε μοι σκόλοψ τῇ σαρτί, ἄγγελος Σατάν, ἵνα με κολασίζῃ* [Datus (vel, Inditus, Cam. G.) est (Etiam inter Dei dona numeranda sunt ista, nedum ob illa obmurmurandum. Hinc de hac ipsa re dicitur *ἐχάσθη*, Phil. 1. 29. & *κατηξιώσθων*, Act. 5. 41 k.) mibi (nempe à Deo; hoc permittente i, & ordinante m;) stimulus (vel, pruritus, Tre. ex Sy. vel, furculus, P. Be. Pi. vel, spina; nam hac voce reddunt Græci & *סִּיג*, quod est spina, Ezech. 28. 24. & *סִּיג*, quod itidem spinus significat, Ose. 2. 6. & *סִּיג*, quod quidam sentes interpretantur, Num. 33. v. 55 n. Non dicit hic *κλῖς*, ut in Actis, sed *σκόλοψ*, qui est palus præacuta p, vel assula, vel, etiam quicquid acuminatum humano corpori infigitur, unde nascitur dolor acutissimus. Etiam *σκόλοψ* *σαρκὸς* est, non quilibet tamen *σαρκὸς*, sed quo damnatorum corpora transfigebantur q. Tertul. interpretatur *sudem*. Sed constat accipi pro furculis acutioribus, & quidem inhaerentibus, ambulantium v. g. per sylvas cæduas pedibus. Hinc sæpe in Dioscoride, *σκόλοπος ἔχει, ἀνάγει, ἐπαυῖ* j. [ubi] Hermolaus interpretatur assulus, & tela corporibus inhaerentia; Ruellius, *spicula & aculeos*; Marcel. *furculos & aculeos* k.) carni, (vel, in carne, Val. Er. Ti. Cam. per carnem, Er. II. propter carnem, i. e. ad affligendum corpus meum t; carni, i. e. ad carnem; quomodo solet Cato loqui De Re rustica, *Ornamenta bubus, instrata asinis, opercula dolis, &c* t. vel, *carnimeæ*, Tre. ex Sy. Cal. h. e. exteriori homini, mihique quatenus adhuc infirmitate carnis circumdor v.) angelus (vel, nuncius, Sy. Zeg. & nuncius, Er. II. nempe angelus, P. Be. Pi.) Satan, five Satana, (i. e. immixtus mibi à Satana: nam *ἄγγελος* vox tribuitur etiam rebus non animatis, ut vento & igni, Psal. 104. 4. Vide quæ dicta nobis ad Gen. 3. 24. A Satana autem morbos etiam piis immitti, Deo id sinente, ex Jobi historia discimus. Vide & Luc. 13. 16 *. Utraque hæc vox [*ἄγγελος* & *σατάν*] accipi potest, vel, 1. generaliter, de quovis adversario, five nuncio maledico; vel, 2. specialiter v, de angelo aliquo impuro à Satana principe Dæmonum immixto z: vel ipse Dæmon, vel minister aliquis & legatus Dæmonis a. Sic *angelos diaboli* legimus Matth. 25. 41 b. Non dissimilis est phrasid, 2 Sam. 24. 1. & 1 Par. 21. 1 c.) ut me colaphizet, Mo. vel, *colaphis cedat*, Il. P. Be. Pi. sic Er. Ti. &c. vel, 1. propriè; cui favet sequens petitio, ut abscederet ille angelus; vel, 2. metaphoricè, pro, ut me pudefaciat d, vel vexet *, atrocibus injuriis: est enim maximè probrosus colaphis cædi f. Est species pro genere, ut suprà 11. 20. Sic *κολαφίζεσθαι* sumitur & 1 Cor. 4. 11 s. Vel, *qui me tundat*, Ca. Qu. Quisnam hic stimulus? Vetus hæc est dubitatio, necdum satis explicata h. Resp. Eo significatur per similitudinem Dolor admodum pungens i, vel afflictionis quoddam genus penè intolerandum *. [Hoc in genere; in specie verò discrepant.] 1. Erat morbus aliquis corporis k, dolor auriculæ vel capitis, ait Tertul. *καταλαγία*, Chrys. & Hi l. morbus iliacus, five viscerum dolor m; carnis & corporis multa ac gravia tormenta, in Er. & E. Cypr n. corporis adversa valetudo o, à Dæmone ei immixta p. Sed absurdum est, Pauli corpus traditum fuisse manibus Diaboli, qui Pauli simplici mandato paruit, &c q. 2. Simplicissima sententia est, Paulum cæsum fuisse plagis ab Angelo quodam Satanae. Huic favet, 1. mos Scripturæ, ut quod priùs dictum figuratè, posterius nudis & significantibus verbis proponatur: Ita h. l. cum dixisset *stimulum in carne*, id sic explicat, *Angelus Satanae*, &c. alioqui nullo consilio hic allegoricis locutionibus usus fuisset, cum rem gestam narret. 2. quòd revelationi & superbiæ opponitur hic crux longè gravissima, qualis certè non erat morbus, &c. 3. quòd nulla hic causa est recedendi à sensu literali. Nam si esset ulla, certè dignitas muneris Apostolici & sanctitas Pauli causa foret. At cum tantum permissum sit Diabolo in corpus non solum sanctissimi Jobi, sed & ipsius Christi, quid mirum licuisse ei quoque sævire in corpus Pauli r? 3. Significat afflictiones & perturbationes t, gravissimas & animi & corporis punitiones, ob contumelias & injurias, quæ ipsum gravissimè fodicabant t; Pauli adversarios à Satana concitatos, ut piis ejus conatibus, velut quidam stimuli, five pali appositi, ubique resisterent, ut Hymen. Philetus, &c. Pseudo-apostoli v, Gnostici qui

illum graviter afflixerunt. Sic & Ezech. 28. 24. *spina pungens* acerbam afflictionem denotat *. Sic reliquæ x Ham. Palæstinorum dicuntur fore spinæ in lateribus Israelitarum, &c. Num. 33. 55. Dicuntur autem *furculus in carne*, quia carnem, five porissimum, torquent, naturali inclinationi & affectibus inimica, &c y. Huic sententiæ y Cal. favet, quòd ipse Paulus hunc stimulum mox explicare videtur per infirmitates, contumelias, pericula, & persecutiones adversariorum z. Sed obstat; 1. quòd Paulus de multis loquens non *angelum* dixisset, sed *angelos*; 2. quòd hæc spiritum potius Pauli affligebant quàm carnem; 3. quòd reliqui etiam Apostoli passi sunt ejusmodi adversarios, &c a. [Hæc tertia sententia.] 4. Designat a E. terrentis conscientia stimuli, ab Angelo quopiam Satanæ, idque, ut videtur, immediatè, immixtos: nullus enim furculus acrior illis est, nec carni molestior. Confer Psal. 6. & 32. Hinc & tam obnixè deprecatur Paulus, & promittit Deus auxilium gratia manifestissimum b. b Sci. 5. Intelligit omne genus tentationum, quas Satanas ei immisit, & quibus pungebat carnem ejus. Caro autem hic non corpus, sed partem animæ non regeneratam significat c. Gravissimas notat tentationes, quibus Satanas eum à c Calv. fiducia in Deum avertere satagit, cum terroribus variis, & suggestionibus impiis, quibus eum invitam & repugnantem impetivit; ut sæpe Satanas animis etiam piorum invictissimis pessima obtrudit de Deo & Providentia, &c d. d Strig. 6. Significat subitam animi consternationem, qualis Joan. 12. 27. & dolorem acerbissimum ex recordatione tristissimi peccati quo Paulus ante conversionem sese polluit. Peccatum enim, remissum licet, non leviter conscientias excruciat, &c. Vide Psal. 51. 3, &c *. 7. Intelligit reli- * Q. in Strig. quiarum aliquid peccati in carne sua, motionem scilicet concupiscentia aliquam ad porro peccandum tendentem; cui adjuncta erat specialis tentatio à Diabolo immixta, adeò violenter ipsum ad peccandum sollicitans, ut coactus sit opem divinam implorare. Quod ut non mirandum est legenti Rom. 7. 24. ita medium fuit ad humiliationem Apostoli efficacissimum f. [Hoc in genere dicitur, alii specialius explicant:] Designat motus libidinis in carne g. Hunc sensum proponunt nec rejiciunt g E. ex Primas. Sedul. Anf. Eum Hi. & Aug. probare videntur h. Th. & Bel. Communior hæc est & verior hujus loci explicatio i. sic Me. T. Ei favet, 1. quòd hoc singulariter facit ad humilitatis b E. custodiam, &c. 2. quòd stimulum vocat, eumque carni T. datum dicat; 3. illud, *ut colaphizet*, i. e. ignominia afficiat vilèmq; reddat, ex collat. cap. præc. v. 20, 21. Atqui tales motus pudorem maximè incutiant k. 4. Paulus tales tentationes passum ostendit Rom. 7. 23 l. Diabolus porro Paulum stimulavit & tentavit, &c. Alii autem hanc sententiam longissimè rejiciunt m. Commen- m E. tum hoc ridiculum est n. 1. Indignum hoc tali viro. n Calv. eoque jam senex o. Verum & Greg. Naz. jam senex de o Q. in E. hoc malo graviter conqueritur, & Paulus jam annum sic Er. duntaxat 57. habuit p. 2. Labores varii, itinera crebra, p E. vigiliæ, abstinentia, &c. de quibus 1 Cor. 9. 27. non sinebant impuros lascivire affectus. 3. Datum hoc dicit: At non sunt dona Veneris incitamenta. 4. Dum hoc modo famam suam tueri eniteretur, eum conspurcarent q. q Sci. 5. Circumstantia omnes ostendunt eum de afflictionibus loqui, maximè illud *κολαφίζῃ* r. 6. Verisimile non est, r Vor. concupiscentiam ita infestam indomitamque in Paulo fuisse t; si autem fuisset, usus esset remedio quod ipse t Cal. aliis præcepit, 1 Cor. 7. 9 t. 7. Vitium vitio non curatur. 8. Gloriatur Paulus in hac infirmitate, v. 10. ea ergò Sci. non est ullum vitium v. ¶ *ἵνα μὴ ὑπερβίωσω*] Ne supra modum efferar, P. Be. Pi. Ut omnis animi *ἐπαυσις* tam gravi & assiduo dolore reprimeretur. Sed hæc verba in MS. hic non reperiuntur; [à Vulgato quoque omittuntur:] & satis esset suprà esse posita x. 8. Propter, &c. *ὑπὲρ πάντων, &c.*] Super (vel, Pro, vel, De, Er.) hoc, (i. e. hac re; vel Propter hunc, scilicet stimulum y.) ter (i. e. frequenter z; sic ter & quater fieri dicitur quod sæpe fit. Numerus certus pro incerto a. Be. Vel, ter expressè, magisque devotè & instantè b; vel, Aquin. ter tantum, quia tunc responsum accepit c. De Ternario c E. numero in precibus vide dicta ad Matth. 26. 44 d.) Do- d G. minum (i. e. Christum *, ut ex v. 9. apparet f;) rogavi, P. * E. Vor. Be. Pi. &c. ¶ *ἵνα ὑπομῶμαι, &c.*] Ut discederet, f Vor. ret, five abscederet, &c. Er. P. Mo. Be. &c. vel facefferet, Ca.

Ca. Ut abiret à me dolor ille, G. Ut removeret, &c. Tre. ex Sy. vel, discedere faceret, Di. ex Sy. Deus scilicet. Sic & Act. 5. 37. *Ἀνίστα* transitivè accipitur; imò semper, ni fallor, *ἀνίστα* transitivum est, nec aliter explicatur in Thes. Steph.

9. Et (vel, Sed, Be. Pi. &c.) pro *ἵνα*, nam est antithesis h.) dixit mihi] Dominusⁱ, Christus; per *בְּרִית*.^k Aliam revelationem obiter insinuat^l. ¶ Sufficit (vel, Sufficiet, i. e. sufficere debet m;) tibi (ad malum hoc, quodcumque illud est, superandum n;) gratia mea] i. e. quòd tibi bene volo^o; coeleste auxilium ad eas tentationes superandas nunquam tibi denegabo P. In te licet infirmus, in me sis fortis, &c. q. d. Non necesse est, neque expedit, ut fiat quod petis. Exauditus erat Paulus non quidem in eo quod expressè voluit & petivit, sed in eo quod implicite voluit & intendit, i. e. bonum suum salutare^r. Pii, cum malorum levamenta orant, non semper exaudiuntur; quia nec precantur nisi sub conditione, Si ipsorum bono & Dei honori id sit conducibilis t. ¶ Nam, &c. *Ἡ δὲ δύναμις μου ἐν ἀδυναμίᾳ τελευτᾷ*] Nam potentia (vel, fortitudo, Ca.) mea, (h. e. gratia mea^r: Hinc probatur Deitas Christi v.) per infirmitatem (vel, in imbecillitate, Ca.) perficitur, Er. P. Ti. Ca. Mo. &c. vel, ad finem suum adducitur, Pi. i. e. plenius sese exerit*, perfectè præstatur||, illustrius manifestatur^y, perfectius agnoscitur; sicut sæpe verba Hebræa Hiphil ad notitiæ effectum referuntur^z. Sensus, q. d. Sine te calamitatibus exerceri, ut tandem potentia mea hostibus tuis illustrior reddatur, cum te ab iis liberaverò^a. Potentia Divina longè diversâ ratione declaratur quàm potentia mundi: Siquidem hæc vi innotescit, illa contra tolerando^b. Potentia Dei hic dicitur non ipsa illius vis, sed ejus potius effectum in nobis sensim progrediens & efficax^c. Sensus, q. d. Mea in te potentia excellens declaratur & perfectà d; ostendit se summam esse, nec vinci posse*, dum per eam imbecillitas tua roboratur in afflictionibus & invicta redditur f; & hæc infirmitas, quicquid sit, sive tentatio, sive persecutio, &c. à te superatur, aut nè noceat, toleratur, & per hoc magis illustrem fortemque te reddit g; dum in summis his angustis vivis & respiras cum patientia, &c. h. Quò major erit tua infirmitas, eò majus robur à me tibi suggeretur, & victoria illustrior obtingetⁱ. Nisi tentare, vincere non posses; nunc tentatus & te imparem sentiens, perfectè fortis evadis & vincis meo favore & beneficio k. Causam hic reddit cur malum hoc ei non auferat, Quia potentia ipsius, nempe Christi, hoc magis perficitur, i. e. illustratur, quòd ii per quos agit magis sunt adversis obnoxii. Qui à Paulo videt morbos sanari, sciat hoc non ab ipso esse, (ægrota enim & ipse,) sed à Christo. Alioqui verum etiam hoc est quod Plinius dicit 7 Epist. 26. *Optimos nos esse dum infirmi sumus*. Cui congruit Senecæ illud, *Calamitas virtutis occasio est*: & Quintiliani, *Temeritas omnis animorum calamitate corporum frangitur*: & Minutii Felicis, *Calamitas sapiens disciplina virtutis est*: & Salviani, *Adfectis artibus vires corporum in virtutes transferantur animorum*: & hoc ejusdem, *Sancti viri infirmiores se faciunt, quia si fortes fuerint sancti esse vix possunt*^l. ¶ Libenter, &c. *Ἡδιστα ἐν μάλλον, &c.*] Libentissime (h. e. cum maxima voluptate m,) igitur gloriabor potius super, vel de, infirmitatibus meis, Er. P. Be. Pi. i. e. mihi immixtis à Deo n, h. e. in adversitatibus & ærumnis meis o, quàm in ulla alia re quâ videar excellere p; vel, potius gloriabor quàm contristabor in illis q. *Ἡδιστα μάλλον* hic dictum est pro *ἡδιστον*, ut *καλὸν μάλλον*, pro *καλλιστον*, Marc. 9. 42. Alibi *μάλλον κατ' ἑαυτὸν*, *μάλλον ἀποκρίτερον*, *μάλλον ἀποκρίτερος*: ita ut *μάλλον* conjungatur cum Positivo, Comparativo, & Superlativo^r. ¶ Ut, &c. *Ὡς ἐπεκρινώσθαι ἐπ' ἐμῇ, &c.* Ut inhabitet (vel, tanquam in tabernaculo inhabitet, Be. vel, tentorium figat, E. ex Th. i. e. fixam stabilemque in me sedem habeat t. Hoc verbo non temporaria inhabitatio significatur, sed ipsius hospitii infirmitas t: q. d. ut in me tanquam infirmo domicilio, & testaceo vasculo inhabitet v.) in (vel, super, E. ex Th.) me (ut in me resurgat seu conspicua sit x;) potentia Christi, P. Pi. &c. quâ nimirum potens sum in Christo ad superandas omnes infirmitates y: i. e. ut magis ac magis sentiam virtutem Christi. Nam quò sunt nostra tabernacula infirmiora, eò magis elucet in illis Christi virtus;

cum nullis periculis aut laboribus frangantur, ut scriptum est supra 4. 7 t. Ut eò magis vis illa Christi per me appareat: nam *οὐκ ἐν, ἐπεκρινώσθαι*, ex Syriaco [כָּו, est habitare. Habitare autem hoc loco est frequenter se ostendere; sicut homines sapius domi sunt quam extra domum^z. G.

10. Propter, &c. *Διὰ τὸ εὐδοκῶ, &c.*] Propterea (id est, Propter insignem earum utilitatem quam dixi a, & quia per illas in me perficitur & inhabitat virtus Christi b:) Me. Me. oblectior (vel, acquiesco, V. Be. placeo mihi, Er. tranquillo sum animo, V.) in infirmitatibus, P. Pi. *ἡσυχία*, aut *ἡσυχία*. Amo ipsa illa adversa c. Non tantum æquo & forti animo illas fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio d. ¶ In contumeliis] Imò contumeliose tractari Christi causâ. ¶ In necessitatibus, Er. *ἀνάγκη*] Vide supra 6. 4. & 1 Cor. 7. 26. ¶ In persecutionibus] Vide Matth. 13. 21. Marc. 4. 17. Act. 8. 2. Rom. 8. 35. ¶ Pro Christo] Scil. illatis ac toleratis f. ¶ Cum enim infirmior, (vel, infirmus sum, Be. Pi. quod ad meas vires attinet g; vel, secundum naturam h: cum subjecior infirmitatibus prædictis i.) tunc potens sum] Scil. per gratiam k, vel, robore à Christo mihi subministrato l; ideoque gratia & potentia Dei in me magis elucescit m. Quò magis adversis premor, eò majora Deus per me operatur n.

11. Facius, &c. *Ἐύκολον ἀποκρίναι ἢ ἡσυχίαν*] Fui insipiens (i. e. quasi insipiens o,) in gloriando, P. Be. &c. In MS. non est *ἡσυχίαν*. Nam *ἀποκρίναι*, id est, *ἀποκρίναι*, ut sæpe in capite præcedente, hic idem valet quod *ἡσυχίαν* P. ¶ Vos (i. e. Sed vos q,) me coegistis] nempe ad id r, ut auctoritatem meam, & opinionem quam de me habere debetis, stabilirem t; quia tanti facitis Pseudo-apostolos; mei contemptores t. Sunt quædam *ἀποκρίσεις* extortæ, &c. ac propterea extra culpam v. ¶ A vobis debui commendari] Contra obrectatorum calumnias x. Non debueratis expectare ut quicquam ad me commendandum dicerem. Nemo me, melius noverat quàm vos; nemo melius de me testimonium præbere poterat y. ¶ Nihil, &c. *Ὅτι δὲ οὐκ ἐστὶν, ἢ ὡς ἀποκρίναι*] Vide supra 11. 5 z. Nulla enim in re inferior fui summis (vel, excellentissimis, Er. vel, illis plusquam summis, Pi. i. e. primis ac præcipuis a.) Apostolis, Er. P. Be. &c. vel, 1. Petro, &c. quorum se discipulos venditabant Magistri Corinthiaci b, qui cum Christo fuerant in carne versatis quibus proinde Paulum æqualem esse negabant Pseudo-apostoli c: vel, 2. Pseudo-apostolis, quos sic vocat x. d; non quòd tales essent; sed quòd tales haberi vel lent*. Vide modestiam Pauli, qui, cum plus omnibus laborasset, contentus fuit dicere, se eis æqualem esse; æqualem intellige in Apostolico munere donisque ei annexis, &c. f. ¶ Tamen nihil sum] Scil. ex meipso g, si in me specter extra Christum h; nihili faciendus i, nullius pretii apud Deum. Hic *ἐστὶν* sumitur sicut oppositum n, Gal. 6. 3 k. Humiliter dictum, ut omnia Deo tribuat l. Contra tentationem superbiæ revocat se per veram humilitatem ad considerationem infirmitatis, & (ut ita dicam) nullitatis propriæ q. d. Totum quod sum, quod habeo, & quod ago, gratia Dei in me, & per me, operanti acceptum refero m. Vel dictum hoc per concessionem ex opinione Pseudo-apostolorum n. Scil.

12. Signa, &c. *Σημεῖα καὶ τέρατα, &c.*] Signa (vel, Indicia, Be. Pi.) Apostoli (i. e. vel miracula tam magnitudine quàm numero Apostolica o; vel opera quæ probant me Apostolum esse, qualia statim enumerat q; per quæ cognoscor ego esse Apostolus non minus quàm illi Duodecim r;) quidem (vel, certè, Er. vel, tamen, Vulg.) peracta (vel, edita, Be. Pi.) fuerunt apud vos, P. &c. vel, inter vos, Er. V. h. e. vobis videntibus t; vel, in prædicatione Evangelii apud vos t. ¶ In, &c. *Ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ, &c.*] Cum omni (i. e. admiranda v, vel, singulari, ut diximus ad 1 Cor. 1. 5 x.) tolerantia, sive patientia; (scil. laborum, molestiarum, & injuriarum y; quæ heroica virtus quasi coeleste sigillum erat, quo Dominus Apostolos suos confirmabat z. *Ἐν τῇ ἡσυχίᾳ* posuit ante charismata. Verè Apostolicum est plura quàm cæteri adversa fortiter tolerare a. Primus character Apostoli est omnimoda ac perfecta patientia b. Per omnem tolerantiam, P.) per signa & prodigia & virtutes, Be. Pi. &c. *ἐν τῇ ἡσυχίᾳ, καὶ τέρατα, καὶ σημεῖα*. Virtutes vocat potentiam miraculorum d. Si autem per signa miracula intelligantur, sensus est, q. d. Si autem per signa miracula intelligantur, sensus est, q. d.

Miracula, Apostolica apud vos à me facta sunt, non cum fastu & imperio, quasi propterea me extollere, vosque in servitutem redigere, vellem, sicut facere conantur Pseudo-apostoli sed cum omni patientia & humilitate: facta sunt, inquam, multipliciter, id est, in signis & prodigiis & virtutibus.

13. Quid, &c. τί γὰρ ὅτιν δὲ ἡμῶν τε ἔργα τὰς, &c.] Quid enim est quod (vel, in quo, Er. P. Be. Pi. &c. δ, pro γὰρ d.) inferiores (vel, deteriore conditione, Be.) fuistis (vel, minus habuistis, Vulg. vel, succubueritis, Pi.) supra ceteros Ecclesias, Mo. Pi. i. e. plus quam cetera Ecclesia: vel, ceteris Ecclesiis, P. Be. Pi. Al. Superati sitis à ceteris Ecclesiis, Ca. Fundatis vel à me, vel ab aliis Apostolis. Vulgatus accepit acsi responderet Heb. [Sensus, q. d.] An minora dona per impositionem manuum mearum vos recepistis, quam illa Ecclesiae quas Petrus & alii Apostoli fundarunt. Nisi, &c. Εἰ μὴ ὅτι — ἡ κατενάρκησις ὑμῶν] Nisi (Specie exceptionis magis firmat quod dicit: est enim εἰσενεία, quā abutitur exceptivā particulā.) quod ego ipse non gravavi vos, Vulg. sic Tre. ex Sy. sim. Ar. Ti. vel, non oborpuī (vel, piger fui, G.) vobis, Mo. vel, vestro damno, G. sim. Be. P. Pi. i. e. Non sumpsi à vobis quæ me à manuum labore liberarent. Vide supra 11. 8, 9. Non accepi sumptus in ministerium meum, ut alii Apostoli, & ego in aliis Ecclesiis. Donate, &c. χαρίζουτε, &c.] Condonate (vel, Gratificemini, P.) mihi hanc injuriam, Er. II. Ti. Ca. Pi. &c. Et hæc valde efficax est ironia. Adiciunt qui plus sumunt quam oportet. Paulus hic ex contrario fecit figuram, Si apud vos injustitia est minus quam debetur sumere, rogo hanc culpam mihi condonetis. χαρίζουτε est quod RR. dicerent ὡς πρὸς: [forsan ὡς πρὸς.]

14. Tertiò, &c. Τετάρτῳ ἐπιμαρτυροῦμαι ὑμῶν, &c.] Ità habent pleraque Græca exempl. sed tria habent τετάρτῳ τὰς, &c. 9. Τετάρτῳ pertinet, vel, 1. ad ἐλθέτω; vel potius, 2. ad ἐπιμαρτυροῦμαι. Non hoc dicit, tertiò se venturum, sed jam tertium esse quod se parat itineri ad ipsos, & impeditur. Bis tantum ivit Corinthum, semel, ut exprimitur Act. 18. 1. secundò, ut indicatur Act. 20. 2, 3. quod tamen factum post hanc Epistolam, ut patet ex collat. 2 Cor. 1. 15, &c. & ter paratus fuit ire; primò, Act. 19. 21. & 1 Cor. 16. 5. secundò, 2 Cor. 1. 15. & tertiò h. l. 2. Tertiò paratus sum (animo nempe, ut Act. 21. 13. Vide & Dan. 3. 15.) venire ad vos, &c. Be. Pi. &c. ut spiritualia vobis ministrem, idq; sine vestro gravamine. Non ergo hoc commemoro tanquam exprobrans, sed [legendum videtur, seu] admonens ut quod hactenus non fecistis posthac faciatis. Constatui perstare in meo instituto nihil vos gravandi, supra 11. 8, 9. Non quero vestra (i. e. pecunias vestras, aut commoda temporalia; nihil vestrum expeto) sed vos] Id est, vestram salutem, cuius proinde causā gratis vobis ministrabo, &c. sed vos in æternum salvos præstare cupio. Dictum verè Apostolicum. Nec enim debent filii parentibus, &c.] q. d. In eo ego pater vester patres imitor, quorum non est à filiis accipere, sed filiis dare. Ratio naturalis, quasi lex quedam tacita, liberis parentum hereditatem addicit, ait Jurisconsultus Paulus. Vide quæ diximus De J. B. & P. 2. 7. 5. Non negat filios debere alere parentes, quod præceptum in 5. mandato, & Matth. 15. 4, 5, 6. & pari ratione fideles debere alere pastores; sed comparatè hoc dicit, & quoad naturæ ordinem. Nam thesaurizatio fit in posterum; atqui naturaliter & ordinariè filii succedunt parentibus, & parentes hoc ex naturali amore præstant, &c.

15. Ego, &c. Ἐγὼ δὲ ὡς ἡδιστα καταπαύσω, καὶ καταπαύωμαι, &c.] Ego autem libentissimè impendam, (sub. quæ habeo, V. vel, res meas, quanquam tennes sunt, G. vel, sumptum impendam, Be. Pi.) & expendar, (vel, insumar, Ca. vel, memetipsum impendam, G. sic Me. Nam passivum hic, ut sæpe, est pro reciproco, quod Hebræi dicunt Niphal pro Hithpabel: meum sanguinem, spiritum, vitam exauriam & profundam) pro animabus vestris, Mo. &c. i. e. pro vobis. Licet plus vos diligens, (scil. quam alias Ecclesias; vel, quam diligant vos Pseudo-apostoli;) minus diligar] Scil. à vobis, vel, 1. quam Doctores alii, Pseudo-apostoli; vel, 2. quam ab aliis Ecclesiis; vel, 3. quam vos à me diligamini.

Cui favet comparatio; nam plerumque filii minus solent parentes diligere, quàm ab iis diliguntur.

16. Sed esto, (verum scilicet,) ego (vel, ego ipse, E. & Zeg. sic Er.) vos non gravavi] Palam scilicet. Sed callidus, &c.] Sed callidè vos emunxi, per interpositas personas faciens quod per meipsum facere nolueram, alios subornando qui pro me acciperent. Objicit hoc sibi tanquam ex adversariorum verbis, ut statim solvat.

17. Numquid, &c. Μὴ τίνα — δὲ αὐτῶν, &c.] Hebraica formula loquendi: vide ad Matth. 7. 9. Est ἀντιλογία, ut Urbem quam statuo vestra est. Num per quengquam eorum, &c. P. Be. Puta per Timotheum, 1 Cor. 16. 10. ἐπεὶ οὐκ ἔστιν, ἡ γὰρ. Vide supra 7. 2.

18. Rogavi Titum] Ad vos ut iret, supra 8. 6. Qui putatur Lucas. Vide supra 8. 18. Numquid, &c. Μὴ τίνα, &c.] i. e. κατὰ π, vel ἐν π. Sic enim malo accipere quàm ut παρέλκω. Num aliqua in re, &c. Be. Pi. An ex vobis lucrum fecit, G. Nonne eodem spiritu, &c.] Scil. Dei; vel, affectu animi; eodem animo, eadem voluntate, simili instituto; ut res ipsa docet. Isdem vestigiis? i. e. externis operibus? Nonne illi meis institerunt vestigiis? i. e. me per omnia imitati sunt?

19. Olim, &c. Πάλιν δεῖτε ὅτι ὑμῶν ἀπολογούμεθα;] Rursum (vel, Num è contrario, Be. vel, Olim, Vulg. i. e. jamdudum. Legit πάλαι, ut est in uno Codice. Num iterum ex occasione superiorum verborum; vel, dum hæc tam operose inculco?) putatis quod nos vobis excusamus? P. Be. Pi. sic Er. &c. vel, Apologiam nostrā texamus, & id agamus præcipuè, ut apud homines commendati simus; ut avari simus, nec tales videamur? Putatis forte me hoc toties repetere mei tantum purgandi causā. Aliud est quod præcipuè hic specto. Coram Deo in Christo, &c.] Est juramentum: q. d. Testis est Deus & Christus eorum quæ loquimur. Al. Sensus, q. d. Sine fūco & sincerè loquor, ut decet eum qui se in Christo, i. e. Christi membrum & discipulum, profiteatur: vel, in Christo, i. e. secundum Christum, ejusque doctrinam, h. e. sincerè, &c. Puto auferendam doctrinam post καλῶς, & legendum τὰς πάλαι, Dicimus hæc omnia, conscio Deo, & eā veracitate quam Christus nos docuit, vestri profectus causā; nempe, nè si ego vobis vilescam, vilescat vobis & Evangelium, quale id vobis prædicavi. Confer Gal. 1. 20. Col. 1. 22. Omnia, &c. Τὰ δὲ πάντα, &c.] Omnia autem hæc (quæ hactenus diximus quasi in nostram commendationem, sub. loquimur, Pi. Me. quod ὁμοιωτὶς repetendum P.) — pro vestri edificatione, P. Be. &c. non ad gloriam, aut excusationem nostram.

20. Non quales volo] Vel, velim, P. Be. Pi. i. e. bene correctos à pristinis vitiis, sed corruptos à Doctoribus illis qui vitiis blandiuntur. Inveniar — qualem, &c. Οἷον ὃ θέλετε] Qualem nolitis, P. Be. Pi. &c. scil. severus pater, & peccatorum vindex; rigidior quam hactenus experti estis. Nè severitate in vos uti cogar, ut 1 Cor. 4. 21. supra 10. 6. Nè forte, &c. Μὴ πῶς ἔρεται, &c.] Nè quo modo (sub. finit, Be. Er. P. sic Camer. scilicet apud vos; vel supple, etiamnum post tot remedia adhibita inter vos reperiantur, 1 Cor. 1. 11. & 3. 3.) lites, (i. e. verborum pugna, solo vincendi studio susceptæ;) emulationes, (ex invidia videlicet orientes: Invidiam notat.) excandescencie, (vel, furor, Er. ire, Er. G. Me. ut Act. 19. 28. Gal. 5. 20. Eph. 4. 31. Col. 3. 8.) rixæ, (vel, contentiones, Er. concertationes, V. E. nempe & studiis & factis. Quarum mentio Gal. 5. 20. Vide & Rom. 2. 8. Phil. 1. 16. Jac. 3. 14, 16.) obtrusiones, (vel, detractiones, Vulg. Καταλαλιάς habes 1 Pet. 2. 1. & καταλάβεις Rom. 1. 30. ubi de significato diximus.) susurri, tumores, (vel, inflationes, Vulg. Mo. Superbiam significat. Vel, gloriarum flatus, ob divitias, eruditionem, eloquentiam. Notat illos quos 1 Cor. 4. 18, 19. & 5. 2. ubi habes verbum φούσσει, ut & 1 Cor. 8. 1. & 13. 4.) tumultuationes, Be. Pi. Quibus scilicet alii aliorum quietem inturbant. Vel, seditiones, P. G. Vulg. quæ ex schismate nasci solent, ut nos docet Epistola Clementis ad Corinthios. De hac voce vide Luc. 21. 9. 1 Cor. 4. 33. supra 6. 5. 21. Nè, &c. Μὴ πάλιν ἐλθόντα με καταπαύσω — οὐδὲ ὑμᾶς] Est

Est & hic Trajectio; nam πάλιν ἐλθόντα me cohæret cum
 πάλιν ὑμῶν, ubi ad vos rediero. Ταπεινὸν hic est mærore af-
 ficere; unde ταπεινός, Luc. 1. 48. Act. 8. 33. Psal. 90. 3.
 in Græco. Deus me mærore afficiat, i. e. Dei causâ mœ-
 ream. Ne rursus ad vos ubi venero, affligat me Deus
 meus, Ca. [Alii verba sic reddunt,] Ne me, postquam
 iterum venero, (h. e. in secundo hoc meo ad vos adven-
 tu o;) deprimat (vel, humiliet, Vulg. humilem faciat,
 Er. P. vel, vilem reddat in oculis vestris, qualem me co-
 ram esse dixerunt, supra 10. 1. vel, contristet, Me. T. In-
 telligit animi sui demissionem ex justo dolore P.) Deus
 meus (Tam tristitia quàm læta Deo ascribit, ut 1 Sam.
 2. 6.) apud vos, Be. Pi. &c. scil. cùm videro tenuissi-
 mos vestros in fide ac pietate progressus q, & me frustra
 laborasse: id quod ei gravissimum erat, sicut nihil ei læ-
 tius erat prospero prædicationis suæ successu. Vide
 1 Thef. 2. 20. ¶ Et, &c. Καὶ πυνθίσω πολλὰς ψυ-
 χὰς ἐρημικῶν, &c.] h. e. πολλὰς ἐρημικὰς, ut supra
 10. 12. ποὶ ἑαυτὸς συνιστάντων, h. e. πῶν οἱ πνεύ-
 σουντες. Nec enim est divisio, ut cum eorum aliis se
 conferre audeat, cum aliis non item. Tale quiddam de-
 claravimus in Psal. 54. [Sic vertunt,] Et lugeam (vel,
 deplorem, Ca. i. e. lugere cogar & cum luctu castigare. Sic
 loquitur, quia usus ille potestatis suæ adversus ma-
 los, qualis 1 Cor. 5. 2. non erat sine magna ipsius uten-
 tis tristitia, quâ humiliatur ac dejicitur homo. Est hic
 μετάνοια. Nam lugeam dicit pro punire cogar, quod
 Apostoli non faciebant sine signis. Sicut Romani civem
 damnaturi fumebant pullam togam. De hoc sensu vo-
 cis πυνθίσω, vide quæ dicta 1 Cor. 5. 2. qui ante pec-
 cârunt, (non ante conversionem suam, sed ante scriptam
 Epistolam vel priorem, vel posteriorem; eos dico
 qui ante adventum meum se non correxerint a;) nec re-
 sipuerunt (i. e. nondum Ecclesiæ satisfecerunt, quam
 peccatis suis offenderant b; vel, nondum fructus fece-
 runt poenitentia dignos c.) super impuritate (Illas libi-
 dines intelligit quas eadem voce ad Rom. 1. 24. d.) &
 scortatione, (Intelligit concubitum maris & foeminae ex-
 tra conjugium. Al. Hoc vocabulo [πορνείας] diximus
 & scortationem comprehendi, & nuptias illicitas. Vide Act.
 15. 20. 1 Cor. 5. 1 f.) & protervia (vel, lascivia, Be.
 omni genere lascivie. Vide Marc. 7. 22. Rom. 13. 13 g.
 vel, vilitate, Tertul. in G. ἀσέλγεια est petulantior libido
 in libidinosis osculis & tactibus h.) quam (i. pro ἐκείνῃ
 ἥν i) patrârunt, P. Pi. &c.

CAP. XIII.

1. Tertiò, &c. Τρίτον γάρ, &c.] Tertiâ hanc (vel, jam,
 Be.) vice venio ad vos, P. Pi. &c. ut scilicet pu-
 niam vos a. Hoc repetit, ut eo metu corrigant se Corin-
 thii, & virgam Apostolicam præveniant b. Quasi se-
 cundò venisset, quum non venerit, tertio venturum se
 promittit, ut patet amplius ex v. seq. Vide cap. præced.
 v. 14 c. Sed non patitur historica narratio, ut hic ad-
 ventus fuerit tertius d. [Quid ergo dicendum?] 1. Ad-
 ventus hic metaphoricè intelligitur. Binas suas Epi-
 stolas pro totidem ad illos protectionibus posuit. De ve-
 ro autem adventu loquens, utitur verbo πάλιν, [v. præ-
 ced.] non τρίτον f. 2. Ἐρχομαι hic habet significationem
 futuri, nempe ejus quod est in procinctu. Hic tertius erit
 adventus meus ad vos, Er. Venio, id est, venire propono,
 venire constitui i. Tertium me jam itineri paro. Est
 enim idem quod dixerat supra 12. 14. Et solet conati-
 bus dari nomen effectus. In MS. autem est planius, ita
 ut supra, ἐτοιμὸς ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. & sic legit Syrusk.
 ¶ In, &c. Ἐπὶ σματὶ—σαδίστω, &c.] Ex (vel, In,
 Er. Vulg.) ore duorum testium, aut trium, firmum (i. e.
 ratum, vel stabile l.) erit (vel, constituetur, Er.) omne ver-
 bum, P. Be. Pi. i. e. omne negotium m, controversum,
 ex Lege Deut. 17. 6. & 19. 15 n. h. e. accusatio ipsa erit
 rata & stabilis o. Cùm jam bis terte id dixerim, tandem
 ratum erit; quod Hebræi dicunt דברי. Est enim ap-
 plicatio, quasi per παρρησίαν, Legis Deut. 19. 15. Similis
 ferme applicatio Legis ejusdem, Matth. 18. 16 p. Signi-
 ficat, se peccantes Corinthios non præcipitanter ac te-
 mere judicaturum, sed secundum Legem, &c. q. Puniam

eos qui per duos aut tres testes convincentur gravius
 peccasse r. Al. [Sensus, q. d.] Hæc est solennis secun-
 da admonitio mea per Epistolam, cui nisi pareatis, accer-
 fetis vobis censuras quum venero, juxta methodum
 Christi, Mat. 18. 15. Huic interpretationi favet, 1. quod
 ipsa institutionis verba h. l. recitantur; 2. quod addit,
 πρὸς ὑμᾶς, & πρὸς ὑμᾶς, prædixi, vel præmonui, in prima Epi-
 stola mea, & prædico, vel præmoneo, nempe in hac secun-
 da Epistola, quæ vobis secundæ admonitionis vice erit. ¶ Ham.
 Al. Alludit h. l. ad suum secundum & tertium ad Co-
 rinthios adventum, quos 2 aut 3 testium loco fore in-
 nuit, per quos certius de eorum peccatis cognoscat, &c.
 Huic sensui favet, 1. quod jam dixerat tertio se ventu-
 rum, quasi tertius adventus tertium testimonium futu-
 rum sit; 2. quod hic sequitur; 3. quod de notoriis pec-
 catis loquitur, in quibus indicandis & puniendis tes-
 tium inductione non videtur opus fuisse t.

2. Prædixi, &c. Προείρηκα, & προέλεω ὡς παρὼν τὸ δόγμα-
 εἶναι, & ἀπὸν νὺν γάρ, &c.] Prædixi & prædico, ut præsens
 cùm essem iterum, (vel, velut iterum apud vos futurus,
 Præf. pro Futuro v.) ita & absens nunc scribo, &c. Er. Ti.
 q. d. Cùm adesset secundò prædixi quod nunc absens
 tertio prædico scribens x. Non placet; quia sic conjun-
 geretur ὡς παρὼν, non cùm προέλεω, sed cùm γάρ, quod
 absurdum; tum quia tunc sine necessitate statueretur el-
 lipsis copulæ quæ conjungeret προέλεω & γάρ; tum quia
 bis videretur Paulus præsens scripsisse, aut certe scripsisse
 cùm secundò præsens esset y. Prædixi (nempe in priore
 Epistola, cap. 4. 19, 20, 21 z.) & secundò prædico (in
 hac Epistola a, q. d. denunciavi, & denuncio vobis b;
 τὸ δόγμα εἶναι pertinet ad προέλεω c.) ut præsens, (Signifi-
 cat sui absentis non minorem esse auctoritatem quàm
 præsentis d. Non dicit præsens, sed ut præsens, quomodo
 & 1 Cor. 5. 3 x.) & absens nunc scribo (Sensus, q. d. Ità
 ut præsens prædixi, ita & nunc absens prædico; pari-
 scil. auctoritate, interminatione, ac si præsens essem, præ-
 dico & scribo f: vel, q. d. Olim id vobis denunciavi, &
 secundò denuncio ut præsens, hæc videlicet Epistolâ
 quam absens scribo g.) iis qui ante peccârunt, P. Be. Pi.
 qui jam peccârunt gravius, supra 12. 21. ¶ Et
 ceteris, &c.] Si qui adhuc peccaturi sint h; tanquam
 testibus futuris denunciationis ac præmonitionis meæ i.
 ¶ Si, &c. Ἐὰν ἔλθω, &c.] Si denuò venero, P. Be. Pi.
 & inemendatos mores invenero k. Ἐὰν hic valet quan-
 do; Ubi ad vos rediero l. ¶ Non parcam] Peccato-
 ribus scilicet m; agam severe pro criminum meritis n;
 expediam virgam Ecclesiasticam o, ut excommunica-
 tionem p; vel, si res poscat, poenam infligam corpo-
 ream, vel etiam capitale. Hæc enim auctoritas Apo-
 stolis concessa est. Vide infra v. 10. & 1 Cor. 5. 3 q.
 Obj. At parcere debuit, ex Matth. 18. 22. Resp. Ibi
 sermo est de hominibus privatis, hic de iis qui cum im-
 perio sunt; ibi de poenitentibus, hic de præfractis r.

3. An, &c. Ἐπεὶ δοκίμην, &c.] Quandoquidem expe-
 rimentum (vel, specimen, vel, documentum, Val. Er. pro-
 bationem, Be. experimentale signum five argumentum t.)
 queritis in me loquentis Christi, P. Pi. &c. Sensus, Dico
 me non parciturum, quandoquidem ita vos geritis quasi
 dubitetis t, & experiri velletis an in & per me loquatur
 Christus, sicut in & per alios Apostolos; an præcepta mea
 ab humano, an divino, spiritu sint profecta v; an trans-
 gressores punire audeam, vel possim (de quo dixi x,) a
 potestate mihi datâ à Christo y. Dubitationis causa fuit,
 quod Christi mansuetudinem imitatus tamdiu se à vin-
 dicta cohibuisset. Similes exprobrationes vide Exod.
 16. 6, 7, 8. Esa. 7. 13 z. Quandoquidem ita agitis ut
 videamini periculum facere velle, quid Christus, cujus no-
 mine Evangelium prædico, per me efficere possit. Vide supra
 5. 20 a. Sensus est, q. d. Videmini quasi Christum ten-
 tare, dum meis comminationibus parum movemini b.

¶ Qui, &c. Ὅς εἰς ὑμᾶς, &c.] Qui (Christus c,) erga
 (vel, in, Er. V.) vos (i. e. respectu vestri d,) non est infir-
 mus, (vel, impotens, five imbecillus, V. tanquam in vos
 peccantes non possit animadvertere x;) sed potens est in
 vobis, P. Be. Pi. i. e. multa inter vos edidit potentia suæ
 signa f, in miraculis, variis Spiritus S. donis; quinetiam
 in punitione delinquentium, 1 Cor. 5. & 11. 30, 31 s.
 q. d. Ostendit se non esse imbecillum, seu in se seu in
 ministris suis, sed valde potentem h, in convertendis
 vobis

* Scil. vobis per meum Ministerium*. Est præsens pro præ-
 terito. Non opus habetis ejus rei periculum facere,
 cum jampridem Christus per me apud vos ingentia de-
 derit potentiae suae signa; vide supra 12. 12ⁱ. Idem bis
 dicit more Hebraico emphaseos causâ. Vel, quia *eis vobis*,
 & *ex vobis*, non frustra videntur repeti, illud *ex vobis* re-
 feratur ad Spiritus dona, ex quibus patebat quàm effi-
 cax fuit Pauli prædicatio; alterum verò membrum ad
 potestatem Pauli in contumaces, q. d. Non parcam vo-
 bis, quia alioqui mihi non crederetis, nisi Christi in me
 loquentis specimen exhibeam; quem sentitis quidem
 non esse erga vos (tot eximiiis donis in vos collatis) in-
 firmum, sed ego vobis confirmo, ad vos, cum opus fue-
 rit, castigandos potentissimum esse. Huic expositioni
 favet quod subjicitur. Certum enim est hoc dici, ut
 reverentiâ autoris ministerii sui ad officium faciendum
 revocentur^k. [Sensus versûs est:] Christus, inquit, in
 ministerio meo se palam demonstravit, potentiâque
 suam exeruit erga vos, ut nullus sit ignorantiae locus.
 Quare non tam de me & doctrina mea habetur quæstio
 quàm de Christo, nec tam mihi quàm illi facitis inju-
 riam; tentatur Christi patientia dum spernuntur admo-
 nitiones meae & auctoritati meae derogatur^l.

4. *Et si crucifixus est ex infirmitate* Scil. humanitatis
 & carnis^m, ultro assumptiⁿ, vel, suscepti corporis^o;
 vel, secundum carnem infirmam, passibilem, & c. P. *Ad-
 versus* hic est *conditio caduca & infirma*, quam Christus no-
 stri causâ suscepit^q. Infirmitatem, scil. humanam, op-
 ponit potentiae, scilicet divinae. Porro Christi infirmi-
 tas non erat naturalis, sed voluntariae dispensationis^r.
 ¶ *Sed* (vel, *Tamen*, P. Be. & c.) *vivit* (i. e. resurrexit^t,
 & vivit vitâ immortali & impassibili^u); *ex virtute* (vel,
potentia, P. Be.) *Dei* (i. e. divinitatis suae^v, vel Dei patris,
 qui eum resuscitavit, & c. x. *Virtutem Dei* intellige ean-
 dem quæ in ipso operata fuerat, & confer Rom. 1. 3, 4.
 1 Pet. 3. 18^y. Tacite autem indicat Paulus, non debere
 se propter multa quæ ferebat adversa contemni, cum eâ-
 dem viâ Christus ingressus fuerit^z. ¶ *Nam & nos*
 (i. e. Sic igitur & nos Apostoli^a. 1° ostendit argumenti
 superioris consecutionem; ineptè enim à Christi exem-
 plo suam confirmaret potestatem, nisi ostenderet quate-
 nus sint Christo conformes ministri, & quod illi Christi
 primum crucifixi & postea viventis imaginem circum-
 ferant^b); *infirmi*, & c. *Αδυνάτου ἐν σώτι* Infirmi (i. e.
 abjecti, contemptibiles^c); *sumus* (utpote multis inju-
 riis, periculis, afflictionibus obnoxii^d; multa patimur. Id
 enim esse *ἀδυναμία* sæpe jam vidimus^e). *in eo*, Er. Ti. Mo.
 Be. Pi. id est, quamvis in illo jam sumus^f; vel, in ipso
 tanquam exemplari, cui nos ministri conformamur^g;
 ad instar illius^h. In MS. est *ὡν ἁπλό*, non malè, *ad illius
 exemplum*ⁱ; vel, in ipsius gratia, & illius nominis præ-
 dicatione^k; vel, *cum illo*, Il. P. Tre. ex Sy. illius scilicet
 infirmitatis participes^l; vel, *propter ipsum*, G. V. Particu-
 la *ἵνα* sæpe apud Hebræos valet *propter*^m. ¶ *Sed*, & c.
Ἄλλοι ζήσουσιν—ἐκ τῆς ὑμῶν *Sed vivemus* (vel, *vivi eri-
 mus*, Be. Pi. aliquandoⁿ, i. e. vitam consequemur im-
 mortalem^o; vel, *vivi, vividi, valentes, potentes de-
 prehendemur*, scilicet in exercenda potestate Ministe-
 riali P. Loquitur de vita five efficacia sui ministerii^q;
 ideo *ἐκ τῶν ὑμῶν* cum *ζήσουσιν* connectendum est^r. Vel *vi-
 vimus*, ut habent multa Latina exempl. & Syrus, id est,
 potentes sumus: vitam infirmitati opponit, & per po-
 tentiam exponit^t). *cum eo*, (i. e. Christo viventî assimi-
 lati, vel, instar Christi^u; quemadmodum & ille^v); *ex
 virtute* (vel, *potentia*, Be. Pi.) *Dei* (i. e. ex eadem vir-
 tute Dei^x, quæ à Christo in ministros promanans in
 media illorum infirmitate eminet^y); *apud* (vel, *erga*, Er.
 Il. Ti. in, Mo. Ca. propter, Ar. sic Eth.) *vos*, P. vel, *in
 vobis*, Tre. ex Sy. Vulg. vestri respectu, ut non solum mi-
 racula apud vos patrare, sed & vos peccantes punire,
 possimus^z; q. d. Idque de facto experiemini, cum con-
 tra vos virgam expediero^a. Vel, *per eandem Dei virtu-
 tem, quæ per nos inter vos tam magna operata est*. Vide quæ
 diximus ad 1 Cor. 15. 44^b.

5. *Vosmetipsos tentate* (i. e. examine, & conamini
 cognoscere quantum fieri potest^c; etiam atque etiam
 circumspecte^d); *si estis* (vel, *an sitis*, Be. Pi.) *in fide* (i. e.
 num fidem habeatis Fidem autem intelligit, vel, 1. quæ
 per dilectionem operatur: congruit hoc scopo Apostoli;

reprehendit enim Corinthios non de infidelitate, sed de
 malis operibus: vel, 2. miraculorum efficaciam, quæ sig-
 num est Christi habitantis in eo fidelium coetu, in quo
 ipsa viget; ut alibi signum esse dicitur Spiritus accepti,
 Gal. 3. 5e. Al. Num fidem semel acceptam retinea-
 tis^f; an omnia ea dogmata bene retineatis quæ vobis
 tradidi^g. Intelligit tentationem seu explorationem
 ipsius doctrinæ, non tam quatenus ab Apostolis fuit tra-
 dita, quàm quatenus ab ipsis recepta^h. Connexio cum
 præced. & sensus hic esse videtur. Experiri vultis, o
 Corinthii, utrum Christus in me loquatur: quærite po-
 tius de vobisⁱ, num fidem habeatis; & per hoc^k, cog-
 noscite Christum esse in vobis^l; quanto magis in ma-
 gistro & Apollo vestro^m? ¶ *Ipsi vos probate*; ita
 Er. Mo. P. & c. vel, *explorate*, Be. Ca. *ἑαυτοὺς δοκιμάετε*
 1 Cor. 11. 28. Sensus idem Soph. 2. 1. secundum quof-
 dam Interpretes. Deest hoc in MS. n. *An non, & c.*
ἢ ἂν ἐμπνέετε ἐν τοῖς, & c. *Annon agnoscitis vosmetipsos,*
 (vel, *ex vobis ipsis*, V.) *quod scilicet Jesus Christus in*
vobis sit, P. sic Be. Pi. & c. nempe per fidem quam in
 vobis esse invenitis, ut proinde de me, cujus ministerio
 fidem accepistis, ambigere non debeatis quin loquatur
 in me Christus^o. *Nonne sentitis Christum per Spiritum*
suum in vobis præsentem esse? Si id sentitis, bene tractate
 tantum hospitem, Eph. 4. 30 P. *In vobis*, scil. omnibus
 simul, h. e. in Ecclesia vestra, ubi tot sunt miracula, gra-
 tiæ, dona, ut non dubitetis Christum in ea esse & opera-
 ri^q. Illud, *Christum esse inter ipsos*, præsentiam denotat
 & potentiam Evangelii in Ecclesia Corinthiaca per mi-
 nisterium Pauli; ut liquet tum ex contextu, tum ex lo-
 co Exod. 17. 7. (quò hic respicere videtur) ubi Israe-
 litæ post tot miracula quærun, *Num Deus est inter nos*?
 q. d. Si post tot miracula Christi per me patrata inter
 vos nondum creditis, me esse Apostolum Christi, & Chri-
 stum esse inter vos, pares estis Israelitis illis, vel Phari-
 seis, plura signa postulantibus, ibi & Marc. 8. 11^r.
 ¶ *Nisi*, & c. *Εἰ μὴ πᾶσα ἀδυναμία ἐστὶ* *Nisi* (vel, *Alioquin*,
 Tre. ex Sy. *Si non quid*, Mo. *Nisi sicubi*, Er. Il. Ti. P. *Nisi
 forte*, Er. Ca. Ambros. omittit fortè; nam *π* solet non-
 nunquam addi festivitatis causâ magis quàm usûs: vel,
Nisi in aliquo^t; *Nisi aliqua in re*, i. e. ob rem aliquam^u).
reprobi estis, Pi. Ca. Er. P. & c. vel, *rejectanei*, Be. vel,
adulterini, i. e. nomine, non re, Christiani, 1 Cor. 9. 27.
 2 Tim. 3. 8. Tit. 1. 16. Heb. 6. 8^v, stupidi, indurati^x,
 improbi, inepti ad fidem Christi^y, aut quicquam boni^z.
minimè probi, vel, *minimè probati*, Christi fide, gratiâ,
 luce, ac cognitione privati, & pristinis ignorantiae vel
 infidelitatis tenebris involuti^a. His oppositi *δοκιμοί*,
probi^b, v. 7. qui sunt quod videntur, Rom. 14. 18. &
 16. 10. 1 Cor. 11. 19. supra 10. 18. 2 Tim. 2. 15. Jac.
 1. 12^c. *Nisi reprobi estis*, i. e. nisi flagitiis vestris fidem
 & inhabitantem Christum excussistis^d: vel, *sine proba-
 tione*, vel *experimento*, i. e. nisi fortè tales sitis qui fidem
 in vobis esse experientiâ non cognoveritis; quod certe
 tum demum cognoscitur, cum affligimur^e. *Reprobi*, in-
 digni fidelium nomine, saltem, nondum regeneriti^f. Al.
Reprobi hic opponuntur electis^g: q. d. Si Christus non
 esset in vobis, posteaquam ille vobis tam fideliter à me
 est prædicatus, id esset argumento vos esse reprobos, non
 electos, & c. At hoc nequaquam debetis statuere. Ergò
 debetis agnoscere, Christum esse in vobis, & per conse-
 quens, me esse verum Christi Apostolum^h. Hic versûs 5.
 cohæret cum v. 3. hoc modo, *Quandoquidem queritis
 probationem in me loquentis Christi* (qui erga vos non in-
 firmus, & c.) *tentate vosmetipsos* (q. d. hortor & admo-
 neo vos, ut priusquam quærat in nobis, velit
 vosmetipsos expeririⁱ); *num sitis in fide: vosmetipsos pro-
 bate*, (*Annon agnoscitis vosmetipsos, quòd Jesus Christus
 in vobis sit?*) *utrum non sitis sine probatione in vobis lo-
 quentis Christi*, quam in me quærere non veremini; si
 fortè possibile est, cum toties vobis prædicaverim, &
 scripserim, vos non scire vosmetipsos, quòd Jesus Christus
 sit in vobis. *Ἀδυναμία* sign. *ἀρετὴ* & *δοκιμία*, sine probatione^k. * Kn.

6. *Spero autem* (quales quales vos jam sitis^l, etsi vos
 reprobi effectis^m, & à Christo spiritusque donis excidi-
 stisⁿ); quòd *cognoscetis* (ipso facto^o, vel experientiâ^p;
 veritate victi, & indiciis Apostolatûs mei convicti^q).
quia (vel, quòd, Er. V.) *nos non sumus reprobi* Vel, re-
 jecti à Christo P. ejusque gratiâ, efficaciam & potestate
 privati,

¶ T. sim. privati, atque ideo Christum in nobis esse; vel,
E. quod nos non sumus sine probatione quam in me queri-
¶ Me. tis, sed nollem eam uti, &c. ¶ Videbitis enim Christum
¶ Kn. per me tam potenter operantem, ut dubitare nequeatis,
¶ T. &c. ¶ ut agnoscatis auctoritatem meam; nec patiar me
¶ E. contemni. ¶ Ostendimus hoc factis ipsis, non conni-
¶ G. vando ad crimina, ut alii faciant. ¶ Spero fore, ut cog-
¶ Pi. noscatis, me tam fideliter Christo servire, ut me judicetis
electum esse, ac proinde in pretio a vobis habendum. ¶
Al. Existimo vos cognoscere quod nos probavimus re-
ipsam Christum in nobis habitare, doctrinam scilicet & mi-
raculis.

7. Oramus, &c. Εὐχαριστοῦμεν, &c. ¶ Opto autem a
Deo, (vel, ad Deum, Val. apud Deum, Val. Er. V. Ad Deum
preces ea de causa fundo. ¶) ne quid mali faciatis, Be. Pi.
¶ E. sim. censuram nostram dignum; vel, ne cogar cuiquam penam
T. infligere, quæ malum dicitur quia dura est toleratu.
¶ G. Ποινὴ cum Accusativo, pro quo Latini Dativum pone-
rent, Matth. 27. 22. Luc. 15. 19. q. d. Non hoc dico,
¶ E. me sperare, &c. [v. præced.] quasi delectet me usus po-
¶ T. sim. testatis meæ; quin potius opto, ut subtrahatis nobis
E. occasionem illius exercendæ. ¶ Non ut (Est in
¶ G. Græco transpositio, εἰς ὑμᾶς, pro, ὑπὲρ ὑμῶν. Qualis Trajectio
in eadem voce ὑμᾶς est Eph. 3. 18. ¶) nos probati, (vel,
¶ Me. T. probi, Be.) appareamus, P. Be. vel, comperiamur, Pi. Quasi
qui habeamus discipulos tam bene institutos: q. d. Non
autem oro ut cogar probare vobis auctoritatem meam
¶ V. erga vos, quæ mihi data est per Christum inhabitantem;
¶ E. vel, ut nos, puniendo vos, videamur esse magnæ autho-
ritatis, qui scopus est Pseudo-apostolorum, &c. ¶ Sensus
loci, Preces illas facio, quod malo vos bonos esse quam
meam sinceritatem vestris poenis testatam fieri. Ma-
neam ego potius sine tali documento quam vos in pec-
cata talia incidatis. ¶ Non oro ut ego, vestra ulciscens
¶ G. flagitia, probatus appaream, h. e. integer, incorruptus, &c. ¶
¶ Me. ¶ Ut vos — bonum — faciatis] i. e. per omnia probi &
¶ T. obsequentes sitis; mihi non sit opus uti virgâ censo-
¶ E. riâ. ¶ Nos, &c. ἡμεῖς ὁ ὢς, &c. ¶ Nos vero veluti
¶ Be. reprobis sumus, P. Be. Pi. scil. hominum iudicio, ut supra
6. 8. q. d. Etiam si nos imbelles ac potestate Aposto-
lica destituti, & consequenter viles & inglorii reputemur;
¶ T. ex Th. hoc enim facile patiar: tunc ego (quando ita
¶ Anf. vultis) reprobis, dummodo vos ut probatos Christi ser-
¶ E. vos geratis: de me, meaque inter homines existima-
¶ Scil. tionem non sum sollicitus. ¶ Nos vero sine probatione sumus,
¶ T. Scil. i. e. ut non cogamur experientia ipsâ ostendere auctori-
¶ V. tatem nostram in vos.

8. Non enim possumus aliquid adversus veritatem (i. e.
vitæ integritatem, vel iustitiam, id quod rectum &
¶ T. justum est: id enim ἀλήθεια nostris scriptoribus, ut He-
¶ Me. ex E. braeis אמת, vel אמונה, sæpe significat, Joh. 3. 21. ubi
¶ G. dicta vide, & 3 Joh. 3. ¶) sed pro veritate] Scil. confer-
¶ Me. T. vanda & tuenda. ¶ Non posse, pro non debere, ut Marc.
2. 19. Vide & Act. 4. 20. Sic & Jurisconsulti dicunt,
¶ J. Cap. Servitus imponi non potest, à non Domino scilicet, h. e.
non licet per Leges, &c. Vir probus, quod non licet ipsi
facere, putat id se non posse quidem facere. ¶ [Sensus,
¶ G. q. d.] Potestas illa nobis data est ut recte eam utamur, non
¶ E. ut male, contra transgressores, non contra iustos; nec
¶ E. sim. ullum habet usum quamdiu iustitia servatur: nam ubi
¶ Me. culpa non est, ibi omnes sunt pares. Absit à nobis ut
¶ E. ex auctoritatis nostræ augendæ causâ adflagamus innocen-
¶ Reg. & tem. Id unum quero ut ab omni scelere puri sitis;
¶ Aquin. nec nos ullam potestatis exercendæ occasionem habea-
¶ G. mus, etiam si inde nullius nos potentiæ censeamur.

9. Gaudemus enim quoniam (vel, quum, sive quando,
¶ T. sim. E. P. Be. Er. &c.) nos infirmi sumus, (vel, appareamus
¶ Me. velut infirmi, non edentes illa quæ diximus potentiæ in
¶ G. nobis Divinæ documenta; neque possumus defectu ma-
terix potentiæ nostram in vobis castigandis exere-
¶ T. sim. re, quia vos culpâ vacatis; & nos (quasi nullam habere-
¶ E. Me. mus) potentiæ nostram non ostendamus. ¶) vos autem
¶ Dic. potentes estis] Scilicet gratiâ & virtutibus; vel, ut vos
¶ Me. T. sitis valentes ac vegeti, G. ut adversus quos ego nihil
¶ E. possum, ob correctam vitam vestram. ¶ Hoc, &c.
¶ Idem. ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν, ὡς ὑμεῖς κατέστητε] Hoc autem (quod dixi,
¶ Me. scilicet ut potentes sitis; vel, ut vobis hoc etiam con-
cedat) etiam (vel, insuper, Er. &c.) optamus, vestram
(sub, scilicet, P. sic Be. Pi.) perfectionem, P. sim. Mo. vel,

integritatem, Er. II. Ti. V. instaurationem, Pi. reconcilia-
tionem, vel compactionem, vel, integram concinnationem;
ut membris luxatis in locum suum repositis, totum cor-
pus vestrum instauretur, ut Gal. 6. 1. ¶ vel, refectionem
¶ Be. ac restaurationem in integrum, ut correctis vitiis ac sub-
latis diffidiis, integri sitis & irreprehensibiles, ac po-
¶ E. testati nostræ nequaquam obnoxii: vel, ut vos confir-
memini, Eth. ut vos perficiamini, Sy. ut sitis consummati
in omni gratia & virtute; ut officium faciatis, ne in
¶ Me. mala incidatis. Κατέστης est כָּתַבְתָּ, quod ἐπιμαρτυρία so-
let verti, recta constitutio; sicut κατέστηκα, (כָּתַבְתָּ, ut dixi-
mus ad Luc. c. 6. v. 40. Adde quod diximus ad Gen.
c. 34. v. 21.)

10. Ideo — scribo, ut non, &c. Μη ἀποτόμως χρίσ-
μαι, &c. ¶ Ne presens severitate utar, (vel, rigidus sim, Er.
II. Ti. excisione utar, Ham. v. 11. duriter agam, Tre.
ex Sy. præcisè (vel, severe, Er.) me geram, Be. Er. sic
¶ Be. Val. sub, vobis, i. e. præcisâ severitate utar apud vos: ¶
¶ G. sim. Ideo, inquit, minas adhibeo, ne eas exsequi cogar, vos
E. Me. adhuc incorrectos inveniens. Χρηδαὶ ἀποτόμως est severe
¶ Me. E. agere. Nam χρηδαὶ interdum absolute ponitur, nullo
nomine sequente. Sic ἀνὰ γρηγορότερον ἐχθύνω, 2 Macc. 12. 14.
ἀποτόμως, severe. Sic & Tit. 1. 13. ἀποτόμως, severitas, Rom.
11. 22. ἀποτόμως ὀργῇ, κρίσις ἀποτόμως, Sapient. 5. 20. &
6. 5. In Glossario, Ἀπότομον, rigidum. ¶) ex potestate
¶ G. (vel, secundum potestatem, Mo. Vulg.) quam dedit mihi
Dominus (Intelligit potestatem clavium, quæ singularis
¶ Vor. elucebat in Apostolis; vel potestatem illam Divinitus
data ad immittendos morbos, cæcitatem, mortem
etiam: ¶) ad ædificationem ac non ad destructionem, Pi. P.
¶ G. Be. &c. vel, ad juvandum, & non ad officiendum, Ca.
quæ data nobis non ad damnum, sed ad utilitatem &
profectum Ecclesiæ. Vide supra 10. 8. ¶ Obj. At po-
¶ Idem. testatem habebant & destruendi, puniendi, & tradendi
Satanæ. Resp. Ea quoque erat ad ædificationem cum
totius Ecclesiæ, tum hominis delinquentis. Confer
1 Cor. 5. 4, 5. & destructio fit tantum ex accidente,
2 Cor. 2. 16.

11. De cetero, λοιπόν] Quod superest, vel, restat, P.
¶ Be. Pi. Verbum est properantis sermonem absolvere.
¶ Gaudete, χαίετε] Valete, Val. Er. Be. P. &c. Bene
¶ G. valete. Ità enim Græci hoc usurpant. ¶ Perfeciti
(vel, Integri, Er. II. Ti. V.) estote; ità Tre. ex Sy. sic P.
¶ Mo. Καταρτίζεσθε] Redintegramini, corrigite vitia prio-
ra, &c. ¶ implete quæ defunctæ, & ad meliora semper
¶ E. proficientes perficiamini. Facite quod vos decet. Vide
¶ Scil. supra v. 9. Est & hic Niphal pro Hithpahal. ¶ Constan-
¶ Scil. tes estote, Ar. Comparete vos, Ca. Instaurationem, Be. Pi.
¶ Me. Καταρτίζειν in S. S. significat, 1. compingere, vel coadu-
¶ G. nare, vel tanquam membra in corpore, vel tanquam
partes in edificio; in Græco, Exod. 15. 17. Efd. 4.
13, 16. Psal. 40. 6. inde, 2. & generalius, præparare,
sive aptare, ut partes ædificii aptantur sibi invicem; de-
inde, 3. corroborare, ut quod compingitur corroboratur;
denique, 4. perficere, ut ædificatio domus est illius per-
fectio. Similiter Hesychius; Καταρτίσαι, inquit, (non
καταρτίζω, ut perperam legitur,) est κατασκευάζω, τελεῖν, ὁ
τελεῖν, ὁ ἀρτίζειν, ὁ ἀρτίζειν, ὁ ἀρτίζειν, ὁ ἀρτίζειν, ὁ ἀρτίζειν,
præparare, perficere, corroborare. Et verbum
his significationibus occurrit in Mat. 4. 21. & 21. 16.
Luc. 6. 40. Rom. 9. 22. Heb. 10. 5. & 11. 3. & 13. 21.
Et, cum Ecclesia ædificium quoddam sit, significat
compingere Christianos in societatem, &c. Eph. 4. 12.
& restituere eos qui vel censurâ eiectioni sunt, Gal. 6. 1. vel
schismate excesserunt ex Ecclesia, 1 Cor. 1. 10. & pa-
cem illis ablatam reddere, ut convenire possint ad cul-
tum Dei, 1 Pet. 5. 10. ¶ Exhortamini, Παροτρύνετε
¶ Ham. Et hoc ejusdem fortis [cum præced.] Solemini
¶ G. vosmet, nempe siquid adversi inciderit. ¶ Consolationem
habete, Er. P. Be. Pi. vel, percipite, E. Me. nam contri-
¶ E. stati fuerant P. Confirmamini, Ca. In afflictionibus pro
Christo perferendis. ¶ Idem, &c. τὸ αὐτὸ φερόμεν
¶ Scil. Idem sentite, Er. Zeg. P. Be. Pi. Unanimes sitis, Er. V.
nempe in dogmatibus. ¶ Concorde est. Nam φερόμεν
¶ Zeg. Paulo ad affectum, non ad intellectum, refertur. Simili
¶ G. modo τὸ αὐτὸ φερόμεν habuimus Rom. 12. 16. & 15. 5.
¶ E. Phil. 2. 2. & 3. 16. & 4. 2. ¶ Hoc addit, propter dis-
fensiones & schismata quæ inter illòs fuerant. ¶ Pa-
¶ V. cem habete, vel, colite, Be. Εἰς τὸ ἀγαπᾶσθαι] Marc. 9. 50. Rom.
12. 18. 1 Thes. 5. 13. ¶ In pace agite, P. Pi. Mutuam vos
¶ G. charitatem

7 Sc.
2 Er.
3 G. Pi.
Sc.
Sc.
E.

d G.
* G. Me.

f Be.

6 Sc.
h G.
i E.
k Vor.
l E. Me.

charitate atque animorum conjunctione complectimini. A pace exorsus, in pace definit, vir verè Apostolicus. ¶ *Deus pacis & dilectionis* (scil. auctor^a, & approbator^b;) *erit vobiscum*. Nempe per ampliora gratiæ suæ dona, si scilicet concordēs sitis, &c.^c vobis fa-
vebit, & auxilio erit. Vide Luc. 1. 28. & ibi dicta, Rom. 15. 33. & 16. 20. 1 Cor. 14. 33. Sic Hebræi dicunt, *אלוהים אלהינו איתנו*.

12. *Salutate, &c.* Rom. 16. 16. Mos hic erat & Judæorum, & Persarum (testibus Xenoph. & Herod.) aliarumque gentium Orientis^f. Pervenit tandem ex usu vitæ communis in coetus Ecclesiasticos. Solebant veteres ante cœnæ communicationem se mutuò osculari, ad testandam eo signo amicitiam; deinde eleemosynas conferre, ut quod osculo repræsentaverant, re comprobarent. Mos autem iste illis & locis & temporibus proprius fuit. Eum ergò nobis hic non commendat, nec tam ut fiat, monet, quàm modum, quo ritè fiat, præscribit. ¶ *Omnes sancti*. Nempe, qui in Macedonia sunt^h; vel, qui apud nos suntⁱ.

13. *Gratia Domini, &c.* Sic vocat totum redemptionis beneficium^k, vel gratuitam beneficentiam Christi Redemptoris nostri^l; gratiam quæ datur, vel à Christo ut authore, secundum Divinam naturam; vel per Chri-

10

22

stum, id est, per meritum ejus^m. ¶ *Charitas Dei*ⁿ E. Scilicet Patrisⁿ. Amorem intelligit, non æternum, quo nos elegit, sed actualem, quo nos in Christo charos habet^o; quo Christum pro nobis in mortem tradidit^p. ¶ *Et communicatio, &c.* Active sumpta, ut Heb. 13. 16. id est, participatio, sive larga effusio donorum Spiritus Sancti^r. Sic vocat gratias illas inhærentes nobis à Christo per Spiritum communicatas^t. Sunt hic, ut in Baptismo, aperte nomina^s Teu^s ejus quam Christiani colunt^t. Hinc constat, Spiritum S. ejusdem esse naturæ cum Patre & Filio^v. Suo more Patrem appellat *Deum*, Filium *Dominum*. Patri tribuit *charitatem*, qui sic *dilexit mundum, &c.* Joh. 3. 16. *gratiam* Filio, qui nos nihil promeritos redemit, *communione* Spiritui, per quem Donorum distributio facta est^x. ¶ *Cum omnibus, &c.* Supple sit, G. B. &c. ut Rom. 16. 24. 1 Cor. 16. 23. ¶ *Amen*. Deest in MS. Additum hoc ab Ecclesia Corinthiaca, quæ id respondere solebat quoties Epistola hæc lecta erat^y. ¶ *Missa fuit, &c.* Ezech. 7. G. ¶ *Subscriptiones* has supposititias esse, ex eo quoque liquet quòd in quodam vetustiss. cod. pro *διὰ Τίτου* & *Λουκά* legitur, *ὑπὸ Παύλου καὶ Τιμοθέου*. & in cod. Claramontano, *ἡ ἀπὸς Κορινθίων β'. ἐπιμελέσθη ὁ δὲ Χρ. ἡ ἀπὸς Ταλαρίας*; quæ verba sunt descriptoris^z. Be.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

GALATAS.

PROLEGOMENA. De plantatione Ecclesiarum Galatiæ, vide Act. 16. 6. & 18. 23. Est autem *Galatia* regio minoris Asiæ, aliter dicta *Gallo-Græcia*. Unde scripta sit hæc Epistola, item quo tempore, non liquet.

Alii enim Antiochiâ, & quidem post secundam Pauli peregrinationem; alii Ephesò, post tertiam peregrinationem; alii Româ, quum in conducto illic habitaret, scriptam putant^a. Tempus quo scripta est hæc ad Gallo-Græcos Epistola sicut designatè indicare non possum^b, ità videre mihi videor non longè abfuisse ab eo tempore quo ad Romanos scripta est Epistola^c. Plerique ergò scriptam volunt anno Christi 55. & 20 ann. post conversionem Pauli^d. Tertullianus Adv. Marc. 1. hanc Epistolam inter primas Pauli fuisse existimat. Verba ejus sunt, *Ab illo certè Paulo qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique nè in vacuum cucurrisset aut curreret, tum primum cum antecessoribus Apostolis conferebat. Igitur si ferventer, ut adhuc neophytus adversus Judæismum aliquid in conversatione reprehendendum existimavit, passivum scilicet convicium, postmodum & ipse usu omnia omnibus futurus ut omnes lucraretur, Judæis quasi Judæus, & eis qui sub Lege tanquam sub Lege; tu illam solius conversationis placituræ postea accusatori suo reprehensionem suspiciam vis haberi, &c.* Vehementiorem in hac quàm in aliis Epistolis esse satis apparet. Causas

50

60

tamen alias quàm suspicatur Tertul. existimo, nempe quòd illi qui libertatem rituum Judaicorum vocatis è Gentibus volebant eripere non Judæi essent, quibus aliquid ea in re erat condonandum; sed alienigenæ qui in Judæa vixerant, quorum princeps erat Cerinthus; quales fuere & illi qui Philippis eadem docuerunt, teste Phil. 3. 3. quòd iidem Judaizandi necessitatem docerent, nullâ pietate moti, sed ut eâ ratione honores & commoda à Judæis adipiscerentur, simulque effugerent incommoda quæ Christianos premebant: nam eis temporibus Judæis, per leges Romanas & edicta, libera erat religionis functio, non item Christianis, quos vexari jam tunc cœpisse ex Actis & aliis Pauli Epistolis apparet. Videbat autem Paulus, cui specialiùs quàm cæteris incumbebat Gentium conversio, quantum impedimentum ei rei allatura esset hæc novi oneris injunctio. Cum autem isti Pauli libertatem strenuè defendentis obtractores, dicerent Paulum jus docendi non nisi à Petro, Johanne & Jacobo accepisse, ac proinde illorum instituta Pauli institutis antehabenda; præterea Paulum ipsum in hæc re fuisse varium: Paulus contrà magno animo ostendit, se non minùs quàm alios Apostolos Apostolatuum suum à Christo accepisse, neque Petrum, Johannem & Jacobum aliud docere quàm ipse doceat; se quoque, et si in usu aut omissione rituum solitus esset se accommodare utilitati eorum quibuscum viveret, idem tamen de ista

ista libertate docuisse semper; & hoc suum dogma typis
 *G. V. T. *μυστικῶς* explicatis confirmat*. Causa Epistolæ
 scribendæ, erat falsorum doctorum tum calumnia, quod
 Paulus reliquis Apostolis inferior esset ac discipulus eo-
 rum, & ab eorum doctrina dissidens; tum error perni-
 ciosus de necessitate circumcisionis, &c. & Ecclesiarum
 Galaticarum inchoata seductio f. Pseudo-apostoli illi
 Legem cum Evangelio conjungendam docuerunt,
 &c. Nazaræi hi nominati erant, qui nomine Christi-
 ani, reverâ Christi meritum ac justitiam ignorabant, &
 ex operibus Legis prorsus pendebant; flagrantis partim
 pravo Legis zelo, partim ambitione, avaritiâ, &c. h.
 Ghosfici hi erant, qui cum nec Judæi essent, nec profe-
 lyti fœderis, tamen ut persecutionem Judæorum effuge-
 rent, circumcisionem Christianorum à Gentilibus urge-
 bant, ipsi interea incircumcisi, &c. i. Epistola hæc mixti
 generis est, partim didactici, partim demonstrativi, do-
 cens simul & oburgans auditores, & anathematizans
 seductores k. Principales hujus Epistolæ partes tres
 sunt, 1. historia vocationis Pauli, &c. cap. 1. & 2.
 2. disputatio de justificatione solius fidei, deque abroga-
 tione Legis, &c. 3. hortatio ad perseverandum in li-
 bertate Christiana, vitandumque ejus abusum, & ad va-
 ria officia Christiana l. Titulus Epistolæ auctoritatem
 habet non divinam, sed humanam tantum: id quod ipsa
 varietas ejus in Græcis aliisque Codicibus ostendit m.
 [de quo vide Gom.]

CAP. I.

* Me. T. **1. NON ab hominibus** Scilicet puris a, velut auto-
 b Er. sic ribus b, sub. missus, Pi. sim. Ham. vel, sub. av.
 Be. id est, *χρησθέντος* c. Munus hoc meum, non ab hominibus
 c Camer. suoapte arbitrato, impositum est d; non est humanæ in-
 d G. ventionis, non fundatur in humana auctoritate*; non à
 * Dic. collegio Apostolorum, ut Matthias; aut suffragiis alicu-
 f E. jus Ecclesiæ, ut Barnabas & Silas f. ¶ Neque per
 g Pi. E. ex hominem] Vel, 1. purum sive nudum g. Neque etiam
 Hi. & c. Dei jussu per meros homines h, mediâ, seu hominum
 Me. T. ministerio i; quomodo multi in Ecclesiis ordinati fuere
 d G. per Apostolos dictante Spiritu, ut Matthias ab Apostolis
 i Dic. nominatus k: vel, 2. mortalem, qualis Christus erit quan-
 k G. do 12 Apostolos elegit, sed per ipsum immortalem l. Sed
 i Aug. in non verisimile est, in ipso limine Epistolæ Paulum se cæ-
 E. teris Apostolis anteferre voluisse m. Prius membrum op-
 n E. ponitur vocationi legitimæ, [omnino legendum, illegiti-
 n Gom. mæ] (ex temerario hominum errantium ausu, ut Pseudo-
 o Vor. sim. apostoli n;) posterius immediatæ o. Obj. At Paulus per
 Gom. homines missus est, Act. 13. 23. Resp. Missio illa par-
 p Gom. ticularis fuit ad certum opus, v. 2. nam antea fuit Apo-
 q E. Me. T. stolus, &c. p. ¶ Sed per Jesum Christum] Qui non
 r E. ex Hi. est purus homo, sed homo-Deus q, ut hinc constat r;
 t Be. immediatè t ab ipso Christo t, jam extra homines in Di-
 f G. Be. vina potestate constituto. Christus per elevationem suam
 i G. in cœlum non est homo, nempe qualis fuit, & quales nos
 sumus, id est, mortales v. Per Christum, ut disertè do-
 cetur Act. 9. 5, 15. & 26. 16, 17, 18. & quidem ut
 Deum, qui cum vocatione dona simul necessaria imme-
 diatè ei contulit. Nec obstat illa manuum Ananiæ im-
 positio, Act. 9. 17. quippè quæ illius rei signum dun-
 taxat erat, non autem causa adjuvans. Διὰ, per, hic non
 causam instrumentalem, sed principem, notat, quia se-
 quitur, & (sub. per) Deum Patrem x. ¶ Et Deum
 z Gom. Patrem] Christi naturalem y. Dux ergo distinctæ per-
 z E. Me. sonæ, unius atque ejusdem essentia & potentia ratione,
 una sunt causa efficiens Apostolatûs Pauli z. Quò magis
 n Gom. suum munus commendat, per causam mediam ascendit
 ad primam. Non potestas illa quâ Christus Ecclesiam re-
 git & Paulum ad Apostolatûm vocavit, venit ei a Deo
 Patre, supra quem nihil est a. ¶ Qui suscitavit eum,
 e G. &c.] Hoc addit, ut tacitè innuat, à Christo per resurre-
 ctionem immortalis se constitutum Apostolum, quod nulli
 b E. Me. contigerat aliorum b. Hoc iis opponit qui ipsi objiciebant,
 sim. Be. quòd Christum non vidisset, ut alii Apostoli, &c. c.
 Gom. c Be. 2. Et qui mecum sunt fratres] i. e. Christiani d, Co-
 d Me. Gom. rinthii, ut ego arbitror. Fuit apud Galatas Paulus ali-
 sim. Par. quantò antè quàm Corinthum veniret, Act. 16. 6. &
 18. 1. videtur autem secundum ad Galatas iter, de quo

Act. 18. 23. instituisse post hanc scriptionem*. Hos* G.
 assensores, qui re communicatâ Epistolam approbârunt,
 prudenter adjungit f, propter eos qui Pauli Doctrinam
 ut singularem calumniabantur g. Al. Fratres hic fortè
 vocat collegas Evangelii Doctores h, vel socios itinerum
 & laborum suorum, in prædicatione Evangelii, quales
 Timoth. & Clem. &c. & reliqui cooperarii ejus dicti.
 Sic Phil. 4. 21. fratres qui mecum, distinguuntur à πα-
 10 7ες ἀγίοι, v. 22. Sic ἀδελφοί, 2 Cor. 8. 23. & ἀδελφοί, 2 Cor.
 8. 18. & 13. 18. vel Lucas, vel Sylvanus, esse creditur; t Ham.
 vel, totum Antiochenæ Ecclesiæ Presbyterium i. ¶ Ec-
 clesiis Galatiæ] Ancyrans, Tavianis, Pessinuntiis. Non
 addit hic titulum, sanctis, quia cœperant ab Evangelio
 declinare k: Supple hic dicunt l, vel scribant, aut pre-
 cantur, quod sequitur m.
 3. Gratia (i. e. immerita Dei benevolentia n, & ju-
 stificatio, quæ donum per gratiam dicitur Rom. 5. 15 o.
 vel, gratiæ augmentum p, hi enim fideles jam erant q;
 vel, amor r.) vobis (sub. sit, Gom.) & pax, (i. e. vel
 20 prosperitas t; vel reconciliatio cum Deo t: Hæc autem
 dona illis opportunè precatur qui illis privari merue-
 runt v.) à Deo Patre & Domino nostro Jesu Christo] In MS.
 & Domino Jesu Christo, ut Rom. 1. 7. & 1 Cor. 1. 3. &
 2 Cor. 1. 2 x.
 4. Qui dedit semetipsum] Scilicet in mortem y, ut
 Rom. 4. 25. & 8. 32. Eph. 5. 2. Tit. 2. 14 z. ¶ Pro
 peccatis nostris] Scil. expiandis a, tollendis sive delen-
 dis b. Mors Christi multos habet effectus, hunc inter
 alios, ut admirabilis obedientiæ exemplo nos à peccatis
 30 abstrahat, 1 Pet. 1. 18 c. Al. hostiam pro peccatis d.
 τὴν ἑαυτοῦ ἡ. l. non vicem denotat, sed causam, nec eam fina-
 lem, sed efficientem impulsivam mortis Christi. Confer
 1 Pet. 2. 24. pertulit peccata, i. e. poenam peccatorum,
 &c. e. Innuit non à ceremoniis legis, sed ex cruce Christi
 remissionem peccatorum expectandam f. Alii Libri
 hic habent ὡς ἡ ἀπορίων, quomodo Baptismum dari
 ὡς ἡ ἀπορίων ἡ λαὸν, dicit Justinus Colloquio cum Try-
 phone g. ¶ Ut, &c. ὅπως ἔξω, &c.] Ut eriperet
 (vel, eximeret, P. Be. Pi. vel, segregaret, E. Quæ vox præ-
 cedentem nostram indicat miseriam, quòd antea ex mun-
 40 do fuerimus h, Heb. 7. 13, Esa. 42. 22 i.) ex presenti se-
 culo malo, Er. Il. Ti. P. Be. &c. vel, maligno, Amb. in Er.
 vel, ærumnoso, V. laborioso, Er. i. e. vel, 1. à tempore vitæ
 præsentis, quod malum est non per se, sed ob malos ho-
 mines, &c. k. vel, 2. à mundo impiorum l, ab impiis huic
 seculo addictis m. Ἀπὸν hic quod γυνεά, Act. 2. 40. κούρη,
 1 Joh. 2. 17. & 5. 19. Videtur autem maxime Judæos
 tangere qui regnum hujus mundi expectabant n. Ἀπὸν
 hic mundus, ut Heb. 1. 2. & 11. 3. & mundus pro ho-
 50 minibus, iisque malis, quia totus mundus in malo jacet,
 1 Joh. 2. 19 o. Vel, 3. à miserrima hominum extra Chri-
 stum conditione, vitæque depravatissimâ p; seculari &
 carnali conversatione, ad quam invitant mundus &
 mundani homines q; à mundi cupiditatibus, totaque
 peccati & Diaboli tyrannide. Confer 1 Joh. 2. 17 r. à
 peccatis quæ admittimus in hac vita, quæ peccandi oc-
 casiones multas habet t. Vel, 4. ex interitu præsentis
 seculi improbi t. Hoc seculum malum vocat compara-
 tione futuri v. ¶ Secundum voluntatem Dei (Jun-
 60 gendum hoc cum præced. dedit, &c. x. Offendit obiter
 Christum y, non temerè z, nec tantum volentem esse
 mortuum a; sed ex decreto (& præcepto b) Patris c,
 nempe ad sancendum Fœdus Novum diversum à legali.
 Laudantur exordia quæ auditorem ad id quòd præstan-
 dum est præparant d.) & (pro, id est, Vor.) Patris nostri
 i. e. qui est pater noster*. Kai hic exegeticè ponitur f.
 Kai hic diversa attributa conjungit, ut Eph. 1. 3. 1 Theſ.
 1. 3. 1 Pet. 1. 3 g.
 5. Cui est (vel, sit, Be. Pi.) gloria, &c.] Qui pro tan-
 to beneficio æternum glorificandus & laudandus est h.
 70 Vide Rom. 16. 27 i.
 6. Miror] Indicat se magnam de iis opinionem conce-
 pisse; nam magnorum casum miramur k. ¶ Quòd,
 &c. ὅτι ἐπὶ ταῖς μετατίθεσιν ἀπὸ τοῦ καλέσαι ὁ ἰσχυρὸς ἐν χρι-
 στῷ x. Quòd ita citò (vel à prima conversione ad
 Christum, vel à prima seductione; quòd non diu resti-
 terint impostoribus, sed faciliè manus dederint*. Hæc
 circumstantia pondus addit huic reprehensioni l.) trans-
 ferimini (i. e. finitis vos transferri m, per novos illos
 Docto-

ⁿ G. sim. Doctores ⁿ. Sic reprehensionem suam prudenter mitigat, in alios culpam rejiciens, quod Galatæ non suâ sponte, sed aliorum seductione defecerint: deinde, quod seductio non sit peracta, sed coepta; quare non dicit *transulistis vos*, nec *translati estis*, sed *transferimini* ^{*}. Hebraicè ⁿ *גלו*, quod ad nomen Galatarum alludere ait Hieron. Cæsar Gallos, unde orti Galatæ, ait *in consiliis capiendis fuisse mobiles, & novis plerumque rebus studuisse* ^o. ab eo qui vocavit vos (Quæ periphrasis intelligitur, vel, 1. de Paulo P, q. d. à me q, doctrinæque mea ^r, five meo Evangelio; per hoc enim illos Paulus vocaverat ^t. Sed hæc interpretatio & ab usu Scripturæ recedit, & momentum sententiæ elevat ^t. Vel, 2. de Deo ^v, cui vocationis laus perpetuò ab Apostolis tribuitur, ut Gal. 5. 8. 1 Thef. 5. 24. 2 Thef. 2. 14. 1 Pet. 1. 15. 2 Pet. 1. 3 ^{*}. Non dicit à meo Evangelio, sed à Deo; nè suum negotium agere, aut sui causâ commotus esse, videatur ^t.) *in gratia Christi*, Mo. vel, *in beneficio Christi*, i. e. in religione Christiana ^v; vel, *in gratiam Christi*, Vulg. Gom. ^v, pro ^{is}, ut 1 Cor. 7. 15. Heb. 4. 11. *Gratia* autem *Christi* hic est gratuita justificatio, reconciliatio cum Deo, & salus æterna, quam Christus merito suo nobis acquisivit ^z. *in gratiam*, &c. i. e. ad participationem gratuitorum ejus beneficiorum ^z; vel, *per gratiam Christi*, E. Vor. Gom. ^v, pro ^{is}, ut 1 Cor. 12. 3, 8, 9, 13 ^b. i. e. per meritum Christi gratuito vobis applicatum ^c. Al. Est hic hyperbaton, & verba aliter construenda sunt ^d. Quod à Christo, qui vocavit vos per gratiam, aded citò transferamini, Er. Il. Ti. vel, *aversi estis*, Tre. ex Sy. Christum cum dicit, ipsius doctrinam intelligit. Vocare nos, i. e. nihil cogitantes ad salutem invitare, Deus Pater sapissimè dicitur, sed quia id facit per Christum, rectè & Christus hoc facere dicitur: καλέσας ^o [ergò] rectè conjungitur cum voce *xer* ^o. Non placet, quia vocatio passim à Paulo non Christo, tribuitur, sed Patri ^{*}, ad, vel per, Christum vocanti, ut 2 Thef. 2. 13, 14, 16. 1 Pet. 5. 10 ^f. sic Rom. 8. 30. 2 Tim. 1. 9 ^g. Sic ergò alii vertunt: Quod ita citò, deserto eo qui vocavit vos in gratiam Christi, transferamini, P. sic Be. Pi. ¶ *In aliud Evangelium* h. e. diversum ab eo quod vobis prædica-
vi ^h, quodque prius amplexi eratis ⁱ; quod Dei voca-
tioni, & gratiæ Christi derogat ^k; vel, in aliam doctrinam quæ vobis pro Evangelio obtruditur ^l; h. e. à Christianismo in Judaïsimum ^m. Alterum Evangelium dicit, vel, 1. figurâ à Simili, i. e. in novam doctrinam quasi esset Evangelium. Sic Satanas Deus hujus sæculi, quia quasi Deus colitur ⁿ. Vel, 2. mimefi impostorum, qui doctrinam suam vocabant Evangelium, & quidem præstantius ac perfectius quàm illud Pauli; vel, 3. ex sua sententia ^o, quod adulterarent Evangelium, & à gratia averterent, Rom. 11. 6. Gal. 2. 21. & c. 3. v. 21, 22. & 5. 2, 4 P.
7. Quod, &c. ^o *ὅτι ἐστὶν ἄλλο* Ambros. hoc non legit: Hieron. & Sy. duntaxat legunt ^o *ὅτι ἐστὶ*, quod non existit, five quod nusquam est, ut Sy. habet. Nam falsum Evangelium non est Evangelium ^q. Relativum, ^o, refertur, vel, 1. ad totum orationis complexum ^r, ad totam rem; Quæ res nihil in se habet aliud, nisi, &c. ^t. vel, 2. ad aliud Evangelium ^t, q. d. καὶ ὅτι ἄλλο ^v, i. e. quum tamen non sit aliud, Pi. sic V. nempe Evangelium, Pi. sub. præter id quod vobis annuntiavi, V. Evangelium aliud per concessionem vocaverat v. præced. ^{*}. id nunc corrigit ^v, & declarat quo sensu id dixerat, scil. non quod esset aliud Evangelium Christi, seu verum, sed adulteratum, &c. ^z. q. d. doctrina eorum non est digna nomine Evangelii. Quicquid à meo diversum afferunt, non est Evangelium, sed Pseudo-Evangelium, magistris Pseudo-apostolis congruens ^a. Quod non est aliud, nisi nomine tenus ^b. ¶ *Nisi, &c.* *Εἰ μὴ πρὶς εἰσὶν οἱ τοιοῦτοι ὁμοῖς* Nisi quod quidam sunt qui turbant vos, Er. Ti. Ca. vel, qui animos vestros commovent, *בְּהָל*, qui scrupulos vobis injiciunt ^c. Non placet, quia sic infarciunt, *וְכִן*, quod ^d. Al. Nisi quidam sunt qui turbant vos, P. sic Val. Al. Sed nonnulli vos turbant, Be. Pi. sic Il. Gom. ^e *עַי מִן*, pro *מִן* ^f, nisi, pro sed, ut Mat. 12. 4. 1 Cor. 7. 17. Apoc. 9. 4. & 21. 27 ^f. & Gal. 2. 16. Nonnullos dicit, indignos censens quos nominet ^g. ¶ *Et, &c.* *Καὶ θέλωτες μετασπένσαι, &c.* Et volunt (vel, velint, P. Conatum significat, non eventum: nam Evangelium unum est & immobile ^h.) *invertere* (vel, per-
tere, Tre. ex Sy. Ca. *evertere*, V. Be. *ad aliud*, five in diversum, *detorquere*, Er.) *Evangelium Christi*, Be. Pi. &c. i. e. doctrinam Christi quam vos docui, mendaciis suis ⁱ. ¹ V. sim. Me.
Mutat mercem qui aliquid admiscet extraneum; ut hi Doctores doctrinæ Christi miscebant Legis Judaicæ necessitatem, quam Christus noluerat imponi, iis præsertim qui ex Gentibus erant vocati. Idque vitam quidem mortalem agens innuerat magis quàm dixerat; apertius autem explicaverat Apostolis post resurrectionem, tum per se, tum per Spiritum Sanctum ^k. Exiguum quid-
dam Evangelio repugnans, quale erat sabbatum & circumcisio, ejusmodi est ut universum Evangelium invertat: perinde ac si quis regii numismatis aliquantum depravârit, is totum numisma adulterinum reddit ^l. ¹ E. ex Th. sim. Chryl. in Par. ^m E.
8. Sed licet nos] i. e. vel, 1. ego ipse Paulus; nam Pauli scopus, erat Evangelium suum vindicare, &c. ^m. & solus Paulus eis prædicaverat, eosque ad Christum converterat, Gal. 1. 11. & 4. 13, 14, 19. Plurali ergò de se utitur per Enallagen pro Singulari, ut 2 Cor. 10. 2—16 ^{*}. vel, 2. nos Apostoli ⁿ: q. d. Si Petrus aut Johannes hoc facerent, quibus autoribus Pseudo-apostoli gloriabantur ^o. Vel, 3. ego & fratres, quorum nomine hos salutavit, supra v. 2 P. ¶ *Aut Angelus de celo* Scilicet veniens atque à Deo missus ^q; vel, coelestis & bonus Angelus ^r. Hypothesis est rei impossibilis ^t. Est quidem hoc exaggeranter dictum, non tamen planè impossibile, nam Angeli desertores olim in cælo fuere; neque semel, sed sæpius accidisse ut Angeli ex bonis mali fierent, putant Hebræi ^t. ¶ *Evangelizet* Catechre-
sticè dictum pro *annunciet* ^v; vel, *doceat*, eâ figurâ quam jam [antè] observavimus ^x. ¶ *Præterquam, &c.* *Παρά, &c.* *Præter id quod, &c.* Er. Ti. P. Be. Pi. Sy. *Præterquam quod*, Vulg. Tre. *Diversum ab eo quod*, Ar. Pi. Vor. sim. Æth. neque enim continuatio, sed diversitas, doctrinæ indicatur ^y. Al. *Παρά* ^z hîc significat *contra* ^z Vor. quàm, ut Act. 18. 13. Rom. 1. 26. & 4. 18. & 11. 24 ^z. ¹ G. *Παρά* Græcis, sicut *præter* Latinis, sæpe valet *contra*; unde *παράνομος* est *legis transgressor*: unde & dicimus, *præter morem, præter legem, præter spem, præter dignitatem*, id est, *contra*. *Παρά* ^o ergò hîc significat quod ita diversum est ut simul sit adversum. Ità & Hi. Amb. Aug. exponunt ^a. Verum non dixit, (sunt verba Chryl.) *si contra-
ria annuntiaverint, aut totum Evangelium subverterint; verum si vel paulum aliquid Evangelizaverint præter illud Evangelium—etiamsi quidvis labefactaverint* ^b. Sed neque hi Pseudo-apostoli assertionem contrariâ, sed additione falsâ Evangelium adulterabant. Fidem Christi non negabant, sed addebant legis opera, &c. Quare non dixerat eos velle *ἀνασπένσαι*, vel *κατασπένσαι*, *evertere*; sed *μετασπένσαι*, *invertere* ^c. Et insolens est *παρά* pro *contra*, nec uspiam in V. aut N. T. certò sign. *contra*, nisi Act. 18. 13. Sed & vulgata versio, & hîc, & Rom. 16. 17. *præter reddidit*: simil. 1 Cor. 3. 11. *Fundamentum aliud—præter id, &c.* ^d. In V. Fœdere mentio est *fœderis* cujusdam novi; at in Christi Fœdere non modò nullum posterius promittitur, sed etiam asseritur nullum existurum posterius, ut videre est Matth. 28. 20 ^{*}. ¶ *Anathema sit* i. e. maledictus & execrabilis ^e, perdatur prorsus, & morte æternâ puniatur ^f: *כְּחֵרֵי*, i. e. cum eo nihil vobis sit commercii, non magis quàm cum iis quos Synagoga aut Ecclesia penitus abscidit. Vide Rom. 9. 3. 1 Cor. 12. 3. & 16. 22 ^h. *Ἀνάθεμα* (sicut & *כְּחֵרֵי*, quod Lxx sic reddunt, Deut. 7. 26. & 13. 17.) significat, primò rem Deo devotam, v. g. sacrificium; indèque (quia res tales in usum alium transferre erat nefas, Levit. 27. 28. & sacrificia occidebantur;) rem exitio devotam atque execrandam; quo sensu, neque alio, occurrit in N. T. ut h. l. & Act. 23. 14, &c. ⁱ. ¹ Gom.
9. Sicut prædiximus] Vel alio quodam tempore, &c. vel potius verbis proximè præced. ^k. Solemus quæ valde inculcare animis volumus sæpius repetere ^l. ¶ *Et nunc, &c.* *ἄγν* hîc valet *nunc*, ut Matth. 3. 15. & 9. 18. ubi dicta vide ^m. ¶ *Siquis, &c.* *ἑἷς τις ὅστις, &c.* ⁿ G. Vel deficit *ὅστις* ante *ὅστις*, vel legendum *ὅστις* ⁿ. [ut G. legit.] ¶ *Præter, &c.* i. e. *Contra* quàm ego vos ex Christi mandato docui ^o. *Præter id quod accepistis*, Be. Pi. scilicet à me P, à nobis ^q. ¹ Pi.
10. Modò, &c. *ἄγν ὅτι ἀνθρώποις πείσω, ἢ ὅτι ὁ ἀδύ;* ^r Me. *Modò* (vel, *Nunc*, P. Er. Pi. &c. i. e. ex quo Apostolus factus

tere, Tre. ex Sy. Ca. *evertere*, V. Be. *ad aliud*, five in diversum, *detorquere*, Er.) *Evangelium Christi*, Be. Pi. &c. i. e. doctrinam Christi quam vos docui, mendaciis suis ⁱ. ¹ V. sim. Me.
Mutat mercem qui aliquid admiscet extraneum; ut hi Doctores doctrinæ Christi miscebant Legis Judaicæ necessitatem, quam Christus noluerat imponi, iis præsertim qui ex Gentibus erant vocati. Idque vitam quidem mortalem agens innuerat magis quàm dixerat; apertius autem explicaverat Apostolis post resurrectionem, tum per se, tum per Spiritum Sanctum ^k. Exiguum quid-
dam Evangelio repugnans, quale erat sabbatum & circumcisio, ejusmodi est ut universum Evangelium invertat: perinde ac si quis regii numismatis aliquantum depravârit, is totum numisma adulterinum reddit ^l. ¹ E. ex Th. sim. Chryl. in Par. ^m E.
8. Sed licet nos] i. e. vel, 1. ego ipse Paulus; nam Pauli scopus, erat Evangelium suum vindicare, &c. ^m. & solus Paulus eis prædicaverat, eosque ad Christum converterat, Gal. 1. 11. & 4. 13, 14, 19. Plurali ergò de se utitur per Enallagen pro Singulari, ut 2 Cor. 10. 2—16 ^{*}. vel, 2. nos Apostoli ⁿ: q. d. Si Petrus aut Johannes hoc facerent, quibus autoribus Pseudo-apostoli gloriabantur ^o. Vel, 3. ego & fratres, quorum nomine hos salutavit, supra v. 2 P. ¶ *Aut Angelus de celo* Scilicet veniens atque à Deo missus ^q; vel, coelestis & bonus Angelus ^r. Hypothesis est rei impossibilis ^t. Est quidem hoc exaggeranter dictum, non tamen planè impossibile, nam Angeli desertores olim in cælo fuere; neque semel, sed sæpius accidisse ut Angeli ex bonis mali fierent, putant Hebræi ^t. ¶ *Evangelizet* Catechre-
sticè dictum pro *annunciet* ^v; vel, *doceat*, eâ figurâ quam jam [antè] observavimus ^x. ¶ *Præterquam, &c.* *Παρά, &c.* *Præter id quod, &c.* Er. Ti. P. Be. Pi. Sy. *Præterquam quod*, Vulg. Tre. *Diversum ab eo quod*, Ar. Pi. Vor. sim. Æth. neque enim continuatio, sed diversitas, doctrinæ indicatur ^y. Al. *Παρά* ^z hîc significat *contra* ^z Vor. quàm, ut Act. 18. 13. Rom. 1. 26. & 4. 18. & 11. 24 ^z. ¹ G. *Παρά* Græcis, sicut *præter* Latinis, sæpe valet *contra*; unde *παράνομος* est *legis transgressor*: unde & dicimus, *præter morem, præter legem, præter spem, præter dignitatem*, id est, *contra*. *Παρά* ^o ergò hîc significat quod ita diversum est ut simul sit adversum. Ità & Hi. Amb. Aug. exponunt ^a. Verum non dixit, (sunt verba Chryl.) *si contra-
ria annuntiaverint, aut totum Evangelium subverterint; verum si vel paulum aliquid Evangelizaverint præter illud Evangelium—etiamsi quidvis labefactaverint* ^b. Sed neque hi Pseudo-apostoli assertionem contrariâ, sed additione falsâ Evangelium adulterabant. Fidem Christi non negabant, sed addebant legis opera, &c. Quare non dixerat eos velle *ἀνασπένσαι*, vel *κατασπένσαι*, *evertere*; sed *μετασπένσαι*, *invertere* ^c. Et insolens est *παρά* pro *contra*, nec uspiam in V. aut N. T. certò sign. *contra*, nisi Act. 18. 13. Sed & vulgata versio, & hîc, & Rom. 16. 17. *præter reddidit*: simil. 1 Cor. 3. 11. *Fundamentum aliud—præter id, &c.* ^d. In V. Fœdere mentio est *fœderis* cujusdam novi; at in Christi Fœdere non modò nullum posterius promittitur, sed etiam asseritur nullum existurum posterius, ut videre est Matth. 28. 20 ^{*}. ¶ *Anathema sit* i. e. maledictus & execrabilis ^e, perdatur prorsus, & morte æternâ puniatur ^f: *כְּחֵרֵי*, i. e. cum eo nihil vobis sit commercii, non magis quàm cum iis quos Synagoga aut Ecclesia penitus abscidit. Vide Rom. 9. 3. 1 Cor. 12. 3. & 16. 22 ^h. *Ἀνάθεμα* (sicut & *כְּחֵרֵי*, quod Lxx sic reddunt, Deut. 7. 26. & 13. 17.) significat, primò rem Deo devotam, v. g. sacrificium; indèque (quia res tales in usum alium transferre erat nefas, Levit. 27. 28. & sacrificia occidebantur;) rem exitio devotam atque execrandam; quo sensu, neque alio, occurrit in N. T. ut h. l. & Act. 23. 14, &c. ⁱ. ¹ Gom.
9. Sicut prædiximus] Vel alio quodam tempore, &c. vel potius verbis proximè præced. ^k. Solemus quæ valde inculcare animis volumus sæpius repetere ^l. ¶ *Et nunc, &c.* *ἄγν* hîc valet *nunc*, ut Matth. 3. 15. & 9. 18. ubi dicta vide ^m. ¶ *Siquis, &c.* *ἑἷς τις ὅστις, &c.* ⁿ G. Vel deficit *ὅστις* ante *ὅστις*, vel legendum *ὅστις* ⁿ. [ut G. legit.] ¶ *Præter, &c.* i. e. *Contra* quàm ego vos ex Christi mandato docui ^o. *Præter id quod accepistis*, Be. Pi. scilicet à me P, à nobis ^q. ¹ Pi.
10. Modò, &c. *ἄγν ὅτι ἀνθρώποις πείσω, ἢ ὅτι ὁ ἀδύ;* ^r Me. *Modò* (vel, *Nunc*, P. Er. Pi. &c. i. e. ex quo Apostolus factus

* G. sim. factus sum^r, ex Phariseo, &c.†. vel, Nunc, i. e. hortatione præposita, v. 8, & 9^r.) *enim* (Rationem reddit prius dictorum, five cur illi persistere deberent in Evangelio, sumptam à scopo suo v. sub. *utrum*, Er. P. Be. Pi.) *homines* (sub. *audiendos*, Be. vel, *hominibus*, Er. II. Tre. ex Sy. Vulg.) *suadeo*, (vel, *persuadeo*, Val. Ca. vel, *pareo*, Zeg.) *an Deum?* Mo. P. Ti. Be. Pi. vel, *Deo?* Er. II. Tre. Vulg. Zeg. Græca phrasia anceps est. Πείθω proprie est *suadere*, ut Act. 19. 26. & 28. 23, 24. inde per Meton. effecti, *persuadere*, ut Matth. 28. 14. Act. 12. 20. deinde (quia suasio est doctrinæ species,) *docere*, ut Act. 18. 4. Porro hoc verbum semper Accusativum regit, five rem quæ suadetur, ut Act. 19. 8. five eum cui suadetur, ut Act. 28. 23. 2 Cor. 5. 11. notet^r. [Hinc variant:] An quod prædico ad gloriam (five in gratiam v.) hominum prædico, ac non potius Dei²? ut hominibus morem geram, an ut Deo? Imo solam Dei gloriam specto, &c. Al. Sensus, q. d. Num causam hanc apud homines iudices ago? imò apud Deum, cui, ut Iudici meo, eam probare studeo: contradictores meos non moror, Deo Iudice contentus b. Πείθω hinc significat *propitium mihi facio*, ut diximus ad Matth. 28. 14. Sic in Græco, 1 Sam. 24. 7. καὶ ἐπειγες—καὶ ἀνδραγαθίζεις, &c. c. i. e. *placavit eos* d. Ex obliquo adversarios ferit, qui dum hominum iras effugerent Dei iram non curabant^r. Sensus, q. d. Num illa doceo quæ homines, scilicet persecutores Judaicos, mihi propitios reddant, quod Gnostici vestri faciunt, an quæ favorem Dei concilient^r? Al. Utrum suadeo ut hominibus credatis an ut Deo†? Non homines prædico, sed Christum||. Evangelium meum vos non duxit ad homines, Petrum, Paulum, Jacobum, &c. ut horum autoritate niteretur fides vestra, vel, ut his placeretis; sed directè ad Christum & Deum, quod evidens est salutaris doctrinæ argumentum^r. Adversarii mei homines prædicant, ipsique unicè se approbare student, ego Deum, &c. b. Non de personis quibus suadetur, sed de rebus ipsis quæ suadentur, hinc agit, q. d. Vos testes esse potestisⁱ, me non humana, sed merè divina suadere ac docere^k; nec humanum aliquid spectare^l, sed solam Dei gloriam^m. *Homines & Deum* Meton. dicit pro iis quæ ad homines, five res humanas, & quæ ad Deum pertinent: quomodo idem sunt docere & Christum, Act. 8. 5, 35. & quæ de Christo, Act. 28. 23, 31. item regnum Dei, Act. 20. 25. & 28. 31. & quæ de regno Dei, Act. 8. 12. & 19. 8ⁿ. Verum non loquitur hinc Paulus de argumento suæ prædicationis, sed de animi sui proposito, quod Deum potius quàm homines respiciat^r. ¶ *An quero hominibus placere?* i. e. veritate posthabita gratiam hominum eblandiri^o? i. e. Non quero, ut vos nōstis P. An facio ut illi, qui Judæorum captant gratias^q? ¶ *Si, &c.* Si—ἡγεσθον—ἐν αὐτῷ. ¶ *Si enim* (vel, *Enimvero si*, P. Be. Pi.) *adhuc* (i. e. sicut antea faciebam^r, in Judaismo†, cum imprudenti zelo sacerdotibus servirem^t;) *hominibus placuissem*, (vel, *placerem*, P. Mo. Be. Pi. &c. i. e. vel, i. gratus five acceptus essem; vel potius, 2. quærerem placere; cui favet, tum quod destudio placendi hinc actum est, tum similis usus verbi ἀρέσκειν, Rom. 15. 2. 1 Cor. 10. 33. 1 Thes. 2. 4^v.) *Christi servus* haudquaquam essem, Er. Ti. sic P. Be. &c. vel, *fuissem*, Tre. ex Sy. *servus*, scil. genuinus five fidelis^x, vel idoneus^y: Christus enim solidum hominem postulat, Mat. 6. 24^z. Non transissem ad Christianismum^a, quo tantam mihi conflavi invidiam^b. Vel generalius, sensus est, q. d. Si captarem hominum gratiam, Christi gratiā exciderem^c: vel, *servum Christi* se vocat ob ministerium suum, ut Rom. 1. 1. q. d. indignus essem nomine *servi*, &c. utpote non sincere agens^d. De se loquendo, illos alios ex contrario notat^r, quorum studium erat hominibus placere^f.

11. *Non est secundum hominem*] h. e. Non nititur humanā auctoritate^g, aut patefactione, ut v. seq. declaratur^h. Nihil humani affectus admixtum habetⁱ. Non est humanum inventum^k, à me confictum^l, aut mihi traditum ab homine^m, edoctum ab Apostolo quopiam; quod ipsi objiciebant Judaizantes, indeque eum cæteris inferiorem esse contendebantⁿ; sed immediatè à Deo & Christo, &c. o. Κατὰ hinc valet, vel, 1. *secundum*, κατὰ ἀνθρώπων, i. e. more humano, ut 1 Cor. 3. 3. Gal. 3. 15. consuetudo atque ordinario, ut extraordinaria vocatio hinc

designetur: vel, 2. idem quod *ad, per*, ut Marc. 1. 27. *Imperat*—κατ' ἐξουσίαν, *per potestatem*, & Gal. 2. 2. *Ascendi* κατὰ, *per revelationem*. Ità hinc *per hominem*; quod verb. seq. declarat^r.

12. *Neque*—ab homine (i. e. alicujus hominis magisterio P, aut persuasione q;) *accepi illud*, (nempe, Apostolatus onus^r. Non ex Hillelis traditione hoc ad me venit†.) *neque didici*] Vel, *edoctus sum*, P. Be. Pi. sic Er. &c. nempe doctrinam meam^x, scil. ab homine^t. Non hoc me Gamaliel docuit v. Accipere & discere hinc idem sonant^x. Al. Non aut semel *accepi*, aut per temporis moram *didici* y. ¶ *Sed per, &c.* Δι' ἀποκαλύψεως, &c.] *Sed per revelationem* (nempe extraordinariam, ut 2 Cor. 12. 1. alioqui Christus Evangelium revelat per Spiritum suum, etiam hominum ministerio^z;) *Jesu Christi*, P. Er. Be. &c. i. e. ab eo immediatè mihi factam, de totius Christianismi mysteriis^a. Hic Genitivus indicat causam agentem, non subjectum vel objectum, &c. b. *Patefaciente* id mihi *Jesu Christo*, Pi. Hoc factum non longè post conversionem ipsius, ut patet ex Gal. 1. 15, &c. c. five in itinere Damasceno, Act. 9^d. five mox in triduo illo jejunio Damasci^e. Cui repugnat quod missus est ad Ananiam à quo disceret, &c. Act. 9. 6^f. Sed nulla Evangelii ab Anania traditi fit mentio. Et à Christo hoc immediatè factum constat ex Act. 22. 14, 15. & 26. 16, 17, 18^g. *Per revelationem celestem addidici*. Iterum, *Jesum Christum hominibus*, i. e. mortalibus, opponit. Sic Moses vocatur per Angelum in rubo^h. Hinc rectè colligunt Patres Christum non esse hominem tantum, sed & verum Deumⁱ.

13. *Audistis enim* (Rem ignotam, quod scil. Evangelium suum à Deo haberet, colligit ex re nota: Noverant enim eum prius fuisse furiosum Christi hostem, &c. qualis repente in amicum mutari non poterat humanā ratione, sed divinā gratiā, &c. k.) *conversationem meam* (i. e. vitæ genus ac modum. Habes ἀναστροφήν, Tob. 4. 19. Ephes. 4. 22. 1 Tim. 4. 12. Heb. 13. 7. Jac. 3. 13. & in utraque Petri non semel^l. Vel, *quomodo versatus sim*, Be. Pi. quo studio me gesserim^m.) *aliquando* (vel, *olim*, five *quondam*, Er. P. Be. Pi.) *in Judaismo*] i. e. in Judaica religione. Sic Ἰουδαϊσμόν habes Esth. 8. 17ⁿ. q. d. cum Judæus essem^o, antequam converterer ad Christum P. ¶ *Quoniam, &c.* Ὅτι καὶ ἐξ ἡμετέρων—ἐπορεύθη, &c.] *Quod summè* (ad verb. secundum superlativum, five excellentiam, i. e. summo studio atque conatu^q. Locutio Paulina, ut Rom. 7. 13. 2 Cor. 4. 17^r.) *persequebar Ecclesiam Dei*, (Idem habes 1 Cor. 15. 9†. id est, Christianos, quos sic vocat, ut peccatum suum exaggeret, quod disperdere voluerit eum cœtum quem Deus in terris congregabat, quod erat contra Deum pugnare^t.) *& eam vastabam*, P. sim. Be. Pi. Habes hoc verbum de re eadem, Act. 9. 21^v. vel, *depopulabar*, V. Metaphora à re militari^x; vel, *expugnabam*, Vulg. scil. quantum in me erat y, i. e. oppugnabam & expugnare studebam^z.

14. Et, &c. Καὶ προσέκομιτόν, &c.] *Et proficiebam in Judaismo*, P. &c. i. e. in notitia Judaicæ religionis^a; five Pharisaicæ doctrinæ ac superstitionis^b, five in Legis studio^c. ¶ *Supra, &c.* Ὑπερ—συνηλικιωτάτος, &c.] *Super multos aequales* (vel, *coævos*, Be. sim. Vulg. Er. Pi. Di. meos, Pi.) *in genere meo*, P. Pi. &c. i. e. in gente meā^d, ut 2 Cor. 11. 26e. scilicet Judaica^f. מִן הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּגִילִי, ut est Dan. 1. 10. עַל כָּל בְּנֵי גִילִי, ut loquitur alicubi Maimonides^g. ¶ *Abundantiùs, &c.* Περισσότερον ἡρώδης, &c.] *Abundantiùs* (nempe quàm alii^h;) *zelotes* (Sic se vocat ab immodico studio ac amoreⁱ. Cum vehementer essem studiosus, Er. V. sim. P. Be. Pi. Ζηλωτής est ardens studiosus. Vide Act. 21. 20. Rom. 10. 2. Phil. 3. 6^k.) *existens patriarum mearum traditionum*, Gom. &c. quas scil. acceperam à patribus meis^l; i. e. rationis vivendi à majoribus acceptæ^m, utpote Pharisei filius, Act. 23. 6ⁿ. quod his verbis significat^o. Eas autem traditiones intelligit quæ necessitatem circumcissionis & ceremoniarum, &c. statuebant, ut Act. 22. 3 P. Παρεδόσαντες voce tum ipsam Legem, tum Legis interpretationem intelligit. Vide Matth. 15. 2. παραδοθέντες hinc, ut ἐν παραδοσὶ, Act. 28. 17. sunt *leges & instituta à majoribus accepta*. Vide Act. 23. 6^q.

15. *Cum, &c.* Ὅτι ὁ Θεὸς ἐξ ἐσθλῶν, &c.] Cohæret hoc cum ἀποκαλύπτει, v. seq. *Cum Deo visum est per me cognitum* facere

facere Filium suum. Εὐδυνάστε, ὅτι, dicitur de iis quorum
 * G. Deus rationes reddere non solet. Sed quando placuit
 (vel, libuit, Be.) Deo, P. Pi. scil. Patri, ut 2 Cor. 3. 8.
 qui tamen per Filium eum vocavit, Act. 26. 16, 17.
 † Gom. 1 Tim. 1. 12. Hoc ergo utrique attribuitur, Gal. 1. 1.
 1 Tim. 1. 1. Qui, &c. οὐ ἀποστόλος, &c.] Qui
 separavit, vel segregavit (vel, segregaverat, Er. II. V. Ti.
 * Vor. separavit, P. Be. i. e. qui jam tum me destinaverat, vel
 separare decreverat. Segregatio hic notatur ratione
 * Gom. non executionis, quæ per vocationem fit, sed decreti,
 * E. sim. five prædestinationis. Neque hic agit de prædesti-
 Ham. natione sui ad vitam æternam, sed ad Apostolatam, &
 * E. five ad prædicandum Evangelium, ad quod etiam segre-
 * Pi. sim. E. gatus esse dicitur Act. 13. 2. Rom. 1. 1. sequitur enim
 * E. hic, ut revelaret, &c. 2.) me inde ab utero, &c. Pi. Tre. &c.
 i. e. ex eo tempore quo eram in utero, ut Psal. 58. 3.
 & 71. 6. Solet quidem hæc locutio proverbialiter, &
 * E. sæpe ὡς βολύτης, usurpari, ut Psal. 22. 9. & 58. 3. &
 71. 6. Esa. 48. 8. sed hic tamen proprietatis significatio-
 nis retinenda est: respicitur enim locus Jer. 1. 5. quem
 bene explicat Maimon. Ductoris dubitantium 2. 32. Re-
 * G. quiritur ad Prophetiam bonum cerebri temperamentum;
 * Me. non tamen qui id habent Prophetæ fiunt, sed ii quibus hoc
 * T. Deus vult concedere. Non dissimilis locutio in Philone.
 [quam videt in G.] ex utero, &c. i. e. ab ipso nativitat-
 * E. meæ exordio, antequam natus aut quidpiam promer-
 * E. itus essem. Scriptura æternitatem sæpe insinuat alia
 quædam temporis principia nominando, v. g. ante-
 * E. quam mundus fieret, ab origine mundi, à formatione
 * E. aut nativitate hominis, &c. f. [Et vocavit, &c.] Effic-
 * E. caciter, tempore conversionis meæ. Vocationem il-
 * G. lam intellige de qua Act. 9. 5. & seq. non ad fidem,
 * Gom. de qua agit v. seq. sed ad Apostolatam. Illa autem
 * Gom. Pi. proveniebat ex singulari quadam (& gratuita ac minime
 * Gom. debita). Dei benevolentia in eum, qui tunc maxime
 * G. hostem agebat Christianismi.
 16. Ut, &c. Ἀποκαλύψαι—ἐν ἐμοὶ] Revelare, five
 Retegere, (vel, Patefacere, scil. per prædicationem Evan-
 * Pi. gelii, ut mox sequitur: Ad revelandum, five, Ut reve-
 * E. sic Er. laret, E. In hoc ut revelaret, Er. Pendet hoc, vel à ver-
 * Be. bis, segregavit, & vocavit, vel potius ab ἐκδοκῶν P, pla-
 * Pi. cuit Deo patefacere.) filium suum in me, P. Be. Gom. Ca.
 * Q. in E. sic Mo. inspiratione fidei & cognitionis mysteriorum
 * Gom. ex Evangelii; ut & subjectum notet, ut interna Paulo
 * Chrys. sim. facta revelatio designetur. Quod & proprietati vocis,
 * Be. & sequentibus maxime convenit, & loci scopo, & aliis
 * Gom. Scripturæ S. locis, ut 2 Cor. 13. 3. Eph. 3. 3, 5. 1 The-
 * Vor. 2. 13. vel, mihi, Æth. Ar. Be. vel, per me, Er. II. Ti. Pi.
 * Pi. Vor. G. sic Vor. E. Me. Tre. ex Sy. id est, per ministerium
 * E. meum. Ev hic pro se, per, ut sæpe, & causam
 * E. efficientem, notat. [Sensus, q. d.] Voluit Filium suum
 * G. (fideique ejus mysteria), per me cognitum facere plu-
 * E. rimis, mundo, &c. Qui sensus tam superioribus, ubi
 * G. se segregatum dixit, scil. ad munus Apostolicum, quam
 * E. sequentibus, apprimè congruit. [Ut Evangeliza-
 * E. rem, &c.] Ita hic sumo pro ita ut, quo sensu ponitur in
 * G. 1 Cor. 9. 24. & Apoc. 13. 13. Explicat enim modum
 * V. Er. quo Deus voluerit per Paulum Filium suum cognosci,
 * ex Hi. nempe, Paulo Gentibus prædicante, Act. 9. 15. [Con-
 * E. tinuo, &c. Εὐδυνάστε ἐπεὶ ὁ ἀποστόλος σαρκενὸς καὶ αἱματὶν] Εὐδυνάστε
 * E. referri potest, vel, 1. ad præcedentia, hoc modò, ut
 * Gom. ex Evangelizarem—in Gentibus continuo; h. e. ut protin-
 * E. nus & citra moram accingerer ad prædicationem, &c. †.
 * E. vel, 2. ad sequentia. Significat statim se, i. e. nullâ mo-
 * V. rã interpositâ, coepisse fungi suo munere, ut Act. 9. 20.
 * G. videre est. Sed maluit id efferre per negationem. El-
 * Be. lipsis magis sensu quàm verbis: hoc enim dicit, Statim
 * J. Cap. parvi vocationi Dei, nec quævis tum aliquos cum qui-
 * Camer. bus de illa conferrem. Statim obsecutus sum, nihil
 * Be. cunctatus, & non contuli, &c. Περσὶ αὐτῶν est insuper
 * G. sim. mutare aliquid aut de integro restituere; ut cum de du-
 * Pi. Pi. biis ad aliquos refertur deliberandi causâ. Ἀνατίθεαι
 * Eudæo. id est arcanum suum, velut onus, in amicum exonerare, &
 in ejus sinum deponere. Præp. ὅπως hic addit, ut testetur
 se alios non adiiisse ut disceret, &c. Περσὶ αὐτῶν id est
 idem quod ἀνατίθεαι, aliquem adire consilii capiendi
 causâ. Usurpant sic Diodorus Siculus & Lucianus; ille
 de Alexandro sic loquens, τοῖς μάλιστα περσὶ αὐτῶν ὅτι
 ὅτι οὐκ ἔμελλεν, Quum super portento illo Chaldaeos consulisset;

hic de Jove, O Jupiter quid meditabundus—loque-
 ris,—ἐμοὶ ἀποκαλύψαι, &c. mecum communicato, cape me con-
 * Pi. ex sultorem, &c. [Locum autem sic reddunt:] Continuo non
 Steph. (vel, Non statim, P. Be. Pi. Statim non, Gom. Non equidem,
 Ca. Eadem horâ non, Tre. ex Sy.) contuli (vel, præterea con-
 * Pi. tuli, Be. vel, acquievi, Mo. vel, revelavi, Tre. ex Sy. sic
 Ar. vel, rem communicavi, h. e. consilium de provincia
 mihi mandata.) cum carne & sanguine, Er. II. Ti. P. Ca. o Pi.
 Be. &c. vel, carni & sanguini, Mo. Tre. &c. Caro &
 10 sanguis hic significant P, vel, 1. carnalem five humanam
 Pauli rationem, quam negat se in consilium adhibuisse, q. Q. in
 effctne oraculum hoc coeleste, an ludibrium? effctne Gom. Par.
 Deo parendum? deberetne Christum amplecti & præ-
 dicare per mille pericula, &c. tales enim rationis hu-
 * Par. manæ discursus à veritatis professione multos absterrent.
 Non placet: 1. phrasis hæc nusquam in S. S. ita sumi-
 * Gom. tur; 2. alienum hoc à scopo, ut videbimus. Vel, 2.
 * Hi. in dem caro interdum dicitur, ut Gen. 6. 3. sed caro & san-
 Gom. guis nusquam, nè quidem Matth. 16. 17. ubi pro homi-
 20 ne accipitur; nec enim opponitur hominibus spirituali-
 bus, sed Deo patri. Vel, 3. Judæos consanguineos
 * Gom. Pauli. Cui repugnat, 1. phrasis; nam licet Judæos
 * Hi. in carnem suam, Rom. 11. 14. vocet, sanguis tamen pro con-
 Gom. sanguineis nusquam sumitur: 2. scopus Pauli, qui non
 speciatim se à Judæis, sed generatim ab homine, non
 * Gom. edoctum asserit. Nec ulla erat ratio ut cum incredulis
 imperitisque hominibus, quales Judæi, de Evangelio
 suo communicationem institueret. Vel, 4. Hominem,
 30 & quidem mortalem. Huic significationi favent,
 1. usus phraseos, ut Matth. 16. 17. 1 Cor. 15. 50. d.
 Eph. 6. 12. Heb. 2. 14. & apud Rabbinos, quibus
 passim Rex carnis & sanguinis, est Rex mundanus;
 2. scopus Apostoli omnique loci circumstantiæ. [Sen-
 * Gom. sus,] Non quævis ex homine illo an parendum mihi
 * E. esset: Sciebam enim mihi gravissimas poenas imminere
 nisi paruissem, 1 Cor. 9. 16. Hæc omnino eò pertinent
 ut ostendat se nihil dare aut amori in Gentes, aut odio
 in Judæos; sed se quæ facit facere Dei & Christi causâ.
 40 Non communicavi negotium prædicationis cum quo-
 quam mortalium, nè Apostolis quidem; vel, quia E-
 vangelium, tanquam dubium, & ab iis aut corrigendum
 aut supplendum, communicare, res indigna & absurda
 videretur; vel, nè videretur ab iis accepisse Evange-
 * Gom. lium. Neque arrogantia hoc tribuendum (quod Por-
 * E. phyrius objecit) sed Apostolicæ constantiæ, quod do-
 * G. Gom. ctrinam suam ex divina revelatione certam, noluit, ve-
 * Vor. lut dubiam, humano subicere examini.
 50 17. Neque, &c. Οὐδὲ ἀνέλαυν, &c.] Neque redii (vel,
 * Be. ascendi, Er. Be. ut Joh. 6. 3.) Hierosolymam, ad eos
 * Par. E. qui ante me fuerant Apostoli, P. Be. Pi. nempe vocati: P.
 ad eos quibus ante me commissæ fuerat provincia Evan-
 * V. gelica, Petrum Johannem, Jacobum, qui plurimum
 * G. circa illa tempora Hierosolymis agebant. At venit
 Hierosol. post conversionem, Act. 9. 26, &c. Resp. Venit
 quidem necessitate fugæ compulsus, & per eam, quasi
 * Me. per aliam urbem, transiens in Arabiam; non autem ut
 * Par. Petrum videret. In illo autem transitu oraculum in
 * Me. templo accepit, quo jussus erat non ad Apostolos acce-
 60 dere, sed procul Gentibus prædicare, Act. 22. 21. Inde
 ergo abiit in Arabiam, &c. [Sed abiit (scilicet, è
 * Par. Damasco), in Arabiam] In loca Damasco proxima;
 * E. ipsa enim Damascus tunc sub Arabum erat Regno. Hæc
 prima est Gentium cui Paulus Evangelium annuntiavit;
 in hoc quoque Mosis similis, cui post relictam Ægyptum
 prima statio in Arabia. Sic impletum mysticè Vaticini-
 * G. um Esa. 44. 11. Hoc iter Lucas non enarravit, quia ei
 * Par. non adfuit. [Iterum—Damasco] Quando ac-
 70 cidit illud, 2 Cor. 11. 32.
 18. Post annos tres] Ab ipsius conversione supputan-
 * E. dos, & in Arabia exactos; non Damasci, ut ostendit
 quod Pauli conversio Hierosolymitanis ignota esset.
 * Cap. in [Videte; ita Mo. Æth. Ἰσοψῆσαι] Videndi gratiâ, Ca.
 * Hist. Ut viderem, Er. Tre. &c. Ut viserem, five inviserem, Il.
 * Apost. P. Be. Pi. G. ex Chrys. E. &c. ut solemus res aut perso-
 * P. 3887. nas excellentes, &c. Sic ἰσοψῆσαι χεῖρας, Plutarchus
 * Me. sim. Theseo. Usurpat sic & Lycophron. Pro Πέτρῳ hic in
 * Cap. ib. MS. est Κηφῶν, & sic in omni hac Epistola; & credo sic
 * E. scripsisse Paulum sed exscriptorem reposuisse nomen
 inter

¹ G. inter Græcos notius f. ² *ἱεροσολαίμης* significat *percontandi*
³ Er. *discendique causâ videre*; quanquam Hieron. id negat g.
⁴ G. ¶ *Mansi apud eum*] Magnus hospes magni hospitis h.
¶ *Diebus quindecim*] Non ergo illum adii, ut discerem,
⁵ E. cui non suffecit tam breve spatium, sed honoris cau-
sâ, &c. i.

19. *Neminem nisi, &c.* ¹ *Ἐν μὲν*, &c.] Hinc sequitur, Ja-
² E. cobum hunc Apostolum fuisse, si scilicet *ἐν μὲν* exceptivè
sumatur, non item, si adversativè k. *Ἐν μὲν* hic valet *sed*,
ut Matth. 12. 4. Gal. 1. 7. Eph. 2. 16. Apoc. 9. 4. & ali-
bi. *Nullum reperi Apostolorum*, quippe qui aliò iverant
Evangelii spargendi causâ; *sed reperi eum* qui eorum vi-
³ G. ces obibat, *Jacobum* l. *Jacobum* intelligit non Zebe-
dæi m, sed Alphæi n, fratrem, i. e. cognatum, nempe
confobrinum, Domini o.

20. *Ecce coram Deo*] Sub. *testor*, P. Be. vel, *affirmo*,
¹ Pi. Formula jurandi p, vel saltem asseverandi q. Jura-
mentum adhibet, ut Rom. 1. 9. 2 Cor. 1. 23. & alibi
² Vor. ex sæpe r; nè conficta putarentur quæ dixerat, nec testibus
Pi. probare poterat t. Causa autem gravis erat ut credere-
³ Vor. tur Apostolus à Christo factus, non ab aliis Apostolis
⁴ G. substitutus t.

21. *In, &c.* ¹ *Ἐν ταῖς κλίματαις*, &c.] *In regiones* (ad verb.
² Pi. *inclinationes*. Sic appellant Geographi terrarum tractus
ab *inclinando*; quòd partes terræ propter ipsius rotun-
ditatem à polis aliæ aliis plus declinent v.) *Syriæ*, &c.
³ G. P. Be. &c. Act. 9. 30. Vocem *κλίματαις* habuimus &
Rom. 15. 23. 2 Cor. 11. 10 x.

22. *Ignotus facie, &c.*] Ut proinde nec ab iis edoceri
¹ Gom. poterat, &c. y. *τῶ προσώπῳ* hic est quod Latini dicunt, *de*
facie. Ità Cicero ad Pisonem, & alii. Hoc interfert ut
appareat falsum esse quod de illo spargebatur, Ipsum in
² G. Judæa docuisse necessitatem rituum Judaicorum z.

23. *Tantum, &c.* ¹ *Μόνον ὃ ἀκούετε ἡμεῖς*] Præcessit *ἐν-*
κρίσις, & sequitur masculinum; intelliguntur enim illi
² G. qui in Ecclesiis erant a. *Sed solum audierant* qui dicerent,
³ Er. V. P. Be. Pi. h. e. Rumor apud illos erat b. ¶ *Qui, &c.*
⁴ G. *ὁ δὲ λόγος*, &c.] i. e. *διότι*; nam sic Benoni sæpe ponitur
apud Hebræos. Vide Sirach. 48. 7 c. ¶ *Evangelizat*
⁵ Idem. *fidem* (*πίστιν* vocat metonymicè τὸ λόγον cui creditur d,
five Evangelium x, ut 1 Tim. 4. 1 f. Sic & infra 3. 2, 5,
⁶ Be. Vor. 23, 25 g. *Fides* dicitur & id quo, & id quod, creditur h.)
⁷ G. *quam expugnabat*] Vel, *oppugnabat*, v. *vastabat*, P. &c.
⁸ Be. Vor. i. e. propter quam olim vastabat Ecclesiam, ut supra
v. 13. magis propriè loquutus est i. Quod ibi de Ec-
clesia dictum, hic de fide. Vastabat fidem, quia Christi
fidelibus fidem extorquere persequendo nitebatur k. Sic
apud Sallustium dicitur *conscientia mentem vastare* l. De
voce *περιεργάζετο* vide supra 13. dere Act. 9. 21 m.

24. *Et, &c.* ¹ *καὶ ἐν ἐμοί*, &c.] *Et glorificabant Deum*
de me, P. Be. Pi. &c. vel, *propter me*, Pi. Vor. vel, *mei*
causâ, G. Vor. v. pro xel, ut Psal. 63. 7. & 87. 3. vel
² Pi. potius, pro *διὰ* n. Heb. יְהוָה, pro יְהוָה. Gloriam meam
³ Be. conversionis Deo tribuebant p. Gloriam misericordiæ
⁴ E. illi tribuens quam erga Paulum exseruerat q.
⁵ Pi.

CAP. II.

¹ G. **I.** *Deinde post, &c.* ² *Διὰ δευτερεύοντων*, &c.] *Post* (vel,
³ Par. *Per*, Er. Pi. *Διὰ* hic sumitur a, pro x, *post* b, ut
⁴ Gom. Matth. 26. 61 c. Marc. 2. 1 d. Act. 24. 17 x. Gal. 1. 18 f.
⁵ Par. & apud Thucydidem, &c. ut H. Stephanus ostendit g.
⁶ Gom. *Διὰ* notat tractum temporis quem Paulus vivendo quasi
⁷ Gom. peragraverat, &c. h.) *annos quatuordecim*, Er. Vulg. &c.
⁸ Pi. *Interjectis annis*, &c. P. Be. Pi. Hæc Pauli profectio ea-
⁹ Cap. Hist. dem est quæ narratur Act. 15 i. quamvis enim id Chryf.
¹⁰ Apost. aliique nonnulli negent, Hi. de eo dubitet; plures ta-
¹¹ P. 3910. men probant, & Baron. ac Per. bonis argumentis asse-
¹² Tim. E. runt k. Eadem utrobique est causa profectiois, quæstio
¹³ E. de Circumcisione, &c. utrobique Barnabas Pauli co-
¹⁴ Cap. ib. mes, &c. l. Hi autem anni numerandi & inchoandi
¹⁵ Li. sunt, vel, 1. à præced. itinere Hieros m. five à fine tri-
¹⁶ P. 97. ennii illius n, de quo Gal. 1. 18 o. cui favet, 1. vox
¹⁷ Q. in Cap. *ἐπειτα* p; 2. mos Scripturæ tempora computantis à spa-
¹⁸ Li. ib. tio proximè præcedente quale hic erat triennium illud:
¹⁹ Cap. 3. scopus Apostoli, qui erat ut ostenderet quamdiu apud
²⁰ Li. ib. Gentes prædicavit sine reprehensione Apostolorum q.

Vel potius, 2. à conversione [Pauli r; vel potius, 3. à ¹ E. ex i
Christi passione, & missione Spiritus S. in Apostolos die ² Aquin.
Pentecostes, & initio Ecclesiæ Christianæ: ita incidit ³ Caj. Per.
hoc in 6 vel 7 Claudii annum, quo tempore Concilium ⁴ Baron. sic
Jerof. habitum erat. Si hoc non placeat, pro *δευτερεύοντων* ⁵ V. Ham.
legamus *τεσσάρων*, & plana sunt omnia: tot enim sunt re-
verâ anni à fine triennii illius, qui incidit in 2 Claudii
annum, ad 6. usque Claudii annum. Fortè scriptum
erat à Paulo *ἐπειτα διὰ τεσσάρων*, inde, proclivi lapsu, *ἐπει-*
¹⁰ *τα δευτερεύοντων*, deinde, inserto *διὰ* syntaxeos gratiâ, *ἐπει-*
τα διὰ δευτερεύοντων t. Assentior Codicibus si qui pro *δευ-*
τερεύοντων habent *τεσσάρων*. Cum enim numeri per notas
scriberentur, facile fieri potuit ut antè d. per errorem,
i. adderetur; & ex uno sæpe exemplari scripturæ vitia
in multa fluxisse alia ostendimus ad Luc. 4. 26. & alibi.
In numeris autem plurimos admissos errores ab excr-
bentibus apertum fecimus ad multa Vet. Testamenti lo-
ca. Nihil autem credibilius reperio quàm notari hic illud
ipsum Pauli iter cuius mentio Act. 15. 2. quod non po-
test totis 14 annis posterius fuisse aut conversione Pauli,
aut etiam, si quis id malit, fine Arabicæ peregrinationis.
¶ *Ascendi, &c.*] Semper quoties de Hierosolymis lo-
quuntur Hebræi dicunt *ascendere*, etiam ubi in externis
sunt locis, quia domi ita loqui erant soliti, Act. 15. 2. &
21. 4, 12, 15. & 25. 1 t. ¶ *Cum Barnaba*] De quo ¹ G.
vide Act. 11. 22, &c. v. qui Paulo comes adjungitur ² Pi. Vor.
Act. 15. 2. *Βαρνάβας* Genitivus, quales *Ἀνδρέα, Πανουρίαν* x. ³ G.
¶ *Et Tito*] Homine incircumciso, quem non sum veri-
tus mecum adducere y. Tito illo; ad quem exstat Pauli ⁴ Me. i
Epistola z. Titus eo tempore non erat Evangelista, sed ⁵ Pi.
comes Pauli, qualis diu Timotheus a. ⁶ G.]

2. *Ascendi autem secundum* (vel, per, Tre. ex Sy.)
revelationem] Sic Mo. Er. Ti. &c. vel, *ex revelatione*, P.
Be. Pi. &c. i. e. peculiari Spiritus S. afflatu & monitu:
vide 2 Cor. 12. 1 b. jussus à Deo per revelationem c;
non humano, sed divino instinctu & oraculo d. At illa
profectio Act. 15. erat ex humano, consilio sive decreto.
Resp. Quod homines statuerant, Deus quoque idem
faciendum monuit, quomodo & Petrum monuit Act. 10.
ut iret quò ab hominibus quærebatur x. Occasionem ab ¹ E. i
hominibus natam Christus viso aliquo diurno aut no- ² G.
cturno confirmaverat f. Ab Ecclesia delectus, privatim ³ G.
quoque oraculo monitus fuit, ut provinciam delegatam
promptus subiret eum sociis y. ¶ *Et, &c.* *καὶ ἀνεβί-*
βην ἀπὸ τῆς, &c.] Illud *ἀπὸ τῆς* hic, si vidualis captamus, non
habet quò referatur; si sensum, facile est intelligi eos
significari qui Hierosolymis erant, quia nomen id urbis
præcessit g. [Verba sic reddunt,] *Et contuli* (vel, *com-*
municavi, ut *ἀναπέδου* idem sit quod *προσυνάπτεσθαι*, Gal.
1. 16 h.) *cum illis*, Vulg. Er. Il. Ti. Non ut inferior, sed ¹ Pi.
ut in munere prædicandi æqualis i. Communicavi ratio- ² E. ex Hi.
nem doctrinæ meam, &c. k. *Et exposui* (vel, *retuli*, Ca- ³ T. sic E.
narravi, ut Act. 25. 14 l. quo sensu eâ voce & Plutarchus ⁴ G. sic Be.
utitur m, & alii in Bud. Comment. & H. Steph. The- ⁵ Gom.
sauro n; ad verb. *deposui*, scilicet tanquam in sinum, ⁶ G.
familiari declaratione o.) *eis*, &c. P. Be. Pi. &c. nempe, ⁷ Gom.
Apostolorum collegio & coetui Christianorum; vel fide- ⁸ Pi.
libus p, qui erant Hierosolymis q. ¶ *Quod prædico*] ⁹ Gom.
Præf. tempore utitur emphaticè, q. d. in quo hæcenus ¹⁰ E. Me.
perstiti, & adhuc persto, atque perstabo r. ¶ *Secor-*
⁵⁰ *sum, &c.* *κατ' ἰδίαν ὃ τοῖς δοῦλοις*] *Sed privatim* (q. d.
quàm familiarissimè ac liberrimè, ut inter amicos priva-
tim colloquentes fieri solet t: vel, *sigillatim*, Ham. sic Li-
chron. *seorsim ac secretò*, Camer. Actio publica fuit con-
tra adversarios de lite proposita: suam verò causam pri-
vatam privatim egit, neque eam cum lite publica misce-
re voluit t. Al. *privatim*, quia omnes nondum portare ¹ Par.
poterant v. Publicè docuit, Gentes non debere circum- ² Gom.
cidi, &c. privatim verò, Judæos quoque à Lege libe- ³ ex Aug.
randos, quod nondum declarari oportebat, ob illud ⁴ E.
Act. 21. 20 x. vel, *seorsim à ceteris*, nè subreperent falsi ⁵ Kn.
illi fratres ad explorandam libertatem y.) *iis*, vel, *cum*
illis qui sunt, vel, *erant* (vel, *habentur*, Er. Pi. sic Mo.) *in*
pretio, P. Be. Er. Il. Ti. &c. vel, *estimatis*, sive *eminen-*
tibus, Zeg. ex Amb. *eminentioribus*, Kn. vel, *qui putan-*
tur, Pi. ad verb. *videntur*, Pi. Zeg. Cam. vel, *videban-*
tur, Vulg. Zeg. sub. *esse aliquid*, ex v. 6 z. Quæ ellipsis
est & in illo Euripidis a. — *Ἀλλ' οὐδ' ἐν τ' ἀδελφῶν ἰδὼν*,
καὶ τῶν δοῦλων, αὐτῆς, ἢ τῶν δούλων b. Oratio enim c.

ab inhonoratis profecta. Et ab honoratis eadem, idem non valet. *Δοκῦντες* absolute dicuntur Græcis qui magna sunt autoritatis; velut *ἀδελφοί*, quorum levis est autoritas. *Δοκῦντες* sunt qui præter ceteros illustri sunt in fama. Utitur sic hac voce & Plato aliquoties. Rabbinici dicent *דוכיין*. Apparet autem ex iis quæ sequuntur intelligi non Apostolos alios, sed illorum Apostolorum nimis fervidos sectatores: *in qui sunt in singulari estimatione*, Camer. *sim. E.* qui magnæ sunt auctoritatis, qui videbantur esse columna Ecclesiæ, & primarii Apostoli *f.* Significat Petrum, Jacobum, & Johannem, quos postea nominat. *Δοκῦντες* dictum qui videbantur. Designat eos non elogiis officii & dignitatis, sed tantum ab hominum opinione, & tacite reprehendit præposteram multorum de quibusdam in Ecclesia præ reliquis magnis viris opinionem. Alii *τοῖς δοκῦν* neutro-passive interpretantur, & cum seq. connectunt hoc modo; *qui putabant Apostolum frustra currere, &c.* Sed præstat absolute accipere. Ut *δοκῦν*, ita & participium *δοκῦντες* usurpatur, i. active, putantes, ut Joh. 20. 15. 2. passive, *qui videntur*, vel *putantur*, ut Marc. 10. 42. 1 Cor. 12. 22. indeque *οἱ δοκῦντες, qui magni estimantur, &c.* ¶ *Νέ, &c.* *Μὴ πῶς εἰς κενὸν τρέχω ἢ ἐσπᾶμαι*] *Nē forte* (sub. *quis dicat quod*, V. vel, *Nequo modo*, P. Be. Pi. Er. Il. Ti.) *in vanum*, vel, *frustra currerem aut cucurrissem*, Mo. P. Tre. &c. i. e. *Nē in irritum caderet meus labor tum ejus temporis, tum antea actus*; & absque fructu esset, apud auditores meos; nempe si fama ea spargeretur, aliud me docere, aliud eos qui ante me vocati erant Apostoli P. vel, (ut Tertul. explicat) *me secundum illos credidisse, & non secundum illos evangelizasse*. Loquendi genus quod attinet, habes simile Phil. 2. 16. 9. Studium suum in Evangelio prædicando *cursum* vocat, metaphorā ab iis ductā qui cursu certant. Vide Act. 13. 25. 1 Cor. 9. 25, &c. 2 Tim. 4. 28. Heb. 12. 1. ¶ 3. *Sed* (supple, *non in vanum cucurri*; id quod Titi exemplo ostendit. *Ἀλλὰ* vim habet occupatoriam, Expofuisti eis Evangelium, forte tacuisti de circumcisione. De hac, inquit, actum est, & mihi prorsus assenserunt. *neque Titus—cūm* (vel, *quāvis*, Pi.) *esset Gentilis* (vel, *Græcus*, Er. E. P. Be. &c. utroque parente: *compulsus* (vel, *coactus*, P. Pi. &c.) *est circumcidi* i. e. Non sum passus ut cogeretur, ex collat. v. seq. v. Liberum permiserunt circumcidi vel non. Non exegerunt hoc à me illi Hierosolymis Apostoli ut Titum facerem circumcidi, facturi id forte si Judæus fuisset aliqua ex parte, ut Timotheus ex matre, Act. 16. 2, 3. at cūm esset gentis alterius, nemo id ab eo exegit. ¶ 4. *Sed, &c.* *Δὲ δὲ τὸ πᾶν παρεσκευάσθη, &c.* Δὲ hic, ut redundans, abjiciendum, tum quia non sequitur quod illi respondere debeat, tum quod sensu repugnat. Cohærent ergo hæc verba cum superioribus, *Non fuit compulsus circumcidi propter falsos, &c.* i. e. quāvis falsi fratres odiosè instarent atque urgerent ut circumcideretur. Al. Heterosis est conjunctionis β, pro δ, quia non præcessit α. Al. Δὲ, pro δ, vel δὲ; cujus Enallages exempla dat Budæus. Al. Est expositio causæ *ἀποκρίσιν* q. d. Quod quidem feci, ut nimirum non paterer Titum circumcidi; non propter circumcisionis contemptum; sed propter fratres—i. qui speculabantur quid agerem, & num Titum jam paterer circumcidi, ut Concilium illorum sententiæ patrocinari videretur, &c. k. vel, *propter fratres, &c.* nempe nē illi possent nocere Ecclesiis, abusi nostro exemplo: quasi nimirum & ego circumcisionem adhuc necessariam ducerem. [Verba sic reddunt,] *Propter* (Propter autem, Mo. Tre. Sed propter, Il. Utque propter, Ca. Nempe propter, P. Be. Pi.) *obiter ingressos* (vel, *subintroducitos*, Mo. insidiatores, Il. emissarios, Ca. irreptitios, Be. Pi. subreptitios, P. subinductios, Er. Me. velut exploratores & per insidias m, per fraudem & pietatis simulationem n; nam *παρεῖν* in his verbis plerumque in vitio ponitur: *subornatos*, in insidiis collocatos, Strig. clam, sive nemine observante se insinuantes. Παρεῖντοι sunt qui παρεῖντο Judæ v. 4. Itā dicuntur qui se arte insinuant, subinducunt, subinferunt. Simile *παρεῖν*, 2 Pet. 2. 19.) *falsos fratres*, Er. Ti. &c. *Fratres* vocat, quatenus credebant: Christiani enim passim fratres vocantur, Matth. 23. 8. ob unum Patrem, Matth. 23. 9. & unam matrem Gal. 4. 20. falsos vo-

cat, quia Judaizabant, vel, q. d. falso nomine Christiani nos, hypocritas; qui simulabant se fideles esse, seque cum Apostolis Evangelium promotores. *Ἐδδωκεν* vocem habemus & 2 Cor. 11. 26. ¶ *Qui, &c.* *οἱ πᾶντες παρεῖντες καὶ τοιοῦτοι*—*ἵνα ἡμᾶς κατὰ δόξαν*] In MS. *κατὰ δόξαν*. *Qui irrepsierant* (vel, *prætergressi fuerant*, V. Pi. nempe, præter animadversionem doli ipsorum b, nobis aliud agentibus c: vel, *clam ingressi fuerant*; aliter accipitur Rom. 5. 20 d. *subintroierant*, Er. sub. *in concionem nostram*; qui non vocati ad venerant, sed admissi fuerant præter decorum: infidiosè irrepsierunt f, solebant subintroire; est enim *παρεῖν* tempus indefinitum g.) *ad explorandam* (Explorandi verbum apparet esse castrense. Significat autem hic per Metonymiam specie amicitie malum alii fruere ut solent exploratores h.) *libertatem nostram* (scil. Evangelicam i, sive ab observatione Legis Mosaicæ k: *quam habemus in Christo Jesu*, (i. e. in Christianismo l, in Christi fide, Ecclesia, religione m; vel, per Christum n, ejusque meritum o, qui nobis hujus libertatis plenam notitiam fecit, cūm antea rei esset controversa p: ut eā libertate exploratā & cognitā, aut nobis eam extorquerent, si comperissent nos metu Apostolorum circumcidisse Titum; aut, si id non fecissemus, nos accusarent apud Apostolos, & eorum autoritate tentarent cogere nos ad Legem servandam q.) *ut nos in servitutem* (pristinam r, jugi legalis s;) *adigerent*, P. Be. Pi. Est autem malum, etiam opinio servitutem adferens inutilem. Senfus [loci] est, *At illorum Judæorum causā qui se Christianos simulabant, ut libertatem per Christum partam nobis extorquerent, nihil cessimus de proposito ejus libertatis & tuendæ & ad vos omnes transmittendæ t.* ¶ 5. *Quibus, &c.* *οἱ δὲ πᾶντες ὡς ἐν εἰς αὐτὸν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα, &c.* Apparet *ἵνα* illud hic redundare, aut abundantia sermonis non infrequente Hebræis, aut exscribentis errore v. Tū, quibus, non habent Tertul. & Amb. & quædam MSS. Latina. Habent autem Græca omnia, & præstantissima Latina, licet forte quoad sensum redundat x. *Quibus* (i. e. vel, i. falsis fratribus y, sive adversariis, circumcisionem Titi aliorumque urgentibus, &c. z. At hi omnino non intererant, v. 4. Vel, 2. *τοῖς δοκῦν*, eminentioribus Apostolis, v. 2 a.) *neque* (vel, *nē*, Er. P. Be. &c.) *ad horam* (vel, *ad tempus quidem*, Er. Ti. *ad momentum quidem*, Be. *ad minimum quidem tempus*, ut 2 Cor. 7. 8. 1 Thes. 2. 17. Philem. 15 b.) *cessimus* subjectione, (vel, per subjectionem, Er. Il. Ti. P. Pi. vel, nos subjiciendo, Be. V. ut, proditā Evangelii veritate c, & libertate d, nos illis subiceremus e, aut eorum voluntati f, aut Legi g, quæ jubet circumcisionem h: τῇ ὑποταγῇ, i. e. ita ut non agnosceremus pios ex Gentibus isti jugo esse obnoxios i.) *ut* (vel, *idque ut*, E.) *veritas Evangelii* (i. e. sinceritas doctrinæ k, de Lege per Christum abrogatā, nobisque per gratiam, & non per Legem, salvandis l: *permaneat* (vel, *permaneret*, P. Be.) *apud vos*, Mo. Galatas cæterosque Gentiles m, quorum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus n; apud quos utique non permaneret, si meo exemplo fidelibus autor essem Judaizandi o. Erant fortè Petrus, Jacobus, &c. nimirum καὶ οἱ ἀλλοτριοί, & ad connivendum proni, nē fideles aliqui è Judæis offenderentur, &c. Vide Act. 2. 1. 20. Illis autem Paulus noluit pro momento cedere, nē vacillare videretur Evangelium quod prædicaverat apud gentes, Mosaicam nempe Legem esse jam abolitam. Vide infra v. 11 P. ¶ 6. *Ab his, &c.* *Ἀπὸ δὲ τῶν δοκῦντων εἶναι πᾶσι τοῖς ἱσθ, ἵδεν μοι διαφέρει, &c.* Difficultas est ut in sensu, ita & in constructione, quam alii perfectam, alii imperfectam esse putant. Priores dupliciter construunt, prout *διαφέρειν* significat, vel *differre*, vel *conferre*, sive *conducere* atque *utile esse*, ut ostendit Budæus, *Ab iis autem qui videntur, sive putant, esse aliquid, nullā re differo*, scil. ut scopus ostendit, ratione perfectæ cognitionis Evangelii per revelationem à Deo acceptæ: vel, *nihil mihi accedit*, supple utilitatis. Non placet; 1. *διαφέρειν* eo sensu cum *ἵδεν* construi, exemplo caret; 2. hæc constructio intricata est atque perturbata; sic enim & verba illa, *ἵδεν μοι διαφέρει*, à proximè antegressis, *qualescunque fuerint*, divelluntur, & sequentia, *personam, &c.* cum remotioribus illis, *qualescunque fuerint*, inconcinne conjunguntur.

junguntur. Alii sic construunt, *Quod ad eos attinet qui existimantur esse aliquid*, &c. nimirum ut *apud* valeat ad, sicut Mat. 27. 24. Act. 20. 26. *sanguine*, i.e. quantum ad sanguinem attinet. Al. *Quales verò aliquando illi fuerint, qui videbantur esse aliquid, nihil meā refert*, vel, *intereft*. Ante *ἐπὶ τοῖς ἀκούουσιν*, subaudiendum *οἱ*, quomodo Matth. 27. 9. *ἀπὸ ὧν*, pro *οἱ ἀπὸ ὧν*, ut Be. & G. exponunt; Luc. 21. 16. *occident ἃς ὕμῃς*, pro, *καὶ ἃς ὕμῃς*; & Joh. 16. 17. *dixerunt igitur ἐγώ*, i.e. *οἱ ἐγώ* *μαθητῶν*. Phrasis est vulgaris, ut *οἱ ἀπὸ Πλάτωνος*, *Platonici*; *οἱ ἀπὸ πλῆθους*, *Plebei*; *οἱ ἐκ πίστεως*, *Fideles*, Gal. 3. 7. Posteriores apostolopsefin esse volunt, qualis occurrit Luc. 19. 42. & 22. 42. [Verba sic reddunt,] *Ab iis autem qui putantur, vel videntur esse aliquid* (i.e. aliquid magni. Sic 1 Cor. 3. 7. 2 Cor. 3. 5. Sic contra *ἐν* est nihil magni, 1 Cor. 8. 4. quomodo & *τὰ μὴ ὄντα*, 1 Cor. 1. 28. Agit de illis qui in Judæa inter Christianos doctissimi putabantur: sub. *Evangelium non accipi*, Gom. five, *nihil edoctus sum*, Gom. sic V. Be. Pi. ex Gal. 1. 12 v. sim. E. quod hic sapienter reticuit vitandæ invidiæ causâ, ne arrogans videretur. Sermo hic imperfectus est, qui statim perficitur interpositâ parenthesi. *Ἀναγινώσκοντες* est. Sed huic anomalix medetur epanalepsis, quanquam alio loquendi modo concepta, ibi, *ἐμοὶ ὅς οἱ ἀκούοντες ἐν πνεύματι*, ubi ὅς tantum epanalepsi servit. Similem anomaliam vide Rom. 5. 12. & 14. Coeperat ita instituere sermonem Apostolus quasi dicturus esset, *Ἀπὸ τῶν ἀκούοντων ἐν οἱ πνεύματι λαβόμενοι*. sed interjectâ parenthesi repetiit vocem *ἀκούοντες*, & subintulit *ἐν πνεύματι*, i.e. *addiderunt*, aut authoritatis, aut cognitionis scilicet. Similem tranlitum habes Eph. 1. 13. Similes solæcismos in syntaxi videre est Eph. 2. ubi illud, *ἐγὼ Παῦλος*, v. 1. nullum habet verbum se sequens, & v. 7. constructio mutatur ab *ἐγὼ* ad *ἐμοί*. & post illud, *et Christus habitet in cordibus vestris*, v. 17. sequitur *ἐπιζωοῦντες*, &c. Sic Eph. 4. 1. post illud *περιπατοῦντες ὡς*—sequitur *ἀνεχόμενοι* & *ἀποδοῦντες*. Sic Col. 1. 10, post *ὡς* constructio mutatur in *καταποροῦντες*. Sacri nempe scriptores non se astringebant Grammaticorum regulis, nec tam accuratorem sermonis quam perspicuitatem sensus curabant; ut non sit mirum si in eis deprehendantur solæcismi, quales & in Chrysostomo notati sunt, &c. d. *quales* (vel, *qualescunque sanè illi*, Camer.) *olim* (vel, *aliquando*, Er. II. &c.) *fuerint* (vel, *sint*, nam *ἵνα* hic est pro indefinito tempore; & fieri potest ut quidam eorum, cum hæc scriberet Paulus, mortui fuerint *.) *nihil meā refert*, (vel, *nihil mihi differt*, five *discrepat*, Mo. Gom. non curo, Sy. in G. de eo non sum sollicitus. Non refert quales fuerint, sed quales nunc sint. Quales fuerint ante Apostolatam, vel ante acceptum Spiritum S. nolo discutere; five peccatores; five abjecti, illiterati, &c. cum ego clarus & doctus fui; five Judæis satis multum indulserint; vel, an legem servandam docuerint, annon; five familiares fuerint Christi discipuli, ejusque Apostoli, cum ego Phariseus eram. *personam* (vel, *faciem*, Pi.) *hominis Deus non accipit*, P. Be. &c. q. d. cum Deus in salutis negotio talia non attendat: *προσώπου* enim vox hic sumitur ut 2 Cor. 5. 12. & 10. 7. ibi dicta vide. Deus quos vult eligit, ad Apostolatam, nullâ prioris vitæ habitâ ratione; prærogativas illas Deus non moratur. Scribenda [autem] sunt ista ab *ὁποῖοι* usque ad *λαμβάνει* per parenthesin. [& sic scribunt, P. Pi.] In MS. *περὶ τοῦ οὗτος ἐλπίδας*, rectius. Vide quæ dicta Act. 10. 34. ¶ *Mibi enim*—*nihil contulerunt*: ita Er. *οὐδὲν προσέθεντο*] *Nihil mecum contulerunt*, P. vel, *communicarunt*, Pi. *impertierunt*, V. *præterea contulerunt*, Be. i.e. nullo consilio me instruxerunt, quid aut quomodo docendum mihi esset: nihil ab illis didici per eam collationem: nihil illi præsumpserunt iis addere quæ prius à Christo accepta docueram inter Gentes. De hoc verbo vide supra 1. 8. & 16. 7. Sed, &c. *Ἀλλὰ τὸναντίον*] *Imò è contrario*, P. Pi. Idem hic valet, quod, *quin magis*, vel, *sed potius*; neque semper plenam vim habet adversandi. [Sensus, q. d.] Adeo nihil reprehenderunt, ut contra comprobaverint doctrinam & Apostolatam meum. ¶ *Cum*, &c. *ἰδόντες ὅτι πεπαισμένοι*, &c.] *Quum vidissent* (nempe Jacobus, &c. v. 9. Est ergo trajectio; nam secundum naturalem loquendi or-

dinem Jacobus, &c. nominari debuerant cum participio *ἰδόντες*, d. *mibi concreditum* (vel, *delegatum*, V.) *fuisse Evangelium* (i.e. munus prædicandi Evangelium, ut Rom. 1. 1. 2 Cor. 2. 12. f.) *præputii*, (i.e. apud incircumcisos, seu gentes, ut Rom. 2. 26, 27. h.) *sicut Petro Circumcisionis*, P. Be. Pi. i.e. Judæorum, ut Rom. 3. 33. & 4. 12. ad quos [specialiter] ex Dei vocatione ac missione pertinebat Evangelium. Id autem intelligendum est *ἐπὶ τὸ πλῆθος*, five *κατ' ἐμπράτειαν*. nam & Petrus Cornelium convertit incircumcisum, & Paulus Judæos nonnullos; ut ex Actis discimus. Vide Act. 9. 15. sed præcipuum studium Petro erat circa Judæos, Paulo circa gentes alias: Petro autem adiutores & velut adstipulatores plerumque Jacobus & Johannes; Paulo autem Barnabas, & ipse Divinitus ad hoc vocatus, quem proinde Græci non male *Apostolum decimumquartum* nominant.

8. *Qui*, &c. *ὁ ἰδὲν ἐργασίας Πέτρου*, &c.] *Qui enim efficax fuit* (vel, *vim suam ostendit*, V.) *in Petro*, &c. Er. V. vel, *per Petrum*, &c. P. Be. Pi. ut *hic* causam instrumentalem denoter, i.e. Qui dedit ei provinciam Evangelizandi, &c. q. d. Qui eum fecit Apostolum Judæorum, idem me fecit Apostolum Gentium. Sed verbum hoc efficacem significat operationem gratiæ Dei in prædicatione Petri, &c. declaratam & miraculis, & charismatis, & multorum conversione ad fidem. Est ergo argumentum à [pari] effectu seu fructu ministerii. [Sensus, q. d.] Cum viderent res non minores effectas per Paulum apud Gentes quam per ipsum Petrum apud Judæos, ita ut nihil haberet Paulus cur in Apostolico munere aut aliis, aut ipsi Petro, quicquam cederet. Illa autem, *ἐργασίας*, & [v. seq.] *καὶ ἐν δόξῃ*, tum ad miracula pertinent, tum ad ingentis hominum numeri conversionem. Dativus ille *Πέτρου*, ut & *ἐμοί*, regitur à præp. *ἐν* quæ est in verbo *ἐργασίας*. Est autem hic versus parenthesi includendus.

9. *Et cum cognovissent* (ipsâ jam rei experientiâ, ex rebus à me gestis; ex piorum ac communi relatu, nostrâque declaratione, Act. 15. 3. t.) *gratiam* (vel, *gratiam illam*, insignem scilicet, ut geminatus articulus indicat, sicut 1 Cor. 4. 10. Confer Mat. 17. 5. Luc. 15. 22, 23. v.) *quæ data est mihi*, (Intelligit, vel, 1. munus Apostolicum, Apostolatam præputii; vel, 2. effecta gratiæ, h.e. charismata five dona Spiritus mihi collata; vel, 3. efficaciam ministerii mei.) *Jacobus* (scil. frater Domini, supra 1. 19. b. qui primus hic ponitur, vel, 1. quod Synodi Jeros. præses esset, Act. 15. 19. v. 2. ut Episcopus Hierosolymæ; vel, 3. ob honorem Domini. Sed ordo recensitionis diversus & promiscuus reperitur. Vide Act. 13. 2, 7, 50. 1 Cor. 1. 12. f.) *Cephas*, (id est, Petrus. Sed in MS. illo antiquissimo non est interpositum inter *Jacobi* & *Johannis* nomen *Cephe*; quod rectius arbitror. Satis enim fuit præcessisse *Petri* five *Cephe* nomen. Neque moris est eum qui Princeps sit Collegii, medio loco nominari; sed aut primo, ut Mat. 10. 2. aut postremo, ut Marc. 16. 7. Præterea scriptores veteres de hoc loco agentes Petrum primo loco nominant. *qui videbantur* (vel, *putantur*, P. Pi. &c. vel, 1. falsò, q. d. quos vanâ jactatione sic vocant; quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili; vel, 2. verè rectoque judicio, de quo etiam verbum *δοκῶ* usurpatur, 1 Cor. 7. 40. Quomodo & Latinis, *videtur mihi*, & *puto*, certam etiam scientiam non raro designant.) *columnæ esse*, (scil. fidei, & collegii Apostolici, & Ecclesiæ: tum, 1. quod in Ecclesia eminent & conspiciui essent, ut Apoc. 3. 11. P. ut columnæ interdum ornatus causâ ponuntur; tum, 2. quod veritatem, & Ecclesiam, quodammodo sustinerent, prædicatione, miraculis, invictâ tolerantia, &c. f. quia Ecclesia superædificata illis duobus quasi columnis sustentari credebatur; quales scilicet columnas Græci *πυλῶνας* vocant. Videtur autem Paulus alludere ad columnas illas duas quæ erant in Templo Salomonis, 2 Par. 3. 17. t.) *dextras dederunt*—*societatis*] Non ineundæ, sed testandæ ac confirmandæ; i.e. dextras sociales, quod scil. & muneris Apostolici, & puritatis doctrinæ focii essent. Sensus loci est, *Tantum abest ut illi Judæi mihi quicquam contulerint aut autoritatis aut notitiæ, ipsi illi in Ecclesia præcipui Jacobus & Johannes me non imparem, sed ut collegam, agnovere, & ut tali dedere dexteram*. Nam Dex-

tram dare apud Hebræos signum societatis, ut videre est Levit. 6. 2. Jer. 50. 15². Nota hæc erat pacis & confessionis^a, unde illud Ciceronis, *Dextra, quæ fidei testes esse solebant*; & illud Virgilii, *En dextra fidesque*^b. Sensus, q. d. Non contempserunt me, ut isti Pseudo-apostoli, sed pro Apostolo agnoverunt^c. ¶ *Ut nos in* (vel, *inter*, P. apud Be. Pi. &c. in pro erga^d;) *Gentes, &c.* Sub. *Apostolatu fungeremur*, P. V. Be. Pi. Er. G. ex illo, *ἐπελάμν*, quod jam præcesserat. In MS. *ἡμεῖς ὡς*, &c.^e

10. *Tantum, &c.* *Μόνον ἢ πᾶσιν, &c.* Solūm (sub. *manuerunt*, P. Be. Pi. &c.) *ut pauperum* (scilicet qui in Judæa^f, sive Hierosolymis^g; vel fortis conditione^h, quod omnia vendiderant, Act. 4ⁱ. vel hostium persecutione^k, vel annonæ caritate^l;) *meminissimus*, P. Be. Pi. &c. commendando eos gentibus conversis^m. *Meminisse* est curam gerere, Psal. 8. 4. & 106. 4. Luc. 23. 42. & alibi. Rogarunt Petrus, Johannes, Jacobus, Paulum & Barnabam, ut quod facere jam coeperant (vide Act. 11. 29, 30.) id porro facerent, ex Gentibus pecuniam colligentes quibus Judæorum egestas sublevareturⁿ. ¶ *Quod, &c.* *ὅτι ἐπέδωκεν αὐτὸν ἵστο πείρασιν* ¶ *Quod etiam* (vel, *Quod & ipsum*, P. Pi. Id quod equidem, Ca.) *studui facere*, Be. P. Ca. &c. *In quo & diligens fui ut hoc ipsum facerem*, Er. Ti. *Quod etiam studui id ipsum facere*, Mo. Redundant hic *αὐτὸν ἵστο*. Hebraismus est: nam Hebræi post Relativum *וְכֵן* addunt Pronomen demonstrativum Rei aut Personæ. De re ipsa vide 1 Cor. 16. 1. 2 Cor. 8. P.

11. *Cum autem venisset Petrus* (in MS. hic rursus *Κηρύσσας* q.) *Antiochiam* Hæc contigerunt, vel, 1. ante conventum Jeros^r. Confer Act. 11. 20, &c. & 13. 1^t. Videtur significare id tempus de quo Act. 13. 1^t. vel potius, 2. post illum^v, ut ex orationis serie^x, & re ipsa, satis apparet^y. Paulus enim, absoluto concilio, statim Antiochiam rediit, Act. 15. 30^z. ¶ *In, &c.* *κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ ἀντίστην* ¶ *In faciem* (vel, *In os*, Be. P. Ca. Palam, Er. Ti. sic V. Coram, Ar. Coram omnibus, ut ipse explicat v. 14^a. *Coram ipso*: nam *κατὰ πρόσωπον* est *coram*, *נִפְגַּח*; quod & *ἐνώπιον* & *ἐναντί* verti solet, & sæpe solet poni cum *ἀντίστην*, ut Deut. 7. 24. & 9. 2. Joh. 1. 5^b. aperte & palam^c; præsens & coram; opponitur enim absenti, sicut & Act. 25. 16. 2 Cor. 10. 1^d. Al. *secundum faciem*, h. e. specie externâ, & per simulationem^e; non verè, sed ex composito^f. Quam sententiam Augustinus refellit s. [De qua quæstione plura qui velit legat quæ hic habent, Er. E. Par. Gom.] ¶ *ei restiti*, sive *obstiti*, Mo. Il. Er. P. Be. &c. vel, *improbavi ejus consilium*: *ἀντίστην* hic intelligendum verbis amicis; nam & *נִפְגַּח*, quod est respondere, per *ἀντίστην* vertitur^h. Vel, *illum redargui*, Tre. ex Sy. sic Pi. propter hypocrisin, ut sequentia declarantⁱ. ¶ *Quia, &c.* *ὅτι κατεργασμένη ἦν* ¶ *Eo quod reprehensus esset*, Er. Ti. Ham. non à Paulo, sed ab aliis, ob hypocrisin illam v. seq^k. Sed neque hoc constat ex historia, nec constaret ratio, *Ego restiti ei, quia fuit reprehensus*. Imò historia repugnat. Alii enim cum eo in simulationem abrepti fuerunt; non igitur eum reprehenderunt^l. *Quoniam offendeabantur in eo*, Tre. ex Sy. *Eo quod condemnandus* (vel, *notandus*, Mo. *reprehendendus*, Ca. V. *reprehensibilis*, Vulg. Il. Ar.) *esset*, vel *erat*, P. Be. Pi. Ca. Mo. &c. h. e. quia rem commiserat publicâ reprehensione dignam, quæ nec sine ea corrigi posset^m; propter incautam simulationem Judæismi, quodque scandalum daret Gentibusⁿ. *καταργώμεν* sæpe nihil aliud est quàm *minis probare*, apud Demosthenem, Æschinem, & alios^o: & *κατεργασμένη* hic est more Hebræo participium pro verbali, *καταργώσθαι* P, ut *ἐλογισμένη*, pro *ἐλογισθῆναι*, & *ἡμεῖς* *πνεύματι*, pro, *ὁ πνεύματος* q. *נְפִישׁ*, *abominabilis*, *נְבוֹר*, *contemptibilis*, *נְחִמ*, *expetibilis*, *נְרִצָּה*, *amabilis*, &c.^t. *לְהוֹדוֹת*, *laudatus*, h. e. *laudabilis*, Psal. 18. 4. Sic *baculus פְּרָצִי* *confractus*, i. e. *fragilis*, 2 Reg. 18. 21^t.

12. *Prius enim quam venirent* (Antiochiam^v, ab Hierosolymis^x, cui Ecclesiæ tum præsidebat Jacobus^y;) *quidam* (Judæi conversi^z, & legis amulatores^a;) à *Jacobo* i. e. Ab eo loco ubi erat Jacobus, quomodo rectè hic sumit Syrus. Sic dicimus, *Eamus ad me*^b. Nam à Jacobo non missos fuisse liquet ex Act. cap. 15. ver. 24^c. ¶ *Cum Gentibus edebat* ¶ *Cibos vetitos Lege Mosaicâ, hoc facto docens, Legis observationem non esse* (gentibus^d) *necessariam*^e. Non erat quæstio de eo quod

liceret, (neque enim de eo Petrus dubitabat,) sed de eo quod esset utilius^f. ¶ *Cum autem venissent* Illi Hierosolymitani^g. ¶ *Subtraherat, &c.* *ὑπέλαβε, &c.* ¶ *Subduxit* (vel, *Inhibuit*, Ca. *Continuit*, Ar. *Subterfugebat*, Be.) *ac separavit se ab illis*, Er. Il. Ti. P. Pi. &c. i. e. à convictu (& mensa^h) Gentiliumⁱ. *ὑπέλαβεν* se *subducere*, Job. 13. 8. Abac. 2. 4^k. ¶ *Timens eos, &c.* i. e. Christianos illos qui erant ex Judæis^l: Sic Act. 10. 45^m. Metuens nè eos offenderetⁿ, & sic occasionem daret Christianismum deferendi^o, dum viderent Apostolum suum aliud in Judæa agere, aliud inter gentiles^p. Hinc apparet, Petrum non tam malâ voluntate, quàm imprudentiâ, lapsum fuisse; & Paulum non tam ad animum Petri quàm facti eventum respexisse^q.

13. *Et, &c.* *καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ, &c.* ¶ *Et simulabant unâ cum eo reliqui, &c.* P. Be. Pi. sic Er. Ca. &c. Nempe qui Antiochiæ erant^r, ubi jam antea degebant^t; vel, qui cum Petro erant, non qui à Jacobo venerant^u. Si Codices vetusti assentirentur, legendum hic putarem *συνυπεκρίθησαν*, & mox *τῇ ὑποκρίσει*. Nam *ὑποκρίναι* idem est cum eo quod modò dictum est *ὑποκρίναι*. *Subduxerunt se à familiari consuetudine Christianorum circumcisorum*: & certè sic legit Syrus; nam *מִתְרַחֵם* est *ὑποκρίναι* v. ¶ *Ita, &c.* *ὥστε ὅτι—συνυπεκρίθησαν, &c.* ¶ *Itaque—simul abreptus fuit, &c.* Q. in Gom. *Adeo ut* (Exaggerat culpam Petri^x: q. d. Eò res progressa est ut y. Rem magnam dicit, Tantam ejus exempli à Petro editi fuisse vim ut z. *ὥστε*, quando significat, *adeo ut*, cum Infinitivo modo construi solet^a: interdum tamen, ut hic, cum Indicativo^b, vice Infinitivi. Sic apud optimos Scriptores Græcos, Isocratem, Aristophanem, Platonem, Xenophontem, Plutarchum^c. Sic crebrò apud Demosthenem^d. Sic semel in N. T. Joh. 3. 16e.) *etiam Barnabas* (itinerum meorum comes, & mecum Gentium Magister^f, collega meus in Apostolatu Gentium, idemque me senior^g.) *simul*, vel *pariter*, *abriperetur* (vel, *abduceretur*, Er. P. sic V. impetu scilicet & exemplo potius quàm judicio^h;) *eorum simulatione*, Be. sic Pi. &c. i. e. per illorum simulationemⁱ; vel, *in illorum* (nempe, Petri & Judæorum Antiochenorum^k;) *simulationem*, Er. P. Gom. Pi. &c. i. e. ut unâ cum ipsis simularet^l, scilicet se Legem Moysi, quasi adhuc obligantem, observare, cum reverà id non intenderet^m; vel, se ceremonias Legis putare Christianis necessarias observatuⁿ.

14. *Sed cum vidissem* (Reprehensionem non differt in posterum, id enim scandalum fovisset, sed statim scandalo dato atque observato adhibet, tanquam remedium necessarium^o;) *quod, &c.* *ὅτι ἐκ ὁδοῦ ποδῶν περὶ, &c.* ¶ *Quod non rectò pede incederent* (Elegans Metaphora à claudicantibus, ut 1 Reg. 18. 21 P. h. e. quod curvos gressus facerent non rectâ ad scopum tendentes q: *quod non ambulant rectè*, Tre. ex Sy. *eos non rectè se gerere*, Ca. eos malè agendo ab officii, quasi viæ ineundæ, rectitudine declinare. Cujus contrarium est, *rectas orbitas facere, &c.* Heb. 12. 13. qui locus hunc egregiè illustrat^r. Illud *ὁδοῦ ποδῶν* opponitur *τὸ σῶμα* & *ἐκτρέπεσθαι*. sed materia hæc non admittit tam duram interpretationem^t;) *ad* (vel, *secundum*, ut *περὶ*, quod cum Accusativo constructum sæpius terminum notat, hic, ut interdum fit, convenientiam designet, idemque sit cum *κατὰ* t.) *veritatem* (i. e. puritatem, ut v. 5. oppositam mixturis fallorum fratrum^v;) *Evangelii*, Mo. Gom. Er. i. e. in negotio veritatis Evangelicæ procurandæ^t. Quæ veritas viæ est ac norma fidei & actionis rectæ^x. Vel, quod ad regulam quasi & mensuram verbi Evangelici vita & acta eorum non essent conformata^y. Vel, *ut veritati Evangelii congruebat*, P. Be. Pi. fim. Me. *πρὸς* hic idem quod *κατὰ*, congruentiam declarat, ut 2 Cor. 5. 10. & in illo Isocratis, *πρὸς τὸ προσήκον ἐργασίαι* z, pro, *κατὰ τὸ προσήκον* a, *prout quique consentaneum est* b. *Veritatem Evangelii* vocat tum sinceram Evangelii doctrinam, tum rectum ejus usum^c. [Sensus, q. d.] *Ubi vidi non insistere eos eam viam quæ ad propagandam ubique veritatem Evangelicam erat maximè conducibilis*. Ità hic sumendum hoc verbum pro eo quod Hebræi dicunt, *וְשֵׁר הַדֶּרֶךְ לַחַיִּים*. Errabat autem hic Petrus non prædicatione^x, opinione, sive doctrinâ, quasi senferit ac docuerit, Legem gentibus imponendam esse; ut constat, tum quod simulatio fuit, tum quod antè eum gentibus comedit

comedit; nec subito potuit opinionem mutare, sed exemplo duntaxat^f, vel conversatione^g, & imprudentiâ facti^h. ¶ *Dixi Cepha*] Vel, Petro, Er. P. &c. soli tanquam auctori scandalumⁱ, & summæ autoritatis, quo correcto alii faciliè corrigerentur^k. ¶ *Coram omnibus*] In magno confesso^l, publicè, quia peccatum publicum erat & omnibus notum ac noxium^m. Vide 1 Tim. 5. 20ⁿ. ¶ *Si tu, cum Judæus sis*, (Judæus ex Judæis; quem probabilius est Lege Moysi teneri quàm illos qui ad Abrahami stirpem nihil pertinent^o. *Judæus*, i. e. Deo consecratus ex foedere, & Lege institutus; Rom. 9. 4, 5 P. *gentiliter* (vel, *alienigenarum more*, Ca.) *vivis* (i. e. uteris libertate, nempe ubi tibi ita visum est. Vide suprà 12. Act. 10. 9. circumcissionem ac ceremonias Legis negligis^r, liberè quovis cibo vesceris^t. In MS. *ἐν τῷ ἵματι τοῦ Ἰουδαίου*.) & non *Judaicè*] i. e. Judæorum more Legem observando, &c. v. ¶ *Quomodo, &c. Ti* (In MS. *πῶς*, sensu eodem^s;) *τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις, &c.*] *Cur Gentes* (vel, *Gentes illas*, scilicet antè memoratas, h. e. Ecclesiam Antiochenam à Gentibus constantem^v: quibus Lex ceremonialis non est lata, quique in ea non sunt educati^z.) *cogis, &c.* Non propriè, ut Act. 26. 11. sed metaphoricè, magnam rei causam præbendo, ut Matth. 14. 22^a. 2 Cor. 12. 11. i. e. invitas^b, provocas ad Judaïsmum^c, exemplo tuo^d. Sic idem verbum habuimus Marc. 6. 45. Luc. 14. 23. 2 Cor. 12. 11. Est simile verbum *ἐκβιάζεις*, Luc. 24. 29. Act. 16. 15e. Cur istâ simulatione in causa es, ut etiam extranei te imitentur atque ita Judaizent^f? q. d. Facti tui rationem justam reddere non potes^g.

15. *Nos* (i. e. ego & tu Petre^h: Orationem adhuc ad Petrum continuatⁱ, usque ad v. 17^k. vel ad v. 18^l. vel usque ad finem capituli^m: cui sententiæ favet, tum, 1. coherentia sermonis ad eum usque locum, tum conversio sermonis ad Galatas, cap. 3. 1. Nisi quis in superioribus verbis dicat latentem esse recessum à Petro, & ingressum ad materiam principalem, quod non est improbableⁿ. Hic absolutâ narratione Paulus inchoatum ad Galatas sermonem persequitur^o.) *naturâ* (i. e. naturali generatione, origine, & prosapiâ^p, non infitione & cooptatione ut proselytæ^q;) *Judæi*] sub. *ὄντες*^r; vel, sub. *sumus*, Er. Be. Non solum genere, sed & obligatione Legis observandæ, tanquam sub Lege nati^t; non, ut illi vestri Doctores, qui cum sint ex Gentibus Judaizant^u. ¶ *Non ex Gentibus* (scilicet procreati^v.) *peccatores*] i. e. carentes regulâ divinâ Legis (quæ ipsis data non fuit,) & per hoc abeuntes in omne genus peccatorum præcipites^x, idolatræ & Legis Divinæ ignari. Nam id quidem fuere illi novi Doctores. Vide quæ dicta ad Matth. 5. 46^y. Al. Nos Gentiles, quos Judæi, vetustâ quâdam superbiâ, *peccatores* vocant, quasi ipsi justi essent^z. Verùm *peccatores* hic non intelligit generatim, quales sunt omnes; sed *κατ' ἑξῆς*, eximios peccatores, profanos & sceleratos, ut vox sumitur Phil. 1. 1, 5. 1 Tim. 1. 9. Confer 1 Joh. 3. 4. quales erant Gentiles antequam crederent in Christum, Rom. 1. 29, 30. Gal. 4. 8. Eph. 2. 12^a. Argumentum hoc est principalem thesin probans, Gentes non esse adigendas ut in Lege justitiam quærant; neque enim nos ex ea justificamur, &c. b.

16. *Scientes, &c.* *Εἰδότες ὅτι ἐδικαίωται, &c.*] *Scientes* (vel, *Quum sciremus*, ego Paulus, & tu Petre; ita suum cum Petro consensum ostendit, probâtque, Petrum perperam suo exemplo gentes ad Judaïsmum, quasi ad salutem necessarium, cogere, cum contrâ per nulla Legis opera homo justificetur; idque Petrus minimè ignoraret^c.) *non justificari hominem* (quenquam^d, circumcissum aut incircumcissum, non-regeneratum sive regeneratum, nè ipso Abrahamo excepto, Rom. 4. 2. Phil. 3. 9e.) *ex operibus* (sive ceremonialibus, sive moralibus^f.) *legis*] Moisaicæ^g, h. e. ex observatione Legis^h; justum pronunciarî quòd Legem præstiteritⁱ. Non perducî ad veram ac spiritualem illam justitiam quæ vitam æternam parit, per opera Legis. Vide quæ ad Epistolam ad Romanos diximus in Prolegomenis, & Act. 3. & 4. Agendo secundum Legem homo assuefit ad justitiam quandam, sed carnalem, & præmium habentem temporale. In MS. additur, *ἐν τῷ νόμῳ*, locutione non dissimili ei quæ est 2 Cor. 3. 5. nisi quòd ibi est *ὡς*, hic *ἐν* ut sensus sit, Legis opera posse inservire ad pariendam veram justitiam, sed hanc ex illis propriè non procedere; neque hoc ad illam absolute requiri^k. Verùm *justificari* non significat justum justitiæ qualitate efficere, sed justum judicare, ut usus Scripturæ evincit^l. [De quo vide fusè dicta ad Romanos.] ¶ *Nisi per fidem, &c.*] Sic videtur exceptionem facere ab eo quod præcedit, q. d. Non justificatur ex operibus Legis, nisi fides accedat. Sed cum hic sensus justificationem dividat inter fidem & opera, quod est disertè contra sequentiâ verba, & Rom. 3. 20. omnino repudiandus est^m. Est ellipsis formulæ exegeticæ, *καὶ ἐστὶν*. Integra enim oratio esset, *Scientes, non justificari hominem ex operibus Legis, i. e. non justificari eum nisi per fidem, &c.* Al. Hic *ἐὰν μὴ* (seu *εἰ μὴ* o,) valet *sed*, vel, *sed tantum* q. Nam, 1. sic accipi potest, & alibi accipitur^r, ut Mat. 12. 4^t. Marc. 13. 32^u. 1 Cor. 7. 17. Gal. 1. 7^v. Apoc. 9. 4. & 21. 27^x. Sic Luc. 4. 27^y. Joh. 5. 19^z. ubi vide quæ diximus^a, Joh. 17. 12^b. Syrus quoque hic habet *ἄλλω*, quod factum est, [vel] ex Græco *ἄλλω* c, vel ex Heb. *אֲחֵר* d, quod Græci convertunt & per *ἐὰν μὴ*, ut Gen. 22. 16. & per *ἄλλω*, ut Gen. 24. 38. Esa. 59. 2. & per *ἄλλω* h, ut 2 Reg. 5. 17^e. Sed & Latini *nisi* usurpant pro *sed*, ut demonstrat Manutius ad Sallustium^f. Terent. And. *Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, &c.* Terent. Hec. *Nisi pol filium multis modis jam expecto ut redeat domum* g. Cicero 1. 13. famil. *De re nihil possum judicare, nisi* (pro, *sed*.) *illud mihi certò persuadeo* h. 2. Sic accipi h. l. necessario debet; alioqui Paulus perpetuæ suæ doctrinæ, Act. 13. 38. Rom. 3. 28. repugnaret; & hoc eodem versu turpi contradictione & subverteret & tueretur adversariorum sententiam, qui duos justificationis contrarios modos per opera & fidem, Act. 15. 1, 5. falsò & imperitè copulabantⁱ. *Εὰν μὴ* h. l. disjunctionem apertam significat^k. [Sic ergò vertunt:] *Sed per fidem Jesu Christi*, P. Be. &c. i. e. in Jesum Christum^l, ut infra v. 20^m. Simile loquendi genus notavimus Marc. 11. 22. ubi dicta videⁿ. Cur ad Christum confugimus? ut justî, adeoque infantes, fieremus. Frustrâ sanè, si id per Legem consequi poteramus, &c. t. ¶ *Et, &c. καὶ ἡμεῖς, &c.*] *καὶ* hic valet *etiam* o. *Etiam nos*, inquam, (Judæi, tu Petre, & ego Paulus æquè ac gentes: confer Act. 15. 11. Rom. 1. 16. & 3. 22, 28, 29 P. *nos*, tametsi nati sub Lege q.) *in Christum Jesum credidimus*, P. Pi. &c. Christianismum susceperamus, certò persuasi Judaïsmum non sufficere: alioqui enim Gentibus solis prædicandus fuerat Christus^r. Quod ergò nos facimus, etiam Gentes facere doceamus, neque eas Judaizare cogamus^t. ¶ *Ut justificemur* (vel, *justificaremur*, P. Be. Pi.) *ex fide, &c.* Ex hic valet *ita*, ut Rom. 3. 20. *δικαιοσύνην* intellige, *justitiam consequeremur, illam quæ vitam æternam secum trahit*. ¶ *Propter quod, &c.* *διὸν ἐδικαίωται*—*πᾶσι οἰκοῖς*] Locutio quæ apud Hebræos universaliter negat, nempe ubi negativa verbo additur; ut rectè hic ab aliis notatum. Lex illam justitiam nemini contulit, opus est fide rerum majorum quàm Lex promittit^u. [Sic vertunt:] *Propterea quòd* (Non enim est illatio ex superioribus, sed repetitio & inculcatio rationis suprà positæ, tanquam confessæ^v: vel, est confirmatio propositionis ex testimonio Psal. 143. 2. quod tamen hic ellipticè proponitur, ac si dixisset, *Sicut scriptum est propterea quòd*. Sic & alibi testimonia Scripturæ *ἀποστόλων* adducuntur, ut Rom. 10. 13, 18. Gal. 3. 11, 12. quia scilicet loci illustres erant ac triti^x.) *non justificabitur ulla*—*caro*, P. Be. &c. i. e. ullus homo^y; vel, *ullus vivens*, ut est in Psalmo, pro quo emphaticè dixit, *ulla caro* z; quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam inepta^a.

17. *Quòd si, &c.* *Εἰ δὲ—ἐν τῷ νόμῳ καὶ αὐτοὶ δικαιοῦνται*] *Quòd si, dum quarimus* (i. e. studemus, cupimus^b;) *justificari per Christum*, (h. e. non per opera Legis^c, sed per fidem in Christum^d, per fidem Evangelio ejus habitam^e: *ἐν Χριστῷ*, pro *διὰ Χριστοῦ* f. quod nobis fundamentum est & ratio negligendæ Legis^g.) *reperimur* (i. e. propter hoc invenimur & deprehendimur^h, præter opinionemⁱ.) & ipsi (Christiani scilicet^j, Judæi non minùs quàm gentiles^k, ego Paulus, & tu Petre^l;) *peccatores*, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. si adhuc sumus in peccato^m, sub reatu & servitute peccatiⁿ, ut volunt Judaizantes^o; si in eo peccamus^p, quia Legem non observamus^q, quia

tiam, sed hanc ex illis propriè non procedere; neque hoc ad illam absolute requiri^k. Verùm *justificari* non significat justum justitiæ qualitate efficere, sed justum judicare, ut usus Scripturæ evincit^l. [De quo vide fusè dicta ad Romanos.] ¶ *Nisi per fidem, &c.*] Sic videtur exceptionem facere ab eo quod præcedit, q. d. Non justificatur ex operibus Legis, nisi fides accedat. Sed cum hic sensus justificationem dividat inter fidem & opera, quod est disertè contra sequentiâ verba, & Rom. 3. 20. omnino repudiandus est^m. Est ellipsis formulæ exegeticæ, *καὶ ἐστὶν*. Integra enim oratio esset, *Scientes, non justificari hominem ex operibus Legis, i. e. non justificari eum nisi per fidem, &c.* Al. Hic *ἐὰν μὴ* (seu *εἰ μὴ* o,) valet *sed*, vel, *sed tantum* q. Nam, 1. sic accipi potest, & alibi accipitur^r, ut Mat. 12. 4^t. Marc. 13. 32^u. 1 Cor. 7. 17. Gal. 1. 7^v. Apoc. 9. 4. & 21. 27^x. Sic Luc. 4. 27^y. Joh. 5. 19^z. ubi vide quæ diximus^a, Joh. 17. 12^b. Syrus quoque hic habet *ἄλλω*, quod factum est, [vel] ex Græco *ἄλλω* c, vel ex Heb. *אֲחֵר* d, quod Græci convertunt & per *ἐὰν μὴ*, ut Gen. 22. 16. & per *ἄλλω*, ut Gen. 24. 38. Esa. 59. 2. & per *ἄλλω* h, ut 2 Reg. 5. 17^e. Sed & Latini *nisi* usurpant pro *sed*, ut demonstrat Manutius ad Sallustium^f. Terent. And. *Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, &c.* Terent. Hec. *Nisi pol filium multis modis jam expecto ut redeat domum* g. Cicero 1. 13. famil. *De re nihil possum judicare, nisi* (pro, *sed*.) *illud mihi certò persuadeo* h. 2. Sic accipi h. l. necessario debet; alioqui Paulus perpetuæ suæ doctrinæ, Act. 13. 38. Rom. 3. 28. repugnaret; & hoc eodem versu turpi contradictione & subverteret & tueretur adversariorum sententiam, qui duos justificationis contrarios modos per opera & fidem, Act. 15. 1, 5. falsò & imperitè copulabantⁱ. *Εὰν μὴ* h. l. disjunctionem apertam significat^k. [Sic ergò vertunt:] *Sed per fidem Jesu Christi*, P. Be. &c. i. e. in Jesum Christum^l, ut infra v. 20^m. Simile loquendi genus notavimus Marc. 11. 22. ubi dicta videⁿ. Cur ad Christum confugimus? ut justî, adeoque infantes, fieremus. Frustrâ sanè, si id per Legem consequi poteramus, &c. t. ¶ *Et, &c. καὶ ἡμεῖς, &c.*] *καὶ* hic valet *etiam* o. *Etiam nos*, inquam, (Judæi, tu Petre, & ego Paulus æquè ac gentes: confer Act. 15. 11. Rom. 1. 16. & 3. 22, 28, 29 P. *nos*, tametsi nati sub Lege q.) *in Christum Jesum credidimus*, P. Pi. &c. Christianismum susceperamus, certò persuasi Judaïsmum non sufficere: alioqui enim Gentibus solis prædicandus fuerat Christus^r. Quod ergò nos facimus, etiam Gentes facere doceamus, neque eas Judaizare cogamus^t. ¶ *Ut justificemur* (vel, *justificaremur*, P. Be. Pi.) *ex fide, &c.* Ex hic valet *ita*, ut Rom. 3. 20. *δικαιοσύνην* intellige, *justitiam consequeremur, illam quæ vitam æternam secum trahit*. ¶ *Propter quod, &c.* *διὸν ἐδικαίωται*—*πᾶσι οἰκοῖς*] Locutio quæ apud Hebræos universaliter negat, nempe ubi negativa verbo additur; ut rectè hic ab aliis notatum. Lex illam justitiam nemini contulit, opus est fide rerum majorum quàm Lex promittit^u. [Sic vertunt:] *Propterea quòd* (Non enim est illatio ex superioribus, sed repetitio & inculcatio rationis suprà positæ, tanquam confessæ^v: vel, est confirmatio propositionis ex testimonio Psal. 143. 2. quod tamen hic ellipticè proponitur, ac si dixisset, *Sicut scriptum est propterea quòd*. Sic & alibi testimonia Scripturæ *ἀποστόλων* adducuntur, ut Rom. 10. 13, 18. Gal. 3. 11, 12. quia scilicet loci illustres erant ac triti^x.) *non justificabitur ulla*—*caro*, P. Be. &c. i. e. ullus homo^y; vel, *ullus vivens*, ut est in Psalmo, pro quo emphaticè dixit, *ulla caro* z; quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam inepta^a.

17. *Quòd si, &c.* *Εἰ δὲ—ἐν τῷ νόμῳ καὶ αὐτοὶ δικαιοῦνται*] *Quòd si, dum quarimus* (i. e. studemus, cupimus^b;) *justificari per Christum*, (h. e. non per opera Legis^c, sed per fidem in Christum^d, per fidem Evangelio ejus habitam^e: *ἐν Χριστῷ*, pro *διὰ Χριστοῦ* f. quod nobis fundamentum est & ratio negligendæ Legis^g.) *reperimur* (i. e. propter hoc invenimur & deprehendimur^h, præter opinionemⁱ.) & ipsi (Christiani scilicet^j, Judæi non minùs quàm gentiles^k, ego Paulus, & tu Petre^l;) *peccatores*, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. si adhuc sumus in peccato^m, sub reatu & servitute peccatiⁿ, ut volunt Judaizantes^o; si in eo peccamus^p, quia Legem non observamus^q, quia

f. G. i Sam. 10. 6e. vel, sensus est, q. d. Quod jam vivo vitā
 s. F. Me. iustitiæ, ex meipso non habeo^e. ¶ Vivit vero in me
 h. G. Christus] Qui scilicet me gubernat^h, efficaciter operans
 i. Gom. ex & dominansⁱ, Spiritu suo^k. Christus mihi totius vitæ
 Chryl. spiritualis author est, hic in me efficax est per gratiam
 k. Gom. G. suam^l. Vivo novā vitā, quam habeo per Christum ejus-
 Pi. que gratiam^m, quā me movet quod & quomodo voluitⁿ.
 i. E. ¶ Quod, &c. o γ υδν ζω, &c.] Quod autem nunc vivo,
 m. Me. scilicet iuste^o, vel spiritualiter, in carne, tot vitiis, im-
 n. T. perfectionibus, tentationibus obnoxia^p, non legi ac-
 o. E. Me. ceptum fero, sed fidei in Christum, &c. q. Quod adhuc
 p. T. fungor eis functionibus quas hæc mortalis vita exigit;
 q. E. T. sicut Phil. 1. 22. h. e. sustineo hoc sub spe vitæ melioris, cujus
 Me. promissis à Filio ipso Dei mihi factis fidem plenissimè
 habeo^r. Et vitā, (ut mortem appellat mortem à pecca-
 s. G. tis, ita vitā vocat liberationem à peccatis^t, addo, & à
 t. Gom. ex Judaismo^u.) quam nunc vivo in carne, (i. e. in hoc mortali
 Chryl. corpore^v. In carne vivere non est hic moraliter accipi-
 s. Gom. endum, ut Rom. 8. 5, &c. x. de vitiosa vivendi ratione^y,
 v. Be. Pi. sed physicè, de vita naturali^z, pro, vitam mortalem
 Gom. vivere^a.) vivo per fidem (vel, propter fidem, id est, ut
 s. Par. fidem doceam: vel, in fide vivo, fide, inquam^b.) filii
 y. Vor. Dei, Pi. &c. i. e. quā credo in Filium Dei, ut unicum
 s. Par. servatorem^c, quæ tota fertur ad Christum, qui solus &
 s. Vor. remittit peccata & innovat hominem; non ad Legem,
 b. V. quæ nos condemnat, & peccatum accendit, nedum ut
 c. Pi. illud exstinguat^d. Sensus, q. d. Non falsò me ampliùs
 d. Be. vivere negavi; nam etsi in carne, non tamen secundum
 s. Gom. carnem & Judaïsmum vivo, sed contrā fidei ductu vitam
 ad Christi nutum compono^e. ¶ Qui dilexit me] Nem-
 f. G. pe, ut partem humani generis. Eum sensum hic exigunt
 s. Be. sequentia. Datum in commune beneficium etiam ad
 h. Pi. singulos pertinet^f. Dilexit, & quidem prior, ita ut me
 gratis & justificaret & sanctificaret^g. Dilexit me. Vox
 fidei; commune beneficium sibi specialiter applicantis^h.
 Vis hic & ἀποδοσία fidei justificantis exprimitur. Et ratio
 hæc est cur Christo vivere debeamus, ex gratitudine, quia
 nos dilexit, &c. i. ¶ Et tradidit semetipsum (Vide
 i. Par. Rom. 4. 25^k.) pro me] Non dicit, pro nobis, quia sin-
 k. G. gulis tantum Christus profuit quantum omnibus, & pro
 i. T. uno solo redimendo æquè mori debuisset^l.
 21. Non, &c. οὐκ ἀρνούμαι, &c.] Non abjicio, sive rejicio
 m. Par. (vel, repudio, Ca. Par. ut Joh. 12. 48^m. abrogo, P. Pi.
 n. Pi. scilicet doctrinā meāⁿ: vel, assernor, Er. Ti. sim. Par. ut
 o. Par. Heb. 10. 28°. vel, irritam facio, Be. Par. ut Mar. 6. 26^p.
 p. Be. & 7. 9. Gal. 3. 15^q.) gratiam Dei, Mo. Tre. ex Sy. &c.
 q. Par. Quā scilicet nobis donavit, Christum in iustitiam, ut
 s. Pi. verba sequentia declarant^r. Non sum aded ingratus^t,
 t. Me. sim. & injurius in Christum^u, ut gratiam Dei per Christum
 T. mihi oblatam & impensam repudiem^v, ut illi faciunt
 v. Me. qui Legi adhærent, quos hic summæ ingratitude arguit^x:
 s. Gom. q. d. Absit à me tam detestabilis ingratitude, in
 quam utique incurrerem, si à Lege iustitiam expecta-
 y. E. fic rem^y: quod probat verbis sequentibus^z. Syllogismus
 Me. hic est, Si ex operibus Legis justificari nos statuerimus,
 z. E. abjiciemus Dei gratiam. At hanc non debemus abjicere.
 Ergo nec illud statuere. Rectè Hieronymi Scholia, Ab-
 jecta enim est gratia, si sola non sufficit^a. Al. Non sperno
 s. Gom. hoc Dei donum, i. e. Evangelium: ἡ χάρις τοῦ θεοῦ. Non
 sim. Par. modò non vivo dissolutè, sed exactiorem sequor nor-
 mām quā cam quæ est in Lege^b. ¶ Si enim, &c.
 b. G. Ei γ—ἀπὸ τοῦ θεοῦ δαγὰν ἀνέδωκε] Tās ponitur hic pro-
 lepticè. Quæri poterat, Ergone abrogares gratiam Dei,
 si doceres nos justificari ex Lege? Maximè, inquit;
 nam si per legem, &c. Christus frustra est mortuus, ac pro-
 inde gratia Dei abrogatur, quā Christum pro nobis in
 mortem dedit^c. [Verba sic reddunt,] Nam si (vel, At-
 qui si: γ enim quandoque adversativum est, ut apud
 d. Ca. Latinos, at enim; ut Rom. 3. 7. εἰ γὰρ ἡ ἀνάστασις, &c. d.)
 s. E. sim. per Legem (i. e. per opera Legis^x) est (vel, obtineri
 f. E. potest^f, nobis obvenit^g, haberi potuit^h;) iustitia, (illa
 s. Me. T. iustitia quæ Deo planè placet & vitam æternam parit;
 h. G. aut, Si illa iustitia Legalis sufficitⁱ;) igitur Christus frustra
 i. Idem. mortuus est, Er. II. Ti. Pi. &c. i. e. sine fructu, sine ade-
 p-tione finis: nam finis mortis Christi fuit ut nobis me-
 reretur remissionem peccatorum ac justificationem, quem
 finem certè ille adeptus non est, si iustitia nostra per Le-
 gem est^k. Δαγὰν—ἡ χάρις τοῦ θεοῦ hic valet ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, quomodo ἡ χάρις τοῦ θεοῦ

transfertur Prov. 3. 30. Ezech. 14. 23^l. vel, sine causā^l G.
 mortuus est, P. Be. absque ullā necessitate^m; quando sineⁿ Me. T.
 ejus passione redimi & justificari potuit homoⁿ. nihil^o E.
 opus fuit Christum mori. Quid enim opus Evangelio, si
 Lex sufficiebat? Et si Evangelio non erat opus, nec
 morte Christi erat opus, quia in hoc à Deo destinata est
 ut Evangelium ipsius sanguine sanciretur^o. Δαγὰν aliās^o G.
 significat gratis, id est, gratiosè & sine merito, hic frustra,
 i. e. sine iusta & sufficiente causa^p.

CAP. III.

1. O &c. οἱ ἀνόητοι, &c.] O amentes, sive dementes
 (vel, insensati, Vulg. Mo. quod est ἀνοήτοι^a. Par. 3)
 Vel, stulti, Er. Ti. V. sic G.) Galatæ, P. Be. Pi. Ca. &c.
 Exprobrat eis, vel, i. gentile vitium^b; quo Galatæ in-
 dociles erant, & ad sapientiam tardiores^c: vel potius, 2.
 20 insperatam stoliditatem. Confer 1 Cor. 15. 36^d. Ex-
 clamatio pathetica, qualis Luc. 24. 25e. q. d. O rudes
 & parum cordati^f. Hanc paternam increpationem non
 pugnare cum præcepto Christi apparet ex dictis ad Mat.
 5. 22^g. Est convicium non indignationis & odii, sed
 zeli & amoris^h, ex necessario salutis Galatarum & ve-
 ritatis studio; nec temerè aut falsò prolaturum, sed autho-
 ritate Apostolicā & verè & leniùs meritoⁱ. Stultos me-
 30 ritò vocat eos qui Apostolos deseruerunt in gratiam ta-
 lium Doctorum, fortassis Ebionitarum, quorum stul-
 titiam notat Euseb. &c. k. ¶ Quis, &c. τίς τις
 ἐβραίων] Βασιλεύειν propriè est oculos corrumpere. Sed
 ab Oculis ad Animum transfertur, ut & Latinum indè
 deductum, fascinare^l; & significat, iudicium mentis im-
 posturis corrumpere^m. Quis vos fascinavit, Er. P. Be. Pi.
 vel, incantavit, Er. V. i. e. dementavitⁿ, quasi fascino,
 aut magico quopiam carmine^o, menti vestræ, velut præ-
 stigator, falsis persuasionibus illudit^p, ut veritatem ante
 oculos positam non videatis, &c. q. Est planè præstigi-
 40 genus ut id quod coram cernas non videas, tum quod
 non est id videre te putes. Βασιλεύειν sign. etiam invidere,
 ut intelligas, invidiā motos quosdam voluisse Galatas ad
 servitutem Legis revocare^r. ¶ Non, &c. τὴν ἀνάστα-
 σιν πείθεσθαι] Nè obsequeremini (vel, Non credere, Vulg.
 Non obedire, Er. Ut jam non credatis, Camer. Ità ut non
 pareretur, G. sic Be.) veritati, P. Pi. nempe Evangelicæ^t,
 semel traditæ, ut eam non retineretis. ¶ Ante, &c.
 οἱς ἡγὰρ ὁρῶσαί τις—ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἐν ὑμῖν. ἐσται ὡς ὅτι
 50 οὐκ ἔστιν ὁρῶσαί τις, in quibus, nempe vobis. Est loquen-
 di genus Hebraicum. Sic Jos. 13. 21. οὐκ ἔστιν ὁρῶσαί τις
 αὐτῶν. Sic 1 Pet. 2. 24. ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ χάρις. Sed me-
 liùs in MS. omittitur illud, ἐν ὑμῖν, ut supervacuum.
 Sensus est, Ità antehac descriptus est vobis Christus, cum
 sua cruce, ut quasi ob oculos vobis versaretur. Πρὸς enim
 in voce ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, hic ut & Rom. 15. 4. & ἡ χάρις τοῦ θεοῦ
 Eph. 3. 3. tempus anteauctum significat, ut in ἡ χάρις τοῦ θεοῦ
 60 ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, Rom. 3. 9. sic ἡ χάρις τοῦ θεοῦ infra 5. 21. 1 Thes. 4. 6.
 & ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, 1 Thes. 3. 4. nec aliter mox in ἡ χάρις τοῦ θεοῦ
 Solet Sermo Historicus conferri Picturæ: & hinc
 διατυπώσεως nomen, quod subjectionem sub aspectum vo-
 care liceat. Quintilianus formam rerum expressam verbis.
 Intelligit autem hic Apostolus mortem Christi cum suis
 effectibus^t. Quibus ob oculos, vel sub oculis, Jesus^u G.
 Christus præscriptus est (vel, coram, sive antè, sive priùs
 depictus, vel descriptus fuit, sive fuerat, Er. V. Ca. Be. ἡ χάρις τοῦ θεοῦ
 hic, vel tempus significat^v, vel locum, pro ἡ χάρις τοῦ θεοῦ x.
 70 ἡ χάρις τοῦ θεοῦ apud Græcos tam de scriptura dicitur quā de
 pictura^y. Notat perspicuam & solidam mysterii Christi
 explicationem^z: vel, quasi figurando figuratus erat, Tre.
 ex Sy. palām, velut in programme ac tabula publica,
 unde de plano legi & aperte cognosci posset, propositus
 est^a; vel, 1. in Vaticiniis prophetarum^b. Sed non ve-
 rissimè est, Galatas, etiamnum parvulos, in illis admo-
 dum fuisse versatos^c. Vel, 2. per prædicationem meam^d,
 quā Christum per fidem quasi intuiti estis in vobis
 quodammodo præsentem, & ante oculos vestros consti-
 tutum^e.) in vobis crucifixus, Er. &c. h. e. multa passus^f.
 in vobis, eodem sensu quo dictum Col. 1. 24. Christus
 enim adhuc patitur in membris suis^g. Cui favet quod
 sequitur, Tanta passi estis sine causā^h vel, ante vos, &c. Me.

apud vos, Calinter vos, Er. P. Be. Pi. i. e. in regione vobiscinā, in tam recenti memoriā, vestra etiam aetate, & quibusdam vestrum presentibus ac spectantibus, Jerosolyma. Al. Quibus ita declaratus fuit Christus ut apud vos crucifixus esse videatur. Potest & comma post *apud vos* tolli, vel post *Calinter* poni, ut locus sic vertatur, Quibus Jesus Christus crucifixus, propositus fuit apud vos, ob oculos vestros, i. e. cum evidentia: vel, demendum ē, quod Regium MS. non legit, & sic sensus planus est & constructio clara.

2. *Volo discere* i. e. cognoscere: q. d. Unum hoc vos interrogo, respondete mihi. *Ερωτῶ*, figura specie volentis aliquid discere urgens adversarium P. *¶ Ex operibus legis* (i. e. ex prædicatione operum legis), *Spiritum accepistis*, (sanctum scilicet, i. e. dona ejus, linguarum, prophetiarum, sanctorum, &c. spirituales gratias fidelibus collatas, tum externas, tum internas, gratiam, iustitiam, &c. & donum ordinarium regenerationis, & dona singularia & miraculosa, de quibus Joh. 7. 39. Act. 8. 17, 19. utraque enim erant testimonia veritatis Evangelicæ propria. Spiritus S. [inquit] non datur nisi jam iustis sive mundatis animo; iusti ergo eratis cum eum accepistis: At non per opera Legis; neque enim eo tempore Legem sequebamini: non operum legalium, ad quæ desciveratis, merito aut adminiculo. *an ex*, &c. *Η ἐξ ὁποῦ πνεύματος* *An ex fide audistis?* Q. in Gom. vel, *per auditum percepti?* P. Be. An ex fide quam audivistis doceri vos? *An ex auditu fidei?* vulg. i. e. fidei, per Hebraismum. ex auditu, quo fidem audistis, eique obedistis, vel, ex eo quod fidei parvultis. *An ex prædicatione fidei?* Pi. Er. i. e. Per prædicatum vobis Evangelium. Nam *ἀκοή*, ut & Heb. *שמע*, sermonem significat, ut Joh. 12. 38. Rom. 10. 16. Fidem autem pro eo quod creditur habuimus & supra 1. 23. sic & 1 Tim. 4. 1. ut sit duplex metonymia, auditus pro prædicatione, & fides pro doctrina de fide. Sic Rom. 10. 16, 17. q. d. Ex fide quam ex nobis audistis, non ex lege didicistis.

3. *Cum*, &c. *Εναρξάντων πνεύματι, ὡς αὐτοὶ ἐπιτελεῖτε*; *Εναρξάντων πνεύματι* Græcus loquendi modus, pro *ἀρξάντων ἐν πνεύματι*. [Verba sic reddunt:] *Cum spiritu* (i. e. ex virtute Spiritus S. regenerantis, spirituali Evangelii efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum Sanctum & perficit, & sese tunc exercebat illis donis, quorum fit mentio 1 Cor. 12. 1. spirituali virā, spirituali gratiā, fide Evangelii quam Spiritus operatur, spirituali Christi doctrinā; per Evangelium P, per Spiritus S. charismata: consecuti jam cælestia illa dona: *capere*, (scilicet vivere, Deo servire & Christo, eique placere: *nunc carne* (i. e. vel viribus carnalibus sive naturalibus, quibus conamini opera Legis præstare: vel, carnali prædicatione Legis Mosaiscæ, carnalibus Legis ceremoniis; per Legem. *perficimini?* P. Be. Pi. &c. i. e. perfici cupitis, queritis vel statuitis? quasi Spiritus non sufficeret ad vos servandum & Deo commendandum; in carnem definitis? Reditis ad carnalia præcepta, qualia sunt illa Legis, Heb. 7. 16. Gal. 6. 12, 13. Phil. 3. 3, 4. *Ἐπιτελεῖτε* hic, ut alibi *ἐνερῶ*, est passivum voce, sensu activum, more Attico. Pseudoapostoli docebant Christum nihil prodesse nisi accederet circumcisio, adeoque Legem Christo præferebant, cum Christo tantum initia, Legi perfectionem iustitiæ, tribuerent; justificationis initium ex fide, complementum per opera, haberi statuentes. Absurdum esse innuit à causa ignobiliore præstantiorem effectum querere, & carnaliducæ plus adscribere quam spiritui immortalis. Per tacitam prolepsin indicat, eos qui ad præsidia Legis recurrunt hoc ipso à Christo deficere.

4. *Tanta*, &c. *Τοσούτοι ἐπιδέτε ἐν ὑμῖν*; *Tanta* (vel, *Tam multa*, Er. P. Be. &c. *ποσούτοι* potest & de numero & de magnitudine intelligi; q. d. tam multa & gravia: tot mala. *passi estis* (ob professionem Christianam, à Judæis & gentibus, infidelibus: *sine causa* vulg. vel *frustra*? Er. P. Be. Pi. &c. ad verb. *temere* sed hic pro *vanum* P, sine fructu; quod utique futurum erit, si à gratia Christi ad Legem Moisis prolabamini. *πεῖρος* est in *πᾶσι*, q. d. sine utilitate, imò

cum detrimento: *frustra*, cum ea evitare potueritis Judæismum (quod illi suadent) profitendo. *¶ Si*, &c. *Εἴτε ὅτι ἐν ὑμῖν* *Si modo* (vel, *Si tamen*, Er. Il. Ti. Ca. V. vel, *Utinam* autem, Tre. ex Sy. sic. Ar.) *frustra*, P. vel, *frustra*, Mo. Er. Il. Ti. *etiam frustra*, Be. Pi. Hæc reprehensionem vel i. amplificat: q. d. *Si tamen frustra tantum*, i. e. sine commodo, id erit, ac non potius magno cum vestro detrimento, quod scilicet pro falsa fide passi estis adversa. Plus est autem lædi quam non juvari. Tacite innuit hanc mutationem non modo priorem patientiam reddere irritam, sed & cum maximo damno, amissione nempe illius Spiritus, fore conjunctam, nisi ad bonam mentem redeant. Vel 2. mitigat: tunc autem redundat, ut Joan. 6. 25. 1 Cor. 15. 29. Correctio est rhetorica, q. d. sed spero meliora. Nam confido vos redituros à lege ad gratiam, ut non frustra hæc passi fueritis. Nam si volueritis expurgari, non frustra. Itadum spem suam de resipiscencia Galatarum & gratia Dei innuit, tacite eos in viam revocat: q. d. absit ut frustra tot mala perpassi sitis, &c. Hinc colligunt Theologi, bona opera subsequenti peccato mortificari, i. e. infructuosa reddi, eademque rursus per penitentiam vivificari.

5. *Qui*, &c. *Ὁ ἐν ἐπιχορηγίᾳ καὶ ἐνεργίᾳ ἐξ ἑργῶν*, &c. MS. *ἐξ ἑργῶν νόμος τὸ πνεῦμα ἐλάβετε* nec aliter putem scripsisse Paulum. Est enim constructio similis ei quam habuimus supra 2. 16. Utraque est non *κατὰ λέξιν*, sed *κατὰ τὸ σημαίνον*. Ibi de accipiente inchoans sermonem definit in dantem, hic de dante cum sermonem cepisset transit ad accipientem. Simile Joh. 17. 2. Usitata locutio fuerat *ἐξ ἑργῶν νόμος ἐχορήγησε* & nota ἐξ rursus hic valere *ἑλθε*, ut supra 2. 16. Dona Spiritus quam illis temporibus fuerint frequentia cognosci potest ex 1 Cor. 12. 1. [Verba sic reddunt:] *Qui igitur suppeditat*, sive *subministrat* (vel, *suppeditabat*, Er. dedit, Tre. ex Sy. *suggestit*, Ca. scil. Deus, vel Christus, vel Paulus: *vobis spiritum*, & *efficit* (vel, *operatur*, Er. *inoperatur*, per intimam scilicet & divinam suam energiam & potentiam: vel *operabatur*, Er. *ὁ ἐπιχορηγῶν καὶ ἐνεργῶν* possunt esse, vel 1. præf. temp. quod Spiritus non deficerat subministrare dotes suas P. Non tam repetit quam amplificat argumentum illud v. 2. Nam ibi de principis donorum Spiritus S. ante pseudoapostolorum adventum, hic verò de continuatione & effectis recentibus, agitur: q. d. *Qui adhuc suppeditat & operatur*, nempe Deus, qui per singulas horas Spiritum S. ministrat, etiam illis qui non tenent Evangelii veritatem, &c. confer Marc. 9. 39. Vel 2. præf. temp. Refertur hoc ad præteritum tempus, quo talia dona Galatis contingebant, &c. *virtutes* (vel *facultates*, Pi. scil. edendi miracula, ut Mat. 7. 22. ut *spiritus* omnia dona Spiritus S. notet: *in vobis*, ex *operibus legis*, *an ex prædicatione fidei*, Pi. &c. sub. *id facit*? Er. sic Camer. vel, *subministrat*? P. Be. Pi. Di. vel, sub. *arbitramini hoc fieri*? Zeg. Prius dici non potest, quia Lex erat tunc vobis incognita, cum scil. dona illa consecuti fuissetis. Fides ergo gratiæ Christi eorum causa erat, à qua proinde ad Legem transferri minimè debuisset.

6. *Sicut Abraham credidit Deo*, &c. h. e. promissioni Dei, tum generali, de fœdere, Gen. 15. 1. tum singulari, de hærede & numerosa prole, v. 4, 5. qui tamen hæres cum Isaac Christum, & soboles numerosa Israelitas non tantum carnales, sed & spirituales, significat, Rom. 4. 16, 18. & 9. 7. Gal. 4. 28. & 7. 16. Hoc dicit, sic Deus Spiritum vobis subministrat, & ex fide, & non ex operibus, sicut Abraham non ex operibus obtigit iustitiam, &c. Exemplo Abrahami probat, non fuisse subministratum Spiritum ex operibus, sed ex fide. Non mirum est, fidem nunc à Deo magni fieri, cum semper eam Deus pro re egregia habuerit. Hoc enim est *ἀρχαῖος* *ἡμῶν* *δικαιώσιν*, ut ostendimus in Prolegomenis in Epist. ad Romanos, & 4. 3. [Alii aliter explicant.] Vide Synopsin ad Rom. 4. 3.

7. *Cognoscite*, &c. *Γινώσκετε ὅτι ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐκ πίστεως*, &c. *Cognoscite* (vel, *Cognoscitis*, Me. *Intelligitis*, Pi. Itā nōstis, P. Be. vel, *Scitote*, G. ex Sy. *Cognoscatis*, E. *Γινώσκετε*, vel indicativè, vel imperativè, reddi potest. *ergo* (vel, *autem*: *ἀρα* hic non est illativum, neque enim hoc ex præced. sequitur, sed adversativum: vel, *nempe*, Pe. Be. scilicet

¹ Pi. scilicet ex dicto Moysi de Abrahamo f.) quia (vel, quod, Par.) qui ex fide (sub. sunt, Gom. P. Be. E. quod exprimitur v. 10⁸. i. e. qui iustitiam fidei amplectuntur^h, qui in Christum creduntⁱ, qui à sola fide in Christum pendent, ut apparet ex antithesi v. 10. Confer Rom. 4. 10, &c. k.) ii sunt filii Abraham, Mo. &c. proles ejus ¹ *μυστη*, ut Rom. 4. 12¹. filii spirituales, non per generationem, sed per imitationem; ac consequenter ad eos pertinet benedictio, iustitia, & salus Abraham promissa^m, potius quam ad carnales Judæos iustitiam ex lege quærentes, quos hic perstringit, &c. n.

8. *Providens* (vel, *Prævidens*, Er. P. Pi. &c. *Cum prævidisset*, Be. V. *Quia præcognovit*, Tre. ex Sy. longè ante prospiciens^o;) *autem Scriptura* de Scriptura ut de homine loquitur P, ¹ *ἀνθρώπου* q, & *prævidere* eam dicit quod præsignificat. Simile habes infra 3. 22. vide & Joh. 7. 38, 42. Rom. 4. 3. & 9. 17. & 10. 11. & 11. 2^r. Al. *Scriptura*, metonymicè, i. e. Deus seu Spiritus S. in scripturis loquens[†]: q. d. Quoniam prævidérat ac decreverat Deus^t. ¶ *Quia*, ¹ *ὅτι* &c.] *Deum ex fide justificaturum* (Præfens [*δικαιο*] pro futuro: respicit enim tempus Evangelii, cum non Judæi tantum, sed & Gentes, ad iustitiam veram perducti sunt per fidem v.) *gentes*, Be. Pi. &c. ¶ *Prænuñciavit*, &c. ¹ *προανηγγέλειτο*, &c.] *Antè* (vel, *Prins*, Er. V. q. d. jam olim^x, ante justificationem gentium^y: vel, ante latam legem Moysi^z; imò ante legem circumcisionis Abrahamo latam, de qua Rom. 4. 10⁴. sub. id, Be. Pi.) *evangelizavit* (quod verbum doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione peculiariter consecratum est^b: vel, *rem latam nunciavit*, Er. V. E. &c.) *Abrahæ*, P. Be. Pi. Multò antè prædixit Abrahamo. Sed maluit Paulus illo uti verbo quod significaret latenter in his vocibus contineri rem Evangelii^c. Ergò non est novum Evangelium de Christo, fide, iustitia, &c. sed Abraham tempore notum^f. ¶ *Quia*, &c. ¹ *ὅτι ἐνευλογηθήσονται*, &c.] *Ενευλογηθήσονται* habes in Græco, Gen. 12. 3. sic & Gen. 22. 18. in quibusdam exemplaribus. Nam in aliis est *εὐλογηθήσονται*. Sic & Psal. 72. 17. Sic & Act. 3. 25 g. [Verba sic reddunt:] *Benedicentur* (sub. in-quiens, P. Pi. sim. Be. i. e. Justificabuntur^h, fiéntque amici & filii Deiⁱ, & hæredes regni cælestis^k: benedictionem enim spiritualem, non carnalem, intelligit^l.) *in te* (i. e. in semine tuo, h. e. in Christo^m, ut alibi explicatⁿ: vide Gen. 22. 17. per fidem in Christum^o;) *omnes gentes*, P. Pi. &c. Sensus est, *Per te summa bona adipiscuntur gentes omnes*, aut etiam *adeptus se agnoscent*: quod vult ¹ *התברכו*, Gen. 22. 18 p. Al. Respiciat hîc formulam benedictionis apud Judæos, Levit. 9. 23. quâ sacerdos benedixit populo, Num. 6. 24. vide & Gen. 28. 3. & 49. Illud, *in te*, exponi possit ex Gen. 48. 20. *In te Israel benedicet*, &c. i. e. hoc erit exemplum benedictionis, *Faciât te Deus sicut Ephraim*, &c. Ità & h. l. sensus erit. Non solum Judæi, sed & gentes aliæ, quæ sibi aut aliis benedicent, hâc formulâ utentur: Deus te faciat sicut Abrahamum, vel, det tibi benedictionem Abrahami, &c. t.

9. *Qui ex fide sunt*] i. e. credentes q. Vide idem loquendi genus Rom. 4. 12. & infra v. 10^r. filii Abraham non naturâ, sed fide[†], sive imitatione fidei ejus^t. ¶ *Benedicentur* (i. e. Maxima bona consequentur v.) *cum fidei Abraham*] h. e. eodem modo quò ille, h. e. fide, non circumcisione aut operibus^x, ad exemplum Abrahami. Ità ¹ *ὁμο* sumitur Rom. 8. 32. Sic ¹ *ὁμο* Eccles. 2. 16. Latine vertitur *similiter*. Nec aliter sumenda verba ¹ *ὁμο*, ¹ *ὁμο*, & alia ejusmodi y. Non dicit *ab Abrahamo*, sed *cum Abrahamo* z.

10. *Quicumque enim* (Probat conclusionem præcedentem^a, argumento à contrariis^b, quia ex operibus legis est maledictio^c;) *ex operibus legis sunt* (i. e. ex iis iustitiam expectant^d, vel in iis salutis fiduciam locant^e;) *sub maledictio sunt*] i. e. vel i. nulla habent promissa vitæ æternæ atque cælestis. Solent ¹ *ἐρησεις* (privationes) sumere nomen contrariorum, quia comparatè talia videntur^f. Vel 2. aded promissæ benedictionis exortes sunt, ut etiam execrationi sint obnoxii^g, ac punitione digni^h. ¶ *Scriptum*] Deut. 27. 26ⁱ. ¶ *Maledictus*, &c. ¹ *ἐπικατέσται* &c.] In MS.

est ¹ *ἐπικατέσται* &c. Particula illa sæpe præponitur allegationibus. Vide Joh. 15. 25^k. [Sic reddunt:] *Execrabilis omnis qui* (vel, est quisquis, Be. Pi.) *non manserit in omnibus*, &c. P. Be. Pi. &c. In Hebræo non leguntur *omnis* & *in omnibus*^l. Verum ¹ *ἐν πάσι* (in omnibus)¹ E. ex Hi. Græci addidere ad sensum, & ex Græcis Samaritani^m: ¹ *ἐν πάσι* G. ex Hi. intelliguntur enim *omnia præcepta cetera* quæ nondum sim. E. eo capite nominata fuerantⁿ: id quod Moyses indefinite Gom. Pat. hîc innuit, nominatim verò proponit v. seq. & Deut. 10° Gom. 28. 1, 4, 15°. Ut in disciplinis, sic in legibus, indefinitas propositiones universalem habere sensum in confesso est. Exempla passim sunt, ut Exod. 21, & 22 p. P. E. Rectè ergò Apostolus ex ipsa phrasi hoc colligit, præsertim ex illis verbis, *qui non firmaverit verba hujus legis*, &c. q. Argumentum Apostoli est, Quisquis non permanferit in omnibus, &c. maledictus est. Qui sunt ex operibus Legis non permanent in omnibus. Ergò—maledicti sunt^r. Minorem hîc supponit[†], ut certam^s Gom. E. & notam^t, eamque probat v. seq. v. quòd scilicet nemo sim Me. sine fide & gratia Christi Legem servare possit^x. Verum[†] Me. sim. omnia Legis præcepta perfectè præstare impossibile est naturæ humanæ non solum corruptæ, sed etiam per gratiam reparatæ y. Vide Jac. 3. 2. 1 Joh. 1. 8^z. Transgressor Legis est qui vel unum præceptum transgreditur^a, ideòque maledictus^b. Obijci hîc potest esse quorundam commissorum, multòque magis omisso, expiationes quasdam proditas. Verum id est, sed illæ expiationes liberabant à morte aut violenta aut immatura, nullum autem contra mortem remedium adferebant; non pollicebantur resurrectionem & vitam æternam, ut remissio illa peccatorum quæ est in Evangelio. Quòd si in Prophetis tale aliquid innuitur magis quàm dicitur, id promutuum est, sumptum de gratia Evangelica^c. G.

11. *Quoniam*, &c. ¹ *ὅτι ἐν νόμῳ*, &c.] *Quod autem per legem* (scil. Moysi^d), *nullus justificetur apud Deum* (vel, eam iustitiam assequatur quæ Deo placet, G.) *manifestum est*, P. sim. Be. Pi. Valet illa iustitia apud homines, non apud Deum, nempe ut datorem vitæ æternæ^e. Probat, eos qui ex operibus Legis sunt non facere ea quæ scripta sunt in Lege, quia ex Lege nemo justificatur^f. Argumentum est à contrario, Fide justificamur: Ergò non ex Lege, &c. b. ¶ *Iustus ex fide* (i. e. per fidem ut instrumentum^h;) *vivet*] i. e. Iustitiæ suæ vitam omnem ex fide haurit, ex hac radice habet quòd iustus est & iuste operaturⁱ. Non dicit, *vivit*, sed *vivet*, ut vita in solidum fidei tribuatur^k. Vide ad Rom. 1. 17. Multa sunt quæ me movent ut credam hanc Epistolam & illam ad Romanos propè eodem dictata tempore. Sed hæc est asperior, quia malum apud Galatas erat gravius^l. G.

12. *Lex autem non est ex fide*] i. e. ex classe vel societate fidei^m; non docet, non affert, fidem & gratiam quâ justificemurⁿ, non constat fide sive præceptis de fide^o; non pendet à sola fidei cognitione, imò fiduciam misericordiæ Divinæ prorsus excludit, quatenus absolutam & meritariam obedientiam requirit, ut sequentia declarant p: vel, ex, pro per, q. d. *per fidem* justificans, ut sit ellipsis, cui favet & scopus Pauli, & sequens membrum q. Lex non pronunciat iustum eum qui credit^r, aut hominem ex fide victurum[†]. Legem hîc intelligit præcepta in Sinai data, in quibus nulla Fidei mentio; ea autem præcipue respicit, quia ii quibuscum res ipsi erat cetera parvi ducebant^t. Opera ex Lege facta non possunt esse opera fidei. Occurrit hîc Judaizantibus, qui ex utraque iustitiam peti posse dicebant^v. ¶ *Sed* (supplè, tantum de Lege dicitur^x;) *qui fecerit ea*, (quæ Lex præscribit y. Sumptum hoc ex Levit. 18. 5^z. & Ezec. 20. 11^z.) *vivet* (vel, i. vitâ & prosperitate temporali^b: q. d. vitam hîc habebit felicem. Nam vivere Hebræis sæpe est feliciter vivere, mors, miserè^c: vel potius, 2. vitâ iustitiæ, veræque salutis^d, vitâ æternâ; ut liquet tum ex Luc. 10. 28: tum ex eo quòd Deus testatur servantibus Legem se Deum fore, Levit. 26. 12. & servatorem, Matth. 23. 32e. ut ex Matth. 19. 16, 17. Rom. 2. 13^f.) *in illis*] Vel, *per ea*, Be. Pi. i. e. per eorum obedientiam^g. E.

13. *Christus* (nempe, auctor & revelator vitæ æternæ ac cælestis^h: Cum dixisset operantes esse sub maledictio, nec

nec per Legem inde eximi posse, nunc ostendit per quem liberentur, scilicet per Christum, si in eum credant¹. Al. Novum est argumentum, Quo redimimur ab execratione Legis, eo justificamur. At solâ fide Christi redimimur, &c.^k. Al. Objici poterat, si operantes sub maledicto sint, quod Legem nemo servat, pariter & fideles, &c. Id negat sequi, quia hi per Christum liberantur¹.) *nos* (tam Judæos quàm Gentiles^m, fidelesⁿ, omnes qui sub maledicto erant, etiam Abrahamum, Moysen, &c.^o) *redemit* (i. e. liberavit^p, quasi pretio perluto satisfecit. Confer 1 Cor. 6. 20. & 7. 23 q. *ἐξαγορεύειν*, ut & *ἀπολύειν*, sæpe quamvis liberationem significat: hic, ut & infra 4. 5. eam significat *quæ facta est magno pretio*.) *de maledictio* (vel, *ab execratione*, P. Be. Pi. sim. Er. V.) *Legis* i. e. à pœna quàm Lex cum execratione minatur[†]; ab omni miseria nostra, ut liquet ex benedictione quæ ei opponitur[†]; à Morte, sub qua Lex homines relinquit: ea verò fors etiam iis communis erat qui Legem à Deo datam non habebant; quare & liberatio ad omnes pertinet: id hic valet *ἡμᾶς* v. à morte æterna, & ab ipsa sententia execratoria Legis, sive ab ira Dei^x. ¶ *Factus*, &c. *Γεγονέναι* — *κατέχευε*] *Dum pro nobis factus est execratio*, P. Be. Pi. &c. Duplex hic figura: 1. *κατέχευε*, pro *κατέχευε* v, execrabilis^z, putà hominibus^a; maledictus, & quidem summè^b: quomodo *circumcisio* pro *circumcisis*^c, *gloria* pro *glorioso*, 2 Cor. 3. 9. *scelus* pro *scelerato*^d. 2. Subauditur *ὡς*: nam Christus ita tractatus est quasi esset Deo *κατέχευε*. Nihil homini pessimo in hac vita pejus evenire poterat. Vide 2 Cor. 5. 21. & ibi dicta. Indè apparet quanti nostram salutem fecerit: id verò eò spectat nè parvi dicantur ejus beneficia^{*}. Christus, quatenus vas noster erat, verè, propriè, & sine tropo, factus est execratio, in quem Deus propriè effudit omnem iram suam, ut nos reciperet in gratiam[†]. *factus* — *maledictio*, nempe, quatenus pro nobis maledictam crucis mortem subiit^f, uti sequens epexegetis ostendit^g; quia maledictiones humani generis Deus in Christum transposuit^h: Christus peccati erat & maledictionis reus non tam in se quàm in nobis, & quia personam nostram susceperatⁱ; quia maledictionem & pœnam universam, nobis debitam, pro nobis pertulit^k. ¶ *Quia scriptum est*, (nempe Deut. 21. 23^l. ubi hunc locum explicatum vide^m.) *Maledictus*, &c.] In MS. hic rursus est *ἐν*, nota scilicet loci citandi. Apud Hebræos non erat pœna aut Crucis aut Patibuli: nam strangulandi stantes strangulabantur. Sed eorum qui ob gravia crimina, putà Idololatriam, erant lapidati, corpora patibulo suspensa per aliquot horas erant ostentui populo; ut qui supplicio ipsi non interfuissent eo conspectu à criminibus absterrentur. At si tam contumeliosum erat post mortem suspendi, multò certè contumeliosius erat Crucis supplicium, quod & ipsum cum afflictione suspensionem conjunctam habet, & Romanis moribus erat maximè infame: unde nomen *cruciarum*ⁿ. In Deut. 21. est *maledictio Dei*, sive à Deo, quod hic omisit Paulus; vel, quia ex loci hujus circumstantia & oppositione benedictionis satis constat de maledicto coram Deo agi^o; vel, nè atrociori illo sermone imbecilles Galatarum animos offenderet^p. Suspendus autem maledictus est, 1. politicè, ad colophonem supplicii sui, & aliorum terrorem; 2. typicè, ut Christi crucifixionem & maledictionem adumbraret^q. Jun.] 14. *Ut*, &c. *ἵνα εἰς τὴν ἐξουσίαν* — *ῥύσῃται*, &c.] *Ut* (Refendum ad præced. Idè Christus nos redemit ut^r.) *in Gentibus* (vel, *ad Gentes*, Pi. E. &c. nempe omnes[†], ex collat. v. 8. cujus impletionem h. l. demonstrat^t, & ex collat. Gen. 12. 3^v.) *benedictio Abraham* (promissa scilicet^x, quæ totam hominis renovationem & beatitudinem complectitur^y. *Εὐλογία τῆς Ἀβραάμ* sunt bona illa magna quæ Gentibus per Abrahamum, i. e. per aliquem ex ipsius stirpe, eventura prædictum fuerat^z; gratia reconciliationis, adoptionis, justificationis, ipsaque vitæ æternæ hæreditas^a.) *extet* (h. e. ut Gentes justificentur sive salventur^b: vel, *fieret*, i. e. deflueret quali ex fonte^c, vel, *perveniret*, Be. Pi. sic E. Me. & in iis completeretur^d.) *in Christo*, P. Par. tanquam in semine Abraham præmissio^e; vel, quatenus illæ Christo inferuntur per fidem^f: vel, *per Christum*, V. Par. *Ἐν*, pro *διὰ*, per^g; & nomen repetitum pro pronomine: Sensus enim est, *per ipsum*^h.

Paulus h. l. benedictionem rectè infert ex maledictione cui Christus nostro loco obnoxius fuit in cruce, ut sciamus hanc benedictionem à Christi sacerdotio pendere, quatenus seipsum victimam pro nobis obtulitⁱ. Di. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα ἡ ἐπαγγελία*, &c.] Explicatio est membri præcedentis^k, sive benedictionis, à primaria ejus parte^l. *Ut* (vel, *Et ut*, P. Be. Pi. Subauditur hic *nempe*, est enim hoc *ἵνα* præcedentis *ἐπαγγελίας*. Nam quod majus bonum in hac vita poterat sperari Spiritus Sancti donis, præsertim cùm illa ipsa certos faciant homines de vita cœlesti? Illa autem dona manifestum dari credentibus in Christum, non per Legis opera incendentibus[†].) *promissionem Spiritus* (i. e. vel, 1. à Spiritu profectam^m; vel, 2. spiritualemⁿ, quæ generaliter complectitur spiritualem ac cœlestem felicitatem, corporali Legis benedictioni oppositam^o. Sic docet, promissionem Abraham factam non solum fuisse de terra Canaan, sed præcipuè de spiritali benedictione^p. Vel potius, 3. de Spiritu; ut sit Hypallage, pro *Spiritum promissionis* P, qui promissionem obsignat in cordibus nostris^q, vel, *Spiritum promissum*^r, more Hebræo. Vide Act. 2. 33[†]. Adde Act. 1. 4. Heb. 6. 12, 15. & 10. 36^v. Spiritum non servitutis in timore, quem qui sub Lege erant, acceperant, sed charitatis & adoptionis filiorum Dei^x; Spiritum S. nos justificantem & sanctificantem, filiis Abraham, id est, credentibus promissum^y. *Spiritus* nomine intelligit, vel, 1. ipsum Spiritum; vel, 2. benedictionem æternæ Spiritualis vitæ^z; vel, 3. dona ejus tam communia & perpetua, quàm temporaria & miraculosa: de quo Spiritu Act. 2. 17. Rom. 8. 9, 15. Gal. 4. 6, &c.^a.) *accipiamus per fidem*, Mo. &c. Quà in Christum credimus^b, quæ unica via est illius nanciscendi^c, quæ & benedictionis & Spiritus S. (nam *fidei* vox *ἀπὸ κοινῆς* ad utrumque refertur,) participes fiamus^d. 15. *Fratres*] In MS. hic additur, *ἀδελφοί*, quod & Latinus & Syrus legerunt^e. ¶ *Secundum hominem*, &c. ita Mo. Er. *κατὰ ἀνθρώπου*, &c.] *Humano more*, P. Be. Pi. Di. Gom. vel, *Communi hominum judicio*^f. Exemplum sumam à re merè humana^g, & vulgari^h, testamenti & testatorisⁱ. Solent Thalmudici eā emollitione uti quoties Deo humani aliquid tribuunt. Vide quæ diximus Rom. 3. 5^k. ¶ *Tamen*, &c. *ὅμως ἀνθρώπου καὶ νομοθεσίαν διαδίδου ἰδοὺς ἀδελφεῖ, ἢ ἐνδιατάσσεται*] *Hominis licet* (vel, *Certè hominis*, Zeg. vel, *Vel hominis*; ita enim loquimur ubi minus aliquid adferimus quàm id est quod indicare volumus^l: Apophoresis est, q. d. multò minùs Dei[†].) *passionem* (vel, *scelus*, Ar. *testamentum*, Er. Vulg. Vide ad Matth. 26. 28^m. Al. *διαδίδου* hic significat *promissum*: de qua voce diximus in Prolegomenis ad N. T.ⁿ.) *authoritate confirmatam* (vel, *ratam habitam*, Be. vel, *tamen si sit comprobatum*, Er. Il. Ti. autorizatum, h. e. jure factum^o, publicâ autoritate firmatum per solennes formulas, scribam, & testes^p; authenticum^q. Si quis alteri quid promiserit ita ut quæ ad legitimam promissionem requiruntur adfuerint: id enim est *καρὸς*, *ὄρκος*, Gen. 23. 20^r. Loquitur autem de tempore quo mortuus est testator, qui, dum vivit, mutare potest[†].) *nemo abrogat*, (vel, *rejecit*, Er. *rescindit*, Er. V. sic Gom. *irritam facit*, Be. convellit ac pro nullo habet^t;) *aut* (sub. ali. quid, Er. P. Be. &c. & sub. ei, P. Be. Pi.) *superaddit*, P. Be. vel, *addit*, Er. Il. Ti. vel, *immutat*, Ca. *mutat in eo quicquam*, Tre. *dispensat in eo*, Ar. *superordinat*, Mo. Vulg. i. e. mutat, aut innovat, sive addendo, sive demendo^v. Particula *ἐν* hic aliquid posterius significat, ut *ἐμπροσθεν* Act. 28. 13. Est ergo *ἐνδιατάσσεται* posterius aliquid constituere, nempe, tale quo id quod prius factum fuerat immutetur. *Διατάσσεται* ponitur pro Hebræo *אָמַר*. Nemo derogat, aut arrogat^y, præter contractum, & eorum quorum interest, voluntatem^z. 16. *Abraham dicte sunt promissiones*] Aliquoties repetita, nempe à Deo, qui optimæ est fidei^a. Dicit *promissiones*, quia sæpius facta est promissio^b: *Promissiones*, de terra Canaan, & de vita æterna per illam significata^c; vel, de benedictione Gentium^d. ¶ *Et semini ejus* Rectè: nam quod uno loco Gen. 12. 3. dictum erat de Abrahamo, id Gen. 22. 18. de semine ejus dicitur; ut nimirum intelligamus illud magnum bonum eventurum humano generi per Abrahamum, quia scilicet ex sanguine Abrahami sit exsisturus qui id effecturus sit^e. ¶ *Non*

¶ Non dicit, Et seminibus — sed — Et semini tuo, qui est Christus.] Qu. 1. Quemnam Geneseos locum hic citat? Resp. Plerique referunt ad Gen. 22. 18. alii ad Gen. 17. 7. alii ad Gen. 15. 5. alii ad Gen. 12. 7. & 13. 15. quod & scopo & verbis congruit^b, & loco simili, Rom. 4. 13. nisi fortè ad hos omnes respexerit. Qu. 2. An accommodatè adducitur hic locus? Et quâ ratione *seminis* urget numerum, cum *semen* Hebræis sit nomen collectivum, & multos sæpe significat, nusquam tamen in plurali reperiatur^k? Resp. 1. Quanquam Hebræum שרר plurali numero dici non solet, poterat tamen Moses usurpasse vocem שרר, aut שרר, quæ isti Græco σπέρμα re- sponderet: at id non fecit, quia indicabat unum aliquem fore inter posteros Abrahami eximium qui illud bonum Gentibus esset allaturus; & eum quidem non ex Ismaele oriturum, sed ex Isaac, qui in eo sacrificio, de quo ibi agitur, Christi gesserat figuram. Simili modo Christus singulariter ille esset qui ex Davide oriri debebat, Act. 2. 30¹. Licet שרר sit nomen collectivum, h. e. aptum ad plures significandos. Paulus tamen argumentum in eo fundat, quod Deus aliquoties inter Isaacum & Ismaelem, tanquam diversa Abrahami semina, distinxit, quorum prior tantum hæreditatem Abrahamo promissam adiret. Itaque tacite à typo ad antitypum argumentatur, h. e. ab Isaac & corporali hæreditate, ad Christum ejusque credentes & hæreditatem eorum spiritualem^m. Promissio hæc (cujusmodi plurimæ) historica est simul & typica. Nam primum historicè, Israelitis promittitur terra Canaan, ut liquet ex Gen. 15. 18. Deut. 34. 4. Deinde typicè adumbratur hæreditas totius mundi & Regni coelorum, donanda Christo, & in Christo fidelibus, ut hinc & ex seq. constatⁿ. 2. *Seminis* nomen ita est collectivum, ut tamen uni interdum tribuatur^o, ut Gen. 3. 17. & 4. 24. & 15. 3. & 21. 12. & 38. 8, 9. Cum ergo nomen *seminis* æquivocè dicatur^p, vel ex circumstantiis, vel aliunde discendum, num pro multis, an pro uno, accipitur^q, & videndum utra significatio magis pertineat ad eos locos, ubi contendimus singulares de Christo promissiones à Deo fuisse propositas^r. Paulus autem eodem spiritu quo promissio facta, & scriptura condita est, eam hoc modo interpretatur, &c. 3. *Seminis* nomine h. l. fideles intelligit, qui sunt semen illud cui promissio facta est, cum Christus propriè sit semen per quod promissio sit adimplenda^t. Cum Judæi se solos Abrahami semen & promissionis hæredes esse gloriarentur, docet Apostolus ex ipsa enuntiationis forma quâ Deus utitur, non multa esse ac diversa semina, Judæorum nimirum & Gentium; sed unum duntaxat, nempe Christum, cum quo & in quo omnes fideles unum sunt & æquales, Gen. 3. 28. Eph. 2. 12 — 19 v. Scopus Apostoli hic erat, ut doceret exemplum Abrahami, per unam fidem justificati & benedicti, rectè applicari tum Gentibus, tum Judæis. Hos ergo, figillatim v. 14. consideratos, jam in unum corpus instituit conjungere, eosque communi hoc & colectivo nomine *seminis* complecti; ut unum communem patrem Abrahamum habeant, cum quo benedicantur unius & ejusdem promissionis virtute. Alioqui Abraham haberet plura semina, unum Judæorum, alterum Gentium, & promissio facta esset numero plurali^x. Adde, Paulum hic non argumentari, sed Judæis respondere gloriantibus ob promissionem factam Abraham & semini ejus; existimabant nempe se semen esse Abraham. Ait Apostolus, Promissiones non esse factas *seminibus*, specie scilicet differentibus, carnalibus putà & spiritualibus simul, sed fidelibus tantum per Christum^y. Relativum autem δὲ referendum, vel, 1. ad σπέρμα, ex Græcorum idiotismo; vel potius, 2. ad ἑνός, hoc modo, Non dicit, Et seminibus, ut multis, sed dicit, Et semini tuo, ut uni, qui est Christus, ut Syrus rectè ordinavit: objecit autem hæc clausula errorem iis qui putarunt Paulum de una Christi persona differere, cum potius differat de duobus populis, Gentibus & Judæis, in unam sobolis Abrahami veluti massam redactis, ut diximus. Qu. Cur ergo Christum nominat? Resp. Ut significet, unum Christum esse totius collecti illius corporis vinculum atque caput^z. Christus autem hic non propriè & per se intelligitur, sed Synecdochicè, Christus mysticus²; sive Christus cum suo corpore conjunctus, seu Christus & Ecclesia, tanquam caput & corpus, ut

1 Cor. 12. 12^b. & Eph. 1. 23. ubi Ecclesia corpus & complementum Christi dicitur^c, servatâ interim capit dignitate, ut de eo primariò intelligatur^d.
17. Hoc autem dico.] Collectio ex præmissis, q. d. Hoc igitur est quod intendo, quod volo concludere^e. Postquam promissi sensum explicavit, redit ad sermonem quem interrupserat, & ostendit quò pertineat illud quod dixerat, Promissa perfectionem suam habentia non rescindi^f. ¶ Testamentum, &c. Διαθήκη ἀποκατεστά-
10 αμένη τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστόν, &c.] Pactionem (vel, Pactum, V. Promissum illud, G. Testamentum, Vulg. Mo. &c. Id propriè mortem supponit, &c. sic autem vocat pactum, id est, promissionem Abraham factam, tum quia immutabilitas promissionis Dei non minus valet ad confirmationem, &c. quàm mors testatoris, &c. tum quia respiciebat mortem Christi, & ab ea firmitatem accipiebat^g).
ante, vel prius sancitam, vel confirmatam (Aug. hoc vim argumenti^h: vel, jam perfectam, G. Prius confirmatum erat variis modis, 1. juramento, Heb. 6. 17, 18. 2. crebrâ & seriâ repetitione: 3. solenni fœderis ritu, Gen. 15. 17, 18. 4. sacramento circumcisionis, Gen. 17. 11. Rom. 4. 11. 5. longi temporis præscriptioneⁱ). à Deo
respectu Christi, (vel, in Christum, Ex. Val. Ti. in Christo, Tre. ex Sy. Christo, Ar. erga Christum, Ex. V. pertinens ad Christum, G. respicientem in Christum, Be. Vor. eo modo consideratum quo v. 16. expositum^k, in quo
[Christo] uno colligatur ex Judæis & Gentibus unicum illud in Christo semen Abrahami^l. Illud εἰς Χριστόν deest in MS. & in Vulgato^m). Lex quæ post annos quadringentos
30 & triginta (Numerus hic defumitur ex loco Exod. 12. 40ⁿ. ubi diximus, initium videri sumendum ab ea revelatione Abrahamo facta quæ describitur Gen. 15. v. 13 p. ubi prima illa fœderis sanctio facta est: confer Gen. 16. 34. Paulò verò ante id præcesserat promissio illa memorata Gen. 12. 3. Quare hunc numerum Hebræis notissimum servare quàm aliquantillum adjicere maluit Paulus: nec quicquam intererat, quando in numero majore comprehenditur minor^r. Obj. At anni tantum quadringenti recensentur Gen. 15. 13. Resp. Illi à natiuitate Isaaci supputandi sunt, ut 30 anni ante eam statuatur. Annos autem 430 sic numerant. Ab egressu Abraham Charrane, Gen. 12. 4. ad Isaacum natum an. 25, Gen. 21. 5. indè ad Jacobum 60, Gen. 25. 26. indè ad descensum Jacobi in Egyptum 130, Gen. 47. 9. indè ad exitum 215; vel, ut Hebræi volunt 210, ut reliqui quinque anni computentur ab egressu Uris Chaldæorum^t.)
40 capit (data in monte Sinai^u) non facit irritam, (Non ob id tanto post tempore data est Lex, ut quod Abrahamus, Isaacus, Jacobus, & Patriarchæ crediderant futurum, id irritum fieret. Respiciendum ergo quid Christus adferat, non quid Lex attulerit v.) ut aboleat (vel, abroget, V.) promissionem, Pi. &c. Explicat quod dixerat. Eadem verba habes Rom. 4. 14. ubi dicta vide^x. Hæc [postrema] verba non causam finalem, sed modum declarant: itaque sic etiam verti possunt, non facit irritam, nempe, vanam reddendo promissionem. Innuit h. l. eos qui Legi justificationem ascribunt, Deum sibi met adversum facere^y.
18. Nam si ex Lege (Mosis^z: si per Legem præstatum²; si secundum conditionem Legis contingit^b;) hæreditas, (cœlestis Cananæ^c; possessio æternæ vitæ & felicitatis^d, significata per typicam terræ Canaan possessionem^e. Vide ad Rom. 4. 14^f. vel potius, hæreditas synecdochicè vocatur justificatio & glorificatio^g; vel, benedictio Abraham promissa, & juxta promissionem à filiis ejus hæreditanda^h, h. e. justitia & salusⁱ.) jam non ex promissione.] Nempe de Christo: nam hæc ἐπαγγελία dicitur per eminentiam, Act. 2. 39. & 7. 17. & 13. v. 32^k. Non ergo jam ex pura & liberali Dei promissione per Christum expectanda erit, atque ita per Legem evacuabitur promissio^l: non ergo ex vi promissionis factæ Abraham; quod dici non potest^m. Ergo latâ semel Lege, non ampliùs opus fuisset promissione, i. e. semine promisso, nempe Christo; sed Lex ipsa suffecissetⁿ. Objici poterat, Non abolemus promissionem, sed Legem conjungimus. Respondet Paulus, hæc duo coherere non posse^o, nempe benedictionem ex Lege debitam & gratis datam^p: nam meritum & donum inter se adversantur. Confer Rom. 4. 14^q. ¶ Abrahæ au-
tem

f Gom.
sim. Jun.
par. 2. 53.
s Gom.
h om.
sim. Jun.
a Gom.

l. Q. in E.

1 G.

o Vor.

n Gom.

o Ee. sim.
Jun. ib.
Me.
p Jun.
par.

q Q. in E.

r Jun. ib.

† E. ex
Aquim. &
Caj.
† E. ex
Aug. sim.
Be.

y Gom.

z Be.

2 Cam.

2 Be.

3 Gom.

b Gom.
sim. Be.
Ham.
c Be.
d Gom.
e E. sim.
Me.

f G.

g E.

h Vor.

i G.

k Vor.

l Be.

m G.

n Be.

o G. sim.

Gom.

p G. sim.

Par. Vor.

q Par.

r G.

† Gom.

† E. Me.

y G.

z Idem.

y Gom.

z Me.

a E.

b Gom.

c Idem.

d G. sim.

Vor. Pi.

Gom.

* Vor.

f G.

g Gom.

h E.

i Me.

k G.

l E.

m Me.

n T.

o Gom.

sim. Be.

p Be. sim.

Gom. Pi.

q Pi.

tem per repromissionem (gratuito & irrevocabili dono^r;) donavit (i. e. dandam promisit^r;) Deus.] Sub. hereditatem, Pi. Nempe, Christum nepotem post multos gradus Abrahamo dedit, idque secundum vetus promissum. Sic Deus dicitur lucernam dedisse Davidi multo post mortem ejus tempore, 2 Reg. 8. 19^t.

19. Quid, &c. Τις, &c.] Quid (vel, Quorsum, J. Cap. G. Τις hic pro τίς δὲν^r;) igitur Lex? P. Be. Pi. G. sub. data est? J. Cap. dicat aliquis^r. Cui lata est^r? Cur lata est^r? vel, quid de Lege dicendum^r? 10

¶ Propter, &c. Τῶν ὑποβόσεων χάριν ἀποστρέψας.] Transgressionum causā, sive gratiā (vel, Propter transgressiones, Er. Il. Ti. V. vel, i. coercendas terrore & minis^r: quia vitia populi Israelitici in Ægypto increverant, & poenarum malis debebant coerceri, nē pravā illā consuetudine paulatim ad impietatem prolaberentur. Vide infra 5. 23. & 1 Tim. 1. 9^b. vel, 2. ostendendas sive declarandas^r: ut morbos ostendat, non ut auferat^r; ut homines peccati convinceret^r; ut luculenter constaret quanta sit in nobis vis peccati^r, ut fusē docetur Rom. 7. 13. &c. ut populus superbus, visā Lege, agnosceret peccata sua, sibi que Christi gratiā opus esse ad Legem implendam^r. Vel, 3. quodammodo augendas: vide Rom. 7. 8ⁱ.) appositā (vel, additā, P. Pi. sic Ca. Be.) est, Mo. G. &c. nempe post promissā^r: obiter adjuncta est, inter primam promissionem & Evangelium^r, velut appendix ad certum tempus^r. Additum dicit, nē putetur Lex promissioni successisse, eamque removisse^r. Lectio Irenæi, ὁ νόμος ὁ ἀποστρέψας ἀποστρέψας, quam ille sequitur & 3. 7. & 5. 21. minùs huic loco convenit^r.

¶ Donec, &c. Ἀρχὴς ἔσται τὸ ἀπέρχεται ὅτι ἐπιήκει.] Donec (vel, Duratura donec, Ca. sic Pi. Viam suam habitura, id enim hic subintelligitur, donec P. Intellige ratione ceremoniarum^r; nam lex charitatis æterna est^r: confer Col. 2. 14⁺.) venisset (vel, veniret, Ca. G.) semen illud cui (sub. ei populo cui, V. vel quod: nam in quodam cod. legi^r; in aliis erat ὅτι utrobique idem sensus^r.) facta est promissio, Be. Pi. P. Tre. &c. vel, promissum fuerat, Er. Ti. Mo. ut scilicet in eo benedicerentur omnes gentes^r. Per semen intelligit, vel, 1. illum nepotem Abrahami per quem Gentes bona summa debebant accipere, & ad quem promissio illa Abrahamo facta spectabat, planē quasi ipsi facta esset. Idem hic dicit quod initio Rom. 7. Planē germanæ sunt istæ Epistolæ. Et validum est argumentum, Si nē Judæos quidem Lex nunc obligat, multò minùs Gentes^r. Vel, 2. Christum, ut v. 16. qui est finis Legis, Rom. 10. 4. & corpus, Col. 2. 17^r. Christum autem, non per se^r, sed cum suo corpore, h. e. Ecclesia, conjunctum^r, suprà v. 16. descriptum^r. Sensus, q. d. Donec dirutā macerie surgeret plenum semen illud coagmentatum ex utrisque, ut explicatur Eph. 2. 14. Quid igitur? Ante Christi adventum nullum erat semen Abrahæ, & tamdiu suspensa est promissionis efficacia? Resp. Minimè; sed comparatè hoc dicitur, quo sensu dicuntur sancti eo tempore non accepisse promissionem, Heb. 11. 39. Deinde, nondum advenerat semen illud quatenus omnes Gentes complectitur^r.

¶ Ordinata, &c. Διατάχης δὲ ἀγγελῶν ἐν χάριτι μωσῆ.] Ordinata (vel, Instituta, Ca. Præcepta, G. Disposita, Zeg. Cam. Et data est, Tre. ex Sy. Lex, inquam, ordinata, P. Be. Pi. i. e. imperata sive edicta^r, digesta, scripta, & lata^r, promulgata, subministrata^r.) per angelos (i. e. angelorum operā seu ministerio^r: Angelo uno nomine Dei eam pronunciantē, Act. 7. 38. cæteris eum stipantibus, Deut. 33. 2. Heb. 2. 2. Vide quæ à nobis dicta in Commentario ad Decalogum. Opponit Angelos Filio, per quem datum est Evangelium^r, sive promissio; ita discrimen indicat inter Legem & promissionem^r. At de Angelis nulla mentio, Exod. 19. & 20. Dicamus ergò terramotum, procellam, tonitru, fulmina in Sinai facta Angelorum operā, quibus quæ facta sunt apud Ægyptios tribuuntur, Psal. 78. 49¹. Hoc autem cum seq. addit ut commendaret dignitatem Legis, cui quod dixerat de transgressionum causā probrosum alioqui videri posset^r. Sub. & tradita, V. lata ac administrata & promulgata^r.) per manum (vel, in manu, Er. Ti. &c. i. e. operā, vel, per potentiam & virtutem^r; vel, ministerio, J. Cap.) mediatoris, Mo. Tre. ex Sy. Cam. Pi. J. Cap. vel, intercessionis, Er. Ti. V.

vel, conciliatoris, Er. vel, per sequestrem, Ca. per mediatorem, Cam. Ἐν χάριτι Hebraica locutio pro per P. Mediatoris meminit, ut novis argumentis viam sternat^r. Qu. Gom. Quemnam hic Mediatorem intelligit? Resp. 1. Christum^r; ut volunt plerique^r, tam Græci, quàm Latini^r, cum veteres, tum recentiores: Nam Patrem per Filium dedisse Legem, extra controversiam est^r. Tunc autem in manu de potestate interpretantur, ut Gen. 16. 6. Job. 1. 12^r, ac si esset sensus, Legem ordinatam per Angelos fitam esse non in nostra, sed mediatoris, potestate, qui pro nobis eam præstitit & à peccatis liberavit^r: vel sensus est, Legem Israelitis traditam fuisse per manum, id est, potestatem & directionem mediatoris Christi, populum illum in suum adventum hoc modo præparantis^r. Significat, Legem esse in manu, h. e. potestate, Christi, ut Domini, qui eam abrogare potest, &c^r. Malim, in manu, h. e. operā & autoritate Christi mediatoris. Suā igitur manu Christus Legem proferens, quasi vadem se medium interposuit, qui & Legem aliquando perfectè præstaret, & Legis execrationem in se derivando nos ab ea liberaret^r. Resp. 2. Mosē^r, ut volunt Epiphanius & Gennadius. & multa probant: 1. phrasim, ἐν χάριτι, quæ non summam potestatem declarat, sed ministerium^r, quotiescunque aliquid factum dicitur à Deo in manu cujuscumque, ut verbum Domini in manu Angelī, &c. Atqui Legem constat latam à Deo, in manu, h. e. ministerio Mosi, ut dicitur Levit. 8. 36. At ministerio Christi datam fuisse Legem nec dicitur, nec sine errore dici potest^r. Præterea, ita describitur hæc historia, ut significetur istum [Mediatorem] velut inferiorem, accepisse ab Angelis, ut superioribus, quod ad Israelitas deferret. 2. Quod hic agitur de Lege, quatenus promissioni opposita & mortis administratio, 2 Cor. 3. 7. est^r. Christus autem non Veteris Testamenti, sed Novi Mediator est, Heb. 8. 6. & 12. 24. Vide & Heb. 2. & 9. de differentia Christi & Mosi, quoad utriusque ministerium. Confer Joh. 1. 17^b. Et videtur Apostolus h. l. Christum ut pacti promissionis unicum mediatorem ex diametro pacti Legis internuncio opponere^r. 3. Quod manifestè hic alluditur ad Deut. 5. 5. ubi Moses se internuncium, &c. fuisse disertè narrat^r. [Sensus est, q. d.] Mosē medium se interponente inter Deum & populum, Deut. 5. 5. Ego sequester (inquit) & medius fui inter Dominum & vos tempore illo, nempe tanquam inter partes litigantes pararius, qui Rabbiniסוֹמֵךְ. Id verò ideo quia populo gravia vitia adhuc adhærebant: unde & terribilis fuit sonus Legis; Quem sonum quidem perceptum populo volunt Hebræorum doctissimi, sed vocem distinctè non perceptam nisi à Mose. Alii idem sentiunt, nisi quod excipiunt duo prima præcepta. Quare de re vide Mosē Maimonidem^r. Moses typicus erat Mediator, quomodo Legale foedus erat foedus typicum. Moses, inquam, typus erat Christi, quo modo Lex typus erat Evangelii^r.

20. Mediator, &c. ὁ ὁ μωσῆς ἐνδὲ ἀνέστη, &c.] Ἐνδὲ hic sumo à neutro^r. Non solet sequester se interponere inter eos qui unum sunt, i. e. bene conveniunt. Sic ἔνδον sumitur Joh. 10. 30. & 17. 11, 21, 22. 1 Cor. 3. 8ⁿ. Si de Christo hoc accipiat, erit declaratio per anticipationem; Etsi Christus Mediator Legem Judæis tulerit, ut ad agnitionem transgressionum adduceret, eoque ad foedus gratiæ præpararet, non tamen unius est gentis Judaicæ Mediator, sed omnium hominum; quemadmodum Deus unus est omnium. Similis locus 1 Tim. 2. 5, Rom. 3. 29, 30°. Quia mirum videri potuit si alius esset Mediator quàm Evangelii Mediator Christus, ut nē hoc mirum videatur, monet, Mediatorem non esse unius tantum, sed & alterius Foederis; itaque ἐνδὲ est neutrius gen. non masc. Deinde quia videbantur ista pugnantia, ut Mediator non sit unius Foederis, &, quod consequens est, ut non sit unum Foedus, monet, ista optimè congruere; quia Deus, quod ad consilium & voluntatem attinet, unus est, cujus ductu & auspiciis Lex & Evangelium data sunt, qui unum eundemque scopum constituit in utriusque foederis pactione: nam finis Legis est Christus, &c. Cum ergò ministerium Mosi subordinatum fuerit ministerio Christi, diversitas Mediatorum & rerum non facit continuè ut fuerit consilii & propositi diversitas in Deo P. Si de Mose hoc accipiat, erit consuetudinem,

sectarium^q, oriens ex Legis ferendæ modo, hoc sensu. Cum in ferenda Legē opus fuerit Mediatore Mose, quia Israelitæ Deum, ut terribilem legislatorem, ferre non poterant, Heb. 12. 19. liquet, eam non esse vinculum nostræ cum Deo conjunctionis, sed indicem nostræ ab illo abalienationis^r, sive diffidii inter Deum & nos^t, ex eo orti quod simus Legis transgressores^t. Nam mediator non est unus, scilicet partis^v, sed plurium ac saltem duarum^x, & quidem dissidentium^y, quia mediator dicitur quasi medius: medium autem est quod inter duo extrema consistit^z. Sic Moses Mediator fuit inter Deum & Hebræos; Christus, inter Deum & Christianos^a. Sensus, q. d. Non est locus Mediatori, nisi dum una pars cum altera negotium habet. De contrahentibus eum loqui nemo sani iudicii dubitat. Sed quorsum hanc sententiam inseruit Paulus, ferè in suspenso relinquunt. For- san prolepsis est, Diceret quispiam, Ergo sicut pacta sua retractare solent homines quorum ipsos poenitet, ita etiam factum est de pactis Dei. Respondet Paulus, Homines quidem, qui caput unum in hoc contractu faciunt, varii sunt & instabiles; sed tamen Deus unus manet, h. e. sibi constat. Vel potius, diversitatem hic notari arbitror inter Judæos & Gentiles. Non unus ergo Mediator est Christus, sed ut olim Judæorum erat, ita nunc Gentium est. Multum à Judæis differunt Gentes, circumcissione, &c. Deus tamen unus, h. e. semper manet sui similis, ac perpetuo tenore fixum tenet ac statum quod semel decrevit, & eos qui prius inter se diffidebant ad unum Deum adducens facit etiam ut in unum corpus coalescant^b. Argumentum est contra justificationem ex Lege, Quomodo ex Lege quæritis justificari, ex qua propter vestras transgressiones existit Dei ira^c? Argumenti vis hæc est, Datâ Lege non ponitur reconciliatio, sed manet diffidium inter Deum & homines, ut appareat ex modo tradendi Legem. Ergo per Legem non est justificatio^d. Quod verò annectit, Deus verò unus est, obscurum est quem sensum habeat, & quomodo cum præcedente sententia cohæreat^e. [Sic autem explicant:] Deus sibi constat, sibi est similis^f, putâ in aver- sandis peccatoribus^g; quales cum vos sitis, non est quod ex Lege justificationem quæritis: quin potius Dei ira vobis metuenda sit^h. Occurrit huic objectioni, Priora instrumenta, ex contrahentium vel testantium voluntate sæpe rescindi contingit: quidni ergo & Deus quoad promissionem Abraham factam aliquid immutavit, cum iussit Legem posteris Abraham dariⁱ? Respondet, Hoc in Deum cadere non potest qui unus, i. e. idem & immutabilis estⁱ. Sic dicunt Latini, — *Rex Jupiter omnibus idem*. Sic Cicero, *Idem qui semper fueris inventus es*. Par sensus Eph. 4. 6. *Non mutatur Deus*, Mal. 3. 6. nempe nisi Homine mutato. Quare nisi multa ac gravia intervenissent delicta, Deus tam placidum se atque amicum exhibiturus fuerat Israelitis quàm se exhibuerat olim eorum majoribus, neque nunc magis quàm tunc opus fuisset medio aliquo qui se interponeret^k. Hanc expositionem germanam esse apparet ex ea objectione quæ cum hac appendice cohæret, Num Deus, Legem ponendo, quæ Promissioni contraria est, à seipso dissenferit^l. Al. Deus unus dicitur respectu unius pacti olim cum Abrahamo initii, & postea per Christum confirmati. Plenus commentarius erit, si hunc sensum cum præced. conjungas^l. Al. Deus unus est, non duo: Itaque Moses non erat inter- nunciatus Dei & Dei, sed Dei & Israelitarum: Aliquid ergo (ut foederum natura est) ab utraque parte promissum est. Quid autem? à Deo vita; ab Israelitis obe- dientia, ut constat. Nunc quoniam hi Legi parere ne- queunt, supplicio sunt obnoxii. Itâ fit ut Lex eorum pec- cata patefaciat, eosque poenâ dignos ostendat^m. Al. Non sunt duo Dii, unus Legis & Judæorum, alter A- brahæ & Christianorum, sed unus est utrorumque Deus, idemque auctor Legis & Evangelii. Unus ergo idem- que fecit Mosen Mediatorem inter se & Hebræos, & postea Christum Mediatorem inter se & Christianos om- nium Gentium, atque per Christum benedixit & justifi- cavit omnes gentes, ut promiserat Abrahamⁿ. Optimus hujus loci Expositor est Interpres Ethiopicus; Deus tamen unus est duorum. Mediator unus non est, Deus verò unus est, i. e. duorum. Necessè est enim ut sint per- sonæ duæ inter quas sit Mediator, ut fuit Moses inter

Deum & Israel: Hæc sunt lex quam dedit Dominus inter se & filios Israel — per manum Moysi, Levit. 26. 46. Al. En. Deus, qui promissit Abraham, unus est, non usus homine Mediatore ad promittendum, sicut usus est ad ferendam Legem. Quæstioni illi, Quid igitur Lex? itâ respon- det, ut significet, quantò Promissio sit dignior Legē: Illa principaliter ac primò facta est, hæc apposita & subin- troducta; illa benedictionis, hæc ob transgressiones; illa limitationem temporis non habet, hæc donec veniret semen; illa facta ab uno Deo ad Abraham loquente, sine Mediatore, hæc per Angelos, & in manu Mediatoris^o. 21. Lex ergo (sub. num. addita est, P. Be. Pi.) adversus promissa Dei? i. e. Num Lex evertit promissiones Dei? Si enim, ob transgressiones augendas, posita est, ut dicis^q. Videtur ob stare ne promissiones ad Abra- hami filios perveniant, & in iis impleantur, quia trans- gressoribus non benedictio, sed maledictio, per ipsam Legem denunciatur^p: Lex peccati arguit & damnat, adversatur ergo Promissioni, quæ contra justificat & vi- vificat^r: Promissa Dei justitiam & felicitatem conferunt, Lex autem peccatum & poenam^t. Species ergo est re- pugnantia. Potest esse exclamatio, quasi evictâ causâ, q. d. Quis nunc audeat diffidium fingere inter Legem & Promissiones? Vel forsan accusat adversarios, quod Deum sibi ipsi contrarium faciant: Lex enim & Promis- siones, ab eo profectæ, repugnant certè, si Lex justificat^r. Al. Num Lex est Promissioni contraria, contrariam ju- stificandi rationem ostendens hominibus^t? ¶ Absit^u q. d. Nequaquam^t; hoc fieri non potest^v: sic enim Deus sibi ipsi contrarius esset^x. Distulit Deus promissum, non abstulit^y. ¶ Si enim data esset lex (legem intellige non modò ceremonialem, sed & moralem, ut liquet ex præced. & ex v. 10^z.) quæ posset (homines scilicet^a.) vivificare^z i. e. vel, 1. justificare^b; vel, 2. servare^c, vel præstare ut homines bene beatèque vivant^d; vel, 3. spi- ritum vivificantem tribuere ad Legem perfectè præstan- dam^e, homines ad vitam spiritualem reformare^f, fa- cere ut homo vitalia opera virtutum ex interno charita- tis & gratiæ spiritu exerceat^g: vel, 4. spem vitæ æternæ in nobis excitare^h. Si Lex promissa habuisset vitæ, nempe æternæ. Nam dicitur Lex facere quod promittit, more Hebræo. Locutio non dissimilis, 2 Cor. 3. 6. Tangit præcipuum errorem Judæorum illius temporis, ut & in Epistola ad Romanosⁱ. ¶ Verè, &c. ¶ Verè (vel, Reverè, E. ex Aug.) ex Lege esset justitia, P. Pi. &c. Quod si esset, verè Lex Promissioni repugnaret, ponendo scilicet justitiam operum justitiæ fidei contrariam^k; unde sequeretur, Deum, abolito priore pacto, alterum in ejus locum sanxisse: quod fieri non potest, cum Deus sit unus, &c. ¶ Tantum abest ut Lex Promissis contraria sit, ut idem conetur efficere quod Promissa^l. Promittit enim vitam & justitiam obe- dientibus, perfectè scilicet. Quod si non obediunt ho- mines, per Legem non stat, sed per hominum infirmi- tatem, qui obedire nequeunt^m. 22. Sed, &c. ¶ Αλλά συνέχουσιν ἡ ἡραρὴ τὰ πάλαι, &c.] Nempe τὰ ἔσθινⁿ. Sed conclusit (i. e. declarat conclusos & captivos teneri sub dominio peccati^o, pronuntiavit esse peccato obnoxios^p; coarguit & coargutos conti- nuit in metu^q: vel, comprehendit, Tre. involvit, Ca. G. i. e. involutos declaravit^r.) Scriptura (i. e. vel Sy- necdochicè, Lex Moysi^t, Scriptura illa, h. e. Lex scripta in duabus tabulis^t: vel, Scriptura sacra in gene- re^v, non Lex sola, &c. i. e. Deus in Scriptura^y.) omnia (i. e. omnes homines^z; vel, omnes populos, non illos tantum qui Diluvii tempore fuerant, & Sodomi- tas & Amorrhæos & Egyptios, sed & Israelitas^a: om- nia dicit emphaticè, quo non solum homines, sed om- nia eorum studia & vires complectitur^b. Est hic locuti- tio similis ei quam jam habuimus. Nam facere Scriptura dicitur id quod ostendit^c.) sub peccato, P. Pi. Be. &c. i. e. peccati arguit & damnat^d. ¶ Ut promissio (i. e. res pro- missa^e, ut supra v. 14^f. & Heb. 10. 36^g. hæreditas pro- missa^h, benedictio Abraham promissa, nempe justitia, hære- ditas, salus æternaⁱ, justificatio & vivificatio^k.) ex fide Je- su Christi (i. e. quæ facta erat iis qui fiderent Christo Jesu^l. vel, per fidem^m.) daretur credentibusⁿ Ut tantò insignius esset beneficium, quàm olim justitia illa verâ ac spiritualis daretur per fidem iis qui in Jesum Christum erant cre- dituri^o.

^a G.] ditiuri. Ut in Lege nullam inveniētes medelam ad Christum confugiant, qui est semen illud in quo datae sunt promissiones; ut de propria iustitia desperantes ad fidem compellantur P. Itā Lex aded non adversatur Promissis, ut eis subserviat, dum homines peccati convictos ad promissum authorem gratiae iustificandos transmittit, &c. 9. Quia omnes peccant, omnes egent Christi iustitiā, qui Legi obediens, iustus fuit, & nobis suam iustitiam impertit; quā in eo iustitia Legis est (ut appareat in Lege litam esse iustitiam, cū Christus Legis iustitiā iustus sit, quippe qui Legi paruerit; eademque in nobis fidei iustitia est, quod fidendo Christo simus ejus iustitiā compotes).

^a Ca. 23 Prius autem quam veniret fides] Non propriē, nam eadem credebant omnes iusti, &c. t. sed metonymicē, vel 1. tempus Evangelii, quod fide apprehenditur; vel 2. doctrina fidei, sive Evangelium, quod docet fidem; sic vocem *πίστεως* habuimus & supra 1.23. & supra v. 24. vel 3. Christus, fidei materia seu objectum, ut ex v. 19. & 24. colligi potest. Quo etiam tropo Christus spes nostra dicitur, 1 Tim. 1. 1. ¶ Sub lege, &c. *ὑπὸ νόμῳ* *ἐκείνῳ* *ἡμεῖς* *οὐκ ἔμελλομεν* In MS. *οὐκ ἔμελλομεν* c. Sub Legem (vel, Sub Lege, Ex. II. Ti. Ca. Cam. Legem vocat, vel 1. ceremonias quae Christum adumbrabant; vel potius 2. totam Legem Mosaicam; vel 3. foedus illud legale à Mose promulgatum. Vel, Sub Legis praesidio, P. Be. Pi. i. e. sub Lege tanquam praesidio; sub custodia Legis; custodiebamur (vel, tenebamur, P. Pi. *ἐπεὶ* *ἐστὶν* *πρᾶξις* *ἐκείνη* *ἡμεῖς* *οὐκ ἔμελλομεν* unde *ἐπεὶ* *ἐστὶν* *πρᾶξις* *ἐκείνη* *ἡμεῖς* *οὐκ ἔμελλομεν* est praesidium custodiri. Al. Custodire Pædagogi est: itaque idem pædagogus & custos est. Itaque custodiri sub Lege idem est quod v. seq. *lex erat nobis Pædagogus*. Declarat temporarium Legis officium, quod fuit instar praesidiarii militis Judaeos in officio continere.) conclusi, Mo. P. Be. &c. Nos Israelitae involuti peccatis, ut ceteri, per Legem custodiebamur; sub legis imperio, velut in custodia conclusi, servabamur; i. e. pænarum legalium formidine coerceremur, nè nimium exsiliret—frānis natura remota; nè prorumperemus in idololatriam aliāque manifesta crimina. Vide hac de re Eleazari epistolam quae est in Præparatione Eusebii. Agit de populo qualis erat *ἐν τῷ νόμῳ*. Nam *ὅτι* *ἐν τῷ νόμῳ* *ἡμεῖς* *οὐκ ἔμελλομεν* (cancelli) *τὸν ἀπὸ τῆς φύσεως*, ait Isocrates Areopagiticus. Ostendit, Judaeos velut intra septa seu carcerem quandam conclusos fuisse. ¶ In, &c. *ἐν τῷ νόμῳ* *ἡμεῖς* *οὐκ ἔμελλομεν* In futuram fidem revelari, Mo. In eam fidem quae erat revelanda, Ex. H. Ti. P. Pi. Tre. ex Sy. Eius causam finalem declarat. Ut hac ratione duceremur ad eam fidem quae suo tempore manifestanda erat per Christum & Apostolos. Ad tempus usque dum revelaretur Evangelium, vel Christus: qui indicatur antea sub umbris legalibus latuisse. Revelatus autem est Christus variis modis, ut ministerio Angelorum, praconio Johannis, Patris testimonio, &c. Alius hic modus quo Lex praepravit homines ad Christum, dum scilicet timore eos continens & coarctans, quasi servos, cogeret aspirare ad libertatem filiorum Dei promissam in Christo per fidem. Sensus, q. d. Tantum abest ut Lex promissionibus adversetur, ut illa, mirā quādam Dei providentiā, ipsam fidem aliquando revelandam praecurreret, eamque indicaret, & tantisper [donec] illa prodiret in lucem, suo nos veluti patrocínio ac praesidio tutaretur.

24. Itaque lex Pædagogus noster fuit] Hæc, instar Pædagogi; nos, tanquam parvulos & ad vitia proclives, custodivit & praepravit, timore coercens, & primis elementis erudiens. Sunt ut hominum, ita & populorum aetates, ut Florus ostendit. Aetas Israelitici populi sub Lege erat quasi Pueritia, infra 4. r. nempe illa cui solet addi *παιδεία*, sive *custos*, ut Horat. loquitur, *παιδεία*, Gen. 4. 9. qui eos à gravioribus delictis retrahat. Hoc officium Lex illi populo praestitit: quod ni fuisset, prolapsi fuissent ad tantam impietatem per quam obscuruissent ad vocem Evangelii. Est autem *παιδεία* non nisi temporaria auctoritas. Simplicius ad Epictetum Pædagogi similitudine paulo aliter utitur, sed quae ab hac non longè abit. [Ejus verba vide in G.] ¶ In Christo, &c. *ἐν Χριστῷ*, &c. In, vel, Ad Christum, Ex. Mo. Pe. Ca. Be. &c. sub. respiciens, P. Be. Pi. Vide supra v. 17. i. e. ad pleniorē cognitionem Christi.

fiti. Ut nobis praesentet usque ad adventum Christi. *Ἔως* *Χριστοῦ* *προέως* *Χριστοῦ*, usque ad tempus adventus Christi. Duxitque ad Christum verum iustitiæ doctorem ac magistrum. ¶ Ut ex fide, &c.] Non ex Lege, non ex ceremoniis quippe quae nos non in se retinebant, sed ad Christum ducebant. Ut suo tempore veram iustitiam consequeremur per Evangelium.

25. Ubi venit fides] i. e. tempus fidei, h. e. Evangelii: ut supra v. 23. ¶ Non sumus sub Pædagogo] i. e. sub pædagogia Legis, nempe quia sub Evangelio omnes censentur adulti seu perfecti filii Dei, sicut ex sequentibus intelligere est. Alia aetas alios mores postulat. Aetatis cujusque notandi sunt tibi mores, ait Horatius.

26. Omnes enim (sive Judaei, qui sub pædagogia Legis, sive Gentiles, qui hoc pædagogo caruissent: q. d. pædagogus ille Judaeis quidem opportunus fuit, per quem ad Christum adducerentur, vobis autem Gentilibus non erat necessarius, cū fine legis opera fides & adoptio haberi possit.) filii Dei estis (nempe adoptivi, nec quidem parvuli & sub pædagogo, quales erant patres; sed adulti, emancipati, in hereditatem immixti, jam modò descripti, quippe *κατὰ* *ἐξουσίαν* ita dicti respectu Judaeorum & Vet. Testamenti; ideoque ad Legem, quasi ad pædagogum, recurrere necesse non habetis.) per fidem in Christo] i. e. Quā in Christum creditis, vel hoc ipso quod credidistis. Vos qui in Christum credidistis, ita ut oportet, ac sic credere perseveratis, estis filii Dei, nempe adulti, quales qui sunt incipiunt bonis paternis frui. Sic & vos accepistis Patris Spiritum. Dicuntur quidem & Israelitae sub Lege Dei filii, Deut. 14. 1. sed tanquam pueri quorum dignitas nondum apparebat: regebantur enim servilem in modum, infra 4. 1. 9.

27. Quicumque enim (sive Gentium, status, & sexus, discrimine, ut apparet ex v. seq.) in Christo (vel, in Christum, Mo. Be. E. &c. i. e. in Christi nomen, & professionem; vide 1 Cor. 1. 13. & Act. 19. 13.) baptisati estis (i. e. qui per Baptismum vos profitemini Christi discipulos. Vide dicta ad Mat. 28. 19. Intellige sic, quantum est ex virtute baptismi. Non de omnibus omnino baptisatis hoc dicit, sed de iis tantum qui baptismō iustificati sunt; sive de fidelibus, quos alloquitur, ut liquet ex v. 26. quibus Sacramenta instituta sunt.) Christum induistis] Quā metaphorā unio nostri cum Christo declaratur: q. d. tam propinqui, tam intimè conjuncti Christo, per fidem, ac fidei sacramentum, ut dici possitis ipsum induisse, adeoque gratiā & donis ejus abundantes, ut illis circumdati & immergi videamini: exuto veteri homine velut transformati estis in Christum novum hominem, Christo conformes facti imitatione virtutum. Legis ergo obsequio non indigetis, ut ad Christum adducamini. Sicut à Baptismo vestes sumuntur; ita vos promissis vos induituros Christum, i. e. victuros secundum Christi regulam, Rom. 13. 14. Similis allusio ad ritum Baptismi, Rom. 6. 3, 4. Col. 2. 12. Fideles Christo, tanquam veste, operiuntur, & sub eo delitescunt, ut in eo irreprehensibiles censeantur, Eph. 5. 27. videtur hæc phrasis ex vetere quoque adultos in Baptismo mergendi more profecta, qui vel suis tanquam novis, aut aliis verè novis, vestibus induebantur. Christum induunt verè Christiani quique à Deo sibi, tum 1. imputatum, ad justificationem; tum 2. impertitum, ad sanctificationem: in illa Christus vicem geret amictus artificialis, qui corpori adhæret non inhæret: in ista, amictus naturalis, qualis telluris herbis, satisque, &c.

28. Non, &c. *οὐκ ἔστιν*, &c.] Forsan pro *ἐν* legendum est: ut in tertio membro scriptum inveni in MS. codice. Est enim rarum *ἐν* pro *ἐν*. Verum *ἐν* pro *ἐν* habemus & Jac. 1. 17. quare immeritò suspecta quibusdam est hæc lectio. *ἐν* pro *ἐν*, Poetarum & Atticorum more. Sic *ἐν* pro *ἐν*, sunt qui P. [Sic vertunt:] Non est (nempe in hac re, in Christianismo & apud Deum.) Judaeus, neque Graecus, i. e. Ethnicus; Graeci hic omnes non Judaei; in quibus & Galatæ. [Sensus, q. d.] Illa discrimina in hoc negotio non attenduntur. Idem sensus & eadem locutio, Col. 3. 11. Hoc dicit, nè putarent Galatæ, saltem plus aliquid eos consequi in Christo quos Lex quasi pædagogus ad Christum adduxit. Nul-

lum in Christo est discrimen personarum *. ¶ Non est servus, &c.] Nam & servi liberi sunt à peccatis, & ingenui servi sunt Christi, 1 Cor. 7. 21, 22. Eph. 6. 8. Col. 3. 11 v. Prius servum quam liberum nominat, ut significet, Christum indifferenter ad utrumvis pertinere. ¶ Non Masculus, &c.] Conditionum & sexuum diversitas nihil hic efficit. In Judaismo magnum erat privilegium Virilis sexus: Is solus foederis signum in corpore gerebat, solus Regni ac Sacerdotii erat capax, solus exclusis feminis gradus paris ad hæreditatem admittebatur. ¶ Omnes, &c. Πάντες ὁ υἱοὶ τοῦ θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] MS. brevius ac simplicius habet, Ἀπλῶς ὁ υἱοὶ τοῦ θεοῦ ἐν Χριστῷ, quod & bene cum sequentibus coheret. Esse in Christo dicuntur qui Christum induere, qui Christo obediunt, Joh. 17. 21. Rom. 16. 7. qui Christi sunt, ut jam sequitur. Dicit autem tales esse Galatas Christianos Paulus ex parte potiore, & quia optabat ut omnes tales essent, & de multis bene sperabat. ¶ Omnes enim vos (fideles scilicet b,) unus (i.e. tanquam unus homo c, i.e. prorsus indiscreti d: vel, unicum illud semen, de quo v. 16. dixerat *: unum corpus mysticum f:) estis in Christo Jesu, P. Pi. &c. i.e. quatenus Christo infiti estis per fidem g: vel, in negotio salutis per Christum h.

29. Si, &c. Ἐὰν ὁ υἱοὶ τοῦ θεοῦ ἐν Χριστῷ] Quod si vos (Galatæ licet gentiles i:) estis Christi, P. Be. Pi. i.e. membra Christi, qui est verum illud ac singulare semen Abraham promissum k. Si non nomine tantum, sed & re, ad Christum pertinetis l. Vel, unus sive unum estis in Christo, Q. in Er. ut eod. Clarom. legit, i.e. unicum illud semen quod in Christo coaluit m. ¶ Ergo (vel, Nempè, P. Be. Pi.) semen Abraham estis] Mysticè, ut supra v. 7 n. illud semen de quo v. 16. & 19. actum est o. filii, non solum fidei imitatione, sed & incorporationis jure p: quia Christo principaliter facta est promissio, tanquam femini Abraham q. Christus nomen suum & dignitatem vobis communicat: etiam per vos convertuntur gentes aliæ r. ¶ Heredes] scilicet benedictionis promissæ t, vitæ cælestis. Vide supra v. 18 t. non minus quam Judæi v. Semen, &c. non sicut Ismael & reliqui concubinarum filii, qui ab hæreditate fuerant exclusi, sed sicut Isaac, &c. x. Ità Judæorum arrogantiam retundit y.

CAP. IV.

1. Dico autem, λέγω δέ] Hoc autem dico, P. Be. Pi. Quod autem dico tale est a. Quod autem dixi, supra 3. 24. Legem fuisse pædagogum, &c. sic intelligo b. ¶ Quanto tempore hæres. (i.e. filius c:) parvulus est] vel, infans, Er. P. Pi. pupillus in minore adhuc ætate constitutus d. Similitudinem sumit à puero cujus pater peregrinatur. Tali patri comparatur Deus multa humana facta dissimulans. Similis comparatio Mat. 21. 33. ubi dicta vide *. ¶ Nihil differt à servo] Non aperit ei pater animum suum f, cæditur ut servus, Sirach. 30. 1 g. alieno regitur arbitrio, nec liberum usum habet paternorum bonorum h. ¶ Cùm, &c. Κόποι πάντων ὧν] Locutio figurata. Quod significat vox quodammodo addito dominii titulo, cùm is filiis tribuitur, ut Instit. De heredum qualitate & differentia, L. in suis D. de liberis & posthumis nimirum dicitur herus expectatione. Herum minorem dicunt servi in Comædiis i. Quamvis sit dominus omnium, P. Pi. E. &c. scil. hæreditatis jure & voluntate paterna k.

2. Sed, &c. Ἀλλὰ τὸν δαίμονα ἐστὶν καὶ οὐκ ὁ νόμος] Sed sub tutoribus (vel, curatoribus, Er. V.) & actoribus, (vel, curatoribus, Ti. P. B. Pi. vel, dispensatoribus, Er. V.) est, Er. Ἐπιτελείς vocat quasi tutores, qui, patre absente, ipsius vice funguntur. Est enim vox hæc Græca etiam ad Judæos ac Syros deducta אֲבִירֵי הַבַּיִת, nec semper tutorem, sed quemvis alium personæ aut rei præpositum significat, ut videre est apud Chald. Par. Gen. 39. 4. 34. & 41. & 43. 16. Esth. 1. 8. & 2. 3. Οἰκονόμοι sunt actores, qui sub tutorum inspectione res pupilli administrant, nec eum patiuntur eis uti nisi tutorum arbitratu l. ¶ Usque, &c. Ἀχρὶ τῆς προδοσίας, &c.]

Usque præfinitionem patris, Mo. Usque ad præfinitum à patre tempus, Ca. sim. Er. P. Ti. Tre. Be. Pi. G. &c. A patre, h. e. extremâ voluntate seu testamento patris m. Donec pater eum judicavit idoneum ut sit suæ tutelæ. Προδοσία vox est bene Græca apud Aristotelem & alios. Pro eo Rabbinici dicunt קָרַן קָרַן, vel קָרַן קָרַן. Hoc i. deo addit, quoniam qui est sub perpetua tutela vix potest liber censeri o.

3. Ità & nos, (De Judæis loquitur p, ut ostendent sententia q. Seipsum tamen & Galatas includit, qui tunc eandem cum fidelibus Ecclesiam constituebant r: loquitur de Ecclesia Veteris Testamenti t.) cùm essemus parvuli] vel, infantes, P. Pi. i. e. rudes adhuc t, & imperfecti v, tum 1. cognitione *, sive intellectu; tum 2. affectu y, amore Dei, justitiæ & salutis z, de Deo & rebus divinis, carnaliter sapientes, rebus quoque sensibilibus, quibus pueri delectantur, addicti a. Etati ephebicæ respondet omnis ætas Israelitici populi post exitum ex Aegypto ad Christum b. ¶ Sub, &c. ὑπο τῶν στοιχείων — δεδουλωμένοι] Sub elementis (vel, rudimentis, Ca.) mundi (vel, mundanis, Ca.) eramus in servitutem redacti, P. Er. B. Pi. Mundum vocat per catachresim quicquid est visibile, caducum *, temporarium, visibiles scilicet & corporales ceremonias legis veteris; uno verbo, res materiales à lege præscriptas c. Στοιχεῖα, elementa, dicuntur in quaque arte (vel doctrina, sive verâ, ut Heb. 5. 12. sive falsa, ut Coloss. 2. 8. 20 d.) e. jus rudimenta; quia quod in rerum natura sunt Elementa, id illa in artibus *. Ità in re pietatis sunt quædam στοιχεῖα, Heb. 5. 12. quæ quia Judæis cum mundo sunt communia; vocantur καὶ νόμος à majore eâ usurpantium parte, ut & Col. 2. 8. 20. Similis translatio in voce Rabbinica מִדְּבָרִים f. στοιχεῖον apud Græcos, sicut & elementum, modò declarat initium rei nascentis, modò ipsas literas. Nam & Aristot. inter ea unde cognitio rerum nascitur, recenset στοιχεῖα, i. e. elementa, subjiciens hæc Principiis & Causis. Et Justinianus lib. Institut. elementa juris appellat, veluti rudimenta. Nec aliud στοιχεῖον hic & Coloss. 2. Nam de Ceremoniis Judæorum agit & hominum institutionibus, quæ velut exordia data sunt hominibus rudibus adhuc & nondum capacibus Evangelicæ doctrinæ g. Elementa mundi hic vocat rudimenta mundana, id est, crassa, corporea, sensibilia h; vel, Legem, quæ fuit instar rudimentorum mundi, & veluti rudis quædam disciplina, rudibus conveniens, quâ Deus mundum erudire voluit, quem suo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus erat i; vel, elementorum Legis doctrinam, sive initia & rudimenta cælestis disciplinæ k, corporalia signa l, pædagogiam m. Legis, quæ prima fuit & rudior ad fidem institutio, veteri Ecclesiæ (quam mundum vocat metonymicè, ut Joh. 3. 16, &c.) destinata n; & potissimum ceremonias legales o, ad mundi hujus elementa, putà Aquam, Ignem, Terram, Solem & Lunam pertinentes, cujusmodi erant Purificationes, Neomeniæ, Sabbata, Oblationes frugum, Victimæ, &c. o. [Sensus, q. d.] Eramus subiecti ritibus illis, qui nobis cum mundo erant communes: qualia sunt Templâ, Aræ, Victimæ, Liba, νεομηνίαι, & similia, imposita Israelitis in hoc nè talium amore ad idola delaberentur p. Judæos autem servos sub Lege fuisse dicit q, vel propter onus (grave & importabile r;) legis ceremonialis eis impositum t: vel, propter timorem servilem, quo continebantur aliquatenus in officio t: vel, alludens ad pueros elementarios, qui serviliter compelluntur addiscere elementa literaturæ, nescientes quid ex iis sit proventurum utilitatis v.

4. At ubi (vel, postquam, P. Pi.) venit plenitudo (vel impletio, Il. vel potius, complementum, Pi. Tre.) temporis] vel, plenum tempus, P. Pi. Be. Ca. &c. h. e. finis illius προδοσίας *. Sic enim πληρῶς aut συμπληρῶς sumitur de fine temporis, Act. 2. 1. Gen. 25. 24. & 29. 21. & 50. 3. Levit. 8. 33. & alibi sæpe. Sic πληρῶς καὶ χρόνος, Eph. 1. 10 v. ubi impletum fuit tempus z, à Deo præfinitum a, 1 Pet. 1. 11, 12. Gen. 49. 10. Dan. 9. 25. &c. b. ut liberaremur à servitute Legis, & hæreditatem acciperemus c. Designat quarti sive ultimi Regni tempora in serie Danielis d. Plenum tempus dicitur, cuius spatia omnia peracta sunt *. ¶ Misit, &c. Ἐξαπέστειλεν, &c.] Misit, i. e. potestatem ei dedit eximiam e. H h 2 am f.

am f: vel, *Emisit*, P. Be. Pi. &c. nempe è cælo †, ex
 † i. Gom. sua illa cælesti gloria, in terras b; mutatione non loci,
 † Be. sed conditionis, per incarnationem i: Non indicat separa-
 † T. E. tionem, sed declarationem præsentia, more S. S. de
 Gom. Dei descensu loquentis, Gen. 11. 7. Nam emissus à
 † Be. sim. Deo adhuc mansit apud Deum & in cælo, Joh. 1. 10,
 † Gom. 11. 18. & 3. 13*. *Legavit*, nempe cum mandatis k:
 † Er. V. *Ablegavit*, scilicet à se. Confer Joh. 8. 42¹.) *Deus*
 † Pi. (nempe Pater; ut relatio ostendit m:) *filium suum*
 † Gom. (primogenitum, ad quem, absente patre, cura pertine-
 † G. bat n, naturalem, proprium, & unigenitum o; *Filius*
 † Gom. ergo erat etiam Deitatis ratione p:) *factum* (i. e. ut
 † Be. fieret q:) vel, *genitum*, Ar. Æth. *ortum*, Pi. *natum*, Ti.
 † Idem. Ca. Er. G. Q. pro γέννησεν legunt γέννωμενον r, ut est in
 † Be. Vor. 4. MS. cod. pro γέννησεν, *natum* †, sensu tamen eodem
 † Be. manente t. Non creatum eo modo quo Adamus creatus
 † Vor. fuerat, sed *natum partu muliebri*, quò nobis esset simili-
 † G. or v. Sed *factum* dixit, non *natum*, ut significaret, eum
 † E. non communi more nascentium, sed operatione Spiritus
 † E. T. S. formatum fuisse *.) *ex muliere*, Vulg. P. Pi. &c.
 Me. nempe sola v, ex Maria virgine z, ex matris substantia a,
 † Pi. sic. absque virili complexu b. Vox *mulieris* h. l. non priva-
 † Be. Par. tionem virginitatis, sed differentiam sexus, hic deno-
 † Me. fic. tat c, ut Gen. 24. 5 d. ¶ *Factum sub lege*, γὰρ
 † E. T. *sub Legem*, Mo. *Legi* (nempe Mosaicæ *,) *sub-*
 † T. sim. *jectum*, sive *subditum*, Er. V. Be. Pi. G. E. non jure, sed
 † E. facto f, non obligatione, sed observatione; quia licet
 † Gom. Christus (quia Deus sive Dei filius h,) lege non tene-
 † Aug. retur, illam tamen sponte servavit, subjiciens se circum-
 † E. cisioni & ceremoniis, &c i. ut & humilitatis exem-
 † Gom. plum nobis præberet, & Legem paternam honoraret k.
 † T. *Legi obnoxium*, Er. Il. Ti. P. quia scilicet natus erat
 † Me. Judæus l. *Sub Lege*, & ceremoniali, & morali m, rati-
 † Idem. one tum i. obedientia n, sine qua ipse peccator & reus
 † Me. ex se fuisset, & quia homo verus cum esset, Lege crea-
 † E. toris necessarii tenebatur o: tum 2. maledictionis illius p,
 † G. quam nostri causa in se suscepit, ex collat. Gal. 3. 13.
 † Par. morti execrabili obnoxius, &c q.
 † Gom. 5. *Ut*, &c. *ἵνα—ἐξαγοσθῶν*, &c.] *Ut Legi* (i. e.
 † sim. Par. maledictioni Legis r,) *subditos* (h. e. Judæos †, ex
 † Pi. quorum persona hucusque loquitur t, qui nominatim
 † G. E. ad servandam Legem sese obstrinxerant v, & Proselytos*,
 † Vor. 1 Cor. 9. 20, 21 v.) *liberaret*, à vitiis primùm, deinde
 † E. & ab obligatione Legis a; vel, *eximeret*, vel *emergere-*
 † Vor. *tur*, Er. *redimeret*, P. Be. Pi. E. pretioso sanguine suo b:
 † G. dato pretio (ut vox Græca significat c,) *eximeret* d, à
 † G. Vor. servitute (& oneribus *) legis f, politicae sive civilis,
 † G. & ceremonialis, & à maledictione, licet non ab obedi-
 † Pi. entia, Legis moralis. De Lege enim politica & ceremo-
 † E. niali sola intelligi hoc non potest: alioqui solos Judæ-
 † E. Me. os, qui sub hac Lege erant (non item Galatas) redimere
 † sic Par. debuisset. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα τὴν ὑποδοσίαν ἀπολάβωμεν*] *Ut*
 † E. *adoptionem* (vel, *adoptionem filiorum*, P. Mo. Tre. ex Sy. vel,
 † Par. *adoptionem jus filiorum*, Er. Il. Ti.) *acciperemus*, vel *recipe-*
 † G. *remus*, Be. Pi. P. Mo. &c. vel, *adipisceremur*, Ca. Pariter sci-
 † G. licet Judæi & Gentes, sublato vallo quo dissepcebantur.
 † E. Sicut Filios pueros comparaverat Servis, ita persequens
 † Me. hanc similitudinem, ὑποδοσίαν vocat illud permissum Patris
 † Vor. quo permittuntur Filii res quasdam suas habere, & suo ar-
 † G. bitratu res quasdam agere, nempe manente in Patrem ob-
 † G. sequio, sed sine specialibus præscriptis. Vide quæ dicta ad
 † Me. ex Luc. 17. 10 b. Sensus est, Ideo filius Dei factus est filius
 † E. Dei i. *Adoptio* propriè est aliquid ex non filio in filium le-
 † Par. gitimè facta arrogatio. Qu. Quomodo hoc dicit, quum
 † G. patres prius dixerat hæredes k, & iusti Veteris Testamen-
 † E. ti participes erant adoptionis Christi? Resp. virtus passio-
 † Me. nis Christi pertinuit etiam ad tempora præcedentia, li-
 † Vor. cet amplior & copiosior ejus fructus postea manaverit,
 † G. &c l. ὑποδοσία ergo hic intelligit non tam ipsam adop-
 † Me. tionem quam adoptionis possessionem & hæreditatis tra-
 † Vor. ditionem m; vel plenum jus filiorum adulatorum, in quo
 † Pi. etiam continetur fruitio libertatis n; vel fruitio adoptionis
 † Par. seu juris ac libertatis filiorum, tum quod ad cere-
 † G. monias attinet, tum quod ad gustum paterni favoris
 † Me. Dei o. Patres habebant quidem adoptionem, sed jure
 † Vor. potius, quam usu p, aut fruitione q.
 † G. 6. *Quoniam autem estis* (sub. & vos, Par. Galatæ
 † Me. gentiles r, estis sub illis tutoribus ac rudimentis non fu-

istis, æquè tamen ac Judæi effecti estis †. Hoc addidit,
 † Me. nè solis Judæis adoptionem tribuisse videretur t. Post
 † Par. applicatam Judæis parabolam de parvulo hærede v, A-
 † E. postrophem facit ad Galatas *; occupans quod ab illis
 † Gom. dici poterat, Si Judæis ita contigit adoptio ut prius sub
 † sim. E. Lege essent, & si Christus sub Lege factus est, ut redi-
 † E. dimeret, &c. debemus & nos prius esse sub Lege, ut a-
 † Pi. Par. doptionem accipiamus. Respondet, vos jam non in-
 † Me. E. digetis Legis tutelâ, quandoquidem estis v:) *filii*] nem-
 † Par. pe Dei z, ut Gal. 3. 26 a. non sicut hæres parvulus, &c.
 † E. sed in statu libertatis filiorum constituti b, impetrato
 † Be. vobis hoc jure morte Christi c. Al. *filii*, i. e. adoptioni ab
 † E. æterno destinati d; sed hoc refellit verbum præf. temp.
 † G. *estis* *. Al. *filii*, i. e. similes facti Deo per cor à vitiis
 † Be. mundatum f. ¶ *Misit* (vel, *Emisit*, P. Be. Pi.
 † E. Me. non ratione essentia aut loci, sed energiae g:) *Deus Spi-*
 † Par. *ritum filii sui* (i. e. Spiritum Sanctum h; tanquam par-
 † E. tem de hæreditate pro mutuo datam. Solent interdum pa-
 † Be. tres aliquid de hæreditate liberis dispensandum dare. Vi-
 † E. de Luc. 15. 12. Sensus idem hoc loco qui Rom. 8. 15, 16.
 † G. Spiritus autem ille eximius sæpe vocatur *Dei*, sæpe &
 † E. T. *Christi*, quia per Christum obtinetur, Joh. 14. 16 i. *Spi-*
 † G. *ritum filii* vocat, quia non à Patre solo, sed etiam à
 † E. Filio procedit k. Appositè mentionem *filii* adjunxit, ut
 † E. filiorum adoptionem in naturalem Dei filium referret l.)
 † G. *in corda vestra*, (Non in cuticulam ubi est circumcisio.
 † Me. MS. ἡμῶν, non male m.) *clamantem* (i. e. per quem
 † Pi. clamamus n, clamare nos facientem o, sive docentem p:
 † G. Hebraismus, quem interpretatur ille par huic ad Ro-
 † Me. manos locus q, Rom. 8. 26 r. *Clamare* fiduciam fidelium
 † G. significat, quæ Spiritui S. tribuitur, quia illius illustratio-
 † T. ne & instinctu contingit t.) *Abba* (sub. id est, P. Pi. &c.)
 † Gom. *Pater*, Vulg. P. &c. Vox filiorum amorem suum erga
 † G. patres testantium. Vide ad Rom. 8. 15 t. Probat eos esse fi-
 † E. lios Dei testimonio Spiritus S. à quo impuls, magno cor-
 † G. dis affectu in orationibus suis Deum patrem appellant v.
 † E. 7. *Itaque jam*, &c. οὐκ ἐν εἴ, &c.] *Non amplius es*
 † G. (tu Galata *, tu quisquis es v, qui per Spiritum cla-
 † E. mas, &c z. A numero plurali transit in singularem,
 † E. propter emphasim a, vel 1. ut ad singulos fideles hæc
 † Me. pertinere doceat b; vel 2. ut communionem sanctorum
 † G. exprimat c:) *servus*, (i. e. sub tutore d, vel ab hæredi-
 † T. tate alienus *;) *sed filius*, P. Pi. &c. *filius* κατ' ἐξοχήν,
 † Gom. quatenus infanti & servo opponitur f; *filius*, nempe
 † E. pleno jure, major annis g. ¶ *Et*, &c. καὶ καὶ
 † G. *ἐξ οὗτος ὁ καιρὸς*] *Heres* (i. e. particeps bonorum &
 † E. facultatum, & quidem gratis h: *heres futurus*, non ex-
 † Me. spectatione tantum, sed & rei possessione, quam *Christus*
 † G. dabit. Vide Rom. 8. 17. Jure Hebræo filii tantum
 † Be. hæredes: sed sub illo nomine indicantur omnes fi-
 † E. deles, cujuscunque sint sexus i.) *Dei per Christum*, Er. P.
 † Me. Be. Pi. &c. cui inserti sumus k, per meritum Christi l.
 † Vor. 8. *Sed* (ἀλλὰ vim habet occupationis, ex v. 3 m. At-
 † G. qui nos Galatæ nunquam servivimus sub Lege n. Quo-
 † Me. modo igitur fuimus sub tutoribus, nunc sumus filii Dei
 † Vor. adulti, emancipati? Ità est, inquit; verum sicut Judæi
 † G. serviebant sub Lege o; ita vos serviebatis servitute
 † E. longè deteriore p, idolis scilicet: à qua servitute per
 † Me. Christum emancipati vultis reverti in aliam servitutem,
 † Vor. nempe elementorum mundi q.) *tunc* (i. e. priusquam
 † G. essetis filii r, in gentilismo t. *Τότε* quasi digito intento
 † E. designat omnè tempus quod ante vocationem Galatarum
 † Me. exierat t: quum adhuc durarent ceremoniæ Legis v:
 † Vor. cum vos Deus in libertatem assereret *.) *quidem igno-*
 † G. *rantes Deum* (nempe verum, sive naturâ Deum v; il-
 † Me. lum scilicet æternum Universi Opificem, maximam
 † Vor. partem intelligit, ad quam comparati Philosophi non
 † G. omnes (nam nec Aristotelici excipi debent, nec Epi-
 † Me. curei & multi horum similes;) valde erant pauci, ac nè ii
 † Vor. quidem rectè exprimebant id quod credebant animo z.
 † G. Non prorsus ignorabant Deum, Rom. 1. 20. sed qua-
 † Me. lem se in verbo suo patefecit a.) *is qui naturâ*
 † Vor. (vel, *reipsâ*, G. Be. sic J. Cap. Sic φύσει sumitur & Eph.
 † Pi. 2. 3 b. & apud Epiphanium c.) *non sunt dii* (sed
 † G. fictione, falsaque opinione hominum d; nimirum ido-
 † Me. lis *, in quibus non est veritas divinæ naturæ f: Deut.
 † E. 32. 21. אלהים כסף, ubi Græci, ἐπὶ * θεῶν, id est, τῶν φέρον
 † Vor. καὶ οὐκ ἐστὶν θεοί. φέρον opponitur ἰδέα, opinatio: est autem
 † G. hic vocis φέρον trajectio, qualis Eph. 2. 3 b. Προ μὴ
 † Me. φέροι

οἱ δὲ ἐπὶ θεοῖς est in MS. πῶς φέρεται ὁ θεὸς θεοῖς, i. e. qui re-
ipsa Dei non erant, τοῖς ἀποστόλοις θεοῖς, 1 Cor. 8. 5. Non
dissimile loquendi genus apud Aristotelem De partibus
animalium, 2. 2. ὅτι τὸ ζῷον φέρεται τοῖς ἀνδράσι & σένοις ὅτιν' ἴ.)
I. sic T. *serviebatis* Colendo ipsa k, cultu religioso, magno
zelo, labore, sumptu l. Obiter noto, discrimen inter
λατρείαν & δουλείαν prorsus inane esse, quoties de cultu Dei
vel idolorum agitur m.
9. Nunc, &c. Νῦν ὁ γυνώσκων θεὸν At nunc quum (vel,
postquam, Er.) cognoscatis (vel, cognovistis, Er. sic Pi.)
Deum, Be. sic P. Christi beneficio, Joh. 1. 18. & 17. 3 n.
¶ Imò, &c. Μᾶλλον ὅ γινώσκοντες, &c.] Imò potius (Non
est comparantis, sed corrigentis, ut commendat gratiam
prævenientem o, unde est nostra cognitio Dei atque
conversio, &c. t.) cogniti (vel, edocti, P.) sitis (i. e. di-
lecti p, vel assumpti. Vide ad 1 Cor. 8. 3 q. in numerum
filiorum ex gratia recepti r.) à Deo, Be. Pi. i. e. per
ejus dilectionem attracti ad Deum cognoscendum t, &
amandum t. Quod plus est, à Deo ipso approbati: nam
& id γινώσκοντες Hebræis. Vide Psal. 1. 6. 1 Cor. 8. 3. & amat
Paulus voces easdem, mutato nonnihil significatu, jun-
gere; approbaverat autem eos Deus datis spiritualibus
donis v. Dicitur Deus cognoscere quos diligit & gratiā
suā dignatur, Matth. 7. 23. 2 Tim. 2. 19 x. ¶ Quo-
modo, &c. Πῶς ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, &c.] Quomodo converti-
mini, vel, convertitis vos retrorsum (πάλιν, i. e. eis t. ὡς
fuit, &c. τὸ πάλιν. Galatæ ex Paganismo vocati fuerant ad
Evangelium, à quo veluti pedem referentes ad Judaif-
mum regrediebantur, cum contra oportuerit eos ad me-
tam progredi v: πάλιν, id est, ἀναπάλιν z. Vel, iterum, Vulg.
Mo. Sy. vel, denuò, Er. Ti. Iteratio hæc, vel, 1. respi-
cit Judæos fideles qui erant inter Galatas; vel, 2. intel-
ligitur in facto simili, non in personis eisdem: sicut Ju-
dæi sub iugo Legis servierant, ita Galatæ ab eis malè
persuasi, sub eo servire volebant: vel potius, 3. signifi-
cat, illa priora, quibus servierant Galatæ, elementa fu-
isse, quamvis Judaicis elementis dissimilia: hæc enim in-
firma duntaxat & egena erant, illa etiam perniciofa a.
Reverti illos dicit ad illa Elementa pietatis, non quòd
Judaizassent antea, sed quòd multa usurpassent cum Ju-
dæis communia, ut ciborum delectum, dierum disci-
mina: & Galli Deum matris, quæ culta à Galatis, non
circumcidebantur quidem, sed castrabantur b.) ad in-
firmam, sive impotentiam & egenam, elementa, (Intelligit, vel, 1.
ceremonias Legis c: quas infirmus & egenus vocat, in sese
& seorsum à Christo consideratas d, quia non confere-
bant gratiam & sanctitatem e, consolationem f, vel vi-
tam æternam g, saltem Judæis carnalibus, &c. h. vel,
quòd nullas habebant vires hominem justificandi i.
Vel, 2. elementa Ethnica, quæ ἀδυνάμει vocat, quia vim non
habebant mundandi animum; & πλούτῳ quia divitias
illas donorum spiritualium secum non ferebant k. Con-
fer Heb. 7. 18, 19 l.) ¶ Quibus, &c. οἱς πάλιν ἀνω-
θεν, &c.] Πάλιν & ἀνωθεν idem valent ut ἀπὸ ἀνωθεν saepe
apud Homerum, πάλιν ἑξ ἀρχῆς apud Aristophanem, πάλιν
ἐκ δόξης, Matth. 26. 24. quæ repetitio rei novitatem
aut indignitatem notat m. [Sic vertunt:] Quibus de-
nuò (vel, iterum, sive rursus, Er. Ti. V. Ca. vel, re-
trorsum, Il. P.) desuper (vel, de integro, Ca. sic Er. Ti.
ab initio, Il. P.) ἀνωθεν declarat quæ superioribus seculis
vigeant n.) servire vultis? Mo. &c. At Galatæ Legi
nunquam servierant. Resp. 1. Catachresticè hoc dici-
tur, quomodo & Ruth rediisse dicitur in terram in qua
nunquam fuerat, Ruth. 1. 10, 22 o. 2. Πάλιν non rem
eandem respicit, sed similem. Servierant idolis, quæ
res erant terrenæ & inutiles, quales quoque erant cere-
monia Legis. 3. Πάλιν non semper repetitionem rei
factæ, vel sermonis dicti significat, sed quandoque op-
positionem, valèque è diverso, è contrario, ut 1 Joh. 2. 8 p.
¶ Glas. gram. 3. 5. Dicit οἱς πάλιν ἀνωθεν, per traiectionem pro, οἱς ἀνωθεν
14. 465. (repete σοι χεῖρας, quod necessariò subauditur,) πάλιν, &c.
quibus superius, vel è retrò elementis rursus servire vul-
tis? οἱ ἀνωθεν, sunt majores, qui superioribus fuerunt tem-
poribus, & οἱ ἀνωθεν ἀρχόντες, retrò principes, apud Ste-
phanum. Simile hyperbaton, Col. 2. 22. Ἄ ἐστι πῦρ
ἐξ οὐρανόθεν τῇ ἀπορχήσει καὶ τῇ ἐντάλειματι, &c. pro, Quæ om-
nia, nempe elementa sive dogmata, sunt secundum præ-
cepta & doctrinas hominum ut intereant usu, vel quoad
usum expiratura x.

10. Dies (vel, faustos aut infaustos, more Gentilium q;
vel Judaicos r, dies festos in Lege præscriptos t, sabba-
ta u, neomenias, scenopegia, cæterisque solennitates Ju-
daicas v:) observatis] Nempe religiosè x, cultu & su-
perstitione Judaicâ y. ¶ Et menses] i. e. νεομηνίας,
h. e. novilunia z, seu festa calendarum a: vel mensem
primum & septimum festorum causâ celebriores b. ¶ Et
tempora, καὶ ἑσπερας] Opportunitates, Er. E. Præstituta tem-
pora, Be. Articulos temporum, Ti. Celebriora festa quo-
tannis recurrentia c, ter in anno d, Pascha, Pentecosten,
Scenopegia *: αζύμα, tabernaculorum diem,
diem propitiationum. ¶ Et annos] i. e. annum sabba-
ticum f, annum septimum Remissionis, & quinquagesi-
mum Jubilæi g. Sub his temporum ceremoniis intelligi
vult reliquas omnes Legis ceremonias h.

11. Timeo, &c. φοβῶμαι ὑμᾶς, μήπως ἐκίμῃ, &c.] Timeo,
sive Metuo vos; (vel, vobis, E. Mo. vel, de vobis, Er. P. V. E.
Me. Be. Pi. &c. ὑμᾶς, pro ὑμῶν, vel ὑμῶν, per Enalla-
gen i: i. e. Res vestræ mihi timorem incutunt k.) nè
fortè (vel, nè quo modo, E. vel, nè, P. Be. &c. voce
μήπως bene temperat sermonem inter metum ac spem l:
nihil certi prædicit, sed ostendit periculum m.) frustra
(i. e. sine fructu n, ratione finis mei, h. e. salutis vestræ o.)
fatigatus sum, vel fuerim (cùm sedulâ prædicatione E-
vangelii t, tum persecutionis tolerantia, ut sequentibus
explicabit p t) erga, vel apud vos, Mo. P. Be. &c. in con-
versione vestra q. Nè fortè totus labor à me in vos im-
pensus in irritum cadat r: hoc ideo quia illa æmulatio
Judaicorum rituum gradus esse poterat ad exuendum
penitus Christianismum t.

12. Estote sicut (vel, velut, G. quasi, P. Be. Pi.) ego]
i. e. alter ego, nimirum amicissimi mihi t. Me non secūs
ac vos amate. Similis phrasis, 1 Reg. 22. 4 v. Hæc est
dilectio maxima, alterum diligere tanquam semetip-
sum x. Cicero quoque pari modo quasi me alterum dixit,
ut docti notarunt y. Al. Judaicas observationes meo
exemplo abjicite z, neque Legem servitutis patiamini
vobis imponi a. ¶ Quia & ego sicut vos] i. e. ὡς ἐγώ, &c.
tanquam vos ipsi, amicissimus sum vobis b, ego sum vos,
sed addit os ut emolliat dicendi genus c. Al. Ego me
vestræ infirmitati accommodavi, ut vos Christo lucrifacerem d.
Vel, Ego gentiliter vivendo me vobis gen-
tilibus, quantum licet, accommodo *. Quidni verò au-
deatis vos Gentiles, cùm audeam ego Judæus f? Ego
vobis studeo placere g. Al. Nam & ego aliquando in
vestro errore versatus sum, quem moneo ut exemplo
meo deferatis h: fui zelotes Legis, Gal. 1. 14. prout vos
nunc essis i, putans pietatem esse circumcidi, sabbata
servare, &c. Quare ut videtis me, neglectâ observatione
Legis, solo Christo fidere, ita & vos facite k. Kai hic vel
redundat, vel collationem patium innuit l. ¶ Obsecro
vos] Verba ὑμῶν m. Vox est non tam efflagitantis
aliquid quàm blandientis aut plaudentis, & ad sequen-
tia refertur n. Potius referendum ad superiora o, obsecro
vos, ut quòd dixi faciatis p. ¶ Nihil me læssitis]
At Paulum gravius læserant r, doctrinam ipsius dese-
rendo, &c. t. Resp. 1. Non absolute hoc dicit, sed com-
paratè s, & ratione veniæ v, ipsis dandæ si resipisce-
rent x. Resp. 2. Sic dicit, vel quia defuit animus læ-
dendi: vel quia magis in Christum erat hæc injuria
quàm in Paulum: vel certè quia de tempore quo apud
Galatas fuerat loquitur, quando illum beneficiis affece-
rant; cui favent quæ sequuntur y. Resp. 3. De inju-
ria personæ suæ loquitur z. Nihil me privatim læssitis,
cur credere debeatis vos à me tractari durius quàm antè-
hac. Quæ dixi ex amore nascuntur a. Quòd vos du-
rius increpavi, non feci contumeliosè, tanquam injuriā
læssitis, ut iracundi solent b; sed ex amore c, & mise-
ratione vestri d, ac studio vestræ salutis *.

3. Per infirmitatem carnis, &c.] i. e. vel, 1. morbo
gravissimo vexatus f; vel, 2. per humilitatem corpora-
lis præsentis meæ, de qua 2 Cor. 10. 10. velut homo
abjectus, me vobis accommodans, ut jam dixi g. Vel, 3.
multis cum doloribus, persecutionibus, ærumnis h: per
varias afflictiones i, ut ἀδυνασία saepe sumitur. Vide 1 Cor.
11. 30. 2 Cor. 11. 29. & 12. 10 k. q. d. Per varios casus,
per mille pericula rerum perrexi ut vos instituerem: id
enim ἀδυνασία, Rom. 8. 26. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 11. 30. &
12. 9. πῶς autem hic significat omne id hominis quod
H h 3

¹G. in aspectum venit ¹. Carnis dicit, quia afflictiones car-
nem tantum afficiunt & vexant, non spiritum, &c. ^m Par.
¹G. Jam pridem, τὸ πάλαιον] Prius, P. Be. Pi. Nempe,
cum præsens essem. Nam & absens nunc eos docet ⁿ.
14. Et tentationem vestram, &c.] Sic pleraque ma-
nuscripta ^o, exemplaria vetera ^p : i. e. tentationem vestri,
^o E. i. e. quâ vos ex infirmitate mea tentabimini, aut certè
^p Par. tentari poteratis ^q, ut me meumque Evangelium sperne-
^q E. retis ^r. Sed Græci Codices consentienter legunt, tenta-
^r Me. tionem meam ^t. ¶ Καὶ τὸ πειρασμὸν μου—ἐκ τῆς ἐνδύσεως,
^t Par. ἐκ τῆς ἐνδύσεως] Et tentationem meam (i. e. me tentatum
^v V. variis afflictionibus ^t. Intelligit idem quod v. præced.
^v Vor sim. per infirmitatem carnis, nempe, omnes afflictiones & ca-
^E lamitates, quas eo tempore apud Galatas sustinuit ^v : vel,
^o Pi. ex explorationem mei, Be. experimentum mei, Er. P. Pi. i. e.
^{Be} afflictiones quibus Deus me exploravit ^x, inter vos ^y.
^y E. Tentationes vocat ipsa adversa per quæ explorari homi-
^z G. nes solent, Jac. 1. 2. ^z.) quæ (vel, quod, Er. P. &c. sub.
^z E. erat, Er. P. vel, fiebat, Be. Pi.) in carne mea (i. e. ea
^z Idem. quæ in corpore meo passus sum ^a :) non sprevis-
tis (vel, pro nihilo habuistis, P. Pi. &c. non illa vos offenderunt,
ut me propterea sperneretis ^b :) neque respicistis, E. Er.
P. Be. Pi. Mo. &c. vel, repulistis, Tre. reprobastis, Æth.
execrati estis, Sy. expulstis, Ar. Plus est ἐκπύεω quam
ἐξουθενέω : hoc enim contemptum, illud & abhominati-
onem significat, qualem multi ostendere solent adver-
sum infelices. Et est translatio ducta ab esculentis &
potulentis, quæ si vehementer displiceant exspuere so-
lemus. Sic Catullus, —precèsque nostras Oramus, cave
despicias ^c. ¶ Sicut Angelum, &c.] Cœlitus à Deo
missum ^d. Locutio Hebræa, summum honorem ipsi ha-
bitum aut habendum significans ^x, ut 2 Sam. 19. 27 ^f.
¶ Sicut Christum] Cujus sum minister ^g. Ipsum Chri-
stum, si in carne ad vos venisset, vix potuissetis ma-
jore honore excipere. ὑπερέβη, sed efficac ^h. Revocat
illis in mentem ab ipsis collata in se beneficia, [1.] quò
minus crederetur, eis infensus esse ⁱ : q. d. Non ita sum
durus ut talium obliviscar ^k : 2. ut pudorem eis incu-
teret, si nunc ab eo resillirent, &c. ^l. 3. ut hanc laudatione
eorum moneret eos ut sibi similes esse pergerent ^m.
15. Ubi, &c. Τίς ἐν ἡμῶν ὁ μακαριώδης υἱός;] MS. Πῶς
ἐν ὁ μακαριώδης υἱός; quomodo & alii habent Codices
perveteres ⁿ. [Sic vertunt:] Quæ (i. e. qualis ^o : ὁ qua-
lis & quanta ^p :) igitur (sub. tum, Pi. sic Di.) erat (vel,
nunc est, Zeg.) beatitudo vestra ^q Mo. Er. Pi. Ca. Di. &c.
qu. d. Eratis tunc beatissimi ^q, qui me doctrinamque
meam ita accepistis ^r. Interrogatio admirantis, & μακα-
ριώδης ponitur pro μακαριότητι ^t. [Sensus, q. d.] Nihil
est in quo vos beatos dicere possitis nisi meam doctrinam
retinetis ^t. Vel, beatitudinis vestræ predicatio ^u P. Be. Pi.
vel, beatificatio vestra, vel, 1. activè, quâ me beatum ap-
pellabatis, de quo nunc videmini longè aliter sen-
tire; Vel, 2. passivè ^v, quâ præ multis beati prædicati
estis ^x, à me ^y, à vobis ipsis, vos felices propter adven-
tum meum dicentes ^z, ab aliis Ecclesiis ^a, ab om-
nibus ^b. Μακαριότης vocem habes & Rom. 4. 6. quomo-
do & μακαρίζεν, Luc. 1. 48. Jac. 5. 11. & in Sapientiæ
Libro & apud Sirachidem aliquoties ^c : significat autem,
beatum prædicare, aut profiteri ^d. q. d. Ubi nunc illa prædi-
catio felicitatis vestræ ex adventu meo ^e ? Ubi pristinæ
vestræ de me voces, laudes, &c. ? cur tam citò, tam te-
merè, mutati estis ^f ? ¶ Testimonium, &c.] i. e. Ubi-
que hoc ego de vobis testari soleo ^g, & verè testari pos-
sum ^h. ¶ Si fieri possit] i. e. Si id mihi prodesse po-
tuisset ⁱ, vel, si natura permitteret ^k : nam impossibile est,
oculos suos effoscos dare aliis ad videndum ^l : vel, si li-
cuisset ; nam posse sæpe idem quod licere, ut Act. 4. 20.
1 Cor. 3. 11. & 10. 21 ^m. ¶ Oculos vestros, &c.]
Quibus nihil habemus charius aut pretiosius ⁿ. Indi-
cium summi amoris ^o : q. d. Eram vobis charior oculis
vestris, h. e. charissimis ^p. Tale illud, Nunc te plus oculis
meis amarem. Idem & fodere oculum dixit, & Seneca in
Oedipode : quod alii exculpere, eruere ^q.
16. Ergo, &c. Ὡς ἐχθρὸς υἱὸς ἀνθρώπου ἀντιπαρὸν ὑμῶν;]
Igitur (sub. num, P. Pi.) inimicus factus sum vobis (i. e.
pro inimico me habere cœpistis ^r :) vera loquendo (vel,
dum vera loquor, P. Be. Pi.) vobis ^s Er. &c. quòd vera di-
cendo, vestrosque errores corrigendo, vos in viam revo-
care studeo ^t ? An nunc, quia vera vobis dico, ideo puta-

tis me inimico in vos esse animo ? Hic sensus optimè cum
præcedentibus & sequentibus convenit ^u. Qu. An non
antea veritatem illis prædicaverat ? Resp. Non omnia
initio tradidit eis, sed tantum fidei rudimenta, reliqua
in opportunum tempus distulit, qualia de Legis abroga-
tione, &c. ^v. ὥς hic interrogativè sumitur ^t.

17. Emulantur, &c. Ζηλοῦν ὑμᾶς, &c.] Deperunt
(vel, Ambiant, Er. V. Gom. Afficiunt, Er. V. Be. Diligunt,
Er. Zelo afficiuntur, Di. sim. Er. V.) vos (vel, erga vos,
Er. Di. Ζηλοῦν aliquem dicitur qui valde ab eo amari af-
fectat, quia talis cupiditas comitem solet habere ζήλου-
ται. Est ergo Metonymia. Vide 2 Cor. 11. 2. Agit au-
tem hic de novis illis Doctoribus, de quibus & supra ^x,
de Pseudo-apostolis ^y, suppresso nomine ^z, quos procis
comparat ^a ; ut qui non possint in amandis Galatis ferre
Paulum tanquam rivalem ^b. Illi, inquit, per quos ini-
micus vobis factus sum, vos ambiunt, tanquam vestræ
salutis admodum cupidi ^c ; ambiunt vos sibi conciliare ^d,
& legi suæ subicere ^e : non bene, P. Pi. &c. i. e. zelo
non bono ^f, neque ad bonum vestrum ^g ; amore non san-
cto, sed fucato, & sui commodi gratiâ ^h : non eam in-
cunt quam oportet viam. Debebant hoc bene merendo
à vobis consequi, non dolo grassari. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ
ἐκλήισα ὑμᾶς, &c.] Sic & MS. non ἡμᾶς ⁱ. Sed legendum
ἡμᾶς, ut ipsa sententia docet ^k. Neque enim amicam à ri-
vali, sed rivalem ab amica, dicitur procius excludere ^l.
At ipse fatetur in omnibus Codicibus scriptum esse
ὑμᾶς ^t. [Sic vertunt:] Imò excludere (vel, secludere, G.
scilicet à me ^m, à mea amicitia ⁿ, à pristino erga me
zelo ^o, à doctrina mea ^p, à Christo & Christiana reli-
gione ^q, à libertate Christiana ^r : vel ab amore vestri ^t.
Al. includere, Di. ex Sy. vel, incarcerare, Di. ex Ar. con-
cludere, vel constringere, tanquam puerum fasciis, aut
captivum carcere, ut scilicet vos sibi obstringant & ob-
ligent ^u : ἐκλήισα enim hic habent multi Græci Codi-
ces ^v, & Syrus, i. e. sibi servare ^x ; ferarum more caveis
includere, h. e. in servitutem redigere, & suos facere, &
pro libito, velut sibi obnoxios, tractare ^y ; legi invol-
vere ^z.) vos (vel, nos, Be. Pi. i. e. me Paulum ^a :) ut se
deperatis, P. Pi. &c. i. e. colatis, ametis, illisque adhæ-
reatis ^b : ut & vos magni habeatis ab ipsis amari ^c.

18. Bonum, &c. Καλὸν ὃ τὸ ἡλῶδες ἐν καλῇ παύσει]
Bonum (vel, Præclarum, P. Be. Pi.) autem est emulari
(i. e. alios imitari cum admiratione & studio insequendi ^d,
vel, zelari, h. e. indignari ob læsionem rei bonæ, amatæ,
& læsionem illam depellere ^e : vel, vehementer amare, P.
Pi. vel, affectari, i. e. à pluribus diligi, & quidem arden-
ter ^f :) in re bona (h. e. quando res amata verè bona,
verèque læsa, est ^g : quum habeatis justam amandi mei
causam ^h :) semper, Er. &c. Rectum erat ut semper ope-
ram daretis ut ego à vobis amari expeterem : est enim
hoc amari honestum. Theocritus, Τίπορ μοι τὸ καλὸν
παυλαμένε ⁱ. Tacitè exprobat illis inconstantiam amo-
ris erga se ^k. Innuit, Pseudo-apostolos non recto in Ga-
latas amore duci, sed partim invidiâ adversus Paulum,
partim gloriæ & laudis ambitione, ad ipsos seducendos
impelli ^l. ¶ Et, &c. Καὶ μὴ, &c.] Καὶ hic est epexegeticum,
& explicat præcedens, semper ^m. Et non solum quum
præsens sum, &c. P. sic Be. Pi. Cum adesset magni id
faciebatis quod nunc cœpistis contemneré. Amicitias
bene fundatas intervalla locorum non disjungunt ⁿ.

19. Filioli mei] Sic vocat, ut indicet, vel, 1. teneri-
tudinem eorum in fide ^o : vel, 2. maternum & honestissi-
mum suum amorem, &c. P. vel, 3. ipsos à se genitos Chri-
sto per Evangelium ^q. Apostrophe hæc, vel, 1. elliptica
est ; vel, 2. cohæret cum dicite mihi v. 21. Si quis ta-
men malit duos hos versus connectere superioribus, quasi
blanditiis maternis objurgationis asperitatem mitiget
Apostolus, non refragabor ^r. ¶ Quos, &c. Οὓς πάλιν ὠδυνῶ]
Quos (relapsos à Christo ^t, & Evangelio ^u, ad Judai-
smum ^v :) iterum parturio, Er. P. Be. Pi. i. e. magno nixu
& labore conor ^x, à Judaismo revocare ^y, ad Evange-
lium ^z, & Christo rursus parere ^a. Comparat se Ma-
tri ^b, cujus est tenerrimus in liberos affectus. Est autem
hic ὠδυνῶ, ἰδρύω, id est, utero gesto. Nam ἰδρύω, quod
ὠδύνειν dixere Lxx, Esa. 26. 17. multis in locis vertitur
ἐν γαστρὶ ἔχειν. Foetus Phyliscus non nisi semel gestari &
edi potest ; foetus moralis sapius. Alibi Paulus Patri se
comparat, ut 1 Cor. 4. 15. Phil. 2. 22. sed Matris com-
paratio

paratio aptior ad molestias ac labores unà significantes : simul ostendit plus se amare Galatas quàm Moses amaverat Israel, Num. 11. 12. c. ¶ *Donec formetur Christus, &c.* Ità Er. II. Ca. &c. Christi fides, spes, libertas d; vel dogma Christi, quod impressum animis hominem facit Christianum *: donec perfectam Christi formam accipiat, h. e. rectam fidem de Christo, quâ credatis, Christum vobis ad salutem sufficere sine legalium observatione f. Fœtus paulatim in utero formam suam accipit, quod ἐκκοιζέσθαι dicunt Lxx, Exod. 21. 22. Uterum formandi hominis monetam dixit Macrobius. Confer Apoc. 12. Similis locutio apud Philonem g: [cujus verba vide in G.] Sensus loci, q. d. Paratus sum de novo vos instituire, ut plenam tandem Christi notitiam percipiant h.

20. *Vellem, &c.* ἡθέλω ὅτι παρέναι, &c. ¶ *Vellem, vel Vellem autem* (vel, sanè, Pi.) *adesse apud vos nunc, & mutare vocem meam*, P. Be. Pi. Er. Ca. &c. i. e. modò asperius, modò lenius loqui, prout vos reperirem affectos : id enim præsens & coram loquentibus magis patet i: ut matris more nunc blandirer, nunc gemerem, nunc obsecrarem, nunc objurgarem vos k, ut vos persuadeam, &c. l: ut coram, prout viderem vobis convenire, inflecterem sermonem meum m: Velim non ità asperè vos alloqui, ut feci, sed blandè, instar matris n. ¶ *Quoniam, &c.* ὅτι ἀπορεῖμαι ἐν ὑμῖν ¶ *Quoniam hæsito* (vel, dubito, Ca. obstupeſco, Tre. ex Sy. sic Ar. perplexus sum, Er. V. Zeg. consilii inops sum, Er. II. Ti. V.) *in vobis*, P. Be. Mo. Pi. &c. vel, propter vos, Tre. ex Sy. circa vos, G. quomodo vobiscum agere o, & quo genere sermonis uti, debeam p, blando aut aspero q, quibus verbis & rationibus vos permoveream & ad officium reducere possim r.

21. *Dicite mihi* ¶ Ἀναχολώσιν †. ¶ *Qui sub lege* (i. e. jugum Legis subire, hâc conditione ut Deus vobiscum agat secundum Legis pactum *, Legis operibus justificari, adeoque sub Legis maledictione juxta Gal. 3. 10. t.) *vultis esse* i. e. ultro & cupidè appetitis v, ultro itis vos perditum, quod est insanîa x. ¶ *Legem* (i. e. vel Libros Moſis per antanaclasin y; vel totum Vetus Testamentum, ubi Lex traditur z:) *non auditis* i. e. Non consideratis sensum νοσητέον verborum Moſis a? Ipsa, inquit, Lex vos à se ad Christum amandat. Argumentatur autem hic ex Lege, i. e. ex historia allegoricè exposita b. Sed infirmum videtur argumentum ab allegoria sumptum c. Est sanè, ab allegoria humanitùs excogitata. Sed alia est divinæ hujus allegoriæ ratio, quam Spiritus Sanctus sive Moſi, sive Paulo, monstravit sub historia latere d. Sed Paulus non jam argumentatur, sed offendiculo medetur de necessitate circumcisionis, ostenditque hoc olim adumbratum in domo Abraham, ut ejiceretur circumciscus, &c. *. Postquam argumentis satis pugnavit Apostolus, confirmatio hæc est atque exornatio non spernenda f.

22. *Scriptum est enim, &c.* Gen. 16. 15. & 21. 2. S. Sensus historiæ refert cum iis notis quæ ad ἀμνησίαν pertinent, de qua agere coepimus ad Rom. 9. 7, 8, 9. SARAM in ἀμνησίαν Libro ἡ ἀρετὴν interpretatur Philo, quæ ingenua est; AGAREM verò, artium cognitionem, quæ Virtuti famulari debet, aut alioquin expelli, tum in Libro Cherubim, tum alibi. Utrumque habes ab eodem Philone fusè explicatum in Libro οὐδὲ εἰς τὰ περὶ τῶν ἀμαρτιῶν οὐδὲ h. Non est, inquit Paulus, sine mysterio quodd scriptura narrat de duobus Abrahami filiis, Ismael & Isaac, &c. i.

23. *De ancilla* ¶ Vocem παῖς pro ancilla sæpe usurpant Lxx. Vide ad Matth. 26. 69 k. ¶ *Secundum carnem, &c.* ¶ Vel, 1. ex consilio carnis, Saræ nimirum, &c. l. vel, 2. per vires carnis m, secundum consuetum naturæ ordinem n, quo gigni solent liberi o, justis parentum ætatibus p, ex juvenula & non nimium senex q. על דרך בשר. Sic Judæi Abrahamidæ modo naturali r, sive sanguinis duntaxat ratione, qui carne (id est, externâ ceremoniarum servitute,) nituntur t. ¶ *Per repromissionem* ¶ Vel, *promissionem*, P. Be. E. &c. Metonymia t, i. e. per eam vim extraordinariam quam Deus promiserat v, & suppeditaverat Abrahamo & Saræ x, jam senibus & sterilibus, quibus filii nasci non poterant naturali virtute y. Sic per Dei verbum Christiani

fiunt credentes, mystica Abrahami soboles z, non è terra, sed è cælo, geniti, ex vi pactiōis Evangelii, i. e. gratuita a.

24. *Quæ, &c.* ἡ ἀνὰ ἑστὶν ἀλλογομένη ¶ *Quæ sunt allegorizata*, Mo. sim. Tre. ex Sy. i. e. figuram rei majoris continent *. *Quæ per allegoriam dicuntur*, Er. Ti. V. i. e. aliud ex alio significant b, vel, sensu mystico sive allegorico aliud quiddam significant c. i. Allegoria est cùm aliud dicitur, aliud significatur d: estque, vel 1. in verbis, ut in omnibus Scriptoribus: vel 2. in rebus, quod genus Scripturæ sacræ peculiare est, quum sub vera historia latet altioris rei significatio *. *Quæ res aliud significant*, Ca. Per quæ aliud figuratur, P. Be. Pi. sic II. *Quæ alio quodam sensu sunt*, sub. talia: vel, *Quorum allegoria* (quam ὑπόστασις veteres vocarunt) talis est f. Non historiam sustulit Paulus, sed in historia duo pacta designata demonstrat g. *Quæ sunt typica*, J. Cap. sic Gom. vel, figurata. Typi autem duplices sunt, vel 1. communes, ut 1. Cor. 10. vel 2. proprii & prophetici, ut Joh. 3. & 6. & hoc loco h. Sumit quod confessum erat inter Judæos, in historiis illis præter sensum historicum alium eminentiorem occultari, qui מררש dicitur. Lex רב רב כפול, verba duplicata, Moſi Maimonidæ i. Sic interpretatur Paulus non præsumptâ licentiâ, sed tum naturali exemplorum quæ sunt in scriptura analogiâ, tum autoritate Esaiæ Prophetæ, infra v. 27 k. Non intelligit Paulus, Moſem eo consilio scripsisse, ut historia in allegoriam verteretur (quod perperam fecit Origenes) sed admonet qualiter præsentis causæ historia conveniat, nempe si figuratè in familia Abraham delineatam nobis Ecclesiæ imaginem observemus. Neque aliena est à genuino literæ sensu ejusmodi anagoge, quum à familia Abraham similitudo ducitur ad Ecclesiam. Ut enim Abraham domus tunc fuit vera Ecclesia; ità indubiè præcipui eventus qui in ea contigerunt nobis totidem sunt typi. Sicut ergò in Circumcisione, sacrificiis, &c. allegoria fuit, sicuti hodie est in nostris Sacramentis; ità etiam in domo Abraham fuisse dico: sed id non facit, ut à literalî sensu recedatur. In voce autem allegoriæ est cataphresis l. Argumentatio hæc est, Par aut eadem domus Abraham & Ecclesiæ est ratio. Domus autem Abraham duos filios habuit, unum ex ancilla, &c. alterum ex libera, &c. Quare & Ecclesia priores filios quasi ancilla ad servitutem generavit, posteriores vero libera liberos m. ¶ *Hæc, &c.* ἡ αὐτὴ ῥὴς ἐστὶν, &c. ¶ *Nam ea* (scil. mulieres n, Agar & Sara o,) *sunt* (i. e. significant sive figurant p: nota diligenter hoc verbum q. Simile loquendi genus, Gen. 41. 26. 1. Cor. 10. 4 r.) *duo fœdera*, Ca. V. &c. scil. Vetus & Novum t, quod Lege & Evangelio continetur u: vel, *duæ illæ pactiōes*, P. Pi. Pactum unum fuit, si rem & scopum, duplex, si tempus & œconomîæ rationem, habeas v: *duo fœdera*, i. e. typi duorum fœderum x, duorumque fœderatorum populorum y, Metonymicè z. ¶ *Unum, &c.* μία αὐὴ, &c. ¶ *Una quidem* (nempe διαθήκη a, pactio vel fœdus b:) *ex monte Sina*, (nempe data sive tradita c: h. e. vetus testamentum *. Sina scribit quomodo Strabo, Justinus & Sulpitius. In Hebræo סיני. Σινάων ὄρος Appion. Jod facile perit in pronuntiatione f.) *ad servitutem* (sub. prolem, P. Be. verbale in verbo includitur Hebræorum more t.) *generans*, Pi. sic. Be. Pi. &c. i. e. servos s, vel in conditionem servilem h, ipsâ generatione servituti obnoxios i, Judæos scilicet servientes umbris multiplicium onerosarum ceremoniarum k, idque nudo timore panarum, &c. l. Lex enim servilem timorem incutit m.

¶ *Quæ est Agar* ¶ i. e. Quod testamentum vetus & servile significatur per Agar servam n. Hic contra rei significatæ dat nomen rei significantis: Sensus enim est, Per Agar significari fœdus in Sina factum o. 25. *Sina, &c.* Το ῥὸς (In MS. est τὸ ἄρ:) ἡ Ἀγὰρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν, &c. ¶ *Ita enim Agar est Sina mons in Arabia*, Pi. sim. Er. Be. Val. V. Ἀγὰρ dicitur ἡ ἁγία, Agar serva est Sina, i. e. representat, vel significat montem Sinam q, quæ servit, videlicet Romanis r: i. e. Deus per Agarem servam adumbrari voluit Legem in monte Sinai datam t. Ἀγὰρ hic intelligitur, vel 1. de tota Agaris historia u, vel 2. de monte v. Fortè alludit Paulus ad ipsum vocis Ἀγὰρ sonum, quasi Ἀγὰρ idem esset quod Arabicè حجر, quod petram significat: petra autem & mons idem

idem ferme sunt: unde dixit *Agar mons est* *. Mons Sina *Agar* appellatur lingua Arabum ⁷, vel Chaldaeorum ². Causam reddit cur *Agar illud fœdus significaverit*, Quia & *mons Sina*, ubi factum est illud fœdus, vocatur *Agar*, κατὰ συνωνυμίαν, nempe, quia ibi est oppidum *Agra* Plinio, *Agara* Dioni in rebus Trajani: gens ipsa *Agarai* Straboni & Stephano; pro quo Græci posteriores dicunt *Agarai*, & Chaldaei *אגרא* ². Bis Hagar fugit in desertum Arabiæ, Gen. 16. & 21. Ab illa ergo videtur esse nomen & montis, & urbis Hagaræ, & Hagarenorum. Hagar igitur montem Sina, in quo legalis pactio ortum habuit, merito dicitur præfigurasse, quia etiam nomen suum ei communicavit ^b. Sed nusquam legitur, montem Sina alio nomine *Agar* vocatum ^c. Vel 3. de ancilla ^d. Sensus est, Agar ancilla & Sina mons ejusdem rei significationem gerunt, nempe Veteris Testamenti *. Urgere voluit Paulus: situm & qualitatem loci ^f: q. d. Convenienter à monte Sina Vetus Testamentum profluxit. Nam Sina mons est horribilis in Arabia, longè extra fines terræ promissæ situs, proinde aptissimus ad significandam Veteris Testamenti qualitatem, quæ est timorem & horrorem incutere, & servos facere, promissiones exortis, & ab hæreditate alienos ^g. Deus nempe ejusmodi loca & nomina certo consilio in danda Lege delegit, ut rebus nomina & typis suis res *πρωτεύοντα* responderent. Lex nempe in monte Sinai data, & Agare adumbrata, Homini corrupto, cui data est, saxo *durior* est & molestior, & *aridior*, à quâ nè gutta veræ pietatis è corde humano exprimi possit: horrendam etiam in eo *vastitatem* & *desolationem* minis suis facit, quibus ceu *spinis* & *aculeis* conscientiam pungit, hominemque à Deo fugat & absterret, &c. ^h. ¶ *Qui*, &c. *Συνεχὴς τῆς τοῦ ἱεροσολύμου* ¶ *Qui* (nempe mons Sinai ⁱ;) conjunctus est, &c. Vulg. vel, *conterminus*, &c. Hi. *contiguus*, &c. Th. in E. Chrys. in Er. vel, *vicinus*, Er. Chrys. vel 1. situ ^k. Cui repugnat quòd Sina distet ab Hieros. itinere ferme 20 dierum ^l: vel 2. similitudine ^m, naturæ & proprietate ingenii, cognatione ⁿ, vel significatione seu correspondentiâ ^o. *Confinis est autem ei quæ nunc vocatur Hierusalem*, Er. II. Ti. ut olim *Iebus* & *Salem* dicta est P. Sed 1. hoc ad rem præsentem nihil facit: 2. tempore etiam latæ Legis Jerusalem vocata est, ut ex libro Josuæ liquet ^q. *Quadrat enim*, &c. *Et consentit cum*, &c. Tre. Mo. *Et ex adverso correspondet*, &c. Eth. *Quæ contermina est*, &c. Ar. *Qui congruit cum*, &c. in eo scilicet quòd Hierosolyma servit ^r, vel servos gignit ^t, sicut & Sina ^u. Eadem vel *Pari autem serie respondet ei Hierosolyma quæ nunc est*, P. Be. Pi. &c. i. e. hujus temporis ac seculi ^v, post Christum exhibitum, in qua scribæ & Pharisei dominantur, q. d. non ei quæ olim fuit à patribus, ingenuis, liberis Abraham filii habitata ^x: vel terrenæ Hierosolymæ, cui mox opponit cælestem, cujus spes omnis in futurum seculum extenditur ^y. Sina & Jeros. similes sunt conditionis ^z: Illa Vetus Testamentum significat, hæc sedes est populi Judaici, id est, filiorum Veteris Testamenti ^a: in illa Lex vetus data est, in hac principatus est Legis veteris, propter templum & ceremonias & studium Legis retinendæ. Denique idem est populus continuitate successionis, qui Legem in Sina accepit, & qui nunc in Jeros. habitans, pro ea contendit ^b; hi cum illis ut naturæ, sic & in indole servi moribusque, conveniunt ^c. Judæi, quanquam à monte Sina migraverant Hierosolymam, tamen à servili conditione non degenerabant, tanquam filii Agar, non Saræ: Judæos & Arabes æquat, quòd utrique pariter serviant Legi, & ad Synagogam pertinent, non ad Ecclesiam ^d. Hagareni Circumcisioni, multisque aliis Legis præceptis seipso obligarunt: sic & Judæi. Hagareni erant in statu servili, sicut mater antea fuerat: pariter & Judæi permanebant in statu servili & opposito libertati Evangelii *. *Συνεχὴς* h. l. est ejusdem esse ordinis five *seriei* ^e, quam *συνήκον* vocant Græci ^f. Unde & *συνήκον* vocantur tum *literæ*, quòd serie quâdam sibi junguntur; tum *elementa*, putà terra, aer, &c. quòd suo consistant ordine: & *συνήκον* versus, & *συνήκον*, acies ordine compositæ, &c. à *συνήκον*, quòd est ordine progredi, five in serie stare: *συνήκον* Suidæ sunt quæ sunt ejusdem ordinis ac *sortis*, v. g. literæ π, ρ, τ, quæ in hoc conveniunt quòd sunt exiles, quibus *συνήκον* sunt π, ρ, τ, & *συνήκον* dicitur rerum inter se *similium series* ^h. *Συνήκον* sunt con-

sentanea, & ea quorum inter ipsa implicata est significatio, ut *καλὸς καὶ ὠφέλιμος*, &c. ⁱ. Præsens Jerusalem ¹ *Camer.* *συνήκον* Agari & Sinæ, h. e. veteri pactioni, ut mater & liberi sint *συνήκον*, matris conditionem videlicet sequentibus liberis ^k. *Pari jure est cum Hierosolymis Judææ*. ^l *Be.* Nam *συνήκον* dicuntur *ἀλλήλοις*, & τὰ ὁμοίως ἔχοντα πρὸς πᾶσι. Hebræi dicerent *אגרא* ¹. ¶ *Et*, &c. *Διὰ τὴν* ¹ *G.* *ὅτι μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς* ¶ *Servit autem* (vel, *Servitque*, P. Be. Pi. *Servit enim*, V. Ca. Par. Pro & legendum ², ut castigatiora habent exemplaria ^m, & MS ⁿ. Est ^m *Par.* enim ratio cur pactionem servilem præsentem Hierosolymæ ^o *G.* congruere dixit, ab adjuncto proprio ^o.) *cum filiis suis*, Er. Zeg. &c. 1. e. filios servos vel 1. gignit P, quia ^p *B. sim.* partus sequitur ventrem ^q; vel 2. comprehendit aut significat ^r. *Servit*, vel 1. Sina ^t; vel 2. Agar ^u, à Sina ^v *E.* monte orta ^v; vel Sina, qui ab Agare significatur ^x: ¹ *Be. Q. in* vel Vetus Testamentum significatum per Agar ^y. *Pari* ¹ *E.* jure est, quia pariter subiecta est Agar, i. e. gens Agarena, & singuli ad eam pertinentes. Circumcisioni & Sacrificiis & Dierum discrimini, quanquam non Lege Moysi, ^y *Q. in E.* sed ex suis legibus, aut moribus Ismaelitarum, qui & *A-* ¹ *sim. Zeg.* *gareni* & *Saraceni*. De Circumcisione diximus in Annotatis ad I. I. De V. R. C. In conditione libera aut servili non apud Romanos tantum & Græcos, sed & apud Hebræos & Arabes partus jus maternum sequebatur ². Vel 3. Hierosolyma ^a, ut patet ex pronomine *αὐτῆς* ^b. ¹ *G.* hæc autem *servire* dicitur, quia servitute præmebatur ^c, ¹ *Ca. E.* vel 1. Romanorum ^d; vel potius 2. Legis Mosaicæ: ¹ *Ca.* cui favet quod sequitur ^e. ¹ *Q. in* ¹ *E. Ca.* 26. Illa, &c. *Ἡ δὲ ἄνω*, &c.] scilicet *ἄνω* ^f: & *ἄνω* pro *ἀνω-* ¹ *E.* *θεν*, ut Phil. 3. 14 ^g. [verba sic reddunt:] *Illā verò* ¹ *Pi.* *quæ sursum* (vel, *sublimis*, Pi.) est (i. e. cælestis ^h): ¹ *G.* *Hierusalem*, i. e. Ecclesia Christiana ⁱ. Nomine *Jerusalem* hic intelligitur alterum Fœdus, nempe Evangelicum, idque ob *ἐπιμολογίαν*. Nam *JERUSALEM* significat *visionem pacis*, quod nomen Evangelio eximie competit, Luc. 2. 14. Rom. 5. 1. & 10. 15. 1 Cor. 7. 15. Eph. 2. 17. Hebræi *pulcriorem Jerusalem* expectant; Zohar ad Numeros, Jarchi ad Canticum: sed verè illa pulchra Jerusalem jam advenit, Apoc. 21. 2. Dicitur autem *supernè venisse* ^k, ¹ *G.* vel *sursum esse* ^l, vel 1. quia Deus Pater eam non in ¹ *E. Me.* montem descendens, sed in cælo manens, misso Filio suo revelavit. Hunc sensum docet nos scriptor ad Hebræos, 12. 25 ^m. vel 2. quia Christus ejus caput è cælo ⁿ *G.* descendit, ac rursus in cælos ascendit, indeque Ecclesiam regit ^o. vel 3. quia Ecclesia supernè gratiâ cælesti ¹ *Me.* colligitur & regitur, adeoque *superna* dicitur, non à loco in quo est, sed ab origine unde est ^o; & quæ sursum sunt quærit, Phil. 3. 20. Col. 3. 2 P.) *libera est*, ¹ *Par.* *Be. Pi. &c.* à Vitiis & Ritibus ^q, à spiritu servitutis, accepto spiritu dilectionis & adoptionis ^r: vel à servili jugo legis Mosaicæ ^t, Saræ similis ^u. Intelligit h. l. quæ ¹ *E. sim.* est Sara per significationem. Dixerat quid per Agar ¹ *Me.* significetur, nunc quid per Saram, &c. ¹ *G.* ¶ *Quæ*, ¹ *E.* *ἡ δὲ ἐστὶν*, &c.] *Quæ est mater omnium nostrum*, Be. Pi. P. credentium scilicet, five Judæorum, five Gentilium ^x, ¹ *Me. sim.* atque adeò Galatarum, quos proinde significat liberos ¹ *E. Par.* esse ^y, & legitimos paternorum bonorum hæredes ^z. ¹ *E.* *Matris* nomen convenit Græcæ voci τῆς διαθήκης illa est ¹ *Mc.* pactio quæ nos Deo peperit; nos, tam conversos ex Judæis quàm ex Gentibus ^a. Agar cum sua stirpe typus ¹ *G.* est tum Legis, quatenus consideratur ut fœdus, tum eorum qui Legem non aliter considerant quàm ut fœdus, cujus vi cælestem hæreditatem consequi volunt, quales erant Judæi, qui, cum à perfectione quam fœdus illud exegit, longè abessent, nihil inde referre possent præter miseriam servitutem. Sara verò cum sua stirpe typus est eorum, qui Legem ut normam respiciunt, cui conformes esse cupiunt, non ut fœdus à quo, cuiusve virtutē, salutem expectent, &c. ^b.

27. Sicut Scriptum est] Esa. 54. 1 ^c. ¶ *Le-* ¹ *Cap.* *tare*, &c. *Ἐυφρανθήσονται οἱ σκῆρα ἡ ἐκ πικρῶς, ῥηζον*, &c.] Sunt ¹ *E. Me.* ipsa verba LXX, Esa. 54. 1. Ubi primò notandum, participia præsentia poni pro præteritis: quod & sensu exigit & in Hebræo manifestum est. Quod autem ibi dicitur de urbe Hierosolymorum diu deserto & Regno destituta, majorem ejus fore sobolem quàm terrarum semper habitatarum ac regnatarum, id *μυσικὸς* perquam eleganter ad Evangelium aptat Paulus, quod Christo præ-

prædicante paucos peperit, eo vitæ mortali exempto plurimos, ita ut Judæi præ Christianis pauci essent d. [Verba sic reddunt:] *Latere* (Sunt verba Prophetæ ad Ecclesiam Novi Testamenti*, ex Gentibus vocatam & collectam f.) *sterilis* (i. e. quæ sterilis eras antea g, initio, quum Ecclesia Judaica adhuc duraret h; vel, usque ad Christi adventum i; vel à Christi morte ante Pentecosten k;) *quæ non parit*, (i. e. quæ ex gentibus penè nullos, ex Judæis verò paucissimos, Christo filios, eosdem sub servitutis velamine, tanquam & ipsi servi essent, latitantes enixa es l. Alludit ad sterilitatem Saræ, simulque ostendit, veros filios Abrahami nasci spiritualiter per Evangelium, quibus opponuntur filii secundum carnem, qui non sunt hæredes, sed serviunt m.) *erumpe* (ἐρύσσει potest quidem & ipsum Partum significare; sed Hebræus textus magis exigit ut Eruptio vocis intelligatur, quomodo ῥήξει φωνήν habemus, Job. 6. 5. Et verbum ipsum, quod hic in Hebræo est נצח per בואו vertitur, Esa. 14. 7. & 44. 23. Philo De Caino, τὸ αὐτὸν τὸν παραμύθιον ῥήξει φωνήν n;) *clama*, &c. P. Be. Pi. i. e. Cum lætitia Deum lauda, & in clamorem & cantica laudis erumpe o. ¶ *Quia*, &c. Ὅτι πολλὰ — ἔσθ' ἡμῶν μάλλον ἢ, &c.] *Quoniam multi liberi desertæ, magis quam*, &c. P. *Quoniam plures* (πολλὰ μάλλον pro πολλοί P;) *sunt liberi desertæ* (i. e. solitaria q, virum non habentis r, nec prolem t, vel, ut ro repulsa aut se juncta ob sterilitatem u; Heb. נצח, i. e. destructa & excoisæ, nimirum propter Chaldeorum vastationem x. Vox & Hebræa, & Græca, ἐρημος, potest significare orbam liberis, desertam ab amicis, & multa familia: hic autem apparet ex membro opposito intelligendum viduam, quomodo sumitur & Lam. 1. 13. Non abscedit [Paulus] à cœpta similitudine: nam & Sara quasi vidua fuerat cum Agar Abrahamum possideret y.) *quàm ejus quæ habet virum*, Be. Pi. &c. i. e. cum qua vir consuetudinem habet, propter fecunditatem z, h. e. Saræ quàm Agaris, Ecclesiæ Christianæ quàm Judaicæ; quod illa ex omnibus gentibus conflanda, hæc verò ex una solùm constaret: hæc autem *habere virum* dicitur ob externum Dei cultum a. [Sensus, q. d.] Christo plures paries filios, quàm Synagoga viro suo conjuncta, id est, Legem Mosaicam studiosè amplexata, toto Veteris Testamenti tempore, filios peperit b.

28. Nos, &c. ἡμεῖς δὲ — κατὰ Ἰσραὴλ, &c.] *Nos autem* (vel, igitur, Il. Be. Pi. id est, &c., ut ostendit orationis series: redit enim ad v. 26. propter interjectum v. 27 c.) *fratres secundum Isaac* (i. e. instar Isaaci d, ad exemplum Isaaci f; juxta typum & similitudinem Isaac g, qui non virtute carnis, sed promissionis natus est h, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est veluti primogenitus, sicut Ismael servæ synagogæ i;) *promissionis filii sumus*, Er. &c. i. e. semen spirituale, seu filii legitimi, ad quos pertinet promissio facta Abraham k, adepti sumus novam naturam per Dei gratiam olim promissam. Sic & Rom. 9. 7 l, geniti per promissionem Evangelii m.

29. Tunc (i. e. tempore Abraham n;) *is qui secundum carnem*, &c.] Ismael o, ὁ σαρκεὶς Philoni. Ostendit non in omnibus meliorem esse conditionem Ecclesiæ; quippe quæ à Synagoga gravissimè vexaretur: sed hoc esse leve & temporarium pro tantis bonis p. ¶ *Persequebatur eum qui secundum spiritum* i. e. Dei operâ q, divinitus & spirituali ratione r, supple *genitus est*, G. Camer, h. e. Isaacum. Per *Isaacum* intelligit Philo *gaudium quod est in animis piorum*. [Ejus verba vide in G.] Πνεῦμα vocat vim illam Divinam per quam Sara fecunditatem alieno tempore acceperat. Vide 2 Cor. 10. 3 t. Qu. sed quomodo Ismael Isaacum persecutus est, cum nusquam illius mentio t? Resp. Quia eum irritis v, i. e. pietatem ejus, ut diximus ad Gen. 21. 3 x, fidemque promissionum divinarum y, contumeliis eum laceffe n s, & superbè adversus illum se asserens z. Irrisio autem persecutio est non minima a, præsertim irrissio fidei b, & vocationis nostræ. Nè crux ipsa Christum tantum cruciavit quantum illa blasphemia, *Confidit in Deo, quid illi prodest?* Quantò plus est, irritam fieri gratiam Divinæ adoptionis, quàm caducam vitam nobis eripi? Nec quicquam est quod tam graviter animos nostros vulnerare debeat, quàm Dei contemptus & adversus gratiam ejus ludibria, nec ulla magis exitialis

est persecutio quàm quum impetitur animæ salus c. Calv. Plura vide ad Gen. 21. 9 d. [& in E. ad h. 1.] ¶ *Ita* d Me. & nunc] Nempe carnalis Israel spiritualem persequitur *. Judæi illi ritibus addicti, quos vos * Pi. vultis imitari, maximo odio prosequuntur Christianos f. ¶ *30. Quid dicit Scriptura?* i. e. Deus in Scriptura g; Quid commemorat Scripturam Saræ dixisse? Nempe hoc quod sequitur h. ¶ *Ejice ancillam, &c.* h E. Gen. 21. 10 i. MS. hic παρὶσθαι αὐτήν, in LXX. τὴν παρὶσθαι αὐτήν. Est autem Sara quæ ibi loquitur, quæ erat ingenua & matrona k. ¶ *Non enim hæres erit, &c.* k G. Non quia concubinæ, sed quia ancillæ, filius est l. Apud Hebræos ex vetustissimo more, qui & ante Abraham obtinuisse videtur m, filii concubinarum quæ liberæ essent n, & Israeliticæ o, & in uxorem duci jure potuissent p, hæreditatem adibant q, succedebant patri intestato ante cæteros r; at filii ex ancilla nati minimè t. Hoc loco supplenda est apodosis, quam Paulus cogitant nobis relinquit u. Illa ejectio significat, eos qui in ritibus hærent v, vel sub Lege sunt x, non perventuros ad justitiam veram & cœlestem y, simul cum Christianis, sed cum Lege sua foras mittendos z. Confer Joh. 8. 35 a. Terret hæc sententiâ Galatas, nè Legem recipiant b. Ejecta est Agar, Sarâ postulante, & Deo annuente c. Quo significabatur, tum repudiatio Synagogæ, & ejectio ejus è familia & populo & Ecclesia Dei d, tum Legis ac Veteris Testamenti cessatio *. ¶ *31. Itaque, &c.* Ἀγὰ, ἀδελφοί, ἐν ἐμοί, &c.] In MS. ἀγὰ ἡμεῖς, ἀδελφοί, nos Christiani: & ἀγὰ hic valet ergo f: & ἐν ἐμοί significat, meminimus nos non esse ancillæ liberos, i. e. obligatos ritibus Judaicis g. Itaque hic non tam concludentis est, quàm accingentis se ad exhortationem subsequenter. *Non sumus ancillæ filii*, i. e. non pertinemus ad Legem significatam per Agar, sed ad Jerusalem, &c. h. Sciamus ergo nos liberos esse a servitute Legis, &c. i.

CAP. V.

1. *Quia, &c.* τὴν ἐλευθερίαν — σῶκατε] Hæc sic rectè coherent, malè in quibusdam Codicibus divulsa, ita ut pars horum capiti præcedenti adhæreat a. Illud, *libertate*, &c. pertinet ad sequentia, non ad superiora b, quanquam secus legant Hi. Amb. & Aug c, & edit. Complut d. cap. 5. inchoantes, *State*, &c. *. In 3. cod. MSS. sic junguntur, Ἀλλὰ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἐλευθερίαν ἣν Χεῖρς ἡμῶν ἠλευθέρωσε, σῶκατε ἐν, &c. sed *filii liberæ, eâ libertate quâ nos liberavit Christus*, *State* igitur f. Græcæ g. lectioni obstat quod σῶκατε jungat cum dativo sine præpositione h. Nativæ [quidem] locutio fuerat, ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ, nam cum ea præpositione verba *standi* poni solent, ut 1 Cor. 16. 13. Phil. 1. 27. & 4. 1. 1 Thes. 3. 8. Sed tales particulæ sæpe subintelliguntur. Et ἣ hic est πρὸς ἡν, πρὸς ἣν. Et Syrus & Latini præpositionem hic suppleunt i. In *libertate* igitur quâ Christus nos liberavit (1. à Legis maledictione k: 2. à legis coactione l, vel rigida exactione m: 3. à septo politæ Mosaicæ, cap. 3. 23 n. 4. à jugo rituum & ceremoniarum o;) *state*, P. Er. V. vel, *perstate*, Be. Pi. constanter persistite p, abjectâ omni fluctuatione q. ¶ *Et, &c.* Καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχετε] *Et nè rursus* (vel iterum, Vulg. Intellige ut Gal. 4. 9 r. vel, è contrario, P. vel, *regredientes*, Be. Pi.) *jugo servitutis* (Sic vocat tum 1. Legem t, live id quod Hebræi dicunt יְוָרָה לְעוֹלָם, *Legis jugum* u, ratione ceremoniarum & maledictionis, ut Act. 15. 10 v. tum 2. opiniones ac ritus quibus Gentes semetipsos devinxerant x.) *implicemini*, Er. Il. Ti. P. Mo. Be. Pi. vel *illaqueemini*, vel, *obnoxii sitis*, Er. vel, *detineamini*, Val. fim. Ca. vel, *subjiciatis vos*, Tre. ex Sy. Ar. Sensus, q. d. Libertate donati nè patiamini vobis imponi servitutem y. Ἐπ' ἐχάδῃ hic vinciri, adstringi, frequens apud bonos scriptores verbum. In Glossario, ἐνέχεσθαι, *obligatus*. Christus etiam jugum nobis imposuit, sed suave. Vide Mat. 11. 29 z.

2. *Ecce*] Vox est attentionem excitantis a. ¶ *Ego* c. Paulus]

Paulus Pro autoritate mea Apostolica ^b, Apostolus à Christo vocatus: quod illi vestri Doctores de se dicere non possunt ^c. Opponit hoc Pseudo-apostolis, qui contrarium docebant, Act. 15. 1 ^d. Mira ^e *deus* ^f. ¶ *Si circumcidamini* i.e. circumcidi vos procuratis ^f, nempe credentes id necessarium esse ad salutem ^g, Act. 15. 1. Gal. 2. 4. & 5. 4 ^h. vel, hoc animo ut per circumcisionem justificemini ⁱ: Synecdoche generis ^k: vel, cum certa persuasione vos qui ex Gentibus estis in id obligari. Nam viam salutis æternæ Deus constituit aut Judaïsmum, aut Christianismum. Paganismum enim à Deo non esse satis constat. Si Judaïsmus ea via est, Christianismus ea via non est: Si Christianismus ea via est, Judaïsmus ea via non est. Alioquin Circumcisionem per se non damnari & Paulus sæpe ostendit, & Justinus contra Tryphonem ^l. Paulus ipse Timotheum circumcidit, Act. 16. ^m. Sic & Judæi fideles adhuc se aut filios suos circumcidebant iustis ex causis, tum ut Synagogam honorificè cum Moyse ad sepulchrum ducerent, tum ut infirmorum ex Judæis fratrum offensionem evitarent. Hic autem Paulus ad Gentiles loquitur, quibus Lex data non fuerat, quique proinde, si circumcidebantur, meritò judicabantur id facere, quòd iustitiam & salutem ex circumcisione expectarent: quod erat Christum abjicere, juxta Gal. 2. 21. Erat igitur illis hæc ceremonia perniciofa & mortifera ⁿ. ¶ *Christus* (i.e. Christi redemptio, & ipse Christianismus ^o.) *vobis nihil proderit* Scil. ad salutem: nam iustitia operum & iustitia ex fide non simul constant ^p.

3. *Circumcidenti se* Intellige rursus, *circumciso ex ea opinione quam diximus* ^q, scilicet necessitatis ^r, cultus ^s, justificationis ^t. ¶ *Debitor est universæ* (vel, *totius*, E. Pi. &c.) *legis, &c.* Obligat se ad observandam totam Legem Moysi ^v; & ad id tenetur, non quidem simpliciter & absolute, ex genere operis, sed ex intentione operantis, & supposita tali opinione, quæ falsa est & abjicienda. Ratio sententiæ est ^x, quia, ut baptismus est publica professio fidei Christianæ ^y, quem qui suscipit se debitorem constituit totius Christianæ Legis ^z; [ita] circumcisio erat Legis professio ^a, & symbolum ^b quo Legem profitebatur, eique toti se, veluti profelytum, subjecit, atque universum Legis onus subiit ^c. Non potest quisquam ex Lege justificari, nisi qui perfecte eam implet ^d. Si Judaïsmus via est ad salutem, totus Judaïsmus est observandus: non ex eo eligendum & spernendum quod velis. Isti novi Doctores multa Legis non observabant, infra 6. 13. nimirum quia illud unum spectabant ut Romani ipsos pro Judæis haberent, ac sic liberos esse sinerent à Legibus novas religiones vetantibus. Id autem videbant satis obtineri posse per circumcisionem. Ex circumcisione nosci Judæos dicit etiam Arrianus in Epictetis: & Martialis *damnata* ^e *tributis* dicit eam partem quæ circumciditur ^f.

4. *Evacuati, &c.* Κατηργημένοι, &c.] *Aboliti* (vel, *Antiquati*, E. *Evacuati*, Vulg. *Æth.* *Exclusi*, Tre. ex Sy. *Privati*, Il.) *estis* (vel, *Evannistis* separati: De verbo κατηργημένοι vide ad Rom. 3. 31. & 6. 6 ^g.) à Christo, Mo. E. *Soluti estis, &c.* ut servus à domino, vel, uxor à viro, Rom. 7. 2. tam quoad beneficia quam quoad onera ^h. Ostenditis vos Christi legibus obligari nolle. Similis locutio, Rom. 7. 2 ⁱ. *Christus vobis factus est otiosus*, vel, *inanis*, vel, *inutilis*, Er. Ti. P. Pi. V. E. ut sit Hypallage, qualis Rom. 6. 4. emolliendi causâ, quia durius sonat, ὁ Χριστὸς ὑμῶν κατηργημένος ^j. Nihil vobis rei aut negotii est cum Christo ^k, nihil per eum beneficii vobis expectandum est ^l. ¶ *Qui in lege* (vel, *per legem*, P. Pi. &c. ex Legis operibus ^m.) *justificamini* i.e. justificari vultis, vel quæritis ⁿ, vel gloriamini: nam reverâ non justificabantur ex Lege, &c. ^o. Non eventum, sed consilium notat ^p. Qui eâ iustitiâ contenti estis quam Lex potest producere, quæ iustitia est carnalis, præmia habet terrena ^q. ¶ *A, &c.* Τῆς χάριτος ἐξ ἐμῶν ^r Et (Copula Hebræorum more in bimembri oratione, hic suppletur, sicut & Joh. 10. 16. 1 Tim. 4. 3 ^s.) à gratia (nempe Christi ^t, vel Dei, quam vel conversione cordis, vel saltem professione oris accepistis: Loquitur enim Paulus de corpore Ecclesiæ, ex quo aliqui conversi, alii hypocritæ erant, & quod partis erat, more scripturæ, toti sive omnibus tribuit ^y: ab itinere adipiscendæ gratiæ quod ingressi estis ^z, à beneficiis Christianismi ^a. *Gratiā* ^b *intelligit Evangelicam* ^c.) *excidistis*, P. Be. Pi. Heb. נבלתם. Jam ultra Evangelium ad vos non pertinet ^d: Nam qui ex Lege justificari quærent, non expectant iustitiā à Christo per fidem, ut veri Christiani faciunt ^e. In nihilum redigitis gratiam Christi, dum iustitiæ partem in Lege statuitis ^f; gratia enim & meritum misceri nequeunt: Vide Rom. 11. 6 ^g.

5. *Nos* (qui verè & ex animo Christum colimus ^h; qui in Christum rectè credimus ⁱ: vel, *nos* Judæi, quibus Lex data est, quantò magis gentiles ^j; vel, ego Paulus & fratres mecum, Gal. 1. 2. & Ecclesia Apostolica. Vide Gal. 2. 16 ^k.) *enim spiritu* (i.e. vel, 1. per Spiritum ^l, nempe Sanctum ^m, sive Dei, authorem fidei, spei, &c. vel, adoptionis, quia fiducia hæc non fluit ex carne; vel potius, 2. mente & corde nostro ⁿ, intra animum ^o: ut *spiritus* opponatur corpori, sicut 1 Cor. 7. 34. Eph. 4. 23. & subjectum fidei & spei notetur ^p. *Πνεῦμα* hic *animum* interpretor, qui opponitur *Cuti* in qua est Circumcisio ^q. Hic tacita antithesis est inter cultum ^r legalem qui quasi corporalis erat, & Evangelicum, qui spiritualis est ^s.) *ex* (vel, id est, *ex*, Be.) *fide* (quæ Christum credimus authorem iustitiæ ^t, quæ partim spiritum impetrat, unde iustitia in nobis efficitur, partim ab ipso spiritu oritur ^u: *ex fide*, non ex carne ^v, Lege ^w, circumcisio ^x: vel, *per fidem*, G.) *spem iustitiæ* (sic vocat, aut per Hypallagen ^y iustitiā speratam ^z: aut Metonymicè ^a, ipsum præmium quod speratur ^b, vitam æternam ^c, quæ *corona iustitiæ*, 2 Tim. 4. 8 ^d. quæque iustitiā, h. e. remissionem peccatorum, necessariò sequitur ^e: cujus spes ex iustitiā nascitur ^f. Sic *spei* nomen ponitur & Rom. 8. 24. Col. 1. 5. 1 Thes. 1. 3. 1 Pet. 1. 3. & alibi, *spem illam quæ iustitiæ*, nempe spirituali, *proposita est* ^g.) *expectamus* & consequimur ^h.

6. *In Christo* i.e. In Christi Regno, Ecclesia ⁱ, religione ^j, Lege. Sic *Moses* pro Lege sæpe ponitur ^k. ¶ *Neque circumcisio* (ac proinde nec alia Legis præcepta. Nam præceptum circumcisionis Judæi *præcipuum* ac *stabile* vocant, quia hoc solum de tot præceptis Jubentibus, si omittatur, poenam habet additam ἐξολοθῆσθαι. *Angeli illius qui vim habebat excindendi non circumcisos vim à Christo distinctam*, ait Orig. contra Celsum 4. 1. Per *circumcisionem* intelligit omnia Judaicæ gentis privilegia, adoptionem, gloriam, fœdera, patres, totumque cultum legalem, quibus superbiebant, & meritum iustitiæ quærebant hypocritæ ^m.) *aliquid valet*, (nempe ad iustitiā & salutem ⁿ.) *neque præputium* Sub. *valet*, vel, 1. ad iustitiā arcendam; vel, 2. ad eam acquirendam ^p. Hoc dicit nè quis ob id quòd incircumcisus est Deo se gratiorem putet ^q, & ut gentilium supercilium deiciat ^r. ¶ *Sed, &c.* Ἀλλὰ πῶς δὲ ἀγαπᾷς ἐνεργῶν ^s *ἐνεργῶν* sumitur, vel, 1. passivè ^t: ut semper sumitur, tum apud profanos scriptores, tum in Scriptura sacra ^u; ut Rom. 7. 5. ἐνεργῶν, &c. *efficiebantur*, vel *perficiebantur*, &c. 2 Cor. 1. 6. *salutis* δὲ ἐνεργῶν, quæ *perficitur* tolerantia: 2 Cor. 4. 12. *mors in nobis* ἐνεργῶν. i.e. producit, ex collat. v. 11. Sic Eph. 3. 20. Col. 1. 29. 1 Thes. 2. 13. & 2 Thes. 2. 7 ^v. ubi ἐνεργῶν Castalio vertit, *est in fieri, agitur*. Sic & Jac. 5. 16. *oratio* ἐνεργῶν est *ex afflatu Spiritus S. facta*. Sic & Hesychius, ἐνεργῶν, κατὰ δύναμιν, & alibi, ἐνεργῶν, τελευτῶν, vel, τελευτῶν ^w. Sic ergò locum reddo, *Fides per charitatem animata, acta, mota, incitata ad opus*, i.e. quæ constituitur in actu, vel quam charitas non finit esse torpentem sive otiosam ^x: vel, *fides quæ per charitatem perficitur*, E. ex Sy. Ham. ut hic locus sit planè parallelus illi, Jac. 2. 22 ^y. Ex hac vocis significatione colligunt Pontificii Fidem à Charitate generari, sed perperam. Nam etsi passivè sumeretur, esset locutio illi similis, 2 Cor. 12. 9. *Virtus Dei perficitur in infirmitate*, i.e. se tum vel maxime exserit & ostendit. Sic & Syrus h. 1. habet מְחַיֵּה, quod non vertendum, *ea quæ perficitur*, sed potius *quæ ostendit se esse perfectam* ^a. Vel, 2. activè ^b: ἐνεργῶν enim significationis est mediæ, significans idem quod ἐνεργῶν. Sic Rom. 7. 5. *passiones ἐνεργῶν operabantur in nobis*: 2 Cor. 1. 6. *pro salute* δὲ ἐνεργῶν, quæ *operatur tolerantiam*: & 4. 12. *mors operatur in nobis*. Sic Col. 1. 29. Jac. 5. 16 ^c. Sic Eph. 3. 20. 1 Thes. 2. 13. 2 Thes. 2. 7 ^d. In istis locis omnibus constat,

10

20

30

40

50

60

70

Be. T. sim. E. Me. G. Idem. E. Me. Calv. Par. Me. E. Par. Gom. E. Par. sim. Be. Gom. Par. G. Par. G. Vor. E. Me. Par. Me. Par. E. Gom. E. Gom. G. G. Vor. Me. sic Gom. G. Gom. Vor. Pi. G. E. Par. E. Me. G. Idem. Par. E. Me. Ham. E. Ham. Ham. E. Ham. Cam. Cam. J. Cap. J. Cap. J. Cap.

stat Veterem Interpretem verbum hoc activè accepisse, quia vertit per *operatur* *. Jam *operari* non est passivum, sed activum f. [Sic ergo verba reddunt:] *Fides per charitatem agens*, P. Pi. vel, *operans*, Er. Be. vel, *efficax*, Mo. i. e. quæ vim suam exercet in nobis; quæ agit, scil. occultâ & innatâ sibi virtutē: id quod proprium est Spiritûs; sentitur enim vis, cum ipse nusquam appareat. Nam Legem vult parum efficacem videri, contrâ, fidem efficacem. *Fides* hinc Spem etiam comprehendit; quibus si accedat *Dilectio operans*, nihil desideratur amplius ad obtinendam salutem æternam^k. Planèque idem valet *fides per charitatem operans* quod *nova creatio*, infra 6. 15. & *observatio preceptorum Dei*, nempe Evangelicorum, 1 Cor. 7. 19. 1 Joh. 2. 3. Hoc est in Christianismo nō pñ^l. Al. Hæc descriptio partim exegetica est, partim limitativa, significans non quamvis fidem, sed vivam illam & actuosam in Christo valere, &c.^m. Hæc determinatione, 1. fidem veram ab adulterina, vivam à mortua discernitⁿ; 2. hypocritis, fidem solo ore testantibus, larvam detrahit; 3. calumniam operariorum refellit, quod doctrina fidei studium bonorum operum minuit^o. Quod autem justificationem inter fidem & charitatem sive opera dividit, & falsum est p, & repugnat scopo Apostoli q, & superioribus omnibus ejus argumentis^r.

7. *Currebatis bene*. In via & doctrina Christiana t; in stadio fidei & pietatis^t, tendentes ad vitam æternam^v. Sinceram fidei professionem notat*. Sæpe vita Christiana cursui comparatur, quia magnâ ad eam alacritate & contentione opus est: supra 2. 2. 1 Cor. 9. 24. Phil. 2. 16. 2 Tim. 4. 7. Heb. 12. 1 y. Ex pristino profectu inconstantiam eorum accusat^z. ¶ *Quis*, &c. *Tis* vñs avñkñs, &c.] Itâ plerique Codices habent^a: *avñkñs* est in MS^b. & in nonnullis Codicibus, quomodo & Vulg. legit^r. *Εγχομην* propriè est, *transversum aliquid struere quo iter impediatur*: unde translatione quâdam^c significat *impedire*^d, Act. 24. 4*. Rom. 15. 22. 1 Thes. 2. 18 f. 1 Pet. 3. 7 g. & *εγχομη*, *impedimentum*, 1 Cor. 9. 12 h. *avñkñs* plus est quàm *εγχομη*ⁱ. *avñkñs* est *inhibere*: Lucian. *avñkñs* τὸ ῥέμα, *inhibere fluentum*. Sic *avñkñs* sē ῥέμα, *inhibeo impetum tuum*^k. [Hinc variant:] *Quis vos impedivit* (vel, *inhibuit*, Pi. turbavit, Tre. ex Sy. interpellavit, P. Ar. retudit, Camer. interruptit, i. e. fecit ut inhibito recto cursu retrò feramini^l) *ut non crederetis* (vel, *pareretis*, Pi. sim. Be. vel, *acquiesceretis*, E.) *veritati*, Er. H. Ti. &c. Christianæ scilicet, ut ad Judaïsmum dilaberemini^m. *Veritatem* eximiè vocat ipsum Evangeliumⁿ. Vide supra 3. 1 o. Non inquirentis, sed indignantis interrogatio est, q. d. Quis, obsecro, tantum persuadendo potuit ut, &c? A Diabolo hoc profectum est p.

8. *Persuasio*, &c. *Η πεισμων*, &c.] *Persuasio* (vel, Nempe *persuasio*, Er. Ti. Hæc *persuasio*, P. Be. Pi. E. tum passivè, vestra; tum activè, seductorum q; nimirum ut veritati non obtemperaretis^r, vel quâ vobis persuadere conantur, legalia ad salutem necessaria esse t. Malim passivè accipere, quâ quis persuadetur ut credat, q. d. Hæc vestra credulitas, quâ tam leniter estis persuasi recedere à veritate^t. H hinc demonstrat: est enim positum pro *avñkñs* πεισμων^v. q. d. hæc perversa persuasio*. non (sub. est, Vulg. P. vel, *profecta* est, Be. Pi. Er.) *ex vocante vos*, Mo. &c. i. e. ex eo qui in principio vocavit vos y, i. e. ex Deo^z, Patre^a: vel ex Christo^b, ex collat. Gal. 1. 6 c. qui vos vocat vel vocavit ad communionem sui^d, ad fidem & gratiam*, ad vitam æternam^f; itâ ut eam vellet haberi per viam unicam^g, per Christum^h, 2 Tim. 1. 11, 12ⁱ. vel, per Evangelium^k: qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet^l. Deus jam antè vos ad veritatem vocavit, Gal. 3. 5. & iterum vocat^m. Non est [autem] Deus sibi contrariusⁿ. Est ergo à Diabolo^o, ejusque ministris qui salutem vestrâ insidiantur p.

9. *Modicum*, &c. *Μικρον ζυμης*, &c.] *Paulum fermenti*, &c. P. Pi. &c. Adagium est, significans parvum alicujus partis vitium totum pervadere ac depravare^r. Respicit, vel, 1. personas^t: Præoccupatio est. Pauci tantum defecerunt. At hi pauci, inquit, possunt omnes pervertere*; vel, q. d. Nè putetis paucorum hominum, qui à Judæa venientes aliud docent, insidias esse contemnendas; facile enim ad multos penetrabit paucorum doctrina^t. Similitudo est per quam significatur à paucis facto initio latè admodum inter Galatas sparsam fallacem istam persuasionem. Vide Matth. 13. 33. & 1 Cor. 5. 6^t. vel, 2. doctrinam^v, quæ fermento comparatur, Matth. 16. 12*. Est tacita prolepsis y: q. d. Nè putetis parvi esse momenti paucula legalia recipere^z; ritus aliquos Mosaicos retinere concordie causâ, ut Judæi lucrifiant^a: nam exigua corruptela cavenda est^b, exigua Legis portio, si cum Evangelio misceatur, sinceritatem ejus corrumpit, quandoquidem totius & partis, quoad negotium justificationis, eadem ratio est^c.

10. Ego, &c. *Εγὼ πεινῶ ἐν ὑμῖν*, &c.] *Ego confido de vobis in Domino* (i. e. vel, 1. q. d. non per conjecturam, sed prophetiæ spiritu^d; vel, 2. per elementiam & gratiam Dei*, qui quod in vobis benignè cœpit pro solita clementia perficiet^f: quod nihil aliud sensur sitis, Er. P. sic Be. Pi. scilicet quàm id quod ego vos docui^g, vel quàm veritatem^h. *Ego eam spem habeo in Dei erga vos bonitate, ut tandem, re bene expensâ, futuri sitis affecti itâ ut ego sum*. Hoc ideo dicit, quia videbat illos non malâ malitiâ, sed incogitantia quâdam & metu lapsosⁱ. ¶ *Qui*, &c. *ὁ ὁ ταρασσὺν ὑμῶς βασίλειος τοῦ κρῖνος*, &c.] *Sed qui turbat vos* (i. e. qui vestram in fide tranquillitatem novâ doctrinâ perturbat^k. Insignem aliquem turbatorem perstringit^l) *portabit* (*βαρύνει* est *ferre aliquid quod grave est*, ut 2 Reg. 18. 14. Mat. 20. 12. Act. 15. 10^m. vel, *auferet*, P. Vor. Be. nempe à Deoⁿ) *judicium* (vel, *condemnationem*, P. Be. i. e. judicatam condemnationem. Metonymia Synecdochica^o: justas poenas læt p. Minatur vel excommunicationem, vel extremi judicii vindictam^r) *quisquis fuerit*, Pi. sic Er. &c. h. e. quibuscunque titulis se ornaverit, Act. 15. 1, 24. Gal. 1. 8^r. *Pœnas dabunt quicunque harum turbarum causa sunt*: *ὁ ταρασσὺν*, ταραχῶν. Vide Act. 15. 24, ubi de eodem dogmate agitur. *Κεῖται*, *pœna*, Mat. 23. 14. Marc. 12. 40. Luc. 23. 40^t.

11. Ego—si circumcissionem (h. e. necessitatem circumcissionis^t) adhuc (scil. post conversionem meam^v): *prædico*, (quod Pseudo-apostoli de Paulo dicebant, quippe qui Timotheum circumcidit, & alias Legis ceremonias observavit^z: si verum esset quod illi dicunt y; si adhuc apud Judæos Judaizet, ut illi fingunt^a) *quid* (vel, *cur*, E.) *adhuc persecutionem patior?* Nempe à Judæis^a, solâ Legis æmulatione mihi infensis^b: Cur me impugnant, quem affirmant pro illis stare^c? Patior à Judæis persecutionem, ergo circumcissionem prædico^d. Al. Nullam habere curam tam dura ferendi quàm fero: nam Judæi, ut diximus, religionis causâ nulla mala patiebantur*. ¶ *Ergo*, &c. *Ἀγαπήσατε*, &c.] *Nempe* (vel, *Igitur*, Er.) *abolutum* (vel, *evanidum factum*, Be.) *est* (i. e. vigorem habere desiit^f: *offendiculum crucis*, P. V. Pi. In MS. additur, *Christi*, i. e. Evangelium, quod est sermo crucis Christi, 1 Cor. 1. 18. quæ & nos à Lege liberavit, & Gentibus salutem peperit: quæ duo Judæis scandalum erant, & occasio persecutionis, &c.^h. Sensus, q. d. Nemo (Judæorumⁱ) posthac offendetur, cum Christus crucifixus prædicabitur^k. Non enim tam offendit eos prædicatio crucis, quàm Legis per crucem abolitæ^l: vel sic, frustra crucem prædicamus, cujus humilitas & ignominia Judæos tantopere offendit^m. Si itâ esset, non esset ea quæ est crucis offensio, non infestarent me Judæi, nec eos offenderet Evangeliumⁿ. Sensus est, *Jam si id est, cessabit crux quæ tam multos offendit*. *Σαυῆς*, *salvator*, id est, *salvator* ὁ ὁσὶν ἀναγγελλοῦν. Nam Genitivus sapissimè apud Hebræos, interdum & apud alias gentes, appositivo sensu ponitur. *Crux* dicitur quicquid Christi causâ ferimus, Mat. 16. 24. Luc. 9. 23. & 14. 27°. *Crucem* vocat Evangelicam doctrinam, quæ in solius crucifixi Christi justitiam respicit, ideoque à Judæis non admittebatur p.

12. *Utinam*, &c. *Ὅπως καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ οἱ ἀναστρέψετε ὑμῶς*] *Utinam etiam* (i. e. hic est *ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ* q, habetque augmentum mali denunciati, v. 10^r.) *abscindantur* (vel, *amputentur*, sive *refecentur*, vel, *profus exsecentur*, Er.) *qui vos inquietant*, P. Be. Ca. Pi. i. e. sedibus vestris pel-lunt, dum non finunt vos acquiescere in Christo^t: vel, *labefaciunt*, Er. Il. Ti. V. *commovent*, Val. *à statu dimovent*, Er. V. Val. Respexit id quod dixerat, *state*: *infestant*, Ar. *ἀναστρέψετε* missio est *in vastitatem redigere*, in

rum doctrina^t. Similitudo est per quam significatur à paucis facto initio latè admodum inter Galatas sparsam fallacem istam persuasionem. Vide Matth. 13. 33. & 1 Cor. 5. 6^t. vel, 2. doctrinam^v, quæ fermento comparatur, Matth. 16. 12*. Est tacita prolepsis y: q. d. Nè putetis parvi esse momenti paucula legalia recipere^z; ritus aliquos Mosaicos retinere concordie causâ, ut Judæi lucrifiant^a: nam exigua corruptela cavenda est^b, exigua Legis portio, si cum Evangelio misceatur, sinceritatem ejus corrumpit, quandoquidem totius & partis, quoad negotium justificationis, eadem ratio est^c.

10. Ego, &c. *Εγὼ πεινῶ ἐν ὑμῖν*, &c.] *Ego confido de vobis in Domino* (i. e. vel, 1. q. d. non per conjecturam, sed prophetiæ spiritu^d; vel, 2. per elementiam & gratiam Dei*, qui quod in vobis benignè cœpit pro solita clementia perficiet^f: quod nihil aliud sensur sitis, Er. P. sic Be. Pi. scilicet quàm id quod ego vos docui^g, vel quàm veritatem^h. *Ego eam spem habeo in Dei erga vos bonitate, ut tandem, re bene expensâ, futuri sitis affecti itâ ut ego sum*. Hoc ideo dicit, quia videbat illos non malâ malitiâ, sed incogitantia quâdam & metu lapsosⁱ. ¶ *Qui*, &c. *ὁ ὁ ταρασσὺν ὑμῶς βασίλειος τοῦ κρῖνος*, &c.] *Sed qui turbat vos* (i. e. qui vestram in fide tranquillitatem novâ doctrinâ perturbat^k. Insignem aliquem turbatorem perstringit^l) *portabit* (*βαρύνει* est *ferre aliquid quod grave est*, ut 2 Reg. 18. 14. Mat. 20. 12. Act. 15. 10^m. vel, *auferet*, P. Vor. Be. nempe à Deoⁿ) *judicium* (vel, *condemnationem*, P. Be. i. e. judicatam condemnationem. Metonymia Synecdochica^o: justas poenas læt p. Minatur vel excommunicationem, vel extremi judicii vindictam^r) *quisquis fuerit*, Pi. sic Er. &c. h. e. quibuscunque titulis se ornaverit, Act. 15. 1, 24. Gal. 1. 8^r. *Pœnas dabunt quicunque harum turbarum causa sunt*: *ὁ ταρασσὺν*, ταραχῶν. Vide Act. 15. 24, ubi de eodem dogmate agitur. *Κεῖται*, *pœna*, Mat. 23. 14. Marc. 12. 40. Luc. 23. 40^t.

11. Ego—si circumcissionem (h. e. necessitatem circumcissionis^t) adhuc (scil. post conversionem meam^v): *prædico*, (quod Pseudo-apostoli de Paulo dicebant, quippe qui Timotheum circumcidit, & alias Legis ceremonias observavit^z: si verum esset quod illi dicunt y; si adhuc apud Judæos Judaizet, ut illi fingunt^a) *quid* (vel, *cur*, E.) *adhuc persecutionem patior?* Nempe à Judæis^a, solâ Legis æmulatione mihi infensis^b: Cur me impugnant, quem affirmant pro illis stare^c? Patior à Judæis persecutionem, ergo circumcissionem prædico^d. Al. Nullam habere curam tam dura ferendi quàm fero: nam Judæi, ut diximus, religionis causâ nulla mala patiebantur*. ¶ *Ergo*, &c. *Ἀγαπήσατε*, &c.] *Nempe* (vel, *Igitur*, Er.) *abolutum* (vel, *evanidum factum*, Be.) *est* (i. e. vigorem habere desiit^f: *offendiculum crucis*, P. V. Pi. In MS. additur, *Christi*, i. e. Evangelium, quod est sermo crucis Christi, 1 Cor. 1. 18. quæ & nos à Lege liberavit, & Gentibus salutem peperit: quæ duo Judæis scandalum erant, & occasio persecutionis, &c.^h. Sensus, q. d. Nemo (Judæorumⁱ) posthac offendetur, cum Christus crucifixus prædicabitur^k. Non enim tam offendit eos prædicatio crucis, quàm Legis per crucem abolitæ^l: vel sic, frustra crucem prædicamus, cujus humilitas & ignominia Judæos tantopere offendit^m. Si itâ esset, non esset ea quæ est crucis offensio, non infestarent me Judæi, nec eos offenderet Evangeliumⁿ. Sensus est, *Jam si id est, cessabit crux quæ tam multos offendit*. *Σαυῆς*, *salvator*, id est, *salvator* ὁ ὁσὶν ἀναγγελλοῦν. Nam Genitivus sapissimè apud Hebræos, interdum & apud alias gentes, appositivo sensu ponitur. *Crux* dicitur quicquid Christi causâ ferimus, Mat. 16. 24. Luc. 9. 23. & 14. 27°. *Crucem* vocat Evangelicam doctrinam, quæ in solius crucifixi Christi justitiam respicit, ideoque à Judæis non admittebatur p.

12. *Utinam*, &c. *Ὅπως καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ οἱ ἀναστρέψετε ὑμῶς*] *Utinam etiam* (i. e. hic est *ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ* q, habetque augmentum mali denunciati, v. 10^r.) *abscindantur* (vel, *amputentur*, sive *refecentur*, vel, *profus exsecentur*, Er.) *qui vos inquietant*, P. Be. Ca. Pi. i. e. sedibus vestris pel-lunt, dum non finunt vos acquiescere in Christo^t: vel, *labefaciunt*, Er. Il. Ti. V. *commovent*, Val. *à statu dimovent*, Er. V. Val. Respexit id quod dixerat, *state*: *infestant*, Ar. *ἀναστρέψετε* missio est *in vastitatem redigere*, in

Strig. Isocrate, sic & in Sophocle v: vel, *conturbant*, Tre. ex
 Sy. Vulg. i. e. à statu deiciunt, aut deicere moliuntur x;
 Er. *subvertunt*, Amb. in Er. Me. i. e. student vobis auferre
 libertatem in qua statis y. *Ἀνεστάντες* hic idem quod
 7 Me. *παρ' ὅντωντες*. Vide Act. 17. 6. & 21. 38 z. *ὁφελον* optandi
 2 G. Adverbium est, & modò regit Indicativum, modò Opta-
 2 Sch. tivum: vide 1 Cor. 4. 8. 2 Cor. 11. 1. Apoc. 3. 15 a.
 b E. *Abscissionem* hanc variè explicant b: Utinam qui circum-
 cisionem vobis obtrudunt, non circumcidantur ipsi so-
 4 Hi. Aug. lum, sed etiam abscindantur illis prorsus genitalia c:
 Amb. Quandoquidem illi in pellicula abscissa ita gloriantur,
 Chryf. in *utnam illis abscindatur* insuper totum seminale mem-
 Me. t. ex brum, quò magis triumphant. *כרות שפכה*, Græcè
 Caj. & *ἀποκομήσθαι* d, Deut. 23. 1. est *is cui*, ut cum Horatio
 Græcis. loquar, *cauda salaxe demessa est*. Id *ἀποκόμει* τὰ αἰσθη-
 etiam Stephano, ubi de Gallis matris Deum, quales &
 Pessinunte erant, urbe tunc Galatiæ cum hæc Epistola
 scriberetur. Dion. de Heliogabalo, τὸ αἰσθητὸν (*pudendum*)
ἀφαιρέσει — ἐξελθόντος μὲν τῆς ἀποκομῆς αὐτὸ κατὰ φύσιν. Hic
κατὰ φύσιν idem est quod *ἀποκόμει* apud o'. & Paulum. Et
 sic hunc locum accepisse Chrysostomum apparet, *Εἰ βέ-
 λονται μὴ ἀφαιρέσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀποκομῆσθαι. πῶς πο-
 ϋν εἶναι οἱ πολλοὶ τὴν ἀποκομὴν ἐαυτῶν, &c.* (Si volunt, non
 solum circumcidantur, sed & amputentur. Ubi igitur sunt
 qui se abscindere audent, &c?) Nec aliter Hieron. Si pu-
 tant sibi hoc prodesse, non solum circumcidantur, sed etiam
 abscindantur. Si enim exspoliatio membri proficit, multò
 magis abolitio. Videtur ad hunc locum respicere Lex
 Wiligottica, 12. 3, 4. Illi verò qui carnis circumcisiones
 in Judeis vel Christianis exercere præsumpserint, quisquis
 hæc aut intulit alteri, aut fieri ab altero permisit sibi,
 veretris ex toto amputatione plectetur d. Sed hæc sententia
 minùs digna videtur Apostolica gravitate*. Tunc etiam
 dixisset, *ὅραλον καὶ ἀποτέμνονται*, ut constaret paronomasia
ἀποκομῆς καὶ ἀποτέμνης, circumcisionis & abscissionis f. 2. *Uti-
 nam abscindantur*, nempe à consortio Ecclesiæ g, per ex-
 communicationem h, quam turbatoribus jam antè de-
 nunciavit i, v. 10. & cujus causam memoravit, nempe
 periculum contagii, v. 9 k. Et hoc ad præsentem pa-
 ronomasiā magis quadrat, ut, cum Galatas studeant
 circumcidere, Galatæ contrā hosce à sua Ecclesia abscin-
 derent l. Vel, comminatio est excommunicationis, vel
 votum duntaxat, quòd ob ipsorum pertinaciam suā-
 que auctoritatem spretam, malum irritandum potius
 quàm sanandum illo remedio putavit m. 3. Utinam ex-
 terminentur à Deo n. Qu. An rectè eis imprecatur?
 Resp. Non hoc facit ex odio, sed ex iustitia o, iustaque
 indignatione pro gloria Dei & salute Ecclesiæ, quam pe-
 riclitari per istos sensit, nec tam humano affectu illis
 malè precatur, quàm spiritu prophetico instans Dei ju-
 diciū eis denunciat p.
 13. Vos enim in, &c. *Ἐπ' ἐλδοῦντες, &c.* In libertate
 (vel, In statu libertatis: *ἐν* apud Græcos scriptores sæpe
 Statum aut Conditionem significat q: vel, In, sive Ad
 libertatem, Er. P. Ca. Be. Pi. Tre. &c. nempe à iugo Le-
 2 E. sic Me. gis Mosaicæ r, necnon à peccato & à timore servili: his
 T. Gom. enim velut tribus partibus Evangelica libertas constat &
 + E. perficitur t: *vocati estis*, Mo. &c. Nempe ad salutem t,
 2 G. gratis asciti estis v, *ἐπ' ἐλδοῦντες*, pro, *eis ἐλδοῦντες* x.
 v Be. ¶ *Tantum*, &c. *Μόνον μὴ τὴν ἐλδοῦντες εἰς ἀποκομὴν τῆς σαρκὸς*]
 2 Pi. Apostolus hic partem Moralem, quam alibi tractare in-
 cipit absolutā parte Dogmaticā, dogmaticis interferit,
 occasione sumptā ex voce *libertatis*. Libertatem Chri-
 stus suis dedit in rebus quæ per se nihil habent honesti:
 In illis verò rebus quæ naturā aut sensu communis utili-
 7 G. tatis commendantur, plus exigit quàm Lex ulla y.
 [Sic vertunt:] *Tantum* (Indicat, in proclivi hic esse
 2 Par. lapsum z: sub. videte, vel, cavete, Camer. Sch. T.) nè li-
 bertatem (sub. detis, Er. ex Hi. sic G. vel, sub. ostendite:
 2 G. quales *ἐλδοῦντες* multæ in his Libris a: vel, sub. habea-
 mus, Th. in Er. vel, accipite, Par. vel, datam putetis, P.
 arripite ut datam, Pi. vertite in datam, Be.) in occasio-
 nem (vel, pro occasione, P. vel, occasionem, Be. Pi.) carni,
 Mo. &c. h. e. naturæ vitiosæ b, vel licentiæ carnali c,
 ad serviendum carni d, h. e. carnalibus desideriis x, vel,
 ad denegandum proximo necessaria auxilia f. *Ἀποκομὴ*
 b Gom. est pretextus, uti Rom. 7. 8. Nolite carni, i. e. carnis
 sic Pi. cupiditatibus, hoc nomen Libertatis largiri in obtegu-
 c Vor. mentum vitiorum, nimirum quasi tanta sit Dei miseri-
 d E. Me. cordia ut hominibus quomodocunque viventibus velit
 * T. sic dare vitam æternam, quomodo Judaici Doctores dice-
 Par. bant, *omnem Israelitam partem habiturum in futuro se-
 2 T. culo*. Non sic intelligenda est Christiana libertas g. Sen-
 2 G. sus est, Libertas nostra à Lege non est absoluta, sed
 duntaxat à maledictione & ceremoniis Legis, non autem
 ratione pietatis & charitatis quam præcipit h. Non estis
 10 per charitatem servite invicem i. ¶ *Sed* i T.
 20 vel, *alii aliis*, P. Be. &c. Non tantum non nocete, sed & servite omnibus k. Hæc
 30 libertas adeò non laxat carni habenas, ut etiam servi-
 tutem illi contrariam Christianis imponat, eam scilicet
 quā quisque proximo suo subserviat, ejus commodis
 studendo, eique charitatis officia exhibendo l.
 40 14. Omnis, &c. *ὁ ὅς πᾶς — πληρεῖται*] In MS. est
πληρῶνται ||. Nam tota Lex uno verbo vel dicto (id est,
 50 præcepto m, more Hebræorum qui decalogum vocant
decem verba, ut & Græci *δεκάλογον* n:) completur, P. Be.
 60 Pi. Sicuti rudimenta implentur per doctrinam perfe-
 ctioem. Lex Israelitas tantum inter se jungit, Evan-
 gelium homines omnes; idque non quovis modo, sed
 propter Deum o. *πληρεῖται*, id est, *ἀνακεφαλαιῶται*, ut
 Rom. c. 13. v. 9. q. d. Omnia Legis præcepta generali
 illo charitatis præcepto comprehenduntur p. Non ex-
 cludit dilectionem Dei, sed supponit, tanquam radicem
 ex qua pullulat dilectio proximi, & hæc certum est il-
 lius documentum q. Legis nomine secundam Decalogi
 tabulam intelligit r; synecdochicè t, ut quod in ge-
 nere apud Paulum dicitur interdum restringendum est
 ad id de quo agitur t. Probarem, nisi addita esset par-
 ticularis πᾶς *. Similis locus, Matth. 7. 12. & 22. 39, 40.
 Rom. 13. 8, 9, 10 v. ¶ *Diliges*, &c. *Ἐν τῷ, Ἀγα-
 πῶντες, &c.*] In illo (vel, Isto, videlicet, Be. Pi. Nempe in
 hoc, Er. V. P. quod sequitur x, vel quod scriptum est y.
 Exstant quidem hæc verba Levit. 19. 18. sed ibi *proxi-
 mus* est Israelita aut profelytus, hic omnis homo; & illud
 40 *ἀγαπῶντες* in Lege intelligitur secundum præcepta Legis,
 in Evangelio secundum præcepta Evangelica multò
 sublimiora. Ibi Dilectio exigitur in factis quibusdam,
 hic & in animo & in factis majoribus z. [Vide dicta
 ad Rom. 13. 8, 9.] Hoc tacite opponit Pseudo-aposto-
 50 lorum doctrinæ, qui solas ceremonias urgebant, &c a.
 15. Quod si invicem (vel, alii alios, Pi. Be.) *morde-
 tis*, &c. *Δαύνετε καὶ καταδύνετε*] *mordetis* (verbis b, invi-
 dia & calumniis t; roditis, laceratis c:) & *exeditis*,
 Be. vel, *devoratis*, P. Pi. i. e. læditis factis d, rapinis &
 gravioribus injuriis ||, contra præceptum dilectionis *.
 Erant inter Galatas dissidia f, odia, detractiones, calum-
 50 nia g, controversiæ & contentiones h, fortè circa lega-
 lia i, vel etiam ex aliis causis k. ¶ *Videte ne — con-
 sumamini*] Hic enim est dimicationis & controversiarum
 exitus l. Cavete vobis, inquit, à talibus, nè mutuis
 istis odiis Dei iram & pœnas gravissimas in vosmetipsos
 concitetis. Vide Heb. 12. 29 m.
 16. Dico autem] q. d. Quod dicere volo tale est:
 eorum quæ dixi n, vel hujus Epistolæ o, summa est p.
 ¶ *Spiritu ambulate*] Ità Er. Mo. &c. i. e. vitam insti-
 60 tuite secundum Spiritum Christi, qui semper Christi
 verbis consonat, Rom. 8. 1, 10, 13, 14. & hic infra
 v. 18, 25 q. vel, juxta doctrinam Christi r, non lege, non
 carne t; secundum instinctum, sive dictamen, non car-
 nis, non mundi, non dæmonis v, sed Spiritus Sancti x.
 Sensus, q. d. Radix omnis vestri mali est defectus spi-
 ritus y; vel, quòd non obsequamini Spiritui Sancto z.
 Spiritum hic vocat, vel, 1. ductum Spiritus Sancti a,
 vel, 2. novum hominem b, de quo Eph. 4. 22, 23, 24 c.
 ¶ *Et*, &c. *καὶ — μὴ τελώσθε*] *Et concupiscentiam*, sive
 70 *desiderium carnis* (vel, quod concupiscit caro, Be. Pi. E. i. e.
 omnes vitiosas cogitationes, inclinationes, appetitio-
 nes, &c. carnis. Carnem hic vocat pravitatem origina-
 lem naturæ d, vel veterem hominem x, sive partem ho-
 minis nondum regeneritam f: non (vel, nequaquam, Pi.
 vel, nè, Be.) perficiatis, Mo. vel, perficietis, Er. P. Pi.
 Par. &c. vel, perficite, Be. ut incedite & perficite sint duo
 antitheta unius præcepti. Sic *τελώσθε*, esset pro *τελείετε* g,
 subjunct. pro imperat. ut construi solet & μὴ. Vide Mat.
 19. 14 h. At ibi est *μὴ καλῶτε*, non & *μὴ καλῶνται* i. Errant
 qui & *μὴ τελώσθε* putant esse Imperativi; nec locus quem
 citant

cordia ut hominibus quomodocunque viventibus velit
 dare vitam æternam, quomodo Judaici Doctores dice-
 bant, *omnem Israelitam partem habiturum in futuro se-
 culo*. Non sic intelligenda est Christiana libertas g. Sen-
 sus est, Libertas nostra à Lege non est absoluta, sed
 duntaxat à maledictione & ceremoniis Legis, non autem
 ratione pietatis & charitatis quam præcipit h. Non estis
 immunes à Lege naturali & divina charitatis, non so-
 lum erga Deum, sed & erga proximum i. ¶ *Sed* i T.
 10 vel, *alii aliis*, P. Be. &c. Non tantum non nocete, sed & servite omnibus k. Hæc
 20 libertas adeò non laxat carni habenas, ut etiam servi-
 tutem illi contrariam Christianis imponat, eam scilicet
 quā quisque proximo suo subserviat, ejus commodis
 studendo, eique charitatis officia exhibendo l.
 14. Omnis, &c. *ὁ ὅς πᾶς — πληρεῖται*] In MS. est
πληρῶνται ||. Nam tota Lex uno verbo vel dicto (id est,
 50 præcepto m, more Hebræorum qui decalogum vocant
decem verba, ut & Græci *δεκάλογον* n:) completur, P. Be.
 60 Pi. Sicuti rudimenta implentur per doctrinam perfe-
 ctioem. Lex Israelitas tantum inter se jungit, Evan-
 gelium homines omnes; idque non quovis modo, sed
 propter Deum o. *πληρεῖται*, id est, *ἀνακεφαλαιῶται*, ut
 Rom. c. 13. v. 9. q. d. Omnia Legis præcepta generali
 illo charitatis præcepto comprehenduntur p. Non ex-
 cludit dilectionem Dei, sed supponit, tanquam radicem
 ex qua pullulat dilectio proximi, & hæc certum est il-
 lius documentum q. Legis nomine secundam Decalogi
 tabulam intelligit r; synecdochicè t, ut quod in ge-
 nere apud Paulum dicitur interdum restringendum est
 ad id de quo agitur t. Probarem, nisi addita esset par-
 ticularis πᾶς *. Similis locus, Matth. 7. 12. & 22. 39, 40.
 Rom. 13. 8, 9, 10 v. ¶ *Diliges*, &c. *Ἐν τῷ, Ἀγα-
 πῶντες, &c.*] In illo (vel, Isto, videlicet, Be. Pi. Nempe in
 hoc, Er. V. P. quod sequitur x, vel quod scriptum est y.
 Exstant quidem hæc verba Levit. 19. 18. sed ibi *proxi-
 mus* est Israelita aut profelytus, hic omnis homo; & illud
 40 *ἀγαπῶντες* in Lege intelligitur secundum præcepta Legis,
 in Evangelio secundum præcepta Evangelica multò
 sublimiora. Ibi Dilectio exigitur in factis quibusdam,
 hic & in animo & in factis majoribus z. [Vide dicta
 ad Rom. 13. 8, 9.] Hoc tacite opponit Pseudo-aposto-
 50 lorum doctrinæ, qui solas ceremonias urgebant, &c a.
 15. Quod si invicem (vel, alii alios, Pi. Be.) *morde-
 tis*, &c. *Δαύνετε καὶ καταδύνετε*] *mordetis* (verbis b, invi-
 dia & calumniis t; roditis, laceratis c:) & *exeditis*,
 Be. vel, *devoratis*, P. Pi. i. e. læditis factis d, rapinis &
 gravioribus injuriis ||, contra præceptum dilectionis *.
 Erant inter Galatas dissidia f, odia, detractiones, calum-
 50 nia g, controversiæ & contentiones h, fortè circa lega-
 lia i, vel etiam ex aliis causis k. ¶ *Videte ne — con-
 sumamini*] Hic enim est dimicationis & controversiarum
 exitus l. Cavete vobis, inquit, à talibus, nè mutuis
 istis odiis Dei iram & pœnas gravissimas in vosmetipsos
 concitetis. Vide Heb. 12. 29 m.
 16. Dico autem] q. d. Quod dicere volo tale est:
 eorum quæ dixi n, vel hujus Epistolæ o, summa est p.
 ¶ *Spiritu ambulate*] Ità Er. Mo. &c. i. e. vitam insti-
 60 tuite secundum Spiritum Christi, qui semper Christi
 verbis consonat, Rom. 8. 1, 10, 13, 14. & hic infra
 v. 18, 25 q. vel, juxta doctrinam Christi r, non lege, non
 carne t; secundum instinctum, sive dictamen, non car-
 nis, non mundi, non dæmonis v, sed Spiritus Sancti x.
 Sensus, q. d. Radix omnis vestri mali est defectus spi-
 ritus y; vel, quòd non obsequamini Spiritui Sancto z.
 Spiritum hic vocat, vel, 1. ductum Spiritus Sancti a,
 vel, 2. novum hominem b, de quo Eph. 4. 22, 23, 24 c.
 ¶ *Et*, &c. *καὶ — μὴ τελώσθε*] *Et concupiscentiam*, sive
 70 *desiderium carnis* (vel, quod concupiscit caro, Be. Pi. E. i. e.
 omnes vitiosas cogitationes, inclinationes, appetitio-
 nes, &c. carnis. Carnem hic vocat pravitatem origina-
 lem naturæ d, vel veterem hominem x, sive partem ho-
 minis nondum regeneritam f: non (vel, nequaquam, Pi.
 vel, nè, Be.) perficiatis, Mo. vel, perficietis, Er. P. Pi.
 Par. &c. vel, perficite, Be. ut incedite & perficite sint duo
 antitheta unius præcepti. Sic *τελώσθε*, esset pro *τελείετε* g,
 subjunct. pro imperat. ut construi solet & μὴ. Vide Mat.
 19. 14 h. At ibi est *μὴ καλῶτε*, non & *μὴ καλῶνται* i. Errant
 qui & *μὴ τελώσθε* putant esse Imperativi; nec locus quem
 citant

citant id ullo modo ostendit: contra, *μὴ*, sequentem habens Subjunctivum, significat id quod fieri potest aut solet; Matth. 5. 18. *μὴ παρέλθῃ*, ut & Luc. 21. 32. Matth. 10. 23. *μὴ τέλεπτε*, & 42. *μὴ ἀπολέσθῃ*, Matth. 16. 28. *μὴ γένηται*, Heb. 8. 11. *μὴ διαζώσῃ*, Apoc. 18. 7. *μὴ ἴδω*. Promissio potius est futuri eventus quam merum præceptum: id quod sequens ratio confirmat.

m Par. sim. *m* Par. *m* Vor. *m* Par. *m* E. Me. *m* Par. *m* Par. *m* E. Me. *m* E. Me. *m* G. *m* Gom. *m* Par. ad *m* v. 17. *m* G. *m* Par. sim. *m* Pi. *m* Vor. *m* Par. *m* Vor. *m* Q. in E. *m* L. *m* E. *m* E. ex Aug. *m* E. *m* Q. in E. *m* sim. Par. *m* &c. *m* E. *m* Me. sim. *m* E. *m* T. *m* E. ex *m* Hi. Anf. *m* Aquin. *m* Caj. *m* E. *m* E. Me. *m* Par. sim. *m* E. *m* G. *m* Be. *m* Be. sic Pi. *m* Pi. *m* Vor. *m* Q. in *m* Par. *m* Pi. *m* Al. in *m* Par. *m* Me. sim. *m* E. *m* E.

firmat *m*; caro Spiritu frænatur, tanquam à suo contrario *h*. Sensus, q. d. Si Spiritu obediveritis, caro nihil negotii vobis faceffet *b*; & quamvis in vobis maneat ac vos vexet *p*, atque sollicitet ad peccata *q*, non tamen dominabitur vobis, ut iussa illius, quasi mancipia, perficiatis *r*, i. e. opere compleatis *t*, aut consensu *t*. *Τελειν δὲ δουλεύει*, est opere eam perficere. Sic *ἀμύπητα ποτελευδέντα*, Jac. 1. 15. *Ita fiet ut non agatis ea quæ carni* (supple tantum) *placent*; quod qui faciunt dicuntur *carnis curam habere ad cupiditates*, Rom. 13. 14. *ambulare secundum carnem*, Rom. 8. 1. *in carne esse*, Rom. 8. 5. Caro & affectus qui ex carne oriuntur quærunt jucundā, nec considerant quid rectum aut non rectum sit: quod discrimen aliquatenus dicit Ratio, Dei autem præcepta plenissimè. Tales affectus vocantur *ἐπιθυμίαι σαρκὸς*, Joh. 2. 16. Eph. 2. 3. 1 Pet. 2. 11. v. Definit h. l. cum esse rectum Christianæ libertatis usum, ut *spiritus ductum* sequamur, *carni* verò repugnemus *x*; ostendit hoc esse domandæ carnis remedium, ut Spiritu Dei in vita nostra nos regi à Deo petamus & studeamus *v*.

17. *Caro enim concupiscit adversus spiritum, &c.* i. e. Naturā in diversum feruntur: caro in suavia, Spiritus in ea quæ pia & sancta sunt *z*. Est ratio docens, quare & quomodo Spiritus concupiscentiæ carnis medeatur, à contrariis, quæ se mutuo pellere solent. Sunt autem caro & Spiritus contraria *a*, cupiditates carnis & Spiritus inter se pugnant; idque apparet ex contrariis studiis, actionibus *b*, & desideriis *c*, ut sequentia declarant *d*. Qu. Quid hic per *carnem* & *spiritum* intelligit? Resp. r. Duplicem hominis appetitum, inferiorem, sive sensitivum, ut superiorem, sive rationalem, & intellectum *x*, vel, sensualitatem & rationem *f*. Sed hoc refellit, i. quod hi duo appetitus in multis non pugnant, ut in hominibus carnalibus. At *caro* & *spiritus* ubique pugnant, ut hic sequitur. Confer Rom. 8. 2. quod pars intellectiva concupiscit adversus Spiritum *h*; 3. quod inter opera carnis in sequentibus ea reosententur quæ ad appetitum sensitivum referri non possunt, ut idololatria, sectæ, invidiæ *i*. Resp. 2. Animam, sive hominem ipsum, quatenus carnalis est, i. e. ad vitia proclivis, & quatenus spiritualis est, id est, per Spiritum Sanctum reformatur *k*. Quæ sententia aliquo modo probabilis est *l*. Resp. 3. Malim *carnem* hic dici ipsam carnalem concupiscentiam quam ex Adamo traximus *m*, carnalem quamvis concupiscentiam, sive illa sit in appetitu sensitivo, sive in rationali *n*: *spiritum* verò, ipsum Spiritum Sanctum *o*, ut constet ex collat. tum v. 22. tum Rom. 8. 14. *Concupiscit* autem, i. e. concupiscere nos facit, quo sensu Spiritus *postulare* & *clamare* dicitur, quia nos postulantes & clamantes facit *p*, vel excitat & commovet in nobis desideria contraria *q*. ¶ *Hæc, &c.* Ταῦτα ὁ ἀντίκειται ἀλλήλοις] *Hæc autem inter se* (vel, *sibi invicem*, Camer.) *opposita sunt*, P. Be. Pi. Nempe, tum caro & Spiritus, tum concupiscentiæ utriusque *r*. Nempe, in multis rebus multa delectant quæ non decent; & contra. Hoc dictum vim habet *παρενέργειος* *t*. ¶ *Ut, &c.* ἵνα μὴ ἀνδραγαθὰ ποδὶ τα πεινῇ] Vel aliquid hic subaudiendum, veluti, *Quod ego dico*, sive, *cujus rei vos admoneo*, nè quicquid vobis in mentem venerit, committatis, sed ut diligenter consideretis à carne an à Spiritu proficiatur quod appetitis: vel sensus est, hoc certamen in causa esse cur non possint perficere bonum quod optant, ut explicatur Rom. 7. *t*. Sed ita *ἵνα*, pro *ὥστε* erit *v*, ut Apoc. 13. 13. Notat Apostolus non eventum, sed causam finalem, agitque *v*, vel, i. de voluntate tantum prava, quod hanc Spiritus frænēt, nec finat facere quæ prava libido suggerit *z*, vel, quæ carni adlubescunt *a*: vel, 2. de voluntate tantum regenerata, quod hanc non finat caro facere quæ vult bona, ut Rom. 7. *b*. Velletis non concupiscere, & non sentire motus iræ aut libidinis, & tamen quod optatis assequi non potestis *t*, durante hac mortalitate *ll*. Non de malis, sed de bonis operibus agit, q. d. Ca-

ro nihil aliud quærit, cum Spiritum oppugnat, quam nè faciamus ea bona, quæ facere velimus; sicut ex v. præced. amplius apparet *c*. Hoc construendum est cum proximo membro, *τὸ ὃ πνεῦμα καὶ σὰρξ*. Ideo Spiritus se Carni opponit, nè ea faciat quæ aliqui velletis, nempe si Caro sola vos duceret. Vide Rom. 8. 13. *d*, vel potius, ut suadet antithesis, de utraque: Quia, inquit, Caro & Spiritus contraria concupiscunt, hinc fit, ut non semper ea quæ vultis, tam in bonis quam in malis, etiam facere possitis *x*.

18. *Quod, &c.* Εἰ ὁ πνεῦμα ἀγαθὸν, &c.] *Quod si Spiritu* (sancto scilicet, quem omnes hic intelligunt, de eodem ergo loquebatur v. 16. *f*.) *ducimini*, (Hoc iterum cum illo quod dixi membro coheret. *Ἀγαθὸν* hic est *duci*, *regi*, *gubernari*, ut Rom. 8. 14. *g*. Si vos Spiritus S. movet, agit, impellit; si, ut dictum, Spiritu ambulatis *h*. Sed hæc differunt ut antecedens & consequens, imò ut causa & effectus. Naturā prius Spiritus ducit, posterius nos inceditus *i*. *non estis sub Lege*, P. Be. Pi. &c. tum morali *t*, scilicet terrente, vindicante *k*, prementē *l*, cogente *m*, maledicente *n*; tum ceremoniali *o*. Ratio est, quia Spiritu duce libenter faciunt quæ Lex præcipit *p*; vel, quia Spiritus nos ducens est Spiritus adoptionis & libertatis, & pignus salutis futuræ *q*. Qui Spiritu ducuntur, ut jam majores annis facti, non opus habebant Lege adolescentiæ custode; supra 3. 25. Pro *ὑμῶν* male in quibusdam cod. est *ἀπὸ νόμου* *r*. Anticipatio est: obijci poterat. Si igitur præstare non possumus bona quæ volumus, sumus sub Lege. Imò, inquit Paulus, etiam si non possitis omnia præstare, modò Spiritus ductu vitam institueritis, ut Caro non imperet, non estis sub Lege, condemnationis nimirum ratione. Similis locus, Rom. c. 8. v. 1. *t*.

19. *Manifesta sunt autem opera carnis*] i. e. actus ad quos excitat Caro *t*, studia morésque hominum carnalium *v*. Ut ostendat quò ducat Caro remotis frænīs, turpissima quædam digito ostendit. Confer Matth. 15. 19. *x*. Hæc autem dicit *manifesta esse*, vel, 1. quia lumine naturæ omnibus constat esse turpia, detestanda, fugienda *y*, quia contra conscientiam sunt *z*; vel, 2. ut innuat, homines ista patrant frustra latebras quærere & impunitatem sibi promittere, uti solent *a*, quia vitium non perinde ut virtus simulari potest *b*: vel, 3. quia manifestum est, talia non Spiritu Divino, sed concupiscentiæ carnis instigante, fieri *c*. ¶ *Μοιχεῖα*] Hæc in Legē Moysi est *concupitus viri Calibis, aut Mariti, cum nupta aliena*; in Evangelio; etiam *Mariti cum ea quæ nupta non est*; quia Christus jura scæxum æqualia esse voluit, contra quàm factum est ubi soli Viri exclusis Fœminis Legum erant Domini *d*. Est violatio tori alterius, imò & sui. ¶ *Fornicatio*; est concubitus soluti cum soluta *x*. *Πορνεία*] Sub hoc nomine veniunt & *concupitus extra nuptias* & *nuptia illegitima*, ut videre est 1 Cor. 5. 1. Vide ea quæ dicta Act. 15. 20. ¶ *Immunditia*, *Ασέλγεια*] Vox hæc satis latè patet, ut diximus ad Matth. 23. 27. sed videtur hic, ut & Rom. 1. 24. & 2 Cor. 12. 21. contrahi ad libidinem extra naturam. Sic Barnabas in Epistola *ἀκαθαρσίαν* vocat eam *ἀνομίαν* quæ ore fit. Balsamo ad Basilicum *ἀκαθαρσίαν* interpretatur *ἀνομίαν*, i. e. *ἡμιγῆ* *f*. Est mollities quæ quis contra naturam se contaminat *g*. Non modò scelus illud contra naturam, Romanis olim & hodie familiare, sed omnem libidinem, mollitiem, feminis abusum, impudicitiam, complectitur *h*. ¶ *Luxuria*; ita Æth. *Ἀσέλγεια*] *Libido*, Ar. *Luxus*, Tre. ex Sy. *Protervia*, P. Mo. Pi. *Salacitas*, Ca. *Lascivia*, Er. Ti. Be. Pi. Me. T. Par. *Petulantia*, quæ caro ad opera præcedentia inflammatur, verbis aut factis *i*, per gestus, oscula, tactus impudicos *k*. Significat, ut ad 2 Cor. 12. 21. diximus, omne lasciviæ genus, in quo primas obtinent partes libidinum incitamenta *l*.

20. *Idolorum* (vel, *Falsorum numinum*, G.) *servitus*] Vel, *cultus*, E. Me. G. qui plerumque apud simulacra celebrari solebat *m*. ¶ *Veneficia*, *Φαρμακεία*] *Veneficium*, Er. P. Be. Pi. E. &c. Cùm scilicet potionibus, aut aliâ simili ratione, occultè necantur homines *n*: propriè significat veneni procurationem, sed extendi solet ad maleficia, sive opera magica, per quæ ex pacto cum dæmonibus inito nocumenta inferuntur hominibus *o*. *Φαρμακεία* propriè quidem *veneficium* significat, sed sæpe respon-

respondet Hebrææ voci **חֶסֶד**, Exod. 7. 11, 12. & **חֶסֶד**, Esa. 47. 9, 12. ubi de Magicis artibus agitur: credo quod iidem plerumque essent & venefici. Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii P. ¶ **Inimicitie**, **ἔχθρα** ¶ **Similitudo**, Er. i. e. odia & manentia, inveterata, occulta. ¶ **Contentiones**, **ἔρις** ¶ **Lites**, Be. Pi. verbis plerumque probrosis: Verborum certamina ex ira, Rom. 1. 29. & 13. 13. 1 Cor. 1. 11. & 3. 3. 2 Cor. 12. 20. ¶ **Emulationes** ¶ **Coniunctæ** cum invidentia: cum quis vel conatur alium præpedire ab eo quod ipsemet ambit, vel dolet quod eo quod concupierit alius potiatur, ipse careat, ut Cicero explicat. **ἔρις** ¶ **Invidia**, Mo. Emulatio improba de honore: solet jungi cum voce **ἔρις**, ut Rom. 13. 13. 1 Cor. 3. 3. 2 Cor. 12. 20. sicut & **ἔρις** & **ἔρις** junguntur, Phil. 1. 15. 1 Tim. 6. 4. ¶ **Ira**; ita Er. Mo. &c. **ὀργή** ¶ **Excandescencia**, Be. Pi. Fervor animi exardescens ad vindictam. Ira immoderata, 2 Cor. 12. 20. ¶ **Rixæ** ¶ **Cum** quis semper ad contradicendum & contendendum paratus est: Dicitur & **ἔρις** & **ἔρις**. ¶ **Contentiones**, ita Mo. **ἔρις** ¶ **Sic** & Rom. 16. 17. 1 Cor. 3. 3. idem quod **ἔρις**, 1 Cor. 1. 10. & 11. 18. & 12. 25. **diffidia quæ sine opinionum diversitate Ecclesiam scindunt**; putà ex Episcoporum electione discordi, ex contemptu disciplinæ. **Seditiones**, Er. II. Ti. Ca. **Diffidia**, P. Be. Pi. Tre. ex Sy. Par. in rebus politicis, aut apud domesticos, aut etiam fideles, cum dicunt, **Ego sum Pauli**, &c. ¶ **Sectæ**; ita Er. II. Ti. Mo. Ca. **ἑρέσεις** ¶ **Sectæ quæ ex placitis humanis vehementius defensis trahunt originem**. Vide quæ dicta 1 Cor. 11. 19. **Schismata**, Tre. ex Sy. Diffensiones circa religionem. **Hereses**, P. Be. Pi. Vide Act. 5. 17. 1 Cor. 11. 19. Opiniones falsæ & dissidentes in doctrina religionis. Cum **diffidia** nominasset subicit hic præcipuam ejus speciem. ¶

21. **Invidia**, **ἔρις** ¶ **Dolor** ex bonis alienis. ¶ **Homocidia**, **φόνος** ¶ **Cædes**, P. Be. Pi. &c. Voces paris soni amat jungere Apostolus, ut has ipsas, Rom. c. 10. v. 29. ¶ **Ebrietates**, (ex ingurgitatione vini & potus nimia:) ¶ **Comestiones** ¶ **Excessus** circa cibos. Hæc [duo] rebus coherent. Vide ad Rom. 13. 13. ¶ **Et his similia** ¶ **De paribus par iudicium**. ¶ **Prædico** ¶ **Non** tam ut monitor, quam ut vates rei certæ eventuræ. ¶ **Præmonet** priusquam veniat dies retributionis, sive iudicii, quem hic respicit. ¶ **Sicut prædixi** ¶ **Breviter** supra v. 13. vel, quum apud vos essem. ¶ **Qui talia agunt**, &c. ¶ **Illud**, **τὰ τοιαῦτα**, abundat hic. Satis enim fuerat dixisse **ἀπὸ**. Sed quia voces quædam intercesserant, nihil nocuit eandem significationem aliis voculis reponere. **Προειρησέντες** noli restringere ad **ἔξω**, (**habitus**) sed fume etiam de actibus **προειρησέντες**. (**consulto factis**.) Ubi hæc reperiuntur ibi nondum regnat Spiritus. Hæc autem comminatio est conditionalis, nisi resipuerint. ¶ **Ezec. 18. 23, 32. & 33. 11. Marc. 2. 17.** Quod exemplis Davidis, Manassis, Petri, &c. probatur. ¶

22. **Fructus autem** (i. e. opera, ut Matth. 3. 8, 10. & 7. 16, &c. Luc. 3. 8. & 6. 43, &c.) Sed **fructus** vocare maluit, quia, sicut fructus arborum, & utilitatem hominibus præstant & delectationem. Deo quoque grata & accepta sunt instar suavissimi fructus. ¶ **Vitæ sunt infrugifera**, Eph. 5. 11. virtutes frugibus gloriosis pululant. ¶ **Vocat autem fructum** num. sing. propter connexionem omnium in charitate. ¶ **Spiritus** (**Πνεῦμα** hic intellige, ut supra, **Spiritus sanctum**: q. d. à Spiritu gratiæ provenientes) est **charitas**, **Ἀγάπη** ¶ **Illa** de qua 1 Cor. 13. Charitas erga Deum & proximum. Ab hac oritur, quia hæc reliquorum radix est & origo, & legis complementum, v. 14. Alibi generalius sumitur, hic **beneficentiam** significat: opponitur **ἔχθρα** & **ἔρις**, & litibus, iræ, &c. ¶ **Gaudium** ¶ **Scilicet** spirituale, quod **gaudium in Spiritu sancto**, Rom. 14. 17. h. e. in iis bonis quorum author est Spiritus S. vel quæ ad nostram spectant sanctificationem; quod oritur ex conscientia serenâ, sanctâ & purgata, &c. ¶ **Gaudium** ex bonis alterius, quod **invidia** opponitur. Est oblectatio animi, vel, propter Deum ejusque gloriam, de quo 1 Cor. 13. 6. cui opponitur gaudium peccati: vel, 2. propter nos, ex conscientia amoris Dei erga nos, de quo Luc. 10. 20. Rom. 5. 3. vel, 3. propter proximum, ex

cognitione commodorum & salutis illius, de quo Rom. 12. 15. 1 Cor. 13. 6. Hilaritas est erga proximum, quæ morositati contraria est. ¶ **Gaudium** tum internum cordis ex Deo reconciliato, tum externum moderatum, ex bono præsentis vel expectato. ¶ **Pax** ¶ **Aut** cum Deo, Rom. 5. 1. aut cum conscientia nostra, quæ tranquilla mens nullis passionibus turbatur; aut cum proximo, quæ est in bono & ad bonum cum aliis tranquillitas, de qua hic & Rom. 12. 18. pacifica cum proximis conversatio, fuga dissidiorum: opponitur **ἔρις**, rixis & contentionibus, & inimicitis. ¶ **Patentia**, **Μακροθυμία** ¶ **Longanimitas**, Er. V. E. **Patens animus**, Be. Lenitas, P. Pi. Er. V. E. Me. **animi**, Er. V. Me. quæ quis mala (quamvis gravia & diuturna) forti & constanti animo perfert; quæ patienter tolerat injurias, nec leviter irritatur, sed multa condonat pacis causâ & emendationis spe. ¶ **Spes de lapsorum emendatione**, opposita **ἔρις**, vel excandescentiæ. ¶ **Benignitas**; ita P. Be. Pi. &c. **ἡμερότης** ¶ **Suavitas in convivio**, opposita **ἔρις**: humanitas, quæ alteri libenter sumus usui: morum facilitas ac suavitas, quæ quis aliis se libenter accommodat in bonum. ¶ **Bonitas**, **Ἀγαθωσύνη** ¶ **Quæ** quis & à nocumentis abstinere, & prodesse ac benefacere paratus est: est animi ad optima quæque propensio: vera probitas, candor, ingenuitas: bonitas illa quæ dubia accipit in partem meliorem, nec facile quenquam aut condemnat aut contemnit, Rom. 15. 14. Hæc impedit **ἔρις**. ¶ **Fidelitas**, & veracitas in promissis, pactisque servandis, quæ est fundamentum justitiæ. Al. Intelligenda hic **aperta confessio veræ fidei**: opponitur **ἔρις**. ¶ **Modestia**, **Πραῖσις** ¶ **Mansuetudo**, Er. P. Pi. Par. **Lenitas**, Be. **Ira** fuga: opponitur **ἔρις**. Ut non irascamur nisi quibus, quando, quamdiu, &c. oportet. Est animi & morum facilitas, seu lenitas comitati & affabilitati juncta. Cui opponitur vindictæ studium, ferocitas & inrositas. ¶ **Continencia**, **ἑγκράτεια** ¶ **Temperantia**, P. Be. Pi. Er. G. quæ & libidinibus supra memoratis & ebrietati opponitur. Hæc est voluptatum corporis (& circa opes atque honores) moderatio. Qu. Quomodo sunt hæc virtutes fructus Spiritus, quæ & in Ethnicis erant? Resp. Differunt in tribus, 1. in efficiente, quæ in Ethnicis ratio erat, vel lux reliqua naturæ; in Christianis Spiritus Dei, fides & animus regeneratus; 2. in forma, ibi sine fide, hic ex fide sunt: in illis congruunt Legi Dei, quia sunt à Spiritu, & defectus qui a nobis accedunt Christi gratiâ teguntur, 1 Pet. 2. 5. Heb. 13. 2. in his verò hæc desituuntur: 3. in fine; illorum opera ad gloriam aut commodum proprium potissimum referuntur, horum ad gloriam Dei, & obedientiam ei præstandam.

23. **Adversus**, &c. **κατὰ τὸν πνεῦμα**, &c. ¶ **Legendum** hoc in genere vel neutro, vel potius masculino. **Adversus ejusmodi** (vel, **talia**, nempe tales fructus Spiritus: vel, **tales**, P. Pi. Par. vel, **eos qui sunt ejusmodi**, P. i. e. qui tales fructus edunt, qui ductum Spiritus sequuntur, & adversus carnem luctantur, etiam si Legi perfecte non satisfaciunt: non est Lex, Be. Pi. scilicet arguens, puniens, dampnans, maledicens, ex colat. v. 21. ac proinde, si spiritu ducimini, non estis sub Lege, ut dixit v. 18. Minus hic dicitur, plus intelligitur, q. d. Præmia vos manent, non poenæ Legis violatæ; regnum consequemini, v. 21. Id autem hic non expressit, nè putaretur hoc esse beneficium Legis. Similis locus supra v. 18. Hæc qui præstant, Lege non habent opus. Confer 1 Tim. 1. 9. Si homines fuissent tales, nihil opus fuisset Lege Moysi aut aliâ Lege poenali, supra 3. 19. Græcorum est dictum, **δικαιοῦν ἐάν τις, τὸ τοιοῦτον χρὴσθαι νόμου**. Tacitus Annal. 3. **Vetustissimi mortaliū nulla adhuc malâ libidine, sine probro & scelere, eoque sine pena aut coercionibus, agebant**.

24. **Qui autem** (vel, **enim**, Be. Pi. P. & pro, ut supra v. 2. Causam adfert cur tales non sint sub Lege, quia Christus, cujus Spiritu aguntur, carnem in iis extinxit: sunt Christi] membra scilicet, verè Christiani; qui ad Christum pertinent, qui se ei dedere regendos, qui Christi Spiritu aguntur. ¶ **Carnem** (i. e. carnalem concupiscentiam, naturam pravam sive vitiatam) crucifixerunt i. e. vel, crucifigere ceperunt,

p G.
q E. Me.
G. Par.
r G.
+ Par.
z Me. sim.
Par.
v Par.
x G. sim.
E. Me.
y G.
z Par.
a T.
b E.
c G.
d E. sim.
Me.
e G.
f Me. ex
Hi. sim. E.
Par.
s Par.
h G.
i Idem.
k Par.
l E.
m E. Me.
n G.
o Par.
p Be.
q E.
r G. sim.
Me. Par.
t G.
u Par.
v Par. sim.
Me.
x G.
y Par.
z E.
a G.
b E. sim.
Par.
c G.
d Gom.
sim. Par.
e Gom.
f G. E.
g G.
h E. ex
Aquin.
i Pi.
k Par.
l E.
m G.
n E.
o E. sic
Par.
p Par.
q Me.
r Par.
t G. sim.
Par.
u Par.
v E.
x Me.
y G. sic
Gom.
z G. sic
E. Gom.

a Gom.
b Calv.
c Par.
d Gom.
e Par.
f Gom.
g Me.
h Gom.
i sim. Par.
j E. Me.
k G.
l Calv.
m E. Me.
n Me.
o Me. sim.
p E.
q Par. sim.
r Gom.
s Par.
t G.
u Gom.
v E. Me.
x Gom.
y Par.
z G.
a Par. ex
L. Me.
b Me. sim.
c E. Gom.
d E. sim.
e Gom.
f Par.
g Gom.
h Idem.
i Par.
j Gom.
k Gom.
l Gom.
m Gom.
n Gom.
o sim. Par.
p Par.
q Gom.
r Gom.
s Gom.
t Gom.
u Par.
v Gom.
x Gom.
y Q. in
Vor.
z Vor.
a Pi. sim. E.
b T. sim.
c E. Par.
d Gom.
e T. sic Me.
f T. sic
Par.
g Par. sic
Gom.
h Gom.
i Me. T.
j E.
k T. sim.
l E.
m E.
n Gom.
o V.
p V. Gom.
q E.
r Be.
s Par.
t E. sic
Gom.
u G.
v Me.
x E. sic
Me.
y Pi. Me.

coeperunt, vel potius crucifigere debent, virtute baptisimi, & quia Christus crucifixus est. Sunt verba præcepti P: in sese mortificaverunt q, & compresserunt r, idque per Spiritum Sanctum t. II carnem constrictam tenent, virisque ejus, ad peccandum scilicet, confringunt; sicut homo cruci affixus constringitur, frangitur, & cum sanguine vires ei abscedunt. Vide Rom. 6. 6 t. ¶ Cum, &c. Σὺν τοῖς παθήμασι καὶ τοῖς ἐπιθυμίαις. Cum affectibus (vel, passionibus, Vulg. Vor. non naturalibus, sed inordinatis. Confer Rom. 1. 24, 26 v. passionibus peccatorum, ut vocat Rom. 7. 5*, vitiis suis habitualibus: affectibus τὰ θυμωδῆς, facultatis irascibilis.) & concupiscentiis, Er. P. Pi. vel, cupiditatibus, Be. i. e. moribus suis actualibus, vel affectibus τὰ ἐπιθυμητικὰ sive ὀρεκτικὰ, (facultatis concupiscibilis.) Hæc autem non ita perimunt fideles nē sint, sed nē dominantur c.

25. Si (i. e. Quia d; ex causā enim infert effectum *.) Spiritu vivimus (animati gratiā & instinctu Spiritus Sancti f; si in vitam novam per Spiritum regenerati sumus g; si internam habemus vitam & animam gratiā h; si animus noster Dei Spiritu movetur: sic & infra 6. 16. Nam Moveri est vivere i; si verē donati sumus illo Spiritu vivifico, qui facit ut peccato mortui Deo vivamus k. Al. si vitam æternam per Spiritum consecuti sumus l.) & Spiritu (vel, etiam, Be. Pi.) ambulemus] vel, incedamus, P. Be. Pi. i. e. Actibus id ipsum exprimamus: quod τὸ ζῆν Hebræi dicunt. Vide quæ dicta ad Joh. 11. 9, 10. 1 Cor. 7. 17. 2 Cor. 5. 7. Eph. 4. 17. & 5. 15 m. Hoc reipsā, id est, vitā sanctā, testemur n: sequamur eam vitæ rationem quam Spiritus docet o, nec defluamus à spiritu ad opera carnis p: vel, exerceamus opera vitæ hujus Spiritualis, quæ sunt sanctæ actiones q; spirituales actiones exerceamus, nempe respondentes vitæ Spirituali. Alioqui Spiritu vivere & Spiritu ambulare æquipollent. Confer Rom. 8. 5, &c r. Ortui respondeat totus vitæ cursus, & idem spiritus sit omnium actionum norma, qui fuit vivificationis principium t.

26. Non, &c. Μη γρόμμεθα γενόσθαι, ἀλλ' ἅλως περιελάβετε, &c.] Hæc ideo specialius inculcat Paulus quod hæc mala maximè in Ecclesiis Galaticis invaluisse t. Sequuntur præcepta specialia, &c v. Nē simus (vel, efficiamur, Er. P. Atqui natura nos tales genuit x: loquitur in prima persona, seipsum comprehendens, quod civilior sit admonitio y: nē simus, vel esse pergamus z.) inanīs gloriæ (quam inanem vocat, vel quia caduca est & momentanea, vel potius quia tantum in hominum opinione posita a:) cupidi (vel, inaniter gloriosi, Er. Κενόδοξοι sunt qui honorem venantur ex iis rebus in quibus verus honor situs non est, ut ex Opibus, Eruditione, Eloquentia. Horum vitium κενόδοξια, Sap. 14. 14. Phil. 2. 3. Aperit fontem invidiæ & contentionum inter Galatas regnantium, nempe cupiditatem excellendi inter homines c.) alij alios provocantes, Be. Pi. ad pugnas verborum d. Περιελάετε, provocare, dicitur de iis qui ad certamen, aut bellicum aut judiciale, alios vocant. Inde per translationem dicitur de iis qui in quovis alio certamine, putā eruditionis aut eloquentiæ, sperant se aliis superiores fore: hoc est eorum qui potiores se arbitrantur, aliorum est invidia; neutrum verò Christiano convenit *. ¶ Invidentes] Si victi fuerimus f: cū pares, aut cæteris superiores esse non possumus g. Ambitio inferiores contemnit, provocat, &c. æqualibus & superioribus invidet virtutem & fortunam suam h.

CAP. VI.

1. Fratres] Latet hic argumentum, Fratres non de-
cet inhumana feritas morum in reprehensionibus, &c a. ¶ Etsi, &c. Ἐάν τις προληφθῇ—ἐκ πνευματικῆς] Etiam si (vel, Si & Mo.) occupatus (vel, preoccupatus, P. Be. Pi. Mo. anticipatus, Ca. h. e. præventus antequam potuerit cavere b: Notat improvisam occupationem c, ad extenuandam culpam, q. d. non malitiā & animo destinato d, sed infirmitate, vel imprudentiā, lapsus e; vel impetu abreptus, vel ignoratione seductus f; seu à dæmone, seu à carne, seu à falsis fratribus, in fraudem actus f. Vel, deprehensus, quomodo προληφθῆς sumitur Sap. 17. 17. Vult autem dicere, deprehensus antequam hæc Epistola ad vos veniat g.) fuerit homo

(i. e. aliquis, ut est infra v. 7. quia Hebræi sic ponunt ὅτις. Indefinitè dicit, si homo, ut nemo lapsibus humanis se exemptum putet i.) in aliquo delicto, Er. II. Ti. &c. nempe eorum quæ jam dixi, præsertim ὀχλοκρατίας aut ἀνέπειρος k. Παρορμημα est lapsus hominis ex improvise impingentis l. ¶ Vos—Spirituales] i. e. vel, 1. Presbyteri (sive Rectores m;) Ecclesiæ n: cui favet, 1. quod πνεύμα interdum denotat οὐρανία in illos collata: 2. quod his competit πνεύμα πρᾶξις, cui opponitur πάθος o, 1 Cor. 4. 21. quæ vox censuram notat, &c p. 3. quod his ex officio incumbit lap-
10
10
20
30
40
50
60
70
80
90
100
110
120
130
140
150
160
170
180
190
200
210
220
230
240
250
260
270
280
290
300
310
320
330
340
350
360
370
380
390
400
410
420
430
440
450
460
470
480
490
500
510
520
530
540
550
560
570
580
590
600
610
620
630
640
650
660
670
680
690
700
710
720
730
740
750
760
770
780
790
800
810
820
830
840
850
860
870
880
890
900
910
920
930
940
950
960
970
980
990
1000
1010
1020
1030
1040
1050
1060
1070
1080
1090
1100
1110
1120
1130
1140
1150
1160
1170
1180
1190
1200
1210
1220
1230
1240
1250
1260
1270
1280
1290
1300
1310
1320
1330
1340
1350
1360
1370
1380
1390
1400
1410
1420
1430
1440
1450
1460
1470
1480
1490
1500
1510
1520
1530
1540
1550
1560
1570
1580
1590
1600
1610
1620
1630
1640
1650
1660
1670
1680
1690
1700
1710
1720
1730
1740
1750
1760
1770
1780
1790
1800
1810
1820
1830
1840
1850
1860
1870
1880
1890
1900
1910
1920
1930
1940
1950
1960
1970
1980
1990
2000
2010
2020
2030
2040
2050
2060
2070
2080
2090
2100
2110
2120
2130
2140
2150
2160
2170
2180
2190
2200
2210
2220
2230
2240
2250
2260
2270
2280
2290
2300
2310
2320
2330
2340
2350
2360
2370
2380
2390
2400
2410
2420
2430
2440
2450
2460
2470
2480
2490
2500
2510
2520
2530
2540
2550
2560
2570
2580
2590
2600
2610
2620
2630
2640
2650
2660
2670
2680
2690
2700
2710
2720
2730
2740
2750
2760
2770
2780
2790
2800
2810
2820
2830
2840
2850
2860
2870
2880
2890
2900
2910
2920
2930
2940
2950
2960
2970
2980
2990
3000
3010
3020
3030
3040
3050
3060
3070
3080
3090
3100
3110
3120
3130
3140
3150
3160
3170
3180
3190
3200
3210
3220
3230
3240
3250
3260
3270
3280
3290
3300
3310
3320
3330
3340
3350
3360
3370
3380
3390
3400
3410
3420
3430
3440
3450
3460
3470
3480
3490
3500
3510
3520
3530
3540
3550
3560
3570
3580
3590
3600
3610
3620
3630
3640
3650
3660
3670
3680
3690
3700
3710
3720
3730
3740
3750
3760
3770
3780
3790
3800
3810
3820
3830
3840
3850
3860
3870
3880
3890
3900
3910
3920
3930
3940
3950
3960
3970
3980
3990
4000
4010
4020
4030
4040
4050
4060
4070
4080
4090
4100
4110
4120
4130
4140
4150
4160
4170
4180
4190
4200
4210
4220
4230
4240
4250
4260
4270
4280
4290
4300
4310
4320
4330
4340
4350
4360
4370
4380
4390
4400
4410
4420
4430
4440
4450
4460
4470
4480
4490
4500
4510
4520
4530
4540
4550
4560
4570
4580
4590
4600
4610
4620
4630
4640
4650
4660
4670
4680
4690
4700
4710
4720
4730
4740
4750
4760
4770
4780
4790
4800
4810
4820
4830
4840
4850
4860
4870
4880
4890
4900
4910
4920
4930
4940
4950
4960
4970
4980
4990
5000
5010
5020
5030
5040
5050
5060
5070
5080
5090
5100
5110
5120
5130
5140
5150
5160
5170
5180
5190
5200
5210
5220
5230
5240
5250
5260
5270
5280
5290
5300
5310
5320
5330
5340
5350
5360
5370
5380
5390
5400
5410
5420
5430
5440
5450
5460
5470
5480
5490
5500
5510
5520
5530
5540
5550
5560
5570
5580
5590
5600
5610
5620
5630
5640
5650
5660
5670
5680
5690
5700
5710
5720
5730
5740
5750
5760
5770
5780
5790
5800
5810
5820
5830
5840
5850
5860
5870
5880
5890
5900
5910
5920
5930
5940
5950
5960
5970
5980
5990
6000
6010
6020
6030
6040
6050
6060
6070
6080
6090
6100
6110
6120
6130
6140
6150
6160
6170
6180
6190
6200
6210
6220
6230
6240
6250
6260
6270
6280
6290
6300
6310
6320
6330
6340
6350
6360
6370
6380
6390
6400
6410
6420
6430
6440
6450
6460
6470
6480
6490
6500
6510
6520
6530
6540
6550
6560
6570
6580
6590
6600
6610
6620
6630
6640
6650
6660
6670
6680
6690
6700
6710
6720
6730
6740
6750
6760
6770
6780
6790
6800
6810
6820
6830
6840
6850
6860
6870
6880
6890
6900
6910
6920
6930
6940
6950
6960
6970
6980
6990
7000
7010
7020
7030
7040
7050
7060
7070
7080
7090
7100
7110
7120
7130
7140
7150
7160
7170
7180
7190
7200
7210
7220
7230
7240
7250
7260
7270
7280
7290
7300
7310
7320
7330
7340
7350
7360
7370
7380
7390
7400
7410
7420
7430
7440
7450
7460
7470
7480
7490
7500
7510
7520
7530
7540
7550
7560
7570
7580
7590
7600
7610
7620
7630
7640
7650
7660
7670
7680
7690
7700
7710
7720
7730
7740
7750
7760
7770
7780
7790
7800
7810
7820
7830
7840
7850
7860
7870
7880
7890
7900
7910
7920
7930
7940
7950
7960
7970
7980
7990
8000
8010
8020
8030
8040
8050
8060
8070
8080
8090
8100
8110
8120
8130
8140
8150
8160
8170
8180
8190
8200
8210
8220
8230
8240
8250
8260
8270
8280
8290
8300
8310
8320
8330
8340
8350
8360
8370
8380
8390
8400
8410
8420
8430
8440
8450
8460
8470
8480
8490
8500
8510
8520
8530
8540
8550
8560
8570
8580
8590
8600
8610
8620
8630
8640
8650
8660
8670
8680
8690
8700
8710
8720
8730
8740
8750
8760
8770
8780
8790
8800
8810
8820
8830
8840
8850
8860
8870
8880
8890
8900
8910
8920
8930
8940
8950
8960
8970
8980
8990
9000
9010
9020
9030
9040
9050
9060
9070
9080
9090
9100
9110
9120
9130
9140
9150
9160
9170
9180
9190
9200
9210
9220
9230
9240
9250
9260
9270
9280
9290
9300
9310
9320
9330
9340
9350
9360
9370
9380
9390
9400
9410
9420
9430
9440
9450
9460
9470
9480
9490
9500
9510
9520
9530
9540
9550
9560
9570
9580
9590
9600
9610
9620
9630
9640
9650
9660
9670
9680
9690
9700
9710
9720
9730
9740
9750
9760
9770
9780
9790
9800
9810
9820
9830
9840
9850
9860
9870
9880
9890
9900
9910
9920
9930
9940
9950
9960
9970
9980
9990
10000

2. Alter, &c. Ἀλλήλων, &c.] Alii aliorum onera portate, P. Be. Pi. &c. Etiam peccata sunt onera b. Onera vocat peccata c, quæ reatu suo nos deprimunt, & pœnis obnoxios reddunt d; quæ conscientiam turbando e, & iram Dei provocando, animum gravant f. Sensus, q. d. Aliorum vitia & imbecillitates, quæ vobis oneri esse possent, mansueto animo tolerate & emendare studete g. Portat aliena peccata h, qui non superbe lapsum contemnit, sed sperat de eo meliora i; vel condolendo k, dissimulando, ferendo l, precando veniam divinam m, condonando n, leniter & fraternè corripiendo o; denique hoc agendo, ut corrigatur frater potius quàm puniatur p. ¶ Sic adimplebitis, &c. οὕτως ἀναπληρώσατε, &c.] Sic plerique Codices habent ut sit imperantis q. Et ita complete, vel, adimplere (i. e. reipsā præstate r.) Legem Christi, P. Be. Pi. vel, Er. V. Quam Legem? Resp. r. Voluntatem illius, quā omnes salvos fieri vult t. 2. Evangelium, quod completur charitate u. 3. Mandatum dilectionis v, à Christo datum x, Joh. 13. 15, 33, 34. & 15. 12 y. ut omnes hujus loci interpretes intelligunt z: quod Lex Christi vocatur, quia Christus eam renovavit a, & serio repetivit b; singulariter discipulis imperavit c, à corruptelis Pharisaicis vindicavit, & exemplo docuit d; denique suo spiritu eam cordibus inscribit, Heb. 8. 10 *.

3. Nam (Connectit per causale q, quia causa impediens mansuetudinem est amor & admiratio sui ipsius f.)

fus f: ex superbia sibi placentes, durius tractabant infirmos g. Est tamen generalis hæc sententia h:) *si quis existimat se aliquid esse* (vel, *sibi videtur aliquid*, P. Be. Pi. &c. h. e. magni aliquid esse, putā iustum & sanctum esse i, præstantioris naturæ esse k; adeoque immunem esse à communi infirmitate l, siue ab oneribus m: si magnificè de se sentiat, seseque efferat supra reliquorum hominum conditionem, quasi propriā virtute aliquid posset, aut ullum esset tam foedum flagitium quod & ipse non patreret, nisi Deus eum cohiberet n:) *cum nihil sit* scilicet nisi vanitas & peccatum o; cum nullius pretii homo sit p, comparatione hominis spiritualis, qui scit gratiā Dei se esse quod est q: quia suā duritiā & arrogantiam ostendit se nihil, h. e. nullius virtutis, esse r: vel, quia nihil est, h. e. universi mortales, quanti-quanti sunt r, nihil tamen sunt. Sensus est, Hominem ex se nihil posse quod ad pietatem & salutem æternam pertinet t. Hic & n & m dñv sumuntur comparatè, id est, *Si quis plaris se estimet quàm sit*. Vide 1 Cor. 3. 7. & 10. 19. & 13. 2. 2 Cor. 12. 11. *donc putat t. To donc & n dñv* opponuntur v. ¶ *Ipse, &c.* *Εαυτον φερει πατι*] *Seipsum* (vel, *Suum ille animum*, Er. Ti. sic Ar. V. vel, *Hunc suus ipsius animus*, Il. P. Be. Pi. vel, *Ipse se animo*, Ca. sic Mo.) *fallit*, Tre. ex Sy. Er. P. &c. vel, *seducit*, Be. In errore versatur x: mentis suæ & alienæ deceptor est y: *decipit cor suum*, ut Jac. 1. 26. se citius fallit quàm alios. Ab hoc verbo φερει πατι, Tit. 1. 10. *qui animos seducunt* z. Perniciosissimum est fallendi genus ubi quis imponit sibi a.

4. *Opus, &c.* *Το εργον—δουμαζετω*] *Opus autem suum* (i. e. vitam & conversationem suam b, facta five opera sua d. *Opus* vocat omnes vitæ actiones & mores x: Singulare, εργον, pro plurali, hic, quomodo 1 Pet. 1. 17. & Apoc. 22. 12 f.) *probet*, P. Er. vel, *exploret*, Ca. Vor. scrutetur & discutiatur s, *expendat*, G. E. apud semetipsum h. Probatio autem hæc Synecdochicè complectitur non solum examen, sed etiam correctionem actionum nostrarum ad Legis Christi normam, ut 1 Cor. 11. 28 i. vel, *probatum reddat*, Be. Pi. scilicet Deo k. Sensus q. d. Ad semetipsum oculos convertat, & suas imbecillitates lapsusque consideret, & alios eadem charitate & lenitate tractet, quā cupit ipse tractari l. Pressius eos urget quod tanquam ipsi puri à crimine, facta aliena iudicabant m. Multi apud Galatas magni se faciebant quod minus mali essent quàm alii: at *Nulla est gloria præterire ascellos* n. Aptissimum hic affert remedium arrogantiae & aliorum contemtu, qui inde oritur quod in propriis cæcutiamus, in aliorum vitiis simus Argi o, quod nos ulnā alienā, non nostrā, metiamur p. ¶ *Et sic, &c.* *Και οτε εις εαυτον, &c.*] *Et tunc in semetipso* (eis εαυτον pro εν εαυτω q:) *tantum* (vel, *solo*, Be. Pi. Sed deest μόνον in Græcis scholiis, nec videtur satis convenire r:) *gloriationem habebit*, (i. e. habebit unde gloriatur t, modeste s, apud se in conscientia sua v; apud Deum x, in actionibus suis y, Dei gratiā factis z. Hæc gloriatio est testimonium bonæ conscientiae, 2 Cor. 1. 12. quā humiliter dona Dei nobis collata agnoscimus a: gaudebit recto sui examine b.) *Et non in alio*, Er. &c. vel ipsum laudante c, vel gravius lapso d: non deteriorum comparatione x: ut non sit ei necesse gloriam mendicare ab aliis, reclamante conscientia, quam alii non vident f: ita fiet ut gloriatio ejus ipsi propria sit, nec ab aliis pendeat: probitas in re, non in collatione. Nemo est quin, si se cum aliis conferat, deteriores inveniat, aut certe æquè malos. Misera est gloriatio quæ ab aliorum improbitate pendet g. Simile illud, — *Nec te quæsis extra*. Ea demum vera laus est quæ ex conscientia officii rectè facti oritur h.

5. *Onus suum portabit* i. e. ex suis operibus æstimabitur in Dei iudicio i: in die extremi iudicii stipendium recipiet peccati sui, non alieni k: pro delictis feret poenam, *αποδοσει* l; non sublevabitur peiorum comparatione m: Ut delictorum, ita poenarum, sunt gradus n. At dixit v. 2. *Alii aliorum onera portate* o. Resp. 1. *Onus* ibi est peccatum, hic poena peccati p. 2. *Portare onus* ibi alio sensu dicitur, quàm hic q; ibi est infirmitates ferre r, quoad præsentem vitam t, hinc, rationem reddere in die iudicii u. Causam hic reddit, cur potius de seipsis approbandis quàm de aliis condemnandis solliciti esse debemus v.

6. *Communicet, &c.* *Κοινωνειτω ο δ κληρονομησων τον λο-*

γον τον κληρονομησων, εν πιστιν αγαποει] [Sed] non est hic ponenda κοινωνία post κληρονομησων. Hoc vult dicere x. *Communicet* (Quo verbo æquitatem præcepti subindicat, ut sicut docentes spiritualia, sic discentes temporalia, communicent y: vel, *participem faciat*, Κοινωνειτω, ut Latini *participare*, dicitur & de dante, ut Rom. 12. 13. Phil. 4. 15. & de accipiente, ut Rom. 15. 27. respondet Hebræo *רָבִּיזָה*.) *autem qui instituitur* (vel, *catechizatur*, Er. Vulg. i. e. vivā voce instituitur a, in doctrinā fidei b. Vox κληρονομησων alibi de primis tantum rudimentis usurpatur c, hic autem paulò latius sumitur, ut & Rom. 2. 18. d. pro, *docere* x: *is qui docetur*, G.) *in sermone*, (vel, *verbum*, Mo. G. Er. ut subaudiatur κληρονομησων f: i. e. Evangelium g, quod κληρονομησων dicitur *λογος*, Act. 16. 16 h. 1 Tim. 5. 17.) *ei vel cum eo, qui se instituit*, (vel, *Doctorem suum*, G.) *omnia bona*, P. Be. Pi. vel, *ex* (vel, *in*, Vulg. Camer. Gom.) *omnibus bonis*. Hebræa constructio k. Al. hic valet per, per omnes res bonas l. *Bona* hic intelligit, vel 1. moralia: q. d. *Communicet cum suo doctore non in malis operibus quæ facit, sed in bonis quæcunque & facit & docet m. Vel, 2. temporalia*, ut penè omnes reliqui exponunt n; omnes facultates suas o, quævis bona, pro facultatis cuiusque & necessitatis ministrorum ratione p, 1 Tim. 6. 8. 9. non alimenta tantum, sed & alia obsequia & officia. Vide 1 Cor. 9. 11. 1 Tim. 5. 17 h. Huc facit quod verbo *communicandi* largitio bonorum temporalium sæpe significatur, ut Rom. 12. 13. Phil. 4. 15. Heb. 13. 16 i. Necesse erat dici hoc Galatis, quia illinovi Doctores accipiebant non à Christianis, sed à Judæis. Hos multi Galatæ sequebantur per tenacitatem, quia nihil in eos sumptus faciendum habebant. De talibus dicitur *רָבִּיזָה*, *רָבִּיזָה*, Mal. 1. ult k. Videtur autem Apostolus hoc præceptum idecirco post prædicta subungere, nè verbis superioribus, quibus inhumanitatem & arrogantiam magistrorum, qui spirituales esse debent, repressit, videretur ab illis alienare discipulos voluisse, quod minùs eis liberaliter temporalia suppeditarent l.

7. *Nolite, &c.* *Μη παραδιδετε*] *Nè errate*, Pi. *Nè seducimini*, Be. Pi. Pe. i. e. nè finite vos seduci m: nè decipite vosmetipsos. Niphal pro Hithpacl n. Perstringit tenaces, qui variis prætextibus elusuri erant præcedens præceptum o, ut homines valde hic sunt ingeniosi in quærendis subterfugiis p. ¶ *Deus non, &c.* *Ου μωμενησεται*] *Job. 13. 9. Non irridetur*, nempe impune r; verbum emphaticum est, gestum irridentis exprimens t; proprie est *naso suspendere* u. *Non sinit sibi illudi*. Nam verbum hoc quoque cum effectu intelligendum est. Habet hanc sententiam & Policarpus v. Nemo potest Deo illudere tanquàm à se decepto x: fucus Deo fieri non potest y: vanæ excusationes vestra valere possunt apud homines, non apud Deum z. Docet quantum scelus sit, ministros mercede defraudare: derisio est Dei a. ¶ *Quæ, &c.* *Ο ο δ εδωκεν σπεν, &c.*] *Quicquid enim seminaverit homo, hoc & metet*, Pe. Pi. Be. i. e. accipiet omnium operum mercedem b, præmium vel poenam prout se gesserit c, in futuro Dei iudicio. Præcedenti monito generalem hic subjicit exhortationem ad bona opera d. Est proverbium frequens apud omnes gentes. Utuntur eo Æschylus, Euripides, Gorgias, Plautus Captivis, Cicero 2. De Oratore, *Ut sementem feceris, ita & metes*. Similes sententias habes Job. 4. 8. Prov. 11. 18. & alibi. Serere Hebræis sæpe Operari, *metere* Poenam aut Præmium ferre, Mat. 25. 24, 26. 2 Cor. 9. 6. & seq x. Hoc est quod à liberalitate nos retardat, quia perire nobis putamus quicquid datur, &c. At, inquit Paulus, dum benefacimus, sementem facimus f.

8. *Qui, &c.* *Ο σπειρων εις τον σπεν, &c.*] *Qui seminat* (i. e. semen operum suorum projicit g, omnia impen-dia facit h;) *carni suæ*, (vel, *in carnem suam*, Val. Er. i. e. in corporis voluptates i: qui carnalibus cupiditatibus indulget k: qui vitiosæ naturæ inservit l: qui prospicit præsentis vitæ necessitatibus, nullo futura vitæ respectu m. Vel, *per carnem suam*, i. e. qui carnalem traderit doctrinam n. Sed hæc allegoria non tam in specie de carnali vel spirituali doctrina, ejusque contrariis fructibus, quàm generatim de vita & conversatione uniuscujusque intelligi debet o.) *ex carne* (nam & caro ipsa φθαρτον n, 1 Cor. 15. 53. p.) *metet interitum*, P. Be.

Er. V. Be. Pi. &c. vel, *corruptelam*, h. e. fructum perituum 9: miseriam & mortem æternam. Merito talem exitum reperiet quale est id cui studuit. Colliget opes, sed caducas, nec sibi, nec posteris, salutes. ¶ Qui seminat (i. e. impendium facit), in spiritu; *Eis τὸ πνεῦμα* Spiritui suo, T. Sed non dicit, in spiritu suo, ut dixerat in carne sua; sed tantum in spiritu, non suo, sed Dei, sive Spiritu Sancto, q. d. in agrum Spiritus Sancti. In Spiritum, Val. Er. Spiritui, P. Be. Pi. In eas res quas dicit Spiritus Sanctus: ad parandas res spirituales, quæ cœlum magis quam terram respiciunt: quæ Dei gloriam, & cultum, ecclesiæ pauperumque commodum spectant: in studium pietatis à Spiritu Sancto profectum: q. d. qui operatur spiritualia, qui Spiritui Dei obtemperat. Per Spiritum, V. ¶ De (vel, Ex, P. Be. Pi.) Spiritu (i. e. propter illum Spiritum, qui est ἀγαπῶν; sic Hebræi usurpant:) metet vitam æternam. Hinc collige merita bonorum operum. Verum messis & merces operum iusta quidem est ratione promissionis Dei, sed non merito, verum gratuita, Rom. 6. 23. Messem, agricolæ labore partam, gratuitam tamen Dei benedictionem agnoscimus, &c.^k

9. Bonum, &c. τὸ καλὸν ποιεῖν καὶ ἐκκαθαίρειν. Benefaciendo autem (De beneficentia agit, ex collat. v. seq. m. vel, Bonum faciendo, Er. Pi. Be. ut intelligatur in genere de studio pietatis. τὸ καλὸν, i. e. primum ea quæ sunt iustitiæ, deinde ea quæ sunt Misericordiæ. Qui illa non facit, ut Galatæ tenaces, hæc multo minus faciet.) ne segnescamus, P. Pi. Par. sic Be. ἐκκαθαίρειν segnescere, Luc. 18. 1 P. 2 Cor. 4. 1, 16. Eph. 3. 13. 2 Thes. 3. 13. vel, ne torpescamus, Ar. ne sit nobis molestum, Tre. ex Sy. ne defatigemur, Er. Il. Ti. E. Me. Ne patiamur nos vinci tædio aut segnitie: ne tadeat, Tert. in Er. ἐκκαθαίρειν propriè est degenerare, pejorem fieri. ¶ Tempore enim suo (vel, præstituto, Be. vel, proprio, E. ex Aug. h. e. in fine seculi, in die iudicii, quod proprium est tempus metendi; illo die quem Deus præfinivit:) metemus. Ità Er. P. Be. Nempe vitam æternam. Ità munit eos adversus illa quæ beneficentiam remorari solent, qualia sunt hominum ingratitude aut indignitas, egentium multitudo, facultatum nostrarum angustia. Perstringit eos qui simul cum semine messem volunt. ¶ Non, &c. οὐκ ἐκλυόμενοι. Non elanguentes, Mo. vel, obtorpescentes, Be. ex Græcis; defatigati, Er. Ti. Participium hoc vim habet conditionis, modo ne defatigemur: id enim ἐκλύειν, ἡδύ. Sic sumitur hæc vox Judith. 15. 2. Sirach. 43. 12. 1 Macc. 3. 17. & 10. 82. Mat. 9. 36. & 15. 32. Marc. 8. 3. Heb. 12. 3, 5. Si non elanguerimus, Ar. P. Pi. vel, defecerimus, vel potius, frangamur animo, Be. Perseverantiæ necessitatem notat.

10. Ergo, &c. Ἀρὰ ἔν ᾧς ἐργάζομεθα—πρὸς τὴν δικαιοσύνην, &c.] Nempe igitur dum (Aut εὖ scriptum fuit, aut εὖ positum pro εὖ. Sic ἄχρισ ἐ, Heb. 3. 13. dum manet hæc vita, secundum cuius actiones iudicabimur P. vel, pro eo atque, Camer. vel prout, q. d. benefaciendi nulla prætermittenda opportunitas:) tempus habemus (i. e. dum sumus in hac vita, quod est seminandi tempus, q. d. Non omne tempus rationi idoneum est, nec beneficentiæ:) simus benefici erga omnes, (vel, quibusvis hominibus, ut proximis nostris, ex Christi lege:) maxime vero erga (vel, ad, Mo.) domesticos fidei, P. Be. Pi. h. e. fideles seu Christianos, sic dictos, quia in unam Ecclesiæ domum per fidem congregati sunt. οἰκεῖν. 1 Tim. 5. 8. οἰκεῖν, qui de familia alicujus est. Sic Christiani sunt de familia Dei, Eph. 2. 19. Familia autem Dei, 1 Tim. 3. 15. 1 Pet. 4. 17, est talis per fidem: ideo eadem rectè fidei familia, genitivo Instrumentum significante. Eadem familia spiritualis, 1 Pet. 2. 5. Quod si omnibus fidelibus consulere debemus, multo magis iis qui in id unum incumbunt ut nos instituunt.

11. Videte, &c. Ἰδετε πάλιν, &c.] Videte (vel, Videtis, P. Be. Pi. Vidistis, Aug. in Er.) qualibus (vel, quàm longis, P. Be. quàm longâ, V. Camer. sic Il. vel, quantâ, Er. Ti. quantis, Ca. Be. G. i. e. quàm multis. Solent adjectiva Magnitudinis poni pro adjectivis ad Numerum pertinentibus. Sic Græcum τῶν utroque sensu usurpatum.) literis (vel, epistolâ, V. Camer. E. &c. pro quo usurpatur vox γράμματα, ut Latinis

vox literæ, ut Act. 28. 21.) scripsi (vel, totam hanc Epistolam, vel potius hos ultimos versus, in quibus & sententiam & praxin meam assero adversus calumnias Gnosticorum:) vobis meâ manu. Probabile est, Paulum ex usu manuarii officii neque καλλιγράφοι, neque παρρησιόχοι, fuisse, & proinde aliis ferè Epistolas dictasse. Sensus, q. d. Quamvis Græcos characteres non pulchrè pingam, ut videre potestis, & aliàs scribere solem manu alienâ, & tantum dictatis subscribere, hanc Epistolam totam, & satis longam, manu mea scripsi; tum ut intelligatis quantum mihi sit curæ vestra salus, tum ut nulla vobis possit esse suspicio, nè alienæ pro meis literæ vobis obtrudantur, quod aliquando factum constat ex 2 Thes. 2. 1. Solebat suâ manu Paulus scribere sententias quasdam insigniores ac perpetuo retinendas. In aliarum Epistolarum fine, quædam scribebat suâ manu, 1 Cor. 16. 21. Col. 4. 18. 2 Thes. 3. 17. cætera manu alienâ, ut videre est Rom. 16. 22. hic verò Paulus suâ manu scripsit omnia quæ jam sequuntur, ut Hi. rectè putat. Id autem multum erat in homine adeo occupato, & ut videtur, non multum affueto Græcè scribere. Sunt sanè longiores Epistolæ ad Rom. & Corinth. sed alienâ manu exaratæ. Illud, πάλιν, referatur, vel ad sublimitatem sententiarum; vel, ad literarum elementa grandiuscula; vel, ad deformitatem characterum Pauli, ex imperitia, &c. Quod parum convenit, cum Paulus ad Græcè dictandum adeo promptus, & in omni literatura probè institutus fuerit, ut liquet, &c.

12. Quicunque, &c. ὅποι δὲ λαὸν εὐαγγελισθῆναι, &c.] Quicunque volunt speciosi apparere (vel, bonâ facie esse, Mo. juxta faciem placere, Er. Ti. Pi. V. externâ specie sese venditare, seu pulchram quandam speciem affectare, quod ferè faciunt, qui circa ceremonias occupati sunt: vel, probari, Par. vel, gloriarî, Tre. ex Sy. Qui se pulchrâ specie venditant, Ca. Πιστοῦται, id est, speciem seu vultum, opponit veritati P. Vel, bene personatum esse, vel, haberi, Par. vel, magni videri. Εὐαγγελισθῆναι propriè pulcher, מראה, per translationem, quicquid placet aliis. Sic λόγος εὐαγγελιστοῦ dixit Demosthenes; εὐαγγελιστοῦ argumenta apud Rhetores vocantur popularia & plausibilia: εὐαγγελιστοῦ assentatores dicuntur, qui alludunt ad affectus principum aut vulgi. Herod. Polymnia, p. 228. de Corcyraeis, Ἐπεκρίναντο μὲν ἅπα εὐαγγελιστοῖς, hæc plausibilem speciem præ se ferebant.] in carne, P. Be. &c. i. e. vel, i. in observatione carnalium seu externarum ceremoniarum Legis Mosaicæ; quæ caro, i. e. res externa, Metaphoricè dicuntur, ut Gal. 3. 3. vel, 2. apud homines, & Gentiles suos, Judæos. Er. κατὰ, pro κατὰ, & caro pro homine. Judæi licet Christianos capitaliter odissent, facilius tamen ferebant Pseudo-apostolos, qui circumcisionem & Legem cum fide retinebant. ¶ Cogunt vos circumcidi i. e. Vos pertrahere nituntur ad circumcisionem, exemplo & doctrinâ. Vide Gal. 2. 14. ¶ Tantum, &c. Μόρον ἵνα μὴ τὸ πάθος διακρίνῃ.] Tantum (sub, hoc agunt, Er.) ut nè cruci (vel, crucis, Di. ex Vulg. vel, cruce, Di. ex Sy. & Ar. Er. vel, ob crucem, Er. P. Be. Pi. Tre.) Christi (h. e. quæ propter Christum, & exemplo Christi nobis ferenda est: vel, ob Evangelium, quod est doctrina crucis: vel, ob crucem qualem pati solent præcones Christi crucifixi.) persecutionem patientur, Mo. Er. P. &c. q. d. Non id agunt ex conscientia sua, aut studio complendæ Legis; nec salutis vestræ gratiâ, sed nè Judæi ipsos persequantur, &c. Crucem Christi, eo modo dicit quomodo perpassiones Christi, 2 Cor. 1. 5. Sic vocat incommoda ob Christum ferenda, alludens simul ad illud peculiare supplicium quod passus est Christus, inter alia, ut nobis patientiæ exemplum daret. Sic & Phil. 3. 18. quæ Epistola sub idem tempus scripta videtur, & paribus de causis. Vide quæ diximus in Præfatione ad hanc Epistolam, & suprâ 5. 11.

13. Neque enim—Legem (sub, de circumcisione, V.) custodiunt q. d. Non faciunt hoc zelo Legis, ejus multa præcepta, cum lubet, negligunt. Non tanto tenentur studio Legis ut omnia ejus præcepta exactè observent: faciliè inveniunt exceptiunculas. Vide quæ diximus Matth. 23. 4. & suprâ 5. 3. Moribus & vitâ licentiosâ nihil minus quàm Legem observant. ¶ Sed volunt,

volunt, &c.] i. e. in id laborant. Metonymia. Manuscriptus eodem sensu, *ἡμὰ βέλονται* n. ¶ *Ut in* (vel de, P. Be. Pi.) *carne vestra* (i. e. vel ob circumcisionem carnis vestræ o, quæ sit in carne, h. e. in partibus pudendis, ut *caro* funitur Ezech. 23. 20 P. vel, de vobis, tanquam suo ministerio profelytis factis q, & ad circumcisionem atque Judaismum conversis r; vel, ex vestro metu carnali, h. e. ut vestra inconstantia in ferendis incommodis ipsis honori cedat apud Judæos †:) *gloriantur*] Vel, *exsultent*, G. apud Judæos †, quod rem Judæicam egregie promoverint; quod quanto studio egerunt, liquet ex Matth. 23. 15 v.

14. *Mihi* (vel, *A me*, P. Be. Pi.) *autem absit* (vel, *ne contingat*, Er.) *gloriarī* (vel, *ut glorietur*, Er. V. ut acquiescam cum exultatione * :) *nisi in cruce*, &c.] i. e. in passione & morte Christi ⁊ ; in doctrina de Christo crucifixo ⁊ ; in fide, gratiā memoriā, prædicatione beneficii crucis ⁊ , per quam Christus omne bonum ad pietatem & salutem pertinens nobis promeruit ac procuravit ⁊ , & tribulationibus ejus causā subeundis c. Meum est gaudere, non quod mutando aliquid doctrinæ incommoda defugiam, sed quod ob doctrinam tuendam omnia fortiter patiar. Idem sensus 2 Cor. 11. 30. & 12. 5, 9. Adde ea quæ Phil. 1. 29 d. ¶ *Per*, &c. Δι' ἑ, &c.] Potest & ad proximum Χριστῷ, & ad remotius, πρὸς αὐτῷ, referri eodem sensu *. *Per quam* (Christum crucifixum f, h. e. Christi causā g, vel Christi merito ac beneficio h. Sed malim, *Per quam*, scil. crucem, qui sensus plenior videtur, q. d. studio crucis Christi i.) *mundus mihi crucifixus est*, (i. e. mortuus sive mortificatus est k : nihil mihi est commercii cum mundo l, sicut mortui à vivis planè separantur atque alienantur. Confer Rom. 6. 2. & 7. 4. m. Mundus nullam potestatem habet in me, neque ei servo n : mundus à me contemptus est o, quasi res nihili, vana, mortua p. Mundum abhominor ac si cadaver esset latronis crucifixi q. *Per Mundum* intelligit, vel, 1. omnem hominum cæterarumque rerum splendorem, qui istis Pseudo-apostolis perstringebat oculos, ut præ iis Christum contemnerent, cum ipse nihil istis commoveretur r ; vel, 2. res mundanas, i. e. eas quæ ab hominibus hujus sæculi expetuntur, ut opes, honores, voluptates t ; vel, 3. infideles Judæos t ; vel, 4. mundanos & carnales homines v, ut vox *mundi* sæpissime sumitur, quod & hic probè quadrat ; nam de hominibus antè loquebatur v. 12. & Gal. 1. 10 *. [Sensus, q. d.] Mores illos hominum mundo servientium ego despicio, quomodo cruciarii ab adstantibus despici solent. Vide Matth. 27. 39 ⁊ .) & *ego mundo*, P. Be. Pi. Ego ab illis vicissim despicior z : illi me, ut crucifixum, abhominantur & horrent a. Mundus & ego mutuo respectu planè mortui sumus, & invicem alieni & aversi, atque adeò adversi & contrarii b. Mihi sūsq; deque est quod nihil sīam, quia nihil ad mortuum pertinet. *Mundus* hīc opponitur novæ creaturæ. Quicquid ergo contrarium est spirituali Christi Regno, mundus est, quia ad veterem hominem pertinet, cujus est quasi objectum & scopus c.

15. *In Christo*] i. e. In Christi fide, religione, Eccle-
 a Me. sim. fia^d: in negotio salutis obtinendæ per Christum. Non
 T. tam probatio est ejus quod præcessit, quàm conclusio to-
 * E. tius doctrinæ quàm hæc epistola tradidit: q. d. Hoc est
 ¶ *Aliquid valet, Ti ipse*] Ti^{est} dicunt veterum qui-
 dam scriptum fuisse in Libro cui nomen *Apocalypsis*
 f. G. *Mosis*: & sic legitur in Manuscripto f. ¶ *Sed nova*
 b Par. *creatura*] Vel *creatio*: *Mosis* enim utrumque significat g.
 a G. *Καὶνὴ κτίσις* locutio est Christiana, ut videre est 2 Cor. 5.
 i Me. v. 17. quanquam res ipsa prædicta Esa. 42. 9. significat-
 k E. ex que statum *novi hominis*, de quo Paulus Rom. 6. 4.
 Caj. Eph. 2. 15. Col. 3. 10. Sensus hujus sententiæ idem qui
 i E. supra 5. 6^h. *Novam creaturam* hic appellat i, vitam spi-
 m Vor. ritualem, à Deo creatam^k, totamque^l, & internam^m,
 si n. Pi. hominis renovationemⁿ, exterius baptismo, interius per
 Par. Me. T. gratiam Christi^o; nec solum complectitur habitus vir-
 o T. sup. tutum, sed & actus, &c. Hæc enim est observatio man--
 Me. datorum Dei p, & fides per charitatem operans, Gal.
 p E. c. 5. v. 6. 9. Opponitur creaturæ veteri, live naturæ cor-
 q Gom. ruptæⁱ.

16. Et, &c. Κ' ὅτι πρὸς χάριν τῆς συγχύσεως, &c.]

In MS. *σοιχῶν* de qua voce vide quæ suprà 4. 25. Locutionem, *καὶ νόμι σοιχῶν*, habemus & Phil. 3. 16. Sic Mich. 7. 4. in Græco legimus, *ὁ βαδίζων ἐπὶ καὶ νόμι* *Κανὼν* hic dicitur *via quasi ad regulam faciæ*, i. e. planè recta, ad rigorem, ut dicunt mensores. Talis est via illa novæ creationis †. Et quicumque (sine Gentium discipulis crimine †) secundum (vel, ad, P.) hanc regulam (Intelligit, vel, i. summam totius Scripturæ Canonice, ad quam doctrina & vita omnium conformanda est †; vel, 2. normam veri Christianismi, ad quam omnis vita nostra componenda est †; vel, 3. doctrinam quam tradidit, hâc Epistola †, de vera justificatione †, libertate, & vita spirituali †; vel, 4. sententiam proximè præcedentem, de nova creatura †) incedent, (vel, incedunt, V. vel, gressum dirigent, P. Mihi *σοιχῶν* plus quàm *ὡς πελῆν* significat, nempe, incedere certo ordine, & quasi lineam non transilias †) pax (sub. esto, Be. vel, erit, P. Pi. vel, contingat, Camer.) super eos (tam Gentiles †, quàm Judæos, conversos †) & misericordia (i. e. felicia omnia à Deo favente. Sic *χαρίν* & *εὐσέβειαν* conjuncta habemus, 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Eph. 1. 2. Col. 1. 2. 1 Thes. 1. 1. *χαρίν*, *ἐλεῶ*, *εὐσέβειαν*, 1 Tim. 1. 2. 2 Tim. 1. 2. h.) & (pro, id est, V.) super Israel Dei, Be. Pi. &c. i. e. populum Dei †, καὶ hic est exegeticum, q. d. Hi sunt verus Israel Dei, quem hic opponit Israeli carnali, glorianti de circumcissione †. Confer Rom. 9. 6, 8. Hæc promissio opposita est interminationi, Gal. 1. 8. q. d. Non ita hæc opto Gentibus ut Israelitis excludam, dummodo iidem etiam veri apud Deum sint Israelitæ, i. e. spirituales Jacob imitatores, precibus Deum quasi vincentes, malis, ut Jacobus, exerciti. Vide Joh. 1. 47. Rom. 9. 6. Nota *ἡ ἰσχυρία* cum articulo, quomodo *יִשְׂרָאֵל*, Psal. 25. 22. Fausta hæc præcatio approbationis quoque signum est. Non est quod Papæ fulmina timeant qui hanc regulam tenent, cum pacem eis, &c. Deus promittat †.

17. De cætero; ita Er. P. Be. Pi. &c. *τῷ λοιπῷ* Cæterum, Mo. Deinceps, Tre. Ca. Posthac, G. Be. sic Camer. Utitur sic Demosthenes †. Ellipsis *τῷ* & *χρόνῳ* P. Aristophanes, *χρόνῳ τῷ λοιπῷ* sed sæpius non exprimitur *χρόνῳ*, ut in *διὰ πολλῶν*, *διὰ μακρῶν*, & similibus †. Idem esse videtur quod *τῷ λοιπῷ* †, vel, *εἰς τὸν λοιπὸν*, id est, *εἰς τὸν ἑπείτα χρόνον* †. Al. Subauditur *ἐνεκα*, ut sensus sit, De aliis rebus †. Potest *τῷ λοιπῷ* referri, vel, i. ad tempus, q. d. Satis diu patiens fui: dehinc definant, &c. vel, 2. ad doctrinam, q. d. Hic canon solus satis mihi sit, nemo alium mihi obtrudat. Prius tamen malo v. Claromont. cod. hic habet, *τὸ λοιπὸν*, quod est magis usitatum †. ¶ Nemo, &c. *Κόπος μοι μηδεὶς παρεχέτω* Nè quis mihi molestias exhibeat, P. Be. Pi. turbulentis contentioneibus, de re nunc quantum satis exposita est & inculcata †: vel, rogando an servus sim Moysi, an Christi †: vel, aliter sentiendo & vivendo quàm magister & docuit & fecit †. Graviter & vehementer hoc dicit †, pro autoritate Apostolica †, ut compe scat proterviam & calumniam æmulorum, quòd Paulus multa de cruce blateraret, interim otia & delicias confectaretur †. Abstineant, queso, me vexare ii qui Christiani dici volunt. Satis aliunde habeo quod feram †. ¶ Ego enim stigmata (*στίγματα* sunt notæ infames †, quales inurebantur servis †, ex quibus cujus essent agnoscerentur †, item barbaris, fugitivis, maleficis †. Sic vocat res omnes suas adversas quas religionis ergò pertulit †.) Domini Jesu (i. e. vel, i. quæ Christo conveniunt †; vel, 2. propter Christum †, à me prædicatum †; vel potiùs, 3. auctore Christo †) in corpore meo porto] Quibus agnosci potest me esse Christi servum †, non Moysi †. Sensus, q. d. Satis habeo molestiarum quotidianarum propter Christum, ut nihil opus sit vos addere ad eas afflictiones †. Has notas opponit circumcissionis cicatrici †, q. d. Gesto & jacto stigma non circumcissionis, sed Christi, &c. †, non Legis servitutis, sed Christianæ libertatis, testes †. Circumcisi sunt isti novi Doctores. Sum & ego: sed hoc nihili æstimò præ certioribus meæ in Christum fidei notis, i. e. vibicibus ac cicatricibus ex plagis illis, lapidationibus & verberibus, quorum meminit 2 Cor. 11. 23, 24, 25. Similitudinem autem sumpsit à militibus, qui vicariis in cute punctis signabantur, ut diximus ad Apoc. 13. 16. ubi & vocem *στίγματα* eo sensu ab Eliano sumi ostendimus †.

18. Sit cum spiritu vestro] i. e. vobiscum, ut est in
 E. Me. T. aliis Epistolis*: vel, q. d. Animis vestris infideat, ut
 Be. sim. Dei Spiritu magis ac magis confirmemini v. Significat
 Par. se ea præcipue precari quæ non ad corporis commoda,

sed ad animi perfectionem, pertinent. Eodem modo
 finit epistola Barnabæ: & eadem est locutio in Liturgia
 Græca, Latina, & aliis*.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

EPHESIOS.

PROLEGOMENA.] Epistola hæc semper
 inter eximias est habita, scripta ab Apó-
 stolo jamdiu functo Apostolicum munus,
 cum in vinculis esset Romæ, ad Ephesios,
 civitatem Asiæ præcipuam, è qua urbe mul-
 ti viri docti & in seculi rebus sapientes pro-
 dierant. Itaque sollicitè ostendit quantum doctri-
 næ sordere debeant præ Evangelio, cujus sublimitatem
 admirandis & verè Apostolicis cogitatis exprimit. Apo-
 stolicam autem dignitatem sibi ascribit & in hac & in
 aliis Epistolis, cogente re, quod multi essent qui ipsum
 docendi munus à Petro, Johanne & Jacobo accepisse di-
 cerent, eorumque nomine, quanquam illis ipsis nolen-
 tibus, uterentur, ut rituum Judaicorum servitutum eis
 qui è Gentibus vocati erant imponeret. Pertinet au-
 tem maximè hæc Epistola ad demendam auctoritatem
 eis qui eruditionis extraneæ nomine se venditantes ob id
 Gnostici vocabantur: Cujus argumenti est & ad Colof-
 senses huic planè germana, & illa ad Titum, utraque ad
 Timotheum, Petri altera, & Judæ. Scripsit Paulus eo-
 dem planè exemplo vel tenore Epistolam ad Laodicen-
 ses, ut ex Tertulliani Libris contra Marcionem colligere
 est. Nam Marcio hanc Epistolam vocat ad Laodicenses,
 ex fide, ut credibile est, Ecclesiæ Laodicensis. Nam cur
 in ea re mentiretur nihil erat causæ. Et hanc esse credi-
 mus quam Paulus dicit *Λαοδικείας*, Col. 4. 16. non
 scriptam à Laodicenis, sed ad Laodiceos pertinentem;
 quod ipsum rectè significatur casu possessivo. Nam li-
 teræ ejus sunt cujus tabellario sunt traditæ, multaque
 magis ubi & redditæ sunt, L. *Si epistolam*, D. De acquir.
 rerum dominio*. Est autem hæc inter postremas Epi-
 stolas à Paulo scripta, cum jam Romæ captivus de redi-
 tu desperaret, Ephesus erat metropolis Asiæ minoris, ut
 constat*. In ea erat templum celeberrimum Dianæ, in-
 déque crassa idololatria, quæ tamen Pauli prædicatione
 corrumpere cœpit, Act. 19^d. Erat civitas mercatoria, ad-
 modum frequens ac opulenta, & Idololatriæ & Magiæ
 valde dedita, Act. 19. Hinc Paulus, & sollicitè & diu
 ibi docuit, quod & Johannes Evangelista fecit*. Ephesi
 Ecclesiam Paulus severat, ut videre est Act. cap. 18.
 & 19. Eo digresso multi extiterunt qui Christianis multa
 mala ferentibus & majora metuentibus Evangelii causâ
 persuaderent, posse homines & rectè vivere, & vitam
 æternam consequi sequendo Philosophorum scita, putâ
 Heracliti, qui Ephesius fuerat, aut Pythagoræ, qui, ut
 hic Græci notant, multos habebat Ephesi sectatores.

Præterea multi erant Ephesi Judæi, ut ex Actis & Jo-
 sepho apparet: Hi quoque studebant Christianos ad suos
 ritus traducere. Ideo Paulus jam vetus in Apostolico
 munere, & ob Evangelium Romæ victus, ostendit illis
 quanta sit vis Evangelii præ doctrinis omnibus, quomo-
 do omnia Dei consilia ab omni ævo eò tetenderint, quàm
 admiranda sit in eo Dei efficacia, rerum sublimitatem
 adæquans verbis sublimioribus quàm ulla unquam ha-
 buit lingua humana. Proxima huic & argumento &
 verbis etiam est illa ad Colossenses, eodem, ni fallor,
 scripta tempore*. Occasio scribendi hanc Epistolam
 fuit imminens illa mutatio prædicta, Act. 20. 29, 30.
 adversus quam animos eorum hic confirmare voluit*. s. Vor. sim.
 Lupi ibi descripti erant Gnostici, quorum & doctrina Ham.
 ex Judaicis ceremoniis, & Gentili Philosophia, conflata,
 & vita flagitiosissima, erat*. Scopus ergo Epistolæ erat, Ham.
 ut tanquam brevi moriturus iis in memoriam reducat
 summam veræ doctrinæⁱ, eosque in ea constanter reti-
 nenda confirmet; tum porro ut eos ad studium vitæ
 sanctæ inflammaret^k; quod in illa opulenta mercatoriâ
 que urbe, & summa licentia turpitudinèque Gentilium
 vitæ, valde necessarium erat. Hoc verò ipsum agit, for-
 mâ non disputationis, ut ad Rom. & Gal. sed expositio-
 nis^l. Exponit autem breviter hæc Epistola summa Dei
 beneficia, & gratiam quam ei debemus verbis factisque^m. Ca.
 Partes ejus principales duæ sunt, 1. Commendat illis
 gratiam Divinam ab æterno quidem decretam, sed per
 Christum tandem patefactam, eaque antithesi mul-
 tiplicis nostræ miseriæ illustrat, cap. 1, 2, 3. 2. Varias
 hortationes ex superiore doctrina colligit, & præcepta
 Christianæ pietatis proponitⁿ. Est hæc Epistola ceu
 Epitome sive summa totius doctrinæ Christianæ, & om-
 nium fermè præcipuorum locorum Theologiæ^o. [De
 quo videlicet Zan. & Bod.] Agit de Gratia Dei & con-
 junctis doctrinæ capitibus, Electione, Justificatione, Re-
 demptione, &c. Beneficia autem per Christum parta
 illustrat, conferendo ipsorum tristissimum statum in
 Ethnicismo, &c. p. Ca.

CAP. I.

1. **A**postolus Christi] Quem ut auctorem vocationis,
 & prædicationis argumentum, hic spectat 1 Cor.
 2. 1. Apostolum se vocat, tum ut se adversus Pseudo-
 apostolos tueretur, tum ut doctrinam suam hoc nomine

commendaret. ¶ *Per voluntatem Dei*] Sic & 1 Cor. 1. 1. 2 Cor. 1. 1. Col. 1. 1. Idem dicitur Gal. 1. 4. 1 Tim. 1. 1. 2 Tim. 1. 1. Non humano arbitratu factus Apostolus, ut expressius dicitur Gal. 1. 1. Ostendit suo exemplo quantum sit beneficium vocationis. Et ipse enim & homines ceteri longè aliud agebant^b. Hoc opponit tum libidini propriæ carnis, quâ rapiuntur temere falsarii, tum voluntati hominum, quâ vocantur ministri ordinarii, tum suo merito ¶ *Sanctis, &c.*] Sic appellat non cœlibes tantum, sed & conjugio sanctè utentes. Vide infra 5. 22. & seq. Idem titulus Christianis datur, 1 Cor. 1. 2. 2 Cor. 1. 1. Christiani primùm fiunt צדיקים, deinde סוֹדֵי. Vide Prolegomena in Epist. ad Romanos †. Sancti vocantur, 1. Segregatione ex mundo; 2. Imputatione; 3. Sanctitatis inchoatione, & renovatione, &c.^c. In MS. τῶν ἀγίων πᾶσι, &c. d. ¶ *Et, &c. καὶ πιστοῖς, &c.*] *Et fidelibus* (q. d. Qui sunt fideles^{*}; ut sit exegeticum^f;) in Christo, P. Be. Pi. i. e. propter fidem quâ in Christum credunt^e. Sanctitatis fidelium, tum fontem, Christum, tum medium, fidem, ostendit^h. Credentibus in Christumⁱ. Qui hæcenus in pio isto instituto perseverarunt, quomodo nomen πιστῶν sapissimè sumitur, ut respondeat Hebræo צדיקים. Πιστὶς Græco sermone propriè est qui fidem præstat, ac pollicita sua rata facit. A scriptoribus Græcis N. Foederis sæpe sumitur in sensu mindus proprio, ut πιστεύω credentem significet, ut videre est Joh. 20. 27. Act. 10. 45. & 16. 1. 1 Tim. 4. 3, 12. & 5. 16. Tit. 1. 6. sed hoc loco rectius & significatu illo magis proprio sumi, quomodo Matth. 24. 45. & 25. 21, 23. Luc. 12. 42. & 16. 10, 11, 12. & 19. 17. 2 Tim. 2. 2. & de Deo, 2 Cor. 1. 18. 1 Thes. 5. 24. 2 Thes. 3. 3. 2 Tim. 2. 13. Heb. 10. 23. & 11. 11. 1 Pet. 4. 19. quia post titulum *sanctorum* melius subiungitur titulus qui constantiam in sanctimonia significat quàm qui assensum Evangelio habitum. Eodem modo πιστοὶ dicuntur qui antè καὶ πιστοὶ & ἐλεγκτοὶ, vocati & electi, Apoc. 17. 14^k.

2. *Gratia* (i. e. gratuitus favor ac benevolentia Dei^l;) vobis & pax] Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. Favorem Dei Christi que optat, & quæ ei connexa est, veram felicitatem, quam nostri scriptores, ad Hebræorum exemplum, *pacis* nomine appellant^m. *Pacis* nomine intelligit, vel, 1. bona temporaliaⁿ, vel prosperum in hac vita statum^o; vel, 2. pacem spiritualem, de qua Rom. 5. 1. Phil. 4. 7. pacem conscientie, omnèque gratie salutaris effectus^p: salutem ac felicitatem, ex cuius sensu oritur pax conscientie^q. ¶ *A Deo Patre*] Qui ut est fons Deitatis, sic etiam bonorum & beneficiorum erga nos^r: qui ut est à seipso, sic à seipso operatur gratiam & pacem[†]. ¶ *Et Domino Jesu*] Tanquam Mediatore, per quem omnia donat Pater^t. Non excludit Spiritum S. qui alibi dicitur, ut 2 Cor. 13. v. 13^v.

3. *Benedictus* (sub. sit, Pi. sic Be. i. e. Laudetur & prædicetur^x. A laude Dei orditur, ut 2 Cor. 1. 3. ubi verba eadem. Εὐλογητὸς, בָּרֵךְ, Gen. 9. 26. & alibi sæpe Lxx. Εὐλογεῖν benedicere & laudare significat, & benefacere (ut Job. 42. 12. & alibi) quia nimirum id ex benevolo proficiscitur animo, non minùs quàm bona dicta. Ità sæpe similia similibus obtinent nomina^y.) *Deus & Pater* (h. e. Deus is qui est Pater^z. Ità eum distinguit tum à diis Gentilium, tum à Deo quem contumaces Judæi colebant^a. Distinctio hinc est duorum prædicatorum, non duorum subjectorum, non enim dicitur ὁ Θεὸς καὶ ὁ πατὴρ, sed ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ^b.) *Domini, &c.*] Ac proinde fons omnis benedictionis, &c.^c. ¶ *Qui benedixit nos*] Vel, nobis, Be. Pi. &c. i. e. beavit nos^d, felicitate & mundana & cœlesti^e. Evenit hinc, quod frequens est Paulo, ut eadem vox vix ullo intervallo in sensu diverso sumatur. Εὐλογεῖν enim jam fuit laudare, nunc est benefacere, ut Job. 42. 12. nimirum quia utrumque ex benigno animo proficiscitur. Et solent similia inter se nomen permutare^f. ¶ *Omni* (Perfectionem hoc magis quàm universalitatem significat^g;) *benedictione spirituali*] Non (solà^h) carnali & temporali, quam ferè solam Judæi agnoscebant & optabantⁱ, quæ in V. T. promissa est^k. Non illis beneficiis terrenis quæ Hebræis Deus promiserat, Levit. 26. Deut. 7. 13. & Deut. 28. sed æternis ac cœlestibus^l, omni dono vel

fructu spirituali^m, id est, ad spiritum & salutem pertinentem. De beneficiis quæ propria sunt piis hic agit, Pi. ideo omittit temporalia utpote impiis communia, &c.ⁿ. ¶ *In, &c.* Εἰς τοὺς ἐπερχομένους] *In supercœlestibus*, G. ex Tertul. Et tum per se, tum in compositione modò valet *super*, modò *in*. Si priori modo sumas, *cœlum* hic intelligere debetis Astriferam regionem; si posterius, ipsum Cœlum summum five tertium^o. *In cœlis*, Be. Pi. *In cœlestibus*, Er. P. Mo. &c. subaudiendum, vel, 1. rebus P. q. d. bonis quæ ad cœlestem beatitudinem pertinent, non ad vitam terrenam^q; vel, 2. locis^r; cui favet quòd hæc particula (quæ quinque in hac Epistola legitur, nec usquam alibi[†]) eodem sensu accipitur infra v. 20. & Eph. 2. 6. Qu. Cur & quomodo nōs qui in terra versamur benedicti dicimur in cœlo? Resp. 1. Ratione Dei, qui dona hæc in cœlis ipsis, tanquam in folio residens, elargitur. 2. Ratione Christi, qui in cœlis residet, ibi & suo & nostro nomine benedictus^t. 3. Ut benedictionem spiritualem discerneret à carnali: hæc in terra & incipit & consummatur, illa in cœlo^v, unde oritur, & ubi conservatur ac completur^x. Illa [terrena beneficia] in terris peragebantur, Exod. 3. 8. hæc nos & spe & jure in cœlo collocant, Matth. 5. 3, 10. Phil. 3. 20. Perfectio hujus felicitatis non erit in terra Canaan, sed in summo cœlo. Vide quæ dicuntur infra v. 20 y. ¶ *In, &c.* Εἰς Χριστὸν] Sic plerique Codices^y, omnes nostri vet. cod. & Sy. Th. & Græca scholia^z. *In Christo*, Be. Pi. &c. i. e. vel, 1. Christo incorporatos per fidem^a; vel, 2. per & propter Christum^b, ejusque merita^c, tanquam causam secundariam^d; vel, 3. in Christi persona^e, tanquam membra in capite^f, quippe cujus benedictio, vita, gloria, justitia, Jer. 23. 6. nostra est, in quo & cum quo etiam surrexisset, & in cœlis sedere, dicimur^g, & ex eo in nos fluit omnis benedictio^h. Alii Codices legunt Χριστὸν omisâ præpositione, sensu tamen eodem manenteⁱ. [Unde quidam sic vertunt,] *Christo*, Er. P. &c. i. e. in gloriam Christi^k. Εἰς ἐπερχομένους Χριστὸν, dicit pro, *Christi cœlestibus*, h. e. cœlestibus & ad Christum pertinentibus, quomodo 2 Cor. 10. 4. arma sua vocat δυνατὰ Θεοῦ, h. e. *Deipotentia*, id est, Divinam virtutem habentia^l.

4. *Sicut elegit*] Vel, *Quemadmodum elegerat*, V. Secundum quod elegit^m: q. d. Quòd Deus nobis, id est, sanctis & fidelibus, non autem ceteris hominibus, ità benedixerit, id non fecit temere, aut casu, absque ullo definito consilio, nec ob nostra merita, aut dignitatem præstantiamve præ illis, &c.ⁿ. *Eligere* ut in sermone communi, ità in S. literis, varios habet significatus. Est Electio ad vitam suavem & diuturnam, ad possessionem terræ uberrimæ, ad Legis cognitionem, ad Regnum, ad Sacerdotium, ad Prophetiam, ad libertatem reditumque in patriam, ad alia. In Novo autem Fœdere *electio* itidem multa significat; ut est Electio ad Apostolicum munus, ad legationem aliquam, ad functionem Diaconi. Sæpe *electio* significat approbationem eorum qui Evangelio credunt, ut videre est maxime Jac. 2. 5. quò rectè referas & illa 1 Cor. 1. 27, 28. & 2 Thes. 2. 13. & ad Romanos multa. Hoc verò loco videtur significari vocatio per Christum, five per Evangelium ejus: sicut contra illa credentium electio *vocatio* interdum dicitur, ut 1 Cor. 1. 24, 26. Non immeritò autem *electionis* voce indicatur beneficium illud eximium, reservatum iis qui Messie temporibus aut non multò post erant victuri, & spectatores futuri tot miraculorum ac donorum Spiritus Sancti. Sic ἐκλογὴ vox sumitur, 1 Thes. 1. 4. Sed & hoc hinc notandum est, hinc non ipsam vocationem designari, sed de vocandis Judæis & Gentibus, atque inter eas etiam Ephesiis, decretum, per μετανομίαν satis frequentem, quæ consilio dat effectus nomen. Simili fermè modo Paulus 2 Tim. 1. 9. ait *gratiam datam nobis ante tempora secularia*: & Eph. 2. 6. *nos à Deo collocatos in cœlis*: quem in sensum & Aug. locum Joh. 17. 5. exponit. Ità & h. l. decretum sumit nomen actus. Vocationi interdum postponitur electio. Sed & ipsa Vocatio est electio quædam, i. e. beneficium quoddam eximium ducens ad vitam æternam: Cujus generis quæ sunt beneficia, illa omnia tam nunc rectè sub *electionis* nomine veniunt quàm olim ea quæ ad hujus vitæ comoda & honores spectabant^o. Al. *Elegit*, i. e. eligere^p. G. proposuit

proposuit seu decrevit P, ab æterno scilicet; nam eligere dicitur cum propositum suum exsequitur 9. Sed hoc 1. nugatorium est, quasi dicas, *proposuit proponere*, vel, *decrevit decernere*: 2. electionem cum vocatione confundit, adeoque decretum cum executione. Electio est ad vitam ordinatio sive designatio, quæ fuit ab æterno. Revocat nos Paulus à benedictione facta in tempore ad primam & æternam illius causam, quæ est æterna & gratuita electio. De electione ab æterno hic agi constat. *Sicut elegit*: Hæc est antiquissima, & liberalissima Dei benedictio, fons & origo cæterarum. Sensus est, q. d. v. Effectus electioni respondet; præstat nobis Deus in tempore beneficia quæ se nobis daturum ab æterno decrevit. ¶ *Nos* Me & vos Ephesios, nos fideles, ex Judæis & gentibus: de iis enim loqui, & non de omnibus, certissimum est. Electio enim est aliquorum ex reliquorum numero. ¶ *In ipso* nempe Christo, ex v. præced. in ipso scilicet adoptandos, ut postea explicat: vel, *Per ipsum*, Vor. G. Nam & quod Apostoli hac in re fecere, Christi fecere mandato, adeo ut Christus ipse id fecisse dicatur, Act. 13. 47. Joh. 12. 32. *Per ipsum*, non per Moysen. Ut per Christum tanquam mediatorem servaret. *Eligere in Christo* hic dicit, sicut *benedicere in Christo*, v. præced. Benedictio autem illa est spiritualis, sive in rebus cælestibus, & proinde talis est electio, quæ eodem respicit, ut particula *quædam* declarat: & esse hic dicitur non ad salutem in altera vita sed ad adoptionem, & ut sancti effemur, &c. Sensus ergo est, q. d. Deus ab æterno decrevit Christum dare, tanquam mediam perducendi omnes, & speciatim Gentes, ad veram sanctitatem, &c. Al. In Christo, tanquam in capite, per quod gratiam, vitam, &c. Pater nobis communicaret; vel, tanquam fundamento cui nos, h. e. Ecclesiam, sive domum suam, superstrueret. ¶ *Ante*, &c. *πρὸ καταβολῆς κόσμου* Ante foundationem (vel, *jactum fundamentum*, Be. sim. Er. H. Ti. Pe. Pi. &c. vel, *constitutionem*, Vulg. Mo.) mundi, Tre. ex Sy. *καταβολῆς* est jacere fundamenta. Heb. 6. 1. *ἡνὶ* hinc *καταβολῆς* de Domo dicitur, 2 Macc. 2. 30. & per similitudinem de Mundo, *καταβολῆς κόσμου*, *initium mundi conditi*, Mat. 13. 35. & 25. 34. Luc. 11. 50. Joh. 17. 24. Heb. 4. 3. & 9. 26. 1 Pet. 1. 20. Apoc. 13. 8. & 17. 8. Non temerè quibusvis Dei decretis adjectam hanc vocem reperias, sed eximiis, comparatione ab iis sumptâ qui domum structuri omnem ejus usum animo sibi præfigurant, & ad id cuncta dirigunt. Solet Scriptura de Deo, ut de Homine, loqui. Homo domum structururus prius usum ejus animo figurat. Deus Mundum conditurus Hominis causâ, Hominem verò ut Deum coleret, cultum quendam perfectissimum sibi proposuit, ad quem, præstructis gradibus quibusdam, hominem effec perducitur, idque per Filium suum. Simili modo Hebræi dicunt, *ante mundum fuisse Legem, Paenitentiam & nomen Messie*. Sic *mysterium Evangelii* dicitur *absconditum* *ἀπὸ τῶν αἰώνων*, Eph. 3. 4. Col. 1. 26. *πρὸ τῶν αἰώνων*, 1 Cor. 2. 7. quod ipsum dicitur *καρυσμῆνον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου*, Mat. 13. 35. *gratia data*, i. e. dari destinata, *πρὸ Χρῆστων αἰώνων*, 2 Tim. 1. 9. quod idem valet atque *Regnum paratum* *ἀπὸ καταβολῆς κόσμου*, Mat. 25. 34. *Gloria Christo data* *πρὸ καταβολῆς κόσμου*, Joh. 17. 24. Christus *πρὸ γεννησθέντος*, i. e. *prædecretus*, *πρὸ καταβολῆς κόσμου*, 1 Pet. 1. 20. Sic *ἐξ αἰώνος*, à seculo, Eccles. 1. 4. *ἀπὸ αἰώνος*, Act. 15. 18. Judæi Electionem suam ab Abrahamo auspiciantur, eaque se jactant antiquitate: aut & interdum ab Exitu ex Ægypto, quod tempus dicitur *ἡμέρα*, Psal. 74. 2. At in constitutione Divina multò prior fuit Abrahamo Christus, ut ipse docet Joh. 8. 56. & seq. Sciendum autem est hæc phrasi, *ante constitutionem mundi*, significari æternitatem. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα ἡμεῖς ἀγίοι καὶ ἀμώμοι κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ* Ellipsis vocularum *ἐν τῷ*, vel *πρὸς τὸ*, ut sæpe; vel *ὡς*, vel *ἐν*, ante *ἵνα*. Exponit effectum ad quem à Deo electi sumus, non quidem totum, sed quem consequimur in hac vita. Alibi salutem finem electionis nominat, 2 Thes. 2. 13. & hoc cap. v. 6. gloriam Dei: hic finem subordinatum exprimit. *Ut simus*, vel *effemur*, (Non dicit, quia eramus sancti, aut, quia ejus præscientiâ futuri eramus sancti, nè quis sentiat homines ex meritis eorum prævisis à Deo eligi, aut prævisionem fi-

dei electionis causam esse:) *sancti* (i. e. iusti, puri, mundi à peccatis, per remissionem peccatorum, mentisque renovationem; Deo consecrati; Christo nos regerante induti, per quem incipimus mori peccato: vel *sancti* quoad fidem. Sanctitas hic nihil aliud est quam puritas & integritas & animæ omniumque facultatum ejus, & vita; hic inchoata, in cœlis demum perficienda.) *Immaculati*, vel, *irreprehensibiles* (scilicet quoad vitam, per observationem mandatorum Dei, maculæ omnis expertes tam in animo quam in vita & moribus externis. In veteri Lege arietes & boves qui Deo offerebantur debebant esse *ἁγιοὶ*, Exod. 29. 1. Levit. 1. 3. 10. & alibi sæpe. Christiani nunc semet offerunt, Rom. 12. 1. Equum ergo est ut ipsi sint, *ἁγιοὶ* sive *ἁμώμοι*, *immaculati*, infra 5. 27. Phil. 2. 15. Col. 1. 22. 2 Pet. 3. 14. Judæ v. 24. Apoc. 14. 5. sive *ἁγιοὶ*, ut Phil. 2. 15. 1 Thes. 2. 10. & 3. 13. nempe secundum Evangelii præscripta, abstinentes scilicet ab omnibus illis culpis quæ hominem ab Evangelico fœdere excludunt: quo sensu etiam dicuntur *non peccare*, 1 Joh. 3. 6, 9. Sic quidam sunt *ἁμώμοι*, *sine querela*, secundum Moysen Legem, Luc. 1. 6. Phil. 3. 6.) *coram ipso* (nempe Deo: i. e. vel, 1. eximie, ut *venustus Deo*, vel, 2. in perpetuum, ut in illo, *semen eorum coram te firmabitur*, Psal. 102. 28. vel, 3. apud tribunal Dei, ut iustitiam imputatam intelligamus: vel, 4. verè ac sincerè, in corde & conscientia, iudicio Dei omnia cernentis. coram hominibus sancti sunt etiam hypocritæ. Rectè ergo addit, *κατενώπιον αὐτοῦ* nam & animi puritas requiritur, quam solus Deus inspicit.) *per charitatem*, Er. P. Pi. &c. vel, *cum charitate*, Be. Hanc particulam alii aliò referunt; vel, 1. ad proximè præcedentia, quod *charitatis* nomen utriusque tabulæ officia complectatur: ut declaret vitæ sanctæ originem, vel ut explicet, in qua re consistat hæc sanctitas, &c. nempe in dilectione Dei & proximi, passivâ scilicet, quanquam alii dilectionem Dei activam intelligant. Sensus, q. d. ut sancti simus, &c. per charitatem quâ Deum diligentes nos purificamus, &c. *Charitatem* hic addit, tanquam effectum comitemque indivulsum sinceritatis illius coram Deo, cujus proximè mentionem fecerat. Vel, 2. cum voce remotiore, vel eum præced. *elegit*: vel, cum seq. *προορισῶν*, qui *per charitatem* (scilicet quâ nos dilexit:) *prædestinavit nos*. Hoc malim, quia sic vitatur hyperbaton, quod est si jungas cum *elegit*. Ità explicat causam impulsivam electionis in Deo extitisse, nec fuisse opera nostra prævisa; sed meram gratiam charitatemque Dei erga nos, cui Scriptura passim ascribit beneficium prædestinationis & salutis nostræ, ut Joh. 3. 16. Eph. 2. 4, &c. Ostendit quod tendat & decretum vocandi, & ipsa per Evangelium vocatio, nempe ut sic vocati edant magnæ pietatis opera, & ab omni crimine vacent; sive ut qui vocationi obtemperant, eximiam quâdam fulgeant probitate atque innocentia quæ Deo placeat, procedens quippe ex animo Deum diligente tum ob beneficia jam præstita, tum ob sperata ab ipso præmia. Eximiam & probitatem & innocentiam requiritur ut plenum sortiatur effectum illa tam admiranda vocatio. Hæc autem duo optime comprehenduntur in nomine *dilectionis*, in qua est Evangelii τὸ πᾶν. Nè igitur cum audis, *Elegit, fidem solam sufficere existimes*, adjecit & vitam, ait Chrysostomus.

5. *Qui*, &c. *Προορισῶν ἡμᾶς ἐν ἰσοδυναμίᾳ τοῦ ἁγίου ἡμεῖς αἰώνων* Hoc & hic & alibi sedulò agit Apostolus ut ostendat ex multò antè constituto venisse quæ tum dispensabantur. Ea antecedens constitutio vocatur *προορίζειν*, *prædecernere*; *προβλεπῶν*, *propositum*, interdum & *προγινώσκων*, *præcognitio*. Prima vox legitur Act. 4. 28. ubi de provida permissione & directione agitur, Rom. 8. 29, 30. 1 Cor. 2. 7. & mox v. 11. Alterius vocis verbum, Rom. 3. 25. & hic mox v. 9. nomen inde factum, Rom. 8. 28. & 9. 11. & hic mox 3. 11. Tertiæ verbum hoc sensu (est enim ubi *approbationem*, magis significat,) 1 Pet. 1. 20. nomen autem Act. 2. 23. ubi itidem de provida permissione ac directione sermo, & 1 Pet. 1. 2. Talium autem antecedentium constitutorum cum sit mentio, conditio non semper additur, quippe quæ ex ipsa negotii natura, sæpe & ex verbis præcedentibus, & ex sequentibus seriis admonitionibus, satis potest intel-

† Vor.
† T.
v Me. Zan.
v E. sim.
v Zan.
v B.
v Zan.
v Be.
v Camer.
v Bod.
v Camer.
v E.
v Bod.

v G.
v G. Bod.

† D. obs.
4. 19.
† Be.
† B. sim.
Zan. E. T.
Bod.
D. ib.
v Zan.
v E. sim.
Bod.
v E. sim.
Cro.
v G.
v E.
v Amb. in.
E. Pi. Eed.
† Be.
† Pi.
v Q. in.
Zan. sim.
Calv.

v Vor.
v Amb. in.
E.
v Bod.
v Oecum.
v Aquin.
in E. Zan.
ex Græcis
Er.
v E.
v Sy. in.
Be. E. ex
Chrys.
Theod. &
Theoph.

v Zan.
v E.
v G.

† G.
v E. sim.
Me. T.
† G.
v Camer.
v Pi.
v Camer.
Pi.
v E.
† Cro.
v E. sim.
Be.
v E.

ligi. Sic Paulus dicit Romanis, 1. 13. *proposui venire*, nempe si negotia magis necessaria id paterentur. Sic Rom. 8. 29. quo capite de malis sufferendis agitur. *Kai apodeusai, &c.* & *prædestinavit conformes fieri, &c.* i. e. decrevit ut & ipsi ad summa bona perveniant eadem quâ Christus viâ, modò scilicet Crucis signa non deferant, ut antè dixerat 8. 17. *si tamen compatimur*. Paulus ad Apostolicum munus Deo sepositus, Gal. 1. 15. sed nimirum ita si non inobediens esset celesti visio, Act. 26. 19. Eidem & comitibus promissa in summo maris periculo salus, Act. 27. 24. si & ipsi quod in ipsis erat facerent, nautas in navi retinerent, v. 31. alimentis uterentur, v. 34. iactum facerent, v. 38. natarent, v. 43, 44. Ità & hic dicit antè constitutum à Deo ut illos vocatos non tantum ex inimicis amicos faciat, sed & adoptet, &c. Ità passim conditiones tum ex rei qualitate, tum ex locis aliis plurimis & clarissimis tacitæ pro expressis haberi debent. Hieron. ad h. l. *Hoc prædestinavit ut haberent potestatem filii Dei fieri homines qui credere voluissent*. Sicut diversi generis sunt Dei decreta, sic & verba *προορίζω*, *προορίζω*, *προορίζω*, ut deducta inde nomina, *προορίζω*, *προορίζω*, *προορίζω*, non eodem sumuntur modo. Significant enim interdum *decretum permitte*ndi cum *præscientia quadam conjunctum*, ut Act. 2. 23. & 4. 28. Rom. 3. 25. interdum *decretum Dei sine conditione*, Rom. 8. 29. & 9. 11. hic infra 3. 11. 1 Pet. 1. 20. 1 Cor. 2. 7. Hic verò & alibi decretum ejus quod Deus facere vult si & homines faciant quod debent, quanquam illa conditio non semper exprimitur, sed ex aliis locis, imò etiam ex iis quæ eodem loco sunt coherrentia, satis intelligitur. Al. *προορίζω* est *prædestinare ad aliquid*, & quidem ita ut simul constituas omnia media, tempus & locum, quibus ad id certò deducatur. *ορίζω* *destinare*, dicitur de iis quæ nunquam non fuerunt; *προορίζω*, *prædestinare*, de iis quæ aliquando coeperunt esse, de quibus aliquid decretum fuit priusquam essent. Differunt *ελεγχω*, *electio*, & *προορίζω*, *prædestinatio*: illa respectum habet ad membrum oppositum, nempe ad reprobos, proprièque est, delectus aliquorum è turba reliquorum, qui à Deo præteriti sunt, &c. hæc idem illud decretum denotat cum respectu ad media causasque omnes quibus Deus illud exsequitur. 1. Præpositio *προς* consilii Divini prioritatem, h. e. eternitatem designat. Connexio duplex est. 1. *προς* pendet à præced. *elegit nos*, &c. quæ verba hic declarat, docetque quomodo & ad quid elegit, vel cur nos elegit ad sanctitatem, &c. quia nimirum prædestinavit ad hoc, ut essemus filii Dei, quales sanctos esse oportet. 2. Malim esse hic *αἰώνιον*, q. d. Non solum elegit nos ad sanctitatem, &c. sed etiam prædestinavit, *εἰς ὑπόστασιν*, &c. quod amplius est. [Verba autem sic reddunt & exponunt:] *Qui* (vel, *Quatenus*, Pi.) *prædestinavit* (vel, *destinando*, Q. in Zan. *Præfiniens*, Mo. *Cum constituisset*, G. *Destinaverat*, Ca. *Qui destinavit antequam ab utero prodiremus*, V.) *nos in*, vel *ad*, *adoptionem* (tam imperfectam quam perfectam, quæ in hac vita inchoatur & proficit, in futura perficitur) *filiorum* (vel, *ut*, five quos, *adoptaret in filios*, Er. Ti. P. Be. vel, *filios facere*, vel, *ut pro filiis habeat tractetque*, nempe si vocationi ut debent obediant; vel, ad consequendam filiationem divinam, quo nomine intelligitur tum efficax vocatio, ut consentiat hic locus cum Rom. 8. 30. tum inprimis ipsa glorificatio; (quæ *adoptio* vocatur & Rom. 8. 23. Gal. 4. 5. quippe quæ in hac vita non manifestatur, 1 Joh. 3. 1.) omniæque quæ filiationem consequuntur, ut sit Synecdoche: *per* (vel, *propter*, G.) *Jesum Christum* (non nudè & seorsim spectatum ut Deum, sed ut *δεσποτὴν*, ut mediatorem; ut caput prædestinatorum, per quem habemus omnia: per fidem in Christum, vel ob merita Christi. Apostolus in omnibus ad Christum nos ducit, quem ut totius nostræ salutis fundamentum subternit. *In ipsum*, G. Vulg. &c. Tunc autem scribendum *εἰς αὐτόν*, non *εἰς αὐτόν*, ut nunc habemus: Quæ lectio significat, adoptionem nostram, & quicquid gratiæ & gloriæ hominibus collatum est, tendere ad Christum, five ad Christi gloriam, tanquam in causam finalem nostræ prædestinationis. Vel, *sibi*, G. E. Zan. ex Sy. nam *εἰς αὐτόν* hic & alibi est pro Dativo, valèque *αὐτῷ*, *sibi*, ad modum Hebræi 17: & nomen *ὑποστά*

σιν sic Dativum regit quomodo ipsum verbum *ὑποστάν*. qualis est illa constructio, *quid tibi illam tactio est?* Olim Israel *בן בכור*. Vocatio huc tendit ut purgati adipiscamur Spiritum illum qui nos faciat Dei filios, id est, Divinæ voluntatis imitatores. Vel, *in*, five *ad sese*, P. n. G. Be. Pi. E. Me. h. e. sese unum spectans, & gloriam suam; Me. vel, ad gloriam gratiæ suæ, ut exprimitur v. 6, 12, 14 P. Pi. Voluit hunc sibi ipsi honorem, ut cum unicum haberet filium naturalem, multos haberet adoptivos, à quibus invocaretur, ut Pater. Significat, Deum in suis eligendis nihil extra se, five præfens, five futurum, sed seipsum unum spectasse, in quo uno consilii sui causas invenerit, nempe suam charitatem erga nos. Declarat cujus filii sint, nempe ipsius Dei prædestinationis. *Εἰς αὐτόν*, i. e. *in ipsum*. *¶ Secundum*, &c. *κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θεοῦ*. *¶ Juxta beneplacitum* (vel, *propositum*, Vulg. G. E. E. *εὐδοκία* autem non solos electos respicit, sed & reprobos, ut planum est ex collat. Mat. 11. 25, 26. Verum *εὐδοκία* ibi electorum respectu præcipuè dicitur. Hæc vox sacris literis peculiaris est, & primum à Lxx ex-cogitata, quibus exprimerent Heb. *רצון*. Significat propensam benevolentiam, ac favorem gratuitum, ac liberum. *voluntatis suæ*, Er. G. &c. vel, *Ita in placuit voluntati ipsius*, G. sic Sy. in D. Addit *voluntatis*, ut omnes alias causas excludat. *Voluntas* est generalius quiddam, quod etiam reprobos complectitur, & per vocem *εὐδοκίας* restringitur ad eam voluntatis speciem quæ cum benevolentia conjuncta est, ex qua Electionis decretum dependet, &c. Al. *Pro bona*, aut *benevola sua voluntate*, V. Be. Utrâque voce res eadem, id est, amor gratuitus, significatur. Dictum *ἐν πνεύματι καὶ ἀγάπῃ*, ut *lumen cæni*, terra pulveris. Nam Senes *ἰσχυρὸν* modò *εὐδοκίας* vertunt, modò *δυναμίας*, ut Dan. 8. 4. & 11. 3, 16. Sen- sus est, Deum nos prædestinasse non ullis nostris meritis aut operibus prævisis provocatum, sed ex mero beneplacito suo. Non potest aliqua causa vel ratio prædestinationis assignari ex parte hominis, tunc enim principium boni operis esset in homine ex seipso, & non per gratiam, quæ est hæresis Pelagiana. *εὐδοκία* & *εὐδοκία*, ubi absolute ponuntur, i. e. non additâ præpositione personæ nomen regente, aut aliqua re simili, vel, ubi non personam directè respiciunt, cui tunc præpositio *ἐν* solet præponi, sed actionem, talem denotant actionem, cujus ratio non soleat reddi vel, decretum ita liberum ut ejus rationem aliquis alteri reddere non teneatur, Mat. 11. 26. Luc. 10. 21. & 12. 32. Rom. 15. 26, 27. 1 Cor. 1. 21. Gal. 1. 15. Col. 1. 19. 1 Thel. 2. 8. Sic & 2 Macc. 14. 35. Sic *ἔσται* poni de decretis quorum causa ignoratur notat Abrabaniel ad Esa. 53. 10. Deus judiciorum suorum vindicantium rationes liberaliter solet reddere; beneficiorum autem reddit interdum, interdum non reddit. De secundo hoc beneficiorum nihil quod in Homine sit respicientium genere agitur, Esa. 40. 13. item Rom. 11. 34, 35. Sic *mundum conditum* *εὐδοκίας*, quia Deo ita visum fuit, dicunt Hebræi. Etiam apud Latinos *quoties judicium aut ratio non apparet, solere interponi*. SIC VISUM, notavit Servius. Ità si quærat aliquis cur Deus tanta illa bona, & tam eximiam vocationem illius seculi hominibus impertiverit, & inter eos Ephesiis, pro Deo responderi nihil aliud potest quàm, *Ita visum ipsi*, &, *Non licet mihi de meo facere quod volo* Mat. 20. 15. & *Miserebor cujus miserebor*, Rom. 9. 15. 6. *In*, &c. *Εἰς ἑαυτὸν ὁ θεὸς τὸ χεῖρ ὡς* *In*, vel, *Ad laudem gloriæ* (vel, *gloriosæ*, P. Be. Pi. E. &c.) *gratiæ suæ*, Mo. G. Ar. &c. *Ut laudetur* (sub. à nobis, Pi.) *gloria gratiæ suæ*, Er. Ti. vel, *gloriosa ipsius gratia*, Pi. In præced. assignat causam Prædestinationis efficientem, Dei voluntatem; hic finalem, ut illustrior redderetur magnitudo & excellentia benevolentiae suæ; ut Deus glorificetur tum à nobis tanto beneficio affectis, tum ab Angelis, &c. *Ut laus gloriosa ei reddatur pro beneficio tanto*. Nam *ἑαυτὸν ὁ θεὸς* hic valet *ἑαυτὸν ἑαυτῶν*, Hebræorum more, qui Genitivos ponunt pro Adjectivis. Et *εἰς* non hic Finem, saltem primarium, sed Consequens aliquid significat, five id quod æquum est nos pro summis beneficiis Deo reddere: 1 Cor. 6. 19, 20. 1 Pet. c. 2. v. 9. Neque verò quicquam à nobis proficisci potest quod naturæ nostræ sit convenientius aut Deo gratius. Vide Psal. 50. 14. & seq. Etiam Aristoteles Ni-

com. 9. 2. *Dīs & parentibus reddi, ait honorem, equale enim nihil reddi posse.* Vide Deut. 26. Agitur autem hic de ea laude & gratiarum actione quæ statum adoptionis consequitur.

¶ *In qua, &c.* *Ev* ἡ χάρις ποιεῖν ἡμᾶς *Ev* τῇ ἡμετέρῃ. In MS. pari sensu ἡς χάρις ποιεῖν ἡμᾶς, &c. quo nos affectit, &c. Sed Hebræi, ut & Latini interdum, amant nominibus addere verba cognata. Est ergo *ev* χάρις χάρις, gratificari gratiā, Hebraicus Pleonasmus, aut potius locutio *ev* ἐργον, efficax, ut morte mori, servitutem servire, & mille ejus generis alia. ¶ *est* χάρις, beneficium, ¶ *verbum* χάρις, afficere beneficio, quod per *ἐλεειν* & *δικτεῖν* sæpe vertunt Lxx. Vide quæ dicta ad Luc. 1. 28. Maria Ecclesiæ gerebat imaginem.

* G. [Verba sic reddunt:] *Quā* (vel, *In qua*, Vulg. *Ev* ἡ, pro *ἡ*, vel *ἡ* +). *gratos* (vel, *gratiosos*, Camer. *charos*, Er. Ti. II. Vor. *acceptos*, Pi. Ca. *gratis acceptos*, Be. sub. *sibi*, II. Pi.) *nos reddidit*, sive *fecit* (quo sensu Maria *καταπαύσθην* dicitur Luc. 1. 28. i. e. vel, gratiā nos implevit;

¶ Vor. vel, nobis gratiam auxit; vel, nos dignos reddidit favore suo, atque hujus participes *.) *in illo dilectio*, P. Be. Pi. nempe Christo, Matth. 3. ult. quem Pater dilexit ab æterno; non propter alium aliquem, sed propter ipsum: *בְּיָדֵי*. Vide Esa. 5. 1. Qui suā gratiā nobis meruit omnem gratiam. Vel, per (vel, propter, G.) *illum dilectum*, Er. V. G. *Ev* pro propter, ut infra 3. 13. & alibi.

Sicut Deus in Foedere V. sæpe se benefacere ait Hebræis propter Abrahamum, Isaacum, Jacobum, Moysen, Davidem; ita in N. Foed. bene facit credentibus in Christo propter Christum, quo nullum amavit ardentius. Vide Mat. 3. 17.

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

morte cruentā, quippe sacrificio perfectissimo, Deoque gratissimo, pleno obedientiæ, demissionis, dilectionis & patientiæ, ab ipso nobis impetravit. Qu. Quomodo sanguis Christi hominis potuit infinitæ Dei justitiæ satisfacere? Resp. Quia Christi mors infiniti erat pretii & meriti, tum ob poenæ quam tulit immensam gravitatem, pondus scilicet iræ Divinæ, &c. tum maxime ob infinitam personæ dignitatem, utpote & Dei & hominis.

¶ *Secundum divitias gratiæ ejus*] i. e. Pro uberrima ipsius bonitate, & ut infra 2. 7. *Ex divite ipsius gratia*, P. Pi. Hypallage. *Abundantia bonitatis*, pro *bonitate abundante*, per Hebraismum. Eadem locutio *πλεον* infra 2. 7. In MS. [hic est] ἡ χάρις ποιεῖν ἡμᾶς. *Πλεον* Paulo *abundantiam* significat: ut diximus ad Rom. 2. 4. & 9. 23. 2 Cor. 8. 2. sic & infra v. 18. & 3. 16. Col. 1. 27. & 2. 2. Verè *abundans bonitas*, quod qui nostri nulla in re indiget, nos à se aversos ultro ad se vocavit, & ut id fieret, Filium mori voluit. [Sensus, q. d.] Hæc nobis fecit Deus pro copiosa erga nos beneficentia sua: Hæc causa *παραγενέμεν*, quā impulsus est Deus ad dandum Christum, & Christus ad nos redimendos.

8. *Quæ, &c.* *Ἡς ἐπερίσσειον εἰς ἡμᾶς ἐν πλεονοσίᾳ* ἡ χάρις. *Quā* (scilicet gratiā divite, quæ præcessit b. *Ἡς*, pro *ἡ*, vel *ἡ* b, vel *ἐκείνης* ἡ: vel, *De qua*, Er. Jungitur hic *ἐπερίσσειον* secundo casui, ut Luc. 15. 17 d. vel, *Quam*, V. E. &c.) *redundavit*, vel *exundavit* (vel, *ubertim impertivit*, V. Er. vel, *redundare fecit*, Bod. vel, *copiose se effudit*, Pi. Bod. vel, 1. *Deus ipse*, Pater de quo dictum v. 6. & 7. vel potius, 2. Christus, de quo v. 6. sed non excluso Deo Patre f. *ἐπερίσσειον* accipitur hic transitivè, ut 2 Cor. 9. 8. *in nos* (vel, *erga nos*, Ca. vel, *nobis*, Er. V. *ἐπερίσσειον*, ut & Hebræi *בְּרַחֲמָיו*, *רחמים*, alibi de eo qui accipit aut habet dicitur: hic verò, ut & 2 Cor. 9. 8, 12. & 1 Thef. 3. 12. de liberaliter dante. Non contentus posuisse nomen *πλεον*, addidit verbum *ἐπερίσσειον*, ut bonitatis hujus *ἀκατάλητον* magnitudinem imprimeret animis:) *omni* (vel, *in omni*, Vulg. id est, cum omni:) *sapientiā & intelligentiā*, P. Pi. vel potius, *prudentiā*, Be. Zan. Vulg. Bod. Eō scilicet quod nobis omnem eam sapientiā & cognitionem dedit quæ ad salutem sufficit, quæ *φρόνις prudentia justorum*, Luc. 1. 17. Hunc sensum monstrant & explicant quæ sequuntur. Opposita hæc sunt ei eruditioni de qua Græci & Asiatici gloriabantur. *Σοφία* *σοφία*, *φρόνις* *בְּרַחֲמָיו*, Prov. 1. 2. *Sapientiæ* fuit invenire rationes sanandi generis humani; *prudentiæ*, eas disponere. In Morte Christi fuit & testimonium de veritate doctrinæ ab ipso promulgatæ, & simul omnium virtutum Christianarum perfectissimum exemplum. Secutā autem & Resurrectione, pignus promissi nobis præmii. *Sapientiā & prudentiā* hic intelligit, vel, 1. Dei, quomodo & illud, *in charitate*, v. 4. ostendimus de charitate Dei dictum esse. Sic autem connectendum est, vel cum verbis sequentibus; vel, cum eo quod præcedit, hoc sensu. Quam gratiam nobis elargitus est, mirā sapientiā & prudentiā usus ea in re o. Vel, 2. nostram p: ut sensus sit, Deum nos magnā sapientiā, &c. implevisse: vel, q. d. Quam gratiam copiose in nos, Apostolos ac primos fideles, effudit, unā cum præclaris sapientiæ & prudentiæ donis, de quibus 1 Cor. 12. vel, sapientes & prudentes nos reddens, idque dono fidei. Designatur ergo his vocibus donum fidei, quā Christus cum toto thesauro gratiæ & salutis recipitur; sive [donum] illuminationis internæ à Spiritu Sancto, quæ fit per vocationem efficacem. *Sapientia* refertur ad cognitionem b, rerum tum humanarum c, tum divinarum d, h. e. Dei, Christi atque Evangelii. *Prudentia* verò, ad rerum agendarum usum f, quā scilicet cognitione illā rectè & salutariter utimur, non autem abutimur ad vitia, securitatem, &c. Illa respicit res credendas & cognoscendas, hæc, faciendas & imitandas, vitæ fidei officium, prudentissimè Paulus his duabus vocibus virtutem veræ fidei descripsit. [Sensus loci est:] Ex abundanti hac gratia tanquam fonte, Christus seu Pater in Christo, in efficaci vocatione nostri in summa sua sapientiā communicavit nobis perfectam sapientiā & prudentiā, i. e. dedit nobis fidem salvificam, in cuius objecto, Christo scilicet, omnis sapientiæ & intelligentiæ

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6. Philo, *Vir bonus hominis mali*. *λύτῳ*, *redemptio*.) *per sanguinem ejus*, (Nempe in cruce effusum, h. e. per mortem testatoris ac mediatoris, cujus sanguine novum foedus sanciri oportuit; vel, per sacrificium ipsius Patri oblatum, ut satisfaceret Divinæ justitiæ, & Deus nos absolveret à condemnatione, &c. A Diabolo autem nos liberavit Christus in manu potenti, &c. n.) *remissionem* (sub. *inquam*, Be. Pi. Appositivè hoc additur o.) *peccatorum*] Sub qua complectitur liberationem ab omnibus poenis & malis quæ peccatum consecuta sunt; illam verò tantum posuit, quia hinc pendent reliquæ omnes redemptiones. Eadem verba Col. 1. 14. nisi quod pro *παρεσβιώσαν* ibi est *ἀντίπαῶν* sensu eodem. Retrò videtur gradi & hic & ibi, quia locutus de Adoptione & Sanctitate venit ad Peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrys. & alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas quàm quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optimè intelligas illam Dei indulgentiam quā humano generi in gravissima lapsa crimina non tantum vias poenitentiae præcludere noluit, sed novas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea verò ipsa remissio etiam *ἀπολύτῳ* dicitur, id est, *λύτῳ*, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21. 30. nempe ut sciamus, hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. 23. 34. Poterat Deus suo jure id facere, nullā victimā intercedente: sed quia non Judæi tantum, sed & Gentes solitæ erant ab annis ferme quater mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret, ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed, quod magis ejus bonitas appareret, à se, non à nobis, datam. Sicut in V. Lege non obtinebatur venia eorum quæ in eo statu veniam accipere poterant, nisi cruentā morte victimæ; ita in N. F. remittit Deus peccata credentibus in Christum, ideo quia Christus id suā

* G. 7. *In quo* (Christo d., nempe solo, ut in ipso solo fuimus electi, dilecti, &c. non in nobis, non in Lege aut sacrificiis ejus, Heb. 10. 4. vel, *Per quem*, V.) *habemus* (nos scilicet, electi, fideles:) *redemptionem* (a peccatis & Satanæ imperio, & morte æterna, idque dato pretio, *λυτῶν*, 1 Tim. 2. 6. *Ἀπολύτῳ* est plenissima liberatio, à reatu scilicet. Quāquam autem vox illa translatione quādam ad liberationem quamvis referri interdum solet, in hoc tamen argumento talem intelligi liberationem quæ non sine magno impendio fiat, ostendit locus Matth. 20. 28. ubi Christi vita nobis impensa *λύτῳ*, *redemptio*, dicitur, & *ἀντίλυτῳ*, 2 Tim. 2. 6.

* Dic. gentiæ summa & perfectio consistit^k. Descendit h. l. ad Evangelii prædicationem, per quam in nos exundat Dei bonitas^l, & declarat dignitatem Evangelii^m, quod Sapientiam & prudentiam vocat, ut contrarias omnes doctrinas despiciant Ephesii: nam hoc colore se insinuant Pseudo-apostoli, sublimius se quiddam afferre traditis à Paulo rudimentisⁿ. Christus crucifixus est summa sapientia, quamvis mundus eam pro stultitia habeat^o.

9. Ut, &c. Γνωρίσαι ἡμῖν τὸ μυστήριον, &c.] Patefactio nobis (vel, 1. Judæis, primis credentibus, quibus exoptat Ephesios similes effici, Spiritu revelationis, &c. v. 17 P. vel, 2. electis, quibus solis hoc revelatur, Matth. 11. 25. & cap. 13. v. 11. Joh. 17. 6 9.) mysterio (vel, arcano, Be. Val. D. &c. vel, sacramento, G. ex Text. sic Vulg.) voluntatis sue, (eo nimirum quod nobis in Evangelio manifestatur^t, de servandis scilicet nobis per Christum[†], vel, de Gentibus ad fidem vocandis[†]. Sacramentum voluntatis, Hebræo loquendi genere, est consilium arcanum, i. e. quod diu latuit; voluntas Dei diu abscondita, partim silentio, partim involucris figurarum tam tenebrosis, ut nè Angeli quidem id quod futurum erat perspicerent, 1 Pet. 1. 12. Sic μυστήριον voce intelligi id quod ignotum est ad Rom. 11. 25. notavit Chrys. Justinus ad Diognetum. Ἐν ὅτῳ μὲν ἐν κατὰ μέρος ἐν μυστηρίῳ, &c. Quamdiu in arcano clausit sapientem voluntatem, negligere nos — videbatur. At ex quo per filium aperuit — quæ ab initio præparaverat, unà omnia nobis præbuit^v. Quod autem hoc fuerit consilium, explicant sequentia^x.) secundum beneplacitum suum (vel, ejus, G. vel, gratuitam suam benevolentiam, P. D. Bod. ostendit cur revelat nobis arcana, quia amavit nos^y:) quod proposuerat (vel, præstituerat. Vide Rom. 3. 25. nempe Deus Pater^z.) in sese, Pi. P. Be. &c. vel, secum, V. intra se: αὐτῷ enim in his Libris sæpe valet αὐτῷ^z. Significat, Deum ideò revelare nobis hoc mysterium gratis & pro sua ἐὸς διὰ, quia sic facere, i. e. gratis revelare, decreverat^b; summam Dei libertatem hinc designat: q. d. Deus nullā necessitate astrictus aut impulsus est ad nos diligendos^c. Ostendit qualis fuerit ista Dei voluntas, Sæpe aut iisdem aut mutatis verbis inculcat, & ex libero hoc decreto fluere, & ex antiquissimo; illud, nè Deum suo jure utentem ad rationes vocemus; hoc, nè suspecta sit novitas, ac nè Judæi se antiquitate jactent^d. Vel, in ipso, Be. sic Vulg. i. e. ἐν αὐτῷ, ut habet Clarom. cod. i. e. in Christo^e.

10. Εἰς οἰκονομίαν τῆς πληρώσεως τοῦ Χριστοῦ] Explicat hic quid mysterii nomine significavit^f; vel, quænam fuit illa arcana voluntas quam nobis gratis patefactam dixit^g, & quamdiu illa in Deo abscondi debuit^h. Ideo hoc Deus penes se retinuerat ut suo demum tempore id publicaret dispartirétque in Judæos & Gentes. Est similitudo sumpta à familia, in qua paterfamilias, aut aliquis ejus loco, ex cella deprompta dimensa dat singulis. Id hic Deo tribuitur; alibi Ministris Dei, ut infra 3. 2. 1 Cor. 9. 17. Col. 1. 25. 1 Tim. 1. 4ⁱ. [Verba sic vertunt:] In dispensatione (vel, Nempe in dispensatione, Be. P. Pi. eis, pro v, & particulā exegetica, nempe, subauditur, ut sapientissime fit^k: vel, Pro dispensatione, J. Cap. vel, Ad, five Usque ad dispensationem, Er. II. Ti. vel, Ad dispositionem, ut notetur finis sequentis instaurationis seu collectionis^l: vel, Pro dispensatione, five administratione; vel, Secundum dispensationem: nam in Reg. MSS. legitur καὶ τὴν οἰκονομίαν est penum asservatam distribuere, ut Luc. 16. 2. & seq. Latinitissime id dicitur dispensare; unde munus dispensatorium. Sic consilii illius distributio in Judæos & Gentes οἰκονομία, dispensationis, dicitur nomine, 1 Cor. 9. 17. hic infra 3. 2. & in illa ad Colossenses, hujus Epistolæ velut consanguinea, 1. 25. & 1 Tim. 1. 4. Ideò retinuerat apud se illud Deus ut conveniente tempore publicaretⁿ. Οἰκονομία propriè est rei domesticæ administratio, quæ cuique in domo quod opus est distribuit: hic autem est illa provincia quam Deus Pater injunxit Filio; ut, factus homo, curam susciperet domus suæ, h. e. Ecclesiæ, ex Judæis & Gentibus colligendæ, eamque redimeret & servaret^o.) plenitudinis temporum, Mo. Er. &c. vel, pleni (five, impleti, Il.) temporis, P. Pi. Il. vel, plena temporum illorum præstitionum, Be. i. e. cum dispensata, i. e. erogata, expensa, evoluta esset plenitudo temporis P. Πληρότης Hebræis dicitur tempus quod ad metam suam perductum est,

Act. 2. 1. Sic πληρώσεως ἡμερῶν, Ezec. 5. 2. Dan. 10. 3. πληρωμα [ergò] & πληρῶν, quod & πληρωμα χρόνων, Gal. 4. 4. est plenitudo temporum, vel, maturitas temporis, aut clariùs maturum tempus^q; estque tempus illud quo Vatinia pleraque ac potissima impleta sunt eventumque habuere^r. Et credibile est respici hinc ad hebdomadas Danielis[†], vel potius ad quatuor Regnorum tempora, ut designet hæc phrasis tempora quarti five ultimi Regni Danielis^t. Sensus, q. d. Donec completa erant tempora à Deo præfinita^v, quibus scilicet Deus constituerat, tum Judæos sub Legis servitute retinere, tum Gentes permittere ambulare in viis suis, Act. 14. 16. & 17. 30^x. quibus elapsis Christus venire debuit, &c. v. Non hic intelligit œconomiam temporum, quasi tum Christus dispensaturus foret tempora; sed œconomiam, quam Pater ei injunxerat exercendam & perficiendam, verum non priùs, quam impleverentur tempora præfinita^z. Ità ut tempus hic metonymicè pro iis quæ in tempore sunt aut eveniunt accipiatur^z. Nota, Deum ab æterno præfinivisse non solum omnia quæ fieri debeant, sed etiam tempora & momenta quibus fierent. Vide Joh. 2. 4. & 8. 20. & Act. 1. 7^b. ¶ Instaurare, &c. Ανακαταλίσσειν τὰ πάντα, &c.] Instaurare (vel, Ut instauraret, Er. II. Ut recolligeret, P. Pi. Ut summam recolligeret, Be. Recapitulare, Er. ex Hi. Zeg. Me. ex Hi. & Aug. Restituere, V. T. Ad caput revocare, Er. V. Zeg. sic Val. Ut sub unum caput redigeret, Pi. sic J. Cap. i. e. in unum corpus conjungeret^c.) omnia (vel, omnia illa, Be.) in Christo, Mo. &c. vel, per Christum, V. tanquam caput^d; vel, sub Christo duce^e, à quo omnis nostra unitas pendet^f. Quærendum hic quid ἀνακαταλίσσειν & quid πάντα? Καταλίσσειν [occurrit] Sir. 32. 9. ἀνακαταλίσσειν, Rom. 13. 9. est era in summam colligere: nam καταλίσσειν est summa, vel, erum collectio, Hebræis כָּתַב, aut כָּתַבְתִּי Chaldaicis כְּתִיב, unde verbum Chaldaicum כְּתִיב, ἀνακαταλίσσειν. Quæ voces deinde per translationem à simili ad qualemcunque collectionem cœpere aptari; sic qui dispersos milites in unum agmen contrahit rectè dicitur eos ἀνακαταλίσσειν, sicut Latine colligere, quæ significatio huic loco maximè convenit^h. Ανακαταλίσσειν est summam aliquid colligereⁱ, & quæ prolixè dicta sunt breviter complecti, more Rhetorum, id quod vocant recapitulare. Tunc autem omnia interpretantur quæcunque à mundi initio cum humano genere, & præsertim in Ecclesia, per umbras & figuras gesta sunt; & sensus est, Christum esse totius V. T. scopum, sensum, animam, tot typorum veritatem, tot præceptorum, promissorum, prædictionum, complementum^k. Al. Ανακαταλίσσειν est in unum corpus conjungere^l, & ad unum caput revocare^m, & capiti denuò unire & adglutinareⁿ; partes disjectas & divulsas^o, dispersa recolligere, atque ad originem suam principiumque, unde exciderant^p, vel ad pristinum statum, primamque suam integritatem, revocare^q; ἀνα, pro σύν posito, ut sæpe fit^r. Hæc verbi significatio magis convenit^t, quia hujus contrarium est ἀποκαταλίσσειν, caput detruncare, vel, à capite avellere^t, ut significat apud Ptolem. in Centiloquio, sent. 73^v. Omnia autem intelligunt, vel, 1. omnes creaturas, quippe quæ propter hominem vanitati subjectæ sunt, Rom. 8. 20: quæ etiam renovandæ dicuntur, ibidem, & 2 Pet. 3. 13^x. Hæc autem h. l. comprehenduntur tantum ex consequenti, & per accidens, non autem per se^y. Vel, 2. omnia, nempe τὰ νοερά, intellectu utentia^z, τὰ πάντα, pro τῷ παντί^z; omnia illa, quibus antea divulsis atque distractis, ipse Christus in unum corpus colligendis à Patre missus fuit^b; humanam naturam quæ corruebat corruptaque & perditæ fuerat^c; homines per peccatum lapsos & dispersos, &c. d. Vel, 3. omnes electos^e, five fideles tam ex Judæis quam ex Gentibus, quos, antea dispersos ac dissipatos veluti per desertum vanitatis, erroris, impietatis atque idololatriæ, innuit à Deo recollectos esse^f, sub uno capite Christo, in unum corpus quod est Ecclesia, & communio Sanctorum^g, five in unum hominem mysticum, eodem Spiritu, eademque fide & charitate coalescentem^h. ¶ Quæ in cælis (Quo intelligit, vel, 1. animas electorum five piorum jam in Cælum receptasⁱ, quum hoc scriberet Paulus, vel saltem ante Christi adventum. Obj. Sed quomodo illi recollecti sunt per Christi exhibitionem in carnē, qui ante Christum col-

lecti & consummati, h.e. salutem æternam consecuti, fuerint. Resp. Id & illi consecuti sunt per fidem in Christum venturum, vel vi & efficaciam sanguinis Christi, quippe à quo solo pependit omnis eorum spes. Nec enim per Christum venturum salvi facti essent, nisi is suo tempore venisset, &c.^k Vel, 2. Coelestes^l, electi^oque Angelosⁿ. Sed ob stare videtur locus huic parallelus, Col. 1. 20. ubi *quæ in Cælis* per Christum reconciliata dicuntur, quod Sanctis Angelis accommodari non potest^o. Et quomodo, quæso, Angeli, qui nunquam à Deo defecerunt, nec inter se dissipati sunt, recollecti dici possunt per Christum^p? Resp. 1. Quia etsi non exciderint, tamen excidere poterant, nisi in Christo, ut capite, fuissent, ad hoc ut per ipsum perpetuo conservarentur & confirmarentur in felicitate sua^q. 2. Quia post adventum Christi aucti sunt & plenior cognitione voluntatis Divinæ, Eph. 3. 10. & lætitiā, Luc. 15. 10. 3. Antea inter Angelos factiones erant & studia pro populis. Angeli olim alii Judæis, alii Persis, alii Græcis, favebant, ut videre est apud Dan. 10. 13, 20. & 12. 1. Et adde Job. 4. 18. & ea quæ de Angelis dicit Hieron. Adv. Jovin. 2. & Maximus in Dialogo. Ea sustulit Christus, Rex factus etiam Angelorum, unum ex tot populis sibi populum colligens, cui Angeli ministerium nunc debeant, Heb. 1. 14. Exempla vide Matth. 18. 10. Act. 5. 19. & 12. 11. & 16. 28. & 27. 23, 44. 1 Cor. 11. 10. ubi de Angelis Orationis agitur, quorum & Liber Hebræus Chasidin meminit & Tertul. Philo, De humanitate, eosdem vocat *εὐαγγεῖς*, &c. *inspēctores, ut docet sapientum experientia, ne quid in cantu sit absolum.* Ad Christi Regnum quod in Angelos est adeptus nonnulli referunt id quod est Col. 1. 16. quia *κτίσεν* creare sæpe ordinationem novam significat. Certè ut pleraque Epistolæ ad Colossenses cum hac Epistola congruunt, ita & locus iste huic lucem adferre & vicissim ab eo lucem mutuari videtur^t. 4. Angeli, à nobis, tanquam peccatoribus & Apostatis, avulsi & alienati, jam nobiscum reconciliati, & in unum idemque consortium & corpus, sub Christo capite, nobiscum collecti sunt^r, ut pariter utrique Deo conjuncti, communem beatitudinem obtineant^v. Angeli omnes, insensu Gentibus ob idololatrias cultus, favent iisdem ad Christum conversis, iisque propter Christum libenter inserviunt, ut ad Angelicam dignitatem vocatis^x. 5. Quia numerus Angelorum beatorum, ex multorum lapsu imminutus, ex hominibus electis reparatur, &c. y. *Quæ in terra*] Hoc est quod Hebræi dicunt, *familiam Dei superiorem & inferiorem.* Confer Col. 1. 20. Christo enim *omnis potestas data & in cælo & in terra*, Matth. 28. 18. Vide infra 2 i. & cum eo loco confer Col. 1. 16. ubi *κτίσιν* videtur esse ordinata sunt: de qua hujus vocis significatione diximus aliquid in Prolegomenis ad Evangelia^z. *Quæ sunt in terra* intelligit Homines, quorum nativa sedes est terra^l: Judæos & ex Gentibus genitos, quotquot vocationi obtemperant, rupto intersepto; sublato insuper odio quod maximum fuerat. Nam sicut Judæi illos alienigenas oderant ut idololatrias, eosque habebant *pro hominibus abhominandis, in quos nec homicidium, nec adulterium, committi posset, cum ipsos ducerent feris deteriores, & nuptias eorum innuptas*, ut ex Josepho Albo, Mose Maimonide, Bachai & aliis in explicatione Deut. 21. 21. discimus; ita vicissim Gentibus invisi Judæi ob institutorum diversitatem, & illi Judæos habebant *pro hostibus Deorum immortalium*, ut Cicero pro Flacco nos docet, & pro violatoribus humanæ societatis, ut ex Apollonio Molone, Diodoro Siculo, aliisque multis apparet. Vide De J. B. & P. 2. 15. 9. Quod si Deum respicimus, per multa secula soli Judæi Dei populus; nunc omnes in Christum credentes Christi, & per Christum Dei, populus: Judæi ipsi quoque, contempta verâ pietate, & in solis ritibus polita inani fiducia, plerique Deo invisi. Nunc mutata omnia, conciliati & Deo & inter se utriusque generis homines qui vocationi parvere. Nunc qui ex utroque genere ad Christum veniunt, amici, imò fratres inter se, unus simul Dei populus^a.

11. In, &c. *Ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ ἐκκλησίαν*] *Per eundem* (vel, *In ipso*, inquam, P. Be. Pi. nempe Christo^b, v. præced. nominato. Ità per Epanalepsin hunc versum cum priori connectit^c. Al. Hoc præcedenti annectendum

est, per pleonasmum Hebraicum^d. Satis fuerat quod præcessit, *ἐν Χριστῷ*; sed repetere id voluit, quod magis animis legentium imprimeret, unum esse cœlitum & terras colentium, piorum scilicet, Regem, Matth. 28. 18. vel, quasi diceret, *Per ipsum, inquam, unum, non per ullum alium.* Non hoc factum per Moysen, non per Philosophos^e. *per quem* (vel, *in quo*, P. Mo. Ca. Be.) & (vel, *etiam*, Be. Ca. Pi. V.) *nos*, V. G. (iisdem scilicet Judæi f. Quæ prius generaliter de Christianis dixerat, jam distinctius in duo genera dispertit, priusque agit de se & Apostolis & aliis qui ex Judæis vocati fuerant^f. Loquitur hic propriè de Judæis qui priores sunt vocati, Mat. 10. 5. & 15. 24. Act. 13. 46. mox ad alios credentes deducturus orationem^h.) *in sortem* (vel, *in partem*, Val. Zan. *in participationem*, five *communione*, Zan. Ex. *in hereditatem*, Pi. Zeg. nam hæc omnia *κληρῶ* significatⁱ.) *adsciti sumus*, Ex. 11. Ti. Be. Ca. Pi. i. e. facti sumus hæredes^k: vel, *lecti*, five *electi sumus*, P. Mo. vel, *sorte vocati sumus*, Vulg. *sors nobis obvenit*, intellige vocationis, adoptionis, hereditatis, aut quid simile^l: *κλήρον*, possessionem, i. e. jus possessionis, accepimus, non terrestris, ut majores nostri per Josuam, sed cœlestis. Sic pater dicitur *κληρῶν τῶν υἱῶν* in Græcis Codicibus nonnullis, Esa. 17. i. e. *possessionem filiis relinquere*. Sæpe autem jus ad rem rei nomen accipit, ut infra 2. 6. Phil. 3. 20. vel, *facti sumus sortem*, five *hereditatem*, accipere, Zan. Fideles autem adsciti sunt in sortem Dei, tum, i. passivè, h. e. ita ut ipsi fiant sors & populus ejus, ut alludit ad Deut. 32. 9. tum, 2. activè, h. e. ita ut ipsi hereditatem Sanctorum obtineantⁿ. Al. *cujus patrimonium nos facti sumus*, G. *Κληρῶ* dicebantur in populo Hebræo terræ quæ in prima divisione cuique obtigerant; quia scilicet prima divisio ibi sorte facta fuerat, ut & in aliis gentibus: unde hæredes dicti *κληρονομοῖ*. Hinc deducta similitudine populus Hebræus olim dictus *κληρῶ* Dei, Deut. 4. 20. & 9. 26. & 32. 9. 1 Reg. 8. 51. nunc verò ii qui in Christum credunt, 1 Pet. 5. 3. & peculiari modo Ministri, &c. p. Significat hæc vox Deum tales, quæ scilicet tales sunt & manent, perpetuo pro suis habere velle, sicut res soli apud Hebræos in familia manebant, nec alienari poterant ut res mobiles^q. *Κληρῶ* dicuntur Magistratus qui sortitò creantur^r. Utitur hic voce *sortitionis*, non quod Deus temere & absque ratione eos eligat aut vocet^t; sed ut excludat eorum merita^u, industriam^v, aut qualitates^x. In MS. est *ἐκκλησίαν*, non *malé* y. ¶ *Prædestinati*, &c. *Προοριζέντες* *αὐτὸν* *ἐν Χριστῷ* *τὴν πάλαι ἐπερχόμενον*, &c.] Hoc addit, nè ex sortis mentione colligerent hoc fortuito contingere^z. *Prædestinati* (vel, *Quum essemus prædestinati*, P. Be. Pi. nempe ad vocationem in possessionem hereditatis cœlestis^a.) *secundum propositum ipsius* (i. e. ex certo decreto ejus^b. De vocibus *προορίζω* & *προορίσας* diximus antè. Quod generaliter supra dixerat, id distributo humano genere in duas partes, Judæis, ut prius vocatis, prius aptat. Itaque idem hic est *προορίσας, propositum*, quod supra *ἐκκλησίαν*. Ostendit illam Judæorum antè alios vocationem venisse ex Dei decreto, nempe ut ipsi per omnem terram in Dei laudem perferrent ea quæ Christus egerat, quæque Christo evererant^c.) *omnia* (vel, i. sine exceptione^d, non solum hæc gratiæ beneficia, sed simpliciter omnia quæcunque sunt^e, omnia opera, etiam mala, nempe quatenus opera sunt, non quæ mala^f, quæ Deus optimè dirigit ad finem suum, h. e. gloriam suam, & salutem suorum^g. Sic autem argumentum est à minori ad majus, Deus operatur omnia, etiam in vilissimis creaturis, multo magis quæ ad salutem pertinent^h. Vel, 2. *hæc omnia*, Pi. nempe quæ ad salutem nostram pertinent; de his enim hic disseritⁱ, ut liquet ex præced. & subsequenti^k. Cui favet vox *ἐπερχόμενον*, quam infra de efficacia Spiritus S. in piis usurpat^l. Vel, 3. intelligendum hoc de iis actionibus quæ Dei solius sunt, quale est Christum mittere cum mandatis, & eum mortuum resuscitare. Vide Rom. 9. 19. De revelatione Evangelii & rebus inde pendentibus hic agitur, ut solet vox *τὴν πάλαι, omnia*, ad id negotium de quo agitur adstringi^m.) *efficientis* (vel, *cujus vi, aut virtute, fiunt omnia*, V. Er. i. e. omnia agentis ac moderantisⁿ, qui efficaciter operatur (ut vox significat) salutem nostram, sicut universa operatur, nimirum causalitate Physicâ, five propriè dictâ^o.)

E. Me. secundum consilium (i. e. decretum ^p, ut mox sequitur ^q; quod consilium vocatur non propter inquisitionem ^r, aut consultationem, quæ in Deum non cadit ^t, sed propter certitudinem cognitionis ^u:) voluntatis suæ, Mo. &c. h. e. liberè quidem, quia ex voluntate, sed tamen etiam sapienter & iuste, quia ex consilio voluntatis ^v; ex pleno suo atque absoluto jure in creaturas, quod voluntatis nomine significatur ^x. Ergo quod in hanc sortem adsciti sumus, non nostris meritis, sed voluntati Dei tribuendum ^y, quæ vocat Deus quoscunque vult, ac Judæos prius quam Gentes, &c. ^z. Circumlocutione ad rem valde appositâ Deum designat, hoc titulo, quod omnia effecta det quæ voluit, ex Esa. 46. 10. ut intelligamus, revelationem Evangelii fluxisse non ex alio fonte quam ex liberrima Dei constitutione ^a.

12. Ut, &c. ^b *Eis τὸ αἶμα, &c.*] Significatur hic causa finalis prædestinationis ^b. *Ut nos* (sub. comparati, Pi.) *simus laudi*, vel, *ad laudem gloriæ ipsius*, P. Be. Pi. i. e. Dei gloriosi ^c, ut *gloria Jeshovæ* ponitur pro ipso Deo, &c. Exod. 16. 10. Rom. 1. 23 ^d. vel, *laudem gloriæ* dicit pro *laudem & gloriâ* ^e: quæ merito distinguuntur, quia gloria Divina propriè est in Deo, estque omnimoda & infinita proprietatum Divinarum, Sapientiæ, Justitiæ, Misericordiæ, &c. perfectio, propter quam creaturæ Deum laudant ^f. Hoc porro intelligi potest, vel, i. passivè ^g, h. e. ut simus materia & seges laudis & gloriæ Divinæ ^h; ut Deus in nobis laudetur & glorificetur, tanquam in opere suo, in quo insigniter reluceat ejus bonitas & sapientia ⁱ; in nobis, peccatoribus, hostibus ^k, mortis, Sathanæ, peccati, gehennæque mancipiis ^l, ad tantam dignitatem evehendis, &c. vel, 2. activè, ut nos animo, lingua, vitæque sanctâ ipsum glorificemus ^m. Unde fit ut nostro ministerio ipse meritissimas laudes assequatur. Vide quæ supra ⁿ.

¶ Qui, &c. ^o *Τὸς προηλπίκτας, &c.*] *Antè* (vel, *Prius*, E. vel, *Qui priores*, Er. P. Be. Pi. Tre. ex Sy. &c.) *sperantes* (vel, *speravimus*, Er. P. Tre. Pi. G. &c. vel, *spem posuimus*, Be. sic Ca.) *in Christo*, Mo. G. &c. Hæc est descriptio Judæorum ^p, ex quorum persona adhuc loquitur ^q, qui priores vocati, & priores in Christum credere ac spem suam in eo collocarunt. Sic 2 Thes. 2. 13. *ὅτι ἐλέσθε ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς*, pertinet ad Judæos qui ob Christianismum à Judæis pulsi Thessalonicam concesserant ^r. *Prius*, &c. i. e. vel, 1. priusquam Christus veniret ^s, quem ut verè nostrum communionem sanguinis, & jure promissionis, & venturum credidimus & multis seculis expectavimus ^t: Vide Luc. 2. 25, &c. & 10. 24 ^u. quam expectationem vocat *spem Israelis*, Act. 26. 7. & 28. 20 ^v. Vel, 2. priusquam Gentiles in Christo sperarent ^x; quod scopo loci magis convenit, ut sequentia docent ^y: à quibus & per quos verbum Domini ad Gentes derivatum fuit, juxta Esa. 2. 2 ^z.

13. In, &c. ^a *Εν ᾧ ὑμεῖς ἀκούετε, &c.* In quo (nempe Christo ^b vel, *Per quem*, Pi. Zan.) *& vos* (Gentiles ^c, Ephesii ^d, Christiani jam facti ^e, electi ex Gentibus ^f. Transiit à Judæis ad Gentiles, vocatione & fide posteriores ^g, eosque ejusdem cum Judæis gratiæ & hereditatis coelestis participes esse docet ^h. Cum autem verbum hic aliquod ex præced. necessariò repetendum sit ⁱ, subauditur hic, vel 1. *τὸ ἐλπίζει*, *speratis*, Er. Il. Ti. Me. vel, *sperastis*, P. E. T. sim. Be. Sed vox illa *σπεύετε*, non potest commodè Gentibus applicari ^k, quippe qui in Christo venturo non speraverant. Vel potius, 2. *τὸ ἀκούετε*, *audistis*, vel, *ἐσμεν*, *estis* ^l, in hanc sortem adsciti estis, Zan. Pi. Bod. quod verbum & proximè præcessit, & maximè ad rem faciebat ^m, & verbum principale est in oratione Apostoli ⁿ, v. 11 P. Vel, 3. *τὸ εἶπε*, *estis* ^o. Gentes Judæis æquat ^p, quod salutem attinet ^q. Q. Codices legunt *ὑμεῖς, nos* ^r, ut in Ald. edit. nempe Apostoli & Judæi ^s; sub. *ἐσμεν* ^t: Sed rectius Amb. Hi. &c. legunt *ὑμεῖς, vos*. Cum dixisset, *ut nos essemus*, &c. v. præced. personam subitò mutat, velut exponens quos dixisset *nos*, q. d. Cum *nos* dico, intelligo & omnes in Christo sperantes, inter quos sumus & nos. Se autem conjungit hic cum Gentibus, quorum quippe Doctor erat ^u.) *audientes* (vel, *postquam audivistis*; intellige non auribus tantum corporis, sed & animi, ut Mat. 13. 9. operâ Spiritus S. qui intus animis nostris persuadet, quod foris proponitur ^v: q. d. non olim ut nos, sed

nuper cum audivistis ^a:) *verbum veritatis*, (vel, *illum sermonem veritatis illius*, Be. Evangelium sic vocat ^b, vel, 1. per Hebraismum, q. d. Sermo verax, imò summæ veritatis ac certitudinis, ab eo profectus qui est ipsa veritas, &c. ^c. vel, quia non nisi veritatem continet, eamque divinitus revelatam ^d, cui proinde Ephesii tuto credere possent, &c. ^e: quia nihil habet admixtum falsi, quod habent doctrinæ Philosophorum ^f. vel, 2. ut opponat illud umbris antiquæ Legis ^g, ita ut *veritas* soliditatem simul significet, Joh. 1. 17. Rom. 15. 8. Heb. 9. 24 ^h. Vel, 3. *κατ' ἐξοχήν* ⁱ, quod excellentem & salvificam veritatem, annunciet ^k, æternum nempe illud Dei propositum, quo constituit & Judæos & Gentiles ^l, non per Legis opera, sed per solum Christum crucifixum servare ^m: de qua veritate sermo est Joh. 8. 32. & 17. 17. & 18. 37 ⁿ.) *Evangelium* (vel, *quod est Evangelium*, Tre. ex Sy. Er. vel, id est, *Evangelium*, P. Pi. sim. Be.) *salutis vestræ*, Mo. &c. vel, *de salute vestra*, V. *salutis vestræ* scilicet & æternæ ac gratuitæ; & *vestræ*, h. e. Ephesiorum, & ex consequenti aliarum Gentium ^o. Evangelium sic vocat, quia salutem annunciat ^p, quia via est non tantum certissima, sed hoc tempore etiam unica quæ ad æternam salutem homines perducit ^q: vel, quia est instrumentum salutis ^r, vel potentia Dei ad salutem ^s.

¶ In quo, &c. ^t *Εν ᾧ ὑμεῖς πιστεύετε, &c.*] Rectus ordo fuerat, *ὑμεῖς πιστεύετε, &c.* & *ipsi credentes*; sed & Græci articulum post positivum nonnunquam ponunt pro demonstrativo, & Apostoli minutas illas constructionis regulas non curabant: itaque genera, casus, pronomina sæpe commutabant, verborum incuriosi, cum tantæ res mentem ambirent ^u. [Verba sic reddunt:] *In quo* (vel, *Per quod*, Pi. nempe Evangelium ^v, cujus proximè facta fuerat mentio ^x, ut sit *ἐν ᾧ*, pro *δι* ^y; nam per Evangelium, tanquam instrumentum, fides in nobis efficitur ^z; sed præstat referre ad Christum ^a. *In quem*, Christum, ut sit *ἐν ᾧ* pro *δι* ^b, & præpos. ^c notet subjectum occupans ^d: vel, *Per quem*, Pi. Bod. ^e pro *δι* ^f, ut significetur, Spiritum sanctum datum eis esse à Patre per Christum. Sed tunc præpos. non regitur à *πιστεύετε*, sed ab *ἐσμεν* ^g.) *& credentes* (vel *cum*, five *postquam, credidistis*, Er. V. P. E. Me. vel, *fide ipsi habitâ*, Be. quum primum credidistis ^h: non citius, nec antè, sed post fidem in Christum ⁱ. Duo exiguntur, 1. ut audiatur Evangelium; 2. ut fides ei habeatur ^j.) *signati* (vel, *consignati*, Ca. *obsignati*, Er. P. Mo. Be. &c.) *estis* (nempe à Deo Patre, cui, tanquam principali agenti, hæcenus omnes nostræ salutis actiones attribuit. Confer 2 Cor. 1. 21, 22 ^k.) *Spiritu* (vel, *Spiritu illo*, Il. P. Pi. sic Be.) *promissionis* (Sic vocat, vel, 1. q. d. Spiritu promisso credentibus ^l, Joel 2. 28. & Act. 2. 17. & ex promissione data ^m. Vel, 2. quia per hunc confirmantur promissiones in fidelibus ⁿ: quia hic nobis fidem facit fore ut nobis promissa præstetur hæreditas ^o: quomodo Spiritus Fidei, Sapientiæ, &c. dicitur, quia fidem, sapientiam, &c. producit, fovet, adauget in fidelibus ^p.) *sancto*, Mo. Er. &c. Quæ certa nota est, certumque testimonium vos esse filios Dei ^q: quasi sigillo appositò confirmationem & (ut ita dicam) certificationem accepistis à Spiritu credentibus promisso ^r. Non extrâ signati estis in cute, quomodo Judæi circumcisi, & Græci idolorum punctis notati ^s, nec tantum sigillis externis, Sacramentis Evangelicis ^t; sed (quæ obsignatio multò dignior est) intus Spiritu S. quem Deus per Christum promiserat, Luc. 24. 49. Act. 1. 4. & 2. 33 ^u. Hæc obsignatio alterum est argumentum efficacis fidelium Ephesiorum vocationis ^v. Quod magis stupendum quam Gentes illas à Deo alienas, ab Hebræis contemptas, non modò ad pietatem conversas, sed & Prophetis æquatas, donis linguarum, sanationum, prophetiæ, aliisque similibus? Sed augeat rei magnitudinem, quod hoc ipsum futurum Prophetæ significaverant, ut Joel 3. 1, 2. & Christus disertè promiserat, Marc. 16. 17. Luc. 24. 49. Joh. 7. 38, 39. sicut autem signum annuli instrumento impressum tabulis contractus firmum atque indubitabile reddit quod actum est; vide dicta ad Joh. 3. 33. & 6. 27. ita & dona illa credentes de Dei in se paterna benevolentia dubitare non sinebant, Rom. 5. 5. & 8. 15, 16. Eodem sensu usurpatur vox *σφραγίζεσθαι*, *signare*, 2 Cor. 1. 22. Frequens autem est sanctis

ad Christum perductis gratias Deo debemus. Et hæc pars est aliqua nostræ concorporationis & Communio-
nis Sanctorum d. ¶ In orationibus meis] Gratias

agit pro datis, precatur pro obtinendis beneficiis *. Amant jungi, & à Paulo plerumque junguntur, Gratia-
rum actio & Preces; illæ pro præteritis & impetratis,
hæc ad alia futura impetranda f.

17. Ut, &c. *Ὡς δὲ θεὸς τὸ κρείττον—ὡς οὖν πνεύμα σοφίας
καὶ ἀποκαλύψας ἐν ἐμπνοῇ αὐτοῦ*] Ut (Quibus orationibus

postulo ut s:) Deus (Respondet hæc vox Hebrææ
אלה, quæ jus atque imperium significat h. Docet,

quis invocandus, & à quo omnia petenda sunt i.) Do-
mini nostri Jesu Christi (Deus Christi pater, ut noster,

Joh. 20. 17. ita & ipse Deus dicitur ibi & hoc loco k;
non quidem respectu Divinæ naturæ l, sed ratione, i.

naturæ humanæ m: 2. officij Mediatorii n: 3. fœde-
ris ipsius cum Christo o: vel, quia Christus ipsum præ-

dicavit p. Si Deus dicitur Deus Abrahami, Isaac & Ja-
cobi q, quia apparuit eis r, vel fœdus cum eis pepigit t,

quantò justius dicitur Deus Christi, quem in cœlestem
regiam Deus evexit, summumque ei secundum se im-

perium tribuit u. Possit tamen hic Hyperbaton esse v,
ut *θεὸς & πᾶσι* trajecta sint, & alterum alterius loco

positum. Sic enim planior esset & usitator oratio. Sanè
Act. 7. 2. habetur Deus ille gloriæ, & Christus i Cor. 2.

8. dicitur Dominus gloriæ *: Hic ergò rectus est ordo,
Ut Deus gloriæ, Domini nostri Jesu pater y:) pater glo-

riæ (אל כבוד, ut aiunt Hebræi; מלך הכבוד, Psal.
24. 7. Futuræ claritatis auctor primarius. Deus non

tantum claritudinem habet, sed & claritudinem dedit
Christo & dabit Christianis. Pater autem dicitur qui

causa est alicujus rei z. Deus dicitur Pater gloriæ, i.
quod summè gloriosus est a; ut distinguatur ab aliis pa-

tribus b: 2. quia est autor omnis gloriæ, sive in terra,
sive in cœlis c, omniumque gloriosorum bonorum, &c. d.

3. quia illi debetur omnis gloria *, q. d. Deus gloriæ &
laude dignissimus f.) det vobis Spiritum (i. e. vel, i.

donum sive afflatum g; persona enim Spiritus S. incre-
mentum non suscipit h: ut Spiritus pro donis ejus sæpe

ponitur. Vel, 2. ipsum Spiritum sanctum, qui tunc dari
dicitur, quum mittitur in corda cum efficacia, &c. i.)

sapientiæ (i. e. fidei, vel cognitionis rerum divinarum k:
sapientiæ, spiritualis scilicet & cœlestis l. Spiritus S.

qui credentibus datur, inter alias dotes etiam sapientiam
imprimit animis credentium, non rerum hujus seculi,

quæ Philosophi, & olim Ephesi, se jactabant, sed spi-
ritualem, sive earum quæ ad vitam meliorem ducunt.

Vide Act. 6. 3. i Cor. 2. 6. Col. 1. 9, 28. Jac. 1. 5 m.)
& revelationis (i. e. sapientiam conferentem & arcana

revelantem n; sapientiam, quæ divina mysteria o, quæ
ratione humanâ percipi nequeunt, sed solâ discuntur re-

velatione divinâ p, vobis patefiant q. Hæc vox [reve-
lationis] singularem quandam & eximiarum rerum non

omnibus cognitarum patefactionem significat, i Cor.
14. 6, 26. ubi dicta vide. Eph. 3. 3. Idem Spiritus eti-

am res futuras aut latentes, quæ humanâ ope sciri ne-
queunt, suis revelat r. Docet hic modum quo sapientiam

donat augētque Spiritus S. nempe per revelationem sa-
crarum literarum, quæ fit tollendo velum è cordibus

nostris, & illustrando mentes nostras, quod eas intelli-
gere possimus: vide Luc. 24. 45. Act. 16. 14. 2 Cor. 3.

14, 15, 16. De revelatione hic loquitur, non quæ Pro-
phetis speciali modo fiebat, sed quæ omnibus piis com-

munis est t: vocibus sapientiæ & revelationis h. l. am-
pliolem eorum cognitionem declarat quæ Christianis

que ad nos pertinentium k: vel, ipse, P. B. Zan. Bod. k G.
Zeg. nempe Christi l, ex quo agnito omnem sapientiam

Divinam haurimus m: in eo enim sunt omnes the-
sauri sapientiæ, &c. Col. 2. 3 n. & quod quis cum

clariùs agnoscit, eò fit sapientior & mysteriorum Dei
peritior o. *Γνώσις* est eorum quæ priùs incognita nôsse

cœpimus; *ἐμπνοῇ*, quæ agnoscimus olim cognita quæ
nôsse desimus p. Significat, non esse satis Christum

cognovisse, sed etiam agnoscendum esse quotidie ma-
gis & magis, quem semel cognovimus q. *Γνώσις* est cog-
nitio, *ἐμπνοῇ* est major exaltiorque cognitio, ut Rom. 3.

20. Eph. 4. 13. Col. 1. 9, 10. & 2. 2. & 3. 10. i Tim.
2. 4. 2 Tim. 2. 25. & 3. 7. Tit. 1. 1. Philem. 6. 2 Pet.

1. 2, 3, 8. & 2. 20 r. Cognoscimus, vel ignotos, vel ex-
teros aut alienos, vel eos quos averfamur. Agnoscimus

autem & antea natos, & propinquos aut amicos, & eos
quos amplectimur, approbamus & observamus, &c.

Quare *ἐμπνοῇ* τῇ γνώσει addit debiti officij præstati-
onem, &c. t.

18. Illuminatos, &c. *Περσποπόμενοι τὰς ὁρδάλμους τῆς δια-*
νοίας, &c. Non *διανοίας*, sed *καρπίας*, habet etiam MS.

καρπία, cor hic, ut Hebræis, pro animo humano po-
nitur, cui Mens pro oculis. Ei tribuuntur Oculi, ut

multis ostendimus ad Mat. 6. 22. Clémens ad Corinth.
Εὐβλέψαντες τοῖς ὁμμασί τῆς ψυχῆς. Philo De Mundi conditu-

ra, *Ὅτις νῦν, &c.* Quod mens in animo id oculus in corpa-
re. Tribuntur ei & Aures, quia est in animo aliquid il-

lis ἀνάλογον. Per *καρπίας* ἐξηγητικὴν, appositione explican-
te rem, explicat qualis sit illa cognitio, in mentis, ut

diximus, illustratione consistens; ostenditque illam sa-
pientiam & revelationem veram & eximiam esse illumina-

tionem oculorum interiorum, quam optare solebant viri
magni, Psal. 13. 3. & quam Lex Moysi exiguâ quâ-

dam parte præstabat, Psal. 19. 8 t. [Verba sic reddunt:]
Illuminatos oculos mentis vestræ, Er. Pi. vel, cordis vestri,

Bē. &c. Illud *περσποπόμενοι* variè construunt v; sed plana
est constructio *. Accusativus absolute ponitur per At-

ticisimam, pro, Illuminatis oculis, &c. v. Sic explicat
modum quo Spiritus S. revelat mysteria, nempe illumi-

nando, &c. z. Beza [ut jam dictum] Accusativos abso-
lutè accepit, illuminatis, &c. quod per Genitivum ef-

ferre solent Græci: interdum tamen etiam per Accusati-
vum, ut apud Arist. *ὡς περ ἐκ αὐτῶν λόγων πρὸς ἑαυτὸν*, quasi

non esset ei regio ulla, pro *λόγους πρὸς ἑαυτὸν*. Vide ad Act.
26. 3. Posset & *ἐκ τῶν λόγων* subintelligi ut sint illuminati o-

culi. Sic Act. 5. 31. Hunc Deus exaltavit ἀρχόν, &c.
pro, *ἐκ τῶν λόγων ἀρχόν*, &c. ut esset dux & servator, Rom.

8. 29. Prædestinavit συμμόρφους, &c. ut essent confor-
mes, &c. Jac. 2. 5. Elegit pauperes πτωχοὺς, &c. i. e. ut

essent divites, &c. t. Al. Pendet hoc à verbo *δοῦν* v. præ-
ced a. & per appositionem cohæret cum *πνεύμα σοφίας*,

&c. b. & ante, illuminatos, supplendum est, vel, nem-
pe c; vel, potius, & d, Hebræorum more, ut Joan. 10.

16. i Tim. 4. 3. hoc modo, Det Deus Spiritum sapien-
tiæ, &c. & illuminatos oculos, &c. *: q. d. Det Deus non

solum donum sapientiæ, &c. sed & rectum illius doni
usum, excitando & permovendo mentem vestram, ut

actu sciat, &c. f. [Sensus, q. d.] Et illuminet oculos
cognitionis & intelligentiæ vestræ g. Al. Forfan legen-

dum *περσποπόμενοι*, ut pendeat à præced. *δοῦν* h, & subau-
diatur *κατὰ* ante *τὰς ὁρδάλμους* i. Sic & plana & elegans

est oratio k. Illuminatis oculis, &c. P. Bē. ¶ Ut, &c.
Εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς, &c. Cum modum adipiscendæ cog-
nitionis designasset, jam & cognoscendorum explicat

præcipua, ostenditque quæ sint præcipua illa circa quæ
illa & Sapientia & Revelatio versentur, nempe, bona illa

æterna & cœlestia quæ dicuntur spes, &c. l. [Verba sic

reddunt:] Ut sciatis (i. e. magis ac magis cognosca-

tis m:) quæ (i. e. qualis & quanta n, & quam certa o:) sit spes illa vocationis ipsius, P. Bē. &c. Spes hic ponitur,

vel, i. Metonymicè p, ut Gal. 5. 5. Col. 1. 5. Tit. 1. 2.

& 2. 13. Heb. 6. 18 q. pro re sperata r, sive ad quam

sperandam Deus fideles vocavit t, i. e. quid sperare de-

beant vocati ab illo u; vel, pro bonis æternis & cœle-

stibus v, quæ dicuntur spes vocationis Divinæ, quia &

Vocatio eò tendit ut ea sperentur, spes vocationi propo-

si-ta, n̄ ἐλπίς, &c. spes reposita in cælis, Col. 1. 5. est Vita

illa immortalis ac beatissima quam variis figuris expli-

cant S. literæ, Convivii, Vestitus magnifici, Templi,

Regni;

* G.

† Be. Zan.

Bod. Zeg.

m Be.

n Bod.

Zan.

o Zan.

p Er.

q Be.

r G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

* G.

† Bod.

Regni: præterea verbis quàm possunt efficacissimis ostendunt ei inesse non tantum, à malo liberationem, sed & plenissimam bonorum, quæ nomine *divitiarum*, *honoris*, *gaudii*, intelligi solent, possessionem, cum Deo similitudinem, corpus, intellectum, voluntatem, perfectissima omnia, consuetudinem cum Deo, Angelis, Sanctisque omnium temporum ac locorum. Hæc atque his similia ita per Spiritum Deus imprimit mentibus piorum ut ea velut præsentia conspiciant, præque iis omnem hujus sæculi pompam vitæque commoda, vitam denique ipsam pro nihilo ducant. Vide Joh. 12. 25, 26. 1 Cor. 15. 19*. Vel, 2. propriè, pro dono spei, quo speramus & sperare jubemur. Hoc malim, 1. quia res sperata statim subicitur; 2. ob illud, *vocationis ipsius*, q. d. Dominus vocavit vos ad spem, i. e. ad sperandum, sicut vocavit ad fidem, i. e. ad credendum, ut sensus sit, q. d. Ut sciatis qualis & quàm certa & bene fundata sit spes, quâ vos futura sperare jussit Dominus v. ¶ *Et quæ* (id est, quales & quantæ sint 2.) *divitiæ gloriæ* (i. e. quàm copiosa sit gloria^a, quàm splendida & magnifica sit gloria coelestis^b.) *hereditatis ejus* (q. d. idque dante Deo, quod hic per Genitivum *αὐτοῦ* indicatur, ut & Rom. 8. v. 17. *πλάττει δὲ ἡμᾶς* est *abundans claritudo*, quæ cum illa Beatitudine conjuncta est, sive splendor eximius cujus gustum aliquem Apostolis suis Christus dedit in monte. Vide locutionem similem supra v. 7. Ea futura erit in sanctis. Illa autem *claritudo* dicitur esse *καρποποιουμένη*, i. e. *καρπονομήσασθαι*, quia habebitur non fructuario, sed mancipii jure, sive, quod perpetua sit, nec à possessoribus alienetur. Israelitæ habuerant à Deo *καρποποιουμένην* non sperendam, sed quæ ad coelestem illam comparata meritò sordeat c. Gloria hæc *hereditas* vocatur, quia nobis ut filiis datur, non ergò à nobis comparatur operibus, sed gratis datur d.) in sanctis] i. e. fidelibus, h. e. quæ sanctis promissa*, & in ipsis est quidem jam spe, tandemque erit plenà possessione f.

19. *Et quæ*, &c. *Καὶ τὴν τοῦ ὑπεράνω, &c.* Videtur retrocedere à Vita coelesti ad Resurrectionem, sed id consultò fecit, ut ostensâ Dei bonitate, etiam potentiam ejus summam atque admirabilem ostendat. Vide Phil. 3. 21. ubi hæc ipsa potentia *ἐνεργίας*, *efficaciæ*, voce significatur. Magna sanè potentia est omnia piorum corpora non tantum in vitam restituere, sed & terrenæ compagis corpora meliora efficere coelestibus, & supra omnes cognitæ cœli regiones illis domicilium semper mansurum dare. Quia autem non de quavis resurrectione, sed de beata, agit, quæ *חַיִּים* Hebræis, ideo ad vocem *ζῆναι*, nè de omnibus hominibus loqui crederetur, adjecit *τὸν πνεύματος* g. [Verba sic reddunt:] *Et* (Item ut cognoscatis h.) *quæ* (vel, quàm, V.) *sit excellens* (vel, sublimis, Er. *supereminens*, Be. Vulg.) *illa magnitudo potentia ipsius in* (vel, erga, Cam.) *nos* (vel, nobis, Pi. Be.) *qui credimus*, P. i. e. quam ostendit vel ostendet erga nos credentes i: quo declarat, se non loqui de nuda & absoluta Dei potentia, quâ infinita potest facere, sed eam conjungere cum ejus voluntate, revelatâ in promissionibus, quibus nititur fides k. Loquitur hic, vel, 1. de beata nostra resurrectione & gloria coelesti, quam exemplo resurrectionis Christi, &c. confirmat l. Sensus, q. d. Ut sciatis, quantam potentiam ostendit Deus in nobis resuscitandis, &c. m. Spem illam certam de hereditate illâ coelesti à nobis possidenda, confirmat, ut ex voluntate Dei v. præced. ita ex summa Dei potentia h. l. Objici poterat, Magna prædicas de illa hereditate, nos autem sumus miseri homunciones, indigni & incapaces tantorum bonorum. Resp. Nè respicite vestram infirmitatem & indignitatem, sed summam potentiam Dei, quam in nos exeret, sicut jam exeruit in Christo n. Vel, 2. de conversione fidelium o, in quâ omnipotentem vim exeruit Deus ad eorum cor flectendum, qualem in Christi resuscitatione exeruit p: q. d. quantâ potentia usus fuerit Deus in nobis ab infidelitate ad Christum traducendis q, ut tam ardua & ab humano sensu remota fidei mysteria crederemus r, & à statu peccati ad gratiam vocandis t. Hoc malim quàm de resurrectione accipere, quia verbis præced. *divitiarum gloriæ*, &c. haud dubiè intellexit τὸν πνεύματος cœlo receptos; tum subjungit hic, *Et quæ sit*, &c. non dicit, *quæ futura sit*, &c. Tum personam mutavit: non enim dixit, *ἐν πνεύματι*, ut prius,

sed *ἐν ἡμῖν*; neque dicit *πνεύματος* (uti alibi *πνεύματος* dixit) sed *πνεύματος* i. ¶ *Secundum*, &c. *Κατὰ ἐνέργειαν* ὅς *ἐκέρχεται* i. Cohærent hæc cum illis præced. τὸ *ὑπεράνω*, &c. *supereminens*, &c. nec aliud est *ἐκέρχεται* *potentia* virtutis quàm *ὑπεράνω μέγεθος δύναμεις*, *supereminens magnitudo virtutis*. Et quod de nobis dictum erat, de Christo dicitur, sed verbis aliis, quò copiosior sit oratio. Vocabulum *καὶ* rei similitudinem significat. Quod factum apparet id iterum fieri potest. *Ἐνεργεῖν* hic est *actū ostendere*, ut infra 3. 20 v. *Secundum operationem* (vel, *efficaciam*, Er. Il. Ti. vel, *Pro efficacitate*, P. Be. Pl.) *potentie* (vel, *roboris*, Il. P. Be. Pi.) *virtutis* (vel, *virium*, Be. vel, *fortis*, Il. P. Pi.) *ejus*, Mo. &c. q. d. secundum actua-lem efficacitatem omnipotentia ipsius naturalis. Tribus nominibus utitur, ut excellentem Dei potentiam clariùs & efficacius exprimeret*. Ea autem distinguenda sunt v: *ἰχὺς* est quasi radix, *καὶ* *ἄρbor* cum ramis, *ἐνεργία* fructus 2: *ἰχὺς* est facultas ipsa, *καὶ* *ἄρbor* ipsius sese exerentis virtus, *ἐνεργία* verò ipsius effectum 2: *ἐνεργία* est ipsa efficax operatio, quæ proficiscitur immediate ἀπὸ τοῦ καὶ *καὶ*, i. e. ex actuali robore, quasi à manu & brachio exserto: *καὶ* *ἄρbor* igitur erit potentia & vis exerta, quâ quis aliquid agit, & hæc proficiscitur ἀπὸ τοῦ *ἰχὺς*, vel *δυνάμεις*. Etiam Philosophi tria distinguunt, *δυναμὴν* *δυνάμιν*, *ἐξῆν*, habitum, & *ἐνεργεῖαν*, unde opus oritur b. Sed non opus est tantâ subtilitate. Suffecerit hic observare, causam & fundamentum illius efficacis & potentis operationis quam in nobis exeruit regenerandis suo Spiritu, nempe ipsam Dei potentiam naturalem & infinitam, quam his epithetis illustrat, quòd sit, 1. fortis & robusta, 2. efficax in operando: q. d. secundum potentiam suam fortem & efficacem, pro quo tamen maluit dicere, *secundum efficaciam roboris potentia sua*, quia hæc loquendi formula longè vehementior est & gravior atq; sublimior c. Hæc porro verba construenda sunt, vel, 1. cum proximè præced. *ἐν ἡμῖν* τὸν πνεύματος, *πνεύματος*, inquam, *secundum efficaciam roboris*, &c. d. Itâ duplici argumento demonstrat magnitudinem potentia Dei salvifica, atque itâ spem nostram de hereditate coelesti confirmat, quorum unum spectatur in nobis fide donandis, & à peccato, in quo eramus mortui, resuscitandis & regenerandis, &c. alterum in Christo capite, quem suscitavit, &c. vel, 2. cum verbis superioribus, ut sensus sit, *ut sciatis, quæ*, i. e. quanta, *sit illa magnitudo potentia ejus*, quam in nos declaraturus est, *secundum efficaciam roboris*, &c. *

20. *Quam*, &c. *ὡς ἐνεργεῖται, &c.* *Quam* (Ad verb. *Quâ*: nam καὶ repetendum est ante ὡς ex Hebraismo: Vide infra 2. 4 f.) *exeruit* (vel, *exercuit*, Er. vel, *exhibuit*, vel, *demonstravit*, V. vel, *operatus est*, Be. vel, *efficaciter operatus est*, Zan. Bod.) *in Christo quum suscitavit eum*, &c. P. Mirari non debemus tantam vim potentia Deum in nobis exserturum, cum talem jam exseruerit in Christo cum eum è mortuis excitavit. Ut futura magis crederentur, Deus oculis humanis quantum posset in Christo, Capite & Duce nostro, ostendit. Illud futurum potentia documentum huic jam exhibitò respondebit: quod significat præpositio *καὶ*. Christum à mortuis excitare potuit; Poterit ergò & nos excitare. Cui cum accedat apertissima promissio Dei & Christi, nihil est quod dubitemus. Sadducæis Resurrectionem negantibus optimè Christus, Erratis, inquit, *ignorantes Scripturas*, quæ scilicet id pollicentur, & *Dei potentiam*, quæ nimirum etiam eoulque se extendit, Mat. 22. 29. Tertul. hunc locum sic vertit, *Inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a mortuis* g. ¶ *Et*, &c. *καὶ ἐκέρχεται ἐν δόξῃ, &c.* *Et collocavit* (vel, *constituit*, E. sic Vulg. G. *sedere fecit*, V. *repetit autem, ipsum* h. In MS. *καὶ ἐκέρχεται αὐτὸν*, & *postquam collocasset eum* i, nempe Christum, non simpliciter ut æternum Dei Filium, sed ut hominem; vel, ut Mediatorem k, ut Deum & hominem, sive ut Deum in carne manifestatum l. Καθ' ὅσον hic transitivum est, ut in multis locis quos produximus ad 2 Thes. 2 m. ut Matth. 21. 7. 1 Cor. 6. 4 n.) *ad dextram suam* (In MS. *ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ* o,) *in cælis*, P. Be. Pi. vel, *caelestibus*, Er. Vulg. vel, *supercaelestibus*, Zan. sub. locis, Be. Zan. D. i. e. in cœlo supremo & glorioso p, loco beatorum ac sede Dei q. *Ἐπεσάντα, supercaelestia*, vocantur loca illa beatæ sedis, Joh. 3. 12. 1 Cor. 15. 40, 48, 49. in hac Epistola aliquoties, Phil. 2. 10. 2 Tim. 4. 18. in

Epistola ad Hebræos saepe, respectu ad illam cœli regionem quæ sidera continet. Alioqui eadem regio etiam *cœlum* vocatur Hebræis, & quidem *tertium*, supra Aerem Ætheremque. Christum *sedere ad dextram Patris*, est non tantum à laboribus quiescere cum Patre in æterna illa beatitudine, sed inprimis cum Patre regnare, & imperium in omnia in cœlo & terra habere; in summam Gloriam, Dignitatem, Potestatem & Majestatem, Deo ipsi proximam, exaltatum esse; quietam supremæ felicitatis & dignitatis possessionem accipere; imperii illius summi consortem esse. *Ad dextram sedere* locutio est Orientis, proximam à Rege dignitatem significans, 1 Reg. 2. 19. Psal. 45. 9. Vide dicta Mat. 20. 21. Finguntur in cœlo duo solia, alterum *Dei*, alterum *Agni*, i. e. Christi, Apoc. 22. 1, 3. Sed illud Dei intelligendum ubi simpliciter *sedet* nominatur, Apoc. 5. 13. Hebræis כִּסֵּא כְבוֹד, *thronus glorie*. Apud Daniele solia posita duo interpretatur R. Akiba, *posita Deo & Messia*. Sicut autem *solia Dei*, ut loquitur scriptor ad Hebræos 12. 2. Apoc. 7. 10. & 14. 5. proximum est solium Messia; ita Messia solio proxima solia Apostolorum, Luc. 22. 30. deinde aliorum præconum Evangelii, Apoc. 4. 4. ac postremo credentium omnium qui & ipsi *regnabunt*, 2 Tim. 2. 12. Apoc. 3. 21. & 5. 10. & 22. 5. in suo scilicet ordine & gradu. Sicut potentia Dei nos non tantum è mortuis excitatura est, sed & maximis auctura honoribus & supra cœlum collocatura; ita hoc quoque non minus quam illud in Christo apparere voluit. Nam Christum in cœlum sublatum vidēre Apostoli; regnantem in maiestate supercœlesti vidēre Stephanus, Paulus, Johannes, alii. Nec minus ejus rei testimonium est in Spiritu S. quem ipse, ut promiserat, in Apostolos credentesque è sublimi regia misit. Ergo quin nos quoque in summum honorem, nostri tamen gradus, evehere possit, nulla dubitandi est ratio. Vide Joh. 17. 24.

21. *Supra*, &c. ὑπεράνω πάντων ἀγγέλων καὶ ἑξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος. Non dicit *ἀνω*, sed *ὑπεράνω*, ut significet Christum infinitis partibus excellere. Subaudiendum hic, *exaltatus est in cœlum, sedet ad dextram*. Longè *supra* (non modò situ corporis, sed & multò magis superexcellentiâ potestatis) *omne imperium* (vel, *omnem principatum*, Er. ac *potestatem*, vel, *authoritatem*, Be.) & *potentiam* (vel, *virtutem*, Er. *potestatem*, Be.) & *Dominium*, P. Er. Be. Pi. Christi maiestatem magis magisque depingit, ut eò major Satraparum ejus, i. e. Christianorum, honor intelligatur. Intelligunt hoc, vel, 1. de Imperiis terrenis: ut *ἀρχαὶ* sint Reges, &c. ἑξουσίαι, alii Magistratus; *δυνάμεις*, potestates, etiam tyrannicæ; *κυριότητες*, quivis domini, etiam privati. Vel, 2. de eximiis vel sublimissimis Angelorum classibus, sive ordinibus, sive choris; quorum hæc sunt nomina, eaque apud Hebræos frequentia, ut apparet tum ex voce, ἐν τοῖς ἑπτακλήτοις, tum ex [collat.] Rom. 8. 38. ubi exposuimus unde ortum habeant hæc nomina, 1 Cor. 15. 24. Eph 3. 10. Col. 1. 16. desumpta ex nominibus dignitatum Imperii Perfici, quasi dicas, ut ex Romano Imperio posteriore sumamus nomina, *Præfectos, Prætores, Vicarios, Præsides, Comites*. Θεσμοὶ qui Col. 1. adduntur sunt *Reges*, quales nonnulli erant sub magno Persarum Rege, qui ob id dictus *Rex Regum*. Similis ordinum distinctio etiam in Satanæ Regno, infra 6. 12. Christus igitur omnibus illis, etiam excelsissimis Spiritibus, imperare hic dicitur, ut *Rex Regum*, & *Dominus Dominantium*. Forsan Paulus hic respicit Poetas & Theologos Græcorum, qui de cœlestibus temere multa fabulabantur, præcipuè verò scholam Simonis Magi, quæ talia Angelorum nomina, pro magna sapientia, cum fastu & auditorum admiratione incalcabat, ut referunt Iren. & Epiphan. Contrà docet Apostolus, veram sapientiam esse, si sciamus Christum regnare supra omnem, etiam cœlestem, potestatem, &c. P. Vel, 3. de utrisque, & terrestribus & cœlestibus tam malis quam bonis; de principatibus, tum terrenis, ut patet ex scopo Apostoli, qui est demonstrare Christum supra omnes creaturas exaltatum esse, & ex collat. Mat. 28. 18. tum etiam cœlestibus ac angelicis, ex collat. Col. 1. 15, 16, 17. & 1 Pet. 3. 22.

¶ Et, &c. καὶ πάντες οὐνοὶ καὶ ἑδά, &c. Et omne nomen quod nominatur (Nomen hic accipit, vel, 1. pro re existente: tum significat, quicquid existit

in rerum natura; omne enim quod existit nomen habet: vel, 2. pro persona, quavis excellenti, sive humana illa sit, sive Angelica, quæ ratione potestatis aut dignitatis cum fama nominari potest. *ὄνομα nomen* apud Hebræos *dignitatem* saepe significat; tunc autem significat homines celebres, qui Hebræis *virī nominis* appellantur, Græcis *ὀνομαστοί*. Nomen pro re celebri, & nominari pro celebrem esse. Participium præsens [ὀνομαζόμενος] per ὁνομαζέμενος continet & futurum. Non solum in seculo hoc, verumetiam in futuro, P. Be. Pi. Hæc clausula referenda est, vel, 1. ad totum complexum superioris orationis; sive ad illa verba, *sedet ad dextram*, &c. ut doceat, Christum non solum sedere jam, h. e. regnare super omnia in hoc seculo, sed etiam regnaturum in futuro, eoque regnum ejus esse æternum, & futurum seculum comprehendere. Vult dicere, Christum à Patre evectum esse supra omne quod in creaturis habet aut habere potest nominis celebritatem, idque sine exceptione, sive in hoc seculo, quod est hominum mortalium, sive in futuro quod est Angelorum immortalium. Vocatur autem futurum, non quòd jam non existat, sed quia nobis futurum est. Vel, 2. ad verbum proximè præced. *nominatur*, ut sensus sit, Christus non solum est supra prænominatos ordines Angelorum, verum si qui alii sint sublimiores, aut aliquæ res præstantiores, quæ in seculo quidem hoc nominari non possunt, sed in alio seculo cognoscuntur; si quæ sint adhuc illis nominibus augustiora Angelorum vocabula; si qui erunt Spiritus illis quos designavimus digniores, putà quales apud Ezechielem nomine *רוּחַ* obscurè denotari putantur ab Hebræis, (ἀέρας eam vocem verterunt veteres Christianorum hæretici, ut & Tatianus;) quorum in futuro seculo cognoscuntur nomina ac munera, etiam in illos imperium Christus obtinet, nullā naturā exceptā præter Patrem, 1 Cor. 15. 27.

22. *Et omnia* (tam Angelos quam Homines, & bonos & malos, omnesque creaturas, ex collatione verborum præcedentium & Phil. 2. 10. vel, omnes hostes suos; ut membro seq. Ecclesiæ subjectionem declarat.) *subiecit sub pedibus ejus* i. e. subiectione perfectā, vel, sicut quæ sub pedibus habemus, nempe ut vilia & digna quæ conculcentur & conterantur. Mystica applicatio Psal. 8. 6. Vide quantum secundus Adamus priori præstet: Huic subiecta Pecora & Armenta, illi Angelorum exercitus. Potestatem ei [Christo] dedit omnia inimica, ac postremo Mortem ipsam, subjugandi. Confer 1 Cor. 15. 27. Phil. 3. 21. In verbis præced. honorem & dignitatem supra cæteros Christo tribuit, ei autem hic addit dominandi potestatem. Obj. At nondum omnia Christo subiecta sunt. Resp. 1. Omnia ita subiecta sunt illi, ut ea possit conterere cum vult, sed non semper vult ob graves causas: [quas vide in Zan.] 2. Hoc refert Paulus velut rem quæ jam impleri coeperit, & paulatim impleatur, perfectè autem implenda sit in fine seculi; sic tamen, ut jam data sit Christo perfectā & suprema potestas, per quam omnia tandem sibi subiecturus sit. ¶ Et ipsum, &c. καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν. Et ipsum dedit caput super omnem Ecclesiam, Vulg. Gentium & Judæorum, Angelorum & hominum, triumphantem & militantem. Et eum qui est super omnia dedit caput Ecclesiæ, Tre. ex Sy. Ipsum super omnia (supple. positum, G. sim. Camer.) dedit Ecclesiæ, ut caput ejus. Est Trajectio. Magna consolatio, quòd tantum imperium habeat is qui id exercet Ecclesiæ bono, sicut caput consulit corpori. Vide Heb. 1. 14. Capitis nomen respectu Ecclesiæ Christo datum vidimus 1 Cor. 11. 3. Vide & infra 4. 15. & 5. 23. Col. 1. 18. & 2. 19. In bonum Ecclesiæ obtinet hoc imperium. Vide Heb. 1. 14. Al. Supplendum hic ὅτι ἐστὶ, hoc modo, ὅτι ἐστὶ αὐτὸν ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, i. e. summum ut esset ac omnipotens caput Ecclesiæ; vel etiam, solum & unicum caput. Eumque dedit (vel potius, constituit, Be. P. Pi. Bod. Hebraismus, ἔδωκε, pro κατέσχευεν, ut Gen. 41. 43.) caput super omnia Ecclesiæ, Mo. vel, ipsi Ecclesiæ, Er. P. Be. Pi. ἐφ' ὅλην, id est, vel, 1. pro ὑπεράνω, supremum, cui omnia subsint, & eminentiam notet; vel, 2. super omnia, & ad omnia bona illi communicanda, h. e. ut illi adfit in omnibus, nil sinat illi deesse; vel, ad omnia veri capitis officia faciendā erga Ecclesiam

quoniam ipse talis non fuerat (vixerat enim vitam non quidem ullo modo comparandam cum ea quam duxit postea Christianus, sed tamen probiorem quam sui temporis Judæi, Phil. 3. 6.) utens figurā κοινωσις, per quam ea quæ sunt odiosa facimus nobis communia. Vide Dan. 9. 5. Servius ad illud, & dubitamus adhuc? Et dubitas. Miscuit personam suam. Tale & illud Homeri, Τυδίδη, ἢ πεισδύτῃ καλὰ δόξα δέσσει δ' ἀλλήλῃς. Vide & quæ diximus ad Rom. 7. Quomodo Paulus se his annumerat, cum testetur se secundum Legem fuisse irreprehensibilem, Phil. 3. 6? Resp. Abstinent quidem à scortationibus, furtis, &c. erat tamen, se teste, blasphemus in Christum, persecutor, sanguinarius, grassator, &c. y. conversati sumus (i. e. vitam egimus, illorum vitæ similem:) aliquando (vel, olim, P. Be. &c. priusquam veniremus ad Christum b:) in desideriis (vel, cupiditatibus, P. Pi. &c. concupiscentiis. Quâ voce significat naturam corruptam ejusque appetitiones & desideria.) carnis nostræ, Mo. &c. i. e. pravæ concupiscentiæ nostræ d, ad exemplum majorum nostrorum, quorum historia est Num. 11. 34. ¶ Facientes, &c. Ποιῶντες τὰ δειλήματα ὅσους καὶ οἱ ἀνθρώποι ¶ Facientes voluntates (i. e. cupiditates ac desideria: vox est plur. num f. Notare videtur duplices cupiditates perversas, quarum aliæ magis externæ, aliæ internæ sunt e: vel, voluntatem, Tre. ex Sy. vel, quæ libebant, Er. II. Ti. P. Be. Pi.) carnis (vel, carni, Er. P. &c. indulgentes actionibus illis crassioribus, putà scortationibus, Adulteriis, & Vinolentiis h. Carnem hic vocat partem animi ἀλογον i, (ratione carentem,) vel, partem crassiorem corruptæ naturæ, quæ corpus, totamque partem animale, irascibilem & concupiscibilem, omnēque carnis affectus, complectitur k:) & cogitationum, Mo. vel, cogitationis, Tre. ex Sy. consiliorum, Amb. in Er. cogitationibus, P. Be. Pi. E. illis nimirum quæ non ex sensu carnis ortum habent, sed solum ex appetitu intellectivo, ut cogitatio honoris consequendi, &c. l. subtilioribus illis vitiis, quæ sunt magis ἐν πνεύματι, & propius ad virtutes videntur accedere m: δαιμονία hic vocat partem animi λογικόν n, sive spirituales, h. e. mentem. Hinc liquet, mentem ipsam & corruptam esse, & nomine carnis sæpe intelligi in S. S. ut Col. 2. 18. Nihil prorsus relinquit homini Paulus, quod non sit per peccatum non dico semimortuum, sed prorsus mortuum p. ¶ Et, &c. καὶ ἡμεῖς τέκνα φύσεως ὁμογενεῖς, &c. ¶ Eramusque naturæ filii iræ, &c. P. Be. Pi. Er. &c. Non activè, pro hominibus iratis, ut filii contumaciæ pro contumacibus; sed passivè, digni & obnoxii iræ ac vindictæ Dei r, proprii iræ t, rei iræ u, & mortis æternæ v. Ira in his libris sæpe est poena x: filii iræ sunt qui poenam meruere, sicut filii mortis qui mortem y, 2 Sam. 12. 5. Joh. 17. 12. 2 Thes. 2. 3. Trajectio hic est nominis φύσει, qualis Gal. 4. 8. In MS. καὶ ἡμεῖς φύσει τέκνα. Φύσει significat, vel, 1. non opinionem b, sed reverentiam c, ut Gal. 4. 8. Syrus מלִּיתִי מִלֵּן, plenè, omnino: quomodo & Hieron. ait à veteribus acceptum. Non agi hic de labe originaria satis ostendunt præcedentia, ubi describuntur vitia à quibus multi veterum fuere immunes. Tales erant plerique Israelitæ, quales fore prædixerat Moses Deut. 32. 5, 20. & quales describit Esaias, 57. 5. d. vel, 2. naturā, non quatenus creata, sed quā corrupta est; ex naturæ nostræ corruptione & propensione f, à primo exortu naturæ nostræ, quæ per Adamum & originale peccatum corrupta est g, ex nativitate h, non ex consuetudine & imitatione, sed peccatores nascimur, ut liquet ex Psal. 51. 7. Rom. 5. 12, 13, 14. Et hunc Apostoli locum Aug. Prosp. &c. volunt unum ex præcipuis esse quibus docetur, omnem hominem nasci in peccato originali. Huic intellectui congruit, 1. quod non hic dicitur φῶς, ut antè, sed τέκνα, quæ vox nativitatem seu partum expressius importat: 2. ordo Græci textus, filii naturæ iræ, q. d. filii, quod ad naturam attinet, sive naturales, iræ, ut hos opponat filiis adoptione: 3. quod hæc scribit in persona Judæorum k, & vocem naturæ tacitè opponiteorum gloriationi de carnali generatione ex Abrahamo l, docetque, ipsos ex nativitatis origine, quā naturam à parentibus acceperunt, aliquando fuisse iræ Dei obnoxios perinde ut Gentiles, quos ob nativitatem ex parentibus idololatri tanquam peccatores & immundos aspernabantur m. 4. quod

Apostolus mali hujus [vitæ depravatæ, de qua jam dixerat,] causam & radicem hanc locutione disertè denotare voluit n. Mihi videtur naturam opponere gratiæ, quā mox nos salvos facios esse dicet. Ira erat nostræ Naturæ sive Nativitatis. Salus erat Gratia, & ob id Christo imputanda, non nobis ipsis o. Hoc uno loco, quasi fulmine, totus homo, quantus quantus est, prosternitur. Neque enim naturam dicit læsam, sed mortuam per peccatum, id eoque iræ obnoxiam p. ¶ Qui, &c. Πάσις ὁ ὢν, &c. ¶ Quum (vel, Ut qui, Be.) dives sit misericordiā, Pi. &c. Heb. כֶּסֶד בָּרַךְ, Exod. 34. 7. 7. 9. Orationem hucusque suspensam colligere jam incipit, ac paulò post absolvit r. Loquitur hic de misericordia Dei quoad effecta ejus, eamque à dilectione Dei proficisci docet t. ¶ Quā, &c. ἥ, &c. ¶ Propter unum h. Syntaxis Græca t. Vel, repetendum διὰ ex præced. vel subaudiendum ὡς v. Quā dilexit nos, P. Pi. &c. i. e. vel, 1. totum humanum genus. Hæc est dilectio illa antecedens de qua Rom. 5. 8. 1 Joh. 4. 10. vel, 2. nos, tum Judæos, tum Gentiles y, quos elegerat, &c. z. Mutat hic personam 2. in 1. ὡς in ἡμῶν, ob collationem Judæorum cum Gentibus a. ¶ Et, &c. καὶ ὅντας ἡμᾶς, &c. ¶ De istis duabus particulis y & z, quæ hic παραδέχεται, diximus suprà b. [ad v. 1.] καὶ hic, vel redundat c, vel, sententiæ ejusdem v. i. incæptæ epanalepsin sive resumptionem ostendit d, vel, vim habet comparandi e, q. d. Non solum vos Gentes, sed etiam nos Judæos f. Hæc ergo quasi apodosis est, respiciens ad v. 1. [Sic vertunt:] Nos, (vel, Etiam nos, V. Be. Er. Zan. vel, Nos, inquam, Camer.) quum per lapsus (vel, per peccata, Er. Be. in offensis, Be.) mortui essemus, unā vivificavit (vel, fecit nos vivere. ζωοποιεῖν adumbratum ex Hebræo מְחַיֶּה, quod habemus Deut. 32. 39. & alibi h; dignos fecit qui unā viveremus i:) cum Christo, Pi. &c. i. e. ad exemplum Christi k, vel, potentiā illā quæ Christum excitavit l: vel, hac phrasi significat, tum, 1. causam salutis nostræ meritoriam, tum, 2. nostram cum Christo unionem ejusque effectum esse vitam novam, &c. Vivificatio h. l. & justificationem & regenerationem nostram complectitur m. Vivificatio hæc duplex est, duplici mortui respondens, infernali & spirituali, 1. quā liberamur à reatu mortis æternæ, & donamur jure vitæ æternæ; hæc fit per expiationem remissionemque peccatorum: sic Deus nos vivificavit in persona Christi per mortem suam expiantis peccata, &c. 2. quā à morte peccati in vitam spiritualem traducimur: hæc fit per communicationem Spiritus Christi, &c. n. Vitam hic intelligit, vel, 1. gloriæ, quam in spe habemus o: vel potius, 2. justitiæ p: q. d. fecit nos participes spiritualis resurrectionis & novæ vitæ Christi q. ¶ Cujus, &c. καὶ αὐτοῦ, &c. ¶ Sumunt multi interpretes ut παραδότης. Sed Chryf. istud hoc loco non videtur legisse: & credi potest festinatione scriptoris positum pro eo quod est infra v. 8. Sed nollem hanc fenestram aperire infidelibus & hæreticis. Nec frustra hoc additum: ostendere hic voluit totam salutem nostram esse gratuitam, &c. t. (Gratiā estis servati) Pi. Er. Sed dura & insolens est hæc parenthesis u. At ea tribuenda est affectui Pauli admirantis donum Dei v. Cujus gratiā estis servati, P. Be. Vulg. Ellipsis relativi, ut Jac. 5. 6. 1 Pet. 4. 14. 1 Joh. 3. 12. Imò in cod. Clarom. e, cuius, exprimitur x. Qu. Sed cur dicit, salvati estis, non sumus? Resp. 1. Quia Judæorum salus erat partim ex veritate, Gentium prorsus ex misericordia, Rom. 15. 8. 9. id eoque magis gratuita, utpote non promissa y. Verum mox sententiam suam ita explicat ut sit omnibus qui salvantur communis. 2. Repentina hæc personæ mutatio tribuenda videtur affectui Apostoli erga Ephesios, quibus, ut discipulis suis, singulariter commendatum esse voluit beneficium gratiæ Dei z. ¶ Et, &c. καὶ οὐκ ἐν χρεὼσι — ἐν χρεὼσι ¶ Unāque suscitavit, unāque collocavit in celis in Christo, P. Be. Pi. &c. Resuscitationem & sessionem hic intelligunt, vel, 1. quam in hac vita consequimur: q. d. ut Christum resuscitavit, &c. ita & nos à morte peccati revocavit ad vitam justitiæ, & fecit ut conversatio nostra in celis esset a. Non placet, quia de hoc beneficio jam egit sub nomine vivificationis, &c. b. Vel, 2. quam in fine sæculi expectamus c, resurrectionem corporum, &c. d. Sed in sensu Verbo-

verborum variant *. I. Hoc dicit, propter certitudinem, quam omnes pii ex resurrectione Christi concipiunt f. Et pariter cum illo suscitavit, Er. Nempe spe, ut dicitur Rom. 8. 24. Ideo Christum excitavit, ut sciremus nobis idem eventurum, simulque cum illo sedere fecit. Etiam nos ergo regnabimus, Matth. 19. 28. & 20. 21. 2 Tim. 2. 12. In quos ergo? Difficile dictu. *Mysterium est*, ut Chryf. hic ait. Res tamen vera. Per *ἀπαρχὴς* sanctificatur tota frugum congeries. Sic Christus cœli possessionem adeptus est, non pro se tantum, sed & pro nobis. Jus ad rem, ut & supra diximus, sæpe rei nomen accipit. Dicitur nos in cœlum evexisse, per spem, affectum, tendentiam, & vitam cœlestem, per quam reipsa post mortem nos in cœlum invehet. 2. Nos jam excitati dicimur actu & reipsa, nempe in Christo, tanquam in capite, qui non suo tantum, sed & nostro, nomine Regnum possidet: quomodo benedictis primitiis, reliquæ simul fruges, non tantum potentiâ, aut spe, sed actu, benedictæ erant, &c. Nos quidem non re, facto, aspectu, aut effectu, sed tantum spe, jure, fide, affectu, resurreximus: sed mirâ & emphaticâ hac phrasî, quod Christo tantum reapse competit, illud nobis in ipso tribuitur, ut unio nostra cum Christo arctissima, & rei ipsius summa certitudo hoc pacto insinuetur. Nexu nimirum triplici Christo copulati sumus, 1. æternæ prædestinationis, ut effemus ejus membra; 2. carnis nostræ; 3. Spiritus sui.

7. *Ut, &c.* *ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις* — *ἐν χριστῷ ἕρ' ἡμᾶς, &c.* *Ut ostenderet* (tanquam in specimine aut exemplo: id enim verbum hoc significat & 1 Tim. 1. 16.) *seculis*, vel *in seculis*, *succedentibus* (vel, *supervenientibus*, Er. Mo. Be. &c. *futuris*, Tre. ex Sy. Ca. i. e. vel, 1. in seculo futuro, ubi perfectissimè declarabitur & cognoscetur magnitudo gratiæ Dei erga electos, q. d. ostendit nobis ampliores divitias in cœlis. Quod nunc spe ac jure obtinemus, tunc in re ipsa obtinebimus. *Ἀιώνες οἱ ἐπερχόμενοι, עולם הבא*, tempus post resurrectionem; *αἰὼν ὁ μέλλων*, supra 1. 21. Heb. 6. 5. Vel, 2. in temporibus sequentibus, sive futuris hujus seculi; h. e. hominibus victuris in seculis, perpetuò sibi succedentibus, in finem usque mundi, in exemplum posteris omnibus *) *summas* (vel, *supereminentes illas*, Be. sim. Er. V.) *opes* (Vide Rom. 9. 23.) *gratiæ suæ, per benignitatem* (vel, *benignitate suâ*, Be. Pi. *πλεονεξία*, ut supra 1. 7. Et augendi causâ adjecit *ἐκβαλόντα*, ut 2 Cor. 3. 10. & 9. 14. supra 1. 19. infra 3. 19. Et post *ἐκβαλόντα* adjecit *ἐν χριστῷ*, ut istâ verborum abundantia magnitudinem beneficii significaret. Sic Esaias 63. 7. posuit *רַב טוֹב, רַב חַסֵּד, & rursus רַב חַסֵּד*. In MS. & *ἐκβαλόντα πλεονεξία*, quasi *πλεονεξία* esset Neutrum declinationis tertiæ. Et ita perpetuò in illo Libro poni solet *πλεονεξία* cum Adjectivis Neutris.) *erga nos* (vel, quâ utitur *erga nos*, V. i. e. me fidelesque omnes, tam Gentiles, quàm Judæos ab adventu Christi ad tempus quo hoc scribo. Itâ sensus planus est, Per benignitatem Dei, defunctis Patribus in Christo præstitam, posteris autem prædicatam, ipsos quoque posteros intellecturos, quantæ sint divitiæ gratiæ, &c. eoque spem concepturos Deum futurum erga se liberalem, si crediderint.) *in Christo Jesu*, P. &c. Hoc addit, ut sciamus nos post Deum Christo omnia ista debere.

8. *Gratiâ enim* (nempe Dei, ex v. præced. c. id est, favore Dei gratuito: vel, beneficio gratuiti auxilii Divini.) *servati estis*] Inchoatè f, i. e. iustificati. *Σωζέσθαι* hic est *purgari à vitiiis, justum reddi*, ut Act. 2. 40. & 1 Cor. 1. 21. Nempe, sicut vita in peccatis *mors* dicitur, sic ab iis liberari appellatur *servari*. Verùm non solum iustificationem hic intelligit, sed totam plenamque salutem, ut liquet ex toto contextu, ubi resurrectionis, &c. mentionem fecit. Eam autem nos consecutos dicit, 1. in Christo capite; 2. quia eam certò consequemur. Qu. Sed cur dicit *estis*, non *sumus*? Resp. Non excludit Judæos, ut v. 10. docet, sed de Gentibus hoc exprimit, 1. quia ad ipsos gratiam Dei non pertinere putabant Pseudo-Apostoli, nisi Legem Moïsi admitterent, & salutem volebant perfici per opera; 2. quia his nulla facta erit promissio, sicut Judæis, Rom. 15. 8, 9. Personarum tam crebrâ & consultâ permutatione subinuit, fideles omnes sine discrimine eodem loco haberi,

tanquam eidem iræ obnoxios, ejusdem salutis confortes, idque ex eadem Dei gratia. ¶ *Per fidem*] Scilicet vestram, scil. in Christum, quæ hujus salutis initium est & fundamentum; quæ ex libero arbitrii nostri consensu & cooperatione cum Dei gratia præveniente elicitur. Hoc non ita accipiendum est, quasi fides gratiam præveniret, nec inter beneficia gratiæ ponenda esset, cui sententiæ mox obviat. Qui dicit, artificem totam domum ædificasse super bono fundamento, non negat fundamentum ab ipso positum fuisse, &c. Qu. Quomodo solâ gratiâ, si per fidem? Resp. Sive fidei, sive gratiæ hoc tribuitur, perinde est, quia fidei non tribuitur tanquam causæ, aut operi nostro, sed tanquam instrumento beneficium hoc oblatum recipienti. Est autem necesse accipias salutem, si servari velis. ¶ *Et, &c.* *Καὶ τὸ, &c.*] *Et hoc* (i. e. vel, 1. hæc fides: hoc ipsum, scil. credere; non enim de habitu solum, sed & de actu, fidei loquitur: illud ipsum quod credidimus, Phil. 1. 29. Prolepsis est: q. d. Hoc quod dixi, per fidem, non ita volo accipi, quasi fidem ipsam à gratia excipiam; vel, 2. hoc quod dixi, *servati estis*: ut ad totam sententiam referatur, quod melius est f.) *non est ex vobis*: (h. e. ex naturæ nostræ aut viribus, aut dignitate, aut merito; non ex vestro desiderio, vel petitione;) *Dei* (vel, sed *Dei*, Be. Pi.) *donum est*, Pi. Be. &c. i. e. ex gratuita & spontanea Dei liberalitate nobis provenit. Fides sive in Deum fiducia procedit non ab argumentis humanitatis repertis, qualibus utebantur Philosophi, sed ab iis quæ Deus non rogatus in Christi miraculis & morte & resurrectione exhibuit. Merito igitur hoc Dei bonitati adscribit, ejusque *donum* vocat. Vox Dei hic emphasin habet. Nam cum omnes gentes verum putant, quod datur dono illud ex gratia esse, quia non debetur, id multò magis locum habet in Deo, qui liberissimus est, & nihil nobis debet, &c.

9. *Non ex operibus*] Supple ex prioribus, *servati estis*. Non acquisivistis istam iustitiam longâ exercitatione, quomodo Philosophi dicunt acquiri virtutes. Subitò & sine labore ea vobis obvenit per compendiosam viam Fidei. Vide Rom. 4. 2. & ibi dicta. Opera hic excludit, vel, 1. quæ quis habet ex seipso, vel quæ fidem præcedunt; vel, 2. absolutè omnia, quia hic de tota agit salute nostra, quæ tantum ex gratia est. Vide hic gratiam & opera inter se pugnare in officio iustificandi & servandi. ¶ *Ut ne, &c.* *ἵνα μὴ, &c.*] *Nè quis gloriatur*, P. &c. In se, aut viribus naturæ, vel, quòd aliquid de suo ad sui salutem attulerit, vel, se suis operibus meruisse, aut adeptum esse iustitiam & salutem. *Nè quis id laudi sibi tribuat*, quasi suo pte ingenio aut labore pervenisset ad istam iustitiam quam sanctitas & sancta opera sequuntur. Quicquid est in flumine fonti debetur.

10. *Ipsius enim sumus* (nos etiam Judæi, &c.) *facti sumus*] Vel, *opus*, P. Be. &c. Ex Deut. 32. 6. Esa. 43. 21. & 44. 21. Populum Israeliticum Deus sibi fecerat, liberando eos Israelitas à servitute Ægypti: Populum Christianum sibi Deus fecit liberando nos à servitute vitiorum. Hæc est *nova creatio*, 2 Cor. 5. 17. Gal. 6. 15. Sumus Dei figmentum & corporale & spirituale. Sed de nobis non ut hominibus, sed ut Christianis, hic loquitur. Probat, salutem nostram non esse ex operibus nostris tanquam causâ præcedente, quia bona opera sunt effectus salutis nostræ, quæ in iustificatione & sanctificatione consistit; & priusquam nos bona opera facere possimus, nos ipsi opus Dei fiamus necesse est, quod nihil aliud est quàm vitæ & salutis jam compotes fieri. Quòd opera bona sunt, soli gratiæ debetur. ¶ *Creati, &c.* *Κηρύττες—ἐν ἐργῶν*] *Conditi* (nempe à Deo:) *in Christo Jesu* (i. e. per fidem in Christum, per meritum Christi). Opera nostra nec bona sunt, nec Deo placent, nisi propter Christum, & in persona Christi. Ut prima creatio fuit per λόγον, ita & secunda, &c. ad opera bona, P. Pi. &c. vel, ut bona opera ederemus, G. sim. Me. *ἐν* hic significat id cuius causâ aliquid fit, quomodo Græci dicunt *ἐν κίεσει, ἐν μισθῷ*. Sicut ex rudi mole terram Deus condidit ut fruges ederet, ita ex Homnibus ἀνόητους (*inordinatos*) Deus fecit compositos homines, ut deinde bona opera ederent. *Παρεργασίως τῇ φύσει ἡ δ. διδασκαλία* (*doctrina prope natura est*) ait Theod.

Adde

Adde quæ de hac voce diximus in Prolegomenis ad Evangelia. Non regeneravit nos Deus, ut oriemur, &c. Occupatio est P. Depellit calumniam Pseudo-Apostolorum, quod doctrina de salute ex sola gratia evertit bona opera. Imò, inquit, illa stabilit, &c. Bona opera sunt effecta, licet non causa, gratiæ. ¶ *Quæ, &c.* *ὅς ἐπετοίμασεν, &c.* *Quæ* (scil. opera: *ὅς*, pro *ἐπετοίμασεν* a t. vel, *Quibus*, nempe hominibus, ut ad nos referatur *) *præparavit Deus* (i. e. vel, 1. prædestinavit, præordinavit ab æterno, æterno suo consilio præparavit, disposuit se nobis ea daturum; vel, 2. *præparavit*, tum præscribendo formam operum, tum dando Spiritum qui ad optima quæque nos agat; quasi in mari aliquis & viam præsignaret, & simul ventos daret ferentes: *præparavit*, nempe in nobis, per Spiritum suum nos disponendo & afficiendo, mentem illuminando, voluntatem flectendo, promptitudinem & vires ad ambulandum in iis suppeditando, nosque ad finem usque comitando, adjuvando & regendo d.) *ut in eis ambulemus*, Pi. Be. vel, *versaremur*, P.

II. Propter quod (ut scilicet beneficii magnitudinem melius intelligatis. Hactenus ostendit, Gentiles & Judæos ex æquo fuisse & perditos & gratiâ servatos. Id nunc ad Gentes speciatim applicat, quarum status miserabilior erat, &c. f.) *memores estote*]. Concludit ex antedictis, omnes ad Christum convertos perpetuo gratias Deo debere, sed maxime illos ex Gentibus. Semper mementote, & quid aliquando fueritis, & quid nunc sitis. ¶ *Quod, &c.* *ὅτι—τὰ ἐν τῷ σαρκί, &c.* *Vos quondam* (sub. *ὅτε, quum essetis*, ex collat. v. seq. ubi sententia hic inchoata, & interrupta, repetitur i.) *Gentes* (□). Eo enim nomine vocabantur qui non erant Israelitæ, Matth. 6. 32. & alibi sæpe k.) *in carne*, (ob carnem non circumcisam l: vel, q. d. carnales, five non renati m: Confer Joh. 3. 6. Rom. 8. 8. vel, *carne*, G. i. e. origine carnali o. Al. nec foedus habebatis, nec testiferam ejus in carne P.) *qui dicebamini præputium, &c.* P. Be. quamvis ad Christum conversi essetis, à fratribus tamen Judæis carnalibus sic dicebamini, & execrabiles habiti estis. Vide Act. 11. & 15. 19. Contemptim à Judæis etiam piis dicebamini *ἀρεβυστία*, i. e. *ἀρεβυστία* *ἔχοντες*, quod legimus Act. 11. 1. *ἰσχυροὶ*, Jud. 14. 3. & 15. 18. 1 Sam. 14. 6. & 17. 26, 36. & 31. 4. & alibi sæpe. Quæ vox Hebræa à Græcis plerumque vertitur *ἀρεβυστία*, at Jos. 5. 7. *ἀρεβυστός*. *ἀρεβυστία* vocem pro *ἀρεβυστός* habuimus & Rom. 2. 25, 26, 27. Sic *μετονομασθέντες* pari Metonymiâ pro circumcisitis, Rom. 3. 30. & 4. 9. Non frustra autem additur *ἐν σαρκί* & *χειρὸς ποιητῆς*, quia est & alia Circumcisio mystica cordis five animi, quæ est *ἀρεβυστία*, Col. 2. 11. Hæc per Evangelium communis facta est Judæis & Gentibus.

12. Eratis in illo tempore (cujus tamen momenta fuerunt ab æterno præstituta t.) *sine Christo*] i. e. Sine Christi cognitione, lege, gratiâ, religione t. Quia promissiones de Messia ad solos Judæos à Prophetis annunciatæ fuerant. Vide Rom. 9. 4. Nunc eum possidetis non minus vos quàm ii quibus promissus fuerat v. Merito à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo*, omnium bonorum fundamento y. ¶ *Alienati, &c.* *Ἀπολλομενομένοι τὸ πολιτείας, &c.* *Alienati* (vel, *Abalienati*, Er. II. sic P. Be. &c.) à republica (vel, à civili statu, Be. à civili commercio, Deut. 7. 2. Joan. 4. 9. à conversatione, Vulg. i. e. ab instituto vitæque ratione, id enim *πολιτεία* non raro significat a: vel, à civilitate, Val. Er. V. Forsan Valla scripsit, à civitate b:) *Israel*, Mo. sic Er. P. Be. &c. quæ sola tum erat Dei Respublica c: q. d. ab Ecclesia, ideoque à verbi cognitione & promissione salutis, quia absque Christo. Christus enim & Ecclesia adeo inseparabiles sunt, ut Ecclesia nonnunquam *Christus* appelletur d. In illa Republica à Deo instituta (quàmque Deus à cæteris se creverat *) non modò honores non poteratis capere f, sed nec pro civibus haberi g: adeo distabant instituta. Vide Esth. 3. 8. & Tacitum de Judæis. Nunc verò aliam sibi Rempublicam Deus fecit, Ecclesiam scilicet, in qua per omnes honorum gradus provehi potestis non minus quàm Judæi. Sic impleta emmenter prædictio, Esa. 55. 5. h. ¶ *Et, &c.* *καὶ ἔσονται οἱ διαδουλοῦντες τὴν παρρηλίαν ἐλπίδα μὴ ἔχοντες*] Nomen τὴν παρρηλίαν jungendum, vel, i. cum se-

quentibus i: cui favet, 1. quòd promissio satis in nomine *testamenti* continetur; 2. quòd *testamenta* absolute ponuntur & Rom. 9. 4. subjunctis *promissis*; 3. quòd vox *promissionis* melius cohæret cum seq. *spes promissionis*, i. e. rerum promissarum, quàm cum præced. nam *testamenta promissionis* nunquam legimus k. [Sic ergò vertunt:] *Hospites* (vel, *Peregrini*, E. ex Hi. Me.) *testamentorum* (i. e. extranei, five alieni, à testamentis five pactis, quæ Deus cum Judæis inivit l, quæ quidem multa erant, sed illa præcipua quæ promissiones Novi Testamenti continebant m.) *promissionis*, (i. e. Messia venturi n;) *spem non habentes*, Vulg. Mo. de Messia nihil, nè per umbram quidem, audientes o. Vel, 2. cum præced. eadem tamen manente sententiâ p. [Sic ergò reddunt:] *Et extranei à pactis*, five *testamentis*, five *fœderibus* (i. e. cum quibus Deus nihil pepigerat q:) *promissionis*, (illius scilicet, *Ero Deus tuus, &c.* r. vel, promissi Christi t. Pacta illa cum Abrahamo facta, deinde cum Isaac & Jacobo, ac deinde pactum Legale per Moysen datum, nihil ad vos pertinebant, i. e. nihil de vobis loquebantur, Psal. 147. 20. Nunc pactum illud quòd Christus attulit vos Judæis æquat. Omnia autem ista pacta vetera rectè vocantur *pacta* *ἐπαγγελίας*, quia annexas habent promissiones ex Dei parte, quæ videri possunt suis locis t. G. Plura fœdera nominat, quia multa erant specialia, v. g. fœdus circumcisionis, & alia talia. Hic igitur nominatim designat pacta illa, quæ spirituales promissiones continebant v. Utitur plur. pro sing. aut *διαδουλοῦντες* dixit propter Legem & Circumcisionem *. *Pacta* in plur. dicit, & *promissionem* in sing. ut significet fœdus reapse atque substantiâ semper unum idemque fuisse, diversa autem accidentibus & circumstantiis externis, & proponendi modo *πολυτρόπος* & *πολυτρόπος* y.) *spem non habentes*, Er. P. &c. scil. extra vitam hanc z; *spem remissionis peccatorum* a, vel Resurrectionis b, & vitæ æternæ c, ut hoc explicatur, infra 14. 18. Omne tempus post reditum ex Babylone erat vestibulum Evangelii. Resurrectio & Vita æterna plenè & certò revelanda erant per Messiam. Sed ex mystica Prophetarum explicatione per Esdram facta aliquem rerum illarum gustum Judæi acceperant, ut ex Maccabaicis libris, Pharisaicarum sententiarum descriptione quæ est apud Josephum, & Act. 23. 8. apparet. Gentes verò nullam habebant ea de re Divinam revelationem. Epicurus & Aristoteles nihil ejus credebant. Stoici animas putabant manere, sed non ultra quàm ad tempus *ἐν παρουσίᾳ*. Platonici animas perpetuis vicibus nunc beatas, nunc verò miseras, fieri. Quicquid dicebant, conjecturæ erant incertæ, vagæ, fragiles d. Spem meritò conjungit promissionibus de Christo, sine quibus frustra sperant homines *. ¶ *Et, &c.* * Be. *καὶ ἀδελφοί, &c.* *Et Dei expertes*, P. Pi. vel, *sine Deo*, Vulg. Be. vel, quia plerique eorum in Atheismum devoluti erant: vel, quia cum plures sibi deos asciscerent, tunc maxime f, & reverà s, erant *sine Deo* h; *sine Dei* i Me. *notitia & cultu* i, quia Deum verum non agnoscebant k; s E. Vor. *sine Deo propitio*, Deum negligentes, & à Deo neglecti l; h E. Me. *vitam ducentes irreligiosam*, nihil minus sibi proponentes quàm ut obsequantur & placeant Deo m. Per Vor. *omnes terrarum oras verum Deum*, Mundi scilicet Opificem, aut ignorabatis, aut certè non colebatis, sed pro E. figi. eo deos ab hominibus fictos. Est autem sensus desumptus ex Ose. 4. 1. *Nec est cognitio Dei in terra*, Gal. 4. 8. *Non cognoscentes Deum* n. Zan. *In, &c.* *ἐν κόσμῳ*] n G. *In mundo*, P. Pi. Qui est coetus impiorum, è quo Christus suos eripit, Joh. 15. 19. & 17. 14. [Gal. 1. 4.] *viventes juxta seculum mundi hujus* o. Portionem habentes in o Zan. Bod. mundo, Psal. 17. 14. P. q. d. extra Ecclesiam, nam mundus Ecclesiæ opponitur q. Bod. Zan.

13. *In Christo*] Vel, *Per Christum*, G. V. Christi gratiâ & beneficio r. ¶ *Qui, &c.* *ὅς—μακρόν*] *Qui* + G. sim. *olim eratis procul*, P. Pi. à cognitione Dei veri, & à spe zan. Ma. D. vitæ coelestis t, ut ex v. præced. apparet t; vel, *longin-* Vor. *qui*, Be. Non locorum spatiis, sed in Spiritu, corde, cog- Zan. *nitione, fide, amore* v. Alludit ad Esa. 49. 1 x. ¶ *Facili* + E. sim. *estis propè*] Adducti estis ad Deum y, conjuncti Christo Me. & Ecclesiæ & Deo, fœdere, fide ac spe z. Clarè illa con- Zan. spicitis, ut solent qui propè ad rem aliquam accessere a. a G. ¶ *In sanguine* (vel, *Per sanguinem*, sub. *inquam*, P. i. e. c E. mortem b, vel meritum passionis c:) *Christi*] Mors d G. Christi,

n G.

o Zan.

p E. ex

Chryf.

q Zan.

r E.

t Er. sim.

E. Zan.

u Pi.

v Val. Er.

x Val.

y Aug. &

Amb. in

Zan. E.

Bod.

z T.

a Me.

b E.

c G.

d Zan.

e Me.

f Zan.

g G.

h E.

i Pi.

k G. sim.

l Be.

m V.

n Zan. ex

o Amb.

p Zan.

q G. sim. E.

r Be.

s Zan.

t G.

u Be.

v Zan.

w G.

x Be.

y Me.

z G.

a Zan.

b Bod. sim.

c Zan.

d J. Cap.

e Zan.

f G. Pl.

g G.

h Be.

i Me.

j E. Vor.

k E. Me.

l Vor.

m E. figi.

n Zan.

o V. sim.

p Be. D.

q Zan.

r J. Cap.

s G.

t Zan.

u Bod.

v Zan.

w Me.

x G. sim.

y Me.

z Zan.

a G.

b V. Vor.

c E.

d G.

Christi, & eam secuta resurrectio vos rerum istarum certos fecere d.

* Zan. G. 14. Ipse enim (h. e. Christus *) est pax nostra] i. e. causa concordiae f, author pacis g, qui pacem conciliavit h, tum, 1. inter nos & Deum: tum, 2. inter duos populos hostiles, Gentes & Judæos i; inter conversos ex Judæis & ex Gentibus. Vide supra 1. 10. Similis locutio Mic. 5. 5 k. Deus fuit pacificator, 2 Cor. 5. 19. sic & Moses: sed solus Christus pax dicitur, quomodo & justitia, salus, redemptio, &c. l. ¶ Qui, &c. ο ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν] Qui utraque (nempe γένος, vel ἔθνος, i. e. utrumque populum, Judaicum & Gentilem o; vel, ex utrisque, V.) fecit unum, Pi. &c. nempe σώμα, corpus p, vel ἔθνος, gentem, inquam, seu populum alium, Christianum scilicet q: קרב אחיך אהבך, Ezec. 37. v. 17. cujus loci mystica impletio hinc docetur. Vide Joh. 10. 16 r. ¶ Medium, &c. Καὶ τὸ μέστωχον τῶν φραγμῶν λύσεις] Et medium parietem (vel, interstitium, Er. Ti. Ca. V. vel, intermurale, Zeg.) macerie (vel, septi, Ca. Sepes & maceria pro eodem usurpantur in Scriptura. Dicit autem parietem macerie, per Hebraismum, pro macerieaceum t. Dicit τὸ μέστωχον τῶν φραγμῶν, pro, τὸν φραγμὸν μεστωχόν, per Hypallagen u. Sed præstat Genitivum resolvere in participium, nempe διαφραγξάντων, h. e. dirimens, vel separans ||. Al. Et intergerini parietis septum, Be. קיר פריץ, intergerinum, ut Plinius loquitur, separans. Nam Genitivus hic more Hebræo est vice epitheti v.) solvens, Mo. vel, solvit, P. Pi. dissolvit, Be. abruptit, Ca. diruit, Er. II. Ti. Tre. ex Sy. Sic apud Terentium jubetur maceria dirui ut fiat una domus x. Quisnam est hic medius paries macerie, quo Gentiles à Judæis dividebantur? Resp. 1. Inimicitia, ut sequitur y, inimicitiae mutuae, contemptus & odium inter ipsos z. Resp. 2. Lex mandatorum five ceremonialis a: quam congruè maceriem vocat, 1. ut enim maceries ex multis durisque lapidibus constat, ita lex & multa habuit mandata, & dura erat ac intolerabilis populo, Act. 15. 10 b. 2. ut maceries est opus tantum tumultuarium c, aut certe temporarium & imbecillum d, quo duo agri ad tempus determinantur *, tantisper dum in unius domini, h. e. Christi, potestatem pervenerint f. Metaphora hæc ducta est, vel, 1. à pariete intergerino qui duas solet conjunctas domos separare g: vel potius, 2. à Templi Hierosolymitani structura & more Judæorum h. Indubiè hic alludit ad Loricam illam quæ Atrium Gentium determinabat ab Atrio Judæorum i: de qua vide Josephum Antiq. 12. 3. & 15. ult. & 1 Macc. 9. 54 k. Duplex erat Lorica, five septum, five lapideus paries, tres cubitos altus, quo diversa Atria cingebantur, 1. interior, quo populus, etiam Judæorum, à Templi ingressu & Atrio Sacerdotum, qui sacris in eo operabantur, discludebatur: 2. exterior, quo Ethnicis, ab interioris Septi aditu, quo solis Judæis, & quidem mundis, patebat ingressus, arcebantur l. Huic inscriptum erat, Nè quis alienigena sub capitis pœna loricam illam transgrediretur m. Vide Ezec. 44. 7. Act. 2. 128 n. Alludit hic ad utramque hanc loricam, eamque hic vocat μεστωχόν τῶν φραγμῶν, & μεστωχόν quidem, quia reverà fuit μέστος τοῖς, paries medius & intergerinus inter populum & Sacerdotes, item inter Judæos & Gentiles; φραγμὸν autem vocat, quia paries ille hos ab illis ἐφραζε, arcebat, & quasi sepe quādam separabat. Fuit autem paries ille geminus typus Ceremoniarum legalium, quibus Judæi tum à Deo veròque Dei cultu spirituali submovebantur, tum ab Ethnicis in Religionis cultu externo distinguebantur o.

15. Inimicitias, &c. τὴν ἐχθρὰν — τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι κατεργήσας] Inimicitiam (vel, Similitudinem, Er. II. Ti. V. Inimicitias, Ca. Tre. ex Sy. Id est, Inimicitias, Be. Appositivè cohæret cum medium parietem p; & referri potest, vel ad præced. λύσεις, vel ad seq. κατεργήσας q. Intelligit, vel, 1. odia mutua inter Judæos & Gentiles r; vel, 2. legem ceremonialemt, quam sic vocat per Metonymiam t; q. d. causam (vel, signum five insigne v,) inimicitiae x, vel dissensionis y, inter utrumque populum z, ob quam Gentes ab Israelitis spernebantur, contra Israelitæ in Gentium erant odio tanquam ἀμικτοί, ἀσύμφυλοι, ἀκοινώνητοι a. Erat quoque hæc lex signaculum quoddam odii, quo Deus hominem peccatorem prosequitur; docebatque nos esse filios iræ, alienatos à Deo, reos, qui

expiatione egebant. Denique ἐχθρὰ vocatur, quia legis illius observatio dura fuit, gravis, odiosa & molesta. Vide Mal. 1. 13. Act. 15. 9 b. Ponenda hic ἐντολή c.) b Cap. in carne sua, (vel, per carnem suam, Er. II. Ti. &c. i. e. c G. corporis sui sacrificio d. Hoc refer ad illud ποιήσας ἐκ & d Bod. sim. λύσεις. Fecit illud non victimarum carne, per quas fœdera sancire solebant, ut diximus ad Matth. 26. 27, 28. Idem est quod mox dicit, per crucem *. Suprà dixit, * G. per sanguinem, hic, per carnem, ut significet, se de toto loqui sacrificio, quod & caro erat & sanguis, non exclusâ personâ Filii Dei, &c. f. Metalepsis est, caro pro toto f Zan. corpore & homine, & corpus pro morte quam in corpore perpeffus est g.) Legem mandatorum (scilicet carnalium h, five ceremonialium i, Legem Mosaicam k. b Bod. Νέμος τῶν ἐντολῶν dicitur ea pars Legis quæ consistit in rebus per se nec honestis nec turpibus: & respondet vox ἐντολῶν Hebraicæ עֲוֹנוֹת, ut videre est Deut. 16. 12. i Reg. 2. 3. & 3. 14. Ezec. 18. 21. Hoc nomine intelliguntur præcepta de Diebus, de Victimis, de Cibis vetitis, & similia l.) dogmatis (vel, cum mandatis suis, Tre. l G. ex Sy. per mandata sua, Ar. Horum vim sustulit Christus δόγμασι, Col. 2. 14. quod hic dicitur, ἐν δόγμασι, per dogmata, nempe sua, ut hic rectè intellexerunt Sy. Chrys. Oecum. Th m. & plerique Græci & Latini, h. e. per m Idem. præcepta Evangelica quæ Christus in locum Mosaicæ Legis substituit n. Docuit enim per Apostolos suos, hæc n E. in se nihil habere egregii, & Deum istorum aut sequendorum aut non sequendorum, indulgere libertatem, quod intentiores sint homines ad potissima. δόγμα vox est Græca, quæ frequens ad significandas Philosophorum doctrinas. Eâ hic utitur Paulus, scribens hominibus tritis in Philosophorum scriptis. Sic Græci Patres sæpe Christianam doctrinam φιλοσοφίας nomine appellant o. o G. [Alii illud, ἐν δόγμασι, aliter reddunt:] in decretis, vel placitis, sitam, five positam, Er. Ti. V. Ca. Zan. Me. h. e. in placitis quæ ex mero decernentis placito obligant p. p Me. Sic vocat, quia erant mandata de ceremoniis penè innumerabilia. Hoc addit, ut significet hanc tantum Legis partem abrogatam fuisse, non item illam de cultu & timore Dei, de Fide, Spe, Charitate, nec de promissionibus, &c. q.) abolens, Mo. &c. vel, abrogans, Er. Ti. &c. q Zan. Καταργεῖν respondet Hebræo בטל: quomodo & à Syro hic vertitur. Dicuntur autem καταργεῖν ea quæ vim amittunt. Vis autem quæ hic intelligitur est vis obligandi r. Est hic verborum Trajectio, & nonnulla hic supplenda t: Id est, inimicitias dissolvit carne suâ: (i. e. t Pi. ex. quia carne nostrâ indutus ea exhibuit atque implevit Be. quæcunque ipsum venturum adumbrabant:) Lege illâ præceptorum, quæ in ritibus posita est, (ἐν δόγμασι, pro τὸν ἐν δόγμασι) evanescere faciâ, h. e. abrogatâ t. Inimicitias, i. e. t Be. 50 Lege mandatorum quæ in ritibus posita est, per carnem suam abrogatâ, five abolitâ, P. Pi. ¶ Ut, &c. ὡς τὸν νόμον κατεργήσας, &c.] Ut duos (vel, duos illos, Pi. nempe homines v, vel populos x, quod infra τὸν ἀμφοτέρωθεν y, Judæos nempe v E. & Gentes z, pro quo antè dixerat, ἀμφοτέρωθεν, nempe γένος, y G. ut jam diximus a: vel, ex duobus illis, Be. Pi.) conderet z G. Zan. (vel, crearet, five pararet, Er. De nova creatione loquitur, Me. ut supra v. 10 b. vel, formaret, ut supra v. 10 c. Opponitur hoc τὸ λύνειν, quod præcessit d.) in semetipso (velut centro quodam, ad quod ex diversis partibus lineæ concurrunt, aut velut in capite, à quo divisa membra corporis unitatem accipiunt *: in se, i. e. per inscriptionem in Christum t. Ut sibi & corpori suo, i. e. Ecclesiæ, inserat & incorporet f: ut in ipso & cum ipso coalescant g: ἐν ἑαυτῷ f Me. est Metonymia Efficientis pro Effecto; in se, i. e. per e Be. suam doctrinam. In MS. est ἐν αὐτῷ, pro ἐν ἑαυτῷ, sensu eodem h.) in unum novum hominem, (i. e. non ut ex Judæo h G. gentilem, aut ex gentili Judæum faceret, sed ut ex utroque componeret unum novum hominem i, i. e. novum i E. corpus, non priscis illis, sed novis, utentem legibus k, in k G. novitate vitæ ambulanti; ut utrumque mutaret in l Me. aliam novumque populum, Christianum scilicet, h. e. in n Zan. novam creaturam m. Sicut populus totus est una persona n G. civilis, sic & Ecclesia n.) faciens pacem, P. &c. tum inter o Cap. nos & Deum o; tum inter duos populos p, concordia concap. E. statuta. Vide supra v. 14 q. Dissidii causâ sublatâ, h. e. q G. Lege rituum, animisque pacatis; & inter se amicis t. e E. sic Zan. 16. Et reconciliet (vel, Et ut reconciliaret, P.) ambos t Zan. (vel, utrosque, P. Pi. &c. id est, utrumque populum t, e Me. nempe

¶ G. sim. nempe inter se v. in uno corpore (nempe mystico v. in
Vor. unum corpus, i. e. ut in unum corpus coalescerent v. vel,
¶ Q. in in uno & eodem corpore Christi, ut exponitur Colof. 1.
Zan. 22. Hic corpus dixit quod modò ἀνθρώπων, sicut La-
¶ Be. tinis Collegia vocantur corpora. Sic corpus civitatis dixit
¶ Zan. Livius, & sui Corporis Regem. Hæc sunt corpora ἐκ συ-
gnuμένων, ut loquuntur Græci, ex distantibus compacta,
¶ G. ut Pomponius Jurisconsultus. Deo] Ad quem, tan-
¶ Vor. quam præcipuum auctorem & scopum hæc reconciliatio
¶ G. duorum populorum referenda est b: Deo breviter
¶ E. dictum, pro, ut Deo serviant c. Al. Deo, i. e. in grati-
am & amicitiam Dei patris restitueret d: docet Legis
abrogationem necessariam fuisse, ut conciliaret, 1. duos
populos inter se, de quo v. præced. 2. utrosque Deo,
de quo hoc versu *. ¶ Per crucem] i. e. Per
mortem suam in cruce f, per meritum passionis suæ g.
¶ Zan. Cum crucem dicit, simul intelligit doctrinam cruce san-
¶ Pi. fim. citam: sed crucem dicere maluit, ut intelligamus, quan-
Zan. E. titi res ista Christo steterit, ut eo majoris faciamus hoc
¶ E. beneficium h. ¶ Interficiens, &c. ἀποκτείνων τὴν
ἐχθρὰν ἐν αὐτῷ] Nempe σαυρῶν i. Peremptis inimicitiis
per eam, P. Pi. Be. G. ex Sy. nempe crucem k, i. e. Chri-
stum in cruce pendentem l. Idem hic, valet ἀποκτείνων quod
modò λύσας: sed crucis factâ mentione aptior fuit trans-
latio verbi ἀποκτείνων, quia crux mortem adfert. Similis
allusio Gal. 5. 24. e.
¶ G. 17. Et (Intellige Christus d, de quo hæcenus locutus
est ||) veniens (vel, cum venisset, E. nempe in hunc mun-
¶ Zan. dum *, vel ad utrumque populum f. Al. ἐλθὼν & προσε-
¶ Me. E. vocēs sunt sæpe περισσεύουσαι (redundantes) ut alibi dixi-
¶ Zan. mus: aut, si quid significant, significant operam diligen-
tem g.) evangelizavit (i. e. læto præconio promulga-
¶ G. vit h.) pacem (quam etiam fecit, & acquisivit, de quo
¶ Me. hæcenus dictum. Nunc quomodo hæc pax mundo inno-
tuerit & communicetur, declarat, nempe per Evangelii
prædicationem i: pacem & cum Deo k, & cum proxi-
mo l, vel inter Judæos & gentes m: totum denique Chri-
sti beneficium pacis nomine complectitur n.) vobis qui
longè fuistis (nempe à cognitione veri o, à Deo, Christo,
salute p, h. e. Gentibus q:) & pacem iis qui propè] i. e.
Propinqui erant Deo per ejus notitiam & legem r, vel, ob
Prophetias de Messia, & traditiones de vita æterna t,
h. e. Judæis u. Vide supra v. 13. Sumptum hoc ex Esa.
57. 19. In MS. εἰρήνην οὖν πῶς μακρὴν, & εἰρήνην οὖν
πῶς ἐγγύς v. De Judæis res hæc clara est, sed querendum,
quomodo dicitur ad Gentes venisse & prædicasse?
Resp. 1. venit, non in sua persona *, sed per Apostolos
& legatos, quibus ut Evangelizarent præcepit v. Sic
Christus in Paulo loquitur, 2 Cor. 13. 3. Christus ἐ-
γγελλόμενος ἐν ἡμῖν est vox actionis simplicis pro actione du-
plici: sensus enim est, fecit ut pax prædicaretur. Vide
Mat. 28. 19. Marc. 16. 15. Luc. 24. 47. Act. 1. 8. a.
Resp. 2. Christus ipse hoc fecit, cum annuntiaret tam
Gentes quam Judæos Deo reconciliandos & in unam
Ecclesiam congregandos, &c. ut Mat. 8. 11. & 21. 43.
& 24. 14. & 28. 19. Joh. 10. 16. b.
¶ E. ex 18. Quoniam, &c. ὅτι ἐν αὐτῷ — προσευχαγῶν, &c.]
Anselm. Particula ὅτι hic est, vel, 1. exegetica, ut sensus sit,
Christum evangelizasse pacem, &c. quam pacem?
nempe, Quod utrique accessum habent, &c. vel, 2.
causalis, ut plerique rectius putant, ut sensus sit,
Christum ideo pacem evangelizasse non solis Judæis,
sed etiam Gentibus quia utrique accessum jam habe-
ant, &c. q. d. Quoniam utrique pacem hanc consecuti
sunt, ideo utrisque etiam fuit annuncianda c. [Sic ver-
tunt:] Quoniam per (v. hic bis pro per positum d:)
ipsum (tanquam mediatorem & pacificatorem no-
strum *:) habemus aditum (vel, accessum, Mo. sic Tre.
introductionem, Er. adductionem, Il. Zan. adductio au-
tem fit per alterius manum & ductum f. De voce προσ-
ευχαγῶν vide Rom. 5. 2. v. occurrit & infra 3. 12. Προσευχαγῶν
aditus, quasi ad Regem: προσερχεῖν, admittere, aditum da-
re, 1 Pet. 3. 18. h. Omnis ad Deum accessus amicitiam
cum Deo significat. Per quem autem Deo reconciliati
sumus, per eundem etiam ad Deum adducimur i.) ut-
trique (Judæi & Gentiles k: Utrique per Christum ad
Deum invocandum adducimur, ergo Pater utrisque est
per Christum reconciliatus l.) per unum Spiritum
(nempe Spiritum Sanctum m, ductorem & impulso-
rem n,

qui Spiritum nostrum afficit, ducitque ad Deum o. p. Zan.
Christus est instar Portæ, per quam accedimus, &c.
Spiritus dux noster est, per quem ingredimur p.) ad Pa-
trem, P. &c. Qui Spiritum Sanctum accipere certi sunt, se
esse Dei filios, ac proinde magna cum libertate ac fiducia
Deum ut Patrem suum alloquuntur, Rom. 8. 15. Gal. 4. 6. q. G.

19. Non estis hospites, &c. ἑστέ οὐκ ἀλλοτρίοι] Hospites
(vel, Peregrini, Er. V. &c. Extransei, nempe à patris,
v. 12. r.) & inquilini, P. Be. Ca. Pi. vel, incolæ, Er. Il. r. Zan.
Ti. Tre. ex Sy. sive ἀλλοτρίοι, h. e. qui aliunde commigrâ-
runt in alienam civitatem t. Sic eos vocat, quia multi t. Er.
ex illis morabantur inter Judæos, diversis tamen legibus,
moribus, & religione utentes. Vel, sine domo, nempe Isra-
elis: respicit illud abalienati à Rep. Israelis. Παροικῶν est
exul, vagus, & sine certa domo v. [Sensus] Non ul-
trà estis exclusi à jure civitatis in populo Dei, ut antè.
Vide supra v. 12. ἑστέ οὖν οἱ περὶ τοῦ κόσμου οἱ ἀλλοτρίοι
qui domicilium in aliquo loco habent sine jure civitatis,
incolæ in Digestis, & alibi *. ¶ Sed, &c. ἀλλὰ
συμπολίται, &c.] Barbara ferè vox. Nam ut πολίτης Græ-
ci, ita Latini cives dixere, non συμπολίτης, neque conciv-
es. Isocrates tamen συμπολιτευόμενος dixit v. In Glos-
sario, συμπολίτης, concivis. At Latini dicunt, civis meus,
municeps meus, i. e. ejusdem civitatis aut municipii r. G.
Sed concives sanctorum (omnium scilicet verè sancto-
rum qui unquam fuerunt futurive sunt s, tam in cælo,
ut Angelorum b, quam in terris c Patriarcharum &
Prophetarum, ut locus, hic similis sit illi, Heb. 12. 23. d.
Vel, sanctorum, i. e. Judæorum *, respectu quorum antè pere-
grini dicebantur, qui sancti dicebantur respectu Abraha-
mi, Isaaci, &c. qui verè sancti erant, &c. f.) ac domestici
Dei, P. Pi. i. e. ad familiam Dei pertinentes. οἰκῆται [hic]
ut Gal. 6. 10. 1 Tim. 5. 8. vel οἰκιστοί, ut Mat. 10. 25, 36. f. Ham.
Hebraicè & Syriacè בְּנֵי בֵית, sunt ii qui ad familiam
alicujus pertinent, quales primo loco sunt filii familiæ s.
Apud nos domestici dicuntur ut liberi, ita & servi, sed
apud Deum soli filii, qui soli sunt veri servi Dei. Est er-
gò hic Liptote h. Zan.

20. Superedificati (vel, Superstructi, P. Pi. Zan. Ali-
bi dicuntur, insiti, incorporati, adglutinati. Quæ voces
omnes unionem & communionem duntaxat cum Christo
significant i.) super fundamentum Apostolorum ac Pro-
phetarum] i. e. Vel, 1. Super Apostolos & Prophetas,
qui sunt fundamentum Ecclesiæ k: non quidem prima-
rium, quod est Christus, 1 Cor. 3. 11. sed secunda-
rium, per suum ministerium l, quatenus doctrinam fa-
lulis per Christum annuntiabant m. Vel, 2. Super doctri-
nam Apostolorum ac Prophetarum n. Voces per transla-
tionem usurpatæ aliis aliter aptantur: Jesus fundamen-
tum, 1 Cor. 3. 11. & Apostoli fundamenta, Apoc.
21. 14. Apostolorum testimonium de iis quæ viderunt,
audiverunt, palpârunt, congruens cum prædicationibus
Propheticis, inconcussam facit fidem Christianorum, si-
cut fundamenta Templum Hierosolymitanum, 1 Reg.
5. 17. v. Vel, 3. Super fundamentum quod Apostoli &
Prophetae jecerunt, nempe Christum p, quem illi pro
unico mediatore, servatore, & Ecclesiæ capite prædicâ-
runt q. Sic Apostolus ipse explicat 1 Cor. 3. 11. Vide
& Esa. 28. 16. v. Obj. Christus non est hoc fundamentum,
sed lapis angularis, ut sequitur. Resp. 1. Res sæpe una
appellationes tralatitias varias ex rationibus variis obti-
net; quomodo & unâ similitudine res diversæ denotan-
tur. Sic idem Christus fundamentum, 1 Cor. 3. 11. tem-
plum, Joan. 2. 19. ostium, Joan. 10. 7, 9. lapis angu-
laris, Psal. 118. 2. Architectus, Mat. 16. 18. f. 2. Idem
hic lapis est & angularis, & in fundamento positus. Sup-
ponit enim Paulus lapidem tam magnum, & ita fabri-
catum, ut & totius domus fundamentum sit, & ab om-
ni etiam extrema parte rectâ ascendat ad summitatem
usque domus, ut angularis lapis, quo diversi parietes si-
mul copulentur, eoque tota domus simul contineatur &
conservetur. Totum enim hoc à Christo præstitum
vult, &c. t. Non dicit fundamenta Apost. & Proph. sed
fundamentum, ob consensum doctrinæ ipsorum, &c.
Præponuntur autem Apostoli Prophetis, non temporis, sed
dignitatis ratione v. Prophetæ hic intelligit, vel, 1. No-
vi Testamenti, qui proximi dignitate Apostolis, 1 Cor.
12. 28. infra 3. 5. & 4. 11. *. vel potius, 2. Veteris
Testamenti v, qui prænuntii erant Evangelii, &c. z. E.
¶ Ipso,

CAP. III.

¶ Ipso, &c. [Ὁντὶ ἀκρογωνία αὐτοῦ, &c.] Existente summo (vel, imo, P. Be. Nam ἀκρον extremum quodvis, tam summum quam imum denotat.) angulari (sub, lapide, P. &c.) ipso Jesu Christo, P. Be. &c. Qui κατὰ τὴν γωνίαν, Mat. 21. 44. ex Psal. 118. 22. ipsa vox ἀκρογωνία est in Græco, Esa. 28. 16. In angulis præcipua vis est quæ ædificia sustentant, ut ad Mat. 21. diximus. Anguli vocantur ii qui autoritate præstant, & Reip. molem quasi fulciunt, ut 1 Sam. 14. 38. & Esa. 19. 13. Ἀκρογωνία αὐτοῦ est is unde angulata structura initium ducunt, vel qui in extremo anguli fundamento positus, duos parietes conjungit. Christus autem sic dicitur, 1. ob soliditatem ac robur, quia est præcipuum fundamentum totius Ecclesiæ. 2. quia conjungit (& in se ipso continet atque sustentat) duos populos, Judæos & Gentes, &c. i. Al. Cum imus angularis sit, &c. Pi. II. Ubi (i. e. in quo ædificio) summus lapis est, &c. Er. in Zan. Cujus (i. e. vel, fundamenti, vel ædificii) imus angularis, &c. 1.

21. In, &c. [Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογούμενη αὐτῷ, &c.] In quo (Super quo, scil. lapide: Per quem, V. scil. Christum) totum (vel, omne, V.) ædificium (vel potius, quævis pars ædificii, quicquid super hoc fundamento extruitur P.) congruenter coagmentatum (aptè certaque ratione constructum q: vel, quod compingitur, V. commissum sive coaptatum, Er. decenter unitum & cum fundamento, & cum partibus singulis, ita ut omnia suum sibi suoque officio convenientem habeant locum. In Glossis, συναρμολογῶ, compagino. Idem est δὲ ἀπὸν καὶ συναρμολογῶν συμβιβάζον, Col. 2. 19. Sed ibi à Corpore humano similitudo ducitur, hic à Templi ædificio. In structura lapides sunt alii propiores fundamento, alii remotiores, idque per multos gradus. In Corpore est Caput, sunt Arteriae, sunt Venæ, sunt Musculi, sunt Nervi: Sic in Ecclesia sunt & semper esse debent gradus per quos Dei Spiritus ad minimas usque partes influit. Crescit (id quod supponit hos lapides esse vivos, ut dicitur 1 Pet. 2. 5. & à fundamento suo vitam accipientes: vel, crescit, i. e. affurgit. Est Translatio in Allegoria: nam augeri propriè est corporis naturalis; surgere de ædificiis dici solet, quorum jam mœnia surgunt. Sed nec alterum extra usum est. Dicit, crescit, temp. præf. quia architecti adhuc in opere versantur. in templum (i. e. in Ecclesiam, ut fiat templum, h. e. domus. Notatur ædificationis effectum. Sic apud Claudianum strages dicuntur crescere in cumulum, i. e. ita ut tandem magnus cumulus fiat. sanctum (Alludit ad Templum Hieros. quod fuit vivi istius ædificii typus. Sicut דבר אֲדִיטִי adytum Cœli summi, ita דבר אֲדִיטִי Ecclesiæ figura. Domino, Pe. Be. Repetitur antecedens, more Hebræorum, quamvis expresso relativo, cum præcesserit ἐν, si hoc jungas cum αὐτῷ: vel, Domini, D. Me. Sic idem, vincit in Domino, & vincit Domini; circumcisio in carne, & circumcisio carnis: vel, in Domino, Vulg. Pi. Referri potest, vel ad sanctum, vel ad crescit, q. d. quod omnem, vel sanctitatem, vel profectum, habet ex Domini Christi merito: vel, propter Dominum, Q. in D. per Christum. Est nomen pro relativo pronomine αὐτοῦ, more Hebræorum. Significat, hoc incrementum pendere à Domini virtute.

22. In quo (vel, templo, vel fundamento Ecclesiæ, & lapide angulari, Christo: vel, Per quem, V. Me. Christum) & vos coedificamini (vel, unà edificamini, Be. Pi. unà cum aliis Christianis, cum fidelibus qui ex Judæis sunt, inædificamini huic fabricæ. in habitaculum Dei (i. e. templum in quo Deus habitet P: תבואה κατεκτινηθῆναι significat Tabernaculum, Exod. 15. 17. & 33. 14. & postea Templum, quod in Tabernaculi locum successit. Non tantum tota fidelium collectio, sed & fideles singuli rectè appellantur templum, quia in ipsorum mentibus Spiritus Dei habitat, 1 Cor. 3. 16, 17. & 6. 19. 2 Cor. 6. 16. Philo De præmiis, καὶ γὰρ ἐστὶ τὸ ὄντι βεβαίον καὶ ὁμοῦ θεῷ, πρὸς διδραμα 1: in spiritu sancto] vel, per Spiritum, P. Be. Pi. i. e. per operationem Spiritus Sancti, qui gratiā suā & charitate, quasi glutino, vos coagmentat & continet.

1. Hujus rei gratiā] i. e. Propter Evangelium vobis Gentibus prædicatum: vel, hujus doctrinæ (quæ est Christi, & à quo vestra salus pendet,) retinendæ causā, nè ab ea deficiatis, sed potius in ea, exemplo meo, confirmemini: vel, ut magis ac magis coedificemini super hoc fundamentum, &c. ¶ Ego, &c. [Ἐγὼ Παῦλος ὁ Ἰσραηλίτης, &c.] Oratio imperfecta est, vel hyperbato suspensa, usque ad illa verba v. 8. mihi omnium—minimo, &c. Commutatio autem recti in obliquum excusatur exemplis Thucyd. & Demost. &c. ¶ Non raro evenit Paulo ut inchoato, nec absoluto, sermone interjiciat ingentem παρενθήκην, deinde ubi rediturus est ad id quod animo conceperat, inferat aliam constructionem, quæ non verbis, sed sensu, cum prioribus consonat. Hic παρενθήκη incipit in verbis ἐγὼ Ἰσραηλίτης, [v. 2.] finit in verbis, ἡ συνάμασις αὐτοῦ, deinde cum secundum Grammaticas regulas dicendum fuisset, [v. 8.] ἐλαχίστην πέντων ἐλαβὼν χάριν πάντων, dixit, ἐμοὶ τὸ ἐλαχίστον πάντων ἐδόθη ἡ χάρις αὐτοῦ, planè quomodo Gal. 2. 6. cum dixisset, ἀπὸ τοῦ ἀκούσαντος, & expectaretur ἐδὲν ἐλαβὼν, subintulit ἐδὲν πρὸς πάντας. Al. Construenda sunt hæc verba, vel cum peto, v. 13. vel cum fleo genua, v. 14. vel cum adhortor vos, Eph. 4. 1. ubi [v. 14.] resumit Apostolus sententiam & absolvit, ut omnes versus intermedii claudantur parenthesi. Al. Manifesta est hic ellipsis verbi, quod respondeat τῷ, Ego Paulus vincens. Id variè supplet, vel, 1. περισσώδως, legatione fungor, ex Ephes. 6. 20. vel, 2. glorior, ex collat. Phil. 2. 16 P. vel, 3. hæc scribo: vel, 4. ἐγὼ, sum, quæ ellipsis usitatissima est. Sed obstat articulus ὁ ante Ἰσραηλίτης, utpote trahens suum nomen in partem subiecti. Verum duplex hic esse potest construendi modus, 1. ut Ἰσραηλίτης sit prædicatum, q. d. Ego Paulus sum ille captivus; 2. ut ὁ Ἰσραηλίτης sit, unà cum nomine Pauli, subiectum, loco autem prædicati repetatur eadem dictio, Ἰσραηλίτης, cum verbo, sum, vel addatur verbum ejusdem significationis, cum particula, adhuc, vel alia simili: quæ significetur Pauli constantia in cruce perferenda propter hanc doctrinam, hoc modo, Ego Paulus captivus ille Christi Jesu, sub. sum adhuc, & multos jam menses captivus, ex collat. Act. 28. 30. quod hic modestè innuit per Apostrophe. [Verba sic reddunt:] Ego Paulus (sub. sum, Be. P.) captivus (vel, vincens, Vulg. Er. D.) ille Christi Jesu (passivè, Christi causā, propter assertam doctrinam & gloriam Christi. Hic Genitivus Causam ob quam denotat. Sic & 2 Tim. 1. 8. Philem. 1. 9. pro quo infra 4. 1. dixit Ἰσραηλίτης καὶ Κυρίος. Sic Ἰσραηλίτης, Philem. v. 13. Scripta hæc Epistola, ut & ad Colossenses, Philipenses, altera ad Timotheum, & illa ad Philemonem, intra biennium illud quo Paulus militi alligatus Romæ vixit, Act. 26. 16, 30. pro vobis Gentibus, P. Be. Pi. i. e. propter defensionem vestram causam & salutem, quia prædico salutem merè gratuitam esse, nec minùs ad Gentiles quàm ad Judæos pertinere: quia Gentes incircumcisas vocavi ad Evangelium, accusatus sum à Judæis & ex eo vincens Romam veni.

2. Si, &c. [Εἴτε ἡκέσποτε ὁ οἰκονομῶν, &c.] Siquidem (vel, Si tamen, Vulg. Non dubitantis est, sed potius affirmantis: Si modo, Be.) audivistis (non solum ex me, sed ex ore omnium fidelium, quod mihi persuadeo, & constat. Heb. שָׁמַע propriè est audire, sed alibi εἰδέναι & γινώσκειν, per quas voces etiam vertitur interdum. Vestro bono mihi hæc evenere, videlicet si modò ea bene intellexeritis quæ jam dixi & dicam.) dispensationem (vel, distributionem, V. administrationem, Er. E. activè sumptam, quatenus scil. constitutus sum dispensator: munus dispensandi & communicandi. Οἰκονομία dicitur assignatio partium, qualem in familia facere solent dispensatores, 1 Cor. 9. 17. Eph. 1. 10. gratia (scil. Evangelicæ, h. e. salutis per Christum. Al. Munus hoc gratiam Dei vocat, utpote gratuito collatum: χάριν κατ' ἰδιότητα vocat ipsum Apostolatam, summum in Ecclesiis honorem, ut & Gal. 2. 9. Sic Rom. 1. 5. χάριν καὶ ἀποστολήν, i. e. χάριν ἀποστολῆς P.) quæ (non dispensatio, sed gratia) data est mihi (nempe utenda) apud, vel erga vos, P. Be. Pi. Heb. לְפָנֶיכֶם מִן הַחַיִּים

Me.

Zan.

E.

E. sic

Pi.

Occum.

E.

G.

Zan.

E. Zan.

fic Pi.

Ham. ad

Eph. 4. 1.

E.

Zan. sim.

E. Ham. Pi.

Zan.

E.

Zan.

Amb. in

E. sim. Ca.

V.

Be.

Camer.

Be. Vor.

Zan. ex Sy.

Er. &c.

E. Ca.

E.

Zan.

Idem.

Me. D.

Be.

Zan. sim.

Be.

G.

Zan.

G. sim.

E.

G.

E.

Zan.

Me.

E.

G.

Zan.

Zan. sic

T.

T.

G.

Zan. sic

T.

T.

E.

G.

E.

Pi.

illuminare faciam, Tre. ex Sy. vel, *perspicuum faciam*, Ca. sim. Camer. V.) *omnibus*, Ex. II. Ti. Zan. sic P. Be. Pi. ut ad res ipsas per se occultas referatur ^a. In uno cod. MS. deest *πῶς* ^b: forsan legendum *πῶς* ^c. Al. Et *illuminare omnes*, Vulg. Mo. Zan. illos intellige ad quos dicebatur missum esse Apostolum; ut respiciat homines ipsos, naturā cæcos, &c. ^d. *Illuminare* homines Christo propriè & principaliter competit, juxta Joan. 1. 9*. ministris Evangelii ministerialiter ^e, ut Act. 26. 18. quomodo etiam dicuntur regenerare, remittere peccata, &c. ^f. ^g *Quæ*, &c. *Tis ἡ διανομία*, &c.] *Quæ sit communicatio* (vel, *communicatio*, Zeg. nempe gratiæ Evangelicæ ^h, quam Judæi putabant ad se solos pertinere, non ad Gentes, nisi circumciderentur. Sed Deus per me patefecit, rem aliter se habuisse in consilio Dei, &c. ⁱ. Vel, *dispensatio*, Vulg. G. &c. vel, *executio*, G. q. d. ut scilicet doceam, quā sapienter dispensatum, id est, distributum, & omnibus propositum nunc sit hoc secretum, &c. ^k. ut omnibus manifestem quomodo visum fuerit Deo in hoc tempore exsequi arcanum illud, &c. ^l.) *mysterii*, (vel, *istius arcani*, G.) *quod erat absconditum à seculis* (i. e. à longissimo tempore: vide 1 Cor. 2. 7^m. vel, toto superiori tempore ⁿ; per tot secula, imò ab æterno ^o. ^p *And* hinc notat terminum temporis à quo, sicut Rom. 1. v. 20 p.) *in Deo*, (i. e. in Dei mente, consilio, & prædestinatione ^q; vel, *intra Deum*, ut supra 1. 9^r. Deo soli notum, scilicet quoad particulares circumstantias ^r.) *qui omnia* (vel, *hæc omnia*, P. Pi. ^s, pro *τὰ πάντα* ^t.) *creavit per Jesum Christum*, P. Be. &c. Illud, *διὰ τοῦ Χριστοῦ* non legunt Vulg. Sy. cod. Clarom. Hi. Amb. reperi tamen in omnibus Græcis, & sanè magnam habet emphasin ^v. Hoc accipiendum, vel, 1. de nova creatione ^x. Quid sit *κτίσις*, vide supra 2. 10, 15. & in Prolegomenis nostris ad Evangelia. Omnia Christus fecit nova, 2 Cor. 5. 17. & diviniore hæc creatio quā prior illa ^y. Quicumque regenerantur per Christum regenerantur ^z. Articulus *τὸ* docet *πῶς* ad id restringendum de quo agitur ^a, i. e. omnes hos populos qui in Christum jam credunt ^b. Vel, 2. de prima creatione, ita tamen ut inde argumentum ad secundam ducatur ^c. Sicut unus Deus omnes populos condidit, idque per Christum, sic etiam nunc omnes per Christum instaurat & ad se vocat ^d. Dixit se *illuminare* *πῶς*, Judæos nempe & Gentiles. Quid ita? quia etiam *τὰ πάντα* creavit per eundem Christum ^e; omnia, quæ sunt in rerum natura. Hoc adjectum putant propter scholam Simonis Magi, quæ docebat mundum corporeum factum esse ab Angelis ^f. ^g *10. Ut*, &c. *ἵνα γνωρίσῃ*, &c.] *ἵνα* hinc pro *ὅστε* neque enim finem hic designat præcedentium, sed effectum & consequens quoddam vel eventum ^h. *Ut innu-tescat nunc* (Illud *ἵνα* docet hoc antea ignotum illis fuisse, quamvis semper viderint faciem Dei. Elumbe ergo est illud argumentum, Sanctos in cælo omnia quæ in terris sunt videre, quia Deum omnia videntem vident. Ignorant etiam diem judicii, &c. ⁱ.) *principatibus* (vel, *imperiiis*, P. Be. Pi.) & *potestatibus in super-celestibus*, Mo. vel, *in cælis*, Pi. quæ in cælis sunt, P. Be. Intelligit h. l. vel, 1. Principes terrenos, quorum celsitudinem notat illo additamento in celestibus ^k. Locum sic reddo, *Ut nota nunc fiat principatibus—sapientia Dei per Ecclesiam in celestibus*, nempe rebus, quæ ad vitam æternam pertinent, ut Joan. 3. 12. Eph. 1. 3. De his Evangelizavit Paulus Herodi, Fælici, Festo, Agrippæ, &c. qui omnes erant ἀρχαὶ & ἑξουσίαι. Confer Luc. 12. 11. Tit. 3. 1. Si Trajectio vocum, *ἐν τοῖς ἐπερὶ αὐτοῦ*, displiceat, æquè transpositæ sunt [juxta alteram interpretationem] voces, *διὰ τὴν ἐκκλησίαν* ^l. Vel, 2. Præfides Ecclesiæ in rebus celestibus ^m. Vel, 3. totum genus Angelorum, tum bonorum, tum malorum: Utrique enim his nominibus insigniri solent ⁿ. Vide Eph. 2. 2. & 6. 12ⁿ. item 1 Cor. 15. 24. & Col. 2. 15°. Vel, 4. Angelos malos ^p, quia hæc mysteria per experientiam didicerunt, tunc quando completa sunt, ut satis declarat Evangelica & Apostolica historia ^q. Vel, 5. Angelos bonos ^r, ut patet ex collat. 1 Pet. 1. 12. Vide & 1 Tim. 3. 16^t. Angelos primarios ^s; illos Angelorum ordines, qui principatus dicuntur & potestates, sub quibus & reliquos Angelorum choros intelligit ^t, quorum habitatio est in locis celestibus ^u. [Sensus, qu. d.] Ut pateat etiam

maximis Angelorum ordinibus id quod ante & ipsi & Prophetæ ignorarunt, Deo istud consilium apud se retinente. De re vide 1 Pet. 1. 12. de nominibus verò ἀρχῶν & ἑξουσιῶν ad Eph. 1. 21^y. Multa de mysteriis Christi & Ecclesiæ, quoad particulares rationes & circumstantias, nescierunt Angeli tam superiores quā inferiores, donec ea rebus ipsis compleri inciperent ^z. ¶ *Per Ecclesiam* ^a. Vel, 1. efficienter ^a; per Ecclesiam docentem, id est, per Apostolos, qui hoc pacto non tantum hominum, sed etiam Angelorum, doctores ac magistri fuerunt ^b. Vide ^c *Q. in E.* quantus honos Hominum, quod hæc arcana consilia per ipsos, maximè per Apostolos, Deus innotescere Angelis voluit. Idè Angeli post hoc tempus nolunt ab Apostolis coli tanquam in ministerio majore collocatis, Apoc. 19. 10. & meritò: multa enim magna mandata fuerant data Angelis, sed nullum huic par ^c. Hinc colligunt, Angelos interesse concionibus, ut communiter nobiscum proficiant ^d. Sed hæc speculatio est parum firma ^e. Vel potiùs, 2. objective, ut *διὰ* hic objectum sive medium notet ^f, q. d. per ea quæ in Ecclesia geruntur, successu temporis ^h; sive per executionem mysteriorum in Ecclesia ⁱ, perque dona & gratias quæ Ecclesiæ communicantur ^k. Significat, Ecclesiam Christianam, & remotis ritibus Mosaicis ^l, ex Judæis Gentibusque conflata ^m, tanquam rem novam & omnino inopinatam ⁿ, fuisse Angelis instar speculi, in quo viderunt, & admirati sunt Dei sapientiam, eoque & gratulatos nobis esse tantum beneficium ^o. ¶ *Multiformis*, &c. *ἡ πολυποίκιλος*, &c.] *Multiformis* (vel, *Vehementer varia*, Ex. V. *Multivaria*, Ti. Vor. i. e. multiplex & varia ^p, ut dicitur propter operum, sive effectuum, ejus multiplicem varietatem, in quibus illa relucens, quodammodo multiplex & varia apparet, quamvis in se una & simplicissima sit ^q.) *sapientia Dei*, P. Res ipsa non variatur, cum unus Christus semper fuerit propositus, sed variata est œconomia, quoad locos, tempora, personas, &c. Multiplex autem hæc Dei sapientia longè melius apparuit in conjunctione tam multiplicis turbæ diversorum populorum in Ecclesia quā in unius Synagogæ gubernatione ^r. *Verè miranda tam varia Dei dispensatio*. Adamo Leges dedit faciles: Labi finit ad coercendam humanam superbiam. Sinit vitia crescere ante Diluvium: Rursus post Diluvium, auctis iterum vitiis, & vitiorum maximo Idololatriæ, unum hominem excitavit per quem veri Dei cultus instauraretur: Ejus posteros voluit experiri suo malo quantum esset discriminis inter instituta Abrahami & aliarum gentium, etiam earum quæ sapientissimæ habebantur. Deinde gliscente apud alias gentes Idololatriæ, multis quoque Israelitis ad ejus imitationem tractis, eduxit ex ea contage Abrahami posteros, eosque in locis solitariis per 40 annos, etiam morbis mortibusque immixtis in contumaces, purgavit: Deinde dedit eis terram egregiam, & rectores Dei Spiritu donatos; ut viderent quanta res esset à Deo regi. Volentibus permisit habere Reges, & plerosque malos. Sub Regibus tamen fines bene tutati sunt & protulere: sed illis bonis malè usi & Regum secuti exempla, prolapsi sunt in Idololatriam, & ad omnia vitia alia, quæ plerumque Idololatriam, ut impietatis ducem, sequi solent. Deus per gradus eos admonuit, scisso primùm Regno, deinde parte utrâque multum vexatâ per Principes externos, post Decem tribuum primùm parte exiguâ, deinde quod reliquum erat; abductis, ut & ipsi corrigerentur, & exemplo isto terrentur alii. Cum nè hæc quidem tam severâ admonitione rectè usæ essent Tribus quæ restabant, eas quoque abduci fecit; & longo ac duro 70 annorum exilio experiri eos voluit quali ingenio essent idololatræ, quò magis in posterum ab Idololatria abhorrent: quæ medicina ita fuit valida, ut ad omnia alia potiùs quā ad Idololatriam relapsi sint postea Judæi. In illo exilio multos ex Gentibus suâ institutione & exemplo ad cognitionem veri Dei perduxerunt. Hoc de ipsis sumpto experimento, Deus per Cyrum, Regem non idololatræ, eos in patriam restituit, non tamen cum plena libertate; ut paulatim ad contemptum rerum terrenarum, & spem rerum celestium, quas plenè erat revelaturus Messias, affuescerent. Et hoc tempus omne ad Messiam usque verè, ut modò dixi, vestibulum fuit Evangelii: nam & multi ex Gentibus per ea tempora Deum verum agno-

vere Judæorum exemplo. At cum rursus idem ille populus non quidem ad Idololatriam, sed ad alia vitia plurima, quæ & ipsa *μυστικῶς* rectè dicuntur idololatriæ, decidisset, per Macedonas primùm, deinde per Romanos, repressit eorum ferociam. Ac plerisque nihil correctis, misit Eliam, i. e. Johannem Baptistam; deinde Messiam ipsum, qui per triennium, & vitæ sanctitate & miraculis omnes Prophetas ipsūque Mosē superans, omnia fecit quæ fieri poterant ad corrigendos Judæos: frugem collegit aliquam, sed in tanta multitudine exigua. Idem post ipsum tam malè tractatum à Judæis evenit Apostolis ejus. Quid fecit Deus? Legem illam ritualement, nihil in se habentem aut boni aut mali, sed in hoc repertam, primùm ut istis ritibus onerata plebs rituum amans eò minus causæ haberent sequendi ritus idololatrias, deinde ut sub illis figuris res intelligerent majores, cum nec prius illud ante Babylonicum exsilium, nec posterius illud post Babylonicum exsilium, bene successisset, antiquavit: rem orsus est planè novam, inauditam atque incredibilem, ostenditque, se illos ex Gentibus qui pietatem à Christo præceptam vellet sequi etiam si non fierent profelyti, nihilo minoris ducere quàm aut Judæos aut profelytos, eaque ratione tum Judæos multos, exemplo Gentium quas contempserant, ad pietatem adduxit, tum innumeram hominum multitudinem, Pauli maximè ministerio, ad eum perduxit pietatis gradum & rerum omnium terrenarum atque ipsius vitæ hujus contemptum ad quem nē optimi quidem ex Judæis pervenerant. Hæc qui bene expendit (& tamen exigua tantum partem dixi illius dispensationis; neque enim omnia aut concipere aut eloqui meum est:) is certè causam habebit cur admiretur ac veneretur *πολυποίκλον σοφίαν τοῦ Θεοῦ*. Vide Esa. 55. 9. *Sapientiam* hanc *multiformem* nollem restringi ad Judæorum & Gentium sub uno capite conjunctionem, sed extendi velim ad totam œconomiam tam Redemptionis humanæ per Christum, quàm gubernationis Ecclesiæ, variis ipsius ætatibus & periodis, à mundi principio. Miranda certè est Dei providentia, sive quòd peccatum & permisit, & ad gloriam suam direxit; sive quòd suos per media in speciem contraria ad felicitatem perduxit, ut Josephum, Davidem, Paulum, &c. sive mirabilem illam spectes necessitatis contingentiaque & libertatis concursus; sive quòd per instrumenta vilia res magnas peregit; sive (quod locum hunc propius attingit) expendas varios Ecclesiæ vultus formasque externas, unā semper manente pietatis cultusque Divini substantiā, ante Legem, sub Lege, sub gratiā, variisque voluntatem Divinam patefaciendi modos, variisque lucis mēsuras; sive illam Judæorum ac Gentium vicissitudinem quoad fœdus Dei, &c. sive denique mirabilem illam justitiæ & misericordiæ divinæ consonantiam, summum peccati odium, summamque simul *φιλανθρωπίαν* in opere Redemptionis, &c. quis hæc satis mirari possit?

11. *Secundum, &c.* Κατὰ πρόθεσιν ἢ αἰώνων ἢ ἐποχῶν, &c.] Servit hic versus tum omnibus quæ jam dicta sunt, tum maximè ei quod v. præced. q. d. Totum hoc non temerè & fortuito factum est, sed pro decreto, &c. v. *Secundum propositum* (De voce *προέδοτος*, vide Rom. 8. v. 28. & 9. 11. & de verbo *πρόθεσιν*, Rom. 3. 25. supra 1. 9. vel, *præstitutum*, Be. *præfinitionem*, Er. II. Ti. Vulg. consilium sive decretum, scilicet vocandi & salvandi electos omnium populorum: vel, *πρόθεσιν* dicit pro *προεργασίαν*, ut alibi *περιτομήν* pro circumcisis. *seculorum* (vel, ante secula, ut sit *πρόθεσιν* ἢ αἰώνων, pro *ἡσέως* *πρόθεσιν*, sicut Col. 1. *προετίθηκε* ἢ *πρόθεσιν* *κτίσεως*, est genitus *πρόθεσιν* *κτίσεως*; *ἡσέως* autem est *postitio*, *constitutio*, vel *decretum*: vel, *eternum*, P. Be. Pi. V. Vor. sive omni principio antiquius, ex collat. 1 Pet. 1. 20. vel, *antiquissimum*, cujus indicium est promissio facta Abrahamo de ingentibus bonis quæ per aliquem ex posteris Abrahami Gentes essent adepturæ. Sic interpretatur ex Tit. 1. 2. d.) quod (vel, *quam*, Be. &c. *ἢ* ad diversa referri potest *, vel, n. ad propositum f; vel, 2. ad Ecclesiā; vel, 3. ad sapientiam b.) fecit (vel, *constituit*, P. Be. Pi. *executus* est, G. *proposuerat*, sive *præfinit*, Er. vel, *implevit*, V.) in Christo, Mo. vel, *per Christum*, G. Quod sicut fecit in Christo, sic etiam in eodem tandem reipsa complevit atque perfecit i. Id quod preparatum

fuerat à seculis, & fecit illud, Tre. ex Sy. *Quemadmodum ab omni ævo decreverat, & præfinit*, Ca. Sicut ab æterno præfinitum fuerat ab eok: Juxta ea quæ ab æterno decrevit Deus beneficia præstare Ecclesiæ suæ per Christum l. Sensus est, Innotescere & aperiri mysteria suis temporibus à Deo præfinitis, quibus implentur m. Quæ omnia facta sunt iis temporibus, quæ, ut maximè opportuna & idonea, præfinit erat n.

12. In, &c. *Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν πατρίαν ἢ τὴν προσχωρήσιν ἐν πεποιθήσει, &c.*] In quo (Christo, ei insiti & incorporati P: vel, *Per quem*, V.) habemus audaciam (vel, *libertatem dicendi*, V. sic Be. i. e. cujus ope sine metu evangelizari: vel, *audaciam liberè loquendi*, En audaciam prædicandi Evangelium apud quoscunque: vel, *libertatem*, P. Pi. Vor. vel, *fiduciam*, Vulg. Παρρησία (quali παρρησία ἢ, lex origine quidem loquendi significat libertatem, sed, longius perducta significatione, fiduciam, ut videre est Levit. 26. 13. ubi in Hebræo, מַגִּידִים. Magnam autem fiduciam parit Spiritus ille attestans Deum nobis esse patrem, Rom. 8. 15. Gal. 4. 6. Philo de hærede rerum Divinarum. Πότε ἔν αὐτῇ παρρησίᾳ διέκλινεν ὁρὸς θεοῦ, &c. (Quando liberè loquitur servus ad dominum? Nonne quando nullius maleficii sibi conscius est, certus se omnia ex usu domini & dixisse & fecisse. Quando igitur & Dei servum decet eadem libertate uti apud Deum, nisi quando à peccatis purus fuerit, & dilectionis erga dominum summa sibi conscius, &c.) Παρρησία est libertas & securitas illa spiritualis, quæ quis liberè & intrepidè audet Deum, ut Patrem, accedere, ipsum inclamare, &c. v.) & aditum (vel, aditum liberum *, atque intrepidum y, supra 2. 18. קָרַבַּח אֱלֹהִים, Esa. 58. 2. In MS. deest τὴν 2. Vel, *adductionem*, Il. *accessum*, Mo. sic Tre. sub. ad Patrem, V. ad Deum Patrem a.) cum fiducia (nempe impetrandi, Deumque propitiandi b: vel, *in confisione*, Mo. Vor. vel, *cum animi presentia*, Vor. vel, *confisione*, Ca. vel, *cum spe magna rerum futurarum*. Hebræum plerumque *ἐλπίς* vertitur, *πεποιθὸς* autem 2 Reg. 18. 20. Vide 2 Cor. 1. 15. & 3. 4. & 8. 22. & 10. 2. Phil. 3. 4. c.) quæ est per fidem illius, Er. &c. i. e. in illum d, q. d. quam parit fides Christi *: per eam fidem quam Christus in nobis effecit. Iste Genitivus non Causam ex qua, ut supra v. 1. sed Objectum significat, ut Marc. 11. 22. ubi dicta vide f. Per fidem enim cognoscimus Christum nobis à Patre datum ut mediatorem ac propitiatorem nostrum, cujus meritis confisi Deum sine trepidatione ac metu servili invocemus. Perstringit Simonianos, qui per Angelos, tanquam mediatores, purgari nos oportere dicebant, officium quod soli Christo competit in illos transferentes g. Hinc constat, fiduciam à fide differre, ut effectum à causa h. 13. Propter quod j. Cum tam justa sit nostra in Deum fiducia i; cum ad tantam dignitatem vocati sitis k: vel, propter ea quæ hæcenus dixi de beneficiis Christi, &c. l. Peto, &c. Αἰτῶμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ᾧ ἵπτεσθε, &c.] Peto (vel, *Rogo*, Ar. Zan. vel, 1. *Dominum* m, vel potius, 2. *vos* n, sive à vobis, Ephesii o:) non segnescere (ἐκκακεῖν quidem alibi est segnescere, sed hic potius *expavescere*: nam & Græci *κακῆς* sæpe vocant eos qui sunt timidi; & vicina sunt timor periculi ac laboris. In Glossario, ἐκκακεῖν, *deficio* P. Illud ἐκκακεῖν positum absolute, refertur potest, vel, 1. ad personam Pauli q, nē deficiam, Hi. in Er. ut non anxius sit meus spiritus, Tre. ex Sy. h. e. nē sinat me deficere: vel 2. ad Ephesios, quos hic hortatur r, ut constat ex præced. & seq. t. [Unde sic vertunt,] nē segnescatis, P. Pi. sic Be. nē deficiatis, Er. II. Ti. *ἢ* nē tadio afficiamini, Ar. nē animos despondeatis, Ca. vel, nē turbemini, Zan. ex Græcis, nē deficiatis à doctrina, nē defatigemini aut languescatis in studio pietatis t:) in tribulationibus meis (vel, ob afflictiones meas, P. Be. Pi. Er. Zan. Vor. &c. ob hæc vincula, & mala alia, quæ ferov. Notatur causa impellens z. Hinc occasionem sumperunt ministerium ejus traducendi, quasi doctrina ejus non esset vera, nec ipse gratus esset Deo; alioquin non permisisset Deus ipsum tam graviter affligi. Erant quoque qui alia docerent quàm Paulus docuerat, ut prædixerat Act. 20. 29, 30. Hæc de causa tam diligenter eos hortatur, &c. y.) pro vobis (i. e. quas patior propter vos z, vestri causā a, quia vobis Evangelium prædico b, vel, in salutem vestram c, ut meo exemplo confirmemini d. Repetit quod dixerat supra v. 1. vestri

vestri causâ hæc mihi eveniunt, æquum est nè vos poeniteat rei cuius me non poenitet * :) *qua est gloria vestra*, Mo. &c. i. e. qua in re posita est vestra gloria f. Illud *ut* referendum, vel, i. ad *ἀλλήλους*, afflictiones Pauli; & tunc *ut* fuerit pro *ἀλλήλους* h. Apud Hebræos (& apud Græcos, & apud Latinos; i) relativum pronomen tam posteriori, quàm priori, parti conformari solet k. Tale illud Ciceronis, *ignibus quæ sidera vocatis* l. [Sensus, q. d.] Propter quas gloriari debetis, quòd ad confirmationem fidei vestræ eas feram libenter m. *Quæ mala multum vobis honoris adferunt*, nec vel mihi vel vobis dedecori sunt, sed summo potius honori; quia non propter scelera patior, sed propter honestissimam causam Christi n. Verè honos erat omnium Christianorum, maximè eorum qui ex Gentibus vocati erant o, & nominatim Ephesiorum p, quòd Paulus nulla mala pati recusabat pro ea quam tradebat disciplina q; quòd ministrum haberent mala tam fortiter perferentem r. Indè apparebat, quanti Deus eos faceret, qui non modò filium suum, sed & Apostolos ejus, pro salute illorum pateretur affligi t. Vel, 2. quòd malim, ad illud, *μὴ ὑμᾶς ἐκκαλεῖν*, q. d. quæ res gloria est vestra, nempe si non deficiatis à doctrina & fide propter meas afflictiones, sed constantes permaneat. Dura quidem est locutio: sed Paulus vocat se imperitum sermonis, &c. t.

14. *Hujus rei gratiâ*] Necessarium hoc, vel cum v. i. v, ut sit Epanalepsis *, vel, cum v. præced. y. q. d. Nempe in hoc, nè meis malis terrii labascatis z. ¶ *Flecto genua*] Qui mos precantium in rebus anxiiis. Vide quæ dicta ad Mat. 6. 5. Luc. 22. 41. Act. 7. 60. & 9. 40. & 20. 36. & 21. 5. ¶ *Ad Patrem Domini*, &c.] Vide supra 1. 2. In MS. desunt illa, τῷ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, & sine illis meliùs coherent sequentia, & suo quoque tempore à Græcis hæc abfuisse docet Hieron. Sensus idem manet a. Atqui in omnibus veteribus libris & scholiis Græcis hæc particula additur. Nec potest Deus nisi in Christo invocari b.

15. *Ex quo*] Vel, 1. Deo Patre c, per Christum n: vel, 2. Christo o, qui immediatè præcedit p, q. d. Deus nonnisi in Christo pater noster est, ac proinde gentes in Christum credentes filii Dei sunt q. ¶ *Omnis*, &c. *Πάντες πατέρες*, &c.] *Omnis*, vel *tota*, paternitas (vel parentela, Er. Ti. V. cognatio, Tre. Ca. V. familia, P. Be. Pi. Ar. D. G. Hebraicè מִשְׁפָּחָה, 2 Sam. 14. 7. Est. 9. 27. r. vel, אֲבוֹת בֵּית, ut Exod. 6. 25. t. & 12. 3 v. Familia est gens quæ unum communem patrem familiâs habet *, vel ad eandem domum pertinet. Confer Luc. 2. 4 y.) *in cælis & in terra nominatur*, Mo. &c. Nempe nomine filiorum Dei z, vel Christianorum à Christo. *ὀνομαζέσθαι*, est ex alicujus nomine celebrari a: vel, *nominatur*, i. e. existit, & originem accipit b; ita nominatur ut reverâ sit. Hebraismus: Nomen pro re c, vel *vocare* pro *existere*, ut Luc. 1. 32. Rom. 9. 26. &c. d. Intelligit h. i. vel, 1. familiam Angelorum & Hominum *. Dictum hoc contra scholam Simonis, qui plura principia, velut plures deos, introducebat f. *Πατέρας* Angelorum ordines intelligit. Sic argumentum est à creatione ad redemptionem, ut supra v. 9 e. Sed vix putem Angelis convenire nomen *adoptionis*, in Christo h. Solenne autem est Hebræis, ut & supra attigimus, cum de Angelis & Hominibus piis loquuntur, nominare eos *familiam Dei superiorem & inferiorem*. Utrique *Dei filii* dicuntur; utraque vocatur *Dei familia*: & hoc est quod hic dicitur. Vide Simplicium in Epictetis, & Proclum in Timæis. [corumque verba in G.] Magnificum putant Hebræi, quòd genus suum referre possunt ad Judam, Reubenem, & alios Jacobi filios; at nos Deo Patri censemur: — *πάντες πατέρες ἐν Χριστῷ* i. Vel, 2. familiam Dei, i. e. Ecclesiam tum in cælis existentem, (i. e. qui in cælum jam migrârunt k:) tum in terris, h. e. in omnibus terræ partibus l, sive Judæos sive Gentiles m. Perstringit Judæos, qui familiam Dei ad suam gentem restringebant n.

16. *Ut*, &c. *ἵνα δὴν* — *eis τὸν ἔσω*, &c.] *Ut det vobis*, secundum divitias (i. e. pro abundantia o, ut supra 1. 7. Me. V. 18. & 2. 7. p.) *gloriæ suæ*, (i. e. vel misericordiæ, sive gratiæ q, gloriolæ r, quâ dare velit t: Sic Eph. 1. 6 t. vel potentia, quâ id potest dare y. *ἀδύνα* majestatem fig-

nificat, sed hic metonymicè ipsam Dei potentiam, quam sequitur majestas; quomodo Hebræis *יו* poni solet modò hoc, modò illo significato *. *Gloria Dei* vocatur id * G. unde apparet gloriosus y, vel quo glorificatur z.) *ut* y Zan. fortiter (vel, virtute, sive fortitudine, V. E. Me. Er. z E. Zan. Zan. nobis scilicet à Deo communicatâ a, ut v. 20 b. vel, sim. E. viribus, G.) corroboremini (adversus omnes tentationes c:) *per spiritum suum* (i. e. quæ corroboratio datur c E. sim. & fit per Spiritum S. Act. 1. 8 d.) *in interiori homine*, Zan. Be. Pi. sic P. Zan. &c. eis pro e, h. e. in corde vestro, * Be. Zan. ut v. seq. explicatur f; in mente ipsa g, & voluntate, G. nempe renovatis per Spiritum sanctum h. Vide ad Rom. f Zan. 7. 22. i. vel, *in internum hominem*, Er. sic Vulg. &c. Vor. i. e. ad profectum interioris hominis k: ut internus ho- s G. Zan. mo Spiritu Dei crescat, & vires colligat, quibus exter- Me. nus homo pessundetur l. Falluntur qui *interiorem ho-* h Zan. minem confundunt cum *novo homine* m. Ut exterior ho- i G. mo est pars carnalis & animalis n, sic interior est pars k E. Me. hominis rationalis o. Syrus & Græca scholia hoc con- i V. jungunt cum v. seq. ut idem sit cum *cordibus*, & utrum- m G. sim. que denotet non superficiale, sed profundam inhabi- Vor. tationem, &c. Sic autem construunt Græci, *ἐἰς τὸ κατὶ- Zan. κῆσαι τὸν Χριστὸν εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, διὰ τῆς πίστεως ἐν τῇ καρδί- o Zan. sic ais ὑμῶν*. Sed præfero receptam constructionem & sen- E. Me. sum p.

17. *Christum*, &c. *Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν*, &c.] Hoc quoque construitur cum *δὴν* q; Det vobis sicut *κραταιώ- θηναι*, sic etiam *κατοικῆσαι* r, & est *ἀσύνδετον*. De sensu r Zan. vide Joh. 14. 23. t. Et *inhabitabit* (vel, *Ut inhabitet*, t G. P. Notanda emphasis verbi t, *κατοικῆναι*, quod differt Be. à *παροικῆναι*. Illud est, perpetuò habitare, hoc commo- v Zan. ex rari ad tempus v. Hanc autem inhabitationem preca- Be. tur, tanquam causam efficientem superioris corroborati- ois *.) *Christus per fidem*, &c. Be. Pi. quæ est cæte- rarum virtutum fundamentum, &c. y. Precatur ergò y E. fidei constantiam & incrementum z. ¶ *In*, &c. z Zan. *Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι*] Constructio dif- ficilis. Si construat cum præced. ὑμῶν, esset *ἐρριζω- μένων*, &c. si cum verbo *δὴν* v. 16. esset *ἐρριζωμένοι*, &c. scilicet ὑμῶν a. [Quid dicendum?] 1. Est *σφάλμα*, b Idem. five erratum in scriptione b. Sed nollem hanc fenestram b Phot. in aperiri infidelibus c. 2. Est permutatio casûs, qualis in Zan. Isoc. *δοκίμης γὰρ μοι ζών, &c. τελευτήσαντα δὲ βίον*, pro *τε- λούσαντα*. Est ergò Nominativus (vel) pro Genitivo, c Zan. *ἐρριζωμένων*, &c. d. vel, pro Accusativo, ut est apud Thu- c Ca. cydidem *. 3. Cohærent hæc cum seq. *ἐξισχύετε* f, est- * Zan. ex que hic Metathesis g, sive Trajectio vocis *ἵνα* h; qualis Phot. Joh. 13. 29. Rom. 11. 31 i. & 12. 3 k. 1 Cor. 9. 15. f Be. 2 Cor. 2. 4. Gal. 2. 10 l. Sed dissimilia sunt exempla s Camer. Bezæ, ut in quibus non tot verba ante *ἵνα* præcedunt, h G. ex Be. sed unum duntaxat nomen m. 4. Aliquid hic supplen- sim. Ca- dum, *Ut sitis* (h. e. Det Deus ut sitis,) *in charitate mer. radicati*, &c. n. i. e. ut charitas vestra firma sit & constans o. Zan. Caj. Et sitis in charitate, &c. Ga. Dum in charitate fueritis & Occum. radicati & fundati. Accipio Nominativos tanquam po- in E. sitos absolute per Hebraismum p. [Verba sic reddunt:] i G. *In charitate radicati & fundati*, Mo. Fixis (vel, *Adis*, k Be. Er.) *radicibus*, & *fundamento jacto*, Il. Ti. Er. sim. o E. Me. Tre. ex Sy. Ar. Constantia duabus similitudinibus rectè p Pi. exprimitur, Arboris in altum radices agentis, Mat. 13. 6, 21. & *Ædificii bene fundati*, Mat. 7. 24. Luc. 6. 48. ubi vox *θεμελίω*. Vide & supra 2. 20. Apoc. 21. 14. & confer Col. 2. 7. Vide & Philonem q. [ejusque ver- a G. ba à G. representata.] Significat, eam demum veram esse fidem quæ cum charitate jungitur r. *Charitatem* * Pi. sim. intelligit, tum, 1. Dei inprimis erga nos t, in qua ra- Zan. dix est electionis nostræ, supra 1. 4. &c. t. tum, 2. no- t Zan. stram erga Deum & proximum v. sim. Be.

18. *Ut*, &c. *ἵνα ἐξισχύσητε καταλάβειν*, &c.] *Ut possitis comprehendere* (vel, *assequi*, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. certò intelligere & animo assequi *, maximè quoad * Cam. sim. affectum, id est, seriò perpendere, a lignè æstimare y.) y E. Me. *cum omnibus Sanctis* (h. e. Christianis z, sive fidelibus a, z E. Me. T. qui fuerunt à condito orbe, qui ad hoc aspirârunt, Jo- a Zan. E. an. 8. 56 b.) *quæ* (sub. sit, P. Pi. &c.) *latitudo*, &c. b Zan. Mo. P. &c. Has voces constat non propriè, sed Me- taphoricè accipi. Tres enim tantum sunt dimensiones corporum, longitudo, latitudo, profunditas, quibus hic altitudinem addit c. Illis exprimitur magnitudo, c Idem. dignitas,

dignitas, majestas^d, absoluta & omnimoda perfectio^e, & immensitas^f. Non explicat cujus rei dimensiones hic intelligit^g. Intelligit autem, vel, 1. Deum immensum atque infinitum, quem omnes in cœlo videbimus, ut hic precetur nobis felicitatem cœlestem^h: vel, 2. Christum, tam quā Deus est, quā quā homoⁱ: Christi, tum, 1. potentiam infinitam; tum, 2. immensum amorem erga nos, quibus duabus rebus & utraque Christi natura demonstratur, & fides nostra de salute nititur^k: vel, cognitionem Jesu Christi, ut omnes circumstantiæ docent^l: vel, beneficium redemptionis Christi^m: vel, mysterium de salute Gentium totiusque humani generis per Christum gratuita, quod *longum* vocat quia ab æterno præfinitum; *latum*, quia ad omnes extenditur; *profundum*, tum quia Christus descendit ad inferos, tum ob resurrectionem mortuorum, quæ fiet virtute Christi; *altum*, quia qui descendit, idem & ascendit supra omnes cœlos, &c.ⁿ. Hujus itaque mysterii ampliore cognitionem eis precatur. Hæc explicatio eo magis placet, tum quod Epilogum continet eorum omnium quæ hæcenus tractavit, tum quia facit ad scopum Apostoli, &c.^o. Vel, 3. Dei bonitatem^p; quæ & *latissime* in omnes homines se effundit, & *in longum*, i. e. in omnia secula se extendit, & *ex infima depressione* Hominem liberat & in *loca suprema* evehit^q. Eodem spectabant motiones rerum oblatarum, prior in altum & profundum, quæ dicebatur *הַמְּרוֹמָה* deinde altera in latum & longum, quæ dicebatur *הַמְּרוֹמָה*, ad quos ritus hic forsan alluditur^r.

19. Scire, &c. *ἵνα γινώσκῃτε τὴν ὑπερβολὴν τῆς χάριτος αὐτοῦ ἡμῶν τῷ Χριστῷ* Forfan Trajectio est, q. d. Excellentem Dei charitatem in ipsa Christi cognitione, quæ nobis contigit, elucere^t. Verba sic resolvenda sunt: Ut possitis *γινώσκῃτε τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ὑπερβολὴν τῆς γνώσεως ὑμῶν*. In MS. *ἵνα γινώσκῃτε τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ὑπερβολὴν τῆς γνώσεως ὑμῶν*, summam illam dilectionem, Dei scilicet & Proximi, quæ ex cognitione Christi oritur. Videntur etiam Hieronymi tempore quidam libri sic habuisse; nam ipse sic hunc locum exponit. Vide Phil. 3. 8^x. Si vera est illa lectio, versio plana erit, excellentem dilectionem cognitionis Christi, ut intelligat dilectionem Dei in patefactione, & Christi in permissione, ut ipse à nobis sciretur: quod bene coheret & cum v. 18. & cum verbis hic proximè sequentibus. Quod si altera sit verior lectio, sensus est, *Ut sci- rent dilectionem Christi erga nos, quæ antecellit scientiam, quam jactant Gnostici*. Cognoscereque (vel, *Utque sciatis*, Er. q. d. Oro Deum ut possitis plenè scire & pro dignitate æstimare^z. *ἵνα γινώσκῃτε* hic est *in semet experiri*^a. Forfan tangit Gnosticos, quorum, inquit, universam scientiam excedit hujus mysterii cognitio^b.) excellentem (vel, præminentem, Er. Ti. illam imper- scutabilem, II.) cognitionis (vel, superantem captum humanum, V. sic Be. vel, omni cognitione superiorem, Pi. sic Be. Zan. excellentiorem quā ut cognosci possit, P. V. sic E. Me. perfecte scilicet & penitus^c. Mens humana hoc & capit & non capit; atque in eo capit, quod rapitur in admirationem, & videt aliquid semper superesse quod persentiscere quidem potest, attamen non ita percipere ut possit explicare totum^d.) charitatem Christi, Mo. &c. h. e. Quā Christus nos dilexit^e. Al. Et [repete cognoscere valeatis] quā omnem cognitionem excedat amor Christi, Ca. ¶ *Ut, &c. ἵνα πληρωθῇτε εἰς πάν τὸ πλεῖσμα τοῦ Θεοῦ* ¶ *Ut impleamini in omnem* (vel, ad omnem usque, P. Be. Pi. vel, omni V.) plenitudinem (vel, plenitudinem illam, P. Be. II. scil. de qua dictum v. præced. f. vel, plenitudine, V.) Dei, Er. Ti. Mo. &c. i. e. plenā Dei cognitione^g, perfectāque ejus in nobis inhabitatione, & naturæ ejus participatione^h; omni perfectione quā plenus est Deusⁱ; omnibus illis donis quibus Deus implere homines solet^k. *Πληρωμα* hic sumo activè, ut Joh. 1. 16. Col. 2. 9^l. vel, omni illa perfectione charitatis quā Deus in Christo nunc à nobis exigit, & ad quā nos elevare constituit^m; eis pro *μὲν* accipitur, ut *εἰς πλεῖστον*, *εἰς ὅσον*, & *εἰς τὸ πᾶν*, hæcenusⁿ.

20. Ei, &c. *Τῷ ὅτι ἀναβλέψας ὑπὲρ πάντα πνεῦμα ὑμῶν ἐν πνεύματι αὐτοῦ, &c.* ¶ *At potenti super omnia* (nempe quæ visa sunt hæcenus^o;) *facere super ex abundantia*, &c. Mo. Periphrasis Dei Patris emphatica^p: simili fermè *δοξολογία* finitur ad Romanos Epistola^q. *Ei verò qui potest*

infinita cum redundantia (vel, cumulate, Er. Ti. V. cumulatissime, Er. vel, longè longèque copiosius, Ca. ad verb. *suprà quā redundantem*, Be. *ὑπερκαταπερισσεύει* ponitur tanquam adverbium^r: *ὑπὲρ πάντα πνεῦμα* sunt particulae plures *ἀναβλέψας* cumulate: quod loquendi genus amat Paulus, ut videre est 2 Cor. 3. 9. & 7. 13. Phil. 1. 9. 1 Thes. 4. 1. 10. item Rom. 5. 20. 2 Cor. 7. 4. 1 Tim. 1. 14. *suprà 1. 21. infrà 4. 10 f.*) omnia facere *suprà ea quæ petimus aut mente concipimus*, (vel, *petere aut cogitare audemus*, G.) *pro illa vi; aut potentia agente* (vel, *quæ viget*, Ca. vel, *juxta vim agentem*, Er. II. Ti. V. i. e. efficaciter operantem. Non loquitur de potentia Dei nuda, absoluta & otiosa; sed de efficaci, quæ cum ejus voluntate conjuncta est^s.) *in nobis*, Pi. Be. &c. In MS. *ἐν ὑμῖν*, (in vobis) i. e. ita ut incepit operari; nam *κατὰ* sæpe similitudinem significat^t: in me & vobis ad Christum convertis^u. Vel, *secundum virtutem* (vel, *potentiam*, Me. E.) *quæ operatur* (i. e. quam Deus operatur^v.) *in nobis*, Vulg. i. e. gratiam & Spiritum, qui vos potenter ad ardua virtutum impellit^z.

21. *Ipsi* (sub. *fit inquam*, Be. Pi.) *gloria in Ecclesia* Sub- jectum notat^a, q. d. in cœtu Christianorum^b: q. d. Ip- sum glorificet Ecclesia^c, cujus hæc bona sunt, quæ in sempiternum ut manebit, ita Deum glorificabit, quæ so- la novit hæc beneficia & hoc mysterium, &c.^d. Al. *per Ec- clesiam*, *ἐν* pro *διὰ* per^e. ¶ *In, &c. ἐν Χριστῷ* In Christo, extra quem Deus non potest glorificari; in quo sumus electi, redempti, &c. in quo totum suum amorem erga nos patefecit Pater^f. *Per Christum*, Pe. Be. Pi. Zan. utpote mediatorem illum^g, per quem omnia nostra in Deum tendunt^h. In Ecclesia sicut mos est per Christum precari, ita etiam per Christum gratias Deo agere, Rom. 1. 8. & 7. 25ⁱ. Extra Christum nullus nobis patet ad Patrem accessus^k. ¶ *In omnes generationes* (vel, *ætates*, P. Be.) *seculi seculorum* i. e. omnium seculo- rum^l. Hic quoque augendi causā duas locutiones He- braicas miscuit Apostolus, quarum prior est *דור ודור*, Psal. 10. 6. altera *עלמ*, Esa. 45. 17. & alibi^m. *Seculum seculorum* quod omnia secula in se continet nec ullo fine terminaturⁿ. ¶ *Amen* Solebant ta- libus *δοξολογίας* Ecclesiæ acclamare, *Amen*: quod ut fa- ciant, præit eis Paulus^o.

CAP. IV.

1. *Obsecro itaque vos* Parte Doctrinæ absolutā ve- nit, ut solet, ad Adhortationes^a. ¶ *Ego vincit in Domino* Idem est quod *suprà 3. 1. dicit* *ἡμεῖς ἐν Χριστῷ* nam *ἐν* Hebræis ut alia ita & propter sig- nificat^b: q. d. vincit non propter scelera aut falsam doctrinam^c, sed propter Christum ejusque Evangeli- um^d. Posset, *ἐν* *Kue*, conjungi cum *παράκλησιν*^e, *Obse- cro vos per Dominum*, ut dicitur Rom. 15. 30^f. Sed prius præfero^g. ¶ *Ut, &c. ἵνα ὑμεῖς περιπατεῖτε τῆς χάριτος, &c.* ¶ *Ut ambuletis ita ut dignum est vocati- one*, &c. P. Pi. vel, *sicuti convenit vocationi*, &c. Be. Ut memores sitis & quoniam & per quem & quamobrem & in quem finem finis vocati. Vocationem intelligit, tum communem sive Christianam, quæ postulat ut sanctè vivamus, &c. de qua hoc cap. & parte cap. 5. tum pri- vatam & particularem, ad quam quisque peculiariter vocatus est, alius ut sit pater, alius ut filius, &c. de qua cap. 5. & 6^h. Itā [ambuletis] ut par est eos vivere quos tanto & tam inexpectato beneficio Deus affecit. Simile loquendi genus, Rom. 16. 2. Phil. 1. 27. Col. 1. 10. 1 Thes. 2. 12. ¶ *Cum, &c. Μετὰ πάν τῶν πνευματικῶν* Aq. 20. 19. Phil. 2. 3. Col. 2. 18, 23. & 3. 12. Magna hæc virtus est Philosophis ferme omni- bus incognita, ad quā præcipuè ducere homines de- buit memoria ejus quod fuerunt ante tam benignam vo- cationem, unde cætera bona fluunt: ideo toties ejus me- minere Apostoliⁱ. *Cum omni* (i. e. verā & perfectā^k;) *modestia*, P. Pi. Zan. vel, *submissione animi*, Be. sic V. Quā quis humiliter de se sentit^l, nemini se anteposit, ac neminem judicat^m, aliis plus quā sibi tribuitⁿ. ¶ *Mansuetudine*, &c. ¶ Quā quis non facile irritatur, aut aliorum infirmitatibus offenditur^o; sed se comem &

^p Zan. affabilem omnibus præbet ^p. Lenitatis est non moveri ob res leves, *μικροδυνάμεις* etiam in gravioribus cohibere iram. De hoc vide Mat. 18. 26, 29. 1 Cor. 13. 4. 2 Cor. 6. 6. Gal. 5. 22. 1 Thes. 5. 14. Utrumque conjunctum habes & Col. 3. 12. [¶] *Supportantes*, &c. *ὑποσχωμένοι ἀλλήλων*, &c. [¶] Pro *ἀνέχουσιν*, ut congruat cum *ὑμῖς*. Antiptosis. Ita fecit constructionem quasi dixisset non *περιπατοῦντες*, sed *περιπατοῦντες*. Sed frequens Paulo respicere *τὸ νόμιμον* †: [sensum magis quam verba.] Sed his non opus est. Punctum ponendum post *vocati estis*, v. 1. & versus secundus sic vertendus, *Cum omni humilitate—tolerantes*, sub. *estote*, h. e. tolerate. Ellipsis verbi substantivi, qualis Mar. 12. 40, *ὅς ἡγρεῖτοῖς, qui devorant*: Act. 24. 5. *ἐνέχυτοι*, invenimus: Col. 3. 16. *διδασκόμενοι*, &c. *docete*, &c. Heb. 13. 5. *ἀρκούμενοι*, *estote contenti*: 1 Pet. 2. 18. *ὑποτασσόμενοι*, *subditi estote*. Phrasim enim est vulgaris, ut Luc. 1. 22. *ἢν διαβεβαιῶν*, innuebat: Eph. 5. 5. *ἐσεὶ ὑποτασσόμενος*, *nostis*. *Tolerantes* (vel, *Sustinentes*, Be. P. Mo.) alii alios (i. e. æquo animo ferentes fratrum mores incommodos, morosos †, insuaves, asperos & vitiosos †, nec ob illorum infirmitates aut injurias definientes illos amare, illis benefacere, cum illis versari, &c. ^x. Confer Col. 3. 13. *ἀνέχου*, *ἔχω*, est aliorum ignorantias, quanquam nobis molestas, leniter ferre. Similitudo ab onere deducta †. [¶] *per charitatem*, Pe. Pi. Be. &c. quæ hujusmodi actus imperat. Vide 1 Cor. 13. 2. Hoc additamentum tria denotat, 1. modum tolerantia, *ἐν ἀγάπῃ*, non contra charitatem, q. d. tolerate eos, quatenus ad illorum Ecclesiæque salutem facit: non jubet ut dissimulemus vitia, &c. Sic Eph. 6. 1. *Obedite parentibus in Domino*. 2. causam impulsivam, cur toleraremus, non ob nostrum commodum, aut affectum carnalem, sed ex charitate. 3. causam tolerantia efficientem esse charitatem †.

3. *Solliciti*, &c. *Σπουδαῖς ὡς θεοῦ—ἐν συνήθειᾳ*, &c.] *Studentes servare* (i. e. studiosè ac sollicitè operam dantes ut servetis †. Verbum hoc est verè Evangelicum. Lex perfectionem postulabat, Christus tantum studium obedientia, & operam, non quidem perfunctoriam, sed diligentem, attentam, accuratam: nam *ἡ δόξα* & *ἡ παρουσία* opponuntur †.) *unitatem* (illam nempe de qua supra cap. 2. & 3. h. e. corporis Christi ex variis populis constati & uni capiti Christo conjuncti †.) *Spiritus* (Sic vocat unitatem Ecclesiæ, quæ est corpus spirituale †, idque 1. quia non est unio corporalis †, sed spiritualis †, five animorum inter se consentientium †: 2. quia per Spiritum S. fit †, nexu spirituali †: [¶] *per vinculum* (vel, *per connexum*, Be. *in colligatione*, five *concatenatione*: *συνδεσμὸς* est quo aliud aliud connectitur †.) *pacis*, P. Pi. &c. i. e. per pacem quæ animos conjungit †, & conservat unitatem Ecclesiæ quæ per dissidia dissipatur. Pax autem servari non potest sine mutua tolerantia: tolerantia verò locum non habet inter feroces & furiosos, sed tantum inter humiles, &c. Hic ergò finem notat five scopum præced. hortationis †. Unitas servari non potest ubi regnant Falsus, Emulatio, Invidentia, & alia Dilectioni contraria. Vide utrumque ad Corinthios †.

4. *Unum* (sub. est, Pe. Be. Pi. vel, sub. *vos estis*, vel, *quippe qui estis*, ut sit oppositio ad superiora †: vel, sub. sit, V. vel, *existentes*, E. five, *ut sitis*, E. Me. Sy. in Zan.) *corpus*] Breviter dictum, pro, *Ecclesia est unum corpus*. Hujus figura, unum Tabernaculum Hebræorum, & ejus vice postea Templum unum. *Corpus sumus de conscientia religionis & disciplina unitate & spei federe*, ait Tertul. in Apologetico †. *Unum corpus*, scil. mysticum, h. e. Ecclesia †, cujus unitatem vos, qui membra estis, servare debetis †. *Unum corpus*, propter externam, visibilem & ordinatam conjunctionem †. [¶] *Et unus Spiritus*] supple, *est qui Ecclesiam gubernat †, movet & vivificat †, atque in unum corpus conjungit †*; non Satanicus, non humanus, sed Divinus, 1 Cor. 12. 4. ^x. Spiritus autem unus non potest à seipso dissidere: vel, *Spiritus*, pro animo †: q. d. animo & spiritu inter se consentientes, tanquam essent unus spiritus †, ut videantur quodammodo esse unus homo †, qui à seipso dissentire non possit †. Quid enim portentosius quam unum hominem in seipsum insurgere, &c. †? [¶] *In una spe*] i. e. ad unam eandemque spem salutis æternæ †: *propter* †. Et spem vocat ipsam rem ad quam sperandam vocati sumus, i. e.

vitam æternam †. Vide supra 1. 18. ^x. Cur hic dissidemus, omnes eadem felicitate æternam fruituri †? [¶] 5. *Unus* (omnium fidelium †, *Dominus*] ex Dei Patris decreto †, nempe Christus †, 1 Cor. 8. 6. ^m. & 12. 4. &c. ⁿ. quatenus est Redemptor, Servator †, Gubernator & Caput Ecclesiæ; qui nec vult, nec potest dividi, quem tamen quasi in frustra lacerant qui Ecclesiam scindunt †. [¶] *Una* (scilicet objectionem †, *fides*] i. e. regula fidei, de qua diximus ad Mat. 28. 19. ^r. quam omnes sequimur †: vel, doctrina salutis quam credimus, quæ una semper fuit, eoque una fides totius Ecclesiæ †, tum Christianorum, tum antiquorum ante Christum, &c. [¶] *Unum Baptisma*] Quo regeneramur †. Videtur hic internus potius quam externus Baptismus intelligi, quia ille & scopo Pauli & hortationis argumentis aptius respondet †. Al. *Unus* modus [est] profitendi eam fidem, nempe per Baptismum. Vide ad Mat. 28. 19. ^r. Eadem omnibus ut fides, ita & externa Fidei Symbola †. *Unum Baptisma* semper fuit, etiam ante Christum, quod ad rem signatam attinet, nunc unum, quoad externum etiam Symbolum †.

6. *Unus Deus & Pater* (Habes hoc & 1 Cor. 8. 6. ^c. *omnium*] Vel, 1. hominum, ut est Creator †; vel potius, 2. fidelium; hic enim de eo loquitur quatenus Ecclesiæ junctus est, & in nobis inhabitat †: *omnium*, scil. *universi* fidelium. Duplex argumentum. Idem Deus exigit cultores unanimes: idem Pater filios fraterno amore conjunctos †. [¶] *Qui*, &c. *ὁ θεὸς πατὴρ*, &c. ^r. i. e. *ἐπὶ πάντων* †. Illud *πάντων* potest esse vel neut. gen. vel masc. ut est in postremo membro, à quo priora membra genere discrepare non quadrat †. [Sic vertunt:] *Qui est super omnia*, (i. e. universas creaturas †, i. e. autor omnium †; quod Patri congruit †: vel, *super omnes*, Be. Pi. Mo. Tre. vel, 1. Dominio †: q. d. qui imperium habet in nos omnes †, five in totam Ecclesiam †. Vel, 2. præstantiâ, quoad naturam & proprietates †.) *& per omnia*, (vel, *per omnes*, Be. Pi. &c. providentiâ †, quæ permeat, sustentat, regitque omnia †, vel quæ per omnia Ecclesiæ membra diffusa est †: qui *per omnes* diffundit providam gubernationem suam †. Congruit hoc Filio, per quem omnia facta sunt †.) *& in omnibus vobis*, Er. P. Be. Pi. &c. Justificatione †: *vobis*, h. e. Ecclesiæ membris, nempe inhabitat †, vel operatur †, per gratiam suam †, & dona †. Congruit hoc Spiritui Sancto, cujus habitaculum sunt fideles, &c. ^b. Vel, *intra vos* agit per Spiritum à se procedentem †: vel, *in omnibus nobis*, Vulg. nempe credentibus †: vel, *in omnibus*, Ca. *ὑμῶν* abest in MS. ^x. Illud, *ἐν πάντων*, nostram cum Deo conjunctionem in Christo designat †. Hinc Græci refellunt hæreticos facientes Filium Patre, & Spiritum S. utroque minorem, quod *ἀπὸ* tribuitur Filio, *ἐκ* Spiritui S. cum *ἐκ* tribuatur Patri: hic enim *ἐκ* *ἀπὸ* & *ἐκ* Patri tribuuntur †.

7. *Unicuique*, &c. *ἑνὶ ἑκάστῳ—ἡ χάρις*, &c.] *Sed unicuique nostrum* (nempe gratiam aliquam habenti †: *data est gratia* (illa à Deo †, non una & par, sed huic major, illi minor †: *ἡ χάρις* idem hic quod *ἡ χάρις*, *donum gratia* †: [¶] *pro mensura* (vel, *pro portione*, Ca. *juxta mensuram*, Er. H. &c.) *doni* (vel, *donationis*, Er. Ti. &c. h. e. liberalitatis & munificentia †. ^m.) *Christi*, P. Be. Pi. i. e. quam Christus largiri voluit †; *doni* quod nobis contulit five Christus, five Pater in Christo †: non pro dignitate aut meritis nostris, sed prout Christo placuit †: unde nemo superbiere †, nemo queri, nemo alteri invidere potest, sed quisque quod accepit, debet ad communem totius corporis utilitatem conferre †. Pertinet hoc ad commendandam unitatem Spiritus inter fideles †. Particula *et* docet, hanc esse exceptionem adversus præced. Non enim omnia in Ecclesia esse omnibus unum & idem. Sed tamen invertit argumentum Apostolus, & probat, hæc varia dona ad eundem spectare finem, communem scil. corporis salutem: sicut in corpore humano membra, officiis licet & actionibus diversa, sibi tamen mutuo serviunt & unita conficiunt, &c. †. Quia obijci poterat, *Non eadem omnes accepimus*; respondet, *Dona sunt, quorum mensura à voluntate pendet donantis, & hæc ipsa non uni, sed omnibus serviunt*, Rom. 12. 3, 6. Sic non omnibus Tribubus]

G. Tribus tantum datum terræ, sed plus copiosioribus.
8. Propter quod (scil. ut significet, Christum, quatenus Mediator est & caput Ecclesiæ, unicum esse autorem omnium horum diversorum donorum, & donationem hanc gratuitam esse *) *dicat* sub. *Scriptura*, vel, *Deus* y, Psal. 68. 8. *¶ Ascendens*, &c. *¶ Avabās*, &c.] In Græco prima verba eadem, nisi quod ibi ad Deum sermo, hic de Deo a; ibi *ascendisti*, hic *ascendens*: qua in re nulla est discrepantia, nam alterum ex altero sequitur b. *Quum ascendisset in sublime*, vel *altum* (i.e. in cœlum c; *supra omnes cœlos*, ut infra dicit d:) *captivam duxit captivitatem*, (vel, i. activè, eos qui captivos tenebant homines *, vel, hostes suos f, & imprimis caco-dæmones, quos veluti captivos abduxit, & de iis triumphavit g: mortem, Satanam & peccatum h. Vel, 2. passivè, i.e. eos qui captivi tenebantur à Diabolo, quos Christus liberavit i; vel, *captivorum multitudinem*, ut *αἰχμαλωσία*, שבי, sign. in Psalmis & Num. 31. 12 k. Patres à Limbo eductos l. Sed phrasis illa, *captivitas captiva*, nunquam adhibetur in Scriptura nisi cum agitur de hostibus, quales certè Patres non erant. Et quis dicet eos captivos ductos fuisse cum liberarentur m?) *Et dedit dona* (multiplicia n, Spiritus Sancti, in Pentecoste, & deinceps o:) *hominibus*, P. Be. Pi. &c. At in Psalm. 68. est, *accepisti dona* בָּאֵרֶן P, & in b. *עָלָה דְּבָרָיו* q. At *accipere* & *dare* sunt opposita r. Resp. 1. In Psalmo Christus accepisse dicitur, quia nondum factum hoc erat, sed futurum promittebatur: hic autem *dedisse*, quia jam dona sua distribuerat t. 2. Paulus, ut melius ad mysticum sensum hæc traheret, לקח sumpsit in sensu dandi: nec id mirum, cum quæ dare volumus accipiamus ut demus, ut videre est u Exod. 25. 2. & 1 Reg. 17. 10 v. Ubi *accipere* pro *dare* ponitur x: quare & per *ἐκβαλλειν* vertitur Job. 22. 22. Jer. 23. 30 y. *Accipere* & *dare* sunt relata: relatum autem apud Hebræos correlatum in semet includit, ut Gen. 12. 15. *Et capta est—in domum*, h. e. capta ab iis perducta est in domum; & Num. 23. 27. *Assumam te*, &c. i. e. assumptum deducam z. Vide & Gen. 32. 13. Act. 7. 9 a. Sic autem sumpto verbo ב valebit propter, de quo significatu diximus supra v. 1 b. ב pro בעבור, vel ל c: sic *accipere dona pro hominibus*, idem est quod, *accipere dona quæ daret hominibus* d. לקח Hebræis est & *dare* & *accipere* *, quomodo Anglis, to take, interdum significat, to give, & Græcis ληψαι & δοῦν idem sunt. Hinc factum, ut illud לקח, Syrus, Interpres valde antiquus, vertit, *Et dedisti*, Arabs item, *Et dedit* f. [Plurima exempla verborum contrariis significationibus gaudentium vide in Cl. Authore, & ex eo decerpta in Synopsi ad Mic. 5. 2.] Optimè autem Christo convenit hic locus, qui in cœlum ascendere conspectus est, deinde per Apostolorum doctrinam vicit & velut captivam egit Idololatriam, & vitia alia; sumpsitque à Patre dona quæ hominibus dispartiretur g. Solent principes, dum triumphant, magnâ munera & pecunias in populum spargere: sic fecit & Christus h. Dona autem hæc accepit Christus, & à Deo, ut homo, & à Patre, ut Filius i. At Psalmus hic agit de victoriis Davidis, aut veteris populi k. De illis quidem figuratè agit, propriè verò de Christo in cœlos ascendente l. Adeo propria est hæc Pauli explicatio, ut aliæ omnes translaticæ sint, fatentibus etiam Judæis æquioribus m. Obj. 1. At hæc dicuntur de Davide n, vel populo; qui *ascendit*, &c. quum hostibus superior factus est o. Resp. 1. Totus contextus docet soli Deo hoc tribui, cui David hunc Psalmum, tanquam exinicion, ob victorias concessas, canit p; & de quo antecedentia & sequentia omnia enunciantur q. 2. Hoc illo ipso versu ostendit Propheta, dicens, *Etiam inhabitans*, putà in sublimi, *rebelles captivos tenes*, o. *Fab Deus*. Agit ergò de Deo, sed in carne patefacto, qui *descenderat*, &c. (ut hic sequitur) postea *ascensurus* r. Obj. 2. De Deo loquitur quo tempore Legem tulit t. Resp. Hoc evertit ipse Psalmus, qui de illo tempore antè agit. Summa Psalmi est, Nunquam Dei præsentiam non esse Ecclesiæ salutarem, & hostibus ejus exitiosam. Id primò generatim exponit Psalter, deinde minutatim per tempora Legis & Evangelii, à v. 8. ad 14. usque. Et quia legalis gloria interfcindi videbatur afflictionibus, Ecclesiam Dei erigit contemplatione alterius adventus gloriosissimi, v. 18. &

in seq. nempe quo Verbum caro factum est, &c. Idem ergò quod sibi voluit Propheta docet Apostolus, demonstrans vetera ex novis, & nova ex veteribus esse contestata t.

9. Quod, &c. *Tò ὅ ἀνέβη*, &c.] *Ceterum illud* (sub. *quod dictum est*, Ex.) *Ascendit*, quid est (i. e. quid significat v, quidve concludit x,) nisi quod etiam *descenderat* y *prius in infimas partes terræ*? P. Be. Pi. i. e. vel, 1. in uterum virginis y, ut posset aliquis credere ob Psal. 139. v. 15 z. ubi iterum vocat *inferiora terræ* a: vel, 2. in terram, quæ pars est mundi infima b; ut sit comparatio inter partes non Terræ, sed Mundi c: in eam partem in qua homines solent vivere. Vide Joh. 3. 13. & 6. 33, 38, 41, 42, 50, 51, 58. Sic *ἐξ ὧν* sumitur Joh. 8. 23. Act. 2. 19. Credibile est hic agi de Divina Christi potentia in terris exercita coram multis testibus, de qua agitur & 1 Tim. 3. 16 d. Si terram absolutè hic sumas, consequentia promptior est; *Ascendit*, &c. ergò *prius descendit*, &c. nam ascendit è terra in cœlum *. Vel, 3. in sepulchrum f, totumque statum mortuorum. Ità comparatio erit inter partes terræ, superiorem, ubi sunt viventes, & inferiorem, ubi mortui g. Vel, 4. in inferos h, vel, ut dolores inferni pateretur i; quod non placet, quia finis dolorum ejus fuit in cruce: vel, ut præsentia suâ significaret, justitiæ Dei satisfactum esse, seque omnium dominum esse, & ut Diabolos secum duceret in triumpho, juxta Col. 2. 15 k. vel, ut suos consolaretur, pleniusque ostenderet id quod sequitur, Christum implèsse omnia l. Ego omnes hæc quatuor interpretationes hic complector. Sicut enim verbo *Ascendendi* continentur omnia quæ ad glorificationem Christi pertinent, sic etiam verbo *Descendendi*, omnia quæ ad ejus humiliationem referuntur, intelligenda sunt m. Etiam Deus, de quo sensu primùm obvio agit Psalmus, primùm descendit, sed in montem Sinai: Christus verò multò inferius n. Verba autem hæc bifariam exponi possunt; vel, 1. ut Paulus ex verbo, *ascendit*, concludat, Christum igitur prius fuisse in Cœlo, indeque descendisse; quæ consequentia non ex natura rei pendet, sed ex qualitate personæ ascendentis, quem noverant David & Paulus fuisse ut hominem, ità & Deum æternum in cœlis, unde eum descendere oportuit, &c. Vel, 2. ut Paulus verba Prophetæ interpretetur, & concludat, Davidem, cum ibi prædixit glorificationem Christi, sive ascensurum illum in Cœlum, prævidisse simul humiliationem ejus, sive eum prius descensurum è Cœlo, futurumque hominem verum. Hæc mihi videtur simplicior interpretatio o.

10. Qui descendit (Vide modò dicta Johannis loca p:) *ipse est & qui ascendit*] Idem Christus est. Refellit hoc & eos qui negant Christum ante Mariam fuisse, & Nestorianos, qui duos confingebant Filios, Filium Dei, & Filium hominis q. Non dixit Paulus, *Qui ascendit idem est qui descendit*, nè putaretur corpus è cœlo attulisse; sed contrà, *Qui descendit*, &c. ut doceret Filium Dei descensu suo non esse factum alium, h. e. alienam personam, neque humanam naturam assumptam aliquid ad personam Filii Dei addidisse; sicut homo non fit alius assumptione vestis quam induit, &c. Christus descendit sine mutatione loci, cum esset tantum Deus; ascendit autem mutatione loci, cum esset homo. Totus tamen Christus realiter ascendisse dicitur, ob communicationem idiomatum r. *¶ Supra*, &c. *ὑπερ ὅλων*, &c.] *Supra* (vel, *Longè supra*, P. Be. Pi.) *omnes cœlos*] Nempe corporeos t, sive aspectabiles u, supra aërem v, & æthera x, cœlumve fidereum y, quæ regio *cælum tertium* dicitur, & *cælum calorum*, & pluraliter *ἐσπερος*, & *κατ' ἐσπερον*, o. *ἐσπερος*. Vide Act. 2. 34. & 1. 10. 1 Cor. 15. 48. & hic infra 6. 9 z. Christus enim alibi dicitur *ascendisse in cælum*, & *cælo capi*, Act. 3. 21. & *in cælo esse*, Col. 3. 1. & *ingressum esse in ipsum cælum*, Heb. 9. 24 a. Et planè concedet ut Rex in Regno suo resideat b. Christus ergò non est extra Cœlum empyreum c, illius convexæ superficie pedibus insitens, ut volunt Caj. Suar. & La. &c. d, sed ascendit in altissimam partem cœli empyrei *, live in dignissimum in eo locum f. Super arborem enim ascendisse dicitur qui altiores ejus ramos conscendit, etli infra verticem hæreat g. Dicitur Christus *penetrasse cælos*, Act. 4. 14. quomodo Pontifex Aaronicus penetrabat quotannis usque ad intima Sanctorum, sed non ultra

progre-

vel, *etatis*, Er. Ti. Zan. V. Zeg. Vulg. Perinde est, five *staturam* vertas, five *etatem* n. plenitudinis (vel, perfectionis, Ar. vel, *pleni*, Pi. *adulti*, Il. P. *plena*, Be. *plene* *adulte*, Er. Ti. V.) *Christi*, Mo. Tre. &c. nempe in corpore suo mystico: q. d. quæ perfecta cognitio est plena statura five ætas hominis Christiani P: vel, *ad eum stature modum qui plenus sit Christi*, i. e. cognitionis de Christo: vel, donec adultæ in Christum fide præditi simus. Πληρωματὸ τοῦ Χριστοῦ interpretor τὸ πληρωθέντες, per Heb. hypallagen, de qua supra 1. 14. & Act. 5. 20. Spectatur enim hic Christus non in sese, sed quatenus in nobis adolescit. Plenitudinem Christi intelligit, vel, 1. activè, quæ Christus Ecclesiam suam gratiâ & gloriâ tandem impleturus est; vel, 2. passivè, quæ Christus ipse perficitur & impletur, five, 1. in se, ad cuius etli non æqualitatem, similitudinem tamen & conformitatem accedet tandem Ecclesiæ perfecta statura, five perfectio in cœlis: five, 2. per perfectionem Ecclesiæ suæ, quæ est ipsius complementum, Eph. 1. ult. Metaphora est ducta à corpore naturali Christi, quod diversos habuit ætatis & quantitatis gradus: sic, inquit, & singula Christi membra, h. e. fideles, & totum ipsum corpus Christi mysticum, suam habuit infantiam, nempe in cognitione Christi, regeneratione, &c. suam item pueritiam & adolescentiam: perfecta autem ætas reservatur in aliud seculum. Locum hunc Latini ferè interpretantur de futuro seculo: referunt autem, vel, 1. ad resurrectionem corporum, in qua consequenter fideles virilem perfectionem, quoad ætatem, robur, dotisque gloriosas corporis Christi perfectioni respondentes consequuntur. Hinc probant, omnes electos in ætate & statura virili resurrecturos esse. Vel, 2. ad perfectionem spiritualem, quam tunc habebunt, quando corpus Christi mysticum omni ex parte perfectum erit, ut nec membrum ullum, nec perfectio ulla, desit. Græci autem, ut & Hi. Amb. &c. de præsentī seculo accipiunt, ut sensus sit, Ministri tantisper laborabunt, donec omnes ad vitam destinati alii post alios, virile robur & constantiam in fide & cognitione Christi assequamur, *tamquam mensuram plenæ & perfectæ ætatis Christi* in corpore suo mystico, ut in voce viri etiam sexus intelligatur, sed spiritualiter. 14. Ut jam, &c. ἵνα μὴν ὡς οἱ ἄνθρωποι κλυδωνίζεσθαι, &c. Ostendit hic usum fructumque Ministrorum. Al. Plenius ostendit qualis sit illa virilis habitudo comparatione aliorum qui nondum eousque pervenere. Ut non amplius simus pueri (qui animis & corporibus instabiles sunt, cum vir stet pede firmus utroque, quibus imperfectum & instabile iudicium est: pueri, i. e. infirmi in fide. Νήπιοι ὡς ἄνθρωποι sunt qui adhuc institui aut roborari debent, Rom. 2. 20. 1 Cor. 3. 1. & 13. 11. Heb. 5. 13. pueri intelligentiâ, deceptu faciles.) qui fluctuamus (vel, commoventur, Tre. ex Sy. i. e. inconstantes simus. Metaphora à navi in mari turbato posita, quæ huc illuc à fluctibus agitur, &c. f.) & circumferamur (in omnem partem, quovis vento (five impulsu) doctrinæ, P. sic Be. Pi. &c. seu veræ, seu falsæ, nescientes inter eas dijudicare; abrepti ab hæresiarchis in falsa dogmata. Ostendit non tantum quod evenire poterat, sed & quod multis Ephesi evenerat. Doctrinis enim partim Philosophorum, partim Judæorum, concussi & huc illuc jactati fuerant tamquam procellis: hoc enim κλυδων, Prov. 23. 34. Jon. 1. 4, 11, 12. Luc. 8. 24. Jac. 1. 6. unde κλυδωνίζεσθαι. Videtur autem alludi ad locum Esa. 57. 13. ubi in Græco, Τὸν δὲ πῶλος ἀνέμῳ ἀνέβη, ὃς ἀπολεῖ κατὰ τὴν. Seneca, Turbo quidam animos vestros rotat & involvit, fugientes, petentesque eadem; & nunc in sublimē allevatos, nunc in infima allisos rapit. ¶ In, &c. ἐν τῇ ἀλεῖ — ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὸ μεθοδεῖν τὸ πλάνη. In alea (vel, Per versutiam, Er. Il. Ti. V. sic Ca. Per aleam, Pi. In aleatoria ludificatione, Be.) hominum, (i. e. in præsentī hominum vita, quæ ob incertitudinem variōsque casus, comparatur ludo aleæ: vel, in incertis illis casibus quibus jactantur homines. Metaphoricè notat callidam impostorum versutiam, sicut ex adjuncta appositione patet P: q. d. per fallaciam hominum, five Philosophorum, five Judaizantium, five hæreticorum, quæ nos in errorem inducunt; per Sophisticam, quæ imperitos faciliè seducunt, ut viri in ludo aleæ faciliè imponunt pueris. Illorum culpam sublevari, graviter accusando ipsos sedu-

tores. Κωβία Græca vox est, sed Thalmudicis quoque & Rabbinis frequens קוביא. Et quia in aleæ ludo solent simplices circumveniri, ideo ad quamvis circumventionem hæc vox transferri solet. Nam Aleator quante in arte est melior tanto est nequior. Et ita apparet hic Syrum accepisse. Κωβία est alea, five tessera: hinc & G. κωβία hic & apud Phavorinum idem quod πανουργία, quæ hic sequitur. in astutia (vel, per astutiam, Er. Il. Ti. Hanc sic Tre. Planius explicat quod dixerat: Et utroque loco en valet per v. per fallaciam, V. per veteratorem versutiam, Be. Pi. sic P. quæ quis methodum fallendi optime novit. Adjungit hoc per appositionem, ad metaphoram nominis κωβία explicandam. ad insidias imposturæ, Mo. vel, ad circumventionem erroris, Il. ad insidiōse fallendum, Pi. P. ad artificiosè seducendum: notat methodum & artem seducendi: vel, quæ nos adoriuntur (vel, insidiantur nobis, V. vel, malitiosè aggrediuntur, Ca.) ut seducant nos, Ti. sim. Er. vel, ad fallendum, Ca. sim. V. vel, sese componunt ut fallant, Tre. ex Sy. In MS. πρὸς τοῖς μεθοδεῖας τοῖς πλάνη τοῖς διαβόλοις nempe ut intelligamus, versutè agere illos homines, idque ex arte seducendi quam habent à Diabolo. Videntur Pythagorei maxime indicari, quorum plerique Magi. Magicas autem artes multum exercitas fuisse Ephesi, videmus Act. 19. 19. μεθοδεῖα idem quod μεθοδὸς, v. i. ac ratio agendi. Confir quod infra 6. 11. ubi rationes vertit Ambros. non malè. Μεθοδὸς δὲ ἐστὶν ἄστυ ἀγεῖν, 2 Sam. c. 19. v. 27. Μεθοδεῖα in Hesychio, sunt τέχναι, & μεθοδεῖα in Suida, τέχνη ἐστὶν, artificio uti, fallere, five verbis, five factis, five in lucta, ait Chrys. apud quem μεθοδεῖα τὸ λόγον est sermonem ita componere ut aptissimus sit ad persuadendum. In Hermete Trismegisto μεθοδεῖα τὸ κρυπτικόν est fudex sapientissimus, cui non faciliè imponitur artificii oratorum. Μεθοδεῖα significat machinari & architectari, vel, insidias à tergo parare: & μεθοδεῖα est occulta & fraudulenta circumventio, sicut Eph. c. 6. v. 11. propriè insidiæ quæ à tergo alicui incauto firuuntur.

15. Veritatem, &c. Ἀληθείας δὲ ἐν ἀγάπῃ ἀζητούμεν ἐς αὐτὸν τὸ πᾶν, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός. Sed veritatem (i. e. veram Christi doctrinam: veritatem fraudi oppositam, in dictis, factis, totoque vitæ cursu.) seducantes, (vel, servantes, Herten. in E. vel, facientes, Mo. Vulg. i. e. opere exsequentes: vel, sincere nos gerentes, Be. Pi. vel, constanter perseverantes, Be. ex Sy. ut ἀληθείαν respondeat verbo ἀλήθεια, quod est firmum & constantem esse.) cum (vel, in, Mo. Vulg. Pi.) charitate (i. e. unâ cum charitate: in iis enim duobus, in fide & charitate, pietas Christiana consistit: vel, per charitatem, seu opera charitatis: jungendum hoc cum seq. in charitate) crescimus. Sicut ἀληθεία sinceritatem significat Matth. 22. 16. Tob. 8. 9. ita ἀληθείαν ἐν ἀγάπῃ est sincere alios diligere, veraciter & candidè sese tum in doctrina & verbis, tum in amore & omnibus actionibus gerere P.) adolescamus (vel, augetur, Er. sim. Val. Zeg. i. e. proficiamus, in fide, charitate & virtutibus) in illum (nempe Christum: h. e. in Christi corpus. Motum significat, non localem, sed spiritualis incrementi, nempe quod qui adolescit, is in hunc semper finem tendit, ut magis magisque Christo incorporetur, similis ei evadat, & unum fiat cum illo. Accusativus ergo h. l. magnam habet emphasin: [Sensus, q. d.] ut hujusmodi incrementis proficientes, tandem respondeamus capiti nostro, Christo. Al. in illo, Vulg. nempe Christo, h. e. ex virtute & influxu Christi. Eis αὐτοῖς, pro eis αὐτοῖς, in ipsa, i. e. ipsius cognitione: vel, per illum, V.) per omnia (τὰ πᾶν, pro, κατὰ τὰ πᾶν, ut 1 Cor. 9. 25. & 10. 33. in omnibus scitu dignis. Sic Col. 1. 10. dicit ἀνεκτίμενοι ἐς τὸ ἐμπληρῶσαι τὸ Θεόν. quod idem est cum illo quod sequitur, Col. 2. 19. αὐτῶν τὴν αὐξησιν τὸ Θεόν. per omnia, intellige vel nostrā, vitam nimirum & doctrinam: vel potius, membra ex collat. sequentium, secundum omnes nostras partes, internas & externas, quaquaversum, omni augmento, scil. omnibus donis, gratiis & virtutibus, cognitione in mente, amore in corde, charitatis operibus per pedes, manus, &c. vel, prorsus, Be. Pi.) qui est caput, nempe Christus, P. Be. &c. vel, Christum, ὁ Χριστός, pro Χριστῶ. Antiptosis, qualis supra 2. 2. Nativa constructio fuerat, ἐν αὐτῶν τὸ Χριστόν, ὅς ἐστιν

Kueip] Et obtestor (sub. vos, palam quasi testibus adhibitis denuncio, וְעֵדוּתוֹ. Vide Act. 20. 26. & Gal. 5. 3. b.) per Dominum, E. nempe Christum, quem volo hujus exhortationis meae esse testem d. Sensus, q. d. Rogo per Dominum *. ¶ Ut jara non ambuletis, &c.] i. e. convertemini, &c. f. Ne eam vitam ducatis quam ducunt illi ex Gentibus qui ad Christum conversi non sunt g. ¶ In, &c. Ἐν ματαιότητι τῆς νοῦς αὐτῶν] Philosophos maximè tangit, ut & Rom. 1. 21. ubi verbum ματαιώδης. Vide ibi dicta. Hebraei tales homines vocant אַבְרִירִי לֵב, Esa. 46. 12. b. In vanitate mentis (vel, cogitationis, Tre.) suae, Er. II. Mo. Be. Pi. &c. vel, mentis eorum, qui scilicet toti in rebus vanis hujus mundi sectandis & captandis occupantur i. Videmus hinc totam hominis naturam corruptam esse: nam præcipuam hominis partem τὴν νῦν k, quæ à Philosophis vocatur τὸ ἡγεμονικόν l, & ab iis tantopere celebratur m, quo reliquæ partes reguntur, vanam vocat; idque, 1. à fine, seu ab objecto, quod occupetur circa vana, nempe idola, &c. quod vana sit in iis quæ ad Deum ac religionem veramque felicitatem pertinent: 2. quod effectum speratum non assequitur, multa quidem sibi pollicetur ex cultibus, consiliis & operibus suis; sed nihil eorum assequitur, Deum non placat, &c. 3. quod citò transeat atque evanescat, juxta Rom. 1. 21. multa de Deo bene cogitat, sed quæ non habent radicem & sunt ut fumi ac nubes citò transeuntes n.

18. Tenebris, &c. Ἐσκοπισμένοι τῇ διανοίᾳ] Hæc participia ad sensum, non ad verba præcedentia, referri debent, quia præcessit τὸ ἔδειχεν o. Obtenebratam, vel obscuratam, cogitationem (vel, mentem, V. Hi. in Er. intellectum, Vulg. Amb. in Er.) habentes, Pi. P. &c. Tenebris erroris & ignorantiae p. Appetitus corrupti etiam mentem obnubilant: Rom. 1. 25. infra 5. 8. 9. Mens quatenus sine discursu tenet & intelligit prima principia, vocatur νῦς, quatenus autem ex illis ratiocinatur, vocatur διάνοια r. Al. διάνοια est actio mentis, ipsa ratiocinatio & cogitatio t. Eodè recidit sensus. Gentes non renatas cœcas esse dicit, non in omnibus rebus t, multa enim nōrunt de natura & moribus v; sed in rebus divinis, &c. x. nec Deum, nec Christum nōrunt, & lapides ac ligna pro diis colabant y. ¶ Alienati, &c. Ὅντες ἀποστασέντες τῆς ζωῆς—διὰ τὴν ἀνομίαν—διὰ τὴν πᾶρσιν, &c.] Existentes alienati (vel, longè remoti. Vocem hanc habes Eph. 2. 12. vel, abalienati, Er. P. II. Be. Pi. &c. Quæ voce significat, Gentes omnes in Adamo ante lapsum fuisse cum Deo conjunctas a.) à vita Dei, (i. e. à vita illa quæ secundum Deum est b: Vide Gal. 2. 19. c. à vivendi modo quem Deus instituit ac præcepit d: à vita quæ Deus vivit in nobis *, & vivendo, nos vivificat per Spiritum suum, per quem nos vivimus Deo, & ad voluntatem Dei. Vita nomen duo complectitur, 1. esse novum mentis, voluntatis, &c. 2. affectiones & actiones novas & divinas f.) propter (vel, per, Vulg.) ignorantiam (veritatis g, vel Dei h, & legis Divinæ i: Explicat id. quod de tenebris modò dixerat k. Hæc ignorantia causa est prædictæ abalienationis à vita Dei; initium enim hujus vitæ à vera cognitione Dei in Christo dependet l.) quæ est in ipsis, (quæ laborant m; quæ illis innata est à peccato Adæ, confirmata verò ipsorum pertinaciâ. Phrasis emphatica est, docetque causam perditionis non à Deo esse, sed in ipsis qui pereunt hæere n.) per (vel, propter, Pi. Mo. Tre. vel, &, Er. II. Ti. [repete propter] Appositio est, qualis supra v. 14. ἐν τῇ κνέειᾳ, ἐν πανουργίᾳ o.) obdurationem (vel, excæcationem, Er. Ti. sic Tre. ex Sy. Vulg. Sed hi confundunt πῶρον & πῆρσιν p. Vel, torporem, Ca. Diximus ad Mar. 6. 52. omnia vitia inolita designari voce πῶρον. Sic & Latinis callum obduxisse dicuntur qui bona monita non persentiscunt. Vide Esa. 6. 10. 9. Excæcatio propriè ad mentem refertur cujus est videre, obduratio ad cor, cujus est flecti r. Possit hoc appositivè seu exegeticè sumi: sed alter sensus uberius est t. Potest obduratio à Paulo statui tanquam ignorantiae origo, quia homines pertinaciter respuunt lucem in ipsos incurrentem, &c. t.) cordis ipsorum, Be. Pi. &c. quod accipio & passivè, quod obdurata essent ac pertinaciora facta, & activè, quod ipsi se obdurarunt. Duplicem hinc notat fontem alienatio-

nis à vita Dei, ignorantiam Dei, & obdurationem, five pertinaciam in peccatis. Πῶρον callum significat: aut sic vocatur à poro lapide non ab simili marmori: Hunc aiunt ex aqua viscosa sensim accrescere, majorémque simul & duriorém fieri. Tale quid est in corde humano, &c. Cordis obduratio triplex est, 1. naturalis & communis omnibus. 2. voluntaria. 3. judicialis, à Deo, qui ut judex hominem indurat, sed per accidens, &c. v. πῶρον seu πῶρον durities est in artubus. Dioscorides, λῖνι καὶ τὸ πῶρον καὶ τὸ ἀσθμα. Arist. Hist. animal. 3. 19. Putrefactus sanguis in corpore fit pus, ex pure autem fit πῶρον durities t.

19. Qui, &c. Ὅτινες ἀπαλγνῶτες] Qui societate detenti, Er. ex Val. Qui dedolentes five indolentes, Mo. Er. ex Hi. Qui posteaquam dedoluerunt, P. Be. Pi. Zan. vel, dolere desierint, Ti. vel, pervenerunt eò ut dolere desierint, Er. V. Zeg. nempe peccata sua *. Amplius explicat quid per πῶρον intelligat y, esse nimirum ἀπαλγνῶσαν & ἀναλγνῶσαν, seu ἀναδυσῶσαν z. Sed malim incrementum peccati, fructumque πῶρον, hic ostendi. Obdurati erant Pharaos, Saul, Judas, non tamén penitus ἀναδυσῶται. Amplius ergò hic dicit, dum diu pugnant five peccant contra conscientiam, tandem fiunt ἀπαλγνῶτες, i. e. ut dicitur 1 Tim. 4. 2. κεκαρμεισμένοι, &c. h. e. cauterio amputata est illis conscientia a: ex consuetudine peccandi callum quandam conscientiae obdulerunt b: conscientiae morsum non sentiunt c, aut non curant d: amiserunt omnem peccati sensum *, omnemque συντήρησιν, iudicium f, five conscientiam g, mentem habentes ἀδύμιον h, & stupidam; nec dolent de peccatis, sed potiùs, instar phreneticorum, ridet miseri usque ad mortem: summa cum delectatione & approbatione peccant, scelera sua defendere non verentes, & de iis gloriantes i. Sicut partes quædam corporis à spiritu vitali destitutæ dolore nullum sentiunt, ita illis animus, etiam cum turpissima faciant, nullo ob id dolore commovetur k. Al. Qui desperantes, Vulg. sim. Tre. ex Sy. Ar. scilicet salutem l, & viam virtutis m, & vitam æternam n. Videntur legisse ἀπληστίας o. Verùm ἀπληστίας desperationem significat apud Polyb. 1. 1. Collapsam, inquit, Carthaginiensium Rempublicam, καὶ τὰς ἀπληστίας ψυχὰς ἐπὶ τὸ κρείττον ἡγεῖν, animos desperatione fractos erexit & confirmavit p. Apud Pausaniam ἀπληστίας est παύσασθαι ἀλγεῖν, desinere frigus sentire, Sic ἀπληστίας ἀπὸ τοῦ πολλοῦ ψύγος, qui ex summo frigore torpent, nec sentire valentes, nec operari q. Horribile hoc est Rejectionis Divinæ signum, & ultionis exemplum, quum homo nullo iudicii metu tangitur; sed securè pergit, sibi que placet ac blanditur, imò nullo pudore afficitur, nullam honoris curam habet r.

¶ Semetipsos tradiderunt impudiciæ; τῇ ἀσέλγειᾳ] Protervia, Pi. Libidini, Ca. Lascivia, Er. II. Ti. P. Be. Tre. ex Sy. Ἀσέλγειαι sunt impudiciæ initia, primæ, ut loquuntur, lineæ. Diximus ad 2 Cor. 12. 21 t. Se, inquit, sponte dedunt captivos concupiscentiæ suæ, ad omne illius obsequium atque imperium, sicut qui cum hostibus pugnare nōlunt, &c. Tradidit quidem Ethnicos & Deis, Rom. 1. 24. Sed non invitos; hic enim se dedunt t. ¶ In, &c. Eis ἐργασίαι ἀκαθαρσίας πόνος ἐν πᾶσι τοῖς μέλεσιν u] In operationem immunditiæ omnis in excessu, Mo. vel, in cupiditate sua, Tre. ex Sy. Ad patrandum immunditiæ, five, impuritatem (vel, obscenitatem, Ca.) omnem (i. e. ad omne genus impudiciæ quolibet modo exercendæ v. v. E. Ad perpetrationem omnis immunditiæ: non solum internè flagrant concupiscentiæ igne, sed & externè perpetrare parati sunt, si detur facultas *. Basilii ad Dioscorum, voce, inquit, ἀκαθαρσίας τὰς τε τῶν ἀρρένων ἀρρεπτεπίας καὶ τὰς θηλειῶν φελλομυβάνων [i. e. monstrosos illos & marium & feminarum concubitus intelligit, de quibus vide Rom. 1. 26, 27.] Iones, quorum principes Ephesii, molles Martiali, didicerant mores Persicos: itaque regnabant apud eos ea vitia quæ ἀκαθαρσίας nomine Paulus notat ad Rom. 1. 24. & 6. 10. ut & 2 Cor. 12. 21. & Gal. 5. 19 y.) cum aviditate, Er. II. Ti. V. Zan. vel, certatim, P. Be. Pi. i. e. quasi agatur de lucro, ita ut alius alium superare contendat z: vel, avidè, seu cupidè, Vor. Ca. cum inexplebili pergendi in suis voluptatibus desiderio & studio a. Πλεονεξία significat immodicam quamvis cupiditatem, five in pecuniis, five in honoribus,

bus, five, ut hic, in turpibus corporis voluptatibus^b:
 vel, in avaritia, h. e. per avaritiam, five cupiditatem
 rei alienæ. Hoc ideo addit, quia multi mares ob pre-
 tium se prostituebant. Ideo Sallustius dicit: *Avaritia*
corpus animūque effeminat. ^{עצב} Hebræis *lucrum* fig-
 nificat: sæpe autem vertitur *μαροσύνη* d.
 20. Vos, &c. ^{Τυαίς ὅς ἐχ' ἑσὺς ἐμὰ δέτε ἡ Χρῖστος} Vos an-
 tem non ita didicistis Christum. P. Be. Er. Pi. &c. i. e.
 metonymicè, doctrinam Christi*, quippe quæ longè
 alios mores postulat^f. Talia non docet Evangelium
 Christi^g, sed schola Simonis & Gnosticorum, qui hac
 in parte cum Gentilibus conveniunt^h. Non ita, ut sci-
 licet illa flagitia imitari debeatisⁱ; sed potiùs ita, ut
 veterem hominem exuatis, &c.^k. Nec eo modo, nec
 eum in finem didicistis, non tam malè, tam infructuo-
 sè, tam ad vestram perniciem[†]. Al. Possit locus sic
 distinguui, Vos autem non sic: Christum didicistis¹. Sic
 —Syrus legisse videtur. Vobis autem non est sic: di-
 dicistis Christum: simil. Theophylactus^m. Non sic (sub.
 17. 159. facere convenit, & sub. qui) didicistis, &c. Be. Ellipsis,
 qualis Luc. 22. 26. vos autem non sic; pro quo Mat. 20. 26.
 Non ita erit inter eos. Et bene vivit quisquis Christum
 novit, & Christum nescit qui malè vivit. Tit. 1. 16.
 1 Joan. 2. 3, 4.º
 21. Si, &c. ^{Εἴτε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε,}
^{καὶ δὲ ἐστὶν, &c.} Si modo (vel, Si quidem, Er. Ga.
 Si sanè, Er. V. Si tamen, Vulg. Est vel, 1. Dubitantis,
 quò terrear Ephesios P; vel, 2. Confirmantis q; q. d.
 sicut omnino^r: eum (scilicet Christum[†], vobis an-
 nunciatum^t; ejusque doctrinam^v, Evangelium^x:
 vel, de ipso, Ga. ib.) audistis, (sub. verè, Zan. ex Sy.
 vel, bene comprehendistis. Sic *ἀκούειν* habuimus & su-
 præ 3. 2 y.) & de eo (sub. αὐτῷ pro *ἐν αὐτῷ*, ut Eph. 6. 20 z.
 vel, in eo, Er. Il. Ti. Mo. Zan. Diod. i. e. in ipsius ver-
 itate, fide, & exemplo: vel, existentes in ipso, h. e.
 communionem cum eo in fide & Spiritu profitentes[†].
 Vel, ab eo, h. e. à Christo ipso instituti. Sic à Deo e-
 docti, Isa. 54. 13. Joan. 6. 45. *ἐν αὐτῷ* pro *παρ' αὐτῷ*, vel,
 ὑπὸ αὐτῷ, sicut Col. 1. 16. vel, per eum, [ut & P. red-
 dit:] ut Heb. 1. 2. *ἐν υἱῷ*, per filium, —δὲ ἔ, per
 quem & secula condidit^a.) edocti estis, (Illud, *ἠκούσατε*,
 refero ad auditum verbi, verum scil. & sincerum; hoc,
ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, ad doctrinæ auditæ, in cor per vim
 Spiritus Christi, impressionem^b.) quomodo sit (vel,
 sicut est, Vulg. P. Mo. Be. &c.) veritas in Jesu, Pi. &c.
 i. e. quæ demum vera est ac sincera institutio in Chri-
 sto^c: vel, quænam sit vera ratio vivendi in Jesu tan-
 quam in capite, vel in fide Jesu, nempe deponere, &c.^{*}
 vel, quænam sit veritas doctrinæ Christi, quæ docet de-
 ponere vos, &c.^d: vel, ut edocti sunt qui verè ac seriò
 Jesum cognoscunt^e, ejusque doctrinam^f: ut sicut in
 Christo nihil est nisi pura veritas & justitia, sic & vos
 eam sectemini^g. [Sensus q. d.] Et si ita edocti estis
 Evangelium, quomodo illud reverà se habet, prout à Jesu
 ipso predicatum est. Hoc ideo dicit quia post suum a-
 bitum quidam sub nomine Evangelii profanam quan-
 dam docuerant libertatem, ut & Corinth^h. Veritas hic
 dicitur sinceritas five simplicitas, ut sensus sit, Verum
 seu sincerum Christianismum in iis rebus situm esse, de
 quibus deinceps agiturⁱ. Si ita verè audivistis, &c.
 sicut in Christo est veritas, h. e. vera sanctitas ac justitia,
 vera sanctè vivendi ratio, quam suo verbo & exemplo
 nos docuit & docet^k. Si — edocti estis, quæ sunt con-
 sentanea veritati quam Jesus & verbo tradidit & vitæ ex-
 emplo^l, q. d. non ut Simon & Gnostici docent, sed sicut
 ipse Jesus mentiri nescius^m. Veritatem opponit vanitati
 mentis antè nominatæⁿ: Al. sicut est, &c. h. e. vel, modo
 illo vivido & efficaci, quo veritas docetur in Christi Evan-
 gelio, ut sit & forma justitiæ, Rom. 6. 17. & semen regene-
 rationis, Jac. 1. 18. Si efficaciter edocti sitis per ipsius Spi-
 ritum, quæ sit illa in Christo vera sanctitas, quæ sit
 præscripta ab illo rectè vivendi ratio, & quanta sit vir-
 tus & vis spiritualis in illo, ad efficiendum ut genuini ip-
 sius discipuli sic vivant P. Hæc verba, sicut est veritas in
 Jesu, parenthesi includenda sunt, ut sequens *ἀποδοῦναι* co-
 hæreat cum *ἐδιδάχθητε* q.
 22. Deponere, &c. ^{Ἀποδοῦναι ὑμᾶς κατὰ τὴν, — ἡ φρεσὶ ῥομερον}
 —κατὰ τὴν ἀπίστην, &c. [Deponere (sub. oportet, V. vel, Nempe
 deponere, Be. Pi. sic Zan. sub. debere, Pi. vel, Ut deponatis,

Zan. Translatio est, Hebræis & Paulo familiaris, à vestibus
 sumpta^r: deponere, pro exuere, h. e. deponere vestem;
 opponitur enim verbo induendi, v. 24. †. Quod hic † Zan.
 ἀποδοῦναι, id est ἀποδοῦναι, Col. 3. 9. cujus contrarium
 est ἐνδύσασθαι, quod jam sequetur: utrumque alludens ad
 ritum Baptismi, in quo vestes deponerentur, & resume-
 bantur^t: vos, secundum (vel, quod, Il. juxta, Er. Ti. † G.
 vel, quod attinet ad, E. Be. Pi.) pristinam (vel, priorem,
 Er. Ti. Il.) conversationem, (Hæc verba velut exegetica
 continent veteris hominis^v, modumque indicant de-
 ponendi eum; nempe si deponamus pristinam conver-
 sationem, nec amplius ambulemus in peccatis^x. Ex-
 plicat quales fuerint, & quid exigit Domini Jesu do-
 ctrina, Mat. 16. 24. & alibi, prædicta ab Esaia, 55. 7.
 Et est Trajectio, ut exuatis veterem hominem, id est,
 eum qui erat in priore vestro vivendi genere y; vel, qui
 intelligitur in ea conversatione quâ priùs vivebatis^z.
 Ordo & sensus est, ita deponere veterem hominem, ut
 non amplius ambuletis secundum pristinam conversa-
 tionem^a. *Ἀναστροφή* est vitæ quoddam genus inter homines,
 ut Gal. 1. 13. Jac. 3. 13. 1 Pet. 1. 15, 18. & 2. 12. &
 3. 16. 2 Pet. 2. 7. & 3. 11. Tob. 4. 19. Sic conversari
 pro *συννομεῖν* dixit & Seneca^b: Priorem hic opponit po-
 steriori, h. e. novæ vitæ^c.) veterem hominem (quem
 habuimus & Rom. 6. 6 d. *Vetus homo* est, vel, 1. vetu-
 stas illa & corruptio peccati ex veteri Adamo contra-
 cta^{*}; vel potiùs, 2. ipse homo quatenus hæc vetustate
 affectus est^f; vel, 3. nos ipsi, quos abnegari vult Dominus:
 neque enim in homine quicquam reliquum est sani, &c.)
 corruptum (vel, qui corrumpitur, Er. P. Ti. &c. qui se-
 se corrumpit, Be. qui in vetustate & corruptela proficit^b:
 vel, qui, dum inflammatur & furit libidinibus, & plura
 quàm assequi possit concupiscit, corrumpitur, & tabescit,
 & cui carnifices sunt sua ipsius desideriaⁱ: vel, qui tendit
 ad exitium, Gal. 6. 8 k. Vel, corruptior fit, & deterior &
 ad peccandum propensior, invalescente in eis naturali pra-
 vitate: vel, corrumpitur, quia æternæ corruptioni, mor-
 ti, &c. magis ac magis præparatur, &c. l.) secundum deside-
 ria, five concupiscentias, (vel, per cupiditates, G. vel, deside-
 riis, V. cupiditatibus, Il. P. Be. Pi. Jerroris, Mo. Er. Vulg. &c.
 i. e. obsequendo pravis ac turpibus desideriis^m, quod fit
 ex mentis errore & cœcitateⁿ. Vel, deceptionis, Zan. fallaci-
 bus, Il. deceptricibus, P. Pi. sim. Be. qui decipiunt, V. Zan. ho-
 minem scilicet, cui dum promittunt voluptatem & felici-
 tatem, eum deteriore & infeliciorem efficiunt^o. Dul-
 cis radix, sed fructus amarissimi: lotos Homericæ P.
 23. Renovamini, &c. ^{Ἀνανεώθητε ὅς τὸ πνεῦμα τὸ ῥόδον}
^{ὑμῶν} Renovari verò (sub. oportet, V. vel, refertur ad
 edocti estis q.) Spiritu mentis vestræ, P. Be. Pi. &c. i. e.
 vel, 1. per Spiritum Sanctum in mente vestra, habitan-
 tem^r: q. d. secundum mentem, five interiorem homi-
 nem, vivificā illā vi gratiæ mentibus inditæ, quā Spi-
 ritus Sanctus nos regenerat, &c.^t Spiritu Sancto vestris
 mentibus infuso[†]. Vel, 2. eo Spiritu qui mens voca-
 tur: addit mentis, quia non omnis Spiritus est mens,
 licet omnis mens sit Spiritus[†]. Hic Spiritus mentis est
 ipsa mens. Sic Hebræi dicunt *lūm cāni*, terram pulve-
 ris; ubi Genitivus est *לְהַנְיָנוּ* v. Amat Paulus men-
 tem dicere Spiritum, ut 1 Cor. 5. 4. 1 Thes. 5. 23.
 2 Tim. 4. 22. ob Spiritualem ejus naturam, quia à cor-
 poris & vinculo & conditione remotior atque liberior est
 quàm cœteræ facultates; hæc enim intelligit, judicat, &c.
 Mentis autem potissimum in hac renōatione mentionem
 fecit, vel, 1. ut renōationis naturam modumque me-
 liùs ostenderet, eam innuens non in corpore, sed in a-
 nimo tantum fieri: vel, 2. nè ex cupiditatum mentione
 v. præced. putaretur labes originalis ad inferiorem a-
 nimæ partem restringi^x. Vel, 3. ut significaret, & ibi
 initium fieri renōationis, quia sedes illa est fidei & cog-
 nitionis Christi, & ipsam quoque perpetuā renōatio-
 ne egere^y. Vel, 4. ut errori occurreret veterum Philo-
 sophorum, qui mentem incorruptam fecerunt, &c.^z.
 24. Et, &c. ^{καὶ ἐνδύσασθαι τὴν καὶνὴν, &c.} Quem
 ῥέον ἀφ' ὁποῦν eodem sensu dixit, Col. 3. 9 a. Et (sub.
 oportet, V. vel, edocti estis, Zan.) induere (vestis simi-
 litudine significat ut veterem, ita & novum, hominem,
 verè nostra fieri, & in nobis esse, unumque nobiscum
 fieri^b: novum hominem (i. e. vel, Christum, juxta Rom.
 13. 14 c. Vel, novam vitæ & totius hominis qualitatem
 divinam-

divinamque, quam accipit, naturam^d. Vel, ipsum hominem, quatenus renovatus est^{*}: mentem vitamque novam, novum vigorem spirituale^e.) *ipsum secundum Deum* (i. e. secundum Dei voluntatem^g, Legi Dei conformem^h, ad Dei exemplar & imaginemⁱ;) *creatum* (vel, *qui conditus est*, P. Be. *qui formatus est*, G. per regenerationem^k. De voce *κτισθείς* vide supra 2. 10. & 3. 9. 2 Cor. 5. 17^l.) *in iustitia* (vel, *ad iustitiam*, P. Be. *ex pro eis*, ut effectus & finis novae creationis significetur^m: vel, *cum iustitia*, i. e. ita ut prae dictus sit iustitiaⁿ.) & *sanctitate* (vel, *religione*; *ὁσιον* quali *ὁσιον* ab *ἁλῶ*, *venerari*, ut *Numen*^o: vel, *pietate*; nam *ὁσιον*, *pietas* P.) *veritatis*, Mo. vel, *verā*, Pi. G. &c. i. e. minimè fucata^q, quæ sint in esse, non in videri^t. Genitivus adjuncti[†]: vel, *sanctitate veritatis*, pro *veritate sancta*, i. e. facultate quæ verum à falso sanctè discerneret[‡]: vel, *veritatis* addit ad distinctionem justificationum & sanctificationum tum Judaicarum, quæ typicæ erant & corporales, tum hypocritarum^v. Prior est *ἀκαθαρσία*, *ῥυτίς*, *innocentia*, quàm *ἁγία*, *ὁσιότης*, ut illud distinguunt Hebræi^x. Al. *du*. ad secundam, *ὁσιον*. ad primam tabulam referunt Interpretes^y, *iustitiam* erga proximum^z; *sanctitatem*, seu pietatem^a, five munditiam^b, erga Deum^c, vel, erga seipsum^d. Malim *iustitiam* hic opponi illi iniustitiæ, quæ homo non renatus peccat & in Deum & in proximum, neutri dans quod debet: *sanctitatem* verò opponi immunditiæ, lasciviæ, &c.^{*}

25. *Depōnentes* (membra veteris hominis^f, & in primis^g;) *mendacium*] A quo incipit, tum quia primum hoc erat peccatum in Paradiso, idque Diaboli proprium; tum quia hoc veræ iustitiæ maximè contrarium est; tum quia familiare hoc erat ethnicis & Græcis Ephesiis: *Græcia mendax*. *Cretenses semper mendaces*. Tum quia nihil homine indignius quàm mentiri: unde & Ethnicus dixit, *Ψευδὲς δὲ μὲν πᾶς φεβύμηθ' ὁ σοφός* h. Hoc adversus eos dicit qui, ut gratias captarent aut Judæorum aut Gentium, alia dicebant quàm sentirentⁱ. ¶ *Loquimini veritatem* (i. e. Et dicite id quod res est, & in omnibus sincerè agite, sine dolo, &c.^k.) *unusquisque cum proximo suo*] Præsertim Christiano^l. Sumpta hæc verba ex Zach. 8. 16^m. Apertè loquimini quod sentitis, non tantum apud Christianos, sed etiam apud alios; qui sicut ante Legem dicebantur *οἱ πάντες*, ut Exod. 11. 2. ita etiam in Nova Legeⁿ. ¶ *Quoniam sumus invicem membra*] q. d. Unum membrum alterum non decipit^o, non lædit P, sed adjuvat quantum potest^q. Præter illam societatem de qua egimus, est & alia quædam societas, aut civitatis, aut humani generis: & hæc quoque observanda est; quod fieri nequit si aliud lingua dicat quàm mens concipit^r. Al. sumus membra ejusdem corporis Christi, five Ecclesiæ, cujus caput Christus est ipsa veritas, Joh. 14. 1^t.

26. *Iraſcimini, & nolite peccare*] Sumptum hoc ex Psal. 4. 4^t. de quo miror esse qui dubitent: nam versio LXX ibi eadem habet verba, *ὀργίζε, καὶ μὴ ἀμαρτάνε* v: quò hic saltem alluditur^x. Non præcipit hic iram^y, nec prohibet^z; sed Imperativo utitur hypotheticè, ut Eccles. 30. *Lacta filium, & paventem te faciet: lude cum illo, & contristabit te*, i. e. si lactaveris, si luseris, &c.^a. Non probat, sed per *Concessionem* hoc dicit^b: nam laudabilem iram non intellexit, teste v. seq^c. Sensus est, q. d. Si contingat irasci, tamen nè peccetis^d, nè indulgeatis iræ^e; compescite iram^f, cavete nè in opus, vel usque ad injuriam, ira erumpat^g. Oratio elliptica est, q. d. Si res ita postulet ut vobis irascendum sit, videte nè modum excedat^h. Rectè verti possit, *Iraſcimini? at nè peccate*ⁱ, i. e. nè pergite longius^k, eo loquendi genere quod habemus Jac. 5. 14^l. ¶ *Sol non occidat super, &c.* *Ἐν τῷ παρορυσμῷ ὑμῶν*] *Super iram* (vel, *iracundiam*, P. Tre. ex Sy. Ar.) *vestram*, Er. Il. Ti. *Super exacerbatione vestra*, Be. Pi. Non dicit *ὀργήν*, quæ bona esse potest, sed *παρορυσμὸς*^m, *commotionem*, aut *irritationem*ⁿ: qui bonus esse non potest, cùm sit sine justa causa & præter rationem, ut particula *παρὰ* indicat^o. Est proverbium, significans iram statim depōnendam P. Est locutio Hebræa de eo quod protrahendum non est, Deut. 24. 15. & simul applicatio ejus legis quæ est Deut. 21. 23. argumento à minori ad majus; Si pœne Lege præscriptæ non extendantur usque

ad vesperam, multò minùs extendi ultra eam debet ira privativam suscepta. Plutarchus, *Πυθαγορεῖος*, &c. 9. (Pythagoræi—si quando ex ira ad convitia processerint, ante occasum solis dextras dederunt & reconciliati sunt.) Jona in libro Timoris. *Nè tecum dormiat nox & ira, adversus aliquem; sed abi, & concilia eum tibi, ita ut persuadeatur, quamvis ipse te prior offenderit*^t. Sensus, q. d. Ita exandescite in scelera fratrum[†], ut ira vestra non vergat in odium & contemptum[‡], aut vindictam^v: redite in gratiam ante occasum Solis^x. Ratio schematis est, quia Solis occasus apud Judæos initium erat diei: Quare si quem irascentem nox occuparet, is iram retinebat usque in alterum diem^y.

27. *Nolite, &c.* *Μὴ δέτετε τὸν πόντον τοῦ διαβόλου*] *Neque detis locum calumniatori*, Er. Ti. Sch. ex Luth. h. e. nè præbeatis anſam calumniandi Ethnicis, quibus videmini vindictæ cupidiz. Hominem calumniatorem & fufurronem hic intelligo: quales sæpe in causa sunt cur ira inter dissidentes augeatur^a. Al. *Neque detis locum Diabolo*, P. sic Be. Pi. Zan. Vor. &c. vos scilicet tentandi atque impellendi ad plura & graviora mala, ad jurgia, rixas, ultionem, homicidia, &c.^b vel, vos circumveniendi^c, infidiis suis^d. Nullum est tam immane scelus quod Diabolus non facillè suadeat tenacis iræ hominibus^e. Parit ira reservata odium aut vindictæ consensum, per quem Diabolus jam incipit in homine dominari^f. Optima monitio. Nam si motus animi negligendo foveantur, transeunt in *ἐξω*, Diabolo jusquodam in tales nanciscente. Qua de re diximus ad Luc. 22. 3. Joh. 13. 27. Act. 5. 3. Sic, *Negleſis urenda filix innascitur agris*^g. Congruit hoc monitum cum consiliis veterum Philosophorum, qui non ignoti erant Ephesiis. Tria sunt apud Aristotelem iratorum genera, 1. *ἀνέχοντες*, i. e. *citò & valde irritati*: quos respicit illud, *ὀργίζε*, 2. *παροῦ*, *amari*, five *contumeliosi* in ira sua: quos spectat illud, *καὶ ἀμαρτάνε*, 3. *χαλεπὴ* five *δυσδιάλυτοι*, *qui agrè reconciliantur*: quos respicit illud, *Sol nè occidat*, &c. q. d. Ante vesperam, quod tempus erat solennis precatationis ad Deum, ut hæc exhortatio congruat cum illa Mat. 5. 23, 24^x.

28. *Qui furabatur*; ita P. Be. Pi. vel, *furatur*, i. e. furari solet, postquam Christianus factus est^b. *ὁ κλέψων*] i. e. *ὁ κλέψας*. Nam apud Hebræos sicut verbum præteritum usurpatur pro præsentè, ita participium præsens pro præterito, quia plures formas Hebræi non habent^c. ¶ *Fam, &c.* *Μὴ κλέψετε*] *Non amplius furetur*, P. Be. *Furari* hic generaliter ponitur pro fraudare, vel injustè auferre aut detinere alienum. Et sic *κλέψων* sumitur apud Pindarum. Restitutionem verò hic non tacet, sed includit: nam qui non restituit cùm possit, in furto, i. e. in alienæ rei voluntaria detentione, perseverat^k. Damnat hic omnes fraudes, quibus quis quærit lucrum facere cum injuria proximi^l. ¶ *Magis, &c.* *Μᾶλλον ὅτι κοπιᾶτε*] Simile loquendi genus 1 Cor. 4. 12. 1 Thes. 4. 11. Adde Act. 20. 24^m. *Sed potius laboret*, P. Be. &c. non segnitè & oscitanter, sed totis viribus, ut vox significatⁿ. Vitare jubet otium & ignaviam, quæ causa est furandi^o. ¶ *Operando, &c.* *Ἐργαζόμενοι τὸ ἀγαθόν, &c.*] *Operando manibus* (Hoc addit, quia manus sunt organa, per quæ artes fere omnes exercentur: alioqui non damnat eos qui laborant pedibus, ut tabellarios, aut linguâ, ut Ludimagistros. Vide 1 Cor. 5. 17^p.) *quod bonum sit*, P. Pi. i. e. non turpi officio, sed honesto, victum quærat^q. Bene hoc addit, nè quis putet quemvis quæstum probari, qualis est scortorum & lenonum^r. Vel, *comparans bona*, Be. sim. Vor. vel, *quod bonum est*, i. e. quæ res bona est, ut hoc parenthesi includatur^t. ¶ *Ut, &c.* *ἵνα ἔχη μετὰ ὁβολοῖς, &c.*] *Ut habeat quod impertiat*, &c. Be. sic Vulg. sim. Be. Pi. &c. Est brevis locutio[†]. Sensus enim est, *ut non tantum ipse habeat unde vivat, sed & insuper aliquid quo egenos adjuvet*, ut illa paupercula Luc. 21. 2^v. Non solum ut pellat otium, aut ut ablata restituat, aut ut sibi necessaria comparet, sed ut largiatur elemosynam^x.

29. *Sermo, &c.* *Λόγος σαρκός, &c.*] *Sermo corruptus* (vel, *detestabilis*, Tre. ex Sy. pravius, Ar. sim. Æth. Ca. E. Me. *spurcus*, Er. Il. Ti. noxius aliis^y: *putridus*, Ga. qui sale (prudentiæ^z) non est conditus^a, juxta Col. 3. 6. vide & Marc. 9. 50^b. *putris* five *putridus*, Be. Pi. G. Zan. i. e. obscœnus^c, qualia multa, ut credo, haberemus, si existerent Ephesiaca Xenophon-tis. In Glossario, *σαρκός*, *ſadur*: Heb. *בשר באשׁ*, sic Me. Mm 2 vel

† Zan. ad
Eph. 5. 1.

z G.

z Zan.

Illud, *ἐν Χριστῷ*, hic emphasin habet, ut significet, eum qui fratri in Christo condonat, sibiipso verè condonare, quia membrum membro [condonat.] *Amicus* enim (& multò magis frater in Christo,) est *alter ego*. Quis autem sibiipso non condonat injuriam quam sibi fecit, &c.†
¶ *Sicut*, &c. *Καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ, &c.* Sic habent plerique & optimi Codices. Sic legunt & Syrus, Chrys. Th. & Latinus: *ἐν Χριστῷ*, i. e. *ob Christum*, Christo deprecante, Esa. 53. 12. Luc. 23. 34. Q. tamen legunt, *Καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἑαυτὸν ὑμῖν*. qui sensus hic non malus*. Quid hic est, *in Christo*? h. e. non sine morte & cruce filii sui. Tu autem sine ullo tuo damno condonare potes.

CAP. V.

z G.

z Q. in
Zan.
z Zan. ex
Græc. sim.
E Vor.
z Zan.
z G.
z G. sim.
Mc. Zan.
z Zan.

z G.
z E. Me.

z Zan.

z G.
z G. sim.
Zan.
z G.

z Zan.
z E.
z Zan.

z G.

† V. sim.
E. Vor.
z Caf.

z G.
z Be.
z Mc.
† Ham.
z E.
z E.
z G.

1. **E** Stote ergò imitatores Dei] Quod præcipuè fit bene omnibus faciendo, Matth. 5. 48. nam sic *Homo homini Deus* *. De imitatione hic loquitur, vel, 1. generali, in iustitia & sanctitate, &c. cum quo congruunt sequentia de vitanda impuritate vitæ, & sequenda sanctitate. Vel, 2. [speciali] in condonandis injuriis, ut conjungatur cum v. præced. cui favet tum particula *ἐν*, tum quod subjicit de sacrificio Christi, quo peccata nostra expiata sunt. Quâ doctrinâ explicatâ, redit ad generalem dehortationem à vitis, &c. d. ¶ *Sicut filii charissimi Dei* nempe *. Liberorum est patrem moribus referre, maximè si videant se ab eo amari, vel si se velit illi reddere *amabiles*, quod *ἀγαπᾶν* significat.

2. Et ambulate, &c.] *Περπατεῖν*, *ἴδιον*, non actum unum aut alterum significat, sed perpetuum vitæ tenorem: q. d. Exercete opera mutue charitatis. Totam vitam transfigite in charitatis affectu atque officiis, inter quæ non postremum locum habet injuriarum condonatio. ¶ *Sicut & Christus dilexit nos*] Quæ dilectio Christi conjungi potest, vel, 1. cum dilectione Patris, q. d. Non solum Pater, sed & Christus dilexit; vel, 2. cum dilectione nostra ad quam hortatur, quia Christus prior dilexit nos omnes, Judæos & Gentes: æquum ergo est, ut dilecti diligamus, eos saltem quos ipse prior dilexit, ideòque vult à nobis diligi. Non dicit *dilexit*, quasi nunc non amet, sed, 1. ut significaret, amorem ejus luculenter declaratum in vita & passione ejus; 2. ut discerneret amorem, quo nos amabat adhuc inimicos ab eo quo nunc.

¶ *Tradidit semetipsum*] In mortem scilicet. Sic & Gal. 2. 20. Adfert maximum dilectionis testimonium, Joh. c. 15. v. 13. Rom. 5. 8. & seq. n. ¶ *Oblationem*, &c. *Προσφοράν καὶ θυσιάν, &c.* *Προσφορά* vox generalis est, omnia V. T. sacrificia complectens; *θύσια* specialis, significans sacrificium cruentum, sive oblationem animalis: illa erat sacrificium eucharisticum, hoc propitiatorium. Hæc duo simul habes & Psal. 40. 6. ubi pro *προσφοράν* in Hebræo est *מנחה*, oblatio, nimirum *triticea*: de qua vide dicta ad Levit. 2. & Marc. 9. 49. quare *θύσια*, *ἱερόθυτον*, quod alioqui generale est, de victimis intelligendum. Similitudo in eo, quod de utroque pars sacra in honorem Dei imposita altari absumebatur.

¶ *In*, &c. *ἐν ὁσμῇ καὶ ὁσμῇ*] *In odorem suavitatis*, Vulg. Mo. vel, *redolentie*, Er. Val. *bonæ fragrantie*, Er. P. Be. Pi. &c. *suavem*, Ca. *fragrantem*, Tre. ex Sy. h. e. bene olentem & gratum Deo. Eadem phrasis Phil. 4. 18. Usurpatur & de victimis, Levit. 1. 9. & de Manaa, Levit. 3. 16. ac primùm occurrit in Noë historia Gen. 8. 21. *וַיִּחַי הָרִיחַ*, ubi ad ipsum Noë nomen fit allusio. Christus alter Noë, qui ex diluvio vitiorum servat, Princeps novi sæculi. Nullum sacrificium Deo potest esse gratius quàm ubi idem est & sacerdos & victima. Accedit, quod in nullo sacrificio perfectior obedientia; & fructus ejus, salus humani generis. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur. Significat sacrificium crucis Deo Patri acceptissimum fuisse, Deumque nobis iratum placasse, &c. †. Et cogitandum relinquit, debere nos vel mori pro fratribus, &c. 2.

3. Fornicatio] Redit ad præcepta sanctitatis. Jam nominat vitia quæ Ephesi maximè regnabant. Nominine *πορνείας* propriè intelligit concubitus cum scortis &

meretricibus; sub eo autem rectè hic & Adulteria comprehendas, omnemque sexuum commixtionem extra conjugium, ut & Latini sub *stupri* nomine. ¶ *Et omnis immunditia*] Vel, *impuritas*, P. Be. Pi. id est, vel obscenitas, & libido tactuum, aut immundorum operum: vel, omnis alia vaga libido; vel, quævis pollutio contra naturam, *ἀρεσυνακομία, τρεβαντικὴ ἀσέλγεια, λευβιασμός*. Vide suprà 4. 19.

¶ *Aut avaritia*] Circa pecunias: immodica habendi cupiditas. Quia urbs mercatrix, Ephesus, L. 2. De eo quod certo loco dare oportet. In talibus autem urbibus maximè regnat per fas & nefas rem augendi cupido. Nam non queritur unde habeas, sed oportet habere. Sed cur hoc vitium Paulus inter impudicitie peccata medium poneret? Malim ergò hic intelligi insatiabilem libidinis explendæ appetitum, ut Eph. 4. 19. Vide dicta ad Rom. 1. 29. ¶ *Nec nominetur in vobis*] Vel, *inter vos*, Be. Pi. Simile loquendi genus 1 Cor. 5. 1. Nemo Christianus illis nominibus vel suspectus sit. Deberent hæc prorsus incognita vobis esse. Ità absit ut nulla sit ejus mentio ex ore vestro; nè ex ipso auditu concepta cogitatio carnem commoveat: Nam sensus afficiunt quæ sæpe nominantur. Vide Jos. 23. 7. Psal. 16. 4. Si cui Paulus severior videatur, audiet Isocratem præcipientem *ἀρετῆς δὲ, &c. loqui ut oportet, cogitare ut oportet, &c.* ¶ *Sicut decet sanctos*] Scil. professione, h. e. Christianos: qui sancti & mundi esse debent, à peccatis, præsertim carnalibus; idque non solum animis & corporibus, sed etiam verbis. Quia ad sanctitatem nemo pervenit nisi prius liberetur à talibus vitiis.

4. *Aut*, &c. *καὶ ἀσέλγους*] Et (Repete, nè nominetur inter vos, E.) turpitudine, Mo. Ti. Ca. Vulg. vel, *obscenitas*, Er. Il. P. Be. Pi. Tre. Zan. nempe in verbis. Et sermo obscenus, Ar. sim. Eth. Hanc *ἀσέλγεια* vocat Col. 3. 8. *invrecundiam in verbis*: quam Stoici probabant. Vide Ciceronis epist. ad Papirium Patrum 9. 22. in Glossario *ἀσέλγεια*, *turpilogium*. Id hic speciatim intelligi constat, tum ob sequentia, tum quia ei opponitur *ευχαριστία* alioqui *ἀσέλγους* in genere significat quicquid in verbis, factis, aut gestibus, ab honestate & decoro recedit. Turpitudine hæc consistit in tactibus, amplexibus, & osculis libidinosis, in habitu gestuque indecoro & impudico. Huc accommodari possit illud Aristot. Polit. 7. 17. *ὁλως ἰδὲ ἐν ἀσέλγεια, &c.* id est, *Legislatorem oportet omnino sermonis turpitudinem à civitate evellere. Nam facile turpia loquendo, efficitur ut homines his proxima faciant*. ¶ *Aut*, &c. *καὶ μωρολογία, ἢ εὐσέλγεια*] Particula *ἢ* posita per epexegetin docet *εὐσέλγεια* hic vocari eisdem atque *μωρολόγιον καὶ γλωσσολογίαν* q. d. *μωρολογία*, quam homines *εὐπορίσους* (*subblandientes*) vocant *εὐσέλγεια*. Talia sunt dicta Mimorum, item Parasitorum in Comædiis. Qui talibus dictis scatent, *γλωσσολογοὶ* Græcis, *ridiculanii* Latinis. Talia verò personam graviolem, qualis est hominis Christiani, non decent. Egregiè hunc locum explicat, & *γλωσσολογίαν* illos describit Chrys. Hom. 6. in Matthæum. [Verba sic reddunt:] Et *stultiloquium* (Pertinet hoc ad fatuas & ineptas fabulas, præsertim eas in quibus sit aliquid obscenitatis. Al. Intelligit studium ineptorum & inanium sermonum, sive id sit jocosum, sive serium; vel, sermonem insulsum, audientibus inutilem, nullo charitatis aut prudentiæ sale conditum. In *μωρολογία* damnatur quoque *μωροποιήσις*, cum quis gestu se stultum esse vel simulat vel declarat, ut fecit David apud Achis.) *aut* (vel, *εὐ*, Il. P. Be. Pi.) *urbanitas*, Er. vel, *facetia*, Val. V. Er. Ti. Ca. *lusus*, Tre. ex Sy. sic Ar. *scurrilitas*, Be. Pi. *dicacitas*, Il. P. *verba derisoria*, Eth. *εὐσέλγεια* Aristoteles virtutem facit, quâ scilicet aliquis concinno & honesto aliquo joco & se & audientes exhilarat. Qu. An hæc h. l. damnatur? Resp. 1. Idem.

50. Damnatur, non per se, sed propter circumstantiam temporis: Præsens tempus non est tempus risus & facetiarum, sed crucis & certaminis. Non ad ludum & jocum, sed ad luctum potius & lacrymas, nati sumus. Vana illa vitæ oblectamenta non conveniunt cum Christiana gravitate, multò minùs cum perpetuo resipiscentiæ & mortificationis studio, jugique vitæ futuræ meditatione. Si animorum laxamentum querimus, vir pius & gravis illi d. inveniet in Dei laude & lege meditanda, &

60. 70. *Idem*. Damatur, non per se, sed propter circumstantiam temporis: Præsens tempus non est tempus risus & facetiarum, sed crucis & certaminis. Non ad ludum & jocum, sed ad luctum potius & lacrymas, nati sumus. Vana illa vitæ oblectamenta non conveniunt cum Christiana gravitate, multò minùs cum perpetuo resipiscentiæ & mortificationis studio, jugique vitæ futuræ meditatione. Si animorum laxamentum querimus, vir pius & gravis illi d. inveniet in Dei laude & lege meditanda, &

vita futura expectatione & gaudio Spiritus S. ineffabili, &c. *Mibi crede*, inquit Seneca, epist. 23. *res severa est verum gaudium*, &c. In omni ergo sermone nostro, five gravi, five faceto, non voluptatem, sed ædificationem spectemus; & si facietis innoxii nos oblectemus, illud inter infirmitatis humanæ reliquias deputemus, &c. v. Resp. 2. Non simpliciter damnatur^z, nisi alieno tempore & loco^a. Ejus exempla suppetunt, 1 Reg. 18. 27. 2 Reg. 2. 23. Esa. 14. 11. & alibi sæpe^b. Verum non ridendi, sed irridendi causâ illa dicta sunt, eaque ædificationem audientibus adferebant^c. *Εὐπαιδεία* h. l. est urbanitas scurrilis^d, quæ propriè *βαυλολογία* dicitur^e, quo sensu & *εὐπαιδεία* sumitur apud Pindar. Pyth. Od. 1. *μηδολογὸς φίλε κέρδεν εὐπαιδείας*, *lucris scurrilibus*, ut rectè vertit Stephanus^f: & Pyth. d. e. 8 g. tum apud Aristot. Nicom. 4. 8^h. & 2. 7ⁱ. *βαυλοχοί*, inquit, sæpe vocantur & *εὐπαιδικοί*^k. tum apud Basil. in Psal. 62. *πολλοί εἰσιν οἱ τὰς πορνείας περὶ εὐπαιδείας*, & *χαρίεντα* ἢ *εὐπαιδείαν*, ἢ *ἀχρεολόγον πολιτικόν*, τὸν πικρὸν ἢ ὀργίλον ἀκαταφρόνητον ὀνομαζέμεν, &c. Ubi vides τὸ *εὐπαιδὲον* in vitio poni, at τὸ *χαρίεν* in bono. Addit enim, *ἢ ἀπαξιαλὸς πῶτα κακίαν ἐν τῇ παρεκκλίσει ἀρετῆς* *ἐπονομαζέμεν*^l. Quia difficile est urbanis modum servare, & hæc virtus facillè degenerat in alterum extremum, juxta illud, *Et mala sunt vicina bonis*, &c. ideo *εὐπαιδεία* pro scurrilitate usurpatur^m. Teneatur ergo præceptum Ilocratis, Cum medium attingere difficillimum est, satius est deficere quàm excedereⁿ. Quia difficillimum est dicacem esse quin sis etiam mordax, & in ipsis facetiis quædam est affectatio pietati minimè consona, meritò ab eâ Paulus revocat. Et de omnibus illis simul pronunciat, quòd non convenient^o. Sed post *εὐπαιδεία* tollendum comma, *εὐπαιδεία* τὰ (pro *τῇ* τὰ) *ἐν ἀνίκοντα* P. Quòd *μωρολογία* *stultiloquium* significet, idemque *εὐπαιδεία*, sed cum additamento joci, indubium est. Quòd autem utrumque h. l. ad sermones obfcenos pertineat, colligi possit, tum ex ipsarum comitibus, *scortatione*, &c. tum ex ratione addita v. 5. ubi, si hæc duo eò non spectent, enumeratio illa non contineret singula in hortatione memorata, ut oportebat fieri. Ut ergo impudica facta in S. S. dicuntur *stultitia*, in Eurip. *μωροί*, in Aristoph. *ἀνόντα*; ità & *μωρολογία*, *stultiloquium*, possit esse *turpiloquium*. Sic & *εὐπαιδεία*, quæ ab Hefychio vertitur *καρότης*, *levitas*, & *μωρολογία*, *stultiloquium*, hic idem est quòd *ἀχρεολογία*, *turpiloquium*; præsertim cum magna pars *εὐπαιδείας* consistat in hoc argumento, obfceni scilicet sermonis. Huic favet & quòd sequitur, τὰ μὴ ἀνίκοντα, quòd ad omnia verba præcedentia referendum, nec significat simpliciter quòd non convenit, sed indecorum, turpe, &c. quòd ad gestus actusve impudicos propriè pertinet^q. ¶ *Quæ*, &c. τὰ μὴ ἀνίκοντα] In MS. *τὰ ἐκ ἀνίκον*, *τὰ μὴ ἀνίκοντα*. [Sic vertunt:] *Quæ non conveniunt*, Er. P. Be. Pi. &c. vel, *profunt*, Ar. vel, *necessaria sunt*, Tre. ex Sy. vel, *convenientia*, five *decencia sunt*, Val. Er. Me. *Quæ dedecent*, Ca. E. nempe Christianos^t. ¶ *Sed*, &c. *Ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία*] *Sed potius gratiarum actio*, P. Be. Pi. Deo scilicet, ad quem illa maximè pertinet^z; scilicet nominetur, audiat ex ore vestro^v. Sermonis vestri præcipua materia sit gratiarum actio pro beneficiis. Confer quòd infra 19. 20^x. Loco facietiarum & scurrilium jocosum quibus homines carnales in congressibus & conviviis suis se oblectare solent, vos semper gratâ commemoratione beneficiorum Dei vosmet oblectate^y. *Εὐχαριστία* quoque hic significare possit sermonem gratiâ & sale conditum^z, five *gratiositatem*^a; sermonem auditoribus utilem & gratum P. pium five religiosum^q. Cui favet, 1. quòd hæc opponitur *turpiloquio*, &c. 2. quòd *mulier* dicitur *εὐχάρις*^o, i. e. pia, five *gratiosa*, Prov. 11. 16^t. Sic enim legendum, non *εὐχάρις*^t. 3. quòd *χαρίς* sæpe *pietatem*, five *virtutem* in genere significat, Eph. 4. 29. Col. 3. 16. & 4. 6^v. Obstat tamen, quòd vox *εὐχαριστία* nec apud Apostolum, nec usquam in Scriptura aliud significat quàm *gratiarum actionem*^x. 5. Hoc, &c. *Τὸ το γὰρ ἐστὶν μωρολογίαις*] Circumlocutio Græca, pro *μωρολογίαις* y. Imperativum potius esse reor quàm Indicativum^z. Verba enim sunt denuntiantis nialum quòd cavere debeant^a. Et sic paris sensus monitum Paulus inchoat 1 Cor. 6. 9. *μηδολογῶντες* b. Nam hoc

scitis, Er. Ti. sic Pi. vel, *sitis cognoscentes*, Er. este intelligentes, Val. Al. *sciatis*, vel, *scitis cognoscentes*, V. *scitote intelligentes*, Vulg. Legit^z, sic & Syrus c. In MS. est^e Be. *ἵνα μωρολογῶντες*, i. e. bene scitote, locutione Hebræâ. ¶ *Fornicator*, Πᾶς πόρνος] *Omnis scortator*. Sic enim nostri scriptores hanc vocem usurpant, ut ostendimus. Universalis vox sequente negatione apud Hebræos est pro negativa universalis, ut jam sæpe vidimus^d. ¶ *Aut* d G. *immundus*] Vide ad v. 3^{*}. Hi sunt *μαλακοὶ* & *ἀσέβητοι* *κοῖται*, 1 Cor. 6. 9. ubi & *πλεονέκται* f. ¶ *Aut*, &c. f G. *ἡ πλεονέκτης*, &c.] *Aut fraudator*, &c. Cypr. in G. vel, *avarus*, P. Be. &c. i. e. vel, 1. cupidus congerendarum opum^g, qui rectè *idololatra* dicitur, ut & Col. 3. 5. s Me. &c. nam pro Deo habent *Mammonam*, i. e. divitias, Matth. 6. 24. in iis spes totas collocant; iis totos se devovent; earum causâ nihil non faciunt. Par loquendi genus est, *quorum Deus est venter*, Phil. 3. 19. Facit pulcrè huic dicto explicando locus Philonis De Monarchia, 1. *Διελγῶν ἡ υπερίως*, &c. (*Avaros vehementer redarguens, qui argentum undecunque querunt, & acquisitum, tanquam Numen, recondunt in penetralibus, eique suam felicitatem tribuunt.*) Idem libro de præmiis & poenis, τὰ πᾶν τὸ ἰδούρις (*cupiditates voluptatum*,) vocat *ἐδωλὰ* h. b G. Avarus & Idololatra unam eandemque rem colunt, aurum & argentum, alter in simulacris, alter in nummisⁱ. i Plerique in E. Avarus nummos, quasi rem sacram & divinam, diligenter asservat, reverenter habet, formâ delectatur, usu consumere non audet, &c. k. Vel, 2. cupidus voluptatum^l; ut suprà dictum. Sicut autem passim^m idololatria in Prophetis fornicatio dicitur, ità vicissimⁿ fornicatio idololatria vocari potest^m. Et ratio appellationis h. l. est, quòd Simoniani, hic notati, infandas libidines ità exercebant, ut eas in Dei honorem referrent, Deoque tanquam gratum sacrificium offerrent. Qualia de Gnosticis scribit Epiphani. hæresi 26ⁿ. ¶ *Non* o E. ex Sasb. &c. *habet hereditatem* (i. e. jus hereditatis: vel, *habet pro habebit* o.) in regno Christi & Dei] Patris scilicet P, i. e. o E. in Ecclesia & inter electos^q. *Regnum Christi* est in Judicio; *Regnum Dei*, post Judicium: 1 Cor. 15. 24. Hebræi dicerent, *אין לא חלק בעולם הבא*. Non negat Christum esse Deum^t, nec enim scribit, *ὃς ὁ Θεός*; sed unico articulo^z subjicit nomina *χριστός* & *Θεός*^t, Christi & Dei, h. e. qui est Deus. Καὶ, &, pro pronomine relativo ponitur. Sic Ruth. 3. 16. *Venit ad socrum, & dicebat*, &c. h. e. quæ dicebat. Psal. 118. 27. *Jehova & illuxit nobis*, i. e. qui illuxit, &c. Esa. 36. *dies venient & (id est, quibus,) auferetur*, &c. Amos. 3. 11. *hostis & circuitu terræ*, h. e. qui est in circuitu terræ v. v Glas. gram. 3. 2. 15. 201. x E. ex Caj. y Zan: z E. a Zan. b E. c E. d E. Me. e Zan. ex Occum. f E. Me. g Zan. h Zan. i G. k Græci in Zan. l E. m E. Me. n E. Me. o T. Zan. ex Græcis. p E. Me. q T. sic Er. r V. sic Er. s E. Me. t P. G. sic E. Me. t Be. u Zan. v Be. w Zan. x Zan. y G.

* T. (hæc vetanti *,) non obedientes *, hisce peccatis se maculare non verentur z.

7. *Participes* (vel, *Consortes*, P. Be. Pi.) scilicet filiorum diffidentiae in peccatis supra dictis a, h. e. socii scelerum b: quales illi qui describuntur Job. 34. 8. Psal. 50. 18 c.

8. *Eratis*—*tenebrae*, &c.] In abstracto d, q. d. prorsus cœci & flagitiosi: ut *scelus* pro scelestissimo *. Versabamini in tenebris infidelitatis f, & ignorantiae g Dei h, rerumque agendarum i, & impietatis vitæque flagitiosæ: hæc enim omnia nomine *tenebrarum* significantur, ut contra nomine *lucis* significantur cognitio Dei ac fides, & puritas sanctitatisque vitæ k. Per Metonymiam hic

esse dicuntur qui alibi in *σκότει*, Rom. 2. 19. 1 Thes. 5. 4. qui in magna rerum bonarum ignorantia versantur. Vide Rom. 3. 12. Sic *φῶς ἐν Κρείττῳ*, *illuminati per Christum*, supra 1. 18 l. h. e. beneficio Christi m, fide, gratiâ & doctrinâ Christi n, & prælucentes aliis, ipsorumque scelera coarguentes o. ¶ *Ut* (i. e. Ergo

ut: Ellipsis conjunctionis p.) *filii lucis* (i. e. ex luce, quæ est Deus, geniti, æternæque lucis participes q. Significat, hoc beneficium ab adoptionis fonte proficisci r. Locutio Hebr. *בְּנֵי אֱלֹהִים*, quæ significat, homines luce perfusos t, salvificâ Dei notitiâ imbutos, & ad fruendam lucem, h. e. gloriam cœlestem, destinatos t. Sic & 1 Thes. 5. 5 v.) *ambulate*] i. e. Vitam ducite vestræ vocationi & conditioni congruentem *. Moribus vestris ostendite vos ad lucem pertinere v. Lucem fidei internam per bona opera foras proferte, &c z. Pro eodem est *ambulate in luce*, 1 Joh. 1. 7 a.

9. *Fructus enim lucis*, &c. *ὁ δὲ καρπὸς τῆς πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθότητι*, &c.] Videtur δ posuitum pro δ b. nam obiter declarat, quomodo ambulaturi sint ut filii lucis, nempe si proferant fructus Spiritus c, illius scilicet per quem è tenebris in lucem vocati estis d. Nam *fructus Spiritus* situs est in omni bonitate, &c P. Be. Pi. Per parenthesin hæc legenda sunt t, ut congruat constructio v. 8. cum v. 10 *. [Et sic legunt Be. Pi. &c.] in MS. est *ὁ δὲ καρπὸς τῆς φωτός* f. Sic habent Claramont. & alii duo veteres Libri, & Syrus g, & omnes Latini Codices h. Et hoc cum præced. melius coheret i, quia de luce non de Spiritu, sermo erat k. His [fructibus] opponuntur mox *ἔργα σκότους*. Hebræorum mos est *fructuum* nomine appellare Opera, Mat. 3. 8. Joh. 15. 16. Gal. 5. 22 l. ex quo loco hæc lectio à Scribis malè mutata est m. *ἀγαθότης* (de qua Rom. 15. 14. Gal. 5. 22 n.) est benignitas & beneficentia: hæc opponitur iracundiæ o: *δικαιοσύνη* opponitur τῇ πλεονεξίᾳ, quam supra damnavit p, sive fraudibus q: *ἀλήθεια* opponitur mendacio r.

10. *Probantes*, &c. *δοκιμαζομένους*, &c.] Pendet hoc à verbo *πειραζέμενοι*. Nam absolutâ *πειραζέμενοι* redditur ad cœptum sermonem. Quod hic dicit, idem est cum eo quod dicitur Rom. 12. 1, 2 t. *Probantes* (vel, *Expendentes*, V. *Explorantes*, V. Be. Sic ut numisma probamus oculo, auribus, tinnitu, &c t. diligenter, accuratè, & continuo studio investigantes, idque non tam legendo & audiendo, quàm *πειραζέμενοι* experiendo v.) *quid sit acceptum Domino*, P. V. Pi. nempe ut id solum faciatis *. Hoc primum lucis officium, ut ostendat quid quæque res sit, formosa an deformis, &c v.

11. *Et*, &c. *καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε*, &c.] Et nè *commercium habete* (vel, *communicate*, Calv. sic Vulg. vos miscete z:) *cum operibus illis* (non dicit *cum impiis*, cum quibus non prohibetur omnis consuetudo a:) *infrugiferis* (otiosis, multò magis perniciosis. Vult Deus omnes actiones nostras esse frugiferas & utiles Ecclesiæ b. Emphatica est periphrasis peccatorum c: nullum fructum ferunt nisi exitium d, Rom. 6. 21. Gal. 6. 8. Eph. 4. 22 *. Et est liptote f, *infructuosus*, i. e. maximè noxiis, exitiabilibus g.) *tenebrarum*, Pi. sic P. &c. i. e. cum peccatis h, quæ sic vocat, quia tenebras captant lucemque fugiunt, quia eorum suavor est Princeps tenebrarum i, quia ex ignorantia Dei procedunt k. Congruit hoc cum præced. metaphora. Lux etfi fordes tangat, ipsa tamen nunquam inficitur iis, sed eas tantum detegit. Sic & filii lucis cum impiis versantur, 1 Cor. 5. 10. nec inficiuntur, &c l. Participes se faciunt m, multis modis n, vel, cooperando eadè faciendo o; vel, juvando eos opere aut operâ p, consilio q, consensu vel nutu r, verbo &

suffragio t; vel, approbando; vel, non prohibendo, cum possis ac debeas t; vel, connivendo, tacendo & dissimulando v; vel, ullam ipsis improbitatis ansam offerendo x. ¶ *Arguite*; Ità P. Be. Pi. *ἐλέγχετε*] Ex

præscripto Levit. 19. 17. ubi in Græco, *ἐλέγχω ἐλέγξαι* πᾶσιν τοῖς ἀδελφοῖς, *תוכיח תוכיחו*: quæ est Hebræis inter leges Jubentes, 205 y. *Redarguite*, Vulg. *Convincite*, scilicet talia opera esse infrugifera, perniciofa, eoque vitanda z. *Redargutionem* intelligit, vel, 1. verbis a, juxta Mat. 18. 15. Vel, 2. factis, i. e. moribus contrariis b; i. e. prodite luce bonæ vitæ c. Hoc malim, 1. quia omnibus hoc præcipitur; omnes autem verbis non possunt arguere alios, præsertim infideles: 2. quia lux non verbis, sed splendore suo, tenebras redarguit: 3. quia non homines hic arguere jubemur, sed opera, quæ arguuntur contrariis operibus: 4. quia de secretis & ignotis agit, v. seq. quæ non verbis argui possunt, sed tantum operibus, quibus redarguuntur in ipsorum conscientis d.

12. *Quæ*, &c. *τὰ δὲ κρυπτὰ ἡμῶν*, &c.] Nam *quæ occultæ*, vel *secretæ*, sunt ab istis, (vel, 1. Gentilibus *, vel, 2. à familia Simonis Magi, infandarum libidinum magistra f:) *turpe est* g. (vel, vel, P. Pi. &c.) *dicere*] Quanto magis perpetrare g? Nè ergo communicate cum illis h. Merito dixi reprehendendos esse illos qui turpia loquuntur aut faciunt: nam nisi id fiat, audebunt clàm etiam turpiora. Non stant ista ubi incipiunt, & nox pudorem adimit, teste etiam Tacito m. Nox & Amor Vinumque nihil moderabile suadent: Illa pudore vacat, Liber Amorque metu n.

13. *Omnia*, &c. *τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τῆς φωτός* φανερούται] Sed *omnia*, (vel, *omnia illa*, Be. Pi. nempe opera tenebrarum o:) *dum arguuntur* (vel, *quæ culpabilia sunt*, ut sit *ἐλεγχόμενα* pro *ἐλέγχματα*, participium loco nominis p: vel, *quæ arguuntur*, Vulg. i. e. produntur, sive in lucem proferuntur q:) *à luce*, (vel, luce verbi Dei r: vel, à filiis lucis t; luce sanctæ vitæ t:) *manifesta fiant*, P. sic Be. Pi. &c. in apertum protrahi, h. e. palàm coargui, debent v. Cum ista reprehendantur ab homine luce Divinâ perfuso, tunc apparet quàm sint turpia *. Illud, *ὑπὸ τῆς φωτός* construendum, vel, 1. cum præced. *ἐλεγχόμενα* y, *dum à luce arguuntur*, Pi. Be. vel potius, 2. cum seq. *φανερούται* z, quod magis congruit cum sequente ætiologia a; ut sensus sit, Dixi vos, qui estis filii lucis, arguere debere opera tenebrarum: Sic enim habet rei naturâ, ut quæcunque tenebrosa arguuntur, id est, produntur, ea manifestentur à lumine b. Sed sensus eodè recidit, quia omnia ut reprehenduntur, ità & manifestantur à luce: *τὰ ἐλεγχόμενα ὑπὸ τῆς φωτός*, *ὑπὸ τῆς φωτός* etiam φανερούται; subintellige, & ideo etiam *φανερούται*. Hortatur eos ad sanctam vitam, quia per illam arguuntur peccata impiorum in suis ipsorum conscientis: sic autem reprehensa, manifesta fiunt ipsis impiis, quod sint peccata verè infrugifera, imò damnantia. Hæc autem peccatorum φανερώσεως initium etiam est salutis ipsorum, juxta Mat. 18. 15. Locus hic est de utilitate correctionis, sive per verba, sive per vitæ exempla, factæ c. ¶ *Omne enim*, &c. *πάν ὃ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστὶ*] *Πάν* puto hic esse Accusativum; & *φανερούμενον* Atticâ formâ, sensu activo, qualem & supra habuimus, 1. 23. *Lux*, id est, quod rem quamvis detegit. Sic quales sint cujusque actiones is qui luce Divinâ perfusus est & videt, & ut alii videant facit. Trajectiones vocum tales frequentes Paulo, qualis & infra v. 27 d. In his verbis est ætiologia superiorum, quâ propria piorum indoles describitur, quod videlicet opera tenebrarum patefacere ac redarguere soleant *. Participium *φανερούμενον* est vocis mediæ f, ideòque exponi potest, vel, 1. passivè g. Nam *quicquid manifestum sit*, sive redditur, lux, sive *lumen*, (vel, *lucidum*, Ca.) est, Er. Ti. Be. Pi. ex Sy. sic Di. ex Sy. Ca. Mo. Ar. i. e. opus lucis h, vel, luce perfusum & illustratum i; nec amplius manet tenebrosum k, vel, *lucidum* fit: quod optimè convenit cum v. 11 l. Vel, à luce fit, manifestum scilicet. Metonymia est, qualis Rom. 7. 7. *Lex peccatum est* i. e. peccatum gignit? *Πάν* coherere cum *φανερούμενον*, tanquam adjectivum cum substantivo, planum est ex collocatione. Deinde, quum verbum *φανερούται* præcesserit in voce passiva, non est probabile, continenter repeti in voce media & signifi-

catione activa ||. Peccatum, dum à lumine proditur & redarguitur, fit lux, i. e. in iustitiam convertitur per poenitentiam^m. Homines, quorum peccata arguimus luce sanctitatis nostræ, ita adducuntur in sui cognitionem, ut tandem & ipsi convertantur, & conversi fiant lux in Dominoⁿ. Sed his repugnat nota universalis, *Omni*, &c. cum plurimi hoc modo manifestati maneant in tenebris, & lumen magis oderint, juxta Joh. 3. 20. Al. Dixerat, ipsos nefanda sua in occulto perpetrare. Sed non semper, inquit, in occulto manebunt: redarguentur enim aliquando; & quum redarguentur, à luce manifestabuntur ista opera; & quum sic manifestantur, non amplius occulta sunt, sed lux sunt^p. Vel, 2. active^q: *Quicquid enim manifestat* (vel, *patefacit*, Be. Tre. ex Sy. [de quo vide Di.] nempe aliud^r, vel obscurum aliquid^t: vel, *res conspicuas facit*, Be.) lux est, Zan. Be. Er. V. aut lucis particeps: Id quod verum est de luce & spirituali & corporali^t. Tenebræ tegunt omnia: Ergo lux, illis contraria, omnia revelat. Atqui vos estis lux: Ergo æquum est ut hæc luce, vitæ sanctæ scilicet, utamini ad redarguenda & in lucem proferenda opera tenebrarum; ut impii pudefacti & impietatis suæ cognitione donati convertantur & salvi fiant, fiantque & ipsi lux in Domino^v. *Lux enim illud est quod omnia facit manifesta*, P. sim. Il. Bod. Ratio est à lucis natura, sive officio, q. d. Non mirum est ergo, quod opera illa tenebrarum, dum à luce redarguuntur, fiant manifesta, quia hæc lucis natura propriumque officium est, res conspicuas reddere^x.

14. *Propter quod* i. e. Ad quod studium pellendi peccatorum tenebras acuendum^y. Coniungi hoc potest, vel, 1. cum v. 8. hoc modo, *Quia eramus olim tenebræ, nunc autem lux*, &c. 2. *propterea dicit, Surge*, &c. q. d. Docemur, & quænam pristina nostra conditio fuerit, nempe tenebrarum, & quâ ratione ex eo statu, scilicet tenebris in lucem, evocemur, nempe efficaci Christi vocatione. Vel, 2. cum v. 11. q. d. Quia fidelibus à morte peccati resurgendum est, & in vitæ novitate ambulandum, propterea dicit^a. Vel, 3. cum proxima sententia. Vel, 4. cum eo quod iussit Apostolus tenebras à luce coargui^b. Sed malim ad ipsum fundamentum hujus doctrinæ referre: [de quo jam dictum] quod melius coherere videtur. Nam somnus tenebris, non luci, convenit^c. ¶ *Dicit* Quis? & ubi^d? Resp. 1. *Dicit*, alteri scilicet, lux illa^e; i. e. homo luce perfusus, cui dat Paulus verba quæ eo digna sunt^f. Profopopæia, qualis Heb. 12. 5. ubi *ὁ πατριάρχης* dicitur nobis, ut filiis, *πατέρ μου*. 2. *Dicit*, nempe Spiritus S. per me: sumptum ex usu Prophetarum, qui dicebant, *Hæc dicit Dominus*, nempe per nos^h. Sed hic non est mos Pauliⁱ. 3. *Dicit* Deus vel Spiritus Sanctus^k, vel, Scriptura. Ellipsis eadem Jac. 4. 6. sed ubi? Resp. 1. In libro quodam Apocrypho, sicut alibi versus ex poetis Ethnicis citantur^l: in Apocryphis Jeremiæ^m: & fieri potest ut fuerit, sed non additâ voce *Χεῖρ*, qui illis temporibus in hoc sensu non congruitⁿ. 2. In canonico aliquo libro, qui temporum injuriâ intercidit^o. 3. In Prophetis, [in genere,] ex quibus collegit Paulus summam hanc doctrinæ Prophetiæ, atque Apostolicæ, quam hæc brevi sententiâ complexus est: constat autem ea duabus partibus, prædicatione, tum 1. poenitentiae, *Surge qui dormis*, &c. i. e. resipisce: tum 2. remissionis peccatorum salutisque æternæ per Christum, *Et illucescet*, &c. i. e. Christus servabit te, &c. P. 4. In Esaia^q, vel, cap. 9. 2. vel, 26. 19. vel, 60. 1, 2. ubi non eadem [sunt] verba, sed sensus prope idem^v. Apostolus enim agens de tenebris peccatorum & lumine gratiæ, verba Prophetæ generaliter ad Jerusalem dicta, in quibus luminis ac tenebrarum fit mentio, mutatis & additis quibusdam, per accommodationem, assumit pro exhortatione peccatoris, &c. ut sensus sit, Huc facit illud quod dicitur Esa. 60. Tu qui dormis, &c.^x. Sed mihi non videtur Paulus locum aliquem adducere. ¶ *Surge*, &c. *Ἐγέρθη* — *ὁ ἀπαιρούμενος οὐ ὁ Χριστός* Alii Codices hic habuere *ἐγείρω* *τὸν Χριστόν*, sed minus rectè ni fallor^y: Aug. & alii, *continget te Christus*, i. e. *ἐμψύχοι* 2. [Verba sic reddunt:] Excitare sive *Expergiscere* (ὁ peccator^a,) *qui dormis*, (i. e. detineris somno^b, eoque mortifero peccatorum^c) *Surge*, (vel, *resurge*, Be.) *à mortuis* (tu qui mortuus es in peccatis^d. Qu. Cur peccatorem modò ut dormien-

tem, modò ut mortuum, alloquitur? Resp. Quia duo sunt peccatorum genera, qui hic invitatur ad poenitentiam, fideles, & infideles: illos dormientibus, hos mortuis comparat^{*}. Vita in peccatis & Somno comparatur, Rom. 13. 11. & Morti, Eph. 2. 1. Somnolenti nihil boni agunt: Mortui etiam nocent odore^f.) *Et illucescet tibi Christus*, P. Be. Pi. qui est verum lumen^g, sol justitiæ^h: is per gratiam te illuminabitⁱ, ita luce perfundet, ut accepto illo splendore perinde ac si natus esset, possis alios illuminare & tuo lumine coarguere, & patefacere tenebras errorum, & peccatorum, quibus involvuntur^k.

15. *Videte* Bene dictum, quia in tenebris nihil cerniturⁿ. q. d. Utimini luce vestrà ad videndum^o. ¶ *Quomodo*, &c. *Πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε* [Quomodo accurate] (vel, *diligenter*, Er. *circumspectè*, V. Tre. ex Sy. *pulchrè*, vel etiam *piè*, Di. ex Sy. [quem videtis]) *ambuletis*, Be. Pi. sic P. i. e. convertemini, maximè cum infidelibus, quod exprimitur Col. 4. P. inter quos versabantur: quomodo traducatis vitam vestram, ita ut neminem offendatis, sed omnes ædificetis^q. *Quomodo possitis vitam instituere exactam*: id enim est *ἀκριβῶς*. Vide Sap. 19. 17. Mat. 2. 8. Luc. 1. 3. 1. Thes. 5. 2. Et est hic Indicativus pro Potentiali, more Hebræo^r: *accurate*, i. e. quàm proximè ad Legis Dei mandata^t. Vos, qui aliorum tenebras discutere debetis, minimè cæcutire debetis in proprio vitæ instituto^u. ¶ *Non*, &c. *Μὴ ὡς ἄσσοι* [Non ut insipientes], P. Be. Pi. quales sunt qui in hac luce Evangelii in errores aut peccata impingunt^v: non incautè aut imprudenter^x. Philosophos per allusionem nominis *ἄσσοι* vocat; ut alibi *ἀπειρομαθὴς, κατὰ τοῦ μῆνους*. Illi inania sapiunt; vos & certa, quippe à Deo revelata, & in æternum profutura. Contraria nomina dat Israelitis Moses Deut. 32. 6. nempe respiciens ad tempora Idololatriæ^y.

16. *Redimentes*, &c. *Ἐξαρπάττετε τοὺς αἰχμαλωτοὺς τῶν ὀφθαλμῶν, &c.* [Redimentes] (vel, *Ementes*, Val. Er. Ca. Ar. i. e. omni diligentia quærentes^z, omni studio & pretio^a, & voluptatum rerumquestrarum^b quarumvis dispendio captantes^c. Metaphora à mercatoribus, qui diligenter occasiones emendi ac vendendi observant^d, & deliciis omnibus faciliè vel lucellum aliquod anteponunt^e.) *tempus* (*καιρὸς* enim sæpe Paulo idem quod *χρῆς*^f: i. e. Non permittite ut propter nostras voluptates & otia tempus infructuosè elabatur^g: vel, *opportunitatem*, sive *occasionem*, Er. Il. Ti. P. Be. V. Pi. nempe bene agendi^h; proficiendi in via virtutumⁱ; de omnibus bene merendi, ac gloriam Dei promovendi^j. [Sensus, q. d.] Ne temporis occasionem amittatis cavete; ut solent diligenter servari quæ empta sunt^k.) *quoniam dies* (nempe præsentis vitæ^l: *mali sunt*, Mo. Ca. &c. i. e. vel, scelerati^m, non temporis vitio, sed hominum in eo viventiumⁿ: vel, afflicti^o, difficultatum & asperitatis pleni^p; multis tentationibus^q, ærumnis, & periculis, expositi^r; quæ sæpe naufragia pariunt, & sperata lucra subvertunt^s, & occasionem bene agendi vel adimunt, vel minuunt, vel periculo exponunt^t. Potest locus sic accipi, Dies mali sunt, h. e. viget adversum vos persecutio^u; tempora sunt plena periculis^v, ob hominum in vos odia^x, & ob scelera grassantia, ac tentationum laqueos animis vestris positos^y. Hæc locutio est ex Gen. 47. 9. eadem in Psal. 49. 5, 6. *Ideo redimite tempus*^a; i. e. potiùs aliquod rerum vestrarum dispendium patimini, quàm adversariis relinquatur occasio persequendi fidem Christi^b. Confer Col. 4. 5. vel, quovis labore ac honestis verborum obsequiis vitæ pericula, & diem de die ducite^c; moras trahite ad evadendum^d, ut Dan. 2. 10. ubi in Græco est, *καὶ οὐκ ὀφείλουσιν ἔλθαι ἐπὶ τὸν θάνατον*. Videtur locutio proverbialis esse, ut in Plutarcho, ubi Scipio, *videns furorē hostium, dixit*, *οὐκ ἔστιν ὁρᾶν*

ἀνέως τὸ χροῖον τὴν ἀσφάλειαν, emendam esse temporis securitatem, hoc est, pugnam cum eis eo tempore vitandam, &c. Sic in Nazianz. ἐπιτ. α. p. 14. de Juliano, ὁ μὲν ἔρω-
νεν τὸν χρόνον, ibi explicatur verbis seq. κρύπτειν τὴν
ἐμεκείας, &c. ingenium pessimum dextere tegens pretextu
lenitatis. Pariter & h. l. prudentiæ usum denotat ad vi-
tandum, seu vitia illo tempore epidemica, sive persecu-
tiones, ne nosmet intempestive periculis objiciamus, alios
hortando ubi nulla est spes fructus: quod propriè dici
possit, tempus redimere, & commodiorem loquendi op-
portunitatem expectare. Vide Rom. 12. 11. h.

17. Propterea] Cum dies mali sint, & omnia pec-
candi periculis plena. ¶ Imprudentes] i. e. Incauti
in conversatione vestra, ne tempus bene loquendi vobis
effluat. ¶ Estote ut serpentes, Matth. 10. 16. ¶ Sed
intelligentes, &c.] i. e. Date operam ut intelligatis quid
Deus à vobis velit fieri. Ità tamen ut semper attenda-
tis quid Christus jusserit. Vide supra v. 10. Plus est
ἀνέως quàm ἀνέως, ut apparet ex hoc loco collato cum
Luc. 12. 47. ἀνέως ἐστὶν ὁ νόστος, ἀνέως, ἀνέως, ἀνέως
ἐξέρχεται. Voluntas Dei est sanctificatio nostra, 1 Thes. 4. 3. n.

18. Nolite inebriari vino] Sumptum ex Prov. 23.
20, 31. Vide & Rom. 13. 13. Major hac in re tem-
perantia à Christianis exigitur quàm à Judæis priori
tempore. Crevit gratia, crescere debent & virtutes.
Malus mos perditum ire, vel ad tempus, id quod Deus
nobis optimum dedit. ¶ In, &c. Ἐν τῷ οἴνῳ ἀπορία.]

In quo (vel, 1. vino, quod causa est, vel potius occasio,
luxuriæ, si immodicè sumatur; vel, 2. inebriari vi-
no: In qua re) est luxuria, sive luxus, Mo. Er. P.
Be. Pi. V. i. e. omnis profusio, eaque summa cum turpi-
tudine conjuncta; vel, morum dissolutio: universum
genus intemperantiæ, lasciviæ & prodigalitatis; ut in iis
qui affiduè potant & comessantur: hic autem intelli-
gitur luxuria quæ in libidine rei Venereæ consistit, nam,
ut ait Hieron. Venter mero estuans facillè despumat in li-
bidinem. Ἀσώτως, Hesychius vertit ἀσώτως, ἀπληγώς,
turpiter, insatiabiliter. Sic Luc. 15. vivere ἀσώτως, v. 13.

explicatur per vitium cum scortis, v. 30. Respicere possit
Ethnicorum (quales multi Ephesi erant,) Bacchanalia,
in quibus ebrietati successit libido. Vide ad 1 Cor. 10. 7.
Tempestiva cautela, ne Christiani à Gnosticis abduce-
rentur ad festa hæc idololatrica. Græci ἀσώτων vocant
quem Latini perditum: Quæ verba specialiter quidem
eum denotant qui rem patriam avitamque prodigit:
nam hoc esse cito perire dixit Martialis. Verùm etiam
transferuntur ad omne gentis hominum ita immerforum
vitiis ut eorum salus deplorata sit; quod plerumque eve-
nire solet ebriosis. Est enim Ebrietas omnium vitiorum
& mater & nutrix. Gellius 7. 11. nequam hominem

Græcè vertit ἀσώτων, & aliis vocibus, ἀπώλαστον, ἀχρεῖον,
ἀχρηστον. Servavit Græcam vocem Syrus, eandemque
posuit, 1 Pet. 4. 3. Et Chaldæi verbum ܐܫܘܬܐ, Prov. 23. 20.
vertunt ܐܫܘܬܐ: & nomen ܐܫܘܬܐ, Prov. 23. 23. vertunt
ܐܫܘܬܐ. Vide quæ [de ebrietate habent] Alexis & Cro-
bylus d: [eorumque verba in G.] ¶ Sed implemini

Spiritu] Nempe Spiritu Sancto, i. e. gratiâ & lætitiâ
spiritali, omnibusque bonis spiritualibus. Opponit res
in aliquo similes: Illi vino implentur; vos Spiritu, qui
in Scripturis significatur nomine aqua: Illud illis
gaudium parit; hoc verò quantò justius vobis? Vide
ἀσπαστον simile, Act. 2. 15, 16. Qu. An Spiritus S. est
in nostra potestate? Resp. Non est, nisi quatenus per
Dei gratiam liberè exercemus bona opera, quæ sunt
Spiritus S. dona, & per quæ Spiritu Sancto magis ma-
gisque replemur.

19. Loquentes, &c. Ἀλλήλους ἐκαστοὶς ἑαυτοῦ καὶ ὁμιλοῦντες
ἀλλήλους πνευματικῶς] Confer effecta, seu lætitiâ ebrietatis
ex Spiritu, cum illis quæ sunt ex vino. Solent bene po-
ti inter se garrere, canere, ludere instrumento Mulico.
Hæc illis non prohibet, modò rectè fiant. [Verba
sic reddunt:] Loquentes vobismetipsis (i. e. meditantes
intra vos ipsos, internâ ac tacitâ locutione. Sed hi
Græcam phrasim non considerârunt, quâ significatur al-
locutio mutua. Vel, inter vos mutuò, P. Be. Pi. non
solum in conventibus Ecclesiæ, sed & in domibus pri-
vatis, ut mos erat veterum Christianorum. Vide Act. 16.
Significat & modum alternatim canendi: ἐκαστοὶς inter
vos, ut supra 4. 32. p.) psalmis (vel, carminibus, Ca.) &

hymnis & cantionibus (Has tres voces sic distinguunt: 1. Psal-
mi & hymni, ex usu Scripturæ tantum in sacris &
spiritualibus intelliguntur: illi sunt sacræ cantiones in
genere, quales omnes Psalmi Davidici; hi propriè Dei
laudes continent: cantici nomen prorsus generale est,
ideoque additum, spiritualibus, quod ad eam solum vo-
cem, non ad duas priores, pertinet. 2. Ψαλλοῖς, Heb.
מומרים, vel, חתולים, sunt cantiones, eximia
carmina illa Davidis & aliorum, quæ in Templo cy-
tharis & nabliis aptari solebant. In his multa sunt
quæ Christiani apud Christianos utiliter recitare possunt.

Cæterum Christianos veteres assâ voce cecinisse, non
cum organis, docet Responso ad Orthodoxos 107. quis-
quis ille scriptor est, Justino addi solitis. 3. Τunes, Heb.
חתולים, sunt cantica continentia laudes & encomia,
cujusvis rei, præsertim Dei, sive solâ linguâ decanten-
tur, sive cum instrumento: ὕμνοι dici videntur extem-
porales Dei laudes ex occasione natæ, Act. 16. 25. Adde
quæ diximus ad Matth. 26. 30. 31. Heb. שירים, sunt
carmina præmeditata, non sine arte aliqua, qualia
illa Exod. 15. 1. Deut. 31. 19. Jud. 5. 12. 2 Sam. 22. 1.

1 Reg. 4. 32. vel, sunt cantiones continentis non so-
lum laudes, verum etiam adhortationes, doctrinæ, vati-
cinia, &c. Et hæc linguâ tantum decantantur. Bene
autem addidit πνευματικῶς, nam sunt & aliæ, quales
de quibus Amos. 8. 10. Sic & Col. 3. 16. Simile supra
1. 3. 1.) spiritualibus, Be. Pi. sim. Er. II. P. &c. i. e. &

à Spiritu S. profectis, & de rebus spiritualibus, & verbis
Spiritus S. vel, ex dono illo Spiritus, de quo 1 Cor.
14. 26. Sic vocat per antithesin ad carnales cantiones
ebriosorum & profanorum hominum, in Bacchaniali-
bus, ἢ βακχαλῶν. ¶ Cantantes & psallentes (sive ve-
stra, sive aliena, recitantes, Tertul. Apologet. Ut quis-
que de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio, potest, pro-
vocatur in medium Deo canere. In MS. est, ὁ καὶ
ἀδύσας, non malè; ut & Col. 3. 16. Ἀδύσας est canere,
sed linguâ tantum & voce; ἀδύσας est cum instrumento
ludere & canere P.) in cordibus vestris (i. e. non linguâ
duntaxat, sed serio cordis affectu, corde consentiente
cum oris sono; Os. c. 7. v. 2. Vide 1 Cor. 14. 15. h. e.

40 מוסר in Psalmis. Non excludit vocem oris, sed
tantum hypocrisin & vanitatem, ex qua fere ebrii ca-
nunt. ¶ Domino] i. e. In honorem Christi, quem Do-
minum appellare solet, ut Patrem Deum. Carminemque
Christo quasi Deo dicere secum invicem, Plinius Epistolâ de
Christianis. Ad gloriam Dei, non ad voluptatem car-
nis, aut vanitatem, quæsum, &c. v. ad laudem Do-
mini.

20. Gratiis agentes (Unum usum scopumve nostra-
rum cantionum significat: 1. semper (i. e. sæpissimè, &
quâvis occasione: 2. pro omnibus (vel, 1. hominibus.
At multi sunt infideles, &c. Vel potius, 2. rebus, bo-
nis acceptis; vel etiam adversis, quippe quæ electis co-
operantur in bonum: pro omnibus gratiis, donis, &
beneficiis à Deo acceptis. in nomine Domini — (i. e.
per Christum, utpote cujus nomine, respectu, ac merito,
nobis omnia bona proveniunt; & per quem omnia nos-
tra opera, preces, laudes, &c. ad Patrem mittimus, &
per quem omnia illi grata fiunt: 2. Deo & Patri] Ut
causæ principi, Esa. 63. 7. ut fonti bonorum omnium.
Deo dicit, propter creationem & generalem gubernationem:
Patri verò, propter electionem, redemptionem, justificationem.

21. Subjēti, &c. ὑποτασσέμενοι, &c.] Subjēti, sive
Subditi (sub. estote, Zan. vel, Subjicientes vos, Be. Pi.
ὑποτασσέμενοι est sono passivum, sensu reciproco; quo-
modo verba formæ Niphal sæpissimè usurpantur apud
Hebræos. Est autem id frequentissimum in verbo
ὑποτάσσω & inde deductis. Sic & in sequentibus. 2. alii
alii (vel, vicissim alii alii, Er. II. Ti. pro sua quisque
conditione & vocatione: nam & Reges populis inservire
tenentur, sicut & Christus servit Ecclesiæ. Sed durum
est de his dici ὑποτάσσω, quod significat subordinari. In-
telligit ergo subjēti, nempe qui subjiciendi sunt, & secun-
dum ordinem Naturalem, Civilem, Ecclesiasticum; sub-
ditus superiori, ut patet ex præceptis sequentibus. 3. Al.
Cedentes vobis invicem, i. e. sine contentione res fa-
cras tractate. in (vel, cum, P. Be. &c.) timore (vel,
per timorem, Er.) Christi] Quæ omnia nobis servanda
propter

omnes hæ locutiones conveniunt. Mundare nos dicitur & Christus, ut causa princeps efficiens; & sanguis Christi, ut mundationem impetrans; & fides, ut instrumentum, quo purgationem accipimus; & verbum & Baptismus, ut media externa, quibus mundatio & salus offeruntur.

27. Ut, &c. *ἵνα παρομοιωθῇ αὐτὴν ἑαυτῇ ἐνδοξον τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν ῥυτίδα, &c.* Trajectio rursus, pro *ἵνα παρομοιωθῇ αὐτὴν ἐκκλησίαν* (illam nempe de qua jamagi cœpit) ἐνδοξον. In MS. forte rectius, αὐτῇ ἑαυτῇ παρομοιωθῇ, sibi admoveat: quod verbum Christo similiter tribuitur Col.

1. 22. Apostolis, 2 Cor. 11. 2. singulis Christianis de se, Rom. 6. 13. [Sic reddunt:] *Ut sisteret* (vel, *adhiberet*, Zan. vel, *adjungeret*, Ex. *exhiberet*, Vulg.) *eam* (vel, *ipse*, Vulg. Legit αὐτὸς; quæ Scriptura suum pondus habet: sibi) (ut scil. semper sit ei in conspectu præsens, persona scil. Ecclesiæ, id est, omnes simul Electi, coram ipsa etiam humana Christi natura in cœlo: 2 Cor. 5. 6, 8. 1 Thes.

4. 17. c.) *gloriosam*, (vel, *magnificam*; qualis Salomonis uxor, כְּכֹרֶת, Psal. 45. 13. d. multo decore & gloriâ illustrem*, fulgentem gloriâ Dei & Christi, gloriâ & cognitionis & sanctitatis perfectissimæ, corporum etiam immortalitate ac cœlesti splendore f.) id est, *Ecclesiam non habentem maculam*, (peccati & deformitatem operis^h. Macula est quæ vestimento inhærens illud deturpat: *ῥυτίς*, vel *ῥυτίς* sunt sordes, *ῥυτίς*, Esa. 28. 8. ubi Lxx vertere *ῥυτίς*, Theodotion *ῥυτίς*.) aut

rugam, (vetustatis^l, vel senilem^m: Ruga in corpore senilem ætatem demonstratⁿ. Prius illud significat Christianos carere debere vitiis; alterum, vegetos semper esse debere ad agenda ea quæ recta sunt o. Significat, nullum planè peccatum fore in corpore Ecclesiæ, &c p.) aut quicquam ejusmodi, (scil. deforme aut foedum q, non cœcam, non claudam: quæ omnia hic ad animum referenda r. Hoc additamento intelligi possunt reliquæ peccatorum, ut pravæ inclinationes, & motus involuntarii, & multiplices ignorantia. Dicuntur autem hæc, à similitudine mulierum quæ propter maculas & rugas displicere solent viris suis, quas proinde illæ abstergere conantur t. Multi viri solent infirmitates uxorum suarum duritiæ & inhumanitati suæ prætexere. Hinc jubet Paulus illos contemplari, qualem sponsam nactus sit Christus, & quantâ charitate & patientiâ sordes ejus omnes non modò non sit dedignatus, sed suo etiam sanguine eluerit. Quantò potiori jure debent mariti suarum uxorum infirmitates tolerare, & si possunt, etiam curare?) sed ut esset sancta & inculpata, P. Be. vel, irreprehensibilis, Ex. V. vitii expers, Pi. Quales victimæ esse debebant in Veteri Lege; sanctæ, i. e. solenniter Deo oblatae per Sacerdotes, & sine illis vitiis quæ *ῥυτίς*, id est, *ῥυτίς*, dicuntur, Levit. 21. 17. & seq. & 22. 20. Vide & Exod. 29. 1. Levit. 1. 3. *ῥυτίς* vertitur *ῥυτίς*. Videat cui id vacat illa Legis loca quæ notavimus. Salomon Sponsæ suæ, quæ Ecclesiæ referebat imaginem, *ῥυτίς* *ῥυτίς* *ῥυτίς*, Cant. 4. 7. quò hic alludi videtur*.

Qu. Quando Christus Ecclesiam sibi talem exhibet, qualis hic describitur? Resp. In hac vita^z, inchoatè^a; in altera autem vita perfectè^b. Nunc mundat, ut aliquando gloriosam & immaculatam exhibeat, nempe in futuri seculi nuptiis, Apoc. 19. 7, 8. Hinc & 2 Cor. 11. 2. distinguitur tempus virginis desponsatæ & exhibendæ Christo: Nunc despondi—ut olim exhiberem Christo^c. Hæc tamen perfectio pro seculo nobis proposita esse debet, ut scilicet totis viribus eò contendamus^d.

28. Ità, &c. *ὅπως ὁφείλοισιν, &c.* Digressus nonnihil ad mysterium, nunc ad institutum redit*. Sic, vel, Ità (Referendum, vel, 1. ad seq. sic ut corpora sua f; vel, 2. ad præced. sic ut Christus, &c g. simili dilectione, sincerâ scilicet, castâ & perpetuâ^h; ut non monitis tantum, sed & exemplo sanctæ vitæ, uxoris præeant, sicut Christus suis prævivit: debent (tenentur. Auger adhortationem^k.) viri diligere uxores suas, ut sua ipsorum corpora, Zan. P. Pi. &c. i. e. quali amore sua corpora diligunt^l, exemplo Christi, qui Ecclesiam ut corpus suum dilexit^m: ut unam carnem, Gen. 2. 24. Exstant eadem quæ hic sunt verba in Libro Hebræo *Arbaa Turim*, ut ab aliis notatum. [Vide verba in D. & paria verba ex R. Jona vide in Cap.] Sicut corpus instrumentum Animi, ità Uxor instrumentum Viri, ad res domesticas, ad quærendos liberosⁿ. Al. Novum hoc est argumentum, Debent

uxores suas diligere, quia sunt ipsorum corpora^o; vel, quia prima mulier ex primo viro est, & proinde uxor est quodammodo pars mariti P. Quadrat hoc cum sequentibus q. ¶ *Seipsum diligit*] In quantum caput & corpus unum quid constituunt^r: Sunt enim conjuges unum quid per individuam vitæ societatem t: uxor est Alter ego, eadem caro, unus idemque homo cum viro^t. Al. Sensus est, Rem facit non modò Deo gratiam, sed & sibi utilem^v.

29. Nemo—carnem suam, &c.] h. e. Corpus suum*. Nemo, scil. sanæ mentis^y. Curtius lib. 7. *Corporibus nostris quæ utique non odimus*. Seneca epist. 14. *Fateor insitam nobis esse corporis nostri charitatem*. Et hinc argumentum petit Seneca simile planè huic Apostolico, lib. De Clementia, 1. 5. ubi principi sic loquitur. *Si quod adhuc colligitur, animus Reipublicæ tu es, ego corpus tuum, vides, ut puto, quàm necessaria clementia sit; tibi enim parcis, cum videris alteri parcere^z*. Sententia hæc absolutè vera. Nemo carnem suam simpliciter odit, sed tantum ut vitiosam, morbidam, &c. Quidam etiam occidunt, non odio sui aut carnis suæ, sed odio miseriarum, quas sic se putant effugere^a. ¶ *Sed, &c.* *Αὐτὴν ἑαυτῇ* Imò enutrit ac fovet (vel, calefacit, Ar.) eam, P. Be. Pi. &c. i. e. suppeditat ei vitæ necessaria, nempe alimenta, quibus alimur; id est, *ἐκτρέφει*; & vestimenta, quibus tegamur & calefiamus: hæc respicit *ἑαυτῇ*, aliâque quibus opus est ad præsentem vitam, multoque magis ad vitam Animæ, ut tacite indicat exemplo Christi, &c b. Curam gerit corporis ut alatur & vestiatur. Nam *ἑαυτῇ*, ut & *ἐκτρέφει*, est vestire, Job. 31. 20. Jac. 2. 16. *ἑαυτῇ* idem quod *ἐκτρέφει* itaque utrovis modo vertitur. Generi animantium omnium à natura tributum, ut se, vitam corporis sue tueatur, ait Cicero De officiis, 1. 1. c. ¶ *Sicut & Christus Ecclesiam* Subintellige, diligit d, vel, ut carnem suam nūtrit ac fovet^e; omnia suppeditando quæ ad salutem pertinent f, tum Corporis, tum præcipuè Animæ^g. Nutrit eam Verbo & Spiritu, vestit virtutibus^h.

30. Membra sumus (singuli, 1 Cor. 12. 27. quotquot sunt fideles k:) corporis ejus] Mytici^l, h. e. Ecclesiæ m. ¶ *De* (vel, Ex, P. Be.) *carnem ejus, & de ossibus ejus*] Intelligendum hoc, [vel, 1. propriè,] q. d. ejus membra, caro & ossa sumusⁿ, in quantum sumus ejusdem cum illo humanæ naturæ participes o. Obj. Sic è contrario dixisset, Christum esse de carne nostra & de ossibus nostris, quia nostram assumpsit naturam, Heb. 2. 14 P. Resp. Imò rectius dicit, nos esse de carne & ossibus ejus, quia in hac natura ipse caput est, nos membra. Probat h. l. Ecclesiam esse carnem Christi, quia Christus est caput Ecclesiæ, tanquam corporis sui, cujus nos membra sumus, non quomodocunque secundum analogiam, sed ità ut sumus de carne ejus, &c q. Vel, 2. spiritualiter ac metaphorice^r, five de unionem spirituali & mystica, quâ personæ nostræ cum persona Christi mysticè, verè tamen & efficaciter ad salutem, uniuntur per fidem & Spiritum Sanctum; per quam sic in unum cum Christo corpus coalescimus, ut ipse Caput nostrum fiat, nos ejus membra, &c. Hanc potiùs quàm priorem unionem hic intelligi apparet, 1. quòd de statu electis & fidelibus proprio hic loquitur, & de spirituali eorum cum Christo conjugio, cujus typus & umbra fuit vetus illud Adami & Evæ conjugium, ut patet ex verbis seq t. 2. quia factis constat, non perinde nos esse ex carne & ossibus Christi, atque olim Heva ex carne & ossibus Adami formata fuit, sed spirituali tantum ratione ex ipso Christo quasi procreatos esse^t. Vult nos esse verè carnem & ossa ex ossibus, Christi, sicut etiam verè Eva fuit os ex ossibus Adæ: sed diverso modo, illa carnali, nos autem modo spirituali; five, ut mox dicit, in mysterio, non ob naturalem generationem, quâ sumus ex carne, &c. Adami primi, & Christus potiùs ex carne nostra, &c. sed quatenus per carnem & sanguinem Christi nobis communicatam inserimur Christo & regeneramur, quo respectu nos antè dixit conditos in Christo, cap. 2 v. De carne ejus, &c. i. e. per corporis ejus & sanguinis pretium redempti*. Locutio [hæc, *ἐκ τῆς σαρκὸς, &c.* est] v, Hebræa & Punica, de qua diximus ad Gen. 2. 24. & 29. 14. 2 Sam. 5. 1 v. Sensus hoc loco, Ex carne ejus & ossibus crucifixis, i. e. ex passione ejus prædicata & credita,

^a G. sim. ^b Caj. in E. ^c G. ^d Ham. ^e G. ad v. ^f 32. sic E. ^g ex H. ^h G. ⁱ Er. ^j E. sim. ^k Zan. ^l Mc. ^m E. ⁿ E. ^o G. in Zan. ^p Zan. ^q Al. in Zan. sic ^r Q. in E. ^s Zan. ^t Be. ^u Er. sim. ^v E. ex Caj. ^w &c. ^x Zan. ^y E. Mc. ^z G. ^{aa} Zan. ^{ab} Cam. ^{ac} sim. Zan. ^{ad} Zan. ^{ae} Cam. ^{af} sim. Zan. ^{ag} Zan. ^{ah} G. ^{ai} Cam. ^{aj} G. ^{ak} Cam. ^{al} G. ^{am} Cam. ^{an} G. ^{ao} Cam. ^{ap} G. ^{aq} Cam. ^{ar} G. ^{as} Cam. ^{at} G. ^{au} Cam. ^{av} G. ^{aw} Cam. ^{ax} G. ^{ay} Cam. ^{az} G. ^{ba} Cam. ^{bb} G. ^{bc} Cam. ^{bd} G. ^{be} Cam. ^{bf} G. ^{bg} Cam. ^{bh} G. ^{bi} Cam. ^{bj} G. ^{bk} Cam. ^{bl} G. ^{bm} Cam. ^{bn} G. ^{bo} Cam. ^{bp} G. ^{bq} Cam. ^{br} G. ^{bs} Cam. ^{bt} G. ^{bu} Cam. ^{bv} G. ^{bw} Cam. ^{bx} G. ^{by} Cam. ^{bz} G. ^{ca} Cam. ^{cb} G. ^{cc} Cam. ^{cd} G. ^{ce} Cam. ^{cf} G. ^{cg} Cam. ^{ch} G. ^{ci} Cam. ^{cj} G. ^{ck} Cam. ^{cl} G. ^{cm} Cam. ^{cn} G. ^{co} Cam. ^{cp} G. ^{cq} Cam. ^{cr} G. ^{cs} Cam. ^{ct} G. ^{cu} Cam. ^{cv} G. ^{cw} Cam. ^{cx} G. ^{cy} Cam. ^{cz} G. ^{da} Cam. ^{db} G. ^{dc} Cam. ^{dd} G. ^{de} Cam. ^{df} G. ^{dg} Cam. ^{dh} G. ^{di} Cam. ^{dj} G. ^{dk} Cam. ^{dl} G. ^{dm} Cam. ^{dn} G. ^{do} Cam. ^{dp} G. ^{dq} Cam. ^{dr} G. ^{ds} Cam. ^{dt} G. ^{du} Cam. ^{dv} G. ^{dw} Cam. ^{dx} G. ^{dy} Cam. ^{dz} G. ^{ea} Cam. ^{eb} G. ^{ec} Cam. ^{ed} G. ^{ee} Cam. ^{ef} G. ^{eg} Cam. ^{eh} G. ^{ei} Cam. ^{ej} G. ^{ek} Cam. ^{el} G. ^{em} Cam. ^{en} G. ^{eo} Cam. ^{ep} G. ^{eq} Cam. ^{er} G. ^{es} Cam. ^{et} G. ^{eu} Cam. ^{ev} G. ^{ew} Cam. ^{ex} G. ^{ey} Cam. ^{ez} G. ^{fa} Cam. ^{fb} G. ^{fc} Cam. ^{fd} G. ^{fe} Cam. ^{ff} G. ^{fg} Cam. ^{fh} G. ^{fi} Cam. ^{fj} G. ^{fk} Cam. ^{fl} G. ^{fm} Cam. ^{fn} G. ^{fo} Cam. ^{fp} G. ^{fq} Cam. ^{fr} G. ^{fs} Cam. ^{ft} G. ^{fu} Cam. ^{fv} G. ^{fw} Cam. ^{fx} G. ^{fy} Cam. ^{fz} G. ^{ga} Cam. ^{gb} G. ^{gc} Cam. ^{gd} G. ^{ge} Cam. ^{gf} G. ^{gg} Cam. ^{gh} G. ^{gi} Cam. ^{gj} G. ^{gk} Cam. ^{gl} G. ^{gm} Cam. ^{gn} G. ^{go} Cam. ^{gp} G. ^{gq} Cam. ^{gr} G. ^{gs} Cam. ^{gt} G. ^{gu} Cam. ^{gv} G. ^{gw} Cam. ^{gx} G. ^{gy} Cam. ^{gz} G. ^{ha} Cam. ^{hb} G. ^{hc} Cam. ^{hd} G. ^{he} Cam. ^{hf} G. ^{hg} Cam. ^{hh} G. ^{hi} Cam. ^{hj} G. ^{hk} Cam. ^{hl} G. ^{hm} Cam. ^{hn} G. ^{ho} Cam. ^{hp} G. ^{hq} Cam. ^{hr} G. ^{hs} Cam. ^{ht} G. ^{hu} Cam. ^{hv} G. ^{hw} Cam. ^{hx} G. ^{hy} Cam. ^{hz} G. ^{ia} Cam. ^{ib} G. ^{ic} Cam. ^{id} G. ^{ie} Cam. ^{if} G. ^{ig} Cam. ^{ih} G. ⁱⁱ Cam. ^{ij} G. ^{ik} Cam. ^{il} G. ^{im} Cam. ⁱⁿ G. ^{io} Cam. ^{ip} G. ^{iq} Cam. ^{ir} G. ^{is} Cam. ^{it} G. ^{iu} Cam. ^{iv} G. ^{iw} Cam. ^{ix} G. ^{iy} Cam. ^{iz} G. ^{ja} Cam. ^{jb} G. ^{jc} Cam. ^{jd} G. ^{je} Cam. ^{jf} G. ^{jj} Cam. ^{jk} G. ^{jl} Cam. ^{jm} G. ^{jn} G. ^{jo} Cam. ^{jp} G. ^{jq} Cam. ^{jr} G. ^{js} Cam. ^{jt} G. ^{ju} Cam. ^{jv} G. ^{jw} Cam. ^{jx} G. ^{jy} Cam. ^{jz} G. ^{ka} Cam. ^{kb} G. ^{kc} Cam. ^{kd} G. ^{ke} Cam. ^{kf} G. ^{kg} Cam. ^{kh} G. ^{ki} Cam. ^{kj} G. ^{kk} Cam. ^{kl} G. ^{km} Cam. ^{kn} G. ^{ko} Cam. ^{kp} G. ^{kq} Cam. ^{kr} G. ^{ks} Cam. ^{kt} G. ^{ku} Cam. ^{kv} G. ^{kw} Cam. ^{kx} G. ^{ky} Cam. ^{kz} G. ^{la} Cam. ^{lb} G. ^{lc} Cam. ^{ld} G. ^{le} Cam. ^{lf} G. ^{lg} Cam. ^{lh} G. ^{li} Cam. ^{lj} G. ^{lk} Cam. ^{ll} G. ^{lm} Cam. ^{ln} G. ^{lo} Cam. ^{lp} G. ^{lq} Cam. ^{lr} G. ^{ls} Cam. ^{lt} G. ^{lu} Cam. ^{lv} G. ^{lw} Cam. ^{lx} G. ^{ly} Cam. ^{lz} G. ^{ma} Cam. ^{mb} G. ^{mc} Cam. ^{md} G. ^{me} Cam. ^{mf} G. ^{mg} Cam. ^{mh} G. ^{mi} Cam. ^{mj} G. ^{mk} Cam. ^{ml} G. ^{mm} Cam. ^{mn} G. ^{mo} Cam. ^{mp} G. ^{mq} Cam. ^{mr} G. ^{ms} Cam. ^{mt} G. ^{mu} Cam. ^{mv} G. ^{mw} Cam. ^{mx} G. ^{my} Cam. ^{mz} G. ^{na} Cam. ^{nb} G. ^{nc} Cam. nd G. ^{ne} Cam. ^{nf} G. ^{ng} Cam. ^{nh} G. ⁿⁱ Cam. ^{nj} G. ^{nk} Cam. ^{nl} G. ^{nm} Cam. ⁿⁿ G. ^{no} Cam. ^{np} G. ^{nq} Cam. ^{nr} G. ^{ns} Cam. ^{nt} G. ^{nu} Cam. ^{nv} G. ^{nw} Cam. ^{nx} G. ^{ny} Cam. ^{nz} G. ^{oa} Cam. ^{ob} G. ^{oc} Cam. ^{od} G. ^{oe} Cam. ^{of} G. ^{og} Cam. ^{oh} G. ^{oi} Cam. ^{oj} G. ^{ok} Cam. ^{ol} G. ^{om} Cam. ^{on} G. ^{oo} Cam. ^{op} G. ^{oq} Cam. ^{or} G. ^{os} Cam. ^{ot} G. ^{ou} Cam. ^{ov} G. ^{ow} Cam. ^{ox} G. ^{oy} Cam. ^{oz} G. ^{pa} Cam. ^{pb} G. ^{pc} Cam. ^{pd} G. ^{pe} Cam. ^{pf} G. ^{pg} Cam. ^{ph} G. ^{pi} Cam. ^{pj} G. ^{pk} Cam. ^{pl} G. ^{pm} Cam. ^{pn} G. ^{po} Cam. ^{pp} G. ^{pq} Cam. ^{pr} G. ^{ps} Cam. ^{pt} G. ^{pu} Cam. ^{pv} G. ^{pw} Cam. ^{px} G. ^{py} Cam. ^{pz} G. ^{qa} Cam. ^{qb} G. ^{qc} Cam. ^{qd} G. ^{qe} Cam. ^{qf} G. ^{qg} Cam. ^{qh} G. ^{qi} Cam. ^{qj} G. ^{qk} Cam. ^{ql} G. ^{qm} Cam. ^{qn} G. ^{qo} Cam. ^{qp} G. ^{qq} Cam. ^{qr} G. ^{qs} Cam. ^{qt} G. ^{qu} Cam. ^{qv} G. ^{qw} Cam. ^{qx} G. ^{qy} Cam. ^{qz} G. ^{ra} Cam. ^{rb} G. ^{rc} Cam. rd G. ^{re} Cam. ^{rf} G. ^{rg} Cam. ^{rh} G. ^{ri} Cam. ^{rj} G. ^{rk} Cam. ^{rl} G. ^{rm} Cam. ^{rn} G. ^{ro} Cam. ^{rp} G. ^{rq} Cam. ^{rr} G. ^{rs} Cam. ^{rt} G. ^{ru} Cam. ^{rv} G. ^{rw} Cam. ^{rx} G. ^{ry} Cam. ^{rz} G. ^{sa} Cam. ^{sb} G. ^{sc} Cam. ^{sd} G. ^{se} Cam. ^{sf} G. ^{sg} Cam. ^{sh} G. ^{si} Cam. ^{sj} G. ^{sk} Cam. ^{sl} G. sm Cam. ^{sn} G. ^{so} Cam. ^{sp} G. ^{sq} Cam. ^{sr} G. ^{ss} Cam. st G. ^{su} Cam. ^{sv} G. ^{sw} Cam. ^{sx} G. ^{sy} Cam. ^{sz} G. ^{ta} Cam. ^{tb} G. ^{tc} Cam. ^{td} G. ^{te} Cam. ^{tf} G. ^{tg} Cam. th G. ^{ti} Cam. ^{tj} G. ^{tk} Cam. ^{tl} G. tm Cam. ^{tn} G. ^{to} Cam. ^{tp} G. ^{tq} Cam. ^{tr} G. ^{ts} Cam. ^{tt} G. ^{tu} Cam. ^{tv} G. ^{tw} Cam. ^{tx} G. ^{ty} Cam. ^{tz} G. ^{ua} Cam. ^{ub} G. ^{uc} Cam. ^{ud} G. ^{ue} Cam. ^{uf} G. ^{ug} Cam. ^{uh} G. ^{ui} Cam. ^{uj} G. ^{uk} Cam. ^{ul} G. ^{um} Cam. ^{un} G. ^{uo} Cam. ^{up} G. ^{uq} Cam. ^{ur} G. ^{us} Cam. ^{ut} G. ^{uu} Cam. ^{uv} G. ^{uw} Cam. ^{ux} G. ^{uy} Cam. ^{uz} G. ^{va} Cam. ^{vb} G. ^{vc} Cam. ^{vd} G. ^{ve} Cam. ^{vf} G. ^{vg} Cam. ^{vh} G. ^{vi} Cam. ^{vj} G. ^{vk} Cam. ^{vl} G. ^{vm} Cam. ^{vn} G. ^{vo} Cam. ^{vp} G. ^{vq} Cam. ^{vr} G. ^{vs} Cam. ^{vt} G. ^{vu} Cam. ^{vv} G. ^{vw} Cam. ^{vx} G. ^{vy} Cam. ^{vz} G. ^{wa} Cam. ^{wb} G. ^{wc} Cam. ^{wd} G. ^{we} Cam. ^{wf} G. ^{wg} Cam. ^{wh} G. ^{wi} Cam. ^{wj} G. ^{wk} Cam. ^{wl} G. ^{wm} Cam. ^{wn} G. ^{wo} Cam. ^{wp} G. ^{wq} Cam. ^{wr} G. ^{ws} Cam. ^{wt} G. ^{wu} Cam. ^{wv} G. ^{ww} Cam. ^{wx} G. ^{wy} Cam. ^{wz} G. ^{xa} Cam. ^{xb} G. ^{xc} Cam. ^{xd} G. ^{xe} Cam. ^{xf} G. ^{xg} Cam. ^{xh} G. ^{xi} Cam. ^{xj} G. ^{xk} Cam. ^{xl} G. ^{xm} Cam. ^{xn} G. ^{xo} Cam. ^{xp} G. ^{xq} Cam. ^{xr} G. ^{xs} Cam. ^{xt} G. ^{xu} Cam. ^{xv} G. ^{xw} Cam. ^{xx} G. ^{xy} Cam. ^{xz} G. ^{ya} Cam. ^{yb} G. ^{yc} Cam. ^{yd} G. ^{ye} Cam. ^{yf} G. ^{yg} Cam. ^{yh} G. ^{yi} Cam. ^{yj} G. ^{yk} Cam. ^{yl} G. ^{ym} Cam. ^{yn} G. ^{yo} Cam. ^{yp} G. ^{yq} Cam. ^{yr} G. ^{ys} Cam. ^{yt} G. ^{yu} Cam. ^{yv} G. ^{yw} Cam. ^{yx} G. ^{yy} Cam. ^{yz} G. ^{za} Cam. ^{zb} G. ^{zc} Cam. ^{zd} G. ^{ze} Cam. ^{zf} G. ^{zg} Cam. ^{zh} G. ^{zi} Cam. ^{zj} G. ^{zk} Cam. ^{zl} G. ^{zm} Cam. ^{zn} G. ^{zo} Cam. ^{zp} G. ^{zq} Cam. ^{zr} G. ^{zs} Cam. ^{zt} G. ^{zu} Cam. ^{zv} G. ^{zw} Cam. ^{zx} G. ^{zy} Cam. ^{zz} G.

De Christo, & de Ecclesia, Er. P. Pi. Ca. Tre. G. i. e. de spiritali Christi & piorum conjunctione, quam Spiritus ^a Vor. Sanctus verbis illis ad Adamo prolatis jam tum significabat ^b. Unde hortor vos, o conjuges, ut amorem hunc ^c Me. conjugalem foveatis, atque ita mysterium hoc quod representatis, reipsa exprimatis, amore, reverentia, &c. ^d T. 33. Veruntamen, &c. Πάντες υμεις οι καθ' ενα εν αλλοις, &c.] Veruntamen (q. d. Omisso hoc mysterio ^e : Quamquam ^f Zan. iste locus ^g μυστικός sic recte explicetur, tamen &c. ^h πέντε à vobis impleri debet ⁱ : Quod de Christo secundum mysterium dico, id secundum literam ad vos conjugatos pertinet ^m. Vel, Quamquam, Er. Ca. vel, Itaque, P. Be. ⁿ E. Sensus enim poscit ut hic sit illativa particula, redundante ^o, sicut in ^p δὲ καὶ ^q. Al. πλὴν hic est ^r DEN, attamen ^s : q. d. Verum ut ad institutam exhortationem revertar ^t. ^u & vos (q. d. sicut Christus dilexit Ecclesiam, sic & vos ^v :) per unum (vel, singulativ. Er. Il. Ti. vel, singuli, P. Be. Pi. G. q. d. ad unum omnes, five Reges, five subditi, five uxores sint formosæ, divites, morigeræ, five deformes, pauperes, immorigeræ ^r : sub. ita facite, P. vel, hoc ^s Idem. prestate, Er.) unusquisque—sicut seipsum, &c. Mo. &c. ut supra v. 28 ^t. Sensus duplex, vel, 1. non minus ^u G. quam seipsum; vel potius, 2. quia illa est Alter ego ^v, vel velut eam cum qua est una caro ^w. ^x Uxor, &c. ^y E. sim. ^z Zan. ^{aa} H. ^{ab} γυνὴ ἡ καὶ τοῦ ἀνδρός τὸν ἑαυτὴν ^{ac}] Et hic est trajectory vox ^{ad} ἡ καὶ ἡ καὶ τοῦ ἀνδρός τὸν ἑαυτὴν. Timere autem hic Obeydire significat, quomodo & ^{ae} Heb. sumi solet. Er est hoc monitum & in Libro Musar ^{af} : [Sic vertunt ^{ag} :] Uxor autem (sub. dico, vel, det operam, V. vel sub. videat, P. Be. vel, curet, Zan. vel, decet, Ar.) ut reveretur (vel, timeat, five metuat, Mo. Be. Camer. metu non servili, sed liberali, ex amore & reverentia, &c. ^{ah}) virum, Er. Pi. ^{ai} P. &c. Sed non opus est Ellipsi. Potius pleonasmus est ^{aj} ἡ καὶ, quod imperandi vim habet, & in versione negligi potest, unde Vulg. hic recte, Uxor autem timeat virum. Sic & Marc. 5. 23. & 14. 49 ^{ak}. [ad quæ loca consule Synopsin nostram.] ^{al} Clop. in collat. crit. P. 3995.

CAP. VI.

1. ^a Filii, τὰ τέκνα] Hoc sic dictum ut modò ^b αἱ γυναῖκες ^c. ^d Obedite, &c. ὑπακούετε, &c.] ὑπακούειν ^e G. proprie est subaudire, seu obaudire & subauscultare, & est inferioris ad superiorem, ut ostendit particula ^f καὶ. Ergò ^g ὑπακούειν est h. l. cum omni subjectione & reverentia parentum mandata attentè audire promptèque perficere ^h. Auscultate in Domino (i. e. vel, 1. propter Dominum, qui hoc mandavit ⁱ : H. ^j καὶ κυρίως, i. e. διὰ τὸν κύριον ^k. Domini amore & reverentia ^l. Vel, 2. quatenus Christi Lex permittit ^m, modò nihil imperent perversum ⁿ, aut contra Dominum ^o. Vide Act. 5. 29 ^p. Obedientiam ergò limitat ^q. Vide Eph. 5. 24 ^r.) parentibus vestris, P. Be. Pi. &c. Vide quæ de hac re & de dominorum imperiis dicta à nobis de J. B. & P. 2. 26. 3. ^s Hoc enim iustum est] Jure Divino, Gentium, Naturæ. Docent hoc & bruta animalia, &c. ^t ψα. Quid enim æquius quàm ut eis obsequare per quos in rerum naturam introductus es, quibus parem gratiam nunquam possis reddere ^u ? ut eis obedientiam reddas à quibus vitam acceperis ^v. Rectè Latinus, Ames parentem si æquus est : si non, feras ^w. 2. Honora patrem, &c.] Sic & Lxx in Decalogo. Diximus in fusiore nostro ad Decalogum Commentario sub verbo ^x πατὴρ comprehendi & Curam, nè quid eis necessarium desit. Quò spectant illæ Græcorum sententiæ, ^y ἡγάδος βρώσεις γνησοβασίαν τὸν γονεὺς, ita &c. ^z Εὐλαζέμεθα τοὺς γονεὺς ὡς δεῖν καὶ λῶς. Adde Prov. 13. 1. ^{aa} Confistit iste honos, 1. in opere ^{ab}, obedientia ^{ac}, omnique officiorum genere ^{ad}, liberali rerum necessariorum suppeditatione, Marc. 7. id quod præcipue hic spectatur, cum jam antè de obedientia locutus fuerit, ad quam reverentia facile reducitur ^{ae}. 2. In sermone de eis honorifico, &c. 3. In tolerandis illorum morbis, morositatibus, & aliis incommodis ^{af}. ^{ag} Primum in (vel, cum, Be. Pi. &c.) promissione] i. e. Primum cui adjuncta sit expressa ^{ah}, & specialis promissio ^{ai}. Verum est. Nam quod præcedit, faciens misericordiam in millia, &c. generale

nerale est ad totam Legem pertinet^b, & præterea opponitur minis præcedentibus. Ac sapienter, loquens quasi pueris qui cœlestia & æterna nondum concipiunt animo, ostendit ex hoc facto promitti id quod homines, simul ac aliquâ ratione uti cœpere, maxime amant, i. e. vitam longam & simul fœlicem^c. In omni Decalogo id unum præceptum est jubens, cætera vetantia^d: Notant autem Hebræi vetantibus præceptis minas addi, promissa jubentibus^e. Al. *primum*, secundæ scilicet tabulæ^f.

3. *Ut* (vel, Nempe *ut*, Pi. Sunt verba ipsius promissionis^g, apud LXX^h.) *bene sit tibi & sis longævus, &c.* i. e. ut fœliciter ac diu vivasⁱ. Simul vult intelligi Paulus, quod tunc promissum est in terra illa, idem & nunc præstari in terris aliis: & hinc & aliunde apparet, aliquid in potestate hominis situm, unde ad longævitatē perveniat^k. Dicit *super terram*, non addit id quod in Exodo sequitur, *quam daturus est tibi*, nè Judæi crederent, aliam terram sibi esse expectandam per Messiam^l. Substantialia V. Testamenti adhuc manent & ad omnes fideles pertinent, accidentalia ad solos Israelitas. Hæc autem promissio semper impletur, vel simpliciter & ad literam, vel commutatione hujus beneficii in majus^m, in bona spiritualia & æternaⁿ.

4. *Nolite, &c.* *Μὴ παροργίζετε, &c.* Nè irritate, sive provocate, ad iram, &c. Be. Pi. P. &c. Nimiā severitate, duris imperiis^o, iniquis præceptis^p; plus ab illis operis exigentes quam par est, asperitate, minis^q, verbis contumeliosis, verberibus [aut] injustis^r, aut nimis^s. Nè sitis in eos sævi, agrestes, morosi: clementiā potius quam metu eos in officio retinete: alioqui alienantur animi liberorum a parentibus, ut eos amare & revereri tanquam parentes non possint, sed tantum metuere ut tyrannos^t. Cavete nè sine causa eos malè tractetis: nam sic nè Equum quidem reddas docilem^v. ¶ *Sed, &c.* *Ἄλλ' ἐντρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ κυρίου καὶ κυρίου* *Sed enatrite* (vel, educate, Mo. Vulg. quoad corpus, donec succrescant^x): eos disciplinā (vel, in eruditione, Er. V. P. vel, institutione, Er. cum institutione; i. e. adhibitā institutione: *ἐν προοίῳ*, vel, *μετὰ* y: vel, per eruditionem, Er. Ti.) & admonitione (vel, doctrinā, Tre. ex Sy. correptione, Mo. vel, castigatione, Be. Vor. monitis, P. Ca. Ar. correptionem, Er. Ti. commonefactione, Pi.) Domini, Be. i. e. Christi^z. i. e. Date eis vivendi modum secundum doctrinam & monita Christi^a; *παιδείας* finis & scopus est *παιδείας* b. Utraque vox anceps est, & significat tum eruditionem & admonitionem, tum castigationem & obijurationem^c. Malim posterius, præsertim quoad *παιδείας* quæ fere semper in S. S. sic usurpatur^d. *παιδείας* sæpe quidem latius extenditur, sed hic significare videtur institutionem per pœnas, quæ adhibendæ sunt filiis simulatque aliquam liciti ac illiciti cognitionem haurire possunt. Sic *παιδείας* usurpatur Heb. 12. 7. & Sirach. 7. 24. & 30. 2, 12. Latini modò castigare dicunt, modò emendare. *παιδείας* autem est ea institutio quæ fit verbis, olim quidem Legis, Deut. 6. 7. Prov. 22. 6. nunc verò Evangelii^e. Al. *παιδείας* hæc respicit virtutes morales & intellectuales: vultigitur ut eos instituant tum in literis & artibus, tum in bonis moribus. Huic subjicit, id quod proprium est Christianorum, ut eos instituant *ἐν πνεύμῳ, &c.* i. e. in vera religione ac pietate. Peccant parentes nimiā vel severitate, vel indulgentiā. Utrumque vitium hic corrigitur^f.

5. *Servi* ¶ Non tollit morem tunc receptum servis utendi: habet enim sua commoda, & licet eo rectè uti^g. Docet libertatem Christianam consistere cum servitute politica, & per Christum non tolli, nec mutari, status politicos^h. ¶ *Obedite, &c.* *ὑποτάξτε τοῖς κυρίοις ὡς τῷ κυρίῳ* ¶ *Obedite dominis* (sub. vestris, Zan. sic Be. Pi. sive pii sint, sive impiiⁱ): secundum carnem, Mo. vel, carnalibus, Vulg. temporalibus^k, qui dominantur corpori vestro, vestrisque rebus externis^l; iis qui secundum leges jus in vos habent. Sic & Col. 3. 22^m. Ità mitigat servitutis asperitatem, & limites tum dominis in imperando, tum servis obsequendo, definitⁿ: Domini sunt, sed temporarii, non æterni, non in animas & conscientias vestras^o. *Servitus non in totum hominem descendit*, ait Seneca, excipitur animus. Animo

tam herorum quam servorum Deus imperat, & nunc sub Deo Christus, infra v. 9. Col. 3. 24. & 4. 1 P. vel, secundum carnem, q. d. Quamvis communem vobiscum naturam habeant, domini tamen jure excellunt^a. ¶ *Cum timore* (scilicet Christi judicis, ex collat. Col. 3. 22^r. vel, cum reverentia^t; vel, obedientia^u): & *tremore* i. e. sollicitudine^v: vel, metu ipsis displicendi^w: vel, metu pœnæ: hoc enim proprium est servorum. Confer Rom. 13. 3, 4^y. sed servilem metum nè in illis probat^z. Etiam de nostris adversus Deum officiis eadem vocabula usurpantur Phil. 2. 12^a. ¶ *In* (vel, Cum, Be. Pi.) *simplicitate, &c.* i. e. Corde simplici, recto^b, candido & sincero, sine dolo & hypocritici^c; fide non ficta. 1 Pat. 29. 17. *יֵשׁוּעַ לֵבְבִי* vertitur *ἐν ἀπλοῦτι καὶ δόξῃ*. Utitur hac locutione & Sapiens, 1. 1^d. ¶ *Sicut Christo* i. e. Propter Christum, qui hoc vult, & sicut Christus mandat, ita ut in gratiam dominorum carnalium nil agant contra Christum^e: vel, quomodo Christo servimus^f, qui omnia videt, etiam occulta cordis^g. Vide 2 Cor. 1. 2. Eph. 5. 22^h.

6. *Non, &c.* *Μὴ κατ' ὄφθαλμον δούλευτε ὡς ἀνθρώποις, ἀλλ' ὡς κυρίῳ* Habet interdum voces eleganter compositas Paulus, quales sunt hæc duæ: *ὡς ἀνθρώποις* est & Col. 3. 22. desumpta ex Græco, Psal. 61. *Non secundum ocularem, sive oculorum, servitutem*, Mo. E. Er. (vel, ad oculum servientes, P. Be. Pi. &c. vel, ad aspectum oculorum, Tre. ex Sy. i. e. nihil aliud spectantes quam ut dominis suis præsentibus & intuentibus placeantⁱ, ut adulatores & aulici^j, ut Giezi, qui alius erat in heri conspectu, alius extra conspectum, 2 Reg. 5. aut ut aulici Saulis, qui in rebus improbis ei adulabantur. *In oculis* frequens Ciceroni, pro in conspectu^m.) *quasi hominibus* (qui occulta cordis non videntⁿ), *placere*, Mo. Vulg. vel, *placere conantes*, sive studentes, Et. Ti. Ca. V. &c. potius quam Deo^o: quasi nihil aliud spectetis, quam hominum offensam caveri^p, aut gratiam captare^q, & proinde absentibus dominis, eorum res & negotia parum curantes^r. Significat eos qui non cogitant quid sui sit officii, sed quomodo per fas aut nefas gratias capiant^s: *ἀνθρώποις*, *ἐν ὄφθαλμοις* & *ἐν τῷ βέλτερι* ἰδόντες *παράσκηνον αὐτοῦ*. Tales videas servos Comicos apud heros minores: tales erant aulici Saulis^t. ¶ *Ut servi Christi* i. e. ¶ *Ut decet servos Christi*, qui hoc mandat^v. Jussit Christus Cæsari pareri. Eadem autem est ratio in republica & in familia. Nec ad salutem nostram quicquam refert quâ parte in humana re locati simus. Licet quamvis personam bene agere, *ὡς δούλοι θεῷ* ait Petrus, 1. 2. 16^x. ¶ *Facientes voluntatem Dei* (i. e. quæ Deus præcepit^y: q. d. Non facitis voluntatem hominum, cum eis obeditis, sed Dei & Christi, qui hoc a vobis postulat^z.) *ex animo* i. e. *בְּכָל לֵב*, Psal. 111. 1. id est, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam, ut in re simili dicitur Rom. 13. 5. In quibusdam exemplaribus illud, *ἐκ ψυχῆς*, refertur ad sensum sequentem^a.

7. *Cum, &c.* *Μετ' ἐὐνοίας, &c.* ¶ *Cum benevolentia*, (i. e. non coactè^b, aut gravatè^c, sed libenter^d, benevolè^e, amicè^f: non adulatoriè, aut ex *φιλαυτία*, sed ex amore^g. Bene hoc addidit. Esse enim potest inter dominum & servum, quanquam in dispari fortuna, amicitia quædam. *Servi humiles amici* Senecæ. Vide quæ diximus de J. B. & P. 3. 14. 2. Itaque & *δούλον ἐὐνοίᾳ δούλοισι* dixit Euripides, & *δούλον ὅποι φιλοῖσι δεσποτῶν γένει*. Tales illi qui in convivis loquebantur, sed in tormentis tacebant, ut ait Seneca, Epist. 47. *Contumax, etiam adversus tormenta, servorum fides*, ait Tacitus Hist. 1. Exempla vide apud Valerium 6. 8^h.) *Domino*, (vel, sicut Domino, Vulg. sic Be. Pi. sed illud, *ὡς*, sicut, redundat, nec additur ab Amb. & Theoph. additur autem a Chrysⁱ. Ego *ὡς* restitui ex Claromont. & aliis 4. cod. MSS. & Vulg. & Syro. Sensus q. d. Dei voluntate & reverentiâ commoti^k.) ¶ *non hominibus*, P. Er. &c. i. e. Respicientes præcipuè non illos homines sub quibus positi estis, sed Christum, qui id exigit, & qui præmium reddit^l. Sentit hoc obsequii quod impenditur impiis aut morosis Dominis, non impendi hominibus, sed Christo, cujus amore servus tyrannidem fert, nè quod officii diculum ponat Evangelio^m. Innuit Christum esse Deum, & non hominem tantumⁿ.

8. *Scientes*, &c. [Ἰσχυροὶ ἐν — κομῆται, &c.] *Scientes* (vel, *Ut qui illud sciatis*, P. Pi. h. e. Cum hoc didiceritis & scire debeatis. Omnibus hoc notum & certum esse vult P.) *singulos quicquid fecerint boni* (nempe ob finem quem monstrat fides Christiana 9.) *hoc* (i. e. hujus primum, per Metonymiam satis frequentem. Similis locutio 2 Cor. 5. 10.) *reportaturos* (non quidem ex debito, vel pro meritis suis, sed ex gratia, ut liquet ex Luc. 17. 10 f.) *à Domino*, Be. i. e. à Christo, omnium iudice. ¶ *Sive servos*, &c.] Neque enim Christus hæc discrimina aut nunc respicit, aut in iudicio respiciet, 1 Cor. 7. 22. & 12. 13. Gal. 3. 28. Col. 3. 11 v.

9. *Eadem facite*, &c.] Non opere aut officio, sed modo & proportionem; nam officia servorum & dominorum diversa sunt: *eadem* non specie, sed genere, secundum cuiusque conditionem & vocationem; agite cum simplicitate, ex animo. Vicissim in eos ostendite benevolentiam, & humanitatem. Vide Plinii & aliorum monita de J. B. & P. 3. 14. 2. *Ὅταν πῶς πρὸς ἐνδοξοῦν ὁκίτε, οὐκ εἰν ἔδεν ἡμῶν καλλίον βίω.* Christiani omnibus Christianis fratres: itaque parē, imò maiorem, bonitatem ostendere debent in servos Christianos quàm olim Hebræi in Hebræos. Vide Deut. 15. 12. Jer. 34. 14. *Paria facite cum illis servis.* Seneca Epist. 47. *Servi sunt? imò homines, — imò contubernales, — imò humiles amici, — imò conservi.* Arrogantia proverbium est, *Totidem esse hostes, quot servos.* Non habemus illos hostes, sed facimus. *Sic tu cum inferiore vivas quemadmodum tecum superiore velles vivere.* ¶ *Remittentes minas*] Itā Er. P. Mo. II. Ti. &c. i. e. Poenas quas comminati estis, vel minacem sævitiam, five injustas ac importunas minas, vel asperitatem five duritiam. Non prohibet minas simpliciter, sed ne perpetuò aut sæpe, ne gravius & clamoribus minentur quàm par est; ne minas statim executioni mandent, si non usque adeò bene & perfecte obtemperatum sit. Non dicit *abstinentes à minis*, sed *remittentes minas*. Nolite iracundè agere ubi aliter jus vestrum tenere potestis. Noli esse *Antiphates trepidi Laris*, aut *Polyphemus*. Vide Levit. 25. 43. Dixi *iracundè*: nam *ὀργή*, quod *iracundiam* significat, Græcè vertitur *ἐπιθυμία*. Clemens Romanus eodem sensu dixit, *οὐκ ἐπιθυμῶν δόλω σὺ — ἐπιθυμῶν ψυχῆς ἡ*. ¶ *Et*, &c. *καὶ ὑμῶν ὑπὸν*, &c.] Chrys. legit *καὶ ὑμῶν καὶ ὑπὸν*, scil. servorum. In MS. *καὶ ὑπὸν καὶ ὑμῶν*. Parum refert. *Et vester ipsorum dominus est in celis*, Er. P. V. &c. ergo potentissimus est. Communem Dominum & iudicem habetis vos & illi. Et ipsis & vobis idem imperat. Homines estis: *ὅτι οὐκ ἐστὶν ἄλλος θεὸς ὡς οὐκ ἐστὶν ἄλλος βασιλεὺς*. *Omne sub regno graviore regnum est.* Vide Barnabam in Epistola. [in G.] Si in Lege Veteri servi molliter tractati fuere, quia Deus eos sibi acquisiverat educendo ex Ægypto, Levit. 25. 42. quantò nunc magis, cum idem Dominus & dominos & servos à servitute multò duriore liberaverit? Lactantius, *Tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt, sed eos & habemus & dicimus spiritu fratres, religione conservos*. Reprimit supercilium dominorum qui putant sibi nihil non in servos licere. ¶ *Et personarum*, &c.] Non personas respicit, sed merita; iuste iudicat, non te absolvit quia Dominus est, aut illum puniet, quia servus: non curat Christus ista fabulæ humanæ choragia. Vide quæ dicta Act. 10. 34. Rom. 2. 11. Gal. 2. 6. Adde Col. 3. 25. Sumpta locutio ex Deut. 10. 17. & 2 Par. 19. 7 f.

10. *De cætero*; τὸ λοιπὸν] *Quod superest*, P. Pi. In MS. τὸ λοιπὸν, ut Gal. 6. 17. locutio ad finem festinantis. Nunc redit ad generalem admonitionem, q. d. Hactenus de fide & singulis ferè vitæ officiis abundè differui, nihil aliud mihi restat quàm ut vos ad constantiam & fortitudinem animem. ¶ *Confortamini*; Et hic est passivum pro reciproco, ut & 2 Tim. 2. 1. & in Græco, Psal. 52. 7. *ἐνδυναμῶδε*] *Corroborate vos*, Pi. *Sitis fortes*, i. e. constanti & forti animo estote adversus Satanam. ¶ *In Domino*] i. e. Auxiliatore Domino: vel, per Christum, in quo manendum per fidem, extra quem imbecilli eritis, &c. i. Joan. 5. 4. ¶ *Et*, &c. *καὶ ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἐν λόγῳ*] Genitivus exegeticus, ut

suprà 4. 26. Habes hanc geminationem & suprà 1. 19. Respici videtur locus Esaiæ 52. 1. Pleonasmus hic est, emphasin habens. *Ἰσχυρὸς* est velut radix, vel habitus, &c., five id quod in Christo est: *καὶ τὸ* est vel fructus, vel *ἐνέργεια*, quæ nobis communicatur. *Pèr-que potentiam roboris illius*, Er. sim. Vul. i. e. per potentiam ac fortitudinem ejus, five quam ille suppeditat, seu potius, quæ ille vos adjuvat. *Et per forte ipsius robor*, Er. Pi. P. &c.

11. *Induite*, &c. *ἐνδύσατε τὴν πανοπλίαν*, &c.] Incipit jam à re militari figuras ducere. Locus huic geminus 2 Cor. 10. 4. & alter 1 Thef. 5. 8. Simile illud Esaiæ, 61. 10. *ἐνδύσθε με ἰμάτιον σωτηρίας καὶ χιτῶνα ἐκφοροῦντος*. Habes *πανοπλίας* vocem in Græco Jobi 39. 20. & 2 Sam. 2. 21. ubi in Hebræo *לְבָשׁוּ*. In Glossario, *πανοπλία*, *armatura*. *Universitatem armorum* dixit Ambrosius. *Par armatura etiam Deo tribuitur*, Sap. 5. 18, 19, 20, 21, 22. [Sic vertunt:] *Induite totam, five integram*, (vel, *universam illam*, P. Be. Pi.) *armaturam* (omnia arma militaria, tum ad vos defendendos, tum ad hostes feriendos: *Dei*, Zan. E. h. e. quæ à Deo donatur, q. d. quæ non carnalis est, sed spiritualis, 2 Cor. 10. 4.) ¶ *Ut possitis stare* (scilicet in pugna; vel, pugnare, ut Psal. 94. 16. *Quis stabit mihi*, &c. i. e. pugnabit: & alibi, *Multi stant contra me*, & est 8. 11. *ut starent pro anima sua*, i. e. ut pugnarent pro vita sua: vel, *stare*, i. e. vincere; nam qui vincit *stare*, qui vincitur *cadere*, dicitur. Vel, resistere; vel, in fide & via Christi persistere. ¶ *Adversus*, &c. *Πρὸς τοὺς μεθ' ὑμῶν*, &c.] *Adversus insidias* (vel, *versutus*, Ar. *vius agendi astutus*, &c.) *ὁκνῶν*. Vide suprà 4. 14. vel, *artes*, Be. BA. ut *Suidas* reddit. Itaque in Hesychio pro *μεθ' ὑμῶν*, *τέχνας*, legendum, *μεθ' ὑμῶν*. Vel, *assultus* five *insultus*, Er. II. Ti. Tre. ex Sy. V. insidiosos congressus P.) *Diaboli*, P. Mo. &c. *ὁ σαβωτ*, ut alibi *ὁ σατανᾶς*, totam universitatem malorum Dæmonum significat. Confer locum Apoc. 12. 7. Docet, Diabolum pugnare contra nos ut aperto Marte, ita & ex insidiis, & adversus has majori panopliâ opus esse.

12. *Non est nobis colluctatio*, &c. *ἡ πύλη πρὸς αἶνᾶν*, &c.] *Lucra adversus sanguinem & carnem* (i. e. homines imbecillos, & humana, ut ex antithesi seq. & aliorum locorum collatione patet. Confer Gal. 1. 16, 17. & Mat. 16. 17. 1 Cor. 15. 50. Heb. 2. 14. *ψῆχον* dicuntur Homines, ubi comparantur Deo aut Angelis. Obj. At nos mali quoque homines oppugnant. Resp. 1. Subauditur hic *tantum*, more Hebræo; ut ut sæpe fit. 2. Non simpliciter id negat, sed ipsum totius belli autorem indicat: q. d. Non tam contra carnem, & sanguinem, quàm, &c. f. Diabolus per mundum & carnem, tanquam instrumenta sua, electos oppugnat. ¶ *sed adversus imperia, adversus potestates*, P. Be. Pi. Intelligit cacodæmones, quos sic vocat ab adjuncta potestate & dominatione, vel ob varios eorum gradus & ordines. Eadem graduum nomina usurpantur de Dæmonibus quæ de Angelis: nam & Satanæ imperium ordine constat, Mat. 12. 26. *ἀρχὴς* & *ἐξουσίαι* de sanctis Angelis habes & suprà 1. 21. & 3. 10. Col. 1. 16. de malis Angelis, 1 Cor. 15. 24. Col. 2. 15. *ἀρχὴς* & *δυναμίς* de iisdem malis Angelis, Rom. 8. 38. ¶ *Adversus*, &c. *Πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας καὶ σκότους*, &c.] *Adversus mundipotentes* (vel, *principes*, Pi. vel, *possessores*, Tre. ex Sy. vel, *mundi Dominos*, Er. II. P. Zan. q. d. adversus deos hujus mundi, ut Diabolus vocatur 2 Cor. 4. 4. *tenebrarum* (vel, *tenebrosos*, Pi. Vor. i. e. impios & damnatos: vel, id est, *tenebrarum*, Be. Pi. rectores *tenebrarum*, Er. II. Ti. P. i. e. vel, 1. hujus tenebrofi aeris, mundi hujus inferioris & caliginosi, in quem Dæmones, in poenam hominis, potestatem acceperunt, five ad tentandum homines, five ad nocendum eis, ad ciendum procellas, ventos, &c. vel, 2. hominum impiorum, & malorum operum: *seculi hujus*, Mo. Ca. In MS. τὸ σκότος τέτυκται, quomodo legerunt & Syrus, & Latinus. Sed forsan rectius τὸ σκότος construxerimus cum *κοσμοκράταις*, ut interpretemur tenebrosos principes, &c. In Claramont cod. non legitur τὸ σκότος τέτυκται. Et sanè nomen τὸ σκότος satis videtur istud intelligi. *illos dicit qui imperium habent in mundum hunc tenebrosam*, i. e. magnam partem humani generis,

ris; qui ὁ δὲ τῶν τοῦ αἵματος, supra 2. 2. Simili modo princeps
ejus universitatis, ὁ ἀρχὴν τῆς κώπης, Joh. 12. 30. ὁ Θεὸς
τῶν αἰώνων τῆς 2. Cor. 4. 4. κοσμοκράτορας τῆς σκότης idem est
quasi dixisset, τῆς κατὰ φύσιν τῆς κώπης τῆς σκότης. Opponit
τῶν κώπης τῆς σκότης filiis lucis, de quibus supra 5. 8. ubi
itidem dicuntur illi antea fuisse σκότης. ἔργα σκότης ha-
buimus supra 5. 11. 2.

¶ *Contra, &c. Περὶ τῶν πνευματικῶν τῶν πονηρῶν ἐν τοῖς ἐπικρατοῦσι*] *Adversus spiritua-
lia* (vel, *spirituales*, Er. II. Ti. P. &c. Insinuat, tantò
majorem esse Dæmonum malitiam, quantò natura no-
bilior est. Vel, *spiritus*, Tre. ex Sy. Forfan legendum
πνεύματα.) *nequitia* (vel, *malitas*, P. Pi. sim. Be.
nequitias, Er. V. Zeg. vel, *astutias* five *versutias*, Er. Ti.
vel, *malos*, Tre. ex Sy. i. e. dæmones nequam. Πνεύ-
ματα πονηρὰ Hebræo more quæ πνεύματα πονηρὰ, Mat.
12. 45. πνεύματα ἢ πονηρὰ dixit pro *spiritualem ma-
litiam*, quomodo Latini *plana camporum* & *ardua mon-
tium* pro *planis campis* & *arduis montibus*.) *in celesti-
bus*, Mo. Er. &c. sub. locis, Pi. vel, quæ sunt *in subli-
mi*, P. Be. Pi. qui in sublimibus habitant locis, h. e.
in aere, qui *cælum* sæpe dicitur in Scriptura. Loca
ἱερὰ sunt loca *aeria*, supra 2. 2. ubi retulimus He-
bræorum sententiam, *Omnia à terra ad cælum*, nempe a-
striferum, *plena esse talium spirituum*: ἡ ἐκ τῶν ἀστέρων (*aere
induti*) Hesiodus de Dæmonibus. Diversa hinc notat
Dæmonum genera, five loco, five suggestationibus suis,
discrepantia; nempe *terrestria*, κοσμοκράτορες, &c. qui
carnales appetitus, libidinem, &c. suggerunt, & *aeria*,
qui *superbiam*, &c. Al. qui sunt *in rebus celestibus*:
Intelligo, in Evangelii & Religionis negotio quæ in
Evangelio cælum dici solet: vel, *pro celestibus*, q. d.
Non pro rebus terrenis colluctamur, sed pro regno
cælorum. Sed Græca præpositio hoc non admit-
tit.

13. *Accipite, &c. Ἀναλάβετε, &c.*] *Assumite*, vel *Ac-
cipite*, &c. Pe. Be. Mo. &c. Repetit quod dixerat, ut
armaturam nobis describat longè aliam quàm aut Ho-
merus in rebus Achillis, aut in rebus Æneæ Virgilius.
¶ *In die malo*] i. e. Tempore periculoso, difficili, tri-
sti; nempe cùm tentationes ingruunt, ab hostibus fi-
dei, tyrannis, hæreticis, hypocritis, Diabolo quasi
soluti & maxime sæviante; etiam tunc cùm Dæmo-
num arte homines fuscitati vobis mala maxima mina-
buntur, supra 5. 16. ¶ *Et, &c. Καὶ ἀπαντα
καταλεργασάμενοι εἶναι*] *Et omnia conficientes* (vel, *omnibus*
(sub. *rebus*, Zan.) *confectis*, five *perfectis*, five *peractis*, Er.
II. Ti. P. Be. Pi. V. Ca. i. e. expugnatis hostibus: *posteaquam
perfeceritis omnia*, Er. ex Chrys. Me. quæ
scilicet boni militis sunt. Multa sunt militum mu-
nia, Circumdare fossam vel aggerem, Castra munire,
Expedire arma, &c. His omnibus gnaviter peractis,
superest ut stent, semper accincti ad prælium. Vel, *in
omnibus perfecti*, Vulg. i. e. perfecte instructi five arma-
ti ad pugnandum: omnibus officiis strenuè defuncti,
vel rebus omnibus ex sententia confectis. *preparati
existentes in omni re*, Tre. ex Sy.) *stare*, Mo. in pugna
contra hostes, nè cadatis, aut loco cadere cogamini:
nè parta semel victoria vobis effluat è manibus. Militis
est non fatigari, & stare in prælio. *stare* tanquam
triumphatores.

14. *State ergo*] Duo hinc requirit, 1. ut quisque in
sua statione seu vocatione, tum generali, tum speciali,
se constanter contineat, nec cedat hosti, nec ab exer-
citu discedat. 2. vigilantiam, quæ securitati opponi-
tur, 1. Pet. 5. 8. ¶ *Succincti, &c. Περὶ ζωνῶν*
& *ζωνῶν*, &c.] Totam armaturam militis Christiani par-
tibus exponit, incipiens à cingulo seu baltheo milita-
ri, quo latera roborantur, lumbi (in quibus sunt
vires militis) stringuntur & muniuntur, qui thora-
cis & ζώνης commissuram tegebat. Milites ζώνης
habent, i. e. *balthæum*, qualem Hectori dedit Ajax. In
Glossario, ζώνης, *cingula*, *balthæum*, *cingulum*. Et rectè
Balthæo comparatur Veritas. Mendaciorum magna est
laxitas: Veritas adstringit hominem. Esa. 11. 5. *וְהָיָה
בֹנָה* bona fides erat *balthæus* lumborum ejus. [Verba sic
reddunt:] *Succincti* (vel, *Circumcincti*, Er. sic P. Be.
Pi. &c.) *lumbos vestros* (sub. *balthæo*, Er. Ti.) *in ve-
ritate*, Mo. &c. vel, *per veritatem*, Er. II. Ti. *Verita-
tem* intelligit, vel, 1. doctrinæ, h. e. veram religio-

nem, cuius Christus & auctor est & argumentum;
quam Satan inprimis nobis eripere querit. Non pla-
cet, quia Verbum Dei, quæ est reapse Doctrinæ veri-
tas, est Gladius ille Spiritus, &c. Vel, 2. scopi five pro-
positi, cordis rectitudinem, five sinceritatem, vel
(quod eodem recidit,) bonam conscientiam, 1. Cor. 4.
3, 4. & 2. Cor. 1. 12. 1. Tim. 1. 5, 18. quæ *mysterium
fidei retinetur*, 1. Tim. 3. 9. Vel, 3. *practicam*, five
morum, vel *ἐνδοκίαν*, in dictis, factis, pactis, & con-
ventis cum proximo, fidem ac sinceritatem, in dictis
& promissis.

¶ *Et induti lorica, &c. Ἰνδύμεθα
θώρακα, &c.*] *Θώραξ* dicitur, tum 1. ea pars corporis
quæ à collo ad pudenda usque trunca pertendit; tum 2.
vestis & armatura quæ eam corporis partem ambit; ut vi-
ce versâ *ζώνη* ea pars corporis dicitur *quam cingulum am-
bit*. Thoracis una pars à pectore infra umbilicum, al-
tera, quam *ζώνη* vocabant, ab umbilico ad genua pro-
tendebatur. *Θώραξ* indè dicitur quod pectus tegat,
Lorica Latinis: de qua habet Epigramma Martialis,
In via Sarmaticis domini lorica sagittis. In pectore Cor,
quod adversus tentationes tutum est consuetudine rectè
agendi. [Vertunt:] *Thoracem* (vel, *Loricam*, Mo.
Tre. ex Sy. Ca.) *justitia*, Er. II. Ti. &c. Hic Geniti-
vus, ut & sequentes, vim appositionis habet, id est,
speciem rei declarat: q. d. *Justitia* sit vobis pro thorace
militari. Sumptum hoc ex Esa. 59. 17. *induit ju-
stitiam* ὡς *θώρακα*. *Justitiam* intellige in operibus, ut
veritatem in dictis. *Justitiam* intelligit non specialem,
quæ jus suum cuique reddit, sed generalem, quæ est com-
pletio omnium virtutum, quæ, ut lorica, totum homi-
nem obarmat; justa seu sancta opera, constans seriū-
que studium sanctitatis novæque obedientiæ: quo
sensu *justitia* sumitur Job. 29. 14. Psal. 37. 6. & 112. 9.
Ezec. 18. 20, &c. 1. Joan. 3. 7. Hoc enim, *Loricæ* in-
star, præcordia & cor munit adversus vulnera lethalia.

15. *Et, &c. Καὶ ἐποποδισάμενοι* — *ἐν ἐπιμασίᾳ, &c.*]
Calceatis pedibus (calceis militaribus, id est, ocreis, quibus
& pedes & tibias muniabant, tum adversus
ictus hostiles, tum adversus incommoda viæ asperæ,
confragosæ, spinis horridæ, obicibus, vel etiam muri-
cibus, strata:) *preparatione* (vel, *alacritate*, Ca. vel,
ut parati sitis, Er. Ti. ut animus sit paratus, promptus
& expeditus: *ἐπιμασία* Græcè Dan. 11. 20, 21. est
ἵπς, id est, *statio* P.) *Evangelii* (vel, *felicitis illius nuncii*,
Be.) *pacis*, P. Pi. sic II. Mo. &c. i. e. pacem, h. e.
prosperitatem bonæque omnia secum afferentis, ac præ-
sertim pacem cum Deo, cum conscientia nostra, &
cum proximis: vel, *ad Evangelium pacis*, Er. Ti. &c.
scilicet considerandum & retinendum, amplexan-
dum & vitâ exprimendum, liberè intrepidèque con-
fitemendum, & si voceris, prædicandum, ac ad infide-
les perferendum. Neque ad illa præparatio hæc restrin-
genda est, sed & ad alia quævis, aspera licet & ardua,
officiâ nostra agenda ac subeunda, ad crucem tollendam,
nos abnegandos, &c. Ad hæc nos præparat armatque
Evangelium, quod optimum est suscipiendæ & peragendæ
expeditionis [Christianæ] instrumentum, quo
omnia obstacula superamus: unde *preparatio* hæc Evan-
gelii effectum est. Milites caligati sunt. *Pedes* signi-
ficant quotidianas actiones, ut diximus ad Joh. 13. 10.
Eæ non sordescunt, si semper insistant cogitationibus ex-
sequendi & propagandi Evangelii. Sermo est de cal-
ceis militaribus, qui constantiam confidentiamque sig-
nificare videntur: nam qui nudis pedibus ingreditur, ti-
midè & gradu suspensò progreditur; contra verò calcea-
intrepidè & audacter. Calceos induere indicium est
hominis parati ad iter: unde illud jussum & Israelitis in
[primo] Paschate, & Apostolis, Marc. 6. 9. Hæc ergò
phrasis, juncta cum ἐν ἐπιμασίᾳ, præparationem de-
notat five promptitudinem ad iter Christianum, ad quod
illos munit doctrina pacis & charitatis. Dixit autem
Evangelium pacis, [vel] alludens ad illud Esa. 52. 7.
quo Paulus utitur Rom. 10. 15. vel, quia de bello,
nempe cum dæmonibus, sermo illi erat, quod latissimâ
pacè, cum Deo scilicet, finiendum est: vel potius, quia id-
circo nos ad hoc iter præparat Evangelii cognitio, quod
per illud docemur & certioramur, Deum nobis esse Pa-
trem propitium, in Christo, qui est Pax nostra, regnū-

que nobis vincentibus paratum esse, &c. quâ persuasione muniti parati erimus ad hoc iter per dura & aspera alacriter prosequendum, &c.^h

16. In, &c. *Ἐν παντί*] In omnibus, Vulg. Mo. prædictis scilicet, veritate, iustitiâ, &c. Hoc enim scuto indigent omnia illa ut illæsa permaneant: In omni tentatione & opere. *Insuper*, Pi. *Adhæc*, P. Tre. ex Sy. Quod puto dilutius esse^k. Ante hæc, Er. *Super omnia*, Er. Ti. Zan. Be. Bod. E. h. e. præcipue: cui faver tum collat. Col. 3. 14¹. tum fidei natura usûsque hîc ei adscriptus, qui est non ad vulgaria, sed ad perniciosissima, tela retundenda, &c.^m. ¶ *Sumentes scutum* (vel, *clypeum*, Ca. Duo erant olim Parmarum genera, *Clypei*, Græcis *κλῑπεῖς*, qui rotundi erant; & *Scuta*, quem Græci *σχιῶδες* dixerunt, quæ oblonga erant totique corpori obtendi poterant. Quam distinctionem in Polybio videre estⁿ.) *fidei*, &c. *Τὸν θυῖν*, &c.] Scutum sit fides solida & constans, per spem firmata, per charitatem formata^o. *Fidem* intelligit Christianam, quæ promissiones respicit^p; vel, fiduciam in Christum^q, fidem quæ Christum cum sua perfectissima iustitia meritisque apprehendit & nobis applicat^r. ¶ *In quo*, &c. *Ἐν ᾧ* — *τὰ βέλῃ τὰ πονηρὰ*, &c.] *Quo* (vel, *Per quod*, V.) *possitis omnia jacula* (vel, *tela*, Mo. Ca. Vulg.) *mali* (vel, *maligni*, Be. Ar. *nequam*, Mo. Vulg.) *illius* (i. e. Diaboli, qui ὁ πονηρὸς ἐστὶν *ἔχον* dicitur, ut Matth. 6. 13. & 13. 19^t.) *ignita* (i. e. tentationes ejus^v, instar ignis penetrantes^x, & cor inflammantes^y. Alludit ad antiquæ militiæ morem, quo gentes barbaræ tela veneno inficiebant, quod & vulneraret corpus, & inflammaret, &c.^z. Sed *ignita* meritò dixit illa Diaboli tela quibus homines vel ad libidinem, iram, vindictam, &c. accendit, vel ad dubitationum ac desperationum angores impellit^a.) *extinguere*, Er. Il. P. Pi. &c. Solebant à funditoribus mitti glandes, quæ ipso motu ardecebant. Eæ scuto firmo repulsæ vim suam perdebant non minùs quàm ignis qui exstinguitur. Tale *οὐδὲ ἐν ἀβύσσῳ*, verum *דָּוִד*, quod nomen Judæi stultè indunt suis *σχιῶμα* *αἰνῶσι*, est Fides in Christum, repellens libidines omnes, quæ *tela* sunt Diaboli *ignita*: *Fides vincit mundum*, 1 Joan. 5. 4^b. Rectè hanc vim fidei tribuit, quia nihil efficacius est ad superandas Diaboli, carnis, & mundi, tentationes, quàm si quis fidem diligenter exerceat, & sæpe ante oculos ponat nobis promissa, quæ nec oculus vidit, &c. Hinc tot & tanta per fidem gesta leguntur Heb. 11. Confer 1 Pet. 5. 9^c. Nulla Panopliæ nostræ pars sine fide tentationes Diaboli repellere valebit. Si illi opponas tuam sinceritatem, iustitiam, &c. facillè respondebit, illa omnia imperfecta esse & inquinata, ideòque Deo placere non posse, &c. Hæc autem facillè diluuntur scuto Fidei, per quam Christo insiti à Deo acceptamur, & ut puri perfectique in Christo reputamur^d.

17. Et, &c. *Καὶ τὸ σπῆραλαίαν τὴν σωτηρίαν*] Et hoc ex Esa. 59. 17. *וְכִיבַע יְשׁוּעָה בְּרֶאשׁוֹ*, *σπῆραλαίαν σωτηρίαν*. *Galeam etiam salutis*, Be. Pi. Ca. Tre. &c. vel, *salvatoris*, Ar. vel, *salutaris*, Er. Ti. *salutarem*, Il. P. V. i. e. quæ salutem affert, quia tuetur caput^f; vel, à qua nostra salus & conservatio dependet^g. Per *galeam* hîc intelligit, vel, 1. Christum, qui est salutare nostrum, quique meritò pro defensione capitis assumitur^h; vel, 2. fidem in Christumⁱ; vel, 3. spem de salute æterna ex Evangelio concepta; ut apparet ex 1 Thef. 5. 8. ubi est, *καὶ σπῆραλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας*^k. quæ scuto fidei meritò subjungitur, utpote ei subjunctissima, aded ut *fides* & *spes* promiscuè pro eodem sæpe usurpentur^l. Caput, inter præcipua, tuendum militi, tum quia lethales ferme sunt ictus qui in eam partem cadunt, tum quia toti corpori caput imperat: in Capite nostro Mens est, quam falsis doctrinis seduci non patitur Spes illa vitæ æternæ, quæ solidè in nulla alia doctrina, præterquam in Evangelio, revelatur^m. Diabolus conatur nos ad desperationem adducere. Præcipit ergò spem certam salutis æternæ nobis per Christum gratis partæⁿ. Christo servatore, tanquam galeâ, caput munire nihil aliud est quàm omnem spem obtinendæ salutis & victoriæ in hoc periculofissimo certamine, in Christo figere, vitæque nostram illi protegendam committere, partam salutem huic acceptam referre^o. Spes hæc facit ut in mediis afflictionum & tentationum angustiis caput securi attollamus,

unde etiam *spe servati* dicimur, Rom. 8. 24 P. ¶ *Et* p. Bod. *gladium Spiritus*, (i. e. vel, 1. spirituale^q: Solent talia q. Zan. G. addi translationibus molliendis, ut diximus ad Matth. Bod. 26. 29^r. Et congruit, quia hostis etiam est spiritus, & ipsum bellum spirituale^t. Vel, 2. quo utitur spiritus, id est, animus hominis^u; vel, 3. qui à Spiritu S. subministratur^v, & per illum efficax est^x.) *hoc est*, (vel, *quod est*, Zan. *qui*, nempe gladius, est^y: ut o mutuetur genus à nomine postposito, *πῆμα*^z.) *verbum Dei*, Be. Pi. Quo Dæmonis jugulum petimus, cùm Evangelici verbi prædicatione infideles aut peccatores illi eripimus, & in Christi castra convehimus^a. Vult nos instructos esse testimonii Scripturarum, quibus possimus Diabolum repellere: id quod Christus fecit Matth. 4^b. *μάχιστα δὲ*, five *ρομφαία δὲ* *σπομ*, (nam hæc duæ voces eodem sensu ponuntur in his Libris, & apud V. T. interpretes;) est doctrina omnis quæ à Deo procedit, quia intima penetrat, separatque affectus malos à bonis. Vide Heb. 4. 12. Apoc. 1. 16. & 2. 12. Sumpta autem hæc similitudo ex Esa. 49. 2. & simul mysticè explicantur verba Psal. 149. 6^c. Notandum, inter omnes hujus armaturæ partes nullam esse quæ dorsum munit, sed omnes anteriora tueri. Quid ita? Quia nunquam huic hosti terga vertenda sunt, nulla nisi in pugnando & resistendo salus, &c.^f.

18. Per, &c. *Διὰ παντὸς προσευχῆς καὶ δεήσεως*] Hæc est pars septima divinæ *πανοπλίας*, sine qua reliqua arma parum profunt^d. Postquam eos armis instruxit, docet à quo fortitudinem & victoriam expectare & petere debeant^e. *Omni prece* (vel, *obsecratione*, P.) & *supplicatione*, Pi. vel, *deprecatione*, P. Be. Sensus est, Et hæc facite, multis orationibus Deum precantes, ut vos victores faciat^f. *Προσευχῆς* vox est quidem generalis, quo sensu & verbum *προσευχῆς* illicò habebimus: sed cùm opponitur ei *δέησις*, ut hîc & 1 Tim. 2. 1. *προσευχῆς* significat preces ad bona impetranda, *δέησις* deprecationem arcendis malis quæ metumus: est enim ἀπὸ τοῦ δέω deductum nomen. In Glossario, *δέησις*, *deprecatio*. Solet plerumque *δέησις* in Græco poni ubi in Hebræo est *תַּחֲנוּן*, aut *תַּחֲנוּנִים*, quæ voces implorationem misericordiæ significant^g. *Προσευχῆς* est adoratio ipsa, quâ quis se coram Deo humilians aliquid ab eo petit: *δέησις* est ipsa petitio, quâ quis, suam agnoscens indigentiam, opem petit^h. Al. Videtur potius Apostolus inculcatione usus ad vehementiam exhortationis, quàm discrimen aliquod istarum vocum attendisseⁱ. ¶ *Omni tempore*, *Ἐν παντί καὶ ὅτε*] *Ἐν παντί*, Luc. 18. 1. *ἀδιαλείπτως*, 1 Thef. 5. 17^k. In omni opportunitate, i. e. quoties occasio necessitatis & ingruentium malorum postulat. Non hîc loquitur de ordinariis Ecclesiæ aut familiarum precibus, sed de liberis orationibus. ¶ *In spiritu*] Tum, 1. nostro, quo oramus^l, non voce tantum^m, sed & animoⁿ, vel cordis affectu^o; mente in Deum ejusque promissa intentâ^p; cum intimo & ferventi spiritu^q: tum, 2. Sancto, per quem oramus^r, Rom. 8. 26, 27^t. Vide Eph. 5. 19^t. Respicere videtur illud Joh. 4. 24^v. ¶ *Et in, &c.* *Καὶ ἐν αὐτῷ* *τῷ ἁγίῳ πνεύματι*] *Et ad hoc ipsam* (vel, *illi ipsi*, P. Be. Pi. rei, Be. Pi. i. e. vel, 1. verbo Dei semper incumbendo, juxta Psal. 1. 2^x. Sed contortius hoc videtur. Vel, 2. precibus^y, five studio precationis^z: *ad hoc ipsum*, ut assidue Deum oretis in spiritu^a. *Ἐν αὐτῷ* τῷ ἁγίῳ ad rem totam præcedentem refertur^b.) *invigilantes*, Er. Il. Ti. Be, &c. Non securè dormientes^c: *שׁוּקֵדִים*. Militare dictum est, *Mars vigila*. Coniungi solent Preces & Vigiliæ, Matth. 26. 41. Psal. 5. 3. & 88. 13. In Templo semper aliquibus erat pervigilium^d. ¶ *In omni, &c.* *Ἐν παντί καὶ ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ καὶ δυνάμει καὶ πᾶσι τοῖς σπράσιν*] *In*, vel, *Cum*, *omni* (vel, *summa*, Ca.) *perseverantia* (vel, *instantia*, Mo. Er. vel, *sedulitate*, Er. Ti. V. de qua supra^e. In sacris Gentium dicebatur, *Hoc age*. Docet nos hoc Plutarchus in Numa, aitque eis verbis homines juberi *προσεχέειν τοῖς ἱεσίν*, &c.^f. (In sacris animum attentum habere, nec quicquam alienum interponere, &c.) & *supplicatione*, (vel, *deprecatione*, P. Ar. *obsecratione*, Mo.) *pro omnibus sanctis*, Be. Pi. &c. fratribus scilicet^g: Non pro se tantum orare vult unumquemque, sed & pro aliis^h: quod *ἐν τῷ* *ἑαῖς* vocat 1 Tim. 2. 1ⁱ. Dicit omnibus, quia nemo tam perfectus est, qui non opus habeat aliorum precibus^k.

19. Et pro me] Ecce quanti Paulus preces piorum faciat, cum ille, tantæ apud Deum gratiæ, speret se aliorum precibus posse adjuvari: & nos exultimabimus Pauli cum Christo regnantis preces nihil nobis prodesse. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

¶ Tychicus] Ex Asia hic erat, Act. 20. 4. & forte Epheſius. Sic ad Corinthios miſſus Titus, Corinthius & ipſe ¶ Chariffimus frater] Nempe in Domino. Hoc titulo idem Tychicus inſignitur Col. 4. 7. Credibile eſt, proveſtorem fuiſſe ætate; juniores enim magis appellat Paulus. Proveſtiores Rabbiniſ dicuntur חבירי. ¶ Et fidelis (in officio faciendo) cui ergo tutò credi poteſt. ¶ miniſter in Domino] i. e. In negotio Domini, in Evangelio adminiſtrando. Hic vel propriè diaconus erat, vel diaconus pro quolibet miniſtro ponitur. Διῶκον vox hîc ſumitur ut comprehendat omnes qui Evangelio navant operam, quales erant Evangeliſtæ, ipſique imprimis Apoſtoli. Vide 1 Cor. 3. 5. 2 Cor. 3. 6. & 6. 4. & 11. 23. ſuprà 3. 7. 22. Et, &c. καὶ ὁδοῦ ἀγίου, &c.] Brevis locutio, pro ἡ αὐτῶν παραγγελία, &c. Et conſoletur corda veſtra, Vulg. Be. Pi. ſic Er. P. &c. Nè animis deficiatis ob meas tribulationes, &c. Poſſit verti, Et exhortetur, &c. ¶ Pax (i. e. Reſ proſperæ, ſub. ſit vobis, Be. Pi.) fratribus, & charitas cum fide] Charitas ſit fidei conjuncta. Hæc duo juncta promiſſum habent vitæ æternæ. In MS. ἡ εὐλογία καὶ ἡ πίστις. ¶ A Deo Patre (ut authore & largitore) & Domino, &c.] Ut mediatore, qui per crucem ſuam hæc nobis promeruit. De Chriſto loquitur ſecundum humanam naturam. Conjuxit Cauſam principem cum Cauſa ſecunda, ut ſemper meminerimus nos utrique obligatos. 23. Gratia] Quæ complectitur omne genus beneficiæ divinæ pertinenſ ad ſalutem vitæ æternæ. ¶ Cum omnibus] Non Epheſios tantum ſalutat, ſed & omnes in Aſia Chriſtianos. ¶ Qui diligunt Dominum—in, &c. ἐν ἀφάρατος] In (vel, cum, Pi. ἐν, pro ſυν q.) incorruptione, Vulg. i. e. incorruptè ſive ſincerè, pure & ſanctè, ſine corruptela vitiorum: ἐν hîc valet ἀφάρ, teſtibus Chryſ. & Th. Sic diligitur Chriſtus, ſi nos ſervemus incontaminatos ab hoc ſeculo, cum vitæ caſtmonia, & abſque corruptelis libidinum. Cui favet, quòd libidines corruptionis voce ſignificantur, ut 1 Cor. 3. 17. 2 Pet. 1. 4. Jud. v. 10. Modum ergo hîc oſtendit, ſine quo Chriſtus non verè diligitur. Hoc adjecit propter diſcipulos Simonis Magi, qui inter tot turpitudines tamen Chriſtum ſe diligere profitebantur. ¶ Ad immortalitatem, P. Ad incorruptibilitatem, vel, Cum incorruptibilitate, vitæ ſcil. æternæ & metâ ejus gratiæ, quam fidelibus precatur. ¶ Gratia cum incorruptione, h. e. incorruptibilis, ſive quæ non corrumpitur. ¶ ἐν, pro ἐν, vel ſυν; ἀφάρατος autem pro ſinceritate nuſquam reperio. Græcus ſcholiaſtes perpetuum amorem intelligit, ut ἐν ἀφάρατος poſitum ſit pro ἀφάρατος, perenniter. Ἀφάρατος vox ad animum relata legitur & Tit. 2. 7. ubi tamen ea abeſt in nonnullis Codicibus, quia præceſſit vox idem valens, ἀφάρατος. In Gloſſario, ἀφάρατος, incorruptus. Utuntur Plato & Demoſthenes: Plato & ἀφάρατος voce ſenſu eodem. Significatur iſ qui nullâ vi, nullis precibus, nullis illecebris ſe corrumpi, i. e. à recto abduci, patitur. Talis animi ſtatus hîc dicitur ἀφάρατος potèſtque hoc ἐν ἀφάρατος verti conſtanter. Sicut virgo ſuppro corrumpitur, ſic peccator quovis animus: ita hîc Chryſoſt. & ex illo Græci alii.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

PHILIPPENSES.

PROLEGOMENA.] Philippi urbs Macedoniae præcipua erat ^a, & prima, Act. 16. 12. five situ, prima cis fluvium Strymonem, qui Macedoniam à Thracia dividebat ^b; five potius dignitate, &c. [De hac difficultate plura videtis in Zan. & Gom. ad h.l.]

^a G. sim.
Ca. Zan.
^b Zan.
^c Gom.

^d Ca. sic G.
Zan. Gom.
^e Zan.
^f Ca.
^g Haai.

^h Ca.
ⁱ G. Gom.
sic Zan.
^j Gom.
Cap. append. ad hist. Apost. p. 3921.
^k Gom. sic
G. Cap.
^l Cap. ib.
^m Gom. sic
Ca. Ham.
ⁿ Gom.
sim. Ham.
^o Zan.
^p Cap. ib.
^q Ca.

Erat & colonia Romana ^d, Act. 16. *. Hanc converterat, cum Divinitus evocatus esset in Macedoniam, Act. 18. f. Vide Act. 16. 12. & 20. 3. g. Eam sæpius revisit, Act. 20. Mediocria erant initia hujus Ecclesiæ; sed postea valde aucta erat, tum credentium numero, tum ferventi pietatis studio: Quæ sæpius Paulum sublevârunt, dando ei coram, & mittendo tum Thessalonicam, tum etiam Romam usque, subsidia ^h. Scripta est hæc Epistola Romæ ⁱ, Phil. 1. 13. ^k. cum in vinculis esset ^l, ut liquet ex Phil. 1. 7, 13, 14. ^m. & quidem primâ vice ⁿ, quâ liberatus est, Phil. 1. 25. non secundâ, quâ cæsus, 2 Tim. 4. 6. o. Occasionem hanc Epistolam scribendi dederunt tum pecuniæ ad illum à Philippensibus missæ per Epaphroditum, tum ea quæ ex Epaphrodito audiverat & de pseudo-doctoribus Judæis, & de constantia Philippensium ^p. Et ut Philippenses per illum miserunt ad Paulum, &c. Phil. 2. 25. & 4. 10, 18. ita eundem ad illos remisit Paulus cum hac Epistola, Phil. 2. 28. || Nulla Pauli Epistola perinde pathetica est & paternis affectibus referta ^q. Est hæc Epistola, quanquam in vinculis scripta, lætior alacriorque & blandior cæteris, ideo quod Philippis bis fuisset Paulus, Act. 16. & 20. & bene succcessit ibi Pauli prædicatio, conversâ muliere purpuraria, ejecto Spiritu Pythonico, converso & per miraculum commentariensi, acceptâ à Magistratibus ob injuriam acceptam satisfactione. Post quæ tempora Philippenses plerique fideliter custodierant ea quæ à Paulo acceperant, amorémque in tam bonum magistrum & reverentiam multis modis erant testati. Insurgit tamen nonnunquam in asperitatem aliquam oratio adversus homines similes illis quos ad Galatas notat, qui, cum Judæi ipsi non essent, illis tamen quos Paulus ex Gentibus converterat suadebant Judaismum, occasione captâ ex vinculis Pauli & malis quæ Christianis non Judaizantibus imminere videbantur. In quod consilium ex sola carnis cura profectum quâ debet fortitudine despuat Paulus ^r.

^s G.

CAP. I.

1. **P**aulus & Timotheus] Timothei nomen ideo addit, quod cum in utroque Philippo itinere Paulum esset comitatus, notus ob id charusque esset Philippensibus ^a. Timotheum secum conjungit, non quasi auctor

^b G.

fuisset Epistolæ ^b, aut socius illius scribendæ ^c, sed comprobator, ac fortè scriptor illius, dictante Paulo ^d, & socius salutationis duntaxat ^e; & ut intelligerent Philippenses, quicquid hæc Epistolâ continetur, non modò esse ex Pauli sententia, sed etiam Timothei ^f. ¶ *Servi Jesu*] Non communiter, ut omnes Christiani, quia empei à Christo, &c. sed peculiariter in ministerio ^g, ut Jac. 1. 1. 2 Pet. 1. 1. Non dicit *ministri*, qui ad certum tempus & officium tenentur, sed, quod plus est, *servi*. *Servi* propriè erant, qui toti obstricti erant domino in perpetuum, nec sibi, sed Domino suo, lucrabantur, nec quicquam, nisi ex dominorum præscripto, agebant. Sic docet Ministros, quid sit sui officii ^h. Modestè eum quæsit titulum in quo Timotheum secum sociaret ⁱ. Apostolicam auctoritatem hîc opus non habebat sibi adstruere, quando ea Philippis in controversiam non vocabatur ^k. ¶ *Omnibus sanctis*] i. e. Fidelibus ^l: qui sancti erant sanctitate vel imputatâ, vel inhærente, vel saltem sacramentali, utpote Deo per Baptismum consecrati ^m. ¶ *In Christo*] i. e. Per Christum, cujus merito sanctitas datur hominibus ⁿ: per fidem in Christum ^o: q. d. Sancti estis non in Mose, aut per Legem, sed in Christo. Nè ergò à Christo ad Mosem vos abduci patiamini ^p. ¶ *Qui sunt Philippis*] De qua urbe vide Diod. Sic hist. 1. 16. p. 5149. ¶ *[& Prolegomena ad hanc Epistolam.]* ¶ *Cum, &c.* *Σὺν ἐπιστολῇ*] Ità plerique Codices, & Syrus, non, ut Chryl. & secuti eum Græci legunt, *συνομινοῦντες* ^r, *Co-*

^a Me.
^b E.
^c Zan.
^d E.

^e Me.

^f Zan. sim.
^g E.

^h Zan.

ⁱ G. sim. E.
^j ex Caj.

^k G.

^l E. Me.

^m Zan.

ⁿ E.

^o V.

^p Zan.

^q Caf.

^r G.

^s Er.

^t E.

^u G.

^v E.

^w E.

^x G.

^y Me. ex

^z Sy. Be.

^{aa} E.

^{ab} E.

^{ac} E.

^{ad} E.

^{ae} E.

^{af} E.

^{ag} E.

^{ah} E.

^{ai} E.

^{aj} E.

^{ak} E.

^{al} E.

^{am} E.

^{an} E.

^{ao} E.

^{ap} E.

^{aq} E.

^{ar} E.

^{as} E.

^{at} E.

^{au} E.

^{av} E.

^{aw} E.

^{ax} E.

^{ay} E.

^{az} E.

^{ba} E.

^{bb} E.

^{bc} E.

2 Gom. sic clesia², vel parochos omnes in urbe & pagis ejus, ut sit Synecdoche in voce *Philippis*². Chrys. & plerique alii tam Græci quam Latini dicunt *Episcopi* nomen Apostolorum tempore fuisse etiam *Presbyteris* commune^b. Quod tamen non ita intelligendum ut utraque vox *Presbyteri* & *Episcopi* eos indifferenter designet, quos hodie *Presbyteros* vocamus, sed *Episcopos* in qualibet Ecclesia constitutos. Nam ordo ille *Presbyterorum* nondum ab Apostolis constitutus est, donec auctus esset fidelium numerus. Resp. 2. Dicitur possit, vel Paulum potestatem *Episcopalem* penes se retinuisse, vel *Episcopum* Philipporum tunc absentem fuisse, eumque *Epaphroditum* fuisse, ut affirmant Theod. & alii^c, qui cum ad Paulum missus fuerat, Clerici hic memorantur, quod in nulla alia Epistola fit^d. Hic autem duntaxat *Episcopos* & *Presbyteros* memorat, vel, 1. quia illi pecunias collegerant & ad ipsum miserant: vel, 2. ut ideam ostenderet officii atque ordinis in hac Ecclesia, purè Gentili, quæ illi Ecclesiarum Christiano-Judaicarum responderet^e. Resp. 3. *Episcopi* hic propriè, sive hierarchici, intelliguntur^f. Nec alii, sive *πρεσβύτεροι*, sive *ἐπίσκοποι*, in N. Testamento vocantur, ut Act. 20. 17, 28. (nam *Episcopi* illi non erant unius Ephesi, sed totius Asiæ, vel saltem illius partis, quæ ad Ephesum, ut Metropolin, pertinebat; ut patet ex v. 18. & collat. Act. 19. 10, 26. ex Iren. l. 3. c. 14.) & 1 Tim. 3. 2 ff. Nam hæc Epistola sic ad hanc urbem missa est, ut vicinis etiam urbibus communicaretur, quomodo & ea ad Colossenses communicanda erat Ecclesie Laodiceæ^h, quæ Metropolis erat Phrygiæ, cui adjungitur urbs Coloss. tanquam secundaria. Sic & Epistola ad Corinth. pertinebat ad omnes Ecclesias Achaia, 2 Cor. 1. 1. Huc facit, quod Philippi erat hoc tempore urbs prima Macedonia, & colonia, Act. 16. 12, 21. in qua ergo Prætor jus dicebat, inde Metropolis dicta Photio. Et licet Thessalonica præcipua esset Metropolis Macedonia, Philippi tamen, quod prius ad fidem vocata fuit, ei præponitur, & fit Metropolis primaria. Hinc liberalitas Macedonia in genere, 2 Cor. 11. 9. peculiariter Philippensibus adscribitur, Phil. 4. 16. unde liquet, Christianos illius regionis sive partis Macedonia sub illo titulo contineriⁱ. ¶ Et, &c. *καὶ διακόνες*] Et diaconis, P. Be. &c. Vox *διακόνες* hic sumitur, vel, 1. generaliter, pro quovis ministro^k, pro eo qui Apostolo sive Episcopo ministrabat, prout ipsi visum erat, in prædicando, baptizando, &c.^l pro ministro altaris à Presbyteris proximo, qui tam Episcopo quam Presbytero subserviebat^m. Vel, 2. speciatimⁿ, pro eo qui Eleemosynis Ecclesie colligendis & distribuendis præfinitur^o. Sic Act. 6. Rom. cap. 12. ver. 7. 1 Tim. cap. 3. v. 8, &c. Hos autem conjungit cum Episcopis, ut ostenderet, tum, 1. se horum ministerium magnificare: tum, 2. his duobus ordinibus constare totum Ministerium Ecclesiasticum, scilicet Episcopis, qui animas & spiritualia curant, & Diaconis, qui corpora & temporalia curant P.
 2. Gratia, &c.] Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. Eph. 1. 2 ff. ¶ A Deo—& Christo] Non à Mose aut Lege. Discrimen indicat Legis & Evangelii: Lex iram operatur, Evangelium gratiam adfert & pacem^r.
 3. Gratias ago Deo meo] i. e. cujus sum ego, & cui deservio, ut dicitur Act. 27. 23 ff. Vox est plena fiducia, familiaritatis, & filialis affectus erga Deum, ut sæpe in Psalmis: vel, Deo meo, q. d. à quo missus sum, vel quem non agnoscunt Judæi, Gentes, &c.^t. Hinc constat unum Paulum hanc scripsisse Epistolam, non Timotheum, &c. v. ¶ In, &c. *ἐν παντί καὶ ὑμῶν ὕμνῳ*] In (vel, Cum, Il. P. Be. omni, pro x^u [lege x^u] ut 2, pro 20, Enallage Heb. x^u.) omni (vel, tot, Il. vel, sedula. Tre. vel, summa, Me. omni, i. e. perfecta v.) memoria (vel, mentione, Pi. Tre. ex Sy. vel, recordatione, Pi.) vestri, Mo. Er. Ti. &c. id est, omnibus modis^z, & semper^a, vestri memor^b, præsertim in assiduis precibus^c. Quotiescunque vestri meminimus, G. sic V. Pi. E. Me. vel, mentionem facio, Pi. Simile Rom. 1. 8. 1 Cor. 1. 4. Eph. 1. 16 d. De omni memoria vestra, Ar. Quod mei vincti memores estis^e.
 4. Semper, &c. *πάντοτε ἐν παντί—καὶ ὑμῶν, &c.*] Semper (vel, Quum scilicet semper. Declarat enim verba proximè præcedentia, *ἐν παντί*, &c. f.) in omni preca-

tione cum gaudio, &c. P. Pi. &c. Magni sanè affectus testimonium, omnibus suis precibus pro ipsis preces admiscere. Et laus magna, quod addit, cum gaudio: audiebat enim de plerisque eorum quæ vellet^g. Cum gaudio, i. e. cum gratiarum actione. Eadem enim erat ipsi gaudii & gratiarum actionis materia, nempe ea quæ sequitur^h. Illud, *καὶ χάρις*, potest referri & ad præced. *ἐυχαισῶν*, & ad seq. *ἀλλοιῶν μὲν ὑμῶν*, q. d. Semper vestri memini, & quando gratias ago, & quando precorⁱ. ¶ Ordo & sensus est, Gratias ago Deo cum gaudio, eum deprecans^k. Parenthesi hunc versum claudunt^l, nec incommodè: nam v. 5. aptissime cum v. 3. cohæret^m. Sed ad sensum hæc non est necessariaⁿ.
 5. Super, &c. *ὑπὲρ τῆς κοινωνίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον*] Omnes hoc construunt cum v. 3. ut indicetur materia pro qua gratias agit^o. Referendum hoc non ad proximum, deprecationem faciens, (quia pro præteritis non est precatio, sed gaudium & gratiarum actio:) sed, vel ad illud, gratias ago, vel, illud, cum gaudio: q. d. Gaudeo & gratias ago Deo super communicatione, &c. P. Id gaudeo, quod Evangelii participes facti estis^q. Potest tamen & cum proximo conjungi, Precor super communione vestra, nempe retinenda & promovenda^r. [Verba sic reddunt:] Super communicatione (vel, communionem, Be. Pi. participationem, P.) vestri (vel, Propter communionem vestram, Tre. ex Sy. sic Ar.) in Evangelium, Mo. vel, in (vel, quæ est in, Tre. ex Sy.) Evangelia, P. Be. Pi. Tre. ex Sy. Ar. *εἰς τὸ εὐαγγέλιον*, pro *ἐν τῷ εὐαγγελίῳ* f. *κοινωνία* enim propriè habemus cum Ecclesia, & cum Christo, 1 Joan. 1. 3. sed per Evangelium^t. Eadem [autem] *κοινωνία* τῶν ὑμῶν, 1 Cor. 1. 9. & *κοινωνία* τῶν μυστηρίων, Eph. 3. 9. *κοινωνία* μετὰ τῶν πατέρων καὶ τῶν υἱῶν, 1 Cor. 1. 3 v. Al. Quod Evangelium participaveritis, Ca. Quod veneritis in communionem Evangelii, Er. Il. Ti. sim. Vor. Intelligit participationem, vel, 1. fidei, & doctrinæ Evangelicæ^u: quod sitis facti participes Evangelii Christi, nimirum credendo, & fidem operibus exercendo v. Vel, 2. laborum & afflictionum quas propter Evangelium Paulus patiebatur, in quibus cum ipso communicabant, quia ei & compatiebantur & per Epaphroditum opem adferebant^z: ut sensus sit, Gaudeo & gratias ago, pro eo quod communicaveritis, id est, subsidium contuleritis, ad Evangelium Christi prædicandum & propagandum, scil. ministris ejus, mihi que inprimis, suppeditando vitæ necessaria^a. Huic favet quod subventio hujusmodi passim ab Apostolo communicatio vocatur, ut Rom. 12. 13. 2 Cor. 8. & 9. Gal. 6. 6. Phil. 4. 14, 15. Heb. 13. 16 b. ¶ A primo die (nempe conversionis^c), usque, &c. *ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας*] Usque ad hoc tempus, P. Be. Pi. Referendum, vel, 1. ad verbum, *ἐυχαισῶν*, q. d. A primo die, &c. gratias ago d. vel, 2. ad vocem, *τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν*, nempe, à primo die, &c. *διακονησάντων*: q. d. Gratias ago, quod vos constantes habitus perstitistis, & continenter aliis post alios ad Christum convertitis, profecistis in illa *κοινωνία*^e. Laudat constantiam in accepta fide^f.
 6. Confidens, &c. *πεποιθὼς, &c.*] Persuasum habens (Heb. *חַסְדָּא*, sperans: vide Eph. 3. 12. & ibi dicta v.) hoc ipsum, Pe. Be. Pi. Construi potest, vel cum gratias ago, vel cum precor, ut sensus sit, Gratias ago, vel, Precor, pro vestra perseverantia in communionem Evangelii, persuasum habens, &c.^h. Persuasus, certitudine, vel, 1. morali ac probabili ex iusta ratione profectaⁱ, vel, 2. omnimodà, sive certâ fide, intellige de electis^j. Qu. Qualis fuit hæc Pauli spes de illis? Resp. Aut loquitur de singulis Ecclesie membris; sic spes erat non prorsus certâ, sed valde probabilis, ex judicio charitatis, quæ in dubiis in meliorem partem judicat, 1 Cor. 13. 7. ex effectis probabilibus, &c. aut de verè fidelibus, sic spes certa erat ex judicio fidei, quia talibus perseverantia & salus promittuntur^k, & quia amor Dei erga illos ut verus est, ita perpetuus & constans^l. ¶ Qui caput (scilicet Deus^m): in vobis (nempe vobis cooperantibus, quod sequentia indicant. Sed maluit nominare causam principem ac dignioremⁿ). opus bonum (Intelligit, vel, 1. opus communicationis in Evangelium Christi, quod proximè commemoraverat^o; vel, 2. bonam conversationem in genere, ut à specie ad genus transeat^p; vel, 3. fidem in Christum^q, seu communionem Christi

per Evangelium.) perficiet (sub. illud, Be.) usque in diem Christi] i.e. Diem iudicii P: vel, diem mortis q. Ad extremum usque finem non deseret vos Dei Spiritus. Simile Philonis illud in Allegoriis, Πολλοὶ ἀσκητοὶ, &c. (Multi qui se applicaverunt ad virtutis studium circa finem defecerunt: sed cui Deus firmam dat scientiam, ei largitur utrumque, & operari virtutes, & ab iis nunquam recedere, &c.)

7. Sicut, &c. Καθὼς ἐστὶ δίκαιον, ὁρῶντες ὑπερ, &c.] Sicut iustum (vel, equum, V. par, ut Act. 4. 19. ἰσχυρ.) est, ut ego id sentiam (q. d. Iusta ratio mihi persuadet ut ita sentiam & confidam: vel, ut sollicitè agam. ὁρῶντες enim significat aliquid curare, ut Philip. 3. 19. & 4. 1. Hoc autem referunt ad v. 5. hoc modo, Quoniam hoc, scilicet gratias agere, & orare pro vobis, iustum est mihi ut sollicitè faciam. Huic sensui favet, 1. ὡς quod propriè valet pro, quod cum hoc sensu melius congruit, sollicitè agam pro vobis. 2. ratio sequens. Nec enim vera causa est, iustum est mihi, sentire de vobis, quod Deus perficiet in vobis, &c. quia vos amo: sed vera causa est, cur debeam pro vobis orare & gratias agere. Hæc interpretatio non est contemnenda. Sed ὁρῶντες hinc dicitur non de animi affectu, sed de mentis iudicio.) de (vel, pro, Q. in Zan. Sed ὡς hinc est pro πρὸς, ut contra πρὸς pro ὑπὲρ, Eph. 6. 18.) omnibus vobis, P. Be. Pi. &c. i.e. de vestra Ecclesia. Ità antehac vos gessistis ut optima de vobis sperare in posterum debeam: vobis autem sic pergentibus, Deus quoque perget vos cumulare donis. Justas habeo rationes cur vos reputem inter electos, de quibus certus sum quod Deus in eis perficiet quod coepit.]

¶ Eo quod, &c. Διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ χάριτι καὶ ἐν τῇ ἀπολογία καὶ βεβαιώσει — συγκοινωνεῖς με τῇ χάριτι καὶ πύλας ὑμῶν ὁρῶντας] Propterea quod animo teneam (i.e. vel in memoria, q. d. semper & ubique de vobis cogitans; vel, in intimo cordis affectu, velut rem charam & dilectam: sic 2 Cor. 3. 2. & 7. 3. q. d. vehementer diligam.) vos, (vestramque humanitatem:) tum in vinculis meis, (Me enim absentem & vinctum omnibus charitatis officiis prosecuti estis:) tum in defensione (vel, 1. mea, apud Neronem.) Sunt veteres qui putant scriptum hoc in secundis vinculis, post primam causæ dictionem apud Neronem, quotempore nemo Paulo adfuerat, 2 Tim. 4. 16. atque eo ipso tempore Timotheus Romæ non fuerat, ut ex eodem loco apparet. At mihi videtur ἀπολογία posse intelligi illa apud Judæos qui Romæ erant, de qua in Actis. In omnibus autem his malis quæ Paulus ferebat, in eo se solabatur, quod Philippenses Christiani non eadem modò de causa, sed pari modo, suscitantes Romanos Magistratus Judæis, multa mala toleraverant, ac tolerabant, ut videre est infra v. 29. Vel, 2. Evangelii, ut sequitur, quod & defendit adversus criminationes, & probabilibus argumentis confirmavit.) & confirmatione Evangelii, (Hoc addit, vel quod etiam in vinculis Evangelii docendi & confirmandi occasionem non negligeret: vel potius, quod necessario conjunctæ essent defensio sui, & confirmatio Evangelii.)

¶ Απολογία καὶ βεβαιώσεις ἐν ἀγγελίᾳ dictum per ἐπεξηγήσιν, quod brevius ἀπολογία ἐν ἀγγελίᾳ infra v. 17. βεβαιώσεις ὁρῶντας. [lege ὁρῶντας] Per ἀπολ. & βεβαιώσ. &c. (utrumque enim simul conjungo:) intelligo orationem, quæ coram Nerone Evangelium suum tum à calumniis defenderat, tum magis ac magis confirmaverat. Alii autem distinguunt, ut ἀπολογία facta sit verbis, βεβαιώσεις autem factis, h. e. forti tolerantia malorum propter Evangelium, cujus veritas ex eo confirmata erat. vos, inquam, omnes, qui mecum ad vitam æternam electi estis à Deo. Videtur ὑμῶν abundare, sed propter verba interposita commodissime explicari potest per Epanalepsin.) unā mecum fuisse. Cονταὶ pro εἶναι, ut in illo Herodoti εὐρισκε ἀναμνηστικῶς — ἀνέχεσθαι, i.e. ἀνέχεσθαι: vel, cū sitis, vel, quippe qui estis, E.) gratiæ meæ (Gratiam illam intelligit, de qua infra v. 29. agit, nempe tum, 1. credendum Christum: tum, 2. pro Christo patiendi.)

¶ Magna in hac re honos, magna præmia. Non mirum hoc gratiam dici, cū pati toties à Paulo, Petro & Jacobo celebratur tanquam singulare Dei beneficium & materia gaudii, & de eo dicatur v. 29. χάρις καὶ εὐλογία.) participes, P. sic Be. Pi. &c.] Hujus autem gratiæ participes

erant, 1. animo, quia causam Pauli suam esse reputabant, per compassionem; 2. opere, quia ei in illa causa nunquam defuerunt, sed miserunt & homines qui ei assisterent, & pecunias quibus sustentaretur: 3. quatenus similia patiebantur: quod, quamvis in Actis non legatur, ex Judæorum tamen malitia, &c. omnino credibile est. Sensus, q. d. Ità sum affectus erga vos, quos video thea etiam gratiæ consortes esse, ut non possim aliter sentire de vobis quàm sentio.]

8. Testis—Deus] Scrutator cordium. Juramentum, ut Rom. 1. 9. 2 Cor. 1. 23. 1 Thes. 2. 5. 10. Vide Gen. 31. 50. Job. 16. 19. ¶ Quantopere, &c.]

¶ Quam (vel, Quantopere, Be.) desiderem (vel, expectam, Be. Ar. diligam, Tre. ex Sy. sic E. Me. T. propense amem, P. Pi.) vos omnes. (Hoc addit, nè minus perfecti se excludi putarent.) in visceribus (ἀπὸ γυναικὸς omnis affectus, 2 Cor. 6. 12. Philem. 7. 12, 20. 1 Joh. 3. 17. Per viscera significat intimum affectum amoris aut misericordiæ. Viscera autem hic sua certe intelligit.) Jesu Christi, Er. II. &c. i.e. Eo affectu viscerali quo Christus intimè vos, omnèsque Christianos, amat. Hoc addit, ut significet, vel, 1. fontem ex quo promanat hic amor, nempe ex visceribus Christi, i.e. ex intimo amore erga Christum; inde enim fluit etiam vera charitas erga proximum: vel causam impulsivam amoris, quod scilicet eos amet, non quia mittunt munera, sed quia sunt & quatenus sunt in Christo, & à Christo amantur in suis ipsius visceribus. Vel, 2. qualitatem amoris sui, quod eos amet non ex visceribus carnis, sed à visceribus Spiritus, quæ vocat viscera Christi, quia Christus in nobis vivit, & cor nostrum afficit sancto hoc amore, Jer. 31. 33. idèque talis amor est amor potius Christi activè, quàm noster. Sensus, q. d. Amō vos amore non illo communi, non humano, non simulato, non carnali, five à carne aut veteri homine; sed verè Christiano, vel pietatis, vel spirituali, fundato in Christo, in quo vobis optimè volo. Vos omnes dignā Jesu Christo affectione desidero, i.e. Christianā. Al. [Sensus,] Quantum cupiam Christum suam misericordiam effundere in vos.]

9. Ut, &c. Ὡς — ὡς ἐν ἐμῇ] Est Metonymia. Hoc enim vult dicere, Oro ut iste vester in me amor à Deo majora indes dona accipiat. Ex illo enim accipere sequetur τὸ περισσεύειν. [Verba sic reddunt:] Ut charitas vestra (quam benefaciendo declaratis:) adhuc magis ac magis redundet, P. Pi. vel, exundet, Be. Zan. instar fontis scaturientis, ad alios omnes, etiam absentes, etiam inimicos, officia & beneficia derivantes. Dat illis h. l. testimonium charitatis, & quidem abundantis, ut liquet ex particulis, ἐν καὶ πολλοὶ καὶ πολλοὶ. ¶ In, &c. ἐν ἀπορίᾳ καὶ πύλας αἰδέσθαι] In (vel, cum, Calv. Zan.) cognitione, vel, scientiā (vel, agnitione, Er. II. Ti. Zan. vel, Per cognitionem, per quam, si ex Spiritu Sancto hausta sit, augetur dilectio, h. e. ut sicut crescit cognitio, sic etiam in ea & per eam charitas.)

¶ Εἰρηνοσύνη vocatur major rerum Divinarum cognitio, ut Rom. 3. 20. Eph. 1. 17. & 4. Calv. 13. b.) & omni (i.e. plenā & solidā, non autem omnium rerum:) sensu, Be. Pi. Vulg. Zan. vel, intelligentiā, Er. Ti. Tre. ex Sy. V. Calv. perspicientiā, Ca. judicio, P. Sensus pro recto iudicio mentis, id est, prudentia, ponit. Vel, scientiā: nam ἡγῶν prisca interpretatione αἰδέσθαι, ut Prov. 1. 7. & 10. 15. & 12. 1. &c. Vel, experiētiā. Sic ἡγῶν LXX vertunt αἰδέσθαι Prov. 1. 4. & sæpe alibi in eodem libro: quod alibi σύνεσις, δυνάμις, & aliis modis. Apparet αἰδέσθαι hic improprie sumi, ut & αἰδέσθαι Heb. 5. 14. Hæc αἰδέσθαι aliàs solet appellari νόος, cū certum sit, res divinas non nisi intellectu & interiore sensu quodam comprehendere posse. Loquitur hic Paulus primum de perceptione, deinde de rei perceptæ dijudicatione, ut vera sit notitia, &c. Optat hic eis abundantiam scientiæ & sensus, h. e. intelligentiam mysteriorum fidei. [Sensus loci, q. d.]

¶ Ut charitas vestra multiplici rerum cognitione, exquisitæque scientiæ rerum fidei & ad salutem pertinentium, perficiatur. Al. Ut charitas vestra exuberet, idque secundum scientiam Christianam, & cum exacto dictamine rectæ rationis; in omni cognitione & intelligentia judicioque, ut non temere omnibus benevolentiam impertiamini, nè si temere & sine delectu vos officiosos

¶ Idem. ¶ T. ¶ Zan. ¶ sim. ¶ E. T. ¶ E. sim. ¶ Ham. ¶ Zan. ¶ Zan. ¶ G. ¶ G. ¶ E. sim. ¶ Zan. ¶ Vor. ¶ Er. Be. ¶ Zeg. ¶ Zan. ¶ T. ex ¶ Chryf. ¶ sim. Me. ¶ Zan. ¶ G. sim. ¶ Zeg. ¶ Er. ¶ Vor. ¶ E. Zan. ¶ Zan. ¶ G. Vor. ¶ E. ¶ Zan. ¶ Zan. ¶ E. ¶ G. ¶ V. ¶ G. ¶ E. ¶ In, &c. ἐν ἀπορίᾳ καὶ πύλας αἰδέσθαι ¶ Zan. ¶ Zan. ¶ E. ¶ G. ¶ V. ¶ G. ¶ E. ¶ Divinarum cognitio, ut Rom. 3. 20. Eph. 1. 17. & 4. Calv. 13. b.) & omni (i.e. plenā & solidā, non autem omnium rerum:) sensu, Be. Pi. Vulg. Zan. vel, intelligentiā, Er. Ti. Tre. ex Sy. V. Calv. perspicientiā, Ca. judicio, P. Sensus pro recto iudicio mentis, id est, prudentia, ponit. Vel, scientiā: nam ἡγῶν prisca interpretatione αἰδέσθαι, ut Prov. 1. 7. & 10. 15. & 12. 1. &c. Vel, experiētiā. Sic ἡγῶν LXX vertunt αἰδέσθαι Prov. 1. 4. & sæpe alibi in eodem libro: quod alibi σύνεσις, δυνάμις, & aliis modis. Apparet αἰδέσθαι hic improprie sumi, ut & αἰδέσθαι Heb. 5. 14. Hæc αἰδέσθαι aliàs solet appellari νόος, cū certum sit, res divinas non nisi intellectu & interiore sensu quodam comprehendere posse. Loquitur hic Paulus primum de perceptione, deinde de rei perceptæ dijudicatione, ut vera sit notitia, &c. Optat hic eis abundantiam scientiæ & sensus, h. e. intelligentiam mysteriorum fidei. [Sensus loci, q. d.]

¶ Ut charitas vestra multiplici rerum cognitione, exquisitæque scientiæ rerum fidei & ad salutem pertinentium, perficiatur. Al. Ut charitas vestra exuberet, idque secundum scientiam Christianam, & cum exacto dictamine rectæ rationis; in omni cognitione & intelligentia judicioque, ut non temere omnibus benevolentiam impertiamini, nè si temere & sine delectu vos officiosos

& largos præbeatis, etiam erga pseudo-apostolos, benignitas vestra degeneret in vitium, & charitas esse definit^m. Differunt ἐπιγνώσις & αἰσθῆσις: illa est cognitio θεωρητική, estque universalium notitiarum quæ à Scripturis discuntur: hæc est cognitio πραγματική, estque rerum particularium, quæ per sensum, non corporalem, sed spiritualem, sive per experientiam, quæ res divinas earumque veritatem & certitudinem in nobis ipsis per gratiam Dei sentimus & gustamus: de quo gustu Psal. 34. 9. Sic in Medico ἐπιγνώσις est quæ vires medicamentorum discit ex libris, &c. αἰσθῆσις quæ eandem discit ex praxi longaque experientia: quæ scientia multo melior & certior estⁿ. Ἐπιγνώσις, agnitio, est viva fides in Christum, Esa. 53. 11. Joh. c. 17. v. 3. Tit. 1. 1, 2. αἰσθῆσις, sensus, est experientia interior animæ, seu interius Spiritus Sancti in corde testimonium, de gratia Dei & adoptione, de quo Rom. 5. 1, 5. & 8. 16, 17. & 14. 17°. Verba Dei, eruditè inquit Epiphanius. θεωρεῖται δὲ τὰ αἰσθησιακά, &c. & speculatione indigent & sensu: illa in consideratione phrasæ, collatione locorum, distinctionibus, &c. hoc, ut experientia monstret vim vocum, quid significant vita, mors, dolor, timor, consolatio, lætitia, fides, &c. P.

10. Ut, &c. Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφθερόμενα] Ut (vel, Ad hoc ut, P.) exploretis (vel, dignoscatis, P. probetis, Er. Ti. Pi. Vulg. i. e. eligatis & amplectamini, vel sequamini: vel, probando cognoscatis, nempe quæ sit illa latitudo, longitudo, &c. ut ait Eph. 3. 18 t. vel, judicare possitis, V.) quæ discrepant, Be. P. sic Zan. nempe à bono t, falsas doctrinas ab Evangelio discrepantes v: vel, potiora, Vulg. utilia, V. præstantia, Er. Vor. nempe mysteria illa magna, quæ non omnibus promiscuè patent x. Quæ ἀσάφεια sunt, non refert utrum facias, an non facias: Contrā, διαφθερόμενα ad rem nostram faciunt y. [Sensus, q. d.] Ut in quaque rerum circumstantia quid rectum, quid non sit, intelligatis: quomodo hanc locutionem explicavimus Rom. 2. 18 z. Pertinet hoc ad rectum mentis iudicium in actionibus a.

¶ Ut, &c. ἵνα ἵπτε ἐκλεκμένους] Ut sitis sinceri, P. Be. Pi. &c. nempe in animis vestris b, in omnibus rebus, in doctrina, in fide, in moribus c; nec misceatis fidem erroribus, aut Judaismo d: ut sinceram & rectam habeatis intentionem coram Deo in omnibus operibus vestris x; ut clarè omnia perspiciatis. Sic τὴν ἐκλεκτὴν διάνοιαν dixit Petrus, 2. 3. 1 f. ἐκλεκμένους propriè dicuntur, quæ suum duntaxat nativum colorem, præsertim album, retinent, ut lana candida. Sic farina sincera est, quæ non est fermento corrupta g.

¶ Et, &c. καὶ ἀπερονοτοί] Vide Act. 24. 16. 1 Cor. c. 10. v. 32 h. Et inoffensi, Mo. Pi. nempe conscientia, Act. 24. 16 i. vel, innoxii, Ca. sine offendiculo, Pi. Tre. ex Sy. nemini offendiculo, Er. Ti. tales ut nemini sitis offendiculo, Er. Il. sic E. Zan. ex Chryf. Pi. actionibus vestris t, ut vox activè sumatur k, ut 1 Cor. 10. 32 l. Potest & passivè accipi m: quod malim n. Ac inoffenso cursu, sive pede, pergatis, P. Be. Zan. Metaphora ab iis qui aliquid contendunt o. Ut scilicet in nihil impingatis quod vos offendat, h. e. scandalum aut peccatum p, ut constantes permaneat in puro Dei cultu, nec declinetis ad dextram aut sinistram q. Non hesitantes, Ar. Qui non possunt offendi: Græca vox ambigua est r.

¶ In diem Christi] i. e. Semper t, perseveranter t, usque ad finem: vel, intuentes semper in illum diem Christi, eumque desiderantes: id quod nos retinebit nè facile labamur v. Vide supra v. 6 x.

11. Repleti fructu (vel, fructibus, Mo. P. Be. E. &c. Nam Græca variant. Alii enim Codices habent num. plur. alii num. sing. y.) iustitiæ] Vel generalis, quæ complectitur omnem virtutem: vel particularis, i. e. eleemosynæ, quæ nonnunquam in S. S. iustitia vocatur, alludens ad eleemosynas sibi à Philippensibus missas: qu. d. Oro ut similibus misericordiæ actibus cumulemini z. Sic כָּרַב לַפְּרִי habes Ose. 10. 1. Sensus est, ut largè fructum feratis bonorum operum: quæ omnia veniunt ἀγαθότητος nomine a. Fructus vocat opera, & actiones, tam internas, quàm externas, cogitata, dicta, facta, &c. b. Bona opera fructus vocat, quia delectationem pariter & salutem adferunt operantibus c, Deoque gratissima sunt d. ¶ Per, &c. τῶν δὲ, &c.] Qui (sub. sunt, Be. Pi. sic Er. vel, contingunt, Er. vel,

insunt vobis, P.) per Jesum Christum, P. Be. &c. Quæ consummatoria esse debent quàm Legis opera *. Quos * G. fructus facimus & habemus f, duntaxat per Christum, f Me. sim. Joan. 15. 5 g. ejus merita & gratiam h, vel vi Spiritus Christi i. Christus est qui operatur in nobis & velle & perficere. Vide Gal. 2. 20. Philip. 2. 13 k.

¶ In gloriam & laudem (videtur idem esse πῶν, & δόξα, iisque significatur omnis perfecta & perpetua gloria l:) Dei] Omnia enim illa hominum, antè impiorum, pia opera ad magnam redundant laudem Divinæ gratiæ, Eph. 1. 5, 12, 14 m. [Sensus, q. d.] Volo vos abundare bonis operibus, non ut vos glorificemini, aut ego in vobis n; non in vestram utilitatem, sed in proximi commodum, ut indicat vox fructus, quia arbores non sibi, sed aliis fructus proferunt, & maximè o, ut per ea laudetur & glorificetur Deus p.

12. Scire autem volo vos] Consolatur eos turbatos vinculis Pauli q. ¶ Quia, &c. ὅτι τὰ κατ' ἐμὴν μάλλον εἰς περισσώτην—ἐλήλυθεν] Quia (vel, Quod, Er. Il.) quæ circa me (vel, res meæ, G. Ar. ut Eph. 6. 21 r. negotium meum, Tre. ex Sy. casus mei, Ca. quæ mihi acciderunt, Er. P. Be. Me. E. &c. Romæ, quamvis dura & gravia t; id est, captivitas & vincula mea t.) magis (vel, maximè, sive excellenter, Be. & Tre. ex Sy. sim. Ar. Comparativus pro Superlativo v.) ad profectum Evangelii venerunt, Mo. vel, evererunt, Er. Il. Ti. P. &c. vel, cessaverunt, Ca. Intellige, quàm ad ejus everfionem x, impedimentum, vel damnum y. Tantum abest ut Evangelii cursum impedierint, ut eundem magis promoverint z. Rectè facitis quod non terremini his vinculis meis: nam ea ipsa Evangelio serviunt. Vocem περισσώτης habemus & infra v. 25. & 1 Tim. 4. 15. Est & apud Sirachiden a.

13. Itā, &c. ὡς τὸ δεσμεύειν με φανερὸν ἐν Χριστῷ γενέσθαι] Illud, ἐν Χριστῷ, construendum, vel, 1. cum δεσμεύειν b, ut sit Hyperbaton c, sive Traiectio, qualis Psal. 138. 2 d. Adeo ut vincula mea in Christo (i. e. quæ patior propter Christum *, sive Christi nomine f. Itā congruit cum illo Eph. 4. 1. ὁ δεσμεύει ἐν Κυρίῳ, i. e. propter Dominum g. Vel, in Christianitate, Ca.) celebra sint, P. vel, conspicua facta sint, Be. Metonymia. Vincula mea in Christo nota facta sunt t. i. e. Innotuit me vinctum esse h, non ob æs alienum, vel scelus aliquod i, sed tantum Christi causâ k. Sicque per vincula mea nomen Christi ubique clarescit l, & occasio multis oblata inquirendi quod & quale esset hoc Evangelium m. Vel, 2. cum φανερὸν γενέσθαι n. Itā ut vincula mea manifesta (vel, celebra, Il.) facta sint in Christo, Er. Ti. Il. i. e. per Christum o, & beneficio Christi, omnia in bonum convertentis, vel propter Christum quem prædico, & per quem celebris facta est Apostoli pietas, & causa vinculorum. Vincula videntur sumi pro vincto ipso, vel, per Metonymiam, pro causa vinculorum p: vel, cum Christo, qu. d. Non solum vincula mea innotuerunt, sed unā cum eis etiam Christus, causa eorum q. Hoc addit, ad Dei gloriam & modestiæ significationem r. Sed prior interpretatio simplicior est t.

¶ In, &c. ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, &c.] In toto pratorio (Quo intelligit, vel, 1. locum ubi jus dicebatur, quod adductus Paulus Evangelium illis patefecit. Vide Act. 26 t. Vel, 2. aulam Cæsaris v: quæ Græcis dicebatur pratorium x: quæ appellatio latè patet, unde & Milites Prætoriani y. Hic rumor latius latiusque manans etiam in aulam pervenerat, itā ut & ibi quidam servorum aut libertorum Cæsaris facti essent Christiani, infra 4. 22. Prætor olim dictus is qui præiret exercitui, ut Varro explicat: hinc cohors prætoria, navis prætoria. Hinc pratorium dici coepit tentorium Imperatoris; inde etiam Præsidis Provinciae domus: duo prætoria coli, apud Tacitum. Romæ Cæsaris domus Palatium dicebatur: sed provinciales assueti vocabulo Prætorii, appellabant & hanc πραιτωρίον z.) ac reliquis omnibus, P. Be. Pi. Vel, 1. locis a, Romanæ urbis & Imperii b; vel, 2. hominibus c, Romanis d, vel Romæ versantibus *, quos ab aulicis distinguit ||. q. d. Reliquis civibus t, vel, apud plebem Romanam ||.

14. Ut, &c. καὶ τὰς ἀλλοτρίων—παρὰ τοὺς—συνεργούς πλημῆν, &c.] Et plerique (vel, Adeo ut etiam plures. Nam construitur cum præced. versu *,) ex fratribus

¹ G. fratribus in Domino (quales illi qui saluantur Rom. 16^f.
² E. Zan. h. e. Christianis: quos sic vocat ad discrimen Judæ-
³ I. orum, qui Paulo fratres erant secundum carnem h. Al.
⁴ Zan. sim. Illud, in Domino, jungendum cum seq. confidentes¹; in
⁵ E. Domino, i. e. per fidem in Christum².) freti (vel, ani-
⁶ a Græci in mati, Zan.) vinctis meis (i. e. constantiâ meâ in vincu-
⁷ E. lis perferendis³; animis & audaciâ sumptis ex vinctis
⁸ i. Zan. meis⁴, & quod me vinctum videbant intrepidè causam
⁹ E. T. Me. agere Evangelii⁵: excitati patientiæ meæ exemplo⁶:
¹⁰ Me. T. magis (vel, amplius, Er. abundantius, Vulg.) audeant
¹¹ G. (cum prius timidiore essent P.) impavide (ἀπορροῦτος
¹² P. Zan. ἀπόρροτος, i. e. ἀπορροῦτος q.) sermonem (nempe Evange-
¹³ G. lii⁷, quod sermo κατ' ἐξουσίαν vocatur, & quidem cum ar-
¹⁴ Zan. fic ticulo. In cod. Claromont. & aliis, & Sy. & Vulg. ad-
¹⁵ Be. datur, Dei⁸.) loqui, P. Pi. &c. Quare? ob hunc succes-
¹⁶ † Be. sum, profectumque Evangelii ex vinctis Pauli⁹.

¹⁷ Zan. sim. 15. Quidam (scilicet eorum de quibus dixi fratrum¹⁰,
¹⁸ E. mali scilicet¹¹. Prædicabant omnes, sed non eodem
¹⁹ Zan. affectu¹². Judæos indicat, qui, ut progressum Christia-
²⁰ E. nismi impedirent, ubique rumoribus differebant qualis
²¹ † E. esset illa doctrina, quibus se argumentis fulciret: quæ
²² G. res efficiebat ut multi ad Paulum concurrerent, ex ipso
²³ Zan. rem totam intellecturi¹³.) —propter (vel, per, P. Be.) in-
²⁴ a Zan. vidiam (contra Paulum¹⁴, cui invidabant gloriam ipsius¹⁵,
²⁵ E. ex tanto Evangelii successu¹⁶, qui ex ejus vinctis &
²⁶ c. E. sim. constantia prædicationis emanabat¹⁷, in ea urbe quæ caput
²⁷ Zan. erat mundi, simulque Evangelii Romam inveci lau-
²⁸ a Zan. dem ad se transferre cupiebant¹⁸.) & contentionem] Cum
²⁹ † E. fratribus inter quos rixas excitabant¹⁹. Al. Cum Paulo
³⁰ † Zan. de fama & gloria decertabant²⁰, volentes præ illo excel-
³¹ † Me. lere²¹. Hos verisimile est Judæos fuisse²². ¶ Qui-
³² † E. dam—propter, &c. Δι' ἐξουσίαν] Propensâ voluntate, P.
³³ † Zan. Pi. Libente (vel, Bono, Zan.) animo, Be. Ex charitate,
³⁴ † E. ut mox dicet²³, seu ex benevolentia²⁴, erga me & Chri-
³⁵ † Zan. stum five Evangelium²⁵, & erga Ecclesiam²⁶: quod
³⁶ T. desiderabant hominum salutem²⁷. Al. Quidam etiam
³⁷ † Zan. vulgabant Christianum dogma ideo quod ipsi id probarent,
³⁸ † E. ὅτι ἐν αὐτῷ ἠνέκα²⁸. qualis locutio 1 Cor. 12. 10. Nec
³⁹ † G. multo aliter ἐξουσία, Rom. 10. 10.

⁴⁰ 16. Quidam, &c. οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας] Sub. ὅσες. Qui
⁴¹ † Zan. sim. sunt ex contentione, i. e. rixatores, soboles contentiosa, &
⁴² Camer. ad rixas nata P. Cui obstat, quod ex illa syntaxi existeret
⁴³ Anantapodoton, five sententia imperfecta in membro
⁴⁴ illo antitheto, οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης. Malim ergo particulas, οἱ
⁴⁵ μὲν, οἱ δὲ, idem hic valere quod supra πρὸς αὐτόν, πρὸς δὲ, &
⁴⁶ illa verba ἐξ ἐριθείας, & ἐξ ἀγάπης, pendere à verbo κα-
⁴⁷ τὰ γὰρ καὶ. Alii quidem (sub. inquam, Be. P. Pi.) ex
⁴⁸ a Pi. contentione, five per contentionem, Er. P. V. Be. Pi. &c. i. e.
⁴⁹ † V. impellente eos studio contentionis²⁹, studio contendendi
⁵⁰ † T. mecum de gloria³⁰, gloriæ suæ studentes, neque depri-
⁵¹ † E. mēre conantes³¹. ¶ Εξ ἐριθείας, id est, δι' ἐρίν³², vel ἐξ ἐρίδος.
⁵² † Camer. Et ἐξ hoc loco est vice Adjectivi, ut Rom. 4. 12. & cum
⁵³ † G. eadem voce ἐριθείας, Rom. 2. 8. Verum ἐριθεία plus est
⁵⁴ † Zan. quàm ἐρίς, hæc est quævis contentio, illa contentio cum
⁵⁵ rixa, vel irritatio, & ad iram provocatio³³. ¶ Non, &c.
⁵⁶ οὐκ ἀγνοῶ] Non (sub. id faciunt, Tre. ex Sy. Zan. vel,
⁵⁷ annunciant, Zan.) sincere, Mo. vel, simpliciter, Amb. in
⁵⁸ Er. castè, Ca. Aug. in Er. pure, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. vel, 1.
⁵⁹ † Q. in quoad doctrinam³⁴, quam variis opinionibus contami-
⁶⁰ † Zan. nabant³⁵. Non placet, 1. quia ἡ ἀληθεία v. 18. non opo-
⁶¹ † Be. nitur πρὸς ἰδίαν, mendaciam, sed τῇ ἀποστολῇ, obtinui³⁶,
⁶² † Gom. 2. tunc Paulus eâ re non fuisset gavisus³⁷. Resp. Gavisus
⁶³ † Be. E. est non simpliciter, totâ illorum prædicatione, sed com-
⁶⁴ parativè cum doctrina Ethnicorum. Et fortassis fuerunt
⁶⁵ isti Judæi, qui cum Christo prædicabant opera Legis:
⁶⁶ quod certè melius erat quàm ut prædicaretur Ethnica
⁶⁷ Religio³⁸. Vel, 2. quoad animum³⁹; non pio puròque
⁶⁸ † E. Zan. animo⁴⁰, non simplici, rectâ & purâ intentione⁴¹, scil.
⁶⁹ † G. fic promovendæ gloriæ Christi, sed fraudulenter & per-
⁷⁰ † Be. Gom. fidè⁴²: Bona docebant, sed non bene, puram doctrinam
⁷¹ † E. fic impuro animo, ut & ex v. 18. apparet⁴³. ¶ Existi-
⁷² † Me. T. mantes, &c. Οἰκιστοὶ δὲ τὴν ἐκκλησίαν, &c.] In MS. pro
⁷³ † T. Gom. οἰκιστὴν est ἐκκλησίαν, quomodo & Latinum legisse appa-
⁷⁴ † G. ret⁴⁴. [Verba sic reddunt:] Putantes (vel, Quod existi-
⁷⁵ † T. sim. ment, Be. Pi.) se afflictionem meis addituros vinctis, Ca.
⁷⁶ † Me. Er. P. Be. &c. i. e. novam majorèque vexationem
⁷⁷ † Gom. addere mihi captivo⁴⁵. Qu. Quo pacto? Resp. 1. Irrita-
⁷⁸ † Chryf. tando animum Pauli⁴⁶, dum gloriam Evangelii hac in
⁷⁹ urbe propagati mihi eripere & ad se transferre nituntur,

ut splendore gloriæ suæ me (quem sibi similem esse pu-
¹ tant, h. e. gloriæ cupidum,) urant, & tormentum animo
² meo adferant. In quo tamen valde falluntur, quum è
³ contrà gaudeam, quocunque modo Christum annuncia-
⁴ ri⁴⁷. Hic sensus valde congruit ingenio æmulorum Pau-
⁵ li P. Resp. 2. Novam majoris persecutionis occasionem
⁶ suppeditando hostibus⁴⁸, cum Neroni, tum Judæis accu-
⁷ satoribus⁴⁹. Ideo ubique de dogmate loquuntur quod
⁸ sperent se & mihi & dogmati odium concitatu-
⁹ † 10 ros⁵⁰, ut hæc suâ liberâ prædicatione, vel vulgo persuaderent, vel,
¹¹ Paulum non Evangelii nomine (quippe quod ipsi impunè
¹² annuntiarent,) sed suo vitio & intemperie, in vinctis
¹³ detineri⁵¹; vel, Neronis iram ob propagationem Evan-
¹⁴ gelii augerent, unde Paulus, tanquam totius rei caput,
¹⁵ gravius affligeretur⁵². Nam quantò plures erant Chri-
¹⁶ stiani, tantò majus futurum erat adversariorum odium⁵³.
¹⁷ Hoc quærunt ut in arctiorem der custodiam⁵⁴, vel ad
¹⁸ necem rapiar⁵⁵. Non placet, tum quia sic Pauli gloriam
¹⁹ magis auxissent, gloriosum enim erat pro Christo pati:
²⁰ tum quia hoc cum suo periculo conjunctum erat. Verum
²¹ illi hoc periculo contempto gloriæ studebant, nec ex
²² odio, sed ex invidia, cum Paulo contendebant, superare
²³ eum gloriâ cupientes⁵⁶.

²⁴ 17. Quidam, &c. οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης] Hic etiam, sicut
²⁵ v. præced. constructio varia est⁵⁷. Quidam autem sunt
²⁶ ex charitate, Zan. sim. E. Al. Alii verò (sub. Christum an-
²⁷ nuntiant, Zan.) ex charitate, Be. Pi. &c. i. e. incitante eos
²⁸ charitate⁵⁸, erga Christum, erga Evangelicam verita-
²⁹ tem, & erga me⁵⁹. Ideo quod me ament, dicunt quæ sint
³⁰ quæ doceam, spectantia scilicet ad emendandos mores,
³¹ minimè seditiosa⁶⁰. ¶ Scientes quoniam, &c. ὅτι οἱ
³² ἀποστόλοι—καίτοι] Charitas illa declaratur à causa adju-
³³ vante, nim. conscientia, five notitia & officii & sinceritatis
³⁴ Pauli, &c⁶¹. Quod in defensionem Evangelii consti-
³⁵ tutus, five positus sim, Er. Il. Ti. P. Mo. Be. &c. divinitus
³⁶ videlicet delectus & in hac statione collocatus, ut 1 Thes.
³⁷ 3. 3⁶². καίτοι, i. e. πείθειται. Sic καίτοι habuimus Luc. 2.
³⁸ v. 34. Sic & καίτοι, 1 Thes. 3. 3. Sic ἡμεῖς vertitur
³⁹ ἡμεῖς καίτοι, 2 Sam. 13. 32. Ideo me amant & me mise-
⁴⁰ rantur, quia sciunt me ad munus prædicandi Evangelii
⁴¹ hujus non sponte venisse, sed à Deo vocatum. Ἀνδρῶν
⁴² μοι ἐπιτίθειται dicit ipse 1 Cor. 9. 16⁶³. Vel, jaceo, Pi.
⁴³ nempe in vinctis⁶⁴. Sensus, q. d. Cum sciant me pro-
⁴⁴ pter Evangelium in vinctis teneri, ideòque liberè per
⁴⁵ urbem Evangelium prædicare non posse, ex charitate,
⁴⁶ quæ quærunt hominum salutem, suppleant hoc meum im-
⁴⁷ pedimentum suâ prædicatione⁶⁵: idcirco illi etiam præ-
⁴⁸ dicant, ut me juvent in defensione Evangelii⁶⁶. Propte-
⁴⁹ rea amant me, quia sum Evangelii præco & propugna-
⁵⁰ tor⁶⁷, tum verbis, tum sanguine, &c. Conclusio est, to-
⁵¹ tum hoc facere ad profectum Evangelii⁶⁸.

⁵² 18. Quid, &c. τί γάρ,] Quid enim? Er. Ti. Zeg.
⁵³ Zan. Camer. sub. refert? Camer. Zan. γάρ, pro ἵνα. Quid
⁵⁴ igitur? P. Be. Pi. Gom. Me. sub. fit, Gom. Quid autem?
⁵⁵ Zan. Quid tum postea? Camer. Est oratio ἐκκλησιαστική⁶⁹. Hoc
⁵⁶ vult, Quid hinc sequitur? Nihil nisi, &c P. Quid dices?
⁵⁷ Nonne isti dolorem addunt tibi, &c q? Quid? Ergone
⁵⁸ isti verò me pungunt, ut ipsi putant? Minimè⁷⁰. Quid
⁵⁹ meâ refert? quid mihi curæ est⁷¹? q. d. Non discuto,
⁶⁰ non multum moror, quo animo isti prædicent, modò
⁶¹ Christus prædicetur⁷². Responsio est ad objectum. Qgo-
⁶² modo ista prædicatorum diversitas potuit prodesse ad
⁶³ profectum Evangelii? Resp. Hæc nihil impedit. Quid
⁶⁴ ita? quia omnes Christum prædicant, &c v. ¶ Dum, &c.
⁶⁵ Πάντων παρὶ τὸν πόρον, εἴτε ἀποστόλοι, εἴτε ἀληθεία, &c. In MS.
⁶⁶ πάντων ὅτι, non malè⁷³. Attamen (vel, Certè, Ca.) quovis
⁶⁷ modo, (five modo simulato, five sincero⁷⁴;) five specie,
⁶⁸ (vel, per, five in, speciem, P. Be. Pi. Il. five hoc fiat specie
⁶⁹ aliqua⁷⁵: vel, fictè⁷⁶: vel, per pretextum, five obtentum,
⁷⁰ Er. Ti. Ar. Be. sic Tre. ex Sy. h. e. aliud prætendendo
⁷¹ ore, aliud corde meditando⁷⁷: pretextu zeli boni⁷⁸, &
⁷² studii promovendi Evangelii⁷⁹, cum reverâ stimulentur
⁷³ invidia⁸⁰, aut avaritiâ, ambitione, &c⁸¹. Christum præ-
⁷⁴ texentes suis commodis⁸². Vel, per occasionem, Er. E. Me.
⁷⁵ T. Ham. i. e. per accidens, & non destinatò, vel aliud in
⁷⁶ prædicatione sua spectantes, nempe gloriam suam, Pau-
⁷⁷ lique depreffionem⁸³. Προφάσις hic non significat, præ-
⁷⁸ textu, sed occasione⁸⁴. Nam ex occasione illi Judæi, dum
⁷⁹ nocere Paulo student, multos pertrahebant ad Evange-
⁸⁰ lium

- hum. Sic Prov. 18. 1. *προφάνης ὡς ὁ ἄνθρωπος* Latinus vertit, *occasione querit*. Sic *ἐν προφάνει πνεύματι*, Latinus in *occasione avaritiæ*. In Glossario, *πρόφασις*, occasio. Sic *πρόφασις λαμβάνειν* apud Platonem *occasionem arripere*. Sic & Euripides, *Ἐπεὶ βραχέως προφάσιος ἔδει μόνον*.) *sive veritate*, (vel, *per veritatem*, vel *verè*, Er. vel, *sincerè*, P. Be. Pi. Zan. ut *veritas* sumitur Joan. 2. 21. h. e. animo sincero: non aliò detorquentes intentionem, verà & directà efficientiā. Opponuntur *πρόφασις* & *ἀλήθεια*, *verà causa* P. Vel, *per verum & purum zelum* q. *προφάνει* & *ἀληθείᾳ* manifestè respondent prædictis, *διὰ φθόρον* & *ἔργον*, (qui sunt affectus cordis non sinceri, & *προφάνει*, *prætexus*, quærunt) & *ἡ ἐνδοξία*, quæ est ipsa sinceritas, sive *ἀλήθεια* r.) *Christus annunciat*, Mo. &c. *Veritas* ergò h. l. opponitur non falsæ doctrinæ (quasi sibi curæ non esset verane an falsa sub Christi nomine docerentur,) sed pravæ intentioni. ¶ *Et in hoc* (nempe in re, non in modo: in ipsa prædicatione Christi, non in per-versa prædicantium intentione: in bono eventu etiam malorum consiliorum:) *gaudeo*, (quia etsi procedat à malo auctore, & malo fine, ipsa tamen doctrina in se bona est, & per eam Evangelii negotium promove-tur:) *sed & gaudebo* i. e. materiam gaudii semper habebò. Satiùs ergò est, mercenarium habere pasto-rem quàm nullum.
19. *Scio* (vel, per revelationem Spiritus Sancti: vel, è Scripturis Sacris, quæ docent omnia piis cooperari in bonum d: vel, certitudine bonæ spei, ut infra decla-rat f.) *enim* (Rationem reddit cur dixerat se in posterum etiam gavissurum, &c.) *quia* (vel, quod, P. &c.) *hoc* (Quid? Eorum scilicet vel prædicatio, vel odium & invidia i: vel, actio & studium, quo prædicando Chri-stum, conabantur Apostolo afflictionem addere, ut vel minis Neronis desisteret Paulus ab incepto, vel moreretur k.) *mibi proveniet*, &c. *Ἀποβήσεται*, &c.] *Obveniet* (vel, *Cedet*, P. sic Be. Pi. *Exibit*, G.) *in*, vel *ad*, *salu-tem*, G. Zan. &c. vel, i. multorum hominum i: vel, 2. meam m, sive corporalem n, & præsentem, ut à vinculis liberer o, & maneam in vita propter vestram salutem p: sive spiritualement q, in futuro seculo r, atque etiam præ-senti t: quia Deus mihi dabit *παρηγορίαν* atque constan-tiam t. Augebit id gloriam meam, quam illi obscurare conantur v. ¶ *Per*, &c. *Διὰ τὴν ὑποταγήν*, &c.] *Vobis precantibus*, & *ad vestras preces Christo mibi suppeditante vim perpetuam Spiritus sui*. *Χορηγία* [ΠΡ]. Novit Paulus, duobus mediis perfici in nobis Divinas promif-siones, uno externo & humano, precibus piorum, & præ-sertim totius Ecclesiæ, altero interno & divino, gratiâ & auxilio Spiritus Sancti r. *Per vestras preces* (quas pro-inde pro me fieri peto, ut Christus mihi Spiritum det, &c.) & *suppeditationem*, sive *subministrationem*, (vel, *donationem*, Tre. ex Sy.) *Spiritus*, &c. Pi. sic Er. P. Ca. &c. i. e. auxilium mihi subministrante Spiritu Jesu z. q. d. Si videlicet oraveritis pro me, mihiq; impetraveritis Spiritum, &c. b. Preces accipit tanquam causam, sub-ministrationem Spiritus S. tanquam effectum c. Rogabant indubiè Philippenses Deum, tum ut Paulum con-stantem redderet, tum ut eum servaret in vita propter salutem Ecclesiarum: in quibus duobus sita erat Apo-stoli *συντηρία*, sicut in horum contrariis sita erat *θάλας*, nempe aut abnegatio, vel saltem neglectio, Christi, aut mors d.
20. *Secundum*, &c. *Κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν*, &c.] De hac voce vidè Rom. 8. 19. Psal. 37. 7. *לְהַחְיֵהוּ* verti-tur ab Aquila *ἀποκατάστασις*. Pendet hoc à præced. Hoc mihi cedet ad salutem, nimirum, inquit, *secundum*, &c. i. e. prout exspecto & spero f. Al. Quem Spiritum sub-ministrari mihi magnâ spe & desiderio exspecto. *Se-cundum expectationem* (vel, *expectationem intentam*, Il. P. Be. Ar. intensam ac vehementem h, avidissimam i, cer-tam & anxiam, ceu exerto & intento capite k, ut Rom. 8. 19. *ἀναγὰς*, caput, & *δυνάμις* m, à gestu vehementer in-hiantium capite inflexo, &c. n.) & *spem meam*, Er. Ti. Mo. &c. Quod vehementer exspecto & spero futurum o. ¶ *Quia*, &c. *ὅτι ἐν ἑσέτι*, &c.] Nunc explicat, quidnam speret, & proinde in quibus salus prædicta consistit P. Salutem hîc declarat remotione contrarii falsi, & posi-tione veri q. Nectendum hoc cum superioribus. Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem, nec ulla in re con-

- fundat, quia nullius peccati mihi sum conscius, cujus me pudere debeat, nec spes mea frustrabitur. [Sic vertunt:] *Me. Quod* (vel, *Certe*, E.) *nulla in re* (sive prospera sive ad-versa t: vel, ad Evangelium quod prædico pertinente, t v. q. d. quod nihil Evangelicæ doctrinæ dissimulabo, ne-dum retractabo t.) *pudescam*, (nempe à spe mea, sed eam plenè consequar v: vel, quod à Christo prædicatione nunquam declinaturus sim, per Metonymiam consequen-tis effecti: vel, *Fore ut non in vanum laborem*. Est Metonymia, qualis 2 Cor. 10. 8. *אֲנִי אֶבְרֹא*, Psal. 119. 80. Esa. 49. 23 v. [Sensus, q. d.] *Novi & spero Deum non permissurum, ut ego Christum aut abnegem, aut dissi-mulem, &c. z.) sed cum omni libertate*, (scilicet agendi & loquendi a, prædicandi & defendendi Evangelium b: vel, *per liberam professionem* credentium, ut Act. 4. 13, 29, 31 c. *παρηγορίαν* opponit *pudescationi* t.) *ut semper* (scil. antea d, ex quo factus sum Apostolus. Spem suam confirmat superiorum temporum experientia f.) *ita nunc quoque* (Ellipsis r ita, ut Matth. 6. 10. *Sicut in celo & in terra: nunc me vinculis alligato* s.) *magnifica-bitur* (id est, magnificè extolletur t: glorificabitur h, magnum consequetur nomen. De voce *μεγαλύνειν* vide Luc. 1. 46, 58. Act. 10. 46. & 19. 17. Psal. 104. 1. & alibi sæpe i.) *Christus in corpore meo* (i. e. in me & per me k, per corporis actiones, aut passionis, Christum con-stantèr confitendo & prædicando, esque obsequendo & crucem ferendo. Emphaticè dicit, *in corpore meo*. In cor-pore fragili, mortali, vili, thesauros suos collocavit Chri-stus, ut per illud toti mundo dispensarentur, & ipse glo-rificaretur, &c. l.) *sive per vitam, sive per mortem*, P. Be. Pi. &c. i. e. seu vivere contingat m, & è vinculis dimit-ti n, tunc enim corpus impendam obsequio Christi o, seu mori p, tunc corpus meum exhibebo hostiam Chri-sto, juxta 2 Tim. 4. 6 q. & sanguine obsignabo Evan-gelium r. Utrovis autem modo proveniet mihi salus, & gloria etiam apud homines t. Bene corporis vocem ad utrumque retulit: nam & corpus loquitur, & corpus oc-ciditur. Dicuntur Martyres *morte sua se redimere* t. ut vidimus ad Joh. 21. 19 t.
21. *Mibi*, &c. *Ἐμοὶ δὲ τὸ ζῆν, Χριστὸς, ὃ τὸ ἀποκαταστήν, κέρδιον*] *Nam* (Est redditio causæ, vel explicatio ejus quod dixerat ad finem v. 20 v.) *mibi vita* (vel, *vivere*, Il. Mo. Ca. Pi. Non dicit, *vita*, i. e. causa vitæ efficiens, sed ipsum *vivere*, i. e. vitæ causa finalis & scopus x.) *Christus est*, (i. e. est Christo servire y: Vitam meam Chri-sto consecravi z. Si vero a, Christi causâ vivo b, Chri-stum docebo: ita fiet ut promoveatur Christianis-mus. Christo servio. Vita mea non nisi in Christi re-bus occupatur. Greg. Naz. *ὅτι τὸ κέρδιον ἐκβύβει καὶ ἡ ψυχή* c.)
- Causa optandi mihi vitam longiorem est ut pluribus Christum annunciem, vel, ut Christum glorificem præ-dicatione & obedientiâ meâ f. Mihi dum vivam, Chri-stus erit τὸ πᾶν v. vivam ut Christianum & Apostolum decet s. Al. Etiam quod vivo debetur Christo: vel, Omniño Christi potentia in mea vita exercetur. Phrasis qualis Colof. 3. 4. *Christus qui est vita nostra*. Alibi. *Κέρδιον δὲ ζῆν μὲ, & κρατούμενα τὰ λαὸν*. Ego tibi salus sum. Tu mihi vita es h. Christus vitâ ipsâ mihi est charior i.) & *mors* (vel, *mori*, Mo. Il. &c.) *lucrum*, Er. Ti. &c. id est, Mortem (maximè pro Christo illatam k,) pro lucro de-puto l, meo commodo morior m, & promovebit salutem meam n, nam per mortem liberabor à præsentibus mo-lestis, & transferar in locum quietis, ubi & Christus est o, sive in vitam æternam p. Al. Si mihi pro Christo moriendum, ita alacriter id facturum sum ut lucrum mor-tis mihi reputaturus q. Et si morior, morte meâ ali-quos Christo lucrabor. Sic *κερδαίνω* habemus 1 Cor. 9. 19, 20, 21, 22. 1 Pet. 3. 1. Est hoc oppositum ei quod est in Psal. 30. 10. *מָה בָּצַע בְּרַמִּי*. [Alii aliter:]
- Mibi enim vivendo Christus est & moriendo lucrum*, Calv. *Mibi enim est Christus & in vita, & in morte lucrum*, P. Be. Gom. ex Belg. Ut sensus sit; Sive vivam, sive moriar, Christus semper est lucrum meum t, quia solus Christus nos & viventes & morientes felices efficit t: ut Christus sit utriusque membri subjectum v, non autem attributum prioris membri x; *lucrum* verò (i. e. gloriam Christi cum Pauli commodo conjunctam;) prædica-tum y, & ut ante τὸ ζῆν, & τὸ ἀποκαταστήν subaudiatur xz, vel *κερδις* a, quæ Ellipsis & ulitata est b, & inter Atticifimos nume-

numeratur. Hic sensus melius coheret cum proxima sententia^d, & cum præced. & cum sequent^e. Alioquin [juxta alterum sensum] in priori duntaxat membro Christi mentio fit, non item in posteriori. Atqui applicanda est ratio propositioni cui adjungitur^f. Al. Non placet^g: 1. quia dura hæc esset Trajectio, & à simplicitate filii Paulini aliena. Sic enim potius verba collocasset, *ἐμοὶ δὲ Χριστὸς καὶ τὸ ζῆν καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδιον*. 2. quia sic non cohereret hoc ut ratio cum præcedente, quod tamen postulat; nam aliud est gloria Christi, aliud lucrum, five salus, Pauli^h. 3. quia sensus alter facilis est, & optimè congruit cum præcedentibus, & cum sequentibus, ut mox videbimusⁱ. Vult enim ostendere, Christum glorificatum iri & per vitam, & per mortem, suam, quorum illud expressè declarat, hoc verò ita innuit, ut alium præterea suæ mortis effectum exponat, nempe salutem suam^k.

22. Quod si, &c. *Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, τὸτό μοι κέρδιον ἐστίν* Hic varia est lectio & constructio^l, vel sine Ellipsi, vel cum Ellipsi^m. Si verò (vel, Si igitur: *ἢ* pro *ἐν*). Dixerat, vivere mihi Christus est: nunc explicat primum membrum v. præced. sub. contingat, Er. Pi. Zan. Vor. vel, detur, T. sic Zan.) vivere in carne, (i. e. in hoc caduco corporeⁿ. Sic & Gal. 2. 20. designatur vita hæc morti obnoxia^p.) hoc, vel istud, (vel, id ipsum, Vor. ea res, Ti. Zan. i. e. ea vita^q. Si vivere in hoc mundo mihi permittatur; vel, si vivendo fructum aliquem facere possum^r.) mihi (sub. est, vel erit, Er. Ti. Pi. Zan. Vulg. &c.) fructus operis, Mo. Er. Ti. Il. Pi. Zan. Vor. i. e. ministerii mei; h. e. causa five occasio erit multum fructum proferendi, five multos Christo lucrificandi per meum ministerium; vel, destinatum est ad fructum adferendum Ecclesiæ^t; operæpretium est, fructuosum & utile^u, tum mihi, ad majus meritum^v, tum aliis^x, vobis^y. *Καρπὸς ἐργῶν* est Latina locutio, operæpretium^z, h. e. res utilis & fructuosa, & digna in qua opera ponatur^a. Talia *ἐρωτᾷ* pro rogare, *ἵνα* δὲ λαμβάνειν, satis accipere, *δοῦναι ἐργασίαν*, dare operam^b. Al. Si autem vivere meum in carne, Christus est, ut supra diximus, h. e. si in mea vita glorificetur Christus, hoc, i. e. hæc glorificatio, erit fructus operis, h. e. mei laboris in vita, i. e. mei Ministerii^c. ¶ Et, &c. *καὶ τὸ ἀποθανεῖν ἢ κέρδιον* Et (καὶ obscuram reddit hujus versûs sententiam: habet autem h. l. peculiarem & occultam vim excludendi quod diversum erat, ut sensus sit, Quod si procedit mea prædicatio, & prosum Ecclesiis, adeo non præfero meum commodum vestro bono ut dubitem etiam utrum eligam^d. Al. *καὶ* hic est *συλλογισμὸς*, & valet sanè ||.) quid (horum scilicet duorum, ut aut moriendo sim cum Christo, aut vivendo fructum adferam Ecclesiæ, si detur optio^e: vitamne, an mortem^f;) eligam (vel, electurus sim, Zan.) ignoro, Er. H. Pi. &c. i. e. non satis mihi liquet: *ἢ* pro *πότερον* quomodo & Latini scriptores quis ponunt pro uter^g. [Alii totum aliter reddunt:] Quod si mihi in eo situs est profectus (*καρπὸς* idem quod *πρόκοπος*, v. 25. & Rom. 1. 12.) operis, h. e. Evangelii; si vivam in corpore, nam mortuus Evangelium promovere non posset, utrum eligam nescio^h. an, vel utrum, (hæc enim significatio particulæ *εἰ* in subjectione usitatissima estⁱ;) verò vivere in carne mihi operæpretium sit, (supple, majus quam mori, Gom.) & quid eligam, ignoro, Be. Gom. Redundat hic *καὶ* h, ut scæpe, ex Hebraismo^j. Sensus, si vivere adhuc mihi ad prædicandum Evangelium amplius utile est, ut est, tunc verè ego quid malim nescio, *καὶ* vel vacat, ut scæpe, vel, ex Hebraismo, valet tum, ut Gen. 13. 9. si tu ad sinistram, & (i. e. tum,) ego dexteram petam. *Καρπὸς ἐργῶν* dicitur ut alibi *καρπὸς χειρῶν*^k. Quod si permanere in hac vita mihi celsurum sit ad fructum operis, dum labore prædicationis multos ad Christum adduco, adeo præfens meum commodum quod ex morte expecto non præfero salutem proximorum, ut etiam dubitem utrum è duobus eligam, vivere an mori. Hic sensus fere omnium est Interpretum^l.

23. Coardior, &c. *Συνέχωμαι δὲ ἐκ τῶν δύο* i. e. Urinque cogor. Sic *συνέχωμαι* habemus Luc. 12. 50. Act. 18. 5. 2 Cor. 5. 14. i. e. Cause sunt graves quæ me hoc, & quæ me illud, præoptare compellunt. Sic David 2 Sam. 24. 14. *ἔσθω ἡ γὰρ ἐν ἐμοὶ περὶ τοῦτο σφοδρὰ ἐστίν*. Post

vocem *δὲ* ponenda hic *διασπῆ*, ut rectè nōnet Aug^m. *Coardior* (vel, *Distrabor*, Ca. *Constrictus teneor*, Be. i. e. Perplexus sum & hæreoⁿ.) è, vel à, duobus, Mo. Ca. ^a Zan. vel, utrinque, P. Be. Pi. ex his duobus, Er. Il. Ti. affectibus contrariis^o, desiderio Christi, & amore fratrum^p: Distineor ac trahor in diversa^q, inter hæc duo^r, Vitam & Mortem, in quorum utroque est quod invitet, est quod deterreat^t. ¶ *Desiderium*, &c. *τὴν ἐπιθυμίαν ἔχον ἐκ τῶ ἀναλῶσαι*] *Desiderium habens* (vehemens scilicet & perpetuum: nam plus hoc est quam *ἐπιθυμῶν*^u: vel, *Desiderans*, P. *Desiderio tendens*, Be. Pi.) ad dissolutionem, Mo. vel, dissolvi, Er. Il. Ti. solvendi, Zan. migrare, P. Ca. Æth. sic Zan. liberari, Tre. ex Sy. reverti, Hi. in Er. ad dimissionem, Be. ad remigrationem, ad verb. ad migrandum, Pi. nempe ex hoc mundo vel corpore^v, h. e. ad moriendum^x. Hinc discimus, Animas sanctorum ex hac vita sine peccato migrantium statim post mortem esse cum Christo, h. e. beatas esse ante generalem resurrectionem, falsumque esse quod dicunt Anabaptistæ, animas usque ad resurrectionem sopore quodam pressas, nec in bonis esse, nec in malis^y. Sed quærendum hic quid sit *ἀναλῶσαι*. Resp. videtur hic poni pro *ἀναλύειν*^z, vel *ἀναλύειν*, quomodo in Syra edit. *למפטר* est pro *למפטר*^a. Infinitivum activum pro ejus passivo ponitur, ut scæpe: ut Gen. 4. 26. Tunc captum est *לקרא* invocari. Prov. 25. 7. *טוב אומר*, Satis est dici^b. Psal. 42. 4. *באמר*, dum dicitur, &c. & 66. 10. *כצור*, sicut conflatur, &c.^c Non placet, nec loca allata id probant. Non Gen. 4. quod sic est ad verbum, Tum captum est (ab hominibus nempe piis,) invocare, &c. nec Psal. 42. quod sic vertas, in dicere, i. e. cum dicunt: nec Psal. 66. quod, secundum conflare, h. e. conflationem, vel, ut conflatur aliquis: nec Prov. 25. quod, dicere, i. e. ut dicat^d. *ἀναλῶσαι*, i. e. *נפטר*, quod Hebræis frequens, ut & Nomen *פטר*, ad significandam piorum mortem. Syrus eadem voce hic usus^e. *ἀναλῶσαι*, sicut & *ἀνάλυσις*, quatuor significat: 1. resolutionem, dissolutionem, solutionem, compositi alicujus: Sic in Homer. Odys. β. Penelope telam die texebat; *Νοκτὶς δ' ἀνέλεσεν, νοκτε resolvebat*: & in Plut. De orac. desit. Natura scæpe *ἀναλῶσαι* resolvit, &c. in Stob. tom. 2. c. 119. ubi Sossibus — *ἀναλύεται*, &c. dissolvitur corpus post anime fugam^f. 2. dimissionem^g, nempe liberationem à corpore mortali. Rom. 7. 24. Confer 2 Pet. 1. 14^h. Huic faver & Syrus *מפטר*ⁱ. [de quo jam dictum.] Sic *ἀπολύειν* sumitur Luc. 2. 29. & 9. 10. Metaphora à curru vectis, qui in diversorio *καταλύειν* dicuntur, quod equorum lora & vincula solvere consueverunt^m. Sed alia hæc verba sunt. *Καταλύειν*, ut notat Leunclavius est aliquod divertereⁿ, vel, se componere in diversorio^o: *ἀναλύειν* contra, migrare de loco in quo fueris^p, vel, movere sarcinas, & mutare diversorium^q. 3. redditum, five reversionem^r: ita *ἀναλύειν* sumitur Luc. 12. 36. & Sap. Salom. 2. 1^t. & 16. 14. & 2 Mac. 9. 1. & apud Athen. Dipnosoph. 2. à cæna *ἀναλῶσαι*, reversi: Appian. Bel. civil. 4. *ἀναλῶσαι*, &c. revertentem à computatione — occiderunt^u: Dionys. Areop. Greg. Nyssen. & Naz. v. [quorum verba vide in Scult.] Videtur alludere ad Ecclef. 12. 7^x. Spiritus à Deo est, & ad Deum redit. Loquitur sic & Philostratus in vita Apollonii; & Cicero De divinat. 1. Eudemi somnium exponens, ut cum animus Eudemi à corpore excesserit, tum deum revertisse videatur^y. Mors est *ἐπανοδος*, reversio, five regressio, quædam, & de ea ut tali loquuntur Eurip. Chrylippus in Philone, Lucretius, &c. [Verba vide in Ga.] Seneca epist. 76. Mors est eò reverti unde veneris^z. Et ut *καταλύειν*, metaphorâ à curribus sumptâ, sign. ad diversorium pervenire, Luc. 9. 12. (unde *καταλύω*, diversorium, Luc. 2. 7.) quia tum solvuntur equi; ita *ἀναλύειν* est domum redire^a. Hoc non improbo prorsus. Simplicius tamen est quod sequitur. 4. migrationem, abitum, discessum^b. Sic ponitur *ἀναλύειν*, Luc. 12. 36. & Judith 13. & Sapient. 2. 1^c. & 2 Macc. 12. 7. & apud Epiet. in Arrian. 1. 9. Ubi Deus è servitio isto nos *ἀπολύει*, dimiserit, tunc ad ipsum *ἀναλῶσαι*, discedatis, vel, emigretis^d. Sic tempus *ἀναλῶσαι*, 2 Tim. 4. 6e. Nec aliter accipio *מפטר* Syri, nam *מפטר* Hebræis significat etiam discedere, vel abire, 1 Reg. 19. 10. & apud Chald. ad Cant. 1^f. Hinc etiam mors *עפ* dicitur, Luc. 9. 31. 2 Pet. 1. 15. Ham.

& transitus five demigratio ex mundo, Prov. 31. 8. Joan. 13. 1. & apud Cicer. Tusc. 4. Senec. epist. 65. videtur autem metaphora sumpta, vel, 1. ab eis qui in tentoriis degunt, quorum funes solvunt qui migraturi sunt. Vel potius, 2. à nautis, qui è portu migraturi dicuntur *solvere* h, ut apud Cicer. ad Tiron. epist. 16. 9. & *solvere navem*, in Cæsar Bel. Gal. 4. *solvere oram*, in Fab. Instit. 1. & 4. 2. Græcis quoque nunc λύσσειν, nunc ἀπολύσειν, ut Luciano in Sectis k, nunc ἀναλύσειν, ut in Hom. Odyss. ο. περὶ νηὶσιν ἁλῶσαι, rudentes *solvere* k. Huc facit illud Plat. in Tim. *Ubi—mors affuerit, λύσει, &c. solvi dicuntur animæ, tanquam navis cujusdam, retinacula* l. Porro hoc verbo significat, mortem hominis non esse interitum animæ, sed partium permanentium, id est, corporis & animæ, dissolutionem ac separationem m. ¶ *Et esse cum Christo* i. e. In Christi custodia, quoad partem potiore, Act. 7. 59. Nihil hinc de loco definiri potest. Polycarpus in Epistola Philip. inscripta, ὅτι εἰς τὸ θεοῦ λαὸν ἀπὸ τῶν τοῦ Χριστοῦ. Hieron. *Scimus Nepotianum nostrum esse cum Christo & Sanctorum mixtum choris* n. Significat, beatitudinem nostram esse in bonis Christi, atque eorum esse participem o. Fideles in hac vita sunt *in Christo*, & *Christus in illis*, 2 Cor. 13. 5. Eph. 3. 17. 1 Joan. 4. 13. at *cum Christo esse* dicuntur tantum qui in cælo sunt præsentem apud Dominum, 2 Cor. 5. 8 p. ¶ *Multò, &c.* Πολλὸ μᾶλλον κρείσσον] *Multò magis, melius*, Mo. Comparativum duplicat, ut vehementem excessum significet, q. d. Infinitis partibus melius quàm permanere in carne q : q. d. quia hoc mihi jucundissimum esset r. Hoc dicitur per Appositionem t, de toto eo quod præcessit, q. d. quod quidem mihi multò est melius t: vel, cupio *solvere*, & esse cum Christo; rem sanè longè mihi meliorem v: quia sic scilicet futurum erat ut Paulus *requiesceret à tot laboribus*, Apoc. 14. 13 *. Scholia construunt cum participio ἔχων repetito τὸ κοινόν, quod etiam conjungunt cum sequentibus, Habens hoc (scil. esse cum Christo) pro re multò mihi meliore, sed manere in carne ἔχων, habens, pro re magis necessaria propter vos. Vel, resolvatur per verbum est, & subintelligatur, vel d, quoniam id *melius est*, vel d, nam hoc—*melius est* y. Nam id *longè optimum* (vel, *valde multò melius*, Be. Pi.) est, P. Tæ non est in meo cod. vetustiss. legit autem Ambz. *Multò longèque melius est*, Er. Ti.

24. *Permanere autem in carne* i. e. In hoc mortali corpore, ut suprà v. 22 a. in hac vita hære b, & Evangelicis laboribus insistere c. ¶ *Necessarium*] Græcè, *Magis necessarium* est, Be. Pi. Zan. Non dicit, minus bonum, sed quasi bonum aut desiderabile non esset, dicit *necessarium* d. Sentit se è duobus coarctari, quorum alterum desideret, alterum verò necessarium judicet *. ¶ *Propter vos*] i. e. Ad vestram utilitatem, salutem, & incrementum pietatis, ut possit explicat v. 25 f. ut vos plenius doceam de Christo g. Non Philipenses tantum, sed & alios Christianos hoc nomine complectitur h. Et quia id vobis magis necessarium est, præferendum est privato meo commodo i.

25. *Et, &c. Καὶ τὸ τοῦ πεποιθὸς οἶδον*] *Et hoc confusus* (vel, *persuassus*, Er. T. à Spiritu Sancto k, scilicet esse magis necessarium vobis ut vivam l: vel, *certò*, Er. Ti. V. πεποιθὸς pro πεπεισμένος m. Pellit omnem dubitationem n.) *novi*, P. Be. Pi. &c. q. d. Hoc omnino mihi persuadeo o. Non de certa & infallibili, sed de probabili tantum, scientia loquitur; cum constet rem aliter cecidisse p. Non dicit, scire se diu mansurum, sed dicit, se ita sibi esse conscium, ut quia videat suam vitam Christianis multis adhuc necessariam, ideo magis speret se in vita, quamvis molesta, mansurum, & ad ipsos rediturum q. Πεπειθὸς οἶδον idem quod οἶδον με πεπεισέναι, scio me hoc sperare, i. e. malle r. Et persuasionem, five spem suam, & desiderium indicat. Πεπειθὸς est cum fiducia sperans, ut suprà v. 6. Respondet voci Hebrææ נִסְבָּ, quod verti solet *ἐλπίς*, sed 2 Reg. 18. 20. πεπειθὸς, *persuasio, fiducia*. Sic 2 Cor. 1. quod ἐλπίζω, *spero*, v. 13. est ἐν ταύτῃ τῇ πεποιθήσει, in hac persuasionem, v. 15 t. ¶ *Manebo, &c.* Καὶ συμπαρασμένω, &c.] *Et una permanens sim* (in vita scilicet v) cum vobis omnibus, P. sim. Be. Pi. scilicet Philipensibus x, vel, omnibus in Christum credentibus y: cum quibus adhuc familiariter

versabor z, eis tum voce, tum scriptis inserviens, licet a Zan. captivus sim. Plures certe epistolas Ecclesiæ debent Pauli vinculis quàm libertati a. Hinc patet, Epistolam hanc a Be. scriptam esse è primis vinculis, non è secundis; nam è primis fuit liberatus Paulus, in secundis à Nerone occisus b. Ad, &c. Εἰς τὴν ὑμῶν παρουσίαν καὶ χάριν τῆς πίστεως] a Me. firi. a Zan. E. Ad vestrum profectum (majorem scilicet: vide suprà v. 12. & 1 Tim. 4. 15 c.) & gaudium fidei, P. Be. Pi. vel, c G. 1. passivè, quod ex fide promanat d: vel, 2. activè, quo d Zan. sic Be. (ex Pauli reditu & præsentia accepto *); illorum fides confirmanda erat f, cum felicem viderent illius captivitatis exitum g; adeoque se in eum credere qui est verus Servator, suos potenter servans, &c h. quò majori cum gaudio conjuncta sit fides vestra i: vel, gaudium meum de fide vestra k. Sed illud, *fidei*, quod quidam cum gaudio tantum conjungunt, τὸ τῆς κοινῆς ad profectum etiam referendum est l.

26. *Ut, &c.* ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν, &c.] *Ut gratulatio* (vel, *gloriatio*, Er. P. Be. E. &c. Καύχημα hic, ut & alibi, est ἀγαλλίασις, exultatio m.) *vestra* (vel, 1. activè, n G. quâ de me gloriâmini n: q. d. Ut, cum liberatus fuero, n Zan. possitis affatim de me gloriari, vobisque gratulari o. Vel, o Q. in E. 2. passivè, quâ de vobis glorior p: Qui sensus modestior p Q. in Zan. E. est q.) *abundet in Christo Jesu* (i. e. quâ gloriâmini, Græcis. animis occupati in consideratione Christi, cujus beneficio liberatus sum: præp. hinc notat objectum r: vel, q E. de Christo Jesu, V. quâ de Christo, ejusque potentia & t Pi. bonitate gloriari soletis t: vel, per Christum Jesum, G. t Zan. tanquam boni hujus auctorem u: vel, in Christo, i. e. E. Christo bene juvante me v.) *in me*, Vulg. vel, *de me*, P. v Me. Be. Pi. &c. liberato & ad vos reverso, tanquam in speculo potentia & cura Christi de suis x: vel, *propter me*, x Zan. meâ causâ y. ¶ *Per, &c.* Διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας τῆς αὐτοῦ υἱοῦ] *Per meam rursus apud vos præsentiam*, Pi. r G. sic P. Be. i. e. quum vobis fuero restitutus z. Explicat t Pi. illud, ἐν ἐμοί, q. d. Ut possitis ex insperato meo reditu agnoscere quanta sit potentia & cura Christi de suis a. a Zan.

27. *Tantum, &c.* Μόνον ἀξίως—πολιτεύετε] *Tantum* (Sic construunt cum superioribus, q. d. Ego quidem non dubito quin ad vos redibo, &c. hoc interim à vobis requiritur b: hoc tantum moneo in præsentia c: Quæ ad salutem vestram pertinent, quod ad Deum attinet, ferè peracta sunt, & reliqua Deus perficere perget, me eripere & ad vos redire constituit, &c. Quid interim restat, dum ego veniam ad vos? quid à vobis exigitur? hoc tantum d. Transito ad exhortationem, q. d. De me nè sitis solliciti, tantum hoc curate e.) *dignè* (vel, *ut dignum est*, P. Pi. ut convenit, Be. convenienter, Gom.) *Evangelio Christi* (i. e. sicut exigit Evangelium f, in cujus communionem vocati estis. Est ergò argumentum ab honesto, ut dignè vivant illo, i. e. professione suâ g.) *vos gerite*, Mo. P. Be. &c. vel, h Zan. *conversimini*, Er. Il. Ti. *ambulate*, Ar. *vitam agite*, Ca. i. e. Vita vestra Evangelio respondeat h, ut hoc ex illa honoretur i. Verbum hoc est emphaticum, quo tota Christianorum vita seu conversatio tanquam civium cœlestis Hierosolymæ denotatur k: q. d. Tanquam veri cives regni cœlorum vitam vestram conformate ad doctrinam Evangelii l. Vide Act. 23. 1. & Phil. 3. 20 m. Πολιτεύετε locutione bene Græcâ significat *vivendi rationem*, 60 ἡγεμονίαν, ut Act. 23. 1. Hinc πολιτεία frequens vox Chrysostomo & aliis pro *vita instituto*. Est translatio ducta à civibus qui secundum civitatis suæ leges vivunt n. n C.

¶ *Ut, &c.* ἵνα εἴτε—ἀπὸν ἀκούω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι σὺ καὶ—συνεβλήντες τῇ πίστει, &c.] *Ut five veniens & videns vos*, (i. e. five præfens sum o, quod velim p:) *sive absens*, (quod fieri potest q:) *audiam* (vel, *cognoscam*, p G. ut ἀκούω interdum accipitur r:) *quæ de vobis*, (vel, *de vobis*, Vulg. Sy. Legerunt περὶ ὑμῶν, quod forsan rectius t: vel, *de rebus vestris*, P. Be. Pi. vel, *ea quæ sunt de vobis*, Er. t, i. e. ταῦτα, hæc quæ sequuntur. Simile loquendi genus Rom. 11. 29 t. sub. *videlicet*, Be. vel, t G. sub. *audiam* vel *videam*, vel, sub. *gaudeam*, Zan.) *quia* (vel, *quod*, P.) *statis* (vel, *perstetis*, Zan. sic Be. Pi. i. e. perseveratis v, scilicet in Christo, seu in doctrina Evangelii t. *Standi* verbum athletis convenit, gradum servantibus, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem usque capitis x) *in uno spiritu*, (i. e. vel, 1. in pari religionis fervore y, pariter affecti: nam πνεύμα ἀffectum y V. M. significat 1 Cor. 4. 2 i. & alibi saepe z. Vel, 2. in una intelli-

gentia, five sententia ^a: πένδυα hinc mentem, five judicium mentis notat ^b. Vel. 3. per Sp. Sanctum ^c, qui unus tantum est & per se, & in omnibus fidelibus ^d, vel, per afflatum ejus ^e; vel, per unum ejus Donum, scilicet charitatis & concordia, quod præcipuum est donum Spiritus Sancti ^f. Significat, perseverantiam non esse ex nostris viribus aut meritis, sed merum esse donum Spiritus Sancti ^g. Vel. 4. concordēs, maximè in doctrina ^h Evangelii, quod spiritus vocatur 2 Cor. 3. 6. ⁱ uno animo (i. e. unā voluntate ^k, in pari mutua charitatis studio ^l, unanimēs five concordēs ^m, amantes vos mutuò ⁿ. ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

illi veritatem ac nos pertinaciter oppugnent, & quod nos contra non territemur, hæc, inquam, res ^a. ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

- ^a E. entiam esse Dei dona. Sicut fides dicitur Dei donum Eph. 2. 8. sic etiam occasiones illae pro Christo dura patiendi, qui honos summus. Christo credit qui eum credit vera dicere: In Christum credit qui per Christum accepturum se confidit vitam æternam. (vel, promissionem ut pro illo. (vel, ipsius causâ, i. e. pro Evangelii confessione:) patiamini, Er. Ti. &c. Ut quis verè pro Christo patiat, hoc requiritur, ut nempe patiat, h. e. passionem æquo & forti animo perferat; idque tum, 1. propter Christum, non propter scelera; tum, 2. ex vera fide & dilectione Christi, non propter vanam gloriam, aut ex levitate, avaritia, &c. x.
- ^{30.} Idem, &c. Τὸν αὐτὸν ἀγωνία, &c. Idem certamen (Sic dicit quod ex eadem venit causa: h. e. simile certamen. Certamen appellat, patientiam adversorum, quia qui patitur certat & pugnat, nè per impatientiam superetur. habentes (vel, sustinendo, Be. Pi. Participia respondent Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundii modum usurpant: q. d. Idem certamen certatis pro Evangelio, quia pro eo persecutiones, exilia, carceres, &c. passi estis. Est hic Nominativus ἔχοντες pro Dativo ἔχον, qualia & apud Homerum nonnulla d.) quale vidistis in me, (olim Philippis. Tangit historiam quæ est Act. 16. 19, &c. f.) & nunc auditis in (vel, de, G. ex Sy. Be. Pi. Vulg.) me, Er. P. &c. Romæ. Vincula sua intelligit. Hortatur eos ad patientiam exemplo suo.

CAP. II.

- ^{1.} Siqua, &c. Εἴπε ἐν παρακλήσει ἐν Χριστῷ Siqua igitur est consolatio (vel, confirmatio, Ca.) in Christo, P. Be. Pi. &c. Valde & blanda & παρηγοία ratio. Si interdum vehementer adfirmat, Si bene quid de te merui. Magna enim sunt quæ à Christo habemus solatia. Παράκλησις significat, tum, 1. hortationem; ut sensus sit, Siqua hortatio vobis facta in nomine Christi apud vos valet; tum, 2. consolationem, & accipitur, vel, i. activè, q. d. Siqua in vobis erga me est consolatio, vel consolandi effectus, &c. si vultis me vinctum & afflictum solari in Christo, h. e. in negotio Christi, cujus ego sum Apostolus; si quid est in vobis pietatis, quâ possitis aut me aut alios in Christo & propter Christum afflictos consolari, hoc certè debetis mihi, &c. Si qua—est consolatio in Christo, i. e. Christiana, five quæ ab iis proficisci possit qui sunt in Christo; vel, in Christo, i. e. in iis qui eundem Christum colunt. Vel, 2. passivè, q. d. Siqua vobis in Christo existentibus est consolatio adversus vestras afflictiones, cum eam accepistis per meum ministerium, annon debetis eam mihi expetenti & indigenti communicare? Siquod, &c. Εἶπε παραμύθιον Siquod solatium (ut verbum sumitur Joan. 11. 19. i. Thes. 2. 12. & 5. 14. Propriè est alloquium, quo afflictos solamur, unde Syrus hic vertit, locutio super cor: loqui ad cor, est loqui ea quibus cor recreatur.) charitatis, five dilectionis, P. Mo. Be. Er. Ca. &c. i. e. ab iis qui diligunt, vel, ex charitate profectum, quod vultis mihi impendere. Mutua Christianorum dilectio magnum est in malis lenimentum. Siqua in vobis sit erga me charitas, quâ me solari cupitis. Siqua (vobis scilicet mecum est) societas (vel, communio, Er. P. Be. &c. communicatio, E.) spiritus Vel, 1. spiritus humani, ut Phil. 1. 27, q. d. Siqua animorum communio, si mecum estis unus spiritus per consensum & charitatem: vel, 2. Spiritus Sanctus, q. d. Siquis sit Spiritus Sanctus omnibus Christianis communis: Si inter vos ipsos, & inter vos & me, verè sit κοινωνία spiritualis sub uno capite Christo per unum Spiritum conciliata, eamque κοινωνίαν mihi declarare cupitis. Olim pagani dicti qui de eodem bibebant fonte: quantum major conjunctio eorum qui de eodem bibebant Spiritu? 1 Cor. cap. 12. v. 4. Siqua viscera (i. e. si quis intimæ charitatis sensus, intimi ac tenerrimi affectus, qui sedem habent in visceribus, ac potissimum in corde. Meton. subjecti) ac miserationes] Prima vox metaphorica est, hanc ergo addit explicationis gratiâ: q. d. Si quis pius ac mi-

sericors affectus ad sublevandos afflictos, vel erga me Apostolum vestrum vinctum, &c. Σπλάγγναι sunt affectus quivis, αἰνέταις affectus circa calamitosos. Ità hæc explicanda ubi pariter ponuntur. Alioqui & generale illud in significatione speciei sumitur. Magna autem hæc sunt inter verè Christianos.

2. Implete gaudium meum] Eadem locutio Joan. 3. v. 29. q. d. Gaudium concepi ex præclaris vestris initiis, ex vestra constantia in fide, tolerantia, &c. quod tamen ex vestris diffidiis imminutum est: vos ergo illud explete, vestro in pietate profectu, vestra consensione, charitate, &c. Gaudium, quod me credendo & collaborando Evangelio afficere cœpistis, cumulate. Ut, &c. ἵνα τὸ αὐτὸ φρονέτε—ἡμεῖς οὖν, τὸ ἐν φρονέσει] Ut idem sapiatis, (vel, sentiat, Er. V. Ut expletivè sumitur, q. d. Implebitis gaudium meum, si idem sapiatis, i. e. & intellectu & voluntate consentientes, si eadem & velitis & credatis. Ut idem habeatis propositum, Rom. 12. 16. & 15. 2 Cor. 13. 11. Vide Phil. 3. 15. Ut sitis concordēs. Ut eodem sitis affectu, Be. sim. P. Pi. Zan. Ut consentiatis in fide & charitate, & rebus civilibus, &c. φρονεῖν enim ad omnes animi actiones refertur, tam ad voluntatem quàm ad intellectum. Al. Non tam opinionum quàm animorum consensionem notat: Confer Phil. 3. 15. eandem charitatem habentes, (i. e. charitatem mutuam, & parem; q. d. pares in mutua dilectione, nè cum remissè diligas qui te multum amat. Vel, q. d. τὸ αὐτὸ ἀγαπᾶν, i. e. diligite easdem res, eandem Ecclesiam & doctrinam, eundem Christum, eosdem prædicatores, &c. Ex tali enim amore alitur consensio & concordia, ut contrà ex diversis amoribus distrahuntur homines in diversa consilia & studia. Hic sensus cum præced. & subsequ. congruit. Sic & eandem fidem habere dicuntur qui eadem credunt. unanimes, (Idem quod ὡς ἓν Phil. 1. 27. & Act. 4. 32. conjuncti animis, sententiis, voluntatibus, studiis: unum idemque sentientes. Nihil ergo hic diversum à præced. sed est interpretatio præced. & inculcatio ejusdem rei.) id ipsum (vel, unum, five idem, Er. V. Pi.) sentientes, Vulg. &c. vel, & sententiis uni, P. Be. A voluntatum conjunctione transit ad doctrinæ consensum, ut plena justitiam sit concordia. φρονεῖν hoc sensu occurrit Phil. 1. 7. idem est quod supra τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Sed malim illud esse & explicationem hujus & causam: docet quomodo possumus dici τὸ αὐτὸ φρονεῖν, nempe si simus τὸ ἐν φρονέσει; si unum sentiamus, si unum Christum unamque doctrinam retineamus, &c. [G. hæc verba cum sequenti versu necit, hoc modo, Hoc unum studentes, maxime scilicet, nè quid contentiosè, &c.]
3. Nihil, &c. Μὴδὲν κατὰ ἐπίθετον, ἢ κατὰ ὄψιν] Nihil (sub. agentes, Pi. sic Camer. Be. Vor. agatis, G. gerite, P. Al. Nè quid fiat, Er. Ti. Sed non hic loquitur de factis, sed de affectibus animi, unde facta oriuntur: repetendum ergo ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex v. 2. φρονέσεις. Docet enim, quomodo possumus ἐν φρονέσει, nempe si nihil per contentionem, &c. sentiamus: vel, huc trahendum est verbum sequens, ἡγούμενοι per contentionem (vel, contentendi libidinem, quâ quis dissensionibus & singularibus sententiis delectatur: vel, irritationem, Amb. in Er. quâ quis alios ad lites provocat. Contentionem hic vocat eam verborum pugnam quæ non veritatis aut justitiæ studio suscipitur, sed inanæ gloriæ studio, quàm proinde, ut illius matrem, subjungit.) aut inanem gloriam, P. Be. Pi. ex qua quis faciliè ad contentiones & nova dogmata devolvitur. Duas hic notat causas dissensionis & discordiæ. Idem [hic dicit] quod Gal. 5. 26. Μὴ γὰρ ὡς αἱ κενόδοξοι, ἀνήλως προκαλέμενοι. Adde 2 Cor. 12. 20. Jac. 3. 16. In MS. hic est τὸ αὐτὸ φρονέσεις. Sed, &c. Ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀνήλως ἡγούμενοι κατέχοντες ἐαυτοὺς] Sed modesti (vel, ex modestia, P. Pi. cum animi submissione, Be. per humilitatem animi, Er. II. Ti. Hanc opponit duobus vitiosis affectibus præced. eamque verbis seq. definit: est enim virtus quâ quis de se abjectè & viliter, de aliis verò excellenter, sentit. Est autem humilitas mater consensionis, &c. alii alios arbitantes, five existimantes, (verè scilicet & ex animo judicantes) superiores sibiipsis, Mo. vel, se præstantiores, Er. II. P. &c. sibi præcellere, Be. Hoc est modestiæ ingenium, de aliis magnificentius semper quàm de se opinari. Vult ut majores

maiores hoc sentiant de minoribus, doctores de discipulis, praestantiores de deterioribus. Qu. Qui possunt illi ita de his sentire sine mendacio? annon hoc est dicere bonum malum, & malum bonum? Resp. 1. Debet quisque vitia sua diligenter excutere, aliorum vero vitia tegere pallio charitatis^b. Hinc ampla humilitatis [& charitatis] materia^c. 2. Non agitur de donis, v.g. doctrinae, eloquentiae, &c.^d. sed de virtute ac probitate^e; in qua alium te praestantiorē verē sentire possis: quia licet videas eum te esse in externis actionibus peiorem, interna tamen non vides, nec qualis sit apud Deum^f: tu alium castitate antecellis, ille te forsan patientiā, mansuetudine, humilitate, pietate, charitate. 3. Hæc cogitatio, quia non absolutum habet iudicium, sed partim suspensum, partim negativum, quo dicitur, fortē ille melior non est; non me illi præfero, quia nec occulta cordis mei vitia video, vacua est ab omni errore. 4. Potest sic intelligi, ut dum dicit, *superiores*, accipiamus eos quibus debemus subservire, eorum salutem studendo, & quibus nos libenter velimus submittere, quatenus Dei honor, vel illorum salus, exigat. Huic sensui quadrat sequentia; tum illud, *Non quæ sua sunt*, &c. tum Christi exemplum, &c.^g.

4. *Non*, &c. *Μὴ τὰ ἐαυτοῦ* — *σκοπεῖτε*, &c.] *Nē sua quisque* (vel, i. dona. Superbiæ causam ostendit, quod homines seipsos tantum suāsque dotes, suum ingenium, suam eruditionem, &c. contemplantes admirantur, propriis vitiis dissimulatis, contra verō, aliorum dotes & virtutes clausis oculis prætereunt, eorumque nævos amplificant, ideoque eos contemnunt^h. Vel, 2. privata commodaⁱ. Sic apparet fontem dissidiorum, nempe *φιλαυτίας*, h. e. amorem proprii honoris & commodi, conjunctum cum aliorum contemptu^k.) *specietis*, (vel, *consideretis*, E. ex Vulg. *respicite*, Be. præ oculis habete velut scopum^l: quod maximè est naturale. *Egomet mihi proximus m.*) *sed unusquisque etiam* (Illud *et* emphasin habet: neque enim vult ut nos aut nostros negligamus, &c.ⁿ.) *quæ sunt aliorum*, P. Be. Pi. Quod societati quidem humanæ aliquatenus congruit; sed in Evangelio in summo quodam gradu præcipitur, præsertim in rebus illis in quibus salus aliorum æterna vertitur, cum qua omnia bona terrena comparari nequeunt. In MS. est, *ὁμοῦ καὶ τὸ ἐξ ἑαυτοῦ ἐκαστοῦ τὸ τοῦ ὁρνεῖτε*^o. Sensus est, Nemo communi utilitati sive salutem omnium rem privatam anteponat^p.

5. *Hoc*, &c. *Τὸ τοῦ θεοῦ ἐκείνου ἐστὶν ὁμοῦ, &c.*] *Hoc enim* (est ἀπολογία ejus quod dixerat, *ὡς τὸ αὐτὸ ὁρνεῖτε*, i. e. ut pariter sitis affecti. Quibus affectibus? Charitatis & humilitatis? Quare? Quia Christus sic affectus fuit^q.) *sentite* (vel, *sentiatur*, Mo. Ar. Er. Be. Camer. Zeg. Zan.) *in vobis*, (i. e. hæc sit sententia vestra^r;) *quod & in Christo*, Vulg. E. Zan. *sub sensum fuit*: vel, *quod & Christus*, Sy. in Zan. scilicet sensit in seipso^s. Al. *Itaque* (ἵνα illativum, ut antè^t: vel, *Enimvero*, P.) *is sit affectus* (nempe charitatis & humilitatis^v, de quibus hic agitur, & proinde ὁρνεῖν hic de actionibus potius voluntatis quam intellectus accipiendum^x;) *in vobis qui fuit & in Christo*, Be. Pi. sic E. Me. T. G. Locum hunc accipiunt, vel, i. de ipsa Christi incarnatione^y. Sed quomodo erat in Christo affectus antequam esset homo? Resp. Iste divinae naturæ in Filio affectus nihil aliud fuit quam amor illius erga nos & inde ortum decretum ac voluntas carnem nostram sumendi, patiendi, &c.^z. Vel potius, 2. de Christi jam in carne manifestati humiliatione^a: nam, i. hæc ratione ei conveniunt hæc duo nomina, *Christus* *Jesús*^b. Sed hæc, cum sint nomina personæ Christi, utrique aut alteri naturæ conveniunt^c. 2. hoc congruit instituto Apostoli: instituit autem exemplum Christi eis proponere tanquam vitæ regulam^d: exempla autem rerum notarum & visibilibus esse debent^e, qualis non est Christi incarnatio^f. Sed hæc ratio confutatur ex 2 Cor. 8. 9^g. 3. ὁρνεῖν de homine tantum rectè usurpatur^h; 4. loquitur de ea humiliatione quæ sublata est per exaltationem: at incarnatio (i. e. humana natura per incarnationem assumpta) sublata non estⁱ. Verum exaltatio opponitur humiliationi, non universè, sed secundum quid, nempe humiliationi conditionis humanæ naturæ. Quare statuimus, Paulum hic considerare Filium Dei etiam ut incarnandum, & duplex hic con-

stituere humiliationis genus, 1. in incarnati humiliatione; 2. in ipsa incarnatione & modo illius: quam, cum singulare in ea esset charitatis & humilitatis exemplum, non verisimile est Paulum, hoc loco, ubi de eo argumento accuratissimè tractat, fuisse præteritum, præsertim cum eodem utatur 2 Cor. 8. 9. idque ex ipsorum [Pi. &c.] interpretatione^k.

6. *Qui*, &c. *Ὁς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπέσταν*] *Qui cum esset* (vel, *existens*, Mo. Zan. vel, *subsistens*, Zan.) *in forma* (vel, *similitudine*, five *imagine*, Tre. Sy. h. e. expressa Patris imago, ut dicitur Col. 1. 15. Confer Heb. 1. 3 f.) *Dei*, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. i. e. Deo similis^l; talis qualis est Deus^m, h. e. verus Deusⁿ, divinā gloriā præditus^o. Qu. Quid hic *μορφή*? Resp. 1. Non est ipsa Dei essentia, five natura^p, sed externa species ac figura^q. *Μορφή* in nostris Libris non significat internum & occultum aliquid, sed id quod in oculos incurrit, qualis erat eximia in Christo potestas sanandi morbos omnes, ejicendi dæmonas, excitandi mortuos, mutandi rerum naturas; quæ verè Divina sunt, ita ut Moses, qui tam magna non fecit, dictus ob id fuerit *Deus Pharaonis*. Vocem *μορφή* quo dixi sensu habes Marc. 16. 12. Esa. 44. 13. ubi in Hebræo מוֹרֵכֶה. Dan. 4. 33. & 5. 6, 10. & 6. 28. ubi in Chaldæo מוֹרֵכֶה. Job. 4. 6. ubi in Hebræo מוֹרֵכֶה. [Hanc porro sententiam sic astruunt:]^r

1. Non probabile est, Paulum *μορφήν* in ea significatione usum fuisse quæ solis Philosophis nota erat, populo verò (cui hæc scripta sunt^s) ignota^t. Resp. Hanc non ignotam fuisse constat, tum ex voce conjugata, Gal. 4. 19. *donec formetur*, &c. tum ex synonymis, qualia sunt quod Christus vocatur *imago Dei*, nempe essentialis, Col. 1. 15. *character hypostaseos Patris*, Heb. 1. 3 g. 2. Apparet ex cohærentia sententiæ, *μορφήν*, *ὁμοίωμα*, *ἡµοία*, rem unam eandemque significare^u. Resp. Id alibi fit, hic autem distinctionem esse docebitur in sequent.†. 3. Apparet hoc ex pari^v, five ex antithesi formæ servilis^w. *Forma* *servi* denotat non naturam, sed conditionem, humanam, ut hinc patet, quia formam servi Christus deposuit exaltatione suā, quā factus est *dominus dominantium*, ideoque non retinet tum formam servi. Pari ergo ratione *forma Dei* non naturam significat, sed conditionem

Divinam^x; nempe gloriam seu majestatem five auctoritatem Divinam^y, quam Christus, cum inter homines degeret, præ se tulit, tum miracula edendo, tum cultum religiosum recipiendo^z. Resp. 1. Christus nunquam deposuit formam servi, sed tantum humiliationem illius formæ, h. e. naturæ infirmitates & servilem abjectamque conditionem. Et Christus, licet Dominus sit relatè ad creaturas, servus tamen est & manet relatè ad Patrem, secundum naturam humanam, & ratione officii, Esa. 42. 1. & 49. 6 a. Deinde, si *μορφή* gloriam tantum Divinam declaret, cum tamen gloria Dei ab ipsa divinitate separari non possit, τὸ ἐσθὶν *in forma Dei* optimè declarat Deitatem Christi^b. [Hæc de prima sententia.]

Resp. 2. *Μορφή*, *forma*, designat essentiam & naturam^c, & proprietates naturæ^d; idemque est quod *ἔσθια* & *φύσις*^e, nisi quod *ἔσθια* nudam essentiam denotet, cui *φύσις* addit proprietates essentialis & naturales, quales in Deo justitia, potentia, &c. eisque *μορφή* addit accidentia naturæ rei consequentia, & quibus quasi lineamentis *ἔσθια* & *φύσις* confirmantur & depinguntur, ut in homine, esse facie ad cælum conversā, &c. in Deo autem (in quo nulla sunt accidentia) immensa ejus gloria, majestas, &c.^f. *Μορφή* ergo denotat essentiam Dei, non nudam, sed suis vestitam qualitatibus, & proprietatibus essentialibus, gloriā, majestatem, &c.^g. quomodo & naturam humanam cum suis quoque qualitatibus consideratam: atque hinc factum, ut *μορφήν* *θεοῦ* & *ἰσῶς*, & *ὁμοίωμα* & *ἡµοία* *ἀνθρώπου* potius quam *θεοῦ* & *ἀνθρώπου* diceret^h. [Hujus

sententiæ argumenta sunt:] 1. Antithesis formæ servi, quæ est natura humana; ergo forma Dei est natura Divinaⁱ. 2. Quod hanc phrasin Paulus explicat per *ἵσα* *θεοῦ*. 3. Vox *ὑπέσταν* nihil enim subsistit in accidentibus, sed in substantia, in essentia & natura^k. 4. Consensus omnium patrum^l. [de quo vide Zan. & Er.] Significat & *μορφή* similitudinem five imaginem alicujus rei expressam, ut figilli in cera. Est & Christus similitudo, five imago Dei Patris, non quidem accidentalis, quia in Deo non sunt accidentia; sed substantialis & essen-

sentialis^m. Vox autem Dei in hac phrasi sumi potest, vel, 1. essentialiter, per appositionem, pro essentia Divinaⁿ; vel, 2. personaliter & relatè, pro forma Patris^o. Hoc accommodatius, ut sequentia indicant, *equalis* Deo, scilicet Patri P. ¶ Non, &c. Οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγάπητο τὸ εἶναι Θεὸν. Non *predam* (vel, *rapinam*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Ca. Sy. *sortem raptam*, Ar. sub. esse, P. Be. &c.) *reputavit* (vel, *duxit*, P. Be. Pi. *arbitratus est*, Er. II. Ti. *judicavit*, i. e. novit). *habuit*, Ca. vel, *estimasset*, Tre. *arbitratus esset*: Contextus enim requirit modum Subjunctivum. Hucusque enim Paulus de Christi gloria tractat: non ergo quid fecit Christus commemorat, sed quid illi facere licuerit. Et solet Paulus præteritum Indicativi pro Subjunctivo accipere, subaudiendo potentialem particulam, *εάν* 9, five *αν*, ut *ἠνέκα*, Rom. 9. 2. & *ἐν ᾧ*, 1 Cor. 2. 8. Sed malim *ἠγάπητο* proprio tempore accipere, ut hoc quoque ad pristinam Christi gloriam pertineat, de qua Joan. 17. 5 t. esse *paria* Deo, Mo. vel, *suam cum Deo equalitatem*, Ca. vel, *parem*, five *equalem*, esse (sub. se, Pi. Ar.) Deo, P. Be. Pi. Ar. Sy. sic Er. II. Ti. vel, quod ipse esset *equalis* Deo, Zan. Articulus τὸ ponitur *δείκνυσι*, Illud nimirum, quod esset; & est hic ellipsis: deest τὰ εἰρησ, ut sic legatur, τὸ εἶναι τὸν Θεόν, quod *quæ sua sunt essent equalia* Deo: & τὰ εἰρησ pro ipse per Græcismum^x. [Duo hic fusiùs discutienda sunt.] Qu. 1. Quid hic εἶναι Θεόν? Resp. Iam hic ponitur, vel pro *ἴσων*, per enallagen generis & numeri^v, ex collat. Joan. 5. 18. ἴσων τῷ Θεῷ^x vel, pro *ἰσῶν*, ut Græcis usitatum est^v: vel, adverbialiter^z, pro *ἴσως*, *equaliter*^z, ut in Odyss. 9. Τὸν ἴσων Θεῷ Ἰδακίησσι εἰσέρεοντο. ἴσῶν δὲ αὐτοῦ προέειπεν dixit scriptor 2 Macc. 9. 12 b. ad verb. esse *equaliter* Deo, i. e. esse *equalem* Deo. Nam verba Substantiva cum Adverbio sæpe Adverbii significationem faciunt nominalē, ut Homer. II. 7. 95. ἀκὴν ἐγέροντο, *siebant tacite*, i. e. *taciti*: & Odyss. β. 82. πάντες ἀκὴν ἴσαν, *omnes erant tacite*, i. e. *taciti*. Εἶναι ἴσα, pro *ἰσῶν*, pro quo Tertul. dixit *pariari* c. Hæc autem *equalitas* cum Deo aut prorsus eadem est cum illa Dei forma, aut non nisi respectu quodam ab eo differt d. Εἶναι ἴσα Θεῷ est *speciari tanquam Deum*^x. Non placet: nam, 1. εἶναι non est *speciari*, five *εἰσαυῶν*, sed *esse*; 2. ἴσα non est *tanquam*, sed *equalis*, ut & Luc. 6. 34. ubi ἀπολαβεῖν τὰ ἴσα est *percipere equalia*^f: sic Job. 30. 19. ubi Græci, ἠγνοῦν δὲ μὴ ἴσα πηλῶ, *reputasti me equalem luto* g. Qu. 2. Quid hic ἀρπαγμὸν ἠγάπητο; Resp. Ἀρπαγμὸν ἠγάπητο est locutio Syriaca. In Liturgiâ Syriacâ Johannes Baptista Christo Baptismum ab ipso expetenti dicit, *לֹא אֶלְבֹּךְ גּוֹלְתִּי*, *Non assumam rapinam*^h, h. e. *rem injuriam facere*ⁱ. Sed aliud est *assumere*, aliud *ἠγάπητο* k. Ἀρπαγμὸς, *rapina*, seu *raptus*, dicitur, cum quis quid ab altero per vim & injuriam sibi rapit atque usurpat^l. *Rapinam arbitrari*, pro *rapere*, est periphrasis Græca^m, ut in Thucyd. I. 8. οὐδὲν ἀρπαγμὸν ποιοῦσιν οὐδ', *vasa rapinam faciens*, pro *rapiens*ⁿ: quomodo & in Polyb. I. 1. ἐπορεύοντο τὸ πᾶν, *fecerunt navigationem*, pro *navigabant*^o. Verum diversa est apud Paulum & apud Thucyd. verborum ratio & constructio, nisi statuamus, hic quoque ellipsin esse verbi *facere*, ut sit sensus, Non arbitratus est rapinam faciendam. Sed ellipsis hæc insolentior est, ut & illa interpretatio ἠγάπητο, *duxit*, pro *induxit in animum*, seu *constituit, facere rapinam*. Sed ἠγάπητο ita sumi non liquet p. *Rapinâ, habere*, five *rapinam*, aut *pro rapina ducere*, dicit pro *rapaciter uti & retinere*; ut Latini dicunt, *in hostium numero habere*, pro, *occidere ut hostem*. Sic enim poni solet verbum ἠγάπητο ut non solum cogitationis sit verumetiam rei; ut cap. seq. ἀναγκάσας ἠγνοῦσιν, &c. *Necessarium putavi Epaphroditum mittere*, h. e. nisi quod ita necessarium putavi. Et Gen. 3. 15. *Aliene putate sumus*, h. e. tractatæ ut alienæ q. Sensus ergo est, q. d. Non retinuit illam cum Deo *equalitatem tenaciter*, ut faciunt rapaces, qui nihil sibi detrâhi patiuntur^r, nec facillè ab occupatis per rapinam regnis discedunt, metuentes, nè illud penitus amittant: noverat enim se non rapinâ, sed naturâ, Deum esse, ideòque sese ad nos usque demittere non dubitavit, sciens se nihil amissurum de illa majestate, quam quasi reliquerat in cœlo t. Al. Deitatem suam, quam publicè ostentare potuit, in carne assumpta celavit, non coactus, ut fures res furto ablatas celare solent, nè convincantur furti, sed sponte; & t. Metaphora est à victoribus, qui spoliis

hostium superbi, ea ostentant ad pompam^v. Solent qui aliquid bellicâ virtute peperere id omnibus ostentare, ut Romani in triumpho facere solebant. Non multo aliter Plutarchus in Timoleonte, ἐχ ἀρπαγμὸν ἠγάπητο^x. Sensus est, Non venditavit, non jactavit, five ostentavit. Christus potestatem suam^v, five gloriam Divinam, sed occultavit^z; quin sæpe etiam imperavit nè quod fecerat vulgaretur^z: Intellige de maxima vitæ suæ parte, nam interdum gloriam suam manifestavit, ut Joan. 2. 11 &c. Hæc interpretatio cum contextu probè congruit, ut hoc, *nolle sibi assumere*, vel *adscribere tantam potentiam*, &c. opponatur sequenti, *exinanivit se*, &c. nec tamen placet: quia, licet ἀρπαγμὸς *predam* significet, tamen ἀρπαγμὸν ἠγάπητο nusquam (quod sciam) sign. *ostentare*, aut *vendicare*, sed *rapinam ducere*: aliud enim est *assumere*, aliud *ἠγάπητο*, *reputare*. Sed quicquid sit de hac phrasi, Deitatem Christi satis probant verba præcedentia, nec ei repugnat, quod Christus eam celavit, &c. Al. Simplicissima videtur hæc interpretatio, quod Paulus hic explicare voluit causam humiliationis Christi^d; quod non coactus^x, tanquam raptor, gloriam suam nudatus sit^f, nec propter rapinam five affectationem Deitatis de cœlo præcipitatus fuit, ut mali Angeli, &c. & primus Adamus, &c. sed ultro^h, cum sciret, quis esset, & quid sibi licuissetⁱ, & se naturâ, non rapto, *equalem* fuisse Patri; & se pro suo jure posse^l ab incarnatione abstinere^m, aut εἶναι (scilicet perpetuò) ἴσα Θεῷⁿ, i. e. in sola forma Dei permanere^o, vel assumptâ humanâ naturâ gloriosâ, cum digna Deo magnificentia apparere p. Sensus loci, q. d. Qui cum esset ac sit non usurpativus, sed verus Deus, non existimavit *equalitatem* Dei sibi esse rapinam, h. e. rem alienam & rapto usurpatam, ut propter hoc tantopere se humiliaret, velut agnoscens usurpasse se aliquid non suum, quod humiliando se deponere voluerit. Ubi latenter taxatur diaboli & hominis superbia, qui divinitatem appetendo quodammodo eam rapuerunt, & propter hoc humiliati sunt vel inviti q. Sed huic interpretationi obstare videtur sequens ἀγχι^r; sed, quod constructionem difficilem reddit^t, quia non liquet cuinam verbo adversatur^v. Hoc variè expediunt^v. 1. Ellipsis hic est sic supplenda, *Non rapinam duxit, quod esset equalis* Deo, (sub. ac propterea si voluisset, jure suo potuisset permanere in ea equalitate, sed noluit jure suo uti^v); verum exinanivit, &c. vel, sic, *Rapinam non duxit, &c.* (sub. ac proinde non fuit a Deo humiliatus in penam superbiæ & raptus, &c.) sed sponte exinanivit, &c. 2. Hæc *equalitas* cum Deo de equalitate ordinis personalis accipienda est^z; hoc modo, *Non duxit sibi faciendam esse hanc rapinam, ut esset*, vel esse vellet, nempe simpliciter, *equalis* Deo Patri; quod non nisi per rapinam & injuriam Patris fieri potuisse sciebat, cum Filius, quâ Filius est, minor sit Patre, utpote ab eo genitus, cum Pater sit à seipso; sed spectatâ Patris voluntate, exinanivit se, &c. & mitti carnemque suscipere voluit, &c. Sed hæc interpretatio & sententiam continet perobscuram, nec aliis Scripturæ locis probandam, & Pauli argumentum enervat, ut docet Chrys^b. 3. De equalitate essentiali locus accipi potest, hoc sensu, *Non duxit per rapinam τὸ εἶναι (dei) ἴσα Θεῷ*, ut semper esset & maneret *equalis* Deo Patri, nec unquam fieret Patre minor per assumptionem humanæ naturæ, quia hoc fuisset rapere sibi quod proprium est Patris; sed exinanivit, &c. 4. Αλλὰ hic non contrarium denotat, sed diversum ac conjunctum, vel, ut cum Linacro loquar, redditivum adversativo, *quantum*, hoc est, pro, *tamen, attamen*; ut ἀγχι sumi docent Budæus & H. Stephanus^d: ut sensus sit, Christus, cum esset verus Deus, Patrique equalis, tamen se exinanivit^f. Hic locus æternam Christi Divinitatem clarissimè asserit^f, nec satis verecundè Erasmus tam hanc, quam alios similes locos, eludere conatur. Fatetur ubique Christum esse Deum; sed quid hoc juyat, si nullâ Scripturæ auctoritatē fulciatur mea fides? Quid [inquit] magni tribuit Paulus Christo, si cum Deus esset naturâ, intellexit id non esse rapinam, h. e. Novit seipsum^h? Resp. Multa & magna mysteria hic continentur, & quæ ad Pauli scopum maximè pertinent. Explicat enim, quâ ratione Christus fuit in forma Dei; non communicatione, aut gradu aliquo, sed verè & prorsus & omnibus modis, alioqui ἀρπαγμὸς fuisset quod Deo par esset. At cur Christum

dicat hoc non ignorasse? Resp. Ut ostendat, Christi summisionem spontaneam fuisse, &c. Al. Ἀπαγγέλλον ἡγεῖται est rei vehementer desiderata potiunda occasionem oblatam avidissime arripere, eamque sine mora & cum summa lætitia occupare, eaque perfrui. Sic in Heliodori l. 7. quum Anus quædam Theagenem ad libidinem Arsaces, quæ illum deperibat, explendam hortaretur, ejusque animum à facinore alienum videret, cum stupore eum sic alloquitur, *Juvenis pulcher & vegetus parem ipsi feminam repellit?* ἢ ἔχ' ἀπαγγεῖα, ἔδδ' ἐκταμον ἡγεῖται τὸ παγγεῖα; i.e. & non potius rapinam ac insperatum lucrum ducit hanc rem? & lib. 8. quum Cybele consilium dedisset Arsacæ, tollendi è medio Charicleam, Arsace ἀπαγγέλλον τὸ πρὸς τὸν ἀποστόλο, rapinæ loco habuit, i.e. cupidè arripuit illud consilium: & l. 7. initio, *At Cybele hunc occursum ἀπαγγεῖα πρὸς αὐτὸν, rapinam arbitrata.* Sensus proinde hujus loci erit, *Qui, quum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est, i.e. non avidè arripuit, aut sine mora ad tempus aliquod differre noluit usurpationem plenariam Deitatis cum Deo Patre æqualis, sed eā aliquandiu seipsum exinanivit, expectato justo tempore quo Pater ipsum exaltavit.*

7. Sed, &c. Ἀλλ' ἐκταμον ἐκένωσε] ἡγεῖται, i.e. libenter duxit vitam inopem, Matth. 8. 20. Nam planè idem sensus qui 2 Cor. 8. 9. ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπ' ἡμεῶν πλεῖστον ὦν. Nam inopes dicuntur καὶ οἱ Gen. 31. 42. Luc. 1. 53. Jud. 11. 3. ubi in Hebræo est *vir* וִירִי, Græco, καὶ οἱ, Latino inopes. Sed ipse sese inanivit, Be. Mo. sic Er. Il. P. &c. Vel, exhaust, Tertul. in Be. humiliavit, Ar. eoque ad nihilum redegit, Ca. imminuit, Ham. ex Phavor. sic Heb. מלך, quod Jer. 14. 4. & 15. 9. vertitur καὶ οἱ, est Hof. 4. 3. Joel 1. 10, 12. ὀλιγόω. Sensus, q.d. Quasi ab omni ad nihilum se redegit. Exinanivit se, non simpliciter & absolute, quasi Deus esse desierit, sed ratione statûs & comparatè; q.d. Divinam illam gloriam & occultavit, & quasi deposuit, vel se evacuavit, sive evacuare visus est omni gloriâ, & æqualitate cum Patre, non quidem simpliciter, sed in assumpta carne: modum evacuationis explicat, dicens, *formam servi accipiens*, q.d. non dimittendo quod erat, sed assumendo quod non erat. Videtur hic alludere ad Dan. 9. 26. ubi dicitur Messias exinaniendus ut ei nihil superstit, i.e. quasi in nihilum sit redigendus. Deinde interpretatur Paulus hoc loco, Esa. 52. 13. & deinceps. Notandum illud ἐκταμον, quo significatur, tum, 1. spontanea fuisse illius summisio; tum, 2. Christum mansisse quod erat: non dicit ἐκένωσε, &c. Formam, &c. Μορφήν δέλα λαβών] Similis factus servis, qui nihil proprium possident. Hic ponenda διαβολή incipit enim jam ἀρτίστον aliud. Formam servi accepit, Be. Pi. vel, sumptâ, P. vel, assumptâ, Gom. Significat, Christum hanc formam ad se sumpsisse, vel, sibi assumpsisse, nempe in unitatem personæ, per unionem hypostaticam: quod est ἐπιλαμβάνειν, Heb. 2. 16. ac proinde, naturam assumptam non fuisse partem personæ assumentis, sed ab ea diversam. Per formam servi intelligit, vel, 1. speciem sive similitudinem hominis nocentis, cujus personam pro nobis gessit, dum flagellatur, &c. Servi enim ex peccato fiunt, sicut Cham, &c. Non placet: 1. sic enervatur Pauli argumentum. 2. Quis credat μορφήν hic dici de eo quod videtur sed reverâ non est? 3. Servus absolute nusquam in S.S. dicitur de eo qui peccato servit. Vel, 2. Naturam humanam, totam perfectam & veram, non nudam, sed cum omnibus proprietatibus suis: quæ utique respectu Dei servilis est. Cum autem servus sit relatum, habet hic & correlatum, quod hic est non homines, quorum tamen servus dicitur Esa. 42. 1. Rom. 15. 18. sed Dominus, & particulariter, Deus Pater, qui & antecessit, & sequitur. Vel, 3. conditionem servilem, humilem & abjectam: ut patet 1. ex verbis sequent. 2. ex præced. antithesi. 3. Quod δὲ ἀλλοτρίον est mancipium. 4. Ex Christi exaltatione, in qua cum sit Dominus Dominorum, quis credat eum adhuc in forma servili existere? Confer Psalm. 22: & Esa. 53. ubi hæc servilis forma copiose describitur. Ut forma Dei dicitur augusta illa Dei gloria & majestas quæ est ipse Deus, ita forma servi est abjecta illa & imbecilla hominis natura ac conditio. Non dicit formam hominis accepit, quod fecisset, si natus fuisset rex potens, &c. sed

formam servi, q.d. paupertimus, infirmus, &c. Quod melius explicaret verbum ἐκένωσε. In, &c. ἐν ὁμοιότητι ἀνθρώπων γένει. In similitudine hominum factus, Mo. Cum similis esset (vel, similis factus, P. Be. Pi.) hominibus, vel, 1. illis nempe primis, i.e. peccati expers, 2 Cor. 5. 21 P. vel, 2. hominibus vulgaribus & abjectis, qui interdum hominum voce significantur, ut Jud. 16. 7, 11. Psal. 82. 7. vel, 3. aliis hominibus, quorum unus non erat, quia non fuit merus homo, nec peccator, ceteris hominibus similis excepto peccato. Hinc collegerunt Marcionitæ & Eutychiani, Christum non fuisse verum hominem, sed speciem tantum hominis habuisse. Sed falsi sunt. Similis erat hominibus, non accidentaliter aut phantasticè, sed naturaliter & substantialiter, quomodo omnes homines dicuntur esse similes specie, seu naturâ humanâ; & ovum ovo simile. Similitudo non semper excludit identitatem, Rom. 8. 3. Heb. 4. 15. sed sæpe convenientiam quamvis designat, tum in qualitate, tum etiam in substantia, ut Gen. 5. 3. ad similitudinem suam, & in natura, & in corruptione. Alioqui sequeretur, Sethum non fuisse verum hominem. Sic Col. 1. 15. Christus dicitur imago Dei, substantialis scilicet, & ideo verus Deus. Sic Heb. 2. 15. fratribus similis, Heb. 2. 17. nim. substantiâ, ut antè docuit, &c. Vox autem γένει hic observanda est, quia unionem significat hypostaticam personæ Christi cum humana natura, sine qua unitio non posset dici factus homo, sed tantum adjunctus homini.

8. Et, &c. καὶ ὁμοίως ἐπεδείκνυτο ἀνθρώπου. Et habitu (vel, figurâ, Er. Il. Ti. Ar. Ca. V. similitudine, Tre. ex Sy. formâ & specie, Zeg. ὁμοίως, i.e. ἀπὸ τοῦ ὁμοίου) à figura seu forma sive habitu, vel, 1. corporis humani Christi: vel, 2. totius humanæ naturæ, & vitæ, vitæque actionum ac perpeffionum, ut edere, bibere, sitire, flere, &c. quibus veritatem naturæ suæ humanæ etiam Christus probavit, ut Luc. 24. 39. Joan. 20. 20, 27. ὁμοίως prorsus idem est quod ὁμοίωμα, imò prorsus idem est cum forma servi; non est inanis figura & species corporis, quasi Christus non esset verus homo: πρῶτον γὰρ ὁμοίως ἐχόν pro πρῶτον εἶδον dixit Sophocles, Athen. p. 141. ὁμοίως dicit, nē Deitas in humanitatem conversa putaretur. Al. dignitate: ὁμοίως hic est ἀξίωμα, dignitas conspicua, ut apud Græcos sæpe: quam vocem hic servavit Syrus. Inventus est (vel, repertus est, Er. Il. Ti. Ca. sim. P. Pi. i.e. agnitus est, ab omnibus qui eum viderunt; hominum oculis visibilis apparere viderique voluit: demonstratus est à Deo, & compertus hominibus: talis apparuit: ἐπεδείκνυτο est ὁμοίως, conspectus est: compertus est certissimis argumentis: ut homo, Mo. Be. &c. Vel, 1. ὁμοίως, tanquam Adam, qui ὁμοίως ἀνθρώπου, i.e. dominio in omnes creaturas, in Mare, Ventos, Panes, Aquam. Ob quam causam id quod de Adam dictum fuerat in Psalm. 8. Christo μυστικῶς applicatur. Vel, 2. Ut quisvis vulgaris homo. Vel, 3. Tanquam verus & verè homo: hic est affirmantis, & veritatis nota, non similitudinis, ut Joan. 1. 14. q.d. specie hominis, nim. id præ se ferens quod erat. Significat h. l. verbum æternum & invisibile ita assumpsisse formam hominis, ut illam hominibus spectandam objecerit. Humiliavit semetipsum. Quis? Christus, Filius Dei. A quo? Non ab aliis & coactus, sed à seipso & ultro. Quo respectu? Et secundum divinam naturam, quippe quam apud homines occultam tenuit; ut dictum hoc sit per communicationem proprietatum: & secundum humanam naturam, verè & realiter; tum, 1. externè, sive in tota vitâ, in qua, Deo & hominibus inservivit in summa abjectione, ex paupere & in præsepi natus, faber, versatus cum peccatoribus, cum bestiis, &c. tum, 2. internè, in intimis animi cogitationibus atque affectibus: vide v. 5. f. quo suam voluntatem appetitumque boni sui naturalem Deo prorsus subiecit, & animum suum coram Deo demisit, &c. Non pro dignitate sua se gessit, sed humiliter admodum, ita ut & pedes Discipulis lavaret, Joan. 13. 12, 13. Sicut ἐκένωσε, ita & ἐπιπείνωσε, formæ sunt Hiphil, sed significant, talem se exhibere aut ostendere. Sic & Latini dicunt, comem se facere. Modum humiliationis exponit verbis sequentibus. Factus, &c. γένει. Factus obediens (Deo inprimis ejusque voluntati, tam in tota vita, quam in morte sua: deinde parentibus

parentibus & Magistratibus^b, hominibus tam Judæis quam Romanis. Non opposuit vim illam Divinam capientibus se, damnantibus, interficientibus. Tantas injurias libenter pertulit, bono humani generis^c. Obedientiæ meminit, quia, sicut superbiæ est subijci nolle, ita humilitatis, obedire^d. *usque ad mortem*, (Illud *usque* non exclusivè, sed inclusivè sumitur^e, ut totum tempus vitæ & mortis complectatur, ut mortuus etiam sit ex obedientia^f: q. d. obedientia ejus duravit usque ad mortem^g. Sensus, qu. d. Obediens decreto Patris de morte subeunda^h. Hujus obedientiæ meminit, tum quia hic actus omnium difficillimus erat, tum quia per mortem executus est Christus opus nostræ redemptionisⁱ. Non dicit *in morte*, sed *usque ad mortem*, ab ipso incarnationis momento^k. *mortem autem crucis*, P. Pi. &c. Mortis genus & ignominiosissimum, & maledictum, Deut. 21. 23. Gal. 3. 13^l. Hoc supplicium & summè atrox (nam & inde *cruciare* & *cruciatu*), & maximè despectum. Appianus Civilium 2. *ἡ ἀποκρίσις ὅτι δεσπόμοις ἦν*. (Suspendi sunt quotquot servi erant.) Servus apud Plautum, Scio ego crucem fore mihi sepulchrum^m.

9. Propter quod, *Διὸ*] Quapropter, P. Be. Pi. i. e. quia ipse deprimi se passus estⁿ, propter præcedentem humiliationem^o, ex dilectione nostræ profectam P. *Διὸ* hic notat, vel, 1. consequentiam^p; vel, 2. causam impulsivam, non quidem finalem, sed efficientem, eamque meritoriam^q, sive merita Christi^r, quibus & sibi & nobis exaltationem promeruit^s; quomodo Adamus, si stetit, causa fuisset vitæ & sibi, & posteris suis^t: humilitatis Christi præmium notat, &c^u. [De hac questione plura videat, qui vult, in Gom. ad h. l. & in Calv.] ¶ *Deus exaltavit*, *ὑπερέταξε*] Superexaltavit, Amb. in Er. V. Pi. Gom. h. e. vehementer sive insigniter exaltavit^v. in summam extulit sublimitatem, P. Be. Pi. Vor. *ὑπερέταξε*, Dan. 4. 34. Multo subliorem fecit quam erat antea. Confer Heb. 12. 2^z. Exaltavit, ad vitam & gloriam immortalem^a. Exaltavit quoad naturam, tum 1. Divinam, nempe patefactione gloriæ illius, quam in humiliatione occultaverat^b: tum 2. humanam^c, quæ realiter exaltata est à Deo, h. e. & à Patre, & à seipso, quæ Deus est. Exaltavit, tum loco, tum dignitate atque imperio supra omnes^d. Hujus porro exaltationis gradus sunt quatuor^e, 1. resurrectio. 2. ascensio in cælum. 3. sessio ad dextram Patris^f. 4. reditus ad iudicium. Vox Dei hic accipiendâ non *ὡς* sed hypostaticâs de Patre, ad quem, licet commune hoc sit Trinitatis opus, aptè hæc refertur h. l. & Joan. 17. 5. ut ordo personalis & œconomia redemptionis indicetur^g. ¶ *Et, &c. καὶ ἐξαύξησεν, &c.*] *Ac donavit* (Hoc verbum emphaticum est, significans, totam Christi exaltationem à gratiosa Dei voluntate sive ordinatione dependere^h: ei (nempe Christo, secundum utramque naturamⁱ:) *nomen quod est supra omne nomen*, P. Be. Pi. &c. *Nomen* hic sumitur, vel, 1. tropicè pro gloria^k, & dignitate^l, ut Eph. 1. 21. Sic *ὡς*, *ὡς* 7, Deut. 16. 19. *ὅς ἐποίησέν σε ὀνομασθέν ἐν καὶ ἡμῶν*^m: q. d. Gloriam ac celebritatem nominis excellentiorem gloriâ cujuscunque alteriusⁿ, sed cum re ipsa conjunctam^o. Gloriam autem intelligit vel finitam, quæ humanæ, vel infinitam, quæ Divinæ, naturæ convenit P. Vel, 2. propriè^p: ut sit, vel, 1. *Nomen Jesu*, & Salvatoris^q, quod hic sequitur^r. Non placet^s: 1. quia nomen hoc non erat super omne nomen, sed multis hominibus commune^t. 2. quia datum est id nomen non primùm in exaltatione, sed ante incarnationem^u. At in cruce factus est actu perfectio Salvator, & hoc meritis ut sic appellaretur^v. Vel, 2. *Nomen Dei*, aut *Filii Dei*^z, de quo Esa. 7. 14. Mat. 1. 23. Luc. 1. 32^a. quod Christo propriè tribuitur, *κατ' ἐξουσίαν* Heb. 1. 4. & 5. 8, 10^b. *Nomen* autem cum re intelligit^c. Dicitur autem Deus hoc nomen ei donasse, quando rem nominis fecit innotescere, scilicet post resurrectionem, &c. Tunc enim agnitus est verus Deus Deique filius, &c^d. Solet aliquid dici fieri, quando incipit patefieri^e.

10. *Ut, &c. ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι, &c.*] *Ut in nomine* (vel, *ad nomen*, Be. vel, *propter nomen*, Pi.) *Jesu* (i. e. præ magnitudine virtutis Jesu^f:) *omne genu se flectat*, Er. Ti. &c. i. e. Ut omnes genua curvando nomen Jesu & Jesum ipsum adorent^g. *Genu flectere* signum re-

verentiæ, Gen. 41. 43. in Latino. Magnus autem honos, non præsentem tantum alicui exhibere signa talia, sed etiam absenti nomine ejus nuncupato^h. Sed nunquam credidi hunc esse loci sensum, nec genuflexionem ad nomen Jesu hinc colligi posse, nisi generali & infinitâ consequentiâ. Eum ritum potius deduco ex more in variis religionibus recepto, ut eo, quem colunt, nominato, reverentiam aliquam exprimantⁱ. Non agitur hic de veneratione ipsius nominis, sed, per Metonymiam isto ritu significatam, de cultu & adoratione Jesu Christi^j. Sensus est, ut in honorem salvatoris flecti cogatur omne genu^k. *Ut* hic non causaliter ponitur, sed expletivè, & *nomen* hoc loco pro re seu persona positum videtur: *genuflexio* metonymicè subjecti- onem & humiliationem sui significat. Itaque sensus est, Aded ut omnes quicunque usquam sunt, cognoscentes Jesum esse Deum & filium Dei, sese illi submit- tant, & illum adorent^l. *Jesu* nomen est personæ Christi, quod Judæis quidem aliisque erat contemptibile & execrabile nomen. Donavit ergo Deus illi nomen aliud, quod est supra omne nomen, h. e. nomen Dei, &c. [ut dictum] Significat ergo, totam hanc personam adorandam esse. Illud autem verbum, *se flectat*, duo significat, tum, 1. officium, quod omne genu debet se flectere; tum, 2. prædicationem, ut tandem omnes creaturæ sese illi flectant, i. e. eum adorent, adoratione vel voluntariâ, ut pii, vel coactâ, ut impii, &c^m. *Cælestium*, &c. *ἡ ἐξουσία ἡ ἐμπειρία ἡ κατὰ χάριν*] Distributio hæc triplex est & in Apoc. 5. 13. ubi *παντοκράτωρ* & *πάντες* dicitur quod hic *κατὰ χάριν*ⁿ. [Sic vertunt:] *Cælestium ac terrestrium & subterraneorum*, P. Pi. &c. q. d. Quæcunque & supra mundum sunt & in mundo^o, omnes omnino creaturæ, quæ Christum suo modo suspiciunt P; creaturæ rationales, quæ poterunt Christum videre, & quæ sistentur ante ejus tribunal; de eis enim loquitur & Esaias cap. 45. & Paulus Rom. 14. 9. *Cælestes* hic sunt Angeli^p, (tam boni, qui in cælo beatorum, quàm mali, qui in Aere, qui etiam *cælum* vocatur, versantur^q:) & animæ beatæ^r. *Terrestres* sunt homines in terris agentes^s. Sed de voce *κατὰ χάριν* controversia est^t. Per eam intelligit eos qui sub terra sunt^u, vel, 1. mortuos^v, qui terrâ conditi sunt^w, quomodo Græcis ea vox usurpari solet: ut intelligantur ii qui nunc mortui & sub terras abditi sunt, reverentiæ signa exhibitori Christo, ubi nempe per eum excitabuntur^x. Vel, 2. eos qui in purgatorio expiantur^y: Neque enim aliud est sub terram locus ubi pii sunt, qui genua flectunt Christo. Datur ergo Purgatorium, inquit Pontificii. Sed Paulus hic loquitur de adoratione generali, sive libera & piorum, sive coacta & impiorum, &c^z. Vel, 3. eos qui cruciantur in inferno^a, tum, 1. dæmones^b, qui, licet in aere versentur, tamen rectè *subterranei* dici possunt, quod infernus sit locus illis puniendis destinatus, Mat. 25. 41. vide Luc. 8. 31. Confer Mat. 16. 18. & Jac. 3. 6^c: tum, 2. damnati cæteri^d, quorum supplicii locus infernus est^e. Subjecti- onem ergo hic intelligit generaliter, quæ etiam malis competit, cui favet collat. Rom. 14. 10, 11^f.

11. *Et omnis lingua* (cælestium, terrestrium & inferno- rum^g, 1 Cor. 13. 1^h. non Hominum tantum, sed & Angelorumⁱ, vel, omnes populi cujuscunque linguæ, sive Judæi, sive Græci^j:) *conspiciatur, quia, &c. ὅτι κύριος ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἐστις ὁ θεός*, &c.] Tres sunt hujus loci lectio- nes & sensus, qui omnes veri sunt, nec contorti, ideò- que possunt omnes conjungi^k. 1. *Quod Dominus Jesus* (hoc subjectum, sequitur predicatum,) *in gloria est Dei Patris* P, i. e. habet eandem gloriam cum Patre^l, dupli- cem habet gloriam, unam increatam & immensam, al- teram creatitiam, finitam, & visibilem, &c^m. *ἐστις ὁ θεός* potest accipi pro *ὁ θεός*ⁿ. 2. *Quod Dominus sit Jesus Christus*, P. Zan. fini. Er. V. Be. Pi. (i. e. quod Jesus iste, quem pro nudo homine, imò summo peccatore & sedu- ctore habuerunt, sit Jehovah, nam *יהוה* semper^o. vertunt per *κύριος*^p; quod sit Dominus, non cum ali- qua limitatione, sed absolute, i. e. Dominus totius cre- aturæ, secundum utramque naturam^q. Perinde est, sive *κύριος* prædicatum sit, sive *θεός*: sensus enim utrobi- que erit, Jesum esse Christum & æternum Regem à Deo factum. Confer 1 Joan. 5. 1^r. *Jesum esse Dominum re-*

^a G. rum omnium, Act. 2. 36^a.) in Gloria Dei Patris, Zan. &c. ut duo hic de Christo prædicentur, quod jam sit Dominus omnium, & quod sit in gloria, &c. ^v Vel, 2. ad gloriam Dei Patris, Pe. Be. Pi. vel, & hoc, vel, idque, in gloriam Dei Patris, Er. Val. Zan. Quod enim omnes hoc agnoscunt cedit in gloriam Patris^z; vel, 1. quia scilicet cum misit quem promiserat^a: vel, 2. quia honos Christi ad honorem Patris redit^b, Joan. 5. 23^c. quia gloria Patris est exaltatio filii, sicut contra, dejectio Filii est ignominia Patris^d: Datus ei is honos à Patre ideo quod Patrem honorasset plus quam quisquam, Joan. 17. 5, 6e. Vel, 3. quia in Christi exaltatione perspicitur summa Dei erga electos suos gratia^f.

^g 12. Itaque] Cum Christus in se specimen nobis dederit eorum quæ expectare debemus^g: Redit ad exhortationem^h, quam infert ex dictis de obedientia & humiliatione Christiⁱ.

^j Sicut semper (nempe inde à conversione^k:) obedistis (subintellige τῷ εὐαγγελίῳ, 2 Thes. 1. 8. aut τῷ λόγῳ, ut 2 Thes. 3. 14.) non, &c. Μὴ ὡς ἐν τῇ παρεσσίᾳ μὴ—μετὰ φόβου καὶ τρόμου—κατασερχέσθε] Hæc ita uno spiritu legenda^l. Non tanquam in presentia mea, (i. e. dum præsens sum, tanquam præsentiam meam reverentes^m: verorum amicorum est, etiam absentium mandata memori animo retinere & fideliter implereⁿ.) solum, sed nunc multo magis in absentia mea (sed cur nunc magis quam antè? quia me absente minus habetis amicorum & admonitorum, & plus seductorum^o:) cum timore & tremore (i. e. magna cum sollicitudine^p, metu non planè servili, sed filiali: confer 1 Pet. 1. 17^q. cum metu reverentia & horrore peccandi^r. Opponitur hoc, vel, 1. salutis certitudini & securitati^t. Cui obstat quod timor & tremor conjunguntur cum fiducia in Messiam & exultatione, Psal. 2. 11^t. Vel, 2. carnali confidentiæ de propriis viribus in salute procuranda, &c. ^v cum timore, nè securitas carnalis reddat nos negligentes in bono operando, & nos in peccata inducat; cum tremore, nè in bonis operibus insolescamus, nobisque tribuamus quod solius est gratiæ Dei, adeoque Deum, qui superbis resistit, à nobis alienemus, & ab illo deserramur^x. φέβομαι significat obedientiam; τρέμω, metum offendendi: quæ de servorum erga mortales heros officio dicuntur, ut vidimus Eph. 6. 5. multo iustius aptantur ad id quod nos Deo debemus, ut 2 Cor. 7. 15. Adde Rom. 11. 20. Heb. 4. 1. & 12. 28. 1 Pet. 1. 17. & 3. 2. Macarius Hom. 27. ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην χάριν ἐργάζονται οἱ Χριστοὶ καὶ φόβον καὶ τρέμον ἐν ᾧ γ.

Est certè duplex in piis metus, 1. quo de periculis suis solliciti diffidunt sibi, & ad Deum confugiunt eique firmiter adherent; quomodo qui matris ulnis gestatus infans in præcipiti loco, tanto arctius matrem amplectitur & stringit quanto casus magis est metuendus, itaque sibi diffusis matri fidit, certus se casurum nisi adhærescat: 2. quo pii non corripiuntur, sed ducuntur, estque reverentia Divinæ Majestatis, orta ex sensu tum gloriæ Dei cum bonitate conjunctæ, tum peccati & miseriæ nostræ, quod omnia Deo, nobis planè nihil debeamus. His tamen verbis non metum sed humilitatem duntaxat significat, ut liquet, 1. ex collatione aliorum locorum: nam hæc locutio quinque tantum occurrit in Scriptura, hic & Psal. 2. 11. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 7. 15. & Eph. 6. 5. illà semper eademque mente. 2. ex coherencia, & cum præced. hæc enim hortatio ducta est ab exemplo Christi, qui summam humilitatem testatus est, & cum sequent. Deus enim facit in vobis tum velle tum perficere: id quod nullam metus causam præbet, humilitatis verò maximam. 3. quod φέβομαι opponitur τῷ φιλοφρονεῖν, Rom. 12. 20. ideoque non est propriè metuere (neque enim Metus superbiæ opponitur, cum Diabolo, quo nihil est superbius, & impiis, nihil sit magis meticulosum:) sed idem quod ταπεινοφρονεῖν, i. e. demissè de se sentire^z. Scopus Apostoli, est humilitatem commendare, ideoque causam illius, timorem tremoremque præcipit^a. Quod hæc phrasis, μετὰ φόβου καὶ τρέμου, significat, cum humilitate, sæpe dictum est ex antiquis, & confirmatur à Chrys. & ex collat. v. seq. hic tamen & alibi aliquid amplius denotare videtur; non tantum animi demissionem, sed & diligentiam, cautionem, sollicitudinem, metum offendendi, curamque Deo se pro-

bandi. Confer 2 Cor. 7. 1. 1 Pet. 1. 17^b.) vestram ipsorum salutem (i. e. quæ ad salutem promovendam & stabiliendam faciunt, putà bona opera^c: vel, quæ sunt salutis vestræ, V. vel, opus vitæ vestræ, Sy. & Ar. in Cam. Sed differunt vita & salus: vivit Deus, & quidem beatissimè, &c. at salus est ea demum vita quæ perditis obtingit: quare felicitas Lege promissa, vita vocari solet, in Evangelio verò promissa, salus dicitur^d.) conficite, P. Be. Pi. &c. vel, operamini, Vulg. vel, elaborate, Camer. vel, peragite: non enim simpliciter dixit ἐργάζεσθε, sed κατεργάζεσθε^e: q. d. quo cursu coepistis eodem contendite ad metam: nam κατεργάζεσθαι est rem inchoatam effectam & perfectam dare, hic & Rom. 7. 18. Rectè ergo Arabs sic exprimit, crescite magis in opere, &c. & Syrus, magis operamini opus, &c. h. e. magis magisque. In hac enim secunda creatione, sicut in prima, Deus opus suum non absolvit statim, sed sensim & paulatim^f. Sensus, q. d. date operam salutis vestræ, studentes ex animo rebus ad salutem pertinentibus, bonis ac salutaribus, & ita quidem ut in iis toti simus, & hæc sit velut ars nostra; quomodo dicuntur operantes iniquitatem qui student rebus pravis & in iis toti sunt, artem hanc facientes^g. Videbatur hic dicendum, Sic nunc multo magis obedite, &c. pro quo dicit salutem vestram perficite, ut significaret, hæc obedientiā salutem nostram promoveri. Salutis operatio, ut & conversio, & similia, nunc Deo adscribuntur, nunc hominibus: interdum uno loco utrisque; Deo, ut causæ principi; hominibus, ut quorum etiam aliqua ad hoc opera requiruntur: 1 Cor. 5. 7. Eph. 4. 22, 23, 24. Col. 3. 9, 10. 2 Tim. 2. 21. Jac. 4. 8^h. Salus hæc modo Dei salus dicitur, ut Psal. 21. 1. & 70. 4. &c. quia à Deo proficiscitur, crebrius autem nostra, quod ejus nos per Christi gratiam reddamur compotesⁱ. Præclare R. Tarphon, Non tui officii est opus (salutis) perficere; q. d. Dei est, non tuum: at nec liberum tibi est ab eo cessare: q. d. nec tamen totum ita Deo relinquendum, ut otiosus cesses. Nec minùs præclare Hillel, si egomet non sum mihi, quis mihi? verum prudenter & piè addit, & quando ego sum mihi, quid sum ego? q. d. Nostrium quidem est salutis nostræ negotium sedulo curare, nec aliis id credere, à Deo tamen semper pendendum est, sine quo nihil sumus. Si autem unumquemque salutem suam operari oportet, improbè docentur in Papatu plebei salutis suæ negotium pastoribus omnino committere^k. Ostendit hic locus, opera fidelium ad salutem promerendam valere, quia dicit, salutem operamini, &c.^l. Hoc argumento insolescunt Pontificii, sed frustra: nam operandi & faciendi vox improprie accipi & potest (ex usu Scripturæ, ut 2 Sam. 12. 12. Ego faciurus sum hanc rem, nempe incestum, &c.) & debet, quia opera fidelium imperfecta sunt, ideoque salutem non promerentur, &c.^m. [Sed hæc quære in scriptoribus Polemicis.] Εργάζεσθαι aut κατεργάζεσθαι τὴν σωτηρίαν non est salutem efficere, sed circa eam operari & laborare, ea tractare quæ ad salutem faciunt; quomodo Joan. 6. 27. ἐργάζεσθε τὴν βρωσιν, non est efficitte cibum, sed operamini circa eum; & 1 Cor. 9. 13. οἱ τὰ ἱερὰ ἐργάζουνοι, non sunt qui sacra efficiunt, sed qui circa ea operantur; & Apoc. 18. 17. οἱ τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, non sunt qui mare efficiunt, sed circa illud occupati suntⁿ. Aliud est, Salutem jure meritoque acquirere; quod soli Christo convenit, Act. 4. 12. aliud, Adire possessionem partæ salutis; quod nobis etiam tribuitur, ut instrumentis quibus ad hanc rem Deus vel Christus utitur, quibus tamen nulla penitus inest vis quæ ab illo fonte omnis boni in nos non derivatur. Non ergò ex libero hominis arbitrio gratia fit efficax, &c.^o.

¹³. Deus est enim qui, &c. ο ὁ ἐκρηγὼν ἐν υμῖν, &c.] In MS. Regio additur δύναμις^p; quod energiam habet ad acuendam nostram diligentiam, quæ sensu difficultatis atque impossibilitatis hebescit^q. Qu. Quomodo hæc verba præcedentem exhortationem confirmant^r? Resp. 1. Sensus, qu. d. Nè terreamini quia dixi, cum metu, &c. Deus enim vobis adiutor est, &c.^t. Animat eos ad studium bonorum operum, quibus ipsorum salus perficiatur, quia Deum habebant propitium^u: q. d. Nolite diffidere ac si virium inopia non possitis id quod dico

10
20
30
40
50
60
70

^a G. ut duo hic de Christo prædicentur, quod jam sit Dominus omnium, & quod sit in gloria, &c. ^v Vel, 2. ad gloriam Dei Patris, Pe. Be. Pi. vel, & hoc, vel, idque, in gloriam Dei Patris, Er. Val. Zan. Quod enim omnes hoc agnoscunt cedit in gloriam Patris^z; vel, 1. quia scilicet cum misit quem promiserat^a: vel, 2. quia honos Christi ad honorem Patris redit^b, Joan. 5. 23^c. quia gloria Patris est exaltatio filii, sicut contra, dejectio Filii est ignominia Patris^d: Datus ei is honos à Patre ideo quod Patrem honorasset plus quam quisquam, Joan. 17. 5, 6e. Vel, 3. quia in Christi exaltatione perspicitur summa Dei erga electos suos gratia^f.

^g 12. Itaque] Cum Christus in se specimen nobis dederit eorum quæ expectare debemus^g: Redit ad exhortationem^h, quam infert ex dictis de obedientia & humiliatione Christiⁱ.

^j Sicut semper (nempe inde à conversione^k:) obedistis (subintellige τῷ εὐαγγελίῳ, 2 Thes. 1. 8. aut τῷ λόγῳ, ut 2 Thes. 3. 14.) non, &c. Μὴ ὡς ἐν τῇ παρεσσίᾳ μὴ—μετὰ φόβου καὶ τρέμου—κατασερχέσθε] Hæc ita uno spiritu legenda^l. Non tanquam in presentia mea, (i. e. dum præsens sum, tanquam præsentiam meam reverentes^m: verorum amicorum est, etiam absentium mandata memori animo retinere & fideliter implereⁿ.) solum, sed nunc multo magis in absentia mea (sed cur nunc magis quam antè? quia me absente minus habetis amicorum & admonitorum, & plus seductorum^o:) cum timore & tremore (i. e. magna cum sollicitudine^p, metu non planè servili, sed filiali: confer 1 Pet. 1. 17^q. cum metu reverentia & horrore peccandi^r. Opponitur hoc, vel, 1. salutis certitudini & securitati^t. Cui obstat quod timor & tremor conjunguntur cum fiducia in Messiam & exultatione, Psal. 2. 11^t. Vel, 2. carnali confidentiæ de propriis viribus in salute procuranda, &c. ^v cum timore, nè securitas carnalis reddat nos negligentes in bono operando, & nos in peccata inducat; cum tremore, nè in bonis operibus insolescamus, nobisque tribuamus quod solius est gratiæ Dei, adeoque Deum, qui superbis resistit, à nobis alienemus, & ab illo deserramur^x. φέβομαι significat obedientiam; τρέμω, metum offendendi: quæ de servorum erga mortales heros officio dicuntur, ut vidimus Eph. 6. 5. multo iustius aptantur ad id quod nos Deo debemus, ut 2 Cor. 7. 15. Adde Rom. 11. 20. Heb. 4. 1. & 12. 28. 1 Pet. 1. 17. & 3. 2. Macarius Hom. 27. ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην χάριν ἐργάζονται οἱ Χριστοὶ καὶ φόβον καὶ τρέμον ἐν ᾧ γ.

Est certè duplex in piis metus, 1. quo de periculis suis solliciti diffidunt sibi, & ad Deum confugiunt eique firmiter adherent; quomodo qui matris ulnis gestatus infans in præcipiti loco, tanto arctius matrem amplectitur & stringit quanto casus magis est metuendus, itaque sibi diffusis matri fidit, certus se casurum nisi adhærescat: 2. quo pii non corripiuntur, sed ducuntur, estque reverentia Divinæ Majestatis, orta ex sensu tum gloriæ Dei cum bonitate conjunctæ, tum peccati & miseriæ nostræ, quod omnia Deo, nobis planè nihil debeamus. His tamen verbis non metum sed humilitatem duntaxat significat, ut liquet, 1. ex collatione aliorum locorum: nam hæc locutio quinque tantum occurrit in Scriptura, hic & Psal. 2. 11. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 7. 15. & Eph. 6. 5. illà semper eademque mente. 2. ex coherencia, & cum præced. hæc enim hortatio ducta est ab exemplo Christi, qui summam humilitatem testatus est, & cum sequent. Deus enim facit in vobis tum velle tum perficere: id quod nullam metus causam præbet, humilitatis verò maximam. 3. quod φέβομαι opponitur τῷ φιλοφρονεῖν, Rom. 12. 20. ideoque non est propriè metuere (neque enim Metus superbiæ opponitur, cum Diabolo, quo nihil est superbius, & impiis, nihil sit magis meticulosum:) sed idem quod ταπεινοφρονεῖν, i. e. demissè de se sentire^z. Scopus Apostoli, est humilitatem commendare, ideoque causam illius, timorem tremoremque præcipit^a. Quod hæc phrasis, μετὰ φόβου καὶ τρέμου, significat, cum humilitate, sæpe dictum est ex antiquis, & confirmatur à Chrys. & ex collat. v. seq. hic tamen & alibi aliquid amplius denotare videtur; non tantum animi demissionem, sed & diligentiam, cautionem, sollicitudinem, metum offendendi, curamque Deo se pro-

bandi. Confer 2 Cor. 7. 1. 1 Pet. 1. 17^b.) vestram ipsorum salutem (i. e. quæ ad salutem promovendam & stabiliendam faciunt, putà bona opera^c: vel, quæ sunt salutis vestræ, V. vel, opus vitæ vestræ, Sy. & Ar. in Cam. Sed differunt vita & salus: vivit Deus, & quidem beatissimè, &c. at salus est ea demum vita quæ perditis obtingit: quare felicitas Lege promissa, vita vocari solet, in Evangelio verò promissa, salus dicitur^d.) conficite, P. Be. Pi. &c. vel, operamini, Vulg. vel, elaborate, Camer. vel, peragite: non enim simpliciter dixit ἐργάζεσθε, sed κατεργάζεσθε^e: q. d. quo cursu coepistis eodem contendite ad metam: nam κατεργάζεσθαι est rem inchoatam effectam & perfectam dare, hic & Rom. 7. 18. Rectè ergo Arabs sic exprimit, crescite magis in opere, &c. & Syrus, magis operamini opus, &c. h. e. magis magisque. In hac enim secunda creatione, sicut in prima, Deus opus suum non absolvit statim, sed sensim & paulatim^f. Sensus, q. d. date operam salutis vestræ, studentes ex animo rebus ad salutem pertinentibus, bonis ac salutaribus, & ita quidem ut in iis toti simus, & hæc sit velut ars nostra; quomodo dicuntur operantes iniquitatem qui student rebus pravis & in iis toti sunt, artem hanc facientes^g. Videbatur hic dicendum, Sic nunc multo magis obedite, &c. pro quo dicit salutem vestram perficite, ut significaret, hæc obedientiā salutem nostram promoveri. Salutis operatio, ut & conversio, & similia, nunc Deo adscribuntur, nunc hominibus: interdum uno loco utrisque; Deo, ut causæ principi; hominibus, ut quorum etiam aliqua ad hoc opera requiruntur: 1 Cor. 5. 7. Eph. 4. 22, 23, 24. Col. 3. 9, 10. 2 Tim. 2. 21. Jac. 4. 8^h. Salus hæc modo Dei salus dicitur, ut Psal. 21. 1. & 70. 4. &c. quia à Deo proficiscitur, crebrius autem nostra, quod ejus nos per Christi gratiam reddamur compotesⁱ. Præclare R. Tarphon, Non tui officii est opus (salutis) perficere; q. d. Dei est, non tuum: at nec liberum tibi est ab eo cessare: q. d. nec tamen totum ita Deo relinquendum, ut otiosus cesses. Nec minùs præclare Hillel, si egomet non sum mihi, quis mihi? verum prudenter & piè addit, & quando ego sum mihi, quid sum ego? q. d. Nostrium quidem est salutis nostræ negotium sedulo curare, nec aliis id credere, à Deo tamen semper pendendum est, sine quo nihil sumus. Si autem unumquemque salutem suam operari oportet, improbè docentur in Papatu plebei salutis suæ negotium pastoribus omnino committere^k. Ostendit hic locus, opera fidelium ad salutem promerendam valere, quia dicit, salutem operamini, &c.^l. Hoc argumento insolescunt Pontificii, sed frustra: nam operandi & faciendi vox improprie accipi & potest (ex usu Scripturæ, ut 2 Sam. 12. 12. Ego faciurus sum hanc rem, nempe incestum, &c.) & debet, quia opera fidelium imperfecta sunt, ideoque salutem non promerentur, &c.^m. [Sed hæc quære in scriptoribus Polemicis.] Εργάζεσθαι aut κατεργάζεσθαι τὴν σωτηρίαν non est salutem efficere, sed circa eam operari & laborare, ea tractare quæ ad salutem faciunt; quomodo Joan. 6. 27. ἐργάζεσθε τὴν βρωσιν, non est efficitte cibum, sed operamini circa eum; & 1 Cor. 9. 13. οἱ τὰ ἱερὰ ἐργάζουνοι, non sunt qui sacra efficiunt, sed qui circa ea operantur; & Apoc. 18. 17. οἱ τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, non sunt qui mare efficiunt, sed circa illud occupati suntⁿ. Aliud est, Salutem jure meritoque acquirere; quod soli Christo convenit, Act. 4. 12. aliud, Adire possessionem partæ salutis; quod nobis etiam tribuitur, ut instrumentis quibus ad hanc rem Deus vel Christus utitur, quibus tamen nulla penitus inest vis quæ ab illo fonte omnis boni in nos non derivatur. Non ergò ex libero hominis arbitrio gratia fit efficax, &c.^o.

¹³. Deus est enim qui, &c. ο ὁ ἐκρηγὼν ἐν υμῖν, &c.] In MS. Regio additur δύναμις^p; quod energiam habet ad acuendam nostram diligentiam, quæ sensu difficultatis atque impossibilitatis hebescit^q. Qu. Quomodo hæc verba præcedentem exhortationem confirmant^r? Resp. 1. Sensus, qu. d. Nè terreamini quia dixi, cum metu, &c. Deus enim vobis adiutor est, &c.^t. Animat eos ad studium bonorum operum, quibus ipsorum salus perficiatur, quia Deum habebant propitium^u: q. d. Nolite diffidere ac si virium inopia non possitis id quod dico

10
20
30
40
50
60
70

^a G. ut duo hic de Christo prædicentur, quod jam sit Dominus omnium, & quod sit in gloria, &c. ^v Vel, 2. ad gloriam Dei Patris, Pe. Be. Pi. vel, & hoc, vel, idque, in gloriam Dei Patris, Er. Val. Zan. Quod enim omnes hoc agnoscunt cedit in gloriam Patris^z; vel, 1. quia scilicet cum misit quem promiserat^a: vel, 2. quia honos Christi ad honorem Patris redit^b, Joan. 5. 23^c. quia gloria Patris est exaltatio filii, sicut contra, dejectio Filii est ignominia Patris^d: Datus ei is honos à Patre ideo quod Patrem honorasset plus quam quisquam, Joan. 17. 5, 6e. Vel, 3. quia in Christi exaltatione perspicitur summa Dei erga electos suos gratia^f.

^g 12. Itaque] Cum Christus in se specimen nobis dederit eorum quæ expectare debemus^g: Redit ad exhortationem^h, quam infert ex dictis de obedientia & humiliatione Christiⁱ.

^j Sicut semper (nempe inde à conversione^k:) obedistis (subintellige τῷ εὐαγγελίῳ, 2 Thes. 1. 8. aut τῷ λόγῳ, ut 2 Thes. 3. 14.) non, &c. Μὴ ὡς ἐν τῇ παρεσσίᾳ μὴ—μετὰ φόβου καὶ τρέμου—κατασερχέσθε] Hæc ita uno spiritu legenda^l. Non tanquam in presentia mea, (i. e. dum præsens sum, tanquam præsentiam meam reverentes^m: verorum amicorum est, etiam absentium mandata memori animo retinere & fideliter implereⁿ.) solum, sed nunc multo magis in absentia mea (sed cur nunc magis quam antè? quia me absente minus habetis amicorum & admonitorum, & plus seductorum^o:) cum timore & tremore (i. e. magna cum sollicitudine^p, metu non planè servili, sed filiali: confer 1 Pet. 1. 17^q. cum metu reverentia & horrore peccandi^r. Opponitur hoc, vel, 1. salutis certitudini & securitati^t. Cui obstat quod timor & tremor conjunguntur cum fiducia in Messiam & exultatione, Psal. 2. 11^t. Vel, 2. carnali confidentiæ de propriis viribus in salute procuranda, &c. ^v cum timore, nè securitas carnalis reddat nos negligentes in bono operando, & nos in peccata inducat; cum tremore, nè in bonis operibus insolescamus, nobisque tribuamus quod solius est gratiæ Dei, adeoque Deum, qui superbis resistit, à nobis alienemus, & ab illo deserramur^x. φέβομαι significat obedientiam; τρέμω, metum offendendi: quæ de servorum erga mortales heros officio dicuntur, ut vidimus Eph. 6. 5. multo iustius aptantur ad id quod nos Deo debemus, ut 2 Cor. 7. 15. Adde Rom. 11. 20. Heb. 4. 1. & 12. 28. 1 Pet. 1. 17. & 3. 2. Macarius Hom. 27. ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην χάριν ἐργάζονται οἱ Χριστοὶ καὶ φόβον καὶ τρέμον ἐν ᾧ γ.

Est certè duplex in piis metus, 1. quo de periculis suis solliciti diffidunt sibi, & ad Deum confugiunt eique firmiter adherent; quomodo qui matris ulnis gestatus infans in præcipiti loco, tanto arctius matrem amplectitur & stringit quanto casus magis est metuendus, itaque sibi diffusis matri fidit, certus se casurum nisi adhærescat: 2. quo pii non corripiuntur, sed ducuntur, estque reverentia Divinæ Majestatis, orta ex sensu tum gloriæ Dei cum bonitate conjunctæ, tum peccati & miseriæ nostræ, quod omnia Deo, nobis planè nihil debeamus. His tamen verbis non metum sed humilitatem duntaxat significat, ut liquet, 1. ex collatione aliorum locorum: nam hæc locutio quinque tantum occurrit in Scriptura, hic & Psal. 2. 11. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 7. 15. & Eph. 6. 5. illà semper eademque mente. 2. ex coherencia, & cum præced. hæc enim hortatio ducta est ab exemplo Christi, qui summam humilitatem testatus est, & cum sequent. Deus enim facit in vobis tum velle tum perficere: id quod nullam metus causam præbet, humilitatis verò maximam. 3. quod φέβομαι opponitur τῷ φιλοφρονεῖν, Rom. 12. 20. ideoque non est propriè metuere (neque enim Metus superbiæ opponitur, cum Diabolo, quo nihil est superbius, & impiis, nihil sit magis meticulosum:) sed idem quod ταπεινοφρονεῖν, i. e. demissè de se sentire^z. Scopus Apostoli, est humilitatem commendare, ideoque causam illius, timorem tremoremque præcipit^a. Quod hæc phrasis, μετὰ φόβου καὶ τρέμου, significat, cum humilitate, sæpe dictum est ex antiquis, & confirmatur à Chrys. & ex collat. v. seq. hic tamen & alibi aliquid amplius denotare videtur; non tantum animi demissionem, sed & diligentiam, cautionem, sollicitudinem, metum offendendi, curamque Deo se pro-

bandi. Confer 2 Cor. 7. 1. 1 Pet. 1. 17^b.) vestram ipsorum salutem (i. e. quæ ad salutem promovendam & stabiliendam faciunt, putà bona opera^c: vel, quæ sunt salutis vestræ, V. vel, opus vitæ vestræ, Sy. & Ar. in Cam. Sed differunt vita & salus: vivit Deus, & quidem beatissimè, &c. at salus est ea demum vita quæ perditis obtingit: quare felicitas Lege promissa, vita vocari solet, in Evangelio verò promissa, salus dicitur^d.) conficite, P. Be. Pi. &c. vel, operamini, Vulg. vel, elaborate, Camer. vel, peragite: non enim simpliciter dixit ἐργάζεσθε, sed κατεργάζεσθε^e: q. d. quo cursu coepistis eodem contendite ad metam: nam κατεργάζεσθαι est rem inchoatam effectam & perfectam dare, hic & Rom. 7. 18. Rectè ergo Arabs sic exprimit, crescite magis in opere, &c. & Syrus, magis operamini opus, &c. h. e. magis magisque. In hac enim secunda creatione, sicut in prima, Deus opus suum non absolvit statim, sed sensim & paulatim^f. Sensus, q. d. date operam salutis vestræ, studentes ex animo rebus ad salutem pertinentibus, bonis ac salutaribus, & ita quidem ut in iis toti simus, & hæc sit velut ars nostra; quomodo dicuntur operantes iniquitatem qui student rebus pravis & in iis toti sunt, artem hanc facientes^g. Videbatur hic dicendum, Sic nunc multo magis obedite, &c. pro quo dicit salutem vestram perficite, ut significaret, hæc obedientiā salutem nostram promoveri. Salutis operatio, ut & conversio, & similia, nunc Deo adscribuntur, nunc hominibus: interdum uno loco utrisque; Deo, ut causæ principi; hominibus, ut quorum etiam aliqua ad hoc opera requiruntur: 1 Cor. 5. 7. Eph. 4. 22, 23, 24. Col. 3. 9, 10. 2 Tim. 2. 21. Jac. 4. 8^h. Salus hæc modo Dei salus dicitur, ut Psal. 21. 1. & 70. 4. &c. quia à Deo proficiscitur, crebrius autem nostra, quod ejus nos per Christi gratiam reddamur compotesⁱ. Præclare R. Tarphon, Non tui officii est opus (salutis) perficere; q. d. Dei est, non tuum: at nec liberum tibi est ab eo cessare: q. d. nec tamen totum ita Deo relinquendum, ut otiosus cesses. Nec minùs præclare Hillel, si egomet non sum mihi, quis mihi? verum prudenter & piè addit, & quando ego sum mihi, quid sum ego? q. d. Nostrium quidem est salutis nostræ negotium sedulo curare, nec aliis id credere, à Deo tamen semper pendendum est, sine quo nihil sumus. Si autem unumquemque salutem suam operari oportet, improbè docentur in Papatu plebei salutis suæ negotium pastoribus omnino committere^k. Ostendit hic locus, opera fidelium ad salutem promerendam valere, quia dicit, salutem operamini, &c.^l. Hoc argumento insolescunt Pontificii, sed frustra: nam operandi & faciendi vox improprie accipi & potest (ex usu Scripturæ, ut 2 Sam. 12. 12. Ego faciurus sum hanc rem, nempe incestum, &c.) & debet, quia opera fidelium imperfecta sunt, ideoque salutem non promerentur, &c.^m. [Sed hæc quære in scriptoribus Polemicis.] Εργάζεσθαι aut κατεργάζεσθαι τὴν σωτηρίαν non est salutem efficere, sed circa eam operari & laborare, ea tractare quæ ad salutem faciunt; quomodo Joan. 6. 27. ἐργάζεσθε τὴν βρωσιν, non est efficitte cibum, sed operamini circa eum; & 1 Cor. 9. 13. οἱ τὰ ἱερὰ ἐργάζουνοι, non sunt qui sacra efficiunt, sed qui circa ea operantur; & Apoc. 18. 17. οἱ τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, non sunt qui mare efficiunt, sed circa illud occupati suntⁿ. Aliud est, Salutem jure meritoque acquirere; quod soli Christo convenit, Act. 4. 12. aliud, Adire possessionem partæ salutis; quod nobis etiam tribuitur, ut instrumentis quibus ad hanc rem Deus vel Christus utitur, quibus tamen nulla penitus inest vis quæ ab illo fonte omnis boni in nos non derivatur. Non ergò ex libero hominis arbitrio gratia fit efficax, &c.^o.

¹³. Deus est enim qui, &c. ο ὁ ἐκρηγὼν ἐν υμῖν, &c.] In MS. Regio additur δύναμις^p; quod energiam habet ad acuendam nostram diligentiam, quæ sensu difficultatis atque impossibilitatis hebescit^q. Qu. Quomodo hæc verba præcedentem exhortationem confirmant^r? Resp. 1. Sensus, qu. d. Nè terreamini quia dixi, cum metu, &c. Deus enim vobis adiutor est, &c.^t. Animat eos ad studium bonorum operum, quibus ipsorum salus perficiatur, quia Deum habebant propitium^u: q. d. Nolite diffidere ac si virium inopia non possitis id quod dico

10
20
30
40
50
60
70

^a G. ut duo hic de Christo prædicentur, quod jam sit Dominus omnium, & quod sit in gloria, &c. ^v Vel, 2. ad gloriam Dei Patris, Pe. Be. Pi. vel, & hoc, vel, idque, in gloriam Dei Patris, Er. Val. Zan. Quod enim omnes hoc agnoscunt cedit in gloriam Patris^z; vel, 1. quia scilicet cum misit quem promiserat^a: vel, 2. quia honos Christi ad honorem Patris redit^b, Joan. 5. 23^c. quia gloria Patris est exaltatio filii, sicut contra, dejectio Filii est ignominia Patris^d: Datus ei is honos à Patre ideo quod Patrem honorasset plus quam quisquam, Joan. 17. 5, 6e. Vel, 3. quia in Christi exaltatione perspicitur summa Dei erga electos suos gratia^f.

^g 12. Itaque] Cum Christus in se specimen nobis dederit eorum quæ expectare debemus^g: Redit ad exhortationem^h, quam infert ex dictis de obedientia & humiliatione Christiⁱ.

^j Sicut semper (nempe inde à conversione^k:) obedistis (subintellige τῷ εὐαγγελίῳ, 2 Thes. 1. 8. aut τῷ λόγῳ, ut 2 Thes. 3. 14.) non, &c. Μὴ ὡς ἐν τῇ παρεσσίᾳ μὴ—μετὰ φόβου καὶ τρέμου—κατασερχέσθε] Hæc ita uno spiritu legenda^l. Non tanquam in presentia mea, (i. e. dum præsens sum, tanquam præsentiam meam reverentes^m: verorum amicorum est, etiam absentium mandata memori animo retinere & fideliter implereⁿ.) solum, sed nunc multo magis in absentia mea (sed cur nunc magis quam antè? quia me absente minus habetis amicorum & admonitorum, & plus seductorum^o:) cum timore & tremore (i. e. magna cum sollicitudine^p, metu non planè servili, sed filiali: confer 1 Pet. 1. 17^q. cum metu reverentia & horrore peccandi^r. Opponitur hoc, vel, 1. salutis certitudini & securitati^t. Cui obstat quod timor & tremor conjunguntur cum fiducia in Messiam & exultatione, Psal. 2. 11^t. Vel, 2. carnali confidentiæ de propriis viribus in salute procuranda, &c. ^v cum timore, nè securitas carnalis reddat nos negligentes in bono operando, & nos in peccata inducat; cum tremore, nè in bonis operibus insolescamus, nobisque tribuamus quod solius est gratiæ Dei, adeoque Deum, qui superbis resistit, à nobis alienemus, & ab illo deserramur^x. φέβομαι significat obedientiam; τρέμω, metum offendendi: quæ de servorum erga mortales heros officio dicuntur, ut vidimus Eph. 6. 5. multo iustius aptantur ad id quod nos Deo debemus, ut 2 Cor. 7. 15. Adde Rom. 11. 20. Heb. 4. 1. & 12. 28. 1 Pet. 1. 17. & 3. 2. Macarius Hom. 27. ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην χάριν ἐργάζονται οἱ Χριστοὶ καὶ φόβον καὶ τρέμον ἐν ᾧ γ.

dico implere. Deus enim per revelationem promissorum suorum faciet ut recta velimus, & per Spiritum suum faciet ut etiam constanter talia operemur. 2. Sensus, q. d. Nec tamen vobis nimium placeatis, si hoc faciatis, i. e. si salutem operemini, quia hoc Dei donum est, &c. Non ergo de nobis gloriandum est, sed humiliter in officio faciendo pergendum, & gratiæ Deo agendæ sunt. Tollit hinc materiam superbiæ, quâ homines viribus suis nimium tribuunt, &c. 3. Sensus, q. d. Hortor ut cum metu & tremore operemini, &c. quia hoc non consistit in vestris viribus, sed in gratia Dei, &c. Timendum ergo ne Deus gratiam suam subtrahat, ne nos gratiam Dei in vanum accipiamus, ne stertamus & secure vivamus, &c. Cum metu enim & sollicitudine versamur in eo quod ab aliena gratia dependet, ne eam socordiâ vel ingratitude nostrâ amittamus. [Verba sic reddunt:] Qui efficit (vel, agit, Er. Ti. vel, efficaciter operatur, ita ut prohiberi nullo modo possit: id enim hæc vocē significari ostendit usus ejus in Scriptura, ut apud Lxx. Esa. 41. 4. ubi de actione efficacissima, & quæ omne perumpit obstaculum, loquitur; & Eph. 1. 11. ubi agit de executione decreti Divini, quod irritum fieri & mutari non potest; & Eph. 2. 2. ubi de iis agit qui, cum alieni sint à Deo, & Satanæ sponte animi arcem tradant, non peccare non possunt, &c. Sed si irresistibilis esset hæc efficacia, frustranea fuisset hæc exhortatio. in vobis, (Ita discernit pios ab impiis, & actiones Dei in piis, ab illis quibus operatur etiam in impiis, & in aliis creaturis: & ut velitis, & ut efficiatis, P. Be. Pi. &c. Intelligit quod bonum est. Ea enim Synecdoche h. l. (pro subjecta operationis salutis materia) intelligitur, ut ex Apostoli scopo aperte constat. Nos & volumus & facimus, sed Deus facit ut & velimus & faciamus, quia acti agimus. Verbo velle initium, perficere, perseverantiam ad finem usque, quod utrumque sit à Deo, significat. His verbis idipsum exprimitur quod Rom. 7. 18. est θέλω & κατεργάζομαι, velle & perficere. Nempe duo sunt Voluntatis motus, prior est inchoatus tantum, qui velleitas vocatur, estque inclinatio tantum & levis atque evanida animi commotio, ut in iis qui vellent esse viri boni, sed revera nolunt esse tales, qui—virtutem vident intabescuntque relictâ: alter, qui solis inest verè piis, est plena & constans voluntas ad bonum, quâ non modò afficiuntur perfectorie pietatis studio, sed ducuntur etiam & rapiuntur: Ea hinc ἐνεργεῖα dicitur. Utrumque Deus efficit. Perficere hic non dicitur respectu operis alicujus præcedentis, cui perfectio deest, sed respectu velle, h. e. facere seu exsequi quod volebas, nec tentationi cedere. Operari in nobis τὸ velle & perficere, est operari in nobis eas vires quæ requiruntur ad nostrum velle & perficere. Verum non dicit, eum operari ut possimus velle & facere, si velimus, sed etiam ut reipsâ velimus & faciamus. Dicunt quidam, Deum operari in nobis velle, si velimus. Sed stultè & ridiculè quippiam exigitur ut conditio suiipsius; velut si dicas, Deus facit me vivere, si vivam. Dicunt quidam, Deum, quantum in ipso est, operari in nobis, ut velimus & operemur. Sed & hoc August. meritò reprehendit. Non enim operatio gratiæ Dei ab humanæ voluntatis assensu dependet, sed eum facit, cum sit per se efficax. Verus sensus est, Deum efficaciter operari, &c. tum quia omnis operatio Dei est efficax, tum quia vox ὁ ἐνεργῶν id notat P. Operatur autem Deus, tum remotè, ratione principii, & habitus voluntatis bonæ; tum proximè, ratione actûs, &c. intus per Spiritum, foris per verbum, &c. Operatur Deus velle per gratiam prævenientem, quâ intellectum illuminat, excitat voluntatem, affectum, pios motus, &c. Deus cogitare sine nobis, velle nobiscum, perficere per nos, facit. Pro, &c. ἵνα & ἐνδύοις. ἵνα hic notat causam non finalem, sed efficientem, facit quia ita libet. Legati mittuntur, ait Demosth. ἵνα καὶ τοὺς συμπεσόντων, ut faciant utilia Reip. hic pro ἵνα, Eph. c. 1. v. 9. ut pro ἵνα, 2 Thes. 2. 1 v. Non malè illi qui exponunt, pro desiderio nostræ, idque ex loco Psal. 145. 19. ubi est יְרַחֵם. Pro bono animi proposito, Er. Ti. Pro benevolentia, five beneplacito, Mo. Ca. Pi. vel, gratiâ benevolentia, Il. P. vel, i. hominum, Philippensum. Sed in iis quibus jam inest ἐκδοκία, five qui jam volunt, quid opus est effi-

cere τὸ velle? vel, 2. sub. sua, five suo, Il. P. Ca. Pi. &c. h. e. Dei. Evidens enim, licet interdum de hominis voluntate dicitur, ut Phil. 1. 15. plerumque tamen & ferè semper, & κατὰ τὸν ἵνα, ad Dei voluntatem refertur, ut Matth. 11. 26. in Psalmis & alibi. Potest hinc rectè exponi, pro summa sua in nos benevolentia. Excludit hoc merita nostra, &c. Græci, quia ἵνα fini five intentioni servit, ut Joan. 1. 4. sic exponunt, Ut compleatur in nobis beneplacitum ejus. Malim autem sic, Pro bona voluntate sua erga nos declaranda.

14. Omnia autem facite sine, &c. καὶ ὅτι ἡ ἀγάπη ἡ ἀληθινή (Q. habent καὶ ὅτι ἀληθινή) καὶ ἀγαπᾶται. Absque murmurationibus (vel, i. adversus Deum, ut Num. 11. 2, 7. 1 Cor. 10. 11. Est ἡ ἀγάπη, five ἡ ἀγάπη, τὸ ἀγαπᾶν, Exod. 16. 7, 8, 9, 12. Num. 14. 27. & 17. 10. id quod Græci dicunt μεμψιμοιεύειν, ubi quis Divinæ de se dispensationi non acquiescit. Vel, 2. adversus homines: quod melius convenit, 1. scopo; 2. sequenti vitio. Confer 1 Pet. 4. 9. Judæ v. 16 P. Murmurationes autem sunt clanculariæ oblocutiones & querelæ unius de altero. ac disceptationibus, P. Be. Pi. E. Me. V. Er. Gom. nempe malis, per Synecdochen, ut Marc. 9. 33. 1 Tim. c. 2. v. 8. sunt enim & bonæ: Vide Mat. 15. 19. vel, hesitationibus, Vulg. dissidiis, Me. prævisque cogitationibus. Verbum, διαλογισμός, medium est. Sed si vituperatur aut vetatur, intelligitur prava cogitatio; ut Latine valetudo. Si dicas, Non licuit per valetudinem, intelligitur adversa valetudo: sin dicas, valetudo contingat abunde, intelligitur bona valetudo. Διαλογισμοὶ verò videntur hic esse rixæ acerbæ, de rebus ad pietatem nihil facientibus, quales multa erant inter Philosophos, maximè Aristotelicos; quales in Macedonia multi. Vult igitur, ut cum omnibus versetur modestè, alii aliis, in rebus adiaphoris, cedentes, omnes autem Christo & veritati: nec obmurmurantes superioribus, nec disceptantes de iis quæ præcipiuntur. Modestiam hic describit ab effectis, superbiæ contrariis. Superbi enim & similitates alunt atque inimicitias, quæ se produunt murmurationibus & disceptationibus.

15. Ut sitis sine, &c. ἀμεμπτοὶ καὶ ἀκάλτοι. Irreprehensibiles (apud homines, i. e. tales ut nemo de vobis merito conqueri possit, ut neminem verbo aut facto offendatis. Vide Luc. 1. 6 d.) & sinceri, P. Pi. Zan. apud Deum: vel, sine furo, Er. V. simplices, Be. Vulg. Zan. integri, innoxii, candidi in omnibus vestris dictis & factis: & ἵνα ὡς υἱοὶ, Filii (sub. inquam, P. Be. vel, Tanquam filii, Sy. in Be.) Dei (Rom. 8. 16; 29. & 9. 8. Gal. 4. 28 i.) sine, &c. ἀμώματα. Inculpati, P. Inculpabiles, Be. Pi. q. d. Ex Dei imitatione vitam ducentes inculpatam. Eph. 1. 4. & 5. 27. Col. 1. 22. 2 Pet. 3. 14. Judæ 24. Apoc. 14. 5. In, &c. ἐν μέσῳ γενεᾶς σαρρῶν καὶ δεσποτῶν. In medio nationis (vel, generationis, E. Ham. &c.) prave ac perverse, P. Mo. Be. vel, tortuose, five distortæ, Er. Il. V. Sic & Act. 2. 40 m. Intelligit omnes impios & infideles, quorum plurimi erant in Macedonia & Philippis. Erant eo tempore mores Judæorum & Gentium non conversarum ad Christum corruptissimi: Sensus, q. d. Agitis inter malos, qui pro animi sui pravitate etiam benefacta criminantur. Sunt [hæc] verba desumpta ex Deut. 32. 209. σαρρῶν est obliquus, cui opponitur ὀρθός; δεσποτῶν Græcis vocantur qui habent distortos oculos, vel luscii, qui oculos huc illuc detorquent, & loripedes. Vide quàm venustè describit Paulus mundi dolos, &c. In mundo nihil sani, veri, recti, sed omnia inæqualia, obliqua, lusca, claudicantia. Inter, &c. ἐν αἵς αἰνῶσι αἰσῶντες. Receptum apud Hebræos, Opera creationis externe habere in se imaginem creationis interne, id est, novæ. Dicere etiam solent, Quod luminaria in celo, id Sapientes in terra. αἰσῶντες ἰσῶντες, Gen. 1. 14. Sol & Luna: quibus rectè comparantur ii qui verè sunt Christiani, Matth. 5. 14. Eph. 5. 8. 1 Thes. 5. 5. Confer & quod olim dictum, Dan. 12. 3. quò Apostolus respicit, Rom. 2. 19. Christus Soli, Ecclesia Lunæ, Fideles singuli, stellis, comparantur. [Verba sic vertunt:] Inter quos (sub. homines, P.) lucetis, five splendetis (vel, lucete, Er. ex Cypr. & Amb. V. E. ex Th. Me. splendore veræ doctrinæ & sanctæ vitæ. Sed malim in Indicativo fumere, q. d. Vos soli & pauci inter tenebras lucetis

* G.

* Al. in E.

* Zan. ex

Aug.

* Gom.

* E. ex

Aug. &

Caj. Me.

sim. Zan.

* E. ex

Caj.

* Zan.

* E. ex

Caj.

* Cam.

* Ham.

fic T.

* Zan.

* Gom.

* Zan.

* Zan.

ex Aug.

* Cam.

* E.

* Ham.

* Be.

* E.

* Gom.

* Me. sic

T.

* Me. ex

Bern.

* Strig.

* Cam.

* G.

* Er. ex

An. b.

* Sy. in Ec.

* Cam.

* Er. ex

Th. Be.

Cam. Zan.

Vor. E. Me.

Ham.

* E.

* Cam.

* E. sic

Cam.

* Cam.

* E.

* E. sic

Me. Ham.

* E.

* Er. V. G.

* Q. in

Gom.

* G.

* Plerique

in Gom.

* P. Gom.

* Zan. sim.

Gom.

* Gom.

* Ca.

* G. sic

Zan.

* G.

* Zan.

* E.

* Zan.

* E.

* Zan.

* G.

* Me. sim.

E. Zan.

* Zan.

* Be.

* G.

* E. Me.

* Zan.

* G.

* Idem.

* E. Me.

* G.

* E.

* G.

* Zan.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

* E.

* G.

cetis professione nominis Christiani, & donis Spiritus Sancti. Hinc materiam accipit exhortationis, ne quid agent quo splendorem suum obscurant. Videte quomodo vivatis: omnes vos respiciunt. ut luminaria, Er. P. Ca. Pi. &c. i. e. Solis ac Lunæ instar. At Ptolemæus ita distinguit quæ sunt in cælestibus, ut prius tribuat Soli ac Lunæ, posterius stellis: vel, faces, i. e. luminaria, five candelæ & lucernæ, Joan. 18. 3. Hic tamen quædam nec lucernæ, nec lucernæ quibus lucernæ imponuntur, sed ipsi illorum gestatores intelliguntur.

16. Verbum, &c. Ἀγὼν ζωῆς ἐπὶ χυλῶν. Est ἀπόδοσις mixta comparationi. Sicut illa lumina cælestia vitam dant animalibus, ita vos attollitis lumen omnibus Gentibus vivificum. Sic ἐπὶ χυλῶν ἡμέρα dicunt Græci. Barnabæ ait, τὸ λόγος ζωοποιεῖ μὲν. Sermone vitam (i. e. vivificum; vel, i. Christum, ut i. Joan. 1. i. e. vel potius, 2. Evangelium; quod sic dicitur, vel à materia, quia de vita æterna agit; quia prædicat Christum, qui est vita nostra; vel ab effectu, quod vitam affert, ut Rom. 1. v. 16. q. d. lumen vivificæ fidei vobis prædicatæ: sustinentes, Er. Ti. Ca. hoc est, in vertice tenentes, ut erecta machina tollitur in altum lumen sustinens: vel, continentes, Mo. Vulg. i. e. habentes & conservantes, nempe fide in cordibus vestris, ut lucerna suo vase continetur: Evangelicæ doctrinæ respondentes & ut eâ dignum est vos gerentes: vel, præcedentes, Be. Pi. Zan. Gom. sim. Il. P. vel, obvertentes, Be. præbentes, five exhibentes, Be. Sch. ut nutritrix dicitur mammam puero ἐπὶ χυλῶν præcedere, five obvertere: præcedentes seu communicantes aliis, tum verbis, doctrinâ & confessione, tum exemplo vitæ. Metaphora à Pharo, ubi accensæ faces navigantibus in alto portum quasi præcedunt in quem appellantur. Ut autem hic dicitur ἐπὶ χυλῶν in sensu jam dicto, ita ἐπὶ χυλῶν πρὶν dicitur qui oculos ad aliquid advertit, & quasi in re adversa defixos tenet. Vel, adhibentes, five applicantes (ut in Theocrito, ἐπὶ χυλῶν πρὶν—χρῶσθαι, applicuerat aquæ urnam,) aliis ut balsamum salutare, & latè spargentes, &c. ¶ Ad, &c. Εἰς κλύμα ἐμοὶ εἰς—ὅτι ἐκ εἰς κλύμα, &c.] Hæc verba non pendent à proximè præcedentibus, sed ab illis remotioribus, Omnia facite, &c. item, Ut sitis irreprehensi; nisi cavetis per Imperativum veritas. In gloriam mihi (vel, Ut gloriari possim, P. Be. Pi. scil. de vobis, in fide & Evangelica vita constantibus: ut mihi honorificum sit: vel, Ut gloria mihi contingat; vel, Ut de vobis gaudeam: id enim esse χρῆσθαι & κλύμα, sæpe jam diximus.) in diem Christi, (i. e. semper usque ad diem Christi: vel, in die Christi, Be. Pi. in die illo magno, in die iudicii.) quod non in vanum (i. e. sine fructu, 2 Cor. 6. 1. Gal. 2. 2. Est autem hic κλύμα; vult enim dicere, non sine copioso fructu Evangelii: vel, frustra, P. Be. Pi.) currem, nec in vanum laboraverim, Zan. &c. Frustrâ intelligit, non sibi (neque enim gloria fidelis ministri pendet à salute auditorum,) sed populo. Itâ ostendit, se non tam de sua privata gloria sollicitum esse, quàm de illorum salute, quippe quam indicat suam gloriam esse. Prædicatio rectè comparatur & cursui, ut Act. 20. 24. Gal. 2. 2. 2 Tim. 4. 7. & Operæ laboriosæ, Act. 20. 35. 1 Cor. 15. 10. Gal. 4. 11. 1 Tim. 4. 10. & cap. 5. v. 17. Apoc. 2. 3.

17. Sed, &c. Ἀλλ' εἰ καὶ ἀνένδρα ὅτι τῇ δουρίᾳ καὶ λειτουργίᾳ, &c.] Quinetiam si immolor (vel, labor, Mo. vel, pro libamento offeror, Il. P. Be. Pi. sic Tre. ex Sy. Σπένδην est libare; hinc ἀνένδρα pro fædus sancire: nec usquam legi ἀνένδρα in passivâ significatione; hic tamen ita accipiendum docet sententia: super hostia sacrificioque (vel, sacrificio & ministerio, Be.) fidei vestre, Er. Ti. Mo. P. &c. i. e. ob fidem quam suscepistis, quâque Deo velut gratam hostiam jam obtuli. Præp. ὅτι hic notat objectum simulque causam impulsivam, q. d. Si contingat me supplicio affici propter Evangelii prædicationem, & quidem, dum in illa occupatus sum. Sensus, q. d. Quinetiam hoc velle affirmare possum, si quando contingat sacrificio fidei vestre studium, laborem, aut etiam sanguinem meum, veluti libamentum, infundi: Etiam si me contingat immolari Deo per mortem à persecutore pro Christo inferendam, posteaquam vos ad fidem vestrain, velut hostiam, Deo ministrans atque sacrificans, prius obtulero. Duo hic inducit sacrificia, unum sui

tanquam offerentis, Philippenfium tanquam oblatorium, quo nimirum ipse Deo ministrans offerebat fidem eorum, vel ipsos credentes: alterum, quo ipse insuper immolandum esset per mortem. Itâ Th. Oecum. Anselm. & Thomas. Confirmatur ex collat. Rom. 15. 16. P. Al. ludit ad Sacerdotium, & sacrificia, Legis. In sacris erat víctima, δούρα. ea solenni ritu per Levitas ac Sacerdotes præparabatur: id erat עֹלֶת, λειτουργία. Accedebat σπένδην, libatio, vel olei, vel vini, quod Pauli sanguinem aptè repræsentat; quæ [libatio] hostiæ superinfundebatur, ut fieret unum integrum sacrificium ex hostia & libamento, Exod. 29. 40. Levit. 2. 6. Num. 15. 5, 7. Vide Jud. 9. 13. Σπένδην est Ammonio (sicut & Hesychio) effusio vini super sacrificia. Sanguis Vino comparatur; & in sacris Vnum est vice Sanguinis. Vide quæ diximus ad Matth. 26. 27. Thrasea moriens apud Dionem, Σὸν τὸν τὸ αἷμα Ζεὺς Ἐλευθερίου σπένδην. Paulus Philippenfes fecerat Deo víctimas: Rom. 12. 1. & 15. 16. Eph. 5. 2. Eos doctrinâ & exemplo suo itâ paraverat ut Deo grati essent. Videbat facillè fieri posse ut ipse suo sanguine fidem & Philippenfium & aliorum confirmaret: id hic vocat ἀνένδρα, libari. Sensus, q. d. Ego vos ad Christum adduxi, cui postulo ut vos tanquam hostiam vivam sistatis; nec dubitem me ipsum, tanquam libamentum, addere. Sentit mortem suam victimam quandam esse cujus ipse sit minister & sacrificus, seipsum pro fide illorum immolans. Solet Paulus víctima nomine significare ipsos fideles Deo devotos, & quicquid est in iis, vel ab iis proficiscitur, Deo gratum, ut Rom. 12. 1. Phil. 4. 18. 1 Pet. 2. 5. Οὐσίαν ergò hic vocat, vel, i. Philippenfes: addit fidei vestre, quia per fidem sunt sanctificati, & facti hostia: vel, 2. Philippenfium conversionem, vel, 3. eorum elemosynas ipsi Deo in persona Apostoli ipsius oblatas. Λειτουργίαν vocat ministerium, vel suum, quo oblatus fuerant Christo P. Rom. 15. 16. vel Epaphroditum, quo λειτουργίαν in hujus sacrificii curatione Romamque perductione usi sunt. Σπένδην vocat mortem suam, additam victimæ, ad confirmandum in eis Evangelium fœdusque novum: Mortem suam vocat σπένδην, quia sanguine martyrum confirmatur doctrina novi fœderis, & in animis electorum constabatur. Enimvero licet fidei vestre sacrificio ac operatione immoler, i. e. propter vos Christianos factos. ¶ Gaudeo, &c. Χαίρω καὶ συχαίω, &c.] Gaudeo (vel, Gaudebo tanto honore, immolatione mei. Præfens pro Futuro.) & gratulor (vel, congaudeo, Er. V. E. vel, gratulabor, G.) omnibus vobis, P. Be. Pi. & fidelibus aliis, ad quos fructus mortis meæ perveniet, qui & ipsi per fidem efficiuntur sacrificium Deo acceptum. Gaudendum vobis de morte mea, non simpliciter, sed ob fructum ejus.

18. Idipsum, &c. Τὸ αὐτὸ, &c.] Idem (vel, Eodem modo, Camer. Subauditur ὡς πρὶν. Sic & Latine dicimus, Hoc gaudeo, i. e. ob hanc rem: ob idipsum quod dixi.) autem & vos gaudete, (vel, de bono vestro quod jam habetis: vel, de mea morte, si contingat: vel, gaudetis, Er.) & gratulemini mihi, P. Pi. &c. de bono meo quod exspecto, ut ego gaudeo expectatione martyrii.

19. Spero autem (spe, non fidei, quæ certa est, sed charitatis, quæ probabilis, quæ de aliorum salute, &c. optime speramus:) in Domino Jesu i. e. Per gratiam Domini, confusus Domini erga me benevolentia, non humanis viribus fretus, sed potentia Christi P. Spero me Christo adjuvante hoc consecuturum quod sequitur. ¶ Timotheum me cū mittere (vel, brevi missurum, P. Pi. &c.) ad vos] Nimirum ut ex eo cognoscatis quis sit rerum nostrarum & hujus Ecclesiæ status. Quod utique cedet ad gaudium vestrum. Multum promittit. Eumenim vult mittere quem νόστον τέκνον vocat, i. Tim. 1. 2. Duo sperabat, licet unum tantum hic exprimat, ut è vinculis liberaretur, & se liberatum posse carere servitio Timothei, & illum ad Philippenfes missurum. ¶ Ut, &c. ἵνα καὶ ἐν ψυχῇ ᾗς τὰ πρὶν ὕμνησεν] Ut & ego bono sim animo (i. e. læto & alacri. Alii legunt ἐμψυχῶ. Non spernenda hæc lectio: nam ἐμψυχῶ, quod & ἀναψύχων, est activum pro reciproco, refrigerare semet; quod Hebræi dicunt לָבַד, Psal. 39. 13. Calamitates æstui comparantur, solatia refrigerationi; inde & παροψύχω. Εὐψυχῶν

Græca

cur dixit, exoptasse eum illos videre, ut eos consolaretur, & una cum illis gratias Deo ageret. Vel, Et certe, Er. Ti. P. Be. Pi.) infirmatus est (vel, egrotavit, P. Be. &c.) proxime morti, Mo. lic. P. Be. Pi. ita ut esset vicinus morti, Er. Il. Ti. sic Ca. E. Me. ¶ Sed Deus misertus est ejus] Eripiens eum periculo & sanitati restituens d: quod misericordiam vocat, i. e. opus misericordiae *, quatenus erat miserie cujusdam remotio f, & quia morbus hic suā naturā incurabilis erat. Obj. At misericordia potius erat, ipsum ex hac miserrima vita eripere. Resp. De morte loquitur in sese considerata, quo modo summa est miseria, utpote corruptio rei viventis, & stipendium peccati. Et mors ejus miserabilior esset, quia fuisset Ecclesie Philippensium afflictio & desolatio, luctus piorum, lætitia impiorum & falsorum doctorum g. ¶ Nē tristitiam super tristitiam haberem] i. e. Continuum dolorem h: Nempe si ad vincula accessisset jactura amici i. Nē dolorem quem patiebar, vel ob infirmitatem ejus k, vel, ex meo carcere l, (homo enim erat, non saxum, & dolorem sensit, ut & Christus, sed eum constanter tulit m:) exciperet novus dolor, isque acerbior, ex ejus morte n. Observa, Deo non probari ἀπεδείκνυτο Stoicam, sed συμπαθεῖν Christianam o. Qu. Cur Paulus, cum donum haberet curationum, hunc non sanavit p? Resp. i. Vis illa non erat in potestate Apostolorum, sed Dei, qui illis tanquam organis suis, cum volebat, utebatur q; nec illi eo dono uti poterant, nisi quando sentiebant instinctum divinum ad utendum. 2. Non sanabant illi domelticos, nē suspicio infidelibus oriretur, rem ex composito agi, sed ab aliis oblatos, externos & ignotos. 3. Sciebat illud donum sibi concessum, non sui vel Epaphroditī causā, sed ad utilitatem publicam Ecclesie r, præsertim propter infideles convertendos t. At Epaph. & Philip. fideles erant, non ergo opus fuit miraculo u. 4. Creditur Apostolus suis precibus vitam illi impetrasse v, sed hoc, modestiæ causā reticuisse x.

28. Festinantiis; ita Er. G. Eth. sic Ar. Est enim hæc genuina hujus vocis significatio à σπεύδων. Indè translata altera, quæ diligentiam significat y. Σπουδαίοντας] Sollicitiis, Er. ex Amb. Avidiis, Ca. Studiosiis, Er. P. Mo. Ti. Eò studiosiis, Il. Be. Pi. Sed hoc ipsum Græci exponunt, Sine mora z. ¶ Ut, &c. ἵνα ἰδὲντες αὐτὸν πάλιν χαρίτε] Πάλιν jungendum, vel, i. cum ἰδὲντες a. Ut cum videritis eum rursus (vel, Ut ipsum iterum conspicientes, G. sim. Be. Pi. quem vos nunquam visuros putabatis b:) gaudeatis, P. vel, ob id gaudeatis, G. Vel, 2. cum χαρίτε c. Ut eo viso, rursus gaudeatis, Zan. sim. Er. Ti. scil. post luctum & lacrymas, ut antea gaudebatis, quod talem haberetis pastorem d. ¶ Et, &c. Κἀὲ ἀλλοπύτερον e. Et ego magis vacem dolore, Er. Ti. P. V. vel, eò minus doleam, Be. Pi. Nempe ubi eum salvum ad suos venisse cognovero*. De his lætabatur optimus Apostolus, de suis verò vinculis non ita erat sollicitus f.

29. Excipite, &c. Περὶ χάριτος, &c.] Excipite (id est, accipite, amplectimini g:) igitur eum in Domino (i. e. tanquam servum Domini h, non tanquam privatum amicum, & à me missum, sed ut virum Dei missum à Deo, eoque tanquam Christum ipsum; vel, propter Dominum, & Deo sic jubente i:) cum omni (i. e. magno k, pleno, sincero & perfecto, & omnium vestrum l:) gaudio, P. sic Be. Pi. Rom. 15. 32 m. ¶ Et, &c. Κἀὲ ἐντίμως εἶχον] Et tales (non cum solum, sed & alios ei similes n: Eum autem commendaverat non ab eloquentia, scientia, &c. sed à summa pietate & charitate o.) in pretio (vel, in honore, Be.) habete, Er. Ti. P. Pi. Debito honore afficite p, etiam in suppeditandis stipendiis q, i Tim. 5. 17 r.

30. Quoniam propter opus Christi (Sic vocat operam positam Christi causā t, & ad promovendum ejus Evangelium u, me scilicet per Epaphroditī ministerium in vita servato v: vel, visitationem Pauli in carcere desenti propter Christum x; quæ periculosa erat ob Neronis iram, &c. y. vel, totum illud opus quod Philippenses ei injunxerant, ut scilicet elemosynam Romam perferret, Pauloque in omnibus, sive in carcere, sive extra carcerem, inserviret z.) usque, &c. Μέχρι θανάτου ηἵχητε] ἕως θανάτου, Job. 33. 22 a. Accessit ad mortem usque, Pe. Be. Pi. &c. Morti proximus fuit, V. sim. Er. Ti. Ex prolixo itinere & nimis laboribus b, ac diligentia circa meum

ministerium c, gravem morbum incurrit d, ut mihi ad-
esset & serviret *. ¶ Tradens, &c. Παρεβόλον τὴν ψυχὴν] Posthabens animam, Mo. Et sprexit animam suam, Tre. ex Sy. Non habitā vitā (vel, animā, Ar. sub. sue, Ar. Ca.) ratione, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. V. Malè, vel, Perperam, consulens animā, i. e. vitā suā, E. Me. Zan. Be. uti facit qui se in apertum vitæ periculum conjicit f; qui supra vires laborat, vigilat, &c. aut aliquid agit contra suam valetudinem: ut contra ille dicitur bene vitæ suæ consulere qui omnia rectè agit ad valetudinem suam vel recuperandam vel conservandam g. Παρεῖ in compositione perperam significat, ut in παραλογίζεσθαι, perperam ratiocinari, &c. h. Verum nec παρεβόλον est vox Græca, neque phrasī hæc Græca est i. Sic ergo veritas, Vitæ discrimen audaciter iniit i. Omnino legendum est, ἀπαρβόλον τὴν ψυχὴν, i. e. vitam obiectans periculis k. Plinius in Epistolis, Periculosa, utque Græci melius exponunt, παρεβόλον. Latinus Interpres recepto vetustior posuerat hīc, parabolatus est animam suam. Nam & Latine parabolani dicuntur qui cum vitæ periculo ægrotis adsunt l. Παρεβόλον παρὰ γὰρ est audax facinus & plenum periculi: & ἀπαρβόλος significat audaciter, & magno cum discrimine. Unde ab Apostolo factum ἀπαρβόλον εἶναι, audaciter se gerere, nullā habitā periculi ratione m. Παρεβόλον in Aristophane est ἰμφοκλόνος, qui se in periculum conjicit, quo sensu habemus ἀπαρβόλον 2 Macc. 14. 38. Et in Plutarcho Vitā Galbæ παρεβόλον ἀγωνίζεσθαι est magna cum audacia pugnare. Verbum ἀπαρβόλον vix alicubi occurrit nisi in Hefych. & Phavor. aliisque Glossariis, qui illud non tantum hinc videntur desumpsisse, sed & legisse παρεβόλον (quantum Libri impressi secus habeant,) quia collocant inter voces ἀπαρβόλον & ἀπαρβόλον, vertuntque, qui seipsum tradit ad mortem n. ¶ Ut, &c. ἵνα ἀναπαύσῃ τὸ ὄψος ὑμῶν ὡς ἐργαζομένων οὐκ ἐν λειψυρίᾳ] Ut (vel, Dum, Ca.) suppleret (vel, impleret, Tre. ex Sy. vel, rursus impleret, Mo.) defectum (vel, quod fuit diminutum, Er. Ti. id quod defuerat, Tre. ex Sy.) vestri officii (vel, ministerii, Be. Zan. Er. vel, obsequii, Er. vel, suppeditationis vestre, V. vel, vestrum ejus officii, Mo. vel, vobis in ministerio, Tre. ex Sy. vel, in vestro officio, Er. Ti.) circa me, Er. vel potius, erga me, Er. Il. Ti. P. Ca. Pi. Zan. V. vel, quod ad me, Mo. quod est erga me, Tre. vel, quo erga me functi estis, Be. Ad verb. vestrum defectum officii erga me, Pi. q. d. Dum id mihi præstaret quod præstare vestri erat officii o: [nam] suppeditare debetis mihi necessaria, qui spiritualia semina-
vi p. Non perstringit eos quasi aliqua in re sibi defuerint: non enim in animis ipsorum fuit hoc ὡς ἐργαζομένων, sed in ipsa λειψυρίᾳ, cum qua conjungere [se] non potuerunt, quod peroptabant omnes, nempe ut etiam cominus Apostolo suo singuli inservirent. Sed hoc ille eorum nomine supplevit q. Sensus, q. d. Ut quæ obsequia vos per absentiam mihi præstare non potestis, ipse suppleret r, mihi pro vobis ministrans t. Similis sensus Phileni. 13. Loquendi genus non dissimile, 2 Cor. 11. 9 r. Est catachresis in nomine λειψυρία: quod propriè significat administrationem officii publici, puta magistratūs aut sacerdotii: sed hīc usurpatur ad significandum officia privata humanitatis ac beneficentiæ erga Paulum v. Λειψυρία significat ministerium publico nomine debitum. Quā voce usus est Paulus, ut Philippenses à saltu revocaret, ac nē sibi placerent, velut qui magnum aliquid & indebitum Paulo præstitissent x.

CAP. III.

70. DE cætero, τὸ λοιπὸν] Quod superest, P. Pi. &c. Videtur hīc Apostolus finire Epistolam voluisse, ut facere solet per vocem τὸ λοιπὸν, aut λοιπὸν, aut ἔτι λοιπὸν, ut 2 Cor. 13. 11. Gal. 6. 17. Eph. 6. 10. 2 Thes. 3. 1. & per verbum χαίρετε, 2 Cor. 13. 11. infra 4. 4. 1 Thes. 5. 16. sed postea, cum temporis aliquantū plus accepisset, addidisse ea quæ sequuntur. Quale quid ei evenisse etiam cum Epistolam ad Romanos scriberet, ibi notavimus a. Pendet hoc à superioribus, sed ad sequentia pertinet, q. d. Descripsi vobis, ubinam vestra consistat salus

salus, nempe in solo Christo. Quid restat, nisi ut in eo, ⁶ Zan. tanquam in summo bono, gaudeatis, &c. ^b Al. Suprà descripsit materiam gaudii de Epaphrodito, &c. nunc docet, quali gaudio debent gaudere. Consolatione concludit superiora, ut ad novum transeat argumentum, q. d. Quod superest volo vos, abjecto mœrore ex meis vinculis, &c. gaudere. ¶ [†] Me. *Gaudete in Domino*] i. e. Propter Dominum, tanquam bonorum & felicitatis autorem: deinde, juxta voluntatem Domini, ut 1 Cor. 7. 39. d. vel, eo gaudio quod Christianos decet; gaudio spirituali, & quod dignum est Domino, non gaudio carnis & mundi. ¶ [†] Me. *Eadem vobis scribere* (vel, quæ scripsi aliis; vel, quæ præsens dixi & inculcavi). Sæpe repetere ea quæ magno sunt usus. [†] Me. *mibi, &c.* [†] Me. *Εἰ μὴ ἡμεῖς ἐν ὀκνησίν*] Hic ὀκνησίν ponitur sensu passivo, ut Prov. 31. 27. *Mibi non grave* (vel, *molestum*, Tre. ex Sy. V. vel, *pigrum*, Mo. Ar.) est, G. vel, *Me non piget*, Er. II. Ti. P. Ca. Be. Pi. G. *In me non est timidum*: sequentes cautelæ adversus canes, &c. non profluunt ex timiditate mea. [†] Me. *Ὁκνῶ*, inquit Phavor. est *παρρησία*, *timiditas*, vel, *ignavia*, unde & ὀκνησίν ita sumitur, &c. ¶ [†] Me. *Vobis autem necessarium*: Ut in fide confirmemini. [†] Me. *Ἀσφαλὲς*] *Tutum*, Er. P. Ca. Be. &c. i. e. Vos tutos reddit & confirmat; sæpe enim repetita eò meliùs hærent animo. *Ut vos cautiores sitis*: Syrus non malè P. *Ut tutiores sitis à periculis*. Optime Seneca, epist. 95. *Etiā aperta monstrare plurimū prodest. Interdum enim scimus, nec attendimus. Licet nil doceat admonitio, excitat tamen & continet memoriā, nec patitur elabi*. ¶ [†] Me. *2. Videte*, &c. ita Ca. *Βλέπετε τὰς κύνας* — *τὴν καταιγίδα*] *Cavete* (vel, *Vitate*, V. *Admoniti estote*, Sy. in D. *Videte pro cavete*, [ut] & etiam Latini usurpant: sed frequentius eo sensu construitur per Sæp., ut Marc. 8. 15. & 12. 38. Trinā verbi *βλέπετε* repetitione significat diligenter & sine mora dandam operam, ut eos & cognoscamus, & cognitos caveamus. [†] Me. *canes*, (vel, *à canibus*, Sy. in D. vel, *istos canes*, Zan. De certis quibusdam loquitur quos illi noverint, quos velut digito demonstrat. *Canes* vocat homines & inveterandos & avaros ex Esa. 56. 10. Hic tangere incipit illos Judaismi commendatores, durius eos tractans, ideo quod animum ipsorum penitus noverat. Loquitur hic de falsis doctoribus, de Judaizantibus, & hæreticis. Retorquet in eos nomen *canum*, quod ipsi Gentilibus tribuerant. Hos *canes* vocat, 1. ob ignorantiam rerum Divinarum; 2. ob impudentiam; 3. quod redirent ad vomitum, hoc est, ad Judaismum. Vide Prov. 26. 11. 4. ob calumniam sive caninam mordacitatem; quod Apostolos mordērent & lacerarent, eorumque doctrinæ passim oblatrarent; 5. ob voracitatem seu avaritiam; quod ventris causā omnia agebant, &c. [†] Me. *cavete malos operarios*, (qui operarii subdoli, 2 Cor. 11. 13. qui in opere Domini, i. e. Evangelio, non versantur bonā fide, nec Christi, sed suam, spectabant utilitatem. Eos sic maximè vocat, quia videbantur quidem operari in prædicatione Evangelii Christi, cujus ministros se jactabant, 2 Cor. 11. sed verā illud suā doctrinā pervertebant, Christianismum miscentes & corrumpentes Judaismo; vel, quod opera mala docebant, idque malo animo, nempe ex odio Pauli, & ad malum finem, &c. P.) *cavete concisionem*, Er. P. Mo. Be. &c. vel, *à concisione carnis*, Tre. ex Sy. vel, *concisos*, Ca. i. e. circumcisos, qui circumcisionem vobis obtrudunt. Moris erat Judæis, tum idolis, tum hominibus malis, nomen aliquod indere quod ab ipsorum nomine non longè abiret, ut eorum imbecillitatem aut vitia denotarent. Sic Paulus eos qui se vocabant *σελομῶν*, nempe abstracti voce politā vice concreti, ut Rom. 3. 30. & 15. 8. Gal. 2. 7, 8, 9. Eph. 2. 12. mox v. 5. vocat *καλαίωμον*, i. e. τὸν καλαίωμον, *scissores Ecclesiarum Christi*. Nam *καλαίωμον* est *in partes lacerare*, *שרר*, Levit. 21. 5. *רר*, 1 Reg. 18. 28. Usurpant sic Xenophon, Plutarchus, & alii. In Glossario, *Καλαίωμον*, *concisio*. Est paronomasia; sive elegans anta-naclasis, quā eorum jactationes de necessitate circum-cisionis irridet, & simul conditionem doctrinæ ipsorum exponit, quippe quā & seipsos, & alios à Christo velut absclinderent. Circumcisionem, sive Judæos, per

contemptum vocat *concisionem*: vel, q. d. non verè circumcisos, nempe corde, sed tantum corporis particulā concisos: vel, q. d. circumcisio tanti olim faciendā, nunc post Christum nihil aliud est quā carnis sectio & concisio: vel, quia dum circumcisionem urgebant, corpus Ecclesiæ scindebant atque perdebant, & sibi perniciem creabant. [†] Me. *Κατὰ* in compositione destructionem significat. Forſan hic alludit ad profanas incisiones prohibitas, Levit. 19. 18. & 21. 6. Circumciditur id à quo superfluum aliquid refecatur, conciditur autem quod in partes minutas scinditur. Et circumcisio quidem arte fit ad rem purgandam & expoliendam; concisio verò temerè, & cum destructione rei.

3. *Nos enim sumus circumcisio*] Scilicet vera & spiritualis, sive cordis, Rom. 2. 29. i. e. corde circumcisi: quod ut præcipuum urgent Prophetæ. Vide Deut. 30. 6. Act. 7. 51. Rectè ergo eos *concisionem* appellavi: Jactant illi carnalem circumcisionem, nec usum ejus & significationem agnoscunt. ¶ *Qui*, &c. *Ὁς ἐν πνεύματι ὁδεύει*, &c.] *Qui spiritu* (i. e. vel, Spiritu Sancto; vel, spiritu nostro, puro animo, quod maximum, Joan. 4. 24. non externis tantum ritibus, ut Judæi, Esa. 29. 13. sed spiritualiter; spirituali fide, spe & charitate.) *servimus Deo*, P. Pi. &c. A vero & spirituali cultu ad veram ac spiritualem circumcisionem argumentatur Apostolus. Alii legunt, *ὁς ἐν πνεύματι ὁδεύει*, &c. Sic 5. MSS. cod. Sic lectum testatur Aug. in Græcis penè omnibus, & Latinis plerisque, exemplaribus. Itā vertendum, *qui spiritui Dei servimus*. Hinc colligitur, Spiritum S. esse Deum, cui cultus debetur. ¶ *Gloriamur in Christo*] Tanquam auctore salutis nostræ, non in Mose; in solo Christo fiduciam collocantes: hoc maximè gaudentes, quod Christum, i. e. doctrinam ejus, perceperimus; omne bonum virtutis ac pietatis, & quicquid est in quo rectè gloriamur, Christi meritis acceptum referentes. ¶ *Non in carne, &c.*] Id est, in rebus externis sive carnalibus; neque ad animum pertinentibus, v. g. circumcissione, nobilitate, legis scientiā, &c. ut patet ex sequentibus, & si quid aliud est extra Christum. Judæi suæ in Deum fiduciæ hoc habebant argumentum, quod Deus ipsis, tanquam foederatis suis, præcepisset in cute circumcidi; at nos, quod Christus foedus nobiscum morte suā sanxerit.

4. *Quamquam, &c.* *Κατὰ ἐγὼ ἔχον περιτομήν, &c.*] *Quamquam ego habeo* (Ad ἔχον subauditur *sum*, more Hebræo; i. e. habere possum.) *confidentiam* (vel, *de quo confidam*, P. Be. Pi. i. e. fiduciæ argumentum.) *etiam in carne, Zan. P. &c.* seu rebus illis earneis, siquā est ea gloria: vel, *confidere possum carnali circumcissione*, V. possum gloriari: q. d. Non ideo hæc rejicio, quod mihi gloriandi materia desit, ut solent homines ea contemnere in aliis quæ ipsi nesciunt aut non habent. ¶ *Si, &c.* *Εἰς δὲ καὶ, &c.*] *Si quisquam alius* (eorum. De Judaizantibus loquitur.) *videtur* (vel, *putat se*, E. ut 1 Cor. 7. 40. Jac. 1. 26. Dicit *δὲ καὶ*, quod aut nemo esset qui itā posset gloriari, sicut Paulus; aut quod hæc videretur esse gloria aliqua, sed non esset vera gloria.) *fiduciam habere in carne, ego magis habeo*, P. Illi gravi jam ætate circumcidi se faciunt: Judæi non sunt, nisi adscititii. Obj. At erant inter Judæos quidam Paulo nobiliores in carne, ut qui ex genere regio aut sacerdotali. Resp. Paulus hoc non dicit propter singula quæ enumerat, sed propter omnia simul: In illis enim excellēbat zelus legis, quo Paulus eos superavit.

5. *Circumcisos, &c.* *Περὶ τοῦ ὀκνησίν*] *Circumcisos* (*Circumcisionem* se vocat, pro *circumcisum*, ut Gentes præputium vocat: Quippe circumcisos, Pi. Ut pote circumcisos, E.) *octavo die*, P. Be. &c. Eo tempore circumcisos quo Isaac & posterius ejus. Discernit se à profelytis, qui circumcidebantur quovis tempore, vel cum adulti essent. *Ὁκνησίν* dicitur ut *κατακτείνω*, *desine*, *resiste*. *Circumcisio octidiana*, Zan. vel, *octavi diei*, V. E. Videtur hic ellipsis esse horum verborum, *ὅτι ἐστὶν*, vel, legendum *κατακτείνω*, q. d. *circumcissione octidiana*. ¶ *Ex genere Israel*] Non ex Ethnicis natus. Rectè hoc addit, quia & Ismaelitæ & Idumæi circumcidebantur. Sic *ἐν γένει Ἰσραὴλ*, Esth. 6. 13. *עַם יִשְׂרָאֵל*, nam *עַם* vertitur *γένος*, Levit. 21. 17. Jer. 29. 32. & 31. 36, 37.

& 36. 31. & 41. 1. **[De tribu Benjamin]** Hoc
 addit, tum ad certitudinem quod sit Israelita, tum ob
 dignitatem^k. Ex eo ortus quem tantopere dilexerat
 Jacobus, & de quo egregia prädixerant idem Jacobus
 & Moses^l: ex insigni tribu, è qua primus fuit rex Isr.
 quæque tribui Juda fuit conjunctissima^m; à qua nec
 tempore schismatis recessit, neque religionem muta-
 vitⁿ. **[Hebræus ex Hebræis]** Scil. parentibus^o,
 vel, utroque parente P, oriundus^q. Non **וְיִשְׂרָאֵל**, i. e.
 ex profelyto natus, sed tota majorum serie ex Hebræis,
 Act. 22. 3. 2 Cor. 11. 22^r. à prima usque origine.
 Nam & ipse Abraham Hebræus dicitur. Itaque non
 τῶν Ἰσραηλῶν Paulus^t. Ità nobilitatis suæ antiquitatem
 indicat^t. Al. Illustris inter Hebræos: ut apud Gori-
 on. *discipulus è discipulis*, i. e. eximius discipulus; & *Has-
 deus ex Hasideis*, i. e. illustris inter Hasideos^v. Al.
 Qui Hebræam linguam retinuit, & quidem à suis maj-
 oribus acceptam^x, in ea à parente suo, quamvis in Ci-
 licia morante, à teneris imbutus, cum multi ex Judæis
 dispersis linguam suam amisissent, &c. Vide ad 2 Cor.
 11. 22^v. **[Secundum, &c. Κατὰ νόμον, &c.]** Se-
 cundum legem (i. e. doctrinam aut ritum; nam lex
 doctrina, Psal. 78. 1. Prov. 1. 8. & 4. 2. & 13. 14^z. vel,
 institutum^a; vel, sectam^b; vel, professionem^c, legis
 rigidè observandæ professionem^d. Νόμον hic vocat spe-
 cialia instituta, ut Num. 6. 13. Prov. 1. 8. & 6. 20.
 ubi Græci habent νόμος^e vel, traditionem Patrum^f;
 vel, quod ad Legem attinet^g, & Legis interpretatio-
 nem^h; vel, Religionem, P. Be. Pi.) *Pharisæus*, Vulg. &c.
 quæ secta exquisitissima, Act. 26. 5^l. & Legis observan-
 tia^k, & secta Sadducæorum sanior & præ antior^l.
 Vide Matth. 23^m.
 6. **[Secundum, &c. Κατὰ ζήλον δόξης, &c.]** Quod
 ad zelum, (vel, emulationem attinet, Be. vel, *Juxta
 studium*, Er. Ti. Vel, *Pro vehementi studio*, vel, *vehe-
 mentia zeli*, V. illius de quo Rom. 10. 2ⁿ. zelo religio-
 nis & legis^o.) *persequens* (δόξης, i. e. δόξας^p nam He-
 bræi participiis præsentibus, quia alia non habent, etiam
 pro præteritis utuntur. Confer 1 Cor. 15. 9 P.) *Eccle-
 siam*, P. Pi. &c. i. e. Christianos, quos Legi adversarios
 arbitrabar^q. **[Secundum justitiam quæ in lege est,**
 (i. e. lege præscripta à Deo: vel, *per legem*, i. e. quam
 Lex jubendo potest ab homine impetrare; quæ ju-
 stitia vera non est^r: secundum jus & fas & præ-
 scriptum Legis^s; vel, justitiam quæ in externa ob-
 servatione earum rerum quas Lex mandat, consistit: ve-
 ram enim justitiam tunc ignorabat^t. Nomen Legis
 hic accipit pro illis præceptis secundum quæ judicia
 exercebantur. Dicit ergò nihil se fecisse quod morte aut
 verberibus castigandum esset^v.) *sine querela*, **[Ανεπί-
 ρητος]** Heb. **בְּרָא**, Job. 11. 4^t. Irreprehensus, P. Irreprehensi-
 bilis, Be. Pi. sic V. non coram Deo, 1 Tim. 1. 13, 14^x.
 sed coram hominibus^y, quorum nemo de me queri possit,
 aut transgressionem legis objicere^z.
 7. **[Sed quæ mihi (i. e. opinione meâ^a, atque alio-
 rum^b, sive apud homines^c.) fuerunt (i. e. Has ex-
 cellentias quas olim putabam^d: hanc justitiam & cæ-
 tera superiora^e.) lucra]** i. e. Vel, r. Utilia^f, ad ob-
 tinendam salutem^g, tanquam veræ justitiæ opera^h, quæ
 ad Christum ducebantⁱ, & pro quibus præmium exspe-
 ctabam^k. Vel potius, 2. merita æternæ salute condigna^l.
 Quæ mihi lucrosa esse poterant, Origo Judaica, Secta lau-
 dabilis, secunda inter meos Fama^m. Ea in quibus sum-
 mam justitiæ opinionem collocabam^t. **[Hæc, &c. Ταῦτα ἡγνοῦν, &c.]** Ea duxi propter Christum (i. e. vel,
 comparatione Christiⁿ: vel, ut Christum lucrificiam^o, ut
 postea se exponit P: vel, quia sunt impedimenta veritatis
 & salutis à Christo hauriendæ^q: vel, ut Christum magis
 ac magis cognoscerem^r.) *damnum esse*, P. Be. i. e. saluti
 adversa^s, quippe quæ veræ justitiæ aditum præclu-
 dunt^t, & à Christo hominem arcent atque excludunt.
 Tam perniciofa res est propriæ justitiæ fiducia^v. Post-
 quam Jesum Christum cognovi, vidi in illis nihil esse
 veri lucri. **[ἡγνοῦν ἐπὶ τῷ Χριστῷ]** Ignoravi^x. Justitiam
 hanc ex Lege rejectaneam judicat, tum quia non erat
 vera justitia, tum quia opera sic facta non erant mora-
 liter bona, tum quia ipsum à vera Christi quæ justitia ma-
 gis alienarunt^y.
 8. **[Veruntamen, &c. Ἀλλὰ μὴ ἐπὶ τῷ ἡγνοῦν, &c.]** Quine-

tiam certe duco (q. d. Ut antea, cum cœpi Christum cog-
 noscere, duxi, ita & nunc duco; tantum abest ut mu-
 tarim sententiam^z.) *omnia* (Non illa tantum quæ dixi,
 sed & Honores, & Bona hujus vitæ. omnia, & ipsam
 Vitam^a: Non solum quæ in Judaismo habui ac præstiti,
 sed & omnia alia quæ & nunc Christianus & Apostolus
 ago & habeo; quæcunque à me aut quovis alio præ-
 stari possunt, omnia præter sequens illud τὸ ὑπομένειν, &c.
 opera omnia etiam post justificationem, facta salutis pro-
 merendæ causâ^b.) *damnum esse*, P. Be. &c. Omnia quæ
 tunc magnificiebam^c, ut genus, sectam, &c^d. jam ni-
 hili facio; & non solum inutilia, sed etiam noxia puto^e.
[Propter, &c. Διὰ τὸ ὑπομένειν τὴν γνῶσιν, &c.] Græca
 constructio pro τὴν γνῶσιν τὴν ἀπερίχριστον^f. *Propter excel-
 lentiam*, sive eminentiam, cognitionis (efficacis scilicet &
 salvificæ^g. Sub cognitione more Scripturæ comprehen-
 dit perceptionem & fructum rerum cognitarum^h. Ut
 assequar excellentiam cognitionisⁱ. Vel, *Præ excellenti
 cognitione*, V. sim. E. Zan. Si comparetur ista cum
 cognitione^j, quam assecutus sum fide^k, sive ex Evange-
 lio, præ qua notitia illa generalis Messiae quam ex lege
 habui nihil fuit^l.) *Christi Jesu* (h. e. non solum personæ,
 sed & officii^m, & beneficiorum ejusⁿ, h. e. quatenus est
 Dominus & salvator noster; de hac enim re disputa-
 batur^o.) *Dominus nostri*, Er. II. P. Pi. Mo. &c. qui mihi
 super omnia est P. Vox hæc est singularis & fiduciæ^q,
 & affectus erga redemptorem^r. **[Propter quem
 omnia, &c. Τὰ πάντα ἐζηνοῶν]** Omnia pro damnis duxi,
 Er. Ti. sim. V. Gom. vel, *Omnium jacturam feci*, V.
 Omnibus illis meis multavi, P. Be. Pi. *Libenter re-
 ram aliarum omnium jacturam feci*, **[ἡγνοῦν]**, secundum
 præceptum Christi, Mat. 16. 24^t. Qu. Cum omnia ista
 bona antè appellet *ζηλοῦν*, quomodo jam dicat se eorum
 fecisse jacturam? Privari enim damnis, non est jactu-
 ram, sed lucrum, facere? Resp. Ista damna erant, non
 simpliciter, per se enim bona erant; sed respectu dun-
 taxat majoris boni, h. e. cognitionis Christi. Quatenus
 ergò *ζηλοῦν* erant, Paulus ea rejecit; quatenus bona,
 dixit, ἐζηνοῶν^t. Non hoc erat absolute detrimentum
 pati, sed juxta rerum æstimationem quam habuerat in
 Judaismo^v. Sensus, qu. d. Non jacturam feci, sed pro
 magno damno & jactura duxi; non quidem dum illa
 abjeci, tunc enim magnum lucrum feci, sed dum per ig-
 norantiam sectarer, neglecta Christi cognitione^x. **[Et,
 &c. Καὶ ἡγνοῦν οὐβάλα εἶναι]** *Eaque duco pro stercorebus*,
 Il. Ca. Be. Pi. sic Mo. Tre. ex Sy. vel, *rejectionis*, Er.
 Ti. *excrementis*, P. *fecibus*, Ar. *quisquiliis*, Me. E. ex
 Hi. Signato utitur vocabulo^y, quo nihil potuit con-
 temptius significari^z. In Glossario, *σκύβαλον stercus, retri-
 mentum*. Charisius exponit *quisquiliis*. Vide Sirach. 27. 4.
 Hebræi dicerent **שִׁבְבָלִים**. *σκύβαλον* quasi *κοῖβαλον*^b, i. e.
 τὸς καὶ βαλλόμενον, quod canibus projicitur^c, ut volunt
 Suidas & magnus Etymologus^d. *σκύβαλον* vile quodvis
 rejectionis designat, unde sic dicuntur, 1. animan-
 tium excrementa^e, duriuscula^f, & quæ difficiliter ege-
 runtur^g: unde *σκυβαλίζω* est *ruspari*, ut in sterquilinio
 gallinæ assolent; & *αποσκυβαλίζω*, excerni è ventre,
 apud Stobæum, tom. 2. tit. 5. 2. Liqueorum fœces &
 fraces, quæ *retrimenta* vocant. 3. Metallorum scoria:
 unde *cadmie* τὸ σκύβαλον *crassamentum*, in Dioscor. 5. 85.
 & *σκυβαλῶδες* pro *feculentis* apud Maximum Schol. in
 Dionysium; & *nummus σκυβαλῶδης* i. e. *scoria vitiatas*.
 4. Stirpium decidua, frugum purgamenta, ut paleæ,
 acres, ariste, farinæ furfures, ut Sirach. 27. 4. Sic Chrysost.
 & Th. *σκύβαλον τὸ ἄχρον*. 5. Menfarum decidua, etiam
 ossa, panis carnisque frustula, quæ solent canibus projici^h.
 Nec mireris legalem justitiam hic vocari *stercora*, quæ
 immunditia vocatur, & quasi pannus menstruatus, Esa.
 64. Quia fiebant ab illis ea opera legis & sine fide
 Christi, & cum opinione meriti. Putabant enim le-
 gem solam sibiipsis ad veram justitiam sufficere. Quæ
 persuasio falsa & noxia coinquinabat omnia opera,
 &cⁱ. De justitia nostra hic agit, tum, ut per se confi-
 derata; tum, comparatione scientiæ & justitiæ Christi
 excellentissimæ; tum denique, prout in illa fiduciam po-
 nimus^k. **[Ut Christum (i. e. Christi favorem^l.) lucrifi-
 ciam]** i. e. Ut bonorum ejus particeps efficiar^m, ma-
 gis ac magis, ut ei arctius incorporer, ejusque perfectam
 cognitionem & justitiam consequarⁿ. Communionem
 Christi

Zan. sim.
Vor.G. sim.
Chryl. in
Zan.

Zan.

E. Me.

E.

Me. sic

E.

G.

Vor.

Me.

E.

E.

G. sic Me.

Me.

Zan.

Idem.

E. Zan.

Zan.

G.

Gom.

E.

G.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Me.

Zan.

E.

Christi intelligit non ratione initii, quippe quod antea habebat, sed ratione continuationis illius quam exspectabat. *Κεφάλαιον Π'.*

- o Gom. 9. *Ut & inveniar* (i.e. existam, five sim q: Hebraismus est r, qualis Gal. 2. 17. ut talis inveniri quis dicatur, qualis revera existit t. Alludit hic ad iudicium universale, in quo quisque iudicabitur secundum id in quo esse, & cui confusus esse, reperietur *.) in illo, (scilicet Christo, sicut palme in vite t, ipsi insitus v, ut ipsi insitus maneam *: non habens (Exponit quid sit inveniri in Christo v:) meam iustitiam (i.e. quæ mihi à meipso sit, quæ ex sola Legis notitia habetur z, meis naturæ viribus partam a: vel, iustitiam in sanctis inchoatam & inhærentem, quæ nostra dicitur, 1. quia donum hoc realiter in nobis est, licet non à nobis; 2. quia, licet dona sint Dei, actiones tamen ex iis donis provenientes nostræ sunt. Hæc phrasi significat, alteram iustitiam, quam appetit, nempe Christi, imputatam merè alienam esse, utpote in solo Christo manentem, ad quam nulla nostra concurrat actio, sed tantum ad ejus apprehensionem actio fidei nostræ b.) quæ (vel, nempe quæ, P. Be. Pi.) ex lege est] i.e. Vel, legalem, quæ ex Legis observatione acquiritur, absque spiritu fidei & gratiæ Christi c: quam suis quisque viribus comparat, & cui adjuncta est opinio meriti d: illam innocentiam quæ in iudiciis secundum Legem valet, & humanâ ope parabilis est. Simile Rom. 4. 2. & 10. 3. ubi ista iustitia dicitur *ἡ δικαιοσύνη*. Illud *ἐν νόμῳ* hic est secundum Legem, nempe qualiter illa à Phariseis urgebatur. Vide Matth. 5. 20. & ibi dicta *. Vel, quæ est in lege, ut v. 6. i.e. quæ in lege præscribitur, & in legis observatione consistit, legis, inquam, totius, non solum ceremonialis & politicæ, sed & moralis. Num ergo cupiebat inveniri sine bonis operibus? Absit: neque enim dicit, *Non habens opera iusta & bona*, sed *non habens iustitiam meam*, &c. ita scilicet ut ex ipsa iudicetur à Domino in fine mundi, juxta Psal. 143. 2. Non legis moralis observationem rejicit, sed fiduciam duntaxat in illa, & meriti opinionem f. ¶ Sed, &c. *ἀλλὰ τὴν διὰ, &c.*] Sed eam quæ fide Christi constat, v. vel, quam per fidem in Christum consequimur g; quod est *διὰ τὴν πίστιν*. Genitivus Christi hic objectum significat. Quomodo id fiat, jam exactius explicabit g: quæ fundatur in fide h, imò cujus initium fides est i. Sed differunt fides per quam, & iustitia quæ, percipitur. Quare fides nec est illa iustitia, neque ejus pars k. Vel, quæ est (i.e. nobis imputatur l:) per fidem Christi, P. Be. Pi. quæ scilicet in Christum creditur m. Fides ergo est instrumentum quo iustitiam Christi, fidelibus à Deo donatam five imputatam, accipimus, Act. 10. 43. & 26. 18 n. Per fidem, non ergo ex operibus, five ex lege: hanc enim illi ubique opponit o. ¶ Quæ, &c. *τὴν ἐν Θεῷ—διὰ τῆς πίστεως*] Id est, iustitiam quæ est ex Deo (tanquam auctore p: q.d. quæ tota, penitus, & omnibus suis partibus, merum est donum Dei gratuitum q: quam Deus in nobis operatur, & propterea ut opus suum approbat, Rom. 3. 21, 22. & 10. 3 r.) per fidem, P. Be. Pi. i.e. cujus fundamentum est fides t: per fidem, tum in Christum tum in Deum u: vel, super fidem, i.e. quæ fidei destinata est; non operibus. Venit hæc iustitia è cælo, unde cadit super fidem, eique innititur v. ¶ *Ἐν τῇ πίστει* hic, ut & Act. 3. 16. pro *διὰ τῆς πίστεως* *. Non dicit hic, *τὴν ἐν πίστει*, quasi fides, prout est opus nostrum, vel sit pars hujus iustitiæ, vel illam promereatur, sed tantum *διὰ τῆς πίστεως*, & *ἐν τῇ πίστει* y.
10. *Ad, &c.* *Τὸ ᾧ ὁνομαζόμενοι*.] Variè hoc cum præced. connectitur z. Explicato primo communionis personæ Christi beneficio, nempe justificatione v. præced. procedit hic ad alterum, vitæ nempe sanctificationem a. Explicat, quibusnam in rebus consistat illa superexcellens cognitio Christi, propter quam omnia duxit esse stercorea, nempe in cognitione mysterii passionis, &c. In horum enim cognitione consistit nostra iustitia, quam dixit esse in fide Christi b. Describit hic vim & naturam fidei, quod scilicet per eam Christum cognoscamus c; non nudè vel confusè, sed ita ut percipiatur virtus resurrectionis, &c. d. Pendet hoc à præced. in fide, ut sensus sit, iustitiam esse ex fide, quæ cognoscitur Christus, & virtus resurrectionis, &c. *. ostendit quibus in rebus fides

ista consistat, nempe primum ut noscatur Christus, i.e. doctrina ejus f. Attamen valde probabile est, hanc partem altius esse referendam, ut simul cum præcedentibus dependeat ab eo quod dixit, *se omnia detrimentum fecisse, &c.* Ostendit fructum deserti à se Judaismi, quodque breviter & obscure dixerat, propter eminentem scientiam, &c. nunc partibus quibusdam explicat g. Dixit erat, se nolle in carne confidere & gloriari, sed tantum in Christo, quia illud perniciosum erat, hoc utilissimum: ac proinde omnes suas iustitias, omniæque propria duxisse ut stercorea, ut Christum lucrificeret. Lucrum autem quod ex eo speravit per partes explicare coepit: Principale lucrum fuit ipsa vera iustitia: de hac hætenus dixit. Nunc alias explicat lucri Christiani partes, tum in hac vita, hoc v. 10. tum in vita altera, v. 11 h. [Verba sic reddunt:] *Ut cognoscam*, (vel, agnoscam, P.) eum, P. Pi. nempe Christum i, & personam ejus k, quis, quantus, qualis sit, nempe Deus homo l; & officium ejus m, quod sit verus solusque salvator mundi n. *Ut cognoscam*, non tam theoreticè, quàm practicè o; non tam per fidem, quàm per vivam experientiam p, five gustum spiritualem, quo sentiam, ex ejus in me efficaciam, eum verè talem esse, &c. q. Notitia hæc, ut sæpe, pro sensu & experientia, & per Metonymiam, pro communionem Christi r. ¶ *Et, &c.* *καὶ τὴν δύναμιν, &c.*] Et (sub. cognoscam, Zan.) vim resurrectionis ejus, P. Scilicet quæ excitatus fuit à mortuis t: nempe quod ea sit causa exemplaris nostræ resurrectionis u, five quod per eam nos resurgere faciet v. Ut noscatur etiam Christus Divinâ vi resuscitatus, in testimonium nobis idem eventurum si ipsum sequamur, Eph. 1. 19, 20 x. Sub nomine resurrectionis ipsam mortem complectitur. Duplex autem est vis & mortis & resurrectionis Christi: 1. mortis; una, quæ peccata nostra expiavit, mortem & Diabolum devicit, quæ per fidem habetur: altera, quæ peccatum in nobis inhabitans magis ac magis mortificatur per Spiritum S. 2. resurrectionis; una, quæ ille resurgendo vitam nobis æternam comparavit: altera, per quam nos vi Spiritus S. in novam vitam magis ac magis resurgimus. Et hæc posterior est illa vis de qua hic loquitur y. *Vim resurrectionis Christi* in nobis est resurrectio à morte triplici, 1. æterna: 2. corporali: 3. spirituali, quæ est novi hominis vivificatio vi Spiritus Christi, de qua re Rom. 6. 4. Eph. 2. 10. vitæque sanctitatis, de qua hic agitur, ut v. 9. de prima: v. 11. de secunda z. Intelligit vim resurgendi à peccatis, & consequenter à reatu mortis æternæ a. ¶ *Et, &c.* *καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, &c.*] Et communionem, five societatem, perpeffionum (vel, afflictionum, Er. Ti.) illius, (vel, in iis quæ perpeffus est, Er. Ti.) dum conformis fio (vel, configuratus, Mo. Vulg. vel potius, conformatus. Negligit Apostolus syntaxin Grammaticam, ut interdum alibi b. Hoc construitur cum eo quod præcessit, *ἐν τῇ πίστει* c.) morti ejus, Be. Pi. &c. Hæc autem communicio, five conformatio, cum morte (& passionibus d:) Christi duplex est *, 1. interior f, putà carnis mortificatio g, [five] interfectio vitiosorum affectuum h. 2. exterior, quæ in S. S. vocatur externi hominis mortificatio, h. e. i. crucis tolerantia k, pro Christo l, & pro salute Ecclesiæ, idque animo forti & constanti m: q. d. Ut & hoc noscatur, nos quoque ipsius exemplo crucem, si ita res tulerit, libenter tolerare debere, Mat. 10. 38. & 16. 24. Marc. 8. 34. Luc. 9. 23 n. [Vel,] quod oporteat me affligi pro illo, nec detrectare mortem ejus morti similem o. Nec mirum, hoc à Paulo lucrum duci p: sciebat enim eos qui participes fiunt passionum, participes quoque fore gloriæ q: ut sequitur. Duo porro sunt genera passionum Christi, 1. in sua persona. Has nobis communicat, tum imputatione; tum reapse, cum illarum vim impertit per Spiritum S. nos & mortificantem & vivificantem. 2. quas in membris suis & Ecclesiæ patitur, Act. 9. 4. Col. 1. 24. Has ergo Christus sanctis suis communicat r.

11. *Si, &c.* *Ἐπιστρεφόμενοι εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν ἡμετέρων*] MS. *τὴν ἐν νεκρῶν* t. Si quo modo (vel, Experiens eoque modo, P. Be. Pi. Gom. Est præcisum dicendi genus, de quo diximus Rom. 11. 14 t. Illud *ἐπιστρεφόμενοι* ostendit, vel, 1. rem incertam esse v, five dubitationem Pauli de salute sua *. Sed huic repugnant & promissio-

nes Dei, & multa Pauli de se dicta v. Et si dubitationem indicaret, ea non esset de re, sed de modo z. Omnes fideles eadem viâ perveniunt ad gloriam, sed non eodem modo, quidam vitâ tranquillâ, alii per multas afflictiones, alii etiam sanguinis effusione. Significat ergo, sibi perinde esse quocunque modo illam assequatur a. Vel, 2. rem esse difficilem b. Vel, 3. Pauli desiderium & conatum c.) *pertingam* (vel, *perveniam*, P. Ca. sic Be. Pi. K. *παύω* eis n est ad rem aliquam *pertingere*, 1 Cor. 14. 36. Eph. 4. 13 d.) *ad resurrectionem mortuorum*, Er. II. Ti. & c. beatam scilicet *. *Ανάστασις* ergo hic ponitur pro *ἀνάστασις* f. Non dicit *ἀνάστασις*, sed *ἐξανάστασις* g, voce peculiari, q. d. *reexsurrectionem*, quâ pîa terra in aerem exsurgunt, & c. h. ut intelligatur illa plenâ resurrectio quam nulla mors, nihil mali, sequitur, quæ *ἡ ζωὴ* Hebræis i.

12. *Non*, & c. *οὐκ ὅτι ἡσὶν ἑλαβον* j. Correctio quædam est k, sive exegetis præced. verborum l, nè quis inde suspicionem hauriat arrogatæ sibi perfectionis m. *Non* (sub. *hæc dixi*, B. sim. Camer. E. Pi.) *quod jam acceperim*, Mo. Tre. ex Sy. Intelligit eâ acceptione *qua in futurum amitti nequit*. Habebat quidem talis qualis nunc erat jus ad resurrectionem beatam; sed illud jus adhuc amitti poterat, 1 Cor. 9. 27 n. vel, *consecutus sum*, Ca. intelligam perfectè o: *apprehenderim*, Il. P. Be. V. Pi. Ar. sub. *omnia*, Camer. vel, sub. *metam*, Il. P. Be. Pi. Intelligit, vel, 1. *βραβεῖον* resurrectionis gloriosæ, quod, inquit, *non accepi*, i. e. non commerui, aut certus sum me accepturum q. Non placet: 1. quia quin ad eam nondum pervenisset Paulus, dubitari non potuit r: 2. quia explicationis causâ subijcit, *ἡ ἡσὶν τετέλειωται*. Quanam in re? Num in resurrectione quæ nondum inceperat? non: sed in cognitione, & c. s. Vel, 2. Christianæ justitiæ apicem t; vel perfectam Christi cognitionem, de qua antè dixerat u, aut perfectam Christo configurationem v; vel cursûs ipsius confectionem x, ita ut ad capiendum præmium nihil mihi desit y, nec ultra proficere debeam z. ¶ *Aut & c.* *ἡ ἡσὶν τετέλειωται* j. *Aut jam sum consummatus*, sive perfectus, Er. II. Pe. Mo. Be. & c. scil. in communione cum Christo; cujus mentionem fecit v. 10 ||. vel, in hac cognitione: quod de se jactabant Pseudoapostoli, quos Paulus hic perstringit a. Erat quidem *τέλειος* aliquo modo Paulus, (non quidem gradibus sed numero partium integralium, quod fidem haberet & bonam conscientiam b:) ut intelligere est ex Mat. 5. 48. & mox v. 15. sed non erat extra periculum constitutus, ut illi qui cursum suum absolverunt; qualem se esse dicit 2 Tim. 4. 6, 7. rem proximè futuram præsentis temporis verbo enuncians. Aptè ad hunc locum Chrysost. *εἰ δὲ ὁ πᾶντα παθὼν, & c.* (Quod si is qui talia passus est, & c. non consideret de illa resurrectione, quid nos dicemus?) *ἡσὶν τετέλειωται*, dicitur de opere consummato, 1 Reg. 7. 22 c. *τέλειος* dicuntur qui ad virilem ætatem adoleverunt; & *τέλειος* passim opponuntur *νῆπιος*, ut 1 Cor. 2. 6. & 14. 20 d. ¶ *Sequor*, & c. *Διάγω ὅτι ἐκ καταλαβὼν ἐφ' ὃ καὶ ἐπληρώθη, & c.* j. *Sed sequor* (vel, *persequor*, P. Be. Pi. id *quæro*, *ἐδ' ten-do*, ut Rom. 9. 30, 31. & 12. 13. 1 Cor. 14. 1 *. *assequi cupio*, Er. *insequor*, Zeg. ego scilicet qui olim fugi f, persequor instanter g, cum extremo conatu assequendi h: sub. *experiens*, P. Be. Pi. Tre. Zan.) si (vel, *an*, P. Be. Pi. & c. sub. *ipse*, Be. Pi.) *etiam* (vel, *quoque*, P. Be. & c. vel, *quo modo*, Vulg. Tre. Legisse videtur *ἔπειτα* i.) *apprehendam* (vel, *comprehendam*, Mo. *assequar*, Er. V. Zeg. optatum bravium l, apicem perfectionis m; illam Christi cognitionem, & *κοινωνίαν* perpeffionum ejus quæ ducit ad resurrectionem n. Non loquitur de præmio vitæ æternæ, (de quo non diceret, *Ego me non arbitror comprehendisse*, cum id nullam haberet dubitationem:) sed de perfectione cognitionis & vitæ, ad quam in hoc seculo semper adhuc aspirandum est o. A Cursoribus sumpta similitudo, quibus palma proposita in fine stadii. Vide 1 Cor. 9. 24 p.) *quatenus* (vel, *in quo*, Mo. vel, *in eo quod*. Eundem sensum efficit hoc loco *ἐφ' ὃ & ἐφ' ὃ*. q. d. *id ad quod* q, vel, *id propter quod*, V. *id cuius causâ*, P. Be. Pi. id est, *ἐπεὶ*, ut Mat. 26. 50 r. h. e. ut in illius cognitione magis ac magis proficiam, eamque aliis communicem t: vel, *quatenus*, Vor. Be. i. e. *ἕνεκα* s. Nos enim non currimus nisi quatenus nos

apprehendit Christus & nos in viam deducit nobisque vires ad currendum largitur t. Vel, *propterea quod*, Zan. t. Be. ex Chrys. sic Vor. vel, *quandoquidem*, Vor. q. d. Quoniam Christus me fugientem apprehendit suâ gratiâ, & ad sui cognitionem traxit; ego vicissim teneor illum persequi donec plenè apprehendam, & c. v. vel, *quemadmodum*, q. d. Sicut Christus me apprehendit, nempe perfectè, sic etiam ego hoc ago, ut illum indes perfectiùs apprehendam. Confer 1 Cor. 13. 12. Congruit hoc cum scopo Pauli *, qui erat, ut Calv. notat, ut suo exemplo doceret illos nondum esse perfectos in cognitione Christi, sed in eâ adhuc proficere debere, & c. y.) *apprehensum*, vel *fui*, (i. e. captus, ac vocatus z, electus ac prædestinatus a, in viam salutis deVectus b, ad sui cognitionem tractus c, per gratiam ejus prævenientem d, cum Damascus pergerem *, procul aberrans & fugiens ab eo f:) *à Christo Jesu*, Er. Ti. II. & c. Al. *quod ut pervenire possem*, Christus prior me velut manu suâ *prehensum* deduxit in hoc stadium. Est *πρόσθ'* in verbis *καταλαμβάνειν* & *καταλαμβάνειν*, qualis in *ἐπιγνώσκω* & *ἐπιγνώσκω* 1 Cor. 13. 12. *καταλαμβάνειν* est *ῥῥῥ* apprehendere, quomodo vertitur in Glossario Græcolatino g. Totum hoc gratiæ est, tum quod sumus à Christo apprehensi, tum quod nos illum apprehendimus h. Sensus, q. d. si quo modo assequar i, & intelligam k, id ad quod me Christus delegit l, & à media via retraxit m, & in hoc stadio certare iussit n. Latini hunc sensum reddunt, Curro & persequor, ut comprehendam, ac talis efficiar, qualis ut fierem comprehensus sum à Christo, & c. o. Antanaclassis p. hic est, qualis 1 Cor. 13. 12 p.

13. *Fratres* j. Ad Philippenfes sermonem convertit, ut eos suo exemplo humilitatis admoneat q. ¶ *Ego me*, & c. *Ἐγὼ ἐμῶν τῶν* (sed *ἔγω*, *nondum*, habent Codices Græci r plures t; sic cod. Claramont s. & Amb v. & quidem rectius x: quia *quoniam de premio perseverantia certus sum, de ipsa perseverantia certus non sum*, ut Aug. loquitur y:) *καὶ ἐπληρώθη* j. *Ego* (quamvis tot pro Christo perfunctus laboribus, periculis, & c. z. *Ego*, à Christo ipso edoctus, per tot jam annos Apostolus, per quem & vos ad cognitionem Christi perducti estis a:) *meipsum non* (vel, *nondum*, Er. Ti. P.) *arbitror apprehendisse*, sub. *metam*, Be. Pi. P. & c. h. e. perfectionem quam habere debeo b, & quam jactant nonnulli inter vos, præsertim Judæi, qui, fastidientes doctrinam Evangelii, dicunt se satis superque Christum nôsse, nec opus esse ut Christus amplius inculcetur; sed urgendum duntaxat studium legis bonorumque operum in quibus consistit Christiana perfectio. Repetit ergo h. l. primum membrum præced. versûs, tum ut horum fastum deprimat, tum ut ostendat, quanti sit momenti, ut quis imperfectionem suam verè agnoscat, alioqui nunquam ad perfectionem contendet, & c. c. ¶ *Unum*, & c. *ἓν* j. *Unum* (vel, *Unum illud*, i. e. hoc solum: vel potius, *unum* pro *tantummodo* d.) *autem*, Mo. P. & c. sub. e. Be. & c. sequentia participia cum seq. *ἑκὼ* conjungenda sunt *: vel, sub. *novi*, Tre. ex Sy. vel, sub. *ago*, P. Be. Pi. Er. II. Ti. Pi. V. & c. ut supra 2. 3 f. vel, *ἐπεσκέψω* g, vel, *καρτερήσω*, vel, *ἀσκήσω*, curo, & curandum mihi est h: in hoc unum totis viribus collimo i. Al. Refertur hoc non ad verbum unum, sed ad sensum totum k. Sed quid hoc unum? Hoc postea explicat, nempe ut ad propositum scopum totus contendat, nempe ut Christum perfectè cognoscam & possideam l. ¶ *Quæ*, & c. *τὰ ὅσα ὅσα ἐπὶ ἀνδράσιν ὄντα, τοῖς ὅς ἐμπροσθεν ἐπιπλεονέκω* j. *Ea quidem quæ à tergo sunt* (i. e. ea quæ præcesserunt m: *ὅσα* pro eo quod præterit usurpat, ut Homer. Odyf. σ n. [Intelligit,] vel, 1. præterita tempora sub lege transacta o, vel opera legis, quæ supra dixit se reputare ut stercora p. Verùm illa erant extra, imò contra, cursum hominis Christiani. Vel, 2. opera sua præterita iusta & ex fide facta, sed imperfectiora comparatione ejus perfectionis ad quam contendit q; progressus quos adhuc fecerat in cognitione Christi verâque pietate r. Vel, 3. præteritos prædicationis labores t, tum opera & labores, tum passionem pro Christo toleratas u. Vel, 4. omnia hæc *terrena negotia* v.) *obliviens*, (Non dicit, *non respiciens*, sed, *obliviens*, quod multò amplius est: q. d. Eorum nè meminere quidem, tantum aberat ut in eis confideret, aut illis insolesceret, aut ex eis perfectionem ullam

lam sibi adscriberet, ut fecerunt Pseudo-apostoli: obliviscitur autem eorum, non quod ea contemnat, sed quod, non contentus operibus praeiatis, semper ad maiora & perfectiora nitatur. *ad ea vero quae à fronte (vel, ante me, Tre. ex Sy.) sunt (i.e. ea quae futura sunt).* Intelligit, vel, 1. fiduciam in Christum; vel, 2. progressus ultiores sive adhuc conficiendos in cognitione Christi & Christianae pietatis studio; ad magis arduos ac perfectiores pietatis gradus. Vel, 3. proposita dona & promissa coelitus praemia; vel, promissa ac praecepta Evangelica, quae nobis unice ob oculos proponere debemus. *contendens*, P. Be. Pi. &c. vel, *enitens*, Er. II. Ti. vel, *intendens*, Ca. *adextensus*, E. *extendens meipsum*, Vulg. id est, cursum meum; per desiderium & conatum, ad ulteriora. Sicut in re bellica Caesar, *ad ulteriora tendens semper*, Nilque putans actum, dum quid superesset agendum, non cogitabat quid jam fecisset, sed in id intentus erat, ut actis plura & maiora adjiceret; ita & in hac spiritali militia Paulus, cum magna praestitisset, iis non acquiescebat. *ἐπὶ κτήνῳ* contentionem exprimit superandi alterum, ut hoc loco antevertendi in cursu. Perfitit in metaphora Curforum, qui aliquotiesque progressi sunt, sed metam nondum attigerunt, qui non observantes passus quos fecerant, totos se protendunt ad anteriora, & ad illud quod restat conficiendum, & si quando summo & quasi jam ultimo impetu nitantur, prono & quasi praecipiti corpore feruntur ad scopum. Docet Paulus se non considerare quis fuerit aut quid egerit, sed tantum ad scopum summo ardore tendere. Non tamen hic damnat omnes respectus ad antea vitam, cujus recordatio & nobis animum saepe addit, & nos peccatorum admonet; sed eos duntaxat qui alacritatem frangunt, vel minuunt, ut si quis persuasus se satis magnos progressus fecisse pigrescat, vel, si quis sollicitetur desiderio relictae conditionis, & proinde non potest totum studium ad id quod agit applicare.

14. *Ad, &c.* Κατὰ σκοπόν δῶκεν ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς αἰῶνος, &c.] *Juxta praefixum signum (vel, Ad, sive versum, scopum, Mo. Ca. P. Be. Pi. Secundum praefixum scopum, Zan. Scopum hic appellat, vel, 1. quod infra βραβεῖον, vel praemium. Cui repugnat, 1. diversitas praepos. ἐπὶ & ἔξω. 2. quod in cursu corporali aliud est scopus, aliud praemium. Vel, 2. perfectionem illam, quam se nondum accepisse dixerat: vel, Christum, perfecte cognoscendum, amandum, possidendum. In illo ἔξω σκοπόν est Metaphora. Σκόπος est signum ad quod dirigitur jaculum, Job. 16. 12. Lam. 3. 12. Pindarus, Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τρέχων. Huic respondet in stadio id quod calcem vocant Latini, Graeci τέρμα. Insequor, (vel, persequor, Mo. feror, II. P. Be. Pi. contendo, Ca. tendo, V. Opponit hoc, κατὰ σκοπόν δῶκεν, ei quod est, in incertum currere, 1 Cor. 9. 26. ὁ δῶκεν hic est curro per Metonymiam. Curro, inquit, eā viā quae ad calcem proxima est. Κατὰ σκοπόν δῶκεν idem quod κατὰ σκοπόν σκοπόν, scopum persequor, i.e. scopum versus totus feror. Verbum, δῶκεν, docet, debere nos omnia cursus impedimenta depellere, & si cada- mus, mox surgere & cursum continuare. *ad palmam* (vel, *ad praemium*, Pi. sic E. Me. regni coelestis. Sed praemium est nomen generale. Malim ergo, *ad palmam*: nam βραβεῖον, proprie est praemium quod datur certantibus ac vincētibus. ἐπὶ τὸ βραβεῖον, ἔργον, spe palmæ.) *supernae vocationis Dei*, (i.e. ad quam, vel quod, à Deo, qui superna inhabitat, vocati sumus. Intelligit, vel, supernam beatitudinem; vel, vocationem divinam, quā ad salutem in Christo vocatur, quae velut è cœlo profecta, rursus ad cœlum nos invitat. Monet, palmam nostram non esse in terra deorsum, sed in cœlis sursum ubi Christus est, & mentes nostras eò attollendas, &c. Tὸ βραβεῖον suspendebatur super metam. Solebant δὲ βραβεῖα, sive ἀγωνοδεία, sedere in sublimi loco, atque inde per praconem citare cursores singulos. His Deum comparat qui ex loco sublimissimo, id est, ex cœlo, nos per Christum vocat. Non alienum ab hoc loco illud Plutarchi, Ἀγωνίζεσθαι (ἢ λυγρὴν) αἰώνος ἀθλητὴς κατὰ τὴν βίον ὅταν*

ὁ διαγωνίζων, τότε πύχνην τὴν πρῶτον, Sensus est, Oculis semper in scopum defixis, cursu contendo ad palmam regni coelestis. Scopus, sive meta, est quidem finis cursus, sed via ad coronam vincenti dandam à Judice. per Christum Jesum, Er. Ti. &c. id est, per fidem & merita Christi. Est in hoc versu & v. 12. continua quaedam metaphora sumpta ab iis qui cursu certant in stadio. Et voces hic usurpatae sunt planè agonisticae & scriptoribus agonisticis usitatae. Tales sunt, 1. vox λαμβάνειν v. 12. quae ei tribuitur qui, cum cursum absolverit & vicerit, praemium accipit: 2. vox τελεῖται, ibid. quae etiam sign. coronam sive praemium accipere. Praemia enim illustriora vocabantur τέλα νικητῆρα, perfecta praemia. 3. vox δῶκεν ib. quae contentionem in cursu notat, quā quis alios anteire conatur. 4. vox κατελάμβανεν ib. quae Christo adscripta significat, eum velut cursu contendere, hoc tantum praemio sibi proposito ut discipulum convertat, &c. 5. phrasēs illae v. 13. ἐπὶ λαγνδῶν, τὸ ὅπισθον, &c. Non solent cursores cursum silitere & respicere, aut quid peregerint, aut quantum alios anteiverint; sed eò niti ut praecurrentes antevertant, quod est ἐπικτενεῖν τοῖς ἐμπροσθεν, primique metam attingant: quod & Horatius exprimit Serm. 1. Sat. 1. *Ut cum carceribus missos rapit ungula currus Instat equis auriga suos vincentibus, illum Praeteritum temens, extremos inter euntem.* 6. vox σκόπος, v. 14. quae metam, & βραβεῖον, ib. quae praemium, designat, ut notum.

15. *Quicumque ergo* (Redit ad id quod coeperat dicere supra v. 3. Ita, inquit, affecti sumus ut fiduciam habeamus, non in carne, sed in spiritu.) *perfecti sumus* (Obj. At supra negavit se esse perfectum. Resp. 1. Perfectus erat perfectione non quidem patriae, sed viæ; non gradum, sed partium. 2. Perfectus dicit per concethonem & ironiam, perstringens falsos doctores, qui se perfectos esse jactabant. 3. Perfectus vocat κατὰ τὴν, & comparatione aliorum, qui in via & cognitione Dei minus profecerant: quos alibi spirituales & firmiores vocat, qui intelligentiam rerum Divinarum ceteris praestant, vel, reipsa, vel, suā & aliorum opinione, qui in rebus Divinis optime versati sunt, ut 1 Cor. c. 2. v. 6. & 14. 20. adulti in Christianismo, quibus opponuntur ἡλικιοί, infantes in Christo, 1 Cor. c. 3. v. 1. & 14. 20. Eph. c. 4. v. 13, 14. Heb. c. 5. v. 13, 14. Perfecti, i.e. perfectionis studiosi. Perfectus dicit, ne quis hæc velut rudimenta pueris praescripta putaret.) *hoc sentiamus* Id est, In animis nostris defixum & per suam habeamus: nam φερεῖν non est simpliciter cogitare, & frigidè sentire. Hoc, Quid? Referendum hoc, vel, 1. ad ea quae v. praeced. de se dixerat, quod d. Agnoscat quisque imperfectionem suam, & studeat proficere ac perfectionem consequi; vel, 2. ad omnia quae supra de se narravit, nempe quod abjecta omni carnis & propriae iustitiae fiducia, in solo Christo confidat & gloriatur, & hoc unum agat, ut perfectionem Christianam consequatur: hoc sentiamus, scil. quod ego de meipso professus sum, nos nondum perfectionem attigisse, sed contento studio ad eam tendere & conari debere. Si quid aliter sapitis] Vel, sentitis, P. Ee. Pi. de ea re de qua jam egi, scilicet se jam apprehendisse perfectionem, ut proficere ultra non debeant; vel, Legi aliquid tribuendum esse: non ex fide iustitiam contingere, sed ex Legis observatione, & in hoc consistere perfectionem Christianam. [Sensus, q. d.] Si qui vestrum à novis illis magistris abrepti estis, & sentitis aliter, i.e. aliud, per ἐρευνῶν, nempe aliquid sublimius quàm ego jam docui, vel, quod nondum estis adepti. Non intelligit doctrinam huic suae doctrinae contrariam, sed diversa quaedam, fortè etiam sublimiora, mytheria, quàm quae hactenus in Epistola sua tradiderat. Et hoc (q. d. sicut & alia omnia, nempe quae nōstis: hoc, quod quis diversum à me sentiat, de perfectione Christiana vel, hoc, scil. iustitiam esse ex fide, ne fortè afflic- tis vos.) vobis Deus revelabit] Id est, Detegat, suo scilicet tempore, an verum sit necne, patefaciet, illum

7 Zan. turpiter errare, & ab errore in viam revocabit: hoc
 2 G. sim. aperiet, G. nempe vos esse deceptos. Revelat autem
 Me. T. hoc Deus, dum homini suorum vitiōrum & suā infir-
 4 T. ex mitatis cognitionem impertit. Loquitur pro spe quam
 Me. ex priore ipsorum pietate conceperat. Sic & Gal. 5. 10^b.
 6 G. Sensus, q. d. Equidem confido Deum vobis, qui tales
 8 E. estis, etiam hoc quod sentiendum dixi, revelaturum per
 10 Zan. internam inspirationem atque doctrinam. Paulus do-
 cebat externē, solus Deus revelat internē per Spiritum.
 Vide Matth. 11. 25. 1 Cor. 3. 6^d.

16. Veruntamen, &c. Πάντων εἰς δὲ ἐφάπαυεν, τὸ αὐτὸ σοι-
 χεῖν καὶ ὁρᾷ, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Veruntamen (supple, rogo, vel
 hortor: vel, oportet: vel, meminertis &c.) ad quod (vel,
 ad id quod, Er. Ti. Tre. vel, in eo ad quod, P. Be. Il. Pi.)
 2 Me. ex E. pervenimus, (vel, affecti sumus, Er. Il. Ti. Interim, quan-
 T. Camer. tum adepti sumus, Ca. h. e. gradum illum cognitionis
 4 Zan. ex Phot. Vor. rerum divinarum, & perfectionis vitæ^b, retineamus
 6 Camer. scilicet: in eo quod revelavit Deus, scil. persistamus
 8 Me. sim. unanimes. Hanc conditione Dominus revelabit. Deus
 10 E. T. aperta bene implentibus revelat futura. φάπαυεν hic est
 12 Me. Zan. pervenire, ut Matth. 12. 28. Luc. 11. 20. Rom. 9. 31.
 2 Cor. 10. 14. γὰρ, 2 Par. 28. 9. Eccles. 8. 14. Dan. 3. 8.
 4 G. & 4. 8. & 7. 13¹. Sensus, q. d. Quandoquidem alios in
 hoc cursu antevertimus, i. e. progressus aliquos fecimus.
 Est enim φάπαυεν vox agonistica de iis dicta qui primi
 6 Ham. currunt, &c. eadem incedere (vel, incedamus, sive
 procedamus, Er. Ti. P. V. Be. Pi. in sua quisque statione
 & ordine juxta canonem sibi ab Imperatore præfixum;
 id enim valet σοιχεῖν, quod est verbum militare. Est
 8 Zan. autem hic & in eo quod sequitur Infinitivus pro Impera-
 10 G. sim. tivo Atticē. regulā, (Etiam qui de Circumcisione &
 Er. Camer. Ritibus aliter sentiunt, interim sciant Evangelii præ-
 Vor. E. ex cepta, quæ Divina esse persuasi sunt, sibi esse sequenda.
 Th. Στοιχεῖν καὶ ὁρᾷ, quid sit diximus Gal. 6. 16. Sed in MS.
 2 G. deest καὶ ὁρᾷ, ut τὸ αὐτὸ σοιχεῖν referatur ad illud εἰς δὲ. ὅτι
 4 T. vita perpetuum tenorem significat; ita & σοιχεῖν P. Regulam
 6 Zan. hic intelligit à Christo & Apostolis ejus præscriptam; &
 8 E. sic doctrinam quam modò tradidit, summam doctrinæ Chri-
 Me. Zan. stianæ, tum de dogmatibus, tum de moribus; doctrinam
 10 E. fidei, de qua jam egit contra Judaizantes, quam
 12 Zan. etiam regulam nominat Gal. 6. 16^t. & dilectionis, &
 sanctitatis vitæ. idem sapere, Mo. Explicat id quod
 dixerat, τὸ καὶ ὁρᾷ σοιχεῖν. Itā Græca scholia. Alii volunt
 2 Me. Zan. esse quid diversum, & de affectu animorumque concor-
 4 Zan. dia exponunt, addito καὶ. & idem sapiamus, sive sentia-
 6 E. Me. V. mus, Be. sic V. i. e. concordemus simus; & habeamus idem
 8 Me. Be. velle & nolle, quæ vera est amicitia, si rectè intelliga-
 10 E. tur: & itidem simus affecti, P. & eodem animo simus af-
 12 Pi. fecti: vel, & eundem geramus affectum, ut supra 2. 2^b.

17. Imitatores, &c. Συμμιμνήσκω, &c. μιμνήσκω, &c.
 dixit 1 Cor. 4. 16. & 11. 1. Eph. 5. 1. 1 Thes. 1. 6. &
 2 G. cap. 2. v. 14. hic verò συμμιμνήσκω. Estote simul (vel,
 4 E. sic pariter, Er. P. V. &c.) imitatores mei, Be. Pi. ad verb.
 Er. V. coimitatores mei, E. i. e. imitatores mei unā cum aliis
 6 E. qui me imitantur: sicut alios videtis esse studiosos
 8 E. mei imitandi, ita & vos facite. Hos alios indicat parte
 10 G. sequenti. Vel sic, pari studio me imitamini: aut, hoc
 12 Er. conveniat inter vos, etiam si quid in cæteris dissentitis,
 2 E. T. ut sitis imitatores mei. Et, &c. καὶ σκοπεῖτε, &c.
 4 G. Et considerate (vel, observate, Mo. Vulg. ut imitemini: vel,
 6 E. T. attentè considerate, G. sim. Zan. ut solemus ea quæ
 8 G. imitari volumus.) eos qui ita (in Claromont. & alio
 10 E. cod. legitur ὁπτος, i. e. verè ac sincerè) incedunt sicut
 12 Er. habetis nos pro exemplari, P. Be. Pi. vel, sicut habetis for-
 2 E. mam nostram, Vulg. sicut habetis formam (vel, typum, T.)
 4 E. nos, Er. V. ut sit appositivè dictum, i. e. formam vi-
 6 E. vendi per, vel secundum, nos, ut xpi subaudiatur. Tὸ ὅτι
 8 G. hic est exemplar, ut Act. 7. 44. Rabbiniis נִצְחָן. Seipsum
 10 Zan. proponit exemplum tum in doctrina, tum in charitate
 12 G. & pace cum fratribus colenda, & in vitandis altercationi-
 bus, & in sanctitate vitæ.

18. Multi enim ambulant. Nempe, longè aliter, quàm ego, quod ex natura ἀνθρώπου intelligitur. Ratio
 2 Me. præcedentis moniti, è contrario exemplo, & à sa-
 4 G. lutis periculo: quia multi sunt nequaquam vobis imi-
 6 Zan. tandi. Quos, &c. οὗς — λῆρα, &c. Quos
 8 E. (vel, De quibus, Er.) sæpe dixi vobis, (de quibus sæpe co-
 10 Zan. ram vos commonefeci,) nunc autem & fleus (Fle-
 12 E. bat autem, quod antea admoniti, sibi tamen non ca-

verent, &c. Commendat hoc amorem suum erga
 Philippenses. dico, (λέγειν hic est appellare. Appellavi,
 inquit, antehac, & nunc dolens appello.) hostes esse cru-
 cis Christi, P. Be. Pi. &c. i. e. disciplinæ, doctrinæ, san-
 ctitatis Christianæ; sceleratissimos, & voluptatum se-
 ctatores; qui idcirco videntur odisse crucem Christi,
 utpote quæ non ad delicias, sed ad labores, & austerita-
 tem vitæ nos invitat: tales homines, qui nihil non fa-
 ciendum dicunt ut crux defugiatur, Gal. 6. 12. qui, nè
 10 quid propter Christum paterentur, cum Christo Mosem
 miscebant: qui doctrinam Evangelii de salute in uno
 Christo crucifixo quærenda irridebant. hostes crucis,
 i. e. virtutis crucis, quæ omnia peccata expiata sunt, &
 ablata maledictio: cuius hostes erant, quia docebant,
 12 f. Zan. justitiam ex Lege quærendam, & aliâ ratione quàm per
 2 E. solam Christi crucem, peccata expiari, & homines ser-
 vari.

19. Quorum finis (i. e. merces, ut Heb. כֶּרֶן signifi-
 cat: interitus) Rom. 6. 21. 2 Cor. 11. 15. Gal. 6. 8.
 20 Locutio desumpta ex Num. 24. 20. ubi de Amaleco
 אֲבִירָיו עֲדֵי אָבִירָיו. Sensus, q. d. Qui æternum perden-
 tur, nempe si ita docere, & ita vivere, pergant.
 Quorum Deus venter est] i. e. Ventricolæ, qui ventris
 causâ omnia faciunt; qui in gula & ventre summum
 bonum ponunt, quales Græci (ut Athenæus P.) κοιλιο-
 δαίμονες appellant & κοιλιοδάμνες, i. e. ventris servos, aut
 ventri deditos: qui etiam vocantur ἀλβιοτάτες, qui bea-
 titudinem ventris sui voluptate metiuntur. Illud pro
 30 Deo habemus cuius causâ omnia facimus, cui infervi-
 mus. Vide Eph. 5. 5. Venter fons omnium malorum, ait
 Eurip. sic & Homer. [verbis à G. productis:] Venit
 super eos maledictio Serpentis, Gen. 3. 15. Hic jam
 explet id quod dixerat, ambulat, quod hucusque ma-
 net suspensum. Et, &c. καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰχλὺν
 αὐτῶν. Et gloria (quam scilicet ab hominibus captant:
 40 vel, gloriatio, Zan.) in (vel, cum, P.) confusione (vel,
 dedecore, Er. V.) eorum, Pi. P. i. e. in iis quorum eos
 pudere oportebat: in flagitiis; vel, in eo quod
 defenderent ritus Mosæicos: qui gloriantur cum turpe
 aliquod admiserunt: quod minimè eos decet, quotidie
 in conviviis esse, de eo maxime gloriantur: Et gloria
 quam captant ad ignominiam ipsorum redundabit. Vel,
 in turpitudine ipsorum, i. e. in pudendis, in quibus cir-
 cumcidendis gloriabantur. Sed vox αἰχλὺν nunquam
 ita usurpatur. Deinde de moribus Judaizantium, non
 de doctrina, hic agitur. Qui terrena sapiunt
 Vel, sentiunt, Er. cogitant, Camer. curant, P. Be. Pi. quæ
 ad vitam duntaxat animale pertinent, satietatem,
 opes, glorias. Vide Jac. 3. 15. Sunt curvæ in terras
 anime. Et hoc ex maledictione serpentis pulverem
 50 lingere.

20. Nostra, &c. ἡμεῖς δὲ τὸ πολίτευμα, &c. Oppositum
 est ei quod præcessit, τὰ ὅληνα ἐργασίες. Nostra enim
 1 G. sim. (Ratio est illius dicti v. 17. cur Paulum, non Pseudo-
 Pi. Vor. apostolos, imitarentur.) administratio (vel, conversatio,
 3 Zan. Vulg. i. e. vitæ ratio & institutum, ut interpretatur Bu-
 1 Me. dæus: vel, civilis vita, V. Pi. Vox significat conversa-
 3 E. tionem civilem, i. e. civium inter se. Vel, civitas, Be.
 5 E. vel, nostrum enim municipium, Zan. sic G. ex Tertul.
 7 i. e. jus civitatis nostræ. Posset exponi ex Aristotele,
 9 nostrum civile regimen, i. e. nostra vivendi ratio, nisi quod
 11 hæc potius in cælum tendere, quàm in cælis ὑπάρχειν,
 13 existere, diceretur. in cælis est, Mo. Civitas nostra, in
 15 qua ut cives conversamur, in cælis est: itaque nos non
 17 terrena, sed cælestia, sapimus, quærimus, meditamur.
 19 Nos enim (vel, autem, Pi. δ, pro &c.) ut municipes cæ-
 21 lorum nos gerimus, P. Pi. Christianismus est professio
 23 vitæ cælestis. Nos verò, inquit, animo jam in cælo su-
 25 mus, cælestia cogitamus; curamus ea quæ illuc ducunt;
 27 cælestibus legibus regimur. Sumus hic quasi peregrini,
 29 quod de se Jacob dicebat Gen. 47. 9. & μυστὸς expli-
 31 catur Heb. 11. 9, 10, 13, 14, 15. Ibidem dicitur nos ac-
 33 cedere ad Jerusalem cælestem, 12. 22. quærere à nobis civi-
 35 tatem futuram, 13. 14. Adde Apoc. 4. & ibi dicenda.
 37 Anaxagoras cælum sibi patriam esse dicebat, teste Laertio.
 39 Seneca Epist. 41. de Sapiente, majore sui parte illic est
 41 unde descendis. Idem Epist. 66. Vetus me cælo interesse,
 43 & jubet me vivere capite demisso. Similia vide apud Phi-
 45 lonem & Porphyrium [quorum verba vide in G.] Ani-
 47 mus

mus ibi est ubi amat. Sic impletur Vaticinium Dan. 2. 44. ¶ Unde, &c. [Eξ ἡμῶν ἀποδείξω, &c.] Non mirum est nos eò respicere unde ventura est redemptio nostra. Eξ rem spectat, non quod præcessit vocabulum. Unde (vel, Ex quo, nempe loco, vel cœlo, ex quo cœlorum loco). Sed obstat numerus, quia præcessit ἀγαθός: præstat ergò referre ad totum hoc, quod est conversari in cœlis, q. d. Nos per conversationem cœlestem exspectamus, &c. Verùm Apostolus more suo neglexit constructionem grammaticam, eò magis quòd vox Græca indifferenter utroque numero usurpatur. servatorem exspectamus, &c. P. Be. Pi. Ibi enim Christus est corporaliter.

21. Qui, &c. [Ὁς μετασχηματίζει τὸ σῶμα τὸ παλαιὸν ἐν ἡμῖν] Ταπεινότης hoc loco est ipsa ταπεινότης, vilis conditio, & ut Luc. 1. 48. Jac. 1. 10. יָנִי, vel עָנִי. Idem ἀντιπάλιν dixit 1 Cor. 15. 43. Docet quod & quantum bonum adventu suo Dominus justis sit allaturus. Connexio talis est, Innuerat nos ex terris in cœlos subvehendos esse. Sed quomodo, inquires, nos cum his nostris corporibus, morti & corruptioni obnoxii, esse poterimus in cœlo incorruptibili. Respondet, corpora mutanda fore, &c. Qui reformabit (vel, transfigurabit, sive transformabit, Er. Il. Ti. Ca. Be. Pi. P. i. e. in aliam formam commutabit; transmutabit, Fre. non in substantia, vel in figura, membris & lineamentis; sed in conditionibus & qualitatibus, post & propter peccatum invectis). corpus humilitatis nostræ, Mo. Tre. ex Sy. vel, corpus nostrum humile, Er. P. Ca. Be. Pi. &c. i. e. vile, miseriis & corruptioni obnoxium; ex corruptibili faciet incorruptibile, ex passibili impassibile, ex terrestri cœleste. ¶ Configuratum, &c. [Εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σῶμα ὁμοίον, &c.] 1 Cor. 15. 48. 2 Tim. 2. 12. In MS. εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ deest, & potest μετασχηματίζει construi cum σῶμα ὁμοίον. Est autem σῶμα ὁμοίον ἴδιον, Dan. 3. 25. Ut conforme (vel, configuratum, Val.) fiat corpori suo, sive ejus, glorioso, P. Be. Pi. V. clarissimo ac splendidissimo, & immortalī. Hanc autem transformationem non futuram in mutatione substantiæ, &c. docent voces sequentes, 1. μετασχηματίζει: quod idem cum μεταμορφώσθαι, Matth. 17. 2. Vide 1 Cor. 7. 31. ubi ἡμῶν non est substantia aut figura, sed species & qualitas mundi. 2. τὴν ταπεινότητα: quæ est misera conditio ad quam ob peccata dejecti sumus. Ab hac ergò mutabimur. Substantia autem & figura & membra erant ante peccatum. 3. τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Christus autem non sumpsit novam substantiam formamve corporis P. ¶ Secundum, &c. [Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τὸ ἀναδεδειγμένον, &c.] i. e. εἰς τὸ ἀναδεδεῖ: quomodo τὸ sæpe sumitur in his Epistolis. Secundum (vel, Per, Ti. Pro, Be. Pi.) operationem (vel, efficaciam, Er. Il. Ti. E. V. sic Ar. P. Pi. vel, operationem efficacem, E. illā vi efficace, Be.) posse eum (vel, quā potest, Er. P. Be. Pi. &c.) & (vel, etiam, P. Pi. &c.) subicere sibi ipsi (In MS. pro εὐαγγέλιον est αὐτὸ, quod ipsum pro αὐτὸ poni sæpe solet). omnia, Mo. i. e. omnem creaturam; & quidlibet in quodlibet transmutare. Paulus hīc Filio tribuit, quod aliās Patri. Eadem ergò est Patris & Filii potentia, ideòque essentia & divinitas. Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον de Deo Patre habes Eph. 1. 19. hīc de Christo.

CAP. IV.

1. [Iaque] Cū tanta nobis proposita sint præmia, de quibus jam egi. ¶ Charissimi, &c.] Quos amo & videre desidero, & quibuscum semper esse cupio. ¶ Gaudium (i. e. causa & objectum gaudii mei ob eximiam pietatem, charitatem & constantiam. Sic & Latini gaudium suum vocant eum ob quem gaudent). & corona mea] i. e. Gloria mea, dulce decus meum. Nam ἡ δόξα, ἡ δόξα, ornamentum significat, genus ex specie, Job. 19. 9. Prov. 4. 9. & 12. 4. & 14. 24. & 16. 31. & 17. 6. de quibus gloriari possum, ob vestram constantiam; vestri profectus causā sive occasione & celebror apud Christianos & coronam æternam à Deo accepturus sum. Itā comparati estis, ut gaudium & gloria mihi ex vobis contingat. ¶ Sic

(Quomodo? vel, sicut hæcenus fecistis; vel, sicut ego faciendum esse ante monui: itā ut dixi: vel, itā, i. e. recte. Ob τὸ denotat id quod fieri debet, Matth. 23. Sic rectum, Cohel. 8. 10. ὅτι τὸς ἐπὶ τὴν οὐρανὴν, sic fecerunt, i. e. recte. state (vel, perstate, G. constanter persistite, vel perseverate. i.) in Domino] i. e. In fide Christi; vel, in vita secundum Christum: 1 Cor. 15. 1. 2 Cor. 1. 24. 1 Pet. 5. 12. vel, per Dominum, i. e. virtute Domini. Vel, in conjunctione cum Domino Christo; vel potius, in Christo, tanquam radice & fundamento, Col. 2. 7. ut fideles periphrastice vocantur qui sunt in Christo, Rom. 8. 1. 1 Pet. 5. 14. Al. Jungendum hoc cum seq. Sic state, o dilecti in Domino, ut causam notet amoris sui erga illos, quòd Christo infiti essent. ¶ Charissimi] πρεσβυτέρους hæc vocis hujus ἀναλογία. 2. Evodiam rogo (vel, precor, P. &c.) & Syntyche, &c.] Erant hæc duæ feminae, ut liquet ex v. seq. ubi de iis dicit ἀδελφαί & ἀνδρες, & quidem primaria apud Christianos Philippis; inter quas (ut ex seq. hortatione constat), aliquid dissidii ortum fuerat, vel de rebus domesticis & politicis; sive, quod malim, de rebus fidei ac religionis, in quibus (ut ex contextu colligi potest), vel inter se, vel ab Ecclesia, dissentire cœperunt, seductæ à Pseudo-apostolis, &c. Verùm Συntyche, ut Εὐδοχία, virile est nomen. ¶ Idipsum sapere (vel, Ut idem sentiant, Be. Zan. i. e. ut concordēs sint: in Domino] i. e. In charitate Christi: vel, juxta Christianæ charitatis leges: vel, propter Dominum: vel, in fide in Christum: vel, secundum Domini voluntatem: vel, eā concordia cuius vinculum est Dominus, piā & verā, ac proinde diuturnā, concordia, qualis non est quæ extrā Dominum: vel, in iis quæ de Domino à me audierunt. Vel, ὁμοθυμῶν ἐν Κυρίῳ, obtestor per Dominum. 3. Etiam, &c. Καὶ ἐρωτῶ καὶ σὺ] Et rogo te quoque, P. Be. Pi. Al. Sanè rogo & te, Er. Ti. Zan. non minùs quam illas feminas. In MS. καὶ ἐρωτῶ σὺ καὶ est precantis ad modum ἑβραϊ, ut Apoc. 22. 20. ἐρωτῶ est precor, locutione efficta ad Latinum sermonem, ut Joh. 14. 16. & 16. 26. & 17. 9. 1 Thes. 4. 1. & 5. 12. 2 Thes. 2. 1. 1 Joh. 5. 16. 2 Joh. 5. ¶ Germane, &c. Συγγενεῖς] Compar germana, Er. Il. Ti. V. vel, Coniux ingenua, V. Er. sive sincera, sive vera, q. d. quæ Christum unā cum marito amplectitur: nam impar conjugium vocatur ubi est diversitas religionis. Alloquitur ergò h. l. uxorem suam: Probatur, 1. ex testimonio Clementis apud Euseb. hist. 1. 3. c. 30. qui vicinus erat Apostolis, & Petri comes, ideòque optime scire potuit, an Paulus uxorem habuit, necne; 2. quia convenientius erat mulieribus juvandis addi mulierem, quam virum; 3. alioqui nulla certa hīc indicatur persona. Obj. Sed tunc dixisset γυναικα, non γυναικα. Resp. Attica hæc est generis permutatio, ut Tit. 2. 1. ἡ γυνὴ σου, & in Hom. γυνὴς, pro κατὰ, & in Eurip. γυνὴς, pro γυναικα. [Alii sic vertunt:] Socie (vel, Compar, Vulg. Collega mi, Tre. ex Sy. V.) germane, P. Mo. Be. Pi. vel, vere, Tre. Ca. vel, sincere, Ca. ingenuè, V. Συγγενεῖς (qui hīc idem qui supra συγγενεῖς, non tantum dicitur de junctis matrimonio, verum etiam de collegis, de ejusdem consilii sociis, ut apud Aristoph. [cujus verba vide in Be.] Vidē H. Steph. Thesaurum. Alloquitur hīc, vel, 1. maritum, aut fratrem, sive Evodiam, sive Syntyche, sive utriusque; ut Paulus intelligat conjugatum, non sibi, sed ei, aut illis: vel, 2. virum, cuius proprium nomen erat Συγγενεῖς. Sed illud durum est propter adjunctum γυναικα epitheton. Resp. Allusio ergò est ad nomen proprium, qualis ad nomen Onesimi, Philem. v. 10, 11, 20. q. d. precor te συγγενεῖς germane, i. e. qui verè, & te & nomine, συγγενεῖς es. Vel, 3. aliquem suum in Evangelicò labore socium: vel, 1. Barnabam, aut Silanum; vel, 2. Timotheum, quem hoc nomine suprā laudaverat, 2. 20, &c. vel, 3. unum ex Episcopis vel Diaconis, quos salutat initio Epistolæ, qui forsitan inter illos excelluit; vel, collegam absentis Epaphroditum: vel, 4. ipsum Epaphroditum. Quem enim Philippis potius collegam vocaret Paulus quàm τὸν ἀποστολὴν ἀποσταλῆντα, cujus summa erat etiam in pecuniis elargiendis auctoritas. Ad Epaphroditum ergò per Apostrophēn vertit se oratio, tanquam præsentem futurum ubi Epistola hæc in Ecclesia Philippensium legeretur. Ei igitur

commendat *τας προσβύδας*, sive *τας προσβύδας*, viduas nempe *seniores*, ut eas vocat Ferrandus Diaconus, quæ in convertendis ad Christum foeminis aliis plurimum laboraverant. Commendat autem in hoc, ut habeant unde se & suos honestè sustentent. In Judæa non fuerant necessariæ aut *προσβύδες* tales, aut etiam foeminae *ιδιότροι*, quia liberior ibi viris erat aditus ad foeminas. In Græcia clausa gynæconitis: Itaque foeminae per foeminas primâ Christianismi cognitione imbui, & sic ad Ecclesias pertrahi, debebant. Eadem *προσβύδες* mulieribus conversis erant *προσβύδες*, morumque inspectrices & magistræ. De quibus vide Laodicenum Canonem 11. & Epiphanius Hæres. 79. ¶ *Adjova illas*; ita Be. Er. Il. Ti. sim. P. Pi. & c. nempe Evodiam & Syntychem. *Συλλαμβάνου αὐτάς*] Tu unâ cum aliis adesto illis, ut idem sentiant. Possit verti, *Suscipe eas*, q. d. Suscipe earum infirmitatem, & eas inter se reconcilia. ¶ *Quæ, &c.* *Ἄνθρωποι* — *συμβάλλουσιν*] *Quæ* (vel, *Ut quæ*, Be. Pi. q. d. dignæ enim sunt, &c.) in Evangelio (promovendo c.) decertarunt (vel, concertarunt, Be. unâ certarunt, P. Pi. & c.) *mecum*, vel *mibi*, Er. Il. Ti. P. Be. & c. vel, 1. in foeminis instituendis, ut Paulus in viris: vel, 2. ferendo afflictiones d, labores & pericula*, propter Evangelium f. Significatur certamen, quale est athletarum, vehemens ac laboriosum g. ¶ *Cum Clemente, &c.*] Clemens hic videtur fuisse Romanus aliquis in Macedonia negotians. Is, & ii quos sub generali nomine hic designat Paulus, fuere Presbyteri Ecclesiæ Philippenfis h. ¶ *Quorum nomina sunt* (vel, sub. *ὑπογραμμάτων*, scripta sunt i:) in libro vite] i. e. Viventium vitâ scil. sempiternâ k, in catalogo verorum Christianorum l: q. d. Quorum multo felicius alibi scripta sunt nomina, quam si hic adscribebantur n. Hoc addit, nè cæteri Pauli cooperarii offenderentur, quod hic non nominarentur o. Sensus, q. d. qui à Deo electi sunt ad vitam æternam p. Metaphoricè significatur notitia Dei, quâ firmiter in mente retinet eos quos prædestinavit q. Loquendi genus figuratum r, sumptum à more, vel, 1. militari t; ubi dux belli milites delectos in Libro consignat, reliquis exauthoratis t: cum autem vita Christianorum omnium, & imprimis ministrorum, militia sit, de utrisque passim usurpatur hæc phrasîs v. Vel, 2. civili x, à more optimarum civitatum, scribendi in Albo publico cives, ita ut si perduelles fiant, etiam delere possint eorum nomina. Vide quæ diximus ad Dan. 12. 2. ad Luc. 10. 20. & ad Apoc. 13. 8. [& Synoplin nostram ad illa loca.] Pii, dum tales sunt, certum habent jus ad vitam æternam. Possunt & perdere, ut Demas perdidit, qui in Epistola ad Philemonem eodem hoc titulo *συνεργός* decoratur, v. 24. at postea tamen defecit, 2 Tim. 4. 10. Hebræi dicunt, *כְּחַיִּים בְּסֵפֶר חַיִּים*. Vide Psal. 69. 29. & Ezech. 13. 9. [& ibi dicta in Synopli.] Qu. Unde hoc novit Paulus de collaboratoribus suis? Resp. Ex iudicio charitatis b, ex pia illorum opera c; quod videret eos constantes esse in fide, & studere sanctæ vitæ, & multa pro Christo perpeti, &c. d.

4. *Gaudete, &c.*] Idem dixerat suprâ 3. 1. nunc id repetit, & quidem voce bis positâ, ad signandum affectum eximium. Tale illud, *Vale, vale, inquit Jola* *. Addit, in Domino, q. d. non in rebus mundanis f; gaudio spirituali g, non carnali h. Addit, *semper*, id est, sæpissimè & sine intermissione i, non obstantibus Pseudo-apostolorum injuriis, aliisve rebus adversis k. Hoc inculcat, quia in magnis versabantur afflictionibus, &c. l.

5. *Modestia, &c.* *τὸ ἐπιεικὲς, &c.*] i. e. *ἐπιεικεία* m, Aët. 24. 4. 2 Cor. 10. 1 n. Adjectivum pro Substantivo, ut *τὸ ἐπιεικὲς, &c.* o. Moderatio (vel, *Modestia*, Er. G. Mo. Ti. Lenitas, Tre. ex Sy. Zeg. sic Ar. *Æquitas*, Be. Er. Zeg. *Humanitas*, Er. V. Candor, Be. Probitas, Zeg.) vestra nota sit omnibus, P. Il. Pi. & c. etiam Ethnicis, ad gloriam Evangelii, & proximi ædificationem p. In Glossario, *Ἐπιεικεία*, mansuetudo, clementia, modestia. Non enim hic sumitur tam arcto significatu hæc vox quam eam sumit Aristoteles; sed Bonitatem denotat, partim cedentem multum de suo jure, partim occasiones quærentem bene faciendi aliis q. *Ἐπιεικὲς* propriè est moderatio summi juris per æquitatem, cui opponitur *ἀντιβόσκησις* r. hic autem latius patet s, & que moderatio animi atque affectuum t, quâ, vel, 1. dura quæque patienter ferimus,

nam de afflictionibus hic agitur t: vel, 2. quâ de jure nostro cedimus v, nosmet ad proximi salutem & necessitatem accommodantes, æqui & boni amantes, tolerant injurias potius quam ut publicam concordiam, & charitatem violemus; vitia naturalia, non enormia, ut iracundiam, &c. in proximo tolerant, & graviora leniter, quantum licet, corrigentes, & ambigua ejus facta aut dicta in meliorem partem interpretantes *. Significat eam vitæ mortumque compositionem, quâ quis cum aliis hominibus, omni æquitate, modestiâ, facilitate, conversatur y: q. d. Præstate vos humanos erga omnes z. ¶ *Dominus* (i. e. Christus judex a; quem paulò antè dixerat de coelis adfuturum, remuneratorem piorum b;) *propè est*] 1. Deitate; 2. Efficaciâ Spiritûs in nobis; 3. Adventu suo visibili ad iudicium c. Itâ sanè arbitrabantur, quia Christus tempus illud sui adventûs in occulto tenuerat, 1 Cor. 15. 52. 2 Cor. 5. 1, &c. 1 Thes. 4. 17. Confer Apoc. 1. 3. & 22. 10. Locutio sumpta ex Psal. 45. 11 d. Respondet huic objectioni, Si simus *ἐπιεικῆς*, miserrimi erimus, & omnium injuriis expoliti. At, inquit, non est dubitandum de auxilio Divino e: paratus est Deus vobis succurrere f; afflictiones hujus vitæ non durabunt: citò veniet tempus retributionis g: Christus appropinquat, qui vestram patientiam & modestiam coronabit h, & injurias vobis illatas vindicabit t.

6. *Nihil, &c.* *Μὴδὲν μεριμνᾶτε*] *Nihil* (vel, *De nulla re*, P. Be. Pi. & c. quæ vobis aut defit, aut contingat i, vel vitæ hujus caducæ k, bonorum temporalium, aut malorum l.) *soliciti sitis*, Mo. Ca. &c. Idem sensus qui Mat. 6. 34. ubi dicta vide m. Sollicitudinem hic verat non spiritualement, sed carnalem n; non diligentiam & studium perficiendi ea quæ nostræ sunt vocationis, sed anxietatem animi de rerum & laborum eventu o, ortam ex diffidentia providentiæ & promissionis Dei p. ¶ *Sed, &c.* *Ἀλλ' ἐν παντί τῇ προσδοκίᾳ καὶ τῇ δεήσει — ταῦτα ἀντιμπαύετε, &c.*] *Sed in omni* (sub. tempore, G. ex Sy. Id alibi *ἀπαυλῶς* q. vel, sub. tentatione, V. vel, omni in re, Er. P. Be. Pi. vel negotio, ut subaudiatur *προσδοκίαν* r. Opponitur enim hoc præcedenti, *nihil*: q. d. quacunque in re opus habueritis, & in quacunque occurrente necessitate t. *Πάντι* cum sit neutrius gen. non potest cum foemin. *προσδοκίᾳ* conjungi t. Malè ergò Vulgatus hic habet, *in omni prece* (v.) oratione & obsecratione, (vel, precibus & supplicatione, Pi. De discrimine harum vocum vide quæ diximus Eph. 6. 18. & dicenda 1 Tim. 2. 17.) cum gratiarum actione (de quocunque demum eventu z, & pro beneficiis, & pro afflictionibus, vestris a. Debent hæc jungi, Gratia pro datis, Precatio pro dandis b, 1 Cor. 14. 16. Eph. 5. 4. *ευχαριστία* est *תְּהִלָּה*, vertente Aquilâ c.) *petitiones vestra* (Vocem *ἀίτημα* habes hoc sensu 1 Joh. 5. 15. *αἴτημα* *תְּהִלָּה*, 1 Sam. 1. 17, 27. Psal. 20. 5. & 37. 4 d.) *innotescant apud Deum*, Mo. &c. i. e. petite à Deo ut vos consoletur *. *Προς τὸ Θεόν* hic est *תְּהִלָּה*. In Deum rejicite curas vestras: Aut dabit quod huic vitæ necessarium est, aut vos à molesta hac vita liberabit. Verbum *προσέχεται* habemus Rom. 16. 26. Eph. 3. 5, 10. *נִסְחָה*, Exod. 21. 36. & alibi f. Suprà monuit, quid eorum vellet innotescere hominibus [v. 5.] non injucundo schemate nunc subjicit quid velit innotescere Deo g. Sed quid hoc est? annon Deus omnia videt, omnesque preces novit? Resp. 1. Loquitur de notitia non simplici, sed approbativa b. Dicitur Deus scire ea quæ probat, nescire quæ improbat i, ut Matth. 7. 23. *Nunquam novi vos* k. 2. *Ἐπιεικείαν* innotescere voluit etiam hominibus, preces autem soli Deo. Excludit ergò à precibus inanem gloriam, omnemque hypocrisin, & includit veram fiduciam l. Differentia autem inter has voces, quæ omnes preces species complectuntur, hæc est: *Ἀίτημα* ceu genus est, cujus species sunt tres, 1. *προσδοκία*, oratio quâ bona petimus; 2. *δέησις*, quâ mala deprecamur; 3. *ευχαριστία* pro acceptis beneficiis m.

7. *Et, &c.* *Καὶ ἡ εἰρήνη — ἡ χάρις καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, &c.*] *Et* (Si hoc faciatis quod dixi, si curas vestras in Deum rejicitis n:) *pax Dei* (i. e. vel, 1. amicitia cum Deo o: Dei favor. Vide Psal. 29. 11. Rom. c. 1. v. 7. & 2. 10. & 5. 1. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Est autem Metonymia, quia qui pacem inter se habent, solent

solent aut debent aliis bene velle. Sensus idem Num. 6. 26. At in MS. est *ei* *quoniam* *de* *Christo* *P.* Nostri cum Deo reconciliatio: cuius quippe effectum est donum perseverantiae, seu custodia animi nostri. Vel, 2. mentis & conscientiae tranquillitas, nata ex fide de Deo per Christum reconciliato: quae quantum bonum sit, dum hic vivimus, mente comprehendere non possumus. Vocatur *pax Dei*, tum quia solus Deus eum dare potest; tum, quia non est carnalis & humana pax, sed divina, & in corde. Vel, 3. pax cum proximo, sive studium pacis, unitatis, ac concordiae, inter homines atque in Ecclesia. Probatur hæc sententia, 1. ex collatione aliorum locorum, ut Rom. 13. 18. Gal. 5. 22. & Col. 3. 15. ubi *ei* *quoniam* ita sumitur; 2. ex contextu. Hoc enim pacis studium suadet, ut apparet ex cap. 3. 2, 15, 16. & hoc cap. 4. 2. Qu. Sed quomodo hoc dicit *superare omnem intellectum*? Resp. Sensus est, hoc pacis studium præstabilius esse omni illa intelligentia, quæ alii carere, alii verò abundare, putabantur, eisque antefendum esse, quod & innuebatur cap. 3. v. 15, 16. Illa autem hortatio, v. 4, 5, 6. illos munit adversus Gnosticorum errores & vitia, ac proinde non est aliena ab hac materia. *quæ superat omnem intellectum* (vel, *mentem*, Be. Ca. Er. Val. vel, *sensum*, Mo. Vulg. nempe creatum: major est quàm cogitari possit; quæ intelligi non potest quanta & qualis sit: *præsidio erit* (vel, *custodiat*, Mo. Vulg. ut Optativè sumatur: vel, *custodiet*, Er. V. Ca. E. Me. ut legatur assertivè; neque enim optat hoc illis, sed animat eos hac fiducia: vel, *præsidio custodiet*, Be. tucbitur ac munit instar valli cuiusdam, aut præsidii, aut fidæ militaris custodiæ. Non Imperativè aut Optativè loquitur, sed conditionaliter & promissivè. Si ita agitis, *Dei bonitas per Christum custodiet & mentem & affectus vestros*, nempe ne quid per metum & anxietatem peccetis. Locus planè similis 1. Pet. 1. 5. ubi idem verbum. Similitudo à re militari deducta; nam *præsidium militare*: custodiet ut certus adoptionis vestrae testis. Bene usurpavit verbum militare, cum nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem istam extorquere, eoque nomine non desinat perpetuò nos oppugnare. *cordibus vestris* (vel, *corda vestra*, Er. Be. &c. non dicit, fortunas vestras, aut corpora, sed corda; i. e. affectus seu voluntates, ne à bono declinent.) *& mentibus vestris* (vel, *mentes vestras*, V. *cogitationes vestras*, Be. cogitationes mentis, ne à vero deviant.) in Christo, P. Pi. i. e. in ejus cognitione, fide, & gratia: vel, *per Christum*, V. Zan. efficaciter Spiritu suo operantem, ne excidant ac pereant. Hinc probatur perseverantia sanctorum. 8. De cetero] Protracto longius quàm putaverat sermone, rursus *ἐπιλογίζεσθαι*. Vide supra 3. 1. Hebræi dicerent *דבר דבר*, ut Eccles. c. 12. v. 13. *Quæcunque sunt vera*] Nempe inter ipsos etiam Ethnicos, tam de religione, quàm de rebus politicis: *vera*, id est, sincera, aliena ab hypocrisi, à mala fide & mendacio remota; *אשר את אשר נאמני*, honesta, justa, cum Lege naturæ congrua; ut Deum colere, verum loqui ingenuèque fateri, fidem datam servare. *Veritatem* hic vocat bonæ conscientiae integritatem. *Quæcunque pudica*, *Σεμνὰ*] *Honestas*, Er. Il. Ti. P. Mo. Zan. V. Severa, Er. Me. *Veneranda*, P. Be. Pi. sic D. G. Ham. In Glossario, *σεμνός*, *venerabilis*. *Gravia*, Er. Ca. Me. Zan. *Gravitas plena*, 1. Tim. 3. 8, 11. Tit. 2. 2. Adde 1. Tim. c. 2. v. 2. & 3. 4. Tit. 2. 7. *Σεμνὰ*, *Πῶρι*, Prov. 8. 6. *Verecunda*, Er. Me. *Castas*, sive *pudicas*, V. sic D. Excludit omnem morum lasciviam, & levitatem, in verbis, vestitu, incesu, factis. *Iusta*] De speciali justitia loquitur, quæ quis alteri præstat quod illi debet ex lege, sive naturæ, sive gentium, sive patriæ, &c. *Quæ longè absunt* *ἀπὸ τῆς ἀρετῆς*. *Πῶρι*, 1. Par. 29. 17. *Sancitas*, Noster *ἀγία* legit. *Αγία*] *Pura*, P. Pi. E. &c. *Castas*, Me. E. Er. G. ut Gloss. reddit. Heb. *טָהוּר*, vel *טָהוּר*. *Quæ remotissima sunt ab omni specie impudicitiae*. Vide 2. Cor. 11. 2. Tit. 2. 5. Prohibet carnalia peccata, velut impudicitiam, ingluviem, ebrietatem. *Amabilia*; ita P. Mo. Be. Pi. Ca. *Προσφιλή*] *Accommodata*, Er. Il. Ti. *Quæ grata sunt omnibus, intellige bonis & honestis*: vel, quæ citra offensionem Dei præstare & gratificari possumus etiam impiis: talia per quæ fitis amabiles hominibus: nihil sit in moribus asperum, quod

offendat alios: quæcunque amicitiam, concordiam, benevolentiam promovent: quæ benigna sunt & gratiosum faciunt hominem: Sirach. 4. 7. & 20. 12. In Glossario, *προσφιλή*, *gratus*, *amans*, *amabilis*. Hebræis *רַחֵם*, *דאלי* *דאלי*. *Quæcunque bonæ fæmæ*: ita Mo. *Εὐφημία*. *Fausta*, Ca. *Bene ominata*, sive *boni ominis*, Er. *Boni nominis*, P. Be. Pi. *Laudabilia*, Tre. ex Sy. Ar. *Quæ bonam famam pariunt*, vobis, Christo, Christianismo. In multis enim rebus sufficit Gentium consensus, ut 1. Cor. 5. 1. contra quem disputare, ut Græci & Stoici faciebant, impudentium est. Hebræi dicerent *אֵת אֲשֶׁר נִאֶמַר*. Sym. etiam *נִאֶמַר* transfert *ἐμφανώς*, Psal. 126. 2. *Siqua virtus*] Alia scilicet apud profanos invenitur: Si quæ res est quæ in censu Virtutum apud cordatos venit: pro ratione temporum & rerum in omni generis virtutum vosmet exercete. *Αἰνῶν* apud V. Instrumenti interpretes interdum significat *διναμὴν*, ut & 1. Pet. 2. 9. sed hic in sensu Græcis usitatore ponitur; *דבר תהלה*. *Siqua laus est*, Be. Pi. Non vult ut laudem humanam appetant; sed ut ea faciant quæ laudem apud homines mereantur, non quæ reprehensionem. Metonymia: vult enim dicere, si quæ res laudabilis habetur, *דבר תהלה*. *Hæc cogitate*, *ἀσκήσατε*] *Assidue meditamini*, & in iis vos exercete. Significat diligentem considerationem, amorem item & studium animi erga talia. *Hæc animo recolite*, *דבר*, nempe ideo ut in actionem producatis. Vide Rom. 2. 3. 9. *Quæ & didicistis, & accepistis* (à me, h. e. quæ ego vos docui, & vobis agenda tradidi) *& audistis* (vel, à me, vel de me absente) *& vidistis*] In me præsentem. Scipsum imitandum eis proponit: quo perstringit Pseudopostolos, quorum mores erant corruptissimi. Magna conscientiae fiducia, quod non dicta tantum, sed & facta sua, aliis sequenda proponit, ut & supra 3. 17. 1. Cor. 4. 16. & 11. 1. 1. Thes. 1. 6. *ἑμὰς* hic, ut *μαθητὰς* Matth. 28. 19. significat primam institutionem: *παράδοξον*, *קבלת*, exactiorem doctrinam. *ἑμὰς* refertur ad familiares sermones, doctrinam aptantes rebus enatis; *ἐμὰς* verò, ad ipsas Pauli actiones. *Hæc agite*] Exponit quod dixerat, *hæc cogitate*, ut ostendat, non nudam cogitationem se exigere, sed eam quæ cum actione sit conjuncta. Mens inprimis requiritur, secundò externa facta. *Et Deus pacis* (pacificus, vel, 1. author: vel, 2. amator, Rom. 15. 33. & 16. 20. 1. Cor. 14. 33. &c.) *erit vobiscum*] Vel, *vobis opitulabitur*. De hac locutione vide dicta ad Mat. 28. 20. Luc. 1. 28. 10. *Gavisus sum autem in Domino* (i. e. gaudio non carnali, sed spirituali & Christiano: vel, *per Dominum*, q. d. cuius gaudii author est Dominus: vel, *propter Dominum*, tum, quod Dominus vos suo Spiritu excitaverit ad hanc beneficentiam; tum, quod respectu & causâ Domini, sive ut illi obediretis & gratificaremini, subsidium hoc ad me, non tanquam amicum, sed tanquam Apostolum Christi, misistis. *Gavisus* se ait, non sui, sed Evangelii, causâ.) *Vehementer*] Quod viderem hoc vobis plurimum profuturum. Illud *ἀεὶ* sæpe legitur apud Interpretes V. Testamenti, scriptores Tobiae & Maccabæorum. *Quoniam, &c.* *Ὅτι* *ἡδὴ ποτὶ ἀρετὰς τὸ ἔργον ἔμεινεν*] *Quod jam aliquando* (vel, *tandem*, P. Be. &c.) *revivistis* (vel, *revivistis*, Er. velut post ariditatem, aut post hyemem; cum quoad hanc beneficentiam exaruisse visi estis; vigorem recepistis. Non hoc dicit, quasi interim aridi fuisset ac mortui, quoad studium suum erga Paulum; sed quod illud in animo latens, non se tunc exeruit. Comparat eos arboribus, quæ hyeme exaruisse videntur, (quia vis eorum intus contracta latet) sed Vere florent, &c. *revivuit*, Ca. *revivuit*, Er. Il. Ti.) *pro me sentire*, Mo. *in sentiendo de me*, Mo. vel, *vestra* (vel, *in vestra*, P. Be. Pi. Zan. Ante τὸ subauditur *erga*, idem valens quod *pro me* (vel, *de me*, Ca.) *cura*, Il. Ca. P. &c. vel *Revirescere fecistis vestram pro me curam*, Be. Pi. *fecistis* in animo vestro oriri curam pro me, G. *Ἀναδιδόναι* hic est transitivum, ut apud bonos auctores usurpari solet. Sic & Ezech. 17. 24. ponitur pro Hebræo *וַיִּשְׁמַח*. Utitur sic & Sirachides 1. 15. & 11. 22. Eodem modo usurpantur verba similia, ut *ἐκείνῳ*, 2. Cor. 2. 14. & *ἀναδιδόναι*, Matth. 5. 45. *Sicut, &c.* *ὥς ἂν ἡ ἐξουσία* *In*

In quo (vel, In eo in quo, Er. Il. In eo quod, Ti. Sicut, Tre. ex Sy. Qua de re, P. Be. Pi. ἐν ᾧ, vel, pro ἐν ᾧ, ut supra 3. 12. vel, pro πρὸς ᾧ.) & (vel, tamen, P. Be. Pi. & pro μὲν, ut Heb. 1 ponitur pro adversativa, ut Ecclef. 9. 16 P.) sentiebatis, Mo. vel, solliciti eratis, Er. P. Be. Pi. & c. Al. Et post id semper eum affectum in animo retinuitis. Em post, ut Heb. 9. 17. Sic cum Dativo saepe usurpant ὅτι optimi Græci scriptores. ¶ Occupati, & c. ἡμεῖς δὲ ὅτι Verum deerat opportunitas, Er. Il. sim. P. Be. Pi. Ti. Mo. V. & c. sub. mittendi quæ volebatis, V. vel, i. quod vos tunc non abundaretis. Ut xpo in Phut. & Xenoph. & ἐν ᾧ in Polyb. sign. sufficientiam, ita ἀνεῖα eius defectum significare possit. Vel, 2. quod non esset in promptu qui munus perferret. Non data est vobis antehac occasio ostendendi affectum, quia nemo erat idoneus & paratus suscipiendo itineri quem mitteretis P. Lenit orationem præced. & intermissi dilatique beneficii causam transfert à voluntate ipsorum in calamitatem temporum, & c. 9.

11. Non, & c. οὐκ ὅτι καὶ ὑστερον λέγω Non quod (vel, quasi, Vulg. & c. Pro ὅτι legunt ὅς, quæ syntaxis commodior est.) propter penuriam (x, pro ἰδ. t. vel, juxta penuriam, Er. Il. Ti. penurie respectu, P. i. e. respiciens ad penuriam quam patior, quasi meum incommodum hic spectem: vel, penuriā laborem, Be. Pi. sim. Tre. ex Sy. ante missum subsidium vestrum: vel, mihi quidpiam defuerit, Steph. in Be. Sic accipitur ὑστερον tum de persona, ut Matth. 19. 20. Luc. 23. 35. 1 Cor. 12. 24. tum de eo quod deest, ut Marc. 10. 21. dico, Mo. Be. & c. vel, loquar, Er. P. & c. sub. hoc, Be. Pi. Non ideo hoc dico quod ego opus habuerim vestra liberalitate, sed spectans potius quid sit è re vestra. ὑστερον, vel ὑστερον, ὅτι, vel ὅτι. Vide supra 2. 30. Forfan ὑστερον significat posthabitionem, sive neglectum: q. d. Non hæc fuit causa mei illius dicti, quod me neglexeritis. ¶ Ego enim didici, & c. Ἐμαυτὸν ἐν αἷς αἰσῶ, ἀπολογεῖς ἔδ. Didici, (Non theoreticè, aut verbis, aut revelatione, sed practicè; ipso rerum usu, vivaque experientia, per gratiam Christi d.) in quibus sum, (h. e. statu meo, utut misero: plus est quàm si dixisset, iis quæ habeo; quid enim siquis nihil habeat? vel, in iis quæ reperio, rebus quamvis arctis, rebus præsentibus.) his (vel, iis ipsis, P. & c.) contentus esse, Er. P. Be. & c. Ἀυτάρκεις & Res dicitur quæ sufficit, & Homo qui eo quod habet contentus est: Hinc virtus ἀυτάρκεια, 2 Cor. 9. 8. 1 Tim. 6. 6. Minimo contentus, parvo contentus, saepe est apud Ciceronem b.

12. Scio & humiliari; sic Mo. Ταπεινῶς Humilis esse, Er. Il. Ti. Deprimi, P. Ca. Be. Pi. i. e. inops & indigus esse; quo animo esse debeam, cum me Deus deprimat; in rebus exiguis patienter me gerere; contemptum mei & paupertatem fortè animo perferre, acquiescere in voluntate Dei. Scientiam hinc intelligit cum affectu & usu conjunctam. ¶ Abundare] i. e. Rebus abundantibus cum modo uti. Est enim in hoc & præced. verbo Metonymia. Dum copia suppetit, moderatè ferre; in sublimi statu non insolescere, sed in timore Dei, cum gratiarum actione, præsentibus uti bonis. Περὶ ὧν λέγει] Excellere, V. sic Er. ¶ Ubique, & c. Ἐν παντί καὶ ἐν παντί In omni (vel, quovis, G. vel, loco: vel, tempore: vel, re five negotio.) & in omnibus] Quæ obiter incidunt: in re quavis. ¶ Institutus (vel, Imbutus, Amb. in Er. Initiatus, P. Be. Pi. Exercitatus, Tre. ex Sy. Edoctus, Ca.) sum; ita Er. Il. Ti. Μεμύνηται] Sign. sacris initiari. Metaphora est à Mystis, qui sacris initiabantur: vel, à rebus sacris, ut significet, pios esse ad hæc omnia à Spiritu S. consecratos, sanctificatam iis esse suam tum abundantiam, tum inopiam: denique totam piorum vitam quasi perpetui sacrificii instar esse. Mysteria primum discuntur, tum exercentur. Non formidavit Apostolus vocem Græcæ superstitionis ad meliores usus transferre. Nam & μυστήριος vox hinc venit. In Glossario, μῦθος, initio, imbutio. Diodorus Siculus, μυστήριον τὸ ἀπὸ θεοῦ τὰ δὲ διδασκῶν τὰ καλὰ. Unde & dictas vult Μεταγ quasi μυστήριος. Nota hæc vox Macedonibus, qui à Thracibus mysteria acceperant. Vide Plutarchum in Alexandro. ¶ Et & c. καὶ χορταίζεσθαι, & c.] Et saturari (i. e. ita ut metas temperantiæ non excedam: ex magna rerum copia sumere

quantum satis est. Vide Matth. 14. 20. & 15. 37. Luc. 9. 17. Joh. 6. 26. Jac. 2. 16. & c.) & esurire, (vel, ad saturitatem & ad esuritionem, P. Be. Pi. Zan. non tenuiter tantum pasci, sed & famem pati æquo animo.) & abundare (Repetit quod dixerat:) & penuriam pati, Idem. Er. & c. Eadem significatio quæ modò in verbo ταπεινῶς. Habes hoc verbum, [ὕστερον] Luc. 15. 24. & 22. 35. Joh. 2. 3. 2 Cor. 11. 9. דָּוָן Deut. 15. 8. Vel, id est, Idem. tum ad abundantiam, tum ad inopiam, P. Be. Pi. Latius patent hæc duo [verba] posteriora, utpote pertinentia ad victum, vestitum, & cætera quibus opus est.

13. Omnia possum, & c. ita Er. Mo. & c. ἰσχύω Valeo, P. Be. Pi. Viribus possum, Sy. Omnia jam enumerata, & alia quæcunque, possum & præsto, non meis viribus, sed virtute & potentiâ Christi, in me inhabitantis Spiritu suo, & vires intus suppeditantis: non enim dicit simpliciter δύναμιν, sed ἐνδυναμῶν. Habebat vires magnas Paulus, sed à Christo eas acceperat. Magna erant Pauli merita, ut ait August. sed ut ea in ipso essent fecerat gratia Dei: 2 Cor. 3. 5. In MS. deest vox καὶ, ita ut τὸ ἐνδυναμῶν μὲν sit ἀνολογισμὸς P.

14. Veruntamen bene (vel, rectè, P. Pi. & c.) fecistis Non hæc, ait, edico, ut vobis gratias agam. Καλῶς ἐποίησατε, formula Gratias agentis. De hac locutione diximus Act. 10. 33. Ne putetis tamen donum hoc supervacuum, aut parum gratum mihi fuisse, verè enim laboravi penuriâ, & c. ¶ Communicantes, & c. Συγκαινωνήσαντες, & c.] Quod unâ (vel, simul, P.) communicastis meæ afflictioni, Pi. Zan. sim. Be. P. i. e. Quod me & verbis & subsidio juvâstis; quod mihi afflictio & egenti res vestras communes feceritis; quod ostendistis tangi vos sensu calamitatum mearum. Alibi hæc locutio ipsam rerum adversarum societatem significat, ut Apoc. cap. 1. v. 9. συγκαινωνὸς ἐν τῇ θλίψει. Vide & 2 Cor. c. 1. v. 7.

15. Scitis — & vos] Ut magis eos laudes, dicit eos fecisse hoc more, non imperio. ¶ In principio Evangelii] Scil. à me vobis prædicati: cum primum Evangelium sevi in Macedonia: cujus rei historia est Act. 16. & 17. ¶ Quando profectus sum à Macedonia] Ad alios iturus & prædicaturus: in primo meo indè discessu, de quo Act. 17. & 18. Cum irem Atticam versus, Act. 17. 14, 15. ex Macedonia, in qua vos estis. ¶ Nulla Ecclesia mihi communicavit (i. e. mihi quicquam tribuit): in, & c. Εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως Ad rationem expensorum & acceptorum, i. e. quod vel illi mihi expensum, vel eis ego acceptum, ferre possem; quod possem perscribere in Codice meo donatarum rerum & acceptarum. Cum nulla Ecclesia rationes habui expensi aut accepti. Non solent quidem beneficia in Cædendarium referri, sed tamen saepe ita loquimur quasi ea in tabulas referrentur, Ego sum in vestris expensi tabulis, vos in meis accepti. Metaphora à mercatoribus qui in codicillis data & accepta conscribunt. In ratione dati & accepti, P. Be. Pi. In rationem dandi & accipiendi, Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. Ar. i. e. ob id quod à me datum est illis, & à me acceperunt, h. e. ob prædicationem. Significat, æquum esse, ut sicut Ministri Ecclesiis dant spiritualia, ita vicissim ab illis accipiant carnalia. Rationem dati intellige de bonis vitæ necessariis; rationem accepti, de bonis spiritualibus. Al. Paulus habuit codicillos, in quibus ab una parte notabat, quæ ab Ecclesiis ad sui fuorumque sustentationem, & in alios pios usus accipiebat; & ab altera, ea quæ dabat sive infumebat, ut Ecclesiis monstrare posset se fideliter distribuissè, & c. Non enim de alimentis, quæ suppeditabantur à privatis, sed de pecuniis, quæ ab Ecclesiis Apostolo tradebantur, loqui videtur. ¶ Nisi vos soli] Quæ magna eorum laus P, cum aliorum vituperatione conjuncta.

16. Et, & c. καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ Pro, eis Θεσσαλονίκην. Nam ea fuit, exceptâ Bereâ, extrema urbium Macedoniae quam vidit Paulus. In Thessalonicam, Mo. Thessalonica cum essem, P. Be. Pi. ¶ Semel & (vel, aut, Pi.) bis] Vel, iterum, Er. P. Pi. & c. i. e. sæpius, 1 Sam. 26. 8. 2 Reg. 6. 10. Neh. 13. 20. 1 Macc. 3. 30. ¶ In usum, & c. Εἰς ἕχμα, & c.] Non ad luxum, sed ad necessitatem & usum debitum. Ad egestatem, Er. V. Quod opus erat, V. Quæ in usus meos erant necessaria. Al. Ad usus pauperum qui in aliis erant urbibus.

17. Non,

17. Non, &c. Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόξα] Non (scilicet
 Zan. sim. hæc scribo, aut vestram liberalitatem laudō v.) quod re-
 Pi. quiram (i.e. desiderem, vel exigam z.) donum, P. Be.
 z E. ¶ Sed requiro (vel, quero, Zeg.) fructum (vel, profectum,
 Ca.) abundantem (vel, qui redundet, Er. Ca. V.) in, &c.
 Er. V. Eis τὸ λόγον ὑμῶν] In (vel, Qui inducatur in, P. Be. Pi.)
 V. rationem vestram, Er. V. i.e. in vestrum commodum a.
 Ca. Ut rationarius Liber vester ostendat quā liberales sitis b.
 Ut promoveatur Evangelium, quæ res sit vobis utilissi-
 ma c. Non tam istis datis gaudeo quā quod ex ista li-
 beralitate ingens ad vos fructus redibit, Deo scilicet eam
 repensante. Rursum dixit eis τὸ λόγον continuans Trala-
 tionem à Mercatoribus sumptam. Multas hoc nomine
 d G. usuras referens in tabulis accepti d.
 * Zan. 18. Habeo, &c. Ἀπέχω, &c.] Accepi (Præf. pro præf.)
 Idem. autem omnia, P. Mo. Be. quæ scil. per Epaphrod. mi-
 s Vor. sistis f. Verbum est valde emphaticum b. Non dicit ἔχω,
 E. sed ἀπέχω h. quod, inter alia, significat, recipere ex ali-
 i E. sim. quo, velut censum ex agro, aut mercedem à labore i. In-
 Er. nuat, non gratuitum esse, sed debitum, quod datur ra-
 E. tione ministerii sacri k. Rectè omnia accepi. Vide Mat.
 i G. 6. 2 l. Hæc est ἀποδοχή, quæ Epaphroditi fidem liberat m.
 m G. sim. Recepi persolutum debitum: unde ἀποδοχή, testimonium
 Zan. recepti debiti n, vel acceptilatio, sive scriptum, quo per-
 o Strig. solutum esse fatemur o. ¶ Abundo] Plus habeo
 o Zan. quā desiderem: τὸ περισσεύειν. Satis superque habeo. Per-
 p G. tinet hoc ad ἀντὶ τῶν ἐργῶν & frugalitatem Pauli potius quā
 q Zan. ad copiam pecuniæ q. ¶ Repletus sum, (nempe
 * G. repletus, ut 2 Tim. 1. 4. aut περισσύνω, ut 2 Cor. 7. 4 r.
 † Me. sim. abunde explera est mea egestas †. sub. inquam, P. Be. &c.)
 E. acceptis (Qui Ablativus non regitur à verbo, repletus
 * E. sum, sed absolute ponitur r: vel, posteaquam accepi, Er.)
 ab Epaphrodito (suprà 2. 25. Illud πῦρ ἐκ τῶν οὐρανῶν in MS.
 v Vor. ex hinc non ponitur v.) quæ, &c. τὰ πῦρ ὑμῶν] Sub. ἐκ τῶν οὐ-
 Pi. τῶν. Quæ à vobis allata, vel missa, sunt, P. Be. Pi. ¶ Odo-
 † Pi. rem (Hæc cum præced. coherent per appositionem x.)
 * Pi. sim. suavitatis, &c.] Alludit ad Legis thymiamata, ut Aët.
 Er. E. 10. 4. Phil. 2. 17 v. Unde hoc loquendi genus veniat
 v Ec. diximus ad Eph. 5. 2. Ibi ad Sacrificium Christi per-
 * G. fectissimum ea locutio mysticè aptatur, hinc ad opera mi-
 * Zan. sericordiæ, quæ & ipsa Sacrificia sunt, ut jam dicetur.
 Unde sit locutio hæc, οὐκ ἔστιν ὁδὸς, diximus ad Rom.
 12. 1. Ibi mysticè aptatur locutio corporibus piorum,
 hinc verò eorum operibus. Additur hinc δεικνύειν, i. e. [13],
 sine vitio: nam quæ victimæ vitium habebant non erant
 δεικνύειν, Levit. 22. 20 z. Sensus est, Eleemosynam illam
 non tam sibi quā Deo fuisse exhibitam: Incensum &
 hostiæ soli Deo offerebantur a. Deo olim erant Altaria,
 1. Incensi, in Templo; 2. Sacrificii, in Atrio. Super
 hæc duo offerebantur omnia quæ Deo oblata sunt: &
 sub his duobus capitibus describitur Eleemosyna, tan-

quam præcipuum sub Evangelio favoris Dei obtinendi
 medium b.

19. Deus autem meus (quem colo c, cujus legatus sum, c Ham.
 qui me huc misit, & in carcere sustentat d: Dicit meus c E. Pi.
 potius quā noster, quia loquitur de compensando bene- a Zan.
 ficio erga se præstito, q. d. Ego pauper sum, & paria
 referre nequeo. Sed Deus meus est ditissimus x.) im- * E.
 pleat (vel, implebit, Val. supplebit, P. Be. Pi. &c. præsta-
 bit, G. Est promissio, sed conjuncta cum precatione f.) f Zan.
 10 omne, &c. Πάντα χάριται ὑμῶν] Omne id quo vobis est
 opus, G. sim. P. Be. Pi. &c. Sic Job. 20. 22. במלאות
 יקדש. Si Deus magna promisit alentibus Levitas, quan-
 to magis alentibus Apostolos? ¶ Secundum divitias
 suas] i. e. Pro summa sua potestate: nam κατὰ Paulo
 abundantiam cujusvis rei significat. In MS. hinc, ut alibi
 semper, est κατὰ τὸ πλεονεκτην neutraliter s. Deus vos com- s G.
 pensare, ut volet, quia est Deus meus; ita poterit, quia
 dives est b. ¶ In gloria] Vel, Cum gloria, V. i. e. h Zan.
 simul impendet vobis gloriam æternam i. A rebus tem- i V. sim.
 30 poralibus (in quibus eos compensandos dixerat,) cogita-
 tionem eorum transfert ad æternas & cœlestes k. Al. * E.
 Δόξα ponitur metonymicè pro potestate, w. Vide Eph. i G.
 3. 16 l. ¶ In Christo] h. e. Per Christum m, ut dono- m V. G.
 rum omnium spiritualium, ita & vitæ æternæ, datorem
 & dispensatorem n, extra quem Pater nihil agit, &c o. * G.
 20. Deo autem & Patri nostro (i. e. Deo qui idem est o Zan.
 Pater noster p. Sic & Eph. 5. 20 q. Conjunctio & h. l. p G. * Me.
 exegetica est, non autem copulativa r. Nomen Dei ad i G.
 creationem & bona temporalia refertur, nomen Patris
 ad regenerationem, adoptionem, bonæque æternæ f. Vor. sim.
 40 ¶ Gloria, &c.] i. e. Laus: Rom. 11. 36. & 16. 27. Gal. 1. 5.
 Eph. 3. 21 t. f Zan.
 21. Omnem sanctum] i. e. Omnes Christianos v, omnes v Me. sim.
 eos qui per Christum sanctitatem sunt adepti. Ità acce- E.
 pit Syrus x. ¶ In Christo] Quod jungendum, vel, cum * G.
 salute, q. d. Salute propter Christum, sive quia sunt
 in Christo: vel, cum salutē, ut explicet quem sanctum vo-
 cat, nempe illum qui Christo inlitus est, & in Christo
 manet per fidem v; qui baptismo sanctificatus est per
 50 Christum z. ¶ Qui mecum sunt (constanter scili-
 cet a,) fratres] Puta Timotheus b, Linus, Clemens c. a Ham.
 22. Omnes sancti] Christiani (reliqui d,) qui Ro- b G. Zan.
 mæ x. ¶ Qui de Cæsaris (i. e. Neronis f:) domo sunt] c G.
 Ejus aulici, seu domestici s. Vel, liberti quidam, ut cre-
 dibile est. Vide suprà 1. 13 h. Addit hoc, ut eos con-
 soleatur & ad constantiam animet i. Hoc enim quid
 aliud erat quā Deum in mediis inferis regnare k? s Camer.
 23. Gratia Domini, &c.] Rom. 16. 20, 24. 1 Cor. sic Be. Me.
 cap. 16. ver. 22. Gal. 6. 18. In MS. pro τῷ πνεύματι h G.
 60 ὑμῶν est πνεῦμα τοῦ κυρίου, quomodo legit & La- i Zan.
 tinus l. k Be.
 l G.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

COLOSSENSIS.

PROLEGOMENA.] Qu. I. Quinam erant hi Colossenses? Resp. 1. Erant Rhodienses, sic dicti à nobili illo Colosso Solis, qui in ea Insula fuit^a, & memoratur inter septem mundi miracula^b. Sic Suid. Calpin. & Munst^c. Sed si illi Colossenses à Poetis dicti fuerint, minime tamen probatur, aut insulam Rhodum dictam fuisse Colossas^d, aut urbem illius nominis in ea fuisse^e. Resp. 2. Colossæ civitas erat Phrygiæ, quæ est in Asia minore^f. Probatur, 1. ex urbibus huic vicinis, nimirum Hierapoli^g, & Laodicea^h, quam Phrygiæ urbem esse constatⁱ. Vide Col. 2. 1. & 4. 13, 15, 16^k. 2. quod hanc urbem Phrygiæ adscribunt Herod. 1. 7. Plin. 5. 32^l. sic & Xenoph. & Strabo^m. Hæc autem urbs, necnon Laodicea, non multo post scriptam hanc Epistolam terramotu corrûereⁿ. Qu. 2. Quæ occasio scribendi hanc Epistolam? Resp. Cum Epaphras Colossenses ad Christum convertisset, orti sunt quidam qui vel inani Philosophiâ, vel ritibus Mosaicis, eos seducere tentarunt. Erat tum Paulus Romæ captivus, qui nunquam fuerat Colossis. Ad eum se contulit Epaphras^o, qui & summam doctrinæ suæ, & novatorum errores Paulo exposuit^p; & ab eo impetrat & testimonium sanæ suæ doctrinæ, & literas ad Ecclesiam suam, &c. 9. Omnes Epistolæ Pauli egregiæ sunt: sed omnium imprimis quæ Romæ ex vinculis missæ sunt. Harum primam temporis ordine arbitror fuisse illam ad Philemonem: nam tunc adhuc cum ipso erat Epaphroditus qui & Epaphras. Alteram ad Philipenses, ubi Epaphroditum remittit. Tertiam ad Ephesios, & eodem propè tempore hanc ad Colossenses, cum adhuc quæ ad Ephesios scripserat in animo hærerent. Postrema verò omnium ea quæ posterior est ad Timotheum^r. Hanc ad Colos. è vinculis scriptam esse liquet ex c. 4. v. 3, 18. Epistolæ autem ad Colos. Eph. & Philem. eodem tempore fuerant Romæ scriptæ, & per eisdem, Tychicum nempe & Onesimum, missæ^t.

CAP. I.

1. **P**aulus Apostolus, &c.] Idem initium quod ad Ephesios^a. ¶ Per voluntatem Dei^b i. e. Gaudentia Dei liberalitate^c: non propriâ autoritate, nec sponte, sed tractus à Deo, cui repugnabam^e. ¶ Timotheus^f Huius nomen idèò adjungit, quod probè notus esset Colossensibus, ut qui aliquando eò missus fuisset^d, & ut illi potius quam sibi autoritatem apud eos conciliaret^g.

2. **Sanctis**, &c.] Sic & Ephesios^f. ¶ In Christo^h.

Tum, quia sumus revera in Christo per imputationem; tum, quia à solo Christo fuit sanctitas, &c. ¶ Gratia^a vobis, &c.] Eph. 1. 2. In multis cod. Græcis & Latinis abest hæc & Kyp^b Inscr^c Xp^d, ut & in Syriaco^h.

3. **Gratias agimus Deo & Patri**—semper pro vobis orantes] q. d. Gratulamur vobis apud Deum beneficia accepta: inter orandum simul gratias agimus, &c. i. Vide Eph. 1. 16^k. Illud autem π^lσ^lσ^l cohæret, vel, 1. cum seq. προσδ^lχ^lου^lν^lαι, ut videre est Rom. 1. 10. Phil. 1. 4^l. vel, 2. cum præced. εὐχαρισ^lμ^lον^l, ex collat. Eph. 1. 16ⁿ. In V. T. Deus solebat dici, Deus Abraham, Deus Isaac, &c. In N. Test. solet vocari, Deus & Pater Christi^o.

4. **Audientes fidem vestram in Christo Jesu** (vel, quæ creditis in Christum: vel, quam habetis de universo Christi mysterio P.) & dilectionem, &c.] Eph. 1. 15. In his duobus membris Christiana religio consistit, Gal. 5. 6. 2 Tim. 1. 13^r.

5. **Propter spem**, &c.] Jungendum hoc, vel, 1. cum v. præced. q. d. Quam charitatem exercetis propter spem, &c. vel, 2. cum εὐχαρισ^lμ^lον^l v. 3. quod malim v. Dici poterat, Cur gratias agis ob fidem & charitatem nostram? Resp. Quia indè intelligo gloriam vobis reservatam esse, &c. Spem vocat id quod speratur^v, ut Eph. 1. 18^z. nempe salutem æternam^a. Vita æterna & celestis à Christo promissa excitat & fidem & dilectionem. Sic ἀποκ^lρυ^lπτ^lον^l dicitur quod alicui servatur, ut 2 Tim. 4. 8. οὐκ^lκ^l, Deut. 32. 34^b. Alludit ad patres, qui thesauros seponunt suis liberis in hæreditatem^c. ¶ Ἡ^l προσκο^lυ^lν^lαι, &c.] Quam (vel, De qua, V. E. spe scilicet^d.) præaudistis (vel, prius audistis, P. Pi. &c. prima accepistis rudimenta. Nam audientes sunt Catechumeni Tertulliano De Patientia; qui ibidem vocat auditorum tirocinia. Utitur sic & Cyprianus. Illud autem π^lσ^l additum significat jam aliquod tempus ex eo transisse^e.) in verbo (vel, per sermonem, P. Pi. &c.) veritatis (i. e. veracem^f, verissimum, 2 Cor. 6. 7. Eph. 1. 13^g. in quo nihil continetur nisi veritas; in quo loquitur ille qui est ipsa veritas, Joh. 14. 6^h. in quo est veritas excellentissima, nempe salutifera; in quo agitur de Christo, qui est veritasⁱ.) Evangelii, Mo. Appositio^k: vel, id est, Evangelii, P. Be. Pi. ut sit epexegetis^l, q. d. qui sermo in Evangelio prædicatur^m.

6. **Quod**, &c. τ^l πα^lρόν^lτος^l ε^lς υ^lμ^lάς.] Sic 2 Pet. 1. 12. ε^lς τ^lν^l πα^lρόν^lτος^l α^lνδ^lρα^l. Quod pervenit (vel, præsens est: nam πα^lρόν^lτος utrumque significat, ut Chrys. & Th. accipere videntur^o: vel, prædicatum fuit, Tre. ex Sy.) ad vos, Er. P. Ca. Be. Pi. Vulg. &c. Rectè: nam πα^lρόν^lτος ponitur pro venire, Prov. 1. 27. Est autem participium præsens pro præterito positum more Hebræo P. Metaphoricè dicit, pervenit, tanquam de re animata^q. τ^l πα^lρόν^lτος exponunt

^a Q. in Zan.
^b Er.
^c Zan.

^d Gom.
^e Er.
^f Er. Zan.
^g ex Hi. & Chrys. Th.
^h Calv. &c.
ⁱ Dav. sic G.
^j Ham.
^k Gom.
^l Gom. sic Er.
^m Gom.
ⁿ Er. Zan. G.
^o G. Gom.
^p Er.
^q G. sim.
^r Gom.
^s G.
^t Zan.
^u Dav.
^v Zan.

^w G.

^x Cap. append. ad hist. Apost. p. 3921.

^y G.
^z Be.
^{aa} Zan.
^{ab} G.
^{ac} Zan.
^{ad} G.
^{ae} G.

^{af} Zan.
^{ag} G.

^{ah} Zan.
^{ai} G.
^{aj} G. sic
^{ak} Pi. Vor.
^{al} Vor. E.
^{am} E.
^{an} Vor.

^{ao} E. sic
^{ap} Me.
^{aq} G.
^{ar} Gom.

^{as} Zan. ex Chrys. sim.
^{at} E.
^{au} E. sim.
^{av} Zan.
^{aw} Zan.
^{ax} Dav. ex Arhan.
^{ay} G. sim.
^{az} Zan. E. Me.
^{ba} Vor.
^{bb} G.
^{bc} Vor. sim.
^{bd} Zan. Dav.
^{be} G.
^{bf} Zan.
^{bg} E.

^{bh} G.
^{bi} V.
^{bj} G.
^{bk} Zan.

^{bl} Dav.
^{bm} G. sim.
^{bn} Vor.
^{bo} Be.

^{bp} Zan.
^{bq} G.
^{br} E.
^{bs} E.
^{bt} G.
^{bu} E.
^{bv} E.

exponunt τὸ ἐπερὶ τῶν, non enim ait, πρὸς ὑμᾶς, sed εἰς ὑμᾶς: pervenit enim πρὸς, ad omnes gentes prædicatione, sed non εἰς, aut in omnium corda, penetrat, &c. ¶ *Sicut* (sub. πρὸς τῶν) & in universo mundo] Synecdoche significans illustrissimas orbis partes, ut Rom. 1. 8. Videtis ex hoc ipso quàm vera sint Christi prædicta, Matth. 24. v. 14. Opponitur hoc doctrinæ Mosaicæ, quæ uni tantum patuit nationi. ¶ *Et, &c.* καὶ ἐν καρποδο-
 10 *φουενον*] *Et* (Sed illud & non male abest in MS γ.) *fructum profert*, P. Be. Pi. scilicet in toto mundo; *fructum*, nempe spiritualem, animarum conversionem, & salutem; vel, bona opera, fidem, charitatem, sanctitatem. καὶ ἀποκαρποδον hic additur in 4. vet. cod. & in Sy. & Vulg. quod tamen abest [in alio] MS. Tanquam arbor & fructus profert, ἵνα, & simul crescit, ἵνα. Dicitur hoc & de Evangelio, ut hic, & Act. 6. 7. & 19. 20. & de Fide, 2 Cor. 10. 15. & de ipsis fidelibus, infra v. 10. Allusio ad Gen. 1. 21. καρποδοῦν ad profectum, ἀποκαρποδῶν ad augmentum numerum, fidelium refertur. ¶ *Sicut* (vel, *Sicut* & Mo. Er. &c.) in vobis] Nempe fructificat: Non minus apud vos quàm apud alios, G. ¶ *Ex ea die quâ audistis*, (i. e. coepistis audire Evangelium. Exprimit tempus quo coepit in iis esse efficax: q. d. Non nuper in vobis fructificare coepit, sed à primo die. Commendat hic & efficaciam Evangelii, & ipsos Colossenses, tum à docilitate, quod statim amplexi sunt Evangelium; tum à constantia, quod in eodem adhuc persistunt. Non est procrastinandum auditoribus Evangelii, &c. Vide Heb. 3. 8.) & cognovistis, (nempe ex Evangelio!) gratiam Dei (i. e. Evangelium, in quo gratia Dei ostenditur & offertur nobis; vel, doctrinam de gratuita Dei beneficentia, quâ homines salvare constituit; vel, summam illam Dei benevolentiam quæ per Evangelium revelatur.) in veritate] Id est, vel, 1. in Evangelio; quod antè dictum est verbum veritatis; vel, 2. verè & sincerè: ut in gloria, pro gloriosè, Phil. 4. 19. Quod referri potest, vel, ad Colossenses, qui Evangelium amplexi sunt verè & ex animo, absque hypocrisis: vel, ad Epaphram, qui illud sincerè prædicavit & sine erroribus, &c.

7. Ex Epaphra] Paulus ipse fuit quidem in Phrygia plùs semel, sed non potuit adire omnes Phrygiæ urbes, infra 2. 1. itaque Epaphroditum (qui & Epaphras contractione pronunciationis, de qua ad initium Lucæ. Sic Διούκας est Διούκας.) eò miserat; qui multis locis oberratis, tandem Philippis confedit, atque inde ad Paulum missus est. Erat hic Colossensis, & à Colossensibus ad Paulum juvandum missus, in carcerem conjectus fuit. Ejus autem captivitatem hic forsitan reticuit, nè Coloss. eâ auditâ consternerentur. ¶ *Charissimo* Mihi ob sinceritatem, ideòque à vobis diligendo. ¶ *Conservo vestro*] In munere Evangelizandi, qui unâ mecum, & pari consensu prædicat Evangelium. ¶ *Qui est fidelis* (non suam gloriam, aut commodum quærens, sed honorem Dei & salutem gregis d.) pro vobis (tum aliorum, tum & vestro, maximo bono; pro vestra salute) minister, &c.] Διούκας vox hic sumitur, ut 1 Cor. 3. 5. 2 Cor. 3. 6. & 6. 4. & 11. 23. Eph. 3. 7. & 6. 21. non pro speciali illo officio, Act. 6. 3. sed largo sensu, pro quovis verbi dispensatore, five præcone.

8. Manifestavit (i. e. verbis exposuit) nobis dilectionem vestram] Vel, 1. erga vos invicem; vel, 2. erga omnes sanctos; vel, 3. erga me; quomodo nos diligatis. In eo quoque fidus fuit, quod Paulum & Coloss. ad mutuam dilectionem excitaret. ¶ *In spiritu*] Id est, vel, 1. spiritualem, quæ sola vera, firma, ac solida est dilectio: vel, 2. qui à Spiritu Sancto, qui in vobis est, proficiscitur; propter Spiritum S. vobis datum: vel, 3. quia erat in animo, spiritu, & intimis præcordiis: vel, 4. conceptam animo & spiritu, erga eum quem nunquam viderunt in carne. Spiritus ergo hic sumitur ut 1 Cor. 5. 3.

9. Ideo & nos ex qua die audivimus, (Vel, 1. de dilectione vestra erga nos, vos quoque vicissim amantes oramus: Sed sic amor Pauli non planè spiritualis fuisset, sed aliquid habuisset carnis. Vel, 2. totum id quod suprà se audivisse dixerat, de eorum fide, dilectione, &c. simulatque hæc audivimus. Eadem appositio quæ

suprà v. 6. Heb. dicerent ἵνα &c.) non cessamus pro vobis orantes] Vel, orare, P. Be. Græcismus est, ubi participia pro verbis infinitis usurpantur. Repetit quod dixerat suprà v. 3. Pastoris officium est, non modò docere gregem, sed etiam in privatis æquè ac publicis orationibus suis, nunquam illius immemor esse. Vide 1 Sam. 12. 23. Rom. 1. 9. ¶ *Et postulantes, Αἰτῶντες*] Postulare, Er. V. Petere, P. Be. Pi. Expetentes à Deo. Sic αἰτεῖν habemus Matth. 5. 42. & 6. 8. & 7. 7, 8, 11. & 18. 19. & 21. 22. Explicat precum suarum præcipuam materiam. ¶ *Ut, &c.* ἵνα πληρωθῆτε τὸ ἐπιγινώσκον, &c.] Est constructio Paulo non frequens, sed apud Græcos recepta: nam apud eos quem casum regunt activa, eundem regunt & passiva. πληρῶν autem quartum casum regit, ut Phil. 2. 2. & alibi. Aut πληρωθῆτε sumendum est active, i. e. ut impleatis; aut, potius subaudienda est præp. ἵνα, more Græcorum, quasi per Synecdochen. [Verba sic reddunt:] Ut impleamini (i. e. ut Deus suppleat in vobis usque ad complementum & perfectionem, id quod adhuc vobis deest. Audiverat jacta in illis esse bona pietatis fundamenta, optat hic illis incrementa, & perfectionem; non quidem patriæ, quam hic obtinere non possumus, 1 Cor. 13. 9. sed perfectionem viæ, quæ est maxima illa gratiæ mensura, quam Deus unicuique electorum in hoc mundo impertire decrevit.) agnitione (vel, secundum agnitionem, i. e. quantum attinet ad cognitionem) ἐπιγινώσκον est major exaδiorque cognitio, ut Eph. 1. 17. & 4. 13. Phil. 1. 9. Ejus bona pars est cognitio mysteriorum V. Testamenti ad N. Testamentum spectantium: est γινώσκον ἐπι γινώσκον, cumlata & plena cognitio, non nuda, sed efficax apprehensio. voluntatis ejus, Er. Be. &c. i. e. Dei, ex v. 6. nam v. 7. & 8. quasi sunt interjecti; vel, Christi: nam utrumque præcesserat. Sed & vox αὐτός per ellipsin, ac κατ' ἐξοχὴν, de Deo interdum usurpatur. Voluntas autem hic intelligitur non arcana, sed verbo revelata; vel, 1. generatim in quolibet negotio; quæ consistit in præceptis Dei, ut ea perfectè & practicè cognoscamus: quæ complectitur cognitionem credendorum & faciendorum, vel Legis & Evangelii. Vel, 2. [specialiter, illa] quâ Deus voluit & ab æterno decrevit homines sibi reconciliare & salvare, non per Angelos, sed per Christum. Hæc enim parte doctrinæ, quæ præcipua est, tentati erant à falsis doctoribus. ¶ *In, &c.* Ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ] In (vel, Cum, P. Be. Pi. T. Dav. Vor. Sed eodem res recidit.) omni (i. e. perfectâ, ut 1 Cor. 13. 2.) sapientia (Eph. 1. 8. quæ est assecutio omnium mysteriorum fidei; vel, est infusa cognitio illorum quæ ad fidem & bonam vitam pertinent, cum affectu pio inclinante ad praxin eorum.) & intellectu (vel, intelligentia, P. Be. Pi. Dav. vel, prudentia, Er. V. Zan. φρονήσεις, ut videre est ad Eph. 1. 8. cognitione rerum agendarum: quâ mysteria cognita ad actiones applicamus. συνέσεις est tantum gradus eminentior, & quasi acumen sapientiæ. Est igitur quædam perspicacia sapientiæ, quâ quis idoneus est judicare de veris & falsis, bonis & malis, cum implicatur speciali quâdam difficultate ex circumstantiis particularibus. Vide Matth. 15. 16. 2 Tim. 2. 7. Ostendit hic unde oriatur illa ἐπιγινώσκον voluntatis Dei, vel, in quo fundatur; scilicet in hac sapientia & intelligentia, quæ sunt habitus infusi, unde hæc actualis & efficax agnitio dimanat.) spirituali, Mo. Non carnali vel literali, non humana, ex acumine ingenii, doctrina usque rerum; non acquisita, sed infusa; quæ per Spiritum Christi generatur, Jac. 1. 5. & quæ ad res spirituales & divinas pertinet. Cum autem hæc Paulus Colossensibus præcetur, colligimus, cœcam ignorantiam Deo minimè placere; nec sufficere laicis fidem implicitam, quam passim dilaudant Pontificii. Vide hic artificium Pauli, Dum hæc illis optat, ostendit eorum defectus, eosque dociles attentosque ad documenta sua reddit. Et dum cognitionem restringit ad voluntatem Dei, procul amandat inventa hominum, subtilitates Philosophorum, & superstitiones Judaizantium.

10. Ut, &c. Περιπατεῖτε ὡς, &c.] Pro eis τὸ ὁρίσασθαι qualem ellipsin jam sæpe habuimus. Illud εἰς abest in MS. non malè. Ut (id est, εἰς b.) incedatis, five ambuletis, (i. e. cursum vitæ instituat & teneatis) sicut

scut Domino convenit, Be. vel, dignum est, P. Pi. Al. dignè Deo, Mo. Vulg. i. e. ita ut Christo debetur d: sicut decet Dei filios †, vel, Christi Discipulos; ita ut ipsi per omnia placeant, ut explicatur verbis seq*. *Dignitatis* vox non semper ponit absolutam condignitatem, sed quandam convenientiam, quæ tollit repugnantiam, ut Matth. 3. 8^f. Alibi est *dignè vocatione*, Eph. 4. 1. *dignè Evangelio*, Phil. 1. 27^g. *dignè Deo*, 1 Thef. 2. 12^h. ¶ Per, &c. *Eis pascam dēstineam* [Aristotele h. l. sicut & Rom. 15. 2. Gal. 1. 10. non tam eventum, quàm studium & intentionem, placendi denotatⁱ. Aristotele Aristoteli & Theophrasto in vitiosam partem sumitur. Est alioqui vox ipsa per se media, ut apparet Prov. 31. 30. In Glossario vertitur *placor*; Apuleio *placencia*^k. [Sic vertunt:] *Ad*, vel *In*, omnem placentiam, Er. Pi. vel, omne placitum, Er. ex Amb. Pi. Dav. five obsequium, Dav. Cum omni complacencia, Be. Ut per omnia (i. e. in omnibus actionibus vestris^l, verbis, operibus (tam internis quàm externis) & etiam opinionibus, ut Græci explicant^m: placeatis, Er. P. Pi. sub. ei, Pi. Deo scilicetⁿ. ¶ In, &c. *Εν παντί*—καρποφοῦντες ἢ ἀυξανόμενοι εἰς τὴν δόξαν, &c.] In MS. ἀυξανόμενοι τῇ δόξῃ. Quid sit καρποφοῦν vidimus ad Matth. 13. 23. Marc. 4. 20. Luc. 8. 15. quid ἀυξανόμενοι, 2 Cor. 10. 15. Eph. 2. 21. Col. 2. 19. &c.^o. In omni opere bono (vel, Omnis generis bonorum operum, G. vel, Omnis operis boni, Be. Pi.) fructificantes, Er. (vel, fructum proferentes, P. Be. &c. i. e. Nullum bonum opus quod temporis ac rerum ratio postulat prætermittentes †. Arbor unius tantum generis fructus, cōsque uno tantum anni tempore, profert. Pii autem omnes fructus & omni tempore^p. Si quis ergo producat bonos fructus elemosynæ, & admisceat impuros fructus impudiciæ, immundus à Deo reputatur: nec enim mundus est qui in una cloaca volutari solet^q.) & crescentes (vel, magis magisque proficientes, G.) in cognitionem (vel, in agnitionem, P. Ca. Be. Pi.) Dei, Er. Il. &c. i. e. in divinorum mysteriorum notitia^r. Bonam intentionem sequi debet bona operatio, cujus duas species nominat, practicam, quæ ad opus, & theoreticam, quæ ad cognitionem acquirendam, nitiatur; & utraque necessaria est, & una sine altera consistere nequit. Ex vera cognitione oritur studium sanctitatis, & ex hujus studio illa incrementum capit, &c. †.

11. In omni potestate, &c. *Εν παντί δυνάμει δυνάμενοι*] *Omnī robore* (vel, genere roboris, nempe spiritualis; quo certè opus est contra omne genus hostium, quibus undique oppugnamur^v.) corroborati, P. Pi. &c. Respondet hoc præcedentibus participiis, fructificantes & crescentes^z, & connectendum cum v. 9. Non desinimus orare, — ut impleamini, — ut incedatis — corroborati, &c. v. Δυναμῶν, quod & ἐνδυναμῶν, Act. 9. 22. Rom. 4. 20. Eph. 6. 10. 1 Tim. 1. 12. &c. est ἰσχύς, ut videre est Psal. 68. 29^z. Etiam renati manent infirmi. Sapienter ergo Paulus post sanctificationem optat iis corroborationem, quæ firmentur tam ad sustinendum quàm ad abstinendum. Proprium hujus corroborationis opus est, illam vim homini indere quæ possit & bona opera aggredi, quantumvis ardua, & impugnare vitia, & repellere tentationes, & contemnere terrena, & afflictiones perpeti^a. ¶ Secundum, &c. Κατὰ τὸ κρᾶτος, &c.] Idem est quod κρᾶτος, Eph. 1. 19. & 6. 10. nam & δόξα sumitur Metonymicè pro valentia; ut Eph. 3. 16. & ἰσχύς Hebræum sic interdum vertitur^b. Secundum vim, vel potentiam, gloriæ ipsius, Dav. sic Er. V. i. e. gloriosam, five insignem & magnificam^c. ¶ In, &c. *Εἰς πᾶσαν ἐχθρότητα* ἢ μαρτυρίαν] Ut non tantum mala constanter feratis, sed & meliora speretis de inimicis vestris. Vide 2 Cor. 6. 6. Gal. 5. 22. Eph. 4. 2^d. Ad omnem tolerantiam (hæc respicit gravitatem afflictionis^e;) & longanimitatem, Dav. vel, patientiam, V. sim. Be. hæc respicit diuturnitatem mali^f. Ostendit hæc corroborationis istius, vel usum & finem, scilicet ut procreet in nobis tolerantiam, &c.^g. vel, comites individuos^h; vel, in quo situm est illud robur, nempe in patientia, &c.ⁱ. ¶ Cum gaudio] i. e. Quæ minimè extorquetur ab invitis, sed ab animo læto & alacri proficiscitur^k. Magnum hoc est & Christianorum velut proprium, ipsis malis ob Christum toleratis latari, Act. 5. 41. Phil. 2. 17, 18^l. Hoc autem gaudium non est de objecto patientiæ, sed de actu, fructu, & fine^m.

12. Gratiis agentes, &c.] Cohæret cum v. 9. Non desinimus — orare, &c.ⁿ. ¶ Qui, &c. τῷ ἰσχυρῷ^o Dav. sic Vor. οὐκ ἡμᾶς εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν κληρῶν τῆς ἀγίας ἐν τῷ φωτί] Vocem ἰσχυρῶν habuimus 2 Cor. 3. 6. Respondet Hebræo כִּבְרָה. Μέγας κληρῶν, חֲבִל נְחִלָּה, Deut. 32. 9. Sed ut ostendatur discrimen Legis & Evangelii, additur hic τῆς ἀγίας ἐν τῷ φωτί, i. e. τῷ ἐν τῷ φωτί, subaudito articulo, ut scæpe; qui exprimitur Rom. 2. 19. ubi est τῷ ἐν σκότειν. Est autem ἐν τῷ φωτί qui lucem habet comitem, 1 Joh. 2. 9, 10^x. * G. [Verba sic reddunt:] Qui idoneos (vel, dignos, Sy. Ar.) nos fecit (i. e. Dignatus est nos assumere^y, & aptos atque sufficientes reddere^z, cum effemus inepti ab bonum spirituale, 2 Cor. 3. 5. Nos autem idoneos reddit Deus, tum, 1. potenti suâ operatione, quæ nos mutat & regnerat; tum, 2. misericordi suâ acceptatione, quæ infirmitates nostras tegit, & conatus imbecilles reputat pro perfecta obedientia^a.) ad participationem (vel, partem, Mo. portionem, Eth. Ham. Gom. vel, perceptionem, Vor.) sortis (i. e. vel, 1. statûs five conditionis, ut in illo, Sors tua mortalis: q. d. statum filiorum Dei, Joan. 1. 12, 13. Eph. 2. 19^b. Vel, 2. hæreditatis^c, nempe cœlestis^d, five vitæ æternæ^e: quam sortem dicit, ut significet eam non ex nostris meritis donari, sed ex sola Dei gratia^f, five ex electione gratuita, quomodo divisa erat terra Canaan juxta divinum decretum, &c. quod hic alluditur^g.) sanctorum (i. e. sanctis promissæ ac repositæ^h, non autem impiis, 1 Cor. 6. 9ⁱ.) in lumine, five luce, Er. Pi. &c. Quod exponi potest, vel, 1. de lumine fidei^k, five veritatis^l, five Evangelii^m, quo illuminavit nosⁿ, totumque mundum^o; q. d. quæ est in lumine & cognitione Christi: vel, per lumen Evangelicum^p. Vel, 2. de lumine gloriæ^q, five de regno cœlesti & glorioso, ubi summa lux & felicitas, 1 Tim. 6. 16. Apoc. 21. 23^r.

13. Qui, &c. ὁς ἐπέλευσεν, &c.] Qui (nempe Deus Pater †) eripuit (Plus hoc est quàm liberavit: liberantur etiam qui volunt & cupiunt & merentur liberari; sed eripiuntur sæpe inviti, ut Lotus à Sodomis. Magnificat & gratiam & potentiam Dei †.) nos (infirmos, rebelles, liberationis nostræ hostes^v;) ex potestate (id est, vel jure condemnandi, Rom. 6. 21, 23^x. vel dominatu^y: Qui facit peccatum, servus est peccati, Joh. 8. 34^z.) tenebrarum, Pi. i. e. Vel, 1. Diaboli^a; qui vocatur tenebræ^b, quia est princeps tenebrarum^c; quia tenebras amat, & in eas trahit homines^d, & regnat in tenebris, h. e. mentibus & cordibus impiorum^e, & sibi subditos obtenebrare molitur †: vel, 2. peccati^f, Ethniciſmi^g, ignorantia Dei & impietatis^h: quæ tenebræ appellantur 2 Cor. 4. 6. Eph. 4. 18ⁱ. vel, 3. mortis æternæ^k, & maledictionis divinæ^l. Εξουσία σκότους dicuntur hic tenebræ efficacissimæ ad obtenebrandos animos^m. ¶ Et, &c. καὶ μετέστην, &c.] Et tranſtulit (Metaphora ab iis qui colonias in novam regionem deducuntⁿ;) nos in regnum filii (i. e. Vel, 1. in Regnum gloriæ, nempe cœlum, in quod nos tranſtulit, non re, sed jure & spe^o; vel, 2. in regnum gratiæ^p, five Ecclesiam^q. Dicit autem regnum filii potius quàm regnum Patris, 1. quia Pater neminem admittit ad hoc Regnum, nisi per Filium; 2. quia Christus illud à Patre accepit gubernandum usque ad finem seculi; 3. ut tranſitum paret ad seq. dissertationem de persona filii^r.) dilectionis suæ, Mo. Vulg. vel, dilecti sui, Er. P. Pi. G. &c. Eph. 1. 6^t. Est Hebraismus, ut cum dicitur mens sanctitatis & similia^u. Avē non pendet ab ἀγάπῃ, sed ab ὁρῷ^v.

14. In quo (nempe solo^x; quatenus in illo sumus^y: vel, Per quem, V.) habemus (nos scilicet Christiani^z;) redemptionem] A servitute peccati^a, Diaboli, & inferni^b. ¶ Διὰ τὴν αἱματὶν τοῦ υἱοῦ] Per sanguinem ipsius, P. Pi. &c. i. e. Per mortem sanguinolentam^c: non quod præviæ actiones & passionis Christi nihil conducebant ad salutem nostram promerendam, sed quod in morte fuit complementum satisfactionis^d. Videntur hæc verba ascripta hic ex Eph. 1. 7. Nam MS. ille quo toties utimur non magis hæc habet quàm Sy. & Lat. & Amb.^e. * G. ¶ Remissionem (vel, Id est, remissionem, P. Be. &c. Appositio^f.) peccatorum] q. d. Quæ sita est in remissione peccatorum^g; ac proinde & in liberatione à morte & ira Dei, & tyrannide Diaboli^h. Optimo consilio hoc additur, ut significetur, esse quoque aliam liberationem, quæ in futurum seculum reservatur, nempe à corruptione

corruptione corporis, & miseriis externis, & reliquiis peccatiⁱ.

¹ Dav. ² Camer. ³ G. ⁴ Zan. ⁵ Dav. Me. ⁶ T. ⁷ G. ⁸ Dav. ⁹ Gom. ¹⁰ sim. E. ¹¹ Dal. ¹² Dav. ¹³ T. sic ¹⁴ Dal. ¹⁵ Dal. ¹⁶ Gom. ¹⁷ Gom. ¹⁸ Gom. ¹⁹ Dal. ²⁰ Pi. ²¹ Dav. ²² G. ²³ Q. in ²⁴ Vor. ²⁵ Q. in ²⁶ Dal. ²⁷ Dal. ²⁸ Cam. ²⁹ Cam. ³⁰ Q. in ³¹ Dav. ³² E. ³³ Gom. ³⁴ Be. ³⁵ Be. ³⁶ Dav. ³⁷ Gom. ³⁸ ex ³⁹ Cyr. & Th. ⁴⁰ Gom. ⁴¹ Dav. ⁴² Gom. ⁴³ Gom. ⁴⁴ Gom. ⁴⁵ Caf. ⁴⁶ Gom. ⁴⁷ Gom. ⁴⁸ ex ⁴⁹ Oecum. ⁵⁰ V. sic ⁵¹ Zeg. Dav. ⁵² Be. Pi. ⁵³ Gom. ⁵⁴ Dav. ⁵⁵ Dav. ⁵⁶ Gom. ⁵⁷ Cain. ⁵⁸ Gom. ⁵⁹ Gom. ⁶⁰ fic ⁶¹ Cam. ⁶² Pi. ⁶³ Dav. ⁶⁴ Dal. ⁶⁵ D. Vor. ⁶⁶ Ham. ⁶⁷ Gom. ⁶⁸ Cam.

15. *Qui* (scil. filius Dei^k) est *imago* (vel, *aspectabilis imago*: ita enim Latini loquuntur^l.) Dei (Patris scilicet^m) *invisibilis* vel, *inaspecti*, G. *inconspicui*, V. Idem sensus 2 Cor. 4. 4. 1 Tim. 3. 16. Heb. 1. 3. Adam *imago Dei* fuit, sed valde tenuis: In Christo perfectissime apparuit quam Deus esset sapiens, potens, bonus. Sic in aqua Solem conspicimus. Aliud *imago*, aliud *umbra*, qualis in Lege, Heb. 10. 1ⁿ. *Imago* tria dicit, 1. similitudinem: 2. derivationem aliquo modo ab eo cujus imago est: non enim dicimus ovum ovi alterius imaginem esse: 3. quod pertineat ad speciei sive naturam sive designationem. Quæ omnia in Christo erant^o. Hic *imago Patris* dicitur, 1. respectu Dei Patris ejusdemque cum eo essentia, per æternam generationem, Heb. 1. 3 P. sic est & semper fuit imago Patris, perfecta, essentialis, invisibilis^q; Patri per omnia similis & æqualis^r, æternitate, Joh. 8. 58. immutabilitate, Heb. 1. 11, 12. immensitate, Joan. 3. 13. intelligentiâ, Apoc. 2. 23 f. 2. respectu ad nos, ratione incarnationis & officii: quod post carnem assumptam fuit visibilis imago Patris^v, & Patris naturam, opera, & voluntatem patefecit^x, & omnia Patris opera fecit, Joh. 5. 19. Vide Joan. 1. 3. & 13. 18. & c. Sensus, q. d. In quo Deus naturâ invisibilis, quasi conspiciendum se præbuit per opera Christi, ex quibus apparebat, Deum in ipso esse, eumque divinâ, eaque propriâ, potentiâ operatum esse^z. Dicitur autem Deus *invisibilis*, 1. respectu divinæ naturæ, quæ videri nequit, Exod. 33. 20. Joan. 1. 18. 1 Tim. 1. 16. 2. quia Pater nunquam apparebat Patriarchis, sed Filius & c.^a. ¶ *Primogenitus omnium creature* Itâ Mo. P. sic Er. II. Ti. Tre. & c. vel, *totius naturæ*, Ca. [Variè explicant:] *Primus in creatione*, nova scilicet, de qua 2 Cor. 5. 17. Apoc. 21. 5^b. *primogenitus omnium Dei filiorum*, Rom. 8. 29^c. sive fidelium, qui Evangelio crediderunt^d. Sic locum hunc eludunt qui Christum negant ante fuisse quam ex Virgine nasceretur. Sed hoc sensum ineptum reddit, quasi Apostolus hoc, velut arcanum, docere voluerit, Christum fuisse priusquam homines prædicationi ejus crederent. Et quâ, quæso, autoritate, generalem hanc *creature* vocem ad fideles restringunt^e? Arriani (& Photiniani^f), ex hoc loco colligunt, Christum creaturam esse, quia est primogenitus creaturarum, quomodo primogenita fratrum, gregis, & c. sunt de numero fratrum, gregis, & c.^g. [Sed diversimodè respondent & hunc locum exponunt:] 1. Sic non *primogenitum*, sed *primò creatum* dicere debuit^h: At non dicit hic *πρωτόγονος*, sed *πρωτότοκος*ⁱ: manifestè distinguitur quod genitum est ab eo quod conditum est^k. 2. Hic non connumeratio cum creaturis est intelligenda, sed antecessio solum. In primogenitis qui habent secundo-genitos eadem est natura primi & secundi. At Christus itâ dicitur primogenitus ut sit unigenitus^l; idque ut ratione matris Virginis, Mat. 1. 25. itâ quoque respectu Patris, Joh. 1. 14^m. vox *primus* dicitur, ratione, vel, 1. consequentium, & sic ponit ordinem, 1 Cor. 15. 47. vel, 2. antecedentium, & sic nullum ponit ordinemⁿ; sed [tantum] excludit prioritatem rerum aliarum^o; quo sensu Deus *primus* dicitur, Esa. 41. 4. quod ante eum nullus, Esa. 43. 11 P. 3. In hoc loquendi genere composita vox est dissolvenda, ut Act. 1. 24. *καρδιογνώστα πάντα*, pro *γνώστis καρδιῶν πάντων*, i. e. *qui nōsti corda omnium*. Sed hic ampliùs *πρωτότοκος* pro *τεχθεὶς πρῶτος* accipiendum^q: constructio hic est, qualis Joh. 1. 15. *πρῶτος μὲν*, pro *πρῶτος μὲν*^r: vel, est Ellipsis præpositionis *πρῶτος*, ut plenè dicatur, *πρωτότοκος πρῶτος πάντων κτιστῶν*^t: Sensus est, genitus ante omnem creaturam^u, h. e. ab æterno^v. Est quidem hæc paulò durior constructio: sed voluit Paulus cum æterna Christi generatione creaturæ mentionem copulare, ut inde intelligatur itâ fuisse à Deo Patre ab æterno genitum, ut in tempore esset principium effectivum totius creaturæ^x. 4. Vox *primogenitus* non propriè h. l. sed Metaphoricè accipitur^y, vel Metonymiâ antecedentis pro consequente^z, pro Domino & hærede^a. [Hanc sententiam probant:] 1. ex collat. Heb. 1. 2, 6^b. 2. ex familiari hujus vocis usu in Scriptura^c. *πρωτόγονος* Hebræis dicitur, & quod primum, & quod

summum est in quoque genere^d: sic Job. 18. 13e. *primogenitus Mortis*, h. e. Princeps mortis, vel morti præfectus^f: Psal. 89. 27^g. *primogenitus Regum*, i. e. præcipuus inter Reges: Esa. 14. 30. *primogeniti pauperum*, i. e. pauperrimi^h: Jer. 31. 9. & alibiⁱ. Sic infra v. 18, *primogenitus*, i. e. Princeps, seu Dominus, mortuorum in beata resurrectione excitandorum. [3. ex Jure primogenitorum:] *πρωτόγονος* apud Hebræos erat fratrum suorum dominus, & familiæ velut princeps, & hæres omnium bonorum paternorum. Quin & Latinis *hæres* pro *domino* accipitur, ut in Justin. Institut. 1. 2. Tit. 19. de Hæred. qual. & differ. § ult^k. 16. *Quoniam* (Probat Christum omnibus creaturis priorem esse & excellentiorem^l, sive esse Deum æternum, quod asseruit v. præced^m.) in, & c. *Εν ἀρχῇ*, & c.] In ipso (vel, *Per eum*, P. Be. Pi. Mo. T. ceu causam efficientem: *ὅτι* pro *διὰ*, ut sæpeⁿ.) *condita sunt universa*] Accipitur hoc de nova seu secunda creatione, sive universalis rerum reformatione^o. Certum est, *per verbum creata omnia*. Sed quæ præcedunt, ostendunt hic de Christo agi, quod hominis est nomen, quomodo etiam Chrys. hunc accepit locum. Sed ille intelligit mundum creatum propter Christum, sensu non malo. Sed propter id quod præcedit rectius est *ἐν τῷ* hic interpretari *ordinata sunt*, novum quendam statum sunt consecuta. De quo significato vocis *ἡγεῖν* diximus in Prolegomenis ad Evangelia; & Eph. 2. 10, 13. & 3. 9. & 4. 24. Angeli Hominiibus, Homines inter se reconciliati sunt sub Christo P. Verùm de reparatione mundi per Christum hoc loco non agi facile evincitur: 1. quia de ea mox agere incipit, v. 18. & c. 2. quod inter has res creatas numerat Angelos^r, de quibus quoque fusiùs agit quàm de reliquis, qui certè per Christum non erant renovati ac reparati, quia nunquam lapsi, & c. 3. ex collat. similibus locorum, ut Joan. 1. 3. Heb. 1. 10^t. 4. quod *creandi* vox, hic simpliciter & indefinite ponitur, cum de nova creatione nunquam usurpetur, nisi restrictione aliquâ additâ, ut Esa. 65. 17, 18. Eph. 2. 15, 26^v. De prima ergò creatione hic agitur^x. ¶ In *caelis* (tum aërio, tum stellato, tum summo, ubi sedes est angelorum & beatorum^y.) & in *terra*] Sive in superficie, sive in visceribus terræ, sive quæ sunt in mari^z. ¶ *Visibilia* (i. e. corporea^a; ut stellæ, plantæ, animalia^b, & omnia corpora^c.) & *invisibilia*] i. e. Incorporea^d, ut Angeli & animæ beatorum^e: ea quæ sunt in Mundo supremo, qui *ὁ κόσμος ἀνεώροτος*, 1 Tim. 1. 16^f. ¶ *Sive*, & c. *Εἴτε θεοὶ*, & c.] His nominibus designat, vel, 1. humanam omnem politiam^g, sive imperia omnia, & c.^h, ut hæ voces in usu sunt, Tit. 3. 1. 2 Pet. 2. 10. Judæ v. 8ⁱ. sive gradus dignitatum inter homines^k. *Throni* sunt Regum, *κυβήκτες* Regulorum, *ἀρχαὶ*, præfecti provinciarum & urbium, *ἐξουσίαι*, potestates inferiores^l. Vel, 2. politiam cœlestem^m, sive angelosⁿ; eorumque vel varia officia & effecta^o, vel varios ordines^p, quos rerum humanarum^q, ac visibilium nominibus significat^r: *Throni*, i. e. Angeli in thronis confidentes quasi Reges quidam. Vide quæ diximus ad Gen. 41. 40. Rom. 8. 38. Eph. 1. 21. Tales sunt illi in Daniele qui Regnis totis prædident, Chaldæorum, Persarum, Græcorum. His respondent in Ecclesia Patriarchæ, quorum sedes *δεξιῶν* eximie dicti: quæ *κυβήκτες* vide Eph. 1. 21. quæ *δυνάμεις* & *ἐξουσίαι*, vide ibid. & ad Rom. 8. 38 f. [De Angelorum ordinibus qui plurâ velit, adeat Gom.] Hunc sensum suadent, 1. usus harum vocum, quæ iis sæpe tribuuntur^t: 2. loci scopus^v: quia Paulus invisibilia, quorum meminit his vocibus subdividit^x; & ostendere vult contra Pseudo-apostolos, qui cultum Angelorum urgebant, Christum solum esse colendum, non Angelos^y. ¶ *Omnia* (sub. *inquam*: est Epanalepsis^z.) *per ipsum*] Ut causam efficientem^a, ut per principium à principio^b. *Διὰ* non semper notat causam instrumentalem, sed interdum principalem, ut Eph. 1. 1. interdum connotat ordinem, non inæqualitatem^c. *Omnia*, quæ pertinent ad creationem, vel, 1. novam: vide Heb. 1. 2^d. vel, 2. primam rerum omnium^e. ¶ In, & c. *Εἰς ἀρχὴν*] In ipsum, Val. Er. ut causam finalem^f. Ejus respectu, P. Be. Pi. Propter ipsum, V. G. E. i. e. ut ipse omnibus illis præfesset^g, sitque hæres omnium^h, vel ad ipsius gloriamⁱ.

17. *Ante omnes*] Angelos & creaturas quaslibet. *Πρὸ πάντων*] *Ante omnia*, Er. P. E. ex Sy. &c. Prior omnibus creaturis, ut dignitate, ita & tempore¹; ac proinde æternus Deus^m; & ab æterno genitus à Deo Patre, non creatusⁿ: est a & ω juxta Apoc. 1. 8. Intelligit, ut jam diximus^o. [de quo judica ex dictis.] ¶ *In*, &c. *Ἐν αὐτῷ συνέστηκε*] *In ipso* (vel, *Per illum*, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. manu ejus & providentiā P.) *constant*, Vulg. Mo. Ca. vel, *consistunt*, Er. Pe. Be. Pi. Tre. Ti. &c. i. e. sustentantur^q, Heb. 1. 3^r. conservantur[†], & reguntur^t. Conservatio autem non minus Deo propria est quàm ipsa creatio^v. Et hæc vox de veteri creatione ad novam traducitur. Vide 2 Pet. 3. 5. Sic apud Philosophos *ἀσάτισ πρῶτη*, i. e. *καταρχὴ* *.

18. *Et ipse* (secundum utramque naturam^v, etiam humanam^z) *est caput corporis Ecclesie*] Itā P. &c. vel, *corporis, id est, Ecclesie*, Be. Pi. G. ut mox hæc locutio exponitur: Eph. 1. 22. & 4. 15. & 5. 23 ||. vel, *corporis sui*, mystici^b, quod est Ecclesia^c: vel, Ecclesie tanquam corporis sui^d. Ut caput, 1. unitum est corpori per nervos & animam; 2. toti corpori eminet^z; 3. corpori dat vitam & motum^f: itā Christus Ecclesie, &c. ¶ *Qui*, &c. *Ὁς ἐστὶν ἀρχὴ, πρωτότοκος ἐν τῶν γενῶν*] *Qui est* (vel, *Estque etiam*, Be. Pi.) *principium*, (Sic & Apoc. 1. 8. *ἡ ἀρχὴ*, origo mundi melioris^h: initiumⁱ; vel, primitiæ, h. e. præcipua hujus corporis pars^k: confer 1 Cor. 15. 20^l. *ἀρχὴ* pro *ἀπαρχὴ* m. Al. *principium*, i. e. causa prima efficiensⁿ, vel, 1. omnium omnino creaturarum^o; vel, 2. Ecclesie P, & radix regenerationis, &c. q. vel, 3. resurrectionis, ut verbis seq. declarat.) *primogenitus* (vel, & *primogenitus*, P. Be. ex Sy. Pi.) *ex mortuis*, Mo. &c. Sic & Apoc. 1. 8. & eodem sensu *primitiæ dormientium*, 1 Cor. 15. 20[†]. Primus resurrexit, 1. dignitate^t: 2. causalitate^v, quia ejus resurrectio causa est nostræ^z: 3. tempore^y; non quidem absolute^z, sed ad immortalem vitam^a, Heb. 9. 28^b. Primogenitura Christi triplex erat, 1. æterna ex Patre; 2. temporalis à matre; 3. metaphorica^c: resurrectio enim est ceu genitura quædam, Act. 13. 33^d. & *regeneratio* dicitur Matth. 19. 28e. Caput & Princeps, seu Dominus, mortuorum in beata resurrectione excitandorum^f. Al. *ἀρχὴ πρωτότοκος*, sine articulis hic positi, possunt verti *principium primogenitum*, &c. q. d. primum principium, quod ille sit fons, dux & autor, resurrectionis^g. ¶ *Ut sit*, &c. *Ἦνα γίνηται ἐν πάσιν αὐτῶν πρῶτος*] *Ut* (Vel conclusio est ex antecedentibus deducta, Si author est omnium & restitutor, jure illi primatus debetur; vel finis est, quo resurrectio Christi illustratur: hoc malim ex collat. Rom. 14. 8, 9. & 2 Cor. 5. 15^h.) *sit in omnibus* (vel, *inter omnes*, Be. Pi. vel, 1. res & creaturas, etiam Angelosⁱ, ut Eph. 1. 22. quod scopō optimè convenit^k: vel, 2. fratres, ex Rom. 8. 29^l. quorum respectu primogenitus vocatur^m.) *ipse primas tenens*, P. In vitæ sanctitate, in miraculis, in doctrina, in reditu ad vitamⁿ: vel, imperium habens^o.

19. *Quia*, &c. *Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐυδίκησε* (Nempe Deus, qui Nominativus sæpe subauditur. *Ευδίκησεν* autem cum Nominativo rectè jungitur, ut Rom. 15. 26. 1 Cor. 1. 21. Gal. 1. 15 P.) *πάν τὸ πνεῦμα καὶ τὸν λόγον*] *Quoniam in eo placuit* (vel, *libuit*, Be. visum est, Ca. sub. Patri, Er. Il. P. Be. V. Ti. Ca. Pi. &c. nempe ab æterno^q, beneplacito seu decreto suo^r: non ergò arripuit Christus, aut sibi assumpsit hunc honorem. Porro Christum hic non considerat Paulus simpliciter ut Dei Filium, quo respectu divinam essentiam ac plenitudinem, non ullo voluntatis decreto, sed naturali communicatione æternæque generatione, accepit; sed ut Mediatorem, in quo omnem perfectionem, divinam humanamque naturam, concurrere voluit Deus[†]. Qu. Quomodo constat de hoc Dei decreto, &c. Resp. Ex testificatione Dei apud Moysen & Prophetas, &c.^t.) *ut omnis plenitudo inhabitaret*, P. sic Er. Be. Ca. &c. i. e. Perpetuò & inseparabiliter adestet^v, non per tempora, ut in Prophetis. Hæc est *ὑποστατικὴ ἕνωσις* *, [hypostatica unio.] Duplex hic est ratio, cur Christum rectè vocetur *caput Ecclesie*, 1. à causa efficiente, quia *complacuit Deo*: 2. à causa formali^y; à plenitudine omnium bonorum^z, & donorum quæ eum idoneum caput Ecclesie reddunt^a. Hinc

colligendum relinquit, non opus esse, ut Moysen aut Angelos cum Christo miscerent, cum in uno Christo omnis esset plenitudo^b. *Plenitudo*, nempe *Divinitatis*, quod^b Dal. hic interpretandi causâ addunt quidam Latini cod. i. e. Divinarum virtutum, ut infra 2. 9. Sic *πληρωμα* habemus & Job. 1. 16. ubi dicta vide^c. *Plenitudo* in Scriptura interdum rei magnitudinem, & justam integramque mensuram denotat; interdum quoque id quod rem aliquam implet atque perficit, quomodo populus dicitur *plenitudo terræ*, vel *urbis*, &c.^d. *Plenitudinem* hic intelligunt, vel, 1. Deitatis, Col. 2. 9^e. i. e. omnes Divinæ naturæ proprietates, sapientiam, omnipotentiam, &c. quarum respectu Christus jam dictus est *imago Dei*, *creator omnium*, &c.^f: ut probet Paulus, Christum primatum habere, quia est Deus patefactus in carne^g. Vel, 2. gratiæ habitualis^h, sive donorum spirituumⁱ, quomodo omnia genera, omnesque gradus plenè & unitè in Christo concurrunt, tanquam in capite, à quo transfunduntur in reliquos homines, Joh. 1. 16^k. Pi. Et forsan utramque hanc plenitudinem hic complexi voluit Paulus, quia utraque ut in Christo habitat, ita & requiritur ad constituendum perfectum redemptorem & caput Ecclesie^l.

20. *Et*, &c. *Καὶ ὁ αὐτὸς ἀποκαταλλάξει πάντα εἰς αὐτὸν*] De voce *ἀποκαταλλάξει* vide Eph. 2. 16^m, pro eo Eph. 1. 10. dixit *ἀνακαταλλάξαι* n. Decrevit Deus, sublati inimicitii & offensionibus, omnes ad unum caput, Deum, recolligere^o. Reconciliationis, quam factam esse supponit, modum h. l. describit P. *Et per eum* (i. e. per verbum ipsius[†]; non per Angelos, quos, ut reconciliatores, in locum Christi Simon introducebat^q;) *reconciliaret omnia sibi*, P. Be. Ca. Tre. &c. i. e. Deo Patri, ex collat. Rom. 5. 10. 2 Cor. 5. 18, 19^r. vel, *erga se*, Er. Il. Ti. V. vel, *in*, sive *ad ipsum*, Mo. tanquam commune caput^t. Al. *εἰς αὐτὸν* hic sumendum ut supra[†] E. v. 16. *sub ipso*, sive *itā ut ipsi pareant*^t. Alii legunt *εἰς αὐτὸν* ||, pro *εἰς αὐτὸν* †, i. e. *εἰς αὐτὸν* *. Loquitur autem de efficacia reconciliationis, quatenus consideratur in se & proprio suo valore hoc *λύτρον*, & quatenus offertur omnibus, &c. non de actuali reconciliatione: multi enim non reconciliantur Deo, ob defectum applicationis. Locus hic explicatu difficilis est. Qu. Quid hic vult per *omnia*, *præsertim quæ in cælis*, ut sequitur, & quomodo hæc Deo per Christum reconciliantur^v? Dav. Resp. 1. Complectitur his verbis omnes creaturas terrestres & coelestes^z, sive ratione præditas, sive eâ destitutas^a, totamque fabricam machinæ coelestis & terrestris, quæ suo modo omnia participant in hoc beneficio redemptionis, juxta Rom. 8. 19, &c. Eph. 1. 10. 2. Dav. His autem verbis non significat reconciliationem Deo factam per Christi mortem, quæ Angelis minimè congruit, & de qua agit verbis proximè seq. sed reconciliationem ac reunionem creaturarum non cum Deo, sed inter se invicem, quā non solum Angeli, sed & ipsa elementa, nobis ob peccatum antè infensa, nobiscum reconciliantur, &c.^z. Sensus loci est, Angelos & homines inter se reconciliari, unitos tanquam unum corpus in Christo ut capite, pace inter eos compositā per sanguinem ejus, &c.^b. Non placet: quia apertè loquitur de reconciliatione terrestrium & coelestium quæ fit Deo, non quæ fit inter se^c. Verum illud *εἰς αὐτὸν* non denotat^d terminum hujus reconciliationis, sed eventum & finem^e, sive causam finalem^f; eam scilicet factam esse non cum ipso, sed *in seipsum*, sive ad Dei gloriam^g. Resp. 2. Idem hic intelligit quod Eph. 1. 10. pios Angelos & pios homines. Locutio plena fuerat, *τὰ πάντα εἰς τὸν πατέρα* †. Per ea quæ in cælis intelligit Angelos, qui *reconciliati* dicuntur per Christum, non restauratione, sed continuatione gratiæ & pacis, ut Christi mortis beneficio liberati essent à periculo lapsus, in quo versabantur^g, utpote creaturæ, &c. & ut confirmati essent in amore divino, & eleventur ad gloriosam & stabilem Dei participationem, quæ superat naturæ creatæ vires & dignitatem. Non dubitandum est, Angelos ipsos indigere gratiā Christi redemptoris, gratiā, inquam, non propriè *reconciliante*, sed *elevante & confirmante*^h, ut in statu suo perseverarentⁱ. Sed audax est hæc assertio, & fundamento caret in Scriptura S^k. Sic enim Christus esset mediator Angelorum, quod repugnat naturæ istius officii,

officii, quippe quod offensionem & inimicitiam præcedentem supponit¹. Deinde quod hic additur, *per sanguinem ejus*, quomodo Angelis, qui nec veniā, nec sanguinis effusione, opus habebant, conveniet? Est quidem Christus caput etiam Angelorum, sed quā creator, & conservator, &c. & ex personæ ipsius dignitate, & obedientiæ præstantia, Phil. 2. 9, 10. non autem quā redemptor, sive mortis suæ satisfactione^m. [Hæc de secunda sententia.] Resp. 3. Per omnia hic intelligit universam Ecclesiam, quam & alibi *mundum*, simili dicendi genere appellat, ut 2 Cor. 5. 19. confer Eph. 1. 10ⁿ. vel, omnes fideles sive electos, tum jam in cælum receptos, tum eos qui adhuc degunt in terra^o. Sed hæc expositio videtur, 1. coacta, quia *quæ in cælis* ex usu Scripturæ Angelos designat, quorum sedes ibi est: 2. frigida, nec verborum sublimitati ac dignitati ullo modo respondens. Si enim hoc tantum voluit, fideles Deo reconciliatos esse, quorsum eos in duo genera distribueret? & quis dubitat fideles utriusque generis reconciliatos esse Deo? Sed consilium Apostoli erat, ut extolleret opus Dei per Christum, quod scilicet non ad homines duntaxat, sed & ad cælos ipsos extenderet P. Resp. 4. Per omnia *quæ & in cælis & in terris* intelligit Judæos & Gentes, sive omnia hominum genera, ut idem hic intelligatur quod *reconciliatio mundi*, Rom. 11. 15. Notanda hic est Hebræorum phrasim, qui quodvis totum mentione ac enumeratione partium designare solent: sic diem naturalem vocant *vesperam & manē*: sic mundum hunc inferiorem (cūm desit illis verbum unum quo eum significant) per *cælum & terram* sæpe designant. Hunc sensum suadet & collatio Eph. 2. 14, 16. Nec obstat quod *πάντα* hic sit neutrius generis, quia neutrum pro masculino sæpe ponitur, ut Matth. 18. 11. *Christus venit servare τὰ ἀπολλόμενα*, i. e. homines perditos: Gal. 3. 22. *Conclusit omnia*, id est, omnes homines, *sub peccato* q. ¶ *Pacificans* (vel, *Pace-faciā*, Il. Be. Pi. &c. scilicet inter Deum & homines: pacificatā Dei iustitiā, & irā ejus adversum nos restinctā^r. Quod Eph. 2. 16. Christo tribuitur, id hic tribuitur Deo ejus Patri, ut qui hoc per Christum effecerit. *Ἐξομολογήσας* factum ad exemplum Hebræi *עֲשָׂה* t.) *per sanguinem crucis ejus*] i. e. Qui in cruce effusus est^t. Sanguinis effusio, & maledictum crucis supplicium, ex Dei decreto & prædictione ad peccatorum nostrorum expiationem erant necessaria, Heb. 9. 22, 23. Gal. 3. 12^v. *Sanguinis* hic fit mentio, quia per sanguinem sancire fœdera solebant, ut diximus ad Mat. 26. 28. Adde & Rom. 3. 25. & 5. 9. Eph. 1. 7. Addidit autem *καὶ ζωὴν*, ut intelligatur mors hæc fuisse conjuncta cum suis cruciatibus^x.

21. Et, &c. *καὶ ὁμοῦς* — ἀπολλόμενοι καὶ ἐχθροὶ τῇ διαβολῇ τοῖς — *πάντα* ἢ ἀπολλόμενοι^z] Et (vel, *Itaque*, P. Be. Pi. Zan.) *vos* (Generalem doctrinam ad illos applicat y:) *aliquando* (vel, *quondam*, P. Pi. olim, i. e. vel, 1. ante adventum Christi; vel, 2. ante prædicationem Evangelii inter vos^z.) *existentes alienatos* (vel, *cūm essetis abalienati*, Pi. sic Be. Heb. *אֲבָיָה*, Psal. 69. 8^a. A quo^b A Deo^c, à populo Dei, quod additur Eph. 2. 12^d. à Christo, à spe salutis^x, à cultu Dei^f.) & *inimicos* (animo alieno à Deo, Rom. 5. 10⁸. *hostes*, tum, 1. activè, quod Deum odissent^h, ut Act. 13. 10. Phil. 3. 18. confer Rom. 8. 7ⁱ. tum, 2. passivè, quod Deo essent exositi^k, ut Rom. 11. 28^l. hostili animo adversus Deum^m. Videmus quales sint homines ante conversionemⁿ, sive in statu naturæ corruptæ^o.) *mente* (vel, *cogitatione*, Val. Er. vel, *mentibus vestris*, Tre. ex Sy. *Διαβολὰ* & intellectum & voluntatem complectitur: totus ergo homo corruptus est p.) *in operibus malis*, Mo. Er. Il. (quæ impietatem comitari solent, 1 Cor. 6. 10, 11 q. sub. *existente*, Il. Dav. vel, *inherente*. Mens dicitur esse in ea re quam semper cogitat, ut famelici animus esse dicitur *in patinis*^r. Mihi Dativus, *διαβολῇ*, pendet à præced. ἐχθρῷ, quippe declarans instrumentum seu modum inimicitiae^s. Vel, *propter opera mala*, Tre. ex Sy. vel, *operibus malis* intentā, P. Be. Zan. Dav. vel, videlicet *per opera mala*, Pi. q. d. & qualitate malā animæ, & pravitate operum t: Labes in mente inherens ostendit se in malis operibus, juxta Gen. 6. 5^t.) *nunc* (vel, 1. post Christi adventum: vel potius, 2. postquam credidistis v.) *autem* (sed abundat hic s, ut Eph. 2. 4^x.) *reconciliavit*, Mo. h. e. Deo amicos

fecit, nempe per conversionem^y: *Reconciliavit*. Quis? Idem. vel, Christus patri; vel potius, pater sibi: ut continuet orationem de patre^z.

22. *In corpore carnis* (id est, carne^a, non cœlesti, aut phantastico^b; non alieno, ut fingebat Basilides^c, sed proprio^d, vero^e, verè humano^f, atque ejusdem naturæ cum nostris corporibus^g: forsan hoc additur *διακριτικῶς*, ut corpus Christi naturale distinguatur à mystico^h; vel ad discrimen corporis spiritualis & immortalis, quod jam amplius pati non potest. Confer 1 Cor. 15. 44. &c. i. Al. *Corpus carnis* nihil aliud quàm *carnem* significat, quia Heb. *בָּשָׂר* ut *corpus*, ita & *essentiam* rerum incorporearum, significat^k. Per corpus Christi, simile nostro, constans ex carne & ossibus. Tantas res perfecit instrumento adeo tenui^l. Ut antè *sanguinis*, ita hic *corporis & carnis* meminit, quod utrumque ad reconciliationem requirebatur, nempe sanguinis effusio, & corporis oblatio, Heb. 9. 12, 22, 25. & 10. 5, 10^m.) *ejus* (vel, *sue*, P. Pi. &c. Autè hic refertur ad nomen longius remotum: quomodo & *di* autè quod præcessitⁿ.) *per mortem*] Scilicet in eo corpore toleratam^o. Docet, quomodo hoc corpus fuit reconciliationis nostræ instrumentum, nempe moriendo p: non simpliciter, sed quatenus mortuum est q. Res mira; Vita ex morte^r. ¶ *Exhibere*, &c. *παρεστήσαυ* — ἀμύμονος καὶ ἀνεγκλήτου, &c.] Finem nostræ reconciliationis ostendit t: *παρεστήσαυ*, i. e. *eis τὸ παρεστήσαυ*, ut suprà v. 10^t. [Sic vertunt:] *Ut sisteret*, vel *exhiberet*, (sub. *præsentes*, V. vel, *Ut sibi adjungeret*, sive *admovent*, ut Eph. 5. 27^v. Non dicit, *ut sisteremus nos*, quia sanctitatem nostram, tum inherenter, tum imputatam, à Christo mutuamur^x.) *vos sanctos*, (sanctitate, vel, 1. imputatā^y; vel, 2. inherente, quæ hic inherchoata, in altero mundo perficitur^z. Hoc malim, ex collat. Eph. 1. 4. & 5. 26, 27. Tit. 2. 14. Sic & duo redemptionis nostræ præcipua capita hic continentur, 1. reconciliatio, & justificatio: deinde, sanctificatio vitæ^a.) & *irreprehensos*, (vel, *irreprehensibiles*, Er. sim. V. Be. vel, *vitæ expertes*, Pi. respectu propriæ conscientiæ^b.) & *inculpato* (respectu aliorum, q. d. quos nemo possit criminari^c. Sanctitas autem fidelium hic censetur *inculpata* & perfecta, non per se ac vi suā, sed per accidens, in Christo cui sancti infiti sunt, Heb. 13. 21. d. De vocibus *ἀγία* & *ἀμύμων* diximus ad Eph. 5. 27. *ἀνεγκλήτου* vocem habemus 1 Cor. 1. 8. 1 Tim. 3. 10. Tit. 1. 6, 7. Utuntur Plato & Xenophon. In Glossario, *ἀνεγκλήτου*, *inaccusabilis* x.) *coram se*, P. &c. vel, *coram ipso*, Vulg. *in conspectu suo*, Er. vel, *ejus*, nempe Patris^f, i. e. verè tales^g, Deo spectante & approbante, ut Eph. 1. 4^h. Ostendit nihil prodesse hominibus speciem pietatis ac religionis, &c. i.

23. *Si*, &c. *Εἴη ἐμπνευμένοι* — *μὴ μετακινούμενοι*, &c.] *Siquidem permanetis in fide* (i. e. Si fidem habeatis veram ac vivam, non temporariam, sed constantem & perpetuam^k, si perseveretis in fide^l, si modò fidem illam semper servatis, non in intellectu tantum, sed & in proposito. In hac re coepisse non sufficit^m. Si non permanetis in fide, participes esse non potestis beneficiorum Christiⁿ, vel reconciliationis^o; Christus vos non exhibebit sanctos, irreprehensos, &c. p. vel, nihil vobis proderit quod Christus vos tales exhibuerit, &c. q.) *fundati* (Mat. 7. 25. Luc. 6. 48. Eph. 3. 17. 1 Pet. 5. 10. *ἰδρυμένοι*. Domus bene fundatæ durant. Est autem translatio ducta [vel] à Templo, 1 Reg. 6. 37^r. vel, ab ædificiis, quorum fundamenta in firmo solo poni solent^t.) & *firmi*, (1 Cor. 7. 37. & 15. 58. In Glossario, *ἐδρῶν*, *firmus*, *stabilis*. Sedere, positio est durabilis^u.) *nec dimovemini à spe Evangelii* (i. e. à spe bonorum cœlestium, quæ promittit Evangelium^v, gratis ex sola Dei misericordia^x, & propter solam Christi obedientiam^y, sub conditione fidei^z. Fides spem generat; Spes perseverantiam. Spe amissā, perseverantia concidit^a.) *quod audistis*, (nempe ab Epaphra^b: sub. *Evangelii*, inquam, P. Be. Pi.) *predicati* (vel, *quod predicatum est*, Vulg. nempe ab Apostolis^c.) *omni creature* (rationali scilicet^d, h. e. omnibus hominibus^e, sive gentibus^f: Nomen generis appropriatur homini per antonomasiam, quia hic est creaturarum princeps^g. *Κτίσις* *παντὸς ζώοντος* Hebræis κατὰ τὸν *ἑξοχὴν* *ἑοικέναι* significat. Vide Marc. 16. 15. Non debetis dubitare de futuris, cūm quæ videtis tam bene prædictis

convenient. Vide supra v. 6^b.) *quæ sub cælo est*, P. &c. Pleonasmus est, sed emphaticus, ut Act. 4. 12ⁱ. *ἡ γὰρ ὁρὸν* dicitur terra, Luc. 17. 24. aut *quod in terra vivit*, ut Act. 4. 12. Sic Hebræum *בְּתַחֲתֵי* vertitur Prov. 8. 26^k. Qu. Quomodo tunc temporis Evangelium omnibus prædicatum erat? Resp. 1. Est hyperbole, pro longè latèque. 2. Totus mundus hic opponitur populo Judæico, qu. d. non solis Judæis prædicatum est, sed etiam extrā gentibus. 3. Præteritum in prædictionibus prophetis sæpe ponitur pro futuro, cum res certò futura sit¹. ¶ *Cujus factus sum minister*] Multis in locis, etiam in Phrygia vestra. De voce *δουλοῦ* dictum supra v. 7. In MS. amplius est, *κὴν ἡ ἀποστολή*, ut 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11^m. Ostendit, Evangelium ab Epaphra prædicatum idem esse quod Paulus prædicavit, &c.ⁿ

24. *Qui*, &c. *Νὸν χαίρω*, &c.] Hoc bene sensum inchoat, ut 2 Cor. 7. 9. *ὁς*, ante *νὸν* non legerunt Græci commentantes ad hunc locum^o: at legerunt Vulg. & cod. Clarom P. *Nunc gaudeo in*, vel *super*, afflictionibus meis (vel, *de iis quæ patior*, P. Pi.) *pro vobis*, Er. Zan. i. e. quas sustineo pro vobis^q, non quidem redimendis aut expiandis, sed ædificandis, & confirmandis in doctrina Evangelica^r; vestro commodo & fructu[†], ut vos & alii eò magis in fide confirmemini, 2 Tim. 2. 10^t. vel, quas ideo patior, quia vobis gentibus prædicavi Evangelium^v. Confer Act. 21. 28, 29. & 26. 17, 18. Eph. 3. 1^x. Sensus, q. d. Adeò certum est hoc Evangelium, ut gaudeam me propter illud affligi^y. Suo exemplo animat eos ad perseverandum & patiendum, &c.^z

¶ *Et*, &c. *Καὶ ἐν ἀναπαύσει τῇ ὑπερήματι*, &c.] *Et suppleo* (vel, *adimpleo*, Tre. ex Sy. Vulg. *adimplere paratus sum*, V. *rursus readimpleo*, Mo. *vicissim expleo*, P. Be. Pi. Zan. Gom. Intelligit comparatè, vel, 1. ad Paulum, q. d. Ut partem afflictionum pertuli, sic reliquias vicissim expleo; vel, 2. ad Christum, q. d. Ut Christus pro me passus est, sic ego vicissim pro ejus gloria patior^a: ut Christus implevit sua *πρότερα παθήματα*, quæ vocari possunt *προπτερήματα*; sic vicissim ego τὰ ὑπερήματα, &c.^b) *quod deest*, five *deerat*, (vel, *defectus*, D. sic Mo. *reliquias*, P. Be. Pi. sic G.) *afflictionibus* (vel, *afflictionum*, P. Pi. &c.) *Christi* (Vox Christi hic notare potest, vel, 1. causam, q. d. quas pro Christo patior^c; vel, 2. quod malim, subiectum, q. d. quas Christus patitur^d, adhuc quotidie^e; non quidem in persona sua, sed in membris suis^f. Passiones Pauli, ac fidelium, dicuntur passionibus Christi, tum ob mysticam unionem capitis & membrorum; tum, ob sympathiam Christi cum membris suis^g. Christus magna passus est pro nobis & salutis nostræ sufficientia^h; satis passus est ad redemptionem nostram, ideòque supplemento martyrum opus non habetⁱ: sed ita amat suos ut quæ ipsi ferunt mala tanquam sibi illata sentiat, Act. 9. 5. Sic Paulo vincula ferentè, Christus ea quodammodo ferebat^k. Oportet membra conformari capiti in passionibus. Dicit ergò se supplere, vel, 1. ea quæ Christo, nempe in membris, adhuc patienda supersunt^l; vel, 2. ea quæ sibi ex decreto Dei constituta erant, &c.^m. quæ ei adhuc ferenda supererantⁿ. Videbat enim instare tempus ea complendi^o.) *in carne mea pro corpore ipsius, quod est Ecclesia*, Er. &c. supra v. 18. i. e. bono Ecclesiæ, ut jam diximus P, ut Ecclesia congregetur, perficiatur^q, ædificetur & confirmetur^r. Vide dicta ad 2 Cor. 1. 5, 6. & 4. 6, 15[†]. Hinc sequitur, *Cujus* (Ecclesiæ) *factus sum minister*, non dicit *mediator*, aut *redemptor*, ut intelligatur illum non loqui de passionibus satisfactoriis, sed ædicatoriis^t. Dicit se implere ea quæ defunt passionum Christi, non quidem ad meritum, aut vim satisfaciendi, (quid enim desit infinito?) sed vim & efficacitatem mortales perducendi ad fidem, ut Ecclesia perficiatur, docendo, hortando, patiendò, &c.^v. Quod quidam hinc colligunt, sanctorum passionibus fide libus prodesse ad remissionem peccatorum, quæ vocatur indulgentia, verum quidem est, sed ex hoc loco non videtur solidè statui posse^x. [De quo plura vide in Dav. & Gom. & E.]

25. *Cujus* (vel, 1. Ecclesiæ^y; vel, 2. Evangelii, supra v. 23. Qui Evangelio servit, idem Ecclesiæ servit. Nam Evangelium datum est colligendæ & servandæ Ecclesiæ causâ^z.) *factus sum ego minister*, (Altera ratio cur lætus patitur pro Ecclesia, sumpta ab officio suo^a:

Ministram se vocat, non *redemptorem*^b, non *dominum*^c Zan. cum imperio absoluto, &c.^c) *secundum*, &c. *Κατὰ τὴν οἰκονομίαν*, &c.] *Juxta dispensationem Dei*, (i. e. commissam à Deo curam, ut 1 Cor. 4. 1^d. vel, providam œconomiam patrisfamilias Dei, suum cuique officium distribuentis^e; vel, ut dispensem toti familiæ, i. e. singulis fidelibus, bona & dona Dei^f. Vel, *Ex dispensatione Dei*, P. Be. Pi. Dav. i. e. ordinatione, sive legitima & ordinata potestate mihi à Deo commissâ, quoad administrationem rerum spiritualium ad Ecclesiam pertinentium. Vide Heb. 5. 4^g.) *quæ data* (vel, *commissa*, V.) *est mihi* Dav. in (vel, *apud*, P. erga, Be. Pi.) *vos*, (i. e. erga gentes^h, Dav. Zan. ex collat. Act. 22. 21. Rom. 1. 5. 1 Tim. 2. 7ⁱ. Vide 1 Cor. 9. 17. Verba propè eadem habemus Eph. 3. 7^k.) *implendi* (vel, *ad implendum*, Be. Pi. *ut impleam*, i. e. impletum esse declarem^l: vel, *ad præstandum*, P. *πληρώσαι*, i. e. *eis τὸ πληρῶσαι*. Vide supra v. 10^m.) *sermonem Dei*, Er. &c. i. e. vel, 1. Metonymicè, Evangelii prædicationem, ut Rom. 15. 19ⁿ. q. d. Ut illud prædicem plenè^o, ac perfectè P, & sincerè^q; ut prædicationem quam Christus cœpit ego compleam^r. Vel, 2. Prophetias & promissiones de Christo & vocatione Gentium^t. Sed usus phrasis videtur ob stare, quia nulla hic mentio Prophetiarum, &c.^t. Vel, 3. sensus est, ut omnia loca impleam verbo Dei^v; ut ubivis prædicarem sive per me ipsum, sive per alios^x; ut Evangelium promoveam, & ministerium meum absolvam usque ad mortem, neque ullis afflictionibus ab illius prædicatione deterrear^y. Eadem locutio est Rom. 15. 19^z. & 1 Macc. 2. 55^a.

26. *Mysterium* (vel, *De mysterio*, V. vel, Nempe *mysterium*, P. Pi. Explicat hic de quo sermone locutus fuerit: alioqui & Lex est sermo Dei^b. *Μυστήριον*, Heb. *סֵתֶר*, Dan. 2. 18^c. est sacrum secretum nobisque occultum^d. *Mysterium* hic vocat, vel, 1. verbum Dei^e; vel, 2. *mysterium Christi in genere*^f. Vide 1 Tim. 3. 16. vel, 3. synecdochicè, partem hujus mysterii^g, nempe de vocatione Gentium^h.) *quod absconditum fuit* (in arcano æternòque Dei proposito; necnon velo ceremoniarum legaliumⁱ;) *à seculis* (Eph. 3. 5, 9. ubi dicta vide^k.) *& generationibus*] Vel, *ætatibus*, P. Be. Pi. i. e. omnium seculorum & ætatum hominibus^l. Idem significant *γενεαί*, Act. 15. 21. Eph. 3. 5. quod *αἰῶνες*. Pro eodem ponuntur *γενεαὶ αἰῶνων*, & sic *αἰῶνες* & *γενεαί*. *Τεσσαρτὴν*, 777, propriè, *duratio vitæ humanæ*^m. Absconditum hoc erat, 1. Gentibus; 2. Judæis, *ex parte*ⁿ, h. e. vulgo Judæorum^o; & *comparativè* P, etiam Prophetis, & doctioribus Judæis, quippe qui rem in genere intellexerunt, non autem illius modum, quòd Gentes absque circumcisione, &c. admittendæ essent in Ecclesiam. Vide Act. 10. 28.

3. *Ipsis quoque Angelis*, Eph. 3. 10^q. ¶ *Nunc autem* (sub *ἰστέον*, vel *ὁ*, vel *ἀκούετε*.) *manifestum est* (vel, *conspicuum factum est*, Be. *patefactum est*, P. Pi. Dav. non inventum, aut erutum ingenio nostro; tum, quia res erat supernaturalis, & dependens à mera voluntate Dei; tum, quia intellectus humanus cœcus est in spiritualibus, 1 Cor. 2. 14. *τὸ νῦν* monet eos, ut præsentem opportunitatem agnoscendi, &c. arripiant^r.) *sanctis ejus*] Dav. Rom. 16. 26^v. i. e. vel, 1. iis quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit^x, h. e. electis^y, five fidelibus^z: ita patefactio hæc efficax est & salutifera. Vide Esa. 53. 1. Matth. 13. 11^z. fidelibus Novi Testamenti^a. Vel, 2. sanctis Apostolis^b, & Prophetis N. T. qui bus hoc *primariò* & *immediatè* patefactum est, ut mediante illorum ministerio patefieret omnibus aliis^d. Hæc sententia magis convenit, 1. scopo Pauli, ut Apostolatus sui auctoritatem muniret; 2. sequentibus, quia sancti à Gentibus fidelibus distinguuntur, v. 27. 3. loco penitus simili, Eph. 3. 3, 5, 8^{*}.

27. *Quibus voluit Deus* (pro suo beneplacito^f. Ità curiositati & arrogantiae humanæ occurrit, Eph. 3. 7^g. & antevertit objectionem, Cur antea non innotuit? cur jam solis electis innotescit^h? Hujus, inquit, discriminis causa est sola voluntas Deiⁱ, non merita humana^k. Vide Eph. 1. 4, 9^l.) *notus facere*, &c. *ἵνα γνωστοὶ τῷ θεῷ*, &c.] *Notum facere* (*γινώσκω* *γινώσκω*, ut Rom. 9. 22, 23^m.) *quæ* (vel, *quantæ*, V.) *sint divitiæ* (scil. misericordiae & gratiæ suæ, ut est Eph. 2. 7. quas nobis offert, & sapientiæ, justitiæ, &c. quas nacti sumusⁿ: *divitiæ*, i. e. amplitudo, ex Hebraismo^o.) *gloriæ* (i. e. *Be. quam*

quàm abundans potentia, Rom. 9. 23. Eph. 1. 18. Vide & supra v. 11 P.) *mysterii hujus*, Er. &c. *Τὸς ἁγίους* referri possit, vel, 1. ad nomen sequens, ut sit epithetum *mysterii*, *divitiarum gloriosarum hujus mysterii*, P. Be. Pi. Hoc autem *mysterium* rectè dicitur *gloriosum*, tum quia maximè illustrat gloriam divinam, Luc. 2. 14. tum quia gloriam fidelibus pollicetur. Sed huic sententiæ obstat constructio, quia *gloria* vox antecedit. Et si hypallagen concedamus, *gloria* potius subiectum & argumentum *mysterii* notaret: *gloria*, h. e. de gloria Dei, in salute hominum procuranda. Vel potius, 2. ad nomen præcedens, *πλεονάζει*, idque, vel, ut sit epithetum, *gloriosa illa divitiarum hujus mysterii*, Be. Pi. vel, quod malim, ut *gloria* subiectum nosset, sumaturque pro gloriosa misericordia, potentia & sapientia Dei, quam exerit in vocatione Gentium, necnon pro effectis illius, & salute Ecclesiæ, seu pro gloria quæ à Deo nobis confertur, Eph. 1. 18. ut verbis seq. *gloria* sumitur. Ità vox utrobique eodem sensu accipitur. Atque hoc sensu vox *gloria* constructionem habebit geminam, nempe ut ab antecedente regatur, & consequens regat. Nam *gloria* hæc dicitur *mysterii hujus*, quod in eo eluceat & confirmetur. ¶ *Quod*, &c. *ὅς, &c.* ¶ *Quod* (nempe *mysterium*): In MS. est *ὁ* & *τὸ*. Vel, *Qui*, vel *Quæ*, Val. Er. Rev. nempe *ὁ πλεονάζει*, *divitiarum*, quæ vox est masc. gen. & sing. num. 1. est *Christus* (scil. objectivè, quia circa ipsum versatur, ut autorem & causam meritoriam beneficii, & ut caput totius corporis; vel *Christus*, metonymicè, pro doctrina Christi; quæ divitiarum in Christo reconditæ sunt. Vide Eph. 3. 8. Col. 2. 3 d.) *in vobis* (q. d. non simpliciter & extra vos, sed in vobis inhabitans per fidem; vel, *inter vos*, P. Be. Pi. vel, *apud vos*, Sy. in Be.) *spes* (vel, *spes illa*, Be. Pi. qui est *spes illa*, P. i. e. spei causa, five autor, & objectum ||.) *gloriæ*, Mo. i. e. *Spes gloriosa*: vel, per quem speratis, æternam gloriam. Ingens æcanum Dei patuit, cum doctrina Christi in Gentibus sonuit in spem vitæ æternæ. 28. *Quem* (scil. Christum, Dei imaginem, caput Ecclesiæ, fontem plenitudinis, unicum hominum mediatorem; ejusque doctrinam, præcepta atque promissa n.) *nos* (Apostoli mundo) *annunciamus*] 1 Cor. 2. 1. & c. 9. v. 14. Phil. 1. 16, 18 P. Discernit suam doctrinam ab illa Pseudo-apostolorum. Illi Angelos cum Christo, & opera legalia cum fide, conjungebant; Paulus Christum solum sufficere docebat, &c. ¶ *Corripientes*, &c. *Νεμετύνοντες* — *καὶ διδασκόντες*, &c.] *Admonentes* (Act. 20. 31. Rom. 15. 14. vel, *Corripientes*, Vulg. *νεμετύνειν* propriè est *mentem bonam alicui indere*: quod fit non solum admonendo, sed & increpando delinquentes, excitando negligentes, recreando mœrentes, five quocunque modo voluntatem, affectiones, & mores hominum, reformando.) *omnem* (vel, *quemvis*, Pi. sic Be.) *hominem*, (sine ullo discrimine, vel Gentium, Rom. 1. 14 v. vel statuum; nec spernentes pauperes, nec timentes magnates: &) *et erudientes* (vel, *docentes*, Pi. Matth. 28. 20 v. illuminantes. Refertur hoc ad intellectum, ut *νεμετύνειν* ad voluntatem. Ostendit h. l. prædicationis suæ modum; & ministerium Evangelicum ad duo capita revocat, admonendi, & docendi 2.) *omnem hominem*, P. &c. *Omnem hominem*, h. l. omittit Vulg. ut superfluum: habetur autem & in Græcis, & in multis Latinis, & apud Chrysostomum. Est pleonasmus, sed emphaticus: tum, ut asserat se esse totius orbis Apostolum, & proinde jure suo posse admonere & docere Colossenses ipsorumque doctores: tum, ut studium suum declaret erga omnes, &c. ¶ *In*, &c. *Ἐν παντί* *σοφίᾳ*] *In* (vel, *Cum*, Be. vel, *De*, Pi.) *omni* (i. e. perfectâ, quæ est cum Christus agnoscitur; integrâ & absolutâ, tum in sese, tum quæ sectatores suos tandem perficiat.) *sapientia*, Er. Vulg. nempe spirituali, 1 Cor. 2. 6, 7. & 12. 8. Eph. 1. 8, 17. supra v. 9. & 3. 16 g. five salutari: non extendendum est ultra limites præsentis materiæ: q. d. Illum nihil celantes; instituentes in perfecta cognitione Dei & mysteriorum fidei, quæ est vera sapientia. Possit intelligi de sapientia docentium, q. d. omni sapientiâ, quâ præditi sumus, docentes, &c. Non est idoneus minister Evangelii, qui aut non novit populum Dei in

omni sapientia erudire, aut non vult id facere. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα παρηγορησώμεν*, &c.] *Ut exhibeamus* (vel, *præstemus*, P. vel, *sistamus*, Be. Pi. E. nempe Deo tanquam ministri, & reddamus o.) *omnem hominem* (i. e. quàm plurimos possumus P: vel, *πάντα*, i. e. *ἅλους*, ut refertur tam ad corpus quàm ad animam, ait Clem. Alex. 1.) *perfectum* (i. e. perfectè instructum, salutari cognitione Christi, vivâ fide, & sincerâ pietate, in quibus est perfectio Christiani.) *in Christo*, Er. &c. id est, in his quæ ad fidem & cognitionem Christi pertinent: vel, *per Christum*, tanquam conciliatorem v.

29. *In quo*, &c. *Εἰς ὃ κατὰ, ἀγωνίζομεν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὸν ἐνεργούντων*, &c.] *Ad quod* (i. e. In quem finem: vel, ad quod præstandum, nempe ut exhibeam omnes perfectos, &c. 7.) *enitor*, (vel, *laboro*, Be. Dav. vehementer & ad lassitudinem, ut verbum hoc significat: *ἐντύνω*, Act. 26. 25. 1 Cor. 13. 10. & 16. 16. Gal. 4. 11. Phil. 2. 16. 1 Thes. 5. 12. 1 Tim. 5. 17.) *de certans* (ut athletæ, qui in palæstra certant, multaque ibi dura & aspera patiuntur: *μαχόμενος*, Dan. 6. 14. Non immerito hoc addidit, ut præter laborem, etiam pericula significaret, & passiones Pauli, infra 2. 1. & 4. 12. 1 Cor. 9. 25. 1 Tim. 6. 12. 2 Tim. 4. 7 g. Vide 2 Cor. 11. 23. Qui otium, opes, honores sibi proponunt, non sunt apti ad ministerium. Crux omnium piorum peculium est, maximè ministrorum. *secundum efficacitatem* (vel, *operationem*, Vulg.) *ipsius* (id est, Christi, five Spiritus Christi, qui est principium effectivum hujus operationis, Luc. ult. 49. Phil. 4. 13.) *agentem in me potenter*, P. Pi. &c. vel, *per virtutem*, Er. cum potentia, V. Be. potenter & efficaciter, q. d. non humanis viribus confisus, sed vi Spiritus Christi operantis in me potentissimè: h. e. vel, 1. per concursum & auxilium potentiae suæ, multis miraculis; vel, 2. per influxum & impressionem gratiae suæ, quâ me idoneum reddidit ad omnia faciendum & patiendum, quæ mihi incumbabant. *ἐνεργούντων* hic est sensu activum, ut Gal. 5. 6. Sic *ἐνεργεία* & *ἐνέργειαν* junguntur, Eph. 1. 19, 20. *ἐνέργεια* ostendit *δυναμιν*, hinc *ἐνεργείαν* *δυναμειν*, Eph. 3. 7. *Vires ad certandum eximias Deus Paulo aspirabat*, supra v. 11. Phil. c. 4. v. 13. 1 Tim. c. 1. v. 12 o.

CAP. II.

1. *Volo* (vel, *Velim*, Be. Pi. &c.) *enim* (Ratio illius dicti, Col. 1. 28. & cur hunc conatum suum ad Colossenses retulit: *vos scire* (ad usum fructumque vestrum: *qualem*, &c. *ὅτι καὶ ἡμεῖς, &c.*) Ex occasione verbi *ἀγωνίζομεν* sermo nem hunc necit. *Qualem sollicitudinem*, &c. Vulg. Per *ἀγῶνα* autem intelligit non *sollicitudinem* tantum, sed & preces assiduas, significatas per luctam Jacobi. *Quantum periculum*; aut laborem cum difficultate periculoque conjunctum, Er. V. *Quantum certamen*, P. Be. Pi. Certamen hoc erat tam animi, quàm corporis, contra Satanam ejusque membra pro Ecclesia, &c. Certabat & per exantlatos labores, orandi, scribendi, prædicandi, &c. & per exantlatos dolores, &c. ¶ *Et pro iis qui sunt Laodiceæ*] Intellige Laodiceam Phrygiæ metropolin. Hos conjungit cum Colossensibus, tum quod eadem operâ utrosque ad constantiam hortaretur; tum, quia his recitanda erat hæc Epistola, Col. 4. 16. tum, quia hi Coloss. vicini erant, ideoque (ut verisimile est) eodem modo à seductoribus appetiti. ¶ *Non viderunt faciem meam in carne*] i. e. Faciem carnis, seu corporis hujus mortalis: Addit enim *in carne*, per quandam *ταπεινότητα*, ut intelligant pluris faciendam esse præsentiam spiritus quàm carnis. Latini dicerent, *me de facie non noverunt*. Sed quia *ὅτι* Hebræis multa significat, perspicuitatis causâ addidit *ὅτι* P. Sensus, q. d. non viderunt me corpore præsentem, nec audierunt prædicantem.

2. *Ut*, &c. *ἵνα ὑποτασσώμεν*, &c.] *Ut impleatur in illis vaticinium Esa. 40. 1, 2. Ut invitentur, aut incitantur*, &c. V. *Ut consolationem accipiant eorum* (quos

scil. non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat; quia de absentibus amicis magis solliciti sumus quam de praesentibus:) corda, P. Be. Pi. Unde? Resp. 1. Ex certamine praedicto, quia inde clarè videbant, tum curari se, & vehementer amari à Paulò; tum doctrinam quam ab Epaphra hauserant veram certamque esse v. 2. Quia multis jam liberati erant dubitationibus, & erroribus pseudo-apostolorum, &c. ¶ *Instructi*, &c. Συμβιβάζοντες ἐν ἀγάπῃ] Similitudo sumpta à cortinis Templi. Quod ibi est *ἱερὸν*, συνέχεν & συνέβαινεν, id hic est συμβιβάζειν. Vide Exod. 26. multis locis. Vide Eph. 4. 16. & hic infra v. 19 v. *Comparationum* (vel, *Ipsis comparatis*, Be. Pi. Zan. Dav. vel, *Instructorum*, V. E. vel potius, *Constructorum*, E. *Instructi*, Vulg. *Cum fuerint instructi*, E. Amb. in-Ex. *Cum fuerint comparati*, Er. P. *Cum fuerint conjuncti*, Ti. Intelligit solidam & arctam animorum conjunctionem. *Cum fuerint copulati*, vel, *conciannè coagmentati*. Herod. in Clio, οἱ δὲ συμβιβάζοντες αὐτοὺς, *autores pacis & conciliationis inter eos*. Metaphora est, vel, 1. à corporibus inter se compactis aut ferruminatis; vel, 2. à membris unius corporis connexis & aptè cohærentibus inter se c.) in charitate, Mo. &c. i. e. Per charitatem, velut quoddam vinculum unionis d. Hæc autem animorum confederatio est & fructus constantiæ in vera fide, & conditio sine qua non habetur supra dicta consolatio. ¶ *Et in*, &c. Καὶ ἐς πάντα πᾶν τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης τῆς συνέσεως] *Et in* (vel, *Idque ad*, P. Pi.) *omnes divitias* (vel, *omnibus divitiis*, V. eis pro ὅ, & πᾶσι, ut sæpe diximus, *abundantiam* significat f, respicitque materiam fide comprehensam, five augmentum scientiæ eorum, &c. v.) *plenitudinis intellectus*, Mo. vel, *plenæ certitudinis* (vel, *certò persuasæ*, P. Pi. vel, *certæ persuasionis*, Er. Pi. vel, *certioratæ*, Pi. *plenè certioratæ*, Be. *indubitata & comperita certitudinis*, V. sim. Er.) *intelligentiæ*, V. Er. P. Pi. &c. vel, *scientiæ*, V. G. illius scil. quæ à Spiritu S. profecta plenam certamque persuasionem in nostris animis gignit. Πληροφορία συνέσεως, *plenitudo scientiæ*, est scientia plena, i. e. quanta esse in hoc seculo potest. Πληροφορεῖται poni etiam pro πληροῦν, ostendimus ad Rom. 14. 5. Hinc πληροφορία & πληροφορία, *plenitudo* i. πληροφορεῖται ad verb. *plenè ferri* k, est metaphora à navibus sumpta quæ plenis velis in portum feruntur l. Est hic Hypallage m, πληροφορία συνέσεως, pro, σύνεσις πληροφορημένη, *intelligentia planè persuasæ* n; quæ cum fide semper conjuncta est, Eph. 1. 17 o. vel potius, ipsa fides est. Rectè autem fidem & charitatem copulat, quia hisce duobus vinculis in sacrum Dei ædificium compingimur & unimur, Eph. 4. 13, 16 p. Evertit hoc fidem implicitam & cæcam, quæ nè micam habet συνέσεως, *intelligentiæ* q. Significatur hic finis seu scopus prædictæ compactionis per charitatem, ut scil. ex charitate se mutuò erudiant de mysterio Evangelii r. ¶ *In*, &c. Ἐς ἐμπόρευον, &c.] *In agnitionem* (vel, *Ad cognitionem* inquam, P. Pi. Cohæret cum præced. per appositionem t. Ἐμπόρευσις autem est cognitio exactior t.) *mysterii* (i. e. Evangelii v. *Mysterium* dicit totam doctrinam Evangelicam x, five voluntatem illam Dei quam Christus patefecit v.) *Dei*, & *Patris*, (i. e. Dei qui idem Pater est noster, ut Eph. 1. 2. & 4. 6. Phil. 4. 20 z. vel, καὶ ponitur exegetice, pro, id est a: vel, est pleonasmus copulæ b, quasi esset *Dei Patris* c.) & *Christi*, V. i. e. Vel, 1. quod [*mysterium*] soli Deo & Christo cognitum d: vel, 2. de Deo & Christo x, qui sunt præcipua objecta doctrinæ Evangelicæ f: vel, 3. à Deo & Christo, ut à causa efficiente g, quia ab utroque patefactum est h: ut ab autoritate Dei confirmet commendetque Evangelium, illudque à contemptu vindicet i. 3. *In*, &c. Ἐν ᾧ εἶσι — ἀποκρυφῶν] *In quo* (vel, 1. *mysterio* k; *significationis ratione* l: vel, 2. *Christo* m: idque, vel, 1. tanquam in subjecto, & fonte omnis sapientiæ, cui omnia mysteria nota sunt & explorata: vel, 2. tanquam in objecto, quo rectè cognito omnem habemus sapientiam, &c. n. Non de persona Christi, aut de sapientia quæ Christus ipse præditus est, sed de doctrina ejus, five Evangelio, & de sapientia quæ in cognitione Christi consistit, hic agitur o.) *sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ* (nempe salutaris p. Vide supra 1. 9. Eph. 1. 8 t. Hæc autem voces conjunguntur, vel, 1. eo-

dem ferè sensu q, & geminantur tantum amplificandi causâ r, ut perfectissimam cognitionem significant t: vel, 2. diverso sensu, ut *sapientia* ad dogmata fidei, *scientia* ad vitæ institutionem, referatur t:) *absconditi*] i. e. Reconditi v. Ἀποκρυφῶν cum dicit, similitudinem sumit ab arca in qua pecuniæ servantur indidem promendæ ubi opus est. Sic Dan. 11. 43. κρυπτοῦν ἐν τοῖς ἀποκρυφῶν τοῖς χρυσίον. Et 1 Macc. 1. 24. ἔλαβεν τὸν θησαυρὸν τῶν ἀποκρυφῶν. Sapientia Thesauris comparari solet, Prov. 8. 10, 19. Matth. 13. 44 x. Al. Hæc voce innuitur, præstantiam Christi ac Evangelii latere homines carnales, & à spiritualibus duntaxat conspici, Matth. 11. 25. 1 Cor. 1. 23 y. 4. *Hoc autem dico*] Vel, 1. de excellentia scientiæ Christi z, in eo esse omnes thesauros, &c. a: vel, 2. omnia quæ in hoc cap. præcesserunt, se certamen cum falsis doctoribus in hunc finem suscepisse, & propugnasse veram doctrinam de Christo, &c. b. ¶ *Ut nemo*, &c. Μὴ τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν παιδαγωγίᾳ.] *Nemo quis vobis imponat* (nempe falsis rationibus, Ti. sic Me. E. Παραλογίζεσθαι respondet Hebræo לַחֲמֹץ & מַחֲמֹץ, pro quibus ponitur & πλανᾶν, ἁπατάει. Vide 1 Cor. 6. 9. & 15. 33. 2 Cor. 11. 3. Gal. 6. 7. 2 Thes. 2. 3 c. Παραλογίζεσθαι, est *ratione falsâ quæ speciem habet veritatis imperitum circumvenire*, five ex malitia, five ex inscitia fiat. Sub hac igitur voce complectitur quicquid sub specie religionis introducit contra simplicitatem Evangelii d. Jam tum erant qui in Phrygia semina jaciebant hæreseos quæ dicta κατὰ φρυγίας. Miscebant alii Judaica, alii Pythagorica, tum dogmata, tum instituta, Christianæ religioni; & cæteros non eadem sequentes quasi imperitos & carnales spernebant x. Pertinet hoc ad Simonianos, qui humanæ Philosophiæ placitis imbuti erant, & à Christo ad Angelorum religionem homines avocabant f.) *probabilitate* (vel, *persuasibilitate*, Er. sic Mo. &c.) *sermonis*, Er. P. Pi. Be. &c. vel, *oratione speciosa* g, five ad persuadendum accommodatâ g, quæ specie probabilitatis decipit h. Sub hac voce comprehendit rhetoricas & blandas insinuationes, sophisticas & intricatas argutias, &c. i. speciosum facum rationis humanæ k. 5. *Nam si corpore*, &c. Τὴ σαρξ, &c.] Idem sensus qui 1 Cor. 5. 3 l. ubi pro σαρκὶ est σῶμα m. Hanc objectionem tollit, longè remotus es à nobis, ignarūque rerum nostrarum: non es itaque de nobis sollicitus n, neque si velis potes nobis apta præscribere, &c. o. ¶ *Spiritu*, &c.] i. e. Vel, 1. animo p, mente, curâ, cogitatione q, affectu t, & memoriâ t: vel, 2. extraordinariâ quâdam Spiritus præsentia per virtutem divinam mihi concessâ, qualem habuit Elizaus, 2 Reg. 5. 26 v. Deus Paulo revelabat quæ Colossis fierent x. ¶ *Gaudens & videns* (est ἐν δὲ δυνάμει. Hoc enim vult, Gaudens videns y: vel, gaudens quia cerno, five dum video; copulâ causaliter positâ z:) *ordinem vestrum*; ταξίν] i. e. *Ευταξίαν* z: cuncta apud vos agi rectè atque ordine b. Intellige disciplinam Ecclesiasticam c, bene ordinatam d, ut 1 Cor. 14. 40. deinde, compositos singulorum mores; vide 2 Thes. 3. 6. denique, consensum ac concordiam illorum x, in religione; nam τῆς denotat cohortem militum instructam & ordine apto conglobatam f. τῶν, τῆς Aquilæ g. ¶ *Et*, &c. Καὶ τὸ σέβειν, &c.] *Et soliditatem* (vel, *firmitatem*, G. constantiam h.) *vestræ in Christum fidei*, Er. Ti. P. Be. Pi. וְיִסְדְּ אֱמוּנַתְכֶם. Vide 1 Pet. 5. 9 i. Duo designat, quod scilicet & firmi atque immobiles in vera doctrina permanerent; & nullam admitterent mixturam doctrinæ falsæ ac alienæ: *Solidum* enim propriè est quod est sui solius plenum, nec recipit heterogeneum intra se k. 6. *Sicut ergo accepistis* (vel, *didicistis*, ab Epaphra nimirum l: παραλαβάντες propria vox discipulis, 1 Cor. 11. 23. & 15. 1, 3. Gal. 1. 9. Phil. 4. 9 m. Talem qualem accepistis, fide scilicet n: Constringit illos proprio testimonio: receptam hanc doctrinam rejicere stultitia est, aut levitas. Turpius ejicitur quam non admittitur hospes x.) *Christum Jesum* (i. e. doctrinam Christi o, ipsūque Christum, qui, hæc doctrinā per fidem recepit, recipitur, & in corda reconditur ad salutem nostram p:) *Dominum*, (q. d. non ut consilium Moysi, quomodo Pseudo-apostoli eum prædicabant, sed ut Dominum fidei & vitæ vestræ; ac proinde non estis vestri juris, nec potestis

ficere^m, nec opus esse ut vel Philosophorum, vel Judæorum præscripta adjunganturⁿ. Non frustra, inquit, hoc dixi: nam Christi doctrina non modò Philosophiæ, sed & Legi Moysi, plurimum præstat^o. in ipso (Christo P, homine; vel, in humana illius natura, quantumvis abjecta & despicibili q:) *inhabitat* (i. e. non separabiliter, sed tanquam in fixa & propria sede, residet^r; non ad tempus, sed perpetuò, ut notat *καταικειν* t.) *omnis plenitudo Divinitatis* (i. e. λόγος, plenus, verus, & perfectus Deus v; quicquid Deitatis est in Patre x; Deitas tota, mediante λόγος γ; non portio aliqua Divinitatis, ut Gentiles de diis suis credebant, nec dona tantum gratiæ &c z. sed universa Dei voluntas, itemque majestas, quatenus in verbo nobis est patefacta a:) *corporaliter*, *σωματικώς*] Quod variè explicant: 1. Per unionem ipsius Divinitatis cum corporea [Christi] substantialia, seu carne humana b; non cum anima tantum, sed etiam cum corpore c, ut verè dicatur hominem Jesum esse Christum Deum d. 2. Totaliter: *corpus* enim pro quovis toto ponitur, ut Rom. 6. 6. 1 Cor. 1. 16. & 10. 17. & 12. 12, 13, 14 *. 3. Veraciter f, non per umbram aut figuram g, ut in Templo habitavit h; quòd Veritas Typis opponatur i, quomodo Corpus Umbræ k, Col. 2. 17 l. & infra v. 17. In V. Test. est *umbra*, in Evangelio *rerum soliditas*, quæ *σώμα* per similitudinem quandam dicitur: *Ἰὰ σωματικὴν* Græcis sæpe est *soliditas* m. Indicat hæc vox solidam ac perfectam Divinitatis patefactionem, quæ videlicet umbris legalibus, aliisque obscuris & imperfectis revelationibus opponatur; ut apparet, tum ex coherencia totius sermonis, quæ eò tendit, ut sciamus in Evangelio nos omnia plenissimè patefacta habere; tum, ex collat. v. 10. & 17. & Eph. 3. 19 n. 4. Substantialiter, five essentialiter o, quomodo Heb. *בשר* non *corpus* solum, sed & *essentiam* notat. Sicut sol per radios suos terram inhabitat, coelum autem, corporaliter, five per corpus suum, quod ibi est; sic & Divina natura in Christo est non per speciem, vel umbram, vel imaginem ejus; sed essentialiter p, & *σωματικώς*, h. e. personaliter q: ut sit Synecdoche speciei *καταχρηστική* r: q. d. Non per efficaciam solum aut assistentiam, sed unionem hypostaticam. Neque aliena est hæc interpretatio: nam ut Hebræis *anima* ponuntur pro *personis*, Gen. 14. 2. 1. Ezec. 18. 20. Act. 7. 14. sic & Græcis *σώμα* *personam* significat. Sic Thucyd. 1. 1. dicit *pauperes multò promptius militare σώμασιν ἢ χερίμασιν*, in propriis personis quam pecuniis. Et Demosth. Athenienses ad bellum animans, iis adesse dixit *σώματων ἢ χρημάτων πλῆθος*, i. e. hominum five personarum & nummorum copiam. Et sic in Epigram. Σώματα πολλὰ πρόσθεν, &c t. Hic primarius est loci sensus, in quo continetur alter, quòd scil. voluntas Dei tam plenè in Christo, vel per Christum, revelatur, ut nullis opus sit additamentis, &c u. Illustrissimus est hic locus, & paucis complectitur quicquid de Christi persona nobis sentiendum est. Cum dicit, *in eo*, manifestè in unica hypostasi duas naturas statuit, & quidem distinctas v: Christum hic describit, quòd sit verus idemque & unus cum Patre Deus, verusque homo, una & eadem persona, eoque & verus Mediator x. [De quo plura videtis apud eruditissimum nostratem Davenantium ad h. l.] 10. Et, &c. Καὶ ἐσε, &c.] Et estis (vel, estote: ἐσε hic sume, ut modò βλέπετε, in modo precativo y:) in eo (vel, per illum, V. ut causam efficientem z. Non dicit, ex eo, aut per eum, solummodò; sed in eo a, ut subjectum notetur, & causa quoque perfectionis nostræ innuatur, nimirum unio mystica cum Christo b; vel, quòd Christum habemus in nobis manentem & habitantem, Joh. 15. 4 c.) *completi*, five *perfecti*, P. Pi. V. &c. i. e. Instruati rebus omnibus ad salutem necessariis d; quæ ad hæc tria capita revocari possunt; quòd in Christo habemus, 1. completam sapientiam, Joan. 17. 3. 1 Cor. 2. 2. 2. completam justitiam, Esa. 53. 11. Rom. 3. 22. & 10. 4. 3. sanctificationem per Spiritum Christi, Rom. 1. 4. & 8. 9. Quare non opus est assumentis Judaicis aut philosophicis*; nec indiget Christus collegis mediationis f. Vel, contenti: *πεπληρωμένοι* [valet] contenti; quia quod plenum est nihil aliud desiderat g. Adhærescendum esse soli Christo probat, 1. ab infinita Christi perfectione, v. præced. 2. ab effectu, his verbis, quòd Christus non modò in se perfectus est, sed & nos

perfectos efficit: 3. ab Officio Christi, verbis seq^h. *Qui est caput* (i. e. dominium habet i: *κεφαλή* n is qui imperium habet, 1 Cor. 11. 3. Eph. 5. 23 k.) *omnis principatus* (vel, imperii, Be. Pi.) & *potestatis*] i. e. Omnium potestatum visibilium & invisibilium l, potestatum Angelicarum m; & propterea multò superior est omnibus Philosophis, & in eo acquiescendum est n. Nonne sufficere vobis debet is qui & Angelicis classibus imperat? Respicit enim quod suprà dixerat 1. 16. Hoc dicit ob eos qui Angelorum, five *αγγέλων*, cultum instituebant o; ut avocaret eos à cultu Angelorum, quem Simon tradebat p. Refellit tres Pseudo-apostolorum errores, 1. Angelos esse adorandos: 2. Illos esse mediatores, per quos patet hominibus accessus ad Deum: 3. Per illos derivari ad nos spirituales gratias q. 11. In quo (scilicet Christo r; i. e. per Christum, vel efficaciam & virtute Christi t; & (vel, etiam, Be. q. d. non solum baptizati, sed & circumcisi: *circumcisi estis, circumcissione non manu factâ*] vel, *quæ fit sine manibus*, P. Pi. &c. i. e. non illâ externâ & carnali v, quæ manu humanâ fiebat, Eph. 2. 11 x. quâ una pellicula demebatur y, quæ in carne: cui opponitur *σπιρμὴ ἀχειροποιήτων*, h. e. ea quæ fit Divinitus, illa Cordis per Spiritum. Vide Rom. 2. 29. & ibi dicta. Similem oppositionem habes Marc. 14. 58. 2 Cor. 5. 1. Heb. 9. 11, 24 z. Hætenus in genere docuit, nullis opus fuisse additamentis: jam speciatim eos oppugnat qui ritus Moisaicos (inter quos primarium locum obtinebat circumcisio:) Christianis imponebat, & occurrit huic objectioni, Non estis, ut dicis, in Christo completi, quia nondum circumcisi. Imò, inquit, circumcisi sumus, &c a. Hoc [dicit] adversus eos qui Circumcisionem urgebant b. Quid signo externo opus cum res per illud significata aperte exhibetur c? Obj. Sed hæc ratio solida non videtur, quia Abrahamus corde circumciscus erat, circumcisionem tamen admisit. Resp. Aliud tempus id fuit, & alia œconomia. Non valebat hæc consequentia in V. T. quia circumcisio erat signum à Deo institutum: valet autem in N. T. ubi abolitâ circumcissione, aliud signum instituit Christus, nempe Baptismum: & valet præsertim apud Gentiles, qui nunquam obnoxii erant circumcisioni & legi Moysi d. In, &c. *ἐν τῷ ἀπεκδοσὶ τῶ σώματος* & *τῷ ἀμάρτιαν τῆς σαρκὸς*, &c.] In exuitione (vel, Per oblationem, V. Exuendo, Be. Dum exuistis, Er. Ti. P. Pi. Zan. Qu. Quomodo dicit, exuistis, cum adhuc in sanctis hæreat peccatum? Resp. Exuerunt, i. reatu: 2. inchoatione: 3. in capite suo, Christo: 4. certâ spe: 5. sacramentaliter *. Vel, In exspoliatione, Vulg. Exuto, Ca. In depositione, Dav.) corporis (vel, corpus, Er. Ti. P. Be. Pi. &c. vel, corpore, Ca.) peccatorum carnis, Mo. Er. Ti. Be. Pi. V. (vel, carnis peccato obnoxie, P. vel, humanorum peccatorum, h. e. exutis peccatis, quæ corpus sunt, h. e. per corpus in circumcissione significantur: ut cap. 3. 24. *ἀνταποδοσὶν τῇ κληρονομίᾳ, κληρονομίαν, ἥτις ἐστὶ ἀνὰ πνεύματος*: & in Plin. 1. 5. *aquarum elementum* vocat aquas, quòd elementum est f. Corpus h. I. sumitur, vel, 1. propriè g, ut designetur hujus sanctificationis sacramentum, nempe Baptismus, Rom. 6. 6. allusione factâ ad veterem baptizandi morem, quo corpora in aquam immergebantur, ideòque vestium exspoliatio requirebatur: unde natæ illæ phrasæ, *Veterem hominem exuere*, & *novum induere* h. Vel, 2. metaphoricè i, pro veteri homine, five vitiosa natura k; vel massa peccati l, five nativæ corruptionis m, in nobis habitantis ante regenerationem n. Sed cur tunc additur *carnis* nomen o? Resp. 1. Ut significetur unde illud corpus peccatorum ortum habeat & motum; nimirum ex carnali generatione p, & ex carnali, five irrogenita, hominis parte q. Resp. 2. *Corpus carnis* dixit, i. e. quæ caro est, quia corpus multarum rerum est, quarum nulla caro est r. Vox *carnis* pro vitiositate carnali, vel etiam pro corpore mortali, in quo vitiositas illa sese exerit, accipi potest t. In circumcissione illa veteri est *ἀπὸ τοῦ σώματος* u, sed exiguæ pelliculæ; hic verò omnium vitiorum quæ carni blandiuntur. *Ἀμαρτία*, i. e. peccandi consuetudo. Huic corpus tribuitur, ut Rom. 6. 6. Omne enim quod ex multis componitur solet hoc vocabulo appellari. Sic & *μέλη* infra habemus, 3. 5. In MS. brevius sensu eodem *ἐν ἀπεκδοσὶ τοῦ σώματος* & *τῆς σαρκὸς*. Nec aliter legit Latinus v.)

in circumcissione (vel, per circumcissionem, Pe. Be. Pi.) Christi, Er. Ti. Ca. &c. Non illâ Abrahami, sed Christi, qui major Abrahamo; non corporali, sed spirituali, & internâ, qualem exspectare oportet à cœlesti nostro Sacerdote, quæ facta est virtute Spiritus Christi. Circumcissionem hîc intelligit, non passivam, quâ Christus in infantia circumcisus fuit; sed activam illam, quâ ipse nos circumcidere solet: de qua vide Rom. 2.28, 29. quâ Christus Spiritu suo nos intus circumcidit. Declarat h. l. Apostolus, quænam sit illa circumcisio spiritualis, quam in Christo habemus, & quàm eximius sit hujus effectus, nimirum depositio corporis peccatorum carnis, & quantum spiritualis hæc circumcisio corporali præstat. Sed quia sic ταυτολογία esset, mallet hoc de Baptismo interpretari, ex collat. v. seq. & Rom. 6.3. Eph. 5.26, 27. qui Metonymiâ sacramentali, circumcisio Christi vocatur, quod sit antitypon circumcissionis V. T. idemque reipsâ, h. e. circumcissionem cordis, etsi modo diverso, signat & obsignat; qua de causa dicitur & arcæ antitypon, 1 Pet. 3. 21. Confer & 1 Cor. 10. 1, 2, 3, 4.

12. *Consepulti ei* (vel, cum eo, P. Pi. scil. Christo: Sic dicit, quia mors & sepultura Christi non solum typus est & exemplar, sed etiam causa spiritualis mortis & sepulturæ carnis, seu veteris hominis nostri, quæ [sepultura] Baptismo signatur & obsignatur: in baptismo] vel, per Baptismum, ut loquitur Rom. 6.4. Baptismum autem hîc intelligit, non externum seorsim acceptum, sed cum illo interno, de quo 1 Pet. 3. 21. Confer Rom. 6.3. Obijci poterat, deesse piis externum symbolum, &c. Id hîc negat, ostenditque Baptismum successisse circumcissioni, &c. Commemoratur factum in Christianis quod Baptisma figurat. Erat enim in Baptismate, sicut olim administrabatur, (in veteri enim Ecclesia non tangebant tantum, sed in aquam immergebant eos quos baptizabant: imago & Sepulturæ & Resurrectionis, tum conspicuæ Christi, tum internæ in Christianis, Rom. 6.4. Corpus peccati sepelitur, quando ejus vis enervatur, & quasi cadaver terrâ obruitur, nè possit amplius movere & quoquo vellet hominem impellere. Hoc autem in Baptismo fit, tum i. in persona Christi, cui cum per Baptismum inferimur, donantur nobis beneficia mortis Christi: illo autem mortuo & sepulto, clarum est, mortua sepultaque simul fuisse peccata nostra, Rom. 6.3. tum, 2. in nobismet ipsis, non solum sacramentaliter, sed & realiter etiam, per Spiritum gratiæ in Baptismo acceptum. [Sensus loci est, q. d.] Cum baptizati fuistis, significastis vos per mortem Christi esse à peccato liberatos, & novam vitam ineundam esse cum eo qui resurrexit. In, &c. Εν ᾧ καὶ συνήμερωτε] In quo (vel, Cum quo, V. vel, Per quem, P. Be. Pi. G. Perinde est sive hoc relativum ad *κατάστασιν*, sive ad *χρίσιν*, referamus.) & coexcitati estis, Mo. vel, cum eo resurrexistis, P. Pi. &c. nempe ex vitiis, quæ mors nominantur Mat. 8. 22. vel ad novam vitam P. Emerio [ex aquis] in Baptismo facta speciem præbuit resurrectionis. Per, &c. διὰ τῆς νίπτως τῆς ἐνεργείας, &c.] Per fidem operationis Dei (i. e. quam Deus operatus est in vobis: vel, efficacem Dei, Ti. vel, Dei efficaciter agentis, P. Pi. vel, efficacia illius virtutis Dei, Be.) qui excitavit illum à mortuis, Er. sic Mo. &c. i. e. Per fidem quæ fertur in operationem illam Dei mirificam, quæ pro nostra justificatione excitavit Christum; h. e. per fidem resurrectionis ejus Divinâ virtute factæ. Ostendit qualem fidem à nobis exigit, &c. Hîc Genitivus, ἐνεργείας, objectum Fidei significat. Sic & Eph. 3. 12. Phil. 1. 27. & 3. 9. Qui credit Deum tam potentem fuisse ut Christum à mortuis excitaverit, is simul credit Deo non deesse potentiam ut & alios excitet: Cui potentiæ cum accedat promissio, meritò ea res pro certa habetur. Idem sensus, Eph. 1. 19. Rom. 4. 24. Hanc autem fidem peculiariter nominat per congruentiam quandam, quia de resurrectione tam nostra, quàm Christi, loquebatur.

13. Et, &c. Καὶ ὑμεῖς νεκροὶ ὄντες ἐν τοῖς ἀνεργήτοις καὶ τῇ ἀνεργείᾳ—συνεζωπίζετε, &c.] Ostendit eos non opus habere circumcissione, quia in Christo habent omnia. Vósque mortuos (vel, Cum mortui essetis, Vulg. Zan. Er.

scil. spiritualiter, privati vitæ gratiæ P, & pace cum Deo, & vitæ æternæ. Ortus hîc sensum habet præteritum, Nos [Nam G. legit ἡμεῖς] qui peccatis eramus immersi ac velut immortui. Idem sensus & ferme eadem verba Eph. 2. 1, 5. Vera vita est Deo vivere. Alii mortuum exponunt mortis debitorem, ut Gen. 20. 3. in peccatis (vel, per delicta, Er. Ti. V. E. seu peccata vestra, in quibus vivebatis. Designat hæc voce peccata actualia, & originalia.) & præputium (vel, præputium, Er. V. &c.) carnis vestre (i. e. Per concupiscentiam, & opera carnis præputio significata; vel, quod viveretis secundum Gentilem vestrum vivendi modum: vel, Gentilismum intelligit, & mores Gentilitios; vel, eam carnis circumcissionem, quâ quis carnalibus desideriis obsequitur. Sicut purgatio à vitiis per Metaphoram vocatur circumcisio, ita status vitiosus ἀνεργία, quo nomine Hebræi appellant omne id quod amputandum est. Quare מילה, quod ἀνεργία significat, Levit. 19. 23. vertitur ἀνεργία. Per præputium carnis intelligit; vel, i. ipsum carnale cor, adhuc præputiatum, seu nondum circumcisum; vel, 2. carnem, i. e. carnalem vitiositatem; vel, peccatum originale, sive naturæ corruptionem, per propagationem carnalem in omnes derivatam, quæ est veluti præputium, h. e. res abhominabilis Deo. cum eo vivificavit, P. Pi. sic Be. i. e. excitavit nos ad vitam novam, spirituales, vel æternam: vitam dedit, ut cum illo vivatis: fecit nos per gratiam participes vitæ Christi: sicut Christo novam contulit vitam ex morte corporis, ita & nobis novam ex morte animorum. Qui idem vos delictis & vestri corporis præputio (h. e. humanis peccatis, quæ tollenda esse declaratur dum in circumcissione detrahitur præputium: mortuos in vitam unâ cum eo revocavit P. ¶ Donans, &c. Χειροδότης, &c.] Hactenus de sanctificatione, quæ prima circumcissionis spiritualis pars: altera est justificatio, de qua hîc loquitur. Al. Explicat, quomodo facta sit præcedens illa vivificatio, nempe condonatione, &c. cui tamen semper connexa est sanctificatio, &c. Condonatis (gratuito, ut verbum declarat: vobis omnibus peccatis, P. Be. Pi. Donare pro condonare, ut Eph. 4. 32. Sic 2 Cor. 2. 10. Sic & Latini usurpant. Donare inimicitias dixit Cicero, penam donare, Lucanus 7. donare crimina, l. 11. labores donare, donare nefas, eodem libro. Cum autem χειροδότης hîc sit præ. temporis, intelligenda hîc remissio ad certum quid, i. e. ad patefaciendam viam quæ ad penitentiam duceret. Vide Luc. 23. 34. & ibi dicta.

14. Delens, &c. Ἐξαλείψας τὸ κατ' ἡμῶν χειρογράφοι] Delens (vel, Deleto, Er. Ti. Ac deleto, P. Be. Pi. In Eph. 2. 15. est καταργήσας, quod de lege dici solet; hîc εξαλείψας, quod de chirographo & rebus aliis quæ scribuntur, חתום. Creditor delens cautionem, eo ipso remittere debitum intelligitur, ut & qui chirographum reddit. Sic qui legatum inducit, hæredem liberat. Delens hîc est Deus Pater, de quo omnia hæc accipienda sunt: εξαλείψας hîc est πλείους ἀφαιρέσας, i. e. ita perfectè delens, ut nullum ejus rei superfit vestigium. illud (vel, quod erat, Er. Ti. P.) adversus nos (scil. Judæos: Gentes enim illa Lex non tenebat: Judæi autem ad Legem ceremoniam observandam se obstrinxerant.) chirographum, Mo. &c. vel, chirographo, Er. P. &c. χειρογραφον Heb. חַתוּמָה, in precibus Judæorum. Consentiunt omnes, hæc voce aliquid designari, quod nos reos coram Deo possit arguere in virtute testimonii: Rectè: hîc enim est usus chirographi, vel, syngraphæ, ut indè creditor debitorem convincere possit, si tergiversetur. Sed quid sit hoc chirographum, in eo variant. 1. Est illud pactum Dei cum Adamo, Gen. 2. 17. quo violato Adamus & posterius ejus rei mortis quasi ex syngrapha tenebantur. 2. Est memoria peccatorum nostrorum in divina mente & propria uniuscujusque conscientia quasi descripta. 3. Est Lex, sive Decalogus, quæ contra nos testificatur, & nos condemnat, sicut chirographum debitorem coram Judice. 4. Est (ut apparet ex collat. Eph. 2. 15.) Lex Motis politica, quæ per similitudinem quandam χειρογραφον dicitur, quia populus se ad Legem fervendam obstrinxerat, Deut. 2. Neh. 10. Est Lex ceremonialis.

lis n: quæ *chirographum* appellatur, quia testimonium erat reatus humani o, & miseriæ publica professio p. Circumcisio, nativam pollutionem: Ablutiones, peccatorum sordes: Victimæ denique, capitalem reatum, publicè testabantur q. Huc facit sequens, τὸς δόγμασι nam per dogmata ritus Judaici designari solent, ut Eph. 2. 15^r. Hoc demonstrat & scopus Apostoli: disputat enim de ceremoniarum abrogatione t. 5. Est lex tota, tum moralis, obligans ad perfectam obedientiam, & damnans ob defectum ejusdem; tum ceremonialis t, in qua sita erat quasi publica confessio & confirmatio hujus obligationis & meriti damnationis. Probat: 1. Beneficium chirographi deleti ad omnes spectat tam Gentiles quàm Judæos; ergo hujusmodi chirographum est, quod ex aliqua parte tenentur omnes: ceremoniali autem lege Gentes nunquam tenebantur v. 2. Certum est, totam legem, quoad rigorem & maledictionem sublatam esse, alioqui sub peccato adhuc essemus x. 3. Utraque hæc lex erat adversus nos, & contraria nobis y: 1. moralis, proponendo decreta humano ingenio contraria, Rom. 7. 14. nos arguendo & convincendo de peccato, Rom. 3. 20. nos damnando, Gal. 3. 10. 2. ceremonialis, & numero onerosorum rituum, Gal. 5. 1. & suâ significatione & testificatione z. ¶ *Decretis, τοῖς δόγμασιν* [Quidam hoc jungunt cum præced. nec uno modo:] Chirographo rituum, P. Be. vel, in ritibus, Pi. Dav. in decretis, Zan. V. in decretis ritibus, Gom. sub. posito, Pi. sic Gom. ex collat. v. 20. 21^a. & Eph. 2. 15^b. ubi est, ἐν δόγμασιν, pro τὸν ἐν δόγμασιν ita h. l. τοῖς δόγμασιν, pro τὸ ἐν τοῖς δόγμασιν, scil. δὲ, vel, κείμενον c; quod placita Dei continebat. Ritibus, siue præceptis ceremonialibus, quippe quæ à mero legislatoris beneplacito dependent d. Rituum legales erant quasi tot chirographa ad significandum reatum nostrum, vel appendices chirographi. Argumentatur ergo h. l. à remotione rei ad remotionem signi*. Al. Unâ cum decretis. Ellipsis usitata τὸ οὐ f. Alii construunt cum præced. *delevit*, & sic vertunt g, *Per suam doctrinam*, G. sic Ham. Vide ad Eph. 2. 15^b. per doctrinam fidei i. Christus *chirographum* & *delevit doctrinam* suâ, dum loco externorum rituum internam puritatem exigit, & *cruci affixit* morte suâ k. Sed hæc constructio alienior est l. [Ca. locum sic reddit,] *Obliterato placitorum chirographo*. Sic Dativo utitur ut is per Genitivum reddi possit, ut 2 Cor. 12. 7. *stimulus carni*, h. e. carnis, vel, ad corpus stimulandum: & Apoc. 8. 4. κατὰ δὲ θυμῶνα τῶν ἀγγέλων, pro, τὸν ἀγγελόν. Sic in Catone, *Ornamenta bubus*, i. e. boum. Itâ hic *χειρῶνα τῶν δόγματων* est *placitorum chirographum*, h. e. ipsa placita decretaque Divinæ legis, quibus nos tanquam Chirographo tenebamur obstricti ad parendum Legi: quod quia non poteramus, Christus pro nobis paruit, poenâsque dedit, atque itâ chirographum quasi acceptilatione delevit m. [Alii hoc cum sequentibus jungunt, locumque sic vertunt,] *Quod erat nobis contrarium per decreta*, Er. Ti. ¶ *Quod, &c.* "Ὁ ἦν ὑμῶν ἡμῶν" *Quod* (sub. inquam, P. Pi.) *erat nobis contrarium*, P. nempe quia lex ceremonialis velut insigne diffidii fuit inter Judæos & Gentes. Confer Eph. 2. 16°. vel, *occulte contrarium*, Pi. vel, *subcontrarium*: nempe, quoniam è contrario in speciem videbantur ipsius quod obsignabant chirographi deletionem promittere. Et itâ se habebant profecto, quatenus erant Evangelicæ gratiæ adhuc exhibendæ figilla. At hæc Paulus torquet adversus eos, qui ceremonias, ut legalis justitiæ partem, Christo adjungebant p. ¶ *Et, &c.* καὶ αὐτὸ ἦν ἐν τῷ μέσῳ, *per ipsum* (vel, Ipse verò illud, P.) *tulit vel sustulit, de medio*, (ἐν μέσῳ ἀνελὼν etiam elegantioribus Græcis, ut Demostheni, est *auferre*, nè *comparat*. Sic ἐξέχρησεν ἐν μέσῳ, Act. 17. 33. 2 Cor. 6. 17. ἀπελθεῖν ἐν μέσῳ, Act. 23. 10. ἐξάγειν ἐν μέσῳ, 1 Cor. 5. 2. ἐν μέσῳ ῥίπναι, 2 Thes. 2. 7^a.) *affigens illud* (vel, *affixum*, P. Pi.) *cruci*, Mo. h. e. per Christi crucem r; q. d. acclavatum, i. e. clavis affixum t. Alludit ad historiam Christi crucifixi t, cum quo ritus Mosaiici simul transixi, h. e. aboliti sunt v, quatenus per mortem Christi novum Testamentum sancitum fuit x. Mos est quibusdam in locis clavis transfigendi edicta antiquata. Is tunc etiam in Asia videtur fuisse,

& ad eum alludere Paulus y. Non contentus dixisse v. præced. adjecit, *deletum esse Chirographum*; nè metueremus, creditorem aliquando, vel oblitum, vel pertæsum condonationis, debitum à nobis repetiturum: & quia, eo deleto, oriri tamen possit controversia inter creditorem & debitorem, addit quod amplius est, *sublatum esse è medio*. Sed quid si alicubi servetur absconditum? Non: imò laceratum est & *cruci affixum*; ut totus mundus, Angeli & homines testes sint, plenè satisfactum esse pro nostris debitis à Christo in cruce, nè dubitare possimus, &c. Pertinent hæc omnia ad astruendam certitudinem salutis nostræ per Christum, &c z.

15. Et, &c. Ἀπεκδοσάμεθα — ἰδεύμεν πρὸς τὸν πατέρα, & ἀμείβεσθαι αὐτῷ ἐν ᾧ ἡμεῖς Amplificat superius beneficium, q. d. Non modò deletum est chirographum, &c. sed omnes hostes nostri triumphati, &c a. *Expolians* (vel, *Exspoliatusque*, Er. Ti. sic P. Be. Pi. vel, *Exuens seipsum*, i. e. carnem suam b, h. e. carnis infirmitatem, ut luctatores, vel cursores, certaturi vestem deponere solent c: ut ἀπεκδοσάμεθα, quod Græci cod. à sequentibus distinguunt, reciprocè accipiatur d. Al. *Exarmans*, sicut ἐνδύμεθα est *armari*, Rom. 13. 12. Eph. 6. 11, 14^{*}. Metaphora à bellatoribus f, victoribus, qui solebant victos armis spoliare, eademque pro trophæo illic figere, ubi in fugam hostes versi fuerant g.) *principatus & potestates* (quibus nominibus certo certius ex contextu intelligi cacodæmones h, Satanam cum Angelis suis i, & omnibus quæ illis militabant contra humanam salutem, veterè Adamo, mundo & peccatis nostris; quomodo, imperatore devicto, exercitus illius simul fugatus intelligitur k. Intelligit hinc Dæmonias illos qui in idolis colebantur, & quorum cultum cum mangonio aliquo restituere volebant Asiatici Philosophi. Vide Rom. 8. 38. 1 Cor. 15. 24^l. Dæmones autem vocantur h. l. *principatus*, &c. sicut *mundi rectores*, Eph. 6. 12. & *vir fortis*, Luc. 11. 21. quia potestatem in homines usurpant, eosque captivos tenent, 2 Tim. 2. 26^m.) *traduxit* (i. e. captivos duxit n, ignominiam exposuit o, ignominiam causâ transvexit p; per publicum cætum spectantium duxit, ac traxit q: vel, *ostentavit*, Er. Ti. E. T. V. scilicet Deo & Angelis r; ut victum ostentare solent victores t. Alia similitudo à triumphantibus Romanis, qui solebant — *captos ostendere civibus hostes* u, quos, manibus retrò devinctis, ducere solebant, &c v. Δείγμα vox est Græca, sed quæ & ad Judæos transit, & scribitur דגמה, posito i pro j, ut sæpe. Hinc *δείγμασις*, quod est *ostendere*, effectum pari formâ quâ *παράδειγμασις*, Matth. 1. 19. Heb. 6. 6^x.) *in libertate*, (vel, *libere*, Orig. in Er. in, vel *eum*, *autoritate*, Amb. in Er. Ham. vel, *confidenter*; intrepidè enim cum Diabolo pugnabat, & morti se subiciebat, pro certo sciens se hoc pacto Diaboli regnum eversum y: vel, *palam*, Er. Ti. P. Be. Pi. D. G. ut Marc. 8. 32. Joh. 11. 54. & 7. 4, 13^z. & ut Hebræi dicunt בפרהסיא a, vocem Græcam suam facientes b: qu. d. Toto mundo inspectante c, moriebatur & Diabolum vincebat d.) *triumphans* (vel, *triumphatis*, P. Be. Pi. i. e. in triumphum ductis e: vel, *eum devicisset*; *δραμβέσας* f.) illos (vel, *illis*, P. Be. Pi. vel, *de illis*, Er. Ti. Me. scil. hostibus devictis g, malis spiritibus h. Mutavit genus, cum intulit αὐτοῖς, cum antè dixisset ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, nempe constructionem faciens πρὸς τὸ σπουδαίον i, ad sensum non ad voces k.) *in seipso*, Mo. vel, *per semetipsum*, Er. Ti. V. *per ipsum*, scil. Christum l: q. d. Non virtute & sudore aliorum, ut mundani imperatores solent, sed solâ suâ passione, Esa. 63. 3^m. suâ unius vi n: vel, *in ea*, scil. cruce, quæ fuit instar triumphalis currus, aut circumvecti trophæi o: vel, *per eam*, P. Be. Pi. nempe crucem p, cujus paulò antè facta mentio q. Vicit Dæmonas non pugnando, sed patiendo; quod verè Divinum victoriæ genus r.

16. Nemo, &c. Μὴ ἔν τις ὑμᾶς κρινέτω i. e. Κατακρινέτω, ut Rom. 2. 1^t. *Nequis igitur vos judicet*, Er. Pi. vel, *damnet*, P. Be. Pi. i. e. damnatione dignos asserat t. Agnoscatis neminem hanc potestatem habere: nè curetis, nè metuatis judicia illorum, qui vos damnant: *sententia enim* (ut dicunt Jurisconsulti) *à non iudice lata nulla*.

18. Nemo &c. Μηδεις υμας καταβραβεύειτο θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀποκαίει. ὅτι ἀγῶνων] Magna hic est versio-
num varietas, quæ pendet à duabus vocibus καταβρα-
βεύειτο, & θέλων. Vox illa, ut & aliæ nonnullæ, est ex
Cilicum lingua †. At notarunt alii reperiri apud alios †: † Hi. in 6.
Ab Aristotele †, Demosth. Isoc. & Plut. usurpatur †. † G.
Metaphora est ab agonothe'tis, i.e. iudicibus publicorum
tertaminum †, qui nominantur βραβεύται, eò quòd victo-
ribus decernant præmium †: unde βραβεύειν est [pro-
priè] certamina moderari, præmia dispensare, &c. in-
dèque significat, actionem vel rem quamvis regere &
definire, eo modo quo brabeutæ solent †: βραβεύειν est
dominari, Col. 3. 15. Hinc καταβραβεύειν quod est,
vel, 1. ad brabium evocare, five brabium ostentare. Non
placet †: quia sine exemplo est †. Vel, 2. præmium exi-
gere, quod κόπρον παραβραβεύειν dixit Pausanias, ut Sca-
ligero notatum †. Vel, 3. condemnare, ut conveniat
cum v. 16. vel, condemnare tanquam certaminis ju-
dicem †: vel, 4. vincere †: vel, 5. præmium interci-
pere, vel, à præmio impedire †. Estque καταβραβεύειν
vel iudicis, vel τὸ συναγωνίζεσθαι 1. Vel, 6. perversè &
iniquè fungi officio τὸ βραβεύειν †; malè regere certamen,
metam transferre, aut quocunque modo impedimen-
tum objicere †; præmium abjudicare & eripere meren-
tibus †. Sed hoc propriè est παραβραβεύειν P. Vel, 7. do-
minatum usurpare, ut κατακυριεύειν q. Vox θέλων, jun-
genda, vel cum præced. vel cum seq. †. [Hinc locum
variè reddunt:] Nemo vos seducat, Mo. Vulg. (vel, vos
supplantet, atque ità impediatur quominus brabium asse-
quimini: quod faciunt qui Christianos à vera doctrinæ
via abducunt. καταβραβεύειν eo modo dixit quo καταπα-
λεύειν dicitur †. Vel, vos ad brabium evocet, five vobis bra-
bium ostendet ad provocandum cursum, Val. vel, vos con-
demnet, Ham. vel, de vobis palmam referat, Cas. vel, vo-
bis præmium intercipiat, five palmam intervertat, Er. Ti.
Me. Zeg. vos paratà coronà indignos reddat, V. vos bra-
biis, aut præmiis fraudet, Er. V. Me. E. Gom. ex collat. tum
v. 8. ne quis vos deprædetur, tum locorum similitum,
1 Cor. 9. 24, 25. Gal. 5. 7. &c. Brabium hic est vita
ætterna, 1 Pet. 1. 4. Hoc autem præmio fraudatur cur-
sor, vel, iniquitate iudicis: vel, ab aliquo impedimen-
tis in ipso cursu objectis, quibus vel labatur, aut deficiat
cursu, vel à recta meta abstrahatur & aberret †: vel, si
scopus aut suo loco moveatur, aut obscuretur, ut non
possit discerni: scopus autem hic est Christus, ad quem
currimus fide & charitate: stadium est religio Christia-
na, &c. Vel, dominatum in vos usurpet, J. Cap. sic Dal.
vel, adversum vos rectoris, five iudicis, partes sumat, Be. Pi.
Significat, imperiosam quandam potestatem à Pseudo-
apostolis usurpatam, quasi illis, tanquam agonothe'tis,
præmia vel tribuere, vel eripere, licuiſſet v.) volens (vel,
volens, sub. hoc facere, Calv. Zan. ex Græcis, i.e. iudicis au-
thoritatem in vos exercere, vel, vos defraudare †: vel,
ultrò, Be. Pi. vel, studio, five datà operâ, Er. Zeg. vel, etiam
si maxime id velit, G. vel, pro libidine, Dav. Zan. Dal. q.d.
Non ex Dei voluntate, aut iustâ ratione, neque ex me-
ritis athletarum, sed ex mera & nuda sua ipsorum auto-
ritate & voluntate †: id quod deferri possit, vel, 1. ad
ipsorum doctrinam, à seipsis inventam, non à Deo præ-
scriptam; vel, 2. ad ipsorum munus, quod spontè arro-
gârunt †. Θέλων interpretor ἐθέλωνις voluntarius †, i.e. † Dal.
à se lectus, qui hanc iudicandi & definiendi potestatem
sibi arrogavit nullo jure: quo sensu Cicero vocavit Asi-
nium Senatorem voluntarium, & à se lectum †. Al. sibi
placens, Ca. Zan. Ham. V. θέλων, Heb. יָדוֹן: quod aliàs
δολεῖν dici solet, ut Matth. 27. εἰ θέλει αὐτὸν, h. e. εἰ ἐ-
δολεῖ ἐν αὐτῷ: est enim in Psal. 22. כִּי חָפֵץ בִּי. Sic Psal.
1. 2. דִּלְמָא אֵיפֹה, delectatio ejus †; & Psal. 41. 12. Sic
autem jungendum cum sequentibus †, placens sibi in hu-
militate, Zan. sic V. vel, affectator humilitatis, V. sic Aug.
in Er. vel volens, repete ἀπὸ τοῦ κοινῆ, vos καταβραβεύειν
in humilitate †: vel, per affectatum submissionem. Θέλων
ἐν ταπεινοφροσύνῃ per ἐν διὰ θεῶν, pro ἐν ἐθέλωταπεινοφροσύνῃ,
R r h. e.

h. e. *submissione voluntaria*: quomodo cultus voluntarius dicitur ἐδελόθησθαι, v. 23. & Epiphano ἐδελόθησθαι v. 23. vel, pro cupidus id faciendi, qui facere id querat, ut notamus ad Joh. 6. 21. in humilitate (vel, in modestia, i. e. quæ modestia videtur esse; cum à certis cibis modestè abstinent. Sic Terent. Terram intuens modestè, i. e. cum specie modestiæ: vel, per humilitatem animi, Er. Ti. in abiectione sui fida, V. in demissione animi, Be. Pi. per fictam humilitatem, Me. prætextu humilitatis, quàm vultu, vestitu, verbis, simulabant. & religione (vel, cultu, Pi. vel, falso cultu, V. vel, cultum superstitiosum, Zeg. vel, religioso cultu, Be.) angelorum, Mo. &c. Al. Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex subiectione & cultu Angelorum, P. Et hic est ἐν δὲ δούλῳ. Nam intelligit ταπεινοφροσύνην τὴν ἐν δούλῳ ἀγγέλων P. Connectuntur hæc, ταπεινοφ. & cultus angelorum, quia sub humilitatis prætextu illum cultum introducebant. Habet speciem modestiæ five humilitatis, non audere Deum (rectè) accedere, sed ad Angelos preces deferre ad Deum deferendas; ambiendas itaque esse intercessionem Angelorum, ut nos ad Deum perducant: quo colore Philosophi defendebant τὴν πολυθεΐαν quod & Celsus fecit, ut ex Origene cognoscimus. Ab Essenis diligenter custodita Angelorum nomina ex Josepho discimus. Alioqui publicus Judæorum mos non fuit Angelos compellere nisi eos qui ipsis apparebant; nimirum metu ne paulatim ad πολυθεΐαν tanto labore exutam relaberentur. Et hoc notatum Origene 1. 2. Contra Celsum, Πῶς δὲ; &c. Ubinam queso tradit Moses angelos colendos esse? & lib. 5. πῶς μὲν δὲ δύνανται, &c. (Omnis enim precatio & gratiarum actio ad Deum transmittenda est per eum qui est super omnes angelos, Sacerdotem vivum, Sermone & Deum.) Agit Orig. ter de eadem rel. 8. ubi dicit licere eos εὐφημεῖν καὶ μακαρίζειν, (laudare & beatos prædicare.) Et quia hoc malum invaluerat in Phrygia, ideo Synodus Laodicensis vetat ἀγγέλους δοῦναι δέξασθαι καὶ συνάγεσθαι, quæ occulta idololatria ibidem dicitur. Vide ibi Zonaram. Prohibuit hæc Synodus, ne precarentur Angelos. Ubi notanda Carranzæ fraus, qui in summa Conciliorum, vocem angelos in angulos detorsit. Christiani, Christo magistro, summi Regis ac Principis veneratores, Arnob. 1. 1. quem vide. Docet his verbis, & quid h. introduxerunt, cultum scilicet Angelorum, & quo prætextu, nempe humilitatis, quorum utrumque faciunt Romanenses. [De quo plura videtis in Dav. Gom. Dal. E. Sed aliud hoc pensum est. Pergendum nobis ad sequentia verba.] Quæ, &c. Ἀλλ' ἐδελόθησθαι ἐκείνους εἰς τὴν εὐσεβίαν, &c. Quæ (vel, In his quæ, Er. Ti. In ea quæ, P. Be. Pi. G. Ad illud quod, Di. ex Sy. & Ar.) non vidit, (i. e. didicit, ut Joān. 8. 38. vel, novit: non vidit oculis five corporis, five fidei in Scriptura d.) incedens (vel, penetrans, G. invadens, Pi. se ingerens, P. J. Cap. vel, aggrediens, five accurrens, Di. ex Sy. vel, audaciter prorumpens, Di. ex Ar. vel, gradum inferens, Be. fastuosè incedens, Be. ex Er. & Hi. V. Ti. Verbum enim sumptum est ex tragicis cothurnis, qui propterea ἐμβάδες dicuntur. Sed Budæus verius ostendit, ἐμβάδες nihil aliud esse quàm pedem ponere, vel ingredi in possessionem alicujus rei: sic enim Pseudo-apostoli ingerebant sese in res ignotissimas & obscurissimas, tanquam in notissimas propriasque possessiones, ubi regnabant & quidlibet statuebant, &c. In Glossario, ἐμβάδες, ingredior. Ponitur pro Heb. קָלַח, Jos. 19. 51. [Sensus, q. d.] Illa agens quæ pro certo non habet Deo accepta esse: jus sibi faciens loquendi de incognitis. Præfiebant Angelos quibus vellent negotiis, nomina illis indebant, distribuebant in classes: statuentes, vel decernentes, de rebus incertis; sua commenta, tanquam oracula, proferentes. frustra (vel, temerè, P. Be. Pi. i. e. fine ratione.) inflatus (vel, turgens, P. Pi. Be.) à sensu (vel, mente, Er. Ti. V. vel, intelligentiā, V. Be.) carnis sue, Mo. P. &c. i. e. propter prudentiam suam carnalem: opinionis corruptæ naturæ fiducia tumidus; ingenio suo fidens, quo se omnia consequi posse putat; in suis stultis inventis valde sibi placens; doctrinam suam hauriens non ex revelatione Dei, sed ex præsumptione rationis humanæ. Nos superius hic dicitur cognitio humana, non à Deo revela-

ta: quomodo οὐδὲ sumitur Matth. 16. 17. Ea, inquit, cogitatio eos inflat vento similis. Vocem φυσίζου habuimus, 1 Cor. 4. 6, 18, 19. & 5. 2. & 8. 1. & 13. 4. Multam sibi placens in rebus inanibus. Vide Ezech. 13. 3. 9. Putans se posse veritatem in religionis negotio propriâ perspicacitate invenire, contra 1 Cor. 2. 14. Doctrinam hanc de cultu Angelorum duplici nomine rejicit, quod oritur & ex inscitia & ex superbia. 19. Et, &c. Καὶ ἡ κρατὶς, &c. Neque obtinens (vel, retinens, Be. tenens, Ca. G.) caput, P. Er. Ti. Pi. nempe Christum. Exprimit causam erroris hujus de cultu Angelorum, nempe ignorationem Christi, in quo omnem plenitudinem esse dixerat, extra quem nihil querendum est. Novum argumentum adversus seductores. Qui cultum Angelorum ingerunt, conantur vos à Christo divellere, ipsique à Christo defecerunt, nec illum fide & dilectione retinent. Non tenens se Christo, G. quem innuit esse caput Angelorum, quem Deus ideo caput Ecclesiæ dedit ut per eam desideria nostra ad ipsum perferremus. Multi illi Commendatores facillè schismati dant occasionem, Ecclesia unitatem retinet. Deus unus, & unus mediator, 1 Tim. 2. 5. Non agnoscens salutis totius caput Christum, sed pro Christo Angelos substituens. Ex, &c. Εἰς τὴν δὲ τῶν ἀφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβάζόμενον αὐτὴν πᾶν, &c. Hoc vult, Retinendam Ecclesiæ unitatem; quod fieri non potest nisi retineantur præpositorum gradus, & iis pareatur in eis quæ ad Ecclesiæ pacem pertinent. Ità in tempore occurrit sectis illis quæ postea erupere καὶ ἐξήλας dictæ. Locus huic geminus est Eph. 4. 15, 16. ibi est ἀφῶν καὶ ἐπιχορηγίας, hic ἀφῶν καὶ συνδέσμων. per artus & venas & arterias, quæ sunt nexus & vincula corporis תְּוֹבָחָהּ: ibi est συναρμολογούμενον καὶ συμβιβάζόμενον, pro quo hic ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβάζόμενον. Est autem ἐπιχορηγείτω, unde ἐπιχορηγία, accipere ea quæ alendo corpori sunt necessaria. Vide Sirach. 25. 28. In Glossario, ἐπιχορηγία, subministro, suppedito. [Verba sic reddunt:] Ex quo (Constructio sensu congrua, non voce. Nam cum dixisset κεφαλὴν, ità cætera intulit quasi dixisset, quem per vocem κεφαλὴν indicabat.) totum corpus, (Ecclesiæ) per nexus (vel, commissuras, Er. Ti. Be. Pi. P. Dav. vel, velut per articulos, V.) & conjunctiones (vel, compagine, Er. Ti. sic P. Pi. vel, juncturas, Dav. vel, connexus, Be. vel, colligationes, five ligamenta, V.) subministratum, vel, suppeditatum & constructum, (vel, compactum, Er. Ti. P. Pi. vel, alitur & connectitur, V. Apud sunt ea omnia quæ nos Christo devinciunt, & per quæ celestia bona nobis suppeditantur; cum qua voce conjungendum est ἐπιχορηγούμενον: quod respicit unionem corporis cum capite. Συνδέσμοι sunt ea omnia per quæ membra sub capite sibi coherant, & utilitates mutuas ad invicem communicant: cum qua voce jungendum est συμβιβάζόμενον: quod respicit unionem membrorum inter se. Commissuræ sunt fides & dilectio in Christum: compagine, charitas inter membra: Ex utroque sequitur augmentum Ecclesiæ. Commissuræ sunt Spiritus Christi, Rom. 8. 9. ejusque dona, præsertim fides, Joān. 6. 35. Juncturæ quoque sunt idem Spiritus ejusque dona, 1 Cor. 12. 13. præsertim donum charitatis, deinde diversitas donorum & vocationum, Eph. 4. 11, 12. Χορηγὸς Græcis est qui omnia ornamenta suppeditat sacras choreas agentibus: hinc χορηγεῖν dicitur qui aliis suppeditat res ad quemvis finem necessarias, & ἐπιχορηγεῖν est hoc facere abundè & copiosè.) augetur augmentum (Græca locutio, quam & Latini sequuntur cum dicunt mortem mori, servire servitutem. Vel, est ellipsis τῶ κατὰ P. vel, augmento, Er. Ti. P. &c.) Dei, Mo. &c. i. e. Vel, 1. illo incremento quod à Deo est, 1 Cor. 3. 6. ut Genitivus hic causam significet: ex iisdem & nutrimentum & crescimus. Vel, 2. illo quod Deus exigit & probat; vel, 3. quod ad Dei gloriam tendit; vel, 4. augmento divino & spirituali, in omni gratia spirituali; incremento fidei & Spiritus Dei: vel, 5. augetur usque ad summam perfectionem Deo Patri dignam. 20. Si ergo mortui estis cum Christo (i. e. tum, 1. in persona Christi, quo moriente moriebantur omnes electi: tum, 2. in nobis ipsis, idque & sacramentaliter, & reipsa, cum ex vi mortis ejus nobis communicata morimur. Mortui Christi nos liberat à vinculis ceremoniarum, 1. quod

1. quod hoc nobis promeruit; 2. quod illas, sancito novo foedere, actu abolevit; 3. quod apportavit fidelibus bona illa quorum umbræ istæ erant. *ab elementis mundi* i.e. Si ope Christi liberati estis, &c. Christus vos liberavit ab illa institutione humana. Qui moritur, liberatur à vitæ incommodis. Ideo mori etiam in bonam partem sumitur, ut Rom. 6. 2. d. Mortuum esse hîc idem est quod liberatum esse*, ita ut hæc nihilo plus juris in te habeant quam leges mundanæ in mortuos. *Απελευθερωμένοι* dixit, quomodo Latini, *paratus à pecunia*, i.e. quod ad pecuniam attinet*: vel, ante præpos. *ἀπὸ* subauditur, *atque ita liberati estis*. *Στοιχεῖα* dicuntur *instituta* quævis, Gal. 4. 3, 9. ubi videbis cur hæc *στοιχεῖα* dicantur, nimirum quia Judæis erant communia cum gentibus aliis: nihil in ipsis ritibus erat proprium Judæis, & magis à Gentibus ad Judæos, per *συνοχὴν* quandam Dei, quàm à Judæis ad Gentes venerant. *Elementa mundi* hîc vocat, vel, 1. philosophiam mundanam; vel, 2. ceremonias Judaicas. Sed cur ad illa rediret tam plenè refutata à v. 9. ad 18? Vel, 3. superstitiosas observationes quæ, ab hominibus inventæ, obtruduntur specie humilitatis, mortificationis, &c. ut patet ex versu ultimo. Observandus hîc est pulcherrimus ordo refutationis. Confutat primò paedagogiam Moysi, v. 16, 17. deinde philosophicas speculationes, v. 18, 19. denique merè humanas ac superstitiosas traditiones. *Elementa mundi* vocat impias, mundanas, carnalèsque Judaicarum & Gentilium constitutionum præceptiones sive observationes. *Quid*, &c. *Τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐν κόσμῳ δογματίζονται*; *Quid* tanquam *viventes in mundo* (i.e. tanquam viventes rebus hujus mundi visibilibus: quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei Regnum: tanquam non ad Christi, sed ad mundi, exemplum vita vobis esset componenda: quasi rursus secundum hæc mundi elementa vivere velitis: tanquam illis subjecti, cultum Dei & justitiam in illis quærentes.) *dogmatizimini*? Mo. quidam nempe vestrum. *δογματίζεσθε* accipiendum, vel, i. activè, pro dogmatizatis, docetis, decernitis; vel decreta quæritis, vel sententiam fertis: vel, passivè: non enim ipsos imperiosos doctores, sed auditores tantum, alloquitur, quibus illi leges imponebant. [Sic ergò vertunt:] *decretis* (vel, *ritibus*, P. Pi. vel, *placitis*, ut distinguantur humana hæc instituta à ritibus per Mosem præscriptis.) *tenemini*? Er. Ti. V. vel, *oneramini*? P. Pi. vel, *adstringimini*? Be. vel, *servitis*? V. Al. *doceri vos finitis*? G. *decreta vobis edici patimini*? E. *Δόγμα* ferè in malum accipit Paulus pro legibus hominum arbitrio præscriptis. Jam enim præcepta illa de delectu ciborum, dierum, &c. hominum esse cœperunt, postquam apud Deum evanuerunt. Argumentum est à majore ad minus, Liberati estis ab illis ritibus quos ipse Deus præscripsit; ergò liberandi estis à novis ritibus ab hominibus excogitatis, vel veteribus humanâ autoritate revocatis*.

21. *Nè*, &c. *Μὴ ἀφ' ὧν, μὴδὲ γεύσῃ, μὴδὲ θύγῃς*] Est hîc Mimefis, cuius notam hîc apposuit Syrus. Sic enim Magistri illi loquebantur. Tertul. negat hæc ad Legem Moysi pertinere. Mihi videtur verbis usus communibus, quæ & Judæos & Philosophos, præsertim Pythagoristas, comprehenderent. Hi, teste Clem. Alex. Strom. 2. οἶνε, &c. (*Vino & animatis & Venere abstinebant: colebant angelos & demones.*) Verbum *θύγε* & *θύγαν* Græcum est frequens bonis scriptoribus: invenitur & Exod. 19. 12. & Heb. 11. 28. & 12. 20. Idem qui hîc Doctores tanguntur à Clemente, aut quisquis est scriptor Constitutionum, 6. 16. [Verba vide in G.] *Nè attigeris*, (vel, *esitâris*, Be. sub. *aiunt isti*, P. Pi. Camer.) *neque gustâris*, *neque contrectâris*, P. Pi. sic Er. V. &c. vel potius, *appropinquâris*, ut verbum redditur Exod. 19. 12. Heb. 12. 20. Sic autem pertinet ad duos præcedentia interdicta, quæ hoc anathemate obstringuntur, quasi illa facere abominandum esset. [Hæc autem variè explicant:] 1. Hæc omnia ad cibos referuntur: *μὴ ἀφ' ὧν*, i.e. *nè esitâris*, ut verbum hoc sumitur, apud Thucyd. & Plut. *Ἀφ' ὧν*, quod propriè de manûs prehensione dicitur, h. i. ad ipsum cibi manu prehensum à consequenti refertur*: *nè gustâris*, etiamsi nihil inde deglutias: *nè attrectâris*, i.e. vel manibus tangas. Hæc itaque gradatione depingitur

progressus Pseudo-apostolorum in suis decretis, in quibus semper progrediuntur ad strictiora. Qu. Sed cur exemplum dat in cibis? Resp. 1. Quia hæc superstitio radices altas in hominum animis egit, & semper se exeruit, &c. unde eam toties oppugnat Paulus. 2. Quia hac in re Colossenses maximè urgebantur. Al. Illa, *μὴ θύγῃς*, ad cibos pertinent, i.e. *Nè tangas ut gustes*, Gen. 3. 3, 22. illud verò *μὴ θύγῃς* pertinet ad vitandas foeminas; quod Judæi Sacerdotes certis temporibus faciebant, Pythagoristæ verò semper. Al. *Ἀφ' ὧν* pertinet ad foeminas, 1 Cor. 7. 1. *γεύεσθαι* ad cibos: abstinentiam ergò tum à nuptiis, tum à cibis quibusdam, post Pythagoristas Gnostici præceperunt: & *θύγε* utrumque respicit, ut dictum. Al. *Nè contigeris*; scilicet immunda, cibum pollutum, cadaver, Gentilem, aut quencquam alterius dogmatis: *nè gustaveris*, h. e. vesci noli, hoc vel illo cibo, quia prohibitus est, ut Cæsar Britannos leporem non gustare tradit: *nè tetigeris*, vel levissimè, putà vasa sacra.

22. *Quæ*, &c. *Ἀφ' ὧν ἡμεῖς οὐδεὶς τῶν ἀποχρησίων*] Tñ *ἀποχρησίων* legerunt Oecum. & Th. Sic Græci vocant id quod Latini *egestum*, vel *egestionem*. Hoc vult, *Quid magni est multa præcipere de eis quæ egesta pereunt*? Similis sensus in Christi verbis, Matth. 15. 17. Pertinet hoc ad illa duo priora de quibus egerat. *Quæ sunt omnia in corruptionem*, sive *interitum*, usu, Mo. vel, *ipso usu*, Vulg. vel, *ex abusu ipsorum*, Ham. De decretis jam dictis loquitur, q. d. Quod totum genus præceptorum ducit ad interitum & mortem æternam. *Quæ omnia interitum sunt ipso usu*, i.e. mortem afferunt utentibus, quod in illis putent esse salutem Christianam: vel, *Quæ Pythagoristarum & Judæorum dogmata*, abusu Gnosticorum deteriora facta sunt, usque adeo ut inducant scelera contra naturam, quæ *ἀποχρησίων* nomine veniunt, 2 Pet. 1. 4. & 2. 12. Verum Hieron. & Græci referunt ad aliquid subintellectum, nempe ad cibos, de quibus non gustandis erant præcepta. *Quæ omnia* (h. e. cibi omnes, quos illi gustare vetant) *ipso usu* (vel, *abusu*, Ti. Et.) *pereunt*, P. Pi. Dav. *Quæ omnia sunt comparata ad interitum*, sive *corruptionem*, (vel, *cedunt in corruptionem*, J. Cap.) *ipso usu*, Be. J. Cap. *Quorum omnium is usus est ut usu pereant*, Ca. i.e. qui cibi eò destinati sunt ut utendo pereant; alioqui nullus eorum usus esset, & sine usu perirent. Idem dicitur 1 Cor. 6. 13. *Venter escæ, & escæ ventri*. Distinguuntur τὸ *χρησθῆναι* & τὸ *χρησθῆναι*, sicut *uti* & *abuti*. *Ἀποχρησίων* hîc significat, vel, 1. abusum; vel, 2. usum, sufficientem scilicet & moderatum, ut in Dion. Halicarn. l. 1. p. 47. *Si mihi constet vos huc venisse sedium inopiâ, ἐν ἀποχρησίων ἔγχεσθε, ut utamini parte nostræ regionis*. Sic Cato solet *abuti* dicere, pro *utendo consumere*. Abusum pro usu consumptivo dicunt Jurisconsulti, teste Cicerone. *Ἀποχρησίων* est sufficit dicere, unde *ἀποχρησίων* est sufficientia in usu: non est *ἀποχρησίων*. Isocrates tamen in Panegyrico dixit *καταχρησθῆναι* pro *utendo consumere*. Argumentum hoc est à natura & fine ciborum, quia res sunt fluxæ quæ usu pereunt, & ad usus corporales, non spirituales, instituti sunt; & proinde nec eorum usu anima contaminatur aut perditur, neque abstinentiâ sanctificatur, vel servatur. Stultum ergò est in illis sanctitatem aut justitiam quærere. Confer Matth. 15. 11, 12, 17. Rom. 14. 17. *Secundum præcepta*, &c. Vel, *Præscripta ex mandatis & doctrinis hominum*, P. Pi. sic Be. Hoc debet referri ad remotius, nempe ad illud *δογματίζεσθε*, per Hyperbaton, hoc modo, *Quid adhuc tanquam viventes in mundo dogmatizimini secundum præcepta*, &c. i.e. Cur finitis vos regi præceptis & doctrinis humanis, qualia sunt, *Nè tetigeritis*, &c.? Altera hæc ratio, cur in illis decretis non sit sita religio, justitia, aut salus nostra, à traditionum autoribus sumpta. Ab hominibus ista reperta sunt, non primitus à Deo venerunt. *Ἐντάλματα* sunt quæ legibus humanis jubentur; *ἰδουσαλαὶ* quæ à Philosophis præcipiuntur. Q. Cum fermo sit de legalibus à Deo institutis, quomodo ea vocat *præcepta & doctrinas hominum*? Resp. 1. Quia Deus jussit eadem abrogari, ut jam ex mandatis hominum, non ex imperio Dei, imponantur. 2. Quia hi Legem Moysi, non puram sed humanis suis institutis mixtam atque corruptam, tradiderunt, &c. Perpende Græcis.

vim hujus argumenti, Hoc est ex mandatis hominum; ergo non est ex necessariis ad salutem, vel ad cultum Dei, vel ad justitiæ & sanctitatis acquisitionem: Hunc enim honorem sibi soli servat Deus, ut statuatur quid velit ad cultum suum directe pertinere, Deut. c. 12. v. 32. Matth. 15. 9¹.

23. *Quæ, &c.* Ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ ἐχούνατος ἐν ἑδὲ λαοῦ καὶ περὶ τοῦ λόγου τοῦ ἐχούνατος, ἢ ἐν τῇ πνεύματι πρὸς πλῆθος ἢ πρὸς σαρκαῖς. Est hic ἡδὲ positum sine sequente 3, ut & Act. 3. 21. Rom. 1. 8. & 3. 2. & 11. 13. 1 Thef. 2. 18. idque per ἀποστολῶν ἀντιθέτην, quod facile suppletur. *Habent ista rationem non stultam*, si adsint cautiones; ἐν ἑδὲ λαοῦ καὶ πνεύματι, si sponte ista suscipiantur, non abhominando ea quæ Deus creavit. Ὁρῶνται est vox media, significans ritus aut ceremonias, ut Glossaria exponunt. Origo à Thracibus, ut nos docet Plutarchus Alexandro. Vide supra v. 18. Act. 26. 5. Jac. 1. 26, 27. Ἑδὲ λαοῦ καὶ πνεύματι ritus, sive observationes sponte susceptæ, quæ Heb. נְבוּנָה, Græcis Interpretibus ἐκείνη. Addit, ἢ περὶ τοῦ λόγου τοῦ ἐχούνατος, i. e. cum ea modestia animi quæ alios aliter viventes non damnet, Rom. 14. 3, 4. Eph. 4. 2. ἢ ἀφ' ἑδὲ, &c. Ubi sic construenda hæc, ἢ ἐν τῇ πνεύματι ἢ σαρκαῖς πρὸς πλῆθος, eatenus bona sunt, si hoc sibi propositum habeant durè tradiere corpus, neque carni obsequi ad saturitatem. Ὁρῶνται est molliter habere: huic contrarium ἀφ' ἑδὲ, sicut σαρκαῖς ἀφ' ἑδὲ apud Lucianum: unde hic nomen ἀφ' ἑδὲ. Hebræi dicerent אֲכָרְיָהוּ. Τιμὴν verò σαρκαῖς est cura quæ carni præstat, ut 1 Cor. c. 12. v. 23. 1 Tim. 5. 17. πλοῦτον, Gen. 41. 30. Exod. 16. 3. & alibi. His intellectis facile est supplere id quod reticetur ἀντιθέτην, nempe, istas ἀποχὰς Pythagoricas magis noxias esse quàm utiles, si velut ad salutem necessariæ suscipiantur, i. e. si fiant ἐν δόκσει, ἀπὸ δὲ βέλους, (non exercitii causâ, sed ex detestatione,) ut loquitur Canon Apostolicus 51. si ob id contemnantur alii, si non minùs lautè habeatur corpus ex herbis, leguminibus, pomis ad delicias coctis. Vide Philonem lib. 1. *Pejorem insidiari meliori* m. [ejusque verba in G. Locum sic reddunt:] *Quæ* (nempe præcepta & doctrina hominum, ex v. præced. n.) *sunt rationem* (vel, opinionem, P. prætextum, Zan. Dav. vel, speciem, Er. Ti. V. Dav. Vor. vel, apparentiam, Zan. Vor. sicut ex sequenti antithesi patet: opponitur rei veritati P. vel, verbum, seu nomen, apud imperitos q.) *quidem habentia sapientia*, Mo. &c. (Al. *Quæ verbotenus quidem habent speciem sapientia*, Er. Ti. λόγος mihi sonat sermonem aut verba, ut opponatur rei: q. d. Videntur quidem exquisitæ quædam res esse, & speciem habere excellentis cujusdam doctrinæ à cælo allatæ, vel ab ipso Spiritu Dei profectæ, saltem apud carnales homines, quibus talia maximè arident. Est hic prolepsis, vel occupatio: concedit adversariis quod obtendunt, simul intelligi volens ea nullius esse momenti. Excipi poterat ad illud v. præced. licet non expressa hæc sint in verbo Dei, non tamen propterea sunt rejicienda, quia sapienter sunt à patribus instituta, &c. Sapientia ergo speciem concedit, rem negat. Si absolvisset Paulus orationem, dixisset ad hunc modum, *Quæ videntur quidem erudita ac magnifica, nimirum ab Angelis profecta, ut illi narrant. Cæterum re longè absunt à religione Christi, quæ nec in superstitione, nec in abiectione animi, quæ pecudum ritu homines hominuli cujuspiam arbitrio circumaguntur, nec in lesione corporis sita est, càm Deus sibi voluerit honorari corpus, non cruciari inedia, sed in puritate vitæ & charitate.* [Sed pergamus ad reliqua textus verba:] Ostendere hic incipit quibus coloribus seductores hanc falsam sapientiam pingere solent: qui tres sunt, ἑδὲ λαοῦ καὶ πνεύματι, ταπεινοφροσύνη, & ἀφ' ἑδὲ τῶν σαρκαῖς. 2.) in voluntario cultu (i. e. non præscripto à Deo, sed Deo oblato humanâ voluntate & electione; in voluntariæ pietatis, quæ Deus non exigit, exercitiis; religione affectatâ & contictâ; sive ab illis excogitatâ: videtur alludi ad dictum Jud. 21. 25. & alibi, אִשׁוּר בְּעֵינֵי יְהוָה. Cui opponitur ἐκείνη, 1 Tim. 6. 11. h. e. quod 2 Reg. 15. 34. dicitur יְהוָה בְּעֵינֵי יְהוָה. Cultus hic voluntarius dicitur, non quoad modum quo exhibetur, sed quoad institutionem ejus, sive principium quod eum imperat. Vel, in spontanea religione, Er. vel, per superstitionem, Er. Ti. sic Vulg. i. e. falsam religionem; vel, per propriâ voluntate inventam religionem, V. Vox qui-

dem ἑδὲ λαοῦ καὶ πνεύματι in malum sumi solet, & ut superstitionem notet. Cum autem illud hic designet, quo seductores doctrinam suam cominabant atque ornabant, id certè non erat superstitio, quam in vitio poni notum est; sed cultus voluntarius, quo homines plurimum delectantur, & in quo gloriari solent, quod scilicet ultro plùs præstarent quàm tenerentur, &c. Hinc nata opera supererogationis, &c. Ἑδὲ λαοῦ καὶ πνεύματι hic in bonum sumi, ostendunt, 1. quod cum duabus rebus indubiè bonis, humilitate & severitate in mortificatione corporis, conjuncta est; 2. quod in ea erat λόγος sapientia, sive pietatis; 3. usus vocis apud Patres. [De quo vide Cl. autorem. Nobis pergendum in versione textus:] & submissione (vel, humilitatem, Er. Ti. vel, simulatam humilitatem, V.) animi, Mo. P. Be. Pi. (quæ Christianus simpliciter & absolute se subiecit præpositis suis & illorum traditionibus ac mandatis m. Humilitatem ostentabant hi seductores, tum in cultu Angelorum, tum abstinentiâ à cibis & observatione dierum, quâ libertatem, atque potestatem sibi adjudicabant, & se quasi jugo subiciebant. Hic secundus sapientiæ color p.) & subductione (vel, lesionem, Er. Ti. V. i. e. macerationem q: ad verb. imparsimoniâ, h. e. cum quis non parcat alicui rei: vel, ad vexationem, Amb. in Er.) corporis, Mo. &c. (vel, & austeritatem corpori nullo modo parcentem, J. Cap. vel, & in eo quod corpori non parcant, P. Pi. Be. Usurpabant austeritates corporales, præposteram quandam & insolitam abstinentiam & afflictionem corporis, per jejunia, vigiliis, flagellationes, &c. v. Hic tertius color: hæc larva, quâ imperitorum oculos perstringebant. [Restat ultimum hujus versûs comma, in quo reddendo non parùm variant:] non in honore aliquo (vel, per honorem aliquem, Er. Ti. i. e. nullo pacto honorando illud, i. e. alendo y: vel, neque in honore ullo, sub. habent corpus, Dav. vel, nullam habebant curam corporis, Dal. Honorem corporis hic subsidium vocat z, sive curam corporis, 1 Tim. 5. 3, 17. Sic honor sumitur Matth. 15. 3. Marc. 7. 12. 1 Cor. 12. 23. ad expletionem (vel, saturitatem, Dav.) carnis, Mo. Er. Ti. vel, quantum satis est carni, V. nè vires & valetudo illi desint ad præstanda officia sua c. Ità his verbis exponit Paulus quæ sit illa ἀφ' ἑδὲ corporis quam reprehendit, nim. cum corpus nullo in honore habetur, &c. t. Reprehendit eos qui corpori necessaria non tribuunt d: q. d. Corpus fraudando necessario subsidio, quo saturari posset, ità ut serviat spiritui, suâque sine impedimento exerceat actiones f. Possit quæ hic accipi pro honesto castoque usu matrimonii, ut 1 Thef. 4. 4. quomodo conjugium dicitur honorabile, Heb. 13. 4. per antithesin ad illicitas libidines, quæ vocantur πόρνη ἀφ' ἑδὲ, Rom. 1. 26. ἀφ' ἑδὲ, ἀφ' ἑδὲ, Rom. 1. 24. Significat ergo h. l. Gnosticos non permisisse honestum conjugii usum, ad explenda naturalia & legitima desideria carnis, & vitandam fornicationem vel ultionem, 1 Cor. 7. 2, 9. Illa autem abstinencia seu σωματικὴ ἀφ' ἑδὲ non est ἐν τῇ πνεύματι, nam corpus eâ veluti dehonestatur & foedatur. Hæc porro verba, ἐκ ἐν τῇ πνεύματι, includenda sunt per Parenthesin; nam series sermonis id requirit ut hæc conjungantur, ἐκ ἀφ' ἑδὲ σαρκαῖς πρὸς πλῆθος ἢ σαρκαῖς, h. e. illis corpori non parcat quantum ad carnis expletionem attinet. [Alii ultimum comma aliter reddunt:] nec (sub. tamen, P. Be. Pi. Subaudiendum hic est 3, ut ex præced. & liquet m, ut plenior sit antithesis n.) nullius sunt (subaudito & ex præcedentibus o.) pretii, (illa scilicet hominum mandata de abstinencia, &c. p. Judicium mundi de iis protulit q, quod rationem habent sapientia; nunc rectum de iis judicium ostendit, nempe ista, utut splendeant, nullius esse pretii t, nempe ad justificationem, sanctificationem, cultumque Dei, ut seductores voluerunt t.) quum ad ea spectent (ut suppleatur ὅρτα, seu συντέλειαν, seu ἀνίκον, q. d. quæ ellipsis non durior est quàm si Latine dicas, Nihil ad rem, sub. pertinet y.) quibus farciatur caro, P. Be. Pi. vel, quum spectent ad carnem saturandam, Dav. i. e. sita sint in cibo, potu, & rebus terrenis & caducis, in quibus non est Regnum Dei, &c. z. Sunt igitur istæ potiùs sumptuariæ Leges, non autem de pietate ac religione, 1 Tim. 4. 7, 8. τὸ πλοῦτον non fumo pro actione, i. e. expletionem seu factura, sed passive pro eo quod farciatur venter. [Ca. versum sic reddit.]

Ist.

Ista verò placita sunt (Ad verb. *Quæ sunt* :) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem sunt ejusmodi, ut rationem habeant sapientie (i. e. ut eorum tanquam sapienter factorum ratio reddi posse videatur:) ob religionis speciem atque modestiam, & corporis vexationem severam, i. e. quod videntur modeste & religiosè fieri, & quod eā continentia corpus severe asperèque tractatur: & autem posuit pro propter, ut supra v. 16. & Eph. 3. 13. & illa autem verba, & in præced. Est enim adjectio ad ea quæ de cibis dixit, qui ut usu consumantur expleantque corpus & ventrem comparati sunt, non ut sint in honore, non ut iis tantum honoris præstetur ut sit contingere nefas^b. Sed immodica hæc est licentia, & audacissimum hyperbaton, &c.^c

^b Ca.
^c Be.

CAP. III.

^a E. sim.
^b Dav. Zan.
^c Me.
^d Dav.
^e Dav. sim.
^f G.
^g Zan.
^h Dav. Be.
ⁱ Be.
^j Me. sic
^k Zan. Dav.
^l Zan. Dav.
^m Zan.
ⁿ Dav.

^o Gom.
^p E. Me.
^q Vor.

^r Be.
^s Dav. sim.
^t Zan.
^u Zan.
^v G.
^w Be.
^x Dav.
^y Zan.
^z E. Me.
^{aa} Dav.
^{ab} G. sim.
^{ac} Me.
^{ad} G.
^{ae} Dav.
^{af} G.
^{ag} Zan. sim.
^{ah} Dav.
^{ai} Be.
^{aj} Ham. sic
^{ak} Dav. Gom.
^{al} Dav. sim.
^{am} Vor.
^{an} Vor.
^{ao} G.
^{ap} Be.
^{aq} Vor.
^{ar} Dav. sic
^{as} Vor.
^{at} Dav.
^{au} V. sim.
^{av} Me.
^{aw} G.
^{ax} Zan.
^{ay} Dav.
^{az} Dav.
^{ba} Gom.
^{bb} Me.
^{bc} G.
^{bd} Me.

I Gitur (Constitutâ fidei doctrinâ, nunc more suo Christianæ vitæ præcepta superstruit^a;) si (i. e. quandoquidem^b; non est dubitantis, sed inferentis^c;) *consurrexistis cum Christo*] Ut præsupponitur ex cap. præced. v. 12, 13^d. nempe tanquam membra cum capite^e, in novam vitam^f, ubi nec cibo nec potu egimus, sed similes erimus Angelis Dei^g. *Consurrexistis*, nempe per baptismum^h, idque & sacramentaliterⁱ, per externam mysterii administrationem; & realiter^k, sive efficaciter^l, per Spiritus S. operationem. Ratio est à causa ad effectum: hæc resurrectio est principium effectivum novæ vitæ, & proinde novæ conversationis & operationis^m. Resurrectio nostra cum Christo duplex est, 1. propria, à morte corporali: à qua resurreximus, 1. factò & re in Christo, propter unionem mysticam, tanquam in capite; 2. jure & spe in nobis, quia membra sumus Christi; 3. sacramenti typo seu significatione, & ob signatione baptismi. 2. Impropria, à morte spirituali, quæ sanctificatio & regeneratio dicitur. Cujus causa & typus est resurrectio Christi, &c.] *Quæ sursum sunt* (i. e. Res coelestes ac divinasⁿ, sive ad vitam coelestem & æternam pertinentes^o; ea ad quorum notitiam & fruitionem vocamur, & ad quæ pervenitur veri Dei cultu, & charitate in proximum^p; Regnum celorum, ejusque semina, dona gratiæ, &c.^q. non autem curiosa, vanæ humanarum traditionum exercitia^r;) *querite*] Phil. 3. 20. *Sursum corda*†: ita scil. ut hoc vestrum propriè sit *querendi* vox laborem & conatum indicat^s, cum totis viribus^t: q. d. Eò cogitationes & studia vestra conferte^u. *Ubi Christus est, &c.*] Secundum humanam ejus naturam^v, Patri majestate proximam^w, Matth. 22. 44. & 26. 64. Marc. 14. 62. Act. 2. 34. Rom. 8. 34. Eph. 1. 20^b. Argumenti hujus vis duplex est, 1. ab effectu fidelium erga Christum, cui se adjungere contendunt; is autem sursum est: 2. ab influxu capitis in membra. Christus enim ibi non sedet otiosè, sed gratiam virisque suis inspirat, & suos sursum trahit, ut sol vapores attrahit, &c.^c

2. Sapite, &c.] *Curate*, Er. Ti. V. Pi. P. *Satagite*, Be. *Animo volute*, V. Affectus vestros in coelum mittite^d. *Φερεῖν* ad intellectum & ad voluntatem refertur, q. d. eò attollite cogitationes, corda, affectus^e. *Non quæ super terram*] Sic vocat, vel, i. externa illa in quibus illi summam pietatis ponebant^f, ritus abditos^g; vel, 2. opes, voluptates, honores^h, hujus seculiⁱ. Nè estote *curvæ in terras animæ*, ut illi de quibus, Phil. 3. 19^k.

3. Mortui enim estis] Repete *ἀπο τοῦ νῦν, cum Christo*^l, vel spiritualiter^m, peccato scilicet, mundo, & carniⁿ, juxta Rom. 6. 11. Gal. 6. 14. Ergò non debetis terrena querere, quod effectum est peccati dominantis, nec mortuis convenit^o. Mòri cœpistis rebus terrestribus^p: Vitam priorem vos exuere professi estis in baptismo, supra 2. 11, 12^q. *Et vita vestra* (quæ vivitis^r: vita spiritualis & supernaturalis^t, ac coelestis^u: vestrum novum vivendi genus^v: vita quæ vivitis Deo, & ex Spiritu Christi^w; tum, 1. vita gratiæ^x; tum, 2. vita gloriæ^y. Jus ad rem rei nomine appellat^z: vita quam sancti expectant^{aa}.) *abscondita est* (nunc est

quasi clausa ac figillis ob signata. Confer Eph. 4. 30^c. *Idem*. ignota est^d, tum, 1. Mundo^e; qui pios habet pro despiciatissimis, stultissimis & miserrimis homuncionibus^f; pro injustis, hæreticis, damnatis, &c.^g. Heb. 11. 36, 37. Sapiens. 5. 3. tum, 2. ex parte quoad ipsos sanctos, quippe qui vitam hanc sentiunt in se esse valde infirmam, obscuram, dubiam, ob tentationes Diaboli & carnis. Vide Psal. 51. 10. & Rom. 7^h.) *cum Christo* (in Christo, in quo vita nostra residet, tanquam in fonte, vel capite, unde in nos derivaturⁱ. Ipse quoque Christus, cum in cœlis sit, absconditus est, tum omnibus hominibus hinc viventibus, tum præcipuè impiis, &c.^k.) *in Deo*] Vel, *apud Deum*, V. Qui invisibilis est & mundo absconditus^l, ad quem Christus ascendit, &c.^m. [Sensus,] q. d. Vita illa coelestis & spiritualis ignota quidem est mundoⁿ, attamen à Deo vobis reservatur ibidem ubi Christus est^o, in Dei decreto & promissione per Christum data probè fundata est^p. Vide supra 1. 5. 2 Tim. 4. 8^q.

4. Cum Christus apparuerit] Postremo & glorioso adventu suo^r, judicaturus humanum genus^s. Vide Matth. 24. 30^t. Job. 19. 25. 1 Cor. 15. 52^v. *Vita, &c.*] *ἡ ζωὴ ἡμῶν*] Vita illa nostra, P. Be. Pi. Qui nobis est causa vitæ^x, causa, inquam, efficiens, meritoria, exemplaris^y, objectiva & finalis^z. Metonymia [ut] Joh. 11. 25^a. auctor vitæ^b: qui hanc vitam nobis promissit, Luc. 12. 32. Joan. 10. 28. promeruit, 1 Joan. 4. 9. præparavit, Joan. 14. 3. & nos illi, Col. 1. 12. & nobis reddet, Joan. 17. 2. 2 Tim. 4. 8^c. *Apparebitis* (Idem verbum, 1 Joan. 3. 2^d.) *cum ipso* (conformes Christo^e;) *in gloria*] Vel, *gloriosi*, P. Pi. cum honore ac splendore^f, gloriâ præditi^g. Quæ consistit in perfecta Dei visione, fruitione, & dilectione, & gloriosis corporis dotibus, claritate, agilitate, &c. Mirè autem hoc facit ad contemptum terrenorum & desiderium coelestium^h.

5. Mortificate ergò (quia scil. cum Christo mortui estis, &c.ⁱ.) *membra vestra* (i. e. vitiosos vestros affectus^k: quos *membra* vocat, 1. respectu veteris hominis, qui corpus vocatur, Rom. 6. 6^l. & ex variis peccatorum generibus coagmentatur, sicut corpus hominis ex variis membris^m. Sicut [ergò] tota peccandi consuetudo *corpus* dicitur, Rom. 6. 6. supra 2. 11. ita partes singulæ dicuntur *membra*†. 2. Quod vetus homo, h. e. nativa corruptio, iis utaturⁿ, ad operandum mala^o, ut corpus membris^p. 3. Quia exoriuntur è corpore peccatorum^q. 4. Quia sese in membris hominum exerunt^r. Dicit *vestra*, quia hi affectus, quatenus vitiosi sunt, nostri sunt; non à Deo†, nec à principiis naturæ, sed à peccato Adami, à quo ad nos propagatum in nobis habitat^s.) *quæ sunt super terram*] Nè intelligerentur corporis humani membra, addidit *τὰ ἐν τῇ γῆ, ubi subintelligi debet ex præcedentibus τὰ ἐγγύς*^t, *eos affectus qui ad terrena feruntur*^u. [Sensus,] *Vim magis ac magis adimite omnibus vitiorum partibus*. Nunc hinc sumitur quomodo *ἀποθνήσκοντες*, Rom. 6. 2. Idem est *ἀποθνήσκοντες*, Gal. 5. 24. Est in hoc implementum *μυστηρίου* sacrificiorum Legalium. Vide Origenem, [ejusque verba in G.] *Νεκρὸν, κατά-νecrōn*, quod ad voluptatem & actiones amplius non movetur, utut objecta proponas, utut jubeas^v. *Mortificate*, i. e. facite corpus veteris Adami instar cadaveris, ut quamvis retineat quædam membra & lineamenta, sint tamen inefficacia, vitâ motique destituta; reprimate corruptam vestram naturam^w, & coercete omnes illicitas affectiones^x, atque actiones quæ indè ebullire solent. In hoc mortificationis studio tria continentur, 1. serium propositum resistendi peccato, quod cor avertat à viis peccati; 2. cautela occasionum quæ inducere solent ad peccandum; 3. usus assiduus omnium medicorum quæ conducunt ad peccatum subjugandum, ut constantes simus in proposito, & feliciter progrediamur^b. Qu. Quomodo *mortuos*, v. 3. jubet mortificari? Resp. 1. Mortui hi erant, 1. Sacramentaliter^c; 2. Inchoativè^d, & habitualiter^e. Jubet ergò ut mortificent, 1. reipsâ^f, & actualiter, in vitâ scil. conversatione; 2. practice, exercendo infusam Spiritus S. gratiam in oppugnandis suis concupiscentiis. Mortificatio habitualis & interna^g, & inchoata, quæ in conversionis & sanctificationis initio consistit^h, est opus solius Dei, Joh. 1. 13. Eph. 2. 10ⁱ. *Gom.*

¹ Dav. Mortificatio autem externa, five practica ^k, continuata & aucta ^l, est opus ipsius hominis renati, cum Spiritus adiutorio ^m. Er ad hanc eos hortatur ⁿ: q. d. pergite mortificare ^o. Resp. 2. Differunt mors naturalis & mortificatio spiritualis, illa est pura privatio, hæc non est: nam dum vivimus, relinquitur aliquid de contrario fomite, quod perpetuo oppugnandum, & magis magisque mortificandum est ^p, ratione & actu & habitu. Actus mortificatur, cum cogitationes & prava carnis desideria reprimuntur & domantur. Habitus mortificatur, quum crebris pietatis actionibus, & malorum actu repressionibus, & precibus, minuitur caro, h. e. peccatum originis, & Spiritus incrementum obtinetur ^q. ¶ *Fornicationem*, Πορνείαν] Hic ea vox ita generaliter sumenda est ut & Adulterium comprehendat, quemadmodum Matth. 5. 32 ^r. Al. intelligit omnem concubitus maris & foeminae non conjugalem ^t; vel, concubitus cum scortis ^t, aut saltem cum concubinis. Familiare fuit hoc vitium Ethnicis, qui illud licitum, aut saltem tolerabile, esse putabant ^v. [De hoc peccato fuisse hic differit Cl. Dav.] ¶ *Immunditiam*] De hac voce vide Rom. 1. 24. 2 Cor. 12. 21. Gal. 5. 19. Eph. 5. 3 ^x. Intelligit fœdiora omnia libidinum genera ^y, ut adulterium, incestum, stuprum ^z, & speciatim peccata contra naturam ^a. ¶ *Libidinem*, Πάθος] Post actus externos, venit ad ipsum internum motum ^b. Hæc voce hic intelligendi motus vitiosi τὸ θυμωδὸς, quales sunt ἐχθρὰ, ἐρεῖς, ζήλῳ, θυμὸς, ἐριδία, Gal. 5. 20. ubi & v. 24. distinguuntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. Alibi Πάθος generalius sumitur, ut 1 Thef. 4. 5 ^c. [Vocem sic vertunt:] *Libidinem*, Vulg. V. scil. præpoteram ^d: perpeffiones libidinis contra naturam ^e, eorum masculorum vitium qui turpia patiuntur ^f; unde *pathici* dicuntur ^g: qua de re vide Rom. 1. 26, 27 ^h. *Mollitiem*, Er. Ti. P. Be. Pi. Quæ est affectio vehemens & turbulenta ⁱ, quæ quis non reluctatur carnis tentationibus, nec earum impetum sustinere vult; nec potest sibi temperare, sed ultrò & illicò se constringendum præbet vinculis libidinum; quæ quis aptus & paratus est ad peccatum libidinis, quacunque occasione oblata ^k, & quibuscumque illecebris ad quævis libidinum genera facillè pertrahitur ^l. *Morbum* appellat Flaccus in Odis, — cum grege turpium Morbo virorum ^m, Πάθος hic vocat motus illos quibus accenditur & fovetur libido ⁿ. ¶ *Concupiscentiam* (vel, *Cupiditatem*, P. Be. Pi.) *malam*] Ità Er. Pi. Motus ἀλόγος τὸ ἐπιθυμῶν, in quibus μέδαι, νόμοι, & similia, Gal. 5. 21 ^o. Designat radicem nequitiae ^p, primum scil. motum concupiscentie inordinatæ, quæ mala dicitur, ut discernatur à naturali & spirituali ^q: vel, illam concupiscentiam, quæ in ultimo Decalogi præcepto prohibetur, id est, concupiscentiam rei Venereæ ^r. ¶ *Et, &c.* καὶ πλεονεξίαν, &c.] *Et avaritiam*, Er. Ti. P. Be. &c. Post genus nominavit speciem ^t, *nimiam habendi cupiditatem* ^t; vel, inexplibilem appetitum animi quærentis divitias, modis illicitis, & corde in illarum fruitione acquiescente & fidente ^v. Aptè hoc subjungit iis vitiis quæ castitati repugnant, non solum propter ordinem, quod ut ea septimo, ità hæc octavo, præcepto adversetur; sed etiam quia causa est altera libidinum, quarum duo sunt fontes, *cupiditas mala* & *avaritia*; quæ proinde merito conjunguntur hic & Eph. 5. 5. Confer Eph. 4. 19 ^x. Hanc aptè mediam inter peccata carnalia & spiritualia interfert: 1. quia est mediæ inter illa naturæ, carnalis ratione objecti, spiritualis ratione delectationis: 2. quia utrisque fomēta, causas, occasiones præbet, v. g. luxuriæ, superbiæ, iræ, invidiæ, &c. ^y. Hæc autem vocatur *idololatria*, vel, 1. ut notet quàm sit execrabilis Deo: nihil enim erat Judæis execrabilius quàm idololatria. Solenne est Hebræis, magna peccata notare nominibus quæ peccata vulgò detestanda significant; ut cum rebellio dicitur *divinatio*, & *idololatria*, 1 Sam. 15. 23. Sic sæpe RR. res abhominandas appellant *idololatria*. Vel, 2. quia avarus summum bonum collocat in divitiis ^a, eas colit ut Deum ^b, amorem, fiduciam, obsequium, soli Deo debita, illis exhibet ^c: quia avaritia cor omnino avellit à Deo, & affigit Mammonæ, &c. ^d. Al. Πλεονεξίαν vocat insatiabilem cupiditatem turpium voluptatum, hic, sicut & Eph. 5. 5 ^e. Est enim ferme idem utriusque Epistolæ argumentum, & in utraque sententiarum magna similitudo: deinde & hic &

illic πλεονεξία adnumeratur peccatis impuditiæ. Hæc autem *idolorum cultus* dicitur, quia Simoniani, contra quos utraq. scribitur Epistola, nefarias suas libidines exercebant velut cultum quendam, ut ipsi impiè docebant. Deo gratissimum ^f. Vide Eph. 5. 5. & ibi dicta ^g.

6. Propter quæ (peccata præced. aliæque flagitia ^h;) venit (i. e. venire solet ⁱ. Vide Eph. 5. 6 ^k. Al. ἐφ' ἧς παρὸν pro futuro; quod in hoc verbo frequens ^l.) ira Dei (i. e. ultio, vel vindicta divina ^m: Veniunt pœnæ; Eph. 5. 6. Vide & Gen. 32. 10 ⁿ.) super filios incredulitatis, ἀπειθείας] *Inobedientia*, vel *Diffidentia*, Er. *Intraçabiles*, Er. Dav. *Incredulos*, vel *Rebelles*, Vor. *Contumacia*, Pi. *Contumaces*, Ti. P. Be. Dav. Qui non sinunt sibi persuaderi, ut mala vitent & bona agant, Deoque obediant ^o; ut verbo Dei fidem adhibeant, & renuncient peccatis suis: quales illi Zach. 7. 11. Matth. 24. 38, 39. Clarum est, hic depingi reprobos & excoecatos: electi enim tandem cedunt gratiæ Dei, &c. P. ^p Dav.

7. &c. ἐν οἷς, &c.] *In quibus* (nempe vitiis ^q, ut ex seq. membro patet ^r: vel, *Inter quos*, Er. Ti. nempe filios inobedientiæ ^t.) & vos ambulastis (vel, *versabimini*, P. vel, *actiones vestras secundum illos motus dirigebatis*: Id enim est 777. Sic ἐν τῷ οἷς περιπατεῖν, Rom. 8. 1, 4. 2 Cor. 10. 2, 3. Vide & Eph. 2. 2. & 4. 17 ^u. *Ambulare in peccatis*, est in iis versari, quasi in vocatione sua ordinaria; assidue ea patrare, & illis cum voluptate parere ^v.) *aliquando*, (vel, *quondam*, Be. Pi.) *cum viveretis* (vel, *versaremini*, D. ex Sy.) *in eis*, Vulg. Be. &c. i. e. cum talibus affectibus perpetuò moveremini. Nam moveri est vivere. Vide Rom. 6. 2 ^x. ^y G.

Ambulare est Vivere: Quod Gen. 5. 24. *ambulare cum Deo*, id Persio, *vivere cum Deo* ^y: hic autem distinguuntur ^z, ut naturæ habitus & ἐνέργεια, ipsa ^a, vel, ut potentia & operatio apud Philosophos: nam præcedit vita, sequuntur operationes vitæ congruentes. Confer Gal. 5. 25 ^b. *Cum viveretis*, h. e. cum peccatum originis in vobis ante regenerationem regnaret: *incessistis*, &c. h. e. opera peccati edidistis. Argumentatur à remotione causæ ad remotionem effectus ^c, q. d. Peccatum non nisi vivens & regnans, causa esse solet vitæ improbiæ; quod hic supponitur: sed peccatum non est vivum, sed mortificatum in vobis: quod hic ostendit, cum viveretis, &c. quo significat, ipsos jam non ultra in illis vivere: quomodo dicunt, *vixit*, i. e. Mortuus est d. ^d Dav.

8. Nunc autem (Opponitur præced. πότε ^e: q. d. *nunc*, cum peccato mortui sitis, &c. ^f. nunc aliam vitam, alios mores exigit Deus, Rom. 13. 12. 1 Thef. 5. 5, 6 ^g.) *deponite*, &c. ἀποθετέ — ὀργήν, θυμὸν, καὶ βλασφημίαν] *Deponite* (vel, *Seponite*, ab aspectu, ab affectu, ab omnibus sensibus: q. d. Non solum mortificate, sed jam mortua à vobis remove, & tanquam putrida cadavera à vobis prorsus separate ^h. Videte nè quid veneni refideat, Eph. 4. 22, 25 ⁱ. vel, *Exuite*, tanquam vestem sordidam ^k, veterem ac detritam: vel, *deponite*, quasi onus quoddam quo anima ad ima detrahitur, Heb. 12. 2 ^l.) *etiam vos hæc omnia*, (q. d. Non solum graviora illa peccata antè memorata, sed reliqua omnia, minora scilicet, quæ fortè adhuc inter vos vigent ^m.) *iram*, (h. e. ulciscendi libidinem ⁿ: *iram*, nempe inordinatam & illicitam, quæ aut principio, aut modo, aut fine peccat: est alioquin & ira bona ^o, quæ ex amore Dei aut proximi oritur ^p, quæ vitiis irascimur, ut Christus, Matth. 23 ^q.) *exandescantiam*, (h. e. præcipitem ^r, subitam, & acriorem ^t, five vehementiorem iram ^t. ὀργήν & θυμὸν distincta habes & Eph. 4. 31 ^v.) *malitiam*, (i. e. Vel, 1. vitiositatem quæ omnes affectus nostros inficit ^x. Sed inter tot vitiorum species non satis aptè generis nomen interfereretur ^y. Vel, 2. maleficium quod vis, vel ultionem ^z, vel malitiam, quæ est versuta & fallax nocendi ratio, quo modo opponitur χηρὸς πῖπ, Eph. 4. 31, 32. & sinceritati, 1 Cor. 5. 8 ^a. vel, mali machinationem in corde ex ira ortam ^b. Vide Rom. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Tit. 3. 3. 1 Pet. 2. 1 ^c.) *maledicentiam*, (Aptè procedit à vitiis cordis ad peccata oris ^d. βλασφημία propriè est famæ alicujus læsio ^e, vel, 1. Dei, ut Levit. 24. 16. vel, 2. proximi, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 13. Tit. 3. 2. & hoc loco: cui hæc blasphemia nocet, vel occultè, & tum vocatur detractio; vel

8. Nunc autem (Opponitur præced. πότε ^e: q. d. *nunc*, cum peccato mortui sitis, &c. ^f. nunc aliam vitam, alios mores exigit Deus, Rom. 13. 12. 1 Thef. 5. 5, 6 ^g.) *deponite*, &c. ἀποθετέ — ὀργήν, θυμὸν, καὶ βλασφημίαν] *Deponite* (vel, *Seponite*, ab aspectu, ab affectu, ab omnibus sensibus: q. d. Non solum mortificate, sed jam mortua à vobis remove, & tanquam putrida cadavera à vobis prorsus separate ^h. Videte nè quid veneni refideat, Eph. 4. 22, 25 ⁱ. vel, *Exuite*, tanquam vestem sordidam ^k, veterem ac detritam: vel, *deponite*, quasi onus quoddam quo anima ad ima detrahitur, Heb. 12. 2 ^l.) *etiam vos hæc omnia*, (q. d. Non solum graviora illa peccata antè memorata, sed reliqua omnia, minora scilicet, quæ fortè adhuc inter vos vigent ^m.) *iram*, (h. e. ulciscendi libidinem ⁿ: *iram*, nempe inordinatam & illicitam, quæ aut principio, aut modo, aut fine peccat: est alioquin & ira bona ^o, quæ ex amore Dei aut proximi oritur ^p, quæ vitiis irascimur, ut Christus, Matth. 23 ^q.) *exandescantiam*, (h. e. præcipitem ^r, subitam, & acriorem ^t, five vehementiorem iram ^t. ὀργήν & θυμὸν distincta habes & Eph. 4. 31 ^v.) *malitiam*, (i. e. Vel, 1. vitiositatem quæ omnes affectus nostros inficit ^x. Sed inter tot vitiorum species non satis aptè generis nomen interfereretur ^y. Vel, 2. maleficium quod vis, vel ultionem ^z, vel malitiam, quæ est versuta & fallax nocendi ratio, quo modo opponitur χηρὸς πῖπ, Eph. 4. 31, 32. & sinceritati, 1 Cor. 5. 8 ^a. vel, mali machinationem in corde ex ira ortam ^b. Vide Rom. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Tit. 3. 3. 1 Pet. 2. 1 ^c.) *maledicentiam*, (Aptè procedit à vitiis cordis ad peccata oris ^d. βλασφημία propriè est famæ alicujus læsio ^e, vel, 1. Dei, ut Levit. 24. 16. vel, 2. proximi, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 13. Tit. 3. 2. & hoc loco: cui hæc blasphemia nocet, vel occultè, & tum vocatur detractio; vel

8. Nunc autem (Opponitur præced. πότε ^e: q. d. *nunc*, cum peccato mortui sitis, &c. ^f. nunc aliam vitam, alios mores exigit Deus, Rom. 13. 12. 1 Thef. 5. 5, 6 ^g.) *deponite*, &c. ἀποθετέ — ὀργήν, θυμὸν, καὶ βλασφημίαν] *Deponite* (vel, *Seponite*, ab aspectu, ab affectu, ab omnibus sensibus: q. d. Non solum mortificate, sed jam mortua à vobis remove, & tanquam putrida cadavera à vobis prorsus separate ^h. Videte nè quid veneni refideat, Eph. 4. 22, 25 ⁱ. vel, *Exuite*, tanquam vestem sordidam ^k, veterem ac detritam: vel, *deponite*, quasi onus quoddam quo anima ad ima detrahitur, Heb. 12. 2 ^l.) *etiam vos hæc omnia*, (q. d. Non solum graviora illa peccata antè memorata, sed reliqua omnia, minora scilicet, quæ fortè adhuc inter vos vigent ^m.) *iram*, (h. e. ulciscendi libidinem ⁿ: *iram*, nempe inordinatam & illicitam, quæ aut principio, aut modo, aut fine peccat: est alioquin & ira bona ^o, quæ ex amore Dei aut proximi oritur ^p, quæ vitiis irascimur, ut Christus, Matth. 23 ^q.) *exandescantiam*, (h. e. præcipitem ^r, subitam, & acriorem ^t, five vehementiorem iram ^t. ὀργήν & θυμὸν distincta habes & Eph. 4. 31 ^v.) *malitiam*, (i. e. Vel, 1. vitiositatem quæ omnes affectus nostros inficit ^x. Sed inter tot vitiorum species non satis aptè generis nomen interfereretur ^y. Vel, 2. maleficium quod vis, vel ultionem ^z, vel malitiam, quæ est versuta & fallax nocendi ratio, quo modo opponitur χηρὸς πῖπ, Eph. 4. 31, 32. & sinceritati, 1 Cor. 5. 8 ^a. vel, mali machinationem in corde ex ira ortam ^b. Vide Rom. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Tit. 3. 3. 1 Pet. 2. 1 ^c.) *maledicentiam*, (Aptè procedit à vitiis cordis ad peccata oris ^d. βλασφημία propriè est famæ alicujus læsio ^e, vel, 1. Dei, ut Levit. 24. 16. vel, 2. proximi, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 13. Tit. 3. 2. & hoc loco: cui hæc blasphemia nocet, vel occultè, & tum vocatur detractio; vel

8. Nunc autem (Opponitur præced. πότε ^e: q. d. *nunc*, cum peccato mortui sitis, &c. ^f. nunc aliam vitam, alios mores exigit Deus, Rom. 13. 12. 1 Thef. 5. 5, 6 ^g.) *deponite*, &c. ἀποθετέ — ὀργήν, θυμὸν, καὶ βλασφημίαν] *Deponite* (vel, *Seponite*, ab aspectu, ab affectu, ab omnibus sensibus: q. d. Non solum mortificate, sed jam mortua à vobis remove, & tanquam putrida cadavera à vobis prorsus separate ^h. Videte nè quid veneni refideat, Eph. 4. 22, 25 ⁱ. vel, *Exuite*, tanquam vestem sordidam ^k, veterem ac detritam: vel, *deponite*, quasi onus quoddam quo anima ad ima detrahitur, Heb. 12. 2 ^l.) *etiam vos hæc omnia*, (q. d. Non solum graviora illa peccata antè memorata, sed reliqua omnia, minora scilicet, quæ fortè adhuc inter vos vigent ^m.) *iram*, (h. e. ulciscendi libidinem ⁿ: *iram*, nempe inordinatam & illicitam, quæ aut principio, aut modo, aut fine peccat: est alioquin & ira bona ^o, quæ ex amore Dei aut proximi oritur ^p, quæ vitiis irascimur, ut Christus, Matth. 23 ^q.) *exandescantiam*, (h. e. præcipitem ^r, subitam, & acriorem ^t, five vehementiorem iram ^t. ὀργήν & θυμὸν distincta habes & Eph. 4. 31 ^v.) *malitiam*, (i. e. Vel, 1. vitiositatem quæ omnes affectus nostros inficit ^x. Sed inter tot vitiorum species non satis aptè generis nomen interfereretur ^y. Vel, 2. maleficium quod vis, vel ultionem ^z, vel malitiam, quæ est versuta & fallax nocendi ratio, quo modo opponitur χηρὸς πῖπ, Eph. 4. 31, 32. & sinceritati, 1 Cor. 5. 8 ^a. vel, mali machinationem in corde ex ira ortam ^b. Vide Rom. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Tit. 3. 3. 1 Pet. 2. 1 ^c.) *maledicentiam*, (Aptè procedit à vitiis cordis ad peccata oris ^d. βλασφημία propriè est famæ alicujus læsio ^e, vel, 1. Dei, ut Levit. 24. 16. vel, 2. proximi, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 13. Tit. 3. 2. & hoc loco: cui hæc blasphemia nocet, vel occultè, & tum vocatur detractio; vel

8. Nunc autem (Opponitur præced. πότε ^e: q. d. *nunc*, cum peccato mortui sitis, &c. ^f. nunc aliam vitam, alios mores exigit Deus, Rom. 13. 12. 1 Thef. 5. 5, 6 ^g.) *deponite*, &c. ἀποθετέ — ὀργήν, θυμὸν, καὶ βλασφημίαν] *Deponite* (vel, *Seponite*, ab aspectu, ab affectu, ab omnibus sensibus: q. d. Non solum mortificate, sed jam mortua à vobis remove, & tanquam putrida cadavera à vobis prorsus separate ^h. Videte nè quid veneni refideat, Eph. 4. 22, 25 ⁱ. vel, *Exuite*, tanquam vestem sordidam ^k, veterem ac detritam: vel, *deponite*, quasi onus quoddam quo anima ad ima detrahitur, Heb. 12. 2 ^l.) *etiam vos hæc omnia*, (q. d. Non solum graviora illa peccata antè memorata, sed reliqua omnia, minora scilicet, quæ fortè adhuc inter vos vigent ^m.) *iram*, (h. e. ulciscendi libidinem ⁿ: *iram*, nempe inordinatam & illicitam, quæ aut principio, aut modo, aut fine peccat: est alioquin & ira bona ^o, quæ ex amore Dei aut proximi oritur ^p, quæ vitiis irascimur, ut Christus, Matth. 23 ^q.) *exandescantiam*, (h. e. præcipitem ^r, subitam, & acriorem ^t, five vehementiorem iram ^t. ὀργήν & θυμὸν distincta habes & Eph. 4. 31 ^v.) *malitiam*, (i. e. Vel, 1. vitiositatem quæ omnes affectus nostros inficit ^x. Sed inter tot vitiorum species non satis aptè generis nomen interfereretur ^y. Vel, 2. maleficium quod vis, vel ultionem ^z, vel malitiam, quæ est versuta & fallax nocendi ratio, quo modo opponitur χηρὸς πῖπ, Eph. 4. 31, 32. & sinceritati, 1 Cor. 5. 8 ^a. vel, mali machinationem in corde ex ira ortam ^b. Vide Rom. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Tit. 3. 3. 1 Pet. 2. 1 ^c.) *maledicentiam*, (Aptè procedit à vitiis cordis ad peccata oris ^d. βλασφημία propriè est famæ alicujus læsio ^e, vel, 1. Dei, ut Levit. 24. 16. vel, 2. proximi, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 13. Tit. 3. 2. & hoc loco: cui hæc blasphemia nocet, vel occultè, & tum vocatur detractio; vel

8. Nunc autem (Opponitur præced. πότε ^e: q. d. *nunc*, cum peccato mortui sitis, &c. ^f. nunc aliam vitam, alios mores exigit Deus, Rom. 13. 12. 1 Thef. 5. 5, 6 ^g.) *deponite*, &c. ἀποθετέ — ὀργήν, θυμὸν, καὶ βλασφημίαν] *Deponite* (vel, *Seponite*, ab aspectu, ab affectu, ab omnibus sensibus: q. d. Non solum mortificate, sed jam mortua à vobis remove, & tanquam putrida cadavera à vobis prorsus separate ^h. Videte nè quid veneni refideat, Eph. 4. 22, 25 ⁱ. vel, *Exuite*, tanquam vestem sordidam ^k, veterem ac detritam: vel, *deponite*, quasi onus quoddam quo anima ad ima detrahitur, Heb. 12. 2 ^l.) *etiam vos hæc omnia*, (q. d. Non solum graviora illa peccata antè memorata, sed reliqua omnia, minora scilicet, quæ fortè adhuc inter vos vigent ^m.) *iram*, (h. e. ulciscendi libidinem ⁿ: *iram*, nempe inordinatam & illicitam, quæ aut principio, aut modo, aut fine peccat: est alioquin & ira bona ^o, quæ ex amore Dei aut proximi oritur ^p, quæ vitiis irascimur, ut Christus, Matth. 23 ^q.) *exandescantiam*, (h. e. præcipitem ^r, subitam, & acriorem ^t, five vehementiorem iram ^t. ὀργήν & θυμὸν distincta habes & Eph. 4. 31 ^v.) *malitiam*, (i. e. Vel, 1. vitiositatem quæ omnes affectus nostros inficit ^x. Sed inter tot vitiorum species non satis aptè generis nomen interfereretur ^y. Vel, 2. maleficium quod vis, vel ultionem ^z, vel malitiam, quæ est versuta & fallax nocendi ratio, quo modo opponitur χηρὸς πῖπ, Eph. 4. 31, 32. & sinceritati, 1 Cor. 5. 8 ^a. vel, mali machinationem in corde ex ira ortam ^b. Vide Rom. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Tit. 3. 3. 1 Pet. 2. 1 ^c.) *maledicentiam*, (Aptè procedit à vitiis cordis ad peccata oris ^d. βλασφημία propriè est famæ alicujus læsio ^e, vel, 1. Dei, ut Levit. 24. 16. vel, 2. proximi, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 13. Tit. 3. 2. & hoc loco: cui hæc blasphemia nocet, vel occultè, & tum vocatur detractio; vel

8. Nunc autem (Opponitur præced. πότε ^e: q. d. *nunc*, cum peccato mortui sitis, &c. ^f. nunc aliam vitam, alios mores exigit Deus, Rom. 13. 12. 1 Thef. 5. 5, 6 ^g.) *deponite*, &c. ἀποθετέ — ὀργήν, θυμὸν, καὶ βλασφημίαν] *Deponite* (vel, *Seponite*, ab aspectu, ab affectu, ab omnibus sensibus: q. d. Non solum mortificate, sed jam mortua à vobis remove, & tanquam putrida cadavera à vobis prorsus separate ^h. Videte nè quid veneni refideat, Eph. 4. 22, 25 ⁱ. vel, *Exuite*, tanquam vestem sordidam ^k, veterem ac detritam: vel, *deponite*, quasi onus quoddam quo anima ad ima detrahitur, Heb. 12. 2 ^l.) *etiam vos hæc omnia*, (q. d. Non solum graviora illa peccata antè memorata, sed reliqua omnia, minora scilicet, quæ fortè adhuc inter vos vigent ^m.) *iram*, (h. e. ulciscendi libidinem ⁿ: *iram*, nempe inordinatam & illicitam, quæ aut principio, aut modo, aut fine peccat: est alioquin & ira bona ^o, quæ ex amore Dei aut proximi oritur ^p, quæ vitiis irascimur, ut Christus, Matth. 23 ^q.) *exandescantiam*, (h. e. præcipitem ^r, subitam, & acriorem ^t, five vehementiorem iram ^t. ὀργήν & θυμὸν distincta habes & Eph. 4. 31 ^v.) *malitiam*, (i. e. Vel, 1. vitiositatem quæ omnes affectus nostros inficit ^x. Sed inter tot vitiorum species non satis aptè generis nomen interfereretur ^y. Vel, 2. maleficium quod vis, vel ultionem ^z, vel malitiam, quæ est versuta & fallax nocendi ratio, quo modo opponitur χηρὸς πῖπ, Eph. 4. 31, 32. & sinceritati, 1 Cor. 5. 8 ^a. vel, mali machinationem in corde ex ira ortam ^b. Vide Rom. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Tit. 3. 3. 1 Pet. 2. 1 ^c.) *maledicentiam*, (Aptè procedit à vitiis cordis ad peccata oris ^d. βλασφημία propriè est famæ alicujus læsio ^e, vel, 1. Dei, ut Levit. 24. 16. vel, 2. proximi, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 13. Tit. 3. 2. & hoc loco: cui hæc blasphemia nocet, vel occultè, & tum vocatur detractio; vel

vel aperte, & dicitur convitium f. Damnat ergo h. l. convitia, obrectationes, murmurationes g, omniæque maledicta h. Vide Matth. 15. 19. Marc. 7. 22. Eph. 4. 31 i. ¶ Turpem, &c. *Αἰσχρότητα*, &c.] Turpiloquentiam (vel, Verborum obscenitatem, Gom. Be. Quæ *αἰσχρότης*, Eph. 5. 4 h, & sermo putridus, Eph. 4. 29. rectè: nam & à putrida radice pullulat, h. c. luxuriat, & quasi putredinem moribus hominum inducit l.) ab ore vestro, Er. &c. sub. procedentem, Pi. Vor. vel, constituitur hoc cum *ἀπόδεξις* m, quasi ea vox hic repetita esset: id dicitur *οὐκ ἔστιν* n. 9. Nolite mentiri, &c.] Eph. 4. 25 o. i. e. fraudibus & mendaciis circumvenire p. Mendacium, ut rectè definit Aug. est voluntaria falsi enunciatio, fallendi causa. Cui astipulantur Durandus, Aquin. Alensis, reliqui Scholastici. Estque vel, perniciosum, quod profertur nocendi causâ; vel, officiosum, quod iuvandi; vel, jocosum, quod delectandi. Nullum horum licitum est, ut constat tum ex Prov. 12. 22. Apoc. 21. 8. & 22. 15. tum quia mendacium est secundum se malum ex genere, &c. q. ¶ Exspoliantes, &c. *Ἀπεκδυμένοι*, &c.] Quum exueritis (vel, Exueyres, i. e. postquam exuistis r: vel, Uipote qui exuistis, vel, exuere cepistis, V. Metaphora est, vel, 1. ab antiqua cerimonia baptismi, in quo, veteribus vestibus depositis, novæ assumebantur t. Sed hunc morem Apostolorum tempore viguisse non est verisimile, ex collat. Act. 2. & 5. &c. t. Vel, 2. à veteribus & tritis vestibus, quæ ita exuuntur, ut nunquam resumantur. Exutos eos dicit, nempe sacramentaliter & inchoativè v, scil. quoad actum seu motum peccati, totaliter verò, quoad reatum & Dominium peccati x; deinde spe certâ, ratione consummationis; denique ob signatione Dei, Gal. 3. 27 y. Al. Sed exuite: *ἀπεκδυμένοι*, pro *ἀπὸ τῶν ἀπεκδυομένων* z, vel pro, *ἀπεκδυομένων* z. Est enim tacita hic antithesis: nè quis putet modum seu rationem agendi præscribi a. Vel, Exuti, sub. estote: vel, participium hic ponitur pro verbo, ut sæpe fit. Ità non hic est periodus, quæ sit velut collectio præcedentium in unam generalem exhortationem b.) Veterem illum hominem (Sic vocat, vel, 1. pravam vivendi consuetudinem t. pristinam vivendi rationem, ut & Rom. 6. 6. & Eph. 4. 22. ibi est *ἀποδεξις* quod hic *ἀπεκδυομένων*. Mores sunt velut Vestes animi. Vide supra 2. 11. Rom. 13. 14. Gal. 3. 27. Eph. 4. 24. & 6. 11 c. Vel, 2. Peccatum originis, quod, instar hominis, sua habet membra d: sive naturalem vitiositatem x, vel corruptionem peccati ex veteri Adamo contracti f; sive inclinationem omnium facultatum ad malum g, cujus membra sunt vitiosi affectus & peccata h; atque insuper peccandi habitum, quem ante regenerationem acquisiverunt i.) cum factis (vel, actionibus, Zan.) ipsius, P. &c. Quæ sunt peccata k. 10. Et, &c. *Καὶ ἐνδύσθε* — *ἀνὰ τὴν ἀλήθειαν* o. i. e. induistis (vel, indueritis, P. vel, induite, Pi. indui sitis, Be. nempe à Christo l.) novum hominem, (vide Eph. 4. 24 m. Sicut autem vetus homo est totius naturæ corruptio, &c. ita & novus est ejusdem instauratio n, & nova propensio omnium facultatum ad bene agendum impressa fidelibus per Spiritum Sanctum, Rom. 7. 22. Eph. 3. 16 o. nova illa & spiritualis natura, quam fide in Christum consequimur p.) qui renovatur (mente scilicet q. Vox hæc ad modum spectat r, & explicat quo pacto novus sit homo t, q. d. Renovatio vestra non uno momento absolvitur, sed assiduâ Spiritus S. operâ indiget r. *Ἀναγιγνωσκίτε* dicitur & Rom. 12. 2. Tit. 3. 5. Hoc addit, quia quotidie magis magisque proficiendum est in via pietatis v.) ad, vel in, (vel, per, V. T. sive propter, V.) agnitionem (i. e. fidem, cultum, amorem x, nempe Dei ac Christi y: i. e. ad cognoscendum mysteria revelata, & sapiendum ea quæ Dei sunt z. Mens hominis veteris coeca est, Eph. 4. 18. Auspicatur ergo opus renovationis ab infuso scientiæ & fidei lumine: Confer Eph. 1. 17, 18 a. vel, in scientia, Aug. [ut sit eis pro d.] Finis, aut, si vis, materia regenerationis hic significatur b. Cognitionem intelligit ipsam experientiam bonitatis in nos Divinæ c, in eo quod nos regenerat, &c. ||. Sic 1 Tim. 2. 4. Tit. 1. 1. Heb. 10. 26 t. Scientiam hic intelligit, non otiosam & speculativam; sed vivam d, & efficacem x, ut definitur 1 Joan. 2. 3

4 f.) juxta imaginem (vel, congruentem imagini, Be. Pi) ejus qui condidit illum, Ti. &c. nempe secundum qualitates g: i. e. vel Christi h; vel Dei i, creatoris & re-generatoris k, qui nos per Christum fecit novam creaturam l, Eph. 2. 10, 15. & 3. 9. & 4. 24. Adamus ad quandam Dei imaginem conditus, intellectu, liberâ voluntate, dominatu: At nos ad longè perfectiorem, qualem Christus exhibuit, justitiâ, sanctitate, veritate, bonitate. Vide supra 1. 15 m. Est hoc alterum renovationis effectum, ut mente per fidem illustratâ, voluntas Deo conformis reddatur n. Itaque renovatio hæc in eo consistit, ut deponentes vitia, & studentes virtutibus, indices clariùs cognoscamus Deum & voluntatem ejus o. 11. Ubi, &c. *ὅπου*, &c.] Ubi (vel, Apud quem, &c. scil. Deum p; vel Christum q: In qua, nempe creatione r: In quo, nempe negotio t, religionis, sive Christianismi t; vel, renovationis v.) non est Græcus (vel, gentilis, Vulg.) & Judæus, P. Solent ista sæpe opponi, ut Rom. 1. 14, 16. & 2. 9, 10. & 3. 9. & 10. 12. 1 Cor. 1. 24. & 10. 32. & 12. 13. Gal. 3. 28. Coeterum alibi Græcorum vox totum humanum genus extra Judæos complectitur: hic verò, ut sequentia indicant, strictius sumitur, pro iis qui Græci erant sermonis x. Sensus est, q. d. Nihil externum spectandum est y: nullum nationum discrimen aut promovet salutem, aut impedit z: non præfertur Græcus Judæo a. Gentilem hic præponit, alibi Judæum, ut Rom. 2. 9. ut hanc indifferentiam insinuet b. ¶ Circumcisio & Præputium] i. e. Circumcisus aut incircumcisus. Sic Rom. 4. 9. Gal. 2. 7, 8, 9, Eph. 2. 11. Phil. 3. 5. Sensus hic idem qui Gal. 5. 6. & 6. 15 c. rō, Judæus, ad prærogativam gentis; rō, circumcisio, ad prærogativam sacramenti & religionis, pertinet d. Nihil valet diversitas religionis x, & rituum f, traditionum g, ceremoniarum & externarum observationum h. ¶ Barbarus (Id nomen datum à Græcis omnibus qui linguæ Græcæ non erant i, ut apud Eurip. *Βαρβαρὸς ἑλπίς* o. *ὁν ἐν βαρβαρίῳ*, & Horat. *Græcia Barbariæ lentò collisa du-lla*. Maximè de Phrygibus usurpabatur k. Superiora ad Judæos spectabant, qui gente & ritibus gloriabantur: hæc ad Græcos, qui philosophiâ & artibus exculsi, cæteras nationes barbaras vocabant, & quasi belluas præ se contemnebant l.) & Scythæ] Crescit oratio. Nam inter barbaros barbarissimi erant Scythæ, semiferi homines m. Itaque hoc nomine tanquam probroso in Demosthenem utitur Æschines. Seneca Troadibus, *Quis Colchus hoc, quis sedis incerta Scythæ Commisit?* Ceterum est distare gentes *ἐπιπολεῖ* ingenio: sed Nemo adeo ferus est qui non mitescere possit. Si modo cultura patientem præbeat aures. Testis est Anacharsis Scythæ. Non abit hinc illud Valerii Maximi, 3. 3. *Virius* — omnibus æqualiter exposita, quid cupiditatis potius quam quid dignitatis attulerit, æstimat n. ¶ Servus & liber] i. e. Nulla conditionis ratio: unde & servum primò loco nominat o. Nè natalium quidem fors obstat: 1 Cor. 7. 21, 22. (ubi dicta vide) & 12. 13. Adde Gal. 3. 28 p. Servorum conditio apud veteres iniquissima erat & miserrima, ea tamen saluti nihil obstat q. ¶ Sed omnia (scil. ad salutem necessaria r, vel quæ sunt novi hominis t; ut justitia, sanctitas t, religio & omne bonum v. Christus omnia est, tum meritoriè, 1 Cor. 1. 30. tum efficienter, 1 Cor. 15. 10. Gal. 2. 20 x.) & in omnibus (nempe credentibus y, vel renovatis z; in omni hominum genere sine discrimine a: sub. est, Be. Pi.) Christus, P. Be. &c. sese scilicet uniens renatis, eosque regenerans b: vel, Christus, i. e. imago justitiæ Christi, ut Rom. 13. 14. c. Christus est omnium perfectio d. Hoc solum discrimen nunc valet, quantum de Christo traxerit x: Solus Christus verâ fide receptus in hac parte omnia præstat f. 12. Induite vos, (i. e. Ornati estote, ita ut nunquam exuatis g. Obj. At hæc eos antea induisse dixerat. Resp. Induere hic nihil aliud est quàm exerere & exercere has virtutes impressas cordibus illorum à Spiritu Sancto h.) igitur (quia novum hominem induistis i:) sicut electi Dei, (i. e. à Deo k, ad vitam æternam l: vel, electi, i. e. efficaciter vocati m:) sancti (sanctitate & externâ & internâ n: in Baptismo, & per Spiritum, sanctificati o:) Dav.

1 Dav. & dilecti, (scil. amore amicitiae p. recepti in Dei gratiam 1. Sensus q. d. Sicut decet electos, &c. Ratio à decore sive honesto †. Valde apta ad commovendos animos hæc oratio, ut multæ in Paulo. Magnis à Deo affecti beneficiis, Spiritu donati, summè ab ipso dilecti, videte quid vicissim facere debeatis.) *viscera misericordiae*, (vel, *miserationum*, P. Pi. i. e. per Hypallagen, miserationes viscerum, h. e. non fucatas, sed serias & à corde profectas, promptissimam & plenam misericordiam *, tenerrimum affectum y, in quo ipsa viscera affici sentimus. Vide Gen. 43. 30. Thren. 2. 11. 2. *σπλάγχνα οίκτιρων*, sicut Phil. 2. 1. *σπλάγχνα, οίκτιροι*. Voces istæ ejusdem aut propinqui significatûs inter se vincitæ magnam habent efficaciam *.) *benignitatem*, (Ab affectu transit ad actum, h. e. opera misericordiae b: *χρηστότης* est vel promptitudo aliis benefaciendi c; vel, comitas & humanitas, quæ morum asperitati opponitur d: q. d. ut fitis blandi, non austeri *. Vide 2 Cor. 6. 6. Gal. 5. 22. Tit. 3. 4 f.) *humilitatem*, (q. d. non elati vestris misericordiae operibus g: vel, *modestiam*, Er. V. sic Pe. Be. Pi. Vide Act. 2. 19. Col. 2. 18, 23. & 3. 12. 1 Pet. 5. 5 h.) *modestiam*, (vel, *lenitatem*, E. Me. Er. Gom. in aliis humaniter tractandis, iisque minimè offendendis i: vel, *mansuetudinem*, Er. V. sic P. Pi. Be. quæ erga omnes affabiles fumus & comes k. Vide 1 Cor. 4. 21. 2 Cor. 10. 1. Gal. 5. 22. & 6. 1 l.) *patientiam*] vel, *longanimitatem*, Er. V. E. Me. *lenitatem*, V. sic P. Pi. *animi moderationem*, quæ quis non facile provocatur m. [De *μακροθυρία*] vide 2 Cor. 6. 6. Gal. 5. 22. Eph. 4. 2. Col. 1. 11. 2 Tim. 2. 10. & 4. 2. &c. n. 13. *Supportantes invicem*, *Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων*] Eph. 4. 2 o. *Sufferentes* (vel, *Tolerantes*, P. Pi.) *vos invicem*, Er. Ti. vel, *alii alios*, P. Pi. Be. q. d. Quamvis lacerati & læsi sive verbis, sive factis, non statim insurgite ad vindictam expetendam, sed lenitate hostes vincite, &c. Hæc tolerantia vincetis, tum vosmetipsos, vestrosque appetitus, quæ maxima victoria, Prov. 16. 32. tum hostium malitiam, idque modo legitimo & à Deo probato p. ¶ Et, &c. *Καὶ χαρίζεσθε αὐτοῖς*] Plus hoc quam quod præcessit. Tolerat enim, qui non potest ulcisci, aut qui non judicat expedire, nec tamen condonat, &c. q. Exigit ergo & *tolerantiam*, quæ injuriæ feruntur, & *veniam*, quæ condonantur r. *Condonantes vobis ipsis*: Sibi ipsi condonat, qui condonat fratri; nam amicus aut frater est Alter ego †: vel, *vobis mutuo*, Er. Ti. P. Be. Pi. Zan. Emphaticè; nam veniæ æquitatem docet à pari t. Hic *αὐτοῖς* positum pro *ἀλλήλοις*, ut Marc. 10. 26. Luc. 23. 12. Eadem verba Eph. 4. 32 v. ¶ *Siquis*, &c. *Ἐάν τις ὀφείῃ πρὸς ἑχρὸν μομφὴν*] *Siquis adversus aliquem habuerit querelam*, Er. P. Be. &c. i. e. justam conquerendi causam *. Hoc est quod dicitur Matth. 5. 23. *ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σὲ*. *Μομφὴν* ἔχειν locutio bene Græca est & apud Euripidem & Aristophanem y. ¶ *Sicut & Dominus*, &c.] Græcè *Christus*, pro quo Eph. 4. 32. est *Deus in Christo* z. Christi exemplum habet vim, tum, 1. *argumenti* ad persuadendum, Joan. 13. 14. 1 Pet. 2. 21. quia oportet membra capiti suo respondere: tum, 2. *regule* ad dirigendum, quatenus perfectissimam virtutis ideam continet a. *Et hoc habemus*, Eph. 4. 32 b. ¶ *Ita & vos*] Supple vel *condonate* c; vel *facite*: quod verbum & alibi subauditur d. 14. *Super omnia autem hæc* (tanquam vestimentum extimum quod aliis vestibus superindui solet: Charitatis præminentiam, seu prærogativam, docet *. Vel, *Propter hæc omnia*, h. e. eorum causâ: ut sitis misericordes, mansueti, &c. f. Prædictæ enim virtutes & veritatem suam ac pretium, & actum suum, & firmitatem atque alacritatem, à charitate habent: *ὅτι* significat & *super* & *propter* g.) *charitatem*] Nempe *ἀγάπη*, *induite* h: quod ex longinquo repeti hic debet. Qualia multa apud Paulum i. *Charitas* est virtus quæ sincerè diligitur propter se Deus, & propter Deum proximus ||. ¶ *Quod*, &c. *Ἦν δὲ σύνδεσμος ὁ τελειότης*] *Quæ est vinculum* (vel, *connexus*, Be. *δεσμός* est vinculum quo res una ligatur, *σύνδεσμος* est vinculum quo plures simul colligantur. Charitas autem multos & multa unit k.) *perfectiōis*, Er. P. Pi. &c. vel, *integritatis*, Er. vel, 1. quoad officium nostrum & legem l, vel inter ipsas virtutes m; quia qui

charitatem habet ceteras omnes habet & exercet n, & fine illa reliquæ virtutes nil sunt coram Deo, 1 Cor. E. T. 13. 1 o. Vide Rom. 13. 8. Gal. 5. 14 p. fine illa neque integræ, neque unitæ servantur, sed diffuant ac dissiliant necesse est q: charitate omnia hominum inter se officia continentur ac coherent r. Vel, 2. quoad Ecclesiam, quæ, tanquam domus Dei, compage charitatis continetur, Eph. 4. 16 †. Charitas unit membra Ecclesiæ inter se, facitque ut suo quodlibet fungatur officio, & ut multas operas sibi communicent ad utilitatem & conservationem totius *. [Sensus, q. d.] Est perfectio deviciens inter se Christianos y. Respexit ad corpus, in quo spiritus colligat & connectit omnia membra, aliqui dilapsura z: *vinculum perfectiōis*, h. e. perfectæ illius unitatis, & fraternæ amicitiae, quæ inter Christianos vigere debet a: vel, *vinculum perfectum*, V. Me. quo homines inter se colligantur; cum alia vincula societatum humanarum aut imperfecta sint, aut etiam noxia b: vel, *perficiens*, Q. in Me. i. e. perfectè uniens fideles inter se c: vel, *perfectissimum*, G. Ham. per Hypallagen d, animos scilicet conjungens. Idem sensus Eph. 4. 3. In MS. δ *ἐν σύνδεσμῳ*, constructione ad rem facta *.

15. Et, &c. *Καὶ—ἀγαπάτε, &c.*] *Et pax Dei* (vel, *Christi*, ut est in MS †. id est, pax fraterna f, vel Christiana, sive mutua g, vel, cum proximo: quæ dicitur *pax Dei*, quia Deus eam inter nos sancivit suis legibus, ac sanguine filii sui confirmavit; & quia donum Dei est, quia Deus, & præcepto & Spiritu suo, ejus author est, indè dictus *Deus pacis*, Rom. 16. 20. 1 Cor. 14. 33 i. Hæc pax nascitur ex charitate k, Dei & proximi l.) *imperet*, vel *regat*, sive *moderetur*, (vel, *principatum obtineat*, Jac. Cap. *primum locum habeat*, V. sit *gubernatrix*, Be. agat brabeutem, sive agonothetam m, inter ceteros affectus, &c. cum insurgunt affectus iræ, odii, &c. eos compescat, &c. n. vel, *arbiter sit* ad componenda omnia dissidia: hinc Phavorinus, *ἀγαπᾶν* est *διαλλακτὴς*, & *ἀγαπάειν*, *μεσιδέειν*, &c. o. vel, *dijudicet*, nempe si quid est inter vos controversum. Pacis studium sit vice Judicis: *ὡς* *ἀγαπᾶν* propriè dicitur de Judicibus *ἀγῶν* *. sed transfertur ad Judices quosvis, ut apud Plutarchum aliquoties. Non abit à sensu Hesychius, cum dicit, *ἀγαπάτω, μεσιδέτω*. Vir bonus sibi Judex est p. Vel, *palmam ferat*, Er. Ti. V. q. d. Nè judicet Ira in vobis, aut Invidia, aut Superbia, sed Pax deferat palmam; ut is putet se vicisse qui ceterarum rerum dispendio pacem conservaverit q: *bravium ferat*, de omnibus animi passionibus r. Cum duplex in nos insurgit motus, alter ad vindictam incitans, alter ab ea revocans, prævaleat mansuetudo, non ira †: Ante omnia studete paci conservandæ, quamvis jure vestro cedatis, &c. t. vel, *palmam tribuat*, i. e. sit justus certaminis arbiter, & ei motui palmam tribuat qui vos ad lenitatem inclinet v.) *in cordibus vestris*, P. Pi. Dav. &c. Non in ore tantum, aut vultu, quibus multi præ se ferunt pacis studium, qui intus alunt iram & odium *. ¶ *In*, &c. *Ἔς ἡν—ἐν ἐνὶ, &c.*] *Ad quam* (i. e. ut illam servetis y:) *etiam vocati estis* (1 Cor. 7. 15 z. cum facti estis Christiani a: vel, per hanc unionem vestram tanquam membrorum, &c. b. quia hæc pax & prædicta est, ut Esa. 2. 4. & 11. 6. & mandata, Marc. 9. 50. Rom. 14. 19. & Christi auspiciis stabilita, Eph. 2. 14, &c. c.) *in unum corpus*, Be. P. Pi. vel, *in uno corpore*, Er. Ti. i. e. in unam Ecclesiam d: vel, *ut unum essetis corpus*, quod nisi per pacem fieri non potest, 1 Cor. 10. 16 *. vel, in eo quod estis Ecclesia, quæ unum corpus est f: utpote facti membra unius corporis g, non *politice* tantum, ut cives reipublicæ, sed *supernaturaliter* & *mysticè*, &c. h. h. e. unius Ecclesiæ i. Quid enim turpius, aut perniciosius, quam membra inter se dissidere k? ¶ *Et*, &c. *Καὶ ἐυχάριστοι &c.*] *Et grati estote*, Er. Ti. Pi. vel, 1. passivè, h. e. aliis accepti l, *gratiosi*, sive *amabiles*, Er. ex Hi. V. P. comes & benigni erga omnes, propensi ad bene merendum de omnibus m: ita pax inter vos consistet n: vel, 2. activè, ut vox sæpius sumitur o. *grati*, vel, 1. erga homines p; quia ex ingratitudine sæpe oriuntur inimicitiae, ut 1 Sam. 25 q. vel, 2. erga Deum r, h. e. memores quam clemens ille fuerit in nos, ut ipsi vicissim clementes simus erga conservos †: agnoscite gratiam

V. ex
Th.
Me.
* Ca. G.
y G.
* Gom.
* Dav.

Be.
G. sic
V. Zan.
Dav.
* Dav.
* G.

Zan.
* E. Mc.
Zan.
* Zan. sic
Dav.
* Dav.
* Zan.
* G.
* Zan.
* Dav. sim.
Zan.

* Dav.

* G.
* Dav.
* Zan. sim.
Dav.
* Dav.
* Dav. sim.
Gom.
* Dav. E.
* Dav.
* Gom.

* Zan.

* G.

* Dav.

* E.

* G.

* Pi.

* Er.

* Be.

* Be. sic

* Er.

* G. sim.

Dav.

* Dav.

* Gom.

* G.

* Gom.

* Gom. sim. Zan.

Dav.

* Gom.

* Dav. sic

Zan.

* G.

* Zan.

* Dav.

* Al. in

Dav.

* Dav.

* Gom.

* Me. sic

E. ex

Ocum.

* Gom.

* Gom. sim. Be.

* Zan.

Dav.

* G.

* Gom.

sic Dav.

G.

tiam per Christum vobis factam: ita facile injuriarum vestrarum obliviscimini: grati, i. e. memores beneficiorum*, quæ à Deo accepistis. In Glossario, ευχαριστος, gratificus, gratus. Est hoc aut præceptum virtutis novæ: aut ratio quæ studium pacis commendatur. In eo enim gratitudinem in Deum ostendimus, si pacem in domo Dei servemus. Al. Benefici estote: ευχαριστοι, inquit Julius Pollux, diligens proprii vocum usus observator, est φιλόλογος, & qui χάριν, i. e. beneficium alteri tribuit. Quæ notatio optimè cum præced. & cum seq. cohæret.

16. Verbum Christi (id est, doctrina Evangelica; Christi dicta, & quod à Christo revelata ac prædicata est, & quod de Christo loquitur. In MS. ο λόγος τοῦ Θεοῦ. Cum nimis longum esset singulas Christianas virtutes exactè explicare, generale hoc monitum subijcit. habet (i. e. fixam sedem habeat; q. d. domesticum & familiare vobis sit & notissimum, instar domesticum, vel hospitii exoptatissimi in domum recepti: nunquam ex animis vestris abeat; id enim est εὐνομεῖν, ut 2 Tim. 1. 5. Hebræis נחמץ) in vobis (scilicet omnibus & singulis membris Ecclesiæ. A Laicis ergo requiritur lectio & studium Scripturæ, ut patet ex mandato & intentione Dei, Deut. 17. 18, 19. Joan. 20. 31. Rom. 15. 4. Adde Act. 8. 28. & 17. 11. Impiè ergo Pontificii eos a lectione Scripturæ arcent. [De quo fusè hic differit Cl. Dav.] abundanter (vel, largè, P. sim. Be. Pi. abundanter, ut 1 Tim. 6. 17. Tit. 3. 6. 2 Pet. 1. 11. P. vel, opulenter, & divitum more, Er. q. d. Non particula aliqua, sed tota Scriptura legenda & pervelliganda est, atque in vos totos admittenda, in mentem, affectus, &c. t.) in (vel, cum, Be. Pi.) omni sapientia, Mo. i. e. Ut indè discatis omnem salutiferam sapientiam, perfectam nempe cognitionem, tum credendorum, tum agendorum, juxta 2 Tim. 3. 15, 16, 17. q. d. Verbum Dei sapienter à vobis tractetur, sobriè, piè, rectèque intelligatur, prudenter ad usum vestrum accommodetur: nè sitis fatui illius lectores, vel auditores, vitetis omnes sophisticas, hæreticas, stultas & absurdas illius interpretationes: in hinc, ut alibi, valet οὐκ. Vera sapientia Evangelium comitatur, 1 Cor. 1. 30. & 2. 6. Eph. 1. 8. Docentes, &c. διδασκοντες, & προδιδασκοντες εὐαγγελίου. In præced. ad studium Scripturæ eos excitavit, jam ejus usum multiplicem ostendit. More suo negligit syntaxin: nam præced. vobis, exigebat, docentibus, &c. Est enim sensus, & ita quidem ut vos invicem doceatis, &c. nisi subaudiatur verbum substantivum. Repetendum hic γινώσκτε ut illud, ο λόγος τοῦ Θεοῦ εὐνομεῖται εἰς ὑμᾶς sit quasi parenthesis. Et rursum εὐαγγελίου pro εὐαγγελίᾳ. Syntaxis hic refertur ad sensum orationis, non ad voces. Aut abusus est participii loco verbi, infiniti, vel, gerundii, ut apud Hebræos; aut referendum hoc ad præced. grati sitis. Verba sic reddunt: Docendo (vel, Docetèque, Er. Ti.) & commonefaciendo (vel, commone, Er. Ti. Est etiam privatorum aliquatenus & docere & monere, non quidem publicè cum autoritate, sed privatim ex charitate, ut constat ex Gen. 18. 19. Deut. 19. 19. Psal. 78. 5. Act. 18. 26. 1 Cor. 14. 35. Præcipitur hic mutua institutio. Psalms, hymnis, & canticis (Hæc quid differant, vide Eph. 5. 19.) spiritualibus] Cantica spiritualia vocantur, i. a causa efficiente, Spiritu Sancto: 2. a materia seu argumento, quod sint de rebus spiritualibus; hoc magis convenit, ut opponantur mundanis: 3. a fine; [quod sint] ad Dei gloriam nostramque salutem. Hæc verba conjungenda sunt, vel, i. cum præced. docentes, &c. Recitationes tales vim habent docendi & monendi. Verbum Dei adeo vobis familiare esse debet, ut etiam ad hilaritatem vobis serviat, & ex eo canatis, &c. Innuere voluit, etiam cum hilaritati inservimus, & edificationis mutue memores nos esse debere. Vel, 2. cum sequent. canentes Domino, Psalms scilicet, &c. Quod non minus probabile est. Ad rem parum interest. In, &c. Er. γινώσκτε, &c. Cum gratia (vel, i. canentis, quæ donatus est Spiritu, q. d. secundum gratiam acceptam, ut Rom. 12. 6. 7. vel, per gratiam Spiritus S. sine qua tale munus obiri non potest: vel, 2. auditorum, ut iis grata jure esse possit, ut prodesse possitis & delectare: [in, i. e. χαρίτως, amabiliter. Sic χαρίτι sumitur Eph. 4. 29.]

& Col. 4. 6. i. vel, 3. cum gratitudine erga Deum: ut χαρίτι accipitur 1 Cor. 15. 57. 2 Cor. 2. 14. q. d. gratias agentes, vel, recinentes Deo laudes ob sua beneficia in vos collata: vel, 4. gratiosè, ita ut Deo gratum sit. in cordibus vestris (est enim in MS. εν τῇ καρδίᾳ σου; vel, in corde vestro, Mo. P. &c. i. e. non solâ voce, sed cum assensu animi; cum attentione, & affectu. Deo, Vulg. &c. vel, Domino, Mo. P. i. e. ad Dei aut Christi gloriam; non ad quæstum, aut ad luxum, aut ut hominum aures demulceamus, &c. t.)

17. Omne, &c. καὶ πᾶν ὃ, πᾶν τοῦτο — πᾶν, &c. Et quicquid egeritis, (ποῦν, ποιῶν, interdum opponitur Dictis, hic verò ita laxè sumitur ut & Dicta comprehendat. Nam & qui dicit, agit aliquid. sermone, aut facto, (sed ubi cogitatio? Resp. Sermo duplex est, Oris & Cordis. Al. Opera hic intelliguntur, & externa, & interna. in (vel, istud in, Be. vel, omnia in, Er. id omne in, Pi. Est Epanalepsis, pleonastica, quia jam præcesserat πᾶν ὃ, πᾶν.) nomine Jesu, P. i. e. ipsius autoritate & auxilio, invocato Christi nomine, secundum voluntatem Christi, & ad ejus gloriam; supple πᾶν, facite, quod ex præcedenti subintelligitur. Hebræorum dictum est, יהוה כל מעשיכם לשם שמים, [Fiant omnia ad nomen celi, h. e. ad gloriam Dei:] Non autem necesse est ut sic omnia actu fiant, sed sufficit si fiant habitu, h. e. virtute seu virtuali intentione; si fixum sit in corde nostro propositum sic agendi. Optimum tamen est, ut, quàm fieri potest sapienter, actu cogitemus de gloria Christi, &c. t. ¶ Gratias agentes

(tum in usu creaturarum, tum in omni successu & eventu rerum atque actionum nostrarum, Eph. 5. 20. Deo & Patri (ut supra 1. 3. ubi exemplum habes hujus gratiarum actionis, quemadmodum & Rom. 1. 8. & 7. 25. Kai hic est εὐχαριστοῦν, & declarat quis noster sit Deus, nempe ille Pater, qui nos in Filio dilexit. Mos est Scripturæ, ut & orationes & gratiarum actiones ad personam Patris dirigantur: cujus ratio est, quod Pater sit fons Deitatis, &c. t.) per ipsum. h. e. Christum, mediatorum, per cujus meritum omnia nobis dona salutaria à Deo Patre proveniunt: nam nè gratiæ quidem nostræ gratæ erunt Deo, nisi per & propter Christum. Explicat quid sit in nomine Christi omnia facere ac loqui, nimirum de factis dictisque Deo Patri gratias agere per Christum t.)

18. Mulieres, &c. Αἱ γυναῖκες, ὡς ὁ κύριος — ὡς ἀντικειν ἐν Κεφῶν] Uxores, (Αἱ γυναῖκες pro ὡς γυναῖκες, sic deinceps. Incipit ab officio Uxoris, tum, quia difficilior est subjectionem quàm dilectionem præstare: tum, quia dilectio viri ut plurimum pendet ex debita subjectione uxoris. t.) subiectæ estote (vel, subijcite vos, Be. Pi. G. Est enim passivum pro reciproco. t.) propriis (quæ voce avocat earum cogitationes à viris alienis. t.) viris, (ὡς τοῖς additur Eph. 5. 22, 24. Sed perperam id omisit Vulg. quod est in cod. Clarom. & Sy. t.) ut convenit in Domino, P. Verba hæc continent, vel, 1. rationem prædicti mandati, quia sic jussit Christus; quia hoc convenit in Domino, i. e. secundum ordinationem Domini: sicut decet eas uxores quæ sunt cum Domino conjunctæ per fidem, quæ Christianismum profitentur: ut Dominici dignum est, h. e. Christianis: ita, in Domino, construendum cum, ut convenit. Vel potius, 2. limitationem mandati; cujus occasio erat quod multarum mariti erant infideles: q. d. Parete iis, non in omnibus absolute & promiscue, sed in Domino, i. e. juxta Christi doctrinam, & quatenus ea permittit. Distinguendum ὡς ἀντικειν, commate aut ὡς ἀντικειν, ut Kueip sit restrictio illius ὡς ἀντικειν, qualis Eph. 6. 1. ὡς ἀντικειν, ut æquum est: ὡς ὁ κύριος ἀντικειν, ibidem ad Eph. m. Hæc porro subiectio sita est in tribus, i. in cordis, vel mentis, actu interno, quo virum, ut se superiorem, reveretur, Eph. 5. 33. 1 Pet. 3. 6. 2. in studio conformandi mores & affectus suos, ad mariti indolem in rebus mediis & licitis, 1 Cor. 7. 34. 3. in præstandis illis officiis & muneribus quæ illi incumbunt. Primarium autem officium est virum suum amare sanctè, curare officiosè, illique esse adjumento & solatio in omni fortuna, Gen. 2. 18. Prov. 31. 12. Tit. 2. 4, 5. t.)

19. Viri diligite uxores] Eph. 5. 25. q. d. Non im- periosè eas regite, sed cum dulcedine charitatis, ut leve

* Dav.
Gom.
* Q. in
Dav.
* Dav.
* V.
† Vor.
* G.
* G. sim.
Mc.
* Me.
* Me. sic

Dav.
* Gom.
† Dav.
* Zan.
* G.

* D.
* Dav.
* Pi. Vor.
* Vor.

* Zan.
* Be. Dav.
* Dav.
* Zan.
Dav. Be.
* G. sic
Pi. Vor.
* G.
* E. ex
Aquin.
* Dav.

* Idem.

* G.

* Zan.

* Dav.

* G. Dav.

* Dav.

* E. Mc.

* Dav.

† G.

* Pi.

* Dav.

* G.

* E.

* G.

* Be.

* Dav. ex

Zan.

* Zan.

* V. sim.

Dav.

* Ca.

* Q. in E.

* Dav.

* E. ex

Græcis.

sic Zan.

Dav.

* E. Dav.

sim. Be.

* G. sic

Vor.

* Vor.

* G. sim.

E. ex Græc.

* G.

* Dav.

* G.

illis sit onus subjectionis P. *Diligite* tum, 1. interno cordis affectu: tum, 2. in effectis, quæ potissimum tria sunt; 1. præsentia & consortio ejus delectari, nè ex odio, vel rædio, libentius alibi sit quam cum ea; nè ab ea diu avellatur, nisi ob causas necessarias. Vide Prov. 5. 18, 19. 2. dirigere & erudire uxorem in iis quæ spectant, vel, ad hanc vitam probè transigendam, vel, ad æternam consequendam, 1 Cor. 14. 35. 1 Pet. 3. 7. 3. providere uxori suæ de rebus omnibus necessariis 9. ¶ Et, &c. Καὶ μὴ ἀποστρέψετε, &c.] Hic activum pro reciproco, ad instar Hebræi 772, quod significat *amarè se gerere*; & modò vertitur per *negativè* aut *negativè*, modò per *negativè*, quod habemus Eph. 6. 4. Et nè sitis amarulenti (i. e. difficiles, morosi, iracundi, duri & crudeles, & ad amaritudinem provocantes:) *adversus* (vel, erga, Er.) *ear*, P. scil. verbis & factis. Neque verberibus, neque maledictis, exasperandam uxorem docent Hebræi in Musar. Metaphora est ab amaris & ingratis cibis, quibus gustus noster offenditur. [Sensus, q. d.] Estote dulces, humani, & mites, &c. Hæc autem amarulentia in tribus sese ostendere solet; 1. in affectibus; si ob leves causas aut offensas, eam maritus aut odisse incipit, aut saltem remissè diligere: quod est contra mandatum & exemplum Christi, Eph. 5. 25, &c. 2. in verbis; si hæc sint aspera, dura, contumeliosa, minacia. 3. in factis; cum tyrannidem in uxorem exercet; quod fit, 1. cum eam ab omni imperio œconomico removet; 2. cum ei negat aut aufert quæ spectant, five ad necessitatem ejus, five etiam ad dignitatem. 3. cum verberibus in eam sævit: quod nè apud Ethnicos quenkum fecisse legimus, nisi temulentum aut insanum. Hinc lex civilis permittit uxori repudiū auxilio uti, si probare possit maritum verberibus illam affecisse; & rationem reddit, quod verbera sunt ab ingenuis aliena. Non enim quævis superioritas dat potestatem coercendi inferiorem per verbera c.

20. Filii, &c. Τα τέκνα—πῶς γονεύσι, &c.] *Liberi*, (vel, *Filii*, P. Be. &c. ad verb. *Geniti*, tam masculi quam fœminæ, tam magni, quam parvi d; etiam nepotes, qui in Scriptura, & apud Jurisconsultos *filiorum* nomine sæpe veniunt. Nulla ætas, nullus honor aut autoritas, liberat ab hoc officio. Vide Gen. 46. 29.) *obedite parentibus* (promptè & alacriter, ut vox indicat, facientes quæ jubent, etiam in vitæ suæ cursu instituendo; discētes quæ docent, emendantes quæ reprehendunt. Dicit *obedite*, potius quam *honorate*, quia multi honorem iis præstant, sed obedientiam detrectant. Nec dicit *patribus*, *patribus*, sed *γονεύσι*, *parentibus*; tum, ut utrumque parentem includat; tum, ut argumentum insinuet, quod ab illis acceperunt originem, nutritionem, & eruditionem f.) *in omnibus*, Zan. &c. Hæc quoque generalitas restringenda, subaudito, *in Domino*, ex Eph. 6. 1. b. vel, quæ non sunt contra Deum; vel, licitis & honestis, licet duris, Gen. 22. 9. Luc. 2. 51. vel, intra terminos juris paterni. Sic & infra 22. 37. πῶς & ἐν κυρίῳ, Eph. 5. 24. m. ¶ *Placitum*, &c. Εὐδοκία, &c.] *Gratum* (vel, *Acceptum*, Er. Non dicit *ἀρετὴν*, sed *εὐδοκίαν*, i. e. valde bene placitum & pergratum n.) est *Domino*, P. Pi. &c. i. e. Christo, cui placere felicitas est. Q. cod. habent *ἐν Κυρίῳ*; sed melius alii, *πρὸς Κυρίῳ*, quomodo Eph. 5. 10. *ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ᾖ ὡς ἡ ἀγάπη ἡμεῶν πρὸς τὸν Θεόν*.

21. Patres, nolite, &c. Μὴ ἐρεθίζετε, &c.] *Nè irritate*, vel, *provocate*, &c. Mo. Be. Pi. Ca. P. Er. Ti. E. &c. nempe *ad iram*, ex collat. Eph. 6. 4. per injurias, aut contumelias. Phavor. ἐρεθίζω est *ὕβρις contumelia*; & ἐρεθίζω in Homero κακολογία denotat. Hic est ἐρεθίζω, quod Eph. 6. 4. παραγορεύετε, quam ipsam vocem & hic habet MS. 777 vertitur ἐρεθίζω, Prov. 19. 7. Vide & 2 Cor. 9. 2. v. Nè este nimis in eos morosi: Nè temerè & sine causa eos, vel objurgate, vel flagellate. Pater irritat liberos; 1. si eis deneget quæ illis jure debentur, victum, vestitum, educationem, &c. 2. si eos impiis aut iniquis mandatis oneret, ut 1 Sam. 20. 31. Matth. 14. 8. 3. si eos immerentes verbis contumeliosis & indignis proscindat. 4. si eos aut injuriis, aut immodicis verberibus & poenis castiget, ut 1 Sam. 20. 33. Confer Deut. 25. 2, 3. Porro de *parentibus* loquitur v. præced. quia filii sæpe peccant in obedientia erga matres; hic de *patre solo*, quia matres sæpius peccant indulgentiâ, quam nimia acerbitate erga filios. Hic quoque

latet argumentum in nominibus *patris & liberorum*, q. d. Nè facite quod à patris persona & officio alienum est, erga carnem vestram, viscera vestra, vosmetipsos 2. ¶ *Ut*, &c. Ὡς μὴ ἀποστρέψετε] *Nè despondeant animum*, Er. Ti. P. Pi. &c. vel, *animo concidant*, Be. G. sic Er. Me. E. 777 vertitur ἀποστρέψετε, 1 Sam. 15. 11. 2 Sam. 6. 8. 1 Par. 13. 11. Al. *Nè pusillo* (vel, *remisso*, i. e. languenti ad obsequia b:) *animo sint*, vel, *fiant*. Dav. Mo. v. Nè viles, abjecti, desperabundi fiant, omnemque erga parentes fiduciam & amorem amittant c. Complectitur hæc ἀσυνία, 1. maiorem gravem, quandoque lethalem: 2. dejectionem, animique stupiditatem, quæ timidi fiunt, & inepti ad quævis opera, indèque inertes & torpidi: 3. desperatam quandam contumaciam, &c. d.

22. *Servi, obedite* (verbum ὑπακούετε duo involvit, humilitatem in excipiendis jussis alterius, & alacritatem in iis exsequendis *.) *per omnia* (quæ pertinent ad jus herile f, aut officium servile, non autem in rebus illicitis g: id quod excluditur per verba sequentia, *secundum carnem*, & *timentes Deum* h.) *dominis carnalibus*] Vel, *secundum carnem*, Mo. P. &c. i. e. temporalibus i, etiam Ethnicis k; licet vos Christiani sitis l: vel, q. d. secundum corpus, non spiritum t. Significat, eos dominatum habere tantum temporalem, & in rebus externis, non autem in animam & conscientiam m. Vide Eph. 6. 5. n. ¶ *Non*, &c. Μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείᾳ, &c.] *Non obsequiis ad oculum exhibitis*, &c. P. Pi. &c. i. e. domino præsentè & aspectante, dum eo absente otientur, &c. hominibus tantum placere studentes o. Vide Eph. 6. 6 p. ¶ *In simplicitate cordis*] i. e. Recto corde q, sine simulatione r: cupientes idem esse quod videmini t. Et hoc est Eph. 6. 5. t. ¶ *Timentes Deum*] Vel, *Dominum*, ut MS. v. Qui videt abscondita cordis *, & quid agant & quomodo; à quo in eam servitutem vocati sunt y. Deus varias esse voluit hominum sortes, & quemque suâ contentum vivere. πῶς ἑκάστη τὸ δέλεμα τῆς οὐκείας, ad Ephes. z.

23. *Quodcumque facitis*] In ministerio vestro a, quod impenditis dominis vestris b. ¶ *Ex animo*] i. e. æquo animo, sine querela c; non coactè d, sed animo libenti, prompto, liberali *, & benevolo f. Heb. 777 sæpe voluntatem, & quidem spontaneam, significat g. ¶ *Sicut* (i. e. Perinde atque si ministraretis h:) *Domino*, (Christo servitur cum ipsius paretur legibus, quarum hæc una est, Ut supra nos jure humano constitutis exhibeatur fides & obedientia. Vide Eph. 6. 7. i.) & *non hominibus*] Nempe principaliter k, nempe πῶς ἑκάστη τῆς οὐκείας: q. d. Utpote qui in istis obsequiis Christum magis & prius respicitis quam homines, Christi causâ illis servientes. Usus operum ad homines respicit, animus operantis ad Deum primò & præcipuè m.

24. *Scientes* (vel, *Pro certo tenentes*, Dav.) *quod à Domino* (i. e. Christo n:) *accipietis retributionem* (vel, *mercedem*, P. Pi. &c. vel, pro mercede, V. mercedis loco o:) *hereditatis*] Hic Genitivus est ἡ ἐκδοτικὴ P. Nam merces est coelestis *hereditas* q, i. e. perpetua possessio, Eph. 1. 14, 18. Heb. 9. 15. 1 Pet. 1. 4. Genitivus speciei t: q. d. Ex servis vos Dei filios faciet t. *Mercedem* vocat, quia de servis agit v, & quia datur tantum laborantibus, idque post labores exactos: *hereditatem*, quia ad pios pertinet jure filiationis *, five adoptionis gratuitæ y. Servis (saltem mancipiis z:) nulla aut exigua datur merces a, nedum hæreditas b. Δέλω μισθὸς τροφὴν (viduus est servo merces) ait Aristot. Oecon. 1. 5. c. ¶ *Domino*, &c. Τῷ δὲ Κυρίῳ χρεῖσθαι δευτέρε] *Christi estis servi*, illum respicite omnium *Dominum*, Eph. 6. 6 d. Nam *Domino Christo servitis*, P. Be. Er. &c. Quia hominibus, juxta mandatum Christi, & propter gloriam Christi servitis *. Omne bonum opus obsequium est & servitus Dei f. Jam cui opus exhibetis, ab eo merces expectatur: hæc enim relata sunt g.

25. *Qui*, &c. Ὁ δὲ ἀδικῶν κομμεῖται ὁ ἡδὺκνος] *Qui verò injuriam intulerit*, (vel, *peccabit*, vel, *non rectè facit*, Er. *injustè agit*, Ti. Referendum, vel, 1. ad dominos h: dominus in servum durus i. Dictum in solatium servorum, q. d. Si domini vestri iniqui fuerint & imperiosi, vos mercede defraudantes, urgentes supra vires, injustis verberibus affligentes, videte nè per impatientiam insurgatis

* Q. in D. gatis in eos, aut deseratis munia vestra^k. Vel, 2. ad servos^l: servus infidelis domino^m: ut sit comminatio ad ipsos servos, q. d. Si per contumaciam, ignaviam, aut dolum, dominis injuriam inferitisⁿ. Vel, 3. ad utroque^o: tum quia generatim omnes alloquitur, tum quia hanc comminationem mediam interferuit inter officia fervorum & dominorum P.) *reportabit* (vel, *auferet*, Pi. Vor. à Deo, vel Christo q:) *injuriā quam intulerit*, P. Be. Pi. &c. i. e. poenam injustitiæ suæ^r: Metonymia †. Sic Hebræi dicunt *peccatum portare*^t. Par locutio, 2 Cor. 5. 10. Eph. 6. 8. Idem explicatius habetur 2 Pet. 2. 13^v. vel, *peccatum suum*, Er. *injustitiam suam*, Ti. *id quod gessit iniquè*, E. ex Amb. ¶ *Et non est* (nempe *apud Christum*, Eph. 6. 9^x.) *personarum acceptio*] Non magis dominis iniquis quàm servis iniquis parceret^y. Non flectitur potentiā, aut gratiā improborum dominorum: non ex misericordia favebit pauperibus servis, aut ex invidia detrahet quod suum est divitibus^z.

CAP. IV.

1. **D**omini] Hæc cohærent cum superioribus, neque scindenda fuere^a: Hunc versum ad caput præced. referendum clamat, tum ipsius materia, quæ eadem planè est cum præced. tum materia versus seq. quæ planè nova est, &c^b. ¶ *Quod, &c.* Tò *ἵνα* ἡ *ἐκείνη* ἡ *ἐκείνη*, &c.] Est quidem etiam inter inæquales, ut inter Dominum & Servum, jus aliquod: sed Hebræis *יָדָה*, & Hellenistis *ἀγαθόν*, sæpe bonitatem significat; *ἰσότης* verò hic est id quod Hebræis *שָׁוִי* quod cuique convenit. De quo significatu diximus ad Marc. 14. 56. h. e. Exigite operas moderatè, victum & vestitum suppeditate, septimo anno, si velint, eos manumittite. Vide legem Deut. 15. 12. & seq. & nostra De J. B. & P. 3. 14^c. [Sic vertunt:] *Æquitatem*, (vel, *Justitiam*, Be. *Justum*, Mo. sic Vulg. Dav. i. e. quod eis jure debetur^d, ex obligatione legali; opus, cibum, castigationem, mercedem, omnia debita mensurā^e;) & *æqualitatem*, sive *æquabilitatem*, (vel, *æquum*, Be. i. e. quod illis debetur ex obligatione morali, & ex lege charitatis & mansuetudinis Christianæ^f, atque humanitatis^g. Hujus *ἰσότης* opera sunt; 1. servos, ut ejusdem naturæ & gratiæ, participes æstimare, non vilipendere, Philem. v. 16. 2. illis auscultare & cedere, quum ratio postulat, Job. 3. 1. 13, 14. 3. eos ægrotos, &c. clementer tractare & amanter fovere & curare; 4. servis benemeritis ultra mercedem præmia dare^h; 5. nec omne debitum servitutis ad amissum ab eis exigere, nec omne eorum delictum rigidè punireⁱ; 6. non unum durè tractare, alterum indulgenter, &c^k.) *servis exhibete*, P. Pi. Er. Ti. ¶ *Sciētes* (i. e. credentes, cogitantes^l: vel, *Ut qui sciatis*, Be. Pi.) *quod & vos Dominum habetis* (& proinde eorum conservi estis^m:) *in celis*] i. e. coelestem, id est, justum, omnipotentem, omniscium, uno verbo Deumⁿ, vel, Jesum Christum^o. Vide Eph. 6. 9. In lege Moysi ratio hæc redditur, Quia Deus illos non minus quàm vos ex Ægypto redemit, Deut. 15. 15. In N. Foedere, Quia redemit vos omnes Christus, qui ex cælo omnia despectat^p.

2. *Orationi* (vel, *In precibus*, P. Pi. &c.) *instatē*] Vel, *perdurate*, Mo. P. Be. Pi. Rom. 12. 12^q. Προσκαλεσθῆναι notat, tum vehementiam, animique intentionem, & quasi pugnam; tum frequentiam & assiduitatem, in precibus^r. Nè obrepat vobis orantibus tedium aut fœcordia^t. ¶ *Vigilantes in ea*] Vel, propriè, vigiliis nocturnis. Vide Psal. 22. 2. & 77. 6. Act. 16. 25. vel, metaphoricè, mentis vigiliis, 1 Cor. 16. 13. 1 Thes. 5. 6. Apoc. 3. 2. & 16. 15. q. d. Peccatis & mundanis rebus minimè indormientes, sed semper experfecti diem mortis adventumque Christi expectantes^u. Τὴν *ἐκείνην*, &c.] *Ita ut attentis sitis in precibus*. *Ita* ἡ *ἐκείνη* usurpant Hebræi^v. ¶ *In* (vel, *Cum*, P. Simul cum, G.) *gratiarum actione*] Conjugi enim debet grata exacti temporis (& acceptorum beneficiorum^x:) memoria

cum futuri postulatione^y: *ἐν* pro *sub*, ut supra 3. 4. 16. & 2 Tim. 1. 13. & alibi^z.

3. *Pro nobis*] Pro me, reliquisque ministris^a. Sed illud, *vinculus sum*, ostendit ipsum de se loqui num. plur. modestiæ causā^b. Magnus eorum honos quorum precibus Paulus velit juvari, Rom. 15. 30. Philem. 22^c. ¶ *Ut—aperiat—ostium sermonis*] h. e. Evangelii^d, quod vocatur ὁ *λόγος*^e. [Sensus,] Ut det, 1. dicendi facultatem^f, sive aptitudinem, dotisque idoneas. Vide Exod. 4. 11, 12. Luc. 21. 15. 2 Cor. 3. 5, 6. 2. libertatem^g, opportunitatem, sive occasionem^h, ut 1 Cor. c. 16. v. 9. 2 Cor. 2. 12ⁱ. remotis omnibus obstaculis^k, tam à vinculis meis quàm ab infidelibus & persecutoribus meis^l. 3. efficaciam penetrandi in hominum animos, Act. 16. 14^m. *Ostium*, &c. i. e. os liberum & apertumⁿ. Alibi *ostium spei*, Hof. 2. 15. & *ostium oris*, Mic. 7. 5°. ¶ *Ad loquendum* (vel, *Ut loquamur*, i. e. Ut detur nobis in usum & praxin deducere dona jam dicta, quæ multi accepta sepeliunt per inertiam, aut avaritiam, ut 2. Tim. 4. 10. aut vanitatem, &c^p. In MS. est *ἐν πᾶσι τοῖς λαλοῦσι*, quomodo Eph. 6. 19^q.) *mysterium Christi*] i. e. Doctrinam salutis per Christum^r: quam *mysterium* vocat respectu priorum temporum^t. ¶ *Propter quod, &c.*] Refertur aut ad *mysterium*, aut ad totum complexum, *ἢ loqui mysterium*^u. Nullam ob culpam vinculus sum, sed quia officio meo fungor^v.

4. *Ita ut oportet, &c.*] h. e. Debito & optimo modo^x, verè, constanter, prudenter^y, liberè ac confidenter, Eph. 6. 20. assidue & diligenter, 2 Tim. 4. 2. sincerè & fideliter^z. Non tantum ut magnum mihi det Deus auditorium, sed & fortitudinem animi, & eloquendi copiam. Vide 1 Cor. 9. 16^a.

5. *In sapientia* (vel, *Sapienter*, Er. P. Be. &c. vel, *Prudenter*, G. E. Me. consideratè & circumspectè^b, cautè^c;) *ambulate* (vel, *vos gerite*, P. Pi. vivite^d, & negotia transfigite^e;) *ad* (vel, *erga*, P. Be. Pi. Zan. &c.) *eos qui foris sunt*] Vel, *extraneos*, P. Pi. &c. alienos à fide Christi^f, & familia Ecclesiæ^g: i. e. Ethnicos^h. *Οἱ ἔξω* sunt omnes non Christiani, 1 Cor. 5. 12, 13ⁱ. quibus opponuntur *domestici fidei*, Gal. 6. 10^k. Hoc vult, nè aut eorum moribus vitium contrahant, aut eos facto aliquo scandalizent^l: nè ullam Christum calumniandi occasionem habeant ex vobis^m; vel, ex mala vita vestra, Rom. 2. 23. 1 Tim. 6. 1. vel, ex eo quod obsequia illis debita negetisⁿ: ut vitetis omnia non necessaria quæ eorum animos possent offendere^o: nè occasionem^p eis detis Evangelii persequendi P. ¶ *Tempus, &c.* Τὸν *καιρὸν ἡμετέρον*] *Opportunitatem* (vel, *Tempus*, Ca. vel, *Occasionem*, V. vel, rectè agendi^q: vel, Deo inserviendi, & salutem vestram promovendi^r: vel, rei Christianæ bene gerendæ ac promovendæ^t: vel, infideles Christo lucrificandi^u.) *redimentes*, Er. Ti. P. Be. Pi. &c. i. e. quærentes omni ratione^v, vel captantes^x, etiam cum jactura ferum vestrarum^y, cum injuriarum tolerantia, &c^z. Sensus, qu. d. Ex difficillimis & incommodis temporibus, ac salutis vestræ infestis, facientes commoda & opportuna^a. Al. Effugientes pericula. De hac locutione diximus ad Eph. 5. 16^b. Cum infidelibus, inquit, cautè conversemini, ita ut redimendæ vexationis atque evitandæ persecutionis causā, quò tempus habeatis liberum ad serviendum Deo, patiamini, si opus sit, etiam dispendium aliquod rerum temporalium^c. Al. Quæ emimus, cum chara sint, diligenter servamus. Est igitur *tempus redimere*, magnificare tempus, & cavere nè perdatur aut malè collocetur, h. e. toto tempore bene uti, nec ullam rectè agendi occasionem prætermittere^d. Metaphora est à mercatoribus, qui nullam omittunt occasionem, quā cum suis etiam incommodis rem suam faciunt^e.

6. *Sermo vester* (inter omnes^f, & præcipuè apud infideles^g;) *semper* (cum scilicet loquimur, qu. d. non tantum coram ministris, vel, in morbo^h:) *in gratia, &c.* *Ἐν χάριτι ἀλλήλων*] *Cum gratia* (vel, *Suavis*, Vide supra 3. 16ⁱ. sub. sit, vel, *esto*, Er. P. G. Pi. &c.) *sale* (vel, *acsi sale esset*, Tre. ex Sy. Ellipsis particulæ *ὡς* vel, *ὡς*) *conditus*, Er. Ti. P. Pi. &c. i. e. sapidus^k: nam quæ salita non sunt, ea sunt insipida^l. Mystica explicatio legis Levit. 2. 13. & alibi^m. Christianis non modò vivendum, sed loquendum est ad normam. Vide Jaci

^m Dav. Jac. 1. 26. & 3. 8. & Prov. 18. 21 ^m. Cum gratia, i. e. cum grata jucunditate ⁿ; festivus ^o; jucundus ac modestus [præsertim] cum Ethnicis ^p; ad commodum proximi comparatus ^q: *sale*, &c. sapientiæ ^r, plenus judicio & prudentiâ ^t. Sal. symbolum sapientiæ ^t. Huic opponitur *sermo putris & corruptus*, Eph. 4. 29 ^v. Sal putredinem arcet, & cibos salubres reddit. Sic sermo vester nè sit otiosus aut noxius, sit autem aptus ac utilis ad ædificandum ^x. ¶ *Ut*, &c. ^y *Edificetis*, &c. ¶ *Scire* (vel, *Et scitote*, Tre. ex Sy. vel, *Ut sciatis*, Er. P. Pi. &c. i. e. ut ostendatis quod scitis ^y: ut constet vos præditos esse hæc eximiâ scientiâ, quæ decet Christianos. Ità ostendit sani sermonis fontem, h. e. scienciam ^z. Vel, *Sciendo*. Hic Infinitivus est vice Gerundii ^a.) *quomodo oporteat vos* (nempe de fide interrogati, 1 Pet. 3. 15 ^b.) *uniquique respondere*, Mo. Hoc etiam ad gratiam sermonis pertinet. Nam pro diversis hominum moribus & studiis, aliter atque aliter cum iis loquendum est ^c; cum Paganis constanter ac prudenter, cum hæreticis acriter & fortiter, cum imperitis, afflictis, &c. sapienter ^d.

7. *Quæ*, &c. ^e *Tà τὰ ἐμὰ* ¶ *Quæ ad me pertinent*, Camer. *Res meas*, P. Be. Pi. perpeffiones, pericula, spem liberationis, &c. ^f. ¶ *Tychicus* ¶ Qui fuit minister verbi ^g, ex Asia oriundus, comes Pauli, Act. 20 ^g. cujus mentio Eph. 6. 21 ^h. Itaque iter Tychicus per Ephesum erat sumpturus in Phrygiâ ⁱ. ¶ *Charissimus frater* ¶ Sic eum vocat non tantum pro more communi, quo omnes Christiani se *fratres* vocabant, juxta 1 Thef. 4. 9. sed pro amore singulari. ¶ *Minister* ¶ Scil. Christi ^k. ¶ *Et conservus* (sub. *meus*, E.) in Domino ¶ i. e. Christo ^l: vel, in rebus ad Evangelium pertinentibus ^m. Illud, in Domino, referendum ad utrumque membrum ⁿ.

8. *Ut*, &c. ^o *ἵνα γινώσκῃτε τὰ ἐμὰ* ¶ *Ut cognoscat res vestras*, P. Pi. &c. vel, *statum rerum vestrarum*, V. Ca. sic Dav. spiritualem scilicet, profectum vestrum in fide, charitate, &c. ^p. Al. Legendum est ex MS. *ἵνα γινώσκῃτε τὰ ἐμὰ ἡμῶν*, quomodo est Eph. 6. 22 ^p. Gratum est amicis, de statu amicorum absentium aliquid certi audire ^q. ¶ *Et consoletur* (cum præsentia suâ, tum verbo ^r;) *corda vestra* ¶ Valde angebantur animo, tum ob Pauli carcerem, &c. tum de suis infirmitatibus, afflictionibus, & periculis ^t.

9. *Cum Onesimo* ¶ Qui ex servo fugitivo verus factus est Christianus, Philem. 10 ^t. ¶ *Qui ex vobis est* ¶ i. e. Vel, 1. Ex præputio conversus ad Christum ^v: vel, 2. Colossensis ^x. Servi multi ex Phrygia, Myfia, & vicinis locis. Horum majores bellis scilicet venditi, alii in Macedoniâ, ut Epaphroditus, alii Ephesum, ut Onesimus, pervenerant. Sed Epaphroditus liber factus videtur ipse, aut parentes ejus. Onesimus ergo prius aditus erat Phrygiæ Ecclesiâ quàm iret in Macedoniâ. Phryga fuisse Onesimum dixit & Theod. in illam ad Philemonem ^y. ¶ *Nota facient*, &c. ¶ Nempe Tychicus & Onesimus ^z. Ità duorum testimonio eos certos facit ^a.

10. *Aristarchus* ¶ In Macedonia notus ^b, Thessalonicensis ^c, Act. 19. 29. & 20. 4 & 27. 2. & pridem ad Christum conversus, ut & hic, & in Actis, & Philem. 24. apparet. Nomen commune cum multis eruditis in Græcia viris ^d. ¶ *Concaptivus meus* ¶ Tum, quia ipse mecum vinctus abductus est Romam ^e: tum, quia mihi semper in carcere aderat & ministrabat ^f. ¶ *Marcus* ¶ Dictus & *Joannes*, Act. 12. 12 ^g. qui Evangelium conscripsit ^h, de quo Act. 15. 39. eoque charus jam Paulo, 2 Tim. 4. 11 ⁱ. ¶ *Consobrinus Barnabæ* ¶ Er. P. Be. Pi. Sic vocat, ut eum distinguat à Marco Evangelista, quem, licet nonnulli secus opinentur, alium fuisse probat Baron ^j. *Ἀνεψιός* notat Phrynichus Atticis dici qui aliis *ἑτεροεπίγονοι*, i. e. aut *patrueles*, aut *amitini*, aut *consobrini*: nam his tribus vocibus Græca illa vox in Glossis vertitur. Amitinum credidit Syrus ^k. ¶ *De quo* (vel, 1. Barnaba ^l: At vir tantus his non egebat ^o. Vel potius, 2. Marco ^p, nempe excipiendo ^q;) *accepistis mandata* ¶ i. e. Literas commendatitias ^r, seu testimoniales ^s, & monitorias ^t; vel, à Barnaba ^v; vel, ab ipso Paulo ^x, qui de ejus respicientia, pietate, & studio in Evangelio prædicando certior factus est ^y. Adjungit [Paulus] ad Barnabæ commendationem etiam suam; nè quid

crederetur reliquum esse de veteri illo friguscule ^z, & nè Colossenses eum, tanquam desertorem, repellerent ^a. ¶ *Excipite illum* ¶ Hospitaliter scilicet atque humaniter ^b.

11. *Et Jesus qui dicitur* (voce Latinâ ^c;) *Justus* ¶ Cognomine, utpote justus & æqui observantissimus. Idem videtur de quo Act. 18. 5, 6, 7 ^d. *Jesus* dicebatur inter Judæos; inter Romanos, nomine non multum abscedente, *Justus*. Vide dicta Act. 13. 9 ^e. ¶ *Qui* (nempe Marcus ille, i. e. Mardocheus, & Jesus ille ^f, & Aristarchus ^g; qui licet patriâ Thessalonicensis, gente tamen erat Judæus ^h;) *sunt ex circumcissione* ¶ i. e. Ex circumcisis Judæis ⁱ. ¶ *Hi soli* (vel, 1. ex Judæis ^k; vel, 2. ex vestratibus & Asiaticis, qui mihi ministrare solent ^l: vel, ferè soli; alioquin etiam Lucas & Timotheus tunc Romæ erant ^m;) *sunt adjutores &c.* *Συνεργοί, &c.* ¶ *Cooperarii in*, (vel *ad*, V. Camer.) *regnum Dei*, Mo. Scil. promulgandum ⁿ. *Evangelium*, ejusque propagatio, passim vocatur *regnum Dei*, quia introducit homines in regnum Dei, tum gratiâ, tum gloriâ ^o: q. d. In Evangelii prædicatione; per quod Evangelium Deus in hominibus regnat perfectiùs quàm per Legem, quæ *מלכות אלהים* Hebræis. Vide Mat. 4. 17 ^p. ¶ *Qui*, &c. *Ὀμιλεῖς ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις ἐν ψαλμοῖς* ¶ *Qui* (præsentia suâ & nomine vestro ^q;) *fuere mihi solatio*, Er. Ti. P. Pi. i. e. magnum solatium ^r, invisendo, condolendo, necessitatibus meis ministrando ^s, fidi laboris socii. *παρηγορεῖσθαι*, *ἐν ψαλμοῖς*. Vel, *Me hortabantur*: nam *παρηγορεῖν* & *hortari* significat; & *consolari* ^t.

12. *Epaphras* ¶ Idem qui Epaphroditus in Epistola ad Philippenses ^u: de quo supra 1. 7 ^v. ¶ *Qui ex vobis est* ¶ Origine, ut supra v. 9 ^w. vester Gentilis ^x, concivis, vestris commodis deditus & devotus ^y, vestri cætus antistes ^z: confer supra 1. 7 ^a. ¶ *Servus Christi* ¶ nempe *τῷ Χριστῷ* in ministerio ^b, ut Rom. 1. 1. Jac. 1. 1 ^c. princeps cætus Philippensium ^d. ¶ *Solicitus* &c. *Ἀγωνίζομαι*, &c. ¶ *Decertans*, sive *laborans*, &c. Er. V. Fervorem innuit, & quasi luctam cum Deo ^e. Vide supra 1. 29 ^f, & 2. 1 ^g. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα ᾤσιν* *τὰ λόγια τῆς παρακλήσεως ἐν πατρὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ* ¶ De voce *τὰ λόγια* vide 1 Cor. 2. 6. & 14. 20. Phil. 3. 15. Eph. 4. 13. Col. 1. 28 ^h. *Ut stetis* (Perseverantiam optat ⁱ. Contra jacere dicuntur abjecti & eversi ^m.) *perfecti & pleni* (nempe Spiritu, ut Eph. 5. 18 ⁿ. vel, sapientiâ, & moribus Christianis ^o. In MS. est *πληροῦς ὁμοθυμαδόν* eodem sensu. Vide quæ supra 2. 2. & hic infra 17. Pro *ᾤσιν* latinus legit *ᾤσιν* P.) *in omni* (i. e. totâ, sive perfectâ ^q;) *voluntate Dei*, Er. Ti. P. Pi. &c. vel, *ad omnia placita Dei implenda*: eis pro ^r: in solida & practica divinæ voluntatis cognitione ^s: ut plenè cognoscatis voluntatem Dei in quacunque re ^t, eamque pro virili facere studeatis ^u.

13. *Testimonium*, &c. ¶ Ingens testimonium. ¶ *Laborum*, &c. ¶ Est in MS. *πόνον* ^x. ¶ *Zelus*, &c. ¶ *Zelum multum*, &c. Er. V. &c. h. e. studium vestri boni, & profectus in Christo ^y: *Ardens pro vobis studium*. Vide Joh. 2. 17. Rom. 10. 2. ¶ *Et* — *Laodiceæ, & Hierapoli* ¶ Quæ utraque urbs in eadem Phrygia. Vide Strabonem & Stephanum. Fuere & aliæ urbes dictæ *Hierapoles*, ut in Syria, in Caria ^z. Erant hæ urbes Colossis vicinæ, & forsan participes Evangelii per Epaphram prædicati ^a.

14. *Lucas medicus* ¶ Sic eum vocat ab arte quam olim exercuit ^b, quâ etiam insignem operam fidelibus præstitit ^c. De eo vide quæ ad Evangelium ab ipso scriptum diximus, & 2 Tim. 4. 10. Philem. 24 ^d. Lucam hunc Evangelistam esse nonnulli dubitant, sed Hieron. Theod. Amb. &c. rectius affirmant ^e: nam 1. Lucas cum Dema nominatur, ut 2 Tim. & Philem. (quibus locis Evangelistam intelligi nemo dubitat) ita & h. l. 2. Lucas cum Paulo Romam pervenit, ut ex Actis constat, ibidemque cum eo perseveravit. Cur ergo alium hic fingeremus ^f? 3. Constat inter veteres, Evangelistam medicum fuisse ^g. ¶ *Et Demas* ¶ Qui & *Demetrius*; compendio vocis, *Demas*, *Dama* Latinè, 2 Tim. 4. 10. Philem. 24 ^h. Is adjutor Pauli fuit, Philem. 24 ⁱ. in prima Pauli captivitate; in secunda autem defecit ^k, & Paulum reliquit, 2 Tim. 4. 10 ^l. Al. Demas, Paulo ad tempus derelicto, postea Romam ad

ad ipsum rediit, atque in vinculis constituto rursus ministravit m.

15. *Salutate, &c.*] Per Epistolam aut nuncium n. ¶ *Et, &c. Καὶ Νυμφῶν*] Et Nymphan, P. Pi. &c. Nymphas est nomen, vel, 1. mulieris o; vel, 2. viri, five masc P. ut ex articulo apparet q, ex *ἑαυτῷ* seq^r. id quoque contractum ex *Nymphodori* nomine, quo appellatus insignis medicus apud Plinium. Videtur hic Nymphas alicubi in agro habitasse t. ¶ *In domo ejus, &c.*] Hæc domus *Ecclesia* vocatur, vel, 1. quod cætus fidelium ad sacra officia peragenda in domo ejus convenire solitus sit t: vel, 2. quod suos omnes domesticos piæ & Christianè instituebat v: id quod omni patrifamiliâs incumbit, Gen. 18. 19. Jos. 24. 15 *. Paterfamiliâs quisque, five dominus domûs, curam gerere debet salutis æternæ suorum subditorum, atque eos admonendo, docendo, corripiendo, &c. Ecclesiasticum & quodammodo Episcopale implere officium v. *Ecclesiæ domesticæ* mentio etiam Rom. 16. 5. 1 Cor. 16. 19 z.

16. *Cum lecta fuerit apud vos* (nempe in solenni conventu Ecclesiæ vestræ 2:) *epistola:* Hæc quam ad vos scribo b. *Ἡ ἐπιστολὴ*] *Ἡ* pro *ἡ* n. Sic τὰ *χρῆσταις* pro τὰ *ὑμῶν*, &c. Rom. 11. 29. ¶ *In Laodicensium Ecclesiā, &c.*] Exemplo eò misso, ut mos erat inter Christianos c. Ratio mandati; 1. quod doctrina generalis erat, totique Ecclesiæ communicanda d: 2. quia hæc Ecclesia propter vicinitatem ab eisdem seductoribus, & eodem modo oppugnata fuit quo Colossensis *: 3. quia hæc Ecclesia erat una ex præcipuis. Vide Apoc. 3 f. ¶ *Et, &c. Καὶ τὴν ἐν Λαοδικείᾳ, &c.*] Et eam quæ ex Laodicea, &c. Mo. Et eam quæ scripta est ex Laodicea ut vos quoque legatis, Er. Ti. P. Pi. sic Trè. ex Sy. Be. Qu. Quænam hæc epistola? Resp. 1. Est aliqua Epistola à Paulo scripta ad Laodicensēs. Hæc occasione abusus quispiam talem concinnavit atque evulgavit epistolam: quæ indubiè supposititia est, & aliena à more scribendi Paulino h: [De quo plura videtis in Er. & E.] Eam tamen Stapletonus impudenti inscitâ pro genuina Pauli epistola haberi cupit i. Verùm non dixit h. l. τὴν *ἐν* Λαοδικείᾳ, sed τὴν *ἐκ* Λαοδικείας k. [Est tamen quod alii respondent:] Ellipsis est usitatissima, τὴν *ἐν* Λαοδικείᾳ, i. e. allatam, ἐκ Λαοδικείας, epistolam Laodicensem l. Non significat, indè scriptam fuisse, sed indè petendam m. Al. Vera lectio non est, ἐκ Λαοδικείας, sed τὴν Λαοδικείας. Rectè autem dicitur ἡ Λαοδικείας ea quæ futura erat in potestate ac dominio Laodicensium, ut ostendimus etiam ex Jure Civili, initio ad Ephesios. Erat autem illa Pauli epistola ad Laodicensēs scripta eodem tenore quo illa ad Ephesios, sed quia propior Colossensibus erat Laodicea, indè maluit exemplum peti n. Epistolam hîc intelligit Pauli ad Ephesios o; cujus exemplar, Paulo monente, ab Epheso, ut Metropoli, ad Laodiceam ei subditam, ex collat. Apoc. 1. 11. transmissum erat. Sic epistola ad Corinthios ad omnes Ecclesias Achaïæ pertinebat, 2 Cor. 1. 1. indèque ad eas missa indubiè exemplaria; quomodo decretum illud, Act. 15. à Paulo communicatum est Ecclesiis Syriæ, &c. Act. 16. 4. & quomodo hæc ipsa ad Coloss. epistola cum Laodicea communicanda erat p. Resp. 2. Epistola hæc est Pauli ad Timotheum prima; quæ apud Græcos subscriptionem habet,

quod missa sit ex Laodicea q. Sed hoc refellitur, quia Th. in E. Paulus nunquam Laodiceæ fuerat, Col. 2. 1 r. Deinde, E. subscriptiones illas epistolarum Pauli non ab ipsomet appositas, sed ab aliis adjectas fuisse multi probârunt t. t Gom. Resp. 3. Forſan intelligit, epistolam ab alio quolibet Apostolo, aut Apostolico viro, ex ea urbe scriptam t; t Vor. fortè primam epistolam Joannis, tanquam ab ipſo scriptam ex Laodicea v. Resp. 4. Epistola hæc erat à Laodicensibus scripta x; vel, 1. ad Paulum y; quæ continebat, vel, 1. magnam testificationem fidei & charitatis eorum, quam à Coloss. legi voluit, ut eo exemplo ad majorem fidei & charitatis profectum excitarentur z: vel, 2. aliquid perutile cognitu Colossensibus a. Vel potiùs, 2. qua responsuri essent Laodicensi Colossensibus b.

17. *Et dicite Archippo*] Hic erat, vel, 1. diaconus apud Coloss. ob vocem seq. *διακονίαν* d. Sed ea vox generalius sumitur, ut Rom. 11. 13. Eph. 3. 7 *. Vel, 2. Ecclesiæ Colossensis presbyter f, vel doctor g: vel, 3. Eiusdem episcopus h, qui Epaphræ successit i. Sed nulla apparet ratio cur Epaphras eorum episcopus esse desierit k. Sed non liquet, Epaphram fuisse episcopum Colossensem l. Fuit Archippus Epaphræ symmyſta; illi ergò, absente Epaphrâ, diligentius laborandum erat, ut utriusque vicem suppleret. Videtur autem in officio suo languisse, & proinde monitore indiguiffe m. Hic Evangelistæ munus tunc obibat, modò Ephesum, modò loca alia, collustrans, Philem. 2. Videtur autem postremum reſediſſe Colossis, & ibi functus *πρεσβυτερος* (*Presidis*) munere, quem nunc καὶ *ἐξοχὸν* Episcopum dicimus.

¶ *Vide, &c. βλέπε τὴν διακονίαν* — *ἵνα αὐτῷ πληροῖς*] Hebraïſmus pro βλέπε ἵνα πληροῖς. Est autem πληροῖς, *ἔργον*, bene perfungi, ut ſuprà 1. 25. Idem est πληροῖς ἔργον, 2 Tim. 4. 5 n. Vide (i. e. Diligenter perpende o:) *ministerium* (nempe Evangelicum p:) quod accepisti in Domino (id est, secundum Domini præcepta, quæ sunt Mat. 10. & alibi q: vel, in his quæ Domini sunt r: vel, in Ecclesia Domini t: vel, per Dominum, v. Zan. Dav. *ἐν Κυρίῳ* pro *ἐκ Κυρίου* t, i. e. per ejus gratiam, & ad ejus gloriam v: vel, propter Dominum, v.) impleas, Er. Ti. sic P. &c. h. e. Ut plenâ fide ac diligentia idipſum adminiſtres x: non tam ut assequaris honorem, quàm ut exequaris laborem, ministerii, eaque omnia facias quæ incumbunt ministro, &c y.

18. *Salutatio mea manu*] Quæ hucusque scripta sunt, ea scripta erant Scribæ manu: hæc verba ad finem usque suâ manu scripsit Paulus z. Sic 1 Cor. 16. 21 z. (ubi dicta vide b:) 2 Theſ. 3. 17 c. Hæc subscriptione epistolas suas Paulus ab adulterinis & supposititiis distinxit d. ¶ *Memores estote meorum vinculorum*] Horum jam tertio meminit hoc capite *. Egregia monitio. Videte quæ feram: vos quoque ad mala ferenda parati este, & amate eum qui Gentium causâ hæc mala sustinet f. Hoc non memorat sui causâ, quasi subsidium tacite postulans g; sed ut pro ipſo orarent h, & ut confirmarentur in fide pro qua videbant ipſum tanta pati i. ¶ *Gratia, &c. ἡ χάρις, &c.*] Nempe Christi: quod alibi additur, hîc subauditur: quanquam Latinus etiam addidit, *Domini nostri* k. *Gratia*, i. e. paternus Dei favor in Christo, omniâque bona ſpiritualia indè dimittantia l.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

I. EPISTOLAM

AD

THESSALONICENSES.

PROLEGOMENA.] Præcipue quærendum de occasione & scopo hujus Epistolæ. De quo judicandum est ex collat. Act. 17. ubi refertur, multos ex Judæis & Gentibus prædicatione Pauli & Silæ, ad Christum conversos fuisse. Postea Paulus inde pulsus

^a Vor. sim. Athenas se contulit^a; exspectans ibi Silam & Timotheum. Per eos certior factus de turbis contra fratres excitatis^b, de piorum constantia^c, & de statu illius Ecclesiæ, primum, ad eos confirmandos & consolandos mittit Timotheum, deinde hanc Epistolam mittit, &c.^d

^e Zan. ^f Vor. [Quærendum porro de ordine harum Epistolarum.] Prior quidem ad *Thessalonicenses* hæc dicitur: sed, ut nos in nostra edita antehac Commentatione diximus, inversus est ordo ab iis qui Epistolas collegerunt & digesserunt. Idemque hic evenit quod in Maccabaicis, ubi Liber Primus tertio loco est positus, idque ideo quod serius Christianis Græcis (nam Latini eum Librum nondum receperunt) is Liber innotuit. Pari modo inter N. T. Libros Epistola ad Hebræos quasi Paulina, & Apocalypsis quasi Johannis, ultimum acceperunt locum, quia eorum Librorum autoritas diu in obscuro aut controverso fuit. Quæ dicitur *Posterior ad Thessalonicenses*, scripta est ad Jasonem Judæum Silæ & Timothei cognatum, & alios Judæos Christianizantes, quia ortâ post Stephani mortem persecutione ex Judæa in Syriam inde longius concesserant. Ea verò Epistola, quia continebat facinorosa

Caii Principis verbis valde expressis, sed, quantum res exigebat, asperis, publicari sine malo Ecclesiæ non potuit regnante Romæ Claudiâ domo, id est, ante Galbam. Itaque cum primum publicari cœpit, tunc Epistolis Pauli ad Ecclesias scriptis (nam ad singulos scriptæ postremum habent locum) cœpit addi. Hæc verò Epistola, quæ ideo prior dicitur quod ante alteram jam locum suum occupasset in Epistolarum Paulinarum volumine, scripta est non multo postquam Thessalonica Paulus fuerat, non sane Athenis, ut quidam Epistolæ fini adscribere, sed Corinthi, ut dicemus infra^{*}. Sed hæc coacta sunt. Neque primum hoc tempus est quo Grotius in rem suam, omnes modestiæ limites transfiliit. Primam dictam Epistolam prius scriptam fuisse apparet ex 2 Thes. 2. 15. *Tenete traditiones quas didicistis sive per sermonem, sive per Epistolam nostram.* Quam Epistolam fatetur Grotius hæc [secundâ] priorem fuisse, sed eam perditam statuere mavult, quam primam eam esse Epistolam, secundum Canonem. Sed primam hanc Epistolam ibi intelligi ex argumento secundi Capituli liquet, quod omnino nihil aliud est quam sensus sui de Adventu Christi, de quo scripserat 1 Thes. 4. 13, &c. & 5. 1, 2, 3. luculentior explicatio^f. Epistolam primam dictam prius scriptam satis liquet; In 1. epist. conver-

* G.

^g Mor. 2. 21. 756.

30 fionem Thessal. commemorat ad fidem, in 2. epist. istius incrementum: in illa varia fidei dogmata latè persequitur, in hac quædam tantum veluti in cumulum adjicit: in illa brevibus dixerat, ut sua agerent, suis manibus victum quærerent; in hac rem eandem, pro ea, quam intellexerat, necessitate magis urget & inculcat: in illa docuerat Christi adventum fore insperatum & subitaneum; in hac, cum credi posset, eum jamjam instare, ne id credant, monet ne, eventu non respondente, in risum & ludibria Christiana fides verteret^g. Argumenta Grotii in contrarium duo sunt; 1. ex 2 Thes. 3. 17. *Quod est signum in omni epistola.* At nullum tale signum est in præced. Epistola. Resp. Est ibi hoc ipsum signum: concluditur enim cum *Gratia Domini*, &c. Atque hoc manu propriâ scriptum est. 2. Ex 2 Thes. 3. 14, 15, ubi dicit tantum, *in omni epistola*, &c. & *videtur*, neque excommunicationem ibi præcipit: Christiani ergo tam pauci ibi erant, quando Paulus eam scripsit Epistolam, ut Ecclesiam sive Presbyterium constituere non possent, quo res Ecclesiæ autoritative administrarentur. Resp. Sed vox prior occurrit & 1 Cor. 5. 11: ubi, Grotio teste, excommunicationem innuit; posterior occurrit 1 Thes. 5. 14. quum tamen Ecclesiam ibi fuisse Grotius agnoscit^h.

^g Simpli-
p. 7.^h Mor. 2.
21. 756.

CAP. I.

1. **P**aulus] Non addit *Apostolus*, tum quod de eo Thessal. abundè constabat^a, & ex adjunctis ipsi fociis id satis liquebat^b: tum, quia ibi deerant Pseudo-apostoli^c: tum, ne Neophytos, specie arrogantia, offenderet^d: tum, propter reverentiam Silvanii, qui quasi co-apostolus ejus erat^e. ¶ *Silvanus*] Sic dicitur & 2 Cor. 1. 19. 2 Thes. 1. 1. 1 Pet. 5. 12^f. Idem est qui *Silas* g, nomine aliter elato, ut Hi. & alii notârunt^h, Act. 15. 22, 27, &c. & 16. 19, 25. & 17. 4, 10. & 18. 5ⁱ. Ex locis Actorum apparet eum fuisse inter primos Christianos^k. ¶ *Timotheus*] Qui scripsisse videtur Epistolam dictante Paulo, & modestiæ causâ suum nomen postremo loco posuisse^l. Et hunc & Silam Paulus sibi in Macedoniam assumpserat, quod ibi cognatos haberent^m. Et ideo hic eorum addidit nomen quod jam noti essent etiam illis Thessalonicensium qui ex Gentibus erant conversi Pauli operâⁿ. Subaudiendum hic, *Scribunt aut mittunt hanc epistolam* o. ¶ *Ecclesiæ* (Ei Ecclesiæ quæ olim ex solis Judæis, nunc etiam ex multis Græcis constabat. Non nominat hic Presbyteros & Diaconos, quia recens erat Ecclesia, necdum formam plenam acceperat p.) *Thessalonicensium*] De cujus plantatione vide Act. 17. 4. Thessalonica fuit urbs Macedonia,

^a Gom.
sim. Zan.^b ex Calv.
^c Gom.^d Zan.
^e Scl. sim.^f Zan. ex
Græcis.^g E. ex
Caj.^h G.
ⁱ Com. G.^j Ham. E.^k Vor.
^l G.^m G. sic
Gom.ⁿ G.
^o Zan.^p G. sim.
Zan. E. Scl.^q E. Me.
^r G.^s Pi. Vor.

Gom. Pi. donia^r, liberæ conditionis, Plin. 4. 10^t. origine, situ, amplitudine, nobilissima^t, metropolis Macedoniæ, nunc celebre emporium^v. ¶ In Deo, &c.] Variè supple^x: Quæ est in Deo, &c. P. Be. Pi. Gom. E. tanquam solido fundamento, verâ fide radicata^v; quæ fiduciâ suâ recumbit in Deo, &c.². Quæ existit, id agente Deo patre & Christo. Itâ rectè accepit Syrus². Quæ colit Deum & Jesum: vel, quæ perseverat in fide in Deum & in Christum^b. Prius membrum opponitur Ecclesiæ Ethnicæ, posterius autem, Judaicæ^c. Vel, in valet cum; vel, per; q. d. Ecclesiæ quæ cum Deo, &c. communionem habet, juxta 1 Joh. 1. 3. vel, quæ Deum, &c. habet autorem^d; quæ collecta est per efficaciam Dei patris, &c.^e. vel, jungendum cum seq. Gratia vobis, &c. q. d. Gratiam precantur à Deo, &c.^f. ¶ Gratia vobis, &c.] 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. &c. Illa *ἀπὸ Θεοῦ*, & sequentia, absunt in Codicibus nonnullis; neque ea legit Syrus^g.

2. Gratias, &c.] Rom. 1. 8. 1 Cor. 1. 4. Eph. 1. 16. & 5. 20. &c.^h. ¶ Semper] Non actu, sed affectuⁱ. ¶ Pro—vobis] i. e. Pro beneficiis in vos collatis^k. ¶ Memoriam, &c. *Μνήμην*, &c.] Mentionem vestri, &c. Be. Pi. Rom. 1. 9. Philem. 4^l.

3. Memores operis, &c. *Μνησθε τῶν ἔργων* & *πίστεως*] Vestri propter opus fidei, Er. Ti. Efficacem vestram fidem, P. Be. Pi. Ad verb. vestrum opus fidei, Pi. Est hic trajectio^m, gemina; una in *πίστει*, *πίστει* τῶν ἔργων & *πίστεως*, pro, τῶν ἔργων & *πίστεως* *πίστει* o; altera in *ἐργον*, per Hypallagen Hebræam: dicitur enim opus fidei, pro fide operis, h. e. operosa, sive efficaci, nempe per charitatem, juxta Gal. 5. 6^p. *ἔργον*, pro *ἐνεργείᾳ*, vel, pro *ἐνεργουμένῳ* 9. Eademque Hypallage est in sequentibus, ubi *λόγον ἀγάπης*, pro *ἀγάπην λόγον*, & *καρποὺν* & *ἀγαπῆς*, pro *ἐκ τῆς ἀγαπῆς* 1. Apparet enim hæc Substantiva nomina tanquam epitheta istarum vocum hoc loco adjecta esse^t. [Sensus loci est, q. d.] Quantum & fide operemini, & charitate laboretis, & spe toleretis^t. Opus fidei, i. e. fidem non inertem, sed honorum effectricem^v. Merito fidem operosam vocat, quæ tot bona operatur, v. g. amorem Dei, spem, obedientiam, patientiam, perseverantiam, &c.^x. Opus fidei h. l. non formam notat, ut 2 Thes. 1. 11. sed effectum, nempe alacritatem in receptione veritatis, & cultu Dei, infra v. 8, 9. studioque erga Paulum^v; quod me tam benignè excepistis, tanta cum cura dimisistis, Act. 17. 7, 10. Opus fidei vocat id quod ex fide proficitur & fidem perficit. Non quodvis opus ostendit fidem, sed quod comitem habet alacritatem animi & constantiam in malis. Itâ hic Chrysost^z. Opus fidei h. l. est firmitas & constantia quam in periculis ostenderant^a. ¶ Et, &c. *καὶ λόγῳ* & *ἀγάπῃ*] Et laboris charitatis, Mo. Sic & Heb. 6. 10^b. i. e. ex charitate suscepti^c: q. d. & molestiarum quas passi estis amore Christi, & studio retinendæ fidei^d, & ut me periculo eriperetis, Act. 17^e. Denotat officia charitatis, quæ, urgente persecutione, laboriosa sunt^f. Multum est per se Dilectio, sed multo majus, si accedant molesti labores: id enim *κίη* 8. Laborem merito dat charitati, quæ omnia suffert, 1 Cor. 13. 4. nullumque pro amato laborem recusat^h. Et laboriosam charitatem, P. Be. Pi. ¶ Et, &c. *καὶ τῶν κοινῶν τῆς ἐλπίδος* & *τῆς Κρείας*, &c.] Bis hic Genitivus causam denotat. Nam & Spes vitæ æternæ causa est Patientiæ, Rom. 5. 3. & Christus causa illius Speiⁱ. Et quod permansistis in spe Domini, &c. Er. Ti. Et propter perseverantiam exspectationis Domini, &c. id est, propter perseverantem & constantem vestram exspectationem secundi adventus Christi^k. Et tolerantia (vel, patientia, Val. Er.) spei (h. e. spei quæ tolerat, ut gehenna ignis, pro ignis gehenna^l; vel, quod patienter perseverastis in spe^m. Tolerantiam spei vocat quæ spei sit, vel causa, ut Rom. 5. 4. vel potius, effectum, ex collat. 1 Thes. 1. 10. & 5. 8ⁿ.) Domini, &c. Zan. Val. i. e. quam habetis in Christo^o. Hi Genitivi, τῆς Κρείας, &c. partim causam efficientem, partim objectum, præcedentium virtutum declarant^p. Et tolerantem illam spem (vel, patientem illam exspectationem spei illius, Be.) in Domino, &c. P. Pi. Be. sub. sitam, P. vel, erga Dominum, &c. vel, à Domino, &c. Camer. Spes Christi vocatur passivè, ut fides Dei, Marc. 11. 22. pro fide quæ Deo habetur^q. ¶ Ante, &c. *ἔμπροσθεν*, &c.] Hoc neque Syrus legit, neque Arabs^r. Coram Deo, &c. P. Pi. Con-

nectendum, vel, i. cum præced. *ἐν τῇ ἐλπίδι* & *ἐν τῇ Κρείᾳ*, five^t Be. memores^t: qu. d. Quoties precamur, toties nobis in^e E. Be. mentem venit vestra fides, &c.^v. Significat, se eorum^v Be. sim. quæ recensuit meminisse coram Deo cum gratiarum^v Zan. actione^x. Vel, 2. cum proximè præcedentibus^x, virtutibus ipsorum^z; quas à sinceritate commendat, quod non sint fucatae, ac tantum coram hominibus, sed coram Deo cordium scrutatore^a. Monet, Deum quasi spectatorem esse commemoratarum virtutum^b.

4. Scientes, &c. *Εἰδότες*—*ὅτι Θεὸς*, &c.] Hic novus sensus incipit; & construitur hoc Participium cum illo quod mox sequitur [v. 6.] *ἐργάζετε* c. Al. Cohæret hoc cum præced. Participiis, *πορεύεσθε* & *κατανοήετε*, ut omnia ad *ἐργάζεσθαι* referantur^d. Causam hic declarat hujus tum gratiarum actionis^e, tum perpetuæ ipsorum recordationis^f, nempe electionis eorum testimonia^g. Scientes, (Refertur, vel, 1. ad Thessalonicenses^h: Scientes, pro scitis, five scientes estisⁱ: vel, 2. ad Paulum & collegas^k: Ut qui sciamus, P. Pi. i. e. ex signis & conjecturis, ex vestra fide, &c. probabiliter colligimus^l.) fratres dilecti, à Deo electionem vestram, Mo. vel, à Deo esse vos electos^m, P. sim. Vor. Al. dilecti à Deo, ex collat. 2 Thes. 2. 13^m. electionem vestram, Pi. sic Be. vel æternam, ut Eph. 1. 4ⁿ. five ad vitam æternam, unde promanant fides, spes, charitas, &c. Tit. 1. 1°. vel, temporalem è mundo, per Verbum & Spiritum ejus, ut Joh. 15. 19^p. quomodo Deus vos è Mundo secreverit. Vide dicta ad Eph. 1. 4. & adde 2 Pet. 1. 10^q.

5. Quia (Refertur ad scientes electionem vestram. Unde? Indè quia^r.) Evangelium nostrum (h. e. à nobis prædicatum^t: vel, prædicatio Evangelii^t: nostra doctrina. Vide quæ in Prolegomenis ad Evangelia diximus. Sic Rom. 16. 25. 2 Thes. 2. 14. 2 Tim. 2. 8^v.) non fuit (vel, constitit, P. Be. Pi.) ad vos (vel, apud vos, P. Pi. G. &c. Pro eis quæ in MS. est *πρὸς υμᾶς*, sensu eodem^x.) in sermone (vel, loquutione, P. Pi. &c.) tantum, (eoque impotens^y: *ἀδύνατος* opponitur veritati & efficacit^z: Non stetit, inquit, intra verba^a: Confer 1 Cor. 2. 4, 5. & 4. 20^b. q. d. Non nuda & inania duntaxat verba effusa sunt^c.) sed & in virtute (i. e. confirmatum fuit, vel, 1. potentiâ & efficacâ miraculorum^d; sanatione, & expulsionem demonum, 1 Cor. 2. 4^e. vel, 2. vi & efficacâ Spiritus S. operantis in cordibus eorum ad salutem^f; vel, 3. utroque modo^g.) & in Spiritu Sancto, (i. e. cum Spiritu qui vobis datus est per me^h: vel, 1. variis Spiritus S. donis, ut 2 Cor. 12. 11, 12. Gal. 3. 2ⁱ. quæ charismata vocantur, ut sunt dona linguarum, prophetiæ, curationum, &c.^k. His enim confirmabatur veritas Evangelii^l. Vel, 2. vi Spiritus S. quâ prædicatio est efficax^m. Refertur hoc, vel ad Thessalon. quod ipsi ad prædicationem acceperint Spiritum Sanctumⁿ: vel, ad Paulum, quod actus magna vi Spiritus prædicavit^o. in spiritu sanctitatis, Me. ex Sy. sanctitas enim Evangelizantis doctrinæ fidem conciliat^p. Nota, virtutem & Spiritum Sanctum hic pro spirituali virtute, qualis à Spiritu Sancto proficitur, accipiendum esse^q.) & in, &c. *καὶ ἐν πανθοφείᾳ πολλῇ*] Et in (vel, Tum in, P. Et cum, V. Zeg. Péque, Er. Ti.) plena perceptione (vel, plena certioratione: Vide Luc. 1. 1. & Col. 2. 2^r. vel, certitudinem, Er. Ti. vel, certa persuasionem, P. Pi. Tre. ex Sy. Gom. vel, plena & perfectâ satisfactione, Zan.) multa, Mo. &c. i. e. magna & quæ multis magnisque argumentis constabat^t. *Ἐν πανδύμῳ ἀγῶν* & *ἐν πανθοφείᾳ πολλῇ*, i. e. ἐν πανθοφείᾳ πολλῇ *πρόμαρτον* & *ἀγῶν* de quo loquendi genere diximus ad Joh. 3. 5. Id verò est cum magnis argumentis habitantis in vobis Spiritus Sancti. Intellige autem non tantum mirifica illa dona, sed & Dilectionis & Patientiæ opera. Vide Luc. 1. 1. & ibi dicta^u. Nihil defuit quod faceret ad plenam fidem doctrinæ Evangelicæ^v. *Πανοφείᾳ* h. l. & activè & passivè, respectu Apostoli & auditorum ejus, accipienda est^w. Refertur, vel, 1. ad Thessalonicenses, ut notet eorum fidem^x, quæ in animis eorum ingenua est, ex vi Spiritus S. tum in cordibus operantis, tum suis externis donis veritatem Evangelii confirmantis, adeo ut sic Chryf. omnis dubitatio removeretur, &c.^y. Vel potius, 2. ad Paulum^z, ut docent verba sequentia, ut notet Pauli^a *παρρησίαν*, libertatem, alacritatem^a, & fiduciam quâ Chryf. prædicavit^b. ¶ Sicut scitis (q. d. Vos ipsi spectastis Zan.

& sensistis: vel, meministis, G. Ipsi mihi testes estis. ^d E. ^e Zan. ^f Zan. ^g V. ^h Pi. ⁱ Zan. ex Chryf. ^j Zan. sic E. ^k Zan. ^l E. ^m T. sim. ⁿ E. Me. ^o G. ^p Pi. ^q Zan. ^r Me. ^s G. ^t G. ^u Vor. ^v Me. ^w Zan. ^x Zan. ^y Zan. ^z E. ^{aa} G. ^{ab} Pi. ^{ac} Pi. Gom. ^{ad} G. ^{ae} G. sic ^{af} Be. Pi. ^{ag} G. ^{ah} Zan. ^{ai} Me. ^{aj} E. ^{ak} G. ^{al} Be. Pi. ^{am} G. ^{an} Be. ^{ao} G. ^{ap} Be. ^{aq} G. ^{ar} Me. ^{as} E. ^{at} G. ^{au} Be. ^{av} G. ^{aw} Vor. ^{ax} G. ^{ay} Vor. ^{az} G. ^{ba} Vor. ^{bb} Zan. ^{bc} Vor. ^{bd} E. ^{be} G. ^{bf} G. ^{bg} Be. ^{bh} G. ^{bi} Be. ^{bj} G. ^{bk} Zan. ^{bl} E. ^{bm} Idem. ^{bn} T. sim. E. ^{bo} Zan. ^{bp} Pi. ^{bq} G. ^{br} Zan. ^{bs} G. ^{bt} Zan. ^{bu} E. ^{bv} Be. ^{bv} G. ^{bw} Vor. ^{bx} G. ^{by} Vor. ^{bz} G. ^{ca} Vor. ^{cb} Zan. ^{cc} Vor. ^{cd} E. ^{ce} G. ^{cf} G. ^{cg} Be. ^{ch} G. ^{ci} Be. ^{cj} G. ^{ck} Zan. ^{cl} E. ^{cm} Idem. ^{cn} T. sim. E. ^{co} Zan. ^{cp} Pi. ^{cq} G. ^{cr} Zan. ^{cs} G. ^{ct} Zan. ^{cu} E. ^{cv} Be. ^{cw} G. ^{cx} Vor. ^{cy} G. ^{cz} G. ^{da} Vor. ^{db} Zan. ^{dc} Vor. ^{dd} E. ^{de} G. ^{df} G. ^{dg} Be. ^{dh} G. ^{di} Be. ^{dj} G. ^{dk} Zan. ^{dl} E. ^{dm} Idem. ^{dn} T. sim. E. ^{do} Zan. ^{dp} Pi. ^{dq} G. ^{dr} Zan. ^{ds} G. ^{dt} Zan. ^{du} E. ^{dv} Be. ^{dw} G. ^{dx} Vor. ^{dy} G. ^{dz} G. ^{ea} Vor. ^{eb} Zan. ^{ec} Vor. ^{ed} E. ^{ee} G. ^{ef} G. ^{eg} Be. ^{eh} G. ^{ei} Be. ^{ej} G. ^{ek} Zan. ^{el} E. ^{em} Idem. ^{en} T. sim. E. ^{eo} Zan. ^{ep} Pi. ^{eq} G. ^{er} Zan. ^{es} G. ^{et} Zan. ^{eu} E. ^{ev} Be. ^{ew} G. ^{ex} Vor. ^{ey} G. ^{ez} G. ^{fa} Vor. ^{fb} Zan. ^{fc} Vor. ^{fd} E. ^{fe} G. ^{ff} G. ^{fg} Be. ^{fh} G. ^{fi} Be. ^{fj} G. ^{fk} Zan. ^{fl} E. ^{fm} Idem. ^{fn} T. sim. E. ^{fo} Zan. ^{fp} Pi. ^{fq} G. ^{fr} Zan. ^{fs} G. ^{ft} Zan. ^{fu} E. ^{fv} Be. ^{fw} G. ^{fx} Vor. ^{fy} G. ^{fz} G. ^{ga} Vor. ^{gb} Zan. ^{gc} Vor. ^{gd} E. ^{ge} G. ^{gf} G. ^{gg} Be. ^{gh} G. ^{gi} Be. ^{gj} G. ^{gk} Zan. ^{gl} E. ^{gm} Idem. ^{gn} T. sim. E. ^{go} Zan. ^{gp} Pi. ^{gq} G. ^{gr} Zan. ^{gs} G. ^{gt} Zan. ^{gu} E. ^{gv} Be. ^{gw} G. ^{gx} Vor. ^{gy} G. ^{gz} G. ^{ha} Vor. ^{hb} Zan. ^{hc} Vor. ^{hd} E. ^{he} G. ^{hf} G. ^{hg} Be. ^{hh} G. ^{hi} Be. ^{hj} G. ^{hk} Zan. ^{hl} E. ^{hm} Idem. ^{hn} T. sim. E. ^{ho} Zan. ^{hp} Pi. ^{hq} G. ^{hr} Zan. ^{hs} G. ^{ht} Zan. ^{hu} E. ^{hv} Be. ^{hw} G. ^{hx} Vor. ^{hy} G. ^{hz} G. ^{ia} Vor. ^{ib} Zan. ^{ic} Vor. ^{id} E. ^{ie} G. ^{if} G. ^{ig} Be. ^{ih} G. ⁱⁱ Be. ^{ij} G. ^{ik} Zan. ^{il} E. ^{im} Idem. ⁱⁿ T. sim. E. ^{io} Zan. ^{ip} Pi. ^{iq} G. ^{ir} Zan. ^{is} G. ^{it} Zan. ^{iu} E. ^{iv} Be. ^{iw} G. ^{ix} Vor. ^{iy} G. ^{iz} G. ^{ja} Vor. ^{jb} Zan. ^{jc} Vor. ^{jd} E. ^{je} G. ^{jf} G. ^{jj} Be. ^{jh} G. ^{ji} Be. ^{jj} G. ^{jk} Zan. ^{jl} E. ^{jm} Idem. ^{jn} T. sim. E. ^{jo} Zan. ^{jp} Pi. ^{jq} G. ^{jr} Zan. ^{js} G. ^{jt} Zan. ^{ju} E. ^{jv} Be. ^{jw} G. ^{jx} Vor. ^{jy} G. ^{jz} G. ^{ka} Vor. ^{kb} Zan. ^{kc} Vor. ^{kd} E. ^{ke} G. ^{kf} G. ^{kg} Be. ^{kh} G. ^{ki} Be. ^{kj} G. ^{kk} Zan. ^{kl} E. ^{km} Idem. ^{kn} T. sim. E. ^{ko} Zan. ^{kp} Pi. ^{kq} G. ^{kr} Zan. ^{ks} G. ^{kt} Zan. ^{ku} E. ^{kv} Be. ^{kx} G. ^{ky} Vor. ^{kz} G. ^{la} Vor. ^{lb} Zan. ^{lc} Vor. ^{ld} E. ^{le} G. ^{lf} G. ^{lg} Be. ^{lh} G. ^{li} Be. ^{lj} G. ^{lk} Zan. ^{ll} E. ^{lm} Idem. ^{ln} T. sim. E. ^{lo} Zan. ^{lp} Pi. ^{lq} G. ^{lr} Zan. ^{ls} G. ^{lt} Zan. ^{lu} E. ^{lv} Be. ^{lw} G. ^{lx} Vor. ^{ly} G. ^{lz} G. ^{ma} Vor. ^{mb} Zan. ^{mc} Vor. ^{md} E. ^{me} G. ^{mf} G. ^{mg} Be. ^{mh} G. ^{mi} Be. ^{mj} G. ^{mk} Zan. ^{ml} E. ^{mm} Idem. ^{mn} T. sim. E. ^{mo} Zan. ^{mp} Pi. ^{mq} G. ^{mr} Zan. ^{ms} G. ^{mt} Zan. ^{mu} E. ^{mv} Be. ^{mw} G. ^{mx} Vor. ^{my} G. ^{mz} G. ^{na} Vor. ^{nb} Zan. ^{nc} Vor. nd E. ^{ne} G. ^{nf} G. ^{ng} Be. ^{nh} G. ⁿⁱ Be. ^{nj} G. ^{nk} Zan. ^{nl} E. ^{nm} Idem. ⁿⁿ T. sim. E. ^{no} Zan. ^{np} Pi. ^{nq} G. ^{nr} Zan. ^{ns} G. ^{nt} Zan. ^{nu} E. ^{nv} Be. ^{nw} G. ^{nx} Vor. ^{ny} G. ^{nz} G. ^{oa} Vor. ^{ob} Zan. ^{oc} Vor. ^{od} E. ^{oe} G. ^{of} G. ^{og} Be. ^{oh} G. ^{oi} Be. ^{oj} G. ^{ok} Zan. ^{ol} E. ^{om} Idem. ^{on} T. sim. E. ^{oo} Zan. ^{op} Pi. ^{oq} G. ^{or} Zan. ^{os} G. ^{ot} Zan. ^{ou} E. ^{ov} Be. ^{ow} G. ^{ox} Vor. ^{oy} G. ^{oz} G. ^{pa} Vor. ^{pb} Zan. ^{pc} Vor. ^{pd} E. ^{pe} G. ^{pf} G. ^{pg} Be. ^{ph} G. ^{pi} Be. ^{pj} G. ^{pk} Zan. ^{pl} E. ^{pm} Idem. ^{pn} T. sim. E. ^{po} Zan. ^{pp} Pi. ^{pq} G. ^{pr} Zan. ^{ps} G. ^{pt} Zan. ^{pu} E. ^{pv} Be. ^{pw} G. ^{px} Vor. ^{py} G. ^{pz} G. ^{qa} Vor. ^{qb} Zan. ^{qc} Vor. ^{qd} E. ^{qe} G. ^{qf} G. ^{qg} Be. ^{qh} G. ^{qi} Be. ^{qj} G. ^{qk} Zan. ^{ql} E. ^{qm} Idem. ^{qn} T. sim. E. ^{qo} Zan. ^{qp} Pi. ^{qq} G. ^{qr} Zan. ^{qs} G. ^{qt} Zan. ^{qu} E. ^{qv} Be. ^{qw} G. ^{qx} Vor. ^{qy} G. ^{qz} G. ^{ra} Vor. ^{rb} Zan. ^{rc} Vor. rd E. ^{re} G. ^{rf} G. ^{rg} Be. ^{rh} G. ^{ri} Be. ^{rj} G. ^{rk} Zan. ^{rl} E. ^{rm} Idem. ^{rn} T. sim. E. ^{ro} Zan. ^{rp} Pi. ^{rq} G. ^{rr} Zan. ^{rs} G. ^{rt} Zan. ^{ru} E. ^{rv} Be. ^{rw} G. ^{rx} Vor. ^{ry} G. ^{rz} G. ^{sa} Vor. ^{sb} Zan. ^{sc} Vor. ^{sd} E. ^{se} G. ^{sf} G. ^{sg} Be. ^{sh} G. ^{si} Be. ^{sj} G. ^{sk} Zan. ^{sl} E. sm Idem. ^{sn} T. sim. E. ^{so} Zan. ^{sp} Pi. ^{sq} G. ^{sr} Zan. ^{ss} G. st Zan. ^{su} E. ^{sv} Be. ^{sw} G. ^{sx} Vor. ^{sy} G. ^{sz} G. ^{ta} Vor. ^{tb} Zan. ^{tc} Vor. ^{td} E. ^{te} G. ^{tf} G. ^{tg} Be. th G. ^{ti} Be. ^{tj} G. ^{tk} Zan. ^{tl} E. tm Idem. ^{tn} T. sim. E. ^{to} Zan. ^{tp} Pi. ^{tq} G. ^{tr} Zan. ^{ts} G. ^{tt} Zan. ^{tu} E. ^{tv} Be. ^{tw} G. ^{tx} Vor. ^{ty} G. ^{tz} G. ^{ua} Vor. ^{ub} Zan. ^{uc} Vor. ^{ud} E. ^{ue} G. ^{uf} G. ^{ug} Be. ^{uh} G. ^{ui} Be. ^{uj} G. ^{uk} Zan. ^{ul} E. ^{um} Idem. ^{un} T. sim. E. ^{uo} Zan. ^{up} Pi. ^{uq} G. ^{ur} Zan. ^{us} G. ^{ut} Zan. ^{uv} E. ^{uv} Be. ^{uw} G. ^{ux} Vor. ^{uy} G. ^{uz} G. ^{va} Vor. ^{vb} Zan. ^{vc} Vor. ^{vd} E. ^{ve} G. ^{vf} G. ^{vg} Be. ^{vh} G. ^{vi} Be. ^{vj} G. ^{vk} Zan. ^{vl} E. ^{vm} Idem. ^{vn} T. sim. E. ^{vo} Zan. ^{vp} Pi. ^{vq} G. ^{vr} Zan. ^{vs} G. ^{vt} Zan. ^{vu} E. ^{vv} Be. ^{vw} G. ^{vx} Vor. ^{vy} G. ^{vz} G. ^{wa} Vor. ^{wb} Zan. ^{wc} Vor. ^{wd} E. ^{we} G. ^{wf} G. ^{wg} Be. ^{wh} G. ^{wi} Be. ^{wj} G. ^{wk} Zan. ^{wl} E. ^{wm} Idem. ^{wn} T. sim. E. ^{wo} Zan. ^{wp} Pi. ^{wq} G. ^{wr} Zan. ^{ws} G. ^{wt} Zan. ^{wu} E. ^{wv} Be. ^{wx} G. ^{wy} Vor. ^{wz} G. ^{xa} Vor. ^{xb} Zan. ^{xc} Vor. ^{xd} E. ^{xe} G. ^{xf} G. ^{xg} Be. ^{xh} G. ^{xi} Be. ^{xj} G. ^{xk} Zan. ^{xl} E. ^{xm} Idem. ^{xn} T. sim. E. ^{xo} Zan. ^{xp} Pi. ^{xq} G. ^{xr} Zan. ^{xs} G. ^{xt} Zan. ^{xu} E. ^{xv} Be. ^{xw} G. ^{xx} Vor. ^{xy} G. ^{xz} G. ^{ya} Vor. ^{yb} Zan. ^{yc} Vor. ^{yd} E. ^{ye} G. ^{yf} G. ^{yg} Be. ^{yh} G. ^{yi} Be. ^{yj} G. ^{yk} Zan. ^{yl} E. ^{ym} Idem. ^{yn} T. sim. E. ^{yo} Zan. ^{yp} Pi. ^{yq} G. ^{yr} Zan. ^{ys} G. ^{yt} Zan. ^{yu} E. ^{yv} Be. ^{yw} G. ^{yx} Vor. ^{yy} G. ^{yz} G. ^{za} Vor. ^{zb} Zan. ^{zc} Vor. ^{zd} E. ^{ze} G. ^{zf} G. ^{zg} Be. ^{zh} G. ^{zi} Be. ^{zj} G. ^{zk} Zan. ^{zl} E. ^{zm} Idem. ^{zn} T. sim. E. ^{zo} Zan. ^{zp} Pi. ^{zq} G. ^{zr} Zan. ^{zs} G. ^{zt} Zan. ^{zu} E. ^{zv} Be. ^{zw} G. ^{zx} Vor. ^{zy} G. ^{zz} G.

habet vim reciproci, ut Luc. 17. 4. Act. 3. 19. & 9. 35. & 11. 21. & 14. 15. & alibi. *conversi estis*, Vulg. per nostram prædicationem, per Spiritum Sanctum. Vide Jer. 31. 18. 1 Pet. 2. 9. Et si Deus principaliter nos convertit, nos tamen à Deo acti simul agimus. Licet solus Deus totam conversionem perficiat, non operatur tamen tanquam in truncis, sed ut in hominibus, mente & voluntate præditis, & facit ut nos & intelligamus & velimus. *ad Deum*, (à quo antea averſi eratis: Hic terminus conversionis ad quem.) *reliſtis idolis* (Græcè, *ab idolis*, Pi. Zan. sub. *aversi*, Zan. *ἀπο* notat terminum à quo, pro quo Act. 14. 15. est *ἀπο τῶν ἰδωλῶν*, à simulacris, Vulg. i. e. à cultu simulacrorum. Nomine *idolorum* Synecdochicè tria intelligit: 1. confictos deos, Martem, Jovem, Mercurium, &c. 2. eorum imagines; 3. excogitatum ab hominibus deorum cultum. *ut servetis* (*ὑποτάσσῃτε*, id est, *ἐκ τῶν δουλῶν*). Vide Eph. 1. 4. Nota hic *ὑποτάσσῃτε* etiam Deo tribui, ideòque idem esse quod *καταλείψατε*. Conversio ad Deum duo includit, 1. Dei cognitionem; 2. cultum, tum internum, fide, dilectione, &c. tum externum, &c. *Deo vivo* (ut Matth. 16. 16. Gal. 6. 69. Apoc. 2. 8. *Vivo*, i. e. per se viventi, & omnia vivificantis. Tacita antithesis, quæ innuitur, idola non esse deos, quum careant vitâ. *Et vero*, P. &c. Sic Joh. 17. 3. Non fictis illis, quales Jupiter, Neptunus, Alexander; qui homines fuerunt, sed non sunt veri dii. *Deus verus* opponitur diis falsis, & *vivus* idolis, quæ sunt simulacra hominum mortuorum. Hæc antithesis argumentum est fortissimum ad perseverantiam in religione Christiana. 10. Et, &c. *καὶ ἀναμένετε, &c.* *Et expectate Filium ejus à caelis*, P. Pi. &c. venturum, scilicet fidei vestræ remuneratorem. Vide Phil. 3. 20. Hinc apparet, præcedentia epitheta h. l. ad Deum Patrem esse restringenda; ut qui *ἁγίος* solus verus Deus appellari soleat; partim propter originis principatum in Divinitate, partim propter œconomiam nostræ salutis in Christo tanquam Mediatore factam. Interim tamen nomine *Dei* excludi non potest Filius & Spiritus Sanctus. Versus præcedens facit contra Ethnicos, hic versus contra Judæos. Qu. Quomodo hi jussi sunt *expectare à caelis Jesum*, qui indè non est venturus nisi in fine mundi? Resp. 1. Debent omnes Christum expectare, quia judicii dies nemini notus est. 2. Etiam qui in cælo sunt Christum expectant; animæ enim beatæ corpora sua quæ in terris sunt prius resument quam judicium fiat. 3. Videtur hoc dicere sub eorum persona qui vivi reperiuntur in terris, quando Christus ad judicium venerit. *Quem*, &c. *ὃν ἠσπασεν ἐκ νεκρῶν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, &c.* *Quem suscitavit à mortuis*, (nempe ad vitam æternam, & quidem conjunctam cum sessione ad dextram Dei Patris;) nempe *Jesum*, (Est hic Transpositio, pro, *Ἰησοῦν ὃν ἠσπασεν ἐκ νεκρῶν*, ut Act. 4. 10.) *qui liberat nos* (Est hic Præsens pro Futuro, *ῥυτῶν*, pro *ῥυτῶμεν*;) vel, Participium pro Verbalis: vel, Præsens notat actum continuum. Christus enim sicut semel mortē suā nos liberavit, sic quotidie Spiritus sui efficaciam nos eripit, & tandem in die judicii perfectè nos eripiet. *ab ira illa ventura*, P. &c. i. e. à pœna damnationis æternæ quæ superventura est impiis & infidelibus. In verbo, *ἐρχομαι*, frequens usus Præsentis pro Futuro. Et *ὁ ἐρχόμενος* significat, illam scilicet quæ judicio ultimo inferetur, ut Rom. 5. 9. Eph. 5. 6. Col. 3. 6. *G.*

CAP. II.

1. **N**AM ipsi (Explicat quod supra dixit v. 9, 10. q. d. Et verè id ubique prædicarunt: Nam & vos ipsi.) *scitis* (vel, *meministis*. Merito illam spem vitæ æternæ retinetis. Vera enim sunt quæ vobis annuntiavimus; neque vel minimam vobis causam dedimus cur aliter suspicaremur.) *introitum* (i. e. adventum; vel, prædicationem, sive ingressum ad prædicandum talem doctrinam, cum nostra inter vos vita & conversatione conjunctam. Erant inter eos placidi, humiles, justi, industrij, &c.) *nostrum ad vos, quia* (vel,

(vel, quod, Q.) non inanis fuit, ουκ εναν, &c.] Non vanus, Mo. h. e. sine viribus, sine fructu; sed valde fructuosus. Meiosis synecdochica: vel, non mendax, sive fallax, &W, quod sæpe κενόν vertitur. Non decepturi ad vos venimus, nempe ego, Silus & Timotheus, quos sibi etiam in docendi munere adjungit, ut 2 Cor. 1. 19¹. Sensus, Prædicatio mea non fuit temerè & humano consilio, sed divino, suscepta, deque rebus non humanis, sed divinis & gravissimis instituta, eoque verè ad salutem efficax. Al. inanis, i. e. expers metus & periculi.

2. Sed, &c. Αλλά καὶ ὑμεῖς πάντες, καὶ ὑβριδύνετε, &c.] Imò etiam multa prius passi, & contumeliis affecti, &c. Be. Pi. Noratis me multa jam perpeffum ejus rei causâ ob quam ad vos veniebam. Tangitur historia Act. 16. 12 P. ¶ Fiduciam, &c. Επαρρησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ, &c.] Libertate (vel, Libertate loquendi, Be. sic Me. vel potiùs, Libertate agendi, quæ περὶ Θεοῦ vocatur 2 Cor. 3. 4. Ità hoc verbum à Paulo plerumque accipitur q.) usi sumus (vel, Audacter egimus, V. sic Er. Ti. Fiduciam habuimus, G. Vulg. Non timide, sed liberè prædicavimus, periculis præteritis non deterri. Idem loquendi genus, Eph. 6. 20 t.) in Deo nostro, (i. e. Dei ope ac gratiâ freti t.) ad loquendum (vel, ut loqueremur, G.) apud vos, &c. P. Be. Pi. &c. Quod argumento est, doctrinam nostram Divinam fuisse, & nos non temerè, nec humano, eoque vano, consilio adductos, sed Spiritu Dei actos ad vos venisse: alioqui non facilè nos conjecissemus in similia pericula, &c. ¶ In, &c. ἐν τῷ ᾧ ἀγῶνι] In, vel Cum, multo certamine, Er. Ti. P. Be. Pi. Val. V. vel, labore, Er. V. Zeg. studio, Zeg. periculo, vel discrimine, Er. Zeg. V. In magnis periculis. Est Metonymia. Sic & Græci dicunt, Ἀγὼν περὶ Θεοῦ ἐκ ἀναμύνης, In periculo non est cunctandum. Ἀγὼν sumi potest, vel, 1. activè, pro labore, quo sensu jubemur ἀγωνίζεσθαι, &c. Matth. 7. vel, 2. passivè, ut Heb. 12. 1. sic Phil. 1. 30. Col. 1. 29. Utrumque pro natura Agonium, in quibus, Multa tulit fecitque puer, &c. Sic habemus ἀγῶνα παθημάτων, Heb. 10. 32 v.

3. Exhortatio enim nostra] Ità P. Pi. Be. sic Er. Ti. i. e. Nostra prædicatio, sive doctrina. Differunt διδασκαλία & ᾠκλήσις, illa est doctrina de dogmatibus & moribus, hæc hortatio, &c. Sed hæc h. l. Synecdochicè totam Evangelii doctrinam significat. Nostra ad vos monita, Act. 15. 31. Rom. 12. 8. Eximiè dicitur de Prophetia, Act. 4. 36. & 13. 15. Causam hinc reddit, vel, 1. cur tot certamina ob prædicationem suam sustinuerimus, quia, inquit, liberè docemus, arguimus, &c. non facimus sicut Pseudo-apostoli, qui docent ex impostura, &c. & eâ re vitant odia & pericula. Vel, 2. cur se in nova pericula conjicere ausi sunt, quia inquit, doctrina nostra est vera & cœlestis, &c. quia nobis optimè conscii sumus, doctrinam nostram non esse fallacem, &c. ¶ Non, &c. οὐκ ἐκ πλάτης, &c.]

Non (sub. fuit, P. Pi. &c. vel, ortum habuit t.) ex impostura, (vel, errore, Vulg. i. e. non fuit fallax, aut erronea, sive falsa, ut multa dogmata Philosophorum i. Verum non tam materia exhortationis, quam animus & ingenium exhortantis h. l. significatur: vel, seducendi studio: πλάνη est πλάνη, Prov. 14. 8¹. Non facimus ut Pseudo-apostoli, qui legem cum Evangelio miscebant, atque ità & imponebant & placebant auditoribus. Πλάττειν & passivè sumitur pro deceptis, & activè, pro decipientibus sive seducitoribus, ut ostendimus ad Judæ v. 11. Gnosticos hinc respicit. neque ex impuritate, sive immunditia, (vel, 1. generatim, q. d. ex ullo scelere aut maleficio P; ex insinceritate, ex ullo affectu impuro: Hic sensus magis congruit sequentibus t. Ἀκαθαρσία alibi libidines significat, hic respondet Hebræo נבלה, ut Ose. 2. 10. Nah. 3. 6. Est autem נבלה, & sic vertitur alibi; comprehenditque omnia vitia quæ in Lege per immunda animalia figurabantur. Vel, 2. speciatim, ut libidinem notet, quod frequentius in sacris literis: quod vitium etiam in falsis doctoribus arguitur, 2 Pet. 2. 10, 14. Judæ v. 8. Apoc. 2. 14, 15. q. d. ex obscenitate, ex libidinoso pectore: non docuimus immunda ac turpia; sive quæ faciebant desideria carnis, luxuriæ, vel lasciviæ, quæ regnabant passim apud Gentes; qualia docebant Simon

Magus, Cerinthus & alii d. Pseudo-apostoli ad hæc vitia connivebant, at Paulus ea arguebat. neque cum dolo, P. Er. Ti. Be. Pi. Refertur hoc ad modum agendi animique sinceritatem: q. d. Neque vero dolum eis admixtum satis vobis apparuit. Non cum hypocrisi, aut vos falsis dogmatibus circumveniendo: aut non vos, sed vestra venando, meum commodum gloriâque captando. Al. Tribus his vocibus, πλάτης, ἀκαθάρτου, & δόλου rem unam eandemque significat.

4. Sed, &c. Αλλά καὶ ὑμεῖς δεδουμένους ἐστέ τῷ Θεῷ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, &c.] Bis Græca locutio per passiva, quæ apertius per activa sic enunciarentur, καὶ ὑμεῖς ὁ Θεὸς ἰδοὺμαστέ περὶ ἐν ἐμοὶ τὸ εὐαγγέλιον. Nam δουμάζειν cum Infinitivo voluntatem rei efficiendæ significat, Rom. 1. 28. δεδουμένον verò εὐαγγέλιον pari loquendi genere habemus i Tim. 1. 11. Sed (Intellige, sic in omnibus nos gessimus: sicut probati (vel, approbati, Be. Pi. Zan. vel, idonei judicati, V. Pi.) sumus (vel, fueramus, Er. Ti.) à Deo (i. e. sicut habiti fuimus à Deo fideles, integri & sincere P: vel, ut decet Evangelii præcones à Deo ad id munus electos, probatos, missos q. Paulus bis à Deo approbatus erat; 1. cum electus esset, ut Apostolatu dignus fieret, Act. 9. 15. 2. reipsâ, cum repletus Spiritu S. factus esset idoneus minister Christi, 2 Cor. 3. 5. Al. Sed sicut placuimus Deo, P. Hæc autem approbatio t, dignitas ac sufficientia, prorsus à Dei misericordia & gratia pendet v, 1 Cor. 7. 25. & 2 Cor. 3. 5, 6 v.) credi (vel, ut crederetur, Vulg. ut nobis committeretur, Er. Ti. vel, quibus crederetur, P. Pi. quorum fidei committeretur, Be. sic Pi. De se loquitur numero plur. Est autem phrasis Græca, πιστεύουμαι τὸ, q. d. Credor hanc rem, pro, creditur mihi hæc res. Evangelium, (prædicandum scilicet a:) ità loquimur, Mo. &c. i. e. solemus loqui. Sic illud eloquimur, sicut nobis commissum est; nihil adulteramus; ità cum omni fide & sinceritate illud prædicamus. Qualem doctrinam prædicandam, & quali mente ac modo prædicandam (Ad utrumque enim referuntur illa, καὶ δὲ & ὅπως) Deus nobis tradidit, talem etiam & tali mente ac modo prædicamus, h. e. doctrinam puram & sinceram pari mente. Ergò πρεσβυτέραις nostrâ non est ἐκ πλάτης, &c. d. ¶ Non quasi hominibus placentes] i. e. Placere studentes: & per hoc eorum affectibus doctrinam nostram accommodantes. Idem sensus Gal. 1. 10. non sumus ἀρεσκοί. ¶ Sed Deo (cujus ministri sumus; præcipuè scilicet: quoniam hoc intelligendum apparet i Cor. 10. 33.) qui, &c. τῷ Θεῷ δουλοῦμαι, &c.] Qui probat (vel, explorat, Be. V. G. E. Me. id est, quem ut animi mei scrutatorem non dubito testem ac judicem appellare: vel, expendit, V. δουμάζειν hic est explorare, ut i Pet. 1. 7¹. vel, approbat, P. Be. Pi. i. e. grata habet & accepta. corda nostra, Er. Ti. intentionem, desideria, & quicquid in animo latet. ¶ Dei est explorare & scrutari animos, i Sam. 16. 7. i Reg. 8. 39. Jer. 17. 10. & 20. 12. Act. 1. 24. & 15. 8. Rom. 8. 27. &c.

5. Neque, &c. οὐτε γὰρ ποτε ἐν λόγῳ κολακίας ἐγενήσαμεν] Est Hebraismus, qualis & infra 7. & 10. ubi efficitur pro versari. Nunquam assuevimus sermoni adulatorio P. Neque enim unquam sermone assentatorio usi sumus, P. Be. Pi. Vor. Ca. vel, per sermonem (vel, in sermone, Zan. Pi.) adulationis (κολακίας pro κολακισμῷ. Genitivus adjuncti q.) versati sumus, Er. Ti. V. Zan. scilicet apud vos, ut solent qui hominibus placere student: vel, accusati sumus adulationis: ἐν λόγῳ ἔδ. ¶ Non sumus hominum differri. Non fuimus adultores. Nunquam studium nobis fuit vobis assentari, non sumus vobis locuti placentia, sed utilia. Adulari est hominem fictè vel immodicè laudare ob nostrum duntaxat commodum, estque servile vitium. ¶ Sicut i. e. Vos ipsi testes estis. Ex contrario notat novos Doctores, ut ad Philipenses.

¶ Neque, &c. οὐτε ἐν ᾧ ὁρῶμεν πλεονεξίαν] Neque (sub. fuimus, Pi.) in pretextu (vel, per pretextum, Ti. per occasionem, Er. in occasione, Vulg.) avaritiæ, Mo. Nec avaritiæ causâ quicquam præteximus, P. Be. Pi. Occasionem avaritiæ vocat occasionem ad avaritiam explendam: q. d. Sub titulo Christi non quasi vii iurum meum: nihil egimus ex avaritiâ; neque usi sumus pretextibus

E. T. sic
Ham.
T.
Zan.
Idem.
G.
Me. T.
T.
Zan. sic
E. Me.
Pi.

G.
T. sic
Me.
E.
T. sim.
Me.

Zan.
Be.
Vor.
Be. sic
Vor.
Be.
Vor.

Pi.
E.
G.
E. sic
Me.

Zan.
Pi. sic
Me.
E.
G.

Be.
G.
Me.
G.

Idem.
Pi.
Zan.
Gom.

Ham.
V.
E. Me.
Zan.

F.
I. sim.
T.
Pi. Vor.

* G. sic. Pi. Vor. * Pi. * G. * V. textibus ad velandam avaritiam *, ut ferè avari solent f. De voce *σφοδρότερος* vide quæ ad Marc. 12. 40. De sensu vide 2 Cor. 2. 17. Occasionem divitiarum non captavimus. Al. Neque accusati sumus cupiditatis turpis & inordinate, ut *πλεονεξίας* interdum accipi antè probavimus. *Περίστασις* autem non solum occasionem, vel pretextum, significat, sed etiam accusationem, ut notat Phavorinus i. ¶ *Deus testis est*] Verborum homines fumpfit testes k, qui de ejus assentatione testari poterant l; mentis, ipsum Deum m, cui soli nota erat intentio animi ipsius, an scilicet privata commoda sua spectasset n. Et hic juravit Paulus, ut & sæpe alibi o. Formula est jurandi p.

6. Nec (sub. fuimus, Pi.) quærentes (Non dicit se non accepisse, nec certè justum ac debitum honorem sibi delatum rejecit; sed non quævisse q:) ab hominibus gloriam, &c.] Multi sunt qui nova docent, non lucri, sed gloriolæ, causâ. Nè hoc quidem in Paulum & ejus comites cadebat. Non erant quales Philosophi, utres inflari r, aut quales Pseudo-apostoli t. Vide Joh. 5. 44. ¶ *Cum*, &c. *Δυνάμειν δὲ βαλόντες*] Valentes (vel, Quum possemus, Er. Ti. P. &c.) in onere esse, Mo. Er. Ti. vel, oneri esse, P. Be. Pi. sub. vobis, Be. Pi. vel, in pondere esse, Er. Pi. vel, in autoritate esse, Er. Pi. sic Zan. Zeg. i. e. nos graviter gerere, & pro autoritate nostra vobis imperare v: confer 2 Cor. 10. 10. & 1 Cor. 4. 21. Huic sententiæ favet tum ipsa phrasis, tum præcedens ac sequens sententia *, Non quærentes gloriam, sed parvuli, &c. v. *Εν βαλόντες* dicitur ut *ἐν πνεύματι* z, valèque onerosum ac molestum esse: substantivum enim cum præpos. sæpe valet adjectivum, ut Exod. 32. 22. in malo, i. e. malus: 1 Par. 26. 14. in intellectu, i. e. intelligens: Luc. 4. 32. in potentia, i. e. potens a. Al. sumptui esse, V. Cum jus haberemus vivendi vestro sumptui b, quod *ἐμβάσιον*, v. 11. c. Huic sensui favet collatio, tum v. 9. tum loci 2 Cor. 11. 9 d. ubi ex contrario, qui id non facit, dicitur se servare *ἀβασι* *. ¶ *Ut Christi Apostoli*] Ut hic est non similitudinis, sed veritatis, q. d. Ut pote qui sumus Christi Apostoli; quibus scilicet Christus dedit hanc potestatem, 1 Cor. 9. f. Sicut Apostoli alii faciunt, 1 Cor. 9. 6. & quidem jure, ut ibidem ostenditur g.

7. Sed, &c. *Ἄλλ'—ἡμοί, &c.*] *Ἄλλ'* hic redundat Hebræo more. Sic Homerus, *πατρὶς δὲ ἡμῖν ἦεν*. Latinus legit *vimus* h: quam lectionem Oecum. & Th. attingunt i, ut Græci Codices & Interpretes *ἡμοί* k: quæ lectio haud dubiè præstat, ut ex præced. antithesi appareat l, & ex sequenti similitudine m. [Sic vertunt:] Sed fuimus placidi (vel, mites, Er. Zeg. Ca. lenes, Mo. V. benigni admodum, G. minime austeri, Er. non fastuosi n, ut Pseudo-apostoli o; non imperantes more herili p; non morosi q, non queruli, ut ambitiosi & avari esse solent r; non severi, sed mansueti & humiles t: celsissimus de jure nostro; ut vobis parceremus t.) inter vos, Ti. vel, in medio vestri, Er. P. Pi. &c. q. d. Non ut superiores, [celsiore loco, vobis ad pedes nostros sedentibus] sed ut æquales, idque cum omnibus. Nam esse in medio aliorum significat ex æquo omnes illos curare, amare, & omnibus se mitem familiarèque exhibere v. ¶ *Tanquam*, &c. *ὡς δὲ τρεῖς ὁ δάπνη, &c.*] Sicut nutrix mater dicitur, mater quæ mammam dedit Plauto, sic alumni liberi ejus vocantur. Procop. ad Esa. 49. 22. *humeris portabuntur* refert ad nutricis officium; & ad mysticum implementum adfert hunc locum. Par similitudo à nutrice sua portante puerum, Num. 11. 12. x. Ut (vel, Et ut, Be. ex Sy. Sequens *ἡμῶς* ostendit hoc cum sequentibus coherere, & deesse copulam y:) si nutrix (i. e. mater nutrix z:) foveat (vel, calefaciat suo spiritu, Zan. *δαπνὶς* calefacit, ut 1 Reg. 1. 2, 4. Galenus, *παρὰ τὸ πρὶν δαπνέειν*. Usurpatur hæc vox Græca & de avibus quæ incubant ovo, Job. 39. 14. aut pullitiei, Deut. 22. 6. a.) liberos suos, P. Pi. Quæ parvulo fit parvula, dum se ei quodammodo coæquat, ejusque moribus assimilatur b; blandiens, non imperans c, vilissima munia subiens, idque nullâ spe lucri, sed ex materno affectu d. Ità nos, neque jus nostrum, neque imperium, urgentes, ut vestram promoveamus salutem, per omnia nos vobis accommodavimus atque effundimus. Ità se explicat in sequent *

8. Ità, &c. *Ὅπως ἡμεῖς ὑμῶν*] Vox est Poetica, ut & *ἡμεῖς*. Exstat & Job. 3. 21. pro *ἡμεῖς*. Ponuntur autem non de desiderio tantum, sed & de amore; ut, *ὡς σὺ τὸν ἐραυῖς, καὶ με γλυκύνεις ἡμεῖς αἰεὶ*. Non minus amantes vestri, inquit, quàm nutriculæ alumnorum f. Ità (sub. inquam, P.) cupidi vestri, P. Pi. ¶ *Sic affectu propensi in vos*, Er. Ti. V. vel, peramanter vos desiderantes. Scholia explicant per *ἀγαπᾶν* & *ἀσπείχειν*, quod est stricte amplecti, & alicui tenacissime adherere, sive corpore, sive animo g. Ità nobis cupidus vestri, scil. vos ad Christum, tanquam sponsam ad sponsum, adducendi: Confer 2 Cor. 11. 2. Gal. 4. 17. nam *ἡμεῖς* est verbum amatorium h. ¶ *Cupide*, &c. *Ἐυδοκίαν μετὰ δέοναι, &c.*] Avebamus (Præfens pro imperfecto, ut supra 1. 9 i. vel, Animo cupiebamus, Er. Ti. Gestit animus, Er. Libebat, Be. Prompti sumus. *Ἐυδοκίαν* cum Infinitivo habes Luc. 12. 32. Rom. 15. 26. 1 Cor. 1. 21. 2 Cor. 5. 8. Gal. 1. 15. In ea constructione est propria LXX Interpretum. Et hoc vult Hieron. Vox ipsa alioqui exstat apud Polybium & alios k: ¶ *Prompto eram animo & bonâ voluntate*. *Ἐυδοκίαν* Scholia explicant per *σπουδὴν* & *βούλην* l. *Ἐυδοκίαν* propriè est, in re quapiam acquiescere, seu re aliquâ delectari; hic per Meton. efficientis est cupere, seu avere m.) impertiri vobis non solum Evangelium Dei, (sicut jam fecimus n:) sed etiam—animas, P. Pi. &c. i. e. vitam nostram impendere o. Est enim Syllepsis; nam *μετὰ δέοναι* de Evangelio propriè dicitur, de vita per Metonymiam quandam. Sic ferme sumitur *μετὰ δέοναι* & Rom. 1. 11. *ἐσώσω* apud Græcos omnis est personæ p. Impertiri animas est mori pro alio q. Animam tradere dicitur aliquis ei quem impensè amat, Esa. 58. 10. Sic Comicus, *Præquam istam ego adii, & animum meum isti dedi*. Convenit hoc nutrici matri, quæ suo ipsius sanguine liberos alit t. Dicit *ἡμῶν καὶ*, non quasi res pretiosior esset impertiri animam quàm Evangelium, sed quod difficilior esset t. ¶ *Charissimi—facti estis, τὴν γυνήδε*] Præf. pro præf. more Hebræo v.

9. Memores, &c.] i. e. Meminisse potestis *. ¶ *Laboris*, &c. *τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον*] Laboris nostri ac ærumnæ, P. Be. Pi. vel, sudoris, Er. Ti. V. *Κόπον* in ferendo, *μόχθον* in agendo, *ἡμῶν*: *κόπος* est labor cum summa cura & sollicitudine conjunctus, cui *μόχθος* defatigationem addit. Significat diligentiam suam summam z, & tolerantiam laboris a, tum spiritualis, tum manuarii b. ¶ *Operantes*] nempe manibus nostris c. Mira sanè bonitas. Vide Act. 18. 3. 1 Cor. 4. 12. d. ¶ *Nè, &c.* *Περί τὸ μὴ ἀπαιτεῖσθαι, &c.*] Nè cuiquam gravis essem, G. scil. alimenta exigendo *. Vide supra v. 6 f. ¶ *Predicavimus in vobis*, *ἔργον ὑμῶν*] Pro *ὑμῶν*, *κολλῶν*. Apud vos, P. Pi. &c.

10. Et Deus] Vide supra v. 5 h. ¶ *Quam sanctè*, *Ὅσως*] Refertur, vel, 1. ad Deum i, verumque ejus cultum k, ut *ἐσθλῶς*, Tit. 2. 12. l. vel, 2. ad munditiam vitæ atque doctrinæ m. ¶ *Et justè*, *Δικαιῶς*] Refertur ad proximum n; vel, ad actiones quæ ad societatem pertinent o: opponitur injuriis p. ¶ *Et, &c.* *Καὶ ἀνέμνητος*] Et inculpatè, Er. Ti. P. Pi. &c. Ità ut nemo de nobis queri potuerit q, sine infirmorum offendiculo r. Refertur hoc, vel, ad totam reliquam vitam nostram t; vel, ad ea quæ seorsim quemque spectant, ut *σπουδῶν*, Tit. 2. 12. t. ¶ *Vobis*, &c. *ὑμῖν, &c.*] Erga vos, &c. V. Potest referri ad *ἀνέμνητος* v. Duo significat, quod scil. sic vixerit, 1. inter ipsos fideles, ut nemo ex illis conqueri possit, & si id faciant mali, ut Judæi calumniabantur, immeritò id faciant: 2. in ipsorum utilitatem & exemplum x. ¶ *Fuimus*, *Ἐργήθημεν*] Vixerimus, P. Nos gesserimus, Be. Pi. sic V. Versati sumus, ut supra v. 5. & 7 y.

11. Sicut scitis] Construitur hoc cum v. præced. z. ¶ *Qualiter*, &c. *ὡς—παροτρυνόντες ὑμᾶς καὶ ὀφθαλμοῖς καὶ καρτερύμενοι*] Supple fuimus, quod subauditur more Hebræo a. Quomodo (sub. complexi fuerimus, Er. vel sub. affecti fuerimus erga, Er. Ti.) unumquemque vestrum, (q. d. Non solum publicè, in publico coetu, sed & privatim, ut Act. 20. 20 b.) tanquam pater liberos suos, (quos & exemplo & verbis docere, &c. terretur. Suprà matri se comparat, hic patri c.) hortabamur (vel, monuimus, nempe desides; vel, obsecravimus: hortabatur

tur ergo non frigide, sed additis obsecrationibus, ut ambularent digne Deo, ut sequitur *. *Υμῶς* hic pleonasticè repetitur, quia præcessit *ἐν τῷ ἔργῳ ὑμῶν* f.) & *consolabamur*, (moestos, vel afflictos, sive spiritualiter, sive corporaliter h.) & *obtestabamur*, Pi. Be. &c. denuntiando eis iram & judicia Dei, &c. i. vel, *testimonium diximus* ignaris. Sed *ἡ μαρτυρία* abest in MS^k. vel, *testificati sumus*, i. e. seriò ac firmis rationibus probavimus l.

12. *Ut ambuletis digne Deo*] i. e. Ut decet cultores & servos Dei m, vel convenienter divinæ vocationi n, vel digne Dei conspectu: ut vivamus vitâ quæ placet Deo, vel quâ glorificatur Deus, vel quæ ad vitam naturamque Dei proximè accedat o. Vide Col. 1. 10. ubi locutio eadem p. ¶ *Qui vocavit vos* (efficaciter q, per fidem r, & pietatem t:) *in suum regnum* (ad Ecclesiam, deinde ad regnum cælorum t:) & *gloriam*] i. e. In regnum suum gloriosum v. Multi sunt in regno, nec tamen omnes participes sunt gloriæ principis, &c. x. Vide 1 Pet. 5. 10. In MS. καλέσας, ut Gal. 1. 6 y.

13. *Gratias, &c.*] Suprà 1. 2, 3 z. ¶ *Quoniam*, &c. *ὅτι ὁ ἀγαθὸς λόγος ἀκούσας παρ' ἡμῶν τῶ Θεῷ ἐλέησας, & λόγον, &c.*] *Quoniam*, (vel *Quia*, Er. Pi. &c.) *excipientes* (vel, *acceptum*, P. vel, *quum acciperetis*, Er. V. sic Vulg. Pi. Differunt παραλαμβάνειν & ἀκούειν non minus quàm pecuniam ablatam accipere, & eam acceptam recondere a. De voce παραλαμβάνειν vide 1 Cor. 11. 23. & 15. 1, 3. Gal. 1. 9, 12. Phil. 4. 9. Col. 2. 6 b.) *verbum auditus* (vel, *auditum*, Be. Pi. ad verb. *auditionis*, Pi. vel, *predicationis*, Ti. ut ἀκούεσθαι sumitur Rom. 10. 16, 17. i. e. prædicatum c: ἀκούειν pro ἀκούειν, ex Hebraismo d, & hoc pro κηρύττειν *. Sic 2 Thes. 2. 3. *filius perditionis*, i. e. perditus f. Vel, *quem audistis*, P. Be.) *à nobis, Dei* (vel, *de Deo*, Er. P. G. Be. i. e. quo Deum discēbatis g, ex nobis: Verba subobscura sunt propter trajectionem i. Trajectio est k, sive Hyperbaton l, pro ἀγαθὸς λόγος παρ' ἡμῶν λόγον ἀκούσας τῷ Θεῷ m, *nuncium de Deo*. Id Hebræi cum unâ voce satis eloqui non possent, dicunt λόγον ἀκούσας, ut Heb. 4. 2. דבר שמע. Illud παρ' ἡμῶν, vel, regitur à παραλαμβάνειν o; vel, connectendum cum ἀκούσας, eodem sensu p. Possit verti *sermonem Dei*, passivè, i. e. quem Deus per os Pauli prædicavit q.) *excepistis, non verbum* (vel, *non pro sermone*, P. non ut sermonem, Be. Pi. Zan. Particula ὅς hic ex sequenti supplendum r, imò eam & Sy. & Vulg. & Scholiastæ Græci legunt t.) *hominum*, (i. e. ut dubium, aut ut probabile tantum, aut humanâ solum ratione vel autoritate firmatum; quomodo recipiuntur placita Philosophorum, in quibus non est certissima veritas, quia omnis homo est mendax t:) *sed (sicut est verè) verbum* (vel, *pro sermone*, P. vel, ut sermonem, Be. Pi. Vide Luc. 1. 41 v. Et hic deest ὅς, quod ex illo καθὼς subintelligitur x.) *Dei, Mo. &c.* i. e. Ut verbum quod Deus ipse loquutus est: qui, cum sit prima veritas, nec falli potest, nec fallere y. Λόγος Θεῷ per eminentiam dicitur sermo Evangelicus z. Παραλαμβάνειν hic est, quæ foris pronuntiantur, intrò in animum judicanda recipere; ἀκούειν autem est, ea quæ probasti, excipere & amplecti a. Sensus, q. d. Ità doctrinam meam excepistis, ut par erat excipere eam doctrinam quam vobis persuasistis non esse ab hominibus, quasi autoribus, profectam, sed à Deo b. Ostendit hic locus, 1. proprium objectum fidei esse verbum Dei: 2. fidem esse opus gratiæ divinæ: id quod convincit gratiarum actio c. ¶ *Qui, &c.* Os ἡ

sermo Dei: quod simplicius est, & convenientius scopo Pauli *; qui erat Evangelium commendare, ab efficacia, &c. f. q. d. Quod verbum, agente Deo g:) *etiam agit* (vel, *operatur*, Vulg. i. e. velut semen quoddam fructiferum cunctis generis producit piam actionum h. Sermo ille per fidem receptus egregia producit opera, operatur patientiam. Ἐνεργεῖται sono passivum, sensu activum, ut Rom. 7. 5. Gal. 5. 6. Eph. 3. 20 i. Al. *agitur*, exercetur, incitatur, ad omne genus piam actionum k: vel, *perficitur*, sive *completur*, scilicet perfectionibus vestris, de quibus v. seq. Ἐνεργεῖται passivè sumi ostendimus ad Gal. 5. 6 l.) *in vobis qui creditis*, P. Pi. &c. Loquitur hic de verbo credito, i. e. de fide ipsa; quæ operatur per charitatem, Gal. 5. 6 m.

14. *Vos enim* (Non tam probatio est quàm declaratio ejus quod dixerat de efficacia sermonis in iis n:) *imitatores, &c.*] *Μιμηταὶ* hic vocantur, non qui sponte aliquid imitantur, sed quibus aliquid simile contingit o. ¶ *Ecclesiarum Dei quæ, &c.* *τῶν ἐκκλησιῶν, &c.*] Præfens pro Præterito, quomodo Participia sæpe usurpant Hebræi, quia Participia apud ipsos Præteritum propriè non habent. Multæ & magnæ Ecclesiæ Dei per Christum, tum directè, tum Apostolorum ministerio, factæ fuerant in Judæa. Sed dispersi erant plerique, paucis ad sementem relictis, ut apparet Act. 8. 4. & 11. 19. Et quidam Thessalonicam concesserant, ad quos præcipuè hæc spectant p. [Sic vertunt:] *Quæ sunt in Judæa, in Christo*, Vulg. i. e. Christi nomine collectæ q; vel, perseverantes in fide Christi r. Ità excludit Synagogas Judæorum t. ¶ *Eadem passi estis*] Res vestras amisistis, pars fuistis ejectionis t. ¶ *A contribulibus vestris*] vel, *propriis*, P. Pi. ὑπὸ τῶν συμφορῶν] Conciues notat incredulos, tum ex Judæis, tum ex Gentibus v, ex Thessalon x. Συμφορῶν δμοῦ νοῖ, interpretante Hefychio, בני עמכם Hebræis, Syro hic שרבתנו בני. Græci οὐλα dicunt pro ἔθνη y. Judæos solos hic designat, quorum synagoga ibi erat Act. 17. 1. & à Judæis, qui Evangelium respuebant, orta est illa persecutio z. ¶ *Sicut, &c.* *καθὼς καὶ αὐτοί, &c.*] *Sicut & ipsi* (i. e. fideles in Judæa a, Heb. 10. 32, 33 b. Illud αὐτοὶ constructionem facit κατὰ τὸ σημειούμενον c: præcessit enim ἐκκλησία d.) *à Judæis*, P. καθὼς indicat imitationem fuisse, & in qualitate gentis, à qua patiebantur, nempe à suis; & in causa propter quam, & in malis quæ, patiebantur; & in modo quo patiebantur, animo forti & constanti *.

15. *Qui* (scilicet Judæi f:) *& Dominum occiderunt*] Non suis, sed Pilati, manibus, &c. g. Quid mirum est si in nos sæviunt qui Dominum nostrum interfecerunt, nempe cum à Pilato poenam ejus omni modo extorserunt h? Act. 2. 23. & 3. 15. Non debent discipuli meliorem sortem exspectare quàm Magistri fuit, Mat. 10. 24. Luc. 6. 40. Joh. 15. 20 i. ¶ *Et, &c.* *καὶ τῶν ἰσχυρῶν, &c.*] *Et proprios* (i. e. de gente sua k, vel, peculiariter illis destinatos l: Emphasis est, q. d. Quid facerent externis, si non pepercerunt suis m?) *Prophetas*, P. Be. &c. Hos occidisse dicuntur, quia patres eorum, à quorum moribus & ingenio non recedebant, illos occiderant, ipsi quoque idem facturi, si tunc vixissent n. Jam olim tales sunt, Mat. 5. 12. & 23. 31, 37. Luc. 6. 23. & 13. 34 o. ¶ *Et, &c.* *καὶ ἡμᾶς ἐμὴν ἑλπίαν, &c.*] *Et nos* (Christi Apostolos ac ministros p:) *exegerunt*, P. Pi. vel, *expulerunt*, Pi. vel, *persequuti sunt*, E. persequendo ejecerunt q. Vide Act. 8. 4. & 11. 19 r. ¶ *Deo non placent*] Imò maximè displicent. Est uisionis t. Erant verò θεοσυνοί, quomodo eos Josephus in horum temporum Historia appellat t. ¶ *Et omnibus hominibus adversantur*] Vel, 1. quia salutis humani generis, per invidiam & malitiam, obfistebant v, velut communes orbis terrarum hostes x; dum Evangelii præconibus obstinatissimè se opponunt y. Nullus est capitalior humani generis hostis quàm qui Evangelii cursum impedit z. Vel, 2. quia seditiosum erat hominum genus, quòdque ceteras Gentes præ se contemneret a. Nulla [erant] in extraneos dilectione; seditiosi erant contra Romanos, contra Parthos, domi forisque b.

16. *Prohibentes nos* (i. e. impediētes quantum in ipsis erat c: Sunt verè canes in præsepī, Luc. 11. 52 d.) *Gentibus loqui*] i. e. Evangelium prædicare *. ¶ *Ut* (vel, *Quia*, Er. Ti.) *salva fiant*] nempe ipsæ gentes f. ¶ *Ut, &c.* *ἵνα τὸ ἀναπληρώσω, &c.*] Significatur his verbis, vel, 1. scopus seu finis g, non quidem persecutorum h, sed ipsius Dei i, peccata peccatis interdum punientis k; vel, quem Deus sibi proponit permittendo illis istam persecutionem; ut percipitur ex verbis seq. quibus horum ratio continetur l. Confer similem locum Gen. 15. 16 m. Causa finalis hic notatur, sed in consilio tantum divino. Judæi peccata sua implere & perficere volebant. Permisit hoc Deus, non quamdiu illi volebant, sed quamdiu pervenirent ad mensuram, &c. Dedit illis spatium poenitentiae per 40 annos post mortem Christi, nec plus permisit n. Vel, 2. consequens malitiæ

malitiæ ipsorum: Hic est, ut sciret, est inbaton P, consecutivam, non causalem, q. d. Ex quo fit ut impleant, &c. Hoc restabat ut mensuram facinorum suorum implerent. Locutio desumpta ex Gen. 15. 16. Vide & Matth. 23. 32. [Sic vertunt:] *Ut expleant, fivē compleant, peccata sua*, Er. Ti. P. &c. i. e. peccatorum suorum mensuram, quam Deus, antequam puniat, statuit expectare, ut tum simul omnia & plenē puniat. Significatur hæreditaria improbitas: q. d. Ut peccata sibi accumularent, peccatis parentum peccata propria, & antiquis nova, addentes. *παντοτε* perpetuum in sceleribus progressum denotat. ¶ *Per- venit*, &c. *Εφθασεν* ἡ ἡμετέρα ἡ ὁργὴ εἰς τὴν ὁργὴν, *Occu- pavit* (vel, *Prævenit*, E. ex Vulg. Sic enim multi Latini Codices legunt: vel, *Præoccupavit*, Camer. Sensus est, q. d. In istos, tanquam egregiē malos, ira Dei tempus suum (quod est post hanc vitam) quodammodo præve- nit:) *enim* (pro *sed*, ut sciret:) *cor ira* (vel, *ira illa*, emphaticē, nempe Dei: i. e. ultio sive vindicta, temporalis, spiritalis, & æterna, inevitabilis, quam illis imminere prædictum est à Christo & Apostolis, totius populi rejectio & dispersio. Tandem propē est pena, excidium nempe gentis, futuri iudicii imago. *Εφθασεν* in Præterito elatum habet sensum Præsentis, ut Matth. 12. 28. Rom. 9. 31. 2 Cor. 10. 14. 1.) *ad ex- tremum usque*, P. Be. Pi. vel, *in finem*, Er. Ti. Vulg. *כלה* *עד*, Dan. 9. 27. *Εως τῆς συντελείας*. Vide quæ ad Matth. 24. 15. Respicit, vel, i. tempus iræ, quod non sint amplius revocandi, sicut antea, ex Ægypto & ex Babylone: q. d. ira æternum duratura. Vel, 2. magnitudinem iræ; *εἰς τὴν ὁργὴν*, i. e. τελείως, perfectē & plenē ira apprehendit, non, ut antea, ex parte tantum. Non pugnant hæc cum illa Israelis instauratione, Rom. 11. 25. quam omnes ferē Patres futuram credebant. Nam, i. de præsentī illa Judæorum generatione sermo est. 2. Hyperbole esse potest. 3. excipiendæ sunt reliquæ.

17. *Nos*, &c. *ἡμεῖς* — *ἀποσπασθέντες*, &c.] Sic Gorgias, *τῶν φίλων ἀσπασθέντες*. *Nos autem, fratres, orbatī à vobis* (vel, *separati à vobis*, V. Pi. Emphaticē, quia separatio bis hic exprimitur per præpos. *ἀπὸ*: dis- juncti à vobis ac proinde velut orphanī, ut pater char- rissimis pignoribus orbatus:) *ad tempus horæ* (vel, *ad temporis momentum*, P. Be. Pi. vel, *ad tempus*, Pi. Idem quod *ἄρως ὥραν*, 2 Cor. 7. 8. Gal. 2. 5. Philem. v. 15. *ἄρως καὶ ὥραν*, Luc. 8. 13. 1 Cor. 7. 5. Quod Gen. 18. 10. legimus *דְּבַר חַיָּה*, id LXX verterunt *καὶ καὶ ὥραν*. Etiam Latini dicunt, *horæ momento*, ut ab aliis notatum est: *ad articulum temporis*, h. e. ad bre- ve tempus. Extenuat absentiam suam, ut nec perpe- tuam, i. e. *πρὸς καιρὸν*, nec diuturnam, *ὥρας*. Puto eum alludere ad subitum illum & inopinatum suum discessum, quod tam citò, ipsis infelicitatis, discedere cogeretur: de quo vide Act. 16. c.) *aspectu*, (vel, *facie*, Er.) *non corde*, Mo. &c. h. e. corpore, non animo, & affectu. Graphicè depingit ingenium amantium. — *Illum absens absentem auditque videtque*. ¶ *Abun- dantiis*, &c. *Πλειονότητος ἐστὶν πλεονάζοντες*, &c.] *וְיָרַח*, aut, cum Rabbini, *וְיָרַח*. Amat Paulus voca- bula per se augmentia amplius augere. Sic *πλειονότητος*, 2 Cor. 1. 12. & 2. 4. & 7. 13. 15. & 11. 23. & 12. 15. Gal. 1. 14. Phil. 1. 14. Sic dicit, *ἐξερνήσθη*, *ἐξερνήσθη*, *ἐξερνήσθη* f. *Vehementius* (vel, *Magis*, Er. V.) *studuimus videre faciem vestram*, &c. P. Pi. i. e. vobis etiam corpore præsentēs esse. Simile votum 1 Cor. 16. 7. 2 Cor. 12. 14. 2 Joh. 12. 3 Joh. 14. h.

18. *Voluimus*, &c. i. e. omnino statueramus. *ἠθέλομεν*, &c.] Hoc duo significat, i. decretum voluntatis: 2. conatum & preparationem. ¶ *Ego quidem Paulus*] Et hic aliquid subicitur quod vocula *ἐγὼ* respondeat, nempe *Timotheus & Silas*. ¶ *Semel & iterum*] i. e. sæpius. Sic Nehem. 13. 20. Phil. 4. 16. ¶ *Sed*, &c. *καὶ ἐνέκοντο*, &c.] *Kai profed*, more He- bræo. De voce *ἐνέκοντο* vide Rom. 15. 22. Gal. 5. 7. Rabbini dicerent *סָבַח*. *Sed impedit nos Satanus*, P. Injecta ei necessitate disputandi sæpius cum Stoicis & Epicureis qui Athenis erant. Al. Mali homines, in- stigante Satanā, progressum Evangelii impediabant; vel, infidias Paulo struentes in via; vel, turbas in eum

passim in urbibus fuscitantes; vel, nova dissidia exci- tantes in illis Ecclesiis ubi erat; vel, alia quævis obsta- cula objicientes P.

19. *Quæ est enim nostra spes*, (i. e. spei nostræ ma- teria: Rationem reddit cur eos tantopere cupiat vi- dere.) *aut gaudium*, (quia de vestra salute gaudebo in die Christi:) *aut corona gloriæ?*] Vel, *gloriationis?* Mo. Pi. Er. Ti. vel, *de qua glorietur?* P. Be. Pi. + E. sic Ham. *עֲשֵׂתָ תְּפִלָּה*, Prov. 16. 31. Ezech. 16. 12. & 23. 42. vocatur *corona*, non quotidiana, sed quæ diebus summæ lætitiæ ad eximium ornatum sumitur. Sic Paulum ornabant tam præclaræ per Macedoniam structæ ab ipso Ecclesiæ. Vide 2 Cor. 7. 4. In MS. est *ἐσθλὴν ἀγαπᾶσθαι*. *Corona* non erant Regibus pecu- liares, sed ab aliis, tum viris, tum foeminis, usurpatæ, maximè in nuptiis, & in festis diebus. ¶ *Non- ne*, &c. *ἢ ἐπεὶ ὑμεῖς ἐμπεροῦσθε*, &c.] *Annon & vos* (nempe inter alios: q. d. non tamen vos soli. For- san tamen *καὶ* redundat, vel orationem intendit.) *in conspectu Domini*, &c. P. Pi. i. e. die ultimo coram Christo agonotheta & numerario? Construi hæc sic debent, *Τὴν δὲ* — *ἡ ἐσθλὴν καὶ τὴν ἐμπεροῦσθαι τῶν Κυ- εἰς* — *ἢ ἐπεὶ ὑμεῖς*, *Quid est unde premium sperabo, verè gaudebo, quo ornabor, stans coram Christo in ejus adventu?* Nonne & vos, &c. ? Ordo & sensus talis est, Nonne vos estis spes nostra, — & corona gloriæ co- ram Domino, cum advenierit, &c. ?

20. *Vos estis gloriæ*, &c.] Vos præcipuè digni ta- libus titulis. De vobis gloriari possum & lætari.

CAP. III.

1. *Propter*, &c. *Διὰ μὲν τὴν ἐξουσίαν*] *Ideo non ampli- us* (vel, *ultra*, G.) *sustinentes*, Mo. Pi. sic Vulg. vel, *ferentes*, P. Pi. G. sic Er. Ti. sub. id desiderium, P. sic Pi. Vor. Camer. Zan. Er. cuius mentio supra 2. 17. nempe videndi vos, & cognoscendi quo in statu res vestræ essent; vel, tantis intervallis nos disjungi. Vo- cem *ἐξουσίαν* hoc sensu & Græci usurpant, & ipse Paulus, 1 Cor. 9. 12. & 13. 7. infra 3. 5. Hebræis id *מִשְׁלָטָה*. *Στέγειν* propriè est continere sese, seu onus sustinere. Significat ergò hoc desiderium grave sibi onus fuisse. ¶ *Placuit*, &c. *Εὐδοκίσαμεν κατὰ λαίψηναι*, &c.] De hac constructione vocis *εὐδοκίαν* diximus supra 2. 8. Triste hoc, sed tamen hoc libenter feceramus & ego & Silas vestri causâ. Agit autem de re jam aliquan- diu exacta, ut apparet infra 6. Unde rectè per Plus- quamperfectum vertetur & hoc & sequentia. Bene *visum est nobis* (vel, *Libuit nobis*, Be. *Optimum duxi- mus*, P. Pi.) *relinqui*, &c. Mo.

2. *Misimus Timotheum* (Quod Lucas tacuit in Actis, sicut & multa alia:) *fratrem*, &c.] In quibusdam cod. *διδόνον* τῶ *Θεῷ*, in quibusdam *συνορῶν* ἡμῶν deest. Similes titulos Tychico datos habuimus Col. 4. 7. & Eph. 6. 21. vide & de Tito 2 Cor. 8. 23. Huic ipsi Timotheo pares dari titulos videmus, Rom. 16. 21. 1 Cor. 4. 17. *ἐπέμψαμεν*, *misimus*, nempe Athenis. Athenas enim ad Paulum venerant & Timotheus & Si- las, Act. 17. 15. ¶ *Ad*, &c. *Εἰς τὸ σεῖλαι* — *πρὸς*, &c.] *Ad vos stabiliendos & exhortandos* (vel, & consolandos, V. sic Er. Ti. G. E. Utroque enim opus habent qui ob fidem adversa patiuntur.) *super* (vel, *de*, Er. Ti. V. vel, *pro*, Vulg. vel, *in*, Me.) *fide vestra*, P. Be. Pi. Quæ scilicet tot calamitatibus nihil imminuta fuerit, quod fortasse Pseudo-apostoli ad vos annunciant: vel, in iis quæ ad fidem pertinent: vel, super negotio fidei vestræ: vel, in doctrina fidei. Signi- ficat, qua in re versaretur Timothei exhortatio. Hic pro *ἐπὶ*.

3. *Ut*, &c. *Τῷ μὲν δὲ σάινεσθαι*] *Tō* hic valet idem quod alibi *ἐπὶ*. Utroque enim modo vertitur *ἡ* He- bræum, quod est in *לֵב*. Vide supra 2. 16. *Tō* indi- cat quâ ratione confirmaturus esset Timothi. eorum ani- mos. *Σάινεσθαι* propriè dicitur de canibus qui morâ caudâ blandiuntur: *σάινεσθαι* est moveri huc illuc, ut cauda canis, & arundines. Significat & *adulationem*.

derantes nos, &c.] i. e. Me quoque ut præceptorem ve-
strum redamantes. Mutua sunt amantium desideria d. e.
7. *Consolati sumus*; Παρεχόμενοι] 1237 in Niphal, ut d. G.
2 Sam. 13. 39*. *Consolationem accepimus*, P. Pi. ¶ *In*, &c. * Idem.
¶ *Ex vobis*, P. Be. Pi. Per vos, Er. Ti. V. *Vestri causâ*,
G. Audientes vestram constantiam, &c. f. ¶ *In*, &c. f. Mc.
—ἀνδραγαθήν ἡδὲ τῆς, &c.] Et hîc Trajectio est: recta enim
construxio fuerat, ἡδὲ τῆς ὑμῶν πίστεως ὅτι πάλιν, &c. g. In om-
ni afflictione & necessitate (vel, angustia, aut oppressione, aut
vexatione, D. Intelligit, vel, i. indigentiam h: vel po-
tius, 2. pressuras & pericula i. De significato vocis
ἀνδραγῆς, quâ & Hebræi istorum temporum utebantur,
vide dicta ad Luc. 21. 23 k.) nostra per vestram fidem,
P. Pi. &c. i. e. ex testimonio de vestra fide. Metonymia
subiecti l: q. d. Nihil istorum malorum grave duco, post-
quam cognovi fidem vestram esse in tuto m.
8. *Nunc vivimus*] i. e. Salvi sumus n: vel, lætam
vitam agimus o. Irâ enim hanc vocem & Hebræi, ut
Psal. 22. 26. & Græci & Latini usurpant p. Licet ad
mortem usque affligamur, tamen quasi reviviscimus q.
Licet mille mortes me circumstant, tamen horum om-
nium oblitus, videor mihi vivere & salvus esse r.
¶ *Si*, &c. Ἐάν—σήμετε, &c.] *Si & nunc & in poste-
ram perstatis*. De hoc usu vocis σήμετε vide Rom. 14. 4.
1 Cor. 16. 13. Phil. 4. 1†. *Si vos perstatis* (scilicet, ut
perstatis, ex v. 6†. ἔάν hîc non est dubitantis, sed sim-
plicem ponentis conditionem, à qua pependit eorum in-
columitas v:) *in Domino*] i. e. In fide perseveratis x.
9. *Quam enim*, &c.] Dignam scilicet y, & tanto
beneficio parem z. Respicit ad Psal. 116. 12 z. ¶ *In*
(vel, *Super*, P. Pi.) *omni* (i. e. immenso atque perfecto, ut
Jac. 1. 2 b.) *gaudio—ante Deum, &c.*] Vel, *coram Deo*, &c.
P. Pi. &c. i. e. animo sincero. Vide ad Luc. 1. 6 c.
vel, significat hoc gaudium suum non esse mundanum
aut carnale, sed spirituale ac Deo probatum d.
10. *Nocte ac die*] Semper, suprà 2. 9. ¶ *Abun-
dantius*, ὑπερπερισσότερον] Vox ἀφεντικῆ, ut Eph. 3. 20.
infrà 5. 13. ¶ *Orantes*] Deum scilicet, quod hîc
subauditur, ut Rom. 1. 10. ¶ *Ut videamus*, &c.]
Ut suprà 2. 18.—*notos audire & reddere vultus* *. * G.
¶ *Et*, &c. Καὶ καταστήσιν τὰ ὤσεσθαι, &c.] *Et quæ de-
sunt fidei vestræ* (vel, *si quid ad fidem vestram perficiendam
requiritur*, G.) *compleamus*, P. Pi. vel, *suppleamus*, V.
Er. Ti. sic G. vel, *absolvamus*, sive *perficiamus*, Pi. vel,
sarciemus, i. e. omnibus numeris absolvamus f. De f. Be.
voce καταστήσιν vide 2 Cor. 13. 11. Gal. 6. 1. De voce
ὤσεσθαι, 1 Cor. 16. 17. Col. 1. 24. Sensus idem qui
Rom. 1. 11. z. q. d. Ut vos plenius instruamus in fide h,
tum, alia tradentes fidei mysteria, quæ nondum audivi-
stis; tum, eadem diligentius explicant, illustrantes, at-
que confirmantes; denique, consolatione & exhortatione
nostrâ id agentes ut firmi & constantes sitis in fi-
de i. Defectus esse possunt, in fidei, vel, i. materiâ, i. E.
si quis articulos fidei aut corruptos, aut imperfectos,
teneat; hic defectus suppletur explicatione doctrinæ:
vel, 2. formâ, seu qualitate & quantitate, si fides sit fri-
gida & infirma; hic defectus expletur adhortationibus,
consolationibus, &c. Obj. At suprà commendavit eorum
fidem, cap. 1. 8. Resp. 1. Propositio est hypothetica,
quæ desunt, i. e. si quæ desunt: 2. In hac vita fides
nunquam perfecta est k: 3. Coactus erat Paulus vix in-
choatum ædificium relinquere, Act. 17. 14 l.
11. *Dirigat viam*, &c. ità P. Be. Pi. Καταδιναί
וְיָשִׁיר, Psal. 5. 8. Vide Luc. 1. 79. Prosperare idem
quod εὐδοκῆν, Rom. 1. 10 m. *Dirigere*, sub. *velit*, vel *digne-
tur*, Zan. Nobis tribuat ut prosperè ad vos venire possi-
mus n, remotis Satanæ obstaculis o. Verba sunt optantis p.
12. *Vos*, &c. Ὑμῶς—μεγαλύνει καὶ περισσεύει, &c.]
Hæc verba alibi habent significationem Kal q, sive in-
transitivam r; hîc verò Hiphil t, sive transitivam t, quo-
modo μεγαλύνει, & alia multa. Hebræi dicerent וְיָשִׁיר
dilet vos ac locupletet v. Vos—*abundantes & exube-
rantes faciat*, &c. P. sim. Be. Pi. &c. ¶ *In omnes*]
Erga omnes homines, etiam infideles x. Etiam Dilectio
à Deo Patre: sed & studio nostro indiget, 1 Cor. 14. 1 y.
¶ *Quemadmodum & nos in vobis*] i. e. Erga vos z, sub.
sumus, more Hebræo a; vel, sub. *charitate abundamus* b,
etiam pro vobis mori parati c. Hoc sumendum ut πα-
ρόντες. Vobis, inquit, optamus quod in vobis sentimus d. d. G.

cati perpetrations & corporis pollutiones, hic descendit ad effectus, & ardores libidinis, quos extinguendos & mortificandos docet. Rei Venereæ tres sunt gradus; 1. concupiscentia ipsa semper æstuans & ardens; 2. affectus mentem turbans, & ad peccandum sollicitans; 3. ipsa peccati perpetratio. Primus non potest penitus tolli nisi in morte: sed duo posteriores possunt compesci, aut impediri. ¶ Sicut & (h) hic abundat, ut & infra 13. De sensu vide Eph. 4. 17. Gentes quæ ignorant Deum, i. e. Dei naturam, voluntatem, bonitatem, &c. sicut se patefecit in verbo. Obj. Nōrunt illæ Deum, Rom. 1. 20. Resp. Sed notitia eorum fuit nuda, incerta, frigida. Deum ignorant qui ipsi non parent, 2 Thes. 1. 8.

6. Et ne quis, &c. Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν τὴν πλεονεκτησίαν ἐν τῷ πειγματι τὸν ἀδελφόν σου. Nam (vel, Ne, Er. II. Ti. &c. Et ut ne quis, Be. sic Pi.) opprimere (vel, opprimat, Er. P. Be. Pi. &c. circumveniat, Ca. audeat irritare, Tre. ex Sy. vel potius, audeat transgredi, Di. ex Sy. vel, irruat, Ar. supergrediatur, Vulg. transgrediatur, V.) & (vel, aut, Er. Ca. P. Pi. &c.) circumvenire (vel, injuriā afficere, Tre. ex Sy. vel, avarē fraudare, Di. ex Sy. vel, circumveniat, P. Vulg. fraudet, Er. II. Ti. circumscribat, Ca. deprædetur, Ar. habeat quæstui, Be.) in negotio (vel, in aliquo negotio, Tre. ex Sy. vel, in hoc negotio, Di. ex Sy.) fratrem suum, Mo. &c. Locum exponunt, vel, 1. de avaritia, vel injustitia (& fraude), in pecuniis, negotiis, & contractibus. Itā plerique Latini Interpretes accipiunt: ut nova hæc sit & alia à præcedentibus admonitio. Hæc est alia pars sanctificationis nostræ. Cū Thessalonicenses magni mercatores fuerint, ut diximus supra 1. 8. meritō illis Apostolus ea inculcat præcepta quæ & Ephesiis inculcavit, Eph. 4. 19. Utraque phrasī, ὑπερβαίνειν, & πλεονεκτεῖν, insolentior est, quippe à rebus ad personam translata. Pendent hæc infinita à δόλῳ, v. 3. ὑπερβαίνειν, ὑπερ, est violare pacta, Deut. 17. 2. & alibi, propriè supergredi, vel superascendere, ut ambitiosi solent; vel, transcendere, i. e. modum excedere in augendis rerum pretiis, vel, excedere in augendis rerum dominiis: hoc ad vim pertinet, verbum seq. ad fraudem. πλεονεκτεῖν, ὑπερ, est in contractibus plus sibi sumere quàm patitur rei cum re, aut pretii cum re, æqualitas; vel, per avaritiam circumvenire, seu fraudare, ut 2 Cor. 7. 2. Vide & 2 Cor. 2. 10. ἐν τῷ πειγματι, melius fortè ἐν πνι πειγματι, in negotio aliquo, in emendo & vendendo, & similibus; in negotio, scil. βιοτιᾷ, h. e. hujus vitæ; Negotii vox satis generalis est, sed propriè de mercatu dicitur: unde πειγματεῖσιν, negotior. Πειγματεῖα, negotiatio, in Glossario. Vide Levit. 25. 14, 17. & ad eum locum à nobis dicta. Est ibi ἡ δόλῳ, quod hic ἀδελφόν, quod hic additur ad exaggerandam avaritiam, quæ contra fratres exercetur, 1 Cor. 6. 8. [Hæc de prima sententia.] Vel, 2. de avaritia turpium voluptatum, de adulterio, aut libidine contra naturam, aut scortatione. Hunc sensum suadet collatio tum præcedentium, ubi πνι δόλῳ, memoretur, tum versūs seq. qui aliò referri nequit. Hæc ratio peculiariter pertinet contra scortationes, &c. fateor: sed quadrat etiam in avaros. Sensus est, Ne quis terminos sui conjugii transgrediens, alienum torum violet, atque itā proximum suum in hujusmodi negotio fraudet, injuriæque afficiat. Congruunt & verba singula. ὑπερβαίνειν est vox generalis, significans transgressionem terminorum in re quavis, apud Hesiodum & Phocyliden. [Verba vide in Ham.] Adhibetur autem de libidine, &c. Hesych. ὑπερβαίνειν, ὑβρις. Adde quod vox Hebræa נָבִי, unde vox antiqua Græca βῶ, vel βῶν, unde βαίνω, concubitus in V. T. significat; quo sensu occurrit vox βαίνειν & ἀναβαίνειν in Aristot. De Animal. & ἐπιβήτορα καπεδόν, in Homer Odyss. 1. h. Eadem phrasī in Misna, Maccoth. cap. 3. Hi, inquit, flagellandi sunt, אֲחֵרֵי עַל הַבָּרָא, id est, ad verbum, ὁ ὑπερβαίνων, ἀδελφόν σου, quod idem est quod, qui revelat nuditatem sororis suæ. Vox ὑπερβαίνειν apprimè quadrat adulteris, qui alienas uxores transcendunt. Vox πλεονεκτεῖν immodicam Venereorum cupiditatem & alibi designat, ut Eph. 4. 19. Vide Ephes. 5. 5. Pertinet hoc ad fraudem quæ cum injuria nobis occupamus uxores alienas. Πειγμα, quod generalem habet significationem,

verecundè dixit pro concubitu; id quod articulus innuit, ἐν τῷ πειγματι, in negotio, sub. venereo; in illo negotio, sive illa re, de qua verbis præced. actum est. Itā usurpatur hæc vox in Constitut. Apost. 3. 2. ubi inter Ecclesiæ viduas cooptari prohibentur adolescentiores viduæ, ne iterum nubentes in negotio sint, i. e. in illicito concubitu versentur: sic enim mox explicat, ne turpi negotio implicentur. ¶ Quoniam, &c. Διότι ἐκείνη—πνι, &c.] ὁ πνι. Sic Græci, —ἐκεῖ οὗς ἐκείνων ὅμω. Vide Rom. 12. 19. Heb. 10. 30. Nam ultor, vel vindex, est Dominus omnium istorum, P. Be. Pi. vel, de (vel, pro, Eth. sic Ar.) omnibus his, Er. Mo. Ti. &c. Pertinet ad prædictas libidines, quæ in Gentilium mysteriis celebratæ sunt, & propter quas Deus gravissimas Gentibus poenas immisit. Hæc & seq. ratio non solum contra hoc peccatum, quo fratres opprimuntur, &c. sed etiam contra superiora de scortationibus, faciunt. ¶ Sicut & testificati sumus] Nempe cū apud vos essemus. Sicut contestando (ut in re gravi fieri solet) ac denunciando vobis diximus, Christum judicem & vindicem venturum, &c. secūs quàm Gentes existimant, quæ Deum judicem ignorantes, talia sine timore perpetrant eaque ferè pro nihilo ducunt.

7. Non, &c. Οὐδὲ—ἐν ἀναστασει, &c.] Non—vocavit—(nempe ad cultum & religionem suam; non fecit nos Christianos: ad impuritatem, (i. e. eā lege atque eo fine, ut libidini serviremus. ἀναστασία hic generaliter sumitur, ut supra 2. 3. ubi dicta vide, & tam latè patet quàm quod ei opponitur ἀμαρτία. Em, pro eis, & mox ἐν, pro eis. Heterosis. Has enim particulas sæpe permiscuit nostri scriptores.) sed ad sanctificationem, Be. &c. vel, puritatem, V. i. e. ut puri scortationis simus; ut puri, sancti, & casti simus: vel, in impuritate, sed in sanctificatione, Mo. Si modus, sive forma, vocationis hic intelligatur, nulla est præpos. Enallage.

8. Itaque, &c. Τεταρτὴν ὁ ἀδελφόν, &c.] Proinde qui (sub. hæc, P. Be. Pi. præcepta scilicet, vel monita ex v. 2. n.) rejicit, (vel, dedignatur. Vide ad Marc. 6. 26. vel, contemnit. ἀθετεῖν sumitur pro ὀνειδίζειν, ut ad Luc. 10. 16. diximus P.) non rejicit hominem (sub. tantum, Glas. gram. p. 490.) sed Deum] i. e. Non tam hominem, à quo proponuntur, quàm Deum, eorum auctorem, & scelorum ultorem. Similis oppositio Act. 5. 4. & Exod. 16. 8. ¶ Qui, &c. Τὸν καὶ δὲν—eis ἡμῶς. Qui etiam dedit nobis (ad verb. dedit in nos, h. e. indidit nobis: vel, eis ἡμῶς, pro ἡμῶν, 177. Vel, vobis, P. Alii enim legunt ἡμῶς, sed sensu nihil variante. Spiritum, &c. Be. Pi. &c. omnis sanctitatis & castitatis auctorem; per quem nos fecit verbi sui ministros, ac potestatem dedit hæc præcipiendi, quo dictante hæc scripsimus: quem Spiritum, qui aliter agunt, mærore afficiunt, Eph. 4. 30. imò & extinguunt, infra 5. 19. Molliter habendus est, ut retineatur, tantus hospes. Qui abest à MS. Si legas, in vos, vel vobis, sensus est, q. d. Qui Spiritus in vobis habitat, quem per immunditiam expellit, & contumeliā atque injuriā afficit.

9. De charitate, &c.] Quā Christiani se invicem diligunt: quomodo scilicet ea exercenda sit in singulis circumstantiis. ¶ Non necesse, &c.] Non opus est ut ea de re vobis particulatim scribam. Innuit, eos opus habuisse monito præced. quia difficile erat, Gentiles, illis peccatis assuetos, à talibus subito revocare. ¶ Vos, &c. ὑμῖς δεοῦσθαι καὶ ἐν τῷ, &c.] Pro quo δίδωμι πνι, Joh. 6. 45. ubi dicta vide. Idem sensus qui 1 Joh. 11. 27. Ipsum unguentum (Spiritus S.) de omnibus, agendis scilicet, vos docet. Quod major est Spiritus, eò minoribus præscriptis opus, Jer. 31. 33, 34. Itaque ἀγαπᾶν ἡμῶς intellige hic non de generali præcepto, sed determinationibus specialibus, prout res quæque & personæ & tempora exigunt. Vos à Deo docti estis (i. e. Divino instinctu afflati: docti, non modò intellectu, ut sciatis; sed & affectu, ut faciatis, quomodo & Jer. 31. 34. docti, doctrinā N. T. propriā, quæ per Spiritum S. in Cordibus fidelium obsignatur: ad diligendum, &c. Mo. Eī hic denotat, vel, 1. finem; & sensus est, Hunc esse Christianismi ipsorum finem ut diligant, &c. & eo nomine ad hoc obligatos esse, &c. vel, 2. effectum; & sensus est, Quod fide Christianā renovati hoc præstant.

10. Etenim

10. Etenim illud facitis] i. e. Dilectionem ostenditis, largiendo & benefaciendo: Illud autem hic ad rem refertur. Vide hic, quid est εὐδοκῶν esse, id est, ita didicisse ut illud reipsa facias. ¶ In (vel, Erga, Be. Pi.) omnes, &c.] Non in urbe tantum vestra, sed per totam, quanta est, Macedoniam. ¶ Ut, &c. Πλεονεξέειν μάλλον] Abundare magis, Mo. Ut excellatis magis; ut vos magis ac magis exerceatis, in hac charitate. Ut magis magisque proficiatis, supra Rom. 15. v. 13. 1 Cor. 14. 12. & 15. 58. 2 Cor. 8. 7. & 9. 8. Col. 2. 7.

11. Et, &c. Καὶ φιλοτιμῶμεθα ἡσυχαῖεν] Et contendere (vel, contendatis, P. Be. annitami, Pi. studiosè contendatis, Il. in hoc incumbatis, Er. Ti. sedulam navetis operam, Tre. ex Sy. acri studio, seu contentione animi; sancta quadam æmulatione, quam ἀγῶν λέγουσιν vocat eleganter Hesiodus. Usurpatur enim φιλοτιμία, & in laude, & in vitio. Vel, operam dare. Φιλοτιμῶμεθα hoc sensu habuimus 2 Cor. 5. 9 d.) quietè agere, Mo. vel, ut quieti sitis, Er. Ti. Tre. sic P. Be. i. e. pacifici; ut placide & sine tumultu agatis, aliorum quietem non turbetis; ut acquiescatis, & in silentio agatis & vivatis. ἡσυχαῖεν, ἡσυχίᾳ, tranquillitati studere. Vide 2 Thes. c. 3. v. 12. ¶ Et, &c. Καὶ ἀρκεσθῆναι τὰ ἴδια] Et agere (vel, agatis, Er. Ti.) propria, Mo. vel, res proprias, Er. Il. Ti. Val. res vestras, P. Ca. res vestras privatas, Be. q. d. Vocationi vestræ, & operi intendere, alienis officiis & negotiis non vosmet ingerentes, nemini molestiam exhibentes. Prohibet ergo duo vitia plerumque conjuncta, otiositatem & curiositatem; quod jam tum sub religionis prætextu propendebant plerique. Confer 2 Thes. 3. 11. Propriamque in pelle teneri. Aliter qui agunt, vocantur ἀγοστὶ οὐκ ἐπισκοποῦντες, 1 Pet. 4. 15. ἀνεργαῖοι, 2 Thes. 3. 11. Græcis πολυπραγμονες. Quo vitio Græci plurimum laborabant, ii maxime qui vitam in otio mollem quærebant, parasiti, scurræ, iisque similes. Et occupari in operibus vestris, Sy. ¶ Et operemini manibus] i. e. Ut quisque in vocatione sua sedulus sit. Non aliis assentando vitam quærerere, sed labore assiduo, 2 Thes. 3. 10, &c. Ex specie vult intelligi genus, h. e. omne opus servile; maxime quia ad populum scribit, in quo plurimi opera manuarum exercent: [eā maxime ætate, quum plerique Christiani pauperes essent in mundo, notantibus id post Christum Apostolis.] ¶ Sicut præcepimus vobis] Nempe cum apud vos essemus, ut supra v. 6, jam tum enim coeperat hæc vitia in iis observare. Nihil novi dicimus. Mos est Paulo peculiari-ter ea vitia tangere quæ quoque in loco vigeant maxime. Supra commendavit Thessalon. liberalitatem: eā quidam pauperiores abutentes, otio vacabant, discurrentes per domos, & inhiantes mensis divitum, atque in res alienas curiosi; adeo ut hoc nomine etiam apud infideles male audirent.

12. Et ut, &c. ἵνα — εὐχαριστοῦντες, &c.] Ratio est præcedentium, cur debeant operari, &c. quia publica honestas hoc postulat. q. d. Quæ dixi facite, ut iis observatis, honestè, &c. Ut ambuletis (vel, vos geratis, P. Pi. E. &c.) honestè (vel, honoratè, Val. modo laudabili, Ar. decenter, Be. Pi. E. compositè, Me. circumspicte ac prudenter. Confer 1 Cor. 14. 40. & Rom. 13. 13. Intelligit hic externam honestatem, quæ aliquatenus in eo sita est, si necessaria nobis abundè suppetant, & quidem nostro labore parta. ad (vel, apud, Val. erga, Er. P. &c.) eos qui foris, Mo. Vulg. sub. sunt, Vulg. vel, alienos, five extraneos, Ca. Er. P. &c. h. e. incredulos: confer 1 Cor. 5. 12. in omnibus negotiis quæ habetis cum eis qui à fide alieni sunt; ut Gentiles non offendantur moribus vestris, nec à Christi fide suscipienda alienentur, sed potius ad vos imitandos alliciantur. ¶ Et, &c. Καὶ μὴ δυνῶντες ἑαυτοὺς ἔχειν] Et nullius (vel, i. personæ, five hominis, nempe extranei, qualium modò mentionem fecit: q. d. Ut non sit vobis opus implorare opem cujusquam extraneorum. Vel, 2. rei, nempe ad hanc vitam sustentandam necessariæ. Perinde est, five μὴ δυνῶντες in neut. gen. five in masc. accipias. opus habeatis, Mo. sim. Be. &c. Curate nè mendicare cogamini in Ecclesiæ opprobrium: Ità ut vobis non desint necessaria. De hac locutione vide Act. 2. 45. Eph. 4. 28. Ut quisque de suo habeat unde vivat, nec otio

suo fratribus oneri sit, & infidelibus scandalo. Et nullius aliquid desideretis, Vulg. q. d. Nè inopiā, quæ ex otio sequi solet, cogamini aliena furripere, aut defiderare, aut emendicare.

13. Nolumus — vos ignorare (Hoc eos ignorare dicit, de eo licet edoctos; vel, quod illud non verā [certaque] spe exspectarent; vel, quod de eo non serio cogitarent; vel, quod multas circumstantias ignorarent, quo modo & ordine hoc futurum esset: — de, &c. Περὶ τῶν κοιμημένων] De his (vel, Quod ad eos attinet, P. Be. Pi.) qui obdormierunt, Er. Ti. i. e. De mortuis, nempe in Christo, five propter Christum. De hoc loquendi genere vide Matth. 9. 24. Joh. 11. 11. Rabbini dicunt שכיב, Daniel שכיב, 12. 2. Hæc autem phrasis refertur ad corpora, quæ in monumentis dormire dicuntur, quia dormientium instar, & jam non amplius sentiunt, & tandem expergescent, &c. Argumento est, quod de bestiis nunquam dicitur, sed de solis hominibus, bonis & malis; frequentius tamen de bonis. Hinc sepulchreta veteribus Christianis κοιμητήρια dicta sunt. In MS. [est] περὶ τῶν κοιμωμένων, non malè: non enim tantum de jamtum mortuis agitur, sed & de quotidie morituris. Notanda hic occasio hujus consolationis, quia multi ibi fideles occidebantur à tyrannis &c. ¶ Ut, &c. ἵνα μὴ λυπηθῆτε, καὶ οὐκ οἱ λοιποὶ, &c.] De superabundante monuimus supra v. 10. Ut nè doleatis (supra modum scilicet P.) sicut ceteri (nempe populares vestri, nondum ad Christum conversi, increduli, ut ex sequenti exegesi patet; athei, Gentiles; imò & Judæi; nam & hi in luctu erant magni ostentatores. Sic οἱ λοιποὶ habemus Eph. 2. 3. & 4. 17. & infra 5. 6. Charondas in Legibus plus hac in re quàm ceteri vidit, dolorem immodicum damnans. [Vide G.] Sic impletur Vaticinium Jer. 31. 13. qui spem (scil. gloriolæ resurrectionis. Synecdoche.) non habent, Pi. &c. Aut nullam, ut Epicurei & Sadducæi; aut non satis solidis nixam fundamentis, ut Pharisei & Platonici. Vide quæ dicta à nobis ad l. 2. De V. R. C. Periphrasis hæc est Ethnicorum carentium verā notitiā Dei. Metum Christianis iniecerant Judæi, quod ipsi, ut Apostata, partem non haberent in futuro seculo. Hunc jam eximit, &c. ¶ 14. Si (i. e. Quandoquidem. Si hic non est dubitantis, sed præsupponentis, velut fundamentum firmissimum frequentium.) enim credimus (Non dicit, Si Christus mortuus est, &c. sed, si credimus quod, &c. Ex fide ergo nascitur hæc spes, quæ piorum duntaxat est, &c.) quod Jesus mortuus est & resurrexit] Utrumque verè: quod magno molimine omnibusque modis adstruunt Apostoli, illud Mat. 27. 50. Joh. 19. 30, 34. hoc Luc. 23. 53. Joh. 19. 41. & cap. 20. & 21. 1 Cor. 15. Habemus hic objectum fidei, nempe mortem & resurrectionem Christi pro nobis. ¶ Ità (sub. credimus speramusque quod, Zan.) & Deus eos, &c. Τὸς κοιμωμένους διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀΐξει, &c.] Oratio verbis ἀναπόλεστον est, quæ tamen non adimit perspicuitatem sententiæ. Connexum enim institutum hanc consequentiam postulabat, ἀΐξει καὶ πνεύματι ὃν ὁ Θεὸς, &c. Illud, διὰ τοῦ Ἰησοῦ, vel ad præcedens verbum, vel ad sequens, referri potest. [Sic vertunt:] Dormientes per Jesum (vel, in Jesu, Il. Be. Pi. cum Jesu, V. i. e. in, vel cum, fide Christi, & spe resurrectionis; vel, obediētes Christo ad finem usque; vel, qui fide insiti Christo, in eo ad mortem usque permanemus, & in eo ejusque voluntate acquiescimus, certò sperantes beatam resurrectionem; qui dicuntur in Domino mori, Apoc. 14. 13. διὰ τοῦ Ἰησοῦ, i. e. ἐν Χριστῷ, ut mox dicitur v. 16. Nam διὰ, pro ἐν sumi solet, ut Rom. 4. 11. nempe quia Heb. 2, quo hic Syrus utitur, pro utroque ponitur. Vel, propter Jesum, i. e. mortuos causā Christi, five propter fidem Christi: vel, per Jesum adducit, i. e. omnia illa administrante & exsequente Jesu; vel, per meritum Jesu. ¶ aget (vel, adducet, P. Be. Pi. nempe à monumentis ad gloriosam resurrectionem, & in conspectum suum, suscitabit:) cum eo, Mo. &c. vel, secum, Er. i. e. ducet eos in partem gloriæ suæ; cum eo, tanquam membra cum capite. Est autem [hæc] argumentatio similis ei quæ est 1 Cor. 15. Quod scilicet Christi resurrectio sit nostræ resurrectionis exemplar & forma, & causa efficiens necessaria, quæ posita effectum certò sequitur; quodque Christus resurrexit ut primitiæ dormientium; & ut mortuus est

pro nobis, h. e. ut morte suâ nostram destrueret, Heb. 2. v. 14. ita & resurrexit pro nobis, ut scilicet nos suâ resurrectione vivificaret & resuscitaret.

15. *Dicimus in*, &c. *Εν λόγῳ*, &c. Pro, κατὰ λόγον, &c. *Secundum* (vel, Per, V.) *verbum Domini*, Zan. Domini nomine: ex verbo, vel scripto, Matth. 24. 31. Joan. 5. 28, 29. vel, non scripto, sibi que revelato: ex Christi mandato: ex sermone quem à Christo audiui, in paradiso, 2 Cor. 12. 2, 4. ¶ *Nos qui vivimus*

i. e. Quicumque ex nobis aut ex posteris nostris vivet tunc. Non loquitur de seipso, aut de illis qui tum vivebant, quasi se (aut illos) super futuros putaret, in die ultimo, & proinde diem illum instare; quod disertè refellit 2 Thef. 2. 1. sed exempli causâ dicit, nos; sic loquens, tum in persona eorum qui tum superstites erunt, tum ut eorum animos in expectationem adventus Domini teneat erectos ac suspensos, ut diem illum, quasi brevè venturum, semper habeant præ oculis, semperque ad eam parati sint. Al. Omnino putavit Paulus fieri posse ut ipse viveret iudicii generalis tempore. Idque non ex his tantum verbis satis apertis liquet, sed & ex 1 Cor. 15. 51, &c. & 2 Cor. 5. 1, 2, 3. Hoc fuit in illo *σχασημόν*, ut de itinere ad Corinthios & Ephesum, & multa alia ejusmodi: qualia sunt & dicta Samuelis, 1 Sam. 16. 6. & Nathanis, 2 Sam. 7. 3. Ergo quod discrimen futurum inter homines pios ait, certum est id à Christo ipsi patefactum; non item in utra classe ipse futurus esset. Nam quod ea in re Paulus maluisset, magisque opinatus est, id non evenit, nullo tamen ipsius damno. *Κοινωνία* hic locum habere non potest. Ea enim usum habet ubi aliena vitia nobis, aut nostras virtutes aliis, per modestiam communicamus. Hic de eventis agitur: & sunt membra *ἀντισημεῖνα*, in quibus nulla *κοινωνία* locum habet. [Aliis hæc sententia non placet:] Sententia hæc Baronii aliorumque Romanensium, Errasse Apostolos, finemque mundi suo tempore futuram credidisse, blasphemum est & homine Christiano indignum.

Imò eam rejicit Paulus, 2 Thef. 2. docens quænam & quanta illum diem præcedere debeant. Nōrant Apostoli, ante illum diem multa futura fuisse, v.g. Excidium & Judæorum & Romani Imperii, Patefactionem hominis peccati, Institutionem Israelis, & plenitudinis Gentium, &c. ¶ *Qui*, &c. *οἱ ἐπιλειπόμενοι ἐς τὴν*, &c. *Reliqui* (vel, *Qui reliqui erimus*, Er. P. Be. &c. i. e. qui superstites manebimus. In Glossario, *ἐπιλειπόμενοι*, *superstes*. Significat hæc voce, paucos tantum, seu reliquias Ecclesiæ, ex numero tot piorum, qui tunc passim per Antichristum trucidabuntur, relinquendos fore.) in (vel, ad, Ca. usque in, Zan.) *adventum* (vel, in adventu, P. Pi. eis, pro ex f.) *Domini*, Mo. i. e. expectantes adventum Christi. Explicat quid intelligat per illud *ζῶντες*. ¶ *Non*, &c. *οὐ μὴ φθάσωμεν*, &c. *Non* (vel, *Nequaquam*, Er. P. &c.) *præveniemus* (vel, potius, *assequemur*, sive *atingemus*, Di. ex Sy. & Ar. i. e. ipsi vos anteverent, & prius resurgent, ut sequitur: *dormientes*, Mo. vel, *somno sopitos*, V. i. e. Non prius immortalitate donabuntur quam alii pridem mortui.

Non prius in celestem Arcam introibimus quam illi qui in fide & obedientia Christi decesserint. Sensus, Mors illis nihil oberit. Tam citò illi resurrexerunt sunt & ituri obviam Christo, ut ad hunc occursum præveniri à viventibus non possint. Utrique, tam recenter, quam longo prius tempore, mortui resurgent.

16. *Domini in*, &c. *Εν κλέυσματι* In (vel, Cum, P. Be. &c. eis, pro κατὰ:) *jussu*, sive *mandato*, sive *imperio*, Mo. Eth. Vulg. Tre. ex Sy. E. G. ex Tertul. ut vox propriè significat, id est, suo jussu: nam & in Angelos & in Archangelos Christus imperium habet, Col. 2. 16. Eph. 1. 20, 21. Videt & Joh. 5. 25. Proprio imperio, Ar. Quo repente jubeat omnes suos ministros præsto esse & comites ad suum descensum. Al. Cum præconio, Ca. vel, hortatu, Er. Ti. vel, hortationis clamore, Il. P. Be. Pi. Vox *κλέυσμα* apud autores profanos significat exhortationem, (vel clamorem,) quâ nautæ, seu milites, se mutuo cum clamore vel cantu solent incitare ad rem strenuè gerendam. ¶ *In*, &c. *Εν φωνῇ*, &c. *Cum* (vel, Id est, cum, Be.) *voce Archangeli* (i. e. principis Angelorum, h. e. Michaelis, ex collat. Judæ. v. 9. & Apoc. 12. 7. Fieri potest, vel, i. ut hæc vox Arch-

angeli sit quasi exegetis præcedentis *κλέυσματι* vel, ut Christus simul & Archangelus aliquis, alter post alterum, vocem sonoram edant. Confer Matth. 24. 31. k. Vor.

& cum Dei tuba, Pi. Be. &c. i. e. Cum clamore Archangeli, qui clamor erit tuba Dei; quomodo dicitur à claritate & magnitudine soni, etiam mortuos excitaturi: quod Divinæ virtutis est. Est *ἐν δαδυνῶν*, pro, *ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου διὰ τῆς οὐρανόθεν σαλπύγγος*. Vide ad Matth. c. 24. v. 31. Sic *φωναὶ καὶ σαλπύγγες*, Exod. 19. 13. idem quod *שופר וקל*, 1 Par. 15. 20. Apud Hebræos, Græcos, & Latinos veteres, populus convocabatur classico. Ad id exemplum, cum Deus homines convocat, dicitur id facere *per tubam*, Psal. 47. 5. Esa. 27. 13. Jer. 4. v. 5. & 6. 1. & 51. 27. Ose. 5. 8. Joel. 2. 1. Zach. 9. 14. Ideo in Apocalypsi in omnibus Dei judiciis dantur Angelis Tubæ. Quia verò hoc iudicium omnium est ut postremum, ita maximum atque generalissimum, ideò hic tuba datur, non Angelo, sed alicui Angelorum Principi, qualis Michael *מִיכָאֵל הַגִּבּוֹר*, Dan. 12. 1. ¶ *Descendet*, &c. Matth. 24. 30. Act. 1. 11. ¶ *Et*, &c.

Καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ Et qui mortui fuerint in Christo, P. Pi. id est, in fide Christi; vel, fideles. Mortui, qui in Christo nempe obierint. Ità accepere hic Syrus & Latinus. Ità in Adjectivo *νεκροὶ* subauditur Participium similis significatus, *κοιμώμενοι*. In Christo mori quid sit jam antè diximus. Sic *οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποδύνασκοντες*, Apoc. 14. 13. Al. De Martyribus speciatim hoc intelligo, *ἐν Κυρίῳ* hic est propter Dominum, vel, Domini causâ. Ut Heb. 7. sæpe valet propter, ut Gen. 18. 28. *בְּחַבְבָּהּ*, propter quinque, ita & *ἐν*, ut Matth. 6. 7. *ἐν τῇ πολυλογίᾳ*, id est, *διὰ τὴν*, &c. Act. 24. 16. *ἐν πάτῳ*, propter hoc: Eph. 3. 13. *ἐν ᾧ ἀλίπεσόν με*, propter afflictiones meas: Col. 2. 16. *ἐν βρώσῃ*, propter cibum. Sic & Latinis Ablativus interdum causam propter quam denotat, ut, *Verberat odio, invidia pulsus est*, &c. ¶ *Resurgent primi*, *Πρώτων* Primum, P. Be. Pi. Prius, Er. V. T. nempe antequam vel illi, vel alii, rapiantur obviam Christo in aera: ut unâ cum vivis possint ascendere, non post eos.

17. *Deinde*, &c. *Ἐπειτα—οἱ ἐπιλειπόμενοι—ἐν νεφέλαις*, &c. *Deinde* (Peraçtâ resurrectione v.) *nos* (Loquitur quasi resurrectione eâ ætate futura esset. Nos, inquit; quia putabat fieri posse ut inter eos esset, sicut modò diximus v.) *vivi*, qui reliqui (vel, tum superstites, G.) *erimus*, *rapiemur* (tum ab Angelis, tum à virtute Christi: *rapiemur autem mutati*, 1 Cor. 15. 52. *super aëra*, 2 Cor. 5. 2. *Raptum* vocat, vel, ob celeritatem motus; vel, respectu objecti, Christi nimirum, trahentis & rapientis ad se beatos omnes: vel, quia motus hic est super naturam, &c. b.) *simul cum eis* (antè mortuis, tunc verò resuscitatis, Joh. 5. 29. Hic innuit, quod 1 Cor. 15. exprimit, nempe, superstites eodem momento ad beatam immortalitatem immutandos, quo mortui ad eam resurgent.) *in nubes* (vel, *in nubibus*, Pi. tanquam in curru triumphali. Nam nubes *currus Dei*, Psal. 104. 3. & Christi, Matth. 24. 30. Act. 1. 9, 11. Dan. 7. 13. Hinc obiter apparet, hæc omnia peraçtum iri priusquam orbis terrarum exuratur. *in occursum Domini* (venientis ad iudicium: *in aera*, P. Be. &c. i. e. Ad Christum iudicium exercentem medio loco inter cælum summum & terram; quod spatium Græci *aera* vocant; ut ibi in nube, quasi throno, confidentes Christo iudici assistamus. Hinc colligi possit Christum in aerea regione mansurum, tantisper dum iudicium peraçtum sit. m. T. Vor. ¶ *Semper* (tam in iudicio, quam in cælo; sine ullo fine:) *cum Domino erimus* Nempe in domo Patris, Joh. 14. 1. Joh. 14. 2, 3. & 17. 24. confortes gloriæ, Regni gaudique ipsius, 2 Tim. 2. 12. Rom. 8. 17. Christi præsentia Deique visione perpetuâ fruituri. E. G. Vor. ¶ *Itaque* (vel, *Propterea*, ut 1 Cor. 14. 39.) *con-*

solamini invicem (vel, *alii alios*, Be. Pi. amici amicos, qui in luctu sunt:) *in verbis istis* i. e. his rebus quas jam dixi, earumque commemoratione: *ἐν λόγοις*, pro, *διὰ λόγων*. *istis sermonibus*, Be. Pi. De Resurrectione, ad quam omnis spes nostra tendit. Er. hic additur more Hebræo. Græci puriores solo Dativo causam Instrumentalem exprimunt. G. Vor. ¶ *Med. l. 3. p. 647.*

18. *Itaque* (vel, *Propterea*, ut 1 Cor. 14. 39.) *con-*

solamini invicem (vel, *alii alios*, Be. Pi. amici amicos, qui in luctu sunt:) *in verbis istis* i. e. his rebus quas jam dixi, earumque commemoratione: *ἐν λόγοις*, pro, *διὰ λόγων*. *istis sermonibus*, Be. Pi. De Resurrectione, ad quam omnis spes nostra tendit. Er. hic additur more Hebræo. Græci puriores solo Dativo causam Instrumentalem exprimunt. G. Vor. ¶ *Med. l. 3. p. 647.*

CAP. V.

1. De temporibus, &c.] In quæ scilicet incidet Dies
judicii^a. Al. De generali judicio egerat cap.
4. 13, &c. hic autem aliam materiam introducit cum
dei^b. Agit ergo de die Excidii Judæorum, &c. t. Est
ea humani ingenii curiositas, ut quæ maximè latent ea
maximè scire cupiat. Sic multi eâ ætate scire cupiebant
quando venturum esset illud judicium^b. *χρόνος* est spa-
tium temporis in genere^c; *καιρός*, pars temporis rei ge-
rendæ opportuna^d, sive articulus temporis^e; vel, mo-
mentum temporis^f. Al. *χρόνος* ad temporum momen-
ta, *καιρός* ad temporum qualitates, tanquam proximas
illius diei occasiones, referri debent^g. Al. *χρόνος* sunt
majora temporum spatia, ut Anni; *καιρός*, minora, ut
Menses ac Dies. Habes hæc sic distincta, Dan. 7. 12.
in Græco, & Act. 1. 7^h. ¶ **Non indigetis, &c.]**
Sensus, q. d. Opus erat, ad confirmandam fidem & spem
vestram, rem significare, non item tempora, &c. i. Con-
fer supra 4. 9^k. Id nec necesse est, nec utile, nec hone-
stum^l.

2. Ipsi—scitis] Didicistis pridem, me & adjutori-
bus meis docentibus^m. ¶ **Sicut fur in nocte** (sub. venit,
Pi. sim. Camer. i. e. improvisò aderitⁿ, hominibus nec
præscientibus, nec timentibus^o. Eadem similitudo
Mat. 24. 43. Luc. 12. 39 p.) ita venit^p. Vel, venit, Zan.
¶ *Εγχεῖται* sono est Præfens, sensu Futurum^q. Ac proinde
indies expectandus est dies ille, & contra voluntatem
Dei esset, nec nostræ salutis conducere, curiosè in-
quirere^r.

3. Cum enim dixerint (Loquitur de improbit, ut seq.
docent^t. Sic & Christus Mat. 24. 38. ubi dicta vide^v.)
pax (sub. est, Pi. G. &c. cum sibi videntur altâ pace frui^x.)
& *securitatis*; sic Mo. Ti. Be. *Ἀσφάλεια*. **Tranquillitas**, Tre.
ex Sy. **Tuta omnia**, Er. Il. P. Pi. Similis locutio 2. Reg.
11. 15. *εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια*, *בטח ושלום*: *ἀσφάλεια*, *Εἰρήνη*,
habes Ezec. 13. 10. *בטח ἀσφάλεια* vertitur Levit. 26. 5.
Deut. 12. 10. Prov. 11. 15^y. ¶ **Tunc, &c.** *Τότε ἀφνι-
δι* *ἀφνις* *ἐπιστάται ὁ λαός* ¶ **Tunc repentinum eis immi-
net** (vel, instat, Er. V. vel, præsens est, V. vel, superven-
iet, Vulg.) exitium, P. Pi. &c. i. e. poena, ut 2 Thef.
1. 9. 1 Tim. 6. 9. *ἔρχεται*, vel, *ἔρχεται*. *ἀφνις*, ut
Luc. 21. 34. & Sap. 17. 15. Hebræis *פְּתָאָה*. Figura
hujus rei in Diluvio, in Rege Baltasare, Dan. 5. in ca-
pta Babylone, Esa. 21. 5^z. ¶ **Sicut, &c.** *ὡς καὶ ἡ ἀδύναμις*,
&c.] **Sicut dolor** (vel, dolor partus, Er. P. Be. Pi. &c. *ὡς ὁ*
propriè est dolor parturientium^a.) **in utero habenti**, Mo.
Vulg. vel, *uterum ferenti*, P. Pi. *pregnanti*, Er. ex Amb.
V. sub. *supervenit*, Zeg. h. e. certò & necessariò^b, repente
ex improvisò^c, dum aliud agit^d. Eadem similitudo
Esa. 13. 8. Jer. 13. 21. & 49. 24. Ose. 13. 13. De lo-
cutione, *ἐν γαστρὶ ἔχειν*, diximus ad Mat. 1. 18. ¶ **Non,**
&c. *οὐ μὴ ἐκφυγῶσιν* ¶ Sic Homerus, — *Μὴ δὲ φύγοι αὐ-
τῶν ὁ λαός* ¶ **Nequaquam effugient**, Be. vel, *effugere po-
terunt*, Pi. sic Er. Est enim in Græco modus Potentia-
lis cum duplici negatione^f.

4. Non estis in tenebris] Nempe ignorantie Dei, aut
rerum Divinarum^g; vel, infidelitatis ac cæterorum vi-
tiorum^h, ut patet ex antithesiⁱ; [ubi] *lux* cognitio-
nem sign. Vide Joh. 3. 20^k. sed lumine fidei prævide-
tis & expectatis diem supremum^l. ¶ **Ut vos—tan-
quam fur, &c.** nocturnus scilicet^m; h. e. incautosⁿ.
ὡς κλέπτης, &c.] Puto meliùs habere MS. *ὡς κλέπτης*.
Non est eadem quæ præcessit comparatio, sed occasione
ejus enata alia: quale quid observavimus Joh. 17. Nox
fures tegit: Job. 24. 14. Jer. 49. 9. Abd. 1. 5. Sic—*sur-
gunt de nocte latrones*, Horatius. Idem, *Et noctem fur-
tis, & fraudibus obtege nubem*. Quòd si non recipiunt
se ante lucem, deprehendi solent^o.

5. Omnes enim vos (De singulis enim eam fiduciam
habebat: vel, hoc dicit non distributivè, sed collectivè,
de ipsa congregatione P: omnes quoque sacramentaliter
tales erant^q) **filiis lucis, &c.]** i. e. In luce estis^r, scil.
Evangelii^s; fide illuminati, addicti operibus lucis ac
diei, h. e. virtutum^t; splendentes fide, charitate, pieta-

te, &c^v. regenerati^x, luce cognitionis Dei illustrati^y.
Nihil committitis quod tenebras quærat. Non pote-
stis deprehendi alieno vobis tempore. Vide parabolam
Mat. 25. 1. & seq. Hæc est explicatio mystica Lychni
in Templo, *מנורה*. ¶ **Non sumus** (Mutat per-
sonam, ut innuat, hoc omnium esse Christianorum^z;
q. d. vos estis filii lucis, si sitis verè Christiani: Nos
autem, quia sumus verè Christiani, non sumus filii no-
ctis, &c^b.) **noctis, &c.]** Scilicet filii^c, i. e. noctis opera
sectantes^d, in peccatis & errore versantes^e: à nocte &
tenebris procul absumus^f. Vide quàm sæpe idem re-
petat, ut Christianos laudando excitet. Confer Rom.
13. 12^g.

6. Non dormiamus] Quasi in nocte^h, somno spiritua-
liⁱ, somno carnalis securitatis^k, negligentia, socordia^l,
desidia, ac præsertim peccatorum^m. Nè negligentes si-
mus, quales *stertere* dicuntur Latinis. Sic & Hebræi lo-
quuntur Prov. 10. 5. Esa. 5. 27. Nah. 3. 18ⁿ. Con-
trà homo diligens *vigilare* dicitur. Dicunt, *Jus vigi-
lantibus scriptum est, non dormientibus*^o. Sensus, Opera
noctis nè agamus^p. Nè corripiat nos oblivio judicii
Domini^q. ¶ **Sicut, &c.** *ὡς καὶ οἱ λοιποὶ* ¶ **Sicut &
ceteri]** Nempe infideles & peccatores^r. **Ut reliqui**, P.
Pi. *καὶ* abest in MS. ¶ **Sed, &c.** *Ἀλλὰ γεννητοὶ ἐστέ
ἐν φεῶν* ¶ Hæc duo juncta habes & 1 Pet. 5. 8. Sicut *γεν-
νητοὶ* per translationem significat *attentum esse*, ut *ἀγρυ-
πνεῖν*, Luc. 21. 36. ita *νήπιν* *vacare à perturbationibus*,
quæ Ebrietati comparantur. Sic Epicharmus, *Νῆπες καὶ
μέμνασ' ἀμπεῖν* *νεῦρα ταῦτα καὶ φεῖν* ¶ **Sed vi-
gilemus** (i. e. semper sumus in expectatione judicis
venturi^t; vel, diligentes sumus^v; vel, solliciti sumus &
constantes^x; sollicitè caveamus nè Diabolus suis ten-
tationibus nos vincat^y.) & **sobrii sumus]** i. e. Semper
justis ac temperatis actionibus intenti^z, caveamus no-
bis à crapula & ebrietate^a. Confer Luc. 21. 34, 36^b.

7. Noctē dormiunt] Plerumque scilicet^c. Persequi-
tur cœptam comparisonem^d. Nox somno destinata
est^e. ¶ **Noctē ebrii sunt]** i. e. Inebriari solent^f,
conviviis intempestivis^g. Solebant veteres vespertino
tempore convivia agitare, & mero indulgentes, ad mul-
tam noctem producere^h.

8. Nos—qui diei sumus] Scilicet filiiⁱ: i. e. ad diem
Christum pertinemus^k: sumus tanquam illæ gentes qui-
bus lux allucet perpetua^l. ¶ **Sobrii sumus]** i. e. Liberi
sumus ab omni vitioso affectu^m: actionibus omnibus ho-
nestis atque piis incumbamusⁿ. ¶ **Induti lorica** (vel,
thoracem, V. *thorace*, Be. Pi. Innuit, filiis lucis non so-
lùm vigilandum, sed etiam pugnandum esse, dum eis
arma suppeditat^o.) **fidei & charitatis]** Quam Eph. 6.
14. vocat *loricam justitiæ*, quia justitia Christiana fide
charitati conjuncta constat^p. Quam *thoracem* vocat,
quia hæc vitam animæ custodit, ut *thorax* militaris vita-
lia membra protegit^q. [Sensus, q. d.] **Pectus muniti,**
Fide intus, extra Dilectione: quæ justitiæ perfectio^r.
Θώραξ Medicis ea pars corporis est quæ pectus & hume-
ros ac scapulas complectitur usque ad stomachi sedem^t.

¶ **Et galeam** (vel, *galeâ*, Pi. *pro galeâ*, Er. P. &c.) **spem**
(vel, *spe*, h. e. quæ est spes. Appositio, h. e. spe tan-
quam galeâ^u.) **salutis]** h. e. Coelestium bonorum, quæ
[spe] caput nostrum, id est, principium, & intentio
operum nostrorum in Deum erecta persistat^v. Vide ad
Eph. 6. 17^x.

9. Non, &c. *οὐκ ἔδει* — *ἀλλ' εἰς σωτηρίαν*, &c.]
Non posuit (vel, *constituit*, Er. Ti. P. Be. Pi. E. i. e. or-
dinavit, sive destinavit^y, prædestinavit^z, creavit, ele-
git ex mundo, vocavit, justificavit, regeneravit, in Ec-
clesia posuit^a. Al. *Non ad hoc paravit*, per verbum nem-
pe suum^b. Vide similem phrasin, 1 Pet. 2. 8. ubi *ponere*
valet *ordinare*^c.) **nos Deus in, vel ad, iram,** (venturam
scilicet, ut supra 1. ult^d. i. e. ad vindictam seu punitio-
nem^e, h. e. æternam damnationem^f: ad quam repro-
bi à Deo positi sunt^g, pro justa sua ira^h: vel, *ut nos*
perderet, G. sim. Zan. vel, *ut iram nobis concitemus*, Er.
Ti.) **sed in, vel ad, assertionem** (vel, *acquisitionem*, sive
adeptionem, Pi. Vulg. E. Me.) **salutis** (vel, *ad acqui-
rendam, sive obtinendam, salutem*, G. P. Be. Pi. Vor. Id-
que efficaciterⁱ. Confer 1 Pet. 2. 9^k. Sic *εἰς σωτηρίαν*
ἔδειξεν, 2 Thef. 2. 14. *εἰς σωτηρίαν ψυχῆς*, Heb. 10. 39.
quod *ἐν πίστει ψυχῆς*, Mat. 10. 39. *καὶ πᾶσα ψυχὴ*, Luc.

T t 2

T.
Zan.
Pi.

G.
E.

Zan.
D. E.

E.
Zan.
V.

G.
E.

Zan.
Vor. Pi.

T.
T. sic

Me. E.
G. ex

D.
D.

V.
E.

Me. E.
Vor.

G.

E.
D.

Ham. ad
V. 10.

Pi.
E.

Vor.
D.

G.
Pi.

Pi. sim.
E.

G.
Me.

E. ex Sy.
V.

G.
Idem.

E.

Idem.

E. Me.

E.

G.

Er.

Pi.

E.

G.

Vor. Me.

T.

E. Me.

Zan. Pi.

Zan.

G.

Vor.

Idem.

E. sic

Me. Pi.

E. Me. T.

E. ex

Caj. sic Pi.

Pi.

E. Me.

Vor.

21. 19. Et breviter *seminis* dicitur pro *seminis* *seminis*,
2 Par. 14. 13. *חַיִּים*, quod alibi vertitur *seminis* 1.)
per Dominum, &c. Mo. &c. i. e. per merita Christi.
Referendum hoc, vel ad proxima verba, *acquisitionem*,
&c. vel, ad præced. *posuit*: quod malim, quia à Deo
per Christum electi dicimur, Eph. 1. 4. Per Domi-
num, i. e. per doctrinam eam quam Christus nobis at-
tulit, non Rabbini, non Philosophi. His verbis con-
firmat, vel, 1. quod dixit, spem pro galea assumendam
esse: vel, 2. quod nobis sobriè vivendum est, &c. nè
consecutionem salutis impediamus 9.

10. Mortuus—pro nobis. Nè dubitemus quin nobis
optimè consultum voluerit, qui nostri causâ nec mortem
recusavit, Rom. 5. 6. ¶ Ut siue vigilemus, siue dor-
miamus. Triplex somnus, est in præced. 1. mortis:
2. peccati: 3. naturæ. Cui respondet triplex vigilia,
vitæ, iustitiæ, naturæ. De secunda constat hic non agi: de
reliquis variant t. 1. Sive corpore vigilemus, siue dormi-
amus, i. e. in omnibus quæ agimus aut patimur in hac vi-
ta. 2. Sive solliciti sitis, siue securi, quorum illud vi-
giliâ, hoc somno, denotari solet; q. d. Deus vos sine spe-
ciali vestra sollicitudine custodiet v. 3. Sive vivamus,
siue moriamur. Hic *γεννησθαι* & *καθυσθαι* repetit, sed
sensu alio, per Antanaclassin. Nam sicut dormire di-
cuntur qui mortem obire, ita vigilare qui ad eum mor-
tis somnum non pervenerunt. Simile Rom. 14. 8. ¶
Simul cum illo vivamus. Hic in gratia, post mortem
in gloria. Hic enim magis in Christo, quam cum Chri-
sto, vivimus. Nihil refert diu hic vivamus, an parvò:
utriusque rei idem exitus, ut cum Christo æternum vi-
vamus d.

11. Consolamini. Dicitis de resurrectione vitæque bea-
tæ. Παράκλητε. Adhortemini, Er. Ti. P. V. sic Be. Pi.
Monete verbis f. ¶ Et edificate (i. e. excitate, perficite,
ad bonum instruite, nempe exemplo i.) alterutrum, *Εἰς*
ἀλλήλους. Idem hoc quod *ἀλλήλους*. Hebræi dicerent, *אִישׁ*
אֶת אֶת, vel, *אִישׁ אֶת אֶת*. Singuli singulos, Er. Ti.
P. Pi. &c. Unus unum, i. e. vicissim alius alium. Hæc
phrasis dupliciter verti potest: tum, ut singuli singulos
edificent: tum, ut in unum hominem novum quasi coa-
lescant. Confer Eph. 2. 15. [Sensus, q. d.] Mutuam
salutem promovete piis sermonibus, quibus ad spem vitæ
æternæ fratrum animi excitentur. ¶ Sicut & faci-
tis. Alternis adhibet hortamenta & laudes, ut gratior
sit exhortatio: quasi diceret, *ἀλλήλους* & *ἀλλήλους* 9.

12. Rogamus, &c. Vide supra 4. 1. Hoc sub-
jicit, nè ex præced. inferrent, Monere nos debemus:
quid ergo opus Ministerio? ¶ Ut, &c. *Εἰδέναι* τοὺς
κοινοὺς—*καὶ σεβασμῶν*, &c. ¶ Ut agnoscatis (vel, Spe-
ctare, i. e. respicere. Hic *ὁρᾶν* Prov. 31. 23. *μετὰ*
σοφίας. Sic & Latini dicunt *specabilem*. Ut rationem
ac respectum habeatis, &c. v. Ut eos agnoscamus pro
nostris pastoribus, & patribus, & Ministris Christi ad sa-
lutem nostram missis. Scire in Scriptura sæpe est ap-
probare. Agnitio autem h. l. consistit potissimum in o-
bedientia, reverentiâ, & verbis & gestibus signisque
testatâ, gratitudine, & rerum ad vitam necessariorum
promptâ ac liberali suppeditatione: Quæ omnia hono-
ris voce alibi significantur. Sensus est, q. d. agnoscatis
tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo
pretio habeatis. Itâ sumitur agnoscendi vox, Mat. 7. 23.
1 Cor. 5. 16. eos qui laborant inter vos. (Intellige *ἐν*
ἐκ 1 Tim. 5. 17. docendo, & Sacramenta admi-
nistrando, & cætera quæ salutis vestræ (vel, rei Chri-
stianæ) sunt procurando, & provehendo. Malim
ἐν *ἐν* vertere, in vobis, scilicet docendis, monendis, &c.
Non enim solum inter fideles laborant, sed in ipsis fide-
libus, ut architectus in sua domo ædificanda. Hæc
phrasi significat pastores seu verbi ministros. Al. Hæc
descriptio est eorum qui cæti erant principes, & voca-
bulo communi *καὶ ἐξουσίαν* usurpato dicti sunt *ἐπισκοποι*, &
σεβαστῆς. P. Nam Episcoporum munus proprium docere;
Presbyterorum, non nisi quâ sufficiuntur ab Episcopis 9.
Ad illud autem quod objici potest, quod plures hi fuerint,
quia num. plur. loquitur, idem dici potest quod ad Phil.
1. 1. nempe quod & Philippi & Thessalonica erant ur-
bes, & quidem metropoles, Macedoniæ, quibus multæ
Ecclesiæ, multique proinde Episcopi, suberant, de qui-
bus omnibus hic loquitur. ¶ Presunt vobis (Intelli-

git presbyteros in genere dictos qui disciplinæ præfunt. ¶
Πρεσβυτεροι, siue *σεβαστῆς*, sunt Presbyteri, ut apparet
1 Tim. 5. 17. *ποιῶντες* Eph. 4. 11. Hebræis *זְבִנִים*:
Nam *זְבִנִים* *ποιῶντες* est *πρεσβυτεροι*. Al. Episcopos hic
intelligit. Distincta est hæc pars à præcedenti: quia
non omnes qui in Ecclesia laborant, etiam præfunt, aut
regimen habent aliorum. ¶ in Domino, (i. e. in timore
Domini v: vel, in Christi familia: vel, in iis quæ per-
tinent ad cultum Dei, & Christi religionem.) ¶ ad
monent vos, P. Pi. &c. Nempe de vestro officio, de iis
quæ agere aut fugere debetis: hoc enim est munus
Presbyterorum. Hoc omnium quidem Christianorum
est, Rom. 15. 14. Col. 3. 16. sed eximio jure ad Pres-
byteros pertinet, ut morum magistros f.

13. Ut, &c. *Καὶ ἡγεῖσθαι ἀλλήλους ὡς κεφαλὴ ἐν ἀγάπῃ*
Pendet hæc sententia à verbo præced. *rogamus* v. Sic
dixit *ἡγεῖσθαι* *ὡς κεφαλὴ*, quomodo *ὡς* *πλεον* *ἡγεῖ-*
σθαι Isocrates & alii. Honorem habere non malè vertit
Ambrosius: nec aliud vult Syrus: nam *כְּשֹׁרֵן* Syris
& Rabbinis est *honoratus*. Addidit autem *ἐν ἀγάπῃ*,
quia hæc reverentia non ex timore, sed ex amore, pro-
ficiscitur. Sacerdotes enim nullius potestatis jura exer-
cent: non est eorum *ἀναγκάσαι* *ὄψω*, (cogere per timo-
rem), ut ait Chrys. Vide si cui vacat, nostra ad De
I. B. & P. 2. 22. 14. [Verba sic vertunt:] Et du-
cere illos super exabundanti in charitate, Mo. Et eos
magis ac magis (vel, quammaximè, P. Pi.) charos duc-
tis, Be. P. Pi. Ut habeatis illos in summo pretio (i. e. im-
pensis ametis & observetis, quasi filii parentes vestros
spirituales: cum charitate, V. i. e. ministrando illis
necessaria: vel, per charitatem, Er. Ti. in charitate,
Vulg. E. non metu aut simulatione, quia tales justum est
diligere. ¶ Propter opus illorum. Quod scilicet obeunt
in Ecclesia: tum propter officium, tum ut opus ipsorum
facilius promoveatur in ædificationem Ecclesiæ: pro-
pter opus excellentissimum in quo versantur, quod est
procuratio salutis vestræ: propter opus illud admoni-
tionis: propter laborem, & diligentiam quam in vobis
gubernandis & instituendis impendunt P. *Εργον* hic
intelligit *δουλίαν* quâ funguntur, quæ certè veneranda
est, *μακρῶς*. Propter opus dicit, non propter inanem
titulum. Notent hoc qui exigunt à suis summum hono-
rem, cum ipsi non curent præstare suum officium. Sed
mali prælati, licet indigni sint honore, sunt honorandi,
quomodo & mali homines sunt amandi. Nam debitum
honoris & amoris non est ex dignitate illorum, sed est
ex statu & conditione, quia præfecti, quia proximi. Hinc
principes, etiam infideles & impii, honorandi sunt. ¶
Pacem, &c. *Εἰρήνην* *ἐν ἐκκλησίᾳ*. *Εν ἀλλήλοις*, quomodo
idem hic sensus effertur Marc. 9. 50. De hac locutione
vide Phil. 2. 3. Col. 3. 13, 16. Pacem colite inter vos mu-
tuo, P. Be. Pi. scilicet inter vos & ministros v: vel, in-
ter vos Thessalonicenses; ut sit novum præceptum. Be.
Alii Græci cod. legunt *ἐν αὐτοῖς*, in eis: quæ lectio
simplicior videtur, quia tantum de Ministris Ecclesiæ
hic agitur v. [Sic autem reddunt:] Pacem habete (vel,
Pacifici sitis, Er. i. e. pacificè & obedenter vos gerite v):
inter illos, Er. vel, cum illis, Er. Ti. Vulg. scil. qui vo-
bis præfunt: cavete sedulo, nè quâ occasione dissidium
inter vos & illos excitetur, nè ministerium eorum infru-
ctuosum vobis sit. Sed non placet hæc lectio: tum, quia
hic sensus in præced. satis includitur, velut minus in ma-
jori: tum, quia nec Hebræi, nec Græci, sic loquuntur.
Pacem habete in eis, id est, cum eis.

14. Rogamus—fratres. Alloquitur pastores b; sed
itâ ut ad singulos pertineat c: licet quæ dicuntur suo
modo præstari possint ac debeant à privatis d. Mos
Pauli, post generalia monita attexere illa quæ tempori-
bus illis ac locis maximè erant necessaria. ¶ Cor-
ripite, &c. *Ναδελῆτε ἀπάρκτως*. Monete (*Ναδελῆτε* sign. of-
ficii admonere, & quasi amissam mentem reponere f: vel,
Castigate, Ca. Certè admonitio hujus loci non sine cor-
reptione fieri debet: Non acriter objurgandos vult,
sed leniter admonendos h.) delinquentes, Tre. ex Sy.
vel, flagitiosè viventes, V. vel, incompósitos, Ca. Val. E.
inordinatos, Er. Il. Ti. P. Mo. V. Be. Pi. E. qui inordina-
tè se gerunt i, & præter ordinem à Deo statutum k; qui
pacem publicam turbant malis & dissolutis moribus l;
aut speciatim eos intelligit quos præced. cap. notavit m,
inquietos,

inquietos, & otiosos, & rerum alienarum curiosos : Confer 2 Thef. 3. 6ⁿ. Qui inordinati vocantur, quod nec suum servant locum & ordinem, agentes ea quæ sui sunt officii, & aliorum ordinem inquietudine & curiositate suâ perturbant. Metaphora à militibus sparsis & inconditis, &c. ^{παραπλησιασμένοι} 2 Thef. 3. 6, 11. ^{ἀτακτοὶ} 2 Thef. 3. 7. Sic ^{ἀτακτοὶ} Appo-^σ Platonem ea quæ regulam excedit: sicut terra vasta, inculta, ^{ἄτακτος} Aquilæ, Deut. 32. 10. E contrario qui rectè atque ordine cuncta faciunt dicuntur ^{ἐντάκτοι}. In Glossario, ^{ἐνταξία}, temperantia. Cicero illam esse ait ^{ἐνταξίαν}, in qua intelligitur ordinis conservatio P. Intelligit intractabiles, qui parere nolunt, & ob hoc pacem turbant. Non placet. Indomitis enim alia sunt adhibenda eaque severiora remedia^r. ¶ Consolamini (Nè in adversis, animum despondeant; nè graviori tentatione pulsati victoriam desperent t:) pusillanimes; ita Er. II. Ti. Mo. &c. ^{τὸς ἀλγομένους}] Eos qui in adversis animo sunt dejecto, Esa. 57. 15^v. quibus animus ad magna deficit; qui non satis animi habent adversus tentationes Satanæ & mundi; qui afflictionem aut tentationem Christi causâ non fert. ^{בְּיָדוֹ} in Græco ^{ἀλγομένους}. Eodem modo vertitur & ^{וְיָדוֹ}, Esa. 54. 6. & ^{וְיָדוֹ}, Esa. 57. 15. & ^{וְיָדוֹ}, Prov. 18. 14. In Glossario, ^{ὀλιγοψυχία}, pusillanimitas. Horatius, — in opus me quodque pusilli Finxerunt animi. ¶ Suscipite, &c. ^{ἀνίστασθε τὸν ἀδελφόν}] Sublevate (vel, Sustinete, Mo. Vulg. Fulcite, Er. Opitulamini, Ca. G. ex Amb. ^{ἀνίστασθε} respondet ^{τὸ ἀνίστασθαι}, de quo diximus Luc. 5. 4. & Act. 20. 35^b. estque sustentare velut manu prehensum^c. sic vertitur ^{וְיָדוֹ} & ^{וְיָדוֹ} d: propriè est, adjuvare adnitentem*, & conantem, sed sat virium non habentem^f; & tolerantiam & auxilium complectitur. Vult eos tolerando foveri & confirmari.) infirmos, Er. P. Be. Pi. II. Ti. &c. nempe in fide^h, quique in via Dei facile scandalizanturⁱ; qui in religione Christiana nondum satis instituti erant^k. Tolerate eos qui libertatem Christianam nondum planè intelligunt: ii enim ^{ἀδελφές}, vel, ^{ἀδελφές}, Rom. 14. 1, 2. 1 Cor. 8. 7, 11, 12^l. Sustinete onus debiliū, Tre. ex Sy. ¶ Patientes, &c. ^{μακροθυμεῖτε}, &c.] Longanimes (vel, Lenes, V. E. Leni ad iracundiam, Er. V. Mansueti, E. Leni animo, Pi.) estote erga omnes, Ti. E. non solum infirmos & pusillanimes, sed & inquietos. Virtus cum omnibus, Tit. 3. 2. tum inprimis iis qui præsumunt, 2 Tim. 2. 24, 25. necessaria^m. Quantum fieri potest, de omnibus sperate meliora. Vide 1 Cor. 13. 4ⁿ.

15. Videte nè quis malum, &c.] Præfectos admonet, tum ut ipsi se non vindicent, tum ut pro officio caveant, nè fideles malum rependant, &c. Eadem verba Rom. 12. 17. quæ exponuntur ibidem 12. 19. Vide & Mat. 5. 38. & seq. Servorum non est se ulcisci, sed domino ultionem injuriarum suarum permittere P. ¶ Semper (i. e. omni occasione q:) beneficentiam (vel, quod bonum est, Er. Ti.) sectemini, P. Be. Pi. &c. vel, alienis commodis studete. Sic ^{ἀγαθόν} sumitur Mat. 7. 11. Luc. 1. 53. & 12. 18, 19. & 16. 25. Gal. 6. 6^r. ¶ Invicem] i. e. Erga Christianos t. ¶ In omnes] Etiam erga extraneos à fide^t.

16. Semper (In rebus prosperis^v, vel adversis*) gaudete; scil. in Spiritu S. Rom. 14. 17^v. vel, gaudio spirituali^z. ^{χαίρετε}] Aequo estote animo, Rom. 12. 12. 2 Cor. 6. 10. 1 Pet. 4. 13. Mat. 5. 12².

17. Sine, &c. ^{ἀδιαλείπτως}, &c.] Indefinenter (id est, multum & frequenter, ut sit Hyperbole^b: vel, ^{ἐν παντί} ^{κατὰ} Eph. 6. 18. ^{πάντοτε} Col. 1. 3^c. nullo die intermittentes certa orandi tempora^d: quicquid vobis accidat*,) orate, P. Pi. &c. Ratio est, quia semper & in omnibus opus habemus auxilio Dei^f. De Precibus præcepta Christi habemus plurima & exempla, Luc. c. 18. v. 1⁸.

18. In, &c. ^{ἐν παντί}, &c.] In (vel, De, G.) omnibus (vel, rebus^h; vel, rerum circumstantiisⁱ: vel, bonis, maximè virtutibus, earumque actibus^k; rebus tum prosperis^l, tum etiam adversis^m: nam & hæc bona sunt si dextrè sumanturⁿ, vel, quatenus illa nobis bona sunt & salutaria^o. Idem sensus Eph. 5. 20^p. non autem de peccatis q.) gratias agite] De Gratiarum actione vide Christi exempla, Mat. 15. 36. & 26. 27. Marc. 8.

6. & 14. 23. &c.^r. ¶ Hoc, &c. ^{Τὸν} — ^{δύναμις} G. ^{Θεῶς}, &c.] Hæc (i. e. Talis, h. e. tam bona & benigna, ut meritò semper gratias ei agere debeatis t:) enim (sub. t. Pi. est, P. Pi.) voluntas Dei (Est Metonymia Causæ positæ pro Effecto. Hoc, ait, est quod Deus à vobis exigit. Hic ^{δύναμις} habemus Eph. 6. 6. Col. 4. 12^t.) in Christo Jesu^u G. (vel, per Christum Jesum, P. Pi. G. sine quo nihil placet^v; qui hanc voluntatem Dei nos docuit*) in (vel, erga, P. Pi.) vos, Mo. &c. vel, erga vos qui estis in Christo Jesu, Zan. Clariùs in MS. ^{τὸν γὰρ θεὸν δύναμις Θεοῦ ἐστὶν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ}. Ea est Dei de vobis, qui sitis Jesu^v G. Christi, voluntas: Id vos facere vult Deus qui Christiani sitis^z. Illud ^{τὸν} referendum, vel, 1. ad præcepta omnia præcedentia, q. d. Hæc non mea, sed Dei præcepta sunt Christo docente tradita; voluntatem intelligit præceptivam^a: Hæc faciendo placebitis Deo per Christum^b. Vel, 2. ad proximè præced. hoc, nempe ut grati sitis, &c.^c. vel, 3. non ad gratiarum tantum actionem, sed & ad preces^d.

19. Spiritum (Sanctum scilicet*, dona Spiritus^f; vel, 1. ordinaria^g, quæ regeneratis ordinariè conferuntur^h, nempe agnitionis Dei, fidei, spei, charitatisⁱ; gratias, lumina, afflatus, impulsus Spiritus^k, vos ad bonum excitantis & promoventis^l; Dei afflatus & lumen in mentibus vestris refulgens^m: vel, 2. extraordinariaⁿ, quæ dantur ad aliorum utilitatem, & quorum usus erat in conventu fidelium; cui favent sequentia^o, spiritum Prophetiæ P, dona sanationum & linguarum; quæ sicut in ignis forma data erant, ita Igni rectè comparantur, ac proinde dicuntur & suscitari, 2 Tim. 1. 6. & contra^p extingui. Suscitantur precibus, gratiarum actione ac perpetuo studio pietatis; extinguuntur per contraria. Nam in N. Testamento, maximè post constitutas Ecclesias, Deus illa non vult dare aut servare nisi credentibus & piè viventibus. Vide Marc. 16. 17^q.) nolite extinguere] Quantum scilicet in vobis est. Nam ille extinguere non potest, sed extinctiores ejus meritò vocantur qui sic agunt, ut extinctum velint^r. Nè extinguite, vel, 1. in vobis t: in quibus dona Dei paulatim suffocantur^s, peccatis^v, contumaciâ aut negligentia^x, discordiâ ac securitate carnali^y, desidia, aut nimis curis & occupationibus terrenis^z; vel, negligendo bona, vel, faciendo mala, sicut ignis extinguitur; vel, non addendo ligna, vel, addendo aquam: vel, 2. in aliis, ut in Prophetis & ministris: in quibus Spiritum extinguimus, vel, non præstando officia quæ debemus, ut si eos non audiamus, aut doctrinam eorum contemniamus, aut non proficiamus; vel, faciendo quæ non debemus, ut si eis obloquamur, eos persequamur, ingrati simus, &c.^a. Hoc præceptum, ut & sequentia, præcipuè ad Ecclesiæ præfectos pertinet: Sensus est, Nolite prohibere quominus quisque proferat in medium id quod à Spiritu S. accipit, live ut linguis loquatur, live ut interpretetur, &c.^b.

20. Prophetas (id est, Scripturam ipsam, ex collat. 1 Cor. 14. 2 Pet. 1. 21^c. ejusque rectam explicationem^d; vel, expositiones Scripturæ propheticæ, profectas ex singulari Spiritus S. revelatione^e; donum interpretandi Scripturas, docendique^f: vel, sermones quibus ex inspiratione divina proferuntur occulta quædam, five ea essent res futuræ, five Scripturarum sensus, five alia quæcunque latentia mysteria. Erant tunc inter Christianos multi spiritu prophetico præditi^g.) nolite spernere] i. e. In magno pretio habete^h, magni faciteⁱ, 1 Cor. 14. 5^k. Est ergo ^{μεῖζω}, five ^{λατρεῖν} m. 21. Omnia (h. e. omnium hominum dogmataⁿ, ^{πᾶντα} hinc restringendum ex antecedente, ad ea quæ dicuntur ab eis qui se Prophetas dicunt^o: omnia quæ dicuntur à fratribus, tanquam prophetantibus P, five à doctoribus vestris q.) autem probate, ^{δοκιμάζειτε}] Explorete, P. Pi. &c. Examine, Zan. Er. ex Tertul. nempe ad analogiam fidei, Rom. 12. 6^r. Hoc pertinet ad ^{δοκιμασίαν} ^{τὸν} 1 Cor. 12. 10. & 14. 29. ubi dicta vide. Sic 1 Joh. 4. 1: ^{δοκιμάζειτε τὰ πνεύματα}. Sensus, Audiendi Prophetæ, sed cum judicio^t: q. d. Non jubeo, ut omnem Prophetiam recipiatis; sed tantum, ut non quamvis temerè rejiciatis, nè situl cum malis, bonos etiam & bona rejiciatis^v. Omnia ab iis dicta diligenter expendite, & dijudicate, qualia sint*. Date operam ut omnia quidem diligenter exploretis. Pertinet hoc ad eos duntaxat

duntaxat qui sensus habent exercitatos, &c. Heb. 5. 12. quique præditi sunt dono discretionis spirituum, 1 Cor. 12. 10. Pii spiritu iudicii donantur à Deo, ut discernant, nè circumveniantur hominum imposturis. ¶ Quod bonum est (i. e. sanæ doctrinæ consentaneum, quod ex omnibus optimum visum fuerit:) tenete] Vel, retinete, P. Pi. Zan. constanter d. Bifariam hic peccari solet: nam alii, quia plerisque vident decipi, promiscuè rejiciunt quamlibet doctrinam, alii stultâ credulitate omnia amplectuntur. Utrique vitio hoc versu occurrit.

22. Ab, &c. Απὸ παντὸς ἐσθλὸς πονηρὸς ἀπέχεσθαι] Ab omni specie (vel, genere, Ca.) mali (vel, maleficii, Ca. vel, malâ, Er. Ti. Mo.) abstinete, Il. P. Be. Pi. &c. Exponendum hoc, vel, 1. speciatim de Prophetiis, quæ speciem aliquam habent mali & falsi, vitandis f. Quum nondum comperta est doctrinæ falsitas, sed subest falsi metus aut suspicio, gradum suspendere convenit, nequid dubiâ perplexâque conscientia amplectamur g. Nihil admittendum nisi certa Dei doctrina, quæ sit ad regulam fidei examinata. Vel, 2. in genere, de omni genere peccati, omnique re mala h. Εἰς ὃ hic sumitur, vel, 1. Dialecticè i, pro genere. Ità Syrus rectè hic reddit, ab omni, five toto, genere mali, i. e. ab omni quod reverâ malum est, quantumvis leve sit, vel exiguum k. Vel, 2. pro apparentia l: q. d. Christiani non à rebus malis tantum, sed & ab iis quæ speciem habent mali abstinere debent m. Præceptum est cavendi scandali n. Exemplum vide 1 Cor. 8. 10. & 1 Cor. 10. P. Εἰς ὃ πονηρὸν, רע, רומה Rabbini q. Hebræi dicunt, Remove te procul à turpitudine & ab omni eo quod speciem ejus habet, ad verb. ab eo quod ei simile, Heb. לרומה לו. Talia sunt familiariter versari cum alienis foeminis †, solum colloqui cum eis: Urit enim videndo femina, nedum colloquendo t: item versari cum hæreticis. Hinc illud, Cæsaris uxor non solum extra culpam, sed etiam extra omnem culpæ suspicionem, esse debet v.

23. Deus pacis (scil. auctor, & amator y. Pacis, i. e. vel, concordia: vel, salutis ac felicitatis z. Al. Intel- ligit h. l. pacem conscientia, & animi tranquillita- tem b. Deum pacis dixit, quia Pax non minima pars hujus sanctitatis. Sic & Rom. 15. 33. & 16. 20. 1 Cor. 14. 33. 2 Cor. 13. 11. Phil. 4. 9. c.) sanctificet (i. e. à mun- do separatos sibi consecret suo Spiritu d; addat sanctita- tem e, i. e. vitæ puritatem f. Non satis est nos monen- do officium facere: Dei afflatu etiam ad sanctitatem opus g. Pacem & sanctitatem antea eis præceperat, hic à Deo exoptat, ut ostendat non posse à nobis impleri Dei præcepta, nisi Deus ipse dederit h.) vos per omnia, ità Ti. Ὁλοκληρῶς] Totos, Er. Il. P. Be. Pi. Ex omni parte, G. Absolutos, Ca. Omnes, Ar. Perfecitè totos, Tre. ex Sy. Per omnia plenos, five perfectos, Er. ex Tertul. sic E. ex Amb. & Hi. id quod sequentibus declarat i, h. e. in spiri- tu, &c. k. ubi totum in partes suas distribuitur l. Sensus, q. d. Renovati estis ex parte, sed non perfectè, non toti. Perficiat ergo hoc Deus, &c. m. ¶ Ut, &c. Καὶ ὁλό- κληρον ὑμεῖς τὸ πνεῦμα—ἀμειψόμενοι ἐν τῇ παρουσίᾳ—τη- ρουθέν] Est hic περὶ ὁλοκληρῶς nam ὁλόκληρον ad omnia tria refertur. Est autem ὁλόκληρον integrum, solidum, in Glossario, omnibus suis partibus bene constans n. [Verba sic reddunt:] Et integer vester spiritus, & anima, & cor- pus, inculpate in adventum (ἐν τῇ παρουσίᾳ pro eis πλὴν παρ- ούσαν o.) Domini—serventur, P. Be. Pi. nempe à Deo. Homo duabus constat partibus, Animâ & Corpore, Mat. 10. 28 P. Et vocatur Anima interdum πνεῦμα. Rabbi- nis verò נפש est Anima vitalis, רוח, spiritus, est Anima sentiens, חכמה est Anima intelligens q. Quærendum ergo quomodo hæc distinguuntur r. Πνεῦμα hic dici- tur, vel, 1. Spiritus S. ejusque dona & gratia, quam de- bemus tenere & servare †. Spiritus ille Sanctus in ani- mis Christianorum habitans, &, si sollicitè servetur, ad mortem, imò & post mortem ad resurrectionem usque, animis adhærens. Vide quæ diximus ad 1 Cor. 15. 44. & Hieron. ad Gal. 5. Græci omnes spiritum hoc loco ac- ciunt χεῖρμα. Vide Philonem, Irenæum, Tatianum,

Clementem Strom. & Textul t. [corumque verba in G. G.] Vel, 2. superior animæ pars, quæ mens seu intelle- ctus vocatur v: vel, 3. affectus spiritualis *: vel, nobi- lissima illa animæ regeneratæ facultas, quæ res divinas per illuminationem Spiritus S. apprehendit ||: vel, ani- ma quæ sanctificatur & gubernatur à Spiritu Sancto. Quæ licet non differat à ψυχή, quod ad substantiam at- tinet, tamen gradibus actionum præstantissimarum lon- gè illi præstat †. Η ψυχή, anima, significat reliquas in- feriores facultates *, voluntatem y, ut נפש sumitur Gen. 23. 8. Deut. 21. 14. Psal. 27. 12. & 41. 2. & appetitum a: vel, integram animam, sed quatenus est propria ho- minis animalis b. Σῶμα, corpus, est animæ domicilium c, & instrumentum d: vel, corpus laxè hic sumitur, ut sen- sus & appetitus sensitivos includat †. Hæc autem tria in prima creatione Gen. 2. 7, 8. memorata videntur: corpus ibi dicitur, pulvis de terra; נפש חיה, anima vi-vens, h. e. animalis, five sensitiva, facultas; spiritus, נשמת חיים, halitus vitæ, h. e. facultas rationalis. Obstat tamen quod נפש voluntatem significet, ut di- ctum *. Tunc totus homo integer est & perfectus, cum neque mente cogitemus aut velimus, neque ani- mæ appetamus, neque corpore agamus nisi quod Deo placet, &c. f. Sensus loci est, ut sitis irreprehensi co- ram Deo & hominibus g, tam quoad interna, quam quoad externa, &c. h.

24. Fidelis (i. e. verax i, semper idem & sibi con- stans k, in servandis promissis l, & promovendis bonis inceptis suâ inspiratione inchoatis m:) qui vocavit vos] Scil. vocatione efficaci n, per Evangelium o, donando fidem & justitiam p. Vocavit, nempe ad communionem Christi q, & hæreditatem cœlestem r. Qui vos vocavit ad perseverantiam, is & vires dabit ad eam necessarias. Similia habemus 1 Cor. 1. 9. & 10. 13. 2 Thef. 3. 3. Fidelis Sanctus Israelis, qui elegit te, Esa. c. 49. v. 7 †. ¶ Qui, &c. Ὁς ὑμῶν ποιῶν] Qui etiam (scilicet, sicut promittit t:) id efficiet, P. Be. Pi. nempe id quod promi- tit v, ut perseveretis, vel ut salvi sitis *, ut immaculati inveniamini in adventu Domini y: perducet vos in com- munionem regni sui z. Ipse dabit perseverantiam; hanc enim promittit omnibus electis a: non est mutabilis, quod coepit implebit b; vos totos perficiet. Complutensis editio hic legit, Ὁς ὑμῶν ποιῶν τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαιῶν, qui etiam spem vestram firmam efficiet c. Non fallo vos: sed vitam cœlestem, sicut sperare vos jussit, ità & præsta- bit. Βεβαιῶν dicitur quod reipsâ impletur, ut Rom. 4. 16. 2 Cor. 1. 7. Heb. 2. 2. 2 Pet. 1. 10 d.

25. Orate pro nobis] Ut Col. 4. 3. ubi dicta vide *. Vide modestiam & humilitatem Pauli f.

26. Osculo sancto] Non libidinoso, aut proditorio g, aut hypocritico h, sed sincero, &c. i. Vide Rom. 16. 16 k. & alibi in fine Epistolarum l.

27. Adjuro, &c. Ὁρκίζω ὑμᾶς ᾧ Κύριον] Adjuro (i. e. interpositâ Dei auctoritate præcipio m, & per Deum peto n; assumpto Christi nomine seriò obtestor o, ac, ni faciatis, denuncio iram Dei p. Ὁρκίζω, ושבועתי, Cant. 5. 8. Id ipsum est quod μαρτυρεῖν dixit Johannes in fine Apocalypseos, Latini obtestari q.) vobis (vel, vos, Er. P. Be. &c. Pertinet hoc ad perfectos r, five ad primarios in Ecclesia; quibus apparet transmisisse eum hanc Epi- stolam †.) Dominum (vel, per Dominum, Er. P. Ca. Be. Pi. &c. Est hic Ellipsis: nam Κύριον dicitur pro διὰ τὸ Κύριον, aut vñ τὸ Κύριον. Eadem Ellipsis Act. 19. 13. Eodem sensu dicitur ὁρκίζω, vel, ὁρκίζω κατὰ τὸν Κύριον, aut κατὰ τὸ Θεόν, 1 Reg. 2. 23. 2 Par. 36. 13. Mat. 26. 63. ubi dicta vide. Sic & Irenæus loquitur in fine libri. Dicunt autem Latini non minùs quàm Græci, obtestari per Deos, ut Cicero ad Atticum, 2. 11. & Deos obtestari, ut Livius lib. 6. Manuscripta pro ὁρκίζω habent ἐν ὁρκίζω. Sic ἐν ὁρκίζω habemus Num. 5. 25 t.) legi, &c. Mo. vel, ut recitetur (vel, legatur, Ca. Tre.)—omnibus, &c. Er. P. Be. Pi. &c. scil. iis qui apud vos sunt v, qui vestra Ecclesiæ membra sunt *, & qui in Macedonia y, & qui in vicinis sunt Asiæ locis. Simile vide Col. 4. 16 z.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

II. EPISTOLAM

AD

THESSALONICENSES.

PROLEGOMENA.] Dixi in mea ad partem hujus Epistolæ Dissertatione edita antehac, ita me arbitrari, Epistolam hanc esse Paulinam, quæ quidem ad nos pervenere, primam. Ejus rei magnum argumentum est in fine Epistolæ, ubi vult

eos ad quos scripta hæc Epistola est, observare quod sit manus suæ signum in subscribendis literis: quod minime fecisset si jam ante aliqua ab ipso Epistola Thessalonicam venisset. Sed hoc non cogit: nam, 1. Epistola prior hoc signum habet: concluditur enim cum, *Gratia Domini*, &c. Atque hoc, supra ait, scriptum esse, manu propria, in omni Epistola. Signum igitur perinde valet in utraque Epistola. 2. Nisi misisset ad eos priorem aliquam Epistolam cum hoc signo, colligere inde non potuerint hanc esse suam. [Sed pergat Grotius:]

^b Mor. o.
per. l. 2.
c. 21. p.
756.

Dixi præterea scriptam hanc Epistolam non ad eos quos ex Gentibus Paulus convertit postquam Thessalonicam ipse venit, sed ad Judæos quosdam qui inter primos Christum amplexi, ortâ post Stephani mortem persecutione, concesserant in Syriam primum, Act. 8. 4. & 11. 19. deinde & in Cyprum & in alia loca, in quibus erat Macedonia, Judæorum negotantium vetus nutritrix. Id verum esse docent illa 1 Thes. 2. 13. ὅτι ἔλεγε ἡμεῖς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν. Nam illud ἀπ' ἀρχῆς offendit de Judæis agi, qui ἀποστατικοί dicuntur Eph. 1. 12. Inter hos Judæos Christianam amplexos religionem præcipuus Jason, i. e. Jesus, (idem enim est nomen, ut Sila & Silvanus:) propinquus Silæ & Timothei, qui postea Paulum, Silam, & Timotheum, cum Thessalonicam venissent, hospitio excepit. Videntur autem & majores Timothei olim habitasse Thessalonicæ, unde Thessalonicensibus additur Timotheus, Act. 20. 4. Et quia hæc ex Judæis Thessalonicæ habitantibus Ecclesia exigua erat, ideoque Presbyterium non habebat, ideo si qui eorum non ex Christi regula viverent, jubentur vitari ab aliis; cum si Presbyterium ibi fuisset, excommunicandi illi essent, ut ille Corinthius. Hæc cum ita se habeant, & Pauli Prophetiæ, quæ sunt 2 Thes. 2. spectare debeant ad res quæ intra unius anni spatium poterant contingere; (quia jam tribus locis vidimus opinatum esse Paulum se vivo posse evenire Judicium illud ultimum & universale:) inde colligitur, Historiâ cum Vaticiniis collatâ, non de aliis ibi agi quàm de Caio Imperatore, & de Simone Mago, quorum res actæ verbis Prophetiæ ad amussim congruunt. [Sed de his & seq. fufius differendum est suo loco.] Secundum accuratissimos Chronologos, in quibus præcipuo loco habeo Dionysium Petavium, conversus est ad Christum Paulus anno Tiberii 36. Post id tres annos rebus Romanis præfuit Tiberius. Cum verò quæ hinc de Caio di-

30 cuntur evenierint anno Imperii ejus partim tertio, partim quarto, dicaturque jam tum consilia ista quæ postea erupere in arcano agitasse Caius, hinc collegi scriptam hanc Epistolam anno altero Caii Principatus. Mirari autem non debemus si diu occultata fuit hæc Epistola ab iis ad quos scripta erat, cum sine gravi periculo vulgari non potuerit regnante Cæsaris domo, ideo quod post conatum illum statum Caii collocandæ in ipso Dei summi Templo, dubium esse nemini poterat quin is ipse designaretur atris illis nominibus, ὁ ἀνδρῶν ὁ τῆς ἀμαρτίας, ὁ ὧς ἡ ἀποκάλυψις, & quæ sequuntur; quod non dubium quin ægerimè laturi fuerint & patruus Caii Claudius, & in familiam Claudii insitus Nero. Vespasiano demum imperante, eversâ Judæorum gente, tutum & ex usu fuit edi omnibus hanc Epistolam, & conspici quàm eventus omnes à primo ad ultimum usque prædictis congruerent. Et hanc esse causam diximus cur Epistola hæc inter eas quæ Ecclesiis scriptæ sunt (nam quæ ad singulos proprium sibi locum obtinent;) postrema sit, non scribendi ordine, sed digestu. Propterea vulgò dicitur *Secunda ad Thessalonicenses*, sicut *Maccabæicus*. 40 *Tertius* dicitur qui scribendi ordine fuerat primus. ^c G.

[Aliis hæc non placent:] Hæc Grotius in rem suam prætendit, sed frustra. Dico utrasque has Epistolas scriptas fuisse 14 annis post conversionem Pauli, & consequenter circa annum 10 regni Claudii, hoc est, annis circiter decem post mortem Caii, & octo circiter annis postquam Petrus Simoni Mago ex curru igneo Romæ præcipitato tibus perfregisset; ac proinde Grotius Paulum introduxit de rebus præteritis prophetantem. Hanc constantem Ecclesiæ traditionem esse nemo potest inficari. Eaque sic porro probatur; Primam Epistolam agnoscit Grotius scriptam postquam Paulus fuisset Thessalonicæ. Ibi Paulus non fuit ante Concilium Hieros. ut apparet ex Act. 15. & 16. Hoc Concilium incidit in annum 14. Conversionis Pauli, ut liquet ex Gal. 2. 2. fatente ibi Grotio. Postea Paulus Silam & Timotheum elegit in itineris comites, quorum nomina utrique ad Thessalon. Epistolæ præfixa sunt. Posterior hæc Epistola ad Thessal. non videtur diu post priorem scripta, uti ex Chryf. & Theod. observat Baronius. Occasio scribendi hanc Epistolam duplex erat; 1. ut compensaret defectum adventus sui, quem destinaverat, 1 Thes. 3. 10, 11. sed nondum præstare poterat; 2. ut errorem evelleret qui ex verbis nonnullis 1. epist. oriri poterat. Dixerat, Dominum ex improvviso venturum, & nos viventes rapiendos, &c. Inde credebant, jam tum instare finem sæculi: quod multi etiam seductores confirmabant, quasi ex ore Pauli audivissent, & à Spiritu etiam Sancto accepissent. Hinc fiebat, tum ut pii in vocationibus negotiisque suis fierent negligentiores; 60 tum

^d Mor. ib.
757.

^e Cap.
append. ad
hist. A.
post. sum.
Ham.
^f Zan.
^g Ham.
^h Ham. sic
Zan.

- dicaturque tam de bonis rebus, ut Psal. 18. 24. quam de malis, ut Psal. 103. 10. ^b *Requiem, &c.* ^a *Αρεσιν, &c.* ^c *Relaxationem* (nempe à præsentiis malis, unaque æternam felicitatem. Est enim *ἀπότρησις* in voce *ἀνέσσεως* d. *Ανέσις* opponitur *ἐλπίδι*, significatque solatium, Act. 24. 23. In Glossario, *Ανέσις, requies.* Idem quod *ἀνδραποσίς, ῥῆμα*. Vel, *Remissionem*, E.) ^f *Zan. E.* ^e *nobiscum*, Er. P. Pi. i. e. cum Apostolis f: q. d. Remunerationis nostræ socii eritis. ^e *In revelatione Domini, &c.* ^a i. e. Cum manifestè apparebit: tempore extremi iudicii, cum Jesus de cælo patefiet: vel, cum Christus ad excindendos Judæos & Christianos liberandos venerit. Putem illa, *ἐπερ* & sequentia, posse per *παρέδρασις* legi, & hæc, *ἐν τῇ ἀποκαλύψει*, referri ad id quod præcessit, *καταξιώσονται ὁμοῦς τῆς βασιλείας, &c.* vocat autem *ἀποκαλύψειν* quod alibi *παρέδρασις*, quia Heb. dicitur *פָּלַג*, i. e. *ἀποκαλύπτειν*, omne id quod apparet eum ante non apparuerit, ut Prov. 27. 25. Rom. 8. 18. *ἐν τῇ ἀποκαλύψει* denotatio temporis, ut *ἐν τῇ παρουσίᾳ*, 1 Thef. 2. 19. & 3. 13. ^a *Cum Angelis virtutis ejus* ^a vel, *potentie sue*, P. V. i. e. Per quos potentiam suam exercet: ad verb. *potentie suis*: nam *ἀντὶ* non pendet à *δυνάμει*, sed ab *ἀγγέλων*: vel, *suis potentiis*, Be. Pi. vel, *qui majestati ejus inserviunt*. Vide ad 1 Thef. 3. 13. & Matth. 26. 64. ^a *In, &c.* ^e *ἐν πυρὶ φλογος* ^a *In, vel Cum, igne* (vel, *incendio*, Er. Ti. P.) *flamma*, Mo. V. vel, *flammanie*, Ca. Be. G. sic P. Pi. Ar. i. e. flammam emittente: aut vehemente P. Anastrophe est ^a, vel Hypallage, *in igne flammæ*, pro, *in flamma ignis*. Idem est *πυρὶ φλογος* ut hic, & *φλογος* ^a *πυρὶς* Psal. 29. 7. Esa. 29. 6. Joel. 2. 5. Apoc. 9. 12. quia quod Hebræis vice Genitivi est, id modò subjecti, modò adjuncti, habet significationem. Hæc phrasis designare solet apparitionem Angelorum, quos Deus facit *flammam ignis*, Psal. 104. 4. ^a *Construendum hoc, vel, cum præced. in revelatione, &c.* q. d. Dominus revelabitur eum igne se præcedente: vel, cum seq. *ἀποκαλύψειν, &c.* q. d. Dabit ultionem impiis per ignem, &c. ^a *De sensu vide Matth. 5. 22. & 18. 8, 9. & 25. 41. Marc. 9. 43, 45. 2 Pet. 3. 7. Judæ 7. Omnibus Dei judiciis solet attribui flammæ ignis, ut dictis locis V. T. videre est; at eximio jure, isti extremo atque universali. Loquitur de igne conflagrationis iudicium antecessuro, qui flammæ erit, i. e. urens simul & lucens, ut & horrorem & cruciatum impiis inferat. ^a *Dantis, &c.* ^a *Διδοῦναι ἐκδίκασιν* ^a *Dantis* (vel, *Infligens*, five, *qui infligit*, Er. Ti. P.) *vindictam*, five *ultionem*, Mo. P. Er. &c. Idem hoc quod *ποιεῖν ἐκδίκασιν*, Luc. 18. 7, 8. Act. 7. 24. Eadem quæ hic locutio, Ezech. 25. 14. & alibi ^a *Διδοῦναι* pro *διδόναι*, & refertur non ad vocem proximam *φλογος*, quæ est fem. gen. c. sed ad illud remotius *τὸ πᾶν* d. ^a *Qui non noverunt* (i. e. non agnoscunt; qui non magis eum curant quam Pharaon. Exod. 5. 2. Vide 1 Thef. 4. 5. ^a *Deum*) ^a *Verum scilicet, qui est Pater, Filius, & Spiritus Sanctus; in quorum numero sunt non solum Gentiles ac Turcæ, sed & Judæi. Etiam in Gentilibus ignorantia Dei peccatum est, quia Dei notitia est legis naturæ. Al. Non noverunt*, nempe cognitione salutari, quæ cum fide & obedientia conjuncta est: itaque sequentia verba quasi exegesis istorum apponuntur. ^a *Citra Christum nulla est vera Dei notitia. ^a *Et qui non obediunt, &c.* ^a i. e. Non credunt. Fides obedientie nomine sæpe venit in epistolis Paulinis: vel, qui non vivunt secundum Evangelium. Nam ex ea lege iudicium redditur in eos quibus Evangelium annuntiatum est, Rom. 2. 16. ^a *ἡ ἐν ἀγγελίᾳ* hic & Rom. 10. 16. est Evangelium ut à Deo profectum recipere, & secundum id instituere vitam. ^a *Qui penas, &c.* ^a *Διδοῦναι πόνον* ^a *Qui penam pendent, five luunt*, P. Be. Pi. Er. II. Ti. &c. Sic *δίκης τίνουσι* Euripides Iphigeniæ in Tauris. Idem in Phryxo, *πῶλον ἐτίθει*. Theodectes, *τίνουσι πόνον*; alius, *τίνουσι ἀποβάς*. Sic *ἡμῶν τίνουσι*, Prov. 27. 12. ^a *δίκην τίνουσι* ponitur pro passivo, *punientur*; sicut Latine dicitur, *Interit à valentiore*, h. e. interfectus est. ^a *In, &c.* ^a *ὁλεσθαι αἰώνιον* ^a *Exitium, vel Interitum*, (Extremam notat animæ & corporis perditionem P:) *æternum*, Mo.**

- Er. II. sic P. Be. &c. Explicat qualis sit futura poena, nempe quæ gravior nulla, *ὁλεσθαι*, ut 1 Thef. 5. 3. alibi *ἀπώλειαν*, Matth. 7. 13. Rom. 9. 22. Phil. 3. 19. *αἰώνιον*, sicut *πῶς αἰώνιον*, Matth. 18. 8. & 25. 41. Judæ 7. *κρίσιν αἰώνιον*, Marc. 3. 29. ^a *A, &c.* ^a *ὁλεσθαι, &c.* ^a *A facie Domini*, Er. Mo. Be. Pi. &c. vel, *A præsentie Domini*, sub. *damnati*, P. vel, sub. *expulsi*, Be. Pi. nempe terribili illà voce, *Abite à me, &c.* Mat. 25. 41. Nec enim dicit *ὁλεσθαι*, sed *ἀπὸ*; de quo discrimine vide 1 Joan. 2. 28. ^a *Intelligit faciem judicis irati*. ^a *Be. Facies*, pro *ira* quæ in facie apparet, Psal. 34. 17. 1 Pet. 3. 12. ^a *Coram Domino*, quem cum summo tremore conspiciet, &c. ^a *Indicat, tum, 1. facilitatem quæ damnabuntur: non opus erit longâ disceptatione, nam conspecto tantum judice convicti erunt in suis conscientiis, &c. tum, 2. causam damnationis futuram in ipsis, quia tales scilicet erunt, ut præsentiam Domini sustinere non possint. ^a *Ab hinc designat causam, ut Rom. 1. 7. 2 Cor. 1. 2. & alibi sæpe. Si quæris, inquit, unde illa poena? A Christi facie; i. e. à præsentia: quæ sola sufficit ad perdendum impios: vel, ab ore, à sententia. Sic ^a *ἀπὸ προσώπου*, sed in bonam partem, habes Act. 3. 19. Videntur autem hæc verba sumpta ex Esa. 2. 10, 19. ^a *Et à, &c.* ^a *Καὶ ἀπὸ τῆς δόξης, &c.* ^a *Et à gloria roboris, five potestatis ipsius, Be. Pi. Val. V. Er. &c. Et potente ipsius gloriâ, P. vel, magnificentia per quam judicatum exsequitur. ^a *Δόξης ἰσχύος*, pro *δόξης ἰσχύος*, per Hebraismum: vel, pro *ἰσχύος ἐκδόξης*, per Hypallagen. ^a *Cum* (Tum, inquit, fiet id, quod dixi, *cum*) ^a *venerit glorificari* (vel, *ut glorificetur*, P. Pi. i. e. gloriosus appareat: ^a *in sanctis suis*, (quibus gloriam suam communicat: quod nimirum fiet, dum eos ad gloriæ suæ similitudinem evehet, adeoque in illis gratiam, potentiam, bonitatem patefaciet, &c. ^a *admirabilis fieri, &c.* i. e. Ut admirandus appareat, &c. ^a *Bis idem dixit more Hebræo. Cum Christus credentes eosdemque sanctos suos in summam claritatem evehendo, admirandam ex hoc facio gloriam consequetur. Gravatur dolorem felicitatis alienæ conspectus. ^a *ὁμαλῶδες* hoc sensu habes 2 Reg. 5. 1. Esa. 61. 6. Sap. 8. 12. Sirach. 38. 3. ^a *Quia, &c.* ^a *ὅτι ἐπιστῶν, &c.* ^a *Hæc verba plerique cum parenthesi legunt, [sic P. Be. Pi. Mo. Gom.] & sequentia illa, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, connectunt cum prioribus P: recte: Intelligit enim diem iudicii, ut tædium moræ & dilationis gloriæ minuat, Luc. 21. 19. & impatientiam frænet. Possunt tamen absque parenthesi legi, si modò Enallagen in *ἐπιστῶν* admittamus; & illa, *in die illo*, ad fidem aut testimonium Pauli referenda sunt. Sed hoc alienius esse res ipsa ostendit. [Alii tamen sine parenthesi legunt, ut Er. Ti. Tre. ex Sy. Ar.] Hoc rectius. Quod generaliter de sanctis dixerat, nunc ad ipsos accommodat, q. d. In omnibus sanctis, etiam vobis, *quia testimonium nostrum*, i. e. prædicatio nostra, (quam testimonium vocat, quod non sua inventa, sed divinitus accepta, tanquam testes fideles, traderent ac docerent:) *fide susceptum est à vobis in die illo*, vel, de die illo: vel, à vobis cum spe retributionis in illo die percipiendæ: vel, à vobis respicientibus in illum diem, scilicet adventus Domini, de quo dixi, *Cum venerit, &c.* Syrus legisse videtur, *ὅτι ἐπιστῶνται, quia fides adhibebitur testimonio nostro de vobis in die illo*. Nam hæc inter se connectit, quasi Paulo in illo die idoneo futuro teste Thessalonicensium fidei. Sed nullus Codex sic legit. Sensus est, *Quia die illa planè probatum erit, illud testimonium quod nos vobis attulimus*, nempe de futuro iudicii adventu. ^a *ἐπιστῶν* primùm, pro *ἰσχύι*, firmum, seu ratum, factum est, quia quæ talia sunt iis credi solet: deinde, est Aoristus significans rem quæ illo tempore de quo agitur exacta erit, quomodo rectè hic accepit Syrus. Sicut contra per Futurum enunciat quod nunc præsens est, sed olim ut futurum expectabatur, Matth. 11. 14. *ἐπ' ὧν, ἡμεῖς, ut ἡμεῖς ἐπ' ὧν, Luc. 10. 9. id est, eis ὧν, ut & Demosth. loquitur. ^a *In, &c.* ^a *Εἰς, &c.* ^a *In, vel Ad, quod* (vel, *Quapropter*. ^a *ἐν τῇ ἡμέρᾳ* Syrus. Vel, *In quo*, Vulg. scilicet die: Non placet, quia genus discrepat. ^a *Εἰς* hic sumitur, ut Heb. 7 in voce *ἐν*, q. d. *eis, ad quid*. ^a *In, vel Ad, quam rem*, V. Me. sic Zeg. vel, *In quem finem*, Zan. vel, *Cujus rei gratiâ*, P. Be. Pi. vel, ut fidem testi-******

monio nostro habere perseveretis: vel, ut etiam in vobis Christus, cum venerit, glorificetur, &c. ^b) etiam (q. d. non solum predicamus, sed etiam ⁱ) oramus pro vobis, Mo. Er. Pi. &c. Id petentes quod sequitur ^k. Suo exemplo excitat eos ad easdem preces ^l. Vide Col. 1. 3, 4 ^m.
 ¶ Ut, &c. ⁿ *Ὁς ὑμῶν ἀξιοῦν — ὃς πάντες οὖν πάντων ἐνδοξίαν ἀγαθωτέρως, &c.* Id est, ἀγαθωτέρως ἢ ἐν αὐτῇ ἐνδοξίᾳ. Vide Luc. 2. 14 ⁿ. [Verba sic reddunt:] *Ut vos dignetur* (vel, *dignos habeat*, Er. V. Significat, dignitatem hanc, quā digni reddimur vitā aeternā, passivē tantum in nobis hāerere, activē autem ad Deum referendam esse ^o: vel, *dignos reddat*, G. Pi. Itā exponimus ex Eph. 4. 1. Et itā accepit hic Syrus, utens eodem verbo quod est Col. 1. 12 P.) *vocatione*, (sub. *sua*, E. ex Vulg. vel, sub. *istā*, ut articulus indicat, nempe Dei ^q; *vocatione* eā quā per Evangelium contigit ^r. *Vocationem* hic intellige, non ad fidem quam antea habebant, sed ad perseverantiam ^t, quā Deus efficaciter facit ut perseveremus: nam qui perseverant, digni habentur à Deo, &c. ^u. vel, metonymicē intellige, pro gloria cōlesti, ad quam vocamur ^v, sicut *spes* pro re sperata ^x. Sensus, Ut Deus gratiam vocantem, quā vos ad Christi fidem, & salutem, vocavit, conservet, augeat, perficiat, &c. ^y. & impleat (vel, compleat, P. Pi. &c. perficiat, Er. Zan. G. Similem significationem vocis *πληρύνω* habes Rom. 8. 4. & 2 Cor. 10. 6 ^z.) *omnem* (vel, *omne*, Er. V.) *bonam voluntatem* (vel, *bonum propositum*, Er. Ti. V. *libitum*, Be. *beneplacitum*, Er. Pi. *gratuitam benevolentiam*, Il. Pi.) *bonitatis*, (sub. *sua*, P. Be. Pi. &c. sub. *in vobis*, V. G. quō vos ab aeterno ad illam gloriam elegit ^a: completur autem illud in hac vita maxime per donum perseverantiā ^b: vel, *omnem bonitatem sibi gratam*, G. quod jam olim ipse ex gratuita in vos bonitate decrevit ^c; quā jam incepit in nobis operari, & quācunque praeordinavit ad salutem nostram, quālia multa esse indicat voce *πᾶσαν* ^d. Sufficiebat hic *ἐνδοξίας* nomen, addit autem *ἀγαθωτέρως*, [vel] quia nunquam sibi satisfacit Paulus in singulari hac Dei bonitate praedicanda ^e: vel, ut hoc beneplacitum discernat à beneplacito iustitiā ^f.) & *opus fidei* (sub. *impleat*, id est, perficiat, & ad finem perducat ^g; servet, provehat, augeat, ad opera excitet, contra tentationes fortem efficiat ^h. Enallage numeri pro *opera fidei*. Sic & 1 Thes. 1. 3. Ea demum opera Deo placent quā ex fide nascuntur ⁱ. *Opus fidei* hic vocat, vel, 1. ipsam fidem, quā est opus Dei, ut *fides* subjectum notet ^k; h. e. fidem vivam cum omnibus suis qualitibus, & effectibus ^l; operantem vestram fidem ^m. Vel, 2. actum virtutis fidei & confessionem, ut 1 Thes. 1. 3. ut *fides* causam efficientem designet ⁿ; patientiam in adversis, per quam maxime virtus fidei relucet ^o, & de qua sermo fuit in praeced. ^p) *in virtute*, Mo. vel, *per virtutem*, i. e. per Spiritum ^q: vel, *potenter*, P. Be. Pi. G. Sic Col. 1. 29 ^r. *in*, vel *cum*, *potentia*, Pi. scilicet *sua* ^s. Ut enim haec compleantur, opus est potentia, non nostra, sed Dei propria ^t.
 12. Ut, &c. ^u *Ὁς ὑμῶν ἀξιοῦν, &c.* *Ut glorificetur* (vel, *celebre fiat*, Er. V. Verbum *ἐνδοξάζειν*, pro *δοξάζειν*, habuimus & supra v. 10. & [in Græco] Exod. 14. 4. & 33. 16. Esa. 14. 25. & 49. 3. &c. ^v.) *nomen Domini* — (etiam in hoc seculo ^w.) *in vobis*, Mo. P. Be. Pi. ut summa illa conjunctio & participatio capitis & membrorum expressius declaretur ^x: vel, *per vos*, Er. V. G. per vestra opera ^y, maxime verò per Christianorum perpeffiones, Joh. 21. 19. Vide Joh. 12. 28. Gal. 1. 24. 1 Pet. 4. 14 ^z. Nam fides, amor & constantia fervorum omnia pro domino tolerantium, magna profectò gloria domini est ^a.
 ¶ Et vos in illo] Itā P. Be. Pi. vel, *per illum*, Er. &c. i. e. per Christum; idque sive in hoc seculo, sive, ut alii volunt, in futuro ^b; dum iisdem donis cōlestibus fruamur, quibus & Christus, cui quoque gloriosum hoc est, ut omnia ejus membra eadem gloriā ornentur ^c. Nam sicut fervorum virtus gloria domini est, itā è diverso dignitas & excellentia Domini servos efficit gloriosos ^d. Nihil gloriosius est quā optima de causa pati pessima.
 ¶ Secundum gratiam Dei, &c.] Phil. 1. 29 ^e. Et hoc non ex meritis nostris; sed ex gratia Dei & Christi ^f. Nè quid sibiipsis tribuant, totum refert ad gratiam ^g: q. d. Hoc ipsum, quod opera fidei editis, quibus glori-

ficatur Deus, &c. totum hoc fit per gratiam Christi, non vestris viribus ^h.
^h Me.

CAP. II.

1. **R**ogamus, &c.] De voce *ἐρωτάμεν*, vide quā ad 1 Thes. 4. 1. & 5. 12. Latinismus est, *ἐρωτά*, pro *precor*, quia Latini *rogo* dicunt. Vide Matth. 15. 23. Joh. 14. 16. Act. 23. 20 ^a. ¶ Per, &c. *ὑπὲρ ὑμῶν, &c.* Per (vel, Propter, Reut.) *adventum Domini*, Er. Ti. P. Be. Pi. Il. Tre. ex Sy. Ca. i. e. per Dominum venturum ^b. Habet formam obtestationis ^c, vel juramenti ^d, q. d. Obtestor vos per fidem ac spem vestram de adventu Domini ^e: quā verè expectatis Dominum, &c. ^f. Sic Homerus, Il. ^g. *Καὶ μὴ ἔσθ' ἡμῶν πατρός, &c.* Et ipsum ora per patrem, &c. ^h. Sic *ἔσθ'* esset pro *ἵνα* ⁱ.
 20. Ὑπὲρ respondet Hebræo *לְךָ*, pro *בְּעֶכָּר*, id est, propter ^j. Al. De adventu, &c. Vor. Ham. Camer. Ὑπὲρ hic est positum pro *ὑπὲρ* ^k, ut 2 Cor. 8. 23, 24. & 1 Thes. 3. 2. in Manuscripto ^l, ut materiam seu rem de qua agitur notet ^m. Quoad adventum, &c. zeg. Quantum ad articulum apud vos controversum, nempe de adventu Christi, attinet ⁿ. Adventum hic intelligit, non primum, sed secundum & gloriosum ^o; eum ipsum quem verebantur ut terribilem ^p, nempe ad iudicium ^q. Παρουσία Christi potest, ut alibi diximus, de iudicio Christi in Judæos intelligi, secundum locutionem Scripturæ satis usitatam: ubi illud iudicium Christo tribuitur Matth. 21. 44. Joh. 5. 22. & apertissime, Luc. 19. 12, 14, 27. ubi voce *ἐπεὶ λθὲν*, ut rediret, notatur quod hic voce *παρουσία*, *adventus*. Amant quoque Sancti scriptores easdem ferme voces usurpare de iudicio universali & de iudicio in populum Judaicum, quod hoc illius sit imago & arrhābo. Sed cum Paulus crediderit non multò post excidium Judaici statūs secuturum excidium universale, nihil mali est si *παρουσία* hic accipiamus pro utroque Christi iudicio, tum in Judæos, tum in humanum genus ^r. Al. Παρουσία τῆς Κυρίας hic, sicut & Jac. 5. 7, 8. significat adventum Christi ad excindendos Judæos ^s. Non placet. De die novissimo agi hic liquet, 1. Ex collat. 1 Thes. 4. 15, 16, 17. ubi de Finali scribit adventu Christi, qui cum Resurrectione conjungitur: nec sine magna vi aliud tempus, aut alia res, h. l. accipi potest ^t. Sed non constat, hanc phrasin illum locum respicere: Nam post descriptionem finalis illius iudicii usque ad finem cap. 4. sic inchoat cap. 5. *περὶ τῶν χρόνων, &c.* tanquam de re aliqua tunc instante, & satis illis nota ^u. 2. Ex eo quod tam ferio eos obtestetur, &c. *ne mente dimoveantur, &c.* prae metu scilicet instantis hujus casus. At excidium Hieros. Thessalonicenses tantopere afficere attingere non poterat ^x. 3. Quod *παρουσία Christi* de ultimo Christi adventu semper, quod sciām, in N. T. intelligitur, ut 1 Thes. 2. 9. & 3. 18. & alibi. Sed & Luc. 19. de eo agi constat, tum ex collat. Matth. 25. 19. *post longum tempus rediit*: tum, quia tunc prēmia poenāque servis distribuit, &c. ^y.
 40. ¶ Et, &c. *Καὶ ἡμεῖς ἐκινῶμεθα ὑμῶν ὡς ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e *ἂν* ^f *ἂν* ^g *ἂν* ^h *ἂν* ⁱ *ἂν* ^j *ἂν* ^k *ἂν* ^l *ἂν* ^m *ἂν* ⁿ *ἂν* ^o *ἂν* ^p *ἂν* ^q *ἂν* ^r *ἂν* ^s *ἂν* ^t *ἂν* ^u *ἂν* ^v *ἂν* ^w *ἂν* ^x *ἂν* ^y *ἂν* ^z *ἂν* ^a *ἂν* ^b *ἂν* ^c *ἂν* ^d *ἂν* ^e <

sicut Heb. 10. 25. & 2 Macc. 2. 8. ut *ἐπ' αὐτόν, in ipsum*, sit propter ipsum, quomodo *ἐπ' ὑμᾶς, super vos*, sumitur Jac. 2. 7. poterit hæc verba referre ad liberam illam conveniendi, non tantum in singulis urbibus, sed & ex multis terrarum locis, facultatem, quæ excisâ Judæorum gente, quæ Christianos ut novum genus & tertiam sectam ubique erat calumniata, Christianis contigit Vespasiani Titique temporibus, de quo vide Tertul. & Euseb. [eorumque verba in G. Et sic quidem interpretatur Ham. nostras, eisdem ferè verbis.] Hoc est *συνέχου, convenire, congregare*, in Edicto Norbani, & apud Philonem sæpe, aut, quod idem valet, *συνάγειν*, aut *συνεχρῶν*, quod sæpe Christianis vetitum editis veterum Imperatorum & Præsidum, concessum à Constantinoⁱ. Sed coacta hæc sunt. Non constat, tantam Christianis libertatem tunc datam fuisse: nec de conventibus tanquam pluribus, sed de congregatione tanquam una, eaque insigni ac notoria, agit Paulus: nec *ἐπ' αὐτόν* sign. propter ipsum^k.

* Simp.

2. *Ἦν, &c.* *Εἰς τὸ μὴ παύειν σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πόλεως*] Nè *civitas* (Indignitatem rei à temporis, quo rectè instituti sunt, brevitate exaggerat, sicut Gal. 1. 6^l. vel, *Nè facile, G. Me.*) *dimoveamini* (i. e. patiamini vos de jici^m: Metaphora à fluctibus marinisⁿ: quâ jactatio illa mentis significatur, cujus vi tandem à veritate receditur^o. *Σαλευθῆναι* est *ψυλ*. Vide Act. 17. 13 P.) à *sensu*, Mo. Vulg. vel, *intellectu*, Er. Zeg. vel, à *mente*, Er. II. Ti. P. Be. sub. *vestro*, vel *vestra*, Vulg. Er. V. h. e. à fide Evangelii, quam mente percepistis^q: vel, *de sententia*, Ca. E. *ab illa sententia*, G. Vor. Me. seu fide hujus articuli^r, nempe quam me docente imbibistis^t; non adeò vicinum esse quàm putabatur excidium gentis, sed aliquas res magnas debere præcedere priusquam Deus in Judæos, deinde & in humanum genus, ultionem suam exerceret^t. Est itaque hîc Synecdoche^v, & Metonymia subjecti^x. Nè hîc expono *sententiam*, ut Rom. 14. 5. 1 Cor. 1. 10. Sic & Job. 7. 19. & 33. 16. & alibi^y. Vel, *in mentibus vestris*, Tre. ex Sy. vel, à *soliditate mentis*, Ar. q. d. Nè finite vosmet impostorum fraudibus communi sensu priuari & ad insaniam rapi^z. ¶ *Neque, &c.* *Μὴτε θροῖσθε*] *Neque turbemini*, Er. Ti. P. V. Zeg. vel, *terreamini*, Be. Pi. Sic & Matth. 24. 6. Marc. 13. 7. Hoc ideo addit, quia si quod periculum improvisum adveniat, magis terret^a. Futurum judicium etiam piis terrorem incutit^b, 2 Cor. 5. 10. At quis hujc terrore locus, si de Judæorum excidio agebatur? Quid Macedoniæ cum Judæa, Thessal. cum Hierosolymis? quid commune Christianis cum periculo rebellium Judæorum? Imò Grotius ipse suprà dixerat, *Exspectabant Christiani Urbis Templique excidium, non tantum ut documentum veracis Magistri, sed & ut calamitatum, quas ab Judæis multas pertulerant, solatium*: Cur ergò suo terrentur solatio^c? ¶ *Neque per Spiritum*] Divinum scilicet & Propheticum^d, h. e. illius prætextu^e: per aliquem afferentem se hac de re habere revelationem^f, à Spiritu Sancto profectam^g. *Πνεῦμα* vocatur omnis Prophetia, five verè illa à Deo sit, five talis esse dicatur, 1 Cor. 12. 8. 10. 1 Joh. 4. 1, 2, 3. Quia verò quidam falsò sibi induebant Prophetarum nomen, jubentur Christiani explorare Prophetias, 1 Thes. 5. 21. Nulla autem Prophetia recipienda erat quæ adversaretur dictis aut Christi, aut Apostolorum, quos pro se audiri Christus voluerat^h. ¶ *Neque per sermonem*] Scil. nostrum, vel à nobis profectumⁱ; vel, cum apud vos essem, vel in præced. Epistola^k. Neque rumoribus de nobis, quasi aliud nunc diceremus quàm antehac diximus. Est *ῥῆμα*. Intelligendum enim *ὡς δι' ἡμῶν*, tanquam per nos. Nam multi falsa docentes Apostolorum auctoritatem suis dictis præscribebant^l. ¶ *Neque per epistolam tanquam per nos*] h. e. Meo jussu aut nomine^m, sub. scriptam, P. Be. Pi. Duobus modis docebant Apostoli, verbis, & per Epistolas. Multi etiam Epistolas fabricabant sub eorum nomine. Unde ista cautio infra 3. 17ⁿ. ¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὅτι ἐρχόμενοι, &c.*] *Quasi* (vel, *Quod quasi*, Mo.) *instet* (i. e. statim venturus esset^o, nempe hoc anno: nam *ἐρχόμενος* hîc dicitur de re præsentis, ut Rom. 8. 38. 1 Cor. 3. 22. Gal. 1. 4. Heb. 9. 9. קרוב. Solent autem quæ planè proxima sunt velut præsentia enunciari, ut diximus ad Matth. 26. 28. ubi multa at-

* G.
* Pi.
* Pi. Vor.
* G.

* Be.

* G.
* E. sic
Simp.

* Simp.
* E. Me.
sic Ham.
* J. Cap.
Ham.
* V. sim.
Pi. Vor.
Be.
* Pi. Vor.
Be.

* G.
* Me. ex
E. Ham.
* Ham.

* G.

* Er. E.

* G.

* Ham.

ulimus exempla P. Sed solent etiam per Præsens tempus enunciari, vel, quæ certò, vel, quæ non ità multò post, futura sunt, præsertim si dimidium temporis destinati effluxerit. Sic Christus dicitur in præf. temp. *venire*, nempe ad extremum judicium, Joh. 5. 21. Sic & mors cuilibet nostrum instare & imminere dicitur. Quid, quòd de Judæis dictum erat præced. Epistola, *venit super eos ira ad finem* q?) *dies* (vel, *dies ille*, Be. Pi.) *Christi*, P. Be. Pi. i. e. vel, 1. dies excidii Hierosolymæ quæ *dies Domini* magna dicitur, Act. 2. 20^r. vel, 2. dies extremi judicii^t; qui *dies Christi* dicitur Luc. 17. 24. 1 Cor. 1. 8. & 5. 5. 2 Cor. 1. 14. Phil. 1. 10, 11, 16. 2 Pet. 3. 10. & *dies illa*, 2 Thes. 1. 10. qui etiam intelligitur Joel. 2. & Act. 2. ut demonstrat salutis æternæ, eo die omnibus Christum invocantibus dandæ, mentio, cæteris tunc æternum pereuntibus^t. Atqui dicitur dies Domini *ἐρχομαι*, Jac. 5. 8. 1 Pet. 4. 7. Fateor, sed qui dicit *instare*, multò certius aliquid definit, & quasi tempus præfigit^v. Negat Paulus instare diem Domini, nempe suo seculo, & intra propinquum certumque tempus, quod falsi Prophetæ determinaverant. Non autem hîc negat, quòd alibi affirmatur, ut 1 Cor. 10. 11. Jac. 5. 8. 1 Joh. 2. 18. diem illum appropinquare, vel, esse illa novissima tempora, quomodo vocat tempus N. T. non quòd finis mundi mox futurus esset, sed quia tunc omnes typi & Vaticinia V. T. finem acceperunt, & nullæ adhuc expectandæ erant mutationes, aut novæ patefactiones in Ecclesia, &c. ¶ Hanc autem opinionem tam sollicitè piis eximere studet Paulus^x, nè cum viderent diem Domini longius differri; aut impatientiâ deficerent^y, aut omnia (de adventu Christi, & suâ glorificatione^z) pro fabulis ducerent^a.

10

20

30

40

50

60

70

3. *Ne quis vos seducat ullo modo, Κατὰ μυστήρια τῶν πονηρῶν*] *Secundum illum modum*, Mo. scil. persuadendo Christum statim esse venturum^b. Quò minùs falli possent, repetit illis quæ coram dixerat de duabus magnis tentationibus quæ præcedere id tempus debebant, quarum prior à vi Imperii proficisceretur, altera à falso Doctore eximio^c. ¶ *Quoniam, &c.* *Ὅτι ἐὰν μὴ ἐλθῇ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κυρίου*] Est hîc Apophorese^d, five oratio elliptica, ex fine^v. præced. supplenda^x: nam aut initio aut fine *περιτομῆς* deest, *illud non eveniet^f*; vel, *non adveniet dies Christi*, P. Vor. Be. Pi. Zeg. Gom. ex Oecum. *Quoniam si non venerit discessio* (vel, *defectio*, P. Be. Pi. Camer. Tre. *defectio illa*, Er. Ti. V.) *primum*, Mo. vel, *prius*, P. Be. &c. Locus hic totus propheticus est, ideòque obscurus. Quam *ἀποκάλυψιν* hîc intelligit Paulus^g? Resp. 1. Defectionem ad Gentilismum^h. Sed eo tempore Gentilismus obtinebat, & paulatim abolendus eratⁱ. Resp. 2. Defectionem à Romano Imperio^k: id quod Paulus exprimere noluit, nè Romanos offenderet^l. Alijs hoc non placet: 1. quia Gentes jam olim ab illo defecerunt, nec tamen venit Antichristus, qui post hanc Apostasiam venturus significatur^m: 2. quia *ἀποκάλυψις* in S. S. magis sonat defectionem spirituales quàm politicamⁿ. Resp. 3. Impietatem Caii Caligulæ: *ἡ ἀποκάλυψις*, id est, *illa impietas de qua locutus vobis fui*. *ἀποκάλυψις* hîc impietatem quandam eximiam significat, respondetque Hebræis vocibus *מַעַל* & *מַרְד*, pro quibus & *ἀσέβεια* poni solet, diciturque etiam de iis qui Deum verum non agnoverunt. Sufficit enim ad *ἀποκάλυψιν* quòd agnoscere eum debuerant. Unde & Chaldaei in Cantico Trium puerorum dicuntur *ἀποκάλυψαν*. Sic Antiocho, qui typus Caii, tribuitur *מַרְד*, Dan. 8. 12. (quod defectionem à vero Deo significat, sicut & *מַרְד*, Deut. 13. 5.) nomen deductum à verbo quod per *ἀπίσταν* vertitur, Jer. 32. 8. Ezech. 20. 38. alibi verò per *ἀσέβεια*. Augustus & Tiberius neque Templo, neque Synagogis, Judæorum quicquam nocuerant: quin & sumptus fecerant ad victimas pro se & Imperio Romano offerendas, & multis Edictis libertatem religionis suæ Judæis firmaverant ut ex Phil. & Jos. apparet. Ab horum bonis hac in parte institutis defecit Caius, Deumque verum directè oppugnavit, & quidem summa cum impietate, quæ in sequentibus depingitur, planè velut in re præsentis, ità ut difficile sit ullam reperire Prophetiam cui exitus exactius respondeat^o. [Alijs hæc sententia non placet:] 1. Magna hæc est in tanto viro *ἀναρχία* & *ἀνισότης*. Paulus enim hoc scripsit multis annis post Caii mortem, teste Baronio

* G.

* Simp.

* G. sim.
Ham.
* Me. sim.
E. Vor. Pi.
Zeg.

* Simp.

* Be.

¶ Reut.
* E.
* Be. sim.
Ham.
* E.
* Be. sim.
E.

* E. Me.

* G.

* G.

* Vor.

* G.

* E.

* Q. in

Cam.

* Cam.

* Al. in

Cam. Hi. &

Caj. in E.

* Hi. in E.

* E. ex L.

* & Aquin.

* E.

* G.

men errorum & scelerum patronus est; qui Leges Divinas tollit, aut earum vim relaxat; qui indignissimos peccatorum reatu solvit, contra verò innocentes ac sanctissimos condemnat, eorum cædibus Caligulæ & Nerone longè immanior, qui idolorum cultum inducit; qui omnia sibi in omnes licere putat; quodque omnium est pessimum, Christi nomen in tantis peccatis præfert, &c.ⁿ. Innumera, eaque nequissima, Paparum, qui sanctitas vocantur, scelera describunt scriptores Pontificii^o. Sed obstat, quod Apostolus hic describit unam singularem personam, ob articulos in Græcis præpositos P: dicitur enim ὁ ἀνδρῶν, ὁ υἱός, ὁ ἀντικείμενος, &c.^q. Sed inane hoc est effugium^r. 1. De uno homine hoc intelligi nequit, nisi si quis à Pauli seculo ad diem usque iudicii superstes maneat^t. 2. Articuli sæpe redundant, nec vim habent, ut Matth. 12. 35. ὁ ἄγαθὸς ἀνδρῶν. Marc. 2. 27. Sabbathum factum est διὰ τὸν ἀνδρῶν. Sic Luc. 4. 4. & 11. 24^t. 3. Articulus hanc emphasin habere potest, ut insignem hunc Antichristorum ordinem à vulgaribus hæreticis & Antichristis distinguat^v. 4. Articuli non semper sunt restrictivi ad individuum aliquid. Vide 1 Joh. 2. 22. & 4. 3, 4. & 2 Joh. v. 7. ubi ὁ ἀντίχριστος, item ὁ πᾶς, aliquoties de multis numero differentibus Antichristis & impostoribus usurpatur^x. Sic infra v. 6, 7. τὸ κατέχον & ὁ κατέχων de Romano Imperio & Imperatorum successionem ipsimet Pontificii intelligunt; qui etiam ὁ πᾶς τῆς πέτρας, Matth. 16. 18. de Pontificum successionem intelligunt^y. Sic Dan. 7. 17. & Apoc. 17. 10. Rex ordinem Regum declarat; & Heb. 9. 7, 25. ὁ ἀρχιερεὺς Pontificum seriem^z. ¶ Filius, &c. ὁ υἱὸς τοῦ ἀπολείας] Filius, inquam, ille perditionis, P. Be. Pi. id est, homo perditus^a, perditissimus^b, perditione dignissimus^c, æternæ perditioni destinatus^d. Hic titulus Judæ datur, Joh. 17. 12e. Idem est quod filius mortis, 2 Sam. 12. 5^f. & significat hominem qui dignus sit pessimè perire; quod & Caio evenit. [Vide G.] Occurrit ἀπολείας, gens perditionis, Sirach. 16. 10^g. 4. Qui, &c. ὁ ἀντικείμενος] Adversarius ille, ut 1 Tim. 5. 14^h. Qui sese opponit, Pi. sic P. Be. nempe Deoⁱ, & Christo^k; ratione, tum, 1. personæ, cujus gloriam violat: tum, 2. membrorum, seu Ecclesiæ, quam oppugnat ac persequitur^l. Qui adversatur, id est, ἰσχύς, qui per ἀντικείμενος explicatur ab Aq. & Sym. Gen. 26. 21. & à Chrysost. 1 Reg. 5. 4. Absolutè cum ponitur, significat adversarium Dei, ut Matth. 16. 23^m. quomodo eximè vocatur Diabolusⁿ, 1 Pet. 5. 8°. & qui eum imitantur^p; & primogenitus Diaboli^q, Antichristus ille, 1 Joan. 2. 8^r. Optimè id Caio convenit, qui perpetuo destinatoque proposito Deum oppugnavit, &c.^t. Notandum autem Antichristum, ejusque satellites, non apertos, sed occultos & intestinos Christi hostes esse, qui sub Christi nomine Christum oppugnant. Apparet id, 1. ex Joan. epist. 1. & 2. ubi nomen Antichristi de hæreticis usurpatur; 2. quod Antichristianismus mysterium iniquitatis dicitur, infra v. 7. vide & Apoc. 17. 5. & Antichristum Scripturæ describunt ut Planum, & Impositorem, five Pseudopphetam, infra v. 10. Joan. epist. 2. v. 7. Apoc. 13. 14, 19, 20^t. ¶ Et, &c. καὶ ἐσται ἐμὲν ὅτι πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα] Et effertur (vel, sese effert, J. Cap. sic P. Be. Pi.) adversus (vel, super, live supra, Er. V. Vulg.) omnem qui dicitur Deus, aut numen, Er. Ti. sic P. Be. Pi. &c. vel, cultus, five veneratio, Er. Val. vel, quod colitur, Vulg. vel, religio, id est, religione aut cultu dignus^v; i. e. tam verum quàm falsum Deum, ut oppositio & distinctio ostendit^x; tam Judæorum, quàm Gentium^y: jactat se quocunque Deo majorem^z. Sumptum hoc ex Dan. 11. 36. ubi sermo de Antiocho, qui omnes Gentium deos egregiè sprexit, eorumque templa diripuit, cui paria fecit Caius. Tantum cautionis & interpretationis causâ addidit Paulus, λεγόμενον, quâ notâ Gentium deos designat, 1 Cor. 8. 5. nè quis illos de quibus hic agitur deos esse crederet. Rectè Paulus Cui impietatem hinc colligit, quod omnibus quos ipse pro diis habuit & haberi volebat se prætulit, etiam Jovi, cui dicebat Homericum illud, Ἡ μὲν ἀνὰ τὴν ἡἷρα σὲ, Me perime, aut ego te: ac si qui dubitarent an major Jove esset, eos pessimè tractavit. Σεβασμα est omne id per quod Deus colitur, ut Act. 17. 23. Qualia sunt Tempia, Simulacra, Sacrificia, &c. Hæc omnia

Caius aut eripuit diis, aut instituto sui cultu supergredebatur: insignia deorum erepta diis sibi attribuit, modò fulmen tenens processit, modò caduceum, &c. Sacrificiis non contentus vulgaribus, aves sibi raras & immensè pretii jubebat mactari. De his vide Dionem, Sueton. Phil. &c.². Al. Rectissimè hoc dicitur de Simone Mago, qui se omni Deo seu vero seu falso prætulit. De eo sic Iren. 1. 20. Hic à multis quasi Deus glorificatus est, & docuit se apud Judæos quasi Filium, in Samaria quasi Patrem, & in reliquis Gentibus quasi Spiritum S. descendisse; Esse se sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater, &c.^b. Al. De Judæis hoc verum, quorum Scribæ se extulerunt, 1. supra Deum verum, cujus mandatis suas prætulerunt traditiones, Mat. 15. 6. 2. supra Magistratus, ut ostendit 2 Pet. 10. Judæ v. 8^t. Al. Evexit se super Deum, &c. non verbis aut aperta professione, nam & fraude usus mox dicitur, & alioqui nullam sibi in Templo Dei fecisset fidem; sed factis & reipsâ, quomodo illi Deum negabant, Tit. 1. 16^c. Per Deum autem, &c. hic intelligit Magistratus^d, Reges & summos populorum magistratus, qui à Deo sunt, Rom. 13. 1, 2, 4, 6. & dii, ac dei filii dicti, Psal. 45. 6. & 82. ideoque hic addidit vocem, λεγόμενον, ut significaret eos, licet verè sint dii, teste 1 Cor. 8. 5. tamen si cum Deo vero conferantur, adeò sunt illo inferiores, ut verbótenus tantum dii esse videantur. Maluit autem hic deos dicere quàm Reges, tum, ad majorem istius superbiæ atque insaniam declarandam; tum, ut in Prophetiis mos est, obscuriore loquendi ratione^e. Σεβασμα autem h. l. non culturam significat^f, aut ea quæ cultui inserviunt; sed Personam^g, five id quod colitur^h, quomodo & Θεὸν pro Deo diciturⁱ. Ostendit hoc, 1. particula ἢ, aut, quâ distinguitur à λεγόμενον Θεὸν^k, & tanquam Synonymum ejus ponitur^l, declarationis ergò^m, hæc voce magis quàm deorum appellatione ad homines significandos accedenteⁿ, q. d. Aut quod, quamvis homo sit, tamen colitur ut Deus^o. 2. Idem vocis significatus alibi, ut Act. 17. 23^p. σεβασματα, i. e. idola & dæmones, ut rectè Th. ut patet ex collat. v. 16. & 22. Sic & Sapient. 14. v. 20. & in Photio, epist. 162. τὰ εἰς ἐμῶν δυνάμεις σεβασματα, δειῶ, &c. & rursus, probro affectu suum ipsius σεβασμα, Deum^q. Hinc & Imperatores σεβαστοὶ dicuntur, Act. 25. 21, 25. & alibi. Jure autem vocem, σεβασματα, de illis usurpat, quibus honor & cultus ultra communem hominum sortem deferitur. Significat Paulus fore, ut iste longè majorem cultum & venerationem sibi deferri velit quàm Regibus, &c. Vel, si mavis, omne σεβασμα in cælis & in terris intelligas: hoc tamen de rebus tantum & factis ipsis, non de dictis & externâ specie, intelligendum est; cum iste religiosissimus deorum cultor videri voluit, & novos deos invexit, &c. Dan. 11. 38, 39. sensusque est, ipsum nullius metu tangi, nullas vel deorum, vel hominum, leges curare^r. Non dicit, ipsum se efferre supra omnem qui est Deus, h. e. supra Deum verum, quo nihil majus vel superius cogitari potest, sed supra omnem qui dicitur Deus; dicitur, inquam, in Scriptura, ubi dii dicuntur & Angeli, ut Jud. 13. 21, 22. Psal. 8. 5. & 97. 7. collat. cum Heb. 1. 6, 7. & Principes, ut Exod. 22. 18. Psal. 82. 1, 6. Joh. 10. 34. Σεβασμα autem hic idem quod σεβαστοί, Augustus, h. e. Imperator. Super hos omnes Papa se effert. Non in spiritualibus solum Papa est major Imperatoribus vel Regibus, sed etiam in temporalibus, ait Aug. Triumph. Super Imperatores & omnes Reges jurisdictionem omnimodam vice Christi obtinet, ait Bellarm. Quare & illum Reges Regum appellant, & Dominum Dominorum: Papæ potestatem tribuant deponendi Reges & Imperatores, transferendique Regna & Imperia. Imperatores & Reges Papæ ministrant in processionibus, in missa, in mensa, ipsumque ut Numen quoddam venerantur. Papa potestas, ait Antoninus, est major omni potestate creatâ, extenditque se ad cælestia, terrestria, & infernalit. Quin etiam Christo se æquat^s, imò præfert, quantum ad omnia illius officia, ut abundè probavi^t. Pontificii dicitur afferunt, auctoritatem Ecclesiæ, & in ea Pontificis majorem esse quàm verbi Dei, five Scripturæ; Papam etiam dispensare posse cum lege & præceptis Dei ac Christi. Adde quod Papæ sibi arrogat ea quæ Deo propria sunt, cultum nempe, attributa & titulos Dei. Omnipotentiam

tiam Pontificiam celebrat Aug. Triumphus. In Glossa Juris Canonici jussu & auspiciis Gregorii 13. correcta atque edita, vocatur Papa, Dominus Deus noster. Recipit Papa adorationes, quas admittere noluit Petrus, Act. 10. nec Angelus, Apoc. 22. Ut merito dici possit, se extollere supra omnem qui dicitur Deus, &c. ¶ Itā, &c. ^{Down.} ^{Ως αὐτὸν εἰς τὸ ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καὶ Σίμου} Adeo ut ipse in templo Dei seu Deus sedeat, Ti. sic Er. Il. P. Ca. Be. Pi. Tre. ex Sy. Ar. eis vādv dicitur pro εἰς τὸ ναὸν. Sic Marc. 11. 17. εἰς αὐτὸν ἔειπεν & Joh. 1. 18. ὁ αὐτὸς εἰς τὸ ναὸν, &c. Sic Plutarchus dicit, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν θεόν; & Plato, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν θεόν. Græcos etiam in hoc imitantur Latini. Sic Plautus, Mibi in mentem fuit, &c. b. [Et hoc dictum intelligunt, vel, 1. de Caio:] Itā ut tandem sese collocet in Templo Dei. καὶ οὕτως hinc transitive sumo, ut 1 Cor. 6. 4. Eph. 1. 20. Sirach. 10. 14. & 11. 1. & 12. 15. & apud Lxx 1 Sam. 2. 8. & 30. 21. & apud Thucyd. Plut. &c. Unde sequitur, aut scribendum αὐτὸν, (quod liberum nobis, cum veteres Codices istas spirituum, quas vocant, notas non habuerint:) aut αὐτὸν sumendum pro εἰς αὐτὸν, ut sæpe fit. Templum Dei hinc intelligo cum Hi. Aug. & aliis Templum Hierosolymitanum, quod templum, vel domus Dei, sæpius vocatur, tum in V. T. tum in Novo, ut Matth. 21. 12. & 26. 61. Luc. 1. 9. & merito: Erat enim id unum in omni Orbe Templum Deo vero sacratum ipsius jussu. [Sensus ergo est,] Non contentus sprevisse eos qui dicebantur dii, eorumque cultum, contumeliosus esse voluit etiam in verum Deum. Jussit Caius, magnis additis pœnis, jussumque repetiit, & Petronio Præfecto Syriæ præcepit, statuam sibi sub nomine Jovis Optimi Maximi poni in Dei Templo, nempe in intimis Templi adytis, ut referunt Josephus, Philo, Hieron. [vide G.] Id quod non Judæos tantum, sed & Christianos maximo dolore afficebat, ideo quod scirent Templum illud esse Deo suo dicatum; ipsi quoque Templum illud sæpe adirent precum, aut etiam sacrificiorum, causā, ut videre est Act. 2. 46. & 3. 1. & 5. 42. &c. Recte autem dicitur Caius semet posuisse in Templo, quia simulacrum suum ibi collocari jussit. Nam simulacro nomen dare ejus quem refert, receptum est apud omnes gentes. Quamquam autem morte præventus destinata impia Caius non implevit, recte tamen id fecisse dicitur, ad quod faciendum nihil omisit. In rebus enim atrocibus, fecit quisque quantum voluit, ut Seneca loquitur. Juvenalis, de perjurii cogitati pœna, ait, Has patitur pœnas peccandi sola voluntas. Et Matth. 5. 28. adulterium commississe dicitur qui id egit ut adulterio potiretur. Sic offerre dicitur, qui offerre vult, Matth. 5. 23. Heb. 11. 17. Jac. 2. 21. Maxime verò id locum habet in criminibus per quæ directe læditur Majestas Dei corda introspicientis: Νόστην γὰρ ἰσχυρὰ τὸ πρῶτον τὸ νοεῖν, hinc tantumdem velle & facere est c. [Aliis hæc sententia non placet:] 1. Nihil cogit ut ad Enallagen ullam in voce αὐτὸν decurramus, neque verisimile est tot res simul in una sententia variasse. 2. καὶ εἰς semel [vel bis] in N. T. est collocare, at sedere passim significat. 3. Non verisimile est, Paulum, ad Gentiles conversos scribentem, templum Dei vocare voluisse Templum Hieros. cujus religionē jam soluti erant: vide Joan. 4. 21. Act. 7. 48. & 17. 24. neque illud sic dictum puto in ullo N. T. loco post prædicatum inter Gentes Evangelium. Nam quæ citat G. ad hoc tempus non pertinent d. 4. Perperam voluntatem faciendi sumit pro facto, cum id nunquam factum sit. Alioquin dicemus, Regem Hispaniæ subegisse Bataviam, Julium Cæsarem à Pompeio victum, &c. quia illi omnem lapidem moverunt ut illa facerent. Voluntas quidem peccandi hominem coram Deo reum peragit, & sufficit ad pœnam f; sed nihil hoc ad complementum Prophetiarum g: neque hoc ad fidem prædictionis tuendam sufficit, si non hominis illius pœnitentiā, sed solius Dei providentiā, impediatur effectus, ut hinc factum h, Caio interea à Charea confosso i. 5. Hoc Caii propositum mysterium iniquitatis non erat, sed manifesta species Impietatis, qualem quisque primo aspectu intelligeret k. [Hæc de prima sententia. 2. Intelligunt de Simone Mago:] Cum Simonem constet pro Deo summo habitum fuisse, cultumque incenso, sacrificiis, &c. dubitari nequit quin ista in locis ad cultum veri Dei sacratis ipsi præstita fuerint †. [3. Intelligunt

de Antichristo: Sensus est, q. d.] Non solum ita impius erit in Deum, sed etiam adeo fallax, ut in Ecclesia sedem figat ac dominetur, divinam sibi auctoritatem arrogans l. Templum autem hoc, in quo sedebit Antichristus, est, vel, 1. Templum Hieros. vel, 2. Templum Christianorum n, q. d. in quocunque Templo Deo dicato o. Vel, 3. In Ecclesia p; quæ templum & domus Dei sæpe dicitur q, ut Zac. 6. 13. Mal. 3. 1. Heb. 3. 6. Apoc. 21. 3. & 1 Cor. 3. 17. 2 Tim. 3. 15. 1 Pet. 2. 5. Et hoc templum spirituale templo illi materiali jam successerat, &c. r. Utitur autem h. 1. nomine Templi Dei, potius quam Ecclesiæ, ut alluderet ad Templum Hieros. utque hoc significaret, quod sicut Templum illud, olim Deo dicatum, licet postea hominum scelere in speluncam latronum versum, vetus tamen nomen aliquandiu retinuit, propter primum illum & verum ejus usum; pari ratione, Ecclesia in qua Antichristus sedet Templum Dei dicitur, quod olim à Deo plantata, & Christo dicata, fuerit, quamquam jam nomine duntaxat & titulo Ecclesia sit; quomodo adultera aliquandiu uxoris nomen retinet. Vel, Fideles in Ecclesia Antichristi delitescetes, quos ille captivos detinet, sunt Templum Dei. Vel, sedere dicitur in Templo Dei, habito respectu ad jus illud quod ipse sibi arrogat in omnes Christianos. Augustinus quoque illud, εἰς τὸ ναὸν vertit adversus templum, ut sensus sit, eum non in Ecclesia Dei sessurum & dominaturum, sed adversus Ecclesiam Dei veram insurrecturum v. Quod hinc dicitur, tanquam Deus, Papæ inprimis congruit, qui toties Dei nomen admittit, nec adulescentes compescuit, &c. x. ¶ O-stendens, &c. ἀποδεικνύοντα, &c.] Ostentans (vel, Pre se ferens, P. Be. Pi.) se esse Deum, Er. Ti. &c. vel, quod sit Deus, Er. Est hinc ὅτι εἰδέναι, ut Matth. 26. 54. 1 Cor. 11. 17, 23. & alibi sæpe. Verbis factisque semet ostentantem pro Deo y, divinam quandam auctoritatem usurpantem z. Voluit Caius major hominē credi, ait Dio. simil. Jo. Philo. [Vide G.] Hinc autem ἀποδεικνύοντα positum est pro ἀποδεικνύοντα i. e. nomen effectus datur consilio a. Is certe pro Deo se ostentat, qui b jactat, se Ecclesiam pro suo arbitrio regere, leges condere, legum divinarum vim dissolvere, cœlum quibus velit claudere vel aperire, se errare non posse, nemini in terris rationem reddere teneri, &c. qui quotidie dicitur, Sanctissimus Dominus noster, non minori impietate quàm quod olim de Domitiano dicebatur, Dominus & Deus noster se fieri præcepit b. 5. Num, &c. οὐ μνημονεύετε, &c.] Annon meminitis, quod cum adhuc essem apud vos (περὶ valet apud, ut Joh. 1. 1. Factum autem id in Syria: nam ibi fuit Paulus cum à Cæsarea iret in Ciliciam, Act. 9. 30. Et illi è Judæa ejecti primum in Syria vixere; sed ibi quoque orta vexatione longinqua adierunt loca c. Sed totum hoc est ex divinatione. In Syria, inquis, hoc dixit. At cur non Thessalonicæ? nam ad Eccles. Thessal. scribebat. Et cur in Syria, potius quàm in Arabia, &c. d? Quasi verò Ecclesia Thessal. in Syria primum fuerit collecta, atque ex solis ex Syria profugis coacta? Nempe cum dicit, non inordinate nos gessimus inter vos, & cum essemus apud vos, cap. seq. 7, 10. non intelligi debet, cum essemus Thessal. sed sic, cum essemus in Syria cum quibusdam ex vobis, qui nunc cœtui Thessal. se aggregarunt. Quanta hæc ἀβυσσος? Sed & Paulus ipse testatur se iis prædicasse, ipsosque Evangelium recepisse antequam ad eos scriberet, 1 Thes. 1. 5. h) hoc dixerim vobis? P. sic Be. Pi. &c. q. d. Non nunc primum hæc dico, ne nunc me ista comminisci putetis lucrandi temporis causâ f. Sed de eo monendi non erant, adeo enim isti de Christi adventu non dubitabant, ut eum jamjam instare crederent g. Sensus est, Cum hæc vobis præfens dixerim, non debebatis commoveri rumoribus dicentium instare diem Domini h. 6. Et, &c. καὶ νῦν τὸ κατεχόν διδασκε] Et nunc obstatum scitis, Mo. vel, quid obstat, Il. P. Ca. Pi. vel, quid retineat sive detineat, Er. Il. Ti. Tre. Be. vel, mo-retur eum, G. Be. scil. Antichristi adventum i, vel paterfactionem k, seu apertam dominationem l; & diem judicii m. Τὸ κατεχόν idem quod μοχλὸν κατεχόν, sicut sæpe neutrum nomen etiam de personis ponitur, quatenus ex personæ res sunt. Vide Col. 1. 20. κατεχόν respondet Hebræo מָלַךְ, Gen. 24. 56. & מָלַךְ, Gen. 39. 20. & 42. 19.

& 42. 19. & 71 Ruth. 1. 13. quæ omnia morandi ac detinendi habent significationem. Sic & Luc. 4. 43. Rom. 1. 18. *κατέχειν* accipitur, vel, pro *καλῶς ἐμπε-
νέχειν* (*impedire*;) vel etiam, pro *κρατῆν*, rerum po-
tiri. Qu. Quid hic τὸ κατέχειν, & v. seq. ὁ κατέχειν?
Resp. 1. Spiritus Sanctus, qui suā gratiosā præsentiā ar-
cet Antichristum: sed cum offensus hominum peccatis
discedet, is reiectus erit: confer v. 10 P. Resp. 2.
Hoc distribuo inter Claudium Imperatorem, qui edicto
suo, Act. 18. 2. Judæos coercuit, & Paulum, qui la-
boribus suis indefessis, dum libertate suā frueretur, Apo-
stasia & illusionibus Judæorum obicem posuit. Vide
Act. 20. 29. 2 Tim. 1. 15. Resp. 3. Conjunctio Apo-
stolorum atque Christianorum cum Judæis, quorum
etiam ritibus ad tempus utebantur, ut Judæos lucraren-
tur, Act. 16. 3. & 21. 26. quæ conjunctio Gnosticis
impedimentum exhibuit, & prætextum iis ademit Judæ-
os exasperandi adversus Christianos. Cum autem Apo-
stoli à Judæis, tanquam hominibus contumacibus & de-
speratis, discesserant, & ad Gentes se converterant,
hoc Judæos vehementer irritavit; & Gnosticis ostium
aperuit, quo unā cum Judæis odium suum in Christum
Christianosque ostenderent, eosque persequerentur, &c.
Hinc orta Apostasia multorum à Christo, indeque acer-
bissima odia, &c. Non placet: 1. Obstacle hoc
antè auferendum erat quàm Simon appareret. Simonis
autem revelatio decem ferè annis antè facta est quàm
hæc Epistola scripta. 2. Obstacle hoc jam antè ob-
latum erat, ut liquet ex Act. 13. 46. Resp. 4. Luci-
us Vitellius: qui, cum Paulus hæc scriberet, Syriam &
Judæam tenebat, [eratque] vir apud Judæos gratio-
sus & magnis exercitiis imperans, cui propte-
rea facile fuisset, si tam graviter Judæorum animos
exasperasset Caius, eorum tutelam suscipere & provin-
ciam sui facere juris. Ideo Caius, antequam propo-
situm exsequeretur, tempus exspectabat quo L. Vitellius
è provincia decederet, & successorem acciperet Petro-
nium, cui non erat par autoritas. Non placet: 1.
Quo pacto Caius reveritus est Vitellium, quem, ubi li-
buit, provinciā decedere jussit? quod hic sine cuncta-
tione fecit. 2. In hoc negotio adiutorem potius,
quàm adversarium, habuisset Vitellium. Ridiculè
sanè Paulus monuisset eos, Vitellium obistere nè Caligu-
la se Deum appellet. Resp. 5. Illa ipsa Apostasia, de
qua v. 3. quæ, quoniam tristis erat & odiosa, non erat
hic nominatim repetenda; quæ, inquit, non solum
diem Domini præcedet, sed & adventum Antichristi.
Resp. 6. Per illud intelligit Romanum Imperium sive
Imperatorem; in plena sua majestate, & in sua sede,
Romæ florentem ac degentem: [quo rerum statu] la-
tebit & coercetur dominatus Antichristi, qui in ea
urbe sessurus prædicatur, Apoc. 17. 9, 8. Mens Apo-
stoli est, non prius revelandum esse Antichristum quàm
deletum ac dissolutum sit Romanum Imperium. Id
verò Paulus aperte dicere noluit, nè calumniam pateret-
ur, quasi Romano Imperio, quod æternum fore spera-
batur, malè optaret, & occasionem præberet perse-
quendi Christianos. Hinc bis testè, obscure & gene-
ratim obstaculi meminit, nec semel exprimit, cum reli-
qua omnia obstacula tuto declarari possint. ¶ *Ut is*, &c.
Εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ εὐαγγελιστικῇ (scil.
adversarius, de quo modò dictum: vel, *Donec*, J. Cap.)
suo tempore (vel, *suo præstituto tempore*, Be. i. e. tempo-
re ejus revelationi & adventui ex peculiari Dei consilio
præstituto, q. d. Ut non nunc, sed suo demum tempore)
revelatur, P. Pi. &c. Notatur consilium Dei ista omnia
gubernantis. Sensus, Scitis quid obstat quò minùs in lu-
cem prodeat, qui tamen suo tempore aderit; quid obstat
quò minùs existat ille suo tempore, i. e. jam existat, jam-
que sit ejus tempus. Est & hic passivum pro reci-
proco, *Ut se aperiat*, i. e. animum suum prodāt, ut
ἀποκαλυφθῆναι sumitur Luc. 2. 35. 1 Cor. 3. 13. *suo tem-
pore*, post annum nempe unum & alterum ex quo hæc
scripta sunt: idque non sine provida Dei dispensatione,
ut Luc. 22. 53. Joh. 7. 30. & 8. 20. Ut scilicet pess-
imum ingenium non antè denudet quàm Deo id visum
erit permittere. Verùm, cum de re futura agitur, vi-
cinum tempus verbis istis, *suo tempore*, significari non
solet. Vide Gal. 6. 9. 1 Tim. 6. 15. Dixisset potius Pau-

lus, ut brevi tempore reveletur, si de Caii mox secuturis loquebatur facinoribus P.

P Simp.

7. Nam, &c. Τὸ δὲ μυστήριον ἡδὴ ἐνεργεῖται & ἀνοίγεται]
Jam, vel Nunc, enim peragitur (vel, patrat, Faber
in Er. agitur, Ca. cuditur, G. *Ενεργεῖται* sumitur hic
passivè, ut 2 Cor. 1. 6. & 4. 12. & in Hesychio. Vel, agitur,
Gom. ex Tertul. vel, agit, Er. Ti. Ar. exercet, V. operatur,
Mo. Vulg. efficax est, Æth. incipit efficax esse, Tre. ex Sy. *Ενεργεῖται* & activè & passivè su-
mi potest, sensu prorsus eodem manente.) *mysterium* (vel,
mysterium illud, Be.) *iniquitatis*, P. Er. Mo. &c. vel, *iniqui*, Tre. vel,
illius abolitionis legis, totiusque cultus Domini: vel,
impietatis hujus, Pi. i. e. quod ad impietatem pertinet, quæ
ἡδὴ Hebræis, ἀνομία alibi, alibi ἀσέβεια Græcis
Hebræa vertentibus. Hypallage hic est, pro, *iniquitas
mysterii*, seu mystica & arcana; iniquitas latens, quæ
aliquando in publicum proferetur, & palam grassabitur,
nimirum per eum quem mox vocat *iniquum illum*. [Hoc
etiam variè explicant & applicat: 1. De Caio.] *Jam arcana impietatis istius
molitiones ponuntur*, nimirum id jam suadente Heli-
cone atque aliis Egyptiis nebulonibus, quos describit
Philo. Tale est illud Taciti, *Intra Albanam villam
sententia Messalini strepebat*. Ostendit & quæ futura
erant, & quæ in abdito jam struebantur, sibi à Deo re-
velata; nec de rebus se loqui post se & eos quibus scri-
bebat orituris, sed quarum causæ, quanquam maxime
latentes, nascerentur. Chrys. in 2. serm. De Eleemo-
syna, his verbis de Imperatorum aliquo agi rectè sentit:
in eo tantum decipitur quòd pro Caio accipiat Neronem.
Μυστήριον vocatur quicquid arcanum est, vel, quòd ig-
noratur. Sic Esa. 24. 17. 17 Th. vertit *μυστήριον* quæ
vox & in Danielis versione est aliquoties. Vocantur
hoc nomine Regum arcana, Tob. 12. 6. & aliorum,
Sirach. 22. 22. & 27. 16, 17, 21. 2 Macc. 13. 21. b.
[Aliis hæc non arrident:] Nimis abscedit à recta my-
sterii significatione. Mysteria enim, cum sumuntur fe-
quiori sensu, vocantur arcana religiosa, quæ nefas est
efferre in vulgus; & quæ astutè & artificiosè sunt con-
texta. At Caligulæ meditata impietas caruit artificio,
& stolidia fuit vecordia. Quòd si quæcunque clam fi-
unt vocantur mysteria, cædes occulta & adulterium sic
appellari possint. [2. De Gnosticis:] Horum *ἀνομία*
(quæ voce & atrociam illorum scelera, libidines, perjuriam,
idololatriam, &c. & præcipuè acerba illorum in Chri-
stianos odia, ut Matth. 24. 12. denotantur) nondum
quidem aperta erat, sed clam & in arcano agebatur, tan-
dem eruptura, &c. Non placet: Quicquid de Simone
fit, de Gnosticis non constat, eos aut habitos esse, aut
vendidisse se, Deos, multoque minùs in Templo ullo
dici sedisse ut Deos. Ad illos ergò non pertinet hæc
Prophetia. 3. De Judæis, de quibus exponitur 1 Joh.
2. 18. & 4. 3. nec de aliis quibusvis intelligi potest. 4.
De Antichristo: qui *μυστήριον* dicitur Apoc. 17. 5. b.
Etiā autem nondum venerat Antichristus in persona sua,
jam tamen aderat in emissariis & præcursoribus suis;
in spiritu & auctoribus, qui illi viam pararunt ac fun-
damenta straverunt, doctrinam & moribus Ecclesiarum
jam tum sensim inclinantibus; dum variæ hæreses jam
diffeminantur, & scandala fiunt; dum sensim Christi
religio spiritualis in carnalem traducitur cultum, &
superstitionibus polluitur, & (quod ab Ebione, Ce-
rintho, &c. factum) Judaismi & Ethnicismi feminibus
permiscetur, & ad utriusque placita accommodatur;
dum Ecclesiarum Episcopi dominatum sensim in Eccle-
sia affectarent, de superioritate ac dominio contenden-
tes, qui non mediocris sapor erat spiritus Antichristi-
ni P. Etiam Pauli tempore in Ecclesiam irreperant
communio sacrorum idololatricorum, 1 Cor. 10. 14, 20.
cultus Angelorum, ciborum & matrimonii interdictio,
corporis superstitionosa afflictio, cultus Dei arbitrarius &
humilitatis species, aliæque plurimæ; ut videre est
1 Cor. 7. 9. Gal. 4. 10, 21. & 5. 4. Col. 2. 16, &c. 9.
Vide & Rom. 16. 17. 1 Cor. 1. 11, 12. & 3. 4, 21, 22.
& 4. 6, 7. 1 Tim. 3. 1, &c. Quæ deinde ita succre-
verunt ut tandem Antichristum invexerint. Omnium
seculorum hæretici, dum prætenso Christi nomine,
Christum & Ecclesiam ejus oppugnarent, Antichristo
viam sternebant, ejusque erant præcursores; ut clare do-

cet Johannes, qui, 1. epist. 2. 22. & 4. 3. eos, nomine cum suo principe communi, *Antichristos* vocat. *Iniquitatis mysterium* omnes improbos, omnia mortalium flagitia, interpretor. Sunt enim scelesti homines quasi velites & præcursores Antichristi. Sensus ergo est, Antichristum tum demum in lucem proditurum, cum ad eum usque gradum hominum scelera pervenerint, qui divinâ providentiâ fixus & constitutus est. Dicitur autem *mysterium*, quia abditum est, & soli Deo notum, quamdiu statuerit hominum flagitia tolerare. Hoc *mysterium* Papatu est, cuius *fundamenta*, Primatus scilicet in Ecclesia, non Ordinis modò, sed Jurisdictionis & Autoritatis, etiam Apostolicis temporibus jacta sunt, ut liquet ex Gal. 1. & 2. Ubi omni ope nititur Paulus, ut se æquet iis qui tum *Columnæ* habebantur, nempe *Jacobo, Cepha, & Joanni*; ubi etiam notanda sapientia Pauli, qui Zebedæi filios sejungit, & in medio Petrum collocat, &c. Sensus hujus loci est, q. d. Impius iste dominatus Antichristi in Ecclesia Dei jam occultè serpit. *¶ Ut qui, &c.* *Μόνον ὁ κατέχων ἀρτὶ ἐὼς ἐν μέσῳ γίνονται*] *Tantummodo si is qui nunc detinet, tolleretur è medio*, Tr. ex Sy. *Supereſt tantum, ut qui nunc tenet, è medio tollatur*, Ca. *Uſquedum fiat rex tantum è medio remotus*, Ar. *Hoc ſolummodo quod nunc detinet è medio tollatur*, Q. in V. *Solum hoc tempore detinens, donec de medio tollatur*: i. e. Solus hodie Christi adventum detinens ac remorans, donec per ipsius Christi adventum tollatur. *Si tantum is qui nunc detinet è medio tollatur*. Ità Trajectio est in particulis illis, *ἀρτὶ ἐὼς*, pro, *ἐὼς ἀρτὶ*. Vel, Ellipsis est, ex cognato verbo, *κατέχειν*, supplenda. *Tantum qui nunc obſtat* (vel, tenet, sive retinet, Vulg. Er. Il. Ti. Be. vel, obtinet, Er. Be. i. e. rerum potitur: vel, detinet, Camer. sub. obſtabit, Il. P. Pi. J. Cap. vel, sub. retinebit, vel, obtinebit, Be. vel, sub. teneat, Vulg. vel, obtineat, Er. Ellipsis hîc est, qualis 2 Cor. 1. 6. & 2. 10. & 5. 13. c.) *usque dum è medio sublatus fuerit*, P. Pi. &c. vel, fiat, Mo. Est hîc Ellipsis vocis *exſpectandum*. Et conſtrui debet, *ἐὼς ὁ κατέχων ἀρτὶ γίνονται ἐν μέσῳ*, donec amoveatur, nempe à provincia, is qui hæcenus moratur, illud nempe consilium. Non longius differetur malum quàm donec L. Vitellius qui nunc Syriam & cum ea Judæam tenet, indè disceſſerit, ſucceſſorẽque acceperit. Is enim *magnum ſibi nomen pepererat*, inquit Dio; eratque præterea favens Judæis, ut apparet ex remiſſis vectigalibus, & ſtolâ Pontificali Sacerdotibus in custodiam datâ, teſte Joſepho. Quare non mirum ſi viro tali eam provinciam obtinente, nihil ibi novare auſus eſt Caius. *Ἐν μέσῳ γίνονται* non tantum dicitur de eis quæ intereunt, verumetiam de eis quæ amoveantur, vel, quovis modo auferuntur, ut Act. 17. 33. & 23. 10. præſertim quæ antea impedimento fuere, ut 1 Cor. 5. 2. Sic in Græco Eſa. 57. 2. & in Demosth. *ἐν μέσῳ ἀνελθόν* d. Al. Donec tollatur Claudius per mortem, & Paulus per incarcerationem. Al. Donec Imperii Romani majestas aboleatur: id quod reverâ circa annum Christi 600. partim in Oriente per Mahometem, partim in Occidente per Bonifacium 3. & ſequentes Pontifices, magis ac magis perfectum fuit: donec evertatur Imperium Romanum: donec Imperator Romanus, propriè ſic dictus, qui ſedem Imperialem habeat Romæ, illinc aut amotus ſit, aut deletus: id quod factum in Auguſtulo Imp. Rom. quo per Odoacrum oppreſſo nullus ampliùs Romæ Imperator fuit. Et ab eo ſtatim tempore Papa partes ſuas egit in Occidente, magnamque potentiam ex illius ruinis ſibi conquiſivit. *Donec è medio fuerit*, vel, 1. propriè, ut hæc phraſis locum notet, ut Matth. 13. 49. Act. 17. 33. h. e. Romæ ſedem & imperium habere deſierit: vel, 2. figuratè, ut phraſis interitum notet, ut Col. 2. 14. h. e. donec collapſum fuerit imperium illud: quo ſtante ac vigente, Antichristi tyrannis latuit. Hæc autem ruina Imp. Rom. facta non eſt momento, ſed certis temporum intervallis ac gradibus; deſertione Romæ per Conſtantinum, Hunnorum, &c. in Italiam irruptione, Orientis per Mahometem & Saracenos deſectione, &c. Aded ut ab aliquot ſeculis, præter nomen Romani Imperii nihil ſuperſit. 8. Et, &c. *Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἀνὴρ*] Et tunc reſcegetur, ſive revelabitur, (vel, prodet, ſive nudabit ſe, G.

i. e. apertè dominabitur, in Ecclesia ſimul & Imperio, indèque agnoſcetur:) *impius ille*, P. Pi. vel, *exlex ille*, i. e. qui Legem Dei prorsus & ex profeſſo conculcat. Locum hunc de Simone interpretor, rectè, ut puto, & ita puto ut non dubitem. In priori hujus cap. parte deſcribitur Princeps Antiocho par, qualis Caius: hæc parte Magum apertiffimè deſcribit, Diabolicis inſtructum artibus, ut multi veterum notârunt. Quis autem Magus tunc temporis Simone illuſterior? *Tunc*, inquam. Nam Theſſalonicenſes hîc inſtruit ac præmunit Paulus, non eos qui poſt 6. vel 7. ſecula eſſent exſtituri. Duæ tunc erant graviffimæ tentationes, altera per vim Principis omni vi introducentis idololatriam; altera per Magum, & quidem talem qui Chriſto de Divinitate controverſiam movebat, dogmata ſpergebat carni placentia, fidem ſine operibus ſufficere contendebat. Hæc cauſa, cur non ad eundem hominem hæc omnia referre potuerim. *Tunc*, i. e. biennio, aut triennio poſt, anno ſecundo Claudii: Solet enim *τῶτε* convertere [legendum puto, *conneſcere*] tempora etiam multò magis diſtantia, ut Matth. 2. 7. & 3. 13. & 4. 11. & 15. 12. & 17. 19. & 19. 13. 27. Soph. 3. 9. Amos 9. 11. & alibi ſæpe. *Revelabitur*: impietatem ſuam nudabit, quam hæcenus, Chriſtianis ſe aggregando, occultaverat. Vide Act. 8. 24. *ὁ ἀνὴρ, ille iniquus*, nempe alter ille, de quo itidem in Syria vobis locutus ſum. Hæcenus impium Principem deſcripſit: nunc venit ad impium Doctorem. Græci ſic vertunt Heb. *יָשׁוּעַ*, ex collat. Eſa. 53. 12. & Marc. 15. 28. Sic autem vocantur Hebræis ii qui conſultò mali ſunt. Convenit optimè Simone, ſive dogma ejus reſpicias, quod *impius* dicitur Juſtino & Irenæo, nempe *feminas indiſſerenter utendū*, ait Aug. *legem illam*, Non mæchaberis, &c. *non à Deo eſſe, ſed ab Angelis, Dei injuſſa*, &c. ſive facta ipſius, etiam effatu turpia. Hic tamen *multos deceperat*, ait Auguſt. ex Juſtino, *multos in ſuporem coegerat*, ait Iren. Quare inſignis hæc eſt nota temporis. [Aliis hæc minimè placent:] Maniſeſtam Pauli verbi vim facit G. dum ea à ſuperioribus avellit, novamque hîc rem prædici aſſerit, nempe Simonis Magi adventum: cujus nulla facta fuerat mentio. Deinde, de eodem agi homine docet, tum, 1. vox *ὁ ἀνὴρ*, ubi articulus apertè ad ſuperiora, ad ipſamque *ἀνομίαν* proximè dictam vocem reſpicit: tum, 2. ipſe rerum & verborum contextus. Prophetiam orſus eſt cum mentione *Hominiſ peccati, Filiique perditionis*; addit porro fore ut reveletur, & clandestinas jam eſſe eam ad rem molitiones; ſolumque (inquit G.) Vitellium impedire quominùs retegatur ſuo tempore, eum verò ſublatus iri, *& tunc revelabitur*, &c. Quis? Caius proculdubio, inquit. Imò verò Simon Magus, inquit Grotius. Fuitne uſquam Gentium tam ridiculum *ἀπερὸς δόκητον*, tam enormis luxatio? Tam violentis Textum diſtendit fiduculis ut falſa Reſponſa extorqueat, quibus Caius accuſetur & Simon Magus, Papa verò ſuſpicionem effugiat, quod ſit ille Antichriſtus. Qua in re aut Judicium, aut Conſcientia, Grotii, valde proſectò periclitatur. Hanc autem luxationem vitat Cl. Ham. locum totum de Simone accipiens. [Sed ſententiam ejus præſtat ex ipſius ore diſcere.] *ὁ ἀνὴρ* idem hîc indubiè eſt qui *ὁ ἀντιχρίστος*, nempe Simon & ſequaces ipſius, Gnoſtici ſcilicet, ut apparet tum ex magicis artibus, v. ſeq. quibus illuſtris erat Simon, tum ex perditione eorum prout hîc deſcribitur. Al. *Iniquus ille eſt Antichriſtus*, *exlex ille*, qui nullis legum vinculis coerceri vult; ſed omnia jura divina & humana ſuo unius arbitrio ſubjicit, & inprimis eam partem quæ agit de cultu Dei conculcat. Papa ſe Antichriſtum eſſe patefecit, ratione domini, tum, 1. Eccleſiaſtici, ſub Bonifacio 3. qui à Phoca tyranno titulum impetravit univerſalis Episcopii: tum, 2. politici, per Gregorium 7. dum Imperatores à Pontifice & conſtituuntur, & imperio exuuntur. ¶ *Quem, &c.* *Ὁν ἀναλαίσει καὶ καταγής*] Bis idem more Hebræo. Idem enim *ἀναλίσκειν* & *καταγής*, conſicere, *ἵνα*, deſtruere: Manuſcriptus autem pro *ἀναλίσκει* habet *ἀναλίσκει*. Et videtur ſumptum hoc ex Eſa. 11. 4. Eodem rursus tendunt *ſpiritus oris Domini*, & illuſtris ejus adventus; oſtendunt enim hæc quàm facile Chriſto futurum ſit illum

Pi. Vor.

Vor.

Be.

10

20

30

40

50

60

70

Simp.

Simp.

Sim. Mol.

Mor.

Mor. 753

Ham.

E. Me.

Gom. Pi.

Vor.

Vor.

Pi. Sim.

Vor.

Gom.

lum destruere, nempe quàm facile halitu oris diffatur gluma, Psal. 1. 4. aut sicut Solis adventu dissipantur nebulæ, Ose. 6. 4. Utramque similitudinem conjunctam habes Ose. 13. 3. *Παροία* dicitur de omni judicio, vel efficacia; itaque *ἀναγνώρις* & *παροία* se mutuò explicant, 2 Pet. 1. 16. *ἀναγνώρις* *παροίας*, *adventus illustratio*, est *ἀναγνώρις* *παροία*, *illustris adventus*. Sic *ἀναγνώρις* vox sumitur 2 Macc. 3. 24. *ἀναγνώρις* non semper significat aliquod quod in re conspicitur: satis enim est si per effectum vis ejus innotescat; hinc dicitur de omni *illustri* Dei facto, ut 2 Macc. 12. 22. & 14. 15. & 15. 27. quibus in locis nulla *apparitio*, sed sola Dei *efficacia*, significatur ^b. [Verba sic reddunt:] *Quem Dominus* (nempe Jesus ^c: quem hinc constat verum esse Deum: qui solus ut *Spiritu oris sui* fecit omnia, Psal. 33. 6. ita hic *Spiritu oris sui* consumet *impium* ^d.) *conficiet* (vel, *consumet*, Er. V. Pi. ita scilicet, ut suis imposturis non ita, ut antea, nocere possit ^e.) *Spiritu oris sui*, (q. d. Non arcu aut gladio, sed solo flatu ^f, jussu aut nutu suo ^g: vel, condemnatoriâ suâ sententiâ ^h: vel, sermone Evangelii ⁱ, sic dicto & Psal. 33. 6 ^k. quia sermo ex spiritu seu flatu oris constat ^l: confer Esa. 11. 9. & c. ^m. vel, Spiritu Sancto, cujus virtute fraudes ejus reteguntur. Primus hic gradus est, abolitio inchoata tyrannidis ejus ⁿ.) & *abolebit* (vel, *evanescere faciet*, Be. prorsus, seu penitus, abolebit ^o. Hic secundus gradus, perfecta ejus abolitio ^p: in æternum exitium præcipitabit ^q.) *claritate adventus sui*, Er. Ti. vel, *illustri adventu suo*, P. Be. Pi. splendore adventus sui posterioris ^r, ad judicium universale ^s: ad quod usque tempus Antichristus, sed fractus ac debilitatus, Imperium suum continuabit ^t. Sic ed redit Paulus unde fuerat profectus, exprimitque Apodofin orationis suæ, quæ adhuc intelligenda tantum fuit. Nisi veniat defectio, & homo peccati, intellige, non veniet Christus. Sed cum adhuc dubitari posset, an exorto illo, temporibus ejus venturus esset Christus, docet, Christum adventu suo iniquum illum aboliturum esse. Vocem *adventus Domini*, nos eodem ubique modo accipimus: Grotius in hoc ipso cap. alio atque alio modo, supra de Excidio Hieros. hic de Magi interitu. Porro *ἀναγνώρις* *τῆς παροίας*, per Genitivum speciei, *apparitionem* notat quæ est *adventus Christi*. Unde ipsa per se *ἀναγνώρις* vox, de Christo usurpata, semper, ut puto, apud Paulum Christi ultimum illum adventum designat, ut 1 Tim. 6. 14. 2 Tim. 1. 10. & 4. 1. 8. Tit. 2. 13. ut mirer G. vocis hujus explicationem ex 2 Macc. 3. 24. quàm ex ipso Paulo petere maluisse ^v. [Sed videamus Grotii sententiam.] De Simone hoc accipio: de quo sic Isidorus, lib. epist. 13. Ex alto miser in mortem multorum sermone celebratissimam præcepit ruit. Arnobius lib. 1. de Romanis loquens, *Viderant enim cursum Simonis Magi & quadrigas igneis Petri ore diffatas* (en ipsa ferme Pauli verba!) & *nominato Christo evanuisse* ^x. Additque, *Viderant pondere præcipitatum suo, cruribus jacuisse præfractis, post deinde perlatum Brundam*, — ibi se rursus præcipitasse, & c. ^y. Cyrillus, ex promisso Christi precum [Petri] telo dejectum ait. Similia habent Philastrius, Aug. Chrys. Pallad. & c. [quorum verba vide in G.] Bene autem dicitur Christus fecisse quod fecit per Petrum. Nam sic & *Gentibus predicasse* dicitur, Eph. 2. 17. & 1 Pet. 3. 19. Adde Esa. 49. 9. Apostoli sunt os Christi, Mat. 10. 19. Et quæ faciunt, Christi faciunt nomine, Act. 3. 6. 16. & 4. 10. 30 ^z. Sed hæc narratio mihi semper falsi suspecta fuit ^a. Cum enim hoc certamen dicatur peractum sub ocalis totius populi Romani, an rem tam mirabilem tacuissent tam celebres scriptores, Sen. Tac. Suet. Plin. Plut. & c. ^b Sueton. in vita Neronis hæc habet, cap. 12. *Icarus primo statim conatu juxta cubiculum Neronis decidit, ipsumque cruore respersit*. Hinc Legendum illud Monasticum videtur efformatum. Quod si verum hoc esset, & si ad hoc accidens Prophetia respexisset, ipse Simon proculdubio fideratus fuisset aut consumptus, non currus tantum cum quadrigis ^c. Al. Duo hic media describuntur, quibus perdendus erat ^d *ἀνὸς*, Simon scilicet & Gnostici, 1. *Spiritus oris sui*: 2. *splendor adventus sui*. Illud potentiam Evangelii notat in ore Petri & Pauli, qui cum Simone Romæ contendebant, eique infamiam & exitium attulerunt: hoc notat Excidium

um Judæorum per Romanos, quo Gnostici quoque involuti sunt ^d. Sed, cum Textus ipse sensu tenoreque continuo de uno eodemque objecto, homine nempe peccati delendo, loquatur, Simonem *Spiritu oris*, alterum verò aliquem, Gnosticos scilicet, *adventu illustri*, deleri absonum est & ridiculum; præsertim si consideremus nullam fuisse Simonis cum Gnosticis in unum corpus coalitionem, aut relationem, sed videri potius Gnosticos à Nicolaitis descendisse. His adde, si Historia Simonis vera sit, Adventusque Domini de Excidio Hieros. intelligendus, rem miram esse, quòd antiquissimi Patres, qui propinquiorem habuerunt prospectum earum rerum quæ illis temporibus transactæ sunt, completionem Prophetiæ in Simone Mago & Gnosticis cernere non possent; nos verò, qui maximè diffiti sumus ab eventis illis, adeò Lyncei essemus, ut id deprehenderemus. Quòd si crederem Simonem & Gnosticos hic perfringi, agnoscerem eos figuram hic gerere magni illius Antichristi. Rectè enim potuit Paulus etiam de magnò illo iniquitatis mysterio pronunciare, quòd & tunc aliquo sensu existeret & operaretur, in Simone scilicet ejusque sectatoribus, qui tanquam Typus fuerunt & Prælium ad miranda magni Antichristi facinora ^e.

9. *Cujus*, & c. ^f *οὗ ἐστὶν ἡ παροία κατ' ἐξέγερτα*, & c. ^g *Cujus* (vel, *illum*, inquam, *cujus*, P. Be. Pi. Relativum hic non ad proximè præcedens, *ἀνὸς*, sed ad remotius illud, *ἀνὸς*, referri debet ^h; sicut ex re ipsa liquet ⁱ.) *est adventus* (Qui, inquit, adveniet ^j.) *secundum operationem* (vel, *ex efficacia*, P. Be. Pi.) *Satanæ*, (i. e. In cujus adventu operabitur Satanæ ^k: vel, in quo ipse Satanæ efficax erit ^l. Nunc adiutorem ac promotorem ejus monstrat ^m.) *in* (vel, *cum*, P. & c.) *omni* (i. e. omnigenâ ⁿ, vel, magnâ ^o.) *virtute* (vel, *potentia*, P. Pi. & c.) & *signis* (h. e. cum potentia signorum, h. e. edendi signa, sive miracula; ut sit *ἐν δυνάμει* ^p.) & *prodigiis mendacii*, Mo. vel, *mendacibus*, P. Be. Pi. & c. h. e. fallacibus ^q. Id autem ad tria præced. referendum est, nempe ad *virtutem*, *signa*, *prodigia*. Vocantur autem *mendacia* ^r, vel, 1. ratione formæ ac speciei externæ ^s; quòd prodigia videntur esse ^t, vel opera supernaturalia ac merè divina ^u, cum sint præstigiæ ac mendacia ^v, nec vires naturæ excedant, & Satanæ virtute eveniant ^x; nec verè fiant, sed fallaciter ac illusoriè ^y. Vel, 2. ratione finis, qui est confirmatio mendacii ^z. Est hic *ἐνδρόσ*, *retrogressio*. Nam ab interitu Simonis ad facta ejus retrogreditur, ut apertius hominem designet. Ostendit quantum hoc sit quod dicit Christum tam facile effecturum, rem nempe omnibus hominibus desperatam. Quare verò? Quia Simonis illius *παροία* (quæ significat operationem per quam se nobilem fecit, *ἐνδρόσ*, *ostentum*;) comitem habuit magnam *efficaciam*; non Dei sanè, sed Satanæ efficaciter per ipsum, ut olim per Jamnem & Mambrem, agentis, idque *cum ostentis*, *prodigiis*, *portentis mendacii*; i. e. mendaci doctrinæ inservientibus, sive per quæ in errorem inducuntur homines. Vide Matth. 24. 23. & adde Apoc. 13. 14. Gravissimos autem errores sevit Simon, cum Christi facta, ut & Patris & Spiritus Sancti, ad se traheret; Christum negaret verè passum, mundum diceret factum ab Angelis veri Dei ignarîs; ab iisdem Angelis inspiratos Prophetas; gratiâ, & in ipsum fide ita servari homines ut non opus esset pia facta accedere, quippe cum naturâ actiones bonæ malæque non differrent, sed ex Angelorum illorum instituto; itaque nec martyria subeunda, sed liberos eos esse qui se sectentur ad agenda quæ velint, etiam ad idola adoranda; mortuos non iri resuscitatum. *Signa porro & prodigia* in Simonis historia dixit Clemens. De eo Justinus, *magicas virtutes edens arte Daemonum*; & mox, *qui & mira in rerum natura efficientes multis imposuerunt*. *Magici artibus utebatur*, inquit Epiphanius. simil. Theod. Aug. Tertul. & c. Cyrillus, cum promitteret Simon in calum se subvedum iri, & *Dæmonum vehiculo per aerem ferretur*. Eadem verba & de Christo usurpantur, & de Satana aut ejus ministris; ut vox *παροίας* modò de Christo per Apostolos, hic de Simone. Et *ἐξέγερτα* de Deo & Christo sæpe, de Satana hic & infra v. 11. & verbum *ἐκπύρειν*, Eph. 2. 2. Sic *ἀναγνώρις*, *σημεία*, *τέλεια*, (quæ certè non sunt præstigiæ meræ,) tribuuntur Christo, Act. 2. 22. hic verò Satanæ, ut & Matth. 24. quomodo & in Exodo Jamnes

Ham.

* Idem.

760.

* Vor. sim.

Be.

* Vor.

h. e.

* Vor. sic

Pi.

* Simp.

* Vor. Pi.

* V.

* Pi.

* Gom.

* E.

* Gom.

* Ca.

* Gom.

* Ca. sic T.

ex Cyr. &

Theod.

* Gom. sic

T.

* E. sic

Gom.

* Gom.

sim. Be. E.

Vor.

& Mambres dicuntur fecisse paria Mofi; nempe ad aliquem usque gradum Deo id sapienter permittente, ut patefieret illos qui prodigiis illis vi Diaboli factis moveri se dicerent, non propriè illis prodigiis moveri, (nam multa illis majora & Diviniora Christus ediderat;) sed dogmatis carni placentibus, quæ [ut supra dictum] Simon invexerat. Unde ergo hæc [miracula à Divinis] erant dignoscenda? Dicam. In V. T. miracula πῆς ἀληθείας (vera) erant quæ ad Deum unum ducebant; & δόξης (falsa) quæ ad plures Deos, Deut. 13. 1. & seq. in N. verò T. veridica, quæ ad Jesum Christum ducunt; fallacia, quæ alios Christos monstrant, aut alios à Christo Doctores, 1 Cor. 12. 3. 1 Joh. 4. 1. Quod enim istis locis de Prophetia dicitur, pari jure ad miracula aptandum est: nam & Prophetiæ sunt miracula. Sed & illud addendum est; Sicut Deus terminum quandam præscripsit Jamni & Mambri, ita & præfixum ab eo terminum Simoni huic Mago, & postea Apollonio Tyanæo; nempe nè omnia morborum genera subito sanarent, nè omnibus linguis loquerentur, nè mortuos ita excitarent ut diu in hac vita ab omnibus conspici possent. Cur hoc? Nempe ut siqui novos Doctores sectarentur, & dicerent se miraculis ad hoc adductos, refelli possent inde quod plura & majora fecisset Christus: unde sequebatur, illos non alia de causa semet addixisse illis novis Magistris quàm quia dogmata eorum carni blandirentur: quod etiam nunc, miraculis cessantibus, evenit. Τῆς αἰσῆς δόξης sunt ea quæ falsæ doctrinæ inserviunt. Nam quod vice Genitivi est apud Hebræos, sæpe Finem significat: quem finem explicant verba Christi Mat. 24. 24. & quod hic sequitur v. 11. Ostenta illa & prodigia Simonis magica explicata habes apud Justin. Iren. Tertul. Cyr. Theod. Epiphanius.

10. Et in, &c. Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδολείας] Et cum omni (i. e. omnis generis^b, vel, multiplici^c) fraude, five deceptione, five seductione, injustitia, Er. II. Ti. P. Pi. &c. i. e. fallaci^d. Synecdoche: *injustitia* pro *falsitate*, seu *mendacio*^e; vel, *iniquitatis*, Tre. ex Sy. *scelerum*, Ca. sic Ar. Eth. Sensus est, Non signis tantum, sed & innumeris artibus ac modis, velut blanditiis, donis, promissis, decipiet^f. Et hic Genitivus finem, vel effectum, significat. Eò enim tendebat ejus deceptio ut homines ad flagitia impelleret, aut in flagitiis detineret. Ἀδολεία inter Hebræas voces maximè respondentem habet ἰσχυρία, quod & ἰσχυρία & ἀσθενεία vertitur, comprehenditque omnia crimina graviora, quomodo hæc vox sumitur & Luc. 13. 27. Rom. 1. 18, 29. & 2. 8. & 6. 13. 2 Tim. 2. 19. Talis erat Simonis deceptio ut homines in plurima scelera impelleret: quod ex antedictis satis manifestum est. Multiplices erant ejus deceptiones, inter quas & illæ fabulæ de scorto, five Selenè, five Helene, quam *primam* ἐννοίᾳ, *cogitationem*, dicebat. Miscebat autem Judæorum Angelicolarum superstitionem cum Græcorum fabulis, quorum scripta diligenter legerat. Imago Simonis facta cultaque in figura Jovis, Selenes in figura Minervæ. Vide Irenæum. ¶ *Is, &c.* Ἐν τῇ ἀπολλωνιᾷ] In MS. τῇ ἀπολλωνιᾷ sine ἐν, ut Dativus pendeat ab ἐν ἢ παρὰ. Nec aliter legit Latinus. Est autem Præfens pro Futuro. Apud eos qui Evangelio credere noluerunt, ac propterea malè perituri sunt. Sic eadem vox sumitur 2 Cor. 4. 3. sic & 1 Cor. 1. 18. 2 Cor. 2. 15. Intelligit tum Samaritas, tum Romanos^g. In iis (vel, *Adversus eos*, V.) qui pereunt, P. Be. Pi. &c. iusto Dei judicio^h, & suâ ipsorum culpâ; h. e. in incredulisⁱ, vel reprobis^k: quos *perentes* vocat, i. e. destinatos ad perditionem, etiam in hac vita inchoandam, quomodo electi hic *salvi fieri* dicuntur, Tit. 3. 5. inchoatè scilicet. Adjicit hoc in solatium piorum, q. d. Non valebit illa fraus adversus electos, quales vos estis. Confer Mat. 24. 24. ¶ *Eò quòd, &c.* Ἀπὸ δὲ, &c.] Pro eo quòd (Ἀπὸ δὲ ὅτι) justam Dei retributionem significat^m, Luc. 12. 20. & 19. 44. Act. 12. 33. *amorem veritatis* (i. e. Evangelii; quod *veritas* dicitur Heb. 10. 26. 1 Pet. 1. 22. & *sermo veritatis*, Col. 1. 5. Eph. 1. 15. &c. qui sermo ob excellentiam & utilitatem amari ab iis debuit; ut sit, *amorem veritatis*, pro, *veritatem amabilem*. Sensus est, ex collat. v. 12. quòd ex prædicatione Evangelii charitatem illius non conceperint P. Ἀγάπην τῆς ἀληθείας per Metonymiam vocat

summum Dei beneficium in patefacienda nobis veritate, nempe Evangelica. Par Metonymia in voce ἀγάπῃ, Rom. 5. 5. Potius Pleonasmus est, *amorem veritatis*^a G. non recipere, pro, *veritatem non recipere, veritatem non amare*, duabus loquendi rationibus in unum confusis; ut 1 Pet. 3. 10. qui vult amare vitam, pro, qui vult vitam, qui diligit vitam, ut est Psal. 34. 13. non receperunt (nempe cum effectu, ut ὁμοθυμαδὸν habemus Act. 8. 14. & 11. 1. & 17. 11. 2 Cor. 11. 4. & λαμβάνειν, Joh. 1. 12. & 3. 11. i. e. repudiârunt. Meiosis t. veritatem noluerunt diligere^v.) ut salvi fierent, P. Pi. &c. eâ scilicet per fidem susceptâ^x. Poterant enim & illi servari per Evangelium y, seriò id agente Deo; & si Evangelium acceperunt, servati & ipsi fuissent. Primum Dei propositum erat ut beneficeret iis quibus annuntiatur sermo salutaris, sed hominum culpâ succedit propositum alterum^z. Hæc verba non ad eventum rei, sed ad consilium Dei, itémque propriam Evangelii naturam, referenda sunt. Hoc enim sine Evangelium prædicatur, ut credentes per ipsum serventur^a. Hoc quæsit Deus, & eo sine Evangelium miserat; sed illi suam salutem in suam verterunt perniciem^b.

11. Ideo mittet, &c. Πέμψει—ἐνέργειαν πᾶσι, εἰς τὸ, &c.] Mittet (MS. πέμψῃ, tanquam in re præsentē^c) illis (nempe incredulis, rebellibus^d.) Deus (sapienti permisso & directione^e: permittet Deus illos seduci^f. Verum non nuda, vel otiosa, permissio hæc est; sed efficax operatio, qualis supremum judicem decet. Notatur enim hic justa Dei puniitio; Pseudopphetas interdum excitantis, ut incredulitatem aliorum ulciscatur^g.) efficaciam (vel, vim, Ca. operationem, Mo.) erroris (vel, deceptionis, P. Tre. illusionis, Er. Ti. imposturæ, Mo. V. vel, efficacem deceptionem, Pi. efficacem errorem, i. e. evidentissimum & adigentem illos^h; seductionem prævalidam, qualis erat illa Simonisⁱ; fraudes efficacissimas^k, & quæ speciosè palliari solent^l; tum eruditionis ostentatione, tum signorum præstigiis, tum eo maximè quòd carni blandiantur^m. h. e. mittet hominem, qui, Diabolo efficaciter in ipsis operante, eos decepturus sit. Mittet autem, non quòd auctoritatem aut mandatum fallendi homines ei daturus sit; sed quia adventus ejus, quatenus ad puniendum peccata hominum ordinatus, erit à Deo. Nullum enim malum patiuntur homines, quod Deus non immitatⁿ. Actio Dei judiciaria hæc est, quâ peccata peccatis punit; non ea quidem efficiendo, sed sapienter ac justè dirigendo^o. Refertur hoc ad prodigia quæ Antichristus facturus est P.) ut ipsi credant mendacio, Be. &c. i. e. ita ut fidem adhibeant falsæ doctrinæ. Confer Prov. 1. 29, 30, 31. Valde enim huc pertinet. Hoc jam secundum est adversus contumaces Dei propositum, contumaciam eorum ulciscens vel subducto lumine^p. Denotatur h. l. vel, 1. eventus ipsius rei^r: ut particula, ut, sit consecutiva, hoc sensu; Ità fiet ut credant mendacio^t: vel, 2. intentio Dei punientis^u, per id quòd non tantum poena est, sed & peccatum. Vide Rom. 1. 24. &c^v.

12. Ut, &c. ἵνα κερδοῦσι, &c.] h. e. Κερδαίνειν, per Synecd. gen. usitatam^x. Ut judicentur (vel, damnentur, Il. P. Be. Pi. Ar. &c.) omnes qui non crediderunt veritati, Er. Ti. &c. sibi prædicatæ y, h. e. Evangelio^z. Ut convincantur suæ malitiæ. Cum enim talibus credant hominibus ob præstigiis quasdam, cur non Christo ejusque Apostolis potiùs crediderunt, qui tanta, tam solida verèque Divina, miracula ediderunt. Vide conferentem hæc Theodoretum^a. Et hoc accipi potest, vel, consecutivè, ità fiet ut condemnentur: vel, causaliter^b. Nam missio Antichristi, & justa horum desertio ut mendacio credant, ordinantur ad bonum justitiæ divinæ in punitione impiorum declarandæ, tanquam ad finem^c. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ἐνδεχόμενον ἐστὶν τῇ ἀδολείᾳ] Sed acquieverunt (vel, sibi placuerunt, V. Caj. Be. sic E. ei toto libentique animo indulgentes: quibus opponuntur qui ex infirmitate peccant, & quasi nolentes malum quod volunt^d.) in injustitia, P. Pi. vel, in iniquitate, V. Quæ vox sumi potest, vel, 1. per Synecdochen generis^e, ut significet mendacium, seu falsam doctrinam^f; ut percipitur ex antithesi, quæ & supra v. 10. innuitur^g: opponitur enim veritati. Sic &

a G.

b Gom.

c G.

d Pi.

e Vor.

f Pi.

g E.

h G.

i Gom.

j Vor.

k E. Vor.

l Pi.

m E.

n G. sic

o Pi. Vor.

p G.

q Gom.

r Vor. sic

s E. Me.

t Gom.

a Simp.

b G.

c Be. sic

d Pi. Vor.

e v. V.

f E.

g G. sic

h Simp.

i G.

j Vor.

k Simp.

l G.

m T.

n G.

o Me.

p Vor.

q V.

r G.

s Vor.

t V.

u G. sim.

v Be. Vor.

w Vor.

x G.

y E.

z Gom.

a Er.

b G.

c Vor.

d E.

e Gom.

f Er.

g G.

h Vor.

i Vor.

j E.

k E. sic

l Vor.

m E.

n Pi. sic

o Vor. Be.

p E.

q G. sic

r Gom.

s G.

t E.

u G.

v E.

w E.

x E. ex

y Caj.

z Be.

a Gom.

b Gom.

c sim. Pi.

d Vor. Be.

e Pi. Vor.

f Vor.

g Vor.

8c. *quæritur* est falsa doctrina, Joh. 8. 46. quia ei opponitur *veritas* i. Vel, 2. generatim; quod proprium, & usitatus est & uberius k. Placet illis vita flagitiosa, & Simonem Magum Christo præferunt; non ob miracula, quæ in Christo majora ac Diviniora, sed quod Simonis dogma com meatum ipsis faceret fruendi quibuscunque voluptatibus, etiam iniquissimis: ut ob id appareat recte eos damnari, 1 Tim. 4. 3. Idem Joh. 3. 18, 19. & 7. 17. Lactantius, *Malunt id esse scitum quo desiderii suis renunciare coguntur.* — *Incredibilia nos adferre dicunt, quia vulnerant eorum aures præcepta continentia, &c.* Clemens Romanus de Simone, *Quidam cum essent illius perniciæ digni, remanserunt in ejus disciplina* l.

13. Nos, &c. *ἡμεῖς δὲ θεοῦ ἰσχυροὶ, &c.*] Nè doctrina de justo Dei judicio, &c. fideles concuteret, eos solatur m, & à reprobis secernit n. Gratias non tantum agere se dicit, sed & debere. Vide supra 1. 3o. *Nos autem* (& multò magis vos p:) *debemus, &c.* P. Pi. ¶ *Dilecti à Deo*] Cujus effectum est electio q. ¶ *Quod, &c.* *ὅτι ἐλεῖσθε, &c.*] *Quod elegerit* (i.e. sibi separavit: Agitur hic de ea electione quæ fidem sequitur, ut Mat. 22. 14 r. Significat electionis nostræ causam non esse merita nostra, sed bonitatem Dei, quâ prior nos dilexit t. Accipiendum hoc, vel, 1. de æterno electionis decreto f: vel potius, 2. de ipsa actuali electione, quæ in tempore fit v.) *vos Deus ab initio* (vel, 1. Evangelicæ prædicationis x, sive vocationis vestræ y: vel, 2. mundi conditi, quum in Adamo lapsi sumus z: vel, 3. ab æterno a, ut Joh. 1. 1 b. *ante jacta fundamenta mundi*, Eph. 1. 4 c. vel, *primitias*, Vulg. Legit indubie ἀπαρχὴν d. Illud ἀπαρχὴν ostendit ad Judæos hæc scribi, qui *primitiæ* creditum, Rom. 11. 16. Eph. 1. 12 *.) *ad salutem*, (nempe æternam f, & animæ & corporis g; quæ verè Christianis reservatur, Col. 1. 5. 2 Tim. 4. 8. Israelitis dictum, *Dominus elegit te, &c.* Deut. 26. 18. nempe ad beneficia temporalia h.) *per sanctificationem spiritus* (vel, 1. Spiritus S. qui sanctificat nos k: vel, 2. spiritus humani, qui sanctificatur l. Pendet hoc à præced. per ellipsin, q. d. *Ad salutem* ad quam adducemini *per sanctificationem spiritus m.*) *ac fidem veritatis*, P. vel, *habitam veritatem*, Be. Pi. Hic prior Genitivus est Causæ efficientis, alter verò Objecti, ut & Phil. 1. 27. Quomodo eos separavit Deus? *Sanctificando eos per Spiritum suum.* Vide Act. 20. 32. & 26. 18. 1 Cor. 1. 2. Et quomodo pervenitur ad illum Spiritum? *Per fidem habitam Evangelio n.* Non tam finis, quàm modus seu forma, electionis indicatur. Nam per sanctificationem nostrā, & per fidem, electio ista actualis perficitur. Confer Jac. 2. 5 o. Al. Significantur effectus electionis, q. d. Elegit nos ad salutem, mediis ad eam concessis, nimirum *sanctificatione* — & *fide*, &c. P. Quæ duo, vel, sunt membra diversa, studium sanctitatis, & fides: vel, sanctificatio sumitur generatim de purificatione, quæ habitu cum fidei, tum charitatis, ingenerato, continetur, cujus effectum est fides actualis q.

14. *In, &c.* *ἡμεῖς δὲ, &c.*] *Quò* (vel, *Ad*, sive *In, quod*, Val. Ex. V. Pi. i. e. Ad quam rem, nempe salutem r, vel, fidem t: vel, *In quē*, nempe Spiritum t. Al. *ἡμεῖς δὲ* rem totam significat, nempe & *fidem* & *sanctificationem v.*) *vocavit* (nempe efficaciter, eam scil. rem in vobis efficiendo, ex v. præced. x.) *vos per Evangelium nostrum*, P. Pi. i. e. quod nos annunciamus y: sic & Rom. 2. 16. 1 Thes. 1. 5. ¶ *In, &c.* *ἡμεῖς ἀποστόλοι καὶ ἑγγύς, &c.*] Sic *ἀποστόλοι καὶ ἑγγύς*, 1 Thes. 5. 9 z. *In acquisitionem* (vel, *assertionem*, Mo.) *gloriæ* (vel, *Ad obtinendum gloriam*, Il. P. Pi. sim. Be. Ar.) *Domini, &c.* Er. Ti. Ut acquiratis gloriam Christi a, i.e. talem qualem nunc habet Christus b; vel, communionem gloriæ illius, de qua 2 Thes. 1. 12 c. nostro tamen modo d; vel, pro mensura donationis illius*. Confer Rom. 8. 17, 18 f. Al. Ut essetis acquisitio gloriosa Christi, h.e. ejus possessio, sanguine ejus acquisita h. Al. *Ut sitis gloria* (vel, *querenda gloria causâ, Ca.*) *Dominio, &c.* Tre. Ca. i.e. Ut per vos gloria acquiratur Christo h, utpote per cujus meritum ea omnia præstita sunt i.

15. *State*] Vel, *Perstate*, Pi. G. &c. constantes in fide & vocatione vestra k: nè labascite sub exilii incommodis: 1 Cor. 16. 23. Phil. 4. 1 l. ¶ *Et, &c.* *καὶ κρατεῖτε, &c.*] *Et tenere* (vel, *retinete*, totis viribus, ut vox significat m. *κρατεῖτε* hic quod κρατεῖτε, 1 Cor. 11.

2 n.) *traditiones* (Divinas scilicet; sive ad fidem, sive ad mores pertineant o, sive ad externum cultum religionis p: Sic vocat doctrinas & instituta religionis Christianæ q. Vel, *doctrinam traditam*, P. Pi. Heb. *מסורת* r. aut *קבלות*. Omnis doctrina vocatur *παράδοσις*, ut diximus ad Mat. 15. 2 r. Intelligit h. l. doctrinam salutarem; vel, *παράδοσις*, quas commemoravit 1 Thes. 2. 2 t.) *quas edocui estis, sive per sermonem*, (vivum t, à me presente traditum v:) *sive per epistolam nostram*, Mo. nempe priorem x, ad vos scriptam y. Duobus enim modis docebant Apostoli, loquendo & scribendo, supra v. 2 z. Et par in utroque auctoritas a. Et præcessit locutio, sequuta est scriptura. Multa quidem quæ dixere Apostoli, etiam scripsere, at non omnia; quia satis erat quædam in usum Ecclesiarum esse introducta, ita ut nihil opus esset & per Epistolas præcipi. In transcurso tamen & horum interdum fit mentio b. Hinc constat, non omnia quæ ab Apostolis instituta sunt esse sacris litteris comprehensa c. Imò non constat. Non enim de Scriptura integra hic loquitur Paulus, sed tantum de parte illius exigua, nempe epist. n. ad Theff. Deinde eadem Paulus dixit quæ scripsit, ut liquet ex v. 5. ideo vox *ἡμεῖς* h. l. non disjungit, sed conjungit ac copulat, sicut & 1 Cor. 13. 8. & 15. 11 d. Denique accuratè distinguenda sunt traditiones Divinæ ab humanis x, & à foetidis superstitionibus, &c. f. Confer Col. 2. 8 g.

16. *Christus, & Deus, & Pater*] Scandit oratio h. Et illud ante *ἡμεῖς* est explicatio ejus quod præcessit i; q. d. Is qui Deus & idem Pater noster est k. Sic Eph. 1. 3. & 4. 6. & 5. 20. &c. l. Præponit hic Christum, quia ejus mentionem proximè fecisset v. 14 m. ¶ *Qui dilexit nos*, (De qua Dei dilectione vide Rom. 5. 8. & 8. 37. Eph. 2. 4 n.) *& dedit consolationem æternam* (Sic vocat ex objecto, promissa vitæ æternæ o; æternam, i. e. æternis bonis innixam p, spe nempe & prægustu æternæ gloriæ q: alioqui consolatio ipsa hujus tantum vitæ est r. Sic *παράκλησις αἰώνιος*, Heb. 13. 20. *ἀπαρχὴν αἰώνιον*, Apoc. 14. 6 t.) *& spem bonam* (objectivè & emphaticè; q. d. de bonis non vulgaribus, sed præcipuis t; spem vivam & beatam, ut vocatur Tit. 2. 13. confer 1 Pet. 1. 3, 4 v. spem vitæ æternæ x, quam *bonam* vocat ratione, tum, 1. formæ, quia sincera est; tum, 2. effecti y, quia non fallit, Rom. 5. 5 z.) *gratiæ*] Vel, *per gratiam*, P. Be. Pi. &c. nempe justificantem, quæ est quali semen vitæ æternæ a; vel, gratuitò b; ut merita excludat c: favore suo erga vos d: per summam suam bonitatem. Ingentis enim bonitatis, pro brevi obsequio æterna promittere & cœlestia *.

17. *Exhortetur, &c.* *παρακαλέτω, &c.*] *Consoletur* (vel, *Excitet*, V.) *corda*, P. Pi. Inscribe ista solatia cordibus. Vide 2 Cor. 1. 4. & 7. 6. Eph. 6. 22 f. *Excitet & augeat in vobis consolationem, quam datam dixit v. præced. g.* ¶ *Et confirmet* (i. e. stabiliat vos ac perseverare faciat h: *ἰσχυρίσθω*. Vide Rom. 15. 25. 1 Thes. 3. 13. infra 3. 3. 1 Pet. 5. 10 i.) *in omni opere & sermone bono*; i. e. Doctrina & operibus k; *ἡμεῖς πάντες λόγῳ, &c.*] i. e. *ἡμεῖς πάντες*, &c. ut quæ recta sunt ea loquamini & agatis l: q. d. Det vobis, ut vos invicem & piis sermonibus & bonis operibus ædificetis, utque singuli in utroque perseveretis ac proficiatis m. Sermo pertinet ad fidem, ejusque continuationem & incrementum; opus ad vitam & fructus fidei n. Totus hic locus non obscure probat Divinitatem Christi, ejusque cum Patre æqualitatem: tribuit enim Paulus eadem opera Filio & Patri prorsus indivisum, verbis utens sing. num. *dilexit, dedit, &c.* o.

CAP. III.

1. *De cetero*] Vox properantis ad finem, ut 1 Thes. 4. 1. ubi dicta vide a. ¶ *Orate pro nobis*] Pro me, meisque collegis, Evangelii ministris b. Sic & Col. 4. 3. 1 Thes. 5. 25 c. ¶ *Ut sermo Dei* (id est, doctrina Evangelica d:) *currat*, (i. e. quàm celerrimè propagetur x, citò innotescat f; per nostram prædicationem feliciter ac sine impedimento progrediatur g. Egetia Translatio h. Hinc *cursum* Evangelii dici consuevit i.) *& clarificetur*] Vel, *glorificetur*, P. Pi. &c. h. e. approbetur

betur & laudetur^k, in honore & pretio habeatur^l, celebris efficiatur^m: quod fit per miraculaⁿ, multoque magis per inculpata vitam credentium^o. ¶ *Sicut & apud* (περὶ; hic iterum apud, ut alibi saepe p:) vos] Nempe glorificatus est. Tacita laude eos ad maiorem profectum incitat^q.

2. *Et ut liberemur* (i.e. Faciat Deus nē aut calumniis, aut etiam exemplo, nobis noceant. Sic Rom. 15. 31. *ῥῆμα* est *ῥῆμα*.) ab, &c. *Ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου*, &c.] *Ab importunis* (vel, turpibus, P. malis, Tre. ex Sy. pessimis, Ar. protervis, Il. Be. Pi. absurdis, Er. Ti. V. insolentibus, Pi. Be. Zeg. prodigiis, Er. improbis, E. *Ἀποστολὴ* est *ἰσχυρὰ*, Job. 4. 8. & 11. 11. & 36. 21. Prov. 30. 20. Luc. 23. 41. Hinc *ἀποστολὴ*, homines facinorosi, flagitiosi, quomodo id nomen in Glossario exponitur†. Intelligit eos qui sui officii nullam curam habent; qui τὰ ἀποστολὰ, i.e. absurda & minimē decora faciunt; & quidem ex mera animi malitia sive improbitate, ut patet ex seq. epitheto^x; qui nulli loco conveniunt, quales sunt hæretici^y; qui servuli sunt absurdarum opinionum^z. Notat, vel, malos Christianos, per quos infamabatur nomen Christi^a: vel, potius, Judæos, qui Paulo infensissimi erant, Act. 13. & 14. & 17. quos forsan ἀποστολὰ vocat, quia loco nusquam consistebant, sed de urbe in urbem Paulum insequēbantur, ut homines à fide averterent & Evangelii cursum impedirent. Petit ergo, nē impedire pergant, &c. b.) *& malis*, Mo. vel, malitiosis, ut Gloss. vertit^c: vel, sceleratis, sive improbis, qui probis & innocentibus πόνον, i.e. molestiam, exhibent^d: πονεῖν, sævi, malevoli, maledici, & ardentes cupiditate nocendi^e. ¶ *Non enim omnium est fides*] Non sunt omnes fidentes & verē Christiani^f, qui se tales profitentur; sed multi sunt falsi fratres, ut mirum non sit, si à talibus liberari cupiam^g. Rectē hoc, si pars præced. de malis Christianis acciperetur, quæ potius de Judæis apertē Christianam doctrinam insectantibus agit. Sic ergo cum præced. necitur, q. d. *Orate ut liberemur ab importunis*, &c. qui cursum fidei impedire conantur^h; quod non mirum, eos facere, quia non omnium, &c. i.e. non omnibus datur ut credantⁱ; non omnes à Deo electi sunt ut credant^k; non omnes ad propositum Dei pertinent vocantis ad fidem efficaci suā vocatione. Insinuat fidem, tum quoad habitum, tum quoad actum, esse singulare Dei donum, quod non sit omnibus à Deo concessum^l. Non de potentia, sed de actu, credendi hic loquitur: sicut ex serie sententiarum patet^m. Non ad omnes fides pertinet, cum sit Dei donum, Eph. 2. 8. Phil. 1. 29. & quidem peculiare electorum, Joan. 10. 26, 27. 2 Thes. 2. 13. Tit. 1. 1. Ac propterea in voluntate Dei acquiescendum estⁿ. Præoccupat scandalum, quod ex multitudinē contradicentium & protervorum oriri solet. Illi, inquit, soli resistunt veritati quorum non est fides: non autem omnibus concedit Deus gratiam fidei. Nam multi vocati, pauci electi, sunt^o. Non omnes Evangelii auditores fidem habent^p, aliqui enim credere nolunt^q. Itā orandum esse monet pro successu Evangelii, h. e. ut obsequium impetret, ut interim meminerimus, Deum non exaudiri preces nostras respectu omnium hominum promiscuē; sed eorum tantum respectu quibus in æterno suo consilio decrevit fidem dare^r. Hostilis eorum animi rationem reddit, quia fide carent multi†: Evangelium non in omnibus fidem invenit; in infidelibus autem motus excitat contrarios, impietatis, contumaciæ, &c.^t. Non omnium, &c. Atqui ad fidem vocantur omnes quibus annuntiatur Evangelium. Sic est: sed qui in vitiis sibi placent, non credent nobis, inquit Lactantius, etiamsi solem manibus gestemus. Amant opera tenebrarum, ideo lucem reformidant, Joh. 3. 20. Nolunt facere voluntatem Patris, & ideo non rectē judicant, Joh. 7. 17. Par locutio apud Clem. Alex. Strom. 5. & πάλιν ἡ γνώμη. Prudentius in Romam hymno, Scio incapacem te sacramenti, impie, Non posse cæcis sensibus mysterium Haurire nostrum. Nil diurnum nox capit^v.

3. *Fidelis*, &c.] Idem sensus qui 1 Cor. 1. 8, 9. 1 Thes. 5. 24^x. Verax & constans est in promissis^y: ideo quos in suorum numerum recipit non deseret, nisi ipsi sibi deesse velint^z: ideo vos confirmabit, nē excidatis. Dices, tum certi erant de perseverantia & salute sua. Resp. Certi erant de fide & promissis Dei. Ve-

rūm absolutæ promissiones Novi Testamenti non ad omnes fideles pertinent, sed ad solos electos: in quorum tamen numero quisque fidelium collocare se debet per spem & bonam fiduciam. Quamvis, inquit, sint qui fidem oppugnent, nē turbemini: nam fidelis est Deus, &c.^a. ¶ *Custodiet à malo*, *Ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*] Accipe ut Mat. 6. 13^b. *Ab illo malo*, Pi. *Ab illo maligno*, Be. spiritu scilicet^c; Diabolo^d, qui vos tentat, cum per se, tum per instrumenta sua^e, homines sceleratos^f: qui omnium malorum caput est & princeps^g: à Satanæ infidiis. Potest tamen neutro genere accipi pro omni eo quod malum est^h, aut infortunium, nempe quod animæ perniciosumⁱ.

4. *Confidimus* (i.e. optimē speramus^k:) *autem de vobis in Domino*] i.e. Deo adjuvante^l, fretus præsidio (vel, gratiā^m:) Christiⁿ. Sic & Gal. 5. 10. ¶ *Quoniam*, &c. *ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ*, &c.] Sic & 1 Thes. 4. 10. & 5. 11°. *Quod quæ denunciamus* (vel, præcipimus, Pi.) vobis, (i.e. à Domino accepta significamus^p; nempe præcepta Evangelii^q:) *& faciatis*, (ex parte: quædam enim à quibusdam non bene servari novit^r.) *& faciuri sitis*, P. &c. in posterum†. Itā excitat eos ad pleniū faciendum, &c.^s.

5. *Dominus autem* (i.e. Christus, per Spiritum scilicet suum^v:) *dirigat*, &c. *Καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν*, &c.] *Dirigat* (moveatque magis ac magis^x:) *vestra corda in dilectionem Dei*, (vel, 1. passivam^y, quæ à Deo est^z: vel, 2. activam; quod perinde est, quum altera alteri semper annexa sit, nempe in adultis^a: quæ est erga Deum^b, ut Deum diligatis^c.) *& in Christi expectationem*, Er. Ti. P. vel, *patientem expectationem*, Be. Pi. E. nempe secundi adventus^d, adventus Christi remuneratoris^e: vel, *tolerantiam*, sive *patientiam*, Pi. Gom. Di. ex Sy. i.e. Eam patientiam cujus causa est Christus, nempe per spem nobis insitam, 1 Thes. 1. 3^f. vel, *tolerantiam crucis Christi*, quam scilicet exemplo & virtute Christi æquo animo toleramus^g: vel, *patientiam propter Christum*, ut sit ellipsis τῆς ἐνέργειας. Sic *afflictiones Christi*, Col. 1. 24. *crux Christi*, Gal. 6. 12. *contumelia Christi*, Heb. 11. 26. *patientia Christi*, Apoc. 1. 9. & 3. 10. i.e. propter Christum. Pro cuius initio, ut Deo gratias agit 1 Thes. 1. 3. & 2 Thes. 1. 3, 4. sic hoc loco, perseverantiam illius à Deo vover^h.

6. *Denunciamus*, &c.] De eo antè monuerat, 1 Thes. 4. & 5. Id quia nondum satis præstitum erat, in eodem nunc severius aliquid statuitⁱ. ¶ *In nomine Domini*, &c.] i.e. Ex mandato & auctoritate Christi^k; ut Christi legati^l, auctoritate Apostolicā^m. Vel, per nomen Christi, ut sit gravissima obtestatioⁿ. ¶ *Ut*, &c. *ἐπιμαρτυροῦντες*, &c.] *Ut subducatis vos* (vel, *abstineatis*, Ar. Confer infra v. 14. ubi hæc phrasia per æquipollentem aliam explicatur^o.) *ab omni fratre* (h. e. professione Christiano^p; nempe ab ejus conversatione, sive consortio^q. Hos jubet vitari: id enim *ἐπιμαρτυροῦντες* hic, *ἐπιμαρτυροῦντες* Gal. 2. 12. Si Presbyterium ibi fuisset, iussisset eos excommunicari. Nunc quia Presbyterium non erat, iussit tales improbè viventes vitari, i.e. familiarem eorum consuetudinem defugiri: quod jus singulis Christianis competit. Vide quæ diximus ad Matth. 18. 17^r. Excommunicationis genus hoc erat, sicut & illud 1 Cor. 5. 11. ut Aug. Chrys. Th. Aquin. Caj. &c. agnoscunt, non tamen excommunicatio major, quia non tradit eos Satanæ; nec minor, quia hæc non à consortio fidelium, sed tantum à sacramentis Ecclesiæ removet hominem; sed medium genus inter illas, quam suo jam tempore exolevisse fatentur & conqueruntur Chrys. & Th†.) *qui inordinatè se gerit*, (otio scilicet & curiositate, ex v. 11^t. qui vivit dissolutè, seu incompotè, vel, turbulentè^v; Ecclesiam perturbando & ejus disciplinam^x: qui quod sui est ordinis atque officii non facit, & facientes turbat^y. *Ἀντιπαραστήσαντες* iidem sunt qui *ἀντιπαραστήσαντες* 1 Thes. 5. 14^z.) *& non juxta institutionem* (vel, ex tradita doctrina, P. Be. Pi. Intelligit divinam traditionem, passim in sacris literis descriptam^a; vel, institutionem vitæ Christianæ^b, quam illis tradidit^c; & imprimis præceptum illud infra v. 10. & 1 Thes. 4. 11^d. Quid sit *μαγείας* vide supra 2. 15e.) *quam accepit* (nempe frater illè^f: vel, *acceperunt*, Vulg. In MS. pro

pro παραλαβὸν est παραλάβω, Bæoticâ flexione, de qua vide Rom. 3. 13. Sic ἐξήλασθαι, Exod. 16. 22. συναλάβω, Jer. 26. 8. Est autem constructio καὶ τὸ σημαίνοντων nam de singulis locutus intulit plurale: quod notavit Latinus.) à nobis, Er. Ti. &c. cùm vos institueremus^h.

7. Scitis, &c. οἱ δὲ πῶς δεῖ, &c.] Scitis quomodo oporteat, &c. P. Pi. &c. i. e. quale exemplum vobis dederim, quod imitari debeatisⁱ; vel, quomodo vobis vivendum sit, ut nos imitemini^k. Vide 1 Cor. 4. 16. & 11. 1. Eph. 5. 1. 1 Thes. 1. 6^l. ¶ Non, &c. οὐκ ἠπαρηγόρησεν ἐν ὑμῖν] Non inordinati (vel, incompofiti, Val. Er. vel, inquieti, Vulg.) fuimus (vel, ambulavimus pessimè, Tre. ex Sy. vel, præter officium versati sumus, V. otiosi, inhiantes laboribus & mensis alienis. De se & collegis suis Sylv. & Timoth. loquitur, utpote perpetuò hic utens plur. num. licet hæc ipsi perfectiùs quàm cæteris competerent^m: vel, inordinatè nos gessimus, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Ἀτακτεῖν est ἀτάκτως διατελεῖν, non rectè, neque ordine, res agere. Utitur sic isto verbo in Themistocle Plutarchusⁿ. Est præter ordinem vivere. Metaphora à militia, ubi non licet ordinem deferere: quod illi vocant λειποτακτεῖν. Latinis in ordinem cogi dicuntur qui communi lege astringuntur: Huic diversum est, suo vivere arbitrato^o. in vobis, Mo. vel, inter vos, Er. P. Be. &c.

8. Neque gratis, &c.] Sub. acceptum, P. Be. Pi. h. e. sine pretio; nempe operâ, vel, pecuniâ. Gratis dicit ex mente hominum carnalium: alioquin panem gratis non manducat qui Evangelium prædicat, 1 Cor. 9. P. Menfarum affectas maximè flagellat, τὸ ἀσυμβόλας. ¶ In labore, &c.] Partim prædicandi, partim manuario^r. ¶ Operantes] Mos hic Paulo ubique, Act. 20. 34. 1 Cor. 4. 12. 1 Thes. 2. 9. Erat autem συνοποιός, Act. 18. 3^t. ¶ Nè quem — gravavimus] Ità Pi. P. &c. Περὶ τὸ μὴ ἐπιβαρύναι, &c.] Nè cui vestrum oneri essemus, Er. II. Be. &c. scil. à vobis accipiendo vitæ necessaria^v. Et hoc repetit 1 Thes. 2. 7, 9. περὶ τὸ μὴ ἐπιβαρύνειν τὴν θεὸν ἐκκλησίαν, Clemens Constitut. 2. 33^x.

9. Non (sub. autem hoc dico. Elliptica loquutio v.) quasi non habuerimus potestatem] Scilicet gravandi vos^r. Jus nobis non deerat vivendi vestro sumptu, 1 Cor. 9. 6^a. Simul excusat alios suamque temperantiam exaggerat^b. ¶ Ut, &c. ἵνα — πῶς, &c.] Ut nosmetipsos formam (vel, exemplar, G. pro exemplari, P. Be. Pi. ad maxima quæque. De voce πῶς in hoc sensu vide Phil. 3. 17^c.) exhiberemus vobis, &c. Er. Ti. nempe victum proprio labore quærendi. Quanto minus ferendum est, ut qui nihil agunt ex alieno vivant^d.

10. Denunciabamus] Vel, Præcipiebamus, Pi. Me. Quod præcessit, erat hortamenti; hoc verò jam, præcepti^x. ¶ Si quis non vult operari, (nempe opere manuum, 1 Thes. 4. f. labore vocationis suæ^s; nisi iustum sit impedimentum^h, vel, ob virium imbecillitatem, vel, quia non invenit quod opereturⁱ:) nec manducet] Adagium est Hebræorum vetus^k. Exstat hæc sententia in Berescith Rabba (five Genesi magno^l:) & in Ohelmoed, ut viri eruditi notarunt. Est & alia non dissimilis in libro Zeror, Qui non laboraverit in sabbato, nè edat in sabbato. Amant Apostoli, ut & Christus, uti sententiis bonis quæ in ore erant populi aut sapientum. Simile illud Homeri in Odyss. T. — ἵππ' ἀεργὸν ἀνέχομαι ὅς κεν ἐμὸς γὰρ χοίρινος ἀπῆλαι. Et inter Pythagoræ dicta erat, ἐπὶ χοίρινος μὴ καθεῖσθαι, quod significat, Eustathio exponente, μὴ τρεφῆσθαι ἀργῶς. (nè otiosus alatur.) Vide Demosth. & Alex. [eorumque verba in G.] & Clem. Constit. 2. qui post hæc verba repetita addit, ἀργῶς, &c.^m. (otiosos enim odit Deus.) Ælian. 1. 4. 1. Σαρδείοις ἀργίας ἦν ἡ Νίκα, &c.ⁿ. (erant pæna ignavis constituta, talesque in ius trahabantur, & ostendere tenebantur unde viverent.) Gymnosophistas scribunt ab adolescentibus, cùm ad mensam venirent, folitos exigere rationem negotii, & ignavos à cænaculo & mensa exegisse^o.

11. Audivimus (vel, Audimus, Mo. P. &c.) enim (Reddit causam præceptionis illius v. 6. P. cur nunc rursus de eisdem admoneat, & quidem severius, quia

malo nondum adhibitum est remedium^q: Nimirum, a E. Arcanam Judea tremens manducat in aurem^r.) — ambulantes inquietè, Ἀτάκτως] Inordinatè, P. Pi. &c. ut supra v. 6. t. Contra nostras constitutiones^t. ¶ Nihil (scilicet utile & necessarium. Universalis negativa sæpe restringenda est, ut Exod. 20. 10. nullum opus, scil. fervile, ex collat. Levit. 23. 7, 8. Num. 28. 18. Sic Matth. 5. 34. Nè juretis omnino, scil. temerè & leviter. Joan. 1. 55. Non — quicquam, scil. boni, &c. 1 Tim. 6. 4. Nihil sciens, scil. sanum & utile^v.) operantes, (vel, agentes, Pi. Be.) sed circum, &c. Ἀλλὰ περιεργάζομεθα] Notantur duo vitia ferè conjuncta, otium & curiositas. Qui enim nihil operis ipsi faciunt, huc illuc circumcurfant, faciuntque se spectatores & censores operum alienorum^x. Sed circumagentes, Mo. vel, supervacanea agentes, Ca. fim. Tre. ex Sy. vel, circumvagantur, Ar. vel, inaniter satagentes, Be. ex Steph. Pi. supervacua & inutilia agentes, Er. V. quæ περιεργαδίζονται, quasi nihil ad rem pertinentia. Περιεργαδίζεσθαι vituperabile^y, & apud Græcos^y Er. semper in vitio ponitur: unde περιεργον, μάταιον, ἀπορον, πολυπεργονα, conjungunt^z: vel, curiosè agentes, Er. II. Ti. P. Vulg. V. i. e. curâ rerum alienarum distractos^z: curiosos, garrulos, dicaces^b. In Glossario, περιεργάζομαι, sciscitor: περιεργός, curiosus. De tali hominum genere Horatius, Percunctatorem fugito: nam garrulus idem est. Et apud Æschinem juncta leguntur περιεργός & συκοφαντής. Eos ergò intelligit qui aliena scrutando, & indè apud alios captando jocandi materiam, hoc misero vitæ genere se sustentarent^c. Adde 1 Tim. 5. 13. ubi de simili vitio sceminarum agitur^d. Elegans hic paronomasia^e, ut in dicto Domitii Afri de quodam oratore, quem dixit non agere, sed satagere^f, quod in agendo tumultuaretur. Agit qui suo fungitur officio; satagit qui vehementer, sed frustra, molitur^g. Confer Rom. 12. 3^h.

12. In Domino] Vel, Per dominum, P. Pi. i. e. Christi mandatoⁱ, & auctoritate. Vel, obtestatio est^k. ¶ Ut, &c. ἵνα ὡς ἡσυχίας, &c.] Ut cum quiete (h. e. sine περιεργασίᾳ & πολυπεργασίᾳ^l: pacificè, modeste^m, non turbulenteⁿ, ad sua agenda: quo sensu ἡσυχία fumitur & 1 Tim. 2. 12. Oppositum hoc discursantibus & garrientibus^o: vel, cum silentio, Vulg.) operantes, (Breviter duo vitia, quæ notaverat, corrigit; quietem opponit curiositati rerum alienarum, & operationem otio^p:) suo (emphaticè, qu. d. non alieno^q, id est, suo labore parta^r: Bene suo: nam cibus alienus apud Comicum Latinum, ἀλλοθία μάζα, apud Comicum Græcum, est vita parasitica, ἀλθίον enim, ut ὀπλὴ apud Hebræos, pro omni cibo ponitur^t:) pane vescantur, P. Pi. &c. Confer 1 Thes. cap. 4. ver. 11^t.

13. Nolite, &c. Μὴ ἐγκαθήσθε καλοποιοῦντες] Nè segnesceatis (vel, defatigemini, Er. Ti. sic V. G. ἐγκαθίσθαι est evadere καλόν, hoc est, ignavum & segnem. Ut enim ἀχαδὸς interdum fortem ac strenuum; ita contra καλὸς ignavum ac remissum, denotat^v.) in beneficiendo, P. Pi. sic Be. h. e. in vestra liberalitate exercenda erga alios^x; erga egenos^y, etiam inordinatos, si necessitas ferat^z; Monet, nè propter hoc quod quidam liberalitate fructum abutuntur ad otium, remissiores fiant ad largiendum, quia non deerunt alii, infirmi, afflicti, &c.^a, vel, recta agendo, G. Idem sensus Gal. 6. 9. ubi τὸ καλὸν ποιεῖν, quod hic contractè καλοποιεῖν^b. Simile compositum ἀγαθοποιεῖν, Marc. 2. 4. Luc. 6. 9, 33, Pi. 35. &c. Contrarium κακοποιεῖν in illis N. T. locis, & apud Græcos interpretes sæpe pro Hebræo וְיָרָע^c.

14. Si quis non, &c. οὐκ ὑπακούει, &c.] Non auscultat sermoni nostro, P. Be. Pi. i. e. præcepto nostro^d: vel, illis præceptis quæ ex Christi mandato damus^e. ¶ Si quis, inordinatè se gerens, huic doctrinæ & admonitioni meæ modò propositæ parere nolit^f. ¶ Per, &c. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς] Connectendum hoc, vel, i. cum sim. Ham. verbis sequentibus, τὸν σημεῖον^g. [quæ sic vertunt:] Er. Ti. judicate, II. V. q. d. In epistola ad me scripta illum suis notis depingite, G. fim. Q. in E. ut ego deinde statuiam id quod Spiritus dictaverit, 1 Cor. 5. 3^h. ut pro disciplina Ecclesiastica mihi commissâ severius cum eo agamⁱ.

In Glossario, *σημειωται*, noto, signo^k: vel, 2. cum præcedentibus^l; hoc sensu, si quis non auscultet sermoni nostro per epistolam, h. e. Epistolæ nostræ^m; vel, præcepto meo, quod per hanc Epistolam significoⁿ, cum notate^o, ut vitetur ab omnibus^p: ut signamus boves cornupetas, quod vitentur^q. *notate*, nempe notâ illâ ignominiosâ excommunicationis^r, illius nimirum de qua supra diximus; quâ nimirum præfecti publicè & nominatim eos designabant à quorum consortio fidelibus esset abstinendum^t. Hæc distinctio & expositio potior est, ut liquet; 1. ob articulum emphaticum *ἡμεῖς*, qui certam Epistolam, nempe hanc ipsam designare videtur^u: 2. quia non dicit *σημαίνειτε*, significate, sed *σημαδεῖτε*, *notate*: 3. quia proximè sequentia præcipiunt, quomodo se gerere debeant erga sic notatum. Est autem hic Ellipsis articuli *τοῦ* ante *ἡμεῖς*. ¶ *Nē commisceamini*, &c.] i. e. Nolite conversari, & commercium habere^x, familiariter convivere, ut 1 Cor. 5. 9, 11. *συγγεσῶμαι* alibi. Nempe, dum ego certi aliquid statuerim^y. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα διαπαύη*] *Ut pudesiat*, Mo. Tre. sim. Er. P. Ca. Be. Pi. Ar. &c. videns se ab omnibus vitari & negligi^z; ut pudore tactus ad mentem meliorem redeat^b; ad considerationem & agnitionem culpæ, & correctionem vitæ adducatur^c, atque ita salvus fiat, ut 1 Cor. 5. 5. exponitur. Synecdoche membri metonymica^d. Vide dicta ad Mat. 18. 17. Verbum *διαπαύω* habes hoc sensu & Tit. 2. 8. Hebræum esset *כַּלְהוּת*.

15. Et, &c. *Καὶ μὴ ὡς ἐχθροὺς ἡγαγεῖτε, ἀλλὰ ὡς ἀδελφεοὺς*, &c.] Neque (ὡς μὴ, pro nec tamen. Cohæret enim cum præced. per Prolepsin^f.) *ut inimicum ducatis*, (i. e. eum pro inimico habeatis^g, nempe ex lege Levit. 19. 17^h. quamvis intractabilis sitⁱ: non enim persecutor est, aut hostis Ecclesiæ, neque tam malitiâ peccat quàm infirmitate: sed neque fratris affectum abiecit^k;) *sed admonete* (vel, *corripite*, Vulg. Heb. *תּוֹכַחְתֶּם*. Vide Levit. 19. 17. ubi in Græco *ἐλέγχετε*. Verbum *ἀδελφεοὺς* habes Rom. 15. 14. Col. 3. 16. 1 Thes. 5. 14. Talis admonitio Rabbiniis *נְיִיבָה*.) *ut fratrem*, P. Be. Pi. h. e. nondum prorsus excommunicatum, nec à fidei professione alienum. Hinc apparet, non agi hic de excommunicatione totali, quâ homo Ethnici loco habetur, Mat. 18. 17^m. Verùm illud à Christo non absolutè dicitur, sed tantum ratione communionis sacræ, à qua arcetur. Neque excommunicatio est instar veneni, quod hosti datur ad exitium, sed medicinæ, quæ fratri, ex amore & spe bona resipiscentiæ consecuturæ, datur ad salutemⁿ: vel, *ut qui frater fuerit*. Aliquid operari debet pristinæ fraternitatis memoria^o.

16. Dominus pacis] *Princeps pacis*, Esa. c. 9. v. 6 P. ¶ *Det vobis pacem*] i. e. Vel, 1. Salutem seu felicitatem^q. Amat Paulus *ἡσυχίαν*, qualis & hic est. Nam *εἰρήνη* priore loco, *pacem*, sequente, *res omnes prosperas* significat^r. Vel, 2. Animorum concordiam, nè correptionem contentio sequatur, five ex imprudentia corripien-

tis, five ex obstinatione ejus qui corripitur^t. ¶ *Semper*, &c. *Διὰ παντός ἐν παντί πάντοτε*] *Semper* (vel, *Per omne*, Mo. *Omni tempore*, G. Tre. ut Marc. 5. 5. Luc. 24. 53. Act. 10. 2. & 24. 16. Rom. 11. 10^u.) *omni modo*, &c. *five, omnibus modis*, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. V. sic Mo. vel, *omnino*, Ca. vel, *in omni re*, Tre. ex Sy. five negotio; in opinionibus, in dictis, in factis^v; ut nulla ex parte contentionis eis occasio relinquatur, neque ex verbo, neque ex opere^x. Vel, *in omnibus quæ facitis*, Æth. vel, *in omni loco*, Vulg. Deus vobis det res bonas, five Thessalonicæ eritis, five in Judæam aut Syriam redibitis, five aliò migrabitis: *ἐν παντί πάντοτε* legunt & Græci quidam^y, Chrysostomus^z, qui exponit *πανταχῶς*, h. e. etiam apud alienos à religione Christiana, & Amb^a. Hæc lectio concinna videtur^b, & genuina^c; & melius convenit^d, elegantius cohæret cum præced. *Διὰ παντός*, *semper & ubique*, sermone proverbiali^f. ¶ *Dominus sit*, &c.] Christus vobis sit adjutor. Vide Mat. 28. 20. In Liturgiis & Græcis & Latinis est hoc pervetus, *Ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν*, *Dominus vobiscum*. Hoc successit in locum sacerdotalis illius benedictionis, cujus mentio Num. 6. 24^g.

17. *Meâ manu*] Sic 1 Cor. 16. 21. Col. 4. 18^h. Hactenus in describenda Epistola manu scribæ Paulus usus fuerat: hæc scribit suâ manuⁱ. Epist. ad Gal. totam suâ manu, Gal. 6. 11. reliquas alienâ, conscripsit: valedictionem verò ipsemet perpetuò subscripsit^k. Manifestum [hoc] nobis indicium dat, alias à se Epistolas aliò missas, quales multæ interciderunt, sed hanc primam esse quam Thessalonicam miserit. Alioqui si nota jam fuisset ejus manus, his verbis usus non fuisset, sicut eis non utitur in altera ad Thessalonicenses ex Judæis & Gentibus collectos, quæ Prior dicitur, cum reverâ fuerit, ut diximus, posterior^l. [Alii verò contradixerunt: judicium ferat lector ex antè dictis.] ¶ *Quod est signum in omni epistola*] Quod est instar signaculi^m, quo veræ epistolæ à falsis aut supposititiis (aut corruptisⁿ), secernerentur^o. Id hic addit, quia terruerat eos Epistola falso nomine Pauli ad ipsos missa, suprà 2. 1. Qu. Quodnam *σημεῖον*, five signum, hic intelligit? Resp. 1. Signum aliquod nobis incognitum, quale quisque pro arbitrio sibi sumit ad subsignandas Epistolas, syngraphas, apochas, & alia ejusmodi^p. 2. Certum quendam nexum literarum quo nomen suum scribebat^q. 3. Sequentem sententiam, nimirum, *Gratia Domini*, &c.^r. Quæ precatio gratiæ, in omnibus Pauli epistolis, etiam eâ ad Hebræos, ascribitur in calce, licet non semper iisdem omnino verbis. Ex reliquis autem Epistolis sola 1. Petri eam habet. Tantus gratiæ divinæ prædicator erat Paulus, &c.^t. ¶ *Ita scribo*] Nempe ut sequitur^u, versu sequente^v.

18. *Gratia*, &c.] Et hæc solennis Pauli Epistolæ clausula. ¶ *Amen*] Hoc addebat Ecclesia, cum lecta esset Epistola: & inde ascribi cœpit^x.

SYNOPSIS

Criticonum aliorumque Commentatorum

IN

I. EPISTOLAM

AD

TIMOTHEUM.

PROLEGOMENA.] Hanc Epistolam aliorum magis quam Timothei causâ scriptam fuisse, vel hinc constat, quod multa hic supervacua essent, si cum solo Timotheo negotium fuisset. Fuit Timotheus Episcopus Ephesi, testibus Euseb. Chrys. &c. De tempore & loco scriptionis hujus Epistolæ variæ sunt & incertæ conjecturæ: quod mirum est, cum ex ipsa Epistola aperte designentur. Non scripta est (quod quidam voluerunt) in vinculis; neque in prioribus, quando Timotheus cum Paulo fuit, si non συναρχαίωτος, at saltem συνεργός, ut testantur Epistolæ inde à Paulo scriptæ, quæ & Timothei nomen præferunt; nec in posterioribus, ut patet ex 1 Tim. 1. 3. unde liquet Paulum ibi loqui de re nuper gesta. Scripta fuit postquam Epheso solvisset Paulus; vel, 1. dum Macedoniam peragraret, live in Macedonia: quod aperte refutatur ex verbis illis, πορεύομαι εἰς Μακεδονίαν, 1 Tim. 1. 3. quæ utique verba in Macedonia consistenti nequitiam conveniunt, imò rem jam aliquamdiu exactam demonstrant: neque enim verisimile est, Paulum ad eum scribere voluisse à quo jam recens discessisset. Vel, 2. cum Paulus Macedoniâ peragrata in Græciam, live Achaiam, (& Athenas, &c.) venisset, Act. 17. 14, 15. Subscriptio apud Vulg. & Græc. & Syrum, scriptam dicunt Laodiceæ Phrygiæ Pacatiane. Quod per absurdum est: nam, 1. Paulus nunquam fuit Laodiceæ, Col. 2. 1. illa autem Epistola ad Colos. hæc liquido posterior fuit. 2. nomen Phrygiæ Pacatiane posterius multò innotuit, non ante tempora Constantini, ut notat Cujacius. Ejus scribendæ ratio & occasio facile intelligitur; tum ex Actorum cap. 20. & deinceps, tum ex initio hujus Epistolæ, cap. 1. 3. ubi sanam doctrinam nonnullis variè corruptam fuisse discimus, cui malo ut maturè occurreret Paulus, Timotheum monet quid facto opus sit, eumque in functione Pastoralis, ut filium & collegam, accuratissimè instituit, & passim mysteria quædam Evangelii propria suis locis interspergit. Tota hæc Epistola ferè videri potest, h. e. variis admonitionibus referta, de ordine & disciplina in Ecclesiis servanda, deque aliis Episcopalis officii partibus. Multum Paulus Ephesi & laborem & tempus insumperat, & de illa urbe atque Ecclesia valde sollicitus fuit; tum ob eminentiam loci, tum ob multorum inconstantiam in doctrina recepta, &c. Hinc Timotheum, virum Prophetiis insignitum, ibi relinquit; ipsumque instruit, tum, de erroribus atque heterodoxiis expurgandis, tum, de ordine cultus atque disciplinæ in Ecclesia. Multi ibi erant ambitiosi, qui non libenter cuivis erant cessuri; & multa ibi constituenda erant, quæ majorem Timotheo, ipsumque Pauli calculum & nomen, deliderarent. Ut in genere quatuordecim Pauli

Epistolas semper agnovit Ecclesia, ita nominatim has duas ad Timotheum omnes fatentur, & canonicas esse, & ab Apostolo scriptas.

Mag.
p. 14.

CAP. I.

1. **P**aulus Apostolus, &c.] Hoc initio semper Paulus utitur, quod major sit dictis ejus autoritas, & ut Pseudo-apostolos reprimeret. *¶ Secundum, &c.* Mag. 56. *Kat' ἐπιταγήν, &c.* Sic & Rom. 16. 26. & Tit. 1. 3. Incipit à Causa summa. *Juxta* (vel, Ex, P. Ca. Pi. &c. vel, Per, Tre.) *delegationem* (vel, ordinationem, Mo. imperium, Vulg. *injunctionem*, Er. V. vel, ordinatione, P. Pi. &c. vel, mandato, Ca. Be. Ar. V. Pi. Scul. ex Luth. Rectè sic Dion. Halic. Antiq. 5. *διὰ τὴν ἐπιταγήν, &c.* *in-jussu parentum* d.) *Dei* (scil. Patris, quia mox distinctè fit mentio Filii: *servatoris nostri, & Domini Jesu Christi, qui est spes nostra*, Er. Ti. P. &c. Metonymicè, vel, 1. autor spei: qui Christus causa est spei nostræ. Vide 1 Thes. 1. 3. Similis locutio Psal. 71. 7. Vel, 2. ob-jectum spei nostræ, in quo fundatur spes nostra: per cuius unius merita veniam peccatorum, veram obedientiam, & vitam æternam, speramus. Facit hoc contra Judaizantes, qui in Lege spem salutis suæ collocabant. Al. Codices habent, *Θεὸς πατὴρ, καὶ σωτὴρ ἡμεῶν, Ἰησοῦς, &c.* Sic cod. Complut. In alio cod. legitur, *Θεὸς πατὴρ καὶ υἱὸς, καὶ Ἰησοῦς, &c.* Sed recepta lectio verior. In MS. & Codicibus plurimis est, *Θεὸς πατὴρ σωτὴρ καὶ υἱὸς, καὶ Ἰησοῦς, &c.* Rectè: nam sic & ad Titum, *κατ' ἐπιταγήν τοῦ σωτὴρος ἡμεῶν Θεοῦ* q. Mutarunt qui meminerunt *σωτὴρ* nomen plerisque in locis tribui Christo, eique uni illud tribuendum putarunt; absurdè quidem, cum Pater nos servet per Filium, quem misit, &c. Non meminerunt etiam Deo Patri hoc nomen tribui, qui Christum ad salutem nobis conficiendam misit, Luc. 1. 47. infra hinc 4. 10. Tit. 2. 10. & 3. 4. Judæ, v. 25. In V. Test. frequenter Deo is titulus datur, Deut. 32. 15. 1 Sam. 10. v. 19. Psal. 24. 5. & 25. 5. Isa. 12. 2. & 17. 10. &c. v. 2. *Timotheo*] Timotheus à prima ætate commendatus Paulo fuerat à matre, ut ejus exemplis instrueretur, 2 Tim. 3. 10. ubi apertum fit cum Paulo adfuisse antequam Paulus Lystram veniret, quanquam ibi primum Timothei meminit Lucas 16. 2. quia eo tempore, testimoniis Ecclesiarum præcedentibus, in munus Evangelistæ assumptus est, cum antè fuisset Pauli ἀκόλουθος. *¶ Dilectio, &c.* *Γενεσις, &c.* Germano filio (Filium vocat ratione, vel ætatis; vel potius, doctrinæ & imitationis: *in fide*, Er. Ti. P. Be. Pi. vel, per fidem, V. Be. Limitatio, q. d. Filio non carne, sed spiritali genitura: quem ad fidem converti, Christoque genui, quomodo Corinthios

a Calv.
b Ham.

c Li. chron.
p. 114.

a Cap. in
Append.
crit. p.
3919.
* Cap. ib.
sic Ham.
Li. ib.
Cap.
s Athan.
Theod. Pa-
ron. & G. in
Got. p.
3750. sim.
Li.
b Got.
Li. ib.
* Cap.
i Got. ib.
sim. Cap.
m Got.
n Cap.
o Cap. sic
Got.
p Got.
q Got. sic
Ham.
r Ham.
† Dan.
v Vor.
v Dan.

* Vor.

v Li. ib.
115.

† Calv.

a Scu.
* Er. E.
r Pi. Scul.
f Pi.
s. Pi. Vor.
h Vor.
i G.
k Vor.
l Pri. sim.
Pi.
m E.
n Vor.
o Be.
p Vor.

q G.
r G. sim.
Ec.
† Be.
* Pi. sim.
Ec.

* G.
v Fr.
* Dan.
v Vor.

^b O. in E. ^{sim.} Be. Pi. Corinthios *filios* appellat, 1 Cor. 4. 14, 15. & Onesimum^b. Non placet: nam Timotheus à teneris fide imbutus est, & discipulus erat; bonumque à fratribus testimonium habuit, cum Paulus eum assumeret, &c. Malim dici, *in fide*, vel, quod eum in fide plenius instituit^c, q. d. qui à me fidem evangelizare didicit^d: vel potius, quod Paulo in Evangelio inserviret*. Vocat eum *filium in fide*, quia per fidem novam quandam naturam accipimus, & velut iterum gignimur, 1 Cor. 4. 14, 15, 17. 2 Cor. 6. 13. Eph. 5. 1. Phil. 2. 22. Adde Gal. 4. 19. &c. Addit *γνήσιος*, ut Psal. 4. 3. Tit. 1. 4^f. i. e. genuino^g, quia filius erat Pauli minimè degener^h, æmulus paternæ doctrinæ & virtutisⁱ: Sic Martialis, — *soboles suæcra parentis*. Ità Platonis & Aristotelis *γνήσιοι* *χρόνιοι* apud Julianum Imperatorem^k. Vel, *γνήσιος* idem hinc quod *ἀγαπῶν*, ut se explicat 2 Tim. 1. 2^l. ¶ *Gratia*, &c.] Sic & 2 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 2 Joh. 3. *ἐγγὺν ἡ ἐλπίς*, Gal. 6. 16. Judæ 2. *χάρις ἡ ἐγγύνη*, 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. v. 2. &c. Geminatio autem significatū similitudinis habet aliquid *πατρὸς*. Confer Num. 6. 24, 25, 26^m. *χάρις* in tali positu idem valet quod *χάρων*, vel *χαίρων*: quæ usitata erat & antiquissima epistolarum inscriptioⁿ. Non placet: quia *χαρὸς*, *gaudium*, est effectum *ἐγγύνης*, & hæc *gratia* effectum^o.

3. *Sicut*, &c. *καθὼς παρεγγέλεις ὅς περυσμέναι*, &c.] Oratio elliptica est p, vel *ἀναστὰς ἀποδοῦναι* nihil enim hinc sequitur quod respondet *πὺ καθὼς* q. Al. *καθὼς* accipitur pro *ἵνα*: *Sicut te sum precatus* (vel, *hortatus*, Val. Er. Pi. &c. Poterat denunciare, ut præceptor & pater, quam potestatem & Timotheo dat: blandè tamen admonet & precatur ut frater, 2 Thes. 3. 12 f. Vide modestiam Pauli^r.) *ut permaneres* (vel, *manere*: *περυσμέναι* potest esse vel imperat. modi, vel (quod malim infin v.) Ephesi, (adde, *loco mei*, ut inchoatam à me doctrinam promoveres*) *cum proficiscerer in Macedoniam*, Be. Pi. P. sic Er. Ti. &c. Epheso à fabris Dianæ fugatus^s. Affentior putantibus indicari iter illud quod Act. 20. 32. ut ex Epheso Timotheus Troada venerit Pauli videndi causâ, redieritque mox Ephesum, ubi creditur reliquum vitæ egisse^t. Supplendum hinc, vel, *itâ facito*, Er. Ti. vel, *permaneto*, P. Scul. vel, *vide*, Be. Pi. vel, *cura*, Scul. Pri. ut Eph. 5. 33. Tit. 3. 13 ||. vel potius, *itâ & nunc precor* 2. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα ἀπαγγέλῃς πρὸς μὴ ἐπερδιδασκαλεῖν*] *Ut denunties* (i. e. præcipias^b, cum auctoritate, ut 2 Tim. 3. 6^c. Hic illud *ἵνα ἀπαγγέλῃς* est positum pro *ἀπαγγέλλε*, qualis locutio est Eph. 5. 33. Quandoquidem ea de causâ ibi relictus es, fac quod mandavi, Denuntia^d.) *quibusdam*, (nempe inordinatè ambulantibus^e, vel, qui tali denunciatione opus habent^f: quos non nominat præ lenitate^g, & modestia, illorum consules pudori^h, nè impudentiores fierent reprehensione publicâⁱ. Vide Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 18. & 6. 11. & 8. 7. & 10. 7. Gal. 1. 7. &c. Terent. Eunuch. *quod quidam fecit* k.) *nè diversam doctrinam doceant*, P. Be. Pi. vel, *nè diversis uterentur doctoribus*, Er. nè audiendo falsos doctores à fide deficient^l: vel, *nè diversam sequantur doctrinam*, Er. Ti. Mag. quod commune est & docentibus, & discipulis^m: nam verbum hoc ad utroque referri potest. Malim tamen ad doctoresⁿ, *nè aliter docerent*, Vulg. i. e. alia five diversa^o, nempe à nobis p,

vel, quàm nos docuimus q. Vide infra 6. 3 r. *Aliter*, hinc non modi, sed rei diversitatem significat t. *Aliter*, vel in Re & doctrina; vel, in Forma & modo docendi; quæ est *ἁπλοῦς*, 2 Tim. 1. 13. vel, in applicatione & usu doctrinæ, 2 Tim. 2. 15. Hoc de iis timuit Paulus, exemplo Galatarum^r, & quia sciebat tales doctores ibi exoriturus, Act. 20. 29 v. Vide & Apoc. 2. 6^s.

4. *Neque*, &c. *Μὴ δὲ ἀποσέχειν ὑμῶς*] *Nec attendant fabulis*; i. e. curiosis ac vanis speculationibus. Notum est proverbium, *Ἡέσθα γράμματα* v. Al. *Fabulas* intelligit Judaicas^z, ut patet ex Tit. 1. 14^a. *Ἰσχυροὺς* b, five traditiones^c; vel, sensus allegoricos, quibus Doctores ipsorum *שׁוּנֵי*, vel *שׁוּנֵי מִשְׁנָה*, dicti luxuriarunt^d. Agit hinc de iis qui ex Judaismo ad Christianismum venerant, & Judaicas fabulas admiscebant Christianismo. Ostendunt id sequentia. Adde & infra 4. 7. 2 Tim. 4. 4. Tales erant apud Judæos quoddam fabulæ de iis quæ Deus fecit ante Mundum hunc conditum; de Homine factio primū *ἀνδρῶν*; de ejus concubitu cum Bestiis, & cum Lilith; de Dæmonibus indè natis; de Behemoth & Leviathane; de Animarum *ὑπάρξεις* (*existentiæ*) ante corpus; de Angelis in sidera & regiones distributis, multaque similia. Tertul. de Valentino, *multas introduxit fabulas* *. Et Pharisei Judæos, & Pseudoapostoli conversas gentes, fabulis multis paverunt ||. Vide 2 Pet. 1. 16 f. *Fabulis attendere* dicuntur illi qui eas studiosè & seriò vel narrant, vel audiunt; velut rem aliqujus momenti & quæ ad pietatem facit^f. Exemplo illustrat quid sit *ἐπερδιδασκαλεῖν* g, monetque non eos tantum in docendo peccare qui falsa tradunt, sed etiam eos qui vana & inutilia^h, & quæ nihil ad pietatem faciuntⁱ. ¶ *Et*, &c. *καὶ γενεαλογίας ἀπορρίψαι*] *Et genealogias* (vel, *antiquitates*, Ca.) *interminatis*, Mo. vel, *infinitis*, P. Pi. *nunquam finiendis*, Er. Il. Ti. Be. *quæ finem non habent*, Er. V. i. e. vel, quæ non perveniunt ad aliquem finem utilem auditoribus^k: vel, longissimas^l, quæ sunt infinitæ per traducem, i. e. longissimam parentum serie protensæ, ut vix ad finem earum perveniri possit^m; quarum non licet reperire *πέραν*, finem, seu exitumⁿ; *neque ullus querendi finis*, ut de talibus argutiis dicit Gellius, 5. 15 f. vel, quas explicari infiniti est negotii^o. Genealogias hinc reprehendit, non illas Evangelistarum de Christo, (quibus confirmatur fides nostra de Christo ex certa gente, tribu, familia nascituro p:) nec illas in Libro Paralipomenon q, sed eas quæ extra Scripturam sunt^r, quibus & Gentiles t, & maximè Judæi dediti erant^s; vel inanis cognitionis, vel ostentationis, causâ^v; partim, ut illustrum parentum filii haberentur, partim, ut scientiam rerum antiquissimarum venditarent^x: ut probarent se esse Judæos, Levitas, Sacerdotes, &c. Privatas genealogias intelligit^z, quibus Judæi genus se ducere ab Abraham ostendere conabantur, ut suum genus & nobilitatem ostentarent^a. Habebat quæque tribus, & quæque familia, Judæorum suum *librum prosapia*, ut ex Esra apparet. Et quia variæ disceptationes circa prosapias oriebantur, præsertim post capt. Babylon. habebant libros controversiarum genealogicarum^b. *Γενεαλογίας* vocat quas Judæi *ספרות*, ideo quod fingebatur harum alia ex alia emanare & quasi gigni, hoc modo,

Corona.

בִּינָה, ^a *Εννοια*, *Intelligentia*,
פֶּחַךְ vel גְּבוּרָה,
Timor vel Potentia,

תְּפָאֶרֶת, *Deus*,

הוֹר *Majestas*,

סֹד, *Fundamentum*; quod &

כָּל *Omnia*,

מַלְכוּת, *Regnum*; quod & שְׁכִינָה

Præsentia Dei.

חֲכָמָה, ^a *Ἀχμωδ*, *Sapientia*,
גְּדוּלָּה, vel חֶסֶד, *Magnificentia*, five *Misericordia*,

נִצָּח, *Victoria*

A Platonicis hæc desumpta docet nos Tertul. quod verum est, sed quibusdam nominibus retentis, quibusdam mutatis. Sed jam olim apud Persarum Magos tales fuisse *γενεαλογίας* docet nos Plutarchus Iside: & meminere eorum Platonici qui *σοφία* & *χρῶν* scripserunt. Zoroastris tamen nomine quæ circumferantur, ea à Gnosticis, quos hinc notat Paulus, esse facta depicta vidit, & ostendit

disse se ait Porphyrius: & puto eum verum dicere. *Βυδρ*, *Σιγῆς*, *Ἐννοιας*, mentionem habes apud Proclum ad Timæum, apud Damascium & alios. Verè autem hinc Paulus dixit *ἀπορρίψαι*. Nam multi ad has proprietates alias multas pari jure adjecere, ut Gnosticorum illi ex quibus originem traxere Valentiniani & Basilidiani, qui & pro *ספרות* usurparunt nomen *Αἰαίης*, eorumque fecere

fecere συζυγίας & γενεαλογίας. Nam & hoc nomine utebantur, ut videre est apud Iren. Tertul. & Epiphan. Αἰώνια ἀπέχουσιν dixit scriptor Constitut. sub. Clem. nomine. Γενεαλογίας autem deorum, quæ exstabant apud Hesiodum & Orphæa, per Allegorias quasdam ad illos suos Αἰώνια, i. e. ἱερά, referebant. Et propter ista videri volebant eruditiores cæteris, spernebantque alios Christianos, ut rudiores: & hinc est quod ἱεροσύνη nomen ipsi sibi fecere. Vide quæ diximus in Anteloquio ad Evangelium Johannis. Proclus cum de Genealogiis quæ sunt in Platonis Timæo disputasset, ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν, ἡδὲν ἀνδρῶν ὅσοι θεωρημάτων φρονήσονται ὅπως ἀνέχονται. Theologia Gnostico-
 rum maximâ parte constabat ex Syzugiis & Genealogiis, quod ex Noctæ & Silentio provenit Chaos, &c. Hos h. l. notat Paulus d. ¶ Quæ quæstiones, &c. Ζητήσεις παρέχουσιν μάλλον ἢ οἰκονομίας, &c. ¶ Quæstiones præbent (i. e. rixas & contentiones *, cum iis qui fortè aliquid contradicere audent †; de rebus scitu non necessariis ‡. Multæ indè nascebantur quæstiones, cum alii aliter classes illas & nomina ordinarent, suo quisque arbitrato. Sic aliter Basilidiani, aliter Valentiniani. Vide Iren. 1. 5, 6, &c. Adde Lactantium, 1. 5. Tertul. Cùm Valentinianus æonem tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures: quatuor enim primis, deinde alios quatuor aggregaverunt. Pro Ζητήσεσιν in MS. est ἐκζητήσεις. Sic οἱ ἐκζητῶνται & φρονήσονται, Bar. 3. 14. Rabbini quæstiones tales vocant, מְשָׁלָה magis quam (pro, & non, ut 2 Tim. 3. 4. Comparatio impropria est, quæ alterum affirmatur, alterum negatur †.) ædificationem (id est, profectum † spiritualem ‡) Dei (Quæ vox non subiectivè ponitur; sed, vel, 1. objectivè, ut precatio Dei, Luc. 6. 12. dona Dei, Luc. 21. 4. charitas Dei, Luc. 11. v. 42. fides filii Dei, Gal. 2. 20. fides Jesu, Apoc. 14. 12. Vel potius, 2. partim efficienter, quæ à Deo est; partim finaliter, quæ in Deo fundata est, & gloriæ Dei inservit †: vel, quæ in Deo crescimus †: vel, in cognitione, & cultu Dei †: in vera & solida pietate †, quæ homines ad Deum adducit †.) quæ est per fidem, Er. Ti. sic P. Be. Pi. nempe charitate vestitam †; h. e. per solidam ac firmam Evangelii cognitionem, quam inanibus illis commentis opponit †; vel, quæ consistit in fide †, & pietate †; vel, quæ est secundum ipsius Dei verbum †: vel, de fide, V. vel, secundum fidem, Mag. vel, in fide, Scul. Mag. vel, ex fide, Scul. Monet, mysteria fidei fide potius suscipienda quam rationibus †. Pro οἰκονομία alii hinc legunt, ἀκονομία. Ità Chrys. Theod. Caj. &c. Ità emendatissima exemplaria R. Stephani, majora & minora. Complutensia & Philippica, & omnes ferè Codices †. Sic editio Tigur. & Casaub. & Argentoratensis, & fortè aliæ d. Recta hæc est lectio, & sententiæ commoda atque argumento congrua; & doctoris munus, ac dispensationis Divinæ officium, non obscure arguit. Παρέχειν οἰκονομίας οὗτοῦτο, exhibere talem dispensationem Divinam qualem Dei οἰκονομία, Tit. 1. 7. i. e. dispensator mysteriorum Dei, præstare debet; h. e. salutarem doctrinæ sanæ tradendæ formam †. Sensus est, Ista non juvant œconomiam Dei, i. e. Ordinationem, quæ Deus instituit, ut Divina mysteria fide potius quam ratione teneantur †. Videntur quidem hæc ed tendere ut explicent dispensationem Dei circa salutem nostram: sed reverà ea simplex est per fidem in Christum, nec tot ambagibus indiget. De voce οἰκονομία vide Eph. 1. 10. Quidam Libri habent οἰκονομία sed illud rectius †. Al. Receptam lectionem magis probo, quam & Syrus & Latinus habent †, & quæ hodie exstant Græca exemplaria: quæ sensum commodiorem præstat, quem dedimus †. Nec obstat, quod οἰκονομία alibi non legitur in N. T. quod cum aliis plurimis commune habet; quum non tantum analogicè sit formatum, sed & à Thucyd. h. r. & Plut. De solert. animal. usurpatum †. Sensus utriusque lectionis idem est †.
 5. Finis, &c. τὸ τέλος & παραγγελίας, &c. ¶ Inutilibus istis quæstionibus opponit veram Theologiæ tractationem, quæ charitatem pro fine habet, &c. †. Significat, quæstiones prædictas contrarias esse ædificationi, quia finis præcepti, &c. †. Vult Paulus homines ab illis vanissimis studiis abductos ad verum pietatis studium revocare †. Porro finis (i. e. scopus †, cuius causâ Lex data est piist; vel, causa finalis, sive id ad quod præcepta referuntur †; vel, perfectio, Er. Vor. consummatio, vel, complementum:

Lex enim per charitatem impletur, Rom. 13. 10. Confer Rom. 10. 4. ¶ ἡ δὲ, Eccles. 12. 13 P. Id ad quod Pastori inter docendum est collineandum †.) mandati, sive præcepti, (i. e. vel, 1. denuntiationis †, nempe tuæ faciendæ malis Doctoribus †, de qua v. 3. & 18. vel, 2. prædicationis Evangelicæ †, vel, tractationis Verbi Divini. Nam docet Paulus, quis sit veræ Theologiæ finis. Is autem non est theoreticus, nec in verbis solis, sed practicus. Legis nomen Paulo latissimè patet: unde lex fidei, & lex Spiritus, Rom. 3. 8. Vel, 3. in genere †, totius Legis Divinæ †; Legis, in qua Judæi gloriabantur, & cuius peritiam iactabant, quam intelligi liquet ex frequentibus †; quam illi suæ curiositati prætexunt: vel, Scripturæ Sacræ, quæ legis nomine venit †, præceptorum, scil. Dei †, tam Legis †, quàm Evangelii †. Enallage numeri †, sing. pro plur. ut patet ex collat. v. 6, 7. Talia, Romanus prælio victor, apud Livium; &, Hostis habet muros, in Virgil d. Παραγγελία de Evangelio dicitur & infra v. 18. & multitudinis numero παραγγελίας, 1 Thes. 4. 2. *) est charitas, (non lis, contentio, vel æmulationis †, quas illæ quæstiones pariunt; sed charitas †, erga Deum †, vel potius †, erga proximum †; i. e. Ut eam ingeneret animis audientium †: Synecdoche Paulo usitata, ut 1 Cor. 13. Gal. 5. 13, 14. Intelligit autem officia charitatis †. Sensus, q. d. Ut Deum diligamus & proximum, non autem ut doceantur quæ lites gignunt †. Nostri doctrina ad dilectionem tendit; illorum parit diffidia †.) ex puro corde, (i. e. ex puro cordis affectu †, ex animo sincero †; procedens à voluntate vacua pravis cupiditatibus † & finistris intentionibus, ita ut nihil aliud quàm quod diligendum est diligatur †. Opponitur hoc cordi, tum, 1. impuro, quod fordida amat †; mundum scilicet, ex cuius amore cor fordes contrahit †: tum, 2. ficto seu duplici †.) & conscientia bona, (id est, non fœdata peccatis, aut amore proprio †: Idem videtur hoc membro significari quod præced. 2. vel, hoc est illius effectus. Cor enim purum fons est bonæ conscientie †, quæ nimirum quispiam sibi bonæ voluntatis, bonorumque operum, conscius est †: conscientia enim bona nihil aliud est quàm scientia & testimonium animæ, sibi affirmantis se purè & sanctè vivere †. Conscientiam bonam intelligit vitam bonam †, vel, conformitatem inter Legem mentis & Legem Dei †, vel, serium propositum piæ vivendi: Confer Act. 23. 1. 1 Cor. 4. 4. *) & fide non ficta, sive simulata, Er. Ti. P. Pi. &c. sed verâ, solidâ, sincerâ †; nempe, quæ per charitatem operatur, Gal. 5. 6. quæ ex animo creditur in Christum †: vel, qualem esse ex Dei verbo oportet, non autem qualis ex nostris aut hominum commentis, & sensu, haberi formarique potest †. Nec igitur extra conscientiam bonam est charitas, nec extra fidem bona conscientia, nec fides extra Dei verbum †. Vera Dei dilectio suis notis h. l. distinguitur ab amore impuro, carnali, & mundano †. Cor purum notat charitatis veritatem, conscientia bona usum & opus illius: nam & finem actionum nostrarum regit, & circumstantias prudenter tractat. Tunc enim est bona conscientia, cum cor nostrum attestatur, nos & rectum finem habuisse; & diligenter omnia quæ circumspicienda erant prospexisse. Fides autem est moderatrix, aut potius regula, utriusque, quæ docet nos ex verbo Dei, quod spectare debeamus, quid odisse, quid diligere, quomodo pro cuiusque vocatione nos gerere †. Dat nobis & Paulus brevem Genealogiam, sed perutilem. Ex fide minimè ficta, ἡ ἀληθινή, cuius mentio 2 Tim. c. 1. v. 5. nascitur bona conscientia, i. e. abstinentia à peccatis, Act. 23. 1. infra 19. & 3. 9. 2 Tim. 1. 3. Heb. 9. 14. & 10. 22. & 13. 18. 1 Pet. 3. 16, 21. Hinc Puritas cordis, i. e. interior, Act. 15. 9. Hinc porro Dilectio, quæ & Pax, 2 Tim. 2. 22. ¶
 6. A quibus, &c. ὅντων πνεύσιν ἀσχημένους ἐξέβαλον, &c. ¶ A quibus (scil. jam enumeratis, corde puro, &c. P.) quum (vel, quod, Er. Ti.) quidam (nempe Christiani Judaizantes †) aberrarent, (infra 6. 21. 2 Tim. 2. 18. sive ab iis deficientes, sive ea repellentes, ut infra v. 19. vel, ut à scopo aberrantes, Be. Pi. sim. Er. Chrys. E. Mag. Metaphora à malis jaculatoribus; à scopo, nempe, perfectæ charitatis & fidei †. Confer Gal. 6. 16. ubi de canone Christianorum agitur, ad quem scilicet doctrina simul & vita nostra exigenda est †. Ἀσχημένους gravius est

† Scul. subjungit, *ὅτι ἡλεῖσθαι* †. ¶ Ponens, &c. *ὁ μὲν* † eis *ἀναγορεύει* †] *Præficiens me* (vel, *Postquam me adhibuisset*: nam *ἀναγορεύει* hic est plusquamperfectæ significationis q, ut *ἐπεδείκνυτο*, Joh. 21. 14. *ἀναβύδω*, Eph. 4. 8. *παρδείκνυται*, 1 Pet. 5. 10. vel, *ponendo in*, Er. V. *ut qui me constituerit in*, Pi. fim. Be. P. vel, *ut poneret in*, V. vel, *quod posuit me in*, Pri.) *ministerio*, Ti. G. &c. vel, *ministerium*, Er. E. Apostolatus †, & prædicationis Evangelicæ †: *ἀναγορεύει* per excellentiam *Apostolatus*, Act. 1. 17, 25. Rom. 11. 13. 2 Cor. 4. 1. & 5. 18 v.

13. *Qui*, &c. *τὸν περὶ τὴν ἐξουσίαν* — *ὁ βεβαίωται* †] Ostendit magnitudinem beneficii è statu suo priore *, & demeritis suis v. Quod hostes in calumpniæ causam arripiebant, transfert in Deiglōriam & ministerii sui commendationem z. *Qui prius eram blasphemus*, (adeoque morte dignus, juxta Levit. 24. 16. & adeo blasphemus, ut etiam alios cogerem blasphemare, Act. 26. 11 b. Vide & Act. 8. 3. & 9. 1, 2. & 22. 4, 5 c. maledicus d in Christum *, quem execrabar f, & seductorem vocavi g.) *& persecutor*, (Ecclesiæ h, atque in ea, ipsius Christi i, ut apparet Act. 9. 4, 5. & 22. 4. & 26. 11. 1 Cor. 15. 9 k.) *& injuriosus*, P. Pi. vel, *oppressor*, Er. E. *violentus*, Er. V. i. e. vim & injuriam inferens l. Vel, *contumeliosus*, Vulg. G. Pri. ut apparet Act. 8. 3. & 9. 2. De verbo *ὁ βεβαίωται* vide Matth. 22. 6 m. vel; *conviciator*, Q. in E. Sed hoc jam antè dixerat. Videntur hic poni tres peccati sui gradus, 1. maledicere: 2. persequi: 3. per vim opprimere n. En merita præparationis quæ profert Paulus o. ¶ *Sed*, &c. *ἀλλ' ἡλεῖσθαι, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπίστῳ* †] *Sed mei misertus est*, (vel, *misericordiam adeptus*, five *consecutus sum*, Er. Ti. Mo. Tre. &c. nempe à Deo p, ut veniam consequeretur q, & ut fierem Apostolus r, vel fidelis, ut jam dixit †. Sensus, Me nihil minùs expectantem prævenit misericordia ejus t. *ἡλεῖσθαι* dicitur eā formā quā modò *ἐπιστάσθαι*. *ἐπιστάσθαι* in Pual. Vide Act. 23. 1 v. *ἡλεῖσθαι* hic, ut 2 Cor. 4. 1. *ἐπεδείκνυτο* x: Sic in Xiphilino, *Peponila*, inquit, *oratione suā Cesari & aliis lacrymas expressit*, & *μὲν τοι καὶ ἡλεῖσθαι*, *misericordiam tamen ipsa & filii ejus non sunt consecuti*, i. e. vitæ veniam non impetrarunt y.) *nam ignorans* (scil. religionem Christi esse veram z, vel me persequi Messiam a:) *id feci, per incredulitatem*, P. Pi. Er. Ti. ut sit b pro *id*, & pendeant hæc à verbo *ἐπιστάσθαι*: vel, *in incredulitate*, sub. *ὅτι*, vel *κατὰ*, i. e. *constitutus* b: vel, nempe *fidei expertus*, Be. Pi. *ἐν ἀπίστῳ* hic tempus designat, *cum adhuc incredulus essem* c, tempore Pharisaismi mei d. Sic *ἐν τῇ ἀνομίᾳ* 1 Pet. 1. 14. id est, *ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνομίαις*, Act. 17. 30. Sic 2 Pet. 2. 12. *ἐν τῇ φθορᾷ ἀνομιῶν*, i. e. *cum tempus exitii eorum adveniret*. Vide quæ ad Luc. 20. 33 *. Hoc autem à Paulo allegatur, vel, 1. ut peccatum suum extenuet ignorantia suā f. Itā plerique tam Græci quàm Latini g. Excusabilius se indicat peccasse quàm si, ut alii, de industria & ex malitia peccasset h. Non causam adfert cur ipsi ignosci debuerit, sed cur Deus ipsi potius quàm aliis ignoverit i. Non erat hæc justificationis Pauli causa meritatoria, seu de condigno, seu de congruo; sed solum occasio, removens impedimenta: non eum gratiā vel veniā dignum fecit, sed minùs indignum k. Sunt *ἁμαρτίαι*, *peccata*; sed in genere peccatorum minùs graviora quàm ea quæ fiunt *ἁμαρτίαι*, ut est Num. 15. 30. Vide Luc. 12. 47, 48 l. Philo, *τῶν ἀνομιῶν ἀμαρτῶν ὅτι συγγνωμὴν δέσσει*. Donatus ad 4. 2. Hecyræ, *Inscienter ledere quem, ad veniam pertinet*. Vide Luc. 23. 34 m. & Joh. 16. 2. Act. 3. 17. Non erat Paulus rebellis luminis, &c. Mitigat sui lapsus atrocitatem ignorantia juris. Qui enim agnitam veritatem oppugnant, aut calumniis, aut tyrannide, vix unquam veniam consequuntur †. Non placet n: 1. Alienum est à Pauli ingenio seipsum excusare: imò verò se *primum peccatorum* mox vocat o. 2. Christus pro iis etiam oravit qui eum ex odio, invidia, malitia, crucifixerunt p. 3. Obstat illud, *in infidelitate*. Nam Scriptura nusquam infidelitatem ponit ut circumstantiam peccati extenuantem, sed potius aggravantem q, ut Eph. 4. 18. 2 Thes. 3. 11 r. Rom. 1. 21. Tit. 3. 3. Et Christus *cæcos* vocat Phariseos, ut peccatum ipsorum aggravet †. [Hæc de primâ sententia.] Vel, 2. ut peccatum exaggeret t; q. d. Misertus mei est, cum in profundis jacerem ignorantie & infidelitatis te-

nebris v; & penitus desperatus essem, more phrenetici qui morbum suum non agnoscit; adeoque excecatus, ut cum tanta mala facerem, tamen ea non viderem; sed optimè facere me putarem *. Itā summam bonitatem declaravit remissione gravissimi peccati y. Ignorantiam ergò hic intelligit crassam atque affectatam z. Vel, 3. neque ad extenuationem, neque ad exaggerationem peccati, sed ut ratio objecti maximè convenientis misericordie divinæ, quale objectum miseria est, significetur: q. d. Quia magna erat miseria mea, quòd talia facerem per ignorantiam, instar ægroti qui per insaniam medicum cædit. Aptè autem *ignorantie* nomine miseria significatur, quia utraque involuntaria est, ideoque misericordiam commovet. Quare & alibi pro ratione misericordie divinæ allegatur peccatum originale, Gen. 8. 21. Psal. 51. 2, 6 a.

14. *Superabundavit*, &c. *ὑπερπεπληρώθη ἡ χάρις — μετὰ πίστεως*, &c. †] *Exuberavit autem supra modum* (vel, *Superexcrevit*, quali ad mensuram cumulatam pervenit b: *Multum crevit in me*, *במאד מאד פריץ*. Sic illi *ὑπερπεπληρώθη ἡ χάρις*, Rom. 5. 20. Amat enim Paulus voces tales, ut alibi notavimus c: Hoc dicit, quia beneficium erat & valde gratuitum, & copiosum d.) *gratia Domini nostri*, (i. e. dona spiritualia *; quòd non solum peccata delevit, sed mihi & adoptionem contulit & Apostolatum f: *gratia* quā me ex lupo ovem fecit, & ex persecutore prædicatorem g. Et justificantem gratiam hic intelligit, & alias gratias gratis datas, ut Apostolatum, revelationes, donum linguarum, &c. h.) *cum fide* (vel, *fidelitate*, Q. in Vor.) *& dilectione* (vel, i. activā Dei erga me i: vel potius, 2. meā erga Deum k. Adjungit divinæ gratiæ suos effectus præcipuos, fidem & dilectionem l: q. d. Gratia illa effecit in me fidem & dilectionem m; tribuit mihi hæc insignia dona, & simul cum iis fidem & charitatem n. *Fidem* opponit priori incredulitati, *dilectionem* seditivæ o. Al. *μετὰ* hic instrumentum denotat, ut sensus sit, *Consecutus sum hæc dona per fidem & charitatem*, i. e. interveniente fide & charitate p: *Quantum in me*, inquit, *crevit fides & dilectio tam Dei quàm proximi*. Cyprianus, *Nostrum tantum fuit peccus & pateat: quantum illuc fidei adferimus, tantum gratie inundantis haurimus*. Notant veteres conjungi hic Liberum arbitrium cum Gratia, sed ita ut Gratia non tantum priores sint partes, sed & superiores q.) *quæ est in Christo Jesu*, Ti. h. e. fide Christiana r, divinā & supernaturali †: vel, *per Christum*, &c. Er. vel, *propter Christum*, G. quā fideles omnes diligo propter Christum t.

15. *Fidelis*, &c. *πιστός ὁ λόγος καὶ πάλιν ἀποδοχῆς ἀξίος* †] Eadem verba habes infra 4. 9. *πιστός ὁ λόγος* etiam infra 3. 1. & 2 Tim. 2. 11. & Tit. 3. 8. Hebræi dicunt *אמון* *הבר* v. Certus (vel, *Fidus*, P. *Indubitatus*, Er. V. D. ex parte Dei x: *Verax*, D. Vor. dignus cui credatur y, ut mox explicatur z. *אמון*, *ἀξίος* †; ut Prov. 27. 6. & 28. 20 a. firmus, stabilis & perpetuus: sic *fidelis* Hebræis dicitur, ut Esa. 22. 23. & 55. 3. Act. 13. 34. de quo nefas est dubitare. Hæc phrasis soli Deo & à Deo inspiratis hominibus tribuitur b. Sub. *hic est*, P. Be. Pi.) *sermo*, (sub. *qui sequitur*, V.) *& dignus quem modis omnibus amplectamur*, Er. II. Ti. fim. P. Pi. vel, *omni acceptione* (vel, *acceptatione*, Be. vel, *approbatione*, Er. Ca.) *dignus*, Mo. Ar. ex parte hominum c. [Sensus est:] *Non tantum vera est hæc quam dicam sententia, sed & digna quæ fiat plurimi d. Sic ἀποδοχῆς ἀξίος dixit Diod. Siculus *, lib. 12. & Hierocles in carn. Pythag. f. Ἀποδοχῆς ἀξίος, Dion. Halicarn. in Rhetoricis g, & Artemidorus, 3. 42. Πάλιν ἀποδοχῆς ἀξίος, Hippoc. in Epistolis h. Quid hic sit ἀποδοχῆς discendum i, vel, ex voce Heb. *קבל*, à *קבל* accipere, quæ sermonem selectum & eximium declarat k; vel, ex usu vocis *קבל*, quæ in idiomate Chald. significat aliquid velut indubitatum recipere; sicut *καρβάνειν* & *ἐσθλαμειν* explicantur per *μαρτυρεῖν*, Joh. 1. 11, 12. ubi Syrus habet *קבל*. Hinc *Cabala* Judæorum. Sensus ergò est, si quòd certum & indubitatum dogma, vel verum *Cabala* sit, hoc certè est, quòd *Christus*, &c. l. Immensa sunt hæc dona; quare dignum est ut credamus, eaque admittamus m. ¶ *Christus — venit in hunc mundum* † i. e. Inter homines esse cœpit postquam incarnatus est n; Dei dono hominibus apparuit,*

v Q. in Mag.

* Hessel. in E. v Q. in E. fim. Mag. ex Salm. z Mag. ex Salm.

* E.

b Mag.

c G.

d E.

* G.

f E.

g Me. T.

h Mag.

i Q. in.

Vor.

k Vor.

l E. fim.

m Me. Be.

n Pi.

o Mag.

p E. tum.

Be.

q Mag. ex

Chryl.

r G.

* Me. E.

† Me.

* Pi.

v G.

* Sch.

y D. sic

Be. Pi. Vor.

z Be. sic

Vor.

a D.

b Mag.

c Sch.

d G.

* G. Pri.

f Pri.

g G.

h Pri.

i Ham.

k Be.

l Ham.

m Mag.

n E.

ruit, Joh. 1. 9. & 3. 2. & 6. 14. & 9. 39. & 11. 27. & 12. 46. & 18. 37. ¶ *Peccatores salvos facere*] Matth. 9. 13. Marc. 2. 17. Luc. 5. 32. Rom. 5. 8. Cujus salutis partes sunt conversio, remissio peccatorum, justificatio & glorificatio. Hinc colligunt Theologi, Christum non fuisse venturum si homo non peccasset P. ¶ *Quorum primus* (i. e. præcipuus, vel maximus q:) *ego sum*] Sum dicit, non fui, quia debet quisque semper ante oculos habere statum peccati ex quo ereptus est, & in quo adhuc hæreret, si sibi relictus esset, suæque naturæ ac propensioni t. Hoc non est sententiæ, sed obiter ei additum t. Qu. Quo sensu hoc dicit v? Resp. 1. Est dictum hyperbolicè ex summa modestia, qualis & 1 Cor. 15. 9. q. d. Unus fui ex præcipuis & insignioribus v, utpote tantus persecutor Ecclesiæ z. Tam enorme scelus reputat persequi Christi doctrinam & servos, quanquam hoc ignorans & ex zelo fecit. Adde ipsius infidelitatem, eamque obstinatissimam. Non ergo modeste tantum, sed verè & ex serio sensu hoc dicit, ex sceleris sui detestatione, &c. 2. Hoc dicit quantum ad suum ipsius iudicium, quod de se quidem affirmativum, de aliis autem negativum habebat b. Et idem quisque de se veraciter judicare debet, quia nimirum ad eum pertinet sua peccata præ oculis habere & ponderare, ad aliorum peccata non attendere, & de iis meliora præsumere c. 3. Illud, *quorum*, non refertur ad peccatores absolute, omnes d; sed *peccatores salvos factos*, ut jam dixit, per Christum *; vel, eos tantum qui post passionem Christi, & persecutionem Ecclesiæ, misericordiam consecuti sunt f.

16. *Sed ideo, &c.*] Διὰ τὸν abundare videtur. Vide ad Matth. 13. 52. Christus Dei imago. Deus cum ignoscit, & causas habere solet *καὶ τὸν*, qualis illa de qua supra v. 13. & præterea *τελικός*, i. e. aliquem usum quem sibi proponit. Vide quæ diximus ad Luc. 7. 47. Sic Midrasch in Psal. 51. ait, *ideo permixtum labi Davidem ut alios solari posset* b. ¶ *Ut, &c.*] Ὡς ἐν ἐμοὶ *πρώτῳ* ἐδείχθηται, &c.] *Ut in me primo* (non tempore, sed magnitudine i: præcipuo peccatore k; vel, qui primus tam miro modo vocatus est l. *Primo* hic nomen est, non adverbium m. Al. Legendum *πρώτον*, quod hic positum est pro *πρώτῳ*, ut Joh. 1. 15. *In me priusquam in aliis*, qui à me erant convertendi. Q. cod. hic habent *πρώτην* sensu eodem n.) *ostenderet* (vel, *demonstraret*. Sic Eph. 2. 7. Plutarch. *ἀλλήν πᾶσαν ἐδείκνυτο* o.) *Jesus Christus omnem* (i. e. summam p, ut modò *πάντος ἀποδοχῆς*. Sic Herodoto *ἐλπίς πάσα, spes maxima* q. Sic 1 Tim. 2. 11. Tit. 2. 10. r.) *clementiam*, P. five *lenitatem*, Pi. G. E. ut 2 Pet. 3. 15 t. Quæ me non solum non punivit pro meritis, sed etiam ad poenitentiam expectavit, imò poenitentiam dedit, &c. t. Fecit Christus quod solent medici, qui ut omnes ad se invitent, artis suæ specimen præbent, in perfecta curatione infirmi alicujus desperati v. ¶ *Ad, &c.*] Πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελόντων, &c.] Quod alibi *ὑπόδειγμα*, ut 2 Pet. 2. 6. hic est *ὑπότυπσις*, quæ est designatio, seu pictura, seu adumbratio luculenta, figurarum apud Astronomos x. *ὑπότυπσις*, ut & *τύπος*, sunt *prima picturarum*, vel *operum, lineamenta, præformatio*. Sumitur hic pro exemplo y. *Ad informationem* (vel, *Ad instructionem*, Tre. ex Sy. *Ad exemplum*, Ca. sic Ar. *Ut essem exemplar*, P. Be. Pi. *Ad exprimendum exemplar*, Er. Il. Ti. V.) *futurorum credere* (vel, *is qui credituri essent*, P. Scul. &c. usque ad finem seculi z, vel, 1. ut viderent quid sibi sperandum sit à Domino a, gratiamque esse uberiores ac potentiores peccato b, nè quis qui credit, diffideret sibi paratam esse veniam c. Exemplo Pauli, qui post tam sæva facta dona Spiritus erat consecutus, ac proinde & jus ad vitam æternam, (nam dona illa vitæ æternæ erant arrhabo:) etiam illi ex Gentibus qui pravè vixerant audebant sperare vitam æternam, postquam eandem quam Paulus profitebatur fidem receperant d. Vel potius, 2. ut indè discerent, quales plerique futuri essent in Christum credentes, nempe insigniter peccatores *; vel etiam, quo pacto gens Judaica in fine seculi convertenda esset, modo nempe extraordinario, per visionem & vocem e coelo. Vide Zach. 12. 10, 11, 12. Matth. 23. 39. & 24. 30 f. Magna certè est congruitas inter Pauli conversionem, & vocationem Judæorum g. [De qua vide Clariss. Autho-

rem.] in illo (vel, ipsi, P. Pi. &c. qui fiduciam in illo collocaturi sunt: nempe, quia fides in Christum nihil aliud est quàm fiducia in ipso reposita h.) *in vitam æternam*, Mo. i. e. & per eandem fidem expectaturi erant vitam æternam i. Vel, hoc addit velut apprecans ut hoc cedat illis ad vitam æternam k.

17. *Regi, &c.*] Ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν αἰώνων] Ex consideratione tanti beneficii erumpit in laudem Dei l. *Regi* (h. e. Moderatori m:) *omnium seculorum*, Er. Ti. Pi. Cap. Ham. vel, *temporum*, G. E. Mag. nempe creatorum: sub his comprehendit vult quicquid seculis, seu temporibus, mensuratur, i. e. omnem creaturam n: & hujus & futuri seculi Domino, ut qui utrumque creavit o, vel, per omnia secula viventi p. Vel, *Angelorum*, qui *רוח* Ezec. 1. 5. indèque Gnosticis, *δαίμνες*, dicebantur q. Vel, *æterno*, P. Be. Pi. Vor. *אין קיום*, Dan. 7. 9 r. Deus Judæis passim dicitur, *Rex seculi*, five *seculorum*, in Euchologiis suis t. ¶ *Immortali*, *ἀθάνατος*] *Incorruptibili*, Be. Pi. E. &c. Vide Rom. 1. 23 t. & ibi dicta, & Sap. 12. 1 v. In quem non cadit corruptio & interitus *. Sic distinguit eum à terrenis Regibus, qui *φθαρτοί*, 2 Macc. 7. 16 y. ¶ *Invisibili*] Heb. 11. 27 z. Proprium id Deo a: *habitat enim lucem inaccessam*, infra 6. 16 b. non potest cogitatione comprehendere, nec ab homine in corpore mortali videri per essentiam, nec sensibus corporeis videri c; sed mente tantum, vel per fidem d. Deus per se conspicitur: at *conspicitur in operibus*, Rom. 1. 20, apertissime verò in Filio, 2 Cor. 4. Heb. 1. 3 *. Opponitur hoc Simoni, quem *supremum Deum* dixerunt, qui erat homo corruptibilis & visibilis f. ¶ *Soli Deo*] Sic & Syrus legit & Aug. h. e. Qui solus est verus Deus h. De Patre hoc dicitur ad exclusionem, non Filii aut Spiritus S. quibus est una cum Patre natura, sed rerum ab eo diversarum i. In MS. deest *ὁ*, ita ut illud *μόνος* ad *ἀσέβητον* referatur. Et sic quidem Latini legerunt k. *Μόνος ὁ Θεός*] Sic legunt omnes vet. cod. & Græca scholia, & Nazianz. l. & Chrysost. Theoph. & Oecum m. & Græci Codices quos nunc habemus n. Sic & Rom. 16. 27. Non quòd non aliis is titulus aliquo sensu tribuatur, sed quia hoc, quicquid est, à Deo venit. Sic & Judas, v. 25. Eadem locutio infra 6. 16 o. qui solus à seipso sapiens est p, & per naturam q, idque perfecte & immutabiliter r, adeoque omniscius est t. Solus autor omnis sapientiæ, præsertim salutiferæ. Similis loquendi forma, Mat. 19. 17 t. Sic Phocylides, *Εἰς θεὸν ὅτι σοφός* — Socrates, *τὸ σοφὸν καλεῖν ἐμοὶ γὰρ μέγα ἐστὶ* φρονέει, καὶ θεὸν μόνον ἀρεσκέναι v. *Solum sapientem eum vocat*, Christi Incarnationem respiciens, in qua præter immensam Benignitatem summa etiam Sapientia Dei declarata est t. ¶ *Honor, &c.*] Τιμὴ, δόξα] Usurpant nostri scriptores *ἀσέβητον* etiam in duabus vocibus x. *Honor*, (sub. sit o, P. Be. Pi.) *gloria*, Er. &c. nempe per excellentiam, tanquam summo bono atque perfecto, à quo procedit gloria quæcunque in aliis est, & in quem ea solide referenda est y. Loquitur contra idololatrias, qui honorem divinum simulacris tribuebant z. Vetus hæc formula confessionis fidei, facta per modum Doxologiæ, contra Gnosticos a. Ea autem ad solum Patrem referenda est, quippe qui nominatim à Christo distinguitur in parili loco, Rom. 16. ult. præsertim cum Christus nunquam in Scriptura *invisibilis* appelletur b. ¶ *In secula seculorum*] i. e. In omnem æternitatem c. Sic & Gal. 1. 5. Phil. 4. 20. 2 Tim. 4. 18. &c. d. ¶ *Amen*] i. e. Fiat. Hoc addit tanquam sigillum, quo rata facit quæ proximè dixit *.

18. *Hoc, &c.*] Ταύτην παραγγελίαν παρατίθειμι σοι] Verbum valde efficax. Nulla enim fides sanctior fide depositi. Ideo infames sunt apud omnes gentes qui depositum abnegant. Vide & infra 6. 20, 2 Tim. 1. 14. & 2. 2. Sic Exod. 19. 7. *אני ה' אלהיך*, ubi in Græco est, *παρέστησαν αὐτοῖς πάντες τὸς λόγους τούτους* f. *Hoc mandatum, five præceptum*, (vel, 1. quod sequitur, *ut milites*, &c. g. vel, 2. quod præcessit v. 3 h. quo te rogavi ut Ephesi maneres, &c. vel, quo tu præcipere aliis debes: sic enim dictum erat, *ut denunciare quibusdam*, i. e. præciperes: cui favet, quòd hic non dicit *ἐπιτολὴν*, sed *παραγγελίαν* i. Hanc *denunciationem*, quæ, ut dixi, fidem & charitatem urget, non fabulas, non inutiles de Lege disputationes:)

tiones^k: commendo tibi, Er. P. Be. i. e. custodiendum moneo, velut depositum quoddam^l. Παρουστασίαν λέγει dicit vetus Comicus Anaxandrides. λέγειν δὲ παραστήσαν, Isoc. & admonitionis fidei commissum, Tertul^m. ¶ *Fili* Non potuit loqui efficaciusⁿ. ¶ *Secundum*, &c. Κατὰ τὰς προφητείας ὅτι σε προσηύχεται. ¶ *Juxta prophetias qua de te* (vel, *super te*, E. 779°) præcesserunt, Er. Ti. sic Be. Pi. &c. Per prophetias hinc intelligit, vel, i. ea piorum hominum præfagia, quæ ab initio vocationis optimam de Timotheo spem præbebant P. Vide Act. 16. 29. Vel, 2. revelationes divinas de eo factas^r, vel Paulo^t, qui ipsum ordinavit^u; vel aliis^v, fidelibus nempe qui Prophetiæ donum habebant^x. Apostolorum ævo Doctores eligebantur atque ordinabantur, vel, forte, ut Act. 1. vel, suffragiis, ut Act. 6. vel, per Spiritum in Prophetis loquentem^y. [Sensus, q. d.] Memento factum te Evangelistam, sive Episcopum, Spiritu Dei nos & alios in id excitante^z. Ità etiam tunc fieri solebat, Act. 1. 24. & 13. 2^a. & 16. 3. & 20. 23^b. & 20. 28^c. & 1 Tim. 4. 14^d. Quod & hic notant Chrys. Oecum. & Th^e. [quorum verba vide in G.] *Prophetia* hinc revelationem notat, ex collat. 1 Cor. 14. 25, 30, 31. Cum Apostoli exiguo tantum temporis spatio in singulis locis morarentur, humanis mediis scire non poterant, quinam ex Neophytis idonei essent quos Præfectos constituerent; tunc ergo necessarium illis erat, vel donum discretionis spirituum, vel specialis revelatio de personis illis. Postea tamen ex observatione atque experientia sua, aliorumque testimoniis, eos fecerunt. Vide 1 Tim. 3. 6^f. ¶ *Ut, &c.* Ὡς ἔργον ἐν αὐτοῖς, &c. ¶ *Ut milites in eis* (vel, *per eos*, P. Be. Pi. scil. excitatus^g: vel, secundum illas, Er. E. Mag. G. T. nempe Prophetias^h, ac velut in virtute earumⁱ, illis fretus^k, illarum nunquam non memor^l; ut illis respondeas^m, ostendāsque reipsā veram fuisse illam Prophetiamⁿ. Nam in Prophetiis de ipso illa verba fuerant, εἰς τὸν αὐτὸν εἰρηστέον^o.) *bonam* (vel, *bonam illam*, Be. Pi.) *militiam*, Er. Ti. &c. Intelligit defensionem Evangelii^p, contra falsos doctores & persecutionem mundi^q; aut, prædicationem ejus cum vera pietate conjunctam. Confer 2 Tim. 4. 7, 8. Hoc partim de generali omnium Christianorum, partim de speciali ministrorum, officio accipiendum videtur^r. [Sensus, q. d.] Ut in prophetandi, h. e. docendi, munere quod antea accepisti à Deo, te fortiter & strenuè militis instar geras^s; ut officium tuum (primum Evangelistæ, deinde^t) Episcopale, strenuè & fortiter administras^u. Omnis vita hominis *militia*, Job. 7. 1^v. quod & Seneca & Max. Tyrius notant^x: [vide Pri.] in primis hominis Christiani, 2 Cor. 10. 4. maxime verò Pastoris Evangelici, 1 Cor. 9. 7. Phil. 2. 25. 2 Tim. 2. 24. Philem. 1. 2^y. cui perpetua est, ut in militia, adversus hostes (nempe dæmones, hæreticos, falsos fratres, hypocritas impios,) pugna, vigilia, labores & pericula^z. Sic Levitarum ministerium dicitur מלחמה^a. Vide Num. 1. 50. & 4. 3. Dan. 8. 13^b. Porro *bonam militiam* vocat strenuam, fidelem, legitimam^c. Στρατείαν εἰρηστέαν dicit Plutarch. sæpe, sic & Arrian. in Epict. Sic & Horat. *bellum militare*^d. Qu. Si hoc de Timotheo prophetatum fuit, & proinde certò implendum, quid opus erat eum hortari, &c? Resp. Quia, quod Deus prædixerat implendum erat per media à Deo ordinata: inter quæ erat, sicut bona voluntas Timothei, sic & studium ac sollicitudo Pauli^e.

19. *Habens*, &c. ἔχων, &c. ¶ *Habens* (vel, *Retinens*, P. Be. Pi. ἔχων, pro κατέχων^f, quod habes Luc. 8. 15. 1 Cor. 11. 2. simplex pro composito^g, q. d. constanter retinens^h. Sic Rom. 15. 4ⁱ. ἔχων hinc, sicut infra 3. 9. & 2 Tim. 1. 13. est fortiter hærere, vel inniti, velut navis anchoræ^k.) *fidem*, (nempe Christianam^l, vel sanam doctrinam^m, metonymicè, ut infra 3. 8. & 4. 1ⁿ. Alii cod. legunt πᾶν, *fidem*, seu *fidelem*, cui favent verba sequentia^o.) & *bonam conscientiam*, Er. Ti. &c. h. e. vitam sanctam & inculpatam P, quæ causa est bonæ conscientiæ. Ex effectu ergò causam hinc voluit intelligi^q. *Fidem & bonam*, &c. i. e. fidem in pura conscientia, ut infra 3. 9^r. quæ scil. quis sibi conscius est vitam suam à fide non discordare^t. Exponit hinc quid sit *militare bonam militiam*, nempe *habere fidem*, &c.^u. ¶ *Quam*, &c. Ἥν πνεῦσιν ἀποστήμενοι πρὸς τὸν κόσμον ἐκείνῳ^v. ¶ *Qua* (nempe

bonâ conscientia^v:) *repulsâ*, (vel, *expulsâ*, P. Be. longe^w abjectâ, Tre. sic Pri. ex Hesych. Ἀποστέλλω, 711, aut ἔλκω, à se amovere, ut Rom. 11. 1, 2. & 13. 12. secundum quosdam Codices^x.) *nonnulli circa fidem* (Non dicit à fide, quasi fides penitus abjiceretur per apostasiam; sed circa fidem, quasi per circuitum veritatis euntes, & non ex toto à fide recedentes, nec tamen intra eam manentes: de hæreticis enim hinc agit, ut docent seq^y. Al. Neq^z hinc est, quod ad fidem attinet. Sic & 2 Tim. 2. 18. Vide & 2 Tim. 3. 8^z. Al. fidei, P. Be. Pi. V. nempe suæ^a.) *nausfragium*, (vel, *jaçturam*, V.) *fecerunt*, Er. Ti. vel, *vacui reddit^b sunt*, Tre. ex Sy. vel, *submersi sunt*, Ar. facti sunt apostata, schismatici, hæretici^b. Improbæ vitæ partus sunt hæreses^c. Justo Dei judicio plerumque fit, ut qui contra fidei dictamen vivit, fidem inutilem amittat^d. Sicut ignis pabulo indiget, ita fides bonis operibus; alioqui facillè extinguitur. Nam qui malè agere volunt, omnia quæ runt ut sibi persuadeant ea quæ de præmiis ac poenis æternis dicuntur non esse vera, aut certè non tali Lege Deum agere cum hominibus^e. Metaphora est, vel, i. à navigantibus^f; vel potius, 2. à mercatoribus; quia non dicit, ipsos, sed eorum merces, naufragio periisse^g. Ἀλλοτρίως ut à Navigatione, ita à Naufragiis, sumptæ valde sunt frequentes^h. Metaphoram autem variè explicantⁱ. Fides est ut navis, vita pura velut gubernaculum^k, sive anchora^l; quæ illa adversus tempestates, seu tentationes mundi & Satanæ, firmatur^m. Gubernaculo abjecto, non mirum si navis in scopulos impacta frangiturⁿ. Non placet: tum, quia non dicit, *amittentes*, sed *repellentes*; à naufragantibus autem non repellitur anchora aut gubernaculum, sed admittitur: tum, quod in Scriptura non fides, sed Ecclesia, per *navim* significari solet^o. Al. *Fides est portus, bona conscientia* gubernaculum^p. Ut in portum perveniamus, regendus est bonâ conscientia nostræ navigationis cursus P. Non placet: non enim ad fidem, ut portum, navigamus, sed per fidem ad portum vitæ æternæ; & fides potius est gubernaculum, quo cursus hujus vitæ dirigitur^q. Vide Clem. Strom. 2^r. [in G.] Confer 2 Tim. 3. 8. ubi, post καποδωρμένους & νῆας, sequitur, ἀδύνατοι πρὸς τὴν πίστιν. Bene Theoph. *Vita impura impiorum dogmatum causa*^t. 20. *Ex quibus* (i. e. De quorum numero^u: Non tantum dicit hoc fieri posse, sed & factum ostendit^v, exemplo eorum qui bene noti erant Timotheo & Christianis cæteris^w. Vide [inquit] quantum naufragium hi fecerint^x.) est *Hymenæus*, (Vir turpibus voluptatibus mancipatus, quod vel nomen ejus indicat; est enim nomen Dei & carminis nuptiarum^z: qui resurrectionem in fine seculorum futuram (& proinde judicium futurum^a.) negavit, 2 Tim. 2. 17^b. nimirum unus illorum adversus quos directum est 15. cap. 1 ad Cor. c.) & *Alexander* Nempe *Faber ille ærarius*, de quo Tim. 4. 14^d. idem indubiè de quo Act. 19. 33e. unde constat, eum Ephesi habitasse. Vide ibi dicta^f. Locus convenit, quia Timotheus erat Ephesi Episcopus, & hæc maxime propter Ephesios scribuntur^g. ¶ *Quos tradidi Satana* Nempe Diabolo^h, vel, i. per excommunicationemⁱ; quæ quis extra Ecclesiam projectus, exuitur protectione Dei^k, & possidetur à Diabolo, qui ad hoc paratus est ut aversos à Deo in potestatem accipiat^l. Vel, 2. Satanæ, tanquam carnifici^m; cruciandosⁿ, corporali cruciату^o, morbis, ut 1 Cor. 5. 5. explicavimus. [ubi vide quæ nos collegimus.] Vide Scriptorem Resp. ad Orthod P. [ejusque verba in G.] Fuit autem hæc potestas quædam peculiaris Apostolis concessa in enormiter flagitiosos, quæ tunc necessaria fuit ad coercendos contumaces, quia nondum erant Magistratus Christiani, quorum auxilio Ecclesia uti potuit. Vide Act. 5. 5, 10. & 13. 11. 1 Cor. 5. 3, 5^q. Eam verò exercuerunt in eos, qui, vel excommunicati sunt (quales corporaliter à Satana vexatos, Chrys. cum multis aliis opinatur, quod tamen haud planè constat^r;) aut excommunicari merebantur^s. ¶ *Ut, &c.* Ὡς ἀποστήμενοι, &c. ¶ *Ut discant* (nempe suo malo^t: vel, *Ut castigati discerent*, Pi. sic Be.) *non maledicere*, Er. Ti. E. vel, *convitari*. Qui enim perversa docent, Ecclesiæ Doctoribus maledicere solent. Et forsan hi resurrectionem fannis & maledictis excipiebant, more paganorum, Act. 17. 32^v. vel, *blasphemare*, Vulg. Be. Pi. &c. i. e. de rebus divinis

divinis impiè loqui *. Blasphemia propriè est, Deo, vel, aliquid ascribere quod non habet, vel, aliquid negare quod habet y. Ut discant falsa non diffeminare, μη πονηρῆς λόγους φλυαρεῖν, ut solent qui ab aliorum communione se separant, 3 Joh. 10. & 2 Pet. 2. 2. ubi & βλασφημεῖν z. Nè impunè ferant suas blasphemias a. Rectè dixit βλασφημεῖν. nam solent qui à vera doctrina deficiunt, nè id frustra facere putentur, ei maledicere: ut isti Resurrectionis dogma stultum, & ab omni ratione alienum, esse dicebant. Vide Act. 17. 32. Tertul. de resurrectione, *cujus nos presumptores deputamur* b. Ut castigatione hanc adducti definant, & doctrinam fidei blasphemare, & falsum suum dogma spargere c. Est autem genus hoc loquendi proverbiale. In Novellis Justiniani, ὅπως ἂν μὴ τοὶ σωφρονεῖν; & in Luciano, ὡς μὴ τοὶ μὴ λοιδωρεῖσθαι τοῖς κρείττοις. Vide & Ezech. 23. 48. Sic in Achille Tatius, l. 6. ταῦτ' ἔχοντες μάλιστα δεῖ, &c. ὡς ἂν μὴ τοὶ δεσπότης μὴ καταφρονεῖν. Vide & Aristoph. & Eurip. aliòsque d. [in Pri.] Hinc patet, non hinc agi de traditione ad mortem, sive temporalem, sive æternam, quippe quarum neutra salutarem hunc effectum producere potest *. Finis excommunicationis (ab Ecclesia saltem secundariò intentus f,) est peccatoris emendatio g. Sicut 1 Cor. 5. 5. dicitur εἰς ὅλεθρον σαρκὸς, ad effectum carnalium exstirpationem. In emendationem, non in perditionem, ait Tertul h.

CAP. II.

Obscuro igitur. Sicut Imperatores Romani mandata dare Præsidibus solebant, ita Paulus in Timotheo mandata dat Episcopis a. Post constitutam doctrinæ summam b, cum specialibus præceptis instruit; & de publicis precibus, tanquam altera ministerii verbi parte, differit d. Illud igitur (igitur) pendet ex præced. ταῦτ' ὅτι τὴν πνευματικὴν παροργισθεὶς οὐκ ἐστὶν ἡμῶν *. ostenditque hoc inferri ex dictis; q. d. Ut bene milites, & ut subditi rectè vivant, &c. hoc admonet e. ¶ Primum, &c. Πρῶτον, πᾶσι τοῖς ποιήσασιν δεήσεις, προσευχάς, ἐν τῷ ᾧ, εὐχαριστίας] Πρῶτον πᾶσι τοῖς jungendum, vel, 1. cum εὐχαριστίας. vel potius, 2. cum sequentibus h. Deinde πᾶσι referri possit, vel ad πᾶσιν, vel ad δεήσεις, &c. i. [Hinc locum variè reddunt:] Adhortor igitur primum omnium, vel, ante omnia, ut fiant (Hoc primum, inquit, præscribo: nam præscribet deinceps & alia k. Sed malim hoc fine ἀναπολόγητον dictum, ut πᾶσιν Luc. 12. 1. Rom. c. 1. v. 8. 2 Pet. 1. 20 l. Al. Adhortor igitur, ut ante omnia fiant, Er. Ti. nempe diluculo m: vel, præcipuo studio & curâ, ut non tam temporis ordo significetur quàm dignitatis n. Al. Adhortor igitur, ut fiant ab omnibus, Er. E. sive à tota Ecclesia, cujus est orare o.) deprecationes, (nempe ad mala avertenda p, peccata scil. & poenas q. Vide Act. 1. 14. Phil. 4. 6. ὁμιλίαι.) orationes, sive preces, (vel, obsecrationes, Er. Ti. i. e. preces ad bona nobis obtinenda t, ad hanc, aut ad futuram, vitam necessaria u. Vide Eph. 1. 16. & 6. 18. ὁμιλίαι. Hæc duo nomina, & alia quibus Precum nomina distinguuntur, reperies in Libro De Morte Moysi v.) postulationes, (vel, intercessiones, Er. Ti. vel, interpellationes, Er. Ti. v. Be. h. e. preces, vel, 1. pro aliis x: Vide Rom. 8. 26 y. Heb. 7. 25 z. vel, 2. pro se a; vel, 3. quibus de his qui nos lædunt querimur b. Sic accipitur ἐντυγχάνειν, Act. 25. 24. Rom. 11. 2 c. gratiarum actiones, P. Pi. &c. pro bonis jam acceptis d; laudationes ac celebrationes Dei pro beneficiis, vel in nos, vel in alios, collatis *. quæ Precibus adjungi debent f, Phil. 4. 6. ὁμιλίαι. Al. Una eademque res h. I. diversis nominibus significatur. Nec tamen tautologia est, tum, quia notiores voces junguntur obscurioribus, tum, quia in significandi modo diversitas quædam est; ut v. g. Paulo dicuntur δεήσεις, quia precibus testamur apud Deum egestatem nostram; nam δεῖναι indigere est: eadem preces προσευχὰς dicuntur, quia illis animi nostri vota Deo aperimus: eadem dicuntur ἐντὶς, quia non timide, sed familiariter, Deus adiri se ab orantibus patitur h. Sed quoniam de Græcarum vocum differentia & proprietate agitur,

maximè hic audiendos puto Græcos Interpretes, secundum quos ita differunt ut diximus i. De publicis porro Ecclesiæ precibus hic agitur k, non de privatis Timothei, &c. l. ¶ Pro, &c. ὑπὲρ πάντων, &c.] Pro omnibus (vel, quibusvis; P. Be. Pi.) hominibus, Er. Ti. &c. i. e. vel, 1. hominibus omnis generis, seu cujuscunque ordinis, ut sequentia monstrant m; vel, 2. pro singulis, ut neminem prorsus excludamus n. De nemine certè desperandum est o, nisi Deus id patefecerit p; nisi manifesta reprobationis signa edat. Tunc pro eo non orandum q. Sic adversus Julianum Apostatam, juratissimum Christi contra suam conscientiam hostem, Ecclesia expressè fuit precata, ipsius Pauli exemplo, Gal. 4. 12. 1 Thes. 2. 16. & 2 Tim. 4. 14 t. Vide 1 Sam. 16. 1. & 1 Joan. 5. 16 r. Pro omnibus, etiam infidelibus, inimicis, persecutoribus t, ut docet Scriptor De Vocatione Gentium, 1. 12 r. [cujus verba fusè descripta vide in G.] sed cum hac conditione, si illi sint in numero electorum; nam reprobi excipiuntur Joh. 17. 9 v. Sunt quædam preces pro omnibus: sunt & aliæ pro fidelibus tantum, ut Joh. 17. 9 x. Sunt enim gradus ac species, ut beneficiorum Dei, sic etiam precum nostrarum y. Pontifex Max. Judæorum oravit, ait Philo, ὑπὲρ πάντων, &c. z. (pro omni hominum genere, & præterea pro terrâ, aqua, totaque rerum naturâ.)

2. Pro regibus] Quamvis tunc infideles fuerint a, & idololatæ atque hostes Ecclesiæ, ut dubitari posset, an non adversus illos potius quàm pro illis precandum esset b. Græci Imperatores Romanos vocabant βασιλεῖς, non vocem Latinam respicientes, sed rem ipsam. Erant enim reipsâ ἀνομιόδοτοι. Tertul. Illuc (i. e. in cælum) suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore, eramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcunque hominis & Cæsaris vota sunt. Dionysius apud Eusebium, καὶ τὸ ἐν νουθεσίᾳ καὶ βασιλείᾳ αὐτῶν, ὅπως ἀσπιδότοιο διαμένῃ, μεσολαβήσῃ c. Postea quoque pro Regibus Arrianis atque hæreticis precabantur, ut pro Constantio, Cyril. cat. 10 d. Polycarpus ad Philip. Orate etiam pro Regibus, &c. Cyprian. ad Proconsulem, Deum deprecamur pro salute Imperatorum *. Mos hic egregius, ut multa laudabilia, venit à Judæis, Esd. 6. 10. Josephus 12. 17. Quidam sacerdotum δούλας ἐπέδεικνυον, &c. (victimas ostendebant quas pro Rege obtulerunt Deo.) Meminit hujus moris & 7. 17. & alibi sæpe. Et exstat ea de re præceptum in Pirke Avoth f. ¶ Et, &c. καὶ πάντων ὧν ἐν τῷ αἵματι ὁρίσθη] Et omnibus, vel quibusvis, (sive credentibus, sive incredulis g:) in eminentia (vel, dignitate, Val. Er. Me. sublimiori loco, Er. Zeg. sub. idcirco, P.) constitutis, Ti. P. Be. Pi. &c. vel, principibus, Tre. potestate pollentibus, Ca. i. e. summis Imperatorum ministris, &c. h. Non tantum pro Imperatoribus orabant, sed & pro earum in quibus vivebant Provinciarum Præsidibus, qui ἡγεμόνες, 1 Pet. 2. 14. Vide ad Matth. 27. 2. & 2 Macc. 3. 15 i. ἡγεμόνες dicuntur, tum Reges, ut 1 Pet. 2. 14. tum, secundæ potestates, ut in Artemidoro, 2. 72 k. ¶ Ut, &c. ἵνα ἡρεσθῶν — διασωθῶν ἐν — σερμότητι] Ut tranquillam (vel, placidam, Er. Ti.) ac quietam vitam degamus, (à bellis, &c. liberam l: tuti à barbarorum invasione & à latronibus m: hic enim scopus magistratui propositus esse debet n; & hoc ut præstet, orationibus nostris adjuvandus est o. Ex hoc consequente intelligitur antecedens, nempe orandum esse, ut Deus pacem stabiliat p. Est ratio cur pro iis precandum, ab utili effectu, &c. q. Al. Est potius declaratio exhortationis, docens quid à Deo pro iis petendum, & quo finet. Seneca de Philosopho, Epist. 37. Nemo adversus Reges gravior est; nec immerito: nulli enim plus præstant, &c. Deinde, Sub horum tutela positus exercet artes bonas. Rursus, Sic hujus pacis beneficium ad omnes pertinentis altius ad eos pervenit qui illa bene utuntur, &c. Lactantius sine Institut. ad Imperatorem, — Supplicamus, ut te inprimis, quem rerum custodem esse voluit, custodiat, &c. t. R. Hanina præcipit, c. 3. Abboth, Pre-care pro pace regni, nisi enim esset timor ejus, homines se invicem vivos deglutirent r:) cum omni pietate (Hoc obiter addidit ut officii sui Christianos admoneret. Non ideo,

ideo, inquit, nos tranquillitatem & securitatem publicam optamus; non ut ea utamur ad comestationes & libidines, sed ad sacros coetus, ad probos pudicosque mores, *בְּדִרְוֵי קֹדֶשׁ*, Psal. 110. 3. Et quia Principes Ethnici hoc officium non recte præstant, consequenter hic præcipit, ut pro illorum conversione & salute oretur: quod satis indicat v. 4. *honestate*, P. Pi. Er. Il. Ti. Mo. i. e. morum gravitate, & in agendo sinceritate: vel, *puritate*, Tre. ex Sy. Æth. *castitate*, Vulg. vel, *veneratione*, sive *reverentiâ*, scil. Magistratibus debitâ: vel, *honestate*; ut nihil turpiter ac indecenter, nedum flagitiose, fiat. Honestas omne officii genus complectitur, quod vigere in mutua hominum consuetudine debet. Quid sit *σεμνότης*, vide Phil. 4. 8. Aristoteles interpretatur *βασίλειον εὐχρίαν*, b.

3. Hoc enim (nempe, ut oremus, vel pro omnibus, etiam infidelibus atque inimicis; vel, pro Reip. Rectioribus d. Et quid? Ut habeant *σώζεσθαι* & *λογισμὸν*, ait Justinus Martyr. Hæc precatio eventum suum habuit aliqua ex parte in Adriano, Severo, Antonino, qui Christianis æqui admodum fuere; perfectius verò in Constantino & post eum Principibus Romanis, deinde & aliorum populorum Regibus. *bonum* (vel, *honestum*, V. vel, *pulcrum*, G. Perinde est sive in genere bonum, aut præclarum, sive in specie honestum, veritas f. Præcipuum hoc est opus charitatis in proximos g.) est, & acceptum (vide supra 1. 15. & infra 5. 4. h.) coram Salvatore nostro Deo. Hoc addit, quia ratio postulat, ut qui ad salutem misericorditer adducti sumus, etiam alios orationibus adducamus ad salutem. De illo *ἐνώπιον* ὁ Θεός, vide Luc. 1. 6. Act. 8. 21. 2 Cor. 7. 12. & 8. 21. de titulo *σώτης*, supra 1. 1. k. & infra 4. 10. l.

4. Qui omnes homines vult salvos fieri. Nempe, salute æternâ, quæ hic per fidem inchoatur m: vel, *servari*, i. e. salutem sibi oblatam amplecti n. Deus, ait Arnob. *sublimibus, infimis, servis, faminis, pueris, uniformiter potestatem veniendi ad se facit. Patet omnibus fons vite, neque ab jure potandi quisquam prohibetur, aut pellitur*. Planè autem universim sumendum hoc dictum, apparet ex æquæ negativa 2 Pet. 3. 9. *μη βέλόμενος πνῆσ ἀπολείδει*. Hoc est *ἀλλήματα προσηγόμενον*. Adde Joh. 3. 16. Sed quum certum sit, tum, 1. omnes non salvari, tum, 2. omnia fieri quæ fieri voluit omnipotens Deus, quaeritur quo sensu hoc dictum sit: id quod variè explicant P. 1. Vult hoc Deus voluntate antecedente q, & conditionali r; non autem consequente t, & absolutâ u. Voluntas antecedens est, quâ Deus, non prævidens absolute ullam voluntatis nostræ determinationem, ex se solo velit aliquid circa nos v; & quâ omnes salvari vult, quatenus eos creavit, non ut puniat, sed ut bonitatis suæ participes efficiat x. Voluntas consequens est, quâ de nobis ex prævisione operum nostrorum efficaciter decernit y. Verum, si de antecedente voluntate sermo esset, Deus etiam dæmones damnatâsque animas servari vult. Nec ratio hic redderetur cur pro omnibus orandum sit, nisi concedamus etiam pro damnatis orandum esse z. 2. Vult hoc Deus serîo a, & ex animo optat b, quantum est ex parte sua c; quia omnibus dat media ad salutem obtinendam necessaria d, & sufficientia x, vel talia quibus possint homines ad salutem perducere f; licet absque auxiliis specialibus ad salutem minimè sufficiant g: non tamen voluntate absolutâ h, sive efficaci i, nam tunc omnes salvarentur k; sed ex hypothesi l, modò & ipsi velint m, & quæ ab ipsis requiruntur præsent n. Non placet o: quia & hoc ipsum ut velint, à divina pendet voluntate p; quæ non solum boni operis auctor est, sed & bonæ voluntatis, Phil. 2. 12. 3. Omnes intelligit qui salvantur, ut significet nullum hominem fieri salvum, nisi quem Deus salvum esse voluerit: quomodo Christus illuminat omnem, &c. Joan. 1. 9. nempe, qui illuminatur; multi enim in perfidia sua manent; & quomodo dicimus, cum unus Magister docet pueros in aliqua civitate, eum omnes docere, nempe qui discunt r. 4. Vult hoc Deus voluntate non absolutâ, sed conditionatâ, nempe, si credant t. 5. Deus hoc vult, quatenus vult & facit homines pios hoc velle x; quomodo Spiritus S. clamare dicitur, Gal. 4. 6. quia nos clamare facit, Rom. 8. 15. Rectè hoc velle dicitur, quod vult in suis amicis, qui sunt homines, Dei; idque non tan-

tum præcipiendo ut velint, sed etiam hoc ipsam in eis operando, ut Aug. doctè explicat. Nec dubium quin hic sensus admodum congruat instituto & contextui Apostolico. Pro omnibus orandum optimè probat, quia vult Deus omnes salvos fieri, scilicet per nos & quantum in nobis est; dum præcipit nobis ut omnium salutem desideremus & quaeramus, & hoc ipsum studium ac desiderium in nobis operatur. Hinc enim consequens est, impellente hoc desiderio divinitus inspirato, pro omnium salute nobis orandum esse. Hunc sensum confirmat, quod non dicit, *Deum velle omnes salvos facere & ad agnitionem veritatis adducere*; sed *omnes salvos fieri, & venire*. Voluntas ergò hic significatur, non tam Dei, qui propriissimè voluntatem habet electos suos salvandi, & ad fidem perducendi; quàm nostra, quàm à Deo habemus, ut nobiscum omnes salvi fiant, &c. ex qua voluntate pro omnibus oramus t. 6. Vox, *omnes*, non universaliter, sed collectivè & indefinitè, accipienda est, ut sæpe fit u, ut non singulos designet, sed quosvis v; non singulos generum, sed genera singulorum x; homines omnis generis, seu ordinis, seu conditionis y, vel, omnis gentis, tum Gentes, tum Judæos z. Sic vox sumitur Matth. 4. 23. *sanavit omnem morbum* a: & Luc. 11. 42. *omne olus* b: & Rom. 11. 32. *ut omnium misereatur* c: & in Virgil. *Non omnis fert omnia tellus* d: & 2 Thef. c. 1. v. 3. ubi *εὐαγγέλιον* conjungitur cum *πᾶσι*, & apud Aristot. Polit. 2. *. Huic expositioni favet contextus, quia hoc subjungitur ut causa cur orandum esset pro Regibus, &c. f. Adde quod vox, *omnes*, & Multos denotat, & aliquando Paucos, ut Act. 2. 5. *ἀπὸ παντὸς ἔθνους* g. Explicat ergò h. l. antiqua Prophetarum vaticinia de vocatione, tum, Gentium, Psal. 2. Esa. 11. 10. Mal. 1. 11. tum imprimis, Magistratum, Esa. 32. 1, 2. & 60. 16. h. Obj. Eorum omnium Deus vult salutem pro quibus vult nos precari. Atqui precari tenemur pro salute omnium, etiam individuorum & singulorum, hominum i. Resp. Pro salute singulorum orandum est, non cum fide absoluta, quia de ea nulla est in Scriptura promissio; fides autem sine promissione nulla est, sed cum conditione k. Opponit hic Paulus seculum suum seculis antegressis: q. d. Olim pro quibusvis hominibus preces non concipiebantur, quia doctrina salutis non quibusvis hominibus offerebatur; hodie verò, cum Deus quibusvis hominibus Evangelium prædicari jubeat, iisque imperet ut salutis doctrinam amplectantur, tenemur quoque pro quibusvis preces concipere l. ¶ E.

(nempe, ut servantur m:) *ad agnitionem veritatis* (Evangelicæ scilicet n, de salute nobis per Christum comparata o:) *venire*]. Vel, *postquam agnoverint veritatem*, V. Hoc velle dicitur, quia omnes ad eam invitat vocatque; quomodo vult omnes piè vivere, quia illud imperat p. Hoc cum ita sit, debemus & dare operam, ut omnibus innotescat veritas, & ei labori preces pro omnibus adjungere. Dei enim est *incrementum dare plantatis & rigatis* q. Horum duorum membrorum alterum alterius est *ἐν-γνηκόν*. Quàm enim ratione servantur, sive salutem sibi oblatam amplectuntur, homines? Nempe cum veniunt ad veritatis cognitionem ac professionem r. Porro Paulus hic ordinem spectat, non temporis, cum utique prius sit agnoscere veritatem quàm salvum fieri, sed causalitatis; nam intentione voluntatis prior est finis, quàm media, ut hic salus, quàm fides t.

5. Unus enim Deus. Non Judæorum tantum, sed & omnium Gentium, communis t, Creator v, Pater x, Dominus y, Servator z: qui propterea figmentum suum amat, & illi bene esse cupit a. Probatio est præced. sententiæ a. Non mirum est, Deum omnibus bene velle, cum ipse sit omnium hominum Dominus, opificii jure b. Similem sententiam habes Rom. 3. 30. Gal. 3. 20. Oratio elliptica est, quia subintelligi debet ex præced. unius Dei gratiâ omnes servari posse, nisi per ipsos steterit d. Al. Unus est Deus, ut Judæorum & Gentium, Rom. 3. 29, 30. sic Magistratum & subditorum. Ergò citra respectum gentis, dignitatis, munerum, quosvis homines vult servari *. Si enim unius tantum hominum generis, vel ordinis, salutem procuraret Deus, necesse est plures deos constitui; itémque plures mediatores f. Unum Deum comparat cum diversis nationibus; monétque, eas non in perpetuum à spe salutis exclusas, quia sub ejusdem Dei

† E.

* Be.

* Pi.

* Mag. ex

* Pi. D. ex

* Aug. Dan.

* Mag. ex A.

* qu in. &

* Bed. &

* Anselm.

* &c. J Cap.

* sic D.

* Be.

* Mag.

* D. ex

* Aug.

* Be.

* Dan.

* Mag.

* D.

* Dan.

* Q. in

* Cam.

* Cam.

* J. Cap.

* m G.

* G. Vor.

* fin. Mag.

* Vor. Pi.

* Cam.

* G.

* J. Cap.

* E.

* Mag.

* E. Me. T.

* Vor. Ham.

* Me. T.

* T.

* Vor.

* Me. fin.

* T.

* E. fin.

* Me.

* G.

* G. sic

* Vor.

* Vor.

* Scul.

* Dan.

Calv. Dei sunt potestate ||. ¶ *Unus est mediator*; ita P. Be. Pi. *Mediator*, &c. Er. V. Scul. *Sequester*, Er. ex Tertul. Al. *Interpres*, Q. in Scul. five, s. Cam. *Internunciatus*, Q. in Cam. nempe, Dei apud homines. Nec vocem aliter in Scriptura sumi vult Socius: qui manifestè refellitur ex collat. v. 6. unde apparet τὸ μεσίτης statui in ipsa redemptione: quod etiam loci paralleli, Heb. 9. 15. & 12. 24. confirmant. Ad μεσίτης quoque officium non minùs pertinet hominum vice apud Deum fungi, quàm Dei vice apud homines. Et μεσίτης elegantioribus etiam dicitur *is qui placat aliquem*^b. Mediator est, qui intercedit inter partes extremè inter se diffidentes, nempe, hominem offendentem & Deum offensumⁱ. Unus est omnium Mediator, & ut sequitur, Redemptor^k; qui proinde cupit beneficium suum ad omnes porrigi^l. Mediator Dei & hominum ille dicitur, qui immediatè ad Deum accedens, per suum unius meritum Deum hominibus placatum reddit, atque omnia salutis dona à Deo hominibus obtinet^m. Dicitur unus Christus μεσίτης, peculiari & ipsi uni proprià ratione, ut potè inter Patrem & nos μεσίτης; & ἀντιλήψων, idè utrique extremo, ὁμοσώσιος adhærens, & ita nos sibi, per fidem, secundum naturam illam [humanam] nobis communem, spiritualiter unitos ad Deum usque subvehensⁿ. Mediator Dei dicitur, quia Deus ipso tanquam internuncio & sponse utitur apud homines: *Hominum* autem, quia pro iis apud Deum intercedit, ipsosque suâ morte Deo reconciliat^o. Inter terricolâs cælicolâmq; Deum, vector hinc precum, inde donorum, vel suppetiarum, &c. ut verbis utar Apuleii P. Quod de summo Hebræorum Sacerdote dixit (qui etiam eum μεσίτην vocat) Philo, fuisse eum μεσέριον ἀμφοῖν, &c. (confinium duorum, ut per medium quoddam homines Deum placarent, Deusque hominibus gratias daret, &c.) id in Jesum optimè congruit. Is enim primùm id obtinuit, ut Deus hominibus in gravia peccata lapsis, neque vias poenitentiae, neque poenitentibus veniam, præcluderet; quæ est prima illa conciliatio ad homines universim pertinens, de qua agitur Rom. 5. 10. & 2 Cor. 5. 19. deinde, ut Deus Apostolis daret linguarum & alia dona, quibus instructi homines ad veri cognitionem faciliùs deducerent; de quo beneficio agitur Eph. 4. 8. Est verò hoc beneficium generale ad totius humani generis bonum. Præfiguratum hoc μεσίτης munus in Jobo, 42. 8. 9. Hoc porro officium ita Christo proprium agnoscere debemus ex mente Apostoli, ut nulli alteri tribuatur, nec homini, nec Angelo^r. Notandum hîc, Augustinum plures quidem intercessores; sed unum duntaxat Mediatorem, agnoscere^t, nempe primarium, &c.^u. [de quo consule Polemicos:] qui non precibus tantùm, sed & pretio sanguinis, nos Deo reconciliavit^v. Qui Christum unum aliquem ex multis [Mediatorem] faciunt, idem ad Deum quoque trahant oportet. Cohærent enim hæc, unum esse Deum, & unum Mediatorem^x. ¶ *Homo* (i. e. Is homo qui vocatur^y.) Christus Jesus] Nempe, Verbum factum caro^y. Hoc autem officium Christo competit; vel, 1. secundum humanam, non Divinam, quâ ipse est alterum extremorum^z; vel, 2. quatenus est Emanuel^a, vel, & quâ Deus, & quâ homo est^b. De quo vide Calv. epist. 3. 12. & Beza epist. 8. fusè differentes^c. Utraque hîc natura partes suas obiit, humana poenas luens, Divina, infinitam & verè salvificam virtutem perpeffionibus ipsius insinuans^d. Homo dicit, non quòd merus homo sit, sed quia illa appellatio huic loco inservit, ubi de nobis in spem bonam erigendis agitur^e. Assumpsit Christus naturam toti hominum generi communem: Nullam ergò gentem debemus à Christo alienam putare^f.

6. Qui, &c. ὁ δὲς εἰμὶ τὸν ἀντιλήψων ἑαυτοῦ πόντον] Magna illa beneficia Christus non solis precibus nobis impetravit, sed ingenti obedientiâ ad mortem usque, & quidem Crucis. Ἀντιλήψων πόντον. Vide ad Matth. 20. 28. ἀντιλήψων vox significans admodum, ut & ἀντιλήψων, quâ utuntur Josephus & Ignatius aliquoties^g. Dans (vel, Qui dedit, Be. Pi. Vulg. &c. q. d. Non invitatus traditus est, sed se volens obtulit & tradidit^h, nempe, in passionem ac mortemⁱ.) semetipsum (ut Gal. 1. 4. Confer Heb. 1. 3. pro quo dicit carnem suam, Joh. 6. 51. animam suam, Mat. 20. 28^k. sanguinem suum, alibi; quæ phrasæ hinc

explicandæ sunt^l. Significat, nec aliam fuisse victimam quàm Christum, nec eam ab alio quàm ipso fuisse oblatam, ut idem fuerit Pontifex qui & victima^m.) redemptionem (vel, redemptionis, five liberationis pretium, Er. II. Ti. P. Ca. Pi. five, compensationem, Ar. five, conveniens pretium, Be. Idem hoc quod λύτρον, Matth. 20. 28. Marc. 10. 45ⁿ. nempe, pretium quo captivi redimi solent^o; sed λύτρον est quaecunque pretium, &c. ἀντιλήψων verò est cum caput capite, aut vitâ redimitur vita^p; vel, tale pretium in quo liberator simile quiddam subit ei malo quod ei imminabat qui liberatur. Ἀντὶ in Compositione aut Contrarietate, aut Commutationem, significat. Illud hîc locum non habet, hoc ergò significatur. Nec aliâ formâ Græcè dicuntur ἀντιλήψων, qui pro altero mortem se devoverunt ut ipsum liberent. Estque harum vocum quasi periphrasis, Gal. 3. 13. 9.) pro omnibus, Mo. scil. redimendis ac salvandis^r. Intellige, vel, 1. pro hominibus omnium gentium^t, five ordinum^u; vel, 2. universalliter; nempe, quoad magnitudinem & potentiam pretii^v: h. e. pro omnibus sufficienter, non efficaciter^x. Confirmat hîc superiorem rationem à connexis, similique mediationis & intercessionis Christi causam & fundamentum explicat; quod est ipsius sacrificium, ut liquet ex Heb. 4. 14. & 5. 1. & 7. 15. & 8. 3. & 9. 24. Et cum hic sit intercessionis finis, ut Deum nobis propitium reddat, is demum apud Deum pro nobis intercedere potest qui eum nobis placare potest. Placatur autem Deus non aliâ ratione quàm plenâ poenæ peccatis nostris debitæ persolutione. Id autem solum Christi sacrificium potuit. Perperam ergò Scholastici Salutis & Intercessionis Mediatore diverfos faciunt^y. ¶ *Testimonium*, &c. τὸ μαρτυρίον καὶ τοῖς ἰδοῖς] Appositivè hoc additur^z. Testimonium (vel, Quod est testimonium, Be. Ut esset testimonium, Er. Ti. V. vel, Christus, inquam, testimonium illud, P. Be. sub. destinatum, Er. II. Ti. P. Be. Pi. &c. vel, quod evenit, Tre. ex Sy.) temporibus suis, five propriis, Mo. Er. &c. מרבה, eo tempore quod Prophetæ prædixerant^t; in plenitudine temporis^u. Vide Gal. 4. 4. Eph. 1. 10^v. Latine versionis magna hîc varietas, quam vide in Brugenſe^x. Multi Codices legunt, Cujus testimonium temporibus suis confirmatum est^y, i. e. Cujus redemptionis locupletissimum præcessit testimonium, apud omnes Prophetas. Sed editio correctâ Sixti quinti jussu legit tantùm, Testimonium temporibus suis^z. Quam lectionem probant plerique cod. MSS. & Haim. Anselm. Pelag^a. Μαρτυρίον hîc dicitur, vel, 1. Christus Jesus^b, ex v. 5. de quo videlicet testati sunt omnes Prophetæ^c. Tum, erit Metonymia adjuncti; nam testimonium hoc, scil. Evangelium, in Christo occupatur, nempe, in testanda veritate de persona, officiis, ac beneficiis, illius^d. Sententia elliptica est, q. d. Ipse Christus crucifixus, &c. olim quidem tacitus fuit^e, nunc autem ubique palam annuntiatur^f; & propterea per preces pro omnibus fusas, in Ecclesiis proferendum est hujus veritatis testimonium^g. Vel, 2. τὸ πᾶσιν, passio, quam suis temporibus in cruce sustinuit^h; vel, hoc quòd Christus se obtulit, &c. i. quod vocat τὸ μαρτυρίον, id est, testimonium illud, de quo nemo debet dubitare. Non enim fallit qui morte suâ fidem facit^k. Hoc autem testimonium erat, vel, 1. Deum esse veracem^l, & promissis stare^m. Confirmatur ex 1 Tim. 6. 16. testatus est bonam confessionem, scil. pro veritate quam confessus erat patiens usque ad mortemⁿ. Est [his verbis] πρὸς θεόν relata ad rem totam quæ præcessit, Quòd enim se pro omnibus dedit ad mortem^o, eo ipso testimonium præbuit veritati doctrinæ suæ^p, cujus prædicandæ gratiâ missus fuerat à Patre. Pro hac enim veritate, quâ dixit se esse Filium Dei, missum à Patre pro mundi salute, mortem subiit. Tale autem testimonium propriè, & per excellentiam, ab Apostolis Martyrium vocatur; & qui sic testificantur, Martyres, five testes^q. Vel, 2. ingentis Dei charitatis^r, erga omnes homines^t, quâ omnes velit servari^u. Vel, 3. divinæ voluntatis, quâ omnes salvari vult^v. Vel, 4. æquitatis ac justitiæ Divinæ in futuro judicio^x. Al. μαρτυρίον accipi possit pro ἀποδείξει & βεβαίωσει, & locus sic verti, cuius rei testificatio suis temporibus reservata fuit: Sed locum hunc corruptum suspicor^y. In MS. illo deest τὸ μαρτυρίον^z. Magis placeret, legi τὸ μαρτυρίον, ut est in uno vet. cod. Crebrò enim

enim hæc sententia totidem penè verbis repetitur, ut Rom. c. 16. v. 25. Eph. c. 3. v. 9. Col. c. 1. v. 26. &c. Ità sensus erit, Quod *mysterium*, olim tectum, *suis temporibus fuit revelatum*. Mihi facilis videtur sensus, si totum locum sic legas & distinguas, v. 4. *Qui quosvis homines vult salvos fieri, &c.* (v. 5. *Unus enim est Deus, &c.* v. 6. *qui sese dedit redemptionis pretium, &c.*) juxta testimonium propriis temporibus, supple, *patefactum*; ex collat. Col. 1. 26. & Tit. 1. 2. Testimonium hîc vocat, antiquas Prophetias de vocatione quorundam hominum & gentium; nè Paulus id temerè polliceri videatur. *Μαρτυριον* ergò refer ad totum complexum superius, *Vult Deus omnes salvos fieri, &c.*

7. In quo, &c. *Εἰς ὃ ἐπέδυν, &c.* Cujus (nempe Evangelii d: *In*, vel *Ad*, quod, Er. Ti. Pi. G. repete testimonium, five arcanum*, nempe Christi f, hoc est, Evangelium de Christo g; vel, beneficium redemptionis h, publicandum i, toti orbi k: Sensus est, Ad eam veritatem, pro qua Christus usque ad mortem testimonium perhibuit, promulgandam l.) *constitutus* (vel, *positus*, Er. V.) *sum* (sic πέντευ habes Rom. 4. 17. 1 Cor. 12. 28. supra 1. 12. In MS. δ. δ. πέντευ ἐγώ, ut supra 1. 11 m. Hoc testimonium & voluntatem, five decretum, Dei de vocandis Gentibus probat ab effectu, quòd Deus illud executus sit, Paulum mittendo, &c. n.) *ego* (nempe à Deo o:) *præco* (Nomen hoc generale est p: vel, *predicator*, Vulg. vel potius, *nuncius*, Er. sic Pri.) & *Apostolus*, Be. Pi. &c. Hoc sensu eadem verba habemus 2 Tim. 1. 11 q. ¶ *Veritatem, &c.* *Ἀληθείαν λέγω ἐν Χριστῷ, ἡ ἀπίστωμα* ¶ *Veritatem dico in Christo*, (i.e. Christo linguam meam & mentem dirigente r: vel, *per Christum*, P. Be. Pi. Dan. formula jurisjurandi, ut Rom. 9. 1 t. q. d. Quem hujus rei & meæ vocationis, testem produco t. Sed illud, *in Christo*, deest in Vulgato, & in 3. vet. Libris, & additum videtur ex Rom. 9. 1 v. Non enim juramento hîc opus erat *. Imò opus eo erat, quòd vocatio Gentium tunc res nova prorsus, & aliena à Dei consilio, censetur y.) *non mentior, &c.* Pleonasmus Hebraicus z, etiam Græcus, ut in Hippoc. Hom. Aristot. &c. a. ¶ *Doctōr* (sub. inquam, Be. Pi. Vel, ut essem *Doctōr*, Di. ex Sy. Vel, Quia factus sum *Doctōr*, Ar. in Di.) *Gentium* (i.e. præcipuè Gentibus docendis destinatus b, Act. 9. 15. Rom. 11. 13. Gal. 2. 7, 8, 9. 2 Tim. 1. 11 c. idcirco sæpe à Judæis vexatus d; quibus tamen pro re nata prædicavit, & quorum debitorem se vocat, Rom. 1. 14 *.) *in* (vel, *cum*, Er. Ti. Pi. &c.) *fide & veritate* ¶ Referri hoc potest, vel, 1. ad ipsum Apostolum; i. e. *Doctōr fidelis & verax f*, nihil veri subticens, nihil falsi admiscens g; docens *fidem*, i. e. sanam doctrinam, idque *in veritate*, i. e. sinceritate animi, sanâ conscientia, & recto fine: ut hæc sit veri pastoris definitio, quæ confirmatur 1 Pet. 5. 2, 3, 4 h. vel, 2. ad Gentes, ut sensus sit i, *Doctōr Gentium instituendarum in fide & veritate*, id est, ut fidem Christi recipiant & veritatem ejus agnoscant k. His verbis & objectum prædicationis, & modum prædicandi, nempe cum sinceritate, exprimere videtur l.

8. *Volo* (Redit ad id quod inchoaverat supra v. 1. *ἡ θέλω, hoc opto, hoc desidero.* Vide infra 5. 14. Tit. 3. 8 m. *Velim*, P. *Jubeo*, Sch. Sic βέλλω sumitur 1 Tim. 5. 14. Tit. 3. 8. alibi est *cupio*, ut Act. 25. 22. 1 Tim. 6. 9 n.) ergò viros (q. d. non Sacerdotes tantum, sed omnes omnino viros o. Qu. Cur non dicit & *feminas*? Resp. 1. Illæ non prætermittuntur p, nam de illis statim ager q. 2. Quia sequentia vitia in viros maxime cadunt r.) *orare in omni* (vel, *quovis*, Be. Pi.) *loco* ¶ Nempe idoneo, ubicunque tutum & commodum visum fuerit t: *ἑν παντί*, Soph. 2. 11 t. *omni loco*, nempe precibus publicis dicato v, ubicunque conventus habebuntur *. Agit enim de publicis precibus y. Et ibi semper (non verò semper alibi, ut in cubiculo:) debent *mulieres*, ut sequitur, comparere *in habitu ornato z*. Non vetat hîc Templâ exstrui, &c. sed nè sanctitas ulla aut religio iis ascribatur; quasi gratior ibi Deo esset nostra oratio a. Sensus, q. d. Nè putetis publicas orationes fieri non debere extra Synagogas Judaicas, aut extra unum certumque locum cujusque urbis; quod observatu difficile erat ob persecutiones b. Preces Deo hodie non minus gratae in quavis Ecclesia c, aut quovis loco oppor-

tuno d, quàm in Templo Hieros*. Confer Joh. 4. 21, 24 f. & Mal. 1. 11 g. Ut Deus non esset acceptor personarum, ita nec locorum h. Monet, sublatum jam esse vetus illud locorum discrimen i, de quo vide Deut. 12. 5. 2 Chron. 7. 12. Dan. 6. 10 k. ¶ *Levantes, &c.* *Ἐπείγειν ὁσὶς χεῖρας* ¶ *Levantes* (vel, *Sustollentes*, Er. Ti. sic Be. Pi. in ecelum nempe, ut Seneca Epist. 41: vel, ad Deum, ut Arrianus l: *Ad cælum expansis manibus*. Is mos [venit] ab Hebræis, ut apparet Psal. 141: 2. & apud RR. Nihil opus hîc repetere dicta ad Mat. 27. 24. Luc. 18. 13. Addi possunt Esa. 1. 15. Lam. 3. 41. & illud Apollonii, Πολλὰ μὲν ἀνανάτοισιν ἐς ἀδέρᾳ χεῖρας ἀίρον Ἐυχόμεναι—m. *Habitus hic est orantis n*. Signum autem hîc posuit pro re ipsa, invocatione scilicet, ut Esa. 1. 15 o.) *puras* (vel, *sanctas aut pijs*, D. Er. ex Amb. V. Scul. Be. ut δ. sumitur Heb. 7. 26. Apoc. 15. 4. Sic & Dionys. Halic. Antiq. 3. πρὸς θεῶν, διὰ τοῦ πρὸς ἀδελφούς p. *Puras manus dixerunt quoque Liv. Plaut. Seneca, Apul. Contrariæ, sacrilege & impie manus*, in Ciceronis Philippicis q. *Omnes hîc Atticè ponitur pro ὁσίαι, ut v. 9. κομίζω pro κομίζω r: puras*, nempe à rapinis, libidine, pugnis & sanguine t; non lotas more Judæorum t. Verum sanctitatem hîc opponit Judaicis lotionibus & purgationibus externis, de quibus vide Levit. 6. 13, &c. Marc. 7. 4. Heb. 9. 10 v.) *manus*, Mo. Be. Pi. &c. id est, actiones externas x; vel, puram conscientiam intelligit y. *Tollere puras manus* dixit Seneca, *puras*, i. e. nullo contaminatas facinore. Philo de Essenis, ἡ τὰς τῶν ὁσίων, &c. (Et oculos & manus in cælum tendebant, illos, utpote qui ea tantum quæ digna visu conspiciere docti sunt, has verò, quia pure à domis, quæstusque impio, &c. Hoc significabat Manuum lotionem ante preces Judæis usurpata, Psal. 26. 6 z. ¶ *Sine, &c.* *Χεῖρὶς ὁργῆς καὶ διαλογισμῶν* ¶ Non manus tantum puras esse oportet, sed & corda a. Duo autem sunt quæ maxime preces Deo ingratas faciunt b: [quæ scilicet hîc nominantur.] *Absque ira* (nempe injusta c, vindictæ appetitu d, irritatione *, five pravâ offensione animi f, vel, similitate g, in proximum h; odio adversus fratrem, quod hîc *iram* dicit, quia *Odium* est ira invertata i: de quo vide Mat. 5. 24 k. & 6. 15 l. & *Maimonidem* in Regulis orandi, ubi ait, *Si quis senserit animum sibi commotum & cor turgens, nè oret, sed quiescat, dum mens sit sedata*. Pari de causa Sacerdotes, cum in Templo munere suo functuri essent, à vino abstinebant m. Sub hac autem specie comprehendo reliquas injurias in proximum, de quibus Esa. 1. 15, 16 n. Al. [Sensus est,] Nè irascantur, si Deus statim non exaudiat o.) & *disceptatione*, Er. H. Ti. P. Mo. Be. Pi. vel, *hesitatione*, five *dubitatione*, Val. Er. V. Zeg. Æth. Ar. Per *ἡσυχίαν* hîc intelligit, vel, 1. *Dubitationem de promissis Dei p*; vel, *disputationem intra animum contra fidem q*: quæ fidei repugnat r, five *fiduciæ*; quæ in promissis Dei acquiescit t, & quæ efficax redditur oratio t. De ea vide Mat. 14. 31 v. & 21. 22. Marc. 11. 22, 23, 24 x. Rom. 10. 14 y. Jac. 1. 6 z. Vel, 2. *contentionem*, five *altercationem*, ut Luc. 9. 46. & Rom. 14. 1. quæ adversatur paci & concordia, ideòque effectum orationis impedit, sicut & ira a: vel, *animum parum pacatum erga proximum b*; cum scilicet quis iratus & vindictæ cupidus plenus est cogitationibus in animo tumultuantibus c. Vide Clementem ad Corinthios d: [ejusque verba in G.]

9. *Similiter & mulieres* (Intellige, vel, *volo*, nempe κομίζω, &c. ut sequitur *: vel, *precari volo f*. Hac in parte juris paris sunt: Utriusque sexus preces Deus exaudit. Pro utroque Christus est mortuus, Gal. 3. 28. ὡσαύτως, *utidem g*, i. e. puris manibus, sine ira, sine diffidentia h. Pariter & quod nunc fæminis præcipit de moderato cultu corporis, multò magis à viris exigitur i; quibus certè turpius est lascivè & dissolutè ornari: unde & Ethnici dicunt, *Sint procul à nobis juvenes ut femina compta k*. Præter hæc communia præcepta addit jam & specialia sexui per se feroci l. Præscribit hîc, qualiter mulieres ad ritè orandum comparatas esse decet t. Utrique sexui congruentia præscribit; à viris ea vitia quæ virorum esse solent removens, à mulieribus vitia muliebria: plerumque enim peccat hic sexus nimio corporis ornatu, si quando ad conventus publicos

publicos procedant^m. Pertinent autem hæc præcepta ad omnes mulieres, conjugatas, cælibes, viduas; idque etiam cum domi sunt, non tantum cum prodeunt in publicumⁿ. in, &c. *Ἐν κατὰ οἶκον κοίτῃ*] *Amicū* (vel, *Habitū*, Ca. sic Mo. *Κατὰ οἶκον* idem quod *κατὰ οἶκον*, ut videre est Esa. 22. 17. & 61. 3. ubi in Hebræo *בית* & *בית* p. Sic & Suid. Hesych. Plut. &c. q. estque habitus longior, & circumquaque tegens, & ad talos usque demissus^r.) honesto, P. Be. Pi. vel, modesto, Er. II. Ti. V. Ca. E. Me. ut tegantur undique t, usque ad pedes t: vel, casto, Tre. ornato, Mo. Vulg. Ar. decoro, G. sic E. Me. ut vertit Glossarium v: moderato, E. Me. i. e. qui eas decet, ideoque ornat^s; mundo y, non sordidato, nec meretricio^z; non luxuriante^a, sed conveniente, qui animum optimè compositum testetur^b. Etiam de hac re pulcra præcipiunt Rabbinⁱ. ¶ Cum, &c. *Μετὰ αἰδέσεως καὶ σωφροσύνης*, &c.] Cum verecundia, (vel, pudore, G. nempe in vultu, quem pariloquium comitatur d:) & modestia, (vel, castitate, Er. Ti. E. V. D. ex Hi. sobrietate, Vulg. D. Ham. *σωφροσύνη* est temperantia, seu moderatio, animi in externo corporis habitu moribusque relucens^{*}. [Sensus est:] vel, 1. cum illis virtutibus t, [quæ sunt] vera ornamenta sexūs fœminini f; vel, 2. verecundè & castè, non procaciter aut impudicè s:) ornare seipsas, Mo. supple, *βέλουμαι*, volo^h. Cum his & quæ sequuntur bene convenit illud Melissæ ad Claretam, *κομμομένη καὶ σωφροσύνην ἀνὴρ χρεώσθαι καὶ σμαράγδην*. Labe- rius, — *Probitas est carbunculus*. Crates, *Mulierem ornat non aurum, non smaragdus*, &c. *ἀλλ' ὅσα σημανότις*, ἐν- ξίας, αἰδέσεως ἐμφορᾶν ἀνδρὶ δίδουσι. Paria habent Aristoteles [verba vide in G.] & Plutarchus in Præceptis conjugali- bus. Est & sententia vetus, *Γυναικὶ κόσμος ὁ τρεῖς πρὸς, καὶ ἡ χροιὰ* i. Apud Zonaram Cato, *Ornentur mu- lieres non auro aut lapillis*, &c. sed *σωφροσύνη, φιλοφροσύνη, καὶ τοῖς μελίστοις*, &c. Seneca ad Helviam, *Unicum tibi ornamentum — visæ est pudicitia*. Plau- tus, *Pudorem gerere magis decet quam purpuram*. ¶ Non, &c. *Μὴ ἐν πλέγμασιν, — ἢ ἡμίστοις πορφυρεῖ*] *Non cincinnis* (vel, tortis crinibus, Er. II. Ti. sic Tre. ex Sy. Vulg. G. non affectatis capillorum complicationi- bus i: implicaturis, E. ex Th. Idem hoc quod *ἐμπλοκὴ τριχῶν*, 1 Pet. 3. 3^m. Sic *flexum capillum* dixit Juvena- lis: Idem, *in orbe comarum annulos*; *crines in nodum tortos*, Martialis o. Clem. Alex. Pædag. 3. 11. *ἀνδρὶ τριχῶν ἐμπλοκὴ*. Naumachius, *Μὴ δὲ κόμας ἀνδρὶ πορφυρεῖς πλέκε σιγῆς*. Hoc est quod Esaias 3. 24. dixit *מקשה מעשה*, *opus calamistræ*: ubi crispantem crinem Latinus: *calamistratam comam*, Cicero. Rabbinis *מלג- מלא* dicuntur *משבשושן* p. Suidas de Cæsya, *Multis usa est καλλωπισμασιν*, &c. καὶ τοῖς τῆς κεφαλῆς πλέγμασιν. Glossæ, *ἐμπλέκτρια, implicatrix, ornatrix* q:) vel auro, (Multus ex auro & argento ornatus mulierum. Vide Digesta. Phintys Pythagorica dans præcepta fœminis nuptis ait, *χρῆσθαι δὲ καὶ σμαράγδων ἀπὸς μὴ ἀντιδιδόναι, καὶ δὲ πολυχρήμασιν καὶ ὑπερβαίνειν ἐμφανῶν ποτὶς δαμνίσας*. De tota hac re vide Clem. Pædag. 2. 12^r.) vel *marga- ritis*, (ut illa Apoc. 17. 14. & 18. 16 t. *Lictorem in pub- lico femine unionem diducant*, Plin. 9. 35. ubi multa de hoc fœminarum luxu. Erant enim patrimonia de au- ribus pendentia^t. Seneca De Benef. 7. 9. *Video unio- nes, non singulos singulis auribus comparatos*, &c. *jun- guntur inter se, & insuper alii aliis superponuntur* v. Lineas margaritarum *מרגריות* vocant Rabbinⁱ.) vel pretio- so (vel, sumptuoso, Er. II. Ti. Ca. V. superbo, Ar.) vestitu, Be. Pi. &c. Hesych. *πολυτέλεια* [exponit] *πολυδύπαντα* i. *ἐν ἀπὸ πολλῶν* dixit Plutarchus y. Propertius, *Matrona ince- dit census induta nepotum*. Hæc sunt *μαλακὰ ἱμάτια*, Mat. 11. 8^z. & *ἡμίστοις ἐνδεδέσθαι*, Luc. 7. 25. Vide & Judith, 12. 15^a. Pythagoræ monitum, *Ornamenta ma- tronarum pudicitiam, non vestes esse* b. In summa, cul- tum corporis moderatum esse vult, non luxuriosum, &c. Similis est locus 1 Pet. 3. 3, 4. Unde colligitur, hoc præceptum non esse leve, nec contemnendum, quod duo Apostoli principes tam diligenter inculcârunt^c. Non prorsus damnat auri & margaritarum usum d, maxime in fœminis primariis, sed tantum nimium in iis sumptum, fastum, immodestiam^e; vel, quod hæc ex ambitione nascantur aut impudicitia. Et inde pe- tendæ est regula mediocritatis. Quicquid pudori aut

temperantiæ contrarium est, improbandum est f. Di- ces hæc esse res indifferentes. Cum autem offendiculum præbent damnatæ sunt, iisque est abstinendum. Fru- strâ dicunt, se sic cultas marito placere. Nec enim, ut marito tanquam lenoni placeant, studere debent. Que- stus est Chryf. quasdam mulieres ita exornatas ad Tem- plum incessisse, ut illic potius saltaturæ, quàm Deum precaturæ, videantur g.

10. Sed, &c. *Ἀλλὰ (ὁ πρέπει — ἐπαγγελόμεναις θεο- σέβειαν) δὲ ἔργον ἀγαθόν*] Sed, quod decet (vel, ut de- cet, ut sit d pro *καθ'* d per Ellipfin^h. Si faverent Libri, legerem, *ὡς πρέπει*, ut est Sirac. 33. 28. 1 Marc. 12. 11. Eph. 5. 3. Sic Terent. — *Ut vobis decet*. Ubi Donatus, *Græcè dixit, ὡς πρέπει, & deest, facere i.*) mulieres pro- fitentes (ut Amb. vertit: sic & infra 6. 21. Sic in Lu- ciano, *Quam artem ἐπαγγέλλεται, profitetur*. Hoc dicit, Vide, mulier, quid in Baptismo sis professa. Christiana dici voluisti: Nomen hoc vitam exigit eximiè puram atque sanctam^k. Vel, promittentes, Mo. Vulg. Scul. Ar. vel, spondentes, P. Be. Pi. Tre. nempe se modestè victu- ras l. Glossarium, *Ἐπαγγέλλομαι, promitto*, &c. Locu- tio hæc est bene Græca, *Ἐπαγγέλλομαι* dicunt, *φιλοσοφίαν* Plutarchus, *θεῖον δέσποιναν* Philo, *σωφροσύνην* Clemens Pædag. πῆσιν Ignat. Hinc M. Antonini 3. 2. *τὸ τῆς ἀγιο- ποιῆας ἐπαγγελία*, [*professio*:] & apud Zosimum, *Χρι- στιανῶν πίστεως ἐπαγγελία*. Horat. *Quod medicorum est Promittunt medici*. Ubi vetus Scholiastes, *Promittunt, profitentur m.*) pietatem, (Christianam scilicet n; vel, pietatem in Deum, Be. Pi. pium erga Deum amorem ||:) per opera bona, Er. Ti. &c. Deo grata, proximo utilia t; cum erga alios, tum imprimis erga maritum o: vel, per bonam vitam, morèsque Christianos p: non verbis solis, sed rebus ipsis atque operibus q, nempe se ornent, ex præ- cedentibus^r. Verti potest, *annunciantes pietatem*, &c. ut lo- cum præparet sequenti præcepto, q. d. Mulieri non aliud prædicationis genus convenit, quàm per opera t. Picta- tem factis præstet, non cultu promittat^s.

11. Mulier in, &c. *Ἐν ἡσυχίᾳ, &c.*] In, vel Cum, si- lentio (i. e. sine garritu, à quo tenellum illud genus sæ- pe nec in Ecclesia abstinet, ut notat Chryf. Et hoc præ- ceptum ex Synagoga est, ubi mulieres seclusum à viro- rum aspectu locum habent, & cum silentio quæ præle- guntur aut dicuntur auscultant v. Al. Cum quiete, i. e. quieta^x. Intelligit hic ejusmodi quietem, quæ obe- dientiam, seu reverentiam erga viros, ostendat: cujus species quædam est silentium in publico coetu y.) discat (nempe in Ecclesia z, ex collat. 1 Cor. 14. 34^a. non autem domi suæ. Nam privatim, maxime si desit pa- terfamilias, vel, si sint viduæ, precari Deum & fami- liam suam instituire & possunt & debent^b. Chariclea in Heliod. 1. 3. cum in concione dicere juberetur, *πρότερον ὁμοῖα, &c.* Arbitror, inquit, *silentium feminas, sermonem viros decere* c. Plaut. Rud. *Tacita bona est mulier sem- per quàm loquens*. Democ. in Stobæo, *κόσμος ὁλοκαυστὴν γυναικὶ d:) cum omni* (i. e. summâ, ut supra 1. 15e. vel, perfectâ f.) subjectione, Er. Ti. &c. nempe ad servan- dum ordinem à Presbyterio constitutum g. Hoc requi- rit, nè vices loquendi sibi dandas esse putent^h.

12. Docere, &c.] Scilicet in Ecclesia i, five publicè k, sicut in præced^l. Virilibus officiis fungi prohibet & Jus Romanum m. Præsidis erat docere: sed is interdum Presbyteris, interdum & aliis, suum hac in parte munus mandabat. Mulieribus id permitti non vult; nempe nisi habeant afflatum Propheticum, & dum eum ha- bent n: ut Debora, Jud. 4. Olda, 2 Reg. 22. 14°. Vide quæ diximus ad 1 Cor. 11. 5. & 14. 35. Prophetia ex- tra leges est positivas. Maimonides fœminis etiam lu- dum literarium vetat aperire. Tertul. *Non permittitur mulier in Ecclesia loqui, sed nec docere, nec tingere*, [i. e. baptizare] *nec offerre, nec ullius virilis muneris*, nedum Sacerdotalis officii, sortem sibi vindicare p. ¶ Ne- que, &c. *Οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδράς*] Pro quo Diod. Sic *ἀν- δρὶς κτείναν* dixit q. Vide quæ diximus Eph. 5. 22, 24. Col. 3. 18. Vocem *αὐθεντεῖν* dicit Phrynichus qam suo tempore usurpari cœpisse in significatione *dominæ*. Hinc *αὐθεντεῖν* est *ἐξουδεύειν*, *ἡτῶναι*, præesse cum imperio, ju- risdictionem exercere. Hinc *αὐθεντεῖν* qui ipsâ autori- tate aliquem frangit, etiam si nullam rationem afferat, ut de Platone in 1 Tusc. Cicero dixit. Et libri *Authentici* vulgò.

vulgò appellantur quibus contradicere nefas est. *Av-*
deutia autoritatem præcipui juris dicunt. *Avdeutia*
 idem est quod *verden*, Rom. 7. 1. & ei tribuitur, cujus
 nutu & voluntate ratum est quod geritur. [Verba sic
 reddunt:] *Neque autoritatem usurpare* (vel, *sibi vindicare*,
 Ca.) in virum, Ti. Be. Pi. Tre. sic Er. &c. i.e. in maritum.
 Respexit ad Gen. 3. 16. Seneca de maribus foeminisque
 dicit, — *Altera pars ad obsequendum, altera imperio nata*
est. Similia habent Jamblich. Eurip. [Verba vide in G.]
 Vide Esth. 1. 17. Similia præcepta habes in libro He-
 brao Musar. 73. 2. *Sapiens quædam femina dixit filie*
sue cum eum in thalamum introduceret, Sta coram viro
tuo, & ministra ei. Quod si fueris ei ancilla, ipse tibi servus
erit, & honorabit te tanquam dominam: sed si extuleris
te contra eum, erit tibi dominus, & tunc in oculis ejus
evilesces sicut una ancillarum. Sensus & connexio hu-
 jusmodi est, Privatim tamen ut domesticos doceat, & in
 his etiam virum suum, si melius eo fuerit instituta in fide,
 non prohibeo: sic tamen ne hac occasione autoritatem
 in virum sibi vendicat. Al. Ne usurpet imperium
 in virum; cujus rei indicium esset, si mulier in coetu
 virorum publice verba faceret. ¶ *Sed, &c.* *Ανδρὶ δὲ*
ἡσυχία. *Sed* (sub. jubeo, G. sic Pi.) esse, vel ut sit, in silen-
 tio, Er. P. Mo. Be. Pi. i.e. silentium servare quantum fieri po-
 test. Euripides, *ἡσυχίᾳ δὲ στήθεσσι τὸ σωφρονεῖν κέλλειον*. *ἡσυχία*, *ἡσυχία*. Vide 2 Thes. 3.
 12. Cum mulieres tunc non paucæ, juxta Joel. 2. 28.
 præditæ essent dono Prophetiæ & interpretationis Scri-
 pturarum, eoque dono inordinatè uterentur, loquentes
 in Ecclesia, atque harum exemplum ad alias dimanaret,
 cohibendæ erant autoritate Apostolicâ. Quod hic fit
 & 1 Cor. 14. 34.
 13. *Adam—primus, &c.* Quod signum eminentio-
 ris in viro dignitatis, 1 Cor. cap. 11. ver. 8. & pru-
 dentia. Bestiæ quidem creatæ sunt ante hominem,
 quia propter hominem. Non sic vir propter mulierem,
 sed mulier propter virum facta est, 1 Cor. cap. 11.
 ver. 9. ¶ *Deinde Eva*. *Εὐα* pro *ἡμῖν*, etiam 2 Cor.
 11. 3. Et sic ex Græcis Interpretibus citat Origenes.
 Nunc autem in LXX legitur *ζωή*, sensu, non sono, vo-
 cis reddito. Non tam ex nativitatibus ordine argumen-
 tatur, quàm ex finē creationis mulieris; nempe ut esset
 viro in adiutorium, & ad eum, tanquam suum pro-
 priumque finem, respiceret.
 14. *Et Adam non est seductus*. Alterum argumen-
 tum ab Imbecillitate sexus, cujus documentum ingens
 jam ab initio datum. Equum autem est id quod est
 imbecillius parere valentiori, teste Democrito, [in
 G.] & ut quæ se regere non potuit, alterius imperio
 subiceretur. Merito ille præest qui deceptionibus
 minus obnoxius est. Facile seduci signum est levita-
 tis animi, atque infirmitatis judicii: cujus totum sexum
 arguit, exemplo primæ mulieris; à qua etiam con-
 tagium quoddam omnes pervasit. Obj. At Adam
 quoque seductus est, ut constat ex Ironia illa, Gen. 3.
 22. Resp. *Non deceptus* dicitur, vel, 1. non prior,
 sive primus, ex v. præced. unde *ἀπὸ κοινῆς* hoc re-
 peti debet. Sed quid mirum, si prior tentata, prior
 seducta fuit? Vel, 2. non à Serpente, sive Diabolo,
 immediatè; sed à muliere. Non virum Serpens
 aggressus est, sed Foeminam ut imbecilliorē, 2 Cor.
 11. 3. ideoque in Gen. 3. 15. foemina dicit, *Serpens*
decepit me. Quod Diabolus non ad virum accessit,
 sed ad foeminam, ostendit hanc ratione & judicio minus
 pollere quàm virum, & proinde viri imperio subjectam
 esse oportere. Vel, 3. non legitur seductus. In reti-
 centia autem Scripturæ sæpe latet mysterium, ut Heb. 7.
 1. &c. vel, 4. Non ita seductus, ut mulieri esset in
 prævaricationem, ut hic sequitur; ut ei prævaricatio-
 nis author esset. Hæc illum, non hic illam, ad peccan-
 dum pellexit. A muliere erat initium peccati. Vel, 5.
 Non fuit deceptus, propriè & formaliter loquendo,
 nempe ab eo qui propriè & formaliter decipit, h. e. qui
 fallendū animo falsum ei persuadet. Non sic mulier;
 quæ ipsa decepta est, quæ putabat Serpentem vera di-
 cere, nec fructum illum propriè vetitum fuisse; sed my-
 sterium aliquod latuisse in præcepto Dei, cujus mentem
 nondum sat affecuta esset. Peccavit ergò Adam, non
 deceptus, unde nec se ita excusat; sed solo inordinato

conjugis amore (unà cum titillatione superbiæ & excel-
 lendi libidine, quam spontè permittit in se prævalere:) mo-
 rem gessit roganti uxori, & inordinato appetitui suo. T.
 Forfan Adamus non credidit (ut Eva) se non peccaturum
 si ederet, sed peccatum illud facillè condonandum. Ità
 verò credidit, eò quòd divinæ severitatis nullam experi-
 entiam haberet, nec mulierem, acceptā illā escā, mor-
 tuam videret. ¶ *Mulier autem seducta, &c.* *Απαγέ-
 στῃ δὲ ὡς ἀπὸ τοῦ ὄφιδος* Decepta, vel Seducta, (i.e. quum de-
 cepta esset, à Serpente, sive Diabolo; idque prior
 viro:) in transgressionē fuit, Mo. sive, facta est, V. vel,
 in culpa fuit. Eadem locutio 1 Reg. 14. 34. *ἡ ἰσχυρὰ*.
 Vel, in transgressionem incidit, Pi. sic Ar.
 subaudi, primò: vel, transgressa est præceptum, Tre. ex
 Sy. obnoxia (vel, rea, P.) facta est transgressioni, Er.
 i.e. coepit transgredi præceptum: vel, causa transgres-
 sionis fuit, Il. Be. Pi. J. Cap. nempe Adamo, ut sit pro
 eis: vel, offendiculo fuit viro, h. e. Prior fuit Evæ quàm
 Adami lapsus. Tertul. *Mulier de Evâ trahit ignomi-
 niam primi delicti, & invidiam perditionis humanæ*. Se-
 mel mulier docuit, sed tam malè, ut & se & virum, &
 omnia alia, everterit. Ultra ergò non doceat, &c. d.
 15. *Salvabitur, &c.* *Σωθήσεται ὁ δὲ ἄνθρωπος τὸν πορνείας*.
Servabitur tamen (q. d. Licet mulieres non doceant,
 non deest tamen illis quod agant, & per quod salvæ
 fiant:) *liberos gignendo*, P. Be. Pi. vel, per ge-
 nerationem (vel, procreationem, Ca.) *liberorum*, Er. Ti.
 Ar. Hoc accipiant, vel, 1. de Eva, quam significat
 salvatam fuisse, partu scilicet promissi feminis, juxta
 Gen. 3. 15. per quem partum omnes etiam mulieres
 (quarum respectu numerum hic mutat,) salvandæ sunt,
 non tamen absolutè, sed sub conditione fidei, &c. Huic
 favet, 1. quòd hoc optimè connectitur cum præced.
 2. quòd *ἡ* propriè medium salutis hujus denotat. [Ob-
 stare tamen videtur, quòd si hoc voluisset, non dixis-
 set, *servabitur*, sed *servata est*, Eva scilicet; ut in præ-
 ced. constanter præ. temp. utitur.] Vel, 2. de om-
 nibus mulieribus, quas hoc dicto solatur, & quod
 dixit temperat; tum, nè reatus sui, & exitii totius hu-
 mani generis sibi imputati, commemoratione perterritæ,
 (ut sexus ille maximè suspiciosus est & timidus) in de-
 sperationem ruant: tum, ut libentiùs se viris submittant,
 quum admonentur, hoc genus obsequii, & sibi salutare
 esse, & Deo acceptum. *Servabitur*, salute, vel, 1.
 temporali, de qua *σωζέσθαι* sæpe dicitur, ut *ἡ* non medi-
 um, seu conditionem, denotet, sed terminum à quo;
 quomodo *salvari* dicitur *ἡ ἰσχυρὰ*, 1 Pet. 3. 10. & *ἡ*
πνεῦς, i.e. ex aqua, & ex igne; utque hæc sit mitigatio
 maledictionis istius, Gen. 3. 16. q. d. Salvabitur, quan-
 quam cum difficultate. Non placet: 1. quia quod
 sequitur, *si permanserint*, &c. non est conditio libera-
 tionis istius à periculo partus, quæ Paganis & fidelibus
 communis est. 2. quia poenæ istius mitigatio sub nulla
 conditione promittitur. [Vel, 2. æternâ, ut reliqui
 ferè accipiunt.] Eandem quam vir salutem, & gloriam
 coelestem, adipiscetur P. [Hic tamen porro variant:] *Servabitur per procreationem*, &c. hoc est, Quandoqui-
 dem sui peccati poenas dat in hac vita, dum natos
 cum dolore parit: ut sit *πορνεία* totius generis, non
 unius foeminæ. Al. *per generationem*, &c. Ex priori
 posterius intelligit, h. e. per genitorum educationem, &
 qualem describit verbis seq. h. e. in timore Domini. Hanc
 si libenter suscipiat mater, Deo grata est, & in sua
 vocatione incedit. Non placet: 1. *πορνεία* h. l. & *πορ-
 νεῖν* cap. 5. 14. liberorum duntaxat procreationem
 notat. Verum sub una specie passim reliquas com-
 plectitur Scriptura. 2. quia verba seq. ad liberos non
 pertinent. *ἡ* hic non denotat causam efficientem,
 sed mediam tantum, per quam, velut iter à Deo mon-
 stratum, est illis pergendum & progrediendum; vel,
 viam, seu rationem, & modum perveniendi ad salu-
 tem; vel, causam privativam, sive non impediētem:
 q. d. Non obstante molestâ liberorum procreatione,
 loco poenæ mulieribus impositæ, quæ alioquin iræ Di-
 vinæ quoddam indicium est. Sic & 2 Cor. 6. 8. *ἡ*
ἀσθένεια, &c. i.e. non obstante gloriâ, &c. [Sensus, q. d.]
 Si cætera quæ dixi servat, quòd operam dat quærendis
 liberis, non impedit ejus salutem. Dictum hoc non
 frustra; nam futuri erant iis ipsis in locis qui contrà do-
 cerent,

2. Oportet ergo Episcopum] Præcepta hæc [eò dili-
gentius observanda sunt, quòd ex quibus causis Episco-
pi eligi prohibentur, ex iisdem electi deponuntur.
¶ Irreprehensibilem; ita Er. Mo. Be. Pi. &c. Ἀνεπί-
λητον] Quod Tit. 1. 6, 7. est ἀνεγκλήτων^b. Qui nullius
criminis accusari potest: nam ἐπιλαμβάνω est repre-
hendo, corripio, Plat. Gorgiaⁱ. Quem nemo jure possit
reprehendere^k, quoad vitam & mores externos; qualis
ille in Dionys. Halic. ὁ βίον ἀνεπίλητον^l; vitæ inculpa-
ta^m, & à scandalis alienaⁿ; qui sit bonæ & integræ
famæ^o, & crimine publico carens, & criminis suspi-
cione atque accusatione; nè fordescent ejus admonitio-
nes & reprehensiones, &c. P. & nè Episcopi Christiani
Ethnicis Sacerdotibus minùs sint conspicui. Plutarchus
de Puerorum educatoribus, τοῖς τε πρώτοις ἀνεπίλητοις. Vide
infra v. 7, 10. Sumendus est ex iis qui post Baptis-
mum lapsi nunquam sunt. Sic mysticè impletur Lex
Levit. 21. 17. per quam Sacerdotio fungi quis vetatur,
ἐάν ᾧ ἐν αὐτῷ μωμὴ^o de qua Legē vide Philonem de Mo-
narchia, [ejusque verba in G.] Hinc ἱερεὺς ἀμωμοῖς no-
minantur, 1 Macc. 4. 41. Cicero de Senatu, Is ordo
vitio vacat^r. Canon est Judæorum apud Maimon.
Non constituunt Synagoga ministrum, nisi eum qui reliquos
omnes in catu superat sapientiā & bonis factis^t. ¶ U-
nius, &c. Μία γυναῖς ἀνδρὶ^u Unius uxoris virum, five
maritum, Er. Be. Pi. Mo. &c. Hinc constat, non pug-
nare conjugium cum ordine sacerdotali^t. Occurrere
hic voluit superstitioni quæ postea obrepfit, q. d. Adeo
non cogendos ad cœlibatum Episcopos, ut maximè pi-
os deceat conjugium^v. Hæc verba non præceptivè ac-
cipienda sunt, sed limitativè; q. d. Si conjux esse ve-
lit, μονόγαμος^u fit^x. Non exigunt hæc verba ut Presby-
ter uxorem habeat aut habuerit, sed id permittit, dum
nè plures unā habuerit^y. [Sed quo sensu?] Resp. 1.
Sensus est, Non sit bigamus, seu nunquam inierit, nè
successivè quidem, secundas nuptias^z. Unam tantum
fœminam expertus fuerit: In Constit. Clem. — μίας
ἀνδρὶ γυναικὶ ὡς γυναικὶς μονόγαμος. Vide Clem. Strom. 4. [&
verba in G.] Adde quæ ad Luc. 2. 36. Plutarchus Quæst.
Rôm. ζηλωτὸς ὁ παρὰ τὸ γάμος, ὁ δὲ δὲ τερπὸ ἀποδιδῶν^o.
Apud omnes gentes secundæ nuptiæ minùs honoratæ,
alicubi & poenis nonnullis coercitæ. Vide titulum Co-
dicis de secundis nuptiis; Servium ad illud Virg. Huic
uni forsam poteram succumbere culpa; Chrysost. Serm.
De Virgin. cap. 37. & Ad Viduam, & Hieron. ad Fu-
riam. Neque verò Christiani in ulla laudis parte ce-
dere debebant Gentibus, apud quorum multas ad fœ-
minina Sacerdotia non admittæ nisi univiræ, testibus
Tertul. & Hier. Hinc factum est ut unius matrimonii
esse oporteret eos qui allegabantur in ordinem Sacerdo-
talem; & si qui digami fierent, loco deicerentur, teste
Tertul. [verbis à G. productis:] qui & in lib. De Mo-
nogamia, eos qui in Clero sunt, Monogamiæ iugo ab Apo-
stolo adstrictos ait. In Canonibus Apostolicis, qui col-
lecti videntur sine seculi secundi, hunc Canonem habem-
us, ὁ δὲ τὸ γάμος συμπλεκὸς μετὰ τὸ βάπτισμα, ἢ παλλακὴν
κτεταμένον^o, ἢ δυνάται^u ἢ ἐπίσκοπος^u, ἢ πρεσβύτερος^u, ἢ διάκο-
νος^u, &c. ubi additum illud, μετὰ τὸ βάπτισμα, ex con-
suetudine quarundam Ecclesiarum, quæ nuptias ante
Baptismum admittas volebant venire in calculum. Ita-
que tales, qui vidui ante Baptismum facti postea nuptias
fecerant, interdum ad Clerum admissos, etiam Hieron.
nos docet. In sequente Canone à Clero excluditur
ὁ γυναικὶ λαβὼν (viduam ducens,) quia nimirum paria
sunt, facere aliquid, aut alteri ut id faciat causam dare.
Itaque ἀγαμῶν τεταται^u qui fœminam fecit ἀγαμῶν. Vide
Basil. Can. 10. ad Amphilochem, & Novellam Justi-
niani 23. & 37. Ratio autem, cur bigamum Paulus
ab Episcopatu repellat, duplex est: 1. moralis, quia
incontinentiæ suspicionem habet: 2. mystica, ad quam
præcipuè respexit Paulus, quia Episcopus gerit vicem
Christi, qui unicam tantum sponsam habet, ideoque
bigamus Christum defectivè repræsentaret^b. [Aliis
hæc sententia non placet:] Hæc de secundis nuptiis pro-
hibitio, nec ullis Gentium legibus, nec ullo alio Scrip-
turæ textu, nixa, aliena videtur: siquidem uxor statim
post nuptias, & quidem illiberis, non raro moritur: tunc
autem secundæ nuptiæ ad fines matrimonii, Solatium
vitæ, Propagationem, Remedium incontinentiæ, non

minùs conducunt quàm primæ^c. Resp. 2. Sensus est,
Uno tempore unicam uxorem habeat^d. Præcipit, in-
quit Hier. nè bina pariter, aut trina, conjugia sortiatur, sed
ut singulas uno tempore uxores habeat^d. In Oriente ha-
bebant aliquando viri singuli plures uxores simul: quod
etiam hodie fit à Turcis & Judæis^e. Polygamia olim
viguit, tum apud Judæos^f, exemplo Patriarcha-
rum, &c. tum apud Gentiles, quorum nonnulli nuper
conversi plures adhuc habebant uxores^h. Gellius, 15. 20.
Euripides mulieres — exosus est, — sive à natura,
sive quòd duas simul uxores habuerat, cum id decreto ab
Atheniensibus factum jus esset, quarum matrimonii pertade-
batⁱ. Diod. Sic. Biblioth. 1. 7. 4. 8. &c. In matrimo-
nium Egyptiorum sacerdotes unam, alii, quot quis velit,
ducunt^k. Hæc autem Polygamia paulatim exoriente
Christianismo abolita fuit, Episcopis primùm interdicta
& Diaconis^l: Jam ferè defierat apud Judæos, & apud
Asianos, qui Romanorum regebantur legibus, per quas
vetita est. Frustrà ergo id hic prohiberet Paulus^m.
[Aliis hæc sententia non placet:] 1. Quia non debuit
quod in omnibus est vitiosum, in solis Episcopis damna-
riⁿ. Resp. In universum hoc damnat Paulus, sed quod
jam factum corrigere non poterat; in aliis utcumque to-
lerat coactus, & quod integrum non erat intactum re-
linquit, in Episcopo autem prorsus vetat^o. 2. Ob-
stat 1 Tim. 5. 9. ubi ea quæ in Seniorum fœminarum
ordinem legebatur, jubetur esse γυναικὶ εὐδὲς ἀνδρὸς γυνή,
unum virum experta^q, vel, unius viri uxor; h. e. quæ
non habuerit plures maritos, nempe successivè; non si-
mul: id enim nusquam gentium factum aut permittum
unquam fuit^r, nè apud Judæos aut Turcas; quia nimi-
rum multitudo maritorum non promoveret, sed impe-
diret, propagationem, cujus causâ Polygamia permittæ
fuit^t: quare ad hoc cavendum peculiari præcepto non
opus erat^u. Neque [porrò] honestè Presbyteri in se-
ipsis eam sprevisent regulam, quam in eligendis fœminis
servabant^v. Resp. [Dispar est ratio:] 1. Illud cap. 5.
commodè aliter exponi non potest, quoniam illæ pluri-
bus simul viris, uti viri, nubere non solebant^x. 2. quia
de vidua loquens utitur præter. tempore, γυναικὶ, quæ
fuerit, &c. cum de Episcopo loquatur in Præsenti, qui
fit^y. Verùm de Episcopo indefinitè loquitur quoad
tempus, ut etiam ad Præteritum referri possit; unde Sy-
rus hic habet, qui fuerit^z. Sed constat^h hic repe-
tendum esse ἀπὸ τῆς κοινῆς, & ità disertè dicitur Tit. 1. 6.
Resp. 3. Nuptias h. 1. sicut & infra 5. 9. vetat post divo-
tia factas: quæ & Romanis & Græcis, non minùs quàm
Judæis, usitatæ probatæque erant, & per leges Impe-
riales concessæ; Christianis autem vetitæ. Vide Marc.
10. 11. Luc. 16. 18. item Athenagoram, Theophyla-
ctum, &c. [quorum verba vide in Ham.] Inter Bi-
gamos & Polygamos, antiquis Canonibus severè inhi-
bitos, censendi sunt, non modò qui plures uxores si-
mul haberent^c, verumetiam qui repudiata temerè uxo-
re aliam ducebant^d. ¶ Sobrium, Νηφάλιον] Vigi-
lantem, Er. Il. Ti. P. Mo. Be. Pi. Vor. E. Me. ut 2 Tim.
4. 5. i. e. Perspicacem, & suis rebus attentum^f, qui
vigiles habet sensus, in officium semper intentum^g.
Opponitur hoc, tum, Negligentiæ sui muneris, 1 Cor.
9. 16. tum, Absentiæ à suo grege. Vide Act. 20. 28.
Phil. 2. 25. h. Angeli dicti ἰγρυῖ, ἐγρηγόροι, quòd sem-
per sint ad officium attentiⁱ. Al. Sobrium, Vulg. G.
Pri. Scul. Ca. ut infra v. 11. & Tit. 2. 2. & in Glos-
sis^m. Sic & ἡρεν est sobrium esse, 1 Pet. 5. 8. ut distin-
guatur à seq. vigilareⁿ. Dictum erat Epicharmi, Νῆρε,
ἢ μέγνυτο ἀπιστεῖν, &c. Sobrius esto, & memento diffidere:
hi enim sunt nervi sapientiæ. Virum sobrium dixit Cicero,
sobrios & acres viros, Gell. 12. 18. Significatur non qui
nullius sit vini, sed qui modici, ut apparet infra v. 23.
Q. hic νηφάλιον legunt, H. Steph. νηφάλιον, Mont. &
R. Steph. νηφάλιον^r. ¶ Prudentem, Σώφρονα] So-
brium, Er. Il. Ti. V. Mo. Frugi, Scul. Ca. Modestum:
Vide supra 2. 15. non fanaticum; quales erant ὀυδδοί^t.
Sanæ mentis, Q. in Be. Temperantem, P. Be. Pi. Scul.
Ham. i. e. suis affectibus moderantem^u, nè iis abripia-
tur ad turpia perpetranda. Hoc ad vitæ tenorem perti-
net. Σώφρων ἢ κόσμιος^u junguntur ut hic, ita in Plut. He-
rodiano, Philost^x. ¶ Ornatum; ita Mo. Κόσμιον] Pri.
Modestum, Er. Il. Ti. Ca. V. Moderatum, ut Cicero
Κόσμιον

s. Dan.

h. Vor.

i. Strig.

k. E. sic

Vor.

l. Scul.

m. Scul.

Vor.

n. Vor.

o. E.

p. Dan.

q. Scul.

r. G.

t. Cap.

u. Strig.

v. Calv.

w. Vor.

y. G.

z. T. sim.

Me. E. ex

Chryf.

Hi. &c.

c. Ham.

d. Vor. sim.

D. Dan. Be.

Calv. Caj.

in E. Ca.

J. Cap. ex

Hi.

d. D.

e. Ca. Scul.

f. D. sim.

Dan.

g. Dan.

J. Cap. ex

Hi.

h. Q. in E.

i. J. Cap.

k. Scul.

l. D.

m. E.

n. Q. in

Calv.

o. Calv.

p. E. ex

Aquin. T.

sic G.

Ham.

q. G.

r. E. sim.

T. Ham.

t. Ham.

u. T.

v. G.

w. Scul. ad

1 Tim. 5. 9.

y. Caj. in

E. sim. Be.

z. E.

a. Be.

b. Ham.

c. Be.

d. Be. sim.

Dan.

e. E.

f. Me.

g. E.

h. Dan.

i. G.

j. G. E.

k. G.

l. G. sic

m. Pri.

n. E.

o. Scul.

p. Pri.

q. G.

r. Scul.

t. G.

u. Be. sim.

Dan.

v. Dan.

w. Pri.

x. Pri.

y. G.

z. Scul.

Scul. Kόριον Platonis vertit v. Bene moratum, Er. V. sic Scul. Sic uxorem Imp. Veri dixit Julianus non fuisse κορίαν, probam². Gravem, Pri. Decorum, ut in Glossario, & in Platone. Intellige eum qui omnia faciat κατὰ τὸ πρέπον². Compositum, P. Be. Pi. quoad mores^b: in cultu, incessu, sermone, totoque corporis habitu bene decenterque compositum^c: non scurrain, neque levem, nec tamen morosum, sed gravem simul & affabilem^d: qui decenter & honeste se gerit^e. ¶ Hospitalem ¶ Itā Er. Mo. P. Be. Pi. &c. vel, Amantem hospites, Tre. & D. ex Sy. sic Ar. Benignum^f, & liberalem^g; in peregrinos^h, in pauperesⁱ, in Christianos de via adventantes ac refo-cillatione egentes, praesertim ministros^k. Hæc virtus omnibus præcipitur Heb. 13. 2. inprimis autem Mini-stris, ut sint cæteris exemplo^l. Illa autem non in eo fi-ta est, ut quis mensam lautè instruat divitibus, aut asse-clis, &c. m. Inter ea quibus crevit religio Christiana, numerat φιλοξενίανⁿ. Erat & hoc Presbyterorum, adve-nientes aliunde Christianos domi suæ excipere. Esseni peregrinè advenientibus quæ suæ erant velut communia fece-runt, &c. o. [verba vide in G.] ¶ Doctorem; itā Mo. Διδασκῆνδον ¶ Sic & 2 Tim. 2. 24 P. Aptum, five Idoneum, ad docendum, Er. P. Mo. Be. E. Val. V. D. Qui aptus sit aliis instituendis, G. instructum doctrinā⁹: qui possit docere^r, & verbum Dei ἐκδοῦμεν, 2 Tim. 2. 15. i. e. pro tempore, personis, locis, cuique ad ædificati-onem applicare^t; & contradicentes sanæ doctrinæ, qua-les Hæretici, Judæi, & Pagani, convincere^t: qui etiam promptus sit & paratus ad docendum^v; & qui do-cet assidue^x. Damnat Ministrorum & inscitiam & in-ertiam five segnitiam. Vide Esa. 56. 11 y.

3. Non, &c. Μη πρόθυον ¶ Non vinosum, five vino-lentum, Er. P. Mo. Be. Ca. &c. vel, assidentem vino, Be. Pi. D. &c. scil. ad perpotandum²: consequens enim ex antecedente intelligendum est². Non sectatorem vi-ni, Tre. ex Sy. Probat hanc versio ex collat. v. 8. ubi explicatius dicit, non multo vino deditum^b. In Glossa-rio, Πάροινος, vinolentus. Idem παροίνος Aristophani, i. e. μέδυσος, ὕβρις, exponente Scholiaste ad Acharnen-ses^c. Eudemus Rhetor in Lexico MS. παροίνος, μέδυσος, & ὕβρις, Hefych. παροινία, ὕβρις, &c. παροινία δὲ ὕβρις. Bene ergo Chryf. & Th. hic vertunt, Non fero-cem, non ὕβριστον^d; ut qui vino calefacti sunt^e; quales elati sunt & ad vim parati^f: posciturque oppositum ἐπιγῆν eo sensu accipi^g. Mansuetudo præcipue decet pastorem^h. Sed malim de temulentia accipi: quod vitium & Mi-nistrum valde dedecet, & frequens inter Asianos, ac proinde non debuit intactum relinquiⁱ. ¶ Non, &c. Μη πύκνῳ ¶ כָּחַל aut פָּרִיץ^k. Non μάχμων (pugnacem) ut exponit Hefych^l. hinc ἀμαχον oppositum in membro seq^m. Non percussorem, Er. Ti. Il. Mo. Ca. Be. Pi. G. ut exponit Glossariumⁿ. Non plagosum, h. e. procli-vem ad percutiendum^o: Non manu promptum, ut ille Gel. 20. 1 P. qui facile ac libenter percutit⁹: Neque cuius manus sit præcepti, five velox, ad percutiendum, Tre. Sy. Qui manibus non percutiat, non sæviat, non sit asper & crudelis in domesticos & subditos^r; feroci & militari animo pugnos & verbera adhibens, ubi verba efferre debebat^t. Cognata certè vitia sunt vinolentia & violentia^t. [Aliis hoc non placet:] Quid enim magni sit, si Episcopus temperet manibus^v? Pertinet ergo ad acerbicatem linguæ, nè sævus & improbus sit oburgator^x; nè importunè ac feverè feriat fratrum conscientias; nè sit ad contumelias & convitia pronus^y. Non verberatorem, Amb. in Er. Apud Horatium legi-mus, verbera linguæ: item apud Ciceronem, Verbera-tur Tiro tacito duntaxat cognitionis convitio². Sic & Jer. 18. 18. Percutiamus eum lingua. Favet & illud infra 6. 1. Seniorene ne increpaveris, quod Græcè est, nè plagam inferas². ¶ Μη ἀρχομεν² ¶ Deest in MS. ut & in Syriaco & Latino^b, nec à quoquam Veterum Græc. aut Lat. hic exponitur^c; & videtur compre-hendi in ἀπειθεῖν^d. Videtur ergo hic adjectum ex Tit. 1. 8e. [Alii legunt & sic vertunt:] Non tur-pem questum facientem, Pi. Be. Non turpiter lucri cupi-dum, Er. Ti. P. qui nec à rebus turpibus abstinet, lucri gratiā, cui—Lucri bonus odor ex re qualibet;—vel, quod malim, quæ non decet decentem turpis lucri causā, ut Tit. 1. 11. Damnatur hoc in Publicanis, apud Pollu-

cem, 5. 9. in iis qui villicant, apud Geoponicos, in Architecto, apud Vitruv. 1. 1. Quanto magis in Mi-nistris^f? Nè quærat, nec capet lucrum turpe, quale^f Pri. est quicquid vel legibus, vel honestis moribus, accipi prohibetur^g. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ἀπεικῇ ¶ Vide Phil. 4. 5. Tit. 3. 2. Jac. 3. 17. 1 Pet. 2. 18. Ἐπεικῆς in Gloss. mitis, modestus—Aristoteli ὁ ἀπεικῆς describitur, ὁ μὴ ἀκρι-βοδύνησθαι ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλ' ἐλαττωτικὸς, καὶ περὶ ἑαυτὸν νόμον βουδόν². Apud Interpretes V. T. respondet Hebræo חַלְדָּה, ut Psal. 86. 5. Deus sic dicitur, sicut eidem ἀπεικῆς tri-buitur, Baruc. 2. 21. Canticum puerorum 13. Sap. 12. 18. 2 Macc. 2. 23. & 10. 4^h. Sed modestum, Mo. Vulg. vel, moderatum, P. Scul. mansuetum, Scul. E. sic Tre. ex Sy. Ar. humanum, Er. E. equanimem, Ca. æquum, Er. Il. Ti. Be. Pi. E. qui facile cedit de jure suoⁱ, pa-cis causā^k; ab ἐκείνῳ, cedo^l. Συγγνωμονικός, cui opponitur ἀκριβοδύνησθαι, qui jus suum pertinaciter tuetur^m: qua-les sæpe in rixas & pugnas inciduntⁿ; unde statim sub-jungit, ἀμαχόν^o: qui non rigide jus suum exigit; sed, quantum res patitur, aliorum se moribus & affectibus accommodat^p, exemplo Pauli, 1 Cor. 9. 19 q. & Chri-sti, cui ἀπεικῆς & πραΰτης à Paulo tribuuntur, 2 Cor. 10. 1^r. ¶ Non, &c. Ἀμαχον ¶ Vox ista apud Græcos modò passive sumitur, ut significet eum cui re-pugnari nequit; modò active, ut significet τὸν μὴ μάχεσθαι, ut apud Xenophontem, & hoc loco. Sed μάχεσθαι, respondens Hebræo מָלַח, sæpe etiam litigare significat: ita ut ἀμαχός sit litium & rixarum abstineus. Ἀμαχός, absque jurgio, ait Hieron^t. Non litigiosum, Vulg. Er. 30. Alienum, five abhorrentem, à pugna, Er. Ti. P. Be. Pi. vel etiam, à rixis & jurgiis, D. sic E. ex Hi. quæ pug-næ vocantur Jac. 4. 1^r. Μίχην pugnam significat, tum^e manibus, tum verbis, tum in pralio. Et æquè latè pa-tet ἀμαχόν^v. ¶ Non, &c. Ἀπιδεγυρον. ¶ Habes eandem vocem Heb. 13. 5. Hebraicè effert, וְלֹא בָרִצְוֹ, non cupidus habendi, וְלֹא בָרִצְוֹ^x. Alienum ab avaritia, & G. Pi. E. &c.

4. Sed, &c. Τῷ ἰδὲ οἴκῳ καλῶς περιεσώμενον ¶ Qui suæ domui (i. e. familiæ^y; nempe uxori, liberis & domesti-cis²;) bene, vel rectè, præsit, Er. Ti. V. i. e. qui domus gerendæ peritus sit, ut à minore domo ad majorem, i. e. Ecclesiam, regendam transeat². Æschines contra Ctesiphontem, ὁ δὲ μισέσκειν², &c. Qui liberos odit, & improbus pater est, nunquam Reip. bene consulat:—nec domi nequam homo, in Macedonia legatus honestus fuerit, cum non mores, sed locum tantum, mutet^b. Similia ha-bent Xenophon, Æschines contra Timarchum, & So-phocles. [Verba vide in G.] Et Josephus Jacobi fili-us primum domo bene præfuit, deinde Regno^c. Apud Libanum, καλῶς γὰρ ἡύαν, &c. Egregiè verò nobis hic Rem-pub. servabit, ut scilicet [servavit] domum suam^d. Tacitus de Agricola regimini Britanniae admoto, A se suisque orsus, primum domum suam coarctavit. Cicero ad Quintum fratrem, Proconsul. &c. Sint hæc funda-menta dignitatis tuæ, integritas & continentia, &c. fa-miliæ gravis & constans disciplina. Plinius ad Trajanum, Cum ipse sis optimus, omnes circa te similes tui effecisti^e. Sic & Laetius p. 26. τίς αὐτὸς οὐκ αὐτὸς καλῶς περιεσώκει^f. Ratio hujus præcepti est, quod filiorum mores, patris & ingeni-um & curam, five diligentiam, monstrant^g; & quod qui id quod minus est rectè curare nequit, multò minus id quod majus est rectè curabit^h. Hinc liquet, ad Epi-scopatum aptiores esse conjuges, qui specimen dederunt humanitatis, industriæ, prudentisque administrationis suæ, quàm viros cœlibes & solitariosⁱ. ¶ Filios habentem subditos, &c. Εὐχρηστικῇ μετὰ πάσης σεμνότητι^j ¶ In subjectione (Emphaticè, q. d. subjectioni paternæ assuefactos, ad nutum obedientes^k: vel, subditos, Be.)^k E. cum omni honestate, Er. P. Pi. vel, gravitate, vel, reve-rentiā, Er. gravitate morum^l. Σεμνότητι hic intelligo liberorum, non parentum. Seneca, Cogita nos filiorum modestiā (quæ hic σεμνότης) delectari, vernularum licen-tiā, &c. m. Apollon. apud Philost. 5. dans præcepta Principi, Παιδες, &c. (Sunt tibi filii? hos inprimis mo-derare: eorum enim peccata te infamabunt.) Ideo Sa-cerdotis filia gravissimè punita, si domum paternam de-honestaret, Levit. 21. 9. & Heli, ideo quod filiorum neglexisset culpas, 1 Sam. 2. Filii debent addiscere & obedientiam parentibus debitam, & probos mores, quæ hic

^a G. hic *αὐτὸς* d. Senex in Terent. Hec. 2. 1. — Ut vos mihi domi eritis, perinde ego famâ foris. Cicero de Ap-
^o Pri. pio, Tenebat non modo auctoritatem, sed etiam Imperium in suos o.

5. Si quis autem domui suæ præesse (nempe sapienter eam gubernandop, & eam ad officia adigendop;) non novit, quo modo, &c.] Argumentum à minori ad majus^r. Sic etiam ei qui privatas res suas malè curaverit, non esse committendam Rempub. dixit Apollodorus, in Iambis qui sunt apud Stobæum. Basilus Imperator ad filium, Συμβολαίς, &c.†. (Consiliariis utere, qui res suas bene administrarunt, &c.) Apuleius, Si celocem regere nequit, quomodo onerariam petit? Melanthas apud Plut. de Gorgia, &c. Οὐδ' ἡμῶν συμβελλοί, &c. (Hic nobis concordiam suadet, qui eam inter se & uxorem & ancillam servare nequit.) Apud Valer. Max. ille, Nec adduci possum, ut credam Urbi utilem esse, quem domi scelestum cerno^t.

6. Non, &c. Μὰ νεόφυτον] Solent LXX sic vertere *νῦν*, quæ plantam novam significat. Egregiè verò hîc ad disciplinam refertur, sed adjectivè positâ voce, quomodo eam etiam apud Aristophanem positam retulit Pollux v. Glossæ MSS. Νεόφυτον προσήλυσον^r hinc Tertul. novitiolam paraturam de recens factis Christianis dixit. Sic & novitii ac semidocti dixit Gell. 16. 7. Metaphora à plantatione desumpta. Φυτρίον de homine minùs solidè instructo dixit Arrian. in Epist. In Glossis, Novellum, νεόφυτον^x. Non novitium, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Non tam ætatis, quàm institutionis in fide, respectu^y. Non nuper natum, Er. five, insitum, Er. Mo. i. e. nuper baptizatum^z, & adscriptum in numerum Christianorum^z; recens conversum^b, instructum^c, & Ecclesiæ insitum^d: q. d. non novam Ecclesiæ plantulam^x. Non puerum in doctrina, i. e. recentem, vertit Syrus f. [sic & Ar.] Ratio hujus moniti erat, quòd magna Dei dona tunc in Ecclesiam effusa erant, & sæpe in novitos: quos tamen admitti vetat^g, idque multis de causis talis veluti, quòd; nondum solidè doctus sit mysteriorum, quòd constantia ejus nondum probata, quòd autoritate destituatur, quòd ea res invidiæ sit obnoxia, ob prætermittos veteranos. Verùm Paulus unam subjungit causam, eamque prætipuam^h. Potest tamen interdum ab hac regula discendi iusta de causaⁱ, v. g. si Ecclesiæ necessitas urgeat, si eximie sint Neophyti doctes, summâque modestia: tunc enim sequens ratio cessat^k. Hinc Amb. & Nectarius, paulò antè catechumeni, mox baptizati, post paucos dies Episcopi facti sunt^l. ¶ Ne, &c. Ἦνα μὴ τοσοῦτος εἰς τὸ κέρμα ἐμπέσῃ τὸ δαδὸς] Nè inflatus (nempe ex opinione sapientiæ suæ^m, quâ tamen reverà caretⁿ; vel, persuasus Ecclesiæ operâ suâ indigere, indèque sibi complacens ac superbiens^{*}: מתנאף. Facile inflantur qui subito ad honores perveniunt^o. Vel, inaniter jactatus, Mo. vel, dementatus: Sic in Plut. Fabio, Animadvertit Minucium non posse in officio retineri, sed esse *εὐρύς* & *τεταπεινός*, gravem & planè furiosum. Medici quoque *πυρεταίαν* vocant eum qui simul phrenitide & lethargo laborat P.) in condemnationem (vel, iudicium, Mo. Pi. Tre. ex Sy. Vulg. *Κεῖμα* hîc idem quod *κατὰ κέρμα* q, ut Matth. 23. 14. Luc. 24. 20 ||: vel, opprobrium, Eth. calumniam, Ar. criminationem, P. Ca. Be.) incidat calumniatoris, Er. II. Ti. V. Pi. vel, Diaboli, five Satana, Tre. P. Ca. Be. Pi. Intelligit, vel, 1. passivè, de iudicio Diaboli proprio^r; de pœna qualis Diabolo evenit, qui de cœlo dejectus est, 2 Pet. 2. 4 †. & æternis ignibus addictus^s, nempe ob superbiam^v, Sirach. 10. 15^x. vel, 2. activè, de activo damnationis, seu criminationis, testimonio^y: nè quid confidentius agat, unde ipsius criminandi occasio Satanae præbeatur^t. Vel, in iudicium, &c. in ius & potestatem Diaboli^{*}. Vel, 3. generatim de cuiusvis calumniatoris traductione; quòd simplicissimum iudico^z: q. d. Nè obnoxius sit calumniæ, & det adversariis ansam vituperandi officium Episcopi^a; dicendique, eum hoc consilio Christianismum appetivisse, ut qui inter suos humilis erat, inter Christianos honore præcelleret^b; ut *κέρμα* sumatur pro generali damnatione, sicut 1 Tim. 5. 12. ἔχουσιν κέρμα, h. e. damnantur, inquit Epiphani. nempe ut lapsæ à proposito; sed non condemnantur, sed recipiantur penitentes, &c. *κέρμα*, non

κατὰ κέρμα, ἔχουσιν. Hanc expositionem priori præfero: 1. ex collat. v. 7. ubi Paulus se explicat, nè incidat eis *ὀνειδισμὸν*, &c. i. e. in damnationem probrosam, &c. & durum esset, phrasin hanc, incidere eis *κέρμα*, &c. passivè, alteram, incidere eis *ὀνειδισμὸν*, &c. activè, accipere pro exprobratione quâ Diabolus per sua organa infamem Episcopum proscindit, &c. quo pacto & tropum affingunt verbis simplicibus, per *Diabolum* ejus organa intelligentes. 2. A scopo Pauli, qui est, Tales adhibendos Ministros, per quorum vitam non impediatur ædificatio Ecclesiæ. Hanc autem non tam impedit, si dicam, eum inflatum æternum condemnari, quàm si calumniatores ex fastu ejus occasionem arripiant ipsum officium ejus convitiandi. 3. Alioqui cur solus novitius in hanc condemnationem incidere dicit, cùm alibi omnes *vinosos, avaros*, &c. æterno exitio devoveat? 4. Hujusmodi condemnationis Diaboli, idque ex superbia, nyspian alibi in Scriptura fit mentio^c. [Aliis tamen hæc sententia non placet:] 1. sic frustra adderetur *inflatus*; sive enim superbiat, sive non superbiat, obnoxius erit calumniæ memoratæ: 2. *κέρμα* pro calumnia, seu maledicentia, in Scriptura sumi non solet^d.

7. Testimonium—ab iis qui foris sunt] i. e. Extra Ecclesiam^{*}, ab Ethnicis & infidelibus^f. οἱ ἔξωθεν [hîc] qui οἱ ἔξω 1 Cor. 5. 12, 13. 1 Thes. 4. 12^g. Ut non possint vitam & mores ejus carpere, quamvis religionem non probent^h. Ad Christianismum recipi poterant etiam qui malæ famæ fuerant; at vult [legendum indubiè vetat] Apostolus tales in Presbyterium recipi, & causam reddit. Sic & in Judaico populo Senatores esse debebant *יְדֻעִים*, i. e. bene noti. Latinus, quorum conversatio sit probata, optimè. Tales Rabbini dicuntur *בְּעָלֵי שְׂמוּעָה לְטוֹבָה*. Nè ad Olympicos quidem agonas admittebatur quisquam infamis, aut cujus parentes essent infames. Vide Themist. orat. 1. [& verba in J. Cap.] Sic Athenis, antequam quis fieret *εἰς τὸν ἀνὴρα ἀρχαίου*, vel *ῥήτωρ*, vel *στρατηγός*, fiebant *δοκιμασίαι* ||. ¶ Ut non, &c. Ἦνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν, &c.] Nè in probum incidat, (i. e. Nè pateat contumeliis hominum^k, vel fidelium, qui eum honorare debebant^l: nè aliquando ei exprobreter prior vita. *ὀνειδισμὸν* hîc passivè sumo, quomodo vertitur Heb. *כְּלָמָה* m.) & laqueum calumniatoris, Er. Ti. Pi. Vor. vel, insidiantis susurronis, i. e. vituperandi occasionem captantisⁿ. Τὸ δαδὸς generatim accipio, nihil obstante articulo; quippe qui & alibi generalibus ejusmodi vocabulis adjici solet^o. Vel, Diaboli, P. Be. Pi. &c. i. e. in insidias quas Diabolus hominibus struit^p: nè contumeliis notatus quærat se ulcisci^q, vel despondeat animum, & ad Ethnicismum redeat; quod malum ei à Diabolo nectitur occasione infamiæ^r: nè incidat, vel, in infamiam, ait Chrys. vel, in iram & odium aliorum, ut Anf. vel, ut alii, in pusillanimitatem: quibus laqueis multos capit Diabolus^t. Omnes peccandi occasiones sunt *laquei Diaboli*, ut infra 6. 9. 2 Tim. 2. 26^t. Al. Sensus est, Nè Diabolus per sua organa, maledicos homines, probros, velut laqueis, eum involvat, & impediatur in suo ministerio quicquam possit proficere. Est *ἐν δαδὸν* v. Al. Nè in tale probum, & talem laqueum, incidat, in qualia Diabolus incidit, nempe, æternæ damnationis^x.

8. Diaconos (vel, Ministros, Er. Ti. V.) similiter] Repete, oportet esse, ex superioribus: *οὕτως*. Vide Act. 6. Phil. 2 y. Qu. Cur Presbyteros hîc omittit? Resp. 1. Quòd Episcoporum nomen commune fuit cæteris Presbyteris, ut colligitur ex Act. 20. 28. Phil. 1. 1. Tit. 1. 2. 2. Quia inter Episcopum & Presbyterum interest ferme nihil, & ille solâ ordinandi potestate superior est^a. 3. Quòd Apostoli initio iis Ecclesiis in quibus adhuc pauci erant fideles, simul ob raritatem ministrorum, tantummodò Episcopum attribuerunt cum Diaconis; quòd per eos solos sine Presbyteris, Ecclesiastica ministeria compleri possent. Unde Greg. Neocæsar. quando suscepit Episcopatum, tantum 17 habuit in ea urbe fideles^c. Vox, *δίακονος*, alibi latè sumitur pro quolibet ministro: hîc verò, sicut & Act. 6. Rom. 12. 7, 8. Phil. c. 1. v. 1. strictè^d, pro iis qui in Ecclesia Dei ærarii pauperum curam administrationemque habent^e, similè què Episcopo sive Presbytero ad altare ministrant: ibi fidei-
 70
 80
 90
 100
 110
 120
 130
 140
 150
 160
 170
 180
 190
 200
 210
 220
 230
 240
 250
 260
 270
 280
 290
 300
 310
 320
 330
 340
 350
 360
 370
 380
 390
 400
 410
 420
 430
 440
 450
 460
 470
 480
 490
 500
 510
 520
 530
 540
 550
 560
 570
 580
 590
 600
 610
 620
 630
 640
 650
 660
 670
 680
 690
 700
 710
 720
 730
 740
 750
 760
 770
 780
 790
 800
 810
 820
 830
 840
 850
 860
 870
 880
 890
 900
 910
 920
 930
 940
 950
 960
 970
 980
 990
 1000
 1010
 1020
 1030
 1040
 1050
 1060
 1070
 1080
 1090
 1100
 1110
 1120
 1130
 1140
 1150
 1160
 1170
 1180
 1190
 1200
 1210
 1220
 1230
 1240
 1250
 1260
 1270
 1280
 1290
 1300
 1310
 1320
 1330
 1340
 1350
 1360
 1370
 1380
 1390
 1400
 1410
 1420
 1430
 1440
 1450
 1460
 1470
 1480
 1490
 1500
 1510
 1520
 1530
 1540
 1550
 1560
 1570
 1580
 1590
 1600
 1610
 1620
 1630
 1640
 1650
 1660
 1670
 1680
 1690
 1700
 1710
 1720
 1730
 1740
 1750
 1760
 1770
 1780
 1790
 1800
 1810
 1820
 1830
 1840
 1850
 1860
 1870
 1880
 1890
 1900
 1910
 1920
 1930
 1940
 1950
 1960
 1970
 1980
 1990
 2000
 2010
 2020
 2030
 2040
 2050
 2060
 2070
 2080
 2090
 2100
 2110
 2120
 2130
 2140
 2150
 2160
 2170
 2180
 2190
 2200
 2210
 2220
 2230
 2240
 2250
 2260
 2270
 2280
 2290
 2300
 2310
 2320
 2330
 2340
 2350
 2360
 2370
 2380
 2390
 2400
 2410
 2420
 2430
 2440
 2450
 2460
 2470
 2480
 2490
 2500
 2510
 2520
 2530
 2540
 2550
 2560
 2570
 2580
 2590
 2600
 2610
 2620
 2630
 2640
 2650
 2660
 2670
 2680
 2690
 2700
 2710
 2720
 2730
 2740
 2750
 2760
 2770
 2780
 2790
 2800
 2810
 2820
 2830
 2840
 2850
 2860
 2870
 2880
 2890
 2900
 2910
 2920
 2930
 2940
 2950
 2960
 2970
 2980
 2990
 3000
 3010
 3020
 3030
 3040
 3050
 3060
 3070
 3080
 3090
 3100
 3110
 3120
 3130
 3140
 3150
 3160
 3170
 3180
 3190
 3200
 3210
 3220
 3230
 3240
 3250
 3260
 3270
 3280
 3290
 3300
 3310
 3320
 3330
 3340
 3350
 3360
 3370
 3380
 3390
 3400
 3410
 3420
 3430
 3440
 3450
 3460
 3470
 3480
 3490
 3500
 3510
 3520
 3530
 3540
 3550
 3560
 3570
 3580
 3590
 3600
 3610
 3620
 3630
 3640
 3650
 3660
 3670
 3680
 3690
 3700
 3710
 3720
 3730
 3740
 3750
 3760
 3770
 3780
 3790
 3800
 3810
 3820
 3830
 3840
 3850
 3860
 3870
 3880
 3890
 3900
 3910
 3920
 3930
 3940
 3950
 3960
 3970
 3980
 3990
 4000
 4010
 4020
 4030
 4040
 4050
 4060
 4070
 4080
 4090
 4100
 4110
 4120
 4130
 4140
 4150
 4160
 4170
 4180
 4190
 4200
 4210
 4220
 4230
 4240
 4250
 4260
 4270
 4280
 4290
 4300
 4310
 4320
 4330
 4340
 4350
 4360
 4370
 4380
 4390
 4400
 4410
 4420
 4430
 4440
 4450
 4460
 4470
 4480
 4490
 4500
 4510
 4520
 4530
 4540
 4550
 4560
 4570
 4580
 4590
 4600
 4610
 4620
 4630
 4640
 4650
 4660
 4670
 4680
 4690
 4700
 4710
 4720
 4730
 4740
 4750
 4760
 4770
 4780
 4790
 4800
 4810
 4820
 4830
 4840
 4850
 4860
 4870
 4880
 4890
 4900
 4910
 4920
 4930
 4940
 4950
 4960
 4970
 4980
 4990
 5000
 5010
 5020
 5030
 5040
 5050
 5060
 5070
 5080
 5090
 5100
 5110
 5120
 5130
 5140
 5150
 5160
 5170
 5180
 5190
 5200
 5210
 5220
 5230
 5240
 5250
 5260
 5270
 5280
 5290
 5300
 5310
 5320
 5330
 5340
 5350
 5360
 5370
 5380
 5390
 5400
 5410
 5420
 5430
 5440
 5450
 5460
 5470
 5480
 5490
 5500
 5510
 5520
 5530
 5540
 5550
 5560
 5570
 5580
 5590
 5600
 5610
 5620
 5630
 5640
 5650
 5660
 5670
 5680
 5690
 5700
 5710
 5720
 5730
 5740
 5750
 5760
 5770
 5780
 5790
 5800
 5810
 5820
 5830
 5840
 5850
 5860
 5870
 5880
 5890
 5900
 5910
 5920
 5930
 5940
 5950
 5960
 5970
 5980
 5990
 6000
 6010
 6020
 6030
 6040
 6050
 6060
 6070
 6080
 6090
 6100
 6110
 6120
 6130
 6140
 6150
 6160
 6170
 6180
 6190
 6200
 6210
 6220
 6230
 6240
 6250
 6260
 6270
 6280
 6290
 6300
 6310
 6320
 6330
 6340
 6350
 6360
 6370
 6380
 6390
 6400
 6410
 6420
 6430
 6440
 6450
 6460
 6470
 6480
 6490
 6500
 6510
 6520
 6530
 6540
 6550
 6560
 6570
 6580
 6590
 6600
 6610
 6620
 6630
 6640
 6650
 6660
 6670
 6680
 6690
 6700
 6710
 6720
 6730
 6740
 6750
 6760
 6770
 6780
 6790
 6800
 6810
 6820
 6830
 6840
 6850
 6860
 6870
 6880
 6890
 6900
 6910
 6920
 6930
 6940
 6950
 6960
 6970
 6980
 6990
 7000
 7010
 7020
 7030
 7040
 7050
 7060
 7070
 7080
 7090
 7100
 7110
 7120
 7130
 7140
 7150
 7160
 7170
 7180
 7190
 7200
 7210
 7220
 7230
 7240
 7250
 7260
 7270
 7280
 7290
 7300
 7310
 7320
 7330
 7340
 7350
 7360
 7370
 7380
 7390
 7400
 7410
 7420
 7430
 7440
 7450
 7460
 7470
 7480
 7490
 7500
 7510
 7520
 7530
 7540
 7550
 7560
 7570
 7580
 7590
 7600
 7610
 7620
 7630
 7640
 7650
 7660
 7670
 7680
 7690
 7700
 7710
 7720
 7730
 7740
 7750
 7760
 7770
 7780
 7790
 7800
 7810
 7820
 7830
 7840
 7850
 7860
 7870
 7880
 7890
 7900
 7910
 7920
 7930
 7940
 7950
 7960
 7970
 7980
 7990
 8000
 8010
 8020
 8030
 8040
 8050
 8060
 8070
 8080
 8090
 8100
 8110
 8120
 8130
 8140
 8150
 8160
 8170
 8180
 8190
 8200
 8210
 8220
 8230
 8240
 8250
 8260
 8270
 8280
 8290
 8300
 8310
 8320
 8330
 8340
 8350
 8360
 8370
 8380
 8390
 8400
 8410
 8420
 8430
 8440
 8450
 8460
 8470
 8480
 8490
 8500
 8510
 8520
 8530
 8540
 8550
 8560
 8570
 8580
 8590
 8600
 8610
 8620
 8630
 8640
 8650
 8660
 8670
 8680
 8690
 8700
 8710
 8720
 8730
 8740
 8750
 8760
 8770
 8780
 8790
 8800
 8810
 8820
 8830
 8840
 8850
 8860
 8870
 8880
 8890
 8900
 8910
 8920
 8930
 8940
 8950
 8960
 8970
 8980
 8990
 9000
 9010
 9020
 9030
 9040
 9050
 9060
 9070
 9080
 9090
 9100
 9110
 9120
 9130
 9140
 9150
 9160
 9170
 9180
 9190
 9200
 9210
 9220
 9230
 9240
 9250
 9260
 9270
 9280
 9290
 9300
 9310
 9320
 9330
 9340
 9350
 9360
 9370
 9380
 9390
 9400
 9410
 9420
 9430
 9440
 9450
 9460
 9470
 9480
 9490
 9500
 9510
 9520
 9530
 9540
 9550
 9560
 957

f E. ex
 Hessel.
 * Scul.
 s G.
 h E.
 i Vor.
 k V.
 piebant f: Nonnulla etiam erant Diaconorum in do-
 cendo partes; quoties necesse fuit, ut patet, tum, ex Ste-
 phano & Philippo; tum, ex eo quod eandem Paulus in
 illis, quas in Episcopis, virtutes requirat, v. g. ut pro-
 bentur, ut teneant mysterium fidei, &c. ¶ Pudicos,
 Σεμνους. Vide Phil. 4. 8. ut supra v. 4. h. & 1 Tim. 2. 21.
 Compositos, Er. &c. Honestos, Pi. &c. Venerabiles, Be.
 bonis moribus ornatos k. ¶ Non, &c. Μη δολους. Idem
 quod δολους; Hebraei eos vocant דלול, ut videre est
 Prov. 11. 13. & 20. 19. Ephesus erat urbs valde mercatrix.
 Mercatores autem plerumque vani, in Cicerone notatum.
 Et דלול est mercari. Et Homero Phœnix, i. e. mercator,
 ἀπατήλια εἶδος, πρῶτος. Tyrii bilingues, Virgilio l. Non bi-
 lingues, Er. P. Mo. Be. Il. Pi. &c. i. e. vanos & menda-
 ces m; futilēs ac levēs n, duplices & inconstantes in di-
 ctis o; qui aliud stantes, aliud sedentes, loquuntur, ut
 aiunt P. Neque loquantur duo, Tre. ex Sy. sic Ar. Al.
 simulatores, aliud in corde, aliud in ore, habentes q.
 ¶ Non multo vino deditur. Itā Er. P. Mo. Pi. &c. id est,
 δεσλομεθους, ut Tit. 2. 3. Non bibaces, unde redderen-
 tur animo languidiore f. Minus hoc est, quā ebriosos,
 1 Cor. 6. 10. οὐ μεθυσται, ut supra v. 3. οὐ σέχεται est ope-
 ram alicui rei dare, ut videre est supra 1. 4. infra 4. 1, 13.
 Tit. 1. 14. Heb. 2. 1. & 7. 13. Julianus Sacerdotibus
 suis & theatra & cauponas interdixit, epist. 49. ad Ar-
 facium x. Plut. οὐ δεινὸν, &c. (Fas non est Sacerdoti
 inebriari.) Vide Prov. 20. 33. ¶ Non, &c. Μη
 εὐχρηστικῶς. Heb. בצע בצע, Prov. 15. 27. Qui neque
 injustum, neque turpe, artificium faciunt. Illius generis
 sunt Foeneratores & Delatores; hujus Aleatores, Sce-
 nici, Parasiti y. Vide supra v. 3. z.
 9. Habentes, &c. ἔχοντες, &c. i. e. κατέχοντες a, ut
 supra 1. 19. b. & Rom. 15. 4. Tenentes (i. e. constanter
 & apprimē discētes & tuentes d: vel, Possidentes, Pri.)
 mysterium fidei (i. e. sinceram fidem x; Christianam re-
 ligionem f, quæ arcana res est f. Vide infra v. 16. t.
 notitiam mysteriorum fidei v. De voce mysterii, vide
 Ephes. 6. 19. Col. 4. 3. Est enim hæc doctrina occulta
 impiis, 2 Cor. 4. 3. Al. Altiorē hīc cognitionem
 notat, q. d. Non tantū fidem, sed & ipsum arcanum
 fidei v; arcana aliis incognita, vel, pleniorē fidei in-
 telligentiam z. Forsan ad ἀμνηστῶν silentium hīc allu-
 dit. Hoc autem à Diaconis exigitur, tum, quia pars
 sunt Ecclesiæ præcipua, nempe, ex Præpositorum nume-
 ro: tum, quia hi curam habebant pauperum atque affli-
 ctorum, ut eos sustentarent, consolarentur, &c. b: tum,
 quia eorum nonnullæ erant etiam in docendo partes,
 non quidem in Ecclesiæ coetu; sed privatim, cū erat
 illis cum pauperibus versandum: tum denique, quia
 lectorum in sacris coetibus munere fungebantur: turpe
 autem fuisset illos legere quæ non intelligebant ||.) in,
 vel cum, pura conscientia, Pi. Er. Ti. &c. i. e. cum animo
 sincero ac bene sibi conscio c: q. d. Cum fide sint etiam
 in moribus irreprehensibiles d: Operum integritate
 ostendentes se veram fidem habere x. Per puram con-
 scientiam custoditur & Fides. Nam qui hanc negligunt,
 solent & illam amittere, ut jam audivimus, 1. 19. f. [Ca.
 verba sic reddit, In fidei arcano bene sibi consci.]
 10. Et, &c. Καὶ ἐπὶ τῷ δόγματι ἐδιδότω πρεσβυτέρων. Atque
 hi (q. d. Multo magis Presbyteri. Et ideo in Timo-
 theo pridem sibi noto hanc formam servavit Paulus,
 Act. 16. 2. ut Ecclesiis monstraret id quod non quidem
 secuta sunt semper, sed sequi debuerunt s.) probentur
 prius, Er. Pi. &c. & quidem diu h, quoad constantem
 fidem, & vitam inculpatam i, atque virtutem k. Sensus
 est, Eorum qui Presbyterio videntur non inidonei no-
 mina ad δόγματα publicentur in Ecclesia, ut si quid ha-
 bet quod in eis culpet, id proferat. Verbum δόγματι
 ex Jure Attico, quod & Ephesii, Jonum traducēs, imi-
 tati sunt, traductum est. Δόγματα, Rabbini דברים,
 idem quod ἀντιστοιχίαι apud Pollucem, de moribus cujus-
 que exploratio, quam bene descriptam habes apud Ly-
 tiam. Eam in Ecclesia fieri solitam eo quo dixi modo,
 docet nos primū Lampridius in Vita Severi, Ubi enim
 aliquos voluit, vel rectiores provinciis dare, vel præpositor
 facere, nomina eorum proponebat, hortans populum, ut si
 quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus: Di-
 cebatque, grave esse non fieri in Provinciarum Rectoribus,
 eum id Christiani & Judei facerent in predicandis Sacer-

dotibus qui ordinandi sunt: ubi obiter discimus, & hunc
 morem esse ex Synagoga. Sacerdotes autem Judæorum
 improprie hīc vocantur οἱ πρεσβύτεροι, idque per ἀντιστοι-
 χίαι, quia Christianorum Presbyteri etiam Sacerdotes voca-
 bantur. Docet nos idem quod diximus Chalcedonen-
 sis Synodus, ὁ χειροτονούμενος ἐμμενέτω. Hæc est potestas
 indignos recusandi, quam plebi tribuit Cyprianus; ad-
 dens, ut plebe presente, vel detegantur malorum crimina,
 vel honorum merita prædicentur; quia plebs singulorum
 vitam plenissime novit, & uniuscujusque actum de ejus
 conversatione perspexit. Eiusdem Cypriani est illud, In
 ordinandis Clericis, fratres charissimi, solemus vos antè
 consulere, ac mores & merita singulorum communi consilio
 ponderare l. Seneca Epist. 44. Castra secularia, quos ad
 laborem & periculum recipiunt, fastidiosè legunt. Seneca
 Controv. 1. 2. Ambitiosa lex est, ad sacerdotium nota
 sanctitatis admittit, inquit in mores, — in vitam, &c.
 Modestinus, Oportet magistratum & mores creandorum
 investigare, &c. m. ¶ Et sic, &c. Εἰ τὰ διακονήσαντες
 ἀνεγκλίτοι ὄντες. Deinde ministrent, P. Be. Pi. Er. Ti. &c.
 (nempe, ab Episcopo ordinati n: Post talem exploratio-
 nem admittantur ad suum ministerium o.) si sint incul-
 pati, P. Be. Pi. vel, nullum crimen habentes, Vulg. vel,
 inaccusabiles, ut in Glossario; vel, postquam apparuerit
 nihil illis posse objici: sæpe enim esse dicitur id quod pa-
 lam apparet p: cū jam aliquot experimentis sincerita-
 tem suam ostenderint q; cū probati fuerint & irrepre-
 hensibiles inventi r. Hic ἀνεγκλίτοι qui supra ἀνεπίλητοι.
 Sic & Tit. 1. 6, 7. Vide & 1 Cor. 1. 8. Col. 1. 22. vel,
 sic ut nemo possit illos criminari, Er. ex Hi. Ti. V. vel, cri-
 men illis impingere. Nam ἐγκλήν est, in jus vocare &
 crimen imponere: & ἐγκλημα, atrox est injuria ob quam
 aliquis in jus vocari possit t: & ἐγκλησις est criminatio, in-
 censatio, in Glossario v.

11. Mulieres (vel, Uxores, Er. Be. &c.) similiter]
 Sub. eorum, Be. scil. oportet esse. Qu. De quibusnam
 mulieribus hīc loquitur x? Resp. 1. De omnibus y.
 Sed hoc respuit contextus, qui de ministris Ecclesiæ
 agit z: nam & statim de Diaconis sermonem resumit a.
 2. De Diaconissis Ecclesiæ ministerio addictis b: Itā
 post Græcos Latini plerique vetustiores c. Τυναγῖς, re-
 pete διακόνες ἀπὸ τῶ καὶ νῦν. Nam erant & fœminæ διακόνες,
 ut videre est Rom. 16. 1. quas ministras dixit Plinius.
 Vide ad L. Nulla, C. de Episcopis & Clericis. Fœminæ
 διακόνες sumebantur ex junioribus, πρεσβύτερες ex senio-
 ribus. Facile autem intelligas ea quæ exigit Apostolus
 in fœminis διακόνισι, multo magis exigi in eis quæ πρεσβυ-
 τῖσι, sive πρεσβυτέραις, dicebantur, & quæ suo modo re-
 spondebant τῖσι πρεσβυτέροις; de quibus diximus ad Phil.
 4. 3. & dicemus infra 5. 9. d. Verūm, si de illis loque-
 retur, utique officii seu ministerii titulo eas designasset,
 perinde ut Episc. & Diac. *. 3. De uxoribus Episcopo-
 rum & Diaconorum f: debent enim maritis esse adju-
 trices in officio: quod fieri nequit; nisi bene sint mora-
 tæ s. Cū enim eos uxoratos admittat, de uxoribus
 præcepit. Nam sicut arcendus est ab Episcopatu, qui
 propter filios male audit, itā & qui propter uxorem h.
 ¶ Pudicas, Σεμνὰς. Graves, severas, modestas i. De-
 cet & viros, sed fœminas maxime, moderata qua-
 dam gravitas k. ¶ Non, &c. Μη διαβόλους. Non ca-
 lumniatrices, Er. V. Ca. Tre. ex Sy. Be. &c. i. e. aliorum
 hominum traductionibus addictas l. Non frustra hoc
 addit. Nōrāt enim mores mulierum, maxime in Græcia
 Asiâque. Φιλοσοφῶν ὁ γένος ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, &c. [vide in G.]
 ait Eurip. Vide infra 5. 13. qui locus hunc explicat m. ¶
 Sobrias, itā Vulg. E. ex Theod. Me. Vide supra v. 2. n. ¶
 Vinofitas fœminas maxime dedecet o. Νουθετίαι. Vigi-
 lantes, Me. Th. & Oecum. in E. vel, Prudentes, Me. Ta-
 les eas esse oportet, quia facile decipitur mulierum ge-
 nus p. ¶ Fideles i. e. quæ itā fidem præstiterint in
 negotiis omnibus q, sibi commissis r, ut totæ ipsis Ec-
 clesiæ largitiones credi possint t. Hoc addit, quia penes
 earum maritos custodia erat pecuniæ in pauperes ero-
 ganda t: fideles in eleemosynarum erogatione v.
 12. Diaconi (Redit ad veros [forsan, viros] Diaconos,
 post illam velut parenthesis de Diaconissis interpo-
 sitam x:) sint unius uxoris viri. Interpretare ut supra
 v. 2. y. Minucius in Octavio, Cupiditate procreandi aut
 unam scimus, aut nullam z.

13. *Qui enim bene ministraverint* In suo Diaconatu ^a.
^a Me. fm. ^b Gradum, &c. Βαδύον ἐστὶν τοῖς καλὸν διακονεῖν] *Gradum*
^c G. (Heb. גָּדוֹל ^b: Hæc voce alludit ad secularem mili-
^d Pri. tiam. Hadrianus, *Si bene militaveris, tertio gradu* (*ter-*
^e Be. *tio gradu*) possis in pretorium evehi. In vet. inscriptione,
^f Calv. *Per gradus clarissimæ militiæ ad columen gloriæ sempiter-*
^g V. *næ, &c. evehius*. In Glossis, *Gradus*, βαδύος, βήμα c.)
^h G.E.Me. *sibi bonum* (vel, *honestum*, G.) *acquirunt*, Er. Pi. &c. i.e.
ⁱ Vor. Scul. Vel, 1. decus & dignitatem, ut Heb. גָּדוֹל sumitur d:
^j Pri. q. d. non parvo honore digni sunt *; aliud conscen-
^k E. Me. dunt, & incrementum sui doni quotidie consequuntur f.
^l Scul. Vel, 2. gradum ad Presbyterium g, aut Episcopatum h:
^m E. q. d. Viam sibi muniunt ad gradum majorem & honora-
ⁿ Scul. tiorum i. Hinc constat, & diversos esse Ministrorum
^o E. gradus k; & Diaconos habuisse partem aliquam in mi-
^p Scul. nisterio verbi, & non ad solam pauperum curam insti-
^q E. tutos fuisse: multi enim in eo munere bene versari pos-
^r Scul. sunt, qui tamen ad Presbyterium prorsus inepti sunt l.
^s E. Mos erat illorum seculorum, ut ex optimis de Chri-
^t G. stiana plebe Diaconi fierent, ex Diaconis optimis Pres-
^u G. byteri, ex Presbyteris omnibus Præsidentes. In Clem.
^v T. ex Th. Constit. sic precantur pro Diacono, Καταξίωσον αὐτὸν
^w Vor. ἐν αἰσέτι λειταργήσῃ τῷ ἐγγχειρῶντι αὐτὸν διακονίαν ἀρετῆς,
^x E. ex Amb. ἀμύμητος, ἀνεγκλήτος, μέζων & ἀξιοδύναν βαδύον m. ¶ Et &c.
^y Scul. Καὶ πολλὴν παρησίαν ἐν πίστει, &c.] *Et multam libertatem*
^z Be. (vel, *fiduciam*, Vulg.) *in fide*, &c. Mo. Er. Ti. vel, *per*
^{aa} Vor. *fidem*, P. Be. Pi. vel, *profitendi fidem*, &c. V. Πίστις hîc po-
^{ab} E. nitur pro doctrina ipsa, ut Gal. 3. 23. & alibi sæpe n:
^{ac} Scul. vel, in docendis & exsequendis iis quæ fides Christi ex-
^{ad} E. igit o. Significat hîc, tum, 1. internam animi fiduciam p,
^{ae} Scul. impetrandi à Deo postulata per fidem, de qua 1 Joan. 3.
^{af} Be. 21, 22 q. πληροφορίαν τῆς πίστεως, quæ certi sunt de sincera
^{ag} Vor. fide sua: quæ magnum est solatium & amplum fidelita-
^{ah} E. tis theatrum, etiam si destituantur hominum plausu r.
^{ai} Scul. Opponitur hoc eis quæ dixerat de criminatione, probro,
^{aj} Be. & laqueo Diaboli t: tum, 2. externam libertatem t,
^{ak} Vor. quam parere solet mens recti conscia; nempe ingenuè &
^{al} E. Me. liberè agendi v, vel loquendi x; homines docendi, ad-
^{am} Vor. monendi, corripiendû idque secundum doctrinam fidei
^{an} E. quæ est in Christo, quam gignit vita inculcata y. [Sen-
^{ao} G. sus, q. d.] Qui Diaconi munere bene functi sunt, si
^{ap} C. Li. Presbyteri fiant, liberiùs & cum majore fiducia aliis
^{aq} P. 114. Evangelium prædicabunt z.
^{ar} Li. ib. 14. *Hæc tibi scribo* Vel, 1. in Macedonia a, aut par-
^{as} G. tibus vicinis b, ut eruditi censent c; vel potius, 2.
^{at} G. in Athenis, ut Arabs habet, quod & placet viris nonnullis
^{au} G. doctissimis d. [Vide dicta in Prolegomenis nostris.]
^{av} G. in Crit. Lond. Est autem hæc velut superiorum clausula & ἀπολογία,
^{aw} P. 3750. q. d. Superiora de Episcoporum, Diaconorumque of-
^{ax} G. ficiis ideo scripsi *. *Scribo*, nempe breviter f. Sed nullâ
^{ay} 3749. hîc opus est Ellipsis. ¶ *Sperans* (Non promittit,
^{az} Vor. fm. sed sperat, tanquam incertus h. Nesciebat enim an Spi-
^{ba} Pri. ritus S. à quo profectiones ejus dirigebantur, id per-
^{bb} G. ot. ib. mitteret i.) *me ad te venire* (scil. Ephesum k. Venit
^{bc} E. ex Gracis. [autem] non Ephesum Paulus, sed Troada: & ibi eum
^{bd} E. Me. vidit Timotheus l.) *citò, ταχύν* Citius. Comparati-
^{be} G. vum pro absoluto m. In MS. est sensu eodem ἐν τάχει,
^{bf} E. ut Luc. 18. 8. Act. 12. 7. & 22. 18. &c. n.
^{bg} G. 15. *Si, &c.* Εἰ δὲ βεγῶν] *Quod si tardius venero*,
^{bh} E. Er. Ti. Pi. &c. Aut fortè omnino non venero o. Si quid
^{bi} G. intercefferit: quod sæpe eveniebat Paulo. Vide 2 Cor.
^{bj} G. 12. 14. & 13. 2. ¶ *Ut scias* Ut his literis moni-
^{bk} P. G. tus nōris ea quæ alioqui coram fueram dicturus p.
^{bl} G. ot. ib. ¶ *Quomodo, &c.* Πῶς δὲ—ἀναστέφεις] *Quomodo ver-*
^{bm} E. sic sandum sit (sive tibi, sive aliis, de quibus modò egerat q,
^{bn} G. ot. Episcopis & Diaconis r: quales esse & quomodo vivere
^{bo} E. debeant t, & se gerere t, agere & administrare, Eccle-
^{bp} Me. siamque etiam adornare v. *Ἀναστέφεις* [occurrit]
^{bq} G. ot. ib. 2 Cor. 1. 12. Eph. 2. 3. Heb. 10. 33. & 13. 18. 1 Pet.
^{br} G. 1. 17 x. & 2. 2, 18 y. respondetque Hebræo גָּדַל, ut
^{bs} G. videre est Prov. 20. 7 z. *Ἀναστέφεις* quoque est *conversatio*
^{bt} G. vitæque genus & modus a. *Quomodo oporteat versari*,
^{bu} G. Er. Mo. Pi. &c.) *in domo Dei* i. e. Ecclesiâ, ut mox
^{bv} Pri. sic subdit b; quæ spiritalis quædam domus & familia Dei
^{bw} Vor. est, ut ex seq. patet c. Commendat hoc & Ecclesiam,
^{bx} Vor. & ipsum Ministerium, quod domui Dei ædificandæ,
^{by} Dan. administrandæ, conservandæ, & gubernandæ gratiâ con-
^{bz} G. stitutum est d. Si pii singuli *Templum Dei*, 1 Cor. 3. 6.
^{ca} & 6. 19. Eph. 2. 21. ergo & cœtus piorum *. Notan-

dum autem est ad explicationem hujus loci, quod sicut
aliis Scriptoribus moris fuit eas voces usurpare, & ad
ea alludere quæ in medio posita erant, & Christus ipse
plurima ex usu vulgi ad Divina transfudit; sic & Paulus
hîc, ut alibi sæpe, in Græcia constitutus, vel ad Græcos
five Gentiles scripturus, alludit ad mores ritusque ibi
locorum maximè celebratos. Est ergo perpetua hîc al-
lusio, tacitæ antithesis, ad Tempia & Mytheria in illis
celebrari solita. Et ut Gentiles Eleusinen à Templo &
Mytheriis commendare soliti sunt, quod facit Aristides;
ita Paulus hæc duo egregio vinculo (quod omnes ha-
ctenus latuit) junctim commendat f: ut horum con-
mendatio g. *Adem ergo Dei* hîc vocat, allusione non,
ut alibi sæpe, ad Templum Hieros. quod tamen omnes
ferme censent; sed, quod à nemine, quod sciam, animad-
versum est, (sicut 2 Cor. c. 6. v. 16.) ad *Ædes* five
Tempia, Sacella, vel Delubra, vel Sacraria, Gentilium
quæ οἱ οἱ θεῶν passim dicuntur apud Ethnicos, ut Herod.
Aristoph. Arrian. Strab. &c. & nominatim Templum,
five Eleusinium in Attica, ubi Paulus tum consiltebat,
five Ephesinum, ubi Timotheus tum agebat: quæ qui-
dem Tempia eorumque Mytheria toto orbe augustissima
habebantur, & de quibus peculiare Libri scripti erant
teste Athenæo, &c. Et cum Gentilium, modò omnes varii
variis Numinibus dicati erant, modò una eademque
ædes pluribus diis, qui οἱ οἱ θεοὶ dicebantur, his omni-
bus opponit Paulus unam unius singularique Dei
οἰον h. ¶ *Quæ est* (Majoris claritatis ergo Meta-
phoræ præcedentis addit explicationem i. *Ἦν*, pro *ἦν*,
scil. ὅν. Gal. 3. 16 k. Al. *Ἦν* hîc non re-
spicit præced. ὅν, sed seq. ἐκκλησίαν. Sic Latini, *Est*
locus in carcere quod Tullianum appellatur t.) *Ecclesia Dei* t Sch.
(in qua scilicet Deus colitur, quam per gratiam suam in-
habitat l; in qua maximè illustra specialique præ-
sentia Dei signa & testimonia exstant m:) *vivi* Sic no-
minat, vel, 1. propter effectum, quod in illam à Deo pe-
culiariter & propriè vita influat. Ea vita est, Deum rectè
cognoscere & amare n. Sed sic dixisset potius ζωοποιεῖν
70, ut infra 6. 13. et si scio panem ζῶντα, vivificum reddi
Joan. 6. 51. & ζῶντος ἀρετῆς, eodem sensu dici o: vel, 2. ut
distinguat eum à falsis diis p: q. d. Non falsorum deo-
rum, sed Dei veri, τῷ Ἰσ, Marth. 26. 63. Rom. 9. 26.
2 Cor. 6. 16. 1 Thef. 1. 9. infra 4. 10. & 6. 17 q. *Vivus* q G.
dicitur triplici respectu, per antithesin ad Gentilium,
1. Numina, quæ erant mortui in deos consecrati, quæ &
suam quæque singularem ἐκκλησίαν, πατήρ, habuere.
2. Tempia, quæ origine suâ mortuorum ferme sepulcra
erant, ut notant Clem. Alex. contra Gentes, p. 22, 29.
Euseb. & alii. 3. Imagines, quæ vanæ sunt resque
omnino mortuæ, & tamen pro diis habebantur r. Hîc
autem intelligitur, vel, 1. visibilis & conspicua & sin-
gularis aliqua Ecclesia, nempe Ephesina t, five Asiana; t Q. in
cujus Ephesus, ubi Timotheus à Paulo constitutus erat,
Metropolis fuit: ita tamen ut hic titulus non minùs verè
& propriè congruat, five Catholica, five particulari cui-
libet, Ecclesiæ t. Vel, 2. Catholica Ecclesia, vel cœtus
fidelium Dei ubique locorum, &c. Sic Græcis, ἐκκλησία
dicebatur *populi cœtus*, five *conventus ritè convocatus*, ut
Act. 19. 32. & in Ammonio & Hesychio. [vide Got.]
Hæc autem opponitur Templis Gentilium, quæ singula-
ria erant, & manufacta, Act. 7. 48. & 17. 24. & certis
affixa circumscriptaque locis *. ¶ *Columna, &c.* * Got.
Στήλη & ἰσχυρὸν τῷ ἀνδρείῳ] *Columna & stabilimentum*
(vel, *firmamentum*, Mo. Ca. *fundamentum*, Tre. ex Sy.
basis, Ar. Ti.) *veritatis*, Er. Il. P. Be. Pi. &c. Qu. Quo-
nam hæc verba referuntur? Resp. 1. Ad Timotheum y. y Q. in Er.
Probatum; 1. Non congruum erat, Ecclesiam, quam
domum antè nuncupavit, columnam confectim dicere.
2. *Columna* nomen aliis Ecclesiæ proceribus, five mem-
bris præcipuis, tribuitur, ut Gal. 2. 9. Apoc. 3. 12 z. &
apud Chrysost. Theod. Amb. Euseb. 6. 41. ubi martyres
sic vocat, & 5. 2. ubi Attalus Pergamenus vocatur *fide-*
lium columna & firmamentum a. 3. Est hîc Ellipsis fami-
liaris, στήλη, vel, 1. pro ὁ στήλη. Sic Gen. 49. 9. *Judas*
catulus, i. e. instar catuli. Sic Deut. 33. 22. Psal. 111.
vola passer, i. e. ut passer. Esa. 21. 8. *clamavit leo*, id est,
ut leo. Sic Horat. Homer. &c. vel, 2. pro στήλη &c.
Participii hujus Ellipsis frequens est, ut Matth. 6. 9. ὁ
ὁ στήλης

sistebat, nec pe de Cerere, Proserpina, &c. five Ephesinas, ubi Timotheus agebat, &c.^b. [Hæc de vocibus, jam de re querendum, quo sensu Ecclesia sic dicitur.] Sensus est, Sicut columna supposita sustentat ædificium, nè corruat, ita Ecclesia veritatem, h. e. doctrinam fidei Christianæ, sibi concreditam sustentat & conservat, nè corrumpatur aut pereat; estque certissima veritatis custosⁱ, quia in doctrina fidei errare non potest^k. [Id quod de Romana Ecclesia intelligunt. Cui Romanensium sententiæ alii Interpretes hæc opponunt.] 1. Quod Ephesinis dicitur quo jure Roma ad se trahit? 2. Pastor hic ab Ecclesia distinguitur, nec Pastoris, sed gregis, elogia commemorantur; neque id sine causa factum, nè quis Pastor inde *ἀναπρωστὸν* sibi adscriberet^l. 3. Est hæc cohortatio potius quam promissio, qualis illa Gen. 18. 19. *Novi* — quod præcepturus sit, &c.^l. 4. Ecclesiam hic intelligit veram, nempe electorum, &c.^m. 5. De Ecclesia hic agit particulari, in qua tum Timotheus docebat, quales errare posse conceduntⁿ. Nulla hic Romanæ Ecclesiæ mentio^o. 6. Ecclesia est columna Veritatis, quia, & quatenus, & quamdiu Ecclesia est; vera scilicet, five quamdiu officio suo fungitur. Ecclesia contra vitata perdit officium suum & nomen, nec amplius est Ecclesia, nisi *ἐκκλησία*, si loco Veritatis *Μυστήριον* iniquitatis præ se ferat^p. Al. Veritatem sustentat atque attollit Ecclesia, efficit nè elabatur ex animis, efficit ut longè latèque conspiciatur. Magnam enim vim apud homines non contumaces habet testimonium multorum hominum proborum, qui omnes aiunt, se ista dogmata, ista præcepta, ab Apostolis accepisse^q. Et Christus, five Veritas & Evangelium ejus, est Ecclesiæ & fidei columna; & vicissim Ecclesia est Veritatis columna, sed diverso sensu: Christus, &c. *ἀδελφὸς*, simpliciter & per se, quia ipsa Veritas sunt, & veritatem continent: Ecclesia ejusque Doctores, *ἀδελφοί*, quia & quamdiu ministerium Veritati præbent; quia [Ecclesia] veritatem profitetur, sustinet & tuetur, puram & sinceram retinet, ad posteros transmittit, & proponit^r, idque in edito & propatulo; non ut Democritus *Veritatem in puteo demersam* fingeat^t, non ut fatidici Libri Sibyllini in cella subterranea fervabantur^u; sed conspicuam & adspectabilem^v. Ecclesia suo testimonio & publicâ professione veritatem non secus asseruat ac stabilit, quam columnæ domum^x. In ea qui agunt veritatem tuentur & defendunt^y. Sic vocatur Ecclesia, quatenus veritatem ex Scriptura, & per eam, adversus errores tuendo, illam fulcit ac stabilit in cordibus hominum, nè collabatur^z. 16. Et, &c. *καὶ διολογούμενος*, &c.] Et (Particula, *καὶ*, variè effertur: modò redundat, modò valet *vel*, modò *nam*, modò *igitur*, modò *etiam*, vel *adde ut*, modò *sed*, modò *quod*, vel *quæ*, modò *per ut* effertur^a. Hic autem est, vel, 1. *ἐξηγητική*, *declarativa*, pro, id est; & relativi vim habet ad vocem *veritatis*, q. d. *Veritatis*, id est, vel, *quæ profectò est*, *magnum pietatis mysterium*^b. Ostendit, quamam sit *veritas* illa, cujus modò meminerat, & cujus *κύριον* Ecclesiam dixit; nempe, *Μυστήριον* Incarnationis Christi^c, in quo præcipuè consistit religio Christiana^d. Non hic, inquit, de quavis veritate agitur, sed de ea quam hominum nemo per se reperire potuit, & quæ vim ad pietatem nobis ingenerandam habet maximam; præ qua evanescant omnia Legis, omnia Philosophorum, præcepta & dogmata^e. Vel, 2. *ἀνεκτίμητον*, amplificandæ scilicet rei, eodem fine addita, ut novâ ratione Ecclesiæ ministrantium officium tantò magis excitaret: quod h. l. facit duplici ratione; 1. ab Ecclesiæ Dei majestate, quod ea scil. *columna sit*, &c. de qua v. præced. 2. à Mysterii quod in ea celebratur, Ministrisque creditum est, majestate, fidei *ἀποδείξει*, pietate^f.) *manifestè* (vel, *profectò*, Ca. G. *planè*, Val. G. *verè*, Tre. ex Sy. *haud dubiè*, Val. G. *ut in confesso est*, Be. *extra controversiam*, G. sic Er. Il. Ti. P. Pi. *omnium confessione*, Amb. in Er. Idem [notat] quod *ἀναπρωστὸν* & vel, quod *διολογέω*^h, ut Hesyc. rectè. Vox hæc occurrit apud Dionys. Halic. 11. 701ⁱ. & Plut. in Agesilao^k, & in Gracchis^l: Hic autem ponitur secretiore sensu finèque, pro *ἀνεκτίμητος* & *πύκτου* allusione nempe, tacitèque antithesi, ad *Μυστήρια* five *Sacra Gentilium*: de quibus alia erant, & narrabantur, velut *ἐκ διολογούμενα*, ut Diod. Sic. ait 1. 34. h. e. incerte narrationes; alia erant

διολογούμενα, quæ communi consensu tradebantur: quam distinctionem tradunt Pausan. passim, & Diod. Sic. 1. 25. ubi, *γὰρ μὲν*, inquit, *διολογούμενα*. (Agnosce vocem) *αὐτῶν μὲν*, &c. & Dionys. Halic. 2. Quare & idem Pausanias passim fabulas de diis refert & refutat: alibi verò *τοῖς μάλιστα διολογούμενοις* usurum se ait, Corinth. p. 55. Hæc ergò voce Paulus fidem sibi adstruit, q. d. Veritas hæc est exploratissima, omnium Christianorum consensu recepta, probata contestatissimæque eventu ipso, sed & verè magna: nam *διολογούμενα*, & ad *μυστήριον veritatem*, & ad *magnitudinem*, five *majestatem ejus*, referri potest¹). 1. *Μυστήριον*. Quæ vox in rem & religionem Christianam traducta est è superstitione Gentilitia: unde & *μυστήριον*, Phil. 4. 11. translaturum. Ibi quippe *μυστήρια* erant occulti sacrorum ritus actusque, qui paucis innotescabant; & *μυστήριον* five Interpretes desiderabant, & oris silentio tegebantur. De Eleusiniis autem *Sacris κατ' ἐξοχὴν μυστήρια* dicebantur, eò quod illa erant omnium celeberrima, testibus Aristot. Pausan. &c. *συνὰ* Euripidi dicta, *μυστήρια* Galeno, *nobilissima* Augustino. Est autem *Μυστήριον* in negotio religionis, res sacra, arcana, abdita, humanum sensum & intellectum excedens, nisi aut per revelationem Spiritus S. aut per Interpretem, aut per eventum, patefiat; & post hæc omnia, intellectu ferme magis fidèque quam sensu capitur^m. *Μυστήριον* sæpe vocatur Evangelium, non modò quia tam diu latuit, verum etiam quia humanâ industriâ nequit reperiri, Matth. 16. 17ⁿ. *Arcanum* hic intelligit Christianæ religionis^o, arcanam illam Evangelii doctrinam, quam supra v. 9. *mysterium fidei*, & v. præced. *veritatem*, vocavit^p. *Arcanum* hoc est in se, sed divinitus Ecclesiæ, patefactum^q. *Μυστήριον* hoc est Verbum incarnatum^r; five Deus homo, nascens, patiens, resurgens, &c. t. ut ex sequent. liquet. Quod *mysterium* vocatur^t, quia à seculis absconditum erat^v, Rom. 16. 25. 1 Cor. 2. 7. Eph. 3. 9. Col. 1. 26. & quia nemo ex se cognoscere potuit, sed tantum ex revelatione; & quia modus Incarnationis Dei nobis adhuc incognitus est^x. [Hæc de prima voce.] 2. *Magnum* dicitur, vel, 1. quia de re magna^y; quia est admirabile, excellens, captum superans^z; quia hoc aliis Dei arcanis, ipsaque mundi creatione, majus & augustius est^a, quia in eo tota consistit religio: & *magnum* hic dicit pro *maximum*, sicut Mat. 20. 22, 36, 38. Eph. 5. 32. vel, per allusionem^b. Est enim h. l. perpetua allusio, seu antithesis; non tantum in voce *Μυστηρίου*, in qua transeunter duntaxat, & velut per transennam, alludi hactenus credidere Interpretes, sed ubique & in cæteris^c. Alludit ergò hic ad ritus Gentilitios, ubi ut erant *Magni Dii*, & *Magna Dea*, ut *Magna Juno*, *Magna Dea*, seu *Magna Deum mater*, &c. ita etiam *sacra magna*, five *majora*, ut alia minora. Eleusinia etiam *Sacra* omnium toto orbe *maxima* habebantur. Ipsorum tamen quædam *magna* erant, alia *minora*. Illis initiari initio *ἐξοχῶς* fas non fuit, his minoribus initiati quoque *ἐξοχῶς*. Significat ergò, hoc *mysterium* omnibus falsis mysteriis majus certiusque esse: quod & omnibus gentibus, etiam *ἐξοχῶς*, propositum est; &, cum antea velut minoribus mysteriis adumbratum id fuisset, suo tempore plenè revelatum fuit^d. [Hæc de voce secunda.] 3. Vocatur *mysterium pietatis*. Genitivus hic Effectum designat^e. Eodem sensu hæc *veritas* dicitur esse *κατ' ἐξοχὴν*, Tit. 1. 1. Sic Deus in Christo nobis omnia dicitur *donasse quæ ad pietatem pertinent*, 2 Pet. 1. 3^f. Sic dicitur, vel, 1. quia pii illud norunt^g; vel, 2. quia Deus in eo declaravit pietatem suam, i. e. pium ac benignum affectum erga homines^h. Sed *ἐξοχῶς* in Deum non caditⁱ; neque affectum Dei erga homines denotat, sed hominis erga Deum, &c.^k. vel, 3. quia vera pietas & religio quæ Deus colitur, in hujus mysterii fide potissimum fundata est. Quod contra Judaizantes dicitur, qui veram pietatem extra Christum sibi vendicabant^l. *Pietatis*, h. e. Dei cultus ac religionis: q. d. *Μυστήριον* hoc pium est, & eo maxime colitur Deus, & incitat nos ad pietatem, Dei cultum, & venerationem^m. Vel, 4. oppositè, tum, 1. ad Pythagoricosⁿ, & Platonicos, qui *καθάρσιον καὶ τελείωσιν* (*purificationem & perfectionem*) vitæ humanæ perfici dicebant *Virtutibus*, quarum dux & fons *ἐξοχῶς* & *Veritate*. Vide Hieroc.

^b Got.
3755.

^f E.
^k Me. T.

^l J. Cap.
^m Cam.

ⁿ Scul.
^o Got.
3754.

^p Got.
3758.

^q G.

^r Got.
3757.

^t Got.
3762.

^u Got.
3770.

^v Got.
3762.

^x Vor.
^y V.

^z Di.

^a Got.
3770.

^b Q. in
Got. 3769.

^c Q. in
Got. sic E.

^d E.

^e G.

^f Got.
3770.

^g Got. ex
Chryf.

^h G. Got.
3771.

ⁱ Got. ib.

^k Pri.
^l Strig.

10

20

30

40

50

60

70

¹ Got.
3772.

^m Got.
3773.

ⁿ G.
^o Ca.

^p Vor.
^q Be.

^r Me. sic
E. T. Pri.

^s Got. ex
Chryf.

^t Me.
^u Got. ib.

^v E. Got.
^x Got. ib.

^y E.
^z Got. ex
Chryf.

^a Dan.

^b Got.
3775.

^c Got.
3771.

^d Got.

^e G.

^f G. sim.
Gom.

^g V.
^h Q. in. E.

ⁱ Got.
3775.

^k Got. ib.
sim. E.

^l E.

^m Me.
ⁿ Got. ib.

Hieroc. in Pyth. carm. quanquam Socrates, teste Seneca, idem dicebat *Veritatem & Virtutem*. Ità Academici, teste Cicerone, duo hæc esse maxima dicebant, *Judicium Viri, & Finem bonorum*, seu quò perveniendum esset: quod sanè Pietas est Christianis. Tum, 2. ad Mysteria Gentilium, & Eleusinia quidem, quæ falsæ pietatis erant, & impia planè; vel defœda, vel talia quæ attonitos tantum spectatores aut auditores redderet; quanquam ea ad pietatem ducere, sed falsò, dicerentur. At hoc mysterium *εὐσεβεία* est, ratione, tum, 1. objecti, quia versatur circa Deum singularem & verum; tum, 2. finis & fructus effectusque, puræ nempe in Deum fidei, & rectæ sanctæque vitæ: quo utroque pietatem definit Chrys. eique contrà opponitur *μυστήριον ἀνομιᾶς*, i. e. *ἀσεβείας* P. *Pietas* alibi est virtus Deum rectè colendi, ut Tit. 2. 12. sic 1 Tim. 6. 11. 2 Pet. 1. 6. alibi quoque est gratitudo liberorum erga parentes, ut 1 Tim. 5. 4. hic autem, sicut & 1 Tim. 6. 5. est religio, five doctrina Christi; five quia ipsa est vera ratio Deum rectè colendi, five quia rationem illam præscribit, ideòque *pietas* vocatur per Metonymiam. Quòd ità h. l. significet, apparet ex partibus hujus *Mysterii pietatis* hic enumeratis, quæ totidem sunt articuli fidei, & partes religionis nostræ, in quas omnes Christiani initiati sunt; fundamenta nostræ, & fidei, & praxeos q. ¶ Quod, &c. *Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί*] Mysterium hoc non est, ut mysteria alia, ob fruges inventas, aut in memoriam boni alicujus temporalis; sed *θεὸς ἐφανερώθη, de Deo incarnato*: cujus magnitudinem non enarrat tantum, (ut Gentiles, qui credebant *χρῆς τεκμηρίων καὶ ἀποδείξεων*, ut Chrys. notat:) sed & probat sex *τεκμηρίοις καὶ ἀποδείξεσι*, in eo Exegetæ, Mystagogi, five Hierophantæ, munus implens. Quarum tria priora Christi *ἐμφανείαν* spectant, quantum *κήρυξιν* ejus, quintum *κηρύξεως* effectum, putà *fidem* ubique inolitam; postremum Christi *ἀνδραγαθίαν* & gloriam indicat. Et hæc omnia cum perpetua allusione ad Mysteria prædicta, ubi sex illa quoque falsò tradebantur, ut videbimus: quod hæcenus à nemine animadversum video. Vix alius locus est in quo omnia Redemptionis nostræ mysteria, vel magnificentius vel planius explicentur; ut non mirum sit, [eum] foedè fuisse à Diabolo depravatum, cui sanè hac in parte, ut liberè dicam, suam operam, sed, ut arbitror, imprudens Erasmus commodavit: qui luculentum hoc pro Deitate Christi testimonium foedissimè contaminat, & ità proficitur Christi Divinitatem, ut tamen pro viribus passim conetur certissima quæque ejus testimonia nobis extorquere. [Quærendum ergò hoc loco, primum de lectione:] Quidam pro *Θεὸς ἐφανερώθη* legunt *ὁ ἐφανερώθη*. Ità Vulg. & Amb. y. Sy. & Ar. 2. & complures è veteribus: & multa vet. exemplaria. Quæ lectio mihi arridet. Addit Hincmarus, illud *Θεὸς* hic positum à Nestorianis: additum fuisse videtur adversus Arianos: imò potius ab illis aliisve hæreticis ablatum erat. Qui sic legunt, hoc membrum cum sequentibus referunt ad ipsum pietatis Mysterium: quod sine absurditate fieri posse fatendum est. Sed quomodo, quæso, potest Mysterium *assumi in gloria*? aut *in calum recipi*? Hic elabi non potuit Er. ideòque securè hoc præterit sine explicatione. Sensum bonum facit illud *ὁ ἐφανερώθη*. [Id autem variè explicant:] Prædicationem Evangelii hic, ut sæpe aliàs, Mysterium vocat, prius occultum, nunc manifestum. [Sensus est,] Evangelium illud cœleste innotuit primum, non per Angelos; sed per homines mortales, & quantum extera species ferebat, infirmos, Christum & Apostolos ejus. *ἐφανερώθη* *ἐν σαρκί* Syro. Id verbum bene convenit mysterio, i. e. rei latenti. Sic & Col. 1. 26. *Σὺς ἐξ, ὁ ὢν, ὁ ὢν*, hominem significat mortalem, 2 Cor. 5. 16. Vide quæ ad 1 Joh. 4. 2. dicuntur. Al. Referendum hoc ad vocem *μυστήριον*. Quod, scilicet mysterium, manifestum est in carne. Mysterii nomine Christum ipsum intelligit, quia mysterium de Christo est, ut objecto. Verum fortassis Interpres quòd accepit pro conjunctione determinativa, ut sensus sit, *Magnum esse pietatis μυστήριον*, quòd scilicet *ἐφανερώθη*, &c. nempe Deus, aut Christus: quod ex præced. intelligendum ac supplendum videtur. Verum recta hic lectio est, *Θεὸς ἐφανερώθη* P. ita enim perpetuo consensu legunt omnes Græci Codices: ità Chrys. Theod. & Theophr. Sed & res ipsa exigit, ut hoc de persona Christi accipia-

tur: Id quoque postulant illa membra, *ἐν σαρκί, καὶ πνεύματι*, & *ἀνεληρόθεν ἐν δόξᾳ*. Et *mysterium*, licet rectè *ἐφανερώθη* dicatur, non tamen *ἐφανερώθη ἐν σαρκί*, five *incarnatum*, dici possit. [Hæc de lectione, jam quærendum de sensu loci:] *ἐφανερώθη ἐν σαρκί* hic est quod 2 epist. Joh. 7. *ἐν σαρκί ἐφανερώθη*. Vide & Rom. 8. 3. Heb. 2. 14. [Verba sic reddunt:] *Deus* (Subintelligendum hic *ἐν*, sicut 2 Tim. 2. 11. quod in hujusmodi formulis assertivis præponi solet, ut 1 Tim. 1. 15. *Fidus est sermo* — *ὁρί-χρησθῆς*, &c. Et *Deus* hic intelligitur non *ἐν σαρκί*, sed *καρποποιήσας*, nempe in persona *τῆς ἀδελφῆς*; h. e. Filius, qui *Deus* dicitur, & quidem *magnus*, Rom. 9. 5. Tit. 2. 13. confer Joh. 10. 30. *manifestatus est* (vel, *conspicius factus est*, P. Be. Pi. *Deus*, qui, quod & Gentiles agnovere, naturā suā *ἐφανερώθη* non erat, sed *μορφὴν ἀφάνους, ἀειδὺς* (inconspectus) hic præsentem se & conspicuum & incarnatum exhibuit. Est & hic tacita antithesis, tum, 1. ad inanes & fabulosas deorum *θεογονίας*, tum, 2. ad adventus, five *ἐμφανείας* deorum fictitiorum, qui mortalibus reverā conspicuos sese & præsentem quandoque præbere prædicabantur, ut testantur Homer. Il. 1. v. 72. & Odyss. 8. v. 484. Cic. l. 3. De nat. Deorum, & Dionys. Halic. l. 2. p. 128. ubi Epicureos fugillat, qui hæc *deorum ἐμφανείας, apparitiones, irridebant*. Unde & Iulius Liber *ἀποδείκνυσι τὴν ἐμφανείαν*. Et nominatim celebratissima est prima Cereris *ἐμφανεία*, five (ut vocant) *ἐλθούσα, adventus*, in Eleusinen: [de qua vide Got.] Manifestatus porro est Filius, non tantum aliquo signo præsentia suæ hominibus dato, ut in rubo ardenti, Exod. 3. vel, in nube & caligine, ut 1 Reg. 8. 10, 11, 12. non assumptā tantum ad tempus humanā formā, ut Gen. 18. &c. non per inania *φάσματα*, five *φαντάσματα*, quomodo dii falsi se ad spectabiles reddebant, — *induentes se corporibus*, ut ait Serv. ad Æneid. 7. *ἐλθόντες ἐν ἀνθρώποις*, ut Heliod. — *ἐλθόντες ἐν ἰσχυρί*, ut Odyss. 8. v. 484. oculis & incesu se monstrantes: sed) in carne, Er. Ti. vel, *carnaliter*, Got. h. e. in corpore humano; per humanam naturam & essentiam totam & veram, corpore & animo constantem; humano more & carne, visu, auditu, tactu, manifestus: confer Joh. 1. 14. Phil. 2. 7, 8. Heb. 5. 7. 1 Pet. 3. 18. *Σὺς ἐξ* per Synecdochen significat humanam naturam, hominem mortalem integrum, etiam cum conditione mortalitatis, infirmitatis ac miseriæ: Matth. 24. 22. Luc. 3. 16. Act. 2. 17. Rom. 3. 20. 1 Cor. 1. 29. 1 Joh. 4. 2. Assumpta autem est hæc caro in unionem Verbi hypostaticam, quā Deus quodammodo conspicuus factus est. Duæ ergò hic sunt naturæ, Divina & humana, quæ utraque in personam Christi coaluit, & unica fit per incarnationem: alioqui falsò diceretur idem Christus Deus & caro. Notandum denique, Paulum in concreto loqui, *Deus*, non in abstracto, *Divinitas*, *ἐφανερώθη*. Abstracta enim naturas designant scorsim & per se consideratas, concreta totam Christi personam utraq; naturā constantem. ¶ *Justificatum*, &c. *ἐν πνεύματι*] *Θεὸς* scilicet *ἐφανερώθη ἐν σαρκί* repetenda enim sunt hæc *ἐν σαρκί* & *ἐν πνεύματι*. Dubitari enim poterat, an Deus incarnatus esset, five an idem esset & Deus & Homo *ἐν σαρκί*. Id ergò probat in seq. collectis aliis *ἀποδείξεσι*, & hæc imprimis. Hic autem duo statim apparent antitheta, *ἐφανερώθη* & *ἐν πνεύματι*; deinde *ἐν σαρκί*, & *ἐν πνεύματι* quomodo passim *σὺς ἐξ* & *πνεύμα* opponuntur. Est *ἐν σαρκί*, & amplificatio, superioris mysterii. Tollit omnem de Divina Christi natura dubitationem, quæ ex humili scvillique Christi natura ac statu oriri poterat. [Sic vertunt:] *Justificatus est in spiritu*, Er. Ti. Pi. vel, *spiritu*, V. vel, *per spiritum*, Pi. Zeg. Ham. [Quærendum hic, quid hic *ἐν πνεύματι*, & quid *ἐν πνεύματι*.] *Justificatum* dicit [hoc mysterium] ob vim justificandi datam Christo per fidem sine Lege. Sed quid hoc est, *justificatum* id dicere quod iustitiam in Christo proponit? *ἐν πνεύματι* hic est, vel, 1. iustus five sanctus confectus fuit, & sine peccato, à Spiritu Sancto, ab initio conceptionis five incarnationis; q. d. Christus assumpsit carnem, non carnis vitia. Non placet: quia *justificari* eo sensu nusquam Christo tribuitur: sic nihil hic esset singulare, cum sit omnibus iustis commune, quòd sint iusti facti in Spiritu. Nam quod addunt, *ab initio*, &c. in justificationis ratione non continetur. Vel, 2. commendatus est, approbatus est, ut Matth. 11. 19. ubi dicta vide.

vide. Sic *δικαιώσαι* dicitur qui in lite victor est, quia causa ejus approbatur, Deut. 25. 1. Adde Psal. 18. 10^x. & 51. 6. & Luc. 7. 29. 7. iusto elogio decoratus²; comprobatus & agnitus est iustus, id est, perfectus & omnibus numeris absolutus: quo sensu *justificari* dicuntur & Deus Psal. 51. 6. Luc. 7. 29. & *mandata Dei*, Psal. 19. v. 10. & *sapientia*, Mat. 11. 19^{*}. declaratus est iustus & verax², in operibus & doctrina^b; vel, esse Deus, five Dei Filius verusque Messias, adversus sui calumniatores, in omnibus articulis & circumstantiis quæ à Prophetis prædictæ sunt^c; & in omnibus Judæorum calumniis absolutus. Nam *justificari* sæpius in Scriptura est iustum declarari, & in iudicio absolvi^d. Vel, 3. liquidò, iustè, legitime, plenè^e, verissimè & inconcussis argumentis^f, experimentis, documentis, quocunque legitimæ probationis, testationis, vel actûs, genere^g, declaratus, probatus, demonstratus^h, Deus verus esse. Tacita est antithesis ad Gentilium deos; quorum Divinitas, fallacibus tantum signis, argumentationibus incertis, falsis & fabulosis relationibus, aut supposititiis vestigiis, colligebatur. Idem ergò hic est *δικαιώσαι*, quod *ἐπιδείναι*, Rom. 1. 3, 4. manifestè definito, vel comprobato; quod *ἀποδείξαι*, Act. 2. 22. quod *πείθειν*, Act. 17. 31. Integrà hujus loci continentia ostendit, agi hic de *ἀποδείξει*, five de documentis, quibus plena hominibus fides facta fuit Deum incarnatum esse. *Δικαίω* est vox forensis, & significat, non tantum *iustum judicari*, five *iudicio absolvi*; verumetiam *probari quid verum & legitimum*, non *fictum aut falsum*, quacunque in re, vel parte, & quidem *δικαίως*, *ἐν νόμῳ*. Sic *iustum pro vero*; pro *legitimo & probabili*, quibuscunque rebus & personis aptatum. Sic *iusta etas*, *iusta probatio*, &c. Sic *δικαίωμα* est *iustum*, *legitimum*, *firmamentum*, *experimentum*, & probatio causæ, ut apud Aristot. lib. 1. De Coelo, τὰ τῶν ἀμειβομένων δικαίωμα, *causæ præsidia, firmamenta*: ut & in Iloc. & Thucyd. non uno loco. Sic & Galli *justificandi* voce utuntur de omni iustæ, legitimæ, probationis genere. Sed quænam est hæc legitima probatio, *δικαίωσις*? seu quâ ratione *ἐδικαιώθη* Θεός; *ἐν νόμῳ*, inquitⁱ. [Quod variè explicant:] 1. In Deitate, vel per Deitatem suam^k: quam aliquoties exeruit, & doctrinâ miraculisque comprobavit^l, cuius vi nimirum se ipse ex mortuis excitavit, &c^m. Sensus est, In vili illa natura quam Christus assumpsit, manifestissimè apparuit Divina Christi natura, quæ hic *spiritus* vocatur, sicut Rom. 1. 4. & 1 Pet. 3. 18ⁿ. Christus verus Deus agnitus fuit ex parte naturæque ejus potiore, & virtute Spiritûs, ut Rom. 1. 3, 4°. Manifestationi carnis opponitur hic gloria Deitatis, se se in carne exferens. *Spiritum* vocat quicquid in Christo Divinum & supra hominem fuit^o. 2. Per miracula Divina^p: quæ *spiritus* vocantur per Metonymiam, quæ est & 1 Cor. 2. 4. & alibi. [Sensus] Per plurima miracula approbata est ea veritas^q; probatum est Christum esse verum Deum^r. 3. Per Spiritum Dei Sanctum, ejusque testimonium, quo doctrinam Christi confirmavit, tum voce illâ, Matth. 3. 16, 17. tum, testificando de Christi iustitia, John. 16. tum, signo visibili, Act. 2. 1, 2^t. In *spiritu* multipliciter, per testimonia Divinitus exhibita in Christi nativitate, baptismo, & aliis; sed præcipuè per innumera miracula quæ fecit virtute Spiritûs Sancti^u. 4. Spirituali modo, spiritualiter, Spiritu Dei afflante; vel, mente à Spiritu Sancto illuminatâ: quæ *ἀποδείξει* *νόμῳ* & *δυνάμει* dicitur 1 Cor. 2. 4. ut *spiritus hominis* hic intelligatur; q. d. *Mysterium hoc, Deus incarnatus, percipitur, non κατὰ τοὺς αἰσθητοὺς, vel oculis corporeis; sed oculis mentis, & ab iis tantum qui rectum & illuminatum intellectum habent. Hoc sensu sumitur ἐν νόμῳ* Rom. 1. 9. & 2. 29. & 8. 9. Ephes. 5. 18. & 6. 18. 1 Tim. 4. 12. Unde & huic opponitur *ἐν σαρκί*, & hic, & Rom. 2. 29. & 8. 9. 1 Cor. 7. 34. *Πνεῦμα* passim propriè ponitur pro *intellectu humano*, eoque Spiritu Dei afflato; & *ἡ ἀνθρωπίνη* est *homo*, *Spiritu Dei regeneratus*. Dicit *ἐν νόμῳ*, vel pro *νόμῳ*, more Hebræorum; vel, *ἐν*, pro *διὰ*, per, ut alibi; vel, pro *κατὰ*, secundum, *Spiritum*. Est hic tacita allusio, vel, 1. ad eam Divinitatis cognitionem, quam Philosophi quidam, ac nominatim Platonici, mente tantum haberi statuebant; dicentes alia

αἰσθητὰ, sensibilia esse, alia νοῦν, Deumque horum omnium præstantissimum esse, solisque νοεῖς patere, &c. vel, 2. ad *Mysteria Gentilium*, quorum *δικαίωμα*, five probatio, non erat *ἐν νόμῳ*; sed in solo *φάσματι* consistit, & symbolis, & *θεάματι*, quæ oculis & auribus obijciuntur, aliisque vanis indiciis & vestigiis, &c. At *mysterium Christianum*, seductis oculis & auribus, recto mentis iudicio probatum est, Sed quâ ratione, & quonam κατὰ τοὺς νόμους, hæc veritas stabilitur? Nempe, ex puris *ὁμολογούμενοις*; Prophetarum vaticiniis cum eventu collatis, Rom. 16. 26. doctrinâ Christi & miraculis, Angelorum testimoniis, reliquisque quæ hic sequuntur^v. ¶ Apparuit (vel, *Visus*, five *Conspectus* est, Er. Ti. sic P. Be. Pi. oculis scilicet intellectualibus^x. *Videre* apud Hebræos ad omnem cognoscendi modum transfertur, non ad visum tantum, ut Mat. 9. 2, 4. Luc. 5. v. 20. & 9. 47. Joan. 5. 19^y.) Angelis] Nempe, cum admiratione maxima ||. Angeli hoc arcanum per homines mortales didicere, Eph. 3. 10. 1 Pet. 1. 12^z. Angeli, quem antea non viderant, viderunt^b, nascentem, esurientem, docentem, miracula facientem, patientem, resurgentem, ascendentem^c; eumque pastoribus nuntiârunt^d, canentes, *Gloria in excelsis*, &c^e. & postea clarè per rerum evidentiam, cognoverunt fructum incarnationis & passionis ejus in vocatione Gentium^f. Idem tamen desiderant adhuc penitus in hæc arcana introspicere, 1 Pet. 1. v. 12. Christus nuntiântibus Angelis conceptus est, natus cantantibus, tentatus ministrantibus, passus consolantibus, suscitatus apparentibus, assumptus comitantibus & testantibus, ut egregiè vir *ὁμολογούμενος* ex confesso Magnus. Priores duæ *ἀποδείξεις*, five probationes, Divinitatis Christi incarnati homines respiciebant, quibus se adspectabilem præbuit: hæc tertia Angelis exhibita est, qui & testes hujus mysterii erant & præcones. Allusio est & antithesis ad Gentilium mysteria, in quibus erant & *ἀγγελοι*, *nuncii*, qui renunciabant & testabantur vifos sibi deos, & *ἐπισημαῖ*, &c. Et *ὁ νόμος* *μυστήριον* legitur in Euripide^g. ¶ *Prædicatum*, &c. *ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἐν ἐθνῶσι*] *Prædicatus est gentibus*, Er. Ti. &c. vel, *apud gentes*, *ἐν ἔθνεσιν*^h. *Mysterium* certè hoc magnum fuit, quod & Petrum ipsum latuisset, nisi Deus ei manifestasset, Act. 10ⁱ. Non Judæis tantum annunciata est ista veritas, sed & Gentibus illis quæ à Deo alienissimæ fuerant, Eph. 2. 12. Col. 1. 21^k. Adde Gal. 2. 2. Col. 1. 27. Hic quoque tacita est antithesis ad Sacra, seu mysteria, Gentilium, & nominatim Eleusinia; à quibus, nempe, Sacris majoribus, arcebantur cum impiis vulgòque profano etiam *ξένοι*, *peregrini*. Lex erat initio constituta, *ξένος μὴ μυσταῖ* quoniam paulatim iis concessum id erat. Hinc proverbium de Atheniensibus, *ἰδίᾳ τὰ τελετὰν ἐτέλουν*, soli mysteria celebrant. Id *τὸ μυστήριον*, *præconis voce*, edicebatur. Et post mysteriorum initiationem & *ὁμολογίαν*, visa vel audita *μυστήρια* *κηρύσσοντες*, *ἀγγελλέμενοι*, invulgare, prodere, nefas erat, & id facientem pro impio habebant, eumque interficere licuit, &c. Nec sciscitari ei, vel ab alio audire, licuit. Hujus autem Mysterii longè alia est ratio. Non municipale erat hoc Sacrum, uniùsve populi aut gentis proprium; verum commune omnium Gentium: Ad ea omnes admissi, etiam *ξένοι*, qui & *οἰκῆται* facti sunt, Eph. 2. 19. Erant quoque in Gentium Sacris *κήρυκες*, qui præmittabantur feriis, exclamantes ut homines abstinerent opere; & *ἐκκηρύκτες*, qui ante sacrificium favere linguis jubebant; eorumque unus, in Eleusiniis, Mercurium representabat. Hinc Paulus dicitur *κήρυξ*, 2 Tim. 1. 11. & *ἡγούμενος τὸ λόγον*, i. e. *κήρυξ*, pro Mercurio habitus, Act. 14. v. 12, &c^l. ¶ *Creditum*, &c. *ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἐν κόσμῳ*] *Fides illi habita est* (i. e. Persuasum est hominibus quod incredibile videbatur^m; Non prædicatum modò *mysterium* istud, sed homines efficaciter traxit in voluntarium assensum cordis, five animiⁿ, id enim *fides* est: unde & *mysterium fidei*, Rom. 1. 5. & 16. 26°.) in mundo, Er. Ti. Be. &c. i. e. non solum à Judæis^p, [sed] in magna mundi parte, Rom. 1. 8. Col. 1. 6^q, per universum mundum^r, promiscuè ab omnibus in mundo, ab hominibus omnis generis, sexûs, conditionis, ætatis, ut Joan. 1. 29. & 3. 16, 17. & 4. 42. & 6. 33. Rom. 3. 19. 2 Cor. 5. 19. ut hoc dictum sit respectu personarum, sicut præced. *ἐν τοῖς τόποις*, respectu locorum. Est & hic allusio & antithesis ad Eleusinia Sacra, tum quia hæc soli viri accipiebant, [iisque exclusi sunt peregrini,

* G.
y Vor.
z Pri.

* Be. ex
Calv.
a E. Vor.
b E.

c Q. in.
Got.

d E.

* Got.

f Dan.

Got.

g Got.

h Dan.

Got.

i Got.

* Sch. Ti.

i Sch.

m Pi.

n Dan.

o Q. in.

Got.

|| Be. ex

Calv.

p G. sic

Theod. &

Pseud.

Ambros.

in Got.

q G.

r Q. in

Got.

t Al. in

Got.

* E. sim.

Me.

v Got.

3781...

* E.

y G. sic

Got. 3783.

* Got. ib.

|| G. sic

Dan.

a G.

b E. Me.

c E. Got.

d Ca.

* Er. Zeg.

sic Be.

f E. Got.

g Got.

3786.

h G.

i Got.

* G. sim.

Got. ex

Chryl. E.

m Er. ex

Chryl.

n Got.

sim. E.

o Got.

3789.

p Er.

q G.

* E.

ut ostensum:] tum, quia ad ea conveniebatur tantum
 eis τὸ δύναι, ἢ δεῖν, ἢ ἀλγεῖν φανῆς, & auditores dicebantur
 super diis ἐρδῶ ἀλγεῖν. unde & nuda ἐκπύησις enata, non
 autem fidei, seu pietatis, mysterium. Quamquam & suam
 quandam πῆλιν seu fidem habebant, quod & hic alluditur;
 non in commune tantum, prout Philosophi in rebus Sa-
 cris & Divinis fidem citra ullam ἀποδείξιν necessario re-
 quiri docebant; unde & illud Platonis, εἰς τὸ ἀμύνειν, &c.
 Profanos esse eos, qui nihil esse existimant nisi quod planè
 manibus comprehendendi possit: sed & suum quoddam Fidei
 Symbolum in mysteriis Eleusiniis erat: Credebant scilicet
 iis initiati, sese cum letitia vivendi rationem inde accipere,
 teste Cicerone; consilia tibi recta immitti; se ad vir-
 tutem obstringi; se & feliciores fore in hac vita, & post
 mortem peccatis absolvi, & cum diis habituros, testi-
 bus Isoc. in Panegy. p. 46. Aristide in Orat. Eleuf.
 p. 454. Laetio, Cicerone †. Ingens miraculum est,
 Evangelio Fidem adhibitam esse, cum & doctrina quam
 proponit absurdissima & incredibilis videretur, nempe,
 Christum resurrexisse, &c. & crux à discipulis Christi
 sustinenda gravis & acerba sit; & qui rem illam persua-
 derent, ignobiles essent, paucissimi, & imperiti. ¶ *Assumptum*, &c. Ἀναλαμβάνειν ἐν δόξῃ. Gloriosè admodum ex-
 altatum est; nempe, quia multò majorem attulit sancti-
 tatem quàm ulla antehac dogmata. Ἀναλαμβάνειν ἐστὶν
 sublimiter evehi, respondetque Hebræis verbis, הָרַגְלָה &
 הָרַגְלָה. Ev δόξῃ, gloriosè, Phil. 4. 19. Col. 3. 4. Vide & 2 Cor.
 3. 8. Sic ἐδόξαζον τὸ λόγον τοῦ Κυρίου, Act. 13. 48. Verbum
 ἀναλαμβάνειν de simplici susceptione passim usurpatur.
 Vide Act. 20. 13, 14. 23. 31. Eph. 6. 13. Sed hæc pendent
 à retenta corrupta lectione suprâ, δ, pro Θεός, quam an-
 tea profligavimus. Imò ut superiores omnes articuli sunt,
 ita hic quoque est, de Deo incarnato, seu de Christi Per-
 sona γ. [Sic ergò reliqui vertunt;] *Receptus* est (vel,
Ascendit, Ar. *Sublatus* est, Tre. ex Sy. *Sursum receptus*
 est, Be. Pi. sic P. *assumptus* est, Val. V. E. ex Vulg. *Sur-
 sum adsumptus* est, Got. non externo ministerio adjutus,
 sed ab unita sibi Divinitate, vel, ab Angelis †; vel, in-
 terventu nubis sublatus è conspectu hominum, teste
 Act. 1. 9. 2.) *in gloria*, Mo. Er. Ti. Pi. vel, *cum gloria*, V.
 Pi. Ham. vel, *gloriosè*, Pi. vel, *in gloriam*, P. Be. Pi. Tre.
 ex Sy. ut sit ἐν δόξῃ, pro eis δόξαν. Sed vix uspiam ἐν,
 pro eis positum reperies. [Sed id multi repererunt, ut
 sæpe notatum.] Hic est velut colophon & clausula to-
 tius hujus mysterii, quòque obsignatur ejusdem, tum ve-
 ra Divinitas, tum & magnitudo; gloriosa nempe Christi
 post resurrectionem ejus assumptio, sive ascensio in cœ-
 los, ad gloriam & dextram Patris. Qua in re etiam
 vox, ἀναλαμβάνειν, propria est, ut hic, ita & Marc. 16. penult.
 Act. 1. 2, 11, 22. ut & ἀναλήψεις, Luc. 9. 51. ut & illa,
 ἐν δόξῃ, gloriosè, propriè de gloria cœlesti, eodémque
 sensu, eis δόξαν Θεῷ, Phil. 2. 11. & δόξασιναί, Act. 3. 13.
 quod & ipse Christus petiit, Joan. 17. 5. Et Christus in
 eadem δόξῃ reversurus est, Matth. 16. 27. & 25. 30. &
 deinceps sessurus apud Patrem δόξης, Eph. 1. 17. inde-
 que τὸ σῶμα δόξης, Phil. 3. 21. Dicit autem, ἐν δόξῃ,
 quòd semel in sublime sublatus in gloriam, ibi quoque
 mansurus sit ad extremum usque judicium, ut rectè di-
 citur Act. 1. 11. & 3. 21. Hic quoque tacita est allusio
 & antithesis, tum, 1. ad suam quandam, in Mysteriis
 Gentilium, deorum, postquam inter homines versati fu-
 issent, ἀνάλειψιν dicebantur enim dii post ἀποδείξιν suam
 disparuisse, cœlòque recepti, ἀγαθὰ εἰς ἕαρον, apud Pau-
 saniam; Et in Eleusiniis Sacris erat Triptolemi ἀνάληψις,
 quâ in sublime tractus fuit, δ' ἐξ αὐτῷ αἰετῶν, &c. tum, 2.
 ad deos, qui ex hominibus facti post mortem in cœlum
 recepti credebantur: ubi erant quidam qui renunciarent,
 imò jurarent, se vidisse Principem in cœlum receptum.
 [Sed hic duo quærenda restant:] Qu. 1. Cur Christus
 hic prius dicitur *predicatus Gentibus*, atque *in mundo*
creditus, quàm *in gloriam assumptus*, cum tamen *ascensio*
predicationem, &c. antevertat. Resp. 1. Non temporis
 hic spectavit ordinem; sed rationem reddit, cur mun-
 dus credidit, &c. nempe, quia Christus assumptus est, &c.
 2. Quòd hæc eo ordine, in Gentilium mysteriis, trans-
 acta sunt. Nempe, post ἀποδείξιν & ἀνάληψιν Numinum,
 κήρυξις ibi secuta; indeque initiatorum πῆλιν tandem se-
 quebatur ἀνάληψις, ἀφανισμός deorum γ. 3. Quia pri-
 mitivæ vocationis fideique Gentium, Christo vivente, in

Centurione jam cœperant h. 4. Quia ab ultimis his
 verbis, pendet initium seq. capitis, *Apostasia*, inquit, erit
 à Fide, h.e. à fundamentali Fidei parte; nempe, *Assum-
 ptione* θεῶν ἐρδῶς in Thronum Gloriæ & Majestatis cum
 nullo communicandæ in cœlis, Methodus hæc est Scri-
 pturæ, ordinem mutare, & id postremo loco ponere,
 quod jungere vult seq. vel, ex quo seq. inferre vult. Ex-
 empla vide Heb. 12. 23. & Apoc. 1. 5. Qu. 2. Cur
 Resurrectionis Christi hic nulla mentio fit, quâ tamen
 vel maximè mysterium hoc δικαιῶται, legitimè plenèque
 probatur? Resp. 1. Resurrectio hic vi ipsâ supponitur
 per antecedens Ascensionis. 2. Quia de Divina Christi
 natura hic potissimè agitur: nempe, dicitur hic *Deus*
incarnatus; idémque Deus rebus ipsis plenè probatur;
Deus visus Angelis; *Deus predicatus*, &c. Deo isti fides
habita; denique Deus, post suam inter mortales conver-
 sationem, *in cœlum receptus*. Cæterum Resurrectio hu-
 manam naturam respicit, &c. 3. Quia nulla erat, in
 Mysteriis illis, Resurrectionis species quò alluderet.

CAP. IV.

1. *Spiritus*, &c. τὸ πνεῦμα ῥητὸς λέγει. Post exposi-
 tum magnum pietatis Mysterium præmunit eum,
 & in eo totam Ecclesiam, adversus hæreses. Doctrinam
 præced. confirmat & commendat à contrario; nempe,
 corruptione illius per superstitionem, &c. *Spiritus*
 (Sanctus, quod articulus notat; Paulo & aliis Chri-
 stianæ Ecclesiæ Prophetis datus, futurorum præsciis
 & præmonstrator;) autem (vel, veruntamen, Med.)
 disertè (vel, certò, Er. Ti. V. aperte, sive manifestè, Scul.
 Vulg. Ar. G. & Pri. ex Glos. planè, E. Me. Tre. non
 per ambages, aut ænigmata, i.e. per מְרִיבִים, aut
 שְׂמִימִים. Vide quæ dicta Num. 12. 8. non per umbras,
 ut in V. T. non obscurè & involutè, ut Prophetis;
 nam ῥητὸς dicuntur Græcis, certò præscripta & præfinita;
 non ambigüe; Græci elegantiores dicerent διαρρήδην.
 Sed ῥητὸς etiam apud Dioscor. est & alios.) dicit, Be. Pi.
 i.e. revelat; vel, loquitur, Er. Ti. significat, G. denun-
 ciat, V. annunciat, Me. [Cui? aut ubi?] Resp. 1. Spi-
 ritui nostro P: vel, mihi γ: vel, per me; ut Act. 21.
 v. 11. vel, per alios quos inspiravit. Resp. 2. In
 Scriptura S. Non dixit hoc ἀρρητὸς, secreto tantum in-
 stinctu vel inspiratione, ut Act. 10. 19. & 13. 2. & 21. 11,
 sed ῥητὸς, i.e. verbatim, in verbo scripto, nempe Dan.
 11. 36, 37, 38, 39. quem locum omnes ferme Veteres
 affirmant Prophetiam esse de Antichristo. Ibi describit
 Regnum ultimum, sive Romanum, variòsque illius sta-
 tus, victorias gentium, persecutiones Christianorum, fal-
 sos Christi cultus; & inter alia, monet spernendas nuptias,
 & cœlibatum honoribus & privilegiis muniendum, &
 cum Deo vero colendos esse Mahuzzimos, h.e. Prote-
 ctōres deos, h.e. Sanctos & Angelos, ipsorumque reli-
 quias: quas nescio quo fatali instinctu vocabant Vetè-
 rum nonnulli *Turres, Muros, Munitiones*, h.e. מְרִיבִים, in
 prima & nativa ejus significatione. Ibi expressè præ-
 dictum est, quòd Romanum Imperium, postquam deos
 & dæmones à patribus suis cultos abjecissent, & unum so-
 lumque Deum patribus suis ignotum, Deum scilicet Chri-
 stianorum, recepissent, deficerent nihilominus à fide, &
 resuscitarent veterem Theologiam Dæmonum, Mahuzzi-
 mos superinducendo. [De quo plura vide, vel in Cl.
 Authore, vel in Synopsi ad locum illum Danielis.]
 ¶ Quia, &c. ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς. Quòd in (vel, Fore
 ut, Il. Be. Pi.) posterioribus (vel, postremis, sive ultimis,
 sive novissimis, Mo. V. Ca. P. Ar.) temporibus, Er. Ti. Tre.
 V. &c. vel, *prestitutis temporibus*, Be. i.e. posthac: nam
 is sensus est locutionis Hebrææ, מְרִיבִים הָאֵלֶּיךָ, quod
 Lxx solent vertere ἐξ ἁπάντων ὧν ἡμεῖς, temporibus non
 ultimis, sed securis; jam proximè instantibus, non
 diu post Apostolos. Sic sumitur ἐν ὑστέροις ὑστέροις, in
 Platone; & ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, 2 Tim. 3. 1. Confer Act.
 2. 17. & Judæ v. 18. Ante Excidium Jerof. & Judæo-
 rum. Munit Timotheum adversus ea quæ ipso adhuc
 vivente erant eventura. Patet id infra v. 6. Confer
 2 Pet. 2. 2. Al. Notandum, *tempora ultima* proponi

in Scriptura, tanquam rerum, quæ in iis eventura sunt, signa five indicia, v.g. Messiae venturi, ut alibi; & Apostasia futura, ut h. l. & Dan. 8. 23. Et propterea, Deus indubiè *ultima tempora* alicubi, & quidem præcisè, designavit. *Ultima tempora* in genere esse dicuntur tempora Regni Christi, quod in Passione ejus coeptum duraturum est ad finem Mundi. Si consulamus magnum illud sacrumque Calendarium Propheticum Danielis, ad quod omnis mentio *temporum* in Scriptura S. referenda videtur, & Quatuor illa Regna, quæ, juxta, communem & consentientem Judæorum veterumque Christianorum sententiam (quæ, si opus esset, facile demonstrari possent) sunt, 1. Babylonicum, 2. Medo-Perficum, 3. Græcum, 4. Romanum, reperiemus *ultima tempora* esse & dici, tempora Romani Imperii, Dan. 2. 44. quibus etiam *ultimis temporibus*, Christus & expectatus est & venit, ut notatur Heb. 1. 2. & 9. 26. 1 Pet. 1. 20. *Ultima* porro *tempora* hic designata, cum non sint Præsentia, sed Futura, neque enim hic est narratio rerum præsentium, sed futurarum prædictio; necesse est, ut specialiter & comparatè intelligantur, de *posterioribus temporibus ultimarum temporum*: ut, sicut Christus venit *ultimis temporibus* in genere dictis, ita *posterioribus* illorum *temporibus* Apostasia invalesceret, & impius ille Thronum Christi invaderet. Sed quænam sunt hæc tempora? Id non difficile est reperire. Si enim *ultima tempora* in genere sint omnia tempora Regni Romani, *posteriora*, five *extrema*, Regni illius tempora, hic necessariò intelligenda sunt. Sunt autem periodus illa *Temporis*, *Temporum* & *dimidii Temporis*, de quibus Dan. 7. 19. & Apoc. 12. 14. idemque tempus cum 42 mensibus, vel 1260 diebus, Apoc. 11. 2, 3. & 12. 6. quibus temporibus, prodigiosum illud Cornu bellum gereret cum sanctis, eosque vinceret, &c. Dan. 7. 21. tandem verò vincendum erat & dominio spoliandum, v. 11. 22. Et hoc Imperium Cornu est ultima longæ illius Tragediæ Scena, & Quartæ Bestiæ ruina; cujus proinde tempora sunt hæc *ultima tempora*, quibus Apostasia Futura prædicta est. Horum porro *ultimarum temporum* initium in mortali vulnere, five ruina Cæsarei five Imperialis Domini Romæ, ponit Johannes Apoc. 13. & 17. Quo tempore *Impius ille revelatus est*, 2 Thes. 2. 7. Ab eo ergo tempore coepit Apostasia Romanæ Ecclesiæ de qua hic agitur. Ut autem ruina Cæsarei Dominatus gradatim facta est, coepta à morte Juliani, circa annum Domini 365. stupendo illo terræmotu, & irruptionibus Alemannorum, Sarmatarum, Quadorum, &c. aucta circa annum 410. Româ ipsâ ab Alarico Gotho expugnata & direpta; consummata anno 455. Româ jam secundò captâ à Genserico Vandalo, incensâ atque spoliata; impletis jam 1200 annis, quibus duraturam hanc urbem, Romulo prædictum est per Vectium Valentem Augurem, ex observatione 12. Vulturum, &c. ita etiam Apostasia hæc gradatim crevit, erroribus paulatim invecitis post mortem Juliani, & deinceps gliscentibus & auctis tandemque completis f. ¶ *Discedent*, &c. Ἀποστροφῆς τινος ἢ πλῆθος] *Discedent* (vel, *Deficient*, Ti.) quidam (h. e. non omnes, nec tamen pauci, sed plerique, paucis duntaxat exceptis; quo sensu sæpe sumitur τινος, ut Joh. 6. v. 64. Rom. 11. 17. collat. cum v. 32. 1 Cor. 10. 7, 8, 9. collat. cum Exod. 32. 3. & Num. 14. 1. & 25. 4. Defectionem ergo hic describit non exiguam, qualis tunc extitit, multis, etiam Apostolorum tempore, exorientibus hæreticis & hæresibus; sed magnam, solennem, & generalem, præcipuarum Ecclesiarum, qualis illa Apoc. 11. & 13. neque enim prædictio hæc est de rebus præsentibus, sed de futuris g.) à fide, Er. II. Ti. sic Mo. Be. &c. five religione h, nempe Christianâ; semel susceptâ k; à vera Dei doctrina, ut apparet ex antithesi; quæ fides metonymicè dicitur, sicut supra 1. 19. & 3. 8. Gal. 1. 23. *Deficient multi* Philosophicis ratiunculis tentati. Tertull. *Hæreticorum*, inquit, *Patriarchæ Philosophi*: & alibi, *Sapientie professores*, de quorum ingeniis omnis hæresis armatur m. Ἀποστασία, cum respectum habeat ad Dominium alterius, defectionem ab ejus cultu & obedientia, vel, rebellionem in eum, denotat: & quando Deum respicit, defectionem significat ab eo, five totalem, five partialem, per Idololatriam, cultumque aliorum præter Deum, v. g. Vitulorum, Exercitus coeli, & Baalim: quæ

erat Apostasia Judæorum. Hinc Lxx verbum ἄποστροφῆς, vertere solent, ut Jos. 22. 19, 22. Num. 14. 9. Nehem. 9. 26. Dan. 9. 9. Denotatur ergo h. l. violatio fidei Christo data per Idololatriam sub Antichristo n. ¶ *Attendentes*, &c. προσέχοντες πνεύμασι πλεονοῦσι] Sic Græci plerique legunt, nec pauci Latini o: sic & Schol. Græc P. Latinus habet πλεονοῦσι q. ita legunt multi antiqui Codices r, Complut. & alii t. Cui lectioni favent verba seq t. [Verba sic reddunt:] *Attendentes* (vel, *Attenti*, Be. i. e. fidem accommodantes, five credentes v. Sic προσέχοντες ὑμῶν supra 1. 4. Tit. 1. 14. De voce προσέχον hoc sensu posita, vide quæ nos ad Act. 8. 10 v.) spiritibus impostoribus, five deceptoribus, Mo. Er. P. Be. Pi. V. vel, fallacibus, Er. V. πλεονοῦσι, Esai. 3. 12. & 9. 16. Per spiritus hic intelligit, vel, 1. Dæmones ipsos a: qui spiritus mendaces vocantur 1 Reg. ult b. vel, 2. falsos Doctores & Prophetas c, à dæmonibus seductos & impulsos d. Solent sic appellari ab Apostolis ii qui Prophetiam se à Deo habere dicunt, cum tamen verè de suo, aut de Satanæ dictatis, loquantur *. Vidè 1 Joh. 4. 1. & seq f. vel, 3. falsas doctrinas g. Sic Spiritus pro doctrina accipitur, 1 Cor. 12. 10. & 14. 32 h. & 1 Joh. 4. 1, 3. Hinc colligi possit, Apostasiam hanc non totalem, sed hæreticam fore. Non enim facile reperiemus vocem Spiritus aliter accipi quam pro doctrinis, vel Doctores, Christianismi; five pro hæresibus sub eis i. ¶ Et, &c. Καὶ ἰδου μαλακίαν δαιμονίων] *Ac doctrinis demoniorum*, Mo. Er. Ti. Be. Pi. &c. vel, *dæmonum*, Er. i. e. falsis doctrinis dæmonis astu & operâ evulgatis l. Pythagoricos maximè indicat, quorum præcipui erant Magi, & cum Dæmonibus habebant commercium. Inter hos insignis fuit Apollonius Tyanæus, qui hic eximie denotatur. Venit enim Ephesus vivente adhuc Timotheo. Hi vino & Venere & animalium esu abstinabant; teste Clem. Alex. Strom. 3 m. [verba vide in G.] Al. Genitivus, δαιμονίων, hic sumendus, non activè, pro iis doctrinis, quarum dæmones sunt autores; sed passivè, pro objecto harum doctrinarum; vel, pro doctrinis de dæmonibus, quomodo doctrina baptis-morum, impositionis manuum, &c. i. e. de rebus illis: & doctrina Domini, Act. 13. 12. & Tit. 2. 10. id est, de Domino: & fides Christi, Gal. 2. 20. i. e. de eo. Significat ergo, Idololatricam Gentilium Theologiam, de Dæmonibus, apud Christianos restituendam. Dæmones in Theologia Gentilium, 1. si eorum naturam gradumque spectes, erant Deastri, five dii inferiores, & inter summos deos & mortales homines medii; ut disertè dicunt Plato in Symposio, Plut. De defectu Orac. Qui in Scriptura Baalim dicti, ut apparet ex concisione sui in ipsorum cultu usitatâ, 1 Reg. 18. quæ, ut docti notant, certum erat Dæmonum indicium. Ad hos alludit Paulus, 1 Cor. 8. 5, 6. 2. si officium spectes, erant Advocati, five Mediatores, sine quibus, non licuit hominibus ad Deos summos accedere, ait Plato in Symposio; qui ultrò citròque portant, hinc hominum petitiones & merita, illinc Deorum dona atque suppetias. Neque enim pro majestate Deum cælestium fuerit hæc curare, inquit Apuleius De Dæmonio Socratis. Et rursus, Cuncta, inquit, Cælestium voluntate, numine, & auctoritate fiunt, sed Dæmonum obsequio, operâ & ministerio. Et hæc erat Philosophia, quam damnat Paulus 2 Col. 8, 18. 3. si eorum originem spectes, Dæmones erant Animæ Vidorum insignium post mortem in deos relatæ, ut testantur Hesiod. Τοὶ μὲν δαίμονες εἰσι, &c. Plato in Cratyllo, & De Repub. 5. Trismegistus in Asclepio. Hoc etiam constat ex Num. 25. 2, 3. collat. cum Psal. 106. 28. Deut. 32. 17. Vide & Esai. 8. 19. & 26. 14. & 65. 3, 4. Hinc vox ἱεραὶ, necnon ἱεραὶ; quæ vox luctum denotare possit, quia illos, tanquam mortuos, lugere solebant: 4. si modum cultus respicias, colebant eos per Sacras imagines, teste Trismeg. Asclep. & Porphyrio in Euseb. & per columnas, Levit. 26. 1. Vide & Herod. Clio, c. 35. & in eorum reliquiis, monumentis & sepulchris; ubi etiam Tempia illis exstruebant. Ex dictis judicet æquus lector, annon hæc Pauli Prophetia jam apud Christianos completa sit; & an expressior Theologiæ hujus Gentilium imago cogitari possit quam ille Sanctorum atque Angelorum cultus cum aliis Idololatriæ partibus in Ecclesia Romana usitatis; & annon medulla

f Med. ad
1 Tim. 4.
part. 1.
cap. 11,
12, 13, 14.

g Med. ib.
cap. 9.
h Vor.
i G. Vor.
E. Me.
k E. sic
Me.
l Be.
m G.

n Med.
cap. 2.

o G.

p Pri.

q G. sic E.

r Pri.

t E.

u Scul.

v Me.

x G.

y Pri.

z G.

a Q. in E.

b Be. Vor.

c E.

d F. ex

e Chrys. Vor.

f sim. Be.

g Vor.

h G.

i G. E.

j Be. Vor.

k Sch. Med.

l Sch.

m Med.

n cap. 2.

o P. 770.

p Me. sim.

q E. T.

r Med.

s c. 2. p. 775.

medulla his verbis contineatur, Christianæ Apostasiæ, quæ hoc modo distinguitur ab hæresibus & corruptionibus aliorum omnium temporum. Maximam certè hanc similitudinem in cultu Dæmonum sine stupore cogitare nequeo; neque illud, quod maximi cultûs Sanctorum patroni in eo gloriati sunt, gloriatione non bonâ, quod aliquid esset in praxi Christiana tam simile doctrinæ Dæmonum; de quo vide Theodoretum De curandis Græcorum affectionibus apertè differentem, titulo De Martyribus. Solus character, essentia & quasi anima magnæ hujus Apostasiæ sub hominè peccati, non in erroribus consistit aut hæresibus, quantumlibet pessimis, quales etiam erant in primis ætatibus Ecclesiæ; sed in hac Idololatria, five scortatione spirituali, ex Ethnismo in Christianismum traducta: ut apparet, 1. quod hæc depravatio *ultimis temporibus* [sensu quo diximus acceptis] propria est: 2. quod hæc, vel solùm, vel saltem præcipuè, ingressa est per signa & miracula mendacia, juxta 2 Thes. 2. 9. ut notum est: 3. quod Babylon, quæ est *Mysterium* hoc iniquitatis, ut vel nomen ejus, *Μυστήριον*, ostendit, hoc nomine insignitur: non enim dicitur *Mendax*, aut *Tyrannus*, *Babylonis*, sed *Meretrice*, eaque magna; spiritualis scilicet, ut ex eo constat quod cum ea *scortantur omnes Reges*, &c. Sed adversus hæc nonnulla objici possunt; 1. Vox, *δαίμωνιον*, in Scriptura S. semper malo sensu sumitur, pro *Diabolo*, five *malo Spiritu*. Resp. 1. Cum Dæmones, quos colebant Ethnici, nihil aliud essent quàm mali Spiritus, Scriptura hoc *Dæmoniorum* nomen sæpe in malo sensu usurpat, pro eo quod reverà erant, non quod esse credebantur. Interdum tamen vox illa in bono sensu sumitur, ut Act. 17. 18. ubi Paulus esse dicitur *ἔχων δαίμονιον κατὰ νόμον*, nempe Christi, quem putabant esse novum aliquem aut peregrinum *Dæmona*. Respondet autem Paulus, *Video vos esse δεισιδαίμονες*, h. e. *satis dæmonum habere*: non est opus ut novum Dæmonem adferam. Adde Apoc. 9. 13, &c. In ultimis temporibus, ad sextam tubam, maximus exercitus (Turcarum, ut optimi Interpretes accipiunt) invadit Orbem Christianum, five Imperium Romanum, omnium Sigillorum atque Tubarum theatra, ubi nonnulli reperiuntur qui colunt *δαίμονια*, & *idola*, &c. Quinam illi? Ethnici? Nulli ibi tales. Judæi? vel Mahometani? Utrique ab iis abhorrent. Sunt ergò Christiani, qui certè Diabolos minime colerent, sed *dæmonia* sensu vulgari & Philosophico sumpta. Sic & 1 Cor. 10. 21. ut nonnulli volunt, allusio fit ad *poculum ἀγαθὸν δαίμωνιον* inter Gentes usitatum, cui favet mentio sacrificiorum v. præced. quæ solis Dæmonibus oblata sunt, testibus Trismeg. Porphy. Apul. Ità hæc vox nusquam malo sensu sumitur, nisi in Evangeliiis, ubi subjectum, de quo sermo est, nempe homines vexati malis spiritibus, alium non admisit sensum. Lucas tamen, scriptor accuratissimus, vocem sciens ambiguum esse, epithetum ei addit *ἀνεπίγνωτον*, Luc. 4. 23. Denique Epiphanius in 78. hæresi, hæc verba producens, sic explicat, *ἐστὶν αἱ νεκρῶν λατρεύοντες, cultores erunt hominum mortuorum*. [Hæc de prima objectione.] 2. Adoratio Sanctorum, velut Mediatorum, non est Idololatria. Resp. Idololatria est, quia honorem cultumque soli Deo Christoque proprium ad eos transfert: [de quo vide Autorem.] 3. Si Idololatria hic intelligatur, de Ethnicis potius, vel Turcis, hoc accipi deberet quàm de Christianis. Resp. 1. Non loquitur hic Paulus de re præfenti, qualis tunc erat Idololatria Pagana, sed de re futura. 2. Turcis non congruit; tum, quia Turcæ imagines non colunt; tum, quia hæc est *Apostasia à fide* semel suscepta, quam illi nunquam receperunt: tum, quia sedes illius est Roma, Apoc. 17. 18. 4. Hoc interest inter Idololatriam Paganam & Christianam, quod inter Adulterium & simplicem scortationem. Judæi ergò, licet Deum non prorsus deseruerunt, sed ipsum in Vitulis & Imaginibus coluerunt, gravius & peccarunt & puniti sunt quàm Ethnici; quippe qui nomen Dei magis polluerunt, &c. Vide Amos 3. 2. Sic ergò & Christiani.

2. In, &c. *Ἐν ὑποκρίσει ψευδοῦς λόγου* [In, vel Cum, hypocrisis (vel, Per hypocrisin, Il. Be. Pi. Ca. Per simulationem, Er. Ti. i. e. per simulatam probitatem P: sub hominum, Ca.) falsa loquentium, Mo. &c. Speciem quidem ista habent sanctimonie: sed qui eam usurpant

o Med. lb.
cap. 3, 4, 5,
6, 7, 8.
p V. fm.
Zeg. E.

falsi sunt doctores; neque ista observant nisi in conspectu hominum, ad fallendam plebem. *ὑποκρίσεις, ἱπποκρίσεις*. *ψευδοῦς λόγος*, falsidicus, mendax, in Glossario. Utitur Athenæus 9. Accipi hoc potest, vel, 1. de malis Angelis, effectivè: vel, quod malim; 2. de hominibus, ut quorum dicta simul & facta in sensus externos incurrunt. [Est hic varietas in constructione:] Cohærent hæc, vel, 1. cum *δαίμωνιον* †, ut *dæmonia* dicantur homines à Diabolo impulsæ, ut Mat. 16. 23. Joh. 6. 70. Sed dura est hæc significatio †, & præter usum Scripturæ †: vel, 2. cum *πνδμιασ* † videtur ergò dicendum potius *ψευδοῦς λόγος*, & mox *κατὰ νόμον* † sed major est habita sententiæ quàm constructionis ratio, ut Marc. 12. 40. & alibi sæpe †: vel, 3. cum *δοκρίσις* †, ut sit Ellipsis verborum, *ταῖς ἐπιστάς* †; i. e. quæ doctrinæ explicantur hypocrisis hominum, &c. †. Vel, ut sensus sit, *δοκρίσις δæmoniorum*, vel, *diabolica*; doctrinis, inquam, hominum in hypocrisis loquentium mendacium †. Verba hæc intransitive sumi solent, respectu personarum v. præced. expressarum, quod *mendacia loquerentur in hypocrisi*, — & *nuptias prohiberent*, &c. Non placet: 1. Sic Paulus de magna Christianorum Apostasia loquens exemplum in erroribus tantum levioribus daret, omisso primario, qui, ut alibi docet nos Scriptura, est Idololatria. 2. Paulus de erroribus ultimarum temporum loquitur. Errores autem illi de Nuptiis & Cibis, etiam Apostolorum tempore orti sunt. 3. Syntaxis hoc respuit. Personæ enim v. præced. designatæ exprimuntur in casu recto, ut *πρὸς ἀποστόλους*. Personæ autem hic designatæ in Genitivo, *ψευδοῦς λόγου κατὰ νόμον*. Verba ergò transitive accipienda sunt, ut Genitivi illi regantur ab *ἐν ὑποκρίσει* †; & exprimitur medium †, five modus, quo doctrina Dæmonum introducta est †, five quo seducebantur homines ad τὸ πρὸς ἑαυτὸν πνδμιασ, πλάνους; nempe, per hypocrisin, five *versutiam*, vel *dolum*, *falsiloquorum*, eorum qui *cauteriatam*, &c. eorum qui *prohibent nubere*, &c. Sic locum construnt And. Hyperius, & (ut videtur) Castellio, aliique multi: nam nuperæ versiones ambiguae sunt, & utrovis modo u mi possunt. Describit h. l. quales sint homines, per quos hæc doctrina irrepsit. Præp. (sicut Heb. 2.) causam, instrumentum, vel, modum actionis, sæpissimè denotat, ut Mat. 5. 13. Act. 17. 31. 2 Thes. 2. 9, 10. Tit. 1. 9. 2 Pet. 3. 1. Hunc quoque sensum suadet eventus: his enim mediis invecata est hæc Apostasia. Quod tamen non sic accipiendum est, quasi hæc omnia singulis Apostasiæ autoribus impingerentur; sed tantum alia his, alia illis, ut sit Asyndeton, & verba illa, *ἐν ὑποκρίσει*, repetantur ἀπὸ καὶ in singulis membris, hoc modo; *Per hypocrisin mendacium*, & per hypocrisin *cauteriatam conscientiam habentium*, & per hypocrisin *prohibentium nubere*, & per hypocrisin *jubentium abstinere à cibis*. Significat enim hæc omnia simulata fore; vel, quod illa ostentarent quæ non esse sciebant; vel, quod ea quæ se habere putarent falsa tantum essent species eorum quæ illa esse existimabant. *Hypocrisis falsiloquorum* eadem est quæ 2 Thes. 2. 9, 10. eaq; in tribus consistit, 1. in miraculis confictis: 2. in fabulosis Legendis de Actis & Passionibus Martyrum: 3. in scriptis supposititiis sub nomine primorum atque optimorum Patrum. [De quibus singulis fusè hic differit Cl. Medus, c. 2, 3, 4, 5, 6.] Et his mediis invecatus est in Ecclesiam cultus Sanctorum & Reliquiarum †. At. Diligenter hic Paulus singula notat quæ in ipsis hæreseon authoribus sunt observanda; & primò Hypocrisin: quæ referenda est, 1. ad doctrinam †: vel, quod simulatè falsum loquerentur, cum veritatem non ignorarent †: vel, quod augultorem puriorémque Dei cultum, majorémque humilitatem atque abstinentiam obtenderent. 2. ad mores, impudentémque eorum audaciam †. ¶ Et, &c. *Κατὰ νόμον πνδμιασθῶν τὴν ἰδίαν συνείδησιν* [Cauteriatam (vel, Cauterio notatam, Er. Il. Ti. E. Me. vel, Inustam, Ca. sim. Tre. Cauterio inustam, E. Me. Scul. ex Lonic. & Luth.) habentium propriam conscientiam, Mo. i. e. cum sancti haberi velint †, habent tamen conscientiam pollutam & contaminatam †, infamī vitæ signatam †, impurissimæ vitæ maculis indelebiter notatam †; inustam notis criminum quibus sibi sunt consciī. Claudianus, — *Pectus inusta Deformant macula, vitis inolevit imago*. Vide finem Annotatorum ad lib. 1. de V. R. C. conscientiam putrem & morbidam †; ut Hefyc. explicat †.

10

20

30

40

50

60

70

G.

Vor.

† Q. in E

Br.

† Med. sad

1 Tim. 4.

part. 2.

cap. 1.

E.

y Be

E. sic

Camer.

Scul.

Scul. ex

Camer.

Camer.

E.

Med. 2.

1. 833.

Med. ib.

sic Sch.

Med.

Sch.

Med. p. 2.

cap. 1. & 2.

Dan.

Dan.

Graci in

E.

Graci in

g.

Dan.

E. Me.

V.

Zeg.

E. Me.

sic Scul.

Th.

G.

† Q. in

Dan.

Pri. Har.

vel

vel malam, velut insignibus quibusdam notis à Deo indicatam. Metaphora sumpta à maleficis*, vel, à mancipiis, quos οἱ βασιλεῖς, examine instituto, reosprehendunt, quorum cuti stigmata impressa sunt. At isti non corpus, sed animus, habent stigmaticum ob vitæ dedecora quorum ipsi sibi conscii sunt^a; profligatam & inustam conscientiam; infames sunt nebulones^b. *Cauterium* eorum indicat malitiam, eamque infamem, & immutabilem^c, & præservidam^d. E converso apud Senecam De Ira, 1. 16. *Nequitia non ex alto veniens, sed summo pectore inherens*; & apud Suidam, in voce Ἀπλότης, ἀπλότης, ἢ ἢ ἐν βάθει τῆς ψυχῆς ἐγκαταφυγὰ ἀνία^e. Non frustra hic addit, τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Non enim de idiotis loquitur, qui propter ignorantiam suam, alienæ conscientie, nempe Doctorum suorum, innituntur, & potius sunt πανώλαιοι, quàm μάστορες sed de Doctoribus, qui, de veritate doctrinæ convicti, illi tamen propter honores huiusque vitæ commoda contradicunt, &c. f. Al. *Cauterium* denotat stuporem extremum, & dedolentiam mali^g. O καὶ τῆς est instrumentum Chirurgicum quo vel in inurendo, vel per ustionem refecando, vel in sanguine sistendo, utuntur: Inde καὶ τῆς^h: quod & locum inustum, & notam impressam, significatⁱ. Hinc καὶ τῆς^j quod est & notam inustione imprimere, & urendo amputare^k. Jam quod cauterio notatum est durius & callosius fit, & hebetiorem sensum habet. Conscientiam ergo hic intelligit duram & callosam, quæ sensu caret^l. Mallem conscientiam hic intelligi perpetuo Dei iudicio, tanquam cauterio, vexatam atque turbatam propter malum conscientie suæ testimonium; & propter finem pessimum propter quem errores istos propagat, ut qui sit ἀνοήτως ἀνέστος, juxta Tit. 3. 10^m. [Alii sic vertunt:] Quorum, vel Quibus, conscientia cauterio refecta est, P. Be. Pi. vel, Qui suam ipsorum conscientiam sunt cauterio amputati. Sed illud præfero. Est enim hæc constructio Græcis usitatissima, ut in Demosth. ὁ κατεργάσας τὴν κλῆν, cui clavus juguli sunt confectus; & in Xenoph. ὁ ἀπολυνθεὶς τὴν κεφαλὴν, cui caput est amputatum. Sententia est, Istorum conscientiam ita obduruisse ut callum obduxerit, deinde cancrum illam invasisse, postremo jam esse cauterio amputatam. Significant enim καὶ τῆς^m, cauterio partem aliquam amputareⁿ. Quod vix illi concedent Chirurghi, qui cauteriis uti solent tum potentialibus, tum actualibus: quorum illa corrodunt locum, hæc urunt, sed neutra refecit partem cui imprimuntur. Ustiones autem à sectionibus distinguunt scriptores. Itaque conscientia cauteriata non est refecta, adeoque nulla; sed cauterio scelerum perpetratorum adusta velut aut corrosa^o. Manet in his conscientia, licet profundè dormiat, &c. p.

3. Prohibitum, &c. Καλόντων γὰρ, ἀπέχου βρωμάτων] Prohibitum (vel, Vetantum, Ca.) nubere; (Non dehortabantur à nuptiis ideo quod coelibatum præferrent; id enim Christianis convenit: sed planè dicebant illicitas esse nuptias, alienos esse à salute eos qui in conjugio sunt. Καλόντων ab Hebræo נָכַר. Tribuitur autem Doctoribus, sicut ἀπολυνθεὶς βάρος, Νείν, & similia. Τὸν γὰρ ἀδελφεόν, ait de eisdem Clemens Constit. 4. 8. ἀρχαίαν διδασκαλίαν, 6. 109.) abstinere cibis, Mo. Ca. Hæc oratio curta est, & ita resolvenda ut pro vetantium dicas præcipientium nè, hoc pacto, Præcipientium nè matrimonia contrahantur; præcipientium ut à cibis abstinetur. Sic loquitur & Plinius, 25. 5. de Elleboro, Vetant dari senibus & pueris, & feminis minùs quàm viris: quod ita resolvendum, præcipiunt non dari senibus, & præcipiunt minùs dari feminis quàm viris. Et Cicero De finibus 2. Rectè negat unquam bene cenasse Gallonium, rectè miserum, &c. quod ita resolvi debet, Rectè ait nunquam bene cenasse, — rectè ait miserum. Nec enim negabat esse miserum, sed affirmabat Lælius, ut liquet^r. Al. Sensus est, Prohibitum, vel, Impedientum, (nam καλόντων potius est facti impedientis, quàm legis prohibentis:) nubere, abstinendo à cibis. Ità abstinencia à quibusdam cibis, carnibus, &c. consideratur h. l. ut medium quo nuptias impediunt; unde Pontificii eam urgent ut coelibatùs conservatricem, Congruit hic sensus cum proprietate lingue Græcæ: Quemadmodum enim actio, vel passio Gerundiva, alteri verbo subjecta,

Finem significans, exprimitur Infinitivo cum articulo τῷ, ut Luc. 24. 29. *Intravit τῷ μέναι*, sub. ἐνεκα, i. e. ut maneret: simil. Luc. 4. 42. Sic actio & passio Gerundiva, quando Medium, vel Modum significat, exprimitur Infinitivo cum articulo τῷ, ut in Demosth. Olynth. 2. *Philippus Athenienses decepit*. Quo medio? τῷ εἰδέναι, &c. Dicendo, vel, Promittendo, se velle eis tradere Amphipolim. Frequens autem est utriusque articuli Ellipsis, & τῷ, ut in Luc. Dial. *Tempus est vobis abeundi*, vel, ut abeatis; & in Hesiod. Theog. 181. ἐρρίψα φέρεσθαι, pro, τῷ φέρεσθαι ἐνεκα; & τῷ, ut in Aniano, *Fiebat*, inquit, *mutua colluctatio equorum*, τῷ κῆ—ἐκβαίνειν, &c. τῷ δὲ εἰργέναι, &c. i. e. Macedonum quidem, egrediendo ex flumine, Persarum verò, prohibendo egressum; pro, τῷ ἐκβαίνειν, τῷ εἰργέναι, egrediendo, prohibendo. Simil. Act. 15. 10. *Quid tentatis Deum ἐπιθεῖναι*, &c. i. e. imponendo, &c. Oecumenius, natione Græcus, Atticismum hic esse vult: & 1. τὸ ἀπέχεσθαι exponit per μὴ φαγεῖν; quod verum est, sed & omnibus Græcis usitatum: 2. hoc supposito, sic infert, Sicut hæc phrasæ, ἐκάλυψε μὴ κλέπειν, & ἐκάλυπεν αὐτὸν μὴ πλεῖν ἀποτα, non valent, Prohibuit à non furando; Prohibuit eum non facere absurda; sed, Prohibuit à furando; Prohibuit facere absurda: ità h. l. καλόντων μὴ φαγεῖν, non est, prohibentium non vesci cibis, sed, prohibentium vesci cibis. Sed hæc sententia non placet: Confundit enim μὴ negativum cum μὴ prohibitivo, inter quæ (sicut inter non & nè Latinorum) immensum est discrimen, quod probè observandum ad genuinum multorum locorum sensum indagandum. Μὴ prohibitivum hoc modo positum, vel adhiberi potest, vel omitti, ut in Appiano; ἀπὸ γόστου μὴ πωλεῖν, prohibuit vendere, vel, nè venderent; & Thucyd. καλῶν ὅτε μὴ περιπλεῖν, impedit eum circumnavigare, vel, nè circumnaviget: & alibi, καλῶν ἡμᾶς πλεῖν, prohibet nos navigare, vel, nè navigemus, pro, μὴ πλεῖν. Μὴ autem negativum, quale est cum μὴ φαγεῖν idem est cum ἀπέχεσθαι, neque per Ellipsin omitti, neque in prohibitivum converti, sine contradictione potest^t. Al. Pro ἀπέχεσθαι hic legendum ἀντέχεσθαι, quod est accipere^u. Sed nihil opus mutare lectionem^v; non est hic error Scribarum, ut quidam putant^x. Syrus hic vertit, *Et prohibent matrimonio jungi, & avertunt à cibis*, quasi legisset, ἢ ἀπέχεσθαι βρωμάτων. Est enim ἀπέχεσθαι interdum transitivum, facere abstinere, avertere. Arabs vertit quasi legisset, ἢ ἀπέχεσθαι, &c. & abstinere à cibis^y. Al. Locum sic verto, prohibentium conjugium, prohibentium (quod ἀπὸ τῶ κοινῷ repetendum) cibos. Verbis enim quæ sunt per se negantia Attici negationem addunt. Vide simile 1 Joh. 2. 22^z. Verum est quod aiunt Græci, post verba Prohibendi solere addi aut particulas, aut verba negantia, sicut duplex negatio apud eos negat^a. Al. Verbum καλόντων contraria significat; cum γὰρ, prohibere; cum ἀπέχεσθαι, præcipere^b: quomodo Heb. נָצַח, quod propriè est præcipere quid sit faciendum, significat etiam vetare à quo sit abstinendum, ut Deut. 2. 37^c. Sic & Latinis interdico interdum est edico, ut in Cicer. pro Cæcinnâ, Prætor interdixit de vi armatis. Item, interdixit, ut unde deiecius esset eò restitueretur. Sic ἐλω apud Pind. hym. 1. Olymp. repetitum significationem mutat; Ἐλεν δ' Οἰνομάς βίαν, Παρθέρον τε σύνδρον, Vicit Oenomaum & accepit virginem uxorem. Hæc Dunæus ad Pind; Al. Est hic Ellipsis contrarii. Deest enim aut ποίνων, quod addit Syrus^d; aut καλόντων, jubentium^e, quod addit hunc locum citans Epiphanius^f. [Sic ergo locum reddunt:] Prohibitum contrahere matrimonium, jubentium abstinere à cibis, Er. Il. Ti. Be. Pi. P. Med. Similes ferme Ellipses alibi occurrunt^g, ut 1 Cor. 7. 19^h. & 14. 34. & 1 Tim. 2. 12ⁱ. Sic Phædrus, Non veto dimitti, verum cruciari fame, supple jubeo^k. Sic Homer. σίτον ἢ σῖνον ἐδύνεσθαι & alibi, Ἄλλον μελιχχοῖς, ἄλλον σπρεοῖς ἐπέσοι νέκρον, Alium placidis, alium asperis, verbis increpabant^l. Sic Chryst. Homil. 84. in Joan. ταῦτα λέγω, ἢ καλόντων καλόντων, ἀλλὰ μὴ συμμεταίς τῷτο ποιεῖν, id est, καλόντων ποιεῖν. Menander, Ὅτε πλεῖτος ἐξάκειλε τὴν κεκτημένην εἰς ἑτέρον ἥδ' ὅ, ἢ ἐν ᾧ τε πέδον ἦν, ubi supplendum, ἐὰν μὴ εἴη. Euripides, Iphig. de ignobilibus, — Δακρυόσπι ραδίως αὐτοῖς ἔχει, Ἀνολῶ τ' εἰπείν, τῷ δ' ἄνιστον φύσιν. Ἀπὸ τῶ ταῦτα supplendum, ἢ ραδίως ἔχει. Tacitus Hist. 1. de Cluvio Rufo, Vir facundus, & pacis artibus, (sub. expertus,) bello inexpertus^m. Sic Gen. 33. 10. nè quæso,

† Sch.
* Id. in
Gloss. Phil.
1. 2. 18.
v G.
* Oecum.
in Gloss.
y Di.

z Kr.

a G.

b Sch.

c Be.

d G.

* G. Be.

Pri. Med.

R

f G. Be.

g Pri. sic

G.

h Pri.

i Be. G.

k G.

l Be. in

Sch.

m Pri.

quæso, supple recuses, ex voce contraria, accipe. Jud. 5. 6. desierant itinera, sup. recta, ex seq. itineribus tortuosis. Psal. 84. 11. dies unus in atriis tuis melior quam mille, scilicet alibi. Prov. 19. 1. Melior est pauper — perverso, &c. scil. divite, quæ vox in opposita latet. Vide & Exod. 20. 18. Est. 4. 1. Tacitus Annal. 12. Trux ac minax Agrippina, quæ filio dare imperium, (sup. potuit) tolerare imperitantem nequibat: & 13. Deesse terra in qua vivamus, (supple potest) in qua moriamur, non potest. Idem de moribus Germanorum, Fœnus agitare ignotum, ideòque magis servatur (nempe mos ille non agitando fœnus, quod *ἄπο κοινῆς* fumendum) quam si vetitum esset. Al. Non placet. Ellipsis interdum datur verbi cognatæ significationis, non autem contrariæ. Necdum tale exemplum video. Exempla [à Be.] producta non congruunt. Non illud 1 Cor. 14. *ἡ δὲ ἐπιτέτραπται, &c. non enim permittitur* est illis loqui, sed subiectus esse, scil. *ἴδω, oportet*. Nam *ἐπιτρέπειν* non tantum est permittere, sed demandare, injungere, ut Homer. II. v. 421. *τρωσὶν δὲ ἐπιτράπεισι φυλάσσειν*, Excubias Trojanis demandabunt. Neque illa Homeri: nam *ἴδω* sæpe est quovis modo absumere, ut Od. α'. *ἴδωτες δὲ κοινὸν ἐμὸν* νεύειν autem est exhortari quocunque modo P. [Hactenus ferè de verbis & constructione, quærendum jam de re & personis quæ hic spectantur.] Non quasdam personas hic notat Paulus; sed doctrinam potius ipsam quæ cibos & conjugia prohibet, five in universum, five ex parte. *Βρωμαὶα* hic intellige ea quæ sunt ex animalibus. Hæc est *ἡ ἀπορία ἐμφύλων* observata Pythagoristis, de qua exstat Porphyrii liber. Meminit Alexis Atthide. Clemens Strom. 1. de Sarmanis apud Persas, *ἔτε πόλεις, &c.* (urbes non incolunt, nec domos habent, ex arboribus victum vestitumque habent, aquam manibus bibunt, ut nunc Encratitæ.) In Clem. Constit. 6. 8. *τινὰ τῶν βρωμάτων βρωμασσοῦσαι*, (à cibis nonnullis abhorrent.) Sic 6. 26. Hæ duæ abstinentiæ, à Nuptiis, & à Ciborum parte potissima, sunt cornua velut Agni, Apoc. 13. 11. Christiani ista laudabant, sed non exigebant, ut videre est Can. Apostolico 51. in Ancyrano & Gangrensi, ad quæ loca videndi Zonaras & Balsamo. Cùm tam apertè hic denotentur Encratitæ, nihil mirum si illi Pauli Epistolas non receperunt: quod nos Origenes docet. Paulus de iis loquitur (ut ostendunt verba sequentia,) qui nuptias & certos cibos damnaturi essent tanquam res per se malas, immundas & illicitas; quales tunc erant Ebion. testibus Ignat. epist. ad Philad. & Epiphan. hæres. 28. Saturninus, ut testantur Iren. 1. 22. & Theod. lib. Hæret. fab. deinde Encratitæ & Marcionitæ, teste Chrys. & post eos Manichæi, ut tradunt Epiphan. Aug. aliique, qui idcirco negabant hæc à Paulo scripta, docentes libros Evang. & epist. multis locis esse falsatos. Atque hi hoc loco prænuntiati videntur, tametsi valet hæc Pauli doctrina ad condemnationem omnium sequentium qui similia docuerunt. Hinc constat, quàm perversè Novatores [quo nomine Protestantes five Reformatos intelligit] hunc locum detorquent adversus Ecclesiam Romanam, quæ cibos & nuptias minimè damnat, ut res malas; sed tantum quibusdam, & ad tempus prohibet studio temperantiæ, aut perfectionis continentiæ. Sed frivola est hæc excusatio. Nam sanctimoniam in his rebus locant, deinde falsum Dei cultum instituunt in earum observatione, postremò conscientias alligant necessitati, à qua debebant esse libera. Incusatio aliorum ipsos non excusabit qui idem faciunt. Imò Pontificios potius spectat hic locus, quàm veteres hæreticos. De iis enim hic loquitur Paulus, 1. qui posterioribus temporibus, [Vide suprà dicta ad illa verba:] nim. sub Antichristo, futuri erant: 2. qui potestatem habebant hæc jubendi, aut prohibendi; qualem illi certè non habebant, sed tantum docendi: 3. qui hæc prohibitori tantum essent, quod faciunt Pontificii; non qui damnaturi, ut illi: 4. qui hoc facerent in hypocrisis, sub ementitæ cujusdam sanctitatis specie; laudant matrimonium, quod Sacerdotibus interdicit, tanquam illos inquinaturum: tollunt connubia, lupanaria tolerant, &c. Insignis congruentia eventus facit ut credam, Spiritum Sanctum hic describere voluisse Monachos & Doctores vitæ Monasticæ, quorum duæ hic

exhibentur notæ istis propriæ atque inseparabiles & fundamentales. His nimirum interdicitur cibi, non ut Sacerdotibus omnibus, certis temporibus; sed absolutè & in perpetuum. Vel, si *βρωμαὶα* accipias pro omnibus vitæ subsidiis, ut panis, vel cibus, sæpe sumitur, ut 2 Sam. 9. 10. Prov. 30. 8. Mat. 10. 9, 10. designatum hic habes votum paupertatis, quo opibus & possessionibus renunciabant, &c. Hi nimirum præcipui erant auttores & fautores hujus Apostasiæ & doctrinæ Dæmonum, five cultus Sanctorum atque Imaginum, ut manifestum est. [de quo vide Cl. Med. cap. 8. Sed pergamus ad reliqua textus verba.] Quos, &c. *Ἄ δ' Θεὸς ἐκτίσεν εἰς μετάνησιν καὶ εὐχαριστίαν πρὸς τοὺς ἄλλους, &c.* Quos Deus creavit, (i. e. condidit eo animo, ut eorum usum, si non ab initio, at certè post Diluvium, hominibus indulgeret, Gen. 9. 3. & in Evangelio apertius. Significat, nullos cibos per se malos aut immundos esse, quum sint à Deo creati; usumque illorum purum esse & legitimum, quia nobis [quasi] de manu in manum à Domino porriguntur.) ad acceptationem (vel, ad sumendum, Er. II. Ti. ad participandum, P. Be. Pi. ad usum, Tre. ex Sy. sic Ar. Hoc addit ut legitimum usum demonstret, gulamque ac delicias excludat. ut iis vescantur, Ca. ut illis fruamur. Hunc finem evertere nunquam poterit humana autoritas. Quanta hominum arrogantia est, eripere quod Deus largitur? an cibos ipsi creant? an Dei creationem possunt irritam reddere? Est autem valde propriè hic dictum, *εἰς μετάνησιν*. Nam *μετὰ λαμβάνειν* τρωπὴς est vesci, Act. 2. 46. & 27. 33. Sic & *καρπὸν μετὰ λαμβάνειν*, 2 Tim. 2. 6. & *ἀρωαὶν*, Sap. 18. 9. cum gratiarum actione (scil. Deo Creatori & largitori referenda. Transpositio, pro, *ἐκ ποτὶ τοῖς ποσὶ εἰς μετάνησιν μετ' εὐχαριστίας*. Nè cibus sumatur nisi actis Deo gratiis, qui ista nostris usibus condidit, mos est Hebræorum vetus, quem Christus exemplo suo probavit. Vide quæ dicta Mat. 14. 19. & 15. 36. & 26. 26. fidelibus & cognoscentibus veritatem, Mo. &c. divinitus manifestatam; id est, famam doctrinam: quibus nota est veritas ista quæ jam sequitur. Dativus, fidelibus, regitur à verbo, creavit, non quòd infideles Deus exclusos velit ab usu creaturæ, Psal. 136. 25. Mat. 5. 45. Act. 14. 17. sed hos solos nominat, vel, 1. quia cæteri partim vanis ac superstitiosis suis legibus sese privant creaturis Dei, ut hæretici & Pythagorici; partim non eo modo quo debent utuntur, id est, cum sobrietate & gratiarum actione, ut omnes infideles: vel, 2. quia de usu licito hic agit, cujus ratio coram Deo nobis constat. Hujus minimè compotes sunt impii, propter impuram conscientiam quæ omnia contaminat, juxta Tit. 1. 15. Omnia creata sunt propter fideles & electos, qui vocantur mundi hæredes, & per Christum restituuntur in jus illud, quo Adam cum posteris suis spoliati sunt. hic enim potissimus fuit finis Dei in creatione rerum, ut creaturæ servirent suis fidelibus & amicis; utque ex iis laudarent Deum Creatorem. Pars posterior exegetica est prioris: Fideles enim sunt qui veritatem narrant. Kai ergò hic expositivum est, valèturque id est, ut Gal. cap. 6. ver. 16. καὶ ὅτι Ἰσραὴλ, &c. ubi Israel Dei idem est quod notat pronominè αὐτὸς. 4. Quia (vel, Quod: Connectitur hoc cum præced. Qui narrant veritatem, hanc scilicet, quòd omnis creatura, &c.) omnis creatura Dei bona est] Gen. 1. 31. tum, in se & ex natura sua: tum, quoad usum nostrum. Καλὸν hic est καλὰ εἶναι. Vide Tit. 1. 15. Docet, delectum ciborum contumeliâ afficere opera Dei, quasi in illis aliquid esset non bonum. Nihil, &c. *Οὐδὲν ἀπέβλητον*] Sic vertit Heb. פגול, quod *מאסא, אבטון, בעבילון*, alibi vertitur. Nihil est פגול, per se & citra Dei Legem. Lex autem Dei hac de re neque Gentibus unquam data est, & à Judæis per Christum est ablata. Vide dicta ad Rom. 7. Nihil abominandum, Tre. ex Sy. Ar. vel, rejiciendum est, Er. Ca. Be. Pi. &c. rejectaneum, E. tanquam malum, & opus Dæmonis. *Ἀπέβλητον* idem hic quod *κοινὸν καὶ ἀκαθάρτον*, Act. 10. 14. *ἀποβολῆς ἄξιον*, ut Schol. Hom. Quod, &c. *ἐν χαρισίας λαμβανόμενον*] Si cum gratiarum actione sumatur, Be. Pi. Hæc enim protestatio quædam est, cibum esse datum à Deo, ideòque bonum. Sumentis ingratitudo

* Glass.
gram. 4.
6. 713.

|| Ga.

* Ca.

* Sch.

* Dan.

* G.

† E.

* Calv.

* Down.

10

20

30

40

50

60

70

* Med. 2.
7 849.

* G.
* E.

* Calv.

* Calv.

* G.
* E. Me.

* G.
* E.
* Calv.
* G.

* E.

* Calv.

* E. sim.
Calv.

* Calv.

* Mc.

* E.

* Calv.

* Græci in
E.

* G. E.
Mc.

* Mc. sim.
Dan.

* Dan.
* Pri.

* Scul.

* G.

* Mc. sic E.
* Mc.

* Pri.

titudo non cibum coinquinat, sumptionem autem immundam reddit ^d. Nihil enim nobis in Dei creaturas juris est, vel licet, nisi quod Deus largitur. Qui eis alio modo aut sine utitur, peccat ^e. Pars hujus *εὐχαριστίας* est moderatus creaturarum usus ^f. Repetit [Paulus] hanc Legem, ne quis ejus obliviscatur. Vide Deut. 8. 10. Esa. 62. 9. Joel. 2. 26 ^g.

5. *Sanctificatur enim* (nempe in nostrum usum ^h: praepratur ad usum legitimum cum bona conscientia conjunctum ⁱ: usus illarum rerum gratus est Deo: quomodo *ἡμεῖς* habemus. i Cor. 7. 14 ^k. purgatur ab omni immunditia ^l, & subtrahitur potestati Diaboli, in quam venit per hominis transgressionem. Itā occupatio est, &c. ^m.) *per verbum Dei* (creditum scilicet, five per fidem quā illud suscipitur ⁿ. Per divinam ordinationem in verbo expressam, quæ verā fide apprehendenda est ^o: per Evangelium quo declaratur nullum jam cibum immundum esse ^p: propter verbum Dei, quod habemus Act. 10. 15 ^q. unde is qui utitur certō sibi persuadet id sibi licere ^r, & jus in Adamo perditum sibi restitutum esse ^s.) & *orationem* [Quia Deum invocatur ut doni auctorem ^t, ab eo petens quod ipse merā suā benignitate pollicitus est ^v; ei gratias agens pro donis suis ^x, eūque rogans (oratione scilicet fidei, credens id sibi licere ^y.) ut illorum usum sibi velit esse salutarem ^z: quia benedictionem & preces prae mittit ciborum sumptioni ^a.] *Εὐδελία*, hīc generalit̃ sumitur quā supra 2. 1 ^b. ut & *εὐπυχία*, Sap. 8. 21. & 16. 28. Conjuncta sunt Gratiarum actio & Preces; illa, pro rebus datis; hæc, ut res profint. Utrumque comprehenditur sub nomine *εὐδελίας* ^c. *Εὐδελία* vel pro *εὐσεβείᾳ*, vel pro *εὐχαριστίᾳ* ^d.

6. *Hec*, &c. *Τὰ ὅτι ὑποτάσσεται*, &c.] *Hec* (vel, *De his*, E. G. V. scilicet quæ dixi ^e; de Pietatis Mysterio, & doctrinis Dæmoniorum ^f;) *subjiciens* (vel, si *subjeceris*, P. Be. Pi. scilicet præcipiendo & monendo ^g: vel, *proponens*, Ca. si docueris, Tre. ex Sy. si moneas, G. sic Er. H. Ti. *ὑποτάσσεται* pro *præcipere* frequens Homero. Utitur & Aristoteles ^h. Idem quod supra 1. 18. *ὑποτάσσεται*. Vide ad Act. 17. 3. Hefych. *ὑποτάσσεται*, *συμβιβάζει* ⁱ. Hinc *ὑποτάσσεται*, *præceptum ac monitum* ^k: *παραίνεσις*, vel *διδασκαλία*, ait Hefyc. Cicero 2. 17. ad Atticum, *Et ad me ab eo quasi ὑποτάσσεται afferes quemadmodum me geram* ^l.) *fratribus*, Mo. vel, *fratres*, Er. &c. i. e. Christianos, quos isti Philosophi, iidemque Magi, ad se volunt perducere ^m. [*Bonus* (i. e. præclarus ⁿ;) *eris minister*] i. e. ostendes te esse talem ^o. *Διδόναι* hīc sumitur, ut i Thef. 3. 2 ^p. pro verbi ministro, five Episcopo ^q.

[*Enutritus*, &c. *Ἐντρέφεται* — ^r (In MS. est *οἷς* ^s;) *παρακολληθῆναι*] *Ἐντρέφεται* est Participium medium, vertique potest, vel, 1. passivè ^t: cui ob stare videtur præf. temp. non enim jam enutriebatur, sed olim enutritus fuerat ^u: vel, 2. activè ^v. [Hinc variant:] *Innutritus*, five *Enutritus*, (h. e. diu multūque versatus ^w: velut continuum hauriens nutrimentum, semper animo versans, & velut ruminans, doctrinam acceptam. Itā ei commendat perseverantiam discendi & meditandi ^x: ostendes te innutritum esse ^y. [Hæc phras̃ alibi occurrit:] *Ἐντρέφεται τοῖς ἑσπερίαις*, dicit Plut. τοῖς ἑσπερίαις, Ar. in Epiet. 4. 14. *ἑσπερίαις*, & τῶν ποταμῶν γρόνθοις, Philo. Sic liberalibus disciplinis *innutritus*, Seneca c. 21. ad Polyb. & epist. 2 ^z. Oportet certis ingeniis immorari & innutrir̃, si velis aliquid proficere ^a. Al. *Educans*, five *Enutriens* illos, Er. V.) *verbis* (vel, in sermonibus, Er. P. Be. Pi. E. hīc emphasin habet, q. d. In sinu pietatis educatus ^b:) *fidei*, (i. e. sanæ doctrinæ ^c;) & *bonæ* (vel, *præclaræ*, Be. Pi.) *doctrinæ*, (vel, *discipline*. Fides ad credenda refertur, *διδασκαλία* ad faciendā ^d.) *quam affectus es*, Vulg. vel, *affectatus es*, P. Be. Pi. vel, *edoctus es*, Tre. ex Sy. *usque secutus es*, Er. H. Ti. V. i. e. cujus alumnus es ^e, vel, in qua es educatus, & ab adolescentia versatus ^f; à cujus latere quasi nunquam discessisti ^g; à qua nec temporis progressu degenerasti ^h; quam non obiter attigisti & primis labris gustasti, sed in eā præclarè versatus es ⁱ; *quam sectatus es hactenus*: *παρακολληθῆναι* modò ad Res, modò ad Personas, refertur. Vide 2 Tim. 3. 10. & 2 Macc. 9. 27 ^k. Demosth. De corona, *Quos*, inquit, *in viventes cum assentatione παρακολούθησας, affectatus es*. Et ibidem, *Dies*

illa non modò virum benevolum desiderabat, *ἡμεῖς ὃ παρὰ νόμον τα τοῖς πρὸ γυμνασίου ἑσπερίαις*, &c. *sed talem qui in his negotiis ab initio versatus esset* ^l. Sic Luc. ^m Strig. 1. 3. *Visum est & mihi παρακολληθῆναι*, &c. Significat, nullam vitæ partem à se prætermisissam quam non per vestigasset. Et Athenæus l. 1. *ἡδοναῖς παρακολούθησιν* vocat qui per omnem vitam voluptatibus fuissent addicti ⁿ.

7. *Ineptus*, &c. *Τὸς ὃ βέλους καὶ χαλδῆς μύθους ἀδελφὸν* ^o *Ceterum profanus* (Sic vocat, vel, quia blasphemæ sunt ^p, & impiæ ^q; vel, quia nullā Dei revelatione nituntur ^r;) & *aniles* (i. e. ineptas ^s, five absurdas ^t; non minùs quàm illæ quas puerulis recitant aniculæ ^u; quæ naturā verbosæ sunt, propter ætatem multa sibi tribuentes ^v. *Aniles ineptias* dixit Cicero ^w.) *fabulas rejice*, Er. Mo. Pi. V. &c. vel, *devita*, Be. Ar. Ca. *Παρατίθει* est ἀποσπείρει hīc, & 2 Tim. 2. 23. Tit. 3. 10 ^x. Intelligit, vel, 1. fabulas judaicas, de quibus cap. 1 ^y. vel, 2. doctrinam suprà damnatam de prohibitionē ciborum, &c. reliquasque quæ in rebus externis cultum Dei (prorūque & puppim pietatis ^z;) constituunt ^a: doctrinam illam *ἡμεῖς* *ὑποτάσσεται* (de animarum transmigratione in alia corpora,) quæ fundamentum est istius *ὑποτάσσεται* ^b. Perstringit Simonianos, qui, testibus Iren. Epiph. & Aug. longas fabulas texebant de Deo bono & malo, de rerum creatione, de pugna Angelorum, &c. ^c. [*Exerce*, &c. *γυμνάζει*, &c.] *Sed exerce te ipsum* (diligenter incumbendo actionibus ejusmodi ^d. Commodè loquitur. Virtutes enim citra jugem exercitationem non acquiruntur ^e. *γυμνάζειν* est propriè *exerceri in gymnasio*. Indè coepit transferri ad omnia ea quæ agendo discimus: dicimurque & *γυμνάζειν* τὸ σῶμα, ut apud Plat. & *γυμνάζειν* τὴν ψυχὴν, ut apud Isoc ^f, & *πρὸς ἀρετῆς γυμνάζεσθαι*, ut apud Arrian. Idem hoc quod Euripidi, *μολχθεῖς εὐσεβείας ποιεῖν*, quod Salustio, *præceptis bonis & fortibus factis exercitare se*. Cicero epist. *Ad hæc te exerceas*. Hefychius, *γυμνάζειν*, *ἀσκεῖν* ^g. Hæc voce duo demonstrat Paulus; 1. continuum vitæ nostræ studium & exercitium in eo esse debere, ut piè vivamus: 2. quàm inepti ad illud opus simus, ad quod nos idcirco formari longā exercitatione & curā necesse est; cū ad malum spontè propendēamus, nec ullā exercitatione opus sit ^h.) *ad pietatem*, Be. Pi. &c. i. e. ad verum rectūque Dei cultum ⁱ, sincerūque erga Deum affectum, ac studium internæ devotionis excitans ad spem, timorem & amorem Dei ^k: ad fidem puram vitæque rectam ^l: ad omnes animi virtutes ^m, erga Deum & proximum ⁿ: quod fit crebris actionibus piis ^o: ad doctrinæ tuæ præstationem & praxin, ut ex v. seq. apparet: ut aliis exemplo præluceas, ut decet Ministrum verbi. Vide infra v. 12. & Tit. 2. 7. i Cor. 9. 27 ^p.

8. *Nam*, &c. *Ἡ δὲ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον*, &c.] *Nam corporalis exercitatio* (vel, 1. ea quæ fit sanitatis causā ^q; qualis est ambulatio, equitatio, lusus pilæ, &c. Sed non credibile est, Timotheum istiusmodi ludis se exercuisse ^r. Neque hīc, neque suprà de cibis agens, Medicum agit Paulus, sed Theologum; de his disputans quatenus ad cultum Dei, sanctitatem nostram, & conscientiæ tranquillitatem, pertinent, non autem ut ad corporis valetudinem ^s. Vel, 2. athletica ^t; quæ fit cursu, luctā, pugnis, &c. ^u. quā quis corpus exercet ad corroborandum ^v. [*Cui favere videtur*:] 1. quoddā vocibus athleticis hīc utitur: 2. quoddā scribit ad Doctorem urbis Ephesæ, in qua solennes ludi celebrari soliti ^z. 3. quoddā sæpe solet Paulus ad hanc alludere, ut i Cor. 9. 11, 24, 25 ||. & alibi ^a. Ex occasione verbi *γυμνάζειν* metaphorice positi, anam arripit de *γυμνασία* propriè dicta loquendi ^b. Vel, 3. externa quædam corporis disciplina ^c, five carnis mortificatio ^d, five afflictio ^e; vigilia, humicubatio ^f, vilis victūs ratio ^g, abstinencia à Cibis melioribus, & à Vino, & à Conjugio ^h. Vel, 4. ea quā quis corpus suum exercet in obeundis ceremoniis ⁱ. *Corporalis* autem dicitur, vel, 1. per contemptum, quia animus eā non reformatur: vel, à subiecto, est enim corpus quod eā atteritur, affligitur, & has externas actiones agit ^j.) *ad modicum* (Intellige *χρόνον*, five temporis spatium ^k, ut Jac. 4. 14. confer Heb. 12. 10 ^l. ad vitam secularem ^m: parumper tantum vitam

vitam & viriculas fovet: nam senectus & mors vel robustissimos obruunt d. Al. *ad pauca*, Be. Pi. *ὀλίγον* positum pro *ὀλίγα* *, ex antitheto sequente, ad futilem victoriam, coronam frondeam, &c f. ad corporis sanitatem & robur *, vel ad primum temporale ||. *יְכוֹן מַעַט* dicunt de talibus Rabbini. Non spernit corporis exercitationes: habent enim ista utilitatem quandam intra suos limites, de quibus dictum, Col. 2. 23. *est utilis*, Mo. vel, *paululum habet utilitatis*, Er. Ti. comparatē scilicet ad pietatem ||. Non loquitur hic de superstitione earum rerum observatione, quā in his prora & puppis sanctitatis & salutis collocatur, hanc enim prorsus damnaret h; sed de illa quæ fit ad carnem domandam, &c. quam tamen dicit esse minimi momenti, & in ea regnum Dei positum esse negat i: Ut ut enim corpus externōsque motus subigat, animum tamen non sanctificat, &c k. ¶ *Pietas autem* (i. e. verus Dei cultus l, qui in se continet fidem, charitatem, cordis atque actionum puritatem m; quæ est Christiana exercitatio n:) *ad omnia utilis est*] Nunquam non & nusquam non est utilis. Est hæc sententia opposita dicto impiorum, Job. 34. 9 n. ¶ *Vite quæ nunc est*] Ut scilicet hinc vitam diuinam, beatam o, pacatam p, & rebus omnibus necessariis instructam q, agatis r; in pace conscientia, & spe boni, ut ait Pindarus: & contrarium de impio [dicit] Antiphon. [Utriusque verba vide in G.] Aiunt Hebræi res esse quatuor quæ in utraque vita habeant primum, Honorem & obsequia parentibus præbita, Beneficentiam in egenos, Hospitalitatem, Studium reconciliandi dissidentes. Bene, dum nē excludantur quæ his sunt paria t. Regnum & bona spiritualia præcipue promittit & præstat piis Deus, de iis tamen curam habet etiam in hac vita, nē viaticum illis desit t. ¶ *Et future*] Pietati enim vita æterna promittitur v. 9. *Fidelis*, &c. *πιστός*, &c.] i. e. *Ἀξιόπιστος* x. *Certus* (vel, *Indubitatus*, V.) est hic sermo, Be. Pi. &c. Referendum, vel, i. ad præcedentia y. Confirmat id quod mox dixerat de promissis utriusque vitæ z: q. d. Pietatis primum ut maximum est, ita & certissimum a; utcunque pii miseri & probrofi vulgò censeantur b. Vel, 2. ad sequentia c, ut supra 3. 1 d. Sic eadem verba subsequente in habemus supra 1. 15. Sed ita per *παρὲνδεσιν* includenda sunt ista *. *Ἀποδείχεται* est *amplecti cum approbatione* f. 10. *In*, &c. *Εἰς τὸ πᾶν καὶ κατὰ ὅλην*, &c.] *In* (vel, *Propter*, V. sic G.) hoc (scil. quod jam dicturus sum g: Ad hoc obtinendum h, nempe quod piis promissum est i. Notatur causa finalis Christianæ patientiæ, five quo fine & consilio ista sustinent, nempe ut fructum pietatis auferant k.) *enim*, & *laboramus*, (vel, *fatigamur*, Be. Pi. molestiis afficimur l, labores magnos exantlamus m, omnia corporis incommoda sustinemus n:) & *probris afficimur*, (vel, *perferimus labores ac contumelias*. De laboribus vide Act. 20. 35. 1 Cor. 16. 16. Col. 1. 29. 1 Thes. 5. 12. In MS. [pro *ὀνειδίζομεθα*, est] *ἀγωνίζομεθα*, non malè, ut Col. 1. 29 o. Hoc argumento confirmat promissionis fidem. Quis enim laboraret pro vanis promissis p? Eo utitur & Paulus 1 Cor. 15. 31, 32. Eo quoque Justinus Philosophus conversus est ad Christum q.) *quia speravimus* (vel, *quod speremus*, Be. sim. Er. Ti. Enallage, pro *ἐλπίζομεν*, ut infra 5. 6. & 6. 17. item Joh. 5. 44 r.) *in Deo vivente*, Mo. &c. *חַי בָּרַךְ*, qui vitam in se habet plenissimo jure, & proinde eam potest quibus vult conferre t, vitamque & præsentem & futuram largiri. Ab eo ergo utramque expectamus t. Nē superior pietatis commendatio falsa esse censeatur, ob duram piorum sortem, respondet & negat, pios miseros esse; & propter causam ob quam patiuntur, quæ præclarissima est, pietas nimirum & spes in Deo, &c. & propter exitum qui lætus & felix est v. ¶ *Qui*, &c. *ὁ ἐκ σωτῆρος*, &c.] *Qui est servator* (vel, *conservator*, P. Be. Pi. Vocem *σωτῆρος* tribui Deo Patri vidimus etiam supra 1. 1. Id Hebræis est *יְשׁוּעָה* *. Apud Romanos, ut narrat Polyb. 1. 6. *Per omnem vitam is qui servatus est Servatorem suum pro parente colit, omniæque ei tenetur præstare quæ filius Patri, eumque coronare tenetur*. Quin igitur omnia Christi causâ sustineamus, &c y.) *omnium hominum*, (vel, i. æternâ salutē z. At hanc omnes non consequuntur a. Distingue ergo inter consilium Dei & eventum finalem b; & omnium, indefinitè,

non universaliter, accipiendum est c. Vult omnes servari, nempe si credant; Christianos autem servare vult, quia credunt, nempe si fides per dilectionem fit efficax. Vide quæ supra 2. 4. & Scriptorem De Vocatione Gentium, 5. 31 d. [ejusque verba in G.] Vel, 2. quoad vitam temporalem multaque ejus bona, omnibus communia, & à Deo profecta *: *servat hominem & beneficiam*, Psal. 36. 7 f. omnium ut creator, ita custos & conservator & benefactor est v: *in ipso*, seu *per ipsum*, *vivimus*, &c. Act. 17. 28 h.) *maximè fidelium*, Er. Ti. &c. Quos præ aliis amat & curat i, quibus solis & omnibus dat vitam æternam, quæ simpliciter *salus* appellari solet k. Argumentum hoc est à minori ad majus. Deus qui omnium hominum est conservator, multo maximè fidelium custos est & liberator l.

11. *Præcipe*, &c.] Ità Er. Il. Ti. Ca. Æth. *Παγγύημα*, &c.] *Denuncia* (vel, *Annuntia*, Mo. vel, *Mone*, privatim m, eos qui hæc edocti sunt, ut in eis persistant n:) *hec*, (omnia quæ dixi de sana doctrina retinenda, de vitandis hæresibus, de pietate, &c o.) & *doce*, P. Be. Pi. publicè p, eos qui ista nondum acceperunt q: i. e. præcipiens doce, & cum autoritate fidelibus trade r, licet juvenis sis t. Commendat superiorem doctrinam de falso Dei cultu & superstitionibus, eamque sæpissimè repetendam atque inculcandam monet t.

12. *Nemo*, &c. *Μηδὲς οὐδ' ἐνός τις κατὰφρονεῖτω*] *Nemo tuam juventutem* (vel, *adolescenciam*, Vulg.) *despiciat*, five *contemnat*, Er. Pi. P. Tre. &c. h. e. Ità vive v, ita te gere x, nē (merito y,) contemni possis z: Ex consequente intelligit antecedens, quod omittitur, nempe ut inculpatè se gerat, & juveniles cupiditates fugiat, ut ex seq. antithesi apparet a. Effice nē quis contemnat. Sic Prov. 23. 25. *Εὐχαριστεῖτε τὸ πᾶν τῷ κυρίῳ* Rom. 14. 16. *Bonum vestrum μὴ βλασφημεῖτω* Col. 2. 18. *μη τις υμᾶς καταφρονεῖτω* 1 Pet. 4. 15. *μη τις υμᾶς παράγῃτω*, &c b.

Quod deest ætati, penes morum gravitatē c, vitæ innocentia, & doctrinæ elegantia d: ita graviter, castè, sobriè, & prudenter te gere, &c. Huic favet quod sequitur. Vel, sensus est, q. d. Non finas te despici, sed utere autoritate & imperio. Quadrat hoc præced *. *Juventus* res est contemptui expolita t. Suet. de Domitiano, *Sperni*, &c. *juventam suam videns* ||. Solebant illis temporibus Presbyteri esse id quod dicebantur, i. e. multum provectæ ætatis. Timotheus ante talem ætatem factus erat Evangelista, quia & Prophetiæ eum indicaverant, & Spiritus dona eum commendabant t. *Νεότης*, *juventus*, est ab anno 17. ætatis ad 25. intra quos annos Timotheum fuisse puto f. Verum *juventus* extenditur ultra 30 annos g. Non hinc sequitur planè juvenem jam fuisse Timotheum. Nam *בחור* Hebræis, *νεότης* Interpretibus, est *ætas militaris*; & civilem ætatem comprehendit, solique Senectuti opponitur h.

¶ *Sed*, &c. *Ἀλλὰ τὸ πᾶν γινέτω ὡς ἀγαπᾷ*, &c.] *Sed esto exemplar* (vel, *forma*, Er. Il. Ti. norma, exemplar vitæ i, ad quam vitam & actiones suas componant k. *τὸ πᾶν* est *exemplar ad imitandum propositum*, hic & 1 Thes. 1. 7. 2 Thes. 3. 9. Tit. 2. 7 l. Hoc aliis *ἀρχὴ πᾶν*, ut Diod. Sic. vel *παράδειγμα*, ut Plut m.) *fidelium*, (ut fuit Paulus, Phil. 3. 17. Similis monitio 1 Pet. 5. 3 n. Cicero de Senatorio ordine, *Ceteris specimen esto* o. In docente morum exemplar desiderat Aristot. in Rhetoricis. Libanius Apologiâ Socratis, *Is consiliarius fidem facit, qui primus actiones quas aliis suscipiendas consuluit aggreditur—alioquin didicorum consilium factorum exemplo destruxit*; τὸ μὲν ἀδελφεῖρόν μου καλεῖσθαι, τὸ κρείττονι δ' ἀποτρέφειν, dum eo quod infirmius est incitat, eo quod potentius existit avertit p.) in sermone, (vel, per sermonem, Er. i. e. verbis five dictis q; sermonibus seriis & utilibus, Eph. 5. 4 r. vel, in verbo doctrinæ, veritatem sincerè docens t: Cui favet collat. 2 Cor. 6. 7 t. nihil docens nisi ex verbo Dei v.) in conversatione, (i. e. in vita & vivendi consuetudine x, externis actibus alios edificans y: in factis z: *בְּרַכָּךְ*, i. e. *ἐν τῇ οἰκίᾳ*, in suavit conversatione. Sic Jac. 3. 13. 1 Pet. 1. 15 a. Non tantum veri præceptor, sed testis esto. Plin. Panegy. *Vita Principis censura est*, &c. Seneca epist. 6. *Zenonem Cleanthes non expressisset, si eum tantummodo audisset. Vita ejus interfuit, secreta perspexit, observavit illum an ex formula sua viveret. Plato & Aristot.—plus ex moribus quam ex verbis Socratis traxit* b.) in charitate, (erga

Deum^c, & erga proximum^d; in dilectionis operibus^{*}: q. d. Sentiant fideles te non tua quærere, sed quæ salutis ipsorum^f.) *in spiritu*, (i. e. in fervore spiritus^g: in zelo pietatis^h: vel, in usu donorum spiritualiumⁱ; nè ob ea extollaris^k. Sed illud *en pneuma* non habet Latinus, neque Sy. neque Chrys^l.) *in fide*, (i. e. in fidei rectitudine, constantia^m; sincera professioneⁿ, & libera confessione ac prædicatione, ad ædificationem proximi^o:) *in puritate*, Be. V. Me. Er. totius vitæ^p: vel, *in castitate*, Pi. Vulg. Dan. Vide infra 5.22. Adde Phil. 4. 8. Duæ primæ voces generatim accipiendæ sunt, q. d. in verbis & factis: quæ facta deinde per species enumerantur postremis quatuor vocibus^r.

13. *Dum* (vel, *Donec*, Val. Er. *Interim dum*, Be. Pi.) *venio*] Tunc ego te plenius instruam^t. Non tamen excludit reliquum tempus^t. Solatur ejus laborem^v. Speravit autem Paulus venturum se Ephesum: sed id ei non contigit^x. ¶ *Attende*, &c. *Πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, &c.*] *Attende lectioni*, (nempe Scripturæ Sacræ^y: quæ Hebræis dicitur *מקרא*^z, *lectio*, voce Judæis notâ & usitatâ; eadēque *מקרא*, *קרא*, Scripturæ respectu appellatur, ut *מקרא*, Lectorum respectu. Etenim S. Scripturæ ea semper autoritas fuit, ut exclusis Traditionibus sola in sacris conventibus legeretur^a. *Assiduus esto in legendis* Prophetis, Psalmis, aliisque libris^b; vel, Sacris literis omnibus qui tum exstabant^c: vide 2 Tim. 3. 15. ut *διδάξῃ* sit idem quod *εἰς* vel *ἐν*.) *exhortationi*, (fideles confirmando^d, & cohortando ad bonam vitam, & ad vitandas hæreses^e, improbos reprehendendo, frigidos excitando^f: vel, *consolationi*, ut Luc. 2. 25. & 6. 24. Act. 4. 36. & 9. 31. Rom. 15. 5. vel, *in monendis* aliis privatim^h.) *doctrina*, Er. Pi. &c. scilicet aliorum, quâ doceas ignorantes quid credere, quid agere, quid fugere, debeantⁱ: vel, *in docendis* aliis publicè, ut supra 11. k. vera dogmata tradendo, & falsa refutando^l.

14. *Noli*, &c. *Μὴ ἀμελεῖς τὸ ἐν σοὶ χάρισμα*] *Nè negliges* (i. e. Nè sine otiosum apud te residere^m; nè sepeli, sed exsuscita crebrâ exercitationeⁿ;) *illud in te donum*, Mo. sic Er. Be. Pi. &c. i. e. munus simul & facultatem publicè docendi^o. *Χάρισμα* hic notat, vel, 1. officium & ordinem Episcopi^p, pastorale officium^q, auctoritatem & munus docendi^r. Sed huic non convenit, quod hoc *resuscitare* ipsum jubet, 2 Tim. 1. 6. t. Vel, 2. dona ipsi concessa^t, ad munus suum bene exsequendum^v; donum linguarum^x, scientiæ, interpretationis, miraculorum, prophetiæ, doctrinæ^y. Talia dona sollicitè custodienda sunt, gratiarum actione, precibus, sancto usu, 1 Thes. 5. 19. 2 Tim. 1. 6. z. ¶ *Quæ*, &c. *Ὅ ἐδόθη σοὶ διὰ προφητείας*] *Quod datum est tibi ad prophetandum*, P. V. Be. vel, *in prophetia*, ut quod sit hoc donum exprimat Apostolus^a. Vel, *ad docendum*, V. vel, *cum prophetia*, Sy. Ar. vel, *per oraculum*, Ca. vel, *propter prophetias*, V. ad, vel *propter prophetiam*. *Διὰ* sæpe notat causam finalem, ut Rom. 4. 26. & 6. 4. Heb. 1. 9. b. vel, *per prophetiam*, Er. Il. Ti. Mo. Be. E. Vulg. Pi. i. e. secundum Prophetiam de te præcedentem^c; per revelationem quâ Deus jussit te ordinari^d, & testatus est te idoneum fore: sine qua non ausus essem tantæ molis officium tibi juveni imponere^e. [Sensus,] Quod donum præsignificatum est tibi datum per aliorum Prophetiam, supra 1. 18. Prophetæ facere dicuntur quod prædicunt, Jer. 1. 10. f. Suprà dixit *prophetias*, quia plures erant quoad personas prædicantes; hic *prophetiam*, quia una erat quoad rem prædictam, seu revelatam^g. ¶ *Cum*, &c. *Μετὰ ἐπιθέσεως τῆς πρεσβυτερίας*] *Cum impositione* (vel, *Per impositionem*, Tre. ex Sy. Ar.) *manuum* (i. e. cum consensu sive electione, cujus signum erat impositio manuum^h. Ex parte totum significatⁱ, ceremoniam ponens pro actu ordinationis^k.) *presbyterii*, P. Pi. vel, *senatus*, Ca. vel, *ordinis seniorum*, Be. vel, *autoritate sacerdotii*, Er. Ti. Ad Prophetiam accessit seria invocatio opis Divinæ, tunc cum manus tibi imponerentur^l. *Πρεσβυτερίας* nomine hic intelligit, vel, 1. officium^m, dignitatem autoritatēve, Presbyteri. Itâ vocem hanc accipiunt Hieron. Amb. Græci in Conc. Nicen. can. 2. Ancyran. can. 18. Euseb. & Soc. n. Illud autem dicit, Habes non solum Prophetiæ donum, verum etiam efficaciam impositâ manu dandi Spiritum & aliis; idque ex

officio Presbyterii tui, nimirum Episcopus^o. Non^o Er. placet: 1. Dura est locutio, cum *impositione manuum dignitatis Presbyterii*. 2. *Πρεσβυτερίας* sæpe occurrit in N. T. at nunquam officium significat, (quod est *πρεσβυτερίον*) sed *collegium*, ut Luc. 22. 66. Act. 22. 5. 3. Timothei autoritas major fuit quàm ut *πρεσβυτερίον* dici posset, quia in Presbyteros autoritatem habuit, cap. 5. 19. P. Vel, 2. cœtum sive collegium Presbyterorum^a, majorum scilicet, id est, Episcoporum^r. Qu. Non potuerunt Apostoli Timotheum constituere, &c. Resp. Omnino. Sed Apostoli non semper faciebant quantum illis licebat, non semper extraordinariâ potestate usi sunt; sed, constituto ordine Ecclesiæ, rem ordinariè in Ecclesia geri volebant. Quomodo legati ad ordinandam Provinciam jussu Regis constituunt pro arbitrio Judices, Provinciâ verò ordinatâ administrationem ejus Judicibus committunt. Indubiè ergò Timotheus à Seniorum collegio electus est qui toti Collegio præesset^t. At Paulus dicit seipsum Timotheo manus imposuisse, 2 Tim. 1. 6. Quomodo conciliantur? Resp. 1. Paulus nomine totius Presbyterii Timotheum ordinavit^t. 2. Ceremonia impositionis manuum à pluribus adhibita fuit, sed solus Paulus ea peregit quæ in ordinatione substantialia erant^v. Mos erat ut qui adessent Presbyteri unâ cum cœtus sui Principe manus imponerent, teste Clem. Constit. 8. 16. [verba vide in G.] Hunc morem diu retinuit Africa, ut legimus in Actis Synodi Carthaginensis. [Vide G.] Ubi Apostoli, aut Apostolorum adjutores, non aderant, fiebat ordinatio per Præsidem cœtus, consentiente Presbyterio. At ubi aderant Apostoli, aut eorum adjutores, hic honor & illa præsentia ad illos pertinebat. Faciebant tamen hæc & talia unâ cum Presbyterio, ut hic videmus. Sic apud Hebræos Judicibus electis manus pro Synedrio imponebat *אֲשָׁרָה*, Princeps Synedrii. De Manuum impositione vide quæ diximus ad Mat. 9. 18. x. 15. Hæc, &c. *Τὰυτὰ μέλεται*] *Πρόσεχε*, Psal. 1. 2. y. Hæc meditare, Ca. Be. Pi. Tre. ex Sy. Mo. &c. vel, cura, Me. sic E. cum jugi vehementique studio^z. Hæc exerce, Er. Il. Ti. P. sic Ham. ex Hefych. Vox est agnostica, & pertinet ad *προγυμνασίαν* & *προαγώνεα*. Arrian. in Epict. 1. 1. *Τὰυτὰ εἰς μέλετάς, &c.* ἐν τέτοις γυμνάσεσθαι^b. ¶ *In his esto*] Itâ Er. Ca. Be. Pi. &c. vel, *insiste*, Tre. *His operam des*, Camer. Sic Horat. *totus in illis* c. Idem, *omnis in hoc sum*. Seneca, *esse in ærumnis*, *esse in voluptatibus*. Terent. *esse in gaudiis*. Plut. de Cæsare, ἐν τέτοις ἦν. Alian. de Polycrate, ἐν μέσσοις ἦν. Vide Prov. 23. 17. Idem hoc quod Arriano ἀπεραιώσας καθήδην, (*indivulse adharere*.) Idem, *Sine his nec dormi, nec surge, nec ede, nec bibe* d. His studium omne impende^e. ¶ *Ut*, &c. *Ἦτα ὅς ἡ προκοπή, &c.*] *Ut tuus profectus* (quotidianus, sive augmentum doni supra dicti^f. *Προκοπή* etiam Philosophis est *profectus in virtute*. Vide Phil. 1. 25. & Sirac. 5. 23. Itâ se res habet in Christiana pietate, ut in eo qui amne adverso iter facit. *Si non profecit*, — *si brachia fortè remisit, Atque illum adverso pronus rapit alveus amnes*. manifestus sit in omnibus. Er. Ti. Pri. nempe rebus, ut supra 3. 11. Tit. 2. 9, 10. Heb. 13. 18. ut neutraliter sumatur, quomodo & ἐν παντί, 2 Cor. 7. 5. & 9. 11. b. in doctrina & in pietateⁱ: vel, *inter*, sive *apud omnes*, Be. Pi. G. ut exemplo tuo alii ædificentur^k.

16. *Attende*, &c. *Ἐπίχε*, &c.] *Ἐπίχε* ponitur pro *προσέχειν*, i. e. *animum attendere*, ut notavit Eustathius. Sic Luc. 14. 7. m. Act. 3. 5. n. Sir. 34. 2. & 35. 11. o. Sic *intendere* & *attendere* apud Latinos permutantur^p. [Verba sic reddunt:] *Attende* (vel, *Intentus esto*, Be. Cave, Er. *Animum attende*, G.) *tibi ipsi*, (quomodo vivas: ut rectè vivas.) & *doctrinæ*, Er. Pi. &c. quid doceas, ut alios rectè instituas^t. In Sacris dicebatur, *Hoc age*: quod Plut. vertit *ἐπίχε* v. ¶ *Insiste*, &c. *Ἐπίμενε αὐτοῖς*] *Persiste* (vel, *Et permane*, Be. Persevera, Ca.) *in his*, sive *illis*, Er. P. Mo. &c. duobus quæ dixi, ut & tibi attendas & doctrinæ^x. Al. Sensus, q. d. Monui te ut attenderes lectioni, &c. nunc insuper moneo ut in iis perseveres^y. Al. *Mane apud Ephesos*. Sic *ἐπιμένειν* habemus Act. 10. 48. & 21. 4, 10. & 28. 12, 14. 1 Cor. 16. 8. Gal. 1. 18. z. *Ἐπίμενε* hic idem quod *ἀσθενῶ* 2 Tim. 4. 2. a. ¶ *Et te ipsum salvum facies*, (ineundo viam salutis^b, munere tuo fideliter

^c Dan. liter obeundo: & eos, &c.] i.e. Gregem tuum ^d;
^d J. Cap. tum verbo, tum exemplo *, quomodo uxor maritum,
^e J. Cap. i Cor. 7 16. f. Quia alios instruit, & se instruit. Ser-
^f E. vat & alios, nempe stantes hortando, lapsos erigendo.
^f Cap. Non novum est verba quæ Deo summo jure competunt,
aut Christo, sensu quodam subordinato tribui hominibus,
ut diximus ad Matth. 16. 18. Sic item hoc ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz} ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

CAP. V.

^a E. ^b G. ^c G. E. fic ^d L. Er. Scul. ^e Pri. Ca. ^f mer. ^g G. fic ^h Er. E. ⁱ * T. sim. ^j Me. ^k E. ^l G. ^m Er. ⁿ G. ^o E. ^p T. fic ^q Me. ^r G. sim. ^s Me. ^t G. ^u Di. ^v Dan. ^w E. Pri. ^x G. ^y Idem. ^z G. sim. ^{aa} E. Calv. ^{ab} E. Me. ^{ac} E. ^{ad} Dan. ^{ae} G. ^{af} G. sim. ^{ag} Be. ^{ah} Be. ^{ai} G. ^{aj} Vor. ^{ak} * Vor. sim. ^{al} Er. Zeg. ^{am} Be. D. E. ^{an} ex He. & ^{ao} Hi. ^{ap} E. ^{aq} G. sim. E. ^{ar} G. ^{as} Vor. ^{at} G. ^{au} E. ex ^{av} Er. V. ^{aw} Er. V. ^{ax} G. Me. ^{ay} &c. ^{az} E. Me. ^{ba} Scul. Be. ^{bb} Me. ^{bc} Scul. ^{bd} * Q. in ^{be} Scul. sim. ^{bf} Be. ^{bg} Be. ^{bh} G. ^{bi} Pri. ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg}

Tam Græcis *χρῆν* quam Latinis *viduare* est desolare, *μόνον* t. Verè vidua, ac desolata, Er. Il. Ti. vel, sola, five solitaria, P. Pi. Tre. ex Sy. Ar. deserta, Ca. sola relicta, Be. orbata marito, simul & liberis ac nepotibus v, qui eam alere possent *; omni que subsidio humano, quo juvari queat v. Sic David se *solum*, five *unicum* vocat, Psal. 22. 21. & 25. 16. Sic Terentius, *Sola sum, habeo hic neminem, neque amicum, neque cognatum* z. ¶ *Sperat*, &c. *ἡλπικεν* — *ἐπεσπόμεναι*, &c.] *Speravit* (vel, *Speret*, Vulg. Sed multi, iique præstantes Codices legunt, *Sperat* a: vel, *Spem posuit*, Be. *Freta est*, Camer. *Sperat*, Er. V. Pi. &c. *Sperare debet*, V.) *in Deum*, (vel, *in Deo*, Be. Pi. ad Deum respicit b: ostendit se esse ex numero earum quæ verum & unum Deum sunt amplexæ c.) & *instat* (i.e. inflare five perseverare debet d: vel, *imminet*, Val. vel, *permanet*, P. Be. Pi. *perseverat*, vel, *assidua est*, Er. Προσμένειν hic quod προσκαρτερεῖν Act. 1. 14*. Magis assiduitatem quam perseverantiam notat f.) *obsecrationibus* (vel, *in supplicationibus*, Pi.) & *orationibus* (toto animo devota Deo: soli Deo ipsiusque negotiis & Ecclesiæ inservit & vacat. A parte & specie totum genus piarum actionum exprimit per Synecdochen h.) *nocte & die*, Mo. &c. i. e. tam assidue quam fieri potest i, frequenter k, stas temporibus l. Non significat, omnes viduas ista præstare m; sed quod à curis familiæ liberæ non impediuntur quò minùs totæ vacent Deo n. Duplex hic est Hebraismus o: nam & Præteritum est pro Præsenti p, ut Matth. 3. 2 9. & suprà 4. 10. [ubi dicta vide:] & Verbum cum copula vice Participii r; ἡλπικεν — ἐπεσπόμεναι, pro ἐλπίζουσαι εἰς τὸν Θεὸν προσμένει. Sensus verò est, Quia homines opitulatores non habet, & apud eos est *אלמנה*, i.e. *muta*, ideo in uno Deo perfugium habet, illum solum respicit, ut Anna Luc. 2. 36. Vide 1 Thes. 2. 9. & 3. 10. 2 Thes. 3. 8. 2 Tim. 1. 3. Sic & Apoc. 4. 8 t.

6. *Nam*, &c. *ἡ δὲ σαταλάσσα*, &c.] Idem verbum habemus Jac. 5. 5. & in Græco Ezec. 16. 48. & Sir. 21. 17 t. & Prov. 29. 21. ubi Græci, *ὁ σαταλάσσας ἐστὶν παῖδες, δίκης ἐξαι*, i.e. *petulans & luxuriosus à pueris*, redigitur ad conditionem servilem t. Sic Col. 2. 8. *τὸν ἐν τῇ σαταλάσσῃ*, Sym. *σαταλάσας*: Aq. *τρυφῆς*: Lxx *ἐν τρυφῇ* αἰσῶντες: Amos 6. 4. *οἱ σαταλάσας*: Lxx *κατασπαλασσῶντες*, *deliciis affluentes*: Rursus Sirac. 27. 13. *ἐν σαταλάσσῃ αἰμασίῃς*, *in deliciis*, vel *lasciviâ, peccati* *; & in Athen. 1. 8. ubi Rhodios vocat *σαταλάσσας*, *luxoriosos ac delicatos* v: ubi aliqui [inter quos Camer. & Scul.] *σαταλάσας* malè legunt. Eodem sensu dicitur *τρυφῇ*, *τρυφῆς* *. Gloss. MS. hic reddit *τρυφῶσα* γ. In Glossario, *σαταλάσας*, *lascivia*, *delicia*: *σαταλάσας*, *delicias ago* z. Hesych. *κατασπαλασσῶ*, *κατατρυφῶ*. Aristoph. *ὦ mulier, λίαν σαταλάσας*, i.e. secundum Grammaticos, *σαταλάσας* *. *ὦ σαταλάσας* est *cutis*, vel, *pellis* b: indè *σαταλάσας*, *prurire cutem*: ut quum in Comædiis servuli dicunt, notante Hesych. *σαταλάσας*; *prurit tibi tergum* h. e. ut exponit, *μωρολογίᾳ*; *flagellari desideras* c? Indè transfertur ad motus & titillationes libidinis d. [Sic ergò locum reddunt:] *At delitiosa* (vel, *deliciis indulgens*, Ca. Ar. *quæ servit voluptati*, Tre. ex Sy. *quæ lascivit*, Be. *quæ in deliciis est*, five *versatur*, Er. Il. Ti. P. D. *quæ in luxu vivit*, D. Intellegit eam quæ ideo vidua manet ut à mariti imperio soluta liberius faciat quæ lubet l.) *vivens*, (i. e. dum vivit *, vitâ naturali f, vel corpore g; adeoque juxta carnem suaviter vivit h:) *mortua est*, Mo. &c. nempe spiritui, five vitâ spirituali k, utpote gratiâ Dei privata t: vel, in peccatis l: vel, Deo m: vel, vitam æternam amisit, nisi respiscat n. Elegans est *ἐξύμωρον* o: quale illud Mat. 8. 22 p. & Joh. 11. 25 q. & Rom. 12. 1. *ὁ σαταλάσας* t. Egregiè dictum. Vide quæ ad Matth. 8. 22. Eph. 2. 1. vivit verè qui Deo vivit. Qui sine spe est vitæ æternæ, jam nunc perit t. Simile illud Hebræorum, *Cum ego à te discedo, vivens morior; at cum tibi adhæreo, moriens vivo* t: & illud, *Improbi in vita sua mortui vocantur* v. Seneca De Tranq. dicebat, *Malle se esse mortuum quam non vivere. Ultimum malorum est, ex vivorum numero exire antequam moriaris*. Idem Epist. 93. *Ante mortem perit* *. Sic Gell. 2. 23. *mortua inter vivos vivit*. Seneca, epist. 71. *Vita mors est, & quidem turpis, interfœda versantibus*. Idem epist. 60. *Hos itaque, &c. non hominum loco numeremus, sed animalium, — imò mortuo-*

rum: & statim, mortem suam antecesserunt. Cicero 12. 2. ad Atticum, *Homini non recta, sed voluptuaria querenti, nonne βεβίωται*; [i. e. vixit, five mortuus est?] Plut. *Sardanapali vitam sepulchrum vocat*. Seneca Controv. 9. 3. *Solebat jurare per Manes præceptoris sui Cestii, cum Cestius viveret* γ. *Vita misera mors est* z.

7. *Hoc*, &c. *ταῦτα*, &c.] *Hæc* (quæ scilicet jam indicavi, ut sperent in Deum, precentur, delicias fugiant a.) *igitur denunciato*, (nempe viduis b, tam divitibus quam pauperibus c. Mone præterea tum viros, tum foeminas, nè ullam dent mali nominis de se occasionem d.) *ut sint irreprehensibiles*, Be. Pi. &c. nec propter eas malè audiat Christiana religio *. Vocem ἀνεπιλήπτη habuimus & suprà 3. 2. Vocem generalem jam per species evolvit f. Maximum hujus doctrinæ usum fructumque ostendit, cum, si observetur, omne offendiculum sublatum iri dicat, foreque Ecclesiam boni apud omnes odoris g.

8. *Siquis*, &c. *Εἰ δὲ τις* — *τὸ δικαίον ἐπεσπόμεναι*, — *ἡγνῶται*, &c.] *Tis* commune est utrique generi h. Sententia ad utrumque sexum pertinens, & sensus ejusdem cujus illud Esa. 58. 7. Graviter accusat & viros & mulieres divites, qui sinebant Ecclesiæ oneri esse eos quos ipsi alere debebant i. *Quod si quis* (vel, 1. liberorum aut nepotum k; vel, 2. viduarum l, [de quo vide dicta ad v. 4.] nempe divitum m. Antiquum est, *quis*, pro *quæ*. Vide obs. 5. 6. Sic Ennius, *Quis tu es mulier?* Aut generalis est sententia, tam ad conjuges quam ad viduas pertinens n. *Al. si quæ, Er. Ti.) suis*, (vel, *propriis*, Mo. vel viduis, vel liberis o: *suis*, i.e. quomodocunque propinquis p, cognatione vel affinitate t: junctis sanguine, qui sunt *ἱσοὶ* *בשר* q:) & *maximè domesticis*, (i.e. sanguine proximis r; [quales] parentes t, qui *οἰκῆται* etiam Esa. 4. 5 t. fratres, filii, nepotes, qui domesticâ habitatione conjuncti esse solent v: qui vel ex nobis nati sunt, vel nos genuerunt *.) *non providet*, (vel, *prospicit*, Er. G. vel, *curam habet*, five *gerit*, G. Ca. Vulg. nempe, ut det illis ea quibus opus est γ; ut habeant unde vivant z; ut tam corporis quam animæ salutem provideat a.) *fidem* (i.e. Christianismum b, quam profitetur c:) *abnegavit*, (non verbo *, sed factis & opere f; vel, quia facit contra præscriptum fidei & Scripturæ, Esa. 58. 7 g. vel, quia facit ut infideles aut Deum Christianorum blasphement, aut à religione ejus avertantur h: quia vim & fructum fidei spernit ac conculcat *. Sic & 2 Tim. 3. 5. Tit. 1. 16. Sicut *ἐυλογεῖν* dicitur qui bene facit, ita *ἀρνεῖσθαι* qui contemnit, à verbis ad facta ductâ translatione i. Al. Est instar fidem abnegantis. Sic loquitur, ut ostendat quàm horrendum sit hoc peccatum, quia nil erat Judæis detestabilius quàm Apostata. Eodem consilio rebellio adversus Deum dicitur in Scriptura, *divinatio, incantatio, idololatria*, 1 Sam. 15. 23 k. Al. *fidem*, i.e. fidelitatem quam domesticis debet, facto negavit, debitum auxilium eis subtrahendo l.) & *est infideli deterior*, Be. Pi. tum, 1. quia infideles naturali instinctu & pietate curam suorum gerunt t. Cicero, *suos quisque debet tueri*, — *vestire & ornare*. Homerus de Ulyssæ, *Κίετο δ' οἰκίαν ἔς κτήματα* — Terentius — *Inopiâ, & cognatorum negligentia coacta* — ubi Ecgraphius, *Quorum debuerat ope fulciri* m. Theophrastus inter primarias virtutes ponit *γονεῖς γινώσκειν καλῶς*, (parentibus probè prospicere,) & inter præcipua vitia, *ἡ μητρεῖς*, &c. *matrem non alere*. Sic Hierocles liberos vocat *opitulatores ætatis nostræ*. Vide Stob. Serm. 77 n. tum, 2. quia cum exactius nôrit voluntatem Dei, ei tamen se non accommodat. Vide Luc. 12. 48. & ibi dicta o.

9. *Vidua eligatur*; ita Mo. sic Ti. Tre. *καταλεγέτω*] *Allegatur*, five *Allegitor*, Er. Il. P. Be. *Eligatur Diaconissa*, Ar. *Suscipiat*, V. *Cooptetur*, Ca. vel, 1. In catalogum jam dictarum viduarum ab Ecclesia alendarum p; vel, 2. Ut præficienda cæteris q, ad ministrandum sanctis r. Admittatur ad ordinem τῶν ἀρεσβυηδῶν, quæ de fidelium oblationibus non minùs quàm Presbyteri vivebant. Hoc Tertul. dicit, *in viduatu collocare*, & alibi, *viduam alere in ordinationem*: *τάσσειν εἰς τὸ χηρικόν*, vel, *εἰς τὸ κατὰ τὸν*, Græci Patres. Talium Viduarum meminit & Herimas, & unum earum *Graptam* nominat t. *Eligatur*, nempe, ut sit Diaconissa t: quales Phœbe, Rom. 16. 1. Obj. At huic muneri repugnare videtur, quòd mulieribus

γ Pri.
z D. Prov.
1. 3. 42.

a E.
b E. Li.
c L.

d G.
* E.

f G.

g Dan.

h E.

i G.

k Be. Pi.
E. Sch.

l Er. Zeg.
D. L. Ca.

m L.

n D.

o Scul.

p E.

q Vor.

r G.

s E.

t E. G.

u G.

v E.

w Vor.

x Ham.
fic E.

z G.

a Me.

b G. fic
Ca.

c G.

d Me. T.

e Me. fic

f T. G.

g T.

h E.

i Dan.

j G.

k Cam.

l L.

m Me. T.

n Ham.

o G.

p E. fic V.

q Zeg. Li.
chron. 166.

r T. ex
Chryf.

s Hi. Amb.
Th. &c.

t Caj. in E.

u Ca.

v G.

w Me. fic.

x Be. Dan.

y Scul.

mulieribus vetitum sit loqui in Ecclesia, supra 2.11, 12. & publicum aliquod munus gerere. Resp. Munus hoc publicum quidem est ratione fructus & utilitatis, privatum autem ratione inunctæ ipsi provincie, quæ erat certum quoddam ministerium, cuius etiam rationem Diaconis reddebant, isque parebant. Hoc autem subsidium à Diaconis quæsitum, tum, ob maximum pauperum numerum; tum, quia pleraque circa pauperes, vel ægrotos vel mensas Ecclesiæ, commodius & honestius ab iis administrantur quàm à viris; tum, quia nulla eo tempore erant Ptochodochia & Nosodochia. Hoc ergo, ut nonnulla alia, constitutum est pro ratione temporum, locorum, aut personarum; non autem ut perpetuum esset. Quare cessat apud nos usus hujus præcepti. ¶ Non, &c. μή ἐλάττω, &c.] Non minor annis sexaginta. Id ad sua tempora observatum docet nos Tertul. Ratio præcepti, ut sit extra periculum lasciviæ, & ut vitarentur offendicula: & quia juniores sunt valentiores, & victum opere suo comparare possint. Hunc locum sic distinguo, μή ἐλάττω ἐπὶ τὴν ἐξήκοντα ἡλικίαν, ut est in Basil. edit. Nomina enim temporis durationem, vel continuationem, significantia, Genitivo junguntur cum Verbis substantivis, ut Luc. 3.23. ἦν ἐπὶ τῶν. Alioquin ἐλάττω legi oporteret. ¶ Quæ fuerit unius viri uxor] Sensus apertus est, de quo jam aliquid dicere cœpimus supra 3.2. [Hic tamen variant:] Quæ non plures habuerit maritos quàm unum, nempe successive. Nam ut una mulier plures simul maritos habeat, nulla lex, nullus Gentium mos, unquam permittit. Non debebant Christiani in ulla laudis parte cedere Gentibus. Pausanias Achaicis, *Mulier quæ sacerdotium capessit ἀγασθῆναι, &c.* (exinde castam se servat, & antea unius duntaxat viri uxor fuit.) Minutius, *Asia sacra coronat univira.* Huic opponitur *vetula multarum nuptiarum.* De Fortuna Muliebri, nefas eam attingi nisi ab ea quæ semel nupsit, dixit Festus. Vide Valer. Max. l. 2. c. 1, 3. Tertul. Ad Uxorem, & De exhortatione castitatis; & Propertium, & Canonem 18. Basilii ad Amphiloichium, [eorumque verba in G.] Servius ad Æneid. 3. *Flaminicam non nisi unum virum habere licet.* Ratio præcepti, quia sæpius nupsisse, argumentum est incontinentiæ. Unde laudatur Anna, Luc. 2.36. [Aliis hæc sententia non placet:] Secundæ enim nuptiæ nullâ lege, neque Divinâ, neque humanâ, habitæ sunt pro vitiosis, teste Paulo, Rom. 7.2, 3. Et periniquum est eas damnare: nec secundæ magis quàm primæ incontinentiam produnt. [Alii ergo aliter explicant:] Quæ suâ culpâ non transierit ad secundas aut tertias nuptias, putâ per divortium, aut repudium aliquod illegitimum, vel, priore marito relicto, vel ab eo relicta, & injustâ, vel nullâ, causâ repudiata, quo casu, vel reconciliari debet, vel innupta manere, juxta 1 Cor. 7.10. nisi vir ad alteras nuptias convolet. Sæpe occurrunt in Veterum scriptis Divortia, non tantum quibus vir ab uxore, sed etiam quibus uxor à viro, divertebat, ut Marc. 10.12. *si uxor ἀπολύσῃ, dimittat, virum, &c.* Ultraque verò permittitur legibus Romanis, Christianis autem vetita, [extra casum adulterii,] præcipuè Episcopis, & Viduis, & Diaconissis. Per talia divortia plures simul maritos habebat illa, Joh. 4.18. prout id tralatitium erat. Martialis, — *Non plus trigesima lux est, Et nubit decimo jam Thelesina viro.* Ciceronis tempore ab uxore factum est Divortium. Si viri culpâ, ait in Topicis, factum est divortium, etsi mulier nuncium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. Seneca De benef. 3.16. *Numquid ulla jam repudio erubescit, postquam illustres quedam ac nobiles femine non Consulum numero, sed maritorum, annos suos computant, & exeunt matrimonii causâ, nubunt repudii.* Idem De remed. fort. Quam multæ quos in adolescentia amaverunt in communi reliquere senectute? quoties anile divortium risimus? Idem Epist. 114. & De Provid. cap. 3. Vide Mæcenatem, quod milles ab uxore Terentia mæcha repudiatus, milles cum ea reconciliatus sit, milles eam duxerit. Id ergo tantum h. l. vetat Deus, τὸ ἐν ταῖς ἀδελφαιῖναι, ut loquitur Epiphan. hæc. 60. Et hæc est bigamia, quam à Christo vetitam dicit Justinus in Apologet. poster. explicans illud Christi, *Qui repudiata duxerit mæchatur.* Sed & Chryf. illud supra 3.2.

de iis accipit qui plures simul uxores habebant.

10. In operibus bonis testimonium habens] Quod scilicet in iis diligenter se exercuerit, & cum laude verificata sit: μαρτυρεῖν καλὴν ἔχουσα, quomodo supra loquebatur, 3.7. Quam fama comitatur bonorum operum. Horum autem quatuor numerat species, quæ futuro muneri maximè conveniunt, pietatem ac probitatem, diligentiam, animum & misericordem & demissum. ¶ Si, &c. Ἐὰν ἐκτελέσῃς. Si liberos educavit, Ti. P. Ca. Be. &c. nempe bene, Ar. Si nec abortum sibi fecerit, nec ob paupertatem exposuerit liberos, ut inter Gentes fieri solebat; sed omnes sibi natos educaverit, & quidem honestè ac piè. Vide supra 3.4. ¶ Si, &c. Ἐὰν ἐξενόσῃς. Si fuit hospitalis, Er. Ti. Be. Pi. P. &c. In peregrinis scilicet & pauperibus hospitio recipiendis, nempe pro modulo suo. Nam etsi pauper sit, habet tamen domum in quam peregrinum recipiat, & si non pecuniam, operam tamen suam, & corporis ministerium, impendere potest. Si hospitio pios excepit, ut Lydia Act. 16. 15. Hæc virtus tunc valde necessaria erat, quoniam diverforia publica corruptissima erant, &c. nec loca exstabant quò pauperes possent divertere. Verbum ἐξενόσῃς usurpat & Euripides: nomen ἐξενόσῃς Xenophon. ¶ Si sanctorum (id est, Christianorum), præsertim Ministrorum, peregrè venientium, pedes lavit] Ut moris erat in Oriente, vel, ad extergendum pulverem ex itinere contractum, (fortè ob æstum nudis pedibus incedebant:) vel, ad lassitudinem viæ æstusque tollendum. Vide Prov. 25. 25. Exempla vide Gen. 18. & 19. & Luc. 7. Hæc unâ specie obsequii, & quidem vilissimi, reliqua etiam obsequia significat. Proverbiale: id est, Si ad infima etiam ministeria se demisit, ut viros sanctos sublevaret. Vide quæ ad Joh. 13. 5. Tertul. Ad Uxorem, inter Christianarum foeminarum officia ponit, aquam Sanctorum pedibus offerre. ¶ Si, &c. Ἐὰν ἀλαβασθῇς ἐπί τῶν πτωχῶν. Si dicerent Rabbini. Hefych. ἐπαρκεί exponit χορηγεῖν, Vet. Onomast. sufficit. Occurrit hoc verbum & cum Accusativo, ut 1 Macc. 8. 26. & 11. 35. & sine Accusativo, vel, cum Dativo personæ, tacito rei Accusativo. Sic οἰλοῖς ἐπαρκεῖν dixit Euripides. Vide & in sequentibus. Ἐπαρκεῖν τοῖς δεομένοις habent Aristoph. Plut. Philost. Pollux 3. 23. ἐπαρκεῖν τέκνοις, Theoc. Idyl. 26. ἐπαρκεῖν ἑταίροις est in senario Græco. [Sic vertunt:] Si afflicti (i. e. Pauperibus, infirmis, orbis, captivis, prellis ære alieno, oppressis per injuriam, &c.) suffecit, Mo. vel, subvenit, P. Ca. Be. Pi. condoluit, Ar. refrigerio fuit, Tre. ex Sy. ministravit, Er. Il. Ti. nempe vitæ subsidia; si iis opem tulit pecuniis, intercessione, consolatione, & aliis quibus potuit modis. Solebant foeminae munuscula mittere iis qui ob pietatem in vinculis erant. ¶ Si, &c. Ἐὰν πᾶσι — ἐπιπολεῖς. Si omne bonum opus (i. e. omnes boni operis occasiones) subsequuta est, Mo. vel, prosecuta est, Hi. in Er. E. ex Chryf. Hent. &c. sectata est, G. ex Hi. Eth. persecuta est, Ca. G. ex Hi. assidue sectata est, Be. Pi. nè elabantur: q. d. Etsi ob inopiam, aut sexum, exequi multa bona opera non potuerit, ad ea tamen præstiterit obsequium, & particeps accesserit. Si in omni opere bono fuit assidua, Er. Il. Ti. vel, ambulavit, Tre. Ἐπακολουθεῖν est quod Hebræi dicunt הלך, aut הלך, addito אחר. Glossæ reddunt sequi, vel sectari. Seneca De benef. 4. 13. Quare dat vir bonus? nè non det: nè occasionem benefaciendi perdat: & ibidem 7. 4. Huic uni imminens opperens, nè qua se fugeret occasio, &c. Quod & de Nerone, nondum ad pravas artes deflexo, dixit Sueton. ¶ 11. Adolescentiores, &c. νεώτεροι — ἀγῆρες] Porro juniores (h. e. minores sexagenariis: vel, juvenes, ut sit Comparativus loco Positivi. Hoc malim ob rationem sequentem, nubere volunt; & maximè ob illud, volo juniores nubere, v. 14. neque enim exigit ut viduæ quinquagenariæ nubant. Adde quod supra positivè dixit, Juvenes, ut fratres: Juvenulus, ut sorores.) viduas recusa, Be. Pi. vel, rejice, Er. Ti. P. V. fim. Ca. J. Cap. devita, Ar. amove, Eth. i. e. nè admittas in numerum, five ordinem, viduarum; five, i. ab Ecclesia alendarum: nè Ecclesia gravetur iis quæ labore suo victum quærere possunt, nè cibo Ecclesiæ pascantur otiosæ: five, 2. ministrantium, vel, præidentium, vel, ad Diacono-

Diaconatum perpetuum, adeoque ad perpetui cælibatûs promissionem, quia futurum non est in potestate nostra †. ¶ *Cum*, &c. "Οταν ὁ κατασκευασθῇ τῷ Χριστῷ." Pro, ὅταν συνιδῶσι καὶ τῷ Χριστῷ. Sic Jac. 2. 13. κατακαυχᾶται ἐλεῶν κελῶς, i. e. καυχᾶται καὶ κελῶς. Sic κατακαυχᾶται πρὸς ἐστὶν μνῶσιν κατὰ τὴν ὁ. Plato, μὴ καλεῖσθαι με, nè indices me; id est, εἰπὲς κατὰ με ||. Præp. κατὰ significat contra, & in malam partem cum habet Genitivum casum. Στεγνύαν deducunt putant, vel, i. à στεγνύω; ἐστὶν τε στεγνύειν τὸν ἵππον γ; adeoque lascivire instar jumentorum, quæ, cum pabulo ferociunt, avellunt habenas, & suo arbitrio feruntur: vel, 2. à στεγνύω, quod est durum; unde στεγνός, manifestè, validè, asperè, odiosè, pertinaciter; & Hefychio στεγνὸς βόων, durè, sive ferociter, clamare. Nomen στεγνός pro ἰσχυρός est 2 Reg. 19. 28 †. & insolentiam significat; unde ἰσχυροὶ dicuntur insolentes, superbi, & arrogantes, ut Psal. 123. 4 *. Στεγνύαν, vel στεγνύειν, (quod idem valet cum κατασκευασθῇ b;) occurrit Apoc. 18. 7, 8, 9 c. ubi à fornicatione distinguitur d: Eo verbo significatur crapulæ atque luxuriæ tumor & distensio, & titillatio obscenæ libidinis *. Στεγνύαν est ferocire f, adversus aliquem g; superbum & contumacem fieri h; lascivire i, præ deliciis k; gestire, incire, ὀργᾶν l, ὑβρίζειν, contumeliosum esse m. Syrus hic eo verbo utitur quod in Syriaco V. T. ponitur ubi in Græco est ὑβρίζειν. In re pari Synodus Chalcedonenlis Can. 12. ὑβρίστου τὸν τῷ Θεῷ χάριν n. Sign. & graviter ferre o, & deliciari p; vel, belluari, ingluvie onerari q. Sic Sophilus apud Athen. 1. 3. Ingluvies erit opipara, — saturabor omnibus bonis; per Bacchum, viri, ἵδω στεγνύω, jam lascivio r. Et eodem libro, ἐστεγνύω, &c. lasciviebam devoratis cibis quatuor fortassis elephantorum †. Est & delicatum esse t. Κατασκευασθῇ est minùs audientem esse dicto v, vel, lasciviscere, sicut βασιλεὺς non solum regnare, sed & Regem fieri x: est non tantum lascivire, sed insolescere, sese efferre cum contemptu; unde fit, ut laborem, ut nobis indignum, refugiamus. Non tam ergò notatur hic lascivia seu luxuria viduarum y, quam fastidium laboris z, & aspernatio tam vilis ministerii a. [Hinc verba variè reddunt:] *Cum* (vel, *Postquam*, Er. P. Be. Ti. Ca. Scul. ex Epiphan.) enim lascivierint (vel, lascivire cæperint, Er. Il. Ti. Ca. Scul. J. Cap. vel, ferocierint, Er. deliciari & petulantes esse cæperint, Th. in Er. vel, luxuriare fuerint, Aquin. in Er. sese extulerint & insolentes fuerint, Cam. sim. G. ex Oecum. fornicata fuerint, Zeg.) adversus Christum, Mo. Er. Be. Pi. P. &c. id est, adversus Ecclesiam: de quo loquendi genere diximus ad Rom. 9. 3 b. *Postquam, tedere eos caput servitutis quam Ecclesiæ promiserant* c: vel, in contumeliam sive injuriam Christi d, cui ut sponso se quodammodo devoverat *. Dicit, contra Christum, quia quicquid impenditur pauperibus, Christo impenditur f: vel, in Christo, Vulg. i. e. cum Ecclesiæ expensis bene altæ fuerint & saginatae: vel Christum repudiantes, sive detrectantes, eique fidem fallentes h. ¶ *Nubere volunt* i. e. Apertè profitentur, quod antea occultè cogitabant, velle se nubere i: hoc consilium prætexentes pigritiæ & fastui, postquam ministerium suum ipsis displicere cœpit, vel ob laborem vel ob vilitatem k. 12. *Habentes*, &c. ἔχοντες κῆρυμα l. *Damnanda*, Be. Pi. Ex eo damnanda, P. Dan. *Habentes damnationem*, Vulg. Er. Ti. hoc est, reæ magni criminis m, quo damnationem merebantur n: vel, præcipuam condemnationem; eo potissimum nomine condemnanda n: sed phrasiduriuscula est, habere condemnationem o. Vel, *judicium*, Val. Er. V. vel, *culpam*, sive reatum, Cam. Vor. qu. d. culpabiles sunt p: vel, reculationem illam, sive sententiam repulsæ, supra v. 11 q. *Κῆρυμα* hic culpam significat, sed cum ἔσται ad panam. Sic Rom. 5. 16. Ex uno est κῆρυμα εἰς κατακρίματα, absurdè, si idem esset κῆρυμα & κατακρίματα r. *Damnata*, Pri. Epiphan. in Camer. ut milites desertores †, non condemnata, id est, damnata ut lapsæ de proposito; sed receptæ poenitentes, in statu conjugii, minùs quidem glorioso quàm cœlibatus sit, sed ipsis minùs etiam periculoso t. Al. *Κῆρυμα* probrum publicum in hac Epistola designat. Sic quod

κῆρυμα supra v. 12. & 3. 6. id καὶ κῆρυμα, supra v. 14. & ὀνειδισμός, 3. 7 v. *Κῆρυμα* hic vocat judicium probarum ab earum facto dissentiens. Simile illud Chrys. de aliis, πολλοὶ κατὰ νόμον καὶ κατὰ ἐκκλησίαν ἔχοντες τὸ κῆρυμα *. (à multis damnantur, licet factum illud panā vacat.) ¶ *Quia*, &c. ὅτι τὸν ἀποστόλου πρὸς ἡμᾶς l. Quod primam (vel, primam illam, Be.) fidem rejecerint, Er. Il. Ti. P. Pi. vel, violarint, Ar. abnegaverunt, Eth. fregerunt, Ca. aspernata sunt, Ar. repulerunt, Er. V. irritam fecerint, Be. Pri. In Glossis, ἀδικοῦν, reprobo y. Sic διαδύκην ἀδικοῦν, Gal. c. 3. v. 15 z. y Pri. Qu. Quam fidem hic intelligit? Resp. 1. Fidem Christianismi a, vel, in Baptismo Christo datam b; quæ prima dicitur, quia tam tempore quàm dignitate prior est eā quā promiserant Ecclesiæ ministerium perpetuum c. J Cap. Veritæ enim probrum inter Christianos ob levitatem suam, revertuntur ad Gentilismum d. Optimè quadrat hæc amplificatio. Absurdum enim est, dum perfonis consulimus, januam aperire abnegationi Christi *. [Aliis non placet hæc sententia:] 1. Constat hoc in eis culpari, quod nubere volunt. Non ergò de fide Christiana loquitur, cui nuptiæ non repugnant f; E. neque in Baptismo promittimus nos, vel a primis, vel à secundis, abstinentes g. 2. Si hoc voluisset, dixisset eas fidem abnegasse, ut supra v. 8. nam primam otiosè additum fuisset h. Resp. 2. Fidem sive promissionem quam Ecclesiæ dederant i, cum inter Diaconissas nomen suum profiterentur k, professæ se ei soli servire *: Scul. sic vel, de curandis pauperibus & ægrotis l, & proinde m, Vor. G. de viduali castitate n; quum hæc cura vix uxoribus conveniebat in familia sua occupatis o: vel, fidem quā castitatem Deo professæ atque pollicitæ sunt p: quam Cam. primam vocat, i. e. priorem, ὡς τὴν προῤῥησιν, ut Mat. 12. 45. Apoc. 2. 5 q. ratione fidei quā se novo marito obstrinxerunt r. Παρεβητὶ τὰς σωθήσας, ait Chrys. ἐλπίσας τὸν συμφωνίαν, Th. ὁ ὡς ὁ Χριστὸν συμφωνίαν, Oecum. ἐπαγγελίαν, Epiphan. & Clem. Constit. 3. 1. [Verba vide in G.] professionem, Amb. Cyprianus Epist. 70. habet, Si ex fide se Christo dicaverant †. Non tamen hic damnat eas quod nubere, sed quod tædio suscepti muneris affectæ necessitatem nubendi causarentur, cum nulla alia honesta ratio occurreret t. Cam. Nihil ergò hoc ad Continentiæ votum v. Neque Cam. enim hanc pactiōnem fecerunt, quasi minùs Deo placeret vita conjugalitatis; sed tantum quatenus exigebat functio ipsarum, quia non poterant maritis & Ecclesiæ simul esse addictæ: nec se privabant nubendi libertate, nisi eā ætate quā desierant esse nobiles x; non Calv. anno ætatis 26. ut quidam, multò minùs anno 18. aut 12. ut alii [ex Pontificiis] præscribunt y. y Scul. 13. *Simul*, &c. ἅμα ὁ καὶ ἀργαὶ μανδάνουσι περιεργουναί, &c.] Norat & alia vitia fœminis junioribus frequentia z, quibus offendiculis materiam præbent a. *Simul autem & otiosæ* (sub. esse, Be. Pi. sic Sy. in Di. Quæ Eliphs dura est b:) *discunt*, (vel, *sciscitantur*, ut μανδάνουσι fumitur Est. 4. 5. Cum nihil habeant quod agant, inquit, fiunt percontatrices. Vide quæ ad 2 Thef. 3. 11. Verum illud, ὡς πολλὰ δυνάμεις ἢ ὅλην ποιεῖ κακία c.) *circumeunt* (vel, *pervagari*, Ca. Vor. vel, *quum circumeunt*, Sy. vel, *circumire*, Er. P. Ti. &c. Græcismus est d: d Vor. sic ut μανθάνω ἰδὼν, pro ἰδεῖν, memini videre: διατρέχει ἀγαπᾶν, perge amare: ἐπαύσωμαι φίλῶν, non cessabo amare *. Di. ἀργαὶ μανδάνουσι, pro, ἀργαὶ μανδάνουσι, vel, ἀργαὶ μανδάνουσι. Sic in Eurip. Medea, — ἐνδιδόσκουσαι σοφίαι, i. e. σοφίαι, vel σοφίαι: & in Plut. De liber. educ. μαδάνουσι σοφίαι ἀμαρτανόν. Sic & Latini: Martialis, Fac discat [sub. esse] citharædus aut choraulis: Schol. Juv. ad Sat. Didi- cit à patre luxuriosus & gulosus, i. e. luxuriam, vel luxuriari, &c f.) domos, Mo. Be. Pi. &c. alienas scilicet g. f Pri. Quod ἀεικλόνειν dixit Alexis in versibus quos ad 2 Thef. 3. 11. produximus. Talis discursatrix fœminæ descriptionem habes Prov. 7. 11. Et dicitur talis Heb. דֹּמֵי אֵימָה וְסוֹרֵרִית. At veteres Testudinem de tecto suo nunquam egredientem figuram fecere bonæ fœminæ. Debent esse δίκαιαι, Tit. 2. 5. Euripides, Ἐνδὸν μένουσαν ἢ γυναικὶ ἢ χρεὼν ἐδύλιν. Δύρησι δ' ἀξίαν τῶ μιν δένος h. (Domi manere decet fœminam bonam; foris quæ nullius est pretii.) Domi non habentes quod agant, nec virum quem metuunt, discunt, id est, assuescunt, vagari per domos: quod

quod & alienum est ab honestate muliebri, & pudicitiae periculofum. ¶ Non (vel, Imò non, P. Be. Pi. Con- junctio & ad Epitafin facit k.) solùm otiofa. Est Epa- northofis, q. d. Parum est quod dixi, eas esse otiofas. Fu- erat enim id tolerabilius, Satiùs enim est otiofam esse quàm malè agere l. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ καὶ οὐλοῦται καὶ δει- λῶται, &c.] Sed etiam nugaces (vel, garrulae, Er. Il. Ti. ineptè loquaces, Er. V. E. Foeminis tribuit epitheton ma- sculinum m. Est Enallage Attica, sicut ὁ ἀνὴρ ὁ γυνή. Vi- tium est muliebre, maxime otiofarum o. De rebus alie- nis temere & saepe calumniosè multa garrientes p. In

Glossis, γλῶσσαι, garrulus; γλῶσσοι, garruli: quod verbum habemus Epist. 3. Joh. 10. Connexa sunt ista, percurrant & garrulae q.) & curiofa, (i.e. immoderatè cognoscendi cu- pidæ, rerum alienarum & ad se non pertinentium inda- gatrices t. Vide ad 2. Thef. 3. 11 t. suprà dixit eas otio- fas, hinc, plusquam oportet occupatas. Qui hæc conveni- unt? Resp. Optimè v: propriis enim negotiis omiffis circa aliena fatagere solent x: vel, & alienis negotiis ultrò se in- terponentes, Ar.) garrientes quæ non oportet, Be. Pi. &c. vel, secreta prodentes, vel, aliorum famæ detrahentes; vel, verba parum honesta & pudica loquentes y: מדרבנן מדרבנן Maimonidæ. Ubi aliud non habent quod dicant, calumniari incipiunt. Φιλόσοφος δὲ χριμα δὴ λείπειν εἶπεν, ait Euripides z.

14. Volo, &c. Θέλω, &c.] Volo (Comparativè fumen- dum est, malo, nempe quàm fiant ista quæ dixi. Sic θέλω 1 Cor. 14. 19 a. Est hoc, vel, r. præceptum, non tamen absolutum; sed, conditionale, si continentèr vivere ne- queant b: vel, 2. consiliū c; & exhortatio d. Vel, Velim, P.) igitur juniores (scilicet viduas x; non pauperes tan- tum, sed, ut ratio subjecta ostendit, omnes f, quæ conti- nentiæ donum non habent g; exceptis iis quæ jam vove- runt se non amplius nupturas h, imò illis inclusis quæ cæ- libatum professæ fuerant; ne, si urgerentur, Christum ab- negarent i: nubere j]. Hinc apparet, secundas nuptias à Paulo non damnari k. ¶ Filios procreare l. Non abortus facere, ut quædam faciebant, quò lautius viverent; aliæ, quò formam eò meliùs servarent l. Intelligit hinc totam liberorum educationem, rectam scilicet, legitimam, & Christianam m. ¶ Matres familiæ esse, Οἰκοδεσποίνης] Do- mum (vel, Familiam, Er. V. Ca.) administrare, Er. P. Mo. Be. Pi. &c. vel, regere, Ca. sic Tre. Nempe sub marito n. Hoc dicit ad differentiam negotiorum civilium ac publi- corum, quæ ad viros tantum pertinent o. Viri est, res ex- trā gerere; foemina, servare quæ sita, Aristot. Oecon. 1. 3 p. ¶ Nullam, &c. Μηδεμίαν ἀφορμὴν — λοιδορίας χάριν] Nullam occasionem (vel, Nullam prætextum, G. Αφορμὴ est prætextus q; vel, occasio rumorum fabularumque r, ut 2 Cor. 5. 12. & 11. 12. Gal. 5. 13 t. & in Diod. sic Lucian. Plut. &c. [quorum verba habes in Pri.]) dare adversa- ria (vel, r. Satana v; ut suprà 3. 6, 7. Favet additus ar- ticulus, & quod subijcitur. Is enim est qui linguas homi- num acuit ad detrahendum Ecclesiæ x, qui agit per illos tanquam organa sua y. Vel, 2. Organis Diaboli z, hosti- bus (vel, calumniatoribus b,) Ecclesiæ c; infidelibus, qui mores Christianorum curiosi & inimico animo obser- vant, ut maledicant d, vel, inimicis. οὐδὲν γὰρ ἔστιν ἄλλο πρὸς τὸν Θεόν ἢ τὸν πληθύν, sed solet & de aliis dici qui eum imi- tantur, ut videre est 1 Cor. 16. 9. Phil. 1. 28. Solet autem Singulare cum articulo poni pro toto genere, ut diximus ad Marc. 3. 26. & alibi x.) maledicti gratiā, Mo. vel, ad maledicendum, Il. P. Pi. ad convitiandum, Be. vel, maledi- centia, Tre. ex Sy. maledicti: χάριν frequenter, pro ἐνεκα, usurpatum, Substantivo vel Infinitivo, postponitur f. Vel, criminandi, Ca. malè loquendi de Christianismo g: vel, ut habeat maledicendi causam, Er. Ti. vel, ad maledicta: λοιδορίας χάριν, i. e. eis λοιδορίας, לרבה h.

15. Jam enim quedam (vel, mulieres in genere, vel, po- tiùs viduæ lascivientes i:) converse, &c. Ἐξέστρεψαν τὰ ἑσθλά. Converse sunt retrò (vel, desciverunt ad, Ca. De- flexerunt post, Ar. Caperunt avertere sese post, Tre. ex Sy. Deflexerunt, Er. P. Be. V. &c. i. e. desciverunt à Christo k; secuta, Er. P. Be. V. &c.) Satanam, Mo. &c. qui seculo præ- fider, 2 Cor. 4. 4 l. Desciverunt, vel ad Judaïsimum, Paga- nismum, aut Pseudoapostolos, vel ad vitam flagitiosam m. Ἐκτρέψαν Paulo est declinare à via recta, suprà 1. 6. infra 6. 2 r. 2 Tim. 4. 4. ὁπισθὼ, אחר, vel אחר, verbis Eundi & Similibus additum significat sequi n.

16. Si quis — habet viduas] Nempe, ad se pertinen- tes propinquitatē sanguinis aut affinitatis o. ¶ Sub-

ministret (vel, Sufficiat, Mo. Suppeditet, Ti. Er. Il. Sub- veniat, P. Ca. G.) illis; ut suprà v. 10 p. Ἐπαρκεῖτω αὐταῖς] Eū suppeditato quantum sufficit, Be. Pi. sim. Er. non quod alat lasciviam q, aut luxum, aut otium r. Vide quantam curam gerat Paulus, nè Ecclesiæ liberali- rates in alios impendantur quàm qui carere eis nullo modo possunt t. ¶ Et non gravetur Ecclesia] Scilicet earum alimoniis t: Sumendum hinc παρὲς quomodo εἶναι βίβειν, i Thef. 2. 6 v. ¶ Ut iis quæ verè viduæ sunt (h. e. desolatæ, & omni ope humanā destitutæ x; quæ nullos habent qui ipsas curent. Vide suprà 3. & 5 v.) sufficiat] i. e. Suppeditet, sufficienter provideat z, Ec- clesia scilicet a: Ut Ecclesia habeat undè subveniat eis b: Ut ærarium Ecclesiæ non statim exhauriatur, sed majori inopiæ reservetur c.

17. Qui, &c. οἱ καλῶς ἀρεσκότες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιοῦσθαι] Qui bene presunt (Ecclesiæ scilicet d, sedulo & diligenter docendo x; eamque fideliter & prudenter gubernando f:) presbyteri, (vel, seniores, Tre. Ca.) du- plici honore digni habentur, Er. Il. Be. Pi. P. Mo. &c. Tum propter ætatem, tum propter judicium quod de ipsis fe- cit Ecclesia. Ἀξιοῦσθαι hinc, ut & Heb. 10. 29. dignari passivè, quomodo apud Virgilium, — Conjugio Veneris dignate superbo. Sic & Gen. 31. 28 g. ¶ Maxime qui laborant in verbo & doctrina] i. e. Qui docendo Dei verbo sunt intenti h. Quod quidam de ipsa functione docendi, alii de singulari ministrorum diligentia, acci- piunt i. Ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ, pro, ἐν λόγῳ διδασκαλίᾳ, per ἐν διὰ διδόν. Simile habuimus suprà 4. 1. Vide Clem. Constit. 2. 28 k. [Sed hinc duo quærenda restant:] 1. Qui- nam hinc sunt Presbyteri? Resp. 1. Hinc constat, duo tunc fuisse Presbyterorum genera l, quorum uni guber- nationi vacabant, alteri sermoni m; neque enim omnes ad docendum ordinabantur n: Illi erant Doctores à Pastoribus distincti, Rom. 12. 7, 8. Eph. 4. 11. & iis adjuncti, quibuscum Ecclesiasticam jurisdictionem ex- ercerent, dicti κυβερνήται, 1 Cor. 12. 28. & quales erant sub Lege & in Synagogis, οἱ νομικοί, five νομοδιδασκαλοί o.

Quidam tunc erant qui bene præerant & duplici honore digni erant, nec tamen laborabant in verbo & doctri- na p. [Aliis hoc non placet:] Distinguit hinc non duos Ordines, sed diversa ejusdem ordinis officia & merita: idque vel, i. ut Participium hinc notet causam five ra- tionem rei; & locus sic resolvatur, Presbyteri duplici honore digni, — idque præcipue, quia laborant in verbo, &c. vel, 2. ut vox, κοινῶν τε, laborem extraordinarium no- tet, q. d. Presbyteri qui bene president gregibus suis, &c. præcipue verò qui laborem plusquam ordinarium sub- eunt, &c. q. Doctrina de Presbyteris Laicis, hoc unico loco fundata, contraria est; 1. significationi vocis πρεσ- βύτερος, quæ, sicut & προεστειμένοι, & ἡγούμενοι, folis verbi Ministris in N. T. tribuitur, ut 1 Thef. 5. 12. Heb. 13. 7, 17. 2. usus vocis, πρεσβύτερος, quæ ubique Ministros verbi denotat, ut Act. 11. 30. & 14. 23. & 15. 2, 6, 22, 23. & 16. 4. & 20. 17, 28. & 21. 18, &c. Tit. 1. 5. Jac. 5. 14. 1 Pet. 5. 1. 2 epist. Joh. 1. & 3 Joh. 1. 3. perpetuæ doctrinæ Pauli. Si ita esset, Presbyteri laici, opibus etiam abundantes, ex publico alendi essent, quod duplex honor notat: id verò alibi restringitur ad annunciantes Evangelium, 1 Cor. 9. 13, 14. 4. praxi Pauli, qui, si eos intellexisset, utique de eorum officio illos alicubi commonefecisset, aut saltem eorum meminisse debuit, saltem 1 Tim. 3. quando nè de Diaconis, imò nè de Diaconissis quidem tacuit. At neutrum fecit, sed Presby- teris subjungit Diaconos, his Diaconissas. 5. menti Pa- trum r. [Hæc de prima sententia.] Resp. 2. πρεσβύτερος hic sunt ætate seniores, non tamen soli, sed & illi qui laborant, &c. t. Omnes senes honore digni, ut vidi- mus; maxime verò qui president Ecclesiis, ἡγεμόνες, qui & κατ' ἐξουσίαν ἡγούμενοι, i. e. Principes Presbyterorum, quorum propriè erat munus loqui ad populum, & sic eum docere: Si per morbum aut ætatem non sufficerent, assumebant sibi alios, de Presbyteris plerumque, raro de Laicis. Sed notandum, olim in una urbe magna sicut plures Synagogas, ita & plures fuisse Ecclesias, id est, conventus Christianorum; & cuique Ecclesiæ fuisse suum Præsidem, qui populum alloqueretur & Presby- teros

1 E.
k Er. E.
1 G.
m Er.
n Camer.
o E.
p Vor.

q G.
r E.
t E. Me.
um. G.
v G.
w Dan.
x Vor. sim.

y E.
z G.

a G. sim.
Me.
b Vor. sim.
Chryf. in
Dan.
c Dan. E.
d Dan.
e E. E.
f Dan.
g J. Cap.
h E.
i J. Cap.
k Dan.

l G.
m E.
n G. sim.
E.
o E.
p G.
q G. Pri.
r Pri.
t G.
u Pri.
v Be. D.
w Zeg. Pi.
x Be.
y Pi.
z Scul.
a Pi.
b Vor.
c Pi. sim.
E. Vor.
d Me.

e G.
f Di.
g E.

h G.
i Vor.
k Er. sic
E. Scul.

l G.
m Scul.

10

20

30

40

50

60

70

o G. sim.
Er. Be.
Scul.
p G.

q Er.
r Dan. ex
Chryf.

t G.
u E.
v G.

w D. ex
Be. sic E.
Me.

y G.
z E.
a E. fc
Er. V.

b G.
c Dan.
d T.
e Me. sim.

f Me.

g G.

h E.

i Vor.

k G.

l Calv.
sim. Be. E.
m Be.
n Calv.

o Be.

p E.

q Q. in
Med. 1. r.
dissert. 19.

r Scul.
t Sch.

teros ordinaret. Alexandria tantum eum fuisse morem ut unus esset in tota urbe Praefes, qui ad docendum Presbyteros per urbem distribueret, docet nos Sozom. 1. 14. Et Epiphanius dicit Alexandria nunquam fuisse duos *ἐπισκόπους*, voce ea sumpta κατ' ἐξοχήν, ita ut significet illud jus quod habebat ὁ ἀρχιεπίσκοπος συναγαγῆναι. Resp. 3. Presbyteri priores hic intelligi possunt civiles Magistratus, qui seniorum nomine saepe veniunt, ut *seniores Judae*, vel *Israelis*, &c. posteriores, *presbyteri Ecclesiae*, ut Jac. 5. 14. vocantur, quasi per distinctionem à presbyteris πρεσβυτεῖαι. Ità transitus est à Thesi ad Hypothesein, q. d. Cum omnes Seniores, etiam Reipublicae, qui bene praesident, duplici honore dignandi sint, tum maxime Seniores Ecclesiastici, &c. Si dicas, ambitiosum esse, hos illis antepone, scias, nomen Seniorum nunquam summis magistratibus tribui, sed subordinatis tantum. Resp. 4. Seniores priores hic sunt Diaconi*, qui & Seniores & Rectores dicebantur, & in Synagoga erant viri docti; posteriores, Episcopi sive Ministri. Utrique verò aptè Seniorum nomine continentur, quia senatus Ecclesiasticus ex utroque ordine constabat. Ità sensus est, Presbyteri qui bene praesident, sive Sacerdotes, sive Diaconi, digni, &c. maxime verò Sacerdotes, qui, praeterquam quòd regunt, laborant quoque in verbo, &c. Et in Concilio Hieros. Diaconi, qui illius indubiè pars erant, Seniorum nomine recensentur, Act. 15. 23. Adde, quòd verisimile est, Paulum non minùs Diaconorum alimoniam prospicere quàm Viduarum v. preced. Id verò non facit, nisi Seniorum nomine includantur. Resp. 5. Presbyteri priores sunt qui gregibus suis affixi erant, quas regebant & instruebant; posteriores, sunt Evangelistae & Doctores, qui nullam stationem fixam habebant, sed huc illuc peregrinabantur ad praedicandum Evangelium iis quibus non est praedicatum, vel ad confirmandas Ecclesias in quibus praedicatum est*: his enim, & meritò quidem, tribuitur vox *κλήν*, ut 1 Cor. 15. 10. Resp. 6. Presbyteri priores hic sunt qui, cum ad praedicationem verbi minùs essent idonei, Sacramentorum ministerio vacabant, preces publicas fundebant, & fideles privatim admonerant; & per hoc participes erant praefecturae & jurisdictionis in populum. Constat enim Apostolos, nè à praedicatione verbi impedirentur, exemplo Christi, Joan. 4. 2. ferè non per se, sed per alios, baptizasse; ut patet ex Act. 10. 48. & 19. 5, 6. & 1 Cor. 1. 17. Presbyteri posteriores sunt Episcopi & Presbyteri iis subjecti, qui, eximii dicendi donis instructi, laborabant in verbo, &c. Et hi illis meritò praeferruntur ex collat. 1 Cor. 1. 17. [Atque hæc de vexatissima hac quaestione dicta sunt pro penso meo, & ex mente Interpretum meorum: de qua qui plura velit, consulat scriptores polemos passim obvios, & ex iis inter se collatis veram sententiam eruat.] Qu. 2. Quid hic duplex honor? Resp. Respicit hic Paulus Legem de duplici portione danda primogenito, Deut. 21. 17. q. cujus erat Sacerdotium, in quorum locum olim successerant Levitae, & nunc Presbyteri; qui sunt velut primogeniti inter fratres suos. Hinc Eliseus, tanquam discipulorum Eliæ præcipuus, petit *duplicem portionem Spiritus ejus*, 2 Reg. 2. 9. Est hic numerus certus pro incerto; duplex, i.e. major sive amplior*, scilicet quàm Viduarum, de quarum stipendio antè dixerat. Intelligitur hic, vel, 1. Victus & reverentia; alimenta, quæ & ipsa illis cum honore dantur, ut Regibus tributa; nec eleemosynæ sunt, sed honoraria. Vel, 2. Subsidium, benigna & liberalis sustentatio*: quam solam spectat sequens Apostoli ratio. *Τὴν, honor*, hoc sensu alibi sumitur, ut Sirac. 38. 18. Matth. 15. 6. collat. cum Marc. 7. 10. Sic suprà v. 3. & Apoc. 21. 26. Vide & Act. 28. 10. Eph. 6. 2. Sic Cicero curasse se ait in Epist. ut medico *honor* haberetur. Duplex hic pro multo sive copioso, ut Esa. 40. 2. Jer. c. 16. v. 18. & c. 17. v. 18. 18. Non infranabis, &c.] i.e. Os obstrues fræno, &c. Sumptum ex Deut. 25. 4. quem locum habuimus & exposuimus 1 Cor. 9. 9. [Et, dignus est, &c.] Non citat hic testimonium Scripturæ; sed hoc dicit ex sua persona, ex rebus humanis atque à communi sensu sumptum. Est sententia inter Hebræos trita, ut videre est Matth. 10. 10. Luc. 10. 17. Verba non sunt in

Scriptura, id est, in Veteri Lege, ad quam hic respicit Paulus: at sensus reperitur Levit. 19. 13. Deut. 24. 14. ubi in Hebræo נָשָׂא, in Græco *μισθός*, idem valet quod *ἐργάτης*, significatur enim is cujus opera mercede conducta est. Vide Marc. 1. 20. Joh. 10. 12, 13.

19. Adversus Presbyterum (vel, 1. ætate*, vel potius, 2. honore sive dignitate, ut docet contextus:*) *accusationem* (i.e. censuram Ecclesiasticam*) *noli recipere*, &c. sic Be. Tre. Mo. Μη δεχέσθαι, ἐκτός ἐστι μὴ ἐν νόμῳ, &c.] Est hic Pleonasmus, sive duplex negatio, ἐκτός, ἐστὶ μὴ, ut 1 Cor. 14. 5. & 15. 2. Nè admiseris, nisi sub duobus, &c. Er. Il. Ti. P. Ca. &c. Apparet hic instrui Praesidem, qui dictus κατ' ἐξοχήν ὁ ἐπισκοπῶν. Nam talium erat dirigere Presbyterii actiones*. Timotheus tunc erat προεστὴς, sive antistes, in Ephesino Presbyterio. Qu. Quid opus novo hoc de Presbyteris præcepto, cum in omni accusatione hoc locum habeat, Deut. 17. 6? Hinc quidam delendum hoc censebant, ut supervacaneum. Sed aliud est Accusatio, aliud Judicium de accusato, sive sententia Judicis absolventis, vel condemnantis. Lege Moysi nemo damnari poterat criminis, nisi causâ probatâ per testes duos. At poterat ad unius testis (qui non erat infamis) dictum vir plebeius capi, aut contra eum inquisitio incipi: non ita autem contra Senatorem, cui æquiparatur Presbyter. In Judiciis Hebræorum tres erant partes, sive gradus; 1. Admissio cause, sive litis, quum Judex accusationem non rejicit. Vide Esa. 1. 23. Id hic est ἀποκρίσας ἀδελφὸν. 2. Confirmatio litis, accusatoris juramento, Heb. 6. 16. 3. Inquisitio litis, argumentis utrinque productis. Nota non dici, nè damna; sed nè recipe accusationem, repelle delatores. Et cur non? Resp. 1. Ob gravitatem personæ & momentum (atque dignitatem), muneris illius: non ergò sine magna causa infamandus est; ejus enim infamia cum publico totius Ecclesiæ offendiculo conjuncta est. Quare totius interest Ecclesiæ, nè facile ejus existimatio lædatur. 2. Quia judicium pro illo totius populi cum electus est facile uni testi præponderat. 3. Quia subditi plerumque erga prælatos & pastores suos sunt iniquiores, & lapsus eorum exaggerare solent. Solent [enim] qui aliorum crimina corrigunt multorum patere odiis; quæ mentis humanæ malignitas est. [De senibus quoque hoc obtinet:] Non est facile de provecta ætate credendum, quam & vita præterita defendit, & vocabulum dignitatis honorat. Nicolaus Damascenus, Apud Tartessos, inquit, juniori κατὰ τὸν πρεσβύτην, &c. in Seniore testimonium ferre non licuit.

20. Peccantes (publicè scilicet seu manifestè, & gravius, & cum scandalo; vel, in peccato persistentes post privatam correptionem; vel, publico judicio convictos; vel, qui peccatis palam indulgenti) *coram omnibus argue* i.e. Palam & in publico cœtu, graviter ac severe, increpa. Admonebantur criminoli à Senioribus adstante & audiente plebe, magno cum pondere, teste Tertul. [verbis à G. productis:] καὶ ὁ πλειονων, 2 Cor. 2. 6. Si doleret, imponebatur ei ἐπιτιμία. Si contumax esset, abscindebatur ab Ecclesia. Verisimile est ex præced. sententia Paulum hic respicere ad Presbyteros, ut sensus sit, Crimen illorum non facile recipiendum: quòd si constiterit, palam arguendi sunt. Idem tamen faciendum cum aliis. Ut & ceteri timorem habeant] i.e. Publicam objurgationem timeant, adeoque absterreantur à peccatis. Diximus alibi poenarum tres esse fines, *υποδείγμα*, *ἀπομυσσῶν*, *ἀδελφωσύνη*. In poenis Ecclesiasticis tria hæc concurrunt. Nam & agitur ut melior fiat is qui lapsus est, & ut honos Ecclesiæ per eum læsus refarciatur, & ut alii exemplo absterreantur. Sumptum autem & hoc de Lege Deut. 13. 11, & alibi.

21. Testor, &c. Διαμαρτυροῦμαι, &c.] Verba sunt adjurantis & obtestantis; nè fortè Timotheus negligentius hic ageret, quod de ipso vereri poterat Paulus, qui de seipso quoque timuit, 1 Cor. 9. 27. Ratio tam seriæ obtestationis est, quòd de re acturus erat; tum, 1. maximi momenti; nempe de Judiciorum sinceritate, ex qua, tum vitæ & societatis humanæ conservatio, tum Ecclesiæ ipsius vinculum, pax, & disciplinæ omnis ratio, pendet: tum, 2. difficillima. Arduum est etiam optimo

G.

Med. lib.
Li. chron.
116. sic
Med.
Li. lib.
Li. lib.
Med.

Med.

Al. in
Med.
V. Med.
Med.

Med. sim.
Ham.
Med.

E.

E. sic

Scul.

E.

E. sim.

Scul.

E.

E. Scul.

E.

Scul.

Di. sim.

G. Med.

Med.

G.

Di.

Be.

Camer.

sic Zeg.

Scul.

Scul. sic

E. ex Chryl.

Scul.

Strig.

sim. Vor.

Pri.

G. sim.

Med.

Med. Er.

Er.

E. sim.

Pi. Scul.

Ham. Med.

Med.

Pri.

Pri. Ham.

Scul.

Scul.

Med.

Pri.

E. sim.

Me. Scul.

E.

E.

Me. G.

G.

E. sim.

Be. ex

Calv.

Be.

E.

G.

Er. ex

Chryl.

Græci &

Cyp. in E.

Pri.

Er. ex

Amb. E. ex

plerisque.

sic Be. Scul.

G.

E.

Vot.

Pi.

G. Pi.

G.

Ed.

Dan.

Dan. sim.

Be.

Dan.

G. sim.

Be. Dan.

G.

G.

Ham.

G.

Er.

Ham.

Be.

E.

G.

G.

E. sim.

Dan.

E.

G. sim.

Be. E. Dan.

Dan.

Pri.

G.

E. Vor.

V. Scul.

E.

Vor. sic

E. Pi.

Pri.

E. Me.

sim. Be.

Vor.

E.

G.

E. sim.

Be.

Er. sim.

E.

E.

E. Me.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

² Dan. optimo cuique ita judicare ², ut nullus relinquatur locus affectibus ³; ut nullo vel personarum respectu, vel proprio animi motu, à veritate deflectas ⁴; aut, ut nulla obrepat negligentia ⁵. Idem loquendi genus habes 2 Tim. 2. 14. & 4. 1 d. [Verba sic reddunt:] Obtestor (id est, Rogo te ⁶, hoc te obtestor ⁷: vel, Obtestor etiam atque etiam, Be.) in conspectu Dei, & Domini, — & angelorum, Er. Pi. &c. vel, audiente & Deo & Christo, &c. G. Gravissimos hic adhibet testes, quos hoc dicto præsentis & spectatores esse testatur; 1. Deum, qui omnia cogitata & acta perspicit ⁸, cuius vicem gerunt Judices ⁹; 2. Christum, qui est Dominus omnium, Ecclesiæ caput, cui concessum est omne iudicium, Joh. 5. 22. 1. qui præsens est omnibus actionibus nostris ¹⁰; 3. Angelos: quos hic Deo & Christo adjungit ¹¹, non tanquam Judices ¹², aut vindices ¹³; sed tanquam testes ¹⁴, futuros negligentia, aut temeritatis, aut malæ fidei ¹⁵; ut qui actionum nostrarum assidui spectatores sunt, & ad iudicium cum Christo venturi ¹⁶; quibus à Deo Ecclesiæ cura demandatur, Dan. 10. 13. qui & intersunt cœtibus Ecclesiæ, 1 Cor. 10. 11. Eph. 3. 10. Adde Psal. 91. 11. 1. Angeli audiunt quæ dicimus Matth. 18. 10. Luc. 15. 10. 1 Cor. 11. 10. Solent Deo sæpe adjungi Angeli, ut eò rectius concipiatur ejus summa Majestas, Deut. 33. 2. Neque Angelorum cultui hoc patrocinaur. Testes enim cum Deo citari omnes creaturæ possunt, [quomodo Prophetæ cœlum & terram testes advocare solent] adorari cum Deo nullæ possunt ¹⁷. Solennis & apud Judæos usitata fuit obtestatio per Angelos; quâ proinde utitur Agrippa apud Josephum De bel. Jud. 2. 16. Testor sancta vestra & sanctos angelos, &c. Fortè ut sic apertius fidem suam de Angelis adversus Sadducæos testarentur, &c. v. Angeli autem electi hic intelliguntur, vel, 1. septem primarii Angeli sive Archangeli ¹⁸; quorum mentio in Libro Tobia, qui Liber Christi nativitate antiquior est, cap. 12. 15. de quibus vetus quoque erat traditio apud Judæos, memorata à Jonath. Chald. paraph. ad Gen. 11. 7. Memorantur etiam Dan. 10. 13. Zach. 4. 10. collat. cum Apoc. 4. 5. & 5. 6. Adde Apoc. 1. 4. & 8. 2. v. Hi autem electi vocantur, quod cæteris Angelis excellentiores sint ¹⁹. Vel, 2. Angeli sancti ²⁰, ut dicuntur Marc. 8. 38. Luc. 9. 27. vide quæ ad 1 Thes. 3. 13. Opponuntur enim hi Angelis Satanæ, 2 Cor. 12. 7. Rom. 8. 38. qui peccarunt & à Deo defecerunt, 2 Pet. 2. 4. Jud. v. 6. Angeli electi sunt ii quos Deus diligit. Ità enim sæpe sumitur Hebræum מַלְאָכִים, ut 1 Par. 16. 13. & sæpe ²¹. Hoc titulo docet eos jam perfectè beatos & in sanctitate confirmatos esse ²². Quamvis Scriptura alicubi electos vocet eos qui præ aliis eminent: ubi tamen de salvandis agitur, electi non alii vocantur quàm salvandi in universum, ut innumeris Scripturæ locis patet ²³. Angelos hic vocat electos, tum, 1. excellentiæ causâ, ut plus reverentiæ habeatur ipsorum testimonio ²⁴; tum, 2. ad distinctionem Angelorum reproborum ²⁵, id est, Dæmonum ²⁶. Elegit enim Angelos Deus ab æterno, ex solo beneplacito suo, quemadmodum & homines ²⁷; & ex iis quosdam elegit, qui in origine sua persisterunt, alios verò reprobavit, idque iusta de causa, quanquam nobis ignota ²⁸. ¶ Ut hæc (vel, 1. omnia quæ hæcenus præcepi, &c. ²⁹, vel, 2. ea quæ proximè dicta sunt ³⁰, hæc quæ de judiciis Ecclesiasticis dixi ³¹; ut patet ex verbis adjunctis, quæ ad officium judicandi pertinent ³²): custodias (vel, serves, Pi. observes, Be. exsequare, Ca. Zeg.) sine, &c. Χωρίς προεπιματῶ] Sine præjudicio, Mo. Be. Vulg. Scul. G. Camer. Strig. Vor. i. e. Sine antecedente opinione, quæ impedit veram causæ dijudicationem ³³; vel, cum causarum cognitioni præeunt judicia domo allata ³⁴, ex sinistris affectibus orta ³⁵; vel, quale in illo versu, Grave præjudicium est quod iudicium non habet. Id locum habet ubi inauditum aut indefensum iudex damnat. Quò illud spectat, Te judicante criminosa est celeritas. Et, Μὴδὲ δίκην δίκης πρὶν ἀποεῖν μὴδὲν ἀνέχῃς. Huc spectant loca, Exod. 23. 1. Psal. 50. 18. Al. Sine præcipitatione iudicii, Er. Ti. V. Zeg. E. sic Pri. Ar. ex opinione temere concepta, & re non satis expensa ³⁶. Sed non video προεπιματῶ in probatis autoribus ita sumi ³⁷. Al. Sine ullo discrimine, Ca. Alium alii non preferendo, Il. sim. Pi. προεπιματῶ est προεπιματῶ, i. e. præfertur: cum persona, non res, specta-

tur, quæ alias προεπιματῶ dicitur, & eadem hoc loco προεπιματῶ dicitur ³⁸. Hanc interpretationem antea sum amplexus, nunc repudio, quoniam idem mox Paulus inculcavit ³⁹. Idem bis dicitur, hic propriè, iterum tropicè, verbis seq ⁴⁰. Syrus vertit, Nulla anticipationè preoccupetur mens tua. Est enim prudentis iudicis ita unam partem audire, ut alteri locum relinquat purgandi se & objecta diluendi ⁴¹. ¶ Nihil, &c. Μὴδὲν πρὶν κατὰ προεπιματῶν] [Variè & legunt & exponunt:] Qui legunt, κατὰ προεπιματῶν; ita Clemens in Er. & nonnulli, tam hodierni quàm antiqui Codices, ut apud Th. & Oecum ⁴². imò plerique Codices, sed perperam ⁴³. [Juxta illam autem lectionem sic reddunt:] juxta advocacyem, E. vel, per advocacyem, quasi Iudex Advocati partibus fungeretur. Sed advocacy potius ἀντιλογία est ⁴⁴. Malim legere προεπιματῶν ⁴⁵, ut legit Græc. Schol. quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam sententiam provocet ⁴⁶. Alii legunt κατὰ προεπιματῶν; ita Amb. Basil. Chrys. & Th. & omnes quos vidi Codices ⁴⁷. Hæc lectio ut receptior, ita verior est ⁴⁸. [Sic autem verba reddunt:] Nihil faciens propensione, G. vel, secundum inclinationem, Mo. juxta propensionem animi, Er. Il. Ti. Scul. in alteram partem inclinando, sive declinando, Be. Vulg. P. per acceptionem vultus, Tre. ex Sy. per favorem, Ca. Πρόεπιματῶν est cum sumus in aliquem propensiores ⁴⁹. Nihil facimus in gratiam, aut ejus cuius causa agitur, aut collegæ, aut commendantis. Respicitur Lex Exod. 23. 2. ubi est וְלֹא יִתְנַחֵץ, in Græco, ὥστε ἀκλίνας ⁵⁰. Omnibus æquum te exhibe ⁵¹. Metaphora est a bilance ⁵², quæ ob inæqualitatem ponderis in alteram partem inclinat ⁵³. Debet autem iudex, quasi in lance, jura litigantium appendere, ita ut in neutram partem propendeat ⁵⁴. Cum duæ res maximè officiant judicantibus, præcipitatio iudicii, & affectus, ab utraque eum avocat ⁵⁵. Duo hic vetat, 1. Prælationem personarum propter ipsarum dignitatem; 2. Temeritatem, propter judicantis affectum ⁵⁶.

22. Manus citò nemini imposueris] Manuum impositio ritus est orationis vel benedictionis: Usurpatus erat, 1. à patribus benedicientibus liberis suis, ut Gen. 48. 14, 15. 2. in donatione potestatis facta aliis, ut Num. 27. 18. Deut. 34. 9. Hinc triplex illius usus est etiam in N. T. 1. in oratione; idque, vel in sanandis corporis morbis, ut Marc. 16. 18. Act. 28. 8. vel, in peccatis remittendis, sive in absolutione poenitentium, ut Heb. 6. 2. ubi dicta vide. 2. in benedictione infantium, ut Marc. 10. 16. necnon in confirmatione adultorum qui antea baptizati sunt, ut Act. 19. 5, 6. 3. in Ordinatione Episcoporum & Diaconorum ⁵⁷. Hic autem locus pertinet, vel, 1. ad Absolutionem poenitentium ⁵⁸. Cui favet contextus tum præced. tum seq. ubi de Censuris & Judiciis agitur. Sensus, q. d. Nè citò nimis absolvas censuris constrictos, antequam poenitentiam suam & reformationem ostendant, nè te reum facias peccatorum, quibus tollendis censuræ destinatae erant. Ità Cyprian. & Pacian. locum accipiunt. De hoc more vide Victorem, Concilium Carthag. 3. Fulgentium, &c. [eorumque verba in Ham.] Non placet hæc sententia, quia poenitentium Absolutio nusquam in Scriptura vocatur manuum impositio ⁵⁹. Vel, 2. ad Ordinationem ⁶⁰: quæ h. l. sicut cap. præced. v. 14. & 2 Tim. 1. 6. significatur per impositionem manuum; non quòd hæc vel sola esset, vel præcipua, ceremonia in Ordinatione, sed quòd maximè usitata & conspicua ⁶¹: sub illa autem cæteræ quoque Ordinationis ceremoniæ comprehenduntur ⁶². Est hic Metonymia, vel signi pro signato, vel effecti destinati pro ipso fine ⁶³, & Synecdoche membri ⁶⁴. Est in Thalmude par sententia. Similis apud Horatium sensus, Qualem commendas etiam atque etiam aspice, nè mox Incutiant aliena tibi peccata timorem. Nam & Ordinatio est solennis quædam commendatio, à more Judæorum veniens ⁶⁵. Sensus est, Neminem (quantum in te est ⁶⁶) ordina ⁶⁷ ad ministerium Ecclesiæ ⁶⁸, Episcopum scilicet, Presbyterum, aut Diaconum, creando ⁶⁹; citò, h. e. sine maturo iudicio ⁷⁰; vel, non sat probatum ⁷¹, vitâ, doctrinâ, meritis ⁷², aptitudine ad docendum ⁷³, haud satis exactè & diligenter exploratis ⁷⁴, præmissis vel nullo examine, vel levi tantum & perfunctorio ⁷⁵. Diu explorandus est qui præficatur Ecclesiæ, nè si quod habeat vitium in

dogmate aut vita, veniat. Ordinator in culpæ partem, tanquam *ΥΠΟ*, i. e. *obfirmator*. P. Gellius 1. 9. de Pythagora, *Eum qui exploratus ab eo idoneusque* (compertus) fuerat, *recipi in disciplinam jubebat*. Idem 20. 4. de Aristotele, *Ad eam* (disciplinam suam *ἀρετῆς*) *non quengnam temere admittebat, nisi quorum ante ingenium & eruditionis elementa, atque in discendo studium laborumque, explorasset* 9. Magna erat hujus præcepti necessitas, ob impudentiam ac importunitatem, tum ordinandorum, tum populorum, qui novis ferè Ministris gaudent. Depellit ergo hic à Timotheo invidiam, & compefcit illos qui ei molesti essent, cūque morosum vel crudelem esse clamarent, si non statim admitteret eos qui promoveri cuperent, &c. ¶ *Neque communicaveris peccatis alienis*. Quod fit, vel similia faciendo; vel, jubendo, consulendo, laudando, five qualitercunque cooperando, vel consensiendo; vel denique, non impediendo, aut corrigendo, dum quis impedire aut corrigere, potest & tenetur. Continetur hic, vel, 1. ratio præcedentis præcepti; vel, 2. altera præcepti hujus pars, quā prohibet, nè Timotheus consentiat aliis Presbyteris indignum eligentibus; vel, 3. remedium adversus aliorum importunitates, quibus præponenda sunt Dei præcepta de *non communicando*, &c. Confer cum hoc loco Eph. 5. 11. & Mat. 23. 30. & 2 epist. Joh. 11. 2. Vide & Basil. can. 84. & Isoc. qui notat, *rectori imputari errata eorum quibus ministris utitur*. [Utriusque verba vide in G.] Peccata aliena hic intelliguntur, vel, 1. eorum qui, vel ordinant indignos, vel commendant: q. d. Etiam si in hanc temeritatem alii prorumpant, nolite te illis socium addere, nè simul reus fias. Noli eorum importunitati acquiescere. Sæpe enim accidit, ut nos, etiam recte alioqui sentientes, abripiat aliorum stultitia & levitas. Vel, 2. eorum qui temere ordinantur, de quibus præcipiebat: idque, vel, 1. peccata quæ ante Ordinationem fecerint: quorum, inquit, reus eris; quod ad ea dissimulaveris, quæ corrigere debebas & impositā poenitentiam punire: vel potius, 2. peccata ex temeraria Ordinatione secutura, q. d. Si indignos promoveris, tibi adscribentur scandala quæ consequentur, dum illi male aut docebunt, aut vivent. Al. Sensus esse possit, Neminem ordina, nisi tibi de probitate ejus constiterit: Postea verò si præter spem male fungatur officio, tu eum convictum amove, & argue, nè peccata ejus per conniventiam, facias tua. ¶ *Te ipsum castum custodi*. Ità E. Luth. in Scul. Vide Phil. 4. 8. Castitatem corporis ei hic præcipit. Cui favet, 1. usus vocis Græcæ: sic 2 Cor. 11. 2. *ἀγνὴ παρθε* & Tit. 2. 5. viduæ sint *ἀγα* P. & suprà 5. 2. *in omni ἀγνείᾳ*, id est, *castitate* 9. 2. Quod hoc monitum datur, tum, 1. Sacerdoti, five Episcopo, quem impudicitiae crimen valde infamat; tum, 2. juveni, in qua ætate periclitari castitas solet. Qu. Sed quomodo hoc cohæret cum præcedentibus? Resp. 1. Sensus est, q. d. Sic curam gere aliorum, ut non recedas à custodia tui ipsius. 2. Hoc præcipit, ut Timotheus cum auctoritate & fructu posset Presbyteros peccantes arguere & judicare. Respexit autem potissimum ad peccata carnis, ut quæ maximè solent infamiam & scandala concitare, quibusque Asiani, quibus præsidebat Timotheus, admodum dediti erant. 3. Cohæret hoc cum seq. Et hoc præceptum & sequens, quanquam hic parenthesi includenda sint, hic tamen commodè subiunguntur illi, *καὶ τὸ κοινῶναι*, hoc modo; q. d. Super omnia cave, nè cum illorum (Gnosticorum scilicet) erroribus communices. Et cum duo sunt præcipua eorum falsa dogmata, quod scil. *nuptias vetabant*, & *abstinentiam à vino & cibis præcipiebant*, suprà 4. 3. de utroque te nunc moneo; de primo h. l. ut abstineas à nuptiis, non quidem ut à re illicita, sed spontè, &c. de altero v. seq. 4. Hæc monita, cum sequentibus, sparsim effusa sunt, & ideo eorum cohærentia incassum requiritur. [Hæc de prima sententia. Alii *ἀγνὴ* aliter accipiunt, & locum sic reddunt: *Temetipsum purum serva*, Er. Ti. P. Be. Pi. i. e. immaculatum ab omni culpa, purum ab alienis peccatis; i. e. ab eorum consensu, vel impium ordinando, vel dissimulando si peccaverint. Si vitiosum admitteris, imputabuntur tibi ejus peccata. Si impedire non potes quò minus alii se polluant, vide nè te polluas consensu, vel approbatione; nec te moveant aliorum pre-

ces aut suffragia plura forsan & tibi contraria, sed tua consilia ab illis separa. Verba hæc expositio sunt præcedentium per Ellipfin & *ἀγνὴ* q. d. Nè consenti in electionem eorum, à quorum five vita five doctrina periculum imminet Ecclesiæ; sed repugna, & conscientiam tuam puram serva. Intelligit hic castitatem animi in judicando; vel, puritatem judicii in causis jam dictis. 23. *Noli, &c. Minus uterere*. Nè posthac, vel amplius, esto abstemius, P. Be. Pi. vel, *bibas equam*, Er. Il. Ti. Mo. Ca. Tre. &c. Nè deinceps aquam solam in potum sumas. Vox *ὕδρον* bene Græca est: utitur eā Dioscorides, & Xenophon, Pæd. 6. Lexicon Cyrilli *ὕδρον* exponit, tum *aquæ potorem*, tum *abstemium*, qui à vino abstinet: quod alii naturā, vel morbo, faciunt, Timotheus autem voluntate. Posteriori magis favent seq. q. d. Remittas paulum de *πνεύματι* tuā *σωτηρίᾳ*, nec prorsus à vino abstineas. Videtur hic abrupta orationis hujus & styli ratio. [Quærendum ergo de connexionione:] Cohæret hoc cum superioribus. *Nolo tamen ea de causa te solius aquæ esse potorem*. Timotheus carnis lasciviam reprimebat aquæ potu & abstinentiā à vino. Dicit ergo Paulus, Quamvis castitatis te admoneam, nolo tamen ut in alteram partem pecces, & aquæ potu valetudinem lædas. [Alii aliter connectunt:] Hactenus monita tradidit quomodo se gerere deberet erga alios, hic quomodo erga se. Est hic locus continuatio superioris argumenti de Presbyterorum officio. Cum autem Ministri ut doctrinā, itā maximè in vitæ sanctitate, aliis præire debeant, docet quatenus eos victus sobrietatem & rationem habere deceat, ut in cibo ipso aliis præluceant. Al. Non infrequens est Paulo diversas sententias absque ordine permiscere. Privata est hæc admonitio, quæ per parenthesin quasi interferitur; ut in familiaribus epistolis fieri solet, ubi non semper exactus rerum scribendarum ordo observari solet. ¶ *Sed modico* (vel, *pauculo*, Be. Pi. sic Er. Ti. &c. nempe, quantum satis sit aquæ temperandæ, nè valetudinem lædat. Hoc addit nè calumnia pateret hæc constitutio, quasi ad ebrietatem incitaret. *Utere quidem vino, sed bene diluto*. Vide hac de re egregiam dissertationem Chryf. primā De statuis. Vide Justinum, [Ejusque verba in G.] *propter stomachum tuum*, (i. e. ventriculum, quem Latini passim *stomachum* vocant; ut Celsus, 1. 2. q. d. non ad voluptatem, sed ad necessitatem. Vinum modicè sumptum stomacho conducit. *Stomacho laborantibus assiduus aquæ potus inutilis est*, ait Corn. Celsus, 1. 8. Idem illis vinum tenue & austerum commendat. Pari modo Proclum, à Marinus, à Philosophis monitum nè carniū esu abstineret, *ὅπως ἂν καὶ τὸ σῶμα ὑμῶν ἐκ τῆς ὑγιανῆς ἐνεργείας*. Plato verò Legum 2. suadet vino uti, *εἰ μὴ σαμασνίας ἢ νόστον ἐνεργῇ*. ¶ *frequentes tuas infirmitates*. Non morbos intelligit, sed corporis debilitatem; vel, malas affectiones, ut capitis, hepatis, pectoris, &c. Multa enim infirmitatum genera consequi solent malè concoquentes. Et in his curandis usus vini moderatus conducit. Vide Justinum ad Zenam, [et verba in G.] Adde egregiè dicta à Clem. Pædag. 2. 2. Græca est sententia, *Ἀνδρὶ ὁ ἀκρὸς αἵματις οὐκ ἀνέχεται*. Hieron. ad Demetriadem generalem dat regulam, *Neque verò immoderata tibi imperamus jejunia, quibus statim corpora delicata franguntur*, &c. Philosphorum quoque sententia est, Moderatas esse virtutes, excedentia modum inter vitia deputari. Prudenter Deus sibi serviri vult; non ut nimietate suā, i. e. abstinentiā nimia, debiles fiant, & postea medicorum suffragia requirant. Ab iis quidem cibis quisque abstinere debet quibus libidinem in se maximè accendi sentit, five carne, five piscibus, five vino, &c. ita tamen quatenus ratio valetudinis & corporis sanitas patitur id fieri; non ut longavi tantum fiamus, sed ut commodius & facilius Deo inserviamus. Non hic Medicum agit Paulus, sed Theologum; quia non tam corporis sanitatem spectat, quàm virtutes animi & obsequium Dei. Qu. Sed cur Timotheum infirmum non sanavit Paulus? Resp. 1. Quia videbat id non expedire Timotheo, sicut Paulo expediebat ut stimulum carnis sentiret. 2. Timotheus usu vini curari poterat: quare non erat recurrendum ad miraculum. 24. *Quorundam hominum peccata manifesta*, &c. Πρὸς

ἀλλοὶ εἰς προσηγορίαν εἰς κρίσιν] Manifesta (vel, Nota, Tre. ex Sy. Perspicua, Ca. Antè manifesta, Er. Ti. Il. P. Be. Pi. i. e. per se manifesta, etiam priusquam damnentur cuiusquam iudicio *) sunt, præcedentia, five præsentia, (sub. scilicet, P. vel, & præcedunt eos, Tre. ex Sy.) ad iudicium, Mo. Er. Il. Ti. (vel, ad damnationem, P. damnationi, Be. Pi. ad locum iudicii, Tre. vel, & iudicium anteverunt, Ca. i. e. Adeo manifesta sunt, ut iudicium præcurrant, ut jam condemnati sint antequam in iudicium adducta sint, ut vel omnibus, vel quibusdam saltem fide dignis, nota sint, antequam publicè censuræ subiciantur b.) quosdam autem & subsequuntur, Mo. sic Er. Il. Pi. &c. i. e. progressu temporis manifesta fiunt c; ut in hypocritis, qui interdum homines fallunt, nec tamen perpetuò laterè possunt d; q. d. Quædam occulta sunt, quæ inquisitio explorat & tandem deprehendit *. Locum intelligunt, vel, i. de iudicio Dei f: vel sic, Quorundam peccata adeo manifesta sunt, quæ proinde in hac vita iudicari possunt; quorundam autem occulta sunt hominibus, ideoque extremo Dei iudicio reservantur g: vel sic, Multa hominum peccata mortem eorum, & iudicium, seu condemnationem quæ fit in morte, præcedunt; multa etiam mortem subsequuntur, nempe, ea quæ per malam eorum doctrinam, & malæ vitæ exempla, in aliis postea committuntur h. Non placet: 1. sic verba non coherent cum præced. 2. sic posterius membrum accipiendum esset de peccatis iudicium extremum subsequentibus: quod absurdum i. Sensus est, Quorundam peccata adeo manifesta sunt, ut vel humano iudicio videantur quasi viam præire eis κρίσιν, id est, κρίσιν, divinam nempe; quorundam verò sequuntur, subaudi, κρίσιν. Simile planè de diffimillimis dictum, Apoc. 14. 13. Nec obstat quòd de Ordinatione egit in præced. cum multa itidem alia præcesserint quæ sensu non coherent ||. Al. Sensus est, Quorundam peccata maturè patefiunt hominibus, & celeriter ac quasi ante tempus ad iudicium suum festinant; quorundam tardius in notitiam veniunt, suo tamen tempore patefient: & quamvis non properet Dei vindicta, à tergo tamen lentè subsequitur. Hæc consolatione eum ad tolerantiam confirmat, quia æquo animo expectandum est tempus à Deo sapienter præstitutum k. Vel, 2. de iudicio humano: de quo egit in præced. de quo proinde nunc, post brevem digressionem, plenius eum instruit l. [Sed & hic variant:] 1. Docuit antea quomodo Pastores se gerere debeant erga se, deinde erga collegas suos; hæc docet quomodo se gerere debent adversus gregem suum. Vult ergo eos non temere progredi in censuris Ecclesiasticis, sed Deum præeuntem sequi, qui suo tempore bonos & malos detegit: q. d. Malos antequam à Deo patefiant, nè ejiciant: bonos autem, antequam ipsis operibus tales apparuerint, nè ordinent, aut cæteris præferant. Ratio est, quia multorum ut peccata, ita & bona opera, sæpe latent & diu occulta manent, &c m. De Censuris & Absolutione hæc agi docet contextus, [vide ad v. 22.] Sensus, q. d. Nè citò nimis eos absolvas, sed parumper expecta, ita rectius iudicare possis: sic enim, vel bonis operibus sinceritatem poenitentiae suæ ostendent, vel malè factis hypocrisin suam prodent n. 2. Redit ad illud de Ordinationibus, velut interposita παραύξησης. Et κρίσιν vocat ἀνάγκην, five δουλοκρασίαν illam quæ fiebat circa ordinandos. Vide supra 3. 10 o. Rationem affert cur venterit cuiquam protinus imponi manus, eumque ad docendi munus cooptari. Homines de quibus ad id munus admittendis agitur, aut improbi sunt, aut probi. Improborum alii apertè improbi sunt, eorumque improbitas iudicium antevenit; h. e. antè perspicua est quàm de eis admittendis deliberetur: & ii quidem repudiandi sunt. Aliorum improbitas latet, videnturque viri boni: ii non protinus admittendi sunt, sed cunctandum est dum pateat si qua latet improbitas. Nam ut eorum rectè facta perspicua sunt, ita siquid aliter se habet; h. e. Si quod in eis vitium occultum est, id quoque patebit aliquando si expectetur. Nihil enim est tam occultum quod non patefiat. Ita efficitur ut cunctari sit tutissimum: quoniam si pergent esse boni, satis maturè admittentur; sin erunt mali, non debent admitti p. Tacitè monet Timotheum, ut diligenter inquirat in ea quæ id tempus [Ordinationis] præcessere q. Cum, inquit, dixi, nè cui

manus citò imponas, non sum locutus de hominibus apertè malis, sed occultè; illos enim constat rejiciendos esse, antequam de iis habeatur iudicium examinis five discussionis, quia peccata eorum ita manifesta sunt ut iudicium illud præcurrant: At verò occultè mali non prius rejiciendi sunt quàm discussa fuerit eorum vita; quia nimirum peccata eorum latent, & vel quoad notitiam hominum, vel etiam reipsa, subsequuntur iudicium illud, vel discussionis, vel definitionis, five Ordinationem eorum; h. e. Non prius se produnt quàm ordinati fuerint: quare non est quòd id conscientiam tuam gravet r. Quidam dum Presbyterium sperant, vitia sua non tollunt, sed obtegunt, eruptura ubi cupito erunt positi. De talibus non tenetur Ordinator; sed ubi resecaverit, dabit operam ut nè Ecclesiastica censura dormiat. Ideo Ordinator in eos quos ordinavit, intentos semper habebit oculos t. Sensus loci, q. d. Quorundam peccata patent, & præeunt ad damnationem, quasi anteambulones; à quibus antè admonetur Ecclesia quales sint, quàm eam sefellerint, ut Act. 8. 17. alios verò subsequuntur, quia tum demum apparent, cum bonos viros ad tempus sefellerint, ut in Saule, Juda, &c t. Non diu, inquit, latent mores, seu boni, seu mali; sed aut citò deprehenduntur ante gubernationem, aut, siqua fuit simulatio, ea tamen in gubernatione non potest esse diuturna. Sophocles in Antigon. ἀνίστατον, &c. Non peccius ullius inspicere potest, priusquam Magistratum gesserit v.

25. Similiter & facta bona (sub. quorundam, ex v. præced. Pri.) manifesta sunt] Supple, ad laudem, five ad salutem; ut sit Ellipsis contrarii, qualis i. Tim. 4. 4 *. Similis ratio est etiam in bonis, quorum probitas in aliis statim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à sceleratis opprimitur, &c y. Aliorum bona opera, etiam si latere quærant, conspicua sunt z, etiam hominibus; & eorum mortem atque iudicium, id est, æternam retributionem quæ in morte fit, antecedunt a. Al. Illud, nè quem citò ordines, sicut non dixi ob apertè malos, ita nec ob manifestè bonos; quos assumendos esse constat, quia eorum bona opera adeo manifesta sunt, ut iudicium examinis præveniant t. Studiosæ quædam actiones sese ultrò produnt. Hoc monet, ut Timotheus in clericis ad ordines admittendis diligenter videat, nè quid per imprudentiam aut negligentiam peccet b. Non tantum de eo qui ordinandus est inquirere debes, an nihil mali egerit, sed an etiam multum boni. Et huic rei potissimum credes. Qui enim verè pii sunt, eorum pia facta non latent c. ¶ Et quæ, &c. καὶ τὰ ἄλλα ἐχούσα, &c. ¶ Et ea quæ (vel, Si quorum res, G.) aliter, vel secus, habent, (vel, se habent, Ca. G. Eth. i. e. vel, quæ non sunt ita manifesta d: vel, quæ prava sunt *:) abscondi non possunt, Tre. Er. P. Be. &c. sed saltem post discussionis iudicium manifesta erunt, & authores suos dignos ostendent, quibus manus imponantur f. Si qui nulla ediderint bona opera, putà monendo alios, inserviando ægrotis, sublevando pauperes, facile id tibi erit scire, & tales cavere. Merito enim suspecti sunt g.

CAP. VI.

1. Quicumque sunt sub iugo (nempe servili, five servitutis a:) servi] Hoc ad distinctionem addidit. Omnes enim Christiani servi Dei & Christi, & propter hoc servi etiam alii aliorum. τὸ ζῆλον, id est, sub imperio berili. Sic ea vox usurpatur Levit. 26. 13. Esa. 9. 4. & alibi b; qui conditione sunt servi: Servitus enim jugum quoddam est c, olim gravissimum, cum servi mancipia essent d. Servi duplices erant, 1. extra jugum, ut liberti; 2. sub iugo, ut mancipia *. Servitutis jugum dixerunt Cicero, Macrobius, Seneca, &c f. Fugit voce notat duram servorum conditionem, quæ causa cur eam detrectarent. Ità obviam it eorum querelis g. A capite ad pedes descendit Paulus, à Presbyteris ad servos h: de quibus agit, tum, quia pars hi erant Ecclesiæ i: tum, ob quosdam ibi docentes, servos per Christum à servitute liberatos k. ¶ Dominos suos (quamvis infideles, vel impios l:) omni honore dignos arbitrentur. Tanquam magistratus suos domesticos. Vide Rom. 13. 7.

1 Pet. 2. 17^m. tanquam jure superiores, & in ea re vi-
ces Dei agentes: i. e. Integrum honorem (cujus magna
pars est obedientia, & studium utilitatis dominorum) ac
reverentiam, quæ iis debetur, libenter & ex animo im-
pendant; ita tamen ne quo facto aut consensu impie-
tatem eorum honorare videantur^a, & ut Deo jus suum
reservetur. Vide Eph. 6. 6°. ¶ *Nè nomen Domini*
(i. e. Dei gloria, majestas, sapientia^p: vel, Christiana
professio^q:) & doctrina (nempe Evangelica^r: ut ver-
bum sæpe ponitur absolute, [pro verbo Dei] ita hic
doctrina[†]:) blasphemetur[†]. Vel, malè audiat, V. vel,
maledictis impetatur, G. ab Ethnicis scilicet^t, Neh. 5. 9.
1 Pet. 2. 12^v. [quod fit] cum malè vivunt qui ejus
se dicunt cultores^x. Vide Esa. 52. 5. Ezech. 36. 23.
Rom. 2. 24. dicunt enim extranei, *Qualem isti Deum*
habent? Sic & Evangelium traducitur, velut impe-
riorum dissolutrix^z; quæ humana jura tollit^a, confu-
sionem & ἀταξίαν invehit, servos docet fraudare domi-
nos debito obsequio^b. Sic & R. Jona, Judæis hoc præ-
scribit, *Omnia sua negotia quæ ipsis cum Gentilibus in-
tercedunt, magna cum fide peragent, nè forte propter ipsos*
profanetur nomen Dei, & Lex Israelis contemnatur^c. Est
autem hic Liptote. Vult enim servos per omnia offi-
ciosos esse, ut bene audiat doctrina Christi, & heri eo-
rum lucrifiant. Confer 1 Pet. 3. 1^d.
2. *Fideles*: i. e. Pios & Christianos^{*}, fidem Evan-
gelii profitentes^f. ¶ *Non* (vel, *Nè eos*, Il. Trè. Be. &c.
Nè ideo, Ca.) *contemnant*, (i. e. minùs honorent^g: nè
quid de reverentia & obsequio debito remittant^h.) *quia*
fratres (quo nomine Christiani se mutuò salutabantⁱ:)
sunt. Nempe in Christo^k, h. e. consortes ejusdem
adoptionis, fidei, hæreditatis, &c.^l adeoque in Christo
æquales^m: quo tolli videbatur differentia domini &
serviⁿ: & tollitur sanè, quoad eas res quarum fratres
& υἱοὶ υἱοὶ sunt; non autem quoad reliqua, dignitatem,
externa bona, dotes ingenii, &c.^o. Ista paritas cætera per-
sonarum discrimina non tollit^b. ¶ *Sed*, &c. Ἀλλὰ
μᾶλλον, &c. *Sed magis* (vel, *potius*, i. e. libentiùs ac di-
ligentiùs^c; vel, eò impensius^d.) *inserviant*, Er. Be. Pi.
Trè. &c. sub. *in*, Trè. ex Sy. Leges civiles nihil præci-
piebant servis, quia domini satis eos cogeant facere
quod ex usu dominorum esset. Nunc cum per Evan-
gelium domini facti essent multò leniores, præcepta
etiam servis danda fuere^e. ¶ *Quia*, &c. Ὅτι πρὸς
εἰς ὑμᾶς ἀγαπητοί. Refertur hoc, vel, i. ad heros^f: *Quod*
fideles sint ac dilecti, Be. Pi. &c. quia Christiani sunt^g;
quia fide in Deum præditi^h, & eo nomine peculiariter
dilecti à Deoⁱ: Nam quantò majore gratià à Deo do-
nantur, tantò magis sunt à servis venerandi ac colendi^j.
Vel, 2. ad servos, qui ut fratres sunt, quod æqualitatem
sonat, & servos quasi manumittit; ita & fideles, quod
Epitheton est servorum, à quibus maximè requiritur fi-
delitas, & ἀγαπητοί, dilecti: quod Epitheton ut Chri-
stianis passim, ita & servis, adscribitur, eò quod heris
suis in beneficiendo affistunt: illa, inquit, fides & di-
lectio quæ vos constituit Christianos in eo consistit, quod
ipsis adjumento sitis in beneficiendo^k. ¶ *Qui*, &c.
Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως ἀντιλαμβάνοντες. Et hoc refertur, vel, i.
ad dominos^l. *Qui* (vel, *Ut qui*, Il.) *beneficii* (sub. *Dei*,
Il. P. vel, *illius* *beneficii*, Mo.) *participes sunt*, P. Pi. *Qui*
beneficiam illam iidem capeunt, Be. Pi. Idem bene-
ficiam adepti, Ca. perinde ut servi^m. Particula, *ὅτι*,
vim habet; & sententia est, Hoc servis sufficiat, quod
heros habeant ejusdem secum benevolentiae socios. Quod
alibi *χρηστὰ*, hic *τὴν ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως*, addito articulo vocatⁿ;
nempe, beneficium redemptionis per Christum, & Chri-
stianæ religionis^o. Syrus quoque ad heros refert, sed
alio sensu, *Qui contenti sunt ministerio eorum*, id est, qui
gratum & acceptum habent eorum ministerium ac pro
beneficio reputant^b. Sensus loci juxta Syrum, qui &
mihi vehementer arridet, est, Tantò magis servire eis
debent, quia heri fideles sunt & dilecti, *qui hanc bene-
ficiam animo percipiunt*, id est, qui ministerium hoc,
quod scilicet à servis fidelibus, idque fideliter, servian-
tur, pro beneficentia habent, quam animo apprehendunt
cum oblectatione. Ἀντιλαμβάνοντες significat percipere,
sive sensu corporis, sive animo. Vide Thef. Steph^c. Vel
sic, Beneficentiæ recompensatores, qui nimirum beneficia
beneficiis rependunt, quod faciunt domini fideles; &

hæc est vis verbi ἀντιλαμβάνειν^{*}. Ἐπερὶ αὐτῆς idem est
quod ἀγαπᾷ, 1 Pet. 2. 15; 20. & 3. 6. & 4. 19. &
καλοποιᾷ, 2 Thes. 3. 13. nempe studium virtutis omnium-
que bonorum operum, ut hoc loco: vel, significat fidam
& liberalem servitutem[†]. Vel, 2. ad servos^d. *Qui*
beneficentiæ (nempe dominorum suorum^e:) *participes*
sunt, Er. Ti. &c. *Eo nomine quod curam gerant ut vo-
bis benefaciant*, i. e. ut vos vestiant, pascant, ab inju-
riis protegant^f. Ἀντιλαμβάνειν est *curam alicujus ge-
rere*. Sic ἀντιλαμβάνονται ἀληθείας, Esa. 26. 2^g. idem
hic, quomodo & apud Simpliç. in cap. 46. Epicteti,
est quod ἀποβῆν λαμβάνειν^h. h. e. beneficia à Dominis
pro ipsorum ministerio accipere: quo sensu ἀντιλαμβάνειν
habetur 2 Cor. 6. 13. Et ἐπερὶ αὐτῆς, per Enallagen,
pro ἐπερὶ αὐτῶν, victus scilicet, vestitus, &c.ⁱ. *Qui bene-
ficiam sumunt*, vel, *qui beneficentiā juvantur*, Er. idque
nunc liberaliùs quàm olim. Nam postquam Domini
facti sunt Christiani, beneficentiam augent in servos^j;
& ex supercilio dominorum transierunt in affectum pa-
rentum, & pro formidatis dilecti esse cœperunt^k. Nec
obstat quod præced. de dominis dicta sunt. Hæc enim
pars per Hyperbaton ad illam ulteriorem facillè referri po-
test^l. Est hic Trajectio^m, ut docet articulus. Nam
articuli adduntur subjectis, non prædicataⁿ. Sensus
& constructio est, *Quia qui illis, nempe dominis suis,*
opitulantur ad benefaciendum, quod de servis Christiani-
anis commodè dicitur, non item de dominis, *sunt fideles*
& dilecti; i. e. tales quales Christianos esse oportet, qui
scil. fidelitatem & dilectionem præstant, tum Deo, tum
dominis suis, in gratiam Dei qui hoc iussit^o. [Alii
autem de dominis eodem modo construunt.] Ἀντιλογία
est P. Ideo magis serviant, quia Domini recipientes offi-
cia pro suis beneficiis^q, vel, quibus beneficium illud mi-
nisterii præstatur, *fideles sunt & dilecti*, i. e. participes
fidei & charitatis mutue Christianorum^r; vel, quia
sunt pii & dilecti, i. e. placidi, commodi & tractabiles,
misericordes & benefici, non morosi & sævi, ut antea
cùm essent Ethnicis^s. [Alii de utrisque accipiunt:]
Ordo verborum talis esset, *ὅτι μᾶλλον οἱ τῆς ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως ἀν-
τιλαμβάνοντες* (servi nempe) *δὲ ἀλλήλων, ὅτι πιστοὶ καὶ ἀγα-
πητοί*, ipsorum heri nempe^t. ¶ *Hæc doce, &c.* Hoc ita
tibi dico quia tuum est etiam servos docere^v. Hæc, quæ scil.
de servis præcepi, doce ut faciant, & exhortare, ut faciant^x:
doce, i. e. sæpiùs ingerere & inculcare, & exhortare, cum autho-
ritate, quasi stimulis, homines excita ad hanc doctrinam:
tum, quia utilissima est^y, & Christianis necessaria: tum,
quia à Gnosticis oppugnatur^z. Al. Hæc, nempe omnia quæ
suprà tradidi: jam enim colophonem imponit Epistolæ^a.
3. *Siquis*, &c. *Et πᾶς ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως ἀντιλαμβάνει*. Vide suprà
1. 3^b. *Si quis diversa docet*, Er. V. vel, *doctrinam di-
versam*, P. Be. Pi. Dan. &c. nempe à doctrina superiore^c,
sive illà de qua cap. 1. 3. sive de servorum officiis^d,
& *diversam*, sive substantiā doctrinæ, sive formā do-
cendi, 2 Tim. 1. 3. quæ solida, gravis & utilis esse de-
bet: si vel ab analogia fidei, vel à stylo Spiritus S. dif-
crepans sit^e. ¶ *Et*, &c. Καὶ μὴ περιεσθῆναι ὑμᾶς
— καὶ τῶν, &c. *Et non acquiescitis* (vel, *assentitis*, V.
vel, *acceditis*, Er. Ti. P. Be. Pi. E. ex Sy. &c. Sic Seneca
epist. 13. *Cito accedimus opinioni*: Sopater Charisius,
Accedo tibi, eadem tecum sentio. Περί τῆς αὐτῆς, 2^g,
quod dicitur de iis qui ad altare veniunt, Levit. 9. 7.
& alibi. Non minore reverentiā tractandum est Evan-
gelium^g.) *sanis* (vel, *salutaribus*, Vor.) *sermonibus*
Domini nostri Jesu Christi, (i. e. doctrinæ Christi^h, vel
quam Christus ipse docuit: vel potius, quæ est de Chri-
stoⁱ; cujus sermones verè sunt ὑμῶν ὁ λόγος, ut suprà 1. 10.
2 Tim. 1. 13. & 4. 3. Tit. 1. 9. & 2. 1. quia nihil insa-
lubre admixtum habent, quo non carent dogmata Rab-
binorum & Philosophorum^k; quia & in se sana sunt, &
purissimi, & animas nostras, sanas, & valentes efficiunt,
Psal. 41. 4^l. quia salutare, i. e. ad æternæ vitæ salutem
utiles^m.) & *ei quæ secundum pietatem est doctrina*, Vulg.
sic Er. P. Mo. Pi. &c. i. e. quæ pietatem, h. e. rectum
& sincerum Dei cultum, promovetⁿ; vel, quæ pietati
convenit^o, ut Tit. 1. 1 P. & Col. 1. 5^q. Hic καὶ, ut
sæpe, est ἐκπληρόν. Nam verba Christi verè sunt do-
ctrina ad pietatem faciens^r.
4. *Superbus est*, Τενόσας *¶* Vide quid illis eveniat,
inquit, qui ab Evangelio abscedunt^t. Is inflatus est,
Er.

* Scul. ex
Bulling. &
Th.
|| Scul.
E. ex
Græcis Er.
Zeg. Scul.
Ham.
* E. ex
Græc.
G. sim.
Scul. ex
Th.
G.
h Pri.
i E.
k Er.
l E. ex
Th.
m Pri. ex
Phot.
n Strig.
sim. Ham.
o Ham.
p Camer.
q Strig.
r Camer.
† Strig.
s Pri. ex
Phot.
v G.
x E. sim.
Ham.
y Dan.
z Ham.
a Dan.
b G.
c Dan.
d E.
e Dan.
f Pri.
g G.
h Me.
i E.
k G.
l Dan.
m E.
n E. Me.
o G. sic E.
Me.
p G.
q Dan.
r G.
† Idem.
Er.

Er. II. Ti. Be. Val. V. E. Me. Ca. vel, elatus, Val. tu-
more elatus; Er. V. vel, turget, Pi. P. Mo. Tumet ty-
pho superbiæ & vanæ scientiæ: sibi placet tanquam
mirâ præditus scientiâ. Inflatur, nempe ut solent cor-
pora malè sana. Vide supra 3. 6. fiunt — *νεφής δὲ ὁσὶς* & *ἀ-
πὸ τοῦ δόξαι*. Vide Col. 2. 18. 2 Tim. 3. 4. 7. Aptè infla-
tionem facit ignorantia comitem, quomodo & Plut. de
Iside & Osir. *δὲ ἀγνοίας*, &c. *πεπρωμένῳ*; & Suidas, ni-
fallor, ex Polyb. *ἀγνοία*, & *τεπρωμένῳ*. Inscitia enim
semper audax est & superba. Al. Attonitus est, ceu
fulmine stupefactus, ut iudicium amissum sit: *πρωὸν*
enim est turbo, & apud Veteres species fulminum. De-
mostheni & aliis hoc verbum sign. *amens sum*. Epi-
curus apud Plut. In morbis (i. e. vitiis) gravissimis, &c.
sperus aliquid à Deo, &c. *τεπρωμένῳ*. Hinc & *ὁ φρένας ἐχέει*,
in Eiusdem de fuga tractatu, opponitur *τῷ τεπρωμένῳ*.
¶ Nihil sciens Vel, 1. eorum quæ præ aliis jactat se
scire: vel, 2. solidæ & veræ scientiæ; earum rerum quæ
maximam vim habent ad pietatem: Id supplendum ex
præcedentibus. ¶ Sed, &c. *Ἀλλὰ νοσῶν οὐκ ἐπιλοῖται καὶ λογι-
σάμενος* Sed insaniens (vel, egrotans, Er. Camer. E. Me. sim.
Ca. Græci sæpe dicunt *νοσῶν* τι, vel *πῆλ τι*. Sic Pollux, 6. 42.
νοσῶν ἐστὶ Ἀφροδίτην. Lucianus, *τὰ πῆλ θεὸς πῶν νοσῶν*. Elchy-
lus, *Ἐὰ μὲ τὴν δὲ τὴν νόσον νοσῶν*. Sic & Latini loquuntur:
Petronius, *Quid tibi vis cum isto morbo?* Seneca De be-
nef. 1. 14. *Morbo suo morem gessit*: Terent. Exemplo ejus mor-
bum cognovi miser. Cicero Tusc. 4. *Omnes perturbationes
animi morbos Philosophi appellant*. Iterum, *Pravarum opini-
onum conturbatio*, &c. *sanitate animum spoliatur*, morbisque
perturbatur. Vel, languens, Mo. Ar. sic Tre. ex Sy. vel, deli-
rans, Er. V. G. ut sæpe solent ægroti. Persequitur enim
coeptam similitudinem: versans depravato iudicio: more
febricitantis vel phrenetici perversè judicans, & aliud
pro alio eligens. Solet autem *νοσῶν* illo sensu construi
cum *πῆλ*, ut in Plutarcho 1. [Vide G.] Opponitur
hoc sanæ doctrine quæ præcessit. circa quæstiones, (cu-
riosas scilicet, frivolas & inutiles, nempe ad salutem. Vel,
Physicis de rebus, uti Socrates aiebat, quæ nihil ad
nos, nempe meliores reddendos. Quanta in his fuerint
opinionum incerta, vide apud Plut. & Stobæum. Her-
mas, 3. 9. *Hi sunt qui inter se habent lites*, & propter
querelas suas in fide languent. Languere circa quæstio-
nes hinc dicuntur qui animo languenti, & malè sano ve-
ritatem quærunt. P. de pugnas (vel, certamina, P. Ca.
rixas & litigia 4.) verborum, Pi. P. Mo. Ca. vel, dispu-
tationum, Er. II. Ti. vel, de verbis, Be. Vel, 1. quæ ver-
bis potius & clamoribus peraguntur quàm rationibus:
vel, 2. de vocibus, aut phrasibus. Sophistæ verbo-
rum magis volentes esse quàm discipuli veritatis, ut ait
Iren. 3. 40. Qui amat *λογισμῶν*, inquit Galenus,
nunquam perveniet ad sapientiam. Et alibi eas com-
parat corvorum contentioneibus. Cicero 3. De finibus. *Re-
bus intellectis in verborum usu faciles simus*. Multæ
inter Philosophos disputationes erant de vocabulis. Ea
quæ corpori & vitæ agendæ conducunt, Bona sunt Pla-
toni & Aristoteli: Non vult Porticus ea sic appellari, sed
προηγμένα. Miseretur sapiens Platonius & Aristotelis:
Stoicus non miseretur, sed parcat. Maxima pars Stoicorum
disputationum, ait Cicero, circa nomina consumitur. Vitiosum
autem est controversiam intendere propter nominum mutatio-
nem, ait ad Herennium scriptor. Aristot. in Topicis non
malè *συλαβητικὸν πρὸς τὸν νομὰ διαλέγεσθαι*. Verbum *λογισμῶν*
habes & apud Græcos scriptores, & infra 2 Tim. 2. 14. Duo
vitia hic notantur, quærendi vanitas, & disputandi
pugnacitas. ¶ Ex, &c. *Ἐξ ὧν — ἀπὸ οὐαί, &c.* Hæc, inquit,
adeo non sanant hominem, ut languorem augeant. Ex
quibus (nempe quæstionibus 2.) nascitur invidia, (cū
quis sentit se minùs scire, aut auditoribus minùs proba-
ri 2.) lis, (vel, contentiones, Vulg. Non enim ædifi-
catio (aut veritas 2.) in his quæritur, sed inanis gloria,
aut quæstus 2; vel, ut adversam partem superasse vide-
antur 2.) maledicentia, (i. e. convitia in repugnantes 2;
vel, blasphemie, Vulg. i. e. prava dogmata de Deo &
rebus divinis 2.) Invidia, lites, maledicta, frequentia
Philosophis: de quibus Timon 2. [in G.] suspitiones
male, P. Be. Pi. &c. Quas ex inimicitia concepta fovent
adversum se mutuo: quibus facta & dicta adversario-
rum diligenter explorant, & semper mali aliquid ab
illis sibi timent, & suspicantur 1. Vel, mala mentis sen-

tentia, Sy. opiniones male, G. Pri. Græci in E. in na-
turalibus & moralibus, præcipuè in divinis 2; vel, de
Deo 1, in quas scilicet incidunt hi superbi disputatores,
ut quod semel excidit tueantur 2: quales oriebantur ex
disputationibus præsertim Judæorum, ut patet ex Thal-
mude 2. Tales opiniones Diagoræ, Non esse Deum:
Epicuri, Deum non curare res humanas: quæ videtur
etiam Aristotelis fuisse sententia *ἐν τοῖς ἐσώτεροις λόγοις*. A-
cademiæ adolescentioris & Scepticorum, Nihil posse perci-
pi. Nihil esse turpe per se. *Ἐπὶ οὖν* ponitur pro *ἵνα*, quod est
cogitare. Hanc sententiam aptè illustrat locus Sirac. 3. 24. 2.
5. Confutationes, &c. *Παρεδιδάσκει δὲ διαδιδάσκων*
νῦν, καὶ ἀπερεσμένον, &c. Perversæ (vel, Supervacaneæ,
Er. II. Ti. Curiosæ, Camer. Infrugifere, V. sim. Er. In-
eptæ, Ca.) exercitationes (vel, confutationes, Er. II. Ti.
Vulg. disputationes, Er. Camer. V. Ca. Hæc appositivè
cum præced. q. d. Quæ sunt exercitia 2. Q. legunt *δια-
παρασκευαίαι*. *Διατριβή*, vox propria Philosophorum, est
disputatio 1, five congressus 2, five exercitatio 2; sic
dicta, quod in ea tempus inutiliter tereretur 2: unde
locum ipsum ubi disputatur *διατριβήν* vocavit Gellius 7.
Addidit Paulus *παρε*, quod non raro in compositione id
significat quod rectum non est 2, ut cū dicimus *παρε-
χρημα* five *παρεχρηματισμός*, *παρελοχίζεσθαι*, *παρενομάζειν*,
παρεφρονεῖν, *παρεφρέσθαι*, & *παρεβλέπειν* 2. Sic *παρεσβεία*,
perfidia legationis 2. Metaphora est à scabiosis ovibus,
quæ applicata aliis & attrita etiam sanas morbo affici-
unt 2. Lis ex lite feritur, & acrior evadit, &c. 2. Tol-
lit speciosos eorum prætextus, q. d. Non sunt hæ *δια-
τριβαί*, ut dicitis, i. e. honestæ disputationes uti-
liter institutæ, sed *παρεδιδάσκειαι*, i. e. perversæ & pe-
stiferæ *λογισμῶν*, &c. 2.) hominum mente corruptorum,
(i. e. quorum mens pravis affectibus occupata & cor-
rupta est 2; vel, mentem habentium alienam à pietate,
quod verè est *παρεσβεία*, 2 Cor. 11. 3. Hæc causa ut nec
salutaria quærant, nec veritatem inveniant 2. Sic *ψυχή*
διεσπαρμένη legitur in Galeno & Eunap. & Plut. 1.) &
qui privati (vel, destituti, G. Pri. E.) sunt veritate, Be.
Pi. &c. Evangelicæ scilicet, per Synecd. ut Tit. 1. 1. 2.
40 vel, cognitione ejus veritatis quæ maximi momenti est 1;
vel, quibus adempta est veritas, Er. II. Ti. P. quam scil.
aliquando tenuerunt 2, juxta illud Publii, Nimirum al-
tercando veritas amittitur 2. Al. Significat, apud eos
veritatem non esse, nec inveniri, cū disputationis eo-
rum scopus non sit veritas, sed prava cupiditatis exple-
tio 2: q. d. Qui in poenam hæresis excæcati sunt, ut
veritatem intueri non possint 2. ¶ Existimantium
(vel, Quum arbitrantur, Ar. Indicat se longè ab illa
sententia discedere 2.) quæstum esse pietatem, Mo. sic Er.
Il. &c. Syntaxis est: pietatem (i. e. Christianismum 2);
esse quæstum, i. e. rem quæstuosam 2; vel, occasionem
fordidi quæstus; vel, lucrum quacunque ratione facere 2;
vel, quæstui suo servire debere 2: eā abutuntur ad quæ-
stum, ac si ad hoc esset instituta 2. *Νομίζουσιν*, &c. ¶
Quæstui habent pietatem, Be. Pi. E. Quæcunque piæ fa-
cere, dicere ac docere videntur, referunt ad suum quæ-
stum, sub quo comprehendere & gloriam, volupta-
tem, &c. 2. Respici videtur locus Esa. 56. 11. ¶ *Ἀπί-
σασθαι ἀπὸ τῶν τοῖσιν* ¶ Hoc non est in MS. optimo: deest
& in aliis multis, & in Latino. Addiderunt ii qui sen-
sum putarunt sine his non plenum, cū contrā res se
habeat. Nam *τεπρωμένῳ*, quod præcesserat, non erat
descriptio subjecti, sed prædicatum, ut loquuntur 2. ¶
Sed non puto hoc respuendum 2. Græci omnes legunt
& exponunt 2: Extat in omnibus cod. Græcis, excep-
to Claromontano. [Sic vertunt:] Abstine (vel, Se-
cede, P. Pi. sic Be. Er. ex Amb. Dan. Sejungere, Er. Ti.)
à talibus, V. qui scilicet doctrinam Christi subvertunt,
aut eā abutuntur manifestè 2. Non dicit, disputa cum
illis, sed recede, scilicet post unam & alteram admoniti-
onem, Ratio est, quia qui quæstum spectant, non ve-
ritatem, persuaderi non possunt, nisi (quod est diffi-
cillimum) morbo avaritiæ prius sanato 2. Duo hic
præcipit: 1. vita familiarem cum illis consuetudinem: E.
2. rejice eos de cœtu Ecclesiæ per excommunicationem.
Confer Tit. 3. 10. 2. epist. Joan. 10. 2. item, 2 Tim. 3. 5.
& 4. 15. Rom. 16. 17. 1 Thes. 3. 6. Plutarchus, *ἀπιστη-
τῶν τοῖσιν*, &c. Euripides Hippolyto, — *τὸς 3. τοῖσιν*
ἐπὶ φθόνῳ παρὰ τὸν νόμον. — Apud Terentium ille,

—Nolo ego cum improbis te viris, Gnate mi, neque in via, neque in foro, ullum sermonem exsequi. Seneca, epist. 94. Magna pars sanitatis est, hortatores insania reliquisse, & ab isto cœtu invicem noxio procul abesse. Arrian. 4. 2. in Epict. *Ἀπογοῖναι, ἀπεσεῖναι, μὴ εἶναι οὐ καὶ αὐτοῖς.*

6. Est, &c. *Ἔστι δὲ περὶ τοῦ μὴ εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ ψυχῇ*] Est autem questus (non mundanus, ut v. preced. sed spiritualis & Christianus. Est ergo Antanacialis in

voce *περὶ τοῦ μὴ εἶναι*. *Πῶς* est reditus annuus: *περὶ τοῦ μὴ εἶναι* autem est fundus & quasi perennis fons. Res *ἐν τοῖς* dicitur Gal. & Luciano, quæ in promptu est, nec mag-

no sumptu aut labore comparatur: vel, *mercaturam*, Ar. sic Eth. *Πορὴ* est modus questum faciendi, ipsa actio acquirendi. Steph. *Διὸς* enim *δοῦναι* *μὴ εἶναι* *περὶ τοῦ μὴ εἶναι*, &c. duobus tantum uti modis faciendi

questum, agriculturâ & parsimonia.] magnus pietas (Correctio rhetorica est, quâ quod vituperaverat in contrarium vertit, sensu mutato; q. d. Imò verò pietas est

questus, excellentiori ratione, quia multò plus valet quàm quicquid ab homine avaro desiderari potest. Ex Esa. 33. 6. *Timor Domini thesaurus ejus*. Magnus est

questus lucrari animam, Matth. 16. 26. *Pietas* hic dicitur efficax Dei cognitio, timor, & cultus: cum

sufficiencia, Vulg. h. e. si ea suppetant quæ sunt ad vitam necessaria, nec plura querat. Qu. Cur hoc addit, cum sola pietas sufficere debeat? Resp. Quia piè

vivere non possumus nisi vivamus, nec vivere sine necessariis, quæ ergo à Deo petere nos docet. Vel, cum usu

sufficiencia nostra, Tre. ex Sy. vel, cum animo sorte suâ contento, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. sic Vor. Vetus dictum, *Magnum negligat parsimonia*. At verius, Magnum esse

questum suo contentum esse: id enim est nullius rei indigere. Vide 2 Cor. 9. 8. Sic dicunt Hebræi, *Dives est qui suâ sorte gaudet*. Cui sua sufficiunt, etsi pauca,

nec plus cupit. *Ἀυτάρκεια* propriè est sufficiencia, hic opinio sufficiencia, aut affectus animi quo quis putat sibi satis esse. Metonymia. Utuntur hac voce Polyb. & alii.

Cicero, *Ἀυτάρκεια* est quæ parvo contenta omne quod redundet respuit. Epicurus apud Epictetum, *Τὴν αὐτάρκειαν ἀγαθὸν μὴ εἶναι νομίζουσι*, &c. Cicero, Parad. 6. Contentum suis rebus esse, maxima sunt certissimaque divitiarum.

Hic autem confundunt plerique partem attributi cum subjecto. Subjectum hic est pietas: de qua tria prædicantur, quod sit questus, ingens questus, talis denique questus qui pariat ex se *αὐτάρκειαν*, sive animum suâ sorte contentum.

Ἀυτάρκεια igitur non est conditio addita pietati, quasi pietas non sit questus magnus nisi assumat secum *αὐτάρκειαν*, sed purum putum pietatis effectum. Est, inquit, pietas questus, isque magnus, qui animum suâ sorte contentum semper adjunctum affert verè piis, adeò ut de majoribus opibus comparandis minimè sint solliciti. Hæc omnia quæ deesse videntur supplet ipsa animi tranquillitate, & spe in Deum, cujus voluntati acquiescit qui verè est pius. Semper adest suis Dominus, & necessaria illis erogat. Vera felicitas in pietate sita est, hæc verò sufficiencia veluti quoddam est auctarium.

7. *Nihil enim intulimus*, &c.] Sensus idem qui Job. 1. 21. & Eccl. 5. 14. Applicatum autem hic ad irridendam Avaritiam. Adde quæ ad Luc. 12. 20. Tale illud Martialis, *Rape, congere, aude, posside, relinquendum est*. Sensus, q. d. Bona hæc adventitia sunt, nec permansura; ac proinde transitorie tantum iis utendum, nec superflua querenda. Sic morimur quemadmodum nascimur, nudi scilicet & bonis omnibus vacui. Usus ergo pecuniæ tantum ex necessitate præsentis vitæ æstimandus est.

8. *Habentes*, &c. *Ἐχόντες δὲ διατροφῆς καὶ ἀκμαιοῦ τῶν αἰσθημάτων*] Habentes autem alimenta (vel, exhibitionem, Cyp. in G. Sic vertit locutionem Juris fecutus, ubi exhibere est alere: vel, præbendam, Er. ex Cyp. i. e. vitæ, sub quo comprehendit & potum: & tegumenta, (vel, quibus tegamur, Be. Pi. i. e. vestimenta: sub quibus & habitatio continetur, ut apud Jurisconsultos. Philo de Præmiis, *Πᾶσι δὲ ὁ νόμος ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐπὶ τῆς ζωῆς*. Aristides, *Ἐστὶν δὲ τὸ εἶναι, οἷμα, καὶ σῆμα, καὶ πρὸς τὸν δόμον*. Ubi *σῆμα* posuit pro tectio, Philo autem, ut & hic Paulus, pro veste & tectio. Est enim *σῆμα* sive *σκήνισμα*, hoc omne quo tegimur. Jacobus panem

tantum & vestem postulat, Gen. 28. 20.] his contenti. *Ἰ* G. *simus*, Mo. Ar. vel, *erimus*, Er. Il. Ti. P. Ostendit quàm bene speret de se & Timotheo & collegis. Hebræis *Be*. Futura vim habent Imperativi, ut, *Non occides*, &c. *P*. *Be*. Vel, *sumus*, Ca. Dices, alia quoque esse necessaria, ut libri studentibus, &c. Resp. Ea sola hic nominat quæ omnibus & simpliciter sunt necessaria. Præceptum hoc est ex ipsa naturæ lege profectum, cui repugnat superflua querere aut petere à Deo. Si tamen divitiæ affluent, retineri possunt, &c. Nec per se damnatur liberalior usus, sed appetitus semper vitiosus est.

9. *Qui volunt divites fieri*] i. e. Eò festinant, Prov. 28. 20. Cui id unicum studium est ut ditescat; Mammonæ servus. Vide Matth. 6. 24. Non dicit, *Qui ditescunt*; Non damnat divitiarum possessionem, sed studium ardensque desiderium, animum sollicitudinemque ditescendi. Incidunt (*ἐμπίπτειν* hic idem quod *ἐμπίπτειν*, Matth. 6. 13.) in tentationem & laqueum] id est, in laqueum tentationis; in pravas Diaboli tentationes, quæ laqueorum instar sunt: illaqueantur à Diabolo: incidunt in multas peccandi occasiones, quibus velut retibus implicantur: in tentationem avaritiæ & rapacitatis. Et desideria multa inutilia, &c.] Latinus legit *avaritia*, ut est in cod. Regio. Ità sensus est, Non modo nihil profuit, (neque enim vivitur de superfluis) verum nocent in super. Impediunt enim nos Deo, ut oportet, servire, Mat. 6. 13. in quo sunt τὰ πάντα. *Ἀνοήτοι*, &c.] Amentes (vel, Stulti, Er. E. Sy. i. e. absurdas & à recta ratione alienas, vanas: quia nullum tenent modum: & damnosus, P. Be. Pi. Corpori atque animo. Quæ mergunt, &c. ità Mo. *Βυθίζουσι*, &c.] Demergunt homines (in profundum unde nullus est exitus. Similitudo sumpta ex supplicio non quidem apud Judæos, sed in Oriente, usitato, 2 Macc. 12. 4. Vide & ad Matth. 18. 6. Philosophus mare suas opes commisit, dicens, *Ego vos mergam, ne à vobis mergar*.) in exitum & interitum, P. Pi. &c. Geminat, vel vehementiæ causâ, vel, ut duplicem interitum significaret, temporalem & æternum: vel, q. d. in interitum irreparabilem: sic i Reg. 13. 24. *Ἐξ ἄθροον καὶ ἀφανισθὼν* P. 10. Radix—omnium malorum, &c.] Et culpæ & poenæ mala intelligit. Nullum est malum quod non ex avaritia nasci possit. Vide quæ diximus Eph. 4. 19. Ideo *φιλαργυρία* Philoni καὶ αἵ μὴ ἐστὶν καὶ, Apollodoro τὸ κατὰ λαὸν τὸν κακόν. Philosophi Græci multa quidem de contemptu divitiarum loquebantur: sed plures Philosophi spectabantur ad fores divitum quàm divites ad fores Philosophorum. Hyperbole hæc est, sed in hoc argumento solennis. Phocylides, *Ἡ φιλοχρημοσύνη καὶ τῆς κακότητος ἀρχή*. Cato apud Gellium, 11. 2. *Avaritiam omnia vitia habere putabant*. Cicero pro Roscio, *Ex avaritia erumpit audacia, inde omnia scelera ac maleficia gignuntur*. Quam, &c. *Ἡ πρὸς ἀρετὴν ἀπαιτῶν—καὶ πρὸς πείραν*, &c.] Quem (scil. amorem pecuniæ, pro, quam pecuniam. Meton. adjuncti: vel, Quam, P. Be. Val. nempe pecuniam; quæ vox includitur in voce *φιλαργυρία*. Verum in *φιλαργυρία* includitur tantum *ἀργύριον*, cum quo non congruit *ἡ*. Vel, Cui, nempe vitio. *Ὁρέγων* propriè quidem dicitur de rebus, ut de pecuniis; sed per translationem quandam de ipsis quæ amamus vitiis. vitia tunc appetuntur cum iis indulgemus. Appetere avaritiam Hebraismus est, quo affectus pro objecto ponitur, avaritia pro rebus concupitis, divitiis. Sic Job. 3. 25. *Timor quem timebant*, &c. Psal. 106. 14. *Concupierunt concupiscentiam*, &c.) quidam dum appetunt, (vel, sedantes, V. studentes, G. indulgentes, Me.) aberrarunt à fide, (i. e. à religione Christiana. Vide supra 1. 19. & 5. 15. præsentibus tantum bonis intenti Deum & religionem contemnunt. Hactenus locutus de Philosophis illis qui se Christianis cœtibus inferebant, addit eos adulterare verbum Dei, & venari commoda, atque inde evenisse ut etiam quidam Christianismum deseruerint. Hinc ostendit quanti sit res ista periculi.) & seipsos transfixerunt (vel, implicuerunt, Er. Ti. G. induerunt, Ca. immiserunt, Tre. ex Sy. undiquaque transfixerunt, Be. velut spinis transfixi cruciantur. In Glossario, *ἀσπίς*, adfigo.) doloribus multis, Pi. R. &c. i. e. Vel, peccatis, quæ Hebræis dolores vocantur,

10

20

30

40

50

60

70

Idem

Calv.

G. Pri.

G. sim.

E. Be.

G.

E. sim.

Dan.

Dan.

G.

Pri.

Vor.

G.

E.

Me.

Er. G.

E.

G.

E.

Vor.

Dan.

Idem.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

G.

Pri.

E.

Me. cantur, ut Psal. 7. 15^h. vel, gravissimis angustis, mul-
 E. torum dolorum caulisⁱ; vel, doloribus mentis^k, curis
 Me. & angoribus animi, dum per fas & nefas ditescere con-
 Vor. nantur^l. Primum, magna est molestia in quaerendis pec-
 G. cuniis, deinde, major in servandis. Vide Matth. 13.
 v. 22. Accedunt odia aliorum, saepe lites, interdum &
 poenae^m.
 G. sim. 11. *O homo Dei*] Honorifico admodum eum appellat
 Dan. vocabuloⁿ, ut simul commonefaciat eum officii sui^o.
 Dan. Confer 2 Tim. 3. 17 P. Sic appellantur Prophetæ^q,
 Vor. ut 2 Reg. 4. 40^r. 2 Reg. 1. 9. & 4. 16. & 5. 8. & pa-
 E. G. stiores omnes ac ministri non γυναικας, ut omnes, qui à
 Dan. Deo conditi sunt, dici possunt; nec εἰδωλως, ut pii, in
 G. quibus Deus habitat; sed ἰσως, & proprio quodam pos-
 † Dan. sessionis modo^t. Intelligit hic virum Divinum, & Sacro
 Vor. ministerio addictum^t, cujus munus est homines ad
 E. Deum adducere, & in ea quæ Dei sunt se totum inten-
 E. Me. dere^v. ¶ *Hec* (avaritiam scilicet & peccata quæ
 E. indè procedunt^x.) *fuge*] Emphasin habet^y. Longè
 Vor. abesto etiam à collimitiis talium vitiorum^z. Non dicit,
 G. abscede, ut v. 5. sed *fuge*, strenuè scil. & diligenter sum-
 Dan. moque conatu^z. Adhortatio omnibus Ministris summe
 E. necessaria: quia nihil magis aut depravat intentionem,
 G. aut fructum impedit, &c. b. ¶ *Seclare*, &c. Διων, &c.]
 E. Eadem locutio Rom. 9. 30. & 2 Tim. 2. 22. Sic &
 G. 1 Cor. 14. 1. Hebræi שרר sic usurpant^c. *Seclare* (vel,
 E. Persequere. Vox Fugæ contraria: ut significet, pari
 G. animi contentione à Pastoribus, & vitia fugienda, & se-
 E. ctandas esse virtutes^d.) *justitiam*, (Ea h. l. est innocen-
 G. tia^e. Al. Est hæc virtus suam cuique tribuens: op-
 E. ponitur avaritiæ res alienas appetenti^f.) *pietatem*,
 G. (nempe in Deum^g, quæ Deus ex animo & purâ inten-
 E. fic Me. tione, non autem affectu mercenario, colitur^h.) *fidem*,
 E. (coelestia bona quaerentemⁱ, & promittentem^k.) *cha-
 Me. ritem*, (non quaerentem quæ sua sunt^l, sed quæ alio-
 E. rum; liberalitatem^m, beneficentiam in hominesⁿ.) *pa-
 Me. tientiam*, (in adversis^o, quæ non solum superfluis, sed
 G. & necessariis, æquo animo cæremus^p.) *mansuetudinem*,
 Vor. Mo. ἡγεμονίαν.] *Lenitatem*, P. Be. Pi. G. nempe in offen-
 G. sis^q, *Tranquillitatem animi*, Amb. in E. Quæ non com-
 Me. ex movearis adversus inferentes tibi injuriam, aut quæ tua
 E. sunt auferentes^r. In MS. est παρρησία. Et vide-
 † G. tur sic legisse Hesychius: Est enim apud eum, παρρησία
 Διων, παρρησία^s.
 12. *Certa*, &c. Αγωνία, &c.] *Certa pulcrum* (vel,
 Pi. bonum, Vulg. Er. præclarum, P. sic Be. Pi. Sic vocat,
 Dan. vel, ut a vanis Gentium certaminibus distingueret^t: vel,
 Vor. ob rei, de qua certatur, dignitatem: vel, ob felicem
 E. exitum ejus futurum^v.) *certamen* (Metaphora, vel, à
 G. militia^x: vel potius, à currentibus in stadio, ut 1 Cor.
 Vor. 9. 25, 26, Phil. 3. 12, 13. 2 Tim. 2. 5 y. Est hic pleo-
 Camer. nasmus, ut pugnare pugnam^z. Αγωνία ἀγωνίζεσθαι di-
 Pri. cunt quoque Plato, Plut. Arrian. &c. a.) *fidei*, Mo. Ad
 id certamen venisti ubi sine intermissione pugnandum
 est, 1 Cor. 9. 25. Phil. 1. 29. 2 Tim. 4. 7, 8. Confer
 G. Gen. 39. 8 b. Ostende te, [tum] acerrimum defen-
 V. sim. sorem fidei^c, eam tuendo^d, & propagando^e; tum, pie-
 E. tatis studiosissimum^f. Loquitur hic de cursu ministerii
 Me. Evangelici, qui certamen vocatur, ob difficultates, &c.
 Vor. idque fidei; vel, quia per fidem vincit, &c. vel, quia pro
 E. fide susceptum est^g. Ostendit, non levi manu, vel operâ,
 Dan. ministris incumbendum operi suo: qui enim docent &
 G. reprehendunt multos habebunt adversarios^h. ¶ *Ap-
 Camer. prehendere*, &c. Επιλαβῆ, &c.] Sic & mox 19. Locu-
 Ham. tio similis isti Prov. 4. 13. Πῶς, ubi Græci, ἐπιλαβῆ,
 G. firmiter teneⁱ. *Apprehende* (ut illa soleamus quæ ven-
 Vor. dicamus, aut quibus potiri cupimus^k: vel, ut victor
 Me. coronam in meta^l, ex eminentiore loco appensam, as-
 G. sumpt^m. Vel, *Assumere*, Sy. 1 Cor. 9. 24. est ἵνα κερ-
 Scul. sim. τήσῃς τὴν διακονίαν.) *vitam æternam*, Be. Pi. &c. i. e. Da operam^o,
 Ham. ita certa^p, ut eam consequaris^q, velut brævium & pal-
 Vor. mam victoriæ^r. Sed notandum, *vitæ æternæ* nomine
 E. fic hic & alibi significari jus ad vitam æternam. Sensus
 Me. idem Phil. 3. 14 t. ¶ *In qua*, &c. Eis ἡ, &c.] *Ad
 Vor. quam* & vocatus es, Be. Vocatione, vel internâ, quæ efficax
 E. est, vel externâ: ad quam invitatus es ab agonotheta
 G. Christo^s. Confer Phil. 3. 14 v. ¶ *Et*, &c. Καὶ ὁμο-
 E. λόγως, &c.] *Et* (vel, Nam, V. vel, Quando, G.) pro-
 G. fessus præclaram professionem coram multis testibus, P. sic

Be. Pi. vel, 1. In Baptismo, cui multi adhibebantur
 testes^x. De hac professione vide quæ diximus ad Mat.
 27. 19. Hanc ὁμολογίαν testationem fidei vocat Tertul.
 Vel, 2. In persecutione Ephesiana^z. Vel, 3. In Ordi-
 natione, ubi sponsonem fecit ministerii fideliter obeun-
 di, idque in frequenti cœtu fidelium^a. Confer 1 Tim.
 4. 14 b. Al. Confessionem intelligit, non verbis con-
 ceptam, sed potius re ipsâ editam; neque id semel dun-
 taxat, sed in toto ministerio: q. d. Multi tum Epheli,
 10 tum alibi, te fideliter & seriò in Evangelii professione
 versantem spectarunt^c. Alludit ad agones, ubi plurimi
 erant spectatores^d.

13. *Præcipio*, Παράγγελλω] Eadem vox suprâ 4. 11.
 & 5. 7. & alibi sæpe, & παραγγέλλω, 1 Thes. 4. 2. suprâ
 1. 5. 18^e. ¶ *Coram Deo*] Qui testis erit me hæc
 præcepisse, & vindex, si ea non serves^f. Adhortationi
 præced. hanc contestationem addit. Arguit hoc sum-
 mam Pauli sollicitudinem pro Ecclesia, quod sic agat cum
 Timoth. fidelissimo ministro, &c. ¶ *Qui vivificat*
 20 *omnia*] Nempe animata^h, & præsertim fideles respectu
 salutis æternæⁱ. Epitheton est h. l. congruum, quo
 eum ad pericula ipsamque mortem animat certâ spe re-
 surrectionis, &c. k. De sensu vide suprâ 5. 21. Illi Deo
 qui omnibus quæ vivunt vitam dat, & dans ut vult
 servat. Is est qui eam potest & reddere, Joh. 5. 21.
 In MS. est ζωογονεῖν τὸν pari sensu. Græci enim pro
 ζωογονεῖν ponunt ζωοποιεῖν & ζωοποιεῖν^l. ¶ *Et*
 30 *Christo*] Quem ei proponit, tum, ut omnium actionum
 nostrarum inspectorem, ac judicem futurum: tum, ut
 exemplar confessionis quod imitetur^m. ¶ *Qui*, &c.
 18 ἀποστήσει τὸν ἐκ Ποντίου — ὁμολοῦντα] *Qui testam*
fecit (vel, perhibuit, Tre. ex Sy.) *sub* (vel, coram, Q.
 in E.) *Pontio Pilato* (i. e. Præside ac Judice Pontio Pi-
 latoⁿ. Em nota propria stantis apud Judicem, Act. 15.
 9, 10 o.) *bonam* (vel, bonum, Tre. vel, præclaram illam,
 Be. Pi. illustrem, Ar. pulchram, Mo.) *professionem*, Er. H.
 Ti. P. Be. &c. Vel, confessionem, Mo. vel, testimonium,
 Tre. ex Sy. vel, 1. verbo^p: Dedit tibi exemplum, ipse
 cum vitæ periculo professus se esse Regem, &c. q. Joh. 18.
 v. 37 r. Sic & tu fac, profiteri te Episcopum, testem
 40 ejusdem veritatis^t. Vel, 2. opere^t; nempe martyrio,
 quo eam complevit & consignavit^v.

14. *Ut*, &c. Τησθαί σε τὸν ἐκ τῶν ἀποστόλων, ἀνεπιληπτόν,
 ἀγῆ, &c.] *Servare te* (vel, Ut serves, Er. Be. &c.) *man-*
datum, five *præceptum*, (vel, hæc præceptionem, Be. vel,
 hæc mandata, P. Pi. Intelligit, vel, 1. illud, certa bonum
 certamen^x; vel, 2. omnia quæ hæcenus præcepit^y,
 quorum summa est, ut fidelem se Ministrum præbeat^z;
 vel, 3. munus ipsi demandatum à Deo^a.) *immacula-*
 50 *tum*, (vel, sine labe, Tre. ex Sy. vel, immaculatus, Er. H.
 Ti. fim. P. Pi. Ca. G. Sic Jac. 1. 27. 2 Pet. 3. 14. Heb.
 10. 22 b.) *irreprehensibile*, (vel, & sine macula, Tre.
 ex Sy. vel, irreprehensibilis, Er. H. Vox hæc in N. T.
 nullibi occurrit nisi hic, & suprâ 3. 2. & 5. 7. Επιλα-
 βῆναι, inter alia, sign. reprehendo, ut in Plat. Επιλα-
 βῆ, &c. Reprehende, si potes, quæ dico: & in Xenoph.
 Solus decretum ἐπιλαβῆναι, reprehendebat. Hinc ἐπιληπτός,
 reprehensibilis, & ἀνεπιληπτός, qui reprehendi non potest,
 ut in Plut. *Quærendi sunt*, inquit, *Præceptores liberis*,
 οἱ οὗτοι τῶν βίαις ἐκείνους ἀδιδάσκοντες, οἱ τοῖς ἡθόμοις ἀνεπιληπτοί, οἱ
 ἡμετέρας ἀγορεύοντες, qui moribus sunt inculpati, &c. c. vel,
 60 *culpæ omnis experti*, P. Pi. nempe, in professione tua^d.
 Vel, *irreprehensibiliter*, Me. Hæc duo epitheta referri pos-
 sunt, vel, 1. ad vocem ἐπιληπτός^e: cui favet scopus Pauli.
 Mandatum, inquit, maculam aut reprehensionem non
 habet, quemadmodum Pseudo-apostolorum præcepta^f.
 Hoc dicitur, ut Tit. 2. 8. *verbum sanum, irreprehensibile*, Er.
 dum scil. in ministris Legis aut doctrinæ nihil habet ad-
 versarius quod reprehendat, & propter quod ipsa Lex
 & doctrina male audiat^h. Sed sic dicendum hic esset,
 70 *πῶς ἐπιληπτός πῶς ἀποστόλος*. Vel, 2. ad Timotheum^k: Sen-
 sus est, Neque vitæ, neque dogmatum, gratiâ, aliquid
 maculæ contrahas, unde meritò reprehendaris^l. Ad
 hunc referri malim, quod nomine τὸν ἀποστόλου videatur
 significare illam officii rationem quam ei totâ epistolâ
 scripserit^m.) *usque ad apparitionem* (vel, illustrationem;
 quod malim, quia sequitur, *quam ostendet*. Quid osten-
 det? Nimirum gloriam Filii sui, quem antè exhibue-
 rat humilemⁿ: vel, revelationem, Tre. V. manifestatio-
 nem,

nem, Sy. adventum, Ca. illustrem illum adventum, P. Be. Pi.) Domini, &c. Mo. Er. &c. i. e. usque ad secundum ejus adventum: vel, usque ad exitum vitæ p. Tunc enim unicuique venit dies adventus Domini, eum venerit ei dies, ut talis hinc exeat, qualis judicandus est illo die q. Non mortis meminit, sed adventus Domini, ut eum magis excitet simul & consoletur sub pressuris ejus, &c. r. Et hic apparet loqui Paulum ad Timotheum tanquam qui vivere posset ad tempus judicii extremi. Vide quæ diximus ad 1 Cor. 15. 52. 2 Cor. 5. 2, 3. 1 Thes. 4. 15. Vide eandem vocem ἀπαγγελίας hoc sensu eximio, 2 Tim. 1. 10. & 4. 8. Tit. 2. 13. Hebraicè est נִרְרָרָה. Sed hanc sententiam de instante die Domini aperte removit Paulus, 2 Thes. 2. 1, 2.

15. Quem, &c. *ὅν — δὲ ἐξ ἐστὶν — ἀναδείξει* Quem (vel, Christum apparentem: vel, quod perinde est v, adventum Christi x.) temporibus suis (vel, propriis, Mo. tempore quod ipse novit v; tempore quidem certo & decreto, sed & soli Deo cognito. Hoc dicto, piorum & infirmitatem sustentat, nè fatiscant; & temeritatem atque impatientiam reprimit, qui promissis Dei ante tempus frui vellent z; & curiositatem humanam castigat, ut Christus, Act. 1. Tollit etiam suspicionem, nè quis putet vivente Timotheo venturum Christum: Vult enim illud tempus esse nobis incertum, ac minimè scrutandum ||.) ostendet (vel, faciet apparere, *וְיִרְאֶה*. Vel, exhibebit, Ca. Me. vel, illustrabit, Er.) ille beatus, (i. e. omnis felicitatis fons, quam in se, & à se, habet b, & per essentiam; & proinde beatitudinem promissam nobis indubiè communicabit c. Vide supra 1. 11 d.) & solus Princeps, (vel, potens, Vulg. vel, Dynastes, Be. E. Solus hic est perfectè scilicet & prorsus absolute Princeps, Rex, &c. qui regnum à nullo alio acceptum habet, & à quo cæteri regnant, &c. x. Vel, solus, nempe *אֵין מִלְּפָנָיו*, à seipso & per naturam talis: quomodo solus sapiens, itémque solus bonus, appellatur f. Vel, qui solus potest omnia. *יְהוָה*. Sic dicitur *πῶς ἐξουσίας ἀναδείξει*, 2 Macc. 3. 24. & *ὡς αὐτὸς ἀναδείξει*, ibi, 12. 15. & *ὁ ἐν ἑσθλῶν ἀναδείξει*, ibi, 15. 2, 23 e. Non est hic ἀνατῶ, potens, sed ἀναδείξει, h. e. Reip. gubernator, ac Princeps; unde ἀναδείξει, & ἀναδείξεν dicuntur qui potentiā Remp. obtinent h.) Rex regum, (Sic Hebræi dicunt, *מֶלֶךְ מְלָכִין*, ut Dan. 3. 27 i. Sic Apoc. 17. 14. & 19. 16 k.) & Dominus dominorum, P. Pi. &c. ut Deut. 10. 17. Psal. 136. 3 l. Dominorum, id est, vel astrorum, vel magnatum, sive Principum m. Sumptum hoc videtur à Persis, vel Assyriis, qui Magnum Regem ita vocabant; aut ab Ægyptiis: Diod. l. 1. p. 35. Rex Regum & Dominus dominorum Sesoosis n. His epithetis amplificat Dei potentiam o; ut hanc pii opponant omnibus hostium, quantumvis potentum, viribus & dignitati, &c. p. Nè Principum hujus mundi tyrannidem metuant q. Nè timeat minores illos dominos, dum ei parentis qui & in ipsos imperium habet r. Hæc porro dicta sunt, vel, 1. de Trinitate t; vel, 2. de Filio t; vel, 3. de Patre v: cui ut auctori hæc tribuuntur x, quia Christus hic nobis ut homo & infirmus proponitur y.

16. Qui, &c. *ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν* Qui solus habet immortalitatem, Pi. Vulg. &c. nempe per se a, vel, per naturam sive essentiam b. Sic vox μόνος ponitur & Rom. 16. 27. 1 Tim. 1. 17 c. Immortalitas propriè hic accipitur, ita ut & principium & finem existendi secludat: nam quæ æterna non sunt, alieno tantùm beneficio durant d, & mutabilia sunt: mutatio autem est mors quædam: solus Deus est immutabilis *. Deum hic distinguit, tum, à Regibus terrenis, qui mortales sunt; tum, ab omni re creata. Nam perfecta immortalitas est omnimoda immutabilitas f. Non longè hinc abit sententia Platonis, quam sic explicat Proclus, loquens de diis minoribus, quos nos *ἄγγελοι* dicimus; *μὴτε ἀθανάτους εἶναι, μὴτε τὸ ἔσθλόν ἀνάτε μοίρας* Plato ipse in Timæo Deum summum sic inducit loquentem, *ὁ δὲ ἐμὲ γινώσκοντα, ἀλυστα ἐμὸ γὰρ ἀλόνει*. Sic Justinus cum Tryphone disputans negat animas esse immortales, (nempe per se) & tamen negat eas mori. Immortalis est Deus ex sua natura, non ex alterius voluntate, ait Scriptor Respons. ad Orthod. Sic & Respons. ad quæst. Græcas g. ¶ Et, &c. *φῶς ἐστὶν ἀπερίσπυτον* Lucem habitans (Improprie & more

humano habitare dicitur Deus, cuius se qui nullo loco continetur h:) inaccessib. Er. P. Pi. &c. i. e. Si n. m. Dan. illud cælum à conspectu nostro remotum, quod lucem sub solio gloriæ appellant: Vide Dan. 2. 22. & Jacchaden ibi i. Al. Non est hæc creata, sed incircata lux, q. quæ est ipse Deus, 1 Joh. 1. 5. qui dicitur lucem habitare, sicut est & habitat & permanet in seipso. Maximè enim quisque ibi dicitur habitare, ubi semper est, & unde nunquam recedit k. Hæc lux est ipse splendor, & gloria majestatis Divinæ increata, immensa, & inenarrabilis l; quæ inaccessible vocatur, quia ad eam videndam nulli hominum patet accessus m; & quia ipsi Angeli fulgore ejus ita perstringuntur, ut faciem obtegant. Hoc epithetum addit, 1. ut omnem nobis Divinæ majestatis curiosius perscrutandæ pruritus adimat; 2. ut omnis nostræ de Deo ignorationis culpa in nos nostramque imbecillitatem transferatur, non in obscuritatem domicilii Dei n. ¶ Quem nullus hominum (mortalium scilicet o, 1 Joh. 3. 6 p. & in hac vita q:) vidit, &c.] Vel, 1. oculis corporis r; ut conveniat hoc cum ἀόρατος, supra 1. 17 t. Obstat, quod nec aer sic percipitur t. Vel, 2. visione comprehensivâ v. Obstat, quod nec Angeli sic vident Deum x. Vel, 3. oculo mentis, per se scilicet & ex naturæ suæ viribus y. Vel, 4. visione Divinæ essentiae z, intellectuâ, vel, intuitivâ. Similes S. S. loci sunt Gen. c. 32. v. 30. Exod. 33. 20, 21, 22. Joan. 1. 18. Dicuntur quidem Patres Deum vidisse, nempe, metonymicè & repræsentativè, quia signa & symbola præsentiae Divinæ cernebant b. Hanc sui visionem piis servat Deus in vita futura, Matth. 5. 8 c. Ex hoc loco colligimus, nec Moysen, nec Paulum, Deum in hac vita vidisse d. ¶ Cui, &c. *ὁ μόνος, κρείττονος, &c.* Habes hic iterum ἀσύνδετον in nominibus duobus junctis: quale notavimus Luc. 2. 14. & alibi. In Psal. 29. 1. cum copula *וְיַיְבֹּרֵךְ*. Sed hic additur ἀσύνδετον, ut & 2 Tim. 2. 10. & 1 Pet. 5. 10. 19, κρείττονος, hic significat imperium, ἀναδείξει. Nam sic 19 vertitur Job. 37. 6. Psal. 89. 13. Dan. 11. 31 *. [Sic * G. vertunt:] Cui (tanquam omnium bonorum auctori f: sub. sit, vel, est, Vor. ut hoc sumatur, vel, 1. enunciativè, q. d. ab omnibus habetur g; vel, 2. optativè, ut in locis similibus, Rom. 16. 27. Eph. 3. 21. &c. q. d. ab omnibus impendatur h:) honor, (sub. & Er. Be. Pi. &c.) imperium (vel, robur, P. Be. Pi. D. ut Psal. 8. 2. fundasti robur: *לִּי לְאֵוֹן, perfecisti laudem*: Psal. 29. 1. gloriam & robur: *לִּי לְאֵוֹן, & μὴν* Psal. 99. 4. 191, & μὴν. Significat propriè firmam ac solidam laudem. Quo sensu apud Arabes quoque in usu est i. Vel, potentia, V.) sempernum, Er. Ti. Omnium confessione k.

17. Divitibus hujus seculi (vel, in hoc seculo, Be. Pi. quomodo sapientes in hoc seculo, 1 Cor. 3. 18. Sic *σοφῶν τοῦ αἰῶνος*, dicit Arrian. 3. 22. in Epictetum l. Hoc autem addit, tum, 1. distinctionis ergo m; quia sunt & aliæ divitiæ n, his longè præstantiores, & ab omnibus expectandæ o, coelestes nempe & spirituales p; de quibus Mat. 6. 20. & 19. 21. Marc. 10. 21. Luc. 12. 21, 23. & 18. 22 q. 2 Cor. 8. 9. Jac. 2. 5. Apoc. 2. 9. tum, 2. in contemptum divitiarum præsentium, quas innuit esse evanidas, fallaces, & instabiles, qualis est hujus seculi & mundi conditio r.) præcipe, *Παράγγελλε*] Vide supra v. 13 t. Denuncia, Be. Pi. i. e. Admone seriò & crebrò, ut vox notat, quia divitum ingenium subjiendum est & contundendum, eum nimium per se insoleat. Non ergò dicit *λέγε*, vel *ἰσχυρε*, sed *παράγγελλε*. Est autem hic Epanodos sive regressio ad exhortationem præced. 1. quia divites, præsertim in amplis & opulentis civitatibus injuriosi sæpe sunt in cæteros; quod & ipsis exitiosum est, & cæteris in Ecclesia præbet offendiculum: 2. nè ex præcedentibus colligerent, divites Christianos omni spe salutis, & bene utendi divitiis suis, destitutos esse t; & divitias in universum damnandas v. Earum ergò bonum sanctumque usum hic monstrat x. Cum Epistolam jam absolvisset, venit ei in mentem speciali admonitione opus habere divites illos mercatores, qui plurimi erant Ephesi. ¶ Non, &c. *Μὴ ὑψιμαρτυρεῖν*] Habuimus hoc verbum & Rom. 11. 20. pro *ὑψιμαρτυρεῖν*, Rom. 12. 16 y. Non sublime sapere, Mo. Nè superbiant, Ca. Nè elato sint animo, Er. Tré. Il. Pi. sim. P. Be. Nè arroganter de se sentiant, Er. Nè altos gerant spiritus, G. i. e. Nè sibi nimis placeant aliòsque præ se contemnant z, Hoc vitium maximè divitias sequitur a, ut notant Sopheranes,

^b G. phanes, & Menander ^b. [quorum verba dat G.] Seneca
epist. 87. de Divitiis, *Instant animos, superbiam pariunt.*
Simil. Aristot. Phocyl. Cato, &c. [vide Pri.] Adde Sirac.
^c Pri. 28. 12. & 40. 28. ^c. ¶ Neque, &c. *Μὴδὲ ὑλ' ἀπὸ πλείων ὄντων*
πλείων ἀδικούντων, &c. ¶ Neque sperare (vel, spem ponant,
Be. Pi.) in divitiarum incertitudine, (vel, in divitiis in-
certis, Er. P. Be. Pi. Ar. G. E. vel, fluxis, G. Quæ scilicet
multis casibus obnoxia sunt, furis, fraudibus, rapinis,
incendiis, &c. d.) Exemplum hominis fidentis opibus
^d E. vide Psal. 39. 6. Luc. 12. 17, 18, 19. Vitium hoc, spe-
^{* G.} rariæ in divitiis, causa est superbiæ, dum per ea multum
se posse confidunt, ideoque efferuntur & alios despi-
ciunt. ^f) sed in Deo illa vivente, Mo. &c. i. e. verè ex-
sistente & æterno, totum ab eo pendentes, etiam in me-
diis opibus, quas ille dat: & aufert quibus & quando
vult. Epithetum est Dei ὁ ζῶν, 1 Thes. 1. 9. supra 3. 15.
ⁱ G. & 4. 10. Nec inaniter id hic positum. Divitiæ pe-
^{* G. sim.} reunt, ille manet, & immutabiliter erit; spes ergo in
Be. eo collocata certa est: divitiæ res inanimes, Deus vi-
ⁱ E. vus & vitæ causa. Pro ὅν τῶ Θεῷ MS. habet ὅτι τῶ Θεῷ.
Post vocem ἐπιζῆν modò ἐν, modò ὄν, solet poni pro
Hebræo י: interdum & εἰς. Vide Matth. 12. 21. Joh.
^m G. c. 5. v. 45. Rom. 15. 12. Phil. 2. 19. supra 4. 10. &c. m.
¶ Qui, &c. τῶ παρέχοντι ἡμῶν πλείους πάλαι εἰς ἀπόλαυσιν.
¶ Qui prebet (vel, suppeditat, Ca. Sy.) nobis (Non singu-
lis hominibus, sed humano generi: constat enim multos
esse qui indigent.) omnia (scilicet ad hanc vitam neces-
saria:) copiose (vel, opulenter, Er. E. Paronomasia est
in πλείων & πλείους. P. vel, large, G. Ca. ut Col. 3. 16.
^p Er. Tit. 3. 6. 2 Pet. 1. 11. q.) ad fruendum, P. Be. Pi. Er. &c.
^q G. vel, ad fruitionem, Ca. Vor. moderatam & honestam:
^r Vor. in usum fructum, V. ad refocillationem, Mo. ad recreatio-
nem nostram, Tre. ex Sy. In illo spes reponenda est qui
etiam nobis pauperibus dat omnia ista quibus natura in-
diget, & quibus nos contenti sumus. Id enim est
[†] G. ἀπολαύειν, uti cum quadam oblectatione. Confer Act. 14.
[‡] T. sic E. v. 17. Hæc ratio nostræ in Deum spei, quod ipse unus
^v E. & omnis vitæ fons est, & omnibus abundè subministrat,
[⁂] Dan. ut ab eo solo pendere debeamus, &c. x.
18. Bene, &c. Ἀγαθὸν εἶναι. Idem quod ἀγαθοποιεῖν,
Marc. 3. 4. Luc. 6. 9, 33, 35. Act. 14. 17. Respondet He-
bræo יטב, ut videre est Num. 10. 32. Jud. 17. 13.
Significat autem beneficia conferre, quod facile divitibus,
^r G. & quidem in cuiusvis fortunæ homines. Construitur
[⁂] G. sic E. hic Infinitivus cum illo παρέχοντα. ¶ Ut (sub-
aliis, Pi.) benefaciant, Er. P. Pi. q. d. Divitias nec avarè
recondant, nec utantur ad fastum, voluptates, &c. sed ad
bona opera. ¶ Divites fieri, &c. Vel, Pius factis
^a E. abundare, G. sic E. Id enim πλεῖν, Rom. 10. 12. b. Au-
^b G. get quod dixerat, bene agere, imò, inquit, abundare, &c.
^c E. sicut opibus abundatis. ¶ Facile, &c. εὐμετὰ δότους εἶναι.
Bene partibiles esse, Mo. Ut sint liberales, Ca. vel, faciles
ad impertiendum, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Tre. &c. Libera-
^d G. Pri. liter dare, G. nempe pauperibus, ex collat. Eph. 4. 28.
^{* Pri.} secundum dictum illud, Μὴ μισοῦ πλεῖστον καὶ πένυτας ὡφε-
^f G. λειν. ¶ Communicare, Κοινωνεῖς. [Variè reddunt:]
Facilis convicius, P. Be. Pi. Referunt ad vitæ conversa-
tionem: Ut sociales sint, humani, benevoli, minimè
que fastuosi, & aliorum consortia non fugiant. Al.
^g Græci Libenter communicantes, Er. Ti. nempe, cum aliis divi-
in E. tias nostras. Ità vox sumitur in Scriptura, ut Rom. 12.
^h V. 2 Cor. 8. & 9. Gal. 6. Phil. 4. Heb. 13. Convenit &
ⁱ Græci in E. huic loco, ubi divites ad beneficentiam incitantur.
^k V. Communicativos esse, E. Etiam vocare pauperes ut com-
^l Me. sim. muniter rebus partis fruuntur: Prov. 22. 9. Esa. 58. 7.
^m E. ex L. Luc. 14. 12. Sic κοινωνικός Eguis Aristoteli. Horum
Caj. &c. præceptorum initia quædam erant in Legibus de Spici-
ⁿ G. sim. legio & Racematione, & Anno Sabbatico. Utraque
^o G. vox, συστάς & κοινός, liberalitatem notat, sive libe-
^p Vor. ralem subministrationem; illa pecuniæ, hæc quorumvis
aliorum bonorum, ut docent loca Gal. 6. 6. Heb. 13. 16.
Philem. v. 17. Κοινωνοὶ Demostheni dicuntur em-
bementi & detrimenti participes, in hæreditate, merci-
moniis, &c. q.
19. Thesaurizare, &c. Ἀποθερεῖν, ὡς δὲ δαίμον, &c. The-
saurizantes (vel, Reponentes, sive Recondentes, Er.
II. Ti. P. V. Ar. Congerentes, Ca.) sibiipsis (Emphasia
habet. Nam sua quærunť divites. [Opes autem mun-
danas non sibi recondunt, sed liberis, cognatis, forsan

& peregrinis, vel hostibus:] fundamentum (Quæ vox
opponitur incertitudini opum:) pulchrum (vel, bo-
num, Be. Pi. Virtutum scilicet, & pietatis opera. t. Op-
ponit hoc terrenis opibus, quæ bona non sunt, sed im-
pedimenta, laqueus, fallacia, animum cruciantia, &c. v.)
in futurum, Mo. vel, in posterum, Er. Pi. &c. q. d. Non
in Præsenti, sed Futura, vitæ. Θεωρεῖτε τὴν & ἀποθερεῖτε
ἐν περ allusionem de omni re, quæ clam deponitur, ut
eleemosynæ apud pauperes. Sic ponitur hæc vox Rom.
c. 2. v. 5. Jac. 5. 3. 2 Pet. 3. 7. Convenit autem hoc &
fundamento; quia fundamenta abduntur ita ut non ap-
pareant. Opera autem misericordiæ ideo comparantur
Fundamento; quia sicut ex fundamentis latentibus do-
mus in altum assurgit, ita ex illis operibus assurgit vitæ
illa sublimis atque coelestis. Vide Matth. 19. 21. Al.
Vox θεμελίον non est Græca, sed potius Hellenistica, &
respondet Heb. קרקע, vel קרע, quod est radix, vel
fundamentum; & apud RR. denotat tabulas contrahi-
five scriptum obligatorium, quo cavetur de mutuo credi-
tori reddendo. Vox quoque Heb. קרקע, quod inter-
dum θεμελίον redditur, συνδίκη quoque vertitur Esa. 30.
v. 1. Hoc sensu θεμελίον occurrit & 2 Tim. 2. 19. ut
ostendit sigillum ibi memoratum, quod Chirographo ap-
poni solet. Est ergo Metaphora ab iis qui nomina faci-
unt, qui diligenter in patrimonium debitoris inquirere
solent, & quibus à debitore scripto cavetur de refunden-
da pecunia. Hic ergo monet Paulus, faciendâ esse bona
nomina; quod fit munificentia in pauperes: hanc enim
Deus tanquam sibi creditam refundet cum scœnore: qua
de re vir liberalis Chirographum à Deo accipit, nempe,
de vita æterna sibi reddenda, non quidem vi meriti, sed
vi pacti. Hoc autem Chirographum apud hominem
cautionis ergo repositum, seu depositum, vel pignus,
aptè θεμελίον dici possit à τῷ ῥημ. pono. Confer Prov.
c. 19. v. 7. ¶ Ut, &c. Ὡς, ἐπιλαβόμενοι, &c. Vo-
cem ἐπιλαβὼ conjunctam cum vita æterna habuimus, &
suprà v. 12. Sed ibi jus ad rem nomen rei accepit;
hic res ipsa significatur: hic apprehensio in spe con-
sistit, illic verò reipsa impletur. [Sic vertunt:] Ut
apprehendant æternam vitam, Er. P. sic Be. Pi. &c. vel,
veram vitam, Vulg. In MS. est τὸ ὄντως ζωῆς. Nam ὄντως
& ἀληθῶς dicuntur κατ' ἐξοχὴν ea quæ semper manent: m.
Ut nitantur ad veram & beatam vitam pervenire. Hæc
autem bona opera hic commemorantur velut signa &
testimonia, quod ii sumus quibus hæc vita promissa
est. o.
20. O Timothee] Blanda compellatio. ¶ Depo-
situm, &c. τὴν παράτακην, &c. Phrynichus vult dici
ἐπιτάκην, ut scribitur in MS. & hic, & 2 Tim. 1. 12.
Sic & Levit. 6. 2, 4. ubi in Hebræo est נְתַתָּה, 2 Macc.
3. 10, 15. Hæc vox est communis dialecti, & ἑλληνιστικῆς,
dialecti Atticæ q. [Sic vertunt:] Depositum (nempe illud,
Be. vel, tuum, Æth. vel, meum: Nam Articulus quan-
doque habet vim Pronominis. Intelligit, vel, 1. dona
Timothei pecuniaria; vel, 2. munus ipsum pastoris à
Deo ipsi commendatum. Vide Act. 20. 28. 1 Pet. 5. 2.
vel, 3. sacram sanamque doctrinam Evangelii; quam
depositum vocat, tum, 1. quia res est alterius, nempe
Christi, non ipsius aut ingenio inventa, aut industria
comparata, sed à Deo tradita; tum, 2. quia fidei ipsius
concredita erat: Pastoribus fida ejus custodia incum-
bit. Quare & verbum ἐπιτάσκειν in eodem negotio ha-
bemus supra 1. 18. 2 Tim. 2. 2. In Libro Musar præ-
cepta vocantur depositum. Idem hoc quod ἐξω ἐπι-
τάκην supra 1. 11. & κατὰς παράδοκα, 1 Cor. 11. 2. & πῶς
εἰληφας, &c. Apoc. 3. 3. b.) serva, Er. Pi. &c. integrè tu-
tare: nihil in ea muta, nec adde, nec minue: hoc
enim præter depositi rationem est. ¶ Devitans, &c.
ἐκτρέφοντες τὸς βέλους κενόφωνας, καὶ ἀντιθέτας, &c. Devi-
tans (vel, Et averfare, Be. Pi. Ut depositum Dei à nobis
servandum est, ita illius corruptela fugienda.) profanas,
five profanos inanitates (vel, vanitates, Ca.) vocum, Mo.
Er. Ti. sic Tre. ex Sy. (vel, de rebus inanibus clamores,
P. Be. Pi. Intelligit matæologias, vel, inutiles dispu-
tationes; spinosas & clamorosas, & inanes, atque adeo
profanas concertationes, loquacitatem clamorosa atque
impuram: vel, grandiloquentiam, & venditationem
Eloquentiæ ac profanæ Philosophiæ in Ecclesia, quam
aptè κενόφωνας vocat, quia quum grande sonet, nihil
subest;

† Dan. sic

Me. Be.

⁂ Me.

⁂ Dan.

⁂ Dan. sim.

⁂ E.

⁂ G.

⁂ Pet.

var. lect.

cap. 11.

⁂ Med. 1.

diff. 2.

⁂ Med.

Ham.

⁂ Ham.

⁂ Med.

⁂ Pet. ib.

⁂ Med.

Ham.

⁂ Med.

⁂ Ham.

⁂ G. sic

Vor.

⁂ G.

⁂ Vor.

⁂ G.

⁂ Me.

⁂ Dani.

⁂ G.

⁂ G.

⁂ Pri.

⁂ D.

⁂ Q. in

Dan. sim.

Q. in E.

⁂ Dan.

⁂ G. Vor.

sim. Er. D.

E. Me. 11.

⁂ G.

⁂ T.

⁂ Vor.

⁂ G.

⁂ G. ex D.

⁂ Pri.

⁂ T.

⁂ E.

⁂ Dan.

⁂ Er. ex

Th. Dan.

⁂ V. in

Er. Dan.

⁂ Be.

⁂ E.

† Calv. subest †. Vel, genealogias illas de quibus supra: quæ & inanes sunt, nihil enim ad pietatem proficiunt; & profane, quia non sunt Divinitus revelatæ. Iidem βιβλοι μῦθοι supra 4. 7. Κενοφανία idem quod in Glosario κενολογία, vaniloquium^k. Similes Eph. 5. 6. κενὸι λόγοι^l. Al. Vocum novitates, Vulg. Quidam [enim] Codices legunt κενοφανίας^m. Ità hic locus citatur ab Aug. Chrys. Amb. &c. Cui lectioni favet, 1. addita determinatio, profanas; nam vaniloquia omnia in vitio sunt, non item vocum novitates, nisi profanæ sint: 2. vox ἐπεροδιδασκαλῆν, quā supra usus est^o. Prohibet novas formas, & inauditos modos, loquendi in Ecclesia: quos usurpare solent ii qui nova dogmata introducunt^{||}. Notat nova dogmata^p, & nova vocabula, usurpata à Simonianis^q, & postea à Valentinianis & Gnosticis, de Deo, mundo, cælo, Angelis, de quibus vide Iren. & Epiphan. quæ profana vocat, quod iis res profanæ, id est, à vera pietate remotæ, significarentur^r.) & oppositiones (id est, ἀντιλογίας^t contradictiones[†]; nam & ipsi inter se pugnabant, ut diximus supra 1. 4.^t & perpetuò quæstiones ex quæstionibus nascebantur^v: vel, axiomata^x, argumenta^y, objectiones^z, contra fidei doctrinam^a; cui ἀντικείμεναι dicuntur, supra 1. 10. & ἀντιδιδασκαλῆν, 2 Tim. 2. 25^b.) illius falsè nominatæ scientiæ, Mo. sic Er. II. P. Ti. Be. &c. nempe Philosophiæ^c, illius de qua Col. 2. 8. de qua gloriosuli se venditant^d; qu. d. quas adferunt specioso scientiæ titulo, sed falso^e: vel, scientiæ sophisticæ^f. Mirè hæc quadrant in spinosos nostros Theologistas^g, sive Scholasticos^h. Vera scientia esse non potest quæ veritati contraria estⁱ, aut fide destituitur^k. Vera scientia est quæ ad salutem æternam proficit^l: φιλόσοφον φειδωμένον dixit Plutarchus^m. Designat hoc

loco Gnosticosⁿ, qui sibi postea nomen illud per superbiam arrogabant^o. Vides hîc quàm vetus nomen Gnosticorum, quod isti Philosophi Christianis cætibus se miscentes sibi indebant, spernebântque præ se cæteros ut rudes. Diximus de iis ad Johannis initium, & ad hujus Epistolæ 1. 4. Falsò autem scientiæ laudem sibi vendicabant: unde Iren. illis exprobrat πειρασὶν γνώσεως, & Euseb. φειδωμένον γνῶσιν. Clemens Strom. 1. ait hanc Epistolam ob id ab iis repudiatam, quòd in ea se tam vivis coloribus notatos agnoscerent P. G. [Cujus illa verba & alia ex Clem. Pædag. & ex Justin. vide in G.]

21. Quam, &c. Ἡν πνεῦς ἐπαγγελλόμενοι — ἡσυχίῃ[†] Quam (vel, Cujusmodi, E. nempe scientiam^q:) non nulli profitentes, (ut supra 2. 10.^t vel, spondentes, P. promittentes, Vulg. sim. Ar. hoc est, cum fastu ostentantes[†]; vel, præ se ferentes, Il. Be. Pi. hoc est, totâ habitûs, gestûs, vitæ denique, ratione; quam illi ita comparant, ut imperitis nihil nisi sublime & arduum de se promittant^t. Sensus, qu. d. Dum docti sapientésque videri student^v.) circa fidem (vel, à fide, Tre. ex Sy. Ca.) aberraverunt, Mo. Er. Il. P. &c. vel, aberrârunt à scopo, Be. Pi. vel, exciderunt, Vulg. Ab integritate & sinceritate fidei, velut à scopo, aberrârunt^x; vel, fidem non attigerunt^y. Quidam, inquit, eorum ex ipso fastu, & aliorum contemptu, tandem eò pervertère ut etiam Christianismum desererent. Hoc est quod supra dixit de aliis, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως. & 1. 19. ἐναυδύνησαν, &c. Vocem ἀσχεῖν de Fide habuimus & supra 1. 6. Sic & 2 Tim. 2. 18. ¶ Gratia tecum] Nempe Dei Patris & Christi. Breviter dictum, ut & Eph. 6. 24. In MS. μεθ' ὑμῶν, quomodo Col. 4. 18. 2 Tim. 4. 22. Tit. 3. 15. Hæc ultima verba adscripserat Paulus suâ manu^z.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

II. EPISTOLAM

AD

TIMOTHEUM.

PROLEGOMENA.] Scripta est (sine controversia^a:) hæc Epistola, ut veteres credidere, Romæ^b; cùm jam iterum venisset ab itinere Paulus, & magis in dies sævientem Nerone, mortem semper ob oculos haberet. Est scripta post Epistolam ad Titum: multaque ex Epistola ad Titum, & priore ad Timotheum, huc sunt transcripta^c. Scripta autem est, vel, 1. in vinculis Pauli prioribus^d, sive An. C. 58^e. vel 59^f. Huic sententiæ favent, 1. collatio cap. 4. 16. In prima defensione, &c. post quam prædicavit Gentibus in Occidente, testibus Clem. Hieron. Euseb. &c. Sed hoc nullo solido argumento probant^h: [De quo plura vide, si libet in Cap. Append. hist. Apost. p. 3899.] 2. collat. cap. 4. 9. ubi Timotheum ad se accersit. In

confesso autem est, & ipsum venisse, & post adventum ejus scriptas esse Epistolas ad Philip. Coloss. & Philem. ut apparet, tum ex loco unde mittuntur, Româ, tum ex Timothei nomine eis præfixo. Illas autem Epistolas constat in primis vinculis scriptas. Vide Philip. 1. 26. & 2. 23, 24. Philem. v. 22ⁱ. 3. quòd Timotheus jam Ephesi erat; ut apparet, 1. ex memoratis in hac Epistola Onesiphoro, & Alexandro, qui Ephesi erant; ille, cap. 1. 16, 18, hic, Act. 19. 33. 1 Tim. 1. 20. 2. quòd Paulus illum per Troadem venire ad se vult, cap. 4. 13: per quam & Paulus Ephesum iter fecerat, 2 Cor. 2. 22. sic & Act. 20. 5^k. Vel, 2. in vinculis Pauli posterioribus^l, quorum meminit cap. 1. 8. & 2. 9. & paulò ante martyrium suum, quod innuere videtur cap. 4. 6, 7, 8^m. Unde liquet, hæc omnium Epistolarum Paulinarum postre-

hortandi, linguarum, & miraculorum^h; vel, munus tuum & dona illud consequentiaⁱ. Idem hoc quod 1 Thes. c. 5. v. 19. τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε^k. Suscitantur autem hæc dona precibus, diligenti meditatione^l, studio sacrarum literarum, sancti propositi renovatione, donorum usu^m; poenitentia, consideratione infirmitatis nostræ, repugnando affectibus, sustinendo certamina & pericula in confessioneⁿ, & jugi piâ operationeⁿ. ¶ Quæ est in te (Nondum abiit: vide retineas^o.) per impositionem, &c.] i. e. Per Ordinationem^p; vel, per me^q. Me solenniter Deum invocante, approbante Presbyterio. Vide ad 1 Tim. 4. 14^r.

7. Non, &c. Οὐ γὰρ ἐδωκεν—δελία, —σωφρονισμῷ Non enim dedit nobis (vel, i. nobis Christianis, ex collat. Rom. 8. 15†. Sed parum hoc confert ad probandum quod præcessit||. Vel, 2. nobis Episcopis & Evangelii ministris*. Docet ergo qualis est gratia quam in Ordinatione sua Timotheus acceperat, aliique Episcopi^t.) spiritum (i. e. per Metonymiam Hebraicam^v, donum^x, vel, motum in animis nostris. Sic legimus spiritum sapientiæ, constantiæ; item vertiginis, furoris, &c.) timoris, (vel potius, timiditatis, Er. II. Pi. G. E. &c. ut vertitur in Glossario^z; i. e. gignentem metum^a: vel, ignaviæ, five imbecillitatis animi, Er. sic E. Me. quâ quis pericula detrectat^b: i. e. afflatum quo percellamur & perterrefiamus, ut illi quos vult Dominus perdere^c: vel, tenuem, qui nobis permittat timere mortem & adversa^d; vel, qui efficit ut quis refugiat ac vereatur ea facere quæ sui sunt muneris; ut in Pastore, prædicare, confiteri Christum, corripere peccantes, resistere malis. Δελία est in Aristot. Eth. Ei opponit Xenophon ἀνδρείαν, Paulus h. l. δύναμιν*. Hæc ideo dicit, quod aliquantum metuebat nè Timotheus, conspectis illis perpetuis malis quæ Paulum & Christianos premebant, ob id labasceret^f.) sed virtutis, (vel, potentiæ, five fortitudinis, Er. V. E. Me. &c. i. e. potentem^g, satis validum ut illis tentationibus resistamus, modò nè simus περὶ λωπιδος. Vide 1 Cor. 12. 9. Mic. 3. 8^h. fortitudinem animi, promissam Apostolis, Luc. 24. 49. & Act. 1. 8ⁱ. ut fortes & intrepidi simus ad docendum quæ sunt fidei & charitatis^k; vel, ut in media persecutione Christum prædicemus^l. Sensus, q. d. Non vult Deus vos frigide obire munus suum, sed potenter instare fretos Spiritus efficaciam, omnemque altitudinem despiciere quæ insurgit in Christum^m.) & dilectionis, (vel, charitatis, Pi. quâ non nostra quærimus, sed quæ sunt Christiⁿ: vel, plenum dilectionis Dei & proximi^o, unde illa fortitudo nascitur, 1 Joh. 4. 18^p. Al. Dilectionem & sobrietatem hic addit, ut illam Spiritus potentiam discernat ab intemperie fanaticorum hominum, qui quum ruant impetu turbulento, Spiritum Dei ferociter jactant; & significet, vim illam potentem sobrietate & dilectione, h. e. placido ædificandi studio, esse temperatam^q.) & sobrietatis, Mo. Vulg. Er. II. Ti. vel, i. quæ in temperato cibi & potus usu consistit, quo dono Timoth. præditus erat: vel, 2. quæ ad animum pertinet†: quâ scil. omnia tam prospera quàm adversa constanter & moderate ferimus^t, omniâque quæ tam in nobis quàm in aliis nimia sunt & immodica temperemus & refrænemus: nam σωφρονισμός significat refrænationem^v, moderationem^x, & sobrietatem præstandam: nam σωφρονίζειν est σωφρονεῖν πνεῦμα. Unde dicuntur ii σωφρονίζεσθαι qui malo docentur non esse improbi. Hoc igitur collatum ait Timotheo, ut tam se quàm alios ad pudorem & moderationem adducat^y. Per σωφρονισμὸν intelligit auctoritatem τῶν ἀποστόλων ἀποστόλων admonendi coercendique. Glossarium, σωφρονισμός, &c. coercitio, & apud Hesyc. σωφρονισμός, νεδείληψις. Hinc τῶν ἄλλων διόρδοσις ἢ σωφρονισμός, Plut. in Catonis vita, & Tit. 2. 4. τὰς νέας σωφρονίζειν^z. Vel, castificationis, Strig. continentiae, Aug. in Ex. puritatis, Eth. frugalitatis, Ca. admodum ineptè^a: vel, honestatis, Ar. vel, animi tranquillitatis, G. ex Sy. sic Tre. Non quòd non latius pateat vox, sed quòd is sensus huic loco optimè conveniat. Sic σωφρόνως sumitur Sap. 9. 11. Spiritus illius inter alia hæc vis est, quòd nos in malis tranquillat, modò rectè colatur^b. Vel, sanitatis animi, P. Be. Pi. ex ipsa verbi notatione. Spiritus Dei animos nostros componit ut omnibus prodesse studeamus, (quod voce cha-

ritatis significavit,) & verè firmus mentis compotes: cum cæteri mortales vel desipiant, vel insaniant, ideòque coercendi sunt nè alios offendant^c.

8. Noli, &c. Μὴ ἐν ἐπαυχῇ τοῦ ματιῶν, &c.] Ἐπι-
αυχῇ regit Accusativum, ut videre est Marc. 8. 38. Luc. 9. 26. sic infra v. 16. Rom. 1. 16. Construitur & cum ἐν & tertio casu, ut Rom. 6. 21^d. [Verba sic reddunt:] Nè igitur te (Qui talem spiritum à Deo accepisti^e;) pu-
deat testimonii Domini nostri, (i. e. Christi^f, vel, à Chri-

sto profectum; ut Genitivus hic efficientem causam notet^g: vel, de Christo^h, ut 1 Cor. 1. 6ⁱ. de Christi morte, resurrectione, &c.^k quarum testes erant Apostoli, Act. 1. 8^l. Sensus, Nè te pudeat professionis & ministerii tui^m; vel, doctrinæ quam docuit Christus; vel, crucis quâ eam confirmavitⁿ, quæ Judæis scandalum, Gentilibus stultitia. Cave nè metus ignominiae, vel infamiae, te retrahat à suscepto munere^o. Vocatur hoc μαρτύριον τῶ Θεοῦ 1 Cor. 2. 1^p. Testimonium Christi more Scripturæ vocatur omnis prædicatio, vel confessio, quæ de Christo fit apud homines^q.) neque te pudeat mei (aut vinculum meorum^r; id est, te dici discipulum Pauli†, hominis captivi^t; vel, ideo quòd tanta patior. Tangit ipsum ulcus^v.) qui sum vinculus (vel, captivus, Be. Pi. &c.) illius, Er. Ti. &c. i. e. ipsius causâ^x: propter Christum, i. e. doctrinam ipsius^y, aut nomen Christi; non ob scelus aliquod, &c.^z. qui nunc iterum vinculus trahor ipsius causâ||. Nam Genitivus hic Causam ob quam significat^a. Sic & Eph. c. 3. v. 1^b. & Phil. 1. 9. pro quo alibi dicit, Νῆμω ἐν Κυνεῶ, Eph. 4. 1. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ συγκαταπέθετον, &c.] Κακοπαθεῖν, ὥς, Jonæ 4. 11. est molestiâ affici: unde κακοπαθεῖν ἡ μόστρα Μένδικ. In Glossario, Κακοπαθεῖν, νεκρῶ. Sed plerumque voces tales, per se Passionem significantes, apud nostros scriptores simul significant Animum ad hoc paratum. Sic κακοπαθεῖν habemus infra 2. 3. 9. & 4. 5. Jac. 5. 13. συγκαταπέθετον, eadem formâ quâ συγκαταπέθετον Heb. 11. 25^c. [Sic vertunt:] Sed collabora (vel, compatere, five coaffligere, Me. vel, affligere unâ, five simul, Er. V. sim. E. Ca. perfer mala, Tre. ex Sy. compatere afflictiones, Mo. esto particeps afflictionum, Il. Ti. P. Pi. esto mecum particeps afflictionum, Er. Be.) Evangelio, (vel, Evangelii, Er. Be. Ca. &c. vel, cum Evangelio, Er. Tre. ex Sy. i. e. quas patitur Evangelium^d, nempe in iis à quibus annunciat^e: sicut Evangelium patitur contradictionem à falsis doctoribus, ita tu patere persecutionem à mundo propter ejus confessionem & prædicationem^f. More autem suo προσωποποιεῖ Evangelium, eisque sensum tribuit, quomodo alibi Legi, Morti, Peccato^g. Est fictio personæ^h, quâ Evangelium affligi dicitur, quando qui ipsum prædicant ejus causâ affligunturⁱ. Illustratur hic locus ex collat. Phil. 1. 27. ubi πῆσι idem est quod hic ἐναγχαλίων; nec aliud ibi συναδελφύειν quàm quod h. l. συγκαταπέθετον unde & ἀδελφύειν Hesyc. exponit κακοπαθεῖν^k.) secundam virtutem (vel, potentiam, Er. &c.) Dei, Mo. &c. vel, pro facultate tibi data à Deo, V. vel, per vim Dei, G. ex Sy. per vires à Deo datas^l: vel, fretus potentiâ^m, non propriâⁿ, sed Dei^o; qui te ad hoc certamen vocavit, & in illo juvabit^p. Confer 1 Tim. 1. 12^q. Multis modis Paulus usurpat illud κατὰ^r hic eo modo quo Græci dicunt aliquid fieri κατὰ Θεόν, aut κατὰ πῦρ^s.

9. Qui nos (cùm periissemus. Loquitur in persona fidelium electorum, quia mox prædestinationis meminit†.) liberavit] Nempe à vitiis. Sic σώζειν sumitur & Eph. 2. 8^t. à peccato, Dæmonis potestate, & morte æternâ^v: vel, servavit, Be. Pi. sic Er. V. E. donando fidem, poenitentiam, remissionem peccatorum, & adoptionem, quæ sunt initia salutis. Hæc per digressionem dicit, ut commemoratione & amplificatione salutis hujus Timotheum magis exstimulet ad liberam ejus prædicationem^x. ¶ Et vocavit, &c.] Illud ἃ hic est exegeticum. Explicat quomodo liberati sumus à vitiis, nempe quia Deus nos vocavit^y, vocatione suâ sanctâ; i. e. vel, quâ nos sanctificat; est enim efficax vocatio Dei: vel, quâ nos vocavit in sanctificationem, 1 Thes. 4. 7^z. ad Christianismum & veram vitæ sanctitatem^a: vel, ut justificaret^b: vel, sermone illò suo sancto, qui hic ex effectu dicitur κλῆσις, ἰσχυρῶς. ¶ Non secundum opera nostra] i. e. Merita nostra^d. Non nostra opera cum mo-

Be.

G.

E.

G.

Cam.

G. Pi.

G.

Pi.

Pi. E.

E.

Me.

E.

G.

E.

Me.

G.

E.

G.

E.

Me.

G.

Pi.

G. Be.

E.

Me.

G.

E.

Pi.

E.

G.

E.

Me.

G.

E.

Me.

G.

E.

Me.

G.

E.

Me.

G.

E.

Me.

verant ut nos sic vocaret: erant enim maximæ partis mala plura quam bona opera. Vide Eph. 2. 9. Totam salutem, cujus initium est à fide, negat esse ex bonorum operum merito. ¶ Sed secundum, &c. Κατ' ἰδίαν ὡς δέον] Vide Eph. 3. 118. Ex suo (vel, propriū; emphaticè, ut omnem meriti nostri respectum à salute & vocatione nostra excludat:) proposito (vel, præstituto: de quo dicta vide ad Rom. 8. 28, 29. i. e. æternā suā voluntate, seu decreto, vel, prædestinatione:) & gratia, Pi. &c. i. e. Gratuitā suā beneficentiā: q. d. ex gratuito suo decreto & beneplacito, ut sit Hypallage. ¶ Quæ, &c. Τὴν δόξαν — πρὸς χάριν αἰώνιον] Explicat quod sit illud propositum. [Verba sic reddunt:] Quæ (gratia seu misericordia, quoad effectus suos P:) data quidem est (i. e. præparata: vel, quam decrevit nobis dare. Meton. subiecti. Datam dicit nobis ab æterno, quia omnia Deo sunt præsentia, &c. t.) nobis in Christo Jesu (i. e. per Christum; h. e. intuitu meritorum Christi. Metonymia. Vult enim dicere illud propositum esse de Dei beneficio nobis dando per Christum. Par loquendi genus habuimus Eph. c. 1. v. 4.) ante tempora secularia, Pi. Il. P. Mo. vel, plurima; ante Abrahamum, de quo Judæi gloriabantur. Vide quæ diximus ad Joh. 8. 58. Idem loquendi genus habes Tit. 1. 2, Veteris T. Interpretibus αἰώνιον dicitur, & de eo quod diu duraturum est, & de eo cujus origo longè petenda, ut Prov. 22. 28. Esa. 58. 12. & 61. 4. Ezech. 35. 9. & 36. 2. Mic. 2. 9. & alibi. Vel, secularum, Be. D. vel, æterna, Er. Ti. V. sim. Ar. Ca. Sic vocat perpetuam seriem temporum, five secularum, ab orbe condito: q. d. Ante mundi constitutionem; antequam essent tempus & secula, seu ab æterno: nam quicquid hanc temporum seriem antecedit, æternum est. Est ergo periphrasis æternitatis. Tempus enim cum mundo cœpit. Vide & Tit. 1. 2. Ab ordine temporis argumentatur, salutem gratis datam, quia nobis nondum natis assignata est.

10. Manifestata est] Propositum illud diu in Deo latuit, nunc verò patefactum est; non obscure, & paucis, ut sub Lege, sed mundo per Apostolos. Sic & Rom. 16. 26. & Tit. 1. 2. παρεγενετο ἵνα. ¶ Per, &c. Διὰ τὴν ἐμφάνειαν, &c.] Per apparitionem, &c. Mo. Er. Ti. V. &c. vel, illustrationem, Er. V. vel, adventum, E. Me. Ca. vel, illustrem apparitionem, five adventum, Zeg. sic Il. P. Be. Pi. primum scilicet, in carnem. Postquam Christus mundo apparuit. Quo tempore, & Dei Gratia, & Charitas in homines, apparuisse dicuntur, Tit. 2. 11. & 3. 4. Alibi ἐμφάνεια sumitur de judiciali adventu. Sed vox est generalis, ut alibi diximus. ¶ Qui, &c. Καταργήσας, &c.] Destruentis (vel, Qui abolevit, Er. P. Tre. ex Sy. Ca. Pi. &c. vel, obliteravit, Er. vel, evanescere fecit, Be. abrogavit, Ar. cassam & irritam reddidit, E.) quidem mortem, Mo. &c. i. e. Vim mortis cessare fecit; promeruit nobis apud Deum abolitionem mortis nostræ, tum temporariæ, tum æternæ; unaque peccati, quod utriusque causa est; idque passione & morte suā, quantum est ex parte sua: sed quantum est ex parte nostra reipsa in nobis id nondum factum est, sed fiet in resurrectione. Mors hinc καταργήσεται. Mors dominium habebat in homines à Deo abalienatos, Rom. 6. 23. Id dominium, id jus, ei Christus ademit; vim quoque ipsam ei adempturus suo tempore, ut 1 Cor. 15. 26. docemur. Sic Christus Heb. 2. 14. dicitur καταργήσας τὸ ἔργον τοῦ θανάτου, i. e. jus ei ademisse, בטל. Sic Lex dicitur καταργηθεῖσα, Eph. 2. 15. cum ei adimitur jus non obligandi. ¶ Illuminavit, &c. φανέρωσας, &c.] Illuminantis (vel, Ostendit, Tre. ex Sy. In lucem produxit, Er. P. Be. Pi. &c. Revelavit, V. Latebat vita, ea per Christum emicuit. Collustravit, Ca. eadem virtute, quā olim lucem eduxit è tenebris in creatione mundi.) autem vitam & incorruptionem (vel, & immortalitatem, Er. Pi. &c. Est hinc ἐν δυνάμει, nam ζωὴν & ἀφθαρσίαν, dixit pro, ζωὴν ἀθάνατον; q. d. vitam immortalē, cujus certam spem nobis attulit. De qua vita spes quidem fuerat aliqua ex conjecturis, sed non difertum & sine umbris promissum. Itaque rectè dicitur Christus, vitam illam corrumpi nesciam tanquam ex tenebris in lucem eruisse. Quicquid enim Philosophi, quicquid Rabbinī, ea de re dicunt, tenebræ sunt si ad lucem

Evangelii comparantur: per Evangelium, Mo. &c. ¶ G. Tanquam per testimonium de vita per mortem ejus parta. Sed malim hoc, διὰ τὴν εὐαγγελίαν, conjungi cum verbis, καὶ καταργήσας τὸ ἔργον τοῦ θανάτου, v. 9. vocatio enim fit per Evangelium, ut verba inde sequentia ad finem usque v. 10. parenthesi includantur. ¶ Scilicet Evangelium, &c. V. E. &c. scilicet Evangelium, prædicandum. Illud & totum illud quod præcessit respicit. Par locus 1 Tim. 2. 7. In MS. hic abest ἐδυνάμην. Cujus causā, Be. Pi.

12. Hæc patior] Hæc vincula; hæc odia Judæorum, iram idololatrarum, & mortis pericula. ¶ Sed non confundor] Vel, erubescor, Er. V. sim. Be. Pi. &c. Non me pudet, vel officii mei, vel vinculorum. Proinde nec tu erubescas, &c. Monito quod præcessit supra v. 8. addit suum exemplum. Confer Marc. 8. 38. Luc. 9. 26. Rom. 1. 16. ¶ Scio enim (sub. illum, Be. Er.) cui credidi] i. e. Concredidi & commisi depositum meum servandum, quā magnus sit Dominus; quā potens, quā verax in promissis. ¶ Et, &c. Καὶ πεποιθὼμαι] Et mihi persuasum est, Be. Pi. Et pro certo habeo, G. sic Er. &c. ut Rom. 8. 38. Persuasio hic procul dubio certissima intelligitur, quæ habetur ex verbo Dei. ¶ Quia, &c. Ὅτι δυνατὸς ἐστὶ πᾶσι καὶ ὅτι ἐπέσχετο, &c.] Et hinc & infra v. 14. ἐπέσχετο habet MS. ut 1 Tim. 6. 20. Idem est quod Heb. 11. 23, depositum, fidei alicujus commendatum: de quo multa habent Judæi. [Verba sic reddunt:] Quod potens sit (ut promissori confidamus duo requiruntur, ut & is bonæ fidei sit, & ut possit quod vult implere. De priori jam egit, nunc addit alterum. Voluntatis testimonium dedit verbis illis, scio cui credidi; hinc potentia.) depositum meum (Quo intelligit, vel, 1. fideles quos Paulus Christo lucrificerat, eique, velut depositum, consignaverat, Act. 20. 32. vel, salutem eorum quos ipse converterat. Confer 2 Tim. 2. 14. Sed fideles non sunt instar depositi à Christo velut reposcendi, sed instar lucri Christo debiti. Vel, 2. thesaurum laborum, & passionum pro Evangelio à se obitarum; quem à se collectum Paulus patiens & moriens apud Deum quasi deposuit, ut fructum eorum tandem recipiat. Vel, 3. seipsum; vel, animam, five vitam, salutem, seu felicitatem vitamque æternam; quam ei credidi, apud eum deposui, per fidem ac spem; quam [animam] corpore hoc emigrantem ei committito, tanquam depositum, ab eo asservendam, aliquando magno cum fœnore in beata Resurrectione recipendam. Habemus in hoc & v. 14. mentionem depositi duplicis. Deus apud nos deponit verbum suum, five sanam doctrinam, quam fidei illius commisit; de quo deposito & 1 Tim. 6. 20. nos apud Deum deponimus spiritum nostrum, Luc. 23. 46. Act. 7. 59. Psal. 31. 6. quem & Jo. Bel. Jud. 3. 14. vocat depositum Dei, quem Deus nobis velut tradit in hoc corpore asservandum, ita ut nefas sit eum ultro per ἀποχρῆσιν è corpore per vim ejicere, ut ibi disputat P.) custodire (vel, servare, G. Pi. incorruptum, & inviolatum;) in illum diem, Er. &c. ad diem judicii universalis: qui dies est perfectæ retributionis, & dies per excellentiam dicitur, & illa dies, ut infra 4. 8. 2 Thes. 1. 10, alibi dies Domini.

13. Formam, &c. ὡς τὸν πλάστον, &c.] Formam (vel, Exemplar, Mo. Er. G. P. sic Ar. Eth. Ca. Di. ex Sy. ut 1 Tim. 1. 16. sed hinc intellige exemplar in animo fixum, quod i. Platonicis vocant. Vel, Expressam formam, Be. Pi. Informationem, Val. Zeg. E. Designationem, Camer. Delineationem, E. Pi. Vivam exemplar, vel, Vivam imaginem, five Vivam representationem, Me. Ipsam docendi formam & rationem imprimis significat. Intelligit brevem ac rudem designationem, descriptionem seu consignationem, five summulam quandam aut συγγραμμάτιον, quam in conspectu habeat, & cujus ductum sequatur in docendo: quomodo dicuntur ὡς τὸν πλάστον doctrinæ Astronomicæ Procli. Metaphora sumpta à pictoribus: qui picturi imaginem, primò ruditer eam delineant; deinde vivos colores inducturi, ductum istorum lineamentorum sequuntur: q. d. Pictoris instar expressi tibi archetypum, ad quem respiciens & ipse lineas ducere pingere polles.) habeto (vel, teneto, Be. Pi.) sanorum sermonum, (i. e. salubrium seu salutarium animæ, integre & incorruptæ doctrinæ. Sic vocat hic & infra

4. 3. 1 Tim. 1. 10. & 6. 3. Tit. 1. 9. eam doctrinam quæ nihil insalubre habet admixtum; qualia multa erant in doctrina Rabbiorum & Philosophorum¹. *Sermones sanos* non alios intelligit, quàm qui tradunt fidem & charitatem². Vel, *probatorum verborum*, i. e. mandatorum, atque etiam actionum, quibus tibi formam dedimus ad quam tuam & aliorum vitam instituas¹.) *quos à me audisti* (quomodo me dicentem sæpe audisti^m. Sensus loci est, q. d. Tuum est retinere vivum exemplar doctrinæ quam tibi tradidi; ut scilicet verba mea semper tibi ob oculos ponas, eadèmq; aliis vivè & efficaciter proponasⁿ.) *cum* (vel, *in*, Pi. Vulg. vel, *de*, V.) *fide & charitate* (fide in Christum & dilectione in proximum^o. Præpositio *in* pendet, vel, 1. à Participio subaudito, τὸν ἐν τῷ - tum vertendum, *quæ sunt de fide, &c.* vel, *qui occupantur in fide*, &c. P. Ostendit in quibus rebus occupatur illa doctrina; nempe in *fide* primum, deinde in *dilectione*, non qualicunque, sed *propter Christum*. Hæc est egregia illa *σὺν ἡμῖν* unde salus nostra pendet. Vide Gal. 5. 6. Eph. 6. 23. 1 Tim. 1. 14. Hæc biga figurata in veteri Urim & Thummim^q. Vel, 2. à verbo *ἐξ*, ut significet, sanctam doctrinam declaratione fidei & charitatis exprimendam^r: vel, q. d. Formam sanæ doctrinæ retine cum fide & dilectione; quæ præstabunt ut ab illa forma non recedas^t. Vel, 3. à verbo præced. *ἤκουσας, audisti*^t; hoc sensu, Quæ à me audisti cum fide meis sermonibus adhibita, & charitate Christiana, quæ non quæ tua sunt, sed quæ Christi, quæres^v.) *quæ est in Christo*, Er. h. e. Christiana^x.

14. Bonum (vel, Præclarum illud, Be. Pi.) depositum (Intelligit, vel, 1. dona ad ædificationem Ecclesiæ necessaria^y. Sed donorum illorum propriè non est *φυλάκη* & *κεῖται*, Matth. 25. 25. sed potius, *κελετή, ἐπιμονή, μελέτη*, 1 Tim. 4. 15, 16. & τὸ ἀναζωπυρεῖν, v. 6^z. Vel, 2. munus Evangelizandi ipsi commissum^a. Vel, 3. doctrinam illam Evangelicam, ut 1 Tim. 6. 20^b. ubi dicta vide^c; vel, sanam doctrinam^d, Ministris omnibus commendatam, ut eam integram custodiant, & successoribus de manu in manum tradant. Hoc autem præceptum repetit, ut omnes discerent quanti sit momenti^e.) *custodi per Spiritum Sanctum*, (i. e. Roga Deum ut possis ope Spiritus ejus servare^f. Quia difficile erat inter tot opinionum varietates, & Satanæ fraudes, illibatum custodire, modum adjicit, quo id faciat^g: q. d. Hæc custodia non est tuarum virium, sed Spiritus Sancti opus^h. Nè diffide. Magnum habes opitulatorem; supra v. 7ⁱ.) *qui habitat in nobis* Vel, in Ecclesia tota; vel potius, in Ecclesiæ præfectis, de quibus supra dixit, *nobis*, v. 7. quorum ministerio idem depositum per Spiritum Sanctum, eis promissum, in Ecclesia conservatur^k: vel, q. d. Qui [Spiritus] non desertus, nec nos deseret, Rom. 8. 11^l.

15. *Scis hoc* Quod magis Timotheus sibi attendat, ostendit ei & bona & mala exempla; illa, ut sibi caveat; hæc, ut aliis non cedat^m. ¶ *Quod, &c.* *Ὅτι ἀπεσπάρουσιν ὑμῶς, &c.* Quod aversati sunt (vel, fastidierunt, G. rejecerunt, Me. V. deseruerunt, Scul.) me (vel, se averterint à me, Be. Pi. deferendo non fidem, sed personam meam; metuentes consortium periculi, aut mihi detrahentes quod meâ culpâ & temeritate in periculum incidiⁿ: spretâ meâ auctoritate & docendi munere, obstituerunt, ob pericula scilicet^o; vel, quod eos puderet mei propter vincula, ut suadet collat. v. 16. &c. P.) *omnes* (nempe illi doctores^q, vel ministri Evangelii^r: vel, Christiani^t.) *qui in Asia*, Mo. &c. minore scilicet^t; subaudi, vel, *erant*, vel, *sunt*, E. Loquitur, vel, 1. de Judæis, qui de Asia erant, unde Romam venerunt^v: vel, 2. de iis qui in Asia quidem ipsi adhærere cœperant, sed cùm Romam venissent, ipsum periclitantem spreverunt^x: vel, 3. de iis qui Paulo hæc scribente in Asia erant, ubi Timotheus erat, qui proinde id scire poterat^y: q. d. Qui sunt non Ephesi, ubi tu es, sed in locis circa Ephesum; unde ait, *ἴδου, non potes hoc nescire*^z. Sed hoc scire poterat ex iis quæ Româ Ephesum perlata sunt^a. ¶ *Ex, &c.* *ἐν τῇ φυλακῇ & ἐν ἐσθρῶν* Qui amicitiam cum Paulo simulârunt, ut secreta ejus excuterent; sed cùm sentirent se detectos, ab eo recesserunt^b. Meminit horum Tertul. Alius ab hoc Hermogene est is contra quem Tertul. scripsit. Fortè

hic est quem de Phrygia scripsisse ait Apollonii Scholiastes. Fuit & Sophista eo nomine^c. Phygelli autem^c G. puto corruptum esse nomen ex Latino Figulus^d. ^c G. sim. ^d Camer.

16. *Det* (vel, *Præstet*, Be. Pi.) *misericordiam* (i. e. multa bona, *ἱ*: sic *ἐλπίς* poni vidimus Gal. 6. 16. & alibi^e.) *Dominus Onesiphori domui* Vel, *familie*, Be. Pi. Universæ autem familie præcatur retributionem beneficii ab uno Onesiphoro accepti; vel, quod Deus propter unum soleat multis benefacere; vel, quod tota familia particeps fuerit bonorum ejus operum, saltem eorum quæ Ephesi exercebat, de quo infra^f. *οἶκος* pro familia, frequens etiam Græcis. Sic & 1 Cor. 1. 16. 1 Tim. 3. 4, 5, & 5. 4. Hic autem distinguuntur preces pro familia ipsius & pro ipso. Et infra Onesiphori familiam salutatur, 4. 19. non autem Onesiphorum^g. [Quid ita?] Resp. 1. Videtur mihi hic Onesiphorus fuisse mortuus, cùm hæc Paulus scriberet^h: cui quoque favet, quod in Præterito dixit *ἀνέψω*ⁱ. Quod si ita est, validissimè confirmatur oratio pro fidelibus defunctis^k. Sed longè aliud est, aliquem felicitatis gradum, sanctis in die judicii tribuendum, illis precari; quàm, precari illis liberationem à poenis Purgatorii, quæ Ecclesiæ Romanæ praxis est. Resp. 2. Quia Onesiphori familia jam Ephesi erat, ubi & ipse residere solebat, ubi etiam Paulo ministravit, v. 18. Onesiphorus autem hoc tempore Romæ fuisse videtur, ut suadet vox *γενόμενος*, v. 17. ubi etiam Paulum quæsitum atque invenit, eumque sine metu visitavit, & sustentavit^l. ¶ *Quia sæpe me refrigeravit*, *ἀνέψω* Recreavit, P. Be. Pi. Consolatus est.

Translatio sumpta ab umbra aut ventulo in locis æstuosiss. Ponitur pro *ἡλίου*, Psal. 39. 13. pro *ἡλίου*, Jud. 15. 19. pro *ἡλίου*, Exod. 23. 12. 2 Sam. 16. 14. Hinc *ἀνέψω*, Exod. 8. 15. Act. 3. 19^m. Solatio & subsidio mihi fuit in his vinculisⁿ. ¶ Et, &c. *Καὶ τὴν ἀλυσίν μου ἐκ ἐπὶ τῶν ἰνδῶν* Et catenam meam (vel, de catena mea, Er. II. Ti. Catenæ hujus militaris, quâ trahor, ut fontes solent^o; quâ militi alligatus eram ex more^p. Vide Senec. Tranq. 1. 109. Quod alibi sæpe vincula dixit, id distinctius *ἀλυσιν* hic, & Eph. 6. 20. Nimirum eodem modo iterum victus fuit Paulus, quo cùm primum adveniret, Act. 21. 33. & 28. 20. De voce *ἐπαχύνεσθαι* vide supra v. 8^r.) *non erubuit*, Mo. Be. Pi. &c. Nec periculum metuit, nec infamiam, ut me juvaret^t.

17. *Sed, &c.* *Ἀλλὰ ὑπομένετε — στυδαίνετερον, &c.* Imò quum esset Romæ, (Nam Ephesini mercatores multa negotia Romæ habebant^u.) *studiosissimè* (vel, *diligenter*, Tre. Ca. Multi enim ibi erant carceres^v, & plurimi in iis^x: vel, *studiosius*, Mo. Er. &c. Per totam urbem Romam curavit ut me quæreret^y. Comparativus pro Superlativo, frequens Græcis^z.) *quæsitum me invenit*, Be. Pi. Nec conquievit, donec invenisset^a, Deo favente: nempe, in diverforiolo ubi erat cum suo custode^b.

18. *Det illi Dominus invenire* (vel, *ut inveniat*, Er. Be. Pi. sicut me quæsitum & invenit. Allusio ergo est in hoc verbo repetito^c, vel Antanaclasis: ut consequatur^d. *Ἐυελογεῖν* est *consequi*. Vide Luc. 1. 30^d.) *misericordiam* (Per quam intelligit, vel, 1. remissionem peccatorum tunc iis præstandam^e. Sed huic obstat, quod homini adhuc viventi potius optare debuisset remissionem peccatorum in hac vita, quàm eam quæ datur post mortem^f. Vel, 2. liberationem à miseria mortalitatis & corruptionis tunc futuram^g. Vel, 3. bona, nempe æterna^h; vel, retributionem æternæ vitæ; quæ *miseriordia* rectè vocatur, quia misericordiæ effectus estⁱ; nec quisquam sanctorum sine multa misericordia salvabitur^k. Vel, 4. generaliter, beneficentiam gratuitam: sic facilius erit hujus loci intellectus^l.) *à Domino* (vel, *apud Dominum*, Er. P. Be. Pi. &c. Qu. Quid hic, *Dominus à Domino*? Resp. 1. Hebræa est locutio^m, quo antecedens repetere solent pro Pronomine reciprocoⁿ; q. d. *à se*, five *ipso dante*. Similes locutiones habes Gen. 4. 23. Exod. 23. 18, 19. & 24. 1, 2. Psal. 13. 6. & 82. 1. Zach. 1. 17°. Esa. 8. 18 P. Resp. 2. Pater à Filio^q: q. d. Faxit Deus ut misericordiam consequatur apud Christum, qui illa die veniet judicaturus vivos & mortuos^r. Resp. 3. Filius à Patre^t: q. d. Dominus Jesus impetret illi gratiam apud Patrem^u, apud quem ipse est Mediator noster. Confer Gen. 19. 24. Dan. 9. 17. *Κύριος* responderet voci *ἰησους*, quam de solo Deo usurpari fatentur

fatentur Judæi. Hinc ergo Messia Divinitas firmiter probatur v.) in illa die] nempe Judicii *, ut v. 12 v. ubi dicta vide 2. ¶ Et, &c. Καὶ ὅτι — συνάμαρ, &c.] Et quæcunque (vel, quanta, Vulg. Sy. quàm multa, P. Be. Pi. V. in quibuscunque, Ex. in quàm multis, Ex. Ti. V. in quantis rebus, G. in quantis & qualibus negotiis. Sic ὅτι Luc. 4. 23. & Act. 9. 16 a.) in Epheso ministravit, &c. Mo. sic Er. II. &c. vel, præstiterit, Ca. vel, subministravit, Be. Pi. &c. Intelligit, vel, i. mihi b. Sed tunc non addidisset, tu melius nōsti. Beneficia enim sibi impensa maximè novit c. Vel, 2. Sanctis, quod in re non dissimili additur Rom. 15. 25. Heb. 6. 10 d. Vel, 3. fidelibus Evangelii ministris; ut tu melius nōsti qui Eph. Episcopus es, & partem obsequiorum ejus percepisti *. Sic & alibi post διακονεῖν subauditur Dativus, ut Joh. 12. 2. διακονεῖν autem cum Accusativo, constructio Græca f. [Sensus, q. d.] Quàm fuerit in ministerio officiosus g. Non novum fuit Onesiphoro servire mihi & Ecclesiæ. Jampridem Ephesi idem fecerat: Historiam non repeto; est enim tibi nota, qui ibi mihi adfuisse h.

CAP. II.

1. Fili mi] Vide quanto affectu, ut i Tim. i. 18. ¶ Confortare, &c. Ενδυναύω, &c.] ¶ Id enim sic transfertur Psal. 52. 7. Sic & Activa & Passiva promiscuè Hebræis, tum Hebraicè, tum Græcè, scribentibus, usurpantur pro Reciprocis. Sensus enim est, Robora temet, assiduo nempe studio a. Corroborator (i. e. Fortiter persistas in fide prædicanda & propugnanda b; animos assume c:) in gratia, &c. Er. V. &c. sub. annuntiandâ, V. vel, per gratiam, &c. Er. Be. Pi. i. e. Non tibi aut tuis viribus fidens, sed auxilio gratiæ Dei quæ datur per Christum d.

2. Quæ audisti à me (i. e. Quæ ore tenus tradidi *:) per, &c. Διὰ πολλῶν, &c.] Per multos testes, Er. Mo. Vulg. Multis adductis testibus Prophetis, qui hæc prædixerant, Heb. 12. 1 f. Per manum testium multorum, Sy. in D. nempe Prophetarum, quorum testimoniis probavit, Jesum esse verum Messiam g. Inter multos, &c. P. Be. Pi. E. Διὰ ponitur pro μετά h. item pro μετά vel σὺν, ut 2 Cor. 2. 4. & 3. 11. ut Heb. 7. pro σὺν h. Non furtim i, sed coram multis k, nempe presbyteris, quorum nomine, & in quorum conspectu, ordinatus es l; qui, si aliqui calumniari vellent quod non traderes rectam doctrinam, testes erunt te nihil aliud docere quàm quod à Paulo acceperas m. Al. Cum commata & accentus ab Authore non sint, veniam mihi spero, si distinctionem hic mutem & accentum, ut faciliorem reddam sensum. Sic ergo accipio, Quæ audisti à me, tu ea multis testans commenda fidelibus hominibus; vel, Quæ audisti à me multis, tu ea testans commenda, vel, testare & commenda fidelibus, &c. Lego μαρτυρῶν & διὰ πολλῶν, ut δι' ὀλίγων, i Pet. 5. 12. & διὰ βραχέων, Heb. 13. 22 f. ¶ Hec, &c. Ταῦτα παραδίδωμι, &c.] Hec commenda (vel, committe, P. Be. Pi. ut solemus deposita: vel, propone, ut Act. 17. 3. Sic & Plut. ἀπὸ ἐγὼ ἀγγείλεις ἐκζητήσομαι. Non res tantum, sed & præcepta sermonesque, ἀγγεῖλαι τὸ διδοῦν dicuntur, ut i Tim. i. 18. & 6. 20 n. Vel, præcipe, V.) fidelibus, &c.] Ità Er. Ti. &c. Hinc videmus, Timotheum non Episcopi tantum, sed & Metropolitanæ, functum officio, non minus quàm Titum. Nam docere erat τὸν ἡγεμὲν, οὐκ εἰς ἀμύδαν, ἀγγέλλων, ut prius; Episcoporum, ut posterius, per eminentiam eos vocavit Ecclesia. Erat ergo Timotheus verè ἡγεμὲν. Habemus hic verbum παραδίδωμι, פקדו. Vide Psal. 31. 5. ¶ Qui idoneo, &c.] vel, Qui possint & alios docere, διδάσκουσιν, i Tim. 3. 2. infra hic v. 24. o. nempe presbyteris Ecclesiæ tuæ P.

3. Labora, &c. Καλοπαιδεύου] Feras afflictiones, Er. V. P. Tolerans esto laborum, Pi. Vide supra i. 8. In MS. est & hic συγκαλοπαιδεύου. ¶ Sicut bonus miles, &c.] Vide i Cor. 9. 7. 2 Cor. 10. 3, 4 i Tim. i. 18. Sub illo duce, sub illis signis, nobis militandum est q.

4. Nemo militans implicat se, &c. ἑμπελάται, &c.] Verbum ἐμπελάται habetur 2 Pet. 2. 20 r. & in Græco Prov. 28. 18. Sic ἐμπελάται πόνους apud Platonem, occu-

pationibus implicatus, est apud Ciceronem. Idem negotiis implicari dixit non uno loco †. Implicare se negotiis, Seneca; ἀσχεγυμῶν ἐμπελάται, Plut. c. Implicatur (vel, Irretitur, Ar. vel, Implicat se, Tre. ex Sy. II. Ca. &c. Passivum pro Reciproco v.) vitæ (hujus vitæ, Be. vel, seculi, Tre. ex Sy. secularibus, Vulg. i. e. mundanis x:) negotiis, Ti. P. Mo. &c. i. e. Occupationibus, quibus victum, vestitum, &c. comparamus y. Opponit vitam civilem militari z. Similitudinem ducit à Militia seculari, ut dictis locis, id est, à minori ad majus a. Sensus est, Eam esse militum legem & conditionem, ut omnes alias occupationes abjiciant ac seponant, v. g. familiæ administrationem, mercaturam, agriculturam, &c. b. Leo Imperator, in L. Milites, &c. Milites, inquit, qui à Repub. armantur & aluntur, solis debent utilitatibus publicis occupari, &c. Deinde, Armis autem, non privatis negotiis, occupentur. Veget. 1. 2. Nec privata militibus negotia mandabantur: siquidem incongruum videbatur, eos qui veste & annonâ publicâ pascebantur, utilitatibus vacare privatis. Veteres autem sunt leges quæ hoc vetant c: [de quibus plura vide in G.] d. ¶ Ut, &c. Ὡς πρὸ στρατολογίας ἀείρον] Ut ei placeat qui ipsum delegit militem, Val. sim. Er. Ti. V. Be. Pi. &c. vel, qui delectum fecit, i. e. Imperatori, qui אבדן פקדו, Esa. 13. 4. In Glossario, Στρατολογία, delectus. In Latino legimus, ut ei placeat cui se probavit d: sed scripserit Interpres, qui se probavit *. Nam & literæ ea de re probatoriæ in Codice f. Q. legunt, Nemo militans Deo implicet se, &c. contra omnes codices Græcos. Apparet autem similitudines esse, quarum non additur accommodatio, quod per se satis sint planæ g. Hinc Timotheo colligendum relinquit, quid & ipsum facere oportet, & omnes Episcopos ac Presbyteros; qui peculiari ratione milites sunt Christi, ordinati ad prædicandum & dispensandum Sacramenta. Qui proinde illud unum agere & cogitare debent, omnibus negotiis, quæ ab hoc scopo sunt aliena, dimissis. Et hinc probant Sacri canones, non debere clericos exercere negotiationem, &c. quia sic plurimum impediuntur à militia sua spirituali, cui se totos impendere debent h. Hinc probavit Cyprian. 1. r. epist. 9. Non licuisse, Presbyterum tutorem testamento nominare. Nec testamentariâ tantum, sed omni secularium, curâ Ministris Verbi interdicitur à Conc. Chalced. Can. 3. Hinc colligere debemus, eos qui otio aut delitiis indulgent, munus autem suum per alios exsequuntur, non placere Deo i. Porphyrius De Abstin. 4. de Egyptiorum sacerdotibus, Ἀπὸ πᾶσιν ἀποσποῦν, &c. (Renunciantes omnibus aliis negotiationibus totam vitam suam deorum cultui dicant.) Idem ferè de vero Cynico dicit Arrian. 3. 22. in Epictetum k. [Verba vide in Pri.]

5. Qui certat, &c.] Cursu, aliòve certamine l. Altera similitudo à publicis Certaminibus desumpta. Frequens autem comparatio ἀσχεγυμῶν & ἀδλῆν apud Philosophos. [Eam usurpant] Andronicus, aut quisquis est Nichomachiorum optimus Paraphrastes 10. 11. Max. Tyr. Diat. 35. Hierocles m. [Verba vide in G.] n. ¶ Nisi legitime certaverit] Secundum præscriptas agonis leges o. Sunt enim & gymnicae leges, quarum meminit Aristot. sine Nicom. Tu ergo Episcopum age secundum leges à Deo præscriptas, &c. P.

6. Laborantem, &c. Τὸν κοπιῶντα — δὲ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν] Illud πρῶτον referendum, vel, ad μεταλαμβάνειν, vel, ad κοπιῶντα per Trajectionem q. [Hinc variant:] Laborantem (vel, Qui sedulo laborat, Pi. i. e. Eum, qui non segnis fuerit, sed in opere suo assiduus r. Vox κοπιῶντα bene convenit laboriosæ hoc genus vitæ s.) agricolam oportet primum fructus, sive de fructibus percipere, Vulg. Mo. Er. Ti. sim. Pi. E. vel, convenit ut primum de fructibus suis cibetur, Tre. ex Sy. Sensus, Ipse omnium primi fructus percipiunt t, cujus spe ad labores ferendos excitantur. Sic te, o Timothee, excitare debet magnitudo propositi tibi fructus in cœlis v: si enim diligenter laboraveris, in præmio percipiendo primus ac præcipuus eris, & quasdam fructuum laboris tui primitias à Deo recipies x. Vel, sicut agricola primum suæ familiæ curat victum, postea aliis fruges communicat: ità Minister sic alios doceat, nè ipse fiat reprobus y. Ità tu, Timothee, primus ipse fructum percipias Evangelii

quod alios docet. Al. *Agricolam oportet prius laborando fructum percipere*, P. vel, *laborare quam fructum percipiat*, Calv. sim. Ca. Eth. Participium pro Infinitivo frequens Græcis, & πρῶτον pro πρότερον, ut 1 Tim. 5. 12. Apoc. 2. 4. Sensus est, Non ante agricola fructum colligit quam sudaverit, &c. Quamto absurdus est, nos labores refugere tantâ mercede compensandos? Πρῶτον hic significat ita demum. Tertia similitudo attestatur d, *Agricola si laboraverit, ita demum par erit eum de fructibus vesci*. Hanc sententiam postulat v. præced. Ut enim athleta non coronatur nisi prius certet; ita nec Agricola fructus percipit, nisi prius laboret. Par similitudo 1 Cor. 9. 10. Sed ibi ostenditur quid operanti debeatur; hic, quid exigatur ut quis de fructibus se jure pascat. Non dubium est quin causas habuerit cur hæc diceret Paulus: nam & additur, vides, &c. f.

7. *Intellige, &c.* ita Mo. Ti. Nisi, &c.] Heb. יְיָ, vel יְיָ, Dan. 9. 23. *Attende dictis*. Similis admonitio Marc. 13. 14. *Confidera* (vel, *Cogita*, Er. II. Ti. *Perpende*, versa in animo:) *quæ dico*, Pi. P. &c. Applica ipse ad te hæc similia. Hoc dicit, quia in parabolis locutus est. ¶ *Det, &c.* Δὲν δὲ — οὐδὲν, &c.] *Det* (vel, *Dabit*, Tre. ex Sy. Vulg. In MS. est δώσει, quasi bene ominantis: quomodo & Syrus videtur legisse; quanquam potest apud eum Futurum pro precatione accipi, more gentis.) *enim* (vel, *verò*, Ca. Pi. igitur, ut sæpe sumi notavimus: vel, *enimverò*, P. vel, *Atque utinam det*, & pro d. Non enim notatur ratio, sed correctio n.) *tibi Dominus intellectum* (vel, *intelligentiam*, P. Be. Pi. &c. nempe spirituales: vide Col. 1. 9. vel, *sapientiam*, Tre. ex Sy.) *in omnibus*, Mo. &c. Ut facile intelligere possis p; tum, ea quæ dixi q, tres parabolas tibi propositas, militis, athletæ, agricolæ; tum, alia quæcunque cognitu necessaria t. Sed hoc non addit propter similitudinum quas posuit obscuritatem, sed propter amplitudinem mercedis nostræ futuræ, ad quam non conscendunt nostræ mentes t. In rebus tantis non tantum attentione, sed & illuminatione, Divinâ opus est; quam & nobis ipsis, & aliis, precari debemus: Dan. 9. 21. q. d. Multa jam intelligis, sed non omnia. Est in quo adhuc luce majore indigeas. Similis precatio Col. 1. 9.

8. *Memor esto, &c.*] Ab exhortatione transit ad doctrinam fidei, quam volebat salvam & integram ad posteros pervenire; & aliquam ejus partem nominatim exprimit, eam scilicet de qua maxime timebat, propter hæreticos qui eam tum negabant. Hanc ergo, inquit, veritatem & animo verses, & fidelibus tradas. Al. Nè mirare etiam si quid mihi gravius eveniat. Mortuus est etiam Christus morte ignominiosa: sed à Deo ad vitam gloriosam resuscitatus est. Idem & mihi eveniet, & tibi, si adversis nihil territus in fide & professione persistiteris. Si vel succumbendum tibi sit in isto certamine, memento Christum, laborum omnium, morisque adeo ipsius, præmium retulisse vitam. ¶ *Ex semine David*] sub. factum, Be. Pi. ex Rom. 1. 3. c. genitum d, incarnatum, hominem factum. Innuit, fuisse tunc qui in incarnationis Domini subruebant f, & veritatem humanæ in Christo naturæ evertere conati sunt; & genealogiam Christi ex Davide impugnabant, ideoque negabant eum fuisse Messiam. Non frustra istud hoc loco positum est. Nam si David Regno destinatus tanta mala pertulit; si Jesus majora, in quo omnia illa promissa Davidis posteritati facta perfectissimum habebant implementum; quid mirere si nobis talia eveniant? Vide Act. 13. 23. ¶ *Secundum Evangelium meum*] i. e. quod prædico. Sicut ego Christi mandata omnibus annunciavi & annuncio. Par locutio Rom. 2. 16. & 16. 25. quod explicatur sic, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγέλιον ἐστὶν ἐμὸν, Gal. 1. 11. Sic & εὐαγγέλιον ἡμῶν dicit Apostolus, adjutores suos secum socios, 1 Thes. 1. 5. 2 Thes. 2. 14.

9. *In quo, Evē*] Pro, Nisi. Hic more Hebræo valet, *cujus causâ*: cujus annunciandi munere defungens. ¶ *Laboro, Κακοπαθῶ*] *Affligor*, P. Pi. &c. *Vexor*, D. *Tolero mala*, Sy. in D. *Multa mala fero*, & *equo animo fero*. Nam & hoc huic verbo his locis inesse etiam supra diximus p. ¶ *Usque ad vincula*] i. e. Tantopere affligor, ut etiam in vincula conjectus

sim. Grave vinciri hominibus liberis. Ostendit non levia esse quæ patiebatur. Vide supra 1. 8. ¶ *Quasi, &c.* ὡς καὶ ἐγώ] *Ut maleficus*, Er. V. &c. Ac si essem aliquis malefactor t. Nam adversus tales inventæ manicæ & compedes. Sic & Christus καὶ ἐγὼ æquatur in supplicio, Luc. 23. 32, 33, 39. ¶ *Sed verbum Dei non est alligatum*] vel, *vincitum*, Er. &c. q. d. Non tamen propterea Evangelizare desino, voce, & scriptis epistolis v. Loquor eadem libertate quasi vincitum non essem. Animus vincitum non est, isque lingua adhuc utitur. Si ego hoc facio vincitum, quanto magis tu hoc facere debes solutus * ?

10. *Ideo* (i. e. Ob hoc ipsum Evangelium v: vel, *Propter hoc*, i. e. Ut Evangelium disseminetur; nè verbum Dei alligetur, sed propagetur:) *omnia* (dura & laboriosa b,) *sustineo*] Et hæc mala & multa alia patienter fero. ὑπομένω ὅλα. Vide & infra v. 12. Heb. 12. 2, 3. Jac. 5. 11. 1 Pet. 2. 20. ¶ *Propter, &c.* διὰ τὸ εὐαγγέλιον] id est, ἕνεκα τῶν εὐαγγελίων d. *Bono Christianorum*, qui meo exemplo confirmantur in fide, & ad parem sufferentiam animantur. De voce εὐαγγελίων vide quæ ad Matth. 24. 22. Vide 2 Cor. 1. 5, &c. Col. 1. 24. ¶ *Propter electos*, Vulg. Mo. Er. &c. i. e. Eos qui ad salutem ab æterno à Deo sunt prædestinati; eos præsertim h, qui adhuc ad Christi ovile sunt adducendi nostris laboribus i. Quamvis enim ministri eadem officia impendant reprobis, qui hæc electis permixti sunt; non tamen hoc faciunt propter reprobos, sed propter electos. Etenim si sciret Ecclesia qui sint reprobi, non magis pro iis oraret quam pro diabolo, ait Aug. Quare nec Christus, qui hoc perfectissimè sciebat, pro iis aut orabat, Joh. 17. 9. aut patiebatur. Hinc discere certam Dei electionem adeo non excludere necessitatem bonorum operum, ut etiam ea statuat tanquam media quædam ad ipsam implendam à Deo ordinata. ¶ *Ut, &c.* ἵνα ὡς αὐτοί, &c.] Kai hic aut redundat, ut sæpe apud Paulum, aut alios Paulo conjungit; q. d. Non meâ solùm aut nostrâ causâ qui jam fideles sumus, sed & aliorum electorum. ¶ *Ut & ipsi* (vel, *ipsi quoque*, per eadem incedendo vestigia i, in fide perseverantes meo exemplo m:) *salutem consequantur* quæ in Christo Jesu, (sub. est, Be. Pi. vel, quæ per Jesum Christum parata est, Pi. V. ut subaudiatur γεννηθῶντες, & idem valeat quod δὲ n: vel, *dante Christo*, G.) *cum gloria æterna*, Mo. &c. q. d. Ut salutem consequantur, non qualemcunque, sed quæ conjuncta est cum æterna gloria o.

11. *Fidelis* (vel, *Certus* est hic, Be. Pi.) *sermo*] Vel, i. qui præcessit p: q. d. Quod dico de salute gloriæque electorum, etsi multis incredibile videatur, certissimum est q. Vel, 2. qui sequitur; solet enim hæc verba præfari ante egregiam sententiam. Vide 1 Tim. 1. 15. & 3. 1. & 4. 9. Tunc autem subjecisset, ὅτι ante t. ¶ *Si, &c.* εἰ δὲ συνάπαράγομεν, &c.] Nam (Al. d. hic ponitur pro ἵνα, certè; Esa. 45. 1.) *si cum eo mortui sumus*, (i. e. Vel, i. moriamur peccato, ut Christus mortuus est in similitudine carnis peccati v. Huic favet collat. Rom. 6. 8. Vel, 2. si Christi causâ affligimur v. Mori hic vocat, Misérias summas, ac mortis pericula, subire. Par locutio 2 Cor. 4. 10. ubi dicta vide z.) *cum eo etiam vivemus*, Be. Pi. nempe in regno cœlesti a, vitam illam immortalem b.

12. *Si, &c.* εἰ ὑπομένομεν] Subaudi τῷ θλίψει, ex Rom. 12. 12. *Si toleramus*, sive *sufferimus*, Mo. P. Il. Ti. Ca. &c. sub. *crucem*, P. Be. G. ut Heb. 12. 2. aut *tentationem*, ut Jac. c. 1. v. 12. d. Vide supra v. 10. ¶ *Et conregnabimus*] Vel, *cum eo regnabimus*, Be. Pi. Duo fecit antitheta. Nam ut morti opposuit vitam, ita sufferentiæ Regnum, quod modò dixit gloriam; i. e. statum non tutum tantum, sed & excelsum. Vide Rom. 5. 17. ¶ *Si negaverimus*] Nempe ipsum; quod subintelligendum liquet ex membro opposito, & ex Matth. 10. 33. Si metu mortis aut persecutionis confessionem nominis ejus abjicimus; idque verbo, aut facto, aut etiam silentio. ¶ *Et ille negabit nos*] i. e. Pro suis non agnoscet h, ac proinde ad rerum suarum communionem nos non admittet i, sed à suo regno excludet k.

13. *Si, &c.* εἰ ἀπιστοῦμεν] *Si increduli*, sive *infideles*, sumus, P. Be. Pi. Er. Ti. *Si diffidimus*, Pi. *Si perfidimus*, mas,

mus, Zeg. Si fidem datam fallimus, Scul. Si veritatem auditam aut recipere nolumus, aut semel receptam, deseramus: nam *ἀπιστίαν* positivam infidelitatem significat¹. Si nos in illum infidi simus. Sicut *πίστις* in his libris, modò credentem significat, modò fidelem, ut Matth. 24. 45. & 25. 21, 23. Luc. 12. 42. & 16. 10, 11, 12. & 19. 17. ita & *ἀπιστίαν* duplicem habet significationem: sed eum quem diximus huic loco esse proprium ostendit oppositio^m. ¶ Ille (sub. tamen, Be. Pi. Ellipsis conjunctionis adversativæ frequens Hebræisⁿ.) fidelis (vel potius, fidus, Be. Pi.) permanet. Nempe non minus in comminationibus quàm in promissis^o. Si nobis persuadere non possumus, nihilominus tamen fiet P: five credimus, five non credimus, veritas non mutatur, Deus falli, aut fallere non potest^q; sed verax & constans manebit in promissis de salute, electis, h. e. credentibus & perseverantibus, factis^z: incredulitas aut perfidia nostra Dei fidelitatem convellere non potest^r, Rom. 3. 3. ¶ Qui infidi sunt, afferant licet sibi exitium^t, nihil tamen detrahent veritati vel gloriæ Christi^v, qui seipso contentus minimè nostrâ confessione indiget^x; qui etiam, ipsis perditis, manet integer^y; qui tutabitur suam virtutem contra adversariorum vim, & Apostatarum perfidiam; & rata faciet omnia quæ dixit, pro servis suis, & contra proditores^z: hæc tamen inconstantia suâ doceat se Christi *κοινωνός*, five Christo similes, non esse, quippe qui à veritate sua nunquam desciscit^a. Ità impiis defectoribus blanditias suas excutit, quia, ut sunt versipelles, Christum similiter multiformem & varium libenter fingerent, quod fieri posse negat Paulus^b. Ergò Ministerii officii tibi gnaviter incumbendum est^c.

14. Hæc, &c. *Τὰ ὑπομνήματα*] Supple *αὐτὲς*, ut Tit. 3. 11. plenius loquitur^d. Hæc commemorato, Ca. *חֲזָקוֹת*. Hoc in memoriam reduc audientibus^e. Hæc admone, five commune, Er. Mo. Val. Vulg. &c. De his quæ jam dixi frequenter admone fideles tibi commissos^f, & maxime Ministros^g. ¶ Testificans, &c.] *Διαμαρτυρούμενος* — *μὴ λογιζάμενος εἰς ἑδὴν ῥησιμον ὅτι καὶ ἀσπρόφ*, &c.] Testificans (vel, Contestans, Er. II. Ti. Obtestans, P. Be. Pi. Eadem locutio 1 Tim. 5. 21^h. protestans & adjurans eosⁱ.) coram Domino, (i. e. Illum invocans testem^k, facti scil. à te officii, & vindicem admonitionis contemptæ^l.) non contendere (vel, non esse pugnandum, Ca. *νὴν πῦρ*, five contendant, Be. Pi. Tre. ex Sy. *νὴν πῦρ* sequantur, Er. II. Ti. P.) verbis, Mo. Ca. Tre. &c. (vel, de verbis, Be. Pi. vel, verborum, Er. II. Ti. Vide 1 Tim. 6. 4^m. i. e. Nè contentiosè disputent, victoriam quærentes, non veritatemⁿ; ut multi faciunt expertinacia, aut superbia, ut scilicet plus aliis scire videantur^o: nè inter se frivolis quæstiunculis depugnent P.) ad nihil utile, Mo. (vel, ad nullam utilitatem, Er. Ti. P. V. Val. ad nullum usum; vel, cum nulli usui hoc sit, Camer. ad nihil enim utile est, Vulg. quod nullam adfert utilitatem, Be. Pi. sic II. Subauditur *ὅτι* absolute positum, Atticorum more, & hæc parenthesi includenda sunt^q. Pugna de verbis nihil habet utile^r.) ad (vel, sed ad, P. Pri. vel, nisi ad, Vulg. tantum ad, Pri. sed pertinet ad, Pi.) subversionem (vel, eversionem, Val.) audientium, Mo. Er. Ti. &c. vel, imò auditores subvertit, Be. Pi. Est *ἐξήγησις ἀντιθέτου* t, q. d. Non modò nihil prodest, sed etiam nocet^t. Nam auditores per ista certamina scinduntur in partes, amittunt dilectionem mutuam: id verò est in hoc negotio *ἡ ἐκείνη*, *καὶ ἀσπρόφ*, eversio. In Glossario, *καὶ ἀσπρόφ*, subversio, excidium^v. Turbantur auditores ex contentione magistorum; & vel, hæsitant de iis quæ rectè credebant, quo subvertitur eorum fides, vel, in studia partium trahuntur; unde sequuntur invidia, contentiones, blasphemias, &c. ut dicitur. 1 Tim. 6. 4^x. Idem hoc quod infra v. 18. *τὴν πίσιν ἀναστρέψαι*. Morum eversionem dixit Seneca epist. 96^y.

15. Sollicitè, &c. *Σπουδάζον* — *δουλοῦν παρρησίᾳ* — *ἀνεπαροχόν*] Stude teipsum (i. e. te tuumque ministerium^z.) probatum (i. e. Vitâ & doctrinâ demonstra te fidum Dei ministrum esse^a. *Δουλοῦν* fume ut Rom. 16. 10. 1 Cor. 11. 19. 2 Cor. 10. 18. Jac. 1. 12. Sensus est^b, Fac te probes Deo^c, ut ei in omnibus placeas^d.) exhibere (vel, sistere, P. Be. Pi.) Deo, (MS. habet *πρὸς Χρὸν*.) operarium non erubescendum, Er. Ti. vel,

qui non pudeat, five erubescat, P. Be. Pi. Er. E. Me. Vel, i. activè, i. e. quem ab opere nullus pudor impedit^f; qui liberè & profitearis, & prædices, crucem Christi^g; cui nec vincula mea pudori sunt. Ità Græci. Favet tum collat. 2 Tim. 1. 8. tum Syrus, qui vertit, *sine erubescencia*. Vel, 2. passivè, i. e. qui tam diligens & fidelis in opere est, ut dominum ejus non pudeat^h; ea agens quorum pudere non debet: vide Rom. 6. 21ⁱ. cui nullius criminis (ignorantiæ, aut morum pravorum^k.) conscientia pudorem incutiat^l. ¶ Rectè, &c. *ὀρθοτομεῖν*, &c.] Rectè secantem (vel, tractantem, Vulg. Scul. ex Ful. vel, prædicantem, Tre. ex Sy. Optime sanè. Nam *ὀρθοτομεῖν*, tum apud Lxx, tum apud alios probatos auctores, sumitur pro, rectè aliquid tractare^m.) verbum veritatis, Mo. Er. Ca. &c. Optime Vulgatus reddit, rectè tractantem significatione à specie ad genus tractatā; ut sæpe fit, ut Prov. 3. 6. & 11. 5. Nam ut *καὶνοτομεῖν*, propriè denotans *novas vias secare*, ex usu linguæ Græcæ, *res novas moliri*, vel *suscipere*, valet; pari ratione etiam *ὀρθοτομεῖν* sign. *res rectas aggredi*, vel *facere*. Unde & Lxx *ἡ* dirigere, aut rectum facere, *ὀρθοτομεῖν* non semel reddunt. Itidem Chryl. *κατὰ δὲ δυνάμιν ὀρθῶν* exponit *ὀρθοτομεῖν ὀρθῶν*. Et Greg. Naz. *τὸ ὀρθοτομεῖν*, i. e. rectum iter tenere, opponit *τὸ κακῶς ὀρθῶν*, malè, vel pravè, incedere. Si quæris, quid sit rectè tractare sermonem, id optime sic explanaturⁿ. Primum omnium, quod ad doctrinam ipsam attinet, nihil prætermittere quod dicendum sit, nihil etiam adjicere de suo^o, nihil mutilare, discerpere, torquere; deinde, spectare diligenter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit^p; nec in secando cortice occupatum medullam intactam relinquere^q. Similitudo ducta est, vel, 1. à Victimis^r, quæ non temere, sed cum arte & industria t, & certo ritu secari debebant, ut ad Leviticum ostendimus^t. Vide & Homer. Iliad. v. 317. & α'. 625^v. Est autem & Evangelii annunciatio sacrificium, & quidem egregium. Evangelium autem *ὀρθοτομεῖν* qui cuique accommodat ea monita quæ ei maxime conveniunt: quomodo de victimis aliæ partes dabantur Sacerdotibus, aliæ privatis. In Clem. Constit. 7. 33. *ὀρθοτομεῖν τὰς ἐν τοῖς Κουκὲ δόγμασι*. Vide Philonem^x, [in G.] Postulat ergò, adhiberi curam discernendi membra doctrinæ diversa ||, præsertim Legem & Evangelium t. Vel, 2. à Securi aut Gladio, quo resecantur inutilia & supervacanea; q. d. Amputantem contentiosa & noxia, & spinas quibus veritas involvitur atque amittitur, & relinquentem placida duntaxat & utilia y; vel, circumcidentem inutilia quæque, & demetentem gladio verbi quæ ab Evangelii prædicatione sunt aliena^z. Resecantem à sermone veritatis quod ei superadditum fuerit, Ar. Obstat huic sententiæ, quòd verbum veritatis, de quo tradendo hic loquitur, nihil habet in se aut falsum, aut superfluum^a. Vel, 3. à Sectione in Lege solenni. *קָטַע* Heb. & Chald. scindere, vel secare, significat. Inde versus Bibliorum *קָטַע* dicti, h. e. *τμήματα*, vel *κείμενα*, segmenta, vel particule. Nihil hoc notius Timotheo. Vide 2 Tim. 3. 15. Hisce autem versibus, h. e. toti Scripturæ V. T. qui operam dabant, *קָטַע*, *ὁὶ τμήματα τῆς νόμου*, qui Legem secabant, appellati sunt; i. e. qui in Lege tractanda occupati erant. Ità eleganter hic Paulus, Hebræus ex Hebraicis, & Hebraismo congruenter, loquitur^b. Vel, 4. à Coquis, quorum est rectè dividere cibos^c; vel, à structore conviviorum, Esa. 25. 6^d. vel, à patre^e, aut nutrice^f, cibos (alendis filiis^g.) in particulas & offulas secantibus^h; quantum cuique convenitⁱ, vel, ut commodius eas glutiant parvuli quos alunt^k. Sic tu pro cuiusque captu & conditione panem Verbi Divini distribuas^l. Vel, 5. à Lapididis, quos melius *ἐργάσαι* vocaveris, quàm victimarios illos. Euripides, de Neptuno Trojam ædificantem, — *Λατίνος πύργος πέριξ ὀρθοῖς ἔτεμεν καὶ νότον*. Apuleius, Non, inquit, è monte meo afferam lapidem directim casum, i. e. *ὀρθοτομευμένον*. Glossarium, *Directum*, *κατὰ νότον ὀρθῶν* m. Vel, 6. à viis secandisⁿ. Dicunt Latini, *secare viam*^o, h. e. præire, & in itinere dirigere. Sic *ὀρθοτομεῖν ὀρθῶν*, Prov. 3. 6. & 11. 5^p. apud Interpretes; ubi in Hebræo est *ἡ*, quòd alibi vertitur *κατὰ δυνάμιν* aut *κατὰ δυνάμιν* q, dirigere, five rectificare. Sic ergò viam rectè secare, est, aliquem in via rectâ statuere aut fervare. Quare *ὀρθοτομεῖν λόγον*, &c. est sincere &

juxta veritatem praeire aliis in via Christianismi. Id quod
 Timothei erat, tanquam Doctoris aut Episcopi, alios
 & exemplo & doctrinā rectam viam docere, vitatis er-
 roribus malisque moribus. Huic simile Gal. 2. 14.
 * Ham. *ὁ δὲ πρῶτος ὁρῶν τὸν ὁδὸν* t. Vel, est, verbi veritatis rectam
 † Pri. sim. E. quasi viam patefacere vel aperire; aut, sermonem veri-
 tatis, quasi iter, rectā patefacere, aut simplicius, rectum
 verbi veritatis iter tenere. *Τὸν δὲ ὁδὸν* Græcis est viam
 * Ful. ib. patefacere, sive aperire. Vias enim fecare solebant ut
 † Ham. expeditas usui redderent. Vel, 7. ab agricolis qui
 * E. ex Th. rectos sulcos proscindunt. Recte ergo secare, &c. est
 7 E. doctrinam Christianam eā fide tradere, ut nusquam de-
 viet à recto tramite regulæ sibi præscriptæ, h. e. verbi
 Divini y.
 16. Profana, &c. *Τὰς δὲ βεβήλους κακοφωνίας* *ἀεὶς* At
 prophanas, vanas, sive inanes, voces (vel, vocum inanitates,
 2 E. Mc. Pi. i. e. inanem & clamorā loquacitatem; vel, in-
 * Er. utiles altercationes; *λογισμῶν*, ut v. 14. b. alibi *βεβή-*
 * Pi. *λος μύθος*, h. e. hominum commenta de rebus Divinis
 * G. sine ulla revelatione c: vel, *de rebus inanibus clamores*,
 Be. Pi.) *κοιβε*, Mo. P. II. Be. Pi. Instā vehementer ut co-
 * Græci in Er. * Er.erceantur d. Proprie est *absconde*; sed malim hic, *super-*
 * Be. sedeto, sive *prætermittit*: ad verb. *circumsiste*, id est,
 * G. observa, & velut oblide, nempe, nē in Ecclesiam irre-
 * Q. in Pri. pant f. Idem hoc quod *ἀφίστα*, 1 Tim. 4. 7. & *ἀφ-*
 * G. *ισταίνω*, 1 Tim. 6. 20. ubi etiam, ut hic, in MS. est *κακο-*
 * G. *φωνίας*, non *κακοφωνίας* v. Vel, *fuge*, V. Ham. *devita*, Ar.
 * Q. in Pri. sic Ca. *ἀεὶς* nempe, ad cohibendum eas. *Περὶ* *ἀεὶς*
 * G. pro *cavere* habemus & Tit. 3. 9. & apud Josephum,
 quia circumcludere solemus ea à quibus metumus i.
 Heb. *כָּסָה*, *circumdedit*, à Lxx vertitur *κῆλυμα* sepe, se-
 mel *ἀεὶς*, Jos. 6. 3. interdum autem *ἐκκλίνω* *devito*,
 1 Reg. 18. 11. & vicies *ἀποτρέπω*, *averto*, vel *fugio*; quo
 sensu accipitur & Origeni, & Hesych. necnon Josepho,
 De Mose, *ἀεὶς*, *μὴ πολλοί*, &c. *Cavit*, nē multi imita-
 rentur, &c. & De Bel. Jud. c. 12. *τὸ ἀμύνειν αὐτοῖς* *πε-*
 * Ham. *ρισταται*, *Juramenta ab illis vitantur* k. ¶ *Multum*, &c.
 * G. *Ἐπὶ πλείονος* *ἀποκρίσιν ἀσβεστῶν* *Περὶ* *ἀεὶς* & de bono di-
 1 G. citur, ut sepe, & de malo, ut infra 3. 13. Hebræi dicerent
 * Pri. *וַיִּבְרַח*. Leo Imp. Const. 47. dixit, *ὁρῶν ἀνὰ δὲ τὴν πρὸς ὁδοῦ*,
 & Diod. Sic. l. 1. *ἐπὶ πλείονος καὶ τῶν πρὸς ὁδοῦ*. Ad plus
 (vel, *Ad incrementum*, V. *Ad majorem*, Er. Ti. P. Be. Pi.
 * Q. in E. *Amplius*, Val. Er. *Ad amplius*, E.) enim procedent (vel,
 * Mc. *proficient*, Er. Val. Ti. &c.) *impietatis*, Mo. vel, *impie-*
 * Plerique in E. *tatem*, Er. &c. Exponunt, vel, 1. de rebus n. Ex ina-
 * G. nibus & profanis ad deteriora devenitur, usque ad ipsam
 * E. ex Chrys. impietatem errorum & hæresium o: ista fomentum ad-
 † E. dunt ad impietatem, semperque augescunt P. Non stant
 ista ubi incipiunt: qui initio parvus videtur error,
 magnus fit processu q. Vel, 2. de personis: amplius
 enim proficient impii r. Hoc verius; 1. quia de per-
 sonis continuo sequitur, *Et sermo eorum*, &c. 2. idem
 verbum bis cap. seq. de personis dicitur. Obj. Nihil de
 personis præcessit. Resp. Illæ tacite continebantur in
 inaniloquiis. Sensus est, Talia docentes nē tolere, sed
 procul abjicias; quia ad ulteriorem semper proficient im-
 pietatem, tam in se quam in auditoribus t.
 17. Et sermo eorum (scilicet hæreticorum talia docen-
 * E. Mc. tium: Gnosticorum, ut ex descriptione patet. His
 apprimè congruunt; 1. *βεβήλοι κακοφωνίας*, quæ *ἀφιδανίμω*
 * Ham. *γνώσει* adscribuntur; quod incrementa indes accepere
 & novarum opinionum additamenta v.) ut, &c. *Ὁ*
 * Er. *καὶ γὰρ αἱ νόμιμα ἔχει* ¶ Ut cancer (cancer morbus, Er. Ti.
 * Pri. qui locum depascitur quem occupavit, unde statim ar-
 * Calv. cendus est x: vel, *gangrena*, Mo. Be. Pi. P. Ca. Ham. &c.
 * Strig. Glossarium, *Γάγγραινα*, cancer y. At cancer Græcis *κα-*
 * G. *κίν* dicitur z: *καὶ γὰρ αἱ νόμιμα* autem est malum sævius can-
 * Scul. cro urens & arrodens carnem & ossa, eaque statim velut
 in cinerem redigens, à *καίνω* arrodere a. *Gangrena* non
 * E. idem. idem est quod cancer, sed vicinum aliquid b: Cancer
 juxta Medicos, est tumor durus, inæqualis, asper, teter,
 venit in ambitu turgentibus, colore livescens: *Gangrena*
 autem est carnea pars inflammationis vi emortua c. *Gan-*
 * E. *græna* & causā & celeritate nocendi, & periculi magni-
 * Idem. tudine à cancro differt d.) *serpit*, Vulg. vel, *serpet*, E.
 Val. V. ut multi Codices legunt: vel, *depascet*, Be. Pi. V.
corrodet, Ca. *passionem habebit*, Er. Ti. P. E. sic Mo. Val.
Zeg. passionem apprehendet, Tre. latè carnem suam de-
pascet, *וַיִּפְחַד*, ut Levit. 13. 22. & alibi. Nam & Græci

καὶ γὰρ αἱ νόμιμα dictam aiunt *παρὰ τὴν γὰρ αἱ νόμιμα*, quod est *ἐδιδαν*
 Latinus, *serpit*, non voce, sed sensu bene expresso. Lu-
 cilius, *Serpere uti gangrena malo ad quem herpetica posset*.
 Varro, *Non vituperamus, cum sciamus digitum præcidi*
 oportere, si ob eam rem gangrena non sit ad brachium ven-
 tura f. Sensus, q. d. multorum fidem subvertet, ut ex-
 ponitur v. 18 g. Vim sui veneni inter fideles longius s Pi.
 diffundet, donec universum Ecclesiæ corpus contagio
 pervaserit h; ut morbus ille carnes proximas exedit, & h E.
 quod sanum est corripit i. *Νόμον ἔχει* hic non aliud est i Me.
 quàm *ῥέμειν*, ut *ἀδυνασίαν ἔχειν* 1 Tim. 6. 16. ubi dicta
 vide: *ῥέμειν* autem est quod Act. 4. 17. argumento non
 dissimili, *ἐπὶ πλείονος διανέμειν* k. Verbum de ovibus usur-
 * Pri. patur agrum totum paulatim depascentibus, item de igne
 paulatim se spargente, &c l. Hoc dicit, Latè serpit illud
 * Ham. Philosophicum malum, præcipue quod multi illam vi-
 vendi rationem amplectantur, ut poenas evitent quæ un-
 dique Christianis imminet. Nihil tam Christianismo
 nocuit quàm illa instituta quæ ad Christianismum satis
 20 propè accedebant, & *πολυδίαι* per interpretationes quasi-
 dam moliebant. Sed causa cur homines multi illa in-
 stituta præ Christianismo amplecterentur, non erat quod
 in iis esset certius aliquid; sed quod crux, quæ Christia-
 nos premebat, eo modo vitaretur. Vide Tertul. [in G.]
 Huic malo alterum non dispar primam Ecclesiam exer-
 cuit, ab iis qui similiter crucis vitandæ causā Judaicorum
 rituum necessitatem imponere Gentibus volebant. Hæc
 ob oculos habere debet qui Paulum rectè velit intelli-
 gere. ¶ *Ex quibus*, &c. *Ὁν ἔτι γινώσκουσιν ὡς φιλῶντες* ¶
 30 Est *ὁρῶν* *ἀνὰ δὲ τὴν πρὸς ὁδοῦ*. Nomina sunt Græca, qualia multa in
 urbibus Asiæ per Græcos conditis; *Hymenæus* à nuptia-
 rum Deo: *Philetus* nomen quale *Amatus*, *Optatus*, *De-*
 * G. *fideratus*, apud Latinos; apud Græcos, *Ἐρασμῶς* m. De Phi-
 leto nihil alibi habemus: de Hymenæo vide 1 Tim. 1.
 Hos tanquam præcipuos nominat, ut sibi ab illis caveant
 fideles n.
 18. Qui à veritate, &c. *Πασι δὲ ἀλλήδεναν ἡσέχον* ¶ Circa
 veritatem (i. e. à scopo Christianæ veritatis ad quam col-
 limare debebant o:) *aberrarunt*, E. G. ut 1 Tim. 1. 6. o E.
 & 6. 21 P. [ubi dicta vide.] vel, *frustrati*, G. ex Tertul. p G.
 vel, *aberrarunt à scopo*, Be. Pi. h. e. in ipso fundamento
 errabant q. ¶ *Dicentes resurrectionem jam esse factam* ¶
 40 Vide 1 Cor. 15. 12 r. Qu. Quo sensu? Resp. 1. In li-
 berorum procreatione, quā homines velut renascuntur
 & reviviscunt. Neque aliam resurrectionem agnovere
 Seleuciani, teste Aug. hæ. 59. neque ante eos Sadducei.
 2. In Christo resurgente t, & illis Mat. 27. 52 v. 3. For-
 tasse docebant sanctos non resurrecturos receptis corpo-
 ribus x; sed tantum spiritualiter y, sive quoad animam z:
 50 tum, 1. hic per baptismum a, & poenitentiam b; vel, quo-
 tidianā animorum renovatione à morte peccati ad vitam
 justitiæ, ad quam resurrectionem Paulus passimhorta-
 tur c: tum, 2. in vita futura per gloriam animæ, quā
 renascemur ad vitam novam & immortalem d. Sicut
 Philosophis mala vita *mors* dicitur, ita vita correctā
ἀνάστασις ut & *παλιγγενεσία* de quo diximus ad Joh. 3. 3.
 At in Evangelio *ἀνάστασις νεκρῶν*, aut *ἐκ νεκρῶν* tam aperte
 & tot locis describitur, ut non possit alia intelligi quàm
 quæ erit post corporis ab animo sejunctionem; quæ se-
 junctio vulgari sensu *mors* dicitur. Et certè illa nisi
 speretur, nē altera quidem illa morum *ἀνάστασις* talis erit
 qualis fuit in Apostolis & eorum fidelibus discipulis.
 Quare istis *ἀνθρώποις* sensum maximè necessarium exclu-
 dentibus omni modo obfisti debet. Tertul. *Æquè ian-*
 git eos qui dicerent *factam jam resurrectionem*: id de se
 * G. *Valentiniani asseverant*. Resurrectionem mortuorum
 non expressè aperteque negabant, nē statim deprehen-
 derentur, sed oblique & intidiosè, ut hæreticis mos est.
 * E. Procebat autem hic error ex Philosophia gentili f.
 ¶ Et, &c. *καὶ ἀνατέλλουσιν, &c.* ¶ Verbum hoc occurrit
 70 Tit. 1. 11. & apud Plut. Idem est quod *ἀναδιδάσκω*,
 Act. 15. 24. quod *ἀνασπείρω*, Hesyc. quod *σπείρω*, *labe-*
facere, Gloss. Metaphora à machinis bellicis, quæ malè
 munitorum fundamenta *ἀνασπείρειν* dicuntur: unde v. seq.
 opponitur *σείω* *δυναμίς* g. Heb. *וַיִּבְרַח*, ut Prov. 10. 3. s Ps.
 Vide simile 2 Thes. 2. 2 h. Et subvertunt (Hoc verbo
 * G. utitur, quia sublata fide resurrectionis mortuorum semel,
 velut subtracto fundamento, universa religio Christiana
 subvertitur. Igitur neque Christus resurrexit, nec restat
 iudicium

¹ E. iudicium aut vita futura, &c. ¹.) *quorundam* (nempe infirmorum, vel *ἀσθενῶν*, sive simplicium, ex collat. Rom. 16. 18. ².) *fidem*, Be. Pi. Mo. &c. i. e. veram Dei doctrinam, ut *fides* sumitur 1 Tim. 1. 19. & 3. 9. & 4. 1. vel, fidem temporariam intelligit: nam vera subverti nequit, ut mox docet ³. Vide ad 1 Tim. 4. 1. Significat, eos non sine successu errores suos disseminare ⁴.

¹⁹. Sed, &c. ⁵ *οὐ μὲν τοὶ ἁγιοὶ δευῖναι, &c.*] Prævertit objectionem P. Si in tanta credentium paucitate hæreses exoriantur ⁶, & viri qui firmissimi & excellentes videbantur deficient ⁷, aliorumque fidem subvertant ⁸, metuendum est nè brevi ruat fundamentum ⁹; nè tandem deficiat Christianorum fides & religio ¹⁰. Hinc summa nascuntur offensa, labascunt pii, &c. Docet ergo, hominum levitatem aut perfidiam non posse obviare quò minus Ecclesiam suam Deus ad extremum usque servet ¹¹. *Solidum tamen fundamentum Dei stat*, Er. Ti. Be. Pi. Sicut qui palatia struunt, solent firma subicere fundamenta, ita Deus moliens civitatem illam æternam, decreta quædam substravit, velut fundamenta, quæ manent inconcussa: quod fundamenti est proprium. Pari modo *fundamenta reipublicæ, libertatis, pacis, justitiæ, defensionis*, sæpe dixit Cicero, ea scilicet quibus res quæque innititur ¹². *Fundamentum* hic vocat, vel, 1. Dei consilium, decretum, & prædestinationem ¹³; quæ statuit vocare fideles, primò ad fidem, deinde ad gratiam & perseverantiam, ac demum ad gloriam ¹⁴. Obstat autem, quòd hujus fundamenti signaculum est, *Cognovit Dominus qui sunt ejus*, id est, decretum electionis Divinæ. Signaculum autem à re consignata diversum esse oportet ¹⁵. Vel, 2. promissiones, sive prædictiones, quibus hoc Dei consilium nobis aperitur: vel, Evangelium, in quo invenitur hoc fundamentum ¹⁶. Sed hoc coincidit cum priore ¹⁷. Vel, 3. ipsam prædestinationum collectionem ¹⁸. Vel, 4. fidem ¹⁹, fidem promissorum Dei ²⁰, fidem resurrectionis ²¹, vel, fidem electorum ²². Cui favet quòd præcessit de fide quorundam subversa: hæc tamen, inquit, fides perfisset ²³. Vel, 5. Ecclesiam ²⁴, nempe electorum ²⁵, à Deo fundatam, quasi ædificium & palatium ejus ²⁶; quæ rectissime firmum Dei fundamentum vocatur, quia super petram, id est, Christum, fundata subverti nequit. Nam etsi quidam ab ea deficient, ipsa tamen in suis electis perseverat usque ad finem: de quo vide Matth. 24. 24. Joh. 10. 28. Rom. 8. 35. &c. 1 Joh. 2. 19. Vel, 6. quòd perinde est, fideles electos ²⁷. Quòd Paulus *θεμελίον*, Maimon. קרן appellat, & uterque intelligit res de quibus fit contractus ²⁸, vel tabulas contractus, sive chirographum ²⁹. ¶ *Habens sigillum* (vel, signaculum ipsi impressum ³⁰): *hoc*] Nimirum quòd sequitur ³¹: duos hōce animorum affectus, 1. fidem, quæ quis apprehendit illud, *Dominus novit* (i. e. amat) *suos*, ac proinde me quoque; 2. serium pietatis studium, quòd cuique dicat hoc axioma, *Discedat ab iniquitate*, &c. ³². Alludit hæc ad Principum morem, qui sua habebant familiaria symbola ³³. Solebant fundamentorum lapidibus sententiæ quædam inscribi boni ominis causâ. Id *signum* vocant Latini: Plinius *ἀποσφραγισμός*, & exemplum dat, *Quadrigan*. Talia in aliis annulis Sphinx, Leo, Rana, aliæque multa. Sunt & literæ in annulis; ut illæ, *Ἡ μὲν φιλοῦσα φίλῃς*, &c. Hæc Hebræis *סגן*, ut Exod. 28. 11. ubi Græci *σφραγίς* dixere. Hinc & tessera numaria, quia aliquid insculptum habet, *סגן* in Talmud. de Siclis ³⁴. Al. Metaphora hic petitur è tabulis contractus, quæ ratæ non habebantur apud Judæos nisi appositæ essent *σφραγίδες*. [Vide dicta ad 1 Tim. 6. 19.] Obiter autem hic observa, *ἡ σφραγίς* orbiculo utrinque adscripta esse quædam verba, quæ hic sequuntur, *Novit, &c.* ³⁵. Sensus est, Ad fundamenti hujus confirmationem pertinet sequens sententia ³⁶. ¶ *Cognovit* (subaudiendum hic *ἀλλοτρίον, videlicet P.*) *Dominus qui sunt ejus*] Duas sententias recitat Paulus velut fundamenta allectionis in civitatem cœlestem. Prior hæc est, *Novit, &c.* h. e. Deus non professionem illam externam, sed cor, præcipuè respicit, quòd solus videt ³⁷: vel, Firmus est Deus fidelibus suis, eos & corpore & animâ æternum remuneraturus: id quòd hæresin illam evertit ³⁸. Nemo nudî nominis Christi obtentu speret illum decipi posse: rejiculas oves, etfi inter greges Christianorum latentes, optimè novit hic

pastor. Vide Joh. 10. 26. *τοὶ ὄντες αὐτῶν*, i. e. eos qui bene serviunt ei. Sic *ἐκ ἐστὶν αὐτῶν*, Rom. 8. 9. *οἱ τῶ Χριστοῦ*, 1 Cor. 15. 23. *Novit*, nempe notitiâ amoris & approbationis, ut Psal. 1. ult. Joh. 10. 14. Vide & Matth. 7. 23. *cognovit* certò, tenerèque amat & curat ³⁹: aliquando se ipsæ nesciunt, sed pastor novit eas. *qui sunt*, i. e. qui sunt præsciti & prædestinati ⁴⁰, sive ad vitam æternam electi. Satis testatur Deus non omnes qui baptizantur esse verè sanctos & electos, cùm patitur multos in hæresin labi ⁴¹. Monet, non esse ex sensu nostro judicandum de electorum, vel multitudine, vel paucitate: quòd enim obsignavit Deus, nobis clausum esse vult & sibi soli notum ⁴². Binis hîc signaculis firmatur Ecclesia, & quodlibet ejus membrum; unum [de quo loquimur] ex parte Dei ⁴³, infallibili Divinâ præscientiâ ⁴⁴, electione irrevocabili ⁴⁵; quæ firma est & immobilis, & proinde electos stare necesse est. Vocatur autem hoc decretum *sigillum* electis impressum, vel, 1. quia arcanum est, & hominibus ignotum quinam sint electi: vel potius, 2. ad significandum robur ac firmitatem electionis. Pacta enim sigillo muniuntur ut rata maneant, nec cuiquam fas sit ea violare ⁴⁶. *Novit Deus* ⁴⁷ *suos*, qui perire non possunt, & quorum fides subverti nequit. Soli seducuntur qui seducendi sunt: ad tempus pii errant, at suo tempore in viam reducantur ⁴⁸. Non est ergo cur percellamur, quum multos à fide desciscere videmus ⁴⁹. Sumptum autem est hoc ex Num. 16. 5. ubi Græci, *ἐργον Θεοῦ τοὺ ὄντας αὐτῶν* ⁵⁰. Legerunt autem *ἔργον* in Kal, non in Futuro Hiphil, ut alii. Quòd ibi Deo tribuitur, id hîc Christo: quòd solenne nostris scriptoribus ⁵¹. Quòd à Mose ad seditiosos dictum pro se & Aaron, tanquam electis divinitus ad populi regimen & sacerdotium, Paulus suo accommodat instituto, quò agit de electis ad vitam æternam ⁵². ¶ *Et, &c.* *καὶ ἀποστήσω, &c.*] Hoc est, vel, 1. alterum signaculum ⁵³, nempe, ex parte hominis ⁵⁴; vel, 2. altera signaculi pars ⁵⁵. Pro utraque sententia facit, quòd hîc quoque alludit Paulus ad locum illum Num. 16. 26. *Recedite à tabernaculis hominum impiorum*. Notanter autem hîc dicit *ab iniquitate*, non *ab iniquis*: quia in hoc seculo ab iniquis hominibus separari non possumus ⁵⁶. Hoc autem sigillum est odisse & fugere peccatum ⁵⁷: quòd magnum est (& si perseveranter fiat, certissimum ⁵⁸) prædestinationis argumentum ⁵⁹. Vel, 3. effectum signaculi, id est, æternæ prædestinationis. Per hanc enim efficaciter fit, ut homo spontè discedat ab iniquitate. Sed nihil prohibet unum signaculum esse alterius effectum ⁶⁰. [Verba sic reddunt:] *Et, Discedat*, sive *Abscedat*, *ab iniquitate*, sive *iniquitate*, (i. e. vel, falsitate ⁶¹: vel, vitæ turpitudine, ut respiciat libidines scholæ Simonis ⁶²: vel potius, ab omni genere peccati ⁶³, & peccandi occasionibus ⁶⁴.) *quisquis nominat nomen Christi*, Be. Pi. Er. &c. i. e. Christum. Sic in Latio *nomen agelli*, pro agello: & *Vitandum ducas inimicum nomen amici*, id est, inimicum amicum, qui amicus videtur & est inimicus ⁶⁵. [Sic exponunt:] Qui se Christianum profitetur ⁶⁶; qui Christum colit ⁶⁷, sive invocat ⁶⁸, vel in eum credit ⁶⁹: qui rogatus cujus sit disciplina, Christum nominat ut Magistrum. Vide 1 Cor. 1. 2. Hæc sententia est, Professionem externam nihil prodesse si adsint mala opera. Idem sensus Matth. 7. 21, 22, 23. ubi dicta vide. Qui se Christi esse dicit, ut verè & cum suo bono talis sit, longè absit à vita impura. Alios quàm tales Christus pro suis non agnoscit ⁷⁰.

20. *In magna autem domo* (cujus scilicet ampla est familia ⁷¹): Quæ intelligit, vel, 1. mundum ⁷², qui talis est Deo ⁷³, in quo sunt boni & mali ⁷⁴. Sed hoc non facit ad institutum. Nemo enim miratur aut turbatur, quòd in mundo sint homines mali ⁷⁵. Vel, 2. Ecclesiam ⁷⁶, viliabilem scilicet ⁷⁷, ut docet contextus ⁷⁸; quæ nominatur *domus Dei* ⁷⁹, ut Luc. 14. 23. Heb. 10. 21. 1 Tim. 3. 15. *non solum sunt aurea & argentea* (id est, pretiosa ⁸⁰, qualia erant divitum escaria & potoria ⁸¹) *vasa*, (sic vocat suppellectilem & instrumenta, Hebræâ phrasi ⁸²: q. d. Sunt in Ecclesia homines ingeniosi, eloquentes, docti, &c. item Episcopi, Presbyteri, Diaconi ⁸³: vel, illustres & constantes in fide & sanctitate ⁸⁴) *sed & lignea*, (ut Hami & Siphones adversus incendia, Rat. av. ⁸⁵) *& fictilia*, (vel, testacea, Mo. Er. Be. &c. id est, vilia ⁸⁶; putà Lafana, Scaphia,

Scaphia, Matulae: in Ecclesia homines inferiores, tum ordine & gradu, tum donis: vel, vulgares, fragiles & infirmi. Aliquorum fides & vita est lucida, aliorum, velut ellychnium fumigans. *Quaedam quidem* (nempe, aurea & argentea: vel potius, quaedam ex utroque genere; saepe enim pretiosa vasa à divitibus usurpantur ad usus parum honestos, ut ab illo in Martiale, qui è vitro bibit, & ventris onus auro exceperit.) *in honorem*, (vel, *ad decus*, Be. Pi. i. e. ad usus nobiles & honorificos, ut de quibus vescimur: in Ecclesia ardentis & fumigantis fidei homines.) *quedam autem in contumeliam* Vel, *in ignominiam*, Er. *ad dedecus*, E. Be. Pi. id est, In vilia ministeria: ad usus inhonestos, sordidos, ac pudendos, ut in quæ sordes egerimus: in Ecclesia tum manifestè profani, tum hypocritæ, qui ad tempus eximiam pietatem præ se ferunt, postea autem turpiter retroaguntur. Sermo hic parabolicus est, ut supra de milite, athleta, &c. Huc autem tendit *μηρορία*. Non mirum si Deus etiam aliquos sinat se insinuare in Ecclesiam, qui deinde malis factis se prodant. Deo nihil abscedit, quia novit & bonis & malis uti. Confer quæ sunt Rom. 9. 21, 22. Occurrit objectioni, Fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit, sed diversa in ea sunt vasa. Rationem reddit cur mali non desint in Ecclesia. Hoc, inquit, adeo non mirandum, ut potius ad ordinem Divinæ providentiæ pertineat, quod hos sinat, certis usibus adaptandos, &c. quod, aliis per misericordiam servatis, aliis per justitiam perditis, gloriam suam illustret.

21. Si quis ergo emundaverit se (i. e. se mundum servaverit: vel, si fides jam inquinata est, si se iterum mundum reddiderit. Offendit, similitudinem hanc habere aliquid dissimile. Nam vasa illa ærea nihil de se conferunt cur sint hujusmodi aut istiusmodi: Homo autem confert aliquid; potest enim Dei ope semet repurgare, & ita efficere ut sit *vas honestum, accommodatum ad egregios usus*. Sicut verbum *convertendi*, ita & *purificandi*, modò Deo tribuitur, ut causæ principi; modò ipsi Homini, ut causæ secundariæ. Vide Psal. 73. 13. Jac. 4. 8. 1 Pet. 1. 22. 1 Joh. 3. 3. Homines sunt instrumentum operationis Divinæ; & quidem tale quod à Spiritu Sancto, tum renovatum, tum motum, ipsum quoque unà operatur, & sese movet. Non enim alius Spiritui S. alius Voluntati, sed idem utrique, effectus tribuitur; illi, ut principali, huic ut secundariæ, causæ f.) *ab istis* Vel, 1. hominibus malis, sive vasis ligneis, &c. à perversis illis Doctoribus, de quibus v. 16, 17, 18. Sed vix patitur usus loquendi, ut quis ab hominibus expurgare se dicatur. Vel, 2. vitiis, & erroribus prædictis. Nisi malis locum sic distinguere, Si quis igitur seipsum expurgarit, *ἐπὶ τῷ πνεύματι*, &c. id est, in jam deinde erit vas, &c. *Erit vas in honorem* Nè terrere isto quod attuli crimine. Est in hac re aliquid *ἐν ἡμῖν*. Assumetur ad usum honorificum, consequetur gloriam coelestem, ad quam erat prædestinatus. Prædestinatio hic ponitur pro ejus effectu per Metonymiam. *Erit*, id est, intelligitur esse, ut Joh. 15. 8. *Sic eritis*, i. e. cognoscemini esse. Rom. 3. 19. *Ut reus fiat*, i. e. agnoscatur esse. Sic Matth. 12. 33. *Facite arborem bonam*, &c. h. e. agnoscite, &c. Res saepe dicuntur fieri, cum factæ esse cognoscuntur. *Erit* tanquam vas præparatum & sanctificatum ad res honestas. *Sanctificatum* Sicut vasa Templi; repurgatum à sordibus vitiorum, & gratiâ Divinâ exornatum; & per hoc Deo consecratum. *Et*, &c. *καὶ ἐν ἡμῖν*, &c. *Et accommodum usibus Domini*, Er. V. Be. &c. Nempe, per opera bona quibus & suæ & aliorum salutis, ad Dei gloriam, inserviunt. Evadet utilissimum ac nobilissimum instrumentum. *Dominum* intelligit, vel, 1. Christum, qui herus est hujus magnæ domus; vel, 2. Deum Christi Patrem, qui saepius *πατήρ* vocatur, ut Luc. 2. 29. Act. 4. 24. Judæ v. 4. Vide & Gen. 15. 2. Jos. 5. 14. Isa. 1. 24. & 3. 1. & 10. 34. & saepissime in Libris Sapientiæ, Sirachide, & secundo Maccabaico. Magnus honos Homini Divinæ bonitatis fieri instrumentum. *Ad omne bonum opus paratum* Id est, idoneum: vel, promptum: vel potius, in hunc usum paratum & adornatum à Domino; vel, per gratiam singula bona opera prævenientem; vel, quod magis habet Apostolica phrasis, per æternam prædestinationem. *ἡτοιμασμένον* [17]. Sic in con-

trariam partem *κατασκευάσμενα* habemus Rom. 9. 22 v. G.

22. *Juvenilia autem desideria* (i. e. ea quæ juvenili ætati incidere solent. Intelligit autem, non turpes lascivias; ut apparet ex persona Timothei qui abstinentissimus erat, & ex præsentis loci circumstantiis: sed vitia quædam animi, quibus laborare solent juvenes, qui aliis præfunt; ut liquet ex subjunctis virtutibus, quas his desideriiis opponit: vel, quosvis impetus ad quos fervidior illa ætas plus æquo propensa est. Juvenes enim citius incallescunt atque irritantur imperitiâ, majore etiam confidentiâ & temeritate ruunt. Intelligit gloriolas, quibus qui student *νεανίδες* Græcis dicuntur; ambitionem & inanem gloriam, sive cupiditatem eminendi, unde oriri solent aliorum contemptus, & contentiones; animositatem, contentionem, temeritatem atque immodestiam, curiositatem, *πολυπραγμοσύνην*, imprudentiam, inconstantiam, præcipitantiam & φιλοτιμίαν, *fuge* Linguæ omnes fugere nos jubent id quod omni studio cavendum est. Vide 1 Cor. 6. 18. & 10. 14. 1 Tim. 6. 11. Huic oppositum est *σωφροσύνη*, *ᾤκησις*, quod jam habebimus. *Seclare* verò *justitiam*, (quæ neminem lædit, sed cuique suum tribuit: vel, innocentiam.) *fidem*, (quæ sine curiosa disquisitione recipit mysteria Dei: vel, fidem in verbis, dictorum constantiam.) *charitatem*, (quæ non æmulatur, non inflatur, non est ambitiosa; nec quæ sua sunt querit, sed quæ aliorum: vel, dilectionem erga omnes.) *pacem* (id est, amicitiam, sive concordiam.) *cum iis qui invocant Dominum*, &c. i. e. Cum omnibus sincerè Christianis, quorum hæc est descriptio; non cum Hymen. & Phileto, &c. *ἐκ καὶ ἀπὸ τῶν κατὰ* habuimus & supra 1 Tim. 1. 5. Sic *ἐκ ἀπὸ τῶν κατὰ*, Eph. 6. 5. Col. 3. 22.

23. *Stultas*, &c. *τὰς ὁμωίας καὶ ἀπαιδίας—μερορία* Est eadem admonitio quæ 1 Tim. 1. 4. & 6. 4. *Stultas* (i. e. ineptas & frivolas: quæ ad veram & salutarem sapientiam nihil pertinent.) *inertitas* (vel, *ad eruditionem ineptas*, P. *Eruditionem* vocat quæ alibi dicitur *edificatio*. Vel, *indisciplinatas*, E. quæ nihil ad *παιδείαν* (id est, disciplinam,) fidei rectæ morumve conferebant: *ἡλικία*, ut Prov. 5. 23. *qui respiciunt correctionem*, ut dicitur Prov. 15. 4. Solet & *ἀπαιδία* poni pro *ἡλικία*, ut Prov. 8. 5. & 15. 14. & 17. 1. Intelligit hic quæstiones immodestas. Nam & Græci pro *ἀκατάστον* dicunt *ἀπαιδία*, quia idem est *καλάζειν* & *ἀπαιδίζειν*.) *quæstiones rejice*, Mo. P. Pi. &c. Nec ipse eas agites, nec ab aliis agitari sinas. *Generant litas*, *μάχας* *furgia*. Sic & Tit. 3. 9. Hebræum *מִלְחָמָה* modò *ἀντιστορία* vertitur, modò *μάχη*. Pugnas, nempe verborum, *λογμαχίας*, 1 Tim. 6. 4. Vide & 1 Tim. 1. 4.

24. *Servum* (sic vocat, non generali significatione, sed quod esset Christi Minister in tradendo Evangelio.) *autem Domini* (nempe Christi, adeo patientis atque pacifici; Dei non dissensionis, sed pacis, quem servi ejus imitari debent.) *non oportet litigare*, *μάχεσθαι* *Pugnare*, Pi Me. &c. scil. verbis: de rebus nihili contendere. *Rixari*, Me. G. *ῥιγῆ*, ut Gen. 26. 20. Sic & Joh. 6. 52. Sic & apud Aristophanem, *ἡ μάχη καὶ οὐκ ἐστὶν ἀντιλογία*, *non contendam tecum verbis*. Vetat hic contentiones, maledictas, &c. *Sed*, &c. *Ἀλλ' ἡμῶν—ἀνελικτον*, &c. *Sed placidum* (vel, *mansuetum*, Be. Mo. Tre. V. mitem, Ca. *benevolum*, Ar. *humanum*, E. *lenem*, E. G. Sic 1 Thes. 2. 7. Et Homerus, *ἡμῶν δ' ὡς ἡμῶν ἡμῶν*. In Glossario, *ἡμῶν*, *tranquillus*, *mansuetus*, *ἡμῶν*.) esse erga omnes, (quoad animi præparationem; alioqui quosdam debet durè increpare.) *aptum* (vel, *propensum*, Er. Ti. V. i. e. idoneum & paratum, vel, promptum.) *ad docendum*, (magis quàm imperiosum: qui docere malit quàm cogere. Vide 1 Tim. 3. 2.) *tolerantem malos*, Pi. Be. &c. sive improbos homines; non ita quidem ut eorum vitia dissimulet, Apoc. 2. sed ut eos quamvis à veritate aversos ac protervos mansuetudine vincat, si qua spes sit eorum salutis. Huic sensui planè congruunt frequentia. Hierocles, *Ad amicorum lapsorum restitutionem plurimum confert nostrum ἀνελικτον*. Seneca, *Quædam nomina bona lentus ac sapiens debitor facit, qui sustinet, ac morâ fovet*. In Gloss. *ἀνελικτον*, *patiens*: *ἀνελικτον*, *clementia*, *patientia*. Quod in Digestis est *patientiam*

tiam accommodare, id in Basilicis ἀνεξικανία. Sap. 2. 19. ἀνεξικανία Latinus vertit *patientiam*. Hæc ἀνεξικανία intelligenda de iis quæ sunt extra censuram Ecclesiasticam^b. Vel, *patientem*, Vulg. morum & infirmitatum proximi^c: vel, *longanimum*, Tre. ex Sy. vel, *tolerantem mala*, Mo. Er. V. Be. nempe afflictiones^d, vel injurias, juxta illud, Ἀνέχεσθαι ἀπ' αὐτοῦ; ubi in ἀνέχεσθαι subauditur τὸ κατὰ, ut proprium objectum. Paulus autem utrumque felici compositione junxit^e.

25. Cum, &c. Ἐν πειρασμοῖς πειρασθῆναι καὶ ἀνίστασθαι. In (vel, Cum, Pi. V. &c.) lenitate (Quod vel ad præced. vel ad seq. referri potest f.) erudientem contrapositor, Mo. vel, dissidentes, Ca. disputantes, Aeth. qui obsistunt, Er. Ti. sic Ar. eos qui refragantur, Scul. eos qui contendunt adversus ipsum, Tre. Sy. qui se protervè ipsi opponunt; qui absurdè agunt; cum quibus differere nos vetat Aristot. qui contrariis sunt animo affecti, P. sic Be. Pi. id est, τὸ ἀνίστασθαι ἀπὸ τῆς ἐκείνου, quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi ab his sunt οἱ ἀνέστητες, cap. 3. 8. quos præcipit averfari, atque adeo detestari^h: aliter affectos quam nos sumus: nam τὸ ἀνέστηναι pro ἀνέστηναι est etiam apud Ilocⁱ, diversa sentientes, sive doctrinæ ipsius adversantes^k. Qui errant, leniter tractandi, non maledictis exasperandi^l; non statim repellendi, sed prius docendi sunt & errati convincendi quam corripiendi, ut poenitentiam agant^m. ¶ Nequando, &c. Μὴποτε, &c. ¶ Nequando, Mo. Zeg. sed contrarium potius hic significaturⁿ; negatio hic non convenit t, & μὴ ποτε distinctè scribendum est. Constat enim particulam μὴ o, & μὴποτε P, non semper esse Negantis, sed aliquando etiam Interrogantis, & propter rei difficultatem Dubitantis^q; μὴποτε pro ἀποτε t, sive pro an t, ut Luc. 3. 15. Joh. 7. 26. Negatio per Enallagen ponitur dubitanter in asserendo, ut in Sophocle; Δέδωκεν δὲ μὴ, &c. Vereor nē sit optimum, &c. cum sentiat hoc esse optimum^r. Sic Theophrastus, Ἀνὰ μὴποτε ἡ γῆ, &c. An potius non hæc causa est, sed supradicta: Idem, Quod aiunt querentes, cur legumen quod in cornu inciderit, coctū durum sit, μὴποτε ἀγὰρ ὁ θεὸς ἡ, haud scio an stultum sit^s. Negativa particula affirmativè intelligenda. Sic τὸ δὲ μὴ, &c. Mat. 9. 17. quod si non, hoc est, sin autem, vel, quod si, scilicet infundant novum vinum, &c. Sic & Matth. 6. 1. Marc. 2. 21, 22. 2 Cor. 11. 16. [Sic ergo vocem reddunt:] Si fortè, Tre. Ca. E. Di. ex Sy. Nē fortè, pro si fortè, in Syriacismo, ut Act. 8. 22. Rom. 11. 14. Si quando, Er. Ti. V. Ar. An fortè, Pi. Experimentum num aliquando, Be. Experimento an. Reticentiam verbi similis ante εἰπος habemus Act. 27. 12. Rom. 11. 14. Hebraei dicerent וְלֹא. An non tandem fieri possit ut det, &c. Μὴποτε dicitur de re possibili, nec tam metus, quam spei, objecto, ut Luc. 3. 15. Hæc particula rem difficilem esse notat & propè desperatam^t, quia in errore obfirmati videntur^u. Vult tamen eos cum lenitate crudiri^v. Non omnibus qui vocationi reluctantur dat Deus poenitentiam: nam quosdam aut inter peccata è vita eripit, aut etiam obdurat. In quibus autem hoc faciendum, in quibus non, ipsius solius est nōsse: Hominum tentare omnia pro aliorum salute^w. ¶ Det, &c. Δέτ—εἰς ἐκείνους, &c. ¶ Det (vel, Daturus sit, Be. Pi.) illis Deus poenitentiam (Non tantum operationem Agentis hic notat, sed & effectum sive receptionem virtutis in Patientē; illos nimirum per patientiam & Dei & Episcopi adductos ad poenitentiam. Confer Deut. 29. 3. Esa. 53. 1. Hinc confiat, poenitentiam esse donum & opus Dei^x. Et quia in manu Dei est hominis conversio, quis scit, an qui hodie videntur indociles, Dei virtute subito in alios homines mutandi sint^y?) ad agnitionem veritatis, Mo. Be. nempe Evangelicæ^m. Eadem addit MS. ut hæc verba ἐκείνους sint ejus quod præcessit, παραύγουσιν. Si fortè, inquit, det Deus illis mentem meliorem, id est, ut perveniant ad agnitionem ejus veritatis quam nunc oppugnantⁿ: vel, si det ut agant poenitentiam cognita veritate. Poenitentiam intellige de errore & infidelitate quæ detinebantur^o. Al. per agnitionem, &c. ut ponatur pro διὰ, notetque instrumentum, vel modum agendi, quam certum sit, resipiscantiam ex cognitione Evangelii oriri. Sic & Philem. v. 6 p.

26. Et, &c. καὶ ἀναμύνηται ἐν—παύσει, ἐξαρκεῖται

καὶ ἀναμύνηται, &c.] Et resipiscant (vel, expergiscantur, Er. V. sic Scul. h. e. expergefatti expediant se; ut sit antecedens pro consequente^q: vel, ad se redeant, & Scul. evadant, Ca. vel, elapsi resipiscant, P. vel, memores sint sui ipsorum, & eripiantur, Tre. ex Sy. vel, sanitate mentis recepta, sub. convertantur: quod verbum addidi, ad emolliendam duriores constructionem præpos. ἐν de quo Hebraismo vide ad Mat. 4. 8. & Hebr. 5. 7. vel, redeant ad sobrietatem, Er. V. sic Pi. animi scilicet t. Αἰετ. t. Pi. νύμφην idem quod θυγατέρα Gen. 9. 24. 1 Sam. 25. 37. Joel 1. 5; propriè è vino ad se redire^t; opponitur τὸ μεθύειν. A corpore transfertur ad animum, quia sobrii animo quoque valent; quum in ebriis nec mens, nec corpus, officium faciant^v. Per translationem usurpatur ad liberationem ab omnibus rebus aliis quæ mentem turbant, ut videre est Abac. 2. 7. 1 Cor. 15. 34. Athen. 1. 3. ἀναμύνηται πνεῦμα πικρὸν καὶ μεθύοντα. Nūquam est vigilare: ergo ἀναμύνηται est evigilare. Dion. Halic. quasi è diuturna crapula ἀναμύνηται, experrectus, &c. Diod. sic de Pausania, δὲ ἀναμύνηται, ἐκ τῆς μεθύσεως. Ἀναμύνηται idem quod μεταμύνηται unde & Lucianus dixit, ἀναμύνηται μεταμύνηται. Est autem hic Syllepsis, resipiscant, id est, resipiscentes expediant sese: quomodo Act. 2. 40. Servate vos (recedendo scil.) à generatione, &c. 1 Cor. 5. 2. Non luxistis, (i. e. lugentes procurastis:) ut tolleretur, &c. Sic Act. 23. 24. διασωσάτω, conservent, (id est, salvum perducant:) πᾶσι θυμῳ b.) à Diaboli laqueo, (Laqueus Diaboli sunt voluptates, quæ hominem faciunt velut temulentum. Ab his liberamur per Christum, Esa. 42. 7. Significat, hominem in potestate Diaboli teneri, donec resipiscat^d.) captivi detenti (vel, capti, Er. Ti. Pi. captivi facti, Be. ut qui captivi tenentur, Scul. Ζῶντες vox propriè bellica: Ζῶντες, Ἀρτέμ. ἰσ. est ζωὴ ἀγρία, vivum capere, ut sæpe in Thucyd. Xenoph. &c. sed latius usurpari cœpit, ut videre est Luc. 5. 10. propriè vivi capti^h, quasi in belloⁱ, vel, tanquam venando t.) ab ipso (Capti enim à Diabolo tenentur^k; qui venator ille est, qui homines aut vitæ, aut doctrinæ, malæ laqueis impeditos tenet^l;) ad ipsius, sive illius, voluntatem, Mo. P. Pi. vel, libitum, Pi. vel, arbitrium, Scul. sub. præstandam, P. Pi. vel, faciendam, G. id est, Vel, i. Diaboli^m, in cujus potestate suntⁿ; cujus voluntati obsequuntur proficiendo de peccato in peccatum^o. Maluit autem dicere ἐκείνους quam repetere αὐτοῦ, quod legenti ingratum fuisset P. Vel, 2. Dei^q: ut ἐκείνους referatur non ad proximum, sed ad remota^r, ex præced. versu repetitum t; alioqui non addidisset ἐκείνους, cum præced. αὐτοῦ suffecisset^s: & construenda hæc sunt cum illo ἀναμύνηται, posito διὰ τοῦτο signo post ὅτι αὐτοῦ t. His autem verbis denotat, vel, 1. causam impulsivam, voluntatem Dei, dando poenitentiam; q. d. secundum voluntatem: vel potius, 2. terminum ad quem tendit hæc resipiscantia, nempe ad voluntatem Dei, præstandam scilicet, Eph. 6. v. 6. ut terminus à quo hic est laqueus Diaboli. Huic favet collat. v. præced. ubi illud εἰς ἐκείνους poenitentia terminum notat^v. Al. Sensus est, A Diabolo captivi tenentur ad Dei voluntatem; id est, quamdiu Deus voluerit, cujus voluntati nec Diabolus resistere potest: ideoque leniter erudiendi sunt, si fortè Deus poenitentiam inspiret, &c. Non mirum ἐκείνους hic referri ad v. præced. cum idem fiat cap. seq. v. 9 y.

CAP. III.

1. Hoc autem scito] Multum confirmantur Episcopi ad vitandos & refellendos errores qui subnascuntur, ubi de iis erroribus antè præmoniti sunt. Sic adversus Pseudochristos egregia monita dedere Christus & Johannes^a. ¶ In novissimis diebus] Sic vocantur tempora Messia^b; vel, ea quæ à suo tempore secutura & decursura erant^c; sive brevi, sive in longinquum^d, usque ad finem mundi^e: q. d. posthac. Idem ἐν ὁσίοις, 1 Tim. 4. 1. nam utroque modo transfertur illud κατὰ τὸν χρόνον. Patet autem agere Paulum de iis quæ Timotheo vivente eventura putabat, ex eo quod infra est v. 58.

* G. sim. E. v. 5. **¶ Instabunt**, &c. *Ἐνστάτοι καὶ χαλεπὴ*] *Instabunt* (vel, *Venient*, Tre. ex Sy. *Exurgent*, Ar. *Aderunt*: *ἐνστάτοι* sunt *presentia*, Rom. 8. 38. 1 Cor. 3. 22. & 7. 26. Gal. 1. 4. *tempora periculosa*, Vulg. Er. II. Mo. &c. vel, *dura*, Tre. *aspera*, Ar. *difficilia*, Ca. Pi. Me. q. d. Ex quibus non facile te expedire possis¹, aut consilium capere quomodo te geras adversus talia monstra²: *formidolosa tempora* vocat Cicero¹. Vel, *molesta*, P. Be. Pi. Me. Nam pio pectori nihil molestius quam cum istiusmodi ingeniis conflictari³. Idem quod *ἡμέραι πονηραί*, Eph. 5. 16. Gen. 47. 9. Psal. 49. 5. *Tempora autem sic vocantur propter ea quæ in tempore contingunt*⁴, maxime propter hominum mores ac studia P.
 2. **Et erunt homines** (*בְּנֵי אָדָם*. Etiam inter Christianos tales erant quidam, eoque faciliores decipi⁵: *seipsos amantes*] Hoc vitium primo loco ponit⁶, quia cæterorum fons est⁷. *φιλαυτοὶ* vox est, si Philosophicè eam sumamus, per se media; sed quæ usu tracta est in partem pejorem: ita ut *οὐλοῦν* intelligatur, *ὁ αὐτὸς ἐμισε*, &c. (*qui sui commodi causâ omnia agit*) vel, *περὶ τὸ ἡδῆ* (*voluptatis ergo*). Hi sunt qui *querunt quæ sua sunt*, &c. v. contra illud 1 Cor. 10. 24. *sux gloriæ & lucris suis servientes*, posthabita salute & utilitate aliorum⁸. **¶ Cupidi**, *φιλαργυροὶ*] *Pecunie cupidi*, Val. Er. *בַּצֵּעַ בַּצֵּעַ*, Jer. 8. 10. Vide Luc. 16. 14. 1 Tim. 6. 10. **¶ Elati**, &c. *Ἀλαζονες, ὑψηλάνθρωποι*] *Fastuosi*, (vel, *Gloriosi*, P. Be. Pi. *Arrogantes*, Ca. V. *Insolentes*, V. *Ineptè gloriosi*, ut vocat Gel. 13. 29. *fastiatores*, G. sic E. Me. *בְּרִיחַ*, Prov. 21. 24. Abac. 2. 5. *בְּרִיחַ*, Job. 28. 8. Vide Rom. 1. 30. ubi multa huic loco comparia. Plautus *Gloriosum* dixit quem Menander *Ἀλαζονεύων*) *superbi*, Er. II. Ti. Be. Pi. Ca. &c. Differt à præced. quòd illius causa sit. Nam à superbia latente in animo procedit fastus & arrogantia in verbis & moribus externis⁹. Vel, *contemptores aliorum*, *בְּרִיחַ*, quæ vox alibi sic vertitur, alibi *ὑβριστῶν*, Rom. 1. 30. Jac. 4. 6. 1 Pet. 5. 6. **¶ Blasphemi**, *βλασφημοὶ*] *Maledici*, G. Me. E. vel, *Contumeliosi*, E. Me. Vel, 1. i. nipsum Deum¹⁰. Vide Mat. 26. 65. Nam in hoc sensu eminentiore sumendam hinc hanc vocem indicat ordo¹¹. Vel, 2. etiam in alios¹², idque in scriptis¹³. **¶ Parentibus inobedientes**] Hi Deo proximi. Vide hoc crimen, Rom. 1. 30. **¶ Ingrati**] Hinc discere quàm grave sit hoc vitium, quòd illud Paulus annumeret iis peccatis quæ tempora reddunt periculosa¹⁴. *Ingratum dicens, omne crimen dixeris*. Vide Luc. 6. 35. Sap. 16. 29. Sir. 29. 19, 28. **¶ Scelesti**, *Ἀνόμοιοι*] *Impii*, Er. ex Amb. Scul. erga Deum¹⁵. *Irreligiosi*, Scul. *Profani*, Be. Pi. quibus nullum jus est nec fas¹⁶; qui recti & sancti nullam habent rationem, quò minus audeant quælibet mala perpetrare P. *Impuri*, Er. *Qui fæda patrant*. Vide 1 Tim. 1. 9.
 3. **Sine**, &c. *Ἀσθενεῖς, ἀπονεύοντες*] De his vide ad Rom. 1. 31. Et fortè indè huc infarcta sunt: nam defunt in Syriaco¹⁷. *Charitatis expertes*, (vel, *Inhumani*, Ca. *Carentes affectu*, Er. II. Ti. sic Scul. naturali¹⁸, erga proximos¹⁹; & in suos²⁰, ut parentes, liberos, uxorem, &c.) *implacabiles*, Be. E. vel, *nescii fæderis*, Er. II. Ti. P. Pi. *fædisfragi*, Ca. Zeg. E. vel, *irreconciliabiles*, Scul. sic E. qui nullas admittunt *ἀποδείξεις*; ut *ἀπονεύοντες* *ἐχθροὶ* Suidæ, & Hefyc. *οἱ ἀδιδόξατοι*. Sic Chrys. alicubi, *ne post ærumnam quidem ἀποδείξαι, placatur*. **¶ Criminales**, *Διδόχοι*] *Calumniatores*, Er. Mo. Ca. Be. E. &c. *βλάστη*. Sic dicuntur qui viris bonis se opponunt, præsertim calumniando. In his sunt *ψευδοῖς*, *καλάνδαροι*, Rom. 1. 30. Qui mendaciis & confectis criminibus aliorum innocentiam vexant²¹. Unde dictus & Diabolus²². **¶ Incontinentes**] Ità Mo. vel, *Intemperantes*, Er. Ca. Be. Pi. &c. Aristot. sic distinguit, *Incontinens vincitur à vehementia passionum; intemperans peccat ex habitu, ideoque pejor est incontinentes*. *Ἀργαῖς*] *Gulæ servientes*, luxuriosi²³. *Ἀργαῖς* sunt qui nec in bono nec in malo sibi constant. Qualis ille de quo Horatius, *Nil æquale homini fuit illi*. Vide Aristot. & Interpretes, Nicom. 7. 1. **¶ Immites**; ità Be. Pi. Er. &c. *Ἀνήμεροι*] *Inhumani*, E. Me. *Immanes*, Scul. *Feræ*, E. Me. **¶ Sine**, &c. *Ἀφιδάρατοι*] *Negligentes* (vel, *Minimè amantes*, P. Be. Pi. sic E. Me.) *bonorum*, Er. Ti. *sive piorum*, V. vel, *operum*, *sive rerum*: vel potius, per-

sonarum; q. d. Omnium bonorum hostes, qui ob morum discrepantiam ab amicitia bonorum abhorrent²⁴. *Oppositum ei laudi quam habemus Tit. 1. 8.* In Glossario, *φιλάρადος*, *benignus*. Sic *πνευμα φιλάρადον*, Sap. 7. 22.
 4. **Proditores**] Ità Er. Be. Pi. &c. i. e. Desertores amicitie & sodalitatis²⁵; qui amicissimos produnt: Qualis Judas Luc. 6. 16. Vide & 2 Macc. 5. 15. & 10. 13, 22. **¶ Protervi**, *Προτελείς*] *Leves*, *sive Instabiles*, Me. *Præcipientes*, vel, *Temerarii*, E. Ca. Er. P. Mo. Be. Pi. V. &c. nempe consiliis & in rebus aggrediendis²⁶; qui non vident *πρόσωπὸν καὶ ὀπίσω*; qui nec præsentia, nec futura, cogitant²⁷; qui feruntur quocunque rapit impetus cupiditatum²⁸. *Προτελείς* dicitur omne id quod non bene coctum atque præmeditatum est, ut Act. 19. 36. Solentque *προτελείς* dici, tum qui assentiuntur, tum qui irascuntur, *levi de causa*; & *περγλωστοί*, qui citò in verborum aut insolentiam, aut amaritudinem, erumpunt. Vide Prov. 13. 3. in Græco, & Sirac. 9. 18. Sed per excellentiam quandam *προτελείς* dicuntur *protervi*, *procaces*, *petulantes*, ut est in Glossario; respondetque in hoc sensu apud Proverbiorum Interpretes, tum voci *לִּיבָא*, 10. 14. tum *קָשָׁה*, 13. 3. **¶ Tumidi**, *Τεσφαμφόροι*] *Turgidi*, Er. *Inflati*, Er. Be. Pi. G. præ superbia²⁹; vel, vanâ de se opinione³⁰, quæ *πίψ* Græcis. Vide 1 Tim. 3. 6. & 6. 4. qui sibi placent, & alios despiciunt³¹. **¶ Et**, &c. *Φιλήδονοι μάλλον ἢ φιλόδοιοι*] *Paronomasia*. Utraque vox bene effecta ad Græcam formam³². *Voluptatum amantes potius quàm amantes Dei*, Er. Ti. Be. Pi. id est, *Voluptatibus suis Dei præcepta postponentes*: pares illis *quorum Deus venter*, Phil. 3. 17. Quærentes voluptates & earum instrumenta. In prima ætate, à condito mundo usque ad Abrahamum, regnavit *τὸ ἡγεμονικόν* in secunda, indè ad Theodosium, *τὸ θυμικόν* in hac postrema, *τὸ ἐπιθυμητικόν*. Etenim natura hominum facta languidior, nec sapientiæ studet, ut olim, nec illos acerrimos militiæ labores suscipit; sed, velut enervata, delicias quærit³³.
 5. **Habentes**, &c. *ἔχοντες μόρφωσιν, &c.*] *Μόρφωσιν* habuimus & Rom. 2. 20. sed ibi nihil habet oppositum unde significatio ejus contrahatur: hinc *Νύαμιν* ei opponit, quomodo *speciem* aut *imaginem* & *vim* sæpe Tacitus³⁴. [Sic reddunt:] *Habentes formam* (vel, *effigiem*, P. *speciem*, Ar. Ca. sic Tre. E. Vulg. vel, 1. inanem³⁵; similitudinem tantum, ut dictum sit contra hypocritas verbis & cultu pietatem præ se ferentes³⁶: vel, 2. veram, quæ in Lege proponitur, si hoc referas ad Legis cognitionem³⁷. Vel, *formationem*, Er. V. E. *sive, informationem*, Be. i. e. instituendi formandique rationem; ut quum præceptor discipulum docet loqui, se gerere, &c. ut illos notet qui etiam alios in pietate informare videantur³⁸; qui pulchrè aliis præscribunt quæ ipsi minimè præstant³⁹. Syrus hinc habet *מִשְׁכָּח*, *convenientiam*⁴⁰.) *pietatis, at virtutem* (vel, *vim*, Be. Pi. E. &c. i. e. veritatem. Nam veritas naturæ rei cujusque ex vi & operatione deprehenditur⁴¹.) *ejus abnegantes*, Mo. &c. Fucata specie pietatis veram religionem conantur evertere⁴²; ab ea usque aded alieni, ut abnegasse eam & abjurasse videantur⁴³. Vel, *abnegatâ ejus vi*, quæ scilicet operibus manifestari solet⁴⁴. *Ἀγρεύοντες* (*abnegare*) hinc dicuntur, qui factis aliquid destruunt; sicut solent Hebræi à dictis ad facta *μίσταφους* facere. Vide quæ dicta 1 Tim. 5. 8. Sic opponit Paulus *τὸ λόγῳ τὴν Νύαμιν* 1 Cor. 4. 9. Et *ICTi verbis legum opponunt vim*, potestatem, rationem, & effectum earum: & A. Gellius, 11. 13. *modulato facundie sonitui vim rerum* P. **¶ Et**, &c. *καὶ τῆς ἀποτρέψεως*] *Et* (vel, *Igitur*, Be. Pi.) *istos aversare*, Er. Ti. &c. *מִן הַדָּרֵךְ*, *avertere*; *ἀφορμαί*, ut Cicero loquitur. Verbo *ἀποτρέψαντες* pro *φύγων* utuntur & elegantes Græci⁴⁵: vel, *devita*, Vulg. Pri.
 Intellige post unam & secundam correptionem, ex collat. Tit. 3. 10. & 1 Tim. 2. 25, 26. Phocylides—*Κακὴν ἐργὴν ἀποτρέψαντες ἀνέγχετο*. Sic τὸς ἀδίκους *ἀποτρέψαντες*, Simplic. in cap. 38. in Epict.
 Ostendit hæc admonitio Paulum ita loqui de futuris temporibus ut de sua quoque ætate, &c. alioqui quorsum Timotheo hoc præciperet⁴⁶? Habes his versibus nativam descriptionem genii & indolis Gnosticorum aliorumque hæreticorum⁴⁷.
 6. **Ex his** (vel, *Ex horum numero*, G.) *enim sunt* (vel, *erunt*: præf. pro Futuro⁴⁸) *qui*, &c. *οἱ ἐνδύοντες, &c.*] *Qui irrepunt* (vel, *subeunt*, Er. II. Ti. V. *penetrant*,

9. Sed, &c. 'Αλλ' ἐπεὶ πρὸς τὸν ἐν τῷ πλείονι φράσις, qualis Act. 4. 17. ἐπὶ πλείονι διαμένει. Sed non procedent, five proficent, amplius, Be. Pi. Er. &c. At dixit eos multum profecturos, &c. cap. preced. v. 16. & infra v. 13. Resp. Proficient ita ut multos seducant, saltem mulierculas, &c. non ita ut Ecclesiam evertant. Non proficent, nempe in sua hypocriti, & ficta pietatis specie, quin ea detegatur. Progressus aliquos facient, sed non diu. Pari modo Thucyd. ἐπιπλεονάζοντες, longissime procedent. ¶ Insipientia, &c. ἡ δὲ ἀνοησία—ἐκ δὲ αὐτῆς, &c.] Nam amentia illorum (res suas sub Dei nomine agentium) evidens erit omnibus, Er. Pi. &c. vel, 1. me nominatim eos perfringente; vel, 2. ex operibus ipsorum: passim & palam traducetur, à sinceris fidei doctoribus: eorum errores & impostura detegentur cum gravi ipsorum ignominia, multique ab eis seducti resipiscant. Ficta non durant diu. ¶ Sicut & illorum] Magorum c. Vide Exod. 7. & 8. & 9. d.

10. Tu, &c. Σὺ δὲ παρακολούθησας—τῇ ἀγωγῇ, τῇ ἀσέβει, &c.] Corruptis hæreticorum doctrinis & moribus suum objicit exemplum, quo proposito Timotheum excitat ad peragendum officium. Tu verò longè aliud habes exemplar ad quod te formes, actiones omnes meas, quibus præsens fuisti. Timotheus à matre, credo, & avia commendatus, à puero sectatus erat Paulum, ut ejus vitam spectaret, & ad eam se componeret. Lucas quidem primam Timothei mentionem facit, ubi Paulus Lystrā venit, Act. 16. 1. quia tunc in Evangelistam ordinatus fuit Timotheus. At ante id tempus Timotheum adfuisse Paulo etiam indè apparet; quòd jamjam dicatur Iconii cum Paulo fuisse Timotheus, & Antiochie, antequam Iconii. Iconii autem Paulus fuit antequam Lystris, ut videre est Act. 13. 51. & 14. 1. & 16. 1. [Locum sic vertunt:] Tu autem affectus es (i. e. adeptus es. Sed quæ sequuntur, persecutiones, passionēs, huic intelligentiæ non possunt aptari; nam hæc nemo dicitur assequi. Vel, secutus, five sectatus, five affectatus es, Val. Er. Ti. V. Ca. E. Scul. id est, perpexisti: vel, notam habes, Ca. perspectam habes, P. Sensus, q. d. A principio usque ad finem adfui, & testis es omnium, quænam fuerit doctrina mea, &c. ut proinde in me habeas quod imiteris. Παρακολούθειν accipio ut apud Demosth. De Corona, Negotia, inquit, illa requirebant non tantum virum prudentem, — ἀλλὰ παρακολούθηκότα τοῖς περὶ γυμνασίῳ, &c. sed etiam talem qui affectatus fuisset negotia ab initio; i. e. qui iis interfuisset, qui sciret quid prius actum, quid postea responsum sit. Idem De malè obita legatione, παρακολούθησας ἀπασιν κατηγορῶ, ideo accuso quia omnibus istis præsens adfui. Idem, οὐκ ἔγωγε δι' ἐμπειρίαν καὶ τὸ παρακολούθησέναι τοῖς περὶ γυμνασίῳ εἶδός, quæ novi experiendo, & ideo quòd rebus adfui. meam doctrinam, (q. d. Nōlli o, & quidem ab initio, quòd hinc addunt Græci Interpretes P, quæ mea fuerit doctrina, quàm integra & sincera:) institutionem, Mo. Er. II. Ti. Vulg. (id est, instituendi rationem: vel, mores, V. Ca. sub. meos, V. Me. vivendi modum, five rationem, G. E. Ar. sic P. Be. Pi. Tre. ex Sy. ut ἀγωγή fumitur 2 Macc. 4. 16. & 6. 8. & 11. 24. רבנן Rabbini, pari origine: Gallicè, ma conduite: τὸ βίωσθαι, ut vocat Act. 26. 4. vias meas in Christo, ut 1 Cor. 4. 18. Hinc βίαι & ἀγωγὰi conjunctim habet Orig. Et Hefyc. ἀγωγή exponit πειθαγωγίαν, ἀναγωγή, propositum, (i. e. Consilium; τὴν προαίρεσιν, voluntatem, ut vertit Gloss. b. quæ mea mens ac voluntas fuerit: perpetuum animi mei propositum. Sic ἀπόδεσις fumitur Act. 11. 23. & 2 Macc. 3. 8. Intelligit autem propositum propagandi Evangelii, & credentes semper meliores reddendi: vel, finem & scopum quem mihi in Evangelizando proposui; quid in munere meo, & in omni actione spectaverim, scilicet non privata mea commoda, sed gloriam Dei per Christum. fidem, (id est, vel, constantiam in fide; vel, sinceritatem; vel, animi constantiam ac fiduciam, in rebus agendis: quomodo ferme 1 Tim. 6. 11. ἀμνη. longanimitatem, (vel, lenitatem, Pi. G. &c. vel, erga persecutores & veritatis adversarios: vel, erga fratres in ferendis eorum infirmitatibus & peccatis: vel, circa nondum conversos, aut etiam circa lapsos poenitentes. Vide 2 Cor. 6. 6. Gal. 5. v. 22. Eph. 4. 2. Col. 3. 12. infra 4. 2. n.) dilectionem, (erga quoscunque, amicos & inimicos P. Ἀγάπην alibi

generaliter fumitur, ut omnes virtutes comprehendat; hinc verò specialius pro fraterno affectu in Christianos omnes. Sed in MS. abest hoc q.) patientiam, Mo. &c. In adversis tolerandis; quomodo adversis mutatus nihil fim: quæ adversa jam explicat.

11. Persecutiones, (Vidisti accensa in me odia. Vide Matth. 13. 21. 2 Cor. 12. 10 v.) passionēs] Vel, perpassiones, Be. Pi. afflictiones, V. nempe, Evangelii causā. Vidisti quæ mihi incommoda evenierint. Vide 2 Cor. 1. 6, 7. Phil. 3. 10. Col. 1. 24 v. ¶ Antiochie, (Non Syriæ, sed Pisidiæ. Nam ibi Paulus fuerat antequam Iconium veniret, Act. 13. 14. b.) Iconii, Lystris] Tanguntur hinc historiæ Act. 13. 45, 50. & 14. 2, 4, 5, 19 c. Harum persecutionum meminit, vel, 1. quia à Judæis in ipsum concitatae sunt; vel, 2. quia hæc notiores erant Timotheo, utpote ex Lystris oriundo, urbe reliquis duabus vicinā. Dices, Timotheum eo tempore Paulo ignotum fuisse. Resp. Ea tamen didicit Timotheus ex commemoratione Pauli, qui indubiè Timotheo vitæ suæ historiam sæpe narravit. ¶ Quales, &c.] Quanta se Judæorum & Gentium procellæ in me effuderint. ¶ Et ex omnibus, &c.] Hebraica constructio, pro, Ex quibus omnibus, &c. Servavit me Christus rebus majoribus. Hoc addit, ut eum ad similia fortiter ferenda cohortetur.

12. Sed & omnes, (id est, plerique:) qui piè (vel, cum timore Dei, Sy. in Me.) volunt vivere in Christo, Jesu, (Providè hoc addit, vel, 1. ut modum exponat sine quo nemo piè vivit; q. d. qui Deo serviunt in fide Christi: vel, 2. quia ista via secundum Evangelium supra cæteras hoc habet proprium, quòd mundi odia in se concitat; ideòque multis vexationibus, etiam sævissimis, obiacet: quòd in ipso auctore ejus viæ Jesu Christo primum apparuit, qui suis idem eventurum prædixit, Matth. 10. 17, 18. & 23. 34. Joh. 16. 33. & 17. 14. 1.) persecutionem patientur] Vel, manifestam, vel saltem, occultam, ab hominibus malis, inter quos justī non sine molestia conversari coguntur; quorum etiam odia, calumniæ, injuriæ, in pios, persecutionis nomine comprehenduntur: persecutionem ab infidelibus & hæreticis, ab invidis & perversis hominibus, & nonnunquam à cognatis & amicis; vel etiam à bonis, qui per infirmitatem, aut ignorantiam, ipsis aliquando molestiam exhibent. Vide Sirac. 2. 1 P.

13. Mali, Πονηροὶ] ὁμοῦ, homines omnibus vitis dediti. ¶ Et, &c. καὶ ὅντες ἀποκόψουσιν ἐν τῷ χρόνῳ πάντας καὶ πλανώμενους] ὁμοῦ, Et seductores (vel, impostores, Er. P. Be. Pi. &c. propriè præstigiatores, quamvis etiam generalius usurpari soleat: vel, deceptores, E. G. Pri. Sic λόγος γνησίου Aquilæ Prov. 26. 22. qui aliis μάλακoi, ὁμοῦ, Sic ὅντες ἀποκόψουσιν apud Jo. Antiq. 11. 6. φιλόσοφοι γόντες, Philost. 1. 8. τῶν, ὁ κόλαξ, blanditor, in Glossario v. Sic & in Polluce, Suid. Hefyc. Hinc 2 Macc. 12. 24. γωνεῖα, sermo blandiloquus. Sic Demosthenes γόνος [dicitur] Ἀσχινί, & Pythagoras Jamblichos; & Aristoteles Luciano. ¶ proficent, vel procedent, in pejus, (in sua impietate, & peccatis; quæ causa erit, ut odia & persecutiones in pios nunquam finiantur: magis magisque fient inveterandi; & primum quæstiones inferent, deinde ipsa evertent Christianismi fundamenta.) seducetes (plebem nempe, & miseras mulierculas;) & seducti, Mo. &c. vel, à Philosophis, præsertim à Pythagoristis, qui multi Ephesi: vel, à Doctoribus quos ipsi seducunt: vel forsan, à Dæmonibus: q. d. Dum & in errorem adducunt (alios;) & errant ipsi; ideòque duplici nomine poenas dabunt. Videtur esse ὑπερὸν πρότερον. Prius enim est errare, quàm alios in errorem inducere. Nisi sic intelligas, Dum alios seducunt, ipsi justio Dei judicio hoc patiuntur, ut subinde in graviores incidunt errores. Ovidius, — Deceptaque decipit omnes. Minucius in Octavio, Falluntur & fallunt. Tacitus, Corruptus simul & corruptor animus.

14. Tu verò permane (vel, persiste, E.) in iis (Populo nempe tradendis. Nihil te moveat illorum quos dixi successus, & profectus in malo; nulla vis tentationis tibi ea extorqueat. Similis admonitio 1 Tim. 6. 14 P.) quæ didicisti, &c. καὶ ἐπιστάς] Receptus sermo fuerat ἀπιστάς, sed est constructio καὶ ἐπιστάς, ubi quid com-

communiter de duobus dicitur quod secundum exactam regulam alteri tantum convenit. [Sic vertunt:] Et quae tibi credita, sive concredita, sunt, Er. II. Ti. Mo. P. Be. Pi. Ut conserves & promulges. Videntur legisse *ἐπιστάτης*. At hic est *ἐπιστάτης*, quod diversum sonat, nempe, plenè certiorari, aut certum esse, à verbo *πιστός* quod, sicut & *πιστός*, dupliciter sumitur, 1. passivè, ut *πιστός* est, te dignum officio cui credatur, & *πιστός* fidelis, sive dignus cui credatur; 2. activè, ut *πιστῶσαι* nova, confirmare aliquem, fide scilicet ei facià, h. e. dubitationem ei omnem eximere; & *πιστός*, frustra refragante H. Stephano, dicitur qui credit, sive fidem adhibet Deo, ut constat ex Joh. 20. 27. Nè sis incredulus, sed *πιστός*, credens. [Hinc vertunt:] Et per quae fides factus es; h. e. Christianus. Et in quibus confirmatus es, Tre. ex Sy. Scul. Et quorum firma, seu plena, fides tibi facta est, Ful. sim. Di. *ἐπιστάτης* id est quod *ἐπιστάτης*, *ἐπιστάτης* *ἐπιστάτης* *ἐπιστάτης*. Majus ergo est *πιστῶσαι* quam *πιστός*. Hoc enim quorumvis est, illud verè duntaxat credentium, sive electorum. Sic 2 Macc. 7. 24. cum juramentis *πιστός*, fidem faciebat, adolescenti, &c. ¶ Sciens (i. e. Cum scias b: vel, Memor c:) à quo didiceris] Scil. à me Christi Apostolo d: quod perinde tibi esse debet atque si Christo ipso magistro usus fuisses *: à me, homine minimè mendaci ac tibi optimè volente. In MS. *πιστός* *πιστός*, à me & Barnaba f, ut proinde de illorum veritate securus sis g.

15. Et quia (vel, quòd, P.) ab infantia (Hyperbole h. Mos erat, & est nunc quoque, Judaeorum, à prima aetate quae literarum capax est Sacra Scripta legenda dare pueris i.) sacras literas (nempe, Veteris Testamenti k: nam reliqua tunc nondum extabant l.) nōstī Ex institutione domestica, non patris, utpote qui gentilis erat, nec passus fuit eum circumcidi; sed, ut verisimile est m, à matre n, & avia. Unde colligitur, nec pueros, nec mulieres, à lectione Scripturae Sacrae prohibendos esse. [Vide vim veritatis: nè tamen Ecclesiae Romanae decretis contraire videretur, hoc *σὺν πατρὶ* addit:] modò tales sint qui damnum indè capere non possent, &c. Non leviter, inquit, his imbutus es, & proinde non facile admittes magistrum novos sensus adferentem, &c. ¶ Quae te possunt instruere (Sic David de Lege, Psal. 19. 8. *σοφίαν* *πνεύματος* P. Vel, sapientem, seu eruditum, reddere, Er. Mo. Be. E. Scul. &c. scilicet ampliùs, modò pergas eorum incumbere lectioni, ut jussit 1 Tim. 4. 13. Non dicit, Quae te satis instruxerunt, nè sufficere putaret Timoth. scientiam Scripturarum quam perceperat q.) ad salutem, (aeternam, quae unicus finis est sapientiae r, & scopus studii Scripturarum t; quem qui negligunt iis dici possit illud, — *σοφία ἐστὶν πλὴν ἀδελφῶν* s. t.) per fidem quae est in Christo Jesu] i. e. Quā in Christum creditur v; quam illae tradunt & docent *. Finis enim Legis est Christus v: hic scopus & summa Scripturae z. Hoc addit, vel, 1. ut doceat, contra Judaizantes, scientiam Legis sine fide Christi nihil valere ad salutem; vel, 2. ut significet, ex S. S. ob nostram & cœcitatē & pravitatē non posse quengquam haurire doctrinam sanam, nisi fide Christi ductrice a. Rectum ergo Scripturae usum hic ostendit p.

16. Omnis, &c. *Πᾶσα γραφή θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος* — *πρὸς ἐλεγχον, πρὸς ἐπαγρυπνίαν, &c.*] Bene expressit sensum Syrus, Omnis Scriptura quae à Deo inspirata est, etiam utilis est ad docendum, &c. Deus enim nihil frustra facit, nec inspirat homines nisi ad nos docendos q. [Reliqui verba sic reddunt:] Omnis (vel, Tota, P. Be. Pi. &c. *πᾶσα*, pro *ὅλη*, ut 1 Cor. 13. 2. r, alioqui minimus quisque Scripturae S. versus haberet omnes usus hic descriptos t. *Πᾶσα* ergo hic non Universalitatem notat, sed Integritatem, ut in illo, *πλεον ἡμῶν πῦρ* s, dimidium plus toto, i. e. integro r.) Scriptura (Sacra nempe, de qua loquitur v. præced v. Synecdochicè *, vel Antonomasticè, ut *γραφή*, idque finē articulo, sumitur Joh. 19. 37. Rom. 1. 2. & 16. 26. 2 Pet. 1. 20 y. Sic [cum articulo,] Mat. 22. 29. Joh. 5. 39. & 10. 35 z.) divinitus inspirata; (sub. est, Er. Ca. Be. Pi. id est, Spiritu Sancto dictante conscripta est; ita nimirum ut non solum sententiae, sed & verba singula, & verborum ordo ac tota dispositio sit à Deo, tanquam per semetipsum loquente aut scribente a. Scriptura autem *θεόπνευστος* ea est, quae scripta est aut ab iis qui Prophetarum munia obiere, ut Moise, Esaia, &c. aut ab iis qui, licet in alio essent vitæ genere, à Deo tamen certis

temporibus afflati fuere, ut David & Daniel. His accessionis vice, & ad implendam, aut sapientiam moralem, aut historiam, additi sunt Libri nonnulli alii, probati à Magna Synagoga, tanquam optimè convenientes, cum illis *θεόπνευστος*. Addidit his ipsis & alios postea Christianae Ecclesiae, tum Graecae, tum Latinae, consensus b.) & utilis (id est, ad hunc usum comparata c:) ad doctrinam, (sanam d: ad dogmata proponenda & confirmanda *: docere veritatem fidei Christianae f: *למלמד*. Vide Rom. 15. 4. Docent nos Libri isti Prophetici non omnia quae Christus, sed tamen aliqua eò pertinentia, Gal. 3. 24. 2 Pet. 1. 19 g.) ad redargutionem, (vel, reprehensionem, Ca. vel, ad arguendum, Vulg. haereticos & peccatores h: refellere errores i: *ליתכח*, ut in Proverbiis aliquoties; q. d. Ad monstrandam turpitudinem graviorum criminum, Non occides, non machaberis, &c. *ἐλεγχεν* eodem sensu dixit Petrus, 2. 2. 16. Quid sit *ἐλεγχεν* videbis Matth. 18. 15. Luc. 3. 19. Joh. 3. 20. 1 Cor. 14. 24. 1 Tim. 5. 20. infra 4. 2. Tit. 1. 9, 13. & 2. 15 k.) ad correptionem, (morum l, malorum scilicet m, & corruptelarum n: quod potissimum fit admonendo, increpando, &c. p. vel, ad corripiendum, Vulg. aberrantes q. Sic legendum, ad corrigendum r. Est quoddam discrimen inter *ἐλεγχον* & *ἐπαγρυπνίαν*. *ἐλεγχον* inveterandi, *ἐπαγρυπνίαν* teneri, fragiles. *οὐδὲν*, vel *ἐπαγρυπνίαν* est *יצב*, labantem sustentare t. Referri potest etiam ad restituendum verum Dei cultum, sicut per negligentiam collapsus fuerit. ad eruditionem, (vel, institutionem, Er. II. T. P. Pi. vel, disciplinam, Ca. Be.) quae (sub. est, Er. Be. &c.) in iustitia, Mo. &c. quae scil. est per fidem *: vel, ad iustae pietate vitæ institutionem f: *בצדק למד*. Eos qui jam bene coepere, magis magisque dirigunt Scripturae illae ad insistendum iter innocentiae s. Duo hic priora nomina ad dogmata, duo posteriora ad mores, spectant, ut plena perfectaque hic sit descriptio Christianismi in verbo scripto positi b.

17. Ut, &c. *ὡς ἄνθρωπος ἡ—ἐξηγουμένους*] Alii Codices habent *ἐξηγουμένους* — sed illud melius. Sequens membrum hic *ἐξηγουμένους* est præcedentis, ut supra 2. 21 i. [Sic reddunt:] Ut perfectus (vel, compositus, Ca. vel, integer, Er. Ti. V. Scul. id est, Omnibus necessariis ad hoc munus partibus instructus k: Integrum enim est quod omnibus partibus constat l. *ἄνθρωπος* idem quod *τέλειος*, *שלם* aut *נכון* m.) sit Dei homo, (id est, vel, i. Christianus n, qui totum seipsum Deo dat o; vel, 2. Doctor Evangelicus p, qui Dei nomine, in his qui Dei sunt, populo præest q. Homines Dei olim vocabantur Prophetæ, nunc meliori jure Doctores Novi Testamenti, ut diximus ad 1 Tim. 6. 11. Adde Luc. 10. 24. ubi isti Doctores Prophetis veteribus præferuntur r.) ad omne opus bonum (i. e. ad omnem partem officii t, sive omnia opera ministerii sacri u: quae ad quatuor genera revocantur v. præced v.) instructus, Mo. vel, apparatus, Er. Ti. sic Ar. comparatus, Ca. vel, consummatus, sive perfectus, Er. V. Camer. vel, perfectè instructus, Il. P. Be. Pi. Idem est quod *κατηχημένους* Luc. 6. 40 *. Syrus comma posuit post *ἐργον ἀγαθόν*, & copulam ante *ἐξηγουμένους* & illud *ἄνθρωπος* vertit *גמיר*, quod est consummatus; illud verò *ἐξηγουμένους*, *משלם*, quod eundem aut vicinum cum altero habet sensum. Et mos est Hebræorum pluribus verbis ea eloqui quae penitus imprimere lectoribus volunt. Eum qui est *ἀνθρωπος*, aut *ἐξηγουμένους*, *πᾶν ἔργον ἀγαθόν*, Rabbini vocant *בכל מדות ממולא*. Quod si Scriptura Sacra Doctoribus sufficit, quidni sufficiat auditoribus z? Scul.

CAP. IV.

1. Testificor, &c.] Seria admodum obtestatio, & maximi juramenti vim habens. Similis 1 Tim. 5. 21. & supra 2. 14 a. ¶ Coram Deo & Jesu] Qui & testes erunt præcepti dati, & iudices ejusdem violati b.

¶ Qui iudicaturus est] Non potuerat magis exprimere majestatem Christi quam hoc titulo. Quanti enim fieri debet qui omnes iudicabit? Vide Joh. 5. 25. Act. 10. 42. & 17. 31. 1 Cor. 15. 51. 1 Thes. 4. 16 c. ¶ Vivos & mortuos] Id est, vel, 1. proverbiali figurâ, omnes; vel, 2. pios & impios d; vel, 3. tum eos qui tum (id est, in die iudicii *) vivent, tum præmortuos e, 1 Cor. 15. 52.

15. 52. 1 Thes. 4. 15, 17. ¶ Per, &c. Κατὰ τὴν ἐπιφανείαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ] Syrus non malè hoc explicat per ἐν δὲ δυνάμει, quasi esset κατὰ τὴν ἐπιφανείαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Pari modo ἐπιφανεία τῆς δυνάμεως. Regnat quidem jam Christus, sed id non in omnibus apparet, sicut tunc apparebit. Eadem ἐπιφανεία dicitur κατὰ ἐξουσίαν, ut videre est 1 Tim. 6. 14. suprà 1. 10. infrà v. 8. κατὰ hîc Tempus significat, ut Rom. 5. 6. & 9. 9. Et Paulus pro multis præpositionibus κατὰ usurpat. In apparitione sua, (vel, adventu suo, Er. V. illustri illo suo adventu, Be. Pi.) & regno suo, Er. &c. id est, Tempore adventûs, &c. h. Refer ad vocem judicaturus. 1. ἐπιφανεία αὐτοῦ hîc, ut semper in Scriptura, significat adventum Christi; cum quo conjunctum est Regnum Christi, in terris scilicet cum Sanctis suis per mille annos, [de qua sententia alibi supra dicendum:] idque ante ultimam ac universalem Resurrectionem; nam post eam Regnum tradet Patri, 1 Cor. 15. 24. k. Ostendit hæc terribilis obtestatio non tam Timothei negligentiam, quàm Pauli pro Ecclesia sollicitudinem l.

2. Predica verbum] id est, Evangelium m; ut Mat. 4. 23. & 24. 14. Marc. 1. 14. & 13. 10. & 16. 15. Hoc autem ideo inculcat Paulus n; vel, 1. quòd id sit præcipuum Episcopi munus o; vel, 2. quòd videret malorum quæ ipse Paulus & alii ferebant exemplo Timotheum posse timidiorem fieri p. ¶ Instā; itā Er. Mo. Ca. Be. Pi. &c. Prædicationi q: Incumbē operi tuo, instanter age t. Urge; vel, Curationem exerce; vel, Fungere munere tuo, Camer. Scul. Est enim ἐπιστάτης, præfectus t. ἐπιστάτης] Nempe αὐτοῦ quomodo & Demosth. dixit, ἐπεὶ οὕτως δ' αὐτῷ, urgebat eum. Syrus vim hujus verbi bene expressit t. Persta in diligentia, Tre. ex Sy. Explora eos ex improvîso, Ar. ¶ Opportunè, &c. ἐν καίρῳ, ἀναγκαίῳ] Tempestivè, intempestivè, Er. Mo. Be. Pi. &c. Proverbiale, pro assidue & instanter v. Similia sunt, Qui comedit quod fuit, quod non fuit, Plaut. id est, omnia. Digna, indigna, pati, Virg. id est, omnia, ait Serv. x. Al. In otio, vel negotio. Nam ἐνκαίρῳ pro otio ponitur, Sir. 38. 26. 1 Macc. 11. 42. Seneca epist. 29. Spargenda est manus: non potest fieri ut non aliquando succedat multa tentanti v. Idem epist. 108. Cum profecisse te videris, & animos audientium affeceris, instā vehementius. Idem epist. 89. Cupiditates publicas quantum potes vexas, & istis dicentibus, Quousque eadem? responde, Quousque eadem peccabitis? remedia antè vultus quàm vitia desinere? ego vero magis dicam, & quia recusatis, perseverabo, &c. dicam etiam invitis profutura. Hinc discere quid sit ἀναγκαίῳ 2.

Intempestivè, scil. quod ad carnis prudentiam attinet a. Semper opportunè fit quod sit utiliter ad salutem; licet fiat importunè quoad hominem exteriorem, & affectum sensualem, sive ejus qui agit, sive ejus circa quem agitur. Etiam tempus forni & refectionis intermittas, quo salutem proximorum consulas b: Instā etiam tempore persecutionis, & periculi imminantis c. ¶ Argue, &c. ἐλεγχέων] Redargue, nempe, falsam doctrinam d: Argumentis convince, Me. Ostende flagitiosis quàm agant turpia: Suprà 3. 16. In legitima oburgatione probationem peccati præire oportet f. ¶ Increpa, ἐπιτιμῶν] Epitimpæ suprà 3. 16. Minus malos verbis castiga. Sic & verbum hoc sumitur Gen. 37. 10. Gloss. ἐπιτιμῶν, castigo g. Increpando corrige malos mores h. Objurga, Be. Pi. Instar monitoris, non convitiatoris i. ¶ Exhortare.] Nempe eos qui bene cœperunt k, ut justè vivant l. Deest hoc apud Syrum m. ¶ In omni patientia, (vel, lenitate, Pi. &c. fine qua increpationes, &c. parum proficiunt n:) & doctrina] Quā scilicet solidè alium errasse doceas o; ut ratione convictus facilius sanetur p. Vide suprà 3. 10. Sensus est, ἐν δυνάμει μακροθυμίας, id est, docendo eos leniter: ἐν δυνάμει, ut jam modò q.

3. Erit enim tempus] Non frustra hoc dixi. Venient tempora quæ & exprobratione & castigatione egeant r. Erunt ut falsi magistri, de quibus v. præced. itā & pravi discipuli. Instā ergò officio ut gregem tuum ab hoc malo conserves t. ¶ Sanam doctrinam (i.e. Eam quæ vitam exigit ad Evangelii amussim l:) non sustinebunt] Scil. audire v; nec se illi dociles præbebunt x. Similium hominum descriptio, Esa. 30. 10 v. ¶ Sed ad (vel, secundum, Be. Pi.) sua desideria, (id est, Ut vanis & carnalibus suis desideriis satisfaciant 2: Malis

cupiditatibus suis quærent advocatos; hic luxui, ille libidini, alius ebrietati. Vide Rom. 1. 24. Judæ v. 16 a. G. prout hoc vel illud ipsis arriserit. Opponitur τὸ ἰδίον, peculiare, ei doctrinæ quæ toti Ecclesiæ communis est b.) c. Ec. coacerabunt sibi magistros] id est, Uno & altero magistro non contenti alios super alios inducent c; temerè & sine c. E. delectu adsciscunt sibi magistros d, qui moribus suis consentanea docebunt x: multos reperient tales Doctores: * E. concurrent undique μαθητεύουσι τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας, ut est in Græco, Ezec. 12. 24. In Glossario, ἐπιστάτης, congero, cumulo f. ¶ Prurientes aures; itā Er. Il. Ti. Mo. f. G. Be. Pi. &c. Κνησθῆναι τὴν ἀκοὴν] Prurientes auditum, Mo. Ipsi prurientes aures habentes, V. Tanquam leprosi: nam eorum est κνησμός g. Eligent sibi novos magistros, eò quòd pruriant, &c. h. id est, titillantur auditu i; amant audire nova, curiosa k, ut Athenienses, Act. 17. 21 l. mollia, voluptaria m; grata & placentia n; quæ aures suaviter scalpant & demulceant o, non radant veritate p. Eleganter autem prurire eos dicit aures qui sermones quærun vitia sua titillantes. Assentatores populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantes, ait Cicero q. Aures scalpere dixit Seneca epist. 75. Idem epist. 108. Quidam veniunt (ad scholam) ut audiant, non ut discant, sicut in theatrum voluptatis causā ad delectandas aures, &c. Julianus Apostata Alexandrinis (epist. 51.) ἀκοὴς κνησθῶσιν tribuit, id est, aut obtestatione, aut saltem novarum rerum auditione, gaudentes. Quo sensu & Plut. dixit, τὰ ὧτα ἀποκνησθῶσιν. Κνηθεῖν est fricare, κνησμός pruritus, κνησθῶν, prurire t. 30

4. Et à veritate, &c.] i.e. Ab integritate sanæ doctrinæ, quæ carnalia desideria castigat, ideòque molesta est t: ab Evangelio, quod nemini assentatur. Vide Prov. 28. 9 v. ¶ Ad fabulas (Judaicas, aut hæreticorum x, ut Simonis Magi y, & Gnosticorum z: vel, ad falsas ac inutiles doctrinas a. Fabulæ illæ erant de expiationibus peccatorum, ex Chaldaica & Orphica disciplina. In his primum locum habebat Aqua marina, deinde & fontana, Scylla, Sulphur, Bitumen; quorum mentio in carmine Diphili, quod est in nostris Excerptis. Scyllæ etiam apud Plin. Lucian. &c. Sulfuris & Facis apud Juven. & Claud. Accedebant ad hæc Ἐρσόνια χημικά, de quibus diximus ad Act. 19. 19. Tales μὲν οὖν ἡρώδης, Esa. 30. 10 b.) convertentur; itā Er. Mo. P. &c. Ἐκτραπὼν] Divertent, Be. Tre. Pi. Deflectent, Ar. Veritati aptè opponitur μῦθος, qui est, ἡδονῆς λόγος τὴν ἀλήθειαν ἐκτραπὼν, ut docent Hesyc. Suid. &c. Plutarchus de juvenibus notat, Ἄνθρωποι οὗτοι περὶ ἡρώδην, &c. (Si in aliquem incidant qui canam, aut pompam, aut somnium, narrant, cum silentio audiunt; si quis autem de utilibus & necessariis rebus eos monuerit, non ferunt.) Vide Rom. 2. 8 c. Pri.

5. Tu, &c.] Σὺ δ' ὦ νῦν ἐν πᾶσι, &c.] Vide 1 Thes. 5. 6 d. At tu (Ut hisce omnibus malis te opponas x, nè a. G. à veritate ad nugas delabaris f:) vigila in omnibus] id * Me. sim. est, Omnes officii tui partes diligenter exsequere g. E. ¶ Labora, &c. Κακοπάθει, &c.] Feras afflictiones, Er. V. sim. Val. Be. Scul. Scil. pro Evangelio h. Nullis malis absterretor, ut suprà 2. 3. Additur hîc in MS. ὡς καὶ οὐδὲς σπῆμα τῆς ἁγίας Ἰσοῦς. Nec adversariis cede, nec periculis k. i. G. ¶ Opus, &c. Ἔργον μέντοι Εὐαγγελιστῆς] Opus perage a. E. (id est, Fac quod officium est. Vide 1 Tim. 3. 1 l.) i. G. Evangelistæ, Er. Be. Pi. &c. id est, Vel, 1. Episcopi, sive Pastoris m: h. e. Evangelio prædicando insiste n. Vel, 2. m. Scul. ex Adjutoris Apostolorum, quæ magna sanè dignitas; Act. 21. 8. Eph. 4. 11 o. Evangelistæ propriè dicti erant tempore Apostolorum, qui itinerum eorundem & laborum socii fuerunt p; qui ad diversas missi sunt Ecclesias, ut prima fundamenta jacerent; quales Philippus Act. 21. sim. Pi. Silvanus, alii. Quales & postea fuisse testatur Euseb. Hist. Eccles. 3. 34 q. ¶ Ministerium, &c. τὴν διακονίαν σε πληροφόρησον] Idem hîc πληροφόρησον quod πληρώσεις, Act. 12. 25. Confer Rom. 15. 19. quod τελειώσαι, Colof. 4. 17 r. quod πληρώσαι, Νῦν t. [Va- Pri. riè reddunt:] Tuo munere perfungere, Ca. Ministerium t. G. tuum imple, Vulg. Æth. sic Tre. vel, impletum reddito, Mo. abundè & plenè fac, V. vel, ad plenum probatum reddito, Er. H. Ti. Sensus, Omnes partes ministerii bene exsequere t, præsertim in ostendendis periculis à peccatis v; ut omnes intelligant te rem seriam agere, & Evangelicæ prædicationi omnia posthabere, etiam vitam

G.

Zeg.

Er.

Med.

p. 662. &

712.

E. ad

v. 2.

G. E.

Me. Pi.

G.

E.

G.

Er. sic

Pri.

Pri.

G.

Pri.

Be.

E.

E. ex

Græcis.

E.

G.

Be. ex

Ch yf.

G.

E.

Scul.

G.

E.

G. sic

Be.

E.

Me.

E.

Me. sim.

Zeg.

Idem.

Me. sim.

E.

Er.

Me. sim.

E.

E.

Me.

E. sic

Er.

G.

Pri.

Strig.

E.

G.

E. Me.

E.

Ham.

Be.

G.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

E.

vitam ipsam *. Ministerii tui (vel, Predicationis tue, Er.) plenam fidem facito, Pi. Be. P. Er. id est, Veris argumentis comproba te germanum esse Dei ministrum γ. Id fiet, si viderint & vitam respondere doctrinæ, & te non venari tua compendia, sed afflictiones alacriter ferre amore Christi z.

6. Ego enim (Eò magis debes officio incumbere, quia posthac auxilium non habebis à me, cui mors instat a; nec ego de profectu tuo gaudebo b;) jam, &c. Hm̄ ἀποδοῦμαι] Jam labor, Be. Pi. Tre. vel, delibor, Mo. vel, immolor, Er. Il. Ti. Sy. V. id est, Immolandus five libandus sum c; pro libamento offeror d; sanguinem meum, quasi libamen, Deo profundo, & consecro per martyrium *. Σπένδω est libare, h. e. fundere. Alludit hic ad morem, tum Judæorum, tum Gentilium, qui victimis libamina jungebant; & oleum, vel vinum, vel etiam sanguinem, ante, vel ad, aram, vel mensam, fundebant ritu sacro f. Σπένδω dicitur vinum quod aspergitur victimæ. Vitis in Epigrammate Græco sic loquens inducitur, Κάμμε φάγης ἐπὶ πίζαν, ὅμως ἐπὶ καρποφορήσῃ. Ὅσον ἐπιπαισέσῃ σοι, τρεῖς, δυοῖς φ. Est etiam Phil. 2. 17. comparatio ducta à Libamenti, sed alio, ni fallor, modo. Ibi ἀποδοῖν, five libamen, consideratur ut accessio victimæ, hic ut præparatio ad mactationem. Jam nunc aspergor vino, i. e. præparor ad mortem, ut victimæ solent g; sum ἀποδοῦμαι, ut 1 Cor. 4. 5 h. Victimæ legales, Martyrum præfigurationes. Ideo animæ Martyrum, sub altari, Apoc. 6. 9. quia sanguis victimarum effundebatur sub altari, Levit. 1. 5, 15. & 3. 2, 8. & alibi i. Σπένδω autem non quamvis immolationem significat, sed eam propriè quæ fit in fœderibus sanciondis. Insinuat ergo mortem suam fore doctrinæ suæ sanctionem k. Dixit hoc Paulus l, præfagiens se brevi sanguinem pro Christo fufurum m; non tantum quia omnia quæ videbat Romæ & in aula Neronis id credi jubebant, verum insuper, ut arbitror, à Deo de eo quod futurum erat edoctus: quale quid & Cypriano & Chrysostomo evenisse legimus n. Ex Dei instinctu præcivit se proximo anno martyrium subiturum o. Scripta ergo est hæc Epistola omnium postrema, imminente mortis ejus. Neque hic significat, se jamjam rapiendum ad martyrium; sed tantum se jam senem esse, & de tempore mortis incertum, paulatim tamen per carceres & tribunalia parari ad victimam, & immolari incipere q. ¶ Et tempus, &c. Καὶ ἐγὼ εἰ μὴ ἀναλυσέως ἐφύσκη] Et tempus (vel, præstitutum tempus, Be.) meæ migrationis (מִגְרָתִי. Vel, dimissionis; ut alludat ad gladiatores, qui victoriâ potiti, in ipsa ex certamine dimissione coronabantur t; vel, resolutionis, Er. Il. Ti. P. Mo. Vulg. vel, quo resolvar, Tre. Sic vocat mortem, vel, quod morte corpus in cineres resolvatur; vel potius, quod per eam solvatur vinculum quo anima corpori est colligata u: vel, discessus, Ca. recessus, Ar. in Di. reditus, G. sim. Orig. in Er. Pri. ex Tertul. & Hi. remigrationis, Di. ex Be. è mundo scilicet in cœlestem patriam v, five ad Christum conditorem. Philostratus 4. 12. ἀπὸ τῆς πατρὸς ἀναλυσὼν. Apul. in Apol. dicit animam, semotâ corporis memoriâ, &c. redire ad naturam suam, quæ est æterna *. [De his plura vide in Synopsi ad Phil. 1. 23.] Vel, ad quiescendum, Eth. vel, assumptionis, Cyp. in Er. Legisse videtur ἀναλυσέως γ. Sed rectius est ἀναλυσέως. Sic πῶς ἐν βίῃ ἀναλυσιν, dixit Philo; εἰς γῆν τὰ ἅλ' ἀποθανόντων σῶματα ἀναλύεσθαι, Artemid. 3. 46 z.) instat, Pi. Be. Mo. &c. vel, appropinquat, Tre. imminet, propè est, ut 1 Thef. 5. 3 a. ἐφύσκη dicit, non ἐφύσκησι. Servius ad illud Virgil. 10—metâsque dati pervenit ad ævi, ait, Ad exprimendum celerem mortis adventum præterito usus est tempore b.

7. Bonum (vel, Illud præclarum, Be. Pi. Illud egregium, Er. V. Bonum dicitur, vel, quia in bona causa: vel, quia legitimum, ut supra 2. 5. id est, juxta leges Agonom c.) certamen (Evangelicum scilicet d; vel, pro Evangelio contra Diaboli insidias, Mundi exempla, & Carnis illecebras *.) certavi] A tempore conversionis meæ, ad coronam contendens per omne genus bonorum operum, præsertim Ministerii Apostolici f; nec non per tolerantiam laborum & afflictionum g; pro fide Christi prædicandâ h. Utinam multi morte instante hoc de

se prædicare verè possent, & non se vellent decipere per justitias imputatas, vel ceremoniales. In hoc, inquit, certamine spei pleno bene me semper gessi. Vide 1 Tim. 6. 12. Gen. 30. 8 i. Hic versus & sequens sunt prorsus i G. Agonistici. Ἀγὼν dicitur quilibet de quatuor certaminibus illustribus, Olympic. &c. k. Hic autem certamen quod cursu fit intelligi videtur. Hæc subjungit, tum ad sui consolationem, tum ut Timotheum ad imitationem accendat l. ¶ Cursum, &c. Ἰὸν δρόμον τελήνκα] Cursum (vel, vitæ m; vel potius, certaminis in stadio n, vel laborum o;) consummavi, Pi. Vulg. &c. vel, ad finem perduxi, Be. Jam propè absum à meta p: vel, præstiti. Vide ad Act. 21. 7 q. sub. cum gaudio ex collat. ex Act. 20. 24 r. Nunquam defatigatus fui; semper cucurri in hoc stadio. Vide 1 Cor. 9. 24, 26. Gal. 2. 2. Phil. 2. 16. Heb. 12. 1 t. Cicero Famil. Epist. 6. 4. Ἀλλὰ jam vitâ cum cursu suo bene confectio delectatur. Terent. Adelph. Propè jam excursu spatio u. ¶ Fidem servavi] Nunquam à fide & professione Christiana vel minimum defeci: quod alii fecere multi. Vide supra 1. 15 v. Sed hoc non magnum erat tanto & tali viro. v G. Fidem ergo hic intelligit eam quam miles Imperatori, minister domino suo, debet, id est, Fidelitatem x; q. d. Munus mihi commissum fideliter & perseveranter administram, inter tot adversa. Non hæc jactantia verba sunt, sed bonæ conscientia z.

8. In, &c. Ἀποδὼν] Quod superest, five restat, Er. Pi. G. Caterum, vel, In posterum, Be. Quod reliquum est, Be. G. Ellipsis Græcis familiaris a. Quantum ad reliquum attinet, V. Explevi meas partes, restat ut Deus suas impleat b. ¶ Reposita est (apud Deum, à quo eam reddendam expectabat c. Ἀποκεῖται, ὁμοῖα: non apparet, sed bonâ fide affervatur. Vide ad Col. 1. 5. Hic habes sensum mysticum dicti Prov. 14. 32 d.) mihi corona justitiae, vel, felicitatis, Ham. ex AE. ut מִקְרָא sumitur Nehem. 2. 20. Psal. 35. 27. Esa. 48. 18. & διδοῦσιν Rom. 6. 16. ubi morti opponitur, & proinde vitam æternam significat *: vel, corona justâ, Q. in E. i. e. Quæ pro justitia datur, tanquam præmium f; nempe vita immortalis & cœlestis g; quæ coronæ nomine vocatur etiam Jac. 1. 12. 1 Pet. 5. 4. Apoc. 2. 10. & 6. 2. & alibi, & Rabbis. διδοῦσιν hic ita largè sumitur ut omne id comprehendat quod Deo & hominibus debetur, aut cum laude præstatur, ut 2 Cor. 3. 9. & 5. 2 i. & alibi h. ¶ Quam reddet (veluti debitum quiddam & depositum i: reddet pro labore, quanquam res ipsa laborem impensum excedit. Sic ἀποδοῖσιν habes Mat. 6. 6, 18. Rom. 2. 6 k.) mihi Dominus (nempe Christus; qui & judex venturus est, & coronas per sententiam adjudicabit piis l:) in illa die] Ut 2 Thef. 1. 10. supra 1. 10. 8 m. i. e. vel, die resolutionis meæ n: vel, die extremi judicii, qui sic sæpe vocatur. Qu. Annon antea redditur animæ separata? Resp. Paulus hic loquitur de præmio quod [tori] homini datur, non animæ soli. ¶ Justus judex] Addit hoc præced. Dominus, per Appositionem o. Judicis titulus Christo datur, Act. 10. 42. Justus autem dicitur, quia justitiæ & hoc est implere promissa. Vide quæ diximus De J. B. & P. 2. 11. Tunc plenissimè implebitur dictum Psal. 7. ver. 11. ¶ Non solum autem mihi] Bene hoc, ut & alios excitet ad participandum laborem sub spe communis præmii p. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ καὶ πάντες, &c.] Sed & omnibus qui diligunt (id est, Qui sanctis operibus ad eum sese præparantes, ipsum se expectare & diligere declarant q: vel, qui dilexerunt, Er. Dixit ἡγάγησιν, non ἀγαπήσιν, animum referens ad tempus illud judicii; qu. d. qui tunc deprehendentur adventum ejus sperasse r: vel, qui expetiverint, Be. Pi. P. Ἀγαπᾶν à consequenti h. l. respondet Hebræo פָּנָה, quod & desiderare sign. ut 1 Reg. 9. 19. vel, ἡσπᾶν.) adventum ejus] Eximium illud bene conscii rectè factorum v, five quod Domino placuerint *. Eum diligere dicuntur, id est, ἡσπᾶν, quod & per ἀγαπᾶν, & per ἀγαπᾶν, & per ἀγαπᾶν, vertitur, qui exoptant ut is eveniat, quia inde omnia sperant optima: quod facere illi soli jure possunt qui ad Christi præscriptum vitam instituerunt. Iis verò illud convenit, Beati omnes qui sperant in eum, Esa. 30. 18. Adde Dan. 12. 12 y. Nemo hunc expetit, nisi qui certamen hoc decertavit, &c. z.

9. Festina, &c. Στάδιον, &c.] Stude (vel, Da operam,

^a G. sic E. ram, Er. V.) venire ad me (Nempé Romam ^a.) citò, Pi. &c. i.e. ut ipse declarat, Ante hyemem, non autem continuo. Cur enim tam multa hic ei præciperet, si statim eum habiturus esset præsentem? Huc eum evocavit, quia aliis adiutoribus erat penè destitutus ^b. Et hoc fecit Timotheus, ut apparet Phil. 2. 19. Col. 1. 1. Philem. 1. Heb. 13. 23 ^c.

^d Idem. ^e L. 10. Demas enim me reliquit] Vel, deseruit, id est, adiutor meus esse noluit; dereliquit munus Evangelistæ ^d, & me captivum, periculo, ut apparet, territus ^e: fecit ut illi de quibus supra 1. 15. An hic idem cujus mentio 3 epist. Joh. 12? Diximus enim *Δημῆς* esse curatum nomen ex *Δημήτριος* ^f. Non significat, eum à fide recessisse ^g. Nam ad Paulum reversus est ^h. Et culpæ huius poenituisse Demam colligimus ex Col. 4. 24 ⁱ. Vide hic etiam bonos interdum metu, aut malis exemplis, mutari. Quare qui stat, videat nè cadat ^k.

^j G. ^k G. ^l Me. T. ^m T. Me. E. ⁿ E. ^o Be. ^p G. ^q Me. sic T. ^r E. ^s G. ^t E. Me. ^u E. ^v E. ^w G. ^x G. ^y Me. E. ^z G. ^{aa} E. ^{ab} Me. E. ^{ac} G. ^{ad} E. ^{ae} Me. sic E. ^{af} G. ^{ag} Hi. in E. ^{ah} G. E. Me. T. ^{ai} E. Me. ^{aj} G. sic E. ^{ak} G. Me. ^{al} E. V. ^{am} G. ^{an} E. ^{ao} Baron. ^{ap} in E. ^{aq} E. ^{ar} E. Me. T. ^{as} G. ^{at} G. Pri. ^{au} G. ^{av} Pri. ^{aw} G. sic Pri. ^{ax} G. ^{ay} G. sic Be. ^{az} Camer. ^{ba} G. ^{bb} E. ^{bc} E. Me. ^{bd} E. ^{be} E. Me. ^{bf} E. ^{bg} E. Me. ^{bh} E. ^{bi} E. Me. ^{bj} E. ^{bk} E. Me. ^{bl} E. ^{bm} E. Me. ^{bn} E. ^{bo} E. Me. ^{bp} E. ^{bq} E. Me. ^{br} E. ^{bs} E. Me. ^{bt} E. ^{bu} E. Me. ^{bv} E. ^{bw} E. Me. ^{bx} E. ^{by} E. Me. ^{bz} E. ^{ca} E. Me. ^{cb} E. ^{cc} E. Me. ^{cd} E. ^{ce} E. Me. ^{cf} E. ^{cg} E. Me. ^{ch} E. ^{ci} E. Me. ^{cj} E. ^{ck} E. Me. ^{cl} E. ^{cm} E. Me. ^{cn} E. ^{co} E. Me. ^{cp} E. ^{cq} E. Me. ^{cr} E. ^{cs} E. Me. ^{ct} E. ^{cu} E. Me. ^{cv} E. ^{cw} E. Me. ^{cx} E. ^{cy} E. Me. ^{cz} E. ^{da} E. ^{db} E. Me. ^{dc} E. ^{dd} E. Me. ^{de} E. ^{df} E. Me. ^{dg} E. ^{dh} E. ^{di} E. Me. ^{dj} E. ^{dk} E. Me. ^{dl} E. ^{dm} E. Me. ^{dn} E. ^{do} E. Me. ^{dp} E. ^{dq} E. Me. ^{dr} E. ^{ds} E. Me. ^{dt} E. ^{du} E. Me. ^{dv} E. ^{dw} E. Me. ^{dx} E. ^{dy} E. Me. ^{dz} E. ^{ea} E. ^{eb} E. Me. ^{ec} E. ^{ed} E. Me. ^{ee} E. ^{ef} E. Me. ^{eg} E. ^{eh} E. ^{ei} E. Me. ^{ej} E. ^{ek} E. Me. ^{el} E. ^{em} E. Me. ^{en} E. ^{eo} E. Me. ^{ep} E. ^{eq} E. Me. ^{er} E. ^{es} E. Me. ^{et} E. ^{eu} E. Me. ^{ev} E. ^{ew} E. Me. ^{ex} E. ^{ey} E. Me. ^{ez} E. ^{fa} E. ^{fb} E. Me. ^{fc} E. ^{fd} E. Me. ^{fe} E. ^{ff} E. Me. ^{fg} E. ^{fh} E. ^{fi} E. Me. ^{fj} E. ^{fk} E. Me. ^{fl} E. ^{fm} E. Me. ^{fn} E. ^{fo} E. Me. ^{fp} E. ^{fq} E. Me. ^{fr} E. ^{fs} E. Me. ^{ft} E. ^{fu} E. Me. ^{fv} E. ^{fw} E. Me. ^{fx} E. ^{fy} E. Me. ^{fz} E. ^{ga} E. ^{gb} E. Me. ^{gc} E. ^{gd} E. Me. ^{ge} E. ^{gf} E. Me. ^{gg} E. ^{gh} E. ^{gi} E. Me. ^{gj} E. ^{gk} E. Me. ^{gl} E. ^{gm} E. Me. ^{gn} E. ^{go} E. Me. ^{gp} E. ^{gq} E. Me. ^{gr} E. ^{gs} E. Me. ^{gt} E. ^{gu} E. Me. ^{gv} E. ^{gw} E. Me. ^{gx} E. ^{gy} E. Me. ^{gz} E. ^{ha} E. ^{hb} E. Me. ^{hc} E. ^{hd} E. Me. ^{he} E. ^{hf} E. Me. ^{hg} E. ^{hh} E. ^{hi} E. Me. ^{hj} E. ^{hk} E. Me. ^{hl} E. ^{hm} E. Me. ^{hn} E. ^{ho} E. Me. ^{hp} E. ^{hq} E. Me. ^{hr} E. ^{hs} E. Me. ^{ht} E. ^{hu} E. Me. ^{hv} E. ^{hw} E. Me. ^{hx} E. ^{hy} E. Me. ^{hz} E. ^{ia} E. ^{ib} E. Me. ^{ic} E. ^{id} E. Me. ^{ie} E. ^{if} E. Me. ^{ig} E. ^{ih} E. ⁱⁱ E. Me. ^{ij} E. ^{ik} E. Me. ^{il} E. ^{im} E. Me. ⁱⁿ E. ^{io} E. Me. ^{ip} E. ^{iq} E. Me. ^{ir} E. ^{is} E. Me. ^{it} E. ^{iu} E. Me. ^{iv} E. ^{iw} E. Me. ^{ix} E. ^{iy} E. Me. ^{iz} E. ^{ja} E. ^{jb} E. Me. ^{jc} E. ^{jd} E. Me. ^{je} E. ^{jf} E. Me. ^{jj} E. ^{jk} E. Me. ^{jl} E. ^{jm} E. Me. ^{jn} E. ^{jo} E. Me. ^{jp} E. ^{jq} E. Me. ^{jr} E. ^{js} E. Me. ^{jt} E. ^{ju} E. Me. ^{jv} E. ^{jw} E. Me. ^{jx} E. ^{jy} E. Me. ^{jz} E. ^{ka} E. ^{kb} E. Me. ^{kc} E. ^{kd} E. Me. ^{ke} E. ^{kf} E. Me. ^{kg} E. ^{kh} E. ^{ki} E. Me. ^{kj} E. ^{kk} E. Me. ^{kl} E. ^{km} E. Me. ^{kn} E. ^{ko} E. Me. ^{kp} E. ^{kq} E. Me. ^{kr} E. ^{ks} E. Me. ^{kt} E. ^{ku} E. Me. ^{kv} E. ^{kw} E. Me. ^{kx} E. ^{ky} E. Me. ^{kz} E. ^{la} E. ^{lb} E. Me. ^{lc} E. ^{ld} E. Me. ^{le} E. ^{lf} E. Me. ^{lg} E. ^{lh} E. ^{li} E. Me. ^{lj} E. ^{lk} E. Me. ^{ll} E. ^{lm} E. Me. ^{ln} E. ^{lo} E. Me. ^{lp} E. ^{lq} E. Me. ^{lr} E. ^{ls} E. Me. ^{lt} E. ^{lu} E. Me. ^{lv} E. ^{lw} E. Me. ^{lx} E. ^{ly} E. Me. ^{lz} E. ^{ma} E. ^{mb} E. Me. ^{mc} E. ^{md} E. Me. ^{me} E. ^{mf} E. Me. ^{mg} E. ^{mh} E. ^{mi} E. Me. ^{mj} E. ^{mk} E. Me. ^{ml} E. ^{mm} E. Me. ^{mn} E. ^{mo} E. Me. ^{mp} E. ^{mq} E. Me. ^{mr} E. ^{ms} E. Me. ^{mt} E. ^{mu} E. Me. ^{mv} E. ^{mw} E. Me. ^{mx} E. ^{my} E. Me. ^{mz} E. ^{na} E. ^{nb} E. Me. ^{nc} E. nd E. Me. ^{ne} E. ^{nf} E. Me. ^{ng} E. ^{nh} E. ⁿⁱ E. Me. ^{nj} E. ^{nk} E. Me. ^{nl} E. ^{nm} E. Me. ⁿⁿ E. ^{no} E. Me. ^{np} E. ^{nq} E. Me. ^{nr} E. ^{ns} E. Me. ^{nt} E. ^{nu} E. Me. ^{nv} E. ^{nw} E. Me. ^{nx} E. ^{ny} E. Me. ^{nz} E. ^{oa} E. ^{ob} E. Me. ^{oc} E. ^{od} E. Me. ^{oe} E. ^{of} E. Me. ^{og} E. ^{oh} E. ^{oi} E. Me. ^{oj} E. ^{ok} E. Me. ^{ol} E. ^{om} E. Me. ^{on} E. ^{oo} E. Me. ^{op} E. ^{oq} E. Me. ^{or} E. ^{os} E. Me. ^{ot} E. ^{ou} E. Me. ^{ov} E. ^{ow} E. Me. ^{ox} E. ^{oy} E. Me. ^{oz} E. ^{pa} E. ^{pb} E. Me. ^{pc} E. ^{pd} E. Me. ^{pe} E. ^{pf} E. Me. ^{pg} E. ^{ph} E. ^{pi} E. Me. ^{pj} E. ^{pk} E. Me. ^{pl} E. ^{pm} E. Me. ^{pn} E. ^{po} E. Me. ^{pp} E. ^{pq} E. Me. ^{pr} E. ^{ps} E. Me. ^{pt} E. ^{pu} E. Me. ^{pv} E. ^{pw} E. Me. ^{px} E. ^{py} E. Me. ^{pz} E. ^{qa} E. ^{qb} E. Me. ^{qc} E. ^{qd} E. Me. ^{qe} E. ^{qf} E. Me. ^{qg} E. ^{qh} E. ^{qi} E. Me. ^{qj} E. ^{qk} E. Me. ^{ql} E. ^{qm} E. Me. ^{qn} E. ^{qo} E. Me. ^{qp} E. ^{qq} E. Me. ^{qr} E. ^{qs} E. Me. ^{qt} E. ^{qu} E. Me. ^{qv} E. ^{qw} E. Me. ^{qx} E. ^{qy} E. Me. ^{qz} E. ^{ra} E. ^{rb} E. Me. ^{rc} E. rd E. Me. ^{re} E. ^{rf} E. Me. ^{rg} E. ^{rh} E. ^{ri} E. Me. ^{rj} E. ^{rk} E. Me. ^{rl} E. ^{rm} E. Me. ^{rn} E. ^{ro} E. Me. ^{rp} E. ^{rq} E. Me. ^{rr} E. ^{rs} E. Me. ^{rt} E. ^{ru} E. Me. ^{rv} E. ^{rw} E. Me. ^{rx} E. ^{ry} E. Me. ^{rz} E. ^{sa} E. ^{sb} E. Me. ^{sc} E. ^{sd} E. Me. ^{se} E. ^{sf} E. Me. ^{sg} E. ^{sh} E. ^{si} E. Me. ^{sj} E. ^{sk} E. Me. ^{sl} E. sm E. Me. ^{sn} E. ^{so} E. Me. ^{sp} E. ^{sq} E. Me. ^{sr} E. ^{ss} E. Me. st E. ^{su} E. Me. ^{sv} E. ^{sw} E. Me. ^{sx} E. ^{sy} E. Me. ^{sz} E. ^{ta} E. ^{tb} E. Me. ^{tc} E. ^{td} E. Me. ^{te} E. ^{tf} E. Me. ^{tg} E. th E. ^{ti} E. Me. ^{tj} E. ^{tk} E. Me. ^{tl} E. tm E. Me. ^{tn} E. ^{to} E. Me. ^{tp} E. ^{tq} E. Me. ^{tr} E. ^{ts} E. Me. ^{tt} E. ^{tu} E. Me. ^{tv} E. ^{tw} E. Me. ^{tx} E. ^{ty} E. Me. ^{tz} E. ^{ua} E. ^{ub} E. Me. ^{uc} E. ^{ud} E. Me. ^{ue} E. ^{uf} E. Me. ^{ug} E. ^{uh} E. ^{ui} E. Me. ^{uj} E. ^{uk} E. Me. ^{ul} E. ^{um} E. Me. ^{un} E. ^{uo} E. Me. ^{up} E. ^{uq} E. Me. ^{ur} E. ^{us} E. Me. ^{ut} E. ^{uu} E. Me. ^{uv} E. ^{uw} E. Me. ^{ux} E. ^{uy} E. Me. ^{uz} E. ^{va} E. ^{vb} E. Me. ^{vc} E. ^{vd} E. Me. ^{ve} E. ^{vf} E. Me. ^{vg} E. ^{vh} E. ^{vi} E. Me. ^{vj} E. ^{vk} E. Me. ^{vl} E. ^{vm} E. Me. ^{vn} E. ^{vo} E. Me. ^{vp} E. ^{vq} E. Me. ^{vr} E. ^{vs} E. Me. ^{vt} E. ^{vu} E. Me. ^{vv} E. ^{vw} E. Me. ^{vx} E. ^{vy} E. Me. ^{vz} E. ^{wa} E. ^{wb} E. Me. ^{wc} E. ^{wd} E. Me. ^{we} E. ^{wf} E. Me. ^{wg} E. ^{wh} E. ^{wi} E. Me. ^{wj} E. ^{wk} E. Me. ^{wl} E. ^{wm} E. Me. ^{wn} E. ^{wo} E. Me. ^{wp} E. ^{wq} E. Me. ^{wr} E. ^{ws} E. Me. ^{wt} E. ^{wu} E. Me. ^{wv} E. ^{ww} E. Me. ^{wx} E. ^{wy} E. Me. ^{wz} E. ^{xa} E. ^{xb} E. Me. ^{xc} E. ^{xd} E. Me. ^{xe} E. ^{xf} E. Me. ^{xg} E. ^{xh} E. ^{xi} E. Me. ^{xj} E. ^{xk} E. Me. ^{xl} E. ^{xm} E. Me. ^{xn} E. ^{xo} E. Me. ^{xp} E. ^{xq} E. Me. ^{xr} E. ^{xs} E. Me. ^{xt} E. ^{xu} E. Me. ^{xv} E. ^{xw} E. Me. ^{xx} E. ^{xy} E. Me. ^{xz} E. ^{ya} E. ^{yb} E. Me. ^{yc} E. ^{yd} E. Me. ^{ye} E. ^{yf} E. Me. ^{yg} E. ^{yh} E. ^{yi} E. Me. ^{yj} E. ^{yk} E. Me. ^{yl} E. ^{ym} E. Me. ^{yn} E. ^{yo} E. Me. ^{yp} E. ^{yq} E. Me. ^{yr} E. ^{ys} E. Me. ^{yt} E. ^{yu} E. Me. ^{yv} E. ^{yw} E. Me. ^{yz} E. ^{za} E. ^{zb} E. Me. ^{zc} E. ^{zd} E. Me. ^{ze} E. ^{zf} E. Me. ^{zg} E. ^{zh} E. ^{zi} E. Me. ^{zj} E. ^{zk} E. Me. ^{zl} E. ^{zm} E. Me. ^{zn} E. ^{zo} E. Me. ^{zp} E. ^{zq} E. Me. ^{zr} E. ^{zs} E. Me. ^{zt} E. ^{zu} E. Me. ^{zv} E. ^{zw} E. Me. ^{zx} E. ^{zy} E. Me. ^{zz} E.

cet. 1. [Rationes vide in Cap.]) Troade (Urbe scilicet ^a Asiæ minoris, eadem cum Troja ^a: nam non regionis id tantum nomen fuit eo tempore, sed & urbis, ut ad Acta discimus ^a.) apud Carpum] Qui ibi Paulum hospitio suscepit ^a. Nomen est Romanum. Ità vocatur qui cibum carpebat apud Petronium. ¶ Affer tecum] Vide paupertatem tanti Apostoli, qui rem tantillam tam longè relictam inter damna censuerit ^a. ¶ Et libros, maxime autem membranas] Si *φελόν* sit *arca libraria*, erit hoc supplementum, & expositio præced. q. d. Adfer arcam unā cum libris, &c. si *Volumen* illud erat liber Sacræ Scripturæ, libri hic sunt alii Codices in chartis descripti ^a. Libros, Sacræ Scripturæ, aliorum manu scriptos ^a: vel, Libellos scriptos ab Interpretibus Vet. Test. in quibus mores ritusque Legales, nomina *Jaunis & Mambris & similia* ||. Membranas intelligit scripta manu suā exarata ^a; forsā Epistolas suas ^a, five earum Autographa ^a. *Μεμβρανα* vox Latina: Erant autem pelles aptatæ in usum eundem quem Chartæ exhibent, Attali Regis invento; unde & *Pergamenæ* dictæ. Testes Varro, Plinius, & alii Græci: hic Interpretes explicant *συνάμα, διφθέρα*. In talibus membranis scribebant multi. Cicero ad Atticum nos docet Indices inde factos. Paulus bibliothecam librorum Græcorum non habebat; attamen in membranis ad usum suum excerptat alia ex Epimenide, alia ex Arato, alia ex Menandro ^a.

14. Alexander erarius, *Ὁ χαλκός*] *Faber erarius*, Er. Be. Pi. E. Me. id est, Ereorum vasorum fabricator ^a. Idem ille de quo diximus Act. 19. 33. & 1 Tim. 1. 20 ^a. Hic à Paulo excommunicatus, multò acrius sanæ doctrinæ resistebat. Erat autem Judæus, & Ephesus ^a. ¶ Multa mala mihi ostendit; ita Mo. Tre. *Ἐνδείξατο*] Exhibuit, P. Be. Pi. Intulit, Zeg. D. sim. Er. Il. Ti. Ca. Fecit ut sentirem, G. Ostendere pro facere ^a, ut Gen. 50. 15, 17 ^a. Psal. 4. 6 ^a. Psal. 60. 3 ^a. Psal. 70. 20. Hab. 1. 3. 2 Macc. 13. 9 ^a. Nocuit autem Paulo, [Vel, 1.] cum is Ephesi esset, multa ab illo audita falsa referens ^a. [Vel, 2.] Romæ, ubi Pauli causam apud Neronis amicos exagitabat, tanquam hominis seditiosi, &c. ¶ Reddat, &c.] Ità Er. Ca. Be. Pi. E. &c. Sic legunt & Græci & Latini, & Codices Manuscripti non pauci ^a. Ità imprecatio est ^a, qualis sæpe in Psalmis & Prophetis ^a; in eos quos, vel Divino oraculo, vel certis indiciis, constabat esse Dei & Ecclesiæ hostes ^a; qualis hic erat ^a, ut qui malitiosè peccans spem emendationis nullam præberet ^a, sed manifesta suæ reprobationis signa ederet ^a; ut de spiritu Pauli prophético nihil dicam ^a. Exemplum tamen hoc nobis non est imitandum ^a. Non ex malevolentia, vel impatientia, hoc dixit; sed, aut prophético spiritu prænunciavit, cum approbatione iustitiæ divinæ; aut reverà vindictam illi divinam, quatenus iusta est, imprecatus fuit, præsupposita tamen ejus impenitentia. Alii legunt, *Reddet*, ut Syrus & Aug ^a. Optima MSS. legunt *σποδόνει, reddet*. Alii quoque qui legunt, *σποδόνει*, positum volunt pro *σποδόνει*, ut Chrys. & Th. Deinde imperat. & fut. per Hebraismum promiscuè ponuntur, alterutrum pro alterutro. Sic *נָתַן* Psal. 7. 9. *complebitur*, aut, ut Vulgatus reddidit, *consumetur*. At Lxx habent *συνέλεγετο*, quomodo Chald. Sy. Ar. & Æth. Contrà, Mat. 10. 13. *ἐνσέσηται* est, vel promissio, vel prædictio ^a. Hoc non est imprecantis, sed Deo iudicium omne permittentis ^a. Resp. ad Orthodox. Verba hæc non sunt, vel exsecratio, vel convitium; sed *πρόβλεψις*, &c. prædictio, &c. Vide Clem. Alex. Strom. 7 ^a. [ejusque verba in G.] ¶ Secundum opera ejus] Tam quæ fecit quàm quæ faciet ^a.

15. Quem & tu devita] Vel, cave, Be. Pi. &c. Ut periculosa consuetudinis hominem. *φύλαττε* pro cave habet & Theocritus. Vide & Luc. 12. 15 ^a. ¶ Valde enim restitit verbis nostris] id est, Prædicationi nostræ ^a: idem tibi facturus si quam ansam invenerit ^a. Non dicit, restitit mihi, sed doctrinæ meæ: eum potius caveri voluit quòd falsa doceret, quàm quòd temporaliter noceret ^a.

16. In prima mea defensione] Quam feci, vel, 1. in primis vinculis ^a, quando primum ad tribunal Neronis causam dixi; primo anno quo Romam veni, ut constat ex more Romanorum, de captivis audiendis, quanquam Lucas ejus non meminerit ^a. Vel, 2. postquam iterum Romam

mam veneram^b: non prima simpliciter, sed prima post
 secundum adventumⁱ. *Ἀπολογεῖσθαι* dicitur reus cum
 causam dicit. In Gloss. *ἀπολογεῖσθαι*, *defendo*. Vide Luc.
 21. 14. Act. 19. 33. & 24. 10. & 25. 8. & 26. 1. 2: 24.^k
 ¶ *Nemo* (scil. eorum qui me antea comitabantur. Sy-
 need. gen^l.) *mibi adfuit* id est, Auxilium, aut patro-
 cinium, præstitit^m. ¶ *Sed omnes* (familiares sci-
 licetⁿ; vel, qui gratiã valebant apud aulicos^o;) *me de-
 reliquerunt* Neronis sævitiam extimescentes. Vide
 Psal. 88. 8. ¶ *Non illis imputetur* Scilicet in
 culpam apud Deum^q; vel, in hoc ut in graviora peccata
 ob hoc labi finantur. Sit illis citus ad meliorem men-
 tem reditus; ut Petro, *ὑψῖν*. Vide ad Luc. cap. 23.
 ver. 34^r. Alexandro peccanti in Spiritum Sanctum
 divinam ultionem imprecatur; his, tantum ex hu-
 mana infirmitate & metu peccantibus, veniam à Deo
 precatur[†].
 17. *Mibi*, &c. *Μοι παρέσθην* *Mibi adfuit*, Er. Be. Pi.
 vel, *auxilio fuit*. Sic *παρέσθην* habes Psal. 18. 31^t. vel,
astitit, Vulg. E. non tantum auxilio, sed & apparitione
 mihi factã. ¶ *Et confortavit me* Nè succumberem,
 aut metu mortis quicquam dicerem, aut facerem, per-
 peram^v. Vide 1 Tim. 1. 12. *Vires mibi dedit*, ex pro-
 missio Mat. 10. 19, 20^x. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα—πληρο-
 ποιῇ* *Ut per me prædicatio* (Evangelii scilicet; quam
 præconium κατ' ἐξουσίαν vocat^y: *prædicatio mibi concredita*,
 Tit. 1. 3^z.) *plene percipiatur*, Mo. vel, *peragatur*, Ca.
 vel, *expleretur*, *sive impleatur*, Er. Tre. G. V. sic Vulg.
 Ar. id est, Consummationem suam consequeretur, in ip-
 sa aula Cæsaris sonans. Vide supra v. 5^a. Vel, *plene cer-
 tioraretur*, Be. vel, *ad plenum persuaderetur*, & *certain-
 haberet fidem*, Er. V. id est, Ut ex mea omnium præsidio
 orbatu constantia & mortis contemptu omnes convince-
 rentur, præconium Evangelii non esse opus humanum,
 sed Divinum^b. ¶ *Et* (sub. *illud*, Be. scil. præconium^c;) *audiant omnes Gentes* id est, Ut multis adhuc Genti-
 bus possem prædicare Evangelium^d. Hinc liquet, nec
 in postremis vinculis, nec instante martyrio, scriptam
 fuisse hanc Epistolam^e. Al. *omnes Gentes*, id est, multi
 ex diversissimis Gentibus^f, quibus in aula negotium
 erat. Martialis, cum plurimos numerasset populos qui
 in aula erant Cæsaris, addit, *Vox diversa sonat: populo-
 ram vox tamen una est, Cum vernas patrie diceris, esse pa-
 teris*. ¶ *Et liberatus sum de ore leonis*. id est,
 Vel, 1. Ex maximo & præsentis periculo^h, q. d. è fauci-
 bus mortisⁱ. Dictum proverbiale. Vel, 2. *Leonis*, id est,
 Imperatoris^k, Neronis^l: sic dicti, tum ob potentiam^m,
 tum ob ferociam animiⁿ. Quem *leonem* vocavit & Se-
 neca^o. Et hoc nomine denotatur Nabuchod. Amos 5.
 19. P. Vide & Jer. 2. 30. Joel 1. 6. Nah. 2. 12. De Ti-
 berio est apud Josephum 18. 8. *Mortuus est leo*. Annibal
Lybiens leo apud Silium Italicum. Mos Scripturæ Prin-
 cipes idololatrias, & ob idololatriam sævientes, appellare
 ferarum nomines, ut notat ad Danielelem Jacchiades, ubi
Leonis nomine describuntur Reges Chaldaei. Imperium
 idololatricum describitur cum dentibus *leoninis*, Apoc.
 13. 2. Fecit hic Deus quod in Proverbio est, *Esuriens
 leone ex ore exsculpere prædam*. Simul allusio est ad Dan.
 6. 2. Sed non verisimile est, Paulum apud ipsum Ne-
 ronem causam tunc dixisse, sed apud Judicem quem-
 piam inferiorem^r.
 18. *Liberavit*, &c. *Καὶ ῥύσας*, &c. *Et eripiet*, sive
 liberabit, me (nempe potente auxilio Spiritus. Vide quæ
 ad Mat. 6. 13. In MS. nova hic est periodus, *ῥύσας µε*,
 sine *et*.) *Dominus* (Optimæ fiduciæ verba^t;) *ab om-
 ni opere malo*, Be. Pi. Er. &c. id est, Vel, 1. peccato^v;
 nè quid agam Christiano, nè quid Apostolo, indignum^x;
 nè ob ulla tormenta Christum negem^y; nè in fide aut
 constantia vacillem^z. Non dicit, *liberabit me semper ab*

ore Leonis^a, corporalis scilicet; sed à spirituali Leone,
 h. e. Diabolo^b. Vel, 2. omni aliã calamitate^c; vel, à
 quovis facinorè quod hostes in me machinantur, ex col-
 lat. 2 Cor. 1. 10. 2 Pet. 2. 9. & Psal. 34. 19. & 37. 40.^d
 ¶ *Et*, &c. *Καὶ ὁσσεῖς εἰς*, &c. *Et servabit in regnum*, &c.
 Mo. vel, *regno*, &c. Be. Pi. id est, Ut regni sui participem
 faciat^e. Est compendium loquendi^f, quale Act. 7. 9.
 & 23. 24. & 47. 44^h. pro, *ὡς ὅτι ἔξαρται εἰς*, &c. De voce
 ἐπαγγελία vide 1 Cor. 15. 40. Eph. 1. 3, 20. & 3. 10. &
 6. 12. ¶ *Cui gloria*, &c. *Similem* *ἡθολογίαν* circa
 finem Epistolæ habuimus Rom. 16. 27. Phil. 4. 20. in-
 terdum & in mediis Epistolisⁱ.
 19. *Priscam* (Quæ & Priscilla, Act. 18. k.) & *Aqui-
 lam* Nam hos Paulus Ephesi reliquerat, Act. 18. 19. l.
 De his vide Act. 18. 2: & Rom. 16. 3^m. ¶ *Onesi-
 phori domum* id est, Familiam ejus domesticamⁿ.
 Non ipsum Onesiphorum, ut qui jam ex hac vita ex-
 cessisset. Vide supra 1. 16°.
 20. *Eraſtus remansit Corinthi* Erat enim urbis ejus
 arcarius, Rom. 16. 23. P. Fuerat in Macedoniam missus
 à Paulo, Act. 19. 22. Deinde Corinthum redierat, ibi-
 que manserat, nec venerat Romam^q. ¶ *Trophimum*
 (Ephesium, Act. 20. 4. & 21. 29. Is Paulum comitatus
 erat Hierosolyma usque^r, qui erat occasio tumultus il-
 lius, Act. 21. t.) *autem reliqui infirmum* (vel, *egrotan-
 tem*, Be. Pi. &c. Videmus hic obiter, Deum, qui tanta
 dona sanationum Apostolis dederat, aliquas voluisse cor-
 poris infirmitates, & in ipsis, & in ipsorum amicis, ma-
 nere, ut appareret eos esse homines^t. De voce *ἀδυνάμην*
 vide Joh. 1. 1. 2 v.) *Miletum* At Paulus post iter illud
 Hieros. postea Miletum reversus non legitur, sed Romam
 perductus est. Quid dicendum^x? Resp. 1. Pro *ἐν Μιλήτῳ*
 legendum, *ἐν Μελίτῳ*. Nam & Arabs hic eam vocem
 habet quã *Meliten* appellat, Act. 28. 1^z. Sed nulla huic
 suspicioni suffragantur exemplaria^a. Et quid opus Ti-
 motheum, comitem Pauli in illa navigatione, ea de re mō-
 neri, præsertim toto biennio postquam id contigerat^b?
 2. *Miletus* hæc erat urbs Asiæ, non longè distans ab E-
 pheso^c; & quidem ad littus Asiæ, juxta cujus littora Pau-
 lus navigare statuit, Act. 27. 2^d. 3. Erat & in Creta
 (quam Paulus adnavigavit, Act. 27. 7.) urbs cui nomen
Melitus, ut testatur Strabo, ipse Cretensis, & Homer. Il. 2.
 Ibi relinqui poterat^e. 4. Hæc de Eraſto, Trophimo,
 &c. contigerunt, cum Paulus vinculis prioribus solutus
 Ecclesias Orientales, quas fundaverat in Græcia & Asia,
 repeteret, ac rursus perlustraret, iisque relictis Romam
 secundo veniret^f.
 21. *Festina* (vel, *Stude*, Be. Pi.) *ante hyemem* (Hoc
 addit, vel, quia periculosa erat hyeme navigatio^g; vel,
 quia opera ejus Paulo valde necessaria erat^h;) *venire*
 Nempe Romam. Vide supra v. 9. ubi ostendimus paru-
 iſſe huic præcepto Timotheum. ¶ *Eubulus*, *Εὐβού-
 λος* Nomen est Atticum, quo appellatus Comædia-
 rum scriptor, Historicus alter, & alius Demosthenis ad-
 versatorⁱ. ¶ *Et*, &c. *Καὶ Πύδης* *Et Pudens*, Vulg.
 Be. Pi. Vir apud Romanos senatorii ordinis^k. Nomen
 Romanum est, apud Martialem. ¶ *Linus*, *Λίνος*
 Presbyter Romæ^l: Petri successor^m. Meminere Clem.
 Constit. Apost. Iren. 3. 3. Euseb. 3. 2, 4. & 5. 6. Nomen
 est Græcum. ¶ *Et*, &c. *Καὶ Κλαύδια* *Claudia*, sive
Clodia, (nam idem est utrumque:) nomen muliebri fre-
 quens Romæⁿ. ¶ *Et fratres* (id est, Christiani^o;) *omnes*
 Reliqui scilicet P: qui multi jam erant Romæ,
 ut apparet Rom. 1. 8. Phil. 4. 22^q.
 22. *Dominus Jesus*, &c. Sic & Gal. 6. 18. Philem.
 25. *Dominus vobiscum*, Ruth. 2. 4. Ibi Deus dicitur *Dō-
 minus*, hic verò Christus. ¶ *Gratia*, &c. Hoc Pau-
 lus addidit manu suã. Vide 2 Theſ. 3. 17, 18. Sic &
 Col. 4. 18. Tit. 3. 15^r.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

TITUM.

PROLEGOMENA.] In Creta non video fuisse Paulum Apostolum, nisi in illo itinere quo ab Hieros. tractus Romam, Act. 27. 7. Multi autem erant qui amore Pauli se navigationi ejus addiderunt comites, quorum fuere Tychicus & Trophimus, 2 Tim. 4.

10, 20. & Aristarchus, Col. 4. 10. & multi alii, inter quos & Titus, 2 Tim. 4. 10. Eum Paulus, cum Cretam transiret, initia ibi Ecclesiarum videns, credo, ex illa dispersione post Stephanum, reliquerat ad ea agenda quæ erant Metropolitæ; eumque Cretæ Archiepiscopum constituit, ut testantur Euseb. Chrys. & Theod. [Verba vide in Ham.] Erat autem Titus domo Corinthius, quia nomen ejus est in multis codicibus Act. 18. 7. Videtur autem mihi, ut & aliis ante me, scripta hæc Epistola aut Romæ, aut ex alio aliquo Italiæ loco inter primam & alteram Pauli vincula, quo tempore liber serviebat Evangelio. Eo autem tempore propositum illi erat transire in Epirum. Nam Epiri Nicopolin, quæ ab Actiaca Augusti victoria nomen habuit, rectius hinc intelligunt Hieron. & Latinorum alii, quam Græci, qui nos in Thraciam mittunt. Al. Scripta est ex Macedonia, cum jam Paulus omnium Ecclesiarum recepisset Collectas, & in procinctu esset ut Philippis solveret Hierosolymam navigaturus; & quidem initio Veris, nempe Azymorum festo, Act. 20. 6. Tunc autem non cogitabat Paulus de hieme agenda Nicopoli, [Tit. 3. 12.] sed potius properabat Hierosolymam. Al. Scripta est ex Græcia, cum Paulus paratus esset excurrere in Illyricum. Refellitur hoc ex eo quod Titus à Paulo ex Macedonia præmissus est Corinthum, ut Collectas eorum curaret in adventum Pauli paratas. Non ergo tum temporis in Creta agebat, sed in Græcia; & inde rediens occurrit Paulo in Macedonia, 2 Cor. 7. 5. Hinc quoque falsi revincitur subscriptio hujus Epistolæ, cujus autor deceptus est loco Tit. 3. 12. putans, Paulum jam tunc egisse Nicopoli, cum animo tantum sibi proposuisset illic proficisci, &c. Adde, quod Nicopolis non tam Macedonia quam Thraciæ urbs fuit. An Nicopoli scripta est, an alibi, incertum est. Scripta videtur Ephesi, sub finem illius biennii quod illic egit Paulus antequam in Macedoniam navigaret. Non enim potest aliud tempus commodius assignari quo scribi illa potuerit.

CAP. I.

1. **Servus Dei**] id est, Minister: quâ ratione & Christus servus dicitur Esa. 43. 10. Sunt quidem omnes Christiani servi Dei, 1 Pet. 2. 16. sed eximie id Apostolis competit: qui alibi sæpe **Servus Christi**:

sed hinc Apostolus à Causa principe ordiri voluit. **Apostolus**, &c. Itâ dignitatem sibi vindicat à Rege cui servit, &c. **Secundum**, &c. Κατὰ πίσιν, &c. Juxta, vel Secundum, fidem electorum Dei, Er. Tre. P. Mo. Be. Pi. &c. Sensus est, Apostoli doctrinam consentire cum fide electorum qui fuerunt à mundi origine. Al. Servum Dei se vocat, non juxta legem Moisaicam, sed juxta fidem, &c. Al. Per fidem, &c. Sy. Ad (vel, Circa, T. vel, Propter, Zeg. T.) fidem, &c. Camer. Be. Zeg. &c. Κατὰ hinc significat id quod tendit Evangelica functio, ut 2 Tim. 1. 1. f. vel, quorsum missus erat Apostolus, nempe, ad prædicandam sive annunciandam, vel efficiendam, sive ferendam, fidem electorum Dei; id est, quam habent qui electi sunt à Deo, scil. ad vitam æternam; vel, fidem per quam homines fiunt electi Dei, id est, Deo charissimi. Genitivus ἐκλεκτῶν hinc effectum significat: & ἐκλεκτοὶ Θεοῦ dicuntur quomodo διδασκῶντες Θεοῦ, Joh. 6. 45. vel, fidem eorum qui electi sunt. Genitivus adjuncti. Vel, fidem quâ salventur à Deo electi. Ut omnes fideles, maximè sanctos, & electos, instruant in fide. Electorum meminit, non quod ii soli credant: sed quia salus, ad quam dirigitur fides, annunciata, totumque munus Apostolicum, solis ex Dei voluntate contingit electis. Κατὰ hinc finem notat, ut in membro sequente. Κατὰ hinc, sicut & 2 Tim. 1. 1. ponitur pro eis, Rom. 1. 5. eis ὑπακοήν, &c. **Et**, &c. Καὶ ἐπιγνώσιν, &c. Et agnitionem veritatis (nempe Evangelicæ, cum Judæi mordicus tenerent umbras. Explicat quod præcedit, quid fidem vocavit; nempe agnitionem veræ religionis, quæ veritas κατ' ἐξοχήν vocatur Joan. 7. 17. Gal. 3. 1. Col. 1. 5. & alibi sæpe. Sensus, q. d. Et ut cognoscant veritatem. Fides præcedit: sequitur major indies ἀγάπη. Sic & Eph. 4. 13. ἐν πίστει εἰς γῶσιν ait Clemens Strom. 5. d.) quæ est secundum pietatem, Be. Pi. sic Vulg. &c. id est, Quæ circa verum Dei cultum versatur: vel, quæ docet & persuadet ut piè vivamus, & rectè de Deo & religione sentiamus: vel, cujus finis ac fructus est pietas. Iterum κατὰ significat id quod tenditur. In id enim datur & Fides & Cognitio, ut piè vivatur. Sic & 1 Tim. 6. 3. doctrina secundum pietatem.

2. **In**, &c. Ἐν ἐλπίδι, &c. Sub spe, &c. G. Er. quæ locutio est & 1 Cor. 9. 10. In, vel Cum, spe, &c. Er. V. Ca. E. ex Hi. Sensus, Quæ veritas nobis proponit vitam illam æternam sperare. Al. In, vel Ad spem, &c. Be. Pi. Vulg. &c. ὡς pro eis. Finis hic est tum Apostolici muneris, tum ipsius fidei, nos ad hanc spem adducere. Quam, &c. Ἦν ἐπιγνώσιν, &c. Quam (Refertur, vel, 1. ad remotius, nempe veritatem, ex collat. v. 3. ubi per appositionem additur, sermonem ejus. Vel, 2. ad vitam æternam. Non autem hoc vult, Promissam vitam

vitam æternam isto nomine; sed, Magna bona promissa, sub quo involucro latet vita æterna per Christum evoluta P.) *promisit* (Vel, 1. dare decrevit, proposuit, five prædestinavit: ut sit catachresis hinc orta, quod promittentes constituent dare quod promittunt. Vel, 2. proprie, quam ultro & gratuito promissit.) *Deus ille mentiri nescius*, (מִן הַיָּמִים אֲנִי מֵיָדוֹן אֵלֹהִים.) Firma spes est quæ promissio nititur fallere nescientis. Ideo Deus vocatur מֵיָדוֹן, id est, *rupes*. Vocem אֵלֹהִים habes & Sap. 7. 18 v.) *ante tempora secularia*, Pi. II. P. Mo. Vulg. vel, *seculi*, Tre. ex Sy. *seculorum*, Be. vel, *æterna*, Ti. Ca. Er. ex Hi. & Aug. id est, Vel, 1. ante mundi constitutionem, antequam esset tempus aut secula, five ab æterno. Vel, 2. ante multa secula, five ab origine mundi: Tempora enim temporibus opponuntur, perinde ut Rom. 16. 25, 26. Nec ante erant homines quibus promissio fieret. Idem valet quod אֲנִי מֵיָדוֹן אֵלֹהִים, Act. 15. 7. & יְהוָה אֵלֹהִים, 15. 21. Vide quæ diximus 2 Tim. 1. 9 c. Promissio hæc facta est, vel, à Deo, Gen. 3. 15. vel, per Prophetas, Rom. 1. 2 d. Respicitur præcipue id quod est Gen. 15. 1. & 17. 7. & 22. 18 *. ¶ *Manifestavit autem* (vel, 1. statim exhibendo: vel, 2. palam prædicando. Aperuit decretum diu celatum, Rom. 16. 26 b.) *temporibus suis*] vel, *propriis*, sic V. E. id est, opportunis & congruis, definitis, huic negotio præscriptis, five prædestinatis: tempore à se in id destinato. Sic & 1 Tim. 2. 6 n.

3. *Verbum*, &c. τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι, &c. ¶ *Sermonem* (sub, videlicet, Be. Pi.) *suum*, (id est, vel, 1. Filium, qui est Verbum Patris, Caro factum P. Hunc Pater mundo manifestavit per Apostolos. Vel, 2. verbum Evangelii. Vel, 3. decretum, five מִצְוָה, sicut loqui est Decernere. Vel, 4. verbum promissionis, five promissionem illam suam; nam articulus vim habet ἀναφορᾶν, & λόγος est quod Deus locutus erat; id est, quod promiserat, ut explicatur Luc. 1. 55 v. vel, verbum promittentis, id est, per metonymiam, rem promissam, five prædestinatam *) *per prædicationem*, Er. Ti. V. E. Me. P. (illius scilicet æternæ promissionis, five propositi divini: vel, *per illum nuncium*. Sic Evangelii prædicatio vocatur Rom. 16. 25. 1 Cor. 1. 21. & 2. 4. & 15. 14. 2 Tim. 4. 17 z. vel, *per præconium*, Be. vel, qui est in prædicatione, pro, τὸν ἐν κηρύγματι, scilicet οὐρα. Al. Ordinatus, inquam, ad verbi sui prædicationem; ut vox ordinatus, quæ v. 1. omnino subaudienda est, hic ἀπὸ καὶ τοῦ λέγει b.) *quæ commissa* (vel, *concredita*, Pi. sic Be.) *est mihi*, Er. Ti. &c. vel, *ad quam delegatus sum ego*, V. Idem loquendi genus, Gal. 2. 7. 1 Thes. 2. 4. 1 Tim. 1. 11 c. Al. τὸν λόγον αὐτοῦ, ipsum verbum ejus, accipio appositivè τὸν λόγον αὐτοῦ, &c. versu secundo parenthesi incluso, Quasi innueret summam verbi Dei, id est, Evangelii, esse, vel comprehendendi, in fide electorum Dei & scientia veritatis, &c. Confer 1 Tim. 2. 6, 7. ¶ *Secundum præceptum*, &c. id est, Per delegationem, &c. d. κατ' ἐπιταγήν, &c. ¶ *Juxta injunctionem*, five *delegationem*, &c. Er. Ex imperio (vel, ordinatione, Pi.) *servatoris*, &c. id est, qui & nos conservavit, & nobis vitam dedit. Erasmus enim mortui *. Intellige Deum Patrem, ex collat. 1 Tim. 1. 1 f. Ascendit rursus ad causam principem. Sic κατ' ἐπιταγήν, Rom. 16. 26. & 1 Tim. 1. 1 f. ¶ *Tito dilecto*, &c. ἡμεῖς, &c. ¶ *Germano* (vel, *Vero*, five *Legitimo*, Er. V. sic Tre. ex Sy. *Genuino*, Me. id est, Qui mihi inservivit in Evangelio; non serviliter, sed liberaliter atque ingenuè, ut filius patri b. Aequatur hic Timotheo. Vide 1 Tim. 1. 2 i. q. d. filio non degeneri k.) *filio juxta* (vel, *propter*, V. Zeg.) *communem fidem*, Er. Ti. &c. Sic ἐν πίστει, 1 Tim. 1. 2. Offendit qua in re sit Pauli filius l, non carne, sed fide m; quam communem vocat, vel, 1. omnibus Christianis n: Sed hæc commendatio nimis generalis est. Vel, 2. mihi & tibi o; Judæis, qualis Paulus, & Græcis, qualis Titus p.

4. *Gratia*, &c. ¶ *sub. sit tibi*, ut Rom. 1. 7 q. Hæc quoque habes 1 Tim. 1. 2. Sed εὐαγγέλιον non est in quibusdam cod. nec legit Syrus. ¶ *Salvatore nostro*] Titulum quem modò Deo dederat, nunc dat Christo: quia quæ ad salutem nostram fecit Pater, ea fecit per Christum; quæ Christus fecit, ea fecit Patris imperio r.

5. *Reliqui te* (nempe eo quod jam diximus tempore, ut Timotheum Ephesi t.) *Creta*] Locutio minus usitata, non tamen sine exemplo t. Nam & Varro, *Creta ad Cortynam dicitur Platannus esse*. Et Virgil. *Æneid. 3.* — *Aut Creta jussit considere Apollo* v. *Εν Κρήνῃ*] *In Creta*, Be. Pi. Er. &c. ¶ *Ut, &c.* *ἵνα τὴν λείποντ' ἀποδοῦναι*] *Ut reliqua* (vel, *quæ defunt*, Er. Ti. Be. id est, quæ adhuc restant corrigenda: vel, quæ ad Ecclesiam constituendam defunt v; nulla enim Ecclesia ita constitui potest, quin semper aliquid restet corrigendum. Deinde Apostoli, Ecclesiarum fundamentis jactis, moxque substitutis qui superædificabant, ad alias Orbis partes properabant: vel, ea quæ ego ob brevitatem temporis, & impedimenta à custodibus, ordinare non potui a.) *corrigas*, Mo. Pi. P. Be. &c. vel, *componas*, Ca. vel, *pergas corrigere*, Er. Ti. V. ad verb. *super-corrigas*, Er. Præp. em in compositione interdum significat post alium venire, & aliquid supplere, &c. ut in ἐπιδιατάξαι, Gal. 3. 15 b. Vel, *conficias*. Nam *corrigere* eorum est quæ sunt depravata, non etiam τὸν λαόν, ἵνα οὐδὲν non semper est corrigere, sed sæpe ordinare d. ¶ *Et constituas*, (sic ἀρχὰς καὶ διακόνους dixit Plutarchus. Justinus lib. 33. *Magistratibus per singulas civitates constitutis* *. Καταστήσῃς, ῥητοῖν, ut Gen. 39. 4, 5. & 41. 34. Deut. 29. 10. & alibi f.) *per civitates*, (vel, *oppidatim*, P. Be. Pi. Me. Pri. ex Gloss. in civitate, five per civitatem, Er. Val. per singulas civitates, E. sic Val. Er. Titus enim toti Cretæ præpositus fuerat, quæ ob urbium frequentiam olim dicta ἐκατόμυλος h.) *presbyteros*] id est, Vel, 1. Episcopos, ex collat. v. 7. & 1 Tim. 3. 1. qui cum Diaconis sufficiebant in illa fidelium paucitate sine Presbyteris i. Vel, 2. In majoribus urbibus Episcopos, in minoribus sacerdotes Parochos k: ἱερεῖς, five ῥητοῖν, inter quos principem obtinebat locum o ἐν λόγῳ κοινῶν, ut eum vocat Paulus; qui per excellentiam πρεσβυτέρως Justino, sicut per similem excellentiam ὁ ἐπίσκοπος, Angelus, in Apocalypsi. Ejus erat docere, aut etiam potestatem docendi idoneis, five Presbyteris, five Laicis, dare, planè ut factum in Synagoga l. Vel, 3. Doctores, five Pastores m, ut ostendit collat. Act. 20. 17, 28. Phil. 1. 1. Heb. 13. 17. 1 Pet. 5. 1, 2 n. ¶ *Sicut, &c.* ὡς — *διεταξάμην*] Idem verbum 1 Cor. 7. 17. & 11. 34. & 16. 1. ἡμεῖς. *Sicut ego tibi ordinavi*, Be. Pi. vel, *ordinaram*, Er. Ti. E. coram scilicet p, indè abiens q. Res enim tanti momenti diligenter erat inculcanda. *Sicut*, ad qualitatem pertinet r, q. d. Tales constitue quales descripsi t, & iterum nunc describam t.

6. *Sine crimine*, ἀνεγκλήτως] Vocem habes 1 Cor. 1. 8. Col. 1. 22. 1 Tim. 3. 10 v. *Inculpatus*, Er. Pi. *Inculpabilis*, Be. *Inaccusabilis*, G. ex Gloss. nempe, quoad delictum aliqujus momenti *. Quem nemo (merito v,) possit accusare, five criminari, & vocare in jus ob crimen aliquod z: Sine probabili specie culpæ a: q. d. Sit boni nominis & famæ b, ἀνεπίληπτος, 1 Tim. 3. 2 c. Nam qui infamiâ notatus est, auctoritatem amittit, sine qua cum fructu præesse non potest d. ¶ *Unius uxoris vir*] id est, Unius matrimonii, 1 Tim. 3. 2 *. [ubi copiosè dicta vide.] ¶ *Filius*, &c. τέκνον — *μηδὲ ἐν καταβολῇ δούλου, &c.*] *Filius* (Canonizat Matrimonium Sacerdotum, quibus rei familiaris & liberorum cura commendatur f:) *habens fideles*, (id est, Christi fidem professos g. Nam quomodo externis fidem persuadebit, qui eam nec liberis suis persuadere potuerit h?) *non in accusatione luxurie*, (id est, accusatos, vel qui possint accusari, de luxu i: vel, *luxu infames*, Ca. V. vel, *in crimine luxus*, Zeg. *obnoxios crimini luxus*, Er. II. Ti. P. V. sic Be. Pi. id est, ἀσώτως ζῶντας, ut ille Luc. 15. 13 k. ἐν καταβολῇ esse dicitur, sicut ἐν αἰτία. ἀσώτως, מורא, Deut. 21. 20. Ἀσώτια quid sit vide Luc. 15. 13. Eph. 5. 18. 1 Pet. 4. 4 l. Comprehendit ebrietates, comestiones, fornicationes, ac ceteras impudicitias m; denique omnem immoderatum & inhonestum rerum usum n:) *aut non subditos*, Mo. Vulg. vel, *aut contumaces*, Ar. Ca. P. vel, *intractabiles*, Ti. sic Er. *refractarios*, Il. Pi. *subjici nescios*, Be. qui subjici nolunt; qui in ordinem cogi non possunt o: מֵיָדוֹן שְׂמֵעִים, Deut. 21. 20 p. Metaphora ab equis vel bobus qui jugum subire nolunt q. Signum id est tum probitatis, tum diligentia, ipsius, liberos

instituisse ad fidem, ad obedientiam, ad temperantiam : ut meritò majus ei regimen credi debeat qui in minori talem se præstitit, Matth. 25. 21.

- *G. 7. *Episcopum*] Quem v. 5. *presbyterum* nominavit †: Nam, & πρεσβύτεροι omnes sunt ἐπισκοποι τῶ ποιμνί, Act. 20. 28. sed qui princeps erat, κατ' ἐξοχὴν commune nomen occupavit, ut in Africa *senes*. Al. Declarat se non de quibuscunque Presbyteris agere, sed de iis qui sunt Episcopi v. ¶ Sicut (vel potius, Tanquam, vel, Velut, Er. Val. Be. Pi. &c. & enim hic non Similitudinem significat, sed Congruentiam *.) *Dei* (id est, *mysteriorum Dei*, 1 Cor. 4. 1 v.) *dispensatorem*] id est, Vicarium ac ministrum in dispensatione Evangelii & Sacramentorum †: vel, quem Dominus donorum suorum dispensatorem constituit †. ¶ Non, &c. Μη ἀυδαίνῃ, μη ὀργίζῃ, &c.] *Non arrogantem*, (vel, *superbum*, Vulg. vel, *sibi pertinaciter placentem*, P. Be. Pi. sic G. Pri. ex Gloss. ἀυδαίνῃ, quasi ἀυτάδῃ, ut Aristot. explicat: In Glossario vertitur, *contumax* c. Vel, *audacem*, Ca. Me. *præfractum*, Er. Il. Ti. E. Me. id est, Sui sensus ac judicii tenacem d; qui ratione non dimoveatur ab eo quod semel animo concepit. Quod vitium est hominis superbi, sibi que placentis; in Episcopo autem, qui omnibus omnia fieri debet, intolerabile. Vel, *peritiam*, Ar. *protervum*, Q. in G. Me. durum, sive inflexibilem. Neque ducatur per cogitationem (vel, voluntatem, Sy.) suam ipsius, Tre. Non asperis moribus & difficili naturâ. Quod vitium oritur ex eo quod cupiam ceteri præ seipso displiceant. Alienissimum hoc esse debet à Ministris Christi, quibus nihil esse debet καὶ νῶν καὶ τῶν ἑσπερίων. Theophrasto ἀυδαίνῃ est ἀπῆλεια, &c. (*inhumanitas in conversatione*, &c.) Vide Euripidem h, [in G.] *non iracundum*, (Nam ut *pu-dibundus non bene discit*, ita *nec iracundus bene docet*, ait Hillel. cap. 2. Aboth; quod actiones & sermones suos præcidere & decurtare solet. Hoc vitium Episcopum valde dedecet. Vide 2 Tim. 2. 24, 25. δὲ ἅλοι Aristoteli sunt οἱ ἐν χόρῳ, &c. (*qui citò irascuntur, & quibus non oportet, & de quibus non oportet, & magis quam oportet.*) Hebraicè, קָאָרָא, Prov. 29. 22. ubi Græci, ἀυδῆς ὁ ὀργίζῃ, non vinolentum, (Cretenses & edacitatis & bibacitatis nomine malè audiebant m:) non percussorem, non turpis lucri cupidum, Mo. &c. Expendant hoc qui jura sua, quæ vocant, severissimè exigunt, etiam à tenuioribus. Hæc [tria] habes etiam 1 Tim. 3. 2 o.
8. *Benignum*; Rectè, ut videre est ex iis quæ diximus 1 Tim. 3. 3 p. Φιλῶντων] *Bonarum rerum studio-sum*, Er. V. Sed præstat hoc referre ad personas q, de quibus sapius ἀγαθὸς dicitur quàm de rebus r. *Amato-rém bonorum*, Er. ex Hi. sic Be. Pi. E. Me. sub. operum, Er. ex Hi. vel potius, sub. *hominum*, E. sic Me. &c. Ità melius coherent φιλόφρον, φιλόφρον, q. d. Non tamen hoc exigo, ut mensam habeat improbis aut assentatoribus expolitam; sed ut consuetudine bonorum delectetur, còsque mensæ suæ adhibeat †. ¶ *Sobrium*; sic & 1 Tim. 3. 2 t. Σώφρονα] *Temperantem*, Be. Pi. *Prudentem*, V. Ità vertit Vulgatus 1 Tim. 3. 3 v. *Sobrium* hic intelligit eum qui rebus moderatè utitur, atque in omni actione temperatè se gerit *; vel, virum circumspèctum & sani judicii, & singulare moderationis exemplar v; vel, sanum & mente constantem: opponitur enim τῷ δαιμονιζομένῳ, Marc. 5. 15. & τῷ μανῶ ἀφ' ὃ ἀφρον, Act. 26. 25. ¶ *Iustum*, &c. Δίκαιον, ὁπὼν] יָדָבָר. Ità enim Hebræi ista distinguunt ut posterius illud priore plus in se contineat. Et sic apud Apostolos prius est δικαιοσύνη, posterius ἀγαθὸς. *Iustum*, (nempe in iis quæ civilem vitam, & moralem justitiam, respiciunt b: vel, qui innocenter inter homines vivit c, & suum cuique tribuit d.) *pium*, Be. Pi. Cap. vel, *sanctum*, Vulg. Cap. nempe, in iis quæ ad religionem pertinent *. ¶ *Continentem*] Ità Be. Pi. Qui cupiditates refranat, eas potissimum quæ sunt à libidine & gula f. Sed hoc ad omnes pertinet affectus, Ambitionem, Invidiam, Timorem, &c. Non potest prospicere aliis qui ipse sit obnoxius affectibus g. Εὐκράσι] *Temperantem*, Er. V. Qui se contineat, etiam à licitis rebus, boni alicujus causâ. Sic sumitur τὸ ἐγκράσιον, 1 Cor. 7. 9. & 9. 25. Respondet id verbum Hebræo קָאָרָא, Gen. 43. 31. 1 Sam. 13. 12. Adde Act. 24. 25. Gal. 5. 22 h.
9. *Amplectentem*, &c. Αὐτὸς ἑαυτὸν τὰ κατὰ τὴν ἰσχυρίαν, &c.]

Tenacem (id est, mordicè retinentem i. *Αὐτὸς ἑαυτὸν* vox emphatica, idem quod κρατεῖν, 2 Thess. 2. 15. quod κρατεῖν, 2 Tim. 1. 13. cum Genitivo Græco construitur. Sic αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνδεδέχας dixit Jambl. & εὐχίας, Hieroc. & παύσας, Diod. Siculus k. Sic autem respondet Heb. קָרָא, estque firmè aliquid amplecti, ut apparet Esa. 56. 2, 4. 6. Prov. 3. 18. Est vox verè Græca; utuntur enim sic Eurip. & Plato l. Vel, *Defensorem*, Ca. Strig. vel, *Propugnatorem*. Sic Demosth. De Corona, hortari eos αὐτὸς ἑαυτὸν τὰς ἐαυτῶν, ut patriam suam defendant ||. Vel, *Et sollicitus sit*, Tre. ex Sy. vel, *Adherentem*, ut Matth. 6. 24. vel, *Retinentem*, ut Cicero dicit m.) ejus, qui (sub. est, Er. Il. Ti.) *secundum doctrinam* (nempe Apostolicam n, vel Christianam o: vel, ut ab Apostolis accipere; למד לך. Etiam hic Amb. legit ἀνδραγαθὸν λόγον, quem errorem ex scribendi compendio natum diximus ad 1 Tim. 1. 15. & 3. 1 p. Vel, qui in docendo adhibetur, Ca. vel super doctrina, Tre. vel, qui ad doctrinam facit, P. Pi. Ar. qui ad docendum imprimis valet, V. qui verè fit accommodatus ad erudiendos auditores q: vel, qui fit iis quæ edoctus es consentaneus r. τῷ, sub. ὅν, & κατὰ rursus finem notat, ut suprâ v. 1 t.) *fidelis*, sive *fidi*, (id est, veræ & exploratæ certitudinis t.) *sermonis*, Mo. Er. Il. &c. ¶ *Ut*, &c. ὥστε δύνασθαι ἢ καὶ παρκαλεῖν, &c.] *Ut potens sit*, (id est, sufficiens & idoneus v: vel, *Ut possit*, Be. Pi. δύνασθαι, pro δύναται, habemus Rom. 4. 21. & 11. 23. & 14. 4. &c.) & *exhortari* (sub. auditores, Be. nempe cessantes y; ad omnes virtutes z, ad perseverantiam & incrementum in pietate a: vel, *consolari*, Hi. in Er. afflictos scilicet b.) *in doctrina sana*, (vel, *per doctrinam sanam*, Er. E. Me. id est, *Integram & incorruptam c; puram, & salubrem d; Evangelicam scilicet **. Vide 1 Tim. 1. 10. & 6. 3. 2 Tim. 1. 13. & 4. 3. At MS. pro his verbis habet τὸ ἐν πίστει λαλῆναι quod si recipimus, jam παρκαλεῖν non erit hortari, sed consolari, ut sæpe. Vide 2 Cor. 1. 4 f.) & *contradicentes* (Quales maximè hæretici, præsertim Judaizantes g:) *arguere*, Mo. P. Tre. &c. vel, *refellere*, Ca. V. vel, *convincere*, Be. Scripturâ, testimoniis, & firmis rationibus h. Qui possit Judæos convincere per veteres Prophetias & miracula; Græcos verò partim per miracula, partim per eruditorum inter ipsos testimonia. Hæc non sunt τὰ κατὰ τὴν ἰσχυρίαν i.

10. *Sunt*, &c. Ἐστὶν—ἀνυπότακτοι, μαλακοὶ καὶ ὑπερηφάνοι] *Sunt enim* (scil. apud vos k; nam ad Cretenses peculiariter respicit l:) *multi refractarii*, (vel, *intractabiles, cedere nescii, perveraces*, V. מורים, homines disciplinæ illius quæ in Ecclesia est impatientes m: vel, *indomiti*, Pri. *inobedientes*, Vulg. Pri. vel, rectoribus: vel, doctrinæ sanæ n. Vel, & *inobedientes*, Mo. sed & melius abest in MS.) & *vaniloqui*, (ut Glossar. reddit o: qui inania frivolaque loquuntur p; qui fabulis auditores detinent q: ῥήσες, 2 Tim. 3. 13. הַחֲשָׁבִי, Ezec. 11. 2. Confer 1 Tim. 1. 6 f.) & *mentium* (vel, *animarum*, Ham.) *deceptores*, Pi. &c. Pessimum hoc est genus decipiendi. Mentem, omnium actionum fontem †, pravis inficiunt opinionibus r: מַחֲשָׁבִים, Esa. 9. 16. πλανῶντες, & πλανῶμενοι, 2 Tim. 3. 13. Verbum φερεσπατεῖν habemus Gal. 6. 3 v. ¶ *Maximè qui de circumcisione sunt*] id est, Judæi x; qui cum Christianismo Judaismum miscebant y. *Ex veteribus* habemus & Act. 10. 45. & 11. 2. Gal. 2. 12. Col. 4. 11. Illos indicat qui docebant omnibus Israelitis partem futuram in altero seculo: quo nulla doctrina perniciosior. Et sunt qui Christiani dici volunt, & sub aliis nominibus idem docent z. Multi in Creta erant Judæi a, ut docet nos pluribus in locis Josephus b, & Lucas, Act. 2. 11 c.

11. *Quos*, &c. Οὓς δεῖ ἐμμερίζειν] *Quos oportet refutare*, Ca. *Quibus oportet os obturare*, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. G. fim. Val. Er. Zeg. E. id est, Vel, i. silentium indicare d. Sed hoc potius est imperantis. Vel, 2. redarguendo erroris convincere, ut cum ratione non habeant amplius quod dicant *. Pollux ἐμμερίζειν interpretatur ἐπαγγέλλειν λέγειν. Hoc apud RR. dicitur, ὁποῖ, & 1 Pet. 2. 15. οὐκ ἔν. Et ita quidem sumitur apud Aristoph. Philost. Plut. &c. Hic tamen malim reddere, *Quibus frænum injiciendum*, Episcopi nempe doctrinâ atque auctoritate. Hoc sensu vox sumitur apud Philonem sæpe, Heraclitum, Lucianum, [quorum verba habes

habes in Pri.] & Philost. Hinc Suidas, ἐπιστομὴν (inquit) ἀποδοῖσαι, κατὰ γένειν. ¶ Qui, &c. Ὅσιντες—ἀνατρέ-
 πεισιν] Qui totas domos (id est, familias; non paucos ali-
 quot fideles h.) subvertunt, Er. Be. Pi. &c. vel, evertunt,
 id est, à salute abducunt: quod fidem evertere, 2 Tim.
 2. 18. i. subtrahentes spiritualis ædificii fundamentum,
 quod est fides k. ¶ Docentes quæ non oportet] id est,
 Falsa & noxia l; ea quæ vitiiis favent. Vide Ezec. 13.
 18 m. Plus intelligi vult quàm dicit n. Ἀτόντης magnam
 exaggerandi vim habens, qualis Marc. 13. 14. stans ubi
 non oportet: Rom. 1. 18. & Eph. 5. 4. quæ non conve-
 niunt o: 1 Tim. 5. 13. quæ non oportet p: Esa. 66. 4. in
 Græco, ὁ ἐν ἐβαλόμεν. id est, Quæ vel maximè abho-
 minabor q. ¶ Turpis lucri gratiâ] Dum faciliè per-
 suadent ea vera esse quæ grata vident auditoribus, in
 quorum manus respiciunt r. Turpe sanè lucrum quod
 fit ex doctrina animos corrumpente. Vide quæ dicta
 Mat. c. 23. v. 14. Rom. 16. 18. Phil. 3. 19. 2 Tim.
 c. 3. v. 6 t.
 12. Dixit quidam ex illis] Unus, non Judæorum t;
 sed Cretensium v, apud quos vivis. Dixit hoc qui eos
 bene noverat x. ¶ Proprius ipsorum (id est, de na-
 tione ipsorum y:) Propheta] Vel, 1. Callimachus, qui
 hymno n Jovem hoc hemistichium habet, Κρήτες ἀει-
 ψεύεσθαι. At is patriâ Cyrenensis fuit. Nec versum inte-
 grum habet. Vel, 2. alius Callimacho vetustiora, nempe
 Epimenides b: quippe qui ποσειδάωνος dicitur c Laer-
 tio; fatidicus Apuleio; per furorem vaticinatus Cice-
 roni; Propheta Dionii Prusænsi; ἀνὴρ θεῶν—ἐλ-
 λων—κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ μάλειαν Clinæ apud Platonem De
 Legibus; καὶ δαριμύς διὰ τὸν ἐπὶ τὸν ποιῆν Diod. Siculo;
 iuxta nonnullos septimus Sapientum, Θεοφίλης καὶ σοφὸς θεὸς
 τὰ θεῖα, τὸν ἐνδεσπασμένην καὶ τελευτήσαντι σοφίαν Plutarcho; θεῖος
 τὰ θεῖα Max. Tyr. Diat. 22. Dicitur autem Paulo Pro-
 pheta d: vel, 1. quia omnes Poetæ Vates appellantur*, &
 quasi numine agi censentur f: vel, 2. quia scripsit li-
 brum De Oraculis g, in quo & hic versus integer exstat;
 & rerum arcanarum notitiam professus est h: vel, 3. quod
 homines docuit, & quid agere deberent, & quo pacto
 deos iratos placarent i: vel, 4. per Ironiam, quasi tali-
 bus Christianistales congruerent Prophetae j: vel, 5. quia
 scripsit vitia naturalia gentis suæ, quod perinde est ac
 posterorum vitia prædicere; quia vitia nativa parentum
 ferè in posteros derivantur k: vel, 6. quia à suis pro tali
 habebatur l; sicut Propheta Baal. Quæ autem prædixit
 Epimenides, talia erant quæ Dæmonum ope sciri certò
 poterant; neque enim de futuris vaticinatus est, sed τὰ γα-
 γρότων, ἀδύλων δὲ, ait Aristot. Rhet. 3. 17. Vox ποσειδῶν
 etiam Græcis in usu. Sacerdotes Ammonis hoc voca-
 bulo appellat Plutarchus. Et inter Latinos Julius Tra-
 gicus sic appellavit fanorum Antistites, teste Festo.
 ¶ Cretenses semper mendaces] Citat hunc versum &
 Favorinus. Infamati ab omni ævo Cretes hoc nomine.
 Ovidius, Numquid ei hoc, fallax Creta, negare potes?
 Et alibi, —non fingunt omnia Cretes m. Hinc prover-
 bium, Πῶς Κρήτα Κρήσιζεν, Cum Cretensibus cretizandum
 esse n, apud Polyb. l. 6 o. quo significabant, adversus
 mendaces utendum mendacio p. Mentiebantur Cretes,
 se esse αὐτίχθους, deos apud se natos, Jovem apud se sepul-
 tum: Unde Callimachus sic ipsos arguit, Κρήτες ἀει-ψεύ-
 σαι καὶ δὲ τὰ φρον, ὃ ἀνα, (ὃ Rex, Jupiter!) σεῖο Κρήτες
 ἐτελεύτησαντο. Ὁ δὲ δάρας, ἐστὶ δὲ αἰεὶ q. Vetus dictærium
 erat, Κρήτες, Κατὰ δόξας, Κίλικες, τέτα. Κατὰ Κανίσα r.
 ¶ Male bestie] Vel, fera, Ti. Mo. Be. Pi. &c. id est,
 Homines in eo feris similes, quod aliis latenter noc-
 rent t; quod essent ad nocendum prompti, ut bestie
 quæ ictu morsu venenum relinquunt t: quales pro-
 priè bestie, præsertim addito κακὸν v. αὐτὸ τὸ ἐν γένει, Eschi-
 nes de Demosthene x. ¶ Ventres, &c. Γαστέρες ἀργαί]
 Ventres pigri, P. Ti. Mo. Be. Pi. Vulg. vel, otiosi, Tre.
 ex Sy. G. D. ex Sy. ἀργαί, quasi ἀργαί, sine opere, otiosus,
 incultus; ut verbum ἀργόν, otiosum, Mat. 12. 36. terra
 ἀργός, inculta, Aristot. y. Pigri, quod otio & ventri in-
 dulgerent z. Ingluvies pigros reddit: Apul. 6. Miles.
 Semper pigro & manducone. Sic aprum multà ilice pigrum
 dixit Martialis, τὸν ποσειδῶνα οὐκ ἐραδίαν καὶ δυσκίνητον, Suid.
 in Ὑγών. cibo nimio tarditatem elici dicit Gellius 4.
 19 a. Favorinus γαστέρες ἀργαί citat b, ἀργαί Atticè pro ἀ-
 γαί ponens c; & exponit γαστρίδους. Videtur enim ἀργαί

vocem sumphisse in sensu Strenuitatis παρὰ τὸ ἀργαί, quasi
 dixisset Epimenides strenuos comedones d. Mihi Guil. d G.
 Canterus suam sententiam probat, qui Lectionum no-
 varum 1. 15. γαστέρες ἀργαί pro avidis & edacibus sumit,
 quas ἀργαί, inquit, Poeta dixisset, si id ratio carminis
 passa fuisset. Addit ἀργόν non tantum ignavum & al-
 bum, sed etiam velocem & avidum, non raro significare,
 ut αἰνέες ἀργοὶ Homero, ἄκρες & veloces; λήθαργοι ab
 obliviscendi celeritate. Cretenses & edaces & bibaces
 audiebant*. Vera hæc sunt, sed minus apta. Mihi * Scul.
 ἀργαί, vocat qui edere vellent, non operari. Vide 2 Thef.
 3. 10 f. Sic vocat homines abdomini deditos g, & libi-
 dini, quæ ingluviem sequitur; & per ignaviam notatur,
 Ezec. 16. 49 h. Ventres de edacibus i, sive eis quibus ea
 pars potissima est k, ponunt & Græci l, & Latini m.
 Suidas de Sibaritibus, γαστέρες ἵκαν καὶ τευφῆλαι. Euripi-
 des, —Κακὸν δέλω γένος γαστὴρ ἀπαιῖα—Longus
 Ποικίλ. 4. ἐδὲν ἄλλο ὧν ἡ γαστὴρ καὶ γαστὴρ. Terent. Phorm.
 5. 7. —Pugnos in ventremingere. Lucilius, Vivite ven-
 tres n.
 13. Testimonium hoc verum est] Noverat hoc Pau-
 lus experientiâ doctus, & famâ publicâ o; q. d. Epimeni-
 dis verba adduxi, non quod ipsi multum sit tribuen-
 dum fidei p; neque enim Divina scribebat oracula, sed p G.
 vel, Dæmonum responsa, vel, humana commenta q: a E.
 sed quod experientia id ipsum & me docuerit & alios.
 ¶ Quam ob causam] id est, Cum tales sint r. ¶ In-
 crepa, &c. Ἐλεγχέσθαι ἀπορίῃς] Redarguito (vel,
 Refelle, Er. sic Camer. vel, Admonere, G. Increpa, Vulg.
 vel potius, Argue, Er.) illos severiter, Er. Il. Ti. sic V.
 G. Ca. Ar. vel, dure, Vulg. Tre. præcisè, Mo. P. Be. Pi.
 Me. id est, expresse & sine ullis ambagibus: vel, rigide;
 metaphorâ à montibus præruptis sumptâ, ubi nulla pa-
 tent ad effugiendum diverticula t: vel, ad vivum, Er. t Be.
 ut chirurgus, qui carnem emortuam refecat: vel, acri-
 ter, q. d. Nè eis parcas, nec dissimules t: vel, abscisè, t E.
 five præfractè, Val. בפך. Sic σποδῶς habemus & 2 Cor.
 13. 10. & σποδῶς vocem Rom. 11. 22. Et nomen
 ἀπορίῃς, & adverbium σποδῶς, habetur apud Sapien-
 tem Hebræum. In Glossario, Ἀπορίῃς, præcisè v. Si-
 milia sunt εὐτόνος διαγαστρίχην, Act. 18. 28. καὶ πῶς
 ἐπὶ τῇ ἐλέγχῃ, infra 2. 15. ἐπὶ τῇ ἐπὶ τῇ ἱεροσολίμῃ. Iocрати,
 πικρὸς ἐπὶ τῇ. Juliano 6. Orat. acriter & severe corripere,
 Plin. epist. 9. 21. Seneca Herc. fur. Pecciora tantis ob-
 sessa malis, Non sunt iñ ferienda levi. Tiberius apud
 Tacit. Annal. 3. Corruptus, &c. animus hand levioribus re-
 mediis restringendus est, quàm libidinibus ardescit. Seneca
 de Ira, 1. 14. Corrigendus est qui peccat & admonitione & vi,
 & molliter & asperè x. Obj. At 2 Tim. 2. 24, &c. vult, * Pri.
 servum Domini mansuetum esse, & modestè corripere, &c.
 Resp. Esto: interdum tamen severitate utendum, non
 mansuetudine, 1 Cor. 4. ult. Qu. Cur dure increpen-
 tur qui cibos ex lege immundos rejiciebant, quos ut in-
 firmos tolerari vult Rom. 14? Resp. Ibi agit de infir-
 mis, qui à paterna consuetudine non statim avocari po-
 terant; quos proinde vult ad tempus tolerari, donec
 perfectius instituantur: hic autem de obstinatis & indo-
 cilibus, qui, non contenti privatâ observatione disci-
 minis ciborum, &c. etiam Gentilibus eam imponere &
 persuadere nitebantur, idque cum opinione quod cibi
 isti per se immundi essent y. ¶ Ut, &c. Ἰνα ὑγιαί-
 ναν, &c.] Ut sani sint (id est, Integri & sine vitio z,
 nullis erroribus infecti a; ut rectè se gerant: ut contra
 γαστρί, agrotare, dicitur qui non rectè est affectus b) in
 fide, Be. Pi. &c. id est, Ut doctrinam c Christianam d
 servant sanam, id est, incorruptam*, & integram; &
 quicquid ei contrarium suggeritur, respuant f. Doctri-
 næ fidei nomen datur per Metonymiam. Sic infra 2. 2.
 ὑγιαίνοντες τῇ πίστει. Notat Aristot. sanum primum dici
 de Homine, analogicè de iis quæ ad sanitatem confe-
 runt g. Sanitatem Apostolus refert modò ad animum,
 modò ad doctrinam h. Sic διδασκαλία ὑγιαίνουσα supra 1.
 9. infra 2. 1. 2 Tim. 1. 13 i.
 14. Judaicis fabulis] id est, Vel, 1. Ceremonialibus
 Legis, quatenus observanda jam proponebantur, tan-
 quam necessaria k. Sed durum esset leges illas Divinas
 fabulas vocare l. Vel, 2. traditionibus seu præceptis Pha-
 risaïcis m. Sed de his agitur in parte sequenti. Vel,
 3. fabulosis narrationibus à Rabbiniis excogitatis, quasi
 d

ad intelligentiam Scripturarum necessariis: quales multae in Targum Jerof. &c. [ut] de Messia Rege terreno; de Resurrectione priore in his terris; de Bello Gog & Magog; de Behemoth & Leviathano, ac similibus. Περὶ τῶν μυστικῶν habuimus & supra 1 Tim. 1. 4 P. Ab his eos avocatur, tum ne assuescerent fabulis aures accommodare, praesertim in rebus sacris: deinde, quia sub cortice fabularum non raro latebat impietas. ¶ *Et mandatis hominum* id est, Ab humano sensu ac spiritu profectorum, non a Deo. Etiam quae Deus per Mo- sem praeeperat sunt *praecepta hominum*, ubi Gentilibus imponuntur, quibus Lex illa data non fuerat; imò etiam, cum Judaeis hoc tempore exiguntur ut ad salutem necessaria, Eph. 2. 15. ¶ *Aversantium*, &c. Ἀπο- στροφόμενοι τὴν ἀλήθειαν id est, Ἀπὸ τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀπο- στροφόμενοι, ut 2 Tim. 4. 4. ubi dicta vide. Sic, τὸν ἀδίκον (pro, τὸν τῶν ἀδίκων) ἀποστρέφει, Simpli- c. in cap. 38. Epict. v. Galenus, *Quidam*, inquit, *abhorrent à phar- macis*, — ἀποστρέφει τὴν ἀπὸ τῶν φαρμάκων, stomacho- rum usum aversante. [Verba sic reddunt:] *Aversantium* (vel, *Odio habentium*, Tre. sim. Er.) *veritatem*, Er. Ti. P. Be. Pi. G. id est, Evangelium, pro eo fabel- las substituentes. ¶ 15. *Omnia* (Quod generaliter dixerat applicat ad leges de Cibis vetitis. De iisdem Rom. 14. 20. De iis age- re se ostendit qui & legalia Moysi, & alia, Gentibus impo- nere volebant, multarum rerum, velut immundarum, vel esum, vel contactum, prohibentes.) *munda* (nempe, per Evangelium: *munda*, id est, illis vesci possunt, sine peccato. *mundis*) id est, Christianis puro corde & conscientia Deum colentibus, Mat. 5. 8. 1 Tim. 1. 5. & 3. 9. 2 Tim. 1. 3. & 2. 22. vel, iis quibus nota est libertas per Christum parta in cibis, &c. vel, bene & sancte utentibus; ad quod imprimis opus est fide quae credant omnia esse munda: nam in V. T. multa erant immunda, sed significatione, non natura. Vel, iis qui se ab inquinamentis carnis servant: his, inquam, indiffe- rentia quoad usum licita sunt. ¶ *Coinquinatis*, (הַנִּפְשִׁים, vel, הַנִּפְשִׁים, eis qui vitæ sunt impuræ. Est enim Passivum in sensu reciproco, ut Heb. 12. 15. *Im- piatis, & piaculo aliquo profanatis*, ut sint arcendi à sa- cris: *& infidelibus*, (id est, Infidelitate coinquinatis, & conscientiae errore; iis qui per immunditiam cordis, aut per infidelitatem, Dei creaturis, vel abutuntur, vel, quasi essent impuræ, non utuntur; quo casu iis sine pec- cato uti nequeunt: vel, iis qui à priori impuritate per fidem se non purificant.) *nihil est mundum*] Sive ci- bis utantur, sive abstineant: nam si non comedant, peccant superstitione, putantes se debere ab illis abstinere: si comedant, peccant ex erronea conscientia, quia pu- tantes fas non esse illis vesci, non tamen abstinere. Non placent Deo quæ agunt etiam circa res mediæ, quia actiones tales ex animo Deus æstimat. Vide 1 Cor. 7. 14. 1 Tim. 4. 5. & ibi dicta. ¶ *Sed inquinate sunt eorum & mens & conscientia*] Passivum hic sumitur pro verbo Substantivo & Participio. נִפְשִׁים apud Hebræos. Illud secundum & hic valet ὡς, more itidem Hebræo. Non mirum est, mentem eorum sordibus obfi- tam non videre quod verum est; quia mala vita, cujus ipsi sibi sunt conscii, sordes istas in mentem advehit: *Inquinatur mens*, quia hæc per errorem immunda esse judicat: *conscientia* verò, quæ errante seipsos ad opus applicat, in utramvis partem: comedit enim contra conscientiam, mentisque suæ dictamen; abstinet autem, contra fidei veritatem. Ità *conscientiam* interpretatur Caj. Alii accipiunt pro animo sibi conscio, ut aliquo- ties in utraque ad Timoth. Epistola. Ità sensus erit, In- quinatam esse eorum conscientiam, quia sibi multorum scelerum conscii sunt. Huic congruunt sequentia. Fontem ostendit unde manant sordes vitæ; simulque docet, eos frustra cavere immunditiam in cibis, cum vel contactu suo omnia inquinantur. *Mens* intellectum significat, *conscientia* magis ad cordis affectus pertinet. *Mens* dicitur intelligentia νοῦς, in qua collocatur συνήθεια, quæ propositiones suppeditat: *conscientia*, in- telligentia ἀντιλήψις, quæ assumptiones promit. Quod si utraque illa facultas est depravata, quæ tandem erit con- clusio τῆς ἀντιλήψεως? [Non desunt veritatis hujus indicia apud Ethnicos:] Seneca Epist. 98. *Malus animus om-*

nia in malum vertit, etiam quæ specie optimi venerant. Idem De benef. 5. 11. *Animus cæcus quicquid illi com- miseris, id onus suum & perniciem facit.* Et post, *Nihil potest ad malos pervenire quod prodest, imò nihil est quod non noceat: — profutura, si melioribus darentur, illis pe- stifera sunt.* Perlius, *Nil tibi concessit ratio, digitum exsere, peccas.*

16. *Confitentur*, &c. ὁμολογῶντες εἰδέναι] *Deum* *confitentur* (vel, *profitentur*, Er. G. Be. &c. vel, *prædi- cant*, Rom. 10. 9. 1 Tim. 6. 12. 1 Joh. 4. 3. v. nōsse, v. G. Mo. vel, *se scire*, Er. Ca. Pi. Be. &c. Notat Judæorum hypocrisin, qui unius veri Dei notitiam & cultum sibi soli vendicabant, &c. Judæi scilicet isti dicunt, se ag- noscere Deum verum, Mundi opificem, auctorem Legis per Mosem datæ, inspiratorem Prophetarum, Rom. 2. 17. ¶ *Factis autem negant*] *Facta* professioni non respondent: faciunt contra Legis præcepta, cu- jus notitiam jactant. *Factis*, id est, malis dogmatibus, & vitæ impuritate. Arrian. 3. 24. in Epictetum, *Ἐπε- ρείων, &c.* (Epicureorum & facta exprimens, & dogmata tenens, Zenonis tamen & Socratis verba loqueris.) Con- fer Rom. 1. 20. 1 Tim. 5. 8. 2 Tim. 3. 5. ¶ *Abbo- minati*, &c. Βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, &c.] *Cum sint ab- hominandi* (vel, *exécrabiles*, Amb. & Hi. in E. id est, Digni quos omnes execrentur, propter vitæ mo- rúnque impuritatem, quamquam sibi videantur fan- ctissimi. Sicut תועבה, quod propriè est βδελύγμα, etiam per βδελύκω vertitur, Prov. 17. 15. &c.) *& rebelles*, (vel, *intractabiles*, aut *impersuasibiles*, Er. Me. vel, *increduli*, Val. Er. V. Zeg. *immorigeri*, sive *inobedientes*, Ti. Amb. & Hi. in Er. sic Be. sub. sermoni, Be. dicto non audientes, Er. perveraces, nullâ ratione credentes verba ejus quæ nōsse se gloriantur. Ne illi quidem parent Legi, quam Divinam esse dicunt, Rom. 2. 21, 22, 23. quam- vis jactent se supra Legem aliquid facere. &c.) *& ad omne opus bonum* (id est, pium; veræ scilicet pietatis, cujus fundamentum est fides: *rejectioni*, Pi. Be. vel, *repro- bi*, Er. Ti. Mo. Vulg. inepti, & deplorati: qui cum videri vellent tenere justitiæ regulam, omnium tamen minimè norant quæ vera sit justitia. Rabbini dice- rent פְּסוּלִים, *inutiles*, non minùs quàm numi qui rejici- untur. Vide Rom. 1. 28. 1 Cor. 9. 27. 2 Cor. 13. 5, 6. 2 Tim. 3. 8. Heb. 6. 8. Tales autem sunt profani omnes. Etiam si quid faciant quod oportet, non faciunt ut oportet. Vide 1 Cor. 9. 27. 2 Tim. 3. 8. [Sensus lo- ci, q. d.] Palàm ostendentes se esse execratione dig- nos, persuasionis Christianæ nihil habentes, & ad omne opus, &c. f.

CAP. II.

1. *U autem loquere*] i. e. Doce. Sic enim Hebræi dicunt דָּבַר, ubi de Doctoribus agunt. ¶ *Quæ decent sanam doctrinam*] id est, Quæ conveniunt cum ista sancta disciplina, de qua antè dixi, 1. 9. sive quoad fidem, sive quoad mores, loco fabularum quas illi docent.

2. *Senes*] Ità Er. Mo. Ca. Be. Pi. &c. Προσβύται] *Seniores*, Tre. Æth. Videtur hic potius Ætas intelligen- da, quàm Dignitas. Et frequens est eo sensu vox προσβύ- ται apud Interpretes V. Test. Movet me ut ità sumam id quod sequitur infra v. 4. & 6. Ab officiis particula- ribus incipit, tum ut se attemperet ad populi captum, tum ut magis unumquemque premat. Paucis exem- plis propositis singulos vocationis suæ admonet. Al. *Se- nes* & ætate & ordine, ut habent Commentaria, sub Hi- eronymi nomine. Cui favet contextus. Tito enim E- piscopo hæc scripta sunt; & enumerantur h. l. condi- tiones in eo qui ordinandus erat necessariæ. Intelligit autem hic, vel, 1. Ecclesiæ Seniores; vel potius, 2. Di- aconos, tum ex collat. 1 Tim. 3. tum ex voce ipsa: nam ut προσβύται designat Seniores, h. e. rectores Ec- clesiæ; ità προσβύται, Positivum illius Comparativi, minus aliquid sonat, nempe *Diaconos*: tum ex eo quod eo tem- pore soli Episcopi & Diaconi ordinati sunt, ut docui- mus ad Phil. 1. 1. ¶ *Ut* (Repetendum hic, vel *loquere*, id est, præcipe, ex v. præced. vel, *hortare*, ex

ex v. 68.) *sobrii* (vel, *vigilantes*, Er. ex Hi. Ar. Tre. *mentibus suis*, Tre.) *sint*] Itā Er. P. Ca. Be. &c. id est, Vīno utentes non plūs quā valetudo requirit. *Senibus vinum pro lacte esse aiunt Græci.* Sed modum servare debent, primū, ut valetudini suæ & menti consulant^h, nē minūs apti sint dandis consiliis, rebūve gerendisⁱ; deinde, ut quantum ætate præstant cæteris tantū præstent & exemplis^k, ut adolescentum intemperantiam exemplo cohibeant^l. De voce *in pælis* vide i Tim. 3. 2, 11^m. ¶ *Pudici*, Σεμνὲς. Graves, E. ex Amb. Me. V. Gravitate morum præditi, V. Severiⁿ, maturi^o; præ se ferentes honestatem^p, & gravitatem^q, in verbis & ipso habitu^r. Vide i Tim. c. 3. v. 8. de hac voce & seq. t. ¶ *Sani* (id est, integri & firmi^t) *in fide*, (suprà i. 13^v. Fidem nullo errore aut fabulis miscentes^x) *in dilectione*, (ut scilicet sit sincera^y, & in Deum dirigatur^z.) *in patientia*] id est, Adversa tolerantes, non ut apud hominēs gloria comparetur, sed ut ad bona à Deo promissa perveniatur^a; eaque itā tolerantes, ut propterea nihil peccent aut in Deum, aut in proximum^b. *Sanitas* in his est sinceritas^c. Variis senum morbis hanc animæ sanitatem opponere videtur. Summam autem Christianæ perfectionis his tribus comprehendit. Fide enim Deum colimus: dilectio extenditur ad omnia secundæ tabulæ præcepta: patientia est utriusque fulcimentum & condimentum^d. Significantur tres præcipuæ Christianorum virtutes, fides, charitas, & spes, à qua patientia vires accipit^e.

3. *Anus*] id est, Profectæ ætatis matronæ^f. Appellatur & sic κατ' ἐξοχὴν αἱ προσηλυτισταί. Sed cur de ætate hīc potius sumendum sit jam indicavimus. Et utitur hoc sensu eā vocē Æschines^g. Al. Diaconissas hīc intelligit^h. ¶ *In*, &c. Ἐν κατὰσχηματὶ ἱεροπρεπείας. Κατὰσχημα Hefychio, quod in Glossario vertitur *status*, & *gestum*, & *habitu* significatⁱ. Κατὰσχημα, vel κατὰσχημα, est, ait Cicero, *bona constitutio*, sive *bonus status*, Reipublicæ^k. Κατὰσχημα latius sumo quā κατὰσχημα; i Tim. 2. 9. nec amictum tantū, sed & gestum, incessum, vultum, &c. complectitur. Porphyr. De Abst. 4. de Egyptiorum sacerdotibus, τὸ ὅτι οὐ μόνον αὐτῶν καὶ ἐν τῇ κατὰσχηματὶ εὐσεβεῖα, περὶ αὐτῶν, &c. εὐτακτεῖται, καὶ βλῆμια καλῶς εὐκταῖ. Hinc, βλῆμια καὶ κατὰσχημα κατὰσχηματὶ, Plutarchus^l. Al. ut à κατὰσχημα, eligo, venit κατὰσχημα, catalogus, personarum Ecclesiasticarum; itā à κατὰσχημα, quod est ordinare, sive consecrare, suprà i. 5. & Act. 6. 3. venit κατὰσχημα. quod proinde catalogum, sive classē, rectorum Ecclesiæ significare par est. Nam ab Episcopis suprà i. 5. ordine transit ad προσβύτας v. præced. deinde ad προσβύτας^m. Ἱεροπρεπείας est δεοπρεπείας, Hefychⁿ. Sic ἱεροπρεπείας κλισία apud Lucianum^o. [Verba sic reddunt:] *In habitu sancto docentes*, Mo. *Habitu augustæ*, Ca. *Ut* (sub. sint, P. Pi. &c.) *habitu* (vel, *in habitu*, Er. Il. Ti. vel, *in statu*, P.) *qui sanctimoniam, vel religionem*, (id est, sanctas & Christianas^p) *deceat*, Be. Pi. Er. Ti. P. E. &c. vel, *quasi semper in Templo versarentur*; ut anus illæ Judaicæ, de quibus vide ad Luc. 2. 37^q. vel, *qui decet sacras matronas ad Deo dicat*, Er. sic Ham. decorum pietatis servantes^r, in amictu, incessu, vultu, sermone, silentio, totōque corporis gestu: quæ omnia κατὰσχημα complectitur^t. ¶ *Non criminatrices*, Διαβόλους. *Calumniatrices*, Er. Be. Pi. Me. quæ lites serunt^u. Vide i Tim. 3. 11^v. ¶ *Non multo vino servientes*] i. e. Deditas, ut i Tim. 3. 3^x. vel, *mancipatæ*, Be. vel, *addictæ*, Pi. Idem quod *in pælis*, i Tim. c. 3. v. 11. non *πρὸς τὸν οἶνον*, Prov. 23. 30^y. Non ebriosas^z. Vularum vitium est bibacitas. Ovid.—*Vinosior ætas Hæc erat*—*Æ. Anus multibiba*, & *merobiba* apud Plautum^b. Hinc proverbium, *Anus ad armillum* (i. e. vas vinarium) revertitur. Apta hæc phrasis. Δεδεχασμένον οἶνον dixit & Philost. 2. 14. & *vino corpus mancipare*, Apuleius^c. Consuetudo homines vitiorum servos facit, Joh. 8. 34. Rom. 7. 14^d. ¶ *Bene*, &c. Καλοδιδασκαλίας. *Bene instituta*, Ca. *Bene decentes*, Mo. *Honestatis magistræ*, Il. Be. Pi. *Bona* (vel, *Recta*, G. *Decora*, Tre. *Honestæ*, Er. V. Ti. P. *Romam doctrinam*, Æth. q. d. Non levia, anilia, aut turpia^e; non aniles fabulas, non artes amatorias, non superstitiosas observatiunculas; sed pietatem, charitatem, pudicitiam, &c. quæ sequuntur^f.) *docentes*, E. Me. G. &c. juvenulas scilicet^g; idque vel, i. exemplo vitæ^h;

vel, 2. ut sequentia suadent; doctrinā & institutione, quæ sermone fit; id autem domi ac privatim, quod laudatur Prov. 4. 3. & 31. 1. non verò in cœtu publico, quod prohibetur i Cor. 14. 34. i Tim. 2. 12ⁱ. Talis fœmina laudata Prov. 31. 26. Non tales de quibus queritur apud Eurip. Hermione, Κακὸν γυναικῶν εἶσοδος μὲν ἀπὸ πύλης^k. Agitur de domestica earum disciplina erga sui fœtus familiam, tum honestis & sanctis monitis, tum exemplo, erudiendam^l.

4. *Ut*, &c. Ἴνα σωφρονίζωσιν τὰς νέας, φιλάνδρους, &c.] i. e. σωφρονίζουσιν τὰς νέας, &c. Σωφρονίζειν τὰς μετρώχους dixit Plut. & ἴδον ἀσωτων idem, & τὸς υἱὸς Herodian. 10. 3^m. Σωφρονισαὶ dicebantur Athenis qui *Juvenum mores formabant*ⁿ; quomodo apud Laconas ἀγροῦνοι fœminas moderabantur. Tales erant hæc Diaconissæ^o. [Locum sic reddunt:] *Ut prudentiam doceant*, &c. Mo. Vulg. sim. Il. *Ut sapere doceant*, &c. Be. Pi. *Ut coherceant*, &c. Ar. *Ut doceant*, &c. Ca. *Ut castigando doceant*, &c. Scul. *Ut ad castitatem erudiant*, &c. Hi. in Er. *Ut instituunt*, &c. Amb. in Er. Adolescentularum institutionem fieri vult, non immediate per Episcopum, vitandi scandali causā, nisi pro concione in conventu publico; sed per eas à quibus utiliter & sine offensione hoc fieri possit^p. *Ut possint instruere*, &c. P. *Quò possint modestas* (vel, *sobrias*, vel, *pudicas*, Er. *temperantes*, vel, *moderatas*, Me.) *reddere adolescentulas*, (Cicero, *Senectutis est proprium, ut adolescentulos doceat, instituunt*, &c. q. Similia habet Theano^r: [cujus verba vide in G.] *ut* (Est hīc Ellipsis: sub. *docentes eas* t, ut) *maritos suos diligant*, (nempe adolescentulæ^t. Lucianus φιλάνδριαν in laude dixit^v. Porciam vocat Plutarchus φιλάνδρον, quomodo & Irenen, Alcestin, &c. vocat^x. *Diligant*, amore casto & conjugali^y. *Avēs & maritum* significat, & *quemvis virilis sexus*; quo respectu mulier φιλάνδρος dicitur probri causā virosa^z.) *ut liberos ament*, Er. &c. Quod cū matribus sit maximè naturale, sic intelligendum, ut ament eos non stultè & indulgenter, quod est odisse; sed amore ordinatō & Christiano, quopiam educationis eorum curam gerant^a.

5. *Prudentes*, Σώφρονες. *Modestas*. Vide i Tim. 2. 15. & 3. 2. ¶ *Castas*] De quibus mentiri fama veretur^b. ¶ *Domus*, &c. οἰκίους. *Domus custodes*, Er. Il. Ti. Camer. E. *Domum regentes*, Ar. *Domi manentes*, P. Be. Ca. Mo. Pi. Vox duo complectitur^c, 1. ut rem curent domesticam; 2. ut assidue sint domi^d, ut *vitis in latēribus domus*, Psal. 128. 3. non diu absentes à domo; non modo foris, modo in plateis, &c. ut meretrix describitur Prov. 7. 12e. non *πλεερχομένη τὰς οἰκίας*, ut illa i Tim. 5. 13. Philo, *Fora & Sanacula*, — *publici contentus*, hominibus congruunt; mulieribus autem οἰκίαι καὶ ἐνδομωνή. Eurip. Ἐρδὸν ἰδὲ υἱὸς τῆς γυναικὸς αἰετὶ καὶ κατὰ, &c. f. Augusto apud Dionem mulier οἰκίους, &c. f. *γυναικὶ οἰκίους* habemus apud Artemid. 1. 66. & 2. 33. & Plut^h. Canes οἰκίους dicti mulieres significant, ait Artemid. in Oneirocritico. Hinc & uxores οἰκίους καὶ vocantur Eurip. Oreste. Eustath. ad illud Iliad. 7. Ἄνδρες οἰκίους ἴδου, *Poeta*, inquit, *moralem hīc sententiam tradit*, οἰκίους ἔδωκε γυναικὶ τὴν οἰκίανⁱ. Hinc symbolum erat probæ matrisfamilias testudo, quæ nunquam à domo discedit^k, & nē caput quidem exerit, nisi curā corporis id exigente^l; inde *domiporta* dicta^m. Ista autem fœminarum οἰκίους Græcis olim, Romanis non item, in usuⁿ. [Apostolus tamen omnibus eam indiscriminationem præcipit.] ¶ *Benignas*, Ἀγαθὰς. *Bonas*, Mo. Ca. &c. id est, Placidas & mites erga domesticos^o; nec obstrepentes maritis, sed mores eorum ac vitia tolerantes, ut illa i Sam. 25^p. Al. φιλάνδρους, ut suprà i. 8^q. Talis Tabitha, plena operibus bonis, Act. 9. 36^r. Potest hoc cum præced. conjungi^t, quod *maritum*, *Ut sint bonæ*, seu *fideles*, *custodes domus ac familie*. Sic οἰκίους ἀγαθὴν dicit Libanius, & ἀγαθὴν κακοποιήσασαν, *bonam nutricem*, Homer. Et Latinis *bona fœmina* dicta est officiosa, morigera, & frugi^u. ¶ *Subditas*, &c. ὑποτασσάμεναι, &c.] Et hīc Passivum est pro Reciproco: quod in verbis τὰς νέας & inde derivatis frequens; maxime verò in *σωφρονίζουσιν*, Luc. 2. 51. Rom. 8. 7. & 10. 3. & 13. 1, 5. & nominatim de mulieribus, Eph. 5. 22. Col. 3. 18. Quibus locis dicta consule^v. ¶ *Ut non blasphemetur*, &c.] id est, Nē doctrina & religio Christiana malè audiat apud infideles, quasi impia, vel absurda, doceat^x. Sic & Rom. 2. 24. i Tim. 6. 1. Nam si qua

si qua mulier Christiana vixisset licentiùs, continuo dicturi erant Græci, *Quid ei proficit nova hæc disciplina?* Maxime verò in hoc periclitabantur, si maritus esset aut Paganus, aut Judæus.

6. *Juvenes*, Τῆς νεότητος] Idem quod νέος, ut Joh. 21. 18. Act. 5. 6. 1 Tim. 5. 1. 1 Pet. 5. 5. & apud Atticos, ut notat Hesyc. *Adolescentes*, P. Pi. &c. ἰουῦναι. ¶ *Ut*, &c. Σωφρονεῖν] *Temperantes esse*, Mo. vel, *sobrios*, Zeg. sic Vulg. vel, *moderatos*, P. Pi. Opponitur omnibus immoderatis affectibus, quibus obnoxia est præsertim juvenus. Hoc præcepto tam pudicitia & modestia, quam sobrietas & temperantia, comprehenduntur. [Sensus,] Ad modestiam eos excita.

7. *In*, &c. Περὶ πάντων — παρὰ πάντων, &c.] *Per* (vel, *Circa*, Zeg.) *omnia* (vel, *In omnibus*, quæ ab aliis exigit, quò efficacior sit tua exhortatio. Al. ὅτι πάντα jungendum cum præced. σωφρονεῖν, ut *pudici sint in omnibus*; quomodo dicitur περὶ πολλὰ πρὸς δέξασθαι, Luc. 10. 41. Sed & Syrus & cæteri Græci & Latini conjungunt sequentibus; quod aptius. *te ipsum præbens exemplar*, &c. Be. Pi. P. id est, Archetypum sanctæ conversationis. Non verbis tantum præire debes, sed & exemplo. Τὸν pro exemplari quod imitandum proponitur, habemus Phil. 3. 17.

1 Thef. 1. 7. 2 Thef. 3. 9. 1 Pet. 5. 3. ¶ *In doctrina* (Connectitur hoc, vel, 1. cum præced. q. d. Exemplar sis bonorum operum, quæ respondeant tuæ doctrinæ; vel, 2. cum sequent. *integritatem*, &c. Ἀδιαφθορίαν, σπουδότην, ἀφασίαν] In MS. ἀφασίαν, cujus interpretamentum illud ἀφασίαν, quod à pluribus cod. abest: neque id legere Chrys. Oecum. Th. Reguntur hi Accusativi ab illo παρὰ πάντων, non repetito σπουδότην P, vel, a subaudita voce ἐν δεινύμεν 9. Solet ἀφασίαν dici de Virgine. [Locum sic reddunt:] *In doctrina* (sub. retine, V. vel, *præbe*, E. vel, *præstans*, Ca.) *integritatem, gravitatem, incorruptibilitatem*, Mo. five *incorruptionem*, Er. [Sed ἀφασίαν non legunt nec vertunt, Il. Ti. P. Ca. Be. Pi.] Hæc referunt, vel, 1. ad doctrinam; q. d. Doctrinam trade integram & incorruptam, & ab omni levitate, & fabulis, alienam. Ἀφασία ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, est puritas illibata: σπουδότης est in docendo gravitas, ut 1 Tim. 2. 2. & 3. 4. Vel, 2. ad mores: q. d. In hac docendi provincia sis integer vitæ & gravis moribus, quod docentis auctoritatem commendat.

8. *Verbum*, &c. Λέγον ὑμῖν, ἀγαπήσαντες] *Illum sermonem in quo non modo nihil sit noxium, sed nec quod malè accipi possit*. Vide Gal. 2. 11. Vocem ἀγαπήσαντες habes & 2 Macc. 4. 47. *Sermonem sanum*, (id est, doctrinam incorruptam, five orthodoxam;) *irreprehensibilem*, Er. Il. Ti. vel, *qui damnari* (vel, *culpari*, Scul. vel, *reprehendi*, Zeg. ex Hi. vel, *contemni*, Er.) non possit, P. Be. Pi. meritò scilicet. Ut non facile pateat reprehensioni, aut contemptui. ¶ *Ut*, &c. ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐν τῷ πνεύματι, μὴ ἐν ἔργῳ — λέγειν φαύλον] *Ut is qui ex adverso* (sub. est, Vulg. vel, sub. *se opponit*, P. Be. Pi. vel, *qui repugnat*, Er. Ti. *qui adversæ est partis*. Loquitur sic & Aristoteles. Articulus autem ὁ hic generalitatem significat, ut alibi sæpe: vel, *adversarius*, Camer. sic Il. Ca. E. Me. periphrastice: scilicet Gentilis, Judæus, hæreticus; vel, quicumque in Christianis quærit quod criminetur & reprehendat; vel, *qui insurrexerit in nos*, Tre. ex Sy.) *erubescat*, five *pudeat*, (vel, *revereatur*, Pri. ex Hi. & Amb. De voce ἐν τῷ πνεύματι vide 2 Thef. 3. 14.) *nihil habens de vobis* (nempe, Evangelii præconibus: vel, sub persona Episcopi gregem ejus designat: vel, ὑμῶν ponitur pro οὖ, ut 2 Tim. 4. ult. sic & Matth. 11. 24. Gal. 6. 1. Vide ad 1 Tim. 5. 4. Multæ sunt in his Libris locutiones temporibus, casibus, numeris, &c. non respondentes, &c. Al. de nobis, ut Græcorum commentarii habent. *dicere* (Sic & Gal. 14. 1. Non habeo dicere m.) *malum*, Mo. &c. vel, *quod dicat mali*, Be. Pi. &c.

9. *Servos*, &c.] Repete ἀγαπᾶτε, hortare; vel sub. doce, Camer. Sensus idem qui Eph. 6. 5. Col. 3. 22. ¶ *In omnibus*] Conungi potest, vel cum præced. vel cum sequent. P. Sume ut Col. 3. 22. limitatè, de iis ad quæ dominorum potestas extenditur: vel, quæ voluntati Dei, supremi Domini, vel Legi Divinæ, non repugnant. Seneca De Benef. 3. 20. Non aut nos (heri) omnia jubere possumus, aut in omnibus servi parere coguntur: contra Rempublicam imperata non facient, nulli

sceleri manus commodabant. ¶ *Placentes*, Ἐυαγέ-
sus] Beneplacentes esse, Mo. Præbeant se placentes, Tre. Obsequiosi, Ca. *Ut* (sub. illis, Er. Ti. P. Be. &c. nempe, τοῖς δαδόναις qui Dativus ex præcedenti subintelligitur. Solet autem ἐυαγέ- Dativum habere post se, Sap. 4. 10. Rom. 12. 1, 2. & 14. 18. Eph. 5. 10. &c.) placeant, Be. vel, *placere contentur*, Il. sic E. vel, *accepti sint*, P. Pi. i. e. Ut gratam iis exhibeant servitutem. Vult servos omni modo id agere ut dominis placeant, iisque se probent. ¶ *Non*, &c. Μὴ ἀντιλέγωντας] Idem hoc quod ἀντιποκρίνεσθαι, Rom. 9. 20. Non contradicentes, Mo. Vulg. Non responsatores, Er. Ti. P. Be. Pi. V. G. Ità enim Plautus loquitur. Non obloquentes, aut mulstantes, adversus imperia, si quid jubeatur quod minus allubescat. Non tales qualis servus ille in Plaut. Mercat. — argutos ut par pari respondeant, Ad mandata claudos, cæcos, &c. Dixit Satyricus, *Lingua mali pars pessima servi*.

10. *Non*, &c. Μὴ νοσηζομένους] *Non* (vel, *Nihil*, Be. P. Pi.) *suffragantes*, Er. Il. Ti. V. fim. Tre. ex Sy. Ca. vel, *fradantes*, Mo. Vulg. *intervertentes*, P. Be. Pi. Vide Act. 5. 2. Non furaces vult dicere, sed leniori verbosus est, ut cum Jurisconsulti dicunt *res amotas*. Vide 2 Macc. 4. 32. In Glossario, νοσηζομαι, *peculor, usurpo*; vel ἀφαιρῶν, κλέπτειν, ut ait Hesyc. vel, *aliquid abradere*, ut servuli apud Plautum emungunt heros; vel, *aliquid decerpere ac furtim detrahere*, cum totam rem non ausis tollere: quod servi solent. Quod vitium adde familiare servis, ut servi indè fares dicentur. Al. Non subducentes se ministerio herorum suorum. ¶ *Sed*, &c. Ἀλλὰ ὅτι, &c.] *Fidem omnem* (i. e. Fidelitatem sinceram five integram, in rebus domesticis administrandis; vel, in re qualibet) ostendentes (Ἐν δεινύμεν sume ut 1 Tim. 4. 14. id est, præstantes P.) bonam, Mo. &c. ¶ *Ut doctrinam*, &c.] *Ut professionem* (quam metonymicè vocat doctrinam:) suam ornent; ut commendent bonis moribus. Et doctrinam hanc Christi Dei Patris doctrinam vocat, quia ipsi à Deo Patre fuit mandata. De titulo σωτηρίας tributo Patri Christi, vide 1 Tim. 2. 3. & 4. 10. supra 1. 3. 9.

11. *Apparuit*, &c. Ἐπεφάνη — ἡ σωτηρία, &c.] Ratio cur etiam servos doceret, &c. Significat quoque, meritò se exegisse à Tito, ut fideles hortetur ad piè vivendum. Summa Dei bonitas quæ in Evangelio apparuit summam etiam vitæ puritatem desiderat. Comparat hanc Bonitatem astro alicui, quod subito illucet. Vide Luc. 1. 79. Act. 27. 20. infra 3. 4. ὡς ἡλίου, ut Gen. 25. 7. Locum Sophoniæ, 2. 11. sic habent Græci, Ἐμφανίσεται, &c. Decet nos rectè vivere juxta præcepta hætenus tradita, quia versamur in luce Evangelii, quæ docti sumus veram religionem & officia hominis Christiani. Apparuit (vel, *Illuxit*, P. Be. Pi. Spontè & inexpectatè illuxit, nobis non quærentibus, ut notat Th. unde Hesych. ἐμφάνη [explicat] ἐφ' αὐτοφώρῳ ὁφθῆναι, de Numinibus dicitur apud Plut. & de fideribus. Antè videbatur apud Judæos in angusto latens & obscurata, nunc conspicua fit & illustris. Opponitur τὸ ἐμφανὲς hoc, & mundi tenebris ante ortum Evangelii, & Judæorum sub. V. T. umbris.) enim gratia (vel, *gratia illa*, Be. Pi.) Dei (Per gratiam Dei non intelligit effectus beneficentiæ Dei in nobis ut alibi, sed ejus causam: vel, 1. ipsam beneficentiam five benevolentiam Dei; exhibitam in incarnatione Christi; vel, 2. ipsam incarnationem, vel Christum gratuito incarnatum; vel, 3. doctrinam gratuitæ salutis, cujus v. præced. facta est mentio, quæ gentes omnes tot seculis latuerat;) salutifera (vel, *salutaris*, Er. V. &c. quæ salutaris est, G. σωτηρία, id est, σωτηρίας σωζέειν, Atticè. Enallage generis.) omnibus (vel, *quibusvis*, Be. Pi.) hominibus, Mo. &c. nempe eam acceptantibus. Non quòd Evangelium omnibus (& singulis toto mundo;) hominibus tunc innotuerat; sed quòd nullum hominum genus excluderetur; quòd per Apostolos palàm mundo prædicata jam esset. omnibus, non universaliter, sed indefinitè; i. e. omni generi hominum, Judæis, Græcis, Romanis, Barbaris, nè servis quidem exceptis. Hoc autem πᾶσιν regitur, vel, 1. à nomine salutis; vel, 2. à verbo, apparuit. Utrumque commodum, & sensus ferè idem.

12. *Erudiens*; nempe per Christum. *Παιδευων*]
 Vox à pueris dicta, five, quòd Gratià nos, ut rudes, clem-
 enter doceat; five, quòd per ignorantiam lapsos, ma-
 ternè corripiat. ¶ *Ut, &c.* *ἵνα ἀρνησόμενοι, &c.*]
Ut abnegantes (non voce tantum, sed & reipsà, ab iis
 se penitus avertentes: vel, *abdicantes*, G. sic E. eà lo-
 cutione de qua egimus 2 Tim. 3. 5. r.) *impietatem*, (seu
 doctrinæ, seu morum; incredulitatem, idololatriam; &
 superstitionem omnem, falsumque cultum, & doctrinas
 pietati contrarias. *Ἀσέβεια* solet *εἰδωλολατρίαν* sequi, ut
 apparet ex Ciceronis disputationibus De Natura Deo-
 rum 2.) & *mundana desideria*, (id est, quæ præsentem
 vitam & mundum spectant: vel, eas cupiditates quas
 sequitur major pars hominum quæ sæpe in his Libris
κόρη vocatur: vel, cupiditates carnis, ut alibi vo-
 cantur, opum, honoris & gloriæ. Vide 1 Joh. 2. 16.
 quæ *μαῖσματα τῆς κούρης* vocantur 2 Pet. 2. 20. Confer
 Jac. 1. 27. & *ἀνδράπων ἐπιθυμίαι*, 1 Pet. 4. 2. f.) *sobriè*,
 (vel, *temperanter*, Scul. Me. E. *moderate*, Me. quo quisque
 bene sit ordinatus erga seipsum, superatis scilicet mun-
 danis cupiditatibus; vel generalius, *sapienter*, id est, ità
 ut prudentem hominem decet h.) & *justè*, (erga proxi-
 mum: & *piè*, (erga Deum. Tribus verbis breviter
 omnes officii nostri partes (vel, summam vitæ Christianæ
 i.) conclusit. Nam ea aut ad nos pertinent, aut ad
 hominem alterum, aut ad Deum. De quibus sic Philo,
*ὅροις ἡ καλὸς βίτης χρομένης, τῶν ἐκλογῶν, ἡ φιλαρέτης,
 ἡ φιλανθρώπων.* [Reliqua vide in G.] Idem Pietatis &
 Justitiæ coherentiam ostendit. Qua de re multa dixi-
 mus De J. B. & P. 2. 20. 44. & seq. Quòd autem tem-
 perantiam toties præscribit, & senibus & juvenibus, &c.
 suspensionem præbet magnæ intemperantiæ, Cretensium
 quorum infames libidines & luxus referuntur à Strabo-
 ne, l. 10. Vide supra 1. 12. n.) *vivamus in nunc* (vel, *in
 presenti*, Be. Pi. &c.) *seculo*, Mo. Hoc addit, non quasi
 virtutes non remanerent in seculo futuro; sed ut signi-
 ficet, præsentem vitam destinatam probationi fidei no-
 stræ, iisque virtutum actionibus, quibus ad futuri se-
 culi retributionem perveniatur.

13. *Exspectantes, &c.* *Προσδεχόμενοι—ἐπαυριαν—τῶν
 μετὰ τοῦ θανάτου*] *Exspectantes* (i. e. Dum interim
 nos expectamus, nos scilicet qui ità hinc vivimus.)
beatam spem, (vel, *spem illam*, Be. Pi. id est, promissam
 beatitudinem; vel, vitam æternam, quam *beatam*
 dicit, quia omne id quod beatum hominem facere potest
 in se continet. Est & hinc Metonymia. Nam rei spe-
 ratæ datur *spei* nomen, ut & Gal. 5. 5. Col. 1. 5. z.)
 & hinc rursus est *ἐπαυριαν* 2.) *apparitionem* (vel, *ad-
 ventum*, Vulg. Er. Vox & *adventum* significat, sed *cum
 splendore*, veluti cum emergit Sol. Vel, *illustrationem*,
 Er. V. vel, *illustrem illum adventum*, Be. scilicet ad iudicium
 universale in fine mundi. Vox *ἐπαυριαν* de mundanis
 Potestatibus usurpari solet. Unde *ἀντικρατορικὰ ἐπαυριαν*
 apud Philonem, & Antiochus dictus *ἐπαυριαν*, i. e. *illustris*,
nobilis. Meliori jure de Rege Regum usurpatur d.) *glori-
 æ* (vel, *gloriosam*, Be. Pi. G. more Hebræo. Vide
 Matth. 25. 30. Marc. 13. 26. f.) *magni Dei*, (Deum hinc
magnum nominat, quia ejus magnitudo, quam nunc in-
 ani mundi fulgore excecatis homines extenuant, ultimo
 demum die se proferet.) & *Salvatoris nostri, &c.* Mo.
Magnum Deum hinc vocat, vel, 1. Deum sine personæ
 limitatione, ut commune sit hoc nomen & Patri & Filio
 & Spiritui Sancto; vel, 2. Deum Patrem. Illa *ap-
 paritio* dicitur non *Christi* tantum futura, sed & *Dei*,
 quia Deus majestatem illam Christo tribuit. Ideo dicitur
 Christus venturus *in gloria Patris*, Matth. 16. 27. Marc.
 8. 38. Vel, 3. Deum Filium; ut Græci & Latini Patres
 summo consensu accipiant, excepto Ambrosio, cujus
 commentariis multa passim adulterina & barbara infarta
 sunt, ut Erasmus alibi conqueritur, & hinc ex stylo patet.
 Huic sententiæ faver, 1. Græci sermonis constructio,
 ὅς ἐστις ὁ σωτὴς, non ὅς τὸ σωτὴς, quod ostendit utrum-
 que prædicatum ad idem subjectum referri debere; nec
 magis ad duas personas referri possit quàm illud,
 ὁ Θεὸς ὁ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Sed articuli in his Libris
 sæpe ponuntur ubi opus non est, & sæpe omittuntur ubi
 ex usu ponerentur. 2. Quòd nomen *ἐπαυριαν* nusquam
 in N. T. nisi uni Filio tribuitur. Vide 2 Thef. 2. 8.
 1 Tim. 6. 14. 2 Tim. 4. 1, 8. 3. Sermonis consequentia,

quæ postulare videtur ut hoc referatur ad aliam perso-
 nam à Patre, de quo dictum v. præced. *Apparuit gratia
 Dei*. Illud autem, & *Salvatoris*, ad humanam Christi
 naturam pertinet.

14. *Qui dedit, &c.* id est, Morti se devovit, nostrā
 causā.

¶ *Ut nos redimeret* (eo scilicet pretio; vel, per prædicationem Apostolorum fultam illo Spiritu
 quem Christus ipsis impetraverat. Vide 1 Pet. 1. 18. x.)
ab omni iniquitate id est, A peccati servitute, quæ con-
 sistebat in duobus, affectu, & reatu. Vide Joan. 8. 34.

Rom. 6. 16, 17. ¶ *Et, &c.* *καὶ καθάρισεν ἑαυτὸν ἀπὸ
 παντὸς ἐλασίου*] *Et purificaret* (vel, *purgatos faceret*, G. nempe
 à vitiis; & purgatos adlegeret.) *sibi ipsi populum pe-
 culiare*, Er. II. Ti. Be. Pi. Ca. vel, *novum*, Tre. ex Sy.
 vel, *præstantem*; à *καθαίρειν*, quod est præstare, ut apud Plut.
 Lycurgo, *ποῦτον καθαίρειν τὰ πάλη*. Hinc & *καθαίρειν*,
 Psal. 135. 4. Eccles. 2. 8. *possessionum præstantissima* b.

q. d. Populum peculiariter electum, & dilectum à Deo, c.
 instar peculii d. Quid sit *καθαίρειν* negat Hieron. se à
 quoquam discere potuisse, nec ego à Græcis scriptoribus
 disco.

Vox est Scripturæ S. propria. *Περὶ τῶν* vo-
 cant Græci quod cum supersit reconditur. Indè Græci
 Interpretes V. T. deduxerunt *καθαίρειν*, sicut & *ἐκκαθαίρειν*,
 de quo vide Matth. 6. 11. i. Hebraicè dicitur *קָדַשׁ*,
 Exod. 19. 5. Deut. 7. 6. & 14. 2. & 26. 8. quod Tar-
 gum reddit *קָדַשׁ*, *dilectum* m; Græci Interpretes n, Lxx
 & Aquila o, *καθαίρειν* p; vel, quod eodem recidit, *καθαί-
 ρειν*, ut Lxx & Theodotio vertunt, Psal. 135. 4. q.

Sym. *ἐξαιρετον*, *egregium*, vel *præcipuum*; Latini pecu-
 liarem t, vel *peculium*; hoc est, aliquid vel pretio, vel
 labore, comparatum, ut propria possessio, & propterea
 ipsi charum velut thesaurum. Varietas nascitur ex
 præpos. *μετὰ*. Qui enim vertunt *possessionem* & *peculia-
 rem* huc spectant, quòd *ἐστὶν* sign. *substantiam*, h. e. fa-
 cultates & possessionem, & *περὶ*, *circum*: ut quod in bo-
 nis nostris sit, id *peculiare* dicimus. Qui *egregium* ver-
 tunt, huc respexerunt, quòd *περὶ* significat *Eminentiam*,
 & *ἐστὶν* *essentiam*; q. d. *reliquas substantias antecellentem*.

Sensus, q. d. Ut olim Deus Israel ex omnibus genti-
 bus selegit, quem amaret, cui beneficeret, & à quo vi-
 cissim coleretur; ità in N. T. fideles eligit, & v. Israel
 enim ex Egypto liberatus, typus erat populi Christiani
 per Christum redempti, &c.

¶ *Seclatorem, &c.* *Ζηλωτὴν, &c.* Vide de hac voce Act. 21. 20. & 22. 3.
 1 Cor. 14. 12. Gal. 1. 14. Plutarchus dicit *ζῆλον κα-
 λὸν ἔργων*, in Græc. *καλὸν ζῆλον* in Lycurgo, *ἐπιτηδεύ-
 ματων ἀρίστων ζήλων*, in Phocione. Diod. Siculus, *ἀρετῆς
 πόσις ζήλων*, in fragmentis. Strabo lib. 15. Magos
 Persarum, *σμενὲ τινος βίον ζήλων*, appellat. [Sic red-
 dunt:] *Seclatorem* (vel, *Zelatorem*, Mo. Me. T. *Emu-
 latorem*, E. ex Hi. & Amb. Me. T. *Cupidum*, Ca. *Sequa-
 cem*, Eth. *Studiosum*, P. Pi. *Vehementer studiosum*, Heb.
זָהָב b. *accensum studio*, Be.) *bonorum* (vel, *pulchrorum*,
 Mo.) *operum*, Er. II. Ti. *Qui studiosè bona opera seclat-
 retur*, Tre. ex Sy. vel, *qui emulus esset in operibus bonis*,
 i. e. Qui tanto fervore ad illa ferretur, ut alius alium
 æmuletur, & quasi invideret, &c. c. qui magnis animis,
 magnà alacritate, studio, fervore, virtutis exercitia
 capeffit d.

15. *Hæc* (Pro doctrinis, inquit, & fabulis Judaicis;
 hæc quæ dixi x.) *doce, &c.* Sume *καὶ*, ut supra 1.
 In MS. est *ἐκδοκε* f. ¶ *Cum, &c.* *Μετὰ πόσις ἐπι-
 τυχῆς*] Vide supra 1. 13. e. *Cum omni injunctione*, Ti.
 vel, *præcipiendi studio*, Er. II. vel, *imperio*, Mo. P. Be.
 Pi. &c. id est, Cum autoritate summa, præcipiens tan-
 quam Dei legatus, ut potestatem & mandatum docen-
 di habens; imperans Dei nomine, ut à peccatis ab-
 stineant: quomodo *ἐπιτυχῆ* sumitur 2 Cor. 8. 8. plenā
 potestate & auctoritate, diligenter hoc mandans n.
 Non tamen præcipit ut imperiosè agat, quod repre-
 henditur Ezech. 34. nam & mansuetudo præcipitur &
 patientia, 2 Tim. 4. 2. p. quanquam diversitatis horum
 præceptorum ratio assignari possit, ex parte Titi & Ti-
 mothei, quorum ille mansuetioris erat spiritus, hic fer-
 ventioris.

¶ *Nemo, &c.* *Μηδὲς οὐ καθυπερβείτω*] Si-
 milis monitio 1 Tim. 4. 12. ubi est *καταφρονεῖτω*. *Περί-
 φρονεῖν* idem quod *καταφρονεῖν*, ait Schol. Aristoph. Sic
 usurpatur apud Eunap. in vita Eufed. & Jamb. c. 51. de
 vita Pythag. & sæpe apud Plutarchum. Neque in
 hoc

E.

E. ex

Caj.

G. sic

E. Pi.

G.

E.

G.

Calv. E.

G. sic T.

T.

G.

Me. sim.

T.

T.

Scul.

E. ex Hi.

Be.

Scul.

sim. Be.

Be.

Be. Er.

Scul. sic G.

Ham.

G.

Ham.

Scul.

E.

P. Scul. E.

sic G.

E. ex

Hi. Er.

Scul. G.

Er.

Scul.

E.

Er.

Scul.

E.

G.

Pri.

Scul.

G.

b. G.

D.

T. sic

E. Me.

E.

G.

Pri.

Pe.

V.

G. sic

Be.

G.

Me. T.

sim. E.

Er.

E. ex

Er.

E. ex

Greg.

G.

Be. ex

Græcis, G.

Pri.

G.

Pri.

Pri.

hoc verbo duntaxat, sed & in aliis περι ita accipitur; ut in περιβρίζω, περιλαύω, & aliis. Interdum tamen περιφρονέω sign. *circumspicere*, & in aliquo contemplando occupatum esse, ut in illo Aristoph. Ἀεροβατῶν καὶ περιφρονῶν ἡ λίαν, i. e. *Per aerem gradior, & circumspicio solem*, vel, *in contemplando sole occupor*; vel, *Vagor cogitationibus meis in aere, & supra Solem sapio*, Scul. ut περιφρονέω idem sit quod ἀποφρονέω, vel περιωρῶ φρονέω γ. [Hinc variè vertunt:] Nemo te despiciat, sive contemnat, Er. Mo. P. Be. Pi. &c. Ità te gere^z, in officio tuo^a; adeò sanctè vive^b, ut nemo te audeat contemnere^c. Al. Nemo te plus sapere auit, Camer. Scul. vel, qui te melior & sapientior videri possit^d. Ità supervacaneam aliorum sapientiam compefcit*, eòsque in gyrum moderationis revocat^f.

CAP. III.

1. **A**dmone, &c. ὑπομνήσκω, &c.] Suggere (Vide 2 Tim. 2. 14^a.) *ipsis*, (nempe, auditoribus tuis^b, Cretenfibus^c, qui hanc admonitionem maximè indigebant^d, eo præsertim tempore cùm obtineret dogma Judæ Galilæi*. Anonymus apud Suidam, voce Ἀνέσειον, Crètes, inquit, *populum commovebant, hortantes eos ut libertatem illis ab antiquo traditam custodirent*. Quum tunc Potestates ferè omnes Christo adversas esse viderent, indignas putabant quas honorarent; Judæi præcipuè, ut erant gens indomita, tumultuabantur[†].) *ut sese subijciant principibus* (vel, *imperii*, Be.) *ac potestatibus*, Pi. Be. &c. id est, iis quæ præfunt in Rep. quocunque nomine censeantur^e. Al. Et summis & secundis Potestatibus, ex collat. 1 Pet. 2. 14^h. Ἐξουσίας vocat *Præsides*, ἀρχαί; autem τὰς ὑποχέουσας ἐξουσίας, ut loquitur Rom. 13. 1. Pari modo distinguit hic Apostolus βασιλεῖς, i. e. Imperatores, & τοὺς ἐν ὑποχρῶντας. Petrus verò βασιλεῖς & ὑπομόνας, 1 Pet. 2. 13, 14. Sic Rex dicitur שׂרָר Hebrais, ut Ezec. 38. 2. Valde seditiosa semper fuit Crétaⁱ. ¶ *Dicto*, &c. παιδαγωγέω] *Ut pareant*, sive obtemperent, Er. Be. P. Pi. &c. *Ut imperata faciant*, Ca. Promptè, libenter, & ex animo obedire^k. Imperiū obtemperare, G. sim. E. Vide Act. 5. 29^l. Inculcatio est ejusdem præcepti^m. ¶ *Ad omne opus bonum* (scilicet à Magistratu injunctumⁿ: q. d. Dum bona sint ac licita quæ jubent^o, non autem ad impia ipsorum jussa exsequenda. Confer Rom. 13. 4. ὁ Θεὸς διακονεῖ τῷ ἀγαθῷ. Sic & Rom. 15. 2. εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀφίστασθαι P. Vel generalius, ad omnem beneficentiam q.) *paratos esse*] ἑτοιμῶς, מוכנים^r. *rectos, dispositos*†, *bene paratos*: contrā affectos quàm illi erant de quibus supra 2. 16^t. Accommodari hoc potest ad præced. q. d. Qui bene & honestè vivere non recusant, libenter parebunt Magistratibus, quippe qui ad humani generis conservationem ordinati sunt v.

2. **Neminem**, &c. μηδενὶ βλασφημεῖν] *Nè cuiquam*, sive de quoquam, maledicant, E. V. Pi. sim. Be. G. &c. Sic vox ista sumitur Matth. 27. 39. Marc. 15. 29. Luc. 28. 39. Act. 13. 45, &c. Hebræi dicunt קלל, & ita hinc Syrus*. De secundæ tabulæ præceptis hinc loquitur γ. Huc revocantur & cætera linguæ vitia in proximum, ut convitium, contumelia, calumnia, detractio, suffurratio, irrisio^z. ¶ *Non*, &c. Ἀμάχως] 1 Tim. 3. 3^a. *Non pugnaces*, Val. Er. V. pugnīs scil. verborum^b. *Non contentiosos*, Er. V. sic E. Me. ¶ *Modestos*, ἑπιεικείς] *Æqui*, Be. Pi. &c. Vide Phil. 4. 5^c. Commodi & faciles aliis, eorum dicta & facta, quamvis in speciem mala, benignè interpretantes; ac de jure suo cedentes pacis causā^d. ¶ *Omnem* (vel, *Summam*, G.) *ostendentes* (vel, *exhibentes*, Be. Pi. E. Vide supra 2. 10. & 2 Tim. 4. 14^{*}.) *mansuetudinem* (vel, *lenitatem*, Pi. G. &c. Vide Eph. 1. 8. Col. 1. 9. 1 Tim. 1. 15^f.) *ad omnes*] Vel, *erga quosvis*, &c. Be. Pi. Servatis tamen circumstantiis loci, temporis, personarum^e: non tantum adversus fidei confortes, sed etiam adversus contradictores^h.

3. **Eramus**, &c. ἡμεῖς — ἀνοήτοι, ἀπειθεῖς, &c.] *Nam eramus quondam* (scilicet ante conversionemⁱ;) & nos (Non tam se intelligit quàm eos qui ex Gentibus vo-

cati erant, per νόμους satis ipsi familiarem, neque nimium obtortam; cùm Christiani omnes unius corporis membra sint. Tale illud Bruti ad Ciceronem, *Quod si Romanos nos esse meminissimus**. Al. Includit hic & Titum, qui in gentilitate honestè vixerat, juxta illud 1 Tim. 3. 7. & seipsum, qui tamen honestè se conversatum dicit secundum Legem, Phil. 3. 7. Neque enim crimina hinc manifesta recenset, ut adulteria, furta, &c. sed vitia in animo latentia, qualia sunt & in iis qui unum Deum colunt, & vitam forinsecus honestam degunt^l. Hoc autem pertinet ad tolerandos eos qui fidei contradicunt^m. Fuimus & nos tales, inquit. Seneca De Ira, 2. 28. *Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos*ⁿ. Plinius, *Cogita illum puerum esse, & te fuisse*^o. Lex charitatis dicat ut tales simus erga alios, quales, vicibus commutatis, alios erga nos esse vellemus. Fideles ergò oportet non se fastuosè efferre adversus eos qui adhuc in errore & vetustate vitæ detinentur; sed humanos & mites se illis exhibere, condolentes eorum miseriæ, & parati subvenire; suo exemplo cogitantes posse & illos gratiæ Christi participes fieri P.) *amentes*, (vel, *stulti*, Er. Il. Ti. E. verà sapientiā destituti^q; non intelligentes rerum Divinarum: nam de iis rebus hinc agitur. Vide Luc. 24. 25. Rom. 1. 14^r.) *rebelles*, (vel, *diffidentes*, vel *contumaces*. Duplex enim est ἀπειθεία, 1. in intellectu, quā quis doctrinæ veræ non vult assentiri; 2. in voluntate & moribus†: vel, *inobedientes*, Be. Er. ex Hi. V. sub. sermoni, Be. vel, Deo, ex Rom. 11. 30. vel, *veritati*, ex Gal. 3. 1^t: prædicationi veritatis resistentes, nec ullam persuasionem admittentes, quales erant plerique Judæi v: Nè illis quidem Dei legibus obsequentes quæ *naturales* dicuntur, & quas societas humana exigit^x.) *errantes*, (tam in via morum quàm doctrinæ γ, ignari quò tendebamus: confer Sap. 5. 7. 2 Pet. 2. 18. malim tamen vertere, *errabundi*, ut est in Glossario. Non tam actus enim quàm status errationis notari videtur^z. Πλανῶντες dicuntur eximie ii qui colunt idola, Deut. 4. 19. & 30. 17. מְחַלְלִים².) *servientes* (vel, *mancipati*, G. vel, *addicti*, G. E. more servorum^b. Sic supra 2. 3. Adde Matth. 6. 24. Rom. 6. 6^c. Seneca epist. 47. *Alius libidini servit, alius avaritiæ*. Hinc *servum vitii peccatis* apud Ovidium d.) *cupiditatibus ac voluptatibus*, Pi. &c. id est, Cupiditatibus voluptatum*, carnalium scilicet omnis generis^f. ¶ *In*, &c. ἐν κακίᾳ — διαρρῶντες, συνητοί, &c.] *In malitia* (id est, vel, improbitate, perversitate, nequitia^g: vel potius, malignitate, quā quis malum vult alteri^h.) & *invidia* (vel, *invidentiā*, Pri.) *agentes*, (vel, *versantes*, Ar. *degentes*, Er. Ca. P. Be. Pi. &c. Vide Rom. 1. 29. Διαρρῶντες est brevis locutioⁱ: subauditur enim βίον^k, quod expositum habes 1 Tim. 2. 2. Sic διαρρῶν ἐν ἡσυχίᾳ, διαρρῶν ἐν ἡδοναῖς, frequentia apud Græcos^l. Διαρρῶν dixit Plutarchus ἐν πότοις καὶ κύβοις, in Demet. ἐν οἶνῳ, in Catone, ἐν ἀφρόνῳ, in Sylla, ἐν εἰρήνῃ, in Timol. Διαρρῶν hinc quod ἀνατρέχει, Eph. 2. 3. quod ζῆν, Col. 3. 6^m.) *odibiles*, (vel, *odiosi*, Er. P. Ca. Be. Tre. &c. *invisi*, V. Pri. *detestabiles*, Pri. *digni odio*, G. Me. Nam talem sensum habent verbalia ejusmodiⁿ. Sic ἀγαπῶντις *dignus amore*^o. Qui morum improbitate aliorum odia adversum se provocant, ut ferè homines contentiosi, quique privatis ubique commodis, aut honoribus, intenti sunt. Hinc autem sequitur alterum, ut scilicet invicem odio prosequantur P.) *odientes* (vel, *odio prosequentes*, Be. Pi.) *alii alios*, Mo. Mutuò infesti, ferarum more. Vide 1 Joh. 2. 9. certantes odio, non sanctientes ἀμνηστῶν, oblivionem injuriarum^r.

4. **Cum**, &c. ὅτε ἢ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία, &c.] Idem quod χάρις supra 2. 11. Est & hinc καὶ rursus ἐξηγητικὸν* nam χρηστότης, nomen generale, explicatur per specialius φιλανθρωπία. Sic Rabbini solent dicere חסד ורחמים טובים. Notat etiam Plutarchus, Deum non dici φιλαπῶν, sed φιλανθρωπῶν. Vide Psal. 8. 4†. Sed postquam bonitas, (vel, *benignitas*, Vulg. Pi.) & erga homines amor, apparuit (vel, *illuxit*, Hi. in Er. T. conspecta est, Camer. palam facta est^t:) *servatoris nostri Dei*] Ut supra 2. 10^v. Dei nempe Patris*: cui hæc charitas erga homines passim tribuitur, ut Joh. 3. 16. Rom. 5. 8. 1 Joh. 4. 9 γ.

5. **Non ex operibus justitiæ** (vel, *justis*, Il. P. Be. Pi. vel,

vel, quæ in iustitia, Mo. Er. Ti. Be. &c. sub. sunt, Er. Ti. fin. E. Camer. Ar. Scul. ἐν δικαιοσύνη, Hebræo more pro καὶ δικαιοσύνη. Sensus idem Eph. 2. 9. Alluditur ad Deut. 7. 7. quæ (Græcè ἐν pro ἀ, Relativo conveniente cum casu Genitivi anteposito a:) fecimus nos.] id est, Non merito operum nostrorum iustorum^b, quæ nulla antè erant^c. Plerorumque enim mala fuerant opera^d. Hæc autem referri possunt, vel, ad præced. bonitas Dei apparuit: vel, ad sequent. servavit nos*. Non solum ceremonialia Legis Mosaicæ opera excludit, ut ostendit antithesis misericordiæ^e; sed & moralia^f, sive præcedentia fidem, sive eam subsequenter, ut apparet ex antithesi seq^h. ¶ Sed secundum (vel, propter, V. Me.) misericordiam suam] id est, Gratiāⁱ; διὰ τῆς χάριτος, Gal. 1. 15. Θεὸς τὸ δῶρον, Eph. 2. 9. Beneficia ultro ingessit nihil tale petentibus^k. ¶ Salvos nos fecit] id est, In via salutis collocavit^l, ad perfectam salutem deinde perducitur, quam & nunc in ipso possumus, juxta Rom. 8. 24. Metonymia qualis & Eph. 2. 5, 8^m. ¶ Per, &c. διὰ τοῦ πλυντηρίου καὶ ὕδατος ἁγίου, &c.] Per lavacrum regenerationis, (vel, Lavacro renascentiæ, Ca. Intelligit, vel, 1. regenerationem tanquam lavacrum, ut Rom. 4. 11. signum circumcisionis est; circumcisionem tanquam signumⁿ: vel, nostri per Spiritum S. cum Christo conjunctionem, & illius effecta[†]. Vel, 2. Baptismum^o, junctum cum doctrina Baptismi^p, & re significata^q; quo [Baptismo] exterius abluti intus regeneramur in filios Dei per adoptionem^r, idque ex institutione Christi, Joh. 3. 5[†]. Deus non inanibus nobiscum figuris ludit, sed gratiam illam sive salutem, quam externo signo demonstrat, intus exhibet atque obfigurat. Sensus, q. d. cujus salutis symbolum & pignus dedit in Baptismo, eo nos inferens in Ecclesiam atque in Christum^t. Pars novæ nativitatis est exactio vitiorum quæ in Baptismo promittitur. Vide quæ ad Matth. 28. 19. Joh. 3. 3. Gal. 3. 27. Eph. 5. 26. Col. 2. 12. 1. Pet. 3. 21. ubi βαπτισμὸς ὡς ἐν dicitur: & quæ habet Theoph. Antioch^v. [cujus verba quære in G.] & renovationis (quo scilicet Baptismo renovamur^x; & deposita vetustate peccati^y, novi homines efficiamur^z, sancti, iusti, & Deo amici^a. Aptè conjunguntur regeneratio & renovatio, quia utraq; est effectus & ejusdem Baptismi, & Spiritus Sancti^b: vel, & per renovationem, Er. sic V. Sermo enim Græcus anceps est^c). Spiritus Sancti, Mo. Be. Pi. &c. id est, Quam præstat & efficit vis Spiritus Sancti, tum in verbo, 1. Cor. 3. 7. tum in Sacramentis, Act. 3. 5^d. [Indubiè scriptum, Joh. 3. 5.] cui Spiritui peculiariter ascribuntur opera gratiæ Dei erga homines^e: q. d. Quo [lavacro] renascimur, & à Spiritu Sancto renovamur^f. Post Baptismum datur Spiritus Sanctus agens ad omnia maxima. Hæc est pars altera novæ nativitatis, quæ hic ἀνακαινώσις, ut & Rom. 12. 2. Col. 3. 10. Respicitur locus Ezech. 18. 31. Notant Veteres in hoc loco τὸ πλύνειν mentionem satis expressam^g. In Sacramento Baptismi Signatum, sive Res cœlestis, non est, ut vulgò asseritur, Sanguis Christi, (quanquam eo aspersi & ablui dicamur, 1. Pet. 1. 2. Apoc. 1. 5. allusione ibi facta non ad aquam Baptismi in N. T. sed ad sacrificia V. T. quorum sanguine & Altare & immunda omnia purgabantur, Heb. 9. 22.) sed Spiritus Sanctus; qui per aquam sæpe designatur, ut Esa. 44. 3. Joh. 4. 14. & 7. 37, 39. quo anima intus purgatur, sicut corpus aqua, juxta Joh. 3. 5. Id quod in Baptismo Christi repræsentatum est, Matth. 3. 16. Analogia autem inter Ablutionem aquæ & Regenerationem posita est in illo more abluendi infantes recens natos, eosque à pollutionibus matricis expurgandi; de quo vide Ezech. 16. 4, 5. & Plutarch. Rom. Quæst. non procul ab initio. Pariter anima per Spiritum S. purgatur reatu & pollutione peccati, ut novam Deo vitam vivere incipiat^h.

^h Med. l. 1. differt. 17.

ⁱ Me. E.

^j Pi.

^k E.

^l Pi. Q. in

^m E.

ⁿ E.

^o G.

6. Quem, &c. ὃν λέγουσιν, &c.] Quem (scil. Spiritum Sanctumⁱ: qui sæpe effundi dicitur, ut Esa. 44. 3. Ezech. 39. Joel. 2. 28. & cujus proximè facta est mentio^k. Vel, Quod, scil. lavacrum^l, id est, quam aquam^m. Sed hoc usus loquendi respicit: nusquam enim dicitur effundi lavacrumⁿ.) effudit (ἔχευεν per se largam communicationem significat, ut videre est Act. 2. 17, 18, 33. & 10. 45. Sirac. 1. 9. & 18. 11. Sic Iliad. ε.

v. 618. — Τὸν δὲ δὲν δὲν ἔχον. Ubi Scholiastes, Ἐχον, διὰ τὴν ἐπιμέλειαν, ἐπέχον ἀδελφῶν μεταφορὰ ἀπὸ τῶν ὁρῶν. Aut alludit ad unguentorum effusionem P.) P. Pri. super nos (Intellige de corpore Ecclesiæ, non de singulis, quia multi sunt, in quos tenuiter stillare gratia Dei videtur q:) copiosè (vel, opulenter, V. Hi. in Er. abundanter, G. sic Vulg.) per Jesum, &c. Be. Pi. Qui hoc à Patre obtinuit^r, & passionem suam nobis promeruit[†].
7. Ut justificati (id est, A peccatis expurgati, & iustitiâ donati^t. Complectitur h. 1. sicut & Rom. 8. 30. quicquid à Christo consequimur, tum per imputationem, tum per Spiritum in nobis sanctificandis efficaciam^v.) gratiâ ipsius, (non merito nostro^x: Ut mundatis vitiis per fidem quæ ipsius dono nobis contigit, Rom. 3. 28. & 5. 1. Gal. 2. 16. Vide Prolegomena nostra in Epist. ad Romanos y.) heredes simus (vel, efficeremur, Be. y G. Pi. sic E. id est, institueremur^z.) secundum spem (Heredes etiam hic esse dicimur, sed jure ac certâ spe. Ideo hic additur, κατ' ἐλπίδα. Sic Rom. 8. 24. τῇ ἐλπίδι ἐπαύμεθα^a. Significat, nos possessionem vitæ nondum adisse, sed sperando obtinere, spem autem illam plenam & solidam ejus certitudinem nobis asserre. Hoc addit, quia salus nostra adhuc abscondita est^b.) vitæ eterne] Hi Genitivi pendunt non à propiore nomine, ἐλπίδα, sed à remotiore, κληρονομία. Trajectio^c. Verus ordo est, κατ' ἐλπίδα γενόμεθα κληρονομία ζωῆς αἰώνια. alioqui involuta erit sententia, & vox κληρονομία, objecto, sive relativo, carebit, Sensus est, Ut justificationem, quasi dilectionis paternæ pignus, adepti ad consecutionem vitæ æternæ spe bonâ erigamur^d. Sic distingo. Ut—heredes simus (secundum spem) vitæ eterne[†].
8. Fidelis sermo est] Refert, vel, 1. ad præced^e. Vera sunt & certa quæ dixi^f. Quia enim de futuris locutus erat, fidem & auctoritatem verbo suo apponit^g. Vel, 2. ad sequent^h. ut 1. Tim. 1. 15, & 3. 1. & 4. 9. 2. Tim. 2. 11. Id autem quod sequitur, est, Oportere eos qui Deo credunt curam gerere ut præsent honestis laboribusⁱ. ¶ Et, &c. καὶ περὶ τῶν βέλους σε διαβεβαιῶ] Et hæc (vel, de his, Scul. G. quæ dixi^k: vel, per hæc, T.) volo (id est, præcipio, volo cum auctoritate, ut 1. Tim. 2. 8. & 5. 14^l. vel, velim, Ti. Sy.) te asseverare, P. Ca. Be. Pi. vel, affirmare, Il. confirmare, Mo. sic Er. Ti. Tre. ex Sy. Vulg. loqui cum maxima asseveratione, ut de rebus certissimis, G. sim. Be. Pri. E. & summè necessariis^m. Διαβεβαιῶσαι 1. Tim. 1. 7. est loqui μετὰ βεβαιώσεως. Vide Heb. 6. 16ⁿ. ¶ Ut, &c. ἵνα φρονήσωσι καλῶν ἔργων ποιεῖσθαι, &c.] Hic per ἵνα inchoat sententiam^o, quomodo per ὅτι, 1. Tim. 1. 15. & 4. 10 P. ἵνα φρονήσωσιν accipiendum quasi esset φρονήσωσιν. Sic Eph. 5. 33. ἵνα ποιεῖτε, pro ποιεῖτε, [ubi dicta vide in Synopsi mea:] & 1. Tim. 1. 3. ἵνα παρατηρήσῃς, pro παρατηρήσῃς. [Verba sic reddunt:] Ut curent (vel, studeant, P. Pi. vel, solliciti sint, Er. Il. Ti. Hoc verbo perstringit inanes eorum contemplationes, qui sine fructu & extra vitam philosophantur^r: Ut summo studio enitentur. Nec enim friget vera Charitas, & difficile est certamen inter Carnem & Spiritum, teste Rom. 7. 14[†].) pulchris operibus præstare, &c. Mo. vel, rectè facis fungi, Ca. bona opera tueri, P. vel, promovere, Calv. bonis operibus præstare, Pi. Vulg. sic Er. Il. Ti. id est, Ut ea non solum exerceant, sed etiam omni studio promoveant, tanquam operum exactores & præfecti^t; ut aliis ad ea ducēs sint^v, & instar ducum aliis præcellant^x, ut verbo, ita opere & exemplo y. Bonis operibus principatum dare, ut ea regnent in vita fidelium quæ alioqui negligi solent: vel, intenti sint, ut qui præfecturam gerunt. Utcunque autem ambigua sit locutio, quia ποιεῖσθαι variè accipitur, mens Pauli satis liquet^z. Bene agendo præcedere, id est, sanctæ & rectæ vitæ antistites esse; quomodo jhris, & sapientia, antistites legimus in Quintil. & Plin^a. Subaudiendum hic ἐνεκα, alioqui dicendum erat καλῶς ἔργων^b. Sed non opus est. Nam ποιεῖσθαι alibi quoque Genitivum regit, ut 1. Thes. 5. 12. & 1. Tim. 3. 4^c. & in Juliani Epist. μὴ τέχνης πρὸς καὶ ἐργασίας ἀρχαῖς καὶ ἐποικισίς ποιεῖσθαι^d. & in Plut. Pericle, ἐργασίας ἐκαστὸν ποιεῖσθαι^e. Nomine honorum operum complectitur quæcunque de uniuscujusque officio, & de studio piæ sanctæque vivendi antè disseruit. Fidem hic præire vult, sicutamen ut bona opera subsequantur^f. καλῶν ἔργων ποιεῖσθαι idem est quod, δόξαν

ut in Plut. Bruto, bonorum operum ἐργασματα esse, domum suam honestarum rerum quasi officinam habere. Προϊσάμενος cum Dativo significat praesse, ut 1 Tim. 3. 5. Praesse autem bonis operibus non est aliud quam Domum suam facere honesti alicujus officii officinam, omnes suos exercere in laboribus honestis; non agere vitam Lenonum, Parasitorum, Scenicorum, Aruspicum, aut his similem. Oponuntur hæc ei quod modò de Cretenfibus dixerat, γαστρες ἀργαί. Καλὰ ἔργα h. l. denotant honestas functiones, five occupationes, vel, vocationes speciales. Hunc sensum nobis monstrant, 1. eadem sententia repetita infra v. 14. cum additamento, ἐκ τῆς ἀναγκαίας ἡτέρας, ubi & ἔστι ante ἡμετέροι. Quorsum aliàs? an quia & extranei bonis operibus præstantes sunt? 2. vox προΐσας, quæ sign. profiteri, vel exercere, artem five vocationem, ut in Synes. Epist. 2. πρὸς τὴν τέχνην λαμψέως, occupationem suam strenuè exercuit: & in Chrys. Hom. 3. 1. in Rom. οἱ ἀπὸ χειρὸς ὧν τὸ ἐργασματὸς αὐτοῦ ἐστὶν, qui manibus vivunt, & operantur in officina. Sic Cicero, Qui sacerdotiū præstant, id est, sacerdotes. 3. Verba hic sequentia, hæc sunt—utilia. [De quibus mox dicendum:] 4. usus vocis ἔργον, & ἐργασματὸς. ἔργον, & quidem cum epitheto καλόν, pro functione dicitur 1 Tim. 3. 1 P. Sic Gen. 47. 3. τὸ ἔργον ὑμῶν; quæ est vestra occupatio? Sophoc. Oedip. ἔργον ἀεὶ μὲν ποιοῦν, ἢ βίον τινα; quanam est vestra occupatio aut vivendi ratio? Et Palæphatus homines notat olim fuisse ἀσέβους; h. e. Servos non habebant, sed rem suam gerebant, ipsi terram colentes, &c. Eodem quoque sensu usurpatur vox ἐργασματὸς, 1 Cor. 4. 12. & 9. 16. 1 Thes. 2. 9. & 2 Thes. 3. 8. &c. collat. cum Eph. 4. 28.

9. Hæc (vel, 1. quæ dixi: vel, quæ in Ecclesia docenda sunt. Ad doctrinam potius quam ad opera refero, q. d. Utile est sic institui homines. Vel, 2. opera bona, publicæ ejusmodi functiones.) sunt bona, (id est, per se honesta; sicut ait Hesiod. ἔργον δ' ἐδὲν οὐρανὸν—Ea utilitatem ad hanc vitam adferunt. Vide ad Sirac. 38. 36. Vel, præclara. Innuit, quæcunque alia traduntur nullius pretii esse, quia nulli sunt usui, vel fructui. Deo grata.) & utilia, (vel, fructuosa, Scul.) hominibus] i. e. Hominum societati. q. d. Hoc enim agere honestum est & utile. ¶ Stultas autem quæstiones, (id est, quæ carent rationabili causâ quærendi, quæque nihil adferunt ædificationis; inutiles, ad pietatem nihil facientes, 2 Tim. 2. 22. f. quales ut plurimum erant Judaicæ, &c. & Gnosticorum h.) & genealogias, (five eas quæ existunt in sacris literis, five alias suarum tribuum & familiarum, quarum scientiam Judæi sibi arrogabant; earumque seriem ab Adamo usque ad Zorob. ita memoriter velociterque percurrere poterant, ac si nomen suum referrent. Vel, varias illas emanationes proprietatum, five מדרגות. Judæorum otiosorum negotia. Vide 1 Tim. 1. 4. m.) & contentiones & pugnas legis, (id est, ἐπὶ τῇ μαχρῇ νομῶν, lites natas [vel] ex diversa locorum Legis interpretatione, 1 Tim. 6. 4. 2 Tim. 2. 23. n. vel, de Legis, & maximè ceremoniarum ejus, observatione & modo: quæstiones futes & Rabbincas, à Legis interpretibus in Synagogis exagitari consuetas. Iisdem morbis laborabant Judæi, Ephesini, & Cretes.) devita, Περίτρεψον] Omitte, Er. Ti. V. &c. Fuge, E. ex Th. & Oecum. Superfedeto, Ca. Te subducito, Tre. ex Sy. Cobibe, P. Mo. Pi. Vide de hac voce 2 Tim. 2. 16.

10. Hæreticum; ita P. Mo. Pi. Be. &c. Ἀρεσινδόν] Factiosum, vel, Defectorem, V. Seditarum autorem, Er. Ti. V. Pertinacem, vel, Seditarium, id est, vitiosæ sectæ addictum. Ἀρεσινδόν habet hic Syrus; Arabs رافض, id est, ignarum. Ἀρεσινδόν vox per se media, ubi in malam partem sumitur, significat idem quod χίσμα, nisi quod illa generalitas χίσμα voce ἀρεσινδόν contrahitur ad eas partes quæ fiunt ex opinionum diversitate. Est ergo hic hæreticus is qui per opinionem de Ecclesia partes facit; qui in id disputat ut sibi discipulos paret unitate contemptâ; qui est מורד, ut loquuntur Hebræi, מרי, ut Rabbin, à voce quæ speciem significat. Vide ad Act. 5. 17. Hæreticus h. l. dicitur magister erroris; qui in fide errat, idque cum voluptate, & pertinacia: quæ ex eo æstimanda, si veritati satis sibi mani-

festata nolit acquiescere; & quidem ita ut Ecclesiæ pacem turbet, & unitatem abrumpat, protervia suâ & libidine impulsus; & discessionem ab Ecclesia faciat, & à grege quosdam subtrahat, sententiam suam illi ab Ecclesia receptæ præferens. Vulgò trita est distinctio inter hæreticum & schismaticum: quæ tamen hic confundi videtur. Quid sit ἀρεσινδόν colligi possit à verbo ἀρεσινδόν, quod, juxta Hesych. significat, eligere, præferre aliis, placere sibi, alios sibi adsciscere. Hinc ἀρεσινδόν qui suo judicio vel delectu sententiam elegit, &c. Est Hæresis obstinatoris animi dementia; in Codice Justiniano. Hæreticus Augustino qui alicujus temporalis commodi, & maximè gloriæ principatûsque sui gratiâ, falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur. ¶ Post, &c. Μετὰ—ὡς δὲ οὐκ ἔστιν ἀναγκαῖον] Dicere poterat Titus, Mones me ut fugiam contentiosas disputationes. Quid igitur agam cum eo qui contendere non cessat adversus veritatem satis sibi declaratam? Huic h. l. respondet. Post unam, five primam, & alteram, five secundam, (Sic enim habent omnes hodie Codices, Græci, Syri, & Latini: quanquam primam duntaxat legebant Amb. & quidam Græci cod. teste Hieron. item apud Iren. Tertul. &c.) admonitionem, (quæ leniter fit, docendo & monendo ut resipiscat: vel, correctionem, Vulg. redargutionem, Cam. ab Episcopo scilicet faciendam cum auctoritate & potestate, quæ etiam excommunicationem illi minetur, nisi resipiscat. Hanc adhiberi vult, tum, ut via prius tentetur quâ resitui possit: tum, quia alioqui constare non poterat quod esset hæreticus, id est, in errore pertinax. At triplex admonitio præscribitur Matth. 18. 15. hic duplex tantum. Resp. 1. Ordo ibi præscriptus non est universalis, & ad peccatores tantum occultos pertinet, ut ex contextu patet: hic autem de manifesto hæretico agitur. 2. Præceptum Christi ad privatas personas dirigitur, Pauli, ad Episcopum; cujus prima admonitio auctoritatem habet longè superiorem & illâ unius hominis, & alterâ duorum vel trium, & proinde utriusque locum facile supplere possit. Quare & Paulus post secundam admonitionem, minatur se censuras adhibiturum, 2 Cor. 13. 2, 10 P. De privata, vel in presbyterio facta, commonefactione loquitur; nam ex pulpito hæreses potius quam hæretici refelluntur.) fuge, vel, devita, Er. Mo. Ar. sim. Ti. Ca. Tre. vel, rejice, Il. P. Pi. ἀποτρέψον. In Gloss. περιτρεψάτω, evito: q. d. Non amplius admitte ad colloquium, sed averfare in externa Ecclesiæ congregatione manere non patere. in externa Ecclesiæ congregatione manere non patere. excommunicata dum resipiscat: notam illi inire ut homini qui censuræ Ecclesiæ subjacet, & jube omnes familiare ejus consortium fugere. Non dicit, excommunicata: nam ipsi ultrò communionem deferunt. Ergo tales monendi sunt semel atque iterum ex præcepto Christi Matth. 18. 15, &c. Id si non profit, abrumpenda cum eis familiarior consuetudo. Argumentum hoc est, lasciva & petulantia ingenia hic à Paulo intelligi: alios enim cum omni mansuetudine edoceri vult. Senfus, q. d. Non multum ac diu cum obstinatis illis disputandum, quia semper pugna pugnam pariet; nec deerunt illis verba, nec molesti esse desinent, nec interea vacabis ad docendum gregem, &c. Præcide ergo illis digladiandi ansam quam captant.

11. Sciens, &c. Εἰδὼς ὅτι ἡ ἐξέσπασται—ὡς αὐτοκαταπύσσει] Sciens (Caveat ergo Episcopus nè, morositati suæ indulgens, durius tractet tanquam hæreticum quem nondum esse novit.) quod eversus (vel, subversus, Mo. Vulg.) sit (scilicet fide, spe, & bonis omnibus; tuo labore restitui nequit; nulla in eo est resipiscentiæ spes.) Metaphora ab ædificio funditus diruto, ut instaurationi non sit locus. Vel, perversus est, Tre. ex Sy. Ca. G. Ham. vel, excidit à via, five deflexit, Er. Passivum hic pro Reciproco: ἡ ἐξέσπασται idem quod ἐξέσπασμένον ἔστιν, אִשׁ תְּהָפֵס, ex Deut. 32. 20. Latinis dicitur prava mens. qui ejusmodi est, (id est, qui semel & iterum monitus adhuc in errore persistit: & peccat, per se (etiã si nemo Judex de illo pronunciet, quomodo dicitur αὐτοδιδουμένη: vel, ipse à seipso; Ca. sic Tre. ex Sy. vel, existens sponte, Mo. vel, sibi, id est, apud se, G. ex Tertul. vel, ut qui sнопте judicio sit, P. Be. Pi. sic Il. Vulg.) damnatus, five condemnatus, Er. Ti. Be. Pi. P. &c. Nimirum per ea quæ facit, quia suo vitio fit ut non resipiscat,

- ¹ Mc. piscat i, post convictam conscientiam in pertinacia perseverans*; nec vult iis auscultare per quæ possit ex erroribus suis emergere: peccat non ex ignorantia, vel infirmitate, sed sciens, prudens, atque ex malitia & obstinatione in malo^k: sciens & prudens veritatem oppugnat¹. Non placet: nam qui doctrinam oppugnat quam veram reputat, valde quidem ille perversus est; non tamen hæreticus, de quo sermo est^m. Pauci quoque sunt qui veritatem cognitam oppugnant, itque soli Deo cogniti, non autem Ecclesiæ; quæ proinde tales nec monere, nec excommunicare posset: sic quoque soli hypocritæ essent hæretici, nec qui præ superbia & æstimatione iudicii sui doctrinam Christi atque Ecclesiæ oppugnet hæreticus esset†. [Alii tamen illam sententiam sequuntur.] *Scit ipse se peccare.* Intus non potest se non damnare. Cur? Quia de rebus Divinis affirmat multa sine revelatione; & hoc facit ut de Ecclesia, cuius paci consulere debebat, partem sibi faciat in qua regnet. Vide Justinumⁿ, [ejusque verba in G.] Everfionis signum hic addit, malam conscientiam: nam quum perveraciter respuat veritatem, certum est sponte & datâ operâ peccare^o: Suâ obstinatione immedicabilis fit, nec habet quo se excusare possit P. Αυτοκατακριτης hic est ὁ κρίνων ἑαυτόν ἐν τῇ συνειδήσει, Rom. 14. 22. in perversis dogmatibus, quæ temporalis commodi causâ tuetur. Ordo verborum talis est, ὁν αὐτοκατακρίσει ἐξ ἑσπέρτου καὶ ἀμαρτανείας id est, Cùm à conscientia sua revincatur de improbitate sua, in perversitate tamen & peccato pertinaciter manet, idcirco à se damnatur.—*Se iudice nemo nocens absolvitur.* Οἱ ἀσεβεῖς αὐτοκατακρίονται, ait Photius. Vide Sap. 15. 13. 9. Al. [Sensus est, q. d.] Cùm ipsi iudicent æternâ damnatione dignos qui veritati resistunt, seipsos condemnant cùm ipsi veritati resistant^r. Al. Sensus est, Pœnam illam, quam Ecclesia aliis, ipse sibi, infligit†; ipse se ab Ecclesia sponte exscindens^t, sive seipsum excommunicans^v, sine Iudicis sententia^x. Cùm autem excommunicatio sit quædam condemnatio, imò æternæ condemnationis quædam anticipatio, consequens est, hæreticum seipsum condemnare. Potest autem hæc pars dupliciter annecti superioribus; vel, ut sit altera ratio cur in eo corripiendo non sit ulterius laborandum, velut qui jam sit condemnatus: vel, ut sit occupatiuncula, nè quis culpet Episcopi severitatem, quòd eum sine spe correctionis abiciat. Jam enim, inquit, à se condemnatus est, & proinde incorrigibilis^y.
12. *Cùm miserò ad te* (Ut scilicet tui absentiam in Creta suppleant^z. Potest igitur Episcopus, publici boni causâ, à propria Ecclesia ad tempus abesse, modò non desit interim qui gregi præsens invigilet^z). *Artemam*, Ἀρτεμῆς; nomen contractum ex *Artemidoro*. Vide quæ ad initium Lucæ^b. aut *Tychicum*, (cujus frequens alibi mentio^c. Is inter comites Pauli fuerat à Judæa Romam usque, & inde ab eo, nunc huc, nunc illuc, mittebatur. Vide Act. 20. 4. Eph. 6. 21. Col. 4. 7. 2 Tim. 4. 12 d.) *festina ad me venire Nicopolin*]. Nempe ex Creta in Epirum, quòd Paulus venturum se sperabat, & ut quidam putant, venit medio illo tempore inter duas ejus vincturas*. Sed mutato consilio accersitus est Ephesum Titus, unde à Paulo præmissus est Corinthum, ut Corinthiorum statum rescisceret, post scriptam à se ad eos priorem Epistolam. Nicopolis hæc erat, vel, 1. urbs Epiri^f; quæ à victoria Augusti, qui Antonium ibi superavit, nomen accepit^g. Non placet: hæc enim erat extra viam Pauli Epheso tendentis in Macedoniam^h. Vel, 2. urbs Thraciæⁱ: non illa ad Hermum montem sita, quæ etiam à via Pauli longè remota erat; sed illa ad Nesum fluvium, non longè à finibus Macedoniæ^k. *Ibi enim statui* (ἀναγκῆς, consti-
tui, ut Act. 20. 16 l.) *hyemare*, ἡμερεύειν] *Hybernare*, E. G. ex Gloss. id est, Hyemem transigere^m, re Evangelii id poscenteⁿ. Vide 1 Cor. 16. 6. Confe-

rendum hoc videtur in illud trimestre quo Paulus dicitur in Græcia versatus, Act. 20. 3 P.

13. *Zenam* (Ζηνῆς est nomen contractum ex *Zenodoro* 4.) *Legisperitum*] Juris Mosæici, non Romani, aut Græci^r: vel, forsan, in foro Romano†. *Nomus*, ὁ νόμος εἰδός, *Jurisperitus*, *Legisperitus*, in Glossario. Stoici *Nomikon* definiebant, τὸν ἐξηγῆσαι τὸν νόμον. Jus Romanum etiam Græci didicere, ut Triphoninus, Callistratus, Menander, Arcadius. Neque dubito quin multi ex Juris Sacerdotibus Christi Sacerdotes facti sint, quòd in ea religione omnia Juris præcepta viderent eminenter contineri. Inter eos fuit Tertullianus, plenus locutionum Juris Romani: quanquam non is est cuius quædam in Digestis habemus^t. *Apollō*] Cujus frequens alibi mentio^v. Etiam hunc Romæ apud Paulum fuisse suspicor. Multis enim adiutoribus in tanta urbe opus habebat homo vinciturus^x. *Sollicitè*, &c. Σπουδαίως περιεργασθῆναι] *Studiosè* (vel, *Sedulò*, sive *Enixè*, ut in Glossario. Vide Luc. 7. 4. & Sap. 2. 6 y.) *deducito*, Er. Ti. V. P. vel, *prosequere*, Er. Zeg. vel, *deducendos curato*, Pi. Be. id est, Discedentes juva cum magna cura^z: vel, *cura ut proficiscantur*, nempe subministratis, ut sequitur, iis quæ ad iter necessaria, ut navi, viatico, cibariis. Sic vox περιεργασθῆναι sumitur Sap. 19. 2. 1 Cor. 16. 11. & alibi^a. Hoc officium hospitibus (abeuntibus^b), exhiberi solet^c. *Ut nihil illis desit*] Nempe quod ad iter sit necessarium^d: λείπει hic pro ἐκλείπει, quomodo Luc. 18. 22*.

13. *Discant autem* (te hortante†): *nostri*, (vel, 1. Christiani^f, qui apud te sunt. Ità rationem viatici procurandi ostendit^g. Vel, 2. nostri ordinis homines, Ministri scilicet, ut ostendit particula καὶ, & collat. v. præced. *nostri*, id est, Apelles, Tychicus, & alii quos mittimus, si quo in loco resederint^h). *bonis operibus præesse* (de qua locutione prius dictum est^k, vers. 8. 1. Affuefiant, inquit, habere domi officinam aliquam, me imitantes, Act. 20. 34 m.) *ad usus* (nempe aliorumⁿ: ad vitæ subsidia. Sic *χρησ* habemus, Act. 20. 34. Rom. 12. 13. & in singulari, Phil. 2. 25. & 4. 16 o. & Act. 6. 3 P.) *necessarios*] Hoc bene addit^q; id est, victum & tegmen^r, quæ natura desiderat, 1 Tim. 6. 8†. ad sumtus rerum necessariarum Ecclesiæ causâ faciendos^t: ut eleemosynis occurrant necessitati & indigentia pauperum^v. *Ut non sint infructuosi*, Ἀργεῖοι] *Fructus expertes*, Be. Pi. *Inutiles*, vel, 1. civili societati & illi Reip. in qua vivunt: unde infideles ansam captabunt Christianam religionem calumniandi. Vel, 2. fratribus^x, pauperibus^y, ministris Ecclesiæ: quos suis opibus juvare debent^z, propter Deum^a. Vel, 3. sibi^b. Per hæc enim bona opera ipsis vitæ æterna comparatur^c. *Fructum* appellat mercedem ejusmodi in fratres charitati divinitus promissam, ut 2 Cor. 9. 6 d. *Steriles*, qui erunt scilicet nullius rei aut usus^e. Singuli pro modulo suo rem communem promoveant^f. Non putent, inquit, se gravari, si ad opera benignitatis urgeantur. Non enim onus est, sed fructus^g. Nè [ergò] sint—*segetes aliena ad pabula fuci*. *Ragis* dicitur *quæstus ex opera*, Prov. 31. 16 h.

15. *Qui mecum sunt*] id est, Familiares & adiutores meiⁱ, Lucas, Timotheus, Epaphras, & alii^k. *Qui nos amant* (id est, fratres, sive Christianos^l, ut Col. 4. 15. 1 Thes. 5. 26. πάντα ἀγαπᾶν ἐν χριστῷ, ut Phil. 4. 21 m.) *in fide*] id est, Amore profecto & directo à fideⁿ: vel, illo amore quem Christiana fides profitetur^o: vel, ob communem fidem. Nam id valet hoc loco ἐν more Hebræo P. *Gratia Dei cum omnibus vobis*] id est, Fidelibus qui apud te sunt^q. Col. 4. 18. 2 Tim. 4. 22. habemus ἡ χάρις καὶ ἡ εὐλογία^r hic præterea habemus παράκλησιν, ut & Heb. 13. 25. nempe nè quis se exclusum quereretur^t. [De subscriptione vide, si lubet, dicta à D. Scul. Cap. in Append. Be. item E. & Ham. in præfationibus suis.]

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

PHILEMONEM.

PROLEGOMENA.] Hæc Epistola novo genere à Paulo scripta est, & sola verè proprièque Epistola dici meretur. Ejus utilitas multiplex. Monet enim nos, 1. neminem, quamvis infimæ sortis, contemnendum: 2. de servorum ingenio non esse desperandum: 3. servos credentes in Christum non propterea liberos fieri, vel invitis eripi dominis: 4. quodnam sit Episcopi officium, tum erga inferiores, tum erga nobiliores; quæ ei observanda in præcipiendo modestia, in admonendo libertas, in laudando ratio, in petendo comitas atque humanitas. Scribendi causa erat, ut servum hero reconciliaret. Quod cum ei difficile videretur apud dominum justissimis de causis iratum, & fortasse, pro ingenio Phrygum, duriores; cum & servus, rebus, uti creditur, ablati, profugisset, omni orationis artificio eum aggreditur. Siquid in genere suaviorio admirandum est, certè hoc Epistolicum est. In ista enim brevitate singulis ferè verbis singula argumenta sunt subjecta. Scripta erat hæc Epistola Romæ, eodem tempore quo illa ad Colossenses; ut patet ex v. 22, 24. collat. cum Colof. 4. 10, 12, 14. & v. 2. collat. cum Col. 4. 9, 17.

CAP. I.

1. **Paulus vinculus Christi]** Romæ agens sub militis eadem catenâ vinculi custodia, Act. 28. 16. Genitivus hic causam significat, ut & infra v. 9. Eph. 3. 1. 2 Tim. 1. 8. pro quo *ἵνα* & *ὑπὲρ*, Eph. 4. 1. Instituto suo hoc servit, ut molliret Philemonis animum. q. d. Per hæc vincula te obsecro. Et captivitas Pauli fuit libertas Onesimo. ¶ **Et Timotheus]** Perpetuus ferme Pauli comes, ut videre est 2 Tim. 3. 10. [qui] etiam Romæ ipsi aderat, Eph. 1. 1. Col. 1. 1. Quem hic adjungit, tum, quia is summè mitis & misericors fuit, & exemplar Philemoni: tum, ut duorum intercessio plùs valeret, significans idem illum optare. ¶ **Frater]** id est, Operis Evangelici socius. Fratres vocabant se mutuò Christiani ob communem regenerationem. ¶ **Philemoni, Φιλήμονι]** Nomen est Græcum quo appellatus fuit, & Poeta nobilis, & rerum Naturalium scriptor quidam Plinio memoratus. Videtur habitasse Ephesi, ubi Onesimus postea Episcopatu functus est, ut & Ignatii literæ, & alii Scriptores, tradunt. Plerique veterum tradidere, imò omnes putant, hunc fuisse natione Phrygem, officio Colossensem in Phrygia Episcopum. Non placet: quia eorum Episcopus erat Epaphras. ¶ **Dilecto, Ἀγαπητέ]** Dilectibili, h. e. Digno qui diligatur. Sic vocat, quòd

eum interiore quâdam amicitia, ut virum valde pium, complecteretur. ¶ **Et, &c. Καὶ συνεργὸν ἡμεῖς]** Et adjutori (vel, collegæ, Er. Ti. P. V. cooperario, Er. Scul. sic Mo.) nostro, Be. Pi. Vel, 1. in prædicando Evangelio: id est, Uni Presbyterorum illorum qui Ephesi plures erant, Act. 20. 17. Omnes autem *πρεσβύτεροι*, atque etiam *πρεσβύτεροι*, quæ fœminis ad Christum vocandis dabant operam, Apostoli sui operis adjutores vocabant, Rom. 16. 3, 9. Phil. 2. 25. Col. 4. 11. Vel, 2. eum sic vocat, quòd opibus & operâ in promovendo Evangelio Paulum juvaret, prout poterat.

2. **Et Appia, &c. Καὶ Ἀππία, &c.]** Appia nomen est Romanum, & mutatur in e. more Hebræo. Fuit hæc Philemonis uxor, ut plerique veterum tradunt: ali- oqui non eam Paulus anteponeret Archippo, & viro & diacono & collegæ suo. Hinc Græcus Scholiastes Philemonem atque Appiam *ἀδελφοὶ τοῦ ὁμοκλήτου* vocat. Eam hic compellat, nè repugnaret voto Pauli. ¶ **Archippo]** Erat hic in Ecclesiâ Colossensis ministerio, vel, 1. ut Presbyter, vel Pastor: vel, 2. quòd malim, ut Diaconus: vel, 3. ut Episcopus: vel, 4. ut Evangelista, Col. 4. 17. Evangelistæ munus hic obisse videtur, modò Ephesi agens, modò Colossis, Col. 4. 17. ubi postea eum resedisse, ac sic Episcopum factum, testatur Amb. Hunc nominat, ut illorum auctoritate permoveretur Philemon ad ignoscendum. ¶ **Commilitoni nostro]** id est, Adjutori. Sic tales vocare solet, ut videre est Phil. 2. 25. ob molestiam muneris; quòd, more militum, excubias agerent in castris Ecclesiæ, & pro ea defendenda & propaganda ex officio laborarent. ¶ **Et Ecclesiæ quæ in domo tua est]**

Ad Philemonem hoc referendum, cui præcipuè inscribitur hæc Epistola: nam alios tantum nominat, ut illos in hac causa fautores haberet. Ecclesiæ, &c. id est, Universæ tuæ familiæ, quæ Christiana est. In ejus domo complures erant Christiani. Etiam tres Ecclesiæ faciunt, teste Tertul. Sic in Aquilæ & Priscillæ domo qui erant, Ecclesiæ dicuntur, Rom. 16. 5. 1 Cor. 16. 19. & qui in Nymphæ domo, Col. 4. 15. [Vide Synopsin ad illa loca.] Ecclesiæ Paulus dicere solet ordinatum fidelium cœtum, in quo, ad scopum Christianæ religionis, alii regunt, alii reguntur, etiam si unius tantum sint domus aut familiæ. Hujus Ecclesiæ domesticæ caput & Episcopus fuit ipse Philemon. Al. Ecclesiæ hic intelligo cœtum Christianorum, qui in ejus domo convenire solebat.

3. **Gratia vobis, &c.]** Precatur illis favorem Dei & Christi, & prospera omnia, quæ Hebræi *pacis* nomine solent appellare. Utitur sæpe hac precatione Paulus, ut 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. &c.

4. **Gratias ago, &c.]** Gratias Deo debemus pro donis non

Gent.

Scul.

Cap. ap-
pend.
Hist.
Apost.
3921.

G.
Gent.
Gent.
sim. E.
d. E. Me.
T.
Gent.
G.

Gent.
E. sim.
Er.
Me.
E. sim.
Pi.

G.
Scul.
Gent.
Scul.
Gent.
E.
Scul. sic
Er.
Hi.

Me. sim.
E.
E.
G.
E. Me.
T. Scul.
ex Theod.
Gent. Be.
Gent.
E. sic
Gent.
Gent.
Theod.
in Gent.
E.
E.
Me. T.
E.
G.
Gent.
Pi.

G.
E.
G. sic
Er. Scul.
Gent. E.
G. sic
E.
E.
T. ex
Hi. &
Chrys.
sim. E.
Me.
G.

E.
Gent.
Med. l. 2.
De Tem-
plis,
p. 411.

G.

non tantum in nos, sed & in alios, collatis, Rom. 1. 8. 1 Cor. 1. 4. Eph. 1. 16. ¶ *Semper memoriam tui, &c.* Eadem verba habes Eph. 1. 16. Unde discas, *μεμνημένος* hic dici omnes ad Deum allocutiones, etiam per quas non poscitur aliquid, sed gratiæ aguntur^b. *Gratiam Dei & preces suas* conjungit Paulus, quorum utroque adjuvari & perfici charitatem & bona opera Philemonis vult intelligi. Rem nondum aggreditur Paulus, sed Philemonis animum præparat ac præmollit^c. Nunquam, inquit, oro quin tui meminerim^d. Illud, *semper*, referri potest, vel ad præced. vel ad sequent. eodem sensu^e.

5. *Audiens* (Plus hoc est quam *Sciens*. Bonam enim ejus famam apud omnes esse significat, eamque ut tueatur tacite admonet^f. Causam reddit suæ gratiarum actionis, qualem videbis Rom. 1. 8. Eph. 1. 5 g.) *charitatem tuam & fidem*, (*Charitatem* præponit, vel, quod dignitate fidem antecedit, 1 Cor. 13. ult. vel, ut fidem subnectendo significet, se de ea tantum charitate loqui cujus opera ex fide procedunt^h. Egregia hic biga nominatur, *Dilectio & Fides*. Vide Gal. 5. 6. Eph. 6. 23. 1 Tim. 1. 14. & 6. 11. &c. i.) *quam habes in Domino Jesu* (vel, *erga Dominum Jesum*, Er. P. Be. Pi.) *& in omnes sanctos*. Etiam pauperes ac viles, qualis Onesimus, &c. Fontes beneficentiæ tuæ, qui omnibus patent, ipsi non præcludunt^k. *Sancti* vocantur Christiani omnes, ut Eph. 1. 1. & alibi sæpe^l. Est autem hic, sicut Exod. c. 22. v. 20. 2 Sam. 3. 27. Mat. 12. 22. Synchysis, seu verborum Trajectio & quasi commixtio^m. *Fides* hic ad *Jesum* refertur, & *charitas* ad *omnes sanctos*ⁿ.

6. *Ut, &c.* *Ὅπως ἢ κοινῶν* — *ἐνεργῆς* — *ἐν ἐπιγνώσει* — *ἐν Χριστῷ* Subjungit hic quid à Deo petat^o. *Ut communicatio* (id est, *ἐν κοινῇ* ad Deum, beneficentia ex colat. Rom. 12. 13. Heb. 13. 16 q.) *fidei tuæ* (id est, quæ ex fide tua manat^r: vel, officiorum ex fide profecta^s. q. d. Ut fides tua quam nobiscum communem habes^t: vel, *Ut societas fidei tuæ*, quam unâ nobiscum adeptus es: vel, Ut fidelis & benigna tua ista communicatio^u, in sanctos, ex fide profecta^v.) *efficax* (vel, *operosa*, V. *frugifera*, Sy. *evidens*, Vulg. Legit *ἐνεργῆς* x, rectè, ut puto, q. d. omnibus manifesta^y.) *fiat*, (factis scil. præstita & comprobata^z. *ἐνεργῆς γὰρ ἡ χάρις* hic dicitur eodem sensu quo *fides per dilectionem ἐνεργουμένη*, Gal. 5. 6 a.) *agnitione* (vel, *in agnitione*, Er. Il. &c. vel, *ad agnitionem*, Ar. *ἐπιγνώσις* hic activè potius quam passivè accipi potest^b. *ἐν ἐπιγνώσει* hic est *ἐν φανερώσει* c, *patefactione* ejusdem fidei: ostenditur enim fides per opera, Jac. 2. 18 d.) *omnis ejus boni quod est* (vel, *ut agnoscat quicquid boni est*, P. vel, *agnito omni bono quod contigit*, V. vel, *per agnitionem*, &c. id est, Dum agnosceretur omne illud bonum, &c. agnoscentibus omnibus, & prædicantibus, opera tua bona, quæ plurima facis^f.) *in vobis* (vel, *vobis*, V. id est, Quod à vobis fit, scil. à te & tuis^g; h. e. à domestica tua Ecclesia, bonorum tuorum operum adjutrice. Nè Philemon laude extollatur, partem laudis in alios transfert^h.) *per Christum*, Be. Pi. P. id est, Non nostro meritoⁱ; sed beneficio Christi^k, autoris omnis istius boni^l: vel, in negotio fidei Christi^m: vel, *erga Christum*, Er. Il. Ti. ad cujus gloriam spectat hæc communicatioⁿ; ad quem refertur quicquid boni egentibus impenditur, Mat. 25. 40 o. Al. Est hic Trajectio. Nam verba illa, *ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*, pertinent ad id quod præcessit, *τὴν πίστιν σου*. *ἐν ἐπιγνώσει* hic *παρρησια* sumitur, habetque *innoscendi* significationem. Sensus enim est, Eò spectabat tua ista dilectio, ut fides, quæ tibi cum aliis sanctis communis est, actiosa fieret, ac sic cognosceretur per bona illa opera quæ abs te aliisque procedunt P.

7. *Gaudium, &c.* *χαρὴν, &c.* id est, *χαρὰν* q: sic enim, vel legendum est^r, vel explicandum^t, ut 2 Cor. 1. 15 t. [Sic ergò reddunt:] *Gaudium enim habemus, &c.* Mo. Er. Be. Pi. Ca. &c. vel, Hebraica phrasis est, q. d. Grata nobis admodum — est tua charitas^v. Merito, inquit, gratias Deo pro istis vestris virtutibus habemus; quia nobis maximum inde gaudium, & in malis quæ Evangelii causâ toleramus solatium, provenit. Sic & 2 Cor. 7. 4, 13. 1 Thes. 3. 7 x. ¶ *Quia, &c.* *Ὅτι τὰ σπλάγχνα ἀναπέπαιον, &c.* Quod viscera sanctorum refocillata sunt per te, Er. Be. Pi. &c. id est, Per beneficentiam tuam^y. *Viscera* hic vocat, vel, 1. homines quorum sunt viscera, cum quadam tamen connotatione

miseriæ misericordiam provocantis^z: q. d. Fideles in opia aut miseriâ corporali pressos misericorditer refocillasti^{||}. Vel, 2. ventres sanctorum, quos recreavit suppetando ipsis alimenta^a. Vel, 3. cor, seu animum^b, seu denique, affectum. Syn. integri, & Meton. subjecti^c. Sic Sirac. 30. 7. & 33. 5. Parem hic habet sensum cum illo, *ἀνέπαυον τὸ ἐμὸν πνεῦμα*, 1 Cor. 16. 18. Pauperes, inquit, tranquillo sunt animo, eò quod experiendo didicerint in tuis divitiis paratum esse suis necessitatibus subsidium^d. Ità officiosè & promptè sanctos refocillasti, ut incredibili quâdam voluptate sint intus perfusi^e. Metaphora à viatoribus, qui viâ, vel æstu, vel siti, eonfecti & defessi requiescunt, eoque recreantur & quasi respirant^f. Beneficentiæ tuæ sensus ad intima usque viscera sanctorum penetravit; eosque non modò adjuvit, sed penitus recreavit^g. ¶ *Frater* Hoc in fine positum magnum habet *πρόσθ*, ut in illo Virgilii, *Tinque prior, tu parce, — Projice tela manu, sanguis meus*^h. Affectus magnitudinem exprimit: q. d. Propter hæc meritò à me diligendus es ut fraterⁱ.

8. Propter, &c. *Διὰ πολλὰν ἐν Χριστῷ παρρησίαν ἔχον ἐπιγνώσιν τοῦ ἀνθρώπου* Ideo (vel, Quapropter, Be. Pi.) *multam in Christo* (id est, per Christum^k; vel, propter Christum^l, cujus legatus sum^m, & cujus auctoritate innititur mea deprecatioⁿ.) *libertatem* (vel, *fiduciam*, Er. E. &c. *παρρησία* vox ex Græcò sermone ad Syros venit latiore significatu, ita ut sæpe *jus auctoritatemque* significet^o. *παρρησία* hic, ut Heb. 10. 19. & alibi, est quam 1 Cor. 9. 12. & 2 Thes. 3. 9. *ἀσφάλειαν* vocat^p.) *habens* (vel, *quamvis habeam*, Er. Be. Pi.) *imperare* (vel, *injungendi*, Er. *imperandi*, sive *mandandi*, Be. Pi. Ca. &c. *ἐπιτάττειν* est pro *imperio statuere*, ut ex Aristot. docet Budæus: unde *ἐπιταττομένοι* sunt *subditi*, quibus imperia accipere necesse est^r.) *tibi* (q. d. Cum liberum mihi sit tibi imperare^s. Apostolica functio à Christo mihi injuncta hoc jus mihi dat, ut tibi Christianisque aliis ea præcipere possim quæ officii vestri sunt^t.) *decent*, Mo. vel, *quod decet*, sive *convenit*, Be. Gent. fim. Val. Er. V. id est, Quod te ut æquum hominem decet. Itaque levius est *τὸ ἀνθρώπῳ* quam *τὸ θεῷ* t. Hoc addit, ut severitatem verborum præced. mitigaret^u: vel, *quod debetur*, Ar. *quæ justa sunt*, Tre. ex Sy. id quod officii tui erat, Er. Il. Ti. sic P. Ca. Pi. G. Gent. Mo. nempe, ut poenitentem servum in gratiam recipias^v: vel, *quod ad rem pertinet*, Vulg. Sed legendum puto, *quod ad te pertinet*; quale est propriissimè officium nostrum, id est, quod à nobis præstari debet: quod decet, licet legibus non imperetur. Latius enim, inquit Seneca, *patent fines officii quam juris regulæ*. Optimè Menander, *τὸ καλὸν ἔχει τὰ κατὰ τὸν νόμον, ἢ τὸ νόμον*, Id quod decet, interdum potentius est & ipsâ lege^x.

9. Propter charitatem, (*Charitatis ergò*, quâ te ut fratrem amo^y: memor charitatis potius quàm auctoritatis^z.) *magis obsecro*, *παρακαλῶ* Hortor, Er. Precor, Be. Pi. Malo ut amicum precari per necessitudinem amicitie nostræ^a. ¶ *Cum, &c.* *Τὸν αὐτὸν ὡς* Cum talis sim, Er. Be. V. Zeg. ex Chrys. & Th. Qualem me esse nosti^b, nempe *Paulus senex*, &c. ut sequitur. Non hoc dicit arroganter & ambitiosè, sed ad sublevandum miserum^c. ¶ *Paulus* (tot Ecclesiarum conditor^d. Simile illud in Livio, Ego *Annibal* peto pacem^e: *Paulus Christi Apostolus*^f, *senex*, *Πρεσβύτερος* Senex, Be. Pi. &c. Est nomen honoris^g. Notat, vel, officium^h. Sed id *πρεσβύτερος* significat. Vel, 2. ætatemⁱ: *Jam & propeclatæ* ætate, cui multa concedunt etiam ignoti^k. Senectutis maxima est veneratio, adeoque & auctoritas^l. Ostendit canos germinasse in laboribus^m. ¶ *Vinculus Jesu Christi* i. e. Ob Christum. Magna debetur reverentia iis qui dura ferunt honestissimis de causis, Eph. 4. 1. Col. 4. 18 n. Ad senectutem, quod ipsum opus est, accessit calamitas vinculorum. Ità commiserationem movet, ut facilius impetret^o: q. d. Da hoc saltem vinculis meis p. leniendis^p.

10. Obsecro te, *παρακαλῶ σε* Hoc precandi, aut potius deprecandi, habet significationem. Servi, siquid deliquissent, precatorem libi parare solebant, ut notat ad Terent. Donatus. Similis est huic deprecatio Plinii pro liberto Sabiniani Epist. 1. 9. 21 t. ¶ *Pro meo filio* q. d. Non servo tuo, sed filio meo, veniam precor^r. Dd d. 4. ¶ *Quem,*

¶ *Quem, Or.* At præcessit *τὸν*. Est ergo Attica generis Enallage. *Or* refertur, vel, ad *Onesimum*, quod nomen proximè sequitur, vel, tacite ad vocem *ὅν*, quod frequentius & notius est. Sic Ulpianus, *Fidei commissæ quocunque sermone relinqui possunt, Latinâ, Græcâ, &c.* Intelligitur tacite, *linguâ*. Sic Virgil. *Præneste sub ipsa, ubi urbe, non oppido, subintelligendum.* Alibi verò, *Præneste sub altum*. ¶ *Genii* (nempe fidem efficiendo: quem in fide institui, vel ad fidem adduxi, per Evangelium *; quem Christianum feci: quales sic vocare solet, ut 1 Cor. 4. 15. Gal. 4. 19. Dei opus est regigere hominem; sed tanta est ejus bonitas ut in nominis sui consortium Ministros suos admittat, 1 Cor. 4. 15. Sic & *σὺ* dicuntur Apostoli, Rom. 11. 14. & alii, 1 Cor. 7. 16. 1 Tim. 4. 16. Sensus, qu. d. *verè filius meus, quem genui*, id est, *γόνος*: alioqui *filios nostros* amoris causâ appellare solemus b.) *in vinculis* id est, In carcere constitutus c; hic Romæ, dum vinctus sum d. ¶ *Onesimum* Hujus Epistolæ & latorem & argumentum *. Qui & ipse civis erat Colossensis. Quod si ita sit, vel verna fuit Philemonis ex ancilla ejus natus; vel potius, à patre venditus: quod patrium & utilitissimum fuit apud Phrygēs, teste Philost. l. 8. De vita Apollon f. Unde de illis Cicero, *O nationes natas servituti!* Notandum & hic est Pauli artificium, qui *Onesimi* nomen non antè profert quàm *filium suum*, &c. diceret, ut lenissimè ad aures animūque heri accideret g.

¶ *Tibi aliquando* (pote hinc ambiguum est, ut cum plusculum temporis in ea noxa Onesimus fuisset, occultè, quasi momento fuisse insinueret h.) *inutilis* Et damnosus fugâ & furto i. Verbo mitiori & honestiori *κακο-γιστῶς* utitur pro veris nominibus, *furis, fugitivi, &c.* Quales *μεωτέρως* frequentes sunt k. Deprecantium mos est rerum asperitatem verbis lenire. Onesimus non *inutilis* modò Philemoni fuerat, sed & *damnum dederat*. Conjuncta esse solent Fuga ac Furtum. Itaque in Codice Justiniano titulum De servis fugitivis sequitur ille De furtis. Martialis, *A pedibus didicere manus peccare protervæ: Non miror furem qui fugitivus erat.* Et qui servum vendebant, promittere solebant *furem non esse, fugitivum non esse*, L. *Cum in venditione*, &c. Varro De re Rust. Seneca Controv. 3. 21 l. ¶ *Et mihi*, (per obsequium mihi in carcere præstitum m.) & *tibi*, (quia talis nunc est ut ab eo utilitatem meritò expectare possis n, tanquam à Christiano & proinde liberaliter instituto o. Quia Paulo utilis erat, erat & Philemoni. Communia enim sunt τὰ τῶν φίλων p.) *utilis*, *Εὐχρηστὸν*] *Perutilem*, Be. Pi. Alludit ad nomen *Onesimi* q, quod *utilem* significat r. q. d. Eum pretiosorem factum remitto, eumque ex præsentī velim æstimari t.

¶ *Quem remisi* Nempe cum hac Epistola t, & quidem solutum; non, ut mos erat in fugitivis retrahendis, vinctum, vel cum custode. Prudenter eum remisit, nolens pro absente deprecari v: id quod iram Domini provocat x. ¶ *Tu, &c. Σὺ—τί τας—προσλαβῶ*] *Tu autem illum* (id est, mea viscera,) *suscipe*, Mo. P. Er. &c. vel, *excipe*, Pi. *admissum accipe*, Be. Non ut retraham ex fuga, aut remissum; sed ut spontè reversum, me quoque suadente. Signatè dicit *προσλαβῶ*. *Suscipimus* enim quasi porrectâ manu supplices ac jacentes y. *Προσλαμβάνω* varias habet significationes, omnes ad Benevolentiam & Beneficia pertinentes, ut apparet Act. 18. 26. Rom. 14. 1, 3. & 15. 7. Hic Interpretes, *benignè in Domum recipere*, quomodo Act. 28. 2. *Viscera mea*, id est, mihi dilectissimum a; ita mihi dilectum quomodo viscera nostra diligimus b; mihi intimum c; filium meum d, tanquam ex visceribus genitum: vel, illum quem per charitatem in viscera mea recepi, ut unus mecum factus sit; ut proinde & tibi, tanquam alter ego, pari charitate suscipiendus sit & amplectendus *. Artemidorus, *Τὰ σπλάγχνα τὴν ψαῖδα σημαίνει*. Sic apud Plautum, — *mem corculum* f. Mira hic efficacia ad placandum Philemonem. Non enim poterat in Pauli viscera sævire, aut durius aliquid committere g.

¶ *Quem, &c.* *Οὐ ἐγὼ ἐβελόμην—κατέχευ*] *Quem ego volueram* (vel, voluissē. Est hic Indicativus pro Subjunctivo, more Græco. De hoc loquendi genere vide quæ diximus ad Mat. 26. 39 h. vel, *cupiebam*, Er. Be. Pi.) *apud meipsum detinere*, Mo. vel, *retinere*, Er. Be. Pi. &c. Nempe, nisi obstitissent rationes aliæ, quæ

jam sequentur i. Occupatio quædam est. Nam dicere poterat Philemon, si tam ille tibi utilis erat, cur non eum apud te retinuisti? Respondet, Hoc maluissē, &c. k. ¶ *Ut pro te* (id est, tuo loco l.) *mibi ministraret*] Ministerio, tum corporali, tum etiam spiritali m. q. d. Ut tuas vices suppleret n: ut mihi præstaret quæ tu, si hic esses, præstiturus mihi omnia esses o, pro tua scilicet charitate p. ¶ *In vinculis Evangelii* id est, Quæ Evangelii causâ sustineo q. Conci-

sum loquendi genus r: quod habuimus supra v. 9 t. ¶ *14. Sine, &c. Χωρὶς—πρόσωπον, &c.*] *Sed absque tua sententia* (vel, tuo judicio, V. id est, Te inconsulto, & præter voluntatem tuam u:) *nihil* (nempe in ea re, h. e. in retentione Onesimi v:) *volui facere*, Be. Pi. &c. Nolui eo uti nisi te ultro id volente x. Nolui desiderio ac necessitati meæ obsequi, quamvis jure possim, ob meam, imò Ecclesiæ, necessitatem; quia non expedivit me hanc meâ potestate uti y. Sed cur noluit? Ob multas causas. 1. Quod gravia Jure Romano constituta sunt in eos qui servos fugitivos aut receptarent aut retinerent z.

2. Nè de jure Philemonis aliquid videretur detrachere, cum nonnulla fortassis ipsius offensa a: & forsan, Philemon ea de re questus fuerat. 3. Quia Onesimus ipse optavit reverti, quò testaretur non se ideo religionem Christianam amplexum fuisse ut se legitimi domini potestati subduceret. 4. Nè hanc ratione infamaretur Evangelium, si ejus prætextu servi sese dominis suis impune eriperent. Confer 1 Tim. 6. 1 b. Sed his causis dissimulatis aliam Paulus subjungit c, ut honestissimam & institutâ deprecationi maximè convenientem d, & magis spectantem ad laudem Philemonis *. ¶ *Uti, &c.*

Ἰνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην—ἐκείσιν] *Uti nè velut secundum necessitatem* (id est, velut ab invito extortum f:) *bonum* (vel, *beneficium*, Be. Pi. opus benignitatis tuæ g:) *tuum* (h. e. servi tui opera mihi commodata h:) *esset, sed secundum spontaneum*, Mo. vel, *spontè collatum*, Be. vel, *voluntarium*, Ca. qu. d. Velut ex necessitate profectum, magis quàm à voluntate; atque adeò minus laudis haberes i. Si enim Paulus retinuisset, non tam apparuisset voluntas Philemonis, quàm si eum ad se missum ipse ad Paulum remitteret. Seneca De Benef. 2. 4. *Si vis scire an velim, effice ut possim velle.* Laus non debetur nisi liberis actionibus k. Odi humanitatem, inquit Demosth. *quam extorquet necessitas*. Valer. Max. *Quicquid cogitur imperio, exigenti magis quàm præstanti acceptum refertur*. Nihil ægrius fert homo generosus, quàm videri aliquid necessitate potius coactus facere quàm animi sui inductione. Xenocrates rogatus, *quid præstare posset discipulis*, respondit, *ut id voluntate faciant quod alii jure cogantur* l.

¶ *Ἐκείσιν & ἀναγκάσιν* inter se opponuntur, ut 1 Pet. 5. 2. Sic libera voluntate aliquid exsequi, & ex necessitate, inter se opponit Paulus Jurisconsultus m. ¶ *15. Forsitan*; ita Mo. Er. Sy. Ar. G. &c. Sic loquitur, vel, ob mutabilitatem humanæ voluntatis n: vel potius, quia incomprehensibilia sunt Dei judicia o. *Τάχα*] *Mirum ni*, P. *Utique*, vel *Nimirum*, Be. Non dubitantis animo hoc dicit, sed affirmationem hoc temperamento emollientis p. *Τάχα* non semper est Dubitantis, ut in Homero, — *τάχα χερσὶ Σάφ' ἔσομαι*, *Cito vidua ero.* Et alibi, *τάχα γὰρ σε καλὰ κτενέουσιν Ἀχαιοί* q. Sic & particula, *εἰ, εἴ ποτε, μήποτε*, non semper vim habent Dubitandi, ut Luc. 14. — Act. 17. — 2 Tim. 2. — Laudat Cicero temperamentum Romanorum, qui in sententiis videri, in testimoniis arbitrari, dicebant; cum Græci se certò scire, sibi compertum esse, temere affirmare solebant r. ¶ *Idè* (Non intentionem significat discedentis, sed eventum bonum à Deo intentum t: q. d. Fortè id Dei consilium fuit cum eum fugere permisit t. Confer Gen. 45. 5 v.) *discessit*, *Ἐξελθὼν*] *Separatus fuit*, Be. Scult. sub. abs te, Be. Pi. vel sub. à Deo, Scul. Non hic exprimit à quo, vel cujus ope, aut consilio: sed tacite ad Deum refert, ut patet ex sequent. mentemque Philemonis ad arcanum Dei consilium traducit, mirâ arte x. *Ἐξελθὼν* dixit pro *fugit* y. Talia sunt quæ Græci *ἐκφρασιμὰς* vocant z.

¶ *Ad horam* id est, Ad modicum tempus a, & proinde non habendus pro fugitivo b. Idem loquendi genus 2 Cor. 7. 8. Gal. 2. 5. 1 Thef. 2. 17 c. Fugam extenuat, ut momentaneam d. ¶ *Uti, &c.*

¶ *Idem*. ¶ *E.* ¶ *Pi. Be.* ¶ *Gent.* ¶ *E.* ¶ *G. sim.* ¶ *Me. E.* ¶ *P. Me.* ¶ *G. fic.* ¶ *Be. E. V.* ¶ *Be.* ¶ *G.* ¶ *Me. E.* ¶ *Gent.* ¶ *sim. Pi.* ¶ *G.* ¶ *E.* ¶ *Gent.* ¶ *E. sim.* ¶ *Gent.* ¶ *Gent.* ¶ *E.* ¶ *Pi.* ¶ *Camer.* ¶ *Be.* ¶ *E.* ¶ *G.* ¶ *E. ex.* ¶ *Aquin.* ¶ *Be. Gent.* ¶ *Gent. ex.* ¶ *Amb.* ¶ *Luc. 14. — Act. 17. — 2 Tim. 2. —* ¶ *Laudat Cicero temperamentum Romanorum, qui in sententiis videri, in testimoniis arbitrari, dicebant; cum Græci se certò scire, sibi compertum esse, temere affirmare solebant r.* ¶ *Idè* (Non intentionem significat discedentis, sed eventum bonum à Deo intentum t: q. d. Fortè id Dei consilium fuit cum eum fugere permisit t. Confer Gen. 45. 5 v.) *discessit*, *Ἐξελθὼν*] *Separatus fuit*, Be. Scult. sub. abs te, Be. Pi. vel sub. à Deo, Scul. Non hic exprimit à quo, vel cujus ope, aut consilio: sed tacite ad Deum refert, ut patet ex sequent. mentemque Philemonis ad arcanum Dei consilium traducit, mirâ arte x. *Ἐξελθὼν* dixit pro *fugit* y. Talia sunt quæ Græci *ἐκφρασιμὰς* vocant z.

ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀμείψῃς] *Ut eum* (sub. à me, Be. Pi.) *perpetuum* (vel, *eternum*, Ex. Il.) *recipias*, Be. Pi. &c. vel, *retineas*, Tre. ex Sy. Præp. ἀπὸ in ἀμείψῃς eam vim habet ut Paulus fugitivum servum non dare, sed reddere, domino suo videatur *. Sensus, Ut à me correctus perpetuò tibi sit utilis f, non amplius à te recessurus e: vel, quoad vivet h. *Αἰώνιον* ita hîc dictum quomodo apud Horatium, *Serviet æternum* i. Alludit hîc ad ea quæ de perpetuis mancipiis in Lege stabiliuntur, Exod. 21. 6. & Deut. 15. 17. k. Al. Accipi hoc potest de vita tum corporali, tum vera ac æterna, ut patet ex sequent. l. Sensus, q. d. Ut pro servo temporario reciperes cohæredem tibi futurum totâ æternitate in cælis m. Doctrina Evangelica non tollit statuum differentias, & imperia dominorum in servos, ut apparet ex Eph. 6. 5, 6. Col. 3. 22. 1 Tim. 6. 1, 2. Tit. 2. 9. 1 Pet. 2. 18. Nulla ergo causa est cur Christianus, qui ut dominus in servos habere imperium potest, non possit habere in subditos ut Princeps. Paria sunt in domo Dominus, in Regno Rex. Seneca De benef. 3. 18. *Si servo, quò minus in nomen meriti perveniat, necessitas obest, & patiendi ultima timor, idem istud obstat & ei qui Regem habet, & ei qui ducem, quoniam, quanquam sub dispari titulo, paria in illos licent.* Idèoque Petrus imperia Regum & Dominorum inter se æquat. Nam & servos male meritis domini, non adito Magistratu, torquere, imò & occidere, poterant, Instit. cod. &c. Nec Romæ tantum id jus fuit, sed & in Græcia. Vide Senec. Controv. 5. 35. Venit enim hoc ex jure Gentium. Hoc jure quomodo domini uti deberent ex quo Christiani facti sunt, Paulus eos docuit, eadem dicturus Regibus si tam Reges tunc fuissent Christiani quàm multi dominorum erant Christiani. Et Nicodemus & Josephus Arimathensis Senatores fuere, cum imperio & puniendi potestate. Nam Senatus tam publicus populi quàm urbis Hieros. jus verberandi habebat, ut apparet Mat. 10. 17. Act. 5. 40. 2 Cor. 11. 24. imò & morte puniendi, si quando Romani id permetterent; sicut generalem permissum habebant Judæi occidendi alienigenam qui intra Templi septa intrasset. Hos tamen Senatores, discipulos suos, Christus nunquam monet ut ab eo munere desisterent. Et si id fecisset, rupisset haud dubiè Legem, quæ legitimo more ad tale munus vocatis imperabat fungi eo munere, quod longè ab ipso abfuit; qui dum vitam egit mortalem factus fuit sub Lege, Gal. 4. 4. nec ullam ejus partem infregit ipse, aut aliis infringendi auctor fuit n.

16. *Jam non ut servum*] *Supple tantum*: quod frequentia ostendunt. Sæpe apud omnes gentes, maximè verò apud Hebræos, hæc particula subauditur. Deinde repetendum ex superioribus, *Quia*. ¶ *Sed, &c.* *Αὐτὸς δὲ δέων*] Pertinentem ad te non solo jure herili, sed & Christiano o. *Sed supra* (vel, *amplius*, Be. Pi.) *quàm servum*, Mo. &c. id est, conditione & statu potiore p; pertinentem ad te non solo jure herili, sed & Christiano. ¶ *Charissimum*] Nempe Christianis omnibus q. ¶ *Maximè mihi*] Refer hoc, vel, ad fratrem, vel potius, ad dilectum. Sed cur ita? Resp. 1. Quia Onesimus Judæus erat; 2. quia eum genui, & discipulum habui, & ministrum; cujus operam fidelem sum expertus †. Nè Phil. iniquiùs ferret servum suum fratrem, &c. vocari, illum priùs suum fratrem agnoscit Paulus, utpote renatum ab eodem Patre, &c. l. ¶ *Quanto autem magis tibi?*] Qui eum non genuisti, nec tale in eum beneficium contulisti, quale ego; & qui ipse filius pariter meus es, uti ille v? Tibi multò charior quàm mihi esse debet x; vel, 1. quia tibi duplici jam vinculo adstringitur y: [ut sequitur.] vel, 2. quia in tuo usu semper futurus est dum voles z. ¶ *Et in carne*] Vel, 1. Quia ex eodem tecum genere, & in eodem oppido: forsan & naturalis frater ejus, à patre ejus ex ancilla procreatus. Nam & hi servi sunt, cùm matris conditionem sequantur, ut notum est a: quia Gentilis est æquè ac tu b. Vel, 2. quia membrum ejusdem familiæ c. Vel, 3. quatenus humano more tibi servus est d, servitute corporali tibi adstrictus *: ob carnalia, sive corporalia, ministeria quæ tibi præstat f: quia dignus est cui mundana negotia, sive ministeria tua, committantur g. Corpus Onesimi non tam ipsius est, quàm tuum est, *ἡσὺν δὲ χρεώται*. Apud Aristophanem

Cario, *τὸ σῶμα* & δὲ ἐκ τῶν ὑπὸν Κεφάλῃ οὐ δαίμων, ἀλλὰ τὸ εὐνυμῶνον. Solent permisceri inter se *σῶμα* & *σῶμα*, ut apparet ex Hebræo Soph. 1. 17. Ezech. 10. 12. & alibi, collatis versionibus Græcis & Latinis h. ¶ *Et in Domino*] id est, Secundum spiritum, & in rebus spiritualibus i; vel, fraternitate spirituali k: vel, propter Dominum in quem credit l: vel, quòd Ecclesiastica functioni præpositus esset, ut Paulus, ut Philemon; Diaconus enim jam erat à Paulo institutus m. Qu. Cur non petit, ut

10 Onesimum manumitteret? Resp. Quanquam id expectavit, non tamen expressè petit; 1. nè videretur Ones. ex maleficio commodum reportasse: 2. nè id nimis onerosum esset Philemoni, cui forsan ille necessarius erat. Servi erant valde utiles dominis suis, & bona pars possessionis n.

17. *Si ergo habes me socium*, *Κοινωνόν*] *Communicantem*, Mo. *Consortem*, Ex. Ti. Intellige, vel, 1. ejusdem gratiæ: vide Phil. 1. 7. & 2. 1. vel, 2. in afflictione & patientia Christi, Apoc. 1. 9. vide & Phil. 4. 14 o. Si putas nostra esse communia, P. *Si me habes pro amico* P, ac proinde rerum tuarum particeps q; ut, *Omnia amicorum sunt communia* r. Si me amas: vel, q. d. Per amicitiam nostram te oro atque obtestor. ¶ *Suscipe illum* (Non modò poenam, quam jure tuo exigere poteris, ei condona; sed & benignè eum excipe. In domum, in animum, recepisti, dixit in re planè simili Plinius Epist. 1. 9. 24 t.) *sicut me*] i. e. Tanquam alterum me v. Nam

20 amicus Paulo cùm esset Onesimus, quod ipsi præstatur, Paulo ipsi præstari videbatur *. 18. *Si—nocuit tibi*, *ἡσὺν δὲ*] *Lesit te*, Pi. E. *Injuriam affecit te*, Be. Furtum, leniendæ rei causa, *injuriam* vocat y. Si quid fugiens abstulit z. ¶ *Aut debet*] Nempe jure naturali. Nam civiliter servus non obligatur, præsertim domino, ut nec dominus servo a. q. d. Si ex rationibus tuis reliquator erat b. ¶ *Hoc mihi imputa*; ita Er. P. Mo. Be. Pi. &c. *Ἐνθάδε*] *Expensum fer*, Val. *Ἐμολογῶ* Paulo est quod Appiano *ἡσὺν δὲ*, quod Aristot. & Theoph. *ἡσὺν δὲ* c. Id meis rationibus imputa. Me pro eo fac tuum nomen d. Me pro illo ejusque debito sponso rem accipe *.

40 19. *Scripti manu meâ*] q. d. Ut certus sit habes hîc manum meam f; ad certiore & firmiore promissionis fidem. Alioqui & alienâ manu consensus æquè declarari possit g. Accipe chirographum meum, has literas meâ manu scriptas, quibus me fidejussorem interpono h. Poteris me, ubi voles, convenire ex chirographo. Hoc est quòd scribere cautionem vocat Scholiastes ad L. Titius, &c. i. ¶ *Ego, &c.* *Ἐγὼ δὲ λύσω*] *Ego dissolvam*, Ca. vel, *resolvam*, Er. V. vel, *dependam*, sive *rependam*, Er. P. Mo. Be. Pi. Tre. Eth. scilicet quicquid tibi debet k. Absolutè me ei solvendo restringo l. Prioribus verbis cautio propriè continetur; his autem constituti obligatio m. Hoc Latine dicitur *pecuniam constituere*, de quo titulus est in Digestis. *Ἀναδέσσει* dicunt Græci. Forma ipsa continetur his verbis. *Ἐγὼ δὲ λύσω*, aut *satisfaciam tibi*, ut habet Novella 115. 6. Quæ inferi solet titulo Codicis De pecunia constituta. [Vide G.] Constitui autem pecunia potest etiam quæ naturaliter tantum debetur. Servi dominis debere possunt, non quidem civiliter, sed naturâ. Sic & pro obligatione naturali rectè fidejussor accipitur. Donatus ad illud Terentii Phormionis, *Fient, me vide*. Quia in jure promittit & interponit suam fidem; quod nos dicimus, Me habes n.

50 ¶ *Ut non dicam tibi quòd & te ipsum mihi debes*, *Ἠσαρκεῖς*] *Addebes*, Mo. *Insuper* (vel, *Etiam*, Ca.) *debes*, P. Be. Pi. Er. E. &c. id est, Salutem tuam debes o; utpote ad Christum conversus, vel per me p, vel per discipulum meum Epaphram, quem ad Coloss. misi q. Philemon, absque Paulo fuisset, mansisset in crassis tenebris vitæque longè à spe salutis r. Quia Philemoni parum honestum videri posset à Paulo debitum servi repeterè, quâdam reconventionem cum eo agit, allegando debitum antiquius longèque majus; insinuans, etiam si Paulus non reddat, Philemonem ipsi debitorem fore t. Est *ἡσὺν δὲ ἀγνοῶντος*, sive *Reticentiæ* t, vel, *ἡσὺν δὲ ἀγνοῶντος*, sive *Præteritionis* v; cùm dicimus omittere nos velle quod maximè dicimus *. Poteram dicere, ait Paulus, *te non tantum rerum tuarum, sed & tuipsum, mihi esse debitorem* y. Nec tamen præcedentis obligationis jura

frangit;

frangit, obijciendo compensationem quæ pro solutione cedat: Constituit enim Paulus de re pecuniaria: Philemon Paulo debebat spiritualia beneficia, unde obligatio nulla nascitur, nisi naturalis, &c. 2. [Sensus est, q. d.] Neque enim volo creditum hoc tuum elidere commemorando beneficia quæ in te contuli, & hoc pacto rationes inter nos æquare 2.

20. *Ita, Na*] Vox est, vel, 1. jurantis, ex collat. 1 Cor. 15. 31. b. vel, 2. blandientis, ut *Na* Hebræis c: vel, 3. affirmantis d, vel concedentis; Latinis *ita*, vel, *etiam* *: vel, certe, V. Be. q. d. Fateor illum non fuisse frugi servum, sed hoc mihi concede. Nè dubites, ego profectò rependam f. Vel, 4. precantis, ut apud Hebræos g; nec solum optantis, sed & vehementer obsecrantis h: q. d. *Ita* quæso fiat, ut eum recipias in gratiam i. Vel, 5. obtestantis eum quem optamus nobis esse voluptati, quasi nihil sit nobis illius fructione dulcius k.

[Ego, &c. *Εγώ σε δυνάμην, &c.*] *Ego te fruor* (vel, *Ego refocillabor per te*, Tre. ex Sy. vel, *Gratificare mihi*, Ca. *Hunc ego fructum abs te consequar*, Il. P. Be. Pi. Argumentum tale est, Si teipsum mihi debes, ut dixi, etiam te frui, sive fructum ex te percipere debeo, ac jure possum. Est enim hoc domini fructus, vel maximus l. Utinam ego de te fructum & voluptatem capiam in hac re iusta m. Sine ut abs te n, & ex tua benignitate o, impetrem beneficium p; sive fructum consolationis & lætitiæ q, hunc scil. ut Ones. in gratiam recipias r.) in Domino, Mo. Er. &c. q. d. Ego te per Dominum rogo t, & hoc bonum quod opto non nisi per Christum expecto t. Modeste omnia dona sua, & in Philemonem merita, ad Christum tanquam ducem & auctorem refert, cui tamen se adjungit, ut 2 Cor. 5. 20 v. Al. Sensus est, q. d. Si hoc feceris, adjutus ero per te in re Domino grata x. Al. Liceat mihi gaudere de tuis in Christo profectibus. Sir. 30. 2. *Ὁ παῖς δὲ ὁν ἰδὼν αὐτὸν, ὀνόματι αὐτοῦ. Ignat. ad Ephesios, ὀνομαζόμενος Ἰησοῦς. Ad matrem filia apud Poetam Philemonem, — Γένος δὲ οὐ τέκνων ὀνομαζόμενος, ὡς αὐτὸς ἐν δὲ ἰσχυρὸν ἐστὶ. Loquitur hic Paulus ex parentis persona. Glossæ Medicæ, *ὀνομαζόμενος σε, pro, Σπολαϊσόμενος σε ὅτι ἐν χεῖρσι καλῶς διακρίτων; ἰδοὺ μὲν σε πλεονέκτης ἐν ἀπασι τοῖς πνευματικοῖς ἀγαθοῖς* 2. Latet etiam in verbo *δυνάμην* aliud argumentum ductum ex persona & nomine Onesimi a, ad quod hic alludit b: q. d. Ipsum nomen *Onesimi* te admonere debet ut hunc abs te fructum, vel hanc gratiam, consequar c. [Refice, &c. *Ἀνάπαυσον, &c.*] *Refocilla* (vel, *Tranquillum fac*, G. hac de re d, vel hoc beneficio *:) *mea viscera* (id est, vel, 1. me f, vel animum meum g, pro Ones. anxium h. Pater & affligitur in periculis malisque, & maximè gaudet salute, filiorum i. Vel, 2. Onesimum k, tanquam viscera mea, id est, alterum me l.) in Domino, Be. Pi. &c. Quod referri potest, vel, 1. ad viscera mea, q. d. Quem ego ut viscera mea Christiano amore complector m: vel, quem charissimum habeo propter Dominum in quem credit n. Vel, 2. ad refice, q. d. Hanc ei gratiam præsta o, per, aut propter, Christum p.*

21. *Confidens, &c.* *Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου, &c.*] *Con-*

fissus auscultationi tuæ, Mo. Vel, de obedientia tua, Et. Ti. vel, fore ut auscultes, P. Be. Pi. q. d. Confido me impleturum, quia etsi hoc præciperem obedires q. Fiduciam mihi fecit cognita illa tua quam Evangelio præstas obedientia. Ita ὑπακοῇ sumitur Rom. 1. 5. & 15. 18. & 16. 19, 26. 2 Cor. 7. 15. & 10. 5, 6. 1 Pet. 1. 14, 22 r. * G. Vox hæc plenam humilēque obedientiam denotat t. + Gent. Nam ὑπακούειν, vel κατὰκούειν, plus est quàm ἀκούειν, ut notat Ulpianus, valētque, planè & ad nutum parere t. * G. ¶ *Sciens quoniam & super id, &c.*] Pro certo habeo plus te facturum quàm ego audeam poscere v. Significat, se tam accuratis precibus usum erga eum, non ex diffidentia; sed ex nimio potius erga Onesimum amore, & desiderio juvandi eum x.

22. *Simul* (Quod indicat se celeriter venturum y:) — *para mihi hospitium, &c.*] Vox *hospitium* significat Act. 28. 23. & apud Josephum & alios z. Hoc addit, non quod is de hospitio parando sollicitus esset, aut magno ad id apparatu opus esset; sed pro novo argumento a, ut Philemon præsentiam Pauli revereretur, qui hoc ab eo responderet b. Al. Para hospitium mihi, non ut Paulo, celululā unā contento; sed ut Apostolo, ad quem turbæ plurimæ quotidie confluere solent c. ¶ *Nam spero per orationes vestras donari me vobis*] id est, Spero fore ut ad preces vestras Deus me, id est, adventum meum ad vos d, vel, me vinculis liberatum *, vobis concedat t. d G. sim. E. Simile 1 Tim. 3. 14 f. Declarat quantopere ipsorum benevolentia & consuetudine delectetur, & quanta esset inter se & illos morum ingeniorumque similitudo g. T. Sunt qui spem hanc Pauli impletam putant, & liberatum eum à vinculis ivisse in Asiam; rediisse Romam h. + G. E. & c. ¶ Al. Spes hæc irrita fuit: Nam supplicio non multò post jussu Neronis affectus fuit i. h G. 1 Gent.

23. *Salutat te* (Tot discipulos & adjuutores nominat, tum salutandi gratiā, tum ut Phil. & horum causā ignosceret Onesimo k:) *Epaphras*] Colossensium Apostolus l, sive Episcopus m. Nomen plenum est *Ἐπαφρόδιτος*, Phil. 2. 25. & 4. 18. contractum *Ἐπαφρας*, Col. 1. 7. & 4. 12. Cujus generis nomina in a: contracta multa adduximus ad Lucæ initium n. ¶ *Concarnatus meus* (id est, iisdem mecum vinculis Romæ adstrictus o: Vide Rom. 16. 7. Col. 4. 10 p.) in Christo] id est, Propter Christum q, ut suprā v. 20 r. Sic Heb. 2. interdum q Me. G. usurpatur t. + G. ¶ 24. *Marcus*] Is cujus mentio Act. 12. 12, 25. & 15. 37, 39. Col. 4. 10. ¶ *Aristarchus*] Unus eorum quorum mentio Act. 19. 29. & 20. 4. & 27. 2. ¶ *Demas*] Cui plenum nomen *Demetrius*. Nominatur Col. c. 4. v. 14. 2 Tim. c. 4. v. 10 t. Hic Paulo (quem antè deseruerat, 2 Tim. 4.) iterum se applicuit atque adhæsit v. v Gent. ¶ *Lucas*] Medicus qui Evangelium & Acta nobis dedit. Vide Col. 4. 14. 2 Tim. 4. 11 x. * G. 25. *Cum spiritu vestro*] id est, Vobiscum y, sub. y E. G. sit, L. G. Pi. &c. Eadem locutio Gal. 6. 18. Alibi pro eo dixit, *μεθ' ὑμῶν, &c.* καὶ μετὰ τῶν ὑμῶν. ¶ *Amen*] Est vox quam Ecclesia respondebat lectis Epistolis: ideo omnibus Pauli Epistolis cœpit adscribi. Vide quæ ad Mat. 6. 13 z. 1 G.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

AD

HEBRÆOS.

PROLEGOMENA.] Qu. 1. An hæc Epistola sit *semds* & Canonica? Negabant nonnulli, tum, 1. *malitiâ*, ut hæretici, quod eam suis erroribus graviter obstare viderent; & inter eos Marcion, testibus Epiph.

& Hi. deinde Arius, teste Theod. & Epiph. tum, 2. *imperitiâ* temerariâ, ut Latini quidam teste Eusebio^a, eam Novato favere putantes. Ut autem vix ulla pars Canonis tot iniqua hominum judicia experta est, ita vix ulla Canonicis notis illustrior est^b. Sive attendimus doctrinæ genus^c, sublimius humanâ sapientiâ, de Christi divinitate, incarnatione, & sacerdotio^d; de nostro quoque officio^e, & sanctissimis vitæ institutis^f; sive docendi modum, seu phrasin, & methodum^g, dicendi genus arduum, & sublime, humano majus eloquio^h; sive summum cum reliquis Scripturis consensumⁱ; sive miram in piorum animis efficaciam; sive, ut mittam alia, antiquitatem Epistolæ, jam primâ Apostolorum ætate exarata, primitus in Ecclesiâ recepta^k, & ab ea pro Canonica semper habitâ^l, teste Theodoro, quod & ex seq. apparebit^m. Nè unum est *semds* argumentum quod hic desideratur. Doctrina hic tradita excelsa est, & longè supra humana omnia inventa, & maximi momenti. Multa quæ in aliis Scripturæ Sacræ partibus obscurius & parcius habentur, hic plenus & luculentius explicantur, & ad usum deducuntur; qualia sunt de Sacerdotio & Sacrificio Christi, ejusque repræsentatione per umbras & typos sub V. T. de ratione mutati cultûs, &c. Hic Mosi detrahatur velum, & rationes mysteriorum ejus panduntur, quæ sine hac Epistola in tenebris ferè jacuissent. Scopus etiam Epistolæ prorsus Divinus est, ad provehendam scilicet gloriam Dei in Christo, &c. Stylus denique est gravis, simplex, majestate plenus, & rebus quas tractat, sublimibus nempe & cœlestibus mysteriis, prorsus accommodusⁿ. Sociniani hanc Epistolam suspectæ autoritatis esse dicunt, tum, quia incertum est & quis author fuit, & quâ linguâ scripta: tum, quia diu non fuerit à Latinis recepta: tum, etiam ob testimonia in ea ex V. T. producta, quæ vel ibi non sunt, vel non in eo sensu^o. [De quibus singulis postea videndum. Hæc interim de prima quæstione sufficiant. Qu. 2. Quis hujus Epistolæ Author sive Scriptor?] Cujus Scriptoris sit hæc Epistola non mirum est hodie dubitari, cum etiam Veteres dubitaverint. Vetustissimi in tres partes scinduntur: alii enim Barnabæ eam tribuunt, alii Clementi Romano, alii Lucæ. Posteriores multi eam Paulo adscribere. Quæ opinio facillima est refutatu^p. [Quod an verè dicitur, ex sequentibus judicandum.] Resp. Paulus eam scripsit^q. [Id probant his argumentis.] Arg. 1. Ex 2 Pet. 3. 15, 16. unde quadruplex argumentum^r: 1. Ex verbis

illis, *Paulus scripsit vobis, deum vobis*, & cum emphasi^t, nempe Hebræis, ad quos Petrus ibi scribit^u; idque certâ quâdam Epistolâ, quam ab aliis distinguit, sicut & in *omnibus ejus Epistolis*^v. Aut ergo Epistola illa interiit, quod improbabile est, aut hæc ipsa est^x. Vis probationis consistit in eo, compellari ibi à Petro Hebræos. Patet id ex 2 Pet. 3. 1. *Secundam hanc Epistolam scribo vobis*. Iisdem ergo data ea est cum priori. Ad Hebræos autem illam scriptam esse constat ex 1 Pet. 1. 1. *Peregrinis dispersis Ponti, &c.* quod in Judæos patriis sedibus motos, & inter gentes victitantes perbellè quadrat. Firmatur quoque ex collat. tum Jac. 1. 1. *tois en tñ diaspora*, deinde addit exegeticè, *duodecim tribubus*: tum, Act. 2. 9, 10. ubi ex illis ipsis locis, *Cappadocia, Ponto, Asia, &c.* recensentur Judæi conversi; ad quos firmandos scripsisse videtur: tum, Gal. 2. 8, 9. ubi Petro commissa est Judæorum cura: tum denique, 1 Pet. 1. 18. ubi redemptos illos dicit *en tñ diaspora* & 1 Pet. 2. 9. ubi eos vocat *basileion israhel*, *en tñ diaspora*, 1 Pet. 2. 9. planè ut Exod. 19. 6. Sed hoc argumentum suas patitur instantias. Except. 1. Electi quoque ex Gentibus variè dispersi sunt saviente persecutione. Resp. 1. Ante 10. Neronis annum Christiani suppliciiis magis quàm exilio afflicti sunt. 2. Gentiles conversi *en tñ diaspora* vocari solent, non *en tñ diaspora*. Quin *diaspora* sic Judæorum propria, ut de iis accipienda sit illa *diaspora* *Ελληνων*. *Ελληνων* autem nomine venere & *Asiani, Galata, & Pontici*. Deinde *disperio* hæc *Ponti, &c.* *Χρον* dicit ad dispersiones Judæorum alias per Babyloniam, Persidem, &c. Exc. 2. Scripsit Petrus ad eos qui antea non erant *populus*, jam verò *Dei populus* sunt: quod de Gentibus dictum, Ose. 2. 23. & Rom. 9. 25. Resp. De Judæis directè & primariò agitur, Ose. 2. dispergendis & ob perfidiam rejiciendis, postea verò in gratiam recipiendis; ut ostendit contextus & Ose. 1. 10. quanquam indirectè & mystico sensu trahatur ad Gentes, Rom. 9. 25. ut Paulo usu venit. Judæi autem dicuntur non *populus*, quomodo non *Israel*, Rom. 9. 6. nempe, secundum spiritum, sive infitionem internam, & spiritualem adoptionem. Exc. 3. Gentibus, non Hebræis, competit illud 1 Pet. 4. 3. de vita præterita in *lasciviis, idololatriis, &c. ad libidinem Gentium exacta*. Resp. 1. Gentes erant non genere, sed moribus: quomodo & Israelitæ impii *gentes* vocantur, Psal. 59. 6. Confer Psal. 54. 5. Esa. 1. 10. Hos autem à Gentibus distinguit, dum ad Gentium mores eos vixisse affirmat. Nè obstat quod Judæi ab idololatria abhorrent. Vox enim ea denotare possit, vel quâvis superstitionem, vel participatam idololatriam, dum idololatriis vel conniverent, vel conviverent, vel arctius adhærent, vel etiam Apostasias Judæorum sub persecutione Antiochorum, Ptolemæorum,

^a Com.^b Span.^c Span. sic^d Pi. Gom.^e Span.^f Pi.^g Span.^h Gom. sicⁱ Pi.^j Span.^k Span.^l Pi. Gom.^m Gom.ⁿ Ow.^o exerc. 1.^p Par.^q G.^r Be. Pi.^s Te. Capt Lichron.^u Span.^v Span. Pi.^t Span.^u Span. sic^v Pi.^w Span.^x Pi. Gom.^y Span.

rum, &c. Exc. 4. Esto, Paulus ad Hebræos scripsit, non tamen in hac ad Hebræos Epistola, sed in suis ad Galatas, Ephes. Coloss. Asiæ minoris incolas. Resp. Illæ Epistolæ & ad Gentiles, & ad particulares duntaxat illas Ecclesias, datæ sunt. Hanc autem Petrus scriptam dicit vobis, omnibus nempe minoris Asiæ cœtibus ex Hebræis collectis; non quibusdam ex vobis. Exc. 5. Epistola Pauli ad Hebræos scripta intercidit. Resp. 1. Eadem id facilitate negatur, quâ sine probatione affirmatur. Illius jacturæ meminit nullus veterum. 2. Ad Hebræos Paulus haud dubiè scripsit prolixè & accuratè, quippe quos difficiles esse ad credendum nôrat, &c. Horum autem conditioni sapientissimè accommodatur hæc Epistola, ut videbimus. [Hæc de primo illius loci argumento.] 2. Ex verbis illis καὶ οὕτως, sicut, Paulus scripsit vobis; λέγων περὶ τούτων, de hisce agens, aliquibus nempe aut plerisque hujus Epistolæ capitibus; de mea doctrina, de causâ hac tota vobis jam à me exposita. Et sanè gemina non pauca sunt in utraque Epistola. Quæ Petrus de beneficiis Dei in Christo, speciatim de constantia in fide, habet, ex professo traduntur Heb. c. 3. & 6. & 10. & passim. Testatur Petrus, per Christum nobis donata esse omnia, c. 1. 3. 4. & Christum esse Filium illum Dei, per quem Pater placatus est, ibid. v. 16, 17, 18. item, Prophetas de illo loquutos esse, ibid. v. 19. Eadem habentur in Epistola ad Hebræos. Inprimis quæ de Apostatarum & crimine & periculo atque exitio dicuntur 2 Pet. 2. 20, 21, 22. habentur & Heb. 6. 4, 5, 6, 7, 8. & 10. 26, 27, 28, 29, 30, 31. Speciatim verò Petrus hîc respicit præcedentem hortationem, ut se inculpato servent, exspectantes diem Domini, & patientiam Dei in illo prorogando salutarem arbitantes. Quæ quoad sensum, sive materiam, licet non eisdem verbis, habentur Heb. 6. 12, &c. & 10. 29, &c. Loquitur Petrus de longanimitate Dei, non in genere, quæ in V. T. testata satis erat; sed erga Judæos, quâ Deus exspectavit eorum conversionem, & collectionem electorum suorum ad se antequam totale & finale excidium Ecclesiæ & Reip. istius veniret: quam salutem vocat, quia Deus illis pepercit, eosque in veteri suo cultu toleravit, concedendo illis media cognitionis & salutis; cui etiam longanimitati finem brevi imponendum monet Paulus, Heb. 12. 25, 26, 27, 28. [Hoc secundum ex eo loco argumentum.] 3. Quod Paulus scripsisse dicitur pro data sibi sapientia, h. e. sapienter. Hæc autem cœlestis & recondita Pauli sapientia, in reliquis etiam Epistolis ejus ubique effulget; hîc tamen eminenti quâdam ratione, ex consensu omnium Interpretum, in sententiarum majestate, & rerum sublimitate, & inprimis stupendâ illâ vi ratiociniorum in conferendis typis cum rebus, &c. 4. Ex verbis illis, ἐν αἷσι θεοῦ συνέντηται πνεῦμα, &c. quibus indigitari ex parte hanc ad Hebræos Epistolam liquet, tum, ex collat. Heb. 5. 11. ubi multa συναρμολογία esse dicuntur: tum, quia dicit, ἐν αἷσι, non ἐν αἵματι, & respicit non ad Paulinas Epistolas, sed ad Paulina dogmata: tum, ex re ipsâ. Cætera Pauli præ hac Epistola lux mera sunt; hîc autem ænigmata sunt, & non pauca obscura valde atque perplexa, & talia quæ crucem figunt; quæque, ut hîc Petrus, imperiti & malè sani contorquent. Qualia sunt de Apostatarum interitu, Heb. 6. & 10. de Melchisedeco, ejusque persona & sacerdotio; de Christi Pontificatu, de functione ejusdem in cœlesti sacrario; de multiplici Legis defectu, ejusque antiquatione, &c. [Hæc de primo pro Paulo authore argumento, quod prolixius hîc describere visum est, quia ex ipsa Scriptura desumptum est, & modestis, ut spero, ingeniis satisfacturum.] Arg. 2. Circumstantiæ Epistolæ hujus variæ, Paulum scriptorem demonstrant. [Quales hîc sequuntur:] 1. Quod scripta sit ex Italia, Heb. 13. 24. Sed illud, οἱ ἀπὸ Ἰταλίας, verti possit illi ab Italia, h. e. qui indè venerant Romam, vel ad alium quemvis locum ubi hanc Epistolam scripsit. At constat Paulum in Italiam profectum esse, Act. 27. ibi vixisse, indè plures dedisse literas. Indè & hæc data est. 2. Quod scriptor illius esset in vinculis, Heb. 10. 34. Vinculorum mentio Paulo perpetua est & familiaris in Epistolis penè omnibus. At alii quoque in vinculis erant. Resp. De vinculis Barnabæ, aut Lucæ, aut Clementis, aut Apollo, quorum esse Epistolam volunt alii, nihil quicquam

constat. Pauli autem vincula ex sacris literis constant; & Span. eaque celebratissima erant, tum illa Romæ, Phil. 1. 13. tum in Judæa, Hierosolymis, Act. 21. Quo tempore maxima indubiè erat fidelium omnium cum Paulo memoria, memorata Heb. 10. 34. & summa pro eo sollicitudo. 3. Quod & vinculorum socium, & iterum comitem, haberet Timotheum fratrem, Heb. 13. 23. Suadere alia possunt, hoc sanè persuadet. Timothei recordatio Paulo consueta est in Epistolis omnibus præter Gal. & Tit. Hic Pauli comes ferè individuus erat, eique valde familiaris, iisdemque cum vinculis Romæ adstrictus, ut docet vox συναστυλῶ. Exc. At Paulus Timotheum filium vocare solet. Resp. Ità quidem, quoties ad ipsum scribit; sed cùm ad alios, fratrem vocat, ut 2 Cor. 1. 1. Col. 1. 1. 1 Thes. 3. 2. & alibi. 4. Quod se purget conscientiam testem adhibendo, Heb. 13. 18. qui mos Pauli, Act. 23. 1. 2 Cor. 1. 12. 5. Quod preces eorum petit, quod Paulo solenne, ut Rom. 15. 20. Col. 4. 3. & alibi sæpe. 6. Quod aspectum sui ipsis pollicetur, Heb. 13. 23. more suo. [Hoc secundum argumentum.] Arg. 3. ductum à materiæ, formæ, methodi sive ordinis docendi, sententiarum, phrasium, & vocum, similitudine ac penè identitate in hac Epistola, aliisque, quas Pauli esse constat. Doctrinam primum hîc proponit, deinde exhortationes deducit, ut passim. Ubique elucescit Pauli genius; ut, 1. in co-cervatis illis de Christo elogiis: cui ascribitur hæreditas, Heb. 1. 2. sicut Rom. 8. 14. creatio, Heb. 1. 10. sicut Col. 1. 16. providentia, Heb. 1. 3. sicut Col. 1. 16. esse imago Patris, Heb. 1. 3. quomodo 2 Cor. 4. 4. Familiaria quoque Paulo sunt ἐν ᾧ & δι' ᾧ item κατὰ ἱστορίαν, ἀπολύτρωσις, ἀφεσις ἀμαρτιῶν. 2. in oraculorum Prophetarum applicatione quadam ad Christum mystica & singulari, ut Heb. 1. & 2. quomodo & Rom. 9. 12, 13. 1 Cor. 9. 9. & 10. 1, &c. Gal. 3. 16. & 4. 14. 3. in locorum eorundem citatione. Confer Heb. 1. 5. cum Act. 13. 32. Heb. 10. 38. cum Rom. 1. 17. & Gal. 3. 2, &c. 4. in urgendis Patriarcharum exemplis, Heb. 6. 13, &c. & 11. 8, 9, 10, &c. quomodo Rom. 4. 17, 18, 19. Loca quoque planè gemina sunt Heb. 2. 2. & Gal. 3. 19. item Heb. 9. 15. & Rom. 3. 25. aliæque multa, [quæ in Cl. Authore videre est.] Idem denique hîc, qui in Epistolis aliis, claudendi modus, nempe, 1. voto, Heb. 13. 20, 21. ut 1 Thes. 5. 22. & 2 Thes. 3. 16. item Rom. 16. 25, 27. Phil. 1. 19, 20. quibus duobus locis eadem quoque est ἀξιολογία. 2. salutatione, Heb. 13. 24. & quidem eadem formâ quæ in reliquis Epistolis: 3. signaculo apposito, Heb. 13. 25. de quo vide 2 Thes. 3. 13. [Hæc de argumento tertio.] Arg. 4. à scopo Epistolæ; qui erat ut cultus & rituum Mosis complementum atque antiquationem demonstraret: id quod Paulo ferè proprium erat, ut patet ex Act. 21. 21, 28. & Epistolis ad Gal. & Col. Hoc ergo indicio se hîc prodit. Et quoniam traducebatur invidiosus, hinc in probando, deducendo, ratiocinando fusior, vehementior, accuratior. Exc. 1. Ex Pauli Schola & discipulorum aliquo proficisci potuit Epistola. Resp. 1. Quis ex eis referret sublimem Pauli sapientiam, dictionem, vehementiam, &c. 2. Nata est hæc Epistola stante Templo, Heb. 8. 4. Exc. 2. Paulus erat Apostolus Gentium. Resp. Ità fuit principaliter, non tamen exclusivè ad Hebræos, ut liquet ex Rom. 9. 3. & 11. 14, 15. & 15. 9. 1 Cor. 9. 20. Arg. 5. ab inductione. Nulli quàm Paulo verisimilius tribuitur hæc Epistola; non Lucæ; non Clementi; non Barnabæ; non Apollo: Id quod de singulis probandum. 1. Non Lucæ; cui eam tribuunt Orig. in Euseb. hist. 6. 19. & quidam in Hieron. nec Calvinus abludere videtur. Nam, 1. Lucæ tribuitur Epistolæ hujus translatio, teste Clem. Alex. unde orta de descriptione suspicio; 2. Non eâ polluit Lucas auctoritate apud Hebræos, ipse profelytus & Gentilis origine. Tali Epistolâ convenire Hebræorum Ecclesias, Apostolicæ erat auctoritatis & prærogativæ. 3. Stylus hujus Epistolæ à dictione Lucæ magis Græcanica longissimè recedit; quippe Hebraïsmis, sive Syriasmis, plurimis scatens. Hujus Epistolæ stylus stylo Lucæ dissimillimus est. [Alii tamen aliter hac de re judicant.] Lucæ ego hanc Epistolam libens tribuerim. Nam sicut hæc Epistola bene Græca est & florida, ità & sermo Lucæ,

Lucæ, ubi non Christi aut Apostolorum refert verba, sed in aliis rebus narrandis, putà Pauli navigatione, liberius spatatur. Ad hoc, scriptam apparet ex Italia hanc Epistolam, infra 13. 24. Pauli non facit mentionem, quia nempe Paulus eo tempore vinculis liberatus extra Italiam erat profectus in Epirum, ut videtur Tit. 3. 12. Habuerat autem Paulus, Romæ cum esset, secum & Lucam & Timotheum. De Luca apparet Col. 4. 14. 2 Tim. 4. 11. Philem. v. 24. De Timotheo Eph. 1. 1. Phil. 2. 19. Col. 1. 1. Philem. v. 1. Hos Paulus, cum ab Italia discessit, in Italia reliquit ad percolendam eam quam Paulus fecerat, latiusque spargendam, sementem. Horum Timotheus, dum suo muneri instat, vincus: sed mox è vinculis exemptus fuerat, infra 13. 23. Lucas interim, qui & ipse antea vincus fuerat, sed ex vinculis exierat, infra 10. 34. in aliqua parte Italiæ dans operam convertendis aut confirmandis Italis, tempus reperit scribendi ad illos Christianos quos in Judæa & Syria quondam noverat, Syrus & ipse origine. Eorum autem non pauci persecutionum onere pressi à coetibus se subdlexerant. Ut ergò hos in viam reducat, alios verò adhuc stantes fulciat, multis ostendit, omnes veteres historias, & dicta Prophetarum, occultâ quadam Dei dispensatione in Christo, ejusque rebus figurandis, occupari. Et fieri potest ut istorum mysteriorum explicationem ex ore partim Pauli, partim Barnabæ, hauserit; ita ut istis pars hujus Epistolæ aliqua ascribi recte possit. Neque verò hæc tantum re, sed omnibus modis, id agit hic Scriptor ut Christianismi præ Judaismo præstantiam altè infigat animis, & afflictionibus opponit æterna præmia. Lucam autem hujus Epistolæ Scriptor ostendunt etiam vocabula, & loquendi genera quædam, Lucæ velut propria. *Εὐλαβεῖσθαι* & *εὐλαβεῖν*, pro *metuere* & *metui*, Act. 23. 10. Heb. 5. 7. & 11. 7. *εἰς τὸ πᾶν*, Luc. 13. 11. pro *εἰς τὸ ἀπὸ παντός*, habemus Heb. c. 7. v. 7. *ὑποπείθεσθαι* & *ὑποπειθεῖν*, Act. 6. 3. & 16. 2. Heb. 7. 8. & 11. 2, 5, 39. *ἡμετέρας*, Luc. 2. 26. Act. 10. 22. Heb. 8. 5. *ἡγούμενος*, Luc. 22. 26. Heb. 13. 7, 17. *ἀρχαῖος*, Act. 3. 15. & 5. 31. Heb. 2. 10. & 12. 2. *περὶ* loco particulæ *περί*, Luc. 18. 1. & 19. 42. & 20. 19. Act. 28. 25. Heb. 1. 7, 8. Præterea Scriptor hic versionem Lxx plerumque addicte sequitur; quod & ipsum Lucæ est. [Hæc de Luca dicta sunt.] 2. Non est hæc Epistola Clementis Romani. Cujus oratio ad hanc nostram propius [quàm Barnabæ] accedit; sed videtur is, ut vocatus è Gentibus, in literis Hebræorum multò minùs quàm hic Scriptor fuisse versatus: neque alia videtur causa cur Veterum nonnulli hanc ei adscriberent, nisi quòd verba quædam viderent in Epistola Clementis ad Corinthios quæ & hic apparent. Sed id infirmum est, cum & Paulinis verbis frequenter utatur Clemens. Nec aliud indè sequitur quàm Epistolam hanc & lectam fuisse Romæ, & in pretio habitam quo tempore ad Corinthios scribebat Clemens: quanquam in Canonem à Romanis serò recepta est. Et quid Clementi, Romano homini & alienigenæ, cum Hebræis? Unde illi tanta apud eos gratia, autoritas, familiaritas, qualem Author ostendit? Deinde Hebræum fuisse authorem scripti constat, tum ex dictionis charactere, tum ex argumento, è penetralibus Hebræorum ut plurimum eruto. Nec Clementi, Romano & inter Romanos ministranti, congruit illud Heb. 13. 19. 3. Non erat Barnabæ: cui adscribit eam Tertul. Eum sequitur Philastrius, & ex recentioribus Johannes Camero. Nam, 1. Epistola Barnabæ tributa diversissima ab hac fuit, ut ostendant illius loca à Clem. Strom. 2. aliisque producta. 2. Nulla Barnabæ mentio apud Clem. Alex. & Origenem, qui de creditis hujus Epistolæ vel Autoribus, vel Interpretibus, ex professo egere. 3. Barnabæ non congruunt circumstantiæ suprà allegatæ. 4. Barnabas non fuit Apostolus propriè dictus. Nulla ejus legitur immediata vocatio, ut Pauli, aut cooptatio forte, ut Matthiæ, Act. 1. Distinguitur etiam ab Apostolis, Act. 4. 38. & 9. 27. Nulla illi miracula tribuuntur, sed soli Paulo, Act. 13. 9, 10. & 14. 10, 11. 5. Barnabas à Judaizantium mollitie, aut errore, minimè abhorruit, idque post Synodum Hieros. Paulus autem acriter & constanter adversus ceremonias decertavit. 6. Barnabas in Actis ferè *καθὼν ἀρετῶν* fuit, cui non congruit

eximia hujus Epistolæ eloquentia, &c. 7. A Barnabæ quoque sermone multum distat, si verè Barnabæ ea Epistola est quam nos habemus, partim Græcam, partim Latinam, sed quàm apparet eandem esse quàm usi sunt Clemens Alex. Orig. & alii. Est enim illa Barnabæ dictio præ hac rudis & incompta & *καρβαγίζου* t. 4. Non erat t. 6. Apollo, ut Luth. sensisse videtur ad Gen. 48. 26. cui & Beza favet. Nam, 1. Nemo aut Græcorum, aut Latinorum, hanc ei adscribit. 2. Non erat is universalis & primarius Apostolus. 3. Illi non congruunt prædictæ circumstantiæ. [Hæc de quinto argumento sufficiant.] Arg. 6. Ex Testimoniis veterum. Græci communi suffragio eam Paulo adscribere. Justinus nonnulla ex hac Epistola, tanquam ex Paulo, citat, Clemens Alex. *eam Pauli esse dixit*, ait Euseb. hist. 6. 16. Orig. illud Heb. 9. 2. tanquam Pauli citat, Homil. 9. in Exod. Concilium Laod. Paulinæ Epistolas 14. recenset, & inter eas illam ad Hebræos. Euseb. hist. 3. 3. Pauli, inquit, *testata & nota Epistolæ sunt* 14. Concilium Nicenum 1. *Scripturarum Canonicarum numerum computavit*, inquit, Hieron. præfat. 3. in Judith. Hoc si verum, hanc indubiè Paulo adscripserunt, quia ea communis erat Orientalium sententia, probata etiam Athanasio, qui eam *ex Paulinis decimam facit*, non recessurus certè à Nicenorum mente & decreto. His consentiunt Cyril. Greg. Nyss. & Naz. Basil. aliique multi. [quorum expressa verba videre est in Cl. Authore.] Quod ad Latinos attinet; Clemens Romanus, Apostolis coævus, in Epistola sua ad Corinthios, hanc ad Hebræos Epistolam aliquoties citat, & quoad sensum, & quoad verba, ut disertè dicunt Euseb. hist. 3. 32. & Hieron. Paulo quoque hanc tribuunt Hilar. Ambros. Hieron. August. aliique plurimi, [quorum verba apèta tibi dabit Author.] Sed scrupulus hic eximendus est. Ante ætatem Hieronymi à Latinis hæc Epistola non recepta erat inter sacras, nec credita esse Pauli. Eam Pauli esse negant Tertul. l. 5. contra Marc. Caius, Presbyter Romæ sub Antonino Imperatore, qui 13. tantum Pauli Epistolas numerat, Hippol. &c. Non contemnenda est hæc exceptio. Resp. 1. Negamus de hac Epistola controversum esse primis duobus seculis, ut ex Clem. Rom. aliisque discimus. 2. Controversia hæc de Epistolæ hujus *authoritate*, exinde *authore*, exorta videtur post Marcionis adventum in Italiam, aucta temporibus Novatianis, & postea Arrianis; qui de hac Epistola, tanquam dogmatibus suis adversa, dubium moverunt, & nonnullos in suam sententiam pertraxerunt. 3. Philastrius, qui ante Hieron. floruit, hanc Paulo abjudicantes *hereticis* accenset. 4. Tertul. erat privatus homo, in gravissimos etiam errores prolapsus. 5. Quòd hoc de Caio & Hippolyto Veteres traditum voluere, satis ostendit, eos à communi usu recessisse. [Sed hæc hæcenus de argumentis pro Paulo Scriptor. Videamus jam quænam argumenta in contrariam sententiam producuntur.] Arg. 1. Epistolæ stylus à Paulino longè recedit. Paulinæ Epistolæ inter se sunt germanæ, pari caractere & dicendi modo; hæc verò manifestè ab iis discrepat, selectiores habens voces Græcas, leniusque fluens, non autem fracta brevibus incis, ad salebrosa. Paulus magis *εὐραϊκός*, hæc Epistola *ἐκκλησιαστική*; & Paulinas omnes longè superat elegantia, copiâ dictionis, gravitate, ubique ferè tonans atque fulgurans. Tum verò locutiones quædam Paulo familiares hic nusquam apparent: contra apparent aliæ non Paulinæ, ut *κατασκευάζειν*, & *ἀντιπαρατίθω*, pro *Mundo*. Resp. 1. Ejusdem sæpe authoris stylus multifariam variat, pro diversitate, vel, 1. argumenti; vel, 2. affectuum & animi motuum [vel, etiam Spiritus Sancti motuum] in Scribente; vel, 3. personarum quibuscum res est. Annon valde distat Jeremias in Threnis à se in Vaticiniorum Libro? & Johannes in Evang. à se in Epist. & Apocalypsi? Consentiunt omnes Epistolam ad Ephesios sublimitate styli, & copiâ dictionis, suprà cæteras assurgere. Atque hæc hic locum habent. Argumentum hujus Epistolæ magis arduum est ac sublime quàm reliquarum. Nec Gentibus hic scribit Paulus, sed Hebræis, qui instructiores erant in Scripturis; qui ceremoniis suis pertinaciùs adherescebant, qui iniquis de Paulo sentiebant. Et nihil mirum, si ad Hebræos scribens sæpiùs hic Hebraïsmis

Ecc

utatur,

^a J. Cap. utatur, unde præcipua styli diversitas nascitur ^a. Resp. 2. Non ex sola dictione de Authore judicandum, sed ex materia, &c. Ubique se prodit hic Pauli genius, in ratiocinando, in methodo, in vocibus & phrasibus, ut supra ostensum ^b. Arg. 2. Pauli nomen non præfert ^c, ut omnes ejus Epistolæ ^d. Resp. 1. Nec præfert nomen Clementis, aut Lucæ, aut Barnabæ, aut ullius ^e. Ergo nullius erit hæc Epistola, quia nullius habet nomen ^f. Resp. 2. Johannis nomen non præfertur primæ ejus Epistolæ ^g. Resp. 3. Nomen suum reticuit Paulus gravibus de causis ^h: vel, 1. modestiæ causâ, quia Gentium Apostolus erat ⁱ; nè præter officii rationem ad Hebræos scribere videretur: vel, 2. nè nomine suo, Hebræis invisio in fronte prælato, eos irritaret atque offenderet, fructumque lectionis interverteret, &c. ^k. Arg. 3. Paulo hanc Epistolam abjudicat, quod hujus Scriptor se iis annumeret qui non à Christo, sed ab ejus Discipulis notitiam Evangelii acceperunt, Heb. 2. 3. [*ὁ δὲ πῶς ἀκούσαντες τοῦ ἡγουμένου ἐβεβαίωσαν*] cum contrâ Paulus auctoritatem sibi addat inde quod hanc notitiam à Christo ipse accepit ^l. Resp. 1. Illud, *ἐκ ἡμῶν*, verti possit, usque ad nos, id est, ad nostra usque tempora, ex Idiotismo vel Græco, vel etiam Hebraico ^m. 2. Paulus à Christo immediate *edoctus* quidem fuit, postea verò *confirmatus* fuit ab aliis ⁿ, ut Anania, Act. 9. 17, 18. & Apostolis aliis, eorumque consensu. Vide Gal. 1. 18, 19. & 2. 2 P. 3. Illud, *ἐκ ἡμῶν*, five *nobis*, accipiendum pro maxima parte nostrum ^o, per Synecdochen ^p; vel, per ἀναλογία, quâ se illis accenset ^q, vel, ob arctissimam ejus cum ipsis unionem; vel, ut magis se suâque insinaret Hebræis. Figura hæc frequens Authori nostro, ut Heb. 2. 3. & 6. 1. & 10. 26. quomodo & Paulo 1 Cor. 10. 8, 9. 1 Thes. 4. 17. Tit. 3. 3. Sic & 1 Pet. 4. 3. [Atque hæc de secunda & nobili hac quæstione dicta sunt, in qua excutienda meritò diutius hæsi, quia hoc pacto solidius astruitur divina hujus Epistolæ autoritas, sine qua frustra essent omnia in eam commentaria.] Qu. 3. Quâ linguâ scripta est hæc Epistola? Resp. 1. Linguâ Hebraicâ, ut testatur Clemens Alex. apud Euseb. hist. 6. 11. Hieron. Theod. &c. ^r. aliique Veteres ^s; vel potius, Syriacâ, quæ Hebræis tunc vulgaris erat ^t. In Græcam autem versa est à Luca, vel Clemente ^u. [Aliis hoc non placet:] 1. Quis fit, ut nemo Veterum textum ejus Hebræum à se visum testatur? cur non plures inde descripti Codices? cur nulla apud Veteres jacturæ istius memoria? Quæ enim hodie leguntur, ex Græco translata esse constat. Probabilius hoc creditum de Matthæo, cujus Evangelium Hebraicè præstabat. 2. Nimia erat Veterum in credendo facilitas. Omnis illa traditio à Clem. Alex. manavit, quem secuti sunt Euseb. Hieron. &c. Qui hanc perpetuò rationem annectunt, quod data esset Epistola Hebræis, & quidem ab Hebræo. Quæ ratio infirma est. Non enim ad Palæstinos solos scripsit; sed ad Hebræos ubique sparsos, & quidem ita ut & Gentibus communis esset hæc Epistola. Ad Hebræos quoque scripserunt Petrus, Jacobus, & Johannes; Græcè tamen. Nec Paulus Latine ad Romanos scripsit, sed Græcè ^v. Resp. 2. Græcè scripta est ^w, quia is sermo Lucæ familiarior ^x. [Id sic probant:] 1. Lingua hæc communis erat orbi universo, & notissima, ut aliis, ita & ipsis Judæis, & quidem Palæstinis; ut testatur Josephus ^y, & Talmudici, ut in Megilla, fol. 71. col. 2. & 3. & in Sotâ, fol. 21. col. 2. & in Shekalin, per 3. halac. 2. f. [Verba vide in Li.] Judæi plerique etiam Græcè nōrant; nonnulli verò eorum tantum Græcè, ut liquet Act. c. 6. v. 1. 2. Multi hîc sunt Græcorum Idiotismi ^z, v. g. *διὰ τὸν & διὰ τὸν &c.* testamenti & testandi significatu. Quæ una ratio sufficit ad probandum, Græcè scriptum esse ^{aa}. Nam *בְּרִית* pactum tantum & *שׁוּב* significat. 3. Loca omnia V. T. Author non ex Hebræis fontibus, sed ex Græcis, citat, ut Heb. 9. 7. & 10. 5. & alibi. 4. Paronomasie, quibus Græci mirè sibi placent ^{ab}, frequentes hîc sunt, ut Heb. 5. 8. & 11. 37. 5. Author Hebræas voces, *Melchisedec*, & *Melech Salem*, Græcè interpretatur, cap. 7. 2. k. Resp. Interpres hoc addidit. Sed illa verba, *ὡς πρὸς τὴν ἐξουσίαν &c.* omnino sunt verba Scriptoris; alioqui Interpres de suo integras voces & sententias textui Authentico infarxerit ^m. [Hæc

tertia quæstio.] Qu. 4. Quando scripta est hæc Epistola? Resp. 1. Tempus scriptionis duobus terminis concluditur, eratque & post Timothei liberationem à carcere, Heb. 13. 23. & ante sanguinea illa tempesta quæ mox sequebantur, Heb. 12. 4. 2. Scripta est indubiè eodem tempore cum Epistolis ad Phil. & Philem. quia in his omnibus restitutionem suam adventumque pollicetur, Heb. 13. 23. Phil. 1. 26. Philem. 22. adeoque biennio illo, quo libera in custodia Romæ detentus, vel expleto, vel mox explendo, ut consentiunt Chryf. Theod. Baron. Blondel. Usser. ^o, vel, sub finem priorum vinculorum Romæ ^p; vel, post libertatem Paulo reditam ^q. Qu. 5. Quæ occasio scribendæ hujus Epistolæ? Resp. Ea gemina erat; Hebræorum, tum, 1. *vitium*, error, & negligentia in studio Legis & Evangelii, Heb. 5. 11, 12. tum, 2. *status* seu conditio; periculum ab infidelibus Judæis, fidem oppugnantibus, partim dolo falsa doctrinæ, Heb. 13. 9. partim vi persecutionis, 1 Thes. 2. 14. Heb. 10. 3, 4. Qu. 6. Quid sentiendum de inscriptione Epistolæ? Resp. 1. Inscriptio *Ad Hebræos* vetus: ita enim hanc Epistolam nominant Tertul. & Clemens ^r. Sic & Syrus ^s. Ab ipso Paulo præfixa est, cum appareat & in Græcis cod. & in omnibus versionibus; nec aliter citetur à Patribus ^t. Resp. 2. Hæc inscriptio, *Epistola Pauli ad Hebræos*, in omnibus nostris cod. habetur, uno excepto ^u; & in codicibus R. Stephani. Id quod Græcorum saltem ea de re consensum ostendit ^v. Per *Hebræos* autem intelliguntur Judæi, ut Act. 6. 1. 2 Cor. 11. 22. Phil. 3. 5. sic & lingua *Hebræa* est Judaica, Luc. 23. 38. Act. 21. 40. & 22. 2. & 26. 14. ^w. *Hebræis* potius quàm Judæis inscriptis; quia commune nomen fuit totius gentis, quum *Judæi* dicebantur qui tales erant & *gente* & *religione* ^x. Per *Hebræos* porro hîc intelligit, vel, 1. illos qui Hierosolymis, aut certè in Palæstina, degebant ^y; qui, antiquâ gentis appellatione, *Hebræi* dicebantur, Act. 6. 1. ut Judæi provinciales per orbem dispersi *Hellenistæ* vocabantur ^z. Sed gratis asseritur hæc distinctio. *Hellenistæ* enim erant proselyti, gente extranei, religione Judæi, teste Salmafio. Quod si ad illos directè & primò data esset Epistola, secundariò tamen ad Hebræos alios spectavit, & cum iis communicanda erat ^{aa}. Vel, 2. Hellenistas, five Græcenses Judæos, qui cis Hieros. habitabant; qui *Hellenistæ* dicebantur, quod omnes aut plerique Græcè loquerentur, & in eorum Synagogis Biblia Græcè legerent. Hos autem *Hebræos* hîc vocat; 1. quia Hierosolymitani erant Judæorum omnium principes; 2. quia ab his erat accusatus, in vincula conjectus, Judici traditus; 3. iis gratificans, ut doceret se non Græcos tantum & Græcenses, sed & Hebræizantes, Judæos, magni facere & amare ^{ab}. Vel, 3. Ecclesias ex Judæis collectas, five in Palæstina, five in Syria, aut minore Asia, aut alibi: ut colligitur, 1. ex occasione Epistolæ, quæ omnibus communis erat: 2. quod ad illos Jacobus & Petrus scripsere. Exc. Hebræos hos eodem loco fuisse docet Heb. 13. 23. ubi se *eos visurum* pollicetur. Resp. Non universaliter loquitur, sed indefinite; nec *visurum omnes*, sed illos, seu illorum quosdam, & illos fortè ad quos primò & immediate transmissa est Epistola ^{ac}.

CAP. I.

1. **M**ultifariam, &c. Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, &c.] Exordium abruptum quidem est, sine prævia salutatione, quia nomen suum prætermittere voluit ^a; ut Hebræi potius quid, quàm à quo, scribatur attendere ^b: rei tamen quam tractat accommodum est, utpote grave & sublime ^c. Primis 4. versibus continetur Prolepsis, five propositio summa totius Epistolæ ^d. Agit de Christi officiis, persona ^e, excellentia five dignitate ^f, supra Angelos & Prophetas ^g; præcipuè propter Deitatem ejus ^h. [Verba sic reddunt:] *Multifariam*, (vel, *Plurifariam*, G. ex Gloss. *Omnifariam*, Tre. ex Sy. *Multipartite*, Te. E. *Multipliciter*, id est, particulatim; *Multis vicibus*, Il. P. Pi. *Multis partibus*, Er. Cam. J. Cap. q. d. Per partes & vices, quantum Ecclesiæ salutis intererat ⁱ: per gradus & momenta, non simul & semel ^j, Evangelicæ doctrinæ velut particulas aliquas, primò pauciores, deinde plures, ὑπαινικτικὰς indicatas, prout innuit

^a Li. Chron.
P. 140.

^o Span.
2. 4. 8.
^p Cap. Ap.
pend ad
hist. A.
post.
3923.
^q Li. ib.

^r Gom.
^s G.

^t D.

^v J. Cap.

^u Be.

^y Span.
1. 6. 34.

^z G.

^{aa} Span.
1. 2. 9.

^{ab} Q. in
Span. ib.
fin. Be.
^{ac} Be.

^{ad} Span. ib.

^{ae} J. Cap.

^{af} Span.

^{ag} E. Ger.

^{ah} Par.
^{ai} E.

^{aj} Jun.

^{ak} Jun. sic
Gom.

^{al} Jun. E.
Dic.

^{am} E.
^{an} Dic. sic

^{ao} E.
^{ap} E.

^{aq} Ger.
^{ar} Cam.

† J. cap. innuit Esaias 28. 10. †. Respicit hoc quantitatem ^m, & diversitatem, vel, 1. temporum five ætatum quibus loquebatur ⁿ: q. d. pluribus temporibus: tempore Ab. If. & Jac. temporibus Moſis, Joſuæ, Judicum; temporibus Davidis, Salomonis & Prophetarum; ac poſtremo, temporibus Danielis, Aggæi, Zachariæ, Malachiæ ^o; ante Legem, in Lege, & poſt Legem, traditam ^p. Vel, 2. perſonarum ^q; h. e. per multas perſonas ^r. Vel, 3. myſteriorum ^t: quæ quaſi in partes diſtributa ſunt ^u; nec unâ omnia ^v, ſed alia aliis ^x, aliis plura, aliis pauciora, inspirata: v. g. Iſaiæ, partus virginis & paſſio Chriſti; Danieli, tempus adventus ejus; Malachiæ, adventus præcurſoris ^y. Vel, 4. graduum intenſionis & remiſſionis in revelatione ^z: vel, 5. partium redemptionis humanæ, v. g. Nativitatis Chriſti, Doctrinæ, Miraculorum, Crucis, &c. ^a. Hæc voce Judæos convincit erroris ſui, quod Moſaicis inſtitutis pertinaciter adhæreſcerent. Perpendite, inquit, modum quo Deus voluntatem ſuam Eccleſiæ patefecit. Id non ſemel & ſimul fecit per Moſem aut quemvis alium, ſed per partes & gradus, novas ſubinde revelationes addendo, prout ipſi viſum fuerit; nec ultimam manum imponere voluit, donec veniret Meſſias, qui, ut omnes ſatentur, totum Dei conſilium patefacturus erat, Joh. 4. 25. ^b & multimodè, (vel, multipliciter, Be. Ca. vel, diverſè, Be. multis modis, Er. II. Ti. P. omnibus formis, Tre. ex Sy. multiformiter, E. h. e. varietate figurarum & oraculorum ^b. Hoc qualitatem designat, variâſque rationes & modos, diſpenſandi voluntatem Dei; & varias Chriſti præfigurationes ^c, & varia viſionum genera, modos, ac formas ^d. Locutus eſt Deus ſermone, typis, ceremoniis ^e; per Angelos ^f, per exſtaſes, per ænigmata ^g; in ſomno & vigilia ^h, per apparitiones ſenſibiles ac corporeas ⁱ, & viſiones intellectuales atque imaginarias ^k, dando viſa diurna & nocturna, aut aſſatus internos, aut voces auditas: interdum per figuras ^l, five ſub involucriſ ^m; interdum aperte ⁿ. Vide quæ dicta Num. 12. 6. ^o olim (h. e. à Patriarchis & Moſe ad Malachiam ^p; à creatione mundi, & ſub tempore Legis, uſque ad Johannem Baptiſtam ^q: olim, vel, abſolutè, à prima promiſſione, Gen. 3. 15. vel potiùs, reſpectu Judæorum, à Lege data uſque ad finem publicæ prophetiæ in diebus Malachiæ ^r: מַלְאֲכִי. Ideo hoc dicit, quia ante Chriſti tempora diu oracula ceſſaverant ^t.) *Deus* (ἰσχυροῦς ^u Pater, ex antithetiſ Filii ^v:) *locutus* (quæ ſcil. ad ſui notiſſimam & cultum pertinerent ^x:) *patribus* (nempe Hebræorum, ad quos eſt hic ſermo ^y; q. d. majoribus noſtris Iſraelitis ^z.) *in Prophetis*, Mo. vel, per Prophetas, Pi. G. &c. populo exponentes ea quæ diximus ^a. Ex pro ^b per Hebraiſmum ^b: Sic autem & Græci. Muſæus v. 158. *Seducens in mulieris, &c. per verba amoriſica*: Homer. Odyſſ. d. 56. *Demulcet in λόγῳ*, &c. per blanda verba ^t. Sed malim, *in Prophetis* ^c: Emphaticè dictum ^d. Significat, Deum quaſi Prophetis ipſis inſediſſe ^e, & animum linguamque eorum moderatum eſſe, juxta 2 Pet. 2. 21 ^f. Vide & Oſe. 12. 10. Matth. 10. 20. 1 Pet. 1. 11 ^g. Vel, *in Prophetis*; id eſt, in Scriptis Prophetarum. Metonymia, qualis Matth. 5. 17. & 22. 40. Luc. 24. 27. Sub nomine *Prophetarum*, & Moſem complectitur ^h, ut conſtat ex Heb. 3. 3. eumque hic redigit in ordinem eorum quos Chriſto ſubjicit; quem tamen non nominat, tum, ne Hebræos offenderet, tum, quia de Angelis priùs dicendum erat ^k.

2. *Noviſſimè, &c.* ἐν ἑσχατῶν, &c. Tandem nunc, &c. Vide Act. 2. 17. 2 Tim. 3. 1. In MS. eſt ἐν ἑσχατῶν τῶν ἡμερῶν τῶν, quomodo Num. 24. 14. Ezech. 38. 16. [Verba ſic reddunt:] *In ultimis diebus iſtis* (id eſt, vel, 1. à Chriſti adventu ad finem mundi ^m; quod tempus *ultimum* vocatur Eſa. 2. 12. Oſe. 3. 5. Joel. 2. 28, 31. Act. 2. 17. 1 Cor. 10. 11. Gal. 4. 4. Eph. 1. 10. 1 Joh. 2. 18. *Ultimum* dicitur ratione immediatæ revelationis ⁿ, quia nulla alia revelatio doctrinæ exſpectanda eſt ^o. Sed non conſtat tempora Evangelii uſpiam *ultima* dici, ſaltem apud Judæos, quos Paulus hic reſpicit ^p. Vel, 2. tempore quarti, five ultimi, Regni Danielis; quod *plenitudo temporis* vocatur Gal. 4. 4. Eph. 1. 10. Vel, 3. ultimis diebus Eccleſiæ & Reipublicæ Judaicæ, quam promiſit Deus duraturam uſque ad adventum Meſſiæ, Gen. 49. 10. Ezech. 21. 27. Hæc tempora *ultima* vocan-

tur, tum Prophetis, Gen. 49. 1. Num. 24. 14. Deut. 31. 29. Eſa. 2. 1. Mic. 4. 1. tum in N. T. 2 Pet. 3. 3. 1 Joh. 2. 18. Judæi v. 18. Huc facit quod de perſonali Filii miniſterio non quidem ſolum, ſed eminenter, hic loquitur: *in filio*, nempe perſonaliter præſente, quomodo Prophetæ præſentes erant in generationibus ſuis ^r.) *locutus eſt* (nempe ſemel ^t, plenè ^u, ſimpliciter & planè ^v, poſtremo & uniformiter ^x: quod intelligendum ex antithetiſ, πολυμερῶς, &c. ^y. Monet, eundem Deum & illis & nobis locutum fuiſſe, & proinde eundem Deum eſſe authorem utriuſque Teſtamenti ^z.) *nobis* (nempe Iſraelitis, five Judæis ^a, tunc viventibus: ad quos Chriſtus miſſus eſt, Matth. 15. 24. Confer Matth. 10. 5, 6. & 21. 37. Rom. 15. 5. ^b.) *in filio*, Mo. Be. &c. vel, *per filium*, Pi. G. naturalem ſcilicet ^c, unigenitum, Joan. 1. 12, 14, 18. ac proprium, Rom. 8. 32. & quidem incarnatum, Joan. 1. 14. 1 Tim. 3. 16. Res maximas & coeleſtes non ſervis credidit, ſed Filio. Vide Matth. 21. 37. Joh. 1. 18. & 3. 16. & 15. 15. 1 Pet. 1. 10. ^d *in filio*, id eſt, dictis ac factis Chriſti ^e. Præp. ^f vim hic habet ^g, nec ſolum operandi modum notat, ſed & operantis præſentiam; tum, eſſentiâ, quæ eadem Patri & Filio, Joh. 10. 30, 38. tum, gratiâ ſuâ, Joan. 8. 28. & 15. 15. ^h five inhabitationem eſſentialem, Col. 2. 9. ⁱ *in filio*, id eſt, in eo exiſtens ^k. Totum Chriſtum hic intellige, qui & Deus & homo, unus eſt filius ^l. *per Filium*, five ὑπὸ τοῦ υἱοῦ, ipſum, five per delegatos ejus Apoſtolos. *Qui enim illos audit, Chriſtum audit*, Matth. 10. 40. ^m *¶ Quem, &c.* ὁ υἱὸς, &c. ⁿ *¶ Quem* (nempe Chriſtum totum, Deum & hominem ^o: ſecundum naturam, non divinam, quæ hoc regnum ab æterno habuit ^p, & quidem naturâ, non ^q, five *conſtitutione* ^r; ſed humanam ^s.) *conſtituit heredem* (non propriè, quaſi patri mortuo ſucceſſerit; ſed catachreſticè ſic dictum ^t, id eſt, Dominum ^u, Caput, vel Principem ^v, Poſſeſſorem ^w. Nam Hebræis *primogenitus*, qui propriè hæres erat, erat fratrum Dominus & Princeps ^x. Latinis quoque *heres* idem quod *herus* ^y, five *Dominus*, ut notatur Inſtitut. Juris Civ. l. 2. tit. 19. § ult. ^z. Vide Gal. 4. 1. & Pſal. 89. 27. *Heredis nomen, latiore ſignificatione poſſeſſorem & fidei Commiſſarium & Legatarium comprehendit*, inquit Spigelius ^a. *Hæres* quoque dicitur, quia ut hæres in locum alterius ſuccedit; ſic Chriſtus Mediatrix veluti ſucceſſit in locum Patris, ut ſit ejus Vicarius, &c. ^b. Chriſtus in cœlum evectus rerum omnium eſt Dominus, à Patre ſcilicet hoc jure accepto, 1 Cor. 15. 27. Eph. 1. 20, 22. Sic infra 2. 8. Patribus hæreditas data, terreſtris & caduca; Chriſto, coeleſtis & æterna. Hic ſenſus ſublimior, Pſal. 2. & 8. ^c. Reſpexit hic ad Pſal. 2. 8. ^d *omnium*] Tum, 1. perſonarum ^e, ut homines judicet & Eccleſiam regat ^f; omnium hominum & angelorum, five electorum, five reproborum ^g. Tum, 2. rerum ^h, creaturarum ⁱ, omnium bonorum naturæ, gratiæ, & gloriæ ^j; omnium cultuum ^k, quos proinde pro libitu ſuo mutare poſſit ^l; omnium prærogativarum, atque promiſſionum, Judæis aliſve factarum: per quem ſolum & Judæi & gentes jus habent ad omnia bona quæ obtinent, vel ſperare poſſunt. Ut proinde eos oporteret Chriſtum amplecti, alioqui hæreditate exciderent ^m. Erat Chriſtus Rex initio conceptionis ſuæ, Regni autem poſſeſſionem paulatim ac progreſſu temporis accepit ⁿ; plenè autem uſurpare cœpit cum ſtatu exaltationis ^o, plenèſſimè & perfectè accepturus in ſecundo ſuo adventu ^p. ^q *¶ Per, &c.* διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ αἰώνος ἐμῶντος] *Per quem* (ſcil. Filium ^r, ut Deum ^s; non tanquam per instrumentum ^t, ſed cauſam præcipuam, Verbum ſuum, æternamque ipſius ſapienſiam ^u; vel, ut ideam five exemplar in mente ſua, in quo ſunt rationes omnium agendorum ^v. Ab humana Chriſti natura ad Divinam progreditur ^w. ^x *¶ Per, non ſemper instrumentalem cauſam norat, ſed ſæpe & principalem; & de Deo Patre dicitur, ut 1 Cor. 1. 1. Gal. 1. 1. Heb. 2. 10. ^y & ſeculâ (vel, mundum, P. Be. Pi. Ca. Æth. &c.) fecit, Mo. Tre. ex Sy. Ca. vel, condidit, P. Be. Pi. Er. &c. creavit, Ar. Ow. Sic Heb. בָּרָא vertitur, tum Act. 17. 24, 26. tum à Lxx paſſim, qui tamen interdum per ἀνέχων vertunt: q. d. ex nihilo produxit ^z. Per αἰῶνας intelligit, durationem omnem creatam ^a, longas & continuas temporum revolutiones ^b, tempora & temporaria omnia ^c; quicquid in ſeculis ^d, E e e 2. uſquam*

† J. cap. ^a Ger. ^b Te. ſim. ^c Ger. ^d G. ^e Jun. ^f e. Ger. ^g Te. ^h Te. ſic ⁱ E. ^j E. ^k Te. ^l E. ſim. ^m Te. ⁿ E. ^o Cam. ^p Er. ^q Ow. ^r Idem. ^s Ger. ^t E. ſic ^u Ger. ^v Jun. ſim. ^w E. ^x Cam. ^y E. ^z Te. ^a E. ſim. ^b Te. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Te. ^g Ow. ^h G. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k G. ^l Cam. ^m G. ⁿ Cam. ^o G. ^p Cam. ^q G. ^r Cam. ^s G. ^t Cam. ^u G. ^v Cam. ^w G. ^x Cam. ^y G. ^z Cam. ^a G. ^b Cam. ^c G. ^d Cam. ^e G. ^f Cam. ^g G. ^h Cam. ⁱ G. ^j Cam. ^k

usquam unquam^d, existit*, existat, aut existabit. Meton. & Enall. numeri^f: mundum^g, & quicquid in eo continetur^h; ut vox sumitur Matth. 28. 20ⁱ. & Heb. 11. 3^k. Sic & Hebræi עולם, quod valet *aiōvas*, pro mundo ponunt per Meton. Hinc Deus עולם: sic נלם כלל Chaldæis totus mundus^l. Mundum autem sic vocat, quod per *aiōvas*, id est, *temporum revolutiones*, durat^m. *aiōvas* dicit num. plur. vel, 1. per Enallagenⁿ: vel, 2. respiciens multa secula quibus durat mundus^o: vel, 3. accommodans se receptæ Judæorum sententiæ & modo loquendi^p. Judæi mundum & quoad subsistentiam, & quoad durationem, variè distinguunt^q. Tres mundi sunt, *humilis*, nempe terra; *medius*, sphaerarum & stellarum; & *supremus*, domicilium Dei & Angelorum^r. Deinde, *Mundus*, inquit, est quintuplex: 1. *antiquus*, antediluvianus; 2. *presens*, sive status rerum sub Ecclesia Judaica; 3. *adventus Messia*, qui *venturus*, Heb. 2. 5. 4. *mundus Resurrectionis*; 5. *mundus protrahus*, sive vita æterna^t. Hinc colligitur Filii Dei æternitas, ac Deitas, quia creatio est opus Dei proprium, Job. 9. 8. Esa. 44. 24^u. Alii hoc negant, & locum pervertere conantur, nec uno modo^v. Videtur *δὲ* hic rectè accipi posse pro *δὲ* *ὅν*. Nam sicut *δὲ* cum Accusativo interdum est *per*, ut probatur ex Apoc. 4. 11. & 12. 11. & 13. 14. ita *δὲ* cum Genitivo interdum valet *propter*. Vide Bezam, Rom. 6. 4. sic *δὲ* *ὅν* pro *quapropter* poni solet. Et *αὐτὸς* ille, *ἐπινοῶν*, hic commodissimè vertitur per plusquamperfectum, *condiderat*. Ideo autem hæc interpretatio hoc loco maxime mihi se probat, quia ad Hebræos scribens videtur respicere ad dictum vetus Hebræorum, *Propter Messiam conditum esse mundum*. Quid mirum est esse Dominum omnium cujus causâ omnia fuere condita^x? Contra, *δὲ* cum Genitivo, licet sexcenties usurpetur in N. T. nusquam tamen finalem causam significat, aut valet *propter*. *Διὸ* & *ἐκ* *δὲ*, distinguuntur ut causa efficiens & finalis, Rom. 11. 36. quomodo *δὲ* & *ἐκ* *δὲ*, Heb. 2. 10. ut non verisimile sit, Apostolum hæc duo promiscuè hic usurpare velle quæ mox tam accuratè distinguit. *Διὸ* hic idem est quod *δὲ* *αὐτὸς*, Joh. 1. 3. quod ipse Grotius de causa efficiente accipit^y. [Alii locum aliter eludere conantur^z.] *Secula* hic intelligit non vetera, sed nova^a; non coeli & terræ compagem, sed Ecclesiam; nec de creatione prima & propria, sed secunda & figurata, seu de regeneratione, hic agitur^a. Significat, Ecclesiam novam ministerio hominis Christi collectam & instauratam, quam *mundum futurum* vocat Heb. 2. 5. & 6. 5^b. Contra, 1. In locis illis vox *futurum* additur: hic autem *aiōvas* dicit absolute^c, sine ulla limitatione aut distinctione^d. 2. Vox *αἰώνων*, sive עולם, absolute posita nusquam (vel in V. T. vel in Novo^e), significat mundum aut seculum futurum^f, vel Ecclesiam^g, vel statum Ecclesiæ sub Evangelio; sed mundum, ut Heb. 11. 3^h. 3. Non dicit, *facit*, aut *facturus est*, ut oportebat si de futuro seculo locutus esset; sed *ἐποίησεν*, *fecit*, ut de præterito loquens. 4. Numerus hic pluralis secula vetera designat. De mundo autem futuro perpetuò utitur num. sing. ut Marc. 10. 30. Luc. 18. 30. Heb. 2. 5. & 6. 5. Rectè. Est enim præsens mundus in varia secula distributus, mundus verò futurus non itemⁱ. 5. Mundum à Christo conditum testantur alia loca, ut 1 Cor. 8. 6^k. Joh. 1. 3. Col. 1. 16^l. 6. Hæc glossa repugnat scopo^m, & contextui: nam *heres omnium* jam dictus est^o, cujus rationem & æquitatem his verbis demonstrat^p: & *omnia suo verbo sustinet*, v. 3. vide & vers. 10^q. 7. Sic ergò sensus esset, *Per eum secula fecit*, id est, per Christum aliquos ad fidem adduxit, & longè plures per Apostolos, &c. Quis autem nisi præiudiciis excæcatus summam Christi excellentiam hoc pacto probari credat? aut Apostolum rem eandem, quam propriè jam dixerat Patrem in Filio locutum esse, allegoricè exprimere voluisse, præsertim in fundamentali fidei articulo^r?

3. *Qui*, &c. *ὁ ἀνὰ πατρὸς γεννητὸς καὶ δὲ* *υἱὸς*] *Qui* (sub. filius, Tre. ex Sy.) *existens* (vel, est, Tre. Æth. vel, ut est, vel, *quamvis sit*, Jun. vel, *cum sit*, Er. P. Ca. Be. Pi. &c. ut Phil. 2. 6. *ὅς ὅτι παρὰ τὸν πατέρα γεννητὸς καὶ υἱὸς*.) *splendor* (vel, *effulgentia*, Be. Pi. *refulgentia*, sive *relucetia*, Er. V. *radius*, vel, *jubar*, Q. in Ow.) *gloriæ*, Mo. Er. P. Ca. Tre. &c.

sub. *ejus*, Ang. vel, *repercussus Divina maiestatis*, qualis est Solis in nube qui dicitur *παρουσία*. *נִצְחָוּת* hic Syrus, id est, *germen*, non male. Sic locum Esa. 4. ubi eadem vox, Jonathan de Messia accipit. Sic Sapientia dicitur *ἀπαύγασμα φωτός αἰὲν*, Sap. 7. 26. Clemens Romanus, qui totum propè hunc locum descripsit, pro *ἀπαύγασμα* *τῆς δόξης* posuit *ἀπαύγασμα τῆς μεγαλειότητος αὐτοῦ*. Sunt qui aludi putant ad Irin, argumento ducto ex Ezech. 1. 28. & Zach. 2. 8. ubi dicta vide. Etiam R. Salomo Barjochai Irin ad Messiam refert. Quò fortè respicitur & Apoc. 4. 3. *Δόξα*, כבוד aut גבורה, *maiestas Divina*. Ea cum per se conspici nequeat, cernitur in Christo; sicut Sol, quem directè oculi nostri tueri nequeunt, cernitur in aqua, speculo, nube. Vide 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Adde & 1. 13. Lucianus Martyr, *ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ παῖς καὶ βουλὴ καὶ δύναμις καὶ δόξα τοῦ ἀπαρχοῦ καὶ* *καὶ*. Quinque hic cumulantur idiomata filii Dei, quarum tria priora divinam ejus naturam & omnipotentiam, reliqua officium sacerdotale & regium, describunt. Priora supponit ut posteriorum causam; pontifex enim & rex non fuisset, nisi Deus esset^v. Descripturus sacerdotium & perpeffiones Christi, quæ aliis stultitiæ, aliis offensionis, deputantur, sapienti anticipatione & *μεγαλειότητι* gloriam dignitatēque personæ Christi asserit^x. Patrem comparat Soli, Filium radiis à Sole effulgentibus^y. [Sensus,] Cum sit gloriosus splendor emanans à Patre, vel irradiatio gloriæ paternæ^z, in quo refulget^a, vel conspiciendam se præbet^b, gloriosa maiestas Patris^c, alioqui infiniti & inconspicui^d; idque totaliter & adæquatè, non partialiter, ut in Angelis & hominibus^e. *Δόξα* est lux copiosa, & quasi fons luminis in substantia lucida, Luc. 2. 9. *ἀπαύγασμα* est resplendescencia à luce edita^f. Verum non Philosophos hic docet, sed Judæos, ut verisimilius sit allusionem hic esse ad typos V. T. Arca olim dicta erat *Gloria Dei*, 1 Sam. 4. 22. Psal. 78. 61. Tabernaculo autem signis præsentia Dei in nube & igne repleto, erat, ut Judæi affirmant, perpetuum *ἀπαύγασμα τῆς δόξης*, sive gloriæ requiescentis super Arcam. Ipse quoque Deus *gloria* dicitur Psal. 85. 10. cujus Maiestas Hebræis dicitur *שְׁכִינָה*. Quà voce veteres Rabbini non Spiritum Sanctum intelligebant, ut vult Elias, quippe quem *רוח הקודש* constanter vocabant; sed Christum, qui est essentialis præsentia, maiestas, vel splendor gloriæ, sive Dei gloriosi. Hebræos ergò Apostolus à typis ad res ipsas vocat, ostenditque typico illo splendore Arcæ adumbratam fuisse æternam Dei gloriam cum essentiali ejus irradiatione & splendore in Filio; docetque, hunc ipsum, per quem voluntatem suam jam patefecit Deus, eundem fuisse qui apud illos ab initio habitavit, Patrem representans, & typicè illis patefactus^g. Erat super Arcam quoddam *ἀπαύγασμα*, & aliquid tale videre Moses, Esaïas, Ezechiel. At quantò clarior effulgentia in Christo? ita ut præ hoc ista evanescant^h. Hoc autem refertur, vel, 1. ad æternam Filii generationem & divinitatemⁱ. Significat, Filium à Patre gigni, ut verbum à mente^j. Hinc *lumen de lumine* dicitur & Scholiastæ, & Tertul^k. & Chrysost^l. & in Symbolo Niceno^m. Hæc autem similitudo relationem inter Patrem & Filium optimè exprimitⁿ: ostenditque, Filium à Patre gigni^o, non liberè^p, aut voluntate consilioque^q; sed naturaliter^r, necessariò, continuò, ab æterno, sine ulla seu gignentis, seu geniti, mutatione, & Patri inseparabiliter coexistere; sicut lumen Solis naturaliter, necessariò, continuò, & Soli coævum & inseparabile, sine ulla Solis mutatione à Sole procedit^t: Filium tamen à Patre distinctum esse, ut radius à Sole distinctus est. Obj. At sic Filius tam invisibilis est quàm Pater. Quis ergò splendor illius dicitur? Resp. Aptè: tum, quatenus personā suā Patrem, ut Filius *ὁ ἀνὰ πατρὸς*, refert: tum, quatenus Pater per solum Filium cognosci potest, Matth. 11. 27. Deinde Solis radius verus est radius, licet videri non posset; sic & Christus splendor Patris, &c. t. Vel, 2. ad divina opera in assumpta humana natura exhibita. *Splendor* Patris hic dicitur, non in se & ratione essentia, sed relatè ad nos; quòd operibus quæ in carne edidit, Patrem inconspicuum nobis conspiciendum dedit^v. Hoc ex eo constat, quòd, nullā mentione incarnationis factâ, subjicit quæ non nisi incarnato conveniunt^x. Subjicit quoque quæ ad Divinam tantum

Idem.

Par.

Jun.

Gom.

Ger. sim. E.

Me. Par.

J. Cap.

T. Be.

Be.

T. sic

Be.

Be.

T.

Ger.

Ow.

G.

Gom.

sim. Ger.

Jun. E.

E.

Cal.

E.

E. Pi.

Gou.

T. sim.

om. E.

T.

Jun.

T. Jun.

T. sim.

Gom.

Gou.

Gom.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Gou.

Heb. 9. 12, &c. b. per oblationem sui ipsius c. Deo Patri pro nobis in sacrificium d. tanquam Agni Dei maciati pro nobis, Joan. 1. 29. Gal. 1. 4. 1 Pet. 1. 19 *. Est ergo Christus & sacerdos & sacrificium f.) *purgationem* (vel, *purgatione*, live *purificatione*, Er. P. Be. Pi. &c. vel, *expiatione*, Ca.) *faciens* (vel, *faciā*, Er. Be. Ca. &c. vel, *fecit*, Val. vel potius, *postquam fecisset*, Rev. Dicuntur autem *peccata purgari*, sicut & *dealbari*, Esa. 1. 18 phrasi Scripturæ, quando homines à peccatis purgantur g. Itā *lepra mundari*, & *morbus sanari*, dicitur. Sic Psal. 18. 28. *Illumina tenebras meas*, i. e. mentem meam depullis tenebris. Sic & Latini dicunt *crimen obiectum purgare*, id est, diluere h. Alludit ad ritus emundandi & expiandi immunditiam sub. V. T. i. De hac purgatione vide infra 10. 12. & 1 Pet. 1. 22. Sensus est, q. d. Postquam morte suā causam dedisset ejus fidei per quam à peccatis purgamur: quod nec Moses fecerat, nec Prophetæ. Vide ad Rom. 3. 25 k. Sed vana est hæc Glossa. Neque enim Christum hic confert cum Mose & Prophetis, quorum nullæ in purgatione peccati partes erant: sed cum Aaron & Sacerdotibus, qui ex officio peccata purgabant; idque non ingenerando persuasionem aliquam in mentibus hominum usui illi accommodam, sed per sacrificia. Significat ergo, quod ab illis typicè factum, id per Christum reipsā & efficaciter præstitum l.) *peccatorum nostrorum*, Mo. &c. Emphaticè, q. d. Non suorum, ut alii Pontifices. Confer Esa. 53. 5. Est autem opus hoc *θεανδρικόν*, *Deivirile*; purgat Deus per seipsum hominem, h. e. per suum ipsius sanguinem m. *καθαρίζεν* modò media purgandi notat, ut Joan. 2. 6. modò actum purgandi, ut Marc. 1. 44. Interdum justificationem designat à reatu peccati, ut Eph. 5. 26: interdum sanctificationem à labe & dominio peccati, ut Tit. 2. 14. interdum utrumque, ut Act. 15. v. 9 n. *καθαρισμός* hic vocatur liberatio à peccatis o, peccatorum remissio & abolitio p; justificatio & sanctificatio q, sive regeneratio r, vitæque emendatio t. Verùm *καθαρισμός* hoc loco non realem & actualem sanctificationem notat, ut 2 Cor. 7. 1. sed purgationem per modum expiationis & lustrationis: ut idem hoc sit quod *ἰλασμός* *πρὸς ἁγίους*, Heb. 2. 17. quod *ἀπολύτρωσις* *πνεύματος*, Heb. 9. 15. Hoc multa suadent; 1. Usus vocis eo sensu, ut Heb. 9. 22, 23. & apud Lxx, qui Heb. *קָדַשׁ* per *καθαρίζεν* interdum reddunt, ut Exod. 29. 36, 37. & 30. 10. & apud alios scriptores, quibus *καθαρισμός* idem est quod *ἰλασμός*, vel, *ἀπολύτρωσις*, *expiatio*, sive *piaculum*. Sic in Luciano, *Ipsum præcipitem dejiciemus καθαρισμόν τῶν σπέρμα ἐσθίωνων*, in lustrationem exercitūs. 2. Quòd de purgatione præterita loquitur: sanctificatio autem in aliquibus cœpit, non in aliis, & paulatim fit, neque in hac vita perficitur. 3. Illud *ἐν ὕδατι*, sine ullo alio medio: at sanctificatio fit per verbum, Eph. 5. 26. & Spiritum regenerantem, Tit. 3. 5 t. Describit Apostolus h. l. satisfactionem Legis plenam pro nobis, quæ duo complectitur, quæ nempe Lex à nobis exigit, 1. poenam inobedientiæ seu peccatorum; 2. obedientiam ac justitiam. Hic autem prior tantum meminit, tum, quòd alterum individuo nexu conjunctum habeat; tum, quòd ad consolationem maximè pertineret v. ¶ *Sedet*, &c. *Ἐξέστην ἐν δεξιᾷ τῷ θεῷ τὸ μέγαλωσύνης ἐν ὕψιστοις* Scandit oratio. Prætulit Christum Patribus, Mose, Prophetis. Jam & Angelis eum præferre volens, per quos Deus Patres, Mosem, & Prophetas, fuit allocutus, ostendit illum solò Deo Patri minorem *. Hæc altera Sacerdotii pars, nempe intercessio v. Pars prior erat perpeffionum, hæc gloriæ, quòd tanquam sacerdos noster ingressus est sanctuarium illud verum æternūque coelorum; itā ostendens, se Deo Patri acceptum esse, gratiamque ejus nobis conciliavisse, &c. z. [Verba sic reddunt:] *Sedit* (Et etiamnum sedet, Marc. 16. 19. Heb. 10. 12. & 12. 2 a. Hic situs notat, 1. Christi auctoritatem & excellentiam b, supra Pontifices V. T. qui in Sancto Sanctorum stabant humiliter adorantes c. Vide Job. 29. 7, 8. Psal. 9. 4. & 29. 10. & 110. 1. Dan. 7. 9, 10. Apoc. 5. 13. & 21. 5 d. 2. Christi quietem *, sive quietam possessionem Regni f. 3. Christum munere suo defunctum esse, ideòque non stare, aut de perficiendis sacerdotii sui partibus laborare g. 4. Christi commemorationem, sive perseverantiam, in eo loco & statu. *Sedere* pro *commorari*, Gen. 49. 24. Levit. 8. 35. Alibi

stare dicitur, ut Act. 7. 55. quod etiam perseverantiam notat, ut Joan. 8. 44. Gal. 5. 1 h.) *in dextra* (Novè dictum i, pro *ἐν δεξιᾷ* k. *Ἐν δεξιᾷ* exstat & Rom. 8. 34. Eph. 1. 20. Col. 3. 1. infra 8. 1. & 10. 12. & 12. 2. 1 Pet. 3. 22. Gen. 48. 13. Jud. 16. 29 l. & *ἐν δεξιᾷ*, Marc. 16. 5 m. vel, *ad dextram*, Ti. P. Ca. Be. &c. *Locutus dexter* est ejus qui Regi est proximus. Vide ad Mat. 20. 21 n. Sinistra honoratior olim erat Romanis, ut bene probant Nebriff. & Gorop o. quanquam contrarium docent Turneb. Advers. 14. 24. Rhodig. Lect. antiq. 9. 10. Alex. ab Alex. 2. 19 p. dextra autem honoratior erat Egyptiis & Hebræis q, ut patet ex Gen. 48. 17, 18, 19 r. 1 Reg. 2. 16. Psal. 45. 9 t. Matth. 20. 22. & 25. 34 t. & ex Sueton. Nerone, ubi Nero Tiridatem à dextra sua statuit v.) *majestatis* (vel, *majestatis illius*, P. Be. vel, *throni majestatis*, ut est in quibusdam cod. Græcis x: *majestatis*, id est, Dei y; inter cujus nomina Hebræis erant, & *הַגְּבוּרָה*, *potentia*, & *כְּבוֹד*, *gloria* z. *Θεὸν ὁ μέγιστος*, sive *δὲξιν*, Hebræis, *כְּסֵא כְבוֹד*, significat *ipsius Dei summam majestatem*, Apoc. 4. 2, &c. & 19. 4. & 21. 5. cui proximus est *Agnus*, id est, Christus, Apoc. 5. 6, 13. & 7. 10, 17. & 22. 1, 3 a.) *in excelsis*, Mo. scilicet locis b; id est, in cœlo c supremo, aut supra cœli partes aspectabiles, ut infra 7. 26. Vide ad Eph. 1. 3, 20. quia & David in eximio quodam loco à Deo constitutus est, Psal. 89. 27. sed in terris tantum d. Confer Luc. 2. 14 *. 4. *Tantò*, &c. *Τούτῳ κρείττονος γινώμεν* &c.] *Tantò* (vel, *Et ipse tantò*, Boder. ex Sy. vel, *Et hoc toto*, vel, *hoc omni*, Di. ex Sy.) *præstantior*, vel *potior*, (proprie *nobilior*, vel *potentior*, ut in illo Homeri, *κρείττονος βασιλεὺς*, &c. id est, *πλεον ἀρετῶν*, ait Eustath f.) *factus* (vel, *fuit*, Boder. ex Sy. vel, *In tantum prælatus*, G.) *angelis*, Er. P. Be. Pi. &c. Per quos Deus locutus est Patribus g, & Legem dedit h; qui Christum in horto confortabant i; quos Judæi nonnulli colebant, Col. 2. 18. Hæc ergo assertio illis valde necessaria erat, sed & eorum principiis congrua. Traditio adhuc est inter eos, Messiam evehendum esse supra Abrahamum, & Mosem, & Angelos ministratores k. Collectio est ex præced l. Cum talis & tantus sit, tantæque fecerit & faciat m; cum *sedet ad dextram*, &c. n. Hoc tanquam amplificatio præcedentibus connectitur o. Hic quoque argumentum est, à nomine filii, &c. p. Qu. 1. Quomodo *factus* dicitur, cum Deus sit? Respi. 1. Non dicitur simpliciter *factus*, sed *præstantior factus*; ideòque non ad essentia ortum, sed ad conditionem, pertinet q: q. d. Excrevit supra eos in hominum æstimatione & fide r. 2. *Factus*, id est, declaratus t. Tum res fieri dicitur cum incipit patefieri t. *Ἦνεκα* sæpe ad rei manifestationem refertur, ut Joh. 15. 8. — *Sic eritis mei discipuli*, h. e. probabit vos esse. Rom. 3. 4. *Sit Deus verax*, Jac. 1. 12. *Ἦνεκα* est qui se *δοκῶν* probavit *. 3. Talis factus dicitur secundum humanam naturam x, Deo hypostaticè unitam y; juxta quam humilis fuerat & Angelis inferior z, Heb. 2. 9. non quidem respectu essentia, subsistentia, aut dignitatis; sed ratione & infirmitatis a, & passionis b. Non naturam, sed personam, Christi hic confert cum Angelis, respectu dignitatis, officii, potentia, & gloriæ c. Qu. Quando talis factus est? Respi. 1. Tempore incarnationis d. Sed hæc pars erat exinanitionis ipsius *. 2. Tempore baptismi, cum Spiritu unctus est f. Sed illum sequebantur tentationes & passionibus ejus, quibus Angelis inferior erat g. 3. Illo tempore quo ad dextram Patris consedit h. Probatur, 1. ex contextu, *postquam purgavit* — & *consedit*, &c. 2. ex sequente testimonio, quod alibi ad resurrectionem, & gloriam ejus, accommodatur; 3. tunc data Christo *omnis potestas*, Matth. 28. 18. quo hæc Christi prælatio includitur, ex collat. Eph. 1. 21. 22 i. ¶ *Quantò*, &c. *Ὅτῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κληρονομήκεν ὄνομα*] *Quantò differentius* (vel, *excellētius*, Er. P. Ca. Be. Pi. &c. ut infra 8. 6 k. *Διαφέρειν* significat & *differre* & *præeminere* l.) *præ illis* (vel, *quàm illi*, Ca.) *hereditavit* (vel, *sortitus est*, Er. P. Be. Pi. &c. *obtinuit*, Ca. sic Ar. *Quantò majore titulo insignitur*: nam *κληρονομήειν*, *κληρῶν* aut *κληρῶν*, est certum mansurūque jus adipisci, quomodo habebantur apud Hebræos res hereditariæ, id est, res soli, ut alibi diximus m. *Hereditavit*, i. e. jure hereditario consecutus est n; quia hoc velut proprium ac jure debitum obtinet

obtinere & possidet, nempe, jure naturalis & unigeniti Filii Dei P.; deinde, juxta carnem Deitati unitam, & ut mediator officio suo functus: *nomen*, Mo. &c. scil. *filii*, ut mox declaratur P. *Nomen* hic non nudum titulum denotat; sed potentiam, dignitatem, excellentiam. Ex nomine vult aestimari personam, quia nomen non habet inane, sed cum re. Nomen ipsi à Deo datum eo fine, naturam statumque ejus verè declarat. De nomine ejus vide Esa. 7. 14. & 9. 6. Luc. 1. 35. Qu. Quia hæreditavit hoc nomen quod ei naturale erat? Resp. Non dicitur *Rem hæreditasse*, quæ naturæ ei inerat, sed rei *Nomen*; h. e. id quo Angelis & Hominiibus innotuit, ipsum esse Dei Filium.

5. *Cui enim* (Confirmat quod dixit. Probare vult, illud nomen ei verè competere, & quidem præ Angelis v.) *dixit* (nempe, Deus Pater ex v. 1. 2. Potius impersonaliter sumendum est, ut *Gen. 1. 1. Pet. 2. 6. q. d. Cui dicitur*, nempe in Scriptura? Argumentum est à non dicto, quod leve esset nisi in Scriptura contineretur omnia necessaria. *aliquando* (vel, *unquam*, Er. Be. Pi. &c.) *angelorum*, (q. d. Non modò vulgaribus Angelis hunc titulum non dedit, sed nè ulli quidem ex illis *primariis*, Dan. 10. 13. *Filius meus es tu, ego hodie genui te*?) Ex Græco Psal. 2. 7. quod rectè verteris, *O mi fili, hodie te genui*. Sunt verba Dei Patris ad Christum. Qu. 1. Quomodo hoc verum, cum alii quoque filii Dei dicantur? Sic vocantur & fideles omnes, Joan. 1. 12, 13. Gal. 4. 4, 5, 6. & magistratus, Psal. 82. 6. & ipsi Angeli, Job. 1. 6. & 2. 15. & 38. 7. Resp. 1. De tota sententia loquitur, non de hac parte, *Filius meus es tu*. 2. Dictum hoc Christo, non, ut illis, improprie, aut generaliter; sed singulariter, & modo peculiari, ut ostendit illud *Ex v. 1. Filius vocat, nempe unigenitum*, Joan. 1. 18. *proprium*, Rom. 8. v. 32. naturæ & genituræ, ut ejusdem cum Patre essentia. Ut si dives aliquis plures adoptaret filios, sed unicum haberet filium naturalem; & huic uni & soli diceret, *Filius meus es tu*, præsertim addens, *quia ego genui te*. Multi dilecti erant à Deo: Salomon tamen *Jedidiah* peculiariter dictus est, & eo nomine ab aliis distinctus, ut hic Messias, &c. Quum Davidi aut Christo dicitur, *Tu es filius meus*, singulare quiddam designat, & majorem excellentiam quam aliorum qui sic vocantur; alioqui impropria esset, & inepta hæc locutio, quæ velut ex grege eximuntur, &c. Qu. 2. De quo hoc dictum est, & num validum est hoc argumentum? Non enim de Christo, sed de Davide hoc dicitur. Resp. 1. De solo Christo scriptus est iste Psalmus, non de Davide, cui nonnulla ibi dicta repugnant. [Vide Synopsin nostram ad Psal. 2. 7.] Resp. 2. Et de Davide, & de Christo, de Davide autem tantum ut typo Christi. Quædam in eo Psalmo sunt utrique communia, quædam verò soli Christo peculiaris, quippe quæ Davidis personæ nullatenus congruunt; v. g. amplitudo Regni, v. 8. & imperata in hunc Regem fiducia, v. 12. quæ Deo propria, Jer. 17. 5. Sic quoque accipiunt qui eodem Spiritu, quo Psalmista, scripserunt. [& dicta Psalmi *adversarius* interpretari poterant, id quod maximis miraculis aliisque indicibus probatum dederunt.] Act. 4. 25, 26. & 13. 33. Vide & Luc. 1. 33. Apoc. 2. 26, 27. Hæc autem verba, *hodie genui te*, durius de Davide accipiuntur; cum nullibi ea phrasia illo sensu improprio accipiat, nec loci circumstantia eam interpretationem postulant; sed neque admittunt, & propterea de solo Christo intelligi debent. Quo argumento & Petrus Psal. 16. de solo Christo intelligendum probat, Act. 2. 29, 30, 31. Rabbi Solomon in Comment. ad Psal. 2. sic scribit, *Magistri nostri, quicquid in hoc Psalmo canitur, de Rege Messia interpretati sunt: sed secundum verborum sonum, & ob refutationem hæreticorum* (sic Christianos vocat) *convenit ut eum interpretemur de ipso Davide*. Quæ verba extant in Bib. Bomberg. sed in Bib. Basil. expuncta sunt, fraude forsitan Judæorum qui illi editioni operam suam exhibebant. Resp. 3. Ex mystico sensu Psalmi rectè argumentatur, quia Hebræi omnes fatebantur eum Psalmum, quanquam in Davide aliquo modo impletum, sensu tamen arcano & sublimiore ad Messiam pertinere; qui super omnes filios Dei dicendus sit à Deo *genitus*, id est,

effectus ad Imperium non in Homines tantum, sed & in Angelos, ut agnoscit Abarbaniel. Videtur quidem hic locus Psalmi ad excitationem Christi à mortuis aptari à Paulo, Act. 13. 33. sed ibi ipsa illa excitatio consideratur ut initium gloriæ Christi. Solet illud *Hodie* usurpari de temporibus insignis lætitiæ, ut videre est Jer. 1. 10, 18. Non minùs efficax est sensus mysticus, quàm literalis, si æqualiter constet de utroque esse mentem Spiritus Sancti; aut si cum eis agas qui sensus mysticos recipiebant, & qui rationes suasorias non ægrè admittebant, quales erant Hebræi, præsertim fideles. Ad illos enim hæc Epistola scribitur, qui ex tarditate intelligendi minùs assequebantur fidei mysteria, ut patet ex Heb. 5. & 8. Alibi quoque usurpantur tales probationes, ut 1 Cor. 8. & 9. & Gal. 4. 1. 1 Tim. 5. &c. Et commune est omnibus doctrinis, post argumenta necessaria addere probabilia. Qu. 3. Quo sensu hæc verba, *hodie genui te*, Christo tribuenda sunt? Resp. 1. Quoad æternam ejus generationem: ut vox *hodie* præsentem diem significet, quia æternitas unus dies est, idemque totus semper præsens. Non placet: 1. quia arcana illa erat & hominibus incognita. Hic autem respectus habetur ad homines, quibus Pater Filium manifestavit. 2. quia de Filio ut incarnato hic agitur. Resp. Esto: sic & v. 1. simul tamen illius præstantiam ex æterna ejus generatione probat, sicut & v. 2. Resp. 2. Quoad incarnationem: quæ Deus ipsum quodammodo genuit, notitiæ scil. nostræ respectu, dum Deitas in carne assumpta quasi conspiciendam se præbuit, Joan. 1. 14. tunc enim patefactum est, hunc ipsum jam natum esse, & Filium Dei ab æterno genitum. Dicit, *genui te*, id est, creavi te, seu, formavi te; vel, ut alii rectius, te patefeci genitum ab æterno. Resp. 3. Quoad resurrectionem, quæ *palmarum* dicitur Matth. 19. 28. Ego *hodie*, id est, hoc resurrectionis die, *genui te*; i. e. genitum patefeci, ut ostenditur Act. 13. 33. & Rom. 1. v. 4. Et rursum id est, Alio loco. Sic *palmarum* habes Matth. 4. 7. Rom. 15. 10, 11, 12. 1 Cor. 3. 20. Sic & infra 2. 13. & 10. 30. Ità rursum posuit Virgil. 3. Æneid. *Rursum in secessu*. Rursum, nempe dicit, vel, cui angelorum dixit Deus, hoc enim communiter ex antecedentibus intelligendum est. Ego ero illi in patrem, &c. id est, Loco seu vice patris; vel, pater, Be. Pi. verè pater, & ille verè filius. Utar eo quomodo patres filio utuntur, & eum protegam quomodo patres filios solent. Sumpta hæc sunt ex Græco, 2 Sam. 7. v. 14. & ex 1 Chron. 17. 13. & 22. 10. Qu. De quo hoc dicitur? Resp. 1. De Salomone, ut exponitur 1 Reg. 5. 5. & 6. 11, 12. & 1 Chron. 22. 11. & 28. 6. & de structore Templi agi constat ex 2 Sam. 7. 7, 13. Idque, vel, 1. de eo solo; quia de eo agit qui peccare potuit: sequitur enim, *cum perveris egeris corripiam eum*. Sed hoc falsâ nititur hypothesi, quasi omnia de Christo intelligenda sint. Nam in hujusmodi dictis, quædam sunt & typo & antitypo communia, quædam quæ singulariter alteri tantum conveniunt; quomodo & in parabolis non omnes circumstantiæ ad similitudinem pertinent. Vel, 2. de eo ut typo Christi; vel de utroque, de Salomone literaliter, de Christo mysticè. Salomon, de quo dicto loco agitur, in sensu vulgari, typus Christi, non in omnibus; (ostendunt id sequentia, quæ Christo applicari nequeunt;) sed eò quod sapientiæ præstitit, regnavit in pace, gentibus multis imperavit, Templum Deo struxit. Et hunc in modum ad Messiam aptat hæc verba Isaac Benarama. Dei filius erat & Salomon & Christus, ille improprie, per adoptionem; hic autem proprie, à Patre ab æterno genitus. Obj. 1. sic eadem vox in una eademque enunciatione & proprie & improprie acciperetur. Resp. In typis illud solenne est. Sic semen Abrahamo promissum, Gen. 15. 5. duplicis generis erat, carnale & spirituale: Vide Joh. 8. 37, 39, 42. Rom. 4. 12, 13, 16, 18. Sic Joh. 3. 14. idem intuitus & proprie accipitur de serpente, oculis corporis aspiciendo, & improprie de Christo, oculis mentis & fidei contemplando. Obj. 2. Senfus ergo est, *Ero ei in Patrem, &c.* id est, tanquam pater, & charum illum habebō, ut filium. Resp. Non similitudinem hoc notat, sed rei veritatem, ex usitato Hebræo, ut 2 Sam. 19. 23. *estis mihi in adversarium*. Etc 4

Esa. 12. 2. *in salutem*: & 42. 22. *in rapinam*; id est, adversarius, salus, rapina*. Patrem se fore illi promittit, non ut uni ex Abraham filijs, sed singulari privilegio: quod etiam non aliter de Salomone dictum, quam ut est typus Christi; nec aliter quam de Christo acceptum, multa Prophetarum loca ostendunt. De Christo hic agi facile probatur ex Regni in Israelitas perpetuitate infinita², & magna amplitudine², quæ Davidis Filio promittitur, 2 Sam. 7. 13. 1 Chron. 17. 14. & Psal. 72. & 110. & 132. quæ promissio alibi de Christo exponitur, ut Esa. 9. 6, 7. Luc. 1. 32, 33. Act. c. 2. v. 20^b. Resp. 2. De solo Christo, cui soli congruunt quæ hic dicuntur, v. g. de regno perpetuo^c. Contra, quædam hic soli Salomoni, quædam, ut hoc, soli Christo, convenire antè dictum est. Deinde longum tempus *seculum*, ac *perpetuum*, sæpe appellatur, ut Gen. 17. 13. Exod. 12. 24. Et ita hæc promissio exponitur 1 Reg. 11. 36. 2 Chron. 13. 5^d. Verum si de Salomone hic agitur, enervatur Apostoli argumentum*. Resp. Non sequitur. Nititur enim hæc hypothese, 2 Sam. 7. agi de eodem de quo Psal. 2. 7. & locis similibus, ut Psal. 132. 11. Promittitur autem Filio Davidis regnum & simpliciter perpetuum, & in omnes gentes terræ, Psal. 72. 7, 8. Et hoc Regnum Christo propriè convenire, Judæi confessi sunt, ut antè vidimus^f.

6. Et cum, &c. *ὅταν ὁ πατὴρ εἰσαγάγῃ* — eis τὴν οἰκὴν *αὐτῶν*] Cum autem iterum introducit (vel, inducit, Pi. vel, introduxerit, Med. sic Cam. & εἰσαγάγῃ, cum sit Aoristus secundus Subjunctivi, Futuri significationem habet^h. Subauditur hic nomen *ἔσχατον*, ut Gal. 3. 16. & alibiⁱ: & *introducitur*, id est, describit introduci^k; ut Act. 10. 15. *tu nē volēs, profanes*, h. e. profana esse dixeris: & Gen. 27. 37. *posui eum*, &c. id est, ponendum significavi: Jer. 1. 10. *ad perdendum* — & *ad plantandum*, id est, ad prædicandum ruinam, &c.^l. Sic Virgil. *Tum Phæthontiadus musco circumdat amara Corticis*. Vide & Gal. 3. 22^m. His verbis significat, duobus præced. locis [Scripturæ productis v. 5.] contineri prophetias de Christo inducendo in orbemⁿ.) *primogenitum* (sub. *suum*, Med. τὸν ἀρχαιότατον sensu inferiore significat *Davidem*, qui eo nomine, ut inter Reges eximius, vocatur Psal. 89. 27. sensu autem excellentiore *Christum*, Rom. 8. 29. Col. 1. 15, 18. Apoc. 1. 5°. Qui sic vocatur, vel, 1. quoad utramque naturam, metaphoricè, ut hæredem, ac familiæ caput, significet P. Non rem, sive primogenituram, sed dignitatem & præminentiam illi adjunctam, designat, ut Psal. 89. 27. Christus enim nusquam absolute *primogenitus* vocatur, respectu sive æternæ generationis, sive nativitatis quoad carnem; sed respectu prioris dicitur *filius*, & *unigenitus*, respectu posterioris, *primogenitus Virginis filius* 9. Vel, 2. quoad humanam naturam^r, quæ primogenitus est *inter multos fratres*, Rom. 8. 29^t. Col. 1. 18^t. *fratres*, inquam, non propriè, sed per adoptionem, genitos^v; quos tamen *non erubuit fratres vocare*, Heb. 2. 11. quos omnes & ætate præcedit, quia æternus, & dignitate, quia naturalis^t. Vel, 3. quoad divinam naturam ex collat. tum v. præced. tum verborum sequentium: *primogenitus* autem vocatur, quia ante eum nullus erat*. In V. T. erat sacrificium pro *primogenito*, sic dicto quod ante eum nullus; quamvis nemo post eum natus ex eodem utero, ut sæpe factum est^y.) *in habitatum*, Mo. vel, *in orbem terrarum*, Pi. Camer. &c. id est, Vel, 1. in terram Judæam, quod etiam ex Græca Psal. 97. inscriptione apparet^z. Vel, 2. sensu excellentiore, in regionem illam supremam quæ ab Angelis habitatur, ut huc respiciens dicit Heb. 2. 5². Cui repugnat, 1. scopus Apostoli, qui est probare Christum, tunc cum nos alloqueretur, Angelis superiorem fuisse; 2. usus vocis, ut videbimus^b. Vel, 3. terram, sive orbem terrarum^c, vel orbem habitabilem, ut Act. 17. 6. & 19. 27. & Luc. 21. 26. interdum verò restrictè, Imperium Romanum, ut Luc. 2. 1. Et nusquam aliter sumitur vox *οἰκουμένη* absolute posita: nam Heb. 2. 5. additur *μέλλουσα*, & de re prorsus alia ibi agitur^d. [Alii locum sic reddunt:] *Rursum autem* (vel, *Item*, Ca.) *cum inducit*, &c. Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. P. Be. J. Cap. sim. Vulg. Med. Est hic transpositio, sive Trajectio^v. Recta enim constructio esset, *Πάλιν ὁ πατὴρ εἰσαγάγῃ* 2. Sed dura videtur hæc Trajectio, nec necessa-

ria^a. Et illi obstat, quod multa verba inter *πατὴρ* & *ἀγγέλους* interposita sunt^b. Sed, 1. Trajectiones hujusmodi usitate sunt; 2. hic elegantiam habet; quod v. præced. initio ponitur, hic verò situs ejus mutatur; 3. cum *πατὴρ* v. præced. sit nota producentis testimonium secundum, & hic collocetur ante tertium testimonium, aut æquivoce usurpatur, aut agnoscenda est hic Trajectio^c. [Hinc autem oritur quæstio, de qua Christi introductione sermo est.] Resp. 1. De secundo Christi adventu ad iudicium^d. [Id probant:] 1. ex toto Psalmo 97^e. qui de eo agit, ut liquet ex collat. Matth. 24. 29, 30. & 26. 64. 2 Thes. 1. 7, 8, 9. Apoc. 16. 17^b. Ibi describitur non ut Rex humilis & mitis, ut Zac. 9. 9. sed ut Iudex severus hostes puniens igne, &c.^c. 2. quod *εἰσαγάγῃ* fut. sit & jungatur cum *πατὴρ*^d; 3. ex voce *introducendi*, quæ significat inducere seu mittere in possessionem^g; & *introduci in mundum*, est, Exhiberi spectandum tanquam in theatro τῇ οἰκουμένῃ, id quod non primo, sed secundo, adventui quadrat^f. Resp. 2. De altero Christi adventu, vel, per incarnationem^g; vel, per resurrectionem, & prædicationem Evangelii^h omnibus gentibus cum efficaciaⁱ, sive per missionem Spiritus sui^k. Verum non designari videtur singularis vel actio, vel dies; sed totum opus Dei Messiam producentis per Conceptionem, Nativitatem, Unionem Spiritus S. Resurrectionem, Missionem Spiritus S. & prædicationem Evangelii, quod est subjectum promissionum illarum V. T. de ejus adventu in mundum. Huic favet, 1. scopus Apostoli, qui est ut probet Christum in executione muneris sui revelandæ voluntatis Dei adorandum fuisse; 2. collatio Psalms 97. ubi exultatio illa v. 1. exprimitur Luc. 2. 11. deinde sequitur allegorica descriptio operis à Christo per prædicationem Evangelii faciendi: vide Mal. 3. 2, 3, 4. & 4. 1. Luc. 2. 24. hinc sequitur idolorum ruina, v. 7. & Regnum coeleste, v. 9. De secundo autem adventu Psalmum hunc intelligi multa ventant: 1. quod & Judæi & Gentiles jubentur salutem illam à Christo allatam amplecti, & de ea exultare; 2. quod hortetur & idololatrias, ut Christum colant, & Ecclesiam, ut sanctè vivant; 3. quod promittit fidelibus liberationem ab impiis & oppressoribus^l. Illud^m autem, *iterum*, sic exponi possit, *Et cum iterum*, scil. alio Scripturæ loco, *testatur se introducere*, &c.^m. [Dicit] Ubi? vel, 1. in Deut. 32. 43. ubi hæc ad verbum habentur apud Lxxⁿ. Non placet: 1. quia aliud eo loco est Moysis argumentum^o; 2. verba illa in Hebræo contextu non leguntur P. Vel, 2. in Psal. 97⁹. In verbis quidem aliqua est varietas, sed in sensu maxima convenientia^r. Nomen *Dei* hic optimè additur *δαριψαὶς*, ad loci interpretationem^t. Neque enim cultum ab angelis Diaboli oblatum aut admittere voluit Christus, Marc. 3. 11, 12. aut Pater imperare. Lxx quoque ibi addunt *αὐτῷ*. In Græco est *προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ*. Qu. An rectè citetur hic locus? Resp. Cum Lxx Interpretum autoritas apud Judæos summa esset, non erat verendum Apostolo, nè Judæis videretur locum detorsisse in sensum alienum^u. In Hebræo non est *Angeli Dei*, sed *Elohim*: quæ vox tribuitur & *idolū*, ut Jud. 17. 5. & viris loco, aut ingenio, eminentibus, ut Exod. cap. 7. ver. 1. & cap. 22. ver. 28. Psal. 82. ver. 6. & Angelis, ut Psal. 8. 5^x. Psalmista autem ibi intelligit, 1. non idola, ut contendunt Judæi: tum, quia illa erant aut Diaboli, aut mortui homines, aut inanimata. An talia juberet Deus Christum colere? Hanc absurditatem videns Targumista vertit, *Adorate eum gentes quæ idola colitis*. Nec unquam *Elohim* absolute positum ita sumitur^u. Nec credibile est, eos *Elohim* vocari qui hoc ipso loco *אלילים* per contemptum vocantur. Deinde de Idololatriis & Idolis loquitur in fut. *יבשו*, & eorum extremo interitu Christum regnaturum dicit: de *Elohim* verò in imperat. *השתחו*, usque adoratio hic præscribitur, & quidem ut cultus voluntarius^t. Et quæ quæso laus esset idolis anteponi^x? 2. Non Magistratus: quia nulla hic occasio talis Apostrophes ad illos. 3. Sed Angelos. Postquam res in terra hortatus esset, aptè se ad Angelos convertit. Hinc Targumista initio Psalms 96. qui reverà hujus initium est, *excelsos angelos* memorat in ejus cultu & laudibus junctos^y. Psalmista omnes, tam Angelos quam homines, potentia & dignitate eminens-

eminentes, alloquitur, quia omnes Christo se submittere debent. Hanc autem generalitatem ad excellentissimam speciem restrinxerunt Lxx, quorum versionem Paulus more perpetuo sequitur. Obj. 2. At ibi de Deo agitur, hic de Messia. Verum hoc. Sed quia pridem receptum erat apud Hebræos, Deum singulari modo in Messia habitaturum, & fore (ut Thalmudici loquuntur) *digito monstrabilem*; ideo quæcumque de honore Dei dicebantur, eadem applicari solebant ad Messiam. Sensus autem qui hujus loci, idem & 1 Pet. 3. 22. Psalmos omnes à 93. ad 101. in se continere mysterium Messie dixit D. Kimchi. Ex Psalmo universo colligitur, de Christo agi, ejusque regno, & exaltatione supra omnes potestates, & adoratione. Tale enim Dei Regnum ibi describitur, in quo lætabantur omnes gentes, vocandæ scilicet per Christum. Angeli Christum adorârunt & natum, Luc. 2. 11. & tentatum, Matth. 4. 10. & resurgentem; & adorabunt in adventu ad judicium, publicè, toto mundo, & toto cœlo inspectante. Jam verò præcellentior est qui adoratur quàm qui adorare tenetur.

7. Et, &c. Καὶ τοὺς ἀγγέλους λέγει] *Et de Angelis* (vel, *ad Angelos*, Er. Mo. Sed sequentia ad Angelos dici quis putet? πρὸς hic valet *propter*, ut Esa. 41. 7. sic Gen. 20. 2. Sic Luc. 20. 19. *ad ipsos*, id est, *de ipsis*, Rom. 10. 21. *ad Israel*, pro, *de Israel*. Hunc esse Lucæ idiotismum modò annotavimus. πρὸς, id est, *propter* πρὸς τοὺς ἀγγέλους ποιοῦν. Quoad angelos, vel, *Respectu angelorum*. Sic Plato, *Aer ab aqua differt, πρὸς καὶ ἀπὸ τοῦ ὕδατος, quoad puritatem*: Aristot. *Virtus consistit in mediocritate, πρὸς ἡμᾶς, quoad nos*: Alex. Aphrod. *Apparentia, πρὸς τὸ φανῆναι, quoad figuram*.] *quidem dicit*, P. Be. Pi. nempe Deus, vel Scriptura: qualis Ellipsis Eph. 5. 14. Jac. 4. 6. vel, *dicitur*, ut supra v. 5. Al. Sic distingue, πρὸς ἀγγέλους, λέγει, *Quod ad angelos, dicit*. Sic Græci dicunt, πρὸς τοὺς ἁγίους, πρὸς τοὺς φιλοσόφους. Habentur autem hæc Psal. 104. 4. Qui, &c. Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτῶν πνεύματα, ἢ τοὺς λευτεροὺς αὐτῶν πνεύμα φλόγα. Et hoc ex Græco Lxx, nisi quod hic Scriptor, locum memoriter citans, pro πνεύμα φλόγα posuit πνεύμα φλόγα, ubi Aquila πνεύμα φλόγα, Sym. πνεύμα φλόγα. Qui angelos (vel, nuncios, P.) suos facit (vel, fecit, Sy. Æth. vel, creat, Er. Il.) spiritus, &c. Ti. Ar. Pi. &c. vel, ventos, &c. Be. Describit hic naturam & conditionem, vel, 1. ventorum & fulgurum; [idque non uno modo explicant:] Quidam sic, ordine constructionis inverso, *Qui spiritus*, id est, ventos, *facit nuncios suos*; h. e. utitur eis tanquam nunciis, quibus iram hominibus denunciet tempestates excitando, &c. & flammam ignis, vel, ignem urentem, h. e. fulgura flammantia, *ministros suos facit*; id est, iis velut ministris utitur in poenam impiorum. Non placet; quia sic evertitur autoritas Apostoli. Al. πνεύματα hic vocat ventos; & flammæ fulgura, quibus dicit Dominum non aliter uti quàm Angelis eximiis. Unde concludit, Angelos non esse illi Domino ac Filio parēs, sed ejus servos. Sensus hujus loci est, Nihil magnum est in nomine Angelorum & Ministrorum, cum ea nomina Scriptura det etiam Vento & Flammæ. Nam omnes creaturæ quibus Deus extra ordinem utitur, eo nomine venire diximus ad Gen. 3. 23. & notat Maimon. Hunc sensum exigit series loci in Psalmo. Quod si cui placeat per spiritus Angelos intelligere, tunc convertemus Nuncios suos; & per alios venti intelligemus Cherub, ut Psal. 18. 11. & per flammam ignis Seraph, ut Esa. 6. 1. Et sicut Ventus & Flamma Angeli dicuntur, ita contra Angeli quidam SERAPHIM, id est, Flammæ, & CHERUBIM, quo nomine olim videntur significati venti: confer Psal. 18. 10. quia & efficacia & celeritas melius per res nobis cognitæ exprimi nequit. Sed priorem sensum præfero. Vel, 2. Angelorum: [sed variè construunt:] Vel, 1. ordine verborum, ut antè, immutato hoc modo, *Qui spiritus & flammam ignis*, i. e. eos quorum natura spiritalis est & ignea, i. e. vehementer activa, *facit nuncios & ministros suos*; i. e. pro ministris iis utitur. [Vel, 2. ordine recto:] ut Angeli & Ministri non sint sequentium verborum attributa, sed subjecta; ut docent articuli iis additi, qui subjectum indicant, ut Joh. 1. 1. Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Sed hoc non obstat. Nam & apud Atticos, & apud nostros Scripto-

res, articulus iste sæpe abundat: vel, articulus ostendit, voces Angelos & Ministros non appellativè, sed propriè, hic accipi. Quod satisfacere posset, si subjectum etiam suum haberet articulum quem modo detrahunt. Sed Græci articulis variè utuntur. Et si quod illi de articulis dicunt, concedatur, sensus tamen poterat esse talis: Qui quos decreverat esse suos nuncios, ac ministros, eosdem fecit substantias penitus immateriales; eosdemque fecit quasi ignem urentem, lucidos nimirum cognitione, & charitate ardentes. Al. Sensus est, *Qui Angelos suos facit* (i. e. fecit, creavit; Enallage præf. pro præf. in ea re consueta, ut Psal. 104. 2. *extendens cælum*, &c. & Psal. 121. 3. *faciens cælum & terram*;) spiritus, (h. e. substantias incorporeas, ut infra v. 14. vel, ventos, Q. in Te. quasi ventos, T. Eliphs notæ similitudinis; ut Psal. 111. 1. *Transmigra—passer*, pro, ut *passer*: q. d. instar spiritus, seu venti, id est, non vulgares ministros, aut humano judicio contemnendos; sed purissimos, simplicissimos, velocissimos & expeditissimos, atque efficaces;) & ministros suos (coelestes nimirum, hoc est, Angelos, ut modò nominavit; nam idem diversâ voce notat; quos λευτεροὺς πνεύματα nominat infra v. 14. d.) flammam ignis, h. e. naturâ potentes, veloces & actuosos, subtile, fervidos, impetuosos, instar ignis, aut fulguris. Angelos à Psalmista intelligi docent, 1. usus vocis אַנְגֵּל, quæ Angelos denotare solet: 2. quod de Angelis acciperent veteres Judæi, & Lxx, ut constat, & Targ. qui sic reddit, *Qui facit Angelos veloces ut spiritus*: ubi supplementum ut ostendit Angelos, non ventos, ab eo intelligi. 3. Scopus Psalmistæ, qui erat exprimere gloriam Dei in operibus Creationis & Providentiæ, & speciatim in eo quod Angelis inter cælum & terram ministris utatur in executionem voluntatis suæ. Obj. Sed obstat huic sententiæ & scopus, & ordo rerum. Agitur enim de cœlo, v. 2. de rebus in aere, nubibus & vento, v. 3. cui commodè subjicit, *facit nuncios suos spiritus*; deinde de terra, v. 4. denique de aqua. Resp. Factâ mentione venti, aptè hoc subjicit, ob similitudinem quam Angeli habent cum vento: quomodo Psal. 18. 11. dicitur Deus insidere Cherubim, & volare super alas venti. Obj. 2. Spiritus pro vento sumitur v. præced. sic ergo & hoc versu sumitur. Resp. Negatur. Vocis enim significatio permutatur per Antanaclasin, sicut Matth. 8. 22. 2 Cor. 5. 21. Quare de Angelis hic agitur, quorum naturam spiritus, potentiam flammæ, voce declarat. Tria hic sunt verba quæ inferioritatem indicant, 1. facit: quæ vox notat, & creationem, ut Gen. 2. 2. Apoc. 14. 7. q. d. Creaturæ sunt à Deo factæ; & ordinationem in hunc vel illum usum, ut Psal. 18. 43. Apoc. 1. 6. 2. Angelos, i. e. nuncios. 3. Ministros. Significat, Deum eorum, ut creaturarum suarum, ministerio uti, eosque ad ministerium istud esse omnium longè commodissimos, tanquam naturæ spiritalis & igneæ. Hoc autem membrum de Angelis, quod obscurum videtur, sequenti antitheto optimè illustratur. Probat Christum esse præstantiorem Angelis, quia hi sunt creaturæ, ille creator, ut mox ostendet; hi ministri & legati, quos ab adorationis & cultus communione secluit, Apoc. 22. 9. ille Dei filius, & Dominus. Obj. Christus quoque minister dicitur, ut Rom. 15. 8. Resp. Nempe, ut homo; ita tamen minister erat, ut simul esset Dominus, Joan. 13. 13. cui etiam ut homini Angeli ministrabant, ejus conceptionem, nativitatem, resurrectionem, &c. declarantes, in deserto ministrantes, in agonia confortantes.

8. Ad, &c. πρὸς τὸν υἱόν] *Ad filium*, Vulg. Be. De filio, Pi. E. &c. ut v. 7. ut servetur ratio antitheseos, aliqui hæc verba ad Filium dicta sunt. Verum hæc verba non ex persona Dei, sed Prophetæ, dicta sunt. Hoc vult, Filio dari titulos multò eminentiores. At hoc de Salomone dictum. Resp. 1. Constabat inter Hebræos Salomonem in multis rebus typum fuisse Messie; & qui ei dantur tituli, eos multò sublimiore sensu in Messiam competere. 2. Et hic versus, & totus Psalmus, de Messia scriptus est; quod fatentur & Judæi veteres, ut constat ex Targum, & RR. commentariis. Hic Psalmus, ait AE. dictus est, vel de Davide, vel de Messia. Davidem autem & inscriptio excludit, & totus contextus.

textus. Psalmus ille est Epithalamium^o; non, ut quidam volunt, de nuptiis Salomonis cum filia Pharaonis, quæ à Deo ut vetita fuit, ita & maledicta, cum ipsa sterilibus esset, & una ex iis quæ Salomonem perverterunt, &c. ut proinde non verisimile sit tales nuptias à Spiritu Sancto celebratas: sed de nuptiis Christi cum Ecclesia^q, quæ solæ Ecclesiæ salutares sunt, & religiosissime celebrandæ; non ita illæ Salomonis. Singuli ferè versus habent quod de Salomone commodè exponi nequit. Et quomodo quæso, Salomoni, qui 40 tantum annos regnavit, convenit Regni perpetuitas? & iustitia ei qui tam turpiter lapsus est? Si posteros includas, illi plerumque iniquissimi erant. Denique confer 2 Sam. 7. 14. & 1 Par. 22. 10. & hæc Judæorum cavillatio manifestè apparebit. ¶ *Thronus*, &c. ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, ἐς τὸ αἰῶνα τῶν αἰώνων. Eadem verba quæ in Græco Psal. 45. *Thronus tuus*, (id est, Regnum tuum, ut 1 Reg. 8. 2. 7. Dan. 7. 9. כסא est thronus, sive sedes, Regis, nec usquam aliter sumitur².) *Deus*, (vel, ὁ Deus, Sy. Ar. ὁ Θεός; Vocativus Atticus est: vel, Domine, Eth. id est, ὁ Christe, sponse Ecclesiæ, qui es Deus & Dei filius².) in seculum seculi, Be. Pi. &c. Manifesta hæc est assertio Divinitatis Christi. Quam tamen variè eludere conantur^b. 1. Sermo anceps est: *Deus* potest esse Nominativi casus^d. Sensus ergo est, Deus ipse est sedes tua perpetua²; id est, si Salomonem respicimus, Sicut sedes inconcussos tenet homines, ita Deus te semper in Regno sustentabit; si verò Christum, Deus ipse te sustentabit in Regno nunquam desituro^f. Sensus est, *Deus thronum tuum stabiliet in æternum*^g. Sed hanc interpretationem multa refellunt; 1. contextus & consilium Apostoli, ut patet ex antè dictis; 2. usus Scripturæ: ubicunque enim *throni Christi* fit mentio, aliquid aliud, non verò Deus, designatur^h. Sæpe legimus, cælum, Angelos, homines justos, esse sedem Dei; nusquam autem, Deum esse sedem hominisⁱ. Nusquam legitur quòd Pater sit thronus Filii, sed quòd Filius sedeat ad dextram Patris^k. 3. Quòd additio illa verbi *stabiliet*, & exemplo caret^l, & sensum arbitrium reddit; vel etiam contrarium, si quis pari audaciâ suppleret verbum *disperdet*. 4. Consensus veterum Interpretum omnium, etiam Targ. ad Psal. 45. ^m. & Aquilæ, qui vertit Θεός. Nec obstat quòd ὁ Θεός sit nominat. Sic enim in Psalmis passim scribitur pro Vocativo^o. Cum enim Hebræi careant vocandi casu, pro eo utuntur Nominativo P. Qui etiam Græcis mos est, præsertim Atticis^q. 2. Etiam Judices & Angeli *Elohim* nominantur^r. Resp. Pluribus quidem dari solet; at cum uni tribuitur, *Deo* soli convenit^t, quia tunc est oratio ἐνταλτικὴ, pro אלהים, ut alibi diximus^u. Nec tamen directè hoc testimonio probare vult Divinitatem Christi, sed potius, præminentiam totius personæ & muneris ejus supra Angelos; cujus respectu potentiam habet mutandi Instituta quæ per Angelos data sunt. Angeli enim servi sunt; Christus autem habet thronum, gloriam, &c. ¶ *Virga*, &c. ῥαβδὸς ἐν δούρῳ σου ὁ παῖς σου, &c. *Virga rectitudinis*, &c. Mo. vel, *recta*, P. Be. Pi. Tre. id est, æquitatis sive iustitiæ^x: q. d. Iustissimè gubernas & iudicas, sive præmiando, sive puniendo^y. De virga regia hic sermo est, quæ sceptrum vocatur, & regis potestatis est insigne^z. Per *sceptrum Regium* in Salomone, Metonymicè intelligitur ratio regiminis; in Christo, sermo Evangelii ab ipso primùm publicatus^a. 9. *Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem*] Repetitio Hebraicæ emphatica per antithesin^b. Hæ partes sunt iusti principis, tum affectu, tum etiam reipsâ, ut bonos remunerentur, malos puniant^c. Hoc fecit Salomon, nempe, à primâ ætate. Jesus autem, dum vitam egit mortalem, nihil aliud quàm iusta & honesta omnia verbo & exemplo docuit, arguens his contraria^d. ¶ *Propterea*] Ità Ex. P. Be. Pi. Διὰ τοῦτο sive ut διὰ Phil. 2. 9. Convenientiam notat. Solus nempe is inventus est dignus tanto munere ob eximiam sanctitatem. Æquum quoque fuit, ut qui obeundi sui muneris causâ tot mala perpeffus est, is summam gloriam adipisceretur^e. Διὰ τὸν hic notat, vel, 1. causam, ut Gen. 18. 5. & 38. 26. Matth. 13. 13. ut sensus sit, Hæc unctio Christum aptum regno suo administrando reddidit. Vel, 2. consequentiam sive effectum, ut Gen. 2. 24. Matth. 14. 2. &

Ita sensus est, *Quoniam dilexisti iustitiam, ideo unxit, &c.* q. d. In hunc finem Spiritum accepisti, ut ea præstes quæ antè de te prædicuntur¹. Ad hoc unxit te Deus, ut diligeres iustitiam, &c.^k. Al. *Propterea unxit, &c.* i. e. Apparet hunc unctum fuisse, &c. ut Matth. 18. 23. *Propterea Regnum cælorum simile est*, i. e. apparet simile esse. Hi omnes sensus conjungi possunt. Denique, *propterea* interdum ornatu causâ additur, vel sententiam inchoat^l. ¶ *Unxit te Deus*, (vel, ὁ Deus, Pi.) *Deus tuus* (Pater scilicet^m). Sunt hic duo Nominativi, אלהים, ille Deus quem tu colisⁿ. Deus Filii Deus dicitur, respectu, 1. naturæ, tum Divinæ, ut est Pater: tum humanæ, quæ factus est, &c. Gal. c. 4. v. 4. 2. personæ totius Θεοῦ πατρὸς, ut designatus fuit ut esset Mediator, Joh. 20. 17. & Caput Ecclesiæ, cum quo Deus scædus iniiit P.) oleo (Græcè est Accusativus, ἔλαιον, positus eo sensu quo Latini Ablativum usurpant^q. Sic ποτήριον ὑμῶν ποτιέμεν, &c. Marc. 9. 41. γάλα ὑμῶν ἐπιποῖ, 1 Cor. 3. 2. σε βάλω βάλαντα, Aristoph. pro βάλαντα, τιν- cūrā te tingam: ἀ ἀτιμῶν πάλιν, Soph. pro τῷ τ. Oleum synecdochicè ponitur pro unguento, & quidem præstantissimo, quo reges & sacerdotes ungebantur^r.) *exultationis* (vel, *letitiæ*, J. Cap. i. e. quod causam det summi gaudii. Vide Joh. 15. 11. & 17. 13. q. d. unguentum exhilarans & recreans fragrantia suâ. Id multò magis præstat hæc spiritalis unctio^t, & Christo & membris Christi & alacritatem in muneribus suis obeundis, & lætitiā de summis beneficiis perceptis, conferens^v.) *participibus* (vel, *confortibus*, E. sic Be. Pi. *sodalibus*, J. Cap. *tuis*) id est, Sociis & cohæredibus Regni^x. Salomon præ cæteris, non popularibus tantum suis, sed & fratribus, electus est à Deo in Regem, 1 Par. 28. 5. quod *Unctione* significatur 1 Reg. 1. 34. Jesus post mortem excitatus^y, dignitatem consecutus est supra omnes homines^z; supra reliquos Dei filios ejusdem unctionis participes^a, imò & supra Angelos^b. Christus verus & naturalis hæres est, nos cohæredes; sed adoptione tantum^c, & inferiorem gloriæ gradum habituri^d. Μετόχους in Officio nullos, in Natura Humana omnes homines, in Gratia omnes fideles, habet Christus^e. Christus *sine mensura Spiritum accepit*, Joan. 3. 34. nos *ex ipsius plenitudine*, Joan. 1. 16. ¶ Qu. Quid hæc Unctio? Resp. *Unctio* hæc certè spiritalis est, non corporalis^f, & dignitatem humano more significat, Act. 20. 36. Subiectum huius Unctionis est persona Mediatoris, unctio verò constitutio huius personæ in officio Mediatoris; eaque, vel realis, vel solennis declaratio illius, quæ facta est cum Christus confedit ad dextram Patris, ut exprimitur Act. 2. 36. ubi ἐπὶ τὸν Χριστὸν nihil aliud est quàm ἐξουσία^h. *Unctio* hic dicitur, vel, 1. abundantia gratiæ & Spiritus in primo incarnationis momento Christo collataⁱ. Vide Luc. 1. 35. vel, in Baptismo infusa ei^k. Vel, 2. gratia unionis hypostatica, quæ nulli ex confortibus, sive ex creaturis, contigit^l; vel, 3. gloriosa Christi exaltatio, & inauguratio in Regnum suum^m, quando *Christus factus* dicitur, Act. 2. 36. Constat id, 1. ex Adjuncto huius Unctionis, *oleo letitiæ*, quæ notat Triumphum, exaltationem, & liberationem ex omnibus ærumnis; 2. quòd hæc Unctio dilectionem iustitiæ, &c. sequiturⁿ. 10. Et] Scilicet iterum dicit Scriptura^o, alio loco P, nempe Psal. 102. 25, 26, 27. ¶ *Tu*, &c. Σὺ κατὰ ἀρχάς—ἐδουλεύωσας, &c.] *Tu per principia*, (vel, *in initio*, P. Be. Pi. i. e. Jam olim, ut est in Hebræo, בראשית, ut Gen. 1. 1. vel, jam indè à principio mundi^t. Hinc constat, ipsum æternum & increatum esse^u.) *Domine, terram fundasti*, (i. e. fecisti firmam, stabilem, immobilem^v, perpetuam, & infimo loco mundi^x; vel, causa fuisti cur fundaretur. Terra dicitur *fundata*, similitudine sumptâ ab Edificiis: unde & κατὰ βολὴν dicitur Mat. 13. 35. & 25. 34. Heb. 4. 3. & 9. 26. &c. y.) & *opera manuum tuarum* (i. e. potentie tue^z; vel, propter te facti: nam וְעַל Hebræis, & Chaldeis etiam, propter significat; & sic Latinus Job. 11. 3. legis בידך, vertit autem tibi^a.) *sunt cæli*, id est, totum supra nos expansum^b. *Calorum* nomine hic intelligi debet, non illa suprema regio, sedes Divinæ Majestatis & Angelorum, sed Aer & Æther, quæ terram velut *vestiunt*; unde sumpta quæ sequitur similitudo^c. Alia hæc antithesis, q. d. Tu creator es, reliqui creaturæ sunt^d. Tu ante principium

^h E. sic Gou.
ⁱ Glass. gram. 36.
^q Aug. & Aquin. in E. Ger.
^l Gou.
^m Pi.
ⁿ G.
^o Ow. sic Gou.
^p Cou.
^q G. sim. Gom.
^r Sch.
^s E.
^t G.
^u E.
^v Gou. sim. Gom. Pi.
^x Me.
^y G.
^z G. sim. Cam.
^a Pi. sim. Gom. E.
^b G.
^c Be.
^d Me.
^e Cam.
^f Gom.
^g E.
^h G.
ⁱ Cam.
^j Ger. sim.
^k Q. in E. Te. ex Athan.
^l Q. in Ow.
^m Q. in Te. m. Ow. sim.
ⁿ E. ex Janf.
^o Ow.
^p E. sic Camer.
^q G.
^r G. sim.
^s E. Te.
^t J. Cap.
^u G.
^v Me. sim.
^w E. Te.
^x T.
^y E. ex Be. sim.
^z Te. Me.
^a T.
^b G.
^c Me. sic E.
^d G.
^e T.

cipium rerum creaturarum fuisse, sed & principii earum
 causa: Angelos ergo longè superas*. Qu. Quemnam
 hic alloquitur? Resp. 1. Deum Patrem^f. Quod au-
 tem de Deo dictum fuerat Messiae aptat, quia constabat
 inter Hebræos, & Mundum hunc Messiae causâ condi-
 tum, & fore ut novus meliorque Mundus condatur per
 ipsum^g. Resp. 2. Christum^h: ut patet, 1. ex ipso con-
 textu, *Sed ad Filium dicit*, v. 8. Constat de eadem per-
 sona sermonem esse & in præced. & in toto hoc testimo-
 nio, & hæc absurdè ab aliis discerpi; 2. ex scopo hujus
 testimonii, ut scilicet Christi præstantiam probet, frustra
 sanè, si de alio sermo sit; 3. a voce *κύριε* quæ in N. T.
 Christum perpetuò designatⁱ. Obj. At illud, *Domine*,
 non est in Hebræo. Resp. 1. Additur autem à Lxx;
 2. Relativum, *tu*, nullum aliud habet antecedens, præter
Dominum, v. præced. t. Secula per Christum facta
 dixerat, v. 2. Nè autem instrumentum Dei putetur,
 ostendit hic ipsum autorem mundi fuisse^k. Obj. Psal-
 mus 102. ad Christum non pertinet, sed ad Deum &
 ad instaurationem Jeros. à Chaldæis eversæ^l. Resp. To-
 tus Psalmus est Vaticinium de Christo, & Ecclesia per
 terrenam Jeros. præfigurata^m: quò manifestè spectat
 pars posterior Psalmiⁿ, quæ in solo Christo perfectè
 impletur^o. Tria ibi sunt opera, quæ uni Christo pro-
 pria sunt: ut, 1. redemptio Ecclesiæ, v. 13, 16. Vide
 Psal. 98. 18. Zach. 2. 8, &c. 2. vocatio Gentium,
 v. 15, 21, 22. quæ tempus Messiae respicit, ut fatentur
 Hebræi; 3. creatio novi populi, v. 18. quod Judæi ipsi
 exponant de mundo futuro, sive de statu Ecclesiæ sub
 Messia p.
 11. *Ipsi* (id est, cœli: quos nominat velut partem
 creaturæ præcipuam, quam Philosophia incorruptibilem
 esse tradit^q.) *peribunt*]. Vel, 1. quoad essentiam; cor-
 rumpentur & annihilabuntur^r. Ità Valles. & Justin.
 Amb. Greg. Nyss. &c. teste Suarez t. Huic sententiæ
 favet vox *ἀπολλύονται*, quæ de totali interitu semper dici-
 tur; & durè de mutatione duntaxat, cæque in melius,
 diceretur t. Sed hoc disertè refellitur Rom. 8. 20, 21, 22 t.
 [ubi vide Synopsin.] Vel, 2. quoad formam externam
 & accidentalem v. [Qui plura de hac quæstione velit,
 videat Tenam ad locum, & 2 Pet. 3. 10, 12. & ibi *ὅρα*
ὅσα dicenda.] ¶ *Tu autem permanes*]. Heb. *stabis*,
 id est, nunquam mutaberis*. ¶ *Ut vestimentum*
 (assiduo usu & tempore v.) *veterascunt*] id est, Quasi
 consenescent & deterentur suo motu, & continuâ agita-
 tione ac mutatione z; usu longi temporis attriti a. *Vestes*
 antequam pereant *veterascunt*. Vide infra 8. 13. Sic &
 Aeris & Ætheris vires minuentur^b.
 12. Et, &c. *Καὶ ὡς ἐσθλόν ἐλθὲν ὠρεῖ*] *Ac velut*
amiculum (vel, *operimentum*, Tre. vel, *pallium*, Ar. sic E.
 Significat vestem quæ circumjicitur corpori, quàmque
 faciliè sumas & deponas^c. Tota creatio est velut amictus
 Dei, quo potentiam sapientiæque suam vestitam osten-
 dit hominibus: unde se *luce tanquam veste amictire* dici-
 tur Psal. 104. 2 d.) *circumvolves eos*, Be. Pi. P. Er. II. Ti.
 vel, *involves*, V. *volves*, sive *vertes*, Er. *convolves*, sive
complicabis, Cap. ex Sy. & Ar. E. Be. ut librum*, ut
 Esa. 34. 4 f. & Apoc. 6. 15 b. vel, ut tentorium, quod,
 quoties murandus est locus, complicatum tollitur^h:
 vel, ut vestisⁱ. *Vestes*, ubi usus amplius non sunt, solent
 complicari & abjici: Sic & Aer & Æther auferentur. Nam
 & hunc sensum habet Heb. *תִּתְּנָה*, vertiturque *ἀπαρτίζου*
 & *παρεργάζου* & *ἀπεργάζου*. Eodem sensu *ἀπαρτίζου* infra
 12. 27. & *παρεργάζου*, 2 Pet. 3. 10 k. *Convolveres*, ut
 quod apparebat jam non appareat, donec renovetur;
 vel, ut cœli reformati iterum extendantur, ut pallium
 complicatum, cum opus est, iterum sumitur^l. Al. Tu
 cœlos invertes, id est, renovabis, ut vestis detrita solet
 inverti ut nova appareat^m. Sed talem inversionem vox
 Græca non significatⁿ. Al. *mutabis*, &c. Vulg. Iren. &
 Tertul. in Med. l. 3. p. 717. Legendum videtur *ἀ-*
νατρίψου p. Cui favet, tum, 1. collat. Psal. 102. ubi est
ἀνατρίψου q, tum, 2. quod hic sequitur, & *mutabuntur* r.
 Huc irreplisse videtur *ἐλθὲν* ex Esa. 34. 4 t. Ità sensus
 est, A cœlo, quasi vestem veterem, removebis externum
 hunc habitum quem nunc gerunt t; vel, Cœlos faciliè
 mutabis, ut amiculum vetus faciliè novo commutatur v.
 Sed *ἐλθὲν* hic constanter habent omnes Græci Codices:
 sic & Lxx, Psal. 102. 26. unde hæc desumpta, & Arabs,

qui ferè semper Lxx sequitur, & Syrus. Unde ergo
 hic *ἐλθὲν*; Resp. Vulg. Interpres habuit, vel, 1. ex
 Codice Græco, quo usus est, in cuius textum irrepsit
 sive ex margine, sive ex Translationibus Sym. Aq. &c.
 quibus non raro interpolati sunt Græci Codices: vel, 2.
 ex conjectura, ob seq. *mutabuntur*: vel, 3. ab Hebræo*. * Cap.
 ¶ *Et mutabuntur*] id est, Te faciente abscedent v. y G.
 Fortasse idem cœlis eveniet, quod Institutis Judaicis;
 quæ, licet eorum usus & observatio aboleantur, ser-
 vantur tamen ut monumenta bonitatis & sapientiæ Dei:
 sic & cœli, quamvis à præsentī statu & usu sepositi fu-
 erint, permanebunt tamen ut monumenta potentiae & sa-
 pientiæ Divinæ z. ¶ *Tu——idem, &c.*] Idem z Ow.
 semper & immutabilis permanes a: Mal. 3. 6. Jac. 1. a Ger. E.
 v. 17 b. ¶ *Anni tui* (Improprie dictum c.) *non de-* Me.
ficient] Cum sis æternus d. q. d. Hic est immutabilis & b Ger.
 æternus*, & proinde Angelis præstantior f. ¶ *Ad quem* c E.
autem Angelorum dixit] Nempe Deus. Alia congerit d Me. sim.
 elogia Messiae, quæ Angelis nec aptata sint, nec aptari e E. sim.
 queant^e. Interrogatio hic vehementer negat. Hoc Dio.
 autem Filio dictum innuit. Vox, *dixit*, designat, tum, 1. f Dic.
 æternum Dei de exaltatione Filii incarnati decretum, ut s G.
 Psal. 2. 7. tum, 2. foedus & pactum inter Patrem &
 Filium, de quo vide Esa. 53. 10, 11, 12. tum, 3. utri-
 usque declarationem in Prædictionibus & Promissis,
 Luc. 1. 40. 1 Pet. 1. 11, 12. tum, 4. promissæ gloriæ
 donationem, Act. 2. 33, 36. & 5. 33 b. ¶ *Sede à* b Ow.
dextris meis, (i. e. à dextro latere. Eadem locutio Deut.
 33. 2. 1 Sam. 23. 19. 1 Reg. 2. 19. Matth. 20. 21, 23.
 & 22. 44. & 25. 33, 34. & 26. 64. & 27. 38, &c. Hoc
 autem significat, 1. Securitatem: Securus esto, inquit
 Deus Messiae. Quis non sit securus apud Regis poten-
 tissimi dexteram? Vide Joh. 7. 34. Confer Act. 2. 34.
 1 Cor. 15. 25. infra 10. 13. 2. Dignitatem i, vel i G.
 Regnum, 1 Cor. 15. 25. & quietam illius possessionem k, k E. sim.
 & æqualem cum Deo potestatem l; vel, imperium in Ow.
 omnes creaturas, collatum Christo m; vel, 1. secundum Me. sim.
 humanam naturam n; vel potius, 2. respectu totius Te.
 personæ, quomodo est Caput Ecclesiæ. Imperativum, m Be.
sede, hic habet vim promissi, ipsum ibi sessurum o. n E. ex
 ¶ *quoadusque* (vel, *donec*, E. q. d. usque ad diem finalis Theod.
 iudicii p, & ultra in æternum q, juxta Esa. 9. 7. Dan. o Ow.
 2. 24. & 7. 27 r. *Donec* non semper finem temporis p Te.
 alicujus notat t. Alii limitationem Regni Christi q Te. sim.
 agnoscunt, ex collat. 1 Cor. 15. 24. Cessabit Regnum E. Ow. Zeg.
 Christi æconomicum, cessante illius fine, conservatione t Ow.
 Sanctorum, & coercitione impiorum u.) *ponam* (Hoc t Zeg. sim.
 opus alibi ascribitur Christo, Apoc. 19. 11, &c. collat. Te.
 cum Esa. 63. 2, &c. hic autem Patri, quia hæc autho- r Ow.
 ritas & potestas Christo à Patre data est, ut præmium
 laboris sui, Esa. 53. 12. Phil. 2. 9. Pater per Filium
 operatur, Joh. 5. 17, 19. Et Filius, ut Mediator, Reg-
 num dono Patris habet v.) *inimicos tuos* (tam demon- v Idem.
 nes quàm homines reprobos x; Judæos aliòsque incre- x E.
 dulos y; non conversos ad Deum z; impios & Deo im- y Zeg.
 morigeros a; Satanam, Mundum, Peccatum, Mortem, z T. ex
 Infernum: quæ omnia Operi & Regno, & proinde Per- Chryl.
 sonæ, Christi inimica sunt t.) *scabellum pedum tuorum*]. g. ex
 id est, Efficiam ut sint quasi scabellum pedibus tuis Clem.
 calcandum b. Non modò posthac nihil tibi nocebit, t Ow.
 verum insuper efficiam ut omnes hostes tui tibi subje- b E.
 antur. Mos erat Regum Orientis victos calcare pedi-
 bus, Jos. 10. 24. Psal. 47. 3 c. Vide & 2 Sam. 22. 39. c G.
 Psal. 8. 6. Plenariam & perpetuam subjectionem in- d Ow.
 digitat d. Multum autem hoc pertinet ad erigendos eo-
 rum animos, qui ob Evangelium dura patiebantur.
 Sumptum est hoc testimonium ex Psal. 110*. & rectè: * G.
 nam Psalmus ille de Messia intelligendus est f; ut patet, f G. sic
 1. quòd hoc agnoscunt multi Judæorum g, ut Scribæ E. Te.
 illi, Mat. 22. 42, & c h. R. Saadia Gaon i, ad Dan. 7. 13. s Ow.
 Berehith Rabba ad Gen. 18. 1. Midraih Tehillim ad Psal. 118. 35 k. [Plura vide in Synopsi ad Psal. 110.] k Ow.
 2. Soli Christo conveniunt quæ hic dicuntur l, ut de l E.
 tanta sublimitate solii m; quòd idem Rex & Sacerdos m Be.
 appellatur n; quòd æternus Sacerdos dicitur, & quident n Be. sim.
 aliâ ratione quàm Aaron, secundum ordinem Melchise- E.
 dec o. Obj. Psalmus loquitur de Davide, ut docet in- o E.
 scriptio, *Psalmus דָּוִד*, quod vertendum non *Davidis*,
 sed *Davidi*, ab alio compositus qui ipsum *Dominum*
 suum

suum vocat P. Resp. 1. Multi sunt Psalmi inscripti
 777, quos ab eo compositos fuisse docet Judæorum
 atque Christianorum consensus, ut Psal. 18. Luci ergo
 suæ obfistunt Judæi ex odio Evangelii. Et cum David
 scriptor erat, quem quæso vocat *Dominiuum suum*? 2. Da-
 vidi sacerdotium ipsi Judæi abjudicant, & recte 9.
 13. *Nonne*, &c. οὐχί — λέγειν πάλιν αἰς διακονίαν
 ἀποσελλόμενα διὰ τοῦ μέλλοντος, &c.] Gloriam Christi hinc
 Angelis detrahit, eique opponit eorum conditionem
 longè inferiorem. *Nonne* (Utitur hic interrogatione, &
 quæ vehementius affirmat; veluti loquens de re ipsis
 probè nota, quia Angelorum Natura, Dignitas, atque
 Officium in V. T. declarata sunt:) omnes (tam su-
 premi quàm infimi ordinis: unde omnes vocantur
 מלאכי, & ἄγγελοι, h. e. nuntii. [de quo plura vi-
 des in Te. & E. & J. Cap.) sunt *administratores* (vel,
ministratores, P. Pi. Ar. *ministerii*, Tre. vel, *sacram fun-
 ctionem obseantes*, Be. vel, *procuratores*, Ca. ad ministe-
 rium deputati; quorum officium est non assidere, sed
 ministrare. Petitum est ex Psal. 103. 21. ubi vocan-
 tur משרתי, Lxx λέγουσιν αὐτοῖς, *Ministri ejus*: & in li-
 bro precum, *creator ministrorum*, id est, Angelorum. Hinc
 passim apud Hebræos vocantur מלאכי השרת, *angeli
 ministerii*, quos, ut hic fit, minores Messia fecerunt vete-
 res Hebræi, teste Abrab. ad Esa. 52. 13. In omni Regno
 multum præstat filius Regis Satrapis quantumvis mag-
 nis. Filius Regis sedet, Satrapis stantibus, aut euntibus
 quò mittuntur. Alludit hic ad etymon vocis מלאך,
 quæ & λέγειν, *ministrum*, sive *famulum*, & ἄγγελον, *nun-
 tium*, significat. Hinc & λέγουσιν & ἀποσελλόμενα dicit,
 ut geminà illà voce totam vim vocis מלאכי ex-
 primeret.) *spiritus*, (id est, qui naturà sunt spiritus creati,
 id est, *spirituales*; non qualitates, aut facultates, ut vole-
 bant Sadducæi, sed *subsistentiæ*.) qui in ministerium
 (vel, *ministerii causà*, Be. Sunt autem Angeli ministri,
 non hominum, quanquam propter homines, sed solius
 Dei & Christi.) *emittuntur* (vel, *legantur*, Ca. *mit-
 tuntur*, P. id est, mitti solent, à Deo scilicet: quoti-
 die & continuo mittuntur, ut verbum præf. temp. indi-
 cat. *ἀποστέλλει* totum eorum ministerium exprimit, cu-
 jus duæ sunt partes, *ἀποστέλλει* & *διακονία*.) *propter eos qui
 heredes erunt* (vel, *futuri sunt*, V. Tre. &c. id est, qui
 eam non jam possident, sed possessori sunt; ad eam jus
 habent, in id destinantur, & eò pervenient nisi ipsi
 sibimet obfistat:) *salutis* id est, *æternæ vitæ*, & glo-
 riæ. Horum ministerium bene limitat ad electos, ut
 2 Tim. 2. 10. tum, quia in eorum salute magis emi-
 net beneficium Angelici ministerii: tum, quia quæ circa
 reprobos tam custodiendos, quàm puniendos, aguntur
 ab Angelis, omnia ad electorum salutem & gloriam or-
 dinantur. Nec tamen ad hos solos curandos missi sunt,
 sed etiam ad reprobos; nec ad Ecclesiam tantum, sed
 & ad regna mundi, ut Dan. 10. 13, 20, 21. & 11. 1. in quo
 tamen Ecclesiæ bonum ultimè respiciunt, cujus causà &
 excitata sunt ista Imperia & eversa. Vide Zach. 1. 8, &c.
 Non tantum Christo serviunt, sed & Christianis, ut vide-
 re est Act. 5. 19. & 12. 7. Christiani rectè dicuntur *here-
 ditare & salutem*, ut h. l. & *vitam æternam*, Mat. 19. 29.
 Luc. 10. 25. & *Regnum Dei*, Mat. 25. 34. 1 Cor. 6. 9, 10.
 & *promissiones*, infra 6. 12. & *benedictionem*, infra 12. 17.
 1 Pet. 3. 9. Vide & quæ diximus supra v. 2. & 4. Sed
 hinc non rectè colligi videtur, Angelos esse Christo in-
 feriores quia missi sunt, &c. sic enim & Christus missus
 dicitur. Ità quidem sed magno discrimine. Hic enim
 missus est, 1. ut filius: 2. sponte, & præcedente ipsius
 consensu: 3. ad breve tempus, non, ut Angeli, ab initio
 ad finem mundi: 4. ad summum illud opus Mediatio-
 nis, cui omnes Angeli impares erant.]

CAP. II.

1. *Propterea*, Διὰ τὸ] Dignitatem Christi secundum
 Divinam naturam confirmat cap. præced. hic se-
 cundum humanam, interposita tamen hortatione. *Pro-
 pter hoc*, Mo. Par. id est, quia tanta est Christi excel-
 lentia: cum, ut jam ostendimus, major sit etiam An-
 gelis ille nostræ doctrinæ Auctor. ¶ *Abunda-*

tiis, &c. Διὰ τὸ ἀποστέλλειν αὐτοὺς ἀποστέλλειν, &c.] Oportet
 (obligationis necessitate: vel, *Par est*, G.) *abundan-
 tiis* (vel, *vehementius*, Er. V. sic Il. vel, *diligentius*,
 Ti. sic E. Me. vel, 1. quàm hactenus; coeperant enim
 tepescere à primo fervore fidei: vel, 2. quàm olim legi
 per Angelos acceptæ adhæsis. Vel, *ed magis*, Ca. Pi.
 sic Be. vel, *maximè*, P. Comparativus accipi potest, vel,
 pro Positivo, q. d. valde, vehementer: vel, pro Super-
 lativo, ut 2 Cor. 11. 23. sic 2 Pet. 2. 19. vel, *summà
 attentione*, Ar.) *nos* (Accenset se; vel, Judæis, ut cog-
 natus eis; vel potius, auditoribus Evangelii: q. d. Ego
 & vos: sic loquitur, ut libentius hortationi, ob com-
 mune officium, obediant.) *adhibere* (vel, *attendere*,
 Er. P. Be. Pi. vel, *animum intendere*, G. sim. Me. T.
 cum cautione, Mat. 7. 25. diligentia, Act. 8. 6, 10. re-
 verentià, humilitate, & proposito obediendi, Act. 16.
 14.) *auditis*, Mo. Ar. sub. rebus, Ar. vel, *eis quæ per-
 cepimus*, G. five, *audivimus*, Be. Pi. à Christo scilicet, &
 Apostolis: h. e. Verbo Evangelii; quod illi *auditu
 perceperunt*, Rom. 10. 14, 15. ¶ *Nè*, &c. μήποτε
 ἀπορροῦμεν] *Nè quando* (vel, *Nè fortè*, Vulg. Ca.
 Hæc particula interdum incertitudinem rei notat, ut
 Luc. 14. 29. 2 Tim. 2. 25. non tamen semper, ut Mat.
 4. 6. & 13. 15. Certum enim est negligentes Evangelii
 auditores beneficium illud amissuros. Nihil hic ca-
 vere jubemur quod non & fieri possit & sæpe fiat.) *per-
 fluamus*, Er. P. Mo. Be. Pi. V. Ca. &c. vel, *diffuamus*,
 Cam. præterfluamus, Val. Er. Ow. ut in Xenoph. Cyro-
 pæd. 1. 4. bibere ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ καὶ ποταμοῦ, *de fluvio præ-
 terfluente*: vel, *dilabamur*, G. *decidamus*, Tre. ex Sy.
 Ar. vel, *pereamus*, Chrys. in Er. Zeg. Verbum alibi non
 exstat in N. T. Est autem in aliis scriptoribus, ut
 Prov. 3. 21. *Fili, μὴ ἀπορροῦν*, *ne excidant*, vel, *ne
 defleant à Lege*. In Heb. est ילול, *ne defleant à
 te, nè recedant*: sed videntur legisse ילול. Hæc au-
 tem locutio refertur, vel, 1. ad Res, Metaphorà ductà
 ab Aqua, quæ nisi quodam conceptaculo contineatur,
 facile diffuit; quæ inutiliter effluit; quæ prorsus & ir-
 reparabiliter perit: quæ similitudo exprimitur 2 Sam.
 14. 14. Psal. 58. 7. Vide & Job. 20. 28. & Lam.
 4. 9. ילול, *fluxerunt*, i. e. conciderunt. Sic & Orig. adv.
 Celsum, 1. 8. ἡ καὶ τέλει ἀπορροῦν, *ne planè decidas*. Exe-
 ferme simili sensu habes in Plut. Similis admonitio Ire-
 næi: [Verba vide in G.] Vel, 2. ad Personas, Me-
 taphorà sumptà, vel, 1. à foliis arborum quæ delabun-
 tur & defluunt, atque ità conculcantur & pereunt: vel,
 2. à vase rimoso, quod liquorem infusum non retinet.
 Vasi autem scriptores animum hominis eleganter affimi-
 lant. Hunc vas fluxum (h. e. ἀπορροῦν) *pertusumque
 vocat* Lucret. initio 1. 6. [Vide Cam.] Sic & Christus
 utri affimilat, Mat. 9. 17. dicitque, *nè* [utres] *rum-
 pantur & diffuant*, μὴ ἀπορροῦν. Et in omnibus lin-
 guis ut liquores *diffuere* dicuntur, cum non continen-
 tur; sic & vasa, cum non continent. Sic ille in Te-
 rentio, *Plenus rimarum sum, hæc atque illac perfluo*. De
 personis hic loquitur, non de rebus, quia culpam notat,
 quòd Verbum non tam effluit, quàm nos illud effundi-
 mus & elabi sinamus. Aliud est ἐκρῖναι, *effuere*,
 quod sæpe expedit, ut cum injuriarum memoriam de-
 lemus, &c. aliud ἀπορροῦναι, *diffuere*: quod iis tantum
 contingit qui ea quæ retineri debent elabi patiuntur P.
Perfluere hic est obliuisci, vel excidere & perire.
 Verbum designat & proclivitatem peccandi, & gravi-
 tatem ruinæ.

2. *Per Angelos*] Intelligunt hic, vel, 1. omnia Dei
 præcepta, responsa, alloquia, per Angelos in V. T. ad
 homines dispensata. Vel, 2. Legem datam in monte
 Sina: ut constat, tum ex scopo Apostoli, tum ex verbis
 seq. *omnis prævaricatio*, &c. tum ex collat. aliis Scripturæ
 locis. Lex non data est per Filium, sed per unum è
 præcipuis Angelis Dei nomine loquentem, Act. 7. 38.
 multis aliis Angelis stipantibus, Deut. 33. 2. Act. 7. 53.
 Gal. 3. 19. Josephus, lib. 15. de quo & Judæi gloriati
 sunt. Lex data est à Deo originaliter & autoritativè,
 & ille loquebatur in Sina, Psal. 68. 17, 18, 19. nimirum
 Deus Filius, qui *Angelus* dicitur, Act. 7. 30, 38. nempe
Angelus faderis, Mal. 3. 1, 2. ministerialiter autem per
 Angelos, qui ignem, fenum, terræ-motum, & tubæ so-
 num efficiebant; vocisque articulatas, quibus verba
 Legis

Legis ad populi aures sunt transmissa, efformabant d. Frigidum est quod dicunt, Angelum tanquam Dei legatum nomen Dei usurpare. Sed quis unquam Legatus aliter loquitur quam, *Princeps meus hæc dicit*? Sic & Prophetæ, *dicit Dominus*. Imò in visionibus Angeli se missos profitentur *. Ministri sunt Dei Legati, 2 Cor. 5. 20. si tamen personam Dei induerent, blasphemii forent f. Obj. Si Deus Filius Legem dedisset, leve esset hoc argumentum pro præstantia Evangelii supra Legem g. Resp. Collatio instituitur, non in eo qui locutus est, qui in V. & N. F. idem est, Deus scilicet, cujus Verbum utrumque est, sed in eo per quem locutus est; quod in V. T. locutus est per Prophetas, Heb. 1. 2. & h. 1. per Angelos, hic autem per Filium h. ¶ *Dictus* id est, promulgatus i. ¶ *Factus est* (vel, *Fuit*, Be. Pi.) *firmus*, Be. Pi. ¶ Firmiter assertus fuit à Deo, ut seq. declarant k: confirmatus est signis terribilibus l, fulgure, tonitru, & terræ-motu m: stabilis, inviolabilis, & immutabilis n, quem nemo impunè contempnit o: minas habuit non irritas. Sic & promissa dicuntur Be. Pi. ubi rebus implentur, Rom. 4. 16. & 15. 8 p. Factus est firmum, ratum & stabile foedus inter Deum & populum, Exod. 20. Deut. 5. 2. 19. Jos. 24. 22, 24 q. Firmus erat respectu, 1. eventus, quod omnes prædictiones, promissiones & minæ præstitæ sunt: 2. obligationis ad observationem mandatorum: 3. poenæ immorigeris impositæ r. ¶ Et, &c. Καὶ πᾶσι παρέβηται καὶ παρακούσας ἐλάβεν ἐνδικὸν μισοποδοσίαν ¶ Παρέβηται γὰρ, & παρακούσας γὰρ, dicuntur de illis peccatis quæ apertum Legis contemptum secum ferunt, quorum ultorem se Deus profitetur, Deut. 32. 35. Respiciuntur autem hic ea quæ in deserto contingere poenarum exempla, quæ breviter indicat Paulus, 1 Cor. 10. 6, &c. t. [Sic vertunt:] *Omniſque transgressio & inobediencia* (vel, *contumacia*, Pi. Ow. exegeticè addi possit, q. d. transgressio contumaciâ comitata t. Al. ἀπεβίασας refertur ad transgressiones legis majores, ἀδικον, ad minores v. Sed videntur hic pro eodem accipi x. Transgressio autem hic Metonymicè ponitur pro transgressore y.) *justam* (id est, æquam & peccatis respondentem z. Justa esse monet judicia Dei, Rom. 2. 5. & supplicia impiorum, Rom. 3. 8. 2 Theff. 1. 6 t.) *mercedis retributionem* (id est, condignam peccatis poenam b. Catachresis est: nam vox propriè in bonum sumitur c. Potius est vox media, & quamvis compensationem notat d. Sic & ἀντιμισθία, Rom. 1. 27 *. Legimus & mercedem iniquitatis, Act. 1. 18. sic & 2 Pet. 2. 13, 15. Vide & Apoc. 12. 12 f. Poena legis violatæ duplex erat, 1. temporalis, scil. Excisio, quæ illam respexit œconomiam quæ Judæis peculiaris erat. 2. æterna, debita omnibus transgressoribus Legis prout est regula obedientiæ omnibus, Judæis & Gentibus, præscripta. De priorè hic loquitur, ut antithesis ostendit. Qu. Quæ hoc verum, quum multis peccatis non poena, sed expiatio per sacrificia, constituta erat? Resp. 1. Sacrificia ipsa poenam debitam esse monstrabant. 2. Peccata hic intelligit contumacia, qualia exterminio per manum & Dei & hominum punienda erant h. 3. *Quomodo nos effugiemus* j. Poenam i. Sic Esa. 20. 6 k. ¶ *Si tantam* (id est, tam eximiam l, æternam & cælestem, non brevem & terrenam, quam Lex adfert m. Vox, πλινκνῆτι, est relativa, hic tamen, sicut & 2 Cor. 1. 10. sine correlato ponitur, quod emphasi non caret, q. d. mirè magna n. Similis locutio Heb. 10. 29. & 1 Pet. 4. 17, 18. Maxima autem erat hæc salus, five æternum illud & admirandum Dei consilium spectes quo excogitata est; five mira media quibus promovetur, nempe per Incarnationem & Mortem Filii sui; five gravissima illa mala & hujus & futuræ vitæ è quibus nos liberat; five denique, gloriosa illa bona ad quæ nos provehit o. Maxima erat respectu & claræ patefactionis, & diffusæ ubique propagationis, & efficacis p. tantam, q. d. non ex Ægypto, sed à Satana, Peccato & Morte æterna, liberationem q.) *neglexeritis* (id est, rejeceritis r, ut Heb. 8. 9 t. vel, contempseritis t, ut Mat. 22. 5. vel, si magnâ curâ & diligentia eam vobis oblatam non amplectamini, de quo usu vocis vide 1 Tim. 4. 14. & 2 Pet. 1. 12 v. si officia ad vestrum profectum in professione Evangelii necessaria omittatis, ita scilicet ut eam prorsus abjiciatis; quia respondet hoc peccatis contu-

macibus in legem x:) *salutem* ?] id est, Doctrinam salutiferam y, à Christo traditam z, h. e. Evangelium a: quod alibi dicitur *salutis*, & *sermo*, Act. 13. 26. & *via*, Act. 16. 17. & *Evangelium*, Eph. 1. 13 b. & hic ipsa *salus* c; tum, quod salutem & declarat five docet, Rom. 1. 16, 17 d. Luc. 1. 77. 1 Pet. 1. 9 *. & efficit, Rom. 1. 16 f. regenerando, spiritum donando, &c. e. tum, per antithesin ad Legem, quæ est *ministerium condemnationis*, 2 Cor. 3. 9 h. ¶ *Quæ*, &c. ἡνὶ ἀρχῇ λαβόντα λαλῆσαι, &c.] *Quæ initium accipiens* (vel, *quum primum caperit*, five *capisset*, Er. V. P. Be. Pi. Ut de Lege judicetur, spectandum ejus initium, ait Josephus. Contra Appionem 2. Legis Evangelicæ initium ab ipso Domino ejus Filio i. Evangelium quidem patefactum erat ante Christum, Gal. 3. 6. Heb. 4. 2. confer Gen. 3. 15. Apoc. 13. 8 k. per prædictiones, promissiones & typos l: sed Lux illa obscura erat, qualis lunæ & stellarum. Dicit autem initium sumitur à Sole m, & salutis initium à prædicatione Christi n, quoad plenam clarâque illius patefactionem o. Evangelium dici non potest nisi earum rerum quarum est ἀγγελία t at ἀγγελία rerum tantum est præteritarum. Et eadem de causa capta tantum à Christo dicitur salutis prædicatione, quia Christus in terris agens non potuit suam mortem, resurrectionem, &c. ut res præteritas, prædicare p.) *enarrari* (vel, *prædicari*, J. Cap. per Dominum, Mo. &c. sub. ipsum, Be. Pi. scil. Christum q, incarnatum r, in terris agentem t. Rectè Evangelium hic commendat à dignitate ministri per quem datur u. Nam sapientes principes majora præstantioribus ministris delegant v, & majora certè per filium, quàm per ministros, edicunt x. Solent res magnæ per magnos expediri y. Deinde Filius Dei non merus minister est, ut Angeli; sed & vim justificandi legi suæ dat, docetque homines quantum vult z. ¶ *Ab*, &c. ὑπο ᾧ ἀναστάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαίωθη] Quia pauci eorum ad quos scribit Christum viderant in carne, eumque docentem audierant, doctrinam suam probat & testibus & miraculis a. Duplici modo, inquit, certi sumus de ejus veritate b. *Ab audientibus* (sub. ipsum, Be. vel, eam scil. ab ipso Domino d. q. d. Non incerto rumore *, aut per multos homines transfusa, ea fama ad nos venit f; sed à testibus oculatis g, ipsius Christi discipulis h, Apostolis i:) *in nos* (vel, *nobis*, P. Be. Pi. G. ut eis v. m. vobis, 1 Pet. 1. 25 k. εἰς ἡμᾶς pro ἡμῖν, more Hebræorum, qui dicunt 127 l. Diximus supra, ex hoc loco bene colligi scriptam Epistolam ab aliquo discipulo Apostolorum, qualis fuit Lucas m. [Et alii contradixerunt. Vide Prolegomena] Est hæc ἀνακοίνωσις n: qualis 1 Cor. 10. 8, 9. Heb. 6. 1. & 10. 26. & 12. 12. & Judæ v. 17 o. & 1 Theff. 4. 17 p. Deinde Paulus à Christo ipso institutus quidem fuit, confirmatus tamen est in fide ab Anania q, & aliis r, Rom. 1. 12. multoque magis ab iis qui Christum viderant, juxta 1 Joh. 1. 1 r. saltem per miracula, ut sequitur t. [Alii quoque illud εἰς ἡμᾶς aliter accipiunt:] *in nos*, id est, usque ad nos t, five nostra tempora v: vel, *in nobis*, ut sit εἰς ἡμᾶς, pro, παρ' ἡμῶν, non inusitatâ mutatione x.) *confirmata est*, Mo. &c. i. e. fidem & firmitatem apud nos obtinuit y. Bebaïweth hoc loco est, *reddi fide dignum*, ut Marc. 16. 20 z. 4. *Contestante*, &c. Συνεπιμαρτυροῦντος, &c.] *Contestante*, &c. Mo. E. id est, simul attestante a. *Attestante*, Er. P. V. Verbum μαρτυρεῖν eodem sensu habes Act. 14. 3. Lex Vetus testimonium habuit per fulgura & tonitrua; Lex Nova, per sanationes plurimas b. *Testimonium illis præbente*, &c. Be. Testimonium unâ cum illis, Apostolis scil. *præbente*: ad verb. *coattestante*, nempe de salute dicta c: q. d. Ad humanum testimonium, accessit & divinum d. ¶ *Signis*, &c.] id est, Miraculis doctrinam obliquantibus *. Hæc tria habes & Act. 2. 22. ubi dicta vide, & 2. 43. & 4. 30 f. Miracula, inquit, & dona Spiritus majora quàm unquam, & frequentiora, testimonium dedere eidem sermoni g. ¶ *Et*, &c. Καὶ μετεωρίσας, &c.] *Et Spiritus Sancti distributionibus*, five *partitionibus*, (id est, donis h Prophetis, & linguarum i, & aliis k: de quibus μετέωρον dicitur Rom. 12. 3. 1 Cor. 7. 17 l. quia non omnibus omnia dabat Deus m; sed alia aliis n, quæ & quantum & quibus vellet, Eph. 4. 7 o.) *pro sua voluntate*, Be. Pi. sic Er. II. P. &c. Hujus discriminis ratio cum non appareat, me-

P G. sim. E. ritò ad Dei voluntatem recurritur, 1 Cor 12. 18 P.

5. Non, &c. οὐ γὰρ — *ὀντα*, &c.] Postquam ex argumentis cap. 1. propositis illationem fecerat, rursum alia addit argumenta, quibus [vel, 1.] firmet eandem illationem: vel, 2. probet Christi excellentiam supra Angelos. Al. Cohæret hoc cum v. 3. *si tantam neglexerimus salutem*, quæ qualis & quanta sit hic declarat. Al. Occupatio esse potest, quâ occurrit huic argumento; Angeli juxta Scripturas sunt principes moderatores regnorum terræ, & Ecclesiæ veteris. Respondet, præsentem mundum illis subjectum esse, non autem futurum, qui longè præstantior est, & Christo principi servatur. Non enim Angelis (Ellipsis, qualis Heb. 1. 5, 13. Intellige, sed soli Christi.) *subjecit orbem terræ* (vel, *mundum illum*, H. P. Be. Pi.) *futurum*, Er. Ti. &c. *Futurum* dicit, ut imperium Christi non hujus mundi esse doceat. Intelligit autem h. l. vel, 1. mundum præsentem: quem *futurum* dicit, ut Adam *typus futuri*, Rom. 5. 14. vel, comparatè ad Filium Dei, qui æternus est, & illum producturus erat, antequam actu produxisset: vel, propter novos homines semper in mundo futuros, &c. vel, 2. mundum qualis erit post renovationem, in secundo Christi adventu; post resurrectionem, & judicium generale, in gloria cælesti; vel, in genere cælum novum & terram novam, & quicquid in eis erit: quæ *civitas futura* dicitur Heb. 13. 14. confer Heb. 11. 10, 14, 15, 16. in quam Scriptura spem nostram protendere nos docet. In Regione illa superætherea sunt quidem Angeli; sed non illi imperant ut Christus. *Futurum* dicit, non quia jam non existit, sed quia nobis ea non plenè notà est, nec adhuc contigit. Sic Hebræi dicunt עולם הבא, nostri respectu. Vide librum De Morte Moysi. Sic mysticè explicatur locus Psal. 9. 6. *Mundus futurus* opponitur huic mundo, qui subjectus est Angelis, tum bonis, ut Dei ministris; tum malis, ut tortoribus, grassatoribus, prædatoribus. מלך העולם מלך העולם Mundus Ecclesiæ desertum est; Ecclesiæ est in cælo, sicut Israelitarum, in terra Canaan. Non placet hæc sententia: 1. quia Paulus mox citat illa verba ex Psal. 8. 8. *Omnia subiecisti pedibus ejus, oves & boves, &c.* At post diem judicii non erunt oves, &c. 2. quia loquitur de re jam facta, in coronando Jesum gloriâ & honore, &c. ut sequitur: id quod in Ascensione ejus factum. Nondum autem erat status gloriæ. 3. Subjectio illa rerum Christo tantum abest ut tunc inchoetur, ut tunc quodammodo cessatura dicatur, 1 Cor. 15. 28 P. Vel, 3. Ecclesiam Christianam, vel, statum Evangelicum, vel, Regnum Messie, inchoatum in primo ejus adventu, complendum in reditu ejus glorioso: Judæis dictum עולם הזה, *seculum*, five *mundum, venturum*. Vide quæ nos ad Act. 2. 16. & 10. 15. Suadet hunc sensum antithesis quæ in tota hac dissertatione est, inter *statum Ecclesiæ Judaicum*, & *Evangelicum*, qui & *cæli* nomine semper hic designatur. Status mundi duplex est, 1. vetustus, qui peccato Adami corruptus est: 2. qui per Christum renovatus est. *Seculum V. T.* Angelis quodammodo subjectum erat, quia foedus Legale ab iis promulgatum, ac subinde renovatum, ampliatum, sancitum, erat. At *seculum N. T.* Angelis subjectum non erat, vel, 1. quoad ejus erectionem aut institutionem. Foedus novum ab illis non erat promulgatum, sed à Christo & Apostolis. Mysteria non ab illis, sed illis, revelata sunt, Eph. 3. 9, 10. 1 Pet. 1. 12. vel, 2. quoad regimen & administrationem. Officium eorum in hoc mundo non est dominium, sed ministerium, Heb. 1. 13. Hinc Angelorum apparitiones, quæ sub V. T. frequentes fuerant, sub N. T. desierunt, vel raræ esse coeperunt; nec ad revelationem mysteriorum, sed liberationem fidelium, obtigerunt. Hinc coram Angelis procumbentes in V. T. non reprehenduntur, ut fit sub N. T. Apoc. 19. & 22. f. [Sed alia esse poterat istius discriminis ratio, quod scilicet Angelus, qui in V. T. apparere solebat, sæpe fuit *Angelus federis*, nempe Christus jure adorandus, qui tunc apparuit tanquam præludens incarnationi suæ: sub N. T. autem F. postquam Angelus ille incarnatus fuerat, apparebant Angeli creati, quibus

adoratio merito denegatur.] ¶ De, &c. Πεδὶς λαλῶμεν] De quo loquimur, Er. P. Pi. &c. Enallage est Præsentis, [vel, 1.] pro fut. loquimur, nempe in seq. testimonio. [vel, 2. pro præter.] loquebamur, five locuti sumus, Zeg. Me. G. Med. &c. Nam per tempus Præsens exprimi solent ea quæ proxima sunt præsentī, five exacta, five ventura. Respicitur autem hic ad id quod præcessit, vel, ad Heb. 1. 6. quod non placet: tum, quia nimis distans id erat, tum quia ibi sermo est de judicio finali: vel, ad Heb. 2. 3. vel, ad Heb. 1. 2. *ultimis diebus*, in quibus est seculum venturum: vel, ad totum cap. 1. in quo de Evangelio & de officiis quæ illud exigunt, & de mediis quibus confirmatur. Al. De quo loquimur, id est, de quo differimus, vel quem describimus, in hac Epistola, de statu scilicet & cultu Evangelico.

6. Testatus, &c. Διευκρινεῖται δὲ πρὸς, &c.] Sed (Δὲ hic est nota ἀποδοτικὴ in antithesi, cujus πρὸς est v. præc. Postquam dixit, non Angelis subjectum esse mundum, &c. sequebatur ut diceret Christo subjectum esse: Hoc autem reticetur per Ellipsin, qualis est Rom. 8. 12. 9. sed ex probatione relinquitur intelligendum, q. d. Atqui Christo illum subjecit, id quod testatur quidam, &c. r. Sed, sub. ei de quo, Med.) testatus est (h. e. ostendit, יעיד: vel, testificatus est etiam atque etiam, id est, non simpliciter, nec paucis, sed expressissimè; quæ vis est istius præp. δὲ. Verbum διευκρινεῖται 14. vicibus occurrit in N. T. & in singulis emphasin habet, designatque ulteriorem ac pleniorē rei testificationem, & confirmationem.) quidam (nempe Psalmographus. Indefinita Scripturæ citatio, qualis Heb. 13. 5. Matth. 21. 13. Rom. 10. 18. Tis dicit, quia Psalmorum [omnium] non unus est scriptor, imò & sæpe scriptor ignoratur. Authorem & locum Scripturæ non nominat; vel, 1. ut denotet, in Sacra Scriptura (cū sit à Spiritu S. ut primario Authore) parum referre quis sit secundarius scriptor. Vel, 2. quod ad Hebræos scriberet Scripturæ non ignaros, qui eas memoriter retinebant. Quare ipsi quoque vix unquam loca citant, sed juda Scripturæ verba referunt. aliquis, sat vobis notus, quem quotidie legis, nempe David; cui Psalmum illum ascribunt Interpretes, etiam Hebræi: qui tradunt, eum à Davide decantatum custodiam agente gregis sui, idque noctu, unde stellarum meminit, quæ nocte apparent, non item Solis.) alicubi, Pi. Er. II. &c. nempe Psal. 8. Hoc argumentum confirmans ad aliam partem Capitis dilabitur, ut probet nihil de Christi excellentia vel æstimatione decedere per incarnationem, vel passionem, ejus: quod erat scandalum Hebræorum. Id multis probat argumentis. Qu. Quomodo hoc testimonium Christo competit? Resp. 1. Per modum allusionis, non probationis. Resp. 2. Psalmus & de homine ipso, seu de humano genere, & de Christo, juxta literam agit; generaliter de homine, specialiter autem de Christo, ut homo est, cui specialiter concessum est dominium supra omnia omnino. Psalmus historicè de homine exponitur, mysticè verò de Christo. Sensu primū obvio agit de Adamo & semine ejus; sensu autem mystico referri debet, & ab Hebræis Sapientibus referebatur, ad Messiam & semen ejus. Nam Adamum figuram gessisse Messiam recepta erat illis temporibus sententia, ut diximus Rom. 5. 14. 1 Cor. 15. 45. & seq. Et specialiter de hoc loco Psalmi, vide 1 Cor. 15. 27. Eph. 1. 22. Dominium in res mundi inferioris datum Adamo, & posteris ejus, imago est domini ejus, quod in Mundo supremo habet Christus, & cujus participes erunt qui ipsius naturam induerunt, & ab ipsius nomine digni sunt appellari. Resp. 3. Psalmus nequaquam agit de homine, in genere & absolute considerato, sed de Christo, homine, vel potius, δαυὶδ ἰσχυρὸν, quem David in hoc, ut in quamplurimis Psalmis, oculis fidei spectavit: & quum miranda esset Dei Majestas in cœli ac stellarum creatione, multò magis miratus est, quod non Angelos, sed genus humanum, tanto honore sit dignatus in persona Christi, &c. [Argumenta hujus sententiæ sunt:] 1. Materia Psalmi, quæ est de altis laudibus Dei. Quales Psalmi plerumque, si non semper, Messiam ejusque Regnum respiciunt, quod & Judæi agnoscunt. Agit Psalmus de gloria supercœlesti,

id est, non naturali, sed supernaturali & divina, in homine patefacta, v. 2. idque in universa terra, quod totum Ecclesiæ tempus sub Evangelio æquæ ac Lege respicit. 2. De homine Psalmum intelligi multa vetant. 1. Quia quædam ibi sunt majora quam pro hominis conditione: ut illud v. 7. *omnia* (quod generaliter sumendum constat ex seq. v. 8. & ex collat. 1 Cor. 15. 27. q. d. non subcoelestia tantum, sed & ipsum cælum & Angelos.) *posuisti sub pedibus ejus*, quibus scilicet pro arbitrio suo utatur: quæ verba Apostolus præcipue spectavit, utpote ad scopum suum faciendū. Hoc autem dominium soli Christo competit, 1 Cor. 15. 27. Eph. 1. 22. *cui omnis potestas data est*, &c. Matth. 28. 18. Joh. 3. 35. Heb. 1. 2. & fidelibus, 1 Cor. 3. 21, 22. per & propter Christum, Rom. 8. 17. Dominium autem hominis, etiam ante lapsum, non erat in aerem, aut mare, aut cælos; sed in solam terram, ejusque animantia. Deinde illud *breve tempus*, humano generi accommodari non potest, sed Christo homini; q. d. passionis suæ tempore. De homine non agitur, neque ut in statu creationis, neque ut in statu peccati. Non primum; 1. quia eo statu mox homo excidit: de quo potius expostularet cum hominibus, aut culpam & miseriam agnoscens restitutionem peteret; ut pii solent; quam boni amissi contemplatione in admirationem raperetur, & gratias ageret. 2. primæ hominis creationi non congruunt illa verba, *Ex ore infantium*, &c. nec illa, *ad compescendum hostem*; nec illa, *in diebus adolescentie*, quæ propriè conditionis mutationem in pejus notant. Non secundum; cui parum congruit sublimitas ibi homini attributa. Quid enim jam miserius homine, cui intelligentia est obscura, pravitas ingenta, morborum & perturbationum seges ampla, dominium exile, &c.? Verba ergo Psalms propriè & primò de Christo accipienda sunt, in quo ea impleta docet; & de iis quæ in Christo sunt, in quibus quoque suo tempore perficiuntur. Dignitatis nostræ vestigium indicatur Psal. 8. 8. quod bruta infra hominem dejiciantur, fastigium verò Psal. 8. 7. quod *omnia homini subiecta sunt*. Hujus porro fastigii consideranda sunt, tum, 1. Dominium & fructus: illud penes unum est Christum, hic ad omnia Christi membra redundat: tum, 2. Jus & Manifestatio juris: illud nunc plenissime competit Christo, hæc plena erit in fine seculi. Explicatur in eo Psalmo magnificentia Domini, quæ in Christo incarnato spectatissima est. [Sed pergamus jam ad textum explicandum.] ¶ *Quid*, &c. Ti. — *ὅτι ἄνθρωπος αὐτὸν*. Verba ipsa Lxx Interpretum. *Quid* (i. e. quantula res:) *est homo* (id est, *Quid tandem est in homine*). Exclamatio admirantis bonitatem Dei. In Psal. 8. est *אנוש*, q. d. *animal plenum doloris & ærumnosum*.) quod memor es ejus, (i. e. quod tantam ipsius curam habeas, & tanto honore eum dignatus sis. Reminisci Deo adscriptum denotat actum aliquem mentis, vel propositum voluntatis, vel de bono, ut h. l. vel de malo, alicui conferendo: q. d. quod hominem in extremam miseriam collapsum erigere voluisti: quod ita recorderis, ut etiam illum extollere digneris per humanitatis assumptionem à Verbo.) & *filius hominis* (id est, homo, mortalis ex mortali, miser ex misero: vel, q. d. ex homine natus). Idem repetitur per amplificationem, ut Num. 23. 19. Job. 25. 4. ¶ *quod visitas* (vel, respicias, Be.) *eum*? Pi. *עֲשֵׂה לָנוּ כְּכָל הַיּוֹמִים* [est] *curam alicujus peculiarem gerere*. Mirum fuit illud de Adamo, qui, ut cætera animantia, de luto erat factus; multo magis mirum hoc de Christo, qui, inter homines agens, nihil magni prætulit exteriora spectantibus, Vide Matth. 8. 20. & 11. 6. 2 Cor. 8. 9. Phil. 2. 7. Psalmus iste 8. ut alii nonnulli, solebat cantari cum gaudio in vindemiis. Inde dicuntur *אֲנִי הָיִינוּ בְּיָמֵינוּ*, quod visitas, scil. gratiosè, Synecd. gen. Nam interdum visitat Deus in ira: q. d. Quod eum tam studiosè, & tantà providentiâ, prosequeris. Sed hæc verba non competunt Christo quem Pater adeo magnificat, sed naturæ humanæ; vel, cælestis Regni civibus, prout in sese sunt antequam Christo jungantur. Imò de Christo accipienda sunt, sive quatenus humanam naturam gestante, quæ non meretur tantam visitationem & exaltationem; sive quatenus foedato ignominia & tormentis, quorum respectu se vermem, non hominem, esse dicit,

Psal. 22. 7. P. Al. Non vilitatem hic designat, sed excellentiam, Christi; & visitatio poenam denotat. Miramur enim cum aut indignus extollitur, aut dignus valde affligitur: q. d. Quid est homo Christus tam sanctus & justus, ut illius recorderis ad poenam? secundum illud Matth. 27. 46. *Deus meus, ut quid dereliquisti me?*

7. Minuisti, &c. *ἡλάττωσας αὐτὸν βραχὺ π παρ' ἀγγέλους*

Minuisti (vel, Egentem fecisti, vel, Destitisti, vel, Privasti: nam id *ἡλάττω* propriè & usitatissime significat, ut Ecclef. 4. 8. & apud Lxx *ἡλάττω* est *egere*, ut 1 Sam. 21. 15. 2 Sam. 3. 29. Psal. 34. 10. Vide & Jer. 44. 18. vel, Defectiorem reddidisti, Cam. Minorem fecisti, Med. p. 716. Inferiorem fecisti, Er. Ti. P. Be. Pi. Depressisti, Tre. ex Sy. *ἡλάττω* constanter denotat *imminutionem* status, sive conditionis, cum additione indigentia. Sic in Isoc. *ἡλάττω τὸ πάλιν*, est, *imminuere dignitatem populi*. Et Latinis *Capitis diminutio*, est imminutio dignitatis, v. g. ex captivitate, exilio, &c. Et *ἡλάττω* Lxx vertunt modò *ἡλάττω*, modò *ἐλάττω*, *egere*, modò *ἐλάττω*, *privare*, &c. t.)

eum breve quiddam (vel, paulò minus, Vulg. Fab. in Er. *aliquantulum*, Q. in Be. *modico*, Med. *paulò*, Pi. *paramper*, Be. *paulisper*, Er. Ti. P. *ad breve*, sive *exiguum*, *tempus*, Cam. Er. *ἡλάττω*, *ὥρα*, alium sensum habet *ἡλάττω*, alium *ἡλάττω* τὸ ἀμνηστῆσαι, ut sæpe. Nam illo modo sumptum significat *pauillum*, (*Intellectu enim & quiddam volendi libertate*, ut Tatianus explicat, *Homo quasi par est Angelis, corporis conditione est inferior*.) hoc verò modo sumptum significat *ad tempus exiguum*, ut Ose. 1. 4. & alibi. *ἡλάττω* refertur, vel, 1. ad rem, magnitudinem, sive dignitatem: q. d. Inferiorem fecisti, vel, quoad humanam naturam; quam cum nunquam dimissurus sit, eo pacto semper Angelis minor erit, quod est contra Apostoli scopum, ut seq. docent: vel, quod pati & mori poterat. Vel, 2. ad tempus, q. d. ad breve tempus; id est, durante ejus infirmitate, mortalitate, & passione, ut mox explicatur. Sic occurrit objectioni illi Hebræorum, Christum scil. mortalem & miserum hic fuisse. Euit, inquit, sed ad breve durat tempus, ita exigente negotio procurandæ nostræ salutis. Sic quoque *ἡλάττω* sumitur Act. 5. 34. idem est quod *ἐλάττω*, *brevi*, nempe *tempore*. Sic quoque sumitur Psal. 37. 10. item Esa. 10. 25. & 26. 20. & 29. 17. Agg. 2. 6. In Psal. 8. 5. de dignitate intelligi possit, hic de tempore. *præ angelis*, Mo. vel, *ab angelis*, Vulg. vel, *angelis*, Er. Be. Pi. &c. vel, *supra angelos*, id est, comparatè ad angelos. Vox Heb. est *אֱלֹהִים*, quæ ut *Deum*, & *Principes* sonat, ita & *Angelos*, ut Psal. 8. vertunt Chald. & Lxx, & hic Syrus. Sic & Heb. 1. 6. [Contendit Faber vertendum à Deo: ad versus quem fusè hic disputantem videlicet Erasimum.] Hæc Fabri interpretatio minime necessaria est, fundamento caret, & Apostolo contradicit, ac si locum Psalmistæ detorsisset. Sensus quoque reddit absurdum & stultum, nempe Humanam Christi naturam paulò minorem factam esse Deo, & humiliatam fuisse, ut talis foret; cum infinito minor esset Divinæ naturæ, utpote creata.

¶ *Gloria & honore coronasti* (id est, ornasti; à specie ad genus: cumulatè ornasti: præter, pro fut. more Prophetarum. Rectè, *coronasti*, quia legitime certavit, & passione suâ coronam meruit.) *eum*. Ut ejus nomen ubique prædicetur, & ab omnibus adoretur. Adamum intellectu, voluntate liberâ; Christum cognitione plenissimâ rerum Divinarum, voluntate perfectâ, potestate admirabili. Tollit scandalum crucis. Passio, inquit, brevè duravit, secuta est exaltatio, &c. ¶ *Et constituisti* (id est, Quippe quum constitueris.) *eum super opera*, &c.] Adamum super armenta & pecora, Psal. 8. 7. & Gen. 1. 28. (de quo dominio nunc imminuto, non planè adempto, videri possunt Cyril. & Isid. b.) Christum vero supra Angelos. In istis locis mysticis non omnes articuli ad speculum respondent. Vide 2 Sam. 7. 13. &c. 4.

8. *Omnia* (id est, res omnes, ideoque Mundum illum futurum.) *subiecisti* (Non quidem apparenter, seu sensibilibiter, in hac vita, sed tamen verè & reipsâ: neque enim potest, quispiam seu tyrannorum, seu demonum, vel festucam levare sine nutu, aut permissione,

F ff 2 Christi.)

10

20

30

40

50

60

70

10

10

10

10

10

10

10

10

10

Christi s.) *sub pedibus ejus*] id est, Perfecte^b. Idem
 sensus qui in membro præced. Nam *imponere aliquem*
supra res alias, est, *illis res sibi subicere*ⁱ. Hactenus verba
 Davidis: sequuntur verba Apostoli^k. ¶ *Quod om-*
nia ei subjecit, nihil dimisit, &c.] Vel, *omisit*, &c. Er.
 Be. Pi. &c. Docet Apostolus illud, *omnia*, non restringi
 ad certum genusⁱ; sed prorsus generaliter accipiendum,
 ut & 1 Cor. 15. 27^m. & proinde Angelos includereⁿ,
 tam bonos quam malos^o. Nulla enim est illius vocis
 limitatio vel ex textu, vel ex alio Scripturæ loco, vel
 ex ratione, petenda^p. Obj. Restringit David, ibi sub-
 jiciens *ovēs & boves*. Resp. Non restringit ad illa, sed
 exemplum ponit in illis^q, ex Gen. 1. 26. & 9. 2. peti-
 tis. Implicitè autem Christum designat, &c^r, & futu-
 rum mandum describit, ut antè ostendimus^t. ¶ *Nunc*
 (Nō sine accentu completivè sumitur, ut 1 Cor. 12. 1, 2.
 q. d. *Agedum*. Sic ἄρτι Psal. 2. 10. & 39. 7. at vōv
 cum accentu, ut hic & Joh. 4. 23. designat tempus præ-
 sens, seu vitæ nostræ^t.) *autem necdum videmus* (nem-
 pe oculis corporis, vel visibili experientiā^v. Provocat
 ad communem experientiam, quæ, inquit, ostendit
 tem ita esse. Neque illud ἄρτι contrarium rerum sta-
 rum innuit in futurum, sed negat quoad statum præ-
 teritum: q. d. Longum jam tempus præterit ab exhi-
 bitione hujus testimonii, longius à Creatione Homini-
 toto tamen hoc tempore res ita se habet^x.) *omnia sub-*
jecta ei] id est, Homini^y, ut docet sequens antithesis,
Jesum autem, &c. vel, 1. generaliter considerato^a:
 [vel, 2. specialiter sumpto,] h. e. Sanctis, sive futuri
 illius Regni civibus: nam reliquos pro non hominibus
 habet^b. Hoc vult, Illa verba Psalmi nec in Adamo, nec
 in quoquam ex ejus posteris, effectum habuisse nisi te-
 nuem; quare majus aliquid in eis latere^c. Probat il-
 lud Davidis dictum non debere accipi de subjectione
 hujus seculi Homini à Deo in creatione facta, quia id
 non completur in hac vita, nec omnibus creaturis Homo
 dominatur, sed eas sæpe habet inimicissimas; sed de ea
 quæ futura est in venturo seculo, quod non Angelis, sed
 Homini, subjectum esse à Deo hic probat, & quidem
 Homini Christo; ut præterea hoc pacto probat. Illi
 subjectum est futurum seculum, vel, Illum honore &
 gloriâ coronavit Deus (ista enim Apostolo æquipollent)
 quem prius Deus *inferiorem fecit Angelis*. Sed is est Je-
 sus, &c. Oppositio hic est inter Christum, cujus *pedi-*
bus omnia subiecta dicit, & Hominem, cui *omnia subiecta*
esse negat. Sic ostendit Davidis dictum non posse ve-
 rificari de Homine, sed de solo Christo, propriè scili-
 cet primariò & per se; de fidelibus autem secundariò
 tantum, & per communionem quam habent cum Christo
 Capite suo, per & propter quem in cælum transferentur,
 & supra omnes creaturas eveherentur^d. In his verbis
 objectio est^e, quæ recitatur in persona adversarii^f, cui
 responderetur v. seq^g. Nondum, inquit, omnia videmus
 subiecta Christo^h, & Sanctisⁱ; quippe qui adhuc pec-
 catis, periculis, adversis, hostibus, mortique, expositi
 sunt^k: Ergo Christus is non est de quo Psaltes ibi pro-
 phetavit^l. Respondet, nondum advenisse tempus
 prophetiæ hujus explendæ^m, sed explebitur in fine
 seculiⁿ.
 9. *Eum, &c.* τὸν ὃ βασιλεὺς π—βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ
 παρῆναι τὸ δυνάμει δόξῃ, &c.] *Eum autem* (sē pro δὲ, ad-
 versativa particula, significans hunc alium esse ab eo qui
 in fine v. præced. alioqui dixisset, αὐτὸν δὲ^o. Sensus
 esse potest, q. d. Quanquam neminem alium cernimus,
 tamen *Jesum cernimus* P.) *breve quid* (vel, *ad breve tem-*
pus, ut supra^q.) *præ angelis minoratum* (per exinan-
 tionem sui^r, tum in incarnatione, tum in passione sua^t;
 sive, infirmitatibus ac miseriis suis^u; vel, propter mor-
 tem quam subiit: sunt enim Angeli immortales^v. Ita
 personam designat, de qua illa dicta sunt^x.) *videmus*
 (v. præced. est ὁρῶμεν, cui scitè & eleganter hic opponit
 βλέπομεν^y, cernimus, Er. Be. Pi. Jun. &c. oculis non cor-
 poris, ut Apostoli antè viderant, nam in præf. temp. de
 præfenti & continua visione hic loquitur; sed spirituali-
 bus, sive mentis, ut vox sumitur Heb. 3. 19. Apoc. 3. 18.
 h. e. per cognitionem, ut Joan. 9. 39. & fidem, ut Heb.
 11. 27. Metaphorâ videndi utitur ob rei certitudinem^z.
Videmus, id est, certò cognoscimus ex relatu Step-
 hani & Pauli, & ex effectibus Regni quos ipse Christus

prædixerat; nempe, missione Spiritus Sancti, vocatione
 Gentium, rebûsque aliis. *Videre* hoc sensu sumitur
 apud omnes gentes^t. Respondet hic ad præced. obje-
 ctionem, Non sequitur omnia non esse Christo subiecta,
 quia subiecta non videmus. Non refert quòd oculis non
 videmus complementum; nam satis est, quòd cernimus
 singuli quibus oculos aperuit Deus: cernimus, inquam,
 [tum, 1.] ex propriissimis adjunctis illius cui omnia
 subiecta dicit David, quòd scilicet is & *Angelis inferior*
fuit, & gloriâ coronatus, &c. quæ soli Christo compe-
 tunt^a: tum, 2. ex miraculis prædictis, & potentia ip-
 sius patefacta in collectione Ecclesiæ, præscriptione Le-
 gum, Cultus, &c^b. conversione peccatorum, &c.] Hæc,
 inquit, satis clara sunt, nec negari possunt^c. ¶ *Jesum,*
propter (vel, *per*, Ga. ex Aquin. Glaff. gram. 3. 7. 22.
 632. ut δὲ Accusativo junctum sæpe sumitur, ut Apoc.
 12. 11. & apud Demosth. & Dionys. Halic^c. [Verba
 vide in Ga.] *passionem* (vel, *cruciatum*, Er.) *mortis,*
gloriâ & honore coronatum, Mo. sum. Er. Ti. Vulg. Jesus
 summo honore ac potestate ornatus [est:] præest enim
 creaturis omnibus & cœlestibus & terrestribus, quan-
 tum exigit usus Ecclesiæ ipsius^d. *coronatum*, id est,
 undiquaque cinctum & coopertum^e; evectum ad con-
 ditionem summè gloriosam in persona sua, quod Psal-
 tes pronunciaverat^f; toto jam orbe à populis credenti-
 bus glorificatum & honoratum^g; & proinde, *omnia jam*
pedibus ejus subiecta esse^h, vel potius, ei subijcienda esseⁱ.
 Cum enim multa jam completa cernimus^k, illud eti-
 am, *omnia subiecisti, &c.*^l. quod de perfecto regno ip-
 sius glorioso dicitur^m, suo ordine & gradu perficietur,
 & quidem plenè in adventu ipsiusⁿ. Potestas ac præ-
 sectura totius creaturæ data erat Christo homini jam na-
 to, illius verò exsecutio paulatim fit^o. Sensus est,
 q. d. Nondum quidem Christo subiecta sunt omnia.
 At hoc vobis dicere possum, dum tempus advenit inte-
 græ subjectionis, illum ipsum Jesum, in quem Judæi
 adeò sævierunt, gloriâ jam esse coronatum^p, idque nos
 omnes videre^q. Nihil ergò detrahendum æstimationi
 Christi propter ejus passiones, sive in persona propria,
 sive in membris ipsius^r. Al. Sensus est, q. d. Omnia
 subiecta sunt, non quidem credentibus, dum hic vivunt;
 sed ipsorum principi, Christo, qui jam *coronatus est, &c.*
 & credentes gloriæ suæ participes reddet suo tempore^t.
 [Alii locum aliter disponunt.] *Sed Jesum illum cerni-*
mus gloriâ & honore coronatum: qui paulò fuit inferior
angelis factus, propter mortis perpeffionem, Pi. sic Be.
 sim. J. Cap. Est ergò hic Synchysis^u, qualis Psal. 45. 5.
 & Phil. 1. 21^v. vel Hyperbaton^x: quod tamen durius
 est, ac non necessarium^y, [Discrimen hoc oritur præ-
 cipuè ex verbis illis, δὲ τὸ πρῶτον τὸ δυνάμει^z.] Quæ verba
 referri possunt, vel, 1. ad verba præcedentia^a, ἐλαττώ-
 μενον, &c^a. q. d. *Minoratus est Angelis, propter passio-*
nem mortis, id est, ratione passionis^b, vel quatenus
 mortem perpeffus est: quam sancti Angeli non perpeti-
 untur^c. Finis hic describitur exinanitionis Christi^d,
 q. d. Christus minor factus est^e, vel, humanitatem as-
 sumpsit, *propter mortis perpeffionem*, id est, Ut persona
 illa, secundum id quod Deus est existens immortalis,
 posset mori secundum id quod homo factus est^f. Vel, 2.
 ad sequentia^g, ut causa hæc sit sequentis exaltationis^h.
 Διὰ τὸ non consecutionem solam significat, sed plus ali-
 quid, id est, dignum fuisse Jesum qui in tantum evehe-
 retur, cò quòd se deprimi passus esset ad mortem usque
 ignominiosam Dei causâ. Vide supra 1. 9ⁱ. Meruit er-
 gò Christus & sibi gloriam, & nobis salutem, passione
 suâ^k. Contrâ, 1. Tum dixisset, δὲ τὸ πρῶτον^l, &c. nam
 δὲ causam, sive medium, rei denotans Genitivum postu-
 lat. 2. Verba illa aut finem minorationis Christi notant,
 aut ipsam minorationem: si prius, sensus est quem vo-
 lumus, *minor factus est ut pateretur*, si posterius, tum
 finis designatur in clausula versûs, *ut mortem gustaret, &c.*
 sensûsque esset, *mortem passus esset, ut mortem gustaret, &c.*
 quod absurdum. 3. Illud ὅπως apertè respicit medium
 aliquod præparatorium præcedens, quòd hoc pacto erit
 coronatio ejus, &c. quæ tamen non medium, sed effec-
 tus ejus erat^l. ¶ *Ut, &c.* ὅπως χάριτι Θεοῦ^m ἵνα
 ἴδῃ γὰρ δυνάμει δυνάμειⁿ.] *Ut beneficio* (vel, *per gratiam*, Er.
 Ti. V. Jun. id est, gratuitam Dei bonitatem^o:) *Dei*
 (per Patris scilicet εὐλαδὲς δυνάμει, quæ ille genus humanum
 dilexit

dilexitⁿ, & sic dilexit, ut Filium pro eo daret, Joh. 3. 16°. quæ hîc proponitur ut causa impulsiva atque efficiens mortis Christi P: q. d. Non ob peccata sua q, aut ex ira Dei in Jesum^r; sed propter bonitatem Dei quâ voluit ejus morte homines redimi^t. Pro *χρῆσιν* *Θεοῦ* quidam olim legerunt *χρῆσις* *Θεοῦ*; ut quidam Codices Syriaci^t, & Orig^v. & Amb^x. unde apparet, non debere hujus scripturæ culpam in Nestorianos conjici^y, qui tamen eâ abusi sunt. [Sic autem vertunt:] *absque Deo*, Be. E. vel, *excepto Deo*, Be. ex Tre. E. vel, *seorsim à Deo*, E. nempe ut à patiente homine Deum separarent^a. Vel, videntur qui id mutarunt id sensisse, Christum etiam pro Angelis mortuum, atque adeo *pro omnibus extra solum Deum^b*. *pro omnibus* (vel, *omni*, Er. Camer. *quovis*, Er. V. *toto*, videlicet corpore suo^c. *Παντός* pro *παντων* d. Græca locutio, ut *οἷα πᾶς* apud Aristophanem^{*}. *ἵππερ πᾶσις*, est, vel, 1. gen. neut. *pro omni*, ut Orig. Amb. & Theod. accipiunt; quod & phrasîs Græca exigere videtur, ut sit *pro omni re*, five creatura: vel, 2. gen. masc. ut Chryf. *pro omni* homine. Sensus utrobique idem^f. *Pro omnibus*, vel, 1. in universum^g, quoad sufficientiam^h: vel, 2. prædestinatisⁱ, quoad efficaciam^k; vel, *omnibus*, nempe *filii ad salutem adducendis*, ut exponitur v. seq. t. vel, 3. pro mundo, id est, genere humano; pro omnibus gentibus toto mundo dispersis^l. *mortem gustaret*, Be. Pi. &c. [Qu. Cur dicit, *gustaret*?] Resp. 1. Quia Christus in anima sua dolores & cruciatus infernales ad tempus sustinuit^m. 2. Ut significaret, vel, 1. eum non diu in morte mansisseⁿ, nec eam epotasse, sed gustasse^o; ut illi *donum Dei gustare* dicuntur Heb. 6. 4. quod mox evomunt^p. Vel, 2. eum reverâ sensisse dolorem mortis^q. 3. Sensus est, ut mortem sentiret^r, five moreretur^t. *Mortem gustare*, (five *videre*^u,) est *mori*^v, ut Mat. 16. 28. Marc. 9. 1. Luc. 9. 27. Joh. 8. 52^x. Metaphora est à propinato calice, Matth. 26. 39, 42^y. Esa. 51. 17, 22. Jer. 25. 15, 17. Joh. 18. 11. vel, à more Græcorum, qui calicem venenatum damnatis epotandum dederunt^z. Qu. Quomodo hoc cohæret cum præced. cum Christus resurgens & coronatus mortem non amplius gustarit^a? Resp. 1. Ut hîc non causam dicit, sed eventum, vel consecutionem, ut Psal. 51. 6. Joan. 9. 19. 1 Cor. 11. 19. Ità h. l. *videmus Jesum coronatum, ut gustaret*, &c. id est, ut constaret, non vi, aut peccatis propriis, sed gratiâ & divino beneficio mortuum fuisse^b. 2. *Gloriam* hîc intelligit non resurrectionis, sed ipsius crucis: *Coronatum*, id est, in cruce exaltatum, ut illic *gustaret*, &c. q. d. Tantum abest ut crux fuerit ignominia Christi, quod fuit ejus corona & gloria^c. Hoc magis placet d. 3. Hæc verba explicatio sunt eorum, *propter passionem mortis*. *Videmus*, inquit, *Jesum—coronatum propter passionem mortis*, quâ nimirum passione mortem gustavit, &c. non quomodocunque, sed *gratiâ Dei*, five ex charitate. Non enim dicit *ἵνα*, sed *ὅπως*, quæ vocula modum magis quàm finalem causam significat^{*}. Sæpe fit ut id quod sequitur respiciat aliquid quod præcessit, sed non *αὐτῶς*. Ratio enim hîc redditur non simpliciter cur Christus evectus sit, sed cur per tam graves perpeffiones ad mortem usque. Potuerat enim id & aliter fieri. Huic objectioni ut occurrat, dicit id factum ex *singulari Dei bonitate*, (id enim *χρησις* *Θεοῦ*) quia nimirum id è re esset totius generis humani^f. 4. *ὅπως* hîc pro *ἵνα* ponitur, denotâtque finalem causam illius quod præcessit^g. Finem h. l. duplicem profert exinanitionis Christi, 1. singularem, *propter mortis perpeffionem*: 2. communem, qui tanquam fructus ex fine præced. & singulari nascitur, ut *gustaret*, &c. id est, ut illa mortis perpeffio nobis salutaris esset, per gratiam Dei; quæ & humanitatem Christi in durissimis ipsius tormentis sustentavit, & efficacitatem fructumque mortis Christi videntibus applicavit^h.

10. *Decebat*, &c. *Ἐώραπε δὲ αὐτὸν δὲ ὄν—χὴ δὲ—ἀγαρόντα τὸν ἀρχηγόν—τελειώσαι*] *Decebat* (id est, Conveniens hoc fuit sapientiæ Deiⁱ, atque justitiæ, misericordiæ, & potentiæ ejus. Potuit dicere *justum fuit*, aut *necessarium*, sed prætulit τὸ πρέπειν; ut ostendat Dei majestatem, quæ omnibus modis omnia potest, sic tamen omnia instituisse ad œconomiam salutis nostræ ut conveniebat^k. *Decebat*, sensu nempe morali, id est, par, æquum, justum, erat: quomodo τὸ πρέπειν est regula vir-

tutis, Matth. 3. 15. Eph. 5. 3. ejusque neglectus damnatur ut malum, 1 Cor. 11. 13. 1 Tim. 2. 10[†].) *enim eum*,[†] Ow. (nempe Patrem¹.) *propter quem* (id est, in cujus summam gloriam, quod *ἐκ αὐτοῦ* Rom. 11. 35^m. ad quem, tanquam summum bonum referenda suntⁿ:) *sunt omnia*, (ea nempe quæ ad salutem nostram pertinent, ut Rom. 11. 35°.) & *per quem* (scil. gubernantur P: vel, à quo, ut fonte, profluunt omnia^q. Nota *δὲ* per, ut alibi Filio, ità hîc Patri, tribui, ideòque non probare Filium esse Patre minorem^r.) *omnia*, (Periphrasis hæc est Dei Patris^t, qui ut finis, ità effector, est omnium^u, ad id de quo agitur accommodata^v: [vel sic,] Ad eum propter quem, & quo autore, facta sunt hæc omnia, reddit summa laus hujus facti^x: [vel sic,] Cum Deus omnia fecerit in suam gloriam, æquum fuit ut hoc etiam eò dirigeret, &c^y.) *multos filios* (nempe adoptivos^z, prædestinatos^a, credentes^b, sanctos^c, cultores suos; tam ante adventum Christi^d, quibus Christus author salutis erat, quos proinde debuit adducere, &c^e. quàm post eum: illos enim præcipuè respicit quibus Jesus salutis princeps eminenter erat postquam *perfectus esset*, &c. *multos*, Judæos & Gentes, omnes electos qui non sunt pauci, Apoc. 7. 9^{*}.) *in gloriam* (vel, 1. temporalem, q. d. Gloriosos ac celebres in hoc seculo reddiderat^f: vel, æternam^g, & cœlestem^h, ut Rom. 8. 18. 2 Cor. 4. 17. 1 Pet. 5. 1, 10ⁱ; q. d. in novam Canaan, non in regnum terrenum & opulentum, ut Judæi frustra sperant^k.) *adducentem*, (vel, *adducendo*, P. Be. Enallage est: *ἀγαρόντα*, vel pro *ἀγαρόντην*, ut referatur ad *αὐτὸν*^l; vel, pro *ἀγρόντα*^m; vel, pro *ἀχρηστόμενον*, vel *ἀξιομένον*, *adduciturus*ⁿ: vel, *qui adduxerat*, Vulg. non actu & reipsâ, sed in æterno suo decreto & prædestinatione^o: vel, dum in eis adducendis occupatus esset^p: vel, *enim adduxisset*, J. cap. sic E. nempe *per afflictiones*: quod ex seq. membro intelligendum, ut ratio *τὸ πρέπειν* & *ἐναρμόνισιν* & *συμμερίᾳ* suadet^q: vel, *qui adducere vellet*, Er. Est *ἀβρεῖς* vice Præsentis. Et dicitur hîc Deus fecisse quod facere decreverat, ut Eph. 1. 4. & 2. 6. Cum non paucos, sed multos, homines ad salutem vellet perducere, rationem reperit & ipsis perutilem, & sibi pergloriosam^r.) *audientem* (Id significat *ἀκούων*^t, ut Act. 3. 15. & 5. 31. infra 12. 2^u. vel, *principem*, seu *ducem*, Er. P. Be. Pi. Me. antesignanum, & dignitate primum & primogenitum^v, Christum scilicet Filium^x.) *salutis eorum*, (id est, præcipuum illius opificem, & effectorem^y. Est autem Christus nostræ salutis author, ut Sacerdos, per sacrificium crucis: est & princeps, quia caput omnium redemptorum^z.) *per passiones* (vel, *afflictiones*, Er. P. Be. Pi. id est, & mortem & alias vitæ ipsius afflictiones^a: quod spectat illud Luc. 24. 26^b.) *consummare*, Mo. sic V. Be. vel, *perfectum facere*, V. Zeg. Aug. Me. ex Sy. E. sic Ar. Er. Il. &c. ut verbum sumitur Heb. 10. 1. & 12. 23. &c. id est, ad consummatam gloriam, perducere^c, gloriâ & honore coronare^d; idem quod modò *ἐκ δόξης ἀγαγεῖν*. Ea enim summa est Hominis perfectio. Sic infra 5. 9. & 7. 28. & 11. 40^{*}. Contra 1. verbum hoc nusquam ità sumitur. 2. Non declarat hîc Apostolus ad quid ipsum adducere decrevit Deus, sed *per quod* in illo filios ad gloriam adducere voluit^f. Al. Respicit id quod Christus de opere suo dixit, Joan. 19. 30. *τετέλειμαι*. Respondet quidem illud ului vocis *τετέλειμαι*, non autem *τελειώσω*, quæ nunquam valet *consummare*^g. Al. *τετέλειμαι* dicuntur in Pauli scriptis, tum qui summum cognitionis gradum assecuti sunt, tum qui docent reapse & factis se verè didicisse quod se didicisse profitentur; ut patientes esse, Matth. 5. 45. Jac. 3. 2. Sic Christus dicitur Heb. 5. 8. *ex iis quæ passus est obedientiam didicisse*, experimentaliter scilicet: ità & hîc *τετέλειμαι* dicitur. Christus nempe veluti *initatus* est, & tandem *perfectus* omni virtutis experimento & documentoⁱ: dedit ei Deus experientiam statûs populi sui^k. Sed hæc non tam Actum hîc designatum, quàm illius consequentiam exprimit. Et verbum nusquam eo sensu occurrit^l. Vel, *supplicis afficere*, Ca. vel, *consecrare*, Calv. P. Pi. Ow. Id enim usu veterum Theologorum est *τελειώσαι*. Huic sensui quadrat quod sequitur, *Qui enim sanctificat*, &c^m. Ità verbum sumitur per totam Epistolam, valétque *dicare*, *consecrare*, vel *sanctificare*, ad munus aliquod, aut ad aliquam illius partem five actionem; idemque

idémque est quod ἀγιάζω v. seq. & Joh. 17. 19. & Heb. 10. 29. Aaron consecratus est per sacrificia alia. Decebat autem Deum, ut Christum consecraret in ducem salutis sacrificio sui ipsius, quo & sibi hunc honorem, & suis salutem, compararet. Τέλη dicuntur *Mysteria*; & τέλει, *sacra munia*; & τελεσμένοι, qui iis initiantur five consecrantur, ut apud Lxx, Exod. 29. 33. 35. & τελεσθέντες, consecrari, dicuntur ad *Mysteria Mithræ*, apud Greg. Naz. Orat. 1. contra Julianum. Sensus, q. d. Voluit Deus Christum, Filium suum naturalem, subire eandem legem & conditionem, quâ solet ceteros Filios ad gloriam adducere, nimirum per afflictiones. Decebat ergo Patrem, ut Filium suum, cui mundum futurum subiecit, paulisper inferiorem Angelis faceret, eique corpus aptaret, & consecraret eum per passionibus & morte suâ; & cruce inauguraret in suum primatum. Itâ tollit opprobrium crucis. Cavendum ergo, nè minor censeatur Christus quia se exinanivit. Quia fieri non potest, ut qui se pietati dedunt non multa mala patiantur, Sirac. 2. 1. Act. 14. 22. seculo præsertim adeo corrupto, ideo Deus voluit, ipsum *Auctorem salutiferæ doctrinæ non nisi per graves calamitates perducere ad statum illum perfectæ beatitudinis*, ut & nos ed fortius ferremus ad verba, ut quæ ante nos in summo gradu pertulerit ipse Dei Filius.

11. Qui, &c. ὁ, ὅς ἐστιν ἀγιάζων—ὁ ἐνός] Probat h. 1. decessisse Deum Filium suum per passiones consummare, eumque Hominem facere. Ἀγιάζων in hoc libro modò ad puritatem illam Legalem refertur, modò ad veram atque internam, cujus illa erat imago. Nam & qui sanctificat (nempe Christus, à Deo constitutus Pontifex, Mediator & redemptor noster; qui nos sanctos facit doctrinâ suâ & exemplo, & merito sacrificii sui, sive sanguine suo, quo sanctificari dicimur, Act. 20. 32. Eph. 5. 25. Apoc. 1. 5. sic 1 Joh. 1. 7 p. & Spiritus sui efficaciam, Tit. 3. 4, 5, 6. sanctificat, id est, à peccatis emundat, & Deo reconciliat; separat, purificat, & consecrat. Præf. temp. utitur, ut significet, eos in hujus sanctificationis progressu versari.) & qui sanctificantur, (nempe homines, vel fideles, ex collat. Joh. 17. 19. 1 Cor. 1. 2. Eph. 5. 25 v. qui de justitia & sanctitate illius participant secundum imputationem & applicationem, operationemque illius.) ex uno sunt, Be. Pi. &c. Vel, 1. Deo, ut ostendunt loca, Joh. 8. 41. 1 Cor. 8. 6. Gal. 3. 20 b. qui unus omnium pater est, communis naturæ respectu, quamvis diversâ ratione; Christi propriè, generatione æternâ, fidelium impropiè, regenerationis & adoptionis gratiâ. Sed sic ratio conformitatis nostræ cum Christo non esset manifesta: ex Deo enim sunt & Angeli. Vel, 2. ex uno primo parente, Adamo, ut patet ex Luc. 3. 1. Sic Pontifex Hebræorum ex Jacobo non minùs erat quàm is qui per eum expiatur populus. Sed non spectari hîc originem ex Adamo ostendunt sequentia. Impii quoque homines, inter quos & Christum nulla est conformitas, ex Adamo sunt. Vel, 3. ex eadem natura humana, ex eadem re, sive materia, sive massa, quam carnem & sanguinem, v. 14. vocat. Alludit ad ritum legalem, & analogiam ostendit inter Typum & Veritatem. Eiusdem naturæ erant in V. T. & primitiæ cum reliquis fructibus, & Pontifex cum populo, Heb. 5. 1. itâ & Christus cum fidelibus, v. 17. Afferitur ergo hîc humanæ naturæ veritas. Et hoc pacto ostendere vult, Christum idoneum esse qui & pro nobis pateretur, & nos passione suâ sanctificaret. Et hoc fundamento nituntur omnia sequentia testimonia, ut videbimus. Nec obstat quòd hæc natura etiam reprobis communis sit, cum Christus eam filiorum gratiâ suscepit, nec aliam quàm omnibus communem suscipere potuit. Vel, 4. ex eadem natura spiritali. Ille ex Spiritu S. conceptus est, & nos per Spiritum S. novam adipiscimur naturam; itâ communem habemus originem: q. d. ejusdem naturæ & conditionis spiritualis, quoad imaginem Dei, sive novam creaturam, & quoad afflictiones quæ eam sequuntur. Verum quidem est, sanctificatos esse ejusdem naturæ spiritalis cum Capite, 1 Cor. 12. 12. Hîc autem de alia unitate loquitur, quæ sanctificationem eorum antecedit. Al. Est hæc velut *propter*, id est, generalis sententia, ex qua suum in-

stitutum colligit. Ἀγιάζων hic est Sacerdos V. T. qui populum sanctificabat per sacrificia. Sensus est, sicut Pontifex Leviticus & populus sunt, vel ex uno parente Israele, vel ex eadem natura humana: sic Christus & credentes, vel ex uno parente Deo, vel ex eadem natura, eaque miseriis & passionibus obnoxii. ¶ Quam ob causam (Probat quod præcessit, Christum esse ejusdem naturæ nobiscum.) non confunditur (vel, non pudet eum, v. sim. Pi. G. Be. Christum scilicet. Bene hoc dicitur de eo qui major minoribus se sociat. Simile loquendi genus habes infra 11. 16. non dedignatur. Rectè. Nam quantum alioqui inter nos & ipsum interest?) fratres eos (nempe quos sanctificat) vocare] Apparet id Matth. 28. 10.

12. Dicens] Nempe Psal. 22. 22. Cum sub Davidis persona hæc multò antè dicens introducit. Præterque enim Davidis res & verba eximiam Christi imaginem habuerunt. Argumentum Psalmi istius, vel, 1. est compositum ex typo Davidis, & historia Christi adumbrata. Vel, 2. simplex narratio prophetica & historia Christi: multa enim ibi sunt quæ non figuratè, aut typicè, sed itâ propriè de Christo prædicantur, ut non nisi violenter Davidi aptari possint. Deinde Psalmi inscriptio ostendit, eum Ecclesiæ datum ut diluculo quoque caneretur tempore matutini sacrificii, & ante universum Ministerium sacrum in domo Dei; ut se ad Christum, tanquam legalium umbrarum corpus & veritatem, respicere quotidie Ecclesia profiteretur. Psalmum hunc totum in Christi persona scriptum esse nemini Christiano dubium esse potest; adeò vivam Christi patientis imaginem exhibet; & propriè ac simpliciter de persona, officiis, per passionibus gloriæque, Christi agit. Sic Apostolus post confirmationem communis naturæ artificiosissimè transit ad explicanda officia Christi eorumque effecta, & quidem prophetiam hoc v. seq. regnum v. 14, 15. sacerdotium inde ad finem capitis.

¶ Nunciabo, &c. Ἀπαγγελλω, &c.] Ex Græco citatum, sed memoriter: nam ibi est ἀγγελλω, ἡ ἀγγελία. David Rex, tamen Israelitis fratres suos vocat ex Legis præscripto, Deut. 17. 20. sic & Christus ex Lege impositi sibi muneris. David in medio populi Israelitici Dei laudes celebravit, Christus in medio Discipulorum à morte in vitam revocatus, Mat. 28. 18, 19. Luc. 24. 44.—49. Joh. 20. 17, 21 v. Sunt verba Christi ad Patrem. Nomen tuum, id est, quicquid in te est gloriosum, & hominibus beneficium & salutare, totum nempe Evangelium. Fratribus, id est, Apostolis aliisque quos fideles efficiam; filiis Abraham, à quo & ipse oriundus sum. Ecclesiæ, nempe Christianæ, à me congregandæ. Hæc se dicit facturum, tum per se, tum per Apostolos suos, &c.

13. Et iterum] id est, Alio loco, ut supra 1. 5. n. dicit scilicet. ¶ Ero, &c. Ἐσομαι πεποιθὸς ἐν αὐτῷ] Sumpta hæc, vel, 1. ex Psal. 18. 3 p. qui Psalmus de Davide agit, sed ut typo Christi. Ibi quidem sensus idem est, sed verba in Lxx (quos sequitur Apostolus) sunt ἐπεσπῶ ἐν αὐτῷ. Vel, 2. ex Esa. 12. 2. ubi eadem sunt verba in Lxx. At ibi non redemptor loquitur, sed populus redemptus. Vel, 3. ex Esa. 8. 17 v. ex Græco. Ego fretus ero ipso, P. Be. Pi. vel fiduciam in ipso collocabo, J. cap. nempe in adversis; in ejus fidem ac præsidium me recipiam. Qu. Quorsum hoc testimonium? [Id variè expediunt:] Rege Israelis & Syro Urbem premente, non destitit Esaias Dei promissis confidere: sic & Christus pressus à Judæis & Romanis. Idem facere debebant Hebræi illi Christiani ad quos hæc scribuntur, & alii qui eo nomine censi volunt. Al. Idem hîc probat quod in præced. nempe Christum & nos ex uno esse; id est, vel, 1. ejusdem humanæ naturæ, quia Christus est in numero fœderatorum, à Deo per fidem dependentium: Dei enim non est fidere in Deo. Vel, 2. ejusdem nobiscum necessitatibus, infirmitatibus, passionibus & miseriis, obnoxii: alioqui opem non expectaret à Deo. Vel, 3. ejusdem conditionis & naturæ spiritalis, in iisdem animi angoribus versatum. Al. Christum esse hominum sanctificatorem, hîc plenius probat, Ero fidens, &c. q. d. Quamvis obdurati sint Judæi, non diffidam tamen homines à me esse sanctificandos: id quod ex præced. & seq. in Esa. 8. liquet.

Breviter

Breviter autem & concisè hæc citat, quia loquitur scientibus Scripturas. ¶ Et iterum. Vel, deinde, G. nam hæc verba subsequuntur. ¶ Ecce ego, &c.] Subintelligenda autem quæ porro sequuntur, erunt in signum & in portentum. Jam olim autem ad Messiam aptum hunc locum, apparet ex Luc. 2. 34. & ex Gemara P. Imò de Christo dicta sunt, ut facillè patet. Propheta videns Deum se à domo Jacobi abscondisse, attonitus erat & graviter affectus. Eum Deus sic erigit, eandem injuriam quam tu ab iis perfers, perferet etiam Magister tuus, Messias venturus, qui cum populo suo erunt tanquam ostenta popularibus tuis. Hæc loquitur Esaias de se & discipulis suis, sed ut typis omnium ministrorum, quorum caput est Christus, & totius Ecclesiæ; ut proinde ad Christum hæc optimè referantur. Idem hic probat quod in præced. nempe Christum hominem esse, quia nos ut fratres vocat, v. præced. ita & pueros, h. e. filios, quasi ex se genitos. Al. Hoc addit, nè frustra sperasse videretur; q. d. Ecce ego & filii mei, h. e. à me sanctificati, Apostoli mei, præsto sumus, ut per nos homines vocentur, & ad Deum adducantur. Qu. Cum Christi fratres passim dicamur in N. T. quomodo hic noster, liberi, dicamur? Resp. Liberi hic dicimur respectu, vel, 1. Dei: Propheta modò Dei, modò Christi, gerunt imaginem. Non dixit Esaias, filii mei, sed quos dedit mihi Deus, quia ex præcepto Dei erant geniti. Sic Deus filios suos Christo dat educandos atque curandos, Joh. 17. 12. Vel, 2. Christi, cui posteritatem tribuunt Propheta, Esa. 53. 8, 10. Confer Psal. 110. 3. ¶ Quos dedit (adoptione & æternâ electione, Joh. 6. 37. & 10. 28. Hic notatur prima obedientiæ causa. Sæpe dicitur Deus filios dare, ut Gen. 30. & 33. 5.) mihi (scil. homini h.) Deus, nempe Pater i.

14. Quia ergo pueri.] Quos scil. Deus Esaias, ut Christi typo, commisit. Apostoli & discipuli, filii Dei; id est, pii. ¶ Communicaverunt, &c. Kεκοινωνηκε, &c.] Communionem habent cum carne & sanguine, Er. V. Participes sunt carnis & sanguinis, P. Be. Pi. id est, Constant carne & sanguine, id est, naturâ fragili & caducâ, & passibili; homines sunt, mortales ac miseri, omnibus subjecti sunt incommodis quæ ferre potest vita hæc mortalis. Σας & αμα hic neque vitiosos appetitus, neque solam materiam, significant; sed cum materia qualitatem, id est, τὸ παθητικόν, τὸ φθαρτικόν. Sic & infra 5. 7. 1 Tim. 3. 16. 2 Cor. 4. 11. Caro & sanguis impotentiam notat, Eph. 6. 12. mortalitatem, 1 Cor. 15. 50. hic autem humanam naturam multis infirmitatibus obnoxiam. ¶ Ipse, &c. Αὐτὸς παρεισενετο, μετέθετο τὸν αἰσιν.] Ipse similiter (vel, eodem modo, Tre. ex Sy. sic Cam. In Gloss. παρεισενετο, perinde, similiter. Utitur Demosthenes. Aristoteles pro eodem dixit εἰσενετο, quod occurrit Phil. 2. 27. vel, propemodum, Aug. in E. ferme similiter, E. Notatur hæc voce humanæ naturæ in Christo & nobis, tum, 1. convenientia, in specie; q. d. non juxta phantasmam, sed planè similiter, id est, verè & propriè; tum, 2. differentia; quod ea in Christo, 1. non erat caro ex carne, &c. sed ex Spiritu Sancto; 2. non sola seorsim subsistebat, sed conjuncta cum natura Divina; 3. dotibus animi nobis infinitè excelluit; 4. personalibus nostris infirmitatibus, imbecillitatibus, morbis & perturbationibus, vacua; 5. sponte suscepta, non naturalis aut necessaria; 6. absque peccato. Hinc vocem mutat: de hominibus dixit, κακοί- νοι, hoc est, habebant eandem humanam naturam in communi, omni modo parem; de Christo, μετέθετο suo & peculiari modo, in divina natura sua existens; ut discrimen sit in personis, paritas in humana natura.) participes factus est eorundem, Er. II. Ti. sic P. Be. vel, iisdem præditus fuit, Cam. id est, Factus est homo mortalis, & miseriis obnoxius. Non expedit, eum eximi communi illi sortì. ¶ Ut (mori posset, & mortem subiret, &) per mortem (nempe suam; quo pretio soluto, placatur Deus, tollitur maledictio legis, &c. q. d. Non robore, sed infirmitate, quod gloriosissimum erat P. & Diabolo ignominiosissimum.) destrueret (vel, aboleret, Er. Pi. &c.) eum (scilicet ratione imperii, de quo Col. 1. 13. ut periphrasis indicat; ut potestate eum exueret; ut illius opera dissolveret, 1 Joh. 3. 8.) qui habebat (vel, habet, Pi. vel, tenebat, Tre. ex Sy. pos-

sidet, Sy. in BC. p. 427.) mortis imperium, id est, Diabolum.] De uno loquitur, tanquam principe, intellectis simul ipsius Angelis, Mat. 25. 41. ostendit utilitates ex hoc consilio Dei consecutas. Diabolus, Hebræis Samael dictus, & Angelus mortis, ut in Targ. Jon. ad Gen. 3. 6. & alibi, dicitur Hebræis habere imperium mortis. Habes hoc in Thalmude Baba Bathra, Maimon. Duct. dub. 3. 22. &c. Cujus rei has causas assignant Hebræi: 1. quod peccatum & mortem invexit in mundum: Vide Maim. ib. 2. 30. confer Joh. 8. 44. 2. quod mortem, maximè in eximiis Dei Judiciis, hominibus infligit: vide Targ. ad Psal. 78. 49. & 91. 5. Hinc iis dictus est & מְשִׁמֵּם, id est, מְשִׁמֵּם מוֹת, five מְשִׁמֵּם מוֹת, ut 1 Cor. 10. 10. Heb. 11. 28. Imperium autem hic intelligitur potestas, non juris, sed facti, Deique permissio. Quare non diabolo pretium fuit solvendum, sed Deo. Ejus imperium in his consistit: 1. quod ab eo ortum est peccatum, indeque mors; vide Sap. 1. 13. & 2. 24. Rom. 5. 12. 2. quod per peccatum nos quotidie trahit in mortem præsentem atque æternam. 3. quod post peccatum Adæ accusat omnes homines, ut moriantur juxta legem Dei; quod accusat eos qui vitiiis se dedunt, ut videre est Zac. 3. 1. & tales offendit detinendos in morte, id est, non debere excitari ad vitam meliorem, Rom. 6. 23. 1 Cor. 15. 56. 4. quod homines in peccatum illectos postea cruciat, terrorem mortis & damnationis iis ingerens. 5. in executione justitiae Dei judicii, &c. Imperium in sceleratos & damnatos habet; non ut Judex sententiâ suâ, sed ut latro delicto suo, mortem infligens; vel, ut carnifex P. Christus [autem] in suis, auferendo vitia, simul abstulit jus accusatori, Rom. 8. 2. Sicut in Christo non reperit quod accusaret, Joh. 14. 30. ita nec in Christianis; quia ἀνομιὰ, quæ in illis manent, non dicuntur peccata, eo scilicet sensu ut ob ea damnari possint, 1 Joh. 3. 9. Consilium Diaboli erat homines in perpetuum sub morte detinere: hoc frustratus est Christus, tum aculeum mortis tollens, tum eos ad vitam æternam excitans.

15. Et, &c. Καὶ ἀπαλλάξῃ, &c.] Nempe τὸ σωτὴρ, vel, τὸ σῶς; quod ex sequent. intelligendum. Et liberaret (vel, solveret, Tre. ex Sy. liberos redderet, Er. P. Ti. Be. Pi. E. vel, libertati restitueret, E. vel, abalienaret, à dominatu & tyrannide illius;) hos, quicunque timore (id est, metu & horrore) mortis (non solum temporaneæ, sed & æternæ; vel, cum ira Dei conjunctæ, quæ illis semper observabatur oculis mentis;) per omne vivere (vel, omnem vitam, Er. Be. Pi.) obnoxii (vel, obstricti, vel, damnati. Vide Mat. 5. 21, 22. & 26. 66. 1 Cor. 11. 27. Jac. 2. 10.) erant servituti, Mo. &c. peccati scilicet & Dæmonis, & mortis æternæ, quemadmodum & reliqui homines. Christus quos à vitiis liberat, eos etiam certos facit vitæ æternæ. Θάνατον φοβερῶτατον ait Aristot. Homines naturaliter amant sui conservationem, ideo mortem maximè metunt; ejusque metu, & prohibebantur nè puram voluptatem ex ulla re perciperent, & compellebantur interdum ad scelera perpetranda. Neque potest mortem non metuere qui aut non putat aliam fore vitam, aut non eo est in statu ut ejus se debeat sperare futurum participem. Metus autem omnis secum trahit servitutem, id est, servilem conditionem. Servorum enim est metuere, Rom. 8. 15. Οὐτοὶ δὲ δουλείᾳ κατὰ τὸν αἰσιν ἔσονται. Hæc autem liberatio est, vel, 1. à mortis terrore, per spem certam immortalitatis consequendæ; efficiendo ut fidentes & alacres ad mortem, tanquam ad finem ærumnarum, & initium vitæ melioris, properarent, imò anhelarent; vel, 2. à permanfione in morte, per beatam resurrectionem.

16. Nāquam, &c. Οὐ γὰρ ἦν τις ἀγγελῶν ἐπὶ λαμψάνῃ, &c.] Non enim videlicet (vel, utique, Be. vel, aspiam, Pi. sim. Vulg. Sed ἦν vix ad locum refertur, sed passim asseverationem vehementiorem significat. Vel, usquam, Er. professio usquam, id est, in ullo Scripturæ loco. Sic πᾶς sumitur suprā v. 6. & Heb. 4. 4. πᾶς interdum valet alicubi, & ἄν emphaticum est. Syrus ἦν omittit, Beza accipit pro ἦν.) angelos (vel, ex angelis, Tre. ex Sy. Ar. vel, genit. Ca.) apprehendit (vel, opitulatur, Ca. Cam. vel, assumit, Er. II. T. Pi. assumptis, P. Be. Tre. ex Sy. Ar. Eth. vel, assumpturus fuit,

fuit. Breviter dictum pro *ἐπὶ λαμβάνειν*, ut Mat. 2. 4. *ἡ ἀνάστασις*, pro, *nasciturus est* †. Vel, in *libertatem vindicat*, id est, vindicans introducit. Par locutio Heb. 1. 6 †. vel, *induit*, Er.) *sed semen Abraham apprehendit*, Mo. &c. [Locum variè accipiunt:] 1. *ἐπὶ λαμβάνειν* hic idem quod *ἀντιλαμβάνειν* †, vel *προλαμβάνειν*, Rom. 14. 1, 3 *. valétque *manum in rem aliquam injicere* †; sicut injiciunt qui pignora à debitoribus non solventibus capiunt: aut, *tenere*, five *apprehendere* †; ut qui fugientes feras, aut homines †, aut servum fugitivum †, insequuntur & comprehendunt †. Cicero contra Pison. verbum exponit, *retinere ad salutem, id est, manu aut laciniâ prehendere, ac retinere eum qui se it perditum* †. Apud Platonem & alios est *solemniter vindicare*. Hic autem ex superioribus intelligendum est, *vindicare*, five *asserere in libertatem manu injectâ*. Hebræa *קָח* & *קָיָה* & *שָׁקַח* solent verti per *ἐπὶ λαμβάνειν*. Omnia autem hæc *manus injectionem* significant: quomodo Græca vox sumitur Mar. 8. 23. Luc. 9. 47. & 14. 4. & 23. 26. Act. 23. 19. Sic infra 8. 9. Solent autem manu apprehendi, qui è servitute aut vinculis educuntur. Ecclesiastic. 4. 12. est *opitulari* †; vel potius, *assumere*, vel *suscipere* †. Propriè quidem & primario significat *apprehendere, accipere*, five *assumere*, quod & Christus hic fecit, ut mox videbimus. In aliis scriptoribus variè accipitur †. [Aliis hæc sententiâ non placet:] Vox *Angelorum* absolute posita bonos tantum angelos denotat, ut Heb. 1. Si opponas 1 Cor. 6. 3. vox *judicandi*, h. e. damnandi, vocem ibi restringit ad malos. De Angelorum ergo lapforum reconciliatione hic non loquitur. 2. Si *ἐπὶ λαμβάνειν* susceptionem in gratiam, five reconciliationem, denotaret, non subiecisset *semen Abraham*, sed homines; quia hoc beneficium ad omnes gentes extenditur, Gen. 22. 18. Eph. 2. 12, 13 †. Obj. *semen Abraham* hic intelligit & carnale & spirituale †; h. e. omnes electos †, five fideles †, ex Judæis & ex Gentibus †, ex collat. Rom. 9. 6, 7, 8 †. Resp. Sed hoc refellit antithesis, nec enim mundo impiorum, sed Angelis, hic opponitur *semen Abraham* †. Præstat hic carnale semen intelligere, non quod hoc solum apprehendat Christus; sed quod ad illum populum pertinebant promissiones Patribus factæ, Rom. 9. 4. & 15. 9 †. è quo nasci debuit, Rom. 1. 3. quod promissum in Christo impletum esse monet †. Hebræis scribens satis habet de illis loqui †. Christus ad Hebræos liberandos venit, Matth. 1. 21. & 15. 24. Joh. 8. 36. De Gentibus alibi loquendi locus †. Gentium vocationem totâ hæc Epistolâ prudenter dissimulat, five quod illius mentio Hebræis parum grata esset, five quod instituto suo non necessaria †. Sensus est, q. d. Id agit ut vos Hebræos liberet à peccatis & metu mortis. Eventus enim nomen sæpe datur operæ in id impensæ *. [Hæc de prima sententiâ.] 2. Doctissimi Interpretes unanimi consensu verbum *ἐπὶ λαμβάνειν* ad naturæ assumptionem in Personæ unitatem retulerunt †. Significat hic *apprehendere*, hypostaticè scilicet. Ità passim Patres †, Græci & Latini †. Sensus est, q. d. Dei Filius non Angelicam, sed humanam, & quidem (secundum promissionem) ex Abrahami posteritate, Rom. 9. 5. Gal. 3. 16. naturam assumpsit †. [Aliis hæc sententiâ non placet:] 1. Hæc non est vis verbi. [De quo antè dictum.] 2. Repugnat tempus Præsens, *ἐπὶ λαμβάνειν*, non dicit, *ἐπελάβην* †. Assumptionis naturæ nostræ actio momentanea, non continua, fuit, quam suprà verbo præt. temp. *ἤλθεν* significavit. At opitulandi actio continua nullo tempore convenientius quàm Præsentī repræsentari potest †. Resp. 1. Cum unio hypostatica perpetuò duret & conservetur, & conservatio sit quædam productio rei, de præsentī dici poterit, *apprehendit*, &c. *. 2. Enallage temp. præf. pro præt. frequens est †, ut *veniens*, pro, *qui venit*, Joan. 3. 31. & *accipit*, *dāt*, pro, *accepit*, *dedit*, Joan. 2. 1. 13 †. maxime in narrationibus rerum gestarum, ut res non acta perferibi, sed adhuc geri, videatur †. 3. Dura locutio est, *assumpsit Angelos*, id est, Angelicam naturam; sicut durum fuisset dicere, *assumpsit homines*, id est, naturam humanam †. Resp. 1. Potest esse Enallage numeri, pro, *Angelorum aliquem*, ut scilicet in eo, & per eum, Ecclesiam regeret ac servaret. Ratio autem illius antecessit, v. 14. per mortem enim servanda

erat Ecclesia, idèque Angelicam naturam, quæ immortalis erat, non assumpsit †. 2. Potest esse Ellipsis: *ἐπὶ λαμβάνειν ἀγγέλων*, supple ex præced. *οὐκ ἐστὶν ἡ ἀνάστασις* †. 1. Q. in Gom. Cujusmodi naturam in V. T. sine ulla tamen personali unione, ad breve tempus, Filius Dei assumpsit; ut Gen. 18. Cui assumptioni hic opponitur assumptio feminis Abraham in unitatem personæ †. 3. Cum antea dixisset, ipsum *participem esse carnis & sanguinis*, quo natura humana exprimitur, eandem assertionem hic repetens cum respectu ad Promissum, & negatione ejusdem rei quoad Angelos, qui carne & sanguine non constant, indefinitè exprimit, & in concreto, *non assumpsit illos*; id est, id in illis, & de illis, quod carni & sanguini respondet. Quæ Ellipsis facile suppletur †. 4. Sic idem probaret per idem: nam *fieri nobis similem*, &c. quod sequitur, idem est quod *assumere naturam nostram* †. Resp. 1. Verba illa notant conformitatem illius nobiscum non tam in natura, quam antea probaverat, quàm in tentationibus & perpeffionibus. 2. Verba illa, v. seq. *Unde debuit*, &c. non tam illationem continent ab eo quod hic asseritur, quàm affirmationem necessitatis illius rei quæ ibi asseritur, ob id quod ibi sequitur, *ut sit Pontifex*, &c. Confirmat h. l. quod antea affirmaverat, Christum *participem fuisse carnis & sanguinis*, &c. Hoc, inquit, Scriptura declarat, quæ promittitur, ipsum fore *de semine Abraham* †. 5. *Semen Abraham* est collectiva locutio, & multos denotat, nempe spirituale semen Abraham, h. e. credentes †. Resp. Promissio Abraham facta erat, Messiam ipsius *semen* fore. *Semen* autem de uno dici ostenditur Gal. 3. 16 †. 17. *Unde*, &c. *ὅθεν ὡφείλε*, &c.] Deducit hoc ex v. 11. Quia *qui sanctificat & qui sanctificantur, sunt ex uno*, h. e. ejusdem Naturæ participes, idè *debuit*, &c. †. Al. Recapitulatio hæc est eorum quæ antè docuerat de Christi incarnatione & perpeffionibus: cujus rationem five finem hic ostendit †. Quia eorum Pontifex fieri voluit, oportuit ut naturam eorum assumeret †. *Unde* (vel, *Propterea*, Tre. ex Sy.) *debuit* (vel, *justum erat*, Tre. *conveniens fuit*, Eth. *ita fieri ex usu fuit*: quo sensu & Latini sæpe usurpant *debet*, non ex rigore, sed cum latitudine. Sic *Luc. 24. 26.* & hic modò *ὡφείλε* †. Hæc necessitas libertati Dei minimè adversatur; sed demonstrat, 1. infirmitatem nostram tali medico indigentem: 2. constantiam oraculorum Divinorum: 3. illibatam Dei justitiam, cui satisfactum est †.) *per omnia* (Intellige ex subiecta materia †, quæ redemptorem & sanctificatorem decent †; naturalia & necessaria †, quoad naturam †, & qualitates †, five communes conditiones ac passionēs †; res adversas, cruciatum, mortem duram †; sed citra peccatum †, & internas tentationes peccatorum †, & morbos, & ignorantiam †.) *fratribus* (id est, electis †, vel fidelibus †, quos *fratres* vocare dignatus est †.) *simili fieri*, Be. Pi. &c. id est, Verum hominem esse †, eumque mortalem & miseriis subiectum †. ¶ *Ut*, &c. *ὡς ἡ ἀρχαὶ ἡμετέρας τὸ πρὸς τὸ θεὸν* †. Ut est Exod. 18. 19. ubi in Heb. est *וְיִשְׁמַח בְּאֵלֶיךָ* †. *Ut miseretur* (quia ipse labores & dolores nostros expertus est †, idèque nostri miseretur †.) *fieret* (id est, Ut condoleretur miseriæ nostræ, & ex eo commiserationis affectu causam nostram fideliter & ex animo apud Deum ageret: hæc enim partes erant Pontificis, quas Christus præstare non potuit, nisi naturæ & conditionis nostræ particeps esset †. Ut eò promptius *miseris succurrat mali non ignarus* †. Multæ sunt utilitates ex passionibus Christi. Sacri Scriptores nunc hanc, nunc illam, nobis ob oculos ponunt †.) & *fidelis*, (id est, vel, legitimus, ritè constitutus, ut Heb. 5. 5 †. vel, qui munere suo bene fungitur †: vel, cui meritò fideremus †: vel, verus, qui verè efficit id quod nomine & officio suo pollicetur, id est, verè nobis Deum placat; hoc enim est officium Pontificis †, & hoc efficit patiendò †: vel, qui fratribus suis afflictis, tentatis, &c. exactè ac constanter prospicit †.) *Pontifex* (vel, *summus sacerdos*, Er. E. sic Tre. ex Sy. Ar. Ad hoc officium necessaria erat naturæ nostræ communio; ad qualitates officii, necessaria fuit conditionis nostræ quoad tentationes & miseriis participatio †.) *ea quæ ad Deum*, Mo. vel, *in his*, five *his*, quæ (τὰ πρὸς τὸν θεόν †, more Græco †.) *ad Deum*, E. Er. sub. *pertinent*, Er. vel, *Dei sunt*, Tre. ex Sy. vel, *apud Deum*, Er. P. Be. sub.

Gom.

Q. in Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

Gom.

sub. aguntur, Ex. vel, agenda forent, Ex. Ti. P. Be. Pi. V. vel, i. vice Dei cum hominibus, ut hortari, &c. 2 Cor. 5. 20. Ecclesiae praesidere, statuta Dei declarare, cultum conservare, Zach. 3. 7. & 6. 13. vel, 2. vice hominum cum Deo, quae praecipua muneris Pontificalis pars erat, & hic designatur, ut verba sequentia monstrant. Sæpe ostendit hic Scriptor quantum Christus praestet summo Sacerdoti Legali. Erat ejus officium Dei vice apud populum fungi, & populi vice apud Deum: Utrumque eximie facit Christus. Nunc hic spectatur illud posterius, ut & infra 5. 1. h. ¶ Ut, &c. *Εἰς τὸ ἱλασθῆναι τοὺς ἀμαρτίας οὗ λαοῦ* Constructio difficilis est. Nam ἱλασθῆναι apud omnes scriptores proprie est *expiare, placare, propitiare, reconciliare*: quod peccatis qui tribui potest? Hinc variant. [Verba autem sic reddunt:] Ad (vel, Id est, ad, Ti.) *expiandum* (vel, *dimittendum*, Aeth. vel, *auferendum*, G.) *peccata populi*, Ex. II. Ti. P. Mo. Be. Pi. sic Ca. Tre. ex Sy. Ar. ἱλασθῆναι ἀμαρτίας hoc quidem loco, ut ex sequent. apparet, est *auferre peccata*, sive *purgare à peccato*; id est, efficere ne peccetur, vires suppeditando pro modo tentationum. Respondet Hebraeis vocibus *כפר* & *נָסַח*, quae verti solent interdum per *καθαίρειν*, Exod. 29. 37. & 30. 10. Num. 30. 9, 13. *καθαίρειν*, Deut. 32. 44. *ἀπαρτύν*, Exod. 34. 9. Esa. 27. 9. *ἐξίλασθαι* ἀποστρέφει ἀπὸ ἀμαρτίας. Sirac. 35. 4. Et sic fortè exponi non malè potest illud, Sirac. 3. 3. *Ὁ πῦρ ἀπαρτύνει τὸν λαόν, ὡς ἱλασθῆναι ἀμαρτίας*, quia reverentia parentum multos custodit à peccato. ἱλασθῆναι interdum quidem valet *purgare, peccatum auferre*, nunquam tamen nisi respectu ad expiationem habito; ut sit auferre per sacrificium, poenam publicam, &c. Expiare idem est quod *lucere piaculo*, sive reatum auferre per commutationem poenae. Constructioni autem facile medicina adfertur per Ellipsin usitatam, ut ἱλασθῆναι ἀμαρτίας idem sit quod ἱλασθῆναι τὸν Θεόν, ὡς ἡ ἀμαρτία, ut eadem phrasis alibi explicatur; & sensus sit, Deum, ob peccata iratum, placare, sive propitium reddere. Huic sententiae favet perpetuus verbi hujus usus, in scriptoribus, tum, i. profanis, ut in Hom. II. α. — *ὅσσ' ἱλασθῆναι μὲν ἀναγκαῖον, &c.* Ut Regem placemus qui tot mala nobis intulit: & II. γ. — *δεδν ἱλασθῆναι; & Plut. ἱλασθῆναι τοῖς θεοῖς; & Lucian, ἱλασθῆναι τῷ Θεῷ, Tum, 2. sacris, ut apud Lxx qui verbum *כפר* sic reddunt, ut Exod. 32. 30. Num. 28. 22, 30. item Dan. 9. 24. ubi est *ἐξίλασθαι τὴν ἀδικίαν*, id est, *ἐξίλασθαι τὸν Θεόν, ὡς ἡ ἀδικία*. Accedit, quod Hebraei, ad quos scribit, probè nōrant præcipuum hoc fuisse Pontificis munus, Deum de peccatis eorum placare, ne morentur, Levit. 16. 10, 21. Illorum autem typorum veritatem eos hic docet Apostolus. Dixit autem *populi*, ut similitudinem retineret Pontificis, qui pro peccatis populi sui orat. *Populum* autem vocat, vel, i. specialiter populum Judaicum; ad quem loquitur, cui salus promissa fuerat; sed hujus nomine per Synecdochen totum orbem intelligit. Vel, 2. populum Dei, per Synecd. gen. totum electorum cœtum. 18. In eo, &c. *Εν ᾧ πειράσθην, &c.* Heb. *נִסְיוֹן*, Esa. 53. 7. Sensus est, *Cum enim ipse tentatus fuerit per ea quae pertulit, hoc magis potest moveri ad auxilium ferendum iis qui tentantur.* Ex pro per frequens his Scriptoribus. Et Singulare pro Plurali propter generalitatem, ut modò *ἐν παντί* & *ἐν ᾧ*, *נִסְיוֹן*. Deinde est Metonymia, potest auxiliari, pro, potest moveri ad auxiliandum. Nihil enim magis ad miserandum nos movet quàm malorum similium quae nobis evenerunt memoria. Sic *ὁ νόστος οὐρανὸν* habemus infra 4. 15. ubi etiam est *παραδόξως*. Nam in quo (id est, in eacarne in qua: vel, in eo ipso homine in quo. Vel, in, sive ex, eo quòd, Ex. II. P. Be. Pi. ideo quòd, Ex. ob id quòd, V. ἐν ᾧ hic est causale, quia, Me. T. quandoquidem, Ow. ἐν ᾧ & ἐν ᾧ sic sæpe sumuntur, ut Rom. 6. 12. in quantum, Aug. quoniam, Ca.) passus est ipse tentatus, (vel, passus est ipse periclitando, Ca. vel, ipsi contigit tentatum esse, Ex. Ti. V. vel, perpassus fuit cum tentatus est, II. Be. Pi. sic P. id est, afflicus & vexatus. Per tentationem hic intelligit, vel, i. sollicitationem ad malum à Diabolo ejusque instrumentis. Vel, 2. perpassum laborum, dolorum, & mortis; vel, luctam animae Christi adversus omnes dolores & ærumnas, sive à Deo animam*

Christi cruciante, sive à Diabolo: quam sic vocat respectu, vel Dei, quò illud referendum Psal. 139. 23. *Proba me*; vel Diaboli, qui ei molestus esse studuit; vel, quia talibus homo tentatur, id est, experimentum de ejus virtute & patientia sumitur. potest (Quia perpassiones ac tentationes pertulit ac superavit in se, satis virium habet ut nobis laborantibus opituletur. Ità servatur proprietas verbi potest, & sententia uberior est. Nam de Christi affectu dictum est v. præced. hic de potentia & affectu. Al. Potentia hic intelligitur, non naturalis, ἐνέργεια, manūs, atque operationis; sed moralis, σπουδή, animi, sive voluntatis. potest, i. e. aptus, idoneus, facilis, proclivis, redditur ad succurrendum. Et hæc sententia huic loco & scopo magis congruit, quia ratio hic redditur, cur Christus sit misericors, &c. nempe, experientia miserie. Vide Heb. 5. 2. tentatis (h. e. fratribus suis, quos hæc notā describit; quòd plurimis vexentur tentationibus, periculis, ærumnis, motibus ad peccandum, persecutionibus, seductionibus, &c. in quibus omnibus Christus auxilio erit. auxiliari, Mo. &c. Loquitur de Christo ut homine.

CAP. III.

1. Unde, *ὅθεν* Quapropter, J. Cap. Cum ita se habeant ea quae diximus hactenus. ¶ *Fratres* Et genere & religione. ¶ *Sancti* Tum externā separatione, Baptismo sanctificati; tum, internā & reali sanctificatione, per Christi sanguinem & Spiritum. Appellat eos à parte potiores, ut Rom. 1. 7, 1 Cor. 1. 2. 2 Cor. 1. 1. &c. ¶ *Vocationis cœlestis* (Sic dicitur ratione, i. principii, sit enim à Spiritu S. sive à Patre qui in cœlis, Gal. 3. 8. Phil. 3. 14, &c. 2. medii quo vocatur, quod spirituale est & cœlestē, nempe Verbum, & Spiritus, 3. finis, qui est cœlestis gloria: q. d. quæ non, ut Lex Moïsis, ad terrenam possessionem nos ducit, sed ad supercœlestia, ad hæreditatem Regni cœlestis. participes. Nempe nobiscum. ¶ *Considerate*, &c. *κατανοήσατε* — *τὰς διουλογίας, &c.* Considerate (id est, perpendite attentè, cum cura & diligentia, quam hæc mytheria postulant; & cum fiducia ac spe, ut seq. docent. Omne nostrum malum provenit ex inconsideratione, quam Hebraeis impropèrat, Heb. 5. 11, &c. Bene attendite quis & quantus fuerit, & præstantiā & erga vos amorē, & fidem ei habete.) Apostolum, (i. e. legatum & nuntium, cœlestis illius vocationis, à Deo missum; quod ipse de se sæpe prædicat, ut Joh. 9. 7. confer Gen. c. 49. v. 10. ad homines, maxime Hebræos; ad fidem publicandam; ad annunciandam iis salutem & pacem; ad eos docendum & reconciliandum; & liberandum, ut Moïses Exod. 3. 15.) Pontificem, (vel, summum sacerdotem, G. Me. cujus personam gerit, quatenus Deum populo reddit propitium, idque sacrificio sui corporis. Moïses propriè fuit Apostolus, sive Legatus, Aaron Pontifex: utriusque partes implevit Christus, at multò quàm illi sublimius.) professionis (ut vox sumitur Heb. 4. 14. & 10. 23. Propriè est publica, sive conjuncta, & concors, professio: vel, confessionis, Vulg. Cam. vel, sponsionis, seu promissi, & conventi: est enim usus forensi verbo. *Ἐπερωτῶ* is qui stipulatur, *διουλογεῖ* qui spondet, atque ita convenitur verbis. Postulabat, vel hominis miseria, vel Dei justitia; promittebat Filii Dei misericordia, opus redemptionis.) nostre, Pi. id est, Vel, i. quem nos Apostolum & Pontificem confitemur; ut docet collat. Heb. 4. 14. & 10. 23. Vel, 2. fidei, sive doctrinæ, sive religionis, quam nos profitemur, Evangelicæ scilicet; quam sancivit non pecudum, sed suo ipsius, sanguine; quam ipse per se annuntiavit: quæ confessio vocatur, quia eam publicè profitebantur fideles. Addidit nostre, q. d. non confessionis Judaicæ, non fœderis Legalis & typici, sed Evangelicæ; & ut excludat rebelles Judæos, qui gratiam sibi oblatam respuebant & suis typis postponebant. 2. Qui, &c. *Πιστὸν* — *πιστὸν, &c.* Fidelem (Non solum nobis, cum in referendo docendoque, ut erat Propheta

pheta [sive Apostolus] noster, tum, in faciēdo & prae-
stando, ut Sacerdos noster; sed & Deo. *Fidelem* dicit,
quia omnia sibi imperata, quamvis durissima, exsecutus
est; quia nihil fecit extra voluntatem Dei, nec aliud
spectavit quam gloriam Dei; quia ut Apostolus fide-
liter nuntiavit hominibus Dei voluntatem, & ut Pon-
tiffex, fideliter redemptionem, etiam cum vitae suae dis-
pendio, peregit. Verum non confertur hic Christus
cum Moſe, ratione fidelitatis; sed dignitatis, potestatis
atque autoritatis in Ecclesiam, quae quoque respicitur
Num. 13. 7. ubi verborum illorum, *in tota domo mea*
fidelis, sensus est, *Tota mea domus ei concredita est*, ut eam
constituat, regat, &c. ceteris autem Prophetis certis
tantum temporibus appareo; ut, quando & quibus ju-
beo, voluntatem meam annuncient. Itā phraſis He-
braea accipitur in Talm. Sanhed. d. 3. ubi duorum li-
tigantium, & litis suae Judices quarentium, unus dicit,
Fidelis apud me est pater meus, — vel, *pater tuus*, —
vel, *tres bubulci*; i. e. Ego illi litem meam deciden-
dam tradidero. *ei qui fecit illum*, (i. e. creavit, quoad
humanitatem: vel, *constituit ipsum*, Be. Pi. tum Lega-
tum, tum Sacerdotem: vel, *extulit, evexit, ad dignita-
tem, ornavit* &c. Sic facere sumitur 1 Sam. 12. 6^b. Esth.
6. 6ⁱ. Act. 2. 36^k. 1 Cor. 1. 30^l. Non loquitur hic de
essentia naturae, sed de qualitate officii, Christi & origi-
nis illius. *ſicut Moſes fidus fuit in tota domo ejus*,
J. Cap. ſic Be. Pi. &c. nempe Dei: id est, vel, 1. in
Templo; vel, 2. in *domo* illa; vel, 3. in familia, ut
ſumitur more Graeco & aliis gentibus frequente:
ſic Act. 16. 15^q. in populo Israelitico, qui *domus*
Israel, Act. 2. 36[†]. i. e. Ecclesia, in qua habitat & coli-
tur Deus. Moſes non ejus partes, sed *totum*, cum ſum-
ma fide curabat. Vel, 4. in omnibus rebus ad Dei do-
mum pertinentibus ipsique commissis. Sumptum hoc
ex Graeco Num. 12. 7⁷. Honorificum hoc testimo-
nium producit & comparat, ne Moſi iniquior, aut ejus
honor detrahere, videretur.

3. *Amplioris*, &c. Πλειονος — *ὡς Μοϋϋς ἡξίωται*]
Illud non cohæret cum proximis, sed cum *πατρι-
σιν*, *considerate*, v. 1^a. Christum antè Angelis prætu-
lit, nunc & Moysi; quem Judæi faciliè putarent Angelis
præſtare, quos Scriptura non *amicos*, [ut Moſem,] sed
ministros, vocat. Ne quis ex præced. similitudine
æqualitatem colligeret, Moſem Christo imparē, &
longè minorem, esse docet. Hoc vult dicere, Quod
de Moſe dictum est, Christo etiam convenit, at multò
excellentiùs. Opponit hoc Judæorum religioni, quā
Moſem nimium venerabantur, tanquam omnium, quot-
quot unquam fuissent aut futuri essent, Prophetarum pa-
trem & caput, ut dicit Maimon. Vulgatum tamen fuit
antiquis Hebræis, ad Esa. 52. 13. *exaltandum* Messiam
præ Abrahamo, præ Moſe, præ Angelis ministerii. Quod
posterioris ævi Doctores perperam ad solam populi è
captivitate liberationem, non ad Prophetiam, retule-
runt. *Παρά* hic [est] particula comparat. Satis
fuerat dicere *πλειονος ἢ*, aut *πολλης παρ'* sed solent sæpe
comparationes bis exprimi. [Verba sic reddunt:]
Ampliori (vel, *Longè ampliori*, Tre. ex Sy. Tantò *am-
pliore*, P. Be. Pi. E. ſic Er. Ti.) *enim gloria hic*, vel *iste*,
(Quod modò per contemptum dicitur, ut Joh. 9. 29.
ſæpiùs per modum eminentiæ, ut *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*,
plerumque verò, ut hic, est simpliciter demonstrativum
& distinctivum, qu. d. hic de quo loquimur. *præ*
Moſe, vel, *quàm Moſes*, *dignus est habitus*, J. Cap. Val.
Er. V. &c. & naturā & merito; i. e. in sacris literis
ampliùs honoratur. *Quantò*, &c. Καθ' ὅσον —
κατασφαισας αὐτόν] *Quantò majorem habet honorem is*
qui construxit domum, (i. e. qui describitur in Scriptura
opifex & architectus illius domus in qua Moſes fidelis
fuit. Periphrasis hæc est patrisfamilias. Sicut fam-
ilia *domus* dicitur, ita qui familiam gignit dicitur eam
struere, *בנין*, unde *בן* *filius* Hebræis. Vide quæ dixi-
mus Exod. 1. 2¹. *Domum* intelligit populum Dei &
Christi; sive Ecclesiam, quam, sicut & Mundum,
Deus Christi operā condidit. *A domo materiali*, quam
hic intelligit, ad *analogicam*, cujusmodi fuit populus
Israeliticus, argumentationem suam traducit. *quàm*
domus ipsa, Be. Pi. &c. id est, quàm tota domus, aut
quævis pars ejus. Christus supra familiam, creator

Mundi, fabricator Synagogæ, fundator Ecclesiæ,
opifex domus; Moſes pars familiæ, utpote unus ex
populo Dei cui præfectus erat. Sed argumentum videretur
infirmum esse: Nam Salomon ædificavit Templum
ſeipſo longè glorioſius. Resp. *Ædificavit* quidem, sed
ministerialiter, jussu & autoritate Dei, & in usum
Dei; Christus autem ædificavit *αὐτοκρατορικῶς*, autori-
tate suā, & in usum suum. De tali autem ædificatore
loquitur Apostolus, alioqui Moſes quoque architectus
fuit, ut docet, tum, collat. 1 Cor. 3. 10. tum, quod duas
præcipuas domus Dei partes, h. e. tabernaculum cum
vasis suis, & instituta cultus, constituit Moſes ex di-
rectione Dei. Deinde loquitur hic de eo qui *ædificat*
omnia, v. seq. i. e. domum Dei in omnibus sæculis &
locis: talis non erat Moſes.

4. *Omnis namque domus* (nempe materialis: quod
tamen de analogica domo similiter intelligi vult, id est,
de populo cui præfectus est Moſes: *domus*, sive arti-
ficialis, sive moralis, ut Respublica, &c.) *fabricatur*
(vel, *construitur*, Pi. &c. *gignitur*, G.) *ab aliquo*] Ut
Abrahamidæ ab Abrahamo. Nulla domus fabricat
ſeipſam. Non est ergo cur Moſem excipiamus. Si
enim est domus, vel aliquid de domo, utique non à se
id habet, sed ab architecto: qui quis sit, verbis seq. in-
dicat. *Qui*, &c. *ὁ θεὸς τὰ πάντα*, &c.] Hoc vult,
Deus quidem genitor est & populi Israelitici, & Ecclesiæ;
sed Ecclesiam genuit per Christi sanguinem, ita ut rectè
& Christus eam *genuisse* dicatur; quod Moſi circa po-
pulum Israeliticum aptari non potest. Tā, pro *ταῦτα*,
ut Rom. 11. 29^f. *Porrò qui condidit omnia* (Moſem
ipſum, totamque mundi machinam, putā Christus h.
vel, *hæc omnia*, Be. Pi. ſic Cam. Ow. nempe de quibus
loquimur, Ecclesiam, omnium & locorum & æta-
tum, tum Judaicam, tum Christianam, multaque
illa & maxima in illa mundi renovatione patrata, Agg.
2. 6°.) *Deus est*, Er. i. e. Deum esse necesse est: quod
cap. 1. demonstratum fuit. Apertè significat, Christum
esse Deum: alioqui nullā ratione constabit hujus loci
probatio, quæ talis est: Deus est conditor omnium,
Christus est Deus; Christus igitur conditor omnium, ſic
& Moſis. Majorem ponit, minorem vult intelligi ex
superioribus. Ecclesiæ porro creatio, h. e. liberatio,
collectio, regeneratio, glorificatio, est opus solius Dei,
non minùs quàm prima creatio.

5. *Moſes — tanquam*, &c. *ὡς θεράπων*] Sicut vo-
catur Num. 12. 7⁷. Honeſtior vox est quàm *δούλος*
nam *θεράπων* de ingenuis sponte ministrantibus dici-
tur: quā utitur, ne Moysen deprimere videretur. Altera
comparatio Christum Moſi præferens. Obj. At
Christus quoque *Servus* dicitur. Resp. 1. Rectè: simul
tamen Filius, Dominus, Hæres omnium fuit. Non ſic
Moſes. Christi ſervitus erat œconomica, vel, ſecun-
dum dispensationem, quā formam ſervi aſſumpſit. Mo-
ſes autem simpliciter & omni modo ſervus erat. 2. Non
tam personas hic confert quàm officia sive ministeria.
Ministerium, inquit, Moſis tale erat, ut naturæ humanæ
modum non superaret: Ministerium autem Christi ejus-
modi erat, ut nullus eo defungi poſſit qui non sit Filius
Dei & Deus; quippe quod potentiam requirebat infi-
nitam, &c. *In*, &c. *Εἰς ὑπὸπρίον τῶν ἀλλήλων*
μαρτύρων] *In testimonium dicendorum*, Mo. &c. vel, *quæ poſt*
erant dicenda, Be. Pi. Vel, 1. ab ipſo Moſe ad populum,
de Christo nempe, ut illud Deut. 18. 15^d. q. d. Ut,
tanquam testis verax, fideliter referret populo quæ au-
dierat, & viderat, & à Deo nunciare jubebatur. Ut
pronunciaret populo ea quæ Deus ei dicenda quoque
tempore mandabat. Nam *testis* dicitur etiam qui refert
mandata, ut 1 Cor. 1. 6. & 2. 1. & 15. 2 Tim. 1. 8.
Apoc. 1. 2. Moſes ne castra quidem movebat niſi ex
Dei jussu. Verbum & Statuta Dei sæpe vocantur

Testimonium ejus, quibus voluntatem suam testatur &
declarat. Sed perplexa est hæc interpretatio, & con-
fundit *testimonium* cum *rebus dicendis*, quæ hic distin-
guuntur, & prius infervit posteriori. Deinde fidelitas
Moſis non tantum ad dicenda pertinet, sed ad totum
domus Dei ministerium extenditur. Vel, 2. à nobis
in hac Epistola, de ceremoniis earumque ſignificatione
& uſu. Sic conſenſum doctrinæ suæ cum Moſaica
ſignificat. Vel, 3. à Christo & Apostolis. Moſes,
inquit,

inquit, typos tantum, & umbras rerum adferebat earum quas post Christus erat explicaturus^k; & carnalibus sacrificiis sacrificium Christi præfiguravit, eoque Christi Evangelio testimonium perhibuit^l. Vide Rom. 10. 4. 1 Pet. 1. 11, 12^m. Moses testimonium indicavit Lege, sed ad complementum [Legis] nihil poteratⁿ: Moses testis tantum erat voluntatis Divinæ, Christus autem & testis, & autor redemptionis nostræ, fuit^o.

6. Christus vero tanquam, &c. [ὡς ὅς ἐστιν ὁ οἶκος αὐτοῦ] Nova ratio præstantiæ Christi supra Mosem^p, eaque multiplex. Moses erat, 1. famulus; 2. in domo, eaque non suâ, sed Domini, & veteri; 3. Legem ferens alienam, Dei scilicet: Christus autem erat, 1. filius; 2. supra domum, eamque suam, & novam, h. e. Ecclesiam N. T. ut insinuat verbis seq. *que domus sumus nos*; 3. suam ac propriam Legem ferens^q. Tanquam filius in domo sua, Mo. Vulg. vel, *super domum ipsius*, V. ut referatur ad Patrem^r; vel, *super domum suam*, E. ex Sy. Nam in Græco est αὐτοῦ^s quam lectionem postulat ipsa comparatio. Christum enim facit filium, domus architectum, hæredem & præsidem domus, & quidem suæ five propriæ; quippe quam & contruxit & proprietate possidet. Et quis nescit αὐτοῦ (ut Complut. edit. & Sy. hic legunt) & αὐτοῦ, pro αὐτῶ & αὐτῶν sæpe poni^t? Est autem sermo hic imperfectus, quem variè perficiunt^u: supplendum hic, vel, est, V. *domui suæ præest*, P. Be. Pi. vel, sub. *eam administrat*^v, tanquam Dominus^x. Vel sic, fidelis fuit tanquam filius constitutus super domum suam^y. De Mose dictum ἐν οἴκῳ, de Christo ἐν οἴκῳ^z. Christus supra familiam, id est, familiæ imperat.

Quare? Est enim ipsius familia per ipsum genita. Dicunt Jurisconsulti, etiam vivente patre filium quodammodo dominam esse rerum paternarum. Unde & in Comœdiis filii à servis heri minores dicuntur, & filia domnula, i. e. dominula, in inscriptionibus^a. ¶ *Que, &c.* οὗ οἴκου, &c.] Cujus (nempe Christi^b, ut alibi Dei, 2 Cor. 6. 16^c. 1 Tim. 3. 15^d. Christus ergo Deus est^e, in nobis habitans per fidem, Eph. 3. 17^f.) domus (vel, familia, G. E.) sumus (vel, erimus, scilicet; nam Præfens hic Futurum comprehendit^g): nos, Be. Pi. &c. Christiani, five fideles^h, cuncti scilicetⁱ, five coetus credentium^k: singuli enim sunt lapides vivi istius domus^l. Sensus, q. d. Indè declarat, non esse domum Dei^m. ¶ *Si, &c.* Ἐάν τις ἐκ τῶν παρρησιῶν, ὡς τὸ καὶ ἡμεῖς, ὡς καὶ τὸν Βεβαίαν καὶ τὸν Χριστόν. ¶ Est Trajectio. Nam ordinaria constructio per πρὸς ὅτι fuerat, ἐάν τις βεβαίαν καὶ τὸν Χριστόν, ὡς καὶ τὸν Βεβαίαν καὶ τὸν Χριστόν, ὡς καὶ τὸν Βεβαίαν καὶ τὸν Χριστόν. Tacite eos hortaturⁿ, ad perseverantiam^p, in vocatione sua^q, in spe; & fide^r; nè reverti velint ad Legem Mosi^s; nè inutile eis sit bene incepisse^t. His verbis continetur, vel, 1. conditio præced. assertionis^v: Sumus domus Christi, si fiduciam, &c.^x. Hinc sequitur, fidem semel habitam amitti posse^y. Imò verò sequitur, eos qui deficiunt nunquam verè fuisse domum Dei^z. Vel, 2. descriptio eorum qui sunt domus Christi^a, five discriminatio inter eos qui fidem profitentur^b. [Verba sic reddunt:] Si modo fiduciam (vel, audaciam, Er. vel, confidentiam, Ca. E. quæ quis cum securitate quadam fertur in bonum quod sperat^c. Intelligit, vel, 1. fidem^d; vel, 2. fidei affectum^e, nempe, fiducialem meriti Christi apprehensionem^f, quæ clamamus, Abba Pater^g. Sed παρρησία nūquam in N. T. ita sumitur^h. Vel, 3. libertatem loquendiⁱ, vel agendi, quidpiam apud Deum aut homines, ut Act. 2. 29. & 4. 13, 29. 2 Cor. 3. 12. Phil. 1. 20. vel, liberam, intrepidam^k, apertam^l, Christianismi professionem^m, ut Heb. 10. 35ⁿ. ut nec minis nec poenis à fide Christi avellamur^o: vel, talem spei nostræ, five veritatis illius quæ spes nostra nititur, professionem, juxta 1 Pet. 3. 11. Vox enim, παρρησία, non minùs quam καὶ ἡμεῖς, refertur ad seq. ἐάν τις^p, ut ostendit vox Βεβαίαν.

quæ cum ea tantum voce casu & genere convenit P.) & gloriationem (vel, gloriam, Vulg. glorificationem, V.) spei (quæ scilicet cum gaudio felices nos prædicamus ob spem certam cœlestium bonorum, & de ea palam gloriari audemus, ut sumitur Rom. 5. 2^q. vel, spem illam de qua gloriamur, P. Be. Tre. Ca. E. propter certitudinem ipsius^r; spem illam gloriosam^s: vel, letitiam spei, G. sic Ham. id est, vel, spem illam lætam, nempe, vitæ æternæ, sub iis legibus sub quibus à Christo promissa est^t: vel,

gaudium in adversis omnibus fundatum in spe certa bonorum & hic, & in futuro seculo, à Deo percipiendorum^v. Καὶ ἡμεῖς idem valere quod ἀγαλλίαμα antè ostendimus^x. Duo hic sunt effecta Fidei^y, & Spei^z, παρρησία apud Deum^a, i. e. libertas petendi à Deo cum fiducia quidvis necessarium^b; & καὶ ἡμεῖς, nempe, in Domino^c, adversus ea omnia quæ terrorem nobis incutere possunt^d, aut nos ab officio deterrere; h. e. adversus hostium minas, Mundum, Satanam, &c.^e. Exempla hujus gloriationis, vide Psal. 3. 3, 6. Rom. 8. 30, &c. 1 Cor. 15. 55^f. Sensus, q. d. Si non solum fidamus, verum etiam gloriemur, ac veluti jactemur sortem nostram^g: ad finem usque (i. e. ad exitum vitæ^h. Vide Matth. 10. 22. Nativitas salutaris non accepta, sed custodita, vivificat, ait Cyprianusⁱ.) firmam (i. e. incōcussam^k, non declinando ab ea, nec vacillando in ea, ut explicatur hæc vox Heb. 10. 23^l. Scribendum forsitan, vel Βεβαίαν, ut construat cum voce καὶ ἡμεῖς, vel Βεβαίαν, ut ad utrumque referatur^m. Sed non facile mendum Græcis Codicibus ascribendum est. Neque enim Scriptores sacri semper exactam Grammaticæ rationem servant. Βεβαίαν ad utrumque refertur per Zeugma quoddam, etsi minùs ulitatumⁿ.) tenuerimus, Er. II. Ti. &c. vel, retinuerimus, P. Be. G. &c. cum cura & studio, totisque viribus; quomodo dicitur aliquis κατέχειν τὸ πλῆθος, i. e. plebem in seditionem ruituram continere in officio, & κατέχειν πόλιν, oppidum præsidio tenere. Designat ergo firmitatem & constantiam professionis nostræ in omnibus tentationibus & persecutionibus^o.

7. Quapropter] Hactenus collatio Christi cum Mose. Sequitur cohortatio P. Cœptam exhortationem prosequitur^q. Illatio est ex præced. Cujus domus sumus, si, &c. Hortatur ergo ut in fide stabiles sint, &c.^r. Cohæret cum antedictis hoc modo, Cum tantum honorem acceperitis ut & Dei & Christi familia censeamini, videte nè tanto honore excidatis^s. Hoc autem conjungendum cum eo quod post longum Scripturæ testimonium sequitur, v. 12. βλέπετε, &c.^t. ut totum hoc, Sicut dicit, &c. parentheli includatur^u. ¶ *Spiritus Sanctus*] Per Davidem, Psal. 95. 7, &c.^x. Authorem autem principalem hic nominat, ut testimonium majoris esset auctoritatis & momenti^y. Psalmum autem illum ad Messiam pertinere constat^z; tum, 1. ex natura & constitutione totius Psalmi; tum, 2. ex declaratione Apostoli^a; tum, 3. ex traditione Judæorum. Vide Targum ad v. 1. & Talm. tractat. Taanith, &c.^b. Ex antecedentibus infert, Prophetiam Christi, quæ vox Christi hic appellatur, agnoscendam & colendam, nec ei obstitendum esse; id quod probat sequente exemplo^c.

¶ *Hodie*] id est, Vel, hoc die festo^d; die σάββατον, cui celebrandæ scriptus ille Hymnus, & quo tempore prælegi populo illa vetus historia solebat^e: vel, in hoc seculo^f; vel, tempore gratiæ^g, five Novi Testamenti^h, vel, tempore quovis commodo ad hoc præstandumⁱ. ¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

8. Nolite obdurare, &c.] i. e. Resistere verbis Domini loquentis^q; sed molli corde ea excipite, illi obedite, nec ab eo discedite^r. Durum est quod non cedit, nec recipit impressionem agentis, sed ei resistit^s: נפש חזק, nè animum exhibeatis intractabilem. Habemus idem verbum Exod. 7. 3. Deut. 2. 30. & 10. 16. Tribusque solet, ut & verbum נפש, & similia, tum Deo, tum Hominibus; sed sensu nonnihil diverso, ut alibi diximus^t. At si audiant, id est, obediant, eo ipso corda non obdurant. Qui ergo dicit, Nè obdurate! Resp. 1. Audire hic tantum est auditu percipere. 2. Sensus est, q. d. Si auditis, i. e. obeditis, id factis in posterum declarate; & nè obdurate, &c. ut Joh. 14. 15. Si diligitis, servate mandata mea^u. ¶ *Sicut, &c.* ὡς ἐν τῇ παλαιᾷ διαθήκῃ] Sicut (sub. fecistis, Ar. vel, sub. contigit, Pi.) in jurgio, Ca. vel, irritatione, V. contradictione, D. ex Hi. exacerbatione, Er. II. Ti. P. Mo. Be. Pi. &c. Id est, in die contentionis, ut reperatur ex sequente membro^x. In loco

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Hodie*] id est, Vel, hoc die festo^d; die σάββατον, cui celebrandæ scriptus ille Hymnus, & quo tempore prælegi populo illa vetus historia solebat^e: vel, in hoc seculo^f; vel, tempore gratiæ^g, five Novi Testamenti^h, vel, tempore quovis commodo ad hoc præstandumⁱ.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

¶ *Si, &c.* Εἰ, &c.] Si (vel, Cum, ubi, quoties, G.) vocem ejus (i. e. Dei vobis adhuc post Mosem & Davidem locuturi^k; vel, Christi^l, vos alloquentis, vel, per Prophetas^m; vel potius, per semetipsumⁿ;) audieritis, Pi. &c. auditu nempe exteriori, ex collat. Heb. 4. 2°. alibi interiorem auditum, five obedientiam, designat, ut Psal. 81. 9, &c. Matth. 17. 5^p.

compellat eos ^r, qui implacabiles erant [†]. ¶ Nē, &c. [¶] *Μήποτε* — *ἐν τῷ ἀποστῆναι, &c.* Nē quando (vel, unquam, G.) sit in ullo (vel, quouam, G.) vestrum cor malum (vel, animus malus, G. id est, animus depravatus ^r: vel, cor malignum, Be. cor improbum, P.) non credens, (vel, incredulitatis, Mo. Pi. Vulg. vel, id est, incredulus. Nam Genitivus iste habet vicem Adjectivi ^r. Vel, & infidele, P. non credens promissis Christi ^r; vel, abjecta fide Christi ^r, ad Judaismum rediens ^r. Indicatur hic fons Apostasiae, nempe, malignitas mentis, & praefracta incredulitas ^r.) *deficiendo* (vel, *desciscendo*, Be. *discedendi*, V. *in desciscendo*, Er. V. *in discedere*, Mo. & *deficiatis*, Tr. ex Sy. id est, unde fiat ut discedatis vos, aut ex vobis aliqui ^b: vel, *ut desciscat*, Er. II. Ti. *ad desciscendum*, P. *ἐν τῷ*, pro *ἐν τῷ*, quae particularum mutatio frequens his & aliis Libris. Nolite redire ad Judaismum, sicut illi in Aegyptum, unde eos Deus eduxerat ^c.) *à Deo vivo*, Pi. &c. vel, quia Christus est Deus vivens; vel, quia *qui negat filium, nec patrem habet*, 1 Joan. 2. 23 ^d. Sicut qui Christo credit, Deo credit, Joh. 12. 44. quia Deus omnimodò id egit ut Christum à se missum ostenderet, Joh. 6. 27. ita qui Christum deserit, simul Deum deserit ^r. Frustrà ergo Judaei Christum negantes, sibi blandiuntur de cultu unius Dei ^r; hoc obtentu à Christo deficientes, nē à Deo deficerent ^r. Duplex est *ἀποστῆναι*, ab initio vocationis, & ex post facto. Hæc autem illa est deterior, quia secum trahit desertionem Dei. Vide 1 Tim. 4. 1. Valde autem efficaciter dictum, *à Deo vivo*, ut infra 9. 14. & 10. 31. Nam qui *vivit*, id est, semper vivit, (ita enim id verbum hic sumitur) semper etiam poenas sumere potest ^b; & omnia videt, ut impios puniat, & pios coronet ⁱ.

13. *Sed, &c.* *Ἀλλὰ ἑαυτοὺς, &c.* *Sed adhortamini vosmetipsos* (*ἑαυτοὺς*, pro *ἀλλήλους*, ut 1 Cor. 6. 7. & alibi ^k: *alii alios*, Be. Pi. ad perseverantiam fidei ⁱ: *per unumquemque diem, usquequò Hodie cognominatur*, Mo. id est, quotidie & indefinenter ^m; dum durat tempus praesentis vitae ⁿ, gratiae, & poenitentiae, quod cuique datur ^o, vel, quo nos Deus compellat ^p, exaudit, & adjuvat ^q. *Συννομιζῶντες* Judaeorum, indicata per *σήμερον*, semel anno peragebatur. Nostra, dum durat hoc seculum. Vivimus enim incertis sedibus, & sedem quietam expectamus: neque opus est nobis in memoriam redigi quod quotidie sentimus ^r. ¶ *Ut non obduretur* (ad vocem vocantis Dei, vel Christi [†]; vel, contra pia monita ^t. Contemptus Evangelii hic *induratio* dicitur ^v.) *quis ex vobis fallaciā* (vel, *seductione*, Be. Pi. *fraude*, Cam.) *peccati* id est, Fallaci & seducente peccato ^x; vel, fallacibus illecebris peccati ^y, cui nimirum inest bonum apparens & praesens, cum Evangelii bona invisibilia sint & futura ^z. Nunquam peccat voluntas quin simul erret intellectus, adeoque hæc duo invicem imposturam faciunt & patiuntur. Confer Eph. 4. 22 ^a. *Ἀποστῆναι* generis nomine hic vocat metum vexationum & odii, per quem multi seducti eo tempore deficiebant ab Evangelii persecutione ^b. Prosopopœia est, quā peccatum, seu concupiscentia, dicitur homines sollicitare, decipere, illicere; ut Rom. 7. 11. Jac. 1. 14. impellere, ad peccatum; & quidem ad hunc actum peccati qui est deficere à Christo, ut praeced. & sequent. satis declarant ^c.

14. *Participes* (vel, *Consortes*, Be. Pi. *Socii*, Pi.) *enim Christi effecti sumus* ^d scil. In hereditate illa coelesti. *Μέτοχοι*, pro *συμμέτοχοι* ^d. [Variè explicant: Sensus est, q. d.] Jus nacti sumus ut participemus de Christi claritate; sed jus pendens, datum sub conditione perseverandi, ut sequitur. Vide supra v. 6 ^e. Al. Syrus rectè, *Commixti sumus cum Christo*, id est, in unum corpus cum ipso coagmentati, ei per fidem infiti & incorporati ^f; facti membra corporis ejus ^g, participes Spiritus, & gratiae ejus ^h, tandem & gloriae ⁱ. In illa ergo fide Christi perseverate ^k; agnoscite dignitatem vestram, nē perdati tot bona recedentes ab eo ^l. Al. Christus ergo, si in eo maneamus, nos per Spiritum suum liberabit à fraude peccati atque obduratione ^m. ¶ *Si, &c.* *Ἐάν τις τῶν ἀρχῶν ἢ ὑποστάσεων, &c.* *Si modo initium, sive principium*, (vel, *primordium*, P. vel, *principium illud*, Be. Pi.) *substantie, &c.* Mo. Er. Ti. Vulg. Pi. vel, *hypostasis*, Ar. *fiducia*, Il. *illius substantie*, Jun. V. putà, quā jam in ipso subsistimus, velut participes, & concorporales cum ipso effecti:

q. d. Si prout in eo coaluimus, ita porro coalescamus, donec porro pervenimus ad justam staturam in Christo ⁿ. ¶ *Vel, quo sustentamur*, ut *ὑποστάσεις* accipitur 2 Cor. 5. 4. & 11. 17. Opponitur autem hic principium fini, sed ita ut utrumque consentire oporteat. Quāquam fortasse rectius τὴν ἀρχὴν acceperimus pro eo quod primum est, & à quo nisi coeperis frustra quidpiam aggrediaris ^o. Idem hic sensus qui supra v. 6 p. ut omnes fatentur ^q. Ibi *ἐλπίς* dicitur quæ hic *ὑποστάσεις*. Idem enim significat: Itaque *ἡ ἐλπίς* vertitur, Lam. 3. 18. *ὑποστάσεις*, Psal. 39. 6. Vide quæ infra dicemus, 11. 1. Quod ibi *καύχημα* ἢ *ἐλπίς* [†], hic dicitur ἀρχὴ ἢ ὑποστάσεις, quia utrumque dicit firmum ad finem servandum esse ^t. Dixit ἀρχὴν ἢ ὑποστάσεις per ὑπὸ ἀρχῆν, nostris his Libris non infrequentem ^{||}; pro, ἢ ὑποστάσεων ἢ ἀρχῆς, spem illam quam ab initio habuimus ^x. Talia sunt *argentum fidorum*, pro *fidelis argenteis*; *sanguis in anima*, pro *anima in sanguine*; *templum immissum igni*; & similia ^y. [Et hoc forsan respexit Ca. qui sic vertit, *argumentum ab initio*] *ὑποστάσεων* hic, ut infra 11. 1. vocat *ὑποστάσεις*, vel *καύχημα* ^v, vel *ὑποστάσεων* ^x; nam ὑπὸ ὑποστάσεων est & polliceri ^y, sive ὑπὸ ὑποστάσεων ^z ut τὴν ἀρχὴν ἢ ὑποστάσεις verratur, *principium illud stipulationis nostræ* ^a. Ut intelligatur promissio fidei quæ fit à Christianis ^a, in Baptismo ^b, servandæ religionis & sanctitatis ^c; & simul renunciatio quæ ibi fit Diabolo, operibusque ejus ^d. Al. *Principium substantie* hic vocat illud per quod primum subsistimus ^e; id est, fidem ^f, quæ est initium substantie nostræ spiritualis, i. e. justificationis & gratiae, per quam efficimur Divinæ naturæ consortes ^g; per quam in vita hac spirituali subsistimus ^h; quæ est *ὑποστάσεις* ἢ *ἐλπίς καύχημα*, Heb. 11. 1. quæ est substantia, i. e. basis & fundamentum, salutis ac spei nostræ ^k. Fidem autem intelligo cum sancta professione conjunctam ^{||}. Hujus, inquit, fidei, sive fiduciæ, initium & rudimenta habemus; ea firmiter sunt retinenda, fovenda, augenda ^l. *ὑποστάσεις* est *subsistere*, non trepidare, non commoveri, sustinere impetum statu inconcusso. Sic Latini dicunt *subsistere aprum*, Græcè ὑποστάσεις καύχημα, & ὑποστάσεις καύχημα. Hinc *ὑποστάσεις* quæ duo complectitur, 1. expectationem, nē præcipientes impatientiā tempus constitutum acceleremus, sed Dominum patienter expectemus; 2. statum firmum & immobilem, nē adversa nos dejiciant. Dicit autem ἀρχὴν, &c. ut Apoc. 2. 5. *Fac prima opera*, id est, pergit ut coepistis ^m. *ὑποστάσεις* hic, sicut & 2 Cor. 9. 4. & 11. 17. est *id quod facit ut quid subsistat*: At Heb. 1. 3. est *id quod reapse subsistit* ⁿ. Al. Evangelium hic vocat *initium fiduciæ nostræ*, quia medium est producendi & fidem, & professionem, in qua nobis perseverandum est ^o. Al. *Ut participatio Christi* est unio nostra cum Christo; ita *ὑποστάσεις*, quam virtute istius unionis conservare tenemur, est nostra *substantia*, sive permanentia, in Christo, ut palmitum in vite: eaque, vel, 1. per nudam professionem; vel, 2. per realem unionem, cujus probatio à nostra perseverantia pendet. *Substantia* adjunctum hic est *initium*, quod consideratur, vel, 1. absolute, prout inchoatur, sive professione sive reverà, & durare debet; vel, 2. emphaticè, pro effectis nostræ fidei, sive professionis, sive unionis cum Christo inchoatæ, quæ majori plerumque comitata est dilectione, affectu, fortitudine, &c. à quibus sine maxima cura & vigilantia excidemus ^p. Vox ἀρχὴ imperfectionem nostram innuit, *ὑποστάσεις* certitudinem salutis confirmat; conditio adjuncta studium perseverantiae in nobis excitat, connexio tota perseverantiam probat, quia initium cum fine cohaeret ^q. Illi duntaxat Christi participes sunt, quibus Deus perseverantiam largitur ^r. Hæc verba sumenda ut illa Christi, *Si vosmet invicem amaveritis, vere Discipuli mei eritis, non formaliter, sed interpretative, seu declarative*, h. e. ut non intelligatur tum demum fore ut Christi compotes reddamur postquam perseveraverimus, sed id tum demum ipsa experientia & factis comprobatur iri. Nam sine Christo nihil possumus, Joh. 15. 5. nedum perseverare, quod maximum & difficillimum opus est ^t.

15. *Dum, &c.* *Ἐν τῷ λέγεσθαι* [†] Hoc quidam connectunt cum praecedentibus; Chrysost. & qui eam sequuntur Græci, cum iis quæ sequuntur [Heb. 4. 1.] *ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμεν ἔνθα, ubi nos novam habemus sectionem*, non alia de causa quam quia ita visum est exscriptoribus, cum Græci

aliis utantur sectionibus. Græcos si sequamur, illa omnia à πρὸς τὸ ἀκούειν, ad φοβησθαι ἐν erunt longa παρα-
 * G. sion, quales in his Libris multæ, & sententia longo
 * E. sic Hyperbato suspendetur; & ἐν τῷ λέγειν valebit, cum
 Rib. Er. audimus hæc dici, nempe, quæ ad nos non minus quam
 * G. ad Veteres illos pertinent. Vel, in hoc quod dicitur, Er.
 * E. Sed longè commodius hoc cum præced. connectitur; vel, cum v. 13. Exhortamini, &c. quandoquidem dictum
 * Cam. est, &c. Heb. בְּרָאָה, ut v. 14. parenthesi includatur; vel, cum v. 14. ut explicatio ejus dicti, usque ad finem,
 * E. sic dum scilicet, vel quamdiu, dicitur nobis voce prophe-
 Rib. ticâ, Hodie, &c. Quod enim Hebræis dictum erat,
 * E. sim. accipi vult tanquam omnibus dictum esset. In dici, Mo.
 De. Dum (vel, Interim dum, P. Be. Pi.) dicitur, Mo. P. &c.
 * E. Rib. Hebraismus est, ut Psal. 9. 3. in convertendo, &c. i. e.
 * E. dum convertuntur: & 27. 2. in orando, i. e. dum oro:
 * E. Rib. & 41. 4. in dicere, id est, dum dicitur; ubi in Lxx est,
 Rib. ut hîc, ἐν τῷ λέγειν f. ¶ Hodie, &c.] Repetita ex
 * G. v. 7. id est, hæc vitâ durante: vel, quamdiu hæc
 * Me. Te. vox personat.
 Me. 16. Quidam (q. d. Non omnes, quia non Josue &
 * E. sim. Caleb, non parvuli, 20 annis minores; non omnes
 J. Cap. mulieres, non Levitæ, omnes scilicet; quippe qui
 * Me. non comprehendebantur in illa recensione, in deserto
 * E. Sinai, Num. 14. 29. collat. cum Num. 1. 47, &c. &
 * T. sic 26. 63. Comminatio autem Dei erat adversus eos qui
 Me. ibi numerati sunt. Dicit autem quidam, quasi non ita
 * Me. T. multi fuerint; ut Hebræos ad perseverantiam animaret,
 E. Ow. adducto exemplo non tantum punitionis incredulo-
 P. T. Ow. rum, &c. sed & remunerationis fidelium. ¶ enim au-
 * E. Ow. dientes (vel, qui audierant, G. quum audissent, P. Be.
 * J. Cap. Pi. E. scilicet vocem illam, promissa & præcepta
 * E. Dei; Decalogum tanta cum majestate pronunciatum,
 * G. & præcepta Dei alia per Mosem data & plurimis mira-
 * Camer. culis confirmata. ¶ exacerbarunt] Vel, irritarunt, G.
 * G. sic supple ἀπὸ, vel Deum, vel Mosem, Exod. 17. &
 Be. Pi. Num. 14. & consequenter Deum, cuius vice Moses fun-
 * E. gebatur. ¶ Sed non universi, &c.] Non tales Josue,
 * G. non Calebus, non quæ subnata est soboles. Sic & nunc
 * Idem. defecere aliqui à Christianismo, infra 10. 25. Vos nolite
 * G. sic illorum exemplum sequi; sed potius, Josue & Calebi,
 * E. qui nullis adversis territi spem semper firmam reti-
 * G. nuere. Non omnes: Sed heu! quam pauci memoran-
 * Idem. tur expertes hujus culpæ! Est ergo λιτότης, five μέωσις,
 * G. sic E. quâ subinnuit, non esse quod miremur si pauci Judæi
 * E. maneat in fide Christi, cum Moysi seculo tam pauci
 * G. sic E. crediderint, &c. ¶ Per Moysen] Itâ Be. Pi. &c.
 id est, Mose educente: in manu Moysi, &c. Psal. 77.
 v. 20. Sic Ose. 12. 13. ἐν χειρὶ, id est, per Mosem
 * G. sic E. Prophetam.
 * G. 17. Quibus autem infensus est (An omnibus sine discrimi-
 * E. mine? Non sanè: novit causas cujusque discernere.)
 * J. Cap. quadraginta annis? Circiter 40 annis: nam commi-
 * E. natio poenæ erat anno secundo, Num. 14. ¶ Nonne
 * J. Cap. iis qui peccaverint? Atrocioribus nempe rebellioni-
 * E. bus, multiplici genere peccatorum; ut murmurando,
 * G. concupiscendo, &c. præcipue verò infidelitate, ut patet
 * E. ex Num. 14. Intellige hîc ἀμάρτανειν in illo sensu
 * G. graviore quo respondet voci עָשָׂה, ut Job. 33. 9. Prov.
 * J. Cap. 29. 6. Lam. 3. 42. Sic 1 Joh. 3. 8, 9. Vide quæ
 * G. supra 2. 2. MS. hîc habet ἀπειθήσαι, fortè ex Glossa-
 * G. mate. ¶ Quorum, &c. ὅν τὰ κῶλα, &c.] Et hoc ex
 * G. sic D. Græco Num. 14. 29. ubi in Heb. פְּגָרִים, quomodo
 * G. 18. 46. Esa. 66. 24. Proprie פְּגָרִים sunt reliquæ, ut
 * G. apparet ex illo Levit. loco, ubi idolorum fragmina eod-
 * G. dem nomine dicuntur. Et Chaldæis verbum פָּגַר est
 * G. destruere. Desertum hîc Gehennæ respondet. [Verba
 * G. sic reddunt:] Quorum corpora (vel, cadavera, Ar. Vulg. D.
 * G. D. Est enim certè פָּגַר corpus animâ cassum, vel, ossa, Tre.
 * E. ex Sy. artus, vel membra, Er. Il. Ti. Pi. Be. Significat,
 * E. eos non quovis morbo, sed tabescentibus sensim corpori-
 * Sch. bus, concidisse. Ut μέλη Medicis sunt Membra corporis
 * Sch. sic humani minora, itâ κῶλα majora: hîc autem Synecdochicè
 * Pi. ponitur, pro integris corporibus, five cadaveribus, vel,
 * Sch. per Sarcasum, & ex contemptu; vel, forsan, quod
 * Ow. multa ex iis sparsa super terram jacerent in eremo, &
 carne consumptâ ossa ibi manerent, ut alibi factum, Psal.
 141. 7. conciderunt (vel, prostrata sunt, Vulg.) in

deserto? Be. Pi. P. Ca. Mo. Qui typus erant eorum qui
 ad exitum usque perseverant in sua contumacia, 1 Cor.
 c. 10. v. 11.

18. Quibus autem juravit non introire (vel, non ingres-
 suos, J. Cap. ex Er. & Be. E.) in requiem ipsius] Vel, suam,
 Er. Be. Pi. &c. id est, Quibus cum juramento minatus
 est, &c. Verba sunt Psal. 95. sed quæ confirmant &
 explicant illa Num. 14. 28, 29. ¶ Nisi illis, &c. J. Cap.
 10. Τοῖς ἀπειθήουσιν] Is qui non obedierant, P. Be. Pi. sub. ser-
 moni, Be. vel, increduli fuerunt, Vulg. vel potius, qui
 rebelles fuerant: differunt enim ἀπιστία & ἀπειθεία: &
 ἀπειθεῖν passim in N. T. est nolle credere; vel, qui leges
 ejus contempserant præfractè, ἁμαρτία. Id enim verbum
 per ἀπειθεῖν vertitur, Exod. 23. 21. Deut. 1. 26. & 9. 7.
 23, 24. Jos. 1. 18. Esa. 50. 5. & 63. 10. Sensus est,
 Nisi iis qui, post tot & tanta miracula, promissis Dei cre-
 dere noluerunt. Significat, iis demum patere coelum
 qui Christo obedierint.

19. Et videmus] id est, Ex historia cognoscimus:
 q. d. Ut Deus juravit, ita factum est. ¶ Non po-
 tuerunt introire] In sedes illas quietas, obstante nimirum
 decreto illo Dei peremptorio. ¶ Propter incredu-
 litatem, itâ Be. Pi. &c. ἀπιστίαν] Quia fidem non
 habuerant promissis Divinis: quæ causa & tunc fuit
 inobedientiæ, & præclusi aditus in requiem, & nunc
 est. Non ergò ἀπιστία est Deus. Itâ illis nocuit
 incredulitas. Multum immoratur in detestatione incre-
 dulitatis, quia eos maxime in fide confirmare contem-
 debat.

CAP. IV.

1. Timeamus ergo] Et timendo præcaveamus. Con-
 nectendum hoc, vel cum cap. 3. 15. vel cum
 verbis proximè præced. Timorem præcipit, non dif-
 fidentiae, sed reverentiæ, & sollicitudinis offendendi
 Deum; vel, quo suæ intelligentiæ, voluntati, viribus-
 que omnibus diffidentes, & à seipsis, tanquam salutis
 suæ à natura hostibus, maximopere metuentes atque ca-
 ventes, se totos credunt & committunt Domino. ¶ Ne, &c.
 40. Μήποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας—δοκῇ τις ὅτι
 ὑμεῖς ὑστερνέσθε] Ne cui vestrum libeat sibi deesse, cum re-
 lictum sit vobis jus intrandi in ipsius requiem. Δοκῇ non
 semper est videri, sed pro lubitu agere, ut Matth. 3. 9.
 diximus. Τερεῖν πυνθ Græcè dicitur cui aliquid deest
 ad rem adipiscendam, ut videre est Matth. 19. 20. &
 50. hîc infra 12. 15. ἐπαγγελία καταλειπομένη est hæreditas re-
 licta, quæ hæreditas quia non ex Lege venit, sed ex pro-
 missio, quasi ex testamento Gal. 3. 29. ideo vocatur
 ἐπαγγελία per Metonymiam, qualem in eadem voce ha-
 bemus Act. 1. 4. Eph. 2. 12. Pari modo κληρονομεί
 ἐπαγγελίαν habemus infra 6. 12. Exponit autem per
 60. πρὸς δεισιν quæ sit illa hæreditas, five res promissa, nempe,
 intrare in requiem Dei, illam perpetuam atque perfectam;
 quæ respondet figuræ jam antè dictæ, & in sequentibus
 apertius explicabitur. Καταλειπομένη de hæreditate ha-
 bes non tantum apud Juris Scriptores, sed & Psal. 49.
 v. 10. & Sirac. 11. 19. Al. Ne si fortè desinat ingre-
 70. diendi in ejus requiem promissio, aliquis vestrum tardasse
 videatur, id est, tardet, & serò veniat. Tum desinet
 promissio, cum jam in ejus requiem intrabitur. Itaque
 danda opera est ut, dum licet, pareamus; nè, si simus
 ad eam rem tardiores, opprimamur de improvviso, atque
 ita tardaverimus. Nam δοκῇ Græcis, & videri Latinis,
 aliquando cum re ipsa conjunguntur. Sic Aristot. Omnia
 bonum expetere δοκῇ, videntur, i. e. apparet, five videmus.
 Et Cicero Offic. 1. Nunquam omnino periculi fugâ com-
 mittendum est ut imbelles timidique videamur, h. e. simus. ¶
 Aut pendent hi Genitivi, καταλειπομένης ἐπαγγελίας, à ver-
 bo ὑστερνέσθαι in fine versûs; sed sic diceretur καταλει-
 &c. aut, quod malim, accipiendi sunt absolutè. Κατα-
 λείπει h. l. est, vel, 1. deseri, five derelinqui, ut ad in-
 credulos referatur, & promissio posita sit pro re promissa,
 ut spes & fides pro rebus quæ sperantur & creduntur;
 vel, 2. superesse, five reliquum esse, ut ad Deum referatur.
 Et hoc verbis & scopo Apostoli maxime convenire
 videtur.

videtur. Nam probare instituit, adeoque concludit, v. 9. *reliquum esse sabbatismum*, &c.¹. [Reliqui verba sic reddunt.] Nè quando relicta (vel, derelicta, Er. II. Ti. P. Be. vel, desertà, Q. in Cam.) pollicitatione (vel, promissione, Er. Be. &c. id est, vel, i. si dereliquerimus promissionem, id est, non crediderimus promissioni^k. Sed tunc dixisset, καὶ ἀλείψαν ἐπαγγελίαν, &c. δοκῇ πρὸς¹. Sensus, q. d. Nè derelicta seu neglecta^m, per infidelitatemⁿ, ignaviam, vel inconstantiam^o, pollicitatione divinā^p. Vel, 2. cum super sit, five reliqua sit, piis promissio^q, non quidem terræ Canaan, sed novæ quietis^r. Sed verbum eo sensu nondum in N. T. reperi^t. cum super sit aliquod promissum, Ar. cum firma sit promissio, Tre. stante promissione, Sy.) introeundi (Ellipsis articuli^s, ante εἰσελθεῖν^t.) in requiem ejus, (vel, i. coelestem scilicet^v, & æternam^x, quam Christus promissit credentibus^y, ut Mat. 11. 29. Apoc. 14. 13^z. vel potius, 2. illam quam credentes jam habent in Christo, & statu cultūque Evangelico. Quem sensum multa suadent; 1. quod Christus & Evangelium olim promissa fuerant, ut medium & status quietis, ut Esa. 11. 1, &c. & 28. 12. &c. 2. quod promissio hæc nihil aliud sit quam Evangelium, ut v. seq. declarat, ejusque promissa omnia, quorum præcipua sunt de Christo, &c. & quorum duntaxat pars est promissio vitæ æternæ, eaque jam credentibus facta; cum hæc promissio proponatur ut objectum fidei, & argumentum ad credendum. 3. quod requies hæc Evangelicis temporibus peculiaris sit, v. 9. at illa coelestis data est sub V. T. Esa. 57. 2. 4. Antithesis, quam in toto hoc discursu instituit Apostolus, inter duos populos, inter Legem & Evangelium, & utriusque Promissa. Requies autem Hebræorum sub V. T. erat quietus & confirmatus status cultus Dei in terra Canaan. Huic verò non opponitur quies coelestis, sed quies fidelium in Christo & Evangelio. 5. quod hanc requiem fideles intrant in hoc mundo, v. 3. 6. scopus Apostoli, qui non est præstantiam coeli supra terram Canaan asserere, de qua nemo dubitabat, sed Evangelii supra Legem^t.) existimetur (vel, putet, Ar. vel, videatur, Er. II. Ti. P. Be. Pi. V. vel, inveniat, five deprehendatur, T. E. Tre. ex Sy. vel, appareat, Zeg.) aliquis ex vobis defici, Mo. vel, deesse, Vulg. non affectus fuisse, Er. V. id est, partes suas minus obisse^a: præteritus esse, Zeg. se alienatum esse, Zeg. ex Chryl. vel, illa fuisse per tarditatem, vel tardando, exclusus, Be. vel, fuisse frustratus, Er. II. Ti. P. Pi. Intellege, vel, πρὸς καταπτώσεως, vel, κατὰ λαοπρόβλητον ἐπαγγελίαν^b. Illud videatur emphasin habet^c, vel, 1. ad leniendam comminationis asperitatem^d: vel, 2. ad declarandam rei certitudinem, q. d. nè quis reverà frustretur, illudque comperiatur; quæ accedens ignominia ad miseriæ incrementum pertinet^e: vel, 3. in cautelam, nè sit in iis vel species, aut umbra, talis defectionis^f. τὸ ὁρῶντες^g petitum est à cursu, in quo qui postremus est excidit spe præmiij^h.

2. Etenim, &c. καὶ γὰρ ἐσμεν ἀγγελισμοὶ, καὶ ἀπαγγελλοῦμενⁱ. Constructio Græca, qualis Mat. 11. 5. Luc. 7. 22. quæ Passivum personæ facit etiam ex Activo Dativum regente; idque hic eò facilius procedit, quod Activum ἐπαγγελλόμενοι non tantum cum Dativo, ut Luc. 1. 19. & 2. 10. sed & cum Accusativo, construitur, ut Luc. 3. 18^b. Anticipatio est objectionis, addita nè quis putaret ad pœnam evitandam, & quietem consequendam, sufficere auditionem Evangelij; aut eā re nos priscis illis Israelitis superiores esseⁱ. Etenim nobis Evangelizatum (vel, annunciatum, Er.) est, (ad verb. nos Evangelizati sumus, Er. h. e. nobis promissio facta est^k: nobis prædicatum est Evangelium^l: nos lætum nuncium accepimus, promissionem egregiam^m.) sicut & illis, P. Be. Pi. nempe patribus, de quibus cap. præcedⁿ. tum sub Mose, tum sub Davide^o. Qu. Quomodo Israelitæ erant ἐπαγγελισμοί; Resp. 1. Suo modo^p. Illi de rebus terrenis promissa acceperant, nos de coelestibus^q. Imò verò illis sub involucrio beneficiorum corporalium promissa sunt bona spiritualia & æterna, quæ in N. T. immediate & magis perspicue promittuntur^r. 2. Evangelium duplex est. 1. Typicum seu Carnale, nempe promissio terræ Canaan. 2. Verum & Spirituale, nempe promissio de vita æterna. Prius habebant illi in Ægypto & deserto, ut esset is ἐπαγγελισμός typus nostri ἐπαγγελισμοῦ^t. 3. Idem Evangelium & nobis & illis annunciatum est^u,

quoad substantiam scilicet & rei summam^v; quanquam non eodem modo & gradu^x, ut constat ex Rom. 4. & Gal. 3. 7. & Heb. 11. 2. 1 Joh. 1. 1. Apoc. 13. 8^a. Heb. 13. 8^b. Gen. 3. 15. & 9. 9. & 12. 1^c. Dices, sic scribendum fuit, illis, ut nobis, Evangelizatum fuisse: nam de illis dubitari poterat^d, non de nobis^e. Resp. Non confert hic duo Evangelia, aut duas Evangelij dispensationes, nam sic nostram conditionem deteriore facere videretur; sed significat, utrisque idem Evangelium fuisse annuntiatum, ideoque eandem pœnam, nempe exclusionem à requie Dei, subituros ejusdem vocis contemptores^f. Meminerat quietis promissæ illis, & ab illis per incredulitatem amissæ. Dicere poterant Hebræi jam credentes, Quid illa promissio ad nos? Respondet, & nobis eandem promitti quietem, aut in terra Canaan, aut, quod illa promissione continebatur, in Christo, &c.^g. ¶ Sed non, &c. οὐκ ἀφέλκεται, &c. ¶ Non (vel, Nihil, G.) profuit illis (scilicet Hebræis ad Terram promissam ituris^h.) sermo auditus, Vulg. P. Be. Pi. vel, auditioⁱ, V. Pi. id est, longè latèque auditus, ut Jer. 10. 22^j. vel, quem audierunt^k; h. e. promissio Dei de introductione eorum in Canaan per Mosem illis facta^l: vel, auditu tantum exceptus^m. Alludit ad Præconium morem, qui initio præconij dicere solebant, Ἀκούετε λέωςⁿ. ficut & Prophetæ, Audi Israel. Unde verbum ἠκούω dicitur Esa. 28. 9. & 53. 1°. ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς. Antonomasticè vocatur Evangelium^o. ¶ Non, &c. Μὴ συγκρατῆσθε τῇ ψυχῇ τῶν ἀκούσαν^p.] Bona videtur hæc lectio^q, quam complures habent Græci Codices, quam sequuntur Sy. & Vulg. ¶ Non (vel, Ut qui non, P. Be. Pi. Quod is non, Er. II. Ti.) admittit, live committit, (vel, conjunctus, Er. II. Ti. Ca. Te. vel, contemperatus, Be. Pi. Tre. ex Sy. Er. Te. ex Aug. id est, aptè conjunctus, velut anima copulatur corpori temperaturā, quod Fides veluti vita sit auditui^r.) fidei, aut fide, (vel, per fidem, J. Cap. cum fide, Er. Tre. Ca. J. Cap. &c.) audientibus, Mo. vel, iis (vel, eorum, ut sit ἀκούσαι pro ἀκούων^s; vel, in his, Er. vel, ab illis, J. Cap. ex Sy. & Ca. Ar. vel, apud illos, Pi. Be.) qui audierant, Er. Ti. P. id est, qui auribus hauserant^t: vel, ex illis quæ audierunt, Vulg. id est, fide conceptā ex iis quæ audierant^u. Significat, Hebræis rebellibus causam non esse cur gloriarentur, quod Deus eos allocutus sit & per Prophetas & per Filium; cum multi Mosem in deserto audierint^v, quibus tamen promissionis sermo [per Mosem ibi traditus] nihil profuit, imò magis obfuit^x, & mortiferæ potionis instar fuit^y; quia eum non fide contemperarunt, five receperunt^z; quia illa non fuit condita dono fidei, juxta illud Deut. 29. 4. quia eam non firmiter tenebant^a. Debemus sermonem Dei penitus imbiberē, ut nobis velut insitus atque immixtus revelli nunquam possit^b. Metaphora est, vel, 1. ab iis pharmaciis quæ hausta nocent, nisi aptè temperata fuerint^c, vel, 2. à cibo, qui nisi ita coquatur & condatur ut nequeat vel respui, vel non concoqui, non conducit ad alendum^d. Fides hic comparatur partibus humani corporis, per quæ sit digestio & cibus in succum vertitur. Ità Lucas Medicus ex arte Medica voces sumpserit. Sensus non dispar in Demosth. & Chrysost^e. [Vide G.] Verbum Dei confertur & cibo & lacti, Heb. 5. 13, 14. 1 Pet. 2. 1, 2. Fides modò exprimitur per gustum, ut 1 Pet. 2. 3. sæpe autem per comestitionem. Sensus, q. d. Verbum Dei non erat iis quasi incorporatum per fidem, factumque in illis vitale quoddam principium, vires eis suggerens ad præstandum obedientiam vitamque divinam^f. Alii legunt μὴ συγκρατῆσθε, &c. Ità habent MSS. non pauci^g, edit. Complut^h. & quinque ex vetustis nostris Codicibusⁱ, & Chryl. & cæteri Græci^k. Potest ferri hæc lectio^l, & sensum fundit apertissimum^m; q. d. Non profuit eis sermoⁿ, five promissio terræ Canaan^o, quia illi per fidem^p, five ejusdem fidei communionem^q, se non conjunxerant audientibus, id est, obedientibus^r, ut ἀκούειν interdum fumitur^t, nempe Josuæ & Calebo: sed semet separaverant, ut Core & Dathan, & postea alii. Ità ut occultā comparatione feriat hic Scriptor eos qui Christianam ἐπισυναγωγὴν deserebant. Vide infra 10. 25. Hunc sensum videtur concepisse Chrysost^u, [De cujus mente vide Ham. Ow.] Ità συγκρατῆται hic sunt qui Eph. 3. 6. αἰσῶται, qui in idem corpus coalue-

m. runt, ejusdem scilicet promissionis & fidei participatione v. Non placet hæc interpretatio: 1. quia duram facit constructionem, *τῇ τῆς τοῦ ἀνέστη*, duobus Dativis, nullâ interveniente præpositione, conjunctis, uno actum, altero personam, denotante: 2. quia personas, non fidem, facit immediatum hujus conjunctionis objectum: 3. improprie dicuntur homines *admisce* cum fide aliorum: 4. quod manifestè distinguit [Apostolus] eos qui tantum *audierunt* ab iis qui *auditis crediderunt* v. Recepta lectio potius retinenda videtur, & contextui magis quadrat.

3. *Ingre*diemur, &c. *Ἐντρέψμεθα*, &c.] *Introimus* (vel, *Ingre*diamur, Q. in Ow. *ἐντρέψμεθα*, ut vetus MS. habet, non malè b: ut respondeat *τῷ ποσὶν δὲ*, v. 1. & *πρὸς δὲ*, v. 11 c. sed hanc lectionem respuit quod sequitur, *οἱ πιστεύουσες* d. Vel, *Ingre*diemur, Vulg. Præfens proomni tempore*, pro paulò post Futuro, ut Mat. 26. 28. Luc. 22. 20. *effunditur*, id est, effundetur f; ut in *ἐξου* sæpe fit g, ut Mat. 11. 3. Luc. 7. 18. Joh. 6. 14 h. Præf. temp. utitur ut doceat, tum eventus certitudinem i, tum temporis intermedii brevitatem k: introitum hîc significat jam præparatum, & quadantenus inchoatum, per fidem scilicet l. Sed hæc Enallage non statuenda est sine necessitate, quæ hîc nulla est m. Significat, jam nunc per fidem nos ingredi in illam requiem, ut apparet ex v. 10 n.) in requiem (sub. ejus, Me. vel, Dei, G. de qua requie dicta vide ad v. 1 o.) nos qui credidimus, Er. P. Be. Pi. &c. promissioni scilicet nobis in Christo factæ p: vel, Evangelio q, fide nempe vivâ r, & obediēte t, & perseverante u. Actus credendi hîc memoratur sine objecto, quod ex materia subjecta colligendum relinquitur v. Et tunc in requiem Dei intrarunt credentes, & nunc intrabunt*. [Hæc verba Jun. & Pi. parenthesi includunt, alii sine parenthesi legunt.] Difficilis est hic contextus, sic autem eum explico. Pergit hîc Apostolus in explicando & amplificando testimonio Psal. 95. antè producto, ex quo ut periculum infidelitatis ostenderat in præced. ita hîc Hebræos ad fidem atque obedientiam animat, propositâ iis promissione quietis, &c. y. Necessitatem fidei ad vitam obtinendam repetit & probat, reposito præced. testimonio z. In oppositione hujus versûs diligenter observandum, in utroque membro Antitheseos aliquid desiderari ad justam membrorum comparationem: qualia Anantapodota sæpe sunt in V. T. inprimis autem in Proverb. libro. Sed quia in hunc modum Apostolus brevitati consultum voluit, siueque *ἀντιθέσεις*, tum ex præcedentibus, tum etiam ex ipsa Antitheseos natura, claræ sunt, non opus est plura de eo dicere a. ¶ *Dixit* Deus scilicet, ut indicat locus citatus. ¶ *Sicut juravi*, &c.] Repetit verba quæ & suprà habuimus, 3. 11. sed ut ea appet ad sensum sublimiorem. Et urget illud us, ut ostendat quietem intelligi similem ei quâ Deus fruitur b. Hæc verba cohærent, [vel, i.] cum v. 2. Declarat enim nunc quod dixerat, *Non profuit illis auditus sermo*. Idcirco verba præced. parenthesi includimus c. Vel, 2. cum proximè præcedentibus f. Argumentum est à contrariis, Non negatur requies nisi incredulis, credentes ergo in eam admittuntur g. Simul inest argumentum à figura ad rem figuratam, scilicet à requie terrena ad requiem cœlestem h. Verba sunt comminatoria, sed ex consequenti promissionem includunt. Sic in Mandatis Dei quævis jussu prohibitionem, quævis prohibitio jussionem, includit i. Sic in comminatione illa, Gen. 2. 17. *quo die comedis morieris*, includi promissionem vitæ sub conditione obedientiæ nemo dubitat. Natura quoque & finis fœderis divini & promissiones, & comminationes, ei inesse docet k. Videmus hîc usum Consequentiarum ex Scriptura deducendarum l. ¶ *Et*, &c. *καὶ ὅτι ἐργάζων — ὡς δὲ τὸν*] *Licet*, vel, *Quamquam*, vel, *Quamvis*, (Sic in Demosth. *καὶ τοὶ τῶς ἀνέστη, quamvis & id turpe* m: vel, *Et quidem*, Mo. Vulg. *Et sanè*, Ti. *Et tamen*, Ar. Nam ecce, Tre. *Cum tamen*, Ca.) *operibus* (sub. Dei, Ow. ex Sy. creationis scilicet n: vel, *opera*, Tre. vel, *ea res*, Ca.) à *jacis* fundamentis mundi (id est, statim à Mundo condito, tempore illo sex dierum in Genesi descripto. Similitudo deducta ab *Ædificio*, ut Mat. 13. 35. & 25. 34. &c. Nam istis in locis *καὶ ἀβὼν καὶ οὐρανὸς* ita sumitur; ut & ultimum opus, id est, Hominis creatio,

comprehendatur o: *facis*, Be. Mo. G. vel, *perfectis*, Er. o G. Il. Ti. P. Pi. vel, *fuert*, Tre. *fuissent*, Ca. Locus perobscurus est p. Sensus loci est, Deum in Psal. 95. meminisse cujusdam quietis, etiam post illam requiem quâ ipse requievit opere suo absoluto. Sed quorsum hoc dicit, aut quò spectat hæc disputatio, in eo explicando multum laboratur q. Oratio est elliptica; significans, Nos qui credimus requiem ingredimur; & sanè in eam in quam ipse Deus post mundi creationem ingressus est, cujus typus erat terra Canaan r. Locum illum Psal. 95. à se ritè productum, rectèque applicatum, ostendit, probatque quietem ibi memoratam non esse jamdiu præteritam, & ab illis aut ab aliis perceptam; sed adhuc futuram esse & promissam credentibus, ut Hebræi ad quos scribit eâ, vel frui, vel excidere, possint t. Probârat, requiem infidelibus præclusam esse. Objici poterat, requiem istam infidelibus negatam, hoc est, terram Canaan, à se possideri, ideòque se illâ exhortatione minime indigere u. Anticipatio est cavilli Atheorum, qui fortasse dicturi erant, Etiam incredulos requie Dei pariter frui; quia duplex solum requies in Scriptura legitur, 1. Sabbathi; 2. Cananæ. De priore hîc agit, ostenditque eos turpiter *ἐπαλογίζεσθαι*, qui illam requiem *καὶ δὲ* n, quâ Deus requirit, Gen. 2. confundunt cum illa Psal. 95. quæ requies est simpliciter dicta v. Est *ἀντιθέσις*. Poterat enim aliquis auditâ *Dei quiete* intelligere eam quæ rerum Creationem subsecuta est, & cujus Adamus aliquo modo particeps fuit, sine ullo labore suaviter vivens*. Continetur his verbis, indèque ad v. 9. quædam digressio ad accuratiorem quietis illius Psal. 95. explicationem y. Docere vult Paulus, verbis illis Psal. v. 95. insinuari, quòd nobis adhuc restat quædam requies à Deo promissa, & per fidem expectanda. Quod ut doceat, adfert in medium alias quietes, quarum in Scriptura fit mentio z. 1. quâ Deus ipse ab operibus suis requievisse dicitur, Gen. c. 2. v. 2, 3. 2. requiem Sabbati. 3. requiem in terra Canaan a. De nulla harum ibi loquitur David. Non de prima, tum, quòd ea sit requies Dei, non nostra; tum, quòd illa jam olim præcesserit b, à principio Mundi conditi c; cùm [ibi] dixit tanto post tempore, illos refractarios in suam quietem non intraturos d: non de secunda simili ratione*, quia in hanc jamdiu ingressi fuerant, nempe ab initio mundi f; à quo tempore sabbatum colî cœpisse, hinc manifestè liquet; & tamen post illam promittit Deus per Davidem novam requiem g: non de tertia h, quæ multis seculis ante Davidem fuerit i. Expectanda est ergò alia requies k, futura l, quam nondum adepti sunt m, quam David ibi de novo promittit n; requies nimirum Evangelica o, spiritualis in Christo p, vel cœlestis & æterna q, cujus quies in Canaan typum gessit. Hortatur enim David sui temporis homines ad obediendum voci Dei, nè contingat ipsis quod patribus eorum, ut requiem non ingrediantur, sicut illi non ingressi sunt r. Et si enim ingressi sunt in externam requiem terræ Canaan, non tamen in eam quæ repræsentabatur t. *Requies Dei* dicitur quâ Deus requiescit & æternum requiescet ac delectabitur u, in Filio suo, & in Ecclesia illius v, sive in beatis, tanquam in operibus suis perfectissimis f; vicissimque, Ecclesia & fideles singuli in æternum conquiescent in ipso per Filium suum, secundum communicationem gratiæ ipsius gloriosæ g. Ut definiat [Apostolus] qualis sit nostra requies, revocat nos ad id quod refert Moses, Deum statim à creatione mundi requievisse ab operibus suis; & tandem concludit, hanc esse veram fidelium requiem quæ omnibus seculis durat, summamque hominis felicitatem ut Deo adhæreat eique conformis sit h. [Oratio hîc imperfecta videtur, quam quidam sic supplet:] *Et quidem dictum est hoc à Deo per Davidem, operibus à prima mundi institutione jam perfectis ac completis*. Non ergò loquitur de requie Sabbati, &c. i.

4. *Dixit* Scriptura scilicet k. ¶ *Quodam loco* l. Nempe Gen. 2. 2, 3. Non solebant Judæi librum & caput nominare, quia à prima ætate ita scriptis illis assueverant ut quisque auditis verbis locum nôset: ideò satis habuit dicere *per* m. ¶ *De*, &c. *πρὸς τὸν ἔβδον* n. ¶ *Supple*

Camer. Supple *iniquitas* n. Sabbatum autem eleganter ἐξ ὁμοίων vocat, ut Philo & Judæi Alex. & quidam in Syria ἐκ τῆς ἑβδομάδος. ¶ *Requievit*] Et requiescens die septimā instituit Sabbati cessationem p. Quidam hinc colligunt, Sabbatum fuisse institutum & observatum ab initio mundi. Sed nihil tale hīc dicitur q. ¶ *Ab omnibus operibus suis*] h.e. A nova creatione rerum, non à conservatione; quæ non est novum opus, sed continuatio prioris t.
 5. *Et in isto* (sub. *Psalmo*, J. Cap. Di. vel, loco quem jam prædixeram t.) *versum*, &c.] Iterum quietis, & quidem suæ, mentionem facit; differentis ergò ab illa primâ v, sive à requie Sabbati *. Ex comminatione significat quandam adhuc quietem restare sperandam iis in quos comminationem non cecidit. Repetit hīc verba suprà posita v. 3 ut ostendat de illa illicò post Creationem quiete non agi.
 6. *Quoniam*, &c. *Ἐπεὶ ἐν Σαββατίῳ* — *ἐν αὐτῷ*] *Quia* (vel, *Posteaquam*, Er. Ti.) igitur (ἐν non illationem notat, sed ingressum argumentationis a.) *reliquum est* (vel, *superest*, Mo. *restat*, G. Zeg. per bonam consecutionem, quæ jam antè satis explicata est b: vel, *futurum est*, ut infrà v. 9. & 10. 26. *ἵνα*) *ut aliqui introeant* (quos nimirum designavit Deus illius possessores fore d:) *in eam*, P. Be. Pi. *Αὐτῷ* hīc totum genus significat. Quandoquidem alia est quies in quam homines à Deo sunt introducendi *. ¶ *Et*, &c. *Καὶ* — *ἐν αὐτῷ* — *ἔσται*, &c.] *Et quibus prius* (eorum scilicet respectu quibus postea facta est promissio f.) *annunciatum* (vel, *evangelizatum*, Be. Pi.) *fuit*, (Evangelium, quo promittebatur ipsis requies in terra Canaan g: q. d. Illi qui ex Ægypto exierunt, & quibus promissa fuerat requies h, sed sub conditione suprà v. 2 i.) *non introierunt*, &c. Er. Be. Pi. &c. Nempe in eam k; excidère promisso l, mortui sunt in deserto m, cœlesti quoque requie exclusi n.
 7. *Iterum terminat*, &c. *Ὀπίσθι*, &c.] *Desinit*, vel *Præfinit*, (vel, *Designat*, vel, *Præstituit*, Er. V. Deus, aut Scriptura Sancta o, in Psalmo p.) *diem*, Er. V. id est, seculum aliquod q; diem promerendæ requiei r, mysticè scilicet, tempora Messię; de quo mystico sensu constabat inter Judæos t. ¶ *Hodie*] q. d. Hic dies non septimus, sed hodiernus est t; id est, totum hujus vitæ spatium, operi deputatum per quod ad requiem perveniat. Literaliter intelligit hīc tempus consumpti hujus Psalmi: extendi autem potest ad omnes fideles, quibus hæc promissio communis est v. ¶ *In David*] Vel, *Apud Davidem*, Be. Pi. id est, In libro Davidis *. *Per Davidem*, Be. G. ut Rom. 9. 25 v. cui Psalmus iste in Græco inscribitur. Judæi Psalmos, qui nomen aliud adscriptum non habent, citant sub Davidis nomine; Abenêdra in Præfat. ad Psalmos z. ¶ *Post tantum temporis*] Quantum fluxit à Moyse usque ad Davidem a. Annis 500. aut ampliùs, post historiam illam quæ est in Numeris b. Tanto tempore post factam distributionem terræ promissæ c. ¶ *Sicut*, &c. *Καθὼς ἐρεῖ*] Ut jam attigimus suprà 3. 7. In MS. clariùs, *καθὼς ἐρεῖ* d. *Prout dictum est*, Pi. jam non semel *.
 8. *Nam si Jesus*, &c.] id est, *Josua* filius Nuni f, qui à Græcis semper *Jesus* appellatur g. *Josue* & *Jesus* idem est nomen. Vide quæ dicta ad Matth. 1. 21. & Act. 7. 45 h. Objici poterat; Si increduli non ingressi sunt, at alii sunt ingressi, nim. Jos. & Caleb, &c. Respondet, si tempore Josue consecuti fuissent requiem i, de qua loquitur David k? vel, ita ut non esset alia post eam requies populo Dei expectanda l. Si illa plena ac perfecta fuisset quies, quæ iis per Josuen evenerat m. Priorem illam requiem veram non fuisse significat n; cùm absolutè negat Josuen requiem illis præstitisse o. ¶ *De alia*, &c.] Nempe in sensu sublimiore p: de alia quietis die ad quem aspirare debemus q. Majus aliquid latebat, inquit. *Dies* hīc est *Tempus*. Jam autem diximus convenisse inter Judæos agi hīc de Messię temporibus r. David in illa requie, ceu figurâ, multò meliorem, velut rem figuratam, intellexit t; patriam videlicet cœlestem adhuc quærendam, & expectandam, etiam iis qui requie terrenâ potiti essent t.
 9. *Itaque*, &c. *Αὐτὸς ἀποκρίσας οὐκ ὁμολογεῖ*, &c.] *Itaque relinquitur sabbatismus* (vel, *reliquus est aliquis sabbatismus*, P. Be. Pi.) *populo Dei*, Er. II. Mo. &c. id est, iis qui verè sunt populus Dei v; qui non est incredulus x Christo y, vel promissis Dei, & inobediens

præceptis²; qui Deo fœderatus est: quod maximum erat Judæorum privilegium, quod jam creditibus & omnibus, & solis, concessum esse monet². A voce *σάββατον* est *σαββασιζειν*, celebrare Sabbathum, quâ utitur Justinus & alii. Indè *σαββατισμός* Dei quies est, ut explicat Philo: [vide G.] Ad hujus quietis participationem perducet nos Resurrectionis dies. Interim & in hac vita est ejus gustus aliquis, tum in pace conscientiæ, tum in libertate à ritibus Judaicis; & post hanc vitam ante Resurrectionem, in statu illo animarum qui describitur Apoc. 14. 13. Est, inquit, aliqua major quies indicata per Sabbathum, quod *quietem* significat^b. [Sed quænam hîc intelligitur quies?] Resp. 1. Quies temporalis, sive tranquillus Ecclesiæ status post Excidium persecutorum^c, [Judæorum & Gnosticorum, ut alibi explicat.] 2. Quies spiritualis, sive gratiæ, in Christo^d. 3. Quies Sabbati, nempe Evangelici, non quidem exclusivè, sive per antithesin ad spiritualem aut æternam quietem, ut quidam frustra probare conati sunt; sed ita ut comprehendat totam nostram quietem in Deo respectu ad quietem ejus habito, simulque diem illum qui illius signum est. Probatur, 1. quod non dicit *ἀνάπαυσις*, sed *σαββατισμός*, quæ vox ab Apostolo formata est ut hunc sensum exprimeret. 2. ex collat. v. seq. ut videbimus^e. 4. Celebratio veri Sabbati^f, veræ & perpetuæ quietis in cœlo^g: quam *Sabbatismum* vocat, quia scribebat Hebræis^h, qui eam sic vocabant; ut in Misna, *Psalmus* 92. inquit, est *Canticum in futurum pro die qui totus est Sabbathum, requies vitæ æternæ*[†]; quos admonere voluit mysterii quod Sabbathum eorum significabatⁱ, & docere qualis esset illa quies, nempe feriatio ab omni labore cum omni tranquillitate animi & lætitia^k, post confectos hujus vitæ labores; simulque eos excitare ad desiderium, & spem, illius quietis, &c.^l. Hoc autem dicit, ut illos spe tanti boni ad laborem & tolerantiam excitaret^m.

10. *Qui*, &c. οὗτος ὁ εἰσαλθὼν — καὶ ἔπαυσεν — ἀπαύει ἀπὸ τοῦ ἰσθῶς] Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quam jam inchoaverunt qui Deo vocanti responderuntⁿ. Est hæc illius perpetui Sabbathi definitio, in quo summa hominis beatitudo consistit, ut scil. cum eo conjuncti, & ad exemplar ejus compositi, simus^o. Expositio est præced. *sabbatismi* p. Sic dictam à se requiem illam docet, quod quiete Domini in septimo die significata est^q. Nam qui ingressus est (vel, ingressurus est, V. οὗτος ὁ εἰσαλθὼν, pro, οὗτος εἰσαλθὼν^r.) in requiem ipsius, (nempe Dei[†], id est, à Deo paratam populo suo^t. Docet hîc cur requies illa vocetur *requies Dei*, nempe ob similitudinem inter hanc & illam, Gen. 2. 2. quæ typus illius erat, quod utraque operi opponitur, &c v.) *requievit* (vel, *requiescet*, V. Te. Utitur autem verbo Aoristo^x, sive Præterito pro Futuro^y; tum, quia Futurum illud certissimum est^z, tum, quia in hac ipsa vita, ut jam diximus, quidam ejus quietis gustus datur^a.) & ipse ab operibus suis (id est, laboriosis actionibus^b, quibus in hac vita exercebatur^c; id est, à peccatis^d, ab omni certamine & lucta contra vitia, tentationes & hostes; ab omni mortificatione activa & passiva^e, ab omni fidei probatione & pœna peccati^f, à laboribus, Apoc. 14. 13. h. e. miseris^g.) quemadmodum à suis Deus] Requievit die septimo^h. Vide hac de re Philonem, & Clementemⁱ, [eorumque verba in G.] Plerique [ut vidimus] hunc locum de credentibus in genere accipiunt. Quod non placet; 1. quia sic perit similitudo inter quietem Dei & fidelium. Deus quidem requiescit ab operibus suis, sed ita ut in iis requiescat, sive acquiescat, & delectetur. Non sic fideles requiescunt ab operibus suis, sive peccatis, quæ detestantur, sive ærumnis, de quarum depulsionem lætantur. 2. quia sic excluditur requies Evangelica, idèoque enervatur dissertatio Apostoli, ut antè ostendimus. Intelligitur ergo h. l. requies alterius^k, nempe Christi^l; quæ hîc confertur cum quiete illa Dei Gen. 2. 2. Hunc sensum suadet, 1. conjunctio^m, quæ indicat Apostolum hîc rationem reddere; cur *superst* sabbatismus, &c. Antea probavit, talem esse non potuisse quietem nisi in operibus Dei, & sequenti quiete, fundatum. Tale fundamentum novæ hujus quietis sic ostendit, nempe in operibus & quiete ejus per quem Ecclesia ædificata est,

Ggg 3 h. e.

h. e. Christi, qui Deus erat, ut supra docuit, & Dominus Sabbati; & proinde unum diem quietis abrogare, aliūque instituire, potuit. 2. Mutatio numeri a plur. *nos, qui credimus*, in sing. *qui intravit*. 3. Quod dicitur *quies ejus*, tanquam authoris scilicet, ut antea *quietem meam* dixit Deus. At cum introitus fidelium in quietem memoratur, aut *quies Dei* dicitur, aut *quies* absolute.

4. Collatio in toto hoc versu instituta inter opera veteris Creationis & novæ, 1. quoad autorem, qui ibi Deus, hic *autē, ipse*, scil. *de quo loquimur*, v. 13. 2. Quoad opera, quæ utrinque bona & completa sunt in suo genere. 3. Quoad quietem: uterque & cessat ab operibus suis, & iis delectatur, eaque sustentat & propagat in gloriam suam. Hæc non alia est quam Jesu Christi quies, quæ exantlatis gravissimis & difficillimis pro peccatis nostris laboribus, de quibus Esa. 53. usque ad ingressum diei Sabbathi, ipsissimo die Sabbathi quievit cum omnibus peccatis nostris in sepulcro: cujus quietis typus erat quies illa, Gen. 2. 2, 3. Illam autem Christi in sepulcro requiem quicumque fide amplectuntur, ingrediuntur in istam requiem, & per eam, sepulto cum Christo veteri homine, quiescunt & ipsi ab operibus suis. Sed hic Christi decubitus in sepulcro non erat pars *quietis* Mediatoriæ ejus, sed *operis* ejus; utpote pars humiliationis ipsius, & poenæ sententiæ legis decretæ. Ingressus autem est Christus in requiem ejus Resurrectionis: Tunc nimirum opus Christi peractum est, Legi satisfactum, pretium redemptionis nostræ solum, pax cum Deo facta, &c. Argumentatur hic à parte ad totum; Christus, inquit, Princeps & caput populi Dei, ingressus est in requiem ipsius; & ab operibus suis, in quibus se in forma servi exercuit, gloriose quiescit. Eodē igitur ingressurus est populus Dei capiti suo adhærescens, vestigiæque illius sequens, eundemque sabbatissimum, qui reliquus jam ipsi est, in Christo, & per Christum, exercebit P.

11. *Festinemus*, &c. *Σπεύδωμεν*, &c.] Conclusio superioris tractationis totius. Redit ad exhortationem v. 1. eamque prosequitur. *Studeamus* (tum in doctrinam fidei, tum in obsequium, summā diligentiam incumbamus: omnem conatum adhibeamus.) *igitur ingredi* (id est, obedire Christo: sic enim fiet ut ingrediamur, &c. Metonymia effecti synecdochica v.) *in illam requiem*, Be. Pi. &c. De qua hactenus egi: Demus operam ut ad summam illam futuri seculi tranquillitatem perveniamus. Rebus aliis omisissis hoc agamus. Nulla afflictio, nulla persecutio, cursum nostrum retardet. *Ut nē*, &c. *ἵνα μὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐποδῇ ἡμεῖς πᾶσι τῇς ἀπειθείας*. *Nē quis eodem* (vel, *in idem*, P. Be. sim. Mo. Vulg. *de pro eis*.) *inobedientiæ* (vel, *incredulitatis*, sive *diffidentie*, Er. Il. Ti. vel, *contumaciæ*, P. Ca. Be.) *exemplo* (vel, *exemplum*, P. Be. *ἐξ ἑκείνου* pro *παρὰ τὴν αὐτὴν*, ut diximus Matth. 3. 7. est illud *quod viam aliis monstrat*, ut videre est Sirach. 44. 15. 2 Macc. 6. 28, 31. Joh. 13. 15. infra 8. 5. & 9. 23. Jac. 5. 10. 2 Pet. 2. 6. Est autem Hypallage, *ἐπὶ τῇ ἀπειθείᾳ*, pro *τῇ ἀπειθείᾳ τῇ ἐν ἐποδῇ ἡμεῖς*. Dictum est Hebræorum, *סִמְלָא לְבָנִים אֲבוֹתָם*. *Parentes signum sunt filiis*. Hoc ideo, inquit, dico, nequis vestrum incidat in inobedientiam talem qualis illi exemplum dedere b.) *cadat*, Pi. vel, *concidat*, Il. V. *incidat*, P. Be. Alludit ad historiam Num. 14 c.

12. *Vivus*, &c. *Ζῶν δὲ λόγος* ὁ Θεὸς ὁ ἐνεργῆς] Qu. Quid hic *sermo Dei*? Resp. 1. Christus d, sine dubio *. [Quod sic probant:] 1. Christus sic alibi dicitur f, ut Joh. 1. 1, 2. Apoc. 19. 13. Sic 1 Joh. 5. 7. Exc. At nusquam sic vocatur à Paulo, aut alibi, aut in hac Epistola. Resp. 1. Quidni Paulus Christum semel sic vocat, ut fecit Lucas, Luc. 1. 2. ex collat. 2 Pet. 1. 16. 1 Joh. 1. 4. Sic & Act. 20. 32 k. [Ubi vide Synopsin, aut Gom.] 2. Non deerat peculiaris ratio, cur Filium Dei sic vocaret, cum ad Hebræos scriberet, qui eum illo nomine indigitare solebant; ut constat ex Targum, cujus pars hoc tempore facta est, & ex Philone aliisque Hellenistis l. [Hoc primum argumentum.] 2. Patet ex collat. v. seq. qui de eo agit m, quod nemo negat n; & liquet ex verbis illis, *ὁ λόγος ὁ Θεὸς*. [De quo loco, & versu mox agendum.] 3. Omnia quæ hic dicuntur in eum competunt p, idque propriè & accommodatissimè q,

quod non dubium est r; ad doctrinam autem Christi difficillimè referri possunt t. Obj. 1. Abrupta hic esset Filii Dei mentio, præsertim sub nomine Verbi, de quo nihil præcessit t. Et conjunctio ostendit rationem hic dari præcedentium. Atque præcessit dehortatio à contemptu Evangelii; cujus hæc ratio hic redditur, quod punitur angoribus conscientie, &c. v. Resp. Hoc satis coheret cum præced. exhortatione, quam urget à consideratione personæ Christi, authoris Evangelii, ejusque potentia, scientia, &c. x. [Hæc prima sententia.] Resp. 2. Verbum Dei scriptum y, vel prædicatum z, cum in Lege, tum præcipuè in Evangelio a; verbum exhortationis, vel potius, promissionis & comminationis, Divinæ, de quali verbo agit Apostolus b. Argumenta hujus sententiæ sunt, 1. Connexio cum præced. quæ de verbo audito dicta sunt, cujus efficacia hic quoque describitur. 2. Usus vocis *ὁ λόγος*, &c. [de quo dictum.] 3. Quod ei hæc omnia attributa alibi adscribantur in Scriptura, ut videbimus t. Et fatendum est, 1. hoc verbum sæpe dici *τὸν λόγον* Θεοῦ, ut Marc. 7. 13. Luc. 5. 1. & 8. 13. & 11. 28. Act. 12. 24. 1 Cor. 14. 36. 2. ei convenire hæc omnia effecta sive attributa. Sive autem Verbum scriptum hic intelligitur, hæc in illud non competunt absolute & per se, sed tantum respectu Christi potentiam suam Verbo tribuentis: sive Verbum essentiale, quæ illi h. l. adscribuntur, sunt effecta illius per Verbum & Spiritum suum in cordibus & conscientiis hominum. Unde diversæ hæc interpretationes in idem ferè recidunt c. [Verba sic reddunt:] *Vivus est enim sermo Dei & efficax*, Er. Be. Pi. [Accipiunt, vel, 1. de Christo:] *Vivus*, id est, omnia videns & considerans ut digna factis rependat d; vel, quia & vitam in se habet, Joh. 5. 26. & aliis est Princeps, sive author, vitæ, ut Act. 3. 15. Adde Joh. 1. 4. Apoc. 1. 18. Sic *Deus vivus* dicitur Heb. 3. 12. & 10. 31 *. vel, *vivus*, id est, æternus naturâ, potestate, operatione, nunquam intermortuus, aut otiosus f. *efficax*, operatione scilicet actuali, quando & ubi & quomodo vult g, tum in pios ad salutem & requiem, tum in contumaces ad ruinam h; potens ad puniendum i. [Vel, 2. de verbo prædicato:] *Vivus*, id est, agens perpetuè ut ea quæ vivunt. Convenit hoc omni verbo Dei, sed præcipuè Evangelico. Vide Psal. 105. 19. & 107. 20. & 147. 15, 18. Esa. 40. 8. & 55. 11. 1 Pet. 1. 23, 25. Fieri potest ut respiciatur ignis qui erat in altari victimarum k. *Vivum* vocat ab ejus effectis in iis quibus annunciat, & alludit ad Psal. 45. 4, 6. Esa. 49. 2 l. q. d. Non est otiosus aut actionis expertus, ut quæ mortua sunt m; non est irritus, non frustratur effectus n, ut noster sæpe sermo, sed vim suam exerit in reddendis tam præmiis promissis, quam suppliciiis comminatis. Est igitur sequens Epithetum [efficax] explicatio prioris. Vitam enim arguit operatio vitalis o. Evangelium vocatur *sermo vite*, Phil. 2. 16. *spiritus & vita*, Joh. 6. 63. *potentia Dei*, Rom. 1. 16 p. Et, &c. *Καὶ τὸ πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὑποῦντος ὁ κόσμος*] Planè idem dicit Philo, eandemque habet comparisonem, [ejus verba quare in G.] Non dissimile illud Phocyl. *ὁ πᾶν τοι λόγος ἀνδρὶ τὸ πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ*. *Mosis preces gladio omni secanti pares*, in libro Hebræo De Morte Mosis q. Præpos. *ὡς* Comparativo gradui addita significationem valde augeat r. *Penetrantior* (vel, *Acutior*, Val. Er. V. Ca. Tre. ex Sy. Ar. id est magis cædens t: ad verb. *Incidentior*, vel, *Amputantior*, Val. Er.) *quovis gladio ancipiti*, Ti. Be. Pi. P. vel, *utrinque acuto*, Er. V. Pi. *utrinque incidente*, Er. Zeg. V. *secante in utramque partem*, G. vel, *duplicis oris*, id est, aciei, qui quasi utrinque mordet u. Sic Apoc. 1. 16. & 2. 12. Hebræis *חַרְבִּי בִּפְיוֹתָי*, ut Psal. 149. 6. aut *בִּפְיוֹתָי שְׁנֵי פְיוֹתָי* [sic enim scribendum,] ut Jud. 3. 16. Syrus hic, *כַּסְפִּיָּהּ רִתְרוֹן פִּימִיָּהּ*, quali usi Levitæ in victimis dissecandis. Levitæ discernébant quæ in victimis partes essent Dei, quæ hominum. Et tum per Igem, tum per illam Dissectionem, mysticè jam tum sapientes intelligebant vim Dei omnia penetrantem ac dijudicantem, ut quidam ex Veteribus notavere v. *Gladus anceps* designat vim penetrandi simul & nocendi x; significat cognitionem, non tamen simplicem; sed qualis est Judicis, quæ intima & occulta peccata cernit & examinat, ut acerrimè puniat y. [Hoc quoque accipiunt,

* E.

† Rib.

* E.

v Cam.

* Ow.

y Q. in

Gom. sic

Be.

z Calv. sic

Gom. E. ex

Chrys.

Theod. &

Hessel.

Ger.

a Q. in

Gom.

b E.

† Ger.

c Ow.

d Rib.

* Ow.

e Jun.

f Ow.

g Jun.

h Rib.

k G.

l Be.

m E.

n E. sim.

Zeg.

o E.

p Ger.

q G.

r Ow.

t v.

u Pi.

v G.

x Rib. ex

Chrys. sim.

y E.

piunt, vel, i. de Christo:] cui adscribitur *gladius acutus* & *anceps*, Esa. 49. 2. Apoc. 1. 16². Describitur hic Christi potentia², quā in verbo & per verbum quod est *gladius spiritus*, Eph. 6. 17. & per Spiritum suum, efficaciter operatur in animis & conscientis hominum, eas subjugando *virgā suā*, Psal. 110. 2. hypocritas autem, impios & Apostatas, percutiendo, Esa. 11. 4^b. Sensus, q. d. Nihil tam profundum, sive absconditum, est quod non perveniant & oculi Christi, & manus potestatisque ejus si supplicium sumere velit^c. [Vel, 2. de doctrina Christi:] Targum Cant. 3. 8. *Verba Legis comparantur gladio*. Quod illi de Lege, Apostolus de Evangelio, longē meliore jure dixit^d. Denotatur hic, tum Dei per Verbum nobis loquentis omniscientia, tum vindicis Dei poena^e. Designat h. l. efficaciam Verbi in cordibus incredulorum^f, eorumque qui veritatem semel agnitam spernunt^g; qui, licet pertinaciter illud repudient, gravissimos tamen in corde sentiunt aculeos^h, torquentur & anguntur conscientiaⁱ; id quod initium est æternorum cruciatuum^k. Exempla vide Act. 2. 27. & 7. 54^l. Sensus loci, q. d. Incredulitatem fugiamus, alioqui peribimus: Deus enim potenter & severe exsequetur, quod verbo suo prædixit. De poenis loquitur eorum qui Christo non credunt^m. ¶ Et, &c. *Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐκ ἔστιν ἡμετέραν ἀπολογία*] Jam clariū explicat quod tendat ista comparatioⁿ. Et pertingit (vel, *penetrans*, Ca. id est, ad intimā usque animi penetralia descendit, nempe ut mortiferum vulnus infligat contumacibus; electos autem contrā, veteri homine cæso, penitus vivificet Deo^o). usque ad divisionem anime simul ac spiritus, (id est, non obscure aut confuse cognoscit quæ sunt in homine; sed in intima quæque^p, & abditissima, qualia sunt *anima* & *spiritus* q, penetrat^r, perfectā cognitione^t; novit distinguere animam à spiritu, novit quid anima, & quid spiritus, cogitet ac velit^u. Quod dividitur, id quasi penetratur, ut interiora appareant^v. Alibi *anima* idem quod *spiritus*, nempe anima rationalis, ut Psal. 103. 1, 22. Luc. 1. 46. hic autem distinguuntur^x. *Ψυχή*, *anima*, est, vel pars animæ sensitiva^y, sive inferior, quæ cupiditates & affectus habet^z, unde *animales homines* dicuntur in scriptura^a; vel, *caro*, sive naturæ nostræ depravatio, ut *animalis homo* sit idem quod *carnalis*, 1 Cor. 2. 14^b. *Πνεῦμα*, *spiritus*, est pars animæ superior^c, sive intellectiva^d, fide & gratiā illustrata, quæ Deo obedit, & meliora videt ac sequitur, unde homo *spiritualis* appellatur^e. Hæc autem non tantum internoscit Christus, sed & separatur, carnem abolens, spiritum magis ac magis vivificans^f: Id quod nos latet probè novit Christus, & quis apud nos, & quid in nobis, regeneretur^g. *Πνεῦμα* hic est appetitus rerum cœlestium; anima, rerum terrestrium. Sermo Dei ista confundi non patitur: totum vult hominem, Matth. 6. 24. Itaque ad motus animo statim facit, [ut] appareat in utram partem propendat: scrutatur intima ventris, Prov. 20. 27^h.) *compaginamque & medullarum*, P. Be. Pi. sic Er. &c. id est, partes hominis penitissimasⁱ; sive abditissimas in corpore, aut in anima^k. Per Translationem ea quæ sunt corporis applicat animo. Leviticus culter pervenit ad minima, quales sunt *nervi* in juncturis, & ad intima, quales sunt *medulle*. Sic & sermo Dei & intima, & minima, animi penetrat, inque ea agit^l. *Αρτὸς* non sunt artus, sed *compages*, id est, nervi ac commissuræ^m; vel, ligamentaⁿ, quibus artus^o, ac præcipuè ossa^p, compaginantur^q, & inter se ita valide colligantur, ut sine magno labore dividi non possint^r: *medulla* in intimis ossibus includuntur^t. Sensus, q. d. Pertingit ad cogitationes & intentiones^u. Sensus est, Verbum Dei in mentem, in affectus, agit potentissimè. Et hæc actio dicitur *sectio*, primum, quia sectione quæ clausa fuerant & involuta aperiantur & explicantur, deinde, dolor infertur. Præterea *sectio* vel *medellæ*, vel etiam *vindictæ*, causā adhibetur. Utrumque convenit Dei Verbo: nam apud humiles *sectio* hæc Verbi medella est, & apud contumaces ultio^v. Sensus, sermo ille Dei in animo & corpore quidvis intimum virtutis suæ afficit, & bellissimè dijudicat, quod perituros perdat, & servandos salute donet^x. ¶ Et, &c. *Καὶ κριτὴς ἐστὶν ὁ θεὸς ὁ ἐννοῶν τὰ κρυφὰ*] Et discretor (vel, cognitor, V. *examinator*, Zeg.

explorator, J. Cap. censor, Q. in Be. *judex*, Er. V. Zeg. J. Cap. Ca. vel, *dijudicat*, Be. Pi. &c. Critici dicuntur homines acris iudicii^y, severe ac more Censorum minima etiā reprehendentes^z; qui de libris aut operibus aliorum censere poterant ac discernere, quid probum & genuinum, quid spurium & supposititium, quales erant Aristarchus & Aristophanes^a, qui versus quos volebant ex Homero rejiciebant. Sensus, q. d. Optimè novit & sigillatim discuit, ut rigidus & exactus *judex*, vel minimum vitium videns ut puniat^b.) *cogitationum*, (vel, *cogitationes*, Be. &c.) & *intentionum*, (vel, *consiliorum*, Ca. sic Tre. *conceptiones*, Pi. Rib. sic Be. *intelligentias*, Rib.) *cordis*, Er. II. P. Mo. &c. q. d. Novit & quid, & quā intentione, quisque cogitet ac velit^c; & proinde hypocrisin tandem in lucem producit^d: est *καθολογώμενος*, quod Deo proprium est^e; scientiam habet & præscientiam omnis creaturæ: id quod ad doctrinam referri nequit^f, Christo verò rectissimè attribuitur^g, ut Joh. 2. 24, 25^h. & 21. 17. Apoc. 1. 14, 16. & 2. 23ⁱ. Al. Tribuit Sermoni id quod propriè Dei est, quia Deus secundum eventum quem Sermo habuit iudicat; non tantum de actionibus, sed & de *cogitationibus ac consiliis*, hominum. Vide Psal. 139. 23^k. Vulgatum est in Scriptura Verbo Dei iudicium Dei tribuere: non enim ad nos pertingit sensus iudicii Divini nisi interventu Verbi^l. Verbum quidem *iudicare de nobis* dici possit, quia *Judex* ex Lege iudicat, & Legis promulgatione terret homines; at *videre* propriè dicitur non Lex, sed *Judex*^m. 13. *Non est ulla creatura* (sive humana, sive Angelicaⁿ. Al. Videtur mihi hoc loco *κτὼς* significare opus hominis, quia id est velut *creatura* hominis. Itā *ἀνδρὶν* sumitur & Sir. 23. 20°.) *invisibilis*, &c. *Ἄφαντος*, &c.] *Non manifesta* (vel, *Obscura*, Ca. *Occulta*, Tre. ex Sy.) *in conspectu illius*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. &c. id est, vel, Dei, de cuius verbo differit^p: vel, *sermonis*, cuius præcessit mentio^q: vel, *de quo nobis est sermo*, ut in fine versūs sequitur, h. e. Christi. Syntaxis qualis Heb. 2. 10^r. sed illa distractio alienior est, ob orationis coherentiam. Dixit v. 12. *dijudicat cogitationes*, &c. hic ostendit causam facultatis illius, nempe scientiam, quā nihil illum latet^t. Dictum adversus hypocritas^u. Monet, hypocrisin & infidelitatem, etiam in animo latentem, à Deo ignorari non posse. ¶ *Nuda &*, &c. *Καὶ τὸ ἀκατακρυπτόν*] *Τὸ κεφάλαιον* est *collum* sive *cervix*^v, propriè pars quæ Jugulo opponitur; estque superior pars *τῆς σπονδῆς*, h. e. *spinæ dorsī*^x. Hinc *κατακρύπτειν* y, quæ est vox bene Græca, teste Phavorino^z, estque idem quod *notum facere*^a; quomodo ab Heb. *קָרַן*, *collum*, fit verbum *קָרַן*, quod apud Arabas & R.R. sign. *scire*^b. Alio sensu *κατακρύπτειν* apud Josephum bel. Jud. 4. 21. & apud Plut. est, *prehendere quasi obtorto collo*, & apud Philonem, *cruciabatur*^c. [Sic vertunt:] Et *aperta*, Mo. sic Ath. vel, *manifesta*, Tre. ex Sy. *potentia*, P. Pi. *cognita*, Cap. *intimè potentia*, Be. *resupinata*, Er. II. Ti. sic Ca. *cervicata*, Er. Metaphora est, vel, i. à re palæstrica^d; ab iis qui cervicem inflectunt cum se submittunt, & agnoscunt se esse inferiores^e; ut *κατακρύπτειν* sit in cervicem ad dorsum reflectere, h. e. *resupinare*; id est, scrutari, ac patefacere. Nam *resupinare* scrutantium est^f. Sic & Juvenalis de scrutante omnia, — *Aulam resupinat amici*^g. Luctatores tum demum adversarium dicuntur *κατακρύπτειν*, cum obliuio collo ita versant ut obijciant spectatorum oculis nudum conspiciendum & relictum undique; id quod tum demum maximè fit cum ejus cervicibus inequant^h. Vel, 2. à *Victimis*ⁱ, sive animalibus^j, quibus pellis detrahitur^k, spina per medium dividitur^l; ut intestina omnia pateant^m, ut sacerdoti pateat, num integræ sint & sive vitioⁿ. Est ergo *κατακρύπτειν*, ut hic sumpsere Græci puritatis periti Chryl. Oecum. Th. à collo^o, vel à cervice, ad caudam^p, pellem victimæ in duas partes dissecare & detrahere^q. ¶ *Oculis ejus* id est, Vel, q. Dei, de quo loquimur, qui omnium rerum conscius est, etiam arcanorum animi^r: vel, 2. *τὰ κρυφὰ*. ¶ Ad, &c. *ἡ ἐννοία ὁ νοῦς* y. ¶ *Ad quem* (vel, *Quicumque*, P. Be. De quo, Ca. Pi. Be. J. Cap. G. ut *περὶ* ponatur pro *de*^z, ut suprā 1. 7 f.) *nobis* (sub. est, Er. Be. &c.) *sermo*, Mo. Er. II. Ti. Pi. vel, *negotium*, P. Be. id est, Coram illo Verbo de quo

nunc agimus, Evangelico scilicet ^a; vel, Christo ^v. Al.
^a G. Quem invocamus ^a. Al. Cui, nempe Filio Dei, reddi-
^v Jun. &c. turum sumus rationem omnium actionum & cogitationum
^a J. Cap. nostrarum ^v. Itā λόγος sumitur Luc. 16. 2. Rom. 14. 12.
^v razi Heb. 13. 17. 1 Pet. 4. 5. Huc pertinent loca similia,
ⁱⁿ E. sic 1 Cor. 4. 5. & 2 Cor. 5. 9, 10. Est ergo hic in voce λόγος
^{Gom.} Antanacclasis, qualis Matth. 8. 22. 2 Cor. 5. 21 ². Apud
² Gom. quem futura est nostra excusatio, Ar.
 14. Habentes ergo Pontificem magnum] Qui non
^a G. Levitarum, sed Verbi sui adeo efficacis, ministerio
^b Ger. utitur ^a magnum, quia longè majorem Aarone ^b, qui-
^{Gom.} E. cum, ut, antea cum Mose, Christum hic tacite con-
^{sim.} Te. fert ^c. Christum antè Apostolum, nunc Pontificem,
^{J. Cap.} esse probat ^d. Hortatus erat eos, ut ingrederentur in
^c E. requiem: nè autem diffidant se eam consequi posse, mo-
^d Te. net se Pontificem habere, &c ^e. Specie exhortationis
^{* Rib.} hic transit ad differendum de Sacerdotio Christi ^f; Chri-
^e E. stumque ut Prophetam, itā Sacerdotem, esse docet ^g.
^g Jun. ¶ Qui, &c. Διελθὼν τὰ, &c. ¶ Qui penetravit (vel,
^h T. transivit, Be. ascendit in, Tre. ex Sy.) celos, Ex. Ca. Pi. &c.
ⁱ Pi. nempe omnes ^h, vel aspectabiles, per quos transiens in-
^{* T. sic} gressus est in cœlum supremum, infra 9. 24. Synecd.
^{Me.} gen. i. quod nobis referavit ^k, quò, eo duce, facillè con-
¹ Me. scendemus. Agite ergo, persistite in fide, properate in
² G. requiem ^l. Qui per Aerem Ætheremque pervenit ad il-
³ Rib. lam sedem quietis. Sic vox ἡγεμών sumitur infra 7. 26 ^m.
⁴ G. Docet eum præstare Pontifice Legis ⁿ: hic transibat per
⁵ E. Atrium & per Basilicam Templi; quorum Atrium mun-
⁶ G. dum elementarem designabat, Basilica cœlum fidereum:
⁷ E. penetravit in Sancta Sanctorum, Christus autem in cœ-
⁸ G. lum ipsum, quod per illa significabatur; idque, ut spem
⁹ Rib. nobis faceret illuc ipsum sequendi. Ad hanc enim spem
¹⁰ Be. animare contendit suos Hebræos ^p. ¶ Jesum filium
¹¹ G. (vel, filium illum, Pi.) Dei] Ut supra 3. 6 ^q, & quidem
¹² Pi. unigenitum ^r, ideòque Deo gratissimum ^s: non famu-
^{* E.} lum, non qualis Aaron, &c. Mirè hoc excitat fiduciam ^t.
^{† E.} ¶ Teneamus, &c. κρατῶμεν τὸ ὁμολογια. ¶ Teneamus (vel,
^{‡ G.} Retineamus, Be. G. i. e. firmi in ea perstemus: sic κρατῶ-
^{§ Rib.} sumitur & Apoc. 2. 25. & 3. 11. πῶν ^u, nè deseramus ^v,
^{|| Be.} ne finamus nobis è manibus eripi, ut diximus Marc.
¹³ Gom. sic 7. 3 ^x. vel, Perseveremus, Tre. ex Sy. sub. hanc. II. P. Be.
¹⁴ Rib. E. vel, ejus, Tre. ex Sy. Ar.) confessionem, Mo. Vulg. vel,
¹⁵ Er. professionem, Ex. Ti. Ca. Be. V. vel, in professione, Tre. ex
¹⁶ Gom. sic Sy. nempe, fidei in Christum ^y, de qua paulò antè dixit ^z,
¹⁷ Rib. Heb. 3. 1 ². Confessio metonymicè pro fide confessa ^b.
¹⁸ Er. ὁμολογια sume ut supra 3. 1 ^c.
¹⁹ Gom. sic 15. Non enim habemus Pontificem qui, &c. Μὴ συν-
²⁰ Rib. E. μενομεν συμπάσσειν, &c. ¶ Occupatio est tacite objectionis ^d,
²¹ c. Christum in cœlis summā fruitur gloriā, nos ergo in terris
²² J. Cap. miseros negligit ^e. Nè majestas Christi nos deterreat,
²³ Jun. Gom. ostendit ejus συμπάσσειν, &c ^f. Al. Hortaris ut firmè te-
²⁴ Gom. neamus hanc professionem. Sed qui possumus ^g? Su-
²⁵ J. Cap. mus enim infesti peccato, omnibusque infirmitatibus ^h,
²⁶ E. & gravissimis persecutionibus. Respondet, Christus
²⁷ Jun. opem vobis adferet ⁱ. Cum in comminatione osten-
²⁸ Rib. derit severa judicia, nunc, nè animus despondeatur,
²⁹ Rib. ostendit à Christo paratum auxilium legitimè certare vo-
³⁰ G. lentibus. Et συνάδει hic referendum est ad affectum, ut
³¹ E. supra 2. 18. Ἀδελφαί sunt adversa quibus subjacent
³² Gom. Christiani, ut Rom. 8. 26. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 11. 30.
³³ Rib. & 12. 9, 10. Gal. 4. 13. Συμπαθεῖν vox purè Græca,
³⁴ E. quales multæ in hoc Libro. Reperitur & infra 10. 34.
³⁵ J. Cap. nec alibi in his Libris. Utuntur Isoc. Aristot. & alii.
³⁶ Jun. Gom. In Glossario, Συμπαθῶ, misero ^k. [Verba sic reddunt:]
³⁷ Gom. Qui non possit compati, &c. Vulg. sic Mo. Non vult Chri-
³⁸ E. stum in cœlis propriè condolare, aut misereri; sed pro-
³⁹ Rib. pensum esse erga nos, &c ^l. Vel, affici (vel, moveri, Ex.)
⁴⁰ Rib. sensu infirmitatum nostrarum, Ex. Be. Pi. Infirmitates hic
⁴¹ Rib. vocat, vel, 1. imbecillitates omnes sive corporis, sive
⁴² E. animi, vel judicii, ut Rom. 14. 2. vel, gratiæ & virtutis
⁴³ Rib. spiritualis ^m: vel, 2. dolores, afflictiones, persecutio-
⁴⁴ Rib. nes ⁿ, nostramque tentationem & periculum ex iis ^o.
⁴⁵ Rib. Cui favet, 1. usus vocis apud Paulum, ut 2 Cor. 11. 29.
⁴⁶ Rib. & 12. 5. & Prophetas, ut Esa. 53. 3. Amos 6. 6. & alibi ^p;
⁴⁷ Rib. 2. quòd ratio hujus propensionis Christi, &c. in eo po-
⁴⁸ Rib. sita dicitur, quòd tentatus fuit, &c ^q. Vel, 3. peccandi
⁴⁹ Rib. pronitatem, quā fit ut quis sine quotidianis lapsibus vi-
⁵⁰ Rib. vere non possit. Sic enim vox sumitur Heb. 5. 2. &
⁵¹ Rib. 7. 28. His infirmitatibus compatitur Christus, non eas

in se habendo, ut Levit. Sacerdotes, sed nobis, qui eas
habemus, condolendo ^r. Significat summum confen-
sum membrorum & capitis, quo sibi factum ducit quic-
quid nobis fit injuriæ ^s. ¶ Tentatum, &c. Πει-
εσμένον — κατ' ὁμοιότητα, &c. ¶ Sed tentatum (vel, qui
fit periclitatur, Ca. Qui pro veritate tuenda, & salute ho-
minum, multum afflictus est; ideòque experimento eo
doctus afflictorum miserebitur, illisque opportunè suc-
curret, nè persecutionibus vincantur ^t. qui probatus sit, ^u Me.
J. Cap. nempe, doloribus & perpeffionibus, quæ tenta-
tionis nomine sæpe veniunt, ut 1 Cor. 10. 13. Heb.
2. ult ^v. quia hominis virtutem & constantiam pro-
bant ^x. Tentari h. l. non est ad peccandum sollicitari,
sed rebus adversis afflictiari ^y. in omnibus, sive per om-
nia, (id est, omnibus modis, à dextera & sinistra, Mat. 4.
gravissimè autem ante mortem & in morte. Repetit
quod supra dixerat 2. 18 ^z. Vel, per omnes nostras af-
flictiones ^a, & infirmitates ^b. Vel, q. d. expertum om-
nia hujus vitæ mala, ea nimirum quæ toti generi sunt
communia, ut famam, sitim, tristitiam, &c ^c. non autem
ea quæ proveniunt ex causis specialibus ^d, & accidenta-
libus ^e, ut Lepram, Morbos, &c ^f. quæ procedunt ex
inordinato victu, defectu virtutis formativæ, aliisque
quæ in Christum non cadunt ^g.) similiter, (vel, juxta
similitudinem, Ex. V. J. Cap. id est, perinde ut nos ^h, in
natura nostra ⁱ; vel, eadem ratione quā nos; vel, eadem
vi & efficaciā, quoad doloris sensum ^k; vel, tam verè &
realiter quā nos ^l;) absque tamen peccato, Be. Pi. &c.
i. e. excepto peccato ^m: vel, itā tamen ut nunquam suc-
cubuerit ⁿ, sive in peccatum inductus fuerit ^o. Passus
erat & Christus tentationes peccatorum, non quidem ab
intrā, sive per interiorem suggestionem à Diabolo, aut
carne; sed per exteriorem tantum suggestionem à Dia-
bolo ^p. Christus nunquam vacillavit, aut minimū
cessit loco, &c ^q. Monet Hebræos, posse se affligi, &
non peccare, & debere, ad exemplum Christi, sine pec-
cato perferre omnes persecutiones ^r.

16. Adeamus, &c. Προσερχώμεθα, &c. ¶ Accedamus
(nempe, ad Deum colendum, ut verbum usurpatur Heb.
7. 25. & 10. 1. & 11. 6 ^t. Invocationem denotat ^u.)
igitur (q. d. cum tantum habeamus commendatorem ^v,
talem Pontificem qualem descripsi ^x.) cum fiducia (vel,
cum bona spe. Vide Eph. 3. 12. Heb. 3. 6 ^y. q. d. Non
trepidi & quasi diffidentes ejus misericordiæ ^z, sed cum
ingenua animi libertate & audaciā ^a; cum libertate quid-
vis bonum petendi, & cum fiducia exauditionis ^b; non
tanquam ad alienum, durum, & inexorabilem, sed tan-
quam ad patrem bonum & nostri amantissimum ^c.) ad
thronum gratiæ, Ex. Be. Pi. &c. i. e. sedem gratiosam ^d.
Sed cujus? Resp. 1. Filii ^e, cui thronus ascribitur,
Psal. 45. 6, 7. Heb. 1. 8 ^f. q. d. Ad Christum sedentem
ad dextram Patris, & paratum præstare quæ petimus ^g.
Thronus hic, ut Apoc. 3. 21. Regnum illius in cœlis
denotat ^h. Throni meminit, nè audiens Pontificem pu-
tes eum stare ⁱ. [Non placet:] 1. Thronus ad Regnum
Christi pertinet, non ad Sacerdotium, de quo hic agitur.
2. Christus in Mediatione sua proponitur non ut obje-
ctum accessus nostri, sed ut medium quo accedimus, &c.
Eph. 2. 18 ^k. sive ut Pontifex & intercessor ad Deum,
ut Heb. 7. 25. & totā ferè Epistolā ^l. Resp. 2. Patris ^m:
q. d. Ad Deum Patrem, suā gratiā nos complectentem
& exaudientem propter Christum, ut olim exaudiebat de
propitiatorio ⁿ. Concipitur autem Christus tanquam
proximus Divino solio, ut Apoc. 6. 16. & alibi sæpe ^o.
Gratiam opponit severitati Legis Mosaicæ ^p. Significat,
Deum judicem quidem nostrum esse, sed in Christo mi-
sericordem & propitium ^q. Thronum non judicii, sed
gratiæ, dicit, tum, nè absterreant nos peccata nostra; tum,
ut gratiæ, non meritis nostris, referamus in solidum om-
nia quæ postulamus beneficia ^r. Illud, thronus gratiæ,
ab Hebræis est, qui thronum duplicem Deo adscribunt,
Judicii, & Misericordiæ ^s; dicuntque, Deum, ubi videt
totum Mundum esse damnabilem, surgere à solio judicii, ut
sedeat in solio misericordiæ: quod maximè post Christum
apparuit ^t. ¶ Ut, &c. ἵνα λάβωμεν ἔλεον — εἰς ἑνὴν
ἐν βοήθειαν] Ut accipiamus (vel, capiamus, id est, actu
participemus quod antè paratum nobis erat per Chri-
stum ^u: vel, consequamur, Ex. Be. Pi. G. vide ad Luc. 1.
v. 30 ^y. nempe, à Deo per Christum ^z.) misericordiam,
(In.

tatem referendum est, ut supra 2. 18. & 4. 15 v. q. d. qui aptus sit & idoneus, & propensus: vel, potest prodebet, ut 2 Cor. 13. 8 b.) *is* (vel, *eos*, Er. V. vel, *vicem eorum*, Be. sic Il. P. Pi.) *qui ignorant & errant*, Vulg. &c. Rectè hoc addit, quia in Levitico additur, *cum peccaverit*, וְכִשְׁפָּט, ubi in Græco ἀποστή, pro quo Aquila ἐν ἀποστή. Utrumque non sumitur ut apud Philosophos, sed ita ut culpa ponatur sine dolo; ut in iis quæ per oblivionem Legis fiunt, aut subito motu absque deliberatione. In criminibus gravioribus, si innotuissent, nihil poterat Sacerdos summus, teste Josepho: [vide G.] Πλαγιάζειν, ἡνὲν, hic est *per incogitantiam aliquid agere*. Itaque פָּטוּ vertitur & ἀπαρ & ἀνασ. Est autem hic Dativus positus pro *de* cum accusat, sicut & 7 Heb. pro *ly* ponitur. Ignorantes vocat, qui quod faciendum est nesciunt d; vel, qui peccant ex aliqua ignoracione*, five ex ignorantia juris, five culpâ mentis non satis diligenter attendentis ad officium suum, five ad regulam actionum f. Errantes, qui in actionibus suis à recto deviant g, seducuntur h; five in errorem inducuntur, aliorum fraude i, verbis aut exemplis k, vel, tentationis alicujus vi l. Hæc autem verba sumi possunt, vel, 1. ut distinctio objecti m: q. d. qui per ignorantiam infirmitatemque peccaverint, non autem qui voluntariè in impietatem & injustitiam ruerint, ut infra cap. 6. & 10 n. vel, 2. ut descriptio objecti o. Duabus his vocibus intelligit omnes peccatores p, non solum per ignorantiam aut infirmitatem, sed & malitiosè peccantes, ex consuetudine sermonis Hebraici q. [Id sic probant:] 1. Ad istos Pontificis misericordia debebat extendi r, sicut & Christi extenditur t. 2. Omnia illa peccata hic intelligit quæ Pontifex tenebatur confiteri, & pro iis supplicare & sacrificare. Hæc autem erant omnes iniquitates Israelitarum, Levit. 16. 21. Verum quidem est, nullum elatâ manu peccantibus sacrificium institutum fuisse, quia nimirum tales capite mulctandi erant, ideoque nulla victima eorum loco substituenda erat, in quam transferretur eorum reatus: alioqui omnia peccata expianda erant per sacrificia t. 3. Non malè hujusmodi peccatores ignorare & errare dicuntur; quia secundum Philosophos, *omnis malus ignorat v*, & omne peccatum procedit ex ignorantia & errore practici judicii*. *Errores* Hebræis de quovis peccati genere dicuntur y. ¶ Quoniam, &c. Επει δὲ αὐτὸς δεικνύει ἀδυναμίαν] Quod (vel, *Quandoquidem*, E.) & ipse circumdatus (vel, *indatus*, Tre. ex Sy.) sit (περικεταί, pro περιεμένω, exet, ut exponi debent similia loquendi genera z.) infirmitate, P. Ca. Be. Pi. sic Er. Il. &c. i. e. naturam iisdem incommodis & vitiis obnoxiam circumferat. Adυναμία vox est generalis, quæ modò ad animum, modò ad corpus, refertur b. Hic notat, vel, 1. miseriam & dolorem c, vel, naturæ infirmitatem, quam σαρξ vocat v. 7 d. vel, 2. peccatum*; q. d. Obnoxius est frequentibus peccatis, more aliorum f. Nam, 1. hæc ἀδυναμία est unde oritur ignorantia & aberratio g; 2. hæc res cum admonebat, ut & cæteris peccatoribus condoleretur h; 3. patet hoc ex verbis seq. in quibus ex hac infirmitate colligitur, eum debere pro peccatis suis offerre i. Hic significat, accidere summo Sacerdoti posse ut aut obliviscatur præcepti alicujus de tam multis, aut id non ita repente ipsi in mentem veniat. Vide Rom. 4. 19 k. Ità ostendit in quo disconveniat Sacerdoti cœlesti cum terreno l. Hic culpæ & poenæ, ille poenæ tantùm, infirmitatibus obnoxius fuit m. 3. Et, &c. Καὶ διὰ τὰ πάντα ὁρεῖται—περὶ τῆς, &c.] Et propter hanc (scil. communem infirmitatem n, cujus argumentum hoc est o:) debet, sicut pro populo (Quod dupliciter intelligitur, aut distributim pro singulis de populo, de quali sacrificio agitur Levit. 4. aut collectim, quale sacrum fiebat semel vertente anno in diebus וְכִשְׁפָּט, & describitur Levit. 16 p. Illud debet respicit præceptum Legis, Levit. 4. 3 q.) ita & pro seipso, (Sic & Pontifex, si conscius esset se per oblivionem aut incogitantiam aliquid commisisse, offerebat vitulum, Levit. 4. 3. Quod si non esset sibi ejus conscius, tamen quia fieri poterat ut lapsus esset, præceptum aliquod non rectè intelligendo, in anniversario illo sacro vitulum pro se ac domo sua offerebat, ut videre est Levit. 16. 6, 11, 17 r.) offerre (sub. victimam, T. Pi.) pro peccatis, P. Be. Pi. &c. suis

scilicet t. Cum autem hoc generaliter dicitur de omni t. Sacerdote, sequitur quoque Christum obtulisse pro se & ἀποστήν, i. e. ut à doloribus illis qui peccatorum poenæ esse solent, & occasione nostrorum peccatorum ipsi infligebantur, posset liberari: obtulit autem preces t. Infirmities & ærumnæ, quibus Christus obnoxius erat, peccata vocantur Catachresticè, & pro iis se obtulit v. Contra, 1. periculosa est hæc assertio, Christum pro se obtulisse & ἀποστήν, cum ipse peccatum non nossent, &c. 2. Non de omni absolute & simpliciter, sed de Legali tantùm, Pontifice hoc dicitur, ex communi Interpretum consensu*. 3. Hoc ipsum de Christo disertè negatur, Heb. 7. 26, 27 v. & ad Pontificem Legalem pertinebat duabus de causis, 1. ob morales ipsius infirmitates; 2. ob præceptum Dei ea de re: quorum neutrum locum habet in Christo z. 4. Hæ Pontificis notæ non eò huc adferuntur ut Christo accommodentur, sed ut appareat quantum illum excelleret Christus, quod ille pro peccatoribus intercesserit, ipse peccatis obnoxius; hic verò ad officii tantò sit aptior, quantò magis est ab infirmitate peccati remotus, ut plenius infra explicatur z. 4. Nec, &c. Καὶ ὅτι—λαμβάνει, &c.] Neque sibiipsi quisquam sumit (vel, *usurpat*, Er. Ti. V. *arrogat*, Ca. *assumit*, Tre. ex Sy. Ow. nempe, secundum Legem b: vel, sumere debet. Verba actionem notantia sæpe debitum, vel officium, significant c.) hunc honorem, Be. Pi. P. Il. &c. i. e. Pontificatùm d, quem sic vocat quia hominem reddebat honorabilem*; & honorem, tum officio, tum personæ eo vestitæ, haberi voluit Deus f. [Sensus, q. d.] Per Legem nemini licet se ingerere in id munus suo arbitratur. Hoc etiam est veri Pontificis, eratque in usu apud Hebræos, ut non qui vellet, sed is quem Deus eligeret, Pontifex esset h. ¶ Sed qui vocatur à Deo (Intellige, is honorem hunc accipit i.) tanquam (vel, *sicut* &, Be. Pi. sic Er. &c.) Aaron] Sub. vocatus est à Deo, Camer. Intellige, pro se & sua posteritate k. Vocabantur autem à Deo post Aaronis tempus non singuli, (nam in iis aut Senatûs, aut Regis, electio valebat, prælucentibus interdum Prophetis:) sed tota stirps Aaronis, quam egredi electio non poterat i. Sicut Aaron, id est, immediate, & modo extraordinario. Loquitur enim hic de erectione novi Sacerdotii, quale illud erat Christi: quæ talem certè vocationem exegit m. 5. Sic & Christus] Hactenus περὶ τῆς, sequitur ἀποστήν n. Notas Pontificis Christo applicat o, ac primùm eam quam postremò posuit p, vocationem, deinde functionem Sacerdotii. Ità Christus, nempe, ut Lege constitutum est q. ¶ Non, &c. οὐχ ἑαυτὸν ἐδοξάζει γενέσθαι, &c.] i. e. Eis τὸ γενέσθαι* quales particula sæpe subticentur. In MS. est γενέσθαι r. [Sic vertunt:] Non semetipsum (vel, *ipse sibi*, Be. Pi.) glorificavit (vel, *hunc honorem arrogavit*, Jun. sim. Camer. Be. Pi. Me. putà, ipse citra voluntatem Patris t; vel, ita ut hoc ipsum à Patre non acciperet: vel, de Christo loquitur secundum eam naturam quæ Pontifex est, humanam scilicet. Sed prius malim, quia non solam naturam hic attendit, sed & personam t. Vel, *extulit*, ut Core & Dathan. Vide Joh. 8. 54 v.) fieri Pontificem, Mo. vel, *ut fieret Pontifex*, Pi. &c. nempe, pro nobis*. Obj. At hæc pars erat humiliationis Christi, Phil. 2. 6, &c. Heb. 2. 10. qui ergò honor dicitur? Resp. Respectu Divinæ naturæ, humiliatio erat, respectu humanæ, honor & dignitas, ut postea videbimus. Hæc autem in re non se extulit Christus, quia actus illum Pontificem constituentes erant actus Patris, v. g. ejus æterna designatio, missio, unctio; deinde & Legis Pontificalis constitutio, &c v. ¶ Sed qui locutus est ad eum, (sub. dicendo, Be.) filius meus es tu, (vel, *ô fili mi*, G. Periphrasis est Patris z.) ego hodie genui te] i. e. Novam dignitatem tibi tribui, Regnum cum Sacerdotio conjunctum. Vide supra 1. 5. Act. 13. 33. & quæ ad Psalmum 2. nobis dicta. Jesus Sacerdotale quidem munus suum aliquo modo erat auspicatus cum semet Patri victimam offerret; sed id non satis apparebat. Tunc autem planè apparuit eum non Regem tantùm, sed & Sacerdotem summum, à Deo constitutum; cum, Apostolis spectantibus, evehctus est ad Cælum supremum, quod per Templi adytum, in quod summus Sacerdos solus intrabat, figurari omnes Hebræi noverant, & nos ostendimus Matth. 27. 51 z. Qu. Quor-

sum hæc verba hic repetuntur ^b & quid hæc ad Sacerdotium ^c & qui hæc Christi Sacerdotium, aut vocationem ad illud probant? Referuntur ad æternam Christi generationem, Heb. 1.5. ad ejus Resurrectionem, Act. 13.33^d. Resp. 1. Dum Filium suum primogenitum vocat, declarat illi deberi Sacerdotium*. Primogeniti familiarum ante Legem Sacerdotes^f, juxta traditionem Hebræorum^g: Christus autem meliori jure, quippe Dei ipsius primogenitus, Rom. 8.29. Col. 1.15. supra 1.6^h. Contrà, 1. traditio illa falsa est, & ex Scripturis refellitur. Nam Abel & Abraham sacrificarunt, nec erant primogeniti; 2. in Lege tota stirps Aaronica Sacerdotalis eratⁱ; 3. repugnat hoc scopo Apostoli, qui erat ut probaret, Christum Sacerdotem fuisse ordine modòque sibi peculiari, non cum primogenitis communi^k. Resp. 2. Apostolus hæc verba citans nos ad totum Psalmi locum ducit^l. Sacerdotii autem mentio fit verbis seq. vel illis, *annunciabo Patris decretum*^m: vel istis, *postula à me*ⁿ: quibus munus Sacerdotale indicatur ex proprio effectu, intercessione pro gentium conversione, quæ ut efficaciam prophetiæ & Regni, ita & merito Sacerdotii, comparata est^o. Contrà, non verisimile est, Apostolum, citantem testimonium, illud omitturum quod ad rem suam faceret, & aliena producturum^p. Resp. 3. Rectè probat eum Pontificem esse, quia dicitur *filius*, &c. Nam solus & certò Immanuel ac *θεοῦ υἱός* Pontifex N. T. per Prophetas promissus est, qui populum suum à peccatis sacrificio suo fervaret, Matth. 1.219. Resp. 4. Ostendit hinc qualis & quantus Pontifex Christus, cùm idem dictus sit *Sacerdos*, qui & *Filius*^r, & verus Deus: alioqui non potuisset opera sua peragere, v. g. satisfacere pro peccatis, &c. Deinde hæc repetit, nè quis miretur hunc illi, qui non erat ex tribu Sacerdotali, honorem delatum esse; quia alterum accepit multò majorem, ut diceretur *filius*, &c. Resp. 5. Non continetur his verbis institutio Christi in munere Mediatorio^v, aut Pontificali^x; sed declaratio quòd Filius sit^y, & à quo ad munus suum vocatus sit^z, nempe à Patre, ac proinde illud non usurpasse^a. De Sacerdotio autem agit sequens testimonium^b. Obj. Sed illa verba v. seq. *in alio loco*, ostendunt utrumque locum in eundem finem esse productum. Resp. Ità est: verba enim utriusque loci considerantur ut à Deo Patre ad illum dicta. Consilium autem Apostoli h. l. erat declarare non Sacerdotium Christi, sed vocationem ejus ad illud à Deo Patre, à quo omnem habuit potestatem Mediatoriam, ut Rex, Sacerdos, & Prophetas; ut ex eo constat, quòd Pater eum agnoscat esse Filium suum, & à se probatum in exercitio muneris sui^c.

6. *In*, &c. *ἐν ἐπίσει* [Supple *τόπῳ*]. Ità enim Græci vocant id quod Hebræi *פֶּרֶשׁ*. Græci etiam *παρασην*. Vide ad Act. 8.32^d. *In alio*, Mo. Pi. &c. sub. *Psalm*, E. Be. Pi. &c. nempe Psal. 110. Quem Psalmum de Messia scriptum esse non ausi sunt negare Judæi, Matth. 22. v. 43e. ¶ *Dicit* David, vel Spiritus Sanctus per Davidem, ut Heb. 4.7^f. ¶ *Tu es Sacerdos* (Sunt verba Patris ad Filium. Hoc testimonium adjungit superiori, ut eundem quem Filium probavit, probet etiam à Patre constitutum Sacerdotem^g.) *in æternum* (id est, sine successore^h; vel, cujus Sacerdotium morte non finieturⁱ.) *secundum ordinem* (In Heb. est *על דברתו*, quod infra 7.15. bene ad sensum effertur, *κατὰ τὴν ὁμοιότητα*. In Syriaco, *בְּרִמְיָהוּ*, i. e. *ad modum*. *בְּרִמְיָהוּ* conditio, aut *modus*, ut Eccles. 3.18. Sic *τίξιν* sumitur 2 Macc. 9.18. Est vox non malè Græca: dicunt enim Græci, *ἐν τῷ εἶναι πατρὸς, ἐν ἔχδει τῷ εἶναι, τῷ εἶναι τὸ λεῖπαι, τῷ εἶναι νόμος*, & similia, quæ significant hoc esse instar rei alterius^k. *secundum ordinem*, i. e. ritum^l: vel, *ad modum*, G.) *Melchisedech*] id est, Modo augustissimo, quo Regnum simul & Sacerdotium jungebantur, ut ante Legem Moysi. Sic & infra v. 10. & 6.20. & 7.11, 17, 21. ex Græco Psal. 110^m. Sed hac de re plura dicet Apostolus, & nosⁿ.

7. *Qui* Sed quid his verbis agat Apostolus^o, & quòd hæc spectant^p, haud liquet^q, & magna dubitatio est^r. [Variè explicant.] 1. Ostendit Christum verè officium gessisse Pontificis^s, & Christo applicat quæ de Pontifice dixerat, non quidem singula; sed ea quæ applicari poterant, quæque applicata Sacerdotium ejus com-

mendant^t: quale est quòd non solum pro populo^u, sed etiam pro seipso preces obtulit^v; non qualescunque, quas etiam laici offerebant, [quod huic sententiæ opponit Rib.] sed eas quæ sunt officii publici, sive Sacerdotalis. Sacerdotis enim erat precari pro populo, in quo & ipse comprehenditur^x. 2. Cùm probasset, Christum Pontificem esse, nunc probat^y, eum ex hominibus assumptum esse^z; vel, esse hominem circumdatum infirmitate^a; ostenditque convenientiam Christi cum Leviticis Sacerdotibus, ut antè in Pontificatus origine & causa efficiente, ita nunc in natura humana^b. ¶ *In diebus carnis sue*] id est, In quibus carni & sanguini participavit^c; cùm Deus in carne conspicuus fuit^d; non quòd carnem deposuerit^e, sed quia hos dies comparat cùm æternitate, quæ unus erat cum Patre coæternus & consubstantialis Deus^f; dum inter homines viveret^g, in hac carne mortali^h, infirmâ, corruptibiliⁱ, ac passibili; ut caro sumitur Psal. 56.5. Esa. 40.6^k. in tempore sui status infirmi, ac multis malis obnoxii, qui Hebræis sæpe dicitur *caro*, ut Esa. 31.3. aut *caro & sanguis*, ut supra 2.14. quia corporis humani constitutio, quæ in S. literis vocatur *caro & sanguis*, nos istis malis subjectos facit^l. ¶ *Preces*, &c. *δέσεις* & *ἱκετηρία* — *παρασην*] *δέσεις* est nomen generis^m: *ἱκετηρία*, quæ vox alibi in Scriptura non occurritⁿ, plus aliquid significat, nempe, preces valde submissas, ut 2 Macc. 9.18^o. vel, preces supplicum abjicientium se ad pedes, aut genua tangentium, ejus quem orant^p. Unde & *ἱκετηρία* dicitur ramus oleæ lanâ obvolutus, quem supplices in manibus ferebant; de quo vide Liv. 1.4. belli Punici^q. Herodianus *ἱκετηρία* *δάλλος* vocat^r. Et *ἱκετηρία*, quod magnam anxietatem significat, vertitur per *ἱκετηρία*, ut videre est Psal. 37.7. In Glossis, *ἱκετηρία*, oratio, precatio, supplicium. *ἱκετηρία*, supplicor, precor^s. Ifoc. De Pace, *ἱκετηρία*, inquit, *πολλὰς ἡ δέσεις ποικίλων*^t. Significatur hic magnus affectus & humilitas Christi precantis^v. Porro *ἱκετηρία* diis factæ dicuntur apud Ethnicos illæ tantum supplicationes quæ cum sacrificiis expiatoriis conjunctæ erant. Non ergò preces hic nudas intelligit, sed comitatas oblatione sui ipsius in sacrificium expiatorium. Totum autem hoc sacrificium describit h. l. necessario hoc illius adjuncto, *preces & supplicationum*: id autem facit, ut doceret, tum, 1. ipsum *circumdatum fuisse infirmitatibus naturæ*, quod preces ipsi necessarias fecit; tum, 2. quantum opus erat expiare peccatum, quod mortem, eamque tot supplicationibus comitam, postulavit; tum, 3. quòd Christus nostram rem jam suam fecisset, & in se totum opus debitumque nostrum transulisset^x. [Verba sic reddunt:] *Cum & preces, & supplicationes*, (Pro se quidem, sed ut sponse nostro^y. Respicit preces ejus factas, vel, 1. in horto^z, quas ter repetiit^a, ideòque plur. numero hic utitur^b; vel, 2. in cruce^c: ubi *clamavit valide*, Matth. 27.46. Et lacrymas adfuisse docent circumstantiæ^d. Vel, 3. alibi: quod apud Evangelistas quidem non memoratur, sed Paulus per traditionem, aut revelationem, accepit^e. Respicitur autem hic illud præcipuè tempus quo Christus maxime sensit infirmitatem humanæ naturæ, cùm à vi Divina quasi destitutus mortem cum tantis cruciatibus conjunctam vehementer perhorresceret; nè quid esset humani quod non pertulisset ille qui Filius erat Dei; nè nos putarem ob hoc à Deo despectos, si talia interdum & nobis evenirent, ac non eò minus crederemur nos etiam nostro modo filios Dei esse. Vide Matth. 26.27, &c. Luc. 22.42, &c.^f.) *apud* (vel, *ad*, Vulg.) *illum qui poterat ipsum à morte servare*, (i. e. morti eximere^g. Vel potius, celeriter eripere à morte quam erat passurus^h, nè morte, à Deo desertus, continereturⁱ: alioqui quomodo exauditus est? *ἐν* dicitur non tantum qui servat aliquem à malo, nè in illud incidat; sed etiam qui eripit e malo in quod jam inciderat^k. Duo petivit, ut & mors averteretur, si fieri posset, & si Deus vellet; & ut mortuus à morte non teneretur, sed tertiâ die resurgeret^l. Quod in Lege Veteri erant ignorantia & incogitantia, id in Christo erant affectus naturales qui ex dolore aut doloris metu oriuntur; qui eousque in Christo invaluerunt, Dei provido permisso, ut fuerit non tantum *λυτῶν*, sed & *ἀπολυτῶν*, Mat. 26.38. Quid ergò naturaliter appetebat? Liberari à tali morte: quod,

quod, si sola potentia Dei spectetur, Deo non erat impossibile effectum dare, Marc. 14. 36. Sed hoc nē fieret, ex re erat humani generis. *Εκ δαυδ τε, i. e. εκ τῆς τοῦ δαυδ τῆς m.* Ad eum qui, &c. id est, ad Deum n: quem Christus quidem Deum suum & Patrem vocat, Matth. 27. 46. Luc. 22. 42. & 23. 46. Apostolus autem eum hanc periphrasi hinc describit gravibus de causis, ut scilicet doceret, quid Christus eo tempore spectavit in Deo, Morte, ejusque causis atque effectis. Deum respexit, ut habentem potentiam, tum naturalem, h. e. omnipotentiam, quā eum eripere poterat, in quam fide recubuit: tum moralem, h. e. jus & auctoritatem dominiūque absolutum, cui se subjecerat. Deum jam spectavit, tanquam supremum, sanctissimum & severissimum Rectorem, Judicemque omnium, Legis & authorem & vindicem, habentem potestatem vitæ & necis, & sententiam Legis actu jam executioni mandantem. Mortem spectavit non ut separationem animæ & corporis, eamque dolorificam; sed ut maledictam, Gal. 3. 13. à Deo ut justo Judice immisissam, & Justitiæ vindicatricis effectum, à se ut sponse nostro ferendam. A Deo derelictus erat, Psal. 22. 1, 2, &c. Matth. 27. iram Dei adversus peccatum tunc sibi imputatum in se sensit; & quicquid in his poenale erat, quod quidem cum ipsius summa sanctitate, & merito, & naturarum in ipso unione, poterat consistere, pertulit. Hinc non mirum, fuisse in eo gravissimum dolorem, metum, &c. dum Deus, tanquam in bilance, hinc peccata hominis, & Legis ac justitiæ sententiam, illinc obedientiam, sanctitatem & poenales Christi perpeffiones, ad tempus quasi in æquilibrio tenuit, &c. *o.* cum clamore valido & lacrymis (Eti id filuerint Evangelistæ p:) obtulisset, Er. II. Ti. sic P. Mo. &c. nempe ut Pontifex q, cui apte convenit offerendi verbum r. *Προσεβήν* de rebus communibus dictum, significat accedere; de rebus autem sacris usurpatum, semper notat offerre, vel accedere cum donis, aut sacrificiis, ut Matth. 2. 11. & 5. 23, 24. & 8. 4. &c. Et constanter in hac Epistola actum Sacerdotalem denotat, ut Heb. 5. 1, 3. & 8. 3, 4. & 9. 7, 9, 14, 25, 28. &c. & *προσεβήν* est sacrificium, Heb. 10. 5, 8, &c. *¶* Exauditus, &c. *Καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τοῦ κυρίου* illud *υἱοῦ* [quod in Vulgato abest] habent multi Codices [Latini] manuscripti, & textus Græcus & Syriacus. Sententia enim hinc nondum finitur, sed pendet t, [& perficitur v. seq. Variè reddunt:] Et exauditus (vel, exauditus est, sive esset, Er. II. Ti. V.) pro (vel, à, Er. sub. sua, Ca. Er. Vulg. vel, sui, Er.) pietate, Er. V. Ca. vel, reverentia, Mo. Er. II. Ti. Vulg. V. Par. vel, ob pietatem, Cas. vel, propter reverentiam, Gom. Vel, 1. quam Pater habebat erga Filium, præ qua non sustinuit Pater quidquam ei negare v; quia Filius Patri charus & venerabilis erat *. Non placet: quia cum reverentia sit minoris ad majorem, ut Heb. 12. 28. item Luc. 2. 25. Act. 2. 5, &c. durum est & insolens Patri reverentiam tribuere erga Filium v. Vel, 2. quam Filius erga Patrem habuit z, quā nimirum dignus erat ut à Patre exaudiretur a; vel, ob suam dignitatem, quia Filius Dei erat b; vel, ob ipsius *εὐλαβείαν* vel, quæ fuit ejus *εὐλαβεία*, seu pietas & reverentia; ut in Athen. p. 182. *ἀπὸ τοῦ κυρίου*, quod fuit ejus robur, id est, tantum erat ejus robur. *Εὐλαβεία* dicitur sæpe de religioso metu, ut Athen. p. 137. Vidè & Eustath. od. p. 54. *Εὐλαβεία* in his Libris idem quod *θεοσεβεία* quod satis notum. Optimus sensus, & generali illo scito confirmatus, *Peccatores non audit Deus; sed si quis sit θεοσεβής*, &c. Joh. 9. 31 c. Sententia pia d, nec improbabilis, quam & phrasis & historia passionis ferunt; nec repugnat verborum significatio f. [Aliis tamen non placet:] Nusquam sic usurpatur *ἀπὸ* s: dixisset ergò *διὰ*, vel, *κατὰ*, vel, etiam *ὅτι*, ut Phil. 2. 13 h. Obj. *Ἀπὸ* interdum pro *διὰ* ponitur, & Causam tum efficientem, tum meritoriam, certò significat i. De efficiente concedo, ut *ἀπὸ φόβου*, præ timore, Matth. 28. 4. *ἀπὸ λύπης*, præ tristitia, Luc. 22. 45 k. & *ἀπὸ χαρῆς*, præ gaudio l, Matth. 13. 44. & Luc. 24. 41. de causa meritoria nego m. In illo, *ἀπὸ χαρῆς*, *χαρὰ*, gaudium, erat causa (quam *ἀπὸ* denotat) eorum quæ illi fecerunt aut omiserunt: eorum autem quæ Christus passus causa non erat metus Christi, sed beneplacitum Dei; & hujus, non autem timoris, effectum erat exauditiō t. Al. *Ἀπὸ τοῦ κυρίου*. i. e. *ἐκ τοῦ κυρίου*

βέας, quod significat *μετ' εὐλαβείας προσεχόμενος* n. [Hæc n Camer. de prima sententia:] Al. Et exauditus (vel, exauditus esset, Calv. Jun. vel, exauditis precibus liberatus, Be. sic G. Est contracta locutio, frequens & Hebræis & Græcis o; o G. quā sæpe in antecedente comprehenditur consequens, ut observavimus ad Matth. 4. 8. & 2 Tim. 1. 6 p.) ex (vel, a, Scal.) metu, Pi. Be. Scal. G. Jun. Calv. Par. Gom. Ger. P. Sensus est, In hoc exauditus fuit, ut ab isto metu liberaretur. Par locutio Psal. 22. 21. ubi *יָצַו* rectè vertitur, *exaudisti me*; i. e. exaudiens liberasti, ab illis cornibus *μοροκαρῶν*, i. e. malorum hominum. Sic Psal. 55. 16. pro *יְשׁוּעָה* servabit me, Lxx ponunt *εὐλαβεία* per Metonymiam q. [Hanc sententiam probant:] q G. 1. ex usu vocis in Scriptoribus sacris & profanis. *Εὐλαβεία* sæpe ponitur pro *δειλία*, sive metu r. Sic Act. 23. v. 10. *εὐλαβηθεὶς*, timens t. Sic Jos. 22. 24. *ΠΑΡΑ* Græci vertunt *ἐνεκα εὐλαβείας* quæ ipsa vox Hebræa, Be. Ger. Prov. 12. 25. vertitur *φοβερὸς λόγος* ipsum autem verbum *ΠΑΡ* *εὐλαβείας*, Esa. 57. 11. *φοβέσθαι*, Jer. 17. 8. Sic Josephus de Rege marito Estheræ, *εὐλαβείας αὐτὴν ἀπολύαν* t. Sic Diphilus apud Stobæum, *Θιγιδὲς πεφοβῶς, μὴ εὐλαβῆς πεσνημένος*. Sophocles, *εὐλαβέσθαι πεισίν*, timeo ne cadam. Plut. de Pericle, *περὶ τὸν λόγον ἦν εὐλαβείας, timide ad dicendum accedebat*: quod de se quoque Cicero testatur v. Diod. Sic. I. 15. *increpavit τοὺς εὐλαβῶς ἔχοντας*, v Be. eos qui erant timidi. Aristot. Mag. Eth. I. 30. *omnia atque omnes εὐλαβέμεθα, timet* x. 2. Ex Apostoli scopo y, & contextu z: præces certè ille cum clamore valido, metum indicant a. Apostolus hinc docet quā nobis *οὐκ ὁμοιωμένης* sit Christus, ut tantò aptior nobis Sacerdos esset b. [Aliis hæc sententia non placet:] 1. *Εὐλαβεία* metum non significat. 2. Sermo ineptus est, exaudiri à metu c. His jam dicta opponi possunt d. *Εὐλαβεία* [hinc] est id quod *ἀδμοκονεῖν* dicitur Matth. 26. 37. Marc. 14. 33. Liberatus est, *ἀπὸ τοῦ κυρίου*, ab illo metu cruciatuum per Angelum ad se missum, Luc. 22. 43. per quem ei ob oculos positus est ingens ille fructus ad homines redundaturus ex illis ipsis duris sanè perpeffionibus, & quidem conjunctus cum maxima ipsius gloria, Phil. 2. 9. Ab illo metu liberatus forti animo se paravit ad ferendos illos dolores. Vide Nazianz. ad hunc locum *, ubi inter Christi imbecillitates *τὸ εὐλαβῆς* numerat f. Si quem offendit quòd Christus timuisse dicitur, quantò magis quòd dicitur *turbatus*? Joh. 11. 33. & 12. 27. *ἐν ἀγωνίᾳ γενέσθαι*, Luc. 22. v. 44. *λυπεῖσθαι* & *ἐκταμβέσθαι* & *ἀδμοκονεῖν*, Mat. 26. 37. Marc. 14. 33. quod etiam Maldonatus sic *σεπταλῆς*, *Ità vehementi discriminis objecti metu angī ut quodammodo exanimis & attonitus sit* g. Christum exauditus dicit, non simpliciter, quia mox interfectus est, sed ex metu h; id est, confirmator factus est i, ut omnem pavorem mortis deposuerit k. Significat, eum exauditus fuisse, licet non statim exemptus à malis fuerit l. Nec enim liberationem petiit nisi sub conditione m. Sed quis fuit hic metus in Christo? Nempe, horror futuri mali; quomodo Chirurghi manum exhorrescit icum intentantis etiam is qui de exitu nihil dubitat n. Timebat nē malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur; non tamen ex ulla diffidentia o, sed ex vehementissimo doloris sensu. Formidavit enim non tantum corporis cruciatus, quos multi etiam Martyres constanter tulerunt; sed & horrendum irati, & nostrā causā, ei reverā infensi, Patris sui judicium, & desertionem illam Matth. 27. 46. quā Deitas vim suam in assumpta humanitate ad tempus non exerceret, & poenas omnes peccatis nostris debitas sibi impositas. Nec tamen despondit animum, aut desperavit, spei nostræ autor; sed, dum in unam partem totus vergens penè sibi persuadeat de se actum esse, & vociferatur sese in ipso jam gurgite quasi periisse; luctatur tamen cum terroribus illis, & hanc ratione sese erexit, quòd sciret Patrem sibi nullius mali conscio non esse iratum, nisi nostrā causā, tandemque emerfit, &c. p. Sensus p Be. est, Ità acceptus fuit Deo, ut quem metum ex peccatis nostris poenisque meritis, & sponfione suā, secundum hominem conceperat, is à Deo Patre levaretur absolutissimè, testatā remissione peccatorum ad abolendam maledictionem nostram t. Al. Nodum hoc optime solviffe videtur Syrus Interpres, dum distinctionem ponit post *εὐλαβείας*, & illa, *ἀπὸ τοῦ κυρίου*, unā cum verbis, *ἀπὸ τοῦ κυρίου*, construit cum verbo *ἐμαρτε* & hunc locum

m G.

E. Ow.

o Ow.

p T. sic

Mc.

q E. Ow.

r E.

t Ow.

u E.

v Chryf.

Th. &

Oecum.

in Rib.

x Chryf. in

E.

y Ger. ex

E.

z Rib. ex

Chryf. E.

ex Phot.

a C. Ger.

b E.

c Par.

d Caf.

e Gom.

f Par.

g Gom.

h Be. sim.

i Cam.

j Cap.

k Be.

l Caf.

m J. Cap.

n J. Cap.

o Cam.

p J. Cap.

q Ham.

locum cum versu seq. sic reddit, *Preces* — cum lacrymis offerebat ei qui ipsum poterat à morte vivificare; & exauditus est. Et quamvis esset filius, ex timore, & passionibus quas sustinuit, didicit obedientiam. Ità sensus planus est, & historię congruens. Al. Traiectio hinc esse potest, ut saepe fit in his Scripturibus; ut locus accipiat quasi scriptum esset, & *καὶ δακρύων ἀπὸ τῆς ἐνλαβείας, προσερχόμενος καὶ εὐχαριστῶν, καίπερ, ὡς υἱός, &c.* Ἐπὶ τῆς ἐνλαβείας, h. e. qui fuit ejus metus. Al. Affectus, timor, hinc ponitur pro objecto, sive re quam timuit, ut Prov. 3. 25. Esa. 8. 16. 1. Pet. 3. 14. Unde *ΠΡΟ* Lxx vertunt *πρό* λέμω, Job. 22. 10. & *ὁλεσθῶ*, Prov. 1. 26.

8. Et, &c. *Καίπερ ὡς υἱός*] *Quamvis, vel Tamen, si filius esset*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Antonomasticè sic dictus; multò magis quàm Adamus, conceptus contra naturæ ordinem. Vide Luc. 3. 38. Filius Dei; non tantum secundum deitatem suam, sed & secundum humanitatem suam; vel, secunda persona Trinitatis, cui propterea immortalitas, & gloria corporis & nominis sui, debebatur; vel, quo solo nomine dignus erat quem Pater exaudiret; vel, qui non indigebat exauditione, aut oratione, ut ad præced. referatur. Quod durum est, & præstat referre ad sequentia. ¶ *Didicit, &c.* *Ἐμαθὲν ἀπὸ ὧν, &c.*] *Apud ὧν idem quod ἔξ ὧν*. Par locutio Mat. 24. 32. & v. præced. ἀπὸ ἐνλαβείας. *Didicit* (sub. tamen, Er. P. Be. Pi.) ex iis quæ passus est (vel, inter patiendum, Camer. q. d. Pati voluit, & per passionem didicit: ut misericors fieret Pontifex, didicit, non *διὰ νότον*, mentis agitatione, qui discendi modus à peccato est, & ignorantia, ideòque Christo abjudicandus; sed *περὶ αἰσθητικῶν*, novo atque exactiore modo expertus est h.) obedientiam, Mo. Er. Be. Pi. &c. id est, Obedientiam ostendit, exercuit, patiundo præstitit, quasi Obedientiæ discipulus. Alludit ad Proverbium Græcum, *παθήματα, μαθήματα* quales sententiæ, & cum simili *παινομασία*, sunt ferme in linguis omnibus. Sensus est, Expertus est in tantis tentationibus quàm sit arduum Deo obedire; & quanta esset vis & præstantia obedientiæ, quàm grata Deo sit, & quanta bona conciliet; nam quod ei, ut Filio, debebatur per obedientiam passionis meruit, & obtinuit. Cui favent verba sequentia P.

9. Et, &c. *καὶ τελειώσας*] *Et consummatus*, Vulg. Mo. P. Be. Pi. vel, perfectus, Tre. Ca. V. perfectus redditus, Er. II. Ti. E. id est, Per passiones ad gloriam adductus; vel, exauditus, & à morte liberatus, immortalitatis gloriam nactus, & ad dexteram patris exaltatus; vel, ad ultimum usque perstans; vel, consummato opere, G. consummatis omnibus obedientiæ, patientiæ, charitatis, partibus. Vide supra 2. 10. Phil. 3. 12. & quæ dicta ad Luc. 13. 32. vel, consecratus, P. Pi. Gom. Ham. Ow. Par. vel, sacrificatus, Par. q. d. sacrificio peracto; quum clamaret, *τελειώσας*, Joh. 19. 30. postquam totum redemptionis opus peregrisset patiundo, moriendo, resurgendo à mortuis. *τελειώσας* idem est quod *πληρώσας*. Heb. *מלא*, apud Lxx in V. T. dicitur de consecratione Sacerdotis. Et ità hinc sumi apparet ex collat. v. seq. Consecratus autem est Christus, realiter quidem, per actus Dei Patris antè memoratos; declarativè verò, seu quoad evidentiam rei, per oblationem sui ipsius. ¶ *Factus, &c.* *Ἐγένετο—ἀπὸ, &c.*] *Factus est* (vel, *Fuit*, Ow.) *autor* (vel, *causa*, Er. Ca. Tre. Mo. &c. non minister, ut alii, sed causa; eaque exemplaris, efficiens, & meritoria; autor & merito, sive promerendo, & efficaciâ, sive dando, salutem; *salutis æternæ* (non temporalis, ut Josephus, Moses, Josue, &c.) omnibus qui ipsi auscultant, Pi. sic Be. &c. Per fidem scilicet, veram ac perseverantem; & observationem mandatorum Christi. *Iis qui obediendi propositum habent, obtinet*, tanquam summus Sacerdos, ea Spiritus auxilia per quæ possint & ipsi tentationes quamvis gravissimas superare, & sic pervenire ad æternam illam salutem. Ingens & consolatio & exhortatio, omnibus quidem, sed illis maximè, temporibus & hominibus, necessaria. Duplex hinc fructus passionis Christi significatur, ipsius scilicet Christi consummatio, & nostra gloria. Frustrâ sperant salutem qui Christo non obediunt.

10. Appellatus, &c.; ità Mo. Ca. *προσκαλεσθεὶς, &c.*] *Cognominatus* (vel, *Pronunciatus*, Be. Ham. id est, constitutus, vel factus: Dei enim dicere, seu nominare,

facere est P: Heb. *קרא* q. Vel, *Declaratus*: quod ad Christum pertinet post resurrectionem ejus, quo tempore omnem accepit potestatem, nempe potestatem benedicendi, in qua sacrificium Melchisedeci constituit. à Deo (nempe in illo Psalm. 110. cujus jam facta mentio est) pontifex, &c. Er. P. Pi. &c. Non dicitur Christus fuisse sacerdos de ordine, &c. sed tantum secundum ordinem Melchisedech, &c. vel, secundum res quæ de Melchisedech dicuntur, ob eximiam & singularem similitudinem, &c. Neque enim idem est sacerdotium Melchisedeci & Christi; nec sacerdotium Christi tale erat quod ullus homo sustinere aut exercere potuit. Et hac de causa non dicitur hic *καὶ πόντις*, quæ vox constanter vocationem ad officium notat; sed *προσκαλεσθεὶς*, quod denominationem notat illius qui sic vocatur. Hoc adjicit Apostolus, tum ut insinuet quâ ratione Christus sit nobis causa salutis nostræ, nempe quia Pontifex est à Deo factus, & ut talis sacrificium crucis obtulit; tum, ut confirmet quod dixerat v. 9. Christum à Deo vocatum, &c. tum, ut viam sternat sequenti disputationi de sacerdotio Christi.

11. De, &c. *Περί τοῦ πολλῶς ἡμῶν ὁ λόγος*] *De quo* (vel, Melchisedeco: vel, Christo, Pontifice secundum ordinem Melch.). Al. *Qua de re*, Pi. G. &c. nempe de Pontificatu Christi P: vel, de qua similitudine inter Melch. & Christum q: vel, quod Christus sit sacerdos secund. ord. Melch. multus (vel, grandis, Vulg. & magnitudine & multitudine rerum dicendarum; vel, copiosus, Er.) nobis sermo, Mo. Er. &c. supple, posset esse, G. vel, multa sunt (vel, forent, P.) dicenda, Be. P. Pi. vel, multa dicere possemus, G. ¶ *Et, &c.* *καὶ διὰ τὴν ἀσθενείαν ἡμῶν*] id est, *Ἐν τῇ ἀσθενείᾳ*. Quem si eloquerer, egre intelligeretis. Nam qui quod sibi dicitur intelligit, is sibi id interpretatur. Ità rectè Hieron. accipit. Confer Joh. 16. 12. Præparat eos ad id quod hic differt, mox editurus cap. 7. Et difficilis (vel, Eaque difficilia, Be. P. Pi. Er. Ca. &c.) interpretatu, Mo. Er. vel, ad interpretandum, Val. sim. Di. ex Sy. explicatu, Er. Be. Pi. &c. non quod non possum interpretari, sed quod illius temporis non fuerit; vel, ob incapacitatem vestram; q. d. non mihi, sed vobis. ¶ *Quoniam, &c.* *Ἐπεὶ ὑμεῖς, &c.*] *Quoniam* (vel, *Quandoquidem*, Er. Be. Pi. Ca. &c.) *seguēs* (vel, *incapaces*, Ar. infirmi, Tre. ex Sy. sic Vulg. *ἀσθενεῖς*. Nam *ὑμεῖς* sunt seguēs, ut Prov. 22. 29. Sir. 4. 32. & 11. 13.) facti estis auribus, Mo. id est, Nihil curatis Verbum Dei audire; vel, 1. ob tentationes & afflictiones, quibus premebantur, & seguēs torpidique reddebantur; vel, 2. quia legi Mosaicæ nimium affixi erant, quo velut obice impediti mysteria Evangelica tardè capiebant; vel, 3. ignaviâ & negligentia suâ, quod parum laboris atque operæ in eorum cognitione posuerant. Per Metaphoram dicuntur hoc nomine ii qui non attendunt ad ea quæ ipsis dicuntur: ut solent quæ corporibus conveniunt, ad animos transferri. Nota, obscuritatem causam ut plurimum in hominibus esse, non in Scriptura ipsa. Difficultas his rebus inest, non per se, aut vitio materiæ; sed per accidens, & hominum stupore, qui nec capaces sunt horum mysteriorum, & ad capacitatem divinitus vocati, sese tamen ineptos præstant suâ indigentia.

12. Etenim, &c. *καὶ ὅς ἐστι λόγος, &c.*] *Etenim cum debeatis pro temporis ratione* (id est, vel, 1. pro natura temporis, sive opportunitatem ejus spectetis, sive brevitate, sive pericula; quæ summam diligentiam postulant; vel, 2. pro longitudine temporis, quo instituti estis, tam in lege Moysi, sive in Scripturis quas usurpatis, & quæ de Christo testificantur; quàm in Christianismo P, idque per Apostolos q, omnes ad tempus, & multos ex eis diutius. q. d. Cum tamdiu discipuli fueritis. Judæi enim primi fidem susceperunt.) doctores esse, Er. sim. Be. Pi. &c. Tamdiu Evangelium audivistis ut jam debeatis idonei esse ad docendos alios. Singuli vestrum apti jam esse debebant *ὅς ἐστι λόγος*, & *ἐν τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν*. ¶ *Indigetis, &c.* *ἔχετε*] *Opus habetis ad docendum vos*, Mo. vel, doceri, P. Be. Pi. vel, ut quis doceat vos, E. Ger. vel, supplendum hinc *me, ut ego vos doceam*. Eadem locutio 1. Thes. c. 4. v. 9. plena autem 1. Thes. c. 1. v. 8. Idem.

¶ *Quæ, &c.* Τὴν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λόγων, &c.] *Quæ sunt elementa* (id est, prima rudimenta v, summa quædam & crassissima capita z, à quibus initium sumitur homines instituendi a: id quod infra dicitur 6. 1. ὁ πῶς ἀρχὴς λόγῳ & δευτέρῳ, ἀρχὴς, καὶ τῶν στοιχείων. de qua re diximus ad Mat. 28. 20. Sic Hebræis Legis principia dicuntur הַיְסוּדִים Maimonidæ Duce dubitantium, 3. 35 p. Metaphora est, vel, 1. à re Grammatica, ubi initium fit ab *elementis*, quæ sunt literæ, syllabæ, & voces, in quas λόγῳ resolvitur c: vel, 2. à rebus naturalibus, in quibus alia sunt principia simplicissima; alia verò materialia, quæ *elementa* appellantur; ex quibus res omnes materiæ existunt d.) *initii* (Hoc exegeticum est *: nam omnium artium principia vocantur *elementa* f. Στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς non hîc id sunt quod στοιχεῖα τῶ κόσμου, Gal. 4. 3. Col. 2. 8, 20 g.) *eloquiorum* (vel, *sermonum*, Vulg.) *Dei*] id est, Evangelii h; in quo maxima & summè necessaria sunt Dei oracula: quæ & sic dicuntur 1 Pet. 4. 11 i. sed malim στοιχεῖα hîc dici instituta Legis, & λόγῳ τῶ Θεῷ, Scripturas V. T. Illorum finis erat, ut Christum adumbrarent, ejusque personam, officium, mortem & sacrificium. Hunc autem eorum sensum Judæi nondum plenè perceperant; sed ad veterem vergebant Judaïsmum, quem cum Evangelio miscere volebant. Per analogiam tamen hoc extendi possit ad prima rudimenta Christianismi *. ¶ *Quibus lacte, &c.*] id est, Infantes & pueri k. Eundem sensum aliâ similitudine explicat. Infantibus lac datur, adultioribus solidior cibus, qui βρώμα 1 Cor. 3. 2 l. ubi eadem Metaphora m. q. d. Non estis progressi, sed regressi, nempe ad observationem ceremoniarum, quas vocat *elementa mundi*, Gal. 4. 3. Col. 2. 8. *infirma & egena elementa*, Gal. 4. 9 n. Lac appellat doctrinam humiliorem ac faciliorem, quæ rudibus & imperfectis conveniat: *solidum cibum*, doctrinam eruditæ & perfectæ congruentem, id est, altiore ac difficiliorem o. Illud, *facti estis*, emphasin habet, q. d. Eò devenistis per ignaviam vestram p. Sensus, q. d. Indigetis instructione simplicis & puerilis doctrinæ q, non sublimioris r. Al. Vox γρόναι denotare potest, vel, 1. patefactionem eorum: ut res sæpe fieri dicuntur, quum patefiunt: q. d. Antea visi estis vivere & vigerè, &c. jam autem apparet quid & quales estis, segnes, ignari, &c. Vel, 2. declinationem eorum: q. d. Facti estis quales antè non fuistis, vestra fœcordia t.

13. *Qui lactis* (sub. tantum, G.) *est particeps*, (itâ scilicet ut lacte indigeat, vel, ut lac sit cibus ejus t. Alia comparatio Lactis est 1 Pet. 2. 1, 2 v. Sensus est, Qui in schola Christi talis est, ut adhuc lacte simplicioris doctrinæ fovendus sit *, & puerili institutione ac doctrinâ erudiendus v.) *expers* (vel, *inexpertus*, Er. Be. rudis, Er. P. Ca. Be. Pi. &c. *imperitus*, Rib. Ow. ex Ang. qui licet rem non prorsus ignoret, non tamen itâ scit ut prudenter scientiâ suâ utatur ad rerum finem z: vel, nondum capax est a.) *sermonis justitiæ*] id est, Qui est de perfectâ justitiâ, & sanctitate b, Christiana c, sive vitæ Christianæ d: vel, doctrinæ perfectionis, sive sapientiæ, quæ solis perfectis congruit *. Hîc διανοουμένη dixit pro τελειότητι, ut ex sequentibus apparet f, ex initio cap. seq. Et Genitivus est pro Adjectivo. Sic *justa hominis statura* dicitur quæ ad summum pervenit. Sic *mammona justitiæ*, id est, veræ divitiæ. Et ΠΑΡΑ, *veritas*, sæpe vertitur διανοουμένη. Et, *imputatur in justitiâ*, id est, pro magno opere habetur. Intelligit autem id quod Clem. Alex. & aliis γῶσις dicitur, *cognitio* πολυποικίλη σοφίας Θεῷ, Eph. 3. 10. σοφία per excellentiam, 1 Cor. 2. 6. quæ datur per διανοεῖν τῶν πραγμάτων, Luc. 24. 32. vera Cabala h. Sed hoc pacto quilibet ex quolibet elici potest i. Intelligitur hîc, vel, 1. Verbum Dei; [in genere] quod sic dicitur, quia ejus & autor justus est, & materia omnem justitiâ continet, & finis fructusque est, ut homines justos reddat k: vel, 2. [in specie] doctrina justificationis per fidem Christi, quâcum illi ceremonias Legis conjungebant l: vel, doctrina Evangelii; quæ ut *sermo crucis* dicitur, à præcipuo illius subiecto, itâ *sermo justitiæ*, à natura, usu & fine ejus. Lex, licet in se justissima sit, tamen quoad nos & per peccatum nostrum, non jam est verbum justitiæ, sed potius occasio peccati & iræ. Vide Rom. 7. 10, &c. & 8. 3, 4.

Evangelium ergo unus jam est *sermo justitiæ*: qualis est, tum, 1. declarativè, quia in eo *patescit Dei justitiâ*, Rom. 1. 17. & severitas Dei in peccatores, & veracitas Dei in promissis suis; & quænam justitiâ Deo grata & probata sit, nempe justitiâ Dei & Christi, Rom. 10. 3, 4. 2 Cor. 5. 21. Phil. 3. 9. & quæ justitiâ à nobis præstanda est, nempe sanctitas universalis, Tit. c. 2. v. 11, 12. 1 Joh. 3. 7. neque enim vel minimum tolerat peccatum, &c. Tum, 2. efficienter, quia instrumentum est quo utraque hæc justitiâ, Christi & nostra, nobis communicatur. Vide Joh. 17. 17. Act. 2. 38, 39. Rom. 10. 17 m. Sensus, q. d. Non potest intelligere sermonem Evangelicum qui docet veram justitiâ n. Πρώτος sensus est, Non est capax cibi solidioris, neque corporei, neque spiritualis. Ἀναποδότητος sensus est, Qui typorum ceremonialium itâ particeps est ut iis indigere se putet, ac eos ut cibum suum amplectatur, is *sermonem justitiæ*, fœdus Evangelicum in quo vera justitiæ doctrina traditur, capere non potest o. ¶ *Parvulus* (vel, *Infans*, P. Be. Pi.) *enim est*] Nempe in Christo p: rudis in Christianismo q: redit ad infantiam, eamque priore deteriorer r: similis est infanti t; quod modò jubetur, Mat. 18. 3. Luc. 18. 17. nempe quoad Simplicitatem, Humilitatem, &c. modò autem vetatur, 1 Cor. 14. 20. Eph. 4. 14. nempe quoad Ignorantiam, Inconstantiam, &c. t. lacte nutriendus est, non fert solidum cibum v. Sic se habet ad illam penitentiorem doctrinam quomodo pueri ad artes viriles. Vide 1 Cor. 3. 1. & 13. 11. Infantibus nec dentes sunt ad mandendum cibum duriorem, nec ventriculi ea vis quæ talem cibum concoquat. Alimentum infanti conveniens est Lac; juveni Panis, Caro, Vinum. Est hæc sententia jam ab aliis adducta ex Josepho *.

14. *Perfectorum* (Sic vocat non absolute, sed comparatè cum rudioribus, ut 1 Cor. 2. 6. & 14. 20. Eph. 4. 13 v. vel, *Adultorum*, P. Be. Pi. Intelligit *homines perfectæ ætatis* z, ut 1 Cor. 2. 6. Phil. 3. 15. &c. per hos verò, eos qui in rerum Divinarum meditatione multum profecerunt a, perfectos intelligentiâ, &c. b.) *est solidus cibus*] id est, Pæsci doctrinæ solidioris alimento c; h. e. explicatione typorum V. T. & veritatum Evangelii quæ iis includuntur; v. g. collatione sacerdotii V. T. five Aaronis, five Melchif. cum sacerdotio Christi: ad quam mox transit, interpolatâ tamen longâ parenthesi, propter Gnosticos, &c. d. ¶ *Qui, &c.* Τὸν διὰ τὴν ἔξιν τὰ διδασκὰ γυμνασμοῦ ἐχόντων πρὸς διδασκον, &c.] Eorum videlicet, (Ostendit quos perfectos vocat *:) *qui propter* (vel, *per*, Mo.) *habitus* (vel, *assuetudinem*, Er. Il. Ti. V. sic Vulg. Non placet: quia *habitus* comparatur *assuetudine*, à qua proinde distinguendum f. Tria hîc distinguuntur, *habitus*, tantumquam altera natura atque tempore confirmata; *consuetudo*, habitum confirmans magis ac magis; *διδασκων* denique, tantumquam finis ad vitam optimus ex habitu & exercitatione consequens g. *ἔξιν* est *firma facilitas* Quintil. h. Categoriarum scriptori est ἔξιν χρονοῦταις καὶ μονωσίαις διδασκων, sive διδασκων διὰ χρόνον καὶ διὰ μονωσίαν. Galeno, διδασκων χρόνῳ καὶ διδασκων φωνῇ. Philoni, διδασκων ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ μόνον διδασκων. Sunt autem ἔξιν tum in Scientiis, tum in Virtutibus. Hîc de priori genere ἔξιν agitur. Talem habent qui multum & attentè in Scripturis versati sunt h. Sensus, q. d. Qui longo usu i, velut habitu comparato k, & doctrinæ inculcatione l: vel, per habitum scientiæ, diligenti meditatione Verbi per Spiritus S. gratiam comparatum m. Principium lucis spiritualis infunditur à Spiritu S. augetur autem in stabilem habitum constanti & diligenti usu mediocri à Deo institutorum, &c. n.) *sensus* (ad verb. *sensoria*, Pi. five organa sensuum, ut sunt oculi, aures, &c. o. Sed per metonymiam intelligit sensus, & maximè internos p, vel mentem q. A sensibus, quibus quæ noceant corpori, & quæ profint, dignoscuntur, ad mentem similitudinem ducit r. Sicut in homine externo Lingua, Palatum, Nares, indicant quæ res bonæ, quæ malæ, sint, eoque melius quò magis in iis sunt exercitata; sic & homo interior sua habet διδασκων, per quæ, allato aliquo mystico intellectu Scripturæ, facile judicat an is rectus sit an non; ex natura, tum ipsius Evangelii, tum illarum dispensationum per quas Deus Evangelium figuravit,

figuravit, & ad id suo tempore recipiendum homines præparavit. Sic & *ἀδελφοί* à corpore ad animum transfertur, Phil. 1. 9. *habent exercitatos* (*γυμναζω, exercito*, in Glossis. Vide 1 Tim. 4. 7. infra 12. 11. Sic *γυμναζω* in *πνεύματι* dixit Isocrates v.) *ad discretionem boni & mali*, P. Ca. Be. Pi. &c. Boni & mali nomine etiam verum & falsum comprehendit, solidum & vanum, maxime quia de doctrina fidei agit: q. d. Ad discernendum in quaquere quid bonum sit, quid malum, quid sequendum, quid fugiendum; nec circumferuntur omni vento doctrinæ. Hæc *ἀδελφοί*, de qua hic agitur, non multum dissimilis est *τῇ διὰ τοῦ πνεύματος*, de qua 1 Cor. 12. 10. In veste summi Sacerdotis alterna *Tintinnabula aurea & mala Punica* significabant facilitatem ejus ad discernenda bona à malis. Habemus id in Zeror. Qu. Si tam rudes erant Hebræi, & lacte nutriendi, cur eis solidum cibum præbet, multa hic disputans de magnis mysteriis; de Deitate Christi, mundi ortu, interitu, ac retributione; de natura & officio Angelorum; de Sacerdotio Christi & Melchisedeci? Resp. 1. Eadem & parvulis & adultis tradenda sunt, sed cum discrimine, illis proponenda, his exponenda & pertractanda. 2. Non de omnibus Hebræis id dixit, sed de multis, qui ceremoniis Moysi adhuc pueriliter inhærebant. Unde propter eos non debuit perfectioribus subtrahere altiore doctrinam. Est ergo in hac Epistola & lac & cibus solidus. Eadem hic doctrinæ capita & humiliter & sublimiter, diverso loco, summo judicio ac prudentiâ, pertractantur. 3. Ità perstringit ruditatem, ut tamen eos exstimulet ad perfectionem, ipsaque exhortatione præparet ad capiendam facilius ea mysteria de quibus acturus est. Liquet id ex subjuncta sententia. Inscitia eorum (quoniam ex negligentia & oblivione orta erat) Pauli hortatione, eorumque studio, corrigi potuit.

CAP. VI.

Quapropter, *ἀλλ'* Sed cur dicit *ἀλλ'*, cum potius ex dictis contrarium colligatur? Si parvuli erant, cur perfectorum sermonem aggreditur? Et quod pertinet hoc *ἀλλ'*? Resp. Pertinet ad cap. 5. vel, ad v. 11. *πολύς λόγος ὑμῶν ὡς ἀποστολῶν*, q. d. Quapropter agite, & vos ad rei magnæ ac utilis intelligentiam parate. Vel, ad v. 12. *quia vos oportet doctiores esse*. Vel, ad v. 13. q. d. Cum sentiat vos segnes & rudes esse, tempus est, vos majori diligentia ad profectum aspirare. Ne semper tales maneatis quales jam esse vos dixi, spectans maximam gregis vestri partem. Scriptores nostri modò se majoribus, modò provectoribus, accommodant. Vel, ad v. 14. q. d. Quia diximus perfectorum esse solidum cibum, &c. & tales vos esse oportet. Hactenus Reprehensio, sequitur Cohortatio. ¶ *Intermittentes*, &c. *ἀπέστεντες τὸν πῆλιν ἀρχὴν Χριστοῦ λόγον* ¶ *Omittentes* (vel, *Remittentes*, Rib. *Relinquentes*, Rib. *Gou. ex Aug.* sed sine fastidio, ut *ἀπὸ* sumitur, Matth. 5. 24. non per oblivionem, sed per confirmationem, ac profectum majorem: vel, *Intermittentes*, Vulg. id est, ad tempus omittentes, ita scilicet ut postea assumatis & urgeatis. *initii* (vel, *inchoationis*, Vulg. *primordii*, sive *principii*, Val. Er. vel, *primitivum*, G.) *Christi* (id est, de Christo, & ejus disciplina; quæ sæpe Christi nomine comprehenditur: vel, *rudimentorum Christi*, Ca. vel, *de principio Christi*, Ar. vel, *qui in Christo rudes inchoat*, Er. II. Ti. P. Be. Pi.) *sermonem*, Gom. &c. Intelligit hic, vel, 1. legalia: quæ ut umbræ præparabant ad Christum, erantque inchoatio Evangelii. Quod refellitur ex contextu & præced. & seq. P. Vel, 2. eam doctrinam in qua conveniunt Judæi & Christiani, & consequenter à qua, tanquam à fundamento, debet initium duci. Vel, 3. rudimenta Christianæ fidei, quæ tradi solebant iis qui Christo initiantur, supra 5. 12. dicta *elementa*, &c. Habuit ergo & tunc Ecclesia Catechismum suum. Ista tirocinia, inquit, nunc seponemus. ¶ *Ad*, &c. *ἐπὶ τὴν τελειότητα ἀφελόμενα* ¶ *Ad perfectionem* (scilicet doctrinæ de Christo; i. e. ad dogmata perfectio-

ra; ad profectum in hac doctrina, quod aptiores red-
damur altioribus mysteriis, jam dicendis, percipiendis. ¶ *Τελειότητα* vocat intellectum figurarum latentium in V. T. & dispensationes Dei omnes tendentes ad Evangelium. Vide supra 5. 14. & ibi dicta. ¶ *feramur*, Er. Be. Pi. &c. h. e. Magno studio quasi ad metam contendamus. De-
mus operam iis circa quæ versari debent qui in Christo adulti sunt. Progrediamur in cognitione, per asser-
tionem veritatis, cultum religionis, & vitæ sanctitatem. Non sic increpo ruditatem vestram, ut vos arceret velim à doctrina sublimiore; quin potius hortor ut eò tendatis. In prima persona loquitur, vel, 1. ex modestia, & benevolentiam captans; se illis accensens, ut minus offendat reprehensio, suoque exemplo eos alacrius trahat. Vel, 2. quia de se loquitur; q. d. Cum à lacte ad solidum cibum traducendi sitis, nos quoque, seposita doctrinā quā rudes instituere solemus, ad perfectiora progrediamur. Huic intellectui probe respondent sequentia, tum proximè, tum cap. 7. ubi præstat quod hic promittit. Et sic cessat difficultas de *omittendis rudimentis*. Vel, 3. quia & Hebræos & se intelligit, ex colat. Heb. 5. 12. & 6. 3. q. d. *feramur*, vos discendo, ego docendo. ¶ *Non, &c.* *Μὴ καταβαλλόμενοι* ¶ Explicat illud *τὸν πῆλιν ἀρχὴν λόγον*, & quomodo *omittenda* dixerit; non quod velit negligi, sed quod non velit denuo & semper doceri. ¶ *Non jacentes rursus fundamentum*, Be. Pi. Vulg. &c. id est, Non denuo inchoantes opus. Refertur hoc, vel, 1. ad Hebræos, q. d. Non rursus instituendi in his, &c. vel, ponentes hæc fundamenta, quia dudum ea posuistis, & non sunt iteranda. Vel potius, 2. ad Apostolum, q. d. Non rursus vobis tradentes hæc fundamenta spiritualis ædificii, sed ab his assurgentes ad altiora. Nam fundamenta ponere Doctoris est, non discipuli, 1 Cor. 3. 10. Non iterum repetentes ea quæ primū didicistis, & quæ sunt Christianismi; quæ Christiani primū omnium doceri solent. Vide supra 5. 13. Ridiculus esset qui perpetuò circa fundamentum occupari velit, eique semel posito nihil superstrueret. De recta discendi methodo nos monet. *Fundamenti* autem capita quædam hic recenset, quæ sunt, vel, septem: vel, sex: vel, quinque: vel, quatuor. ¶ *Pœnitentiæ* (initialis scilicet, sive baptismalis, id est, quam baptizandi profitebantur; quæ baptizandis ante omnia præcipi solet: quæ Baptismum præcedit, Act. 2. 38. à qua prædicationem inchoarunt Johannes, Mat. 3. 6, 7, 8. & Christus, Matth. 4. 17. & Petrus, Act. 2. 38.) *ab operibus mortuis* ¶ Quæ à Deo nos alienant. Sicut anima vitam dat corpori, ita anima Deus. Vide dicta ad Mat. 8. 22. id est, à peccatis: sic dictis, vel, 1. quia sunt effecta mortis animæ, sive veteris hominis, Eph. 2. 1, 2. vel, 2. quia non profunt ad vitam æternam, quæ finis est humanarum actionum. Res enim tunc dicitur mortua, cum non movetur, neque officium suum facit, ut manus aut pes. Vel, 3. quod mortem adferunt. Hoc additur tanquam explicatio *pœnitentiæ* Christianæ. Per eam enim à peccatis recedimus, ea detestando, & quantum in nobis est, destruendo. Hæc est initialis doctrina de lege Dei, de peccato, damnatione & miseria hominis, cognoscenda ex Lege, quæ respicienti homini opus esse docet. ¶ *Et fidei*, &c. *πίστεως* ¶ *Fidei in Deum*, P. Be. Pi. &c. Nempe verum, Patrem, Filium, & Spiritum S. Quæ & ipsa Baptismum præcedit, Act. 8. 37. Fides in Christum simul est *fides in Deum*. Sub fide simul intelligitur voluntas ea omnia faciendi quæ fides præscribit, h. e. vivendi secundum Legem Christi. Respicit ad professionem symboli quam baptizandi faciebant; vel, ad liberationem hominis per Christum. Merito autem hæc conjunguntur; quia his duobus fundamentis primariis, summa doctrinæ Christianæ indicatur, Marc. 1. 4, 15. Luc. 24. 47. Act. 19. 4. & 20. 21. ¶ 2. *Doctrinam*, &c. *Βαπτισμὸς διδασκῶν* ¶ Quidam divisim hæc legunt, & duo faciunt capita, *Baptismatum*, & *Doctrinæ*; ut per *Doctrinam* intelligatur munus interpretandi Scripturas. S. quod cum administratione *Baptismi*, & Cœnæ, ministerii Ecclesiastici officia continet. Sed præstat conjungere. *Baptismatum doctrinæ* Er. II. Ti. P. Mo. Be. Pi. &c. Hæc exponuntur, vel, 1. H h h 2 per

per appositionem cum præced. y. quasi per parenthesin quandam, q. d. Quod fundamentum resipiscentiæ & fidei est doctrina Baptismatum, & impositionis manuum²: vel, Quæ doctrina solet Catechumenis tradi antequam baptizentur, vel manuum impositione in fide Christiana confirmantur². Vel, 2. sine appositione, ut absentia articuli Græci innuere videtur. Quæ sententia uberior est^b. Ordo hic inversus est, pro, *Doctrinæ Baptismatum*^c. *Baptismorum* autem *doctrina* fundamentalis dici potest, & Judæis Christianisque *διδασκαλία*, quia faterentur utrique nobis ad Deum accedentibus opus esse lotionem^d; & utrisque Baptismus erat ceremonia, quâ Profelyti in Ecclesiam admittebantur^e. In Baptismo Fidem ac Poenitentiam profiteamur, novam Obedientiam promittimus & obliuimus. Præsupponit Baptismus fœdus, ejusque confirmationem per Præcepta & Promissâ, &c^f. Meminisse semper debent Baptizati quid promiserint, & quid acceperint^g. Doctrinam intelligit de Baptismo à Christo instituto^h, ejusque virtute, necessitate, & significationeⁱ; de initiatorio hoc Christianorum Sacramento, quo de gratia fœderis confirmarentur, & à Judæis atque Gentilibus discernentur^k. Quæ Cur dicit *βαπτισμῶν*, num. plur. Resp. 1. Est Enallage numeri, pro *Baptismatis*^l. Ità quosdam Codices legisse patet, tum ex Aug. tum ex Syro, qui habet *Baptismi*^m. 2. *Baptismos* nominat solennes ritus, vel statos baptizandi diesⁿ; quibus plures Catechumeni ad Baptismum convenire solebant^o, & plures simul Baptismi administrabantur^p; quibus postea certi sunt attributi dies, nempe Paschæ & Pentecostes, qui propterea *dies Baptismatum* dicti sunt, ut Veterum scripta docent^q. 3. Ob trinam immersionem^r. 4. Ob Baptismum, vel triplicem, id est, fluminis, fluminis & sanguinis, de quibus indubiè baptizandi docebantur^t: vel, duplicem, exteriorem & interiorem^u, qui ad regenerationem concurrunt^v. Vide dicta ad Matth. 3. 6. & Joh. 3. 5². 5. quia Baptismi inter Judæos frequentes erant^y: unde & Judaizantes volebant Baptismate quoque novæ legis sæpe baptizari. Confirmatur ex v. 4. *Nam* — *semel illuminati*, id est, baptizati, &c^z. Hinc *βαπτισμῶν* hic dicit [de uno Baptismo] ut infra 9. 23. *δοξας* de unico Christi sacrificio². 6. Ob diversos Baptismos Johannis & Christi^b. 7. Ob plures baptizatos: tot Baptismi esse possunt dici, quot personæ baptizantur; alius siquidem est Baptismus Petri, alius Pauli, &c^c. 8. Ob Baptismum fidelium, eorumque liberorum^d. 9. Quia Baptismus hic Synecdochicè ponitur pro utroque Sacramento^e. ¶ *Impositionis*, &c. *ἡ ἐπιθεσις τῆς χειρὸς* [Ac manuum impositionis, Be. Pi. &c. Is ritus Judæis & Christianis communis est^f. Sub hoc nomine intelligit, vel, 1. ritus omnes extra Baptismum & Eucharistiam^g. Nam manus imponebantur, & baptizatis ad obtinendam vim confirmantem Spiritus Sancti^h, donaque ejus extraordinaria, ut Act. 8. 17, 19. & 19. 6¹. & ordinatis ad Presbyterium^k, aliâve publicam functionem, ut Act. 6. 6. 1 Tim. 5. 22. aut speciale aliquod opus^l; & post peccata reconciliatis^m, & corpore infirmisⁿ, ut Marc. 6. 5. Luc. 4. 40. Act. 28. 8°. imò & novis conjugibus benedictionem ab Ecclesia postulantibus. Vide quæ diximus ad Matth. 19. 13 P. Hunc autem ritum adhibebant personæ publicæ, ut Christus, Marc. 10. 16. & Apostoli, Act. 8. 17. & Presbyteri, 1 Tim. 4. 14. & 5. 22^q. Vel, 2. ritum hunc Baptismo adjunctum, in signum benedictionis & consecrationis Deo^r; quo quis mancipatus ac consecratus erat Domino ad vocationem suam, sive communem Christianorum omnium, sive singularem & propriam ministrorum Dei, sanctè obeundam, & ad eum finem commendatus precibus Ecclesiæ^t: vel, manuum impositionem quæ infantibus ante Baptismum adhiberi consueverat^u. Vel, 3. Sacramentum confirmationis^v; per quod Episcopus baptizato manus imponebat, ut daretur ei Spiritus Sanctus, quo roboratus intrepidè Christi nomen apud hostes fidei profiteretur^w. Dicunt Pontificii, materiam hujus Sacramenti esse oleum balsamo mixtum, & unctionem ex illo in fronte adhibitam; formam hæc verba, *Consigno te signo crucis, & confirmo te chrismate salutis in nomine*, &c^y. Vel, 4. ritum hunc adhibitum, vel, extraneis, qui ad Baptismum non antè perveniebant quàm editâ fidei professione; vel,

iis qui in infantia baptizabantur, & postea instituti in fide se ad catechesin offerebant^z; quibus manus, adhibitis precibus, imponebantur, ad accepti Baptismi, & fidei, confirmationem². Sed hunc morem non dubitamus post Apostolorum tempora ortum, & Ecclesiasticâ consuetudine, non necessitate, adhibitum. Ejus loco in Ecclesiis reformatis, ab adultioribus Baptizatis probatio & professio fidei adhibetur ante Cœnam Domini^b. Vel, 5. ritum hunc iis qui post Baptismum lapsi sunt adhibitum, exemplo Christi, qui manum ægrotis imposuit quum eos sanaret; cui respondet Absolutio, quia sanatio ægroti est solutio istius vinculi, Luc. 13. 16. Vide dicta ad 1 Tim. 5. 22^c. Vel, 6. ordinariam manuum impositionem in ordinatione pastorum^d, unde etiam pro ea usurpatur: vide 1 Tim. 5. 22^e. ut hæc sit doctrina de ministerio Ecclesiæ^f. Vel, 7. extraordinariam manuum impositionem ad Spiritum S. per Apostolos impetrandum^g: vel, dona spiritualia^h, sive extraordinaria, temporibus Apostolicis peculiaris; sive ordinaria, h. e. vim Spiritus sanctificantem & confirmantem in veritate & fœdere Dei. Sub hoc Capite veniunt omnia dona, virtutes & gratiæ salvificæ, Spiritus S. &cⁱ. ¶ *Ac*, &c. *Ἀναστασις τῶν νεκρῶν* [Sic dicitur & 1 Cor. 15. 12, 13, 42. alibi *ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν*^k. Et resurrectionis mortuorum, Pi. Be. de qua instruebantur fideles, quia multi apud Judæos eam omnino negabant, ut Sadducæi; multi sensu carnali resurrectionem imaginabantur ad vitam æternam^l. Resurrectio duplex est, electorum ad vitam, & reproborum ad mortem^m. Hic, ut sæpe in Scripturis, in bonam partem, sive de priore tantum, accipiturⁿ. Postquam locutus est de nostro officio, adjicit etiam præmii mentionem. Vide Joh. 5. 25. 1 Cor. 15. 16, 29, 52°. ¶ *Et judicii* (extremi scilicet & generalis P. Judicium duplex est, vitæ ac gloriæ, & mortis ac cruciatus^q. ¶ *7*, nempe in utramque partem, ut videre est Matth. 25. 46. Sic & Tertul.^r. [Vide in G.] Al. *Judicium* hic pro damnatione sumitur, ut sensus loci sit, q. d. Non de novo docendi estis, quod bonos beata resurrectio consequatur, malos damnatio^t. Inter alia hæc duo dogmata maximè tradabantur Catechumenis, ut spè resurrectionis omnibus periculis libenter se pro Christo exponerent, & timore judicii nunquam ad priora peccata redirent^u.] *eterni* id est, Ratione executionis in æternum duraturi^v; nunquam enim mutandum est quod in eo judicio statuetur^w: in eo ferenda est sententia de tota æternitate beata, vel misera, cujusque hominis^y. Hinc refellitur Origenis opinio. Unum est judicium irretractabile valens in perpetuum^z. 3. *Et hoc faciemus*, *Ποιήσομεν* [Refertur hoc, vel, 1. ad proximè præcedentia^a, q. d. De his agam cum licebit, & ut vobis utile erit^b; alio tempore, in usum eorum qui rudiores sunt. Sperabat se & alias ad Hebræos Epistolas scripturum. Et fortè scripsit, sed interierunt. At MS. [habet] *ποιήσομεν*, faciemus, si Deus permitteret; si esset otium^c. Vel, 2. ad præced. v. 1^d. id est, omitemus sermonem de initiis Christi^e, & feremur ad perfectionem exponendam^f. ¶ *Si*, &c. *Ἐάν τις ἐμὴν ἐπιστολὴν, &c.* [Si quidem (vel, Si modo, Pi.) permiserit Deus, Er. Il. Mo. Be. &c. Innuit, se diffidere de doctrinæ suæ fructu apud omnes, quia nonnulli à fide defecerant^g. Comminatoriè dictum, q. d. Nè diutius illudite Deo, quia non est in vestra potestate, quando & quantum volueritis in fide proficere; sed totum hoc pendet à Dei arbitrio & permisso^h. Bene cohæret hoc cum v. seqⁱ. Obj. Quomodo dicit, *si permiserit*, cum permissio malorum sit, bonorum autem operum, quale hoc est, Deus author sit & effector^k? Resp. Figura est, quâ minus dicitur, plus intelligitur^l. Certe voluntatem & efficientiam Dei non excludi docent sententiæ similes, ubi est, *si voluerit*, ut 1 Cor. 4. 19. Jac. 4. 15. Deinde *ἐμὴν ἐπιστολὴν* non nudam permissionem significat, sed concessionem, quâ nimirum autoritas aut potestas agendi datur; q. d. Si concesserit^m. Sensus est, Si Deus, ut justus contemptionis verbi sui judex, non impedierit, sed adjuveritⁿ; si vitam dederit^o, & vires^p. Deus permittit, cum ministros verbi non impedit nè prædicent, ut factum Act. 16. 7. nec auditoribus suum aufert Spiritum quo verbum capiant, nec Satanæ,

Calv.

Q. in Gom.

Gom.

Ham.

Gom.

fin. Par.

Gom.

Par.

Gom.

Par. sic

Law.

Law.

G.

G.

E.

Gom.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

G.

E.

Satanæ, utrosque impedire conanti, fræna laxat; sed pastoribus, & Ecclesiæ, dona sua continuat & auget. Permissio itaque hæc nuda non est, sed cum gubernatione Dei conjuncta.

Gom.

J. Cap.

J. Cap.

Gom.

J. Cap.

G.

E.

Rib.

Jun.

Ow.

Gou.

Ow. sic

Gou.

G. sim.

Calv. Be.

4. *Impossibile*, &c. *Ἀδύνατον* 8] Hactenus Exhortatio. Sequitur Comminatio †, adversus Apostatas. Sensus, q. d. Definite retrocedere, nē abducamini in defectionem ac ruinam prorsus insanabilem. Hoc dicit, Non frustra illa Christianismi elementa, sive fundamenta, sæpe repeti & animis inculcari, quia ex iis abjectis ingens est periculum*. Cohæret cum præced. Non rursus, jaciemus, inquit, fundamenta poenitentiae, &c. nē videamur velle vos iterum catechizare & ad Baptismum instituere. Nam impossibile est semel Baptizatos iterum renovari. Hoc addit, nē diutius in magno errore hærent, putantes Baptismum posse iterari. Confirmatio est consilii sui, Quicumque, inquit, in fundamentis, &c. ædificati ab eis exciderunt, eos non renovat Deus, &c. & proinde non est Ministrorum officium, ut eos revocent ad fundamentum, & rem sanctam canibus exponant. Rationem reddit præcedentium. Ostendit eis periculum istius *segniæ* & negligentiae, cujus ipsos antea reos peregerat; & necessitatem progressus in religione, nē totali Apostasiæ viam sternant. Hic locus maximè in causa fuit cur diu Romana Ecclesia cunctata sit hunc librum in Canonem recipere. Liqueat ex Tertul. Erat enim in disciplina circa lapsos mitior cæteris Ecclesiis. Ecclesiæ pleræque post Baptismum lapsos aliquos reconciliabant, & admittebant ad communionem; sed excipiebant tria gravissima crimina, Idololatriam, Homicidium, & Adulterium. Queritur Tertul. à Papa Zephirino admissos ad pacem Ecclesiæ mœchos. At verò id non fuisse novum, sed vetus, Romæ docet nos Pastor Hermæ 2. 4. sed de semel tantum lapso agens, non de iterum lapso: quam distinctionem habes & apud Clem. Strom. 2. Temporibus Cypriani cum de lapsis in Idololatriam disputaretur, an recipi ad poenitentiam publicam & reconciliationem possent, & mos fuisset varius etiam in ipsa Africa, sustinuit judicium suum Cyprianus, eò spectans ut, persecutione cessante, aliquid in commune statuerent. Romana Ecclesia, lenior cæteris, auctor fuerat ut post longa poenitentiae tempora lapsi ad communionem reciperentur. Displicuit id Novato & Novatiano, qui hac de causa schisma fecere. At sententia Romanæ Ecclesiæ de lapsis in idololatriam, parique modo de lapsis in homicidium, placuit magnæ Synodo Nicenæ, ut ex ejus Canonibus videre est. Neque tamen cogitandum est, veteres illos rigidioris disciplinæ observatores pro certo habuisse tales in æternum perituros; sed commendabant eos Divinæ misericordiæ, privatis, non publicis, precibus, neque ita ut certi quid eis pollicerentur. Et hoc etiam observatum in iis qui, post primam poenitentiam publicè actam, rursus se aliis, extra illa tria, criminibus obstringerent. Tertul. De Poenitentia, *Hæc igitur venena ejus providens Deus, clausa licet ignoscentiæ janua & intinctionis serâ obstruclâ, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quæ pulsantibus patefaciat: sed jam semel, quia jam secundò; sed amplius nunquam, quia proximè frustra. Nonne enim & hoc semel satis est? Vide & sequentia, ubi poenitentia secunda dicitur respectu ejus quæ Baptismum præcedit. Infra eodem libro hanc poenitentiam & secundam & unam vocat, cujus in archæ dicit esse negotium, & cum qua quàm severa disciplina exerceretur latè ostendit Ambros. Quamvis cautè & subtiliter provisum sit ut locus illius humillimæ poenitentiae semel in Ecclesia concedatur, nē medicina vilis minùs utilis esset agrotis, quæ tantò magis utilis est quantò minùs contemptibilis fuerit; quis tamen audeat Deo dicere, Quare huic homini, qui post poenitentiam primam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, iterum parcis? Et portam poenitentiae interdum claudi etiam apud Deum Hebræi sentiebant, ut videre est in Paraph. Chald. Cant. 5. 5. & RR. ad Esa. 22. 14. Philo autem ait, *ἡ δὲ πόρτα τῆς μετανοίας ἐστὶν ἀνεύρηται*. Cum quibus bene congruunt ea quæ habet Iren. 4. 45. Etiam M. Antonius lib. 11. dicit ægrè coalescere ramum semel amputatum, etiam rursus inferatur. Quàm longè à*

veteri illa disciplina abutum sit, nihil opus est dici, res manifesta est. Attamen Romana Ecclesia, quæ lenior, ut dixi, cæteris fuit, hunc librum in auctoritatem Canonicam recepit postea: unde sequitur hunc locum ab ea aliter quàm ab illis aliis intellectum. Quare & nos videamus quis huic loco sensus dari commodus possit, qui cum Romanæ sedis illis quas dixi Constitutionibus non pugnet. [De quo mox videndum.] *Ἀδύνατον* hic intelligitur, vel, 1. admodum difficile, nec sine insolito Divinæ gratiæ auxilio possibile. Sic impossibile sumitur Marc. 10. ubi cum dixit, *Quàm difficile est, &c.* v. 23. mox explicat, *impossibile esse, &c.* v. 27. Sic & Luc. 17. 1. Sic Aristot. *Impossibile*, inquit, dicitur aut quod omnino fieri non potest, aut non facile, nec citò, nec bene. Sic Jetti impossibile vocant quod juxta communem legem aut usum fieri non potest, etiam si privilegio, vel voluntate, Principis fieri queat. Sic in moribus impossibile dicitur quod usum communem egreditur, ut Jer. 13. 23. Vel, 2. reverà & absolute impossibile, ut vox semper accipitur in hac Epistola, ut infra v. 18. & 10. 4. & 11. 6. Nec res frequens & quotidiana, qualis est eorum qui graviter post Baptismum deliquerunt resipiscencia & reconciliatio, (de qua hic agi volunt qui impossibile hic per difficile exponunt) *impossibilis* vocari solet. Impossibile autem hoc dicitur respectu, vel, 1. naturæ & creaturarum, sive ex virium defectu, ut Jer. 13. 23. Matth. 7. 18. vel, 2. Dei; idque, vel, per naturam Dei, qui verax est & constantissimus in justitia sua, cujus legem mutare non potest: vel, per voluntatem & decreta Dei: vel, quod præcipuè hic respicitur, per ordinem à Deo constitutum, qui regula est nostri officii; ut sensus sit, Non esse quod nos talium resipiscencia aut expectemus, sive speremus, aut petamus à Deo, aut procuremus; cum Deus neque hoc jussit, neque media ad eum finem constituit, neque auxilium suum nobis promisit. *¶ Eos, &c.* *Τὸς δὲ τὰς ἐπονομαζομένους* Semel illustratos, Mo. Ut qui semel fuerint illuminati, Ex. 11. Ti. P. Be. sic Ca. Pi. &c. id est, Baptizati; vel, qui in Baptismo voverunt, se peccatis renunciaturos, & Christo constanter adhæsurus, & proinde absolutionem à præteritis omnibus peccatis suis acceperunt; & in Ecclesiam recepti, omnibusque Christianorum privilegiis donati, erant. Baptismus apud Veteres nomen habuit *ἡμετέριον*, ut diximus ad Matth. 28. 19. & constat ex Clem. Alex. apud Euseb. Greg. Naz. & Dionys. idque ab effectu Baptismi, per quem transfati erant ex tenebris in lumen, 1 Pet. 2. 9, &c. Confirmatur hoc ex Heb. 10. 32. in quibus illuminati, &c. id est, Baptismo suscepto Christiani facti estis. Unde Syrus & hic & ibi Baptismum exprimit. Favet quoque vox *semel*, quia Baptismus semel tantum celebrandus erat, & quod Baptismus reverà initium erat omnium privilegiorum postea memoratorum, illumque sequebatur donatio Spiritus, &c. Hanc ergo sententiam, utpote verisimillimam, planè amplecterer, nisi vox ipsa obstat; *ἡμετέριον* enim nunquam eo sensu sumitur in Scriptura Sacra, neque apud Veteres nisi uno aut altero seculo post scriptum N. T. ut nimia licentia sit vocem hoc uno loco peculiari sensu accipere, &c. Illud autem *ἀπὸ*, non restringitur ad hoc membrum, sed ad reliqua etiam pertinet. Simplicius ergo est intelligi hic eos qui cognitione Evangelicæ doctrinæ imbuti fuere; quo sensu *ἡμετέριον* & *ἡμετέριον* habemus Joh. 1. 9. 2 Cor. 4. 4. 6. & infra 10. 32. item 1 Cor. 4. 5. 2 Tim. 1. 10. Solet sic verti Hebræum *הוֹרֵא*, ut Aquila, Exod. 4. 12. Psal. 119. 33. Prov. 4. 4. Jos. 27. 11. Sic & LXX reddunt, Jud. 13. 8. 2 Reg. 12. 2. & 17. 27. Hic ergo illuminati dicuntur docti & instituti in religione Christiana, qui insignia lumina, & dona coelestia, à Deo acceperunt. Talis autem institutio illuminatio vocatur, tum quia ipsa lux & est, & dicitur per antithesin ad tenebras in quibus jacet mundus, 1 Pet. 2. 9. 1 Joh. 1. 6, 7. tum quia mentem illustrat, pellitque pristinam ejus ignorantiam, 2 Pet. 1. 18, 19. Hæc porro illustratio, sicut & sequentia dona, tamen iis qui excidunt, quàm in iis qui non excidunt, reperiuntur, sed modo differenti; in illis enim aut foris exhibetur, aut intus insidet, sed nec pleni luminis, nec plenè, nec in perpetuum; in his autem inextinguibilis, &c. Dicit au-

tem *semel*, vel, 1. quia olim non erant illuminati: vel, 2. quia si rursus cæci fiant, hoc lumen nunquam recipiunt: vel, *semel* hic idem quod planè & verè, ἀπαξ pro ἀπαυδάς, *prorsus*, *perfectè*, ut Heb. 9. 26, 28. 1 Pet. 3. 18. ubi *semel* non tantum unam vicem, sed & summam perfectionem, denotat. Sic Judæ v. 3. pro fide *semel*, id est, perfectè, tradita. Sic Psal. 89. 36. *Semel juravi*, i.e. certò, veraciter ac immotè, ut v. 34, 35. explicatur. Confer Est. 4. 11. Psal. 62. 12. Sic Judæ v. 5. *scientes hoc semel*, h. e. certò & immutabiliter.

¶ *Gustaverunt*, &c. Ἰδοὺ μὲν τὴν τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπαγγελίας] *Gustaverintque donum* (vel, *donum illud*, Be. Pi.) *celeste*, Er. Il. Ti. P. Ca. Ar. Per *donum* intelligunt, vel, 1. fidem, quæ coelitus datur illuminatis P: vel, 2. Christum, sic dictum Joh. 4. 10. utpote à Deo datum, Joh. 3. 16. è cælo quoque missum, &c. 1. vel, 3. Spiritum S. qui hoc nomine venit Act. 2. 38. & 8. 20. & 10. 45. & 11. 17. necnon Joh. 4. 10. ut contextus docet. Is enim est *aqua illa viva*, quam Christus eo loco se daturum promittit: nec usquam, quod sciam, alio sensu sumitur vox *δωρεᾶ*, ubi rem à Deo datam significat. Hic porro ἐπαγγελία dicitur, tum, quia opus ejus coeleste est, non terrenum & carnale; tum præcipue, quia de cælo missus est, Act. 2. 2, 33. 1 Pet. 1. 12. Neque obstat quòd *Spiritus S.* membro seq. ponitur: tum, quia idem bis diversis verbis exprimi solet, & sequens clausula hujus exegetica esse potest; tum, quia ibi alio prorsus respectu memoratur, nimirum respectu externarum & actualium operationum illius; hic autem tanquam magnum illud & promissum donum sub N. T. exhibendum, per quem tollendi erant veteres & carnales ritus Mosis, & instituendus erat novus cultus, &c. Vide Act. 1. 4, 5. Heb. 9. 10. & 12. 25. Vel, 4. remissionem peccatorum, qualis nimirum in Baptismo accipitur: vel, 5. pacem conscientiae, de qua Rom. 5. 1. Phil. 4. 7. quæ consequitur peccatorum remissionem conversis indultam, vel, cordis aliquam recreationem ac lætitiā, ex consideratione veritatis Evangelicæ, & præstantiæ Christi ac salutis oblata; & ex conscientia liberationis à tenebris ignorantiae antecedentis, & superstitioso timore. Vel, 6. vitam æternam. Vel, 7. Dei gratiam in Christo offerentis remissionem peccatorum, lætitiā spiritualem, sanctitatem, & spem beatæ immortalitatis; denique veram felicitatem, quam soli Electi verè & ad salutem amplectuntur. Et hoc ipsum *donum Dei* vocatur, Joh. 4. 10. & *donum simpliciter*, Rom. 5. 15. & *donum justitiæ*, v. 17. *Gustare* autem hic & infra est *experiendo cognoscere*, ut Psal. 34. 8. Prov. 3. 18. 1 Pet. 2. 3. Aliquando manducationem potumve complectitur, ut Jud. 19. 5. 2 Sam. 3. 35. Psal. 34. 9. hic autem, sicut 2 Reg. 4. 40. Matth. 27. 34. ei opponitur, & levem tantum tenuemque perceptionem notat quæ citò perit; ut quamvis temporariā quādam lætitiā hoc donum acceperint, tamen non secus ac homo κακὸς σμαχὸς evomant vitiositate suā. Gustu discernitur rei suavitās ac bonitas, & appetitus excitatur; nec tamen nutritio inde accipitur. Sensus, q. d. Præstantiam hujus doni mente perceperant, & aliquo modo experti erant vim Spiritus S. in cultu & institutis Evangelii.

¶ *Et*, &c. Καὶ μετὰ τὴν ἰσχυρίαν, &c.] *Et participes facti fuerint Spiritus Sancti*, Er. P. Be. Pi. &c. id est, donorum & charismatum Spiritus Sancti, ut illi Act. 2. 1. donia consecutos Prophetiæ, Linguarum, Sanationum, quæ non contingebant eo tempore nisi justificatis, id est, purgatis: vel, donum fidei, sed temporariū: vel, accipere gratiam justificantem. *Participes Spiritus*, non per personalem inhabitationem, sed per spiritualem operationem, ex qua [præced.] illuminatio & gustus oritur. Hoc autem privilegium in medio collocatur, tanquam radix & principium reliquorum omnium. Et forsan tria prima privilegia in unum coalescere possunt, nempe illuminationem cordis & mentis per coeleste donum Spiritus Sancti eo fine datum. Duo quoque posteriora idem esse possunt, affectus nimirum, sive dispositio cordis, respondens præced. illuminationi, & effectus ejus. Prius itaque est divina & supernaturalis cognitio veritatis salvificæ; posterius, aliqualis sanctificatio & consolatio cordis, sive voluntatis.

5. *Gustaverunt*, &c. Καὶ γὰρ ὁ γαστήρ, &c.] *Gustaverintque bonum* (id est, jucundum; vel, quam bonum sit & salutare.) *Dei verbum*, Er. P. Be. Pi. &c. h. e. Evangelium; vel, fœdus Evangelicum, vel, egregia illa promissa Evangelica, coelestis hereditatis. Nam sic *bonum Dei verbum* sumitur Jer. 29. 10. & 33. 14. Zach. 1. 13. pro verbo læto & fausto. *Gustare* autem est cum suavitate & gaudio percipere. *Gustui* huic inest quidem intelligentia & assensus Evangelii, lætitiā aliquam in corde excitans; sed deest vis charitatis & fiduciæ effectiva. Studiosè eandem phrasin servat Apostolus, ut hos distinguat ab iis qui per fidem veram Christum percipiunt & comedunt, & quasi in succum & sanguinem vertunt, juxta Joh. 6. 5. ¶ *Virtutesque*, &c. Δυνάμεις τε μέλλουσιν αἰῶνι] *Ac virtutes* (vel, *potentius*, V. E. Me.) *futuri seculi*, Er. Mo. Be. Pi. &c. ἐξ ἡγίας est illius verbi *boni*, id est, promissi. Non enim hoc erat promissum Dei de restituendo populo in suas terras post 70 annos, aut de Zorobabelis principatu; sed de summa illa potentia, quam circa nos Deus ostensurus est in illo altero seculo. Quod hic *δυνάμεις* id ἐξουσίαν μέλλουσιν δυνάμεις, Eph. 1. 19. πῶς καὶ μέγα ἐπαγγέλματα, 2 Pet. 1. 4. τὰ μεγάλα τὰ Θεοῦ, *magnifica Dei*, Act. 2. 11. illa nempe quæ Deus ante jacta mundi fundamenta præparavit suis per Christum exhibenda; h. e. admiranda illa quæ elucet in opere Redemptionis nostræ, mysterium Incarnationis, Mortis, Resurrectionis, Ascensionis in cælum, Conjunctionis Christi cum Ecclesia, &c. Dicuntur autem ista *vita futura* *δυνάμεις*, quia pertinent ad vitam futuram; & de iis quicquid in hac percipi potest, futuræ vitæ arrha quædam est, Eph. 1. 9. ad 16. Significare videtur immortalitatem & gloriam, vitamque beatam, & æternam Dei visionem in cælis, electis promissam in regno Christi; quæ *virtutes* vocantur, quia Dei virtus & potentia per eas mirificè declaratur; quas *gustasse* dicuntur, quia eas fide, amore, ac magno desiderio perceperunt, earumque spe delectabantur. Discimus hinc nullum esse talem profectum qui nos planè securos faciat. Verum αἰὼν μέλλον, *seculum futurum*, designat statum Ecclesiæ N. T. sive Christianæ, ut apparet ex collat. Heb. 1. 6. & 2. 5. [ubi dicta vide.] & Esa. 9. 6. ubi Christus dicitur, juxta Lxx, πῶς μέλλουσιν αἰῶνι. Mundus enim dividitur in Præteritum & Futurum, tum Heb. 9. 15. tum apud Judæos. *Futurum* autem hic dicit non sui temporis, sed patrum, respectu. Δυνάμεις autem intelligit virtutes miraculorum, donorumque extraordinariorum; quæ *futuri seculi* dicuntur, quia illi promissa & reservata erant, ex collat. Joel. 2. & Act. 2. quæ per Spiritum Sanctum collata sunt fidelibus ad confirmationem sui, & conversionem aliorum; quæ experti erant, vel in aliis qui ista, videntibus ipsis, patrarent, vel potius, in seipsis: id quod Apostolus eorum graviter exaggerabat, eorumque restitutionem impossibilem reddidit, quia veritatem tantis miraculis per ipsos patris confirmatam abjicerent. Al. Non placet hæc interpretatio. Οἱ μέλλοντες αἰῶν in Scriptura intelligitur status futurus post universalem resurrectionem, ut constat ex Matth. 12. 32. Marc. 10. 30. Luc. 18. 30. & 20. 35. &c. Vel, designat hic miranda illa beneficia per Christum collata Christianis, &c.

6. *Et*, &c. Καὶ παραπτώσαι] *Si prolabantur*, Er. P. Be. Pi. &c. vel, *prolapsi fuerint*, V. *relabuntur*, Ca. *excident*, Ti. *deciderint*, Di. Participium παραπτώσαι resolvi debet in verbum conditionale, εἰ παραπτώσει, si prolabantur. Verbum alibi non occurrit in N. T. Quæritur, quis hic lapsus intelligitur. Resp. 1. Lapsus aliquis, [vel] in mortale peccatum, velut ebrietatem, fornicationem, detractionem, &c. quo gratia Baptismi deperditur, ut Patres communiter statuunt: vel, in consuetudinem peccandi. Non placet hæc sententia. Repugnat tum, 1. plurimis Scripturæ S. dictis, ut Ezech. 18. 21. Esa. 55. 7. & Heb. 4. 15, 16. & 7. 25, 26. & 9. 14. & aliis locis, quibus tales peccatores ad poenitentiam hortatur. Tum, 2. conversorum exemplis in utroque Testamento. Qui hoc ad partem unam solum rerum antecedentium, aut ad tempus unum & singulare factum, restringunt, imprudenter & contra veritatem ea omnia dividunt, quæ jam antè duobus locis docuit Apostolus esse

Gou.
Gla.
Ow.

Gla.
gram. 3. 5.
14. 461.

Par.

Gou.

Ow.
Te. Rib.
ex Chry.
Th. &
Occum.
E. Ham.
E.
G. fic
Rib. E.
Ham.
G.
Gom.
Pi.

Cam.

G. fic
Ow.

J. Cap.

Pi.

Jun.

Gou.

Ow.

Rib. E.
Me. Ow.
Gou. Ham.
Par.
Ham.
G. sim.

Par.
Pi.
Te.
Ow.
Gom.
Ow.

Iaw.

Pi.

J. Cap.

Pi. Gom.

J. Cap.

G. fic

Rib. E.

Gom.

Ham. Ow.

Rib.

Rib. fic

Me.

G. fic

E.

Me. ex

E.

Gom.

sim. E.

Gom.

Ow.

G.

Cam.

E. Me.

fic Rib.

Rib.

E. Me.

Rib. sim.

J. Cap.

G.

Par. fic

Ham. Ow.

Par.

Ham. Ow.

Ham.

Par.

Par. ex

Chry.

Ham. Ow.

Ham.

Ow.

Par. fic

Ow.

Ow.

Ham.

Ow.

Ger.

Ham.

Par.

Gou.

E.

O.

E. Calv.

Jun. Par.

Gom.

Ger.

Gom.

fic Ow.

Ow.

Gom.

E.

Gom.

sim. Ow.

esse conjunctissima v. Distinguit quoque Apostolus inter *μαλεῖν*, cespitare, & *πίπτειν*, cadere, Rom. 11. 11. & illud de Judæis incredulis illius ætatis affirmat, hoc verò negat: Num, inquit, cespitarunt *ἐν ἀπίστῳ*, ita ut caderent? absolute scilicet, & irreparabili ruinâ? Absit. Jam *ἐν ἀπίστῳ* significatum auget, siue quoad perversitatem in modo lapsus, siue quoad vim & magnitudinem casus *. Si *πίπτειν* ibi significet totalem & æternum gentis Judaicæ casum, hic certè *ἐν ἀπίστῳ* gravius quiddam sonat, &c. t. Resp. 2. Existimo *ἐν ἀπίστῳ* hic dici eos qui à fide Christiana deficiunt v, in Judaismum, vel Hellenismum z; non qui aliqua in parte Deum offendunt, sed qui ejus gratiâ se penitus abdicant a; qui omnia bona fundamenti & principiorum Christi experti, ab omnibus, & ab eorum habitu, discessionem faciunt b. Nam & *ἔτι* sic usurpant Hebræi, & verbum *ἔτι* *παρὰ* *πίπτειν* vertitur Ezech. 14. 13. & 15. 8. & 18. 24. & 20. 27. & nomen indè deductum *ἔτι* *ἀπὸς αὐτοῦ*, 2 Par. 28. 19. & 33. 19. *ἀπὸς αὐτοῦ*, 2 Par. 29. 19. Hoc ipsum est quod per *παρὰ* *πίπτειν* significavit suprâ 2. i. per *σκληρύνει* 3. 13. & seq. Syrus hic, Si iterum peccaverint, nempe, in sensu graviore, ut Heb. 3. 17 c. Notatur hic universalis ab Evangelio defectio d; vel, abnegatio fidei Christianæ: eaque, tum, 1. totalis *, quâ quis totus, & intelligentiâ, & voluntate consilioque certo, de toto, id est, totâ doctrinâ & vocatione Dei bonisque oblatiis & perceptis omnibus, decidit, in totum, ut ultro Legem Dei Deumque ipsum infestus oppugnet, & se totum mancipat voluntati carnis suæ f: tum, 2. malitiosa g; non ignorantia, ut in Paulo, aut infirmitate, ut in Petro h, & Christianis plurimis sub persecutionibus, sed destinatâ malitiâ & consilio i; vel, destinato Christi & Evangelii cogniti odio k. Hic ergo lapsus is est qui vocatur peccatum in Spiritum Sanctum, Matth. 12. 31. & peccatum ad mortem, 1 Joan. 5. 16 l. non tantum meriti, sed & eventus, ratione habitâ m. De hoc solo hic agi constat, tum, quod poenitentia impossibilitas illi peculiaris est, tum, ex descriptione & hic sequente, & Heb. 10. 26. ubi dicuntur sic peccantes *conculcare filium Dei*, &c. idque voluntariè, h. e. malitiosè & perversitè n. Frustrâ ergo sunt qui hujus loci auctoritate labefactant infirmorum fidem o. De iis duntaxat hic loquitur, qui iusto Dei iudicio adeo indurantur ut nunquam poenitentiam quærant, aut vel minimo conatu ad eam aspirant. Qui ergo post lucem, convictionem, donaque accepta, inciderunt quidem in grave aliquod peccatum, aut in consuetudinem peccandi, postea verò poenitentiam veram & precibus & conatibus suis quærant, quanquam in periculoso statu versentur, hoc tamen loco non designantur, &c. p.

¶ Rursus, &c. *πάλιν ἀνακαλίσκειν εἰς μετάνοιαν* ¶ Rursus, vel Denuo, renovari (Græcè *renovare*, Pi. Er. V. ut subaudias, vel, 1. se q, q. d. Ut seipsos iterum renovent, utpote in tali statu existentes r; vel, 2. *πάλιν* q, q. d. Ut quisquam renovet ipsos t, i. e. absolute, ut renoventur. Sic enim Hebræis Infinitivus passivè sumitur, ut Psal. 51. 4. *תשובה*, cum quis judicat te, i. e. cum judicaris v. Græcismus est, qualis suprâ 5. 12. *ἡ γὰρ ἐξ ἑστέ τὸ θεοδικαῖον ἡμῶν*, id est, *ἐκ τῆς θεοδικαίας ὑμῶν* *. Refertur hoc, vel, 1. ad doctores, qui illos renovare nequeunt, h. e. hortationibus, minis, precibus, in viam revocare; quia nimirum hos non amplius audiunt, sed averfantur, persequuntur y: vel, 2. ad Deum z, qui tales renovare nequit; non per impotentiam, sed per justitiam & veritatem suam, quâ non potest mentiri a, aut seipsum negare; vel, ob naturam ejus constantissimam & immutabilem b. *ἀνακαλίσκειν* est *ἰσχυρῶς*, quod sæpe significat in priorem statum restituere, ut Psal. 103. 5. Lam. 5. 21. Nemo, inquit, tantus est magister qui id facere possit. Et *πλεονάζει* vox *πάλιν*, cum sequatur *ἀνά*. Quales & alibi c.) ad (vel, in, E.) poenitentiam, Mo. sic II. Be. Pi. Sy. Jun. id est, in statum professionis poenitentia per secundam renovationem, & secundum Baptismum, tanquam pignus illius d; vel, renovari, (supple, accedentes iterum) ad poenitentiam, quâ renovatio inchoatur; vel, renovari loco poenitentia, sic nimirum ut vitæ renovatio sufficiat, perinde ut in Baptismo, nec opus sit poenitentiam illam gravem subire quæ exigitur à relapsis *. Dicit non posse eos restitui in poenitentiam, i. e. ad frugem meliorem reduci, nempe, per Legem Moysi; quia scilicet

defecerant ab illa quæ & optima est, & certissima, & post Christum missum, unica. Hunc sensum optimè nobis expressit Contra Tryphonem Justinus, [verbis à G. productis.] Vel, vitæ correctione, Ca. vel, per poenitentiam, Er. Ti. P. E. Zeg. Par. Rib. ex Chryl. &c. ut sit eis pro eo, & *ἐν* pro *διὰ*, ex Hebraismo f. Non enim renovatio via est ad poenitentiam, sed poenitentia ad renovationem g. Ostendit autem talem defectionem à Christianismo posse evenire non Catechumenis tantum aut recens baptizatis *νεοφύτοις*, verum etiam iis qui plurimum profecerant; nè quis se putaret à tali periculo immunem: quod ipsum & Paulus nos docet, 1 Cor. 9. 27. Profectum autem illum describit verbis egregiis, *ἀπὸ πάσης ἐπιθυμίας*, &c. h. [de quibus diximus.] Al. Sensus loci est, Semel lapsos hoc modo non esse admittendos ad publicam poenitentiam i. *μετάνοια* enim interdum sumitur pro admissione ad veniam, siue ad illam methodum quæ eos ad absolutionem pararet; quo sensu dicebantur *μετάνοιαν αἰτεῖν*, Concil. Neocæs. Can. 52. *ἀνακαλίσκειν* autem est graviter post Baptismum lapsos de novo dedicare, siue consecrare, Deo per poenitentiam & absolutionem; ut *ἐγκαλίσκειν* est dedicare, unde *ἐγκαλίσκειν* festum dedicationis. Hujusmodi autem Apostatis, quales erant Gnostici, Julianus, &c. locus reconciliationis atque absolutionis concessus non erat. Si dicas, concedi potuisse, ideoque non fuisse *ἀδύνατον*; Respondeo, *ἀδύνατον* sæpe dici quod jure fieri non potest, ut apud Joseph. contra App. 2 k. At *ἀδύνατον* hic aliter sumi docet v. 9 *. Al. Iterum renovari, &c. hic est denuò tingi Baptismo, qui est renovationis sacramentum. Ità Chryl. Epiph. Athan. Amb. Aug. &c. l. Non tollit Apostolus h. i. poenitentiam, quippe quam ubique prædicat, ut 2 Cor. 2. & 7, &c. sed secundum Baptismum. Obj. Quorsum ergo tot verba hic frustra congerit? Nam siue *illuminati fuerint*, &c. siue non, per Baptismum renovari nequeunt m. Resp. Quod dicunt Patres, Apostolum hic loqui de non repetendo Baptismo, id non tam de Baptismi ceremoniam intelligo, quàm de effectu ejus; i. e. gratiâ regenerationis seu renovationis, quæ per Baptismum acquisita fuerat, & amissa ab his recuperari nequit; quia Deus nullum instituit remedium, quo gratia amissa tam facile recuperetur n. De Baptismo hic non agi videtur, 1. quia nulla illius hic mentio; 2. quia is talibus non erat impossibilis; 3. ex collat. Heb. 10. 26. qui locus de Baptismo non iterando intelligi nequit o.

¶ Rursus, &c. *Ἀνακαλίσκειν εἰς τὸ αὐτὸ — καὶ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν* ¶ Rursus (vel, Ab integro, Er. Ti.) crucifigentes (Al. Ut qui rursus crucifigant, Pe. Be. Pi. Accusativus hic, sicut & sequens, causaliter resolvi debet, pro *ὅτι ἀνακαλίσκονται καὶ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν* p. vel, Rursus crucifigendo, Be.) sibiipsis (i. e. vel, 1. apud se. Egregiâ figurâ dicuntur id facere quod factum approbant. Pari sensu dicit Heb. 10. 29. à talibus hominibus *proculcari*, i. e. foedissime tractari, Dei Filium, &c. q. vel, 2. quantum in se est r; vel, 3. in suam ipsorum perniciem t; vel, 4. ad suam ipsius renovationem, quam iterum ex Baptismo sperat u.) Filium Dei, & ostentui (vel, ludibrio, Er. II. Ti. E. ad ignominiam, P. Be. Pi.) habentes, Mo. vel, exponentes, Er. E. vel, exponant, II. P. Be. Pi. vel, exponendo, Be. De significato vocis *παρὰ τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν* vide Matth. 1. 19. Vide quantum sit peccatum à Christianismo deficere v. Nam qui id faciunt eo ipso ostendunt credere se Christum fuisse impostorem, ac proinde dignum cruce omnique ignominia x; Christum non pluris faciunt quàm qui illum crucifixerunt y, Christi crucifixionem approbant z; declarant se, expertos Christum & Evangelium viasque ejus, nihil in iis verum bonumve deprehendisse, &c. a. vel, novo peccato dant novam causam crucis & mortis Christi b, ita ut, si prior redemptio non satis esset, cogerent eum rursus pati crucis supplicium c; vel, dum ad priorem vitæ turpitudinem redeunt, faciunt ut Christus apud infideles quasi crucifigatur, id est, blasphemetur, &c. d. vel, Christum sannis excipiunt, ut olim Judæi & milites, eumque rursus crucifigerent, si possent. Notatur immane ipsorum odium in Christum, quod nunquam eos resipiscere sinit, quoniam unicum resipiscentiæ, & salutis, medium malitiosè abjiciunt; atque ita Christum denuò crucifigunt, quia eum semel crucifixum abnegando nolunt salvari ejus morte; ac proinde

si respiscere & servari deberent, denuo crucifigendus esset eis Christus, quod impossibile est. Impossibile igitur est eos respiscere & servari *. Peccatum quod hic describitur Patris, Filii, Spiritusque Majestatem speciali quodam indignitatis modo violat, in quem incidere non patitur Deus ullum electorum suorum, &c f. [An ex hoc loco rectè colligitur verè renatos gratiâ Dei excidere posse, vide apud Jun. Ger. Par. Gom. ad h. l. Nobis enim ad alia pergendum.]

7. Terra, &c. γῆ — βοτάνην εὐλογεῖν — δὲ ἐς τὴν γαίαν, μεταλαμβάνει εὐλογίας, &c.] Hæc similitudine declarat quæ dixit, de Apostatis h. Terra (Cui respondet homo i, ex terra sumptus k; vel mens, aut Ecclesia l:) quæ imbrem sapientis in se venientem (cui respondent, [vel,] dona illa quorum supra fuit mentio; sic *καὶ ἐν τῇ πόλει*, Marc. 1.8. & Prophetia stilla dicitur m: vel, Legis & Evangelii prædicatio n; vel, imber gratiæ Divinæ p, vel Spiritus Sancti, qui à fidelibus, & ab Apostatis, quanquam dispari gradu, percipitur p.) combiberit, (Terra cum irrigatur Græcis bibere dicitur, & Hebræis *יָרַח* inebriari, Psal. 65. 10 q.) & progenuerit herbam (i. e. fructus bonorum operum produxerit r. *βοτάνη* hic idem quod Heb. *עֵשֶׂב*, ut in Græco Gen. 1. 11. Significat autem omne id quod ex terra nascitur, etiam fruges. Fruges [hic] sunt opera pietatis t.) accommodam (vel, opportunam, Mo. vel, utilem, G. sic Tre. ex Sy. id est, bonam & congruam operationem t.) in per quos (vel, à quibus, Vulg. vel, quorum opera, Er. i. e. agricolis v; vel, propter quos, G. i. e. fundi dominis *. Vide Luc. 14. 35. Dominus [autem] cujus sunt isti fructus est Deus; ab eo denominantur, vocantur filii Dei x.) excolitur, (Non Deum denotat qui imbrem mittit, sed alios homines in quorum usum Deus dona illa in eos contulerat, &c z. Græcè, & colitur. Addita conjunctio monet, fructum non quibilibet reddendum, sed in, &c t. Sed conjunctio sæpe redundat ||.) recipit (vel, accipit, Tre. Mo. G. vel, particeps fit, Be. i. e. testatur se accepisse a.) benedictionem à Deo, Pi. sim. Er. P. Ti. Be. &c. scilicet ampliorem b, majorem gratiam & consolationem c; in hoc seculo & futuro d; vel, laudem & approbationem illam, *Euge bone serve*, &c *. Vocatur terra Dei; ut videre est Gen. 13. 10. Ezech. 28. 2. *אֶרֶץ*, εὐλογεῖν, multa significat, sed inter alia etiam laudare, celebrare, ut Gen. 9. 26. Psal. 145. 1 f.

8. Proferens, &c. ἐκέρουσα — τρυβλῶν — κατὰ τὰς ἑρπύδας — εἰς καὶ οὐρανόν] Proferens autem (vel, At quæ profert, Be. Pi. quantumvis bene culta & pluviis irrigata g.) spinis ac tribulis, (nempe peccata h, graviora & leviora i: — subit aspera silva, Lappaque, tribulique — Vide & Matth. 13. 7. Non dixit hic *πικρὰ*, ut modò, sed *ἐκέρουσα*, ejiciens velut abortus. Allusio ad locum Gen. 3. 17, 18 k.) reproba (vel, rejectanea est, Be. Pi. tanquam ingrata reprobatum ab omnibus l; displicet talis terra Domino suo m. Vide 1 Cor. 9. 27. & Tit. 1. 6 n.) & maledictioni proxima, (vel, confinis, Er. Ca. affinis, P. i. e. Brevi futurum est, si talis manet, ut Dominus terram talem exsecratur o. Vide Matth. 21. 19. Marc. 11. 21. *ἔρπον*: rem brevi futuram significat, Matth. 24. 32. & 26. 18. Luc. 20. 30. & 21. 31, &c p. Peccatori dum vivit relinquitur spes aliqua, post mortem vero nulla q.) cujus finis (vel, exitus, Er. P. Be. &c) in (vel, tendit ad, P. Be. Pi. sim. Er. Il. Ti. V.) combustionem, Mo. &c. vel, ut exuratur, Er. V. &c. Hic erit exitus ut tandem Dominus, pertæsus sumptuum, villam & arbores & senticeta exurat, habeatque derelictui. Simile est Luc. 13. 6. & seq. Adde Matth. 3. 10. & 13. 30. Est autem & hic Metonymia. Nam de Terra dicitur quod propriè iis rebus convenit quæ terræ superstant. *Τὸν* rei exitus, ut Rom. 6. 21, 22. Phil. 3. 19. Sentibus & tribulis respondet contemptus Christianæ religionis; maledictio herili damnatio; incendio poenæ gehennæ r.

9. Confidimus, &c. Πιστεύομεν, &c.] Temperat austeritatem præced. verborum t. Hæc, inquit, ad cautelam à me dicta sunt, nè tales efficiamini quales descripsi t; non quod vos tales arbitrer v. Sed persuasimus vobis (vel, speramus, ut Rom. 15. 14. Non hic valet, certi sumus *.) de vobis, &c. (i. e. de maxima parte vestrum, non esse eo loco ut à Christianismo defecturi sitis; quanquam sunt è vobis qui malo exemplo præi-

vere, & cæteri aliquid remissere de prima alacritate v. Idem. ¶ Et, &c. καὶ ἐξέμεινα σωτηρίας] Et proxima (vel, affinitas, Tre. ex Sy. adherentia, Er. V. Be. sic E. ex Aug.) saluti, Mo. sim. Val. V. Ca. Vulg. vel, cum salute conjuncta, Er. Il. Ti. P. Rib. Par. five coherentia, G. vel, continentia salutem, vestram æternam: vel, contigua saluti. Exempla enim propriè dicuntur quæ ita se consequuntur ut etiam se mutuò tangerent, ut ædificia contigua z; q. d. Ea quæ vos non planè à salute alienant a, quæ salutem promittunt potius quàm exitium b. Intelligit necessaria salutis antecedentia, ut sunt fides, conversio, patientia, perseverantia c. Qu. Cur ergò tot & tam gravia scripsit illis? Resp. Quia illi non parum de pristinae charitatis & sanctitatis fervore remiserant: metuebat ergò nè in deteriora laberentur d, eosque adversus gravissima pericula, & mala illis imminencia, minis Dei confirmare voluit *.

10. Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri] Scilicet boni: id est, vel, 1. ut non remuneret f; vel, 2. ut opus vestrum, quod nempe ipse in vobis inchoavit, fidei nimirum & veræ conversionis, non perficiat g; ut justum opus justè institutum, tanquam sui ipsius oblitus, deserat. Nam oblivisci passim in Scripturis accipitur pro, non pergere & continuare in promisso, vel instituto, bono. Et hunc sensum suadet sequens Antithesis, ubi Apostolus suum desiderium studiumque explicat, velut adjuvantem causam Dei opus suum prosequentis, &c h. Injustum esse negat, non quia nulli minus dat quàm debet, quia Deus nulli quicquam debet i, nec bona opera talia sunt suapte naturâ, ut eis remuneratio debeatur à Deo k; sed quia verax est & constans promissis servandis l. Justitiæ est implere promissa: quare Deus injustus aliquo modo dici posset, si non staret promissis m. Promisit autem Deus, tum, 1. habentibus initia etiam incrementa, *Habenti dabitur*; tum, 2. bonis operibus mercedem, Rom. 2. 10. 1 Tim. 4. 8 n. ¶ *ἔργων* hic intellige quod *ἔργων* nomen dicitur 1 Thes. 1. 3. apertam professionem Christianismi o. Erigit eos his verbis in meliorem spem p, & fiduciâ suâ de illis conceptâ causam hic reddit q. Ideo, inquit, spero vos salutem adepturos, quia bene coepistis r. Hoc autem sic intelligi vult, modò perseveretis, &c. Nam si averterit se justus, &c. obliviscetur Deus, &c. Ezech. 18. 21, &c t. ¶ Et, &c. καὶ τὰ κόπῃς τὰ ἀγαθὰ ἃς ἀνέδειξάτε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ διακονήσατε, &c.] Et laboris (Sed κόπῃς abest in Latino & MS t. & Sy. & Chrys. ut translatus huc videatur ex 1 Thes. 1. 3 v. ubi τὸ ἔργον additur, ut hic x: vel, laboriosa, P. Be. Pi. vel, conjuncta cum laboribus & molestiis, G.) dilectionis (vel, charitatis, P. Pi. Be. vel, ex charitate suscepti, G. vel, charitatis videlicet vestrae, Be.) quam ostendistis (vel, demonstrastis, Pi. i. e. ipso opere exhibuistis y.) in (vel, erga, Er. Be. Pi. &c. vel, propter, E. Chrys. in J. Cap.) ipsius (i. e. Dei z:) nomen, (i. e. erga illum a; vel, propter ipsum Deum b, quem sincerè colitis & amatis c; vel, in religionem Christianam, per quam Deus summè honoratur d; vel, fratribus benefacientes in nomine Christi *, pro gloria Dei illustranda, non ostentationis, vel commodi proprii, causâ f; vel, propter eos qui nomen ejus confitentur g.) Et, pro, ut Matth. 28. 19. 1 Cor. 1. 13 h.) ii qui ministrastis (vel, ut qui ministraveritis, Be. Pi. ministerio quodam peculiari, scilicet indigentibus subministrando vitæ necessaria i, omnem opem tulistis k.) Sanctis (i. e. Christianis l, ob Christum victis, aut aliter afflictis m, exulibus, peregrinis n. Vide infra 10. 33. Exemplo sit ille Mnason, Act. 21. 16 o.) & ministrantes, Mo. vel, ministratis, Be. Pi. G. i. e. in bono opere persistitis p, ut meritò de vestra perseverantia confidere possim & debeam q. Hoc addit, ut rationem amplioris suæ de ipsis fiduciæ r. Ostendit se non lapsis loqui, sed adhuc stantibus, quanquam cum labendi periculo; iis maximè qui præ metu à publicis coetibus abstinere coeperant t.

11. Cupimus autem (q. d. Quamvis optimè de vobis sentiam & confidam, non possum tamen quin subijciam stimulos, quibus ad perseverantiam vos adhorter, ut qui vehementer cupiam t:) unumquemque vestram eandem ostentare (vel, ostendere, Val. Er. V. Zeg. E. exhibere, five præstare, Er. V.) sollicitudinem] Vel, idem studium, Be. Pi. E. par studium quale ostendistis antehac. Quidam enim

enim refrixerant. Non satis est ad consequendam salutem ea nōsse, sed perficiendum est. Vide quantā prudentiā Scriptor hic utatur: modō terret, deinde rursus erigit; erectos iterum monet, nec universos tantū, sed & singulos.

¶ *Ad, &c.* Περὶ τῆς πληροφωρίας, &c.] *Ad expletionem* (vel, *complementum*, Tre. ex Sy. *plenitudinem*, Ca. *persuasionem*, Ar. *certificationem*, Er. *plenam persuasionem*, P. *plenam certitudinem*, sive *certiorationem*, Er. II. Ti. Be. Πληροφορίαν est plenam de re aliqua fidem facere, & πληροφορεῖσθαι, teste Budæo, est *compertum habere*, certissime scire, ut Rom. 14. 5. vel, *velut plenis velis ferri ad rem quā confidit*. Hinc πληροφορία est *certa rei cognitio*; vel, cum certissimis argumentis rei cuiuspiam sit fides. Sed malim, ut πληροφορεῖν est *mūnēra ferre*, & πληροφορεῖσθαι, *laurum ferre*, &c. itā πληροφορεῖν esse plenitudinem ferre, πληροφορεῖσθαι, *abundare, impleri, plenitudinem habere*, & πληροφορίαν, *plenitudinem*, sive, ut noster optime vertit, *expletionem*. Πληροφορία hic non est *certitudo*, sed *impletio*, sive *consummatio*: quo sensu πληροφορίαν habemus Col. 2. 2. & 1 Thes. 1. 5. πληροφορεῖν, 2. Tim. 4. 5, 17. Implere autem spem dicitur qui conditionem implet sub qua res speranda proposita est. Spei, Mo. &c. i.e. Ut bonorum operum perseverante studio, spes vestra crescat, plenior sit, compleatur, & ut ita dicam, certificetur, plenissime in animis vestris confirmetur, tandemque reipsa expleatur, cum eritis æternæ beatitudinis compotes. Est enim charitas, sese bonis operibus demonstrans, certum electionis, ac proinde spei, testimonium, Rom. 8. 14. 2 Pet. 1. 10. Πληροφορία τὸ ἐλπίδι dicitur, ut supra καὶ χάρις τὸ ἐλπίδι, spes que habet πληροφορίαν, id est, quæ certissima est. Πληροφορεῖσθαι dicitur ut ἐμφορεῖσθαι, quod est *satiari*. Cum autem Spes & Fides dubitationem admixtam habeant, animus anxius est & veluti fame laborat; ideoque expleri appetit, id quod obtingit cum certa evadunt. ¶ *Usque in finem*] Quod accipi potest & de Perseverantia ad finem, & multo magis de Perfectione spei, quæ cum pietate in nobis crescit, donec occurramus in virum perfectum.

12. *Ut, &c.* Ἥτις μὴ νοῦν ἔχει, &c.] *Nē sitis imbecilles*, Er. Ti. vel, *languidi*, V. *segnes*, P. Be. Pi. E. vel, *torpentes*, E. In retinendo & prosequendo Evangelio, i. e. nē cessetis à bonis operibus. Hoc ideo, inquit, dico, nē quid remittatis de isto studio, bene agendi P. Coniunguntur νοῦν ἔχει & παρρησία, Sirach. 4. 32. In Glossario, νοῦν ἔχει, *languidior*. Hebræis לָחָץ. ¶ *Imitatores eorum* (i.e. Patriarcharum, ut sequentia indicant) qui fide & patientiā (Quæ duo hic omnino sunt opus; fides, quæ veritas teneatur, patientia, quæ vincatur adversitas. Et credere Deo oportet, & promissiones ejus, si citò non dentur, patienter expectare. Al. Est ἐν δὲ δοῦν, pro, *per fidem patientem*, sive *constantem in adversis*. Sensus, q. d. Divinis promissis indubitanter credentes, eademque patienter expectantes. Μακροθυμία alibi est *lentitudo*, sive *tarditas ad iram*, Jac. 1. 19. hic autem, ut ostendit sententia, quia cum spe coniungitur, ut 1 Thes. 1. 3. est *patientia*; vel, virtus quæ ut iram, ita & reliquos affectus, compescere novit, & præsertim diffidentiam. hereditabant (vel, hereditant, Val. sim. Er. V. Zeg. *obtinere*, Pi. *hereditate possidere*, Val. sim. Be. V. πληροφοριῶν positum pro πληροφοριῶν, præf. pro Præterito. d.) *promissiones*] id est, Promissam illam hereditatem. Nam quanquam Ab. If. & Jac. terram illam promissam non possederunt, neque viderunt ingentem illam posteritatem & Regnum in ea, jus tamen certissimum ad posteros transmiserunt. Qui autem jus habet, rem ipsam habere quodammodo videtur, ut in Jure est proditum. At Heb. 11. dicuntur Patres & obtinuisse, v. 23. & non obtinuisse, promissiones, v. 39. Distingue igitur promissa. Illud de benedictione & salute per Christum obtinuerunt, Act. 15. 11. illa verò de exhibitione Messie, de restitutione omnium & glorificatione futura, non obtinuerunt. Cum de nobis sermo est, ἐπαγγελία num. sing. dici solet; cum de Patribus, sæpe ἐπαγγελία. Sic Gal. 3. 16. Cujus causam esse suspicor, quod, exhibito jam Christo, tota promissio re exhibita fuit, tota perfectissime promulgata; sub V. autem T. promissio gratiæ variè & multipliciter, per gradus & certa intervalla, proposita est. Complura enim

erant promissa diversis facta temporibus, per quæ tamen illud unum & magnum promissum de Vita æterna nobis factum adumbrabatur, & mysticè in illis continebatur. ¶ Promissa Patribus facta sunt, partim terrena, partim coelestia ac spiritualia, quorum illa jamdudum impleta erant; illa verò jam coeperant impleri per Christum, perfectius implenda temporibus futuris. Quas promissiones hic intelligit, mox v. 14. docebit.

13. *Abrahæ namque promittens Deus*] Bona terrena & coelestia. Hoc exemplum adfert, tum, ad eorum imitationem; tum, ut probet quod dixerat, Patres promissa consecutos; tum, ut ostendat promissionem Abrahæ factam ad ipsos pertinere tanquam filios Abrahæ, Rom. 4. P. Atque inde est quod promissionis illius firmitatem tam impensè urget. Hereditatem, inquit, vobis justè promissit Deus atque juravit; justè ergo vobis præstabit, ut probat exemplo Abrahami. ¶ *Quoniam*, &c. Εἰς τὸν εὐαγγέλιον ἡμεῖς μέλλομεν εὐδοχεῖν] Quoniam per neminem habuit majorem jurare, Mo. Quoniam neminem habuit per quem juraret majorem, Zeg. sim. Tre. ex Sy. Ar. Cum non posset per quemquam majorem jurare, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Nemo jurat per inferiorem. Utitur dicto noto inter Hebræos, Qui jurat, jurat per id quod est supra se. Vide Philonem, [& verba ejus in G.] ¶ *Juravit per semetipsum*] Utpote omnium maximum. Respicitur Gen. 22. 16. Alibi, per animam suam, per sanctitatem suam: quod idem cum illo, per seipsum. Promisso addidit juramentum, ut duobus vinculis teneretur. Sic ostendit promissionem certissimam esse. Jurare est testem dictis adhibere, cumque se majorem, & infallibilem. At nemo sibi ipsi propriè testis esse potest. Jurare ergo dicitur Deus, non propriè; sed per tropum, ut irasci, poenitere, &c.

14. *Nisi, &c.* ἢ μὴν εὐχεσθῶν, &c.] *Certè* (vel, *Evidem*, sive *Profectio*, Er. Val. Est particula, vel adverbium, vel formula Affirmantis, sive Confirmantis, maxime frequens jurantibus. Demosth. οὐδέ τις ἡμῶν ἀπολαύειν φιλιππων. Al. Nisi, Vulg. Ti. Legisse videtur ei. Sed repugnant & Codices omnes, & Lxx, qui habent ἢ μὴν. In Heb. est ἢ. [Unde Ar. & Eth. hic habent Quod] benedicens benedicam tibi, &c. Be. Pi. &c. Illa verò participia suis verbis adjuncta apud Hebræos intendunt significationem. Sensus est, Omnino ac certissime, vel, Largiter & copiosè, benedicam tibi; mirum in modum prosperabo te; id est, Cumulabo te beneficiis, & terrenis, & aliis à Deo per Christum præparatis atque exhibitis; & ingentem tibi posteritatem [Sic enim legendum puto, non prosperitatem] dabo. Eadem sunt verba apud Lxx, Gen. 22. nisi quod pro πληθύνω σέ, ibi est, πληθύνω τὸ σπέρμα σέ. Sed sensus est idem, cum mos sit Hebræis parentes pro liberis nominare, quasi una essent persona. Porro his verbis res ipsa, de qua juratur, continetur: nam juramentum est in verbis præced. Per meipsum juravi.

14. *Sic, &c.* Οὕτω μακροθυμῶντες ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ] Atque ita quum patienter expectasset, (Per 30 annos inter primam promissionem & natum Isaacum interjectos, ad mortem usque, inter tentationes plurimas in illa spe persistit quæ post ipsius mortem impleta est) consecutus (vel, adeptus, Be.) est promissum, Er. Ti. Ca. &c. id est, rem promissam, v. præced. nempe Isaacum, in quo semen illud Abrahæ promissum vocandum erat, & ex consequente etiam vitam æternam per semen illud benedictum-acquirendam. Adeptus dicitur rem promissam, quia illa suis temporibus præstita est, & præstatur; maxime cum Abraham etiam nunc coram Deo vivat, Mat. 22. 32. & quod sibi promissum erat accepit vivens, nimirum illud, Benedicam tibi, & Ero merces tua, &c. reliqua verò prophetici oculis impleta vidit, Joh. 8. 56.

16. *Homines enim*] Docet cur antè dixerit, Deum jurasse, &c. nempe ut firma haberetur hac promissio, adhibere voluit omnia, quæ ad firmitatem promissionum adhibere solent homines, & ideo jurare. ¶ *Per majorem*] Per Deum, qui & omnia certò novit, & ad vindicandam perfidiam est potentissimus. ¶ *Et, &c.* καὶ πάντες αὐτοῖς ἀπολαύειν τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ] Et omnis ipsis (nempe hominibus) contra-versa (id est, altercationis sive litis, quæ inter ipsos intervenit),

* E. tervenit *, nec aliter finiri potest f; vel, quum aliæ probationes deficiunt g, vel, quæ nec ratione, nec hominum testimonio, dirimi potest, idque coram Judice.
 † J. Cap. Vide Exod. 22. 9, 10, 11 ||. Hebræis dicere est etiam cogitare. Sic ἀντιλογία, cogitatio in contrarium; nempe, quasi id quod dicitur futurum non esset h.) finis (vel, decisio, Ar. vera solutio, Tre. ex Sy.) ad confirmationem (sub. adhibitum, Be. Pi. P. & sub. est, Ti. Er. Be. &c.) juramentum, Mo. vel, si accedat jurisjurandi confirmatio, Er. Juramentum, aiunt Jurisconsulti, est legitimum & maximum dirimendis litibus remedium. Id certum apud homines habetur quod juramenti religione firmatum est i. Omnem dubitationem tollit juramentum confirmativum promissi. Egyptii jusjurandum vocabant *μυστήριον*, narrante Siculo Diodoro; *τελευτήσαν* *μυστήριον* dixit Halicarn. Philo, *μαρτυρία* *Θεῷ* *δεδογμένη* *ἀποφασίζουσα*. Procopius, *ὁσίων* *ἡ ἐχρησάμενος* *πίστεως* *τὴν ἀνδρείαν* *ἀνέχουσαν*. Terentius, *Aliud si scirem quid firmare meam apud vos possem fidem Sanctius quam jusjurandum, id pollicerer tibi*, Lache. Videmus hinc, 1. quod juramentum licitum est: 2. juramenti fines seu usus duos esse, 1. ad finitionem litium de rebus presentibus aut præteritis; 2. ad confirmationem, nempe promissorum & pactorum de futuro l.
 † E. 17. In, &c. Er. q. In quo, Mo. Vulg. Qua in re, Er. P. Be. Pi. id est, Quo in genere promissionis m. Quapropter, Rib. ex Sy. sic E. Me. id est, Quoniam ita res habet apud homines ut juramento lites finiant & pacta confirment, voluit & Deus jurare, &c. n. Quam ad rem, id est, Eundem in finem o. Quare, G. Er. q. positum pro q. p. Protasis erat v. præced. hinc Antapodosis q. ¶ Abundantiis, &c. *Περὶ ἀποδείξεως* *Βαλδουμίου* — *τοῦ ἀνελιάδου*, &c. ¶ Abundantiis (vel, Ex abundanti, P. Be. Pi. id est, Amplius etiam quam necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui nē jurato quidem Deo credunt i: vel, cumulatius, scilicet, quā si esset nuda promissio, vel, quā in aliis plerisque promissionibus à Deo factis. Construendum autem non est cum volens, sed cum ostendere †. Al. Comparativus positivè hic accipiendus. Insigniter †, Abundè, Tre. ex Sy. Eximie, Er. Ti.) volens Deus ostendere hereditibus pollicitationis (id est, promissæ benedictionis v, promissæ felicitatis x. Intellige, in quorum numero vos estis, ut liquet ex seq. ubi de promissione sermonem continuans, dicit, solatium habemus, confugimus, &c. y. Heredes, &c. hic vocat & Patres illos veteres, & Christianos. Vide & quod suprà 4. 1 z.) immobilitatem (vel, firmitatem, Er. Il. Ti. V. vel, immutabilitatem, P. Ca. Be. Pi. Ar. sic Tre. ex Sy. Eth.) consilii sui, Mo. id est, Decreti sui a, quod consilium vocatur, quia fit consultâ ratione sapientiæ suæ b. Consilium hic intelligit voluntatem deliberatam & definitam c, de promissione facta Abraham & filiis ejus d, de mittendo Christo †; de regno & sacerdotio Christi x; de gratia Dei & vita æterna certò credentibus conferenda per Christum f, quæ ita promissa sunt ut maneat in æternum g. Solet Deus interdum dici mutare consilium, ubi res mutata novum consilium exigit, ut Jer. 18. 11. Jonæ 3. 10 h. 1 Sam. 15. 3. Jos. 38. 5. Sed his locis mutatio est non consiliorum, sed eventuum i, sive rerum quæ consilio statuuntur, quæ non ita statuuntur aut promissæ sunt ut semper manerent k; quam mutationem Deus per denunciationes illas conditionales efficere prius decreverat l. Talia decreta conditionata sunt, conditionem aliquam ex parte hominum habentia annexam m. Sed hæc promissio, tum carnalis de multiplicanda posteritate Abrahami, tum spiritualis de colligenda Ecclesia Christo, & piis perducendis ad vitam æternam, est immutabilis, ἀμεταβάτη, 733 Rabbini n. De decretis absolutis hic agitur o. ¶ Interposuit jusjurandum; ita Er. Il. Ti. Ca. *Ἐμὲ τὸ πρῶτον ὅρκω* ¶ Interveniit (vel, Mediavit, E. Intercessit, E. ex Th. Interpositionem fecit, Sch. Fidejussit, P. Be. Pi.) juramento, Mo. G. &c. Mediante juramento rem confirmavit, Sch. Dicuntur Latinis intervenire qui fidem alicujus fulciunt. Sic Deus suam ipse fidem fulcit jurejurando. In Glossis, *μεσίδω*, *intervenio* p. Ut Filius apud Patrem pro nobis *μεσίδω*, sic Sancti Spiritus jusjurandum apud nos quodammodo intercedit pro Patre q. Interposuit se cum jurejurando, Be. *μεσίδω*, enim designat promissionem illam jam

tum interventore Christo conceptam r. *Μεσίδω* est interponendo aliquid agere: v. g. cum non adhibetur fides verbis, *μεσίδω* *δὲ* *ὅρκω*. Id Deus hoc loco dicitur fecisse †: q. d. Indubitatum esse Dei fidem in promissionibus ipsius agnoscunt omnes, ut proinde ipsius causâ non opus erat confirmatione. Placuit tamen Deo cavere infirmitati hæredum, & sē ad captum & conditionem eorum demittere, adhibito juramento t. [Similia plane habet Philo De Caino & Abele, cujus verba quære in G.] Tertul. De Poenitentia, *O beatos nos quorum causâ Deus jurat! miseros si nē juranti credimus* v! G.
 18. Ut per duas res immobiles (vel, immutabiles, Er. P. Ca. Be. &c. vel, quarum Deum non perit, G. Intelligit, 1. Consilii Divini declarationem x, vel, Promissum y, ubi impleta est ejus conditio z. 2. Juramentum a, quo declaratio illa confirmatur b. Hic jam, dimisso sensu carnali, mysticum five spiritualem arripit, de quo agitur Mat. 3. 9. Rom. 9. 7. Gal. 3. 16. Præterea apertè in his agit Deus, non obscurè, ut interdum in vaticiniis rerum aliarum. Aperta locutio vocatur veritas, Dan. 7. 16 c.) quibus (vel, in quibus, E.) impossibile est mentiri Deum] Sensus est, Deum nec simplici promissione, nec juramento, mentiri, aut fallere, posse, cum sit ipsa veritas d. ¶ *ὁ* *ἀδὲς* improprie dicitur cujus verbis aliquis fallitur, ideo quod non ea intelligat. Sic Ezechiel decipit Se-deciam, dicens non futurum ut videret Babylonem. Putabat is se eò non deportandum: at deportatus est, sed jam cæcus *. ¶ Fortissimum, &c. *Ἰσχυρὸν* *ὁ* *δὲ* *ἀνδρῶν*, &c. ¶ Validam (vel, Firmam, G.) habeamus nos consolationem, Be. Pi. &c. Utpote certissimis promissis nixam f, vel dictis immutabilibus, minimeque obscuris; qualia imprimis sunt promissa Evangelica g. Vel, exhortationem, Rib. ex Th. & Theod. E. Me. Utrumque rectè convenit h: qu. d. Ut eâ spe, tum exultaremus, omniâque hujus sæculi incommoda æquo animo ferremus; tum, nos excitaret ad res magnas & gerendas, & tolerandas i. ¶ Qui, &c. *Οἱ* *ἐκφυγόντες* *κατὰ* *τὴν* *ἐλπίδα* *τῆς* *προσέταλτο* *ἐλπίδος*, &c. ¶ Confugientes (vel, Qui confugimus, Er. Il. Ti. P. Tre. &c. vel, Qui cursum corripimus, Be. Pi. Qui in hoc stadio curriculoque nostro, dum eò cursu contendimus †. Metaphora à ludis gymniciis k: sub. ad eum, Tre. ex Sy. vel, huc, Er. Il. Ti. P. vel, eò, Be. Pi. tanquam ad asylum, ut illi de quibus Num. 35. 2. & Jos. 21. 27 l. A Deo, iusto scilicet & irato, ad Deum misericordem, & intercessione Filii placatum m: q. d. Qui relictis sæculi vitiis n, fallacique sæculi amore o, confugiunt p. *Καταδύαντες*, *confugere* *αὐτοὶ*, idem est quod *ἵδοντες*, *sperare*, *confidere*. Argumento est quod *ἵδοντες* significat *perfugium*, *καταδύαντες*. Metaphora splendidissima est, & quæ significantissime demonstrat affectum animi eorum, qui in rebus adversis constituti, & undique oppugnati, humanæque opē destituti, ad Deum tanquam ad unicum perfugium sese recipiunt q.) *obtinere* (vel, ut *potiamur*, Er. Il. Ti. Ca. *Κερταί*, pro, *εἰς* *τὸ* *κερταί* & *κερταί*, *potiri*, ut *κερταί* *τὸ* *ποταμὸν* vel, ut *obtinemus*, P. Pi. vel, *prehenderemus*, Sy. *retineamus*, Tre. Be. E. firmiter scilicet & mordicus; ut non patiamur nobis eripi, ut *κερταί* significat †; nē nos sæculi turbines rapiant r.) *propositam* *spem*, Mo. P. Pi. &c. id est, Spem illam quæ nobis proponitur v, & ad quam invitamur x, in Evangelio y. *Προκειμένη* *ἐλπίς* dicitur, ut infra *προκειμένη* *ἀγάπη*, 12. 1. *προκειμένη* *χαρὶς*, 12. 2. Sic *προκειμένη* *σὺν* *ὁπῶν* apud Galenum. *Spes* hic dicitur, vel, 1. per Metonymiam, res ipsa sperata z, id est, vita æterna a, ut Gal. 5. 5. & alibi b. Et rei quidem speratæ conveniunt hæc elogia, ut quæ nobis proponatur apprehendenda fide & spe c. Vel, 2. ipsa virtus spei d, quam non mirum dici *προκειμένην* *, *propositam*, instar validæ columnæ quam firmiter amplecti debemus; quia Deus ipsâ spe, ut & fide, utitur ad firmandas animas nostras f: vel, ut confirmetur qui dubitant an sibi liceat sperare vitam æternam: spes ergo d-*προκειμένη* dicitur, quod ad eam omnibus pateat aditus, nisi qui suâ culpâ obduruerunt. Est autem Metaphora ducta à certantibus, qui ad βαβεία & palmas in medio positas contendunt. *Προκειμένη* *ἐλπίς* idem hic quod *ἰδα* v. 3. *κοινὴ* *σὺν* *ἡμῖν*, *communis* *salus*, h. e. salus velut in medio posita, ut liquet ex voce *ἐπιγινώσκουσα*, quæ ibi sequitur g.
 19. Quam (Nempe spem h, vel, consolationem, quæ ex illis promissis oritur i.) sicut anchoram habemus ani-

ma (Animam dicit, vel vitam Hebraismo. vel animam regeneratam, sive hominem novum, per Synecdochem^k.) *tutam ac firmam* id est, Non parvam aut levem, sed validam & magnam^l; *firmam*, quæ non comminuitur, inflectitur^m, aut dirumpiturⁿ; & *tutam*, quæ, demissa in fundum^o, loco non movetur^p; sed navim retinet, nè tempestate conquassetur^q, & abrepta in scopulos, aut in vadum illisa, pereat^r. Ità spes in Deum, & in bona invisibilia promissa, fulcit & firmat animas nostras, nè procellis tentationum succumbant^t: *tuta* est, quia Dei promissis innititur, & *firma*, quia omnibus seculi fluctibus fortior est^u. Ea [consolatio] inter tot fluctus & tempestates seculi efficit nè mergamur, nempe si eà rectè utamur; ut illi nautæ, Act. 27. 29. Sic Hecuba apud Euripidem de filio, *ὄκνον ἀγνοῦν τὴν ἐλπίδα* v. Hæc similitudine spei firmitas declaratur, simulque docetur quo loco simus, nempe procelloso. Sed duo sunt anchoræ incommoda, 1. quod rudens frangi possit: 2. quod cursum moratur. Spes autem, 1. à Deo invicta præstatur: 2. non remoræ, sed calcaris, instar est^x; & nos ità firmat, ut simul ad portum patriæ coelestis recto & continuo cursu perducatur^y. ¶ Et, &c. καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ εὐαγγέλιον τῆς καὶ ἀπετάσμεθα. Et ingredientem (vel, introeuntem, Er. V. Alludit hic ad ritum Pontificum, qui in Sancta Sanctorum semel quotannis ingrediebatur, Heb. 9. 3, 7. & hæc occasione ad intermissam Christi cum Leviticis Pontificibus comparisonem reddit. Deinde translatio est ab eo sumpta, quod eò firmius est & certius anchoræ præsidium quod altius fixa penetravit^z. Sicut anchora non in aquis hæret, sed terram intrat sub aquis latentem^a; ità spes non satis habet in vestibulum pervenisse, id est, non est contenta bonis terrenis & visibilibus, sed altius penetrat^b. Anchora hæc tenax est, sed & volucris; ut quæ præpete volatu fertur, & subvehit nos ad sublimia, nempe quia nos quoque sumus non κατὰ δέν, sed ἀνωθεν, velut arbor inversa, οὐδὲν ἔργον c.) ad (vel, in, Er. Pi. usque ad, Vulg.) interiorius (vel, interiora, Vulg. h. e. partem interiorē^d;) velaminis, Mo. Er. Vulg. Pi. vel, intra velum, Tre, intra siparium, Ca. usque ad intimum veli penetrare, Ar. usque ad, sive in, ea que sunt intra velum, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Nempe interiorius, quod Sanctum à Sancto Sanctorum dividebat^e; quod discriminis causâ Interpretes & Philo vocant καὶ ἀπετάσμεθα, cum velum alterum in foribus Basilicæ vocent καλὺμα. De tota hac re diximus ad Mat. 27. 51 f. q. d. Penetrat usque in ipsa Sancta Sanctorum^g, id est, in Coelum supremum, cuius typum illa gerebant^h: id est, Deum ipsum & coelestia bona apprehendit, atque in iis figiturⁱ. Consolatio ista intrat, id est, velut præsentis nos sistit in Coelo illo summo quod per adytum illud significatur^k. Cum Hebræis agens allegoriam sumit à veteri Templo^l.

20. Ubi, &c. Οὐκ ἐπὶ δόξῃ, &c.] Alio argumento docet firmitatem promissionis divinæ nostræque spei, quia coelum jam possidet natura nostra in Christo^m. Ex occasione veli istius paulatim redit ad explicandum Christi Sacerdotium, quam rem distulerat ut Hebræos, officii sui commonitos, ad attentionem præpararetⁿ. Quod (id est, In quos coelos^o;) præcursor (Christus scilicet^p, præcursor dictus, non ut Johannes Baptista^q, & Prophetæ^r, ministerio^t, ut cohæredes vi meritique Christi præcurrentes^u; sed dignitate^v, ut Dux & Liberator noster^x. In Glossario, Πρεδρομοῦ, antecursor, præcursor, Esa. 28. 4. בכור, ficus primitiva, vertitur πρεδρομοῦ y.) pro nobis (Jungi hoc potest, vel, 1. cum præcursor, q. d. præcursor noster^z, quem scilicet ipsi mox secuturi sumus^a; vel, 2. cum introit^b: Christus eò prior ivit nostro bono^c, vel nostrâ causâ^d; vel, locum nobis paraturus^e, sive ut nos eò accerferet^f, sicut ipse dixit Joh. 14. 3. vel, ut intercedat pro nobis^h: id quod Typo pulchrè respondet, quia in V. T. Pontifex introit intra velum semel in anno, supplicaturus pro populoⁱ. Vel, ut quam suo merito nobis adeptus est salutem eam suâ virtute vendicet, conferat, & conservet in æternum. Introit autem primùm secundum animam, dein secundum corpus. Postremum hunc, utpote permanentem, ac in secula perdurantem, ingressum respicit hic Apostolus^k. Habemus, inquit, non promissum tantum, sed & exemplum^l. ¶ Secundum, &c. καὶ τὴν τὰ-

Εἰ, &c.] Secundum ordinem (id est, similitudinem, ut explicatur Heb. 7. 3, 15^m. vel, Ad modum: vel, Pariⁿ Be. lege aut conditione, ut diximus suprâ 5. 6ⁿ. vel, Sicut, G. sive Quemadmodum, nam in Psalmo est על דברתי, quod AE. sic explicat^o. Itaque τὸ εἰς h. l. non quam-^o Ham. piam ordinis & personarum successionem, qualis in Aaronico sacerdotio^p; sed congruentiam^q, sive analogiam typi & veritatis, notat^r.) Melchisedec (Hoc ideo quia Melchisedec non minùs Rex fuit quàm Sacerdos^t, (quæ duæ dignitates in Christo uniendæ præsignificantur à Prophetis, & circa tempus Christi primò in Augusto, dein in reliquis Imperatoribus, coaluerunt^u;) neque ex ortùs lege id habuit, neque alii id^v Ham. jus reliquit: in quo multum differebat ab Aaronis posteris. Similitudines tales non ad speculum respondent, nec premi debent singulæ circumstantiæ; sed observandum quò tetenderit Divina tum veterum temporum dispensatio^y.) pontifex factus in æternum, Mo. Ut scilicet ibi, quasi Pontifex æternus, Patri assistat, illique suam crucem & mortem repræsentet & offerat; fidelibus verò suis omnem gratiam, omniâque mediâ, quibus in coelum contendant, impetret^x; ut nos à peccatis immunes faciat, vires nobis eximias impetrando, si ad ipsum recurramus. Vide suprâ 2. 17. Cum his cohærent quæ sequuntur^y. Ostendit ingressum Christi intra velum non nisi secundum vocationem Dei fuisse ab ipso factum, ut qui Pontifex factus sit, &c^z. Ostendit, Jesum, priusquam introiret in coelum, factum fuisse Pontificem^{||}, eoque nomine sacrificium æternæ virtutis pro nobis obtulisse, ut haberet quod in coelo Patri pro nobis exhiberet, sicut in seq. declaratur^x. Conferet & hoc ad spei nostræ firmitatem^z.

CAP. VII.

1. HIC enim Melchisedec] Post longam digressio-
nem^a, redit ad id de quo dictum se promi-
ferat Heb. 5. 11^b. Redit autem, non abruptè, sed
molli & artificioso quodam flexu orationis^c; post men-
tionem iterum factam sacerdotii ejusdem & Melchise-
dec^d. Explicat hoc loco, quis sit ordo Melchisedec^e.
[Sed hic querendum inprimis, Quisnam fuit Melchi-
sedec.] Resp. 1. Quidam dicebant, eum non hominem
fuisse, sed aliquid majus homine, videl. aut Angelum,
ut Orig. & Didymus; aut magnam Dei virtutem, ut
alii in Aug. & Epiphan^f. aut Spiritum Sanctum, ut
Hierax apud Epiphan. & Auctor operis Quæst. V. &
N. T. quod inter Augustini opera reperitur, licet ejus
non sit, ut in confesso est^h; aut Filium Dei, ut alii in
Epiphan. & in Aquinⁱ. & Judæorum magistri, inter
quos R. Moses Hadarsan. Hunc aiunt in specie homi-
nis Abraham apparuisse. Et hanc sententiam propug-
nat Cunaus^k. Sed impiæ sunt hæc sententiæ, & Sacris
Literis apertè contrariæ^l. [Eas sic refellunt:] 1. Mel-
chisedec fuit verus & purus homo^m: ut constat, tum quia
hoc de ratione Pontificis est, Heb. 5. 1ⁿ. tum quia
Scriptura non aliter de eo loquitur quàm de Homine^o;
quem historicè describit^p, ut Nomine proprio & suo &
Urbis ubi Rex fuit, &c^q. Exc. Nomen Melchisedec,
quomodo & sequens Melech-Salem, non est proprium,
sed appellativum, sonatque illud Regem justitiæ, hoc
Regem pacis; quæ nomina Abrahamus tribuit Filio Dei,
quia majora & ampliora ipsi tribuere haud potuit^r.
Resp. 1. Non apparet, Abrahamum compellasse eum
nomine Melchisedeci. 2. Dispar est nominum illorum
ratio, in illo duo verba, מלך-צדק per Maccaph unita
sunt, & quasi unum facta sunt, & h. l. semper unâ voce,
Μελχισεδεκ, efferuntur. Salem quoque est nomen Urbis
in Canaan, Sedec non item; unde mox dicitur, δ βα-
σιλεὺς Σαλῆμ, ex quo constat מלך esse nomen appellati-
vum, שֶׁלֶם verò proprium^t. 2. Sacerdos hic fuit:
id quod nec Angelo competit^u, nec Spiritui Sancto.
3. Nullum est exemplum Spiritus S. in specie humana
apparentis, aut convivium homini ulli instrumentis^v.
4. Periculosum est, & veritati Scripturæ S. injurium,
historiam, præsertim cum tot circumstantiis descriptam,
suggillare,

suggillare, & pro ea spectrum substituere. Facilius hoc quispiam de Rege Sédom persuaderet, quippe cujus nec nomen hic occurrit, nec ullæ ejus actiones, aut officia Abrahamo reddita. Ità nihil certum erit in Scriptura.

5. Melchisedec hic proponitur ut typus Christi^a, qui fuit *ἡ τῆς Μελχισ.* Heb. 6. 20. id est, *ἡ τοῦ Μελχισ.* Heb. 7. 15. & sic explicatur, quòd Melchisedec dicitur *ἀφομοιωμένος*, assimilatus, filio Dei^y. Omnes autem typi Christi non erant spectra, aut corpore phantastica, sed vera & naturalia corpora, verique homines, ut patet ex Sampsonē, Mose, Josue, &c. Talis ergò & Melchisedec^z. Deinde, si Melchisedec assimilatus fuit Filio Dei, ergò alius fuit à Filio Dei, & quidem eo posterior & tempore & dignitate^a. Exc. 1. Rectè *ἀσμιλῶν* dicitur, quia eum vultum habitumque corporis sibi finxit, quem postea reverà gessit in terris; sed jam imaginem duntaxat illius repræsentavit^b. Resp. Similitudo hic non in vultu ponitur, sed in eo quòd *non habuit initium dierum*, &c^c. Exc. 2. In Scriptura sæpe id quòd simile dicitur, est quoque idem, ut Phil. 2. 7. ubi *Christus* dicitur *similis factus homini*^d. Resp. 1. Rectè id dicitur, quia Christus non fuit purus homo, sed *θεῖον ὄν*. 2. Aliud vult Scriptura de typis & figuratè loquens, aliud cùm loquitur propriè, extra signa & figuras, & seorsim veritatem ipsam considerat; tunc enim notæ similitudinis, ut *sic, sicut*, &c. identitatem significant, ut Joh. 1. 14. Cùm autem de typis agitur, similitudinem tantum denotant, quia figura est similis figurato, non autem idem^e.

6. Melchisedec tempore Abrahami fuit Sacerdos Dei, Gen. 14. 18. At Christus tunc nondum incarnatus fuit, nondum homo; ergò nondum Sacerdos. Quin post Legem Sacerdos constitutus dicitur, &c. infra v. 11, 12, 20, 21, 28^f. Exc. Sed illud dictum Gen. 14. 18. *πρὸς τὸ ἔσθαι*, ad habitum, Sacerdotis pertinet, quem induerat Filius Dei^g. Resp. Hæc est *ἡ τοῦ Θεοῦ ὁμοιωσις*, contra 2 Pet. 1. 21. & nullâ probatione, ac sine necessitate recedit à simplici verborum significatione^h.

7. Melchisedecus Abrahamo obviam veniens simul fuit *ἀπὸ τῶν ἀγγέλων*, Ebr. 7. 3. At talis tunc non erat Filius Dei: Non enim nisi divinam tunc habuit naturam, juxta quam non erat *ἀπὸ τῶν ἀγγέλων*, nec *ἀγγελοειδής*ⁱ. Exc. Sensus dicti illius est, Non esse eum communi lege aut more ex patre atque matre, &c^k. Resp. Sensus hic coactus est & privato ingenio confectus, nec voces ullibi eâ significatione usurpantur^l. [Hæc de argumentis quibus illæ sententiæ oppugnantur. Non desunt autem argumenta quibus eas, & imprimis illam de Filio Dei, quæ reliquis verisimilior videtur, statuminare conantur. De eis igitur videndum.] Arg. 1. Collatio cùm aliis Christi Apparitionibus, ubi Angeli dicuntur esse Homines^m, & præsertim cum illa Gen. 18. descripta, ubi Abrahamo adfuit, & tectum ejus subiit, ac cum eo cibum sumpsit & collocutus est. Majora certè hic suppetunt divinæ naturæ argumenta, quòd ei in media vi derepente velut à machina supervenit, eique benedixit, &cⁿ. Resp. Exempla non sunt parallela^o. Testatur Scriptura, illos qui apparebant reverà esse Angelos^p, & illum Gen. 18. fuisse Jehovam, v. 1. 17, & seq. *Judicem universæ terræ*, v. 25. omniscium, v. 9, 12, &c. omnipotentem, &c^q. Nihil tale legitur de Melchisedeco^r. Exc. Mysterium hoc reliquit Moses explicandum Davidi & Paulo^t. Resp. An illi ità explicent, postea perpendemus^u. Arg. 2. Huc pertinet illud quòd *dies Christi* ab Abrahamo visa dicitur, Joh. 8. 56. Resp. 1. *Dies Christi* proculdubio est *Dies carnis Christi*, live exinanitionis, infirmitatis, passionis, mortisque ejus; quem diem, five fide, five in typo, five revelatione & Spiritu Prophético, viderunt præter Abrahamum alii quoque Prophætæ. 2. Præstat hoc referre ad historiam Gen. 22. ubi Isaacus illustrem typum Christi pro hominibus immolandi gessit, in quo Abrahamus rem promissam & complementum fide Spirituque Prophético vidit, & meritò gavissus fuit^x. [3. Possit illud referri ad historiam Gen. 18. ubi Filius Dei duobus Angelis comitatus apparuisse creditur.] Arg. 3. Nisi hic esset Filius Dei, duo forent in N. T. Sacerdotes æterni. Nam Melchisedecus à Paulo dicitur Sacerdos manere in perpetuum^y. Resp. Id de eo dicitur, quia nulla Successoris aut finis Sacerdotii ejus

mentio, &c. quomodo *ἀπὸ τῶν ἀγγέλων*, &c. quia nulla mentio Patris, &c^z. Arg. 4. Melchisedec Abrahamo præstantior fuit, Heb. 7. 7^a. Resp. Talis erat, quia Abraham erat duntaxat Patriarcha, & suæ familiæ Sacerdos: Melchis. autem Rex erat, & Regni Sacerdos, unde dictus *ἀρχιερεὺς*, Heb. 5. 10. & 6. 20. & singularis Christi figura^b. Arg. 5. Melchisedec eximitur ab hominum mortalium numero, & de eo testatur dicitur quòd vivit, Heb. 7. 8. collat. cum 15. & 16. Ubi autem id testatur est? Nempe Psal. 110. 4. *Tu Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec*^c. Palmarium hoc Cunnæi argumentum. Resp. 1. Et Melchis. qui Typus est, & Filius Dei, qui Antitypus, dicitur Sacerdos in æternum, sed diversâ ratione; Christus propriè, Melchisedec verò, quia mortem & officii desitionem Scriptura Mysterii causâ reticet. Plus autem sæpe esse in Antitypo quàm in Typo, in confesso est^d. Exc. Sic multi quoque Levitæ æterni Christi Sacerdotii Typi forent, quia de eorum morte filet Scriptura^e. Resp. At testatur Scriptura, ipsos & ex Levitis natos se demonstrasse, Eb. 7. 5. Nehem. 7. 63, 64, &c. & successores accepisse, Heb. 7. 23. & proinde habuerunt illi & initium & finem dierum atque Sacerdotii^f. Arg. 6. Solus Christus, non Melchisedec, erat *sine Patre, sine Matre*, &c^g. Resp. Talis erat Melchisedec, non in Natura, five ut homo naturalis & filius Adæ; sed in Oeconomia, vel, ut homo mysticus & figura secundi Adæ, quo modo hic consideratur^h. [Hæc de prima sententia, & præcipuo illius membro.] 2. Melchisedec fuit Sem filius Noeⁱ. Constans hæc erat veterum Hebræorum opinio^k. Ità Jon. in Chald. par. Gen. 14. 18. Et Midras Agada hic citatus ab R. S. & Cabalistæ in Baal hatturim. Nempe superbis hominibus non videtur ferendum ut Abrahamo præferatur alienigena, &c^l. Hanc sententiam tenet Suarez^m, eamque probabilem judicant Caj. & Eugubⁿ. item L. Abul. Rup. & Geneb^o. Moller. Alsted. Luth. & Ger. ad Gen. 14 p. Argumentis præcipuè duobus nituntur. 1. Quòd Sem vixit tempore Abraham, & ei supervixit^q. Sed inde non sequitur eum fuisse Melchisedecum^r. Nullusne alius eo tempore regnare potuerit in Salem, nisi Sem^t? 2. Quòd primogenitus is fuit, eoque nomine Sacerdos^u. Contrà, 1. Primogenitus Noachi non erat Sem, ut liquet ex collat. Gen. 5. 32. cum 11. 10. sed Japhet, Gen. 10. 21. ubi *יֶפֶת* est Genitivus, & legendum, *frater Japheti majoris*. 2. Multi alii tunc vixerunt Primogeniti^v. 3. Sacerdotium non fuit primogenitis peculiare, ut liquet exemplis Abelis^x, & Abrahami^y. Sed multa huic sententiæ obstant; 1. Quòd Sem dici non poterat *ἀπὸ τῶν ἀγγέλων* & *ἀγγελοειδής*^z. Exc. Talis erat sub nomine Melchisedec, licet non sub nomine Semi^a. Resp. Non de nomine loquitur Apostolus, sed de homine. Hominis autem genus & anni traduntur in Scriptura. Si quis negaret in cap. 1. Matth. commemorari posteros Abraham aut Israel, quis ferre posset^b? 2. Sic Levi tam fuit in lumbis Semi, quàm Abrahami, atque ità rueret Apostoli argumentatio^c. 3. Non credibile est Semum regnasse in terra Canaan quæ erat in Chami forte, & Canani cesserat fratris filio^d; neque si ibi regnasset gentis suæ autor, ibi habitasset Abrahamus ut peregrinus, sepulchrum sibi comparans, &c^e. 4. Improbabilissimè dicitur eum, quem Scriptura sæpe Sem nominaverat, repente novo nomine appellasse, nullâ factâ mentione prioris, quam sæpe facere solet in aliis. 5. Fingunt Judæi quod volunt, sed non probant Semum aut ibi regnasse, aut eò venisse^f. 6. Philo & Josephus historiam Melchisedeci referunt sine ulla mentione Semi^g. [Hæc de secunda sententia.] 3. Melchisedec erat ex posteris Canaan filii Cham^h. [Id non pauca suadent. 1. Nomen.] Melchisedec est nomen proprium in Phœnice five Cananæa, pari formâ quâ Adonisedec, Jos. 10. 1. Nam interponere Jod nominibus compositis mos est illarum gentium: quod multis exemplis patetⁱ. 2. Locus Regni, nempe Salem, urbs terræ Canaan^k, [de qua mox plura:] cujus Rex tempore Josuæ fuit Adoni-zedek, Gente Cananæus, Jos. 10. 1. cujus nomen sonat Dominus justitia; ut hic Rex justitiæ. 3. Quòd diversum à Levitis eorumque majoribus genealogiam habere dicitur, Heb. 7. 6^l. 4. Scopus Pauli, qui erat retundere gloriationem Judæorum de Lege Moïsis, & Sacerdotio

^a Greg.
Revel.
Arcan.
cap. 7.
p. 289.
^y Idem.
p. 289. &
294.

^z Idem.
p. 290.

^a Schle.
829.

^b Cun. ib.

^c Schle.
833.

^d Q. in
Greg.

^e Greg.
294.

^f Schle.
831.

^g Cun.

^h Schle.
834.

ⁱ Schle.
830.

^k Cun.

^l Schle.

^m Q. in
Greg.

ⁿ Cun.
^o Schle.
835.

^p Greg.
295.

^q Schle. ib.

^r Schle.
Greg.

^t Cun.
^u Schle.
^v Cun.

^x Schle.

^y Cun.

^a Schle.
836.

^b Cun.

^c Schle.
837.

^d Cun.

^e Schle.
839.

^f Cun.

^g Schle.
840.

^h Q. in
Greg.

ⁱ Greg.
p. 291.

^j Q.
^k Rib. ex
Hi.

^l BP. 2. 1.

^m Te.
ⁿ Rib.
^o E.

^p Schle.
^q E. fim.
Rib.

^r E. Schle.
fim. Rib.

^s Rib.
^t E. Schle.
&c.

^v Schle.

^w E. fic
Schle.

^x Schle.
^y BP. fic
Rib.

^z L. &
Caj. in
Rib.

^a Rib.

^b BP. 15.

^c BP. ib.
fim. Rib.

^d BP.

^e Rib.
^f BP.

^g E. Schle.
fim. Rib.
Te.

^h G.

ⁱ Schle.
fic Te. E.

^j Schle.
fic Te. E.

^k Schle.
fic Te. E.

^l Schle.
fic Te. E.

^m Schle.
fic Te. E.

cerdotio Judaici generis ^m. Sic quoque extollitur Christi in Gentiles gratia, &c. ⁿ. 5. Quod hanc sententiam tenent veteres Græci, Hippol. Iren. Euseb. &c. quos refert Hieron. Epist. 126. & Oecum. P. Theod. Epiphanius. item Josephus, cui appellatur *Chanaanorum Dynasta*, Jud. bel. 7. 18. & Egelippus De excidio Jerol. 3. 9. Puto hunc Melchisedechum virum iustitiæ celebrem eum esse qui in Sanchuniathonis historia dicebatur *Σαδν*, ut ex Philone Byblionos docet Eusebius; nimirum, pari modo quo *Jerusalem* est *Salem*. Huic autem nomen à Phœnicibus, qui & Cananæi, consecraturum in Jovis stellam, qui *𐤍𐤕𐤍* Phœnicibus primum, deinde Rabbini: nimirum, quod id sidus in primis sit benignum & pacificum. Et in nomine hujus & Principis & Sacerdotis latet mysterium, ad Christum eximio sensu se referens. Nam & is *Rex* est, exactissimam nobis iustitiam adferens, & civitas quam condidit, id est, Ecclesia, pacem habet cum Deo, pacem & inter homines querit. Quamquam autem hæc postrema sententia haud parum probabilis videatur, nihil tamen hac de re certi definiri potest, & vix quicquam de eo pronuntiare licet, de quo magni mysterii causam tacuit Scriptura; idque datâ operâ, ut figura suum figuratum, Christum, adumbraret. Nimis ergo audacter faciunt, qui hoc curiosè anquirunt, & genealogias intemperatè rursantur; de quo & Paulus alibi conqueritur. [Atque hæc de nobili hac quæstione dixisse sufficiat. Pergamus jam ad verba textus.] ¶ *Rex Salem* Quæ urbs erat terræ Canaan, ut liquet. Vel, 1. Jerusalem: ut testantur Josephus & Hebræorum alii, & Chald. & Egelip. Procop. Iren. & Euseb. &c. & Psal. 76. 2. Exc. Repugnat situs, quia Abraham, revertenti à cæde hostium, quos persecutus est usque ad Dan, via de Hieros. non fuit in itinere. Resp. Eam non remotam fuisse ab itinere Abrahami regredientis Mambrene viri eruditi ostenderunt. Ostendit id quod Abraham occurrebat etiam Rex Sodomæ, quæ remotior erat ab illa via quàm Jerusalem. Sed dubito an hoc satisfaciat argumento. Vel, 2. urbs Sichemorum dicta *Salem*, Gen. 33. 18. quæ alio nomine *Sichem* dicta est, & postea *Salim*, Joh. 3. 23. ubi etiam ostenditur palatium Melchisedech, magnitudine ruinarum ostendens magnificentiam. Cui repugnat quod urbs illa æquata fuit solo, & sale seminata ab Abimelech. Repugnat quoque illi sententiæ, quod inter Reges à Josue victos non numeratur *Rex Salem* alterius quàm *Jerusalem*. Ergo illa altera Salem non habebat Regem. Et ut ab hac [*Jerusalem*] distinguatur Salem altera, dicitur *Salem Sichemorum*, Gen. 33. 18. Et *Jerusalem* factum videtur ex duobus ejus nominibus, *Jebus*, mutato B. in R. & *Salem*. ¶ *Sacerdos*, &c. *ἱερεὺς* ὁ θεὸς τῶν ἰσραήλ *Sacerdos* (vel, Pontifex, Er. Pi. D. &c. *Sacerdos summus*, qualis Aaron, qui interdum *Sacerdos* appellatur. *ἱερεὺς* hic pro ἀγγελῶς, ut *Angelus* pro Archangelo.) *Dei altissimi*, Be. &c. In MS. τὸ θεὸν τῶν ἰσραήλ, quomodo est & in Græco Gen. 14. 18. ubi in Hebræo *כהן לאלהים*. Illud *עליון*, quod Plautus & Sisenna extulerunt *Alon*, erat nomen quo Phœnices appellabant summum Deum. Vide quæ diximus ad Marc. 5. 7. *כהן* alicubi principem, ut 2 Sam. 8. 18. usitatus tamen *sacerdos*, significat: & hic ita accipiendum est, ut ostendit, 1. quod ei additur vox *Dei*; id quod omnem tollit ambiguitatem, tunc enim semper est Sacerdos: 2. quod antiquis temporibus Reges fuerunt & Sacerdotes, ut ostendimus ad Gen. 14. 3. quod Melchisedechum Josephus Sacerdotem fuisse dicit, Antiq. 1. 11. & bel. Jud. 7. 18. 4. nisi hic Sacerdos esset, quomodo benedicere Abraham, aut ab eo decimas accipere, potuisset? 5. quomodo Christus est Sacerdos secundum ordinem Melchisedech, si Melchisedech non fuit Sacerdos? 6. impium est hac de re dubitare, cum *כהן* à Paulo (& ante eum à Lxx) reddatur *ἱερεὺς*, quod solum *Sacerdos* significat. 7. Locum illum Psal. 110. 4. nullus interpretum, tam Hebræorum, quàm Christianorum, aliter ausus est vertere, quàm *Tu es Sacerdos*, &c. Potuit autem Deus certis quibusdam signis demonstrare Melchisedechum à se Sacerdotio decoratum, & ita quidem ut etiam Regis nomen & potentiam illi lubentes offerrent *Salem* entes. ¶ *Qui*, &c. *ὁ οὐρανὸς ἰσχυρὸς* A-

β-αδμ *ἰσχυρὸς* ὁ οὐρανὸς *ἰσχυρὸς* ὁ οὐρανὸς, &c.] Et hoc ex Græco Gen. 14. 17. *Qui occurrit* (vel, cum obviam venisset, G. & quidem Regio comitatu.) *Abrahamo* (in figuram amicitie, ut Act. 10. 25. Sic exercitus occurrit Vitellii filio apud Tacitum Hist. 2. Historiam hanc habes Gen. 14. 18.) *revertenti à cæde regum*, Mo. Illorum nempe qui nominantur Gen. 14. 1. Ut scilicet *ἀντι-κινῶν* caneret, & ex itinere fessos Regiâ munificentia sublevaret. ¶ *Et benedixit* (id est, bene precatus est) *ei* Ritu nempe Sacerdotis, Gen. 14. 19. ubi formulam verborum ejus habes. Sacerdotalis enim muneris proximè facta est intentio. Et ad officium Sacerdotis pertinebat benedicere populo, Num. 6. Est alioqui verbum *εὐλογῶν* satis latè patens, sed hic intelligendum ut Num. 6. 23. Sir. 36. 9.

2. *Cui*, &c. *ὁ ἰσχυρὸς ὁ οὐρανὸς ἰσχυρὸς* *Ἀβραμ* *Cui & decimas* (id est, vel, 1. munera quædam honoraria. Quod nihil faceret ad institutum. Vel, 2. propriè dictas, sive decimam partem, ut patet ex seq. quales nimirum Levitæ accipiebant: nec uspiam in Scripturis alia invenitur *decimarum* significatio.) *ex omnibus* (sub. *quæ erant secum*, Sy. nempe spoliis quæ in bello illo ceperat.) *impartitus est* (vel, *partitus est*, Mo. *dedit*, Ca. *ἔθη*, *separavit*, Træ. ex Sy.) *Abraham*, Be. Er. II. P. Pi. Tanquam sacerdoti, cujus auspiciis secundum Deum gestum fuerat bellum, vel, in honorem Dei summi quem & Melchisedech & Abraham colebant, Gen. 14. 20. Verustissimus mos fuit omnium gentium de præda decimam Deo dare. Notavimus id De J. B. & P. 3. 1. Ostendit hæc decimarum solutio eum agnovisse Melchisedechum fuisse sacerdotem, & quidem se majorem. In Hebræo tantum est, *Et dedit ei decimas*, &c. non, ut fingunt Judæi, Melchisedech Abraham, quod ille res suas ab hostibus ablatas operâ Abraham recepisset, quam fabulam refutant & locorum situs, & totius historię series, & præsertim illud Gen. 14. 22, 23. sed Abraham ipsi Melchisedech, ut constat. Sensus est, q. d. Abraham, licet Sacerdos esset, & sæpe sacrificasset, agnovit tamen Melchisedech esse Sacerdotem & Pontificem suum; quare illi tanquam superiori & Pontifici suo decimas dedit. *Abrahamum decimas dedisse, non accepisse*, testantur Joseph. Ant. 1. 11. & Philo De congressu quærendæ eruditionis causâ. Hactenus Typus. Sequitur applicatio Typi. ¶ *Qui*, &c. *ἰσχυρὸς ὁ οὐρανὸς ἰσχυρὸς*, &c.] Incipit hæc historiam de Melchisedech ad Christum accommodare, cujus Typum gessit Melchis. Orditur autem ab interpretatione nominum, in quibus (quæ est Scripturæ S. excellentia) sæpe latent mytheria. Primum, inquit, Melchis. ipso nomine magnæ cujusdam rei figuram prætulit. Cum [enim] hæc per certam Dei providentiam atque *ἰσχυρὸς* & gesta fuerint, & à Mose conscripta, & nomina hæc non ab hominibus, qui nomina contingenter imponere solent, sed Deo autore & ducē imposita fuerint, necessaria est & firma ex nominibus illis consequentia. *Qui primū quidem ex interpretatione dicitur rex iustitiæ*, (id est, iustus: vel, iustissimus. Explicatio nominis *Melchisedech*. Genitivus autem est pro Adjectivo. Alii vertunt, *rex meus iustitiæ*, ob Jod in medio duorum nominum; ubi tamen sæpe interponitur euphoniæ dundaxat gratiā, ut in *Abimelech*, *Adonizedec*, *Abisag*, &c.) *Deinde verò etiam rex Salem, quod est rex pacis*, Be. P. Pi. &c. id est, rex pacificus. Explicatio nominis quo urbs ab ipso regnata vocabatur. Et nota Christum tum regni sui specimen quoddam dedisse, tum Sacerdotium inchoasse, apud eandem urbem, Matth. 21. 3, 10. Luc. 13. 33. Non solum, inquit, in nomine proprio, sed & in nomine urbis regni sui, magnum aliquid de Christo, cujus erat figura, significavit. Verè enim, & excellentissimo modo, Christus est, & *Rex iustitiæ*, tum quia iustissimum exercet imperium, Psal. 45. 6, 7. tum quia iustitiæ nobis author, quæ iusti verè reputamur & sumus, *factus nobis iustitiæ*, &c. 1 Cor. 1. 30. *iustitiæ nostra*, Jer. 23. 6. & *Rex pacis*, vel, ob felicem regni sui statum, quem Hebræi *pax* nomine significant: vel, quia pacificator noster est, reconcilians nos Deo, & Angelis ejus; & ex utroque populo, Judæo & gentili, faciens unum, juxta Eph. 2. 14. idque iustitiā suā perfectāque obedientiā, quā Deo Patri satisfacit, nō-

que ab omni peccato vindicavit. Est enim pax illa
justitiæ Dei confectaria v.

3. Sine, &c. ἄνευ πατρὸς, ἀνευ μητρός, ἀνευ γενέσεως [Ignoti
patris, ignotæ matris, ignoti generis, Er. Ti. Sed non
dicere vult eum obscuris parentibus natum, sed non ha-
buisset patrem, &c. Cujus nec pater, nec mater scripti
sunt in genealogiis, Tre. ex Sy. sim. Ar. Cui non est pater,
neque mater super terram, neque dignoscitur generatio ejus,
Eth. Sine patre, sine matre, sine genere, Il. P. Be. Pi.
vel, sine majoribus, Ca. vel, cujus generis origo non possit
reddi, Er. vel, sine genealogia, Mo. q. d. non genealogi-
zatus; cujus genealogia nusquam in scripturis textitur.
Sed quorsum hoc addit? Nam illa, sine patre, sine ma-
tre, genealogiam satis videntur exclusisse. Resp. Ut
removeret ab eo genus v, vel, i. quod ex ipso ortum z,
five posteros a: vel, 2. ex quo ipse ortus b, five majores
c; q. d. sine recensione generis, id est, majorum è
quibus fuit ortus d. Utroque modo genus & Generatio
apud Hebræos & Græcos accipitur; licet posterius po-
tius intelligi videtur ex v. 6 *. Sensus loci est, q. d.
Cujus nec pater, nec mater, nec omnino majores, aut
posteriores, scripti leguntur f. Postremum hoc priora ex-
plicat. Neque enim genus ejus à Mose recensetur, ac ne
pater quidem aut mater: unde videas quantum hic di-
stet à Leviticis Sacerdotibus, qui patre esse debebant
Aaronide, matre autem Israelitide, Levit. 8. 1. & 21. 14.
Et ob id diligentissime observari solebant census generis
ipsorum, ut videre est Esd. 2. 62. & apud Philonem.
[Vide G.] Seneca Epist. 108. cum dixisset duos Ro-
manos Reges esse quorum alter patrem non habeat, al-
ter matrem, id ipsum explicans dicit, de Servii matre
dubitari, Anci patrem nullum dici. Plurimas apud gen-
tes etiam maternum genus in Sacerdotibus spectabatur,
ut testantur Porphyrius de Brachmanibus, & Euripides,
[quorum verba vide in G.] Sic apud Athenienses Rex
sacrorum causâ ex matre debebat esse virgine ac cive,
ut ad Levit. 21. 14. ostendimus. In Controversiis Se-
necæ lex est, Sacerdos casta è castis, pura è puris sit. Ubi
& hoc habes, si mater tua prostitisset, tibi noceret. Hy-
rcano objectum fuit, matrem ejus bello captam fuisse:
Suspicio enim facit ut tales vix puræ credantur ob for-
tunam servilem g. Qu. 1. Quomodo hoc verum de
Melchisedeco? Resp. Talis erat ratione non genera-
tionis, sed commemorationis h; non in natura, ac si na-
tus esset sine patre & sine matre, qualis nullus unquam
homo existit, sed juxta œconomiam & dispensationem
divinam; non in se & absolute, sed secundum quid &
respectivè, nempe respectu Scripturæ, quæ stemma ejus
penitus reticet: ut Syrus hic luculenter explicat i. q. d.
Cujus genus & origo non describitur in sacris literis k.
Melchisedecus nullo genere, nullâ parentum mentione,
quam tamen in aliis plurimis adhibere Moses solet l, no-
bis à Mose proponitur m; ac si repente è cœlis delapsus
esset n, & mox eò se recepisset o: in quo haud dubium
quin latuerit mysterium p. Omissa autem est à Mose
hæc genealogia, non solum quia de eo obiter loquitur,
& ille ad genus Abrahæ, cujus potissimum causâ sacra
historia conscripta est, non pertineret q; qua de causa
non recensentur genealogiæ Jobi, aut amicorum ejus,
aut Nabuchod. Cyri, Darii, &c. sed aliâ ratione r,
destinato certoque consilio Spiritûs Sancti t, & myste-
rii causâ v; ut plenior Christi figura esset x, quod hic
docemur y. Philo De Allegoriis, Melchisedech quoque
regem pacis, hoc est, Salem; sic enim interpretatur: sacer-
dotem sibi constituit Deus, & ἱερεὺς ἐπὶ αὐτῷ προστάτη πάσης, &c.
(nullum ejus opus, five meritum, exprimens; sed quia talem
ipse fecerat, regem, pacatum, primum dignum suo sacer-
dotio.) Dicit deinde, per Melchisedecum figurari θ αληθινὸν
λόγον, qui neque πατὴρ habet patrem, neque matrem μη-
τέρα, sed à Deo ipso trahat originem. Itâ sæpe Vete-
res argumentum trahunt ab eo quod in Textu non di-
citur. Sic Philo, libro Pejorem insidiari meliori, ex eo
quod Caini mors scripta non inveniatur, deducit καὶ οὐκ
ἀδελφὸν εἶναι ἀφροσύνην & contra, animum placere ante
opera, ex eo quod Noe Deo placuisse dicitur ante ope-
rum mentionem. Est autem verbum γενεαλογεῖν, unde
hoc nomen ἀνευ γενέσεως, bene Græcum, & contruitur
cum Accusativo apud Herod. & Plut. Qu. 2. Quo
sensu hoc de Christo intelligitur? Habuit enim ille pa-

trém, ut Deus; matrem, ut homo. Et genealogia ejus
habetur apud Matth. & Lucam a. Resp. 1. Sine pa-
tre erat ut homo, sine matre, ut Deus; Generatio autem
ejus nec Divina mente comprehendere, nec humana per na-
turam cognosci, potest b. Non placet c. 1. Hoc modo
contrarium de Christo affirmari possit, Christum nempe
non esse sine patre & sine matre; cum Divinitas ejus pa-
trém, humanitas verò matrem, agnoscat, & neutra se-
orsim utroque parente careat d. 2. Quid hoc refert,
cum re verâ patrem habeat & matrem? 3. Ad genealo-
giam hoc tantum pertinet ut parentes & majores memo-
rentur, five generatio rectè explicari valeat, five non
valeat *. Resp. 2. Non significat, Melchisedecum fu-
isse typum Christi peculiariter in eo quod esset sine pa-
tre, sine matre, sine genealogia, &c f. sed in Æternitate
personæ & officii ejus g, five in eo quod nec initium die-
rum habet, nec finem vitæ: per hoc enim æternitas ma-
nifestè significatur. Ut autem Melchisedecum ut ta-
lem introduceret, oportuit patrem ejus & matrem &
genus taceri. Nam si horum quicquam proditum fu-
isset, tum hoc ipso diceretur eum non esse principii &
finis expertem h. Primarium autem comparationis
Melchisedeci & Messie membrum, est Æternitas personæ
& officii, ut apparet ex omnibus locis quibus fit hæc
comparatio, ut Psal. 110. 4. Ebr. 5. 5, 6, & 6. 20. &
7. 13, 16, 17, 21, 23, 24, 25, 28. Non omnia quæ de
Melchisedeco dicuntur Messie convenire necesse est,
neque hoc dicit Apostolus; sed tantum ostendere vult,
quo sensu ipse, quum merus homo fuerit, introducatur
tanquam initii & finis expertis. Eo scilicet, quod esset
sine patre, &c. id est, quod consultò reticetur ejus pa-
ter, mater, Antecessor, Successor, &c. & proinde æter-
nus sit i. Sensus est, q. d. Melchisedec introducit in
Scriptura sine patre, &c. ut ita non intelligeretur initium
aut finis vitæ ejus, & aptius typum gereret Sacerdotis
æterni Christi; qui in Sacerdote mortali significari non
potuit, nisi tacerentur omnia quæ ejus mortalitatem in-
dicare possent. Rectè August. Non omnia quæ gesta nar-
rantur aliquid significare putanda sunt; sed propter illa,
quæ aliquid significant, etiam ea quæ nihil significant at-
texuntur k. Resp. 3. De Christo hæc accipienda sunt
respectu ipsius non Personæ, sed Sacerdotii, quatenus
neminem habet in eo aut decessorem, aut successorem;
quomodo Melchif. non est patre Sacerdote natus, neque
matre quæ à Sacerdotibus originem duceret; nec ullus
legitur illi in Sacerdotio successisse, aut in ejus genealo-
gia commemoratur. De Melchisedeco hoc dicitur, ne
requiramus in Christo genealogiam carnalem ut pro Sa-
cerdote habeatur l. ¶ Neque initium dierum, (vitæ
videlicet m, five ævi, ac proinde Sacerdotii n;) neque
finem vitæ, habens] Scil. in Scriptura o, ut dictum est p;
vel, in Mosis historia q. Non narratur, quando natus,
quando mortuus sit r; quis eum antecessit in Sacerdotio,
aut quis ei successit t. Id factum ut eò aptior esset ad
figurandum Christum u, qui verè non habet initium,
nec finem, dierum, cum sit æternus v. Solet enim ali-
oqui Moses de viris magnis agens addere quando nati,
quando mortui sint x. Præcipuum Geneseos argumen-
tum in eo versatur, ut doceat Successiones Principum
Ecclesiæ virorum. Hujus unius Successio nulla doce-
tur. Ergo Sacerdotium illius successorem non habet t.
¶ Assimilatus, &c. Ἀφομοιωθεὶς — εἰς τὸ δι-
νενεῖς] Sed assimilatus (vel, consimilis, Ca.) Filio Dei,
(non substantiâ, sed ratione historicæ narrationis y; vel,
in vita & actionibus suis z; vel potius, in illis omnibus
quæ suprâ expressimus a.) manet Sacerdos in perpetuum,
Be. Pi. sic Er. P. Mo. &c. vel, in æternum, Tre. ex Sy.
Quia de fine Sacerdotii ejus nihil legitur b, nec mortu-
us, nec successorem habuisse, à Mose dicitur c: q. d.
Itâ in scenam venit ut exitus ejus non appareat, planè
quasi Sacerdotium ejus esset perpetuum, quale est Chri-
sti. Sicut quæ narrantur dicuntur fieri ab eo qui narrat,
ut vidimus suprâ 1. 6. itâ quod non narratur ponitur
quasi non sit. Addi potest, Melchif. fuisse Sacerdotem
in perpetuum, id est, quamdiu veri Dei cultus in Phœ-
nice mansit d. Si hoc Melchisedeco tribuatur, fiet id
ratione valde mysticâ, quo modo dicitur Isaac excitatus
à mortuis ex ὀστέων, Heb. 11. 19. & folium Salo-
monis æternum, 1 Chron. 17. 12, 23. Potest autem lo-
cus

cus sic reddi, *Assimilatus est, inquam, Melchisedec Filio Dei, qui manet Sacerdos in eternum*; ut eternitas Christo, non Melchisedeco, tribuatur. Δ³ valet *inquam*, ut 1 Cor. 7. 8. & pronomen *qui* subintelligitur, ut Deut. 32. 17. Job. 3. 3. & 4. 6. Psal. 22. 31. Esa. 40. 20. & passim alibi. Possunt tamen & alia multa superesse in quibus Melchif. fuerit typus Christi *. Al. Verba illa, *manet in eternum*, omnino dicuntur de Jesu; quæ vox à communi repetenda est ex cap. 6. 19. ut sensus totius loci sit, *Hic enim Jesus, qui introit in interiora velaminis, Pontifex factus in eternum secundum similitudinem Melchisedec, ipse, verus existens Melchisedecus, præfiguratus verò in Melchisedeco, rege Salem, &c.* Quæ omnia verba, v. 1, 2, & 3. usque ad *manet, &c.* parenthesi includenda sunt, hoc modo; *Hic enim [Jesus] (ipse Melchisedec rex Salem, Sacerdos, &c. sed assimilatus Filio Dei) manet Sacerdos in eternum* ||.

4. *Intuemini, &c.* θεωρεῖτε τὸ πλῆθος, &c.] *Speciate* (vel, *Considerate*, Er. V. q. d. Hic mecum exercete theoriam vestram allegoricam f. Vel, *Consideratis*, Er. Verbum ambiguum est: sed præstat Imperativè accipere quàm Indicativè g. Scopus enim Apostoli est attentionem excitare h.) *verò quantus* (id est, quantæ dignitatis i:) *hic fuerit*, Be. Pi. &c. videlicet in typo & significatione: ut qui ipsi etiam Abrahamæ videatur prælatus k. Quantò igitur Christus præstantior est Abrahamo, totaque posteritate ejus l. ¶ *Cui, &c.* ᾧ—ἐν τῷ ἀβραάμ. Cui &c. (vel, etiam, Be. Pi. K² referendum ad Ἀβραάμ. Non alii tantum, sed magnus ille Abraham auctor Judaici generis m.) *decimas* (quæ omni jure post omnem hominum memoriam Deo fuerunt sacræ: ac proinde illum non obscure Sacerdotem Dei viventis à se haberi professus est n.) *Abraham dedit* (Rectè hic scriptor [Γ], ἔδωκε, intellexit non de Melchisedeco, sed de Abrahamo, ut & Lxx, Philo & Josephus. Syrus pro ἔδωκε habet ὤρισεν, separavit, quæ vox sacris propria. Sic Num. 8. 16. pro Hebræo נתן, dat, Chaldæus habet נאשר, ex manubus (vel, spoliis, Er. Ti. P. sic Il. Be. Pi. &c. vel, omnibus, Æth. vel, præcipuis, Vulg. id est, præstantissima, qualia pro decimis seligenda erant ex Lege Num. 18. 12 P. vel, primitiis, Tre. ex Sy. Ar. vel, exemptis prius inde primitiis. Nam ἀποδῖναι designant potius spoliiorum primitiis quàm spolia. Et ex Lege Primitiæ prius offerendæ erant quàm Decimæ ||. Vox ἀποδῖναι bene Græca est: sed Genitivus est ἑξήντην, five vice Appositionis. Nam ipsa pars prædæ quæ Deo dicatur, vocatur ἀποδῖναι Herodoto, Thycididi, Xenophonti, Euripidi q, & Arriano: [cujus verba habes in Ham.] Significat, datas Deo decimas non spoliiorum, id enim esset δέσμιον ἀποδῖναι, sed omnium; & quidem solutas ἐν τῷ ἀβραάμ, ex spoliis r. Sensus non est, Abrahamum selegisse præcipua quæ habebat in spoliis, & ex iis præcipuis decimam partem dedisse Melchisedeco; (nam hoc pacto non omnium spoliiorum decimas dedisset:) sed, pro decimis elegisse ex spoliis præstantissima quæ daret t.) ille patriarcha, Mo. Emphaticè additur, tum propter articulum, tum quia à nomine Ἀβραάμ separatur, & post sententiam quoque completam adjectum t; q. d. cum tamen esset Patriarcha, ut subaudiatur Participium ἀν. Πατριάρχαι dicuntur & tribuum progenitores & familiarum, ut videre est 1 Par. 9. 9. & 27. 22. 2 Par. 19. 8. & 23. 20. & 26. 12. Act. 2. 29. & 7. 8, 9. Multò autem justius eo nomine vocatur Abraham, unde omnes istæ tribus & familiarum ortum habebant. Πατρία frequentissimè est familia, sed & pro tribu sumi ostendimus ad Matth. 1. 16 x. Qu. Quid hic ἀποδῖναι; Resp. Discendum id ex partibus vocis: δῖναι, teste Phavorino, sunt cumuli cujuslibet rei, ut arenæ, vel lapidum, vel frumenti, prout materia subjecta designat; ἀποδῖναι rei summitatem, five partem præcipuam, unde ἀποδῖναι sunt arborum summitates. Ἀποδῖναι ergò significant prima, vel præcipua, five fructuum, qualia apud omnes Diis consecrata erant; five spoliiorum, five bonorum in bello captorum. Porro illud ἐν τῷ ἀβραάμ idem hic indubiè quod ἀπὸ πατρίων v. 2. Hoc autem additur ut significet, illas omnium decimas selectas fuisse ex præcipuis, easque tantum desumptas ex spoliis bonorum Regis Sodomæ quæ Abrahamus bello cepit; quibus solutis, reliqua

Abrahamus Regi Sodomæ reddidit. De omnibus enim Abrahamæ possessionibus hic locus intelligi nequit, tum, quia Abraham jam domi non erat, sed in itinere, & ut videtur, in territorio Melchisedeci; tum, quia decimæ non erant solvendæ ex omnibus possessionibus, sed tantum ex proventibus; nec solvendæ erant quoties Sacerdos alicui occurreret, sed tempore messis y. Sensus loci est, Abrahamus hæc decimarum oblatione minorem se Melchisedeco professus est. Hinc colligit, sacerdotio Levitico præcellere sacerdotium Melchisedeci, multoque magis sacerdotium Christi. Huc enim tendit disputatio Apostoli, ut sequentiâ docent z.

5. Et, &c. καὶ οἱ—ἱερεῖς λαμβάνοντες] Et illi quidem de (vel, qui sunt ex, Be. Pi. vel, qui quod sint de, Ti. Er.) filii Levi sacerdotium (vel, sacerdotio, Pi.) accipientes, Mo. vel, capeffentes, Be. vel, fungentes, Pi. sic E. Me. vel, sacerdotii fundionem sumunt, Er. Ti. Ità loquitur, quia non omnes Levitæ Sacerdotes erant, sed soli Aaronis posterii a. λαμβάνοντες ità positum ut λαμβάνει

suprà 5. 4. Omnes Sacerdotes erant ex Aarone, Aaron ex Levi b. Probat hanc decimarum oblationem signum esse subjectionis ab exemplo Levitarum c. ¶ *Mandatum, &c.* ἐντολὴν ἔχοντες ἀποδεχθῆναι, &c.] *Mandatum, five præceptum, habent* (id est, jus hoc habent, ὡς ὅτι: Marc. 10. 5 d.) *decimare populum* (vel, decimas sumere a populo, Vulg. vel, à popularibus suis decimas exigendi, G. decimarum accipientium a populo, Be. Pi. ὡς, quod δεκατῶν, & ἀποδεχθῆναι, vertitur *, sæpe refertur ad res, Gen. 28. 22. Deut. 14. 22. & 26. 12. 1 Sam. 8. 15, 17. E.

hic verò ad eos quorum res sunt, ut & mox v. 6. ἀποδεχθῆναι Latini dicunt edecumare, ut est in Glossario f. Voces hæc & activè & passivè sumuntur: hic decimas accipere, alibi verò decimas dare, ut Deut. 14. 22. Matth. 23. 23. Luc. 11. 42. & 18. 12 g.) *secundum Legem*, Mo. &c. Num. 18. 24, & seq. h. ubi vides, Levitas accepisse decimas à privatis, Sacerdotes verò ab ipsis Levitis. Duplici ergò modo Sacerdotes Aaronidæ populares suos edecumârunt, primum, quia id ipsum quod Levitarum erat à populo venerat; deinde, quia & Levitæ pars populi i. Sed hic duplex oritur quæstio. Qu. 1. Quomodo dicit Sacerdotes habere mandatum accipiendi decimas, cum Lex non præcipiat eas accipere, sed dare? Nec tenentur Sacerdotes decimas, aut alia jura sua, exigere, nisi quatenus interest Ecclesiæ & successorum k. Resp. 1. Mandatum populo datum, sed pro Sacerdotibus, qui potestatem inde habent decimas accipiendi l. 2. Mandatum sumitur generaliter pro constitutione Legis, five præcipientis, five concedentis, five permittentis, ut Marc. 10. 5. Act. 15. 24 m. Qu. 2. Cur hoc mandatum ad Sacerdotes restringit, cum & Levitæ decimas acciperent? Resp. 1. Quia Levitæ eas tantum acceperunt quatenus erant Sacerdotum ministri, non autem propter ipsos. 2. Quia Levitæ decimas quidem accipiebant, sed decimandas n: soli autem Sacerdotes sic accipiebant, ut non solverent; nec ab aliis tantum tribubus accipiebant, sed ab ipsis etiam Levitis: id quod auget dignitatem Sacerdotii. Cum ergò hi ipsi Sacerdotes per Abrahamum decimas obtulerunt Melchisedeco, ut mox videbimus, majus constat esse sacerdotium Melchisedec quàm Leviticum o. Illud, καὶ τὸν νόμον, non videtur pertinere ad ἀποδεχθῆναι, hic enim jam antè dictum est verbis illis, *mandatum habent*; sed ad τὸν λαόν, quod hic significat populum Judæorum, ut, τὸν λαόν καὶ τὸν νόμον, sit, *populum sub Lege Moysi*, h. e. Judæos. Cui favet sequens τῷ νόμῳ, quod est explicatio præced. non certè verborum illorum, καὶ τὸν νόμον ἀποδεχθῆναι sed horum, τὸν λαόν καὶ τὸν νόμον p. ¶ *Id est, &c.* τῷ νόμῳ—καὶ τοῖς—ἐν τῷ νόμῳ, &c.] *Id est, fratres suos*, (vel, à fratribus suis, Be. Pi. h. e. Non ab externis, sed à popularibus q: Et hoc alicujus dignitatis est. Hoc præ-

struit, ut majorem deinde Melchisedeci dignitatem inferat r.) *quantquam* (καὶ τῶν hic sumendum, vel, i. ætiologicè; q. d. à fratribus suis, utpote egressis, perinde ut ipsi, è lumbis Abrahamæ. Qui sensus clarus est t. Vel potius, 2. adversativè, ut urgeat dignitatem Sacerdotum, quippe qui altiores sunt propriis fratribus u.) *egressos ex lumbis* (vel, *lumbis*, Er. Be. Pi. vel, *femore*, Sy. in E.) *Abrahæ*, Mo. &c. id est, ex eodem Patriarcha progenitos v, vel Abrahamæ filios x. Ex lumbis exire dicuntur

50

60

70

Hebræis qui ex alicujus semine nascuntur, Gen. 35. 11.
 2 Par. 6. 9. Causa ejus locutionis nota professoribus y.
 E regione lumborum duæ venæ duæque arteriæ descen-
 dunt, per quas materia feminis deferitur in locum in quo
 illa semen fit. Sed harum locutionum ratio potius ab
 honestate petenda, quâ quod verecundum est tegitur,
 ut facit Hieron. quàm à causis physicis, quas hic nonnulli
 proferunt.
 6. Cujus, &c. Ο ὃ μὴ γενεαλογεῖται Ἐάντων] At
 is cuius genus (vel, generatio, V.) non recensetur (vel,
 refertur, Be. Pi.) ex illis, Er. Ti. V. Pi. vel, ad illos, Be.
 Pi. vel, in illis, Vulg. id est, ex eorum majoribus; à
 Levi, aut Abrahamo, aut Hebræis filiis Abraham: d.
 aut ex Sacerdotibus. Innuit, Melchisedecum genus
 habuisse, licet aliunde f. ¶ Decimas, &c. Δε δέκα τὰς
 τὸν Ἀβραάμ] Edecumavit Abraham. Constructio quæ
 supra. Eas non tantum Abr. obtulit, sed & Melchif.
 admittit. Argumentum à comparatis. Sacerdotes Le-
 vitici, decimas accipiunt, 1. Legis beneficio, idque non
 nisi probent genus suum k: 2. tantum à fratribus l. At
 Melchisedec, quamvis alienigena, eas accepit ab Abra-
 hamo Patriarcha, ac totius generis authore; qui eas
 ultrò illi obtulit, solam in eo dignitatem reveritus. Le-
 vitis ergò major erat Melchif. proinde & Christus, &c. m.
 ¶ Et, &c. Καὶ ἐδωκεν] Et habenti promissiones (Sig-
 nificatur eximia dignitas Abraham, quem Deus collo-
 quio suo dignatus fuit; quem unum ex omnibus ele-
 git p; cui tam magnifica promissit q; qui Deo erat cha-
 rissimus, ut ex promissis tantis & toties repetitis appa-
 rebat r.) benedixit, Be. Pi. &c. Non ut Deum orans pro
 illo, sed illum nomine Dei compellans t. Sicut Sacer-
 doti competit jus accipiendi decimas, ita & officium
 benedicendi t.
 7. Sine, &c. Χωρὶς — ἀνθρώπων] Extra controversi-
 am, G. fim. Be. Pi. ¶ Quod, &c. Τὸ ἐλάττω καὶ τὸ
 κρείττω, &c.] Neutrum pro masculo. ut Eph. 1. 10.
 Et si enim & personæ & res benedicuntur, benedicere ta-
 men propriè solius personæ est y. Minus à præstantiore
 (vel, majore, V. potentiore, Zeg. digniore, Me.) benedi-
 citur, Mo. &c. Intellige benedictione, non vulgari, quo
 modo benedicunt æquales æqualibus, & minores majo-
 ribus, & pueri Christo, Matth. 21. 9. & plebeius Re-
 gi, bona scilicet eis imprecando b, ex charitate aut
 amicitia c, vel eos laudando, quo pacto & homines
 Deum benedicere dicuntur, sed solenni, sive ex officio d,
 vel cum auctoritate, benedictione mysticâ, Prophetica*,
 vel ritu Sacerdotali f, ut supra v. 2. Vide Num. 6.
 23, &c. h. Nam neque populus eo modo Levitis benedi-
 cebat, neque Levitæ Sacerdotibus, neque Sacerdotes
 summo Sacerdoti: licet contingat eum qui vel officio,
 vel auctoritate, major est, ut benedicere possit, aliis
 partibus esse minorem, ut sanctitate, vel potentiâ se-
 culari k.
 8. Et hic] id est, Inter Judæos l: vel, in agro Hie-
 rosolymitano; nec enim in ulla cis Mediterraneum, Ni-
 lumve, vel trans Tigridem sita, provincia decimas ac-
 ciipiendi jus habebant Levitæ, ut docet Maimon. Sic
 & de verto istic: vel, & de & de sumi possunt pro nunc &
 tunc, ut Psal. 14. 5. Ibi, pro, tunc, &c. & in Homero t.
 Vel, in Lege Levitica m, Num. 18. vel, in Sacerdotio
 Levitico. ¶ Morientes, &c. Ἀποθνήσκοντες, &c.]
 Mortales, &c. V. J. Cap. Morituri, Zeg. J. Cap. Offen-
 dit hoc ipsa Lex, quæ Sacerdotibus Sacerdotes vult
 succedere p. ¶ Ibi verò] Id est, vel, in agro
 Salemensi q: vel, in ordine sive sacerdotio Melchif.
 vel, in loco illo Gen. 14. t. vel, in loco Psal. 110. 4. t.
 ut suadet collatio hujus versûs cum 16, 17, 21 v. Et
 ibi, sub. decimas accepit, Rib. ¶ Contestatur, &c.
 Μαρτυρεῖται ὅτι] Testatione dictus (vel, Is de quo te-
 statum est, Er. P. Be. Pi. &c. Is de quo testata est Scrip-
 tura, Tre. ex Sy. fim. E.) quia (vel, quod, Er. P. Pi. &c.)
 vivit, Mo. vel, vivat, Er. Be. &c. Supple tantum, G.
 Quatenus scilicet introducit vivens, nullâ mortis, aut
 successoris, factâ mentione*. Vitæ ejus fit mentio,
 Νῦν: mortis autem nulla significatio y. Silentium
 de morte accipit pro vitæ testimonio z. Hoc autem
 Scriptura tacuit, ut significaret, ipsum figuram esse Chri-
 sti Sacerdotis in æternum*. Sic supra exposita sunt,
 sine patre, sine matre, &c. Sed diversum hoc est à præ-

ced. ubi de Melchif. pronunciat non τὸ μάρτυράν, sive ex eo quod dicitur in Scriptura; sed καὶ τὸ μάρτυ-
 ρεῖται, sive ex eo quod non dicitur c. De Melchise-
 deco tamen hic agi constat ex præced. & sequent. Nec
 plus de eo hic dicitur quàm supra v. 3. non habens finem
 vitæ, nempe quia nulla in Scriptura mortis mentio. Jure
 ergò hic dicit, Scripturam testari, eum vivere d. Sed
 & existat testimonium Psal. 110. 4. quem locum Pa-
 tres rectè huc applicuerunt. Et si enim non de sacerdo-
 tio in abstracto f, ut Græci Patres exponunt g, [quos
 Heinf. refellit:] sed de Sacerdote istic agi fateor h; nego
 tamen de solo Christo istic agi, cum etiam de Melchif.
 ibi agatur i. Et uterque ibi dicitur sacerdos in æternum.
 In eo enim Psaltes comparisonem instituit, quod Do-
 minus ad dexteram Dei sedens Filius Dei, sicut Mel-
 chisedec, sit Sacerdos æternus. Porro Sacerdotem esse
 præsupponit vivere. Dum ergò testatur Sacerdotem
 esse, testatur & vivere k. Al. Hæc verba de Christo
 intelligenda sunt l, ex collat. v. 15, 16, 23 m. Sicut
 in Abrahamo decimatus est Levi, v. 10. ita in Melchise-
 deco accepit victimas ὁ μαρτυρεῖται ὅτι ζῇ, h. e. Chri-
 stus, cui tribuitur vita ἀνταρτυῖται, infra v. 16. qui πά-
 ρτε ζῶν, v. 15 n. cui passim Testimonium perhibet Scrip-
 tura, quod sit Antonomasticè vivus, & ipsa Vita o. Lo-
 cus hic unice intelligitur de ipso Jesu, nullo verò modo
 de Melchisedeco. Sic expono, Atque hic, id est, in
 hoc mundo, decimas accipiunt, id est, sunt Sacerdotes,
 illi enim soli accipiebant decimas; ibi verò, id est, in in-
 teriore velaminis ubi præcursor pro nobis introiit Jesus,
 cap. 6. 19. hic subaudiendum, non λαμβάνει, sed ζῇ,
 est, de quo testatum est quod vivit. Et hoc totidem ferè
 verbis ipsissimo sensu repetitur infra v. 23, 24, 25. Ità
 ut qui accipiunt decimas & moriuntur, v. 8. non possint
 esse alii quàm plures sacerdotes qui morte prohibebantur
 permanere, v. 23. Neque ille, de quo testatum est quod vi-
 vit, v. 8. potest esse alius quàm ipse Jesus, qui v. 24.
 dicitur manere in æternum, & v. 25. semper vivere t. ¶
 9. Ut, &c. Ὡς ἐπὶ εἰπὴν] Est & hæc locutio Græ-
 cæ elegantia. Utuntur Æschylus Persis, Thucyd. Pla-
 to, Ælian. & alii, præsertim ubi aliquid dicturi sint
 παρρησιασμένον, aut eximium p, aut durum q, aut
 obscure, minùsve propriè, dictum r. Sic in Eurip.
 Oreste, ὡς ἐπὶ εἰπὴν ἐπὶ: quia durior est figura quæ se-
 quitur, ideo eam præmunivit ex doctorum præcepto.
 Quintil. 8. 3. Et si quid periculosius sinxisse videmur, qui-
 busdam remediis præmunendum est; UT ITA DI-
 CAM; SİLİCET DICERE; QUODAM-
 MODO; PERMITTE MIHI SIC. Hebræi
 dicunt מַהֲרָה יֵרָאֵה. Præmollet hic sermonem, q. d. ¶
 Quodam modo loquendi t. Innuit, se hunc sermonem
 suum nolle ad vivum rescari, sed crasse & secundum
 quendam modum accipi v. [Sic reddunt:] Ut ver-
 bum dicere, Mo. Ut quispiam dixerit, Sy. Instar hominis
 loquamur, Tre. Ut ita loquar, sive dicam, Er. Il. V. Ti.
 Ca. Be. Pi. Val. vel, dictum sit, Vulg. ad verb. Ut ver-
 bum dicam, Er. Ut uno verbo dicam, J. Cap. [Hæc ver-
 ba parenthesi claudunt omnes.] ¶ Per, &c. Διὰ
 Ἀβραάμ, &c.] Per Abraham (tanquam personam in-
 termediam*: vel, in Abrahamo, Er. P. Ca. Be. Pi. &c. ¶
 pro v, ut Rom. 4. 11 v. vel, per manum Abrahe,
 Tre. ex Sy. in Abrahami persona, G.) & (vel, etiam
 ipse, Be. Pi.) Levi decimas accipiens (vel, qui decimas
 solet accipere, Er. Be. Pi. &c. cujus est jus decima-
 rum z.) decimatus est, Mo. &c. Nempe à Melchisede-
 co: vel, à Christo per Melchisedecum b, & conse-
 quenter (quod intelligendum relinquit) etiam bene-
 dictionem accepit. Nam & ipsa decimarum pensione
 profitentur homines se vicissim expetere & expectare
 benedictionem à Sacerdote, ut Dei ministro c. Bona
 parentum dicuntur etiam posterorum bona in Jure. Et
 cum Abrahamus has decimas dedit, simul expetivit ut
 Melchisedecus & sibi & posteritati suæ benediceret d.
 10. Adhuc enim in lumbis patris erat, &c.] Non
 ἐν γαστρί, sed ἐν ὕμνῳ*; vel, potentialiter & originariè f,
 ut propterea cum eo & per eum decimatus jure cense-
 ri debeat. Nam sicut mysterii causâ factum est, ut Abra-
 ham decimas daret Melchisedeco; ita quoque ejusdem
 mysterii ratione, non tantum pro seipso dedit, ac dare
 se fortassis intellexit; sed & pro tota sua profapia g, cujus
 personam

personam gessit, cum Dei providentiâ coram Melchisedeco sisteretur^b. Obj. Ergo & Christus etiâ decimas Melchisedeco dedit, eoque & minor eo erit; utpote qui non minùs quàm Levi in lumbis Abrahami fueritⁱ. Resp. 1. Ante decimationem hanc Christus, per promissionem Abrahamo datam, fuerat exceptus, & prælatus Melchisedeco, & omnibus; utpote in quo benedicendæ essent omnes gentes terræ, eoque & Abrahamus & Melchisedecus. 2. Fuit in lumbis Abrahami secundum carnem tantum, non secundum Divinam naturam; cuius dignitate sit ut humana natura, ei hypostaticè unita, omnibus creaturis major sit. 3. Non fuit in lumbis ejus simpliciter, ut Levi, sed tantum secundum quid; ratione materiæ, non autem ratione virtutis generantis^k; quia non è semine virili generatus, sed miraculo Spiritûs S. è virgine conceptus^l. Qui autem supernaturaliter nascitur, sicut naturali Lege nascendi superior est, ita & Lege decimarum^m. 4. Cum decimatio medicinam præfiguraret, illud in Abrahamæ carne decimatur, quod curabatur, non illud unde curabaturⁿ. Soli ergo illi Abrahamæ posterius in eo decimati sunt, & benedictionem acceperunt, qui secundum carnalem concupiscentiam ex eo geniti; idèque peccato & maledictio obnoxii decimatione eguerunt contra culpam, & benedictione contra maledictionem. Ideo namque decimæ Sacerdoti offeruntur, ut ille pro peccatis offerentium deprecetur. Christus autem carnem solam ab Abrahamo accepit, non vitium carnis, &c.^o.

11. Si, &c. Et—*τελειωσις*, &c.] Postquam de officio & persona Christi Sacerdotis egit, nunc propius ad institutum primarium accedit^p, ostensurus adventu huius Sacerdotis abrogatum esse Sacerdotium Aaronicum^q. Docet Sacerdotium Christi præstantius esse Sacerdotio Levitico^r, & hoc illi cedere debere; quia hoc mutandum, ac proinde imperfectum erat^t. Porro si consummatio, five perfectio, (scil. populi Dei^u; id est, perfecta sanctificatio^v, & reconciliatio cum Deo^x, vel, justificatio, seu peccatorum remissio^y. *τελειωσις* hoc loco est id quod in genere Sacerdotii perfectissimum est. Vide Heb. 2. 10. & 5. 9. & infra v. 19^z. Sensus, q. d. Si perfecta fuisset illa Ecclesiæ administratio^a. Si illud vim haberet homines perficiendi, id est, justificandi & liberandi eos à peccato, & ad vitam æternam perducendi^b. Perfectiorem intelligit non formaliter, habuit enim illud perfectam suam formam Lege descriptam; sed effectualiter, de iustitia, sanctitate, & vita æterna, in quibus perfectio ista consistit^c. Si illud quenquam perfectum reddere poterat^d, ut Judæi putabant^e.) per Leviticum sacerdotium (i. e. per sacrificia & cultus Leviticos^f;) erat, Be. Pi. ¶ *Populus*, &c. *ο λαός* *ᾧ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτηται*] Pro *ἐν νενομοθέτηται*, more Ionico & Attico. Sic *ἡ δόξα*, Joh. 11. 57. pro *ἐδιδόκει*. Arrian. *ἡ δόξα*, pro *ἐδίδεκε*, &c.^g. In MS. *ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτηται*^h. Hæc parenthesi obscuram reddit orationemⁱ. [Sic reddunt:] *Populus enim sub ipso* (i. e. tempore ejus, scil. Sacerdotii Levitici. Sic *ἐν* sæpe usurpatur, ut Marc. 2. 26. Luc. 3. 2. Act. 11. 19. 1 Tim. 6. 13^k. vel, *super hoc*, Pi. Gom. de illa, G. [nempe, *re*] sub Sacerdotio Levitico^l; vel, de Sacerdotio Levitico^m observandoⁿ. Jam tum cum à Davide Psalmus ille scriberetur, populus Legem habebat de Sacerdotio Levitico: illis Sacerdotibus honorem, primitias, decimas, & oblationum partes, dabat ex Lege. Vide inter præcepta jubentia, 23°. *Em*, quod responderet Heb. 7^y, hic pro *περ*, sicut & v. 13^p. Vel, *per hoc*, five *per ipsum*, V. Rib. Græci in E. scil. Sacerdotium^q: Legem enim accepit per Moysen, qui sacerdos erat Levitici generis, Psal. 99. 6^r. [Vel, sensus est,] Populus eo Sacerdotio usus est, ut per ipsum erudiretur in Lege, & omnia Legis instituta servaret^s; vel, *propter ipsam*, sub. *consummationem*, i. e. ut absolute perficeretur^t.) *legem* (vel, *leges*, Pi. *Legem* hic vocat non tantum Decalogum, quæ ante Sacerdotium institutum data est; sed omnia Dei præcepta per Moysen data^v.) accepit, Mo. Vulg. Pi. vel, *acceperat*, Er. Ti. vel, *lege ordinatus est*, Il. Nam sub hoc sancita (vel, *lata*, Ca.) *lex est populo*, P. Be. Nam propter illam, i. e. sanctificationis suæ causâ, populo Israelis sancita est Lex Sacerdotii. *Em* tertio casu junctum causam, vel finem, eorum quæ dicuntur ostendit, ut docent Grammatici^x. *Νομοθε-*

τειναι *ὅτι τῇ ἱερουργίᾳ*, est, accepisse à Deo politiam cujus pars esset *ἱερουργία*, vel, *νομοθεσία*, quæ habet *ἱερουργίᾳ* subiecti. Nam Politia Judaicæ duæ partes erant: altera judiciorum, & res civiles, spectabat; altera, ritus religiosos. Sed quorum ista spectant? Nempe, ut ostendat *ἱερουργίᾳ* à *νομοθεσίᾳ* non posse divelli, ut si illa mutetur, hanc mutari necesse sit; non enim aliter ratio ejus constare possit: ut si præcipuam partem ædium (utpote quæ nititur earum compages) diruas, totas ædes diruis^y. ¶ *Cam.* ¶ *Quid*, &c. *Τίς ἐν γένει*—*ἀνίσταται*, &c.] *Quid præterea* (vel, *amplius*, Be. Pi. *ultra*, vel, *postea*, E.) *fuit opus aliud* (nempe diversum^z, vel novum; ut *Rex alius*,² E. pro quo Exod. 1. 18. *Rex novus*. Sic generatio alia Exod. 1. 6. Jud. 2. 10^a.) *exoriri* (vel, *existere*, D. vel, *excitari*, J. Cap. *Ἀνίσταται* dicitur qui munus aliquod publicum orditur, ut Exod. 1. 8. Sic & *ἐγερθεὶς*, Matth. 11. 11. & 24. 11. Marc. 13. 22. Joh. 7. 52. Act. 9. 8. & 13. 22. Hebræi dicunt *קוּמ*, 2 Sam. 23^b.) *sacerdotem*, &c. Er. &c. Nempe, ut prædicit ille Psalmus^c, [110.] Illius autem subrogatione Levit. Sacerdotium est abrogatum: q. d. Nè Davidis quidem Leges veram, spirituales, permanentem, *τελειωσιν*. Sacerdotio Levitico indiderunt^d. ¶ *Non secundum ordinem Aaronis dici*? Nempe in Psalmo. Cur ille venturus Sacerdos ibi dicitur fore instar Melchisedeci, & non instar Aaronis^e? id est, sine successione. Humanæ nuncupationes plerumque vanæ sunt & falsi manifestæ: Divinarum alia est ratio. Hinc in Scriptura *dici*, nempe divinitus, idem significat quod *esse*, ut Esa. 7. 14. & 9. 5. Jer. 18. 16. Matth. 1. 21. Luc. 1. 35^f. Bene hoc addit, alioqui non valeret consecutio; si novus tantum esset Pontifex, non autem nova Sacerdotii ratio^g. ¶ *Be.* ¶ *Translatio*, &c. *Μετασημειωσις* *ἢ*, &c.] *Translatio* (Nempe, ex una tribu in aliam^h, ut seq. docentⁱ; vel, in aliquem non Aaronidem, quod futurum prædicit Psalmus^k. Al. *Mutato*, ut vox sumitur Heb. 6. 17, 18. & alibi sæpe^l, id est, Abrogato^m: *μετασημειωσις* est *mutare*; unde supra *τὸ ἀμετασθέν*. Sic apud Platonem *μετασημειωσις*, i. e. *sententiam mutemus*ⁿ.) *enim* (Ratio est præced. dicti; vel, cur addidit, *non secundum ordinem Aaronis*^o; vel illius, *populus enim sub ipso legem accepit*; q. d. Ideo cum Sacerdotio Legem conjunxi, ut intelligatis utrumque simul transferri^p. Necessarius, inquit, est nexus ordinis Aaronici, & Legis. Vel, igitur, quod Beza in priore versione posuit; sed in posteriore restituit *enim*^q: vel, *quandoquidem*, Er. vel, *autem*, q. d. Si necesse fuit alterius ordinis surgere Sacerdotem, ergo transferendum est Aaronis Sacerdotium, idèque & Lex^r.) *sacerdotio, necesse est* (q. d. non contingenter, sed ex immutabili decreto Dei, qui unus justus legitimusque author est & Sacerdotii, & Legis Sacerdotii, five ad Sacerdotium pertinentis, quæ Sacerdotio summè propria est^s.) *ut & Legis* (id est, *τελειωσις*, five ordinationis Leviticæ & Aaronicæ^t; vel, Legis ceremonialis, ut ab hoc Sacerdotio pendens^u; vel, Legis Sacerdotalis^v, de qua supra egerat^x, quam v. præced. *ordinem* appellaverat^y. Judæi volunt Legem nulla in parte mutatum iri: at ex Psalmo apparet mutatum iri, & quidem in eximia ejus parte, nempe, de Sacerdotio^z. Neque enim, stante Lege, Sacerdos aliquis esse potuit non Aaronides^a. Ac proinde illa etiam sanctio Legis evanuit, *Maledictus qui non fecerit omnia verba Legis hujus*^b.) *translatio* (vel, *mutatio*, Be. G. Pi. *abrogatio*, J. Cap.) *fiat*] Simul data sunt Lex & Sacerdotium^c, & ejusdem sunt rationis & conditionis^d, & illi tempori conveniebant^e: & major pars Legis occupatur de iis decernendis, quæ Sacerdotes concernunt^f, v. g. de eorum genere^g, victu, amictu, ritibus initiationis & expiationis, victimis, &c. quæ si abrogentur, Legem abrogari necesse est^h. In Lege naturali erant alii Sacerdotes: cum Lege Moysi novum venit Sacerdotiumⁱ.

13. In, &c. *Ἐπ' οὗτοῦ*—*μετέστη*,—*ἀποστήσεται*, &c.] *Nam* (Illud^j eo pertinet ut, præstructis quæ oportebat, jam ostendat sensum Psalmi illius omnibus partibus in Jesum Nazarenum competere^k.) *de quo* (*ἐξ οὗ*, pro *de*)^l. Vel, *in*, five *ad*, quem, E. Er. Mo. Non enim de eo, sed ad eum, verba ista dicuntur^m.) *hec dicuntur*, (i. e. in quem dicta ista competunt. Sic mox *ἐξ οὗ* dicta, nempe Psal. 110°, i. e. & Davidis, & noster Dominusⁿ, Christus^o.) *ad* Legem^p.

aliam tribum pertinet, (vel, alterius tribus particeps fuit, Er. fuit ex tribu Juda: *μετέχων φύλης* est esse de tribu, sicut *μετέχων σαρκός* & *αίματος*, 2. 14. habere carnem & sanguinem). Explicat quo sensu alium dixerat, nempe planè diversum, ut qui de alia tribu sit. de qua nullus attendit (vel, astat, Ca. astitit, Er. Ti. ministravit, Tre. ex Sy. accessit, E. Me. MS. habet *προσέχων*. Est vox bene Græca, significatque operam dare. Sic *προσέχων πόλεμος*, *προσέχων*, *εργός*, frequentia apud Græcos. Alii Libri habent *προσέχων*, *קרן*.) altari, Pi. Be. &c. i. e. Sacerdotio functus est, per Synecdochen; legitimè scilicet, legalem illum cultum ex Lege administravit, sacris curandis destinatus est.

14. Manifestum, &c. *Πρόδηλον* — *ἀπατέταλκεν*, &c.] *Claram* (vel, *Palam*, Er. Pi. P. Ti. &c. Manifestum, Mo. Tre.) est enim de Juda exortum esse, &c. Be. Bene dicit *ἀπατέταλκεν*, quia Christus sub Zorobabelis figura dicitur *ΠΩΣ*, *ἀνατολή*, five *βλαστὴν* aut *βλάστημα*. nam his modis Hebræum illud vertitur Jer. 23. 5. & 33. 15. Zach. 3. 8. & 6. 12. Si ex Davide, ergo ex Juda. Constat inter Judæos (ante multa secula) Christum esse debere ex Tribu Judæ, nempe, per Davidem. Obj. Christus erat non solum ex Juda, sed etiam ex Tribu Levi, per matrem Mariam; quippe quæ erat cognata Elizabethæ quæ erat de filiis Aaron, Luc. 1. 5. & proinde illa parte altari ministrare potuit. Resp. 1. Cognata ei esse poterat, quia Eliz. per matrem suam ad tribum Juda pertinebat. Poterant enim mulieres nubere viris diversæ tribus, nisi *ἐπιμήνητοι* essent. 2. Si verum id esset, parum referret, quia nullus Israelitarum absolute censebatur in aliqua tribu, nisi per patrem lineamque virilem; nè possessionum & dignitatum confusio fieret. Unde in genealogiis texendis viri ferè soli nominabantur. Judæ familiæ promissum fuit Regnum. Et Sacerdos in Psalmo prædictus, non minus Rex quam Sacerdos esse debuit. ¶ In, &c. *Εἰς ἡν*, &c.] De qua tribu (vel, Cujus tribus respectu, Q. in E. J. Cap. vel, In, five Ad, quam, Er. V. E. Jun. fim. Be. Pi. Moyses enim, Dei jussu Sacerdotium instituens, non tribum Juda, sed tribum Levi, allocutus est. E. respondet 7 Hebræorum: In quam tribum competens, G.) non est locutus Moyses quicquam circa pontificatum, Sy. vel, de Sacerdotio, Pi. G. h. e. ut Sacerdotio fungerentur: vel, de sacerdotibus, Vulg. nempe, in ea tribu designandis. In MS. est *ἐστὶν περὶ ἱερῶν*. Nihil Sacerdotale ei promissum est. Sequitur ergo ex Psalmo, aliam legem Legi Moysi substitutum iri. At nihil locutus est de sacerdotio Moyses, quod ad hanc tribum pertineat, Er.

15. Et, &c. *Καὶ* — *κατὰ δὴλον*] Et amplius adhuc (vel, Idque eo etiam amplius, Be. fim. Pi.) manifestum est, Mo. Vulg. &c. vel, liquet, Er. II. Ti. &c. aliunde liquet, hoc scilicet quod dixi, de Legis mutatione, five translatione; vel, de perfectione in Christi Sacerdotio, non Levitico, querenda. Rabbini dicere solent *ויתר ברוך*. *Πρόδηλον* & *κατὰ δὴλον* voces bene Græcæ, quales multæ in hac Epistola. ¶ Si secundum similitudinem, &c.] id est, Si Sacerdos qui exurgit sit secundum ordinem, &c. Idem hic ordo & similitudo. Declarat hic quid significetur istis formulis, *κατὰ τὸ ζῆν*, & *κατὰ νόμον*. Vide prudentiam Apostoli, qui, ut melius τὸ συνέχον argumentationis ostendat, & nè imbecilles Hebræorum animos offendant, posterius Sacerdotium periphrastice circumscribit. E. κατὰ, &c.] Ex eo quod ad instar, &c. Pi. fim. Be. E. pro ὅτι, ut in Æschine, *Ἐπιμύς δὲ μοι εἰ μὴ (pro, ὅτι μὴ) συνέχῃς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς δὲ δῆμον προσέχουμαι*. Siquidem ad, vel, juxta, &c. V. Zeg. E. hic est quandoquidem, ut Rom. 5. 10. Cum ad, &c. hic non est conditionale, sed *ἀπολογικόν*, ut Rom. 8. 31. 2 Cor. 5. 15. 1 Thes. 3. 8. 1 Pet. 1. 17. ¶ Exurgat (Sume ut supra v. 11. d. vel, Exorietur, i. e. exorturus prædicatur, Psal. 110. *) alius sacerdos] Alius, nempe τῶν, non numero: vel, extraneus, id est, ex alia tribu. E. πρὸς hic respondet voci *τι*, quæ à Lxx vertitur *ἐπερ*, Exod. 30. 9. ut alibi *ἀγοράν* &c.

16. Qui, &c. *ὅς ἐ κατὰ νόμον*, &c.] Qui (vel, 1. Melchisedec; vel potius, 2. Christus, ut probatio sub-juncta ostendit. Quomodo enim ipse Melchisedec exurgeret secundum ordinem Melchisedec? non juxta legem (vel, ex lege, P. Be. Pi. vel, secundum jus illud:

nam νόμος etiam jus significat, ut 1 Cor. 7. 39. Exod. 12. 49. *) mandati carnalis, Mo. vel, humani præcepti, Ca. vel, mandatorum corporalium, Tre. ex Sy. vel, cujus mandatum sit carnale, P. Pi. sic Be. Legem Mosaicam alibi spirituales vocat, ut Rom. 7. 14. quoad præcepta moralia; quia ea præcepit quæ observata redderent hominem spirituales & justum, & spirituales obedientiam postulat: hic carnalem appellat, vel, 1. quia infirma & caduca erat; q. d. Non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia præcipiat, ut ostendunt ritus in consecratione Aaronis adhibiti: vel, 2. quia posita & occupata erat in rebus carnalibus, externis, transitoriis; in ritibus five ceremoniis, & observantiis carnalibus, quarum tota vis effectrix sita est in expiatione carnali; q. d. quæ circumcidere & mundare, præcipiebat per suas lotiones & lustrationes, quæ corporis, non animi, sordes abluebant. Vel, 3. quia data est carni, i. e. hominibus mortalibus, quorum alter alteri succedit. Caro mortalem conditionem significat, ut supra 5. 7. Vel, 4. propter carnalem successionem, cui alligatum erat vetus Sacerdotium. Hunc sensum exigit, tum, consequentia sermonis Apostolici, & allegatio Sacerdotii Melchif. qui nec initium, nec finem, habuit; tum, antithesis verborum seq. Carnalis enim successio vitæ mortalis certissimum argumentum est. ¶ Sed, &c. *Ἀλλὰ κατὰ δὴλον* [ὅτις ἀπατέταλκεν] Sed juxta, five secundum, (vel, per, G.) potentiam (vel, virtutem, Mo. Tre. vim, J. Cap. vel, ex vi, Ca. P. Be. Pi. vel, spectatā vi, Ar.) vitæ indissolubilis, Er. II. Ti. Be. Ca. &c. i. e. sempiternæ, vel immortalis, quæ nunquam ab illo corpore discedit, *קָרָא יָקָר*, Exod. 39. 23. i. e. cœlesti virtute, per Spiritum S. consecratus; non, ut Aaron, per hominem mortalem, & secundum vim vitæ mortalis, h. e. eā Lege & ordine ut paulò post moriturus Sacerdotium ad posteros transmitteret; non ita ut vel ipse patri succederet, vel alium post se relinqueret, sed immediatā Dei virtute ad immortalē vitam inauguratus, ut æternus esset Sacerdos. Est enim periphrasis æternitatis, quam opponit caducitati rituum & Sacerdotum legalium. Al. Sensus est, Christus per potentiam, five virtutem, vel Patris, five à Patre acceptam; vel, profectam ab æterno Spiritu, per quem sese Patri obtulit; h. e. à Divinitate suā, factus est Sacerdos semper vivens, æternus, immortalis, ut successor non sit locus, quā etiam effectum est ut in nos derivet vitam, tum, spirituales gratiæ, tum, æternam gloriæ. Ideo Christus ad vitam immortalē perductus est, ut in æternum Sacerdos noster esset. Vide supra 5. 5. 6. Hujus Sacerdotii causa dicitur esse vis vitæ, effectus, quod vita sit indissolubilis; ac proinde Sacerdos cum Sacerdotio *ἀθάνατος*, & in perpetuum permanens. Ostendit hoc Sacerdotium ab Aaronico differre, non modò Tribu, Personā, Jurejurando, &c. sed etiam virtute ac robore, quod in illo carnale & temporale est, in hoc spirituale & æternum.

17. Contestatur, &c. *Μαρτυρεῖ δὲ*] Testatur enim, J. Cap. E. vel, Scriptura; vel, Deus per Davidem loquens ad Filium, Psal. 110. vel, Dominus, à quo vis illa est vitæ indissolubilis, expolita in Evangelio, quod sit potentia Dei ad salutem, &c. Rom. 1. 16. Testificatur enim ad hunc modum, P. Be. Pi. David ostendit verum esse quod dico. *Μαρτυρεῖν* hic, ut Rom. 3. 21. In MS. *μαρτυρεῖ γὰρ*. Redditur illi hoc testimonium. ¶ Quoniam, &c. *ὅτι αὐτός*, &c.] ὅτι hic est Recitantis. Premit illam vocem *ὡς*, quæ alibi quidem longum tempus significat, at hic æternitatem. Quis enim potest esse Dominus Davidis Regis nisi qui sit cœlestis ac proinde æternus? Tu es sacerdos in æternum, Be. Pi. Emphasis ac vis disputationis in eo sita est quod dicitur in æternum, ut carnali mandato vis æternitatis opponatur. Nam pro diverso diversorum illius versūs verborum respectu toties jam recitatum est unum idemque testimonium, ut patet ex serie præced. disputationis. Obj. *ὡς* non semper æternitatem notat, & Aaronis Sacerdotio saepe tribuitur. Resp. Itā quidem, sed aliter quā in isto Melchisedeci, prout ipsius persona & Sacerdotium à Mose describitur, quod respexit David, ut supra explicatum. Et Christo æternitas propria ascribitur Heb. 1. f. Cum enim Christus sit Deus, æternitas quæ ipsius Sacerdotio tribuitur, non debet eo modo sumi quo

quo quandoque tribuitur rebus quibusdam humanis sed eo qui Deo dignissimus est. Christus vocatur sacerdos in aeternum, ratione, i. personae, quia Christus est aeternus, nec moritur, ut alii Sacerdotes; nec ipse cuiquam succedit, nec ipsi quisquam successurus est, nec unquam transferetur ejus Sacerdotium: 2. officii, quia semper interpellat pro nobis, & seipsum hominem, & vulnerum signa, quae passus est, exhibet Patri, &c. 3. effectus, quia per sacrificium crucis nobis causa est redemptionis & salutis aeternae. ¶ *Secundum, &c.* Κατὰ τὴν φύσιν, &c. Heb. est על דבריו, quod constanter verti possit κατὰ λόγον, secundum rationem, ut Eccles. 3. 18. & 3. 2. Psal. 45. 4. & 79. 9. Num. 3. 1. 16. τὸν δὲ est conditio Sacerdotii Lege praescripta: unde colligitur quae illius ratio & natura fuerit. Secundum ordinem (vel, morem, J. Cap. ex AE. ritum, vel, consuetudinem, E. vel, similitudinem, ut v. 15.) Melchisedec, Pi. Be. &c. i. e. vel, more ac ritu simili illi quem Melch. observasse legitur, vel, simili victimam: [Id quod Pontificii ad Missam trahunt, de qua vide hic Interpretes, E. & Ger. vel, Scriptores Polemicos.] vel, quomodo Melch. est Sacerdos in aeternum. Potest autem hic locus sic accipi ut designentur duae dotes Sacerdotii Christi; q. d. Tu Sacerdos es, i. in aeternum; 2. eā ratione quā Melch. fuit Sacerdos, nempe, quia fuit simul Rex & Sacerdos; Rex justitiae, & pacis, Sacerdos adhaerens P.

18. Reprobatio, &c. Ἀποδοκιμασία, &c. Hoc inferitur ex illo antecedente, Si secundum similitudinem, &c. Sed obstreperat illud μὲν δὲ, quod non servit illationi. Sed, i. δ. omittitur apud Sy. & in textu Amb. & apud alios veteres Latinos, quod forsan rectius; 2. δ. per se quidem causale est, sed, addito μὲν, saepe non tam significat aliquid quam ornat sermonem; ut promptum est ex Platone & aliis ostendere. Hæc est confirmatio primi syllogismi, quo docuerat, Christi Sacerdotium Aaronico præstantius esse. Jam incipit ostendere nihil mirum esse quod Lex illa Moysi, cujus pars erat Lex Levitica, abolita est. Cum dicit Deus, Tu es Sacerdos in aeternum, &c. verus Lex tacite reprobat. Enimvero fit abrogatio (quæ scilicet opponitur νόμος, legislationi. Sed ἀδελφὸν hic non est violare, ut alibi; sed pro imperio tollere, ut Gal. 3. 15.) prioris (vel, antecedentis, Jun. προαγορεύει hic est præcedere, ut i. Tim. 1. 18. Præcesserat Lex Christum multis sæculis, à Moysi nempe temporibus.) mandati, J. Cap. &c. id est, Levitici Sacerdotii; vel, veteris Legis; & ἐντολὴν hic vocat totam congeriem ἐντολῶν, vel, veteris pacti, quod à novo magis propriè distinguitur, ἐντολὴς, quàm διαθήκη, appellatione; prius enim illud pactum positum est in ritibus externis; Evangelicum autem foedus, sive testamentum, (id enim διαθήκη significat) in iis positum est quæ Christus pro nobis præstitit, &c. Foederis Evangelici duæ erant constitutiones, quas hic ἐντολὰς vocat. Prior est typica, altera spiritualis. Illa coepit Gen. 3. 33. & deinceps varios fecit progressus temporibus Abrahami, Moysi, Salomonis. Omnium istorum typicorum rituum expolitio, vel accumulatio, cum suo Sacerdotio, consideratur hic velut unicum mandatum, propter unitatem finis ac intrinsecæ formæ. ¶ *Propter, &c.* Διὰ τὸ αὐτῆς ἀδελφὸς ἢ ἀνωφελές] Nempe comparatè. Non mirum est imperfectiora perfectioribus cedere. Propter ipsius infirmitatem, sive imbecillitatem & inutilitatem, Be. Pi. &c. Nempe, quoad effectum justificationis, & salutis. Quod ad vitam aeternam consequendam, & peccati remissionem, non ita valde conferret. Quod non poterat peccata expiare, nec homines salvare, ac beatæ, & gratiæ donare. Nec Lex Moralis sanctificare, nec Ceremonialis expiare, valet. Vide infra Heb. 10. & Rom. 7. & 8. initio. Erat hæc nullius virtutis aut usus, si consideretur, vel, i. in se, seorsim, & à suo scopo sejuncta, ut a plerisque factum; vel, 2. ita ut Christo opponatur & anteponatur, ut plerique tum faciebant Judæi; nam in solo Christo vim suam & usum habebat. Tò ἀδελφὸν respicit tempus ante Christi adventum quo umbræ illæ viguerunt in vero & recto, i. e. sacramentali, suo usu, quando prorsus infirma erat; sive Sacerdotes, sive ea quæ præstabantur, spectemus, ut postea probabit: τὸ ἀνωφελές refertur ad tempus Christi exhibitum; frustra enim cum qui jam advenerat significaret;

vel, inutile, nempe, ad expiationem peccatorum ex opere operato, quam Judæi quidam statuebant.

19. Nihil, &c. οὐδὲν δὲ ἐπὶ τῇ λείψει, &c.] Nihil (i. e. nullum hominem, locutione qualis supra v. 7. & Joh. 6. 63. P. Est enim genus Neutrum aptissimum ad universalitatem significandam.) sanctificavit (vel, perfecit, V. Ca. Cap. &c. perfectum reddidit, V. ad perfectionem adduxit; i. e. ad justitiam illam veram, & internam, quæ constituit hominem Deo gratum & acceptum ad vitam aeternam; vel, ad veram sanctitatem & gloriam: nullum unquam ita absolutum reddidit, ut illum ad Deum perduceret.) lex, Pi. vel, i. moralis, quæ homines morti adjudicabat: vel, 2. ceremonialis, de cujus propriè abrogatione hic agitur, cum suo Sacerdotio Levitico. Hæc enim intra ritus & facta externa constitit. Nemo illis temporibus fuit virtutibus Apostolicis conferendus. Quod si qui propè accedere, non Legi id debebant; sed Gratia velut de Evangelio promutuo sumptæ atque prærogatæ. Vide ad Rom. 8. 3. & Gal. 3. 2, 21. Nihil aliud vult quàm Legem fuisse tantum rudimentum, sive ut Gal. 3. 24. paedagogum ad Christum; Christianos autem habendos pro perfectis discipulis, quibus nota est ea Theologia quæ est maximè recondita. ¶ *Introductio, &c.* Ἐπεισάγωγὴ δὲ κρείττονος, &c.] Sed (sub. erat, Er. Tre. Sch. nempe Lex; vel, refertur hoc ad v. præced. ἀδελφὸς μὲν δὲ πλεονέχεια ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ, scil. πλεονέχεια.) superinductio (vel, introductio, Er. Ti. Mo. J. Cap. adjectio, Ca. vel, adscita introductio, J. Cap. Illud δὲ in ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ significat posterius aliquid, ut in ἐπιδαπάνηται, Gal. 3. 15. Et est locutio satis frequens. Post introductio spei melioris, pro, spes melior post introducta. Vel, Superintroducta, Be. Adscita, P. vel, Ingressa verò est pro ea, Tre. ex Sy.) spei melioris, Pi. &c. vel, spes melior, P. sic Be. &c. Repetendum hic ex præced. fit, vel, facta est; nempe, per Christum. Al. Repetendum hic ἐπὶ τῇ καὶ τὸν verbum ἐπὶ τῇ λείψει, ut τὸ δὲ σημαίνει infra v. 28. & ἀπὸ λείπειται, Heb. 10. v. 27. Per ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ, &c. h. l. intelligit, vel, i. Legem, sive Sacerdotium Leviticum, cujus usus hic significatur; non ut perficeret, sed ut ad Christum duceret, Gal. 3. 24. Sed fuit introductio spei melioris, i. e. ad rem longè meliorem, nempe Christum, Gal. 3. 24. vel, aperiebat viam ad autorem spei melioris, Christum. Vel, 2. Sacerdotium Christi, quod Sacerdotio Levitico superinductum est: quod, licet jam existeret, spes dicitur, respectu Veterum qui hoc expectabant, atque illa spe servati sunt; vel, ratione temporis quo David Psalimum scripsit; & quidem spes melior, respectu promissionum quæ Christi Sacerdotium respiciebant, quia melioribus promissionibus fulta melioribus effectis beatum. Huic sententiæ favet, i. vox ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ, quæ optimè convenit Sacerdotio Christi; quod videlicet non sit tantum Sacerdotii Levitici appendix, sed ei abolendo supervenit. Ἐπεισάγωγὴν enim Græci vocant quod aliunde est supra domestica inventum, ut in Plut. qui illud opponit τὸ συνέτισσιν, & in Demosth. qui frumentum ἐπὶ τῇ σικκῇ vocat ex aliis regionibus importatum. Sic apud Hermog. & Plat. ἐπεισάγωγὴν dicebatur extrinsecus assumptum acroama. 2. Series argumenti, & collatio præced. & sequentium. Neque enim adhuc egit, aut acturus est, de Levitici Sacerdotii usu, sed de illius abrogatione. 3. Constructionis ratio, quæ postulat ut ἢ accipiatur pro αὐτῇ, & verbum ἐπὶ τῇ λείψει repetatur, ut dictum. 4. Manifesta antithesis, quæ hic est inter Levi & Christum. 5. Scopus Apostoli, qui non est ostendere quæ sint Legis vires; sed docere quàm sit Lex ἀνωφελές, ut quæ nihil præstare potuerit, nè iis qui eam servare maximè studuerunt; quorum si qui servati fuerint, id omne debuerunt promissionibus Christi, &c. b. Spes alibi ponitur pro objecto, sive re speratâ, hic pro causa spei, ut sensus sit; Loco præced. mandati introducitur aliquid multo melius, nempe, Lex & Sacerdotium Christi; & gratia Evangelii, spem nobis faciens appropinquandi ad Deum, & justificationis vitæque aeternæ. [Sensus] Promissa terrestria non operantur mortis contemptum, sed cum operatur spes melior vitæ aeternæ atque celestis. Indè tam crebra martyria. Finitur hic periodus, cujus initium erat v. 15. verbis illis, Nihil ad perfectum adducit lex, parenthesi inclusis.

ut autem in hac argumentatione antecedens duabus partibus constat, ita & consequens, cujus pars prior respondet priori parti antecedentis, & posterior posteriori. Nam ex eo quod surgat novus Sacerdos, qui non secundum Legem mandati carnalis factus sit, sequitur illius Legis abolitio. Et ex eo quod factus sit secundum virtutem vitæ insolubilis, sequitur introductio melioris spei.

¶ Per, &c. Δι' ἧς ἐγγίζομεν, &c.] Per quam (nempe spem^k, vel superinductionem, i. e. per quod Sacerdotium^l; vel, Per quem, nempe Christum, in quem speramus^m.) appropinquamus Deo, Be. Pi. In MS. est ἐγγίζομεν, &c. ad Deum propè accedere possimus, i. e. verè pii reddi. Hoc enim est ἐγγίζειν^o, Soph. 3. 2ⁿ. vel, ipsi Sacerdotes effecti sumus in communione Pontificis nostri Christi^o. Ἐγγίζειν est vox propriè Sacerdotalis P; ut videre est Ezec. 42. 13 & 43. 19. 9. item Exod. 19. 22. Levit. 21. 21. Respondet verbis Hebræis קרב & שגג, quæ significant & appropinquare, & offerre^r. Et Christiani per Christum summum Sacerdotem facti Sacerdotes^t, 1 Pet. 2. 5. Apoc. 1. 6^t. ut nosmet offeramus, Rom. 12. 1. manus puras attollamus, 1 Tim. 2. 8^v. Erant Federi typico typica quoque bona, quæ speranda proponebantur; sed eâ Lege ut manu ducerent veros Israelitas ad spem bonorum longè præstantiorum per Messiam consequendorum^x.

20. Et, &c. Καὶ καθ' ὅσον ἡ χάρις ὁρκωμοσίας] Probat adhuc, Christi Sacerdotium esse melius Levitico^y, ab institutionis modo & adjunctis^z. Commendat hîc fœdus Evangelicum, ejusque Sponsorem^a. [Variè reddunt:] Et quantum est non sine jurejurando, Vulg. q. d. Quantum est hoc? quanti fieri à nobis debet, ut Sacerdos noster non sine jurejurando factus sit Sacerdos^b? Al. Atque hoc potior, quod non absque jurejurando res acta sit, Er. Ti. Sensus est, Hoc esse meliorem spem nostram, per quam accedimus ad Deum per Christum, Sacerdotem non sine jurejurando factum, quod certior esset spes promissorum^c. Ità addit Erasmus quædam, & pro arbitrio mutat, & hæc præced. annexit, quæ ab iis prorsus separanda sunt^d. Al. Et quatenus (vel, secundum quod, Rib. ex Chryf. vel, in quantum, E.) non absque juramento, P. Be. Pi. sic Er. V. E. sub. superintroducitur est, Be. vel intellige, Sacerdos factus est Christus^e, ut patet ex sequent^f. & ex collat. v. 16^g. & intellige, Tanto melior est spes illa^h. Sensus est, q. d. Non simpliciter hæc promissa sunt, &c.ⁱ. Tertium addit privilegium hujus Sacerdotii in Psalmo prædicti præ legali, quod hoc institutum est cum jurejurando, ut scilicet semper duraret: quæ vis est rerum juratarum^k. Hinc probat Sacerdotii hujus æternitatem; & prioris abrogationem^l. Enuntiati hujus consequens incipit v. 22^m. ubi est κατὰ πόσους, cui respondet hic καθ' ὅσονⁿ. Quare v. 21. parenthesi includendus est^o. Al. Cohæret hic versus cum v. 17. ut sensus sit, Deus constituit Christum sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, & quidem non sine jurejurando. Quare v. 18. & 19. includendi sunt parenthesi, quâ rationem reddit Apostolus, cur opus fuerit novo Sacerdotio, &c. nempe, quia Lex non poterat nos perficere P. Vox ὁρκωμοσίας, ex duabus idem significantibus composita, reperitur & infra v. 21. & v. 28^q. & apud Lxx, Ezec. 17. 18, 19. ubi respondet Heb. אלה, quod alibi ὅρκον & ὁρκωμοσίαν reddunt, unde constat & voces illas, & hanc, significare jurejurandum. Reperitur & 2 Esdr. 8. 95^r. In Glossario, ὁρκωμοσίας, juratio^t. Porro apud profanos Scriptores occurrunt ὁρκωμοσίαν, ὁρκωμοσίας^t, & in plurali τὰ ὁρκωμοσία^v, in Platone; quomodo & locus quidam dictus in Attica, ubi Theseus Amazonibus juraverat, Plutarcho memorante. Καθ' ὅσον hîc est quantum: respondet enim sequenti πόσους. Talibus autem vocibus solet præponi quantum pro quia. Sic apud Tacitum, Quantum dices, tanto magis imbelles, quanto inopina, tanto majora, &c.^x.

21. Alii, &c. οἱ μὲν, &c.] Nam illi (Aaron & posteri ejus^y;) quidem absque jurejurando, &c. Be. &c. Illi Sacerdotium ita dedit, tanquam rem minoris momenti^z, & temporariam^a, quam firmare juramento Deus non est dignatus^b. ¶ Hic autem (Nempe Christus^c, in Psalmo prædictus^d. Et subauditur per Zeugma, Sacerdos constitutus est^e.) cum jurejurando] Ejus scilicet qui eum Sacerdotem fecit, videlicet Dei Patris^f; quia

negotium Christi Pontificis, scilicet hominum reconciliatio & salus, magni est momenti^g.

¶ Per eum^h Me. qui dixit ad illum, Juravit Dominus, (Qu. Quando hoc juravit? Resp. Jusjurandum hoc non aliud videtur quam perpetuum & omnibus modis irrevocabile Dei decretum, quo Christum voluit esse Sacerdotemⁱ.) & non penitebit eum, (i. e. nunquam illud more poenitentis retractabit^j, aut mutabit^k, supra 6. 17^l. Poenitentia in Deo nihil aliud est quam mutatio sententiæ prioris^m.) Tu es Sacerdos, &c.] Ista, Jurabit Dominus, & non penitebit eum, per parenthesin legenda sunt. Nam illud, οὐ ἰσχύει, cohæret cum τὸ λέγοντο πρὸς αὐτόν. Sed ut ostenderetur dictum illud fuisse cum jurejurando, ideo & præcedentia Psalmi verba interjicienda fuereⁿ; quæ verba sunt Prophetæ, testificantis, Deum Patrem cum jurejurando Filium constituisse Sacerdotem: quando ei dixit, Tu es Sacerdos, &c.^o. ostendit firmitatem & immutabilitatem hujus Sacerdotii P.

22. In, &c. Κατὰ πόσους — ἐγγίζομεν, &c.] Tanto (Quantò scilicet majora & præclariora sunt quæ commemoravimus^q; vel, Eatenus, Pi.) melioris (tum, quoad rem ipsam, quia promissio Christi venturi sancita ceremoniis, &c. ab ejusdem reali exhibitione pendebat, ut umbra à corpore, Col. 2. 17. tum, quoad patefactionis rationem, quæ evidentior fuit^r; melioris, i. e. firmioris, seu stabilioris^t.) pacti (vel, fœderis, Pi. testamenti, Vulg. novi scilicet^u; pacti scilicet æternum valituri^v;) sponsor (vel, fidejussor, Ar. G. E. Me. Rib. vel, mediator, Rib. E. ex Th. ab ἐγγύων, quod est, promittere, fidejungere^x.)

factus est Jesus, Be. &c. Quantò scilicet sanctiori auctoritate, h. e. juramento interposito, Sacerdotium iniit^y. Valet collectio^z; quia juramentum adhiberi non solet, nisi ad ea quæ majoris sunt momenti^a, & creditu difficiliora, & quæ multum refert ut credantur & certa habeantur^b, quæque volumus omnino rata & firma esse atque perpetua^c: qualia sunt, Deum nobis propitium reddi, & bona coelestia, & æterna, nobis esse præstanda. Ceteri autem Sacerdotes, quia non præstabant, jurejurando non indigebant. Multò, inquit, meliora sunt quæ promittit & præstat Christus, quàm quæ veteres Sacerdotes præstabant^d. Ἐγγύων, fidejussor, sponsor, in Glossario. Cicero, Me ut sponsorem appellat, i. e. fidejussorem^e. Vox ἐγγύων alibi non reperitur in N. T. sæpe autem in aliis Scriptoribus^f. Moses pro Deo spondit in Lege Veteri, Jesus pro Deo in Nova Lege.

Lex utraque & pactum continet: habet præter officii præscriptionem etiam promissa. Sponsorem dare solent minùs noti. Et Moses & Jesus hominibus melius noti erant quàm Deus, qui est inconspicuus. Spondit autem Christus, i. e. nos certos promissi fecit, non solis verbis; sed perpetuâ vitæ sanctitate, morte ob id toleratâ, & miraculis plurimis. Hoc eò pertinet, nè miremur mutatam Legem^g. Sponsor dicitur Christus, quia pro poenis nobis debitis satisfaciendi onus, pacto cum Patre ea de re inito, in se suscepit, & postea præstitit^h. Sponsor erat Christus, 1. hominibus pro Deoⁱ, Deum nempe fœdus Evangelicum præstare velle, modò nos conditionem ipsius præstemus^k, 2. Deo pro hominibus, à quibus duo exigebantur, 1. perfecta Legis obedientia, 2. plena satisfactio pro peccatis. Utrumque Christus pro nobis præstitit, Rom. 5. 19. 2 Cor. 5. 21. Gal. 3. 13^l.

23. Alii, &c. οἱ μὲν πλην — ἱερῆς, &c.] Quod brevius perstrinxit v. 16. hîc fusiùs enarrat^m. Illi quidem plures facti sunt sacerdotes, (ἱερῆς, i. e. per excellentiam ἀρχιερεῖς, [quales] supra septuaginta fuere ab Aaron ad Templi excidiumⁿ.) quod mors prohiberet eos permanere, Be. Pi. &c. vel, in vita^o, vel, in Sacerdotio P. Et id Lex ostendit Exod. 28. 43^q. Ideò multi erant, quorum unus alteri succedit^r. Ostendit hoc Sacerdotium veteri præstantius esse, quantum immortale mortali præstat^t. Obj. Christus quoque semel tantum obtulit, infra v. 27. ideòque morte finivit Sacerdotium suum. Resp. Non finivit, sed adhuc officio suo fungitur, interpellans pro nobis^u.

24. Quod maneat in æternum] Quia semper manet, & non moritur^v, ut Deus pronuntiaverat^x. ¶ Sempernum, &c. Ἀθάλατον, &c.] דן לא יעדר, Dan. 7. ubi Græci & παρὰ δόξαν, Syrus hîc, עברא לא. Verto, Non transmittit Sacerdotium. Jus quod à defuncto pervenit ad successo-

i E.
k J. Cap.
Zeg.
m J. Cap.
n G.
o Jun.
p G. sim.
q Ham.
r Ham.
t G. Ham.
u G.
v Ham.
x J. Cap.
y Gom.
z Jun.
a J. Cap.
b Me. ex
c Rib.
d Er.
e E.
f Pi. J. Cap.
g E.
h Pi. sim.
i E.
j Pi.
k Sch sic
l Par.
m Chryf. in
n Rib.
o G.
p Be.
q Pi.
r Pi. Par.
s Ger.
t Pi. &c.
u Cap.
v G.
w Cap.
x G.
y G. sim.
z Rib. T.
a T. sic
b Rib.
c T.
d G. Pi.
e Be.
f G. sim.
g E. Me.
h E.

Me.
Me.
E.
Idem.
D. G.
G. ex
Tertul.
sic D.
G.
E.
Jun.
Camer.
Be.
T.
E.
G.
Rib.
Me.
E.
E. sic
Rib.
Rib.
E.
Rib.
G.
Gou.
G.
Ga. cin.
cap. 14.
p. 328.
Gou.
Ham.
Gou.
G.
Jun.
G.
Me. sim.
E. T.
Rib. Me.
Rib.
G. sim.
Jun.
Jun.

successorem Latine dicitur transmitti, Græcis ἀδελφεῖ, hic παρὰ βασιλέων. Apud veteres in sacra quoque succedebatur, Servius ad 11. Æneidos 7. [Alii sic reddunt:] Habet sacerdotium nunquam transitorium, Be. Ca. id est, quod non potest præterire², vel transire à patre ad filium²: intransibile, quod ad alium transire nequit; vel, insuccessivum, scil. quod successione non transfertur, sicut continebat Sacerdotio Levitico^h; vel, indefinens, vel, personale, in persona ipsius consistens, nec periens tempore^c; vel, quod non præterit, Sy. in E. vel, incommutabile, five intransgressibile, Val. Παροξύνειν alibi valet transgredi, hic præterire^d. Vel, indissolubile, Æth. sine abdicatione, Ar. perpetuum, Er. Il. Ti. P. Pi. sic Mo. Hinc sequitur, Christum nec successores, nec Vicarios, habere in suo Sacerdotio †. [De quo vide E. & Ger. concerrantes.]

25. Unde, &c. ὁ δὲν — eis τὸ πᾶν τὸ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, &c.] Qui semper vivit, semper etiam potest pro nobis Deum compellere ut nos servet, i. e. ut nobis auxilia impetret contra tentationes. ὁ πᾶν τὸ ἀπὸ τοῦ πνεύματος est desideria alicujus commendare. Habuimus eandem vocem, sed sensu nonnihil deflexo, Rom. 8. 26*. Unde (Ob immortalitatem personæ^f, & perpetuitatem Sacerdotii ejus^g.) & servare perfectè (i. e. ad perfectam æternamque salutem adducere^h; vel, absolutissimè, ita ut nihil ad eam salutem possit amplius desiderariⁱ; vel, ad plenum, Er. Il. Ti. V. planè, Ca. prorsus, J. Cap. in universum, Jun. in perpetuum, aut æternum, E. Vulg. Mo. Æth. Tre. ex Sy. G. ut diximus ad Luc. 13. 11. quomodo Græci Patres hanc vocem intelligunt. Pari locutione suprâ dixit eis τὸ διενεῖν, Heb. נָצַח^k, q. d. Non ad tempus, sed etiam in futura vita^l; q. d. æternam salutem conferre^m. Quod si hoc jungatur cum potest, sensus non incommodus erit, scilicet Christum non tantum potuisse quando mortalis erat, sed & nunc continuo posse, salvareⁿ). potest (i. e. idoneus est. Vide Heb. 5. 20.) eos qui per ipsum (velut Pontificem, in quo vis est vitæ indissolubilis p.) — ad Deum, semper vivens (Vivus Hebræis dicitur is qui vegetus est, vividus, efficax, potens, idoneus, ad id quod molitur perficiendum, Exod. 1. 19 9. semper vivens, & munus suum exercere paratus^r.) ut interpellat pro nobis, Pi. Be. Hoc addit, ut explicet consequentiam superioris argumenti. Ex æterno Christi Sacerdotio rectè colligit, eum in perpetuum salvari posse; quia non otiosum gerit Sacerdotium, sed semper agit Sacerdotis officium †. Non ergo opus est aliis mediatoribus & intercessoribus †. [De quo vide E. & Ger.] Qu. Quomodo Christus interpellat pro nobis^v? Nam humilitas orantis non decet gloriam regnantis^x. Resp. Hoc facit, tum, quia assumptam pro nobis naturam (& mysteria in eo celebrata^y.) Patri repræsentat^z, perenni sacrificii sui vigore nobis pacem obtinens²; tum, quia animæ suæ desiderium, quod pro salute nostra habuit, exprimit^b. Facit hoc Christus non submissâ, ut olim, sed potentî, interpellatione, ut loquitur Greg. Magnus. Vide Rom. 8. 34^c. Sed quærendum adhuc, an nunc etiam Christus pro nobis oret, five preces offerat. Negare videntur Aquinas, Greg. & Rupertus, qui hanc omnium doctorum assertionem esse affirmat, sed minùs rectè. Affirmant enim Greg. Naz. & Aug. & Theod. &c. [Affirmat & Te. quem hac de re fusè disputantem videre est.] Quæstio non tam de re quàm de nomine videtur^d. Christum nunc verè & propriè pro nobis orare docet, 1. Quod etiamnum advocatus est noster, & mediator, 1 Tim. 2. 5. 1 Joh. 2. 1. cujus munus est orare pro nobis. 2. Vox Græca ἐντυγχάνειν, quæ significat interpellationem quæ fit cum oratione seu postulatione, ut Rom. 8. 26*. Vide & Act. 25. 24. 3. Quod Christus etiamnum desiderium salutis nostræ & habet, & exprimit. Orat ergo Christus, & quidem submissè, quod Rup. frustra negat; h. e. eadem reverentiâ & agnitione Divinitatis, & parvitatæ naturæ humanæ, quâ prius, non autem cum lacrymis, &c. Sed cur nunc orat, cum ipse possit omnia? Resp. 1. In terris omnia poterat, & tamen orabat. 2. Hoc facit, tum, quia ut homo gaudebat subijci Deo, eumque agnoscere majorem, & autorem omnium bonorum, &c. tum, quia ut homo, non debuit omittere quæ hominis propria sunt, quale est orare; tum, quia videbat Deum ad gloriam suam ita statuisse^f.

26. Talis, &c. Τοῦτο — ἵνα περὶ, &c.] Talis enim nos decebat (Idem hic decebat, quod alibi oportebat: neque enim vult alium hæc præstare potuisse, quanquam minùs decenter^g.) Pontifex, Be. Pi. &c. Qui semper vivens interpellaret pro nobis^h; vel, qualem jam describam, multò melior istis Aaronidis, quorum multi mali, alii mediocriter tantum boni fuere. Conveniebat nobis talem Pontificem dariⁱ, ut plenè salvi fieremus^k. Vide suprâ 2. 10^l. Ostendit in solum Jesum convenire qualitates Pontificis, &c. m. His dotibus instructum esse Sacerdotem nostrum, & nobis erat ad salutem necessarium, & ipsi magis decorum, quàm si, ut Judæi fingunt, truculentus bellator fuissetⁿ.

¶ Sanctus; in se, five in persona sua^o: ὁσιος^p. Propensus ad miserendum^q; qui non laminæ, sed menti, inscriptum habet קדש ליהוה, Exod. 39. 38^r. Pius, J. Cap. Qui nihil eorum quæ facere debet, omittit^t: Purus, omnis labis expert^u, timens Deum, devotus Deo, sacer & sanctimoniam venerandus^v, ob vitæ puritatem aptus ad Divina^x. Hæc sanctitas præfigurata est, tum, per pretiosum vestitum Pontificis, Exod. 28. & 29. tum, per ejus puritatem ab omni corporis vitio, Levit. 21. 18, &c. ¶ Innocens; ita Er. Il. Ti. P. Mo. Pi. Jun. Me. Erga alios^y: qui nemini noceat, aut male velit, sed omnibus benefacere studeat^z. ἄκακος². Absque malitia, Tre. ex Sy. sic Me. Expertus doli, Er. ex Chrys. V. qui neminem decipit^a. Culpe, five Vitii, expertus, Ca. Ar. sic E. Rib. Oportet sit remotus ab omni re mala^b, non tantum ne pollutam ducat, Levit. 21. 13, 14^c. Uno verbo dicit quod Petrus pluribus, 1. 2. 22^d. Καθαῖον, inquit Cicerone, verò, non malitiam, quæ certi vitii nomen est; sed vitiositatem, quæ omnium^e. ¶ Impollutus; ἁγίος^f. Immaculatus, Me. Hæc tria, vel, 1. ratione magis quàm re differunt, sicut & id quod sequitur^g: vel, 2. ita distinguuntur, ut sanctus respiciat Deum, innocens proximum, impollutus seipsum^h. Impollutus ab aliis rebusⁱ. Qui non tantum pollutus non fuerit illis contaminationibus externis de quibus agitur Levit. 22. sed nec ullo vitio^j, aut sorde peccati^k. Vide Jac. 1. 27. 1 Pet. c. 1. v. 4^l. ¶ Segregatus (vel, Separatus, Be.) à peccatoribus; ita Er. P. Mo. Pi. &c. ἁγιωγραφός, &c.] A fontibus alienus, Ca. Qui nunquam habuit locum inter peccatores^m. Ab eorum vita & moribus longissimè distansⁿ, quamvis inter eos olim versaretur, sed ut medicus cum ægrotis^o: qui, licet impios justificet^p, nihil tamen commune^q; nullam communionem^r, cum illis habet^t. Sicut in Adytum nullus intrabat præter summum Sacerdotem, in Basilicam Templi nemo præter Sacerdotes; ita oportebat hic Sacerdos perfectior longè sit positus à contactu malorum hominum, Joh. 7. 34. ¶ Et excelsior cælis factus^u. Supra æream & ætheream regionem positus. Sic & suprâ 4. 14^v. Qui penetravit omnes cælos usque ad summum; qui secundum naturam assumptam supremum in rebus obtinet locum^w, & sedet ad dexteram Patris^x.

27. Qui, &c. ὁ — καὶ ἵνα περὶ, &c.] Cui non sit certo die (nempe anni, h. e. die festi expiationis; nam illo tantum die oblatum erat sacrificium de quo hic loquitur. Et infrâ 10. 1. de hoc ipso sacrificio loquens easdem hostias oblatas fuisse ait quotannis, nempe, in die illo expiationis^y. Al. quotidie, Vulg. Mo. Be. P. Er. &c. vel, sæpius, i. e. quoties res fert, ut & infrâ 10. 11. Neque enim tantum in sacro anniversario; sed & quoties aut summus Sacerdos conscius sibi esset subreptionis alicujus, aut alius quivis, offerebantur victimæ ἀνὸς ἀνὸς, &c. 2.) necesse, quemadmodum illis Pontificibus, (Leviticis². Ex comparatione docet, tum, Christum illis esse majorem^b; tum, officium Christi ab illis agi non potuisse^c.) prius pro peccatis propriis, &c. Be. Pi. &c. Ut præceptum erat Pontifici Levit. 9. & 16^d. Nam hic nescivit quid peccatum esset^e. Videtur autem & hic & suprâ 5. 3. dici Christus quoque obtulisse, non sæpius quidem, sed semel, pro peccatis non populi tantum, sed & suis: quod defendi potest eâ explicatione quàm attulimus ad Matth. 27. 51. ut vox ἀνὸς ἀνὸς de Christo ita sumatur sicut singulare ἀνὸς Rom. 6. 10. pro doloribus illis qui solent peccatorum pœnæ esse, & quas Christus occasione etiam peccatorum humani generis toleravit, & à quibus liberatus est per mortem acceleratam tum

tum cum obtulit non pecudem, sed corpus suum, ut perfectissimam victimam. Et est hæc quoque locutio de Lege sumpta. Nam ut profluvium muliebre dicitur **זֶרַח**, Levit. 12. 8. & 15. 30. & lepra, 14. 13^f. [Vide hac de re Synopsin ad Heb. 5. 3.] ¶ Hoc, &c. *Tætu*

hac de re Synopfin ad Heb. 5. 3.] ¶ Hoc, &c. Τὴν
—ἀνθρώπων] Hoc (Offerre videlicet ἑ, nempe, pro pec-
catis populi^h, non pro semetipsoⁱ, aut pro suis, quippe
quæ non habuit^k; sed pro nobis tantum. Hoc non po-
tèst confitere cum Socini commento, volentis Christum
etiam pro se obtulisse^l. Si Christus reus fuisset peccati,
seipsum non potuisset offerre salutariter^m.) enim fecit
semel. (Sic semel pro peccatis passus dicitur 1 Pet. 2. 18ⁿ.
Emphaticè dictum. Significat, hoc ità absolutum esse
ut repetere non sit necesse, imò nefas sit^o. Apage ergò
Missæ sacrificium P. [De quo vide Polemicos.]) cum
semetipsum (unicam victimam^q, non pecudes^r;) obtu-
lit, Be. &c. In MS. est προσενέγκας, ut suprà 5. 1, 3, 7.
& infrà sæpe†.

28. *Lex enim* (Nempe ceremonialis ^t, vel, Levitici Sacerdotii ^v. *Lex* Moſis ſine jurejurando prolata ^x. Sed *Legis* nomen ad id-de quo agitur accommodandum eſt ^y.) *homines conſtituit*——*infirmiſſimam habentes*] Vel, 1. [naturalem,] ſubditos miſeriis ex peccato ortis ^z; vel, adverſis quibus ſubjecta eſt mortalitas, ut ſuprà 4. 13 ^a. vel, 2. moralem ^b; i. e. peccatum ^c, & pronitatem ad peccandum ^d, ut ſuprà 5. 2. ut oſtendit antithetiſis inter ſacerd. Legis & Chriſtum. Infirmiſſima ergò h. l. à Chriſto removenda eſt. At Chriſtus *infirmiſſimam* corporalem habuit, 2 Cor. 13. 4 ^{*}. ¶ *Sermo autem jurisjurandi* id eſt, Promiſſum Dei juratum in Pſalmo ^e. ¶ *Qui poſt legem eſt*] Sub. *conceptus*, Be. Pi. Poſt Legem latam; ut ſignificaretur ^g, novum Sacerdotium conſtituendum, quod ea ſuppleret quæ defuerant priori ^h, & legale Sacerdotium, tanquam imperfectum, alio meliore ſuperveniente, caſſandum ^{*}. Leges enim priores poſterioribus abrogantur; iis maxime quæ clauſulas habent efficaciores, cujuſmodi hîc eſt juſjurandum ⁱ. Debent poſteriora in Legibus eſſe perfectiora ^k. ¶ *Filium*

minuendi, sed augendi & ornandi, causa; quomodo Ilium *πρωτεύων* dicitur Homero. Sic & *Nasica corculum* Ciceroni, & *capitulum lepidissimum* aliis^b. Vel, *Summa*, Er. Ca. Sy. Ar. P. Be. Val. D. Rib. E. Me. G. vel, *Summarium*, Ti. *Compendium*, Me. κεφαλαιον, *summa*, in Glosfario^c, & Græcis scriptoribus^d. Utuntur sic Isocrates, Thucyd. Plato *, Xenophon, & alii. Indè *ἐν κεφαλαίῳ εἰπέν*—est, *summatim dicere* ^f. Et *κεφαλαίον*, *in summam colligere*, multa paucis dicere, ut Ecclesiastici 32.

Et ἀνακεφαλαιῶν est recapitulare, id est, multa quæ dixeris summam repetere; vel, multa ac diversa ad unum caput revocare, ut Eph. 1. 10^g. Al. Hoc quod maximum est & præcipuum, Chryf. & Th. in Rib. κεφαλαῖον enim Græcis summum & præcipuum in aliqua re est, ut in Plat. De Leg. 1. κεφαλαῖον, &c. caput autem discipline dicemus rectam educationem. Sic & Cicero, Caput est ad beatè vivendum securitas^h. וְכָךְ Exod. 30. 12. Num. 4. 2. & 31. 26, 49ⁱ.) autem (vel, Quod autem caput est, Jun. Pi.) super dictis, Mo. vel, hujus orationis, Ca.

vel, eorum (vel, in his, Pi. Rib. ὅτι pro ἐν, ut Mat. 13. 14^k. vel, circa ea, Rib. vel, super iis, Val. Er. Rib. vel, supra hæc, Jun.) quæ dicimus, P. Be. V. vel, diximus, J. Cap. Nempe de sacerdotio Christi^l, ejusque præstantia^m, à cap. quintoⁿ. Vel, dicuntur, Er. Ti. Pi. Rib. dicta sunt, Jun. sub. hæc est, P. Be. fim. Il. Tre. ex Sy. Ti. V. &c. Post tot dicta hæc esto summa. In MS. ἐν τοῖς λεγομένοις. In jam dictis hoc est præcipuum. ¶ Talem, &c. Τοῖσιν — ἐν δεξιᾷ τῷ θεοῦ καὶ μετὰ λαοὺς. Vide suprâ 1. 3°. Talem (Nempe qualem suprâ diximus P.

tante dignitatis & excellentiæ ¶; præstantiorem non Pontificibus tantum, sed omnibus etiam Angelis, ut dixit cap. 1°.) *habemus Pontificem, qui* (quasi jam perfunctus opere oblationis †:) *confedit ad dextram throni maiestatis* (vel, *maiestatis illius*, P. Be. h. e. in throno cœlesti qui est ad dexteram Maiestatis †, id est, Dei Patris; qui *maiestas*, i. e. maximus & potentissimus, dicitur v. exaltatus est ad maiestatem regiam, eamque summam x: vel, *sedis magnitudinis*, Vulg. Mo. h. e. sedis maximæ y. כבוד כסא significat ipsam Dei maiestatem. Explicat

C A P. VIII.

1. **C**apitulum, &c. κεφάλαιον ὃ ἐστὶ πρὸς θεωρημαῖς] *Capitulum* (vel, *Caput*, Er. Æth. Be. Il. Tre. & D. ex Sy. id est, scopus, & præcipuum illud quod omnia referuntur ^a. Sed κεφάλαιον dicit potius quàm κεφαλὴν, quia cū breve videatur, multa & magna complectitur. Sæpe enim Græci diminutivis nominibus utuntur, non

partim in terris peregit, partim in summo coelo peragit^c. Vel, 3. Ecclesiam^d, tum militantem^e, tum triumphantem^f. Sed non apparet quomodo Christus sit minister eorum qui perducti sunt ad salutem^g. ¶ Et *tabernaculi veri* Idem hoc quod præced. *sanctuarium*, & additur per exegese^h; ut doceatur, in quæ sancta introierit Christus, nempe in coelumⁱ. Non minus Tabernaculum illud quod pro Templo fuit, quam ipsum Templum à Salomone structum, figuram gerebat Universi. Vide quæ diximus ad Mat. 27. 5. Adde & Clem. Strom. 5. In tota structura Tabernaculi magnam abscondi sapientiam aiunt Abelda & Abarbaniel. Philo Coelum vocat *ἱερόν τεῖνον*^k. Sed sic Tautologia esset, eaque inutilis; cum res una evidenter dicta, nempe Pontificem esse *ministram Sanctuarii*, quod ipsi proprium erat, significaretur per obscuriorem, eum scilicet esse *ministram tabernaculi*, quod officium ei cum Levitis omnibus commune est. Et quorsum de coelo diceret, illud fixisse Deum, non hominem? Quis enim ita desipit ut homini hoc tribueret? Posset quidem hoc non ineptè dici ad præstantiam coeli amplificandam, ut ex re ipsa, & simili loco Heb. 9. 14. apparet. Illa tamen sententia cum v. seq. non quadrat. Et ex collat. Heb. 9. 11, 12. colligitur distingui tabernaculum & sanctuarium, & per illud ad hoc ingressum esse^m. Intelligitur ergo h. l. corpus Christiⁿ, quod ut *templum* vocatur, Joh. 2. 19, 21. & tabernaculi velo adumbratur, Heb. 10. 19, 20. ita hic *tabernaculum* dicitur, per Metonymiam signi, & ob similitudinem: quia ut in Tabernaculo Deus præsens erat, & colebatur^o, & ministrabant Sacerdotes^p, & per tabernaculum, h. e. anteriorem & mediam tabernaculi partem, Pontifex ingrediebatur in Sanctum Sanctorum^q, ita in Christo *habitat plenitudo Deitatis*, Col. 2. 9. & in eo omnes pii, qui Sacerdotes in Christo facti sunt, conualescunt, & munia sua perficiunt^r; & per illud oblatum^t, & Christo^v, & nobis, patet aditus ad patrem^x, sive in coelum, Heb. 9. 11. Et ut Tabernaculum typicum in se omnia sancta continebat, candelabrum, mensam panis propositionis, lavacrum, altare, &c. sic in Christo homine est omnis sanctitas ac perfectio, & plenitudo omnis boni; & ex eo petenda lumen, victus, ablutio, reconciliatio, & consolatio nostra. Et ut Tabernaculi pars exterior vilis erat, sed interior gloriosa; ita Christus erat in forma servi, &c. Verum autem hic non opponitur falso, sed typico & umbræ^z. Sic *verus panis*, Joh. 6. 32. *verum lumen*, 1 Joh. 2. 8. & *ἀληθινά* opponuntur antitypis & exemplis^c, & vocantur res præcipuæ quarum res minores figuræ sunt^d, Heb. 9. 24. Sic *veritas per Christum*, Joh. 1. 17. Vide quæ diximus ad Mat. 26. 29. Luc. 22. 16. Joh. 1. 9. & 6. 32. 15. 18. Sic Christus dicitur *verus David*, *verus Salomon*, *verus Melchisedec*, & *verus homo pectore* opponitur^b. ¶ Quod, &c. *ἢ ἐπιτίθει, &c.* Allusio est ad morem figendi tabernaculaⁱ, clavis magnis; quos homines in terram defigebant, ne vento huc illuc transferrentur^k. Quod *fixit* (id est, vel, perpetuum atque immobile collocavit^l, [coelum scilicet:] vel, adaptavit^v, ut dicitur Heb. 10. 5. *ἵδρυς* propriè de Tentoriis dicitur, quæ clavis attinebantur, quorum mentio Esa. 33. 20. & 54. 2. vox autem *ἵδρυς*, *ἵδρυς*, Gen. 26. 25. & 35. 21. Exod. 33. 7. Jud. 4. 11. 2 Sam. 6. 17. 1 Par. 16. 1. 2 Par. 1. 4. Sed per translationem etiam de Universo usurpatur, Job. 38. 6. Esa. 42. 5. *Dominus*, (Heb. *Jehovah*, quod nomen Lxx semper vertunt *Κύριος*, *Dominum*^z; Mundi opifex^a, Deus, per se, sine hominis operâ^b, solâ Spiritus sui potentiâ & efficacîâ, per antithesin Levit. Tabernaculi^c.) *Et nan homo*, Be. Pi. Non Moses^d, non Beseleel, non Levitæ. Similem oppositionem structuræ Divinæ & humanæ habes infra 9. 11, 24. & 11. 10. Cum itaque hujus Tabernaculi minister appellatur Christus, sensus est, q. d. Non est Christus ad minister illius [veteris] Tabernaculi, & oblationum in eo; sed ipse nobis à Deo datus est, ut in sese & Tabernaculum, & oblationem, & omnia necessaria, habuerit, quibus instructus in verum, id est, coeleste, Sanctuarium ingrederetur, & nos reconciliaret Patri^f. Dicitur minister corporis sui, quia illud jam in coelis ministrans Patri repræsentat, &c. 3. *Omnis enim Pontifex, &c.* Ostendit cur dixerit

ἀεὶ ἵδρυς, quia talis est omnis Sacerdos summus^b. Con-necto hoc cum verbis præced. Causam adfert cur oportuerit Christum hominem fieri, ut haberet quod offerretⁱ. Hic probat (ut docet *ἡ* causale^k;) cur Christum adhuc esse *sanctorum ministrum* dixerat^l. ¶ *Munera & hostias* Quid hæc sunt diximus ad Heb. 5. 1. ¶ *Aliquid quod offerat* Quid autem offerat hic tacetⁿ, sed explicat cap. 9. 12. Christus, quem Psalmus *Sacerdotem* vocat, *aliquid offert*^p, & quidem eximium supra Aaronidas^q, idque perfectiore genere offerendi^r; nempe seipsum^t, vel sanguinem suum^u, vel corpus suum animatum^v, Heb. 10. 5. putâ verum Tabernaculum, verumque sacrificium^w; quod in Sanctuarium intromisit^x, & quo Sanctuarium illud consecravit^y. Loquitur de oblatione sui, vel, 1. in missa per Sacerdotes^z. Sed de hac prorsus tacet, quia mysterium est quod intelligendum relinquit fidelibus^c. Vel, 2. quâ seipsum, quondam in cruce passum, continuo in coelis sistit & repræsentat Patri^d, donec completus fuerit electorum numerus^e. Hæc autem Christi interpellatio *oblatio* metaphorica dici possit^f.

4. *Si, &c.* *ἢ ὁ πρῶτος ὁ ἀνὴρ, &c.* In MS. *ἢ ὁ πρῶτος ὁ ἀνὴρ*. Pontificem nostrum Christum in coelis esse, quod dixit v. 1. hic probat^g. Bene progreditur ad causam reddendam dicti alterius, nempe Christum in toto Universo, ac proinde etiam in summo Coelo, esse Sacerdotem^h. Nam si esset in terra, (i. e. si ibi mansissetⁱ, nec mortuus esset^k, nec confedisset ad dexteram Patris^l; si in terris, supple *tantum*, obeundum ei fuisset ministerium^m. Si esset terrenus Sacerdos, & sacerdotium & victima essent terrenaⁿ.) *ne sacerdos quidem esset*, Be. Pi. Legalis scilicet^o, quanto minus Pontifex^p vel, *sacerdos* idoneus^q, vel, ad terrenas victimas offerendas necessarius^r, sub. *nisi offerret*, V. vel, nihil opus erat eum fieri Sacerdotem, quod in Psalmo prædicitur. *ἢ* apud Græcos, præsertim ubi *ἢ* additur, vim habet modi potentialis, quasi diceret *ἢ* *ἢ* *ἢ*. Nec victimam quam offerret, nec Sacrarium quod sanctificaret ullum, haberet^t. Non est nempe Sacerdos, functione scilicet legitimâ, qui cœpit duntaxat, non absolvit, actionem Sacerdotalem. Notandum autem, Actionem Pontificis, immolantis extra Sanctuarium, & ingredientis in Sanctuarium, unam eandemque fuisse, licet duabus partibus constantem; & alteram partem sine altera jure esse non potuisse, & priorem posterioris causâ factam. Et hæc tota Sacerdotis actio non cessat nisi toti actioni Christi offerentis sese in terra, & sistentis sese in coelo. Itaque non antè sublatum est Sacerdotium typicum, quàm Christus ingressus esset in coelum. Ergo Christo remanente in terra, stetit illud Sacerdotium, & proinde Christus Sacerdos esse non potuit; quia duo Sacerdotia non possunt de jure simul obtinere. Jam verò ingressus est in coelum, itaque umbræ evanuerunt. Dices, sic non potuisse Christum offerre in terra. Resp. Etiam stante Sacerdotio typico functio veri Sacerdotis Christi inchoari quidem potuit, per oblationem sui; non autem complementum habere, quod in terra haberi non potuit. Hæc vis argumenti Apostolici^v. Ex hoc loco manifestissimum est, Christum non esse corpore suo præsentem in Missa, & in terris ante judicium^w. ¶ *Cum, &c.* *ὁ πρῶτος ὁ ἀνὴρ, &c.* ¶ *Munentibus* (id est, vigentibus & quasi esse suum conservantibus^x; vel, *Existentibus*, E.) *illis Sacerdotibus qui secundum Legem offerunt* (vel, *offerre debent*, V.) *donâ*, Be. Pi. sic E. In voce *δωρε* intellige *ἡ δωρε* etiam *δωρε*^y. Ad illa ergo offerenda alio Sacerdote opus non erat^z. In MS. deest *ἡ δωρε*. Erant qui ista offerrent que in Lege præscripta sunt. Nihil opus erat ob id Messiam mitti. Erant, nempe cum Psalmus ille scriberetur. Nam *ὁ πρῶτος* etiam pro Imperfecto ponitur. Sic Plautus, *Cum uxore modò adveniens voluptatem capit*. Plinius, *Apri inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas*, i. e. postquam induravere. Plura talia notant viri docti^a.

5. *Qui, &c.* *ὁ πρῶτος ὁ ἀνὴρ, &c.* ¶ Probat Christum Sacerdotem esse coelestem, non terrenum; quia umbræ non deservit, ut Levit. Sacerdotes, sed minister erat veri Tabernaculi^b. Probat^c ministerium Christi præstantius esse Levitico^d. Bene causam

^c G.
^d Q. in E.
^e Me. T.
^f Q. in E.
^g T.
^h Q. in E.
ⁱ Q. in E.
^j Gom.
^k Rib.

^l G.

^m Jun.

ⁿ Gom.
^o Gom. ex
Chryl. &c.
^p sic Jun.
^q Par. ex
Calv. Pi.
^r Gom.
^s Jun.

^t Ger. sim.
^u Gom. Par.
^v Gom.
^w Ger. Pi.
^x Jun.
^y Gom.
^z sim. Ger.
^a Ger.
^b Gom.
^c Ger.

^d Dic.

^e Gom.
^f Par. sic
^g Rib. Pi.
^h J. Cap.
ⁱ Gom.
^j Rib.
^k Rib.
^l Gom.
^m G.

ⁿ Gom.
^o Rib.
^p G.
^q Rib.
^r Rib.
^s Rib. sic
^t E.
^u Gom.
^v Jun.
^w Gom.
^x G.

^y E.
^z Gom.
^a sic Jun.
^b Gom.
^c Me.
^d G.

^e Jun.
^f Dic.

^g Be.
^h Par.
ⁱ E. ex
Aquin. sic
^j Rib. Par.
^k Ger.
^l G. Be.
^m &c.
ⁿ Rib. E.
^o Rib. G.
^p G.
^q G. sim.
^r Be.
^s Be.
^t Zeg. Rib.
^u E. T. Par.
^v Ger.
^w J. Cap.
^x Gom.
^y sic Jun.
^z Gom.
^a Gom.
^b un.
^c Jun.
^d J. Cap.
^e Q. in E.
^f sic I. Me.
^g E.
^h E. sim.
ⁱ Ger. Dic.
^j E.
^k Ger.
^l Pi. sim.
^m Zeg. E.
ⁿ Par. Rib.
^o Be. Jun.
^p G.
^q Cam.
^r Q. in E.
^s Cam.
^t G.
^u T.
^v Zeg. fin.
^w Me. Rib.
^x E. sic
^y Zeg.
^z E. Ro.
^a Q. in
Zeg.
^b G.
^c J. Cap.

^d Cam.
^e Par.
^f Be.
^g G.
^h E. Ger.
ⁱ sim. M. T.

^j G.
^k Par.
^l Jun.
^m causam

causam reddit cur major Sacerdos mitti debuerit, quia ille cultus erat umbratilis. Res principales vocantur corpora; ea verò quæ rerum principalium significationem habent, *umbræ*, perspicuâ admodum Tralatione, Col. 2. 17. Vide & infra 10. 1. *Δείγμα* est, pars de re sumpta, unde rei qualitas intelligatur. Latini dicunt specimen, & sic vox illa Græca in Glossario exponitur.

Τύπος est minus aliquid, non pars rei, sed simile quiddam. Vide infra 9. 23. Jac. 5. 10. 2 Pet. 2. 6. Vide & supra 4. 11. Tentorium Moysi temporibus, Templum verò post Salomonem, nihil aliud erant quàm umbræ totius Universi, & gubernationis Dei in Universo, cujus pars præcipua est regio illa superætherea. Vide infra cap. 9. d. Al. Occupatio est. Dices, Quidni Christus Pontifex sit in coelis, Levitæ in terris? Resp. Levit. sacerdotium non erat archetypum, sed exemplar; tantisper mansurum, donec veritas cœlestis terrestres typos abrogaret.

[Verba sic reddunt:] *Qui* (vel, *Qui quidem*, Er. Il. Ti. Ca. nempe sacerdotes; vel potius, Pontifices. *Ut qui*, P. Be. Pi. Illi scilicet *qui*, Tre. ex Sy.) *exemplari*, (vel, *exemplo*, Ca. *exemplaris*, Be. vel, *subostensionem*, id est, obscuræ repræsentationi; ut Metaphora sit à pictoribus, qui imaginem primò rudibus lineamentis adumbrant: vel, *obscuræ picturæ*, Th. in Rib. vel, *in similitudinem*, Tre. ex Sy. vel, *in exemplari*, Q. in E. ut sit Ellipsis præp. *ὡς*, vel *ὡς*, ante *ὡς* k.) & *umbræ*, (vel, *umbram*, Tre. ex Sy. vel, *umbra*, Ger. Calv. Par. *Umbra* opponitur & imagini expressæ & corpori l.) *deserviunt* (vel, *ministrabant*, Tre. ex Sy. vel, *ceremoniis operantur*, Ca. vel, *cultum præstarent*, Be. Improprie dictum: neque enim ipsis typis & umbris serviebant, sed Deo, cum talibus ceremoniis; q. d. versantur in cultu typico & umbratice m, sive ceremoniis legalibus n. Sensus, q. d. Constituti sunt ut exemplar & similitudinem quandam nobis exhibeant o: vel, Totum illorum ministerium versatur circa typos p.) *cœlestium*, Mo. Ti. Ca. &c. vel, *rerum cœlestium*, P. *rerum supercœlestium*, Jun. id est, Eorum quæ per Christum fiunt q; vel, quæ geruntur & divinitus instituta sunt; vel, in Ecclesia t, tum militante t, ut patet ex collat. Heb. 9. 23 v. tum triumphante x; vel, in cœlo y, vel in cœlesti sanctuario, ut plenius explicatur Heb. 9. 6, & seq. & 10. 11. & seq. 2. Res cœlestes vocat incarnationem Christi cum omnibus beneficiis ejus, seu sacerdotium Christi, &c. 2. Per Tabernaculum Moysi Cœlestia & sempiterna fuisse adumbrata, etiam Hebræi veteres viderunt. R. Bechai, Nihil, inquit, in Tabernaculo & vasis ejus erat, quod idem non fuerat figuratum supernè. Et alibi, *Arca*, juxta Cabalam, typus est Solii gloriæ Domini. In Berachoth, Dedit nobis Deus figuram Tabernaculi, Sanctuarii, & omnium vasorum ejus, in typos rerum intellectualium, & ad intelligendas ex iis veritates cœlestes. Neque hæc, & alia, Apostolo ignota erant b. Obiter ostendit, sacerdotium Christi Levitico præstantius esse c, quia ad illud significandum hoc institutum est t; & quia præstantius est ministerium quod archetypo aut veritati præstatur, quàm quod exemplis & umbraculis ipsius ||. ¶ Sicut, &c. *Καὶ ὁ Χριστὸς κεχρημένος Μωϋσέως*] De verbo *κεχρημένος* vide Mat. 2. 12, 22. Act. 10. 22. infra 11. 7. quibus in locis vides more Græco Passivum formari ab Activo Dativum regente: ita ut explicare liceat *καὶ ὁ Χριστὸς κεχρημένος τῷ Μωϋσέϊ*, eâ locutione quam habemus Luc. 2. 26. Hebræi dicerent *וַיִּשְׁתָּחֲוֶה לְמֹשֶׁה* in Pual d. [Sic vertunt:] Sicut responso edoctus est (vel, divinitus edoctus, G. oraculum accepit, Er. oraculo monitus est, Ca. oraculo responsum est, Il. Ti. divinitus dictum est, P. Be. Pi.) Moyses, Mo. &c. vel, Moysi, Be. Pi. &c. ¶ *Cum*, &c. *Μέλλον ἐπιτελεῖν*, &c.] *Cum faceret* (vel, *absoluturus esset*, Er. Ti. P. Be. Pi. &c. id est, facturus x: cum in eo esset, & ageret ut perficeret f. Nam verba hæc dicta sunt Moysi priusquam illud facere cœpisset, utpote quibus forma Tabernaculi faciendi præscribatur g. Vel, *decrevisset absolvere*, Ar.) *tabernaculum*, Tre. ex Sy. &c. Nempe Exod. 25. 40. Quod respicit & Stephanus, Act. 7. 44 h. ¶ *Vide*, &c. *ὁ γὰρ πνεῦμα πάλαι καὶ τὸ πῶν*, &c.] Verba sunt Lxx, nisi quod additum est *πάλαι*: quod tamen habetur ex eodem cap. Exod. 25. 9 k. Sunt hæc verba Dei ad Moysen, Exod. 25. 40 l. *Vide—ut facias omnia ad exemplar* (Alia hæc vox à præced. & alius hinc sen-

sus. *Τύπος* est *exemplar*, non umbraticum aut præfigurativum, sed propositum ad imitandum m; exemplar n futuri ædificii n. Al. Per *πῶν* h. l. intelligitur archetypus, sive primarium illud exemplar rerum cœlestium, quæ per Tabernaculum & ceremonias illi annexas, tanquam per *ἀντίτυπον*, adumbrata sunt o.) *quod ostensum est tibi* (Deus non verbis tantum, ut Noacho, designavit Arcam, sed exemplari; idque ut doceret, Arcam illam non rem ipsam fuisse, sed rei typum & umbram p.) in monte, Be. Pi. &c. Nempe Sina q, in montis jugo r; cum esses in monte t, ubi illud contemplatus es supernè, velut in ipso cœlo constitutum t; ut videlicet scias totum opus tuum futurum cœlestium rerum typum v, neque in eo hærendum & subsistendum esse, vel cogitandum, illud perpetuò permansurum, sed, adventantibus illis bonis cœlestibus, cessaturum. Hæc ergò verba, in monte, designant, non locum in quo; Moyses tum erat; sed locum in quo Idea illa erat. Sic plura extant exempla in Sacris literis Visionum in cœlo, quas in terra versantes viderunt, ut Apoc. 21. 10 x. Exemplum illud in monte Moyse monstratum, erat spirituale; corporeum, ejus figura. At illud spirituale significavit rem multò magis spiritualem; & mons, Cœlum supremum. Hunc sensum esse loci istius in Exod. mysticum videre & veteres Hebræi. Philo *tabernaculum* ait fuisse *παράδεισον* & *ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ἀποδιδόντα*, &c. y. (*repræsentationem virtutis incorporeæ*, &c.) [Reliqua vide in G.] Tabernaculum terrenum fuisse dicitur *exemplar & umbra*, sive *συνάγραφα*, rerum cœlestium, id est, Tabernaculi illius quod Moyses vidit, exactè illud repræsentans. Qu. Quomodo Tabernaculum in monte ostensum vocatur *cœleste*? Resp. 1. Quia in Visione spirituali & miraculosa ei fuit ostensum: qualia *Divina* & *Cœlestia* vocari solent. 2. Quia inons ille typus fuit Cœli. 3. Forasan Moysi in monte versanti, idea visa fuit in Cœlo, ut dictum z. Al. Illud ipsum, inquit, exemplar, quod in monte ostensum est Moysi, fuit tantum exemplar rerum cœlestium & spiritualium; multò magis id quod ad illius figuram constructum est. Non immeritò ergò Tabernaculum illud appellavi Typum rerum cœlestium a, quia forma illius non est à Moysi excogitata, nec fortè se obtulit ei cogitanti; sed à Deo ei fuit ostensa, qui, cum vellet spiritualia & cœlestia significare, talem illius formam ei præmonstravit, qualem ad ista significanda aptissimam vidit b. Significat Apostolus, Moysen jussu fuisse Tabernaculum eâ formâ fabricare, ut Ecclesiam quasi typus repræsentaret c. Sat intellexit Moyses, hoc tabernaculum typum fuisse & figuram tabernaculi spiritualis & cœlestis, quod Messias aliquando constructurus esset; putà Ecclesiæ, tum in terris, tum in cœlis, hujusque splendoris ac gloriæ d. Al. Nuda hæc est comparatio, (sive, allusio x.) Sicut Deus Moysi ostendit figuram & exemplar, juxta quod tabernaculum, &c. formare debuit; sic Levit. Sacerdotium fuit exemplar & figura Sacerdotii Christi f. Argumentatur potius à voce *ὁμοιωσις*, *similitudinis*; Quia per illud tabernaculum, &c. Deus voluit præfigurare Christum, &c. ideo formam ejus præscripsit ad hæc significanda convenientissimam g.

6. Nunc, &c. *Νῦν δὲ διαπορεύεσθαι πρὸς τὴν ἑλπίδα*] Nunc autem (Nunc δ non Temporis est nota, sed Oppositionis. Vide quæ dicta Rom. 7. 17. 1 Cor. 5. 11. & 7. 14 h. sub. hoc, Er. Ti. vel, ed, Il. P. Pi. vel, tantò, Camer. Er. Be.) excellentius (Græcè *differentius*, Pi. ut Heb. 1. 4 i. Est *ἐλπίς*, ut supra dixit v. 2 k. sive Sacerdos, idque præstantiore modo quàm Sacerdotes Levit. l. *ἐλπίς* illius multò excellentior est illâ Leviticâ m.) ministerium (vel, sacerdotium, Er. munus, Ga. sacramentum, Be.) sortitus est, Mo. Er. Be. Ca. &c. vel, natus, sive adeptus est, Pi. Camer. E. Nè quis hinc imaginetur aliquid de sortibus n. *Τυχὴν* nancisci, ut Luc. 20. 35. 2 Tim. 2. 10. infra 11. 35. לקח. Pro *τὴν ἑλπίδα* alii libri habent *τὴν χάριν* o. Nempe noster ille Pontifex, ex collat. v. 1 p. Christus, quàm Aaron q. ¶ *Quantò & melioris* (h. e. novi r, sive Evangelici t.) testamenti (Sic vocat foedus, seu pactum, quod in proposito est lex cum promissis t. Utitur voce *διαθήκη*, quia omnis Lex Divina sub conditione quædam promittit, ideoque & pacti induit naturam t, ut diximus

* Be. Rib. E. Me. Ger. Rib. Rib. sic E. E. Ger. sic Par. ex Calv. Rib.

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

10 20 30 40 50 60

mus in Anteloquio ad N. Testamentum. Quod coepit dicere 7. 12. *Legem esse mutatam*, id nunc à Prophetis prædictum ostendit v.) *mediator* (vel, *intercessor*, E. Pi.) est] Ità Mo. sim. Be. &c. Christus quàm Aaron Mosève x. Sacerdotis enim officium est, tum, intercedere inter Deum & homines, & pacta inter eos conventa sacrificio confirmare; tum, operam dare ut divinis promissis homines potiantur. Quanto ergo pacta meliora sunt, tantò dignius est sacerdotium v. Christus, non Moses, hujus pacti est *mediator*. Nam & obtinuit ne crimina ante vocationem commissa homines à poenitentia, aut poenitentia ductos à venia, excluderent; & impetravit nobis summa à Deo beneficia, ad vitam æternam pertinentia, 1 Tim. 2. 5. Adde Gal. 3. 19, 20. Heb. 9. 15. & 12. 24. 2. Hoc Testamentum quâ ratione melius sit, plenissimè explicatur cap. 9. 2. ¶ Quod, &c. *ἡνὶς ἐν* — *ἐννομοθεσίᾳ*] *ἡνὶς*. Satis fuerat dicere *ἡνὶς*, sed maluit dicere *ἐννομοθεσίᾳ*, ut ostenderet pactum hoc simul & Legem esse; sic junguntur *lex* & *pactum*, Psal. 78. 10. *ἡνὶς* verò cum Dativo hoc loco, ut sæpe apud elegantiores Græcos, significat contractus partem b. Quod præstantioribus (vel, in melioribus, Mo. Vulg. Hebraismus, pro, cum melioribus c.) *promissis* (sub. *adhibitis*, Ca. vel, *meliorum promissionum causâ*; vel, *ad meliores promissiones*, sive ad meliorem spem pronuntiatum Lege & introductum est d.) *sancitum* (vel, *datum*, Sy. vel, *compositum*, Ca.) est, Be. Pi. sic Er. Tre. P. &c. Propriè, *lege latum* est. Sed hoc ipsum est sancire legem, si pactis interpositis & cæsis hostiis confirmetur. [Duo hic quærenda sunt. Qu. 1. De quo pacto sermo est?] Resp. Fœdus duplex est, Legale & Evangelicum. Evangelici quoque Fœderis duplex fuit promulgatio, constitutio, sive administratio. Spiritualis, quæ Antonomasticè dicitur *Fœdus Evangelicum*; & Typica, quæ *Fœderis Legalis* nomen retinet. Hinc Joh. 1. 17. *Lex* opponitur & *Gratiæ*, id est, gratiofo Fœderi, & *Veritati*, h. e. spirituali Evangelici, sive gratiosi, Fœderis illius promulgationi f. Novi Testamenti pactio h. l. non componitur cum Fœdere Patriarchis dato, quod promissionibus de Messia sancitum est, Gal. 3. 16, 17. sed cum eo quod diu postea cum multitudine factum, & Lege sancitum est. De Lege scripta hic loquitur. Qu. 2. Quo respectu *promissiones* Evangelii præstantiores Legalibus dicuntur? Resp. 1. Quia hæc ad solos Judæos spectant: illæ indiscriminatim ad omnes h. 2. Quod illæ plura, & meliora, promittunt; justitiam non externam, sed internam; veniam non ab erroribus, sed à peccatis quibusvis antecedentibus; Spiritus dona, non paucis, ut sub Lege, sed omnibus h; & vitam beatam m, non terrestrem & temporariam n, in terra Canaan o, sed coelestem & æternam p; bona spiritualia q, gratiam & gloriam r, & quidem gloriam majorem quàm quæ Adamo promissa est, Rom. 5. 20 t. & donum Perseverantiæ. 3. Quod hæc obscuræ sunt u, & promissiones vitæ æternæ, quas Fœdus legale habebat, sub typis rerum terrenarum obvelatæ sunt; illæ autem clariùs & plenius propositæ v, & Sole meridiano clariores. 4. Quod harum conditio impossibilis est, *Hoc fac & vires* ||, nec ullum Lex relinquit poenitentia locum; illæ verò comitem habent efficaciam Spiritus Sancti apud Electos x, & gratiam præstant v, quâ ad promissa perveniamus: siquidem & ipsa [gratia] continetur sub promissione, ut mox docebit 2. 7. Nam, &c. *ἡνὶς* — *ἐννομοθεσίᾳ*] Si enim prius (scilicet fœdus, seu Legale, sive Typicum a; vetus Testamentum b; *ἐννομοθεσίᾳ* pro *ἐννομοθεσίᾳ*. Vide quæ diximus Joh. 1. 15 c. vel, *primum*, Val.) illud esset *inculpabile*, Mo. vel, *irreprehensibile*, Val. E. Me. &c. id est, tale in quo nihil possit reprehendi d; non quasi mali aliquid in se haberet *, ut fingeant Manichæi f, contra Rom. 7. 12 g. sed quia imperfectum erat, nec subditos suos sanctificare poterat h: vel, *tale ut nihil in eo possit requiri*, sive *desiderari*, P. Be. Pi. sic E. Me. Rib. quod posteriori Testamento reservabatur i. *Ἀνεμῶ* hinc comparatè sumitur & nonnihil impropiè, eo sensu ut intelligatur fœdus Sinaiticum non tale fuisse quo non alterum posset esse perfectius. Vide suprà 7. 18, 19. Pari ferme modo sumi *ἀνεμῶ* Gal. 2. 11. ad illum locum diximus. Et in hac ipsa re *ἀνεμῶ* suprà 7. 18. Vide &

quæ dicta Act. 13. 38 t. ¶ Non, *οὐκ ἂν ἴσχυον* t. c. *ἐν τῷ πνεύματι*] Non utique secundi inquireretur (vel, secundo quæsitus fuisset, Be. Pi.) locus, Mo. Vulg. id est, Non fuisset illud amotum ut hoc succederet. Nam qui locum alicui rei quærit, sæpe ejus causâ rem alteram amovet l. Non fuisset necessarium aliud Testamentum, non fuisset secundum in ejus locum introductum; cum enim habetur quod optimum est, cessat labor aliud inquirendi m. Atqui secundo locus promittitur n, & illud introductum est ut suppleret quod deerat priori o. Quod autem subrogatur alteri defectum habenti, melius illo esse oportet p.

8. *Vituperans*, &c. *μεμψόμενος* ὁ δὲ αὐτοῖς λέγει] *Ἀντι* refertur, vel, 1. ad præced. q. Nam *incusans* (vel, *vituperans*, Mo. Vulg. *reprehendens*, Ti. Ger. ex Sy.) eos, (id est, Judæos t: quos ob peccata sua prædicat abjiciendos; & novum testamentum, quod ob veteris imperfecti- onem promittit, novo populo, quem eorum loco substituet, dandum esse t.) dicit, Er. P. Ca. Be. Mo. Ti. &c. 20 Obj. Sic non testamentum reprehenditur, quod probandum suscepit, sed populus t. Resp. Dum populo perfidiam exprobrat, simul infirmitatem fœderis notat v, quæ scilicet Judæis sibi obsequentes, sive bonos, reddere non potuit x, *lege per carnem infirmatâ*, Rom. 8. 3 y. Hinc promittit novum fœdus quo redderentur obsequentes Deo z. Vel, 2. ad seq. In eo enim aliquid *desiderans*, dicit eis, nempe Deus Israelitis. *μεμψόμενος*, scil. *αὐτῶν*, nempe *διαδύναμι*, ex collat. v. præced. b. *μεμψόμενος* enim indubiè respicit præced. *ἀνεμῶ*, & ad rem eandem refertur c. *μεμψόμενος*, id est, *Minoris faciens* pactum prius, dicit illis, qui nempe sub pacto priorè vivebant d. ¶ *Ecce dies veniunt*] id est, Venient, Enallage e. *ἔρχονται*, *ἡνὶς*, sono est Præsens, sensu sæpe Futurum, ut 1 Thes. 1. 10. & alibi. [Sumpra hæc sunt,] ex Græco cap. Jer. 31. 31. & seq. sed id caput in Græcis editionibus multis est 38. ob transpositionem ibi factam. Utuntur hoc eodem loco in hunc eundem sensum Justinus [cujus verba vide in G.] & Tertul. f. ¶ Et, &c. *καὶ συναλειψάτω τὴν εὐχὴν*, &c.] Et (vel, *Quum*, Jun. G. Pi. Be. &c.) *consummabo* (vel, *perficiam*, Pi. Quo verbo fortasse innuit, novum testamentum minimè frustrandum fore, ut vetus; sed effectum certissimum in omnibus filiis promissionis habiturum s: vel, *complebo*, Tre. vel, *faciam*, Ca. *efficiam*. Locutio hæc frequens Hebræis b: vel, *pangam*, P. Pi. *peragam*, Be. *percipiam*, V. Heb. *excidam*, aut *feriam*, E.) *super* (vel, *ergâ*, Pi. G. vel, *in*, Jun. cum, P. Be. Pi. G.) *domum* (vel, *domo*, Jun. Be. &c.) *Israel*, & — *Juda*, &c. Mo. Er. &c. *Domum* vocat totius regni quali unam familiam l. *Israelis* & *Juda* nominibus hic intelligit, vel, 1. Decem Tribus & Duas Tribus k: quas significat novi pacti interventu conjungendas fore l. Ad hunc populum directè pertinet hæc promissio m, ut docent verba seq. — *patribus eorum*, nempe Judæorum, quibus primum testamentum datum est n. Vel, 2. *Israelitas omnes credentes*, sive ex Duabus tribubus sive ex Decem tribubus o; & ex his, vel, eos qui nunquam idola Jeroboam adoraverunt, aut eis relictis ad Duas tribus accesserunt, & cum eis manserunt; vel, eos qui per terras Assyriorum dispersi sunt, qui etiam crediderunt, ut sæpe à Prophetis prædictum est p. Ex omnibus certè tribubus vocati sunt ad fidem, ut patet ex Act. 2. 5. Jac. 1. 1. Apoc. 7. 9. Vel, 3. Ecclesiam ex Gentibus & Judæis colligendam r. Erant enim hi populi figura Ecclesiæ t: *Domus Israelis*, quæ à Deo ad idola divertit, typus erat Gentilium; *Domus Juda*, quæ in cultu Dei mansit, Judæorum, qui certè fuerunt primi credentes, & magistri omnium credentium, ac patres. Mos est Prophetarum, ut quæ promittunt Ecclesiæ, promittant Jerusalem & Synagogæ, quoniam in ipsis primò expleta sunt u. Et hic, & passim aliàs, *Israel* & *Juda* is demum dicitur quem Deus facit participem fœderis gratiæ, Joh. 1. 47. Rom. 11. 26 v. *Juda* & *Israelis* nomen egregio mysterio ad Christi Ecclesiam referuntur, non tantum quia hæc nunc populus Dei est meliori jure quàm illi fuere, verumetiam quia nominum significatio id postulat. Nam *JUDAS* est *ἰουδαϊσμός*, ut Philo rectè interpretatur; quod Christiani faciebant, etiam vitæ suæ pretio: *ISRAEL* verò *qui Deum superat*, id est, quidvis à Deo obtinet, sicut Christiani obtinent omnia

K k k

quæ

quæ ad vitam ducunt æternam. Vide Rom. 2. 28, 29. & 9. 6. & ibi dicta. Adde jam quod in illis temporibus populi in patriam restituti non figura tantum, sed & gustus quidam, Evangelii fuit. Nam Christus, ut jam appropinquans, apertius à Prophetis indicatus est: verba quædam Prophetarum, per Esdram & alios mysticè explicata, spem quandam fecere vitæ melioris, & credentibus contigit Spiritus multò quàm olim fortior.

* G. Qu. Ergone nullus ante Jeremiam locus erat huic foederi? Erat sanè, sed latebat sub umbris foederis typici. Scriptura verò sæpe sic loquitur, ac si tum demum res fieret cum incipit innoscere. Implenda autem erat hæc promissio, vel, 1. tempore quo Lex ab Esdra renovata est, ut quidam Hebræi volunt. Sed tunc non novum institutum est Testamentum, sed vetus quodammodo redintegratum. Vel, 2. tempore Messie: quæ sententia est & plerorumque ex Hebræis, omnium scriptorum Ecclesiasticorum, Hieron. teste. Mentio est novi pæcti, & quidem *αιωνιου*, etiam Jer. c. 32. v. 40. Ezec. 16. 60. & 34. 25. Et sensus quidem apertior illorum locorum respicit tempus illud quo Judæi propè omnes, & ex Decem Tribubus qui vellent, restituti in patrias sedes, cultum Dei restituerant; qui nullà postea idololatriâ corrupti erant: quod antè sæpe evenerat. Confer dicta de eo tempore, Esa. 2. 3. Jer. 31. 1. & 33. 8. Ezec. 11. 17. & 20. 41. & 36. 24. Et ipsam solennem pæcti renovationem ex parte populi Deo approbante, quam habemus Neh. 10. Et certè tantum erat illud beneficium ut omnium veterum possit oblivionem inducere; ac proinde singuli de populo non ex doctrina Magistrorum, sed proprio sensu, Dei bonitatem summam agnoscerent: qui sensus, & post eum recens admodum memoria, tum hujus boni, tum malorum quæ ab idololatriis pertulerant, efficacissima erat ad Dei cultum in illo populo diu retinendum. Sed cum illa dispensatio Dei per quam sibi ex omnibus terris collegit populum, manifestius quàm ullæ aliæ, figuret Messie tempora, ut & Rabini agnoscunt; ideo sapius ex Prophetarum locis eò spectantibus verba in sensu sublimiore ab Apostolis, & eorum adjutoribus, producuntur, ut in plurimis locis N. T. videre est. Et certè ita à Deo directæ sunt verba, ut in Christi tempora quadrent exactius. Per hunc enim verè non antiquum foedus renovatum est, sed factum planè novum; & quidem non diuturnum, sed planè æternum. Dicit autem *foedus novum*, non *Legem novam*, quia Christus non venit solvere Legem, sed implere. Et hoc sensu verum est, quod Judæi docent, *Legem per Messiam non mutandam*.

* Q. in E. 9. Non secundum foedus, &c.] q. d. Novum hoc pactum tale non futurum quale prius illud, sed ei dissimile, & eo longè perfectius, & præstantius; vel, meliore successu. Καὶ Similitudinem significare solet. Similitudo autem ista hoc loco, in eventu spectatur. ¶ Quo, &c. *Ἐν ἡμετέροις ὀμιλοῦμεν με, &c.* In die (i. e. Circa illud tempus, ut Ezec. 20. 5.) apprehendere me (id est, cum apprehendissem, quod hic per Participium non ineleganter exprimitur: apprehendente me, Mo. quā apprehendi, Vulg. sim. Be. Pi. &c.) manum eorum (id est, hoc officium & procuracionem recepi in me, ut eos, tanquam nutritius, manu ducerem; vel, ut pater filium firmiter manu prehendit ut certius firmet gressus ejus. Solent qui aliquem è carcere educunt manum ejus prehendere. Vide ad Heb. 2. 6.) ut educerem, &c. G. &c. Benignè scilicet, quasi arreptā manu P. *Ἐξαγαγὲν*, id est, *ἐκ τοῦ δεσμοῦ*, quod clariùs in Hebræo, *וַיִּצְרֵם*. Quæ liberatio typus erat liberationis ab æterna morte. Sed hic typus antitypo suo opponitur. Addit autem hæc verba per Prophetam Dominus, non tam ut tempus prioris pæcti designet, quàm ut beneficii commemoratione ostendat ingratitudinem populi cum quo pactum illud inierat. Hæc enim cum exprobratione dicuntur. ¶ Quoniam, &c. *Ὅτι αὐτοὶ ἐκ ἀνέμενον, &c.* Hebræa sic se habent, *Quia ipsi irritum fecerunt pactum meum*. Ubi tamen Pagn. & alii *וְאֵין* non causaliter exponunt, sed expletivè, quod Hebræis frequens est. Alii causaliter accipiunt. Sic causa esset alicujus subintellecti, cur scil. vetus pactum à Deo rescissum est, quia ipsi priores illud violarunt. Nobis sermo videtur esse simpliciter narrativus, ut sen-

sus sit, *Et ipsi pactum—irritum fecerunt*, per multa & magna peccata sua toto tempore V. T. ¶ Quia (vel, Nam, P. Be. J. Cap.) ipsi non permanserunt (vel, perstiterunt, Er. Be. &c.) in illo meo foedere, Pi. sic E. ex Vulg. Nam quia Deus non scripsit illud in cordibus eorum, illud servare non poterant. Ratio ergo est à negatione causæ necessariæ ad negationem effectus; quamquam propriè causa non fuerit pæcti non servati. Non steterunt pæctis. Sic dictis manere, apud Virgilium. *Ἐπὶ μὲν* hoc sensu habemus Deut. 27. 26. Act. 14. 22. Gal. 3. 10. In Hebræo est, *ipsi violarunt pactum meum*, nempe in cultu Vituli, in Massa & Meriba, in Madianitide, & rursus paulò post Josuæ tempora; ut jam seriora omittam. Non steterunt illi, tum, quia foedus illud impotens fuit in carnē ipsorum; tum, quia literam magis occidentem, quàm Spiritum vivificantem, (ut vocatur 2 Cor. 3.) habuerunt; tum denique, quia conditiones ei infuerunt quās præstare non poterant. Sensus est, q. d. Quia foedus meum non custodierunt, sed potius Filium meum, eos ad me vocantem, cruci affixerunt, statui eos abjicere, & Gentiles vocare, & veris Israelitis novam legem dare.

¶ Et, &c. Καὶ ἡμεῖς αὐτῶν] Et (id est, Proinde: nam illativè hoc dicitur.) ego despexi, sive neglexi, eos, P. Mo. Be. Tre. Ca. sic Er. &c. Neglexi eos vicissim, [id est,] Non defendi eos contra serpentes; Levitas in eorum occisionem armavi; passus sum eos venire sub jugum hostium; curam eorum abjeci, bona quæ promiseram subtraxi; eos repro- bavi, nolui ut populus meus essent, ut prædictum Dan. 9. 26. Et non erit ejus populus, qui scil. Christum negaturus est. Aversatus sum illos pro merito eorum. Sed gravis hic incidit quæstio de mutatione loci, quæ Apostolus non fideliter citat. Hebræa sic se habent, *וְאֵין בְּעַלְתִּי בָעַל*. At בעל propriè est dominari, indè per Synecd. gen. *maritum esse*. Neutro modo convenit cum hoc loco: Hoc variè expediunt.

1. Apostolus sequitur. qui sic vertunt. 2. Idem utrobique sensus est; id quod diversis modis ostendunt: vel, 1. In Heb. *dominatus sum eis*, q. d. Erant mihi jurati, sed perfidè jugum meum abjecerunt: hic ego neglexi eos, i. e. curam eorum abjeci: consequens pro antecedente; vel, 2. Heb. *Dominatus sum eis*, vel, *in eis*, id est, punivi eos, & ostendi me Dominum esse: confer Psalm. 110. 2. & ita punivi ut abjicerem eos, & pro neglectis haberem. Confer Ezec. 20. 33. vel, 3. Hebræa interrogativè legenda, cum emphasi & vehementia, *Et ego conjugio junctus mansissem eis?* id est, si propriè reddas, Et ego non neglexissem eos, divortiumque fecissem ab eis? 3. In Heb. pro בעלתי legendum, vel געלתי, vel בחלתי, quæ sonant, *fastidivi, despexi*.

Cur enim magis in V. T. variantem lectionem admittere reformidem quàm in Novo, præsertim ubi ipsam Scripturam, aut Apostolos duces, sequimur? 4. Verbum בעל, quanquam cum Accusativo constructum significet *maritare*, ut Esa. 62. 5. & cum ל constructum, *dominari*, ut 1 Chron. 4. 22. cum ב tamen constructum valet *fastidire*, vel *aspernari*. Et ita hic accipiendum suadet, 1. collatio loci Jer. 3. 1. בעלתי בכם, quod pater Kimchi vertit, *fastidivi vos*, quomodo & R. Tanchum. 2. quod Dominii, aut Maritacionis, significatum minus quadrat cum loco Jer. 31. 32. quàm Fastidendi: unde R. Ebn. Jannahius vertit, *fastidivi res eorum*, id est, ipsos, iisque afflicti sum. 3. consensus versionum antiquarum, tum Græcæ, *μισῶντες*, tum Syriacæ, quæ habet *בְּסִית לְהִין*, *contempsit illos*. 4. consensus veterum Hebræorum, R. Ebn. Jannahi Grammaticorum princeps, & Kimchii pater, & R. Tanchum, qui omnes בעל fastidire reddunt. 5. usus linguæ Arabicæ, in qua בעל Baala, est, non modò Dominum esse, & Maritari; sed & Perturbari, Fastidire, Nauseare, quo sensu etiam, uti hic, in Hebræo cum Be constructum. Et hæc vocis Hebrææ significatio à priore dominandi derivata videtur: nam cum dominio despectus servorum plerumque conjunctus est.

¶ Dicit, &c. *λέγει*] Pro quo, tum hic [apud Lxx,] tum infra in Græco, est *παρὶ*, sensu eodem.

10. Quia, &c. *ὅτι αὐτῶν, &c.* Nam (vel, Quamobrem, Be. J. Cap. vel, Sed, G. ex Hi. *ὅτι* est pro Hebræo *וְיָ*. Al. Quia hic more Hebræorum & Græcorum redundat, &

* G.

* D.

* E. Me.

* Rib.

* Pi.

* E.

* Me. sic

* E.

* G.

* G. sim.

* Rib. E.

* G.

* Idem.

* Jun.

* J. Cap.

* G.

* Gomi.

* sim. Me.

* G.

* J. Cap.

* E.

* E. ex Aquin.

* G.

* Jun.

* Rib.

* E.

* G.

* Rib. E.

* Rib.

* Me.

* Rib.

* Jun.

* Jun.

* Gomi.

* Q. in Jun.

* Q. in Gomi.

* Gomi.

* Par.

* Al. in Gomi. sim.

* Rib. E.

* E.

* Jun.

* Q. in Poc. sic

* Han. ex Cap. & Med.

* Med. l. 3.

* P. 709.

* Poc.

* misc. i.

* Poc. sic

* Gomi. Han.

* Poc. ibi.

* Gomi.

* G.

* G.

^a Rib. sim. & ornatui tantum, & consuetudini linguæ, deservit^a.) hoc
^{E.} est *foedus*, quod *paciscar* (Pro *διαθήκη* in Hebræo est
^b G. *ברית*, scindam, quia foedera scissâ pecude fiebant^b.)
^c E. sim. domui Israel, Pi. &c. Sub qua comprehenditur & domus
^{Ger.} *Jude*, cujus v. 8. distincta fit mentio^d. Hic *foedus*
^d Ger. ponitur pro omni posteritate Israelis: ubi ponitur *Jude*
^e G. significat Decem Tribus, ut alibi diximus*. Exponit
^f E. sim. quale sit pactum quod promittit^f. ¶ Post dies illos]
^{Me.} id est, Post tempus illud^g. [Quod?] Resp. In sensu
^g E. primo valet, post Exilium, in sensu sublimiore, post
^h G. mala illa quæ *Judei* pertulere per arma civilia inter se, &
ⁱ E. sim. externa Pompeii ac Soffi^h. Al. Sensus est, q. d. Post ali-
^{Ger.} quantum temporis spatium, hominibus quidem incer-
^k Rib. tum, sed Deo certum ac definitum, quo sensu legimus,
^l E. sim. post dies multos, & in illa die, in illis diebus, &c. ut sæpe
^{Ger.} apud Prophetasⁱ. Al. Postquam ego eos neglexero, i.e.
^k Rib. Judæos incredulos abjecero, & gentes vocavero, &c.^k.
^l E. sim. Sed obstat, quod novum hoc foedus eidem populo pro-
^{Ger.} mittitur cui datum erat vetus. Adde quod in hoc tes-
^k Rib. timonio quædam quidem promittuntur ut futura, alia
^l E. sim. autem commemorantur ut præterita. Non ergo perti-
^{Ger.} net hoc ad tempus adventus Christi, sed ad illa tempora
^k Rib. quæ hanc ipsam Novi Foederis promissionem antecesserunt^l.
^m Par. Al. Post dies Veteris Testamenti exactos^m.
ⁿ Rib. ex Post dies illos, i.e. in diebus illis, cum dies illi advene-
^{Th.} rintⁿ: advenirent autem, quando illorum initium esse
^e E. cœpit^o. Sic Matth. 27. 63. Post tres dies, i.e. cum
^p Rib. venerit tertius dies^p. Al. Post hos dies, h. e. In seculo
^q J. Cap. venturo, quod adventui Messie primo, vel secundo, desti-
^r G. natur^q. ¶ Dando, &c. *Δίδως νόμους εἰς τὴν διαθήκην αὐτῶν*,
^s Pi. G. ἢ ἐπὶ καρδίαις αὐτῶν. *Ἐμψαλῶ αὐτοὺς*] Ponendum comma
^t Pi. post alterum αὐτῶν^r. Indam (Videtur legendum *Δίδως*
^u G. *δίδωμι*†, ut est in Lxx†; dando dabo, i.e. certissime da-
^v Pi. bo. Alioquin oratio erit tum imperfecta, tum inconse-
^x G. quens. Deinde ἢ ante *Ἐμψαλῶ*, connectit similes mo-
^y Rib sic dos: quare præcedere debuit *δίδωμι*†. Et in Hebræo est
^z Gom. *dabo**.) *leges meas menti* (vel, in mentem, J. Cap.) *eorum*,
^a Jun. E. & *cordi eorum inscribam eas*, Be. Pi. &c. q. d. Non scri-
^b Jun. bam in tabulis lapideis, sicut scripta est Lex Vetus, y,
^c Gom. 2 Cor. 3. 3^z. sed in cordibus^a, quæ ex lapideis carnea
^d J. Cap. efficiam^b; in duabus tabulis animi, in mente, eam il-
^e E. luminando agnitione Dei, ac fide in Christum, & in
^f Jun. corde, illud emolliendo ac flectendo ad obedientiam,
^g Par. Ezec. 11. 19, 20. & 36. 26, 27^c. in mente, ut ea nôrimus
^h E. quæ prius nobis erant ignota, vel minus nota: in corde,
ⁱ Jun. sive voluntate, faciendo ut ea velimus & faciamus quæ
^k Par. prius nobis erant ingrata, vel minus grata. Quod pos-
^l E. sitemum beneficium priore multo est præstantius, &
^m G. Evangelico Foederi verisq; foederatis ejus multo magis
ⁿ E. speciale^d. Non debuit nuda mentis illuminatio poni
^o G. inter promissiones N. T. quia agendorum & fugiendorum
^p E. notitiam præstabat Lex Vetus. Malim ergo hîc, ut
^q Jun. sæpe, rem eandem aliis verbis repeti*. Sensus est, Ipso-
^r Par. rum mentem & cor virtute Spiritûs, quem infundam
^s E. ipsis, reformabo^f; ipsos illuminabo & regenerabo^g; per
^t G. gratiam meam efficaciter inclinabo eorum corda, ut Le-
^u E. gem meam ament, & impleant omnes illi ad quos hoc
^v G. pactum pertinet. Quæ gratia Legem novam à vetere
^w E. propriissime & essentialiter discernit. Obj. At multi
^x G. justi erant sub V. T. qui Legem servabant. Resp. Justi
^y E. omnium ætatum ante Christum justificati sunt partici-
^z G. patione & gratiâ Novi Testamenti, quod certè, si rem
^a E. ipsam, & primam ejus originem, spectemus, tempore
^b G. prius erat Veteri Testamento per Mosem dato, & ini-
^c E. tium accepit Gen. 3. 15. deinde variis de Christo pro-
^d G. missionibus confirmatum; quanquam posterius sancitum
^e E. esset in morte Christi, & deinde mundo patefactum, &
^f G. per id tempus, ac deinceps, res promissa largius & co-
^g E. piosius præstita esset. Sed quomodo Novum Testamen-
^h E. tum *foedus*, seu *pactum*, dicitur, quum omnino gratui-
ⁱ E. tum sit, & ipsas condiciones, h. e. bona opera, pro-
^k E. mittit? Nec dicendum, hanc promissionem, *Dabo le-*
^l E. *gem*, &c. ratam non fore, nisi homo de suo aliquid ad-
^m E. ferat. Sic enim non absolute, nec sine conditione, pro-
ⁿ E. misisset Deus; & proinde poterit quoque Novi Test.
^o E. promissio frustrari, perinde ut veteris, & de Novo quo-
^p E. que Test. dicitur, *quia non permanserunt*, &c. quod est
^q E. manifestè contra promittentis intentionem. Resp. Heb.
^r E. *ברית* latè sumitur, nec foedera tantum & pacta com-

prehendit, sed promissiones etiam gratuitas & ab omni
conditione liberas; ut illam de diluvio cohibendo, Gen. 9.
& de terra Canaan, Gen. 15, collat. cum Deut. 9. 4, &c.
Tale igitur pactum est Novum Test. scil. promissio Dei
prorsus absoluta & gratuita; quâ dignatus est homini
in peccatum & interitum prolapsio promittere Salvato-
rem, ac per eum peccatorum remissionem, Legis obe-
dientiam, hujusque mercedem vitam æternam^h. Hæc
inscriptio docet nos & quàm nobis necessaria, & quàm
efficax & insuperabilis, sit. cœlestis hæc sculptura in iis
quos foederis sui participes facitⁱ. Al. Sensus primus
[hujus loci] est, q. d. Efficiam ut omnes Legem meam
memoriter teneant, per multitudinem Synagogarum
quæ structæ sunt illo tempore, ubi Lex ter in hebdo-
made docebatur. Sensus sublimior est, Spiritum S. da-
bo Christianis, qui eos doceat atque hortetur, Joh. 14.
17, 26. & 15. 26. & 16. 13. 1 Joh. 2. 27. Uterque sen-
sus est in Ezec. 36. 26^k. Hæc inscriptio duplex est, ex-
traordinaria, in Apostolis, &c. Joh. 14. 2. Act. 2. & or-
dinaria, per prædicationem Evangelii & internam Sp. S.
gratiam conjunctam, 1 Cor. 3. 5, 7^l. Sensus est, Loco
externorum & carnalium rituum dabo illis præcepta
spiritualia, & mirâ magnitudine gratiæ meæ, hac in re
aliisque multis, affectus eorum permovebo, ut spontè
Legi meæ pareant^m. ¶ Et ero eis in Deum, (h. e. In
principem, & quidem singulari modoⁿ. Ero illis Deus
quem ipsi fideliter colent^o. Al. Reipsâ declarabo me
esse eorum Deum, in curam & tutelam meam eos reci-
piam, eos beatos faciam^p.) & ipsi erunt mihi in popu-
lum] Gratum & obsequentem^q, selectum, singularem,
& peculiarem^r. [Sensus] Illi me colent, ego eos pro-
tegam. Locutio par ei Heb. 1. 5†. Sed mallem utroque
membro significari affectum Dei in eos quibus sit pro-
missio, q. d. Ego me eis præstabo Deum, & habebō
eos pro populo meo, ideòque benefaciam eis, & ad æter-
nam felicitatem eos perducam. Confirmatur hic sensus
ex collat. Heb. 1. 5. Apoc. 21. 3^t.
11. Et, &c. *Καὶ ὁ θεὸς ἑαυτὸν καθίσταται*, &c.] Potentiale est,
Non opus est ut doceant, &c. v. Et nequaquam docebunt
proximum (Quidam Græci Codices legunt *πλάτνῃ*, ci-
vem^x, quomodo & Syrus, *filium civitatis*†. Πολίτης
hîc dixit pro *συμπολίτῃ*. Sic & Latini dicunt, *meus*
municipis, i.e. ejusdem mecum municipii particeps. In
Hebræo hîc *עמית*, ut Levit. 18. 19. *עמיתו*†.) *quisque*
suum, & fratrem (Non tam naturâ, cognatione, gente,
quàm vicinitate, ut *frater* sumitur Gen. 19. 7. Exod. 16.
v. 23. vel, spirituali conjunctione, ut Psal. 22. 13. &
disciplinæ communionem, ut 1 Chron. 25. 7^z.) *quisque*
suum, dicens, Cognosce Dominum: (i.e. Domini volunta-
tem^b;) *nam omnes* (nempe, filii Novi Testamenti atque
promissionis^c; vel, ad quos foedus illud pertinet^d; vel,
illi in quorum cordibus scripta erat Lex*: nam ad ma-
los Christianos non pertinet hæc promissio, sicut nec
præced^f. Et omnes hîc ponitur pro majori & meliori
parte fidelium^g, ut sit Hyperbole^h.) *cognoscent me, tam*
parvus eorum, tam magnus eorum, Pi. &c. vel, *inter ipsos*, G.
vel, *à minimo ad maximum*, G. J. Cap. sim. Vulg. Pi.
Er. &c. vel, 1. statu & conditioneⁱ; vel, 2. ætate^k,
ut Jer. 8. 42, 44^l. i.e. adolescentes & senes. Eadem
locutio Gen. 19. 11. 1 Sam. 5. 9. & 30. 2, 19. 2 Par.
31. 15. & 34. 30. Esa. 22. 24. Olim qui aliqua de re
dubitabant, consulebant Prophetas, 1 Sam. 9. 9. Post
reditum à Babylone omnes, qui non perpetuo labore
victum cogerentur quærere, Legem ediscant. Et sic
Christi præcepta, quæ Lex est nova, facillè ediscunt
omnes Christiani. Vide 1 Cor. 1. 5. Joh. 6. 45^m. Esa. 11.
9. & 54. 13. 1 Thes. 4. 6. 1 Joh. 2. 20, 21, 27.
Sed difficultas est de sensu hujus promissionisⁿ. Fanatici
hinc colligunt, nullam esse ministerii Ecclesiastici neces-
sitatē & utilitatē^o; sed expectandos esse interiores
affatus & raptus^p, quia intus aspirat & docet Deus^q.
Resp. 1. Pugnat hæc interpretatio cum aliis Scripturæ
locis^r, quæ externum ministerium asserunt^s, ut Act.
8. 31. Joh. 6. 45. ubi in ipso Ministerii ac prædicationis
actu allegatur hæc promissio: Rom. 10. 14. Eph. 4. 11.
collat. cum Jer. 3. 15^t. 2. Non loquitur hîc de infide-
libus & ignavis, qui utique opus habent ut edoceantur;
sed de fidelibus & piis, [ut antè dictum:] neque hos
negat opus habere ut in doctrina proficiant & confir-
mentur;
K k k 2

mentur, quo fine scripsit Johannes, 1 Joh. 2. 26. sed negat opus esse, ut, quasi ignari essent, de novo doceantur v. 3. Promissio hæc non absolute intelligenda est, ut ex Heb. 10. 34, 35. apparet; sed comparatè, cum V. T. quando notitia Dei & exigua erat, & ad unam gentem restricta, Psal. 147. 19. Rom. 9. 4. unde Gentiles illud cognituri opus habebant discere à Judæis: at N. T. tempore notitia Dei & perfectior ac planior est, (ut puerulus bene institutus melius intelligat mysterium Christi quàm præcipui olim Sacerdotes:), & omnibus populis communis a. Cognitio Dei sub V. T. tam exilis fuit, præ illa sub N. T. ut Propheta ejus nullam habuerit rationem b. Doctrina tunc obscura erat, & quasi inchoata, nunc autem clara & facilis; ut vel minimi ea addiscant de quibus Prophetæ diligentissime inquisierunt, 1 Pet. 1. 11 c. Sensus est, Non opus erit magno labore & molestia in docendis piis, quia Deus cordibus eorum inscribit, &c d. 4. Promissio hæc pertinet ad vitam futuram *. Obj. Non placet, quia & præced. & seq. ad vitam præsentem pertinent f. Resp. Ad hanc vitam inchoativè pertinet, consummativè verò ad futuram g. Promissiones N. Fœderis inchoantur in hac vita, implentur autem in vita futura. Ergò cum Spiritus non indulgeatur plenè in hac vita, opus est prædicatione Evangelii h. 5. Non loquitur hic de nuda cognitione Dei, nec de cognitione profundorum mysteriorum i, sed de notitia Dei ad salutem necessaria, eaque vivâ & effectivâ, quâ Deus ita cognoscitur ut diligatur, timeatur, colatur, &c. Sic enim notitia Dei in Scriptura sæpe accipitur k. Rationem autem hujus amoris reddit v. seq. quia propitius ero, &c. q. d. Hoc tanto beneficio, quasi quodam stimulo, excitabuntur ad me amandum l.

12. Quia, &c. ὅτι ἡμεῖς ἔσονται, &c.] Hactenus promissio de sanctificatione, sequitur altera de justificatione & conservatione m; de reconciliatione n, & remissione peccatorum o; vel, 1. eâ quæ fit in Baptismo p; vel, 2. generaliter q, etiam post Baptismum, quippe quæ est beneficium N. Testamenti r. Confirmat hoc collat. cum 2 Sam. 7. 14, 15. Psal. 89. 30. & seq. Et relapsorum peccata remittens Deus, dicitur eorum non amplius recordari, & ea non imputare, Psal. 32. 2. Ezech. 18. 22. & 33. 16 f. Quia (Quod in Heb. est כִּי, & hic ὅτι, optimè vertitur per profeſſio t. Quia hic est expletivum, ut sæpe Hebræis v.) propitius (vel, placatus, Er. V. clemens & facilis x.) ero injustis (vel, iniquitatibus, Vulg. Pi. injustis factis, Pi. sic Be. super injustis, Er. super iniquitates, V.) eorum, (In Heb. est כִּי, quæ vox significat facta omnia contra æquum. ἡμεῖς ὅτι, sicut ἡμεῖς ὅτι supra 2. 17. in sensu vulgari est, pœnas exigere nolle criminum; in sensu mystico est, ita sanare animum ut crimina non redeant. Sic & non meminisse eorum, sublimiori, sensu, Deus dicitur, ubi nihil est novi quod vetera in memoriam reducat y.) & peccatorum eorum & iniquitatum eorum, &c. P. Peccatum & iniquitas pro eodem ferè sumuntur in Prophetis z. Pro his duabus vocibus una est in Hebræo, חַטָּאת, quæ ita generalis est ut omnia alia peccata, quæ sub nomine ἁμαρτίας non solent venire, comprehendat a. Syrus & Latinus unam tantum vocem legerunt hoc loco, & Græci quidam; ita ut altera harum videri possit irrepsisse, ex glossmate b. Verum illud καὶ ἁμαρτίαν exegeticè & emphaticè additum c, ut significetur, cujusvis generis peccatorum remissionem verè credentibus esse promissam d.

13. Dicendo (vel, Dum dicit, Be. Pi.) novum] Scil. fœdus. Sunt verba Apostoli continentia ἐπικρίσιν *, novumque argumentum, sumptum ex hac voce; quam, licet semel tantum lectam, arripit, & expendit atque urget. Vide diligentiam Apostoli in observandis & ponderandis Scripturæ verbis f. ¶ Veteravit, &c. Περαιώκα, &c.] Antiquavit, &c. Val. Er. V. Be. Pi. E. ex Amb. id est, Vetus fecit g, vetus esse declaravit h; & proinde abrogavit, novumque subrogavit i; ostendit esse inutile, quales sunt senes decrepiti. Est enim hic similis figura qualis supra 1. 11 k. ¶ Quod, &c. τὸ ὅ παλαιότερον καὶ γρηγορον ἐγγὺς ἀναίστημι] Porro quod antiquatur, (puta institutione Dei l, quod vetus verè dicitur m;) ac senescit; (puta suâ ipsius infirmitate n;) prope (vel, in propinquo, Il. Ti.) est ut deleatur, Pi. vel, evanescat, Er. P. Be. vel, corrumpatur, Sy. vel, extinguatur, Jun. i. e. ad finem &

interitum festinat o, translatâ nimirum omni autoritate & virtute in secundum Testamentum p. Unde colligendum relinquit, prius Testamentum tandem debuisse fini-ri, & finitum esse q. Vel, accedit ad interitum, ac tandem interit. Quod enim nunquam interit, id nè veterascit quidem, nec senescit. Quare Angeli nusquam senes dicuntur r. Occultè vaticinatur & Templum & Retmp. Judæorum brevè perituram. Id evenit decem ferme annis post scriptam hanc Epistolam. Senectutem mors excipit. Disci hoc potuit, tum ex Dan. 9. 22. tum ex Luc. 21. 20 f.

CAP. IX.

1. **H**abuit, &c. ἔχει μὲν ἐν καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ διαβόλου λα-
[*τρεύει*] Reflectit hic ad id quod dixerat Heb. 8. 5. Levit. Sacerdotes *deservisse exemplari*, &c. q. d. Quod ibi breviter attigi, nunc explicatius dicam, à forma Tabernaculi, rebusquæ in eo gestis, &c. a. Instituit hic plenior & planior collationem, tum fœderis, tum Sacerdotii, veteris & novi b. In prima cap. parte typum, in secunda antitypum, describit, ut doceat quânto hoc illo præstantius sit c. [Sic vertunt:] *Habuit* (q. d. Sed jam habere desit. Hanc vim habet hic præf. tempus d.) *quidem* (mèν hic notat protasin Antitheseos, eique è regione respondet δ, infra v. 11. ubi incipit apodosis *.) *ergò* (q. d. Cum ante tot secula prædixerit Jeremias antiquandum prius fœdus, æquum est ut tandem compleatur illa prophetia f:) & (vel, etiam, V. Pi. Er. P. Sed καὶ hic expungi possit, quia non est in Sy. nec in vet. MS. cod. g. Verum καὶ hic non videtur redundare: nam etiam in N. T. sunt διαβολαὶ, & λατ. & ἀγ. quanquam minime κοσμητὰ, ut in V. T. vel, καὶ hic est emphaticum, ut Phil. 2. 9. & jungendum, vel; cum ἀρχὴ h; vel, cum διαβόλου i, quod perinde est: neque enim differunt, *Habuit prius fœdus etiam*, &c. & *Habuit etiam prius fœdus*, &c. k.) *prius* (vel, primum, Er. Sed ἀρχὴ hic pro ἀρχαῖς, ut v. seq. & 6. & alibi passim l. Intelligitur hic, vel, 1. ἀρχὴ m: quam vocem fateor pleraque Græca exemplaria jampridem habere n, quam & Arabs habet o. Non placet: 1. Quia illud non legerunt Sy. & Lat p. nec cod. Clarom q. nec cod. MS. Oxon r. nec Chryl. Th. & Oecum t. Et Photius (omnium Græcorum interpretum acutissimus u,) apud Oecum. agnoscit glossema esse v. 2. Quia hæc additio sensum depravat x. Neque enim tabernaculum cum N. T. confertur, sed totum V. Testamentum y. Nam v. seq. ἀρχὴν dicitur z, tanquam interpretamentum illius quod dixerat ἀγιον κοσμη-κόν * atqui ἀρχὴν non habet ἀρχὴν. 3. Quia διαβόλου non propriè Tabernaculo, sed Fœderi, *Hoc fac, & vires*, addita sunt a. 4. Sic *Tabernaculum* haberet in se τὸ ἀγιον κοσμηκόν, id est, Tabernaculum, ut apparet ex v. 3: ubi ἀρχὴν dicitur ἀγαθόν b. Vel, 2. διαβολαί c, ex prioribus d, ex collat. v. ult. cap. præced. cum quo hic versus cohæret *, & conjunctus erat ante divisionem in capita f. Idem indubiè hic ἀρχὴν quod ibi. At ibi ἀρχὴν appella- tur διαβολαί, ut patet g.) *justificationes* (vel, ritus, Be. sta- tuta, vel, constitutiones, Pi. præcepta, G. Tre. Cam. Rib. E. *justa instituta*, Jun. *constitutos ritus*, P. διαβόλου Græci vertunt & ἁμαρτίαν, & ἁμαρτίαν, Num. 30. 16. Deut. 4. v. 14, 40, 45, &c. k. Porro διαβολαί illis est quicquid ἐδικαίωσεν ὁ Θεός, quodcunque Deus jus, sive justum esse, vo- luit. Unde specialiter significat Præcepta Legis, non Moralia; (qualia fœdus habere absurdè diceretur. Quis enim dubitet in omni Fœdere Dei cum hominibus esse præcepta illa moralia?) sed Ceremonialia, seu talia quæ non aliter justa sunt quàm quia Deus jussit, & quo- rum ratio non est quærenda l. Διαβολαί alibi significat modò κατὰ νόμον, ut Rom. 5. 18. ubi opponitur ἀνομία modò *absolutionem*, ut Rom. 5. 16. modò *judicium*, ut Apoc. 15. 4. sæpius autem *constitutionem*, ut hic & apud Lxx passim, & Luc. 1. 6. & Rom. 1. 32. & 2. 26. & 8. 4 m.) *cultura*, Mo. sim. Vulg. V. i. e. Cultus in speciem justificantes n; vel, *religionis*, P. vel, *mini- sterii*, Tre. ex Sy. vel, *cultus*, Jun. Be. Pi. i. e. ad cul- tum Dei pertinentes; vel, de ritibus seu ceremoniis o, faci-

sacrificiis, &c. P. vel, rituale cultum. VOX λατρείας hic accipienda in Genitivo casu 1, & conjungenda cum *δὴν*. ex omnium veterum cod. fide†, & consensu Interpretum. Sed repugnat seq. τὸ, τὴν αἰὼν κόσμικόν. istud enim notat præcessisse αἰὼν δὴν. alioqui dicendum fuisset, ὡς τὸ αἰὼν, &c. [Alii ergo has voces distinguunt:] justificationes, cultus, Er. VOX λατρείας sumenda in Accusativo 2; nam & tertius Accusativus sequetur γ, & α δὴν. distinguenda 2. Nam & hoc cap. distinctè proponuntur & explicantur, λατ. v. 6. & δὴν. v. 10. 2. Sensus, *Habuit pacium illud, & præcepta multa nequitiam conferenda cum Christi præceptis; & cultus suos, nempe externos, de quibus in Levitico b. Habuit Præcepta de ceremoniis, & Cultus varios juxta illa præcepta institutos c. Nomen generis hic ignobiliore speciei tribuitur, ut cum Bestiam animal dicimus. λατρεία ergo est δὴν δὴν quod respicit Dei cultum, externum scilicet; de quo δὴν δὴν raro, aut nunquam, λατρεύειν verò ferè semper, & de industria, Lxx usurpant, & positum est totum in Oblationibus: δὴν δὴν verò simpliciter, ut explicatur infra v. 10. ea sunt quæ nos respiciunt, ut Ablutiones, Abstinentiæ a cibis, &c. d. Sermo hic anceps est. Legenda hæc sunt, vel distinctè, vel potiùs conjunctim: λατρείαν enim appellat ritus sacrificiorum*. ¶ Et, &c. τὸ, τὴν αἰὼν κόσμικόν. Et hic est Accusativus, *Habuit pacium illud Sanctuarium suum mundanum f. Et (vel, Illudque, Mo.) Sanctuarium (vel, Sanctum, Er. Il. Ti. Mo. D. i. e. vel, 1. Atrium populi g. Quod non placet, 1. quia nusquam sic vocatur; 2. sic tres essent Tabernaculi partes, cum nusquam sit mentio in hac collatione nisi duarum partium ejus, nempe prioris & posterioris h. Vel, 2. Tabernaculi pars in qua Sacerdotes versabantur, quæ & αἰα vocatur, & Heb. שַׁרְת, in qua erant lucerna, mensa, & panis propositionis i. Vel, 3. totum Tabernaculum k, à Mose constructum l, dictum שַׁרְת, Exod. 25. 8 m. Sic & Heb. 8. 2 n.) mundanum, P. Be. Pi. Er. Ca. &c. Κοσμικόν dici volunt, vel, 1. quod in eam partem admitterentur etiam profelyti ac Gentiles*. Non placet, quia atrium illud, in quo consistebant illi, non erat pars Tabernaculi, aut Templi; neque ullus ibi locus Gentilibus signatus erat, nec si signatus esset, sanctus, sed profanus, dictus fuisset o. Vel, 2. quia totius mundi figuram, five imaginem, habebat P. Vide supra 8. 2 q. Velo enim intermedio dividebatur in duas partes, Sancta, & Sancta Sanctorum. Illa vitæ quæ in terris agitur, hæc vitæ quæ in cœlis, formam ac rationem imitabatur r. Sed hæc ratio speciosa magis quàm vera videtur t. Vel, 3. quia ejus usus fuit in hoc duntaxat mundo. Nam & Judæi Sanctuarium duplex agnoscunt, supernum & infernum, ut R. Jona t. [cujus verba vide in Cap.] Vel, 4. quia typicum erat, qualia elementa mundi vocantur Gal. 4. 3. quia nimirum illa, quod ad substantiam attinet, & separata à sua significatione, sunt aliquid terrenum. Sic terra Canaan dicitur Mundus, Rom. 4. 13 v. Vel, 5. ad distinctionem Tabernaculi cœlestis*, de quo Heb. 8. 2. & 9. 11, 24 v. q. d. Terrenum 2, humanum a, caducum b, ex materia mundana, nempe terrena, constructum c; quod manufactum & de hoc mundo est, cujus ministerium terrenum est, & ministri sunt super terram. Confirmatur hæc expositio ex collat. v. 24. & Heb. 8. 2. Ità & vox κόσμικόν accipitur Tit. 2. 12. & κόσμος, Matth. 16. 26. 1 Cor. c. 7. v. 31 d.**

2. *Tabernaculum, &c.* Σκηνή δὲ κατεσκευάσθη ὑπὸ Μωϋσῆ [Neglecto Atrio, Tabernaculum in duas partes dividit, Sancta, & Sancta Sanctorum. Quæ singula per Synecdochen, & propter distinctionem velorum, tabernacula vocat*. Explicat formam illius Sanctuarii, qualis fuit Mosis temporibus cum Lex lata est. Σκηνή, id est, *Μωϋσῆ*, sæpe vocatur totum illud tabernaculum, five tentorium potiùs, cujus duæ erant potissimæ partes; sed quæ & ipsæ rectè σκηναὶ dicuntur, quia habebant quæque suum velut tectum. Et sic loqui etiam Hebræos notârunt eruditi. Et nota hic rursus πρῶτη pro πρῶτη, ut supra 8. 7, 13. πρῶτη autem vocat eam quæ prior intrabatur, & vocabatur αἰα, cui in Templo responderet הֶקֶל, πρῶτον Philoni. Ἀδελφὴν verò eam quæ ob majorem sanctimoniam vocabatur αἰα ἁγία, cui in Templo respondebat דְּבִיר, locus oraculi. Illud Coeli ætherei, & eorum quæ ab æthere reguntur, hoc superætherei, imago erat,

ut alibi diximus f. [Verba sic reddunt:] Siquidem (vel, Nam, Ca.) tabernaculum factum (vel, conditum, Ca. non quomodocunque, sed instructum & adornatum, ut vox Græca significat g.) fuit primum, Er. Ti. Ca. E. ex Vulg. Tabernaculum enim constructum (vel, apparatus, Be. comparatum, Jun.) fuit: prius quidem, Be. Pi. Jun. J. Cap. H πρῶτη hic significat non ordinem temporis, sed loci, quia pars illa tabernaculi anterior ingredientibus fuerit prior h; ut apparet ex historia constructionis Tabernaculi Exod. 37. Tabernaculum, id est, prima pars tabernaculi k. ¶ In, &c. Ἐν ἡ ἡτε λυγρία— & ἡ πρῶτη, &c.] In quo erant candelabrum, (vel, lucerna, Er. candelabra, Vulg. Mo. Candelabrum enim unum erat, in quo septem lucernæ l, eratque ad Meridianum Tabern. latus, ut mensa ad Aquilonem m. נֹר, imago Planetarum. Erant enim rami sex, & unus in medio scapus, ut explicant Philo & Josephus n.) & mensa, (cui panes seq. imponebantur o.) & propositio panum, Ti. Er. sic Vulg. vel, & panes. (duodecim, G.) propositi, P. Be. Jun. vel, propositi, Pi. in ea positi, G. id est, Deo expositi p; qui solebant in mensa proponi coram Domino q: Heb. פָּנֵי פָּנֵי, Exod. 35. 13. ita dicti, [vel] quia in conspectu semper erant Sacerdotibus r, [vel] quia coram Dei facie speciatim ordinati, propositi, consecrati t. Significabant hæc, Alimenta ex terra quidem nasci, sed vi siderum eam vegetante t. De his vide Levit. 24. 5, &c. v. H πρῶτη δὴν, pro, πρῶτη δὴν, locutione frequente & Hebræis & Græcis*. Hypallage est, propositio panum, pro, panes propositionis y. Duo sunt etiam corporibus nostris gratissima, Lux & Vita. Ad hæc duo referri possunt omnia ferè dona spiritualia. Utrumque beneficium hic adumbrabatur, Lux in candelabro, Victus in mensa z. Adumbratum hic officium Christianorum omnium, Inprimis ministrorum; ut scilicet, & aliis præluceant vitæ, vel institutione, Mat. 5. 13, &c. Act. 26. 16. Phil. 2. 15, 16. & pascant fideles, qui sunt Sacerdotes, &c. Apoc. 1. 6 z. ¶ Quæ, &c. ἡς λέγεται αἰα. Sic enim scribendum, non αἰα b, ut quidam Codices habent depravatè e; ut ex sequentibus apparet, & supra 8. 2. שַׁרְת, Exod. 26. v. 33 d. ubi Græci αἰα*. Sed αἰα dicitur potiùs de intimo Sanctuario, quia num. plur. apud Hebræos sæpe vim habet Superlativi f. [Sic vertunt:] Quod (scil. tabernaculum) primum h. Relativum hic non refertur ad proximum, id est, propositionem panum i, aut mensam k; sed ad remotius l.) dicitur Sancta, Ti. Pi. D. sim. Be. P. vel, Sanctum, V. Al. Quæ dicitur, vel dicuntur, Sancta, vel, Quam vocant Sancta; ut respondeat ad hoc quod mox sequitur, Sancta Sanctorum m.

3. Post, &c. Μετὰ—καταπέτασμα σκηνῆς, &c.] Post secundum autem velum (Duplex enim erat velum in tabernaculo n, Exod. 26 o, primum p, five exterius q, quod erat in ædis aditu atque vestibulo r; quod adytum, seu atrium, à Sancto separabat t, dictum tegumentum porte tentorii, Exod. 26. 36 t. per quod primum in Tentorium intrabatur v; quod Græcis dici solet καλυπμα, vel ὀπισθοσπον, Hebræis, שַׁרְת, ut diximus ad Matth. 27. v. 51*. & secundum, five interius y, quod Sanctum dividebat ab adyto, seu penetrali, nempe, à Sancto Sanctorum z; quod propriè Græcis καταπέτασμα, Heb. פָּרֹכֶת. sub. erat, Be. Pi. vel, comparatum fuit posteriori, Jun.) tabernaculum, (σκηνή) Synecdochicè ponitur pro posteriori tabernaculi parte b; infra v. 7. vocatur σκηνή δὴν, & Macario σκηνή ἰστωτὴς, ut alia σκηνή ἰστωτὴς c.) quod dicitur Sanctum Sanctorum, Pi. quod & דְּבִיר oraculum, & Davidi קֹדֶשׁ קֹדֶשׁ, & αἰα, & χερουβείμ d, & Exod. 26. 33. קֹדֶשׁ קֹדֶשׁ, ubi Græci Interpretes singulariter αἰα ἁγία vocant f; hic Scriptor posthac αἰα, nempe, subaudito quod semel expressum fuerat τὸν αἰα. Id significat, eum locum altero fuisse sanctiorem. Nam Comparativos aut Superlativos Hebræi per Genitivos additos sæpe exprimunt g.

4. *Aureum, &c.* Χρυσὸν ἔχον θυμιατήριον, &c.] Hic est locus qui eruditissimis suspectam fecit Epistolam h. Ego, qui hanc Epistolam maximi facio, nunquam adducar ut ejus auctoritatem deferam. Et putò objectis optimè responderi i. [Sic vertunt:] Aureum habens thymiaterium, Pi. Qu. Quid hic θυμιατήριον, Resp. i. Thymibulum,

ribulum *. At θυμιατήριον fuisse ἐν τῇ οὐνῇ τῇ ἑσπερίᾳ satis constat ex Mose, Philone, Josepho, Rabbini¹. Erant quidem thuribula aurea, Exod. 25. & 37. sed horum aliquod fuisse in Sancto Sanctorum non legitur^m. Verum singulare hoc fuit thuribulum, semel in anno usurpandumⁿ; in die expiationis^o, quando Pontifex in Sanctum Sanctorum ingrederetur cum eo ut solennem faceret suffitum^p: quod, vel, 1. in Sancto Sanctorum in eum usum asservatum erat^q; sed sic contra mandatum Sanctum Sanctorum ingredi, & prius thuribulum inde repetere debuisset, suffitum factur^r: vel potius, 2. alibi conservatum huic usui peculiariter inserviebat^r. Hujus thuribuli mentio fit Levit. 16. 12. illudque aureum fuisse docet Apostolus^t; quomodo & Josephus Antiq. 3. 7*. & Hebræi Maimon. Abarb. &c. his verbis, *Diebus ceteris suffitum facit prunas de Altari cepit in Thuribulo argenteo, & ex eo illas evacuat in Thuribulum aureum; hoc vero die expiationis decerpit prunas Thuribulo aureo, & in illo eas retinuit^t*. Resp. 2. Altare thymiamatis sive suffit^u, quod aureum vocatur Exod. 39. 38. & 40. 26. non quia ex auro solido erat constatum; sed quia totum erat auro tectum^x; Exod. 30. 1. & 37. 26^y. Eratque hoc altare nihil aliud quam magnum thuribulum. Et θυμιατήριον hoc sensu accipit Josephus Antiq. 3. 7. & belli Jud. 6. 6^z. Nec verisimile est, hoc altare, quod unum fuit ex præcipuis in tabernaculo, hic ab Apostolo prætermisum fuisse. Præmittitur autem, nisi hic denotetur^a. Θυμιατήριον hic non est mensa, sed impositum mensæ batillum. Εξάρα vocat Josephus, 3. 8. πυγίων Lxx, Levit. 16. 12. ubi in Hebræo מנחת, quam vocem Saadias Gaon vertit מנחה, quod significat πυγίων, prunarium; quo nomine ab Arabibus vocatur illud in Cælo Sidus, ut notatum Scaligero. Hæc ἐξάρα facile portabatur, ut idem ille Josephus nos docet. Ubi autem describitur ritus ille expiationis anniversariæ, Levit. 16. 12. dicitur de summo Sacerdote, *וילקח מלח המחתה וגו'*; ubi Lxx, Καὶ ῥήσεται τὸ πυγίον πῆγες, &c. Quorum verborum hic est, ut arbitror, sensus, *Sumet summus Sacerdos batillum cum prunis de ista mensa quæ respicit Arcam, manus autem suas implebit aromate optimè facto: deinde cum istis* (nempe, prius transponens batillum intra velum, deinde ipse intrans cum pugillis aromatum) *intrabit intra velum interius; & de isto aromate imponet in prunas batilli apud Arcam*. Dicitur ibi ἐξάρα fuisse coram Deo, quia respiciebat Arcam, ut apertè dicitur Exod. 40. 5. Notus est autem mos Hebræorum, qui per Synecdochen signi pro re signata Arcam appellant *Dei* nomine. Ità Exod. 30. 6, 8. quod dictum fuerat *coram propitiatorio*, mox dicitur, *coram Domino^b*. [Aliis tamen hæc sententia non placet:] 1. Altare illud non θυμιατήριον dictum fuit [Lxx] senioribus, sed θυμιατήριον θυμιαμάτων, ut Heb. מוֹבַח קטרת. At τὸ θυμιατήριον usurpant pro Heb. מִקְטֶרֶת, 2 Par. 26. 19. Ezec. 8. 11. quod Latine thuribulum, & aliàs מנחת Hebræis dicitur. Nec aliter Syrus, qui τὸ θυμιατήριον vertit, *domum aromatum*, Boder. thuribulum, Tremel. Sic Arabs *vas aromatis*. Pro מנחת autem Lxx solent dicere πυγίων. 2. Illud non erat intra velum secundi tabernaculi, ubi θυμιατήριον hic statuitur; sed ante velum, Exod. 30. 6. nec in secundo, sed in primo tabernaculo^c. Resp. Non difficile intellectu est cur dicit hic scriptor interius illud tentorium habuisse batillum, non quod ibi semper esset; sed quod semper Arcam, quæ erat in Adyto, respiceret, & in illo die maxime solenni Expiationis in tentorium interius, id est, in Adytum, transferretur. Habere enim dicimur id quod in nostro est usu^d. Oraculum habebat hoc altare, quomodo herus servum habet, aut rex satellites, aut templum ministros. Habere multis modis dicitur, ut notat Aristot^e. Habebat, non sit^us, sed relationis & officii, ratione; quo respectu nuncupatur מוֹבַח לַדְבִיר, *altare Adyti*, 1 Reg. 6. 22^f. Non dicitur hic in quo erat thymiatium, sed habens thymiatium^g, videlicet proximè sibi admotum^h, ut ipsi serviret ad usum supradictumⁱ. ¶ Et, &c. Καὶ τὸν κιβωτόν, &c.] Et arcam federis, sive testamenti, (sic dictam, quod in ea servarentur tabule testamenti, sive legis^k. Arca nulli alii rei serviebat quam ad asservanda ea quæ erant in

Arca, ut Philo notat; sicut & multarum gentium sacra cistâ condebantur, ut Clemens nos docet de sacris Eleu-
finis: de sacris verò Thebanis Seneca Hercule Oetæo, Nos Cadmeis Orgia ferre Tecum solita condita cistis¹.) un-
dique circumtectam auro, P. sic G. Quod & Exod. 25.
v. 11. & 37. 2. legimus^m. ¶ In, &c. Ἐν ᾧ σέ-
ϋοντο, &c.] In qua (sub erat, Be. Pi.) urna
(Heb. אֹרְנָה, quod variè exponitur, scutella, patera,
vas, urna: Chald. laguncula, amphoraⁿ. אֹרְנָה, ur-
ceus, urna, in Glossario. Apud Hesych. אֹרְנָה, ὀστρε-
αῖον^o. Respicit historiam Exod. 16. 33 P.) aurea
(At Moses hoc non dicit. Id ergò verisimile est ha-
buisse eum ex traditione majorum^q. Sanè cum cætera
vasa aurea fuerant, vel auro tecta, convenit idem de
hoc vasculo intelligi^r.) habens manna, (quod continuo
miraculo incorruptum per tot secula mansit, cum in de-
ferro nè triduum servari posset^t.) & virga Aaron (quæ
eadem & virga Moysi^u;) quæ germinavit, (vel, fructum
protulit: id enim est ἐβλάστησεν, de quo historia est
Num. 17^v.) & tabule federis, Pi. sic Be. Lapidæ
scilicet, quibus insculptus erat Decalogus^x; non prio-
res, quæ confractæ sunt, Exod. 32. sed posteriores,
Exod. 34. quas ibi repositas fuisse constat ex Exod. 40.
& Deut. 10^y. vel, fractæ^z, sive fractarum reliquæ^z;
[de quo vide Buxt. exerc.] vel, integræ^b, & novæ^c;
vel, fractæ cum integris^d. Πλάκες אֹרְנָה, Exod. 31.
v. 18. Hinc Σίμων δεικνὺς dixit Orphicorum scriptor^e.
Sed difficillima hinc quæstio exoritur^f, quomodo di-
cat hæc tria in Arca fuisse, cum urna illa & virga co-
ram Domino in tabernaculo posita fuisse dicantur apud
Moysen, at in Arca locus eis datus non dicitur^g; &
1 Reg. 8. 9. 2 Par. 5. 10. Joseph. 8. 2. satis apertè di-
catur, in Arca nihil fuisse aliud nisi duas manus τῆς δια-
θήκης^h, id est, τὰ δευτέρω, quod initium διαθήκηςⁱ;
Resp. 1. Tempora distinguenda sunt^k: [hic tamen
variant:] Urna & Virga non erant in Arca tempore
[aut] Moysi^l, aut Salomonis; sed ibi reposita sunt,
vel, tempore Jeremiæ^m; vel, saltem post Salomonemⁿ.
Et hoc Apostolus habere potuit ex traditione maio-
rum, quomodo & illud de Jannes & Jambres, 2 Tim.
3. 8. & Judas illud de Propheta Enoch^o. Habere hoc
potuit ex præceptore suo Gamaliel^p. Sed obstat, quod
jam Paulus non loquitur de tempore Salomonis, aut Je-
remiæ, sed Moysi^q; nec de Templo, sed de Taberna-
culo^r, ut res ipsa docet. Alii ergò responsionem in-
vertunt^t: Moysi tempore in Arca fuerunt, & Urna illa
cum Manna, & Aaronis Virga^u. Et ubi potius quam in
Arca, cum intra Adytum positum fuisse Manna, apertum
sit ex loco Exod. 16. 33. Virgam verò positam apud
ipsam Legem, quæ & testimonium dicitur, constat ex
Num. 17. 10. Et in Arca positam fuisse Virgam dicit
Gorionides^v. Tunc etiam, cum instabile & vagum
esset Tabernaculum cum Arca, locum non habebant
commodum ad ista omnia [seorsim] collocanda^x.
Tempore autem Salomonis hæc inde educta sunt^y, &
ante Arcam ad latus ejus disposita & asservata^z. Lapsu
temporis, cum metus esset nè Virga cariem, Manna
autem mucorem, pateretur, ablata ea sunt ex Arca, &
custodita in loco carente ventis & solibus. Et cum
Templum Salomonis conderetur, eadem de causa non
reposita sunt illa in Arca; sed in crypta subterranea, ut
Rabbini veteres scribunt^a. Sed & hæc sententia suas
habet difficultates^b. 1. Satis constat, hoc ad eluden-
dam vim argumenti excogitatum esse^c, cum nihil pro-
ferri possit ex Scriptura, aut ex vet. historiis, quo hoc
commentum nitatur^d. Philo Arcam vocat *vas legis*
destinatum. Josephus Antiq. 8. 2. testatur nihil in ea
fuisse præter duas tabulas, imò nec tempore Moysi,
Antiq. 3. 6. & 4. 8*. 2. Urna reponenda erat coram Do-
mino, Exod. 16. & coram testimonio, id est, coram Arca,
quæ Dominum repræsentabat; non ergò in Arca, sed
extra eam^f. Nullibi jubentur hæc intra Arcam reponi.
Nec ullum est in Scriptura mutationis hujus fundamen-
tum^g. [Hæc prima responsio.] Resp. 2. Non negat,
1 Reg. 8. Urnam & Virgam in Arca fuisse^h, quod ha-
betur in Traditioneⁱ; sed negat tantum de Lege ibi
quicquid aliud fuisse collocatum, præter Decalogum^k.
Sed exponendus est ille locus secundum ea quæ Moses
olim scripsit, qui sic tabulas Arcæ includit ut excludat
cætera,

Gom. Di.
Be. Buxt.
G.
E.
Di. sim.
Buxt. Be.
Buxt.
Exerc. De
Arca, c. 5.
p. 76.
Di. sic
Buxt.
Di.
Buxt.
Di.
G.

Buxt. ib.
Rib. E.
Me. Jun.
Er. Ger.
J. Cap. Pi.
Ger. ex
E.
Ger.
E. Ger.

Ger.

G.

Di.

G.

Rib.

J. Cap.

E.

E. sim.

Pi.

E.

Idem.

G.

G. sic E.

Ger.

G.

E. sic G.

E.

E. sim.

Ger.

G.

E.

G.

J. Cap.

E.

Q. in D.

Q. in G.

Al. in

D. G.

G.

Al. in D.

G.

Rib.

E.

G. sim.

Rib. E.

Ger.

G.

Q. in

Buxt.

Q. in

Com. &

in E.

Ham. ex

Th.

Can. &

Bel. &c.

in Rib.

Q. in

Gom.

Ham. ex

Th.

Rib. E.

Rib. E.

Gom.

E.

G. sic

Cathar. in

Rib. & in E.

G.

Q. in

Buxt.

Cathar.

in E.

Q. in

Buxt.

G.

Rib. sim.

E.

Rib.

E.

Buxt.

Exerc.

p. 72.

R. Levi

& Abarb.

in Buxt.

p. 60 & 69.

Abarb.

ib.

R. Levi

in Buxt.

sic V. ad

1 Reg. 8.

caetera¹. Resp. 3. *Arca* sumitur modò strictè, ut
1 Reg. 8. pro ipso corpore *Arcae*; modò latius, ut hoc
loco, ita ut comprehendat receptacula in lateribus *Ar-*
cæ m, qualia fuisse colligitur ex Deut. 31. 26. 1 Sam.
6. 8 n. Quod autem in capsella *Arcae* adjecta fuit, in
censu habebatur eorum quæ in *Arca* sunt; licet non om-
nia eodem modo, & uno in loco. Sic in Aula Regis
dicuntur esse etiam ii qui juxta eam suum domicilium
habent, ad Aulam tamen pertinent. Resp. 4. Rela-
tivum aliquando ad antecedens, non proximum, sed
remotius, refertur, ut Gen. 10. 12. *illa est urbs maxima*:
quod ad Ninivem pertinere constat. Et 1 Sam. 7. sub
finem, *illuc*, id est, in Kiriathaim, 2 Sam. 2. 14. Et Psal.
99. 6. *exaudivit eos*, nempe, Moysen & Aaronem, qui
remotiores p. Ità & h. 1. & n. refertur non ad vocem
proximam, *urbs* sed ad remotiorem, *synagoga*, v. 3. in
quo, nempe *tabernaculo* q. Sed obstat, 1. quòd sic nulla
esset mutati sermonis ratio, ut cum dixisset, *habens au-*
reum, &c. postea de eodem diceret, *in quo urna*, &c. &
non potius, & *urnam*, &c. ut consequentia sermonis po-
stulabat. 2. collat. v. 5. *super eam*, &c. ubi Pronomen *autem* non ad tabernaculum re-
fertur, sed ad Arcam t; quia alæ Cherubimorum non
illud, sed hanc, obtegebant. Etenim prius dicere vo-
luit quid in *Arca* fuit, deinde, quid super *Arcam* v.
utrumque ergò & *super eam*, ad idem referuntur: alio-
qui duplex esset Trajectio; quia post *in* nulla sit
iterum *Arcae* mentio, ad quam *super* referri possit.
3. Coactum hoc videtur. Prius enim dixerat, quid
fuerit in Tabernaculo, thuribulum nempe, & arca.
Resp. 5. Ut Heb. 2, ita Græc. 2, variè usurpatur b;
nec semper denotat rem quæ intra aliam est c, sed & quæ
alteri annexa est & adhæret d, ut Jobi 19. 20. *In cu-*
te, &c. i. e. Cuti & carni meæ adhæserunt ossa mea*;
valétque modò cum f, ut Deut. 6. 7. *Loqueris cum*
eis: 1 Sam. 1. 24. *cum juvenis* g: Hof. 4. 3.
in bestia, id est, cum bestia. Sic Matth. 16. 27. *in gloria*:
Luc. 1. 17. *in, i. e. cum, spiritu*: & 4. 13.
in, i. e. cum, potestate, 1 Thes. 4. 16. *in voce, in tuba*, pro,
cum h: modò valet apud, vel juxta i, ut Jos. 10. 10. *in*
Gabaon: Jud. 18. 12. *in Cariathiarim*, id est, propè illa
loca k: Prov. 1. 21. *in ostiis, pro, juxta ostia* l. Sic in
Jericho, valet, ad *Jericho* m. Sic *ementes & vendentes*
in templo fuisse dicuntur, Mat. 21. 12. Marc. 11. 15, &c.
id est, in porticibus ejus. Sic & Joh. 10. 23. Sic Chri-
stus passus dicitur *in Jerusalem*, i. e. propè eam in mon-
te Calvarie n. Sic Pindarus Olymp. 6. dicit Amphia-
raum edidisse suum oraculum *in Oibacis*, i. e. juxta The-
bas o. Sic Gen. 1. 22. *Volatiles multiplicet se* p, non
intra, sed *super, terram*. Et Christus sedet *in dextera*, i. e.
ad dextram, Dei. Et pendere dicitur *in ligno*, qui ligno
appendet p. Ità & h. 1. & n. verti potest, vel, 1. *cum*
qua, scil. *Arca*, fuerunt, &c. h. e. cui *Arca* *Urna* ac *Virga*
& *tabula* Legis conjunctæ fuerunt q, sed diversimodè;
tabula quidem intra *Arcam*, *Urna* verò & *Virga* foris t,
sive ad *Arcam* t. Vel, 2. *juxta quam*, nempe *Arcam*,
erant *Urna* & *Virga* v. Sic dicimus habere galerum in
capite, & calceos in pedibus x. Significatur ergò non
impositio, sed appositio y. Sed sic difficultas non pe-
nitur tollitur. *Tabula* enim *Arcae* inditæ sunt, *Urna*
verò & *Virga* foris additæ. Cum ergò omnium me-
minit Apostolus, communis omnibus quærenda est vocis
interpretatio, qualis est cum z. [Atque hæc de no-
bili hac difficultate fufius differere placuit, quia hunc
inter primos errorem Scripturæ Sacre impingunt Dei-
tatis & Religionis hostes: Quærendum jam paulisper de
significatione horum typorum.] Sunt hæc omnia ab
hoc scriptore non inaniter posita. Nam illud *Batillum*
ex tentorio exteriori illatum in Adytum significat cor-
pus Christi, quod post gravissimas perpeffiones (quæ
igni comparari solent in S. literis) ex terris transit in
Coelum supremum. *Suffragium* preces Christi significat quas
semper pro nobis facit, Apoc. 5. 8. *Virga*, &c. semper
durans Christi Sacerdotium; *Manna* verò pascuum cœ-
lestem quem nobis dat in verbo suo. *Tabula* autem *Fæ-*
deris significant præcepta meliora Christi, ad Diligendum
Deum super omnia, & proximum juxta nos ipsos. *Aurum*,
quia rubiginem non sentit, ut notat Philo, significat
perpetuam durationem eorum bonorum quæ per illa

aurea vel aurata significantur. Signa hæc & monu-
menta erant, tum, 1. Historica, *Urna* quidem cum *Manna*,
signum beneficii corporalis à Deo præstiti Israelitis, quos
in deserto pavit, &c. *Virga autem Aaronis*, signum &
rebellionis populi à Deo punitæ, & vocationis Aaronis,
&c. *Tabula denique fæderis*, signum datæ à Deo Legis,
& Fæderis, quo & beneficii Dei, & officii sui, memores
essent: tum, 2. Typica & Prophetica, quibus signifi-
catum atque obfignatum est, Christum nobis esse & pa-
nem verè cœlestem, Joan. 6. 32, 33. Apoc. 2. 17. &
summum Sacerdotem; eumque, tanquam Arcam, Legem
non solum, sed suâ obedientiâ integrâ, servaturum,
Matth. 5. 17 b.

5. *Superque*, &c. *ὑπερὲν αὐτῆς ἡ ἀρκα* *ἡ ἡγεμονία*
ἡ ἐκείνη, &c.] *Super autem eam* (vel, 1. *συνελών*, *taber-*
naaculum c. Quasi verò Cherubim usquam supra taberna-
culum posita fuisse legantur d. Vel, 2. *Arcam**, h. e. supra
propitiatorium quod erat *Arcae* operculum f. Dixerat
v. præced. & *arcam*, &c. Deinde per parenthesis verba
illa interponit, *In qua urna aurea habens manna*, &c.
Hic autem ad Arcam redit e.) *Cherubim gloria* (vel, *glo-*
riosa, Camer. E. sic J. Cap. &c. id est, habentia multum
majestatis, quæ eos venerabiles reddidit h: testes præ-
sentia Dei i; vel, ostendentes ubi in nube gloria Domini
apparere deberet k. *ἡ ἐκείνη ἡ ἀρκα*, i. e. forma Cherubi-
norum, inter quos Dei majestas se ostendebat, Exod. 25.
v. 22. Levit. 16. 2. Græci *ἡ ἀρκα* ubique construunt
cum Articulo, aut Adjectivo Neutro, nempe, quia major
pars formæ sumpta erat de mutis animantibus l.) *obum-*
brantia (nempe, aliis suis expansis m:) *propitiatorium*,
Mo. sic Be. Pi. &c. Quod erat tegmen supernè patulum,
requiescens super Arcam more tabulae n; vel, tabula au-
rea quæ totam Arcam tegebat o; sic dicta quòd locus
erat ubi propitiaretur, seu placaretur, Deus p. *ἡ ἀρκα*
ponunt Lxx & Philo pro *ἡ ἀρκα*, quia *ἡ ἀρκα* etiam
ἡ ἀρκα, *propitiare*, significat q. Deus autem propitium
se ostendebat populo, præsentia suæ signum ostendendo,
ut jam diximus, inter Cherubinos, sive, quod idem est,
super Arcam. At *ἡ ἀρκα* nativo sensu est *tegere*, ut Gen.
6. 14. Unde *ἡ ἀρκα* verti potest *ἐκείνη*, quæ voce utun-
tur Josephus & Philo. *ἡ ἀρκα* hic quod *ἡ ἀρκα*
est, Exod. 25. 20. & 37. 9. *ἡ ἀρκα*, 1 Par. 28. 18. quia
Cherubimorum alæ sic erant expansæ super illud Arcæ
tegmen, sicut aves pullis incubant. Unde proverbiale,
umbra alarum, Psal. 57. 1. Explicationem mysteriorum
sub hac re latentium [hic scriptor] in aliud tempus re-
servat; sed quia aut hoc morte præventus non præstitit,
aut certè Liber iste ad nos non pervenit, nos id quod
maximè probabile arbitramur ea de re diximus, partim
ex Philone, partim ex aliis, ad Exod. 25. 18. & ad Ezech.
1. 5. & ad Matth. 27. 51. Erant in quoque Cherubino
formæ quatuor, Hominis, & Leonis, illa beneficentiam,
hæc iram, significans; & Aquilæ, quæ celeritatem, &
Bovis, quæ tarditatem, notat. Ità formæ illæ idem in-
nuunt quod Deus Moysi dixit, se celere esse ad bene-
facta, tardum ad ultionem. Unde non abit quod Philo
sæpe dicit, per Cherubinos intelligi Dei ἀγαθότητα & ἐξου-
σίαν, sive δυνάμιν ποιητικὴν καὶ βασιλικὴν, sive εὐσεβίαν καὶ νο-
μοταξίαν. Inter has duas Dei facultates media est ἡ ἰσχυρὸς
θεῶν δυνάμεις, quam per ἰσχυρίαν adumbrari ait Philo, i. e.
clementia erga lapsos. Hæc verò in Christo ita eximie
apparuit, ut propterea Christus ἰσχυρίαν vocetur, Rom. 3.
v. 25. & ἰσχυρὸς, 1 Joan. 2. 2. & 4. 10 o. Myfterii causâ
dictum videtur, super Legem esse propitiatorium & Che-
rubim, quia nec propitiatio, nec societas Cherubim, da-
tur nisi observantibus præcepta Decalogi p. Al. Signi-
ficat, Christum, propitiatorium nostrum, Angelos, qui
Cherubim vocantur Gen. 3. 25. habere famulos, &c.
Heb. 1. 14 q. Cum Fœdus legale sit ab omnibus viola-
tum, meritò superimponeretur illi tegumentum, quòd
Fœderis legalis violatoribus nulla possit esse felicitas,
nisi tegantur eorum peccata, Psal. 32. 1. Hæc autem
non aliâ ratione tegi possunt, nisi propitiatione quam
Christus præstitit r. Cherubini Salomonici t, etiam &
Mosaici u, humanam habebant figuram v, ut liquet ex
1 Reg. 6. 24. 2 Par. 3. 10 x. De quibus non, &c.
ὅτι ἐστὶν ἡ ἀρκα καὶ ἡ ἀρκα Non est (vel, Non licet
pro ἡ ἀρκα per Hellenismum t.) nunc dicendum (vel, di-
cere, Pi. vel, tempus aut locus dicendi t.) singularem. Er.
Ca.

Ca. Be. P. &c. vel, per partes, Mo. per singulas partes, Rib. Me. Ar. q. d. Hæc omnia plena sunt mysteriis: sed ea explicare non est nunc opportunum, quia disputatio instituta nos ad alia vocat. Satis erit ea attingere quæ ad institutum nostrum pertinent.

6. His verò ita compositis] Vel, constructis, Be. ordinatis, Pi. E. Me. apparatis, E. Rib. id est, Cum ita se habeat Tentorii exterioris & interioris structura. ¶ In, &c. Eis—πρωτῶν σκηνῶν] In primum, vel prius, quidem tabernaculum, Er. Be. Pi. D. nempe exterius; vel, priorem tabernaculi partem, nempe Sanctum.

Sume ut supra initio hujus sectionis. ¶ Semper, &c. Διὰ παντός εἰσόδον, &c.] Semper (vel, Quovis tempore, P. Ca. Be. Pi. sic Tre. &c. id est, non semel, sed quotidie; ut ex hoc intelligatur, quanto venerabilius esset secundum Tabern. quod solus Pontifex, idque semel quotannis, intrabat. Διὰ παντός respondet Hebræo יָמִית, quod sæpe habes in Lege.) introibant

(vel, ingrediuntur, Er. Be. E. Pi. præf. tempore, ut mox offert: non quasi loquens de tempore quo hæc scribebat, jamenim deerat arca, &c. nec de Templo, sed de Tabern. Mos. loquitur; sed ad significandam consuetudinem, q. d. solebant ingredi.) sacerdotes, cultus (vel, ritus, P. Pi. ceremonias, Ca. sacrorum ritus, Er. Ti. ritus ad cultum pertinentes, Jun. vel, sacrificiorum officia, Vulg. vel, sacra ministeria, E. sacras ceremonias, & ritus in Sancto peragi solitos.) consummantes, Mo. vel, perficientes, vel etiam, facientes, ut verbum sumitur Heb. 8. 5. vel, obeuntes, Pi. Ca. sic Be. Jun. vel, peragentes, V. sic G. ex Sy. id est, Suffitum faciunt, panes proponunt, lucernam accendunt. Propter multiplicem rituum varietatem, & locorum viciumque discrimen, dicit

[num. plur.] λατρεύς, q. d. non unum aliquem cultum, sed varium; tum, communem, in vestibulo & atriis, tum, hebdomadariū, in Sancto, ad altare suffitū. Εἰσελεύς, ut & εὐσελεύς, solet poni pro ἵερεϋς, vel ἱερεῖς, quod est facere, obire. Hoc ministerium jure erat typus, tum, ejus quod in cælo jugiter obeunt Angeli Spiritusque consecrati, tum, illius quod in terra peragere debent fideles.

7. In, &c. Eis δὲ τῆς σκηνῆς] Quæ & εὐσελεύς, id est, In Adytum. In secundum autem, Be. Pi. nempe Tabernaculum; id est, in posteriorem Tabernaculi partem, in Sancta Sanctorum: de quo ingressu agit Moses Exod. 30. sed multò clariùs, Levit. 16. ¶ Semel, &c. Ἀπὸ τῆς εἰσόδου, &c.] שְׁנָה אַחַת, Exod. 30. 10. Levit. 16. 34. Semel (Nempe uno tantum die, die Expiationis, & Jejunii; die decimo mensis Tifri, five Septembris, Levit. 16. 17. non quod non aliquoties exierit & rursus intravit. Primum enim intrare eum oportuit batilli inferendi causâ, deinde suffitū; deinde sanguinis vitulini primum, deinde & hircini. Itaque quater illo die eum intrasse ait Moses Kotzi; rectè.) in anno (supplè, introibat, E.) solus Pontifex, Mo. &c. Figuræ magis, quàm rei, causâ. Semel solus, at quotidie intrabat cum aliis ut thura adoleret. Quo nihil futilius est. Repugnant huic commentò, tum, R. R. omnes, quorum judicia de patriis ritibus permagnum pondus habent; tum, Scriptura, quæ testatur Pontificem nunquam eò intrasse nisi die illo quo ista fierent de hircis duobus, vitulo, &c. Levit. 16. Nec usquam dicitur quenkum alium eò intrare potuisse, &c. Altare autem incensi non erat in Sancto Sanctorum, ut putarunt Aug. Gagn. sed extra illud. ¶ Non sine sanguine] Vituli & Hirci, Levit. 16. 14, 15. Eo sanguine aspergebatur propitiatorium. Sanguinem obtulit, aut, mactando victimam in atrio; aut, collecto sanguine, eum exhibendo coram Deo in Sancto Sanctorum, quod hic magis accommodum. At sine sanguine licebat in alias Tabernaculi partes ingredi. ¶ Quem offert (vel, offerret, Vulg. Enallage: fert intra adytum, קָרָב.) pro seipso, (Tacite commendat Christi excellentiam, qui hoc non fecit: vel, pro suis, Pi.) & (sub. pro, P. Be.) populi (Pro se vitulinum sanguinem, hircinum pro populo P.) erratis, P. Be. Pi. vel, ignorantis, Er. V. J. Cap. sic Vulg. &c. Sic omnia peccata vocat, more Scripturæ, ut patet ex Levit. 16. Vide Levit. 4. & 5. & 6. quia omnis malus ignorat, & omnia peccata ex

errore judicii practici procedunt. Quamquam in die Expiationum expiabantur omnia peccata, quibus in Lege non erat adjecta Mortis poena, aut ἁγιάσματος: tamen maluit hic Scriptor uti voce ἀγνοῦν, ut summi Sacerdotis Hebraici honori parceret, qui & pro se offerebat ac precabatur: præsumi autem non debebat aliter peccasse quàm per ignorantiam. Alioqui solent etiam quævis peccata per ἀγνοῦν dici ἀγνοῦν, ut videre est Tob. 3. 3. Judith. 5. 20. Sirac. 51. 26. 1 Macc. 13. 39.

8. Hoc, &c. Τὸ πνεῦμα ἁγίου, &c.] Hoc declarante (vel, significante, Vulg. Ham. typicè scilicet: dum vetat quenkum eò ingredi præter Pontificem.) Spiritu Sancto, Be. Pi. Revelatore scil. mysteriorum Regni cœlestis, qui umbras illas instituerat, easque tandem virtute suâ illustravit, Joh. 14. &c. Spiritu Sancto, Nempe Deo per afflatum suum Mosi hæc præcipiente. Vide Levit. 16. 13. nam יְרֵבֶרֶךְ interdum quidem, ubi id exprimitur, de Voce intelligitur; sed plerumque de Afflatu. Bene colligit. Nam si sacrificia quæ in Tabernaculo Sacerdotum quotidie fiebant, habuissent vim reconciliandi, quorsum Pontifex semel ingrederetur, &c. ¶ Nondum, &c. Μὴ ποτε παρὰ νεώτερον τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν] Nondum propalata (vel, patefacta, five manifestata, Er. P. Be. Pi. V. &c.) esse (vel, fuisse, Be. Pi.) viam Sanctorum, Mo. Er. vel, ad Sancta, V. Di. ad sacrarium, P. Be. Pi. τὴν ἁγίαν, id est, eis τὰ ἁγία. Ut via Dei quæ ducit ad Deum, sic via Sanctorum quæ ducit ad Sancta.

¶ Αἷμα posthac cum dicit Scriptor, compendio utitur. Vult enim intelligi αἷμα ἁγίων, quomodo ἑρῶνι sæpe dicuntur ἑρῶνι ἑρῶνι. Quæ antè Sancta Sanctorum, hic Sancta vocat, sicut infra v. 12. Sic & Levit. 16. 21. Hoc autem loco αἷμα intellige ἀλλοθινα ex iis quæ supra v. 2. rem ipsam quæ per Adytum illud significabatur, id est, superæthereas sedes; vel, cœlum, quod per Sancta Sanctorum repræsentabatur. Via eò ducens est Evangelium, præcepta habens verè cœlestia. Eam viam Christus primus patefecit, aditumque fecit omnibus ad summum cœlum. Pervenient quidem eò etiam Abrahamus, Is. & Jac. Mat. 8. 11. & alii viri eximii, Heb. 11. 40. Sed hi eò pervenient quasi per machinam, non per viam, extraordinariâ quâdam ac rarâ Dei dispensatione. Ideo velum disruptum fuit Christo moriente. Cœlum ante mortem Christi quantumlibet justis clausum erat, sed morte Christi eis reclusum & apertum fuisset. Sed non dicit viam hanc nondum apertam fuisse, sed nondum propalata, id est, palam cognitam & prædicatam; sed sub umbris latuisse, & à paucis tantum apprehensam fuisse. Alioquin ante mortem Christi jam patuit cœlum fidelibus, Luc. 13. 29. & 16. 22. Eliæ, 2 Reg. 2. 11. & proinde Patriarchis. Et hæc spe se olim sustentabant pii, Gen. 49. 10, 18. Psal. 27. 13. & 42. 3. Patuit ergo cœlum ante Christum ratione rei & effecti, non autem ratione meriti, exhibitæ scilicet. Non aliter quàm Christi merito referatum est cœlum. Nemo sub V. T. justificatus est nisi per gratiam N. T. ¶ Adhuc, &c. Ἐν τῇ σκηνῇ τῶν σκηνῶν ἐχέουσιν εἶδον] Adhuc priore tabernaculo consistente, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. vel, stante, E. J. Cap. durante, Tre. habente statum, Vulg. Mo. Ca. id est, Statum suum antecedentem obtinente, qui v. seq. exponitur. Quamdiu cultus Templi illius officium suum faciebat. Nam τῶν ἁγίων officium significat, explicante Kimchi ad Esa. 22. 19. Sic & 2 Par. 9. 4. & 30. 16. & 35. 10, 15. Dan. 10. 11. officium autem suum facere desit apud Deum quidem Christo mortuo, à morte excitato, in cœlum evecto, & misso Spiritu Sancto; apud homines verò omnes tunc cum corruit Templum. Nam tunc simul & cultus ille (qui hic per σκηνὴν Metonymicè intelligitur) concidit. Per prius Tabernaculum vetus lex significabatur: q. d. Manente priori Tabernaculo, lege, & ritibus Mosaicis. Sensus est, Umbras illas priscam docuisse Ecclesiam, neque perfectum fuisse illud Tabernaculum, neque perfectam in eo administrationem, neque perfectum eventum ex eis consequutum; quia non erat illa via ad perfectum Tabernaculum, sed tantum viæ adumbratio, & proinde nec omnibus, nec semper, patuit, &c. Al. Sensus, Cœlum adhuc inaccessum est, nempe vobis Judæis, in quorum corde Tabernaculum primum habet adhuc suam εἶδον, ut qui

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

10. 13. 39.

qui sitis adhuc illi velut affixi ^b. Al. Sensus est, Non-
dum ingressum fuisse summum Pontificem Ecclesiae in
verum Sanctuarium, quamdiu velum Sanctarii carnalis
non fuit scissum ^c. Solet hic versus sic connecti cum
præced. quasi antitypum contineret prioris typi, ut per
Sancta intelligeretur coelum ^d, per *primum tabernacu-
lum*, totum vetus Tabernaculum ^e; quod *primum* voca-
tur ordine temporis, respectu spiritualis ac veri taberna-
culi, postea exhibendi ^f, h. e. corporis Christi per illud
adumbrati, ut percipitur ex v. 11 g. Fortasse melius
ad typum adhuc pertinet, ut indicet Apostolus, Spiritum
S. voluisse structuram antiqui Sacriarii indicare, viam
ad Sancta Sanctorum clausam debuisse manere, quam-
diu perstaret primum tabernaculum ^h; quod eo sensu
hic fumitur quo v. 2 i. Non enim verisimile est, Aposto-
lum, qui in præced. studiosè distinxerit inter *primum* &
secundum Tabernaculum, nunc subito ea confundere vo-
luisse ^k.

9. *Quæ*, &c. ^l *ἡς παροβολῆς εἰς τὸν καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ*.
Alii libri habent *τὸν καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ*. Idem est sensus ^m. Relati-
vum, *quæ*, referri potest, vel, 1. ad *parabolam* ⁿ, hoc
modo, *Hæc parabola temporis instantis est*, Rib. vel, *Et
erat parabola hæc temporis illius*, E. ex Sy. Sensus, Illud
quod priore tabernaculo significabatur, erat hoc ipsum
quod eo tempore fiebat ^o, quia tabernaculum illud erat
typus veteris Testamenti. q. d. Prius tabernaculum &
res eo significata simul currebant ^p. Hoc dicit, Hæc
mystica explicatio, *ἡ*, etiam nunc locum habet in
iis quorum opinione stat adhuc ille cultus & vim habet.
De voce *παροβολῆς* vide quæ ad Mat. 13. 3 p. *Quæ pa-
rabola ipse tempus instans*, id est, *Quæ* figuralis similitudo
referenda est ad tempus præsens ^q. *Quæ comparatio*
(sub. est, vel, *speciat*;) *in tempus præsens*, id est, vel, tem-
pus veteris Legis, vel potius, tempus Gratiæ ^r. Vel, 2. ad
Tabernaculum ^s, cujus usum hic definit ^t, duobus mo-
dis; Relatione, quia prius illud Tabernaculum exem-
plum fuit adumbrans illud Tabernaculum verum, cujus
mentio fit v. 11. & Tempore, quia exemplum illud non
perpetuum, sed temporarium, fuisse dicitur; idque non
hujus temporis, quo Verbum caro factum est, sed illius
temporis quod tum erat ^u. *Quod* (vel, *Quæ*, Er. Te. sub.
res, id est, structura illa usûsque prioris tabernaculi ^v,
sub. est, Te. vel, erat, Er. Be. Pi. &c.) *exemplar* (vel,
similitudo, Er. Ti. Me. T. figura, V. Me. typus, vel
representatio, T. Me.) *temporis instantis*, Te. vel, ad
præsens illud tempus, Jun. vel, pro tempore (vel, tempore
illo, Be. Pi. Tre. vel, tempore tum, Er. Ti. Rib.) *præsentis*,
P. Er. Tre. Be. Pi. J. Cap. Tempus hic intelligitur,
vel, 1. quando hæc scribebantur; ut sensus sit, Iis quæ
quondam in Tabernaculo gerebantur similia fuisse ea
quæ tempore Pauli adhuc fiebant in Templo ^x. Quem
sensum volunt Biblia Regia ^y, & Complut. in quibus
legitur *εἰς τὸν καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ*, in hoc tempus instans ^z. Sed
hæc lectio refellitur ex consensu cod. aliorum, & Syro ^a,
Chryf. & Th ^b. Vel, 2. quod jam præterierat ^c; quod
præsens dicitur ipsius Tabernaculi respectu ^d; tempus
veteris legis ^e, ut subjuncta explicatio ostendit ^f; q. d.
pro eo tempore quo vigeat illud exemplar, sive lex ve-
tus ^g. Illud *ἐν τῷ ἁγίῳ* est præter. temp. & verti possit, vel,
quod instabat, aut, *tunc instituit*; quia cum tabernaculum
factum est, incipiebat Lex, &c. vel, *quod jam cæperat*.
Nam Demosth. & Ifoc. teste Budæo, *πολεμὸν ἐνεργήσαντα* vo-
cant bellum jam commissum & captum ^h. *ἐνεργήσαντα* idem
hic quod *παροβολῆς* ⁱ. *ἐνεργήσαντος* καὶ *καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ* est *tempus præsens*. Sic
& *ἐνεργήσαντα*, Rom. 8. 38. 1 Cor. 3. 22. & 7. 26. Gal. 1. 4.
Nec refert quod hoc Participium sit Præteriti temporis.
Nam sic & *ἐνεργήσαντος* dicitur pro *ἐνεργήσαντα*, 2 Thef. 2. 2 ^k.
Sensus, Symbolum hoc erat eorum quæ fiebant, (& sem-
per futura erant ^l;) in veteri Lege ^m; quæ coelos non po-
terat penetrare, sicut neque Sacerdos intrare Sancta San-
ctorum ⁿ. Al. *Ad instans usque tempus*, quo scil. futu-
rum erat, ut ipsa veritas apparens tolleretur illud exem-
plar ^o. Sensus est, Ut esset exemplar, seu typus, nempe
gratiæ Christi, institutus *ad instans usque tempus*; id est,
ut duraret ad tempora exhibiti, & in gloriam suscepti,
Christi: id quod postea *tempus correctionis* vocatur ^p.
Symbolicum hoc documentum referri potest ad tempora
quæ Christi resurrectionem antecesserant; tum enim
multo minus quam nunc patebant salutis æternæ my-

steria: sed propriè respicit seculum illud inter Christi
resurrectionem & everisionem Templi; 1 Cor. 10. 11.
Eo seculo multæ Judæorum myriades credebant, Act.
21. 20. sed quia Tabernaculum Moysi adhuc stabat,
eisque nimis addicti erant Judæi, non poterat illis li-
quidò patere via perducens ad coelest Sanctuarium ^p.
¶ *Juxta*, &c. *καὶ ὁ*, &c. ^q *Quo*, sive *In quo*, (scil.
tempore ^r, ut subaudiatur *καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ*. *καὶ ὁ* pro *ἐν* ^s.
In MS. *καὶ ὁ*, nempe *ἐν τῷ ἁγίῳ*, quomodo & Græcos
quosdam apparet legisse ^t. *Secundum quod exemplar*,
Be. sic. F. vel, supple *συνίτη*. *In quo*, nempe *Taberna-
culo* ^v.) *dona sacrificiaque* (Quid *dōg*, quid *δουῖα*, dixi-
mus supra 5. 1 ^x.) *offeruntur*, Er. Be. Pi. &c. vel,
offerebantur, V. E. Nempe, à Levitis ^y: id est, Quum
prisca Ecclesia aleretur umbris in venturi Christi exspe-
ctatione ^z. Scripta est hæc Epistola stante Templo,
manente adhuc cultu illo, & apud Judæos plerosque opi-
nionem illum adhuc cultum esse Deo gratissimum. Hoc
autem ideo dicit, nè Hebræi, ad quos scribit, paterentur
se retrahi ad Judaismum ^a. ¶ *Quæ non possunt* ^b.
juxta, &c. *καὶ οὐκ ἔστιν ἡ τελειότης τῶν λαλῶντων*. ^c *Jux-
ta conscientiam* (vel, *In conscientia*, Be. Pi. *Quod ad
conscientiam attinet*, Ca. id est, *Secundum interiorem
hominem*, sive animam ^d;) *perficere* (vel, *sanctificare*,
P. Pi. vel, *perfectum reddere*, Er. sic Vulg. *consummare*,
Be. *consecrare*, Zeg.) *cultores*, Mo. D. quemvis scilicet
c: quemlibet ex populo, aut etiam totum populum.
Uterque enim [*& sacerdos & populus*] sacrificiis
Deum colit, & uterque offerre dicitur ^e. Vel, *servientem*,
Vulg. D. nempe Altari, qui & *minister Altaris* ^f: *mini-
strantem*, E. id est, Sacerdotem qui sacro ministerio
fungebatur ^g; nedum eos pro quibus ministrabat: id
quod colligendum relinquit. Justum est enim ut qui
ministrat Altari primus de eo participet ^h. Sensus, Isti
cultus non possunt sectatorum suorum animos purgare à
vitiis, quod facit Evangelium. Vide supra 7. 19 g. Ju-
stificabantur autem pii eo tempore per fidem Chri-
sti venturi, simul adhibitis sacrificiis ac sacramentis
illis ⁱ.

10. *Solummodo*, &c. *Μόνον ἐν βρώσῃ—καὶ διατίθηται
βρώματα, καὶ συνιῶματα, &c.* ^j Locus difficilis ^k. Non
apparet quomodo cum præced. cohæret, aut quorsum
dicatur. Plerique à præced. disjungunt, & aliquid sup-
plent, hoc aut simili modo; Sed *solummodo* consistunt in
cibus, &c. ut Syrus habet ^l. *Quæ* sacrificia posita erant
tantum in cibus, &c. V. Probat, ista non potuisse cultores
secundum conscientiam sanctificare; quippe quæ *dun-
taxat in cibus*, &c. *posita sunt* ^m. Sed sic nimis imperfecta
esset oratio. Deinde, quomodo munera & hostiæ con-
sistebant, & quidem solum in cibus, &c. ⁿ? Rectius re-
fertur ad *λαλῶντας*, hoc sensu, *Sacrificia* illa non pos-
sunt perficere cum qui ministrat *solummodo in cibus*, &c. ^o.
Obstat autem quod hoc non verè diceretur de *serviente*,
sive sacerdos sit, sive homo Judæus; quia non serviebant
illi tantum in cibus, &c. sed in sacrificiis, sabbato, ope-
ribus virtutum, &c. Malim ergo sic jungere, *Munera
& hostiæ non possunt hominem perficere, solummodo cum
(in pro cum, posito, ut sæpe fit:) cibus*, &c. id est, quia
solummodo habent sibi adjuncta ea quæ pertinent ad
usus ciborum, &c. quæ, cum corporea sint, animum pur-
gare non possunt ^p. [Junius hæc verba cum priore
parte v. præced. connectit, hoc modo:] *Quo dona &
sacrificia offerebantur (quæ non poterant cultorem sanctifi-
care secundum conscientiam) cum cibus*, &c. Tres tan-
tū species adfert ex iis omnibus quæ Lex imperabat:
quæ omnes sunt observationes legitimæ, sed carnales
tantum, ac proinde corpus, veritatem, aut Spiritum,
minimè habentes ^q. Lex illa maximè sui parte ritua-
lis, imposita erat Judæis, ut eo freno retinerentur, tum
ab impietate, tum ab idololatria, & sic paratiores essent
ad recipiendum Evangelium. Vide quæ dicta Gal. 3.
23, 24 g. [Verba sic reddunt:] *Solummodo in cibus* ^r.
(Respicit leges de cibus qui in Lege Moysi vetabantur ^s,
præsertim Sacerdotibus, qui hic *servientes*; à quibus
exactior observatio discretionis ciborum exigeba-
tur, ut mundos se servarent exercendo suo officio ^t.
Hi rursus serviebant in cibus oblato jam sacrificio, quia
Sacerdos præscriptum habebat de quibus muneribus &
hostiis, & quam eorum partem edere posset ipse & do-
mestici

† E. mestici ejus, & quos ab eorum esu deberet arcere †.) & potibus; (At de potuum differentia nihil in Lege scriptum est. Verum ut cibi immundi erant, ita & potus. Polluebatur enim aqua, aut vinum, in vase in quod immundum aliquid incidebat. Respicit hoc, vel Nazaræos, quibus à vino abstinendum erat, Num. 8. vel potius, Vini abstinendam in Sacerdotibus, quo tempore munus suum fungebantur, Levit. 10. 9. 2.) & variis (vel, cujuslibet generis, Eth. sic Tre.) baptismatibus, (vel, ablutionibus, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Ar. Eth. Tre. ex Sy. E. Me. Rib. &c. & sui & vestium suarum, de quibus vide Levit. 11. & 15. Num. 19. 2. & Marc. 7. 3. Varias lotiones nominat, quia lotio alia erat Sacerdotum, Exod. 29. 4. alia Levitarum, Num. 8. 7. alia Israelitarum post impuritatem aliquam contractam, Levit. 15. 8, 16, 18, 27. & 17. 15. & 22. 6. Num. 19. 19. Multæ quidem erant sub. V. T. lotiones: sed hic propriè loquitur de lotionibus ad sacrificia ordinatis, five summi Sacerdotis, five aliorum Sacerdotum*, imò & victimarum, &c.) & justitiis (vel, justificationibus, Er. II. Ti. V. Zeg. E. vel, institutis Ca. vel, ritibus, Ar. P. Be. Pi. Meton. adjuncti: nam δικαιώματα aliàs appellantur præcepta de ritibus. Vide supra ad v. 1. g. vel, quæ sunt mandata, Tre. ex Sy. In MS. est δικαιώματα. ut sit sensus ad priora se referens, q. d. ἀπὸ τῶν δικαιώματων neque aliter legit Syrus. δικαιώματα דִּקְיָה, ut supra v. 1. h.) carnibus, Mo. Er. V. &c. id est, corporis: vel, carnalibus, P. Be. Pi. Ar. E. corporalibus, externis & terrenis, quæ purgabant exterius, carnem, non conscientiam; quæ Antithesis hic notanda est: vel, in foro soli, non in foro poli. δικαιώματα σαρκὸς sunt cætera præcepta, quorum observatio hominem aut à pœna liberabat, aut admittebat ad consortium aliorum, & aditum in Templi basilicam quoad Sacerdotes, aut in Templi atrium quoad alios. Quæ omnia ad carnem, id est, vitam præsentem, pertinent. Addit hoc, & justitiis carnibus, non ut diversum aliquid à præced. sed quod dixit per species, genere concludit; q. d. Et, ut verbo comprehendam, justitiis carnibus, vel, humanis, Ca. Quæ & falsa & inepta & periculosa est interpretatio. Non de hominum traditionibus hic agitur; sed de ceremoniis à Deo institutis, ut rerum spiritualium tesserae essent ac symbola. Est autem in hoc loco pro præter, five super. Nam dona illa & victimæ imposita tantum erant Hebræis, sicut & aliæ partes Legis quas jam addit, ei usui quem dicit. ¶ Usque, &c. Μεχρὲ κατὰ διορθώσεως ἐπικειμένη. Usque ad tempus (vel, præstitutum tempus, P. Be.) correctionis (id est, tempus Legis ac Fœderis melioris, tempus adventus Christi, qui vetera (non quidem ut mala, sed ut imperfecta) correcturus erat, five emendaturus, & in nova & meliora mutaturus; & spirituales Dei cultum introducturus, illis abolitis, &c. Corrigit etiam qui ea quæ defuncti addit, ut Tit. 1. 5. Rectè quoque dicimus aliquem correxisse avaritiam, libidinem, &c. Et licet illa Legis præcepta perierint, manet tamen id quod illa promittebant, & proinde ipsa quodammodo permanent. Vel, tempus emendationis, Zeg. vel, tempus directionis, P. Be. διορθώσεως meritò dicuntur quæ rectè ad suum scopum diriguntur, cum illa antea eodè quidem, sed finioso quodam ambitu, tenderent. Imposita, Er. II. Mo. Pi. V. &c. sub. erant illa, V. vel, impositis, Vulg. Legit ἐπικειμένης, ut cohæreat cum δικαιώμασι. Est tamen in uno vet. cod. δικαιώματα. Habent autem cod. nostri omnes ἐπικειμένης. Quæ voce significat gravitatem hujus oneris, Act. 15. 10. Vox ἐπικειμένη non refertur ad cibis & potibus, &c. sed ad δῶρα & θυσίας, munera & hostia. Sed hæc parum videntur cohætere. Pendent enim hæc à v. præced. ubi est δυνάμει, non δυνάμει. Sed forsan, vel ibi legendum δυνάμει, vel hic, ἐπικειμένη. Est hic Enallage, vel casus, vel generis, vel denique syntaxeos: qualia non inficior exempla paucula existare apud probatos auctores; sed in locis demum evidentibus, ad ornatum euphoniæque, citra jacturam sensus. Bona est constructio ἐπικειμένης, sicut & μὴ δυνάμει. [forfan legendum δυνάμει] quia ubi præcessit femininum & neutrum de Rebus, non de Personis, ut hic δῶρα & θυσίας, additur Adjectivum in neutro, interdum & in feminino, ut modò δυνάμει. Lucanus, — Leges & plebis scita coactæ. Al. Omnino statuo hæc verba cum initio capitis jungenda, hoc modo, Hæbet prius illud fœdus juxta instituta cultus, &

mundanum Sanctuarium, &c. usque ad tempus correctionis imposita, prisca Judæorum Ecclesiæ. Hæc autem verba hucusque rejecta sunt optimo consilio, nempe ut hæc clausula & antecedentis sermonis finem constitueret, & principium sequentis. Nam paucula hæc verba quasi summam narrationis sequentis de adventu, officio, beneficioque Christi complectuntur; quæ in re posita est eorum veritas quæ antè recensuit Apostolus. Est autem hæc occupatio. Qu. Cur Deus ista instituit quæ non possent utentem perficere? Respondet, non instituta fuisse ut perpetuò servarentur; sed ut iis exercerentur, & in cultu Dei aliquatenus continerentur, donec Christus veniret, & meliora daret.

¶ Christus autem assistens, &c. Παράσθων. ¶ Adveniens, Val. Zeg. Be. Pi. Accedens, Er. E. Postquam advenit, G. Me. sic E. ex Th. Non in Spiritu, ut 1 Pet. 3. 19. non apparitione; sed in carne. Postquam se patefecit. Vox est frequens Lucæ. Non, aliorum more, prius natus & adultus & disciplinis instructus, Pontifex factus est; sed advenire, id est, incarnari, fuit ei Pontificem fieri. Dicit, accedens Pontifex, h. e. in hoc ipsum veniens, ut Pontifex esset. Hactenus typus, sequitur antitypum. Exponit quodnam sit tempus correctionis, & quomodo Christus correxit, &c. ¶ Pontifex (כהן, id est, administrator b.) futurorum bonorum] Bonafutura habes Heb. 10. 1. Ideo Syrus addit, quæ fecit, id est, quæ nobis præstitit. Futurorum, id est, quæ futura & erant & significabantur typis, & expectabantur. Sensus, ut nobis pontificatu suo compararet futura bona, id est, spiritualia, cœlestia & æterna; justitiam interiorem, Spiritum Sanctum, gratiam & gloriam; peccatorum remissionem, vocationem, justificationem, sanctificationem, perseverantiam, & vitam æternam. Per Christum quoque petimus bona temporalia, sed hoc tantum fine, ut adminiculo nobis sint ad bona futura. ¶ Per amplius (vel, majus, Be. Pi. Er. &c. non mole, sed dignitate) & perfectius (illo per quod transibat Pontifex: tum, quia divini est operis, tum, quia accedentes ad ipsum perficit) tabernaculum] Conjungendum hoc, vel, 1. cum præced. hoc modo, Accedens Pontifex, &c. accedens, inquam, per amplius, &c. vel potius, 2. cum seq. ut sententia compleatur in verbo εισήλθε, v. 12. ut subaudiatur, ingressus est in sacrarium, ex v. seq. ¶ Qu. Quid hoc tabernaculum? Resp. 1. Ecclesia, in terris militans, per quam transivit Christus ad triumphantem. Resp. 2. Cœlum, quod cap. præced. tabernaculum verum dicitur. Sed non necesse est idem ubique per tabernaculum significari, quia eo nomine nunc totum tabernaculum, nunc prima pars ejus, nunc secunda, significatur; & hæc singula suum & proprium habent mysterium. Et obstat, quod dicitur Christus per hoc tabernaculum intrasse in sancta, id est, in cœlum, infra v. 24. Distinguitur tabernaculum à sacrario. Notandum, sæpe eandem rem V. Testamenti ad plures significatus referri; ut Tentorium exterius ad significandum Cœlum astriferum ejusque effectus; ad significandum totum Cultum Legalem; ad significandum Corpus Christi, propter diversam Tentorii illius accidentia, quæ commodè & huc & illuc referri poterant. Resp. 3. Christi natura humana, seu caro humana, five corpus; ut patet, 1. ex collat. v. seq. per proprium sanguinem. 2. Hebræorum mos est corpus vocare tabernaculum, unde id & Pythagorici hausere, ut diximus ad Sap. 9. 15. 2 Cor. 5. 1. 4. Sic 2 Pet. 1. 13, 14. Et Christi corpus templum dicitur, Joh. 2. 21. Est autem par ratio templi & tabernaculi. Corpus autem non suâ voce h. l. expressit, sed circumlocutione quâdam mylticâ aptâ ad persequendam similitudinem. Per corpus hic intellige oblationem corporis sui. Volens dicere, Christum ingressum esse in summum cœlum per passionem & mortem, ut magis persequeretur cœptam cum Sacerdote Legali similitudinem, dicere voluit, intrasse eum per corpus suum, & per sanguinem suum, quia corpus Metonymicè rectè poni potest pro doloribus corporis; & sanguinem pro morte sumere frequens est omnibus gentibus, ideo quod ex copiosa sanguinis effusione mors sequatur. ¶ Non manufactum] Non factum humanâ arte, aut operatione. Bene dixit, χειροποίητον, quia solet Hebræis per

Jun.
E. ex
Aquin.
E.
Rib. sic
E.
Rib. sic
E.
J. Cap.
J. Cap. sic
E.
G.
E. ex
Græcis.
Rib.
J. Cap.
fin. Be.
Jun. E.
Rib.
J. Cap.
G.
Jun.
Pi.
Rib. Me.
fin. Ger.
E.
Pi.
E.
G.
Me.
E. Pi.
Gom.
G. Pi.
E.
Ger. E.
Me. fin.
Pi.
E. in E.
Pi.
Ger.
Cap. in
E. Me.
Me.
Aquin.
in Rib.
Amb. &
Ans. & L.
in E.
Q. in E.
E. fin.
Be.
Be.
G.
Theod.
& Primas.
in Rib.
Jun.
E. Rib.
ex Chryl.
& Th. Be.
Pi. Jun.
Zeg. J. Cap.
Ha.
E.
G.
E.
G. E.
E.
G.
Rib. E.
G.
Me. sic
Rib. E. Be.
Jun.

per abusionem *ἡεροπορίαν* dici omne id quod fit per modum naturalem. Sic & infra 9. 24. & Marc. 14. 58. Act. 7. 48. & 17. 24. Eph. 2. 11. 2 Cor. 5. 1. Idola quoque *ἡεροπορία* sæpe vocant Prophetæ, quia nihil est in illis Divini. ¶ *Id est, non, &c.* *ὅτι τῆς τῆς κτίσεως*] Neque fuit ex his rebus creatis, Tre. ex Sy. sic Ar. vel, ex hoc mundo, Æth. Non huius creationis, Mo. Jun. Vulg. G. vel, structure, Er. P. Ca. Be. Pi. &c. *facture*, V. id est, non ab homine, Heb. 8. 2. non secundum constitutum in natura ordinem, qui *בְּרִיאָה* Hebræis, sed conceptum supernaturali modo. Non hoc dicit de materia, sive substantia carnis Christi; sed de causa efficiente, vel potius, de modo operationis, vel formationis ac conceptionis. Ut frustra sint qui hinc colligunt Christi carnem non esse de substantia carnis nostræ. Male enim ab agentis modo ad patientem argumentantur.

12. Neque per sanguinem hircorum, aut (vel, &c. Mo. E. Be. Ger. ex Sy. &c.) vitulorum] Ut præcipitur Levit. 16. Plur. num. utitur, quia plures afferebantur, diversis scilicet annis. Dicitur per aliquid fieri id quod sine eo non fit. Sic Pontifex non intrabat in Adytum, nempe postremo introitu, nisi secum ferens sanguinem hircinum pro populo, vitulinum pro se. ¶ *Sed per proprium* (emphaticè, ut Act. 20. 28. confer Gal. 2. 20. 1 Joh. 1. 7.) sanguinem (fusum, in cruce, qui sanguis Novi Pacti, Mat. 26. 28. 1 Cor. 10. 16. & 11. 25. &c.) introivit semel (non in anno, sed omnino, vel, in omni ævo ad ejus finem, in sancta] Nempe coelestia, in summum cœlum, Marc. 16. 19. Act. 1. 10, 11. & 2. 34. &c. quod & nobis aperuit. ¶ *Æternam, &c.* *ἁγιωσύνην αὐτοῦ* *ἀσκήσαντες*] Æternam (i. e. vel, 1. veram, solidam, semperque mansuram, ut non sit opus altera passione, vel redemptione, vel iteratione sacrificii, in Missa: vel, 2. sic vocat quia per eam ab æterna morte liberamur, & æternam hæreditatem acquirimus.) redemptionem (vel, jus conferendam redemptionis æternæ.) inveniens, Mo. Caj. in Rib. sim. Vulg. Er. Invenisse dicitur, vel, 1. quia res erat difficilis & pretiosa, quam nemo alius reperire potuit, & quæ præter spem evenit, vel, 2. quia illius autor unicus erat, juxta Heb. 2. 10. Qui enim res novas inveniunt, eorum autores vocantur. Vel, *naïus*, sive adeptus, sive consecutus, P. Be. Pi. Cap. J. Cap. Nobis scilicet. Sic *ἀποκαταστασὶς* sumitur Rom. 4. 1. & apud Græcos scriptores. Sic & *ἄσκησις* Jos. 17. 16. non invenitur nobis mons ille, h. e. non poterimus eum vincere, nobis subicere. Vel, *representans*, suo scilicet sanguine: *ἄσκησις* enim significat sistere, representare, Levit. 9. 12, 13, 18. 2 Sam. 3. 8. Zach. 11. 6. Reperta ratione quæ nos in perpetuum liberaret à peccatis, per mortem nempe suam & resurrectionem, Rom. 4. 25. Hoc sensu *ἀσκήσαντες* habemus 1 Pet. 1. 18. Vide quæ diximus supra 2. 18. & 7. 19. Idem jam nunc dicet, *ἡγιασθέντες* *ἐν τῷ πνεύματι* *ἐργάζομενοι*. Et est hæc liberatio perpetua, cum illa Legalis non nisi in annum valuerit: erat enim repetenda.

13. Si enim (Hactenus de Sanctuario; nunc de Sanctificatione) sanguis—taurorum] id est, Vitulorum, ut supra, [v. præced.] Sic & Heb. c. 10. v. 4. Et Josephus 3. 1. ubi describit sacrum *ἱεροσολῶν*, *ταύρων* dixit ubi Lxx *μόσχον*. Rectè. Est enim *μόσχος* *ταύρος* *ῥεός* *ῥεός*. Græci quoque *δελφίν* appellant, Moses vaccam. In his, propter ætatem confinia, sæpe alterum pro altero ponitur. Sic vitula dicitur quæ aratur, Jud. 14. 18. & quæ tritatur, Hos. 10. 11. Sic Virg. Eclog. 3. Ego hanc vitulam ne forte recuses. Bis venit ad mulierem, binos alit ubere fetus. Sic Christus eodem tempore & infans & puer dicitur, Luc. 2. 16, 17. & Eutyches modò adolescens, modò puer, dicitur, Act. 20. ¶ *Et, &c.* *καὶ τῶν ἁγίων*] Et cinis juvenæ, Er. P. Be. Pi. G. sive, vitule, G. Vulg. id est, vaccæ rufæ. De qua Num. 19. 2. In Glossario, *δελφίν*, vitula, juvenca. Sic bucula Myronis, Græcis *δελφίν*. Ex hoc cinere fiebat aqua cujus aspersio purgabat, id est, ad hominum consortium & ad atrium Templi admittebat, eos qui attigissent cadaver hominis aut sepulchrum. ¶ *Inquinatos, &c.* *παντὶ τοῦ τοῦ καὶ νομίσαντες*] Aspergens (Nempe cinere aqua diluto:) inquinatos, Er. II. Mo. P. Be. Pi. &c. Contactu rei im-

mundæ, quo prohibebantur ab hominum consortio & ingressu Templi: *ἡγιασθέντες*, quod *ἡγιασθέντες* solent. J. Cap. vertere Lxx, ipsum autem verbum *ἡγιασθέντες*, *ἡγιασθέντες*, *ἡγιασθέντες*, *ἡγιασθέντες*, quod *κοινῶν*, Mat. 15. 11, 18, 20. Marc. 7. 15, 18, 20, 23. Act. 10. 15. & 11. 9. & 21. 28. Locutio inde quod quæ sancta sunt ea sunt Deo separata, quæ non sunt talia manent in usu profano, qui est usus communis. Hinc prolata significatione, qui ad Sanctuarium accedere non possunt dicuntur *καὶ νομίσαντες*, & alimenta quibus non Dei populus, sed aliæ gentes, utebantur, *κοινῶν*, Act. 10. 14. Rom. 14. 14. Itaque & infra opponuntur *κοινῶν* & *ἐν ᾧ* *τῆς ἡγιασθέντος*, Heb. 10. 29. Asperfusionis quæ per sanguinem fiebat mentio etiam apud Schol. Aristoph. ¶ *Sanctificat* (vel, *Purgat*, G. Rib. Ham. *ἁγιάζειν* idem quod *ἡγιασθέντες* infra *ἡγιασθέντες*, unde *ἡγιασθέντες* modò *ἡγιασθέντες*, modò *ἡγιασθέντες*, vertitur; unde opponuntur *ἡγιασθέντες* & *ἡγιασθέντες*, 1 Cor. 7. 14. quomodo & *ἡγιασθέντες* *ἡγιασθέντες*, sæpe significat ablueret. Huic vocis significationi favet, tum præced. *καὶ νομίσαντες*, tum seq. *ἡγιασθέντες*, tum natura rei de qua sermo est. Hæc tamen *ἡγιασθέντες* metaphoricè sumenda est pro expiatione seu remissione peccatorum, & absolutione à censuris, quomodo & Heb. 10. 10. ad emundationem (vel, puritatem, P. Be. Pi. nempe legitimam, externam, ceremonialem:) carnis, Vulg. Mo. &c. Carnis, non spiritus, sive animi. Illa purgatio ad vitæ huius mortalis usus pertinet. Exemplum vide Num. 19. Resituebat hæc eis libertatem versandi cum hominibus, & ingrediendi Templum. Sensus, Si his aspersus purus foris censeretur, quamvis intus forsan purus non esset. Alloquitur Hebræos, qui de horum efficacia divinitus addita erant persuasissimi.

14. Quando magis (Argumentum est à minori, simul & à proportionem.) sanguis Christi] Qui pro nobis fusus est, & per veteres ritus adumbratus fuit. Et quia obijci poterat, sanguinem Christi, æquè ac brutorum, externum & corporalem fuisse, confirmat consequentiam ab excellentia personæ Christi. Quando sanguis Christi, Filii Dei, & innocentis, præstat sanguine carentium ratione animantium, tantò purgatio debet esse major. Uterque ad colendum Deum; sanguis pecudum ritualiter, sanguis Christi, præcipue animo, &c. Sanguini autem purgatio ista tribuitur, quia per sanguinem, id est, mortem, Christi, secuta ejus excitatione & evectione, gignitur in nobis fides, Rom. 3. 25. quæ deinde fides corda purgat, Act. c. 15. v. 9. Rom. c. 3. v. 22. &c. ¶ *Qui, &c.* *ὅς ἐστιν ἡ ἀληθεία* *ἀποκαταστασὶς* *ἀποκαταστασὶς*, &c.] Qui per Spiritum æternum (id est, vel, 1. per Spiritum Christi creatum, ut vox sumitur Marc. 2. 8. simil. Joh. 4. 24. vel, per voluntatem suam, sive animam ejus humanam, immortalem. Ità significat, eum scientem & volentem se obtulisse. Facta hæc oblatio dicitur per Spiritum æternum, aut, ut antè dixit 7. 16. per vim vite indissolubilis, quia Spiritus ejus jam non erat vivens tantum, ut in vita hac terrena, sed in æternum corpus sibi adjunctum vivificans, 1 Cor. 15. 45. *ἡ* hinc sumo ut supra v. 12. pro *cum*, ut Heb. 2. poni solet. Intelligitur hinc dignitas oblationis, quod eam fecit is qui jam Spiritu & corpore erat immortalis. [Sed his obstat, quod] Anima Christi non est absolutè, & per se, & prorsus æterna. Vel, 2. per Spiritum S. creatorem, id est, tertiam in divinis personam, cui opera Divinæ bonitatis, nostræque sanctificationis, appropriari solent; per quem Christus dicitur & alia fecisse, veluti baptizare, demonia ejicere, præcipere. Vide Mat. 12. 27. Act. 1. 2. & 10. 38. Sensus, q. d. Spiritu impellente, eum ad id movente & incitante. Sed obstat, quod vox *ἡ ἀληθεία* hinc sine articulo ponitur. Resp. Idem alibi fit cum de Spiritu S. sermo est, ut Heb. 2. 4. & 6. 4. Obstat quoque, quod Spiritus S. non est Sacerdos Filium offerens, qualis hic spiritus est. Vel, 3. per divinam suam naturam, quæ Spiritus dicitur Rom. 1. 4. & carni ejus, sive humanæ naturæ, opponitur, 1 Tim. 3. 16. 1 Pet. 3. 13. quæ porro absolutè æterna est & spiritualis, secundum quam [Christus] spiritus est coessentialis & coæternus Patri & Spiritui Sancto. Nec obstat vox *per*, quæ causam interdum principalem notat, ut Gal. 1. 1. Eph. 1. 1. Sic ostendit, sacrificium Christi non carnale, sed spirituale,

foris apparentium v. 4. Quia de illis dubitari poterat, an per Christi mortem fuerint expiatae, quæ ante eam commissæ erant *. A fortiori colligitur, eum redemisse peccata N. T. quia illius est proprius mediator *. 5. Ut ostendat infirmitatem Legis v, & virtutem ac necessitatem sacrificii Christi v; sine quo Patres V. T. periissent, quia in Vet. Test. peccata nullo sacrificio expiata erant *. ¶ Repromissionem, &c. *ἡ ἐπαγγελία ἡ ἀποστολή, &c.*] *Li qui vocati sunt* (Intellige cum effectu, ut 1 Cor. 1. 24. Judæ v. 1 b. vel, vocatione Dei gratuita & efficaci c; vel, secundum propositum, Rom. 8. 28 d. id est, electi five prædestinati * ad vitam æternam e. Loquitur autem, vel, i. de vocatis tempore Legis g; vel, 2. de vocatis omnibus h: quia Paulus hic intendit declarare vim maximam mortis Christi, &c. i.) *promissionem* (i. e. rem promissam, ut ἐπαγγελίαν habes Luc. 24. 49. Act. 1. 4. & 2. 33. Rom. 4. 13. & alibi k.) *accipiant æternæ hereditatis*, Er. &c. quæ Novo Testamento propria est, & inter ejus promissiones præcipua, quam significare voluit Paulus ad solos electos pertinere l. [Al. Sensus,] Qui sic liberati sunt à peccatis, eis continget res in pacto novo promissa, quæ est vita æterna, 1 Tim. 4. 8. 2 Tim. 1. 1. Heb. 8. 6. quæ cur κληρονομία appellatur, vide ad Gal. 3. 18. Ephes. 1. 14. 18. Col. 3. 24 m. *Ut ii qui vocati sunt*, quamvis annis minores & quodammodo pupilli, nec adhuc capaces plenæ possessionis ipsis à Christo assignatæ, tamen promissionem illius obtineant, dum expectant perfectionem; cujus promissionis veritatem in Spiritu ex facto jamque habeant, & in eodem Spiritu de perfectione futura obfignentur, juxta Eph. 1. 13, 14 n.

16. *Ubi, &c.* *ὅπου δὲ διαθήκη, πάντων ἀναρχὴ φέρει τὴν διαθήκην*] *Ubi enim testamentum*, (est, Be. Er. &c. In sensu illo potiore & excellentiore, ut modò diximus o. Ubi testamentum producitur sive allegatur; vel, Ad probationem, sive confirmationem testamenti p. Cùm testamentum fit, & cùm bona alicui testamento legantur q. Ut testamentum valeat, suumque effectum fortietur r.) *neceffe* (est, Er. Be. Pi. &c.) *ferri* (id est, [vel, i.] allegari, produci in foro, testimonio firmari. Sic φέρειν & φέρειν sensu forensi usurpatur in N. T. ut κατηγγέλαν φέρειν, Joh. 18. 29. ἀπαγγέλλω φέρειν, Act. 25. 7. & κέλον φέρειν, actionem seu litem alicui intendere t. [Vel, 2.] expectari, quomodo ἡνεγκαν Rom. 9. 22. Est enim expectatio onus quoddam. Sic ΝΩ] habes Deut. 24. 15. Jer. 44. 14 t. Vel, *consequi*, Ca. vel, *intercedere*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. &c.) *testatoris*, Mo. &c. Ut prius testator moriatur, quàm hæreditas adeatur v. Quidam testatores quando non opus est tamen id exprimunt; ut apud Salvianum, *Quando ego ex rebus humanis exiero, tunc mihi tu ille, carissime, heres esto* *. Aliud est, si non testamentum fit, sed per donationem aliquid promittatur v. Supponit Christum ita mediatorem N. T. esse, ut sit etiam testator, id est, testamenti author & hæreditatis promissor, juxta Luc. 22. 29 z. Ostendit necessitatem mortis Christi a. Probatio hæc est ejus quod dixerat, *morte intercedente*, sumpta ex voce & propria ratione *testamenti* b. Hic autem obloquuntur Judæi aliique c, & hinc auctoritatem huic Epistolæ detrahunt d; quod illius Scriptor à consilio Dei in Mose, & ab etymo propriæque vocis בְּרִית significatione, discessisset *; & à pacto seu federe, de quo semper in Lege fit sermo, ad testamentum transferit f. Ludit Paulus Rhetorum more, & vocem à proprio ad improprium significatum flectit g. Resp. 1. Paulus hic, ut alibi, sequitur versionem Lxx, quæ & in usu quotidiano, & in maxima auctoritate, erat apud Judæos ac profelytos, quibuscum hic agit h. Lxx autem בְּרִית semper ferè vertunt διαθήκη, quæ propriè est *testamentum* i; id est, voluntatis decretum de eo quod quis post mortem suam fieri velit k. 2. בְּרִית est declaratio sive expositio voluntatis, consilii, aut promissionis, sive ab uno fiat, sive à pluribus; sive unius sponcione purâ, sive mutuâ inter plures & diversas partes sponcione & stipulatione. Non ergò semper pro mutuo federe accipitur, sed interdum pro [simplici] sponcione & dispositione Dei, ut constat ex Gen. 9. 9, &c. Levit. 24. 8. Num. 18. 19. & 25. 12. Sed & Latinis *fedus* non solum de contractibus & pactionibus mutuis, sed & de puris sponcionibus ac promissionibus, dicitur, ut constat ex Virgil. Georg. 1. & Æn. 1, Cùm ergò hæc vox

generalis sit, non aliunde circumscribi potest quàm ex typis rem ipsam adumbrantibus, & ex promissionibus V. T. eodè pertinentibus. Ex illis autem constat, hanc Dei dispositionem non *fedus*, sed *testamentum*, optimè hic appellari, ut patet ex utriusque naturâ & adjunctis. *Fedus* enim conditiones habet mutuas, quas si altera pars non præstet, irritum fit: *Testamentum* verò est liberalitatis & gratiæ citra ullam conditionem instrumentum. Deinde sanguis & mors illius qui fedus contrahit, adjunctum est non *federis*, (quid enim cum moriente homine opus est federe?) sed *testamenti* l. De eadem re loquuntur Moses & Paulus. Moses *pactum* vocat, non quod vis, sed pactum de danda hæreditate Regni coelestis per terram Canaan adumbrati post mortem testatoris, quam sanguinis asperione designavit. Paulus autem *testamentum* vocat, non quodcunque, sed conditionatum, id est, tale quod simul sit & pactum m. Fedus Novi Test. & *fedus* est simpliciter, ratione pacti mutui, Dei de salute promissa, & fidelium de obedientia fidei; & simul *testamentum* est secundum quid, ratione modi, partis prioris ac potioris in Federe, nempe promissionis gratiæ vitæque æternæ nobis à Deo factæ; quia hoc fedus; ut à Mose & Prophetis ostensum est, non sancitum ratumque est, nisi morte Filii Dei, Mediatoris ac testatoris; adeò ut non immerito *fedus testamentarium*, & *testamentum federis*, ob concursum utriusque, appellari queat n. [Codurcus contendit διαθήκη, hic & alibi semper, non *testamentum*, sed *fedus*, significare, & διαθήκην, *federatum* esse: de quo videat qui volet dissertationem ejus h. l. positam in Crit. Lond. simulque responsum Guisardi, quam *Vindiciis testamentarias* vocat, Volumine illo Londini excuso An. D. 1661. ubi post L. Tenæ commentaria in hanc Epistolam, hæc dissertatio cum aliis habetur.]

17. *Testamentum enim in, &c.* *ἐν νεκροῖς, &c.*] *In mortuis* (vel, *Post mortem*, Ca. vel, *In morte*, ut sit Hebraismus, qualis, cùm dicitur Christus à mortuis surrexisse, id est, à morte, sive statu mortuorum: vel, *ὅτι* causam significat, ut intelligatur, mortem testatoris causam esse firmitatis testamenti o. Vel, *Sub mortuis*, Glaff. Ubi illi mortui sunt qui testamentum fecere p. *Eni* hic temporis habet notam q, ut Marc. 2. 26. *ἐν, sub Abiathare*, h. e. illius tempore. Sic Luc. 3. 2. & 4. 27. Huc refertur & 1 Tim. 6. 13. *ἐν, sub Pontio Pilato* r. Sic *ἐν χρόνῳ, tempore Caniculæ*, dicunt Græci t.) *ratum est*, Er. P. Be. Pi. Ca. &c. vel, *firmum*, Er. Jure ratum habetur t. Hoc est quod dicunt Romani Jurisconsulti, *Testamentum morte confirmatur* v. ¶ *Alioqui, &c.* *Ἐπεὶ μὴ ποτε ἰζύει—διαθήκη*] *Quandoquidem* (vel, *Quoniam*, Di. sim. G.) *nondum* (Sed hoc *ἔτι*, vel *ἔτι*, dicunt Græci. Sy. & Ar. accipiunt pro simplici s, non. An unquam alterutrâ significatione occurrat μὴ ποτε, non constat. Possit interrogativè sumi, ut Joan. 7. 26. *an valet?* id est, non valet *: vel, *nunquam*, G.) *valet* (i. e. *nullum producit effectum*, ut rectè hic Syrus v; robur ac firmitatem non habet, jus nullum tribuit z.) *cùm vivit testator*, Er. Pi. &c. Est enim *Testamentum*, Modestino definiente, *voluntatis juxta sententia de eo quod quis post mortem suam fieri velit*. Unde & *voluntas defuncti* à Quintiliano definitur. *Viventis nulla est hereditas*. L. 1. D. de Hæred a. Voluit Christus in hoc saltem, licet non in omnibus, Fedus suum simile esse testamentis humanis, quòd sine morte sua nullam vim habuisset. Nec tamen vim suam à morte ejus habere cepit, quomodo nec vim suam amisit ubi per resurrectionem spiritum suum recepit b. Valuit hoc testamentum ad Patres ante Christum justificandos propter præscientiam & acceptationem Patris, qui mortem acceptavit ut factam c; quomodo ob promissionem *ἀποδοῦναι* à viro fide digno factam, captivus quandoque dimittitur d.

18. *Unde, &c.* *Ὅθεν—ἐγγυηται ὑμῖν*] *Unde* (q. d. Quæ communis ratio in jure humano est, quoad Testamentorum confectionem & auctoritatem idem à Deo olim observatum *) *nec primum* (h. e. vetus f testamentum g, de quo deinceps loquitur h: nempe, ut figura ad rem figuratam propiùs accederet i. Obj. At illud Exod. 24. erat pactum, non testamentum. Resp. Pactum illud & testamentum fuit: nam fuit promissio de danda hæreditate terra Canaan; quia verò Deus immortalis est, & deesset

Jun.

Rib. ex Bel.

Gom.

E.

P. G. sim.

Jun. V.

J. Cap.

G. Glaf.

gram. 3 6.

19. 574.

G. Glaf. ib.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

t. G.

deesset mors ad firmandum testimonium necessaria, cæsa sunt victimæ, &c. k.) sine sanguine dedicatum est, Mo. sim. Er. Be. Pi. &c. vel, *initiatum*; E. *consecratum*, vel, *celebratum*, Cod. *sancitum*, E. Pi. *confirmatum*, E. ex Sy. *roboratum*, Rib. ex Chryf. id est, sanctum firmumque à Deo declaratum l. *Ἐγκαινιον*, vel pluraliter *ἐγκαινια*, est rei alicujus dedicatio, Esd. 6. 16, 17. Neh. 12. 27. Dan. 3. 2. idem *ἐγκαινισις*, Num. 7. 88. *ἐγκαινισμοί*, Num. 7. 10, 11. 2 Par. 7. 9. &c. Quintilianus, *Nec pro encenio ducendum scelus primum*. Verbum *ἐγκαινίζεν*, 777, Deut. 20. 5. 1 Reg. 8. 64. 2 Par. 7. 5. 1 Macc. 4. 36, 54, 57. & 5. 1. Habemus & ubi 777 vertitur *ἐγκαινίζεν*, ut 1 Sam. 11. 14. 2 Par. 15. 8. Habes hoc verbum & infra 10. 20 m.

19. *Leitō*, &c. *Λαλιθεὶς ὁ πᾶσις ἐν τοῖς κατὰ νόμον, &c.* *Expositio* (vel, *Ditō*, Er. *Recitato*, Er. V. sim. Be. Pi. &c. *λαλεῖν* hic est de libro recitare n.) *enim omni* (vel, *toto*, Jun.) *mandato* (Intelligit præcepta illa quæ sunt Exod. 20. & 21. & 22. & 23 o. vel, *librum fæderis*, Exod. 24. 7 p.) *secundum legem* (id est, ex Dei jussu q, scil. ut ea recitaret r. Non enim dicit hic κατὰ τὸ νόμον, ut mox v. 22. sed κατὰ νόμον t. Al. Mandatum notat Lege comprehensum t, vel, de Lege v, vel, de fœdere *, & conditionibus illius y; κατὰ νόμον, pro *secundum* z.) à *Moyse universo populo*, Mo. &c. Excludi ergo nemo debet ab auditu, aut lectione Verbi Dei, Esa. 8. 20. Joh. 5. 39. &c. a. *¶ Accipiens sanguinem vitulorum & hircorum, &c.* Respicit indubiè historiam Exod. 24. 6, 8 b. At ibi tantum dicitur sanguine victimarum respersum fuisse populum c. Nulla ibi *hircorum, aquæ, lana, coccineæ, hyssopi*, mentio. Quæritur ergo unde Paulus hæc habuit d? Resp. Poterant hæc colligi ex Mose, tum Exod. 24. tum alibi, sacrificiorum ritus exponente *. *Sanguini* solitam misceri *aquam*, discimus ex Levit. 14. 49, 50 f. & credibile est g; tum, nè sanguis aspergendus concreveret h, tum, ut typus esset *sanguinis & aquæ* ex Christi latere profluentium, Joan. 19. 34 i. Aquam quoque ad omnia imperatam fatentur omnes. Et quis credat illota sacrificia, & ab illotis hominibus, in tanta solennitate oblata fuisse k? *Hirci* mentio extra textum Moysi hic addita l, quia credibile est (præter victimas *συνεῖς* (*pacificas*)) quale sacrificium illud fuisse dicitur Exod. 24. in qualibus non cædebatur hircus m,) accessisse & *τὸ αἷμα ὁρνῶν, pro peccatis n*, in quo genere potissima victima Hircus, Levit. 4. 23. & 9. 3. & 16. 15 o. Solere autem jungi victimas *εὐχαριστίας & πρὸς αἰσχροῦ* videmus Levit. 9. 3, 4 p. Al. Etiam hircos hic oblatos fuisse colligitur ex Exod. 24. 5. ubi dicuntur obtulisse *holocausta q*; putà pro peccato, & ad expiationem pertinentia r, in quæ hirci offerri solebant, Levit. 1. 10. Num. 7. 28, &c. t. Reliqua duo tanquam asperfusionis instrumenta commoda usitata erant t. *Περὶ ῥανθίσιν* fieri solitum ex *hyssopo & lana coccinea* discimus ex Levit. 14. 49, 50. De *Hyssopi* usu in asperfusionem habes & Exod. 12. 22. & Psal. 51. 7 v. de *lana coccinea*, Exod. 25. 4 *. *Lana* humorem imbibit & aliquatenus retinet, *hyssopus* asperfusioni servit y. *¶ Ipsum, &c.* *Αὐτὸ τὸ βιβλίον—ἐρράνησε*] *Simul & ipsum librum* (Legis scilicet z, five *fæderis*, Exod. 24. 6 a. At *librum* fuisse respersum nec in Mose, nec in Talmudicis, legimus b. Resp. 1. Hoc, sicut & alia, sciebat Paulus, [vel] ex inspiratione c, vel ex traditione d. 2. Hoc factum facile conjicitur ex eo quod facta stipulatione super iis observandis quæ Libro continebantur, aspersus fuit populus *. 3. Legitur Moses sparsisse sanguinem super altare. Huic ergo impositus erat Liber, quippe quem postea demum accepisse & legisse dicitur f. 4. Potest αὐτὸ τὸ βιβλίον referri ad λαβόν. Id enim expresse dicitur Exod. 24. 7. Ità x hic redundat, ut sæpe fieri solet post Participia, quia illa Participia vim habent Verbi. Perinde enim est quasi dixisset, *ἐλαβε x ἐρράνησε*. Huc alludit Petrus, 1. 1. 2 v.) *& totum populum* (Intellige, vel, 1. Synecdochicè, pro, bonam populi partem h; eos qui de populo proximè astabant, & in hac re populi totius gerebant vices i, & omnium nomine aspersi sunt k; vel, 2. statuas 12, quas illic erexerat ad repræsentandum 12 Tribus l; sicut per altare repræsentabatur Deus, fœdus cum illis contrahens. Meton. subjecti m.) *aspergit, Pi. Be. &c.* Hæc asperfusionem significabatur, nec Legem impleri pos-

se, nec populum à peccatis expiari, nisi virtute Christi n. E.

20. *Hic* (sub. *sanguis est, Pi.*) *sanguis testamenti*] Quo dedicatur & confirmatur fœdus o. De antiquissimo more fœdera faciendi diximus ad Matth. 26. 28. ubi ad hæc verba alluditur p. *¶ Quod, &c.* *Ἡς ἐνετέλειτο οὗτος ὁ νόμος*] *Quod mandavit* (i.e. sanxit, five pepigit q, Exod. 24. 8 r. suo mandato & meo ministerio t, suæque auctoritate servandum vobis præcepit t. Loquitur de præceptis ex Libro recitatis, à quorum observatione, velut conditione, fœdus illud pendebat. Qua in re differt Vetus Test. à Novo, quod observandæ Legis conditionem à nostra parte non exigit, sed eam, ut partem divinæ promissionis, includit ac præstat, ut ex cap. præced. liquet v.) *vobis*, Er. Be. Pi. vel, *ad vos*, Mo. id est, per os v E. Moysi vobis significandum x; vel, *ad vos* perferri, ut sit x Be. Metalepsis, quam flagitat constructio. Sic quoque explicantur verba illa Moysi y, quæ in Exodo adduntur, *super omnibus his verbis*, id est, additâ conditione istorum omnium præceptorum z; quibus æquipollet quod hîc dicitur, *mandatum Moysi ut Testamentum in eo Libro comprehensum, ubi omnia illa erant, ad Israelitas perferret a*. Itaque verbo *ἐντέλειται* comprehenduntur & pactum, & ejus conditio b.

21. *Tabernaculum, & omnia vasa ministerii, &c.*] Nempe sacri c, quo ministrabant Deo in oblationibus d; id est, totam tabernaculi supellectilem *, *כלי השרת*, Num. 4. 12 f. Non loquitur de asperfusionem facta in illa Veteris Test. dedicatione, Exod. 24. quia Tabernaculum tum nondum extructum erat; sed de alia postea demum facta, quæ describitur Exod. 40. & Levit. 8 v. Unctum fuisse à Mose Tabernaculum cum vasis eò pertinentibus legimus Levit. 8. 10 b. At ibi duntaxat olei, non autem sanguinis, fit mentio i. Resp. 1. *Asperfusionem sanguinis* præmitti solitam unctioni, rectè colligimus ex eo quod ibidem sequitur de altari *asperso* primum, deinde *uncto* k. 2. Vestes Sacerdotales *asperse sunt sanguine*, Levit. 8. 30. quod & testatur Josephus, Antiq. Jud. 3. 9 l. [cujus verba vide in G.] Vestes autem illæ numerantur inter vasa ministerii m. Indè ergo collegit idem de reliquis factum, quod ex majoribus didicit. Unde & Josephus ibidem hæc addit, *Tabernaculum & vasa ejus non solum unguento, sed etiam sanguine animalium, aspersa fuere n*. Porro per *tabernaculum* Ecclesia, per *vasa* vel ministri, vel membra, Ecclesiæ, significantur o.

22. *Et, &c. Καὶ ὅσον ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται, &c.*] *Et omnia ferè secundum Legem sanguine purificantur*, Er. Be. Pi. &c. Qu. Cur non dicit simpliciter *omnia p*? Resp. 1. *Σχεδὸν* refertur ad καθαρίζεται, q. d. *Omnia ferè, i.e. imperfectè, mundantur*; quia non erat illa perfecta mundatio, quia per eam peccata non tollebantur q. 2. *Σχεδὸν* prudenter dicit, quia nonnullæ purificationes fiebant r; vel, per ignem t, vel, per aquam solam, Num. 31. 23 t. Exod. 19. 10. Levit. 16. 28 v. Sed & illa aqua expiationis non fiebat sine sanguine, quia fiebat ex cineribus vaccæ rufæ, cujus sanguis prius fundebatur x. *¶ Sine sanguinis effusione non fit remissio*] Nempe peccatorum y. Sic omnia purificatione, homines remissione, opus habuerunt z. Est [hoc] proverbium Hebraicum, citatum in Talmude Jerof. [vide G.] Videtur id primum usurpari coepisse in criminibus gravioribus, ut per pecudis sanguinem significaret is qui eum offerebat, se, si rigide Deus agere vellet, mortem meruisse. Macrobius ex Trebatio *animalem hostiam* esse dicit *in qua anima sola Deo sacratur*; ejusque causas explicari à Virg. illo versu, *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis*. Ubique est *חַלְבֵּל* in Lege, reperies præcedere *sanguinis* mentionem. Erat tamen & hic quædam exceptio, nempe, ita pauperum ut nec turtures, nec columbas, sibi comparare possent, Levit. 5. 11 a. Quamvis nonnullæ mundaiones legales sine sanguine fierent, nulla tamen ad remissionem peccatorum instituta erat ceremonia, quæ sanguinis effusionem non exigeret b. Hæc autem remissio non vera erat c, tollens culpam & reatum coram Deo d; sed legalis *, typica & ceremonialis f, tollens culpam & immunditiam legalem g; quâ nimirum fiebat ut homo Legis minas poenâsque evaderet, ut & præced. & seq. demonstrant h, quia hanc proximè nominaverat *emundationem secundum legem, & cap. seq. dicit impossi-*

¹ E. *bile esse bitorum—sanguine tolli peccata*. Et qualia sunt sacrificia expiatoria, talis etiam expiatio, typica scilicet ^k. Hinc tamen optimè colligitur, in nova Lege non fieri veram peccatorum remissionem sine sanguine Christi ¹. Hinc destruitur Missæ sacrificium, quod cum incruentum esse fateantur, propitiatorium esse nequit ^m. Exc. Sacrificium Missæ, quomodo & Baptismus, non aliter efficax est quam in sanguine Christi, sive cruento illo crucis sacrificio, cujus hoc est commemorativum ⁿ. Resp. Dicunt Pontificii sacrificium Missæ non solum commemorativum esse, & applicatorium, sed & propitiatorium, quod cruentum esse oportere diserte hic asseritur. Baptismum autem nemo docet esse sacrificium propitiatorium ^o.

²³. Neesse est ergo (Nempe, ex divina ordinatione, quam & in figuris, & in rebus præfiguratis, impleri oportuit ^p; necessitate, 1. præcepti; 2. decori, vel ordinis; 3. typi, sive significationis ^q. Illatio est ex proximè dictis ^r.) *exemplaria* (id est, imagines ^t, typos seu figuras ^u; ceremonias ^v, Veteris Test. ^x, quæ hic, sicut & Heb. 8. 5. dicuntur *ὑποδείγματα* ^y, id est, *obscure offensiones*, seu *delineationes*, rerum ^z. De ea voce ibi diximus ^a. Intelligit Mosaicum Tabernaculum ac Testamentum ac populum, id est, Judæos ^b. Refertur hoc ad Tentorium & exterius, quod Cœli astriferi erat figura; & maximè ad interius, quod figura erat Cœli summi sive superætherei, quod & ipsum in prima dedicatione aspersum fuit sanguine victimali, priusquam eò solenniter intraret summus Sacerdos ^c.) *quidem celestium his* (scil. hostiis ^d, vel rebus ^e, terrenis & corruptibilibus ^f, jam memoratis, id est, sanguine, &c. ^g.) *mundari* Ab immunditia corporali & externa ^h. ¶ *Ipsa*, &c. *ἡ τὰ ἐπεσθέντα κρείττονα διούσας ὡς τὰ τούτα* ⁱ Nota hic iterum *κρείττονα* addito *ὡς*, cum satis fuisset dicere, *κρείττονα τούτων* ^j. [Sic vertunt:] *Ipsa verò celestia* (idem hic *ἐπεσθέντα*, quod membro præced. *τὰ ἐπὶ τοῖς ὑγενοῖς*, ut contextus sermonis monstrat ^k. Supple *debuerunt mundari* ^l. Intelligit, vel, 1. cœlum ipsum ^m, sive loca illa superætherea. Vide 1 Cor. 15. 40, 48, 49. Eph. 1. 3, 20. & 3. 10. & 6. 12. 2 Tim. 4. 18. Heb. 3. 1. & 6. 4. & 8. 5. Sed cur *καθαρίζεται* dicat de illa regione in qua nihil est impuri ⁿ? Resp. 1. Cœlum emundari dicitur quia homines emundati sunt ut illud ingrediantur, quo respectu emundabatur & Tabernaculum, quod nullam in se immunditiam habebat, &c. ^o. Verum ex Levit. constat non homines emundari, sed ipsum Tabernaculum, quod pollutum erat peccatis, Levit. 16. & 17. 2. Cœlum pollutum fuit peccatis hominum, quæ eò ascendere dicuntur in Scriptura, ideòque emundatum sanguine Christi, &c. ^p. Verum mundatio illa non est vera, de qua hic loquitur, sed figurata. Et de mundatione, non cœli, sed hominum, perpetuò hic differit Apostolus ^q. 3. Est hic Metonymia, qualem sæpe usurpāri necesse est ubi inter se comparantur res partim similes, partim dissimiles. Nam quia per Legalem *καθάρσιν* aditus dabatur in Sanctuarium, ideo, effectum sumendo pro causa, *καθαρίζεται* dixit cœlum summum, pro eo quod est, *aditum per ista in illud Cœlum dari*. [Hæc prima sententia.] Vel, 2. animas nostras celesti naturâ præditas ^t, vel, conscientias nostras ^u: vel, 3. Ecclesiam Christi ^v, vel triumphantem ^x, quæ omnem suam sanctitatem continuò accipit ab hostia Christi, quæ explicatio facilius coheret cum sequent. vel, etiam militantem ^y, sive totam Ecclesiam ^z, quæ est quasi quoddam cœleste Tabernaculum habens cœlestem victimam scil. corpus Christi, cœlestem doctrinam ^a, populūque cœlestem ^b, qui cœlitus regenti sunt, Joh. 3. 3, 5. qui caput & conversationem in cœlis habet, Phil. 3. 20. qui *Jerusalem celestis* dicitur Gal. 4. 26. Heb. 12. 22. qui *descendere de cœlo* dicitur Apoc. 21. cui cœlum pro æterna mansione præparatur. Vel, 4. corpus Christi, quod Tabernaculum dicitur & verum, Heb. 8. 2. & 9. 11. & cœleste, non materiæ, sed conceptionis & efficacæ, ratione; quod purificari dicitur, non quia Christus impurus fuit peccato, sed quia reus pro nobis factus est, à quo reatu se exemit effusione sanguinis sui, 2 Cor. 5. 21. quæ se *sanctificavit*, &c. Joh. 17. 17, 19. Vel, 5. Librum cœlestem, Evangelium; vel, fœdus novum, quod & ortu & efficacâ cœleste est, quod *purificari* di-

citur, quatenus pura illius veritas obfignatur, & à communi usu ad Dei gloriam & salutem hominum magis magisque fecernitur. *Celestia* hic vocat quæ terrenis Legis ceremoniis adumbrata sunt, ut Heb. 8. 5. Sub Mose typi terreni erant, sub Christo omnia cœlestia, Tabernaculum, victima, populus, doctrina, &c. ¹.) *potioribus quàm hæ sunt victimis*, Be. Pi. sic Er. &c. i.e. victimâ Christi in cruce oblatis ^k. Qu. Cur ergo *διούσας* dixit in Plurali? Resp. 1. Quia non tantum Christi perfections intelligit, sed & eorum qui ipsum sectantur, unâ cum Precibus & Misericordiæ operibus ^l. [Sed de unica Christi victima locum accipiunt reliqui omnes, etiam Pontificii.] Resp. 2. Est Enallage plur. pro sing. ^m. ad quam invitabat Pluralis præcedens ⁿ. Sic Esa. 53. 9. *per mortes ejus* ^o. Resp. 3. *Victimas* vocat, vel, 1. quia hæc una victimis omnibus V. T. opponitur ^p; & una instar omnium est ^q, respectu applicationis & efficientiæ ad multos pertingentis. Sic enim solet Deus in typis res plures, in sermone num. pluralem, ad rem unam designandam sumere, cujus applicatio effectioque ad plura objecta pertinet; ut Dei providentiam [designat] multis oculis, Ezech. 1. Christum typis plurimis, Christi sapientiam septem oculis, Apoc. 1. Spiritum Sanctum septem spiritibus, Apoc. 1. 4. Vel, 2. quia hæc hostia omnium præstantissima est. Plurale sæpe in Scriptura usurpatur pro singulari Superlativo, in maximè cum Hebræi Superlativo careant. Sic τὰ ἁγία locus sanctissimus. Sic Deus vocatur *salutes*, Psal. 42. 6. 11. h. e. salus perfectissima; & *Deus scientiarum*, 1 Sam. 2. 3. h. e. omniscius: ὁ κύριος *sapientiæ*, Prov. 9. 11.

²⁴. Non enim (Declarat quod dixerat, *celestia* ^t.) in *manu facta sancta*, &c. id est, Quæ facta sunt arte hominum ^v, ac proinde non vi Divinâ. Vide supra v. 9. *Sancta*, id est, sanctuarium. Et hic plur. pro sing. Superlativo, ut v. præced. ^y. ¶ *Exemplaria*, &c. *Ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν* ^z *Ἀντίτυπον* vox est anceps: nam & de figura dicitur, ut hic; & de re per figuram significata, ut 1 Pet. 3. 22. In Glossario, *Ἀντίτυπον*, *exemplum*, *exemplar*. *Ἀντίτυπα* hic idem quod *μιμήματα*, Sap. 9. 8. *τύποι*, Rom. 5. 14. 1 Cor. 10. 11. Et *ἀληθινὰ* hic, ut supra 8. 2. quæ *ὡς τὰ* Philoni: [verba vide in G.] Sic & R. Israel De Anima, *inferius Sanctuarium ait factum ad similitudinem superioris* ^a. *Antitypum* hic idem quod *typus oppositus veritati* ^b. Idem hic *ἀντί*. quod v. præc. *καθὰ* ^c. Et figuræ V. T. utroque nomine significantur ^d, sed diversâ ratione ^e: erant *ὑποδείγματα*, quatenus obscure significabant res figuratas, erant *ἀντίτυπα*, quatenus similitudines erant redditæ ex prototypo, ut ipsum sive clarè, sive obscure, repræsentarent ^f. [Verba sic reddunt:]

Exemplaria (id est, Quæ, nempe, Sancta Sanctorum ^g, erant tantum exemplaria ^h, id est, typus & figura ⁱ, vel, facta ad exemplar ^j.) *verorum*, Vulg. Mo. Er. II. Ar. sub. *sanctuariorum*, Ar. quæ Moli offensa sunt, id est, cœlestium, & ideo illa repræsentabant ^k. Quod (nempe *sacrarium*;) *exemplar erat* (vel, *foret*, Ca. vel, *fit*, Be. Pi.) *veri*, Gom. Ca. sub. *sacrarium*, Ca. vel, *vero sacrario respondens*, P. Be. Pi. Quod sit veri sacrarii typus alter priori respondens, Jun. ¶ *Ut*, &c. *ὡς ἐμφανίζονται*, &c. id est, *ὡς ἐμφανίζονται* ^l, vel, *ὡς τὸ ἐμφανίζονται* ^m quale loquendi compendium & supra habuimus. *Εμφανίζονται*, apparere, conspiciendum ⁿ, ut Mat. 27. 53. *φανέσθαι* infra v. 26 ^o. *Ut compareat*, sive *appareat*, (vel, *conspici se faceret*, G. ex Sy. sic Tre.) *nunc faciet* (vel, *apud faciem*, Be. in conspectu, Er. II. Ti. Pi. J. Cap.) *Dei* (vel, *apud Deum*, G. sim. Ca. Non inter Cherubim, sed inter Angelos cœlestes iis adumbratos ^p; in vero illo sacrario, ubi Deus est reipsa, non figurâ ^q. Dicitur Christus *nunc apparere vultui Dei*, cui semper præsens fuit; quia nunc id agit apud Deum, quod apud terrenum principem nemo solet agere, nisi prius in ejus conspectum admiffus ^r.) *pro nobis*, Pi. Be. &c. Perstat in similitudine. Nam & summus Sacerdos dicitur *apud Deum apparere*, ubi stat apud Arcam: Sic Christus apparet coram solio Majestatis ^s, non ut curam nostrâ deponat ^t, [sed] ut nostras res Deo commendat, supra 7. 25. ut causam nostram agat apud Patrem ^u; ut interpellet & verba faciat pro nobis. Alludit ad ritum V. T. quo Pontifex Adytum ingressus coram Arca stabat orans pro populo ^v; cui orationi peculiarem efficaciam & benedictionem

nem pollicitus est Deus. Ut autem solus Pontifex hoc præstitit, ita solus Christus pro nobis in cælo intercessorem agit. Quod orant Sancti, id non faciunt pro munere mediatorio, tanquam intercessores, sed pro mutuo charitatis officio; nec pro singulis, ut qui singula non norunt, &c.

J. Cap.

25. Neque, &c. οὐδὲ ἵνα ποιεῖται, &c.] οὐδὲ hic valet, At non. Post propositas similitudines etiam disparitates quasdam ostendit, & duas hic collationes facit. Nec (subaudi, ingressus est in sacrarium, ex collat. præced. & seq.) ut sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex (scil. Leviticus c.) ingreditur (Utitur præf. tempore, ut & supra v. 13. & 22. quia Templum & cultus ille adhuc manebant d.) in sacrarium (i. e. Sanctum Sanctorum *). Eis τὰ ἀγία, breviter dictum, pro, εἰς τὰ ἀγία τὸν αἵμα, ut jam monuimus f. Sensus, q. d. Non ut se iterum Patri offerret, ut illi repetebant sacrificia; quia unica & æterna est redemptio, quæ nos Christus redemit. quotannis (nempe in festo expiationis h.) cum (i. e. pro cum, ut supra v. 12. Simile loquendi genus, i Joh. 5. 6. Gen. 32. 10. Ose. 4. 3. & alibi i.) sanguine alieno, Pi. non suo k. Ἀλλοτρίῳ hic sumitur significatione minus usitata, opponitur τὸ ἰδίον, idemque est quod ἄλλο. Sic & Matth. 17. 25. Σὺ τὸν ἀγατεῖον, ab alienis, h. e. ab illis qui non sunt filii sui. Sic 2 Cor. 10. 16. in aliena mensura, h. e. in districtu qui mihi non est assignatus. Ita sumitur & 71 & 72 Prov. 27. 2. quas voces Lxx per ἀγατεῖον reddunt l. Contrà, Job. 19. 27. non alienus, i. e. proprius m. Christus autem semel tantum semet offert n. Nimirum hæc una oblatio immensum præstabat illis toties repetitis. Περὶ ἧς hic intelligit, ostendere se, in Sanctuario cælesti o. [Reliqui omnes autores mei aliter accipiunt, ut antè non semel notatum, & mox videbitur.] Qu. Si desit offerre, quomodo adhuc Sacerdos est? Resp. Quia seipsum, semel oblatum sive passum in cruce, continuo sistit & offert Patri p.

26. Alioquin] Nempe, si oporteret Christum sæpe se offerre ex v. præc. t. Si nimirum unica oblatione peccata non fuissent expiata q. Si redemptio ejus non esset æterna, sed tantum prodesse posset iis qui tunc vivebant, non autem iis, vel qui præcederent, vel qui sequerentur, non satis hominum saluti consulisset, & proinde oporteret ut singulis generationibus moreretur r. Si aliqua major efficacia fuisset in oblatione repetita, expedisset Christum non tam diu promitti, sed mitti illico post mundum conditum, ut posset singulis seculis, aut certè Jubilæis, pati & offerre t. Probat quod dixerat, Christum non ideo introiisse in cælum ut se sæpius offerat t. Argumentum est non repetendæ Christi oblationis v. ¶ Oportebat (vel, Oportuisset, Be. Pi. & d.) sæpe non præcisam necessitatem significat, sed id quod melius aut utilius est. Vide Luc. 2. 49. & 13. 16. & 19. 5. Sic supra v. 23. eum frequenter pati (vel, passum fuisse, Be. Pi. Cum enim oblatio illa non fiat sine sanguine & morte, oporteret eum sæpe pati & mori: quod ordinationi Dei & gloriæ Christi planè repugnat, ut qui semel mortem morte suâ reparavit, & ad vitam immortalitatem resurrexit iterum, atque sæpius reposcatur ad mortem v. Adde quod homo semel tantum mori potest z.) ab origine (vel, constitutione, E. fundatione, G.) mundi] id est, Jam olim, ut Levit. 11. 50. Tum, quia peccatum coepit jam inde ab initio mundi b; tum, quia, si sæpe passurus erat, non minùs id oporteret primis seculis quam sequentibus; cum sit omnium temporum eadem ratio, supposita necessitate iterandi sacrificii c. Supponit peccata à condito mundo expiata fuisse, idque solo Christi sanguine, cujus vis ad præterita & ad consecuta omnia peccata porrigitur d. Sententia Apostoli est, Effectus perpeffionum Christi perpetuus & immutabilis est, eas ergo repeti nihil necesse est *. ¶ Nunc autem semel] Nunc hic non est Temporis, sed Oppositionis, ut supra 2. 8. & 8. 6. Non esse verum id quod quis imaginari possit, oblationem sæpius repetitam plus valere, inde apparet, quod Christus nec sæpe passus est, (quod & Rom. 6. 9, 10. dictum) nec sæpe se ostendit in Sanctuario cælesti, sed semel f. ¶ Ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων] In, vel Sub, consummatione (h. e. In fine, vel, Tempore consummationis h.) seculorum, E. Mo. Be. Pi. &c. συντελεῖα αἰώνων, vel αἰώνων, quid sit intelligi

facile est ex Matth. 13. 39, 40, 43. & 24. 3. & 28. 20.

Sunt tamen viri eruditi qui id intelligunt respectu Templi & Reip. Judaicæ i. Finis seculorum hic dicitur quod alibi plenitudo temporum, & dies ultimi k. Qu. 1. Cur Christus tunc passus est, non statim post lapsum? Resp. 1. Ut naturæ, & Legis, imbecillitas ad sanandum hominem patefieret. 2. Ut tot testificationibus prophetiarum & tyorum prænunciatus adventus, & passio Christi, credibilior fieret l. Qu. 2. Quomodo Christus in fine seculorum passus dicitur, cum post Christi passionem 16. secula effluxerint m? Resp. 1. Sicut Paulus, ita & hic Scriptor, [qui Grotius Lucas] in id propendebant ut crederent, Mundum adeò ad interitum suum appropinquare ut nè tempus quidem superesse videretur quo Christus denuò mitti, ut denuò pati, possit. Sic τὰ τέλη τῶν αἰώνων dicuntur Apostolorum tempora, 1 Cor. 10. 11. Aliquantò diutius quàm illi putarunt statutum Petro primum, deinde Johanni, patefactum est, ut ex 2 Pet. 3. & ex Apocalypsi apparet n. Multi quidem tunc putabant finem seculi instare: sed falsæ opinionis verba dicere non potuit veritatis magister Spiritus S. Sed & Paulus negat diem Domini instare, 2 Thes. 2. 1. Resp. 2. Sensus est, q. d. Cum secula, seu tempora, consummata sunt quæ Deus præfinierat passioni Christi, ut idem hic sit consum. secul. quod alibi plenitudo temporum p. Sed diversæ sunt illæ phrasæ, & diversa significant. Tempus impleri dicitur, licet aliud sequatur tempus, finiri non item q. Resp. 3. Sensus est, In ultima mundi ætate r, postquam non exspectatur alia ætas t, aut alia Lex t, aut nova revelatio v, aut alius mundi status x: q. d. Tempore quo finis impositus est omni æconomiae Ecclesiæ, & perfectio allata est y, cui nihil addi potest in hoc seculo z. ¶ Ad, &c. Εἰς ἀδελφόν αἰώνιον] Ad profligationem (vel, destitutionem, Vulg. Mo. abrogationem, V. reprobationem, Zeg. E. Me. abolitionem, J. Cap. destructionem, V.) peccati, Er. Ti. Ad peccatum abolendum, Il. P. Pi. sic Tre. ex Sy. vel, e medio tollendum, Be. Quod peragit Christus impetrando nobis, & remissionem, quæ reatus aboletur, & regenerationem, quæ pravitatem nostram corrigit, tandemque abolet, Rom. 7. 24. a. vel, frustrandum sine suo, qui erat, primò ut in nobis regnaret, deinde ut nos ad poenas æternas obligaret b. Ut peccatum in nobis exstingueretur. Sic ἀδελφόν αἰώνιον habuimus supra. Fit autem hoc per passionem primum Christi, quæ fidem nobis ingenerat, quæ corda purificat; deinde per apparitionem Christi apud Deum, quia ibi Christus nobis ea impetrat auxilia quæ pro temporum ratione sunt necessaria c. Ἀδελφόν est abicere, repellere, reprobare d, ut 1 Cor. 1. 19. Gal. 2. 21. Heb. 7. 18. Videtur respicere Dan. 9. 24. Ad abolendum peccatum, &c. h. Ἀδελφόν dicuntur leges cum abrogatæ tolluntur. Tollitur hic lex peccati, dum per sanguinem Christi & remittuntur peccata, & cor peccato moritur i. ¶ Per, &c. Διὰ τὴν θυσίαν αἰώνιον] Per immolationem sui ipsius, Er. Be. Pi. &c. id est, per sacrificium sui in cruce peractum k, quod sanguini alieno opponitur l. Al. Postquam ipse victima fuit factus m. Postquam seipsum obtulit in cruce n. ¶ Apparuit; ita Er. Περὶ ἀνέσται] Comparuit, J. Cap. Patefactus (vel, Conspicius factus, Be.) est, P. Pi. In carne scilicet, 1 Tim. 3. 16. & reipsa, non in umbris o. Stetit se presentem, J. Cap. περὶ ἀνέσται hic valet ἡ παρουσία, idemque est quod ἀνέσται supra v. 24. Obtulit se & ostendit Deo Patri in Sanctuario cælesti r. Est autem utrumque Passivum pro Hithpahel more Hebræorum t. Al. Aliud hic est verbum quàm supra v. 24. nec περὶ ἀνέσται hic ad Deum refertur, sed ad hominès v; quia non de ascensione Christi in cælum, sed de adventu ejus in mundum, de incarnatione & passione hic loquitur, sicut etiam περὶ ἀνέσται de incarnatione usurpatur i Tim. 3. 16. x.

27. Et, &c. Καὶ ἡδὲ ὅσον ἀποκρίται, &c.] Et sicut (vel, quomodo, Ca. quatenus, Er. Ti. Id alibi significat, sed hic similitudinem denotat, ut ostendit antithesis v. seq. Pro ἡδὲ ὅσον alii Codices habent ἡδὲ o. Fortè scriptum fuerat καὶ ὅσον. Adfertur enim similitudo quædam Christi cum hominibus cæteris z. quemadmodum, Mo. Vulg.) illud statutum (vel, destinatum, Ar. constitutum, Tre. ex Sy.) est (vel, reservatur, restat, post exactam hanc vitam. Sic habemus ἀποκρίται Deut. 32. 34. 2 Tim. 4. 8.) hominibus

G.

Be.

Pi.

Idem.

G.

Pi.

G.

Me. sim.

Rib.

Pi.

G.

Cap.

J. Cap.

Cap.

J. Cap.

Cap.

J. Cap.

E. sim.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

nibus, (vel, manet homines, Er. Ti. P.) ut semel moriantur, Be. Pi. &c. Probat Christum non debere sapius immolari, à communi lege seu conditione hominum, quibus semel moriendum est, non sapius^b. Est lex generalis in Homines lata, ut moriantur^c: quam & Ethnici commemorant, ut Euripides^d, Iloc. & Seneca^e. [Verba vide in J. Cap. & Pi.] Obj. At Enoch & Elias non sunt mortui, nec ii qui vivent cum advenit Christus, 1 Cor. 15. 51^f. Resp. 1. Immutatio his erit loco mortis^g. 2. Fixit hanc legem Deus Homini, non sibi^h. 3. Illi nihil sunt ad tantam hominum morientium multitudinemⁱ. Paucorum exceptio non infirmat legem, sed potius confirmat^k. ¶ Post hoc (id est, Post mortem^l) autem, judicium] sub. erit. E. Subaudiendum hic *autem*, vel *etiam*^m. vel, repetendum ex præced. statum, seu repositum, est hominibus, vel expectandum estⁿ, nempe de factis vitæ prioris^o. q. d. Postea fidentur Deo. Nam hoc ex nomine judicii intelligi datur, Rom. 14. 10^p. Judicium, tum particulare, quo cujusque hominis animæ post mortem adjudicatur vel vita, vel mors æterna: tum, universale in die novissimo^q. Judicium unum, nam ultimum judicium nihil aliud erit quam promulgatio solennis & totalis executio sententiæ semel in singulos cum moriuntur lææ, Luc. cap. 16. ver. 22, 23^r.

28. Sic & Christus] Subjicit ἀποδοσιν similitudinis. Sic & Christus semel tantum mori debuit^t. Sic & Christus mori voluit ut nos à morte liberaret: deinde ad judicium veniet, non ut ipse judicetur, sed ut omnes judicet, piusque servet, &c^u. Itaque ostendit causam cur Christus mori voluerit; nè ejus mors Hebræis scandalo esset aut dedecori^v. ¶ Semel, &c. Ἀπαξ ἀποθανέτω^w] Semel (sub. tantum, Gom.) oblatus, Er. Mo. Be. Pi. In cruce^x. Προσπεσέτω^y significationem habet Hithpaël, id est, Postquam semel se Deo obtulit, Deo se stitit. Subintelligendum δὴ τὸς θύονας αὐτοῦ, quod paulò ante præcessit. Sicut homines semel moriuntur, inde semel fidentur Deo; sic Christus semel mortuus, semel quoque Deo se stitit. Et hoc fuit judicium quod Deus Christo reddidit, eversio ejus sine mora in summam gloriam^y. ¶ Ad, &c. Εἰς τὸ πολλὸν ἀναστρέφειν ἀμαρτίας] Idem hoc est quod modò dixit, εἰς ἀδύναμιν ἀμαρτίας. Nam ἀναστρέφειν pro simplice φέρειν, &c. ponitur Num. 14. 33. Deut. 14. 24. Esa. 53. 12. ferre autem, id est, &c. sæpe est auferre, & per ἀφαιρεῖν vertitur Levit. 10. 17. Num. 14. 18. & alibi. Sic & ἀναστρέφειν sumitur Jos. 24. 32. 2 Sam. 21. 13. Esd. 1. 11^z. [Verba sic reddunt:] Ut multorum (ut dicitur & Mat. 20. 28. & 26. 28^a. id est, electorum^b; ovium Christi, pro quibus animam se ponere dicit, Joan. 10. 15, 16. vel, multitudinis fidelium^d. Al. Multorum dicit respiciens eventum^e, & efficientiam passionis, non sufficientiam; quia valebat ad omnium redemptionem^f. Al. Multorum nomine intelligit omnes homines, ut Rom. 5. 19. qui reverà sunt multi^g. Confer Esa. 53. 6. cum 1 Tim. 2. 6^h. Multos dicit pro omnibus. Omnes quidem non percipiunt fructum ex morte Christi, sed hoc ideo fit quia eos impedit sua incredulitas. Quanquam non hic disputat quàm paucis, vel multis, profit mors Christi; sed intelligit simpliciter aliis, non sibi, esse mortuumⁱ; nec ob sua peccata, sed aliorum, &c. ¶ peccata tolleretur, Pi. sic Er. II. Tj. P. Ca. Mo. V. vel, offerret, Ar. Rib. ex Chryf. &c. Patri suo ut ipse remitteretⁱ. Sic verbum significat Heb. 7. 27. & 13. 15^k. Sed à lingua Scripturæ alienum est dicere quòd peccata Deo offerantur. Semper enim oblatio de bonis intelligitur. Deinde sic sermo inconcinuus esset, Christus oblatus est ut offerret peccata^l. Vel, auferret, E. exhaustiret, Rib. ex Vulg. id est, tolleretur, vel consumeretur^m; mortificaret atque deleteretⁿ. Vel, attolleretur, Be. Pi. J. Cap. vel, sursum attolleretur, J. Cap. sic Be. Rib. ut ἀναστρέφειν sumitur Mat. 17. 10. Marc. 9. 2. Luc. 24. 51^p. sub. in sese, Be. ex Sy. super lignum, vel in crucem^q; quomodo victimæ sursum attollebantur ut imponerentur altari^r. Sic Heb. 7. 27^t. 1 Pet. 2. 5, 24^u. Sustulit autem, ut illic expiaret^v; ut portaret atque in se reciperet poenam iis debitam^x, & reatum aboleret^y, & per hoc peccata tolleretur atque deleteret^z. Elegans hic est Paronomasia inter ἀναστρέφειν & ἀφαιρεῖν^a. ¶ Secundo sine peccato] Non est

sensus, Non habens peccatum, quod nec in primo adventu habuit; sed, Non portans peccatum^b, non ut iterum se offerat pro peccato^c; sine sacrificio pro peccato, cum huc primò venerit *ἀμαρτίας*, Rom. 8. 3. & factus est *ἀμαρτίας*, 2 Cor. 5. 21^d. vel, segregatus à peccatoribus^e; non, ut prius, cum peccato totius mundi sibi imputato, Esa. 53. 6. Joh. 1. 29^f. Al. Absque peccato, id est, semel ablato suorum peccato, ut qui & unà sui oblatione reatum abolevit, & ex hac vita suos evocans luctum carnis & spiritus dirimet^g. Sine peccato, tum, in persona sua, quæ nescit peccatum; tum, in corpore suo & membris ipsius, quæ licet antè peccatum sciverint, tunc tamen ab eo liberata, remissionem ac justitiam æternam in capite suo adepta, salutem æternam perfruentur^h. Al. Hoc dicere voluit, Christum, quum veniet, patefacturum quàm verè & plenè unà morte suâ peccata omnia abstulerit, nè suis noceant, nec alio ad placandum Deum sacrificio opus esseⁱ. Al. Referendum hoc ad sequentia, apparebit, &c. *χωρὶς ἀμαρτίας*, id est, cum jam erunt extra periculum peccandi, ita ut amplius interpellatore pro se opus non habeant; cum jam erunt ἀναστροφῆς^j sæpe solent Actuum nomina poni pro Potentiæ nominibus. Sic ἀδελφῶν, qui mori nequit^k. ¶ Apparebit, &c. ὁφθαλμοῖς, &c.] Conspicietur (scilicet palam ac manifestè^l;) iis qui ipsum expectant (patienter scilicet & perseveranter inter persecutiones, &c^m. Periphrasis est piorum à spe adventus Christiⁿ. De hac expectatione vide 1 Thef. 1. 9, 10. 2 Tim. 4. 8°. qui ipsum, id est, secundum ipsius adventum, non refugiunt, sed expectant; id est, lubentes spectant, sperant & expetunt^p.) ad salutem, Be. Pi. sic Er. &c. Pendet hoc, vel, 1. à voce proximè præcedente, ἀναστροφῆς^q, ut sit periphrasis credentium^r; vel, 2. cum remotiore, ὁφθαλμοῖς^s, apparebit, vel, conspicietur, ad salutem^t; id est, salutem illis adferens^u: conspicietur quoque ab hostibus, Zach. 12. 10. Apoc. 1. 7. sed cum horrendo planctu^v, ad damnationem æternam^x. Ideo apparebit ut illis salutem adferat æternam qui ipsum expectarunt per fidem. Addit enim MS. δὴ τὸς πιστοῦς, non malè^y. Hoc membrum responderet illi, Post hoc autem, judicium. Hoc enim & Christo accommodatur, non ut judicando, sed ut judicatu, & præmia suis reddituro; ut immortalis & glorioso, qui sine peccato, ideòque sine morte, apparebit^z.

CAP. X.

1. Umbra, &c. Σκιά τῆς ἀληθείας, &c.] Tap docet, illationem esse ex præced. Docuerat cap. præced. Christum abolevisse peccatum, & æternam redemptionem invenisse. Nunc ex adverso ostendit, Legem illa præstare non potuisse^b. Lex (ceremonialis scilicet^c, cum suis sacrificiis^d, & Sacerdotio^e; quatenus ab antitypo suo distinguitur, eique opponitur^f;) enim (Causam dat cur Lex non poterat peccata expiare, & hominem sanctificare^g;) umbram (De voce umbræ vide supra 8. 5. Col. 2. 17^h.) obtinens (vel, habens, J. Cap. Mo.) futurorum bonorum, (illorum de quibus diximus Heb. 9. 11ⁱ. bonorum celestis patriæ^k, æternorum^l; quæ Patribus promissa sunt^m, in veteri Testⁿ. & futura^o, sive complenda^p, erant in novo Test^q. & suo tempore exhibita^r, per Christum^s, & quidem iis temporibus quæ Prophetæ ventura nuncupabant^t. Intelligit, vel, 1. Peccatorum remissionem, gratiam Dei, justitiam, & vitam æternam^v. Sed obstat, quòd hæc non defuerunt piis sub V. T. Act. cap. 15. ver. 9^x. Vel, 2. Christum^y incarnatum^z, cum omnibus quæ hic pro nobis passus est atque peregit^a; & cum iis quæ nobis passione suâ contulit, justificatione, & cæteris novæ legis promissis^b.) non ipsam expressam formam, (vel, effigiem, J. Cap. vel, substantiam, G. ex Sy. sic Tre. Sic & usurpatur 2 Cor. 5. 7. Sic & effigiem Plinius major usurpat de re ipsa quæ plenè spectatur^c. Vel, imaginem, Er. Ti. P. Mo. Pi. Vulg. representationem, Ca.)

rerum, Be. II. &c. Qu. Quid hinc *σκιά* & *εἰκὼν*; Resp. *σκιά* h. l. est *σκιαγραφία* d. adumbratio, seu rudis delineatio, qualem carbone faciunt pictores imaginem picturi*, & sic dicitur ob obscuram representationem; cum autem vivos colores inducunt, ut jam sit distincta & expressa rei similitudo, *imago* proprie dicitur^f. Sed præstat *umbram* hic referre ad corpus, cujus imperfectissima similitudo est. Sic in Scriptura semper accipitur, ut Col. 2. 17. At ibi τῇ σκιά opponitur τὸ σῶμα, hic verò ἡ εἰκὼν^h. Ità sensus est, q. d. Lex bona illa futura obscurè & valde occultè significat, Evangelium eadem perspicuè significat, & expressè promittitⁱ. Sed hunc sensum respuit contextus. Docet, Legem non potuisse cultores suos perficere. Quare? An quia non erat imago, sed umbra, id est, obscura representatio? At si esset clarior, non perficeret^k. Si sensus esset, Legem, & veterem & novam, representare futuri sæculi bona, sed illam obscurè, hanc apertè, non aliud doceret quàm utramque Legem esse typicam & figurativam, sed cum dicto discrimine. At id nihil facit ad ostendendam veteris Legis præ nova imbecillitatem^l. *Εἰκὼν* hic est vera & expressa imago, quæ rem totam ut est representat, cum *umbra* nihil representet præter externa quædam corporis lineamenta^m. *Εἰκὼν*, hoc loco, est *imago*, vel, 1. accidentalis, ut *umbra* sit rudis delineatio, cui *imago* expressa opponiturⁿ: vel, 2. essentialis^o, ut supra 1. 2. & Phil. 2. 7. qualis Col. 1. 15 P. quomodo pater filii, vel filius patris, imago dici possit^q; vel, quomodo facies hominis dicitur esse imago hominis, cum in ea ipse homo secundum se videatur^r. *Imago* quidem populariter, seu vulgò, dicitur id quod fit, vel est ad aliud, sive ad exemplum & similitudinem illius; propriè autem & sapientibus est id ad quod, sive ad cujus exemplum, aliud fit, vel est^t. *Εἰκὼν* hic non est idem quod figura & typus, vel representatio rerum^u, sed designat corpus, essentiam, & veritatem rerum^v; sive res ipsas^x, exhibitas & representatas^y, vel prout in seipsis conspiciuntur^z. [Quod sic probant:] 1. Quod *imago* hic dicitur comparatè ad *umbram*^a, cui opponitur, tanquam corpus aut res ipsa quæ adumbratur, ideòque imago essentialis est; ut contrà, ubi imago cum corpore aut re comparatur, cujus refert similitudinem, est quædam velut umbra illius^c. 2. Quod comparatio & hoc & præced. capite instituitur inter duo, Typum et Anti-typum; non inter tria, Sacramenta Judaica, Sacramenta nostra, & bona cœlestia. 3. Cum sexcentæ sint ut umbræ, ità & imagines, ecqua illarum dicitur ipsa imago rerum? 4. Quod inter typos multi erant vivæ rerum imagines. 5. Dicta similia; dicitur enim infans *ἑξομοιωθεὶς*, Exod. 21. 22, 23. Et Phil. 2. 7. *forma servi* & *Dei* vocantur ipsæ naturæ, humana & Divina, non earum imitationes^d. 6. Quod non hic dicit, non eorum imaginem, ut juxta præced. sensum dicendum erat; sed, non ipsam imaginem rerum. Dicendo enim ipsam, & addendo rerum, significavit res ipsas præsentēs & in seipsis representatas. 7. Scopus totius hujus disputationis, qui est ut ostendat Legis imbecillitatem præ Christo; Legemque non præstitisse, sed tantum præfigurasse, ea bona quæ per Christum & N. T. exhibentur^f. *Εἰκὼν* *μεγαλειότητος* vocat res, quæ ad legales ceremonias se habent ut *imago* ad *umbram*, quomodo Rom. 4. 11. *Accepit signum circumcisionis*, id est, circumcisionem, tanquam signum*. Et quamvis in rebus imago non sit ultima perfectio, sed res illa quam refert; in pictura tamen (à qua Metaphora hic ducitur) ultima perfectio est imago absoluta^g. Obstat tamen huic sententiæ, 1. quod confundat imaginem cum re, cum Paulus tria hic distinguat, umbram, imaginem, & rem. 2. collatio cum Heb. 8. 11. ubi futura bona sunt bona cœlestia, ergò & hic. Distinguit ergò Paulus h. l. Legem veterem & novam, seu utriusque Sacramenta, ex diverso modo representandi suum ultimum finem, qualis est æterna beatitudo. 3. quod sic *imago* valde improprie sumitur^h. [Quod negari potest. Nos enim sub N. T. & res ipsas habemus, & unâ rerum, non quidem umbras obscuras, ut Judæi, sed claras imagines, v. g. Verbum & Sacramenta, in quibus Christus ob oculos nostros crucifixus, velut in effigie, seu imagine, dicitur.] Porro *imaginem rerum*, sive res ipsas, hic vocat quod futura bona in altero membro. Per

imaginem ergò h. l. designat veritatem & substantiam bonorum omnium quæ olim futura præsignificantur, nunc verò reipsa exhibentur^g; nempe, vel Evangelium^h; vel potius, ipsum Christumⁱ, qui in Evangelio ad vivum representatur^k; nempe, illius, tum personam, tum officium, & beneficia omnia^l. Argumentum hoc est, Leviticæ victimæ umbram tantum sacrificii Christi, & beneficiorum ejus, continebant, non vivam rerum ipsarum representationem; qualis redditur in speculo Evangelii à rebus ipsis, prout jam exhibitæ in seipsis considerantur. Ergò longè inferiores erant Christi sacrificio^m. [Per, &c. Κατ' ἐναντιὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις — εἰς τὸ διανελεῖν, &c.] Est & hic Trajectio; nam nativa constructio fuerat, ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἀς προσφέρουσιν εἰς τὸ διανελεῖν κατ' ἐναντιὸν id est, non quotannis, non per annos decem, aut centum, sed perpetuò dum stat Templumⁿ. [Sic vertunt:] Per singulos annos iisdem ipsis (id est, ejusdem generis^o, Vitulinis & Hircinis^p; vel, eodem & modo & loco oblati^q;) hostiis quas offerunt (nempe, Sacerdotes^r; vel, οἱ ἀρχιερεῖς, quod ex antecedentibus facile intelligitur^t.) in assiduum, (vel, indefinenter, Vulg. id est, assidue & jugiter^u, continenter & sine interruptione, ità scilicet ut nullus annus præteriretur^v. Sed sic Pleonasmus est, hoc jam dictum verbis illis κατ' ἐναντιὸν^x. Sed nihil vetat sic accipi, quod quotannis jugiter & indefinenter hoc fecerunt^y: assidue, nempe donec Deus Legem refingeret, vel usque ad adventum Messie^z.) nunquam potest accedentes (nim. ad Templum^a; vel, ad Deum, ut Heb. 7. 25. & 11. 6. i. e. eos qui tali modo Deum colunt, quos jamjam dicet λαβέσθαι, & εὐχαρίστησαι. Nam summus Sacerdos in illo sacro personam referebat populi illius^b. Intelligit, vel, 1. tum Sacerdotes, tum alios pro quibus hostiæ offerebantur^c; vel, 2. solos Sacerdotes, vel ipsos Pontifices^d. Respicit enim ad sacrificia quotannis in die expiationis à Pontifice oblata^e. De aliis tamen idem relinquitur judicium^f. Si summus Sacerdos hoc non potuit, & in tam solenni sacro^g, peculiariter ad expiationem instituto^h; quanto minus alii Sacerdotesⁱ, & aliis sacrificiis toto anno oblati^k?) perficere, Mo. Τελειῶσαι sume, ut supra 9. 9. Quoad conscientiam & mentem^m: vel, consummare, Be. perfectos facere, Vulg. id est, perfecte expiatis, & à peccatis purgatosⁿ; à peccatis liberare^o, sanctificare, iustificare^p. [Alii sic reddunt:] Is hostiis, quas singulis annis easdem continenter offerunt, nunquam potest, &c. τὸ διανελεῖν hic non declarat durationem in omne tempus, ut mox v. 11. & 14. & supra 7. 3. sed istius sacrificii recurrentem continuationem dietim, non annuatim^q. Est σύγχροσις, Verba sic ordinanda, ἥς προσφέρουσιν εἰς τὸ διανελεῖν κατ' ἐναντιὸν^r. Al. Iisdem hostiis, anniversariis quas offerunt, nunquam in perpetuum potest accedentes sanctificare. Trajectio est, κατ' ἐναντιὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις, pro, ταῖς κατ' ἐναντιὸν αὐταῖς θυσίαις & εἰς τὸ διανελεῖν non pertinet ad præced. προσφέρουσιν, sed ad sequentia, ut patet ex antithesi Sacrificii Christi, quod sanctificat, εἰς τὸ διανελεῖν infra v. 14.†.

2. Alioquin, &c. Ἐπεὶ ἐν αὐτῇ ἐπαύσει προσφέρουσιν,] Sic legunt Græci expositores, & MS. & plerique Codices^v. Alioquin nonne desissent offerri? Er. II. Ti. sic P. Ca. Pi. Ar. q. d. Certè desissent. Alii expungunt ἐκ, & legunt αὐτῇ ἐπαύσει^x. Sic editio Complut. & Sy. & Vulg. Alioquin desissent offerri, Be. sic Vulg. &c. Sed sic dicendum esset, ἐπὶ ἐπαύσει αὐτῇ^z. Sensus idem utriusque lectionis, nempe, ea cessare debuisse^a. Locutio est bene Græca & Lucæ familiaris, 5. 4. Act. 5. 42. & 6. 13. & 13. 10. & 21. 32. ἐπεὶ αὐτῇ hic est ceteroquin^b. ¶ Ideo, &c. Διὰ τὸ μηδεμίαν εἶναι ἐν συνέσει, &c.] Propterea quod nullam jam habuissent conscientiam peccatorum, (vel, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscii, Be. Pi. sic Ca. propter quæ sacrificia ipsis repetenda forent^c. Non ultra conscii sibi essent novorum quotannis peccatorum, quæ expiatione egerunt^d.) qui sacrificassent, (vel, sacrificantes, Be. Pi. cultores, Vulg. colentes, vel, ministrantes, E. nempe Sacerdotes^e.) ac semel purgati essent, P. Er. &c. à peccatis scilicet^f, quemadmodum sunt veri Christiani, 1 Pet. 1. 22. supra 9. 14, 26, 28. MS. [pro καὶ ἀπαρμόνως] habet καὶ ἀρισμένως, non malè. Sic Act. 15. 9. 2 Cor. 7. 1. Eph. 5. 26. Tit. 2. 14. 1 Joh. 1. 7. Sensus est, Si Sacerdotes certi essent ipsorum & populi peccata sacri-

sacrificiis illis plenè expiata fuisse, non opus esset ea repeti^b. Morbo ablato nihil opus fuisset novis medicaminibusⁱ. Sed difficilis hinc oritur quæstio, an rectè hoc probatur. Dicerent enim Hebræi, hostias repeti non quia non tollerent peccata; sed quia prioribus remissis nova fierent, quæ semper novis hostiis expianda forent^k. Resp. 1. Vis rationis in eo consistit quòd Lex instituit, ut cultores etiam iidem, & quidem semel mundati, singulis annis offerant idem sacrificium^l: q. d. Ex præcepto Legis iterandum erat sacrificium Pontifici, non habità ratione relapsus in peccata. Nam si peccaret iterum, si non peccaret, offerre debebat. Quæ res erat argumento, iterationem non fuisse præceptam propter remissionem peccatorum, sed propter eorum commemorationem, ut sequitur^m. 2. Sicut duplex est repetitio medicinarum, seu remedii, 1. ex defectu ipsius, cum non sufficit malo expellendo; 2. quia amittitur respectu subiecti, [hominis v. g. qui emplastrum sufficiens loco cui sanando adhibetur excidere patitur:] ita & sacrificii, vel sacramenti. Prima repetitio arguit inefficaciam remedii, & de ea hinc loquitur; per illa non auferbatur culpa, seu malitia peccati, idèque repetenda erant ad commemorandum peccatum, & ad temporalia, tum bona impetranda, tum mala avertenda. Secunda repetitio locum habet in sacramentis Evangelii, quia gratia amitti potest, &c.ⁿ. 3. Repetebantur vetera sacrificia, ut diversa per se ac seorsim exhibita; nec referebantur, si ordinabantur, ad unum aliquod sacrificium ex quo dependerent, & unde vim suam acciperent, nè quidem ad sacrificium crucis; sic enim ad Novum Test. pertinuerunt. Itaque sacrificia illa simpliciter multa erant, & ad sanctificandum inutilia^o. Verùm sacrificia quoque V. T. expiabant peccata non quidem per se, vel ex opere operato; sed sub ratione typorum, seu quatenus Christum adumbrabant, ut constat ex Esa. 53. 7. Joh. 1. 29, 36. 1. Pet. 1. 19, &c. 4. Expiatio duplex est, meriti, & efficacia applicationis illius. De priori hinc loquitur, quæ non nisi unica esse potest, quia debet esse valoris infiniti, ob Deum infinitum peccatis offensum; & propterea simul & semel peccata omnia, antecedentia & consequentia, meritò purgat^p. Deo non satisfit per partes. Satisfactio, vel Propitiatio pro peccatis, aut nulla prorsus est apud Deum, aut est valoris infiniti, eoque non iteranda^r. Rectè argumentatur. Si illa sacrificia verè vi suà tollerent peccata, infiniti valoris essent^t, & valuissent ad remissionem peccatorum tam futurorum quam præteritorum^u; idque non ad tempus duntaxat, & quoad quasdam poenas^v, sed in perpetuum^x, & quoad poenas omnes tum temporales, tum etiam spirituales & æternas^y; idèque non necesse esset ut iterentur^z. Tale autem non erat sacrificium sub V. T.^a. quo homo prorsus & semel reconciliabatur Deo, quanquam sensus & applicatio ejus gradatim & successivè fieret^b. Sub Evangelio autem nova peccata committimus, idèque fidem poenitentiamque reperimus: novum autem sacrificium expiatorium non habemus, sed in sacrificium unicum semel oblatum recumbimus, ejusque virtute purgati & tandem plenè & finaliter absoluti, ita ut nullam peccati conscientiam habeamus in æternum^c. Evertit hoc sacrificium Missæ^d. Exc. Sacrificium Missæ non offertur ut diversum à sacrificio crucis, sed ut unum cum eo, & illud in Missa duntaxat commemoratur & applicatur^e. Resp. Sacrificium illud crucis & commemorandum fatemur, juxta 1. Cor. 11. 26. & applicandum^f, sed mediis à Deo institutis, h. e. Verbo & Sacramentis^g; iterandum verò cum Apostolo, supra 9. 25, 26. pernegamus^h. Non subsistunt Pontificii in commemoratione, sed sacrificium Missæ verè propitiatorium & expiatorium esse asseruntⁱ.

3. Sed in, &c. ^{Ev. avtaia avdunon, &c.} In istis (sub. sacrificiis, Er. sic V. G. Me. nempe, diei expiationisⁱ: sub. fit, Er. Ca. P. Be. Pi. &c.) commemoratio (vel, mentio, G. repetitio, Ar. recommemoratio, Mo. repetita mentio, P. Be. Pi. Nempe, in precibus summi Sacerdotis, astipulante populo^k.) peccatorum (& quidem omnium^l; novorum criminum illo anno commissorum^m, & sacrificiis item per anni [præteriti] decursum oblatis expiatorumⁿ: quod indicio est, sacrificia illa per annum adhibita vim non habuisse purgandi peccata^o, alioqui

frustrà fuissent sacrificia pro peccatis antè expiatis^p.^q Me. quotannis, Er. &c. Vide Levit. 16. 20, &c. 9. Ex illa confessione colligit, non fuisse tunc peccatorum remissionem, sed accusationem sui. Exc. 1. At confessionem sequebatur remissio. Resp. Remissio illa non vera fuit, sed legalis tantum & figurativa^r. Exc. 2. Expiationem non impedit confessio, quippe quæ quotidie fit à fidelibus sub N. T. Resp. Dispar est ratio. Nam ab his peccatorum antecedentium fit mentio, non quatenus præterita & expiata sunt Christi merito; sed quatenus præsentia & adhuc expianda. Cum enim quotidie peccemus, & præced. peccata imitemur, ea confessione, approbatione, aut saltem resipiscentiâ non satis integrâ geminamus, & efficimus novâ, ac nos reos iterum constituimus^t.

4. Impossibile enim est sanguine, &c. ^{Alia — aia — eiv, &c.} Sanguinem taurorum (id est, juvencorum, si vitulorum^u.) & hircorum (Hos nominat tanquam oblatos in die expiationis^v.) auferre peccata, V. vel, 1. remittendo^x, si reatum eorum abolendo; vel, 2. mentem reddendo puram ex impura^y. Vide supra 9. 13. ^{d'auçiv aivpiav, quod supra aivteiv & avapeiv, est extinguere peccata, si facere ne ultra peccetur.} Id sanguis Christi facit, tum, quia fidem in nobis parit, tum, quia Christo jus dat nobis auxilia necessaria impetrandi. Peccudum sanguis nihil efficit tale^z. Obj. Dicuntur hæc expiare peccata, Levit. 17. 11. Resp. Intelligendum hoc est typicè, &c.^a. Impossibile, hoc est, quia nulla res corporea potest in spiritualement agere^b, & quia sanguis hic est alterius generis quam peccata hominum, & finitus, atque irrationalis^c. Impossibile hoc dicit eo sensu quo carnalis Judæus putabat, scil. horum immolationem per se ita Deo gratam fuisse, ut propter eam peccata remitteret^d. Posset alioqui Deus instituire ut hoc faceret, sicut aqua in Baptismo id facit^e.

5. Ideo (Quia impossibile erat per sacrificia Legis Deum hominibus propitiari^f: vel, ut ostenderet hæc ipsa Legis infirmitate Christum adductum esse ut veniret, &c. ^{g.}) ingrediens mundum] Nempe, per incarnationem^h, quando coepit esse homo inter hominesⁱ: vel, q. d. Cum in Scriptura introducitur Christus tanquam in mundum ingrediens^k; vel, Prænuncians se tandem ingressurum, &c.^l. Similis phrasia Heb. 1. 6. & 2. 16^m. Potest ^{εἰσέρχεται} reddi ingressurus, ut ^{εἰσέρχεται} est venturus, Matth. 11. 3ⁿ. Mundum vocat habitationem generis humani, vel ipsum genus humanum, ut sæpe accipitur in Evangelio^o. Al. Venit in mundum David, cum ex speluncis, & ab exilio egrediens, ostendit se populo in Hebrone, 2 Sam. 2. Venit in mundum Christus, cum è vita privata egrediens nomine Dei agere coepit cum populo. Id enim Christus ipse intelligit per ^{ἐρχομαι εἰς τὸν κόσμον}, ut ostendimus ad Joh. 1. 9. P. Phrasia hæc nupiam in Scripturis usurpatur de ingressu in mundum futurum, sed de adventu in mundum præsentem terrenum, ut Joh. 1. 9. & 3. 19. & 6. 14. & 9. 39. &c. 9. [¶] Dicit, nempe Christus, Deo Patri^r. ^{Αὐτοῦ} Introducitur hæc loquens, David sensu vulgari, Christus mystico^t. Dicit, nempe Psal. 40. 6, 7, 8^u. Hæc autem dicit David non in sua, sed in Christi, persona^v: Huic enim, non illi, convenit illud, veniens in mundum, ut patet ex collat. Heb. 1. 6^x. nec illa, quòd Deum sacrificio delectari negat^y, quòd se perfecturum spondeat ea omnia quæ sacrificiis expleri non poterant, &c.^z. Obj. Christo non convenit illud Psal. 40. 12. ^{Ἀσέβεια sunt me iniquitates meæ.} Resp. 1. ^{פְּשָׁעִי} potest verti, ^{פְּשָׁעִי}, live ^{פְּשָׁעִי} mea. Resp. 2. Pars tamen Psalmi Christo convenit. Possit hinc esse dialogismus fidelium & Christi, ut fideles loquantur, v. 1, 2, 3, 4, 5. Christus v. 6, 7, 8, 9, 10. fideles rursus in reliqua Psalmi parte^a. [¶] Hostiam, &c.] Hoc versu & seq. enumerat quatuor genera sacrificiorum^b. Quid sit ^{זבחה} diximus supra 5. 1. & 8. 3^c. Est hostia, cruenta scil. hircorum & taurorum^d; vel, est victima pacificorum, seu gratiarum actionis^e. ^{Πεσophages} hinc accipitur, [vel, 1.] de sacrificiis spontè oblati, ^{זְבָחַת}, nam & iis datur nomen ^{זְבָחַת}, id est, ^{זְבָחַת}, ut videre est Levit. 7. 16^f. [Vel, 2.] de oblatione inanimata & incruenta similæ, vini, panis, olei, &c.^g. [¶] Noluisse] O Pater^h id est, Rejicistiⁱ. Illis non acquievisisti, ne-

que delectatus es¹. In sensu vulgari, Hæc non magni facis, obedientiam istis præfers, 1. Sam. 15. 21, 22. Ose. 6. 6. In sensu mystico, Finem vis facere veteribus sacrificiis^k. Obj. At Deus hæc instituit¹, & igne demisso approbavit, Levit. 10. 1. & alibi. Qui ergo hoc dicit^m? Resp. 1. Comparatè, ut Hof. 6. 6. 2. De victimis impiorum, Esa. 1. 11. Jer. 6. 20. Amos 5. 21ⁿ. 3. Hoc sensu, Non placebant hæc, vel ex se^o, vel, ad Deum homini reconciliandum^p; vel, ad iustitiam, aut iustitiæ partem^q. 4. Prophetice, de Christo, à quo Deus hoc non postulavit^r. ¶ Corpus, &c. Σῶμα ὁ καταρτίσας μου] Corpus autem adaptasti (vel, coagmentasti, five concinnasti, Pi. scil. per incarnationem^t.) mihi] Quod tibi sacrificium pro peccato offeram^t. [Qu. An rectè hic locus citetur?] In Heb. enim verba sunt alia, *Aures perfodisti mihi*^v. Resp. 1. Sic habent Lxx^x, quos Apostolus hic, ut alibi, sequitur^y. Sed Hieron. in versione quam fecit ex Lxx, posuit, *aures autem perfodisti mihi*, unde liquet in Græcis Libris fuisse ὠτία, quod & in Scholiis ad Psalmos multis annotatum est. Et sic legere in Psalmo Cyr. & Arnob. minor, ut & alii monuerunt. Pro ὠτία autem, ad exemplum huius loci, etiam in Codicibus versionis Lxx σῶμα, positum est, qualem mutationem & aliis locis factam observavimus^z. Verum quod quidam Codices Lxx legunt ὠτία, putem in margine positum ut vocem Hebræam exprimeret, & inde in textum irrepsisse^a. 2. Verbum כָּרַר non solum fodere significat, sed etiam parare, seu adaptare^b; vel, fingere, seu formare, instar figuli, &c.^c 3. Idem est sensus, five aures legas, five corpus^d, & uterque commodus^e. [quem tamen variè explicant.] Aures synecdochicè ponuntur pro toto corpore^t. In Heb. allusio est non obscura ad morem illum quo, septennio exacto, qui in servili forma fuerant, in posterum se volentes heris suis mancipabant, Deut. 15. 17^v. usque ad annum Jubilæum^x, idque aures perforando^y. Non malè ergo hic ponitur καταρτίσας, id est, aptasti me post. Voluit hic dicere David Deo, Ità me devinxisti beneficiis, ut in posterum semper tuus esse velim usu ac mancipio^z. Cur autem Lxx sic verterunt, corpus mihi disposuisti? Prudentissimè sanè, quia Græcis mos erat servorum, non aures perforare, sed corpora notà aliquā insignire^a. Cùm ergo versio illa, *Aures perfodisti mihi*, obscura illis videretur quibus mos iste Hebræorum ignotus erat, verba generalius reddunt, Corpus mihi aptasti, nempe, ut sim servus tuus, vel, eo modo quo servorum corpora aptantur; ut applicari hoc possit cuivis consuetudini servorum corpora stigmate notandi^t. Sic mutavit hic Scriptor, ut sensum mysticum magis exprimeret. Non enim in Christo auricula post, sed corpus cruci, aptatum est in obedientiæ testimonium. Et auricula illa in Lege pars erat, simulque signum, totius corporis quod hero addicebatur^{||}. Lxx autem sequitur hic Paulus, quod electio & multum recepta erat, & proposito suo magis conveniebat^b. Significare voluit Christi obsequium servile & perpetuum ministerium, &c.^c Sensus, Aures aptas muneri suo dedisti mihi, nempe, ad audiendum & faciendum voluntatem tuam, id est, ut immolari, adeoque homines redimere, possem. At Filius, Patri æqualis, naturam non habebat in qua obedire & immolari posset. Corpus, ergo inquit, aptasti mihi, quo scilicet obedire & immolari possem^d. Tu, inquit David, bestiarum sacrificia noluisti, sed ipsum me consecratum tibi, tanquam meliorem hostiam, voluisti. Ideo aures perfodisti mihi, id est, me tibi servum effecisti. Hoc autem ad Christum, non alio quàm incarnationis respectu, referri potest. Hoc ipsi fecit Pater, quando corpus ipsi adaptavit, tunc enim formam servi assumpsit, &c. Phil. 2. 7^x. Vis allegationis non pendet ab illis verbis in quibus discrepantia est, sed ab illis in quibus ea non est; Christum nempe talem esse Pontificem, qui venit ut nos sanctificaret non legalibus victimis, sed obedientiâ suâ, &c.^f

6. Holocaustum, &c. ὁλοκαυτώματα ἃ περὶ αὐτῶν, &c.] Holocaustumata (vel, Holocausta, E. Me.) & (sub. hostiam, vel, hostias, Il. P. Er. Be. Pi. D. G. &c.) pro peccato (i. e. pro expiando peccato^f: victimam pacificam^g. Vide ad Rom. 8. 3^h.) non approbasti, Pi. Be. &c. Ità scilicet ut à me tibi offeranturⁱ, aut quasi ea per se offensum

te peccatis hominum placarent^k. In Lxx est ἐκ ἡττοῦς¹, non postulasti^m, ut & in Hebræo לֹא שָׁאַלְתָּ, non postulasti^o. Sed voluit noster Scriptor vim fastidii ostendere; ideoque verbum delegit ad id quàm maximè efficax^p.

7. Tunc (id est, Propterea^q. Illationem magis quàm tempus significat^r, q. d. Quia vidi te Legis sacrificiis non placari^t;) dixi] id est, Apud me constitui^t. Sunt & hæc verba Psalmi^v. ¶ Ecce venio] Ità J. Cap. vel, adsum, Be. Pi. q. d. Me paratum obtuli^x. ¶ In, &c. ἐν κεφαλῇ, &c.] In capite (vel, volumine, Pi. Zeg. D. Cap. E. &c.) libri scriptum est de me, Mo. P. Er. &c. סֵפֶר, quod vertitur βιβλίον, Hebræis dicitur quodvis scriptum. Ità scriptura divortii vocatur סֵפֶר כְּרִיתוּת, βιβλίον ἀποσάσις, Deut. 24. 1. Et bene Syrus hic posuit כתובת^y.

In Hebræo est סֵפֶר במגילת, in volumine libri^z, five descriptionis^a; vel librorum, ut סֵפֶר apud RR. sæpe ponitur pro toto V. T. canone^b; id est, in Libro plicatili seu involuto^c, five in membranis plicatilibus^d. Solebant veteres (& Hebræi & Ethnici^e), in membranis aut chartis scribere^f, quæ in rotundum complicabantur^g; vel, convolvebantur in morem corticis^h, aut cylindriⁱ, ut nunc quoque Judæi Legem habent, &c.^k. Cùm autem Libri convolvi solebant, hinc factum ut liber & volumen libri pro eodem haberentur. Quare in volumine libri, idem est quod in libro. [Qu. 1. Quomodo congruunt במגילת, & ἐν κεφαλῇ?] Resp. κεφαλῇ est non tantum caput, seu capitulum¹, sed & volumen^m, vel, quod idem est, involutum, h. e. ἄλημα, teste Suidaⁿ, à specie, eò quod complicatum Libri corpus quasi opus capitatum est^o, necnon capitis tegmen, quo nimirum caput obvolvitur teste Aristot. Rhetor. 2. Hinc & Lxx vocem מגילת, quæ quater occurrit Jer. 39. χαρτίον vertere, Zach. 5. סֵפֶר פָּנֹס^y. hic autem & Ezech. 2. 9. & 3. 1, 2: κεφαλῇ transulere, quomodo & Sym. vertit. Aquila autem & Th. διφθέραν reddunt, quæ antiquis erat pellis capræ, in qua scribebatur, &c. inde membrana, in qua scriptum erat, item Libri tegmentum^p.

Omnes chartæ Hebræorum non in paginas distingui, sed in orbiculum convolvi, solebant, ut videre est Jer. 36. 27. quare סֵפֶר במגילת hic in Hebræo nihil est aliud quàm charta volubilis, quod Aq. & Sym. dixerunt ἄλημα. Id ipsum vocabant κεφαλῇ à rotunda capitis forma: unde & in ædificiis quæ rotunda sunt, κεφαλῇ dicuntur, ut Exod. 26. 32. & 27. 17. & 36. 34. & 38. 27, 28. Num. 3. 36. 1 Reg. 7. 30. 2 Par. 3. 5. & aliis in locis. Esdræ 6. 2. in Hebræo מגילת, in Græco κεφαλῇ nec aliter id ipsum nomen Hebræum vertit Ezech. 2. 9. & 3. 1, 2. pro quo Jer. 36. 23. ponitur χαρτίον & χαρτίον. At Esa. 8. 1. est nomen alterum Hebræum, sed ejusdem originis & significatūs, גִּלְגָּל, ubi Euseb. apud quosdam Interpretes ait positum κεφαλῇ^q. Qu. 2. De quo Libro hic loquitur^r? Resp. Respicit hic, vel, 1. locum illum legemque de servo, Exod. 21. 5^t. Intelligitur hic instrumentum confectum de mancipatione perpetua in servitutem, de qua jam agi coepit. In instrumento, inquit, inter nos factum scriptum est me facturum quicquid vis.

Sic gladiatores auctoritatem faciebant uri, scindi, ferro necari^t. Vel, 2. Librum Divinæ atque æternæ prædestinationis^v, quæ præordinatum hoc est de Christo ut faciat, &c.^x. Vel, 3. Libros Moysi^y, ad quos Christus sæpe provocat, ut Joan. 5. 32, 46^z. qui ferè soli tempore Davidis scripti sunt^a; & Prophetarum^b; & vaticinia atque promissiones quæ in eis extabant^c; & sacrificia quæ Christi oblationem satis apertè docebant. Pentateuchum autem hic, sicut & Judæishodie, liber Antonomastice dicitur^d. ἐν κεφαλῇ idem est quod in summa^e, quæ capitulum dicitur Heb. 8. 1^f. At ibi est κεφαλῇ, hic autem κεφαλῇ, quod in hac significatione nusquam reperio^g. Significat, summam totius Scripturæ Christum esse^h. Vel, 4. Respicit hic varia Scripturæ loca, quibus hoc de Davide dicitur, sed longè perfectius de Christo tanquam illius typi perfecto exemplari; eum esse hominem secundum cor Dei, qui faciurus sit omnem voluntatem Dei, ut dicitur Act. 13. 22. ex 1 Sam. 13. 14ⁱ. Vel, 5. Librum Geneseos^k; vel, Gen. 1. 1. In principio, id est, in Filio, ex collat. Joh. 1. 1^l. vel, Gen. 2. 23. Hoc nunc os de ossibus meis, &c. quod de Christo & Ecclesia exponitur, Gen. 2. 23^m. vel, Gen. 3. 15. ut ἐν κεφαλῇ

Anto-

te peccatis hominum placarent^k. In Lxx est ἐκ ἡττοῦς¹, non postulasti^m, ut & in Hebræo לֹא שָׁאַלְתָּ, non postulasti^o. Sed voluit noster Scriptor vim fastidii ostendere; ideoque verbum delegit ad id quàm maximè efficax^p.

7. Tunc (id est, Propterea^q. Illationem magis quàm tempus significat^r, q. d. Quia vidi te Legis sacrificiis non placari^t;) dixi] id est, Apud me constitui^t. Sunt & hæc verba Psalmi^v. ¶ Ecce venio] Ità J. Cap. vel, adsum, Be. Pi. q. d. Me paratum obtuli^x. ¶ In, &c. ἐν κεφαλῇ, &c.] In capite (vel, volumine, Pi. Zeg. D. Cap. E. &c.) libri scriptum est de me, Mo. P. Er. &c. סֵפֶר, quod vertitur βιβλίον, Hebræis dicitur quodvis scriptum. Ità scriptura divortii vocatur סֵפֶר כְּרִיתוּת, βιβλίον ἀποσάσις, Deut. 24. 1. Et bene Syrus hic posuit כתובת^y.

In Hebræo est סֵפֶר במגילת, in volumine libri^z, five descriptionis^a; vel librorum, ut סֵפֶר apud RR. sæpe ponitur pro toto V. T. canone^b; id est, in Libro plicatili seu involuto^c, five in membranis plicatilibus^d. Solebant veteres (& Hebræi & Ethnici^e), in membranis aut chartis scribere^f, quæ in rotundum complicabantur^g; vel, convolvebantur in morem corticis^h, aut cylindriⁱ, ut nunc quoque Judæi Legem habent, &c.^k. Cùm autem Libri convolvi solebant, hinc factum ut liber & volumen libri pro eodem haberentur. Quare in volumine libri, idem est quod in libro. [Qu. 1. Quomodo congruunt במגילת, & ἐν κεφαλῇ?] Resp. κεφαλῇ est non tantum caput, seu capitulum¹, sed & volumen^m, vel, quod idem est, involutum, h. e. ἄλημα, teste Suidaⁿ, à specie, eò quod complicatum Libri corpus quasi opus capitatum est^o, necnon capitis tegmen, quo nimirum caput obvolvitur teste Aristot. Rhetor. 2. Hinc & Lxx vocem מגילת, quæ quater occurrit Jer. 39. χαρτίον vertere, Zach. 5. סֵפֶר פָּנֹס^y. hic autem & Ezech. 2. 9. & 3. 1, 2: κεφαλῇ transulere, quomodo & Sym. vertit. Aquila autem & Th. διφθέραν reddunt, quæ antiquis erat pellis capræ, in qua scribebatur, &c. inde membrana, in qua scriptum erat, item Libri tegmentum^p.

Omnes chartæ Hebræorum non in paginas distingui, sed in orbiculum convolvi, solebant, ut videre est Jer. 36. 27. quare סֵפֶר במגילת hic in Hebræo nihil est aliud quàm charta volubilis, quod Aq. & Sym. dixerunt ἄλημα. Id ipsum vocabant κεφαλῇ à rotunda capitis forma: unde & in ædificiis quæ rotunda sunt, κεφαλῇ dicuntur, ut Exod. 26. 32. & 27. 17. & 36. 34. & 38. 27, 28. Num. 3. 36. 1 Reg. 7. 30. 2 Par. 3. 5. & aliis in locis. Esdræ 6. 2. in Hebræo מגילת, in Græco κεφαλῇ nec aliter id ipsum nomen Hebræum vertit Ezech. 2. 9. & 3. 1, 2. pro quo Jer. 36. 23. ponitur χαρτίον & χαρτίον. At Esa. 8. 1. est nomen alterum Hebræum, sed ejusdem originis & significatūs, גִּלְגָּל, ubi Euseb. apud quosdam Interpretes ait positum κεφαλῇ^q. Qu. 2. De quo Libro hic loquitur^r? Resp. Respicit hic, vel, 1. locum illum legemque de servo, Exod. 21. 5^t. Intelligitur hic instrumentum confectum de mancipatione perpetua in servitutem, de qua jam agi coepit. In instrumento, inquit, inter nos factum scriptum est me facturum quicquid vis.

Sic gladiatores auctoritatem faciebant uri, scindi, ferro necari^t. Vel, 2. Librum Divinæ atque æternæ prædestinationis^v, quæ præordinatum hoc est de Christo ut faciat, &c.^x. Vel, 3. Libros Moysi^y, ad quos Christus sæpe provocat, ut Joan. 5. 32, 46^z. qui ferè soli tempore Davidis scripti sunt^a; & Prophetarum^b; & vaticinia atque promissiones quæ in eis extabant^c; & sacrificia quæ Christi oblationem satis apertè docebant. Pentateuchum autem hic, sicut & Judæishodie, liber Antonomastice dicitur^d. ἐν κεφαλῇ idem est quod in summa^e, quæ capitulum dicitur Heb. 8. 1^f. At ibi est κεφαλῇ, hic autem κεφαλῇ, quod in hac significatione nusquam reperio^g. Significat, summam totius Scripturæ Christum esse^h. Vel, 4. Respicit hic varia Scripturæ loca, quibus hoc de Davide dicitur, sed longè perfectius de Christo tanquam illius typi perfecto exemplari; eum esse hominem secundum cor Dei, qui faciurus sit omnem voluntatem Dei, ut dicitur Act. 13. 22. ex 1 Sam. 13. 14ⁱ. Vel, 5. Librum Geneseos^k; vel, Gen. 1. 1. In principio, id est, in Filio, ex collat. Joh. 1. 1^l. vel, Gen. 2. 23. Hoc nunc os de ossibus meis, &c. quod de Christo & Ecclesia exponitur, Gen. 2. 23^m. vel, Gen. 3. 15. ut ἐν κεφαλῇ

Anto-

Antonomaſtice dicatur pro *ἐν μὲν*, five *πρῶτον, κατὰ μέρος*, in prima Legis *Paraſcha*, five *Sectione*; ut reſpiciat *Paraſchas*, five *Sectiones* 53. in quas Pentateuchus à Judæis olim diſtinctus fuit ⁿ. Sed *מגילת* ſectionem non denotat. Nec conſtat Davidis tempore Legem fuiſſe in varias illas *Sectiones* diviſam ^o. ¶ *Ut, &c.* *τὸ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου*] Sic & Lxx, apud quos *ὁ Θεὸς* ſolet eſſe Vocativus P. *Ad faciendum* (vel, *Cauſa faciendi*: ad verb. *Facere*, nullā additā perſonā, ut hoc jungendum videatur cum ſequentibus ^q, nempe in Pfal. 40. 8. *Deus meus volui*, quæ verba Apoſtolus hīc omiſit ^{||}: ad ſenſum tamen non refert ſi jungatur cum præced. t. vel, *Faciturus*, J. Cap. *Ut faciam*, Er. P. Be. Pi. E. Rib. Quod non jungendum, cum *Scriptum eſt de me*, ſed cum, *Ecce venio*, ut apparet ex v. 9. Illa autem, *In capite libri ſcriptum eſt de me*, per parentheſin legenda ſunt: [quomodo legunt Mo. P. Be. Pi. &c.] Significat, utrumque, Chriſtum *veniſſe*, & quidem *ad faciendum*, &c. ſcriptum eſſe de ſe in volumine libri ^r.) *ὁ Deus, voluntatem tuam*, E. Mo. Be. &c. nempe oblationem corporis mei, ut explicatur v. 10 t. [Senſus,] *Scripturæ omnes teſtantur me ad hoc venturum eſſe in mundum ut facerem voluntatem tuam* ^t.

8. *Superius*, &c. *Ἀνώτερον λέγων*] *Superius* (vel, *Prius*, J. Cap.) *dicens*, Mo. vel, *cum dicit*, Er. *cum dixiſſet*, Be. Pi. J. Cap. Me. *λέγων*, id eſt, *λέξας*, Præſens pro modo exacto ^v. *Dixiſſet* Chriſtus ſcilicet ^x, vel, David in perſona Chriſti ^y. ¶ *Quia hoſtias*, &c.] *ὅτι* hīc, ut ſæpe, eſt verbum Recitantis. Et duo membra Pfalmi diſſecta ob ſenſus paritatem in unum contraxit ^z. ¶ *Quæ* (Nempe omnia ², *hoſtiæ*, &c. ^b.) *ſecundum Legem offeruntur*] id eſt, Lege præſcripta ſunt. Imminebat ergo Legis mutatio, nempe verbis illis, *ἐκ ἡδύσμου, & ἐκ εὐδύνου*, ſumptis in ſenſu ſublimiore ^c. Hæc pars non eſt Pfalmi, ſed declarandi gratiā additur ^d.

9. *Tunc Dixi*, ſed legendum *dixit*, ut habent Codices [Latini] non pauci ^f. *Τὸν ἔρηκεν*] *Tunc dixit*, Er. Be. Pi. &c. *Ob id ſubintulit*, G. Verba Scriptoris noſtri ^f, locum Davidis ad ſcopum ſuum accommodantis ^g. *Dixit* Chriſtus, quaſi interventorem & fidejuſſorem ſe ſiſtens pro nobis ^h. ¶ *Ecce venio, ut faciam*, &c.] Omiſit illud, *ἐν κατὰ μέρος*, &c. quia eſt figuratum & ornatuſ tantum cauſā adhibituſ ⁱ. ¶ *Auferit prius* (Intellige, vel Sacerdotium, vel Teſtamentum ^k: vel, genus ſacrificiorum ^l.) *ut ſequens* (vel, *ſecundum*, E. ex Sy. *poſterius*, Er. Be. Pi. &c. nempe voluntatem Dei ^m; ſacrificiuſ illud unicum benevolentiae tuæ, five quod benevolentiam tuam nobis teſtetur & conciliet ⁿ, nempe Chriſti obedientiam ^o, & ſacrificiuſ corporis ſui ^p.) *ſtatuat*] Sicut ſolet fieri in Syllogiſmīs diſjunctivis, *ἢ ἢ ἢ*, *ἢ ἢ ἢ*, eſt *ſtatueret*, *figere*, *firmare*. Merito minora evaneſcunt ubi tam magna præſtantur ^q. Itā concludit quod principaliter inſtituit, nempe ſacrificiorum V. T. abrogationem; tum, quia non erant Deo placita, tum, quia locus eſſe non poterat ſacrificio Chriſti, niſi priuſ illa tollerentur ^r. q. d. Poſteriora derogant prioribus: Poſteriora autem Deus voluit & probavit, teſte etiam Davide priſcæque Eccleſia. Rectè igitur priora ſuſtulerant, &c. t.

10. *In*, &c. *ἐν τῇ θελήματι ἡ παραβολὴ ἐσθλὴ οἱ δὲ αἱ περὶ τοῦτο—ἐπαπαρῶ*] *In qua voluntate* (vel, *Per quam voluntatem*, Er. V. nempe de qua dictum in Pfalmo ^t, ad quam faciendam venit Chriſtus ^v; cujuſ voluntatis executione ^x; quā unicā victimā Chriſti in cruce oblato ^y.) *ſanctificati ſumus*, (Nos ſcil. omnes qui regenerationem & peccatorum remiſſionem obtinuimus ^z, vel, nos qui ſanctificati ſumus, quod ex præced. ſupplendum ²; quos ſacrificia Legis juſtificare & ſanctificare non poterant ^b. Sine hoc ſupplemento oratio imperfecta erit, ob articuluſ *οἱ* in medio poſituſ, quem Interpretes, tanquam ſuperfluum, ſerè neglexiſſe videntur ^c. Plerique quidem Codices illud *οἱ* legunt ^d, ſed probatiores cod. omittunt ^e.) *per oblationem* (id eſt, merito oblationis ^f.) *corporis* (Corporis meminit, reſpiciens verba citata ſuprà v. 5 ^g. ut innuat quò illa referenda ſint ^h.)—*ſemel*, Mo. ſub. *faciam*, P. Be. Pi. vel, *peractam*, Er. *ἐν τῇ θελήματι* ſume pro *ἐν τῷ θέληματι*. Nos qui per oblationem Chriſti ſemel factam ſanctificamur, in

hoc ſanctificamur ut eandem Dei voluntatem impleamus, quæ obedientiam præfert victimis; id eſt, ut & ipſi corpus noſtrum, ſi res ita ferat, aptemus doloribus & morti, in hoc ut Deo obediatur. Confer quæ ſuprà 2. 11. & ſeq. ⁱ.

11. *Et omnis quidem ſacerdos*, *ἱερεύς*] Sic legitur in aliis libris præter MS^k. Sic legunt Vulg. Chryſ. & plures cod. Græci ^l, iique probatiores ^m. *Sacerdos*, nempe Leviticus, five V. T. ⁿ, quique Sacerdotalem *ἐμπροσθεν* obit ^o. Rem eandem hīc probat, ſed novo argumento, ex jugi ſacrificio quod quotidie offerebatur mane & vespere, de quo Num. 18 P. Locutus de ſacrificiis ſummo Sacerdoti propriis Propitiationis die peragendis, ac eorum invaliditate demonſtratā, nunc etiam reliquorum parem invaliditatem eſſe demonſtrat ^q. Alii tamen legunt *ἀρχιερεύς*, ut MS. quod clariuſ ^r. Sic nonnulli cod. Græci, & in his Biblia regia, & Syrus ^t. *Pontifex*, Q. in E. Nempe legalis ^u, qui ſanè, ſi vellet, quotidianum illud ac juge ſacrificiuſ offerre poterat ^v. ¶ *Præſtō eſt*, &c. *ἔσθλῃ καὶ ἡμέραν λειτουργῶν*] *Adſtat* (Nempe ad aram miniſterii cauſā ^x; vel, *Aſſiſtit*, Er. V. Zeg. Stat. Er. J. Cap. id eſt, *ſtare ſolet* ^y, vel *ſtare debet* ^z.) *quotidie* (vel, *certo die*, Pi. nempe die expiationis ²: vel, *omni tempore*, G. Referendum hoc, vel ad ſtāntem, vel potiùs, ad *miniſtrantem*, ob id quod ſequitur ^b.) *operans*, P. vel, *miniſtrans*, Vulg. J. Cap. Jun. id eſt, tanquam famuluſ accinctuſ ad capeſſenda juſſa Domini ſui comparebat in conſpectu ejus ^c; vel, *ſacra peragens*, Er. ſim. Be. id eſt, ea quæ ſacrificio neceſſaria ſunt præparans ^d. In accendendo candelabro, in ſuſſitu faciendo, primæ erant partes ſummi Sacerdotis. Coeteri erant ei adjuutores ^e. ¶ *Et eaſdem*, &c.] Nempe ejuſdem generis ^f, agnum ſcilicet ^g. Sume ut ſuprà v. 3. & *πολλὰς* (*ſæpe*) id eſt, *quoties res fert*. Vide ſuprà 7. 27 ^h. vel, *ſæpe* etiam uno die ⁱ, frequenter, aut ſingulis diebus ^k. ¶ *Quæ* (Illative accipiendum, q. d. Quæ proinde, quò ſcil. ſæpe repetantur ^l, & eodem ſemper modo ^m.) *nunquam poſſunt* (vel, *poſſunt*, Er. P. Pi. &c.) *auferre* (vel, *emundare*, Tre. ex Sy. *adimere*, Ca. ſim. Ar.) *peccata*] id eſt, illa expiare & conſcientiam mundare ⁿ. *Περίελεῖν* quod *ἀφαιρῶν* ſuprà v. 4. Hoc ſenſu *περίελεῖν* habemus Gen. 38. 14. 19. & 41. 42. Exod. 8. 8. 11. 31. & 10. 17. & 33. 6. & alibi ſæpe. Sic & Act. 27. 20. & apud ſcriptores bene Græcos. Sæpe hunc ſenſum inculcat & Pauluſ ut magni momenti ^o.

12. *Hic*, *Αὐτὸς*] In MS. eſt *οὗτος* ^p. ¶ *Unam*, &c. *Μίαν—προσέγγυαι, &c.*] *Unam*—*offerens*, &c. Vulg. Nempe in Cælo, ut ſummuſ Sacerdoſ in Sanctuario P. Sed non hīc ſignificat, cum in præſenti offerre, &c. ^q. *Cum unam*—*obluliſſet*, &c. E. Me. *Unā*—*oblata*, &c. Er. P. Be. Pi. E. Quondam in peccatorum remiſſionem ^r. ¶ *In*, &c. *Εἰς τὸ δινῆσαι, &c.*] Hanc phraſin de eadem re habuimus Heb. 7. 3. *ἐν δέξῃ* habemus & Heb. 1. 3. & 8. 1. & 12. 2. Rom. 8. 34. Eph. 1. 20. Col. 3. 1. alibi *ἐν δέξῃ*, quomodo & hīc habet MS. aut *ἐν πῶς δέξῃ*. *Διζῶν καὶ χεῖρα* ex Pindaro citavimus alibi t. *Perpetuò ſedet*, &c.] t. G. Er. ſic P. &c. Teſtimonium à Patre habens obſequii & oblationis ſuæ, ejuſque fructuſ cum ſuis communicans, &c. ^u. & nunquam eam dignitatem ac felicitatem amiſſurus. Non ampliùs ſtat miniſtrans, ut Sacerdoſ legalis, idem velut ſaxuſ volvens, quia finem miniſterii non aſſequitur ^v; non neceſſe habens ampliùs laborare in opere redemptionis noſtræ ^x, ſed receptuſ in cœluſ quietuſ, &c. ^y. Quia illa una oblatio ſufficit, ideo non redibit ut offerat: manebit ibi donec redeat, non iterum oblaturuſ, ſed judicaturuſ & triumphaturuſ ^z. Illud, *in perpetuum*, refertur, vel, 1. ad *ſedet* ². Cui obſtat v. ſeq. *expectans donec*, &c. quò ſignificatur, ſeſſionem illam non fore perpetuam, quò etiam confirmatur ex 1 Cor. 15. 24 ^b. Vel, 2. ad *hoſtiam* ^c, ut diſtinctio [ſeu comma] ponatur poſt *δινῆσαι*, & locuſ ſic vertatur, *Obtulit victimam manentem in perpetuum* ^d; id eſt, quæ eam vim obtinet, ut nullā ampliùs repetitione opuſ ſit ^e. Convenit hæc diſtinctio, tum præcedentibus ^f, tum ſequent. v. 14 ^g.

13. *De*, &c. *Τὸ λοιπὸν εὐδοχεῖσθαι, &c.*] *Reliquum* (vel, *De cætero*, Pi. *In poſterum*, V. *Id quod reſtat*, vel ſupereſt,

^a Jun. ^b J. Cap. ^c E. ^d J. Cap. ^e Jun. ^f G. ^g Rib. ^h Rib. sic E. ⁱ E. ^j Rib. ^k Me. ^l E. ^m Rib. ⁿ E. ^o G. ^p Ham. ^q Ham. ^r G. ^s Ham. ^t G. ^u Ham. ^v G. ^w Ham. ^x G. ^y Ham. ^z G. ^{aa} Ham. ^{ab} G. ^{ac} Ham. ^{ad} G. ^{ae} Ham. ^{af} G. ^{ag} Ham. ^{ah} G. ^{ai} Ham. ^{aj} G. ^{ak} Ham. ^{al} G. ^{am} Ham. ^{an} G. ^{ao} Ham. ^{ap} G. ^{aq} Ham. ^{ar} G. ^{as} Ham. ^{at} G. ^{au} Ham. ^{av} G. ^{aw} Ham. ^{ax} G. ^{ay} Ham. ^{az} G. ^{ba} Ham. ^{bb} G. ^{bc} Ham. ^{bd} G. ^{be} Ham. ^{bf} G. ^{bg} Ham. ^{bh} G. ^{bi} Ham. ^{bj} G. ^{bk} Ham. ^{bl} G. ^{bm} Ham. ^{bn} G. ^{bo} Ham. ^{bp} G. ^{bq} Ham. ^{br} G. ^{bs} Ham. ^{bt} G. ^{bu} Ham. ^{bv} G. ^{bw} Ham. ^{bx} G. ^{by} Ham. ^{bz} G. ^{ca} Ham. ^{cb} G. ^{cc} Ham. ^{cd} G. ^{ce} Ham. ^{cf} G. ^{cg} Ham. ^{ch} G. ^{ci} Ham. ^{cj} G. ^{ck} Ham. ^{cl} G. ^{cm} Ham. ^{cn} G. ^{co} Ham. ^{cp} G. ^{cq} Ham. ^{cr} G. ^{cs} Ham. ^{ct} G. ^{cu} Ham. ^{cv} G. ^{cw} Ham. ^{cx} G. ^{cy} Ham. ^{cz} G. ^{da} Ham. ^{db} G. ^{dc} Ham. ^{dd} G. ^{de} Ham. ^{df} G. ^{dg} Ham. ^{dh} G. ^{di} Ham. ^{dj} G. ^{dk} Ham. ^{dl} G. ^{dm} Ham. ^{dn} G. ^{do} Ham. ^{dp} G. ^{dq} Ham. ^{dr} G. ^{ds} Ham. ^{dt} G. ^{du} Ham. ^{dv} G. ^{dw} Ham. ^{dx} G. ^{dy} Ham. ^{dz} G. ^{ea} Ham. ^{eb} G. ^{ec} Ham. ^{ed} G. ^{ee} Ham. ^{ef} G. ^{eg} Ham. ^{eh} G. ^{ei} Ham. ^{ej} G. ^{ek} Ham. ^{el} G. ^{em} Ham. ^{en} G. ^{eo} Ham. ^{ep} G. ^{eq} Ham. ^{er} G. ^{es} Ham. ^{et} G. ^{eu} Ham. ^{ev} G. ^{ew} Ham. ^{ex} G. ^{ey} Ham. ^{ez} G. ^{fa} Ham. ^{fb} G. ^{fc} Ham. ^{fd} G. ^{fe} Ham. ^{ff} G. ^{fg} Ham. ^{fh} G. ^{fi} Ham. ^{fj} G. ^{fk} Ham. ^{fl} G. ^{fm} Ham. ^{fn} G. ^{fo} Ham. ^{fp} G. ^{fq} Ham. ^{fr} G. ^{fs} Ham. ^{ft} G. ^{fu} Ham. ^{fv} G. ^{fw} Ham. ^{fx} G. ^{fy} Ham. ^{fz} G. ^{ga} Ham. ^{gb} G. ^{gc} Ham. ^{gd} G. ^{ge} Ham. ^{gf} G. ^{gg} Ham. ^{gh} G. ^{gi} Ham. ^{gj} G. ^{gk} Ham. ^{gl} G. ^{gm} Ham. ^{gn} G. ^{go} Ham. ^{gp} G. ^{gq} Ham. ^{gr} G. ^{gs} Ham. ^{gt} G. ^{gu} Ham. ^{gv} G. ^{gw} Ham. ^{gx} G. ^{gy} Ham. ^{gz} G. ^{ha} Ham. ^{hb} G. ^{hc} Ham. ^{hd} G. ^{he} Ham. ^{hf} G. ^{hg} Ham. ^{hh} G. ^{hi} Ham. ^{hj} G. ^{hk} Ham. ^{hl} G. ^{hm} Ham. ^{hn} G. ^{ho} Ham. ^{hp} G. ^{hq} Ham. ^{hr} G. ^{hs} Ham. ^{ht} G. ^{hu} Ham. ^{hv} G. ^{hw} Ham. ^{hx} G. ^{hy} Ham. ^{hz} G. ^{ia} Ham. ^{ib} G. ^{ic} Ham. ^{id} G. ^{ie} Ham. ^{if} G. ^{ig} Ham. ^{ih} G. ⁱⁱ Ham. ^{ij} G. ^{ik} Ham. ^{il} G. ^{im} Ham. ⁱⁿ G. ^{io} Ham. ^{ip} G. ^{iq} Ham. ^{ir} G. ^{is} Ham. ^{it} G. ^{iu} Ham. ^{iv} G. ^{iw} Ham. ^{ix} G. ^{iy} Ham. ^{iz} G. ^{ja} Ham. ^{jb} G. ^{jc} Ham. ^{jd} G. ^{je} Ham. ^{jf} G. ^{jj} Ham. ^{jj} G. ^{jk} Ham. ^{jl} G. ^{jm} Ham. ^{jn} G. ^{jo} Ham. ^{jp} G. ^{jq} Ham. ^{jr} G. ^{js} Ham. ^{jt} G. ^{ju} Ham. ^{jv} G. ^{jw} Ham. ^{jx} G. ^{jy} Ham. ^{jz} G. ^{ka} Ham. ^{kb} G. ^{kc} Ham. ^{kd} G. ^{ke} Ham. ^{kf} G. ^{kg} Ham. ^{kh} G. ^{ki} Ham. ^{kj} G. ^{kk} Ham. ^{kl} G. ^{km} Ham. ^{kn} G. ^{ko} Ham. ^{kp} G. ^{kq} Ham. ^{kr} G. ^{ks} Ham. ^{kt} G. ^{ku} Ham. ^{kv} G. ^{kw} Ham. ^{kx} G. ^{ky} Ham. ^{kz} G. ^{la} Ham. ^{lb} G. ^{lc} Ham. ^{ld} G. ^{le} Ham. ^{lf} G. ^{lg} Ham. ^{lh} G. ^{li} Ham. ^{lj} G. ^{lk} Ham. ^{ll} G. ^{lm} Ham. ^{ln} G. ^{lo} Ham. ^{lp} G. ^{lq} Ham. ^{lr} G. ^{ls} Ham. ^{lt} G. ^{lu} Ham. ^{lv} G. ^{lw} Ham. ^{lx} G. ^{ly} Ham. ^{lz} G. ^{ma} Ham. ^{mb} G. ^{mc} Ham. ^{md} G. ^{me} Ham. ^{mf} G. ^{mg} Ham. ^{mh} G. ^{mi} Ham. ^{mj} G. ^{mk} Ham. ^{ml} G. ^{mm} Ham. ^{mn} G. ^{mo} Ham. ^{mp} G. ^{mq} Ham. ^{mr} G. ^{ms} Ham. ^{mt} G. ^{mu} Ham. ^{mv} G. ^{mw} Ham. ^{mx} G. ^{my} Ham. ^{mz} G. ^{na} Ham. ^{nb} G. ^{nc} Ham. nd G. ^{ne} Ham. ^{nf} G. ^{ng} Ham. ^{nh} G. ⁿⁱ Ham. ^{nj} G. ^{nk} Ham. ^{nl} G. ^{nm} Ham. ⁿⁿ G. ^{no} Ham. ^{np} G. ^{nq} Ham. ^{nr} G. ^{ns} Ham. ^{nt} G. ^{nu} Ham. ^{nv} G. ^{nw} Ham. ^{nx} G. ^{ny} Ham. ^{nz} G. ^{oa} Ham. ^{ob} G. ^{oc} Ham. ^{od} G. ^{oe} Ham. ^{of} G. ^{og} Ham. ^{oh} G. ^{oi} Ham. ^{oj} G. ^{ok} Ham. ^{ol} G. ^{om} Ham. ^{on} G. ^{oo} Ham. ^{op} G. ^{oq} Ham. ^{or} G. ^{os} Ham. ^{ot} G. ^{ou} Ham. ^{ov} G. ^{ow} Ham. ^{ox} G. ^{oy} Ham. ^{oz} G. ^{pa} Ham. ^{pb} G. ^{pc} Ham. ^{pd} G. ^{pe} Ham. ^{pf} G. ^{pg} Ham. ^{ph} G. ^{pi} Ham. ^{pj} G. ^{pk} Ham. ^{pl} G. ^{pm} Ham. ^{pn} G. ^{po} Ham. ^{pp} G. ^{pq} Ham. ^{pr} G. ^{ps} Ham. ^{pt} G. ^{pu} Ham. ^{pv} G. ^{pw} Ham. ^{px} G. ^{py} Ham. ^{pz} G. ^{qa} Ham. ^{qb} G. ^{qc} Ham. ^{qd} G. ^{qe} Ham. ^{qf} G. ^{qg} Ham. ^{qh} G. ^{qi} Ham. ^{qj} G. ^{qk} Ham. ^{ql} G. ^{qm} Ham. ^{qn} G. ^{qo} Ham. ^{qp} G. ^{qq} Ham. ^{qr} G. ^{qs} Ham. ^{qt} G. ^{qu} Ham. ^{qv} G. ^{qw} Ham. ^{qx} G. ^{qy} Ham. ^{qz} G. ^{ra} Ham. ^{rb} G. ^{rc} Ham. rd G. ^{re} Ham. ^{rf} G. ^{rg} Ham. ^{rh} G. ^{ri} Ham. ^{rj} G. ^{rk} Ham. ^{rl} G. ^{rm} Ham. ^{rn} G. ^{ro} Ham. ^{rp} G. ^{rq} Ham. ^{rr} G. ^{rs} Ham. ^{rt} G. ^{ru} Ham. ^{rv} G. ^{rw} Ham. ^{rx} G. ^{ry} Ham. ^{rz} G. ^{sa} Ham. ^{sb} G. ^{sc} Ham. ^{sd} G. ^{se} Ham. ^{sf} G. ^{sg} Ham. ^{sh} G. ^{si} Ham. ^{sj} G. ^{sk} Ham. ^{sl} G. sm Ham. ^{sn} G. ^{so} Ham. ^{sp} G. ^{sq} Ham. ^{sr} G. ^{ss} Ham. st G. ^{su} Ham. ^{sv} G. ^{sw} Ham. ^{sx} G. ^{sy} Ham. ^{sz} G. ^{ta} Ham. ^{tb} G. ^{tc} Ham. ^{td} G. ^{te} Ham. ^{tf} G. ^{tg} Ham. th G. ^{ti} Ham. ^{tj} G. ^{tk} Ham. ^{tl} G. tm Ham. ^{tn} G. ^{to} Ham. ^{tp} G. ^{tq} Ham. ^{tr} G. ^{ts} Ham. ^{tt} G. ^{tu} Ham. ^{tv} G. ^{tw} Ham. ^{tx} G. ^{ty} Ham. ^{tz} G. ^{ua} Ham. ^{ub} G. ^{uc} Ham. ^{ud} G. ^{ue} Ham. ^{uf} G. ^{ug} Ham. ^{uh} G. ^{ui} Ham. ^{uj} G. ^{uk} Ham. ^{ul} G. ^{um} Ham. ^{un} G. ^{uo} Ham. ^{up} G. ^{uq} Ham. ^{ur} G. ^{us} Ham. ^{ut} G. ^{uu} Ham. ^{uv} G. ^{uw} Ham. ^{ux} G. ^{uy} Ham. ^{uz} G. ^{va} Ham. ^{vb} G. ^{vc} Ham. ^{vd} G. ^{ve} Ham. ^{vf} G. ^{vg} Ham. ^{vh} G. ^{vi} Ham. ^{vj} G. ^{vk} Ham. ^{vl} G. ^{vm} Ham. ^{vn} G. ^{vo} Ham. ^{vp} G. ^{vq} Ham. ^{vr} G. ^{vs} Ham. ^{vt} G. ^{vu} Ham. ^{vv} G. ^{vw} Ham. ^{vx} G. ^{vy} Ham. ^{vz} G. ^{wa} Ham. ^{wb} G. ^{wc} Ham. ^{wd} G. ^{we} Ham. ^{wf} G. ^{wg} Ham. ^{wh} G. ^{wi} Ham. ^{wj} G. ^{wk} Ham. ^{wl} G. ^{wm} Ham. ^{wn} G. ^{wo} Ham. ^{wp} G. ^{wq} Ham. ^{wr} G. ^{ws} Ham. ^{wt} G. ^{wu} Ham. ^{wv} G. ^{ww} Ham. ^{wx} G. ^{wy} Ham. ^{wz} G. ^{xa} Ham. ^{xb} G. ^{xc} Ham. ^{xd} G. ^{xe} Ham. ^{xf} G. ^{xg} Ham. ^{xh} G. ^{xi} Ham. ^{xj} G. ^{xk} Ham. ^{xl} G. ^{xm} Ham. ^{xn} G. ^{xo} Ham. ^{xp} G. ^{xq} Ham. ^{xr} G. ^{xs} Ham. ^{xt} G. ^{xu} Ham. ^{xv} G. ^{xw} Ham. ^{xx} G. ^{xy} Ham. ^{xz} G. ^{ya} Ham. ^{yb} G. ^{yc} Ham. ^{yd} G. ^{ye} Ham. ^{yf} G. ^{yg} Ham. ^{yh} G. ^{yi} Ham. ^{yj} G. ^{yk} Ham. ^{yl} G. ^{ym} Ham. ^{yn} G. ^{yo} Ham. ^{yp} G. ^{yq} Ham. ^{yr} G. ^{ys} Ham. ^{yt} G. ^{yu} Ham. ^{yv} G. ^{yw} Ham. ^{yx} G. ^{yy} Ham. ^{yz} G. ^{za} Ham. ^{zb} G. ^{zc} Ham. ^{zd} G. ^{ze} Ham. ^{zf} G. ^{zg} Ham. ^{zh} G. ^{zi} Ham. ^{zj} G. ^{zk} Ham. ^{zl} G. ^{zm} Ham. ^{zn} G. ^{zo} Ham. ^{zp} G. ^{zq} Ham. ^{zr} G. ^{zs} Ham. ^{zt} G. ^{zu} Ham. ^{zv} G. ^{zw} Ham. ^{zx} G. ^{zy} Ham. ^{zz} G.

Supereft, G. Er. Jun. V. sim. Be. id est, reliqua membra quæ ipsi dedit Pater; deinde quod sequitur *Id quod unum supereft*, quod scilicet Psalm. 110. scribitur: *exspectans* (secundum naturam humanam *k*: vel, quatenus Mediator est *l*; cum patientia, exspectare tempus justum malens quam antevertere: quo verbo cavillationibus ac irrisoribus impiorum, infirmorumque dubitationibus, occurrit, tanquam si tardaret Deus, aut promissa præstare non posset; q. d. Idem in aliis præstare potest, quod in seipso affecutus est; sed ita se habet providentia & dispensatio ipsius, &c. *m*.) *donec ponantur*, &c. Mo. vel, *ut omnes inimici ipsi subjiciantur*; non Imperia tantum Christo adversantia, sed & Mors ipsa, ut explicatur 1 Cor. 15. 26. Et hoc excludit oblationem novam *n*. Non est, inquit, Christus ad tempus ibi sedens *o*, & iterum rediturus, ut secundò se offerat *p*; sed illic perpetuò residet *q*, regnans cum Patre, &c. *r*.

14. *Unà*, &c. *Μία* — *πρὸς τὸν πατέρα*, &c.] Dat causam cur Christus *t*, semel obtulisse contentus, non amplius ministret *u*; nec exspectet ut offeratur *v*, sed quietus nunc *affideat Patri* *x*. *Unicâ enim oblatione* (Nempe sui *y*, in cruce *z*. Per oblationem intelligit & id quod ei conjunctum est *a*, nempe intercessionem Christi in cælis *b*; impetrationem *c*, & missionem *d*, Spiritus Sancti *e*; aliâque fundamenta conferendi nobis gratiam *f*.) *consummavit* (vel, *consecravit*, Pi. *perfectos effecit*, V. sic E. Zeg. dedit perfectum pretium redemptionis & sanctificationis nostræ *g*; dedit iis quo in perpetuum sanctos se servant si Dei opem non deserant. Nihil illis ex parte Dei deerit. Hoc dicit *πλήρως*. Vide supra v. 1. & Heb. 9. 9. vel, perfecte à peccatis mundavit *i*, vel, sanctificavit: idem enim quoad rem ipsam est *consummare* & *sanctificare* *k*.) *in perpetuum* (Quod refertur ad vocem *consummavit*, q. d. Oblatio ejus semel facta vim habet infinitam *l*, & æternam *m*; ut & semper sanctificare possit *n*, usque ad finem mundi *o*; & sanctitatem conferre semper duraturam *p*. Etiam si innumeri homines procreentur, illique innumera peccata committant, non egent aliâ oblatione, quia per hujus applicationem perfecte consummabuntur *q*.) *eos qui sanctificantur*, Be. &c. id est, electos *t*, vel fideles *u*; omnium temporum *v*; omnes quotquot unquam sanctificantur, sive regenerantur *y*; vel, quos sanctificari opus est *z*; qui Deo per remissionem peccatorum consecrantur *a*. Ante vocem, *πρὸς τὸν πατέρα*, subintelligi potest *hæc*, ut hic versus decimo respondeat *b*.

15. *Testatur*, &c. *Μαρτυρεῖ*, &c.] *Testificatur autem* (sub. hoc, Be. Pi.) *nobis* (id est, Testimonium præbet hujus rei *c*, vel veritatis *d*, sive doctrinæ *e*, scilicet V. T. sacrificia non potuisse auferre peccata *f*: vel potius, Christum *unâ oblatione consummasse*, &c. *g*. Redditio est causæ, transitum sibi parans ad tertium membrum, quod Christi foedus præstantius sit foedere Mosaico. Eadem arte supra v. 1. est usus. Tria sunt videlicet, Sanctuarium, Sacrificium, Foedus, ita connexa ut primi præstantia secundi præstantiam commendet *h*.) *& ipse Spiritus Sanctus*] Per Jeremiam *i*, cui Spiritus S. loquenda dictavit *k*, id est, Scriptura, cujus auctor est Spiritus S. 2 Pet. 1. 21. Quem auctorem ac testem hic nominat *m*, ut ante Filium per Davidem loquentem, & Patrem, cujus testimonium est Lex *n*. Ostendit hoc dignitatem *o*, & Divinitatem *p*, Scripturæ *q*, etiam V. Testamenti, contra Manichæos *r*. *Postquam*, &c. *Μετὰ τὸ πρὸς τὸν πατέρα*] *Εἰσπνεῖται* habet MS. sed nihil refert *t*. Nam *posteaquam prædixisset*, Pi. sive, *prius dixisset*, Be. Pi. Nempe Spiritus Sanctus *u*, Jer. 31 v.

16. *Hoc autem testamentum quod testabor*, &c.] Pactum quod inibo cum populo meo erit hujusmodi *x*. *Post dies illos*] i. e. Post repudiatam Synagogam & Legem Moysi *y*, postquam rejecero Judæos incredulos *z*: ubi advenerit Messias *a*. *Dicit Dominus*] Sunt verba, vel, 1. Prophetæ *b*; vel, 2. Apostoli, ut connectantur cum, *postquam prædixisset*, tanquam eorum *scilicet*, & ad sequentia tantum referantur; & sensus sit, Postquam prius dixit, *Hoc est fœdus*, &c. attendendum quid deinde dicat Dominus, nempe *Indam leges*, &c. Ità nullum hic est *ἀνακόλουτον*. Obj. At in Jer. 31. hæc sunt verba Prophetæ; & ad præcedentia referuntur. Resp. Apostolus autem ea alio sensu hic sua facit, & ad

seq. refert *c*. Al. Oratio hic juxta nostram lectionem *d* Di. imperfecta videtur, quia nihil sequitur quod verbis illis, *postquam enim dixit*, respondeat. In quibusdam ergo cod. habetur initio v. seq. *ὕστερον λέγει, postea dicit* *e*. *Dando*, &c. *Δίδως*, &c.] *Indam*, &c. Benoni hic pro Futuro, more Heb. & Syrorum, *δίδως* pro *δός*, ut Rom. 9. 28. *συνελάων* & *συνελαῶν*, pro, *συνελάσει* & *συνελαί* *f*. *Dans*, vel *Dabo*, &c. Er. Hic locus extat Jer. 31. 33. & adductus est Heb. 8. 8. Unde constat hic omnia quædam in medio posita. Nimirum ea hic repetit quæ maxime ad id serviunt quod vult inferre *g*.

17. *Et*, &c. *Καὶ τὸν ἀμαρτωλόν*, &c.] Ante hæc verba subaudiendum *εἰρηκε*, vel, *τότε εἰρηκε* *h*, quod etiam adscriptum habent quidam Codices *i*, unus MS *k*. Quod supplementum omnino postulant, tum, 1. verba illa, *ὅτι τὸ πρὸς τὸν πατέρα*, quibuscum minimè coherent illa, *λέγει κύριος*, v. 16. quippe quæ constat esse Prophetæ verba *l* per parenthesis ex more inserta: tum, 2. loci scopus *m*, & argumenti series *n*. Sententiam v. 14. propositam *o* confirmare vult. Eam autem confirmant non verba præced. sed tantum ista, *& peccatorum*, &c. *o*. Et hic demum agitur de altera novi pacti parte, nempe remissione peccatorum per Christi satisfactionem. Per quam, re præstita quæ sacrificiis V. T. figurabatur, certè figuris nunc illis, aut novâ oblatione, nihil opus est *p*. *Non*, &c. *Ὁὐ μὴ ὑμῶν ἐν*] *Non recordabor amplius*, Mo. Er. Be. Pi. &c. *Non commemorabo*, G. ex Sy. id est, Non exprobrabo *q*.

18. *Ubi*, &c. *ὅπου ἡ ἀφεσις*, &c.] Sumit hic *ἀφ᾽ οὗ* pro *sanatione animi à peccatis*, quomodo *ἰαδυσθῆναι*, 2. 17. & *ἰαθῆναι*, 8. 12. Et est hic sensus sublimior, & *μυστικὸς*. Tunc enim verè *ἀφ᾽ οὗ* peccata cum ita missa fiunt ut non redeant. Nam si poena tantum ablata sit, peccata verò redeant, non mirum est repeti oblationem pro peccatis. Loquitur de Christianis, non quales sunt omnes, sed quales esse debent, & plerique tunc erant. Docebantur omnes, post Baptismum prolabi esse exitiale, aut cum maximo exitii periculo conjunctum. Itaque plurimi inoffenso cursu ad metam pertingebant *r*. [Reliqui locum sic vertunt & explicant:] *Porro ubi est horum* (nempe peccatorum *t*,) *remissio* (talis scilicet, perfecta *u*, sive plena *v*.) *non est amplius oblatio*, &c. Be. Pi. Si hostia jam inventa sit, per quam peccata remittantur, jam non est altera hostia quærenda *x*, quâ novum rursus pretium illis remittendis comparatur *y*, nec opus est ut Christus iterum moriatur *z*: sed solum necessaria est applicatio pretii semel per mortem Christi comparati *a*. Atqui in N. T. facta est perpetua peccatorum remissio *b*, per unicam Christi oblationem *c*. Foedus ergo novum multò præstantius est veteri, quod novas indies exigebat oblationes pro peccato *d*.

19. *Habentes*, &c. *ἔχοντες* — *παρρησιάζεσθαι εἰς τὴν εἰσόδον*, &c.] Hactenus prima Epistolæ pars quæ tota est *διδασκαλική* *e*; hic incipit pars moralis *f*, sive exhortatio *g*, ad justum usum rerum antè expositarum *h*; ad constantiam in fide & pietate *i*, & patientiam in adversis *k*. Bene jam fundatâ dignitate Christi præ Leviticis Sacerdotibus, & oblationis ab ipso factæ præ illorum oblationibus *l*, & doctrinâ de abrogatione veterum sacrificiorum *m*, egregia hinc infert monita ad perseverandum in professione Christianismi & in pietate *n*. *Cum igitur, fratres*, (Hoc elogio tum maxime utitur cum ad officium eos hortatur, ut volentes potius ducat quam nolentes trahat *o*.) *habeamus libertatem* (id est, jus *p*, pari figurâ quâ *ἐν λογιᾷ* est *benefacere*. Vide 2 Cor. 7. 4.) *παρρησιάζεσθαι* propriè est *dicendi libertas*, transfertur autem ad *faciendi libertatem* *r*, dirupto scilicet illo velo: vide supra 3. 6. vel, *fiduciam*, Vulg. Pi. Zeg. Aug. ut Heb. 4. 16. ex peccatorum remissione *v*.) *adeundi in sancta* (vel, *ingrediendi Sacrarium*, Be. Pi. id est, in summum cœlum *x*: vel, *in introitu sanctorum*, Vulg. Er. Rev. i. e. in introitu quo Christus Pontifex pro nobis ingressus est in Sancta *y*. Vel, *in introitu sanctorum*, quasi nos confidamus futurum ut introeamus Sancta *z*. Vel, *aditus ad Sanctuarium*. Ingressus propriè metæ convenit, ac comprehensoribus; accessus etiam viatoribus, quem hic spectari patet ex v. 22.) *per sanguinem Jesu*, Er. &c. id est, non per sacrificia Legis *b*. Christus per sanguinem suum cœo intravit; & nos *per sanguinem Christi*, id est, Fidem

& servando, & factis monstrando, quæ ex sanguine ipsius ortum habet, eodem intrabimus. Per sanguinem Christi, quatenus effusus est in cruce d; per mortem Christi *.

20. *Quam*, &c. *Ἡν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδόν*] *Ἡν* refertur, vel ad introitum f: vel potius, ad *viam* g. Sensus utrobique idem h. *Ἡν*, nempe *ἐισόδον*, quem & *ὁδόν* jam vocabit i. *Quam viam* (vel, *Ἐὰν viā quam*, Er. Il. Ti. V. P. Be.) *dedicavit nobis*, Pi. Er. Be. P. Val. V. J. Cap. vel, *lustravit*, Ca. vel, *initiauit*, Mo. G. Vulg. id est, primus ingressus est k, ut nos post eum ingrederemur. Ea via est quam ipse suā passione stravit ad cælum l: ad verb. *innovavit*, E. Er. Ar. Æth. Vide supra 9. 8. Illud *ὁδόν* est *περίδροσις* explicat enim illud quod *ἐισόδον* dixit m. Viā quam construxit, & quam inivit ipse n. Vocis emphasis duo docet, nempe, viam hanc esse, tum novam, per solum Christum patefactam, tum sanctam, &c. o. *Ἐνεκαίνισεν* propriè dicitur, qui rem quampiam novam & jam absolutam primus adhibet in usum p. Trajectio hic est, pro, *ἡν ὁδόν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν*, id est, *Quem sanguinem nobis dedicavit tanquam viam* q. ¶ *Novam*, *Περίδροσιν*] *Recentem*, Er. P. Mo. Be. Pi. V. Interpretare ut supra 9. 8. *ὡς ποταμός*, *ὡς ποταμός*. *Viam nullius antè tritam solo* r, recentem factam t. Vel, quæ nunquam vetustescit t, sed semper vim suam obtinet v. Opponitur alteri vetustæ & obsoletæ & umbratili x. Ad verb. *recentens maculatam* y; quod de via catachresticè dicitur z: sed h. l. convenit a, & de industria usurpatur b; quod hæc via nobis aperta est Christi morte, vel potius, ipsa est Christus moriens c, vel, corpus Christi in cruce statutum d. Al. *ὡς ποταμός* à *ποτός* & *ποτός*, *dico, celebro*, propriè est *nuper dictus*, vel, *recentens celebratus*, postea in genere *recentens, novus*. Indè Adverbium *ὡς ποταμός*, *recentens, nuper*, Act. 18. 2. quomodo & *περίδροσιν* adverbialiter ponitur in Pindar. Pyth. *Περίδροσιν ὄνθα ξενωδὸς*, *Nuper Thebis hospitio acceptus* ||. ¶ *Viventem*, *ζῶν*] *Vivam*, Be. Pi. &c. id est, vivificam, ut Joh. 6. 51 *. Meton. effecti f. Quæ ducit ad vitam æternam g; vel, quæ non moritur, id est, non aboletur h; nec vitæ caret, ut Templi velum i, ac via k, sed vivens & animata est, nempe, caro Christi, & Christus ipse l; & semper manet m, viget & floret, perpetuæ est efficaciz n; nec finit eos mori qui ipsam insisterint o. Via ista dura & aspera videtur, quia sæpe etiam in mortem nos trahit; sed verè ad vitam ducit, eamque æternam p. ¶ *Per* (vel, Idque ingrediens *per*, Zeg. Aperuit nobis hanc viam *per* q.) *velamen*, (*מַכְתָּן לַפְּרָכֶת*, Levit. 16. 2 r.) *id est, carnem suam*] Nempe, in cruce immolatam t; per oblationem carnis suæ, quā abstulit velamen, ut liberè ingredi possimus t. Per velum olim intrabant in sancta v. Sensus, q. d. Per hoc velum non excludimur à sacrario, ut Patres velo Templi; sed per illud, aut illius fracturam, i Cor. 11. 24. via nobis paratur, &c. Id quod significatum est rupturâ veli in morte Christi, Matth. 27. v. 51 *. *Caro Christi* rectè per velum significatur, quia sicut velum operiebat arcana Sanctuarii y, & Arcam, in qua erat Jehova z, & tamen ingressum illuc præbebat a; ita in carne Christi latuit Deitas b, Col. 2. 9 c. & tamen per eam ad Deum adducimur d. At caro Christi per *tabernaculum* præfiguratum fuit, Heb. 9. 11. ubi respon- sionem vide *. Ibi diximus, Corpus Christi totum vocari *ὁλον*. Ejus autem pars extrema est *caro*, sicut velum *ὁλον* vñs. In Sanctuarium interius pervadi non poterat nisi velo illo aperto, id est, carne perruptâ f, ac transforâ variis modis, doloribus ac morte g. *Velum* considerari potest, vel, ut præbens, vel, ut prohibens, aditum & aspectum Sanctuarii; illo modo typus est Carnis Christi, hoc, typus diffidii inter Gentes & Judæos h.

21. *Et* (sub. *habentes*, E. G. five, *cum habeamus*, Be. V. Pi.) *sacerdotem magnum* (Christum scilicet i, qui adhuc in cœlis agit ea quæ Sacerdotis sunt, interpellando, &c. k.) *super domum Dei*] Vel, *præfectum domui Dei*, Er. P. Be. Pi. i. e. vel, 1. cœlo, ubi jam Christus est l; vel, 2. Ecclesiæ m universæ n, & militanti & triumphanti, cujus quippe caput & Dominus est Christus o. Non jus tantum illud, inquit, accepimus, sed & perpetuum habemus commendatorem rerum nostrarum. Is curam gerit Ecclesiæ. *Ἐν* cum Accusativo apud Græcos idem valet quod *propter*, sicut & *ὑπὲρ* Hebræum p.

22. *Accedamus* (Nempe, ad sancta q; ad Sanctua- rium cœlestē r, vel, ad Deum t: Deum nempe colamus t, vel invocemus v. Vide supra v. 1. & 4. 16. & 7. 25 *, post hac autem eo fruituri y.) *cum vero* (i. e. recto & sincero z, quod facit id quod promittit a.) *corde*] id est, Cordis af- fectu b, ex animo id agentes quod exterius profitemur c; pietate non fictâ, in simplicitate cordis, Eph. 6. 5. Col. 3. v. 22 d. non corde malo, de quo supra 3. 12 *. ¶ *In*, &c. *Ἐν πνεύματι πιστεύοντες*] *In*, vel *Cum*, certitudine (vel, ple- nitudine, Vulg. G. certâ persuasione, Pi. sim. Be. Gom. plerophoriâ. Vox hæc notat, & certam mentis persuasio- nem, & firmam cordis fiduciam *.) *fidei*, Er. &c. id est, fidē plenā five certâ f, nihil de Christi promissionibus dubitantes g; fide tali quæ hominem totum implet, quæ nihil relinquit vacui. Vide Col. 2. 2. i Thef. 1. 5. supra 6. 11 h. persuasionem non imaginariâ, sed quæ Verbo Dei vero innitatur i. ¶ *Aspersi*, &c. *Ἐπαύλισμένοι*, &c.] In MS. est *πεπαυσμένοι*, ex dialecto, ut puto, aliqua k. *Aspersi* (id est, ut qui simus aspersi l. Expurgati per asperionem, J. Cap. sic Be. Allusio est ad ceremonias Le- gis, quarum expositio allegorica h. l. continetur m; ad asperionem sanguinis, quā olim mundabantur immunda n.) *corda* (vel, *cordibus*, Er. Be. in *cordibus*, Pi. Mo. *καρδίας*, pro, *καὶ καρδίας* o. id est, Corda mundata habentes sanguine Christi p, per fidem q, quā *corda purgantur*, i Pet. 1. 22 r.) a (vel, & purgati à, Pi.) *conscientia mala*, Mo. Be. &c. id est, ab animo sibi malè confecto t; h. e. à peccatis t, vocabulo Effecti sumpto pro Causa v, quia hæc conscientiam malam seu vitiosam efficiunt *. Contrā, *conscientia bona*, Act. 23. 1. i Tim. 1. 15, 19. i Pet. 3. v. 16 y. vel, ab omni simulatione. Alioqui *mala mens*, *malus animus*, perinde agit ac si fucum ipsi Deo facturis esset z. ¶ *Et abluti* (id est, Quum sitis abluti a;) *corpus aquâ mundâ*] id est, Aquâ ita corpus mundante ut per eam simul anima purgetur b, h. e. sanguine Christi c, vel, Spiritus S. gratiâ d, vel, cum aqua baptismi, quæ nos à peccatis emundat *. Cui sententiæ favet, r. quod à propria vocum significatione sine necessitate non est re- cedendum f; 2. quod *corpus* nominat, quod baptismo lavandum est, ut anima mundetur g. Obstat autem quod Hebræis jam antè baptizatis frustra juberet ut cum bap- tismo accederent h. Alludit hic ad ablutiones legales i; ad aquam expiationis, quā ritè abluti mundi omnino censebantur, q. d. Accedamus omnino mundi k. [Sensus loci:] Neque cor mala cogitet, neque corpus mala exse- quatur: sed purum sit utrumque vi doctrinæ purissimæ, quæ & per Aquam significata est in V. T. (ut diximus ad Joh. 3. 5.) & nunc in Baptismo continetur. Par mo- nitio ad puritatem *carnis* & *spiritus* est 2 Cor. 7. 1. Est autem allusio ad locum Levit. 16. 4. Vide Præceptum jubens 91. & vetans 304 l.

23. *Teneamus*, &c. *Κατέχευμεν τὴν ὁμολογίαν—ἀκλίνην*] *Teneamus* (vel, *Retineamus*, Be. E.) *confessionem* (vel, *professionem*, Ca. Be. G.) *spei* (i. e. fidem m, spem & fiduciam n, quam in baptismo professi sumus o; quam *confessionem spei* vocat, quia fide nititur spes, & illâ confessione profitemur nos sperare vitam æternam p. Egregiè commendat professionem addito *spei* nomine, ut i Pet. 3. 15. Illa professio spem vitæ æternæ habet comitem q.) *indeclinabilem*, Mo. &c. Vulg. vel, *immobi- lem*, Ca. non vacillantem, Er. P. Be. &c. *nihil inclina- tam*, vel, *nihil nutantem*, G. h. e. firmam & immotam r. q. d. Speremus firmissimè felicitatem quam nos sperare profitemur t. Nè titubet spes nostra, nec ab ea decline- mus t. Hoc ideo dicit quia quidam jam malorum metu à professione defecerant: vide supra 3. 1. & 4. 14. alii verò in ea vacillabant v. ¶ *Fidelis enim est*, &c.] id est, Verax & constans in promissis *, ut qui mentiri non possit. Promisit autem introitum credentibus, &c. y. Sic & 2 Cor. 7. 1. admonitio fundatur in *promissis*. Si nos Deum non fallimus, Deus [nos] non fallit. Sic & i Thef. 5. 24. 2 Thef. 3. 3. Hæc autem scribenda aut legenda per parenthesis: nam continuatur deinde ser- mo z. Non est ergo cur diffidamus five ob hostium po- tentiam, five ob infirmitatem nostram. Hanc autem spem superstruit Apostolus non licentiæ, aut ignavia, sed humili sedulæque pietati a.

24. *Et*, &c. *Καὶ κατανοήσαντες—εἰς παρακλήσιν, &c.*] *Et consideremus* (vel, *observemus*, P. Be. Pi. G. & Psal. 22. 27.)

22. 17^b.) *alii alios* (proximorum nempe virtutes; non ut eis invidemus^d, sed ut imitemur^{*}. Alii aliorum curam geramus^f.) *in provocationem* (vel, *ad imitationem*, P. vel, *in hoc ut provocemus*, Er. II. Ti. V. sic Ca. ut nos aciemus, Be. Pi.) *charitatis*, &c. Mo. P. &c. vel, *ad charitatem*, &c. Er. Be. Pi. &c. i. e. secundum ea quibus ad charitatem & bona opera mutuo præstanda provocemini^g. Observemus alii aliorum actus, & si qui languescant, eos excitemus ad dilectionem, & pia facta^h. Observationem hinc præcipit, non infidiosam, aut vitiorum tantum notatricem & carptricem; sed amicam, benevolam, & correctricemⁱ. Παροξύνειν est vox media. Vertere licet cum Glossario, *excitare, stimulare*. Sic παροξύνειν ὅτι μάχην est apud Plutarchum^k. Παροξυσμός propriè est irritatio, sive *exasperatio*^l, qualis est in invasionibus febrium^m; est acerrima congressio naturæ cum morbo, quæ interdum est *κρίκη*. Postea transfertur ad vehementes animi impetus, ut Act. 15. 39ⁿ. vel, est acris disceptatio^o. Hinc autem (sicut & Prov. 6. 3^p.) in bonam partem sumitur^q, ex adjectis^r. Sic sunt duæ Hesiodo *ἑσπέραι* species, quarum unam laudat, alteram reprehendit^t. Ἀκρολογία est, qualis 1 Cor. 8. 10. οἰκοδομηθήσεται ἐν τῷ τὰ εἰδωλὸν φαγεῖν. Sic Tertul. *edificari dicit ad ruinam*^u. Paroxysmo vitioso^v, de quo vitio tacite eos hac voce taxat^x, meliorem opponit^y, monetque ut illum vertant in contrarium; q. d. Sunt inter vos qui fratrum infirmitatibus offensi diffidia suscitant, conventus deferunt, &c. Contrà, vos adhortor ut eorum infirmitates dissimuletis & supportetis, &c.^z

25. Non, &c. Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἀσπασίαν τὴν ἰατρικὴν i. e. ἀσπασίαν, ut 1 Cor. 6. 7. & alibi^a. *Non deferentes* (vel, *Nè derelinquatis*. Sic Participium vertitur per Imperativum, Rom. 12. 9, &c.^b. *Nec deseramus*, Tre. ex Sy.) *collectionem* (vel, *congregationem*, Tre. ex Sy. Ar. G. *aggregationem*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. V. *consociationem*, Ca. *congregationem in unum locum*, ut 2 Macc. 2. 7^c. Sic & συναγωγὴ, Jac. 2. 2. Hæc voce utitur, tum, nè à voce *synagoga*, Hebræorum coetui propriæ, recederet^d; tum, ut Christianorum Ecclesiam distingueret à Synagogis Judaicis, quas isti potius frequentabant quos hinc reprehendit; & ὅτι designat caput hujus coetus, nempe Christum^e.) *nostram*, Vulg. Tre. Ca. vel, *cum ipsis*, Ar. *nostram ipsorum*, Mo. *nostram mutuum*, Er. P. Be. Pi. vel, *vestram*, titulo scil. q. d. eam communionem quam professi fuistis esse vestram. *ἑαυτῶν* quidem est tertiæ personæ; refertur tamen etiam ad secundam & primam, quia reciprocatio referri potest ad quamvis personam^f. *ἑκαστὸν ἀσπασίαν* hinc non est Ecclesia, vel *cetus*, sed ipsa potius *coitio*, sive *coeundi actus*. Hortatur ut frequentissime conveniant Precum & Verbi audiendi causâ^g, quod & Ignatius præcipit^h, [verbis à G. citatis:] vel, nè Ecclesiam deserant per schisma aut Apostasiam, ad quam Hebræi proclives erant. Sic Latini ferè accipiunt. Cui favet v. seqⁱ. Vel, nè conventibus Ecclesiasticis se subducant^k; sive per fastum, quo cum pauperibus Christianis congregari dedignabantur, nisi locus illis honoratior concederetur, Jac. 2. sive ex metu persecutionum^l; sive ex persuasionem perfectionis, sive ex damnabili negligentia^m. *Deserere conventus* est initium quoddam defectio- nisⁿ. Contrà, in Ecclesiis Deus auget sua dona^o. ¶ *Sicut*, &c. καὶ ὡς ἐστὶν ποινὴ *Sicuti* mos est quibusdam, Be. Pi. id est, multis. *Ἀνθρώποις*, sive *μέλεις*, qualis 1 Cor. 10. 7, &c. ubi *πνὴς* ita ponitur. Sic vitat exaggerationis suspicionem, & lenitate verborum emollit animos, reique tristitiam mitigat^p. Sensus, Ut faciunt aliqui tepidiores^q, qui frequenter & ordinariè hoc faciebant^r. Didicerat jam aliquos id fecisse; ideo metuit nè exemplum latius serpat^t. Hoc Græcorum sensui favet. Nam *consuetudo* frequentiam actuum designat: Apostasia verò uno actu completur^u. ¶ *Sed*, &c. Ἀλλὰ ὡς ἀγαλλῆντες *Sed consolantes*, Vulg. Spe futuræ retributionis^v: vel, *adhortantes*, Er. Mo. Be. Pi. E. Me. Ex præcedenti repetendum, [vel] *ἑαυτῶν, vos mutuo*^x; vel, *invicem*, V. vel, *ἀλλήλους, alter alterum*^y, *alii alios*, Pi. Be. J. Cap. Nempe, vel, nè conventus deserant^z; vel, ad patientiam adversorum, & spem bonorum^a; vel, ad perseverantiam. Ellipsis oppositi, ut Num. 9. 16. Job. 23. 17. Matth. 15. 4, 5. Curantur contraria contrariis^b. ¶ *Et tantò magis* scil. Debetis hoc fa-

cere^c. ¶ *Quandò videritis* (vel, *videtis*, Pi. E. &c.) *Ger. appropinquantem diem*] Vide ad Heb. 9. 26^d. *Diem* quo futurum est, ut qui hæc monita neglexerint, iudicium suum ultro acceperint^e. *Dies* sæpe ponitur pro iudicio, ut 1 Cor. 3. 13. & 4. 3. Sic Latini dicunt *diem dicere*, pro, in jus vocare^f. *Diem* hinc intelligit, vel, 1. mortis^g, qui unicuique est dies iudicii^h; vel, 2. Iudicii sive Excidii populi Judaici mox eventuriⁱ; qui dies quietem præstabat Christianis, qui à Judæis persecutionem patiebantur, &c.^k. [De quo sæpe dictum.] Vel, 3. Iudicii extremi^l, quo fidei, laboris, ac patientiæ suæ, mercedem accepturi erant: nec aliàs ferè sumitur *dies* solitariè positus, præsertim cum articulo, in scriptis Apostolicis, ut 2 Thef. 1. 10. & 2. 2. &c.^m. Hunc autem diem, licet procul abesset, *appropinquare* dicit, id est, accedere magis & magis. Quod eò veriùs dicitur, tum, quia propè abest dies mortis, qui cuique diem iudicii repræsentat; tum, quia tempus à primo Christi adventu ad secundum novissima hora vocatur, 1 Joh. 2. 18ⁿ.

26. *Voluntariè*, &c. ἑκαστοῦ ἑαυτοῦ, &c. Citat hunc locum Clemens Alex. Strom. 2. ut probet, post Baptismum unam tantum poenitentiam admitti; aitque, Αἱ ὁ συνεχὴς ἡ ἐπιδιαιτοῦ, &c. (Continuè & alternatim recurrentes post peccata poenitentia non multum differunt ab iis qui prorsus non credunt, nisi in eo quod isti consciî sint se peccare: & non liquet utrum deterius sit, scientem peccare; an poenitentem ad delicta redire.) Non dispari sensu hunc locum producit Theod. Quæ utiliter dici ad homines absterrendos ab iteratione criminum, & disciplinæ veteris Ecclesiæ satis congruere agnosco^o. Ex hoc loco, sicut & illo Heb. 6. Novatiani poenitentiam lapsis negandam colligebant. Quibus utique primâ facie non parum videtur suffragari. Qua de causa quibusdam Catholicis suspecta erat hæc Epistola; sed immerito, ut videbimus. Non hic dicit, *Nè desperent tales*, sed *corde contrito accedant ad thronum gratiæ, cum spe veniæ*, &c. tum, ut peccati hujus magnitudinem & periculum demonstraret, cuius venia vix possit expectari; tum, quia stantes retinere voluit à lapsu: alioqui certè cum lapsis, si seriò locum veniæ quærerent, aliter locuturus. Et fortasse alludit ad Legem Num. 15. 30, 31. Quâ significatum est, ejusmodi peccatorum raram esse poenitentiam & difficilem veniam^p. [Locum sic reddunt:] *Nam si ultro* (vel, *volentes*, Er. Ti. sic Tre. ex Sy. Vulg. spontè, Ar. *data opéra*, Ca. sic Eth. id est, non ex ignorantia^q, infirmitate^r, aut passione; sed ex prava, atque in malum ex habitu prona, voluntate^t; ex malitia^u, elatâ manu, Num. 15. 30^v. Poterant dicere, A Christo recedo, sed invitus & coactus metu, ideo Deus hoc mihi condonabit. Huic cogitationi hæc voce occurrere voluit^x, monens, eos, licet ex metu, *voluntariè* tamen peccare^y; non ex subita passione, sed deliberato actu, & statu^z; quia cognoverant illi virtutem Christi, & à Christo pendere hominum salutem, & proinde se nullo timore cogi debere, ut breve malum fugientes in perpetuas se conijciant calamitates^a.) *peccaverimus* (vel, *pergamus peccare*, Ar. vel, *quis peccaverit*, Tre. ex Sy.) *post acceptam cognitionem veritatis*, Be. Pi. Er. &c. Evangelicæ scilicet, ut 1 Tim. 2. 4. Tit. 1. 14. Jac. 5. 19^b. λαβὼν ὁ νόμον ἀληθείας idem quod *ἐπαγινώσκων*, Heb. 6. 4^c. est, eam accipere non *πνεύματος*, sed eo modo quem descripsit Heb. 6. 4, 5. vel, ita ut in conscientia penitus sit persuasus de veritate Evangelii^d. *Ἐπαγινώσκων* non est qualiscunque, sed *experimentalis* quædam, *cognitio*. Vide Eph. 1. 17. & 4. 13. Phil. 1. 9. Col. 1. 9, 10. & 2. 2. & 3. 10. 1 Tim. 2. 4. 2 Tim. 2. 25. & 3. 7. Tit. 1. 1. Philem^e. [Locum variè explicant:] 1. Si nos, nos, inquam, regeniti *ἐκ νεότητος*, h. e. more impiorum & irrogenitorum, peccemus, plenâ scilicet voluntate, ut bonum nec faciamus, nec velimus, malum autem & approbemus, & velimus, & faciamus; si deficiamus à nostra regeneratione, denuòque peccato mancipati lubenti animo peccemus, adempta nobis est deinceps omnis reconciliationis hostia. Quæ sententia verissima est^f. 2. *Voluntariè peccantes* vocat eos qui post Baptismum in gravia peccata sunt relapsi, quibus *superesse* negat *hostiam*; id est, vel Baptismum, vel potius, mortem & crucem Christi, quatenus in Baptismo operatur; q. d. non posse eos iterum baptizando purgari^g. Non placet: 1. quia Baptismus nunquam *hostia* dicitur, vel per

per hostiam significatur; 2. quia si talibus denegatur Baptismus, non inde consequens erit illis relinqui ignem æternum^b. *Voluntariè peccantes* vocat eos qui perseverant in peccato usque ad mortemⁱ. 3. Sed sic frustra adderetur, *post notitiam*, &c. omnes enim sic perseverantes damnantur^k. 4. Non hic loquitur de quovis peccato voluntario^l, mortifero^m, ex malitia commisso; sed propriè & peculiariterⁿ de peccato in Spiritum Sanctum^o, de quo actum Matth. 12. 31. & 1 Joh. 5. 16 P. vel, de peccato Apostasiæ^q, à fide & religione Christiana^r, quo quis ex professo & in universum refilit à Christo^t; & ex destinato Christi odio & malitia, veritatem celestem^t, per revelationem Spiritus Sancti patefactam^v, contra conscientiam abnegat^x, eamque maledictis prosequitur^y, & oppugnat^z. Non loquitur de particularibus lapsibus, sed de universali defectione, quâ illi ultrò, scientes & volentes, se ab Ecclesiæ societate & à Christo alienabant atque abdicabant^a; five quâ, vel ex metu, vel, ex amore mundi, coetus publicos, & veritatem Christianam, à se agnitam, deferbant; spernentes monita Apostolorum ac præfectorum Ecclesiæ in publicis coetibus tradita^b. *Ἀποστάντες* accipio pro *reijcere Christianismum*, sicut *ἀποστάντες* dicuntur ii qui *Legem reijciebant*, supra 3. 17. & *Angeli defectores*, 2 Pet. 2. 4^c. & *ἀποστάτοι*, *ἁμαρτανῶν*, vocantur, qui veluti peccandi quandam artem facitiant, non autem ii qui quamvis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu, peccant^d. Ti autem qui sic à Christianismo deficiunt, & Christi sanguinem pro profano sanguine habent, ut mox dicitur, per nullas *vicinias* alias ad bonam frugem revocabuntur, ut veniam consequi possint. Hunc ergo locum eodem modo interpretor quo illum Heb. 6. 4e. Et hunc sensum esse liquet^f, ex Apostoli verbis, si pressius expendantur^g, & contextu^h, locique circumstantiisⁱ; ex iis quæ antecedunt [v. 23.] de professione retinenda^k, & ex versu præcedenti^l, ubi hoc agit ne Ecclesiam deserant qui semel in eam fuerant cooptati^m; & ex horum descriptioneⁿ, v. 29°. & ex collat. Heb. 6. 4, 5, 6 P. Sensus, q. d. Si spontè Christianismum ejuraverimus, & ita quidem ut ex ignavis desertoribus fiamus hostes infensi^q. Cogita porro, Apostolum loqui de eo tempore, quando plerique jam adulti ad Baptismum accedebant, prius diligenter instructi: in quibus proinde gravius erat peccatum defectionis quàm nunc sit eorum qui in infantia baptizati postea deficiunt^r. ¶ *Non*, &c. *οὐκ ἐν*, &c.] *Non* (vel, *Nulla*, J. Cap.) *ultra*, five *amplius*, pro peccatis (nempe, eorum qui sic peccant^t;) *reliqua est hostia*, Pi. Ger. &c. Quâ peccatum illud expietur^t: q. d. ægrè ac vix reliqua est spes veniæ. Imò simpliciter *irremissibile* est^v, Matth. 12. 31. 1 Joh. 5. 16^x. ut quod hostiâ Christi non expietur^y; non enim aliam præter Christum hostiam invenient per quam peccata sibi remittantur^z, ideòque non est quoddam salutem sperent nisi ad Christum revertantur^a. Plerique tamen *hostiam* intelligunt, aliam quidem à priori, sed ejusdem Christi, quod rectius^b: q. d. Non est quoddam expectent hostiam Christi pro suis peccatis iterandam, quod magnitudo lapsus eorum, si reparandus sit, videbatur exposcere. Non enim amplius moritur, Rom. 6. 9^c.

27. *Terribilis*, &c. *ἡ φοβερά ἐστὶν ἡ κρίσις τοῦ κυρίου* Sed (sub. *huic reliqua* est, vel, *nihil amplius restat quàm*, Jun. Pendent hæc ex superioribus, q. d. Non relinquitur illis hostia, sed relinquitur^d) *formidabilis*, five *terribilis*, (vel, *horrenda*, Be. Pi.) *quædam expectatio judicii*, Er. V. Be. Pi. &c. pro *judicium expectandum*^e, more Hebræo^f, per Hypallagen^g. Poena eos manet *terribilis*^h. *Judicium* hic pro damnatione & punitione sumiturⁱ. ¶ *Et ignis æmulatio*, &c. *καὶ πυρὸς ζήλος*, &c.] *Et ignis fervor* (vel, *vehementia*, Er. Ti. *æmulatio*, Mo. *zelus*, Er. V. Tre. ex Sy. E. Me. J. Cap. h. e. *zelotypia*, furor, ira quæ flammis ultricibus vindictam exsequitur^k. *Zelare* Hebræis dicitur qui dolore & justæ ultionis desiderio commovetur pro bonis adversus malos^l. *Zelum ignis* vocat ejus vehementiam^m, & impetum ulciscendiⁿ. *Πυρὸς ζήλος* est *ira Dei per ignem se exerens*. Vice versâ *πῦρ ζήλος* dicitur Ezec. 36. v. 5. Soph. 1. 18. & 3. 8. Sic dicimus pro eodem *πῦρ* & *πῦρ φλόγος*^o. Est *Prosopopœia*, quâ igni tribuit vitam & vires^p, sensum^q, *zelum* pro gloria Dei vindicandisque illius injuriis^r, & impatientiam tantæ moræ

& dilationis^t, ut ignis sit instar irritatæ feræ quæ prædam apprehendit & devorat^t, vel, instar licitoris exacerbat^u, qui gestit vindicare^v;) *qui devoraturus est*^v. T. (Ignis dicitur *comedere*, Esa. 30. 27. Jer. 5. 14. & alibi^x;) *adversarios*, Be. Pi. &c. nempe *Dei*, ut Esa. 59. 18. Nah. 1. 2^z. vel, doctrinæ salutis & gratiæ Dei^a; qui Deo bellum indicunt, & quidem pietatis prætextu, quod forsan innuit præp. *ἵνα* [in *ὁμολογίᾳ*] ut diximus Col. 2. 14^b. qui Spiritui Sancto resistunt, ut Act. 7. 51^c. qui deficiunt à Lege Christi^d, deferentes aggregationes Domini & illudentes ipsi ac Ecclesiæ ejus^e; jurati hostes Christi & Evangelii, quos *κατ' ἐχθρὰν* *adversarios* vocat^f. Respici videtur historia quæ est Num. 16. 35. Levit. 10. 2^g. *Judicium & zelus* est *judicium* quod exercetur ab eo qui zelo percitus est^h. Ignem hic intelligunt, vel, 1. Purgatorii; quod sic probant, quia hic ignis est æmulatio seu repræsentatio quædam ignis æterni. At in gehenna non est æmulatio ignis, &c. sed verè ignis, sicut adversarii ibi veri suntⁱ. Sed hoc facile refellitur, 1. quia hic ignis consumit peccatores, quos in purgatorio tantum purgari dicunt; 2. ex voce *ζήλος* quæ nusquam repræsentationem, vel similitudinem, significat^k. Vel, 2. Gehennæ^l, five ignem æternum^m. Hic sensus ad Scripturæ phrasin magis videtur accommodatus, eique favet mentio *judicii*, quod c. 6. 2. *æternum* vocatur: ubi etiam legitur comminatio combustionis quæ reprobos manet. Ignem autem hic corporeum intelligo, &c.ⁿ.

28. *Irritam*, &c. *Ἄδυστος* — *χωρὶς ὁμολογίας*, &c.] *Qui aspernatus fuerit* (vel, *transgressus fuerit*, Sy. vel, *abrogavit*, Be. Pi. *abjecerit*, P. Calv. sic V. *irritam fecerit*, Vulg. sic Er. J. Cap. *violavit*, G. Me. ut Ezec. 22. 26. & alibi^o.) *Mosis legem*, (vel, 1. aliquod Legis præceptum violando P. Intellige hoc de criminibus quibus mortis poena in Lege constituta est^r; q. d. qui petulanter contrà venerit, non secus ac si Lex esset abrogata aut nunquam lata, ac proinde ipse illâ non teneretur. Metonymia efficientis *κατὰ χρεὶν* t. Sic accipiunt præter Syrum, illi qui *voluntariè peccantes* de quovis peccato mortali acceperunt^t. Est argumentum à minori, non solum quia à Lege Moysi argumentatur ad Legem Christi; sed etiam quia argumentatur à transgressionem alicujus præcepti illius Legis ad abjectionem totius Legis Christi, & ad Apostasiam^v. Vel, 2. Legem prorsus abijciendo^x, Judaismum deferendo^y; vel, alios ad eum deferendum pellendo^z, ad deos alienos declinando^a. Huic sensui favet verbum *ἀδυστος*^b, quod idem hic est cum *ἐργαταλέπειν*, v. 25. & *κατ' ἐχθρὰν* hic ponitur: alioqui multa erant Legis mandata quæ si quis sciens transgressus fuerat capital erat^c. Est hoc argumentum non à minori, sed ab analogia seu proportionem: quâ nimirum ex comparatione Legis cum Lege colligitur comparatio supplicii cum supplicio^d. Respici ergo hic locum Deut. 13. 5, &c. d. vel, Deut. 17. 2, &c. ubi sequitur & hæc sententia, *In ore duorum*, &c. Et hinc constat totum hunc locum accipiendum esse de peccato Apostasiæ; ut sit comparatio hominis abijcientis Legem Moysi cum eo qui deserit Legem Christi^e.) *absque misericordia* (vel, *miseratione*, Tre. ex Sy. *miserationibus*, Mo. Ar. Aludit ad Deut. 13. 8. *Non parceret oculus*, &c.^f. Ostendit inexorabilem Legis severitatem^g. *Ἀπαραιτήτων ἡ κρίσις*, ait Josephus. Neque Rex, neque Senatus, ignoscendi habebant potestatem^h.) *sub duobus aut tribus testibus* (vel, *ex duorum aut trium testimonio*, Be. Pi. sim. E. ex Amb. Testium nempe oculatorum & minime suspectorum, ut ratio & res ipsa docetⁱ: si scil. res ad cognitionem Judicium perveniat, Deut. 17. 6. Dei autem cognitionem nemo effugit^k. Probationem criminis sufficientem exigit^l.) *moritur*, Er. &c. Gladio, lapidatione, strangulatione, aut igne^m.

29. *Quantò*, &c. *Πόσω δυνάμει χερόν ὁ ἀδικῶν πέται τῷ νόμῳ* *Quantò*, putatis, *deteriore* (vel, *acerbiore*, P. Be. Pi. E. *graviore*, E. Me.) *dignus judicabitur* (vel, *consequetur*, Be. Pi. &c.) *supplicio*, Mo. In politia & Ecclesia Dei, qui coram infinitis testibus hoc facit, &c.ⁿ. Nam & crimen est gravius, ut jam dicet, & Deus in sua manu poenas habet ad quas nulla potentia humana potest pertingere. Et eleganter interjicitur illud *δυνάμει*, *Quid ipsi putatis ea de re?* Sicut *ἀξίον*, ira *ἀξίον*, vox est media, & tam ad poenas, quàm ad præmia, refertur^o. G. M. m. ¶ *Qui*,

¶ Qui, &c. ο——[καὶ τὸ πνεῦμα.] Qui filium Dei conculcavit, Er. Be. Pi. &c. id est, terit pedibus, puta quantum in se est p; non actu, sed voluntate, ac studio ipsum deprimendi q; id est, perinde facit ac si illum de folio coelesti deturbaret pedibusque tereret r: *proculcans* tanquam inutilem t, *ויב*, 1 Sam. 2. 29. contemp-tui habens v: extremi contemptus indicium hoc est. Quamquam autem Filium Dei quodammodo vilipen-dit, quisquis morte ejus redemptus post baptismum in pristinam peccati servitutem sese revolvit, vel in grave peccatum reciderit x; propriè tamen hoc pertinet ad eum qui Christi fidem abjicit y. Qui autem Christum redemptorem suum credit ac veneratur, etiam si infirmitate animi legem violet, non videtur propriè Chri-stum conculcare, multò minùs sanguinem ejus pollutum existimare z. ¶ Et, &c. καὶ τὸ αἷμα—καὶ τὸν ἵπνον—σῶμας ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐσμ' ¶ Et sanguinem testamenti (id est, quo sancitum & confirmatum est novum fœdus a:) communem (Commune Judæis idem ferè erat quod im-mundum, quia quæ in communi usu hominum erant, ipsis vèrita sunt b: vel, pollutum, Vulg. *abominandum*, Er. *prophanum*, Be. Pi. *ceu rem prophanam*, Er. Ti. V. *pro sanguine profano*, G.) ducens, (vel, duxerit, Be. Pi. *existimavit*, sive *habuerit*, Er. V. *sim. Zeg. habens*, G. id est, polluens c, quantum in ipso est d, blasphemias, ut in seq. explicatur *: vel, pro communi & vulgari habens f, nec alio loco habens quàm sanguinem immun-di animalis, vel cujusvis hominis g; ac si non plus illis haberet virtutis ad conferendam munditiam h, ita con-temnens ac si res esset immunda i: vel, morte dignum Christum pronuncians tanquam Dei nomine abusum. Hoc est quod supra 6. 6. dictum est *iterum crucifigere & infamare k*, in quo (id est, cujus virtute l: vel, per quem, Er. P. Be. Pi. Tre. Me. nempe sanguinem m:) sanctificatus (vel, *lustratus*, Ca.) est, Mo. Ar. Ca. vel, fuerat, Er. Pi. Be. G. &c. Aoristus hic pro Plusquam-perfecto ponitur n. Pertinet hoc, vel, i. ad Apostata o: qui eo sanctificatus dicitur p, id est, redemp-tus q, emundatus à peccatis r, in Baptismo t; à vitiis purgatus sanctusque factus u; remissionem peccatorum & sanctificationem consecutus v: vel, *sanctificatus fue-rit*, comparatè scilicet x, externà fidei professione y, & internà mentis illuminatione z, gustuque aliquo per-functorio atque transeunte a; & quâdam immutatione cordis c, & vitæ d, internæ quoque sanctificationis con-sortem se esse finxit, & apud alios habebatur *: ut di-ctum sit καὶ τὸ πνεῦμα f. Vel, 2. ad Filium Dei, qui per san-guinem suum sanctificatus fuit g; id est, in sanctam vi-ctimam consecratus, ut Joan. 17. 19. Pertinet hoc ad impietatem Apostatæ hujus exaggerandam, quòd talem sanguinem prophanum duxerit h: qui tantò melior est omni sanguine, ut homines sanctificare possit i. ¶ Et, &c. καὶ—ἐν ὑμῖν ¶ Et spiritum gratiæ (id est, vel, quem summo Dei beneficio acceperant k: vel, autho-rem gratiæ l, quam & confert & obsignat m; & gratui-torum omnium donorum Dei, & vocationis ad fidem Christi, quæ potissimum gratiæ nomine hîc intelligen-tur n: vel, qui hominem Deo gratum reddit o: vel, qui quodammodo Dei gratiam, id est, sanctificationis opus, incipiebat in ipsis obsignare p: qui cordibus ele-ctorum testatur de gratia Dei q. Vide Zach. 12. 10. qui gratiâ suâ mentes eorum illuminabat r.) contumeliâ affe-cerit, Be. Pi. Er. &c. Nullius pretii æstimans tantum donum, quo se ipse ait privatum t: gratiam in baptis-mo acceptam novis peccatis expellens u: & donum gratiæ antè acceptum depellens à se, & omnem lucem gratiæ sibi oblatam ultro extinguens, &c. v. vel, quia Christum ipsum, cujus merito spiritum sanctificationis acceperat, deserit ac repellit x: vel, quia contumeliis suis obscurare satagit & opprimere veritatem, & testimonium illius y, de veritate Evangelii, arguendo eum mendacii z: vel, quia Evangelium spernit patefactum per nos quos Spiritus S. donis & autoritate instruxit, &c. a. designat hîc peccatum in Spiritum Sanctum, cujus vera definitio hinc & ex Heb. 6. colligi potest b. Vides hîc etiam eos qui Spiritum acceperant, qui nisi justificatis non da-batur, defectores fieri posse. Vide 1 Thess. 5. 19 c. Summa est, tantum esse hoc maleficio, ut uno eodém-que peccato singulis officiis beneficiisque Christi & me-

diis omnibus ad ea omnia fruenda necessariis, omnino renunciantes, ipsi sibi omnem præcludant viam remis-sionis peccatorum obtinendæ, &c. d.

30. Scimus, &c. οἶδαμεν, &c.] Novimus (q. d. vo-bis loquor Hebræis, qui in Scripturis instituti mecum nōstis *:) eum qui dixit, Be. Pi. E. scil. hanc esse Dei vocem f. Cogitemus quis & quantus, Deut. 32. 35 g. Scimus quàm verax & potens sit h, quàm constans in promissis & minis suis t. ¶ Mibi vindicta, (vel, *Meum est ulcisci*, Be. Pi. Mibi vindictam reservo i.) Ego retri-buam] Sensus, Mihi competit jus & officium ulciscen-di adversarios, atque illud exsequar suo tempore k. Cavete ergò nè sibi quisquam vestrum id arroget l. Illum in Christum & Spiritum S. injuriosum, quem suppliciis dignum esse ostendit, hîc puniendum pro-bat m; idque à Deo, quod punitionem terribilem fore docet n. Verba hæc ex Hebræo sumpta, ut & à Paulo Rom. 12. 19. qui & ipse alia ejus capitis verba aptat Christi temporibus, Rom. 10. 19 o. At ibi [Deut. 32.] agitur de idololatriis p. Resp. Ibi & de Dei deser-toribus agitur q, ut patet ex v. 18, 19 r. & de hostibus populi Dei. Ità innuit Apostolus se v. præced. de mag-nis egisse peccatoribus, qui hostium loco habendi sunt, quos ideo adversarios antè vocavit t. ¶ Iterum]

Deut. 32. 36 t. Repetuntur autem Psal. 135. 14 v. ¶ Judicabit, &c. κρινεῖ, &c.] Judicabit populum suum, Er. Pi. &c. id est, puniet, vel plectet x. Sed hoc non videtur congruere cum præsentī instituto y. Resp. 1. Judicium discussionis hîc intelligitur, quo examinat Deus facta populi sui, ut malos puniat, bonos remun-neret z. 2. Judicare hîc est gubernare a. Jus dicit populo suo, i. e. præst Ecclesiæ suæ b. Eam ergò in-dubiè purgabit c, & severè puniet tum hypocritas d, tum apostatas e, à fœdere quo erant populus Dei, sive ab Evangelio quod amplexi erant f; est enim officium hoc Judicis, bonos defendere ac sublevare, malos pu-nire. Aptè ergò hic locus citatur ut Hebræos ab apo-stasia deterreat g. 3. Κρινεῖ hîc est vindicare h. Sen-sus est, Deus judicium faciet pro populo suo, pu-niendo adversarios, tanquam desertores & impugnatores populi sui i. Sic etiam ultionem sumet Deus de iis qui Ecclesiam contempserunt k.

31. Horrendum est incidere in manus Dei viventis]

Qui cùm in æternum vivat in æternum etiam potest punire l. Vide Mat. 10. 28 m. vel, *viventem* vocat, quia omnia peccata & videt & punit, quod cæca & mortua idola non faciunt n. Vide supra 9. 14. Incidere in ma-nus est poenas dare, 2 Sam. 24. 14. Sirac. 2. 18 o. Obj. David optat incidere in manus Dei, 2 Sam. 24. 14. Resp. David loquitur de Deo ut patre, filium su-um poenitentem & veniam petentem castigante p, me-dicâ & paternâ manu q, & cum misericordia, ut ibi ad-ditur r. Apostolus de Deo ut irato judice, peccatores protervos & impoenitentes puniente t.

32. Rememoramini, &c. Αναμνησθε, &c.] Hor-tatur eos in præced. exemplo eorum qui pereunt u; hîc suo ipsorum exemplo v, excitat eos ad fortitudinem x.

Simile in Apoc. 2. 37. ¶ In, &c. ἐν οἷς φωτισθέν-τες] In quibus illuminati, Mo. Er. &c. vel, 1. bapti-zati z; qui illuminati olim dicebantur a, & baptismus veteribus dicebatur sacramentum illuminationis b: vel, 2. acceptâ primùm Evangelii luce c, quando primùm facti estis Christiani, Act. 2. & 4 d. Vide ad Heb. 6. 4 *. ¶ Magnum, &c. πολλὴν ἀθλίωσιν, &c.] Ingens certamen (Sic ἀγωνίζεσθαι usurpatur Col. 1. 29. Et hîc ἀγὼν a Græ-cam vocem posuit Syrus f:) afflictionum (id est, dura & ardua pro Christi nomine g: luctam cum rebus adversis. Nam παθήματα dicuntur omnis generis adversa, Rom. 8. 18. 2 Cor. 1. 6, 7. Phil. 3. 10. &c. h. afflictiones à persecutoribus illatas i.) tolerastis, Be. Turpe ergò foret vos jam deficere k. Nota, afflictiones fidelium non esse ultiones, non satisfactiones; sed castigationes pa-ternas, vel ἀθλίωσις honorificas l.

33. Et, &c. τὸ πνεῦμα] Hoc quidem, Mo. In altero quidem, E. ex Vulg. Tum, Val. Er. v. 30. Partim qui-dem, Er. Be. Pi. P. Ca. G. V. Zeg. E. Me. Nam sic Demosthenes & Græci alii usurpant m. ¶ Oppro-briis & tribulationibus (sub. afflicti estis vos, V.) spectaculum, &c. θιάτρυζόμενοι] id est, θιάτρου γένεσθαι, ut 1 Cor.

1 Cor. 4. 9. *Speſtáculo* (vel, *Ipsi ſtenui*, Ca.) *fuisti*,
 Er. II. Ti. D. *In theatrum produci*, Be. ſim. P. Pi. Val. vel
 propriè, vel metaphoricè: palàm, velut in theatro, ad
 ſpectaculum expoſiti, cum gravi ignominia P, ut illi qui
 in theatrum cum gladiatoribus, aut cum beſtiis, pugna-
 turi mittebantur. *Speſtaculum fuisti omnibus per in-
 geſta vobis probra & damna.* Ità rectè hic Syrus. *Θα-
 ραλῆς δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ὡς ὁ ὀφθαλμὸς ἐπὶ τῷ
 φανερῷ.* ¶ *In, &c.* Τὸ τοῦ θ' αὐτοῦ τοῦ ἑαυτοῦ ἀναγε-
 ννηθέντος. ¶ *Hoc autem* (vel, *In altero*, Vulg. E.
 Tum, Val. Er. Partim verò, Be. Pi. E. Me. &c.) *ſocii*
 (vel, *communicantes*, Mo. *participes*, Ar. *conſortes*, Er.
 II. Ti. Tre.) *taliter* (vel, *ita*, Er. Ti.) *converſantium*
 (vel, *in tali ſtatu exiſtentium*, Il. ſim. P. Pi. vel, *eorum*
 qui ſic agitantur, Be. ut ἀναγεγεννημένοι accipiatur pro ſurſum
 & deorſum verti: vel, *eorum qui ſic ſe geſſerant*, Ar.
 eorum cum quibus ſic actum eſt, Ca. eorum qui in malis ta-
 libus verſabantur, G. ſim. Tre. ex Sy. ad verb. eorum
 qui ſic verſantur, nempe in probris & afflictionibus v.
 Sic καὶ ἀναγεγεννημένοι, 2 Macc. 5. 8. effecit, Mo. id eſt,
 ut mox exponet, συμπαθόντες v. Significat, eos & do-
 lore tactos ex fratrum malis, & ſuccurriſſe eos quantum
 poterant laborantibus, deprecando pro iis & neceſſaria
 ſubminiſtrando.
 34. *Nam & vindictis, &c.* Τοῖς δὲ αὐτοῖς με, &c.] Pro-
 bat duo quæ poſuerat membra, ſed inverſo ordine.
Vinculis meis (vel, 1. quæ paſſus eſt in Judæa; vel,
 2. in quibus Romæ jam detinebatur.) *compaſſi eſtis*,
 Mo. vel, *condoluiſtis*, V. ſim. P. Be. Pi. Al. *Vindictis com-
 paſſi eſtis*, Vulg. δὲ αὐτοῖς legit Vulgatus d, & Syrus, &
 MS. Sic & Heb. 13. 3. Sic ergò legendum. Sed textus
 originalis non eſt mutandus ex conjecturis. Poſt
 Stephani mortem vehementer vexati fuere illi in Judæa
 Chriſtiani, ut videre eſt Act. 11. 19. 1 Theſ. 2. 14.
 ¶ *Et, &c.* καὶ ἀπαρτίον ἡμῶν ἀπαρτίον, &c.] *Et direptionem*
 (vel, 1. factam autoritate publicâ, quæ eas ſiſco ven-
 dicabat; vel, 2. per plebis ſeditiones, quæ ſæpe ex odio
 religionis oriſi ſolent.) *facultatum veſtrarum cum gau-
 dio excepiſtis*, Pi. ſim. Be. &c. Animo ut patienti, &
 æquo, ita & læto atque gaudenti m; nempe, ut
 virtutum exercitia, & maximorum præmiorum ſegetem
 n, & quodd ſummum honorem exiſtimarent ob
 Chriſtum pati, Act. 5. 41. Mat. 5. 12. Jac. 1. 2. Hinc
 colligitur, non omnes in Judæa fratres omnia ſua reli-
 quiſſe, & communem, Apoſtolorum exemplo, vitam
 egiſſe; ſed aliquos propria poſſediſſe, quorum rapinam
 pati poſſent. Unde & Heb. 13. hortatur eos ad ho-
 ſpitalitatem, &c. P. ¶ *Cognoſcentes, &c.* τινὸς ἀπορίας
 ἐχόντων ἐν ταῖς ψαῖς, &c.] In Gloſſario, ὑπαρξίς, ſub-
 ſtantia, opes. Uſurpant Polyb. & alii, etiam Lxx, ut
 Prov. 13. 11. & 18. 11. & 19. 14. &c. In MS. eſt ἐχόντων
 ἐν ταῖς ψαῖς; & deſt ἐν ταῖς ψαῖς, ut in Latino. *Εὐλοῖ*
 apud Græcos omnis perſonæ eſt. Vide ſuprà v. 25. 9.
ſcientes (vel, *Ut qui ſciatis*, Be. Pi. &c. fidei notitiâ,
 orta ex promiſſione Dei & internâ Spiritûs S. obſigna-
 tione, Eph. 1. 14. & 4. 30. *Ut qui apud vos eſſetis con-
 ſcii*, teſſificatione ſcilicet Dei cum animis veſtris t. Ità
 tranſponunt illud ἐν ταῖς ψαῖς, quod reliqui ſuo loco relin-
 quunt: vos habere (Dicuntur rem habere ad quam
 jus habent, loquendi genere etiam Jurifconſultis uſita-
 to: in vobis (vel, *apud vos*, Be. Pi. ob fidem & ſpem
 certam illius in cordibus &c. v.) *potiorem ſubſtantiam*
 (id eſt, bona ac facultates, divitias meliores v; quæ
 & nobis eripi non poſſunt, & nos meliores reddunt ac
 beatioreſ. Intelligit bona vitæ æternæ, quæ & theſauri
 nomine vocantur, Mat. 6. 20. & 19. 21. Marc. 10. 21.
 Luc. 12. 33. Sic & Sapientiæ ad eſſe dicitur πνεῦμα
 ſubſtantia durabilis, Prov. 8. 18. in calis, (ubi no-
 bis reſervatur virtute Dei; ubi tineæ non rodunt, nec
 fures diripiunt. Hoc præclarum elogium omittit Vul-
 gatus, ſed habent Sy. & Ar. & omnes cod. Græci c.) *ac
 manentem*, Er. &c. Permanentem in ſe, & in nobis ad
 perpetuitatem glorioſam d.
 35. *Nolite, &c.* Μὴ ἀποβαλέσθε τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ὑμῖν
 ¶ *Nē igitur* (Cum tam horrendum ſit deſertorum exitium;
 cum tot pro veritate toleraveritis.) *abjicite* (vel, *ja-
 ſturam facite*, Be. J. Cap. rei videlicet tam pretioſæ f.
 vel, *amittite*, J. Cap. ex Vulg. Sic ſumitur ἀποβάλλειν, tum
 Act. 27. 22. Rom. 11. 15. tum, apud Joſephum Antiq.

5. 11. & 7. 1. &c. & apud Epiphanium s.) *veſtram conſi-
 dentiam*, Te. Me. quam ſcil. ex conſcientia bonorum ope-
 rum concepiſtis b: vel, *conſidentiam* vocat opes coeleſtes
 tantâ patientiâ comparatas i: vel, *fiduciam*, Er. P. Mo.
 Pi. Gom. E. Jun. J. Cap. eam ſcil. quâ ſubnixi talia to-
 lerâſtis. Nam nunc ab ea deficere, quid aliud foret
 quàm unâ cum ſpe abjicere res ipſas promiſſas atque
 ſperatas, quas propè manibus tenetis k: *fiduciam* quam
 habemus in Chriſto, Eph. 3. 12. quæ πνευματικὴ πίστις
 dicitur, ſuprà v. 22. quâ Deum invocamus ut Patrem,
 & ad Sanctuarium ejus accedimus l. Huic verſioni
 favet, tum, præced. *ſcientes*, &c. cui opportunè ſubjici-
 tur fiducia ex ſcientia illa orta; tum, quod πνεῦμα in hac
 Epistoſa perpetuò pro fiducia uſurpatur m, ut Heb. 3. 6.
 & 4. 16. & 10. 19. vel, *liberam illam profeſſionem*, Be.
 ſic G. Chriſtianismi, ut [vox ſumitur] Marc. 8. 32. J. Cap.
 Act. 4. 13, 29, 31. & alibi o, ut opponatur Apoſtata
 illi quâ Chriſtus abnegatur p. Ità Synecdochicè acci-
 peretur pro libera profeſſione Evangelii, quo modo nu-
 ſpiam uſurpatur q. ¶ *Quæ, &c.* ἡνὲν ἐξ ἐμῶν πο-
 σίων, &c.] Hanc vocem habes Heb. 2. 2. & 11. 26.
 ¶ *Quæ* (Nempe fiducia, ac ſpes coeleſtium bonorum, unâ
 cum bonis operibus indè proſectis t:) *magnam habet
 præmii, ſive mercedis, retributionem*, Be. Pi. G. id eſt, jus
 habet ad magna præmia r.

36. *Patientiâ, &c.* ὑπομονή, &c.] *Nam vobis opus eſt
 patientiâ*, Jun. J. Cap. vel, *tolerantiâ*, Pi. vel, *patientie ex-
 ſpectatione*, quâ ſpe præmii daretis in malis v. Hâc unâ
 re indigetis, coetera habetis omnia x. Non ſufficit coe-
 piſſe, perſtandum eſt: Mat. 10. 22. & 24. 13. Marc.
 13. 13. Luc. 21. 19. Rom. 2. 7. ¶ *Ut volunta-
 tem Dei* (id eſt, præcepta Dei, quorum non poſtremum
 eſt, adverſa patienter & perſeveranter ferre pro Chriſti
 nomine z:) *facientes*, ποιήσαντες] *Postquam feceritis, ſive
 peregeritis*, E. Nempe ad finem uſque. ¶ *Repor-
 tetis promiſſionem*] id eſt, Bona promiſſa b, ex phraſi
 Scripturæ c. Sic Luc. 24. 49. Act. 1. 4. Heb. 6. 15. & 9. 15.
 Κρατὴν verbum valde proprium ad ſignificandam boni
 aut mali perceptionem ex præcedente promiſſo, aut com-
 minatione, 2 Cor. 5. 10. Eph. 6. 8. Col. 3. 25. Heb.
 11. 19, 39. &c. d.

37. *Adhuc, &c.* ἔτι καὶ μικρὸν ὅσον ὅσον] Phraſis ſum-
 pta ex Eſa. 26. 20. ubi pro רַגַּע מְעַט, ſecundum pau-
 lulum momenti, Lxx habent μικρὸν ὅσον ὅσον. καὶ μικρὸν ὅσον,
 ὀλίγον ὅλον, frequentiâ apud Græcos f. Repetere autem
 bis illud ὅσον eſt ex more Hebræorum g, qui geminatione
 vocis ſignificatum intendunt h. Similis locutio Jer.
 23. 3. [Verba ſic reddunt:] *Adhuc enim parvum, ſive
 modicum, quantum quantum*, Mo. E. vel, *paululum, pau-
 illum*, Jun. Pi. *tantillum, tantillum* inquam, P. J. Cap.
 parum tantum, tantum, id eſt, tantillum, perpuſillum k:
 vel, *per paulo poſt*, Ca. vel, *per puſillum temporis*, Er. II. Ti.
 V. ſic Be. Tre. ex Sy. ſub. eſt, Tre. vel, *ſuper eſt*. Sic
 Eſa. 10. 25. וְעַתָּה מְעַט. Vide Heſychium m. Hæc
 verba ſunt Scriptoris noſtri; ſequentia ſumpta ex Abac.
 2. 3. ¶ *Qui, &c.* ὁ ἐρχόμενος ἡμεῖς καὶ ὁ χροῖος]

In Hebræo eſt, *veniens veniet, vel veniendo veniet*, nem-
 pe viſio, promiſſio, ſive res & viſa & promiſſa: gemi-
 natio vocis alibi affiduitatem, vel vehementiam notat;
 hîc autem certitudinem, q. d. Omnino & proculdubio
 veniet o. *Is qui venturus eſt veniet, nec tardabit*, nempe
 Ignis in ſenſu vulgari, in ſenſu ſublیمiore Chriſtus mun-
 dum judicaturus. Idem dicit quod ſuprà v. 25. P. *Qui
 venturus eſt*, juxta Dan. 9. 26. 9. ad retributionem ve-
 ſtram & promiſſionum complementum r, nempe Chri-
 ſtus t; cujus periphrasiſ eſt ὁ ἐρχόμενος, ut Mat. 11. 3.
 Luc. 7. 19. Joh. 11. 27. Apoc. 1. 4. Loquitur au-
 tem de adventu Chriſti non primo, qui jam præterie-
 rat, ſed altero z; vel, 1. ad excidium Judaici ſtatûs &
 Templi & Cultûs, quod ut à Daniele, ita à Chriſto, præ-
 dictum erat, cujus proinde complementum fidem Chri-
 ſtianorum de Jeſu Meſſia plurimum confirmabat a: vel,
 2. ad judicium extremum b, quod quomodo brevi
 venturum dicitur, vide ad v. 25. c. Spatium certè breve
 Deo, cui mille anni ut dies una, Pfalm. 90. 4. & com-
 paratione æternitatis. Tardare dicitur non qui citò non
 venit f; ſed qui non venit tempore quo venturus erat g;
 tempore convenienti, tum inſtituto ſuo, tum ſollicitudini rei h.
 In hiſ verbis occupatio eſt. Dicerent, Hortariſ ad pa-

Scriptor hic magna ejus præconia congerere; non quod sola fides sufficiat ad consequendam salutem, sed quod ex fide nascatur & justitia & sanctitas illa cui vita æterna promittitur. Ideoque ostendit, Fidem semper à Deo & piis hominibus factam maximi. *Fides radix Legis*, aiunt RR. Bacchai & Channanel. Fidem autem intelligit eam quæ Dei dictis creditur atque fidentur. Neque enim de fide in Christum agit, cum veterum temporum exempla profert; sed de fide in Deum, cujus species excellentissima est fides illa Evangelica, quæ ita est fides in Christum ut simul sit Fides in Deum; quia quæ dixit Christus ea dixit Dei nomine. Vide Joh. 14. 1. Describit autem h. l. Fidem partim per effectus, partim per causas, idque per Metonymiam. Videamus & alias fidei delineationes. *Fides* Sirachidæ, 25. 16. est ἀρετή πολλήτως Θεῷ. Epicuro, περὶ ἡθικῆς διατριβῆς. Straboni, περὶ τῶν ἐν εὐρώπῃ. Basilidi, ψυχῆς συγκρίσεως ὅτι μὴ κινεῖται ἀλλὰ τὸ μὴ παύσασθαι. Clementi Alex. Strom. 2. συγκρίσεως ἰσχυρῶς πνι. item, ἀπολλυμένη ἐκείνη, ἡ περὶ ἡθικῆς ἐννοούμενη ἀποκαταλήσκει. deinde, ἰσχυρὸς εἰς πειρασμόν, ἡ δύναμις εἰς ζῶν ἀνίστασθαι. Philoni, ὁχυρώτατη καὶ βεβαίωτατη διαφύλαξις, & alibi, τὸ μὴ ἐπιζητεῖν, & βεβαίως καὶ ἀλάλκτως. De Abrahamo, παρηγόρησι Θεοῦ, πλήρημα χριστῶν ἐλπίδων, ἀφορίᾳ μὲν καὶ ἀνδρείᾳ, ἀγαθῶν δὲ φρονήσεως καὶ ἀποδοτικῆς ἀποφύλαξις, εὐσεβείας γνώσεως, εὐδαμονίας κληρονομίας, ἐν ἀπασιν βελτίστοις ἐπερσεύοντι τὸ πάντων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ δυναμίδι μὲν πάντας, βελονῇ δὲ τὰ ἄεστα. Alia de Fide & spe habet Philo lib. De præmiis & poenis. Sic & Josephus Antiq. 2. 6. [Utriusque verba videtis in G.] Sumitur autem interdum fides ita ut Obedientiam comprehendat quam efficit Fides, teste Salviano d. [vide G.] Definit hic Apostolus Fidem Antonomastice dictam*, five Justificantem & Salvificam; quam hic describit aliquantulum generalius, non modò quatenus justificat, sed quatenus generatim se habet erga Deum, & quævis ejus promissa, opera, & beneficia verbo revelata, præterita, præsentia & futura, apprehendit. Probare vult quod dixerat opus esse patientiæ, ut ad salutem perveniamus. Propheta enim justum fide videtur asserit. Atqui fides ad res procul remotas nos vocat: necessariò igitur patientiam in se continet. Non ergò de tota fidei natura hic differit, sed partem elegit suo instituto congruentem, nempe, quod cum patientia semper conjuncta sit. Non est hæc definitio i, justa five perfecta, fidei k, justificantis, sed qualiscunque l, descriptio m, five notatio n, à proprietatibus & effectis in exercitio petita o; vel potius, encomium five laudatio p. Ostendere vult, idem esse credentium omnium sub V. & N. T. foederis, salutis, & fidei, objectum, Christum scilicet: id quod probat exemplis Patrum; in quibus tamen proponit pro illorum fidei-objecto non tantum promissionem Christi venturi, (sine qua fides exsistere nequit) sed etiam particulares aliquas ab ea dependentes promissiones, &c. q. Hortatur Hebræos, ut exemplo majorum, qui constanter res futuras à Deo sibi promissas expectarunt, credant vitam æternam promissam sibi etiam Deum donaturum t. ¶ *Sperandarum*, &c. ἐλπιζομένων ὑποσχεσῶν. *Sperandum* (vel, *Speratorum*, Ca. vel, *De rebus illis quæ sunt in spe acsi essent illis in effectu*, Tre. ex Sy. Eorum quæ expectantur, Ar. Earum rerum quæ sperantur, Er. II. Ti. Val. Pi. sim. P. Be. Jun. id est, bonorum futurorum quæ nondum existunt †. Vel, *Sperantium*, Aug. qu. d. Fides est, quæ nituntur credentes. Est enim ἐλπιζομένων verbum medium, & hic activè sumendum †. Sed hæc ratione & seq. βλεπομένων activè vertere debuit, non videndum, quod non fecit, nec facere potuit v. Rectius igitur passivè sumunt Chryf. Theod. Oecum. Th. item Salm. Just. &c. *) *substantia*, Mo. Er. Ti. Pi. Val. Jun. Vulg. Chryf. &c. in Cam. Id est, ὁσία v. Sed sic efficeret Fides, ut subter, v. g. Resurrectio antequam sit, quod fieri nequit. ὁπότε est *substantia*, & ipsa res atque materia, vel argumentum, ut 2 Cor. 11. 17. Heb. 1. 3. & 3. 14. hic est *subiectio*, quod absentia nobis subiciat ac proponat, efficiatque ut præsentia esse videantur, nec secus iis assentiamur quam si cerneremus. Vel, *substantia*, E. Me. T. Rib. Gom. illud quo subsistunt, Be. vel, *essentia*, V. Rib. *existentia*, E. ex Th. Me. illud quod facit ut existant, P. Ità sensus est, vel, est basis & fundamentum cui innititur spes nostra a, five sperata salus b, sine

quæ nulla planè spes erit c: vel, Facit res illas subsistere, nempe in anima nostra d; earum existentiam in nobis quodammodo efficit; easque præsentibus nobis exhibet e: dum scilicet adeo certos de iis nos facit, acsi reipsa jam præstitæ essent, ac manibus tenerentur f. Fundamentum autem rerum speratarum duplex est, Præteritum ac principale, nempe Dei promissio & veritas, quæ fidei fundamentum: Secundarium, seu instrumentale, quæ est fides verbo Dei nixa g. *Fides est substantia*, &c. ut Evangelium est potentia Dei, &c. Rom. 1. 16. scil. metonymicè & instrumentaliter, ut est instrumentum continens substantiam eorum quæ sperantur, & ea percipiens in Domino h: vel, expectatio, Cam. Ham. firma quædam expectatio, G. confidens expectatio, Ham. Sic sumitur hæc vox Heb. 3. 14. & 2 Cor. 9. 4. & in omni loco N. T. præter Heb. 1. 3. & apud Lxx in V. T. qui תורתא modò ἐλπίδα vertunt n, ut Lam. 3. 18. modò efficacius, ὑποσχεσῶν P, ut Psal. 39. 8. & Mic. 5. 7. Sic & 2 Efd. 8. Sic fortitudinem Coclitis ὑποσχεσῶν vocat Polybius †. Sic ὑποσχεσῶν pro confidentia, fortitudine, five constantia, usurpant Diodor. Sic. 16. & Jo. bel. Jud. 2. 12. vel, fiducia, Er. Par. Ger. J. Cap. fiducia certò aliquid apprehendens & expectans, Strig. quæ verè credens promissioni Dei firmiter inhæret, eamque apprehendit sibi applicat; & res promissas tanquam præsentibus sibi sistit, & de iis tam certus est acsi, eas jam obtineret. Probatur hæc expositio, 1. ex origine vocis, ab ὑπόσχεσθαι, quod est firmiter stare, non cadere, non fugere, non cedere, ut apud Plut. & Synes. 2. ex usu vocis, tum Heb. 3. 14. tum apud Lxx qui ὑποσχεσῶν pro spe & expectatione ponunt, Ruth. 1. 12. Psal. 29. 8. Ezec. 19. 5. tum in Polyb. cui imperterritam confidentiam significat, 3. ex consensu, Er. Chryf. &c. v. ὑποσχεσῶν in Paulo duo tantum significat, personam subsistentem, aut personam subsistentiam, ut Heb. 1. 3. 2. habitum, vel actum fiducialem, ut hoc loco. Præp. ὑποσχεσῶν hic sumitur ut in ὑπομένειν, ὑπομονή. Designat enim utrobique submissionem cum expectatione conjunctam. Nomen εἰς significationem habet standi, vel statumendi, vel denique sistendi; ὑποσχεσῶν vim habet quam vix ulla lingua potest assequi, estque fiducia velut in statione manens ac rem promissam expectans cum animi submissione, habensque simul vim & statumendi sperantem, & sistendi rem sperantem x. ¶ *Rerum*, &c. Περὶ ὧν ἐλάγχθη & βλεπομένων. Nomen περὶ ὧν jungendum est, vel, 1. cum præced. ἐλπιζομένων y. Ità Syrus, Chryf. Th. & Oecum. 2. y Ger. E. Vulgatus & plerique, quod aptius z. Vel, 2. cum seq. Rib. βλεπομένων b. Ità enim in medio positum est, ut utrique aptari possit c. Sensus utrobique idem est, nam & ἐλπιζομένα & βλεπούμενα sunt περὶ ὧν d. Sed malim ad seq. tantum referri, quia περὶ ὧν propriè significat rem quæ jam facta & in rerum natura est, qualia non sunt τὰ ἐλπιζομένα *. [Verba sic reddunt:] Argumentum (vel, ostensio, E. Convictio, Aug. in Zeg. J. Cap. Chryf. in Er. Strig. Demonstratio, V. Ca. Zeg. E. J. Cap. Judicium, Er. G. Et index, Pi. Certa notitia, vel firma probatio. Nam ἐλάγχθη, convincere, est vox forensis, &c. f. Et quæ demonstrat, Be. sic P. In Glossario, ἐλάγχθη, indicium, probatio. Ità sæpe in Herod. Thucyd. Plat. Isoc. Sic in Xenoph. ἐλάγχθη γὰρ οἱ, convincitur esse ridiculus. Et hinc in Dialecticis ἐλγχοι, rationes explorandi argumenta g. Aristot. Rhet. ad Alex. c. 14. ἐλάγχθη est h. G. quod non potest aliter se habere quam dicimus h. Al. Re. dargutio, II. Evidentia, Tre. ex Sy. Ar.) rerum (vel, de illis, II. quæ non cernuntur, five videntur, Jun. Er. Ti. Ca. &c. id est, quæ nondum cernuntur, ut loquitur infra v. 7. quia futura sunt, necdum contigerunt k, quæ ita i. pi. sunt in rerum natura ut tamen non videatur ipsorum k. Q. in esse l: vel, quæ naturā invilibilia sunt m, præter essentia & J. Cap. attributa Dei n, nostra electio, justificatio, &c. o. Sed m. Q. in ea dixisset ἀόρατα, ut Rom. 1. 20. vel, quæ nec sensu Pi. sic percipimus, nec ratione comprehendimus; quæ tam J. Cap. certò menti repræsentat, acsi coram posita essent jamque exhibita p. [Sensus est,] Nascitur Fides ex diligenti examine eorum quæ dicuntur de rebus quæ sub sensum p. Pi. non cadunt. Qualia sunt Proles ex uxore sterili, Divitiæ illæ futuræ, de quibus supra 10. 34. & alia similia q. q. G. οὐ βλεπούμενα, vel, 1. eadem sunt quæ τὰ ἐλπιζομένα r, q. in idemque est ἐλάγχθη quod ὑποσχεσῶν, geminatā sententia,

tiā, ut ex eo apparet quod hæc nullā conjunctione copulantur. Itaque liceret ita conjungere, *Fides est rerum quæ non cernuntur, sed sperantur, subiectio ac demonstratio* †. Vel, 2. ab illis diversa, ut illa in spe sint, non in re, hæc in re sint, quamvis in sensum non cadant †, & illis latius patent †. Spes tantum de bonis futuris est. Creduntur bona & mala; præterita, præsentia, & futura. *Mundos factos, &c. credimus*, v. 3. non autem speramus †. Deinde differunt *πιστις* & *ἐλπίς*, illud ad firmitatem rei, hoc ad cognitionem veritatis, pertinet †. Credimus etiam ea quæ videmus †, si testimonium habeant Divinum, propter quod ea certissime recipimus, qualia sunt Jesum esse, Paulum prædicasse, &c. †. sed in iis credendis non elucet virtus fidei †.

2. *In, &c.* *Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθη, &c.* *In hac* (vel, *Ob eam*, Be. Pi. P. vel, *Per hanc*, Er. V. G. J. Cap. Ger. Me. T. nempe fidem †. *Ἐν* pro *διὰ* †. Atque *in ea*, Ca.) testimonium adepti, sive consecuti, sunt (sive meruerunt, Er. vel, explorati sunt, Ca. vel, testimonio ornati, sive probati, sunt, P. Be. Pi. Er. à Deo scilicet †: testimonium habuere, E. Me. bonum scilicet, atque honorificum †, videlicet quod iusti fuerint ac Deo placuerint, v. 5. Deo videlicet propter eorum fidem magna ac mirabilia efficiente †, laudati sunt †. *μαρτυρεῖσθαι* plerumque in bonum accipitur, ut infra v. 3, 4, 39. Pari modo Act. 6. 3. *ἰσχυροὺς μαρτυροῦμεν*, de quibus bene omnes testantur. Sic & Act. 10. 22. & 16. 2. & 22. 12. vel, *ἰσχυροὶ* fuerunt testimonii, Jun.) *senes*, Mo. vel, *seniores*, Er. E. *maiores*, Be. Pi. V. P. veteres illi Patres †, ex quibus orti sumus, & quorum autoritate ac exemplo nos plurimum commoveri par est †. *πρεσβύτεροι* hic sunt qui *πρότερον* περὶ ὁλοῦ, ait Simonides. Sicut hic *seniores* sunt veteres, ita Tacito *vetus* sæpe est senex, aut ætate provectior aliis. Sunt enim ista vicini significatūs, nisi quod frequentius *senex* ad spatium vitæ hominis unius, *vetus* ad Mundi tempora refertur †. Ex hoc locot otōq; capite constat, Patres illos habuisse fidem explicitam immortalitatis animorum, ac resurrectionis corporum, & retributionis vitæ futuræ P.

3. *Fide, &c.* *πίστις νοούμεν κατηχηθῆναι τοὺς αἰῶνας* *Probat fidem esse argumentum non apparentium †, idque ex Præteritis, ut doceat etiam Futura quæ promittuntur pari certitudine fidei nobis esse tenenda †. Per fidem* (id est, per Dei revelationem factam Adamo, Abrahamo, & aliis, ac deinde per manus traditam, & à Mose Prophetisque conscriptam, Gen. 1. Neh. 9. 6. Job. 12. 9. Psal. 102. 25. &c. †.) *intelligimus* (vel, *comprehendimus*, G. nos scilicet Hebræi †, qui Verbo Dei credimus †; quod Philosophi naturali ratione assequi non potuerunt, nisi per pauci & imperfecte †. Argumenta à Philosophis producuntur speciosa in utramque partem; nec omnium est de eorum vi dijudicare. Justinus ad Diogn. de Deo agens, *αὐτοὶς ἐμὲ τὸν ἐπιδείξειν, ἐπιδείξει δὲ διὰ πίστεως, ἢ μὴν Θεὸν ἰδέναι συγκαταστήται* †.) *perfecta* (vel, *confecta*, Jun. *construata*, Mo. *aptata*, Vulg. id est, ordine convenienti coagmentata †; in ordinem certamque speciem digesta. Eodem sensu *καταρτίζεν* pro Hebræo *יָצַק* habemus Psal. 74. 19. & 89. 37. vel, *construatum*, P. Pi. E. Me. *compositum*, Be. id est, partibus omnibus †, quasi magni corporis artibus & membris †, inter se coaptatis †, apteque coagmentatis †.) *esse, sive fuisse, secula, (vel, mundum, Be. Pi. E. &c. Per αἰῶνας* hic, ut supra, intelligit † tempora & omnia temporaria †, vel, totum hoc Universum †; quod sæculis, id est, temporum revolutionibus, mensuratur †, ita ut nunc dissectum in sua membra, Cœlum, Terram, Mare, Sidera, Saxa, Plantas, Animantia, Homines †. Non mundi, sed potius *seculorum*, in hac epist. meminit, quia semper instituit comparisonem hujus sive præsentis & futuri sæculi. Hic autem utrumque sæculum intelligit, unum commune rerum creaturarum omnium, alterum, beatorum singulare †.) *verbo Dei*, Mo. &c. id est, vel, 1. per Filium Dei †. Sed Græcè, non est *λόγος*, sed *ῥήματι*, quod de Filio Dei dici non solet †. Vel, 2. iussu Dei, ut *ῥήματι* sumi ostendimus Heb. 1. v. 3. Psal. 33. 9. nutu & decreto P, verbo voluntatis & imperii †; nullis machinis, nullā materiā & formā adhibitis †. *Ἐν, &c.* *Εἰς τὸ μὴ ἐν φαινόμενῳ τὰ*

βλεπόμενα γὰρ γινώσκειν *Similis locutio 2 Macc. 7. 28. οὐκ ἔστιν ὅντων ἐπὶ τὴν αὐτὰ, &c. †. Ut* (vel, *Ita ut*, G. J. Cap. Ca. † G. eis τὸ idem hic declarat atque *ὥστε*, ut & Syrus vertit †.) † Be. sim. *ex his quæ non apparebant* (vel, *ex iis quæ non extabant*, Pi. Ca. vel, *ex invisibilibus*, Vulg. id est, vel, 1. ex ideis ac formis omnium rerum quæ sunt in mente Divina †; † Rib. Me. vel, 2. ex mole illa rudi & indigesta †, tenebris horrida † Ger. sic atque informi †, primo die condita †, quæ Lxx Gen. 1. Ham. v. 2. dicitur *ἀόρατον* & *ἀκατασκεύαστον* †, quæ meritò dicitur h. l. *μὴ φαινόμενον* †: vel, 3. ex nihilo †, vel, ex non existentibus †. Vulg. & Er. convertunt ac si scriptum esset, *ὥστε ἐν μὴ φαινόμενῳ*, quod multum detrahit de sententiæ pondere †. Sed est hic transpositio euphoniæ causā facta †, *μὴ ἐν, pro, ἐν μὴ* †) *ea quæ videntur* (vel, *visibilia*, Vulg.) *fierent*, Er. Ti. sim. Ca. Tre. ex Sy. *In non ex apparentibus visibilia facta esse*, Mo. *Ita ut quæ cernimus non sint ex apparentibus* (vel, *ex visibilibus*, Il. Subaudiendum *ἀντιθέτον*, sed *ex nihilo* †, qualis Ellipsis exstat Rom. 8. 12. Confer Prov. 8. 24. Rom. 4. 17. †) *facta*, Pi. sic Be. P. Il. *Ut ea quæ videntur*, repete intelligamus non esse facta ex rebus apparentibus, id est, ut omnia quæ aut esse fierique videmus, aut fuisse intelligimus, non ex rebus, id est, causis, materiis, formis, instrumentis, aut mediis, apparentibus fuisse, sed soli providentiæ Dei verbóque potenti ejus tribuenda †. Itā ut mundus hic non ex materia jam existente, sed ex nihilo, conditus sit, contra Philosophorum omnium axioma, *Ex nihilo nihil* †. Nos nunc videmus arbores ex arboribus gigni, animantia ex animantibus, homines ex hominibus: At primæ illæ arbores, prima animantia, primi homines, non habuere ortum ex talibus qualia nunc existunt atque conspiciuntur. Hoc ideo dicit ut eò facilius credamus Deum exhibere posse quæ non conspiciuntur. Vide infra v. 7. In MS. est *τὸ βλεπόμενον ἐπὶ τὴν οὐσίαν*, nempe, *τὸ πᾶν* †. Al. *Ut non apparentium visa, sive specula, fierent*, id est, ut in hoc mundo conspicuam habeamus Dei imaginem, juxta illud Rom. 1. 20. ut *ἐκ φανερῶν* sit una composita dictio P, ut quidam cod. habent, sed alii Codices rectius dividunt. Speciosus quidem hic sensus, sed contortus & h. l. alienus. *βλεπόμενα* non est Nomen, sed Participium, nec usquam *specula* significat †; & durum esset *κατὰ τὴν* interpretari. Neque de causa finali, sed materiali, hic agitur †. Si autem *ἐκ φανερῶν* una vox esset, sensus esset, *Ut non apparentium*, id est, ex non apparentibus, *ea quæ videntur*, id est, apparentia seu conspicua, *fierent* †.

4. *Fide, &c.* *πίστις πλείονα δύναμις Ἀβὲλ παρὰ Κάιν, &c.* *Fide plurimam* (vel, *majorem*, E. vel *copiā* †; vel potius, † Q. in E. præstantiā †; vel, *copiosorem*, sive *uberiorem*, Er. V. sim. † E. Zeg. Caj. in E. q. d. multum de ovibus, cum Cain parum offerret de frugibus terræ †: vel, *amplius*, P. vel, † Caj. in *gratiorem*, sive *acceptiorem*, Q. in Be. G. quomodo & E. Hebræi sumunt *רַחֵם*. Sic ferme Matth. 6. 25. & c. 12. v. 41, 42. Luc. 12. 23. vel, *majoris pretii*, Be. Pi. Syrus, † G. quæ excelleret; ut & Arabs *bonam magis*, id est, meliorem, recte. Nam ut *רַחֵם* apud Hebræos, *רַחֵם* apud Chaldæos; sic & *πολύς* apud Græcos, *multum, magnum, præstans*, promiscuè significat. Vide ad Luc. 16. 10. ubi *ἐλάττω* opponitur *τὸ πολλόν*: quin & Psal. 78. 31. pro, *ἐ πinguibus*, id est, præstantissimis, Lxx habent *ἐν τοῖς πλείοσι* †.) *hostiam* (vel, *sacrificium*, P. Pi. idque propriè dictum, cum Cain offerret tantum de fructibus terræ †. Al. Nota *δύναμις* hic dici tam de Frugibus quam de Pecudibus: qua de re diximus ad Levit. 2. ad Marc. 9. 49. & Heb. 8. 3. †.) *Abel præ Cain* (vel, *quàm Cain*, Be. Pi. Hoc sensu *ῥήματι* sumitur Heb. 9. 23. & 12. 24. †. J. Cap. vel, *quàm sacrificium Cain*, Tre. ex Sy. Id enim Syrus articulus indicat †. *παρὰ Κάιν* intelligendum *πλεονάζον* †. Tale est illud Plinii, *omnium triumphorum lauream apte majorem*; subauditur enim *laureis* †.) *obtulit* Deo, Mo. &c. Cain, ut ingratus & diffidens, obtulit duntaxat quippiam ex frugibus †, non ex primis fructibus †; sed, vel deteriores †, vel sine delectu †: Abel verò de bonis suis meliora selegit †; id quod fecit ex fide sententiæ, & perfectionum Dei, atque amore illius inde orto †; vel, fide edoctus, admonitus, atque ad hoc incitatus †, Divinitus institutus †. Abelis oblatio acceptior erat quia fidem habuit †. Credidit Deum repensare bona & mala facta: quod & disertè ad historiam addidit Paraph.

Paraph. Hieros. Simile est quod ait Bacchai, Deum in exitu ex Aegypto non sanguinem respexisse aspersum postibus, sed Israelitarum fidem. Sensus loci duplex esse possit, vel, quod fide inductus est ut hostiam pretiosior Deo offerret; vel, quod fides ejus effecit ut hostia ipsius pretiosior Deoque gravior esset. ¶ Per, &c. Δι' αὐτῆς, &c.] Per quam (Nempe fidem, ex collat. v. 2. r. quā meliorem hostiam Deo obtulit t.) testimonium (tum, intus per Spiritum Dei; tum foris, à Deo nempe, ut sequitur v.) obtinuit quod esset justus, Be. Pi. &c. Quod discretè dicitur Matth. 23. 35. Ματθ. 23. 35. hinc sumitur ut v. 2. y. ¶ Testimonium, &c. Ματθ. 23. 35. & c. πῶς τὸν πῶς δόξας, &c.] Testificante Deo de (vel, in, Mo. vel, super, E.) donis ejus, Jun. sim. Mo. Be. Pi. &c. quod sibi grata essent; quod proinde testimonium erat iustitiæ ipsius Abel. Nam oblatio grata non erat nisi propter offerentem. Vel, de dono ejus, Sy. in Di. Fortè sic posuit, quia unius tantum dicitur mentio hic fit: at unius dicitur multa poterant esse dōg, & dōia ejus constitit ex primogenitis ovium, & adipe earum, Gen. 4. 3. Omnes cod. dōg. legunt. In Gen. 4. 4. est אָבֶל: unde apparet, olim אָבֶל fuisse nomen generis, quod in Lege est nomen speciei. Sub Evangelio quoque opera ex fide proficiscentia grata habet Deus. Colligit hoc Apostolus ex Gen. 4. 5. Respexit—ad Abel, &c. d. Abelem autem, & propter Abelem ejus oblationem, sibi gratam esse ostendit Deus, signo aliquo externo; igne cœli-ris misso super ea dona, quo oblata absumpsit, ut diximus ad Gen. 4. 4. i. five alio testificationis modo. Sic & sub Evangelio opera ex fide proficiscentia grata habet Deus. ¶ Et, &c. Καὶ δι' αὐτῆς ἀποδείξας ἐπ' αὐτῆς] Et per (vel, propter, Zeg. Tre. ex Sy. δι' αὐτῆς hinc valet idem quod δι' αὐτῆς. Vide quæ diximus supra 1. 2. ||.) hanc (vel hostiam; vel, fidem;) mortuus adhuc loquitur, Pi. sic P. Mo. Ca. Tre. &c. Qu. Quomodo? Resp. 1. Vitæ suæ exemplo, quo perpetuò monet Ecclesiam, ut fidei suæ constantiam ad mortem usque imitetur. Resp. 2. Sanguine suo, qui ad Deum clamat, Gen. 4. 20. vindictam exigens. Quo testimonio ostendit Deus Abelem sibi gratissimum fuisse, &c. 9. Obj. Obstat huic sententiæ particula ἐν, & quod λαλεῖται est temp. præf. Non dicit, locutus est, sed loquitur, ideoque præfens & permanens locutio hic intelligitur. Resp. 1. Hæc non ad tempora Pauli referenda sunt, sed ad tempus quo jam mortuus erat Abel, quod sumitur tanquam tempus Præfens. Adhuc loquitur, nempe in Genesi. Est enim hic Præfens pro Præterito, quod ita vividè ostenditur quasi Præfens sit. Sic Heb. 2. 16. assumit pro assumpsit; & infra v. 16. appetunt. 2. Sanguis Abel etiam nunc loquitur & vindictam petit, tum adversus Cain, cujus poena nondum ad summum pervenit; tum, adversus omnes iustorum interfectores, Matth. 23. 35. qui Caini factum imitantes, adeoque approbantes, reos se sanguinis Abelis reddunt, &c. d. Confer Apoc. 6. 10. & infra v. 24. Quod autem loquitur, &c. fidei ejus tribuitur, quia per fidem obtinuit ut iustus esset, & Deo charus, & proinde ut post mortem adhuc viveret Deo, juxta illud Luc. 20. 37, 38. & propterea per fidem Deum adhuc alloquitur tanquam patronum, tutorem, vindicem, &c. Resp. 3. Loqui, &c. dicitur quia vivit in hominum memoria, & in omnium ore perpetuò versabitur; hodièque celebratur, cum laude iustitiæ, vel prædicatur. Nam λαλεῖται, quod pro verbo medio habetur, & pro λαλεῖ poni creditur, passivè semper sumitur pro dicitur, prædicatur; tum, in N. T. ut Matth. 26. 13. Marc. 5. 36. Luc. 2. 33. Act. 16. 14. & 17. 19. 1 Cor. 14. 9. Heb. 2. 3. tum, apud alios probatos auctores. Sed in MS. [hic est] ἐν λαλεῖ quomodo legendum constat ex collat. Heb. 12. 24. ubi idem Genesios locus respicitur. Sensus vulgaris loci Genesios apertus est; at sensus mysticus, Pios post mortem vivere, quia & loquuntur. Philo post tractatam hanc historiam, Libro, Pejorem insidiari meliori, ζῆ δὲ πειθιστικὸν δόξαν, εἶναι καὶ ἐκείνους ὡς θεοὺς καὶ φωνῇ χρῶμεθα εὐφραίνονται. Paria ferme habet Jonathan ad dictum Genesios locum. Al. Post ἀποδείξας hinc subaudiendum, Ellipsi frequentissima. Et propter eam, nempe fidem, adhuc, in hunc usque diem, dicitur esse mortuus, h. e. à Caino occisus. Vide 1 Joh. 3. 12 f.

5. Fide (i. e. Ob insignem ejus fidem, sanctitatemque. Hoc autem, nè pietate meritis videretur, fidei affribit, ex qua pietas tanquam ex fonte profluxit P.) Henoch translatus est (nempe, ex hoc seculo in alterum; vel, ex terra in cœlum, vel, ex consortio hominum, in paradysum, nempe cœlestem. Μετ' ἑνὸς de Enocho habet & Sirach. 44. 16.) nè videret (id est, sentiret, vel experiretur. Vel, ad non videndum, Mo. τὸ μὴ ἰδεῖν, subauditur ἐνεκα 2.) mortem] Vide Psal. 16. 10. & 34. 12. ¶ Et non, &c. Καὶ οὐκ ἐβρίσκατο, &c.] Nec fuit inventus, (scil. inter homines; non apparebat inter mortales. Heb. וְלֹא נִמְצָא, non existit, vel, non ipse, in terris scilicet. Sic Psal. 39. ult. f.) propterea quod translatus est Deus, Pi. Be. Hæc verba sunt ejus quod dixit probatio ex textu Græco, Gen. 5. 24. Ità autem à sapientibus intellectus fuit textus ille, ut crederetur Enochus à morte immunis servatus speciali privilegio. Samaritanus eo loco, Accepit eum Angelus ejus. Onkelos, Non occidit eum Deus, id est, non passus est mori. Cui locutioni similis 1 Reg. 17. 20. Jonathan, Sublatu fuit, & ascendit in cælum ex mandato coram Domino. Josephus ἀνεχόμενος ὁπδὲ τὸ θάνατον. Id magnum argumentum erat, Posse dari vitam hanc meliorem. ¶ Testimonium habuit placuisse Deo] Nempe Gen. 5. 22, 24. ubi Heb. ambulavit cum, vel coram, Deo, id est, Deo per omnia consensit, illi paruit, illi adhæsit, eumque secutus est: vacavit Deo, Deo operam dedit. Lxx autem ibi vertunt, συνήσκηκε τῷ θεῷ. Nec aliter ibi Syrus. Chaldæus tam de Enocho quàm de Noe, ambulavit in timore Dei; qui autem tales sunt, Deo placent. Neutrum esse potest sine fide.

6. Sine, &c. Χωρὶς ὅς τις αὐτῶν ἐκείνων ἐπαρκεῖν] Nempe quod ex præcedentibus repetendum. Hujus dicti jam reddit rationem. Probat Enochum per, vel propter, fidem translatus fuisse. Atqui fieri non potest ut sine fide (id est, nisi per fidem P.) quisquam placeat, sub. ei, Pi. P. Er. &c. vel, sub. Deo, Be. J. Cap. ex Sy. & Ar. & Vulg. Sic argumentatur, Quisquis Deo placet fide præditus est: Enoch Deo placuit: Ergo fide præditus est. ¶ Credere, &c. Πιστεῖν—ὅτι οὕτως, καὶ—μὴ ἀποδοῦναι, &c.] Nam qui accedit ad Deum (scil. ut oportet, per preces, ita ut admittatur; eumque ritè colat, atque ita ei placeat: qui aditum habet ad Dei gratiam. Accedere ad Deum est Deum colere, ut diximus Heb. 7. 25. & 10. 22. Nemo Deo placet, nisi ad eum accesserit. Acceditur autem ad Deum ipsa fide, velut initio motus quo tenditur in Deum, ut finem ac terminum: qui accedit, ita ut ambulet cum Deo.) hanc credere oportet esse Deum, (id est, quod Deus existit; vel, Deum esse Deum, id est, omnipotentem & veracem, sapientem & justum; vel, Deum esse Deum suum, ut ostendit series sermonis f.) & præmia (scil. vitam æternam;) largiri (vel, esse remuneratorem, J. Cap. sic Vulg. Sicut hic est vox, μισθωδότης, ita μισθωδοῦναι, Heb. 2. 2. & 10. 35. & infra v. 26.) iis qui ipsum requirunt, Pi. Be. &c. ferè scilicet & ex animo, sive toto corde, vel, diligenter querunt, Ang. [quæ emphasis est verbi ἐκείνους, quod amplius sonat quàm simplex ζητεῖν.] h. e. cultoribus suis, qui ipsum fide invocant, & implorant misericordiam ejus; qui eum ex verbo agniti rectè colunt, quod non fit nisi per Christum, Eph. 3. 12. qui certò credunt Deum non frustra queri, & salutem apud eum sibi esse repositam; fugimus enim & contemnimus Deum, ubi nulla salus apparet: qui Deum rogant pro salute & iustitia eo modo & ordine præstandis, quo ipsi visum fuerit, h. e. per mediatorem: qui Deum querunt in Christo, & in verbo suo: qui Deo per omnia placere student; in Deum, seu scopum, actiones suas continuò dirigunt; ut ex adverso qui omnia ad suam utilitatem referunt, seipsos, & quæ sua sunt, querere dicuntur. Quere Deum, וְקַרְבֵּן אוֹתוֹ, est eas inire vias per quas Dei favor obtineri possit, ut videre est Deut. 4. 29. Jer. 29. v. 13. Zach. 8. 21, 22. Amos 5. 4. Sunt & alia necessariò credenda, ut doctrina Trinitatis, Mediatoris, &c. sed hæc duo præ aliis enumerat, eò quod sunt prima & faciliora fidei objecta, maximeque necessaria ad spem excitandam, quæ adversa fortiter sustineamus, quod hic maxime inculcat. Nemo religionem habebit ullam nisi credat

credat & esse Numen aliquod æternum atque omnipotens, & curam agereretur humanarum, ita ut obedientibus sibi bona reddere velit. Dixit etiam Cicero, *Nul- lam esse religionem, si nullam rerum humanarum procura- tionem habeant dii.* Et Epictetus ad pietatem requirit duo quæ hîc habemus, nisi quod pro Deo deos nominat, *ὁρᾷς τὰ ἀνθρώπων, &c.* (*Rectus de diis sententias tenere, quod sint, & quod omnia recte administrent.*) Seneca, *Prî- mus est deorum cultus, deos credere: deinde, reddere illis majestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maje- stas est.* Sic & Aelianus ait, *Etiam à Barbaris affirmari, & esse Numen, & nostrî curam gerere.* Plutarchus optimè, *Ὅς δ' ἀθάνατος, &c.* (*Non enim immortalem tantum & beatum Deum esse credere oportet, sed & eum hominum amantem esse, eorumque curam gerere & commodis consu- lere.*) At Lactantius, *Neque honor ullus deberi potest Deo, si nihil præstat colenti; nec ullus metus, si non irascitur non colenti.* Vide plura, si vacat, De J. B. & P. 2. 20. 46 v.

7. Fide, &c. Πίσει χρηματισθεῖς—περὶ τῶν—ἐλαβήδεως καὶ τῶν δ' αὖτε, &c.] Illud πίσει refertur ad κατεσκευάσθαι, Fide struxit Arcam, i. e. quia oraculo fidem habebat a. Fide divinitus monitus (vel, oraculo monitus, V. G. ut Matth. 2. 12, 22. Act. 10. 22. Heb. 8. 5 b. vel, responso accepto, Vulg.) de nondum visis, (de iis quæ nullus homo prævi- dere poterat, & quæ incredibilia videbantur d; nem- pe, de futuro orbis diluvio *. Hæc verba conjungenda sunt, vel, i. cum seq. ἐλαβήδεως f. Nam ἐλαβήδεως περὶ τῶν etiam apud Platonem legimus, & Latine non minus dicimus, *Metuo de hac re, quàm Metuo hanc rem g.* Sic Erasmus in versione sua, *Fide—Noe ea, quæ non- dum videbantur, veritus h.* Vel, 2. cum præced. accepit oraculum de non visis, &c i. Hunc sensum Erasmus postea secutus est in Paraphrasi, tacite suam versionem retra- ctans k.) reveritus (vel, cavens, Er. V. metuens, Vulg. E. V. G. sub. Deum, V. Me. vel, timore percussus, pio qui- dem, sed serio l: metuens diluvium universale m, quale quid nunquam visum fuerat. Et bene hoc exemplum profertur, quia in S. Scriptura fides Noe patet: ope- rum, quæ tamen fidem comitata sunt, nulla mentio ante eum locum quo Noe Deo placuisse dicitur, ut bene notat Philo. De verbo ἐλαβήδεως quo sensu ab hoc Scriptore sumatur diximus supra 5. 7 n.) aptavit (vel, apparavit, Pi. E. construxit, Be. E.) arcam (καβωτὸν aut καβωτὰ, He- braïs אֲרֹכָה, esse navem constratam, quales sunt Arcæ, diximus ad Matth. 24. 38. & ad Gen. 6. 14. Dicitur au- tem hoc fecisse Noe o) in salutem domus sue, Mo. &c. id est, familiæ suæ p; vel suam, & uxoris, & trium filio- rum ac nuruum, Gen. 6. 18. 1 Pet. 3. 20 q. ut eam à diluvio servaret r. Sic & nos debemus metuere poenas quas non videmus, & ad eas vitandas intrare Arcam, id est, amplecti Baptismum, cum doctrina Baptismi, ex- plicante Petro, 1. 3, 21. atque ita servare nos ipsos, & quot possumus alios t. ¶ Per quam (Intellige, vel, i. fidem t; vel potius, 2. Arcam v, vel Arcæ constructio- nem x; quo facto seu exemplo y. Ità Antithesis jucun- diore est, Arcam fecit, quâ suos servavit, & mundum condemnavit z: fidei autem mentio sequetur a.) damna- vit (vel, condemnavit, Be. Pi. &c.) mundum] i. e. Totum extra familiam suam genus humanum b, ut καὶ οὗτοσδε usur- patur 2 Pet. 2. 5 c. vel, impios homines, præter quos vix pauci erant in mundo homines d. Condemnavit au- tem eos infidelitatis *, vel, condemnandum judicavit f; vel, supplicio dignum ostendit g, omnemque ei excusa- tionem abstulit, dum Arcam immensæ molis per multos annos fabricat, palam verbo factoque monens, metuen- dum esse diluvium h; vel, dum mundi vitia respuit, &c i. Condemnare dicitur aliquos etiam qui suo facto ostendit quid alii facere debuerint, atque inde eos non idem fa- cientes culpæ convincit, ut Mat. 12. 41, 42. ubi dicta vide k. ¶ Et, &c. Καὶ—ἐν τῇ κληρονομίᾳ] Et ejus quæ ex fide (vel, secundum fidem, J. Cap. Ger.) est (id est, quæ per fidem obtinetur sine ullo operum no- strorum merito, quo justitiæ donum advocemus l:) ju- stitiæ (id est, vel, i. justitiæ & sanctitatis priorum pa- trum, quam imitatus est atque possedit m; vel, 2. vitæ æternæ n, ex justitia illa fluentis o. Synecd. membri metonymica p. Justitiam hîc vocat præmium justitiæ, sicut peccatum apud Hebræos est poena peccati. Præ-

mium autem justitiæ erat totius Mundi possessio. Ad eam autem justitiam per fidem pervenerat. Et nobis ob- veniet possessio Mundi melioris itidem per justitiam ex fide q.) factus est hæres, Be. Pi. id est, Ità consecutus est justitiam quæ est per fidem r, atque ex fide justificatus est, sicut Abraham. Hebraismus est, quo hæres genera- liter usurpatur pro possessore, & heredem fieri, pro, ad- pisci seu consequi aliquid quocunque jure seu modo, ut Heb. 1. 4 t. Hæc salus corporalis Noacho pignus fuit, & typus, salutis æternæ, 1 Pet. 3. 20, 21 u. Et diluvium illud pars tantum erat poenæ illius impio mundo infli- gendæ; & Noachi liberatio à diluvio pars duntaxat præ- mii ejus, quâ Deus Noachum justificavit, & justitiam ipsius per Christum, ac ereptionem à morte æterna, de- claravit v. Idcirco dicitur, factus esse per fidem hæres justitiæ. Nam patrum fides habuit objecta duplicia, bona scilicet & spiritualia, & corporalia, illorum ad- juncta & typos x. Mundo exciso, Noachus relictus unicus hæres, & possessor totius terræ, cui adjuncta in- dubiè est felicitas vitæ alterius y.

8. Fide, &c. Πίσει καλέμενθ (In MS. ὁ καλέμενθ z.) Αβραάμ ὁ πικρὸς] Per fidem (Referendum, vel, i. ad voca- tus; vel, 2. obedivit b.) vocatus (i. e. cum vocatus est d, & patriam relinquere jussus *. Vel, qui vocatur, Vulg. q. d. Is cui Deus Abrahamo fecit nomen f, q. d. Vir ille virtutibus & Dei amicitia præclarus, & proinde dictus Abraham, &c g.) Abraham auscultavit Deo, Be. Pi. Gen. 12. 5. Act. 7. v. 3. Dictum Pythagoræ, Επεὶ ὁ θεὸς, hoc exemplo illustant Clem. Alex. & Ambros h. ¶ In locum, &c. Εἰσελ- θὼν, &c.] Ut abiret (vel, Abeundo, Be. Ut exiret, Er. sim. Vulg. E patria fertilissima, & in qua potens erat i; ex Chaldaica terra & Mesopotamia k:) in locum quem ac- cepturus erat, &c. Pi. &c. id est, in Canaanam l, quàm ipse, id est, posteri ipsius, erant possessuri m. ¶ Et exivit (Ure Chaldæorum, cum patre Teracho, &c. Gen. 11. 31 n.) nesciens quò iret] id est, Quam sedem habi- turus esset o, num terram Canaan. Vel, quam ejus re- gionem p. Ivit quidem Dei jussu in terram Canaan, sed ignoravit num ibi manendum esset q: vel, Nesciebat quæ aut qualis esset illa terra Canaan. Congruit hoc cum verbis Gen. 12. 1, 7. Sic & apud Græcos etiam quò significat, ut εἰς εἰσὶν apud Euripidem. De re vide Gen. 12. 1. Act. 7. 3. ubi dicitur, I in terram quam mon- strabo tibi r; q. d. Non est cur sollicitè inquiras, sed tan- tum acquiescito t. Satis illi erat quòd sciret se Deum ducem habere & auspicem itineris t.

9. Fide, &c. Πίσει παροικῶν—εἰς τὴν γῆν, &c.] Pro, ἐν τῇ γῇ s: sicut & Act. 7. 4. quomodo παροικεῖν, quod re- spondet Hebræo גֵּר, construitur Gen. 20. 1. & 21. 34. & 26. 3 v. Per fidem commoratus est (vel, accola, five advena, fuit, E. vel, vixit ut incola, G. sic Rib. vel, ut peregrinus x; non ut civis & inquilinus y, vel, tanquam stabilem ibi sedem habens z. Vide quæ diximus ad Luc. 24. 18. & Eph. 2. 19. 1 Pet. 2. 11 a. vel, commi- gravit, Er. Sed id est μετῴκησεν.] Vide Matth. 2. 23 b.) in terra promissa (vel, promissionis, Pi. Mo. promissâ illi, id est, generis ejus c:) ut aliena. Be. Pi. Nam nè glebam quidem terræ ibi possedit præter locum ad Saram sepeli- endam, Act. 7. 5 d. quem etiam non ex promissione ac- cepit, sed pretio redemit *. Eo exemplo docemur non offendi morâ, sed patienter expectare implementa Di- vinarum promissionum f. Al. Respicit hoc animum Abrahamæ, alioqui superflue addi videretur; q. d. Ità fuit advena, ut etiam animo se talem reputaret, utens illâ terrâ tanquam alienâ; nec propriam habere desiderans, sed meliorem, id est, coelestem appetens g. Vel, Et inco- luit eam, ut peregrinus alienam, & se peregrinum in ea professus est, ut dicitur Gen. 23. 4 h. ¶ In, &c. Ἐν σκηνῇ καπηλίου] Commoratus (vel, Ut qui habitaverit; est enim aoristus i:) in tabernaculis, Be. Pi. Non in fixis domibus k, sedem subinde mutantes l, ut illi, Quorum ritè vagas plaustra trahunt domos. Nam qui solum pos- sident, ibi ædificant, ibi manent m. ¶ Cum, &c. Μετὰ Ἰσαάκ, &c. Cum Isaac, &c.] Sensus, vel, i. Eum unâ habitasse cum Isaac & Jacob n; vixit enim Abraham 75 annos cum Isaac, 15. cum Jacobo o. Cui oblat, quòd Abr. & Ic. tempore nati Jacobi, separatas familias habuerunt p. Vel, 2. quòd Scenitæ fuerunt Isaac & Ja- cob non minus quàm Abraham q; quòd alius post alium

G.
Me. E.
ex Th. &
& Chryf.

E.
Gom.
Law.

Law.

Gom.

Ham.

G.

E. Zeg.

Er. G.

Zeg. J.

Cap.

Rib. ex

Th. & Sy.

Pi. Me. sim.

V. Zeg.

Rib. ex

Th.

Q. in G.

sim. Rib. E.

Rib.

G.

J. Cap.

G. Pi.

M. G. sim.

Me.

J. Cap.

Jun.

E. Me.

E. Ger.

G.

Jun.

J. Cap.

G.

Rib. E.

Me. Ger.

Jun.

Rib. E.

Z. Me.

G.

Be.

G. sic E.

Ger.

G.

E.

E.

Jun.

E.

Ger. E.

fic D.

D.

G.

L.

Q. in

J. Cap.

sim. L.

E.

J. Cap.

in

in tabernaculis habitauerunt. ^{Me. hic non significat idem Tempus, sed Paritatem rei; nam & Isaac eadem facte sunt promissiones, Gen. 22. 17. & 26. 24. & Jacobo, Gen. 28. 13. Isaacus, aiunt Hebraei, agrè aquas sibi necessarias reperit, Jacobus agrè locum in quo tentorium figeret. Vide Gen. 26. & 33. Tamen de implemento promissionum non dubitarunt. Sic & nos longa expectatio lassare non debet.}

† G. 10. *Exspectabat* (*ἐκδέχεται* usitatissimè sign. *expectare*, ut Joh. 5. 3. Act. 17. 16. I Cor. 11. 33. & 16. 11. & c.)

enim (Abrahamus, quamvis & ad filios hoc pertineat v. q. d. Existimabat se non terræ civem esse, nè illis quidem promissæ, sed cœli; ideòque satis putabat habitare in tabernaculis, & domo stabili sibi opus esse non putabat; neque ea res illum angebat, cum animum haberet fide suspensum ad urbem supremam piis promissam: *fundamenta habentem* (æterna videlicet, ut Esa. 58. 12. est enim *ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου* hoc epithetum: ut Heb. 8. *tabernaculum verum* dixit, ita hic *fundamenta* intelligit vera; id est, perpetuè firma, quæ nec vetustate labascunt, nec ullâ vi convelli possunt. Et *fundamenta* dicit pro *fundamentum*, more Hebræorum, ut 2 Sam. 22. 8, 16. Psal. 11. 3. & 85. 2. Esa. 24. 18. & 40. 21. & c.) civitatem] Cœlestem patriam intelligit, ut v. 16. exponitur; quam sic vocat, ut eam tabernaculis opponat, quæ fundamenta non habent; sed, prout usus tulerit, quolibet transferuntur, clavis ligneis tantummodò figenda ac refigenda; q. d. civitatem fundatissimam, ac proinde *ἀσάλευτον*, sive inconcussam, ut appellatur infra 12. 28. cum terrenæ omnes civitates everti possint, & cives ab eis avelli. Al. *Sperabant aliquando posteros suos illis in locis non vagas domos habituros, sed urbem in bonis fundamentis bene locatam*, i. e. Hierosolyma. Per Metropolin verò significatur terræ totius possessio. Tentoria non habent fundamenta, quia transmoventur. Urbs Hierosolyma per *κατὰ γένειν* vocatur tentorium immobile, Esa. 33. 20. [Cl. Medus locum de nova Hierosolyma intelligit, quàm Abr. Is. & Jac. in personis suis aliquando incolent. Sed verba ejus videamus.] Argumentum illud Christi pro Resurrectione, Matth. 22. 32, & c. quod difficultatem habet, ut validum sit, intelligendum est cum respectu ad fœdus Dei cum Ab. Is. & Jac. quod erat, *Se daturum terram*, non posteris duntaxat eorum, sed & ipsis, Exod. 6. 4, 8. Deut. 1. 8. & 11. 21. & 30. 20. Quare & ipsi tandem reviviscunt, & terram illam habitabunt. Et hanc Christi mentem fuisse docet, quòd illo ipso tempore RR. ex hac ipsa promissione Resurrectionem adversus Sadducæos asseruebant, ut videre est in Talmude. [Verba vide in Med.] Confirmatur quoque hæc sententia, ut ex Matth. 8. 11. Luc. 1. 72. ita & ex Heb. 11. 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16. ubi *ἐπεστροφὴν* dicitur non quod est in cœlo, sed quod de cœlo venit.

† G. 11. *Fide*, & c. *ἡς τῆς πίστεως* & *ἐκείνης* & c.] *Cujus artifex & conditor* (vel, *architectus & faber*, G. Dux voces idem ferè significantes ponuntur amplificationis causâ, ut nihil in ea urbe esse sciamus quod non est opus Dei. Al. *ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου* sæpe *architectum* notat, qui operi superintendit ac præest; ut sensus sit, Quam urbem Deus & fecit tanquam opifex, & faciendam disposuit tanquam architectus.) est Deus, Be. Pi. Christus scilicet cœlestis Hierosolymæ fundator & consummator. Al. [Sensus,] Quam urbem Deus illis erat miris modis paraturus. Vide 1 Sam. 5. Psal. 122. Ideo *urbs sancta, urbs Dei*, vocatur. Deus rationes ad parandam ipsis hanc urbem & invenit & executus est. Hæc urbs imago est Civitatis cœlestis.

† G. 11. *Fide*, & c. *ἡς τῆς πίστεως* & *ἐκείνης* & c.] *Fide & ipsa Sara* (A Virorum exemplis venit ad Foeminas, ut sexum utrumque excitet. P. Vulgatus hic addit *sterilis*, & in cod. Complut. & Clarom. & alio additum est, *sterilis cum esset* q, & naturâ & annis. *Πίστις ἔλαβε*, ut sequitur, *Fide accepit*, J. Cap.) *virtutem* (vel, *vim*, Be. Pi. & c.) *ad conceptionem* (vel, *jactum*, Ca. D. *dejectionem*, Pi. Gom. Th. in E. vel, *fundationem*, Pi. *emissionem*, D. *collationem*, J. Cap.) *seminis*, & c. Mo. & c. vel, *ad concipiendum* (vel, *emittendum*, Q. in Be. *jaciendum*, Gom. *ejiciendum*, Jun. vel, *suscipiendum*, Chrys. in Er. vel, *concipiendum ac retinendum*, Er. Ti. V.) *semen*, P. Pi. Il. Æth. sic Tre. ex Sy. Cap. & c.

† G. 12. *Propter quod* (i. e. Propter hanc fidem h, & Abrahami & Saræ i.) *& ab uno* Vel, 1. Abrahamo; egregiè dictum, nam sic eum vocare solebant Hebræi, ut videre est Mal. 2. 15. vel, 2. corpore k, nempe, Abraham & Saræ, juxta illud, *Erunt duo in carne una* l; vel, 3. repetere *semine*; vel, 4. ortus initio m. Sunt impleta suo tempore promissa illa, Gen. 15. & 22. ut apertè significatur Deut. 1. 10. Adde 2 Sam. 24. 9 n. ¶ *Orti* (vel, *Nati*, Be. Pi. *Geniti*, Er. D. sub. *posteri*, Be. V. D. sim, Er. Zeg. Verbale verbo inclusum, more Hebræorum.) *sunt*, & hoc, & c. *καὶ ταῦτα γεννηθέντα* Et hæc (vel, *Eoque jam*, Er. Be. Pi. J. Cap. Zeg. vel, *Ad hæc etiam*, Zeg. vel, *Idque*, Er. Zeg. Rev. vel, *Et quidem*, Val. Er. Rev. G. *καὶ ταῦτα* est Græca locutio P, ad epistatim faciendū q.) *emortuo*, Mo. Vulg. Pi. & c. i. e. viribus effecto r, vigore naturali destituto t; mortuo respectu genituræ t, quia per longam ætatem ex vires in eo erant emortuæ. Confer Rom. 4. 19. Sic *mortuum leonem* habes, & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extra ordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus, non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum

† G. 13. *Ad concipiendum* (vel, *emittendum*, Q. in Be. *jaciendum*, Gom. *ejiciendum*, Jun. vel, *suscipiendum*, Chrys. in Er. vel, *concipiendum ac retinendum*, Er. Ti. V.) *semen*, P. Pi. Il. Æth. sic Tre. ex Sy. Cap. & c.

vel, *ad ejaculatum semen* concipiendum, Be. *καταβολὴν* propriè dicitur *dejectio*, ut cum semen in terram projicitur, ut ab ea susceptum fructificet; vel, cum in imo jactitur fundamentum, ex quo domus confurgat t. Sunt qui hic intelligi putant *muliebris seminis ejaculationem in locos suos*. Nec errant *ἐν τοῖς σπυρκοῖς* t; q. d. Ut ipsa semen excrearet v, vel deiceret x, è lumbis y, vel, è valis seminariis z, in uterum a, & ex coagmentato utriusque semine foetum conciperet b. Vel, *ut posset & ipsa semen conferre*: id quod ad generationem necessarium est c. Foeminas semine carere, quod affirmant Menno Anabapt d. & Aristoteles, refellitur, tum ex ipso Aristot. qui semen definit esse *ex utroque*, & c. tum, ex Medicorum demonstrationibus f, & experientiâ certâ; tum, ex ipsa Scriptura, in qua mulier *seminificare* dicitur Levit. 12. 2. & Christus *semen mulieris* dicitur, Gen. 3. v. 15. & *facius ex semine Davidis*, Rom. 1. 3. & *fructus ventris* Mariæ, Luc. 1. quia ex ea factus, Gal. 4. v. 4 g. [Aliis hæc sententia non placet:] 1. Hebræos non ita subtiliter locutos arbitror, neque hunc Scriptorem h. 2. Illi accommodatius esset nomen *ἐμβολή*, nisi dicas *ἐμπαυκώτερον* esse illud *καταβολή*, ut quo defluxus notetur i. 3. Scriptura ubique mulieri susceptionem seminis tribuit, non emissionem aut dejectionem k. [Alii ergò aliter.] *καταβολή* ad virum referenda est l, cujus ejaculato semini concipiendo impar erat caro naturâ sterilis. Ex antecedente hic intelligitur consequens, more Hebræorum m. Conceptio seminis *καταβολή* dicitur, ex eo quod semen in matricem velut in terram dejectum, atque in ea susceptum, retinetur; quod dum fit, concipi dicitur n. Phrasis est Hebraica. Sic Gen. 4. 25. *וַיֵּלֶד*, *κατέβαλέ μοι ὁ θεὸς σπέρμα* (Nam *וַיֵּלֶד* propriè est *καταβαλεῖν*, ponere, deponere: unde *וַיִּבְנֶה*, *fundamenta edificii*, quia deorsum ponuntur seu jaciuntur.) h. e. *Fecit Deus ut καταβολὴ σπέρματος in me esset fecunda*. Non enim ex quovis congressu profeminatur foetus o. Hoc voluit [Scriptor noster] *Consecutam Sarâm vim*, eis *καταβολὴν σπέρματος*, nempe virilis, recipiendam, quomodo acceperunt Chrys. & Syrus. *καταβαλεῖν* est *deicere de loco superiore* P. Quomodo hoc tribuitur fidei Saræ, cujus incredulitas notatur Genes. 18. 9? Resp. 1. Distingue tempora r. Primum, ex diffidentia risit, postea verò credidit t, monita id à Deo profectum, & c. 2. Non Saræ, sed Abrahami, fides h. l. commendatur v; Fide, sub. ejus, nempe Abrahami. Sic in seq. non semper intelligitur fides ejus de quo aliquid narratur, sed interdum aliorum, ut v. 23, 29, 30 x. ¶ Et, & c. *καὶ παρὰ ταῦτα ἡλικίας* i. e. *וַיֵּלֶד*, Gen. 18. 12 y. *Ac* (vel, *Etiam*, Be. Vulg.) *præter tempus* (vel, *rationem*, V. *opportunitatem*, Zeg. *tempestivitatē*, Er.) *ætatis* (id est, in ætate aliena z, ad generationem inepta a, senili b:) *perit* Sed *ἐπεὶ* non est in Vulg. nec in cod. Clarom c. Reliqua bene coherent cum præced. *ἐλαβε* d. ¶ *Quoniam* *fidelem*, & c.] Vel, *Veracem*, V. constantem in promissis*. Nempe, postquam ab Angelo edocta esset f, non esse jocum, sed rem seriam, Gen. 18. 12, 13, 14. Vide supra 10. 23. Simile vide Luc. 1. 45 g.

† G. 14. *Propter quod* (i. e. Propter hanc fidem h, & Abrahami & Saræ i.) *& ab uno* Vel, 1. Abrahamo; egregiè dictum, nam sic eum vocare solebant Hebræi, ut videre est Mal. 2. 15. vel, 2. corpore k, nempe, Abraham & Saræ, juxta illud, *Erunt duo in carne una* l; vel, 3. repetere *semine*; vel, 4. ortus initio m. Sunt impleta suo tempore promissa illa, Gen. 15. & 22. ut apertè significatur Deut. 1. 10. Adde 2 Sam. 24. 9 n. ¶ *Orti* (vel, *Nati*, Be. Pi. *Geniti*, Er. D. sub. *posteri*, Be. V. D. sim, Er. Zeg. Verbale verbo inclusum, more Hebræorum.) *sunt*, & hoc, & c. *καὶ ταῦτα γεννηθέντα* Et hæc (vel, *Eoque jam*, Er. Be. Pi. J. Cap. Zeg. vel, *Ad hæc etiam*, Zeg. vel, *Idque*, Er. Zeg. Rev. vel, *Et quidem*, Val. Er. Rev. G. *καὶ ταῦτα* est Græca locutio P, ad epistatim faciendū q.) *emortuo*, Mo. Vulg. Pi. & c. i. e. viribus effecto r, vigore naturali destituto t; mortuo respectu genituræ t, quia per longam ætatem ex vires in eo erant emortuæ. Confer Rom. 4. 19. Sic *mortuum leonem* habes, & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extra ordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus, non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum

† G. 15. *Propter quod* (i. e. Propter hanc fidem h, & Abrahami & Saræ i.) *& ab uno* Vel, 1. Abrahamo; egregiè dictum, nam sic eum vocare solebant Hebræi, ut videre est Mal. 2. 15. vel, 2. corpore k, nempe, Abraham & Saræ, juxta illud, *Erunt duo in carne una* l; vel, 3. repetere *semine*; vel, 4. ortus initio m. Sunt impleta suo tempore promissa illa, Gen. 15. & 22. ut apertè significatur Deut. 1. 10. Adde 2 Sam. 24. 9 n. ¶ *Orti* (vel, *Nati*, Be. Pi. *Geniti*, Er. D. sub. *posteri*, Be. V. D. sim, Er. Zeg. Verbale verbo inclusum, more Hebræorum.) *sunt*, & hoc, & c. *καὶ ταῦτα γεννηθέντα* Et hæc (vel, *Eoque jam*, Er. Be. Pi. J. Cap. Zeg. vel, *Ad hæc etiam*, Zeg. vel, *Idque*, Er. Zeg. Rev. vel, *Et quidem*, Val. Er. Rev. G. *καὶ ταῦτα* est Græca locutio P, ad epistatim faciendū q.) *emortuo*, Mo. Vulg. Pi. & c. i. e. viribus effecto r, vigore naturali destituto t; mortuo respectu genituræ t, quia per longam ætatem ex vires in eo erant emortuæ. Confer Rom. 4. 19. Sic *mortuum leonem* habes, & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extra ordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus, non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum

† G. 16. *Propter quod* (i. e. Propter hanc fidem h, & Abrahami & Saræ i.) *& ab uno* Vel, 1. Abrahamo; egregiè dictum, nam sic eum vocare solebant Hebræi, ut videre est Mal. 2. 15. vel, 2. corpore k, nempe, Abraham & Saræ, juxta illud, *Erunt duo in carne una* l; vel, 3. repetere *semine*; vel, 4. ortus initio m. Sunt impleta suo tempore promissa illa, Gen. 15. & 22. ut apertè significatur Deut. 1. 10. Adde 2 Sam. 24. 9 n. ¶ *Orti* (vel, *Nati*, Be. Pi. *Geniti*, Er. D. sub. *posteri*, Be. V. D. sim, Er. Zeg. Verbale verbo inclusum, more Hebræorum.) *sunt*, & hoc, & c. *καὶ ταῦτα γεννηθέντα* Et hæc (vel, *Eoque jam*, Er. Be. Pi. J. Cap. Zeg. vel, *Ad hæc etiam*, Zeg. vel, *Idque*, Er. Zeg. Rev. vel, *Et quidem*, Val. Er. Rev. G. *καὶ ταῦτα* est Græca locutio P, ad epistatim faciendū q.) *emortuo*, Mo. Vulg. Pi. & c. i. e. viribus effecto r, vigore naturali destituto t; mortuo respectu genituræ t, quia per longam ætatem ex vires in eo erant emortuæ. Confer Rom. 4. 19. Sic *mortuum leonem* habes, & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extra ordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus, non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum

† G. 17. *Propter quod* (i. e. Propter hanc fidem h, & Abrahami & Saræ i.) *& ab uno* Vel, 1. Abrahamo; egregiè dictum, nam sic eum vocare solebant Hebræi, ut videre est Mal. 2. 15. vel, 2. corpore k, nempe, Abraham & Saræ, juxta illud, *Erunt duo in carne una* l; vel, 3. repetere *semine*; vel, 4. ortus initio m. Sunt impleta suo tempore promissa illa, Gen. 15. & 22. ut apertè significatur Deut. 1. 10. Adde 2 Sam. 24. 9 n. ¶ *Orti* (vel, *Nati*, Be. Pi. *Geniti*, Er. D. sub. *posteri*, Be. V. D. sim, Er. Zeg. Verbale verbo inclusum, more Hebræorum.) *sunt*, & hoc, & c. *καὶ ταῦτα γεννηθέντα* Et hæc (vel, *Eoque jam*, Er. Be. Pi. J. Cap. Zeg. vel, *Ad hæc etiam*, Zeg. vel, *Idque*, Er. Zeg. Rev. vel, *Et quidem*, Val. Er. Rev. G. *καὶ ταῦτα* est Græca locutio P, ad epistatim faciendū q.) *emortuo*, Mo. Vulg. Pi. & c. i. e. viribus effecto r, vigore naturali destituto t; mortuo respectu genituræ t, quia per longam ætatem ex vires in eo erant emortuæ. Confer Rom. 4. 19. Sic *mortuum leonem* habes, & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extra ordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus, non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum

† G. 18. *Propter quod* (i. e. Propter hanc fidem h, & Abrahami & Saræ i.) *& ab uno* Vel, 1. Abrahamo; egregiè dictum, nam sic eum vocare solebant Hebræi, ut videre est Mal. 2. 15. vel, 2. corpore k, nempe, Abraham & Saræ, juxta illud, *Erunt duo in carne una* l; vel, 3. repetere *semine*; vel, 4. ortus initio m. Sunt impleta suo tempore promissa illa, Gen. 15. & 22. ut apertè significatur Deut. 1. 10. Adde 2 Sam. 24. 9 n. ¶ *Orti* (vel, *Nati*, Be. Pi. *Geniti*, Er. D. sub. *posteri*, Be. V. D. sim, Er. Zeg. Verbale verbo inclusum, more Hebræorum.) *sunt*, & hoc, & c. *καὶ ταῦτα γεννηθέντα* Et hæc (vel, *Eoque jam*, Er. Be. Pi. J. Cap. Zeg. vel, *Ad hæc etiam*, Zeg. vel, *Idque*, Er. Zeg. Rev. vel, *Et quidem*, Val. Er. Rev. G. *καὶ ταῦτα* est Græca locutio P, ad epistatim faciendū q.) *emortuo*, Mo. Vulg. Pi. & c. i. e. viribus effecto r, vigore naturali destituto t; mortuo respectu genituræ t, quia per longam ætatem ex vires in eo erant emortuæ. Confer Rom. 4. 19. Sic *mortuum leonem* habes, & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extra ordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus, non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum

cum id non promissum tantum sit, sed & specimen ejus admirabile datum in Christo v. ¶ *Tanquam sidera, &c.* id est, Innumerabiles *. Cum innumera indicamus, aut Stellarum, aut Arenarum, nomen usurpamus v. Hyperbole usitata. At Stellæ non æquant numerum posterorum Abrahamæ; & propterea cum numero splendorem nobilitatemque illius populi declarant z. Sed quamvis Stellas quæ sub aspectum cadunt numerent Astrologi a, tamen aliæ innumeræ sunt quæ sub aspectum non cadunt b. Sanè quæ acutius eas intuetur, tantò plures videt c.

13. *Juxta, &c.* Κατὰ πρίν] Idem quod ἐν πρίν, sicut κατὰ πρίν & ἐν οὐρανῷ, idem, Rom. 8. 4. 8. & κατὰ ἀρχάνων κατὰ πρίν idem quod ἐν ἀρχάνων, &c. Rom. 14 d. *Secundum* (vel, Per, G. J. Cap.) *fidem*, Be. Pi. In, vel Cum, fide, Zeg. E. i.e. Cum fidem hanc haberent *. Construitur hoc, vel, 1. cum proximis vocibus f: qu. d. In hac sancta veraque fide ad mortem usque sibi constiterunt v: vel, 2. cum [remotiore] ἰδόντες, per fidem videbant h. ¶ *Defuncti* (vel, Mortui, E. Pi. &c.) *sunt omnes isti*] Nempe qui mortui sunt, è quorum numero diseretè exceperat Henochum, cujus tamen translatio mortis nomine comprehendendi possit i. Al. *Omnes*, nempe ab Abrahamo deinceps k, Ab. If. & Jac l. ut apparet ex collat. v. 15, 16 m. de quibus proximè dixerat, & quibus solis factæ sunt promissiones de quibus hic sermo est n. ¶ *Non, &c.* Μὴ λαβόντες, &c.] *Quum non accepissent* (vel, *Non adepti*, Be. Pi.) *promissiones*, Er. i. e. res promissas o: vel, 1. spirituales, promissi & exhibendi Christi p; vel, de vocatione Gentium q, vel, de cœlesti regno ineundo r. Sed de eo post loquitur t. Vel, 2. temporales t, possessionem terræ Canaan v, Regnum, Urbem famosissimam, Templum. Hoc est quod dicitur, *Nomen Ἰησοῦ*, i. e. promissa exsequentis, illis non fuisse cognitum, Exod. 6. 3 x. ¶ *Sed, &c.* Ἀλλὰ πρὸς τὸν ἰδόντες, καὶ πεποιθέντες, καὶ ἀποσπασμένοι] *Sed à longè* (vel, *eminus*, Be. Pi. Posteros hoc respicit, in quibus implendæ erant y.) *earum aspicientes*, (nempe oculis fidei, non corporis z; sicut navigantes terram a desideratam b, ut in Virgil. *Italiam, Italiam primus conclamat Achates* c. Abraham didicerat expectandos 400 annos. Sic & nobis, quæ longè abesse videntur speranda sunt etiam in ipso mortis tempore d.) & *persuasi*, (sub. de illis, J. Cap. Ger. suo scil. tempore implendis *: vel, quum ipsis fuissent persuasa, Be. sic Pi. vel, credidissentque, i. e. in sua hac fide virtute Dei confirmati f: vel, & gavisifunt, Sy. in Be. Sed illud πεποιθέντες abest in MS e. illo probatissimo, & in alio vetustissimo in Collegio Magd. Oxon h. & in Bib. Regiis, Chryf. & Th i. & Vulg. & Complut. & in omnibus Græcis manuscriptis k. Sed meliores Codices habent l, neque hic supervacaneum est m.) & (sub. ea, Be. Pi. &c. vel, in eo, Tre. ex Sy.) *salutantes*, Mo. vel, salutassent, Er. Ti. id est, quasi in transcurso degustassent n: vel, amplexi fuissent, H. Be. Pi. sic Ca. G. vel, gavisifunt, Tre. vel, cum gratiarum actione exceperissent, P. ¶ *Et, &c.* Καὶ ὁμολογούντες, &c.] *Ac professi* (vel, *confessi*, Mo.) *fuissent* (etiam coram Ethnicis o:) *se hospites & advenas*, &c. Jun. Be. Pi. &c. i. e. Se in ipsa illa terra non ut possessores vivere, sed ut hospites p. Respiciuntur verba Abrahami Gen. 23. 4. & Jacobi, Gen. 47. 9 q. de Isaac vide Gen. 26 r. Confer Psal. 39. 12 f. Idem sensus qui supra v. 9. nisi quod hic etiam ad Isaacum & Jacobum aptatur quod de Abrahamo dictum fuerat, ut & Gen. 28. 4. Sensus mysticus satis patet. Dicitur εἰς qui per loca sibi externa transit; παρὰ πύλινον qui moram ibi ducit. Dicit Philo, Πᾶσα μὲν ψυχὴ σφὶ παρὰ τὴν μὲν εἰσὶν ὁδὸν, γὰρ ἡ εἰσὶν ἑλκεῖς, &c. [Reliqua vide in G.] Et Plato, Παρεμπιπτόμενα τὰ ἐστὶν ὁ βίος t.

14. *Significant, &c.* Ἐμφανίζουσιν, &c.] *Declarant* (vel, *Ostendunt*, Tre. ex Sy. Ar. Docent, J. Cap. *Significant*, ut Act. 23. 15. Esth. 2. 2 v. *Aperitè significant*, E. *Palam ostendunt*, P. Mo. Be. Pi.) *se patriam inquirere*, vel, *requirere*, vel, *querere*, Er. Ti. Ca. Be. Pi. eoque se nondum affectos patriam *. *Desiderant habere patriam*, G. Hoc enim peregrinantium est v. Nemo enim in patria sua peregrinus aut hospes est z.

15. *Et siquidem illius meminissent* (nempe cum amore ac desiderio illius, ut remitsci & oblivisci sæpe sumun-

tur a, & ad illam reverti optassent b:) *de qua exierunt*] h. e. Chaldææ, unde exierant Abrahamus & Sara liberi autem quasi iidem cum parentibus d. Si ideo se peregrinos vocabant quod Chaldæam haberent pro patria *. Pro ἔξωθεν in MS. est ἔξωθεν f. ¶ *Habebant* (vel, *Habebant*, Er. J. Cap. *Habere poterant*, Be. Pi.) *utique tempus revertendi*] Vel, *Ad revertendum*, Be. Pi. Facile illis & obvium erat brevissimo itinere ac tempore, v. g. è Canaanitide, vel Ægypto, in Ur Chaldæorum recurrere g. Intra annos plus 200. qui intercessere inter Abrahami exitum è Chaldæa & Jacobi mortem, satis temporis fuit Abrahamo, Isaac, Jacobo, redeundi in Chaldæam, si illam amassent ut patriam suam. Verbum ἀναστρέφειν habemus & Mat. 2. 12. Luc. 10. 6. Act. 18. 21 h.

16. *Nunc*] Nūc hic non est temporis nota i, sed oppositionis, pro, *At verò*, ut supra 9. 26 k. vel, illationis l. ¶ *Meliorem* (Nempe patriam m; non quam habuerant, sed quam habituri erant eorum posteris ex promisso Dei n: Al. non terrenam o.) *appetunt*, ὀρέγονται] Vehementius desiderium notat, ut 1 Tim. 3. 1 p. Et Præsenti utitur pro Præterito q, historicorum more r. Sic supra v. 14 t. ¶ *Id est, cœlestem*] Illam scil. cuius conditor Deus, ut antè dictum t, cœlum nempe ipsum & Deum v. Illa patria sensu mystico Cœlum summum significat, teste Maimon. Similis locutio 2 Cor. 3. 13. ubi itidem miscetur figura & res figurata; ut & infra v. 26. Anaxagoras dicenti cuiquam, *Nulla tibi patriæ cura est, Meliora loquere*, inquit, *mibi enim maxime cura patriæ est*; cœlum digito monstrans. Philo dicit in historia illa peregrinantium Abr. & liberorum ejus obscure indicari doctrinam de immortalitate animi, &c. [Verba vide in G.] Idem alibi νοσίων πόλιν nominat. Et vocatur Jerusalem *Urbs sancta, Urbs Dei*; quæ nomina sensu multò plenior summo illi Cœlo conveniunt. ¶ *Ideo, &c.* Διὸ ἐκ ἐπιταγῆς αὐτῶν ὁ Θεὸς, Θεὸς ὁπκαλεῖται αὐτῶν] Sensus est, Οὐκ ἐπιταγῆται αὐτῶν ὁ Θεός, τὸ εἶναι, καὶ ἐπιταγῆται Θεὸς ὁπκαλεῖται αὐτῶν. Verbum ἐπιταγῆται aut cum accusativo Personæ construitur, ut Marc. 8. 38. Luc. 9. 26. aut cum infinitivo Rei, ut supra 2. 11. Deus cum specialiter dicitur *Deus Ab. If. & Jac.* Exod. 3. 15. eo ipso intelligitur eorum esse fautor summè atque εὐεργέτης o ut diximus, & ex AE. firmavimus ad locum Mat. 22. 32. Ostendit autem noster Scriptor jurè hoc nomen Deo tribui, quia paravit, &c. x. [Verba sic reddunt:] *Quapropter non erubescit* (vel, *verecundatur*, J. Cap. vel, *dedignatur*, Glaff. Minus dicit ac plus intelligit y. y E. Meiōns est, καὶ ἀπαξιοῖ pro ἀξιοῖ dignatur, sicut non negare dicunt Hebræi pro profiteri z. qu. d. Hoc honore eos dignatus fuit a.) *ipse Deus vocari* (vel, *quin vocetur Deus*, Jun. Pi.) *ipsorum*, Er. Ti. V. Rev. &c. *Quapropter Deum non pudeat eorum*, id est, cognominari *Deus eorum*. Vis sententiæ est in propria notatione τὸς ὁπκαλεῖται, quæ est, ὅτι τὴν πατρίαν καλεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ b. Sensus, Hæc b. Be. fidei devotione tantopere Deo placuerunt, ut hunc illis honorem conferret, &c. c. Optimo igitur jure professi e. sunt se cives esse civitatis Dei, cum Deus profiteatur ipsos cives esse ad civitatem suam pertinentes d. ¶ *Paravit, &c.* ἡτοίμασε, &c.] *Paravit* (i. e. Et fecit in tempore, & faciendam disposuit ab æterno *: vel, *Paraverat*, Be. Pi. id est, destinaverat, ut ἐτοιμάζεν sumitur in Græco Tob. 6. 22. Mat. 20. 23. & 25. 34. Marc. 10. 40. Sic & πεποιμένους, Sap. 9. 8 f.) *enim illis* (non quidem solis, sed ut præcipuis & primariis civibus, Mat. 8. 11 g.) *civitatem*] Quam expectant, & ad quam anhelant h; quam fide expectant i, nempe cœlestem k. Al. *Egregiam urbem*, nempe Hierosolyma, ut jam diximus. Per quam πόλιν, imò μητρόπολιν, significatur μυστικός summum Cœlum, ut jam didicimus l.

17. *Fide, &c.* Πίσει περσενήνοχον, &c.] Sic & Jac. 2. 21. ἀννέχουσιν m. *Fide obtulit Abraham Isaac, Mo. Quod quidem in illo fuit n; non eventu, sed animo & conatu o; offerre voluit p, offerre paratus fuit q, reipsa jam oblaturus nisi prohibitus esset r. Partem oblationis etiam effectu implevit, imponens filium altari; partem animo, paratus eum etiam mactare. Salvianus, Quantum ad defunctionem cordis pertinet immolavit. Philo de eadem re, τὸ δὲ ἡ ψυχὴ εἰς τὴν πόλιν ἐπιταγῆται, ὁλοκαυστῶ*

δόξα καὶ ἡ πύλας, &c. Itaque & à Deo ipso tanquam rei perfectæ præmium accepit, *Non peperisti*, &c. Gen. 22. 12. Et ille quidem filio non peperit; Christus autem & ejus Martyres nec sibi. ¶ *Cum tentaretur* id est, Deo experimentum capiente, & explorante ipsius fidem, Gen. 22. 1. Sirac. 44. 20. idque postremum. Nam post id ultra exploratus non est. *Tentavit* non ut sibi, sed ut aliis, nota fieret ejus obedientia, ad perpetuum Ecclesiæ exemplum. ¶ *Unigenitum* Quales vehementius amantur. Vide Jer. 6. 26. Zach. 12. 10. Ostendit quanta fuerit tentatio. Obj. Alterum habuit filium, nempe Isaacem. Resp. Isaac dicitur *unicus*, יחיד, Gen. 22. 2, 12, 16. vel, 1. ex justa matrefamiliâ; ex Sara, liberâ uxore, quæ sola pleno jure uxor erat: nam conjugium cum ancilla legitimum non erat, quatenus sine pactis nuptialibus initum, quæ plenum darent jus conjugale. Vel, 2. ratione promissionis, quia solus natus est vi promissionis, & solus erat hæres Abrahamæ, & soli illius posteris pro Abrahamæ filiis censendi erant. Vel, 3. quia Ismael jam abdicatus erat, & civiliter mortuus, Gen. 21. 12. ¶ *Qui &c.* οὗτος ἀνὰ δεξιὰς μου ¶ *Qui promissiones* (sibi à Deo factas, nempe in Isaaci posteritate implendas; quod jam addet, de semine benedicto; de semine vocando in Isaac, & de benedicendis omnibus gentibus in illo semine;) *exceperat*, Be. Pi. vel, in animum admiserat, G. vel, fide amplexus fuerat, Cap. vel, suscepit, G. Vulg. ἀνὰ δεξιὰς plus est quam ἀπὸ δεξιὰς. Augebat hoc difficultatem, quod sic expectari non poterat promissum semen.

18. *Ad quem*, &c. Nempe Abrahamum; πρὸς δὲ ¶ *De quo*, Q. in E. J. Cap. ut Heb. 4. 13. Sic Heb. 1. 7. πρὸς, &c. *de angelis*. Sic Gen. 20. 13. *Dicit* ἡ de me, Exod. 14. 3. *Dicit Pharaon* בְּרַחֲמֵי, *de filiis*, &c. ¶ *Quia* in (sed in hinc abundat, ut Mat. 16. 18. Luc. 1. 61. & 8. 49. & alibi;) *Isaac vocabitur tibi semen* Gen. 21. 12. Rom. 9. 7. nempe promissum, sive benedictum. i. e. Ea posteritas erit longè clarissima, tuumque nomen propagabit, & terram illam insignem possidebit, quæ per Isaacum tibi obveniet. Ex illo solo censenda & vocanda erit posteritas tua, quæ hæres sit promissionum. Notandum autem Isaacum cum morti destinabatur fuisse improlem.

19. *Arbitrans*, &c. λογισμῶν, &c. ¶ Heb. חשב. Referendum hoc ad remotius, nempe ad πρὸς τὴν ψυχὴν. [Sic vertunt:] *Arbitrans* (vel, *Animo reputans*, G. vel, *Ratiocinatus*, Be. Pi. i. e. Subductis rationibus omnibus adversus ingruentes cogitationes collegit. Cum illud secum perpendisset, Er. V. J. Cap. Non ad rationis humanæ, sed ad fidei, statem. quia (vel, quod, V.) & à mortuis suscitare potens (sub. est, Vulg.) Deus, Mo. Isaacum scilicet: Deumque id omnino facturum, nisi alio modo promissionem impleat. Hæc erat fides Evangelicæ fanè suppar. Credebat ex Isaac se habiturum posteros; credebat eundem interficiendum. Hæc conciliari non poterant nisi per admirandam Dei potentiam, ad id efficiendum, quod eo tempore exemplo carebat. Quod laudabilior erat hujus fides. ¶ *Unde*, &c. οὗτος ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἐκ τῶν παρὰ τὴν ψυχὴν, &c. ¶ *Unde* (Referitur ad ἐκ νεκρῶν, ex mortuis, in quibus propè erat;) *eum* (nempe Isaacum;) & (vel, etiam, Er. P. &c.) *in parabolam* (id est, vel, in proverbium & exemplum omnibus gentibus & seculis celebrandum; vel, in figuram mysterii cujusdam significativam; in typum mortis & resurrectionis Christi; vel, in similitudinem, V. vel, in symbolum resurrectionis mortuorum; vel, in similitudinem, Er. in imagine, Scal. per imaginem quandam Resuscitationis ex mortuis. Jam enim mortuus erat in sua & patris opinione. Redditus ei est ex Orci faucibus. Sic Resuscitatio à morte & Liberatio à periculis præsentissimis comparantur, 2 Cor. 1. 9, 10. vel, *similitudine* quâdam, Be. Pi. Gom. Jun. P. Non propriè, sed quodammodo, sive specie tendens; quia factum non erat, sed esse videbatur: q. d. Perinde erat ac si eum mactasset, & à mortuis recepisset. Al. Respicit utrum Saræ quasi mortuum ex quo eum acceperat, Mo. vel, recepit, Il. P. Be. Pi. reduxit, Er. Ti. complexus est, Ar. recepisse videtur, Ca. Al. Quapropter in typo datus est ei, Trc. ex Sy.

20. *De futuris*, &c. id est, Promittendo illis bona

futura, bona quæ non videbat. In alienâ terrâ confidens, & nihil in ea possidens, solâ tamen Dei promissione fretus, filiis suis maximè benedixit in tempora longè futura; ad seculum usque venturum, Messia scilicet. Non enim nudæ erant hæc benedictiones. Sed prædictiones ac promissiones ex fide profectæ, idèque certissimæ. Crediderat Deo res magnas posteris suis eventuras, Gen. 26. 24. sed solenniter quasi testamentum conditurus, Deo dirigente, eas ita partitus est ut Jacobo potiores assignaret, nempe de terra illa Abrahamo promissa. Idèque Jacob hinc, quanquam natu minor, præponitur: quomodo & Abraham Nachoro, Gen. 11. 26. In hac quoque re figura latet populi Judaici & Christiani, quam evoluit Paulus Rom. 9. Quomodo Jacobo per fidem benedixisse dicitur, quum eum crediderit Esavum esse, cui contra oraculum Dei, Gen. 25. 23. benedicere volebat? Resp. Respicit ergo illud Gen. 27. non v. 28, 29. sed v. 33, 37. ubi Isaac errorem suum recogitans & oraculum Dei, id Jacobo jam ex fide tribuit, quod antè Esavo ex affectu destinaverat.

21. *Fide Jacob moriens*, ἀποθνήσκων i. e. Moriturus; Præfens pro proximè Futuro: quales locutiones complures adduximus ad Mat. 26. 28. Tunc enim Jacob ad mortem appropinquavit. ¶ *Singulos*, &c. ἑκάστων, &c. ¶ *Unumquemque filiorum*, &c. Mo. hoc est, Ephraim & Manasse. Nota ἐκαστον dici etiam ubi de duobus tantum sermo est. ἑκάστων pro ἑκάτερον, vel ἀμφοτέρω. In hoc quoque Jacobi testamento, Deo dirigente, minor prælatus est majori, ad idem figurandum quod diximus. Intellexit Jacobus Regnum in Ephraimi stirpe exstiturum. ¶ *Et*, &c. καὶ προσεκύνησεν ὅτι τὸ ἀγκύον τῆς παλῆς αὐτοῦ ¶ Difficultas hic magna est, quæ convenit hic locus cum Gen. 47. 31. ubi est, *adoravit super caput*, sive *summum*, (vel, *ad cervical*, Jun.) *lecti*. Pro *lecto* autem Paulus habet *baculum*. Resp. 1. Plannè hic sequitur noster Scriptor versionem LXX, cujus magna apud Hebræos illos erat autoritas: sensum enim, licet non verba, Moysi reddunt. 2. Utraque sententia vera est. Jacob decrepitis senex, jam clinicus factus, & laboribus ac ætate fractus, omnibus (ut verisimile est) commodis instrumentis usus fuit, ut corpus sustentaret infirmum; dum aut Dei verbis filios compelleret, aut Deum pro se & filiis invocaret, idque ad studium suum in Deo adorando testificandum liberis; & ut ostenderet quantâ fide & religione illas Dei promissiones cum ipse acciperet, tum posteris suis accipiendas & fruendas traderet. Jacob ergo & cervicali lecti sui incubuit, vel, ad lectuli caput convertit se, sive reclinavit, quod propriè significant Hebræa Moysi verba; & inter adorandum scipionem manu tenuit, vel, innixus est summitati scipionis sui, quod vult Paulus post LXX, ut corpus suum furrigeret, aut flecteret arbitratu suo. Videtur Jacobus, quod majorem Deo honorem haberet, preces facturus ex lecto surrexisse, (nam postea retulisse pedes suos in lectum dicitur Gen. 49. 32.) & in eo confedisce innixus scipioni; qui gestus egregiam habet fidei imaginem. Nam cui quis innititur id scipioni comparatur, 2 Reg. 18. 21. Esa. 36. 6. Ezech. 29. 6. Et ideo ἵππος etiam στήρυς vertitur, ut Psal. 105. 16. Ezech. 4. 16. & 5. 16. & 7. 11. & 14. 13. Qu. Unde hoc acceperunt, eum baculo innixum? Resp. Vel, ex revelatione, vel potius, ex traditione. Hic porro lectus sedilis erat genus, in quo horis pomeridianis acquiescere mos erat, &c. 3. Vox Hebræa Gen. 47. 31. & 48. 2. ἵππος tam baculum potest significare quàm lectum. Nam puncta vocalia, quæ significationem variant, olim adscripta non fuere. Fortè etiam eadem olim fuit pronuntiatio in significato utroque, ut multæ sunt voces ἵππος; sed à Grammaticis postea reperta discriminatio. Consilium erat Spiritus S. voce ambigua duos sensus latentes exprimere. Sed absurdum habetur in omni genere scriptionis, ut vox æquivoca pro duobus flet significatis; & meritò viri doctissimi negant eandem Scripturam habere plures sensus literales. 4. Forfan pro τῆς παλῆς αὐτοῦ scriptum erat, & restituendum est τῶν παλῶν, exigua literarum mutatione: quanquam mallem nodum solvere quàm secare. [Verba autem variè reddunt:] *Et Josephi virga caput veneratus est*, Ca. Et

Et adoravit fastigium virgæ ejus, Vulg. id est, sceptri Josephi^f: reverentiam exhibuit scepro, & potestati Josephi^g, cujus sceptrum erat insigne^h; idque, vel honoris ergoⁱ, ut ostenderet veritatem somnii Josephi^k: vel potius, in mysterium rei futuræ, quam in Josepho prospexit, Christi scilicet, & regis Christi potestatis^l; vel, ut præfiguraret Regnum Ephraimi^m. Non placet hæc versio; 1. sic præp. om̃ negligiturⁿ: 2. Josephus hoc non passus esset^o, saltem in domo paterna, ubi pater à filiis debuit adorari^p, quod à Josepho factum Gen. 48. 12. 3. *παῖδες* hic non tam sceptrum regium significat, quam baculum cui innitimur^q. Et adoravit (nempe Deum^r, quod Interpres Latinus addidit Gen. 47. 31. & idem supplendum, i Reg. 1. 47 t.). *super* (vel, *ad*, Ex. ex Hi. Rib. Zeg. V. Jun.) *summitatem* (vel, *fastigium*, Val. Er. J. Cap. *caput*, Aug. & Hi. in Zeg.) *virgæ suæ*, sive *baculi sui*, Mo. Er. V. Zeg. Ham. vel, *super extremo baculo suo*, Be. vel, *summo baculo suo nixus*, Pi. Vulgatus quidem legit *aṽs*, sed Stephanei, Plantiniani, aliique probæ notæ Codices legunt *aṽs t*, & *aṽs* sæpe ponitur pro *aṽs v*. Baculum porro sumpsit Jacob non tantum ut corpus sustentaret, sed potissimum, tanquam signum peregrinationis suæ, & fidei de cœlesti patria; de qua v. 13. & 14. sicut ex prisco & recepto baculi usu colligitur, Gen. 32. 10. Exod. 12. 12. Marc. 6. 8*. Jacob etiam, hospes in Ægypto moriens, non aliter suis distribuit Cananæorum regna, quam si pacifice in Jeros. regnaret^v. Hanc autem benedictionem 12 Patriarcharum [Gen. 49.] prætermisit [hic Paulus] vel, ob maledictionem ibi implicatam, vel, quia satis erat è multis pauca delibare^z.

22. *Joseph* Insignis Christi typus, utpote qui venditus à fratribus evasit in Principem^a; qui à Patriarcha & Propheta fuit^b, & exemplum insigne virtutis^c; cujus animo nec potestas atque felicitas summa oblivionem, aut neglectum, induxit promissionum Dei^d. ¶ *Moriens*, Τελειόων^e Sume, ut *τελειόων* *. *Moriturus*, V. *Vitam finiens*, i. e. Termino vitæ proximus^f. ¶ *De*, &c. Περὶ τῆς ἐξόδου, &c. ¶ *De egressione*—(nempe ex Ægypto^g.) *meminit*, Pi. &c. i. e. Prophetico spiritu prædixit, tum servitutem, tum liberationem^h; simulque futuram credidit: non meminit, tanquam fabulæ quæ nihil movetⁱ. Memor fuit allam terram suis & fratrum posteris promissam, ac proinde eos aliquando ex Ægypto exituros^k. ¶ *Et de ossibus suis*, &c. ¶ Nempe, in Terram promissam deportandis^l, quam habebat & volebat à filiis haberi pro patria^m. Signum hoc erat [tum, 1.] cum de possessione promissæ nihil dubitareⁿ: [tum, 2.] se credere corporum Resurrectionem atque translationem in terram viventium, cujus typus erat Cananæa^o. Historia [petenda] ex Gen. 50. 25. Jos. 24. 32. Vide & Act. 7. 16 p.

23. *Fide*, &c. ¶ Nempe parentum^q, quos hic *πατέρας* vocat, Masculinum pro Communi usurpans, ut Jurisconsulti sæpe. Eadem locutio Psal. 45. 16. Quod S. Scriptura de matre Moysi narrat Exod. 2. 3. idem debere & de patre intelligi docet nos Stephanus, Act. 7. 20. & ipsi Lxx in Exodo. Matri hoc tribuit & Ezechiel Tragicus. Itaque rectè hic Scriptor utrumque parentem designat^r. Nec certè mulier infcio aut repugnante marito hoc facere potuisset^s. Πατέρα hic pro *πατέρα* t. Catachresis^t. ¶ *Quod*, &c. Διόν εἰδον ἀσείον, &c. ¶ *Quod*, ut Lxx in Exod. 1. ἀσείον πατέρα, ut Act. 7. 20. ἀγάδος, ut Ag. καλός, ut Sym. καλός ἢ πατριὴ πολλὴ καὶ ἀκρατος apud Josephum, γυνὴ δὲ οὗτος ἐκείνους ὅλην ἐξέφηνεν ἀσείοντα ἢ κατ' ἰδιώτην, inquit Philo De Vita Moysi^v. [Sic vertunt:] *Quod viderent venustum* (vel, *elegantem*, Er. Il. Ti. Ca. Mo. P. Ar. *pulchrum*, Sy. *festivum*, vel, *scitum*, vel, *bellum*, D. *mirum in modum pulchrum*, G.) *esse puerulum*, Be. Pi. &c. Obj. Non ergo ex fide occultarunt eum, sed ex *αγάπῃ*, seu naturali amore, & ex formæ excellentia^x. Resp. 1. Plures hic causæ concurrerunt^y, tum, adjuvans & ministra, venustas pueri, quæ *αγάπῃ* inflammavit; tum principalis^z, fides scilicet & de incremento feminis, & de liberatione ex Ægypto^a, Pharaone incassum, ut credebant, renitente; ideoque Deo hic cooperati sunt^b, & Moysen cum [summo] periculo suo conservarunt^c. 2. Non vulgi more commoti sunt elegantia pueri^d, sed quod in illa nota quædam heroicæ virtutis eluceret, quæ ipsum populi servatorem tacitè sponderet^e.

Ex hac specie divinitus indita perceperunt non humana quâdam stultitiâ aut indulgentiâ, sed divinâ inspiratione, puerum illum ad bonum aliquod & grande opus ipsis à Deo fuisse datum^f. Oraculum prius acceperant ex ipsis^g Jun. oritur qui populo libertatis auctor esset^h, ut refertⁱ G. sim. E. Josephus Antiq. Jud. 2. 5*. Cum autem infans ipsis^j Me. T. natus mirè pulcher esset, non dubitarunt quin is ipse^k E. Me. esset ad quem id oraculum pertineret^l. ¶ *Et non* G. *timuerunt regis edictum* Illud scilicet de maribus recens natis in flumen projiciendis^m, sive quo jubebantur parentesⁿ Pi. E. Judæi exhibere infantes mares ut interficerentur. Nam & hoc comprehensum fuit in edicto quod breviter refertur Exod. 1. 22. Sic & Ezech. Tragicus & Philo^o. ¶ *G.* [Vide verba in G.] Multi quidem Ethnici animo generoso contempserunt Tyrannorum iniqua mandata, vitamque innocentem etiam præsentis vitæ suæ discrimine conservarunt, idque ex humano aliquo affectu. Hi verò ex fide, quod Deus scrutator cordium Paulo revelavit^p. Obj. Non^q J. Cap. nisi ex timore infantem exposuerunt^r. Resp. 1. Non^s Q. in *timuerunt*, nempe initio, & trimestri: nam postea fides^t Jun. timore infirmata fuit^u, non tamen extincta, ut patet ex^v Gom. depositione in fiscella, &c. & ex sororis expectatione^w. 2. *Non timuisse* dicuntur secundum quid, vel comparatè^x Gom. 2. quomodo Johannes venisse dicitur, *nec edens, nec bibens: non metuerunt*, magnopere, vel, ita ut vererentur^y Jun. sim. E. Jun. puerum alere^z, vivumque conservare^a; vel, ita ut edicto parerent^b. Fides ergo ejecit timorem, fecitque^c Pi. ut parentes in fide confirmati hoc officium puero exhiberent^d. Magna fides vincit metus omnes^e. Jun.

24. *Fide Moyses* Per quem populus liberatus erat, foedus renovatum, & status Ecclesiæ constitutus: cujus proinde exemplum Judæis memorabile esse debuit. Quod si fides in Moysen præcipue est consideranda, nimis absurdum erit si inde ipsos aliò abducatur^f. ¶ *Grandis*, &c. Calv. Μέγας, &c. ¶ *Jam grandis*, Be. Pi. Et staturâ, & ætate^g: v. E. Cum jam ad justam ætatem pervenisset, G. 40 annorum^h, G. E. Act. 7. 23. quomodo & Midrasch, Bereschith & Hebræi aliiⁱ. Etatis meminit, q. d. Hoc fecit Moyses non temere, & ex puerili levitate aut ignorantia, sed consultò & longo tempore meditatus^j, postquam evasit in virum^k Calv. perfectum ætate, sapientiâ, & potentiâ; non ex infantia, ignorantia, aut paupertate, compulsus^l. Sed cur tam^m Te. serò se ad fratres contulit? Resp. Vel, quod expectandam sibi putavit eam ætatem, quæ ad res magnas gerendas idonea maximè judicatur; vel certò, quod rem tantam quam animo conceperat, non absque peculiari Dei instinctu, quem nondum senserat, aggredi possetⁿ. ¶ *Negavit*, &c. Ἠρνήσατο λέγειν, &c. ¶ *Negavit* (vel, *Renuit*, Be. Pi. *Abnegavit*, id est, horruit, averfatus est^o). Rib. ex Chryf. ¶ *Recusavit*. Nam & ἀπέκλειναι pro repellere usurpant Græci, ut notatum erudit^p. ¶ *dici* (vel, *vocari*, Be. E. Pi.) *filius* G. filie Pharaonis, Mo. &c. Quæ illum sibi adoptaverat^q, Pi. sic E. Exod. 2. 10. Act. 7. 21*. Rege, vel ignorante, vel, ut Te. Rib. Jos. scribit, consentiente^r. Sprevit honorem quem habebat, dici filium adoptivum Thermutidis filie tanti Regis. Vide Ezechielem Tragicum, [ejusque verba in G.] Apud Josephum Thermuthis dicit [ad Regem] ἐμὰν τὴν μὲν ἡγνοῦμεν πατέρα ποιήσασθαι, & ὃν οὐκ ἐστὶν υἱὸν ἀδελφόν * (Hunc decrevi mihi adoptare in filium, tibi verò in Regno successorem.) Hujus autem generosi animi præfagium dedit Moyses infans, cum diadema sibi per jocum à Rege impositum in terram abiecit: quod narrat Jos. Antiq. 2. 5. Magna fides, quæ principatus spernit & contemptis se aggregat^s. Regiam cognationem contempsit, maluitque palam vocari Hebræus, & hominis Hebræi filius, quam filius reginæ, aut filii regis^t. Maluit^u E. Me. Moyses esse cauda Israelitarum quam caput Ægyptiorum, juxta monitum illud Talmudicum, *Esto cauda leonibus potius quam caput vulpibus*^v. Hoc autem fidei Moysi^w Di. ascribitur, quia aulæ delitias cum periculo & afflictione non commutaret, nisi majora bona, quæ fide intuebatur, exspectaret^x. Qu. Ubi, vel Quâ ratione, hoc negavit^y Ger. ex E. Moyses? Resp. 1. Facto, quando relicta aulâ regiâ ad fratres suos Hebræos in afflictione visitandos, egressus^z E. sim. est^a; & res Hebræorum ut proprias, Ægyptiorum verò^b Rib. ut alienas, respexit^c; & contra voluntatem Pharaonis interfecit Ægyptium^d, idque in signum liberationis Hebræorum^e, nec ad aulæ delitias ultra reversus est^f. Te. ex Aquin. Resp. 2. Etiam verbis, sive propriâ & formali negatione, Salm. idque^g E.

idque ut fidentiores faceret Hebræos, sui que aman-
tiores. Cum enim verba sine ullo absurdo propriè accipi
possint, non recurrendum ad sensum translaticium. Nec
obstat quòd hoc non legitur, neque enim scripta sunt
omnia. Paulus autem hoc habuit ex traditione aut alià viâ.
† Te. 25. *Magis, &c.* Μαλλον ἐλπιοντες συνηκεχεσθαι, &c.]
Magis, vel Potius, eligens (Facultatem electivam nec
pravitas ingenita, nec fides eripit; sed hæc facit ut eâ
rectè utamur, illa ut malè t.) *malis affligi* (vel, simul
malis affligi, Er. P. Pi. sim. Be. κακεχεσθαι vox bene Græca,
quæ usurpatur infra v. 37. & 13. 3. & in Thucyd. &
aliis v.) *cum populo Dei*, Mo. &c. Non eadem cum illis
passus est, in luto & latere serviens; sed similia propter
illos, quando percussio Ægyptio exul factus est & pa-
stor, &c. Vides jam tum præfiguratum Evangelium,
fide per crucis tolerantiam demonstratâ. Al. Visitando
fratres, eosque pro virili sublevando, periculum, etiam
capitis, sibi arcessivit. ¶ Quam &c. Ἡ προσκαρσον
ἐχεν ἀνδρίας. ὑποταγῆν] Illud προσκαρσον referri possit,
vel, 1. ad peccatum, quod temporale dicitur ab effectu;
quia non durat delectatio, live commodum peccati.
2. Rib. Legendum ergò προσκαρσον. Sed ita legunt pauci & mi-
nuds probati Codices, nam Chrys. & ceteri προσκαρσον le-
gunt. Vel, 2. ad iucunditatem. Sensus utrobique idem b,
& alterum facile ex altero intelligitur. [Hinc variè
reddunt:] Quam temporalis peccati habere iucunditatem,
Vulg. Rectè ὑποταγῆν iucunditatem reddit. Sic & Aristot.
Eth. 1. 5. ὑποταγῆν vocat qui voluptati dediti in ea
felicitatem ponunt. Hefych. ἀπολαύει, πρῶτα, deliciatur d.
Al. Quam temporariis peccati commodis frui, Er. Ti. P. sim.
Mo. Quam temporariam retinere (vel, brevem habere,
Ca.) peccati fruitionem, Be. Pi. sic Val. V. Er. id est,
oblationem*, quâ sine ira Dei frui non poterat f.
* Be. Di. Breve est omne quod temporale est; diuturnum quod ad
† G. posteros transit. Syrus, Et non ut paucillulo tempore
oblectaret se in peccato, vel, ut Arabs, in eo quo peccaret v.
* Di. Peccatum hîc intelligit, vel, 1. vitam in deliciis quæ sine
peccato esse non potuit b, si ipse regii luxûs esset parti-
cipis, dum fratres affligeretur i; si non collaborasset
i. Zeg. sim. simulque cum Hebræis affligeretur*: vel, 2. si dissimu-
Te. ex Pri- lasset se esse Hebræum, & se pro Ægyptio gessisset k:
ma. * Rib. ex vel, 3. si cum Ægyptiis sese contra populares suos con-
Chrys. Th. sociasset l. Neque enim poterat fortunam illam reti-
& Oecum. nere ætate jam honorum capace, nisi & edicta illa crude-
* Pi. Ger. lia tueretur; quod erat peccatum per se grave, & multò
* Pi. gravius in eo qui nôset promissa isti populo facta m.
* G. Vel, 4. si opes & voluptates Ægyptias prætulisset saluti
& liberationi suæ gentis, aut ita eis immerfus fuisset, ut
de fratribus afflictis non curaret n; si divinam repudiasset
vocationem o; si neglexisset liberationem populi ad quam
sciebat se à Deo destinatum p; si tutelam Hebræorum,
etiam cum detrimento suo, non suscepisset q. Neque
sequitur, eum antea peccasse r, ex ignavia aut timore,
aut voluptatis amore t; nam expectavit tempus oppor-
† Rib. tunum ætatis suæ, nè juvenili audaciæ & furori tri-
* Te. ex bueretur, si antea attentasset u. Et forsitan morâ illâ op-
Rib. portunitatem expectavit ad rem melius gerendam v.
* Rib. 26. *Majores divitias arbitrans thesauro, &c.* Ὁνομαζων
† διειδομον, &c.] Illis in Ægypto thesauris (Quibus abun-
* E. dare, & cum quiete frui, poterat*:) *improperium* (vel,
probrum, Er. Be. Pi. &c.) *Christi*, Mo. &c. Qu. Quid &
quare hîc dicit *probrum Christi*? Resp. 1. Sic vocat
contumelias illas quas tum Israelitæ patiebantur, quæ
figura erant earum quas perpeffurus erat Christus, & ob
Christum Christiani v; quòd sicut Christus probro af-
fectus est à Judæis, sic Moses (qui typus erat Christi z:)
à fratribus suis Hebræis, quibus se liberatorem insinua-
bat a: quod autem Moses ab iis passus est, typus & figu-
ra fuit ejus quod Christus passurus erat b. Sed hæc non
quadrant. Ratio enim hîc redditur cur Moses *negavit*
se filium, &c. Cujus ratio esse non potest probrum ipsi à
fratribus inferendum; neque enim id expectavit aulam
relinquens suosque visitans, sed ut pro liberatore habe-
retur c. Est hæc locutio contracta, & similis ei supra v. 16.
Et bene procedit comparatio: nam & populus Israeli-
ticus sicut filius Dei primogenitus vocatur Exod. 4. 22.
Jer. 31. 9. ita & x̄s̄s̄ Abac. 3. 13. ob maxima bene-
ficia, quæ unguenti nomine significantur. Sic & paren-
tes ejus populi x̄s̄s̄ vocantur Psal. 105. 15 d. Probrum

hîc intelligit quale Christus in cruce passus est, in qua
præter poenam erat & gravissima ignominia*. Probrum
tulit Moses, tum, 1. quòd abdicaret à se regiam adoptio-
nem, & se Israelitam profiteretur: nam Hebræi odiosi
erant Ægyptiis, Gen. 43. 32. & 46. 32. tum, 2. homi-
cidæ, postquam Ægyptium occiderat f. Resp. 2. Sic
vocat probrum pro Christo, live Christi causâ, & ex di-
ctamine fidei in Christum, quam Moses cum reliquis
Patribus profitebatur h. Elliptica locutio, qualis Eph. 3.
v. 1. *vinculus Christi*, & Col. 1. 24. *afflictiones Christi*,
h. e. propter Christum i. Sic & Philem. v. 1. 9. Geni-
tivus notat causam efficientem k. Probrum intelligit quo
populus Dei [cui Moses accenseri voluit] afficiebatur
propter Christum, quem profitebatur se ex Dei promif-
sione expectare l. Sensus est, Moses propter Christum,
ad quem respexit, voluit opprobria sustinere ut ei simi-
lis esset. Si enim hæc verba propriè accipi possint, cur
impropriè accipiantur m? Ostendit hîc Moses se spem
in meritis Christi habuisse. Pro certo habeo, Mytheria
Messiæ Patriarchis & Vatribus cognita fuisse, eosque in
Messia fiduciam habuisse; quod liquet ex 1. Pet. 1.
10, 11, 12. item ex Gal. 3. 16, 17. Heb. 4. 2 n. & Joh.
8. 56 o. Abrahamus autem hæc mysteria tradidit po-
steris suis, & inter alios Levi proavo Moysi. Moses in-
dubiè tantus Propheta prævidit oculis fidei & Christi
adventum, passionem & crucem, cujus quippe figura
erat exaltatio serpentis, Joan. 3. 14. & populum per eam
suo tempore liberandum; cujus rei figura præcedebat
in illa liberatione [ex Ægypto p.]. Resp. 3. *Probrum*
Christi subjectum hîc notat q; *Christi*, i. e. Ecclesiæ, quæ
corpus est Christi r, & Christi nomine vocatur 1. Cor.
12. 12. Gal. 3. 16 t. & in qua jam tum perpetiebatur
Christus t, qui contumelias omnes populo suo illatas
sibi factas reputat v; idque tum, in Novo Testamento,
ut Act. 9. 4. 2. Cor. 1. 5 x. tum, etiam in Veteri Testa-
mento y; idque propter unionem mysticam capitis &
membrorum z. Pii enim V. T. æquè ac N. T. fuere
membra corporis Christi a. Christus enim, quamvis
nondum natus esset secundum carnem, jam tamen erat
secundum spiritum populi illius dux & dominus; inter
quem & populum illum tanta erat conjunctio, ut jam
esset inter ipsos honorum & malorum communio. Ità
notat veteres illos patres fideles ad Ecclesiam Christia-
nam pertinuisse, non modò fidei communione; sed af-
flictionum etiam & opprobriorum, quæ symbola sunt
nostre cum Christo in unum corpus coalitionis b. Pro-
brum Christi hîc dicit, ad consolandum Hebræos, qui
propter fidem Christi injuriis probriisque expoliti sunt c.
Per *Probrum Christi* intelligit h. l. non, ut voluit vir
Magnus, exprobrationem moræ adventus Christi Ju-
dæis factam per gentes, quod refutatur ex collat. Heb.
cap. 13. v. 13. ubi habemus *ignominiam ejus*, postquam
advenerat; sed perpeffiones & dolores Christi cum ig-
nominia conjunctos, quos cum Moses jam tum videret
ipsum in foederato suo populo ferre, fide se fulcivit d.
Nè ergò molestum nobis sit pro Christo pati, quicquid
enim patimur Christi nomine consecratum est*. ¶ *Aspi-*
ciebat, &c. Ἀνέβλεπε, &c.] Vox est frequens scriptoribus
bene Græcis. Intuebatur enim (nempe, oculis fidei f:)
in (vel, in illam, Pi.) *premiæ retributionem*, Be. Pi. vel,
largitionem, P. scil. à Deo promissam populo suo g; vel,
cujus facta mentio supra v. 6 h. Intelligit, vel, 1. merce-
dem illam Abrahamo promissam, Gen. 15. 1. terram
illam excellentem i; vel, 2. liberationem afflictiones
Israelitarum secuturam, quæ futura erat patientiæ mer-
ces k; vel, 3. præmia cœlestia l, quæ tibi pro laboribus
à Deo reddenda credebat m; quæ nullâ ratione, nulla-
que temporis injuriâ, interven. possunt. Ità defendit
Moses judicium suum, quod inundo maximè paradoxum
videtur n. Hinc discet, quèd licet nobis officium facere,
ut ex metu poenæ, ita etiam ex mercedis intuitu, quan-
quam non ex solo illius intuitu hoc facere licet, &c. o.
27. *Fide* (i. e. Fidem habens oraculo in rubo, & tot
aliis p.) *relinquit Ægyptum, &c.* Loquitur hîc de discessu
Moysi, vel, 1. priore, t. xod. 2. 9. Obj. Huic repugnat quòd
sequitur p̄d̄ eos̄s̄, &c. r. i. e. non timuit iram regis. At
timorem suum fatetur, Exod. 24. & præ timore fugit t.
Resp. Ità timuit Moses, ut fugeret pericula, nè Deum
tentaret; non timuit cum neglectu officii, & diffidentia q.
non

non ita timuit quin fratrem iniuste oppressum ulcisceretur, & qua fide coeperat aggredi ministerium suum, eadem fide se aliò conferret ad tempus iubente Domino, donec à Deo revocaretur: non ita timuit quin ausus fuerit postea reverti ad populum liberandum. Illud porro φασκός verito, *quum non timuisset*, quomodo v. 31. *ἀξαιμένη* est postquam recepisset v. Vel, 2. posteriore, quo cum universo populo Ægyptum reliquit. Cui obstat, 1. quod hac ratione ab ordine temporis, quem religiose hic servat, disceditur; 2. quia exitus ille v. 29. seorsim narratur. [Hanc autem sententiam sic explicant:] In hac re fides Mosis insigniter eluxit. Cum enim res esset difficillimi negotii, tantam hominum imbellium turbam è sedibus suis educere in alienam & ignotam terram, sciretque Regis animum, à quo consensum vix tandem extorserat, mutabilem esse, sibi inprimis infensum, &c. Respicitur historia quæ est Exod. 10. 28, 29. Talia sunt multorum Regum edicta quale illud Corinthii Regis in Media Euripidis, [vide G.] quod Ennius sic vertit, *Si te secundo lumine hic offendero, Moriere*—d. ¶ *Invisibilem*, &c. Τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρατὸν ἐμάρτυρε. Ratio est, cur iram hominis visibilis contempsit. Metathesis est in verbis. Perinde enim quasi (vel, Nam ut qui, Be. Pi.) videret, vel vidisset, (nempe, oculis mentis, vel fidei: q. d. Ità præsentem eum habebat animo quasi eum conspiceret. Egregia hæc est Fidei descriptio. Nunquam illi excidebat illud, אֱלֹהִים אֲשֶׁר אֵין, eum qui est invisibilis (id est, Deum, autorem & vocationis & fugæ: expeditionis suæ ducem & auspiciem, adiutorem suum & remuneratorem. ὁδηγὸν ἑαυτοῦ.) obdaravit, Er. Ti. V. vel, fortiter tulit, Mo. perseveravit, V. sic duravit, Ca. & sustinuit, Tre. ità eum sustinuit, Il. sim. Vulg. Zeg. expectavit opem ejus. וַיִּחַן, id est, constans fuit. Vide Job. 2. 9. ità forti animo tulit, P. Be. Pi. Exilium constante animo toleravit, expectavitque mandati à Deo redintegrationem, &c. 28. Fide, &c. Πίσει—τὴν πρόβου, &c.] Fide fecit (id est, celebravit:) Pascha, (id est, agni immolationem cum ritu præscripto: vel, occidit agnum profecturus ex Ægypto. Non placet, quia facere hic refertur & ad Pascha, & ad seq. effusionem: ἐπελάττεισθε Πάσχα in formulis Hebraicis. Hoc autem Pascha cum rebus annexis manifestam habet Christi figuram, 1 Cor. 5. 7.) & effusionem (vel, affusionem illam, Be.) sanguinis, Mo. sic Er. Il. Ti. P. Nempe, agni immolati. Alii asperfusionem vertunt, [ut Sy.] sed effusio ab asperfusionem differt, & hanc illa præcessit. Per tropum tamen hic accipi potest pro effusi sanguinis asperfusionem. Περσέειν & παρσέειν respondent Hebræo רָקַק, quod est aspergere, Exod. 24. 6. & c. 29. v. 11, 16. & alibi sæpe. Intelligenda hic πρόβου, five sparsio, facta ad postes, qui μυστικὸς Cor nostrum significant; sicut sanguis ille agni, Passionem Christi. Hæc autem fecit Moses fide promissi illius, Exod. 12. 3. b. quod supponit populi liberationem à servitute, & conservationem in cultu Dei per multa secula. Nisi credidisset Deum promissa præstiturum, nec Pascha celebrasset, nec sanguinem tot agnorum fudisset. ¶ *Nè*, &c. Ἥτα μὴ ὁλοθῆναι, &c.] Nempe ἀγγελος, qui ὁ ὁλοθῆναι, 1 Cor. 10. 10. ὁ ὁλοθῆναι, Sap. 18. 22, 25. Is est qui in Libro Tobie, & apud RR. dicitur אַשְׁמֹרֶת. Idem אַשְׁמֹרֶת, Exod. 12. 23. & Jer. 2. 30. Utrobique Græci ὁ ὁλοθῆναι. Vide quæ ad 1 Cor. 10. 10. Nè ille perimens (vel, exterminans, id est, Angelus ille Ægyptum transiens, & vastans omnia; vel, qui perimebat, Pi. J. Cap. Er. Il. Tie. id est, mox perempturus erat:) primogenita (nempe γυνήματα, Ægyptiorum: tam enim de Pecudibus quàm de Hominibus agitur in Exod. 12. 12.) tangeret (id est, læderet, vel occideret. Tangere hic est ferire, אָנַן Exod. 21. 22. quomodo & ἀπλεῖσαι sumitur 1 Par. 16. 22. Psal. 105. 15. 1 Joh. 5. 18. vel, appropinquaret, Tre. ex Sy.) eos, Mo. &c. Israelitas, quamvis antè non nominatos. Nam intelligebantur in eo quod dixit Mosen celebrasse Pascha. Celebravit enim non solus, sed cum populo. Sic & nòs per Christi sanguinem, si eo rectè aspergamur, liberamur ab eo qui mortis habet imperium. Obiter eos admonet per Pascha, &c. non posse nos à morte æterna eripi, nisi per sanguinem Christi. 29. Fide (tum, 1. Motis, in quo singulariter eminebat; tum, 2. populi, vel, saltem aliquorum è po-

pulo. Non tantum in viris primoribus, sed & in multitudine, ostendit exemplum Fidei. Nam ad Mosis hortamenta, Exod. 14. 13. ingressi sunt in mare, & illæsi semicirculum in ipso mari transiere P.) transferunt (supple Israelitæ, significati præced. Pronomine eos q.) mare rubrum] ὁ ὁλοθῆναι hic vocatur ἐρυθρὸν, quomodo & Lxx Psal. 106. & 135. fed rectius ἐρυθρὰ dicitur, non à rubore, sed ab Erythra, quomodo Græci nomen transferre Edomi, qui idem Esau: *cujus posteri oram illius maris tenere*, ut videmus 1 Reg. 9. 26. [An verò Israelitæ ex una ripa pervenerunt ad alteram oppositam, an potius ad eandem, sed in loco diverso & remotiore ab Ægyptiis, quorum posterius asserunt Genes. ex Hebræis, Magal. & Pineda in Te. & Ham. nostras; prius autem Te. ex L. O. & plerisque: [videat cui vacat Tenam hic prolixè differrentem.] ¶ *Tanquam*, &c. ὡς δὲ ἐν ἡμέρᾳ] Intellige γῆν, more Hebræorum, ut Psal. 95. 5. & Matth. 23. 15. Sic Exod. 14. 21. *Fecit mare ὡς ἐν ἡμέρᾳ*. In Hebræo הָיָה כְּיָמָיו. Curvata in montis speciem circumsternit unda. Sic Virgil. Georg. 1. —*cumque marina In sicco ludunt fulica*. Plin. 9. 8. *Delphinium—in sicco expirasse*. [Sic reddunt:] *Veluti per siccum*, Pi. vel, terram, Be. J. Cap. Ità ut nec ab aquis circumstantibus, nec à solo, quod videri poterat futurum cœnosum, algosum, uliginosum, quidquam acceperint detrimenti. ¶ *Quod*, &c. ἡς περὶ τὸν λαβόντες—κατεπέσθη.] Cujus (scilicet maris, nempe transeundi:) experientiam accipientes (vel, facio periculo, P. Be. Pi. Quod experti, Ca. Quod cum tentassent, Er. Il. Ti. Quum ausi essent ingredi ipsam, Tre. ex Sy.) Ægyptii (Tracti exemplo, & putantes sibi tutum fore quod Israelitis tutò cedere videbant. Sed temeritas hæc fuit, non fides.) absorpti sunt, Mo. Pi. Be. G. &c. nempe fluctibus, Exod. 14. 27. καταπνίγω pluribus in locis valet, & vertitur καταποντίζω. Sic etiam increduli in summa mergentur mala, piis evadentibus. 30. Fide, &c. Πίσει—ἐπὶ τὴν κυκλωδέντα, &c.] Per fidem (Inprimis Josue, deinde Levitarum, atque ipsius populi; vel, verorum Israelitarum:) mania Jericho conciderunt circumdata, &c. Be. vel, quum circumdata fuissent, Pi. Πίσει construe cum κυκλωδέντα expone non obfessa, sed circumita; quum circumvisissent per fidem, id est, instructi fide, quæ Dei mandato parebant promisso ejus fidentes, alioqui non corruissent, &c. Fecerat enim hoc populus cum armis & buccinis, Arcæ præeunte, fidem habens Josue dictis, Jos. 6. Conciderunt autem moenia die Sabbati, ut tradunt Hebræi. Sic Christi temporibus, quod implementum est Sabbati, concidit Idololatria sine ulla vi humana, ad sonum verbi ejus. 31. Fide, &c. Πίσει—ἡ πρόβου—δεξάμενη τὸν κατὰ νότον μετ' εἰρήνης] Fide (Quæ scilicet credidit Jerichuntem, & reliquas urbes Canaan, à Deo, ut promiserat, tradendas esse Hebræis. [Sed] & hic πίσει construendum cum δεξάμενη. Ideo excepit & salvos fecit exploratores, quod crederet unum esse Deum verum, qui in Ægypto & in Arabiæ desertis locis res tam miras patrasset, cujus cultores erant Israelitæ. Al. [πίσει construendum cum συναπταλ.] Fide non periit, h. e. Quod cum popularibus non periit id obtinuit fide.) Rabab meretrix (Post exempla Patrum addidit exemplum etiam fœminæ & extraneæ & turpis vitæ, nimirum ut doceat nullis peccatis præcedentibus impediri posse gratiam Dei; cujus à fide est initium. Nam & cauponam exercebat, & simul corpore quæstum, ex more, &c. [Vide G.] unde dicitur רַבָּב, id est, πόρνη, imò רַבָּבָה, q. d. nobile scortum, à רַבָּב scortari. Hanc tamen unam servavit Deus, cujus inscrutabilis est bonitas. Nec Christum generis hujus puduit, Matth. 1. 5. Ità ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia. Quanquam Hebræi ut honori & hujus fœminæ, & sui populi, consulerent, eam cauponam esse volunt, & רַבָּב hospitam reddunt; deducuntque ex רַבָּב, ex qua nomen Hebræum hæc forma nusquam existat, & רַבָּב semper est meretrix, ut Gen. 34. 31. & 38. 15. Jud. 11. 1. unde & Lxx reddunt πόρνη, ut h. l. & Jac. 2. 25. Nec mirum, eam talem fuisse; nam apud Gentiles simplex fornicatio peccatum non erat. Πόρνη autem hic dicitur non quod talis manserit, sed quod talis antè fuisset; quomodo αἱ πόρναι, Matth. 21. 31.) cum incredulis (vel, rebellibus, nempe Cananæis; vel, inobedientibus, E. ex Sy. Eos propriè notat

notat qui pervicaciâ quâdam nolunt credere, quales erant qui nec miraculis moti sunt, &c. i.) *excipiens* (vel, *cum excepisset hospitio*, Er. P. Be. Pi.) *exploratores* (ab Josua missos k.) *cum pace*, Mo. vel, *pacifice*, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. benigne & benevolè l; ita ut tutos eos præstaret m, cum capitis sui periculo n. Nam *pacis* nomine salus significari solet o. Fides sanè magna, &c, ut Jacobus explicat, cum egregiis operibus conjuncta, qualis esse debet Christianorum fides p. In Raab est figura eorum qui olim idololatræ, &c, ut Scriptura loquitur, cum Dæmonibus scortati fuerant: Nam hi post fidem, sed non otiosam, eximentur exitio, cui subiacebunt increduli q. Obj. At hæc salutem eorum consuluit mendacio; mendacium autem non est ex fide. Resp. Studium servandi exploratores effectum fuit fidei, mendacium verò ab humana prudentia suggestum fuit. Neque enim qui fidem habent, omnia agunt ex fide r.

32. *Et quid adhuc* (vel, *præterea*, Be. Pi.) *dicam?* Vel, *dicō?* Val. Er. E. vel, *loquor?* V. Be. Pi. Quid opus est hac de re loqui amplius? Plena est talium exemplorum tota Scriptura t. ¶ *Deficiet, &c.* *Ἐπιλείψει γὰρ μὴ ἀνυμνεύων, &c.* ¶ *Deficiet enim me tempus* (nempe, legitimæ prolixitati unius epistolæ congruum t.) *narrantem*, Be. Ca. &c. vel, *commemorantem*, Er. P. Pi. E. *pere-narrantem*, Mo. Hyperbole usitata v. Tale illud, *Ante diem sero componet vesper Olympo*, & similia x. ¶ *De Gedeon* Qui, licet initio dubitaret y, fidem habuit Angelo, Jud. 6. 2. & 7. 2. & ex fide altare Baal lucumque destruxit; & cum 300 pugnavit vicitque magnum exercitum, &c. b. ¶ *Barac, Sampson, Jephthe* Qui omnes afflatu Divino excitati sunt ad regendum vindicandumque populum, unde & *Propheta* Josepho vocantur. Huic afflatui parvere per fidem. Vide Jud. 4. 14. & 11. 29. & 13. 25. Gedeonis & Sampsonis parentibus etiam Angeli apparuerant, Jud. 6. 11. & 13. 3. 11 c. Non servat autem ordinem temporum. Nam Barac ante Gedeonem fuit, & Jephthes ante Sampsonem d. Sic & 1 Sam. 12. 11. in Græco * *Ἰεροβὰμ* (i. e. Gedeon) & * *Βαγὰν*. legerunt enim *בַּרְק* ubi nunc in Hebræo *בַּרְק*. Scribit autem *Ἰεροβὰμ*, quomodo & LXX, nempe, illud ponitur pro litera *β*, ut in *Nōe* & vocibus aliis *. Non negat Paulus fuisse in his & reliquis peccata, sed ea tantum commemorat quæ ex fide gesserunt; subinnuens, eorum peccata eadem ipsâ fide, quâ Deo placuerunt, expiata fuisse f. Omnes porro qui hic recensentur sanctos esse dubium non est g, & probatur ex v. 39, 40 h. [Sed jam paucis videndum de singulis.] *Barac* credidit Deo per Deborah mandanti ut pugnaret, &c. Jud. 4. Similiter *Sampson* & *Jephthe* & *David*, &c. credebant Deo excitanti eos ad prælia, &c. i. Quod autem Sampson seipsum interfecit, fecit ex instinctu Dei, quippe qui fortitudinem amissam ei reddidit. Obj. Dicit, *Ut ulciscar me*, &c. Resp. Injuria ejus, ut Judicis, erat injuria publica, & irrisio ejus erat irrisio Dei k. De *Jephthe* voto, & quomodo impletum sit, diximus ad Jud. 11. Ibidem invenies, cur neque Gedeon neque Sampson credendi sunt in Legem peccasse l. Aut si peccarunt, poenitentia crimen postea diluerunt m. ¶ *David, Samuel, & Prophetæ* Sub. *ceteris*. Nam & priores plerique Prophetæ fuerunt n. His omnibus Deus voluntatem suam significavit per afflatum, per vocem, interdum & per visa: Et illi fidem habentes res magnas gessere. *David* ante *Samuelem* nominatur, ut *Samuel* deinde melius connectatur cum *Prophetis* aliis o.

33. *Qui* (partim eorum complures, partim singuli aliqui ex eis p; partim supra nominati, partim alii q. Deinceps non personas, sed res insignes, indicat r.) *per fidem* (Dei & promissionum ejus t.) *devicerunt, &c.* *Καταγωνίστην, &c.* ¶ *Expugnârunt* (vel, *debellârunt*, Be. Pi.) *regna*, Er. Ti. Ca. P. &c. Cananæorum, Philist. Ammon t. Madjan. Moab. Syror. &c. Hoc fecere Josue, Barac, Gedeon, Jephtha, Samuel, & David, cujus fidem vis coloribus depictam habes Psal. 2. & 18. & 20. & 21. Sic & nos per fidem vincere debemus Mundi hujus Principem v. ¶ *Operati sunt* (vel, *Exercuerunt*, Be. Pi.) *justitiam* Vel, 1. Justa exercuerunt judicia. Erant enim Judices x. Erant justiiudices, & jus suum cuique tribuerunt y. Vel, 2. Injuriam suorum ulci sunt de hostibus, ut justitia Dei exigebat z. Vel, 3. Vitam egere honestam

ac laudabilem a, pro illorum temporum ratione. Itâ enim sumitur *facere justitiam*, Ezec. 18. 5. Sirac. 14. 17. & c. 20. v. 30. Congruit hoc eximie Samueli & Josaphato. Idem nos facere debemus, sed secundum sublimiora Evangelii præcepta b. Et res malas oppugnaverunt, & propugnaverunt bonas c. ¶ *Adepti sunt repromissiones* Vel, 1. promissa electis communia d; vel, 2. specialia *, puta Regnum Davidi promissum f; vel, ingentes victorias eis promissas. Hoc generaliter dictum specialibus explicant sequentia. Majora promissa nos consequemur g. Possederunt terram Canaan sibi promissam h. ¶ *Obtulerunt ora leonum* Pertinet ad Sampsonem, Jud. 14. & Davidem, 1 Sam. 17 i. magis proprie tamen ad Danielelem k. Respicitur historia Dan. 6. 22 l. Dicuntur id fecisse quod à Deo obtinere ut fieret. Sic & nos per fidem evadimus ritum Diaboli, qui *tanquam leo rugiens querit nos devorare*, 1 Pet. 5. 8 m.

34. *Extinxerunt, &c.* Ut videre est Dan. 3. 49, 50, 52 n. Eadem figura: id est, Obtinere ut ignis vim suam amitteret quasi extinctus esset. Sic & nos servabimur ab igne æterno o. Al. Moses & Aaron incendium murmuranti populo immisum precibus extinxerunt, Num. 11, & 16 p. ¶ *Effugaverunt, &c.* *Ἐφυγον, &c.* ¶ *Pro,* *ἵνα* q. *Effugerunt* (vel, *Evaserunt*, E. Me.) *acies* (vel, *ora*, E. Pi.) *gladii*, Be. Pi. i. e. Enses acutos. Id enim *בַּיָּדָי*. Vide supra 4. 12 r. vel, hostiles gladios t. Sic David effugit enses Saulis u; Elias & Michæas, Achabi; Eliseus, Jorami, &c. Sic & nos iram Dei, quæ *Gladio* comparatur, Jer. 12. 12. ¶ *Convalescerunt, &c.* *Ἐνεδυναμώθησαν, &c.* ¶ *MS. ἐδυναρώθησαν* v. *Revaluerunt* à morbis, ut Job, Ezechias, 2 Reg. 20 x. Et nos à malis animi convalescimus y. *Potentes redditi sunt ex infirmitate*, Er. V. sim. Be. Pi. Intellige, vel, de valetudine recuperata, vel potius, de robore animi, ex collat. Rom. 4. 20. Phil. 4. 13 z. Referant ad Judæos, qui è Babylonè reduces virtute & gloriâ rursus crescere cœperant a. ¶ *Fortes, &c.* ¶ Pertinet ad Judices & Reges populi, qualis Josue, David, Macchabæi b; ad Jonathanem, 1 Sam. 13. & 14. Davidis militiæ duces, 2 Sam. 23 c. & ad Abrahamum, Gen. 14 d. ¶ *Castra, &c.* *Παρεμβολαί, &c.* ¶ *Exercitus* (vel, *Castra*, Mo. Ti. Tre. Id nomen propriè significat *. Al. *παραμβολαί* sæpe apud Interpretes V. T. & scriptores Judaicarum historiarum Græcos, non *castra*, sed *exercitus*, significat, ut Gen. 32. 7. 1 Sam. 4. 16. Sirac. 48. 21. & in Macchabæicis sæpe f, g. Vel, *Agmina*, Ca. vel, *Incuriones*, Er. *Impressiones*, vel, *Acies instructas*, V. vel, *Tentorum ordines castrensi ordinatione consertos*, Zeg.) *exterorum* (i. e. hostium, qui Latinis olim dicebantur peregrini g. Cicero Offic. 1. Hominis apud majores nostros is dicebatur quem nunc peregrinum dicimus. Sic Plaut. Curc. 1. 1. Sic *ἀλλότριος* h, *hostis*, Homer. II. 2. 214. & Odyss. 8. 218 h. Al. *ἀλλότριος* hic sunt *ἑτεροί, homines extranei à Deo cultu*. Sic nos fugare à nobis debemus cupiditates à Deo alienas i.) *in fugam verterunt*, Il. P. Be. Pi. vel, *fugârunt*, Ar. *verterunt*, Vulg. Mo. Tre. Ca. *averterunt*, Er. *everterunt*, E. ex Sy. *inclinarunt*, Ti. E. *Κλίειν* vox militaris, *in fugam agere*. Etiam apud Livium est, *inclinatur acies* k. Sic & Luc. 24. 29. *Inclinata est dies*, id est, jam defecit; ad finem E. properat l.

35. *Acceperunt, &c.* *Ἐλάβον—ἵνα ἀνασώσωσιν, &c.* ¶ Propius jam venit ad figuras & Spei; & Patientiæ, Christianorum m. *Ἀνασώσωσιν* est. Cœperat à recto v. 3. oī, &c. n. hic delabitur in obliquum. Pertinet autem hoc ad ultimum membrum ex propositis v. 32. *Prophetis*: sicut & ipsum est ultimum in hac classe n. *Reddiderunt mulieribus, &c.* Sy. in Be. Quæ constructio superioribus congruit o. *Mulieribus* (vel, *Per quos mulieres*, Jūn. Pi.) p. *acceperunt*, vel *receperunt*, ex resurrectione (id est, per resurrectionem, sive restitutionem, vitæ p, per resurrectionem q, vel, resurrectionis beneficio r. Similis locutio Gal. 3. 11 t.) *mortuos suos*, Er. &c. scil. liberos t, ex Ham. morte ad vitam rursus mortalem v, 1 Reg. 17. 21. 2 Reg. 4. 34, 35 x. At nos recipiemus nosmetipsos in vitam immortalē y. ¶ *Alii, &c.* *Ἄλλοι δὲ ἐτύμασαν τὴν ψυχὴν* v. *Alii autem distenti sunt*, Mo. Er. Il. Ti. P. Be. Pi. vel, *cruciati*, Ca. *gladio interfeciti*, Ar. *tormentis enecli*, Jun. sic Tre. ex Sy. Designat hic indubiè persecutionem sub Antiocho z. Non obscure respiciuntur hic historiæ matris

ac septem filiorum, quæ sunt 2 Macc. 6. & 7^a. & in libro *αὐτοκράτορος λογισμῶν* qui Josepho ascribi solet, & apud Thalmudicos^b. Congruunt enim & voces & res omnesque circumstantiæ^c. [Vide Ham.] *Τύμπανον* instrumentum est, vel, 1. pulsans, id est, fustis; vel, 2. quod pulsatur: eratque vel, 1. lusionis: vel, 2. tormenti^d, quo homines & distendebantur, (gravissimè per machinam tractoriam^e), & plagis multis feriebantur, instar tympanorum^f, vel, ut corium in tympano distenditur^g. Referunt, vel, 1. ad equulei supplicium^h. *Τύμπανον* esse *fidiculis*, per quas humana pellis ita extenditur ut bubula in tympano, diximus ad 2 Macc. 6. 19. & firmavimus ex Aristophanis Scholiaste. Meminere & Lucilius, & Plutarchus, cui etiam *τυμπανίζειν* est torquere. *Ἀποτυμπανίζεσθαι* dicuntur qui ad mortem usque torquentur, Maccab. tertio, Lysia, & Aristot. Rhet. 2ⁱ. Aquin. & Caj. vertunt, *distenti sunt in equuleis*. Sed & Acciaolus apud Theod. *τυμπανίζοντες* vertit, *fidiculis distendi*^k. Vel, 2. ad fustuarium^l. *Fustibus mulctati*, sive *contusi*, sive *casi*, sunt, Er. ex Græcis, D. Pi. J. Cap. E. ex Sy. Sic & Suidas. *Τύμπανον* est *fustuarium*^m. Sic Turcæ hodie ictus ventri & plantis impinguntⁿ. Vel, 3. ad exco-riationem^o. [Vel, 4. ad tormenta varia.] Erat hæc poena contumeliosa, dolorifica, capitalis, & multiplex. *Τύμπανον*, ut notat Schol. Aristoph. & ex eo Phavorinus, duo significat, 1. instrumentum ligneum super quod castigabantur; 2. fustes quibus cædebantur. Porro *τυμπανίζοντες* junctim ponit Aristoph. *Κύφονες* autem erant juga lignea collo imposita, teste Aristot. Polit. 5. quorum mentio Jer. 28. 14. Insuper conjungit Lucianus *κύφονες* & *τεσχοί*. Unde colligi possit idem esse *τύμπανον*, quod *τεσχοί*, h. e. *rotam*, cui homo alligatus erat, & in altum sublatus; ut *tympanum* Vitruvio sæpe dicitur *machinā ad aquam, lapides, &c. in altum subvehenda parata*. Deinde sequebantur aliæ poenæ, ut exco-riatio, *ἀπρωτεια*, *excisio partium extremarum*, manuum & pedum & linguæ, fustigatio usque ad mortem^p. Vel, 5. ad decollationem^q. Quum autem hic tormenti modus sæpius adhiberetur, *τυμπανίζεσθαι* & *ἀποτυμπανίζεσθαι* latius non raro usurpatur pro qualibet morte violenta, quomodo accipitur apud Jos. contra App. 1. Demosth. Philip. 4. Plutarch. &c. [Verba vide in G.] Sic quod Dan. 7. 11. *ἀνέβη*, &c. *sublata est peritque bestia illa*, Justinus reddit, *ἀπετυμπανίσθη*, &c. Sic & Euseb. Hist. Eccles. 5. 1. *Ἰussit eos ἀποτυμπανίσθαι*, &c. Quod à præfecto præstitum narrans ait, *ἀπέταμα τὰς κεφαλὰς*. Sic Hesych. *ἀποτυμπανίζω*, *δυναμῶς* 1. Ità vocem hanc accipiunt Ca. & Camer. Sed generatim hanc locutum Apostolum non est verisimile, cum tot perpeffionum genera sigillatim recenseat^r. ¶ Non, &c. *οὐ δεχόμενοι*, &c. [Non accipientes (i. e. aspernati^s: vel, *Negligentes*, P. Non acceptantes, G. sic Jun. Cum nollent admittere^t.) liberationem, Pi. à poenis sibi oblatam^v, sub conditione idololatriæ^x, & Apostasiæ à Deo y. Vide 2 Macc. 6. 30^z. ¶ Ut meliorem invenirent (vel, *consequerentur*, Be. V. E. J. Cap.) resurrectionem] Nempe ex mortuis in vitam æternam^a, quam palam in suppliciis professi sunt se expectare: quam meliorem vocat^b, vel, 1. resurrectione impiorum; tunc autem dixisset *τὴν κρίσιν*^c; vel, 2. resurrectione à præsentissima morte per hominum sententiam^d. Meliorem comparatione, vel, redemptione jam memoratā, quæ tantum erat ad vitam mortalem^e: vel, vitā quam amittebant^f. Resurrectio enim hinc metonymicè ponitur pro vita quam præstat, sicut Joan. 5. 29. Percommode verò ad excitandam Hebræorum fidem utitur exemplo Martyrum tunc non admodum antiquo, in quibus eluxit fides futurorum & non apparentium bonorum, quam v. i. defini- vit^g. [Grotius autem, nè ulla piis sub V. T. spes vitæ æternæ affulgeret, hunc quoque locum aliter, & quidem more suo, explicat.] Tolerarunt ista mala hæc spe fore ut post mortem suam res Judaicæ in meliorem statum restituerentur. Quæ figura quædam erat ejus Resurrectionis quam nos credimus, ut dictum ad Dan. 12. 2, 3. *ἀνδ-σους* hic quod *ἡγούμενοι*, Levit. 26. 37. Dicimur autem consequi & quod in posteris consequimur^h.

36. Alii &c. *Ἐρεβὶ* — *πείρου ἑλάνθον*] Alii rursus ludibria, (Ut Elifrus 2 Reg. 2. 23ⁱ. Sampson, Jud. 16^k. & alii, Luc. 20. 11^l.) & flagella, (vel, *verbera*, Vulg. ut illi v. præced^m. Micheas, Reg. 22. 24. Jeremias, 20. 2. &

37. 15. Antiochi temporibus plurimi, 1 Macc. 2. 34. 2 Macc. 5. 24. Jos. Antiq. 12. 7ⁿ.) sunt experti, Be. G. Pi. &c. vel, *senferunt*, G. Alii, *Ludibriis & flagris explorati sunt*, Ti. & Hent. & Genev. & Ang. in Ga. Sed sic idem continuò de *tentatione*, sive *exploratione*, rursus inculcatur, quod non est verisimile. *Πείρου λαβεῖν* ali- cubi quidem est *explorare*, sive *periculum facere*, ut supra v. 29. & apud Sophoc. Xenoph. & Herodian. [quorum verba quare in Ga.] hic autem est *experiri*, perpetien- do scilicet. Sic sumitur & apud Lxx, Deut. 28. 56. & Sapient. 18. 20. & in Euseb. 6. 41. & Suida^o. ¶ *Vin- cula & carceres*] Ut Josephus & Jeremias p, & illi 1 Mac. 1. 34^q.

37. *Lapidati sunt*] Tanquam anathemata^r, ut Na- buthes, 1 Reg. 21. 13. Zacharias Sacerdos, 2 Par. 24. 21^t. Jeremias ||: sed [hoc dicunt] incerto auctore. Vide & Matth. 21. 35. & 23. 37. Marc. 12. 4. Luc. 13. 34^{*}. ¶ *Señi*, &c. *Ἐτελέσθων, ἐπετέλεσθων*] *Señi* (vel, *Dis- secti*, Er. P. Be. Ti. Serrati, Hi. in Er. *Serrā dissecti*, E. G. Ar. Pi.) sunt, (De Esaiā intelligit^u, quem serrā lignea dissectum fuisse à Manasse dicit (non Scriptura, sed v) Hebræorum traditio^x; quam sequuntur & Hieron. & Epiphany. Cui ob stare videtur quòd Esaias non ultra tempora Ezechiæ prophetavit^z. Fuisse autem hoc supplicium non incognitum vicinis Judææ locis, ap- paret 2 Sam. 12. 31. 1 Par. 20. 3. Amos 1. 3^a. Et huc alludi videtur Matth. 24. 51^b.) *tentati sunt*, Mo. Be. Ca. Pi. &c. Nempe tormentis admotis, ut ipsos ad ido- lolatriam adigerent^c; vel, gravibus & diuturnis cala- mitatibus^d, vel ab hostibus, vel à domesticis^e, pro religione & iustitia^f, ut Job 5. Attamen est hic scrupulus, quomodo hoc quod generale est ac cætera videtur completi, inter ea connumeretur^h, maximè cum utrum- que circumstant verba certum mortis genus significantiaⁱ. Et quorsum istud de tentatione post poenas acerbissimas commemoratur^k? *Ἐπετέλεσθων* locum non habet inter mortium genera^l. Eam ergò non legunt Sy. Chrys. & Th^m. Ex margineⁿ in textum irrepsit^o, *ἐν διπορεσί- ας* p. Sed his repugnat Græcorum Codicum consensus.

40. Tentationes autem interiores intelligit & graves, *ignita* nempe Diaboli tela, ut vox sumitur 1 Cor. 7. 5. 1 Thes. 3. 5. unde & Satanás *ὁ πειράζων* dicitur^q. Al. Vox hæc jungenda cum seq. hoc modo, *ἐπετέλεσθων ἐν φόβῳ μαχαίρας*, i. e. tentati sunt gladiis minacibus à tyrannis; qui autem constantes erant, *ἀπέθανον*, *sublati sunt*, ut sequitur. Sic *πείρα θανάτου* est mors ipsa, in Sapient. Salom. Et *πείραζεν ἐν φόβῳ μαχαίρας* idem est Hellenisticus, quod *ἀναιρέν ἐν μαχαί- ρᾳ*. Sed hoc exemplo caret, neque hinc admitti potest, quia sic *ἀπέθανον* redundaret, hiulca quoque foret oratio^t. Al. Nolim vocem expungi, sed levissimā mutatione pro ea poni [vel, 1.] *ἐπετέλεσθων*, *cremati sunt*; à *πυρρῶ*, quo verbo Homerus utitur^u. Quod ego, licet sedulo ruspatus, non reperio^v. [Vel, 2.] *ἐπετέλεσθων*, *ustulati sunt*^x. Sed *πυρρῶ* exilius quiddam sonat quàm rei atro- citas postulat, valèrque accendere, sive incendere. Apud Lxx tamen respondet Hebræo *הָרָה*, & significat, *urendo*, sive *conflando*, *explorare*, atque etiam *expurgare*, ut Psal. 26. 2. & 66. 10. Esa. 1. 25. Dan. 11. 35. & 12. 10. Zach. 13. 9. Sic & 1 Pet. 4. 12. Apoc. 3. 18. [Vel, 3.] *ἐπετέλεσθων*, id est, *cremati sunt*, testibus Hesyc. & Suida, ut sit Paronomasia, quā figurā Apostolus multum dele- ctatur; *ἐπέτελεσθων*, *ἐπετέλεσθων*, quomodo *ἐκδημῶσαι*, *ἐκδημῶσαι*, 2 Cor. 5. 8. *ἀρχισον*, *εὐχρισον*, Philem. v. 11. *ἐμαρτυ- ρεν*, Heb. 5. 8. &c. Certè *vivicomburium* poena erat & frequentissima & immanissima. Vide Jer. 29. 22. 2 Macc. 7. 5 y. ¶ *Gladio*, &c. *Ἐν φόβῳ μαχαίρας ἀπέθανον*] In occisione (vel, *In cede*, vel, *Per cadem*, sive *occisio- nem*, Pi.) gladii (Hebraismus, pro, *Gladio* 2.) *mortui sunt*, Mo. *Gladio casi occubuerunt*, P. Pi. sim. Be. V. Ut 1 Sam. 21. 17, &c. 1 Reg. 19. 10^b. multi & Manaf- sis temporibus. De utrisque agitur Matth. 23. 30. Act. 7. 52. Multi etiam temporibus Antiochi, 1 Macc. 1. 32, 52, 61. 2 Macc. 5. 13. & 6. 9^c. ¶ *Oberrarunt*, &c. *Περίηλθον ἐν μυλάσις, ἐν αἰγείσις δίευσον*] *Circueverunt* (vel, *Oberrarunt*, Er. P. Be. Pi. &c. Ob persecutionem fugi- entes ex urbe in urbem, & de domo in domum; vel eti- am, solitudines petunt^d. Ostendit eos *ἀσπῶσαι*, ut 1 Cor. 4. 11e. sive ob fugam persecutionis, sive quòd vi- verent ut peregrini super terram^f.) *in*, vel *cum*, (vel, *in- anti*,

duti, Tre. ex Sy.) ovillis (vel, melotis, Vulg. Μελωτή est à μῆλον, ovīs, propriè est pellis ovina^f; sed & caprina, testibus Hesyc. Hieron. Idid. à quo tamen hīc distingui videtur, nisi dicas seq. per explicationem addi^g. Latius accipitur pro qualibet pelle^h. Nomen οὐλοῦν habes 1 Reg. 19. 13. 19. 2 Reg. 2. 8. 13. 14. Μελωταί in Glossario pellesⁱ.) & caprinis pellibus, Mo. Er. Be. Pi. &c. Ovinas caprināsque pelles gestarunt, Ca. q. d. Male induti fuerunt^k, vestibus pauperibus & rusticis^l; vili habitu utebantur^m, qualis est ex ovium aut caprarum pellibus: de qua re diximus ad Matth. 3. 4ⁿ. Respicit ad Prophetas, præcipuè ad Eliam, 2 Reg. 1. 10. qui pilosus dicitur non tam ob barbam aut comam, quàm ob vestem hirsutam & villosam^p. ¶ Egentes, &c. Ἐστέμνοτοι, δυνήτορες, καὶ χεῖροισι. Hæc & sequentia, partim ad Prophetas pertinent, de quibus egimus, partim ad Manassim, maximè verò ad Antiochi, tempora^q. Egentes, (vel, Inopes, Ca. Tre. ex Sy. G. destituti, Er. P. Be. Pi. V. scilicet rebus necessariis^r, ut David, 1 Sam. 21. & 25. & Elias, quem pascebat corvus, 1 Reg. 17. 4. 1. אֵלִיָּא aut אֵלִיָּא, ut Deut 15. 8. pro quo Psal. 34. 10. ponitur ἐλάττωτος. Hinc ὁσένημα, fortuna pauperis, Jud. 19. 19. Luc. 21. 4. v. afflicti, (vel, oppressi, J. Cap. exagitati, Sy. magnis in periculis versati, G.) male habiti, Mo. P. Be. &c. vel, afflicti, Er. Il. Ti. vel, magnis vexati incommodis, G. i. e. Male ab aliis tractati^s. Alii ad animum referunt curis oppressum, alii ad corporis malam & injuriosam tractationem^t.

38. Quibus (luminaribus tam eximiis^u:) dignus non erat mundus^v i. e. Genus humanum, five homines mali, qui bonos persequebantur, ideòque indignos se reddiderunt ipsorum & confortio & beneficiis^w; & pii proinde ultrà à consuetudine illorum abstinerunt^x. Efficaciter dictum. Illi, quorum quotidianà consuetudine homines cæteri digni non erant, ex urbibus vicisque exacti, receptum nullum nisi in locis inviis & asperis specubusque & cavernis invenire potuerunt^y. Unde videri poterant à Deo deferi, & hæc communi luce indigni. Sed id hīc retorquetur in contrarium^z. Al. Sensus est, q. d. Etsi sancti adeò despicabiles mundo fuerint, totus tamen mundus cum uno illorum pretio & dignitate non est comparandus^{aa}. More enim Scripturæ dignum aliquā re dicitur id quod pretium ejus æquat^{ab}. Sed priorem sensum præfero^{ac}. ¶ In solitudinibus errantes, &c.] Exemplā vide 1 Reg. 17. 3. & 18. 13. 2 Reg. 6. 1. 1 Mac. 1. 53. & 2. 28, 29, 30. 2 Macc. 5. 27. & 10. 6. Vide & de Davide, 1 Sam. 22. 1. & 23. 19, &c. & 24. 1, 2^{ad}. ¶ Et in, &c. Καὶ ταῖς ἐπηαῖς, &c.] Et cavernis (vel, specubus, Ca. foraminibus, Ar. speluncis, Æth.) terra, Be. Pi. Er. Mo. P. &c. Specus intelligit saxo קִיקִי הַסֶּלֶעַ, Efa. 7. 19. Cavernas sub humum^{ae}. Spelunca sunt in petris excisæ, cavernæ sunt foramina terræ^{af}. Sed constat hæc sæpe confundi. Vel, σπηλαία, spelunca, sunt receptacula majora, ἐπηαὶ cavernæ, minora^{ag}.

39. Et hi, &c. Καὶ οἱ τοῖς μαρτυροῦντες—ὅτι ἐνομινοῦντο, &c.] Atque omnes hi (Omnes omnino suprā memorati^{ah}:) testimonium adepti (i. e. probi à Deo iudicati^{ai}; vel, testimonio probati, Vulg. Mo. Intelligit Dei, vel Scripturæ, testificantis de iis quod iusti fuerint^{aj}, & quod Deo placuerint^{ak}. Vide suprā v. 2, 4, 5.) per fidem, (q. d. licet magnam fidem habuerint, & sancti fuerint^{al}.) non (sub. tamen, Pi. sic E. Me.) obtinuerunt (καὶ οὐκ ἐδέχθη hīc & suprā 10. 36. idem quod ἐλάττωτος^{am}.) promissum, P. vel, promissum illud, Be. Pi. Alii, de quibus dictum suprā 33. accepere promissum, hi verò non accepere; non licuit illis in Terra promissa tūto consistere: succubere iræ hostili. In MS. est τὰς ἐπαγγελίας, quomodo plerumque hīc Scriptor loquitur ubi de veteribus promissis agit^{an}. Intelligit hīc liberationem ab hostibus & persecutoribus, quam expectabant ut partem promissionis Abrahamo factæ, ut apparet ex Luc. 1. 70, &c. Confer Gen. 22. 17. f. [Reliqui aliter.] Loquitur proculdubio de promissione cœlesti. Nam terrenæ promissiones jam præstitæ erant illis quibus secundum ordinem providentiæ Dei præstandæ erant^{ao}. Promissum illud, i. e. promissionis illius actualem ipsis sensibus objectam exhibitionem^{ap}. Intelligit, vel, 1. Christum exhibitum^{aq}; q. d. Christum venturum & exhibendum crediderunt; at non viderunt, ut nos, exhibitum^{ar}. Vel, 2. hereditatem & be-

atitudinem cœlestem^{as}. Cui obstat, quod illā minime frustati sunt tormentis suis, sed eam post mortem certissime acceperunt^{at}.

40. Deo, &c. Τὸ θεὸς οὐκ ἔστιν ἡμεῖς καὶ τὸν πᾶντες ἀνθρώπων, &c.] Deo pro (vel, de, Ca.) nobis melius aliquid providente, &c. Mo. Ca. Quod, vel Quoniam, (vel, Propterea quod, Pi. Verum non hæc propriè causa erat differendæ promissionis antiquis, ut nobis melius aliquid contingeret, sed quia hoc postulabat divinitus ordinatā temporum dispositio. Verum ex illa dilatione per Dei providentiam nobis obvenit singulare quoddam bonum^{au}.) Deus de nobis (i. e. de nostro seculo^{av}, vel, de Ecclesia Christiana^{aw}.) melius quiddam (scilicet quàm priscis Patribus^{ax}:) providerat, nè sine nobis (i. e. ante tempus nostrum^{ay}; i. e. non ante tempus Novi Testamenti^{az}:) consummarentur, Er. Be. Pi. vel, perficerentur, J. Cap. Τελειώθη hīc fume ut suprā 2. 20. & 5. 9. 1. Ilud ἡμεῖς non Finem notat, five Consilium; sed Eventum rei, valèrque adeò ut non^{ba}. Qu. 1. Quomodo hoc melius est, cum hæc consummatio sit illis nobiscum communis? Nam sicut illi non sine nobis, ita neque nos sine illis. Resp. Loquitur more humano; ubi censentur honoratiores qui expectantur quàm qui expectant, ut in conviviiis^{bb}. Quamvis priores essent pii V. T. in certamine, non tamen sunt in præmio gloriæ, quoad corpus scilicet^{bc}. Qu. 2. Quodnam hoc melius, & quænam hæc consummatio, & quisnam loci sensus? Resp. 1. Sensus est, Promissum illud verè cœlestē & æternum nobis demum apertè revelare decreverat. Vide suprā 7. 19. & 8. 16. ubi simili sensu habes vocem ἀπερτοῖς. Erunt & illi veteres istorum æternorum bonorum participes, sed ita ut nostri sint accessio. Nobis enim, non illis, facta sunt illa promissa. Itā Deus illis veteribus nullam fecit injuriam: præstabit enim illis majora quàm promiserat^{bd}. Non de animis hīc loquitur, sed de hominibus Sanctis^{be}; eorumque integrā corporis & animæ beatitudine, quàm illi non accipient ante nos, id est, ante diem iudicii, quo omnes resurgemus^{bf}; q. d. Ut non sine nobis beatitudinis consummationem acciperent, quæ est gloria corporis^{bg}. Ut tempus beatitudinis ac resurrectionis non foret apud illos in veteri, sed apud nos in novo, Testamento^{bh}. Pii autem V. T. abjudicatur hæc consummatio, non simpliciter, restrictivè, & respectu nostri^{bi}; nam illi quoque sanctificati sunt, & post mortem adepti, quod nos speramus; sed hoc dicitur, quia ab eo quod sub N. T. exhibendum erat salus eorum pendebat^{bj}. Consummatio illorum pendebat à nobis, five à nostra consummatione, duplici nomine; 1. quia non illi ante nos, sed omnes simul, resurgent, Joh. 5. 28, 29. 2. quia media perficiendi Judæos nostris temporibus reservata sunt, Christi nimirum incarnatio, passio, &c. quæ nisi nostris diebus obtigissent illi nequaquam consummati essent^{bk}. Resp. 2. Sensus, Promissum Abrahamo factum, de possessione portarum hostilium, Gen. 22. 17. plenè perfectèque præstitum fuisse, non Ecclesiæ aut Reip. Judæorum, quæ diris persecutionibus vexata, atque vastata tandemque excisa, fuit; sed Ecclesiæ Christianæ, quæ, quamvis persecutionibus exposita foret, iis tamen non deleretur, sed victrix evaderet; & oppressa magis resurgeret atque floreret, ac plenatim acciperet promissorum complementum, quod hīc designatur voce τελειώθη^{bl}. Resp. 3. Hoc certè excellentius est, quod nobis reipsa exhibitus est Christus^{bm}, & salutis mysteria multò plenius & planius quàm unquam revelantur^{bn}; & consummatam sanctificationem gloriāque adipiscimur, non ut illi, virtute Christi exhibendi, sed communione atque veritate Christi exhibiti^{bo}. Patres illi consummati erant ratione applicationis, utpote iustificati & servati propter Christum venturum; non autem ratione meriti Christi, quia pretium redemptionis nondum solutum est^{bp}. Illis contulit Deus idem bonum fructu & substantiā, non autem tantum bonum contulit ratione & modo communionis^{bq}. Sensus, Ante nostra tempora non sunt consecuti perfectionem cognitionis^{br}; vel, si mavis, militantis Ecclesiæ perfectionem, quam olim vehementer expetebant, & quam sub N. T. lagitus est Deus^{bs}. Sensus, Honorem videndi Christum, & oraculorum typorumque omnium complementum, Patribus non conceit^{bt}, sed nobis resevivit. Noluit infantilem conditionem Ecclesiæ

T. fm.
Rib. Me.

Ham. 15.

E.
J. Cap.
Ham.
Me.
Me. T.
fic E. Cam.
J. Cap.
Me. T.
G.
Cam. fic
J. Cap.

E. ex
Chryf.
Te.

Rib. fm.
E.

Rib.

Me.
Gou.

Be.

Gou.

Ham.

Be. fm.
Ger.
J. Cap.
J. Cap.
fm. Be.
Cam.
Jun.

Gom.

Jun.
J. Cap.
fm. Cam.
J. Cap.

clēsiae ante Christum exhibitum perfici, absque adulta conditione Ecclesiæ post Christum exhibitum; ut tota Ecclesiā esset unus quasi perfectus homo in Christo: nec voluit Deus fideles sub typis viventes aliter perfici, quā unā nobiscum intuendo ad rem significatā quæ nostris temporibus exhibetur. Ergo tantō magis tene-
mur in Fide Christi per omnia adversa constanter perseve-
rare*. Al. Sensus est, si Christus patribus illis exhi-
bitus fuisset, & jam tum sacrificio suo peccata ipsorum
expiasset, tum ex hypotheli (nimirum vi decreti divini)
nos fuisset neglecti: quia Christo exhibitō, nihil ali-
ud quā finis mundi expectari potest; atque sic finis
mundi venisset, antequam nos essemus nati f. Al.
ἐκείνους π. h. l. non opponitur ad ea quæ consecuti sunt
Patriarchæ per fidem in promissionem Dei, sed refertur
& dicitur de Apostolo ipso & Hebræis ad quos scribebat,
de quibus insuper (non autem de Christianis in genere)
illud *ῥοῦς ἡμῶν* intelligi debet. Illorum autem condi-
tio, ut erat rerum præsentium status, opponitur condi-
tioni eorundem illo ipso tempore, si jam ante eorum tem-
pora Christus in carne exhibitus fuisset. Certum enim
est, in primordiis Ecclesiæ Christianæ aliquos ex Judæis
vocandos fuisse, Rom. 11. 5. & post illa excidisse Israe-
lem, Rom. 11. 11, 12. Dicit ergo Apostolus, Christum
ante hæc sua tempora non venisse, nē, si jam longē an-
tē exhibitus fuisset, excidissent ipse & Hebræi illi salu-
tis gratiā, illā conclusi defectione quæ Judæos manebat
post Messiae tempora. Noluit itaque Deus alio tempore
Christum exhiberi, sed isto, ut qui vellet istos salvos
fieri. Sic loquitur ad Hebræos, ut ipsos magis animet
ad ferendam patienter dilationem præmii promissi; q. d.
Longē facilius est vobis habere patientiam quā iustis
antiquis. Nam illi multō diutius expectarunt, & adhuc
expectant dum vos parati sitis: non autem contrā illi
erunt vobis expectandi; sed simulatque tempus, quod
jam propinquat, advenerit, unā cum illis accumbetis in
regno Dei h.

CAP. XII.

1. **I** Deoque & nos] Hactenus *ἡ διδασκαλία* pars Epistolæ,
sequitur *ἡ διδασκαλία*. ¶ Tantam, &c. *Τοῦτον*
— *ἡ διδασκαλία*, &c.] Tantam habentes circumjacentem
(vel, circumpositam, Val. Er. V. circumfistentem, Ga. cir-
cumstantem, J. Cap. sim. Be. Pi.) nobis nubem testium,
Mo. &c. i. e. Agmen^b, ingentem multitudinem ac tur-
bam^c, ob densitatem^d, a qua *ὕψος* nubes*. Sic
Virgilius, quod dixerat, *Facit nubes premunt*, mox ex-
plicat, *densis catervis*. Sic apud Livium est, *Rex con-
tra peditum equitūque nubes jacit*. Solent nubes longo
tractu aliæ alias sequi. Par similitudo Esa. 60. 8 f.
*Peditum nubem dicit Homer. Il. 9. v. 274, &c. & Il. 1.
v. 133. Sic volucrum nubem dicunt Homer. & Virgil.*
tum, ob multitudinem, (inquit Eustath.) tum, quia æ-
rem instar nubis undique obumbrant & obnubilant:
quod hic respicit Apostolus^h. Al. Alludit ad Nubem,
quæ Israelitis in deserto prævitⁱ. Non placet: 1. quia
nubes hæc est testium, & distinguitur à Christi ducatu, v.
seq. cui nubes illa aptius respondet. 2. Quod nubes hæc
ὑψοῦς dicitur, illa verò anteibat, vel, desuper obte-
gebat, ut videbimus. Nec enim quod Seld. ex RR. re-
fert, *Nubem illam castra circumdedisse sicut murus urbem*
cingit, nē hostis quis accedere possit, verisimile videtur^k.
Sanctos autem memoratos testes vocat^l, quia & dictis
& factis testati sunt, quanta esset Fidei dignitas & vis^m,
& utilitasⁿ. Martyres vocat qui Divinæ veritati testi-
monium perhibuerunt, non morte solum cruentā; sed &
constantiperpeffione, vel præclaro quopiam facinore^o.
Al. Totus hic versus agonisticus est, ut ex fine ejus pa-
tet. Præter *βραβδμν* live Judicem, erant in agonibus
testes, tum illi qui in meta constituti erant ex quorum
testimonio Judex sententiam tulit, tum alii ex utraque
parte cursūs, vel, ab omni parte, ut in Theatro, unde
hic *ὑψοῦς* dicuntur^d. ¶ Deponentes, &c. *ὄγκον*
ὑψοῦς [Abjecto (vel, Deposito, Er. Ti. sic Mo.)
omni pondere, P. Be. Pi. sic Mo. G. ex Sy. vel, onere, Er.

Ti. Sic *ὄγκος* *μῆκος* de Grandine dixit Aristoteles*. A
stadio sumpta similitudo f, non à pugillatu, sed à cursū,
in quo *ὄγκον* omnem, id est, molem massamque corporis
faginati, quam Athletæ affectabant, Cursores autem de-
mere satagebant; & omnia quæ oneri esse poterant, de-
ponebant^h, ipsas etiam vestesⁱ, ut expeditius currerent.
Translatione autem metalepticè à corpore ad animum
factā *ὄγκον* vocat^k, vel somnolentiam & ignaviam asini-
nam, à qua asinus *ὄγκητις* vocatur^l: [de quo vide Ga.]
vel, curas rerum terrestrium^m, amorem hujus seculi,
imò & nostri, Matth. 16. 24 n. omnem affectum terre-
num^o; vel, omnes omnino remoras quæ cursum virtutis
aut profectum retardant^p, mentēque deprimunt, &
deprimendo impediunt^q; vel, quemvis habitum vitio-
sum, quo plus quā par sit vel optamus, vel nobis arro-
gamus^r; vitæ fastum, quem *ὄγκον* vocat Eurip. *molem*
Virgil. *Æneid. 1.* quomodo & affines sunt voces quæ
dignitatem, & quæ *gravitatem*, designant, ut *כבוד*, *gloria*,
& *כבד*, *gravitas*. Sic *τιμή* & *honorem*, & *supplicii gra-
vitatem* designat. Honor etiam & *onus* sapissimè alludunt
invicem. Hinc & illud *ἐὰν & δέξῃς*, 2 Cor. 4. 17. Simul
tamen hic intelligit cupiditatem vitiorum, quæ homines
demergit, &c. 1 Tim. 6. 9, 10. Confer Mat. 19. 23, 24 f.
Per *ὄγκον* idem hic intelligit quod per seq. *ἀμαρτίαν*, na-
tivam nempe nostram corruptionem, atque indē proma-
nantes pravos, carnales & mundanos, affectus; qui *ὄγκον*
dicuntur, tum, quia gravis molis & ponderis instar ani-
mam nostram prægravant, & in cursu suo retardant; tum,
quia in corporis hujus mole & massa sedem habent^t.
¶ *ὄγκον* tumorem significat, & hic, ut passim apud bonos
autores, rectè accipitur pro *fastu animi*, non illo quo
quis se ad metam jam pervenisse temere credit, [adversus
quam explicationem vide Ga. hic fusè differentem] sed
quo quis, nimium sibi tribuens, indignas se afflictiones
autumat: quo nihil magis adversum tolerantia afflictio-
num, ad quam eas hortatur, Heb. 10. 32, &c. exemplo
sanctorum, cap. 11. Quam hortationem hic resumit, &c. v.
¶ Et, &c. *Καὶ τὸ ἐνπερίστατον ἀμαρτίαν*] *Καὶ* hic, ut alibi
sæpe, est exegeticum. Explicat enim quid in hac rē per
onus intelligat, nempe *Peccatum**. Sed vox *ἐνπερίστατον*
hic molestiam facit^y. Alibi non extat in tota Scri-
ptura^z. *Ἀπερίστατον* quidam legunt*. Sic unum Ste-
phani exemplar, & ex eo Codex Complut. & Plantin.
An. D. 1570. Sed *ἐνπερίστατον* habent Chrys^b. Vulg. &
Sy. & plurimi Codices^c. Et hoc Apostoli & Scopio &
Allegoriæ convenientius est^d. Sensus utriusque lectio-
nis idem*. Vox hæc activè sumenda non est, quia &
περίστατον, & ei opposita, *ἀπερίστατον*, passiva sunt^f. Non
dicit *ἀμαρτίαν*, sed *τὸ ἐνπερίστατον*, per quam intelligit^g;
vel, 1. concupiscentiam ex origine nobis insitam^h, ut
Rom. 7. & 8. sensusque idem est, qui Rom. 6. 12 i. Cui
obstat, quod hæc, dum vivimus, deponi non potest^k.
Resp. Deponere dicimur quando concupiscentiis ejus
non obedimus^l; sed resistimus, nē in externum actum
prorumpant, & cursum nostrum remorentur^m. Vel, 2.
habitus actūsque vitiososⁿ. [Verba sic reddunt:] *Pecc-
catōque ambitioso*, Q. in Ca. vel, *circumstante*, Mo. Vulg.
sub. nos, E. ex Vulg. *nos ambiente*, five *circumdante*, sicut
arbores ambit hædera; vel, *tenaciō*; vel, *tenaciter inha-
rente*, Er. Il. Ti. sic V. i. e. quod facillè circumfistat &
hæreat atque amplectatur, quali nolens abjici P: vel, *fa-
cillè nos circumcingente*, Be. sic J. Cap. Cap. ad nos circum-
dandos, five circumcingendos proclivi, P. Pi. Jun. Quod in-
tūs in nobis vivit & foris agit, & omnia contaminat^q; &
quod nos quasi conclusos & irretitos tenet^r, ac proinde
cursum nostrum impedit^t, instar laciniosæ & talaris
vestis, quæ currentis cruribus *ὑψοῦς*, *circumplicatur*, eūm-
que remoratur; quæ etiam (si *ἀπερίστατον* legas) diffi-
cilter cohibetur nē continuo diffuat, &c. Quam vestem
propterea deponendam in stadio monet^t. Vel, *quō itā*
circumdantur ut currere non possimus. Respicit fortè
locum Lam. 1. 14. ubi Peccata comparantur *jugi lorīs*
implicantibus hominem ac sæpe deicientibus. Videtur
enim *ἐνπερίστατον* respondere Hebræo *וְשִׁטְרוֹ*, ubi in
Græco *συρρικνῶν* v. vel, *quod omni tempore paratum est*
nobis, Di. ex Sy. & Ar. Sic Hefych. *ἐνπερίστατον* vertit
εὐκολον, *εὐχρησ*, facile, promptum. Et *περίστατον* [lege *πε-
ρίστατον*] *circumstantia*, ut loci, temporis, personarum.
Hinc *ἐνπερίστατον*, facile circumstant^z. Ad verb. bene,
id

* Dic.

* Pi. sim.
Tosi. &
Viegas in
Ger.* Petir.
var. lect.
cap. 7.

* E.

* J. Cap.

* G.

* Er. V.
D. Jun. E.
Calv. Ga.
* E. Ga.
ex D.
* Ga. ex
D. sic G.
* G.* Ga. Adv.
c. 2. p. 5, 6.
* Cap.
* Illyr. &
Parker. in
Ga.

* Ga. ib.

* E.

* Rib. sim.

* F.

* G.

* J. Cap.

* Ham.

* G.
* G. sim.
Ham. Ec.
Ga. ib. 3, 8.* Ga. ib.
sim. Be.
* G. sim.* Ga. Ham.
* Ham.* Ga.
* Strig.
sim. Faber.* in Ga.
* Th. in
Rib.* G. sim.
Ham.* E.
* T. sim.* Rib. E. Me.
Ga. Ham.* Ga. ib.
* 13.
* J. Cap.

* Ga. ib.

* Cap.

* Di.

* G.

* Ga. ib.

* Ham.

* Cap. sic
* G. J.* Cap.
* J. Cap.

* Cap. sim.

* Ca. 19.

* Ham.

* Rib.

* Q. in E.

* Rib.

* Cap. Calv.

* Rib.

* E.

* Rib.

* Ger.

* J. Cap.

* Ca.

* Er.

* Jun.

* Ec.

* Be. sic
* Cap.

* G.

* Di.

id est, facile, *circumstabile*, i.e. quod homines, utpote ad peccandum pronos, facile circumstet, implicet ac teneat y, instar retis z, aut laquei a, nē in coepto cursu progrediantur t; quod facile homines vincit b; vel, [contra] quod facile vincitur, si velimus uti gratia Dei c: quod facile est evitare, si attenti simus. Nam *περίστατον* est *vitare, fugere*, ut 1 Tim. 4. 7. & 2 Tim. 2. 16, 23. & apud Josephum bel. Jud. 2. 12. & Hesych. & Suid d. Sed hoc non velle Apostolum, certum est *. Noluit hic minuire vim peccati, quasi facile vitari posset f, tunc enim quorsum tantā cōtentione opus erat? sed difficultatem potius, & periculum innuere g, & docere quā noxium esset peccatum potēnsque ad nos seducendum, nisi valde caveamus h. Vel, quod nos in angustias & pericula conjicit i; vel, quod facile contrahitur, quia sunt multae occasiones peccandi *. *Περίστατον*, inter alia significat necessitatem & periculum *. Vel, quod speciosus habet pretextus, quibus proinde induci poterant ut Christum cōtēnsque publicos deferrent. *Περίστατον* significat *circumstantias*. Et *thesis*, vel *questio*, a *τείστατον* dicitur, i.e. nuda, sive generaliter proposita sine circumstantiis temporis, loci, personae, scopi, occasionis. Et Hesychio a *περίστατον* dicitur *μωρόν, ἀπορροῦν, ἢ ἔχον*, id est, *stolidum*, quod rationibus aut pretextibus destituitur. Quare *περίστατον* hic esse posset, quod pretextus habet, quales habebant hic Gnostici, quasi Christum ore non corde negarent. Huc facit quod Chryl. *περίστατον* accipit pro *temptationibus*, & peccatum *περίστατον* exponit quod undique nos cingit atque invadit *. Vel, facile periculosum & damnosum, i.e. ad pericula vel damna nobis inferenda proclive vel facile. Tā ē hīc non laudem innuit, sed facilitatem & proclivitatem, ut in *ἐνδύς* & *curatū facilis*, *ἐνδύς*, *emptū facilis, vilis*; *ἐνδύς* & *fractū facilis*, &c. *Περίστατον* significat, modō *circumstantiam*, sive physicam, sive rhetoricam; modō *turbam circumstantem*, ut in Athen. 1. 5. modō *occasionis opportunitatem*, ut in Polybio; interdum verō (quod hic congruit) *casum adversum qui aliquem circumstat, necessitatem, afflictionem, damnum aut periculum*. Sic 2 Macc. 4. 16. Occupavit eos gravis *περίστατον*, afflictio. Sic Philaris epist. 49. *περίστατον*, &c. per casum quandam adversum jus patriae amisi. Diog. Laert. 1. 7. in vita Zenonis, Gustabit carnes humanas *περίστατον*, si necessitas postulet. Idem ibid. de Dionysio ait, eum in hanc sententiam, finem hominis esse τὴν ἰσχυρὴν sanitatis, adductum fuisse διὰ *περίστατον*, &c. ob calamitatem doloris oculorum. Sic Polyb. 1. 19. *Δυσχερὲς δὲ θάνατος καὶ μετὰ τὴν περίστατον*, Depulsis a se gravissimis maximisque periculis. Sic Diofcor. 6. 34. *χαλεπὴν περίστατον*, grave infortunium. Et Galenus, Inducit, inquit, affectuum partium *περίστατον* καὶ κίνδυνον, &c. noxam & periculum, &c. Sic Aphrodis. morbosam *περίστατον*, noxam nominat. Sic & *ἀπερίστατον* est carens periculo aut damno, apud Polyb. & Galen. Hujus ergo oppositum erit *ἐνπερίστατον*, quod facile nos in periculum aut damnum conjicit: vel, ut bene Camerarius, *cujus vis atque periculum undique nos circumstat*. Fideles hic jubet ea deponere quae vel cursum impediunt, putā omnem *ἐγκλον*, i.e. sarcinam onerosam; vel, currentem laedunt, & in grave discrimen conjiciunt, ut expeditius, & absque latione corporis cursum perficere possint t. ¶ Per, &c. *Δι' ὑπομονῆς πρὸς τὸν θεόν* & *μετὰ τὸν θεόν* ἡμῶν ἀγωνία. ¶ Per patientiam (id est, patienter expectando coelestem remunerationem y; vel, *Constanter*, P. Pi. G. vel, *Toleranter*. Periphrasis Adverbii esse apparet z.) curramus, sive decurramus, (Patientiae proprium est expectare, currentis properare. Duo ergo hic praecipit, 1. Patientiam, nē simus praecipites; 2. Diligentiam, nē simus otiosi z.) propositum nobis certamen, Mo. sic Er. vel. stadium, P. Be. Pi. J. Cap. E. vel, *cursum*, J. Cap. Ham. sic V. *Ἀγών* nomen generis, sub quo & *Cursum* comprehenditur b. Declarat hic, vel, 1. locum in quo curritur, h. e. stadium c; vel, 2. ipsum cursum; vel, 3. praeium cursus, ut *Vulgatus* accipit d. Et pulchrē dictum *currere ἀγῶνα*, sicut *decurrere laborem* apud Ciceronem. Non dissimilia, *cursum currere, certare certamen* *. 2. *Aspicientes*, &c. *Ἀπορῶντες εἰς τὸ πῆμα ἀγωνῶν καὶ πλεονῶν* Insuper ¶ Intuentes (Tanquam propositam metā f; vel, ut discamus currere g; ut alacrius curramus h;) in fidei ducem, sive principem, (vel, autorem, *Vulg.* inceptorem, Er. V. *Ἀρχὴν* vocem de Christo ha-

bemus Heb. 2. 10. Sic dicitur, vel, quia certamen hoc, i. G. in quo per fidem curritur, instituit, eique praesidet k; h. E. ejusque *βραβδὸν* est l, sive Judex, qui coronam victori i. G. Fam. adjudicat m; vel, quia nobis exemplo suo hunc cursum m Ham. ad praestit n; vel, quia & credenda docuit o, & donat ut credamus p; verbo praelucens nobis, opere praeciens, & communionem in nobis provehens salutarem ductum, quoad metam decursus nostri contendimus q.) ac perfectiorem, v. i. sive consummatorem, (vel, finitorem, Er. *τελειωτὴν* hic sume quomodo sine praeced. cap. *τελειωτὴν*. Ut seorsim f. G. sim. E. accipiatur, & *consummator noster* dicatur, quia per oblationem crucis nos consummat; non solum justificando, verum ad consummatam beatitudinem (de qua proxime locutus fuerat) perducendo t. Vel, *consummator* dicitur, t. E. fidei scilicet t; quia certamen hoc decurrentibus, postquam ad metam pervenerint, reddit constituta praemia v; Me. Jun. quia aeternam mercedem eis praestat x; quia ea quae credenda docuit postea videnda praebet, & actum fidei mutat in visionem y; quia solus virtute sua praestat omnia y Rib. Me. quorum testimonium per fidem adepti sumus, & nos consummat in sese, ut sit Ecclesia complementum ipsius qui omnia implet in omnibus z. ¶ Qui, &c. *ὅς ἀντὶ τῆς περὶ ἐμῆς αὐτοῦ χάριτος*, &c. ¶ *Ἀντὶ* hic valet, vel, vice, seu loco, ut Luc. 11. 11. vel, propter, ut Matth. 17. 27 a. ¶ [Hinc variant:] *Qui vice propositi sibi gaudii*, &c. Er. i. e. Cum his ærumnis carere posset, tamen eas ultro subiit b. ¶ *Qui loco gaudii*, a molestiis & doloribus secreti, quo frui poterat si vellet, morti se eximens, & regem se faciens, &c. crucem elegit c. Cum liceret ipsi Christo frui gaudium, sine cruce, &c. d. Sed illud non congruit aut decreto Dei, aut Christi officio, & verbis Matth. 16. 21. Luc. 24. 26, 27 *. Al. *Qui pro sibi proposito gaudio*, &c. Be. Pi. &c. i. e. Ob gaudium quod ipsi animo obversabatur: *ἀντὶ*, pro *ἐνεκα*. Sic quod Matth. 19. 5. est *ἐνεκα τούτου*, id ipsum est *ἀντὶ τούτου* Eph. 5. 31 f. Ut assequeretur gaudium g, pro quo Patrem oravit Joh. 17. 1 h. & Joh. 12. 28. quod Pater ipsi proposuit, tum per se k, tum per Angelum Luc. 22. 43 l. qui hoc vividē in animum ei revocavit m; vel, Ad gloriam illam coelestem cum Ecclesia communicandam & perficiendam in singulis membris illius n. De voce *μετὰ* vide ad Heb. 6. 18. *κατὰ* hic est Vita immortalis, & summa Potestas, praeium passionum Christi, Joh. 12. 28. & 17. 1, 2, 3, 4. Phil. 2. 9 o. Propositum Christo fuit gaudium salutis omnium hominum, & gloriae Dei per totum orbem exaltandae; tum, etiam gloriae corporis sui, & tot hominum, a quibus & adorandus & praedicandus erat, &c. p. ¶ Et confusione, &c. p. R. b. *Ἀλγὺν κατὰ σφύρας* Ignominia contempta, Be. Pi. &c. i. e. Probrosa morte non retardatus q. Supplicium enim q Me. crucis & acerbissimum erat & maxime infame r. Duo r. E. mala toleravit; dolores, qui sub crucis nomine intelliguntur, & ignominiam tali supplicio conjunctam. Κατὰ σφύρας hic comparatē sumendum, Non tanti faciens eam ignominiam ut ei se vellet subducere. ¶ Atque in dextera, &c. ¶ Vide ad Heb. 8. 1 t. 3. *Recogitate*, &c. *Ἀναλογίζεσθε* s, &c. ¶ Nam (vel, Igitur, E. J. Cap. o. hic habent quidam cod. Græci & Syrus t. Sed plerique s habent v: quod & hic convenit. t. F. Nam ideo proposuit exemplum Christi, ut illud recogitent *.) reputate animo (non obiter, aut perfunctorie; x. E. sed serio ac sedulo y, etiam atque etiam z: cogitate qualis quantusque sit a. *Ἀναλογίζεσθε* etiam Zenophonti est y Ger. expendere animo. Idem quod *λογίζεσθε*, supra 11. 19 b. a. J. Cap. Al. *ἀναλογία* proportio est Arithmeticis & Geometris. b. G. *Ἀναλογίζεσθε* igitur est, secundum proportionem per collationem ad invicem considerare. Vult ergo nos, proportionali collatione instituta, considerare quantum discrimen sit inter Jesum & nos ||.) eum qui *ἄλλοι* (ac tantam c. || Sch. Vox *πᾶν* totam passionis Christi historiam comprehendit d.) sustinuit a peccatoribus (id est, impiis *, & infidelibus f;) adversus sese contradictionem, Pi. &c. Quo * E. Pi. nomine intelligit Judæorum convicia, calumnias, maledictas g, ut quum eum seductorem vocarunt, & damoniacum, & legis transgressorem h; imisiones, plagas, injurias i. Heb. 11. 7. Nam sicut *εὐλογεῖν* est etiam benedicere, ita *ἀντιλογεῖν* etiam est male cuiquam facere; de quo Rib. diximus ad Luc. 2. 34 k. ¶ Ut nē, &c. *ἵνα μὴ ἐκλείψῃ* h. G. *ἵνα μὴ ἐκλείψῃ* Ne defatigemini (vel, fatiscatis, P. Be. Pi. Est vox agonistica, de iis dicta qui vincuntur,

tur, & cedunt desperantes. Dixit Coriolanus in Plut. *οὐ καὶ νικῶντα κερμεν*, Non decet victorem se subducere¹. *Κερμεν* hic est *tædio laboris affici*. *שִׁטְמוֹ* Job. 10. 1. *שִׁטְמוֹ* vero est *שִׁטְמוֹ lassari*, Jud. 8. 15. 1 Sam. 14. 28. 2 Sam. 16. 2, 14. & 17. 29. Lassitudo adfert tædium^m. *animis defecit*, Er. II. vel, *deficientes*, P. Ti. Mo. *fracti*, Be. *remissi*, Pi. *Animo defecit* qui animum despondet, resiliens ab incepto propter difficultatem & molestiasⁿ. *Εκλύεσθαι* v. 4. & *λυγρὰς ἐκλύεσθαι* h. l. eodem sensu sumitur quo *κλύεσθαι*, & significat pusillanimum esse, prælium detrectare, manus demittere, ut v. 12. cor instar aquæ liquefactum habere, campo bellico excedere^o. Sensus est, q. d. Nè similia patientes defatigemini præ languore & dissolutione animi P.

4. *Nondum* — *ad sanguinem restitistis*] id est, Ad necem^q; q. d. Multa passi estis, sed nondum sanguinem fudistis^r, aut martyres facti estis^t. Nondum omni officio perfuncti estis, cum tamen teneamini abjicere omne pondus & peccatum, &c^r. Pudeat vos defatigari levioribus malis. Illi Prophetæ, deinde & alii Maccabaicorum temporum, quorum supra meminimus, partim ad capitalia supplicia, partim ad tormenta, rapti fuere; Christus ipse mortem perpassus est. Vos libertatis tantum & facultatum damna aut pericula incurristis; Vide Heb. 10. 33, 34^v. Alludit ad agones athleticos, in quibus præcessit *συναγῆς*, vel *σπονδῆς*, lacertorum atque armorum vibratio, de qua vide ad 1 Cor. 9. 26. successit autem stata pugna cum cæstibus, qui sanguinem detraxerunt, &c^x. ¶ *Adversus*, &c. *Πρὸς τὴν ἀντίρριον ἀνταγωνίζομενοι*] *Adversus peccatum* (i. e. vel, 1. peccatum inhabitans, & in periculis ad defectionem sollicitans^v; vel, 2. peccatum hostium Evangelii ad defectionem sollicitantium^z; vel, 3. peccatores & sceleratos^a; quomodo *iniquitas*, pro *iniquis*, Psal. 119. 133. *superbia*, pro *superbo*, Psal. 36. 11. &c^b. vel, 4. peccatum κατ' ἔξοχον, defectionem ab Evangelio^c: quo sensu *ἀμαρτάνειν*, Heb. 3. 17. & 10. 26^d.) *repugnantes*, Vulg. vel, *decertantes*, J. Cap. P. vel, *decertando*, Jun. Be. Pi. i. e. in isto adversus peccatum certamine^x; nè peccatis pollueremini^f. Docet eos non tam contra homines, quam contra peccatum, certamen iniri. Prosopopœia est, quæ peccatum fingitur ut adversarius, nos tentationibus suis impetens & oppugnans; quod & nos expugnare debemus^g. Ostendit utilem crucis effectum, quod illa & carnem seu vitiositatem nativam domemus, & salutem æternam consequamur^h.

5. Et, &c. *Καὶ ἐκλύεσθαι*, &c.] *Et obliiti estis adhortationis* (Perstat in Metaphora à cursoribus, qui spectatorum vocibus, & plausu, juvanturⁱ:) *quæ vobis tanquam filiis loquitur* ? Be. Pi. Similis phrasis Eph. 5. 14^k. Egregiè monitum illud quod est Prov. 3. 11. *οὐκ ἀποποιήσεις*. Legenda hæc sunt [vel, 1.] Interrogativè^m. qu. d. Adeone elanguistis, ut verborum istorum non memineritis, &cⁿ? Vim habet amicè reprehendendi, q. d. Minime vos decet oblivisci, &c^o. Vel, 2. Enunciativè, ut sensus sit, Ita segnitè agitis, ut videamini obliiti & immemores, nimirum propter animi torporem P. Tacitè reprehendit eos, quod in afflictionibus non recurrant ad Scripturam: confer Rom. 15. 4^q. Utinam sic semper loquerentur Jesuitæ! Sed meminerit Ribera Paulum alloqui gregem potius quam Pastores; & proinde Scripturam à Laicis legendam^r. ¶ *Fili*, &c. *Ὅτι μὲν, μὴ ἀλιτῶσιν πατέρας* — *μὴ μὴ ἐκλύουσιν* — *ἐλεγχόμενοι*] *Fili* (vel, Dicendo, *Fili*, Pi. &c.) *mi*, (Hæc dicta sunt ex persona, vel, 1. Dei^t; vel, 2. Salomonis, de Deo^u; vel, Spiritus S. loquentis in Salomone, Prov. 3. 11^v.) *nè parvipende* (vel, negligito, Tre. ex Sy. P. Pi. sic Vulg. Er. II. Ti. contemne, Ca. vel, abjice, E. q. d. Aequo animo accipe, non autem protervè contemne^x: nè parvi facias, Rib. Be. Non dicit, *Noli odissè*, aut *contristari*, sed *negligere*; q. d. Donum Dei magnum est quod te afflictionibus erudiat, agnosce illud, & magni facias, & scito uti, neque tibi illud elabi finas^y. Heb. *ΔΑΝΗ*, pro quo Aq. posuit, *μὴ ἀποδοῖς μισόν* alii, *μὴ ἀποδῆς* ||.) *disciplinam* vel, *eruditionem*, sive *institutionem*, Val. sic E. Me. G. quæ factis sit, putà vinculis, legibus, poenis^z, flagellis à Deo immixtis^a. Id enim *πατέρας*, *μὴ ἀποδοῖς μισόν* b.) *Domini*, neque fatiscas (vel, deficias, Er. V. defatigeris, Er. remissus esto, Pi. deficias, sive frangaris, animo, P. Be. sic

Jun. Heb. *אל תקרי אל*, neque te tadeat^c: pro quo Theodotion habet *μὴδ ἐλεγχήσῃς* d: nè despondeas animum^x. Rem eandem aliis verbis inculcat^f. Utrâque parte, minus dicendo plus intelligit, q. d. Non solum nè displiceat hoc vobis, sed grato animo acceptetur^g.) *ab eo argutus*, Mo. vel, *quum ab eo argueris*, P. Be. Er. Pi. five, *redargueris*, J. Cap. i. e. castigaris^h. *ἐλεγχέω*, *ἰσχυρίζομαι*, est *objurgare*. Sed solent, ut jam modò diximus, ea quæ de verbis propriè dicuntur ad facta quoque transferri. Sic & verbum *μαστῶν* v. seq. à specie transfertur ad genus. De nomine *μαστῶν* diximus ad Marc. 3. 10. Quidam in adversis recalcitrant, alii animum despondent; neutrum faciendum Christianis, quibus eximie competit nomen *filiorum Dei*. Nam si verè sunt Christiani, adversa talia illis non evenient nisi ex decreto quodam Dei, & quidem in ipsos benevolli; nempe, ut siquid sordis adheret excoquatur, aut ut ipsi per patientiæ exercitia reddantur meliores. Tales castigationes vocantur ab Hebræis *סִרְיָ אֱהָבָה*, amoris, ut notatum eruditⁱ.

6. *Quem*, &c. *Ὁν — πατέρα — μαστῶν δ — οὐκ ἐλεγχέω*] Sic est in Græca versione Prov. 3. 12. nisi quod pro *πατέρα* in quibusdam cod. est *ἐλεγχέω*. Apparet Interpretes pro *וְכָאֵב*, quod est *et tanquam pater*, legisse *וְכָאֵב* [lege *וְכָאֵב*] quod est *et dolore afficiet*, ut Job. 5. 18^k. Vel, si legas *וְכָאֵב*, verti possit, vel, 1. *flagellabit*: nam multa verba Hebræa in Cal habent significationem Hiphil, & 1 vertit præter. in fut. vel, 2. *Et quasi pater, sub. corripit*, ut ibi accipiunt V. & R. Balmus, & Chald^l. Illud δ post *μαστῶν* est copula exegetica, quomodo accepit Syrus & alii^m. *Quem enim diligit Dominus castigat*: *flagellat autem omnem filium* (nempe adoptivumⁿ:) *quem recipit*, Mo. sic Pi. vel, *suscipit*, J. Cap. *agnoscit*, Be. pro suo *agnoscit*, G. i. e. approbat^o, in filium recipit^p; gratum & acceptum habet^q, non abdicat & rejicit^r. *Abdicatos*, *ἀποδοῖς μισόν*, parentes curare non solent^t. Afflictiones vestræ, inquit, sunt documenta amoris^u, non iræ, pertinentque ad emendationem vestram^v, & salutem^x. Rectè ergò dixi eas non esse negligendas, &c^y. Fidelium ergò afflictiones non sunt vindictæ quibus iræ & justitiæ suæ satisfacit^z, sive ultiones peccatorum, semper scilicet & principaliter^a; sed aut probationes honorificæ, aut correctiones paternæ^b, ad ipsorum utilitatem, emendationem, & salutem. Afflictiones autem piorum omnes ad merita peccatorum referendas esse docet, quod *castigationes* vocentur, quæ utique sunt peccatorum^c.

7. In, &c. *Εἰ — πεσοῦνται*] *Si castigationem sustinetis*, (i. e. Si adversa vobis eveniant. Nam *πορεύειν* interdum nihil aliud est quàm *perpeti*, ut Jac. 1. 12. Sic *πορεύειν* *χρῆσθαι*, *causam dicere* d. Al. Si non subtrahatis vos castigationi, sed eam patienter feratis^x.) *veluti filiis vobis offert se*, Er. II. Ti. sic P. Mo. Pi. vel, *se exhibet*, Be. sic Caf. *vobis utitur*, Ca. *vobiscum versatur*, Caf. *vobiscum aget*, i. e. agnoscet vos filios, nec ab hereditate excludet^f. Deus eos in hoc ipso paternè tractabit. Sic *ποσοῦνται πᾶσις αὐτῶν*, asperè eos tractant apud Plutarchum. Hanc vocem, & multas alias, Scriptor noster hausit è Græcis purioribus^g. Nè, inquit, horrescite manum castigantis Dei. Non enim admoveat vobis manum ut hostis hosti, sed ut pater filiis, emendaturus, non perditurus^h. [Alii locum aliter legunt & vertunt:] *Sustinete igitur castigationem*: quia tanquam erga filios agit circa vos Deus, Tre. ex Sy. In disciplina perseverate, (q. d. durateⁱ, permanete ferendo, ut Deus perficiat quod vult^k.) *tanquam filiis vobis offert se Deus*, Vulg. i. e. Ut pater ad vos venit. Agnoscite vestram felicitatem^l. Puto pro *ei*, legendum *eis*, in, vel ad. *Sustinete ad disciplinam*, & correctionem, vestri, ut filii; non ad supplicium, ut rei^m. ¶ *Quis enim filius* (i. e. verè filiusⁿ:) *quem non corripit pater* ?] Sapiens videlicet, quum videt eum correctione egere^o; saltem in ætate puerili, quæ nobis durat dum vivimus, 1 Cor. 13. 11, 12, &c^p. Sic interpretantur Hebræi illud Prov. 13. 1. Responsio ad tacitam objectionem; Atqui finit nos pati tam dura^q. Ità, inquit, mos est & officium patrum, nè filios incorrectos relinquant^r. Ebræi dicunt, *Si videbis filium sapientem*, pro certo habeto, quod eum pater castigaverit^t.

8. *Cujus participes — omnes*] Intellige, illi de quibus actum cap. præced^u. Filii^v, veri scilicet ac legitimi^x. ¶ *Adulteri*,

¶ *Adulteri, Nōdōi*] *Nothi*, Val. Et. Pi. *Spurii*, sive *supposititii*, Val. Er. V. Be. Rev. E. Me. id est, degeneres & paternæ hereditatis exsortes. *Nōdōi* non sume natos ex matre impare, sed eos quos mater ex adulterio genuit, & marito vult obtrudere, ille autem rejicit. Vide Philonem 2, [ejusque verba in G.] Non ergo castigatio, sed illius potius defectus, causa est dubitandi de amore Dei, &c.^a

9. *Patres carnis nostræ*] id est, Ex quibus solam carnem, sive corpus habemus^b, non animam^c; vel, qui nos mortales ipsi ad vitam mortalem generaverant^d. Hinc constat, animas humanas non ex traduce propagari^e; sed à Deo creari, atque corporibus infundi^f. ¶ *Eruditores, Παιδαγωγοί*] *Castigatores*, Be. Pi. &c. Nempe, in primis annis. ¶ *Et, &c. Καὶ ἐν τῇ παιδείᾳ*] id est, *Ut eos hoc magis revereremur*. Hebraismus, qualis alter sequetur. *Ἐν τῇ παιδείᾳ* est *revereri*, Matth. 21. 37. Luc. 20. 13. Et (sub. eos, Ti. Pi. V. &c.) *reveriti sumus*, Er. II. Ti. P. Be. &c. id est, ad officium adducti sumus ipso- rum reverentiā. Vel, *Eis cum amore subiecti*, quamvis nos durius tractarent^h. ¶ *Nam, &c. οὐ γὰρ ἴσμεν*] *Annon multo magis* (i. e. multo justiusⁱ;) *subjiciemur* (i. e. permittemus nos^k. Niphal pro Hithpael, i. e. *subjiciemus nos ipsos*, nimirum ad ferenda adversa, ipso ita volente^l;) *patri spirituum*, (id est, vel, 1. spirituali & celesti^m, phrasi Hebraicāⁿ. Sed tunc dixisset, *patri spiritus*. Vel, 2. donorum, vel incorporearum virtutum^p: id est, *Ei qui Christiano cuique dat Spiritus dona*, ita ut nos certos faciat vitæ futuræ, quæ erit planè *πνευματικὴ*, 1 Cor. 15. 46. Hebræorum locutione utitur. Nam ii opponunt *האב והרוח*, & *הרוח והאב*. Vel, 3. auctori generationis nostræ spiritualis, quæ sumus filii Dei, &c.^r. Sed *spiritus*, à quo illa generatio denominatur, sing. tantum numero legitur in Scriptura. Vel, 4. creatori animarum nostrarum^t, quas ipse solus^v, & immediatè^x, corporibus nostris infundit^y. Hunc sensum postulat Antithesis, & collat. Eccles. 12. 7. & Num. 27. 16. Sic & initio Deus Spiritum indidit corpori, Gen. 1. & 2. At si per *spiritus* Hominum animas intelligas, Deus tam *carnis* quam horum est opifex, Num. 16. 22. ubi in Græco, *θεὸς ὁ πνεύματος*, & *πνεύματος*, & *πνεύματος*, Be. Pi. &c. i. e. *Ut vivamus^c, nempe, in perpetuum^d; q. d. cum per hanc subjectionem futurum sit ut vivamus^e. Est Hebraismus qualem jamjam observavimus^f. Vitam intelligit quæ est secundum spiritum, id est, vitam sanctificationis & justitiæ, sicut in sequent. declarat^g.*

10. *Illi—paucorum, &c. Πεὶς ὀλίγων, &c.*] *Ad paucos dies*, Be. Pi. E. &c. i. e. annos^h. *Ad tempus exiguum*, G. puerilis ætatisⁱ, post quam cessat castigatio paternā^k: vel potius, propter vitam hanc brevem, ut bene nobis esset in hac vita caduca^l; ut rectè nos gerere sciremus in rebus ad eam pertinentibus^m. Potestas illorum & cura non est nisi temporaria. *ὡς* pro tempore usitatum Hebræis; ut Luc. 1. 5. 7. & alibi sæpeⁿ. ¶ *Secundum, &c. Κατὰ τὸ δυνάμει*] *Prout ipsis videbatur*, Jun. Be. Pi. *Pro arbitrato suo*, G. Pi. Er. iudicio humano, ac proinde & modo & fine^o, non semper satis iusta^p, aut ad veram nostram utilitatem^q; nonnunquam & præter meritum^r, sæpe ex errore; interdum etiam sua vitia pro virtutibus instillantes, ut avaritiam, ut ambitionem. Vide Horat. 1. Sat. 6. & Juven. 5. 14. ¶ *Hic—ad—utile*] *Ad nostros usus^t. Ut ea discamus & faciamus quæ verè nobis utilia sunt^v. Nam nec errat, nec pravis affectibus abripitur. Eadem locutio 1 Cor. c. 7. v. 35. *Ἐν τῷ συμφέρον*] *Ad id quod conducibile est*, E. sic Ar. *Ad commodum nostrum*, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Tre. *Ad utilitatem*, Ca. ¶ *In, &c. εἰς τὸ μεταλαβῆναι, &c.*] *Ut (vel, In hoc ut, V. Declarat hic τὸ συμφέρον illud^y;) participes simus, vel fiamus, sanctitatis ipsius*, Be. Pi. Er. &c. id est, quam ipse in nobis operatur^z, atque ita sibi (qui est ipsa sanctitas) nos similes reddat, & quæ ipse delectatur. Genitivus effecti^a. Ut castigati purgemur & sanctificemur^b, & sic apti cælo reddamur^c. Ut in dies sanctiores fiamus ad ipsius exemplum. Id autem fit præcipue per Spiritus dona, quorum jam facta mentio. Sumptum hoc h. J. sicut & 1 Pet. 1. 16. ex Levit. 11. 44. & c. 19. v. 2. d.*

¶ *Videtur non esse gaudii, &c.*] Scilicet *παντὶν*^{*}.

Videtur, carni & sanguini^f, vel, communi iudicio, quod *tamen falsum est*, vel, si in se spectentur, ut mala poenæ^g. *Radices amaræ, fructus dulces*; videlicet, si sensus externos, & inde nascentes *καρπὸν εὐφροσύνης*, consulimus^h. Monet, nē castigationem præsentis sensu metiamur, puerorum more, &c.ⁱ. ¶ *Postea, &c. ὕστερον ὁ καρπὸν εὐφροσύνης*] *At postea* (i. e. post aliquot annos, aut certè post hanc vitam^k;) *fructum tranquillum* (vel, *pacatum*, sive *pacificum*, Er. E. Me. i. e. turbatione vacantem^l, quo summa cum pace & tranquillitate animi perfruemur^m; qualem fructum exercitationes Athletarum, aut honores voluptatèsve sæculi ferre non possuntⁿ. *Pacatum* vocat comparatione prioris temporis. Dum enim affligimur, turbamur & irrequieti sumus; sed aliquamdiu exercitati afflictionibus, earum utilitatem discimus ex virtutum profectu, & mente composita, ac tranquillâ, nobis de eis gratulamur^o. Vel, fructum pacis erga Deum in Spiritu^p. Alludit ad coronam ex olea, quæ pacis symbolum, victoribus Olymp. data^q. Vel, *fructum gratum*: opponitur enim hoc *ἀπὸ*. Hoc sensu *εὐφροσύνην* habemus Deut. 2. 26. Jer. 12. 6. Et meritò *gratus est fructus* qui tranquillitatem adfert conscientiæ, Rom. 5. 1. *justitiæ* (i. e. vel, 1. ipsam justitiam^r, vel, sanctitatem eximiam^s. *Δι' αὐτοῦ* hic latius sumitur, non ut initium est *ἀφοσίωσης*, sed ita ut omnes officii nostri partes complectatur. Vide ad Heb. 11. 33. Vel, 2. fructum qui ex justitia provenit^t, qui omnes justos manet, *βελτίον* illud beatitudinis & pacis^u; vel, vitam æternam^v, cujus periphrasis hæc est. Dicitur enim *justitiæ corona*, 2 Tim. 4. 8. Verum non agitur hic de fructu quem parit justitia, sed quem castigatio^w. Al. *Justitiam* hic accipio pro *beneficentia Dei*, quæ corda nostra voluptate perfundit & tranquillat^x.) *reddit eis* (non suapte, sed Dei, virtute^y;) *qui per eam fuerint exercitati*, Be. Pi. &c. velut in palæstra, & omni genere vehementioris exercitii, ut vox innuit^z. Nam *ἀποδοῦναι* habes & 1 Tim. 4. 7. & Heb. 5. 14. Significat hæc vox fideles, tanquam athletas, ipso patientiæ exercitio robustiores & invictos reddi^a.

12. *Propter, &c. διὰ τὰς παρεμύνας χεῖρας ἡ τὰ παραλελυμένα—ἀνορθώματα*] Conclusio cohortationis^b, sumpta ex Esa. 35. 3. ubi Lxx duo verba habent, *ἐκλύουσιν* & *παρεμύνας*, pro quibus hic unum est, sed significantissimum, *ἀνορθώματα*. Apostolus ergo ita Græcæ versionis voces aliquot retinuit, ut quod in illis vitiosum erat emendaret^c. Hebræa rectè verti possunt ut hic habemus. Nam *רַחֵם* *roborare* sæpe Accusativum regit, ut Jud. 9. 24. & 16. 29. &c. Nè remittantur manus vestræ, habes & 2 Par. 15. 7. simil. Sirach. 2. 14. *ἐκλύουσιν* est Nah. 2. 10. *Quapropter manus remissis*, (vel, *luxatas*, Ar. *solutas*, J. Cap. *dissolutas*, Tre. ex Sy. E. ex Hi. id est, torpentes ab opere^d; vel, dejectas, & nihil facere valentes^e. Descriptio hominis inertis, quem Hesiod. *ἀπὸ λυγρὸν* vocat^f.) & *genua soluta*, (vel, *collapsa*, Zeg. *labantia*, J. Cap. *debilia*, E. ex Hi. id est, ad incessum & cursum ægra aut stupida^g. Nam in genu robur est cruris ad progressionem^h, & cursum; & genuum solutio imbecillitatis indicium estⁱ. *Manuum similitudo* sumpta à laborantibus, *genuum* à currentibus. Christiani vita & Labor est & Cursum^j.) *surrigite*, Er. Be. Pi. &c. Hoc verbo significat, Pelli huiusmodi torporem & stuporem manuum explicatione, ac genuum surrectione, velut excitatione quadam^k. Viri sancti populum aut Ecclesiam alloquentes, modò ad optimos, modò ad eos qui multum ab optimis distant, se vertunt. Et huius generis multi erant inter illos Hebræos, ut jam vidimus^l. Perstat hic in Metaphora Athletarum^m. Vide 1 Sam. 23. 16. Monet eos, ut excusâ ignaviâ alacritatem assumant, ac seriò se comparent ad patientiam & pias actionesⁿ; ut fortes sint ad studium bonorum operum, nè persecutionibus dejiciantur^o; ut seipsos confirmant ad opus Dei, & recto justitiæque studeant, tam suâ causâ, tum fratrum, v. seq.^p.

13. *Et, &c. Καὶ προχάσθε, &c.*] Sumptum ex Græco Prov. 4. 26. Vox *προχάσθε* (sicut & Heb. *Maagal*;) significat & *orbitam*, sive vestigium rotæ currus, & *semitam*, sive terram subjectam currentium pedibus^q, & *gressus* qui per semitam moventur, sive ambulationem, teste

8 Rib. teste R. Bayno ad Prov. 4.8. Τροχὸν pro via habes Prov.
 2. 15. & 4. 11. & 5. 6, 21^b. [Verba sic reddunt:] Et
 1 G. rectus orbitas (vel, vias planas, Ar. vel, rectos gressus, Vulg.
 1 E. Mo. sic Er. II. Ti. actionum scilicet vestrarumⁱ) facite
 (vel, imprimite, Ca. tenete, E.) pedibus vestris, P. Be. Pi.
 1 Gom. Be. Tre. ex Sy. Gom. i. e. Rectum cursum tenete^k. Meta-
 1 Gom. phora à cursoribus^l. Facite complanari vobis vias per
 1 G. quas ituri estis, 177D, at Macc. 3. 3. i. e. Auferte omnia
 1 Camer. pietatis impedimenta^m. Contendite quasi in curriculo
 0 Pi. vitæ sanctæⁿ. Bono vitæ exemplo aliis præite^o. Ho-
 1 Be. nestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirum alii
 1 J. Cap. ingrediantur. Hæc enim vis esse videtur istius peri-
 1 T. sim. phrasæ P. Ut alios firmare possis, tu ipse firmus sis ne-
 Rib. cesse est: ut aliis rectam viam commonstres, primus eam
 1 Rib. ineam oportet q. Rectam Christianismi viam, fidem, vi-
 1 J. Cap. tam, tenete; nec claudicetis nunc in Judaismo, nunc in
 1 T. sim. Christianismo^r, Legem cum Christo conjungentes,
 Rib. sed Christum omnino sequamini. Rectos habete affectus
 1 Rib. animi, qui pedes sunt quibus ad Deum accedimus^t.
 1 J. Cap. ¶ Ut, &c. ἵνα μὴ τὸ χολὸν ἐκτραπῇ, ἵνα δὲ ὁ μαλόν^u Ne
 quod claudum est (i. e. incipit claudicare^t. χολὸν hic
 1 G. vocat membrum corporis, ubi nervi aliquid de vigore suo
 1 E. perdidere, 177D, Gen. 32. 31. Mic. c. 4. v. 6. qualia
 1 Pi. ex excidunt, sive luxantur, quod hic est ἐκτρέπεται^v. Vel, Ne
 1 Jun. claudicatio, Er. Ti. Sed claudicatio aberrare incommodè
 1 Jun. dicitur^x.) contorqueatur, (vel, offendatur, Æth. luxetur
 1 J. Cap. ampliùs, Jun. Pi. ἐκτρέπεται enim hic est luxari; vel,
 1 E. diverti à justo acetabulo atque commissura ossium^y: &
 1 Pi. ex post ἐκτραπῇ subaud. τὸ πῶς^z. Vel, planè pervertatur, ac
 1 Jun. penitus immutetur, à sua legitima forma. Τρέπειν est
 1 J. Cap. mutare, ἐκτρέπειν prorsus immutare, Amos 5. 8. ἐκτρέπων
 1 E. eis τὸ ἐπὶ οὐρανὸν θανάτου^a. Vel, deviet, Ar. abducatur, P.
 1 E. Mo. defleat, Be. aberret, Er. II. Ti. Tre. ex Sy. i. e. ab-
 1 E. ducat^b, sub. de via, Be. sic Er. P. Ti. &c. præsertim cum
 1 Idem. fit angusta^c.) sed (vel, imò, Er.) potius sanetur, Ca. Be.
 1 G. Pi. &c. Quod fit interdum ipsa ambulatione commodà,
 1 G. per quam calor nervis redit^d. Referendum hoc, vel, 1.
 1 Q. in E. ad mores, q. d. Si quid in moribus vestris est obliquum
 1 E. Ger. & claudum, non longiùs aberrare vos faciat, sed potius
 1 E. corrigatur^e: vel potius, 2. ad personas^f. Sensus Vul-
 1 Jun. Pi. gati est, Ne fit in vobis quisquam claudus, qui proinde
 1 Ger. non rectos faciat gressus, sed aberret^g. Sensus, Ne fortè,
 1 Pi. si quis jam claudus est ex pedum infirmitate, ampliùs
 1 Be. novo offendiculo periclitetur, ut salutis iacturam faciat^h.
 1 E. Ger. Favet Antithesis, sed ut saneturⁱ. Claudos appellat non
 1 Me. sim. tantum tardos, & in officio faciendo negligentes; sed
 1 E. etiam qui Evangelium amplexi ad Legem inclinabant^k.
 1 E. De claudicatione loquitur non quacunq, sed eà quæ
 1 E. Me. contingit in semita fidei^l; quæ quis propter afflictiones^m,
 1 Jun. incipit nutare seu vacillare, & inclinare ad defectionem
 1 J. Cap. à fide, qualeserant ex Hebræis multiⁿ: quos vult ipsos
 1 G. per medicamenta doctrinæ, consolationis, atque exhor-
 1 E. tationis, sanare & confortare, nè neglecti longiùs abdu-
 1 E. cantur & pereant^o; cum & Dei & naturæ mandato
 1 Jun. obligentur & salutem eorum procurare, & destructio-
 1 J. Cap. nem subversionemque amoliri^p; nè similes sint pastori
 1 G. fatuo qui confractam ovem non sanat, Zach. 11. 15, 16.
 1 E. sed Deo potius, Mic. 4. 6 q. Hebræos vitare vult vias in-
 1 Me. sim. æquales, i. e. doctrinas ex Judaismo & Christianismo
 1 E. mixtas, nè animus fatigari incipiens planè deficiat^r.
 1 E. 14. Pacem sequimini (Græcè, persequimini: quo mag-
 1 E. sim. num & vehemens pacis assequendæ & retinendæ stu-
 1 Th. Rib. dium denotat^t.) cum omnibus^u Etiam illis qui vos per-
 1 Me. Rib. sequuntur^t. Emollitio prioris dicti. Debetis quidem
 1 Ham. vobis à Judaismo cavere, attamen non odisse Judæos;
 1 G. sed omnia illis exhibere humanitatis officia. Vide Rom.
 1 Pi. 12. 18. & 14. 19. 1 Pet. 3. 11 v. ¶ Et, &c. Καὶ τὸν
 1 Rib. Me. ἀγαπᾶν^v Et castitatem, Pi. sim. J. Cap. E. ex Græcis, ut
 1 E. 1 Thef. 4. 4. Synecd. gen^x. Et sanctimoniam, Vulg. Be.
 1 Jun. Pi. i. e. puritatem animi^y, & vitæ^z. Et vitam per omnia
 1 G. sanctam. Vide Eph. 5. 26. Hoc ideo addit^a; vel, 1. nè
 1 Rib. fortè putent satis esse fortiter pro fide certare, & perse-
 1 Jun. cutiones pati^b: vel, 2. nè imperari nobis cogitemus
 1 J. Cap. pacem quamlibet^c, etiam cum dispendio veritatis &
 1 Gom. conscientiæ, aut cum cujuscumque injuria, contra Rom. 12.
 1 J. Cap. v. 18 d. vel, 3. quia pax cum impiis plerumque coli
 1 Gom. non potest, nisi vitii ipsorum assentiamur^e. [Vel, 4.]
 nè quia à Lege Moïsi eos absolverat, ideo laxius vivendi

licentiam sibi fieri crederent, cum contra multo sanctor
 Lege sit Christi disciplina. Libertas in Christo non fe-
 cit innocentia injuriarum. Manet lex tota pietatis, sancti-
 tatis, humanitatis, &c. ait Tertul^f. [cujus reliqua ver-
 ba vide in G.] ¶ Sine qua nemo videbit Deum, τὸν
 Κύριον^g id est, Christum^g, locutione propriâ Novi Te-
 stamenti^h; nempe, vel, 1. prout hic videri potest in
 Ecclesia: est enim fides eorum quæ non videntur argu-
 10 mentumⁱ. Nihil æquè mentem obnubilat atque im-
 munda carnis delectatio^k. Vel, 2. in gloria cœlesti^l.
 Christum autem videre præsupponit eò venire ubi Chri-
 stus est, i. e. in cœlum summum, nempe, post Judicium
 ipsum, 1 Joh. 3. 2 m. ubi Deus per essentiam videturⁿ.
 Bene observent hunc locum qui putant sufficere nobis
 ad salutem quòd Christus pro nobis sanctus fuit^o.

15. Contemplantur, &c. Ἐπισκοπεῖτε ἀλλήλους ὡς ἐν ὕμνῳ, &c.]
 Supple ἢ P. quales particulæ sæpe reticentur, & jam
 nunc reticebitur v. 16 q. Prospicientes (vel, Consideran-
 20 tes, Er. Superintendentes, E. Me. Unde est nomen Episco-
 pi^r. Caventes, Me. Translatum ab exercitu longum iter
 faciente, ubi aliquot viris cura delegari solet prospicien-
 di nè defit commeatus^t. Ἐπισκοπεῖν hic est diligenter
 attendere, ut & 1 Pet. 5. 2. Sic & Esth. 2. 11. Utuntur
 sic & Isoc. & Xenophon^u. Curam habentes, Er. V. E.
 non de vobis tantum, sed & pro cœteris^v; alii de aliis,
 perfecti de imperfectioribus^x.) nè quis deficiat (vel,
 destituatur, Zeg. sim. Er. excidat, J. Cap. Excidere autem
 dicitur à meta etiam is qui metam non attingit^y: vel,
 30 deseratur, sive privetur, Rib. De verbo ὑστερεῖν, vide ad
 Heb. 4. 1^z.) à gratia Dei, Be. Pi. Er. II. P. Mo.
 vel, Dei favore careat, Ca. vel, reperitur inops, sive ex-
 pers gratia Dei, Tre. Sy. vel, qui gratiam non est adeptus,
 Æth. vel, defit gratia Dei, Vulg. vocationi Dei minimè
 respondendo^a: vel, frustretur gratia Dei, E. oblatà in
 Evangelio^b, offensione ullâ provocatus^c; id est, nè in
 peccatum incidat^d, præsertim infidelitatis^e, & sic Dei
 gratia privetur^f, quasi relictus ab aliis quos assequi non
 potest^g: vel, nè quis ita lentè procedat in via Dei, ut ab
 40 hostibus intercipiatur. Metaphora ab iis qui aut imbecil-
 litate, aut torpore, non assequuntur præcedentem comi-
 tatum^h. Τρεῖν idem hic quod ἀεῖσθαι, ut patet ex
 præp. 3m, & iis quæ sequunturⁱ. Nè quis sit cui aliquid
 defit quòd minùs gratiam consequi possit, G. Per gratiam
 Dei hic intelligit, vel, 1. habituale donum gratiæ^k, fi-
 dem & bonam conversationem^l: vel, 2. Beneficientiam
 Dei, quæ eos per Apostolorum prædicationem vocaverat
 ad salutem, &c m. vel, 3. bona futuraⁿ, ingressum in
 requiem promissam^o, vitam æternam^p: vel, 4. statum E-
 50 vangelicum^q. ¶ Nè qua, &c. Μὴ ἡς ῥίζα πικρίας ἀπο-
 φύσῃ ἐνοχλή^r Nè qua radix amaritudinis (vel, amara,
 J. Cap.) suppullulans (vel, sursum pullulans, Ca. Ar.
 sursum germinans, Mo. Vulg. subaudi ὑψέτω^s. Appositè
 loquitur, lolium enim aut venenum non timetur, neque
 negotium facessit, dum latet, sed ubi sursum attollitur.
 Amaritudo autem hic designatur quæ ut palato ingrata,
 ita cordi noxia, est, qualis est venenorum amaritudo^t.
 Vel, enascens, ex animo non pacato pullulans^u.) obtur-
 60 bet, Er. II. Ti. P. Be. Pi. Res scilicet^v; vel, unitatem
 vestram^x: vel, noceat, Ca. sic Ar. vel, obstet, Er. vexet^y.
 vos, Tre. ex Sy. sim. Aug. in Er. inturbet, E. impediatur,
 Mo. Vulg. T. Lætam scil. messem^z. Locus hic fere
 verbatim desumptus est ex Deut. 29. 18. ubi est ἐν χολῇ,
 in felle^a. Unde suspicio est & hic non ἐνοχλή legen-
 dum, sed ἐν χολῇ^b. Sic & χολὴ πικρίας Act. 8. 23.
 Mos est Hebræis omne venenum fel^c vocare, ψαλ, &
 amarum omne quod malum est. Nè mala radix producat
 venenum. Sensus, Nè mala cogitatio producat foeda
 opera. Ità enim Chald. locum illum explicat^d. Et ver-
 bum ἐνοχλεῖν nusquam alibi in Scripturis reperitur^e. Sed
 70 huic conjecturæ repugnant Græci Codices & commen-
 tarii, qui constanter legunt ἐνοχλή^f quod & magis
 convenit cum sensu Apostoli, & plenior oratio est. Syrus
 quoque sic legit^g. Per radicem amaritudinis intelligit,
 vel, 1. vitium aut peccatum aliquod^h; amaritudinem
 animi, utpote invidiam, odium, ambitionem, iracun-
 diamⁱ, quam Hermas specialiter Amaritiam vocat^j.
 vel, contemptum Dei & verbi divini, incredulitatem^k,
 aut quodvis scandalum^l; corruptos mores^m, vel prava
 dogmataⁿ, ex collat Deut. 29. ubi de iis loquitur^o,
 hæreses,

rum d, vel eorum quibus Lex pronunciata est *. ¶ *Quam qui audierunt excusaverunt, &c.* Παρηγόρησαν μὴ προσεδοῦναι, &c. Deprecati sunt (vel, Detrectarunt, Tre. ex Sy. sim. Ar. Recusarunt, Er. V. Rib. Me. ut verbum sumitur 1 Tim. 4. 7. & 5. 11. Tit. 3. 10. Excusaverunt se, ut Luc. 14. 18. Oraverunt, Ca. παρηγοῦντες hic est deprecari: mox aliter sumitur. Cum excusatione petierunt, Be. sim. Rib. E.) non proponi (vel, ne amplius fieret, P. Be. Pi. Tre. ne commendaretur, sive committeretur, Er. ne adjungeretur, Er. Ti. sic Ar.) eis (scilicet verbis prioribus h. Vel, his, Er. Ti. h. e. prodigiis quæ præcesserant i: vel, hominibus k, qui audierant, ut constat ex Deut. 5. 25. vel, sibi, Er. Be. P. Pi.) verbum, Mo. &c. Nempe à Deo immediate m, sed tantum per Moysen n. In MS. μὴ προσεδοῦναι. Orabant ne ultra verbum Deus adderet, i. e. Ne posthac eos tam terribili sono alloqueretur, Exod. 20. 19. Deut. 5. 25, 26, 27. Sic & Latini Verbum non amplius addas o. Majestatem Dei ferre non poterant P. Sentiebant Deum à nemine adiri posse sine Mediatore q.

20. Non, &c. Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διασελόμενον] 7713: nam 7711 διασελόμενον vertitur, & significat districte severeque præcipere r. Non enim ferebant (vel, ferre poterant, Ham.) quod imperabatur, P. Pi. sic Mo. Ca. Tre. ex Sy. V. E. &c. scilicet edicto publico, cuius severitatem non ferebant t: vel, edicebatur, V. Be. vel, distinguebatur, Er. Fab. in E. vel, ut respiciat varietates sonorum t: vel, est Hebraismus pro præcipiebatur. Quale illud, distinxit in labiis suis v. Hæc nova timoris causa. Vel, est probatio à majore, Non ferebant edictum de lapidatione bestiarum, &c. quanto minus ipsius Dei vocem tam terribiliter loquentis x. ¶ Et si, &c. Καὶ ἐνδοῖον βολίδι καὶ πατοῦ ἐυδύνηται] Et si (Nimirum hoc, Etiam si, Camer. Si vel, Be. P. &c.) bestia tetigerit montem lapidabitur, aut jaculo (vel, sagittâ, Pi.) confodietur, Mo. vel, configetur, Be. Pi. Unde colligebant, si hoc fiat bruto & innoxio animali ob solum montis contactum, quid nobis futurum quibus Lex datur, si peccaverimus y. Non erat hæc sola Israelitis metus causa, sed ingens sanè, ex tanta severitate quæ nec bestiis parceret z. Hæc verba, ἢ βολίδι καὶ πατοῦ, non legunt Vulg. Sy. Cod. Clarom a. nec Codices Regii, nec Græcorum commentarii b. Legenda tamen esse constat ex Exod. 19. 12, 13 c. ubi habentur d. Ubi etiam pro ἐνδοῖον est κτύπος, Heb. כּוּץ, quo nomine comprehenduntur omnia animantia super terram gradientia; & illud κτύπος ἀνθρώπων per πρόσγευμα etiam ad κτύπος refertur. Solebant enim & muta animantia lapidari. Nam Levit. 20. 16. ubi est de muliere & animanti, Sanguis eorum super eos, ex interpretatione Sapientum Lapidatio intelligitur *.

21. Et ita terribile erat quod videbatur, τὸ παντοῦ ἐμφανέον] Sic dicitur Platoni species rerum objecta animo f. Apparens, Mo. Visio, sive Visum, Il. Tre. ex Sy. Illud spectaculum, Ca. Visum quod apparebat, Er. Ti. P. Pi. E. &c. i. e. oblata species & imago g, non fictitia, sed vera h; id quod in monte audiebatur & videbatur i. ¶ Moyses dixit, exterritus sum, &c.] Credibile est, ipsum Moysen dixisse similia qualia Job. 4. 14 k. Qu. Ubiam hoc de Mose legitur l? Resp. i. Non exstant hæc verba, sed rei ipsius argumentum, Exod. 19. 19 m. ubi è coherencia sermonis colligitur, Moysen, sono illo tubæ terribili, de suo terrore conquestum fuisse, & blandâ voce à Deo erectum n. Loquitur de illo Viso Exod. 3. 1. &c. tunc enim exterritus fuit, Act. 7. 32 o. Sed verbum præf. temp. ostendit, Moysen de tempore Præfenti, non Præterito, hic loqui p. 3. Accepit hoc Paulus, sicut & illud 2 Tim. 3. 6 q. vel, ex majorum traditione r: vel, ex peculiari revelatione & inspiratione t. 22. Sed accessistis ad Sion montem] Non terrenum, sed spirituale t. Hæc altera pars comparationis, quâ docet quoniam Hebræi in N. T. per fidem accesserint, & ad quam pertineant societatem, & cui populo aggregati sint v. Quo beneficio eos magis adstrictos docet ad sanctitatem fidemque retinendam x. Singulis quæ dixit, nunc singula opponit y. [Sensus,] Animo præsentem habetis civitatem illam supercoelestem, cuius Jerusalem & in ea mons Sion figuram gessere. Vide Heb. 11. 16. & 13. 14. Apoc. 3. 12. & 21. 2, 10 z. Per Sio-

nem intelligit, vel, i. coelum a; vel, 2. locos eminentissimos in cœlesti illa urbe b; vel, 3. Ecclesiam c, quæ fedes est Regis Christi, ut Sion, Regis Davidis d, tum militanter, tum triumphanter *. Vide Psal. 2. 6 f. Esa. 2. 3 g. Esa. 52. 7. collat. cum Rom. 10. 15 h. Gal. 4. de Sinai & Sion i. ¶ Et ad civitatem Dei viventis (sub. videlicet, Ger.) Jerusalem cœlestem] Vel, supercoelestem, Gom. Rectè Jerusalem nominans addit urbem Dei viventis: nam & Jerusalem sic vocari solebat k. Jerusalem cœlestis dicitur propter originem & finem, quomodo & Gal. 4. 26. Ubi intelligi constat Ecclesiam cuius conversatio in cœlis est, habitatio autem in terris l. Dicitur & civitas Dei viventis, quod ejus conditor non homo mortalis sit, sed Deus verus, & vivens m; i. e. qui nunquam mori potest; ut eam perpetuam futuram doceat n. ¶ Et, &c. Καὶ μυριάς, &c.] Et myriades (μυριάς propriè significat decem millia, sed hic indefinite accipitur pro multis millibus, & num. plur. valde intendit significatum o.) Angelorum, Be. Pi. &c. Qui hic, non minus quam in promulgatione Legis, præfentes erant. Sunt & Angeli cives Ecclesiæ, sed triumphantis p. Ad Angelos propriè accedit Ecclesia triumphans, ut quæ fruatur eorum visione, consortio, felicitate. Dicit tamen hic possumus ad eos accedere, quatenus viam inimus tendentem ad beatam illam cum Angelis consociationem q. [Alii hæc verba cum voce seq. jungunt hoc modo:] καὶ μυριάς ἀγγέλων πανηγύρεται. Est πρὸς θεόν, qualis Luc. 2. 14. Πανηγυρίς dicitur conventus populi Israelitici ad Deum laudandum, Ezech. 46. 11, 12. Ose. 2. 11. & 9. 5. Amos 5. 21. At quantò augustior illa πανηγυρίς toties millenorum Angelorum Deum laudantium, Dan. 7. 10. Apoc. 7. 11. & 19. 1, 3, 4, 6 r. Et ad myriadam Angelorum cœtum, sive conventum, Er. E. P. Ger. ex Luth. & Sy. vel, frequentiam, Vulg. q. d. Adducti estis non ut fulguribus, tempestatibus, &c. terreamini; sed ut æternum vivatis cum cœtu Angelorum t.

23. Frequentiam, &c. Πανηγυρίς ἡ ἐκκλησία φρωτοτόκων ἀπογαγαμμένη] Conventum (vel, Conventum universalem, Be. Pi. Conjungitur hoc, vel, i. cum præced. per oppositionem u. Cui favet, quod πανηγυρίς conventum significat, non quemlibet; sed publicum, celebrem ac lætum, veluti ad diem festum, vel ludos solennes, vel mercatum frequentem. Hoc ergo dicit, q. d. In Sinai descendentes Angeli terrorem commoverunt, in Sion lætus est eorum conventus v. Vel, 2. cum sequent. ut est in cod. nostris x. Πανηγυρίς propriè est cœtus populi undique confluentis, apteque designat Ecclesiam, quæ omnes complectitur, tum Judæos atque Gentiles, tum etiam Angelos jam nominatos, qui nostris cœtibz interesse dicuntur y.) & Ecclesiam primogenitorum (id est, filiorum Dei charissimorum z. Intelligit, vel, i. fideles priorum sæculorum, Patriarchas & Prophetas, de quibus actum cap. præced. a. vel, 2. sanctos triumphantes & glorificatos b. Sed de his jam sequitur, & spiritus, &c. c. Vel, 3. fideles qui alios excellunt d: vel, 4. Apostolos *, qui rectè hic primogeniti dicuntur f, sicut primitiæ, &c. Rom. 8. 23 g. [vel, i.] quia illi primi per Christum regnati sunt h; vel, 2. quia illis competit jus primogenituræ; id est, & Sacerdotium, & duplex portio bonorum & dignitatis: [& cum eis intelligit] Ecclesiam ab Apostolis plantatam i, Martyres k, aliosque qui primi crediderunt l, qui nunc cum Christo regnant. Hoc dicit, quia recens exemplum erat, & multos illorum viderant, atque amaverant m. Horum [Apostolorum] autem nomina, etiam cum viverent, erant in summo cœlo scripta, Luc. 10. 20. i. e. jam tum Deus illos habebat pro civibus cœlestibus, jure, etsi nondum possessione. Vide quæ ad Luc. 10. 20. & Phil. 3. 20. Primogeniti Israelitarum scripti erant in matricula terrestri, Num. 3. 40. hi verò in Albo cœlesti. Nam ἀπογαγαμμένοι hic idem quod נָקִי ἀκαλλυθέντες ἐξ ὀνόματος, Num. 1. 17. & נָקִי, Num. 2. 9, 16. ὁ ἐπισκευασμένος. Et rectè vocantur ἐκκλησία, id est, קָהָל, non quod loco juncti essent, sicut illa vox in V. T. solet accipi; sed quod animo, quod multò majus & dignum novo Testamento n. Vel, 5. omnes electos, bonosque fideles o, qui primogeniti dicuntur p, nempe inter homines q; tum, quia

quia sunt dilecti Dei filii: tum, quia sunt peculiari ratione à reliquis hominibus separati, & præ aliis ex Deo geniti; non tantum creatione, ut omnes, sed & adoptione, quæ sunt hæredes vitæ æternæ. Hos *primogenitos* in Christo vocat, id est, benedictionis Christi participes. *qui* (sub. *jam olim*, Jun.) *conscripti sunt in cælis*, Jun. &c. id est, in libro vitæ, Luc. 10. 20. Phil. 4. 3. Apoc. 13. 8. & 17. 8. ubi jam olim conscripti sunt, ut in conventum illum & sanctam Ecclesiam reciperentur: i. e. prædestinati sive electi: vel, qui cum honore memorantur in libro Dei. ¶ Et (Nempe accessistis, sine terrore, per fidem, ut Rom. 5. 1, 2. Eph. 3. 12.) *judicem* (vel, *ad judicem*, Er.) *omnium* (nempe domesticorum ad Ecclesiam pertinentium, tam Angelorum quam hominum: *Deum*) Vel, 1. Christum. Sed de illo non ut Judice hic loquitur, sed ut mediatore ad Judicem, ut mox audiemus. Vel, 2. Deum Patrem: à quo, in Lege ferenda, populus fuit prohibitus supra v. 20. Hoc autem addit, vel, 1. ad terrorem, ne securi sint. Sed sic non staret Antithesis hic proposita inter V. & N. Testamentum. Nec congruit, ut inter tot læta, ad quæ eos accessisse dicit, admisceret aliquid terribile. Vel, 2. ad ipsorum consolationem adversus persecutiones: q. d. Justus est judex: qui non actus tantum, sed & cogitationes, & novit & judicat; non Judæorum tantum, sed gentium omnium, ut quas pari jam curâ complectitur: vel, qui vobis reddet coronam justitiæ, persecutoribus autem vestris iusta supplicia, 1. Thes. 1. 5, 6, 7. Ad hunc accesserant fide & charitate, quæ cum eos fecerat iudici Deo familiares, illis non tam metuendus erat quam amandus. ¶ Et, &c. *Καὶ πνεύματος διέκρινον τετελειωμένων* ¶ Et spiritus (Nempe à corpore separatos, quomodo ea vox sumitur Luc. 24. 39. Act. 7. 59. five animas, apud Deum viventes: *justorum* (i. e. piorum hominum: vel, 1. veterum Patrum; vel, 2. omnium qui usque ad id tempus emigrarunt: *perfectorum*, sive *consummatorum*, E. ex Vulg. Be. Pi. i. e. qui sunt in cælo; qui *consummati* sunt, non absolute, quod iis negatur Heb. 11. 40. sed synecdochicè, sive secundum animam; i. e. plenè sanctificati, & clarâ Dei visione fruenter; q. d. qui acceperunt finem cursûs sui, mercedem, sive coronam. Locutio agonistica. *Τελειώσαντες*, cum de præmiis agitur, & ad hominem totum ea vox refertur, significat vitam illam quæ nobis post seculi finem contingeret. Indicatur hic status optimus ad quem spiritus à corpore separati pervenire possunt. Et hoc vult, Christianos veros conjunctos esse fide & dilectione non modò cum Apostolis qui vivunt, verumetiam cum Apostolis eorumque adiutoribus hæc vitâ functis, quales erant Jacobus Zebedæus, Stephanus, & illi Heb. 13. 7. Statum illum optimum Hebræi vocabant *poni sub folio gloriæ*; eumque putabant spiritibus contingere citius aut tardius, quod magis minùsve purgati ex hac vitâ abiissent. Et ad illum gradum perductos spiritus *ἀγνους τετελειωμένους* vocabant Hebræi: [vide G.] quorum sensu has voces ab hoc Scriptore usurpatas esse credibile est, sicut vox *ἵψυ* seu *παράδεισος* à Christo. De spiritibus defunctorum hic agi intellexere & Græci Patres. Ad hos autem accessisse dicuntur Hebræi, per charitatem, quâ illis conjungebantur, & spem, quâ ad eandem felicitatem aspirabant; vel, per imitationem vitæ eorum, vel, quia communionem cum illis per spiritum habebant. 24. Et (Intellige accessistis, per fidem: *Testamenti Novi* (i. e. æterni, cum Moses temporarii tantum pacti mediator fuerit. Vide supra 8. 6. & 9. 15.) *mediatorem*, &c.] Vel, *intercessorem*, sive *conciliatorem*, V. id est, qui fœdus novum & promulgavit, & sanguine suo confirmavit, & bona cœlestia ibi promissa reipsâ præstat & exhibet. ¶ Et, &c. *Καὶ αἵματι βάπτισμα* ¶ Et sanguinem aspersionis, Be. Pi. E. i. e. quo fideles asperguntur, i. e. sanctificantur, sive à peccatis abluuntur. Sic vocatur Christi sanguis, quia sicut veteres illi victimarum sanguine aspergebantur ad carnalem sanctitatem, nempe ut ingredi possent in Sanctuariam terrestre, Num. 19. Heb. 9. 13. 19, 21. itâ nos sanguine Christi, id est, imitatione perpeffionum ipsius, vel satisfactione ejus, perducimur ad vitam æternam. Vide ad 1. Pet. 1. 2. Alludit hic ad aspersionem sanguinis, vel, 1.

illam Exod. 12. 7. vel potius, 2. illam Exod. 24. 8. quâ vetus illud fœdus sancitum est. In comparatione V. & N. T. hic versatur, docetque, ut illud, itâ hoc quoque, sanguine sanciri; & declarat quomodo Christus sit N. T. mediator, nimirum sanguine suo pro nobis fuso. ¶ Melius, &c. *Κεῖται ὡς ἀλλοτρίον* ¶ Melius (vel, *Meliora*, sive *Præstantiora*, Er. P. Mo. Pi. Jun. &c. Plerique enim *κεῖται ὡς ἀλλοτρίον* legunt. Alii *κεῖται ὡς* legunt, ut Syrus. [Sic & G.] *loquentem quàm* (sub. *loquebatur*, Er. Il. sic P. Ti. Be. Pi. &c.) *Abel*, Vulg. Jun. Pi. De homine, non de sanguine, hæc verba intelligenda docet, 1. articulus *ὡς*, cum quo congruit *Abel*, ut Accusativi casus: 2. collat. Heb. 11. 4. 3. sequens argumentatio ad quam horum verborum occasione transitur, quæ nihil aliud adstruit, quàm ad hominem eum qui loquitur attendi oportere. Locutus est autem *Abel*, tanquam primitiæ Ecclesiæ Dei, persecutionem à fratre perpeffus; quia Dei fidem iustitiâque imploravit, sicut & illi Apoc. 6. 10. Christi verò sanguis omnia divina profert. Vel, quàm sanguis *Abel*, Er. Il. Ti. P. Tre. ex Sy. Ca. E. *Sanguis Abelis* mortem & vindictam loquebatur. *Sanguis* verò *Christi*, vitam & misericordiam, & peccatorum remissionem, nobis omnibus præcatur atque exorat. i. e. Mors ejus, per quam intravit ad vitam æternam, dat nobis quoque vitæ æternæ participationem. Hoc est quod præsignificat Ezechiel, 18. 32. & 33. 11. Legendum autem est *ὡς ἀλλοτρίον*, ut subaudiatur *ἀλλοτρίον*, ex membro antithetico. Et sic legerunt Græci veteres, & Syrus. Vide Gen. 4. 10. & Heb. 11. 4. Si legas *τὸν*, referri possit ad *πατέρα*, ut *Abel* sit casus Genitivi. Sic vertas, quàm illa aspersionis *Abelis*, i. e. aspersionis sanguinis in primo illo sacrificio *Abelis*, Gen. 4. 4. Et sensus erit, Sacrificium Christi longè efficacius est ad gratiam Dei nobis conciliandam, quàm sacrificium animalium *Abelis*, & proinde quàm omnia V. T. sacrificia, juxta Heb. 9. 13, &c. Sacrificium autem *Abelis* hic nominat, tanquam primum omnium in Scriptura memoratorum; quod etiam Deus testatus est sibi gratissimum fuisse, idque præ illo Caini. Hanc sententiam astruit & scopus loci; Apostolus enim totus ferè in hoc laborat ut ostendat impotentiam Fœderis Legalis ad acquirendam vitam æternam, & quantum eo præstat Fœdus Evangelicum, ut liquet ex cap. 9. & 10. Cum hoc autem scopo minimè congruit altera illa interpretatio, quæ etiam *ἀλλοτρίον* videtur; quia comparata esse oportet secundum magis & minùs ejusdem speciei & naturæ; & proinde quod melius est, melius est aliquo quod bonum est, ut ait Chrys. At sanguis *Abelis* proprius non fuit omnino bonus ad id ad quod valebat sanguis Christi: [quia pro vindicta clamabat.] 25. Videte nē, &c. *Μὴ παροργισθῆτε τὸν λαλῶντα*, &c.] Nē recusetis (vel, repudiatis, Ca. aspernemini, Er. Il. Ti. B. V. vel, *aversemini*, ut 1. Tim. 4. 7. & alibi, quod jamjam dicit, *ἀποτρέψατε*.) *loquentem*, Mo. Vulg. &c. vel, vos *alloquentem*, J. Cap. vel, Christum; vel, sanguinem Christi; melius *loquentem*, &c. ut jam dictum: vel, Deum, qui Christo nos obedire iussit, ut jam dicit. *Λαλῶντα* pro *λαλῶσαντι*, frequenti locutione. ¶ Si enim illi (patres scilicet) non effugerunt, (nempe peccatam. Confer Heb. 2. 2. Pro *ἐφυγον* in MS. est *ἐξέφυγον*, ut Luc. 21. 36. Rom. 2. 3. 1. Thess. 5. 3.) *recusantes* (vel, qui *aversati sunt*, G.) *eum qui super terram* (vel, in terra, Be. Pi. E. vel, de terris, i. e. de monte Sinai.) *loquebatur*, Vulg. sic Er. P. Tre. ex Sy. *Χρηματίζοντα* ¶ *Negotium agentem*, Mo. Divinitus loquentem, sive admonentem, i. e. de rebus sacris, & quidem futuris, loquentem, Spiritus Dei afflatu. *Eum qui oracula reddebat*, Er. V. sic Ca. Ham. i. e. præcepta à Deo accepta. *Eum qui loquebatur Dei nomine*, Jun. Pi. Præfens hic pro Præterito. Intelligit hic, vel, 1. Moysen. Cui obstat, tum, quod non Moysen, sed Deum, audire recusarunt: tum, quod vox *χρηματίζεν* Deo propriè competit. Vel, 2. Deum ipsum. Vel, 3. Angelum nomine Dei loquentem. Vide Deut. 33. 2. Act. 7. 38. Itâ venustior est Antithesis & fortius argumentum, si Christum cum Angelo compares, quàm si cum Deo. Sed oppositio non est inter loquentes, sed inter terram & cælum: Lex tradita est in monte Sinai; Evangelium per Christum, qui de cælo venit, in cælum rediit, & de cælo misit Spiritum

tum S. qui illud revelavit. Fundatur hoc argumen-
tum in præstantia coeli præ terra. Deus Legem traden-
do in terra, Evangelium de coelo, excellentiam Legis
supra Evangelium significavit^b. Dicitur Deus in terra
loquutus, quia humiliter loquebatur, & Lex, cum Evan-
gelio collata, terrenum quiddam sapiebat; & necdum
supra coelos exivit hominum mentes ad perfectam sapi-
entiamⁱ. Sive legas, & *ἐν τῇ γῆς παρῶν*, *χρηματ.* sive,
ut est in MS. *ἐν τῇ γῆς ὡς εἶπεν*, *τὸν χρηματ.* τὸν quod hic poni-
tur, & quod sequetur, non distinguit eum cui paren-
dum est, sed modum quo is se revelavit. Et sic sæpe de
uno diversis modis considerato tanquam de duobus lo-
quimur, ut — *quantum mutatus ab illo Heclore*^k. Ver-
bum hoc, recusantes, referendum, vel, 1. generatim ad
inobedientiam veteris populi, qui nec Mosi, nec Pro-
phetis, auscultarunt^l. Respiciuntur historici quæ sunt
Exod. 32. Num. 14. 1. Act. 7. 39. Heb. 3. 16^m. Vel, 2.
ad locum illum Exod. 32. ubi Israelitæ *Mosen repule-
runt*, &c. Act. 7. 39ⁿ. vel, 3. ad illam populi excusa-
tionem, de qua supra v. 19. quam tamen considerat non
prout verba sonant, sic enim erat humilis tantum excu-
satio cum deprecatione & promissione obedientiæ, unde
dixit Dominus, *Bene omnia locuti sunt*, sed secundum
animos, & facta subsequuta^o. Neque enim efficax tunc
erat in illis obediendi voluntas; & promissio illa viri-
bus suis naturalibus nixa erat p. ¶ *Multò magis*
nos] Supple, *non effugiemus supplicium* q, ut supra 2. 3^r.
¶ *Qui*, &c. *οὐ — ἀποσπερδύμενοι*] *Qui* (vel, *Si*, V.
J. Cap. G.) *eum qui de cælis* (sub. est, *Er. P. Be. Pi. V. &c.*)
origine scil. divinâ; qui de coelo venit t, unde venturus
est iudex & peccatorum vindex t. Quod satis conve-
nit cum sequent v. vel, sub. *loquitur*, *Pi. E. Me. sic Vulg.*
quod repetendum ex præced^x, supple *χρηματίζοντα* pro
χρηματίζοντα, qui nobis oracula dedit, Deum scilicet, Fi-
lio suo pareri volentem, Mat. 3. 17. & 17. 5. Joh. 12. 28.
[qui locutus est] *ex cælo*, nempe summo. Nam &
ideo aperta est regio coeli inferior v. Vel, Christum z:
qui, postquam in coelum ascendit, *de cælo locutus est* a;
tum, per Spiritum Sanctum de coelo missum b, ad E-
vangelium prædicandum in die Pentecostes c; tum, per
Apostolos d, eorumque successores, per quos loqui per-
severat & verbi prædicatione, & miraculis x; tum, per
internas inspirationes f.) *aversetur* Er. &c. Per in-
credulitatem g.
26. *Cujus* (i.e. vel, Dei h; vel, Christi i, ut contex-
tus ostendit k, quæ Deus est l: *cujus* personam Angelus
ille referebat m:) *vox movit*, &c. *τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε*]
Tunc (Quum scil. Moses Dei nomine loqueretur n; cum
in monte Sinai Lex daretur, Psal. 114. 4°.) *concussit*
(vel, *commovit*, E.) *terram*]. [Vel, 1. propriè:] juxta
Psal. 68. 9. *Terra mota est*, &c p. Sed si verus terræ-
motus fuisset, eum non tacuisset in historia Exodi, re-
petita in Deut. ubi accuratè singula ad terrorem facta tra-
dit q. [Vel, 2. figuratè:] *terram*, id est, populum ibi
consistentem r, Exod. 19. 16 t. tum, terrore prodigio-
rum, tum, lætitiâ ob Legem acceptam t. Mos Scrip-
turæ est, ut commoveri dicat ea v, etiam inanimata x, in
quibus res novæ, magnæ & admirabiles, seu lætæ seu
tristes, accidunt; eò quod talium rerum subitus even-
tus atque aspectus vehementer animos hominum soleat
commovere. Vide Psal. 68. & 96 v. ¶ *Nunc*, &c.
Νῦν ὅ ἐστις ἡμεῖς, &c.] *Nunc autem* (i.e. Tempore Ag-
gæi, *cujus* sunt verba sequentia z; vel, quod attinet ad
tempus N. T. instans a, vel de hoc tempore quo promul-
gavit Evangelium b; de nostris temporibus apud Aggæ-
um, 2. 7. quæ ad Christum directè pertinere ibi dixi-
mus c.) *denuciavit*, Er. P. Be. E. vel, *promulgavit*, V.
vel, *promisit*, *Pi. E. G.* Christus scilicet apud Prophe-
tam d. ¶ *Adhuc semel*] Hoc, vel, 1. construendum
cum seq. *movebo* x; vel potius, 2. ab eo separandum, &
per se exponendum, ut constat ex Agg. 2. 7. ubi est, *Ad-
huc unum modicum est*; & ego, &c f. vel, *Adhuc unâ vi-
ce*, quod brevè futurum est, ego, &c. Locum aptè citat
Apostolus; cum ex iis quæ adducit firmum eliciat argu-
mentum, nempe ex *ἐν*, *adhuc*, quod indicat instabilem
rerum mundanarum conditionem, & *ἀπαξ* *semel*, quo
firmus quidam status futurus promittitur g. Paulus se-
cutus est Lxx, qui verterunt, *semel*; & sensus est, Prima
terræ commotio facta est in Sinai, cum data est Lex Mo-

sis; secunda & ultima fiet in secunda & ultima Lege Chri-
sti, quæ immobilis erit & æterna h. Illud *ἀπαξ* non ad cœ-
lum speciatim refertur, sed ad rem totam i. q. d. Magnas
antehac feci rerum mutationes: sed restat longè major k. ¶
Ego movebo (vel, *concutiam*, Be. Pi.) *non solum terram*,
sed & cælum] In Græca versione Aggæi additur, & *ma-
re & aridum*. Sed hæc nihil aliud sunt quàm distributio-
nes vocis γῆς, i.e. *orbis terrestres*, in suas partes. Nihil ergo
sensui deperit l. Q. Qualis & quando hæc commotio aut
facta, aut futura est m? Resp. 1. Allegorica, in statu gratiæ n,
in primo Christi adventu o: quando Angeli, Christo
nascente, de coelo descenderunt atque exultarunt, Luc.
2. 14. & stella nova in coelo apparuit, Matth. 2. aliæque
signa contigerunt, ut Solis obtenebratio, terræ motus, &c.
cælum quoque ipsum Christo ascendenti patuit p, terre-
stria quoque cum cœlestibus, h. e. Angeli cum homini-
bus, reconciliati sunt, Col. 1. 20 q. Mundus etiam ve-
hementer commotus est per prædicationem Evangelii r,
Angelis hominibusque ad eam applaudentibus t. Sensus,
Admiratione percellam & homines & Angelos t. *Terram*
hic intelligere possis & terram & gentem Israelis, à Deo
jam rejectam; *Cælum*, legem ceremonialem à Deo cœli-
tùs institutam, jam abrogatam v. *Terræ commotio* sig-
nificat, totius orbis homines per Evangelium in spem &
desiderium futuri illius seculi, quod & Esaias *cælum no-
vum & terram novam* vocat, innovandos: vide Rom. 8.
19, &c. & 2 Pet. 3. 10, &c. *Cælorum autem concussio*, tum,
profanas idololatrias, tum, V. T. ceremonias, abrogandas
declarat. Ad hanc Allegoriam pertinet quod Agg. 2.
dicitur de populorum omnium concursu, &c. post con-
cussionem illam x. Resp. 2. Propria y; in secundo
Christi adventu ad iudicium z, quando totus mundus
commovebitur atque innovabitur: de quo vide 2 Pet. 3.
10, &c a. item Matth. 24. 24. Apoc. 6. 12, 13, 14 b. Huic
favet, tum, 1. institutum Apostoli, qui hic Hebræos hor-
tatur, nè Christum recusent loquentem; nè poenas luant
ab eo, ut iusto iudice, infligendas. Hoc ergo Christi
iudicium Prophetæ verbis hic denunciat. Tum, 2. quod
de hac commotione, tanquam adhuc futura, Apostolus
loquitur; tum, 3. quod Apostolus libenter eis ingerere
solet mentionem huius adventus Christi, ut illius exspe-
ctatione & patientiam in adversis fervarent, & à defecti-
one retraherentur c. Obj. At Prophetam loqui constat
de primo Christi adventu d. Resp. 1. Esto. Poterat ta-
men Apostolus hoc ad secundum referre, per extensio-
nem, vel accommodationem *. 2. Possit hæc Prophetia
ad totum tempus regni Christi in terris referri, ut impleta
sit inchoativè & metaphoricè in primo adventu, consum-
matè vero & sensu proprio in secundo f. Resp. 3. In
utroque Christi adventu: quæ expositio & Prophetico
& Apostolico textui maxime congruit g. Christi adven-
tu in terras aliquatenus [hoc] impletum est, multò
autem perfectius, in adventu ejusdem Christi ad iudi-
cium h.
27. *Quod*, &c. *τὸ δ', ἐν ἀπαξ*] Porro illud, (sub.
quod dicit, Er. Vulg. sim. Camer.) *Adhuc semel*, P. Be.
Pi. &c. Subauditur hic, *ὡς τὰ λοιπὰ*, & cætera, vel, ut
Hebræi loquuntur, *וְעוֹד*, vel *וְעוֹד*. Neque enim *ἐν*
ἀπαξ seorsim hoc significat, sed tota sententia i. In He-
bræo est *מַעַן הָיָה*, sed videntur Græci legisse *מַעַן הָיָה*,
Semel posthac. Solemus ita loqui cum magnum aliquid
& antehac inauditum molimur k. Dicendo, *Adhuc se-
mel*, significat aliquid jam præterisse, & aliud futurum
quod permaneat, nec amplius in aliud quiddam com-
mutetur. Nam *semel* exclusivè sumitur, q. d. non plu-
ries l. ¶ *Declarat*, &c. *ἀναγγεῖν τὸ σαλδομένον τὴν κατὰ*
θεοῦ ὅς, &c.] *Declarat* (vel, *Significat*, Camer.) *mobi-
lium* (vel; *instabilium* rerum, Be. sic Pi. vel, *Eorum quæ*
fluctuant, Er. sive, *moventur*, Camer. sive, *concutiuntur*,
Er. V. J. Cap. E. Jun: vel, *concussibilia*, E.) *translati-
onem*, (vel, *mutationem*, Tre. ex Sy. Ca. Ar. *transmigrati-
onem*, Æth. *amotionem*, Il. P. Be. Pi. Jun. *depositionem*,
Jun. Be. *abolitionem*, Jun. Non *concussionem* qualemcum-
que, ut in Sinai; sed *eversionem mutationemque omnimo-
dam*, de qua 2 Pet. 3. 13. Vide de voce *μετασθέναι* supra
7. 12 m.) *tanquam* (vel, *utpote*, Pi. ὅς non similitudi-
nem notat, sed veritatem n.) *factorum*, (vel, *facilitiorum*, o
Jun. sic Be. Pi. &c. i. e. effectorum manibus hominum
ex caducis materiis o; non solum creatorum, sed & im-
peratorum

peratorum à Deo ad usum transeuntem & ambulatorium P. Non mirum hoc, inquit; nam in id hæc facta sunt ut melioribus locum faciant q.) ut maneat non mobilia, Mo. vel, quæ non moventur, five concutiuntur, Er. V. E. quæ sunt stabilia, Be. Naturæ scilicet conditione r. Quæ concuti non possunt, Jun. Pi. sim. E. Participia hinc pro nominibus verbalibus, more Hebræo t. Vide ad Gal. 2. 11 t. quæ æterna sunt v, nempe in Domino, & in nobis æterna futura sunt per communionem Christi x. Duplex autem hinc subesse potest mysterium, prout mobilia dupliciter sumi possunt v. Mobilia hinc dicuntur, vel, 1. quæ ad Vetus Testamentum pertinebant z, ut Tabernaculum, &c. quod xerophon ante dixerat b; vel, cultum Leviticum c, five Legem Moysi d. Hæc enim typicè per terram in legislatione moram significari possunt, utpote terrena & corporalia *. Significat autem, hæc transferenda esse f, id est, abroganda & mutanda, ut alia succedant, scilicet Lex Christi, quæ immobilis est g; & bona per Christum parta, & per Evangelium oblata, putà remissio peccatorum, sanctificatio, & hæreditas coelestis h. Vel, 2. coelum & terra, five elementa eo nomine comprehensa i; quæ concutienda sunt, & in alium statum transmutanda, ut iis succedant novum cælum & nova terra, 2 Pet. 3. 13. Per hæc autem intelligitur regnum Christi consummatum. Dicit autem, tanquam factorum, ut significet, quod Christo, qui introducit ista loquens, facile sit ea transmutare, utpote sua ipsius opera. Refellit hoc Origenem, qui fabulatus est infinitas mundi renovationes k. In id facta est, inquit, hæc quam videmus machina, ut olim alteri meliori, & non immutandæ, locum faciat. Vide 2 Pet. 3. 13. & Apoc. 21. 1. Cum autem pii homines futuri tunc sint in illa regione in qua nunc sunt Angeli, cui bono novum cælum, i. e. æther & aer, & nova terra, servitura sint, difficile est dictu: sed aliquid fortè conjici potest ex Apoc. 2. 22. & similibus locis l.

28. Itaque, &c. ἰδὲ—ἐπαλαμβάνοντες id est; παρελθόντες m. Exhortationem ceptam v. 25. Videte, &c. hinc absolvit n. Itaque regnum immobile (Christi scilicet o; vel, 1. Legem Evangelicam, per quam Christus in nobis regnat p. Vel, 2. regnum illud coeleste q, five æternum, 2 Pet. 1. 11 t. Hoc nomine [regni immobilis] propriissimè appellatur regnum Christi futurum; participatione autem, status Evangelicus t. Vel, 3. viam, adeoque jus, ad Regnum cælorum u. Vel, 4. statum sub Christo, adversus quem nullæ persecutiones, nec vel portæ inferorum, prævalebunt ||.) suscipientes, Mo. Vulg. vel, assumptes, Be. Pi. E. Jun. capientes, E. amplectentes, vel, cum acceperimus, vel, cum obtineamus, J. Cap. Nempe spe certâ v, vel fide x: vel, assumamus, i. e. constanter hæreamus ei y: vel, quasi in manus traditum accipientes. Vide ad Mat. 1. 20 t. ¶ Habemus, &c. ἔχομεν xδεν Pro, κατέχομεν, quomodo & Rom. 15. 4 z. Habemus (vel, Teneamus, five Retineamus, P. Be. Pi. G. Jun. ἔχον pro κατέχον, ut alibi a. Firmiter retineamus b, nec ullis tentationibus ab ea nos finamus divelli c. Vel, Habemus, Vulg. Calv. ἔχομεν, quod est in 2 cod. Sed ἔχομεν legunt plerique Codices, & Syrus d.) gratiam, Mo. Er. scilicet Deo *. Non placet: 1. tunc illud, Deo, nequiquam omisisset; 2. Illud, stylo Apostolico, est ἐχαριστέον, non κατέχον e. 3. Non quadrat sequent. per quam serviamus. Gratiam ergo hinc intelligit Christianismi, five beneficium illud quo Christiani facti sumus f; donum gratiæ justificantis g; gratiam reconciliationis, regenerationis, & adoptionis, quæ in Christo nobis contigit h: vel, favorem Dei i: vel, Evangelium k: quod κατ' ἐξουσίαν dicitur gratia & veritas, Joh. 1. 17 l. vel, dona Spiritus Sancti ex gratia nobis data m: vel, fidem ex gratia Dei profectam. Meton. efficientis n. [Sensus, q. d.] Hærentes Christo nos permittamus consilio & manui ejus gratiosæ per fidem; atque hæc ratione serviamus Deo secundum voluntatem ipsius, nam hic effectus est gratiæ illius Christi o. ¶ Per, &c. δι' ἧς λαμβάνομεν χάριστος—καὶ αὐτὸς ὁ ἐυλαβείας J Per quam (Nempe gratiam p; quâ adjuti q; habentes auxilia coelestia r.) serviamus (vel, servire possimus, G. vel, servimus, Q. in E. Quod instituto Apostoli repugnat. Non enim hinc laudat Hebræos, sed hortatur, & terret, ut patet ex præced. & sequent t.) Deo gratè

(vel, placentes, Vulg. beneplacenter, E. ita ut ipsi placeamus, G. sic Be. Pi. Er. P. &c. In Glossario, Ευαρέστος, complacitò. Adverbia à nominibus Adjectivis venientia regunt casum quem regere solet Adjectivum t. Cultus r G. spiritualis ita semper Deo placuit & placiturus est, ut καὶ ἐξ αἰώνος dicatur placens Deo, Rom. 12. 1. & 14. 18. Et hujus comparatione cultus ceremonialis, licet à Deo institutus, negatur placere Deo, ut Psal. 40. 6. & 50. 7. & seq. Esa. 1. 11 v.) cum reverentia (vel, metu, Vulg. vel, pudore, v J. Cap. Ar. J. Cap. Jun. ex infirmitatis & indignitatis nostræ conscientia x, quo quis metuit à Dei conspectu cum ignominia repelli y: vel, pudore, quod ita ignavè & tepidè eum colamus *. Vel, verecundiâ, Be. Pi. E. Tre. Jun. Αἰδώς hinc significat pudorem illum honestum, qui homines in officio continet z. Vel, reverentiâ Dei. Nam αἰδέσθαι sic sumunt Græci a. Homer. Il. a. Αἰδέσθαι δ' ἱερῶν b. Et ita ἐν τῇ ἐκείνῃ habuimus suprâ v. 9 c. Alii pudorem hinc ad homines referunt. Dicunt enim præcipi ut verecundè nos geramus erga omnes d.) & religione, Mo. Er. Il. Ti. P. vel, reverentiâ, Be. Pi. Vulg. Jun. i. e. religioso metu *; in E. ex agnitione majestatis illius cui servimus f, vel, quo [Deum ut] Patrem offendere metuimus g; vel, timore, Tre. ex Sy. Ευλάβεια hinc significat πᾶσα μετὸν, ut ostendunt sequentia. In MS. est καὶ ἐυλαβείας καὶ φόβου, Psal. 2. v. 11. בְּרַעְיָא בִּירְאָה, Græcè καὶ φόβου καὶ ἐν φόβῳ. Hoc est quod vult Mic. 6. 8 h.

29. Etenim (Causam dat cur Deo ita serviendum sit i:) Deus noster ignis consumens est J Sumptum ex Deut. 4. 24 k. Non est stipex, vel truncus, ut Idola Gentium l; sed instar ignis acerrimè & celerrimè m punit, five consumit n, eos qui secus faciunt o; qui detrectant ei ut oportet deservire p, qui carent hoc metu & reverentiâ q; inimicos suos r, impios, & potissimum desertores fidei, ut illa Deut. 4. contra violatores religionis dicta sunt t. Hoc addit, nè putarent transisse cum V. T. terrores & supplicium Dei, docetque etiam ad N. T. ista pertinere t. Sensus est, Deum non minùs graviter Christianis peccantibus irasci, quàm olim Israëlitibus peccantibus iratus fuit; facillimùmque ei esse, non minùs quàm Igni flagrantissimo, eos quos arripuit pessimè perdere. Vide ad Heb. 10. 27. & Deut. 9. 3. & c. 32. v. 22 v. In Deut. 4. additur, Deus amulator, qui non patietur se cum idolis coli. Ità nec nunc patietur Legem cum Evangelio conjungi x.

CAP. XIII.

1. Charitas, &c. ἡ φιλαδελφία μετέτω J Rom. 12. 10. 1 Thes. 4. 9. 1 Pet. 1. 22. 2 Pet. 1. 7 z. Exposito principali Epistolæ argumento, coronidis loco Præcepta, &c. subjicit b, & à Charitate, ut reliquarum virtutum matre, initium sumit c. Hactenus ad Perseverantiam, Pacem, & Sanctitatem, hortatus est; hinc hortatur ad varias officii nostri partes d. Charitas fraterna, (id est, erga fratres, id est, Christianos *, Rom. 14. 10, 13, 15, 21. 1 Cor. 5. 12. & 6. 8. & 7. 12. 15. nobiscum adoptionis in Christo participes f; qu. d. charitas inter vos mutua g:) maneat, Jun. Er. V. Be. Pi. &c. vel, constans sit, J. Cap. Pergite, ut coepistis, invicem amare h. Nunquam à vobis discedat ea dilectio quæ Christianorum inter se propria est, & quam ostendistis antehac. Vide suprâ 6. 10. Nè vos inde distrahat aut quod quidam sint alienigenæ, aut alia causa i.

2. Et, &c. τῆς φιλοφρονείας καὶ ὁμιλίας ἀνεύθε J Hospitalitatis nè sitis immemores, Er. P. Be. Pi. h. e. Omni studio ejus recordemini, eamque exerceatis. Λιτότης k. Comendatur hæc virtus tum in Scriptura, ut Deut. 10. 19. Esa. 58. 7. Matth. 25. 35. 1 Tim. 3. 2. &c. tum apud Ethnicos, testibus Homero Odyss. ζ'. [Verba vide in J. Cap.] & Aliano, 4. 1. ubi refert apud Lucanos fuisse δούλους καλοφρονίας l, [actionem de peregrinis neglectis aut malè tractatis: tum apud Judæos.] In Pirke Aboth. Pateant fores tue plateam versus. Vide Rom. 12. 14. 1 Pet. 4. 9 m. Tunc autem maximè necessaria erat, quia nondum exstabant hospitia publica n; & quia frequentes erant Christianorum persecutiones, exilia o, afflictiones, & vincula p; & quia [Hebræi] facultatibus attenuati ob persecutiones præcedentes, fortasse remissiores

⁶ E. flores facti fuerant in hoc genere virtutis 9. ¶ *Per hanc, &c.* Διὰ ταύτης δ' ἐλάδον πνεύς ἐνέειπες ἀγγέλους] *Per hanc enim latuerunt quidam, hospitio accipientes angelos, Mo. vel, inscii, sive nescientes, (vel, inscienter, Ca.) exceperunt angelos hospitio, Il. P. Be. Pi. Er. Ti. V.* Angelos receperunt, quos putabant esse homines. Respicit historias Gen. 18. & 19. ubi dicta vide. Putabant Ab. & Lot eos Arabes esse, quos, quanquam ignotos, multo cum honore exceperunt: Postea ex nuncio quem adferebant cognoverunt esse Angelos. Adde quæ dicta 1 Tim. 3. 2. Et nota locutionem bene Græcam ἐλάδον ἐνέειπες, *excepere inscii*: nam sic loquuntur Aristoph. Plato & Xenoph. subaudito ταύτης, quod interdum exprimitur †. Al. Suppletur hic modò vox *alius*, ut Luc. 8. 47. & in illo, λαθεῖν βίωσαι. i. e. Ità vive ut nesciaris vixisse; modò ipse, ut in Aristoph. δαλδῶν λεληθας, *Serviens lates temetipsum, h. e. Non animadvertis te servum esse*.

3. *Mementote vincitorum*] Nempe, *Jesu Christi, sive fratrum in vinculis*; eos precibus, operâ, & beneficentiâ tuâ juvantes 2. ¶ *Tanquam simul vincti*] q. d. Non leviter eos curate; sed eo affectu compatimini ac subvenite, quasi ipsi eadem mala sentiretis. Vide suprâ 10. 34. ¶ *Laborantium, Καταχρημένων*] Habuimus hoc Participium suprâ 11. 37. d. *Malè habentium, E. Afflictorum, Er. V. E. Malis affectuum, D. sim. Be. Pi. Me.* vel morbis, vel, aliis malis*, corporalibus†. ¶ *Tanquam, &c.* Ως καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι] *Ut qui etiam ipsi estis in corpore, Jun. Pi. sic Er. Be. V. &c. scilicet mystico, in eodem corpore, Jun. J. Cap.* tum, naturâ secundum speciem humano generi communem, tum gratiâ, quia unum corpus in Christo sumus, ejusdem corporis, nempe Ecclesiæ, membra. Hunc sensum minimè repudio, quamquam alium simpliciorum puto. De illo corpore cum loquitur Paulus, Christum velut caput nominare solet, ut Rom. 12. 5. 1 Cor. 12. 27. Eph. 5. 23. Et aliud Paulo est esse in corpore, ut 2 Cor. 5. 6. [Vide & 2 Cor. 12. 2. Sic ergò accipiunt:] *In corpore, nempe, iisdem obnoxio malis, morbis, perturbationibus, mortisque ipsi: quod corpus mortis vocatur Rom. 7. 24. vel, mortale, Rom. 8. 11. terrestre, 1 Cor. 15. 40. corruptibile, 1 Cor. 15. 53. q. d. Quod vobis eadem possunt usu venire. Homo sum, humani nihil à me alienum puto. In corpore idem quod dicimus, in persona, [propria scilicet, afflicti:] ut corpus sumitur Jurisconsultis.*

4. *Honorabile, Τιμὸν ὁ γὰρ ἐν πατρὶ*] Accipiendum hoc, vel, 1. assertivè†; vel, 2. præceptivè†: ut apparet, 1. ex comminatione subjuncta; 2. quia præceptivè loquitur & versibus præced. & v. 5. seq. Sed res eodem recidit, utrovis modo accipias. *Honorabile* (vel, *Honestum, Ca. sub. est, Er. Il. Ti. Tre. Sy. P. Ca. Be. Pi.* vel, sub. sit, sive esto, Er. Zeg. Ham. E.) *conjugium* (vel, *Honos est conjugio, G. Honore dignum est minimèque damnandum. Non debet conjugium à quoquam sperni, etiam si ipse ab eo se contineat. Al. Præcipio ut omnes conjugati servant honorem conjugii. Ut eos ab omni scortatione deterret, præfatur de matrimonio, tanquam illius remedio, &c. in omnibus, Mo. Ca. id est, omnino, atque perfectè, & omnibus modis: vel, omni ex parte: vel, in omnibus legitime conjunctis: in omnibus actibus & personis†: vel, ubique, Æth. inter quosvis, P. Be. Pi. inter omnes, Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. cujuscunque ordinis, sive conditionis; apud omnes gentes moratas, honoratas & honestatis amantes, etiam apud Ethnicos, apud omnes qui conjugio apti sunt, eoque opus habent. Hoc autem disertis verbis exprimit ut superstitioni securæ occurreret, quasi conjugium esset res profana, aut minus mala, ut Hieronymus vocat. Sicut communis est morbus iis omnibus quibus non datum est ut se possint continere, ita commune remedium esse par est. Et, &c. Καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος] *Et cubile* (vel, *thorus, sive lectus, Zeg. ex Vulg. E. id est, cubile, nempe ejus, h. e. conjugii. Unde thori confors & socia pro conjuge Latinis dicitur. 1.) impollutum, sive immaculatum, Er. Il. Ti. P. Mo. Be. Pi. vel, intemperatum, Ca. i. e. coram Deo culpâ vacans; ut quod ipse sanctificavit, & coram honestis hominibus liberum ab omni criminatione, suâ naturâ purum est, & licitum atque concessum, nè Deo quidem is thorus displicet. Ità ar-**

ticulus n̄ est ἀνασχηματισμός, & refertur ad nomen præcedens ὁ γὰρ. Ἀμίαντος est quod vitio caret, Sap. 3. 13. & 4. 2. suprâ 7. 26. Jac. 1. 27. Tractatur hoc in Libro Musarum satis bene. Et Esseni multi abstinebant à matrimonio, attamen ὁ γὰρ καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν διαδοχὴν ἐκ ἀνδρῶν τες. De notat ἡ κοίτη torum conjugalem cum ipsa liberorum procreatione. Al. Sic vertas, *Et cubile illud impollutum*, quod periphrasis est conjugii, repete καὶ κοίτη, *honorabile est*. Pythagoræ uxor interrogata, *Quando mulier esset munda à viro*, respondit, *A suo semper, ab alieno nunquam*, Laert. 1. 8. Alii hoc etiam præceptivè accipiunt; q. d. Thorus maritalis nullâ contaminetur maculâ, adulterii, aut ullius peccati contra fidem conjugalem. ¶ *Fornicatores, &c.* Πορνῆς δ' ἡ μοιχῆς κρίνεις, &c.] *Scortatores autem, (Hoc non congruit, si præced. præceptivè accipias, nisi si sumas pro γὰρ. Nota, simplicem fornicationem esse peccatum æternâ damnatione dignum. Πόρνος, id est, Venere utentes extra conjugium. Opponit hoc Judæorum illorum sententiæ de quibus egimus suprâ 12. 16. f.) & (id est, multò magis, vel speciatim) adulteros, (qui, si deprehendantur, etiam humanis legibus puniri solent:) judicabit Deus, Pi. &c. id est, condemnabit; puniet poenis, vel temporalibus, si poenitentiam egerint; vel æternis, si non egerint. Κεῖνεν, pro κατακρίνεν sæpe. Κατακρίνεν autem per Metonymiam est punire, ut Marc. 16. 16. 1 Cor. 11. 32. & alibi. Et sic κεῖνεν punire, Joh. 3. 17. Et rectè Dei judicio reservat illa flagitia quæ solent hominibus aliis esse abscondita.*

5. *Sint, &c.* Ἀφιδεσγυρὸν ὁ πρὸς] Subauditur & hic ἡ, ut Heb. 12. 15, 16. & in v. præced. P. Τερόν sign. modum, non tamen modum qui rei imponitur, nè immoderata sit, ut Caj. accepit; sed agendi rationem, aut rei sive actionis qualitatem. Sumitur etiam pro more, & pro moribus, ut apud Platonem, & Demosthenem. Sic Χρηστὸς βόσκος, βόσκος διγυρὸς, τρόπος βέλτης, etiam apud Aristoph. & Plutarchum. [Verba sic reddunt:] *Pecunia non appetens mos, Mo. Nè diligit pecuniam mens vestra, Sy. [in Boder.] sic Tre. Ar. Ham. Sint mores (sub. vestri, Be. Pi. &c.) alieni ab avaritia, Er. Il. Ti. P. Pi. vel, pecunia amore, Be. Mores vestri absint à studio pecunie quærendæ. Quid sit φιλαργυρία, vide 1 Tim. 6. 10. Fortè hoc præcipit, quod videret quoddam, prætextu egestatis ad quam redacti erant, plus satis studere rei de novo augendæ. ¶ *Contenti, &c.* Ἀρκέμενοι τοῖς παροῦσιν] *Contenti* (sub. sitis, vel, estote, E. P. Be. Pi. G. &c.) *presentibus, Mo. Ar. P. Be. Pi. vel, iis quæ adsunt, Er. Il. Ti. Ca. sic Tre. ex Sy. E. i. e. quæ habentur & in promptu sunt, vel, forte vestra, vel, iis quæ sufficienti necessitati vestræ: nec velitis ditiores fieri; vel, modò satis habetis pro ministerio vestro, Æth. vel, habentes in presens quæ naturæ sunt necessaria. Vide 2 Cor. 9. 8. Phil. 4. 11, 12. 1 Tim. 6. 6, 8. Nolite anxii esse de futuro. Vide ad Matth. 6. 34. Sed παροῦσα, presentia, hic non opponuntur futuris aut crastinis, quasi sensus sit, Nè cogitetis in crastinum, sed utimini presentibus bonis; sed potius iis quæ non habentur. Præclara est Imperatoris Alis sententia, *Manifestatio αὐταρκείας*, cum quis declarat se contentum iis quæ Deus largitur, species est gratiarum actionis. ¶ *Ipsæ enim* (Deus scilicet, ex fine v. præced. Sic ἡμεῖς habemus aliquoties apud Prophetas. Et cur non liceat Christianis illud αὐτῷ ἐπὶ αὐτῷ ac Pythagoreis*) dixit] Nempe Deut. 31. v. 6, 8. 1 Par. 28. 20. f. Jos. 1. 5. Utitur hic Scripturæ accommodatione; vel, si mavis, extensione, quâ à specie transitur ad genus. Quod ibi Josue promissum in populo regendo, id, ob similitudinem rationis, extenditur ad omnes justos, & ad omnem temporalem necessitatem. Quod Josue dictum fuit, dictum ei fuit populi totius causâ. Populus autem iste populi Christiani figura. Promissio illa Duci populi facta populum totum respexit, & proinde ad Ecclesiam etiam hujus temporis pertinet, & ad pios omnes vocationi suæ hærentes; præsertim cum Deus semper idem sit, & sibi constet. Vide Rom. 15. 4. ¶ *Non, &c.* Οὐ μὴ σε ἀνῶ, ἰδ' ὁ μὴ σε ἐγκαταλίπω] Est hic in posteriore membro triplex negatio, quæ apud Græcos vehementer negat. Similis sententia Esa. 41. 13. In Jos. 5. Græci habent, καὶ ἐγκαταλίπω σε, ἰδ' ὁ καταλείψω σε. Utitur autem Scriptor noster modo**

- modo potentiali; q. d. Fieri non potest ut te abjiciam planè, aut etiam ad tempus deferam. [Sic reddunt:] Non (vel, Nequaquam, Be. Pi.) te defero, (vel, deferam, Il. Mo. P. Pi. Ca. Tre. vel, omittam, Be. dimittam, Hi. in Er.) neque (vel, neque unquam, Be. Pi.) derelinquo, Er. Il. V. vel, derelinquam, Ti. Mo. Ca. Pi. vel, deferam, Be. vel, remittam erga te manus, Tre. ex Sy. Et avò, quod est ab avinpi, & ἡκαταλίπω non sunt præs. temp. ut volunt Er. & Caj. sed Aoristi secundi].
6. Ita ut, &c. ὡς δὲ δαπνύτας, &c.] Ut fidentes (vel, Adèd ut confidenti animo, P. Be. Pi. i. e. cum bona spe m; cum fiducia in Deum n. Pro מִיִּתְּרָא, ne time, Lxx ponere solent δαπνύ, ut Gen. 35. 17. Exod. 14. 13. & 20. 20. Joel. 2. 21, 22. &c. Vide & Mat. 9. 2, 22. & 14. 27. &c.) dicamus, Er. &c. Cum Davide Psal. 118. 6 P. ¶ Dominus mihi adjutor; vel, auxiliator est, Pi. vel, presidium meum, J. Cap. Bondd. Ex Lxx. In Hebræo est Dominus mihi, h. e. pro me. Idem sensus. ¶ Non timebo quid faciat mihi homo] id est, Quisquam hominum q; h. e. nè mali homines nobis noceant: q. d. Aderit nobis Deus, ut suppeditando necessaria, quod membro præced. dixit, ita & arcendo injurias, &c. f. Notanda hic Antithesis Dei & hominis. Par sententia Psal. 56. 4. ubi pro homine dicitur caro, ut melius significetur ejus infirmitas. Nec longè ab id quod habemus Psal. 27. v. 1. Bene autem hoc optat Scriptor noster Hebræis illis Christianis, qui ob religionem sæpe ab improbis exuebantur suis facultatibus, supra 10. 34. *
7. Memento, &c. Μνημονεύετε τῶν ἡγμένων ὑμῶν] ἡγμένων, מְנִיחִים in V. T. sunt populorum, aut exercituum, duces atque principes, aut rectores quilibet, ut Eccles. 9. 22. & 10. 2, 24. 1 Macc. 13. 8, 42. Hi quales sint, ex contextu judicandum. Tribuitur hoc nomen Christo, Matth. 2. 6. Apostolis, Luc. 22. 26. Judæ & Silæ, Act. 15. 22. Intelligit h. l. ministros verbi, pastores, gubernatores, doctores, antistites Ecclesiæ, qui aliis præeundo viam monstrant; sacerdotes, fidei ductores, ut mox explicat; Episcopos, Apostolos. Loquitur autem de iis qui jam obierunt, ut ostendunt sequentia. Hoc nomen optimo jure aptatur iis qui apud Christianos κατ' ἐξουσίαν tum πρεσβύτεροι, tum δίδωσκοι, dicuntur; quorum munus est, non tantum præesse Presbyterio, sed & κοινῶν ἐν τῷ λόγῳ, 1 Tim. 5. 17. quale apud Judæos fuit, & nunc est, munus τῶν ἐξουσιασμένων. Sic & in Epistola Clem. ad Corinth. bis ponuntur, ἡγούμενοι, deinde πρεσβύτεροι. ¶ Qui vobis locuti sunt, &c.] id est, Qui mysteria Dei vobis fideliter dispensarunt, in diversis oppidis; fortè etiam diversis temporibus, cum mortuis alii successissent m. ¶ Quorum, &c. ὧν ἀναδεύοντες τὴν ἐκβασιὶν τῶν ἀναστροφῶν, &c.] Quorum intuentes (vel, contemplantes, Be. considerantes, Er. Il. Ti. P. Pi. E. etiam atque etiam, ad verb. reconsiderantes n. Vox significat iteratam & prius intermissam considerationem. exitum (vel, eventum, Ca. finem, Tre. vel, modum, ut exitus mortis sunt modi mortis, Psal. 68. 21. ubi dicta vide P. Vel, qui, five quis, fuerit exitus, Er. Il. Ti. P. Jun. Be. Pi.) conversationis, (vel, morum, id est, quales efficiantur eorum mores quorum causa sit fides q; quomodo tota conversatione sua ad finem usque testatam fecerint fidem & integritatem suam in doctrinā, quam & sanctā conversatione commendarunt, & morte ac sanguine suo ob signarunt; & quem sortiti fuerint exitum conversationis, honestissimum scilicet & sanctissimum. In animum vobis revocate ipsorum ἀναστροφῶν, i. e. vivendi rationem ac modum. Habes hanc vocem Gal. 1. 13. Eph. 4. 22. 1 Tim. 4. 12. Jac. 3. 13. Sanctitatem in omni vita exhibuerunt, & in ea perstiterunt ad mortem usque, quæ est vitæ hujus ἐκβασις, five κατὰστροφῆ, & Latinis excessus dicitur. Hebræis מְנִיחִים. Hanc sanctitatem per fidem acceperant atque servaverant: quare videte eandem fidem retineatis, ut par sit & vester exitus v. imitami fidem, Mo. &c. Fideique constantiam, atque patientiam. Hæc vera Martyrum & Apostolorum memoria non ut illos invocemus, sed ut imitemur.
8. Jesus Christus heri, &c. Χρὴς ὃς σήμερον ὁ αὐτὸς, &c.] Heri (sub. fuit, V.) & hodie idem est, & in secula, Be. Pi. &c. Futura scilicet, atque præterita. Sed hæc phrasia in Scriptura futura tantum spectat. De Christo hic loquitur, vel, 1. secundum Deitatem; quæ idem est

- & heri, i. e. ab æterno, & hodie, &c. Idem hic dicitur quod Apoc. 1. 4. Verum ut cras de tempore non longè Futuro, ita heri de tempore non longè Præterito, in Scriptura dici solet. Vel, 2. secundum humanam Christi naturam; vel, de persona Christi sine determinatione naturæ. Pertinet hoc ad confirmationem, tum, 1. sequentium; q. d. Cum Christus sit semper idem, Christi discipulos non decet circumferri doctrinis variis, &c. tum, 2. antecedentium. [de quo mox dicendum. Sensus est,] Christus semper idem est, tum in seipso, tum in omnes, virtute, veritate, & operatione; & proinde verus & æternus Deus, nam identitas essentia ex identitate actionum effectuumque rectè colligitur. Christus, in quem credidistis, non est alius, non subinde mutatur: sed idem semper manet ratione, vel, 1. adjunctæ doctrinæ, & fidei; q. d. Christus unicum est, constans, ac perpetuum veræ doctrinæ salutaris fundamentum, in quo acquiescere nos decet; nec alius Christus expectandus est. Debetis ergo eandem perpetuò tenere doctrinam, fidemque quæ erat nostrorum antecessorum; nec aures præbere magistris alia docentibus. Hebræos a studio Rituum advocat ad solum Christum, qu. d. Veteres etiam Judæi salutem consecuti sunt a solo Christo, qui idem semper est, qui & nunc Servator est, & olim fuit, & in æternum futurus est. Vel, 2. conservationis. Idem est, i. e. sibi similis: sicut dicimus, — Rex Jupiter omnibus idem. Qualis heri, id est, tempore Præpolorum veterum, talis & nunc est, & erit semper. Nam heri Præteritum tempus significat, ut Exod. 5. 7. 14. Esa. 30. 33. Sirac. 38. 22. Equè potens est ac beneficus, erga suos. Sicut illos juvit, docuit, & docentes rexit, & ambulantes duxit; vel potius, in ipsis docuit ambulareque ad finem usque, adeo ut tota ipsorum conversatio, illiusque exitus, nihil aliud sit quam pura & singularis actio Christi viventis in ipsis: sicut illos ad mortem usque spiritu suo fulsit, sic & vos fulciet, si faciatis quod vestrum est; vobis adjutor erit, exitumque salutarem tribuet. Vos igitur imitami illos, freti eo ipso Imperatore ac Duce, ut eadem cum ipsis bona, cœlestia scilicet, consequamini: Christus enim eodem animo affectus est erga omnes confessores nominis sui.
9. Doctrinis, &c. Διδαχαῖς — μὴ περιεργάζεσθαι] Doctrinis variis, (id est, divinis & inter se dissidentibus; vel variis, ut sunt quæ Legis doctrinam cum simplicitate Christi confundunt.) & peregrinis, (i. e. forinsecus advectis, five adventitiis, & a doctrina domestica, Ecclesiastica, Apostolica, alienis: vel, doctrinis gentium inter quas Judæi dispersi erant. Tangit Judaicas doctrinas, quæ erant primùm variæ a Samea & Hillele, non concordantes, quales illæ Apostolorum; deinde peregrinæ, i. e. novæ, nuper repertæ, non ex ipsis verbis Legis aut perpetuo usu. Vide ad Mat. 15. 9. Sic ἑνὰ δόγμα Act. 17. 18. nova, antehac incognita. Al. Errores & hæreses vocantur doctrinæ, tum variæ, quia sicut a puncto ad punctum una tantum est recta linea, multæ autem tortuosæ; sic veritas fidei est una, hæreses ad ea deviantes sunt multæ: tum, peregrinæ, quia, peregrinorum instar, nusquam consistunt.) nè circumferamini, P. Ti. Mo. Er. Il. Be. Pi. vel, circumagimini, E. sicut naves fluctibus ac ventis. Significat temere moveri, & huc illuc fluctuare: quod accidit eis quibus non est unum aliquid in animo fixum. Περιεργάζεσθαι est agitari, ut Eph. 4. 14. Judæ v. 12. Prov. 10. 23. Ecclesiastici 7. 7. ὅτι ἡ συνοχασία περιεργεῖ σφῶν. Hesychius, περιεργάζεσθαι, id est, oberratio P. Al. Nè vacilletis, Ar. nolite ferri, Ca. nè abducamini, Tre. ex Sy. sic Vulg. Nonnulli legunt περιεργάζεσθαι, ut MS. & ut videtur, Latinus & Syrus, quod est perperam & in diversum moveri; item errare, five verum prætervehi, ut in Platone; & insanire, quomodo ea vox sumitur 1 Sam. 21. 13. Sed prior lectio veterum est Græcorum ab iisdem diligenter exposita. ¶ Optimum, &c. Καλὸν — βέλτερον δαί, &c.] Bonum enim est gratiā (sub. Dei, Pi.) constabili cor, non cibis, Be. Pi. &c. i. e. non cibis sacrificabilibus: vel, non distinctione ciborum Mosaicā; sub qua synecdochicè designat doctrinas illas varias & peregrinas; vel, omnem cultum ceremonialem, festa & sacrificia Mosaicā hac voce significata, Rom. 14. 17. 1 Cor. 8. 8. Col. 2. 16. Heb. 9. 10. A genere descendit

descendit ad certam speciem, unumque variarum doctrinarum exemplum Hebraeis accommodatum d. Ostendit, firmitatem & fiduciam cordis non cibis, sed gratiâ, ingenerari *. Al. Commendat ut supra ἀντί-κειται. Nam multi à Christianismo abducebantur eo quod res angustas ferre nequirent. Epulæ, quæ ex divitiarum affluentia facile nascuntur, dicuntur *cor fulcire*, i. e. vires corporis. Vide Gen. 18. 5. Psal. 105. 16. Ezech. 4. 16. & 5. 16. & 14. 13. At verò *gratia fulcit cor*, i. e. animum, contra tentationes, Rom. 1. 11. & 16. 25. 1 Cor. 1. 6, 8. 2 Cor. c. 1. v. 21. Col. c. 2. v. 7. & c. Per *gratiam* hic intelligit, vel, 1. regenerationem, & spirituales Dei cultum, ceremoniali oppositum; sanctitatem & probitatem, sine qua facile fit iactura fidei; fidem, gratiam justificantem, favorem Dei; vel generatim, dona Spiritus per Dei bonitatem data; interna ac spiritualia Dei dona, quibus homines sanctificantur, i. e. fidem, spem, charitatem, ceterasque virtutes. Vel potius, 2. gratiam Christianismi, five doctrinam gratiæ, foedus Evangelicum; doctrinam Christianam fide susceptam, quam *gratiam* appellavit, supra 12. 28. Evangelium, quod sæpe *gratia* dicitur, ut Joh. 1. 17. Act. 13. 43. & 14. 3. & 15. 11. Rom. 1. 5. & 6. 14. Gal. 2. 21. & 5. 4. Col. 1. 6. Tit. 2. 11. 1 Pet. 1. 13. & 5. 12. & Evangelium *gratiæ*, vel, *verbum gratiæ*, Act. 20. 24, 32. Dicit hic, multo melius esse, si cordis stabilimentum quærant in gratia Dei quam Christus attulit, quam si in cibis, &c. Hi enim cor non stabiliunt, quia Lex non justificat. In illa verò stabile bonum animæ suæ invenient. ¶ Unde, &c. *Ἐν οἷς ἐκ ἀφελήσεως οἱ ἀπειθήσαντες*] In MS. περιπατοῦσιν ita ut ἀφελήσεως sit ἀόρις pro Præsenti tempore positus. Nunquam ad pietatem proficiunt, qui, necessariis non contenti, epulis & similibus deliciis student. Notat illos Judaismi Magistros, quos ipsa opera prodebant, Rom. 16. 18. Phil. 3. 19. Tit. 1. 12. De lautitiis epularum hic loquitur, quas sectabantur Nicolaitæ; quas hic prodesse negat, quia prostrati sunt in deserto qui delicias istas appetiverunt, Num. 11. 33. Sed præstat hæc de cibis legalibus accipere: quod & sequent. melius congruit. *Quibus* (vel, *In quibus* discriminandis, Jun.) *non sunt adjuti* (vel, *Quæ non profuerunt his*, Er. Ti. V. *Unde nullam perceperunt utilitatem*, Be. Pi. nempe quoad stabilitatem conscientiæ, veramque sanctitatem: non justificarunt comedentes, nec mentibus eorum robur gratiæ addiderunt.) *qui in ipsis versati sunt*, P. Pi. Jun. Er. &c. five, *ambulaverunt*, Be. E. i. e. vitam egerunt, consenserunt, in talibus multum & assidue versati sunt; in iis scrupulose & superstitiosè plurimum occupati, putantes in his positum per se Dei cultum; vel, qui eorum delectum habuerant, istis plurimum & tenaciter addicti.

10. *Habemus altare, de quo edere* (vel, *edendi*, Be. Pi.) *non habent potestatem* (vel, *facultatem*, E. vel, *jus*, Be. Pi. sim. E.) *qui tabernaculo deserviant*] Sic Er. II. Ti. P. Pi. &c. vel, *ministrant*, Tre. ex Sy. *cultum præstant*, Be. i. e. Sacerdotes, ideòque nec populus utens sacerdotum ministerio; vel, qui Legi inhaerent, & in ea iustitiam quærent. Egregiè dictum, *Servimus nos quoque Tabernaculo*, i. e. Ecclesiæ per Tabernaculum figuratæ. Sed illi qui veteri Tabernaculo serviebant, *edebant*, i. e. opipare epulabantur, *de Altari*, five de victimis, Levit. 7. Noster cultus nobis tales epulas & delicias non suppeditat. *Edere* sæpe significat usum rerum talium supra necessitatem: ut 1 Cor. 10. 7. & 15. 32. Licet & Christianis Pastoribus *vivere ex Evangelio*, 1 Cor. 9. 14. Sed *vivere*, non deliciari. Vide 1 Tim. 6. 8. *Altare* hic est Sacerdos, vel sacrificium oblatum super altare, & per illud sanctificatum. Phrasis hæc legalis est. In quibusdam Legis sacrificiis pars Deo cedebat, pars Sacerdoti, pars quoque populo illa afferenti. Ut autem soli Judæi jus habebant edendi de suis sacrificiis, ita soli Christiani de suis. Ut in V. T. qui Tabernaculo serviebant, jus non habebant edendi de hostia illa expiatoria anniversaria, Num. 19. 5. ita in N. T. de Christo non comedunt, qui cultui ceremoniali, Christo exhibito, serviunt. Christianis ergò necessariò relinquenda est Lex Mosaica, nec licet eis doctrinas varias aut ceremonias Legis adhibere. Per *altare* hic intelligit,

vel, 1. mensam Dominicam, ex qua Christi corpus & sanguinem sumimus; vel, 2. cultum, per Metonymiam. Vide 1 Cor. 9. 13. Erat enim in cultu Judaico præcipua pars illa quæ circa Altare victimarum versabatur. Vel, 3. victimam, per Metonymiam; vel, per Synecdochen continentis pro contento, ut 1 Cor. 9. 13. & 10. 14. ut percipitur ex sequentibus. Quæ victima est Christus, in ara crucis oblatum; qui est Pascha nostrum pro nobis immolatum, 1 Cor. 5. 12. Huic expositioni favet, tum 1. collat. v. 12. ubi *extra portam passus*, i. e. in cruce oblatum, dicitur: tum, 2. quod toties hic per Antithesin comparatur sacerdos ministrans Tabernaculo, cum Christo offerente seipsum in cruce. De hoc Altari edimus, dum salutem ex cruce Christi percipimus. Qui autem legalia custodiunt, non habent partem in efficacia Passionis Christi.

11. *Quorum, &c.* *ὧν δ' εἰσέρχεται—οὐδὲ ἀμαρτίας—ἔσθ' ἡν παρεμβολῆς*] Quod dixerat v. præced. probat non ex Antithesi veteris legis & novæ, ut poterat, sed ex ipso Mose. Hoc, ait, quod dico figuratum fuit in die illo solenni *ἡν παρεμβολῆς* (expiationis) in quo summus Sacerdos eximiè personam gessit Christi, ut supra fuit ostensum. *Quorum enim animalium* (nempe vituli & Hirci, qui offerebantur pro peccatis Pontificis & totius populi, in die illo Propitiationis) *infertur sanguis pro peccato* (Intellige populi, quanquam, nè quid omittam, absunt hæc voces in MS. *Pro peccato*, sacerdotis, vel etiam, multitudinis, in qua comprehenditur sacerdos. Vel, *in sacrificium pro peccato*, Ham.) *in sancta* (i. e. in Sancta Sanctorum. Breviloquentiam) *per Pontificem*, (cui uni patebat aditus ad illam) *crematur extra castra*, Vulg. sic Mo. Pi. &c. scil. dum vixerunt in castris in deserto, postea verò extra urbem Jerusalem. *Castra* olim erant pro urbe; & quicquid tunc non licebat fieri intra castra, id postea non licuit intra urbem. Sic Moses Maimonides. Confer Levit. 24. 14, 23. Jos. 7. 24. cum Act. 7. 58. *Cremabantur*, inquit: Non ergò comedebantur à Pontifice, à Levitis & sacerdotibus, qui in V. T. tabernaculo deserviebant. Qui ergò adhuc veteri legi deserviant, non possunt edere de nostro sacrificio. Vis consecutionis est in correspondentia figuræ & figurati. Al. Duo hinc infert *μυστήριον*, Non mirari debere Christianos non modò si rerum affluentia careant, verumetiam si rebus necessariis ad tempus aliquod destituantur: quod Apostolis non rarò evenit, ut videre est 1 Cor. 4. 11. 2 Cor. 11. 27. Deinde si interdum etiam expellantur ex urbibus: quod itidem Apostolis evenit, Act. 13. 50. & 16. 37. & alibi, cum tamen Apostoli verius peccata expiarent quam Hircus ille & Vitulus. Hæc valde apta sunt ad solandos Christianos Hebræos in malis quæ tum ferebant.

12. *Propter quod* (scil. ut illum typum impleat, vel, quia Lex jusserat ut talium victimarum corpora ibi exurerentur) *& Jesus, ut sanctificaret* (i. e. emundaret à peccatis, Deo reconciliaret ac consecraret. *Ἁγιασθήσεται* hic sumitur ut supra 10. 29. *per suum* (vel, *proprium*, Be. Pi.) *sanguinem populum*, (nempe suum, Israeliticum, ad quem solum factæ fuerant promissiones, non tamen exclusis gentilibus, ut ex aliis Scripturæ locis constat: vel, coetum electorum. Sensus, q. d. Ut eo signo testificaretur, se esse sanctificatorem nostrum.) *extra portam* (Urbis Hierosolymæ, i. e. extra civitatem: ubi fontes pledebantur. Vide Levit. 24. 14. Num. 15. 35. Deut. 17. 5. Jos. 7. 24, 25. Luc. 4. 29. Act. 7. 58. *passus est*) *Eo ritu & declarabantur fontes alieni à communionem mundorum & sanctorum, atque populi Dei; & horror ac detestatio peccati excitabatur in animis Hebræorum. Sicut vos ex urbibus ejicimini, sic & ipse, [Christus] priusquam mortem obiret, ex Urbe ejectus est. Habetis etiam in hoc malo illum* *ἀφ' ὧν ὁ*.

13. *Exeamus igitur* (Quod dixit quâdam allegoriâ convertit ad exhortationem. Affert causam tropologicam ejusdem ceremoniæ) *ad eum* (affectu scilicet: *extra castra*) *Tum, 1. legalium ceremoniarum, eas deferentes: tum, 2. mundanarum voluptatum: renunciantes iis omnibus quorum typus erat Israelitarum in deserto castrametatio. Ea verò figurabat, 1. totam multitudinem eorum qui in Mosaicis aliisve*

aliisve externis ritibus salutem quærebant. 2. mundum hunc rebus corporeis & umbratilibus addictum. 3. corpus nostrum, *tabernaculum* dictum 2 Cor. 5. 4. 2 Pet. 1. 14. [Al. Sensus, q. d.] Nè nos pudeat ex urbibus ejici. Dixit autem *παρεμβολῆς*, quia Moïsi tempore, cum illud sacrum solenne institutum est, castra erant urbis vice, imò urbs temporaria. Et multæ nunc quoque urbes à castris coepere, & castrorum habent nomen. Sensus, Christum imitemur, & faciendo & patiando quæ ipse fecit & passus est. Τοῦτο hic initio positum, quod nusquam alibi legere memini. Ego verò memini, ut apud o. passim, & in Proclo in Euclid. p. 36. Max. Tyr. p. 6. & c. ¶ *Improperium* (vel, *Probrum*, Be. Pi.) ejus (qui scilicet extra portam passus est; quod ignominiosum erat: i. e. Ignominiam, aliâque incommoda crucis Christi; vel, qualia passus est Christus, crucem, irrisi- nem, &c. b. vel, has contumelias quas ferimus [vel] ad ipsius exemplum; vel, pro ejus nomine, ut Mat. 5. 12. vel, nomen Christiani, quod probrosum erat, 1 Pet. 4. 16. d.) *portantes*] Similis locutio Heb. 11. 26. n. n. quod ibi de figura rei futuræ, hic de imitatione rei ex- actæ, agitur.

14. Non enim (hæc referendum non ad proximè præced. sed ad exitum extra castra; ad quem ideo hor- tatur:) *habemus* (nos scilicet Christiani). Si hoc veteres illi Patriarchæ dixerent, supra 11. 13. multò magis hoc nobis convenit, quibus nihil certi est. Semper *ἀσθενῶν*, 1 Cor. 4. 11. i. e. in hoc mundo; *manentem* (h. e. fixam ac stabilem;) *civitatem, sed futuram* (i. e. quæ nobis in futuro promittitur, & possidebitur; i. e. non terrenam Jerusalem, ut illi, sed supercoelestem P., quæ per terrenam significabatur, Heb. 11. 16. & 12. 22. Phil. 3. 20. q. d.) *inquirimus*] i. e. Ad eam ten- dimus, & properamus, ardenti desiderio, ut verbum *ἐκζητοῦν* notat; tanquam peregrini semper ad patriam aspirantes. In eam [urbem] pervenit Christus foras exiens. Ad eum igitur exire necesse est, & omni operâ contendere, ut ipsum apprehendamus. Est anago- gica interpretatio istius ceremoniæ. Significat, affectu hinc exeundum, & ad Jerus. cœlestem desideria nostra erigenda. Ità fiet ut non multum turbemur, five opprobriis civium terrene Jerus. five damnis rerum temporalium.

15. Per ipsum (scilicet Christum tanquam Pontifi- cem, & mediatorem nostrum; sine quo nihil à nobis oblatum Deo gratum esse poterit. Al. *δι' αὐτοῦ*, i. e. *secundum Christi præcepta*, ut infra v. 21. c.) ergo offera- mus (q. d. Nos etiam aliquid, exemplo Christi, Deo offeramus. A sacrificiis carnalibus eos paulò antè revo- cavit, nunc invitat ad spiritualia d.) *hostiam laudis* (i. e. hymnos, Psalmos, & gratiarum actiones; pro be- neficio supra memorato, quod scilicet per sanguinem Filii sui nos sanctificavit. Omne quod Deo offertur *δυσία* rectè dicitur, ut Levit. 2. videre est. *Θυσία αἰνέσεως* *ἰστη*, Levit. 7. 12, 13, 15. Neh. 12. 31, 40, 46. Psal. 50. 14, 23. b. Sacrificiis V. T. hic opponit sacrificia, non ex- piatoria & meriti, quale Christi solius est; sed eucha- ristia. *Sacrificium laudis* hic vocat elemosynas sem- per, & imprimis, cum Eucharistiam celebramus, offeren- das. *semper* (non per intervalla, ut sacrificia Mo- saica;) *Deo*] Cui soli sacrificandum. *Ἀναφέρειν* est *φέρειν*, unde *ἰστη*. *Ἀναφέρωμεν*, attollamus, sursum videlicet, ad Deum perventurum. Alludit ad veterem ritum, quo victimæ ad altare adducebantur. ¶ *Id est, fructum* (i. e. qui fructus est P.) *laborum consistentium* (Bene *ὁμολογούντων* nam *ἰστη* non minùs *ὁμολογούντων* trans- fertur quàm *αἰνέων*, & *ἰστη* non minùs *ὁμολογούντων* quàm *αἰνέων*. Vide Mat. 11. 25. Luc. 10. 21. Rom. 14. 11. & 15. 9. Phil. 2. 11. Apoc. 3. 5. q. d.) *nomini ejus*] i. e. Lau- dantium, vel celebrantium Deum, five nomen Dei, ob accepta beneficia. Offerebant verba gratias agentia etiam Israelitæ in Tabernaculo & Templo. At Israe- litæ illi deportati à Thiglatpelasaro in loca longin- qua, cum victimas offerre non possent, offerebant sola verba, ideòque purius quàm olim cum victimis. Id non figura tantum, sed & præparatio quædam, fuit ad Evangelium. Vide Dan. 9. 27. Mic. 6. 7, 8. Joh. 4. 24. Rom. 12. 1. 1 Pet. 2. 5. Alludit ad legales oblatio- nes, q. d. Pro fructibus terræ, quorum jam cessat obla-

tio, fructum offeramus laborum. Sic vocat hostiam lau- dis, quia labiis, tanquam fructus, redditur, quomodo *fructus terre* vocantur fruges quas terra reddit, & *fructus manuum*, Prov. 3. 1. pecunia quam manus lucrantur & quasi proferunt operando. [Illud *καρπὸς χειρῶν*] sum- ptum ex Ose. 14. 3. At ibi est *פִּרְיָא* vitulos labio- rum. [Quod non uno modo expediunt:] 1. Græci *פִּרְיָא* ibi sumptum à פִּרְיָא, non à פִּרְיָא; vel, ibi legerunt פִּרְיָא. 2. Sensus utrobique idem, vitulos enim laborum vocat quæcunque sacrificia labiis nostris vovimus, Deut. 23. 23. Psal. 66. 13, 14. quomodo & voluntas laborum vocatur petitio labiis pronunciata. Porro alludit tantum Apostolus ad locum Prophetæ, ut mirum non sit si sensu paulum diverso utatur. 3. Sensus planè idem. Nam *καρπὸς*, fructus, eo loco pro oblatione ponitur, ut in Græcâ versione *καρπὸς*, *καρπὸς*, *δολορπὸς*, *δολορπὸς* pro sacrificio & holocausto passim occurrunt. Quæ cum è juvenis plerumque fierent, rectè פִּרְיָא eâ voce exprimi possit. Metaphoram illam, quæ durior videri pote- rat, Lxx hæc phrasi emollierunt, quæ & Apostolus, ut notio- rem iis quibus scribebat, Hellenistis scilicet, usur- pare voluit.

16. Beneficentia, &c. Τὴν δὲ ἐμπόδιον καὶ κοινωσίαν, &c.] *Εὐπορία* hic ad Facta refertur. In Glossario, *εὐπορία*, *meri- tum, beneficium*. Pollux vocem esse dicit minùs usita- tam. Sed bene respondet Rabbinico *מְצוּת*. *Κοινωνία* re- fertur ad Pecunias, & ea quæ pecuniis comparantur. Vide Act. 2. 42. Rom. 15. 26. 2 Cor. 8. 4. & 9. 13. Quæ hic nominat Dilectionis officia respiciunt Hebræo- rum victimas *שְׁלֵמִים*, *שְׁלֵמִים*. Beneficentia verò *κοινωνία* communicationis (cum Sanctis, id est, beneficentiæ ex Sanctorum communione proficiscens, *ἐν δὲ ἀδελφότητι*. Be- neficentiæ, per quam omnia charitatis officia quæ proximo impenduntur, præsertim ea quibus inopia ejus sub- levatur, intelliguntur, conjungit *κοινωνία*, quæ est bene- ficentiæ organum; quippe quæ res suas illi communes facit, Rom. 12. 13. reputans se eas non sibi soli acce- pisse à Deo, sed in usum communem erogandas;) nè obliviscimini, Be. Pi. &c. Ut supra v. 2. q. d. Ità va- cate Pietati & Laudi ut Charitatem non omittatis P. ¶ *Talibus*, &c. *Τοιαύταις*—*εὐαγγελίταις*, &c.] *Talibus enim victimis* (scilicet laudis ac beneficentiæ; magis nempe quàm illis Legalibus, quibus has opponit Apo- stolus.) *delectatur Deus*, P. II. Be. Pi. vel, *beneplacet sibi*, Mo. acquiescit, V. placatur, vel, *conciliatur*, Er. V. E. G. sim. Ca. In Activo dicitur *εὐαγγελίταις* τῷ Θεῷ, ut supra 11. 5. Gen. 5. 24. & 39. Sed Græcorum mos est passiva formare, & cum Nominativo construere, non mi- nùs ab activis Dativum quàm Accusativum regentibus. Vel, *promeretur*, Vulg. Quod parum Latinum est. Hæc interpretatio & barbara est, & falsa. Sic enim everti- tur quicquid hætenus est de unica & nunquam repeten- da Christi oblatione, &c. Sed fallitur. Nec barbara est; nisi Plinius sit barbarus, qui dixit, *quæ Cannis co- rona merita*? 7. 28. Nec ulla ferme sunt verba quæ vocantur *Deponetia*, quæ non in sensu *παρρησία* & u- surpari possint, & usurpata sint, à probis scriptoribus. Nec falsa. Oblatio [enim] Christi in hoc facta est ut nos acciperemus & cognitionem, & Spiritum per quem offeramus Deo pia facta ad ipsius exemplum. Honos ad auctorem redit.

17. Obedite prepositis (vel, *ducibus*, Pi. *ducentibus*, Be. J. Cap. ut supra v. 7. i. e. Pastoribus, ut quibus data est potestas *ἐκκλησιαστικῇ*, non *δουλοκρατικῇ*, & ducendi, non co- gendi, jus;) *vestris*, &c. *Κὶ ὑποτάσσεται*] *Et subjacete*, Mo. vel, *auscultate*, Tre. ex Sy. *parete*, Er. II. sim. Ar. Ca. Be. J. Cap. Non tantum in iis quæ sunt doctrinæ Evangelicæ, sed etiam in iis quæ sunt regiminis. Re- ctis eorum consiliis acquiescite. De pastoribus tantum fidelibus loquitur, *qui vigilant*, &c. Imò Episcopis sine exceptione parendum est, quomodo parentibus aut Dominis, duris licet ac morosis, Eph. 6. 5. Col. 3. 20. 1 Pet. 2. 18. Sed ut Regi & parentibus non absolute parendum, sed tantum si nil jubeant contra Christi præceptum, idem & Pastoribus faciendum. Paren- dum eis secundum Deum. Et concedite, T. G. Er. V. i. e. Honorem exhibete qualem minores majoribus exhibent: nam & hoc per *ὑποτάσσεται* sæpe significant Græ- ci, Et deferre, Er. V. Plebs fidem atque obedientiam, &c.

ac simul honorem, five reverentiam, pastoribus habeat^h; Cœca tamen eis non debetur fides. Si enim desciscant à verbo Dei, ab eorum fermento cavendum, Mat. 16. 6.

^h J. Cap. Marc. 8. 15. Luc. 12. 1ⁱ. Docent Interpretes Græci ex Mat. 23. 1, 2. obediendum quidem Episcopo, etiam si moribus & vitâ perversus fuerit; non autem, ut addunt, si doctrinam fidei publicâ prædicatione pervertat. Nec mirum. Sic enim potestate seipsum exspoliât, ut qui Ecclesiæ hostem se declaret^k. [Notent hoc illi Papicolæ, qui cœcam Pastoribus obedientiam deberi clamentant.] ¶ *Ipsi, &c.* *Αὐτοὶ δὲ ἀρχιερεῖς* — ὡς λόγον ἀποδώσιν^l. In MS. non malè, *αὐτοὶ δὲ ἀρχιερεῖς ὡς λόγον ἀποδώσιν* ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Hæc per Parenthesin legenda. Nam quæ sequuntur directè cum antecedentibus coherent^{*}. *Vigilant* (i. e. vigilare debent¹, & ductores veri reapse vigilant^m. Non dicit quid omnes faciant, sed quid boniⁿ. De jure loquitur, non de facto^o. Verbum *ἀρχιερεῖς* curam & sollicitudinem significant, quæ maximè in Episcopis requiritur P. Vel, *Excubant*, Be.) *enim pro animabus vestris* (sibi commissis^q. Hic habemus antecedentis præcepti, tum, 1. modum. Quandonam iis parendum? Cùm animabus nostris utilia, non damnosa, dant documenta. Tum, 2. rationem^r. Æquum est illis pareri, & honorem haberi^t; quia non sibi, sed nobis, serunt, & salutem nostram, non lucrum suum, quærunt^t: nocte dièque solliciti sunt nostrî causâ. Obediunt milites ducibus suis, quia duces pro militum temporaria salute solliciti sunt: Quanto justius eis parebitur qui pro æterna nostra salute excubant^v?) *tanquam rationem reddituri*, Pi. Be. &c. vel, *ut qui rationem reddere debeant*, G. dispensationis suæ^x, nempe Deo^y, in die judicii^z, liquid vos per ipsorum negligentiam peccetis. Vide Jer. 13. 20. Ezech. 3. 17. & seq. & 33. 2. & seq. *Ἀποδοῦναι λόγον* habemus & infra 1 Pet. 4. 5. Significat autem ea locutio aut præmium referre aut poenam, prout quis se gesserit^a. Hæc est ἀνθυποπόρε^b, simul & ad Pastores exhortatio^b. Maximum periculum est, hominem de factis alienis rationem reddere, qui pro suis non sufficit^c. Unde Chryf. dicit, *Miror an fieri possit ut aliquis ex rectoribus sit saluus*^d. Rationem reddere coguntur qui alienas res dispensant.

^{*} J. Cap. Tales sunt omnes Episcopi. Vide Act. 20. 28^{*}. ¶ *Ut, &c.* *ἵνα — τὸ — μὴ στενάζετε*] *Ut cum gaudio* (i. e. alacritate quæ ex gaudio oritur^f;) *hoc faciant*, (quod ipsis commissum est^g. *τὸ* hic referendum, vel, 1. ad ἀρχιερεῖς^h. qu. d. Ut curam vestrî alacriter agant, & non gemant sub onereⁱ. Mulcete eum laborem omnibus officiis & obsequiis, ut cum alacritate potius quàm cum dolore fungantur munere satis gravi, etiam si à vobis nihil triste accedat^k. Vel, 2. ad verba proxima, q. d. Ut reddant rationem Deo, securi de præmio suo, & non gementes, five de suo periculo ob oves suâ culpâ pereuntes; five de vestra damnatione, de frustratione gaudii ex fructu laboris sui^l. Sensus non improbabilis, tum, ex collat. Phil. 4. 1. 1 Thes. 2. 19. 2 epist. Joh. 8. tum, quia allusio hic fit ad dispensatores, à quibus dum exiguntur rationes suæ administrationis, culpari solent, si quid Domino perit^m.) & *non gementes*, Pi. vel, *suspirantes*, Be. Sensus, Ut volunrario & hilari animo talenta sua distribuant, quam ad rem plurimum gregis sui obsequio & studio adjuvanturⁿ. *στενάζειν* dolorem, qui per gemitum indicari solet, significat. Vide de verbo *στενάζειν*, Rom. 8. 23. 2 Cor. 5. 2, 4. Doloris talis exempla habemus 2 Cor. 2. 3. & 12. 21°. ¶ *Hoc, &c.* *Ἀποστείλετε, &c.*] *Id enim* (scilicet, ut gementes hoc faciant P:) *est* (vel, *effet*, J. Cap.) *vobis inutile*, Be. Pi. sic Er. II. Ti. Mo. Ca. P. Tre. i. e. damnosum, five perniciosum^q. *ἀνόητος*^r. Minus dicit, plus intelligit^t. Euphemismus est, quo graviora dissimulat, sed ita ut verbis levioribus innuat^t. Vel, *non expedit*: five, quod signum hoc est inobedientiæ & perditionis vestræ, five quod Deus eorum gemitus exaudiet, & pro illis ulciscetur^v. Vel, *non esset de re vestra*, Ca. Neque enim tam bene obeunt munus suum qui mœsto, ut qui læto, sunt animo. Et si illi rationem suæ negligentiae debent Deo, etiam vos ingrati in ipsos animi^x. *ἀποστείλει* propriè est *ἀφέναι τὰ τέλη*, id est, *vectigalia solvere*, indeque *prodesse, utilem esse*. Sophocles Oed. Tyr. 2. 3. divitiis usurpat, *ἀφένειν ὡς δεινόν, ἐνδρα*

μὴ τὰν λῆναι φερόντι. Quàm miserum est Scire, ubi non prodest Scienti? Indè *ἀποστρέφει*, utilis, fructuosus^y. Sch.

18. *Orate pro nobis*] Tum privatim, tum publicè^z. T. Sic & Col. 1. 3. & 4. 3^a. Pro me Paulo, ex collat. v. seq^b. Quaquam comprehendere hic possit & fratres qui cum eo erant^c. ¶ *Confidimus, &c.* *Πιστεύομεν, &c.*] In MS. est *πιστεύομεν*, pari sensu. Constat, inquit, hoc vobis. Paria Paulus de se prædicat, Act. 24. 16. Et similem similis petitionis causam reddit Paulus, 2 Cor. 1. 11, 12. Merentur aliorum precibus adjuvari qui nihil non faciunt ut aliis profint^d; qui vitæ exemplis Ecclesiam ædificant. Talem se declarat Paulus, modestè tamen, Bene, inquit, mihi conscius sum, & confido me in ea re non falli. Certitudinem autem infallibilem hic, ut & 1 Cor. 4. 4. sibi non vendicat^e. ¶ *Confidimus* (vel, *Persuasi sumus*, Jun.) *enim nos bonam conscientiam habere*, Be. Pi. &c. Vide Act. 23. 1^f. Pi. Non sum, ut dicunt quidam, apostata & hostis Legis, neque ex odio detraxi Legi Mosaicæ; sed veritatem sincerè docui ex præscripto Dei, solam ejus gloriam vestramque salutem quærens^g; Id facere debetis, ut pro amico, & de vobis bene merito, qui & omnibus prodesse voluit^h. ¶ *In, &c.* *Ἐν παντί, &c.*] Coniungendum hoc, vel, 1. cum præcedentibus. Docet se habere bonam conscientiam *inter omnes*, id est, non solum inter gentiles; sed etiam apud vos, ut qui sciatis quàm sincerè egi, &c.ⁱ. Vel potius, 2. cum sequentibus^k. *Ut qui in omnibus* (sub. rebus, Jun. G. ex Sy. vel, *per omnia*, E.) *cupiamus honestè conversari*, Pi. Jun. sim. Be. P. Et quidem ex animo^l. Ut nè cuiquam dictis aut factis meis ullum præbeam offendiculum, ut 1 Cor. 10. 33^m.

19. *Amplius* (id est, Hoc magisⁿ, & impensius^o;) *autem deprecor, &c.* *Παρακαλῶ, &c.*] *Deprecor* (vel, *Obsecro*, Pi. &c. sub. vos, E. ex Vulg. Pi.) *hoc facere*, Mo. Vulg. id est, pro me orare P. ¶ *Quo, &c.* *ἵνα τὸν χρόνον ἀποκαταστήσω ὑμῶν*] *Ut citius, five celerius, restituar vobis*, Pi. J. Cap. P. Be. Hebræis scilicet^q, vel Asiaticis^r: vel, in Judæa morantibus^t, ad communem consolationem nostram, ut Rom. c. 1. v. 12^t. Non enim apud vos inutilis ero^v. *Restituar* autem, vel, 1. ex carcere & vinculis^x, de quibus Heb. 10. v. 34^y. Sed tunc carceris mentionem fecisset, ut in aliis omnibus Epistolis quas è carcere misit. Vel, 2. à negotiis quibus detineor. Deus enim *dirigit hominis gressus*, Prov. 16. 9^z. *Ut — revertar ad vos*, Tre. ex Sy. Ar. E. Hinc constat, Authorem hujus Epistolæ fuisse Hebræum, & proinde Clementem dici non posse^a. Hoc autem Lucæ bene convenit, qui Syrus erat patriâ, unde facilis in Judæam excursus. Eò autem reverti cogitabat ubi per Italiam jecisset semen-tem Evangelii^b. Al. Scripsit Paulus hanc Epistolam, idque in vinculis posterioribus^c.

20. *Deus autem pacis*] Scilicet auctor^d, & amator^e. Sic Rom. 15. 33. Phil. 4. 9. &c. Hoc ideo addit quia videbat nasci inter eos discordiæ semina^f, & ut eis pacem & doctrinæ consensum inprimis commendat. Non ergò oportet vos à me, vel inter vos mutuò, de Lege & Sacrificiis dissidere^g. Al. *Deus pacis*, i. e. qui pacem inivit nobiscum, eamque sanctissimè colit in Filio suo^h. Al. Inensos sibi Judæorum animos placare studet, docens quàm grata Deo sit Pax & Concordiaⁱ. ¶ *Qui, &c.* *Ὁ ἀναγών — ἐν ἀμαρτίᾳ, &c.*] *Reducens*, vel *Qui reduxit*, (vel, *eduxit*, Jun. Vulg. vel, *fursum evocavit*, vel, *revocavit*, J. Cap. *suscitavit*, Me. E. sic G.) *de mortuis* (h. e. à morte ad vitam^k. Simul intelligitur & evectus in summam potentiam, per quam suos rueri potest, & in hac quoque parte Pastoris officio fungi. Sæpe, cùm magni aliquid à Deo optatur, fit mentio *de mortuis excitati*, ut eò magis ejus potentiæ confidamus^l.) *pastorem* (qui & verbo pascit, & sceptro regit ad vitam æternam^m. Est Christus Pastor noster, ut Joh. 10. 11. &, in mystico sensu, Ezech. 34. 23ⁿ.) *ovium* (i. e. electorum^o, præcipuè P, ut Joh. 10. quippe quos propriè pascit, id est, efficaciter vocat ad vitam æternam^q; in genere tamen omnium Christianorum, quos Verbo & Sacramentis pascit^r, vel, hujus ovilis Ecclesiæ^t. Obiter, cùm Christianos *oves* vocat unius Pastoris, commendat gregis concordiam^u.) *magnum* (*Magnus* hic vocatur, sicut *ἀρχιεπίσκοπος*, 1 Pet. 5. 4^v. tum, ad differentiam inferiorum

rum Pastorum *, de quibus antè mentionem fecerat *; tum, aliis rebus *, tum, eò quòd sanguinem pro nobis fudit, Joh. 10. 15. Et hoc est quòd dicitur, *ἐν αἵματι* pavit nos tanto affectu ut & sanguinem funderet, quòd factum est ut sanciretur *foedus* non temporale, sed *æternum*, semper duraturum, quomodo & *Sacerdotium* ejus, & *Redemptionem æternam*, suprà dixit b:) in sanguine (i. e. per sanguinem c; ut referatur hoc, vel, 1. ad *ἀναπαύω*, ut sensus sit, Christum resuscitatum esse d, virtute ac merito sanguinis ipsius in morte effusi *; vel, 2. ad verbum subintellectum hoc modo, *Reduxit à morte pastorem ovium*, quas redemerat sanguine f; vel, 3. ad nomen *πατήρ*, qu. d. Ideo Christus vocatur *Pastor magnus*, quia oves sanguine suo redemit g. Al. cum sanguine, ut sensus sit, Deum excitasse Christum à morte, sed ita ut sanguis in morte fusus post resurrectionem adhuc vigeat h; vel, instructum sanguine, Jun. Pi. ut *ἐν αἵματι* ellipticum sit pro *τὸν ἐν αἵματι*, scil. *ὄντα*, vel, *ἐρχόμενον*, ut dicitur 1 Joh. 5. 6 i. i. e. in sanguine suo, quò redemit Ecclesiam suam, tanquam recente adhuc & vivo k:) *testamenti*, sive *foederis*, *æterni* (i. e. quò firmatum est Novum Testamentum l: quòd *æternum* vocat, 1. ad differentiam V. T. 2. quia ei non succedit aliud m; 3. quia æterni Filii sanguine sancitum est n; 4. quia promissionem continet hæreditatis æternæ o; 5. quia æternam habet efficaciam p; foederatos omnes efficaciter & æternum Deo concilians, juxta Heb. 9. 12 q.) *Dominum nostrum*, Mo. &c. Quæ verba Regium Christi officium astruunt; ut Propheticum describitur, dum *pastor*, &c. vocatur; Sacerdotale verò, quum *instructus sanguine*, &c. Atque hæc tria certissima fundamenta sunt petendorum, exspectandorum, & percipiendorum, omnium beneficiorum Dei r.

21. *Aptet*, &c. *καταρτίσω ὑμᾶς ἐν*, &c.] *Aptet* (vel, *Compingat*, i. e. omni ex parte aptos & idoneos reddat t. *Confirmet*, Ar. *Æth.* *Componat*, E. *Zeg.* *Ritè componat*, Ca. *Absolutos reddat*, Er. Il. Ti. P. E. *Perficiat*, Tre. ex Sy. Pi. E. Jun. *Coagmentet*, Zeg. tanquam unius corporis membra t. *καταρτίσω* habes pari sensu 1 Pet. 5. 10. Respondet Hebræo *יְבָרֵךְ*. Vide 2 Cor. 13. 9, 11. Gal. 6. 1. 1 Thes. 3. 10. Significat & nos naturâ ineptos esse ad omne bonum opus, & aptitudinis perfectionisque nostræ, tam initia quàm progressus, in solidum Deo deberi *.) *vos in omni opere bono*, Mo. E. Pi. &c. i. e. in omni genere bonorum operum secundum vocationem vestram v. Vel, *ad omne opus bonum*, J. Cap. G. in quo genere præcipuum est Concordia, ad quam & Participium *κατηννομεν* refertur 1 Cor. 1. 10. *ἐν* pro *ad*, quomodo h Hebræum sumitur. In MS. additur *ἐν παντὶ λόγῳ*, ad omnem sermonem bonum z. Ad hanc perfectionem, &c. necesse est, tum, ut convenienter aptati & constituti sint ad omne bonum opus præstandum foris; tum, ut bonum finem in suis operibus præstandis habeant, sine quo opus bonum non est a. Aptat Deus homines ad benefaciendum, non exterius tantum operando, sed & interius exhibendo, & voluntatem bonam immittendo b. ¶ *Ut* (Intellige, *præstans nimirum ut*, E.) *faciatis ejus voluntatem*] Præceptivam c, ad quam nostra voluntas conformanda est d. Vide Eph. 6. 6. 1 Joh. 2. 17. Est explicatio ejus quòd præcedit. ¶ *Faciens*, &c. *Ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐαγγέλιον ἐν ὁπίνω αὐτῶν*] Quòd brevius, *εὐαγγέλιον τῶ Θεοῦ*, Rom. 12. 1. & 14. 18. Eph. 5. 10. Phil. 4. 18. Et *ποιῶν* constituitur cum *καταρτίσω* *. *Faciens*, sive *Efficiens*, (i. e. per gratiam suam efficaciter operans f, & interius, ut notat *ἐν ὑμῖν* g.) *in vobis* (Sic Deus dicitur *in vobis operari velle & perficere*, Phil. 2. 13 h. Facit autem hoc, tum, notitiam nobis dando promissionum suarum; tum, Spiritu nos excitando & roborando. Facere enim rectè & is dicitur qui faciendi causas dat. Et honos omnis effectuum redit *ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* i. (ad primam causam.) Manifestè docet hic locus, gratiam Dei non ex eo efficacem censerì, quòd voluntas nostra per suum assensum sese accommodet vocanti aut suadenti Deo; sed efficacem esse per seipsam, & à seipsa, dum Deus potenti suâ operatione nos aptat, & in nobis efficit omne bonum, ideòque ipsum assensum & cooperationem voluntatis nostræ k. Hinc dicunt Patres, *Deum in nobis coronare opera sua* l. Ità tamen Deus *in nobis faciat*, ut id nos quoque faciamus, quia facit id per nos m.) *beneplacitum*

(vel, quòd gratum, sive acceptum, sit, Er. Be. Pi. &c.) *coram se* (i. e. opera sibi placentia n:) *per Jesum Christum*, n E. Mo. E. &c. i. e. per meritum Christi o; ut referatur ad o E. Me. verbum *faciens*. Optat enim ut Deus hæc in illis efficiat per Christum p, quia nihil à Patre impetratur nisi per p E. Filium q. Proxima causa quæ nos velut immediate in- q E. ex staurat est Spiritus Sanctus. Sed Christo Paulus omnia Aquin. tribuit, quia videbat sibi rem esse cum hominibus qui nihil, vel quàm minimùm, Christo tribuebant r. Nota hic r J. Cap. distincta Patris & Filii opera in nostra sanctificatione. Pater tanquam author, vel prima causa, describitur; Filius, velut Mediator, per quem omnia in nobis perficit t. t Jun. Al. Hoc, *Διὰ Ἰησοῦ*, rectè construitur cum illo *ἐν ἡμῖν*. Ea enim demum nunc Deo placent quæ sunt secundum Christi præcepta. Sic *Διὰ* usurpat & Petrus, 1. 2. 5 t. ¶ *Cui* g. (Nempe, & Patri, & Filio v. Talis *δοξολογία* aliis locis ad v Jun. sic Deum Patrem Christi, sed hic ad Christum ipsum, refe- E. Me. renda videtur, ut Apoc. 5. 12. Hic finita fuit Epistola *.) * G. est (vel, sit, E. Pi. &c. Nam sensus Optativus magis congruit v.) *in secula seculorum*] Locutio Hebræa, quam v E. habes & Phil. 4. 20. 1 Tim. 1. 17. 2 Tim. 4. 18 z. Nam z G. ut à Dei gratia omnia bona profluunt, sic ad Dei gloriam referri necesse est a. ¶ *Amen*] Vide Rom. cap. 16. a Jun. ver. 27 b. b G.

22. *Rogo*, &c.] Quæ sequuntur Epistolæ jam finitæ subtexta sunt, ut apud Paulum sæpe. ¶ *Ut*, &c. *Ἀνέχεσθε*, &c.] *ὑπομείνετε*. Sufferte (vel, Boni consulite, Ca. G. c Idem. Equo libentique animo admittite d.) *sermonem consolati-* d Me. sic *onis*, E. ex Vulg. & Chrys. &c. Sed hæc per se grata E. Jun. T. esse solet *: vel, *exhortationis*, Er. P. Pi. V. &c. *huius*, * E. Be. Pi. Sumpserat enim Paulus partes exhortantis ac docentis, idque præstiterat non sine aculeis reprehensionis f. Obsecrat ergò ut boni consulant hanc audaciam g. f F. ex *Vel, monita*, quæ huic Epistolæ adjeci capitibus 10, 11, Caj. &c. 12, 13. ¶ *Per pauca*, &c. *Διὰ βραχέα*] Locutio sim. Jun. est bene Græca, etiam apud Lucianum existans. Sub- s E. auditur *ῥημάτων*, quòd adjecit Demosthenes h. *Per breviam* h G. (vel, *Per pauca*, Val. Er. *Pauca*, Er. Ti. P. Ca. Be. E. *Brevibus*, P. Pi. Ar. sub. *sermonibus*, Ar. & sub. *de hoc*, Be.) 40 *scripsi vobis*, E. Mo. &c. Brevis sermo minore cum molestia auditur i. Vel, *præcepi vobis*, ut Act. 15. 20. Larga se dabat materia; sed ego, quòd minùs gravis vobis essem, quæ multis dici poterant in pauca contraxi k. *Per pauca* k G. dicit, vel, 1. si conferantur cum iis quæ vel dicturus erat si præsens fuisset, vel scripturus si illos discipulos idoneos habuisset l; vel, 2. respectu dogmatum de l E. ex quibus agit m, quæ sunt omnia V. T. mysteria n, si spe- Chrys. ctetur rei argumentum & dignitas; vel, 3. si spectetis m J. Cap. meum erga vos zelum & affectum o. sim. E. ex Aquin.

23. *Cognoscite*, *γινώσκετε*] *Scitis*, Er. V. J. Cap. Me. &c. Mallem, *Scitote*, quia Judæis transmarinis indicare voluit quòd nondum sciebant p. ¶ *Fratrem nostrum*; id est, Collegam q. *τὸν ἀδελφόν*] In MS. erant literæ aliquæ detritæ: videbaturque scriptum fuisse *ἀδελφὸν ὑμῶν* [foran *ἡμῶν*, ob verba seq.] quomodo fuit & in exemplaribus quibus usi sunt Syrus & Latinus r. ¶ *Timotheum dimissum*, *Ἀπολελυμένον*] * G. *Dimissum*, nempe, à me, ut pollicitus sum Phil. 2. 19 t. t J. Cap. *Absolutum*, Mo. *Ἀπολύειν τὸν μέμφεος* Græcis est *absolvi à criminatione* etiam privata, sive accusatione forensi. Et forsan Timotheus aliquâ insigni criminatione aspersus est à Satanæ ministris t. Al. *Solutum esse*, Er. t Jun. Ti. P. Ca. Be. Pi. sic Tre. ex Sy. Vinculis scilicet v: in quibus alicubi fuit, licet id alibi non narretur *. Timotheus cum Paulo Romæ fuerat, & eo digressio, remanserat in Italia; datùsque in vincula, ac deinde liberatus, iter aliquò instituerat, in Galliam fortè, inde redire in Italiam cogitans v. ¶ *Si celerius venerit*, &c.] Si citò ab itinere suo redierit z, aut z G. sim. ad me venerit a, cum illo comite vos invisam; alioqui E. Me. sine eo ad vos iturus, moræ longioris impatiens b. a E. Me. b G.

24. *Propositos*, &c.] id est, Pastores Judæorum omnium, maxime eorum qui Asiam minorem incolunt c. J. Cap. Episcopos Ecclesiarum, maxime per Judæam & Syriam d. Eos qui in singulis oppidis Ecclesiarum erant e E. Me. principes, ut diximus suprà v. 7. & 17 *. ¶ *Omnes* * G. *sanctos*] id est, Fideles f, ut Rom. cap. 16. ver. 15 g. f E. Me. ¶ *De*, &c. *οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας*] Itali, Er. V. Zeg. id est, Judæi Christiani per varias urbes Italiæ dispersi h. h E. Me. *Fiatres*

¶ Jun.

Fratres *Italici*, non illi solum qui Romæ commorabantur, sed & illi qui ex Italia tota Paulum salutaturi veniebant Romam, qu. d. cismarini hominesⁱ. Erant enim non Romæ tantum, sed & Puteolis, & per omnem Italiam multi jam Christiani; partim ab illis temporibus in quibus Acta desinunt, partim ex labore adjutorum Pauli, Lucæ, Timothei, Titi,

Crescentis, Tychici, Onesimi, Epaphroditⁱ.

25. *Gratia cum omnibus, &c.*] Consuetæ formula claudendi Epistolas¹. Vide Eph. 6. 24. Col. 4. 18. ¹Me. &c. Alibi explicat Paulus quæ sit illa *gratia*, nempe Christi^m. *Gratie* nomine intelligit beneficentiam Deiⁿ, ⁿG. vel, omne genus bonorum, quæ nobis à Deo per Christumⁿ proveniunt^o. ^oMe.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

JACOBI.

PROLEGOMENA. Quærendum inprimis de Epistolæ hujus Auctoritate.] Illam quidam negarunt, ut Lutherus, & post eum Hunnius, & Centuriatores, nec non Cajetanus^a. Alii de ea dubitarunt, sed de Auctore, potius quam de Auctoritate, ejus^b. Ar-

gumenta quibus hanc Epistolam impugnant levia sunt^c. [Ea inprimis duo sunt: nam reliqua planè futilia.]

1. Ex dissensione cum Paulo, de qua suo loco dicendum.

2. ex dubitatione Veterum^d. Dicit Eusebius, *Non multos ex veteribus ejus mentionem facere*; testatur ergò aliquos meminisse, quod pluris æstimandum quam aliorum silentium, quo etiam potius, tanquam tacito consensu, quorundam expressum testimonium confirmatum est; additque Euseb. hanc cum reliquis Epistolis Catholicis, publicè in plurimis Ecclesiis legi. Hieronymus sic scribit, *Hæc epistola ab alio quodam sub nomine ejus [Jacobi] edita asseritur, licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem*^{*}. Quod si maximè duo illi Patres eam suspectam habuissent, plures tamen antiquiores & posteriores eam pro Canonica receperunt, ut Cyprian. in Expos. Symbol. Orig. Homil. in Josuam, Athanas. in Synopsi, Epiphan. l. 3. hæc. 76. August. epist. 29. ad Hieron. Numerat Euseb. hist. 3. 25. tres canones discernendi libros Apocryphos. I. si Veteres eorum non meminissent. 2. si [aut] stylo; aut, 3. fide, ab Apostolicis dissonarent. Ex his *νεστέριαι* duo posteriora, quæ propria sunt & interna, olim non sunt hic desiderata, sed tertium tantum. Quæ causa sola ad eam reprobendam minimè sufficiens fuit, cum nemo nominetur qui eam repudiaverit; alii verò, qui ante Euseb. & Hieron. eam receperant, intercidisse potuerint^f. [Hæc quoque Jacobi epistola inter reliquas Canonicas numerata est à Melitone celeberrimo Sardium Episcopo qui floruit anno à Christo nato 170. æqualis Polycarpi, qui ad Ecclesias primævas & celeberrimas in Oriente, &c. profectus est, ut sententiam eorum de libris Canonicis exquireret, &c. Deinde ex Concilio Laodiceno & Carthaginensi, aliisque, de quibus videat cui lubet Cl. Joannem Rainoldum de libris Apocryphis, prælect. 34. &c. Videamus jam de Scriptore hujus Epistolæ, quisnam hic Jacobus fuerit.] Inter Apostolos duo erant *Jacobi, Major*, qui filius Zebedæi, & frater Johannis; & *Minor*, qui

filius *Alphæi*, & frater *Judæ*. Vide Mat. 10. 3. Marc.

15. 40. Judæ v. 18. His alii tertium addunt, *Justum* dictum, & fratrem Domini, Gal. 1. 19^b. h. e. patruelem Domini, utpote filium Cleophæ patrui Christiⁱ, & Mariæ sororis matris Domini^k, unum ex Discipulis 72^l. Episcopum Hierosolymitanum^m. [Hic ergò variant:]

1. Erat hic Jacobus Zebedæiⁿ. Ità putat Syrus^o, qui inscriptionem fecit ad has & sequentes Epistolas P. Cui sententiæ repugnat, tum, 1. tempus vitæ illius^q. Is enim, ut Act. 12. discimus, prius interfectus fuit quam se multum extra Judæam promoveret Evangelium^r. Hæc autem Epistola scripta est quum illud longè latèque propagatum esset, & ex Judæis, inter eas dispersis, collectæ essent Ecclesiæ, Jac. 1. 1. & donis miraculorum presbyteri excelleret, Jac. 5. 14. Tum, 2. materia scripti, quæ est de moribus potius reformandis quam de tradenda fide: id quod Evangelium diu multumque confirmatum jam fuisse ostendit^t. 2. Hic erat *Jacobus Alphæi*^u: quæ communis est sententiæ^v. Hoc verò mihi non est probabile: ascripisset enim & is *Apostoli* nomen. 3. Is est qui ab Apostolis constitutus fuit princeps Presbyterii Hierosolymitani^x, ut, Apostolis huc illuc, ut fiebat, excurrentibus, haberet coetus ille virum egregium, & cui ob eximias virtutes *Justi* nomen adhæsit, à quo regeretur. Eum *Jacobum* multi credidere *Apostolum* dici, Gal. 1. 19. Sed minimè id inde sequi ex eo loco ostendimus^y. Sed non fuisse Apostolum apertè indicant Heges. & Clem. apud Euseb. Cyril. Hieron. &c. & Euseb. 1. 12^z. Dictus autem hic Jacobus *frater Domini*, quod filius esset Josephi *τὸ τέκνον*^o ex priorī uxore, ut quidem sentiunt Euseb. Hier. Epiphan. & alii quidam^a. Sed quicquid sit de Scriptore, Epistolam *δεσπόσαν* esse constat, tum ex ipsa doctrinæ ratione & qualitate, tum ex Historia Ecclesiastica^b. [Hæc de auctore. Quærendum restat de Epistolæ occasione, scopo, atque argumento.] Occasio illius duplex fuit, 1. persecutio tyrannorum, Judæorumque infidelium. 2. hypocrisis abutentium gratiā Dei. Scopus & finis illius est, consolatio in adversis & correctio vitæ^c. Epistola ferè tota est *παρακλήσις*, continens admonitiones varias^d. Pios munit adversus tentationes & calamitates. Prædicat mala incredulis imminencia, &c^e. Dicta autem est hæc

^g Lau.^h Lau.ⁱ Ham.^j Ham.^k Er. in^l Lau.^m Lau.ⁿ Ham. Er.^o in Lau.^q Q. in^r Gom. Irid.^s in Lau.^t G. Gom.^u Par.^v G.^w Gom.^x G. fin.^y Gom. Pi.^z Gom.^a Lau.^b Gom. Pi.^c Lau.^d G. fin.^e Ham.^f G.^g G. fin.^h Ham.ⁱ G.^j Vor.^k Gom.^l Pi.^m Ham.ⁿ hæc

hæc Epistola Catholica, sive universalis f, i. e. ἐκκλησιαστική, [quia] non, ut illa Pauli, uni Ecclesiæ, homini, civitati, aut regioni h, destinata; sed multis exemplis missa in plures locos, ut inde & alia fierent exempla, & aliò mitterentur i.

CAP. I.

1. **Jacobus Dei** (Nempe Patris a: quod Apostolico scribendi stylo maxime convenit b. Al. *Deus* hic idem qui *Dominus*, nempe *Christus* c; ex collat. Tit. 2. 13 d.) & *Domini* — *Christi servus* e. Sic se vocat speciali ratione, ratione officii sui f; q. d. Evangelii minister f, vel Apostolus g. Sed non dicit *Apostolus*, ut solent Paulus & Petrus; qui id non sine causa fecere. Magnam enim auctoritatem addebat illis, quod à Christo ipso in locum qui supra omnes in Ecclesia emereret essent electi h. Jacobus ergo *Apostolus* non erat i. Resp. Non sequitur. Nam & Paulus *servum* se vocat, &c. k. ¶ *Duodecim tribubus quæ, &c.* Talis est τῶν δωδεκά. Dispersis, P. Be. Pi. Ultrò citroque dispersis, Ca. *Disseminatis inter gentes*, Tre. ex Sy. *Quæ sunt in dispersione*, Er. Il. Ti. Ar. Vulg. Pi. i. c. Gente Israelitis l; Christianis scilicet factis m, quippe quos *fratres & dilectos* passim vocat, qui erant extra Judæam n, dispersi inter gentes per varia regna p, per provincias Romanorum q, per totum orbem r. Dispersiones hic respicit, vel, i. particulares & recentiores, quales Act. 8. 1. & 11. 19 t. Sed dispersi illi distinctos non habebant cœtus, quos his tribuit Jac. 2. 2 u. Vel, 2. universales illas & antiquas & Decem, & Duarum, tribuum in Assyria, Babylonia, &c. ex collat. Act. 2. 5. & 1 Pet. 1. 1 v. Omnis locus extra Judæam est Heb. נָחֳלִים, Græc. διασπορά, Deut. 30. 4. Neh. 1. 9. Psal. 147. 2. Sic usurpatur נָחֳלִים, quod vertitur διασπορά, Levit. 26. 33. Jer. 15. 7. & 49. 35. &c. *Duodecim tribubus* dicitur quomodo δώδεκα φυλῶν, Act. 26. 7. nimirum quia *duodecim filii fuerunt Jacobo*. Gen. 35. 22. & duæ tribus Ephraimi & Manassis, quanquam duplicem sortem cepere, tamen ex una erant stirpe. Hinc facer semper Hebræis numerus Duodenarius, Exod. 15. 27. & 24. 4. & 28. 21. &c. x. *Duodecim tribuum* passim fit mentio, ut Gen. 49. 28. Exod. 39. 14. Apoc. 2. 1. 12. &c. y. Sunt in hac Epistola, quædam monita omnibus Israelitis communia, quædam propriè pertinentia ad eos qui jam in Christum crediderant b. Al. *Duodecim tribubus, &c.* id est, illis qui licet non genere, mysticè tamen, Israelitæ sunt, & ad 12 tribus spectant c, vel, & illis qui ex 12 tribubus prognati sunt, & conversis ex gentilismo, qui numero 12 tribuum inserti sunt d. Sed gentes hic intelligi non est verisimile *. ¶ *Salutem*, ita Er. Be. Pi. Χαίρειν Mos salutandi f, isque Apostolicus g, Act. 15. 23 h. 2 Joh. 1. 1. Sic שמחה, Esd. 5. 7 i. Vulgarem hæc salutandi formulam non vulgariter intelligit, sed de salute corporis & animæ k. Nec aulica, vel verbalis, est hæc salutatio; sed efficax & realis l. *Salutis* vox etiam pacem, gratiam, omnique bonum, complectitur m. Χαίρειν est, vel, *gaudere* n, sub. opto, vel, *jubeo* o. Confer v. seq. p. Sic Horat. Epistolam inchoat, *Celso gaudere* q; vel, *salvere* r. Græci dicebant modò χαίρειν, modò υμναίνειν, modò εὐπεριεργάζεσθαι t. 2. *Omne gaudium, &c.* i. e. Perfectum, summum, plenum, gaudium u, phrasi Hebraicæ v, ut 1 Tim. 1. 15 x. nisi gaudium ducit, sub. esse, ut Phil. 2. 69. materiam summi gaudii z, nempe spiritualis. Causa enim pro Effectu nominari solet. De tali gaudio vide dicta Act. 5. 41. Heb. 10. 34. Est in libro Musar, *Gaude in castigationibus* a. ¶ *Fratres mei* b. Et gentis & fidei unitate. Sic eos decies ter compellat, ut hortationes altius penetrent b. ¶ *Cum, &c.* Όταν — συνεπείετε, &c. c. Περιπατεῖν est sono Neutrum, sensu Passivum; & significat *circumveniri*, Luc. 10. 30. 2 Sam. 1. 6 c. [Sic vertunt:] *Quoties in tentationes* (vel, *periclitationes*, Ca. *explorationes*, Be. *varius incideritis*, Er. Il. Ti. P. Pi. sim. Mo. Tre. Vulg. &c. *Tentationes* vocat afflictiones seu tribulationes d, persecutiones Evangelii causæ e, quibus Deus homines probare sive explorare solet, ut quales sint innotescant f; & quæ sit illorum virtus, patientia robur g, an fides eorum vera sit & constans h. *Varia tentationes*, נסיונות, sunt, quales

Exsilio, Confiscationis, Odii, quibus subiacere solent pii, Sirach. 2. 1. 1 Pet. 1. 6. 2 Pet. 2. 9 i. [hi inprimis] vel ipso nomine & Judaico, & Christiano k. Putem hanc Epistolam scriptam tempore Edicti illius Claudiani Act. 18. 2. quando Judæi, & in illis Christiani, Romæ, & ad id exemplum, ex aliis magnis urbibus ejeti sunt l. 3. *Scientes* (sub. illud, Be. Pi. Persuasum habentes m;) quod, &c. ὅτι το δοκιμούν, &c. n. Quod exploratio (vel, experimentum, i. e. illud quod consequitur multiplicem illam explorationem o;) fidei vestre parit patientiam, Er. V. &c. five, tolerantiam, Be. Pi. sustinentiam, quæ patienter expectamus bona futura p; exercet & perficit patientiam q, non casualiter r, sic enim impatientiam parit t; sed occasionaliter u, i. e. præbet materiam & occasionem patientiæ v, quam Deus per crucem & probat & operatur w; firmiorem in nobis habitum producit tolerantiam x, illam etiam ostendit si adsit y. Tacite hic significat, probationem fidei effectum esse tentationum. His enim facile cedere fidem imbecillam prodit, at rma fides roborat animum in adversis. Sed huic loco contrarium est illud Rom. 5. 4. *Patientia* δοκιμῆς, probationem, operatur z. Resp. 1. duæ res sæpe sibi invicem sunt causa, ut calor & ignis, vapor & pluvia a. 2. Aliud hic est δοκιμῆς quam ibi δοκιμῆς b; differunt ut effectus & causa, illud activè sumitur pro probatione, h. e. oppressione; hæc passivè, pro experientia c; illud improprie, pro cruce probatoria d, per Meton. effecti e; hæc proprie f, pro ipsa probatione, quæ fidei probitas exploratur g. δοκιμῆς, est id per quod fit exploratio. Utitur sic Plato loquens de venulis per quas sapes dijudicamus. RR. dicunt נסיונות h. Ut corpora tenella variis laboribus indurantur; sic animus piorum, persecutionibus assuefactus, tolerantior redditur i. Parit afflictio patientiam non per se & suâ naturâ, sed per accidens, nempe, per accedentem operationem Spiritus Sancti k. Al. Locutio transitiva est pro intransitiva, *Probatio fidei*, id est, fides tentationibus probata, patientiam gignit, auctiorem scilicet, vel impetrando à Deo, vel efficiendo l.

4. *Patientia autem opus perfectum* (vel, *integrum*, Be.) habet m. Vel, *habet*, Er. Mo. E. &c. i. e. fit perfectum n. ¶ Ipsis operibus ostendat sinceritatem & constantiam suam, ut seq. explicant o. *Opus* hic pro effectu sumitur p. q. d. Plenam habeat efficaciam, vos corroborando & efficiendo, ut omni modo rectè vos sub cruce geratis p. Talis sit animus ut nec recalcitret, nec concidat, sed planè se subiciat Divinæ voluntati q. *Opus integrum*, sive *perfectum*, vocat, & quod re ipsâ præstatur ut *donum perfectum*, infra v. 17. & *charitas perfecta*, 1 Joan. 4. 18. & opus minimè fucatum; ut חסד Heb. sumitur r. Al. Intelligit hic, vel, 1. perfectissimum patientiæ gradum t, nempe gaudium & alacritatem in perferendo juxta Mat. 5. 12 u. vel, 2. constantiam, sive perseverantiam, patientiæ usque ad finem vitæ v, Mat. 10. 22 x. Sic enim opus erit absolutum atque perfectum, & re & fructu y; q. d. Perseverent, qui perfecti esse volunt. Hoc dicit, quia multi, qui heroicam initio magnitudinem præ se ferunt, paulò post fatigantur z. Τέλειον, i. e. duret eis τελειον, Mat. 24. 13 a. Vel, 3. opus conjunctum cum dilectione eorum qui nos affligunt. Nam *charitas* est vinculum perfectionis, Col. 3. 14. & reliquarum virtutum opera format ac perficit b. ¶ *Ut, &c.* ὅτι ἡ περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἀγάπης c. Ut sitis integri toti, Be. Vox una Hebræa חסד modò per τέλειον, modò per ἀγάπην, vertitur, ut videre est Deut. 27. 6. Jos. 8. 31. 1 Reg. 8. 62 d. & 11. 4. & 15. 3, 14. &c. Possunt alioqui ista distingui, ut τέλειον (Rabbinis תָּמִיד, quâ voce & hic Syrus utitur) sit quod labe caret e, ἀγάπην, quod omnes suas habet partes f. Vox τέλειον notat soliditatem & incrementum gratiæ, ut 1 Cor. 2. 6. & 14. 20. Heb. 5. 14. & 6. 1. ἀγάπην, integritatem partium, ut 1 Thes. 5. 23. in hac gratia æquè ac in cæteris d. *Perfectum* opponitur imperfecto e, integrum mutilo f. Utrumque præstat patientia, & perfectionem vitæ, & integritatem virtutum g. Cruce Deus nos expolit, &c. h. Sensus duplex, vel, ita futurum est nè sitis imperfecti aut mutili quoad virtutes vobis necessarias: vel, sic, Ut in adventu Domini inveniamini perfecti & integri i. ¶ *In, &c.* ὅτι ἡ ἀγάπη τέλειον ἐστὶν j. Ità ut nihil vobis desit, P. Pi. In nullo (vel, Nullaque in parte, Er. Il. Ti. In nulla re, Tre. ex Sy. sic Ca.

10

20

30

40

50

60

70

In nulla, sub. tentatione, Par.) deficientes, Be. Par. Calv. i. e. succumbentes^k, fatiscientes, fracti impatientiâ, quales tandem deficere necesse est^l. Vel, *diminuti*, Er. Il. Ti. E. Quibus scilicet ad integritatem aliquid deest^m: vel, *destituti*, Tre. חסרין hîc vertit Syrus. Dicitur חסר qui aliqua in re minus habet quàm oportet. Pari sensu λειπῶν hîc mox habemus, & Jac. 2. 15ⁿ. q. d. Nullo genere boni operis destituti: id quod secum adducit patientia perseverans^o.

5. Si quis autem vestrum indiget sapientiâ] Si sentiat se non satis habere prudentiâ, ad dijudicandum quid in singulis circumstantiis agendum sit P. Sapientiam hîc intelligit, non Philosophicam, aut Politicam, sed Theologicam^q; vel, 1. generatim^r, piam scientiam rerum divinarum^t, ac inprimis mysteriorum fidei ac salutis^t; sapientiam practicam, & ad salutem vel necessariam, vel utilem^v. Multus hîc est in reprehensione eorum qui sapientiam sibi arrogabant^x. Vel, 2. Synecdochicè^y, specialem^z; de qua paulò antè agere coepit, quæ carni^a, & mundo, stultitia videtur, & verè Christianorum propria est^b; doctrinæ scilicet illius cognitionem, nempe, quorsum affligimur à Deo, & quis fructus indè capiendus^c; quâ quis practicè credit crucem esse summum bonum^d, & persecutiones tolerantiam efficere, iustamque esse gaudii materiam^e, & nos in malis beatos esse^f; vel, quæ cernitur in perfecta patientiâ^g, in cruce gestanda^h, idque æquanimitè & alacriterⁱ. Cui fayet collatio præced^k, ut sit præoccupatio quædam. Dicere poterant, Dicis, de his gaudendum, &c. Sed quis ita sapiens ut hoc intelligat^l? Qu. Sed cur dicit, Si quis, &c. cum omnes sapientiâ indigeant^m? Resp. 1. Quidam spiritu prudentiæ donati sunt, quo alii carentⁿ. 2. Si h. l. non est dubitantis, sed supponentis^o, valèturque, cum, vel, quoniam, vel, quandoquidem, ut Mal. 1. 6 P. & alibi; q. d. Si quis—indiget, &c. ut certè omnes indigetis, alius plùs, alius minùs, &c. ¶ Postulet, &c. Αἰτείτω ποιεῖ τὸ δίδων Θεὸς πᾶσιν ἀπῶς, καὶ ἐκ ὀφειδὶς οὐκ ἔστι. ¶ Postulet à dante Deo (vel, à Deo qui dat eam, Be. Pi. fim. Tre. ex Sy. Ca. Ar. Er. vel, ab eo qui dat, nempe Deo, Il. Ti. P. V. A quo est omnis sapientia, Ecclesiastici, 1. 1^r.) omnibus (petentibus scilicet piè rectèque^t: vel, omnibus qui eam habent^t; vel, quibusvis^v, Judæis, Græcis, divitibus, pauperibus, &c.) simpliciter, (i. e. vel, candidè: vel, omnibus sine περισπωμένη. Ammonius notat, ἀπῶς tribus modis dici, vel, τὸ καὶ ὅλως, vel, ὁλον ἁλῶς, vel, ὁλῶς^z vel, benignè^a, largiter, liberaliter, sive affluenter^b, ut ἀπῶς sumitur Rom. 12. 8. 2 Cor. 8. 2. & 9. 13^c. Meton. efficientis^d, quia simplicitas ex se parit benignitatem^e; non maligna & restricta est^f, non tergiversationes quærit, quò vel non donet, vel parcit^g; nec aliud spectat quàm iustas causas dandi, quales sunt inopia & humilitas petentis^g. Syrus reddit פשוטא, quod vel valet simpliciter, vel, diffusè & largiter^h, propriè expansè. Sic & Arabs optimè, ex amplitudine, vel, ex dilatione, i. e. amplissimè. Significat simplicem illam & porrectam animi extensionem, quæ in benefico est, unde opum quoque extensio & elargitio oritur: ut contrà in avaro omnia contracta sunt & coarctata. Quare dicitur avarus abscondere se à carne sua, Esa. 58. 7. & cor claudere, 1 Joan. 3. 17. Sic & Matth. 6. 22. oculus simplex est mens benigna ac benefica, ut contrà oculus malus, mens avara & invida. Sic & Pollux, 5. 21. ἀπῶς, inquit, est ἐκκεῖλον, in medio expositus, ἐν τῷ μέσῳ, paratissimus, ἐλδὺς, liber, ingenuus, liberalis; & cap. 5. ἀπῶσαι σῶμα est ἐκτείνειν, sive πρῆτειναι. Lex. Græcolat. vetus, ἀπῶμαι, pandor: ἀπῶ simpliciter, pando. Ἀπῶτον, expande i.) & non improperante, Mo. vel, exprobrante, Er. exprobrat, Il. Ti. Ca. Be. Pi. Petentibus scilicet, nequitiam, importunitatem^k, nimis crebras petitiones, ut plerique divites pauperibus solent^l; priora beneficia commemorantes, atque ità excusantes se in posterum^m. Non dat superbè, ut qui verbis aut vultu imputant ac velut exprobrant data; qualia panem lapidosum vocat Senecaⁿ. Hoc addit, nè quis Deum sapius adire vereatur^o. Obj. Deus exprobrare dicitur Matth. 11. 20. Sic Matth. 23. 37. Marc. 16. 14 P. Resp. Facit hoc Deus, 1. ingratum tantum & impenitentibus^q; 2. non animo malo, superbo aut invido, sed ut impii ad poenitentiam moveantur^r. Discrimen ostendit inter Deum dantem &

hominem: quod & egregiè exprimunt Hebræi, sic orantes, Nè fac ut opus mihi sit donis hominum, quorum dona pauca, exprobratio autem multiplex: sed manu tuâ plenâ & latâ^s. ¶ Et dabitur ei] Non dubitat hoc affirmare, propter tot Christi promissa^t, ut Matth. 7. 7; 8. Marc. 11. 24. Joan. 16. 23^t. Intellige secundum conditiones quas exposuimus Mat. 18. 19^v. si conveniens illi fuerit^x, & si rectè petat^y.

6. Postulet autem in (vel, cum, Pi.) fide] Vel, 1. Cum fide veritatis & verbi, & promissionis Dei^z. Vel, 2. Cum firmo proposito adhærendi Deo, quicquid sibi obtigerit^a. Vel, 3. Cum fiducia (sive firmâ persuasione^b), impetrandi^c, quod petis^d; ut patet, tum ex sequent. tum ex collat. Eph. 3. 12e. & 1 Joan. 5. 14^f. ¶ Nihil hesitans] Ità Er. Il. vel, disceptans, P. Mo. Pi. E. discernens, vel dijudicans, E. ambicens, Be. i. e. Mente & corde in utrumque fluctuans, incertus quò inclinet, & ubi fiduciam ponat^g. Non hesitans, nempe, per diffidentiam^h, nè quidem ob propriam aut alienam indignitatem, aut demerita, ut hæsitârunt Moyses, Num. 20. 10, 11. & Petrus undas calcansⁱ. Non hesitans an præstaret viis Dei adhærere, an cum Gnosticis, ad vitandas persecutiones, ab illis deficere^k. Nihil addubitans, G. sic Ca. aut de potentia Dei^l, ut illi Psal. 77. 19, 20^m. aut voluntateⁿ, verbo ipsius testatâ^o; aut paternâ erga nos benevolentia^p, aut promissione^q. De voce διστάζω diximus ad Matth. 14. 31. & 21. 21. Marc. 11. 23. Act. 10. 20. Rom. 4. 20. Vide & infra 2. 4. ubi vox eadem quæ hîc. Hermas 2. 9. Iterum dixit mihi, Tolle à te dubitationem, & nihil omnino dubites petens aliquid à Domino^r. Obj. At constat, pios non semper impetrare quod petunt, ut Mat. 26. 39. 2 Cor. 12. 9. Resp. Multa bona, præsertim corporalia, non absolute ac simpliciter petenda sunt; sed cum conditione, v. g. si Dei sit beneplacitum, si nobis salutare^t, si expediat ad maiorem Dei gloriam, & majus bonum nostrum^u. Sic Matth. 26. v. 39. Medicus autem meliùs novit quid ægroto expediat, quàm ægrotus ipse^v. ¶ Similis est fluctui maris] Nam, ut ait Comicus, Dum in dubio est animus, paulo momento huc illuc impellitur^x. Sicut marina unda à ventis impellitur, & nunc huc, nunc illuc, iactatur; ità ipsius animus modò sperat, modò spem abjicit. In Glossario, Ἀνεμίζω, ventilo. Ibidem, Πιπίζω, flabello. Philo De Mundo, πρὸς ἀνέμους πιπίζεται τὸ ὕδωρ. Rabbinus ונשנ. Esaias 77. 54. 11. Jer. 22. 14. פורקן ab Interpretibus nonnullis vertitur πιπίζω. Καὶ ὕδωρ, gurgis, unda, in Glossario. Ἡ ἑβραϊσ. Par similitudo Esa. 57. 20. ut mare impulsus, ubi Græci καὶ ὕδωρ ἀπὸ πύλων Y. ¶ Qui, &c. Ἀνεμίζομαι καὶ πιπίζομαι] Qui ventis agitatur & iactatur, Be. Pi. P. vel, impetu rapitur, Er. Il. Ti. V. E. Huc illuc^z. q. d. Rectum cursum tenere, & optatum portum contingere, nequit^a. Incredulorum poenam exprimit. Suâ, inquit, inquietudine intus seipsum excruciant, dum in Deum non recumbunt^b. Tollit hoc ἐπὶ πύλων, sive dubitationem, Pontificiorum^c, qui nos volunt dubitanter & incertâ successus opinione orare^d. Non autem continuò qui non est infallibiliter certus dubitare dicendus est, sed is cujus animus inter utrumque fluctuat. Fatemur precandum nobis esse cum bona fiducia impetrandi, &c.^e.

7. Homo ille] id est, Talis aliquis^f, qui non ex fide orat, sed animo fluctuat^g. ¶ Quod accipiet (vel, obtinebit, G.) aliquid] Eorum quæ petit^h, nè minimum quidem, nedum sapientiamⁱ. ¶ A Domino] Deo^k; vel, Christo^l, id est, per Christum qui preces nostras Deo commendat^m.

8. Vir, &c. Ἀνὴρ δὲ ψυχῆ, ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, &c.] Vir (vel, Ut qui sit vir, Be. Pi. Subauditur ὁνⁿ. Pendent hi Nominativi à præced: ἀγαπᾷται, & notant causam efficientem^o.) duplex animo, (vel, qui, inquam, hesitat in animo suo, Tre. ex Sy. διστάζων, qui διστάζων θυμὸν ἔχει, aut cui δὲ θυμὸς ὁραγεται, ut Homerus loquitur P. Vel, biantimis, E. Me. id est, dubius, & inter diversas sententias voluntatesque fluctuans. Intelligitur hîc, vel, 1. hypocrita, & omnis vaser & versipellis^q, qui in corde & corde loquitur, ut Psal. 11. 3^r. Simulator, qui aliud loquitur, aliud sentit^t; lingua orans, non corde, Deo & hominibus illudens^u. Vel, 2. qui animi incertus modò huc, modò illuc, inclinat, neque dat operam ut in vera religione stabiliatur, quales multi tunc erant Judæi, &c.^v.

Vel, 3. qui cum fide in Christum simul media illicita adhibet ut pericula evadat. Vel, 4. qui nihil certi fixum habet in animo quid eligat vel sequatur, ut illi 1. Reg. 18. 21. Apoc. 3. 15, 16. y. cujus animus divisus est, partim Deo, partim mundo, deditus; partim Deo confidens, partim diffidens; fluctuans, adeoque incapax patientiæ & perseverantiæ, quæ virtutes constantem firmumque animi statum exigunt; fluctuosos recessus habens, nunc turgens carnis confidentiâ, nunc desperans, nec unquam unum & idem constitutum habens. Duplex animus hic simplicitati Dei opponitur. Clausula est superioris doctrinæ. Vox *ἀποχέτω* habetur infra 4. 8. & in Physiognomicis Adamantii c.) *inconstans* (vel, & *inconstans*, Be. Pi. & *commovetur*, Tre. ex Sy. *inconstans* est, Er. II. Ti. P. i.e. in ipsa petitione sua lubricus est & inconstans, & proinde nihil impetrabit: vel, *fluctuans*, G. Non modo inconstans, sed irrequietus & tumultuosus, nempe, intus in corde & conscientia sua. in omnibus viis suis, Mo. &c. i.e. consiliis f. & actibus g, quos in certum scopum non dirigit; sed prout diversis fertur affectibus in iis varius est h, nescit quod se vertat, inter duo divisus; vide Ecclesiastic. 2. 13, &c. i. Non minus paratus ad discedendum à Deo, quam ad manendum cum eo, nihil fixi vel firmi tenet in religionis negotio k. Actus *ὁδὸς*, dicere mos est Hebræorum. Qui fide vacillat, is necesse est actiones edat varias: atque inter se multum discrepantes. Hæc est illa *assidua mutatio propositi*, & *nusquam residentis animi volutatio*, ac *vita pendens*, ut loquitur Seneca. Idem alibi, *Turbo quidam animos nostros rotat, & involvit fugientes petentesque eadem, & nunc in sublime allevatos, nunc in infima alios rapit.* Et, *Fluctuamus, aliudque ex alio comprehendimus, petita relinquimus, relicta repetimus.* Et, *Vitium est hæc diversitas, & signum vacillantis animi, ac nondum habentis tenorem suum.* Et, *Maximum indicium male mentis fluctuatio.*

9. *Glorietur, &c.* *Καυχᾶσθω*] *Laetetur*, ut alibi exposuimus n; consoletur sese & erigat animum, nedum ut cum Deo expositulet, & malis artibus sese studeat attollere o, aut doleat vicem suam, animumque despondeat p. ¶ *Frater humilis*, ο *ταπεινός*] Statum externum, non affectum internum, notat q. Pauper & contemptus r, qui abjectæ est sortis. Sic *נָי* Psal. 82. 3. Esa. 11. 4. & 14. 32. & 32. 7. &c. Vide Luc. 1. 48 f. Aliud est *ταπεινός*, aliud *ταπεινός* t, quod hic pro *ταπεινός*, *humiliatus*, *afflictus*, ut passim afflictio dicitur *humiliatio*, ab effectu, ut Psal. 116. 6. & 119. 71 v. ¶ *In, &c.* *ἐν τῇ ὕψει αὐτοῦ*] *In altitudine*, vel *sublimitate*, sua, E. Val. V. Be. Pi. *בְּרוֹמְתוֹ*, *Ob sublimitatem suam*; non mundanam, sed spiritualem y, five apud Deum z; quam humiliante se promissit Christus Matth. 23. 12 a. quam certò exspectat b, saltem in futuro seculo c; q. d. Cogitet felicem statum ad quem euectus est, [vel, i.] in eo quod Christianus sit d, ob honorem in eo positum e, quod censeatur Dei Filius p, Joh. 1. 12. hæres Dei, Rom. 8. v. 17 q. & gloriæ coelestis r, confors Christi t, socius Angelorum u: [vel, 2.] in eo ipso quod pro Christo spoliatus inopiâ premitur v. Huic favet connexio, & cum præced. ubi agitur de afflictionum commodis, & de gaudio in illis, & cum sequente Antithesi, v. 10 z. Est hic *ἐξέμωρος* propter speciem contradictionis y.

10. *Dives autem in, &c.* *ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ*] *In humilitione* (vel, *depressione*, Be. *demissione*, Pi. *dejectione*, Er. V. *abiectione*, P.) sui, Er. Ti. V. Pi. sub. apud homines, V. Subintelligendum hic, vel, i. *glorietur* z, *ἀπὸ τῆς κοινῆς* a. [Quod variè explicant.] i. Ironia est; q. d. Glorietur divites, ut solent, sed sciant, quod falsa & vana est hæc gloriatio; exaltatio eorum reverâ humiliatio est & vanitas b. Est quod magis doleant ac sibi vilescant, quam glorientur. Confer Jac. 5. 1, 2, 3 c. 2. Gratuletur sibi quod qui ob opes magni fiebat apud mundi cultores, nunc ob Christum contemptus sit d. Glorietur in eo quod bonis suis spoliatus sit e. Nè divites abripiat inane mundi gaudium, affuescant in suæ carnalis excellentiæ deiectione gloriari f. 3. Nè glorietur in divitiis, sed in demissione animi sui g; in *ταπεινώσει*, quâ modestè de se sentit, nec inferiores præ se contemnit h. Pauperes queruli sunt, & in desperationem proni; divites, gloriosi & elati. Utrosque ergo ad virtutes hisce vitiis contrarias hortatur i. Vel, 2. subintelligendum

περίσω k; vel, *ἀπορίσω*, *confundatur* l. Quod partim ex contrario præcedente, sicut i Tim. 4. 3. [ubi dicta vide:] & alibi m; partim ex nomine sequente, satis intelligitur. *Dives submissum gerat animum* n, pudeat ac sibi displiceat o, [vel, i.] considerans suam vilitatem, i. e. sortis suæ instabilitatem p; [vel, 2.] in depressione sui, brevè videlicet secutura q; in humilitione, quæ illi parata est, & quam certò exspectare debet. Cohæret hoc cum sequent. Et sic invicem sibi respondent partes Antithesis, pauperis & divitis r. ¶ *Sicut flos fani, &c.* *Ἄνθος ὡς φάνη, &c.*] *Ἄνθος* Hebræis est omnis herba *שֶׁמֶשׁ*, ut diximus Gen. 1. 11. *ἄνθος* verò, *viror*. Eadem similitudo Psal. 37. 2. Esa. 40. 6, 7. Vide & Sirac. 14. 17 t.

11. *Exortus est, &c.* *Ἀνέτειλε* — *ὅν τὸ κινῶν, ὃ ἐξήγειρε, &c.*] Sunt *ἀνέτοι* pro Præsenti t, aut quovis tempore v. Et præterea Hebraismus. *Exortus est enim* (vel, *Nam ut exortus est*, Be. Pi. *Nam veluti quum exortus est*, P. Significat summam in re peragenda celeritatem y.) *Sol cum est, exaruit herba*, Er. Ti. vel, & *arefecit herbam*, Be. sic Pi. Copulativum vim habet connexivi talis, quod est relativum temporis z. *Sol oritur & arefecit*, pro *Sol, ubi ortus est, arefecit*. Solebat Solis ortum comitari ventus qui *καύσαν* dicitur, Jonæ 4. 8. ubi est *כָּוֶה*, in Græco *κατέλας*. Est autem *καύσαν* proprium *ξηραίνεν*, ut vides Exod. 17. 10. ut & Solis Matth. 13. 6 a. ¶ *Et* (vel, *Unde*, Pi.) *flos ejus decidit*, *ἔπεσε*] *Abiit*, G. ex Sy. ¶ *Et decor, &c.* *καὶ ἡ διαπρέπεια τῶν ποσειδῶν, &c.*] *Et decor vultus* (vel, *faciei*, Pi. E. i. e. formæ b, five speciei c, externæ. Hebræi cujusvis rei quod in aspectum venit vocant *פָּנִים* d (faciem.) *Πρόσωπον* h. l. sicut Luc. 12. 56. & 20. 21. 2 Cor. 10. 7 *. Sic *facies cali, terræ, &c.* f. vel, *aspectus*, Er. II. Ti. E. vel, *speciei*, Er. V. vel, *speciabilis*, P. Be. Pi. Al. *Et decora species*, Ca. Vide Matth. 6. 29 f. Syrus hic habet, *Et pulchritudo visionis*, i. e. id quod aspectu erat pulchrum.) *ejus deperit*, Mo. &c. ¶ *Dives in, &c.* *ἐν τοῖς ποσεισιν αὐτοῦ μαρμαρίζεται*] *In* (vel, *Cum*, P. Ca.) *itineribus* (vel, *gressibus*, Be. *professionibus*, Pi. *sim. G. conversationibus*, Tre. ex Sy. Ar. vel, *copiis*, Ca. *successibus*, V. vel, *abundantia*, V. Q. in Be. i. e. opibus h, si legas *πολεῖς* i, ut quidam Codices habent k. Sed *πολεῖς* habent Codices penè omnes l, imò omnes. Nec dicunt Græci *πολεῖς*, sed *εὐπολεῖς*, cui opponitur *σπολεῖς* m. Vel, *vitis*, Er. II. Ti. Pi. E. Ga. ut est v. 8. Et Luc. 13. 22. *πολεῖς πολεῖς*, quod *πορεύμεν* o, Rom. 15. 25 n. Intelligit, [vel, i.] modos & vias quibus ad opes & honores contendit. Allusio esse possit ad itinera difficillima ad conquirendas opes suscepta. Horat. epist. 5. *Impiger extremos currit mercator ad Indos, &c.* o. [Vel, 2.] consueta divitum studia p, actiones q, per quas scilicet homo tendit ad certum finem, veluti metam r; occupationes, recreationes t. *Πορεύεται* dicitur de vitæ institutione, 1 Pet. 4. 3. 2 Pet. 2. 10. & 3. 3. Judæ, v. 11, 16, 18 t.) *suis marcescet*, Mo. Vulg. &c. i. e. evanescet v, peribit x, cum opibus quibus fidit y; peribit æternum, si non Domino, sed divitiis suis, confidat z. Sic Isocrates *νέος ἐμώγαν*. Sic *ἐξηραίνεται* de homine, Marc. 9. 18. Contra *ἀνδραγαθία*, 1 Pet. 1. 4 a. Futurum pro Potentiali. Si diu procedit, nempe vivendo, facile *marcescet*, i. e. opibus suis destituetur. Persequitur comparisonem. Nam *μαρμαρίζεται* dicuntur propriè quæ virorem speciemve floridam amittunt. *נָבֵל* Hebraicè. Sic Philo de bonis mundanis loquens, ait, *ἐξέλειν ἔχει τὴν μεταβολὴν, ὑπανδρῶνα τὸ πᾶν πρὶν ἀνδρῶνα βέλαιος* b.

12. *Beatus* (sub. est, Pi.) *vir* (Non dives ille cui omnia ex voto succedere putantur, sed vir c,) *qui suffert, &c.* *ὑπομένει, &c.*] Ut Matth. 10. 22. & 24. 13. &c. Unde *ὑπομῆν*, Rom. 5. 3, 4 d. *Tolerat tentationem*, P. Pi. &c. vel, *explorationem*, Be. i. e. afflictionem *, ut supra v. 2 f. quâ homo probatur g, five exploratur à Deo h, nempe, cum spe & spectatione præmii coelestis; non obmurmurans, nec vindictam cogitans, sed eam de manu Dei, cum approbatione voluntatis ejus, suscipiens i; rebus adversis non cedit, nec succumbit, sed eas fortiter vincit k. Al. *Adversis exploratur*. Nam *ὑπομένειν* hic sumendum, ut Heb. 12. 7. ostendunt id sequentia. Videtur respici locus Job. 5. 17 l. ¶ *Quoniam cum, &c.* *Δοκιμὸς γινώσκων*] *Probatas factus*, Mo. *Probus compertus*, Be. *Cum probatus erit*, Er. II. P. Pi. Ti. sic Tre. Ar. &c. id est, Quum cognitum fuerit quod sit probatus m, probus, ap-

probatus: Conjunguntur *ἐνδύεσθαι* & *ἐκδύεσθαι*, Rom. 14. v. 18 n. Vide Rom. 16. 10. 1 Cor. 11. 19. 2 Cor. 10. 18. & 13. 7. 2 Tim. 2. 15. *Cum factus sit* (i.e. apparuerit,) *probus*, sive *constans*, *ῥῆτις*, 2 Par. 9. 17 o. Sic esse, pro *cognosci esse*, Joh. 15. 8. 1 Cor. 9. 27. per Meton. subjecti p. ¶ *Accipiet coronam vitæ* i. e. Perpetuū virentem & florentem, non marcescentem & deciduam; quales illæ ex hedera, lauro, &c. nempe, beatitudinem coelestem q. Vitam æternam tanquam coronam datam victoribus apud Græcos. Confer 1 Cor. 9. 24. Est Genitivus notans speciem, qualis Rom. 4. 11 r. *Coronam Regni*, ut habet Paraphrastes [Chald.] Esth. 1. 11. & 2. 17. Cant. 5. 7. Vocatur autem *corona vitæ*, quia datur in vita illa æterna, sicut Apoc. 2. 10. Hic est sensus mysticus ejus quod sequitur apud Jobum 5. 19 t. ¶ *Quam, &c.* *ὅν ἐπαγγελία*, &c.] *Quam promisit Dominus* (Non homo, sed Deus, qui *fidelis* est, Heb. 10. 23. & *potens efficere*, Rom. 4. 2 i. Itā certitudinem præmii ostendit. Promisit autem Matth. 5. 10, &c. & 10. 22. &c. t. Vide Luc. 22. 29. Ideo dicitur *corona justitiæ*, 2 Tim. 4. 8. In MS. non est *ὁ* *ῥῆτις*. Itaque subauditur *Deus*, ut Heb. 13. 15. & alibi. Nec aliter hīc legerunt & acceperunt Syrus & Latinus v.) *iis qui diligunt eum*, Pi. Be. &c. Ut Rom. 8. 28. Nulli autem magis aut diligunt eum, aut se diligere testantur, quā qui pro eo patiuntur x. Dicit autem *diligentibus se*, non, ut consequens videretur, *patientibus pro se*, quia fontem aperire voluit omnis boni operis, id est, dilectionem Dei v.

13. *Nemo, &c.* *Μηδὲς πειράζουσιν* — *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, &c.* Transsit hīc à tentatione externa z, & probationis a, ad tentationem internam b, & seductionis c. Tentatio hīc accipitur, ut Matth. 6. 13. & 26. 41. In tentatione tria concurrunt, Afflictio, Probatio, & Incitamentum peccandi. De tertio hīc agit t. *Nemo quum tentatur* (i. e. ad peccandum sollicitatur d; quum se sentit afflictionibus commoveri ad impatientiam, diffidentiam, aut desertionem fidei x;) *dicat, A Deo tentor*, Pi. sic Be. E. &c. *Nemo vestrum, ubi in mala incidit, putet à Deo ea sic dirigi, ut per ea vestrum aliquis in peccata impellatur*, *περὶ τοῦ πειράειν ἀπορίας*, ut mox sequitur, quasi Deus inevitabiles nobis ad peccandum injiciat necessitates. Hoc ideo dicit nē multi malis pressi succumberent. Cohæret enim hoc cum illis v. 16, 17. Idemque hīc sensus qui 1 Cor. 10. 13. Non ideo adversa vobis immittit Deus ut vos peiores faciat, sed ut meliores. Nē despondete animum. Deus bene volentibus aderit. Nota & hīc *ἐν*, pro *πείρα*. Tertul. *Diabolus tentat, Deus probat*. Hinc Diabolus vocatur *ὁ πειράζων*, Matth. 4. 3. ¶ *Deus enim intentator* (est, Mo. E.) *malorum*, *Ἀπειρασὸς ἐστὶ κακῶν* Frequentius apud Græcos est *ἀπειράτω* sed nec alterum illud contra *ἀναλογία* est. Et in Glossario reperio, *Ἀπειράτω*, *intentabilis* f. Vox hīc sumitur, vel, 1. activè, ut sumit Vulgatus, nisi *intentator* hīc vitiosè legatur pro *intentatus* 3. Sensus, Nulli intentat mala, neminem excitat ad malè agendum b. Sed sic bis idem dicitur i. Nec Græcam vocem activè reperies k. Vel, 2. passivè l, ut alii exponunt m. *Intentabilis* (vel, *Inexpertus*, Er.) est *malorum*, Lau. sic Er. E. Non *tentatur* (vel, *tentari potest*, Er. P. Be. Pi. &c.) *malis*, Sy. &c. id est, peccatis n: q. d. Tentationi obnoxius non est o. Neque à se, neque ab ulla alia re aut persona, sollicitari potest ad malum p. Antanaclassis est in voce *πειράζειν*, quæ antea ponitur pro *δοκιμάζειν*, hīc pro *Ad malum sollicitare* q. ¶ *Ipse autem neminem tentat* Scilicet ad malum r. [Alii hoc cum præced. membro sic reddunt:] *Sicut ipse ad actiones pravæ seduci nequit, sic nec ipse amat alios seducere*. Qualis ipse est, tales ut sint homines optat t. *Ut malis tentari non potest, ita nec ipse quēquam tentat*, E. ex Er. q. d. Deus nec induci potest ad peccandum, nec inducere. Quomodo dicere solemus, Deum nec falli posse, nec fallere. Valet igitur Apostoli probatio. Nam ejusdem naturæ est, incitari posse ad peccandum & alios incitare t. Impiè illum peccati authorem faciunt, qui nec ipse prōnitatem habet ad peccandum, nec alios tentare solet. Obj. Dicitur Deus & *tentari*, ut Exod. 17. 2, 7. Deut. 6. v. 16. &c. & *tentare*, Gen. 22. 1. Deut. 8. 2. & 13. 3 v. Resp. Dicuntur ista de tentatione explorationis, vel paterfactionis: hīc autem loquitur de tentatione illaqueationis x, sive seductionis y. Tentat Deus, 1. dura præ-

cepta imponendo; 2. affligendo; 3. siena Satanæ laxando; 4. dona atque auxilia sua subtrahendo; 5. occasiones peccandi objiciendo; 6. voluntates etiam malas ordinando, ut v. g. fur hunc potius gregem quā illum aggrediatur. Deus autem non tentat, peccatum aut suggerendo, aut suadendo, &c. z.

14. *Unusquisque verò tentatur, &c.* *Πειράζεται ἑκάστος ἑαυτοῦ ἐν ἡδοναῖς καὶ ἐν ἐπιθυμίαις καὶ ἐν ἐλεγχῶν* ¶ *Tentatur à sua*, sive *propria*, *concupiscentia* (vel, *cupiditate*, Be. Pi. *ἡδονῇ*, ut loquuntur Hebræi a; à vi appetitiva hominis b, quatenus à lapsu depravata est c, & inclinatur ad peccata d, sive carnalia, sive spiritualia x; est enim hæc concupiscentia partim in voluntate, partim & magis in appetitu sensitivo f; estque peccatorum fomes & illecebra, ex peccato originali in homine relicta g. *Cupiditas propria* hīc dicitur, ut 2 Pet. 3. 3. sic & Judæ, v. 16, 18. quæ *cupiditas cordis*, Rom. 1. 24. sive *carnis*, Gal. 5. 16, 24. Eph. 2. 3. & *mundana*, Tit. 2. 12. & *hominum*, 1 Pet. 4. 2. *peccati*, Rom. 6. 12. *diaboli*, Joan. 8. 44. Labem originalem hīc intelligit cuique connatam h. Si per adversa à Deo abducimur, non Deus in causa est; sed quod bona hujus vitæ, vitæque hanc ipsam plus amamus quā fieri oporteret i. Cum interior sit ad malum motus, frustra se excusat peccator ab externo impulsu k.) *abstrahitur* (vel, *illectus*, Ca. Er. *dum illicetur*, Er. vel, *dum irritatur*, Il. *dum extrahitur*, Zeg. *dum abstrahitur*, Er. Ti. P. Be. Pi. scil. à bono l: *ἡδονῇ*, ita ut abducatur à recto m. *Ἐξέλκειν* quod *ἀφέλκειν* Xenophonti, qui *voluptatem* dicit *ἀφέλκειν* *πρὸς τὸ ἡδῆα* quod *ἐφέλκειν* Homero, *αὐτὸς δὲ ἐφέλκεται ἀνδρῶν σίδερα*, *impellit virum ferrum ipsum n.*) & *illectus*, sive *inescatus*, E. Vulg. Ca. &c. i. e. ita ut pertrahatur o, ad mala scilicet p, ut pisces escā q. Frequens similitudo. Sic Græci Scriptores optimi dicunt, *κατὰ δὲ λόγους δολέειν*. In Glossario, *δολέειν*, *il-lecebro*, *pellicio*, *allicio*, *illicio* r. Metaphora à meretrice, quæ stultum juvenem abstrahit à parentibus, sive à recto tramite, & ad se veluti escā allicit t. *Abstrahit* decipiendo, Eph. 4. 22. & mentem corrumpendo, Rom. 1. 26. *illicit* per voluptatem, 2 Pet. 2. 13, 14, 18. Vide & Luc. 8. 15. Tit. 3. 3. Jac. 4. 1. Hæc interna corruptio præcipua tentationis causa esse dicitur, comparatè cum Satana ejusque instrumentis. Illi enim aliquos tantum, idque aliquando tantum, hæc & omnes & semper tentat; illi ab extra, hæc est hostis intestinus: illi suadere tantum possunt, non cogere; hæc autem prævalet, Rom. 7. 23 t. Satanæ non meminit, ut excusationem nobis eripiat, quia ille sine nobis ipsi prævalere non posset v. Est autem hīc hystologia: nam *inescatio* præcedit, *extrahitio* sequitur x.

15. *Deinde cum* (vel, *posteaquam*, Er. Il. Ti. P. Be. In his enim peccati gradibus prior consistere potest sine posteriori, adeo ut etiam temporis ordine præcedere possit y. Potest hæc gradatio referri, vel, 1. ad varia temporum & actionum momenta; vel, 2. ad causarum ordinem z.) *concupiscentia* (innata scilicet & prava, de qua v. præced. *ἐν ἡδοναῖς καὶ ἐπιθυμίαις*, ut 2 Pet. 1. 4 a.) *conceperit*, (scilicet delectationem, ut v. præced. b, vel, consensum eblanditur, sed imperfectum; quum scilicet animus aliquantum immoratur delectationi peccati, negligens eam repellere, aut ei resistere c; vel, postquam voluntatem ita pellexit, ut objectum oblatum admiserit & amplexa sit d; vel, ubi titillationi, sive delectabili inescationi sensuali, accessit voluntas, sive bonum averfando, sive malum appetendo, antequam perpetret x. In conceptione diversi sunt gradus; 1. admissio, quum malus motus non rejicitur aut repellitur, ut à Josepho, Gen. 39. — à Christo, Mat. 4. — 2. retentio in animo, contemplatio ejus, disceptatio de eo, ut in Eva, Gen. 3. Vide Psal. 66. 18. Gal. 4. 9. 1 Tim. 5. 15. 3. delectatio sive allubescencia, quā quis vellet si liceret; quæ, si subita sit, *ωρσπιδερα* dicitur, si impressa sit, *πιδω*, ut Job. 20. 3. ut quum quis dulce venenum in ore sentiens, non mox exspuit, sed cum voluptate retinet, nec lubenter dimittit. 4. mora, morosa delectatio, cum quis rei immoratur, omnesque circumstantias cum delectatione expendit, ut Eva Gen. 3. — *bona ad vescendum, pulchra visu, utilis, &c.* Hæc est articulatio foetus, & quasi formatio omnium partium atque membrorum in utero. 5. Peregrinatio, sive oberratio cordis, quum quis rem præteritam resumit, & in animum revocat,

revocat, delectationem fovet & venatur Gen. 6. 5. ob-
 jectis hinc inde conquisitis, & objectiones repellit.
 6. Consensus in opus, sive propositum faciendi, ut
 1 Tim. 6. 9. si facultas & opportunitas adesset. Hæc
 quasi vivificatio foetus. 7. Parturitio, non sine dolore
 donec enixus fuerit, ut Amnon, 1 Sam. 13. — Psal. 7. —
 Prov. 2. — 8. Nifus sive conatus perficiendi, ut Psal. 7. —
 Esa. 37. — quum quis facultatem atque opportunitatem
 quærit, ut fecit Saul ad occidendum Davidem: ἐπιχει-
 ρημα. Si tanta, inquit, voluptas cogitando, quid si potiar.
 [Deinde sequuntur alii gradus:] 9. Partus: [de quo
 mox.] 10. Lactatio per frequentiam & consuetudinem
 peccandi. 11. In corpore peccati roboratio, induratio
 cordis, peccati defensio. 12. De peccato gloriatio; quæ
 est quasi deportatio & deductio. [Hæc ex Cl. Authore
 paulo fufius exhibere placuit; tum, quia & hunc locum
 & progressum peccati optimè explicant, tum, quia non
 modico nobis usui & auxilio adversus astutiam peccati
 esse possint.] Συλλαβὴν hinc quod in corde ponere, Act. 5. 4.
 Metaphora à prægnantibus, quæ dicuntur συλλαβῆν, vel,
 ἐν γαστρὶ ἔχειν, Luc. 1. 24, 31, 36. & 2. 21 f.) parit (per
 consensum scilicet plenum & perfectum; vel, per ope-
 ris expletionem, cum conatus pravus plenum sortitur
 effectum. Similis metaphora conceptus & partus est
 Job. 15. 35. Psal. 7. 15. Esa. 59. 4. Τίκτειν idem quod
 καταρτίζειν, Rom. 7. 8. Concupiscentia meretrici con-
 fertur. Tres hinc peccati gradus: 1. electio voluntatis
 ad congressum cum concupiscentia; 2. ex congressu con-
 ceptio sive imprægnatio; 3. partus, quum in actum, &
 quasi in lucem, editur; tum autem peccatum est peractum:
 [ut sequitur.] Idem ergo mihi est ἀποτέλεμα τοῦ πειρασμοῦ
 quod πύγμα. 1. peccatum] Nempe, peccatum actualem,
 sive internum in affectu & desiderio; sive externum in
 actu & effectu, ut 1 Tim. 5. 21, 24. Quod non exclu-
 sive, sed ut ἡ ἐξουσία, peccatum dicitur. Peccatum hinc
 vocat scelera, quomodo peccatores speciatim dicuntur
 scelerati, ut Matth. 9. 10, 11. Sic Prov. cap. 1. ver. 10.
 & 23. 17. & c. P. [Sensus, q. d.] Ubi vis animæ con-
 cupiscibilis cogitavit de malo patrando, illud patrat. 9.
 Συλλαβὴν τίκτει, ὡς ἡ μήτηρ τὸ τέκνον. Primus Evæ partus, Cain.
 Homo terrestria cogitans, per Adamum figuratus & ad-
 hærens ei Cupiditas, per Evam significata, per se (i. e.
 nullo Dei Spiritu sublimiore interveniente) quid pro-
 ducere de se potest nisi pravam? Vide Philonem, & Plo-
 tinum: [eorumque verba in G.] ¶ Peccatum verò
 cūm, &c. Αποτέλεμα τοῦ πειρασμοῦ, &c.] Peractum (vel, Per-
 petratum, Ca. vel, Perfectum, sive Consummatum, Er. II.
 Ti. Mo. Vulg. Pi. E. Tre. ex Sy. vel, 1. per perfectum
 consensum: quum voluntas apprehendit quidpiam,
 vel quod, vel quomodo, non oportet. Vel, 2. per opus
 externum peccati. Periphrasis hæc est peccati actualis.
 Al. Perfectum peccatum non intelligo unum ali-
 quod opus perpetratum, sed cursum peccandi comple-
 tum, sive impiam sceleratamque vitam, cujus stipen-
 dium est mors. 9. gignit (vel, enititur, Er. G. ut Glos-
 sarium reddit: parit, Pi. progignit, Er. II. Ti. P. ἔπι-
 κύνει, vel, ἀποκύει vox est bene Græca, quæ occurrit in
 Plutarcho, & mox v. 18. Idem est quod τίκτω, pario,
 vel, ἀπαλλοτρίωμαι τῇ μήτρᾳ, liberor eo quod conceptum
 fuit, i. e. foetu. Idem hoc quod καρποφορεῖται τὸ δάμαρ, Rom. 7. 5. parit, i. e. operatur, ut Rom. 7. 13. vel, me-
 retur. 1. mortem] Temporalem; & æternam; peccati
 stipendium, Rom. 6. 23. vitæ scilicet illi v. 12. opposi-
 tam. Eva non peperisset morituros nisi Adam actu ipso
 peccasset: Sic & nos non damnabit morti affectus, si
 abortiat; sed ita demum si deliberatas, easque malas,
 actiones pariat. Non mori tantum, sed & in morte ma-
 nere, pœna est peccati, i. e. exitus vitæ non Christianæ,
 1 Cor. 15. 55, 56. Dices, Si peccatum non antè ge-
 nerat mortem quam consummatum sit, aut, ut alii, in
 consuetudinem venerit, tunc peccata solo voluntatis con-
 sensu commissa non sunt morte digna; quæ Pharisaica
 doctrina refellitur ex Jac. 3. 14. & 4. 8. Resp. Non dicitur
 mortem generare, quia mortem meretur, sed quia reipsa
 ducit ad mortem: id quod peccatum opere perpetratum
 maximè facit, quod per illud & scandalum aliis datur,
 & culpa augetur; quia peccator indè audacior factus,
 abjecto semel Dei timore, peccatum repetit, & in con-
 suetudinem peccandi venit, ideoque difficilius sanatur.

Paribus [cum peccato] gradibus procedit mors, quæ in
 primo gradu allesta est, in secundo, concepta, in tertio
 verò, parit mortem, quam in tertio tantum gradu expri-
 mit, quia ibi demum evidens & quasi sensibilis apparet
 mors. Ex hoc loco colligitur, Concupiscentiam ejus-
 que prave motus, v. g. titillationem libidinis, iræ, &c. non
 esse peccatum propriè sive formaliter dictum, quia
 sunt primò primi, & indeliberati. Sed hoc facile re-
 fellitur; 1. peccatum dicitur Psal. 51. 5. 2. quia est ra-
 dix omnis impuritatis, ideoque & ipsa impura. Vide
 Job. 14. 4. Matth. 7. 14, 15. Jac. 3. 11, & c. P. 3. quia
 est ἀνομία, 1 Joan. 3. 4. Confer Matth. 22. 27. 4. pec-
 catum esse docent natura & effectus illius: spiritui enim
 & Legi Dei repugnat, Rom. 7. 23, 25. Gal. 5. 16, 17. 5. Etiam cogitata mala inficiunt hominem, Mat. 15. 19.
 Vide & Act. 8. 22. 2 Cor. 10. 5. & 11. 3. Non dis-
 putat hic Jacobus, quando peccatum esse, aut reputari,
 coram Deo incipit; sed quando emergit, & in hoc tan-
 tum versatur, ut radicem nostri exitii in nobis esse
 doceat.

16. Nolite, &c. Μὴ μάταιοι εἶναι] Mos loquendi ubi falsas opi-
 niones, quæ aut irrepsere in quorundam animos, aut irre-
 pere possint, amoliri volumus. Sic 1 Cor. 6. 9. & 15. 33.
 Gal. 6. 7. 1 Joh. 3. 7. Nè errate, Be. Pi. E. ex Sy. &c.
 Nè seducamini in errorem, T. tam absurdum & impium,
 detestabilem, & blasphemum, Simonis Magi &
 sequacium ejus, Deum auctorem esse tentationum &
 peccatorum; vel, dona sapientiæ & patientiæ, quibus
 tentationes superetis, propriis viribus obtineri posse, ne-
 que debere postulari à Deo. Hoc vult, Nè putate ve-
 strum studium sufficere sine precibus, ut Judæi non pau-
 ci existimant. Precibus opus est, & quidem indefessis.
 Vide Luc. 18. 1. ¶ Fratres mei dilectissimi] Benigna
 allocutio, qualis infra v. 19. & 2. 5. & alibi. Ἀγαπητοὶ
 Syrus vertit אַהַבְיָהוּ, quod illa linguâ blandum admo-
 dum vocabulum est.

17. Omne, &c. Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δῶγμα τέλειον, &c.]
 Est versus hexameter. Omnis donatio (vel, largitio, G.
 vel, datum, Vulg. G. quod pro Græco δόσις Cicero &
 Seneca usurpant. Alibi est δῶμα, ut Matth. 7. 11. Luc.
 11. 13. bona, (verè bona, ut opponatur illis Dei do-
 nis quæ umbratilia sunt & evanescent; q. d. quæ nos
 bonos faciat, Matth. 7. 11. vel, optima, Vulg. Legit
 ἀέριον, quod maximè probarem.) & omne donum (δότης
 & δῶγμα sunt, vel, 1. synonyma; vel, 2. distinguenda:
 [idque, vel, 1.] ut illa ad naturam referatur, hoc ad
 gratiam; nam δῶγμα est quod gratis datur. Quod per-
 tinet & epithetum perfecti: nam gratia perficit naturam.
 Docet ergo Deum esse authorem omnis boni in nobis,
 five naturalis, five supernaturalis, five in habitu consistat,
 five in actu, præsertim cum de peccatis antè fuerit locu-
 tus quibus ex adverso bonæ actiones respondent. Egre-
 giè hoc refellit Pelagium, &c. Vel, 2. illa ad transito-
 ria, hoc ad permanentia, refertur; illa ad res hujus vitæ, ut
 Gen. 45. 21. Job. 1. 21. Phil. 4. 15. hoc ad res alterius vi-
 tæ, ut Rom. 5. 16. Vide & Luc. 11. 13. 1 Joh. 3. 17. illa ad
 id quod datur in via, hoc ad id quod datur in patria. ¶
 perfectum, (i. e. quod nos perficiat, five perducatur ad
 vitam æternam. Sic πλεῖστα habemus Heb. 2. 10. Pi.
 & 11. 40. P. five sit naturæ, five gratiæ, five gloriæ; per-
 fectum, inquam, quia tale vobis opto, & à Deo deposci
 vellem. Vel, integrum, Be. Designat hic dona spiri-
 tualia, minimè fucata, sed firma & solida, quibus ad
 omnem virtutem & perfectionem instituimur. Vel
 potius, adultum, ut tam gratiæ incrementum quam ini-
 tium Deo tribuatur. ¶ Supernè est; P. Be. vel, è supernis,
 E. Pi. id est, è cælo, ut exponitur hæc vox Joh. 3. 31.
 & cælum metonymicè pro Deo, cæli habitatore, ut
 Luc. 15. 21. Vide Joh. 3. 31. & 9. 11. Sic Jac. 3.
 15, 17. Deum omnis boni datorem laudant Dionys.
 Halic. 1. 123. P. & Philo 9. [Verbis à G. productis:]
 Hæc altera est ratio à contrariis effectis deducta, Deus,
 inquit, est omnis boni author, cui proprium & naturale
 est benefacere: absurdum ergo est, eum censerī malorum
 authorem. Tantum abest, ut Deus aliquem tentet, ut
 dona omnia cœlestia ab illo nobis proveniant. ¶ De-
 scendens (Descendere dicitur quod à Deo venit, Joh. 1.
 v. 33.) à Patre (i. e. creatore, ut Pater spirituum, v. 33.)
 Heb. 12. 9. vel, authore: Pater Hebræis auctor rei,

Gen. 4. 20, 21. Sic pater Edom, i. e. author generis.
 Sic Romulus Rome pater Plutarcho. *luminum* id est,
 A Deo, sic dicto, vel, i. pro *luminosissimo*, i. e. glorio-
 sissimo, ut *Deus glorie*, i. e. gloriosus, Act. 7. 2. vel, 2.
luminum, i. e. (per elegantem metaphoram) veritatis, &
 sanctitatis; non ergo est causa errorum, vitiorum, mala-
 rum tentationum, quæ tenebræ sunt: vel, 3. *luminum*,
 i. e. luminis omnigeni; tum corporei, solis, lunæ, &c. i.
 tum spiritualis; illarum *illuminationum*, quæ rectius
□□□□ dicuntur quam fulgores illi in pectorali summi
 Sacerdotis; notitiarum in creaturis rationalibus; re-
 velationum atque inspirationum, quibus hominum men-
 tes illuminantur, ac inter tenebras hujus vitæ dirigun-
 tur; maxime verò bonorum operum, quæ opponuntur
 peccatis, quæ passim *tenebræ* vocantur, ut Joan. 3. 19. &
 alibi, quia ex errore & Diabolo [Principe tenebrarum]
 ortum habent: vel, *luminum*, i. e. omnium bonorum.
 Lumen enim causa & symbolum est omnis boni. *La-*
men pro bono, ut *tenebræ* pro malo. ¶ *Apud*
quem, &c. Παρ ὃ ἐκ ἐνι ὁδῶν, ἢ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ. *Apud*
quem non (vel, *nulla*, Sy.) est (vel, *inest*, Be. Pi. Ca.
 Syncope, quæ est, pro *est*; non pro *licet*, sed pro *est*,
 est, ab *ἐν*, *insum*, ut in Aristoph. Pluto; ἐν κλύδωνι
 τῷ ἀγῶνι. Nam in uno MS. legimus *ἐν*.) *transmuta-*
tio, (vel, *immutatio*, V. Ca. &c. Ut modò luceat, modò non
 luceat, ut accidit soli & lunæ, v. g. per Eclipses. Vel, lo-
 calis *transmutatio*, ut in sole qui mutat locum dum ab
 Oriente in Occidentem movetur, & à Tropico Cancrī in
 Tropicū Capricornī: aut *conversionis*, (vel, *vicissitudi-*
nis, Mo. Vulg.) *obumbratio*, Er. II. Be. Pi. &c. Ut soli ac-
 cidit, ob terram noctu inter eum & nos interpositam,
 &c. Unde nunc dies est, vel lux; nunc nox, vel umbra,
 quæ major minore est pro maiore, vel minore, solis ac-
 cessu, vel recessu. Sol nunc apparet, nunc disparet;
 nunc fulget, nunc vaporibus, nubibus, eclipsibus, obscu-
 ratur. Omnes hæ voces sunt Astronomicæ. Sol παρὰ τὴν
 γῆν, five παρὰ τὰς ὁδοὺς, habet, ut & Plato dicit: aliter conspi-
 citur in ortu, aliter in meridie, aliter in occasu: παρὰ τὰς ὁδοὺς
 in doctrina Eclipsium est *diversitas aspectus*, five visus no-
 stri aberratio. Præterea [sol] habet ἐπεὶ, annuos à nobis
abscessus, quos *Solstitia* dicimus; Græci ἐπεὶ; Avienus
 vertit *pulsus*. Pro iis *abscessibus* alias nobis *umbras*
 jact, quod est ἀποσπῆλαι. Deus hîc Soli comparatur,
 ostenditurque multò ejus lux Solis [luce] perfectior.
 Deus nec oritur, nec occidit, nec abscedit, sed semper
 propinquus est se invocantibus; eandem lucem jact sine
 umbræ mixtura, Mat. 3. 6. non aberrat visus ejus,
 sed accuratè omnia prospicit, quid quisque agit, &
 quâ mente, &c. prorsus immutabilis est, ut essen-
 tiâ & perfectione, ita etiam loco, aspectu, & opera-
 tione: lumen ejus nullo rerum objectu obscurari &
 impediri potest, quò minus quocunque voluerit pene-
 tret: ubique beneficentiæ suæ radios expandit; con-
 stanter producit lumen, id est, bonum, nunquam tene-
 bras, vel umbras, errorum aut peccatorum. Simul
 innuit, bona tantum esse à Deo, non mala: quòd sit
 ipse immutabilis à bono in malum. Ità dubitationi
 occurrit, q. d. Homo qui præclare aliàs se gerit totâ vi-
 tâ, possit simul labi aliqua in parte. Deus autem non
 est instar hominum mutabilis, sed semper sui similis,
 & voluntas ejus semper eadem est, & quòd quædam
 nobis in malum cedunt, non Dei, sed nostro, sit
 vitio.

18. *Voluntariè*, &c. Βουλόμενος ἀποστείλας ἡμᾶς, &c.] Doctri-
 nam præcedentem declarat, ostendens quàm bonus &
 beneficus sit erga nos Deus. Deum esse datorem om-
 nis boni, probat ab exemplo regenerationis; quàm egre-
 giè concupiscentiæ, mortem gignenti, opponit, & hîc à
 causis suis describit. Deus nos bonos efficit, nos re-
 generando, quod omnis boni initium est. Igitur nos
 malos esse non vult. [Verba sic reddunt:] *Volens* (vel,
Consulens, Ca. *Quia voluit*, P. Be. Pi. Ga. G. E. quia ipsi
 placuit. *Voluntate suâ*, Æth. Voluntatem hîc opponit,
 vel, i. necessitati; q. d. non necessitate, ut Filium suum
 genuit, vel, ut sol illuminat; neque tamen casu &
 fortuito, ut homo gignit hominem, sed ex libero bene-
 placito: *destinatâ voluntate*, Er. Ti. Zeg. Vel, 2. me-
 ritis; q. d. nullis nostris operibus aut meritis provoca-
 tus, aut externa causâ inductus; imò immittentes &

indignos, sponte suâ, amore & benignitate impul-
 sus; speciali & gratiosâ voluntate suâ, quæ ἐνδοξία
 dicitur, Eph. 1. 4. *Voluntas* per Synecdochen pro be-
 nigna voluntate; alioqui βούλησι latè & generaliter
 acceptum omnibus rebus intervenit, quum nihil prorsus
 nolente Deo fiat: *benignâ voluntate*, Il. sub. ii, Er. II.
 Ti. Tre. P. Be. ex Sy. Pi.) *genuit* (generatione scilicet
 spirituali, quâ nascimur filii Dei, facti novi homi-
 nes; de qua hîc agi patet ex collat. 1 Cor. 4. 15. 1 Pet.
 1. 3, 23. Deus olim Israelitas *genuisse* dicitur cum eos
 ex Ægypto liberavit, Deut. 32. 18. At nunc multò ex-
 cellentiùs eos *genuit* ad vitam æternam. Alludit ad
 nostram adoptionem, de qua Joan. 1. 12, 13. Dicuntur
 & ministri *gignere*, Gal. 4. 19. Philem. v. 10. sed ut
 Dei instrumenta. *nos* (Nos & Vos sunt notæ, tum, i. ex-
 tensionis: q. d. & me, & vos, ad quos scribo, de quibus
 hoc dicit ex judicio charitatis, quæ suspicax non est:
 tum, 2. restrictionis, ut alii excludantur: *nos*, hoc est,
 electos, fideles, Christo unitos atque conformes; Eccle-
 siam, ut constat ex Joh. 1. 12, & 15. 1, &c. Rom. 8. 29,
 30. Eph. 2. 5, 6. & 5. 25, 26, 30.) *verbo veritatis*,
 Mo. &c. i. e. vel, i. Verbo incarnato, qui summa veri-
 tas est; vel, 2. per Evangelium, 1 Pet. 1. 23. quod
 ἐστὶν ἡ ζωὴν dicitur *sermo veritatis*, salutaris scilicet.
 Confer Eph. 1. 12, 13. Col. 1. 5. 2 Tim. 2. 8. In-
 telligitur autem hoc verbum susceptum fide, vel, inte-
 terius inspiratum; putà per intellectus illuminationem,
 & voluntatis excitationem. Hinc sanctificatio nostra
 modò verbo, modò fidei, ascribitur. ¶ *Ut simus* (vel,
effemus, Er. Be. &c.) *initium*, &c. Ἀπαρχὴν, &c.] *Præ-*
mitiæ quædam suarum (vel, *ejus*, Val. Er.) *creatura-*
rum, Er. P. Pi. &c. id est, vel, i. hominum, ut pa-
 tet ex collat. Heb. 12. 23. & Apoc. 14. 4. Vox *crea-*
ture ad humanum genus [sæpe] restringitur, [tum,
 in Scriptura S. ut] Marc. 16. 15. Col. 1. 23. tum,
 ex usu Hebræorum, & Arabum. [Vide Di.] Sensus est,
 Ut humani generis effemus præmitiæ quædam, i. e. ex
 reliquorum hominum acervo selecti, & Deo consecrati
 atque oblati, ut olim præmitiæ; vel, *præmitiæ*, i. e.
 præstantissima & selecta portio quæ Deo offeratur. Sic
 vocat fideles atque electos. [Sensus, q. d.] Ut prin-
 cipatum teneamus inter creaturas ejus, utpote filii Dei,
 & hæredes vitæ æternæ. Vel, 2. *creaturarum*, nempe
 novarum; quod non semper exprimitur, sed ex rei na-
 tura intelligitur, ut Eph. 2. 10. & 3. 9. Loquitur de
 fidelibus Judæis; de Apostolis aliisque horum simili-
 bus: qui ut ἀρχαὶ τῶν ἁγίων dicuntur, Eph. 1. 12. *electi*
ab initio, 2 Thes. 2. 13. ita hîc & Rom. 11. 16. *præ-*
mitiæ, vel, 1. quia potioribus Spiritus S. donis ornati
 erant; vel, 2. quia ad Christum, ante alios vocati
 sunt, Rom. 16. 17. 1 Cor. 16. 15. Ità integra est
 Metaphoræ vis, quæ, si de omnibus fidelibus accipias,
 enervatur. Ut enim præmitiis Deo consecratis, reliquo-
 rum terræ fructuum usus sanctus erat & licitus; ita Ju-
 dæis à Deo per Evangelii prædicationem consecratis,
 vocatio gentium erat licita. Sed hæc sententia mi-
 nus placet, quia doctrina Apostoli generalis est, ad
 omnes pertinens regeneratos. Confer dicta ad Heb.
 12. 23.

19. *Scitis*] Legit *scitis*, ut est in MS. Quod hîc
 vix congruit. Ως] *Itaque*, Transitus facit ad exhor-
 tationem sequentem. Cum in id tendant adversa
 quæ nobis immittuntur ut fiamus meliores, ut dictum
 supra v. 4. ac præterea Deus nos tantâ vocatione digna-
 tus sit, ut jam jam dictum. ¶ *Sit*——*velox ad*
audiendum] Non quidlibet, multa enim noxia dicun-
 tur; sed sermonem veritatis, ex v. 18. & 21 v. &
 omne verbum ædificans. q. d. Sit diligens & promptus,
 & docilis. ¶ *Tardus—ad loquendum*] Nempe
 de rebus divinis, de quibus nè citò ac facillè pronunciet,
 sed prius bene discat quæ doceat. Hinc Pythagorici
 auditores suos per quinquennium jubeant filere, quò
 sic demum utiliter loqui possent. Sensus, q. d. Pla-
 cidè loquentem audiat Deum, nec intempestivè obstre-
 pat Deo, aut occupet ipsi loqui, velut felineantiâ suâ
 abruptat sermonem Dei. Auditionis impedimentum
 est loquacitas. Vide Job. 6. 24. & 13. 13. & 29. 21. &
 33. 33. Prov. 12. 23. & 18. 2, 13. Al. Sensus est,
 Nè præcipitet judicium de doctrinis, nec pertinaciter
 defendat

* Par. defendat opiniones incertas, &c. Al. Tardus sit ad sumendam tibi auctoritatem alios docendi, tanquam supra ceteros saperet. Syn. gen. sic Jac. 3. 1. f. [Alii generalius accipiunt:] Aggreditur adhortari ad bona opera, ad quæ obeunda primus quasi gradus est linguam cohibere, disciplinæ præcepta libenter audire. Ideo Philosophi aiunt nobis datas Aures duas, Linguam unam; & Aures patulas, Linguam septo dentium obvallatam. At multi sunt quibus dici potest Sophocleum illud, Βέλει λέγειν π, ὅ, λέγων μὴδὲν κλύειν. Vide Prov. 10. 19. & 13. 3. & 17. 28. ¶ Tardus ad iram] Quæ disputantibus facile suboriri solet. Sit longanimis. Faceat omnis contentionis fervor & tumultuatio: neque enim Deus, nisi sedato animo, audiri potest. Cato, Impedit ira animum, ne possit cernere verum. Idem notant Demades & Aristoteles. Affectus alii promptius audiunt. Ira autem fumo & tumultu omnia implet, ut non magis admonitionem recipiat quam navis nauclerum in tempestate. Iracundia auditionem impedit. Vide 1 Reg. 22. 8. 2 Reg. 5. 11. Luc. 4. 28. facile irritatur, dextrâ porrecta sinistra excipit, corripientibus, & dissidentibus à se, indignatur.

20. Ira enim (Declarat deinceps tria præcepta quæ proximè dederat, incipiens à postremo.) viri iustitiam Dei non operatur] Vel, exsequitur, Be. Pi. Iustitiam Dei hic intelligit non illam de qua Rom. 1. 17. sed vel, 1. quam Deus exercet in puniendis malis; q. d. Deus ad exsequendam suam iustitiam non ordinavit iram hominum voluntium se vindicare, sed iudices ad eum finem instituit: vel, 2. quâ quis verè iustus est, internam, quam Deus requirit; i. e. quod præscribit Deus, quod iustum & Deo gratum est; virtutem aut opera bona. De hac iustitia vide Mat. 5. 20. Rom. 3. 21, 22. & 10. 3. 2 Cor. 5. 21. [Sensus,] Vir iratus non paret Dei mandatis, sed multa committit mala. Est itaque ἀντίθετος. Ira mentem excæcat, cor indurat, Prov. 27. 3. vincula, tum naturæ, tum religionis, abruptit; etiam quod facit bonum malè facit ex amore sui magis quam ex odio mali. Si quis citò & sæpe irasci assuescat, is iustitiam Dei non adipiscetur, aut si adeptus est, amittet. Passionibus nostris, vel, carnali nostro zelo & fervore, non promovetur opus Dei.

21. Propter quod] Hoc quoque refer ad ea ad quæ referunt illa supra v. 19. ¶ Abjicientes; sim. Be. Pi. &c. Non dicit, cohibentes, sed deponentes, vel, projicientes, non velut vestem, Act. 7. 58. sed ut pannum immundum, Esa. 64. ut Esa. 30. 22. Ezech. 18. 31. Ἀποθήκευσι] Sic Eph. 4. 25. 1 Pet. 2. 1. unde ἀποθήκευσι 1 Pet. 3. 21. ¶ Omnem immunditiam, Πυρρίαν] Vox in Apostolicis literis alibi non reperitur. Sed ὁ πυρρίων est Apoc. 22. 11. & πυρρίων σαρκός, 1 Pet. 3. 21. Idem hoc quod μαλακίας, 2 Cor. 7. 1. quod μαλακία, 2 Pet. 2. 20. Πυρρίων & πυρρίων sordes significat, in Glossario. Et solet de corporis sordibus dici, 1 Pet. 3. 21. inde ad animum transfertur, significatque omne id quo inquinatur animus, ut videre est Esa. 4. 4. Etiam Job. 14. 4. ἄνθρωπος vertitur πυρρίων. Syrus hic habet אַרְבַּנְיָא à verbo אָרַב Syriaco, quod inquinare significat, & reperitur etiam Cant. 5. 3. [Vertunt:] Immunditiam, Vulg. sic Er. II. Ti. Sordem, vel Sordes, Mo. E. sic P. Ca. Be. Pi. Er. Intel- ligit, vel impudicitiam, vel avaritiam, quam & Latini sordes vocant: vel potius, quodcunque genus peccati, foeditatem carnis pariter & animæ; vel, cupiditates rerum terrenarum, quæ iræ materiam & fomitem suppeditant. Qu. Quomodo omnes sordes abjicere possumus? Resp. 1. Voluisse est fecisse. Quicquid vis & non potes facere Deus reputat, August. 2. Huc collineandum, nec desistendum donec omnes abjeceris. 3. Omnes, i. e. omnis generis, ut 2 Cor. 7. 1. 1 Pet. 2. 1. ¶ Et, &c. Καὶ πειρασὶς ἀνθρώπων] Videtur exprimere voluisse vim vocis Hebrææ מִלְחָמָה, quæ propriè præputium significat; sed transfertur ad omnia ea quæ ut inutilia rejici debent. In MS. est πειρασμός. [Sic vertunt:] Et superfluitatem (vel, abundantiam, sive redundantiam, Vulg. E. Er. in Be. ut Rom. 5. 17. 2 Cor. 8. 3. vel, excrementum, Be. Pi. Allusio est, vel, 1. ad sordes & superflua corporis. Non confertur humoribus vitiosis, ut pituitæ, &c. quæ corrigi & concoqui possunt, sed ad excrementa. Vel, 2. ad artifices, qui superflua refecare solent.

Vel, 3. ad agricolas, qui ex agris sativis lapides, herbas vitiosas, &c. auferunt. malitia, Er. V. i. e. malitiam redundantem ac superfluam: vel, abundantiam malam, i. e. quicquid malè abundat, & meretur refecari. Sub nomine κακίας tam hypocrisin & contumaciam, quam per- versas omnes cupiditates, comprehendit; hanc autem in anima, & quidem copiosissimè, residere hic docet. ¶ In, &c. Ἐν πειρασμῷ. ἡ ἐξ αὐτῶν ἡ ἐμψύχων λόγος] Cum lenitate, sive mansuetudine, (Quæ opponitur iræ, & contentioni, quæ indociles nos reddit; & ferociæ altisque spiritibus, ut Esa. 57. 15. & perviciæ. Hoc verbo significatur humilitas, modestia, & docilitas. Mansuetudo enim nos dociles reddit, præsertim ad ea quæ captum ingenii nostri superant; facitque ut nos comiter Deo subiciamus, & ab eo nos regi sinamus, & disponit animos nostros ad doctrinam Evangelicam. Vide Psal. 25. 9, 14. Esa. 66. 2. Mat. 11. 5, 27. &c. & 18. 3, 4. vel, Comiter, Ca. vel, Animo docili, quomodo πειρασμός sumi videtur Phil. 4. 4. recipite (ut Luc. 8. 13. Act. 11. 1. & 17. 11. idque, tum in caput, intelligentiā, Prov. 1. 2, 3, &c. & 24. 32. Mat. 13. 23. tum in cor, fide & obedientiā, Mat. 11. 14. Luc. 8. 13. 2 Thef. 2. 10. Non sufficit audire, &c.) insitum (vel, insitutum illum, Be. Pi.) sermonem, Er. II. Ti. &c. Nempe de quo antè dictum; verbum Dei, tum Legis, tum Evangelii. Quod Latini insitionem vocant, id Theophrastus Græcique alii ἐμψύχων. In Glossario, ἐμψύχων, insitum. Syrus hic מַצְרִי, id est, plantatum bene. Additur hic articulus præter morem communem. Sic & Act. 2. 47. ἐμψύχων dicitur ut ἐμψύχων, Rom. 6. 5. Sermonem hunc sic vocat, vel, 1. q. d. non fictum, sed naturalem & verum; vel, 2. quod inseritur & plantatur, Apostolorum sive Ministrorum operâ, exterius & in auribus; per Spiritum verò Sanctum interius; in animis fidelium, sive electorum, juxta illud Jer. 31. 34. Indam leges menti, &c. ut Evangelium opponat Legi, quæ non erat ἐμψύχων sed extrinsecus homini adveniebat, eumque de officio tantum admonere. Vel, 3. ut innuat, verbum Dei, fidem & gratiam, non esse nobis connaturalia; sed aliunde, putà divinitus, insita, ideoque supernaturalia & gratuita: vel, 4. ut doceat quomodo verbum à nobis suscipiendum sit, ita scilicet ut nobiscum uniatur atque incorporetur; ut cibus homini quem nutrit, vel fermentum massæ quam fermentat, & furculus arbori ut fructificet. Vide Deut. 6. 6. & 11. 18. Psal. 119. 11. & dicta ad Mat. 13. 3. 1 Cor. 3. 6. Al. ἐμψύχων, accipio pro ἐμψύχων, Adjectivum pro Adverbio. Sic exponuntur illa Homeri Iliad. δ. — πῶς μοι χεῖρες δέσσεια χερσῶν. & Odyss. β. — ἄλσος ἀρρεθὴν ἀνέστην, pro ἀνέστην. Vide Eustath. Odyss. p. 93. An ἐμψύχων dicit pro ὡς ἐν ἐμψύχων, ut Calv. exponit? Suscipite insitum, &c. i. e. Ità suscipite ut inseratur, ut viva fiat insitio, quâ cum corde nostro coalescat. Alludit ad semen quod sæpe in arida loca cadit, aut furculos, qui in terram projecti marcescunt. [Sensus, q. d.] Recipite tanquam semen, quod arvo bene purgato penitus inseritur, ut tandem fructum ferat. ¶ Quod potest salvare (i. e. ad æternam salutem perducere, nempe si fide suscipiatur) animas vestras] i. e. Vos, per Hebraismum, ut 1 Pet. 3. 20. vel, animabus κατ' ἑξοχὴν ascribit & salutem, ut 1 Pet. 1. 9. & damnationem, Mat. 16. 25. non tamen exclusivè quoad corpus. Imò corpus aliquo modo excluditur, quia corpus ad tempus perit, animâ interim incolumi. Vide Jac. 5. 15, 20. Acris est ad castigandam ignaviam nostram stimulus, q. d. Sermo, cui tam negligentes præbemus aures, salutis nostræ causa est. Vide Rom. 1. 16. 2 Cor. 2. 16. ¶ 22. Estote factores (vel, effectores, Be.) verbi, (credendo scilicet Evangelio, & obediendo Legi. Sic minime vides Rom. 2. 13. Jac. 4. 11. vel, verbi, i. e. rei significatæ per verbum, ut πῶς ἐστὶν v. 25. q. d. Factis exequamini ea quæ jubet Evangelium.) & non auditores tantum] Par admonitio Mat. 7. 21, 24, 26. ubi dicta vide; & Rom. 2. 13. ubi præmunit Paulus lectorem ne doctrinam de fide sine operibus justificante malè intelligat, quod & hic Jacobus facit. Dicunt Hebræi, Opus fundamentum, non sermo. Rursus, Quis pius? Qui intrat Templum, & facit quod ibi audit. Rursus, de discipulo sapientum, Disce ut faciat, non ut sciat aut doceat. RR. dicunt duas esse coronas, al-

teram *auditionis*, alteram *operis*. Vide Exod. 19. 5 b. Hic λόγος sine articulo notat *sermonem Dei*. Sic רבך, Prov. 13. 13 c. Addit hic tantum, cautela gratia d. ¶ Fallentes, &c.] Itā Er. II. P. Mo. &c. Παράλογον μὲν αὐτὸς Paralogizantes (vel, Falso ratiocinando fallentes, Be. Pi. i. e. Captiosis quibusdam ratiunculis ex Scriptura, vel aliunde, petitis illaqueantes & fallentes, Sophistarum more. Cujus exemplum præbet cap. seq. *.

¶ Παράλογος est fallax & captiosa argumentatio. Παράλογος dicitur ut παραφρονεῖν. Idem quod παραπατῶν Gal. 6. 3 f. quod πλανῶν, Col. 2. 4. 1 Joh. 1. 8. Gen. 29. 25. Judic. 16. 13 b.) vespilos, E. &c. Qui tantum audiendo verbum Dei, & profitendo Christianos se esse, sine factis piis servari se posse sperant h, non alios duntaxat i, sed & semet fallunt k; quia præter opinionem aberrant, tum à cognitione & voluntatis verbique Dei, & sui ipsius l; tum, à proposito & sperato scopo gratiæ Dei m, & vitæ æternæ n.

23. Si quis, &c. ὅτι ἐστις, &c.] ὅτι deest in MS. ut & apud Syrum o. Al. Nam si quis, Be. Pi. &c. ¶ Hic, &c. Εἰς αὐτὸν κατανόησι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως, &c.] Hic similis est viri consideranti (κατανόειν de corpore, frequentius autem de anima, dicitur, ut Mat. 7. 3. Luc. 12. 24. 27 p. Al. κατανόειν hic est conspiciere. Respondet Heb. נבט & נבט & Syr. נבט. Sic & Mat. 7. 3. Luc. 6. 41. Act. 7. 31, 32. & 11. 6. & 27. 39 q.) faciem (vel, vultum, Mo. Ar. &c.) nativitatē (vel, generationis, Pi. vel, nativam, Il. P. Be. Pi. E. Me. Hebraismus usitatus, ut mox ἀφρατὴς ἐπιλασμονῆς, & Mammona in iustitiā; i. e. qualis est nata, vel cum qua natus est v, qualis est natura, five ortu x. Sic vocat ad differentiam, vel, i. larvæ, aut faciei fucata y: vel, 2. faciei internæ, five animi, quæ acquiritur hominis studio & actionibus voluntariis, &c. z.) suā (vel potius, suam, Ga. II. P. Be. Pi. ut Psal. 2. 6. Col. 2. 13. Heb. 1. 3 a. αὐτὴ enim non regitur à voce γενέσεως, sed à πρόσωπον b. Γένεσις hic & infra 3. 6. ut & Sap. 1. 14. & 14. 27. id quod alicui naturale est significat. Tò πρόσωπον τῆς γενέσεως Proclus dixit τὸ ἀσχητόν. Perinde est atque suam faciem videret, quia ei planè respondet id quod est in speculo. Sic dicimus, — Nuper me in littore vidi c. Voce γενέσεως alludit ad nativam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renascimur d.) in speculo, Er. Be. Pi. Per speculum hic denotat Evangelium *, five verbum Dei f; & bene: ostendit enim nobis nos quales sumus g, detegit maculas nostras, Rom. 3. 20. miseriamque & culpæ & poenæ, simulque index est officii nostri h. Fortasse πρόσωπον hic accipi possit ut Mat. 16. v. 3. facies cali, i. e. species, & γένεσις in sensu Astronomico, ut πρόσωπον γένεσεως sit schema nativitatē, quod intuetur aliquis in speculo, nempe artificis i. [Sed illius non ita facile obliviscuntur qui illi considerando operam dant.]

24. Consideravit enim (Non probat, sed explicat; q. d. Illi, inquam, similis est qui consideravit k. Idè non semper est causale, aut nota probationis, sed interdum connexionis tantum nota l.) se, & abiit] vel, Nam simulatque consideravit se abiit. Genus loquendi quale supra v. 11 m. Mulieres solent diu inhærere speculo, ut ad id se forment n: viri tantum obiter & perfunctorie o, [&] vix conspecto speculo solent abire, nec curare quales sint p. Hinc viri meminit, non mulieris q. Significat, negligenter & incuriose contemplari r. ¶ Statim (vel, In momento, G. ex Ar.) oblitus est, &c.] Ideoque non curat fordes aut maculas, quas deprehenderat, eluere t. Facile obliviscimur quæ non multum curamus u.

25. Qui, &c. ὁ ὅς παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας] At qui prospexerit (vel, perspexerit, E. ex Vulg. παρακύψας hic, ut & Psal. 33. 14. & 1 Pet. 1. 12. est, quovis modo inspicere; & Syrus hic rectè posuit ܢܝܢܐ, quanquam propriè de iis dicitur qui per fenestram prospiciant, ut Gen. 26. 8. 1 Par. 15. 29. Prov. 7. 6. Cant. 2. 9 v. vel, introspexerit, Il. P. Be. Pi. Eth. penitēs introspexit, Ca. sic E. Me. i. e. qui intuendi studio x, caput obliquat y, sese inclinat z, prono corpore a, vultu demisso b; ut cominus & perfectè cognoscant c, ut verbum sumitur Luc. 24. 12. Joan. 20. 4, 5, 11, 12. 1 Pet. 1. 12 d. Otioso speculatori, five auditori, verbi opponit auditorem operosum e.) in legem perfectam nempe, vel, quæ est libertatis,

Er. V. &c. Legis nomine intelligit, vel, i. universam Dei doctrinam, ut Judæis familiare erat: quam perfectam & libertatis vocat, per Antithesin. Dum enim exterius tantum prædicatur, non autem Spiritu Dei inscribitur in corde, mutila erat, ac velut corpus exanime, & à Christo separata in servitutem generavit, juxta Gal. 4. 24. diffidentiam metumque excitans. Christus autem est Legis finis & perfectio; & Spiritus Christi, qui nos regenerat, divinæ simul adoptionis gratiam & testimonium affert, ut nos metu liberet f. Vel, 2. Legem Dei moralem g, quam opponit Legi ceremoniali, in cujus observatione hærebant h: vide Heb. 7. 19. & 9. 9. & 10. 1. quæ vocatur, 1. perfecta, ut Psal. 19. 7. Rom. 12. 2 i. quia perfectam vivendi regulam continet k. 2. Libertatis; idque, vel, 1. quia liberè & absque respectu personarum damnat transgressores quovis, nemini parcens. Periphrasis, & Genitivus adjuncti. Confer infra Jac. 2. 12, 13 l. Vel, 2. à subjecto, quod libertati Christianæ convenit, Gal. 5. 13, 14. quâ ratione, scopo hujus epistolæ optimè quadrat; qui est, ut Christiani doceantur, libertate Christianâ non abuti ad licentiam, & contemptum Legis Dei, sed ad obedientiam. Vel, 3. ab adjuncto, q. d. Lex libera m; à jugo scil. ceremonialium n, quod illi in V. T. conjunctum erat, Gal. 5. 1. Vel, 4. ab effectis ejus in regeneratis, quos liberat, tum, à condemnatione & rigore ejus per Christi satisfactionem o; tum, à dominio peccati, ob conjunctam nempe Christi gratiam; quia Lex est norma vitæ, quâ Spiritus S. utitur, ut illi officium cognoscant & præstent q, & Legi pareant r; non servili metu t, sed libenter f, five voluntariâ obedientiâ, Rom. 7. 25. & 8. 15 v. quæ demum vera libertas est. Vide Joan. 8. 36. 2 Cor. 3. 17. Huc spectat illud in lib. Aboth, Qui suscipit in se jugum Legis, ab eo auferetur jugum regni; i. e. in eum nihil potest tyrannis, & jugum via terre, i. e. non imperant ei amplius peccata & terrenæ cupiditates x. Vel, 3. Intelligit indubiè y Legem Evangelii z, quæ lex fidei vocatur Rom. 3. 27 a. & lex Christi b: quæ perfecta dicitur, vel, quia perficit c, hominem scilicet in conscientia quoad cultum Dei d; vel, comparatè ad Legem Moysi minùs perfectam e; & libertatis, vel, quia credentes Judæos exemit à jugo Legis Moisaicæ f; vel potius, quia est lex amoris g, quæ liberos facit, i. e. Dei filios h; quæ spiritum veræ libertatis & divinæ adoptionis secum adfert; quo qui præditi sunt, ii liberè & spontè Deo obediunt i: cum Lex Moysi esset timoris & servitutis j, neque cultores suos adducere posset aut ad libertatem k, aut ad perfectionem l. Confer Gal. 4. m. 2 Cor. 3. 6. Heb. 7. 19 n. & Heb. 8. & 9 o. ¶ Et, &c. καὶ παραμείναι.] Et permanens, Mo. Et perstiterit, Tre. ex Sy. sic Ar. Et permanserit ita, Be. Q. in E. ut pro εἶς, quod sequitur, & ad seq. pertinet, adeoque redundare videtur, quia mox repetitur, legatur εἶς, huic parti annexandum p. Sed nolim quicquam ex conjectura mutare q. Et permanserit, Er. II. Ti. P. Be. Pi. sub. in ea, P. Be. Pi. Tre. ex Sy. nempe Lege r: quod facit qui Legem ita contemplatur ut opere impleat. Opponitur hoc τῷ & abiit, v. præced. t. Inherendum est, sicut foeminae faciunt, quæ ad singulos capillos bene ponendos de speculo consilium sumunt u. ¶ Non, &c. οὗτος ἐκ ἀφρατὴς ἐπιλασμονῆς — εἰς τὸν μακρὸν οὐ τὴν ποιήσει, &c.] Is quia non fuerit auditor obliviosus, (vel, oblivionis, Mo. G. E. &c. Locutio Hebræa v, ut γενέσεως v. præced. x. Genitivus adjuncti y. Επιλασμονῆς voce usus est Cratinus, testibus Schol. Aristoph. & Suida z.) sed effector operis, (i. e. eorum operum quæ Evangelica Lex requirit, Singulare pro Plurali a.) u, inquam, (Est hic in Pronomine εἶς pulchra ἀναφορά b, vel Epanalepsis c.) beatus erit (beatitudine, vel, i. patriæ coelestis d; vel potius, 2. Pi. viæ, quæ consistit in justificatione, quæ μακαρισμός dicitur e Pi. Rom. 4. — & in certa expectatione felicitatis æternæ; d Q. in E. quomodo beatus dicitur supra v. 12 x.) in opere (vel, facto, Vulg. vel, operatione, vel, ut ita dicam, facitione. Neque enim unum aliquod factum intelligit, sed Legis executionem per opera f.) suo, Pi. sic Be. &c. id est, ita g Idem. se gerens, fidem operibus ostendens h: vel, ob actionem, h Be. i. e. actiones, ipsius. Sed πρὸς τῆς ποιήσεως, Exod. 32. 35. Quo loco, & aliis nonnullis, ܠܚܝܬܐ, vertitur ποιήσεως h. h G. Vel, per ea quæ faciet i. In pro per. Non ergo causam i V. &c.

- & efficientiam; sed consequentiam, notat, & viam, per quam incedentes beati sumus^k; vel, in operibus suis, i.e. quicquid agat, prosperè illi cedet, juxta Psal. 1. — quòd hinc alludi videtur^l; vel, q. d. non in simplici & nuda cognitione, sed in operibus ad quæ illa refertur^m.
26. Si quis, &c. *Εἰ τις δοκεῖ θρησκῆσαι* [Hæc pars à Syro non legitur, ut videri possit adjectitum, tamen si sensui non officit. Facit ad declarationem præcepti, *tardus ad eloquendum*ⁿ. Ostenderat antè, solam auditionem non sufficere sine praxi, &c. Hinc duo deducit corollaria, 1. de lingua, hoc versu; 2. de manu & vita, v. seq^o. ostendit nunc qui sint veri Legis observatores P. Si quis videtur (q. d. videtur & non est. *Δοκεῖ* sumitur ut 1 Cor. 3. 18. & 8. 2. & 14. 37. Gal. 6. 3. *δοκῆσαι* q. d. vel, existimat, Sy. in G.) *religiosus esse*, Be. Pi. sic Er. II. Ti. Ca. P. vel, ministrans Deo, Sy. & Ar. in G. Frequentius est *θρησκόμενος*, quod in Glos. exponitur *religiosus*. Sed *θρησκῶ* etiam Hesychius alibi reperit^r. *Θρησκῶ* idem quod *εὐσεβής*, Act. 10. 2, 7. quod *σεβόμενος*, Act. 13. 50. ¶ Non, &c. *Μὴ χαλινὰ ῥάβδων*, &c.] Ut infra 3. 2, 3. Sic Plato de legibus 11. *ἀρχαίων καὶ νέων τὸ σῶμα* quod Eurip. Orest. *Ἀρχαίων ἐστὶ γλώσσων*, de Tantalò. Sic in Aristoph. Ranis de Æschyl. *ἀνδραπῶν αὐθαδέσμων*, *ἐχρὶ ἀρχαίων, ἀκρατές, ἀπλωτὸν, σῶμα*. Sic *ἀρχαίων σῶματων* πλὴν *δουρίαν* dixit Euripides^v. [Sic reddunt:] Qui non frangat (vel, cohibet, Tre. ex Sy.) linguam suam, Il. P. Ti. &c. scil. à loquacitate, contentionibus, obrectationibus, maledictis, & aliis linguæ vitiis, quibus ferè sunt obnoxii, qui volunt religiosi videri^x. Sæpe reprehendit Maledicentiam, quòd videret id vitium latè regnare apud Hebræos. Et frequens in hac re comparatio à Fræno desumpta. Talis est Psal. 39. 2. Græci dicunt *γλωσσὴ κρατεῖν*. ¶ Sed, &c. *Ἀν' ἀπαυθ' &c.*] Locutio Hebraica, ut videtur Job. 31. 27. *Laetatur se vanâ spe*. Sed *seducens* (vel, aberrare sinit, Er. V. vel, seducit, E.) cor suum, Vulg. &c. Idem quod supra v. 22. *παραλογίζομαι*, &c.^z. quod Gal. 6. 3. *παραπαύω* nisi quòd ibi mens hominis ipsum seducat, hinc homo cor suum seducere dicatur^a. Fallit seipsum, dum istis vitiis involutus adhuc sibi placet, quasi sit bonus^b. Al. *Aber-rare facit cor suum* à semitis virtutum & quietis, & pertrahit in devias ambages, odia, lites, mille pericula, mortemque æternam^c. Designat hinc fontem petulantiae, maledicentiae^d, cæterorumque vitiorum linguæ^e; qui est [vel,] cor vagum atque instabile^f: [vel,] ignoratio sui^g: [vel,] immodicus sui amor, quo sibi blandiuntur, vitiis suis parcentes, & se longè meliores esse, quàm sunt, sibi persuadentes: hinc enim tam superciliosi fiunt aliorum censores^h. Deceptionem sui ipsius vocat finistram de se iudicium eorum qui *πελαγία* laborantⁱ. ¶ *Ha-jus*, &c. *Τὴν μάταιον ἢ θρησκείαν* [Hujus vana est religio, Vulg. Pi. &c. Nihil illi proderit talis imaginaria religio. *Μάταιον* quod effectum caret, 1 Cor. 15. 17. Tit. 3. 9. Et dicitur hinc *θρησκεία* voce istâ generali, ut & bonam & malam religionem comprehendat. Vide Sap. 14. 18, 27. Apparet id ex seq. Dicitur maximè hoc seculo cogitandum^k. *Θρησκεία* hinc sumitur, ut Act. 26. 5. Col. 2. 8. & *μάταιον* ut *μάστιγ*, Matth. 15. 9. [Sensus,] Infructuosus ipsi est cultus Dei, quem peccatis his infensum sibi reddit^m.
27. Religio munda, &c. *Καθαρὰ ἢ ἀμικτὸν πνεῦμα*, &c.] Religionem hinc non definit, sed ex quibusdam effectis describitⁿ. Versu præced. est patefactio hypocri-ficos, hinc est probatio sinceritatis^o. [Sic vertunt:] *Pura*, vel, *Munda*, (i.e. Sincera, ut Matth. 5. 8. & 23. 6. Joan. 13. 10. & 15. 3. &c. P.) & *immaculata*, (i.e. quæ non obfuscatur peccatis; vel, quæ à corde puro & immacu-lato procedit^q: vel, sancta, Sy. in G. *pura*, Ar. in G. *ἀμικτὸν*, ut Heb. 7. 26. & 13. 4. *immaculata*, exquisita, 1 Pet. 1. 4. Religio vera & non adulterina. Similitudo à Gemmis, in quibus requiritur ut & sinceræ sint & non ulceratæ. In MS. connectitur hoc non malè cum præ-cedentibus, hoc modo, *Θρησκεία γὰρ & sic legit Syrus†: apud Deum & Patrem*, (i.e. apud Deum qui idem est pater noster^r; i.e. quæ Deo exhibetur, vel, coram Deo^v, ex exultatione Dei. *Καὶ* hinc ponitur ut Eph. 1. 3. & 4. 6. & 5. 20. &c.^x vel, apud eum qui Deus & Pater est, qui duobus hinc titulis describitur Potestatis, *Deus*, & Pietatis, *Pater*.) hæc est, Pi. &c. Non quòd in his virtus

religionis essentialiter consistit, sed quia per hæc se pro-dit^z. ¶ *Visitare*, &c. *Ἐπισκέπτεσθαι*, &c.] Non de-finit in universum quid sit religio, sed partem unam af-fumit præsentī causæ accommodam, ostenditque illam sine hac minimè constare^a. Non omnia hinc enumerat^b Charitatis officia, sed duo tantum^b. Ex specie genus^b intelligi vult, i.e. afflictorum solatia & subsidia^c, ut^c Matth. 25. 35. & Esa. 1. 17. Religio vera Fidem quidem requirit, sed perficitur duabus maximè rebus, Benefi-centiâ & Vitæ puritate^d. Duæ sunt hinc religionis notæ,^d Pietas & misericordia erga alios, & Puritas in se. Quas hinc producit, ut maximè oppositas, [vel, i.] hypocritis stultæque eorum, pompæ & professioni^e; [vel, 2.] Gno-sticis illorum temporum, qui ob impuritatem, mundique præsentis amorem, famosi erant; necnon ob neglectum vi-duarum, orphanorum, &c. quem iis sub nomine *ἐπεσ-δοξήτων* impingit Ignat. epist. ad Smyrn^f. *Ἐπισκέπτεσθαι* hinc sumitur, ut Matth. 25. 36, 43^g. & ut *ἰππ*, pro cu-rare, & pro virili sublevare^h. [Verba sic reddunt:] In-visere (vel, Curare, Sy. in T. Prospicere de necessitatibus solari, pascere^k:) *orphanos & viduas* (quales plurimæ tunc erant, viris, Christi causâ, vel occisis, vel in exi-lium abductis^l: & qualium curam Deus inprimis exi-git, ut Deut. 10. 18. & 14. 29. &c.^m. Eos hinc nominat, à quibus nulla expectatur mercesⁿ.) in afflictione (vel, angustia, G. ex Ar.) *ipsum, & immaculatum* (*ἀμικτον* habemus & 1 Tim. 6. 14. & 2 Pet. 3. 14°.) sese servare^o (vel, custodire, G. ex Sy.) à mundo, Be. Pi. Ut Gal. 1. 4 P. id est, vel, 1. ab hominibus mundanis, ut *mundus* sæpe sumitur^q; ab impiis quorum plenus est mundus, à malis mundi exemplis. Vide Joh. 17. 14. & 1 Joh. 2. 15. & 5. 19^r. Vel, 2. à mundanis voluptatibus, five cupidita-tibus^t, inquinamentis atque peccatis^t. Confer Tit. 2. 12. 2 Pet. 1. 4. & 2. 20^v.

CAP. II.

1. **F**ratres mei] Ut supra 1. 2, 16^a. Vox fratrum æqualitatem, & amorem, indicat, & Prosopo-lepsiæ adversatur^b. ¶ *Nolite*, &c. *Μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὸ πρῶτον τῆς Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ δόξαι* Quod tradi-dit Apostolus cap. 1. v. 26, 27. hinc resumit & fusiùs tractat, cap. 2. & 3. sed ordine inverfo; prius in priore parte hujus capituli, & posterius in parte ejus posteriore, & cap. 3^c. *προσωποληψία* num. plur. haud facillè repe-rias apud elegantiores Scriptores Græcos. Sed nostri Scriptores Pluralia inusitata sæpe faciunt de Singularibus usitatis^d. *Πρόσωπον* propriè faciem, five vultum, deno-tat^e, ut Matth. 6. 16, 17. Jac. 1. 23^f. & indè, per Sy-necdochen^g, hominem^h, ut 2 Cor. 1. 11. deinde homi-nis partes five qualitates, externas aut internas, quas non minùs quàm faciem, in homine cernimus; τὰ καὶ πρόσωπον, 2 Cor. 10. 7. Hinc *προσωποληψία*, ut Rom. 2. 11. Eph. 6. 9. Col. 3. 25. & *προσωπον λαμβάνειν*, Luc. 20. 21. Gal. 2. 6. & *εἰς πρόσωπον βλέπειν*, Matth. 22. 16ⁱ. Hoc autem dicitur, 1. in bonum, ut Gen. 19. 21. 1 Sam. 25. 35. 2 Reg. 3. 14^k. 2. in malum, ut cum *persona causæ* op-ponitur^l, ut Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. &c.^m. Prov. 18. 5. & 24. 23. vel, cum conjuncta est cum injuria, aut contemptu, alterius, ut hinc fitⁿ. *προσωποληψία* in Judiciis est, ubi alia respicit *Judex* quàm quæ sunt in cau-sa meritis, ut attigimus Mat. 22. 16. in Evangelica re est, alios aliis preferre ob ea quæ ad Evangelium nihil perti-nent^o. [Verba sic reddant:] *Nè in* (vel, cum, Er. Be. &c.) *personarum* (vel, faciei, Be. Pi.) *acceptione habere* (vel, retineatis, Tre. ex Sy.) *fidem Domini nostri Jesu Christi* gloria, Mo. sic Vulg. vel, *gloriosi*, Be. Pi. &c. vel, ex opi-nione, Calv. Vox *δόξαι* connectenda est, vel, 1. cum *προσωπον*, nec gloriam declarat, sed *opinionem*, ut sensus sit, *Nè habeamus fidem Domini* — in discretionem persona-rum, ut ex sua quisque opinione quemlibet æstimet, prout magnus est, aut humilis, aut affinis, &c. P. Sed hoc vio-lentum est, & Genitivum nimis longè separat à nomine regente, præter morem Græcorum^q. Interdum quidem *δόξα opinionem* significat^r, non tamen, ut puto, in scri-ptis Apostolicis^t. Vel, 2. cum *Kυεῖν*. Cui hoc epitheton

judicatis, Ar. in Di. & judicatis, G.) cogitationum (vel, ratiocinationum, Pi. disceptationum, Mo.) malarum, five perversarum? Er. Ti. Tre. Mo. E. Pi. i. e. perversis cogitationibus præditi, pravis affectibus imbuti, indeque perversè de iis judicantes: vel, secundum malas cogitationes, G. sim. V. vel, opinionibus malis, Di. ex Ar. quibus judicatis divitem superiorem esse paupere; honorantes nequiores, & contemnentes meliores: præfertis caduca duraturis. Genitivus hic non denotat Objectum, circa quod versetur *κρίσις*; sed Adjunctum, five Attributum, *τῶν κρίσεων*. Notat, eos inter divitem & pauperem malis cogitationibus discernere & dijudicare. Vel, perversè cogitantes? Il. perversè deliberantes? P. Pi. malè ratiocinantes? Be. Me. ideòque malè judicantes. Sed huic interrogativæ lectioni multa obstant, 1. quòd ante & prætermittitur; 2. quòd negativæ particulæ, *οὐκ*, *μή*, vel *μή*, non primo loco positæ, ut hic sit, vix unquam apud bonos autores interrogativè sumuntur; 3. quòd illa significatio congruit verbo Activo *διακρίνετε*, nusquam autem Passivo *διακρίνεσθε*. [Alii ergò sine interrogatione legunt:] Sensus est, Dijudicandi vim quæ in vobis erat corruptis, non inquirentes uter suo merito potius honorandus esset, pauper an dives; imò facti estis iniqui iudices, hunc ob divitias honorantes, illum ob paupertatem aspernantes. Al. *διακρίνεσθαι* passim in N. T. significat *hesitare*, *dubitare*, ut Matth. 21. 21. Marc. 11. 23. Act. 10. 20. & 11. 11. Rom. 4. 20. & Jac. 1. 6. vel, *disceptare*, five *disputare*, quod ex dubitatione oritur. Ità & hic sumitur, sensusque est, Neque dubitatis apud vosmetipsos, an eà *περὶ σωτηρίας* peccatis; imò verò certò apud vos statuitis vos in ea non peccare, sed jure & bene facere; atque adeò nullo peccati vestri sensu tacti estis, quod pessimum est: sed (ut & sit adversativum pro *καὶ*.) *facitis estis iudices pravæ cogitationum*, i. e. perverso mentis judicio malas vestras cogitationes probatis, & in sequiorem deliberationis partem inclinatis. P. Connectitur hoc cum *ἐάν*, v. 2. ut *ἐπεὶ δὲ* & *ἀποβλέψετε*, & *εἰπτε*, & deinde, *καὶ* & *ἐκρίνετε*, &c. Et si vos non dubitatis, five disceptatis, apud vosipsos, i. e. vel in cordibus vestris, vel inter vos, five alii cum aliis; h. e. si sine ulla hæsitazione, vel scrupulo animi, personas accipiat, id quod peccatum exaggerat; vel, si vos, qui iudices estis Concilii Ecclesiastici, non disceptetis aut expandatis meritum causæ, & sitis iudices malarum cogitationum, i. e. iniusti, causam adjudicantes diviti, & pauperem spernentes. Obj. At sic sensus pendet. Resp. 1. Compleitur forsan v. seq. Audite, &c. q. d. Si adeò injustè judicetis, hoc dicam vobis; vel, hoc audite, &c. 2. Ellipsis esse possit, quæ sic supplenda, si sic agatis, iniqui estis adversus fratres. *Διαλογισμὸς πορνείας* habemus & Matth. 15. 19. καὶ Marc. 7. 21. 5. Audite] i. e. Animum attendite, ut Mat. 11. 15. Act. 22. 1. Nonne, &c. *οὐχὶ—ἐξελέξατο—πλάσους ἐν πνεύματι* Nonne Deus elegit (i. e. decrevit eligere; elegit ex genere humano ad vitam æternam, ut passim in Scriptura: vel, sibi in peculium secrevit. Vide Matth. 20. 16. 1 Thes. 1. 4. & dicta ad Ephes. 1. 4.) pauperes (nempe plurimos, juxta 1 Cor. 1. 26.) mundi hujus (ut stulti mundi, 1 Cor. 1. 27. & contrà, divites in hoc seculo, 1 Tim. 6. 17. Sic Luc. 12. 21. c. pauperes quod ad bona mundana attinet: vel, qui mundo videntur pauperes. Hoc dixit ut melius inferret *ἀντίθετον* quod sequitur. divites in fide, Er. Vor. i. e. qui fide in Christum divites sunt. Confer 1 Cor. 1. 17. 2 Thes. 2. 13. Ne quis putaret, pauperes omnes esse à Deo tanquam peculium ipsius sepositos, addit, sed abundantes fide. Nam ita sumitur vox *πλάτος* & *πλάσις*, Rom. 2. 4. Eph. 2. 4. Col. 1. 27. & 2. 2. &c. Tales autem plures semper reperti in pauperum, quàm in divitum, grege, ob causas quas attulimus ad Matth. 5. 3. & 1 Cor. 1. 26. vel, ut fierent divites fide, Be. Pi. id est, ut faceret eos fide, cæterisque donis spiritualibus divites. Ellipsis est *καὶ*, vel *ἀντιθετον*; qualis Rom. 8. 29. *περὶ οὗτοι συμμέτοχοι*, scil. *ἐν*. Sic Joh. 12. 46. *ὅτι*, (pro, *ἐν* *ὅτι*) *ἐλάλησα*. & 2 Cor. 3. 6. *ἐγὼ νοσέω ὑμᾶς διακόνως*, scil. *ἐν*. Ostendit iudicii mundi perversitatem. Personarum respectum probat contrarium esse, tum æquitati, v. 5, 6, 7. quia inde fit ut eas spernant quos Deus honorat, &c. tum charitati, v. 8. &c. P. Et, &c. Καὶ

καὶ ὁμοῦ, &c.] Et (Sed illud & rectius abest in MS 4.) *hæredes* (Hoc ex priori sequitur; credentes enim sunt hæredes: vel, ut essent hæredes, G. ex Sy. Sic post *ἐξελέξατο* sequitur *ἐν*, Eph. 1. 4. Talia autem verba sæpe subaudiuntur.) *regni*, (coelestis: quod promissum) *quod promissum* (Quod fundamentum est juris nostri ad illud: ut qui ipsum diligunt? Pi. Be. &c. Vide 1 Cor. 2. 9. 2 Tim. 4. 8. Adde Tit. 1. 2. Non dicit credentibus, nè quis fidem otiosam, & dilectionis vacuum, sufficere putaret. 6. Vos, &c. *Ταῦτα ὑμῶν ἐστὶν ἡμεῖς*, &c.] Aoristus pro quovis Tempore, ut & supra v. 4. Vos autem (Emphaticè, ut Mal. 1. 12. q. d. Vos Christiani, qui meliora edocti estis, Phil. 3. 8. &c. Non enim mirum esset hoc facere mundanos homines, Psal. 17. 14. ex honoratis (vel, debonoratis, D. Pi. contumeliâ affectis, P. Be. Pi. contemptui, five despiciatui, habuistis, Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. V. Ca. G. q. d. quod minimè oportuit: non enim contemnendi sunt quos Deus elegit in sui consortium. Confer & Psal. 10. c. pauperem, Mo. i. e. pauperes, universum pauperum genus, ideòque factorem ejus, Deum, Prov. 17. 5. Nonne, &c. *οὐχὶ—καταδυναστεύετε ὑμᾶς*, &c.] Nonne divites (Plerique scilicet, vel, 1. in genere, non speciatim ii qui frequentabant Ecclesiam. Exemplum habes Act. 13. 50. divites hujus seculi qui Christianos mirè vexabant, & profanos magistratus in eos irritabant. Vel, 2. Christiani, ut patet ex præced. & ex seq. per potentiam (five, tyrannidem, P. Be. Pi.) opprimunt vos, (vel, tyrannidem exercens in vos, Er. Il. Ti. i. e. potestate suâ abutuntur ad vestrum malum. Vel, vobis imperant, Ca. insolent in vos, Sy. prævalent vobis, Ar. Videte, inquit, qui fastus, quæ insolentia, plerumque divitias comitari soleat, quòd eas minoris faciatis, & illorum calumnias rapinæque, quas experti estis, detestemini; nedum illos pauperibus (etiam Domini: antefatis. Divitum mos est imperiosè agere adversum pauperes, operam eorum parvi ducere. Denique—libertas pauperis hæc est, Contusus rogat, & pugnis concisus adorat. Eurip. *ἄβριον τοι τίκτει πλεόν*. Confer Psal. 10. 2, 8, 9. Vide & Plaut. Aulul. 2. 2. c. *καταδυναστεύει*, ut Act. 10. 38. Est opprimere, ut videtur est Sap. 2. 10. & 17. 2. Respondet Hebræo, *אָרַב*, ut diximus ad Matth. 20. 25. & *לָשׁוּב*, ut Prov. 22. 7. & *לָשׁוּב*, Neh. 5. 15. (pro, nam, V.) ipsi (auti re-dundat ex Hebraismo: trabunt (i. e. quasi oborto collo abducunt: vos (vel, vosipsos, qui ipsos adeò honoratis: ad iudicia? Mo. vel, tribunalia? Be. Pi. &c. Secularia scilicet, five infidelium, ex collat. 1 Cor. 6. c. In jus rapiunt, ut Plautus loquitur, ut specie juris vos spoliēt. Christiani nunquam nisi invitati, & quasi coacti, litigare, five jus agere, debent. Est autem etiam in re æqua durum in iudicio certamen pauperi cum divite, non modò quia sæpe iudices ob gratiam addunt diviti; verumetiam quia & sumptus litis & temporis quod in eam impenditur gravat pauperem. Itaque per contemptum solet dici, Age lege, ut Donatus notavit. 7. Nonne, &c. *οὐχὶ αὐτοὶ βλασφημοῦσι—τὸ ἐπικληθῆναι ὑμᾶς* Nonne ipsi blasphemant (vel, 1. propriè, ut multi intelligunt. Ex divitibus illis multi reperiantur qui ità odere Christianismum ut & Christo maledicant, vel, 2. in causa sunt ut blasphemetur, ob ipsorum malos mores, & præsertim quòd fratres pauperes crudeliter traherent ad tribunalia Ethnorum. Vide Ezech. 36. 21, 22. & Rom. 2. 24. pulchrum (vel, honorificum, Vide de *καλὸς* supra v. 3. vel, præclarum, Be. Pi. bonum, Vulg. Bonum vocat, ut Ezechiel sanctum, nomen, ut gravitatem ostenderet peccati; q. d. nomen illud, quod ab omnibus honorari debuit & sanctificari, odium red-dunt P.) nomen (Al. malè loquuntur de bono nomine, Er. V. nempe Dei, vel Christi, vel Christiani.) in-vocatum super vos? Mo. sic Er. Pi. vel, à quo estis cognominati, Be. Pi. vel, ex cuius nomine vos vocamini, G. sic E. vel, populus Dei; vel, Christiani. Locutio est Hebræa, cuius exempla vide Gen. 48. 16. Deut. 28. 10. Esa. 4. 1. Sicut filii de parentum, formine de maritorum, dicuntur nominibus; ità a Christo Christiani. 8. Si, &c. *Εἰ μὴ τοι—τελέετε*, &c.] Si tamen (vel, Si quidem, Aug. in Zeg. Quòd si, Be. Sanè si, Pi. Certè si, V.) legem perficitis (vel, præstatis, Be. Pi. *τελέετε* idem quod

quod alibi *την*, vel *πῶς*, vel *πῶς*, infra v. 10, 11, 25. & *νόμον* idem quod *νόμος*, Rom. 2. 13, 14. ^a *regalem*, five *regiam*, (i. e. Legem mutue charitatis^b, vel, de proximo diligendo^c: quæ *regia* vocatur, vel, 1. quia est *lex Dei*, ut Syrus hic vertit. Sæpe enim Deus absolute *rex* dicitur, ut Esa. 6. 5. Jer. 51. 46. Sic Psal. 48. 3. Mat. 5. 35. ^d Lex à Deo profecta, qui est Rex Regum f. Vel, 2. quia Lex est Christi, qui Rex noster, Joh. 18. 37. Heb. 7. 2. Apoc. 1. 5. & 14. 3. Vel, 3. quia est Lex Regum de honorando magistratu à se constituto, qualis illa Esth. 6. 8, 9. Vel, 4. quia Lex est Regio ferme spiritui, i. e. forti & constanti animo, præstanda; quali animo opus nunc est ut *ἀποσωπληνῶς* agamusⁱ. Vel, 5. q. d. Lex quæ regale quid in se continet, regiæque autoritate præscribit, cui parere tenemini, non imperare. Hoc urget, nè per *προσωπληνῶς* cogant Legem suis affectibus servare, adeoque non *πῶς*, sed *κατὰ* potius, sint, ut dicit Jac. 4. 11. ^k Vel, 6. proverbiali formulâ^l, quomodo *via regia* Num. 21. 22. ^m plana scilicet, recta & æquabilis, quæ sinuosis diverticulis, vel ambagibus, tacite opponiturⁿ: Lex quæ recta ducit ad Regnum cælorum^o; quæ sine ulla personarum acceptione omnibus patet, nec cuiquam adulatur^p; quæ omnes personas respicit, non aliquas tantum^q. Vel, 7. Lex splendida planè, magnifica & excellens, vel, inviolabilis^r. Vel, 8. quia præceptum charitatis in proximum^t, quod hic sequitur^u, & in Deum^v, est summum ac præcipuum in Lege^x, & quasi Regnum obtinet inter Dei Leges; quippe quod generale est, & reliqua specialia in se concludit^y, ad quod cætera sunt referenda, & per quod cætera implentur^z.) *secundum scripturam*, (nempe Levit. 19. 18. ^a Sic, sicut scriptura dicit, Joan. 7. 38. ^b) *Diliges proximum tuum* (Verba sunt ex versione Lxx, Levit. 19. 18. sed quæ hic intelligenda *μισῶς* ut *proximus* sit non solus Israelita, sed homo quivis, & dilectio intelligatur, qualem præscribit Evangelium^c:) *sicut teipsum*, (Qualitatem hoc notat, non æqualitatem; proportionem, non parilitatem; modum, non mensuram^d:) *pulebrè* (vel, *bene*, Be. Pi. &c.) *facitis*, Mos. &c. Sic Psal. 4. 14. ^e Vide & Act. 10. 33. 1 Cor. 7. 38. ^f Sensus est, Si in eo quod divites honoratis, magnum illud mandatum servetis, *Diliges*, &c. atque adeo quemque juxta dignitatem & merita sua honoretis, five dives sit, five pauper; vel, Si divites honoratis sine cuiusquam injuria, rectè facitis, ad vos non pertinet superior reprehensio^g. Al. Sensus, q. d. Nec tamen divites odio haberi aut contemni volo, sed lege communi charitatis diligi & honorari^h. Al. Argumentum tale est. Hic personarum respectus repugnat legi charitatis: Ergo mala est. Hypotheticè autem hoc proponitur. Propositio hic omittitur, & ejus loco pars opposita proponitur. Objici poterat, Legem Dei hoc præcipere ut proximum honoremus & diligamus, hunc vel illum, prout lubet; præsertim verò superiores nostros! Respondet, quasi diceret aliquis ad servos malæ frugis, Si hæc sit voluntas domini nostri, si hoc ipse probet, bene estⁱ.

9. Si, &c. *Εἰ δὲ προσωποληνῶς*] Verbum facit *ἀναλογίως* ex nomine *προσωποληνῶς*. ^k Sin verò personam (vel, personas, V. E. vel, faciem, Be.) respicitis, Pi. Divites honorando, pauperes contemnendo; non causas^l. ¶ *Pecatum operamini*] Vel, *committitis*, Be. Pi. Sic dicitur *ἐργάζεσθαι* [&] *ἀνομιάν*, Mat. 7. 23. ^m & *κακ. εργ.* Rom. 13. 10. & *ἀνομίαν*, Act. 10. 35. Heb. 11. 33. & *ἀνομίαν*, Rom. 2. 10. ⁿ ¶ *Redarguti*, &c. *Ἐλεγχόμενοι*, &c.] *Et redarguimini à lege* (vel, 1. Lege illâ, quæ vetat acceptionem personarum, Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. ^o Deut. 16. 19. Sed hæc quoque Lex hoc loco sumenda, nempe, ut non tantum ad judicia pertineat, sed & ad honorum signa in cœtu Ecclesiæ. Est enim & in hoc quædam judicii species^p. Vel, 2. lege charitatis jam dictâ, in qua præceptum hoc de personis non accipiendis continetur^q.) *ut transgressores*, Be. sic Er. Pi. Non hujus aut illius præcepti, sed absolute, id est, transgressores Legis, ut patebit ex sequentibus^r. *ἡγοῦντο*. Vide Rom. 2. 25, 27. Gal. 2. 18, infra v. 11. ^t Non tamen per hunc discursum tollit Apostolus, aut turbat, ordinem five naturalem, five civilem, quo discrimina personarum & officiorum fanciuntur; [qui etiam multis, iisque expressissimis, scripturæ locis stabilitur:] sed illam duntaxat *προσωποληνῶς*

reprehendit, quæ non virtute & officio, sed larvis externis, divitiis, &c. nititur, & honorat indignos, cum digniorum neglectu vel contemptu^u.

^v Par.

10. *Quicunque autem totam legem* (i. e. maximam Legis partem^v:) *servaverit*, (Pro *την* in MS. est *πᾶν* ^v *πᾶν*, quæ locutio est Rom. 13. 8. & Psal. 20. 4, 5. ^w) *offendat* (vel, *delinquit*, Ca. *impegerit*, Be. *πᾶν* sign. *impingere*, & minus est quàm *cadere*, ut patet ex Rom. 11. 11. Hæc autem voce utitur, non ut levem lapsum fuisse significet, sed quia illi talem esse putabant^y.) *an-* ^z *tem in uno*, (nempe eorum quibus poena capitalis constituta est, ut sequentia apertum facient, Deut. 7. 25. *שׁוּרְיָא*, *illaquees te*, Græcè vertitur *πᾶν* ^z:) *factus est*, &c. *Τὸν* ^a *ὅντιν* *πᾶν* *ἐν* *ᾧ* *ἔσται*] *Toti legi obnoxium se reddit*, Tre. *Omnibus tenetur*, P. Ca. Pi. *Reus* (vel, *Damnatus*, Be. vel, *Debitor*, Sy. & Ar. in G. nempe poenæ^b:) *factus est omnium*, ^c *Idem*. Er. 11. &c. Argumentum iterum sumit à Lege Moïsi ad Legem Evangelicam^d. Sed mirum hoc videri possit ^e *Idem*, paradoxum, quod & multorum ingenia exercuit^f. Quæ- ^g *Ga*, rendum ergo quo sensu hoc intelligendum^g. Resp. 1. ^h *E*, Non distributivè, quasi omnia & singula præcepta trans- ⁱ *E*, sic grederetur^d, sic enim sententia secum ipsa pugnaret^e; ^j *Ga*, & diversorum peccatorum diversæ sunt naturæ atque de- ^k *E*, finitiones^f. 2. Non quasi omnia peccata paria esse sta- ^l *Ga*, tueret^g. Neque enim æqualiter reum esse dicit qui in ^m *Ga*, uno offendit, & qui in alio, vel in pluribus^h. 3. Non ⁿ *Calv. Be. E.* distributivè five seorsim, sed copulativè five conjunctim, ^o *E*, ex hoc sumendum estⁱ; q. d. Reus est totius Legis^k, non ser- ^p *Aug.* vata^j scilicet. Lex tota est quasi una vestis, quæ tota vic- ^q *E. T.* latur, si vel unam ex ea partem demas; quasi harmonia in musica, quæ tota corrumpitur, si vel unica vox dissonet^l; ^r *T*, quasi catena aurea, quæ tota rupta est, si unicum nexum ^s *Ga*, abruptas^m. Lex est tota copulativaⁿ, respectu præ- ^t *Ga*, cepti, vel prohibitionis, Matth. 19. 19. Luc. 10. 27. In ^u *Ga*, copulativa propositione requiritur veritas omnium, in ^v *Ga*, disjunctiva alicujus^o. Totam Legem violat, licet non ^w *Ga*, Totum Legis^p; quomodo homicida totum hominem ^x *Be*, occidit, non totum hominis; aut quomodo totum pa- ^y *Be*, ctum irritum fit, si vel una ex multis ipsius conditioni- ^z *Be*, bus violetur. Ad bonum requiritur integritas bonitatis, ^a *Be*, ad malum sufficit singularis defectus. Ex lepra alicujus ^b *Be*, partis totus homo leprosus judicabatur. *Individuus est vir-* ^c *Be*, *tutum comitatus*, &c. *Qui habet unum vitium habet omnia*, ^d *Be*, ait Seneca^q. Reus est omnium, quia in charitatem pec- ^e *Be*, cat, quæ est summa Legis, & à qua omnia pendent^r: ^f *Be*, illa ergo ipsa præcepta quæ observat quoad substantiam Aug. ^g *Be*, operis, non observat quoad modum debitum, ita scil. ut ^h *Be*, grata sint Deo; quia nulla observat ex charitate^t, nulla ⁱ *Be*, ex conscientia præcepti atque autoritatis Dei, quæ ea- ^j *Be*, dem in omnibus^u; & propterea si eodem tentationis im- ^k *Be*, petu incitaretur contra reliqua præcepta, identidem illa ^l *Be*, transgrederetur^v. Peccat ergo in Legis totius autho- ^m *Be*, rem^x, & jubentis auctoritatem contemnit^y, quæ in ⁿ *Be*, omnibus præceptis nobis maximum esse debet ad illa ^o *Be*, servanda. 4. *Ἐν* *ᾧ* *πᾶν* *ἐν* *ᾧ* *ἔσται*, i. e. *ὅντιν* *πᾶν* *ἐν* *ᾧ* *ἔσται*. ^p *Be*, Non minus peccati reus est quàm qui omnia violat, nec ^q *Be*, reliquorum observatio eum à poena violationi unius ^r *Be*, præcepti debita liberat. Debitum enim debito non sol- ^s *Be*, vitur^a. Non minus morte punitur quàm si omnia præ- ^t *Be*, cepta violasset^b. Equè damnatur ac si in omnibus deli- ^u *Be*, quisset^c, licet non pari poenâ plectendus^d, nec possunt ^v *Be*, ejus virtutes id abolere peccatum. Ut si quis Regi fide- ^w *Be*, liter servierit, si quid capitale committat, non minus ^x *Be*, poenas dat quàm si multa peccasset. Vide Ezech. 3. ^y *Be*, & 33. ^z *Be*, Sic & Rabbinii dicunt, *Qui transgreditur* ^a *Be*, *unum præceptum*, ac si transgrederetur omnia^f. Nam ^b *Be*, *unum pendet ab alio*: & in Phesichta, 50. 1. *Qui dicit*, ^c *Be*, *Totam legem recipio in me præter verbum unum*, hic ser- ^d *Be*, monem Domini sprevit, & præcepta ejus violavit^g. Jugulat ^e *Be*, hic locus, tum perfectionem humanæ justitiæ, tum satisf- ^f *Be*, factionem pro peccatis per alia bona opera^h. Hinc liquet, ^g *Be*, nullam esse justitiam, nisi in perfecta Legis observationeⁱ. ^h *Be*, Sed quorsum hæc Jacobus? Nempe, ut istorum detegat ⁱ *Be*, hypocrisin qui ex Legis præceptis feligentes quod libu- ^j *Be*, isset, Legem præstare sibi videbantur^k. Opponit hoc ^k *Be*, Phariseorum errori, qui erat, Hominem reputari justum ^l *Be*, apud Deum, si majorem Legis partem servet, etiam si in ^m *Be*, paucioribus sit transgressor Legis^l. Dicunt RR. *Qui-* ⁿ *Be*, *cunque stabilis præceptum unum* [est] ac si stal. i. ret legem ^o *Be*, uni-

¶ D. *univerſam* 17. Hoc vult Jacobus, Proximos non diligi, quum pars tantum aliqua [Legis] ambitiose eligitur, aliis neglectis. Hoc probat, quia non est erga Deum obedientia, ubi non est æquabile obsequendi studium. Non vult Deus cum exceptione coli, vel, ita partiri nobiscum, ut nobis liceat, si quid minus adtubescat, aut commodum fuerit, ex ejus Lege refecare 18.

¶ Calv.

11. *Qui enim dixit, &c.*] Additā mortis poenā Adulteris, Deut. 22. 22. & Homicidis, Exod. 21. 12. Levit. 24. 17, 21. Deut. 19. 13. *Probatio* est (& declaratio P.) precedentis sententiæ 9. ¶ *Factus ex transgressor* (In MS. est *transgressus* 770 Num. 14. 9. Jos. 22. 19.) *Legis*] Intelligit, *Et proinde omnium reus*; quia & in Deum peccas, & in Legem †: in utroque ejusdem Legislatoris auctoritas spernitur, & violatur integra præceptorum observatio. *Non de quovis facto contra Legem, sed de gravioribus illis, dicitur* v.

* Mc. Ga. 12. *Sic loquimini, sic facite*] i. e. Sic vos gerite *, &
 7 Ga. verbis & factis; nam in utrisque consistebat hic persona-
 2 E. Ga. rum respectus *. Doctrinam superiorem de accepti-
 4 Ga. one personarum 2, quam inchoavit dehortatione; con-
 b E. cludit exhortatione 2, sive generali admonitione: quæ
 tamen viam aperit doctrinæ sequenti de fide & operi-
 b E. bus b. Al. Ostendit jam ad Evangelicam Legem aptandam
 quæ de Lege Moïsi dixerat. Lex Moïsi factis quibusdam
 c G. capitale supplicium minatur; Lex Evangelii, Gehem-
 nam, nec factis tantum, sed & dictis, Mat. 5. 22 c.
 ¶ *Sicut, &c.* *Ἵνα ὡς οἱ ἄγγελοι οὐρανοῦ*] *Ut per legem li-*
 d E. *bertatis* (id est, legem illam charitatis, de qua v. 8 d.
 * Pi. in Intelligit, vel, i. legem Moïsi *: quam sic vocat, [vel]
 Lau. quia transgressores liberè damnat; quia sine persona-
 f Pi. rum respectu omnes æqualiter respicit, cujus Legis reos
 se faciebant *ἵνα ὡς οἱ ἄγγελοι οὐρανοῦ* suâ: [vel] quia vera libertas
 e Ga. est Legi morali parere h, & nemo liber est, nisi qui occupa-
 h Q. tur in studio Legis, ut dicunt Hebræi i. Vel, 2. Legem
 i Di. ad Evangelicam k: quæ sic dicitur, [vel] ab effectu. Vide
 Rom. 9. 15. dicta ad Jac. 1. 25 l. [vel] quia qui eam sequuntur, li-
 k Mc. G. beri esse debent etiam ab illis vitiis quæ lege Moïsi non
 1 Vor. Par. puniebantur. Vide 2 Cor. 3. 17 m. [vel] quia nos li-
 m G. beravit à legē ceremoniali n, & à Legis [etiam moralis]
 n Ham. summo rigore ac maledictione o.) *judicandi*, Er. P. Be.
 sim. Be. Pi. &c. vel, *judicantes*, nempe fratres; h. e. eos non con-
 p Calv. temnentes, sed diligentes, ut requirit gratia Evangelii.
 ¶ *Κελεύω* activè mediâ voce intelligo p. Non est nostrum
 7 Par. feligere quibus præceptis obsequi velimus, quibus non.
 4 G. *Non sufficit ad salutem si majoribus spreto minorâ facia-*
 mus, ait Salvianus q. *Lex libertatis* tantundem hæc va-
 let atque Dei clementia, quæ nos à Legis maledictione
 liberat. Hoc vult, q. d. Nisi Legis rigorem subire vul-
 tis, nè sitis in proximos nimis rigidi, nè severitate nimia
 excludamus Dei indulgentiam quâ omnes opus habemus r.
 e Calv.

13. *Judicium*, &c. [*ἐλεῖ* & *ἔλεος*]
 Scrip̄toribus nostris non solum *lenitatem in par̄ni exigen-*
dis, sed & omne genus *Beneficētie*, significat, respondens
 Hebræo *יָרַם*, ut videre est Gen. 19. 19. Num. 11. 15
 & alibi. Sic & Mat. 9. 13. & 12. 17. & 23. 23. Lex Evan-
 gelij est ut bene faciamus omnibus : qui id non facit,
 durè tractabitur, Mat. 7. 1. & seq. & 25. 41, 42 f. Ut
 pondus addat præced. argumento sumpto ex futuro ju-
 dicio, ostendit quale illud futurum est, varium scilicet
 prout variè se gesserint, & misericordes, vel immiseri-
 cordes, fuerint ^t. [Verba sic reddunt :] *Judicium* (vel,
Damnatio, sive *Condemnatio*, P. Be. Pf. Ar. Sed præstat
^{neglōm} generatim accipere, ut ex seq. specierum inductione
 patet ^v, ut commune sit ad *judicium* & sine misericor-
 dia, & cum misericordia ^{*}.) *enim* (sub. erit. Be. E. &c. die
 scil. ultimo, quum omnium ratio reddenda est ^v :) *absque*
misericordia, (i.e. nullâ temperatam misericordiâ, parcente
 scilicet, sive peccata condonante ^z. Hinc colligi possit
 reprobos non infra meritum, sed secundum rigidam Dei
 justitiam, esse puniendos ^z.) *ei qui non præstiterit miseri-*
cordiam, Be. &c. Nempe proximis suis ^b; qui durus &
 asper adversus eos fuerit, aut eos non juvit, Mat. 25.
 42 ^c. ac multò magis qui fecerit injuriam, Deum in ju-
 dicio suo justum & severum experietur ^d. ¶ *Super-*
exaltat, &c. [*καὶ ὑπερυψώθη ἐλεῖ & ἔλεος*] Et (vel,
 Ar. Ca. Gā.) *gloriatur* (vel, *insultat*, Ca. *supergloriatur*

five *superexultat*, Val. Er. V. Zeg. *triumphat*, id est,
 efficit ut triumphemus*: vel, *contragloriatur*, Mo.) *mi-* * G.
sericordia (vel, *pietas*, Ca. vel, *beneficentia*, G.) *adver-*
sus (vel, *supra*, Zeg.) *judicium*, Er. Ti. vel, *damnationem*,
 Il. P. Be. Pi. *Misericordia* hic intelligitur, vel, 1. Dei ju-
 dicis¹; ut sensus sit, In judicio Dei misericordia ejus præ-
 valebit iustitia², nempe erga eos qui misericordes sunt³;
 seu erga electos, qui omnes cum misericordia judicandi
 sunt⁴. Sed hoc contextui non satis convenit⁵. Vel, 2. Ho-
 minis judicandi⁶, quam scilicet fecit erga proximos⁷, &
misericordia Metonymicè ponitur pro exercente miseri-
 cordiam⁸. Misericordia iustum Dei iudicium non me-
 tuat⁹; sed cum eo contendit¹⁰, & victrix evadit¹¹; &
 adversus illud quodammodo gloriatur¹², i. e. gloriari
 facit¹³, quia gratiam veluti extorquebit¹⁴, ex qua is fe-
 veritatem iudicii evadet¹⁵; non quidem ut causa absolu-
 tionis, sed ut conditio & argumentum, secundum pro-
 missionem, Mat. 5. 7. & 25. 35*. Sensus, q. d. Con-
 traria verò Beneficentia hoc habet ut damnationem non
 metuat, & ut nos ab illa liberet, Matth. 5. 7. & 25. 37.
 Non potest Deus damnare suæ bonitatis imitatores.
 Nam & inter Dei *חסד*, sive *proprietates*, præcipuam
 esse Clementiam dicunt Hebræi. Vide Jacchai ad Dan.
 9. 4, 5. Seneca pater, *Perierat totus orbis nisi iram finiret*
misericordia. In MS. non male est, *ναλάρωχαιδω*. *Effi-*
ciat ut per beneficentiam triumphetis. Et hunc sensum
 sequitur Syrus¹⁶. Sensus, Misericordes adeò non me-
 tuent damnationem, ut illi quodammodo insultent¹⁷;
 & gloriari ac gaudere poterint, ut qui damnationem eva-
 serunt¹⁸. Hunc sensum suadet Antithesis¹⁹.
 30

14. *Quia*, &c. *Ut i Cor. 15. 32.* Sic Mat. 16. 26. Rom. 2. 13. [Connexio sic se habet.] Transiit hinc ad pleniorē commendationem operum misericordiæ^d, docens sine iis fidem nihil prodesse, in Dei iudicio*. Dixerat, Deum severum fore iudicem adversus immisericos^e. Excipiebant hypocritæ, Sufficere nobis fidem. Illis hinc respondet, &c. Multum hortatus ad opera benefica in proximum, necessitatem talium operum ostendit ex periculo absque eis non obtinendæ salutis. Cum [autem] Apostoli multam ubique prædicarent Fidei efficaciam, inde factum est ut multi homines carnales, in quibus fuit Simon Magus, id arripuerint in vitæ mendosæ patrocinium, quasi sine operibus iustis salus æterna possit obtineri, nempe per fidem; cum contrā, Apostolorum esset doctrina, Fidem aptam esse ut nos purget, purgatis dari Spiritum Sanctum, & sic Fidem fieri efficacem per Dilectionem, Gal. 5. 6. ac proinde Dilectionem quæ ex Fide & Spe eam comitante exsurgat, plus valere & Fide & Spe, 1 Cor. 13. 13^h. *Que utilitas*, Er. Be. Pi. &c. Nempe ad justificationemⁱ, vel, ad salutem æternam^k, ut 1 Cor. 15. 32. Pro quo est *sermō*, 1 Cor. 13. 2^l. ¶ *Si fidem quis dicat se habere, opera* (bona scilicet^m. Ellipsis qualis v. 17, 18, 20. 2 Cor. 3. 5. 1 Tim. 6. 18ⁿ.) *autem non habeat* Siquis dicat, non ore, sed mente^o; vel, ex animo, ut modò sumpta est locutio similis, 1. 13. i. e. si quis intra se cogitet. Opera quidem mea non recta sunt, sed fides recta est, ac propterea de salute non periclitor. Hæc opinio olim valde fuit frequens apud Judæos, qui existimabant, omnem Israelitam, qui modò professionem Judaismi non abjecisset, partem tandem habiturum in altero seculo, i. e. in vita æterna. Eandem sententiam apud multos Christianos invaluisse ostendit, & eos acriter, ut certè debuit, refellit August. Renata est hoc infelici seculo ea sententia, & quidem sub nomine repurgatæ doctrinæ, cui omnes qui pietatem & salutem proximi amant se debent opponere. Fides autem h. l. non totam pietatem Christianam *enervans*, aut *ovans*, per *transnominatio-* nem aut *complexionem* significat, ut Rom. 10. 10. Tit. 1. 1. sed assensum veritati à Deo revelatæ præbitum, prout à Poenitentia distinguitur, Marc. 1. 15. item à Dilectione, 1 Cor. 13. 2. Gal. 5. 6. &c. 8. Puritate, Act. 15. 9. & bona Conscientia, 1 Tim. 1. 19. qualem assensum esse posse sine professione, ac proinde & sine piis operibus, à quibus hinc distinguitur ut & Tit. 3. 8. docemur Joh. 12. 42. Neque id mirum, cum sæpe locum habeat illud quod de Atheniensibus dicebant Spartani, Scire eos quid rectum esset, sed facere nolle P. Al. Jacobus, nè de verbis litigare videatur, fidem per concessionem hinc vocat

cat falsam fidei speciem^a, nempe notitiam Dei & Evangelii^r. H^{ms} [ut sequitur] fidem non quamlibet designat, sed illam quam postea mortuam vocat. Articulus enim habet vim Pronominis demonstrativi^t. Emphasis quoque hic est in voce *dicendi*^t. Non dicit, *Si quis fidem habet*, sed, *si dicat se habere*^r, tum, quia fides vera & viva sine operibus, sine studio & praxi sanctitatis esse nequit; tum, quia fidem multi profitentur qui nec opere nec ullam omnino fidem, habent^x. Intel-
ligit ergo illos fidem quidem jactare, non tamen habere^y.
¶ Numquid poterit fides salvare (vel, erigere, Ar. in G. vivificare, Sy. in G. & per consequens justificare coram Deo: qua de re deinceps loquitur^z.) eum!] q.d. Non poterit, quia infructuosa est^a. Interrogatio hæc efficacissime negat. Illud autem *salvare*, ut plerumque in N. T. est *ad vitam eternam aliquem perducere*. Concedit aliquam fidem talem esse posse; sed salutem eternam ei competere negat. Dicunt quidem interdum viri sancti aliquos servari fide ante opera. Chrys. Tertul. Aug. [Vide G.] sed fidem illam intelligunt quæ propositum obediendi Deo, & sinceram Dei & proximi dilectionem, includit. Talis autem fides, quam statim mors subsequitur, sine operibus esse dicitur, non quasi deessent piæ cogitationes, sæpe & dicta aut facta aliqua pia; sed quod tractum serièque continuam bonorum operum & factorum conspicuorum, non ediderit, quia scilicet vita, tempus, & occasio illis indulta non sunt. Cæterum nulla cuiquam fides profuit sine tali opere quale tempus permittebat, ut illius cum Christo crucifixi exemplo apparet^b. [Vide Salvianum, Cyprianum, &c. eorundemque verba in G.]

15. Si—frater aut soror (i.e. Christianus, vel Christiana^c, ut 1 Cor. 7. 12, 15 d.) nudi sint] Vel, simpliciter, ut Marc. 14. 51, 52. vel, male vestiti, ut Joan. 21. 7. 2 Cor. 11. 27^r. Vox *γυμνῶ* hic sumitur ut Job. 22. 6. Mat. 23. 36, &c. Vide & Rom. 8. 35. 1 Cor. 4. 11. Egregia similitudine ab illorum quæ oppugnat factis sumptam rem illustrat^f. Rem declarat exemplo sumpto à re præsentis. Nam de operibus misericordiæ agit^g. Comparatio sic se habet; Sicut bona dicta non prosunt egenti, ita nec fides sine operibus prodest credenti. Ei quoque inest æquitatis demonstratio. Noluit ille prodesse alteri; æquum est ut nec sibi profuit. *Fames & nuditas* *καὶ σκευωρία*, per complexionem, omnes notat calamitates, &c. ¶ Et, &c. *καὶ ἀποκρίσει ὁ θεὸς ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ*] Vide supra 1. 4, 5. Si non modò destituantur rerum mediocri copiâ, sed nec habeant unde in diem vivant. *Ἐφύμερον τρεφόν*, sive *τρεφὴ καὶ ἡμέραν*, ut dixere Comici, Alexis & Antiphanes, *utictus quotidianus*, est non acervus rerum, sed dimensum quotidianum. Qui nihil habent amplius *καθήμεροισι* Græcis. Vide quæ ad Mat. 6. 14. Pro καὶ in MS. est *h*.

16. Dicat—aliquis ex vobis] Qui fidem creditis sufficere ad salutemⁱ. Si blandè eum in speciem alloquimini^k. ¶ *Ite in pace*, &c.] Eadem phrasis 1 Sam. 1. 17. Marc. 5. 34. Luc. 7. 50. & 8. 48^l. q.d. Bene vobis sit^m, Deus vos adjuvet, vestitum & victum provideatⁿ. Est enim Bene precantis, ut ostendit^o modus Imperativus quo hoc effertur. Pax res prosperas significat. Bona vota atque omnia ab eo qui plus præstare non potest laudanda sunt, non item ab aliis^o. ¶ *Calefacimini*, (vel, *Calescite*, Be. Pi. i.e. Estote vestiti^p, quò calefiatis^q. Metonymia, qualis Job. 31. 20^r.) & *saturamini*] q.d. Famem depellite^t, bene pascimini^r; sit vobis unde saturemini. Vide Mat. 14. 20. & 15. 33, 37. &c^t. Divisim accipe: prius enim ad nudos pertinet, posterius ad eos qui videri egent^v. ¶ *Non dederitis autem* (Cum ejus rei copia vobis suppetat scilicet. Vide 2 Cor. 8. 13^x.) *eis quæ, &c.* Τα ἐπιβόλαια *καὶ σκευωρία*] Sic vocat quæ corpori expediunt. Nam Adjectivum istud apud Græcos modò Genitivum, modò Dativum, regit. *Ἐπιβόλαια* *μοσχοῦ καὶ βοῦς*, & *ἐνδεῖαν ἐπιβόλαιον*, dixit Xenophon. In Glossario, *ἐπιβόλαια* τὰ ἀναγκαῖα, *copiæ*. Quæ sunt necessaria (vel, apta, sive commoda, P. Be. Pi.) corpori, Er. II. Ti. sic Mo. Tre. Ar. &c. Ea nimirum quibus doleat natura negatis, tegumenta & alimenta. Vide 1 Tim. 6. 8. ¶ *Quid proderit?*] Quid hæc bona vota profunt? vel, 1. illis^z, nempe egentibus^a. Non habuit talis voluntas effectum quem debuit: evanuit^b. Vel potius, 2. sic dicentibus^c; quod & scopo loci, & redditioni, & antecedentibus, melius convenit^d. Nam sicut ista falsa charitas ni-

hil prodest eam habenti, ita falsa fides nihil prodest eam habenti^x.

17. Mortua est in, &c. Καὶ ἐμνήσθη] Secundum seipsam, E. Per se, Er. P. Be. Pi. G. five, *Tota quanta est*. Sic ἀφ' ἐαυτῆς, Joh. 15. 4^f, vel, *Sola*, Sy. in E. Er. V. Solitariè sumptas^g, ab operibus sejuncta^h, vel, sine charitateⁱ. Allusio est ad corpus, quod mortuum est, si sit solum, i.e. ab anima desertum^k. Καὶ ἐμνήσθη hic *παραπέμπει*, ut ἐμνήσθη, Mat. 12. 26. & ἐμνήσθη, Mat. 13. 21. & ἀφ' ἐαυτῆς, Joh. 15. 4. & ἐμνήσθη, Rom. 1. 24. & multa passim similia. Itaque v. 20. & 26. pro mortua per se, simpliciter dicitur mortua est^l. Mortua est quodammodo & non operatur bona opera, quæ sunt signum spiritualis vitæ; quemadmodum, motus in animali ostendit illud vivere^m. Sicut vestra illa fides cum bonis verbis conjuncta proximis vestris non prodest, ita nec vobis proderit. Deus vestro vos modò metietur. Mortuum esse dicitur omne quod actuosum non est, vel quod effectum suum non consequitur, ut videre est Rom. 4. 19. & 7. 8. Heb. 11. 12. Effectus ad quem tendit Fides, est vita æterna; sed ita demum effectum suum consequitur, si adit Purgatio à vitiiis, Dilectio, & Dilectionis operaⁿ.

18. Sed dicet quis] i.e. Meritò dicat aliquis pius tali homini fidem suam ab operibus vacuam prædicanti^o. qu. d. Imò etiam sic cuivis licebit tuam arrogantiam retundere^p. ¶ *Tu fidem habes*] Eamque multum jactas^q. Ironia est^r, vel, Concessio^s; q.d. Sit ita ut dicis, te fidem habere^t. ¶ *Ego opera habeo*] Ego verò de fide mea tacens dō operam piis factis^u. ¶ *Ostende mihi fidem tuam sine operibus*, *Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ*] Recepta hæc Scriptura est^v. Sic omnes hodierni Codices Græci legunt, uno excepto, quem sequitur alter^x. Sed hoc sententiam gignit admodum frigidam & jejunam, nisi ἀλλὰ interpretemur pro *igitur*^y. [Alii aliter sentiunt.] Hæc lectio propius ad mentem Apostoli accedit^z. Sensus, q.d. Age, si verè dicis, te fidem habere; ostende eam mihi è propriis suis effectis, bonis scilicet operibus^a; ut agnoscam te fidem habere^b; quod ni feceris, apparebit, te fidem falso profiteri^c. Addit ille [pius, ut supra.] Fides cum in animo sita sit, facilè à quovis jactatur: itaque nè homines quidem de alterius fide humano modo certi esse possunt, nisi pia facta eam testentur, optima fidei indicia^d. Alii legunt^e, & rectè^f, *καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ*. Sic MSS. plurimi, & ille optimus quo utimur^g, & Colinæi editio Græca^h, & Lat. & Sy. & Arⁱ. Ità sermo ironicus est^k. q.d. Quo tandem argumento convinces te istam habere fidem? Num fides res est prorsus abdita^l, & in animo latens, quæ hominibus ostendi nequit nisi ex operibus^m? Sensus, q.d. Illam tuam fidem ostende verbis quantumlibet: nam facta non adsunt. Et vide quanti eam facturi sint homines pii; & indè collige quid facturum sit Deusⁿ. ¶ *Et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam*] q.d. Et nè possis conqueri, me conditionem iniquam tibi proponere, ea ego eam recipio, & meam pariter fidem ostendam ex operibus meis^o. Ità secunda persona ponitur pro homine quolibet; q.d. Ego fidem meam non jactitans, in hoc totus sum ut vitæ pietate & Deo & conscientia mea & aliis ostendam me esse Christianum, & perpetuam dans operam modestiæ, patientiæ, dilectioni, facilè cuivis persuadebo, etiam tacens, esse in me veram fidem. Denique quid verbis opus est? spectemur agendo. Hoc ergò dicit, Pii omnes fidem meam factis demonstratam præ tua verbis jactata multum præferent. Quantò magis Deus^p?

19. Tu credis—unus, &c.] i.e. Deum esse, & esse unum^q, non plures^r, Deut. 4. 35, 39. & 6. 4^t. Hoc pro exemplo sumit^t, quia inter credenda primum est^v, in symbolo Apostolico^x; & quo Judæi tum ab Atheis separabantur, tum à Græcis^y, sive Paganis^z, unde etiam pendet Christi missio & autoritas, & tota in Christum fides. Nam Christo auctoritas est ab illo uno ac vero Deo, Joh. 14. 1. & 17. 3^a. De cæteris autem fidei articulis idem est iudicium^b. ¶ *Bene facis*] q.d. Bene hoc se habet^c; quia verum est quod credis^d, & actus hic suo genere bonus est^e. Sed hoc non sufficit ad salutem^f, ut tu falso existimas^g. ¶ *Et, &c.* Καὶ τὰ δευτέρω—*ὁπίσθεν*] Ista cognitio adeò non sufficit ut cum pravis Spiritibus tibi sit communis^h. At etiam demonia (ⲓⲛⲓⲛⲓ & Rabbinis & Lxx Esa. 13. 21. vel, mali spiritus, G. sub. id, Pi. sic Be. vel, idem, G. nempe Deum unum esse^k, adeoque & cætera symboli nostri, ut apparet ex Mat. 8. Marc. 5. Act. 16. & 19^l.) credunt, (Fide

(Fide, vel supernaturali, ut docent Durand. Lomb. Salm. & probabile censent La. Just. &c. vel naturali^m, non fide divinitus infusâ, sed ex subtilitate naturæ; nec voluntariè, sed coactè, & rerum evidentia, & veris miraculis, convicti n: quæ tamen fides nihil illis prodest nisi ad majus tormentum^o;) sed tamen horrescunt, Pi. sim. Be. vel, & tremunt, G. ex Sy. & Ar. sic Vulg. Per Metonymiam id verbum ingentem metum significat, vertiturque in Gloss. horresco. Inde φρικτός Sap. 6. 5. & φρικτός, מִן הַמָּוֶת, Jer. 5. 30. & 18. 13. & 23. 14. & φρικτός, Ose. 6. 10. Sensus, q. d. Non modò salutem nullam sperandam habent, sed & pro sua pravitate graviora tormenta cum metu expectant. Vide Mat. 8. 18. 2 Pet. 2. 4. Judæ. 6. Apoc. 20. 10. P. Timent & refugiunt eum⁹, quem certissimum expectant & severissimum judicem^t, malitiæ suæ vindicem, 2 Pet. 2. 4. Judæ. 6. 7. cujus majestatem, potentiam, severitatem, non tantum credunt, sed & reipsâ experiuntur & sentiunt^t. Sic & tu timere debes eundem Deum si Diaboli facta imitaris^v.

20. Vis, &c. ὁ δὲ ἰσχυρὸς ὁ θεὸς, ὁ δὲ ἰσχυρὸς ὁ θεὸς, Vis autem nōsse, (Nunc loquitur Apostolus^x, q. d. Vin' tibi hoc doceri etiam documentis è V. Ty. q. d. Si cupis nōsse, agè attende, docebo te. Confer Joh. 13. 12. & Rom. 13. 3².) homo vane, Be. Pi. sic Ar. &c. vel, debilis, Sy. in G. judicio scilicet, ἀπὸ τοῦ, de qua voce dictum Mat. 5. 22. Christus prohibet iracundiam in tales voces prorumpentem, non ipsas voces, ubi à magistris ad corrigendos discipulos usurpantur, multoque minus ubi non certi homines sic notantur, sed certa hominum genera. Apparet hoc Mat. 23. 17, 19. Luc. 24. 25. Gal. 1. 13. Vane, i. e. qui vanâ spe te lactas^a, qui vanam sive inanem fidem jactas^b. Vanum vocat, vel quia jactat quod non habet, vel quia nullam habet aut soliditatem gratiæ, aut stabilitatem, aut efficaciam^t. ¶ Fides sine operibus (i. e. otiosa^c: Illud χάρις ἐργον pendet, vel, i. à voce πίστις, Fides quæ est sine operibus, ut sit Ellipsis articuliⁿ, qualis Mat. 5. 21. Joan. 5. 36. &c. d. vel, 2. ab illis, νεκρὰ ἐστὶ^{*}, subintellectis verbis ἐὰν ᾖ, si sit^f, i. e. si opera non habeat. Sensus utrobique idem^g.) mortua est[?] i. e. Actione & motu caret^h: Producere non potest id quod sperasⁱ: inefficax est ad servandos homines^k.

21. Abraham pater noster] Pater, vel, 1. Judæorum^l, secundum carnem^m: vel, 2. omnium credentium, quibus exemplum est & idea quædam justificationisⁿ; pater fidei & justitiæ^o. ¶ Nōne ex operibus justificatus est^{q. d.} Quod si Abrahami fides illa adeo prædicata, Gen. 15. 6. profuit quidem, sed non sola; quid est cur alii de sua fide non operante plus promittere sibi debeant? Abraham, si fidem ad favorem Dei conciliandum ac retinendum sibi credidisset sufficere, abstinuisset opere tam luctuoso, de quo jam loquitur hic Scriptor P. ¶ Offerens, &c. Ἀνεφέροντες, &c. ¶ Cum obtulisset (i. e. offerre voluisset⁹, ad offerendum sese comparasset^t, & per ipsum non stetit quin offerret^f. Quæ præparatio, in qua præter letalem ictum nihil aberat, facit ut rei tanquam peractæ laudem à Deo sit consecutus, Gen. 22. 12. Confer Heb. 11. 17^t. Quantum ad defunctionem cordis pertinet immolavit^v.) Isaac filium suum (unicum scil. ex uxore charissima, in senectute utriusque genitum^x.) super altare? Er. Be. Pi. Significanter hoc addidit ex Gen. 22. 9. q. d. ad certam, ut ipse arbitratur, mortem, quæ victimas ita altari impositas, & in id ligatas, (ex more, de quo vide Virgil. de Sinone, & Ovid. lib. De Ponto Eleg. 2.) solebat sequi^y.

22. Fides, &c. ἡ πίστις οὐκ ἐστὶν ἔργον, &c. ¶ Fides cooperabatur (vel, adjumento fuit, Er. sic Tre. ex Sy. Ca. administratrix fuit, Il. P. sic Be. Pi.) operibus, Vulg. Mo. &c. id est, operosa fuit, non otiosa^z, non mortua^a; efficax fuit per opera^b. Pariter & Fides & Opera concurrerunt ad retinendam arguendamque Dei benevolentiam, sive statum gratiæ apud Deum; Fidem ab initio ejus statûs ad consummationem usque; Opera, ut Fidem subsequenter, & dato tempore ac occasione ad conservandum eum statum necessaria. Vox συνέργει docet non malè Fidem & Opera fidei posse dici ut justificationis, ita salutis, Causam, non quidem primariam, quæ est beneplacitum Dei, Eph. 2. 4. Tit. 3. 4. sed Conditiones, quæ sæpe causæ sine quibus non, aut sui generis causæ, dicuntur^c. Verum non sola justificatio est operatio fidei, sed & cordis purificatio, Act. 15. 9. quæ sanctificatio^d. Deinde, si hoc voluisset Jacobus, Fidem cooperari operibus ad justificationem, uti voluit Pontificii, dixisset potius, Opera co-

operari cum fide, quàm Fidem cum operibus^{*}. Sensus^{*} Cam. ergo est, Habuerunt ex fide ipsius opera, ut essent, & agerent, &c. modo mox dicendo, justificarent^f. Vel, Di. Fides ei animum addidit, vel, ipsum incitavit ad bene operandum. Naturam veræ fidei hoc membro & seq. declarat^g. Ostendit, veram fidem non tantum sese exferere in credendo, ut volebant hypocritæ, quibuscum Jacobo res erat; sed etiam in operando^h. ¶ Et ex^h Cam. operibus fides consummata (vel, perfecta, Er. P. Tre. Pi. &c.) est, Ἐτελειώθη] Ad finem perducta fuit, Be. Vim suam exseruit, ut activè hinc sumitur, sicut 2 Cor. 12. 9. Vide & 1 Joh. 4. 17ⁱ. Sensus, Per opera factum^j J. Cap. est nè Fides sperato eventu excideret. Perficitur res quæque cum effectu sibi destinatum parit. Eum Fides consequi non potest ἀνὰ συναιτίαν. Perficitur per dilectionem fides, ait Tertul^k. Opera perficiunt fidem, quomodo^{*} G. voluptas perficit actum, Aristot. Nicom. 10. 4. aut ut florentem ætatem perficit venustas, non efficienter & formaliter; sed tanquam accidens concomitans, sive appendix & terminus perfectionis, internam actionis, vel fidei, perfectionem præsupponens, eamque sequens. Quatenus ergo bona opera Fidei vitam, vim, sinceritatem, produunt, adeoque eam illustrent & exornant, rectè dicuntur perfectio Fidei^l. Perfectio duplex est, 1. Absoluta, Di. sive graduum, ut Jac. 1. 25. 1 Cor. 13. 10. Eph. 4. 13. 2. Inchoata, sive partium, quomodo perfectio dicitur; tum, 1. sinceritas, ut Psal. 18. 23. tum, 2. justum incrementum, ut 1 Cor. 2. 6. & 14. 20. Heb. 5. 14. & 6. 1. Opera autem fidem perficiunt, 1. ratione operationis & consummationis, quum per opera fides ad maturitatem pervenit quomodo arbor perfecta fit quum ita excrevit ut fructum ferat, Num. 17. 8. & peccatum perficitur, Jac. 1. 16. quum in habitum evasit^m. Opera sunt complementa, id est, justi & maturi fructus, Fideiⁿ. Fides Jun. tum demum consummata redditur, postquam bonos fructus protulit. Non quantò plus bonorum operum profert, tantò certior ipsa robustiorque efficitur^o. Actiones Vor. bonæ sunt instar filiarum matrem suam foventium, bonumque habitum, à quo proficiuntur, confirmant ac perficiunt^p. 2. Metonymicè^q, vel declarativè^r, quia eam perfectam sinceramque esse declarant^t; quomodo Christi virtus, sive potentia, perfici dicitur in infirmitatibus, 2 Cor. 12. 9. quia tum se maximè exserit, ostenditque quanta sit^u. Hanc expositionem extorquet natura rei. Fides enim est causa, opera, effecta. Causa autem non perficitur à suo effectu, sed perfecta declaratur, ut fructus boni arborem bonam non efficiunt, sed indicant^v.

23. Et, &c. Καὶ ἐπληρώθη, &c. ¶ Et (vel, Itaque, Be. Pi. &c.) impleta est Scriptura, dicens, Credidit, &c. E. Atqui hoc antè dictum fuerat de Abrahamo, nempe Gen. 15. 6^x. indèque contrarium colligit Paulus Rom. 4. 7. Resp. Mos est Hebræis dicere, Hoc מִתְקִיָּם, id est, ἐπληρώθη, sive comprobatum est, cum rei alicubi narratæ similis alia contingit. Fides Abrahami sæpe apparuit, Gen. 15. iterum Gen. 17. nunquam autem evidentius emicuit, quàm tempore oblatis Isaac; cum ita de Dei potentia & constantia existimaret, ut filium, unde cætera magnifica promissa pendebant, vel à morte sibi restitui posse crederet, Heb. 11. 18^z. Hoc impletum tunc dicit, quia tunc declaratum est, non solam fidem ad justitiam hominis sufficere, sed requiri etiam aliarum virtutum opera^a. Al. Impleta tum est probatio Scripturæ, dum fidei illius laudatæ Gen. 15. 6. specimen illustre editum est, Gen. 22^b. Dicitur hoc ratione, 1. manifestationis^c: b J. Cap. q. d. Tum demum patefactum sive cognitum fuit^d, c Ga. sic Be. quàm verè illud scriptum fuerat^e, & Abrahamum verà vivæque fide præditum esse^f, & proinde à Deo justificatum^g. 2. Reiterationis, executionis, operationis, q. d. d Pi. Vor. Id tunc fecit Abrahamus, quod antè fecerat; h. e. iterum h Ga. credidit Deo, idque contra spem, ut dicitur Rom. 4. 18^h. 70 Impleri hinc dicitur, pro, amplius complementum sui ostendereⁱ. Possunt verba ista, Credidit, &c. applicari ad omnes insignes actus fidei ejus^k. ¶ Et, &c. Καὶ ἐλοχίσθη, &c. ¶ Vox ὡς, pro qua λοχίζην ponunt Græci, frequenter sumitur cum res aut homo aliquis ita habetur quasi alio modo se haberet quàm se habet, sive id jure, sive injuriâ, fiat. Sic cum opus unum egregium pro multis habetur, dicitur id in justitiam reputari, ut Psal. 106. v. 31. Sic ἡ ἀνεσθυσία, i. e. præputiati hominis pii status, Q99 dicitur

dicitur eis *ἀποδείξαι* Rom. 2. 26. i.e. tantumdem valere quantum status hominis circumcisi. Justinus, Imperito interroganti sapientiam sapientia reputabitur, i.e. interrogatio pro sapientia habebitur. Similia habent Theoph. Antioch. Tertul. Chrys. Idem ergo valet, aliquid alicui reputari ad justitiam, quod, cum qui id habeat haberi quasi justus planè esset neque unquam peccasset, teste Justino Colloq. cum Tryph. Idem & per *ἀποδείξαι* acceptare Græci loquuntur, ut Deus penitentiam pro virtute *ἀποδείξω*, acceptat. Sapienter autem Jacobus cum Opera commendaret, immiscuit & Fidei præclaros titulos, nè eam plus æquo deicere videretur, ostendens ipsa Opera Fidei accepta ferenda, eoque magis quò præclariora. Vide Philonem & Chrysostomum, [eorumque & reliquorum verba in G.] Sensus ergo est, q. d. Fides illa à Deo habita est pro re egregia: quales res *justitia* nomine appellari solent. Et (Nempe, quia filium obtulerat, ut dicitur Gen. 22. 16^m. Postquam Fidei suum reddidit, ad Operum vim prædicandam reditⁿ.) *amicus Dei appellatus est*] Ubinam? Resp. 1. Non eo loco Gen. sed alibi, 2. Paral. 20. 7. Esa. 41. 8. Judith. 8. 22°. Resp. 2. Hoc non est ad hominum existimationem referendum (nemo enim testis adfuerat isti factio Abrahami filium offerentis tantopere prædicato, ut Sacra nos docet historia:) sed ad rem ipsam, locutione Hebræâ, quâ *vocari* ponitur pro esse, ut Esa. 1. 26. & 48. 8. & 62. 4. Jer. 33. 16. Ezech. 48. 35. sic idem est *filios Dei fieri* & *vocari* ex collat. Joh. 1. 12. & 1 Joh. 3. 1. Pertinet autem hæc appellatio ad ea quæ habemus Gen. 22. 16. & seq. ubi Deus, quod antè non fecerat, juratum fœdus cum Abrahamo init, sicut Reges cum amicis solent, (quod quanti sit faciendum, vide Heb. 6. 13. & seq.) & sic eum in propiorem amicitia recipit gradum P. Talia leguntur in Gen. 12. & 15. & 17. [& 22.] ex quibus hoc firmiter colligitur 9. Amicitiam enim hanc satis indicant benedictio, & fœdus Dei^r, tot familiares apparitiones & colloquutiones, ac promissiones repetitæ, & imprimis illud Gen. 12. v. 3. amici enim communes habent amicos & inimicos †. 24. *Videtur*, *ὁρατε*] *Videte*, E. Discite hoc viri maximi exemplo †. ¶ *Ex operibus justificatur homo*, & non ex fide tantum, *Μόνη*] id est, *μόνος* v. Sic *μόνος* Adverbium vice Adjectivi ponitur Matth. 5. 47. & 21. 19. Joh. 13. 9. Act. 11. 19. Rom. 3. 20. & alibi. Sensus, Ut qui jam credidit à Deo pro justo habeatur, vel, tanquam planè insons bonisq. tractetur, five ut Deum habeat amicum & fautorem, (hæc enim eodem recidunt:) non sufficere fidem, sed, si tempus detur & occasio, requiri & bona opera^x, vel reipsâ, vel in animi præparatione facta v. At Paulus contrarium concludit, & quidem ab eodem Abrahami exemplo, *Hominem justificari per fidem sine operibus legis*, Rom. 3. 28. [Hinc nobilis oritur quæstio, Quo pacto Jacobus cum Paulo conciliandus est? Resp. 1. Non desunt qui nodum sciunt, cui solvendo se impares fatentur.] Hac de causa quidam Epistolam hanc Jacobi ut Apocrypham rejiciunt, sed perperam^z. Resp. 2. Quamvis membra singula, & voces, Jacobi & Pauli non eundem in modum omnes interpretentur, idem tamen utriusque est præcipuum propositum, nempe, ut ostenderet rationem Divinæ œconomix, & Dei summæ gloriosam, & hominibus utilissimam esse, &c^a. Non excludit Paulus opera omnia à negotio justificationis, ut constat ex Rom. 2. — *Factores legis justificantur* b. Nec Jacobus vult nos partim fidè, partim operibus, justificari, sic enim secum ipse pugnaret. Nam ait v. 23. *Scripturam*, illam nempe Evangelicam, *Credidit*, &c. fuisse impletam cum Ab. justificaretur ex operibus. Sed quanam est illa consequentia, *Abraham credidit*, &c. Ergo *justificatus est ex operibus*? Certè ista non coherent ut consequens cum antecedente c. [Resp. 3. Distinguendum de operibus, quæ aliter in Jacobo, aliter in Paulo accipi volunt, quod nec uno modo explicant:] 1. Paulus intelligit opera Legis, h.e. perfectam & perpetuam Legis observationem, quæ debitum seu meritum parit, & fidei in Christum opponitur: Jacobus autem opera intelligit ea quæ fidem demonstrant, & ex fide oriuntur; in Oper Metalepsin d, five Metonymiam effecti^e, quæ ex Effecto significatur Causa piocrens^f, per opera hîc intelligit fidem operantem g. Sed durum hoc est, nec satis congruit cum v. 22.

ubi fides & opera distinguuntur^h. 2. Loquitur Paulusⁱ Gom. de operibus tantum irrogenitorumⁱ, five quæ fidemⁱ Q. in Christi antecedunt, & ex sola Legis cognitione oriuntur^k, & de Ritualibus^l; Jacobus verò de operibus fidei^m, & ex fide pullulantibus, & à fideⁿ G. directis^m. Opponit Paulus Fidei non Opera quæ ex fide procedunt, sed ea quæ sine fide, five ex nativis hominum viribus, & humanâ tantum institutione, præstari possunt; qualia sunt ritualia omnia, deinde etiam actionum malarum abstinencia pœnæ vitandæ causâ, præterea alia quædam quæ commodi honorisve studio fieri solent. Judæi plurimum tribuebant ritibus; præceptorum vetantium ea sola urgebant quibus pœna appositæ est; cogitationem, quamvis deliberatam, negabant pœnæ etiam apud Deum esse obnoxium; omissionem verò præceptorum jubentium facile expiari. Hæc erat pietas Judaica, quâ inflati contemnebant alienigenas, quantumvis ad Deum verum vitamque sanctam conversos. Adversus hoc disputans Paulus ostendit, Deo non placere ulla Opera quæ non ex animo per fidem vitæ æternæ purgato, & supra rerum temporalium curam ad amorem Dei proximique accenso, eduntur. Ad talia autem opera comparatæ Ceremoniæ Judaicæ & tenuis illa ad præscriptum Legis, five humanæ, five Divinæ, quatenus ea ad humanæ modum intelligitur, innocentia, intra facta stans continentia, ut Chrys. loquitur, meritò sordentⁿ. G. [Aliis hæc responsio non placet:] Satis constat, Paulum, non minùs quàm Jacobum, agere de Operibus non tantum Ceremonialibus, sed & Moralibus; siquidem de ea Lege loquitur quæ peccatum monstrat, Rom. 3. 20. & 7. 7. & cui totus mundus obstrictus erat, Rom. 3. v. 19. &c. & de operibus, & ante & post fidem, in statu five naturæ, five gratiæ, ut ex eo constat quòd agit de operibus Abrahami & Davidis, iisque post conversionem & fidem præstitis, Rom. 4. Confer Job. 9. 15, 21. & 10. 15. Psal. 143. 2. Phil. 3. 8°. [Sed de his plura videat Lector in Synopsi ad Rom. 3. & 4. Hæc de tertio conciliandi modo.] Resp. 4. Distinguendum de voce fidei. Loquitur Paulus de fide vera & viva, ut liquet; Jacobus autem de fide falsa, vana, mortua, sterili & otiosa, quæ operibus caret P; ut facile probatur, quòd Jacobus de illa fide agit, quæ communis est reprobis, ipsisque Dæmonibus, v. 19, 20⁹. quæ mortua dicitur, v. 17. quæ in verbis tantum, non rebus, consistit, v. 15, 16. quæ efficaci fidei Abrahæ opponitur^r. Jacobus fidei otiosæ detrahit quòd vivæ tribuebat Paulus †. Resp. 5. Distinguendum de voce justificationis. [Hic præeat nobis Grotius:] Vox *δικαίωσις* responderet voci Hebrææ *הצדיק*, ut constat. Verba autem in Hiphil plerumque significatum habent duplicem, modò actum duplicem, id est, facientis ut alter faciat, significant, modò aliquid simile, putà declarare; quomodo & *הצדיק* sign. *injustificare*, five *condemnare*, & *הצדיק*, *absolvere*, ut Deut. 25. 2. Prov. 17. 15. &c. item *tractare tanquam talem*, putà laudare, ut vox ea ponitur Matt. 11. 19. Luc. 7. 29. &c. quomodo & *נקר*, quod est *innocentificare*, Chald. Exod. 34. vertit *parcere*. *δικαίωσις* ergo modò sign. *justum reddi*, modò ut *justum amari atque tractari*. Quamquam verò certum est, hominem justum fieri per fidem, deinde etiam justiore per opera continua; tamen totus hujus sermonis contextus, & maxime ea quæ jam sequuntur, exigunt ut *δικαίωσις* hîc sumamus in sensu posteriore; & quidem ita ut intelligantur tum Abraham tum Rahab à Deo tractari, ita ut ii qui justii sunt tractari solent, non tantum respicientè ipsorum fidem, sed & ex fide profecta opera. Qui tanquam planè insons à Deo amatur, Spiritu Dei donatur, certus fit in eo statu æternæ salutis, interdum dicitur *δικαίωσις*, cum alioqui vox ipsa alibi in significato illo primitivo & magis proprio reperitur, ut Dan. 12. 3. Apoc. 22. 11. Ut quis eo modo Deo placeat, obtineri non per nativa hominum opera, sed per fidem Divinis oraculis habitam ubi ea ad propositum obediendi pervenerit; conservari verò per pia facta, omnes Christiani Græci & Latini docuerunt^t. Paulus agit de justificatione prima^v, seu injusti, quâ quis ex injusto fit justus; quæ ex gratia, per sciam fidem fit^x: Jacobus de justificatione secunday, seu justii, quâ is justior fit operum merito^z. Non placet: 1. Falsa est hæc distinctio, ut constat ex Rom. 3. 28. & 4. 2, 3, 6^a. 2. Sic

2. Sic justificationem cum sanctificatione confundunt ^b.
 3. Ad primam justificationem opera fidei requiruntur, de quibus loquitur Jacobus, & ad secundam justificationem inutilia sunt opera Legis, de quibus Paulus ^c. [Alii ergo vocem illam aliter accipiunt.] *Justificari* Paulo est in iudicio absolvi, & iustum judicari coram tribunali Dei ^d; Jacobo autem est iustum declarari ^e; vel, 1. coram hominibus ^f. Quod refellunt verba præcedentia & adductus ex Genesi locus ^g. Opus enim illud Abrahamæ filium offerentis patratum est remotis omnibus arbitris præter Isaacum, qui nec potuit mentem patris nosse nisi ex eventu ^h. Adde quod Fides, utpote internum aliquid homini, hominibus aliis non apparet, ac sic apud homines aliquem iustificare dici non potest ⁱ. Denique, nullum opus est externum quod hypocrita non possit imitari ^k. Vel, 2. etiam coram Deo ^l, cui Abrahamus experimentum dedit fidei suæ. Obj. At Deus experimento non habet opus. Resp. Verum hoc est, sed inde non sequitur homines non præbere Deo experimentum sui. Nam & David Deum sic compellat, ut ipsum *probet & tentet*, &c. Psal. 139. 23. & Paulus dicit, *studemus nos approbare Deo*, 2 Cor. 5. 9. Sed & Deus de hoc ipso facto dicit, per *ἀνδομαρτυρίαν*, *Nunc cognovi te esse timentem me*, &c. Christus quoque dicitur *iustificatus Spiritu*, 1 Tim. 3. 16. h. e. dedisse experimentum Divinitatis suæ, five probasse se verum Deum, vi Spiritus, vi suæ Divinitatis. Et sic iustificatus fuisset Christus, etsi nullus Christum agnovisset ^m. Sic & *Deus & sapientia iustificari* dicuntur, Luc. 7. 29, 35. id est, declarativè ⁿ. [Hæc de quinto conciliandi modo. Resp. 6. Jacobus & Paulus non difficulter conciliari possunt, ex discrepantia scopi, adversariorum, & quæstionum quas tractant:] Paulus, cum iis contendens qui merita sua jactabant, disputat de ratione & causa justificationis, adversus falsas illius causas quas ipsi substituerant; docetque, nos solâ fide iustificari ^o, & nec Gentes, nec Judæos, per opera moralia aut legalia ad veram iustitiam pervenire posse; sed unicam ad illam esse viam, fidem Christi, ideoque totus in fidei commendationem incumbit ^p: Jacobus autem adversus eos differit qui fidem crepabant dum sceleribus scaterent, & non operum modò justificationem, sed ipsa etiam opera, tollebant; & proinde, ut contraria prorsus erat controversia, ita contrario ordine disputat, de justificationis effectis, operibus scilicet; à quibus ascendit ad causam, ut Paulus contrà à causis ad effecta descendit ^q, & ex quibus [effectis] fides & justificatio agnosci possunt, v. 18. Jacobo propositum erat ostendere, fidem operibus vacuum esse mortuam, & simul demonstrare, fidem Abrahamæ fuisse operosissimam ^r. Paulus loquitur de foro iustitiæ, in quo nemo ex operibus iustificatur, Psal. 130. 3. & 143. 2. Rom. 4. 1, 2. Jacobus de foro gratiæ, in quo viri Sancti se ex operibus suis iustificant, Psal. 18. 21, 22, 23. & c. 26. v. 1, 2, 3, 4. Esa. 38. 3. Consilium Jacobi non erat disputare quomodo iustificemur, sed cuiusmodi sit illa fides quâ iustificamur ^s. Τὸ κενὸν ὄνομα, five quæstio, apud Paulum erat, an Abrahamus peccator erat, necne, & hic sola fides in Christum ipsum iustificabat; apud Jacobum autem erat, an Abrahamus erat hypocrita, an verè fidelis amansque Dei, & hic opera ipsum iustificabant ^t, h. e. à falsa hypocrisis, & mercenariæ indolis, criminatione. De qua re variisq; justificationis speciebus plenius egimus ad Rom. 8. 47. [ubi dicta vide vel in Authore, vel excerpta ex eo in Synopsi. Atq; hæc de celeberrima hac quæstione dicta sunt. Pergendum jam ad interpretationem textus.]
 25. *Et Rahab* Hanc Abrahamo adjungit, ut ostendat, vel, 1. Nullum unquam cuiuscunque conditionis, gentis, vel ordinis, fuisse absque operibus inter iustos ac fideles habitum ^u; vel potius, 2. Fidem, ubi concipitur, operosam esse non solum in fidelibus adultioribus, sed etiam in novitiis, &c. ^v. Abrahami exemplum Hebræis ad Christum conversis sufficere debebat, sed quia etiam alienigenis scribit, adjunxit exemplum scæminæ extraneæ ^w. *Meretrix* Verè & propriè sic dicta ^x. *ἡ πόρνη* id est, Quæ talis fuerat ante conversionem. Sic *ἡ πόρνη* Matth. 21. 31. Talium saluti vita prior flagitiosa nihil obstat ^y. *Nonne ex operibus iustificata est* i. e.

Iustitia ejus ex iis & declarata fuit, & augmentum cepit ^z. Nonne operibus id consecuta est ut iustitiæ præmium à Deo referret? Sola Dei jussu servata, cum omnes ejus populares interficerentur, deinde dignata conjugio viri eminentis inter suos Booz. Fides præcesserat quâ Deum verum agnorat, Jos. 2. 11. quod quantum fuit illis corruptissimis temporibus, ex frequentibus Hebræorum circa id ipsum lapsibus satis intelligitur. Sed fidei huic addenda censuit opera ^{aa}. *ἡ πόρνη*, &c. *Quum excepisset* (Nempe hospitio five in domum, & latebris, nè reperiri possent, abdidit; idque reverentiâ unius Dei quem ab Hebræis colit, quemque hujus belli auctorem esse Hebræis intellexerat ^{ab}; & ex fide in Deum, quam modo usitato conceperat, Deo scilicet per humanum ministerium intus eam docente ^{ac}.) *nuntios illos*, (In id missos ut spectata renunciarent. Intelligit *ἡ πόρνη*, ut est Heb. 11. 31. & ut hic legunt quidam cod. & Sy. & Ar. *exploratores*, quos sciebat ab hostibus eò missos. Multum hoc in scæminâ ^{ad}.) *et aliâ viâ* (vel, quâ quâ venissent ^{ae}; vel, quâ quâ ituri putabantur. Nam & per murum eos dimisit, & devia itinera monstravit, nè ab Hierichuntinis deprehenderentur: hæc omnia non factura, si salutem ex nuda fide sperasset ^{af}.) *emisisset* ^{ag}? Pi. Be. &c. vel, *ejecisset* ^{ah}? V. Incolumes dimisit cum aperto vitæ & fortunarum periculo ^{ai}.
 26. *Sicut enim corpus* (Cujusvis animalis ^{aj}.) *sine spiritu* (ΨΔ), anima, Hebræis vitam ipsam designat ^{ak}. *ἡ πόρνη* hic vocat, vel, 1. habitum seu statum ^{al}, ut 1 Cor. 14. 14 15. ubi *psallere spiritu*, i. e. flatu oris, opponitur *τῷ psallere mente*. Sensus est, corpus quod non respirat mortuum est ^{am}. Vel, 2. eam substantiam quæ corpori vitam subministrat, Luc. 23. 46. Act. 7. 59. ^{an} five animam ^{ao}, quâ præsentem corpus spirat ^{ap}, quæ & *spiritus* sæpe dicitur, ut Psal. 31. 5. Ecclef. 12. 7. 1 Cor. 2. 11. ^{aq} mortuum est ^{ar} i. e. Non edit ex se eos actus qui humano corpori conveniunt ^{as}. *Ita & fides* (sub, quæ est, Be.) *sine operibus mortua est* ^{at} h. e. Inutilis est ad justificationem ^{au}; non est vera & vitalis fides ^{av}; non efficit ut homo iustus à Deo censeatur, & sic spiritum Dei vitamque æternam consequatur; non producit id quod producere debebat, continuationem scilicet Divini favoris, & consequenter salutem æternam, quod & Chrysost. multis locis [à G. productis] ostendit ^{ax}. ^{ay} ^{az}

CAP. III.

1. *Nolite, &c.* *Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε* [Connectendum hoc cum Jac. 1. 26, 27. ubi duo tradit sinceri animi indicia, 1. refranationem linguæ; 2. misericordiam & vitæ puritatem. De posteriore egit cap. 2. de priore hoc capite ^a. Lingua intemperantis noxam, de qua eos monuerat cap. 1. hic cum amplificatione & vehementius exagitat, incipiens in magistris, in quibus maximè periculosus est linguæ casus ^b. *Nè estote multi* (vel, *plures*, E. Vulg. Calv. nempe quàm opus est ^c.) *doctores, five magistri*, Be. Pi. E. [Variè explicant:] Nolite diversa docere, nè sitis sectarum auctores ^d. Al. Nè quivis ambiat munus Doctoris ^e, i. e. Episcopi sic eminenter dicti, *τὸ προσώπου τῷ κοινῷ ἐν ἀγίοις*. Non quòd non præclara ea res sit, sed quòd pauci sint pares. ^f *Διδασκαλοὶ* ^g *ἡ πόρνη* aut ^h *ἡ πόρνη*. Similis admonitio Ecclef. 7. 16. Multi, & peculiariter Judæi, teste Mat. 23. ad quos hæc scribit, ex ambitione cathedram appetebant; & ipsi parum aut malè docti alios, & quidem propria placita, docere voluerunt ⁱ. Vult aliquos esse ^j *magistros*, sed non multos. Ut Medicorum, ita Doctorum, multitudo exitialis est ^k. Al. *Magistros* hic intelligit aliorum censores, five reprehensores, qui magistrum morum haberi volunt ^l. Pervulgatum illud vitium notat, quo quisque severè alios condemnat, sibi verò indulget ^m. Sensus, q. d. Nè usurpate magisterium & autoritatem in aliis judicandis & reprehendendis. Simile illud Mat. 7. 1. *Nè judicate, &c.* ⁿ Prohibetur autem h. l. non quævis censura five reprehensio aliorum ^o, ut confiat ex Levit. 19. 18. Mat. 18. 15. Eph. 5. 11. 1 Thess. 5. 12, 13. sed vitiosa tantum, quæ vel in re, ut si falsa sit; vel in modo, ut si aut acrior sit quàm oportet, aut præpostera, quæ neglectis vitiis suis, aliorum nævis promptius ac rigidius inquirat; vel, in

^p Gom. fine P; quæ ex ambitione nascitur, ut cum ex aliorum reprehensione famam captamus, quæ immodica est & importuna; cum quis malignè inquit quod in finis partem rapiat, & omnium dicta & facta ad summum rigorem exigit, & insectandis aliorum vitiis insolenter se jactat. Reprehendit h. l. Judaizantes Christianos, & præsertim Gnosticos, qui magisterium in alios affectabant, ut Pharisei, Mat. 23. & Christianos non Judaizantes acriter insectabantur, vilipendebant, & judicabant tanquam transgressores legis, Col. 2. 16. atque ita officium & magisterium Christo proprium sibi arrogabant, Rom. 14. 10. Jac. 4. 12. In hanc regulam peccant, 1. qui alios & aliorum dotes præ se & suis vilipendunt, Esa. 65. 5. Luc. 18. 2 Cor. 10. 10. 2. qui aliorum sententias, instructiones, monita, superbè abjiciunt, Joh. 9. 34. & omnes sententiæ suæ mancipari volunt. 3. qui aliorum actus morésque, vel curiosè explorant cum neglectu sui, Mat. 7. 3. 1 Pet. 4. 15. vel temerè judicant; vel, infirmitates lapsusque exaggerant, Rom. 14. 10. ex iis de ipsa sinceritate dubitantes. 4. qui graviora aliis onera imponunt quàm sibi, vel quàm Deus imposuit, Mat. 23. 4. Luc. 11. 46. ¶ *Majus*, &c. *Μεῖζον καὶ ἰσχυρότερον* Majus (vel, Gravius, Be. Pi.) *judicium* (i.e. poenam. Meton. efficientis, ut 1 Cor. 11. 31, 32.) *sumemus*, Mo. vel, *accipiemus*, Val. Ex. *ausferemus*, Be. Pi. i.e. damnationis occasionem sive periculum: si officio nostro non fungamur, si non docuerimus ut par est, si mores doctrinæ non respondeant, vel, dum vanam doctrinæ gloriam captamus, dum alios præ nobis contemnimus, dum mala vel malè docemus. Si, inquit, docendi munus affectemus poenas nobis accumulamus in Dei judicio, cum alioqui satis multa sint, in quibus peccemus. Plura à nobis, qui Doctores aliorum sumus, requirit Deus quàm ab aliis. Quod si hoc verum in iis qui aliorum judicio morem gessere, quantò magis in iis qui se ingerunt? ut notat Chrysostomus, [cujus verba vide in G.] Al. Sensus est, q.d. Quantò severiores & arrogantiores censores iniqui fuerimus, tantò gravius puniemur, & ab hominibus idem retaliantibus, Luc. 6. 38. & à Deo Rom. 2. 2, 3. ¶ *2. In, &c.* *Πολλὰ καὶ ἰσχυρὰ*, &c. *Multa* (vel, *In multis*, Er. Be. Pi. &c. subauditur hic καὶ ἰσχυρὰ. *Multum*, Ar. Æth.) *enim offendimus* (vel, *labimur*, Er. II. Ti. P. *impingimus*, Be. *delinquimus* sive *peccamus*, Ca. Ar. D. Verbum præf. temp. assiduitatem & frequentiam notat. *Πταίσιν* minus est quàm *cadere*, Rom. 11. Significat ergò minora seu leviora peccata, per ignorantiam, imprudentiam, affectiones varias, & intentiones non puras admissa. *Πταίσιν*, *lapsare*, hic dicitur de errore aliquo qui docentibus potest obvenire. *omnes*, Mo. Non quosdam dicit, nec *impingitis*, sed, *impingimus omnes*. Al. *Omnes*, i. e. plerique, ut docent sequentia. Mos est magnorum virorum per modestiam quandam se addere infirmioribus. Qua de causa Paulus nullius sibi mali conficius, non tamen ab hoc se planè liberum ait, ab erroribus scilicet, 1 Cor. 4. 4. ubi dicta vide. *Mortalis conditio non patitur esse hominem ab omni macula purum*, ait Lactantius. Vide Philonem [in G.] & Eccles. 7. 20. sed ita tamen ut memineris aliter hæc in illo tempore imperfecto, aliter sub Evangelio, intelligenda. Hunc locum opposuerunt Patres errori Pelagianorum, affirmantium, Possè hominem vivere sine peccatis. Justificati etiam cum speciali auxilio gratiæ ordinariæ, peccata omnia ad longum tempus evitare nequeunt. Nemo mortalium perfectè purus est, 1 Reg. 8. 46. Job. 14. 4. Prov. 20. 9. Eccles. 7. 20. 1 Joh. 1. 8, 10 P. Hoc vult, q.d. satis negotii est Deo rationem vitæ nostræ reddere. Cavendum ergò nè reatum augeamus, dum magistri esse volumus, & vitæ alienæ rationem reddendam suscipimus. Al. Concessio esse possit, q. d. Esto, tu in fratribus invenis quod culpes; nemo enim immunis est à vitiis, nec tu perfectus es, &c. Malim autem, eum hortari ad mansuetudinem, ob nostras infirmitates. Iniquè veniam, quā opus habemus, aliis negamus. ¶ *Si quis in verbo* (vel, *sermone*, Be. Pi.) *non offendit* Ità scilicet ut loquendo nusquam gravius impingat, raro leviùs. Nam omnes verborum culpas omnino vitare homini inter homines versanti impossibile est. Hic oc-

casione præced. admonitionis agere incipit de commodis & incommotis linguæ. Cum in multis, inquit, offendamus omnes, in verbis tamen lapsus est & facillimus in omnibus, & periculosissimus in doctore & doctrina religionis. Qui neque dicit quod non comper-
tum habeat, & tempora observat quibus quidque aut dicendum aut silendum sit. Hæc admonitio maximè directæ est in rixosos disputatores, ut sequentia ostendunt. Postquam omnes peccare dixit, jam ostendit morbum obloquendi præ aliis peccatis odiosum esse. ¶ *Hic perfectus est vir* i.e. Egregius, vel adultus, 1 Cor. 2. 6. & 14. 20. Phil. 3. 15. Heb. 5. 14. & 6. 1. Jac. 1. 4. *perfectus* non simpliciter & absolute, hoc enim & cogitata & affectus respicit: vel, per concessionem hoc dicit, si quis talis esset, aut de perfectione comparata & partium loquitur: q. d. est verà prudentiā præditus. Synecd. generis. Perfectus est perfectione totius comparati ad partes: præsumi potest, eum reliquas suas actiones bene disponere velle. Est enim res ardua & virtus eximia, linguam prurientem coercere. In disciplina Judæorum erant, teste Philone, 1. ἀσκηταί, *discipuli*, qui sese in virtute exercebant: 2. τέλειοι, *perfecti*, qui jam verè plenè se didicisse reapse & factis docent. ¶ *Potest*, &c. *Δυνατός χαλινάγωνται*, &c. *Potens* (vel, *Ut qui possit*, Be. Pi. &c. Is demum aptus est: *fræno circumducere* (vel, *in servitute continere*, Tre. ex Sy. *frænare*, Ar. Ca. *fræno moderari*, Er. P. Be. Pi. &c. Vide Jac. 1. 26. & totum corpus, Mo. &c. vel, 1. corpus Ecclesiæ. Plerumque enim evenit ut Doctoris linguam sequatur plebs. Σῶμα pro Ecclesiā, 1 Cor. 12. 20, 25, 27. Eph. 4. 12, 16. Col. 1. 18. Nomen hoc sicut universæ Ecclesiæ jure quodam competit, ita & Ecclesiis singulis suo modo: nam & omne collegium in Jure corpus dicitur. Vel, 2. corpus propriè dictum, h. e. cætera corporis membra P, vel se totum q. Verum nondum linguam nominavit, sed de actionibus locutus est. Vel, 3. corpus actionum, & motuum. Omnes intelligit totius corporis actiones sive functiones, quatenus ad mores & pietatis officia referuntur. Omnia continet, dirigit, & ad suos fines deducit, sicut frænum equos, & clavus naves. ¶ *3. Si autem*, *ἴδε* Ecce, Er. V. &c. Vulgatus & quidam cod. teste Bedā, legunt *et* & y, [quomodo & G. legit:] sed mendosè pro *ide*. ¶ *Fræna*, &c. Appositā similitudine ostendit sæpe exigua esse quæ res magnas moveant. Vide Psal. 32. 9. Hinc *frænare* pro *regere* non apud Poetas tantum, sed & apud Oratores. Et pellicula linguæ adhærens dicitur χαλινός. ¶ *Ad*, &c. *Πρὸς τὸ πείθεσθαι*, &c. *Ut obediant* (vel, *subjiciantur*, Sy.) *nobis*, Er. II. Ti. P. Pi. sic Ca. Tre. Be. Ar. *πειθεσθαι* *υἱῶν*. Sic dicimus, — *nec audit currus habenas*. ¶ *Et*, &c. *καὶ — μέλαινται* Et totum corpus eorum (exiguo ferro, pro nostro arbitratu) circumagimus, Er. P. Be. Pi. &c. Verba in hoc versu sunt trajecta, & *μέλαινται καὶ περιστρέφονται* dicit pro, *immittentes circumagimus*, vel, *immittimus* & ita circumagimus: & pro *καὶ ἵππους*. ¶ *4. Ecce*, &c. *ἴδε καὶ*, &c. Ecce & naves cum tanta sint, E. sic Be. Pi. &c. Magna illa navigia, Esa. 33. 21. Reges Ægyptii thalamigos habuere, quarum longitudo semistadii. Kai hic est pro *sicut*, ut Job. 5. 7. ¶ *Et*, &c. *καὶ τὰ σκληρὰ — ἐλαυνόμενα* Et à ventis fœvis (vel, *duris*, Er. V. Pi. E. *validis*, Vulg. Mo. E. *vehementibus*, Ca. sim. Ar.) *agantur*, Er. P. V. D. &c. vel, *vehantur*, Zeg. Er. *agitantur*, Be. Pi. vel, *impulsæ*, Mo. Ca. difficultatem regimini & hoc addit, quod & fluctibus huc illuc agitantur. ¶ *Circumferentur*, &c. *Μεταγίγναι καὶ — περιελίξαι* & περιελίξαι ἢ ὁρμητὶς ἐν δυνάμει βέλῃ *Circumaguntur à minimo gubernaculo* (de quo quæstionem proponit Aristoteles, & rationem reddit Mechan. 2. 5. &c.) *quocunque impetus* (vel, *animus*, Il. *libido*, P. *impulsus*, Be. i.e. *studium*, vel *conatus voluntatis*: vel, *voluntas*, Tre. ex Sy. *ὁρμητὶς* hic *voluntatem* significat, non τὴν πρῶτην κίνησιν, ut sumunt Philosophi; sed quomodo Historici sæpe. *dirigentis* (vel, *rectoris*, sive *gubernatoris*, Be. Tre. Pi. &c. *ὁ κυβερνήτης* hic est pro *κυβερνήτης*, Participium pro Verbalis, more Hebræo. Etiam Græci gubernatorem navis κυβερνήτην vocant, & rectorem Latini Poetæ. *voluerit*, Mo. Er. Ti. &c.

5. Ita, οὕτως] Apodosis similitudinis per ἐπεὶ σύνθεσιν annexa, ut supra 1.11^m. Al. οὕτω hinc ponitur sine ὥς vel ὡς praeecedente, estque formula introducendi secundam vel tertiam distributionis partem; vel, formula transitionis ab una parte discursus de lingua ut frænata, v.2,3,4. ad alteram de lingua ut infrænata, hoc versu, & optimè reddi potest, *similiter*. ¶ *Modicum membrum*] Ratione habitâ corporis humani, multoque magis ratione habitâ corporis socialis. ¶ *Et, &c.* Καὶ μεγαλαυχῆ] *Et impotenter se gerit*, Me. ex Gagn. i.e. Instar equi indomiti & ferocientis exultat; ingentes tumultus excitat, totosque populos & regna inter se commiscet, ut meritò frænium illi sit injiciendum. Mirè congruit quod sequitur. Utuntur hoc verbo Isoc. & alii bene Græci. In Glossario, μεγαλαυχῶ, magnificō, glorior. In LXX, Psal. 12.3. γλαῦσαν μεγαλορρημονα. Similiter Psal. 17.10. Dan. 7. 20e. [Sic ergo vertunt:] *Et magna* (vel, *magnificō*, Er. Be. Pi.) *jactat*, Er. Il. Ti. P. V. Zeg. vel, *gloriatur*, Mo. sese effert, Be. Pi. Metaphora ab equo collum longè attollente cū superbè graditur. Exempla habes 2 Reg. 18.26. & Esa. 14.13. Cervicem altè gestat, prout gloriosi solent. Al. *Et magnas vires habet*, Ca. Plurimum potest in utramque partem, malam & bonam. Hoc malim, quia summa linguæ potestas in corpus reliquum, quam similitudinibus fræni & gubernaculi significavit, ostenditur non ex vitio inanis jactantia, sed ex eo quod magnarum rerum sit effectrix. ¶ *Ecce, &c.* Ἰδὲ — ἡλίκην ἔλκον ἀνδραπῆ] *Ecce exiguus* (vel, *quantulus*, Val. Er. V.) *ignis quantam* (vel, *quā magnam*, Vulg.) *materiam* (i.e. struem lignorum, ex quibus ignis accenditur; vel, *sylvam*, Vulg. sed rarum est sylvarum incendium, quum argumentum hinc à rebus quotidianis sumatur. γὰρ non utique nemus significat, sed *omne quod incendi potest*. Apparet id Sirac. 28.10^d.) *incendit*! Pi. Be. &c. Parva scintilla contempta totam sæpe urbem absumpsit. Sic Bensyra, *Ignis ardens accendit multos acervos*. 6. Et, &c. Καὶ ἡ γλαῦσα πῦρ, ὁ κόσμος, &c.] *Et* (vel, *Etiam*, vel, *Ita* &c.: ὅ pro ἕτα &c.) *Continuatur enim hinc apodosis præced. similitudinis* &c.) *lingua* (sub. est, Be. Pi. &c.) *ignis*, (Per comparisonem jam dictam^h, similis igniⁱ, ob incredibilem graviter nocendi celeritatem^k, nisi cautè fervetur; q.d. magnorum multorumque malorum & turbarum causa est: sub. &c. Be. Pi.) *mundus* (vel, *universitas*, Vulg. cumulus & congeries^m, promptuariumⁿ, fons & mater^o, res plenissima. Sic dicimus, *Malorum Ilias* P., & *Scelerum Oceanus* q.) *iniquitatis*, Pi. &c. vel, *scelerum*, Ca. Nimirum causativè, quia peccata omnigena parit, aut perpetrando, ut detractioes, maledicta, perjuria; aut præcipiendo, suadendo, &c. aut occasiones & fomenta subministrando, ut ebrietates, stupra, coedes, &c. incendia suscitatio odiorum, dissidiorum, seditionum, bellorum. Lingua dolosa Carbonibus comparatur, Psal. 120.3,4. *Ignis ardens est in labiis ejus*, i.e. viri mali. Al. *Et lingua ignis est, & mundus peccati veluti ramus est*, Tre. ex Sy. Aut Ellipsin statuit Syrus ex Antithesi, quam Ellipsin supplet industriè ex v. præced. aut legit, ὅ ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας ὡς ἡ γλαῦσα τῆς ἀδικίας, &c. Solet lingua igni comparari. Itaque interpret Bensyra dictam jam parabolam explicans, ait, *Sicut exiguus ignis multos frugum acervos consumit, ita nihil est quod magis devastat mundum quā mala lingua*. Vides hinc quoque mundum poni vice materiæ quam ignis incendit. Vult Syrus, duplicem hinc esse comparisonem, 1. linguæ cum exiguo igne; 2. mundi peccati cum ramis, id est, sylva seu materia; ut sicut ignis ligna corripit & consumit, ita lingua mundum peccati, i.e. corruptum hoc seculum & ad omnia vitia proclive, velut aridam materiam, comprehendit atque incendit. ¶ *Lingua, &c.* οὗτος — καὶ δὲ αὐτὴ, &c.] *Ita* (sub. inquam, Be. Pi.) *lingua constituitur* (vel, *constituta est*, Be. Pi. i.e. collocata est; est existens, Tre. ex Sy. stat. Ar. se habet, Ca.) *in membris nostris*, Mo. &c. vel, *inter membra nostra*, Be. Pi. Unum est de numero tot membrorum, & quidem exiguum, & tamen res tantas efficit, quomodo Frænium, Gubernaculum, Flamma. Vide Euripidem [in G.] Proverbium est, *Ex scintilla incendium*. ¶ *Que*

maculat (i.e. vitiiis inficit: σπῆλαιν est maculare, Sap. 15.4. Judæ v.23. ספספס Syro, σπῆλαινα etiam de re quavis fæda dicitur, Esa. 28.8. Ad Animum ubi transfertur, significat vitiiis inficere, planè ut μαινεῖν, Heb. 12.15^b.) *totum corpus*] i.e. Totum hominem^c, omnesque ejus actiones^d: vel, Totam societatem Ecclesiæ, regni, &c.^e. *Os inquinat carnem*, Eccles. 5.6. nempe cū ex blanditiis ad adulteria venit. Sed hinc rectius σῶμα sumitur pro corpore Ecclesiæ, quæ sæpe per unius atque alterius linguam in gravissimas dissensiones impellitur. ¶ *Et, &c.* Καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως] Puto scribendum τροχόν. Libri illorum temporum accentus non habuere, quos postea quisque addidit suo arbitratu. ¶ *Inflammas* (i.e. quasi incendio vastans; in discrimen adducens; vel multis molestiis urens, ut molæ totum molendinum incendunt, ubi nimio motu ignem conceperint^h. φλογίζου τῶν Dan. 3.27. טהל Psal. 97.3. Hesychio, φλογίζωⁱ.) *rotam* (vel, curriculum, Vor. cursum, Ca. orbem. Ar. Il. P. Ca.) *nativitatis*, Mo. Er. Ti. Pi. V. vel, *geniture*, Be. P. evi, Ca. vel, *conditum*, Il. P. vel, *natura*, Ar. sub. *nostræ*, Ar. V. i. e. rotam natam, genitam, non factam. Intelligit [vel,] totum corpus quod est vehiculum animæ; vel, totum hominem^k: vel, totum vitæ nostræ cursum^l, periodum & quasi circulum^m, qui, instar rotæ, à nativitate usque ad mortem perpetuò circumvolviturⁿ. Tivis^o propriè est *nativitas*, aut origo: sed h. l. pro *hominis ætate* ponitur, quomodo Hebræi *natos*, sive *filios*, vocant homines^p. Tivis significat *actiones*, *negotia*, *eventa*: vide ad Mat. 1.1. τροχός est *rota*, cujus conversione Hebræi *negotia* mundana expriment, ut in Buxtorf. Instat. Epist. Epist. 1. τροχός ergo γενέσεως significat *curriculum*, vel *successionem*, *negotiorum*, hominum scilicet sive humani generis; & hujus inflammatio idem notat quod initio versus *inflammatio mundi* P. Tivis est *natura*, ut diximus supra 1.23. *Cursus naturæ* est periphrasis vitæ. Varro, *Nemini fortune cursum carcere emissum intima Labi inoffensum per æquor candidum ad calcem finit*. Sic & Senectus, *βίη καμπύλη*, (meta vitæ) Herodi in mimiam-bis. Tale & illud, *Vixi, & quem dederat cursum fortuna peregi* q. [Alii sic reddunt:] *Inflammas proventus generationum* (vel, *series genealogiarum*, Sy. [apud Boder.] *nostrarum*, quæ currunt velut rotæ, Tre. ex Sy. ¶ *Inflammas à gehenna*] i.e. Igne infernali^r; vel, à diabolo^s, qui sic vocatur, vel, per Meton. loci pro locato, quia hæc illius sedes & aula est; vel, quia poenam gehennalem semper circumfert^t: vel, *ab igne*, Ar. in G. vide Dan. 7.9. Præsens hinc pro Futuro, nisi scribendum φλογίζουσα, quomodo legisse videtur Syrus. Sicut ipsa incendit, ita & ipsa, nempe cum corpore, *incendium foret Gehenna*. Sensus idem qui Mat. 5. 22. vide & Mat. 18.9. Marc. 9.47. Mala lingua est instrumentum diaboli^x. 7. Omnis enim natura bestiarum, &c.] Vel, *ferarum*, Er. V. Pi. &c. Terrestrium, quæ feritate aut veneno nocent y. Quamquam *enigra* sint & *viperæ* Medicis, unde *enigra*, & *enigra* est *venenata bestia*, Act. 23.4. idem quod ἐχίδνα, *viperæ*, v.3. Huc pertinent & seq. ἐρπετα, forsan etiam περπετα & ἐνδρα^z [liquidem serpentes & volantes, & marinos atque natantes, esse tradant scriptores non malæ fidei.] Et venenum vel primariò hinc respici, vel saltem comprehendi, liquet ex antapodosi v. seq. Tunc autem *enigra* hinc erit *naturalis qualitas*, sive *facultas*, rebus his ingenta, qualis vis, venenositas, &c. quam tamen ἀνθρώπων φύσις, i.e. hominis ingenium, domat. Alioqui φύσις hinc, ut apud Hesyc. idem esse potest quod *είσα*, *essentia*, vel *γένος*, *genus*; ut vertatur *omne genus*, &c. & ἀνθρώπων φύσις sit *humanum genus*, h.e. homines omnium ætatum & temporum^z. ¶ *Et serpentum*] Reçtè. Nam & illos capit humana industria, & venenum eis detrahit^a. Testantur hoc Rondeletius, Aldrovandus, Plinius de crocodilis, draconibus, aspidibus & aliis serpentibus, nec non de delphinis & balænis^b. ¶ *Domantur*, &c. Δαμάσκειν ἢ δεδωμάσκειν] Sic dicit, ut ostendat perpetuum hoc esse; & ut nunc sit, ita factum semper *δαμάσκειν* ἡρώε. *Domantur* & *domita* est, &c. Be. Pi. vel *pastu*, vel *obsequio*, vel *terrore*, vel *frænis* & *capistris*, vel *flagellis*, vel *fame* & *inediâ*, vel *adversariis* sibi aliis animalibus^d. Δαμάσκειν hinc est, vel *cicurare*,^e T.

- vel potius, *subjicere*, quia pisces & serpentes cicurari non solent. ¶ *Anatura humana* i. e. Ab hominibus f; vel, Ab ingenio humano g. Tñ φύσις, &c. pro, ἡ φύσις h. Illud autem, πᾶσι φύσις, de generibus singulorum, non de singulis generum, intelligendum est. Obj. At Tigres indomitæ sunt. Resp. Mansuetam Tigridem ab India missam Anastasio Imp. refert Ammianus: Tigrides mansuetos sub Augusto referunt Plin. 8. 17. & Dion; sub Gordiano, Capitolinus; sub Heliogabalo, Lampridius i.
8. *Linguam autem nullus hominum domare potest* ¶ *Linguam*, intellige, vel, 1. propriam k: *nullus*, i. e. pauci l, ferè nemo. Hyperbole, qualis Esa. 64. 7. Mic. 7. 2 m. vel, *nullus*, ita ut non aliquando labatur n; vel, *nullus* per se suisque viribus, sine Dei gratia o. Vel potius, 2. alienam p; quæ & inevitabilem & insanabilem plagam infert: q. d. Nemo est qui alienam linguam cohibere possit à detractionibus, contumeliis, rixis, mendaciis, &c. ¶ *Inquietum*, &c. Ἀκατάχατον κακὸν ¶ Supple ὅτι quod ostendit membrum sequens. Malum est incoercibile, Er. II. Ti. V. vel, *effrenatum*, Ca. quod inhiberi nequit, G. quod coercere non possis, P. Be. Pi. sim. Tre. Ar. quin solutis repagulis erumpat, & grassetur in hominum perniciem, quamvis ei natura duplex septum opposuerit labiorum & dentium t. ¶ *Plena veneno mortifero* ¶ Itā P. Be. Pi. &c. Vox δανατοφόρου est apud Poetas Græcos, & in Græco Num. 18. 22. Job. 33. 23. idem δανατοφόνον, Marc. 16. 18. Eodem sensu habemus *venenum aspidum crudele*, Deut. 32. 33. Falsum crimen *quasi venenatum telum* dixit Cicero t. *Venenum* olim verbum medium erat, hodie in deterius sumitur. Sensus, q. d. Parata semper est ad noxas gravissimas & lethales aliis inferendas: Proximi famam, suam, & audientis, animam, ac sæpe multorum corpora, occidit per odia, rixas, & bella quæ suscitatur.
9. *In, &c.* Ἐν αὐτῇ ἐυλογεῖται & ὁδὸν, &c. ¶ Ἐυλογεῖν cum Accusativo frequens, ut in Græco Psal. 66. 8. Luc. 2. 28. &c. z. Per ipsam (i. e. pro dea, per a:) *benedicimus* (i. e. laudamus b:) Dea (In MS. ἡ Κύριος, i. e. Christum c:) & Patri, (i. e. Deo qui est Pater d, noster x, vel, omni m f, vel, & illis & nobis g; quem Patrem appellamus i: & hic est ἡ ἐκκλησία k, ut supra 1. 27. l.) & per ipsam *maledicimus hominibus* κατὰ ῥάδας, 778, proprie est diris devovere; sed sumitur pro quolibet modo *maledicere*, ut diximus ad Matth. 5. 44. Pulchrè hæc conveniunt cum Æsopi dicto, *Linguam & optimam esse & pessimam*. De utraque parte differit Plut. περὶ ἀκροῦ. Et Hebræi, *Vita & mors in manu linguæ m*. Linguæ malum ostendit ex ejus absurda & prodigiosa deformitate, dum linguam facimus organum contrariarum actionum. *Maledicimus autem homines*, vel, mala imprecando, vel, convitiis aut obrektionibus, &c. n. Sed cur non dicit, *maledicimus & Deo*? Resp. Illud tacuit, quod non solum fieri non debeat, sed eā ætate nē in cogitationem hominum venit. At hæc ætas horrendis execrationibus Deum incessit. Et Principes rem tam indignam dissimulant, ingratiissimi & ipsi tanto Benefactori, &c. o. ¶ *Qui ad, &c.* Τὰς καὶ ὁμοίας. Ὁ δὲ γὰρ νόμος. ¶ In MS. γὰρ νόμος, i. e. πεποιμένους, Gen. 1. 26, 27. ubi dicta vide p. *Qui ad similitudinem, &c.* Sive, quod idem est, *imaginem*, &c. Laudandus autem est Deus ut in omnibus operibus suis, ita in eo maximè, in quo peculiariter ejus imago relucet, h. e. in homine q. Non ergo inultam finet Deus injuriam, imagini suæ illatam, ut quæ in ipsum maximè redundat r.
10. *Ex ipso* (vel, eodem, Be. Pi.) ore procedit, &c. ἐξ ἑαυτοῦ, &c. ¶ *Emanat*, &c. Ar. in G. Proficiscuntur contraria, &c. t. Sicut ille apud Æsopum eodem flatu calefaciebat & refrigerabat t. ¶ *Non oportet* (Liptote v:) — hæc (Quæ proximè dixi de usu linguæ ad contraria x:) ita fieri ¶ Virum bonum decet in bono esse constantem y.
11. *Numquid, &c.* Μήν — ἐν τῇ αὐτῇ ὁπῇ βούλει, &c. ¶ Argumentatur ab eo quod est impossibile secundum naturam ad absurdum in moribus z. *Num fons ex eodem foramine* (vel, cavo: Nam ex vicinis cavis fit interdum, ut hinc dulcis fluat aqua, inde amara aut salta, ut Phisici notant a; & testatur Casaubonus in Ephemeride, sic scribens. Ibi fons ille mirabilis salta & dulcis aqua: nam indidem erumpunt salta & dulcis, sed in diversa ¶ Non igitur

- tur & αὐτὴ ὁπῇ) πρὸς ἑαυτὴν feruntur. Intelligit etiam hoc non eodem tempore fieri. Alioqui scribit Plinius Nat. Hist. 1. 2. In Troglodytis fons Solis appellatur dulcis, & circa meridiem maximè frigidus; mox paulatim tepescens, ad noctis media fervore & amaritudine infestatur b.) ¶ *Caf. in Crit. Lond.*
10. fundit (vel, emittit, Er. II. Ti. V. manat, five emanat, Ar. P. Ca. G. Mo. Vulg. sic Æth. Tre. ex Sy. vel, scaturit, G. ex Gloss. scatebrā emittit, Er. scaturiendo emittit, Zeg.) *dulcem & amaram* p. Be. Pi. sub. aquam, Er. Zeg. Be. Pi. &c. Hoc certè vel omnino non fit, vel inter ὁμοία deputatur c.
12. *Ficus uvæ, &c.* ¶ Similis sententia Mat. 7. 16. & in M. Anton. Imp. x. [vide G.] Docet nos, imitatione naturæ, in loquendo simplicitatem amare; nec diversa quæ non consistunt, expromere, multò minùs contraria, cujusmodi sunt benedictio & maledictio f. ¶ *Sic, &c.* Οὕτως ἐστὶν ἡ φύσις ἀλκυόνος, &c. ¶ Ἀνακόλυτον, id est, καὶ δάπτει σπῆν ἐ ποιεῖ, &c. ὅπως ἐστὶν ἡ φύσις, &c. Itā ¶ *nullus fons falsam & dulcem, &c.* Pi. Hoc jam dixerat: nam sub πικρὸ nomine comprehenditur & falsum: ut Doris amara suas non intermisceat undas. Sic & Græcus Poeta de Alpheo, — καὶ ἀνδρα πικρὰ θαλάσσης h. Et Odyss. 1. 5. Ulysses è mari emergens expuit ἀλμυρὴν πικρὴν, amaram saluginem. Et in Eustath. ad Odyss. 4. aliquis Halmion cognominatus, ab amara salugine ita sugillabatur. Et falsos sermanes pro amaris dicunt Plato Phædro, & Athen. 1. 3. Et verò vicini sunt saporis amarum & falsum, ut notat Plato apud Suidam i. Quare rectè hic MS. ὅτι ἀλκυὸν γλυκὺν ποιεῖται ὕδαρ, id est, quomodo Latinum Interpretem puto scripsisse, Neque falsa (subauditur aqua, ut cūm Latinè Calidam vel Frigidam dicimus k:) *dulcem potest facere aquam l*. Mare non edit de se aquas dulces m. Latinæ lectioni favet & Syrus, qui sic vertit, *Sic nec aque falsæ possunt effici dulces n*.
13. *Quis, &c.* Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων, &c. ¶ Egit initio cap. adversus ambitiosos Doctores, quorum occasione multa de linguæ vitiis differit. Redit nunc ad institutum, docetque quibus moribus Doctores esse debent o. ¶ *Al. Hactenus morbus linguæ, sequitur hic remedium p*. Est interrogatio docturientis, qualis Jac. 2. 20 q. vel potius, qualis Psal. 25. 12. & 34. 12. τίς idem quod εἰς, i Pet. 3. 10 r. *Quis sapiens & peritus, &c.* Mo. vel, *intelligens*, Ca. doctus, Ar. sic Tre. ex Sy. scientiā præditus, Er. P. Be. Pi. E. &c. Sic σοφίαν & σύνεσιν habemus Col. 1. 9. vide Ose. 14. 9. videtur autem dici σοφὸς qui multa novit, ἐπιστήμων, qui etiam habet τὸ ῥέπον τὸ πείθειν, qui alios instituere potest t. Sensus, q. d. Estne inter vos qui cupiat haberi sapiens? h. e. Si quis sit sapiens, &c. demonstrat, &c. t. Tangit Gnosticos v, vel, eos qui magnificè de se senserunt, & doctrinæ ac sapientiæ famam aucupabantur; idque ex eo quod alios acerbis censuris perfringerent, nullasque injurias ferrent. Ostendit ergo illos toto cœlo errare, neque in his consistere sapientiam; sed in mansuetudine, quamvis hæc mundo stultitia videatur x. ¶ *Ostendat, &c.* Δεῖξάτω, &c. ¶ *Demonstret* (vel, Producat, ut Joh. 10. 32 y.) ex bona conversatione (i. e. ex vita ipsa & moribus z, non ex verbis, sed factis; neque ex bonis aliquibus actionibus interdum & per intervalla factis, sed ex constanti vitæ cursu & tenore a. Ἀναστροφὴ hic eodem sensu ut Gal. 1. 13. Eph. 4. 22. 1 Tim. 4. 12. Heb. 13. 7. Præpositio ἐν hic significat Occasionem b.) *opera sua* (bona scilicet, præsertim beneficentiam erga proximos c:) cum (vel, in, Mo. Tre.) lenitate, five mansuetudine, sapientia, Be. Pi. sic Er. P. Mo. Ca. &c. vel, *sapientia mansueta*, Tre. ex Sy. V. Be. G. per Hypallagen, i. e. leni, placidā ac moderatā d; quæ mansuete audit, respondet, monet, corripit, & docet x; quam opponit arrogantibus & agrestibus ingeniis v. præced. descriptis, atque temerariis judiciis f. Sic — *mitis sapientia Lali*. Sensus est, in convictu producat opera quæ mitem sapientiam testentur. Sententia non longè hinc aliena Prov. 11. 2 g. Dicit σοφία, i. e. σοφεία, quia est & stulta, carnalis, five affectata, mansuetudo h. Mansuetudinis est, iram moderari, & adversantium vel obloquentium injuriis haud facile commoveri: quæ virtus in Doctore requiritur, 2 Tim. 2. 25 i.
14. *Quod si, &c.* Ἐὰν ὁ ζῆλον πικρὸν ἔχητε καὶ ἐρίδιαι, &c. ¶ *Quod*

Quod si invidiam (vel, emulationem, Er. Ti. zelum, Vulg.) amaram (Sic vocat invidiam, quam Paulus amaritudinem vocat Eph. 4. 31^k. quia iracundiam secum affert & rancorem^l, & amarescit adversus proximum^m.) habetis, & irritationem, (vel, contentionem, Er. V. E. sic Vulg. & c. i. e. studium, & ardorem animi propensum ad contendendumⁿ. Hæc vitia exprimit, quod ex ambitione & cenodoxia oriri soleat^o. Ζήλον & ἐριθείαν ut affinia habes 2 Cor. 12. 20. Gal. 5. 20. ubi dicta consule. Et bene addit epithetum illud πικρόν, ut apertius faceret quod tenderent istæ similitudines supra 11. 12. P. Alioquin in bonum sumitur & ἥλος pro fervore spiritus, ut Joan. 2. 17. 2 Cor. 7. 7. Col. 4. 13. & ἐριθείαν, 2 Cor. 9. 2. Est & zelus ignarus, Rom. 10. 2. & malignus, Sap. 1. 4.) in corde vestro, P. Be. Pi. i. c. In animo vestro latens^r. ¶ Nolite, & c. Μη ἡγοράζετε, & c.] In MS. μη καυχᾶσθε, ne vobisipsi placete^t. Ne gloriemini (vel, inflemini, Tre. ex Sy. vel, jactate vos, Ca. vobis scilicet arrogando sapientis titulum^u: vel, contra gloriemini, E.) & mentimini (vel, & ne mentiamini, E. & ne mendaces estote, Be. Pi.) adversus veritatem, Mo. & c. Quod referri debet ad utrumque verbum præcedens^v: Ne gloriemini contra veritatem, & ne mentiamini contra eam^x; h. e. contra veritatem verbi Dei, vel falsò y. Sensus, q. d. Si tales sitis, nolite vos jactare & dicere sapientes. Id enim esset gloriari & mentiri adversus veritatem^z. Est autem in illo, μη καυχᾶσθε ἡγάθῃ τῆς ἀληθείας, Pleonasmus, qualis Rom. 9. 1. 1 Joh. 1. 6^a.

15. Non est enim ista (Quam improbi illi magistri venditabant^b: quæ turgebat, dum in excutiendis aliorum vitiis morosi sunt^c:) sapientia (vera scilicet^d, sed falsa^e:) desursum (vel, è supernis, Pi. coelitus^f, à Patre hominum, Jac. 1. 17. & c.) descendens^g i. e. Qualem operatur Spiritus S. Vide Joh. 15. 26^h. Sapientiam veram esse negat illam, quam ambitiosi illi corruptique homines venditabant; quippe quæ vitiosis cupiditatibus servit, & c. Sapientiam autem hic intelligit, vel, 1. eam quæ omnibus Christianis communis est, i. e. justitiam illam quæ omnes virtutes complectitur^k: vel, 2. illam magistrorum, quæ ad intellectum pertinet, & voluntatem non necessariò afficit; quæ est in ambitiosis, avaris, & c. quæ multis plerumque permixta & infecta est pravis opinionibus, ad carnalem sensum accommodatis^l. Al. Confirmat quod dixit adversus invidiam & contentionem, & c. q. d. Utcunque hæc & vobis & mundo sapientia esse videatur, non est tamen sapientia vera, quia non à Deo, à quo est omnis sapientia. ¶ Sed terrena^m i. e. Ex terra existens, Joan. 3. 31ⁿ. conveniens curvis in terram animis^o, quærens opes terrenas^p. Confer Phil. 3. 19. P. ¶ Animalis, ψυχική] Ut 1 Cor. 2. 14. Humana, vel mundana^r: vel, concepta vi animæ non regenitæ^t: à natura, non à Deo^u: serviens voluptatibus carnis^v, instar brutorum, ut vox sit ab animalibus ducta^x: sapientia carnis sive carnalis^y, à cogitationibus animæ, G. ex Sy. Per eam sunt homines sapientes in hoc seculo, 1 Cor. 3. 18. ψυχικοί dicuntur qui Spiritum Dei non habent, Judæ v. 19^z. ¶ Diabolica] vel, Satanica, Ar. in G. à malis spiritibus inspirata^a: Syrus, A vastatore: ita enim illi Dæmonem appellant^b: serviens ambitioni & superbæ^c, quod propriè diabolicum est^d. Nam terrestribus curis Dæmon solet se admiscere, 2 Cor. 4. 4. Eph. 2. 2e. Triplici huic sapientiæ opponitur sapientia spiritus, celestis, & divina^f, eique respondet illa divisio 1 Joan. 2. 15^g.

16. Ubi enim zelus, & c.] Ea vitia nominat quæ maximè apparebant, ut supra v. 14. h. Assumptionem suam hic probat ex malis fructibus, & c. ¶ Ibi, ἔκτα ἀγίας ἀβίας] Illic tumultuatio, Mo. Pi. vel, tumultus, Er. H. V. G. E. Me. Seditio. similis, qualis esse solet hominum vehementer ac superbe inter se contententium^h: vel, perturbatio, Er. in E. Calv. sic Tre. Eth. h. e. turbatus rerum ordo, dum per ambitionem quisque majora præoccupatⁱ: vel, seditio, Er. V. G. P. ut Luc. 21. 9. 2 Cor. 6. 5^m. vel, inconstantia, Vulg. Ar. Er. Ti. Ca. sic Ga. ut Luc. 21. 9. 1 Cor. 14. 33. 2 Cor. 12. 20ⁿ. Sed gravius quiddam hic exprimere voluit quàm Levitatem, nempe quod malignus & obtrektor, quasi extra seipsum esset, confusus & perperam agit omnia. Argumentum est à repugnantibus. Sapi-

entia requirit statum mentis bene compositum: æmulatio autem eum perturbat ut secum ipsa quodammodo tumultuetur, & sine modo in alios efferveat^o. Vel, in quietudo, vel, inordinatio, vel, turbulentia, Me. ¶ Et omne opus pravam] Hyperbole. Vult enim dicere, Ex æmulatu, & quæ eam sequitur acerba contentione, plurima nasci mala P. q. d. Ubi ista sunt, faciliè etiam cætera vitia subnascuntur^r.

17. Quæ—desursum est (i. e. à Deo data supra naturam^t, vera ac celestis, quæ scilicet est bonorum magistrorum^u:) sapientia^v i. e. Rerum divinarum cognitio. Hæc, inquit, si non solum intellectum format, sed etiam voluntatem afficit, omnes virtutes comites secum adducit^w. ¶ Primum quidem pudica, Ἀγνή] Casta, Er. V. E. Pi. Me. Pura, Be. Pi. E. Me. G. & c. Nempe à terrestribus illis studiis^x, vel, ab illecebris carnis & sensuum^y; à libidine^z, & à quavis impuritate prava doctrinæ, sceleris, aut vitii^a. Opponitur vel sapientiæ animalis^b, vel hypocrisi & ambitioni^c. Septem veræ sapientiæ proprietates hic numerat^d. Puritatem autem, sive sanctitatem, primo loco ponit, quia hæc & Deum & nos ipsos respicit; quæ sequuntur alios. Charitas incipit à se. Docet pietatem paci anteponendam esse. Hanc nominat, quia est etiam fraternitas in malis, pax inter impuros, fatua & damnosa facilitas, qualis illa Heli, 1 Sam. 2. d. ¶ Pacifica] i. e. Pacis amans^e, abhorrens à contentionibus^f. Hæc magna sapientiæ pars. Stultus nec novit bonum pacis, Prov. c. 17. v. 1. nec contentionum aut eventus prævidet, Prov. c. 17. v. 14. aut occasiones, quæ innumeræ sunt, vitari scit, & c. g. ¶ Modesta; ita G. ex Sy. Ἐπεινός] Æqua, Er. V. Be. Calv. E. Humana, Er. Moderata, Pi. Me. Omnia quantum fieri potest in meliorem partem interpretans. Vide 1 Cor. 13. 4. Phil. 4. 5. 1 Tim. 3. 3. Tit. 3. 2^h. Cedens de jure suo, pacis causâⁱ. Opponitur hoc πρὸς ἀνεύθετον^k, five austeritati, quæ nihil in fratribus tolerat^l; item πρὸς πικρὴν καὶ ἀχρευσμένην, 1 Tim. 3. 3. Cum eo jungitur πρᾶότης, 2 Cor. 10. 1^m. Facilis, vel humana, mansueta, vel humilis. Nam mundi sapientia facit superciliosos, morosos ac difficilesⁿ. Hæc virtus est quæ quis aliorum infirmitates fert, & benignè de eorum culpis judicat; & injurias faciliè condonat; nec debita atque officia rigide exigit; quæ jus suum cuique tribuit, ipse interim jure cedens charitatis & pacis ergo^o. ¶ Suadibilis, Εὐπειθής] Persuasibilis, Val. Facilis persuasui, Val. E. Tractabilis, Er. H. Ti. V. Calv. Bene suadibilis, Mo. Morigera, Me. quæ accedit rationi P, quæ faciliè paret^r: Obsequiosa, Ca. G. ex Sy. sic Tre. Be. Ga. ex Steph. Utuntur sic hæc voce Philo & Galenus^s. Comis, Calv. Opponitur τῇ ἀυδαδείᾳ^t. Superbiæ & malignitatis^u. Faciliè parens rectæ monenti^v. Εὐπειθής idem quod πρᾶπειθής in Theocrito, —ἐγὼ δὲ τῆς πρᾶπειθούς, sed non ego credulus illis. Ei opponitur ἀπειθής, contrumax, refractarius, apud Xenoph. & ἀπειθής, cui difficulter persuaderetur, qui agrè obsequitur: quod de canibus venatoriis malè institutis Xenoph. usurpat, ut prius de equis, & c. necnon ἀπειθής καὶ ἐν ἀνθρώποις, qui est ἡ ἀπειθοσύνη & ἐμμενέτης τῇ ἀδελφῇ, Aristot. Ethic. 7. 9. Est hæc virtus quæ quis aliorum monita libenter admittit, & à viris bonis & sapientibus meliora edoctus, faciliè & sententiâ suâ cedit, & à malo quovis proposito dimoveatur^w; & in rebus ambiguis id faciliè credit quod optimum est^x; & injurias sibi illatas non agrè condonat. Hæc quoque pars non minima est sapientiæ, quæ certè nos docet, famæ conscientiam præferre, rectæ rationi obsequi, à devio in viam rectam redire quovis monente, passionibus moderari, & medium servare, tum inter facilitatem nimiam & severitatem, tum inter persuasibilitatem & levitatem, inter charitatem & credulitatem. In hanc virtutem peccant qui sunt implacabiles, Rom. 1. 31. & arroganter de se sentientes, Prov. 12. 1. & 13. 1. & suspicaces, 1 Cor. 13. pertinaces in malo, tenaces propositi, & voluntati suæ prorsus obsequentes, ut ille, Semper maneat mihi semel placita, & c. ¶ Plena, & c. Μετὰ ἐλέους, & c.] Plena misericordiæ (Quæ inclinamur ad succurrendum egenis & miseris^y; quæ nobis cordi & curæ est aliena miseria; quæ aliis, sive afflictis, sive peccatoribus, condolemus, sive miseremur^z. Opponit hoc inhumanis^a, & inexorabilibus^b. Al. Plena beneficentiæ^c nam

nam sic sumi à nostris & diximus & alibi, & suprâ
 2. 13 c.) & *fructuum bonorum*, Be. Pi. &c. *Fructus* hic
 vocat opera^d, ut Matth. 3. 8. & 7. 16. Gal. 5. 22. Eph.
 5. 9 *. exteriora scilicet, quæ à misericordia procedunt;
 qualia sunt pascere famelicos, vestire nudos, &c. f. *Mi-*
sericordia radix est, cujus fructus est *liberalitas* manûs,
 &c. Hæc quoque sapientiæ pars est, tum, quia nos Deo sa-
 pientissimo atque optimo & similes & gratos reddit;
 tum, quia nescimus, quæ mala nobis obtingere poterunt;
 tum, quia qui alteri benefacit, sibi plurimum prodest.
 Sapientiæ quoque est docere & quid & quibus largien-
 dum, ut manu seramus, non toto sacco, ut dicitur, & nē
 largitione immodicâ liberalitatis fontem exhauriamus, &c.
 ¶ Non, &c. *Asidens* ¶ Non judicans, Vulg. Aliena
 scilicet dicta aut facta, nec ea superbè fastidiosè con-
 temnens. Non (vel, Nihil, Ti. Er. V.) *dijudicans*, Mo. Ti.
 five *discernens*, Er. V. *Sine disquisitione*, Calv. vel, *dis-*
ceptatione, Be. vel, *dijudicatione*, Calv. Er. II. P. id est,
 Nimis anxîa ac scrupulosâ inquisitione, qualis ferè est in
 hypocritis; qui dum nimis exactè inquirunt in fratrum
 dicta ac facta, nihil non in sinistram partem rapiunt.
 Que non discernit homines secundum carnem. Vide
 suprâ 2. 4. Syrus, *לֹא יִשְׁפָּט בְּעֵינָיו*, sine partitione, nempe
 iniqua^k. Non habens respectum personarum, hono-
 rando divitem & contemnendo pauperem; quod vitium
 reprehendit cap. præced. Hunc sensum probabilem facit
 collat. Jac. 2. 4^l. Quæ non discernit inter proximos ex
 profopolepsia^m. Reprehendit *αἰσχροπρεψίαν*, & alias co-
 gitationes, quæ animum abducunt velut in avia, quo-
 minùs simpliciter Dei voluntati, Abrahami exemplo,
 promptè & alacriter obsequamurⁿ. *Sine dissidio*, Tre.
Absque hesitatione, Sy. [juxta Boder.] Ham. *Absque*
hesitatione fidei, Æth. h. e. qui Christo constanter ad-
 hæret, quæcunque tentationes illum seducere conen-
 tur, &c. Aptè hoc additur ut opponatur inconstantia
 Gnosticorum, qui, urgente persecutione, Christum eju-
 rabant. *Διακρίνει* sign. *hesitare*, aut *dubitare*, quod ad
 Jac. 2. 4. docuimus^o. *Non dubitans*. Ut enim *ἀποδοκιμα-*
σάτω opponitur præjudicio, ita *ἀδιδόκητος* excludit dubitatio-
 nem^{||}. *Διακρίνει* variè sumitur: modò sign. *disceptare*,
 ut Act. 11. 2. Jud. v. 9. Sic Rom. 14. 1. modò *ambi-*
gere, ut Act. 10. 20. & 11. 12. Rom. 4. 20. & 14. 23.
 modò idem quod *κρίνειν*, *judicare*, vel *judicium ferre*, ut
 1 Cor. 6. 5. & 14. 19. modò *discernere*, inter rem &
 rem, inter personam & personam, ut Act. 15. 9. 1 Cor.
 4. 7. & 11. 29. Sic *διακρίσεις*, 1 Cor. 12. 10. Heb. 5. 14 P.
 In uno Codice legimus *ἐκ διακρίσεως*, *probè discernens*, vel,
dijudicans q. Quæ quidem virtus requiritur in Chri-
 stianis, Rom. 2. 18. Phil. 1. 10. Heb. 5. 14^r. ¶ *Sine*, &c.
Ἀνυπόκριτος ¶ Hypocrisin antè damnavit, dum *puram*
 dixit, clariùs tamen iterum in fine repetit; vel, ut signi-
 ficet, nos ideo morosos esse, quia nobis nimium parci-
 mus, & connivemus ad propria vitia^t; vel, quia reli-
 qua omnia corrumpit hypocrisis, sinceritas autem per-
 ficit. Reliqua, ut puritas, pax, æquitas, &c. simulari
 possunt, &c. t. *Non simulata*, Mo. sim. Be. Pi. *Nihil*
simulans, Er. V. simulationem hic intelligit respectu ho-
 minum potius quàm Dei v. Non, ut mos est Ambiti-
 tionis, aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua,
 habens, ut ille in Salust. Vide Rom. 12. 9. 2 Cor. 6. 6.
 1 Tim. 1. 5. 2 Tim. 1. 5. &c.^x.
 18. *Fructus*, &c. *καρπὸς* — *ἐν εἰρήνῃ*, &c.] Cœlestem
 sapientiam commendat ex qualitatibus ejus, v. præced.
 hic ab effectis. Vel, occurrit huic objectioni, Inutilis
 tamen est hæc sapientia. Imò, inquit, fructuosa v. Du-
 plex Antanaclassis. Nam & vocem *καρπὸς* modò de Ope-
 ribus usurpavit, nunc de Præmio operum; & *εἰρήνη* vo-
 cem sumit primum pro rebus prosperis, (est enim *ἐν εἰ-*
ρήνῃ dictum pro *εἰς εἰρήνην*) deinde pro concordia^z. *Fru-*
ctus autem. (*Fructus* duplex est, 1. quem proferimus, ut
 Luc. 3. 8, 9. & 6. 43, 44. & 8. 8. Rom. 6. 22, &c.
 2. quem demetimus, h. e. præmium, ut Luc. 13. 6, 7.
 Rom. 1. 13. Prius *ἐργον* dicitur Heb. 12. 11. h. e. bonum
 quod facit; posterius, *καρπὸς ἔργου*, Heb. 6. 7, 8. Jac. 5. 7.
 five bonum quod percipit^a.) *justitiæ* (h. e. sapientiæ il-
 lius justæ & æquæ paulò antè descriptæ; quæ metony-
 micè *justitia* vocatur, quia & causa, & comes, ejus in-
 dividua est^b: *Justitia* dicit, quia ipsa est vera sapientia,
 Job. 28. 28 c. *Justitia*, i. e. sapientiæ cœlestis, h. e. pie-

tatis & charitatis^d. *Δικαιοσύνη* hic generaliter sumitur,
 ita ut omnia comprehendat quæ nostri sunt officii, ut
 Matth. 5. 20. Act. 10. 35. Rom. 3. 21, 22. Phil. 1. 11.
 & alibi *. *Fructus justitiæ* hic dicitur, vel, 1. fructus ju-
 stus^f; vel, 2. qui ex justitia colligitur, nempe, vita æter-
 na^g, vel, justitiæ promissus, ut Phil. 1. 22. vel, 3. qui
 in justitia consistit, ut Eph. 5. 9. Phil. 1. 11. quomodo
arbores justitiæ, Esa. 61. 3. qui justitiam pariunt, ut fru-
 ctum^h: vel, qui est ipsa justitia: sed ita ut justitiam ac-
 cipiamus secundum incrementa sua & perfectionemⁱ:
 sic Rom. 4. 11. *signum circumcisionis*^k: vel, 4. fructus
 sinceræ ac honestæ vitæ dignus^l. *Fructus* dicitur quod
 quovis modo producit, sive ut effectum, ut v. 17.
 five ut præmium, ut hic & Heb. 12. 11 m.) *in pace* (Re-
 fertur hoc, vel, 1. ad *ἀνείρεται*, *seritur in pace*, ut 1 Cor.
 15. 43. *seritur in ignominia, gloria, infirmitate*, &c. n. vel,
cum pace, i. e. felices & beati metent, Matth. 5. 9 o. vel
 potius, 2. ad *καρπὸς*, quasi esset *ὁ ἐν εἰρήνῃ*, scil. *κλεινόν*, *in*
pace situs p: vel, *in pace*, i. e. modo felicissimo ac gratio-
 sissimo, five cum confluxu omnigenæ beatitudinis^q. *Εἰρήνη*
 hic non *pacem*, five *pacis studium*, designat, ut multi acci-
 piunt; sed *prosperitatem*, five *felicitatem*, ut Psal. 37. 11.
 & 72. 3. Luc. 7. 50. & 8. 48. &c. *καρπὸς ἐν εἰρήνῃ* hic idem
 quod *καρπὸς εἰρηνικὸς*, Heb. 12. 11 r.) *seritur* (Comparatio
 Sationis in hac re frequens, ut 2 Cor. 9. 6. Gal. 6. 7, 8.
 Sic Latini dicunt, *Uti seres, ita metes* t. Alludit ad
 Psal. 97. 11 t.) *facientibus* (h. e. exercentibus v, vel, co-
 lentibus x:) *pacem*, Er. Mo. &c. vel, *eis qui dant operam*
paci, Pi. Be. sic G. quomodo *δικαιοσύνην ποιεῖν*, 1 Joh. 2.
 v. 29. & 3. 7. & *ἐργάζεσθαι*, & *κατεργάζεσθαι*, suprâ 1. 10.
 h. e. *justitiæ operam dare*. Quomodo *ἡγῶ* frequens apud
 Hebræos v: vel, *facientibus pacem*, i. e. opera pacis, quæ
 ad pacem conciliandam & augendam faciunt^z; vel, pa-
 cis studiosis. Sic *ποιεῖν ἀνείρεται*, Joan. 8. 34. 1 Joan. 3.
 v. 6, 9. & *ποιῆσαι εἰρήνην*, Luc. 1. 74. & 10. 37. Sic *εἰρη-*
νικῶν, Marc. 9. 50. Rom. 12. 18 a. Phrasis significat,
 pacem summo cum studio & conatu promovere. *Pax* hic
 intelligitur cum hominibus, quæ opponitur omnibus
 contentionibus, &c. quæ & in præced. & in seq. memo-
 rantur^b. Sensus loci est, q. d. Et fructus, five merces
 justis & justitiæ promissa, prosperitas nimirum & æterna
 felicitas, hic seritur; & tandem metetur ab iis omnibus
 qui paci student^c. Jam seminatur iis uberrimus justitiæ
 fructus, quem in futuro seculo metent^d. In pace tan-
 quam semine, provenit iis vita æterna quæ est fructus
 aut merces justitiæ; vel, ipsa justitia, tanquam fructus.
 Ratio hujus doctrinæ est, quia pax charitatem fovet,
 quam contentiones & dissidia minuunt, aut extinguunt^e.
 Sensus est, vel, quod pacificis seminatur fructus quem
 postea colligant; vel, est anticipatio, q. d. Qui verè ex
 Deo sapiunt, etfi erga proximos sint æqui, modesti, pla-
 cidi, &c. multaque in eis tolerantès, curam tamen ha-
 bent serendæ justitiæ, nec vitia dissimulant; neque illis
 favent, sed potius ea placidè reprehendunt & corrigere
 student modò in pace, h. e. moderatione adhibitâ, ut
 unitas salva maneat, & nē carnifices sint qui vitiorum
 medici haberi volunt^f.

CAP. IV.

1. **U**Nde bella & lites in vobis?] Vel, inter vos?
 Pi. G. Nempe Israelitas. Intelligit motus illos
 Judæorum Philadelphensium contra eos qui in Peræa
 erant, factionem filiorum Judæi Galilæi, pugnas cum
 Samaritanis, & Suariorum arma, de quibus vide Jo. 1. 20.
 Credibile est, illis motibus abreptos fuisse etiam quos-
 dam nomine magis quàm re Christianos. Admonet
 utrosque, hos ut se corrigant ad Evangelii normam, illos
 ut ad Evangelium veniant^a. Al. *Bella* hic vocat^b, am-
 plicandi causâ^c, lites & contentiones^d, quippe quas
 opponit studio pacis v. præced^e. Nulla enim jam bella
 erant inter Christianos^f. ¶ *Nonne ex*, &c. *οὐκ ἐν*
ταῖς δεξιῇ, ἐν ᾧ ἡδοναὶν, &c.] *Nonne hinc*, nimirum ex vo-
 luptatibus (vel, libidinibus, Er. V. cupiditatibus, Sy.
 in G.) *vestris* (Quas concupiscitis^g, id est, ex vestris
 concupiscentiis, five cupiditatibus^h, rerum voluptuarium,
 five

five non necessarium ad vitamⁱ, opum, honorum & deliciarum^k, quarum [cupiditatum] finis est voluptas^l. Metonymia finis^m: vel, objectum pro actu qui in ipsum ferturⁿ; ut apparet ex v. seq. ἐπεθυμῆτε, &c.^o) *que militant* (Egregie dictum: quia bella illa externa non essent, nisi prius fuisset internum, Cupiditatum scilicet istarum cum recta sanāq; ratione. Pari sensu ἀνίστασθαι habemus Rom. 7. 23 p. quæ insurgunt & rebellant in rationem & religionem, 1 Pet. 2. 11. & seditiones ac tumultus in animo concitant^q.) *in membris vestris?* Be. Pi. In quibus castra figunt^r, & quibus, ut strenuis militibus, adversus spiritum decertant; vel, quibus ut armis utuntur ad opera peccati, cujus imperio & regno militant, velut manibus ad fraudandum, linguā ad maledicendum, &c.†. Sunt præsertim in facultatibus animi, in membris autem corporis erumpunt; ostendunt se^t, vigētque & menti repugnant^v. Vel, *membra* vocat partes hominis non regenti, ut Rom. 7. 23. Col. 3. 5*. Hæc autem interrogatio est responsiva, q. d. Certè hæc causa est contentionum, &c. v. quod id sequimini quod animo collibuit^z, non quod rectum est^a. Cicer. De finibus, 1. *Ex cupiditatibus odia, dissidia, seditiones, bella, nascuntur.* Jamblichus, Πολέμους καὶ διαφύσεις ἐκ τῶν ἀλλοτρίων καὶ τῶν ὁσίων καὶ τῶν ἐνδομύων. Sic & Diogenes dicebat bella non pro victu olerum ac pomorum, sed pro carni-um & epularum deliciis, excitari; & Plinius, *opulentia exitus, ait, ad scelera, cades & bella, tendere.* Similia habent Porphy. & Tibul. [verba vide in G.] Vide plura De J. B. & P. 1. 2. 5^b.

2. *Concupiscitis, & non habetis* Vel, quia manum operi non admoventis, ex collat. Prov. 13. 4^c. vel, quia bona cupita ab aliis intercipiuntur: vel, quia ipsa difficillimè parantur^d. *Quod plura concupiscitis, eò minus habetis*, Deo vos puniente. Pertinet hoc ad charitatem primūm annonæ, deinde famem, de qua Act. 11. 28*. Causam contentionum explicat. Qui enim concupiscunt quod non habent, utopes, &c. incenduntur & insurgunt adversus alios qui habent, aut à quibus impediuntur^f. ¶ *Occiditis, &c.* ita Mo. Æth. φονεύετε καὶ ἀδικεῖτε, &c. Sic habent Græci Codices^g, quos vidi^h. Sic & Syrusⁱ, & Oecum^k. Sed hæc lectio non convenit^l, quia sic decreveret oratio^m. Dixisset potius, zelatis & occiditis, ut à minis gravi faceret gradum ad id quod gravius est. Et quid est illud, *occiditis & non potestis adipisci?* cū occidere non sit via ad adipiscendum, nisi apud sceleratissimos. Neque hīc agit adversus homicidas & miserorum oppressores, de quibus cap. seq. Unde Oecum. confugit hīc ad occisionem animæ, sectando cupiditatesⁿ. [Alii autem aliter:] *Occiditis & zelatis, &c.* i. e. Enecatis vos studiosè affectando. Sic Zac. 11. 5. *quas — occidunt*, i. e. vexant, affligunt: & v. 7. *pavi pecora occisionis*, i. e. afflicta, ut mox se explicat. Terent. *Obtundat, enecet*, h. e. molestus odiosusque sit^o. Al. *Occiditis*, i. e. odio habetis, ut 1 Joan. 3. 15†. Græc. Schol. legit φονεύετε p. Quod cū non sit in usu^q, depravatè scriptum videtur, pro φθονεύετε^r, ut quidam Codices habent†, non malè^t. Sic legendum ostendit, tum verbum Synonymum ζήλῳτε, tum sententia ἀνιδέσθαι, *non potestis assequi*, nempe illa bona quæ proximo invidetis^v. [Et hanc lectionem plerique in versionibus suis sequuntur:] *Invidetis* (Id hīc maximè quadrat. Invident enim plerumque qui adipisci volunt, quod vident alios habere^x.) & *ambitis*, (vel, *emulamini*, Er. Ti. vel, *studiosè*, five *ardenter*, five *ambitiosè*, affectatis, P. Be.) *nec potestis assequi*, five *adipisci*, Pi. P. Ca. Ti. Mo. &c. distinguuntur hīc, ut Gal. 5. 20, 21. *invidia, & emulatio*: illa propriè dolet de bono alieno, volens illud non esse; hæc propriè suum vel bonum æquandum alieno^y. [Sensus, q. d.] Sævitis alii in alios, & felicibus invidetis, & tamen ad eorum felicitatem pertingere non potestis. Vide Poetam Græcum, Apul. Cyp^z. [eorūque verba in G.] ¶ *Litigatis, &c.* Μαχεσθε, &c. [Pugnatis & bellatis, (i. e. certatis contentionibus & discordiis^a, acriter & hostiliter litigatis cum proximis de bonis illorum obtinendis^b;) *nec tamen obtinetis*, Pi. Nempe quod optatis^c, vitam tranquillam, cujus causā bella suscipiuntur^d. Irriti cedunt labores vestri malè collocati, ut à pravis desiderijs orientes^e. Vos nec juvant nec satiant cupiditates

vestræ, quippe infinitæ, novæque semper excitantes cupiditates, vestramque adeo augentes indigentiam, &c. f.

¶ *Quod, &c.* Διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς] *Propterea quod non petitis*, Be. Pi. Nempe precibus à Deo^g, qui promisit precantibus, non pugnantibus, Mat. 7. 7^h. sed vi & fraude nancisci, i. e. Deo invito extorquere, putatis hujus vitæ commodaⁱ. Αἰτεῖσθαι pro αἰτεῖν Atticè, ut Mat. 18. 19. & 20. 22. Luc. 23. 23, 25. & alibi^k.

3. *Petit, &c.* Concedit hīc quod jam negavit, sed de aliis, &c. Alii vestrum planè non petunt^l, alii petunt quidem, sed malè^m. Ideo non accipitis. Petere debemus & bona & bene. Præoccupatio estⁿ. Poterant dicere, At nos precamur. Respondet, Non mirum tamen si non exaudiamini. Dat Deus petentibus, sed si rectè petant, i. e. si petant necessaria humiliter^o, & sicut debent affecti^p, & animo rectè utendi^q; five cum bona intentione^r, gloriam Dei ac charitatem in proximum spectantes^t.

¶ *Ut, &c.* Ὡς — ὑποταγῆς] *Ut* (vel, Nempe *ut*, Pi. *Ut habeatis quæ*), *in voluptates vestras* (i. e. in illicitam quamvis delectationem^v: ἐν ταῖς ἡδοναῖς hīc pro ταῖς ἡδοναῖς. Constat enim notari hoc loco finem, seu causam finalem^x.) *insumatis*, Be. five, *impendatis*, G. Et hoc fine five pecunias, five honores, five scientiam, petit^y; non autem ut habentes necessaria Deo serviat. Talia autem non promisit Deus, Mat. c. 6. v. 32. Vide ad Mat. c. 18. v. 19. & Jac. 1. 5^z.

4. *Adulteri & adulteræ* Rectè: nam μοιχαλὶς est *mecha*, Rom. 7. 3. Hīc tamen hæ voces sumendæ in sensu figurato^a, five metaphorico^b, ut Mat. 12. 39. & 16. 4. Sic vocat viros Mundanos^c, five qui mundo adhærent^d, five, qui Dei amori mundum anteponunt^e; vel, quia voluptatum mentionem fecerat, quarum immodicus appetitus adulteros facit: vel, quia qui amorem, quem Deo debet, ad mundum transfert, à Deo fornicatur^f, & Christo, vero animarum sponso, nuntium remittit^g.

Qui enim Deo uni non adhærent, nec ei per omnia parere cupiunt, sed partim Deo, partim Mundo, se accommodant, similes sunt iis conjugibus qui suo suave conjuge non contenti externos amores admittunt^h. Objici poterat, Hoccine adeo magnum est, si cum voluptate & gloria vivere cupiamus! Respondet acriter & cum indignatione, Non exiguum est peccatum in cupiditatibus his immodicis, sed adulterium & inimicitia cum Deo.

¶ *Nescitis* q. d. Nescire nec potestisⁱ, nec debetis^j, tum ex rationis dictamine, tum ex admonitione vobis facta^k. ¶ *Amicitia hujus mundi* (Qui in vitiis demersus est^l: vel, *cum mundo*, G. i. e. inita [vel] cum rebus mundanis^m, five cum Mundi vitiosis actionibusⁿ: [vel,] cum impiis^o. Genitivus objecti^p, ut in seq. ἐχθρὰ τῷ Θεῷ. 1.) *inimica* (vel, *inimicitia*, Er. Be. Pi. &c.) est^q Dei? Vel, *adversus Deum*? Be. Pi. &c. idem quod est: ὁ ἐν, Rom. 8. 7^r. vel, à Deo habetur pro hostilitate in se: quia totum hominem sibi poscit. Idem sensus Mat. 12. 30. ubi dicta vide†. ¶ *Quicumque ergo, &c.* Infert ὁμοῖσμα vi conjugatorum^t. Terribilis valde sententia adversus eos qui suas actiones & studia componunt ad gratiam humanam. Hoc enim verè est esse amicum hujus seculi^v. Confer 1 Joan. 2. 15^x.

¶ *Deo exosus*, ut Jac. 2. 23. φίλος Θεοῦ, *amatus Deo* y.

5. *An, &c.* Ἡ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἢ γραπὴ λέγει, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατακρίνει ἐν ἡμῖν;] Nullus in N. T. locus aut difficilior est, aut majore varietate exponitur^a. Plaustra hīc sunt interpretationum^b. Locum variè & distinguunt, & enunciant^c. Q. sic, Ἡ δοκεῖτε, ὅτι κενῶς ἢ γραπὴ λέγει ἢ πρὸς φθόνον; ἐπιποθεῖ, &c. c. An putatis, quod inaniter dicat scriptura ad invidiam, h. e. eò quod vobis invidet, ideòque impossibilia vobis præcepta tradat, *Concupiscit spiritus qui habitat in vobis*? i. e. spiritum carnis vestræ pravè concupiscere, nec bona ea esse quæ desiderat. Respicit loca Gen. 6. 5. & 8. 21^d. Verum non hīc mala concupiscere, sed simpliciter concupiscere, dicit, quod nihil mali sonat. Sic quoque verba nimis divelluntur, & paulatim contra Codicum consensum intervertuntur. Alii ritè distinguunt, & legunt five cum interrogatione una, quam etiam vel ad prius incisum, vel ad posterius, referunt, quod perinde est; five cum inter-

* Ga. adv. interrogatione duplici *. *An putatis Scripturam inaniter* (vel, frustra, Calv. ac non potius ad nostram doctrinam, Rom. 15. 4 f.) *dicere*, Be. Pi. sic Er. Ti. P. Mo. (vel, *dicere* ? Jun. sic Calv.) *Ad invidiam* (vel, *In invidia*, Tre. ex Sy. vel, *Per invidiam*, five *invidiose*; ut *αὐτὸς ἐγγύς ἐστι πρὸς ἱρὰν*, vel, *iracundē*, *αὐτὸς βίαι*, per vim, violentē, &c.) *fertur* (vel, *concupiscit*, Er. Il. Ti. Mo. Tre. ex Sy. vel, *fertur*, Pi.) *qui habitat* (vel, *sedem posuit*, Be. Er. *domicilium elegit*, V. *habitavit*, Er. V. E. vel potius, *habitationem accepit & fixit*; ut significetur actus præteritus in præsentem continuatus, ut in *ἐνδύσθην*, Marc. ult. 19. Heb. 1. 10, 12 h.) *in nobis* ? Pi. Be. Er. Ti. P. Mo. V. Jun. Modestia est Apostolica conjungere se eorum personæ quos increpat. Vel, *in vobis* ? Calv. Vulg. Prius autem incisum hic alii referunt ad præced. alii ad sequent. *An putatis Scripturam inaniter dicere* ? Quid ? Resp. 1. Hoc quod modo dixi, Mundi scilicet amicitiam Deo ad-versari : id quod docent omnes Scripturæ, &c. 1. q. d. An putatis Scripturam lusoriam aut sine causa monere ut à mundo separemini ? [Sequentia autem sic accipiunt :] An [putatis] Spiritum S. mundi vobis amicitiam invidere ? Sed sic ea inferiuntur quæ contextus non habet. Vel sic, An Spiritus S. hoc concupiscit ut alterutrum invidetis ? ac non potius ad charitatem & pacem invitatur ? Ex quo invidetis, non regimini Spiritu Dei, qui est liberalis & beneficus, cujus naturæ maximè repugnat malignitas & illius signum, invidia. Hic sensus instituto Apostoli non malè quadrat; ut qui contra similitudines & diffidia hic agit. Resp. 2. Illud v. 3. *Petitis & non accipitis* : vel, quod eodem redit, *Petite & dabitur vobis* : id quod Scriptura passim monet & promittit, Matth. 7. & alibi sæpe. Nec putetis eam hæc inaniter & falsò dicere, aut vanam esse Christi promissionem. Defectus enim ex vestra parte est, ut antè dixi, quia malè petitis. Nam spiritus qui in vobis sedem habet, spiritus utique vitiosus ac malus, (five intelligatur animus hominum depravatus; five spiritus mundi, de quo 1 Cor. 2. 12. five concupiscentia ab ortu nobis infidens;) ad invidiam & æmulationem concupiscit; id est, ad ea concupiscenda vos incitat pro quibus consequendis invicem invidetis, ut opes, honores, &c. Sic mundi amicitiam ambiendo efficiuntur inimici Dei, & pessimè petitis, ut mirum non sit vos non exaudiri. Hæc expositio perspicua est, & contextui maximè inhæret; eique sequentia probè respondent, ut mox videbimus. Resp. 3. Hoc quod sequitur; itaque Syrus vertit ac si *ἐν* legisset, *Num ad invidiam concupiscit*, five *fertur*, *Spiritus qui habitat in nobis* ? q. d. Non, nullo modo. Sed vehementiùs interrogando negatur. Huc concedunt L. Aquin. Rick. Be. Jun. Pi. &c. Intelligitur autem hic Spiritus S. five Dei *, quo fideles imbuti sunt, qui in nobis habitare sæpe dicitur; ut allusio hic sit ad ea loca quibus Deus se in populo suo habitaturum dicit, ut Exod. 25. 8. & 29. 45. 2 Cor. 6. 16. &c. [Variè autem explicant:] An — inaniter, vel, frustra — dicit Scriptura, multis in locis, *Spiritum S. — concupiscere usque ad invidiam* ? id est, zelotypiam; id est, zelotypum esse animæ vestræ, quasi sponsæ sibi charissimæ, & flagrare amore hominum; dum more viri zelotypi non patitur cultores suos amorem transferre ad mundum & mundana, & id si fiat, zelo vindictæ adversus eos commovetur. Non placet quia *invidia* in præced. in malum sumitur, nusquam in S. S. in bonum. Al. Sensus est, q. d. An putatis, frustra illud prædicari in Scripturis, & nominatim in Gen. 6. 3. quod Dei Spiritus perpetuò feratur ad invidiam, five æmulationem, seu potius ad sanctam contentionem five disceptationem cum hominibus; nempe, quatenus assidue contra carnem in homine, ejusque prava studia, contendit seu concupiscit, ut dicitur Gal. 5. v. 21. & carni invidet. Hæc expositio, quam habui ex MS. comment. doctiss. viri Matthiæ Bergii, & simplicissima est, & scopo congruit, qui est dehortari nos à studiis vitiosæ carnis, quippe quæ Spiritui Dei contraria sunt. Ex hoc dissidio carnis & Spiritus intelligere potestis, non posse Deo placere qui carnis studia sectantur. Al. Sensus est, q. d. *An Spiritus S. concupiscit ad invidiam* ? Imò tantum id abest ut contrā majorem det gratiam, i. e. hilariter & liberaliter profundat citra omnem invidiam dona quæ à Deo accipit. *ἐν τῷ*

concupiscit, vel, pro *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς, ut *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς, Rom. 8. v. 26. i. e. *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς πρὸς. Vel, idem est quod *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς, fertur, vel potius, *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς, ut Phil. 1. 23. non πρὸς πρὸς tantum, *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς, *enixe desiderat, cum impetu animi ac ardore fertur*, ut verbum sumitur in Græco Psal. 62. 10. & 84. 2. item Psal. 42. 1. ubi eadem quæ hic syntaxis, *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς — *αὐτὸς* σ, ut hic *αὐτὸς* φέρει. Spiritus S. non impellit, vel excitat, quenquam ad invidiam. Quare cum illum in nobis habitare gloriemur, nè invidemus proximo. Spiritus regenerationis non in eum finem habitare dignatur in vobis ut aliis suas dotes invidetis, sed ut augeat indes gratiam quam in vobis inchoavit, [ut hic sequitur.] Qu. Sed ubinam exstat hæc sententia ? Resp. 1. De citationibus Scripturæ notandum, ex iis alias nusquam reperiri, sed ex traditione haberi, ut 2 Tim. 3. Judæ v. 9, 14, &c. alias non verbis expressis, sed quoad sensum, ut Joan. 7. 38. ex Esa. 58. 11. Joan. 12. 34. ex Psal. 110. 4. Eph. 5. 14. ex Esa. 60. 1, 2. alias ex diversis locis contextas esse. Et notandum, particulam *ἐν* hic non præmitti, quæ præmitti solet, ubi de Scriptura testimonium assumitur. Potest ergò Jacobus hic respicere, vel ad præced. vel ad sequent. vel ad aliam quamlibet Scripturam. Resp. 2. Respicit hic locum Num. 11. 29. ubi Moses ait Josuæ, *An invidetis*, vel *zelo moreris, meâ causâ* ? q. d. Non debes illis hominibus invidere partem Spiritus mihi dati. An putas Spiritum S. concupiscere ad invidiam ? i. e. eundem Spiritum, & ad bonum ædificationemque fratrum fuisse datum, & ad malum ac destructionem ipsorum ? quod spectat invidia ? Ego verò sublatâ omni invidentiâ expeterem ut singuli prophetare possent. Hoc ergò vult Jacobus, q. d. Annon videtis Mosem hominem Dei, Spiritu Dei ductum, non similem fuisse aut populo, concupiscentiâ, aut Josuæ, invidiâ ? Vos ergò dedecet mundana hæc bona concupiscere, adeoque ista aliis incidere, & pro virili ereptum ire pugnis & litibus, &c. Resp. 3. Respicit locum illum Gal. 5. 17, 21, 22. *Spiritus concupiscit adversus*, &c. Nam inter concupiscentias carnis numeratur invidia. Obj. 1. Quomodo Spiritus S. concupiscit *αὐτὸς*, ad, invidiam ? Resp. 1. *Πρὸς* hic valet *adversus*, ut Eph. 6. 11. & apud Scriptores Græcos, quomodo dicitur *μαχάσθαι πρὸς τινά*, pugnare contra aliquem, & *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς sign. fertur *hostiliter*, seu irascitur, adversus invidiam grassantem in mundo, nempe, cum reliquis vitiis. [Invidia memorat, ut de qua dictum in præced.] 2. Si interrogativè legas, sensus erit, Spiritus S. effectum non esse invidiam. Obj. 2. In Scripturæ citatione semper V. T. non N. intelligitur. Resp. Contrarium constat ex 2 Pet. 3. 15. [Ca. hunc locum cum præced. & seq. sic accipit:] Quod vitiis indulgetis, inquit, estis amici mundi, qui in vitiis demersus est; atque ita degeneratis à Deo, & estis ejus inimici. At istud quidem non proficiscitur à S. Spiritu, qui majus conferre solet beneficium quàm ut sit ad invidiam cæteraque quorum mentionem feci vitia pronus, & ad ea inducat homines. Ab eo vos degeneratis cum invidetis, nec alios vobis excellere pati potestis: id quod non solum invidiæ, sed etiam superbiæ, est. Superbis autem adversatur Deus. [Hæc de iis qui Spiritum S. hic intelligi volunt.] Al. Spiritus hic intelligitur humanus, ut Hos. 5. 4. Mal. 2. 15, 16. A Deo hominibus datus, & ejus jussu in hominibus habitans; id est, animus, quatenus irrege-nitus manet, five corrupta hominis natura. Hic, inquit spiritus, & naturali suo impetu & Diaboli impulsu, [&] indes per mala exempla, pejor factus, & habitu mundanarum ac malarum cupiditatum depravatus, fertur in invidiam, seu odium Dei & proximi; sicut non frustra multis in locis docet Scriptura, de corrupta hominis natura loquens, ea desiderans quæ non Dilectio, sed Invidia, suggerit. Nam *φθόνος* hic Metonymicè sumitur, ut modo videtur. Sensus sumptus ex Gen. 6. 3, 5 p. Nam quod ibi *מחשבתו* *דאנוש* hic est *ἐν τῷ* πρὸς πρὸς illud *τὸ πνεῦμα ὁ καταφύγον ἐν ἡμῶν* est ex v. 3. & idem valet quod v. 5. *לבו*. Quod v. 5. est *ע*, in Græco ibi *τὸ πνεῦμα*, hic est *φθόνος*, quia in malorum genere Invidia non minimum est; & maximè ei affines erant illi ad quos hæc Epistola scribitur. Aut malitia, aut insatiabilitas, cupiditatum denotatur h. l. voce *φθόνος*, quæ interdum significationem habet liberalitati contra-

riam, omnemque avaritiam denotat, quâ fit ut alteri in-
videamus quæ nobis desunt. Hinc sequitur, Amicos
mundi esse inimicos Dei, & cupiditates illas carnales, à
quibus eos multis hic argumentis dehortatur, à pravo
Spiritu ortum ducere. Versatur in eo ut causam osten-
dat cur inter Deum & mundum, sive homines non rege-
neratos, nunquam conveniat, quia nimirum toto animi
impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter
meminit invidiæ, ad scopum suum respiciens, quoniam
ejus meminit, [cap. præced.] v. 14. & 16. Al. Sensus
hujus loci petendus est ex præced. Offendere vult, quo-
modo ex concupiscentia nostra oriantur bella. Primò, in-
quit, concupiscitis, & quia non habetis quod concupisci-
tis, invidetis proximo, qui eo potitur; & quia non potestis
aliter adipisci, pugnat, &c. i. e. ad pugnam itur & bel-
lum, ut illud vi extorqueatis. Atque hinc docemur,
quomodo spiritus qui habitat in nobis concupiscit, sive ap-
petentiâ quâdam fertur ad invidiam. Propter concu-
piscenciam alicujus rei quam non habemus spiritus no-
ster fertur ad invidiam proximi, ex qua bellum oritur
& contentio. Concupiscentia mater invidiæ, invidia
belli. Sequitur, Majorem verò dat gratiam, &c. q. d.
Scriptura quidem dicit, naturaliter nos esse ad invidiam,
& consequenter ad omne malum, pronos; sed magis alibi
est propitia, ubi dicit, Deus superbis RE SIST IT, hu-
milibus autem dat gratiam: eo ipso monens, quod si ve-
limus spiritum illum, &c. compescere, & subicere nos
Deo, &c. ut sequitur, eum velle suo tempore nos ex-
tollere.

6. Majorem, &c. Μεζωτα ἢ ἰσθμιον ἀγνῶν. Imò (vel, Sed,
Be. Quin potius, J. Cap.) majorem (vel, 1. quàm dedit,
gratiam, antè datam augebit; vel, 2. quàm petitis;
vel, 3. quàm mundus conferre possit; pro terrena sa-
pientia, coelestem, pro splendore seculi, gloriam Regni
sui. Hoc argumento dehortatur eos ab amore mundi,
quod Deus suis majora dare, & potest & vult, quàm
mundus, &c. v.) dat (vel, offert, Be.) gratiam, Pi. &c.
h. e. majora dona ac beneficia, imprimis sanctificantia,
&c. Sed quis dat? Resp. 1. Spiritus Dei, de quo
v. præced. q. d. Spiritus non operatur invidiam, sed
dat gratiam illi oppositam, quâ illa pellatur; & dele-
ctatur modestiâ, dans modestis gratiam, &c. Vel sic,
Spiritus S. non est invidus, sed benignus & liberalis.
Resp. 2. Scriptura: Sensus loci, q. d. Hanc humani
ingenii conditionem non frustra vocat Scriptura, sed vi-
cissim majoris cujusdam boni spem nobis facit.
Resp. 3. Deus, tacite nominatus ibi. Dicit Scriptura,
divina scilicet: quod enim hæc promittit, Deus pro-
mittit. Certè, inquit, Deus qui promittit, si bene roge-
tur, majorem dabit gratiam: Deus nempe hoc tempore.
Nam de Messia vetus erat dictum, Futurum ut corri-
geret צדק וישר, nempe, & præceptis quæ habemus Mat.
5. 28. & alibi, & promissis æternis ac coelestibus, ac
præterea Spiritu illo suo, id est, eximio. Idem sensus
1 Pet. 3. 19. & seq. ubi similiter tempus Christi compa-
ratur cum tempore diluvii. Videri possint hæc verba
sumpta ex Prov. 4. 19. Propter quod
(scilicet significandum k:) dicit: (Nempe, Deus, vel Scri-
ptura. Ellipsis, qualis Eph. 5. 14. Al. Dicit inde-
finitè & impersonaliter ponitur pro dictum est, ut sæpe n.)
Deus superbis (i. e. rebellibus in Legem Dei, ut in Virg.
— Regum est Parcere subiectis, & debellare superbos.)
resistit, (vel, ex adverso se opponit, tanquam vi & armis,
eos repellens, fugans, prosternens, perdens, tanquam
invalores & raptores gloriæ divinæ q.) humilibus (vel,
modestis, Be. D. mansuetis, D. summissis, Be. demissis, Pi.
vel, 1. quoad conditionem; vel potius, 2. quoad ani-
mum, ut ostendit Antithesis.) dat gratiam] Majorem
scilicet, ut jam dictum, vel ubertim illis favet, nova
subinde gratiæ munera prioribus adjicit: vel, illis ho-
norem, gratiam, existimationem apud homines, concili-
at. Efficit ut homines eis faveant atque benefa-
ciant. Versu præced. de præceptis, hic de promissis,
agit, q. d. Scriptura quidem requirit, ut carnis cupidi-
tates abiciamus, & Spiritus impulsu sequamur. Sed
quia hoc per se difficile, imò sine Dei ope impossibile, est,
idecirco tantò majorem gratiam omnibus petentibus Deus
largitur, quantò humilius ipsi de seipsis senserint.
Quæ unde hoc sumptum? Resp. 1. ex generali do-

ctrina V. T. ubi multa sunt hujus generis dicta. 2. Ex
Prov. 3. 34. juxta versionem Lxx. Atqui in Hebræo
est, Ipse deludet illusores, & mansuetis dabit gratiam. Sed
sensus idem est. Nam illusores, seu derisores, iidem sunt
qui superbi: indè enim alios irident quia se illis me-
liores reputant. Et irrisores hic quidem ratione su-
perbiæ suæ præcipue notari ostendit Antithesis. De iis
loquitur qui non tantum se Deo non subiciunt, sed
protervè etiam monitiones ejus, ac judiciâ, spernunt.
Et deridet, & deridendos proponit, sive contemptui ex-
ponit, quod facit dum eis resistit, eosque humiliat.
Mansueti quoque & humiles iidem sunt in Scriptura.
Denique optimè opponuntur contemptui exponere, &
gratiam dare, si gratiam externam intelligas, ut dictum.
Sed totam hanc partem omittunt Græci quidam Codi-
ces: ita optimi MSS. & Latini cod. nonnulli: ut
credibile sit, hunc locum, ut ab eo quod hic tractatur
alienum, annotatum fuisse in margine ex 1 Pet. 5. 5.
deinde, ut fieri solet, irrepsisse in textum. Et his omis-
sis sensus melius cohæret. Sed hæc omnino addenda sunt,
eaque habent Syrus, & Græci Codices multi ac vetusti,
omnesque nostri.

7. Subdite, &c. ὑποταγῆτε, &c.] Passivum hic pro
Reciproco. Subjicite vobis ipsos: quomodo eadem vox
sumitur Rom. 10. 3. & 13. 1, 5. Eph. 5. 21. &c. Tit. 2.
v. 5, 9. & 3. 1. & 4. q. d. Vosmet sponte Deo præbeatis
& resignetis, Luc. 9. 23. Omnes enim Deo subjuga-
bantur, etiam inviti & repugnantes. [Hoc vult, q. d.]
Cum Deus multo majora nunc det dona quàm Diluvii
tempore, æquum est vos ab ipso vos regi finatis, non ab
humano illo spiritu pridem corrupto. Subditi ergo
estote Deo, Vulg. simpliciter & absolute, sive in omni-
bus; per veram humilitatem vos illi subternite, confi-
rentes peccata vestra, & agnoscentes quàm sine illo nihil
possitis. Ita fiet ut gratiam ampliolem consequamini.
Sensus, q. d. Cum pravæ hæc cupiditates vobis nihil pro-
sint, sed contrà plurimum doloris, vexationis, odii, in-
famiae, &c. afferant; cum etiam ille vitæ vestræ cursus,
ad quem Spiritus Dei vos invitat incitatque, plurima vo-
bis commoda conciliet, magnam tranquillitatem, solati-
um, amorem Dei, impletionem desideriorum vestro-
rum, gratiam atque existimationem apud Deum & ho-
mines, quàm adeo affectatis, &c. tandem animum ve-
strum cursumque convertite, nec ulterius cupiditatibus
vestris, sed Deo, vosmet subijcite. Al. Hinc constat,
eos qui gratiam ullam à Deo expectant voluntati ejus
se prorsus subijcere teneri. Resistite Diabolo] Scil.
fide, cæterisque armaturæ Dei partibus, præsertim
humilitate humilique oratione, & negando consensum.
Idem sensus 1 Pet. 5. 9. Resistendum est per Dei sapien-
tiam isti sapientiæ δυνάμει, de qua supra 3. 15. Vi-
tiorum antè descriptorum radicem hic indigitat, quod
non Deo, sed Diabolo, se subicerent. Phrases hæc mi-
litares sunt: ὑποταγῆτε est instar boni militis duci se le-
candum & regendum prorsus permittere, ἀντιστῆναι est hosti
se fortiter opponere & obistere. Et (i. e. tunc,
si scil. resisteritis;) fugiet (vel, aufugiet, G.) à vobis]
Repulsus sæpe, sicut à Christo. Vide ad Matth. 4. 11.
Superbus est ille spiritus, nec facile eò redit ubi sæpe est
triumphatus. Fugere dicitur dum repellitur, debilita-
tur, vincitur, etiamli victus subinde redeat & pugnam
instauret. Interdum etiam Deus tentatis ferias ab illo
hoste concedit.

8. Appropinquate Deo] Non gressibus corporis, sed
motibus animi, conversione ad Deum, quàm infra de-
scribit; orando, sive Dei opem implorando, fide,
Psalm. 73. ult. amore Dei, Deut. 30. 20. humilitate,
pœnitentiâ, cultu Dei, obedientiâ, animum à vitiis
purgando, & Christianæ perfectioni studendo, & affectu
& conatu studendo ut similes Deo reddamur. Non aliter
Deo appropinquamus, quàm resistendo Satanæ, quippe
qui interpositus inter Deum & nos viam nobis obstruit.
Describitur hic vera resipiscencia ab effectis. Et
appropinquabit vobis] Per gratiam, majori continuo
amore & gratiarum elargitione; nos adjuvando, tum
contra cupiditates Carnis, tum contra Diaboli assultus,
de quibus jam egit. Hic est sensus mysticus verborum,
Jer. 4. 1. Appropinquabit, nosmet protegendo & libe-
rando, peccata remittendo, petita concedendo, bene-
dictiones

dictiones omnis generis conferendo^b; vel, favore suo & protectione illa augeſcente, quæ conversionem noſtram ſequitur. Alioqui Deus ſua initiali gratiâ nos omnino antevertit^c. ¶ *Emundate* (Nempe ab omni peccato externo^d;) *manus* i.e. Membra omnia quibus exterius aliquid operamur^e; vel, externas actiones^f; vitam, opera, actus: manus eſt organum organorum, instrumentum plerarumque actionum^g: q.d. Reddite malè raptâ, Jon. 3. 8. Manuum munditiâ ſignificatur morum innocentia, ut Job. 22. 30^h. Confer Pſal. 26. 6, 11. Eſa. 6. 16, 18ⁱ. ¶ *Et purificate* (ſcil. ab omni prava cogitatione^k, delectatione, conſenſu, machinatione^l: Vide 1 Pet. 1. 22. 1 Joh. 3. 3. ubi idem verbum *καθαρίσει* m.) *corda*, (i.e. internas animi affectionesⁿ;) *duplices animo*] Vide ſuprà 1. 8. *ἀκατάστατοι*, Eſa. 7. 9. claudicantes, &c. 1 Reg. 18. 21 P. Sic vocat ob ancipites cordium affectiones & cogitationes, quibus fluctuabant inter amicitiam Dei & mundi^o. *Purgate corda*, nempe, utentes tam præſenti Dei favore & auxilio; precibus & omni conatu expellite illam inconstantiam, quæ vos modò ad Deum trahit, modò ad mundum repellit^r.

9. *Miseri*, &c. *ταλαπωνήσατε*, &c.] Appropinquatio ad Deum fit, tum ſanctificatione, de qua actum; tum humiliatione, quæ conſiſtit in contritione, hoc verſu, & dejectione v. 10. Christianis in gravia lapſis non datur redditus ad bonam frugem, niſi per poenitentiam luſtuoſam; cuius vim ut exprimeret Jacobus, hæc verba poſuit^t. *Affligimini* (vel, *Demittite vos*, Tre. *Sensu ærumna tangimini*. Reprehendit *ἀναληγνοίας* in adverſis^v. Ità animis affecti eſſetis, acſi affligeremini^x. Condolete afflictis^y. Potius ad ſeriam contritionem ob peccata prædicta eos incitat^z. q. d. Misericordiam veſtram recognoscite, in quam per peccatum incidistis^z. *Affligite* (vel, *Defatigate*, Zeg.) *vosmetipſos*, G. E. ſic Ti. Ca. Me. ſive, *animas veſtras*^b, jejuniis & aliis corporis *καταπραΰνας*^c, ſupplicationibus, &c. d. Afflictiones vel ſponte ſuſcipite, vel, à Deo admiſſas libenter admittite^e.) & *lugete*, (interius^f: *πενθήσατε*, *πένθος*, *lugubrem habitum induite*, ſacrum & cilicia, ut poenitentes Chriſtiani ſolebant. Hæc enim viſ eſt iſtius vocis, ut videre eſt Gen. 37. 34. 2 Sam. 13. 37. & 19. 2. *ε*.) & *flete*, Pi. &c. Luſtum exterius oſtendite^h, ex anteaſſe vitæ recordationeⁱ. *Flere* ſolet plerumque jungi cum Jejunio, ut 2 Sam. 1. 12. & 12. 22. & cum verbo *πενθῶ*, ut Neh. 1. 4. & 8. 11^k. Lacrymæ ſunt & teſtes, & legati, poenitentia^l. ¶ *Riſus veſter*, &c.] In quem ſe effuderant iis potiti bonis quæ malè concupierunt^m. Quantum antea riſiſtis & gaviſi eſtis, ubi ultionem vobis de inimicis ſumere, & res eorum rapere, licuit, tantum nunc ſuſcipite dolorem ac mœſtitiâⁿ. Tacite innuit imminere excidium Hieroſ. & diſſectionem Judaicæ gentis^o. ¶ *In*, &c. *Εἰς κατήφειαν*] In mœrorem, Er. P. Mo. Be. Pi. Vulg. Tre. ex Sy. &c. *κατήφεια* apud Poetas, Plutarchum, & alios, eſt *in mœror* qui ipſo etiam vultu ſe prodit^p; eſt demiffio vultus, ſive ex mœrore, ſive ex pudore P, à *κατὰ βόλην* τὰ φᾶς, *demittere lumina*, ſeu oculos^q. Riſus quadruplex eſt, *ἰονκός*, *molis*; *μεγακρός*, *intempeſtivus*; *συνθετός*, *ſimulatus*; & *ἀνυπέρβουτος*, *inſanus*. Videmus hîc, quàm indecorum eſt, & pernicioſum, impiorum gaudium, cum ſine gravi eorum dolore nulla ſpes ſit poenitentia, ſive redditus ad Deum. Eorum ergò gaudium cum injuria & contemptu & contumelia Dei conjunctum eſt, quo nimirum oſtendunt quàm parum illis cordi curæque ſit, vel favor, vel ira, Dei^r.

10. *Humiliamini*, &c. *ταπεινώθητε*, &c.] Demiffis precibus 19, Levit. 16. 29. & alibi^t. Hoc verbum habemus Luc. 3. 5. & 14. 11. Phil. 2. 8. & 4. 12. Hinc *ταπεινωφροσύνη*, Eph. 4. 2. Phil. 2. 3. & *ταπεινός καρδίας*, Matth. 11. 29. *Humiliate*, vel *Demittite*, vos (ſponte ſcilicet, ut Chriſtus Phil. 2. 8. Nam neceſſitas non habet laudem, 1 Cor. 9. 17. *Dejeſti ſitis*, Ga. per humilitatem animi^x, quæ una eſt ratio & amicitia ac gratia Dei recuperanda, & altitudinis quam quæritis adipiſcenda^y; quæ perpetuò ſolet poenitentiam comitari^z;) *in conſpectu Domini*, Pi. E. &c. id eſt, vel, 1. Deo, ut v. 7. a. vel, 2. verè & ſincere^b, ex toto corde, intimè & profundè^c. Quod coram Deo tale eſt, id verè tale eſt^d. Vel, 3. cum magna reverentia Dei^e, *ſub potenti manu*

Dei, ut 1 Pet. 5. 6. vel, *coram Domino*, i.e. Chriſto^f. Poenitentia ſuperbiam domat, & altos ſpiritus dejicit. ^g G. Vide Luc. 5. 8. & 15. 19, 21. & 18. 13^h. ¶ *Et exultabit* (vel, *attollet*, G.) *vos*] Sublimes faciet donis ſuis, de quibus ſuprà 1. 17. inchoativè in hoc ſeculo^k, per gratiam, & ſubinde per famam & ſplendorem eternum^l; perfectè verò^m, in coelo per gloriamⁿ.

11. *Nolite*, &c. *Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων*] Redit ad id quod ſuprà attigerat, Jac. c. 3. v. 9, 10. Hæc autem linguæ vitia, potiùs quàm alia & graviora, iterum acriter caſtigat, vel, 1. ut apud illos frequentiora; vel, 2. ut ſub ſpecie zeli & pietatis ſubreptentia; vel, 3. quòd leviffima hæc peccata eſſe crederentur; vel, 4. quòd hæc humanis legibus non coercerentur P. Dicimus & *καταλαλεῖν κατὰ πνῶ*, Num. 21. 7. Pſal. 50. 20. & brevius *καταλαλεῖν πνῶ*, Job. 19. 3. Pſal. 78. 19. Sic & 1 Pet. 2. v. 12. & 3. 16. In Gloſſ. *καταλαλῶ*, *obloquor*. Vide ad Rom. 1. 30. *Nè alii aliis* (vel, *vobis invicem*, V.) *obtreſcite*, Pi. vel, *obloquimini*, Be. vel, *detrabite*, Pi. ſic Vulg. famam lædendo^r, ſeu falſum crimen impingendo, Pſal. 35. 11. ſeu verum nimis exaggerando, Gen. 38. 24. ſeu occultum prodendo, Prov. 11. 13. & 20. 19. ſeu benefactum extenuando, ſeu virtutes & laudes reticendo cum debent pandi^t; ſeu dicta vel facta, aut bona aut ambigua, malè interpretando, Matth. 11. 18, 19. & 26. 61. Joh. 2. 19, 20. cum favores ampliandi ſint, odia reſtringenda. Rigidam hîc vetat cenſuram, & temerarium de aliorum cordibus, vitis ſive actionibus, judicium^t. Ad verb. *Nè alii adverſus alios loquimini* v. ^u Ga. ¶ *Qui*, &c. *Ὁ καταλαλῶν—καὶ κρίνων*, &c.] In MS. ^v Pi. *κρίνων*, diſjunctivè^x. *Qui detrabit fratri, quique damnat* (vel, *judicat*, Vulg. Vor. temerè ſcilicet. *Κρίνων* hîc idem quod *κατακρίνειν* y. Illud *καὶ* monet eundem qui fratri ſuo detrabit, fratrem judicare^z.) *fratrem ſuum*, ^z E. Pi. &c. Nempe, ob eas res quas Chriſtus in Evangelio non damnat, qualia ſunt obſervationes Dierum, Ciborum, & ſimilia. Idem ſenſus qui Rom. 14. 3, 4. De aliorum erratis, & vitiis, loqui non licet ex curioſitate aut ſuperbia aut vindictæ cupidine, aut ut ex illis laudem commodumve nobis comparemus. De iis autem loqui licet, ſi id fiat ad gloriam Dei, aut emendationem peccatoris, Gen. 37. 2. 1 Cor. 1. 11. & 11. 18. aut ad aliorum cautelam, 2 Cor. 11. 13. 2 Tim. 4. 14, 15. aut in proceſſu judiciali, Levit. 5. 1. Reprehendit hîc eos qui aliorum facta ac dicta, quæcunque nobis non arident, ſupercilioſè damnant, indèque famam ſanctitatis captant; idèoque moroſitatem ſuam ſtatuunt Divinæ Legis loco^c. ¶ *Detrahit legi, & judicat legem*] Hoc facit, vel, 1. quia, dum fratrem bene agentem, & legi parentem, judicat, de eo enim hîc loquitur^d, Legem, quæ id jubet aut ſuadet, damnat^e. Vel, 2. quia actionem Legi contrariam probando Legem non bonam eſſe pronunciat^f, quaſi rectè non fecit talia jubendo, ſive vetando. Lex enim prohibet detractiōem^g, & temeraria^h judiciumⁱ. Damnato enim bono opere quod Lex probat, ipſa Lex vituperatur & damnatur^j. Vel, 3. quia Legis officium & partes præoccupat^k. Vel, 4. quia contemnit Legem, i.e. præceptum illud dilectionis proximi, de quo dixit cap. 1. & 2. quod vetat detractiōem, &c.^l. Vel, 5. quia cenſoriam ſibi poteſtatem vendicavit ſuprà Legem Dei^m, dampnans id quod Lex permittitⁿ. [Sensus eſt,] *Doctrinam Evangelicam* (quam & ſuprà aliquoties *legis* appellavit nomine, ut & Paulus Gal. 6. 2.) homo talis ſpernit & damnat ut imperſectam. Chriſtus enim tales non damnat^o. Legem judicat ſive carpit quicunque, 1. conſultò peccat, quia melius eſſe judicat Legem violare quàm ſervare; 2. alios ad peccandum incitat; 3. Legi aut addit, ut Matth. 15. 2, 9. Col. 2. 21. aut detrabit, Matth. 5. 43. & 23. 16. atque ità peccata aut plura facit quàm Deus, aut pauciora, & ſe Lege ſapientiorē, aut juſtiorē, facit. 4. Legem ad libitum ſuum fleſcit. 5. Legem nimis feveritatis aut inæqualitatis arguit, Ezec. c. 18. v. 2. Joan. c. 6. v. 60. ¶ *Non es factor* (vel, *obſervator*, E. Pi. &c.) *Legis, ſed judex*] id eſt, Judicem te facis Legis, eaque ſuperiorem^p, idèoque eximis te à Legis ſubjectione^q. Qui obſequi Legi debueras, judicium tibi in Legem ſumis. *Ποιῶνται νόμους* dicuntur & Rom. cap. 2. ver. 13. per Metonymiam ii, qui faciunt ea quæ Lex præcipit.

precipit. Sic Deut. 8. 25. Idem alibi *ὁμοῦν τῶν ἐν ἑαυτοῖς*.

12. *Unus est Legislator*] Deus solus Legislator. i. absolute & independente: 2. universalis: 3. supremus: 4. perfectus: 5. spiritualis, sive animorum, & qui conscientias simpliciter & directe obligat: 6. qui potest servare & perdere, ut sequitur. Argumentum est, q. d. Qui detrahit injuriam inferi Legislatori, h. e. Deo, quem proinde metuere debebas; non ei te æquare, multo minus superponere, quod tamen facis, dum legis ab eo latae judicium usurpas. Illius est. damnare nos, aut absolvere, non hominum. Significat, totam Dei maiestatem ad serapere eos qui sibi jus ferenda Legis, in animas scilicet & conscientias, vendicant. Atqui tales sunt qui suum nutum aliis ingerunt pro lege. Legislator nobis non Moses, sed Christus, Heb. 8. 6. MS. hic adjicit *ὁ κριτής* (i. Judex). & sic legere Latinus, Syrus, Arabs. ¶ *Qui, &c.* οὐ δύναται, &c. ¶ *Qui potest salvare & perdere*, E. sic Be. Pi. &c. sive temporaliter, sive in æternum, nullo impediens; i. e. qui supremam habet in homines potestatem vitæ & mortis, salutis & interitus. Christus Judex omnium à Deo datus *jus potestatemque habet* (Id enim hic significat δύναται, ut Act. 4. 20. 2 Cor. 13. 8.) & servandi nos & perdendi. Illi igitur integrum relinquendum est judicium de rebus dubiis. Deus solus potest detractorem, sive respicientem, servare, sive impoententem perdere. Non igitur indulgendum huic peccato. Legislatore alii nec possunt legum suarum observatores servare, saltem à Deo, aut in æternum; nec violatores perdere, nisi Deo annuente. ¶ *Tu autem quis es, &c.* Quam imprudens, quam temerarius? Quid tibi hoc arrogas? Quem te facis? Nonne homo es? neque Legis auctor, neque Judex animorum à Deo constitutus es. Argumentum tale est. Cum omnes homines naturæ sint pares, non debet alius in alium sibi sumere judicandi potestatem, nisi eam à legislatore, qui sit utroque superior, id est, à Deo, acceperit. Confer Rom. 14. 4.

13. *Ecce, Agē*] *Agē*, Be. Pi. *Agite*, Zeg. Ut Jac. 5. 1. Est adverbium Hortandi & Compellendi, idem quod *ἄγε*, *ἄγε*, *ἄγε*, *ἄγε*. Modò ad unum dicitur, modò ad plures, ut apud idoneos Græcos & Latinos Scriptores. Sic Homer. ἄγε ἀνδρες παύσατε. Xenophon, ἄγε δὲ ἀκούσατε. Est nota duntaxat transitionis, novumque sermonem inchoans, q. d. Agite, videte vestram prudentiam, quàm sit exigua. Tantum valet quantum apud Prophetas, *Jam ego ad vos*, nempe sermonem meum converto. Utuntur sic & Xen. & Plut. 9. Aliis est particula imperantis inferioribus, vel, monentis atque excitantis homines stupidos & perveraces. Aliud jam aggreditur Linguae vitium, nempe jactantiam. Al. Transit ad aliud genus superbiæ & præsumptionis. ¶ *Qui dicitis*; vel animo, vel ore. *Hodie aut, &c.* καὶ αὐτοῖς] *Et cras*, Er. *Aut, sive, vel cras*, Vulg. Be. Pi. G. ex Sy. duo cod. MSS. habent καὶ αὐτοῖς. ¶ *Ibimus, &c.* ἰδοὺ παρήμεθα, — καὶ πάλιν ἰδοὺ, &c. ¶ *Eamus — & faciamus, &c.* Er. V. Ti. Ut verba sint fut. Optativi. Verum id non reprehendendum erat quòd dicerent *Eamus, &c.* sed *Ibimus, &c.* Sed hæc & quæ sequuntur verba tum hic, tum infra v. 15. non sumenda sunt in Potentia, aut hortandi; sed indicandi, modo, & Futuro, ut legunt Sy. & Ar. & Latinus, & optimi Græci Codices: ita unus vet. cod. Notum est, Aoristos Conjunctionum, (qui hic dantur:) sæpe habere significationem Futurorum Indicativi. Quod & jam alibi monitum. Proficiscemur in illam (vel, hanc, Er.) urbem, (puta Damascum, Alexandriam, Antiochiam. Sic de personis dicimus, *ὡς δὲ δὲ αὐτὸν*) & agemus (Simili syntaxi & significatione usurpatur *παύσατε*, Act. 15. 33. 18. 23. & 20. 3. & 2 Cor. 11. 25. Et apud Hebræos Eccles. 6. 12. Sed & Latini dicunt *facere cum aliquo paucos dies, annos multos*, ut notaverunt eruditi. Vel, *transigemus*, Tre. ex Sy. P. sic Ti. *faciemus*, Er. *manebimus*, G. *morabimur*, Ar. sic Æth. Sch. *negotiabimur*, Sch.) *ibi annum unum*, (vel, *per annum*, G.) & *mercabimur*, & *lucrabitur*. Pi. P. Be. &c. Non damnat eos, quòd mercatus causâ peregrinarentur, nec quòd de rebus suis præcogitarent, nec quòd lucrum destinarent; sed quòd vitæ duratio-

nem, consiliorum & actionum suarum tum præstationem, tum felicem prosperumque eventum, sibi promitterent; quòd super rebus incertis consilia sua disponent, tanquam ea haberent in manu, cum & tempora, & omnia nostra negotia, in Dei, non nostris, manibus sint.

14. *Ignoratis quid, &c.* τὸ τίς αὐτοῖς] *Illud cras*, Mo. Oratio est elliptica, pro *τίς αὐτοῖς ἡ ἐξέλιξις*, i. e. *eventum crastina diei*. Quid futurum sit crastino, sive posterulo die, Er. Be. Pi. D. &c. Quid cras sit eventurum, G. Sumptum ex Prov. 27. 1. Similia habent Favorinus, Horat. Sen. [quorum verba vide in G.] Jactatis, inquit, de annis, penes quos nec una dies est. τὸ τίς αὐτοῖς οὐδὲν; Anacreon. *Nihil de hodierno die promittitur. Nihil magnam advectionem dedi: nihil de hac hora*, Seneca ad Martiam. Quid sit futurum cras fuge querere, Horatius. ¶ *Quæ* (vel, *Quid*, Di. ex Sy. vel, *Qualis*, Pi. E. Cujusmodi E.) *est enim vita vestra?* q. d. Cui eam assimilabo? ut Mat. 11. 16. Marc. 4. 30. vel, *Est quæ sit vilipendentis*, ut 1 Sam. 25. 30. Psal. 144. 3, 4. τὸ τίς αὐτοῖς; Pindarus P. Quam caduca, inquit, res est vita hæc nostra. Bene dico vos nescire quid cras futurum sit vobis, cum vita ipsa, quæ basis est omnium humanarum actionum, sit nobis incertissima. ¶ *Vapor*, &c. ἄτμις γὰρ ἐστίν, &c. In cod. quibusdam ἐστίν, sed rectius ἐστίν, ut legere Sy. Ar. & Latinus. Vapor (i. e. Quali vapor: vel, *Fumus*. ἄτμις pro fumo, Levit. 16. 13. Esa. 8. 11. Sirac. 20. 27. & 24. 18 v.) enim est ad exiguum tempus apparens, & deinde disparens, Be. vel *evanesce*, Er. sic V. Pi. Di. ex Sy. & Ar. ἄτμις est afflatus quidam exilis, halitusque tenuissimus; sive levis, tenuis, & aerea substantia, calore solis extracta ex terra aut aqua, in altum sublata, variis formis induta, v. g. nubes, tempestatis, cometæ, &c. huc illuc jactata; quæ facillimè dissipatur & evanescit, Job. 7. 9. & 24. 24. & descendit ad terram unde orta est. Talis res est vita nostra, & ipsa fragilis, brevis, incerta, & mille casibus subdita. Vapor aut fumus pauxillum ad tempus videtur, deinde disparet. Sic vita humana confertur & Umbræ, Job. 8. 9. Psal. 102. 11. & 144. 4. & apud Sophoclem, & Umbræ fumi in Æschylo: & Bullæ, Flori, Vento, &c. Hic autem versus parenthesis includendus est.

15. *Pro, &c.* ἀπὸ τοῦ λέγειν ἡμῶν — *ἡμῶν, &c.*] Rectius Lat. & Sy. omittunt καὶ, quamquam hoc sæpe redundat, aut exegeticum est, & sumitur pro *tunc*. Pro eo (vel, *Loco ejus*, Er. E.) quod dicere debuistis, (vel, *Cum ita potius dicendum vobis sit*, Er. Zeg. E. Corrigit enim sermonem superius reprehensum.) *Si Dominus voluerit* (Voluntatem hic intelligit decretoriam, sive arcani propositi, non directoriam; neque enim fas est nobis prius aliquid apud nos decernere sive statuere, deinde querere an licitum sit. Fecisti enim quod facere decrevistis. Hoc dicto profitemur omnes nostras actiones Dei nutu ac providentiâ gubernari.) & *vivamus*, (Duplex ergo hic est conditio, & utraque conjunctim requiritur. Hæc posterior monet nos de nostra mortalitate, quæ tanta est ut de futuro prorsus incerti simus.) *faciemus* (καὶ hic redundat more Hebræorum, serviens tantum annexendo consequenti enuntiati connexi:) *hoc aut illud*. Be. Pi. Quod hic præscribitur, ejus exempla habemus Act. 18. 21. 1 Cor. 4. 19. Sic Rom. 1. 10. Phil. 2. 19, 23, 24. Heb. 6. 3. & apud Ben. Syram. Nunquam, inquit, dicat homo *faciendum se quicquam nisi prius dicat, Si Deus voluerit. Et Alcibiadi in Platone dicenti*, Ἀλλὰ τίς γὰρ λέγει; respondet Socrates, οὐκ ἐὰν οὐδὲ ἐθέλῃ. Et in Hom. Il. β. v. 28. ἄλλοι οὐ γὰρ ἐθέλουσιν, &c. Et in Cic. Offic. I. Si Diis volent, volentibus Diis. Solimanus principem decollari jussit, quòd cum filium regium statum conturbantem medio tollere promississet, non adjecisset, *Si Deus voluerit*. Christiani sanctis & religiosis loquendi formulis uti debent. Nec tamen semper necessarium est sic loqui; nec enim sic loquuntur pii illi viri, Gen. 35. 3. & 45. 28. Rom. 15. 28. nec in petitionibus semper repetendum illud, *Si placet*; sed sufficit virtualis intentio. Interdum tamen hæc conditio voce exprimens est, prout opportunitas tulerit, pietatis & modestiæ causâ.

16. *Nunc autem exultatis* (vel, *gloriamini*, Mo. Be.) in, &c. 'Ev. τῆς ἐκδοῦς ὁμοῦ'] In (vel, De, Il. Pi.) *gaudentes vestris*, Be. &c. vel, *superbiis*, Er. Il. Ti. i. e. in divitiis quæ homines superbos reddunt: vel, *insolentis*, Ca. *arrogantiis*, Ar. sic P. Pi. *Placētis vobis in istis gaudentis de futuro*, G. In his quæ superbe facitis ac dicitis: quæ vos facturos jactatis, perinde quasi sitis immortales, & certi de futuris. De hac voce vide Rom. 1. 30. 2 Tim. 3. 2. *Αυδαδία* est insolentia, five superba de se opinio, Tit. 1. 7. *ἀλαζονεία* autem est fastuosa locutio, quæ quis plus æquo sibi adscribit, virisque suas nimium extollit, ac si neque à Deo penderet. Sic usurpatur Prov. 27. 1. *Nē jactēs te de crastino die*, h. e. te cras hoc, vel illud, facturum. Occurrit huic objectioni, Quid si formulam illam omittamus? Non multum id refert. Respondet, Illud non adeo culparem, si hoc in mente vestra haberetis, divina providentiæ vestræque mortalitatis cogitationem animo semper gereretis. Sed vos longè aliter animatos esse ostendit, quod adeo non refutatis de præsumptione vestra, & absolutis ac peremptoriis decretis vestris, ut de iis gloriemini. Exempla hujus gloriationis vide 1 Reg. 21. 1, 2. Esa. 47. 7, 8. Dan. 3. 15.

17. *Scienti igitur bonum facere* (i. e. bonum sibi faciendum. Nam de bono practico & debito loquitur.) *non facienti, peccatum est illi*. Redundat hic *αὐτῷ*, quia præcessit *ἐδδν*. Comparet dictum, ut Joh. 9. 11. Sensus idem Luc. 12. 47. Vide quæ utroque loco à nobis dicta, & ea oppone iis qui putant hominem semper ac necessariò velle pro modo ejus quod est in intellectu: quod ego satis puto cujusque intra se experiētiā refelli. Syrus legit *ἐδδν ἐν τῷ καλῷ*, sine *ποιεῖν*, non malè. Sic Lacones de Atheniensibus, *Scire eos quid rectum esset, sed facere nolle*. Seneca Epist. 95. *Postquam prodierunt docti, desunt boni*. Peccatum dicit emphaticè, ut Joan. 15. 22. five *κατ' ἐξοχήν*, vel per Synecdochen, pro flagitio, five peccato graviore aut majori: alioqui peccant & ignorantes, &c. Qui monitus peccat, ejus peccatum est *ἡμάρτη* Num. 15. 30. *ἁμαρτία*. Hæc autem sententia refertur, vel, 1. ad proximè præced. Dicere poterant, Scimus nos sine Dei nutu nihil posse, eumque in omnibus præsupponimus. At, inquit, hoc scire non sufficit, nisi & factò præstetis, & sic familiariter opportuno tempore loquamini. Hoc vult Jacobus, Moniti estis à me: ignorantiam non potestis obtendere. Siquid posthac tale dixeritis, gravior erit culpa. Vel, 2. quod probabilius, ad omnia hujus & præced. cap. monita quæ hoc velut epiphonemate claudit. q. d. Jam de his omnibus satis vos admonui, vobis bene nota sunt. Proinde si non pareatis, & opere præstetis, magnæ culpæ rei eritis, quippe quos ignorantia non excusat.

CAP. V.

1. *A* *Gite nunc*. Vide supra 4. 13. ¶ *Divites* i. e. Divitiis corde affixi, avari, injusti, superbi, & voluptatibus immergi: quos, post avaros & superbos, opportunè hic taxat. In eos dixerat cap. 2. sed hic jam rursus, ac multò acrius, eos aggreditur. *Divites* autem hic alloquitur, vel, 1. Christianos, ut ad cap. 2. diximus. Nam in Epistola quæ ad fideles scribitur non compellaret eos qui foris sunt. Vel, 2. infideles pauperum Christianorum oppressores. Divites Judæos alloquitur, quibus Christiani erant permixti. Nam propriè ad Christianos mox vertet sermonem. Nam de aliis divitibus locutus erat supra 2. 6. at non eos allocutus, ut non sui gregis. Apostoli & eorum auditores non expellunt eos qui divites sunt, & tales manere volunt, ab Ecclesia; sed ostendunt eis periculosum esse eorum statum, & plurimis eos opus habere cautionibus ut servantur. Vide 1 Tim. 6. 17. Poterant autem hæc utilia esse etiam bonis Christianis ad convertendos ad Evangelium Judæos, quibus Judaismus parum adeo profuisset. Redit hic ad id quo cœpit, nempe ad consolandos confirmandosque pauperes affli-

ctosque Christi servos adversus insolentias ac injurias ipsis ab hominibus mundanis & ditioribus illatas. ¶ *Ululantes*; ita, Er. Mo. &c. *Ὠυλῶντες* *Ejulantes*, Be. Pi. Ca. Videtur respicere loca Joel. 1. 5. & Jac. 1. 2. ¶ In, &c. *Ἐν τῇ ταλαιπωρίᾳ ὑμῶν τῆς ἐπερχομένης*. Hic est propter, ut Mat. 26. 50. & alibi sæpe. Ob miseras vestras (sub. vobis, Ham.) *super-venturas*, V. &c. ad verb. *supervenientes*, i. e. jam imminentes: vel, est Enallage temp. præf. pro fut. Præsignificat hic calamitates, vel, 1. temporales, Judæis mox eventuras, de quibus diximus supra 4. 9. Post excisa Hierosolyma, gentem dispersam, pessimè etiam aliis in locis tractari cœpere Judæi, quorum tunc sub nomine latebant & Christiani. Vide Jo. Bel. Jud. 7. Etiam didrachmum quod soliti erant dare in usus Templi impensum fuit in usus Capitoli. Vide ad Mat. 17. 24. Vel, 2. sempiternas, i. e. cruciatus gehennæ. Hos, inquit, cogitate, ut dolore metuque indè concepto excitati poenitentiam agatis. Verum non tam hortari voluit, quàm terrere: quæcunque enim dicit ad desperationem spectant. Quare non ipsos alloquitur, sed fideles potius respicit; ut injurias suas placidè ferant, scientes Deum ultorem fore, & nè divitibus invident, &c. *Αvari sunt ἀνίστοι*, ait Aristot. Ethic. 4. 1. Divites difficillimè salvantur, Mat. 19. 24.

2. *Divitiæ vestre putrefactæ sunt*. Ità Be. Pi. &c. Est hic Activum pro Passivo, ut in Gloss. *σίνω, tabeo, puteo*: ita enim ibi legendum. Reprehendit hic, vel, stultam eorum fiduciam in rebus quæ caducæ sunt; vel potius, inexplabilem avaritiam, quod in hoc tantum opes congerant, ut pereant sine aliquo usu, & sic perire eas malunt quàm pauperibus erogare. Exprobrat eis extremam tenacitatem & immisericordiam. Est hic species posita pro genere. Vult enim dicere, res ita quæsitæ, ita asservatas, sæpe non [tantum] aliis, sed & ipsis, inutiliter perire: qui est sensus mylticus ejus quod in Manna significatum, Exod. 16. 20. ¶ *A tinea*, &c. *σινέβρωσα*. Vocem habes Job. 13. 28. Sic *σινέβρωσα*, Act. 12. 23. *A tinea comesta*, Mo. Vulg. vel potius, *erosa*, five *corrofa*, E. Tre. ex Sy. Ca. vel, *vorrata*, Be. Pi. In arcis vestris inutiliter computrescunt, nec ea à tineis defendere potestis. Luxum vestium notat. Syntheses, quibus sublevare potuistis miseriam pauperum, sæpe nimis diu extra usum humanum asservatæ vobis pereunt, five à tineis corrofæ, five aliter. Vide Mat. 6. 19, 20. Luc. 12. 33.

3. *Aurum—ærginavit*; ita Mo. Æth. *Καίωμαι*. *Ærgine* (vel, *Rubigine*, Sy.) *vitiatum est*, Er. P. Be. Pi. E. idèoque corruptum atque putrefactum. Perstat in figuris similibus. Nam sicut Vestes per tinea corrumpi solent, ita Ferrum *rubigine*: vide Menandrum, [in G.] At aurum est *ἀφθαρτόν*, ait Pindarus, & idè *ἀφθαρσία*, Method. in Phot. 237. & Philo. Sic & Plin. 31. 3. Quæ sic intelligenda sunt, quod non facillè nec citò vitiat ac minuitur: tandem autem ærginem contrahit, teste Baruch. 6. 3. 23. Al. Quod proprium erat Ferri, id etiam ad Aurum & Argentum transtulit; non quod id fieri soleat, sed quod par sæpe sit eventus. Confer Ezech. 24. 11. *χαλκὸς ἰσται*, Sir. 12. 10. & de Speculo dicitur *καίωσις*. ¶ In testimonium (h. e. signum & argumentum vestræ avaritiæ & crudelitatis): vobis (i. e. contra vos, ut Mat. 8. 4. & 10. 18. & 23. 31. Act. 13. 51.) erit. Nempe in die judicii. Profopopæia, qualis Hab. 2. 11. Luc. 19. 40. Gal. 4. 10. De hac locutione vide ad Marc. 1. 44. & 6. 11. Luc. 5. 14. & 21. 13. Nonne est quod pudeat ista ita detinuisse inutilia, ut & vobis & aliis perirent, quæsitæ sæpe per injustitiam & immisericordiam, ut jam dicit? Vide ad Mat. 6. 24. ¶ Et manducabit (vel, exedet, Be. Pi. i. e. absument. *φάγωμαι* est vox bene Græca. Dicunt enim Græci *φάγωμαι*, *ἐδωκα*, *πίομαι*, & sic *φάγωμαι*, *ἐδωκα*, *πίομαι*, & *φάγωμαι*, *ἐδωκα*, *πίομαι*, pro *φάγωμαι*, *ἐδωκα*, & sic cœtera. Ex Æolica dialecto venit hoc in usum communem.) *carnes vestras* (nempe id id, quod MS. hic repetit. *Ærugo*, quæ quondam pecunias eorum exedet, tunc memoriam obfidebit & conscientiam mordebit.) *sicut ignis* i. e. Et animos & corpora cruciabit in æternum. In Syro & quibusdam cod. abest, quod hic redundat, nisi accipiatur pro *ὅτι ταῦτα*, *revertà*, ut

† D. ut Joh. 1. 14. Sensus est, Bona ista vestra tantam in copiam asservata extra hominum usus, ut sæpe inutiliter pereant, causa erunt vobis gravissimarum poenarum post tempus Judicii, planè quasi ignem in [foran omisit Typographus iis] vestro malo asservassetis. Ignis dicitur *carnes comedere*, Esa. 30. 27. & 33. 11. Et sub ignis nomine solet notari ira Divina, aut ejus instrumenta. ¶ *Theaurizastis*, &c. Εθουρησασθε εν εχθραις, &c.] Pro, ες εχθρας. *Theaurum congeffistis* (vel, 1. opum: vel, 2. iræ, quod Latinus hic supplet. Ironia 2, q.d. Coacervastis non opes, ut putatis, sed iram: θουρησεν hic sume ut Rom. 2. 5. Jungendum hoc cum præced. ως πυρ, quomodo & Arabs legisse videtur d; q.d. Opes congeffistis tanquam ignem, h. e. ita ut vos minimè juvent, sed perdant. ultimis diebus, P. vel, in extremis diebus, Er. i. e. in postrema ætate mundi f: vel, in extrema senectute jam constituti, videlicet eò plus viatici quærentes, quò minus restat viæ. Vel, in ultimos dies, Be. Pi. vel, 1. ætatis, seu vitæ, hominis h; in annos multos, ut Luc. 12. 19. vel, 2. Reip. Judaicæ, quum Romani bona vestra omnia diripient: quæ ratio fuisse creditur cur Christiano-Judæi illi agros venderent, Act. 4. Quod tempus finis dicitur 1 Pet. 4. 7. & adventus Domini, infra v. 7. & Joh. 2. 1. 2. Ista locutio, cum ad Judæos fermo est, solet referri ad tempus excidii Hieros. & Templi & Reip. quo tempore immensa Judæorum millia pessimè perire, maximè incendio: quod omen est Judicii universalis m. Vel, 3. mundi. Sensus est, vel, 1. quòd divites, quasi semper victuri, congerunt quòd usque ad finem mundi satis sit: vel potius, 2. quòd iram Dei coacervant in extremum diem n.

4. Ecce] Est nota, vel, 1. admirationis, ut Esa. 7. 14. q.d. Mira hæc & monstrosa res est, omni ratione, humanitate, æquitate, vacua: vel, 2. demonstrationis, sive convictionis, ut Joan. 1. 29. q.d. Aperta res est, manifesta suppetit criminis vestri probatio: vel, 3. considerationis [excitando, scilicet] ut Psal. 52. 7. q.d. Expendite sermò, ita peccatum hoc non amplius vobis exiguum videbitur: vel, 4. confirmationis, ut Job. 13. 15. Judæ v. 14. q.d. Non sunt inanes hæc minæ: pro certo habete eas implendas fore. ¶ *Mercēs*, &c. Ο μισθός — ο αμεινονόμενος] *Mercēs operariorum* (i. e. agricolarum, qui panem ex suo labore ipsis suppeditabant; quòd indignitatem rei auget P.) a vobis (vel, per vos, Pi.) intercepta, P. Mo. II. vel, interversa, Pi. vel, quæ fraudata est, Vulg. vel, quæ fraude non reddita est, Er. Ti. V. quæ illos fraudastis, Be. vel, privastis, ad verb. privata a vobis, h. e. quæ privati sunt a vobis 9: vel, retenta, Ca. sic E. vel, subtrahita sive fraude, sive solâ tenacitate, id est, mercedis defraudatio, sive detentio, injusta atque inhumana. Hanc unam injuriæ speciem hic attingit, tanquam inprimis odiosam, & adversus expressum Legis præceptum. Non tantum illiberalem tenacitatem divitibus illis exprobrat, sed & injustitiam contra præcepta & Christi, & Moysi, Levit. 19. 13. Deut. 24. 15. ad quem locum hic alluditur. Adde Job. 31. 38, 40. Jer. 22. 13. Mal. 3. 5. Nimirum differebant mercedes operis rusticis solvere, quò diutius pecuniæ incubarent & eâ ad mercatum uterentur. Peccata tam apertè societatem humanam perturbantia dicuntur ad Deum clamare, ut videmus Gen. 4. 20. Exod. 22. 23, 27. & alibi. Rectè autem dicit μισθόν ἀποσερμήνον, quomodo תעשק לא Deut. 24. 14. vertitur ex ἀποσερμήνους μισθόν quia & minus solvit, ut aiunt Jurisconsulti, qui tempore minus solvit. Multiplex hic erat peccatum, contra charitatem, misericordiam, humanitatem, æquitatem, justitiam, gratitudinem. Peccatum erat, quòd opes non largirentur egentibus, quamvis iis nihil deberent; & quòd debita sua, cum possent, non solverent, Psal. 37. 21. Rom. 13. 8. Hoc autem exaggeratur, quòd hi divites essent & à Deo benedictionibus cumulati, & quòd debita non redderent pauperibus, (quorum victus & vita ab iis pendet, Sirac. 34. 24, 25, &c.) & illis qui pro his vires suas insumpserant, Gen. 31. 6, 7. 1 Tim. 5. 17, 18. & illis per quos Deus divitibus ipsis benedixerat, Gen. 30. 27, & seq. Deut. 15. 14. Ad hoc idem valet quòd οὐκ ἔστι. ¶ *Clamastis* Nempe in cælum, vel ad Deum, vindictam ab

eo postulans. Significat, peccatum hoc insigne esse & manifestum d, quòd excusari, aut occultari, non poterat. Oppressio est peccatum clamorissimum, Exod. 22. 23. Job. 24. 11, 12. Esa. 5. 7. Habac. 2. 11, 12. ¶ *Et clamor, &c.* i. e. Causa clamoris, injuria, vis, oppressio, quam patiuntur. ¶ *In aures Domini Sabaoth*, Σαβαωθ. Sic & Rom. 9. 29. & apud LXX. Heb. צבאות. Exercituum, E. Ham. Pi. Tam, cœlestium quàm terrestrium, Siderum & Angelorum, cæterarumque creaturarum, ac proinde potentissimum, potentiorum divitibus oppressoribus, Eccles. 5. 7. Amos 4. 13. cujus potentiam effugere non poteritis; qui patronus est & protector pauperum, Exod. 22. 22. Psal. 74. 19. & 82. 3, 4. Prov. 23. 11. Zeph. 2. 10. Αὐτὸς ὁ κύριος οὐρανὸς καὶ γῆς. Res est sacra miser, Seneca 9. Hanc Dei potentiam opponit iis qui potentes sunt in seculo, nec humana curant tribunalia.

5. Epulati, &c. Εὐφροσύνη — ἡ ἐσπατάλησις] וְהָיָה לָכֵן. Vide Esa. 57. 4. Ezek. 16. 49. Luc. 7. 25. 1 Tim. 5. 6. ¶ *Epulati*, Luc. 7. 25. 2 Pet. 2. 13. à εὐφραίνω, frango, quòd animos hominum molles, effeminatos, delicatos, & ineptos ad res serias, reddit. Τρυφή μαλακία τις, Aristot. Eth. 7. 7. est mollities, opulentia, luxus in victu & vestitu. Τρυφή, κασεριμαργία, Hesych. Σπατάλην vel est vox synonyma: σπατάλη, τρυφή, Suid. σπατάλην, τρυφήν, Hesych. vel potius, distinguitur à priore, denotatque lasciviam, gestus impudicos, &c. quanquam hæc duo conjuncta sint Esa. 5. 11. σπατάλησις propriè, est instar agnorum petulanter insultare & lascivire. Verba sunt prætemp. sed legenda per præf. ut actum continuum exprimentia, vivitis, lascivitis. Vox prior ad epulas, posterior ad Venerem, refertur. [Sic vertunt:] *Delitasti estis* (vel, *Luxuristis*, Ca. In deliciis vixistis, Er. Ti. P. Be. Pi. sic Tre. & Di. ex Sy.) *super terram*, i. e. in hac vita mortali super terram. Innuat, vel, 1. indolem ipsorum non cœlestem esse, sed terrestrem, Phil. 3. 19, 20. eosque immemores esse vitæ futuræ d; vel, 2. breves esse harum deliciarum limites, quòd omnis hæc delectatio sit in bonis terrenis, fluxis ac brevi perituris: vel, 3. pro deliciis in terra poenas ipsis alibi repositas esse, juxta Luc. 6. 24. & 16. 24, &c. & lascivistis, Mo. P. Er. Be. Ca. Pi. &c. *Gaudia vestra posuistis*, & supra modum usurpastis, in hac vita terrestri, G. Qui mercedem laborantibus debitam subtraxerunt, habebant tamen unde luxuriarentur. Luxus aliorum oppressione sustentatus intolerandus est: Jer. 22. 13. Amos 2. 6, 7, 8. Hab. 2. 9, 10, 11. ¶ *Enutritis corda vestra* (i. e. vosmetipsos. Sic בלבי vertitur εν αυτω, Exod. 4. 14. Est. 6. 6. & בלבי εν σεαυτω, Job. 10. 13. & בלבי εν αμαρτω, Job. 27. 6. vel, enutriendo corpora vestra exhilarastis animos vestros Synecdoche metonymica, indulgistis vobis: non comeditis ut vivatis, sed vosmet saginatis, tanquam bestias. Οἰσμεν ut σπεύδω, Luc. 15. 30. omne gaudium cordis vestri in his positum est. Sic Luc. 12. 19. Dicam anime meæ: & Luc. 16. 19. ενθουσιάζω. Enutrite corda, est non ad mensuram necessitatis, aut regulam rationis, sed quantum cor expetit, sumere, i. e. in corpore pascendo suæ concupiscentiæ satisfacere. Syrus corda interpreta-tur corpora. in, &c. Ως εν ημερα σφαγης] Ut, vel Quasi, in die (vel, in diebus, ut est in Me. occisionis, sive mactationis, Val. Er. V. E. Vor. vel, victime, E. Vor. vel, epuli, Be. Pi. i. e. die quo multæ mactantur pecudes & altilia. Respicit, vel, 1. ad quod vis lætum & lautum convivium. Confer Esa. 22. 12, 13. Ezech. 39. 17. q.d. Omnem diem velut festum agitis, Luc. 16. 19. 2 Pet. 2. 13. Vel, 2. ad convivia solennia & sacrificalia, quæ aliis lautiora erant. Vide 1 Sam. 9. 13. & 16. 3. Prov. 7. 14. Μεθύειν, μελὰ τοῦ θύου. Ità vos pavistis quotidie, sicut fieri solebat in diebus solenniorum conviviorum post victimas σφίγγεις. Ità metonymicè sumitur נסנך, quòd hic habet Syrus, respondens Hebræo נסנך, ut videre est Gen. 31. 54. Prov. 7. 14. & 17. 1. Amos 5. 25. Al. Ut in diem, &c. ut sit in pro, ut supra v. 37. ut sensus sit, Quotidie se pascunt & saginant, tanquam in diem mactationis, i. e. quo mactandi sunt; h. e. in diem judicii, quando à Romanis cedentur. Ità descriptio est non peccati, sed poenæ imminentis. Similes loci sunt Jer. 12. 3. & 45. 20, 21. Sed obstat huic sensui

particula *et* c. Latinus autem *et* omittit d. Al. Hæc verba conjungi possunt cum v. seq. *In, vel Ut in, die maturationis condemnastis, &c.*

6. *Addixistis, &c.* Morti scilicet f: ut vox sequens docet. Multi Codices legunt, *Adduxistis*, sed malè. *Κατέδρασαντε, ἐφονεύσατε, τὸν δίκαιον* Condemnastis, (Non privatâ censurâ, ut Jac. 4. 12. sed processu judiciali; non quod ipsi pro tribunali sederent, sed quod sententiam in illos ferendam procurarent h.) *occidistis*, (vel, 1. eum iniquè in iudicio opprimendo; quo vitam illi acerbam & brevem reddebant. Confer Esa. 1. 15. Amos 4. 1. *Oppressio* pro morte per Meton. effecti pro causa i. Vel, 2. sententiam mortis in eum procurando k: *occidistis*, non manu, sed fraude l. Vel, 3. subsidia vitæ illi subtrahendo m.) *justum*, Be. Pi. &c. Intelligit, vel, 1. definitè, certam aliquam personam, sive Joannem Baptistam, sive Stephanum n, sive Jacobum ipsum, ut hîc mortem suam prædicat o; sive potius, Christum p, à Judæis interfectum, qui *ὁ δίκαιος* per excellentiam dicitur Act. 3. 14. & 22. 14. & Act. 7. 52. quem Judæi occiderunt *in die occisionis*, i. e. die solenni Paschæ r. Et rectè dicuntur Judæi id fecisse cujus non auctores tantum, sed & impulsores, fuere, Act. 2. 23, 36. & 3. 15. 1 Cor. 2. 8 f. Et tota præced. comminatio est prædictio de intereptione quam passi sunt Judæi in ultionem mortis Christi t. Sed huic interpretationi obstat, 1. quod hîc divites increpantur, Scriptura autem mortem Christi non divitibus imputat, sed principibus ac sacerdotibus Judæorum. 2. quod Christus ante 30 annos occisus esset, & proinde pauci ex interfectoribus ejus superessent. 3. quod scribit ad Judæos fideles, quibus hoc crimen exprobrare noluit. Vel, 2. indefinitè, & collectivè n, i. e. justos quosvis o. *Justum* dicit num. sing. vel, 1. emphaticè, ut significet, unumquemque pauperem justum, quamvis solitarius ac desertus videatur, à Deo tamen, ac si solus & unicus esset, singulariter curari p: vel, 2. per Enallagen numeri usitatam, Esa. 3. 11, 12. 1 Tim. 1. 9. *Justum* autem hîc vocat h. l. vel, 1. justitiâ causæ, q. d. innocentem & immeritum q: vel, 2. comparatè ad persecutores r.

¶ *Et non, &c.* *Καὶ ἐν ἀντιπαροίαι ὑμῶν* Passivum pro Reciproco: quod plurimis verbis evenit, maximè verò iis quæ à *πῶρο* derivantur f. *Et non obstitit*, sive resistit, (vel, resistit, Vulg. Enallage temporis præf. pro præ t.) *vobis*, Be. Pi. &c. vel, 1. Christus v. Hebræo more, Verbum pro Participio, *Eum qui vobis nihil obstabat*. Est hîc & *ἀντίπαρος*, nam contrâ plurimum proderat, expellendo Dæmonas, sanando morbos, corrigendo vitam & verbis & exemplo; & Metonymia, nam qui se aliis opponunt, id querere solent ut ei noceant x. Vel, 2. pauper oppressus, cujus vel patientiam, vel impotentiam, hîc notat y: vel, 3. Deus, qui tamen resistere & impedire posset z: vel, 4. Quispiam, ut passivè, vel saltem indefinitè, sumatur, q. d. *Et non obstitit vobis*; q. d. Nemo vobis se opponere audet, quod lubet facitis, nemine prohibente a. Justi omni præsidio destituuntur. Significat, hinc crescere divitibus audaciam b.

7. *Patientes, &c.* *Μακροθυμήσατε, &c.* Ab impiis oppressionibus c, sermonem vertit ad oppressos Christianos d, ut verbum *μακροθυμία* monstrat e, eosque consolatur f. *Patientes igitur estote*, (i. e. Injurias & mala patienter tolerate g:) *fratres, usque ad Domini* (Christi scilicet h:) *adventum*, Pi. &c. Nempe ad iudicium i, tum, 1. ingentem Judaicam; quod & voce *ἐπαγγελία* indicatur, Luc. 19. 15 k. tum, 2. universale l, quod passim proponitur in Scripturis, ad quod omnes spectent, quando plena retributio tam bonis quàm malis fiet m: quæ [duo iudicia] propinquis inter se temporum spatiis fore juncta Christiani veteres suspicabantur, ideo quod nihil certi ea de re didicissent, & semper iusti essent intenti in ultimum illum diem qui bonos ab omni malorum vexatione erat liberaturus. Vide & 2 Thess. 2. 1. Confer Rom. 8. 23 n.

¶ *Agricola* (vel, *Quivis agricola, G.*) *exspectat* (i. e. non molestè fert moras, sed labores patienter tolerat spe percipiendi o:) *pretiosum fructum terre* Egrediè dictum p; q. d. fructum sibi utilè q, frugem quâ maximè alimur, & cujus magnus semper honos apud Judæos & Christianos r. Sic *semen* pretiosum, Psal. 126. 5 f. *Spes alit agricolas t.* Ità & vobis longanimitè ferenda sunt mala, ut vitam æternam acci-

piatis v.

¶ *Donec, &c.* *ἕως ἂν λάβῃ ὑμεῖς τὸν καρπὸν τῆς ἡμέρας* Dum, vel donec, accipiat pluviam (vel, imbrem, Zeg. D.) *tempestivam* (vel, *præproperam*, Er. Zeg. *matutinam*, Val. Er. Be. vel, *sementalem*, quæ Heb. *מַלְקוֹשׁ*, vel *מַלְקוֹשׁ*, quæ decedit jacta semente, & eam germinare facit y:) & *serotinam*, Er. V. vel, *antemessivam*, quæ Heb. *מַלְקוֹשׁ* z: quæ cadit sub tempus messis a, quod fata grandescant & vegetentur b, & maturescant c. Vide Deut. 11. 14. Prov. 16. 15. Jer. 5. 24. Osè. 6. 3. Joel. 2. 23. Zach. 10. 1 d. vel, *vespertinam*, Val. Er. Sed hæc distributio matut. & vespert. in pluviis nihil, aut parum, facit ad vota agricolarum *. *ἕως ἂν* hîc non finem spei significat, sed tempus intercedens, sicut & Heb. *עַד*. Vide Gen. 28. 15. & quæ ad Mat. 1. 25 f.

8. *Patientes, &c.* Sub spe frugis multò majoris, irrigati interim imbre Spiritus Sancti f. Ut agricola expectat & fructum, & pluvias, &c. ita vos cum patientia expectare oportet & vitam æternam, & spirituales pro tempore consolationes, quò mala præsentia levius feratis, & ad fructum æternitatis assequendum fiat aptiores g.

¶ *Confirmate, &c.* *Στηρίξατε, &c.* *Stabilite corda vestra*, Be. Pi. Adversus tentationem impatientiæ & desperationis h. *Vosmetipsos obfirmate: Durate, & rebus vosmet servate secundis i.* *Durare* cor dicit Plautus; *animum*, Ovid. *mentem*, Tacitus. Sic *στηρίξαι*, Luc. 22. 32. Rom. 1. 11. & 16. 25. *στηρίξαι, στενωπαι*, 1 Pet. 5. 10 k.

¶ *Adventus Domini appropinquavit* Vide supra v. 7. & Phil. 4. 5. Heb. 10. 25 l. *ἡγγικα* sono præteritum, sensu præsens m, ut Mat. 3. 2. & 4. 17. & 26. 45. Rom. 13. 12. 1 Pet. 4. 7 n. *Adventum* hîc intelligit, vel, 1. ad delendum Hierosolyma o. Sed hoc facillè refellitur. Non enim tunc receperunt fideles fructum patientiæ suæ hîc promissum. Vel, 2. ad iudicium extremum p, ut rectè censent omnes alii Interpretes q: quod, licet ab hoc tempore multum distaret r, *appropinquare* dicitur, tum quia paulatim propius fit t; tum, quia brevè est tempus hujus sæculi u, sive comparatè ad æternitatem, sive apud Deum v, cui mille anni sunt sicut dies, &c. 2 Pet. 3. 8 x. tum, quia propius est quàm speramus, Mat. 24. 50. tum, quia propè est particulare cujusque iudicium, sive tempus mortis y.

9. *Nolite, &c.* *Μὴ στενάζετε καὶ ἀλλήλων, &c.* *Nè ingemiscite* (vel, *suspirate*, Be.) *aliis adversus alium, fratres*, P. Pi. Tre. ex Sy. E. sic Er. Il. Vulg. Idem est quod supra 4. 2. *Nè invidete alii aliis z.* Est enim *ἐπιπονηία*. Nam Invidia solet alienis bonis ingemere. Respicitur autem non obscurè illud Gen. 4. 6. *Quare iratus es?* g.

Gemitum vocat querimoniam intestinam, non prorsus erumpentem b. *Gemitum* intelligit accusatorium c, cum quis animo ac gemitu (quod liberâ voce non audet) proximum, quem sibi molestum esse sentit, accusat & condemnât d; & de eo apud Deum exposulat, vindictamque in eum exposcit *. Qua in re multipliciter peccatur; per impatientiam: & per usurpatum de proximo iudicium f: & quia est effectus superbiæ & *φιλαυδίας*, quasi indignum esset, nos quicquam pati, & indicium defectus charitatis, Luc. 9. 54. Deo quoque imputat injustitiam, aut negligentiam, quasi nesciret quid & quando agendum: denique repugnat & Christi præcepto, Marc. 1. 25. & exemplo, Luc. 23. 34 g.

¶ *Patientiam* suadet non solum in ferendis improborum injuriis, sed in dissimulandis & æquo placidoque animo tolerandis fratrum offensis ac infirmitatibus, nè eos apud se suove iudicio condemnent. Simile præceptum est Luc. 6. 37 h. Argumentum tale est, Patienter ferendæ vobis sunt injuriæ etiam ab iis qui intra Ecclesiam sunt; multò magis ab impiis Divitibus vobis illatæ i. Al. Sensus est, q. d. In injuriis & pressuris nolite nimis dolere, impatientiam ostendere, vobis mutuo irasci, &c. k.

Idem est ac si dixisset, *μὴ καὶ ἀσθενάζετε ἀλλήλων, nè ingemiscatis aliis in, vel super, alium; vel, nè lugeatis vosmet ipsos invicem.* Κατὰ cum Genitivo *super* l. ¶ *Nè condemnemini* i. e. Puniamini à Deo, ut Cain m, ad poenam vel temporalem, vel æternam n. Nè vindicta, quam aliis exoptatis, in vos recidat, juxta Mat. 7. 1 o. nè accusentur & damnentur omnes. Nemo enim est qui non aliquos læsit, sive offendit, & materiam præbet ingemiscendi p.

¶ *Judex* (nempe Christus q:) *ante januam, &c.* Ut Mat. 24. 33. Marc. 13. 29. Sic Plut.

Plut. *ὑπερβαίνει δὲ τὰς ἀρετὰς*. [Sensus.] In proximo est t, qui has imprecationes præstabit. Idem sensus qui Gen. 4. 7. *Peccatum in foribus cubat*. Etiam hoc respicit poenas Judaicæ genti jamjam imminentes.

10. *Exemplum*, &c. *ὑποδείγμα* — *ὑποδείγμα* &c. Sumite — pro exemplari (Ad quod vosipfos fingere debetis, ut Joh. 13. 15.) *afflictionis*, (vel, *laboris*, Vulg. *G. vexationis*, G. ex Gloss. Ga. ex Steph. Be. vel, *tolerationis malorum*, Ga. sic Vor. Adjectivum hic in compositione non adjunctum, sed objectum, declarat γ. *Κακοπαθεῖν* est *malis vexari*, ut infra v. 13. & 2 Tim. 2. 9. Hinc *κακοπαθεῖν*, Mal. 1. 13. 2 Macc. 2. 26, 27. Utitur Cebes, & alii. De his malis quæ Prophetæ pertulerunt vide Heb. 11. 35, &c. ac *patientia*, (de *μακροθυμία* vide supra ad v. 4. & Col. 1. 11. hic est *constans in adversis patientia*, ut Heb. 6. 12.) *prophetas qui loquuti sunt* (Nempe ad populum, seu futura prænuntiantes, seu revocantes eos à peccatis ad Deum ac verum ejus cultum d.) *in nomine* (i.e. ex mandato *) *Dominum*, Pi. &c. i.e. Dei f. Nam quamquam Κύριος in N. F. de Christo solet dici, tamen ubi agitur de rebus V. T. solet more LXX Interpretum poni pro ὁ Θεός, quod legitur ὁ Θεός, ut Mat. 1. 22. & 2. 15. & 3. 3. Act. 2. 21. & 3. 22. & 15. 17. & alibi. Hoc addit, ut indicet, eos ob justitiam passos fuisse, &c. t.

11. *Beatificamus* (vel, *Beatos dicimus*, Val. Er. V. sic Be. Pi. five *predicamus*, Be. G. Pi. ut Luc. 1. 48. *μακαρίζουσιν*, Gen. 30. 12. Num. 24. 17. Job. 29. 11. Hinc *μακαρίζουσιν*, Rom. 4. 6. 9. 1.) *eos qui sustinuerunt*, ita G. ex Sy. T. *ὑπομένουσιν* [Eos qui sustinent, Er. vel, *tolerant afflictionem*, Pi. vel, *tolerantes sunt*, Be. MS. habet *ὑπομένουσιν*, quod rectius. [Sensus, q. d.] Laudamus adhuc constantiam eorum qui talia mala pertulerunt; *μακαρίζουσιν δὲ τοὺς ὑπομένοντας*, Dan. 12. 12. ¶ *Sufferentiam* (vel, *Patientiam*, Er. V. &c.) *Job* Viri extra Israel geniti & conversati; Amisus liberis ac bonis, torto per gravissimos dolores corpore, amicis eum calumniantibus. Est enim vera hæc historia, sed tractata Poeticè. Historia est rei gestæ, non argumentum confictum exhortationis, aut doctrinæ, causâ, veluti fit in comædiis ac tragædiis, ut Anabaptistæ volunt, & veteres quidam Hebræi. Nam ficta exempla ferio non monent. Vide & Ezech. 14. 14. Qu. Cur commendat patientiam Jobi, qui multa impatientiæ signa edidit? Resp. Quia etsi interdum labasceret aut tumultuaretur, semper tamen huc rediit, ut se totum Deo permitteret, seque ipsi frændandum ac regendum offerret.

¶ *Et finem* (i.e. exitum, lætum sive felicem. P. Synecd. gen. 9.) *Dominum* (i.e. vel, i. Christi, qui passionem suam, quæ hic *finis* vocatur, ut *ἔξοδος*, Luc. 9. 31. summâ patientiâ sustinuit. Ex fidelibus autem adhuc supererant qui spectatores fuerant passionis Christi t. Vel, 2. Jobi t. Est hic Genitivus Causæ efficientis *, ut *gratia Dei*, Act. 11. 23. i.e. finem sive exitum, non quem Dominus habuit γ, sed quem ei Deus dedit z, bonam ac firmam valetudinem, plurimos ac florentes liberos, famam, & honores, & divitias a: *vidistis* Nempe oculis mentis vestræ b, legendo cognovistis c, ea de re certò edocti d: vel, audivistis, ut Exod. 20. 18. *videbat voces* e. ¶ *Quoniam*, &c. *ὅτι πάλαι ἔλεγε* — *ὅτι πάλαι ἔλεγε* Horum prius ad Affectum referri videtur, ut & *παλαιά* Luc. 1. 78. alterum ad Actus affectui congruentes. Sensus idem Exod. 34. 6. 2 Sam. 24. 14 f. Nam valde misericors, &c. Pi. &c. Sicut ergo illi erat liberator & remunerator, sic & vobis erit g.

12. *Ante omnia* i.e. Præ cæteris ad hoc attendite h: Magnâ vigilantia opus est ob contrariam consuetudinem i, non facile evellendam: Judæi valde proni erant ad juramenta. Quæ autem valde caveri volumus, ea dicere solemus *cavenda ante omnia* k. Dehortatur Jacobus ab impatientia, & effectis ejus, sive quoad homines, ut v. 9. sive quoad Deum, ut h. l. Hoc autem peccatum summum esse monet, non simpliciter, quasi majus esset adulterio, homicidio, &c. sed comparatè cum reliquis impatientiæ fructibus, de quibus v. 9. q. d. Si forsan impatientia vos murmurare faciat, &c. cavete imprimis nè vos abripiat ad abusum nominis Dei l. ¶ *Nè jurate* Nempe promittendo aliquid de re incerta. Non quod non & assertorio juramento abstinendum sit,

quantum Dei honos & superiorum jussu id sinunt; sed quia de eo hic non agi sententiæ nexus ostendit. Etiam Esseni à talibus juramentis abstinébant, & eorum exemplo Pythagorici. Vide quæ diximus ad Mat. 5. 33, &c. & De J. B. & P. 2. 13, 21 m. Prohibetur autem juramentum, non simpliciter & absolute n, nam alibi à viris sanctissimis & V. & N. T. usurpatur, Gen. 21. 23, &c. & 26. 28. 1 Reg. 17. 1. 2 Cor. 1. 23. Gal. 1. 20. 1 Thess. 3. 5, 10. & usus illius à Deo permittitur ac probatur, Exod. 22. 8, 10. 11. Levit. 5. 4. Num. 5. 19, 20. Psal. 15. 3. Prov. 18. 18. Heb. 6. 16. sed juramentum præceptis ex impatientia ortum, 1 Reg. 19. 1, 2. temerarium Levit. 5. 2. Jer. 5. 2. usitatum o, sive in familiari & quotidiano sermone p, Mat. 5. 37. vanum & sine iusta causa q. A juratione semper & omnino abstinendum, quoad à nobis fieri potest, & nisi iusta necessitas compellat r. Non jurandum leviter & temerè t. Est enim in eo prophanitas & atheismus u, irreverentia nominis Divini v, contemptus animæ nostræ indignitas in Deum, quod ab hominibus irritati in faciem Dei involant x. ¶ *Neque*, &c. *Μὴ καὶ ἑσθλόν, &c.* Subauditur *ἢ* — quamquam Græci dicant *ὁμολογῶν* & *τὸ Δία*, & *ἢ τὸ Δία γ*. Hæc juramenta tunc usitatissima erant z, apud Judæos a, sive quod sic non putarent peccari in Præceptum tertium b; sive quod illa sine magno peccato violari posse crederent c. Judæi superstitiosiores, ad vulgaria juramenta non diserte Dei nomen usurpabant, sed res alias, ut *Cælum & Terram*. Sed his quoque abstinere vult Christus. Nam sicut Ulpianus dixit *eum qui per salutem suam jurat, videri Deum jurare, quia respectu Divini nominis jurat*; ita qui Cælum jurat, precatur, si fallat, Cælum sibi infalubre; & qui Terram, terram infrugiferam: quæ omnia à Deo pendent d. Peccatur in hujusmodi juramenti, sive, 1. respectus in iis habeatur ad Deum; sive, 2. Res tantum ipsas respiciamus, non Deum. Sic enim gravis peccatur. Per creaturas directe jurare, simpliciter illicitum est, quia in eo creaturis tribuimus quod Deo proprium est, quod scil. corda nostra sciant, quod animis nostris superiores sint. Juramentum est pars præcipua cultus Divini, Deut. 6. 13. Jer. 5. 7. & species invocationis *. Est corruptela idololatriæ affinis quum vel judicandi potestas, vel testimonii probandi autoritas, istis defertur f. ¶ *Neque aliud*, &c. Puta per Hieros. per Templum, vel Altare, per *τοῦ Θεοῦ*, per Caput suum, Mat. 5. 35. & 23. 16, 22 g. *μὴ ὀρκίζεσθαι, μὴ διὰ τὴν οὐρανὴν, μὴ διὰ τὴν γῆν, μὴ διὰ τὴν ἑσθλὴν*, in Suid. Fit autem mentio creaturarum oblique in juramentorum formulis, vel, 1. per obtestationem, quatenus Dei gloria in eis relucet, ut *per cælum*, &c. vel, 2. per oppugnationem, per res nobis charas, & *per caput, per animam*, &c. vel, 3. per execrationem, ut *per hunc panem*, q. d. hic panis sit mihi venenum h. ¶ *Sit — Est Est, &c.* i.e. Affirmatio vestra, vel Negatio, sit simplex & nuda i, dicendo vel *Est*, vel *Non* k, non jurata l. Al. Constantè & simpliciter & vera affirmate, & falsa negare m, tum in dictis, tum in promissis. Ità fiet ut absque juramenti fidem mereamini n. Quod verbo promittitis, id facto implete, sive id in agendo, sive in non agendo, consistat. Nam & Promissum significat, & Promissi implementum; ut videre est 2 Cor. 1. 18, 19, 20. Est igitur hic *πρόκλησις*, ut in simili dicto Judæorum, *Ἰησοῦς ἔστι Ἰησοῦς, & Non est Non*. Illud *ἔστι* promittentis, ut *ἔστι* vel *ἔστι* Græcis o. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα μὴ ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτανῇ* Sic legunt Sy. & Ar. & Latinus P, & unus cod. vet. MS. q. & cod. Roberti, & in margine Biblia Regia r. [Sic autem vertunt: *Nè incidatis in condemnationem*, Be. sic Il. P. Pi. Me. vel, *subjudicium*, Tre. ex Sy. E. sic Vulg. nempe condemnationis t, ob legem Dei de non jurando violatam u. Ne rei litis judicii, temerè jurando v. *ῥησὶς* pro *κατόρα* || Alii legunt, *ἵνα μὴ ἐν ὑποκρίσει ὁμιλήσῃ*, ut habet editio Complut x. [Sic G. Vor. &c. Sic autem reddunt: *Ut nè in simulationem incidatis*, Er. Ti. Ca. Ar. i.e. Nè deprehendamihi simulatores probitatis γ. Nè inveniamini mendaces. Sic nè *mentiar*, Prov. 30. 9. Nam *ὑποκρίσει* pro *mendacio* sumitur 1 Tim. 4. 2. & *ὑποκρίσει* pro *mendace*, Job. 34. 30. & 36. 13. Videtur hæc locutio non bene percepta causa fuisse alterius lectionis z.

13. *Tristatur*, &c. *Κακοπαθεῖν, &c.* Hortatus erat ad patientiam,

quantum Dei honos & superiorum jussu id sinunt; sed quia de eo hic non agi sententiæ nexus ostendit. Etiam Esseni à talibus juramentis abstinébant, & eorum exemplo Pythagorici. Vide quæ diximus ad Mat. 5. 33, &c. & De J. B. & P. 2. 13, 21 m. Prohibetur autem juramentum, non simpliciter & absolute n, nam alibi à viris sanctissimis & V. & N. T. usurpatur, Gen. 21. 23, &c. & 26. 28. 1 Reg. 17. 1. 2 Cor. 1. 23. Gal. 1. 20. 1 Thess. 3. 5, 10. & usus illius à Deo permittitur ac probatur, Exod. 22. 8, 10. 11. Levit. 5. 4. Num. 5. 19, 20. Psal. 15. 3. Prov. 18. 18. Heb. 6. 16. sed juramentum præceptis ex impatientia ortum, 1 Reg. 19. 1, 2. temerarium Levit. 5. 2. Jer. 5. 2. usitatum o, sive in familiari & quotidiano sermone p, Mat. 5. 37. vanum & sine iusta causa q. A juratione semper & omnino abstinendum, quoad à nobis fieri potest, & nisi iusta necessitas compellat r. Non jurandum leviter & temerè t. Est enim in eo prophanitas & atheismus u, irreverentia nominis Divini v, contemptus animæ nostræ indignitas in Deum, quod ab hominibus irritati in faciem Dei involant x. ¶ *Neque*, &c. *Μὴ καὶ ἑσθλόν, &c.* Subauditur *ἢ* — quamquam Græci dicant *ὁμολογῶν* & *τὸ Δία*, & *ἢ τὸ Δία γ*. Hæc juramenta tunc usitatissima erant z, apud Judæos a, sive quod sic non putarent peccari in Præceptum tertium b; sive quod illa sine magno peccato violari posse crederent c. Judæi superstitiosiores, ad vulgaria juramenta non diserte Dei nomen usurpabant, sed res alias, ut *Cælum & Terram*. Sed his quoque abstinere vult Christus. Nam sicut Ulpianus dixit *eum qui per salutem suam jurat, videri Deum jurare, quia respectu Divini nominis jurat*; ita qui Cælum jurat, precatur, si fallat, Cælum sibi infalubre; & qui Terram, terram infrugiferam: quæ omnia à Deo pendent d. Peccatur in hujusmodi juramenti, sive, 1. respectus in iis habeatur ad Deum; sive, 2. Res tantum ipsas respiciamus, non Deum. Sic enim gravis peccatur. Per creaturas directe jurare, simpliciter illicitum est, quia in eo creaturis tribuimus quod Deo proprium est, quod scil. corda nostra sciant, quod animis nostris superiores sint. Juramentum est pars præcipua cultus Divini, Deut. 6. 13. Jer. 5. 7. & species invocationis *. Est corruptela idololatriæ affinis quum vel judicandi potestas, vel testimonii probandi autoritas, istis defertur f. ¶ *Neque aliud*, &c. Puta per Hieros. per Templum, vel Altare, per *τοῦ Θεοῦ*, per Caput suum, Mat. 5. 35. & 23. 16, 22 g. *μὴ ὀρκίζεσθαι, μὴ διὰ τὴν οὐρανὴν, μὴ διὰ τὴν γῆν, μὴ διὰ τὴν ἑσθλὴν*, in Suid. Fit autem mentio creaturarum oblique in juramentorum formulis, vel, 1. per obtestationem, quatenus Dei gloria in eis relucet, ut *per cælum*, &c. vel, 2. per oppugnationem, per res nobis charas, & *per caput, per animam*, &c. vel, 3. per execrationem, ut *per hunc panem*, q. d. hic panis sit mihi venenum h. ¶ *Sit — Est Est, &c.* i.e. Affirmatio vestra, vel Negatio, sit simplex & nuda i, dicendo vel *Est*, vel *Non* k, non jurata l. Al. Constantè & simpliciter & vera affirmate, & falsa negare m, tum in dictis, tum in promissis. Ità fiet ut absque juramenti fidem mereamini n. Quod verbo promittitis, id facto implete, sive id in agendo, sive in non agendo, consistat. Nam & Promissum significat, & Promissi implementum; ut videre est 2 Cor. 1. 18, 19, 20. Est igitur hic *πρόκλησις*, ut in simili dicto Judæorum, *Ἰησοῦς ἔστι Ἰησοῦς, & Non est Non*. Illud *ἔστι* promittentis, ut *ἔστι* vel *ἔστι* Græcis o. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα μὴ ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτανῇ* Sic legunt Sy. & Ar. & Latinus P, & unus cod. vet. MS. q. & cod. Roberti, & in margine Biblia Regia r. [Sic autem vertunt: *Nè incidatis in condemnationem*, Be. sic Il. P. Pi. Me. vel, *subjudicium*, Tre. ex Sy. E. sic Vulg. nempe condemnationis t, ob legem Dei de non jurando violatam u. Ne rei litis judicii, temerè jurando v. *ῥησὶς* pro *κατόρα* || Alii legunt, *ἵνα μὴ ἐν ὑποκρίσει ὁμιλήσῃ*, ut habet editio Complut x. [Sic G. Vor. &c. Sic autem reddunt: *Ut nè in simulationem incidatis*, Er. Ti. Ca. Ar. i.e. Nè deprehendamihi simulatores probitatis γ. Nè inveniamini mendaces. Sic nè *mentiar*, Prov. 30. 9. Nam *ὑποκρίσει* pro *mendacio* sumitur 1 Tim. 4. 2. & *ὑποκρίσει* pro *mendace*, Job. 34. 30. & 36. 13. Videtur hæc locutio non bene percepta causa fuisse alterius lectionis z.

13. *Tristatur*, &c. *Κακοπαθεῖν, &c.* Hortatus erat ad patientiam,

quantum Dei honos & superiorum jussu id sinunt; sed quia de eo hic non agi sententiæ nexus ostendit. Etiam Esseni à talibus juramentis abstinébant, & eorum exemplo Pythagorici. Vide quæ diximus ad Mat. 5. 33, &c. & De J. B. & P. 2. 13, 21 m. Prohibetur autem juramentum, non simpliciter & absolute n, nam alibi à viris sanctissimis & V. & N. T. usurpatur, Gen. 21. 23, &c. & 26. 28. 1 Reg. 17. 1. 2 Cor. 1. 23. Gal. 1. 20. 1 Thess. 3. 5, 10. & usus illius à Deo permittitur ac probatur, Exod. 22. 8, 10. 11. Levit. 5. 4. Num. 5. 19, 20. Psal. 15. 3. Prov. 18. 18. Heb. 6. 16. sed juramentum præceptis ex impatientia ortum, 1 Reg. 19. 1, 2. temerarium Levit. 5. 2. Jer. 5. 2. usitatum o, sive in familiari & quotidiano sermone p, Mat. 5. 37. vanum & sine iusta causa q. A juratione semper & omnino abstinendum, quoad à nobis fieri potest, & nisi iusta necessitas compellat r. Non jurandum leviter & temerè t. Est enim in eo prophanitas & atheismus u, irreverentia nominis Divini v, contemptus animæ nostræ indignitas in Deum, quod ab hominibus irritati in faciem Dei involant x. ¶ *Neque*, &c. *Μὴ καὶ ἑσθλόν, &c.* Subauditur *ἢ* — quamquam Græci dicant *ὁμολογῶν* & *τὸ Δία*, & *ἢ τὸ Δία γ*. Hæc juramenta tunc usitatissima erant z, apud Judæos a, sive quod sic non putarent peccari in Præceptum tertium b; sive quod illa sine magno peccato violari posse crederent c. Judæi superstitiosiores, ad vulgaria juramenta non diserte Dei nomen usurpabant, sed res alias, ut *Cælum & Terram*. Sed his quoque abstinere vult Christus. Nam sicut Ulpianus dixit *eum qui per salutem suam jurat, videri Deum jurare, quia respectu Divini nominis jurat*; ita qui Cælum jurat, precatur, si fallat, Cælum sibi infalubre; & qui Terram, terram infrugiferam: quæ omnia à Deo pendent d. Peccatur in hujusmodi juramenti, sive, 1. respectus in iis habeatur ad Deum; sive, 2. Res tantum ipsas respiciamus, non Deum. Sic enim gravis peccatur. Per creaturas directe jurare, simpliciter illicitum est, quia in eo creaturis tribuimus quod Deo proprium est, quod scil. corda nostra sciant, quod animis nostris superiores sint. Juramentum est pars præcipua cultus Divini, Deut. 6. 13. Jer. 5. 7. & species invocationis *. Est corruptela idololatriæ affinis quum vel judicandi potestas, vel testimonii probandi autoritas, istis defertur f. ¶ *Neque aliud*, &c. Puta per Hieros. per Templum, vel Altare, per *τοῦ Θεοῦ*, per Caput suum, Mat. 5. 35. & 23. 16, 22 g. *μὴ ὀρκίζεσθαι, μὴ διὰ τὴν οὐρανὴν, μὴ διὰ τὴν γῆν, μὴ διὰ τὴν ἑσθλὴν*, in Suid. Fit autem mentio creaturarum oblique in juramentorum formulis, vel, 1. per obtestationem, quatenus Dei gloria in eis relucet, ut *per cælum*, &c. vel, 2. per oppugnationem, per res nobis charas, & *per caput, per animam*, &c. vel, 3. per execrationem, ut *per hunc panem*, q. d. hic panis sit mihi venenum h. ¶ *Sit — Est Est, &c.* i.e. Affirmatio vestra, vel Negatio, sit simplex & nuda i, dicendo vel *Est*, vel *Non* k, non jurata l. Al. Constantè & simpliciter & vera affirmate, & falsa negare m, tum in dictis, tum in promissis. Ità fiet ut absque juramenti fidem mereamini n. Quod verbo promittitis, id facto implete, sive id in agendo, sive in non agendo, consistat. Nam & Promissum significat, & Promissi implementum; ut videre est 2 Cor. 1. 18, 19, 20. Est igitur hic *πρόκλησις*, ut in simili dicto Judæorum, *Ἰησοῦς ἔστι Ἰησοῦς, & Non est Non*. Illud *ἔστι* promittentis, ut *ἔστι* vel *ἔστι* Græcis o. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα μὴ ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτανῇ* Sic legunt Sy. & Ar. & Latinus P, & unus cod. vet. MS. q. & cod. Roberti, & in margine Biblia Regia r. [Sic autem vertunt: *Nè incidatis in condemnationem*, Be. sic Il. P. Pi. Me. vel, *subjudicium*, Tre. ex Sy. E. sic Vulg. nempe condemnationis t, ob legem Dei de non jurando violatam u. Ne rei litis judicii, temerè jurando v. *ῥησὶς* pro *κατόρα* || Alii legunt, *ἵνα μὴ ἐν ὑποκρίσει ὁμιλήσῃ*, ut habet editio Complut x. [Sic G. Vor. &c. Sic autem reddunt: *Ut nè in simulationem incidatis*, Er. Ti. Ca. Ar. i.e. Nè deprehendamihi simulatores probitatis γ. Nè inveniamini mendaces. Sic nè *mentiar*, Prov. 30. 9. Nam *ὑποκρίσει* pro *mendacio* sumitur 1 Tim. 4. 2. & *ὑποκρίσει* pro *mendace*, Job. 34. 30. & 36. 13. Videtur hæc locutio non bene percepta causa fuisse alterius lectionis z.

13. *Tristatur*, &c. *Κακοπαθεῖν, &c.* Hortatus erat ad patientiam,

quantum Dei honos & superiorum jussu id sinunt; sed quia de eo hic non agi sententiæ nexus ostendit. Etiam Esseni à talibus juramentis abstinébant, & eorum exemplo Pythagorici. Vide quæ diximus ad Mat. 5. 33, &c. & De J. B. & P. 2. 13, 21 m. Prohibetur autem juramentum, non simpliciter & absolute n, nam alibi à viris sanctissimis & V. & N. T. usurpatur, Gen. 21. 23, &c. & 26. 28. 1 Reg. 17. 1. 2 Cor. 1. 23. Gal. 1. 20. 1 Thess. 3. 5, 10. & usus illius à Deo permittitur ac probatur, Exod. 22. 8, 10. 11. Levit. 5. 4. Num. 5. 19, 20. Psal. 15. 3. Prov. 18. 18. Heb. 6. 16. sed juramentum præceptis ex impatientia ortum, 1 Reg. 19. 1, 2. temerarium Levit. 5. 2. Jer. 5. 2. usitatum o, sive in familiari & quotidiano sermone p, Mat. 5. 37. vanum & sine iusta causa q. A juratione semper & omnino abstinendum, quoad à nobis fieri potest, & nisi iusta necessitas compellat r. Non jurandum leviter & temerè t. Est enim in eo prophanitas & atheismus u, irreverentia nominis Divini v, contemptus animæ nostræ indignitas in Deum, quod ab hominibus irritati in faciem Dei involant x. ¶ *Neque*, &c. *Μὴ καὶ ἑσθλόν, &c.* Subauditur *ἢ* — quamquam Græci dicant *ὁμολογῶν* & *τὸ Δία*, & *ἢ τὸ Δία γ*. Hæc juramenta tunc usitatissima erant z, apud Judæos a, sive quod sic non putarent peccari in Præceptum tertium b; sive quod illa sine magno peccato violari posse crederent c. Judæi superstitiosiores, ad vulgaria juramenta non diserte Dei nomen usurpabant, sed res alias, ut *Cælum & Terram*. Sed his quoque abstinere vult Christus. Nam sicut Ulpianus dixit *eum qui per salutem suam jurat, videri Deum jurare, quia respectu Divini nominis jurat*; ita qui Cælum jurat, precatur, si fallat, Cælum sibi infalubre; & qui Terram, terram infrugiferam: quæ omnia à Deo pendent d. Peccatur in hujusmodi juramenti, sive, 1. respectus in iis habeatur ad Deum; sive, 2. Res tantum ipsas respiciamus, non Deum. Sic enim gravis peccatur. Per creaturas directe jurare, simpliciter illicitum est, quia in eo creaturis tribuimus quod Deo proprium est, quod scil. corda nostra sciant, quod animis nostris superiores sint. Juramentum est pars præcipua cultus Divini, Deut. 6. 13. Jer. 5. 7. & species invocationis *. Est corruptela idololatriæ affinis quum vel judicandi potestas, vel testimonii probandi autoritas, istis defertur f. ¶ *Neque aliud*, &c. Puta per Hieros. per Templum, vel Altare, per *τοῦ Θεοῦ*, per Caput suum, Mat. 5. 35. & 23. 16, 22 g. *μὴ ὀρκίζεσθαι, μὴ διὰ τὴν οὐρανὴν, μὴ διὰ τὴν γῆν, μὴ διὰ τὴν ἑσθλὴν*, in Suid. Fit autem mentio creaturarum oblique in juramentorum formulis, vel, 1. per obtestationem, quatenus Dei gloria in eis relucet, ut *per cælum*, &c. vel, 2. per oppugnationem, per res nobis charas, & *per caput, per animam*, &c. vel, 3. per execrationem, ut *per hunc panem*, q. d. hic panis sit mihi venenum h. ¶ *Sit — Est Est, &c.* i.e. Affirmatio vestra, vel Negatio, sit simplex & nuda i, dicendo vel *Est*, vel *Non* k, non jurata l. Al. Constantè & simpliciter & vera affirmate, & falsa negare m, tum in dictis, tum in promissis. Ità fiet ut absque juramenti fidem mereamini n. Quod verbo promittitis, id facto implete, sive id in agendo, sive in non agendo, consistat. Nam & Promissum significat, & Promissi implementum; ut videre est 2 Cor. 1. 18, 19, 20. Est igitur hic *πρόκλησις*, ut in simili dicto Judæorum, *Ἰησοῦς ἔστι Ἰησοῦς, & Non est Non*. Illud *ἔστι* promittentis, ut *ἔστι* vel *ἔστι* Græcis o. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα μὴ ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτανῇ* Sic legunt Sy. & Ar. & Latinus P, & unus cod. vet. MS. q. & cod. Roberti, & in margine Biblia Regia r. [Sic autem vertunt: *Nè incidatis in condemnationem*, Be. sic Il. P. Pi. Me. vel, *subjudicium*, Tre. ex Sy. E. sic Vulg. nempe condemnationis t, ob legem Dei de non jurando violatam u. Ne rei litis judicii, temerè jurando v. *ῥησὶς* pro *κατόρα* || Alii legunt, *ἵνα μὴ ἐν ὑποκρίσει ὁμιλήσῃ*, ut habet editio Complut x. [Sic G. Vor. &c. Sic autem reddunt: *Ut nè in simulationem incidatis*, Er. Ti. Ca. Ar. i.e. Nè deprehendamihi simulatores probitatis γ. Nè inveniamini mendaces. Sic nè *mentiar*, Prov. 30. 9. Nam *ὑποκρίσει* pro *mendacio* sumitur 1 Tim. 4. 2. & *ὑποκρίσει* pro *mendace*, Job. 34. 30. & 36. 13. Videtur hæc locutio non bene percepta causa fuisse alterius lectionis z.

patientiam, ostendit jam quomodo comparanda sit, & qualis esse debet, non cum tetrico silentio conjuncta, sed quæ se prodit sanctis exercitiis, &c.^a [Sic reddunt:] *Affligitur* (vel, *Mali aliquid patitur*, five corpore five animo^b: *Eger est animo*, Be.) *aliquis inter vos?* Pi.&c. Si quis premitur adversis. Vide supra v. 10.^c ¶ *Oret* ¶ Ut inde robur ad sustinenda mala, & solatium aliquod, reportet^d; quia levamine eget^e. Exemplum habes Mat. 26. 39. Act. 2. 1. 5. ¶ *Æquo*, &c. *Εὐδουμένης*; *Latus est quis?* Ca. sic Tre. ex Sy. Ar. Æth. Si quis lætatur ob accepta à Deo bona. Sic *εὐδουμένης γὰρ ἔσθις*, Act. 27. 36. Bono (vel, *Æquo*, Er. Il. Ti. P. Be. Mo. Vulg. i. e. hilari, pacato, tranquillo^b: *animo est aliquis?* Pi. i. e. Si quis prosperitate gaudeatⁱ. ¶ *Psallat* ¶ i. e. Deo gratias agat etiam cum cantu^k. Vide 1 Cor. 14. 15. Eph. 5. 19. *Ψάλλειν* propriè est *fidibus canere*, sed latius sumitur apud nostros^l. 14. *Infirmatur*, &c. *Ἀδυνεί*, &c.] *Ægrotat* (vel, *Infirmus est*, Ga.) *aliquis inter vos?* Be. Pi. Si quis ægrotat. Ità verbum hoc sumitur Matth. 10. 8. & 25. 36. Marc. 6. 56. Luc. 4. 40. Phil. 2. 26, 27. Syrus, *in dolore est*. Respondet Heb. *אֲדִינִי*, ut videre est Prov. 22. 35. Quod hic est *ἄδυνεί*, mox est *ἰσχυρήν* m. ¶ *Inducat*, &c. *Προκαλεσθήτω*, &c.] *Accersat presbyteros Ecclesie*, Pi. E. &c. Non omnesⁿ, sed eos qui dono sanationum præditi erant^o. Intelligit, vel, Pastores aliosque qui Ecclesie præsumt^p: vel, Episcopos^q, quorum munus erat visitare ægrotos^r, aut Sacerdotes alios^t, ab Episcopo ritè ordinatos^u, & ad hoc officium ab ipso delegatos^v. Qu. Cur dicit *presbyteros* de uno loquens infirmo^x? Resp. 1. Tanto tunc studio curabatur fidelium salus, ut plures ad infirmum concurrerent^y. Solent ad hanc rem in Oriente adhiberi Presbyteri septem^z. 2. Multi erant Presbyteri, five Episcopi, non quidem in una urbe, sed in tota hac Ecclesia disperforum Judæorum; nec tenebatur ægrotus unus plures, sed unum aliquem ex iis, accersere^a. 3. Est hic Enallage numeri, ut Marc. 15. 32. *latrones*, pro uno latronum^b. ¶ *Et orent super*, &c. *Ἐπὶ αὐτῷ* ¶ Pro *ἑαυτῷ* c. *Super eum*, Vulg. Ga. V. i. e. ejus nomine^d. Forſan respicit ritum impositionis manuum in sanando adhibitum^e. Pro ipso, G. Be. Pi. ¶ *Ungentes eum oleo in nomine Domini* ¶ i. e. Vice Christi, vel à Presbytero tanquam Christi ministro^f: vel, invocato nomine Domini^g: vel, ex instituto Christi, Marc. 6. 13. nempe, quia Oleum apud Hebræos Divinam gratiam significabat: ut & Manuum impositio, quæ & ipsa circa ægrotos adhiberi solebat, Marc. 16. 18. Act. 28. 8. Omnia autem ista fiebant in nomine Christi, Marc. 16. 17. Act. 3. 6, 16. & 19. 13. Proculus Christianus Severum Imperatorem per oleum aliquando curavit. Testis Tertul. ad Scapulam^h. Hunc autem locum intelligunt, vel, 1. de naturali sanatione per oleum, quod in Oriente præstans erat & copiosum & sanandis corporibus utileⁱ. Sed sic medicos potius quam Presbyteros advocari juberet^k. Verùm Presbyteros advocari vult, ut cum corporali hac medicina conjungerent spiritualem, nempe admonitionis, consolationis, & orationis. Erat hæc ægrotorum unctio medica usitatissima apud Judæos, ut refertur in Talmude tum Jerof. tum Babyl. [verba vide in Li.] Huic autem adungebant Judæi incantationes, ut Jerof. Talm. testatur. Noluit autem Jacobus salutaris hujus medicinæ usum aboleri propter hunc abusum, sed pro impiis his incantationibus præscribit Presbyterorum orationes, &c.^l. Vel, 2. de Sacramento Extremæ Unctionis^m. Sed obſtat, 1. quod Sacramentum illud, juxta Pontificios, non corpus, nisi rarò admodum & præter finem Sacramenti, sed animam, curat. At hic agi constat de sanatione corporis, ut ostendunt voces *ἐγείρει*, *excitare*, *ᾤσω*, *servare*, *κατανοήσας*, *laborantem*; deinde verò de sanatione animæⁿ. 2. Extrema Unctio illis tantum confertur qui morituri sunt, & de quorum vita desperatur, ut sit viaticum abeuntibus^o mundo. At hæc unctio sanitati recuperandæ destinatur^p. Vel, 3. De dono illo sanationum, quod illo tempore vigeat^q, Mat. 10. 8. 1 Cor. 12. 28, 30. Hæc autem sanationes patrata sunt modò solo verbo, ut Act. 9. 34, 40. & 14. 10. & 16. 18. modò apprehensione manûs & amplexu, Act. 3. 7, 16. & 20. 10. modò impositione manûs, ut Marc. 16. 18. Act. 9. 17. & 28. 8. modò hac unctio, ut Marc. 6. 13. Sed huic sententiæ obſtat,

1. quæd reliqua in hac Epistola præcepta sunt perpetua: Ergo & hoc^r. Resp. Quædam & Pauli præcepta sunt^s E. temporaria, ut illa de Prophetia, 1 Cor. 14. & de habitu mulieris prophetantis, 1 Cor. 11. v. 2. Nec soli, nec omnes, Presbyteri hoc donum habebant. Non ergo Presbyteri accerſerentur, sed ii qui dono illo pollebant^t. E. Resp. Donum illud maximè vigeat in Senioribus^u: v. Cam. Et in genere dona miraculorum Ministris inprimis data sunt, ut doctrinam à se traditam miraculis confirmarent^v. z. Q. 3. Gratia miraculorum non se extendebat ad effectus spirituales, quos habet hæc unctio^a. Resp. Non unctio, sed oratio ei adjuncta, hos effectus habuit: deinde sanationes corporum miraculosas sæpe comitabantur & sanationes animorum, ut Matth. 9. & alibi sæpe^b. 4. Unctio^c hæc erat fidelium. At miraculorum ulus potissimum erat ad convertendum infideles^d. Resp. Miraculosa hæc sanatio, licet in fidelibus patrata, aptum tamen erat medium ad convertendum infideles^e. 5. Si penes Presbyteros fuisset quovis ægrotos sanare, nemo tunc mortuus esset^f. Resp. Non ità habebant illi hoc donum, ut sanarent quos & quoties vellent, sed quoties id expediebat gloriæ Dei, & salutis ægrogi; cujus rei indicium erat penes Spiritum quo ducebatur is qui dono illo præditus erat^g. f. Cam. 15. Et oratio (Tam Presbyterorum quàm ipsius ægrotantis^h: *fidei* (i. e. fidelisⁱ, fide subnixa^j, à fide profecta^k. Genitivus efficientis^l.) *salvabit* (salute corporis^m, ut ferè omnes accipiunt, quia de infirmitate corporali loquitur: quæ tamen ad salutem animæ hic referenda estⁿ. *Σωζέει* hic sumitur quomodo *σώζειται*, Mat. 9. 21, 22. & 14. 30. Marc. 6. 56. & alibi sæpe^o: *sublevabit*, vel, *sanabit*, Cam.) *infirmum*, *Τὸν καμνοῦντα* ¶ *Ægrotum*, Tre. ex Sy. sic Pi. Cam. *Laborantem*, Er. P. Mo. Ca. Be. Pi. E. &c. Notat periculum ægrotantis, tanquam deficientis, ac morbo succumbentis^p. *Salvabit*, nempe, nisi aliter ei expediat ad salutem æternam. Vide 2 Cor. 12. 9. 1 Tim. 5. 23. 2 Tim. 4. 20. ¶ *Et*, &c. ¶ *Καὶ ἐγείρει*, &c.] *Et eriget* (vel, *allevabit*, V. Zeg. E. i. e. revelabit, exonerabit, dolorem scilicet mitigando^r; vel, *excitabit*, Cam. Sic Marc. 1. 31, *ὑψίσει*. Locutio inde quia qui graviter ægrotant solent cubare. Hinc & Latini *furgere* dicunt eos qui sanitatem recuperant^t.) *eum* ¶ *Dominus*, Me. Nempe Christus^u, in cujus nomine unctus fuit^v, non Presbyter^x. ¶ *Et si*, &c. *Κὰν—ἢ πῶς* ¶ *Quid si peccata commiserit*, Be. Pi. &c. Propter quæ plerumque immittuntur morbi^y, Matth. 9. 2. Joh. 5. 14. 1 Cor. 11. 30. non tamen semper, Joh. 9. 2. Sensus, Si peccando contraxit morbum illum. Nam afflictiones non sunt semper castigationes, sed interdum probationes^z. ¶ *Remittentur ei* ¶ q. d. Causa remota morbus cessabit, aut ad salutem cedit. Aptè hoc addit ad consolationem infirmi. Sic David morbo afflictus peccatorum veniam petit, Psal. 6. & 38. Al. *Remittentur ei*, nempe ad certum effectum, nè à morbo absorbeatur. Cæterum debebat is qui sic erat sanatus pro peccatorum modo poenitentiam sumere ab Ecclesia, & sumptum implere, & sic ad plenum jus communionis recipi^d. Sensus loci est, q. d. Non modò curabit Dominus morbum corporis, sed etiam morbum animi^e. Al. Non dicit *ἀφίσει*, *remittet*, Dominus scilicet, sed impersonaliter *ἀφεθήσεται*, q. d. *absolutio*, five *remissio*, *dabitur ei*; non tam à Deo, quàm à Presbyteris, qui ægroto graviora peccata ipsis confitenti, & emendationem sanctè pollicenti, Absolutionem dare tenentur, &c.^f. f. Ham. 16. *Confitemini*, &c. *Ἐξομολογήσθε ἀλλήλοις τὰ ἁμαρτήματα* ¶ In MS. additur *ἑκάστῳ*, quo hoc cum superioribus connectitur, non malè. Nec aliter Latinus legit^g. *Confitemini alii alii* (vel, *mutuò*, Val. *vobis invicem*, Er. *invicem alius alii*, Er.) *lapsus*, Pi. E. vel, *offensus*, Be. errata, Er. V. E. *delicta*, V. Agitur hic, vel, 1. De mutua offensarum confessione ac poenitentia professione, ad fratris læsi reconciliationem, de qua sermo est Matth. 5. 25. Luc. 17. 4. Col. 3. 13. Et quia multorum mutua sunt injuriæ, jubet ut eas mutuò libenter fateantur & condonent^k. Vel, 2. De peccatorum confessione fratribus facta^l, vel, Confessio causâ, ut peccata curent atque in posterum evitent; vel, Auxilii causâ^m, ut eorum intercessione veniam consequanturⁿ. Admonet ergo, hanc Confessionem vobis utilem esse, quia qui necessitatibus nostræ

Calv. nostræ conficii sunt, ad orandum pro nobis incitantur. Efficaciter orat Ecclesia pro peccatis sibi cognitis, adhibens simul idonea remedia malo, ne in id recidatur. Vide quæ ad Matth. 3. 6. Act. 19. 18. & quæ Maim. De Pœnitentia P. Vel, 3. De Confessione ægroti, generali saltem, sive de omni delictorum suorum genere, Presbyteris facienda, ut iis se probet, & ab iis Absolutionem accipiat. Vel, 4. De Confessione peccatorum sacramentali, sive auriculari & secreta, quatenentur omnes in Papatu semel in anno proprio su. Sacerdoti secreto in aurem singula peccata exacte cum omnibus circumstantiis enumerare, idque necessario, & ex jure Divino, ut statuunt Pontificii. Cui obstat, 1. quod *ἀλλήλοις* dicit, id est, *vobis invicem*; non Sacerdotibus, sed alter alteri. Sed hoc non denotat h. l. mutuo, sed q. d. Non soli Deo, sed homines hominibus, &c. Sic vox, *ἀλλήλοις*, alibi sumitur, ut Eph. 5. 21. *subiecti invicem*, i. e. quique superioribus suis: & 1. Pet. 4. 9, 10. *hospitales esse invicem*; nempe, vos qui domum habetis recipite recto indigentes, unusquisque — in alterum, &c. nec tamen imperiti doctos erudire possunt. Et talia verba exponi debent appolite ad subjectam materiam. Verum dona illa mutua esse poterant, vel specie, ut hospitalitas, vel, saltem genere, ut v. g. pro prædicatione gratia referatur, juxta Rom. 12. 5, 6. Gal. 6. 6. Et si vox ita alibi intelligenda esset, hic tamen propriè accipiendum docent, & verba seq. & analogia Scripturæ. 2. Quod sequitur, *orate pro invicem*. Denique Confessionem hanc aut juris Divini esse, aut h. l. intelligi, negant quidam Pontificii, testibus Greg. de Valent. & Lorino. ¶ *Et orate* (Et privatim, & publicè) *pro invicem* i. e. Alii pro aliis, Presbyteri pro infirmis; vel, generalius intelligendum, firmi pro infirmis, iusti pro iis qui peccata confessi sunt, stantes pro lapsis. ¶ *Ut, &c.* *ὅπως ἵασητε* ¶ *Ut sanemini*, Be. Pi. Tum corporaliter, ut sanitatem recipiatis; tum, præsertim spiritualiter, ut Matth. 13. 15. Luc. 4. 18. Heb. 12. 13. 1. Pet. 2. 24. Ut vos lapsos Deus à peccatis repurget. Non enim omnibus id contingit. *Sanitas* in Scriptura sæpe ad animam refertur. Ut animi corporisque salutem consequamini. ¶ *Multum enim valet* (i. e. Magnam vim habet ad impetrandum) *deprecatio iusti* (scilicet hominis). *Iustus* dicitur modò strictè, ut Eccles. 7. 20. Matth. 27. 19. Act. 3. 14. & 22. 14. modò latè, pro viro bono, ut Job. 1. 1. Matth. 1. 19. Luc. 1. 6. Talium duntaxat preces audit Deus. Vide Prov. 15. 8, 29. & quæ ad Joan. 9. 31. *ὅτι καὶ οἱ δὲ πεινῶνται καὶ ἐκλύουσιν αὐτοὺς*. Hinc apparet, partem præced. potissimum ad iustos dirigi. *assidua*, *ἐνεργὴς* Idem est quod *ἐνεργὴς*, Heb. 4. 12. & quod *ἐντελής*, Act. 12. 5. *Efficax*, Er. Ti. V. Be. G. Me. *Operans*, vel, cum agit, Er. V. *Ardens*, Pi. *Adiuvosa*, sive *Operosa*, Be. Pi. Me. *Intenta*, G. Er. V. *Constans*, vel *firma*, Cam. *Importuna*, Ga. id est, Zelo & ardore plena, non tepida, non temeraria; non perfunctoria, non trepida, qualis illa Jac. 1. 6. non languida. Est hic more Hebræo Participium pro Verbalis *ἐνεργὴς*, 1. Cor. 16. 9. Philem. 16. Heb. 4. 12. *Incitata*, & quasi motu & impetu quodam agitata, unde *ἐνεργούμενοι*, qui à demonibus agitati; id est, vehemens, fervens, & diligens, quæ fit cum magno devotionis affectu, ex animo profusa. Al. *Inspirata*, q. d. Oratio viri Dei, à Spiritu S. incitati, ut erant & Prophetæ cum precarentur, & in N. T. qui pollebant dono miraculorum, efficacissima erit, & miram sanationem efficiet.

17. *Elias homo erat similis, &c.* *Ὁμοιωμένος ἡμῖν* Occurrit hæc vox Act. 14. 15. & Sap. 73. Utitur Plato, Aristot. Theophrastus. *Similibus*, sive *Isdem* quibus nos, *affectionibus*, sive *affectionibus*, sive *passionibus*, *obnoxius*, P. Be. Pi. Vor. sic Er. V. *Similiter ut nos passibilis*, E. vel, i. corpore; obnoxius erat, & morti & vitæ malis, & molestiis corporis, ut fami, siti, &c. Vide 1. Reg. 17. P. Sic Act. 14. v. 15. *ὁμοιωμένοις*, q. d. Non dii immortales, ut putatis. Vel, 2. animo; ut constet ex 1. Reg. 17. 20. & 19. 3, 4. Sic optimi quique viri timori, diffidentia, impatientia, obnoxii erant, ut Abrahamus Gen. 12. Moses, & alii, &c. ¶ *Et oratione oravit* i. e. Intentè, sive ardentè, oravit. Repetitio Hebraica, seu Verbale verbo additum, quod Vehementiam significat. ¶ *Ut non, &c.* *τὸ μὴ ἔσεσθαι* Id est, *ne, &c.* In Scriptura tantum ha-

bemus prædictam ab Elia *ἀνομβία*, & deinde imbrem. 2. G. *Nō plueret*, Be. Pi. &c. Qu. 1. Unde hoc habuit Jacobus? Resp. 1. Id colligere potuit ex 1. Reg. 17. 1. & 18. 42. *Stetit coram Deo*, id est, oravit: & *secundum verbum meum*, quod scilicet à Deo postulavit. 2. Hoc ex revelatione habuit. 3. Traditio docuit hoc factum ad ipsius preces, & est id per se credibile. Nam & cultus Baalis passim receptus viro pleno ardoris pro Deo (talem enim eum fuisse tota ostendit Historia) extorsit poenæ postulationem; & contra populo ad meliora mutato facile & ipse ad mitiora se vertit. Qu. 2. Cur sic precatus est? Resp. In poenam idololatriæ & horrendæ lanienæ Prophetarum atque Sanctorum, cujus rei erant Achab & Israelitæ. Deinde hoc fecit Deo & dirigente & probante. Extraordinarium ergo hoc erat, nec nobis imitandum. ¶ *Super terram* Nempe, Israelis sive Decem tribuum, & confinia illius, ut Sa. repta, 1. Reg. 17. Luc. 4. 25. Hujus *ἀνομβία* in Phœnicum historia meminit Menander, ut Josephus nos docet 8. 7. ¶ *Annos tres & menses sex* Ut satis innuitur 1. Reg. 17. 18. Sic & Luc. 4. 25. ubi dicta vide.

18. *Rursum oravit* 1. Reg. 18. 45. Post Sacerdotes Baaliticos interfectos, & populum ad Deum revocatum. ¶ *Terra dedit, &c.* *ἐβλάσθη, &c.* *Produxit*, sive *Protulit*, Er. Il. Ti. P. Be. *Germinavit*, Er. V. Mo. Ca. Pi. *Ἀνομβία* enim causa fuerat deliqui frugum, ut videmus 1. Reg. 18. 2. Adde Deut. 28. 12, 23, 24. Contra pluvia tempestitiva causa fecunditatis, Esa. 30. v. 23. & supra v. 7.

19. *Si quis — erraverit à veritate* id est, A recta vivendi regula, quæ hæc duo complectitur, sanam fidem, & sanctam conversationem; vel, ab illa vitæ ratione quam præscribit Evangelium, quod eminenter *veritas* dicitur Rom. 15. 8. Gal. 2. 5, 14. & 3. 1. & 5. 7. Jac. 1. v. 18. 1. Pet. 1. 22. P. Monuerat eos, ut vel ipsi ab aliis peterent, vel, aliis præstarent, preces opemque in calamitatibus suis, ad salutem non solum corporum, sed & animorum. Hoc Christianum officium h. l. ab optimis illius effectis commendat. ¶ *Et, &c.* *καὶ ἐπιστρέψω, &c.* *Et converterit, &c.* Be. Pi. Vulg. id est, in viam revocabit, adminicula scilicet à Deo ad conversionem instituta adhibendo; orando, docendo, corripiendo, castigando, exemplo seu benefactis trahendo. *Si quis enim bonis monitis abducatur ab injustitia, ab invidia, ab odio, à facilitate jurandi, & similibus.* Sensus mysticus præcepti quod est Deut. 22. 17.

20. *Ab errore viae suæ* i. e. Vitæ, morum, actionumque suarum pravæ. Omnis peccator iudicio mentis aberrat, à via scilicet quam ipsi præscripsit Deus, & à via quæ unica ducit ad finem terminumque à seipso destinatum; idque ex ignorantia vel simplici, vel affectata. ¶ *Salvabit animam, &c.* MS. addit *ejus*. Sed *anima* absolute posita emphasin habet. Causa erit salutis ei qui peccaverat. Par locutio Rom. 11. 14. 1. Tim. 4. 16. Judæ v. 23. Rectè autem à morte eripi dicitur non tantum qui primùm ad Christianismum perducitur, sed & qui à vita vitiosa ad vitam Christianismo convenientem reducitur. Vide exemplum 1. Cor. 3. 15.

Quot verba, tot sunt argumenta. *Servabit: Servator* suo modo est, salutis & verbum afferendo, Act. 13. 26. & viam monstrando, Act. 16. 17. Luc. 1. 79. *Σωτήρ, &c.* *Qui mihi errata atque peccata mea monstrat magis Servatorem meum duco quam qui corpus egrotum sanaverit*, ait Galenus. *Animam*, id est, hominem, creaturam nobilissimam, & *animam*, partem hominis præstantissimam, & quod in anima optimum est, vitam scilicet, à morte, & quidem æterna. Et proinde nobilissimum est officium hoc servandi alios. Nam & bestia in foveam lapsæ ereptio opus est tam gratum Deo, ut illi & cultum suum posthaberi velit, Matth. c. 12. v. 7, 11. ¶ *Et, &c.* *καὶ ἡγήσεται, &c.* *καὶ ἡγήσεται, ἡγῶν*, est *condonare*, ut videre est Psal. 32. 1. *Tecta sunt, &c.* Hoc sensu vir sapiens dicitur tegere aliorum peccata, in Thalmude titulo *Bathra*. sect. 8. *Et obteget, sive operiet*, (id est, occasio erit ut tegantur; vel, efficiet ut Deus tegat) *multitudinem peccatorum*, Er. V. D. sic Be. Pi. &c. Pro testimonio hoc citat ex Prov. 10. 12. Potius eò alludit: nam Salomon & Jacobus de di-

versis rebus loquuntur; ille de peccatis tegendis apud homines, hic de iis prorsus delendis apud Deum. Peccata autem hic intelligit, vel, 1. sua: q. d. Maximum hinc commodum obtinget non alteri tantum, cuius anima servabitur; sed & sibiipsi, cuius peccata, quamvis multa ac gravia, coram Deo facilius obtegentur: adeo gratum est Deo hoc opus, ut illud efficiat, si poenitentiam & ipse agat, condonet peccata. Obj. Sic homo diceretur peccata sua tegere, cum hoc sit solius Dei opus. Verum nec sua nec aliena peccata proprie tegere potest, sed figurate, quomodo de utrisque accipi

possit. Vel, 2. aliena, nempe, illius quem convertit: q. d. In causa erit ut multa illi peccata ignoscantur. Efficiet ut illa jam conversi peccata priora Deus dimittet, & quasi extra conspectum suum ponat, Num. 23. 21. Psal. 32. 1, 5. Esa. 38. 17. non ita quod illa non cernat, sed quod non respiciat aut vindicet. Quem poenitet peccasse, penè est innocens, Seneca. Remittit Deus poenitentibus omnia omnino peccata sua, Col. 2. v. 13. 1 Joh. 1. 7, 9. Non placet hæc interpretatio. Sic enim post hoc membrum, tegit peccata, includitur in priore, servabit animam, neq; ei aliquid addit.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

I. EPISTOLAM PETRI.

PROLEGOMENA.] Tempus scriptionis huius Epistolæ incertum est, neque id scire multum refert. Assignari ei solet annus Christi 44. vel, 45. quâ ratione foret omnium Epistolarum Apostolicarum antiquissima; vel, 65. ut colligi possit ex Judicio Dei in Judæos appropinquante, de quo vide 1 Pet. 4. 7, 12, 17. Occasio scriptionis fuit adventus Sylvani sive Silæ ad Petrum, & dubitatio multorum an Petrus eadem cum Paulo & Sila doceret, & opinio Simonis Magi, Nicolai, & aliorum, qui fidem sine operibus prædicabant. Scopus & argumentum erat, ut testificaretur, veram esse doctrinam illam quam de gratia Dei per Christum amplexi erant, ut colligi possit ex 1 Pet. 5. 12. & ut eos hortaretur, tum ad perseverantiam in hac fide, tum, ad studium bonorum operum. Habet hæc Epistola τὸ σφοδρὸν (fervorem, seu vehementiam) conveniens Principi Apostolorum.

CAP. I.

1. **Petrus**] Idem nomen quod *Cephus*, sicut idem nomen *Θωμᾶς* & *Δίδυμος*. [Vide Gom.] ¶ *Apostolus*, &c.] De quo vide Joh. 1. 43. & Mat. 4. v. 18, &c. Non solent in Epistolarum initiis hanc suam dignitatem, sanè maximam, omittere Apostoli, ut inde etiam scriptis ipsorum sua constet, eaque maxima, auctoritas. ¶ *Electi*] Scilicet ad fidem & gratiam: iis quos Deus, aliis derelictis ac reprobatis, elegit ad vitam æternam. Vel, Christianis, ut Rom. 8. 33. & 16. 13. Col. 3. 12. 2 Tim. 2. 10. Tit. 1. 1. infra 2. 6, 9. Judæis scilicet: nam illis præcipue destinatus erat Petrus. Est titulus sumptus ex V. T. in quo Israelitæ *בְּחֹרֵי* *עֲלֵינוּ*, Esa. 65. 9. & alibi. Ideo Apostoli idem nomen, & certè multo meliori jure, in Christum credentibus aptarunt, quos Deus sibi seposuit ad multo maiorem sanctimoniam, ut jam sequetur. Vide Joh. c. 15. v. 19.

Electi multis modis dicuntur, hic autem ab æterno electi ad salutem, secundum præscientiam Dei, &c. ut sequitur. ¶ *Electi* hic idem valet quod efficaciter vocati, h. e. reipsa ab impiis atque incredulis segregati. Confer Joh. 15. 19. 1 Cor. 1. 26. Tales autem Judæos hos fuisse judicavit Petrus, vel, ex judicio charitatis, quia notæ electionis in eis apparebant, vel, ex revelatione Spiritus Sancti. ¶ *Advenis*, &c. *Παροικῶντες διασπορῇς*] *Advenis* (vel, *Incolis*, E. Tre. vel, *Peregrè habitantibus*, G. sim. Camer. Zeg. Ca. Heb. *תושבים*, Gen. 23. 4. Psal. 39. 12. Vel, 1. metaphoricè, q. d. fidelibus qui hic sunt peregrini & remoti à patria coelesti. Vide Heb. 11. 13. 1 Pet. 2. 11. Quod refellitur ex nomine *dispersionis* seq. Vel, 2. propriâ significatione, à qua non temere recedendum est, saltem in inscriptione P.) *dispersionis*, Mo. Be. Ti. Genitivus adjuncti: vel, *dispersi*, P. Pi. *disseminatis*, Tre. ex Sy. *sparsim incolementibus*, Er. II. Ti. V. Qu. 1. Quinam sunt ad quos Petrus hic scribit? Resp. 1. Gentiles conversi: quibus solis multa hic scripta conveniunt; ut, 1. quod Christum non viderunt, cap. 1. 8. 2. quod non populus sint, c. 2. 10. 3. quod illis adscribuntur & ignorantia, c. 1. 14. & idololatria, c. 4. 3. quæ utraque Gentilibus propriè competit; illa, Act. 17. v. 30. Eph. 4. 18. hæc, Gal. 4. 8. 1 Thes. 1. 9. & vita ad voluntatem Gentium acta, c. 4. 3. 4. illud *ἐν τῇ*, c. 2. 5. qu. d. Non tantum Judæi, sed & Gentiles. ¶ Resp. 2. Judæi: 1. quia his melius congruunt multa hic dicta, ut illud *advenis dispersionis*, collat. cum Jac. 1. 1. sed nec Gentiles erant advenæ sive peregrini in seq. regionibus; & patrum traditionum mentio, c. 1. 18. & conversatio inter Gentes habita, c. 2. 12. & quod urget eos autoritate Prophetarum, c. 1. 10. quæ Judæis, non autem Gentibus, sacrosancta erat: 2. quod ad Judæos scripta erat Epistola posterior Petri, c. 1. 19. & 3. 15. idèque & prior, ut constat ex 2 Pet. 3. 1. 3. quod Petrus erat præcipue minister Judæorum, Gal. 2. 7. Judæi porro, ante conversionem & fidem, erant non populus, simpliciter scilicet seu omnino ratione vocationis & externæ.

præceptis d. Intelligitur autem obedientia nomen, vel, 1. fides in Christum*; qui nimirum obedimus Evangelio f, vel, mandatis illis Dei, *Hunc audite: Credite Evangelio*: quæ etiam alibi vocatur obedientia fidei, Rom. 1. 5 h. & 16. 26. & obedientia Evangelii, Act. 6. 7. Rom. 10. 16. & obedientia Christi, Heb. 5. 9 i. & obedientia esse veritatis, infra v. 22 k. nam vera fides sine obedientia nequit l: vel, 2. etiam charitas & sancta vita, quam, non minus quam fidem, requirit Evangelium m: vel, 3. obedientia quæ Christus Patri obediit usque ad mortem crucis n. Sed non rectè dicimur electi ad obedientiam illam, sed per & propter eam o. [Sed non cogitant viri docti sententiæ illius auctores illud eis aliter accipere, & sic difficultatem illam elidere: vertunt enim] per obedientiam, Be. T. i. e. per meritum obedientiæ Christi p. Designat ergo sanctificationis nostræ materiam, nempe Christi iustitiam, cujus imputatione iusti coronamur. Eis hinc pro dæ, quia Heb. 2. utrumque declarat q.) & asperersionem sanguinis Jesu Christi, Pi. Be. &c. id est, ad expiationem five remissionem peccatorum r; vel, ad imputationem t, & applicationem u, obedientiæ & sacrificii Christi v, & beneficiorum morte Christi partorum x. Hanc autem vocat asperersionem, &c. quia nemo per Christi sanguinem mundatur à peccatis, nisi fuerit eo aspersus, id est, nisi ei applicetur Christi meritum. Quæ quidem asperio, five applicatio, fit per obedientiam fidei, juxta Rom. 3. 25 y. Explicat quæ illa sit obedientia Christi, & quomodo à nobis consideranda, nempe non simpliciter & per se, sed nostri respectu, utpote asperio z. Est & hic evdado. Ad obedientiam & asperersionem, &c. id est, ad fidem quæ asperguntur corda sanguine Christi, juxta Act. 15. 9. Heb. 9. 14, &c. 1 Joh. 1. 7 a. Innuit hinc totam nostram iustitiam, quæ partim in fide & operatione virtutum, partim in remissione peccatorum, consistit, esse divinæ electionis effectum b. Allusio hinc fit, tum, ad phrasin illam Psal. 51. 9. *Asperges me hyssopo, & mundabor c*: tum, ad asperiones, five purificationes, legales d, v. 19. Exod. 12. 23. Heb. 9. 13, 20*. & Exod. 29. 21. Levit. 1. 30 f. & potissimum ad illam Exod. 24. 8 g. Et notissimus est hic Canon Judæorum, *Radix, seu essentia, sacrificii est in asperione sanguinis h*. Non agitur hic de remissione peccatorum, quæ donum Spiritus Sancti præcedit; sed est hic rursus Genitivus Causæ. Vide Rom. 3. 25. & 5. 9. Eph. 1. 7. & 2. 13. Col. 1. 14. Heb. 9. 19. & 10. 19, 29. & 12. 24. & 13. 12. Sed vox *παντοῦ* sumpta est ex Lege Moysi, ubi & populus & Sacerdotes, antequam in Sanctuarium terrestre intrarent, humore quodam aspersi sunt, Exod. 24. 8. Num. 31. 23. Sic & nos, ut in Sanctuarium coeleste intremus, aspergi debemus Christi sanguine, i. e. ejus exemplum in perpersionibus sequi. Heb. 12. 24, *αἷμα παντοῦ* dicitur sanguis Christi per Genitivum Effecti, hic verò ipse *παντοῦ* αἷμα, &c. per Genitivum Efficientis; quia illa sanctificatio, id est, jus intrandi in Sanctuarium coeleste, non contingit nobis nisi per sanguinem Christi, qui nobis pro exemplari & passionis & gloriæ proponitur i. *παντοῦ αἷμα*, &c. passivè sumi debet, ut docet præced. *καὶ*, cui conjuncta est, & proinde est aliquid in nobis; neque hic denotat peccatorum remissionem, quæ Deum, ut Agentem, & sanguinem Christi, ut causam ejus meritoriam, respicit. Spectat hic actionem illam, Exod. 24. 7, 8. ubi populus sanguine aspergitur, & illà asperione & significatum & obliatum est foedus non tantum ex parte Dei, sed etiam ex parte populi; ut ostendunt verba illa, *de omnibus illis verbis*, inter quæ erant ut promissa Dei, ita & obedientia à populo promissa. Significat ergo h. l. obedientiam Evangelicam esse conditionem à nobis præstandam in novo hoc Foedere, quam proinde sanguine suo obliavit Christus, qui *seipsum dedit ut nos mundaret*, &c. Tit. 2. 14 k. ¶ *Gratia—& pax, &c.* i. e. Omne genus bonorum, spiritualium, & temporalium l. Et favor Dei, & indè procedens prosperitas, vobis crescat in dies. Eadem præcatio iisdem verbis 2 Pet. 1. 2. & propè iisdem verbis, Judæ v. 2. Apud Paulum quoque sæpe. Similis præcatio, Num. 6. 24, 25, 26 m.

3. *Benedictus* (sub. sit, Pi. sic Be. Frequens gratias agendi formula: 2 Cor. 1. 3. Eph. 1. 3. Simile Dan. 2.

20 n. qu. d. Laudetur à nobis propter sequentia beneficia o.) *Deus & Pater* (Legi potest, vel divisim, vel conjunctim p; q. d. Deus qui est Pater q, & pro nempe, ut 1 Cor. 15. 24. Col. 2. 2 r.) *Domini, &c.* Deum autem sic describit, tum, discriminis causâ, quia is solus verus Deus est, qui est Pater Christi, Joh. 17. 3. 1 Joh. 2. 23. tum, ut confirmet fidem in Christum t. ¶ *Qui—re-generavit nos* i. e. Iteratò generavit, nempe ad vitam animæ immortalem u; morte peccati ad vitam gratiæ v; reformavit, & novas creaturas effecit ||; sibi ipsi filios genuit, utpote per iustitiam sibi similes x. Uti-tur hac voce & infra v. 23. *γεννησάμενος υἱόν*, Joh. 3. 3. De quarum vocum sensu & voce *παλιγγενεσία* ibi diximus. *Fecit nos homines alios*, longè veriùs quàm id olim de Saule dictum, 1 Sam. 10. 6. Dicitur Deus & populum Israelis genuisse, cum eum fecit populum liberum, Deut. 32. 18. At hæc generatio multò excelsior ad res æternas, ut sequitur y. Per *regenerationem* intelligit sanctificationem nostrâ, quæ in mortificatione veteris hominis, & vivificatione novi, fita est z. Sensus, q. d. Qui cum sit ab æterno Pater Christi per naturam, nos in tempore filios habere voluit per adoptionem a. ¶ *In spem vivam* i. e. Vel, 1. vitæ f; nempe æternæ à nobis consequendæ g; vel, 2. vivificantem h, nempe in æternum i. Idem loquendi genus Joh. 6. 51 k. Heb. 10. 20 l. Vel, 3. perennem, ut exponitur v. seqm. vel, 4. veram & efficacem, non fallaci opinione nixam, cui spes mundana nititur, sed certâ fide Evangelii; nec sterilem & quasi mortuam n. [Sensus, q. d.] Hoc sine & fructu, ut per gratiam speremus consequi vitam æternam o. Illa, inquit, vita hinc nova spes in nobis excitat d. *Spes* hinc accipitur, vel, 1. Metonymicè, pro sperata gloria*; vel, 2. propriè, pro affectu ipso, quod malim f. ¶ *Per resurrectionem Jesu, &c.* Quod referendum est, vel, 1. ad *regeneravit*, ut significet, Resurrectionem Christi causam esse nostræ regenerationis, ut dicitur Rom. 4. 25. Confer 1 Pet. 3. 21 g. & Rom. 6. 4, 5 h. vel, 2. ad *spem vivam* i, quæ oritur ex fide resurrectionis, Rom. 8. 11. 1 Cor. 15. 17, 19. 1 Thes. 4. 13, 14 k. resurrectionis nimirum Christi l. Quia enim Christus, caput nostrum, resurrexit, nos quoque, ejus membra, resurgemus m. Nam illa *Christi resurrectio* & rem ostendit esse possibilem, & simul ostendit ipsum esse veracem qui nobis resurrectionem promisit. Nam quorsum aliqui Deus ipsum resuscitasset! an ad omnes homines fallendos? Minimè id convenit Dei veritati. Eadem de causa *resurrectionis Christi* fit mentio, infra 21. & 3. 21 n.

4. *In* (vel, *Ad*, Pi. vel, Id est, *ad*, Be.) *hereditatem* Regeneravit nos o, ut hæreditatis suæ faceret participes p; vel, in spem vitæ, quæ vita est hæreditas q. Ob-jectum & effectum illius spei est *hereditas*, i. e. possessio firma. De hac voce vide Act. 20. 32. Gal. 3. 18. Eph. 1. 14, 18. Col. 3. 24. Heb. 9. 15 r. Vita æterna non ut meritum mercenariis & servis, sed ut hæreditas filiis Dei, adoptatis & renatis, donatur t. ¶ *Incorruptibilem, &c.* *ἀφθαρτον καὶ ἀβυστον καὶ ἀμεταβλητον* Vocem *ἀφθαρτον* habemus & 1 Cor. 9. 25. & 15. 52. & *ἀμεταβλητον*, 1 Cor. 15. 42, 50, &c. Idem valet *בלתי־פחית*, Dan. 2. 44. *ἀβυστον*, Heb. 7. 26. Jac. 1. 27. & *μεταβλητον* de Morbis dici solet. *ἀμεταβλητον* habemus Sap. 6. 12. &, eodem sensu, *ἀμεταβλητον*, infra 5. 4. & *μεταβλητον*, Jac. 1. 11. *כח*, Job. 24. 24 t. [Sic vertunt:] *Immortalem* (vel, *Quæ nec perire, five corrumpi, potest*, P. Be. Pi. E. i. e. semel habita auferri non potest v, nec ad alios devolvitur x.) & *incontaminabilem* (vel, *impollutam*, V. nec contaminari, Be. Pi. vel, 1. quia nullas sordes aut maculas admittit, Apoc. 21. 27 y. planè pura ab omni sorde seu peccati, seu carnalis concupiscentiæ, quam in suo Paradiso præstolantur Judæi & Mahometani z. Vel potius, 2. quod in se purissima sit, nihil habens quod offendant a. *ἀβυστον* est lapis qui in ignem coniectus nec absuitur, nec inquinatur, sed splendidior etiam evadit. Vide Plin. 36. 19 b.) & *immarcescibilem*, Er. vel, *nec marcescere*, Be. Pi. i. e. vigorem suum ac gratiam semper retinet, nullum unquam possessori fastidium aut tædium parit c. *ἀμάραντος* est flos qui non marcescit, ait Dioscor. 4. 47. sic & Plin. 21. 8. Ex eo coronas, seu ferta, fecerunt, Plin. 16. & Tibul. eleg. 3. 4 d. Opponuntur

* E. Ger. nuntur hæc hereditatibus terrenis*; quæ sunt ut caduca & transitoria, ita & ambulatoria, quæ abusu facile inquinantur; quæ citò marcescunt^f; quæ facile auferruntur, fordescunt, vilescent & displicent^g. ¶ *Conservatam* (Jam olim ab origine mundi^h, imò ab æternoⁱ, quia vox est præter. temporis^k: *την αἰῶνα* hîc quod *ἀποκαταστασίου*, Col. 1. 5. 2 Tim. 4. 8. Pari modo *την αἰῶνα* de Poena dicitur, 2 Pet. 2. 17^l.) *in cælis* (q. d. in manu non nostra, sed Dei, ex qua nemo eam eripere poterit, Joh. 10. 28. Ostendit hoc hereditatis illius & excellentiam & certitudinem^m, firmitatem ac perpetuitatemⁿ. Perstringit crassas Judæorum opiniones de Messia^o.) *in vobis*, *ἐν ὑμῖν* Vobis, Be. Zeg. sic G. ex Sy. & Ar. Me. Ad, vel In, vos, Er. E. ex Hi. Erga vos, Er. V. Pro vobis, V. Personam hîc mutat, ut serviat exhortationi. Dixerat *regeneravit nos*: nunc, *in vos* & sic deinceps P. Al. Nobis, Pi. P. Ger. Nam Græci Codices plerique habent *ἐν ὑμῖν* pro *ἐν ὑμῖν*. multi quoque habent *ἐν ὑμῖν*, sed res eodem redit q.

5. *Qui*, &c. — *Τὸς ἀποκαταστασίου*, &c.] *Qui virtutē Dei* (i. e. Divinæ potentia^r, & gratia^s, quæ vos perseverare facit. Nam donum perseverantia^t significatur^u.) *custodimini* (Non quomodocunque, sed vigilantissimā curā^v, & tanquam *ἐπίσκοποι*, h. e. *presidio militari*^w. Vide 2 Cor. 11. 32. Gal. 3. 23^x. Phil. 4. 7^y.) *per fidem*, Er. Occurrit objectioni^z. Quid juvat eam conservari in coelo, dum nos periclitamur in terra^a, ob vim & infidias hostium, nostramque imbecillitatem^b? Docet ergo utrumque esse Deo curæ, adeoque alterum ex altero impleri^c. Conservat nos Deus, tum per potentiam suam, quæ infinita est & invicta, Joh. 10. 28, 29. 1 Cor. 1. 8. tum per fidem quæ, Dei robore fulta, vincit carnem, Rom. 6. 13, 14. 1 Joh. 3. 9. Diabolum, 1 Pet. 5. 9. & mundum, 1 Joh. 5. 4^d. *Per fidem obtinistis Spiritum S. qui vos custodit in Dei gratia*. Spiritus Sanctus *ἀποκαταστασίου* dicitur Luc. 24. 49^e. ¶ *In*, &c. *ἐν σωτηρίᾳ* *ἐπιμένετε ἀποκαταστασίου*, &c.] *In*, vel *Ad*, *salutem* (Quod conjungendum, vel, 1. cum *regeneravit*: Regeneravit nos ad hereditatem, h. e. ad salutem^f. Vel, 2. cum *per fidem* *ἐν σωτηρίᾳ*, i. e. *σωτηρίᾳ*, *per salvificam illam fidem*, quæ salutem vobis obventuram creditis^g. Vel, 3. cum *custodimini*. Per fidem custodimini in salutem^h, nè per vim, vel fraudem, hostium ea vobis eripiat ac intervertaturⁱ. Dei in vos benevolentia huc tendit ut adipiscamini salutem^k: *salutis* nomine intelligit non salutis initium, quod hîc habemus, sed complementum in gloria^l.) *paratam* (vel, *quæ parata est*, Sy. Er. Il. Ti. q. d. quæ jamdudum parata & parata est^m, & nobis sepositaⁿ.) *patefieri*, five *revelari*, (Sic dicit, quia nunc latet illa salus^o: vide Col. 3. 3, 4. 1 Joh. 3. 2 P. vel, *ut reveletur*, Sy. *in hoc ut patefieri*, Er. Il. Ti. Al. *ad salutem exhibendam*, Ca. *ad salutem quæ patebit*, G.) *tempore ultimo*, P. Pi. &c. id est, in fine seculi, five mundi^q, in die ultimo^r, in die judicii^s; qui *dies ultimus* vocatur Joh. 6. 39. & 11. 24. & 12. 48^t. quando salus hæc palam innotescet electis, totique mundo^v; quando non animæ solum beatorum, sed & corpora, gloriā illā ornabuntur^w.

6. *In*, &c. *ἐν τῇ ἀποκαταστάσει*] *In quo* (scil. tempore^x: vel, in quare^y, nempe conservatione Dei & salutē æterna^z. Illud *φ* non ad unum nomen, sed totam rem, refertur^a.) *exultatis*, Er. &c. Illa magna bona expectata vos perfundunt gaudio, Mat. 5. 12^c. ¶ *Modicum*, &c. *ὀλίγον χρόνον* (i. e. *ὀλίγον χρόνον*, &c.) *Paululum* (vel, *Modicum*, Vulg. Mo. vel, 1. magnitudine^d, five mēsurā; qu. d. Exiguæ sunt hæc afflictiones^e: vel, 2. duratione^f; *Ad breve tempus*, Er. Il. Ti. sic E. Me. Ger. vel, *Aliquantisper*, ut Marc. 6. 31. *כְּרֹגֶז קָטָן* Esa. 54. 7^g.) *nunc* (vel, *hoc tempore*, Tre. ex Sy. Significat, eas esse hujus tantum temporis^h: vel, *Ad tempus aliquod*, nempe dum brevis hæc vita durat. *ἄρτι nunc rectè vertitur*: Mat. 26. 29. Joh. 13. 7, 33. & 16. 12. 1 Cor. 4. 11. & alibiⁱ.) (si opus sit) (vel, si oportet, Be. Nov. 63 pro *de*, Act. 19. 36^k. q. d. Si ita res ferat^l, si ita fieri oportet^m, si Deus velitⁿ, ad suam gloriam & salutem nostram: neque enim semper eveniunt aut durant^o.) *afflicti* (vel, *vexati*, Ca. *tristitia affecti*, P. Be. Pi.) *in* (vel, *ex*, G.) *variis experimentis*, Er. vel, *tentationibus*, Pi. G. Vulg. &c. vel, *per* (vel, *inter*, Camer. ob, E.) *variis tentationes*, V. Sic vocat

persecutiones P, five afflictiones q, ut Jac. c. 1. v. 2^r. P. Pi. quas ipsis inferebant & Gentes incredulae, & Judæi^s. ¶ *Ut*, &c. *ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως*] i. e. *Tis* *πίστεως ὑμῶν*, planè ut Jac. 1. 3^t. Trajectio est in voce *δοκίμιον*. *Ut exploratio*, five *probatio*, (vel, *experimentum*, Be.) *fidei vestra*, D. Pi. Vulg. G. id est, Fides vestra explorata^x, nempe per illas tentationes^y. ¶ *Pre-tiosior auro*] Comparat fidem cum auro^z. Aurum usu & attritu consumitur, fides verò durat usqueque augetur^a. Vel, *auri*, sub. *experimento*, five *exploratione*, Be. Pi. *ἡ* *δοκίμια*, i. e. *τὰ δοκίμια τῆς ἡρώς*^b. Ellipsis qualis Mat. 5. 20. & Joh. 5. 20^c. & 1 Joh. 2. 2^d. Tale illud, *Omnium triumphorum lauream adepte majorem*, i. e. laureā omnium triumphorum. Quia illa exploratio ad exiguum tempus est utilis, hæc in æternum^e. Subest hîc argumentum; Si aurum probatione & purgatione per ignem redditur hominibus pretiosum & charum, cur non Deus fidei probationem exigeret per afflictiones, ut gratior fiat^f? ¶ *Quod*, &c. *τὸ ἀποκαταστασίου*, &c.] *Quod perit*, (vel, *aliquando peritutum est*, G. quod corruptibile est^g. Er. Atteritur enim aurum, abscedentibus latenter ramentis. — *Consumitur annulus usu*^h.) *tamen per ignem probatur*, Er. P. &c. qu. d. tamen tanti fit ab hominibus ut velint igne probari, quò suum apud ipsos pretium obtineatⁱ. Etiam illa res non semper duratura^j. tamen *ignibus exploratur*, ut magis eniteat: Job. 23. 10. Prov. 17. 3. Mal. 3. 3. *δοκίμια* *ἡρώς* *ἡρώς*, 1 Par. 28. 18. & 39. 4. ubi Græci *δοκίμια*^k. ¶ *Inveniatur* (vel, *Comperiatur*, Pi. sub. *esse*, Be. Pi. vel, *cessisse*, T. id est, Cedat^l, & sub. *vobis*, Be. Pi. T.) *in laudem*, &c.] *In laudem*, Nempe illa exploratio^m. Ut vos à Deo habeatisⁿ *laudem*, 1 Cor. 4. 5. *honorem*, Joh. 12. 26. *gloriam*, Rom. 2. 10°. Ut vos laudabiles sitis ac gloriosi^p, vel, *digni laude*, &c. P. *ἑπαινεῖται* fit verbis, *πῶς* rebus & gestibus; *δοκίμια* est sanum judicium de alicujus virtute^q. Multas congerit voces ut rei magnificentiam declararet. Sic & Rom. 11. 29. Eph. 1. 6, 12, 14. Phil. 1. 11^r. ¶ *In revelatione*, &c.] h. e. In die judicii^s, five adventus Christi ad judicium; qui vocatur *ἀποκαταστασίου* hîc & v. 13. 1 Cor. 1. 7. 2 Thes. 1. 7. & *ἀποκαταστασίου*, Col. 3. 4. 1 Pet. 5. 4. & *ἀποκαταστασίου*, 1 Tim. 6. 14. 2 Tim. 4. 1^t. quum Christus, qui nunc latet^v, apparebit^x, oculis nostris^y, veniens in gloria^z, in secundo adventu^a. *Ἀποκαταστασίου* eodem sensu habemus Luc. 17. 30^t.

8. *Quem*, &c. *ὃς ἐν εἰδότες*] i. e. *Καίπερ ἐν εἰδότες*^b. *Quem* (Jesum^c;) *cum* (vel, *etsi*, Pi.) *non videritis*, Be. &c. Plerique scilicet^d: Hi enim Judæi non in Judæa commorati sunt, sed multi ex eis nè Judæam viderant^e. Ad amorem multum facit aspectus. Idem argumentum est, 1 Joh. 4. 20^f. Multum est amare eum quem de facie non noveris^g. Vel, *noveritis*, Camer. V. E. Sed notitiam hîc accipiunt Interpretes quæ est per sensum principale, h. e. visum, ut respiciat illud Joh. 20. 29. Verum vox illa ad mentem magis refertur. Laudat eos quòd Christum nec visum, nec cognitum, diligenter^h. Sed durum hîc est *εἰδότες*. Restituo ergo, *ἰδόντες* ex Vulg. & MS. cod. bonæ fideiⁱ. ¶ *In quem* (Pertinet hoc ad *ἰδόντες*, *ὡς* *ὁραῖς* obiter inserto^k;) *nunc quoque* (sub. *eum*, Be. Pi.) *non*, &c. *Μὴ ὁρᾶτε*, *ἰδόντες* *δε*, &c.] *Non videntes*, five *cernentes*, (qu. d. Nè nunc quidem eum videntes^l: Neque illam in terris agentem vidistis, neque nunc ejus gloriam conspicitis^m.) *tamen credentes*, *exultatis* (ob spem promissæ felicitatisⁿ.) *gaudio ineffabili* (i. e. quod verbis exprimi nequit, ut *ἀλαλήτοις* habes Rom. 8. 26. *ἀνεκδιμήτοις* 2 Cor. 9. 15°. quia de bonis est ineffabilibus^p;) & *glorioso*, Be. Pi. &c. vel, *glorificato*, Er. Mo. i. e. summā laude digno. Syrus hoc sensu *בְּשִׁבְחָא*. Hebraicè dicas *בְּשִׁבְחָא*, ut Exod. 15. 6^q. i. e. gaudio magnifico, stabili item & solido, de gloria coelesti ab eo promissa qui fallere non potest^r: vel, tam gloriosā lætitiā, ut cum venturi seculi beatitudine possit aliquo modo comparari^s. Opponitur gaudio mundano, quod inane est & momentaneum, & cum dedecore plerumque conjunctum^t.

9. *Reportantes* (vel, 1. propriè^v, & in præsentī^x, nimirum, *salutem inchoatam*^y; & *animarum*, nondum verò corporum^z: vel, 2. improprie, per Enallagen consuetam præf. pro paulò post Futuro^a, *κοιμώμενοι* pro *νομιμάμενοι*. Sed Præsentī tempore uti maluit ob rei certitudinem^b,

titudinem^b, q. d. quippe certò reportaturi^c. Κοιμῶντες
in sensu Præmii habemus & 2 Cor. 5. 10. Eph. 6. 8.
Col. 3. 25. Heb. 10. 36. & 11. 39^d.) *finem* (i. e. id
quò spectat & tendit fides^e. *Finem* hîc vocat fru-
ctum, qui idem causæ finalis rationem habet ||: vel,
mercedem, Pi. D. Me. T. Pi. G. quam, quia in fine
operis datur, Hebræi vocant פְּרִי, ut Prov. 23. 18.
Jer. 29. 11^b. item עֵקֶב, quod *calcem* significatⁱ; quia
ut calcaneus est extremum in corpore hominis, ita mer-
ces extremum est in opere^k. Sic Psal. 19. 12^l. ubi in
Græcò est ἀνταπόδοσις. Idem planè significat פִּירְעָנָא,
quod hîc prorsus Syrus^m.) *fidei vestra, salutem* (Quæ
ἐκ τῆς πίστεως σωτηρία, Heb. 10. 39. σωσάτω ὑμᾶς, Jac. 5. 20ⁿ.
vel, 1. salutem in genere, cujus initium in hac vita, ut
Eph. 2. 8. Tit. 3. 5°. vel, totam salutem, quæ hîc per
conversionem inchoatur^p, & augetur indies^q, ut Luc.
19. 9^r. & perficitur in seculo futuro^t: vel, 2. salutis
complementum in altera vita^u, ut suprà v. 5. & sæpe
accipitur^v. Hoc enim beneficium ultimo loco ponit
tanquam præcedentium reliquorum finem & scopum.
Ideo enim Deus nos regenerat, custodit, &c. ut in ple-
nam æternæ salutis possessionem tandem nos introduc-
cat^x. Sed prior sententia uberior est, & sequentibus
aptius convenit y.) *animarum*] Sub. vestrarum^z, i. e.
salutem vestram^a. *Anima* pro homine per Synecdo-
chem^b. Sic loquitur, ut Judæos, ad quos scribit, re-
vocet à sensu carnali, nè salutem per Christum promif-
sam carnalem esse crederent^c.

10. De, &c. Περὶ τῆς—ἐξ ἐκείνου καὶ ἐξ ἐκείνου, &c.]
De qua salute exquisierunt, sive inquisierunt, & (sub.
quam, P. Be. Pi.) *scrutati sunt* (Accuratè scilicet &
diligenter^d, cum ardenti desiderio & singulari studio^e.
Intellige, & illa scriptis consignarunt^f, q. d. indagâ-
runt, prædixerunt, & expectarunt^g.) *Propheta*, Er.
Vulg. Be. Pi. &c. Nempe veteres^h, ex quorum scriptis
fides vestra confirmanda estⁱ. Significat, hoc non esse
novum hominum inventum^k, sed priscum Dei decre-
tum Prophetis revelatum^l. Viderunt [Propheta]
aliquid magni in nostra sera tempora reservari; sed
quale id esset non potuerunt pervidere. Idem sensus
Luc. 10. 24. Longè illud à suis temporibus abesse vi-
dit Moses, Deut. 32^m. Qui. Nonne Propheta salutem
affecuti sunt? Resp. Sanè affecuti sunt vitam æternam.
Sed *salus* hîc speciali modo accipiturⁿ; notâtque, vel,
1. clariorem salutis manifestationem in Messia adventu
promissam^o, ut conveniat hoc cum Luc. 10. 24^p. Non
placet, quia *salutem animarum* hîc intelligi apparet ex
v. præced. Vel, 2. salutem Judæorum disperforum,
h. e. publicam eorum per Evangelium conversionem,
& inde consequentem vitam æternam, quæ in Christi
adventum & gloriam, unâ cum gentium vocatione, re-
servabatur^q. ¶ *Qui*, &c. οἱ ἀπὸ τῆς εἰς ὑμᾶς, &c.]
Qui de illa (sub. *ventura*, Er. Be. Pi. sim. Vulg.) *in vos*
(vel, *quæ erga vos est*, E.) *gratia* (i. e. de gratia quæ
vobis impensa atque exhibita est, & mundo palam ma-
nifestata^r. Quam salutem dixerat hîc *gratiam* vocat,
ut moneat, esse beneficium planè gratuitum^t.) *pro-*
phetantes, Mo. Prædixerunt bona illa quæ nobis evene-
re, sed sub umbris victoriarum de Gentibus, liberati-
onis à Babylone & ab Antiocho, pauci directè, &
paucat^u.

11. *Scrutantes in quod*, &c. Εἰς τίνα ἢ πῶς ὅν καὶ ἐν εὐαγγέλι-
ῳ αὐτῶν—ἀναγινώσκοντες τὰ εἰς Χριστὸν, &c.] *In quod*, vel
quale, (vel, *cujusmodi*, Pi.) *tempus* (i. e. quo tempore,
post quot annos, quo mundi, aut rerum Judaicarum, sta-
tu^v: quod, i. e. propinquum, aut longè adhuc distans^x;
vel, quâ annorum hebdomade, Daniele[m] [enim] maxi-
mè hîc indicat, qui tempus ab Angelo inquisivit, Dan.
9. 22, 23^y. & quale, id est, quietum, aut bellicofum^z;
libero populo, an serviente, an semilibero^a. Vel, *temporis*
articulum, Pi. Καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ καιρὸς ὁ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ
Be. Pi. Me. vel, *demonstraret*, Me. sub. *illas casuras*, Pi.
sic Ger. [nempe perpeffiones, &c. ut sequitur.] vel, sup-
plendum, *gratiam illam constitutam*^c, de qua vaticina-
bantur^d: in eis (vel, qui in illis erat, Er. Ti. Be. Pi.
Zeg. E.) *Spiritus Christi*, (Sic vocat ex objecto, Spi-
ritum res Christi præsignificantem, & qui Christi causâ
iptis erat datus. Barnabas finè Epistolæ, *Propheta ab*

ipso habentes donum in illum prophetaverunt^e. *Spiritus*^f.
Christi hîc dicitur, quia suggerit ea quæ sunt Christi^g.
Sed illo sensu poterat dici *spiritus noster*, quia suggere-
bat ea quæ ad nos pertinebant; sed & spiritus in Apo-
stolis dici potuisset, *spiritus Antichristi*, quia eum de-
scripsit, &c. Dicit ergò *Spiritus Christi*, ut innueret^h Plac.
divinitatem Christi, qui ipse jam olim Spiritu suo Pro-
phetas afflavit, simulque diceret, Spiritum S. à Filio
procedereⁱ. Hinc constat, Christum in V. T. existi-^k
tisse^l. Nam non entis nullus est spiritus^m. Alludit
etiam hîc ad apparitiones V. T. in persona Christi fa-
ctasⁿ.) *prætestatus* (vel, *prætestificans*, Er. vel, *prænun-*
cians ille, Be. P. vel, *antè testificans*, Pi. i. e. priusquam
acciderent testificabatur^o: ἐξ ὧν ἀναγγελλόμενος, *prædi-*
cendo designabat^p.) *illas* (sub. *venturas*, sive *eventuras*,
Er. V. Be. Pi. E. sic G. Camer.) *in Christum* (vel, *Christo*,
Be. eis Χριστὸν pro Χριστῷ, ut modò eis ὑμᾶς. Præsignifica-
bant Propheta *Christum passurum multa*, Luc. 24. 25,
26. Act. 26. 23. sed alii obscurius, alii clariùs. Hebræi
hæc vocant מְשִׁיחַ (vel, *afflictiones*,^q G.
Er. V.) & post hæc (vel, *posteriores*, Vulg. vel, *quæ has*
secuturæ essent, Ti. sic Er. V. *illas consecuturam*, Be. Pi.
h. e. passionibus successuram^r.) *glorias*, Mo. Vulg.^s E.
&c. h. e. Resurrectionem Christi, Ascensum in cælum,
Missionem Spiritus S. Gentium vocationem^t. Hinc
dicit *glorias* num. plur. quia gloria Christi multiplex
erat^u. Vel, *gloriam*, Be. Pi. Ut hîc, ita & Luc. 24. 26.
conjunguntur *perpeffiones* & *gloria* Christi^v; idque eo-
dem ordine, ut illæ præcedant, hæc sequatur. Monet
hîc Petrus fideles, ipsos, exemplo Christi, non nisi per
afflictiones ad gloriam perventuros^w.

12. *Quibus*, &c. οἱ ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς—ἀναγγέλλοντες αὐτὰ]
In MS. οἱ ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς αὐτὰ ἐχ. εἰς τοὺς, ὑμῶν δὲ ἀναγγέλλοντες.
Sed præfero id quod Latinus hîc sequitur^x. Illud οἱ^y G.
referri potest, vel, 1. ad præced. παθήματα. q. d. Testi-
ficans Christi passiones & glorias iis quibus revelavit
Spiritus, nempe Prophetis. Vel, 2. quod simplicius vi-
detur, ad Christianos, qui viderunt id quod de Christo
prædixerat Spiritus in Prophetis; q. d. Passiones & glo-
rias per quas Christus fuit mundo revelatus, qui antè
fuit ignotus^z. Vel, 3. ad Prophetas y. [Verba sic red-
dunt:] *Quibus* (sub. *illud*, P.) *revelatum est*, (Nempe
à Spiritu Sancto^a: eos non sibi, sed (vel, imò, Er.)
nobis, (vel, vobis, Er. V. Ger. Vulg. ὑμῶν legunt quidam
Græci cod. & Didymus Latinus. Sed alii Codices pro-
batiores & antiquiores rectiùs legunt ὑμῶν, quia statim
sequitur ἀναγγέλλοντες ὑμῶν, ut persona non mutetur, quomodo
Oecum. & omnes cod. Latini legunt^b.) *ea administrare*,
Be. Pi. h. e. Illa non pertinere ad tempus in quo ipsi vi-
vebant, sed multo tempore post esse adimplenda^c; &
quæ illi prædixerunt futura, vobis sub N. T. nuncianda
esse completa^d. Sensus, q. d. Revelationes istæ factæ
sunt non tam ipsorum causâ, quàm vestri, qui eratis
eorum libros lecturi, ut ex comparatione & consensu
eorum quæ prædicta sunt à Prophetis cum istis quæ nos
[Apostoli] vobis annuaviimus, fides vestra confir-
metur^e. Non patefacta illis est restota, sed hoc intel-
lexere, se eas administrasse, i. e. prædixisse (nam omnis
verbi Divini annunciatio est ἀναγγέλλειν, Act. 6. 4. Rom. 1. 1.
13. 2 Cor. 4. 1. & 5. 18. 1 Tim. 1. 12. 2 Tim. 4. 5.)
quæ eventura erant non ipsorum, sed vestro, tempore.
Magnus sanè honor, quòd Propheta non sibi, sed nobis,
inservire. Viderunt per transfennam quæ nos clarè
conspicimus^f. ¶ *Quæ*, &c. Αὐτὰ ἀναγγέλλοντες, &c.]^g.
Quæ nunc annuntiata sunt (Nempe ut ad amissim com-
pleta^h. Res illæ magnæ plenè explicatæ sunt. Αναγγέλλειν
vox valde accommodata huic rei, Act. 14. 27. & 15. 4.
& 20. 20, 37. Rom. 15. 21. 1 Joh. 1. 5. ἡμεῖς) vobis,
per eos qui vobis Evangelizârunt (h. e. per Apostolos &
eorum adjutoresⁱ. Evangelizῶντες, aut εὐαγγελίζοντες, sensu
activo non rarò apud nostros Scriptores Accusativum^k.
Personæ regit vice Dativi, Act. 8. 25, 40. & 14. 15, 21. &
alibi^l.) *per emissum è cælo Spiritum Sanctum*, Be. sic P. Pi.^m G.
&c. Nempe in die Pentecostes, Act. 2. k. à quo plenissi-
mè edocti sunt de his quæ alios docere debebant, & cu-
jus virtuteⁿ, atque impulsu, non autem arbitrio huma-
no^o, Evangelizare coeperunt^p. Referendum hoc ad
evangelizârunt^q. Hoc autem dicit, ut ostendat, eo-
dem Spiritu nunciari Evangelium per Apostolos, quo
fuerat^r.

fuerat prænunciatum per Prophetas; ideoque fide dignissimum esse p. [Sensus, q.d.] *per calitus donatos Spiritu Sancto*, i.e. donis majoribus quam ipsi Prophetæ habuere; & de quibus ipsi Prophetæ sunt locuti, ut Joel. 2.28. Spiritus mitti dicitur, ut Luc. 24.49. Joh. 14.26. & 15.26. & 16.7. ¶ In, &c. *Εἰς ἃ ἐπαρυσσίν* — *παρυσσίν* ¶ In quæ (Nempe omnia ista de quibus egerat, quæ à Prophetis prædicta sunt, de Christo, & nunc ab Apostolis annunciata, quorum jam præcessit mentio; h.e. in mysteria salutis & redemptionis humanæ, ut scilicet videant ea completa: vel, refert *passiones & gloriam Christi jam dictas*. Sed hæc remotius distant. Al. In quem, Vulg. scil. vel Christum, vel Spiritum Sanctum. Quidam legunt *eis dñ*. Sed Græca constanter habent *eis dñ*. Sic & Syrus & cod. Latini nonnulli d.) *desiderant* (128, i. e. *amant*, quomodo Psal. 119.20.40. & alibi sæpe:) *Angeli introspicere*, Pi. sic Be. &c. *Παραυθίσιν* hic sumitur ut Jac. 1.25 f. [ubi dicta vide.] Est autem iterum in his verbis allusio ad Cherubinos, quorum oculi versùs Propitiatorium spectabant, Exod. 25. h. Designat penitentiorem rei contemplationem, ut Luc. 24.12. Joh. 20.5, 11 k. [Sensus, q.d.] *Quæ Angeli ipsi*, antea non percognita, *cum summo gaudio nunc aspiciunt*. Ità accepit & Iren. 4. 67. *Angelos proficere per homines*, vetus est Hebræorum sententia apud R. Israel. de Anima, cap. 1. Quamvis non ignorent Angeli hæc mysteria, ut quæ per ipsos Prophetis revelata fuerint, illa tamen plenius & perfectius nosse cupiunt, tum, quia admirabilem illic agnoscunt Dei sapientiam, tum quia de hominum salute ineffabiliter gaudent. Commendat ergo Evangelii dignitatem, ut prius à Prophetarum studio, ita nunc ab Angelorum cognoscendi desiderio.

13. *Propter quod* Cum talis hæreditas vobis parata sit p. Cum tantus vobis honor destinatus sit ut nōritis quæ Prophetæ non perviderunt, & ex vestris successibus ipsi Angeli fiant doctiores q. ¶ *Succincti*, &c. *Ἀναζωοποιεῖν τοὺς ὀσφύς*, &c. i.e. *Κατὰ τοὺς ὀσφύς*. *Succincti* (vel, *Præcincti*, P.) *lumbis* (vel, *lateribus*, Ca. *Accingi lumbis* solent qui se parant ad corporale aliquod ministerium; ad iter, aut opus aliquod, ut expeditiores sint: vestes enim Orientalium, utpote longæ laxæque, impedimento erant: de qua re vide 1 Reg. 18.46. 2 Reg. 4.29. Luc. 12. 35. ubi dicta vide. Specialiter autem respicitur hic ritus Paschalis, Exod. 12.11. *mentis vestra*, Er. Be. Pi. &c. i.e. mente veluti lumbis. Phrasis qualis Rom. 4.12. *Incedera vestigiis fidei*, &c. id est, in fide, veluti in vestigiis. Solent membra & actus corporis transferri ad animum. Sic Eph. 6.14. [Sensus est,] *Estote attentī*, animo parato, vigili, & prompto, ut servi expectantes adventum domini; mente prompti, alacres, & expediti, ad ea capeffenda aut facienda quæ ad hunc finem consequendum utilia sunt. Mentem refrænatæ ac restringite, ab omnibus vitiis, curis, meditationibus, & cupiditatibus, carnalibus, quibus impeditur & implicatur nē expeditē & liberē Deo serviat; vel, nē cœlestia meditetur; eamque expeditam reddite ad spiritualia meditanda: vel sic, Spiritus robore instructi contra pravas carnis concupiscentias viriliter pugnate. In lumbis enim consistit corporis robur, Job. 40. 11. Psal. 38.8. unde phrasis, *Accinge sicut vir lumbos tuos*, Job. 38.3. & 40.2. ¶ *Sobrii* Itā Er. Be. Pi. E. Me. &c. Moderato rerum omnium delectabilium usu. Referri hoc potest, vel, 1. ad corpus, ut sensus similis sit illi loco Luc. 21.34. ubi prohibet Christus & *curas hujus vite*, quæ *succinctiōni mentis*, & *crapulam atque ebrietatem*, quæ *sobrietati*, adversantur: vel, 2. quod malim, ad animam, vel, ut idem sit quod *succincti*, &c. vel, ut sic distinguantur, ut *succincti*, &c. ad intelligentiam & cogitationes, *sobrietas*, ad voluntatis & affectuum moderationem, (nē voluptatibus & vitiis reliquis inebrientur) pertineat p. Sensus, q.d. Nec carnis illecebris, nec mundi curis, nec falsis & vanis opinionibus, sitis ebrii q. *Νήφοντες* i.e. *Animum habentes minime perturbatum*. Vide 1 Thess. 5.6, 8. 2 Tim. 4.5. vel, *Vigilantes*, V. Me. E. ex Hi. Unde Syrus vertit, *Excitamini*. Utraque lectio in idem recidit: nam sobrietas mater est vigilantia, & ebrietas somni & ig-

navia. Loquitur tamen de vigilantia mentis, quæ cavemus nē hostium insidiis circumveniamur. ¶ *Per-* *fecti*, &c. *Τελείως ἐλπίζετε ἐπὶ τὴν γενομένην ὑμῶν χάριν ἐν ἀποκαλύψει*, &c. *Τελείως* hic necessendum, vel, i. cum voce præced. *Sobrii perfecti*, Oecum. in E. vel, *Excitamini perfecti*, Sy. vel, *Perfecti vigilate*: nam somno, vel dormitationi, locus non est inter tot hostes agentibus. Vel, 2. cum sequent. ut alii omnes rectius distinguunt, ut hæc sit adhortatio. [Sic reddunt:] *Perfecti* (Nempe perfectione partium, sive sincerè, sine hypocrisis: integrè, Pi. vel, cum firma fiducia: *Spes pro fiducia*, Job. 13.15. vel, perseveranter, sive ad finem usque, ut Judith. 11.5. *ΠΣΝΔ*. Vide Mat. 10.22. & Heb. 3.6 d.) *sperate in eam quæ ad vos deferretur* (imò jam delatà est per Evangelii prædicationem: vel, *vobis deferretur*, Pi. sic Hi. in E. Præf. pro fut. ut appareret ex seq. f. Sunt inter se *ἀντὶς ὁσφύς*, *φέρειν* & *κομίζειν*. Quæ Deus nobis apportat, nos reportamus: vel, *vobis affertur*, Vulg. vel potius, *fertur*, E. Val.) *gratiam* (i.e. spe perfectâ amplectimini & retinete gratiam, &c. *Gratiam* hic vocat, [vel, 1.] gratuitum illud beneficium salutis, de quo suprà loquitur, & cujus semper aliquid, etiam in hac vita, restat sperandum. [Vel, 2.] summum effectum Divinæ benevolentia, nempe vitam & gloriam æternam, quæ *χάρις ὁδός*, infra 3. 7. & *χαρισμα*, Rom. 6.23. Est & hic Trajectio, pro, *eis τὴν χάριν τὴν γενομένην ὑμῶν*, &c. d.) *dum patefiat Jesus*, &c. P. sic Er. V. vel, *quum patefiat*, &c. Pi. sim. Be. vel, *in revelatione*, &c. E. ex Vulg. Er. V. Hic sume ut suprà v. 7. vel, *per revelationem*, &c. Loquitur de mysterio Evangelii jam divulgato, per quod Christus innotuit; five de adventu Christi: vel, *in revelationem*, &c. Vulg. E. in pro eis q. Refertur hoc, vel, 1. ad *affertur*, q.d. Quæ gratia ad vos deferretur *in revelatione*, &c. i.e. dum Christus per Evangelium manifestatur. *Ἀντιλαμβάνεσθαι* ergo hic significat eam Christi manifestationem, quæ fit in verbo Evangelii in hac vita, sicut & Luc. 2.32. Rom. 16.25. Gal. 1.12, 16. ut primum hoc sit exhortationis propositæ argumentum, petiit à cognitione Divinæ voluntatis in Christo & per Christum patefactæ. Vel, 2. ad *sperate*; quod probabilius est, quia hic fideles excitat ad perseverantiam spei, propositâ gloriâ cujus cum Christo participes erant. Sensus, q.d. Sperate hanc gratiam vobis dandam in revelatione Christi, h.e. in die Judicii: vel, q. d. Spem vestram extendentes usque ad revelationem Christi, & adventum ejus ad judicium: tunc enim gloriam perfectè consequemini.

14. *Quasi* (vel, *Ut*, Be. Pi. *Tanquam*, Val. Er. V.) *filii* (nempe Dei; cui, ut Patri, obedientiam debetis, & si filii estis, præstatis, & cujus hæreditas competit filiis:) *obedientia* i.e. Obedientes, phrasi Hebraicâ. Sic *filii iræ*, Eph. 2.3. & *lucis*, Eph. 5.8. & *maledictionis*, 2 Pet. 2.14. & *dilectionis*, i.e. dilecti, Col. 1.13 d. & *ἀπειθείας*, Eph. 2.2. & 5.6. Hæc pendent à præcedentibus; q. d. state succincti lumbos, i.e. expediti & parati servare divina præcepta, ut decet filios obedientes. Vel, *filii obed.* i.e. homines, ut Eph. 2.2. & 5.6. Col. 3.6. ¶ *Non*, &c. *Μὴ συγκατατίθεσθαι τοῖς ὀσφύς*, &c.] Supple *παρυσσίν*. *Non configurati* (vel, *conformantes*, sive *accommodantes* vos, E. Er. V. sic Zeg. Me. Pi. i.e. obsequentes. Vel, *Qui vos non configuratis*, Be. Pi. Sic *μὴ συγκατατίθεσθαι τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ*, Rom. 12.2 k.) *prioribus* (vel, *prius*, Mo. Ti. vel, *pristinis*, Er. P. Be. Pi. h.e. vitæ prioris; vel, quibus serviebatis tempore Gentilismi:) *ignorantia vestra* (dicit *vestra*, quia ignorantia propriè nostra est, & in ea omnes nati sumus: vel, *in ignorantia vestra*, P. Mo. vel, *quæ in ignorantia vestra vixerunt*, Be. Pi. vel, *in quibus per ignorantiam vestram eratis*, Ti. vel, *quibus agebamini*, dum adhuc ignoraretis Christum, V. Er. sim. Zeg. vel, *quibus tum propter ignorantiam vestram tenebamini*, Zeg.) *desideriis*, sive *cupiditatibus*, Vulg. Mo. &c. Bene distinguit tempora Ignorantiæ à temporibus Notitiæ. Alia hæc ætas alios mores exigit. Idem sensus v. 18. & seq. Vide & Joh. 9.39. & Act. 17.30. Eph. 4.18. Tunc vixerunt ut cupido dictabat, Eph. 2.3. nunc ut Christus docuit. Admonet eos, nē conformentur veteri homini quem semel exuerunt p.

15. *Sed, &c.* Αλλὰ καὶ ἡ γὰρ λέγουσα, &c.] Καὶ ἡ hic est nota similitudinis q. *Sed sicut is qui vos vocavit* (efficaciter scilicet; & adduxit, ad gratiam suam, ad fidem & salutem; nempe Deus, & Christus. Periphrasis hæc est emphatica Dei Patris, cui, ut causæ principi, vocatio nostra sæpe adscribitur, Rom. 9. 11, 24. 1 Cor. 7. 15. Gal. 1. 6. & alibi. *Sanctus est*, Be. Pi. sic Er. V. &c. Argumentum est ab exemplo Dei à quo vocati erant. Deum hic indicari Sancti nomine ostendunt sequentia. Et sæpe vocem Sancti sic usurpat Esaias b. Deus est fons & exemplar omnis sanctitatis c. ¶ *In omni conversatione* Cum omnis generis hominibus, & in omni statu, prospero aut adverso d; in omnibus vestris actionibus. ¶ 16. *Scriptum est* Levit. 11. 44. & 19. 2. Si hoc dictum Israelitis illo tempore, quāto magis hoc tempore plus sanctitatis requirentē f? ¶ *Sancti, &c.* Αἱ ἁγιοὶ γὰρ ἐστέ] Εστέ est in Codice Regio, in MS. & apud LXX in Levitico b. In Heb. est קדושים fut. pro Imperativo. Sancti, i.e. puri ab omni labe peccati k. ¶ *Quoniam ego, &c.* Pater vester l. ¶ 17. *Si, &c.* Εἰ πατέρα ἡμεῶν λέγετε, &c. Si (Si non est dubitantis, sed supponentis rem notam: nam omnes renati dicunt, *Pater noster, &c.*) invocatis (Nempe per Christum a: vel, colitis, V. vel, cognominatis, P. Be. Pi. (i.e. Si ejus patris filii vultis nuncupari. Vide Jac. 2. 7.) citra personarum respectum judicantem (Nempe ut det aut auferat Spiritum suum p: q.d. qui non tantum Pater, sed etiam Judex, est, idemque iustissimus q: ἀποποδοῦν ἡμῶν ἰσχυρῶς, Job. 34. 19. Non magis vos excusatos habebit quāvis Gentibus natos, Act. 10. 34. Rom. 2. 11. Eph. 6. 9. Col. 3. 25.) juxta cujusque opus, Er. &c. vide Job. 34. 11. εἰς ἕνα Singulare pro Plurali, ut Jac. 1. 4, 25 f. ¶ *In, &c.* Ἐν φόβῳ τὸν ὁ πατριάρχης, &c. In, vel Cum, timore (Qui debetur Patri, & Judici, & Deo t: Cum Dei reverentia summa, Eph. 6. 5. Phil. 2. 12 v. Vel, Humiliter, seu demissā quādam reverentiā, ut infra 2. 18. & 3. 2, 16. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 7. 15.) versamini commorationis (vel, incolatus, Er. Ti. Tre. ex Sy. Vulg. G. hospitii, Ar. peregrinationis, Ca. i.e. habitationis in alieno y:) vestra (i.e. vitæ vestrae z: q.d. brevi hoc tempore presentis vitæ a:) tempore, Be. Pi. χρόνον, pro κατὰ χρόνον b. Τὸν χρόνον est Accusativus Durationis: περικύβητος, Psal. 55. 15. & 119. 54. Solatur eos quod peregrinē habitent, significans omnes homines hic esse peregrinos: de quo vide dicta ad Heb. 11. 13. & seq. Cicero, *Natura nobis domicilium non habitandi, sed commorandi, dedit.* Sic differunt περικύβητος & κατοικεῖν. Sirachides in Prologo, πῶς ἐν τῇ παρούσῃ βλαβερύμοις φιλομενέμεν, h. e. in hac vita d. Vide Mat. 2. 23. 2 Cor. 5. 6.

18. *Scientes*] Itā Mo. vel, *Ut qui sciatis*, Be. Pi. *Considerantes*, ut Act. 23. 5. ¶ *Non corruptibilibus, &c.*] Vide supra v. 7. *Redempti estis*, Ελευτῆσθε] *Idem* verbum in eodem sensu Tit. 2. 14. & nomen λυτρώσις, Heb. 9. 12 f. ¶ *De vana, &c.* Ἐκ τῆς — παρὰ πατὸς] Ex vana illa vestra conversatione (vel, consuetudine, Zeg. h.e. de vana & prava vestra vivendi ratione s:) à patribus tradita, Be. Pi. sic E. vel, quam ex patrum traditione acceperatis, V. Er. vel, paterna traditionis, Vulg. Nempe per exempla impietatis illorum, Act. 7. 51, 52 h. vel, i. in Gentilismo i: q.d. de vita carnali, quæ à majoribus longā serie observata fuit, filiisque tanquam bona per manus tradita k. Sed in illa naturam potius corruptam, quā majorum instituta, sequebantur. Et vita carnalis Gentilium non solet significari nomine paterna traditionis, sed ignorantia, infidelitatis, &c. l. Vel, 2. in Judaismo m. Intelligit vanam observationem Judaismi n, sive legis Mosaicæ o; vel potius, traditiones illas seniorum, de quibus Mat. 15. & Marc. 7. agitur, quæ partim vana erant, sive inutiles ad justitiam & salutem, partim noxiæ & Legi Dei contrariæ p. Ex observatione rituum, animo non emundato, quam sufficere ad salutem Patres vestri, id est, magistri, vos docuerant. Sic patris nomen sumitur 1 Cor. 4. 15. Hinc אבות פרוק q. De illis Patribus loquitur, de quibus Ezek. 20. 18. vel, respicit corruptionem nativā à patribus propagatā r. Dum redemptor dicit, illam conversationem servitutem fuisse in-

19. *Sed pretioso sanguine* (Sic vocat quia sanguis erat hominis, ejusque innocentis, & Filii Dei, Act. 20. v. 28.) quasi (vel, velut, V. Er. Sed os veritatem, non similitudinem, hic declarat y: vel, utpote, Be. Pi. tanquam, Val. V.) agni, &c.] Ως hic notat causam, q. d. ut qui sit agnus, ille scilicet qui tollit peccata mundi, Joh. 1. 29. Magna res sit oportet ob quam Deus Filium suum morti dederit. Ideo liberatio nostra sæpe tribuitur sanguini Christi, Eph. 1. 7. & 2. 13. &c. aut etiam vitæ ipsius, nempe, ob nos amissæ, Matth. 20. 28. 1 Tim. 2. 6. aut etiam morti ob nos toleratæ, Rom. 5. 10. Col. 1. 22. Heb. 2. 14. Christus autem agnus vocatur, vel, i. quia similis erat agno in innocentia b, obedientia, mansuetudine c, patientia in morte; vel, 2. per allusionem ad typos V. T. d. tum, 1. ad agnos jugis sacrificii; tum, 2. & propriè ac præcipuè f, ad Agnum Paschalem; qui Christum apertè præfigurabat h, qui debebat esse מן, perfectus, Exod. 12. 5. Ad id requirebatur ut nulla pars necessaria ei deesset, neque verò alia notabilis in eo aliqua esset deformitas. Ad illud refertur ἀμωμον, ad hoc, ἀσπιλον. Christus verè Agnus Paschalis, id est, id quod per illum Agnum significabatur. Per illum liberati sumus à servitute, & ab Angelo vastante: Joh. 1. 29. 1 Cor. cap. 5. ver. 7. & fuit is sine peccato, Joh. cap. 8. v. 46. infra 2. 22 i.

20. *Præcogniti, &c.* Πραγματομένους] Sume ut παρανοστον supra v. 2 k. *Præordinati*, P. Be. Pi. E. sic Er. V. *Prædecreti*, sive *predestinati*, Er. T. ex Sy. Nempe, ad tantum nostrum bonum, scilicet ut effuso sanguine suo nos redimat t. ¶ *Ante mundi constitutionem*] Jam à mundi initio Deus Christum mittere destinaverat. Vide ad Joh. 17. 5 l. Al. Ab æterno m. Hæc enim phrasi æternitas notari solet n, ut Joh. 17. 24. Eph. 1. 4 o. Nam creationem nihil præcedit nisi quod æternum est p, & tempus cum mundo cœpit q. Nec ulla sunt in Deo consilia quæ non sunt ab æterno. ¶ *Manifestati autem*] id est, Missi, vel exhibit i. Ostensi, G. nempe in carne, ex 1 Tim. 3. 16 t. vel, mundo t, per incarnationem, passionem, resurrectionem, & prædicationem Apostolorum v. Sic & ἀπαρῶν dicitur Luc. 1. 79. Vide Joh. 1. 11. & 1 Tim. 3. 16 x. ¶ *Novissimis, &c.* Ἐν ἡμέραις (In MS. est ἐν ἡμέραις, quomodo & Num. 24. 14 y.) τῶν χρόνων ἢ ἡμῶν] *Ultimis temporibus* (Nempe mundi z, quibus nunc vivimus a: tandem post longam expectationem: באחרית הימים. Sic Heb. 1. 1. Vide 2 Tim. 4. 1. Judæ v. 18 b. Sic vocat totum tempus ab adventu Domini ad finem seculi c.) *propter vos*, Be. Pi. Vide Heb. 11. 40 d. vel, *vestro bono*, G. i. e. Ut vos cum aliis fidelibus servaremini, &c. Redemptionis fructus extenditur ad omnia secula, sed multò copiosior erat post adventum Christi f. Argumentum tale est, Christus patribus vestris promissus tantum fuit, vobis autem exhibitus est. Vos ergò illis feliciores, Mat. 13. 17. Heb. 11. 39, 40. Proinde sanctè vobis vivendum g.

21. *Qui, &c.* Τῶς δὲ αὐτῶς μετέδοντες, &c.] Apparet id factum vestro bono: nam per eum firmiter credidistis in Deum Patrem, non ut qui vos liberaverit ex Egypto, sed ut qui Christum à morte liberaverit, summæque gloriæ auxerit, ut illo auctore eadem bona & vos acciperetis. De illa evectione Christi, vide Phil. 2. 9, 10. Heb. 2. 9, 10 h. Indicat manifestationem Christi non omnibus eis prodesse, sed credentibus i. [Sic reddunt:] *Qui per eum* (i.e. Christum k:) *creditis in Deum* (ut authorem salutis nostræ l. Per Christum nos credere dicit in Deum, vel, i. quia Deus per solum Christum, & nobis manifestatur, Joh. 1. 14. & à nobis aditur, Joh. 14. 6 m. vel, 2. quia fides non nisi ex merito Christi haberi potest n.) *qui excitavit eum à mortuis*, (Hoc glorificationis Christi initium, progressus & augmentum in ascensione, missione Spiritus S. prædicatione, &c. ex quibus constabat, ipsum esse Dei Filium verumque Deum, &c. o.) *et gloriam ei dedit*, Pi. sic Be. &c. Confer Phil. 2. 9, 10, 11 p. & Heb. 2. 9, 10 q. De hac sua gloria loquitur Christus Joh. 5. 23. & 12. 23. & 17. 5 r. ¶ *Ut fides vestra & spes esset in Deo*] Vel, in Deum, E. ex Sy. Mo. &c. vel, *Ut vos fidem ac spem haberetis erga Deum*, Er. [Est hæc, vel, i. anticipatio,] Frustrā populares vestri vobis objiciunt, vos, quia in Christum fidem, & connexam fidei spem, collocatis, à Deo deficere. Nam illa ipsa fides vestra & spes

spes per Christum in eum Deum tendit cuius illi se cultores profitentur. [Vel, 2.] Est ratio ejus quod proximè præcedit, sive illatio ex præced. [quam variè explicant:] Deus dedit Christo hanc gloriam, ut mundo patefieret, ipsum esse verum Deum; ut dum creditis & speratis in Christum, non sit ea fides & spes in puro homine, sed in Deo: alioqui in eum credentes maledicti essetis, juxta Jer. 17. 5. Al. Ut videntes resurrexisse Christum, qui est caput vestrum, crederetis, tum, 1. Deo pro peccatis vestris plenissimè satisfactum esse, vósque perfectissimè esse Deo reconciliatos: [tum, 2.] vos, ut membra illius, beatæ resurrectionis & gloriæ participes fore. Resurrectio enim & gloria Christi sunt duo fundamenta fidei nostræ, ut apparet ex Act. 2. 33. & 5. 31. & 10. 40. &c. & 1 Cor. 15. 14, 17. 1 Pet. 3. 21. d.

22. Animas, &c. Τας ψυχὰς ὑμῶν ἠγνίζετε ἐν τῇ ὑπακοῇ, &c.] Animas vestras (Animam tantum nominat, quia hujus purificatio & præcipuè ac antè omnia querenda est, & secum trahit mundationem carnis:*) castificantes (vel, purificantes, V. sanctificantes, Zeg. vel, qui purificatis, sive purificatis, vel, cum purificaveritis, E. Ger. Be. Pi. quum sanctificaveritis, E. ex Sy. sub. igitur, Be. Pi. vel, purificando, ut Participium resolvatur in Gerundium. Neque enim prædicat eos Apostolus, quod hoc jam fecerint, sed hortatur ut faciant. Agitur hic non de prima illa purgatione, sed de exactiore, ut sequens mentio Spiritus monstrat. Vide Joh. 13. 10. & 15. 2. 5.) in obedientia (vel, per obedientiam, Zeg. Pi. Ham. ἐν, pro διὰ vel, obediendo, Er. auscultando, Be. Pi.) veritatis (vel, veritati, Er. Be. Pi. vel, ut magis magisque Evangelio obediatur. Evangelium enim eximè vocatur veritas. Vide Jac. 5. 19. ἐν τῇ ὑπακοῇ, id est, eis ἡ ὑπακοὴ. Vel, per fidem quâ obeditis & acquiescitis veritati, & quâ corda purificantur, Act. 15. 9. Est ergo hæc fidei periphrasis. Genitivus objecti, & Synecdoche generis. per Spiritum, (Sanctum scilicet; per operationem Spiritus Sancti, exactissimè purgantis etiam affectus. Deest hoc in Vulg. & Sy. & MSP.) in, vel ad, fraternum amorem (eis hic accipi possit ὁ βαπτισμὸς, diligite vos in fraternam charitatem, i. e. ut omnibus constet, vos esse invicem fratres ac Dei filios. Vel, per fraternam charitatem, eis, pro διὰ, ut passim: vel, cum charitate fraterna, Er. P. vel, in fraternam societatem, q. d. in unum corpus aut collegium fraternæ charitatis. φιλὰς ἀδελφίας vox apparet etiam Rom. 12. 10. 1 Thes. 4. 9. Heb. 13. 1. 2 Pet. 1. 7. ubi significat mutuum Christianorum in ipsos amorem. Idem hic est quod ἀγάπη Rom. 12. 9. 2 Cor. 6. 6. ubi quoque est vox ἀνυποκρίτης. non simulatum (Syrus, qui non accipit vultum, id est, non assumit larvam tantum externam; qui, ut exponitur 1 Joh. 3. v. 18. non diligit verbo, sed opere & veritate. In humanis amicitiiis multum est simulationis: sincera ac sine fuce illa est quæ per Christum & propter Christum coalescit. ex puro corde (ut exigitur 1 Tim. 1. 5. adde Matth. 5. 8. 2 Tim. 2. 22. i. e. ex corde per fidem purificato, ut apparet ex præced. & ex collat. 1 Tim. 1. 4. ut proximus non nisi propter Deum diligatur. Excludit etiam hoc amorem impurum & carnalem. In MS. tantum est ἐκ καθαρῶς, quomodo Rom. 6. 17. & ita legit Latinus. diligite (Facite quod Spiritus suadet:*) impense, Mo. Er. Zeg. vel, intense, Be. Pi. sic Ger. Gom. i. e. ardentem & totis viribus: vehementer, Er. V. G. non perfunctoriè. Sic ἀγάπην ἐκτενῶς habemus & infra 4. 8. ἀποδοῦναι ἐκτενῶς, Act. 12. 5. ἐκτενῶς, Luc. 22. 44. vel, jugiter, continuè, non interruptè, ut Joel. 1. 14. Act. 26. 7. Judith. 4. 7. 10. vel, extense, continenter, ut scil. amor extendatur ad omne tempus, & ad omne genus proximorum. Metaphora ab arcuum, vel instrumentorum musicorum, nervis deducta. Ut enim nervus intensus in arcu fortius ac longius telum emittit, & chorda intensa sonum clariorem edit, & a pluribus meliusque sentitur, ita & charitas quod intensior ac major, eò latius & amplius ad aliorum utilitatem sese exferit. Exhortationis summa est, Sicut purificati estis fide, sic etiam puram deinceps exhibete charitatem in vestra conversatione; ut actiones respondeant generationi, tanquam vita secunda vitæ primæ, de quo sequitur.

23. Renati] Vide supra v. 3. Quippe regeniti,

Pi. Causam dat cur Christiani debeant fraterno amore invicem diligere, quia scil. fratres sunt. Fraternitatis fontem hic monstrat, nempe natiuitatem secundam. ¶ Non ex semine corruptibili] Foedo quoque & immundo, Job. 14. 4. quale illud ex quo est prima nostra natiuitas. Semen hominis mortalis non gignit nisi ad vitam mortalem. ¶ Sed incorruptibili, Ἀλλὰ ἀφθαρτῷ] Intellige effectivè, ex semine ducente ad vitam immortalē, quomodo ἐλπίδα ζωῆς habuimus supra ver. 3. ¶ Per, &c. διὰ λόγου Θεοῦ ζωῆς, &c.] Hæc præcedentibus annectuntur per Appositionem & ἐπεξηγησιν. Illud autem ζωῆς, &c. conjungendum, vel, i. cum voce Θεοῦ. Nam de verbo Dei idem mox dicit. Apparet hoc, tum ex MS. ubi est ζωῆς Θεοῦ, tum ex Dan. 6. 26. unde sumpta hæc verba, ubi in Græco, οὐτός ἐστι Θεὸς ζῶν ὁ μέγας. Non mirum est si ad immortalitatem ducit semen quod proficiscitur à Deo, qui semper vixit victurusque est. Deum satorem vocare frequens apud Hebræos, ut diximus ad Matth. 13. 3. [Sic ergo vertunt:] Per (vel, Id est, per, Be.) sermonem viventis Dei, & manentis in æternum, Er. Ti. P. E. Gom. Be. Tunc autem scripsisset, διὰ λόγου Θεοῦ ζωῆς, &c. Vel, 2. cum voce λόγου, sicut ex seq. testimonio Esaiæ apparet. [Hi autem vertunt:] Videlicet per sermonem Dei vivum, &c. Pi. Vor. Sic vocat, vel pro, efficacem, ut est Heb. 4. 12. vel pro, vivificum, ut Joh. 6. 51. 24. Omnis caro (i. e. per Synecdochen, homo, carnaliter natus: Opponit hic hominem ὑπακούον πειρασμοῖς, ut omnia gratiæ regeneranti tribuat: sub. est, Be. Pi.) fenum, ξόστῳ] Gramen, Be. Pi. Er. Jun. &c. Herba, G. q. d. Perit, & quidem citò. Sensus idem Sirachidæ, 14. 18. Nec diffidet Homericum illud, φύλλον γένεθ, τοῖνδ' ὁ ἀνδρῶν. ¶ Gloria, &c.] In Esa. 40. 6. est ἡ δόξα, bonitas, vel, benignitas, h. e. gloria benignè à Deo in hominem collata, quam ut ibi Lxx, ita hic Petrus, gloriam vocat, ut ex consequente intelligatur antecedens. Quicquid in homine præstantissimum est, & de quo gloriari solet, illud totum est ut gramen, quod primum pulchrè floret, sed mox arefcit. Omne id quod in rebus humanis magnificum ducitur, forma, vires corporis, eruditio humana, divitiæ, honores, ita sunt ut herba viror. Nam id esse ἀνθρώπου diximus ad Jac. 1. 11. Nomine carnis & gloriæ ejus præcipuè hic Legem Moysi & doctrinas hominum intelligit, ut ex ipsius scopo videre licet. ¶ Exaruit fenum, &c.] Propè eadem hic verba quæ Jac. 1. 11. ut appareat fuisse hæc Proverbio usurpata. Vide ibi dicta. [Sensus loci, q. d.] Humana omnia pereunt, & gloriâ suâ maximâ excidunt, & proinde instituta carnalia Judæorum jam abrogata sunt. Locus hic Esaiæ adductus est, tum ad declarandam utriusque seminis (de quo v. præced.) naturam, tum, ad confirmandam verbi divini durabilitatem. 25. Verbum autem Domini manet in æternum] Ex Esa. 40. 8. Idem sensus Psal. 119. 89. Probat alterum membrum, nempe, semen ex quo renati sumus, esse incorruptibile, ex quo natus est homo spiritualis, qui proinde certâ ratione incorruptibilis est, id est, non moritur & æternâ morte. Ab illa, inquit, miseria & vanitate vindicatur homo, quum verbum Domini habet in se manens. Illud enim æternum cum sit, in subjecto æterno manere oportet, vel, saltem subjectum illud virtute Dei, & communionem incorrupti illius seminis, æternum fit. Verbum Dei durat in æternum, tum, i. absolute, in se, ratione veritatis perpetuæ, ut Mat. 24. 35. tum, 2. relatè, in verè credentibus, 1 Joh. 3. 9. Hoc ex dictis colligendum relinquit Petrus, eos qui ex hoc verbo renati sunt incorruptibiles & immortales futuros. ¶ Hoc est autem verbum, &c.] Vult dicere, Illa verba Esaiæ sensum habere excellentissimum si intelligantur de Evangelio. Nam & alia Dei verba manent quidem, id est, à Deo non retractantur; sed solum Evangelium fructum producit verè æternum. Probat Esaiæ verba ad hoc argumentum pertinere. Deus, inquit, jam olim hoc argumentum sacrarum prædicationum in Evangelio esse voluit, ut homines deicerentur in se, Evangelio autem erigerentur in spem vivam per resurrectionem Christi. Quod autem Esaias olim prophetaverat, illius complementum jam extitit in Ecclesia. Hoc, inquit, Esaiæ verbum est verbum Evangelii, vel, quod

idem est, verbum fidei, quod fide susceptum adeo efficacax est ut credentibus tribuat æternitatem, id est, vitam æternam.

CAP. II.

1. **D**eponentes, &c. [Αποθέμενοι ἔσθ, &c.] Illud ē re- fertur ad c. 1. 23. q. d. Cum sitis renati & novi homines, deponite antiquos mores & vitia; & infantiam atque innocentiam Christianam, quam in hac regeneratione inchoastis, retinete. Suadet φιλαδέλφαιαν, c. 1. 22. hic dehortatur à vitis oppositis isti charitati, ac regenerationi. Deponentes (Tanquam vestem vetustate detritam; vel, Deponite, Ger. i. e. derelinquite. Verbum ἀποτίθειν in pari sensu habemus Eph. 4. 22, 25. Col. 3. 8. Jac. 1. 21. vel, Postquam deposuistis, nempe, in regeneratione per Baptismum facta. igitur omnem (i. e. omnino & perfectē) malitiam, (i. e. omne genus vitiorum. Al. κακία alibi nomen Generis, hic Speciei, ut Latinum malitia. Sic Rom. 1. 29. 1 Cor. 5. 8. Eph. 4. 31. Col. 3. 8. Tit. 3. 3. Est malignitas, vel, interior illa perversitas; quā quis datā operā nocet alteri, vel, malo delectatur alieno. & — dolum, (Rom. 1. 29. i. e. machinationem fraudis ad circumveniendum aliquem. & simulationes, Ger. &c. Cum quis alium se esse simulat quā est, & amorem in vultu præfert quem non habet in animo: vel, simulatam bonitatem. Malus bonum cum simulat, tunc est pessimus. Vide Matth. 6. 2. & 23. 28, &c. In verbis dolum est mendacium, 1 Pet. 2. 22. in operibus, simulatio, Act. 13. 10. in corde, fraudis machinatio, Matth. 26. 4. Invidias] Rom. 1. 29. Gal. 5. 21. &c. Et, &c. καὶ — καταλαλίας] Et — detractiones, Vulg. sic P. vel, obloquutiones, Mo. obtredationes, Ger. sic Er. Be. Pi. Tre. &c. Quibus proximi absentis famæ malitiosè detrahitur, Rom. 1. 30. 2 Cor. 12. 20.

2. Sicut modò geniti infantes] βεβηλλί, tanquam recens nati, nempe, ex quo verbum Evangelii recepistis. Vide suprà v. 3. Ut nuper per Baptismum & verbum regeniti: Ut novi homines facti, & novum vitæ genus ingressi. Perstat in præced. metaphora. Ως hic αἰνόν est, & rei veritatem ac rationem designat, non similitudinem. Secundum Christianismum nobis vivendum est, non secundum Judaismum. Rationabile, &c. Το λογικὸν ἄδελφον γὰρ] Lac illud (Lactis nomine intelligit, vel, i. affectus omnes spirituales vitæ, vel, consentaneam innoxia naturæ, & simplici infantia, vivendi rationem. Sed lac eo sensu in Scriptura S. non occurrit. Vel, 2. verbum Dei, five doctrinam Evangelii; quam hic commendat ut medium charitatis & sanctitatis non minus quā fidei ingenerandæ, & cujus usus duplex est, regenerare, quo respectu semen dicitur 1 Pet. 1. 23. & regeneratos nutrire ac conservare, quo respectu vellac est, vel solidus cibus, 1 Cor. 3. 2. Heb. 5. 12, 13. Quod tamen discrimen hic non attenditur, quia lac non opponitur h. l. cibo perfectorum, sed vetustati vitæ. Lac varias habet translationes: alibi opponitur cibo solido, at hic rebus mixtis, ac proinde non sinceris. sermonis (nempe Evangelici, de quo cap. 1. 23. P. λογικόν, pro τῷ λόγῳ, notat rem ipsam quæ lacti comparatur. Simile exemplum infra v. 13. & c. 3. 7. Vel, verbale, V. Zeg. i. e. verbum Dei. Vel, rationale, Ca. sic Mo. Vulg. Val. Er. ex Hi. V. E. Gom. Vor. λόγος enim est & ratio & oratio: q. d. quod secundum rationem vivere nos docet: vel, spirituale, G. ex Sy. E. Me. Gom. λογικόν, i. e. μυστικόν, τὸ νοητόν. Vide Rom. 12. 1. & quæ dicta ad Matth. 26. 29. Luc. 22. 16. q. d. Lac intelligo non corporis, sed animi, quo pascuntur creaturæ ratione utentes; quo mens alitur & roboratur: sincerum, Il. Be. Pi. vel, sine dolo, Mo. alienum à fraude, Ca. mundum, Tre. ex Sy. quod dolum nescit, Er. Ti. id est, vel, quod nos doli expertes reddit: vel, quod fugentes non fallit; vel, non adulteratum, & aqua mixtum, non figmentis humanis corruptum, 2 Cor. 2. 17. & c. 4. v. 2. Concupiscite, Επιποθήσατε] Adamate: nisi forte fuerit επιποθήσατε. Επιποθήσκειν significat vehe-

mens desiderium, quale infantis erga lac maternum. Vide Rom. 1. 11. 2 Cor. 5. 2. & 9. 14. Phil. 1. 8. & 2. 26. Ut, &c. ἵνα ἐν αὐτῷ ἀεινήσῃτε] Ut in eo Ger. (vel, per illud, Be. Pi. Ger.) augeamini, Mo. sic Be. vel, adolescantis, Pi. i. e. Magis magisque proficiatis in pietate, ut infantes corpore augmentum capiant. Par similitudo Eph. 4. 13. Adjicit hic MS. cum Syro & Latino, ἐν σωτηρίᾳ, recte. Non enim incrementum illud aliò spectat quā ad salutem æternam. 3. Si, &c. Εἴπερ ἡ γὰρ ἀρετὴ ὅτι χεῖρος, &c.] Siquidem (vel, Quandoquidem, Amg. pro εἰπερ) hic non est dubitantis, sed supponentis, ut patet ex sensu. q. d. Scio vos id facturōs, si modò ii estis quos spero. gustastis (Id est, hic non est leviter degustare, nudā agnitione & approbatione, ut Heb. 6. 4. sed experiri; vel, percipere gustu spiritualis palati, seu vivā fide, ut Mat. 16. 28. Joh. 8. 52. Heb. 2. 9. & 6. 4. Solent enim Hebræi ad significandos sensus internos vocabula de quovis sensu externo mutuari. Ideo Lxx in Psal. 34. 8. pro γούστου posuerunt γούστατε & ἴδετε. Nec aliter hic Syrus. quod (vel, quā, G.) benignus (vel, bonus, Be. Pi. com- modus, Be. suavis, five dulcis, D. G. Vulg. E. Me. Ger. ut à Gustu sumpta translatio meliùs procedat. Vide Luc. 5. 39. Et sic habent vetustæ Versiones in Psalmo, ubi est טוב v.) sit Dominus, Er. &c. i. e. Christus, qui verè χεῖρος est. In Psal. 34. ἴδετε, Κόρα, more V. T. est Deus Pater. [Sensus.] Siquidem participes facti estis consolationum spiritualium, quibus fideles suos dignatur Dominus; vel, fide suscepistis Evangelium, tanquam nuntium lætissimum & omni acceptione dignum; illud amplius appetite, sicut infantes dulcedine lactis gustatā, rursus ipsum gustare cupiunt. 4. Ad quem (Nempe Christum) accedentes] i. e. Quotidianis virtutum profectibus vos magis magisque ei conjungentes. Vox hic Cultum Obedientiāque significat. Vide Heb. 4. 16. & 7. 25. & 10. 1, 22. & 11. 6. קרב. Confirmat hic præced. exhortationem à salutari vocationis ad Christum initio, q. d. Jamdudum ad Christum fide accedere coepistis: In hac ergo vocatione vestra constanter pergitote quotidianis profectibus, &c. Lapidem] i. e. Tanquam ad lapidem. Ellipsis particulae ὡς, quæ frequens ut Psal. 11. 1. Vola passer, id est, ut passer, Esa. 21. 8. clamavit (sub. ut) leo, &c. Hortationem præced. confirmat ab excellenti dignitate Christianorum, & ipsius Christi, quem propter firmitatem lapidem vocat, scil. angularem. Acceptum nomen à Prophetis, quorum verba mox refert. Ad aliam hic transit Metaphoram fabricæ, & lapidum ejus. Ecclesiā Templo comparat, cujus lapides sunt singuli fideles. Vivum] Qui in se vitam habet, & omnes suos vivificat. Illud ζῶντα (vivum) significat Allegoriam, sicut modò vox λογικόν. alibi ζωνόν, alibi ἀνθρώπων, aut πνευματικόν, & similia. Respiciuntur loca Psal. 118. 22. Esa. 8. 14. & 28. 16. de quibus diximus ad Mat. 21. 42. & Act. 4. 11. Ab hominibus (Intelligit Judæos & Phariseos; sed præcipue eos qui erant in Synedrio) reprobatur] q. d. Eum quasi lapidem inutilem, imò noxium, rejecerunt à fabrica suæ Synagogæ. Αποδοκιμασθέντες] ΟΝΟΝ. Sic & Mat. 21. v. 42. Luc. 20. 17. Pro eodem est ἡ ἀποδοκιμασία, Act. 4. 11. A Deo, &c. Παρὰ τὸ θεῖον ἀλεκτήρον, ἐν ἡμῶν] Apud Deum (id est, In oculis Dei: vel, A Deo, Vulg. Mo.) verò electum, (In fundamentum Ecclesiæ; vel, quod præstans est, vocat electum more Scripturæ. Ελεκτήριον, חַבְרָה Hebræis, quomodo Lxx legere Esa. 28. 16. ubi vulgò חֲבֵרָה. Syrus id חֲבֵרָה, quomodo hic vertitur. Quod in Psalmo est factum in lapidem angularem, i. e. quo totum ædificium sustineretur, id hic aliis verbis, sensu eodem, hic dicit. & honoratum, V. vel, pretiosum, Er. Be. Pi. vel, in pretio habitum, Er. V. Celebrem & cultum toto orbe; vel, maximi factum, G. 5. Et, &c. Καὶ αὐτοὶ — ἀποδομιεῖτε] Et ipsi, (vel, Sic & vos, V.) tanquam lapides vivi. (Tam ζῶντες, quā πνευματικοί, Allegoriam significant. Est autem sensus idem qui Eph. 2. 20. Apud Hebræos Levitæ dicebantur lapides Templi: At nunc singuli Christiani, lapides iidem cuncti templum, five domus, Dei, 1 Cor. 3. 16, 17. & 6. 19. 2 Cor. 6. 16. Eph. 2. 21. Apoc. 3. 12. In MS. est ἀποδομιεῖτε, nempe, super Christo Lapide principali. Nec

* G. Nec aliter legit & Latinus. Metaphoram de lapide Christo accommodat ad fideles, quos lapides vocat, quia ædificatio firma & solida fit ex lapidibus; *viventes* autem, ut significet Metaphoram, simulque insinuet, eos non lapides insensibiles esse, qui seiplos movere non possunt; sed ipsos sese bonis actionibus, adjuvante Deo, promovere, ut ædificio perfectius inhæreant d.) *ædificamini*, Mo. vel, *superædificamini*, Vulg. Verbum hoc est, vel, 1. modi Indicativi *, ut sit expositio beneficiorum, seu benignitatis illius, Christi de qua jam actum est P. Versatur enim Petrus in exaggeranda piorum dignitate, & c. 9. vel, 2. modi Imperativi *, *ædificemini*, Pi. Zeg. P. Sy. in E. *extruamini*, Camer. *superædificemini*, V. *ædificati stis*, Be. Pi. *superædificate vos*, Me. Intellige ratione continuationis & incrementi, non principii, ut ex v. 2. apparet; regenerati enim erant, & c. f. ¶ *Domus spiritualis*] i. e. Mystica, ad differentiam domus materialis & propriè dictæ, Tabernaculi & Templi t. Per Appositionem additum v. q. d. In domum, & c. i. e. ut sitis domus Dei per fidem, & c. *. Omnes fideles ædificantur in unam domum spiritualem, nempe Ecclesiam v. Respicit hinc loca in quibus Tabernac. vel Templum, vocatur *domus Dei*, ut Exod. 23. 19. & 34. 26. Deut. 23. 18. alioqui etiam singuli fideles sunt domus Dei, 1 Cor. 3. 16. Eph. 3. 17. ¶ *Sacerdotium sanctum*, *israhel* dicitur, & c.] In MS. *eis israhel* dicitur. id est, Sacerdotes b, nempe generaliter & improprie, vel metaphoricè. *Sacerdotium* appellat functionem & administrationem sacrorum in domo spirituali d. *israhel* hic significat ordinem Sacerdotum, ex collat. Exod. 19. 6. & Apoc. 1. 6. Olim ex una Tribus parte erant Sacerdotes, per Christum omnes: Rom. 12. 1. Phil. 2. 17. & 4. 18. Heb. 13. 15. Apoc. 1. 6. & 5. 10. & 20. 6. *. Sancti omnes *sacerdotes* tales facti sunt, tum externâ vocatione, tum, internâ Spiritus sanctificatione f. ¶ *Offerre*, & c. *ἀνεύχου*, & c.] i. e. *Εἰς τὸ ἀνεύχεσθαι*, locutione nostris frequentes. *Ad offerendum spirituales hostias*, Be. Pi. E. & c. ad discrimen carnalium, & cultus externi b, i. e. ea sacrificia quorum vetera umbræ fuerunt i. Hæc autem sacrificia sunt Preces, Castitas corporis, Opera misericordiæ k, Laudes l, Oblatio sui, Rom. c. 12. v. 1 m. & actionum suarum Innocentia n. Vide quæ ad Matth. 2. 11. & ad dicta jam Pauli loca, & quæ Justin. contra Tryph. o. [cujus verba habes in G.] ¶ *Acceptabiles* (vel, *Gratas*, E. Me. *Acceptas*, Be. Pi. E. Nempe, ad salutem & gloriam nostram P. Sensus mysticus Legis Dei, *קַבְּלִים*, Levit. c. 1. v. 9. Vide quæ à nobis dicta Rom. 12. 1. & c. 15. v. 16, 31 q.) *Deo per Jesum*] Per quem omnia nostra Patri offerre debemus, ut ei accepta, meritoria, & impetratoria sint r. Al. *Per Christum*, i. e. in nomine Christi t, vel, secundum Christi præceptum, ut Heb. 12. 15. Referendum hoc, vel, 1. ad verbum *ἀνεύχου*, ex collat. Heb. 13. 15. *Per ipsum offerimus*, & c. v. vel, 2. ad *acceptabiles Deo* *.
6. Propter, & c. *ὅτι ἡ ἀρετὴ*, & c.] Quapropter & (vel, etiam, Pi.) continet (vel, complectitur, Glaff. Est brevis locutio v. Intelligitur, vel, 1. Deus t, cujus mentio fit v. præced. 2. ut sit Ellipsis nominis ex præced. repetendi, ut Amos. 8. 14. *Et via Bersabe*, repete *Deus* a: vel, 2. Christus, qui continet totum ædificium b, sive qui in Scriptura describitur continens & connectens in se duos populos, & c. v. vel, 3. n. *ἀρετὴ*. Nam Hebræi solent ex verbis nomina intelligere d. *Προσέχου* est locus aliquis in Scriptura, Act. 8. 32 *. Vel, continetur, Be. Pi. II. P. Mo. *Προσέχου* ponitur neutraliter in significatione Passiva f, pro *ἀρετῶν* g; impersonaliter ponitur, ut *ἀπέχεσθαι*, Marc. 14. 41. In Lexico Medicinali Erotiani *ἀρετὴ* *ἀρετῶν* est verbum quod occurrit in authore & loco ibi citato ||. Vel, legitur. Vide 1 Macc. 15. 2. 2 Macc. 9. 18. & c. 11. v. 16. 22 h. vel, excellit, sive eximius est, ille lapis i; vel, excellens declaratur k. Nam *ἀρετῶν* interdum valet excellere l. Vel, habetur, Ca. dicitur, Sy. in Glaff. vel, est, Eth.) Scriptura, Er. Ti. Vulg. In uno cod. vet. est n. *ἀρετῶν* m. Sed id deductum ex Versione Latina n. Vel, in Scriptura, II. P. Mo. Be. Pi. G. & c. nempe sacra, ex Rom. 1. 2. vel *ἱεροσολῶν*, ex 2 Tim. 3. 16 o. ¶ *Ecce pono* (vel, *ponam*, Ger.) in Sion (i. e. Synecdochicè in urbe Jeros. ubi hoc per Apostolos factum, ut prædictum est Esa. 2. 3. vel, generalius & metonymicè P, in Ecclesia q,

cujus typus erat arx & civitas Davidis in monte Sion exstructa r.) *lapidem summum angularem*, (vel, in summo ponendum angulo, Er. Ti. V. vel, in imo angulo, Be. Pi. P. E. II. Gom. qu. d. *extremangularem*, Pi. qui firmitate & magnitudine excellit, cui tota moles incumbit t.) *electum*, [De qua voce fusè hic differit doctiss. Ham.] *pretiosum*] Contractum ex Græco Esa. 28. 16 t. Vide hunc v. verum explicatum ad Eph. 2. 20 v. ¶ *Qui crediderit in eum* (Quæ dico de hoc lapide, & salute per eum speranda *.) *non confundetur*] id est, Non frustrabitur expectatâ salute v. Heb. *non festinabit*, id est, non opus habebit ad alia remedia confugere, & c. 2. Sed Lxx pro *ὡς* legerunt *ὡς*. [De quo vide Synopsin ad Rom. 9. 33.] Sensus r. *ἡ πίστις* apud Prophetam est, Si qui salvi esse vellent ex Decem Tribubus, illis confugiendum Hierosolyma velut ad arcem. Sublimior verò sensus in Christo, ad quem confugere debent omnes qui in æternum servari cupiunt a. Vide Rom. 10. 11 b.
7. *Vobis*, & c. *ταῦτ' ἐστὶν ἡ χάρις*] *Vobis igitur* (sub. est, Er. P. Pi. & c. vel, sub. *datus est*, Tre. ex Sy. & sub. *lapis ille*, E. G. Er. Pi. & c.) *honor*, Mo. P. Ar. vel, *hic honor*, Tre. Nempe, in iudicio Dei c, q. d. Vos non confundemini, sed honorabimini à Christo in die iudicii d. Vel, *honor*, Be. eximius, Ca. *pretium*, Pi. *pretiosus*, Er. II. Ti. V. in pretio habendus, Er. V. Alludit ad præced. *ἐντιμὸν* *. Est hic Metonymia, vel, 1. Adjuncti pro Subiecto, *honor*, id est, honoratus, ut ad Christum referatur; vel, 2. Effecti pro Causa, *honor*, id est, causa honoris, sive salutis; ut opponatur pudori præced. quod hic melius congruit f. ¶ *Et lapis offensionis*, & c.] Vel, *ad quem impingitur*, & c. Be. Pi. In quem ipsi graviter impingunt, ab eodem collidendi & conterendi, ut dicitur Matth. 21. 44 g. Hoc est quod dicitur Luc. 2. 34 h. ¶ *Lapis*, & c. *λίθος* — *ἐστὶν ἡ πόλις*, & c.] Est constructio qualis illa, *Urbem quam statuo vestra est* — At MS. *λίθος*. Sed rectè puto in Syriaco abesse hæc omnia, & translata huc ex Matth. 21. 42. neque enim huc pertinent. Sed bene aptantur incredulis ea quæ sequuntur, & sunt apud Esa. 8. 13. Quod ibi de Deo dicitur, id Christo hic optimè tribuitur. Qui in durum lapidem impingunt, graviter cadere, sæpe & vulnerari, solent. Sensus idem Matth. 21. 44. ubi dicta vide i.
8. *In qui*, & c. *οἱ ἀποκρίνουσιν*, & c.] *Qui offendunt verbum*, & c. Mo. Nempe, *is qui impingunt ad*, vel *in*, *Verbum*, sive *Sermonem*, D. Pi. sic Er. V. Zeg. & c. (i. e. vel, 1. Christum, qui *Verbum*, Joh. 1. 1 k. vel, 2. Evangelium l. Nempe, *is qui impingunt non parendo Sermoni*, Be.) *im-morigeri*, Pi. Be. & c. vel, *rebelles*, J. Cap. Al. Locus sic legeridus, *οἱ ἀποκρίνουσιν* m, sub. *ad eum*, nempe *lapidem*, ex Luc. 4. 11. Rom. 9. 32 n. *τὸ λόγον ἀπειθεῖν* o. Est hic Præsens pro Futuro, *Nolentes verbo credere gravissimè impingent*, i. e. gravissimas poenas ferent, excidio Urbis ac Templi, ac captivitatibus, exiliis, contemptu denique apud omnes. Vide Jac. 5. 1 p. ¶ *In quo*, & c. *ἐἰς τὸν λίθον*] *Ad*, vel *In*, quod & c. vel etiam, *positi* (vel, *conditi*, P. *creati*, Ar. *constituti*, Be. *directi*, II. *destinati*, sive *ordinati*, Ca. G. Be. Pi. Me. E. Sic *τις δὲ*, *ὡς*, sæpe usurpatur, ut Joh. 15. 16. Act. 13. 47. 1 Thes. 5. 9 q.) *sunt*, Mo. Pi. Tre. ex Sy. Nempe, decreto Divino r, quod est apud Danielelem & Malachiam t. Illud *eis* d. refertur, vel, 1. ad remotius, scil. v. 6. ubi *lapis* hic *positus* dicitur eo fine *ut qui credit non confundatur*. Subjungit ergo etiam incredulos in hoc positos esse, ut ipsi quoque in hunc lapidem fide ædificarentur, & c. sed ipsos propriâ culpâ in eum impegisse. Hanc enim connexionem monstrat *ἡ πίστις* v. 6. & *ἐδίδου* hoc versu t. *Qui impingunt — nec veritati credunt*, cum in hoc conditi & constituti sint t. Vel, 2. ad contrarium ejus quod præcesserat, ut sensus sit, Increduli offendunt ad Verbum v, *ad quod*, scilicet audiendum *, & credendum v, *positi sunt*, id est, creati, ordinati, jussi à Deo z, typis Legalibus instructi & præparati a. Nam in hoc erat paratus Judaismus, ut in Christum crederetur, quem Lex Moscaica præsignarat b. Sed hæc expositio dura est & violenta c. Et Neutrum z non potest referri ad masc. *λίθος*, & proinde neque ad *λίθος*, ut aliquis voluit d. Vel, 3. ad verba proximè præcedentia *, *ad quod*, nempe, ad quam rem f; id est, vel, 1. ad non credendum g, *positi sunt*, vel, à se suâque voluntate & malitiâ h: vel, à Deo i, ex collat. Prov. 16. 4. Be.

Luc. 2. 34. Rom. 9. 22, 23^k. qui propter gloriam suam^l, & ipsorum peccati præcedentia^m, permittit eos cadere in peccatum infidelitatisⁿ; & iusto ac libero iudicio decrevit ipsos in incredulitate relinquere^o, ut meriti sunt^p, & ob eam ipsos iuste punire^q. Huic sensui favet, i. collat. cum Rom. 1. 24. & 9. 17. 1 Thes. 5. 9. 2. præsens institutum. Loquitur enim de Judæis à Deo reprobatis^r. Al. Illud, *impingunt*, non notat peccatum, quod designatur voce ἀπειθήντες^t; sed poenam sive exitium, quod incredulitate suâ sibi accersunt^t. In hoc à Deo increduli sunt destinati, ut gravissimè impingant, i. e. durissimas ferant incredulitatis suæ poenas^v. Al. In quo, nempe, fundamento, sive lapide angulari, h. e. Christo, positi, h. e. collocati, fuerant^x. Judaica enim religio & Synagoga in Christo fundata erat^y. Sed Græcè est εἰς^z, [non εἰς^z 2.] Sed Interpres [Latinus] frequenter non facit discrimen inter εἰς & ἐν^a.

9. Vos autem (Christiani^b. Particulæ, Vos, Nos, in iussionibus quidem ad omnes, in consolationibus autem & encomiis ad electos, propriè referuntur ||: sub. estis, Be. Pi.) *genus electum* Genus vocat ob regenerationem^c; *electum*, quia electi erant à Deo^d, ut Ecclesiæ membra essent^e, & ad vitam æternam^f. Et hos opponit reprobis, v. 7, 8^g. Vide supra 1. 1. ἡμεῖς ἐκλεκτοὶν habes Esa. 43. 20^h. i. e. populum eximiumⁱ. Redit Petrus ad exaggerandam piorum dignitatem & felicitatemⁱ, quam v. 4. prædicare coeperat^k. ¶ *Regale Sacerdotium* Citat verba Exod. 19. 6^l. juxta versionem Lxx. In Hebræo est, *regnum sacerdotale*, sive *sacerdotum*^m. Sensus est, q. d. *multitudo Regum & Sacerdotum*ⁿ. Ies. 60. 2. sume ut supra 5. Sed additur hic βασιλείαν, ut intelligantur Christiani per Christum ita facti *Sacerdotes*, ut simul & Reges sint ad Christi exemplum; non ut Israelitæ, de quibus id dictum Exod. 19. 6. ob sacrum Paschale, & ob libertatem omnibus communem & magnificas victorias; sed quia ea offerunt Deo de quibus jam antè diximus, & quia liberi sunt à vitiis, & vincunt Carnem, Mundum, Diabolum. Christiano enim homini verè illud aptari potest, *Rex est qui metuit nihil: Rex est qui cupit nihil*; & quod Cicero dicit, *Regium esse nulli servire cupiditati*. Idem sensus Apoc. 1. 6. & 5. 10°. *Sacerdotes* dicuntur respectu Dei, quia consecrati sunt cultui Dei: *Reges*, respectu aliorum, quia dominantur in vitam, in mortem, & in omnes hostes suos^p: vel, quia suorum affectuum domini sunt^q: vel potius, quia sunt filii & hæredes Dei, co-hæredes Christi, cum ipso æternum regnaturi; vel, quatenus sunt membra Christi Regis & Sacerdotis^r. Alludit ad morem priscum, quo Sacerdotium junctum erat regno^t. ¶ *Gens sancta* Suprà 1. 15. Sumpto verbo ex Deut. 7. 6. & 14. 2^t. Sic dicti ob sanctitatem non externam & legalem, ut Israelitæ, sed internam & veram^v. Gens Deo dicata^x. ¶ *Populus*, &c. ἡ δὲ οὗτος ὁ λαὸς ὁ ἀγαπῶν^y. Idem quod Heb. סגולה^z, *thesaurus*, sive κεφάλαιον, quod magni æstimatur & diligenter asservatur^a; quam vocem Lxx reddunt περιποιεῖσθαι^b, Exod. 19. 5^c. Th. autem & Sym. περιποιεῖσθαι^d, & Mal. 3. 17. reddunt, εἰς περιποίησιν^e. περιποιεῖσθαι idem valet quod περιποιεῖσθαι, ut Heb. 10. 39^f. Vide & Eph. 1. 14^g. [Sic vertunt:] *Populus* (vel, *Cætus*, Tre. ex Sy.) *peculiaris*, Ar. vel, *redemptus*, Tre. ex Sy. qui in lucrum accessit, adoptatus & insitus in populum Dei^h. Vel, in vindicationem, Mo. acquisitionis, seu vendicationis, E. vel, possessionis, E. ex Hi. in acquisitionem, Pi. Il. Ham. vel, possessionem, Ham. id est, qui cedit Deo in acquisitionem seu possessionemⁱ: *acquisitus*, Ti. Ca. V. Zeg. Me. Christi sanguine^k; vel, quem sibi Deus ut proprium vendicat, P. Be. Pi. Quem è potestate Diaboli redemit, & ex omni hominum genere electum suum peculiarium fecit^l. Vel, ad salutem, ut Heb. 10. 39^m. q. d. Quos Deus servabit & à ruina impendente Apollatis, & in æternumⁿ. ¶ *Ut, &c.* ὅπως τὰς ἀρετὰς, &c.] *Ut virtutes* (Nempe, vitiis oppositas^o, sapientiam, justitiam, bonitatem, &c. p. Non enim dicit δύναμεις, sed ἀρετὰς, quæ vox rara in Scripturis^q. Sed virtus propriè Deo non convenit, inquit Aristoteles, & Eustrathius ad Nicom. 9. ἀρετὴν γὰρ οὕτως ἡμεῖς ὡς θεοῦ. Sic virtute Deum, pro potentiâ, passim occurrit, ut in Plauto, &c.^r. Al. Ut egregia facta, Me. Ut beneficia, Eth. Ut laudes, Tre. ex Sy. sic Camer. i. e. laudabilia facta^t. Vox ἀρετὰς interdum

sign. *rectos habitus*, ut Phil. 4. 8. At ubi de Deo dicitur, ut hic, respondet voci 𐤇𐤍𐤕, ut Abac. 3. 3. Zach. 6. 13. aut voci 𐤇𐤍𐤕𐤍, ut Esa. 42. 8, 12. & 43. 21. & 63. 7. In quibus locis est, ut hic, pluraliter ἀρετὰς in significatione potentie^t.) *predicetis illius, qui vos vocavit* (vocatione^u efficaci, & secundum propositum, Rom. 8. 28^v. Deus est qui nos vocavit, Rom. 9. 12, 24. 1 Cor. 7. 15. Gal. 1. 6, 15. & 5. 8. &c.^x) è tenebris (ignorantiæ^y, errorum^z, vitiis^a, Eph. 5. 11. miseriæ & mortis temporalis, atque æternæ^b. Σκότος vocatur tempus ante Evangelium, Matth. 4. 16. Luc. 1. 79. Joh. 3. 19. Act. 26. 18. Rom. 13. 12. Eph. 5. 8. &c.^c) in admirabilem suam lucem, Be. Pi. &c. scilicet cognitionis Dei & sanctitatis: confer Act. 26. 18^d. vel, Christianæ fidei & Evangelii^e, quod lumen ut verum dicitur Joh. 1. 9. 1 Joh. 2. 8. ita *admirabile* hic & Apoc. 15. 1. ad denotandam illius excellentiam^f; vel, quia est notitia eorum quæ nec sensibus, nec mente, assequi possumus, 1 Cor. 2. 8^g. Sed oppositio ostendit *luminis* nomine hic intelligi Dei gratiam & benedictionem, Spiritus Sancti consolationem, spem vitæ æternæ, adeoque omnia Christi beneficia. Hoc lumen *admirabile* vocat, tum, quia mirabiliter mentem illustrat ad consideranda mirabilia Legis, Psal. 119. 18. tum, quia admiratione & laude dignum, quod Deus ad illud nos vocaverit, &c.^h. ὅς [dicitur] ipsum Evangelium & vita ei congruens, ut iisdem locis [antè productis ex G.] videre est, & Rom. 13. 12. Col. 1. 12. Hic est sensus mysticus loci Esa. 42. 6, 7. & Job. 37. 21ⁱ.

10. *Qui aliquando* (sub. eratis, Be. Pi.) *non populus*, (vel, 1. absolute^k; quia populus dispersus reverà non est populus^l, utpotè non collectus in unam Rempublicam^m; vel, q. d. populus abjectissimus, & pro nihilo habitusⁿ. Vel potius, *non populus*, scil. Dei, quod ex posteriore membro supplendum^o, ut ostendit locus qui hic respicitur Ose. 2. 23^p. ubi est, *Et dicam non populo meo* 9.) *nunc autem* (sub. estis, Pi. &c.) *populus Dei* id est, Populus fidelis, Ecclesiæ membra^r, verà & salutari Dei rerumque divinarum notiâ imbuti^t. Aptat eum locum [Ose. 2. 23.] iis qui ex Gentibus orti, Rom. 9. 25^u. Unde colligitur Petrum quoque ad Gentiles scribere^v. Resp. 1. Hinc tantum colligitur, eum non ad solos Judæos scripsisse, sed etiam ad Gentiles, quibus permixti erant, & in unam cum iis Ecclesiam coadunati, ut modò hos, modò illos, modò utrosque, alloqui possit^x. 2. Locus sensu literali ad solos Israelitas dispersos pertinet, quibus, post indictum repudium, reconciliationem promittit, quam promissionem Petrus hic impletam dicit; sensu autem mystico ad Gentiles^y. 3. Quæ de Gentilibus dixit Propheta, poterat accommodare Judæis^z, qui ita malè instituebantur ut *filii fierent Gehennæ*, Matth. 23. 15^a. Non enim dicit Petrus, Prophetam hæc scripsisse de iis quos alloquitur^b. ¶ *Qui non consecuti misericordiam, &c.* Olim non amati ob vitia, nunc amati ob purgationem. Nam & in Loco Osee quædam Versiones habent, ἀγαπήσω τὸν ἐν ἡμαρτωλῶσιν^c. Significat, ipsos per Dei misericordiam & gratiam vocatos fuisse, non autem meritis suis^d.

11. *Charissimi* Sic & Jac. 1. 16, 19. & 2. 5e. ¶ *Obsecro, &c.* Παρακαλῶ ὡς πατέρας ὑμῶν παρεμύνηται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, &c.] *Precor ut tanquam inquilini & advene* (nempe, inter gentes^f, extorres è patria^g, tum, 1. corpore; tum, 2. animâ^h, sive spiritualiter; i. e. hospites in hoc mundoⁱ, quibus nihil commune esse debet cum desiderijs & vanitatibus seculi^k. Πάροικοι sunt qui sedem habent extra patriam; παρεπίδημοι, qui extra patriam peregrinantur. Ex præsentem ipsorum statu eos admonet fortis communis omnium hominum, qui in terris agunt ad tempus breve, nec tanquam in suo; planè ut supra 1. 17. ubi annotata vide^l. Alludit hic ad illud cap. 1. 1. simulque eos revocat ad exempla Patriarcharum, qui se peregrinos confessi erant^m, Psal. 119. 19. 1 Par. 29. 15. Heb. 11. 13, 14ⁿ.) *abstineatis à carnalibus cupiditatibus*, Be. Pi. &c. vel, *desiderijs carnis*, E. G. Gal. 5. 16. Eph. 2. 3. 1 Joh. 2. 16°. i. e. à concupiscentia seu fomite peccati excitatis^p, ut gulæ, libidinis, iræ, invidiæ, superbiæ, &c. q. ab impleendis cupiditatibus illis quæ non ratio, sed caro, suggerit^r; ab iis concupiscentiis quæ mundus admiratur & concupiscit, ut sunt voluptates, opes, honores. Nam peregrinorum est, haud sese miscere negotijs regionis in qua

† E. Ger. peregrinantur †. ¶ *Quæ militant* (vel, *pugnant*, Me. Par metaphora in voce *σεβόμενοι*, Rom. 7. 23. Jac. 4. 1. t.) *adversus animam* i.e. Vel, vitam & salutem: unde *animam perdere* & *invenire* passim legitur: vel, interiorum hominem, spiritum, mentem: directè pugnant cum animæ vestræ bono: eam per bona desideria ad Deum assurgere non permittunt: impediunt hanc vitam æternam, quæ patria vobis esse debet, possitis consequi. De voce *φύξις* vide Heb. 10. 39.

12. *Conversationem vestram inter gentes* (vel, in conspectu Gentium, inter quas vivitis, à quibus ob religionis diversitatem observamini). Hinc constat, epistolam hanc ad Judæos scriptam esse: nam ad Gentiles scribens dixisset, *inter incredulos, aut eos qui foris sunt*; aut, cum addito, *inter gentes quæ Deum ignorant* d.) *habentes bonam* vel, *honestam*, Er. V. Be. Pi. &c. i.e. sanctam & irreprehensibilem, neminem offendentes improbitate morum; sed moribus rectè compositis amorem proximorum erga vosmet provocantes, ac religionem, quam profitentur, commendantes. Vide Jac. 3. 13.

¶ *Ut, &c.* *ἵνα ὑμεῖς ἀγαθὰ ἔργα ποιεῖτε, &c.* *Ut in quo* (vel, *quæ in re*, Ar. vel, *in eo quod*, Vulg. P. sic Er. Il. Ti. vel, *pro eo quod*, Be. Ca. Pi. Quod Gallicè dicimus, *au lieu quæ*. Sic infra 3. 16. Vide Rom. 8. 3. h. vel, *ob id ipsum ob quod*, i.e. ob religionem Christianam. Pari sensu voculam *ἵνα* habemus Eph. 3. 13. i.) *obloquantur* (vel, *obtreant*, Er. Be. Pi. &c. *detrabunt*, Val. Er. Zeg. *vituperant*, Val. *tantum fontes traducunt*, G.) *vobis* (vel, *vos*, Val. G.) *ut malefactoribus*, Mo. vel, *tantum malefactoribus*, E. sic Pi. V. i.e. sceleratis hominibus, ac Reipublicæ noxiis. Dicebant Christianos esse voluptuarios, atheos, carnibus humanis vescentes, promiscuos concubitus usurpantes, causamque omnium in orbe malorum & cladum. Sed malim hinc intelligi detractiones quibus Judæi (ad quos hic scribit) obnoxii erant; v.g. quod religionis ac libertatis prætextu principibus minus essent obsequentes, parumque civiliter iis inter quos vivebant se accommodarent.

¶ *Ex, &c.* *Ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ὑποβιβάζετε* id est, *A bonis operibus, spectatis bonis operibus vestris*. *Ex bonis operibus* (sub. vestris, Ar. sic Ger. ex Sy. vel, *Opera bona vestra*, Ger.) *inspicientes*, Mo. Er. vel, *introspectantes*, Me. penitus & perfectius inspicientes: *conspicati*, sive cum inspexerint, est enim Aoristus P: *cum ea viderint*, Ar. vel, *considerantes*, Vulg. Pi. *estimantes*, Il. Ti. Me. sub. vos, Vulg. Pi. Il. Ti. vel, *quæ conspexerint*, Be. sic P. sed illa, *ἐκ τῶν καλῶν ἔργων*, conjungenda sunt non cum seq. *δοξάζετε*, ut supponit illa Versio; sed cum *ὑποβιβάζετε*. *Εὐδοξάζετε* autem, *conspicere*, Accusativum regit, ut Jac. 3. 2. Malim ergo *ὑποβιβάζετε* hic idem esse quod Hesychio, vel *ὑποβιβάζετε*, *revereri*, vel, *ὑποβιβάζετε* [foras *ὑποβιβάζετε*] *susplicere*, vel, *modestè & reverenter spectare*; & locum hic reddi, *Ex operibus, sive actionibus, bonis vestris reverenter vos, vel, vosmet cum reverentia aspicientes*.

¶ *Glorificent* (vel, *Laudent*, G. *Honorent*, Ca.) *Deum* (Qui tales habet cultores; ita detractionem vertentes in laudem; vel, æquius de Christianismo sentiant, vel, Christiani fiant: quæ res Deo gloria fit: in die, &c. *Ἐν ἡμέρᾳ ἐπονομασίας*] *Die* (vel, *Tempore*, G.) *probationis*, Tre. ex Sy. vel, *curationis*, i.e. cum Deus suorum curam geret: vel, *inspektionis*, Val. Er. V. *visitationis*, Er. Il. Ti. Mo. Be. Pi. Ar. vel, *quo visitabuntur*, P. *Visitationem* hic intelligit, vel, i. hominum mundanorum, & persecutorum, qui in vitam morèsque Christianorum inquirere; q.d. ut tunc innocentiam vestram agnoscant, & pudeant ac corrigantur. Cui favet vox *ὑποβιβάζετε*. Vel sic, *Ut cum venerint hostiles exercitus ad vindictam de rebellibus & seditiosis Judæis sumendam, vos Christianos quietos & paci studentes competiant, & de vestra religione mitius judicent, eamque tandem amplectantur*. Vel, 2. divinam, sive quæ Deus visitat homines; vel, i. in die iudicii extremi. Cui obstat illud, *ex bonis operibus considerantes*. Id enim est hujus seculi. Vel, 2. in hac vita: idque, vel, i. per crucem & calamitates, ut visitatio sumitur, Esa. 10. 3. Jer. 6. 15. Ezech. 9. 1. Ose. 9. 7. Potest autem referri vel ad ipsos obtrectatores, quos Deus per crucem ad agnitionem peccati perducit, vel ad Christianos, quorum summam patientiam in adversis patefacta confun-

debantur calumniæ, & laudes ab ipsis tortoribus extorquebantur; q.d. cum Deus permiserit vos multis malis vexari: vel sic, in temporibus duris: ita enim *ἐκ τῶν καλῶν ἔργων* vox ponitur Esa. 10. 3. & alibi. Sensus est, Cum conspicient gentes illæ solos Christianos immunes ab illis malis quæ Judæis ob turbulenta ac seditiosa ipsorum ingenia ubique locorum impendunt. Hunc sensum postulant ea quæ *ἀποκρίσεις* sequuntur. Vel, 2. visitatione gratiosa, ut vox sumitur Gen. 21. 1. & 50. 24. Exod. 3. 16. 1 Sam. 2. 21. Luc. 1. 68, 78. & 7. 16. q.d. Cum placuerit Deo per inspirationes suas visitare infideles, & obtrectatores, per salutarem conversionem, ut vox accipitur Luc. 19. 44. q. d. Quando illorum quoque Deus miserebitur. Vel sic, Cum Deus piorum innocentiam variis modis in lucem produxerit, sive per fidelium Apologias & bona opera, sive per poenas persecutorum, &c.

13. *Subjedi, &c.* *ὑποτάγητε, &c.* A generali exhortatione descendit ad præcepta particularia. Proinde *subjedi* (vel, *subditi*, Val. Er.) *estote* (Passivum pro Hithpael: quod frequens in aliis quoque verbis, sed maxime in iis quæ à *τὰς* veniunt. *Subjedi vos gerite*. Sic Luc. 2. 51. Rom. 8. 7. Eph. 5. 22, 24. Col. 3. 18. &c.) *cuius humanæ ordinationi*, Be. Pi. G. &c. vel, *constitutioni*, Zeg. i.e. *τῆς ἐκ πολιτείας*, sive civilis gubernationis dispositioni. *Κληρονομία*, inter alia & *ordinare* significat, ut diximus in Prolegomenis ad N. T. Adde Sirac. 7. 16. & 39. 30, 34, 36. & 40. 1, 10. Aliquis fortè putaret scriptum *κρίσει*, nam *κρίσει* Hellenisticè est *regere*, ad modum Hebræi *מִשְׁפָּט*. Vel, *creature*, Mo. Er. Vulg. Gom. E. Ger. ut *κρίσει* passim sumitur, ut Rom. 1. 25. 2 Cor. 5. 17. Col. 1. 23. id est, homini, ut Marc. 16. 15. quod accipiendum restrictè & ipsi materię accommodatè, i.e. magistratui, quem *creaturam* vocat; quomodo Latini dicunt, *creare consulem*: *humanam* vocat, non quod Deus non sit auctor Magistratum, sed homines; sed quod hi ex hominibus sumuntur; quod ab hominibus constituti & positi sunt; quod homines magistratum gerunt; quod in commodum hominum institutus sit; quod inter homines in terra agentes locum habet & habere debet: dicit *πατρι*, ut ostendat, non qualitates personarum, sed officium, hic respecti debere; q.d. cuicumque superiori, sive Judæus ille sit, sive Gentilis, sive Christianus, sive infidelis, sive bonus, sive malus. Alii per *κρίσει* intelligunt constitutiones sive leges humanas. Quibus obstat, tum, quod sequitur, *sive regi*; tum, quod *κρίσει* nusquam ita sumitur.

¶ *Propter, &c.* *Διὰ τὸν Κύριον* *Propter Dominum*, Be. Pi. E. vel, *Christum*, ejusque præceptum Mat. 22. 21. & exemplum, Mat. 17. 27. vel potius, Deum; vel, i. ob Dei mandatum: vel, 2. quia Dei vices gerit, ejusque in terris imago est, & ab eo potestatem habet. Vel, 3. ex Dei amore, ne Deum offendamus, Rom. 13. 5. Vel, 4. ut honoretis Deum qui hoc præcepit. Vel, 5. q.d. non contra Dominum, ut subjectionis limites designet.

¶ *Sive Regi* i.e. *Cæsari*. Romani quidem ab hac voce abhorrebant, & eos vocabant Imperatores, non Reges, religionis jurisjurandi veteri, ut ait Cyprianus: at Reges eos vocabant & Judæi, ut Joh. 19. 15. Act. 17. 7. & Græci, ut Theodoretus Caracallam Regem vocat; nimirum quia planè Regi, id est, liberrimæ, utebantur potestate, ut Dion nos docet. Cum hæc Epistola scriberetur, puto imperasse Claudium, vel Neronem. Principibus ergo etiam infidelibus & malis obediendum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

debantur calumniæ, & laudes ab ipsis tortoribus extorquebantur; q.d. cum Deus permiserit vos multis malis vexari: vel sic, in temporibus duris: ita enim *ἐκ τῶν καλῶν ἔργων* vox ponitur Esa. 10. 3. & alibi. Sensus est, Cum conspicient gentes illæ solos Christianos immunes ab illis malis quæ Judæis ob turbulenta ac seditiosa ipsorum ingenia ubique locorum impendunt. Hunc sensum postulant ea quæ *ἀποκρίσεις* sequuntur. Vel, 2. visitatione gratiosa, ut vox sumitur Gen. 21. 1. & 50. 24. Exod. 3. 16. 1 Sam. 2. 21. Luc. 1. 68, 78. & 7. 16. q.d. Cum placuerit Deo per inspirationes suas visitare infideles, & obtrectatores, per salutarem conversionem, ut vox accipitur Luc. 19. 44. q. d. Quando illorum quoque Deus miserebitur. Vel sic, Cum Deus piorum innocentiam variis modis in lucem produxerit, sive per fidelium Apologias & bona opera, sive per poenas persecutorum, &c.

13. *Subjedi, &c.* *ὑποτάγητε, &c.* A generali exhortatione descendit ad præcepta particularia. Proinde *subjedi* (vel, *subditi*, Val. Er.) *estote* (Passivum pro Hithpael: quod frequens in aliis quoque verbis, sed maxime in iis quæ à *τὰς* veniunt. *Subjedi vos gerite*. Sic Luc. 2. 51. Rom. 8. 7. Eph. 5. 22, 24. Col. 3. 18. &c.) *cuius humanæ ordinationi*, Be. Pi. G. &c. vel, *constitutioni*, Zeg. i.e. *τῆς ἐκ πολιτείας*, sive civilis gubernationis dispositioni. *Κληρονομία*, inter alia & *ordinare* significat, ut diximus in Prolegomenis ad N. T. Adde Sirac. 7. 16. & 39. 30, 34, 36. & 40. 1, 10. Aliquis fortè putaret scriptum *κρίσει*, nam *κρίσει* Hellenisticè est *regere*, ad modum Hebræi *מִשְׁפָּט*. Vel, *creature*, Mo. Er. Vulg. Gom. E. Ger. ut *κρίσει* passim sumitur, ut Rom. 1. 25. 2 Cor. 5. 17. Col. 1. 23. id est, homini, ut Marc. 16. 15. quod accipiendum restrictè & ipsi materię accommodatè, i.e. magistratui, quem *creaturam* vocat; quomodo Latini dicunt, *creare consulem*: *humanam* vocat, non quod Deus non sit auctor Magistratum, sed homines; sed quod hi ex hominibus sumuntur; quod ab hominibus constituti & positi sunt; quod homines magistratum gerunt; quod in commodum hominum institutus sit; quod inter homines in terra agentes locum habet & habere debet: dicit *πατρι*, ut ostendat, non qualitates personarum, sed officium, hic respecti debere; q.d. cuicumque superiori, sive Judæus ille sit, sive Gentilis, sive Christianus, sive infidelis, sive bonus, sive malus. Alii per *κρίσει* intelligunt constitutiones sive leges humanas. Quibus obstat, tum, quod sequitur, *sive regi*; tum, quod *κρίσει* nusquam ita sumitur.

¶ *Propter, &c.* *Διὰ τὸν Κύριον* *Propter Dominum*, Be. Pi. E. vel, *Christum*, ejusque præceptum Mat. 22. 21. & exemplum, Mat. 17. 27. vel potius, Deum; vel, i. ob Dei mandatum: vel, 2. quia Dei vices gerit, ejusque in terris imago est, & ab eo potestatem habet. Vel, 3. ex Dei amore, ne Deum offendamus, Rom. 13. 5. Vel, 4. ut honoretis Deum qui hoc præcepit. Vel, 5. q.d. non contra Dominum, ut subjectionis limites designet.

¶ *Sive Regi* i.e. *Cæsari*. Romani quidem ab hac voce abhorrebant, & eos vocabant Imperatores, non Reges, religionis jurisjurandi veteri, ut ait Cyprianus: at Reges eos vocabant & Judæi, ut Joh. 19. 15. Act. 17. 7. & Græci, ut Theodoretus Caracallam Regem vocat; nimirum quia planè Regi, id est, liberrimæ, utebantur potestate, ut Dion nos docet. Cum hæc Epistola scriberetur, puto imperasse Claudium, vel Neronem. Principibus ergo etiam infidelibus & malis obediendum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

¶ *Quasi, &c.* *ὡς ὑπερέχοντι* *Tanquam præcellenti*, Er. &c. vel, *supereminenti*, Be. sim. Pi. vel, *supra omnes posito*, G. Qui supremam in Repub. potestatem habet. Hæc *ὑπερέχοντι*, Rom. 13. 1. Vel, *ὑπερέχοντι*, 1 Tim. 2. 2. Al. Hoc ad omnes magistratus pertinet. Non comparat hic Cæsarem cum aliis magistratibus, sed obedientiam ei deberi ait, quia excellit vel eminet vel præest, non fortuito, sed Dei providentiâ, juxta Rom. 13. 1. Sic ansam præscindit scrupulis disceptationibus, quo quisque jure imperium adeptus sit, monetque, hoc solo nos contentos esse debere, quod videmus eos præsidere. Loquitur de legitima potestate, quamvis ea fortè à tyrannide & malis artibus initium duxerit, ut sepe fit, & à Rom. ac Cæsar factum est.

14. *Sive, &c.* Εἴτε ὑπακούοντες] *Sive praesidibus*, Er. Be. Pi. &c. vel, *ducibus*, E. Me. vel, *Judicibus*, E. ex Sy. *Praefidis*, Me. Nempe, provinciarum quæ Romanis erant subjectæ P; *Proconsulibus*, tum Asiæ, tum Bithyniæ q; cæterisque magistratibus qui à majori pendent, suntque ejus quasi Vicarii r. Est enim ὑπακούων nomen generale omnibus provinciis regentibus, ut diximus ad Matth. 27. 2 f. ¶ *Tanquam ab eo* (vel, *per eum*, Be. Pi.) *missis*. Refertur hoc Pronomen, vel, r. ad propinquius, *Regem* t; *tanquam à Cesare missis*, i. e. potestatem suam ducentibus: nam & hoc significatur per πῦρτιν, ut Joh. 20. 21. & alibi. Itaque si Proconsul aliquid jubeat, & aliud Imperator, *eligere debemus majori servire*, ut ait Aug. qui & alibi *Pilato talem datam*, ait, *potestatem ut esset etiam ipse sub Caesaris potestate*. Quare Christiani Furio Camillo Scriboniano contra Claudium non erant adhæsurus. Qui populos aliter instituunt & Apostolorum doctrinæ repugnant, & Imperia turbant. Summa potestas in quoque Imperio est cui fidem pagani & milites jurant, cujus legibus omnes parent, à cujus judiciis non provocatur, cujus imaginem numus præfert v. Vel, 2. ad remotius, *Deum* x: Nam, i. Praesides provinciis præfiebantur non tam Cæsaris, quàm Senatûs, autoritate. 2. Ob id quod sequitur, *ad vindictam malefactorum*, &c. quem scopum non omnes reges sibi proponunt. Deus autem illum Magistratibus omnibus præscripsit. 3. Scopus Petri est illud hic proponere quod ad obedientiam movere debet, quod scilicet Deus eos miserit y. Est igitur hæc communis ratio ad commendandam omnium magistratuum autoritatem, quod mandato Dei præfunt, & ab eo mittuntur z. ¶ *Ad vindictam malefactorum*, (i. e. fontium, contra leges peccantium a;) *laudem* (Laudem dixit pro præmio, ut Rom. 13. 3. vel, quia laus ipsa præmium quoddam est; vel, quia præmium laudis est signum b;) *verò honorum*] Vel, *benefactorum*, Er. bene, seu rectè, *agentium*, Be. Pi. E. Idem planè hic dicitur quod Rom. 13. 3, 4, 5. nimirum ex veteribus Hebræorum sententiis. Habemus hunc usum ab iis qui publica imperia obtinent ἐπιτοπῶν nam & scelera per eos puniuntur, & quietem amantibus quies præstatur pro præmio. Si quando ignorantia aut affectibus peccant, illatas sic injurias Deus repensabit: Imò & Principes iniquos puniet, haud dubiè in altero seculo, non rarò & in hoc ipso c. Officium magistratuum hic describet d. Non de rebus, sive operibus, bonis aut malis loquitur, sed de personis qui bona aut mala agunt, ut ostendit textus Græcus *.
15. *Sic est voluntas Dei*] Tum absoluta, tum præceptiva f, in Evangelio, Mat. 10. 16 g. ¶ *Ut, &c.* Ἀγαθοποιῶντες φιλῶντες—ἀφ' ὧν, &c.] *Ut bene agendo* (i. e. Magistratibus obediendo h. Ἀγαθοποιεῖν interdum est *beneficia conferre*, pro quo & ἀγαθουργεῖν dicitur. Sed hic simpliciter significat rectè agere, ut & infra 20. & 3. 6, 17. 3 Joh. 11. quo sensu & Adjectivum ἀγαθοποιός jam habuimus, & Sirach. 40. 20. & ἀγαθοποιῶν infra 4. 19 i.) *cs obstruatis*, sive *obturetis*, (velut fiscellâ aut capistro. Vide 1 Cor. 9. 9 k. Vel, *compefcatis*, Ca. *capistretis*, Pi. i. e. ad silentium adigatis l; vel, omnem maledicendi ansam præcidatis m. Φιμῶ in Gloss. *compefco*, ἀμαρτίας, obmuteo. Hesych. φιλῶν, ἀποποιεῖν. Vide Mat. 22. 12, 34. Marc. 1. 25, 39. Luc. 4. 35 n.) *insipientium* (vel, *imprudentium*, Vulg. *amentium*, Pi. *stultorum*, qui minus prudenter & exactè omnia perpendunt o: vel, *nihil sapientium*, nempe circa Divina p;) *hominum* (h. e. infidelium q;) *ignorantia*, Be. i. e. dictis ex ignorantia orientibus r: vel, est abstractum pro concreto, q. d. hominibus ignorantibus t, qui Deum ignorant, adeoque faciliè impingunt u; qui levissimis suspicionibus ducti vobis obloquuntur v, partim ex amentia, partim ex ignorantia x. Patiendò mala, nec resistendò, optimè inimicis os frænamus y, eosque sæpe excitamus ad nos laudandos Deumque glorificandum z.
16. *Quasi liberi*] Objici poterat. Nos [Judæo-Chri- fiani] liberi sumus a, utpote populus Dei peculiaris b, quibus non parendum alienigenis, juxta Deut. 17. 15. ex libero populo & in libertatem à Messia asserto oriundi; vide Joh. 8. 33 c. per Christum libertate donati d. Respondet, *liberi estis*, nempe à vitiis *, Joh. 8. 32, 36. Rom. 6. 18, 22 f. non autem à lege Dei g, nec à justitia h; [ide-

oque] nec ab obedientia Principum i, quæ ad justitiam pertinet k, Rom. 13. 7. Sensus est, Tanquam liberi, i. e. liberaliter, & non serviliter, legibus principum parentes l. ¶ *Et non, &c.* Καὶ μὴ ἀς ἐπιταγῶν, &c.] *Ac non veluti malitiæ* (& inobedientiæ vestræ m:) *velamen* (vel, *prætextum*, V. vel, *obtentum ad res malas*. Sic Gellius, qui *obtentu Philosophici nominis inutile otium & linguæ vitæque tenebras sequuntur* n;) *habentes* (vel, *sumentes*, G.) o libertatem, Be. Pi. &c. nempe Christianam, ut illi faciebant qui Christianos ab omnibus publicis legibus dicebant esse liberos: *καὶ ἐστὶν ἀδελφότης*, ut ait Judas p. ¶ *Sed sicut servi Dei*] Qui liberè & liberaliter serviunt Deo q, ac proinde etiam eorum servi quibus Deus servire nos jubet r; parentes Deo non solum in propria persona, sed etiam in vicariis suis imperanti t: q. d. In hoc quod principibus obeditis propter Deum, non hominibus servitis, sed Deo qui id præcepit t.

17. *Omnes honorate*] Accommodatè intellige, ut v. 13 v. nempe, quibus debetur honos aliquis x, ratione potestatis, dignitatis, donorum, officii, &c y. ut Rom. 13. 7 z. juxta statum & conditionem cujusque a; etiam si gentiles sint, aut infideles b, aut Judæi, aut pauperes & vobis inferiores. Confer Rom. 12. 10. Phil. 2. 3 c. Hoc dictum generale jam per species suas explicabit d. ¶ *Fraternitatem* (Vocem habes 1 Macc. 12. 10, 17. Zach. 11. 14. Verùm hic ea vox, ut & infra 5. 9. non ipsam φιλίαν, sed *gregem fratrum*, significat, quomodo ἐκκλησία *Sacerdotum ordinem* *. Collectivè sumitur f, pro fratribus, i. e. Christianis g: vel, fratrum multitudinè, sicut *nobilitas* pro toto Nobilium cœtu usurpatur h: q. d. cœtum fidelium in quibus vivimus i.) *diligite*] Speciali amore ac benevolentia k, honorate diligendo. ¶ *Deum time*] i. e. Ei sine exceptione parete. Vide Eph. 6. 5. Phil. 2. 12 l. Hoc interferit, ut subjectionis & honoris Magistratibus debiti certos statuatur limites, Deoque magis obediendum esse doceat quàm hominibus, Act. 5. 29 m. ut si quid homines, quantumvis potentes, præcipiant quod voluntati Dei contrarium sit, ab eo revocemur timore Dei n. ¶ *Regem* (i. e. Imperatorem o, Cæsarem, ut v. 13 p.) *honorificate*] Vel, *honorate*, Pi. E. Honore speciali q, & debito r; summis honoribus quos capit humana natura t; observatione legum, & præstatione tributorum u. Qu. Cur hoc dicit, postquam *omnes honorari* jussit? Resp. Solent autores post genus, certam aliquam speciem memorare, ut Psal. 18. 1. *E manu hostium—& Saulis*. 1 Reg. 11. 1. *Mulieres—& filiam Pharaonis*. Sic Matth. 28. *dicite discipulis & Petro v*. Hoc specialiter exprimit, tum propter Regis eminentiam, tum, nè Imperator ille ob insignem ejus malitiam minus honorandus videretur x.

18. *Servi, oī dōūται*] Est casus Vocativi. Vocativi enim Articulorum similes sunt Nominativis, quod vulgus Grammaticorum imperitè negat y. Ab hortationibus politicis transit ad oeconomicas z. Necessaria fuit hæc ad servos admonitio a, quia dura tunc erant servitia, & domini jus vitæ & necis habebant in servos b; nè libertatis Christianæ prætextu servitia detrectarent c, aut minus essent obsequentes d. Ut δούται, heros, dicit quos Paulus κούεις, dominos; sic οἰκέται, famulos vocat, quos Paulus δούλους, servos *, Eph. 6. 5. Col. 3. 22. Tit. 2. 9 f, vel, i. ut rem odiosam minueret lenitate verborum, quia ad Judæos scribit, quibus molestum erat servos vocari g; vel potius, 2. ut servos etiam durioris & vilioris conditionis ad subjectionem obstringeret. Nam δούλοι possunt esse liberti, sive libertate donati; οἰκέται autem sunt mancipia perpetua, qui nunquam manumittuntur, teste Chrysippo apud Athen. 1. 6. Unde & Lxx δούται, οἰκέται vertunt, ut Gen. 9. 25. & 27. 37. & 44. 33 h. ¶ *Subditi estote*, ὑποτασσέμενοι] Activum pro Hithpael, ut modò diximus, & supple *est* i. ¶ *Omni timore*] Non servili, sed cum amore conjuncto, h. e. cum multa reverentia k. Explica ut illud Eph. 6. 5 l. ¶ *Non tantum bonis* (Bonos vocat vulgi more eos qui non cadunt aut affligunt injustè m:) *& modestis*, ἡμετέροις] *Æquis*, Be. Pi. *Commodis*, E. *Mansuetis*, Zeg. *Benignis*, vel, *Moderatis*, vel, *Clementibus*, Me. *Humanis*, vel, *Non rigidis admodum*, Er. *Lenibus*, ἡπιόις, ut Homerus loquitur. Vide Phil. 4. 5. 1 Tim. 3. 3. Tit. 3. 2. Jac. 3. 17 n. ¶ *Sed etiam dyscolis*, τοῖς ἀκαταστατοῖς] *Pravis*, Val. Er. V. Be. Pi. D. G. E. Me.

G. E. Me. i. e. asperis & savis. Vide Act. 2. 40. Phil. 2. 15. **Πολλῶν**, Prov. 2. 15. & 3. 32. **ἂν** **πῶς**, **σκολιζέειν**, Prov. 14. 2 P. **Malignis**, Val. Zeg. **Iniquis**, Zeg. **Morosis**, E. Me. **Difficilibus**, Me. Illis qui intractabiles sunt, rigidi laborum iusto graviorum exactores, pauci alimonia distributores; qui nihil humanitatis aut benevolentiae servis exhibent. **Δυσκόλοις** legit Latinus, & ut puto, Arabs. **Δυσκόλος** est durus, ut Jer. 49. 8. **morosus**, **difficilis**, **truculentus**, ut in Glossario. Menander Comœdiam scripserat, cui nomen **Δυσκόλος**. At Syrus duo habet Adjectiva, **Νῆρυς** & **Ἰσῆς**: quare videtur legisse **δυσκόλους** & **σκολιούς**. Facile autem fieri potuit, ut à librariis de duabus vicinis vocibus altera omitteretur.

19. Hoc, &c. **Τὴν δὲ χάριν**] Hoc enim (est, Er. Pi. &c.) gratia, Mo. i. e. laus five gloria vestra, ut est v. seq. vel, effectus illustis divinæ gratiæ: vel, honor, Æth. vel, laudabile, Ar. vel, gratum, five acceptum, five gratiosum, H. P. Pi. Camer. Ger. Nempe Deo: vel, cedit gratia, Be. conciliat gratiam, v. summumque favorem, scil. **παρὰ τὸ θεῶν**, apud Deum, quod additur in Sy. & uno MS. cod. Abstractum hic pro concreto, **χάρις**, pro **χαρίτων**, Hebræorum more, ut diximus 2 Cor. 3. 9. & 7. 14. **¶ Si propter conscientiam Dei** (i. e. nostram quæ Deo addicta five devota est; vel, Dei, i. e. de Deo; vel, quam homo coram Deo habet; vel, divinæ voluntatis; vel, ejus quod Deo debet; vel, Dei respectu, i. e. ut Deo placeat quem animo gerit; quia scit id Deo acceptum esse; quod ei religio sit Deum offendere; nam si sustineat tantum ne graviora incurrat incommoda, aut ut heri sui gratiam sibi conciliet, non erat hæc ei gratia: vel, propter cultum Dei ex pura conscientia profectum. Est Metonymia [vel] efficientis, [vel] objecti. Genitivus objecti; vel, quia cognovit Deum: quoniam sibi sit Dei conscius, id est, se Dei cultorem esse sciat. Al. Propter Deum, qui & tuæ patientiæ, & sævitiæ domini tui, conscius est: vel, Propter Deum, Deique fidem & cultum, quem in conscientia geris, in cujus odium male à Domino tractaris. Sed hac de re postea ager.) **sustinet** (vel, **suffert**, Be. Pi. **ὑποφέρει** hic ponitur ut 2 Tim. 3. 11.) **quis tristitias** i. e. Tristitia & acerba, per Metonymiam. **¶ Patiens, &c.** **Πάσων ἀδικῶν**] Injuste afflictus, Be. Pi. h. e. præter meritum; vel, quia est innocens, & multo magis si patitur pro iustitia. Hic illud **ἀδικῶς** refertur ad Activum respondens passioni. Et est constructio **κατὰ τὸ συναντιβαίνον**. Non intelligit injustitiam in eo esse quod quis volens ea patitur quæ alioqui pati non tenetur; sed plagas hostium injustas, five injuste ab istis inflictas, quas tamen alii iuste perferunt.

20. **Quæ est enim gloria**] Nempe, apud Deum d. q. d. Nulla. Quid illustre aut magnum est? Quam gloriam assequetur? **Κλέος** est laus quæ fit à multis, unde gloria nascitur. **¶ Si, &c.** **Εἰ—κολαφίζομενοι ὑπομένετε**] Syrusi, & ut videtur, Arabs, & multi cod. manuscripti, habent **κολαζόμενοι**. quæ vox propria pœnis quas indicunt leges publicæ in societatis humanæ violatores. Quanquam potest & **κολαφίζομενοι** ferri, ut sit species pro genere, quo modo 1 Cor. 4. 11. & 2 Cor. 12. 7. **ὑπομένετε** hic non patientiam, sed solam passionem, significat, ut Heb. 12. 7. [Sic vertunt:] **Si peccantes & colaphizati** (vel, **colaphis cæsi**, Be. Pœna hæc fervilis erat. Al. **Si cum peccantes alaphis**, five **colaphis**, **cædimini**, Er. H. Ti. P. Pi. q. d. Si propter delictum aliquod cædimini: vel, **Si peccantes cædi vos**, Ca.) **suffertis**, Mo. H. &c. vel, **sustinetis**, Ca. **toleratis**, P. **¶ Sed si, &c.** **Εἰ ἀγαθοποιοῦντες, &c.**] **Si benefacientes, & patientes, sustinetis**, Mo. E. ex Sy. i. e. **παθῆματα ὑπομένετε**, cruciatus fertis. Simile loquendi genus ei quod supra v. 12. **Si quum benefacitis tamen afflicti toleratis**, Pi. sim. Er. V. Be. E. i. e. æquo animo suffertis. **¶ Hæc est gratia, &c.**] Explica ut supra v. 19.

21. **In hoc enim** (scil. vitæ genus, i. e. ad crucem & patientiam; vel, ea lege, ut dura omnia conscientia causa sustineretis, 1 Cor. 1. 9.) **vocati estis**] q. d. Ità se habet vocatio & professio vestra, ut bene agentes mala patienter feratis, Act. 14. 22. Sic & ad pacem, ad sanitatem, vocati dicimur, Col. 3. 15. 2 Thes. 2. 14. **¶ Et Christus passus est** (i. e. supplicio affectus: sic enim in his Libris accipitur **πάσχειν** absolute, ut Heb. **πάσχει**,

unde **πάσχειν**, **παθῆμα**.) **pro nobis**] Legendum **ὑπὲρ ἡμῶν**, ut Be. habent plerique Codices Græci, manuscripti, & Latini, & Syrus. Sed alii Codices, tum Græci, tum Latini non pauci, iique probatissimi, & Oecum. habent, **vobis**. **ὑπὲρ ὑμῶν**, vel, **περὶ ὑμῶν**, quomodo MS. hic habet & alibi, ubi in Vulg. est **pro**. Hoc recte cohæret cum sequentibus, & textui accommodatius est; quia servos alloquitur Petrus, & cum præced. **ἐκλήθητε** & seq. **ἐπακολούθησατε** est personæ secundæ. Sed non infrequens est personarum mutatio in his scriptis, præsertim in **κοινωνίᾳ**, quæ hic emphasin habet; q. d. Christus pro quolibet nostrum passus est, &c. Ergo & vos servi non debetis passionum demensum recusare. Ità ex generali sententia peculiarem adhortationem elicit. Vel, lic exponas, **Pro nobis**, qui scil. inimici eramus, nedum ut malum malo rependerit. **καὶ** hic emphaticum est, idque, vel sic, Etiam Christus, caput nostrum, passus est, &c. Nos ergo pati æquum est. Vel sic, Etiam pro vobis servis passus est, &c. **¶ Relinquens exemplum**, **ὑποχαιρών**] **Exemplar**, Be. Pi. **Exemplum**, Er. Mo. Tre. ex Sy. &c. **Præscriptum**, P. Ca. G. ex Gloss. quæ voce etiam Cicero utitur. Videtur à Fabris primum venisse vox, qui minio lineas designant quas opere persequantur. **Μεταφορικῶς** sumitur pro omni eo quod imitandum est. Al. **Translatio à pictoribus, vel scribendi magistris, sumpta**. **¶ Ut, &c.** **Ἰνα ἐπακολουθήσῃτε τοῖς ἰχθύσιν αὐτοῦ**] Idem hoc quod **ὑποχαιρῶν**, Rom. 4. 12. **ἀκολουθεῖν τοῖς ἰχθύσιν**, 2 Cor. 12. 18. Hebræis **אֲחֻלְתֵּם**. Syrus sic **אֲחֻלְתֵּם**. Latini quoque dicunt **vestigis alicujus insistere**, pro **aliquem imitari**. **¶ Ut subsequamini vestigia ipsius**, Be. sic Er. Pi. i. e. Ut patientiam reliquasque ejus virtutes imitemini. Non miremur nobis evenire quod Christo evenit.

22. **Qui peccatum non fecit, nec inventus est, &c.**] Etiam à Phariseis qui studebant eum capere in sermone: q. d. Planè innocens erat, & nec facto, nec verbo peccavit. Quid ergo grave, si vos peccatores patiamini? Sumptum hoc ex Esa. 53. 9. In Hebræo ad **פָּטוּר** subauditur **הָיָה** fuit, quod recte exprimitur per **ἐνέδωκεν**, ut Rom. 7. 10. & alibi: quomodo & Hebræi sumunt **פָּטוּר**, quod per **הָיָה** vertitur, Esa. 39. 2. Hebræi inveniri dicunt pro esse, ut Gen. 2. 20. 2 Par. 31. 1. Esa. 22. 3. Sic & Phil. 2. 8. Apoc. 14. 5. & 20. 15. Christum hic peccati expertem esse dicit, ut intelligatur idoneus fuisse qui suâ passione genus humanum patri reconciliaret.

23. **Qui, &c.** **Ὁς ἀλοιδόρησεν καὶ ἀντελοιδόρει**] **Qui cum convitiis, aut maledictis, impeteretur**, (vocatus à Judæis dæmoniacus, Samaritanus, blasphemus, subversor gentis, hostis Cæsaris, &c.) **convitia non reddidit**, G. E. Me. **Be. Pi. &c.** vel, **non recriminabatur**, Me. non remaledicebat, E. Me. sic Er. Vide Mat. 23. 63, 68. & c. 27. v. 12, 29, 39. & seq. Vide Polycarpum, [in G.] **¶ Dictum illud Joh. 8. 44.** non erat recriminatio, sed vera & iusta accusatio. **Λοιδόρειν** idem quod **ὀνειδίζειν**, in Plut. Apophtheg. vel **βλασφημεῖν**. Intelliguntur ergo voce **λοιδόρειας** omnes injuriæ verbales Christo illatæ, convitia, calumniæ, maledicta, sicut voce seq. **παθῆματα** injuriæ reales, ut colaphi, flagella, &c. **¶ Cum pateretur** (Non jam convicia, sed plagas; carcerem & vincula ipsamque crucem. Vide supra v. 21. & Heb. 9. 26.) **¶ non comminabatur**] Nè non ex zelo iustitiæ, sed affectibus iræ & odii, commotus, id fecisse videretur. Ille qui uno verbo adversantes prostraverat, cum captus duceretur, vinciretur, flagris caderetur, affigeretur cruci, nè verbum quidem minax edidit, quod perfectius nobis daret exemplar patientiæ. **¶ Tradebat, &c.** **Παρεδίδωκεν**, &c.] Subauditur nomen aliquod post **παρεδίδωκεν**. **Tradebat** (sub. in manus, Be. vel, **Committēbat**, Ca. Be. Pi. sic P. Intelligē, vel, **ἑαυτὸν**, seipsum; vel, **animam suam**, ut **Glaf. infra 4. 15.** vel, **vindictam**, Er. H. Ti. P. V. Zeg. quam **gratia** non sibi usurpabat: vel, **τὴν αἰτίαν αὐτοῦ**, causam suam, Be. Pi. Tre. Æth. **rem suam**, Ca. vel, **τὴν κέσιν αὐτοῦ**, h. e. verbale à verbo sequente, **judicium suum**, Be. Sy.) **an-** **tem judicanti iuste**, Mo. id est, Deo: qui iuste judicat, semper scilicet. Nam homines sæpe injuste judicant; ut Synedrium, & Pilatus. Deus iustus iudex vocatur, Psal. 7. 11. Idem sensus Psal. 96. 10. & 98. 9. Jer. 11. Zeg. E. v. 20. & alibi. Totus hic locus respicit illa quæ habet

mus Esa. 50. 6, 7, 8, 9. vel, *judicanti injuste*, Vulg. q. d. Permittebat se à Pilato injustè judicari & condemnari. Ita legunt plerique omnes Latini Codices, sed librario- rum culpâ, ut verisimile est. Nam *justè* legunt Græci omnes omnino Codices, & Syrus, & omnes Patres Græci, & Aug. &c. Ubi ergo *adversaria* Vulgatæ ver- sionis?

24. *Qui*, &c. *ὁ ἀνέστη*, &c.] *Qui peccata no- stra* (h. e. poenas peccatorum nostrorum:.) *ipse* (id est, per se, Heb. 1. 3. vel, in persona propria, non per alic- num sacrificium; [sed] sui ipsius oblatione, ut simul & Sacerdos esset & victima. Vocula *αὐτός*, *αὐτός*, mag- nam habet emphasin: unde toties repetitur Esa. c. 53. v. 4, 5, 7, 11, 12. remittitque nos ad Gen. 3. 15. ubi *αὐτός*, *αὐτός*, *conteret*, &c.) *pertulit* (vel, *sustulit*, Ca. Vor. five *abstulit*, Vor. G. quod sequentia ostendunt; quomodo idem verbum sumi notavimus Heb. 9. 28. Eodem sensu *ἀνέστη*, Joh. 1. 29. & *ἔστη* & *ἔστη*, Esa. 53. 4. ubi Græci *ἔστη*. Vicia nostra ita interfecit, sicut qui cruci affiguntur interfici solent. Simile lo- quendi genus, Col. 2. 14. Vide & Rom. 6. 6. Gal. 2. 20. & 5. 24. Est autem hic *μετάληψις*. Non enim propriè Christus, cùm crucifigeretur, *vicia nostra abstulit*, sed cau- sas dedit per quas auferrentur. Nam Crux Christi fun- damentum est prædicationis; prædicatione verò poeniten- tiæ: Poenitentia verò aufert vicia. [Hæc Grotius, ut alia multa, è Socini schola deprompta: qui quantum mutatus ab illo! qui in egregio illo libello, ubi hanc ipsam doctrinam de Satisfactione Christi strenuè defendit, hæc, inter alia, habet, *Ut ἀναστροφήν auferre significet nec parti- cula ἀνα patitur, nec quisquam Græcus scriptor ita usus est. Cui argumento aliisque ejus generis, cur Grotius in Annotatis suis non satisfecerit, lectori prudenti divinan- dum relinquo, pergens ad alias hujus vocis Versiones.*]

ἀνέστη, i. e. *ἀνέστη* *ἡρέγεν*; *sursum tulit*, Be. Pi. Ham. Ger. nempe, in aram crucis sibi imposita; vel, *por- tavit*, Ar. vel, *ascendere fecit*, Tre. ex Sy. *Ἀναστροφή* est *sursum*, five *in altum*, tollere, ut Matth. 17. 1. Marc. 9. 2. Luc. 24. 51. Alludit ergo, 1. ad sacrificia V. T. de quibus *ἀναστροφή* dicitur Heb. 7. 27. Jac. 2. 21. 2. ad crucem, in qua Christus seipsum obtulit; 3. ad locum Esa. 53. 4. ubi Lxx habent, *peccata nostra pro nobis portat*: in corpore suo (Quod synecdochicè intelligit de tota Christi humana natura, corpore & animâ con- stante; laboravit enim & anima ejus, & quidem præ- cipuè, Esa. 53. 10, 11, 12. Corporis autem meminit ob lignum, five crucem, cui affixum fuit, & quia do- lores corporis ejus magis in oculos incurrebant; vel, per Hebraismum, *per corpus suum*, id est, per crucifixionem corporis sui.) *super lignum*, Mo. i. e. crucem. ¶ *Ut*, &c.

ἵνα τὰς ἀπορίας διαγινώσκωμεν, &c.] i. e. *apodiarōntes*, ut est Rom. 6. 10. *ἀπορίεσθαι* hic est, vel, 1. *è medio tolli*, q. d. *deseri*, vel, *denasci*, quod mirè convenit veteris homi- nis abolitioni, à qua incipit nostra *ἀναγέννησις*; ut op- ponatur *τὸ μέλαινα fieri*, & *τὸ vivere*, ut sequens Anti- thesis ostendit. Vel, 2. *extra fieri*, i. e. *sejunctum ac se- paratum esse*, vel, *longè fieri*. [Verba sic reddunt:] *Ut peccatis mortui, five defuncti*, (vel, *defecti*, E. *extincti*, quasi jam desierimus esse. Hoc intelligit, vel, 1. de ju- stificatione, q. d. Ut à reatu ac poena peccati liberati: cui favent verba seq. Vel, 2. de sanctificatione d. q. d. Ut peccati dominio exempti, jamque nihil amplius cum peccatis commercii habentes: Ut relicto statu peccati, & abolitis præteritis culpis: *Ut à peccatis avulsi*, Ar. five *longè facti*, G. Hanc vim subesse morti Christi signi- ficat, ut carnem nostram mortificet. *justitiæ viveremus*, Be. Pi. P. Er. &c. i. e. opera justitiæ exerceremus. Idem hoc quod *vivere Deo*, Rom. 6. 10, 11. Gal. 2. 19. quod *facere justitiā*, 1 Joh. 3. 7. Non sufficit à malis abstinere, sed danda & virtutibus Christianis opera. Signi- ficat, Christum in cruce mortuum esse, non solum ut peccata nostra expiaret; sed etiam ut illa mortificaret, & ad vitam sanctam nos reformaret. ¶ *Cujus*, &c.

ὅς τὸ μαλῶπι αὐτὸ ἰσθίητε] Pleonasmus est Hebraicus, qualis Psal. 74. 2. Sumpta verba ex Esa. 53. 5. *Cujus livore* (vel, *vibice*, Er. Pi. contusione & verberibus. Ex consequente intelligitur antecedens; & alludit ad ver- bera quibus servi cædi solent, à duris dominis: vel, carne livida facta ob colaphos. *Livor* est vestigium

plagæ in cute: Heb. est, *חבורה*, tumor ex *plaga concre- tus*, vel, *livor ex contusione*. At figuratè pro quovis dolore sumitur, ut Gen. 4. 23. Exod. 21. 25. Psal. 38. 5. Esa. 1. 6. Prov. 20. 30. vel, *vibicibus*, Be. Pi. Est Enallage numeri sing. pro plur. Servos hic consolatur contra vibices suos. *Cujus ejusdem vibice*, Er.) *sanati estis*, Vulg. &c. à plagis peccatorum vestrorum. Multis quidem modis Christi dolores nos à vitiis sanarunt: Sed hic maximè respicitur exemplum quod nobis dedit Obedientiæ, Patientiæ, Mansuetudinis, Dilectionis in mediis doloribus, ut antecedentia ostendunt. [Alii aliter:] *Sanati*, i. e. remissis peccatis Deo reconciliati: quod probat ab instrumento sanationis, conversione, seu fide, v. seq.

25. *Eratis enim sicut oves errantes*] Et hoc ex Esa. 53. 6. quicum convenit locus Jer. 50. 6. sed & Psal. 119. v. 176. Vide ad Matth. 9. 36. Morbum hic indicat à quo sanati sunt, & salutem per Christum partam am- plificat Antithesi præcedentis miseriæ. *Errantes* à via salutis, à Christo pastore, & à grege iustorum; à ju- stitia & vita Dei alieni ac perdit, per devia errorum & pravorum morum in exitium ruentes. ¶ *Sed*, &c. *Ἄλλ' ἐπεσφάθητε ἵδν ἐπὶ τὸν*, &c.] Solet *ἐπεσφάθη* post se habere *ἐπὶ*, vel *ἐπὶ*. Deinde *ἡ* [hic sequens] est *ἐπὶ τὸν* *ἐπεσφάθη* *τὸν* *ἀποπνεύσαντα*. Nam cùm dixisset *pastorem*, ad persequendam similitudinem nunc explicat quomodo Christus sit Pastor, nimirum quia animas cu- rat sicut pastor oves. Vide supra 1. 9. *ἐπισκοπῶ* est *ἰσχυρῶς*, *is qui alicujus rei curam gerit*, ut Num. 31. 14. 2 Reg. 11. v. 19. &c. Comparatio Pastoris optimè Christo convenit, Joh. 10. 11, 14, 16. Heb. 13. 20. infra 5. 4. [Sic ver- tunt:] *Sed conversi nunc estis* (ab erroribus vestris, i. e. peccatis, quæ vos elongabant à Deo; [idque] per gra- tiam Christi ad se vocantis & trahentis:.) *ad pastorem illum* (Christum sic vocat, quia pascit, regit, & fovet, nos Verbo & Sacramentis Evangelii, sancto exemplo, & po- tissimum internâ suæ gratiæ inspiratione:.) *& curatorem* (vel, *Episcopum*, Vulg. *inspēctorem*, E. Pi. *visitatorem*, E. Er. ex Bed. *speculatorem*, Me. T. *superintendentem*, Me. Sic vocatur Christus quia attentissimè intendit regimini, custodiæ, & directioni, ovium suarum ad vitam æter- nam; quia vigilans super nos, & infirmitates atque ne- cessitates nostras considerans, salutis nostræ curam assiduè gerit.) *animarum vestrarum*, Pi. &c. Ità consolatur servos, ut sciant se quoque Christo esse curæ.

CAP. III.

1. *Similiter & mulieres* (vel, *uxores*, Be. Pi. A servis ad mulieres transit. Qui. Cur non ad dominos, ut Eph. 6. & Coloss. 4. Resp. Quia scribit Judæis dispersis, quorum multi servi, perpauci verò domini, erant. Di- cit *similiter*, quia ut de servorum cap. præc. ita hic de ux- orum, subjectione loquitur.) *subdite sint*, &c. *ὑποτάσσου- μέναι*, &c.] Supplendum & hic *ἡ*, ut supra 2. 18. Verbi vox media hic notat actionem reciprocā. *Subjiciant sese* (Juxta ordinem à Deo constitutum, quem hæc vox h. l. notat:.) *suis* (vel, *propriis*, E. Pi.) *viris*, Pi. five *maritis*, Di. ex Sy. Sensus idem Eph. 5. 22, 24. Col. 3. 18. Conveniunt hæc cum Gen. 3. 16. Dicit *propriis*, tum, ad difficultatis mitigationem, tum, ad obedientiæ cir- cumscriptionem, ut opponantur alienis; ut castitatis eos admoneat, avocetque à suspectis obsequiis viro- rum alienorum. ¶ *Qui non*, &c. *ἄπειθοι*, &c.] *Non obediunt* (vel, *Increduli sunt*, q. d. *discredunt*, E. vel, *adhuc reluctantur*, G. sim. E. Ger. ut Rom. 2. 8.) *sermoni*, Be. Pi. scil. Dei, h. e. Evangelio. Incredulitatem positivam designat, q. d. qui non patiuntur sibi persuaderi; qui verbum repellunt. ¶ *Per mulierum conversatio- nem* (bonam scilicet, sanctosque mores. De voce *ἀντιστοίχως* vide supra 1. 15. & 2. 12.) *sine verbo* (i. e. jam cessante prædicatione verbi, quia illud repulerunt: vel sic, etiam si uxores non eis ingerant doctrinam Evange- licam, quod molestè ferant viri ab uxoribus doceri: quia *ἡ ἑκείνη* *ἡ πόρνη* *ἡ σαρὰ* *ἡ φίγει*; ut solo bono exemplo commoti.) *lucrisiant*] Nempe Christo, five Ecclesiæ. Eadem

7 Ger. sic
Vor. G. Pi.
2 Ger.
3 Gom.
4 Be.
5 Gom.
6 sim. Be.
7 Gom.
8 Glas.
9 gram. 3.
10 3. 10. 255.
11 * E.
12 G.
13 E.
14 G.
15 G. Me.
16 G.
17 Ger. sim.
18 E. Ham.
19 Ger. E.
20 Pi.
21 E. sic
22 Ger.
23 P. G.
24 G.
25 † Camer.
26 G. sic
27 Ger.
28 G.
29 Ger.
30 T. &
31 Ger. ex Hi.
32 Ger.
33 Ger. sic
34 Me. G.
35 Ger.
36 T. sic
37 Me.
38 Me.
39 Ger. sim.
40 E.
41 Ger.
42 Idem.
43 G.
44 Ger. sic
45 G.
46 T.
47 E. Calv.
48 Calv.
49 E.
50 E. sic
51 Calv. T.
52 P. E.
53 Calv.
54 G.
55 † Ger. ex
56 E.
57 G.
58 Ger.
59 E. Ham.
60 Be. Pi.
61 G.
62 E. Ger.
63 Ger.
64 Ham. Pi.
65 Ger.

Eadem Metaphora est Matth. 18. 15. 1 Cor. 9. 19, &c. y. Phil. 3. 8. sumpta ex parabola illa Matth. 25. 14. &c. *Lucr* nomine insinuat, tum pretium animarum, tum delectatio piorum de aliorum conversione. Sensus, q. d. Ut quos verbum non movet, sola vita permoveat; ut paulatim cicurati b, praearentur ad reverentiam & audientiam Evangelii, conspecto illius fructu in uxorum moribus c; unde postea ex verbo fidem concipiunt: quomodo hic locus cum Rom. 10. 17. conciliandus est d. *Lucrifiant*, i. e. occasionem lucrifactionis exinde accipiunt. Sic 1 Cor. 7. 16. *virum salvabis*, i. e. occasionem praebebis tanto bono: & Rom. 14. 15. *Nē perde*, &c. || Sed & vox ἀπειθεῖς docet verbum eis annunciatum, & auditum fuisse *. Erant jam exempla hujus rei, ut videmus 1 Cor. 7. 16. Nam, ipsis tacentibus, castitas, modestia, obedientia, cura rei familiaris, aliaque virtutes, commendabant maritis non ipsorum uxores tantum, sed & Philosophiam verē Divinam in qua erant institutae. Dicebant quod dicebat Libanius, *Proh quales faminas habent Christiani* f! Cujus conversatio placet, non facile potest displicere religio g.

2. *Considerantes*, &c. Εποπιδουμένης, &c.] *Aspicientes* (vel, *Ubi spectant*, Be. Ar. *Dum considerant*, Er. II. Ti.) *illam in* (vel, *cum*, Be. Pi. &c. & pro οὗ, ut alibi saepe h.) *timore* (vel, *reverentia*, Er. P. Pi. &c. vel, 1. Dei i, ut Act. 2. 43. & 5. 5. 2 Cor. 7. 15 k. vel, 2. erga maritos l, ex collat. Eph. 5. 33 m. sub. *conjugatam*, Be. & φόβῳ pro μετὰ φόβου, scil. εὐαν. n.) *castam* (vel, *puram*, Er. Be. E. *sanctam*, Me.) *conversationem*, Mo. &c. i. e. abhorrentem ab adulterio omnibusque corruptelis libidinum, praefer naturam aut honestatem o. Vide Phil. 4. 8. Tertul. Ad uxorem 2. *Ut penes sanctos officia sexus cum honore ipsius necessitatis, tanquam sub oculis Dei, modestē & moderatē transigantur* p.

3. *Quarum*, &c. ὧν — ἐμπλοκῆς — καὶ περιδέσσεως — ἢ ἐκδοσῶς ἱματίων κοσμοῦς] Κοσμοῦς in fine conjugendus est cum ὧν ab initio q. [Sic ergo locum vertunt:] *Quarum ornatus* (vel, *cultus*, Vulg. Zeg. κοσμοῦς γυναικός, ornamentum. Latini distinguunt *mundum* mulieris ab *ornatu*: at Graeci utrumque unā voce comprehendunt r.) *non sit externus ille* (sub ὧν t, vel sub. *qui situs est*, Er. Ti. V. sim. Zeg.) *in nodis* (vel, *in cincinnis*, Ca. Me. *in plicatura*, Er. II. Ti. Ger. Me. *in crispatura*, sive *contextu*, Er. V. vel, *implicationis*, Mo. Εμπλοκαὶ hic quod πλέγματα 1 Tim. 2. 9 t. qui locus cum praesenti conferendus v. Εμπλέκεται est implicari, innodari, 2 Tim. 2. 4. 2 Pet. 2. 20 *. *Plicaturam* intelligit quomodo-cunque illa fiat, sive crispando capillos, sive innodando, sive in cirros & cornua calamistris discriminando, sive alienos accersendo, & in turres erigendo y.) *capillorum*, & (vel, *aut*, Er. Be. V.) *circumposito* (vel, *circumpositione*, Ti. Zeg. *circumpositionis*, Mo. *appositione*, sive *additione*, Er. II.) *auro*, (vel, *auro*, Er. Mo. &c. i. e. ornamentorum aureorum z; qualia sunt monilia a, annuli, inanes, frontalia b, catenae, bullae c, vestes auro intextae d; cumprimis reticula, sive id genus alia, auro intexta, capillis aut capiti apposita *, quia conjunctum hoc est cum ἐμπλοκῇ περὶ οὐρανόν f.) *vel, palliorum* (vel, *vestimentorum*, Ger. Er. nam ἱμάτιον est & vestis in genere, ut Matth. 11. 8. & 27. 35. & *pallium*, Matth. 9. 20. & 21. 7 b. Subauditur πολυτελεῶν h, *preciosorum*, vel, ut Syrus, *sumptuosorum*, Ger. ex 1 Tim. 2. 9 i.) *amiciti*, Be. Pi. ut tunicis, peplis, velis, &c. k. Non tamen simpliciter prohibet aut damnat harum rerum usum l, cum & materia haec sumptuosa & artificia ipsa à Deo sint m; sed immodicum hujus vanitatis studium n, cultum immoderatum, superfluum o, indecorum p, affectatum, immodestum & lascivum q.

4. *Sed*, Ἀλλ' ὁ κερπίδης, &c.] Masculino utitur cum de Foeminis loquitur, quia praeceptum hoc tale est ut possit utrique sexui convenire r. *Sed* (sub. sit, Ham. ex Aug. vel, *ornatus sit*, Camer.) *ille absconditus*, sive *ocultus*, cordis (vel, id est, cordis; quod exegetice ponitur, ut declaret quis sit occultus hic homo t. Pari modo τὰ κρυφὰ τῆς καρδίας, 1 Cor. 14. 25. καρδία enim, ὡς Hebraeis, sumitur pro internis animi, Eccles. 11. 9, 10. & alibi u.) *homo*, Mo. Be. Pi. Idem hoc quod interior homo, Rom. 7. 22 v. ubi dicta vide *, & 2 Cor. 4. 16 y. vel, *novus homo* z, Rom. 6. 6. Col. 3. 9, 10 a. id est,

vel, anima b, sive animus, seu mens & voluntas hominis c: quae plerumque negligi solent ab iis qui nimidum studiosi sunt externi cultus d: vel, virtutes Christianae *, quibus animum ornari vult e. Pari modo, *In occulto* Judaeis, Rom. 2. 29 b. quod hic alludere videtur h. Constat autem haec phrasis ex duobus Hebraeis, 1. 7 d κερπίδης & καρδίας dicit Targum pro כּוּסְפִּי, Psal. 51. 8. 2. κερπίδης ἀνδρὸς i. Mysticus sensus Psal. 45. 13. & Exod. 28. 13 k. ¶ In, &c. Εἰ τὸ ἀφάεστον, &c.] Subaudi ὧν l, vel κερπίδης m. In (vel Situs in, Be. Pi. P. vel, Idque per, Zeg.) *incorruptibilitate* (vel, *incorruptione*, Pi. Ger. *incorruptibilitatem*, Zeg. *sinceritate*, Be. vel, *incorrupto* ornatu, P. Al. *Si is careat omni corruptelâ*, Er. V. Ἀφάεστον hic idem quod ἀφάεστια, Eph. 6. 24 n. & Tit. 2. 7 o. & notat Spiritus, sive animi, vel, 1. integritatem, firmitatem, & sanctitatem p; vel, virtutum dictarum constantiam, nullis tentationibus superabilem, eamque à simplicitate & sinceritate ortam, ut & in natura quae simplicia sunt corruptioni minus obnoxia sunt *. Ἀφάεστον hic, quod vitari se non patitur q. Vel, 2. vim & praestantiam, naturam constantem & perennem r, & nunquam perituram t: quam hic opponit auro, vestibus, &c. ut rebus fluxis & caducis t, si-ve corruptibilibus, 1 Pet. 1. 11. quae etiam circumponuntur corpori corruptibili v.) *lenis* (vel, *mansueti*, Er. Zeg. E. Ham.) & *quieti* (vel, *taciti*, Er.) *Spiritus*, Mo. Be. Pi. &c. vel, ita ut Spiritus placidus sit ac quietus, Er. V. vel, cum affectu leni ac modesto, qui se à malis exemplis corrumpi non sinit, G. Spiritus hic idem quod animus *. Spiritum hic sumo pro affectu animi, ut 1 Cor. 4. 21. Gal. 6. 1. Nam Hebraei כּוּסְפִּי saepe sic sumunt y. Nominat has speciatim virtutes z, tanquam mulierum ornamenta a, maxima b; & tanquam nutrices pacis, & obedientiae c, quam viris debent, & de qua hic agit d. Eae autem vel idem significant, vel sic distinguantur *, ut lenitas sit morum facilitas f, & opponatur iracundiae, ferociae, superbiae, &c. g. quies verò designat, tum, animi tranquillitatem, non agitatam pravis cupiditatibus; tum, taciturnitatem, nè maritis suis ogganniant; tum, modestiam, & opponitur levitati, inconstantiae, petulantiae h, garrulitati, & arroganti πολυπραγμοσύνη, rerum alienarum curae i. Quid sit ηὐσχη, vide 1 Tim. 2. 11, 12 k. ¶ Qui, &c. ὁ — πολυτελεῖς] Qui (nempe Spiritus l, illis virtutibus exornatus m: vel, Quod, nempe habere talem Spiritum n. O ad totum praecedens membrum refertur o.) est in conspectu Dei pretiosus, Be. &c. vel, res magnifica & sumptuosa, V. vel, splendidus ornatu, Er. res Deo valde grata p. Πολυτελεῖς de Unguento habes Marc. 14. 3. de Vestis muliebri, 1 Tim. 2. 9. Respondet Hebraeo כּוּסְפִּי, Prov. 1. 13. [Sensus, q. d.] Alia apud homines sunt in pretio, Coma, Aurum, splendida vestes: at apud Deum, Animus lenis ac modestus, & contra malos mores incorruptus q. Mulieres magis sollicitas esse jubet, ut in pretio sint apud Deum, quam ut se in hominum gratiam ornent r.

5. *Sic enim*, &c.] Nempe animi virtutibus t. ¶ *Sanctae mulieres*] Nempe V. T. t. Quamto magis eae quae ad Christum pertinent v. ¶ *Sperantes*, &c.] Credentes & amantes Deum *, ideoque dignae quas imitari y. Quae Deo confidebant: quo sensu ἐλπίζω solet post se habere eis vel omi, sicut Heb. πῦρ post se trahit g. & in MS. hic est eis pro omi z. Quarum spes erat in Deo, & cura Deo placere a. Vel, ut timor passim pro toto Dei cultu ponitur, ita spes h. l. pro omnibus virtutibus ex fiducia in Deum promanantibus, in quibus est pars principalis interioris illius ornatu b. ¶ *Subiectae*, &c.] Scilicet cum mansueti & quieto spiritu: ita denum reputantes se pulchre comptas & ornatas, si tales essent c. Vide supra v. 1 d.

6. *Sicut*, &c. ὡς Σάρρα] Saepè nominibus propriis Hebraicis debet addi articulus ad noscendum casum & τῆς ἀλλοτρίης, Sara dicta quasi Ἀνασσα, ideo quod multi ab ea Reges erant prodituri *. Sara hic nominatur ut totius generis parens, sicut Esa. 51. 1, 2 f. sicut Abrahamus, Rom. 4. 11, 12 b. ¶ *Obediebat Abraha*] Ut vides Gen. 12. 5. & 18. 6. & 20. 1. & alibi h. Quod virum à patria, parentibus & cognatis abeuntem i, ad exteras & remotas regiones, ac subinde loca mutantem, k. E. sim. semper secuta sit k; quod eo jubente, etiam periculo pudoris

¹ E. fm. pudoris sese exposuit, &c. ¹ Dominum cum vo-
^{Ger.} cans] Gen. 18. 12. ^m. Ut solebat, quia Deus eam sub-
^{E. Cet.} esse iussit ⁿ, eo nomine agnoscens viri potestatem, &
^{G.} suam profitens subjectionem^o; idque cum ipsam Deus
^{Calv.} vocari voluerat non *Sarai*, dominam meam, sed *Sara*, i.e.
^{E.} simpliciter dominam P. ^Kυειον, &c.] ¹ *אֵסָה*, ut in Gen.
^{Ger.} est. Solebant & ¹ *בְּעָלִי* dicere sensu eodem, ut Gen.
20. 3. Exod. 21. 3. Joel. 1. 8. & aliquoties est hoc in
libro ¹ *מִסְדֵּר*. Imitati [hunc morem sunt] Attici.
¹ *ἄνδρ*, maritus, dictus est, ¹ *ἄνδρ*, ut notat Schol. ad
¹ Equit. Aristoph. [verba quare in G.] Romæ & olim
¹ sic loqui mos erat. Lucretia in Ovid. Mittenda est
¹ Domino, &c. Eurip. in Stobæo, ¹ *πῶς ἐστὶ δέλη ἀνδρὸς ἢ*
¹ *σὺ φῶν γυνή*. Corruptis moribus mos inolevit contra-
¹ rius, ut uxores à maritis *dominae* vocarentur. ¹ *Cu-*
¹ *jus* (Nempe Saræ ¹ *estis* (vel, *faciæ estis*, Er. Be. Pi.
¹ i. e. vos factas esse declarabit ¹ Meton. subjecti, qua-
¹ lis Joh. 15. 8. ¹ vel, reverà fietis ¹ filia] Secundum
¹ spiritum ¹ *z*, promissionem ¹ *a*, & imitationem ¹ *b*. Eratis
¹ carne ejus filia, sed per Evangelium facta estis & mo-
¹ ribus ejus filia. Par locutio Matth. 3. 9. Joh. 8. 39.
¹ Rom. 9. 7. 8. Gal. 4. 28. ¹ Benefacientes, &c.
¹ *Ἀγαποῦντες, ὡς καὶ ὁ θεὸς ἡμᾶς ἀγαπᾷ*] Ante ¹ *μὴ*
¹ *ἐλπίαν* subauditur *κατὰ*, & gemina negatio, more Græco,
¹ fortius negat ¹ *d*. Accipienda hæc sunt, vel, 1. *περὶ γενέ-*
¹ *ως*, ut pergat mulieres exhortari ¹ *z*: *Ῥεῖτε, ὅτι*
¹ *ἡμεῖς οὐκ ἐσμεν ὡς οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ ὡς ὁ θεός*, ut doceat
¹ quales sint veræ Saræ filia ¹ *f*. Si, vel *Dum, bene facitis*
¹ (vel, *In operibus bonis*, Me. & Ger. ex Sy. scil. imitan-
¹ do ejus virtutes ¹ *g*, præsertim obedientiam ¹ *h*, beneficen-
¹ tiam ¹ *i*, sicut Sara comiter excepit hospites ¹ *k*:) & non
¹ (vel, *etiamsi non*: ¹ *ἢ*, pro *etiamsi*, *quamvis*, accipitur
¹ Joh. 17. 18. Psal. 23. 4. & 78. 23. Esa. 49. 5. Jer. 32. 33. ¹
¹ vel, *nec*, Be. Pi.) terremini (vel, *timeatis*, Be.) ullo pa-
¹ vore, Er. II. Ti. P. V. vel, *ullâ consternatione*, Pi. Ger.
¹ *ullam consternationem*, Be. vel, *ullam perturbationem*, Vulg.
¹ Sed *ἡμεῖς οὐκ ἐσμεν ὡς οἱ ἄλλοι* non tam perturbationem propriè sig-
¹ nificat, quàm *pavorem*, vel *consternationem*, ut Luc. 21.
¹ 9. & 24. 37. & apud Plutarchum & Pollucem ¹ *m*. [Vi-
¹ de Ger.] *ἡμεῖς οὐκ ἐσμεν ὡς οἱ ἄλλοι* hic denotat, vel, 1. metus formam,
¹ pleonismo & Hebræis usitato, & Atticis, nec non La-
¹ tinis ¹ *n*; qui dicunt *gaudere gaudium*, *furere furorem*,
¹ *timere timorem*. Illam hic vetat consternationem, quâ
¹ quis quasi furit, & sui officii obliviscitur, &c. P. Vel, 2.
¹ metus objectum & causam efficientem, ut Rom. 13. 3.
¹ terriculamentum ¹ *q*; ut sit actus sive affectus pro obje-
¹ cto, ex Hebraismo, ut *timor* sumitur Job. 3. 25. Psal.
¹ 53. 6. Prov. 1. 26. & 3. 25. Sic *laus* pro nomine lau-
¹ dabili, Psal. 106. 12. *concupiscentia* pro rebus cupitis ¹ *r*.
¹ [Locum variè explicant:] Cum spontè & ex mera
¹ conscientia officii pareatis, etiamsi nullâ formidine aut
¹ consternatione ad id præstandum adigamini ¹ *t*. Quod
¹ de timore dixerat v. 2. hic explicat, & ostendit, se non
¹ locutum de timore aut obedientia servili, quasi minis &
¹ injuriis tanquam dominorum rigidorum debeant con-
¹ sternari servorum more ¹ *t*. Al. *Ad nulla terriculamenta*
¹ *pavida*, nempe ad prodendum pudicitiam; quam ma-
¹ gistratus provinciarum sæpe etiam minis attentabant:
¹ sicut Sara Abimelechî cupiditatis non cessit, Gen. 20. v.
¹ Al. Si pietatem & modestiam Saræ moribus exprima-
¹ tis ¹ *x*, nec ullo metu mundano vos à studio pietatis abdu-
¹ ci patiamini ¹ *y*. Vide Luc. 21. 9. & 24. 37. ¹ Al. Si
¹ ita confidatis in Christo, Deique favore & auxilio, ut à
¹ nullo malo præposterè timeatis aut consternemini ¹ *a*. Al.
¹ Dum hoc facitis ¹ *b*, i. e. bonis operibus studeatis ¹ *c*, non
¹ est quod metuatis quicquam mali; velut, nè maritis ve-
¹ stris displiceatis, si minis comptæ inceditis ¹ *d*; aut nè
¹ serviliter vos tractent, si faciles ad obsequium vos præ-
¹ beatis ¹ *e*; ut solet sexus muliebris vanis pavoribus, (&
¹ suspicionibus ¹ *f*), esse obnoxius ¹ *g*. Sed & si fortè nacti
¹ estis maritos iniquiores, silentio potius ac patientiâ,
¹ quàm multis verbis, studeate eorum animos lenire ¹ *h*; per-
¹ turbationes moderatè & fortiter ferte, nec cadendo ani-
¹ mis, sed vestrà prudentiâ & gratiâ iras lenite & mitiga-
¹ te ¹ *i*: prompta illa subjectio conciliabit vobis maritorum
¹ vicissim amorem, honorem, & pacem ¹ *k*: forti ergò &
¹ intrepido animo vestram obite vocationem ¹ *l*.
¹ 7. *Viri*, *Οἱ ἄνδρες*] Pro, *ἄνδρες*, per Antiptosis
¹ sive Atticismum. Eos enim alloquitur, ut patet e

fine versûs: unde Syrus, *vos viri* ^m. ¹ Similiter, &c. ¹ Ger.
¹ *Οἱ ἄνδρες, οὐκοῦν ὅτι κατὰ γυναικὶν*] Similiter (i. e. Vicif-
¹ sim ¹ *n*: Pro quo est, *ὡσαύτως*, 1 Tim. 2. 9. Maritorum ¹ *G. E.*
¹ & uxorum officia conjungit ¹ *o*.) *cohabitanes* (sub. *sint*, ¹ *Ger.*
¹ vel *sint*, E. sic Zeg. Pi. Be. G. ut initio capitis P: vel, ¹ *E.*
¹ *unâ versentur*, Il. P. Gom. *cohabitant*, Be. Ca. *cohabi-*
¹ *tate*, Pi. sub. *uxoribus*, Pi. E. i. e. convertemini & con-
¹ vivite cum iis ¹ *q*, eodem tecto & lecto utentes ¹ *r*, utpote ¹ *Idem.*
¹ indissolubili vinculo conjuncti ¹ *t*. *Συνοικεῖν* propriè de ¹ *Me.*
¹ Conjugibus dicitur; ut videre est in Græco Gen. 20. 3.
¹ Deut. 22. 13. & 24. 1. & 25. 5. Prov. 30. 23. Esa. ¹ *Ger.*
¹ 62. 5. Sirac. 25. 11. & 42. 13, 15. Comprehendit au-
¹ tem per Synecdochem quendam omnia inter se conjugum
¹ officia ¹ *t*, sive totam connubialem consuetudinem &
¹ conversationem, Demosth. *Non permittit*, inquit, *lex,*
¹ *οὐδὲ τὸ ξένον συνοικεῖν, cum peregrina cohabitare, consue-*
¹ *scere*; & apud Laert. 1. 8. *τὰς συνοικέουσας ἀνδράσιν, que*
¹ *cum viris cohabitant, sive consuecunt*. Designat h. l. vel, 1. ¹ *G. pfo.*
¹ congressum uxorum ¹ *u*, ut *συνοικεῖν* usurpatur, Deut. 24. 1.
¹ & manifestè, Deut. 22. 13. quomodo & *συνοικεῖν*, Deut. ¹ *Q. in*
¹ 21. 13. Vel potius, 2. conversationem domesticam ¹ *Ger.*
¹ secundum cognitionem, sive scientiam, Mo. Pi. Gom. &c.
¹ id est, convenienter scientiæ ¹ *z*, quâ Naturæ beneficio ¹ *Gom.*
¹ illas præcellitis ¹ *a*: vel, ut *scientes decet*, Be. Pi. Gom. ¹ *Ger.*
¹ cum judicio, non per omnia obsecundantes earum affe-
¹ ctibus, ut fecit Adam ¹ *b*; prudenter & cum ratione ¹ *b* Zeg.
¹ humaniter ¹ *d*, moderatè; q. d. Sapienter eas regite ¹ *E. fm.*
¹ vel, secundum eam notitiam Divinæ voluntatis quam ¹ *Me.*
¹ per Evangelium estis adepti. Vide Rom. 15. 14. 1 Cor. ¹ *Ger.*
¹ 1. 5. 2 Cor. 6. 6. vel, secundum scientiam interpre- ¹ *Gom.*
¹ tandi mysteria Scripturæ Sacræ, & nominatim verbo- ¹ *G.*
¹ rum illorum in historia creationis, Gen. 1. 27, 28. & 2.
¹ 22. ex quibus hæc cohabitatio aliâque conjugum officia ¹ *Ham.*
¹ deduci possunt, ad quem finem verba illa adducuntur, ¹ *Ger.*
¹ Matth. 19. 4. 1 Cor. 6. 16. & 11. 8. Eph. 5. 31. *ἡ ἑκείνη* ¹ *Calv. sic*
¹ autem pro illo charismate Spiritûs sumitur, 1 Cor. 12. 8. ¹ *E.*
¹ *¶ Vasi*, &c. *ὡς ἀδελφεὶς οὐκ ἐστὶν τὸ γυναικὶ ἀπορρέοντες π-*
¹ *μῖν*] *Vasi muliebri ut infirmiori tribuentes honorem*, P. Ca. ¹ *G.*
¹ Be. Pi. fm. Er. Mo. Vulg. &c. *Vas* in Scriptura dicitur ¹ *Ger.*
¹ quod vis instrumentum ¹ *h*, sive id quo utimur ¹ *i*: dicitur ¹ *E.*
¹ que etiam de Hominibus, Act. 9. 15. Rom. 9. 21, 22. ¹ *Me. ex*
¹ & de hominum Corporibus, 1 Thef. 4. 41. & 2 Cor. ¹ *Aquin.*
¹ 4. 7. ¹ Hic est, vel, 1. Corpus mulieris ¹ *fm. E.*
¹ vel, 2. Mu- ¹ *Me. Pi.*
¹ lier ipsa ¹ *o*, quæ vasi comparatur ¹ *P*, propter usum ad ¹ *Ger. sic*
¹ varias actiones ¹ *q*, atque inter eas ad actum conjugibus ¹ *Be. Gom.*
¹ proprium ¹ *r*; quia est *viri adjutorium*, Gen. 2. 18. ¹ *Pi. Ger.*
¹ & instar vasis ad usum ornatumque familiæ & mariti ¹ *E. fm.*
¹ Adjectivum ergò hic notat subjectum, ut 1 Pet. 2. 2, ¹ *Ger. Me.*
¹ 13. v. *Uxor ὡς ἡμεῖς Viri*, Aristot. Polit. 8. *ἀδελφεὶς οὐκ ἐστὶν* ¹ *Gom.*
¹ ut loquitur idem Oecon. 3. ¹ *Pi. Ger.*
¹ Dicit autem ut *infirmiori*, ¹ *G.*
¹ quia vasa infirma leniter attrahamus, nè frangantur ¹ *Gom.*
¹ & quæ nos proximè attingunt quò infirmiora sunt, eò ¹ *Be.*
¹ majori curâ dignamur ¹ *z*, 1 Cor. 12. 23. ¹ *Be. E.*
¹ Ubi ut mem- ¹ *E.*
¹ bris ignobilioribus honor impendendus est ad tegendum ¹ *Calv.*
¹ eorum pudorem, ita hic infirmiori, ad tegendam infir- ¹ *Ger.*
¹ mitatem ¹ *b*. Et ut facilius pueris ignoscimus per impe- ¹ *Gom.*
¹ ritiam delinquentibus, ita nè simus rigidi & austeri erga ¹ *Me. sic*
¹ uxores, ob infirmitates ¹ *||*; sed eas amore conjugali tega- ¹ *E. Ger.*
¹ mus, atque errata leviora condonemus ¹ *t*. Mulier au- ¹ *Me.*
¹ tem ut per se infirma est, ita comparatè cum marito in- ¹ *Gom.*
¹ firmiore est ¹ *c*; tum constitutione corporis, tum animo ¹ *Me.*
¹ judicio ¹ *z*, affectibus ¹ *f*; industriâ etiam & prudentiâ ad ¹ *h* G.
¹ res gerendas ¹ *g*. Quintil. Declam. 308. *Imbecilla res* ¹ *Lorin. ex*
¹ *est femina*; & *adfert infirmitati naturali non leve pondus* ¹ *Hi. Bed. &*
¹ *quod vidua est* ¹ *h*. Per honorem hic intelligit, vel, 1. mo- ¹ *Oecum. in*
¹ deratum usum actûs matrimonialis ¹ *i*, ut uxoribus ho- ¹ *Ger. fm.*
¹ nestè, castè, & temperanter utantur, nec ad superfluas, ¹ *Me. Er.*
¹ nedum infandas, libidines abutantur ¹ *k*. Cui favet seq. ¹ *Zeg.*
¹ nè impediuntur, &c. ¹ *l*. Debitum conjugale illis reddi ¹ *E.*
¹ vult; sed honestè, non petulanter & impudenter ¹ *Mc. Zeg.*
¹ Vel, 2. subsidium ¹ *n*, ut *πῦν* sumitur Matth. 15. 6. ¹ *Q. in*
¹ 1 Tim. 5. 3, 17. Sic & Num. 22. 37. Act. 28. 10. Sic ¹ *Me.*
¹ Cicero, *Medico honos debetur*, i. e. præmium. Et Ari- ¹ *Q. in*
¹ stot. Rhet. 1. 5. inter partes *πῦν* ponit *δῶρα*, &c. ¹ *Zeg. & in*
¹ Et ut *contemnere*, ita & *negligere*; sic vi- ¹ *Er. sic*
¹ cissim *honore* est *curare*, &c. ¹ *P*. Sensus ergò est, q. d. ¹ *Cam.*
¹ Uxorum curam gerant, nè quid illis desit ¹ *Ham.*
¹ quia infir- ¹ *o*
¹ miores sunt, & à maritis pendent ob vitæ necessaria ¹ *P. Cam.*
¹ Vel, 3. generalius, ut sonat ¹ *q*, quia infir- ¹ *Cam.*
¹ miores sunt, & à maritis pendent ob vitæ necessaria ¹ *fm. L. De.*
¹ Vel, 3. generalius, ut sonat ¹ *t*, nè eas ob infirmitates vili- ¹ *Ham.*
¹ pendant ¹ *t*, ¹ *Q. in*
¹ *Mc. Ger.*

Ger. sim. pendant, & ut servas vel mancipia tractent; sed ut
E. Gom. eas, tanquam individuas utilisque vitæ socias, in pretio
Ger. habeant, honorifice compellent & tractent, eis se ac-
Gom. commodent; neque enim possumus eas vere amare
Calv. quas contemnimus; ut eas honeste & comiter tractent,
Me. earumque infirmitati prudenter obviant; ut eas leniter
Calv. tractent; sicut honor quidam habetur crystallinis, quia
E. sollicitè tractantur. Hæc locutio, *honorem habendi*, est
G. & in Libro Musar. ¶ *Tanquam*, &c. ὡς ἢ συγκα-
Ger. ροῦντο, &c.] Scilicet ὄντες d. quod referri potest, vel, 1.
ad viros; ut sensus sit, quod viri, perinde ut mulieres,
voti sint ad vitam æternam, ut ad eam bene vivendo
contendere debeant, ideoque conjuges ab iis honeste se-
cundum Legem Dei tractandæ sint: vel, 2. ad uxores,
ut textus sic reddatur, *Tanquam & coheredes*, &c. sub.
Ger. ex sint, ipsæ mulieres scilicet, ut Syrus vertit. Alii legunt
E. συγκαρποῦνται, &c. f. ut Hieron. cod. Regius ac Veronen-
Vor. E. sis, quod magis quadrat; intelligit enim mulieres ejus-
Ger. dem cum viris regni coheredes esse. Triplex hic est
Vor. argumentum, 1. in καὶ 2. in ὅν 3. in re ipsa. *Tanquam*
Be. etiam coheredes (Utpote cum una etiam heredes sitis, P.
Er. Be. Be. Pi.) gratiæ (i.e. beneficii) vitæ, Er. V. &c. i. e.
Be. sim. quo donatur vita, æterna scilicet κατ' ἐξοχήν 1. vel, vitæ
Gom. æternæ ex gratia dandæ, ut sit Hypallage & Synecd. gen. m.
Pi. sic vel ζωῆς, id est, ζωοποιούσης, ut supra 1. 3. In MS. est
Ger. ποιούσης χάριτος ζωῆς, propter varia Spiritus dona.
G. Gratia vitæ, i.e. vitalis, dat enim vitam spiritualem, &
ducit ad æternam. Causam hic dat cur viri honorare
debeant uxores, quia licet naturæ & sexu sint infirmæ
& impares, viris tamen pares sunt quoad vocationem in
eandem gratiam & gloriam: nam, in Christo non est
Mas, nec femina, Gal. 3. 28. Gratia Evangelicæ, quæ
ad vitam æternam ducit, participes sunt Viri & Femina.
Al. x̄gis donum gratuitum est hic & 1 Cor. 16. 3.
2 Cor. 8. 1, 4. 1 Pet. 4. 18. &c. ζῶν hic dicitur, vel vita
ipsa, vel necessaria vitæ subsidia. Præcepit viris ut
uxoribus subsidia tribuerent, quia Deus ipsas & maritos
voluit esse συγκαρποῦντας, &c. i. e. simul participes gratiæ,
tum vitæ ipsius, quam Deus utrisque in creatione dedit,
tum necessariorum vitæ subsidiorum, quorum dominium
atque hæreditatem Deus utrisque initio dedit, Gen. 1.
28, 29. ¶ *Ut*, &c. εἰς τὸ μὴ ἐκκρίνεσθαι, &c.]
Alia legunt ἐγκαρποῦνται, ut cod. Complut. & Regius &
alii duo, & Latinus, & quidem recte: id enim est im-
pedire, ut Act. 24. 4. Rom. 15. 22. Gal. 5. 7. 1 Thes. 2.
v. 18. unde ἐγκαρπὴ, 1 Cor. 9. 12. Sed nulla est sensus
variatio, ἐκκρίνεσθαι enim est & excidere, ut Matth. 3. 10.
& 5. 30, &c. & intercidere, sive intervertere, ut in He-
rodian. 1. 7. [Sic vertunt:] *Ad non intercedi*, &c. Mo.
Nè sitis impingentes, vel labefacti, in precibus vestris,
Ger. ex Sy. Nè interrumpantur, sive impediuntur, preces
vestræ, Er. P. Ca. Pi. Be. Vulg. scilicet iis temporibus quibus
orandum est. Confer 1 Cor. 7. 5. Distinguenda sunt
tempora orationis & amplexus conjugalis. q. d. Nè si
nimia libidini indulgeatis, animus ab orationis studio
avocetur. Al. Nè impediuntur preces, i. e. precum vis
atque efficacia, jurgiis & rixis, quæ ex dura tractatione
sequuntur. Non enim placent Deo preces nisi quæ ex
tranquillo proficiuntur animo. Infani autem estis
si viam vobis ad invocandum Deum præcludatis, quum
sit unicum salutis nostræ asyllum.
8. In, &c. τὸ ὅτι πάλιν] In fine, Vulg. V. Zeg. Quod
supereft, Zeg. Denique, Be. Pi. In summa, Er. V. Zeg. 77
77, Ecclef. 12. 13. Summa monitorum meorum ad ea
redit quæ jam dicam. Pertinent autem hæc monita non
ad certæ fortis homines, ut quædam præcedentium, sed
ad omnes Christianos. ¶ *Unanimes*] Vel, Con-
corder, sub. estote, Be. Pi. i. e. ejusdem animi & mentis:
idem sentite, idem sapite. Sensus idem qui Rom. 12.
v. 16. & 15. 5. ¶ *Compatientes*, Συμπαθεῖς] Simi-
liter, vel eodem modo, affecti, Er. V. Vor. sic E. Gom. q. d.
mutuo affectu tangamini, ob bona & mala aliorum;
alii aliorum malis indolentes, & bonis gaudentes.
Exemplum vide Heb. 10. 34. P. ¶ *Fraternitatis* (i.e. fra-
ternæ charitatis; vel, fratrum, i.e. Christianorum.) ama-
tores] Idem sensus qui supra 2. 17. Vide & Rom. 12. 10.
Heb. 13. 1. & c. ¶ *Misericordes*, Εὐσπλαγχνοὶ] Ad misericor-
diam (intimam, Be.) propensi, Pi. Be. Ab & quod facilitatem
notat, & ὡς ἀδελφὰ quod propriè sign. viscera; indè cor, &

motus cordis, ad miserendum. Eadem vox Eph. 4. 32. Pi. sic
significat, pronos nos esse debere ad juvandos alios. Vide Ger.
Phil. 2. 1. Col. 3. 12. Joh. 3. 17. ¶ *Modestia*, &c. v. G.
φιλοφρονες] q. d. τὰ φίλα φρονῶντες, qui amica sapient, qui
ea facere student quæ alteri grata sunt. [Sic vertunt:] Ger. ex
Mansueti, Tre. ex Sy. Amicabiles, Zeg. Placidi, vel, Suaves, Pi. sim.
Camer. Affabiles, Er. II. Ti. Ca. Comes, P. Be. Pi. Sic φιλο- Vor.
φρονος comiter, Act. 28. 7. 2 Macc. 3. 9. Humani, E. V. v. G.
Ad vitæ consuetudinem faciles & commodi. In MS. est Ger.
ταπεινὸς φρονος. Unde Latini quidam Codices [& Mo.]
hic habent humiles. ¶
9. Non reddentes malum, &c.] i. e. Injuriam affecti
vosmet nec facto, nec verbo, ulciscamini. Vide ad b. E.
Rom. cap. 12. ver. 17. & ad 1 Pet. 2. 23. ¶ *Be-* c. G.
nedicentes] i. e. Bene precantes, & pro viribus bene- d. G. E.
facientes, illis qui vos lædunt, aut maledictis impe- Be. Pi.
tunt. ¶ *Quia*, &c. Εἰδότες, &c.] Sed deest εἰδότες f. E. sic Pi.
in MS. & in Syro, [& in Vulgato.] Ut qui sciatis vos t. G.
(Dei scilicet hostes & contemptores) ad hoc (vel, i. ut b. Be.
benedicatis iis, &c. i. vel, 2. ad hoc quod sequitur, i. e. Pi. Q. in
ἵνα καὶ καρπονομήσῃτε k.) vocatos esse (ad Christianismum sci- k. E. Pi.
licet) ad benedictionem, &c. Be. Pi. i. e. per Meton. bene- i. T.
ficientiam, sive beneficium, nempe Dei; q. d. Ut per m. Gom.
patientem injuriarum tolerantiam, & condonationem, n. E. sic
consequamur benedictionem. Est Antanaclosis in voce G. m.
ἐυλογίας, quæ modò bona verba, modò beneficia, signi- o. T. sic Me.
ficat: [hic autem] vel, 1. æterna bona; vel, 2. bona p. E.
utriusque vitæ, temporalia, spiritualia, & æterna, ex q. E. sic Me.
collat. v. seq. & 1 Tim. 4. 8. Infinita est vis hujus arg. t. G. sim.
gumenti, q. d. Deus adeò benignus, adeò rebus in vos Pi. E.
liberalis est, & vos effectis parci in verbis? & vos adeò t. Gom.
ad ulciscendum præcipientes eritis, ut tantum bonum abij- sim. Me. T.
cere malitis quàm injurias vestras non persequi? Si be- v. Gom.
nedictionem consequi cupiatis, utique debetis & vos t. Be.
proximis, quantum in vobis est, benedicere, Deum pre- y. G.
cantes ut illos vobiscum benedictionis participes faceret. t. Be.
10. Qui, &c. Ὁ ὃς δέλεον ζωῆν ἀγαπᾷ, ἢ ἰδεῖν, &c.]
Sumpta hæc ex Psal. 34. 13. Confirmat quod proximè b. G. Pi. E.
dixerat. Nam qui vult diligere (id est, vult & diligit; c. Pi. Ger.
vel, diligendo diligit, i. e. vehementer diligit: Phrasis
est Hebræa, 777 enim non est simpliciter velle, sed cum
desiderio & delectatione, ut Gen. 34. 19. Psal. 147. 10.
Esa. 62. 4. d.) vitam, (Nempe, facilem & jucundam, beatam f.
& longam, hic autem æternam h.) & videre t. Ger.
(i. e. frui) dies bonos] id est, Tranquillos & prospé- s. D. sic
ros, ut dies mali sunt calamitosi; q. d. felicem vitam Be. Ger. E.
transigere. Alii, ut Syrus, rectius legunt, δέλεον h. Ger.
ζωῆν, ἢ ἀγαπᾷν ἰδεῖν, ut est in Græco Psal. 34. Sed ibi k. Ger.
vita & dies ad hoc seculum pertinent; hic verò, ut om- t. Ger.
nia promissa Evangelica, ad æternitatem referuntur. i. G.
¶ *Coerceat* (vel, Custodiat, Tre. ex Sy. Desistere, vel n. Be.
Quiescere, faciat, Be. Ger. Silere faciat, Eth. Πάσῃ hic p. G. sim.
est abstinere, ut Act. 6. 13. & 13. 10. In Hebræo 773, Pi.
pro quo Syrus 773, significatu eodem, mutato 3 in 2, o. G.
quod Syris frequens p.) linguam suam à malo, (id est, à maledicentia q.) & labia ejus (vel potius, sua, E. Be. q. G. sim.
Pi. &c. Sed illud aut utroque loco abest in MS. c.) nè Er. Ger.
loquantur dolum] Proximo suo: caveat à mendacio. t. G.
Sub his autem duobus cætera omnia lingue vitia prohi- t. E.
bet, juxta usitatum Hebraismum; & virtutes præ- t. G.
cipit contrarias, nominatim ἐυλογίαν, quæ Proximo bene- v. E. Ger.
precatur. Nam ad eam suadendam hæc pertinent. ¶
11. Declinet à malo, (i. e. à peccato, à vindicta &
maledictio, vel, generaliter ab omni malo malique oc- t. E.
casione, & malorum conversatione.) & faciat (h. e. t. Ger.
operetur, dicat & cogitet) bonum] Et hoc & seq. b. L.
ex Psal. 34. mutatâ personâ. Pius est à pravus abstinere: c. Ger.
Virtus est, vitium fugere; & sapientia prima Stultitiâ
caruisse. Alterum, actibus bonis incumbere. Vide supra 1.
14. 15. & 2. 1, 2. ¶ *Inquirat* (vel, Quærat, E. d. G.
Pi. &c. magno scilicet studio & sollicitudine, ut verbum * Ger. sim.
notat, Matth. 2. 13. & 6. 33. & 21. 46. Intra idem f. Ger.
quod δούκειν, Rom. 9. 30, 31. & 12. 14. f.) pacem, (Cum s. Me. Quint.
Deo, & secum; cum proximo h.) & sequatur. (vel, E.
secleretur, Be. persequatur, E. Me. Pi. i. e. quasi fugientem t. E. Me.
infectetur, & apprehendere conetur.) eam] Idem sen- t. Me.
sus qui Matth. 5. 9. & Rom. 12. 18. & 14. 19. Heb. k. G.
12. 14. ¶
12. Oculi Domini (Blandi. scilicet ac faventes, per E. Me.
T. t. Synecd.

Pi. Synecd. gen. n. sub. *sunt intenti*, Be. Pi.) *in iustis*, (Qui
 faciunt quæ proximè dicta sunt o.) & *aures ejus*, &c.]
 Deus pios propitius respicit & exaudit P; eos curat
 & ad felicitatem provehit q, Joh. 9. 31. Jac. 5. 16 r.
 ¶ *Vultus*, &c.] Iratus nempe & minax t. Synecd. gen. t.
 ¶ Me. fim. *ὁ ὤψων*, fumitur modò in bonum, ut Num. 6.
 E. Pi. Ger. 25, 26. modò in malum, ut Psal. 21. 10. & 68. 3. Utro
 modo fumatur, ex circumstantiis colligendum v. ¶ *Super*,
 &c. *ἐπὶ*, &c.] *Adversum eos qui faciunt mala*, Be. Pi.
 E. *ἐπὶ*, & Heb. 2, hic ponitur pro *contra*, ut Luc. c. 10.
 ver. 19 x.
 13. Et, &c. *Καὶ τίς ὁ γὰρ ὁρῶν ὑμᾶς, ἐὰν τὴν ἀγαθὴν, &c.*
 Kai nihil hic connectit, sed subijcit, ut in illo Virgil.
 — *quisquam numen Junonis adoret Præterea?* Et
 quis est qui affligat (vel, ledat, Ca. sic Ar. male tractet, G.
 fim. Be. Mo. ut *ἡμῶν* habemus Act. 7. 6, 19. & 12. 1.
 & 18. 10 z.) vos, (vel, vobis noceat, Vulg. i. e. nocere
 possit, i. e. verum inferre nocumentum a: vel, nocere
 velit b:) si bonitatis (vel, boni, Mo. Vulg. id est, vel, 1.
 Dei, qui est *ἀγαθὸς* & summum bonum c, [8c solus bo-
 nus esse dicitur, Matth. 19. 17.] ut argumentum sit ab
 exemplo Dei, ut Mat. 5. 44, 45 d. vel, 2. Christi x; vel, 3.
 boni honesti, id est, virtutis f, quæ, ut idea & norma
 quædam, omnibus imitanda proponitur; vel, rerum
 bonarum h, quomodo hic Syrus & Latinus i:) *emula-
 tores* (vel, imitatores, Mo. Pro *μιμηταὶ* est *ἡλωται* k, in
 MS. 1. & in duobus cod. m. non malè. Vide Act. 2. 1. 20 n.)
 fueritis? Pi. &c. i. e. Si vehementi studio & ardore secte-
 mini virtutem, & illam instar sponsæ ambiatis o; si sem-
 per ea quæ planè bona sunt imitemini P. Quis? q. d.
 Nulli q, vel pauci r. Pertinet hoc præcipuè ad vitam
 futuram, suo tamen modo ad præsentem t. Quippe
 beneficiis etiam maximè mali vinci, corrigi, aut cohiberi,
 solent t. Ut plurimum fit, ut qui linguam moderantur v,
 paci & beneficentiæ student x, animos etiam ferreos
 emolliant y, & tranquillè ac feliciter vivant z. Improbi
 enim plerumque negotium nobis faceffunt, vel laceffiti
 à nobis, vel, quia illis demerendis operam non impen-
 dimus, ut decebat. *Odia & pugnas*, ait Plato De Re-
 pub. 1. *injustitia excitat, consensum verò & amicitiam*,
 justitia. Sed quia filii Dei sæpe immeritò impetuntur
 à multis a, & bonorum patientiæ mali deteriores eva-
 dunt b, addit Petrus aliam responsionem v. seq c.
 14. Si — *patimini* i. e. Affligamini d. *πάσχειν* hic
 absolute ponitur, proinde quævis *παθήματα* nobis illata
 notat, seu verbis, seu factis, &c x. Si contingat vos af-
 fligi f. Quia videbat objici posse sævitiam Magistra-
 tum religionis causâ, ideo ad id respondet g. ¶ *Propter
 justitiam* i. e. Virtutem h, aut pietatis studium i; vel,
 Evangelii professionem k, in qua Deo obeditur, quo nihil
 justius l; vel, quia justii, quia Christiani m. ¶ *Beati*
 Juxta Matth. 5. 10 n. Non minùs beati estis o, tum, ob
 spem certissimam Regni cœlestis P; tum, ob effectus cru-
 cis, vestram patientiam atque ædificationem, gloriam
 veritatis ac justitiæ Dei, proximorum conversionem, &c.
 quæ non in exigua felicitate ponenda sunt q. ¶ *Timore*,
 &c. *τὸν φόβον*, &c.] *Ceterum timorem* (id est,
 x. *τὸν φόβον* r: vel, metu, Be. vel, præ metu, i. e. *διὰ τὸν φόβον*,
 ut suprà v. 6 t. Al. *Timorem* hic appellat per meton.
 effecti pro causa t, afflictiones & minas terribiles v, ut
 Job. 3. 25. Psal. 64. 2. & 91. 5 x.) eorum (scil. impio-
 rum y, Magistratum z, qui vos affligunt a; vel, eorum
 more & exemplo b; vel, quo illi timent c: timorem mun-
 danum, quo timentes amittere temporalia bona, virtutis
 ac justitiæ bonum deserunt, & sic æterna bona amit-
 tunt d; vel, malum quod ipsi timent; vel, minas quibus
 timorem vobis conantur incutere f. Et Genitivus *αὐτῶν*
 hic Objectum designat g. Al. *Timorem eorum* hic vocat
 Idola Gentilium b.) nē timeate, Pi. &c. Suprà modum
 scilicet, vel, amplius quàm Deum i.
 15. *Dominum*, &c. *Κύριον* — *ἀγαπᾶτε*, &c.] *Sed Do-*
 minum Deum (vel, Christum, ut quidam cod. legunt k:)
 sanctificate, &c. Pi. Ger. &c. id est, gratias ei agite, ut
 Cyprianus & Martyres alii fecerunt auditâ damnatione
 suâ l: vel, honorate verâ fide & obedientiâ m, & firmâ
 fiduciâ acquiescendo in promissa ipsius ope & tutela n,
 adversus omnia terribilia o, nē fidem vestram deji-
 ciant, &c P. ¶ *Parati*, &c. *ἑτοιμοὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ ἀπολο-*
 γῆαι, &c.] *Parati verò* (vel, *Præparati*, Ger. sub. *estote*, Be.

Pi. omnes etiam laici t:) *semper* (cùm scil. rogati estis q:) t. T.
 ad apologiam (vel, ad defensionem, Er. Tre. E. Ger. Me. ut
 vox fumitur Act. 22. 1. 1 Cor. 9. 3. 2 Cor. 7. 11. 2 Tim. 4. 16.
 nempe, religionis veræ r, sermone & argumentis ||; vel, Gom.
 ad responsionem ad ea quæ objiciunt adversarii t; vel, ad
 excusationem, Er. ad satisfacionem, Vulg. scil. reddendam t: Pi.
 vel, ad respondendum, P. Er. Be. Pi. &c. vel, causam red-
 dere curitis Christiani. Sic ἀπολογία habemus Phil. 1. t. T.
 7. 17. &c v.) *omni poscenti vos* (vel, *cuius petenti à vo-*
 bis, Be. Pi. vel, *modestè discendi gratiâ*, vel, pro autho-
 ritate judiciaria; non autem profanis derisoribus, aut fu-
 riosis, ob illud Matth. 7. 6 x. In MS. non malè ἀπο-
 λῶν si quis causam à vobis poposcerit y.) *rationem* (vel,
 sermonem, Tre. ex Sy. Ar. Æth. vel, ut loquamini, V.)
 de ea (sub. quæ est, Er. Pi.) in vobis spe] Quam scilicet
 in Christo habetis de vita & gloria futura z; quam infi-
 deles inanem esse jactitant a. Religionem hic, ut & Act.
 26. 7 b. vocat *spem* c, per Metonymiam d adjuncti x;
 & deinde per Synecdochen, seu per Metalepsin f. *Ποι*
 ἐλπίδ' novè dictum pro ἐλπίδ' quæ loquendi for-
 mula ter occurrit Joan. 16. 8 g. *scilicet* hic redundat, ut
 sæpe h. ¶ *Cum*, &c. *Μετὰ μετῴντων*, &c.] *Cum le-*
 nitate, sive mansuetudine, (id est, Nè respondete conten-
 tiosè, protervè i, arroganter k; sed modestè l, & verbis
 placidis m;) & timore, Be. Pi. Er. vel, 1. magistratûs n; re-
 verentiâ, prout ea cuique personæ debetur o: vel, 2.
 Dei P. Et bene hæc conjunxit: Abstinentium à verbis
 asperis; attamen nihil reticendum quod ad rem faciat,
 idque ob Dei reverentiam q; placidè, sed intrepidè, re-
 spondendum r.
 16. *Conscientiam habentes bonam*] Quam exterius
 prodat sancta & inculcata vita t: Vitantes scelera t: t. E.
 In omni actu bonam servantes conscientiam, Act. 23. 1. t. Pi.
 1 Tim. 1. 5, 19. & 3. 9 v. Hæc enim loquendi præbet
 fiduciam x, & vim efficaciamque dat apologiæ y. Quod
 si vita professioni non respondeat, inutilis erit vel docta
 disputatio apud eos qui de sermone ex moribus judi-
 cant z. ¶ *Ut in eo quod detrahunt vobis*] Eadem
 locutio quæ suprà 2. 12 z. ¶ *Confundantur qui*, &c. t. G. Me.
 οἱ ἐμπαροξύνουσιν, &c.] *Qui incessunt* (vel, calumniantur,
 Tre. ex Sy. sic Mo. convitiuntur, vel, persequuntur, Er. V.
 De hoc verbo vide Matth. 5. 44. Luc. 6. 28 b.) *vestram*
 bonam (vel, vos propter bonam, Camer. sic G.) in Christo
 conversationem, Pi. Be. &c. i. e. vitam quam agitis juxta
 Christi doctrinam c, quam calumniantur ut maleficam
 & fucatam d. *Malè de vobis loquuntur quod Christiani*
 sitis. At hoc ipsum eis pudori erit, ubi apparuerit ex factis
 vestris quàm recta & pura sit Christiana religio x. Syrus
 hic repetit particulam *ὅτι*, tanquam, ut sensus sit, Ita fiet
 ut qui malè de vobis, ut maleficis, loquuntur, ipsi vi-
 cissim, tanquam calumniatores — malè audiant & eru-
 bescant. Probabilis certè lectio, & sensus commodissi-
 mus f.
 17. *Melius est*, &c.] Illi scil. qui patitur g; vel, sensus
 est, Bonum hoc est, non verò illud. Comparatio sæpe
 negationi æquipollet, ut Luc. c. 18. v. 14. 1 Cor. 7. 9 b. b. Glass.
 ¶ *Si*, &c. *Εἰ θέλει τὸ θέλημα, &c.*] In MS. est *εἰ θέλει*.
 θέλημα alibi significat Rem quam Deus vult, hic verò
 Volendi actionem i. Q. pro θέλημα legunt *μεθ' ἡμᾶς* k, quia
 voces per compendia scriptæ *μεθ' ἡμᾶς* & *πρὸς ἡμᾶς* vicinæ sunt l.
 Si vult (vel, ita velit, Er. P. Be. &c. i. e. statuat patien-
 dum esse m;) *voluntas Dei*, Mo. Locutio est Hebræa ab
 eruditis annotata, *כִּן יִרְצֶה דֵּן הָאֵל*, par ei
 quæ est 1. Cor. 4. 19. Jac. 4. 15 n. Sed hic ea de ad-
 versis usurpatur, ut in Precatione, *Fiat voluntas tua*.
 Vide & Matth. 26. 42. Luc. 22. 42 o. Si Deus per vo-
 luntatem suam statuatur. Monet, nullam prius afflictio-
 nem piis inferri, nisi Deo & permittente & volente P. P. E.
 ¶ *Pati*, &c.] Hoc est ipsum quod uxori suæ dicebat So-
 crates; sed neque de via recta, neque de fine quò ea
 tendit, ita edoctus ut Christiani. Qui ob facinora pa-
 titur, spem non habet repensationis; qui ob Deum pa-
 titur, habet maximam. Vide suprà 2. 20 q.
 18. *Quia & Christus* (x) *emphasin habet*, q. d. etiam
 Christus ipse *ὁ δὲ ἀνδραγαθὸς* r.) *semel* (h. e. aliquando, ut
 Heb. 9. 7. Psal. 89. 35 t. Ostendit hæc vox efficaciam t. G.
 passionis Christi, quæ non repetita, sed semel exhibita,
 omnibus omnium hominum peccatis satis fuit t. Addit
 semel, quia de passione mortis loquitur, ut Rom. 6. 10.
 Heb.

Heb. 9.26. vel, q.d. simul & semel multa passus est *) pro, &c. *περί αὐτοῦ, &c.* *περί* idem quod *ἐν*. *περί* & *ἐν* modò occasionem significant, modò alterius utilitatem, ut hic videre est. Syrus utroque loco posuit *עליו*. Confer Rom. 5.6. In MS. plenius, *περί αὐτοῦ, &c.* Pro peccatis (Intellige abolendis passione ipsius, velut solutione poenae eis debita: vel, propter peccata nostra. Confer Heb. 9.28. 1 Pet. 2.24. 1 Joh. 2.2.) passus fuit] Si Christus mortuus est occasione peccatorum nostrorum, idque nostro bono, qui tunc eramus mali: quantò magis nos parati esse debemus mori, aut mala perpetrare, ad ipsius gloriam & Christianorum ædificationem. Pro *ἐπεὶ* legunt *ἀπὸ* tres cod. item Sy. & Vulg. *¶ Justus* (justitiā non tantum causae & particulari, sed & personae atque universali f.) pro *injustis*] Hoc addit, tum, ad confirmandam exhortationem, tum, ad commendandam Christi charitatem. *¶ Ut, &c.* *ἵνα—ωσπερ οὖν, &c.* *¶ Ut nos* (scil. aberrantes, tanquam oves, 1 Pet. 2.25.) ad Deum adduceret, Be. Pi. &c. id est, in viam reduceret, Deo Patri nos reconciliaret; & liberum ad ipsum aditum nobis pararet, ut hæc *ωσπερ οὖν* explicatur Rom. 5.2. Eph. 2.18. & 3.12. vel, ut similitudine motuum & affectuum nos Deo propinquos faceret. *¶ Προσέγεν* hic est quod *κατανοήσω*, Rom. 5.10. Sicut *ωσπερ οὖν* *ὁ Θεὸς* est Deum colere, ut vidimus aliquoties; ita *ωσπερ οὖν*, idoneos ad Deum colendum facere: quod Christus præstitit & exemplum nobis præbendo obedientiae, & suo sanguine obsignando doctrinae suae veritatem: vel, ut adduceret per modum oblationis & doni. Syrus, ut offerret nos Deo, ut victimas nimirum ipsi similes. Nam *προσέγεν*, de victimis passim dicitur, ut Levit. 4.4, 14. & 8.14. & 14.2. &c. Hoc sibi vult nos Christi morte ita fuisse Deo consecratos, & in obsequium addictos, ut illi vivamus & moriamur, & proinde ob justitiam pati nos decere. *¶ Mortificatus, &c.* *ὁ πᾶς τοὺς αἰῶνες*] Pro *ἐν σαρκί*, ut infra 4.1. vel, *ἐν σαρκί*, ut Rom. 1.3. *Mortificatus* (vel, *Morte affectus*, Be.) quidem carne, Er. Pi. Be. &c. h. e. corpore; vel, juxta corporis imbecillitatem; vel, quoad humanam naturam, in qua Christus passus est, Joh. 1.14. Obj. At anima ejus non potuit mori. Resp. 1. Ea tamen gravissimos angores sustinuit, Esa. 53.11. Matth. 26.38. 2. Sufficit, quod humana natura secundum quid, nempe, ratione corporis, mortificata fuerit. *Mortuus quidem est quod attinet ad vitam hanc fragilem & caducam*, quæ carnis nomine significari solet, ut 2 Cor. 5.16. Heb. 5.7. 1 Tim. 3.16. Planè idem est quod 2 Cor. 13.4. dicitur, *ἐσθλὸν δὲ ἔσται ἀνελεῖται*. *¶ Vivificatus, &c.* *ζωοποιήσας τὸ πνεῦμα*] Illud *τὸ πνεῦμα* abest in MS. Caro & Spiritus opponuntur, ut Joh. 6.63. *Vivificatus* (i. e. resuscitatus, ad vitam) autem Spiritu, Be. Pi. vel, per vim illam Divinam quæ in ipso etiam in terris agente apparuit. Idem est quod dicitur 2 Cor. 13.4. Sic & Spiritus Dei qui in nobis est causa erit nostræ resurrectionis, ut diximus ad Rom. 1.4. & Heb. 9.14. *Spiritus* nomine hic intelligitur, vel, 1. anima Christi, ut docet Antithesis carnis & Spiritus. Sed in eo constat Antithesis, quod caro naturam humanam, & Spiritus naturam Divinam designat, in S. literis ubi de Christo agitur, ut Rom. 1.3, 4. 1 Tim. 3.16. Dicitur autem Christus *vivificatus spiritu*, i. e. animā, quia factus est in Spiritum vivificantem, tunc scil. cum resurrexit; quia anima, quæ semper viva mansit, post mortem regressa in corpus, reddidit illud redivivum, immortale & gloriosum. Hoc dicit Apostolus, ut spe resurrectionis excitet Christianos ad fortiter toleranda adversa. At si Spiritus hic animam significaret, sequeretur animam Christi aliquando mortuam fuisse, quia hic *vivificatus* dicitur. Resp. In Scriptura *vivificari* dicitur id quod non occiditur, sed vivum servatur, ut 1 Sam. 27.9. At nil *vivificari* dicitur nisi quod fuerit mortuum actu aut potestate, quale non erat anima Christi. Deinde quorsum hoc de anima adderet, quā omnes nō aut esse immortalem? Denique sic dicendum esset, Christum per animam suam fuisse revocatum in vitam, quod falsum est. Nam licet nemo aliter vitæ restituatur quā animā rursus corpori conjunctā, tamen ipsa sese animo suo non magis adjungit rursus corpori, quā initio ipsa sese vel con-

didit, vel corpori inferuit. Itaque ex resurrectione colligitur Deitas Christi, Rom. 1.4. [Si dicas, Christum hic *vivificatum* dici non per animam, sive virtute animæ, sed secundum animam, facile est reponere, Christum non quoad animam, quæ, utpote nec mortua nec mortalis, *vivificari* absurdè diceretur, sed quoad corpus, vel quoad humanam naturam ex utraque parte conjuncta constantem, vivificatum seu resuscitatum fuisse.] Vel, 2. Deitas Christi, per quam seipsum resuscitasse dicitur Joh. 2.19. & 10.17, 18. Obj. Sed sic perit oppositionis ratio, siquidem caro sit mortificationis subiectum, spiritus verò sit vivificationis non subiectum, sed causa efficiens. Resp. Non hic una vitæ species alteri, sed vitæ communicatio, seu restitutio vitæ, ablationi, opponitur; quod Christus ut secundum carnem mortem subiit, sic contra, Deitatis potentiā mortem superavit. Al. Observandum est, Antithesin carnis & Spiritus hic non simpliciter ad humanam ac divinam Christi naturam referendam esse, sed potius ad duplicem Christi statum, nempe, humilitatis & gloriæ, &c. Confer 2 Cor. 5.16. Heb. 5.7. & 1 Tim. 3.16. ubi nomine carnis necessariò intelligenda est non simpliciter essentia humana, sed homo fragilis & cruci obnoxius, quā talis. *¶ Πνεῦμα* hic pro *ἐν πνεύματι*, per Spiritum. Al. Consideratur h. l. Spiritus ut principium vivificationis, non ut subiectum ejus. Spiritus enim non est subiectum mortificationis, ideòque nec vivificationis. Non vivificatur id quod non fuit mortificatum vel mortuum, quale non erat Spiritus Christi. Sic & caro, ut significat, corpus præcisè, non subiectum, sed principium mortificationis, hic notat; quanquam, ut significat compositum ex corpore & anima, (quo modo hic Adversarii carnem accipi nolunt) sit subiectum mortificationis positæ in partium, animæ scilicet & corporis, separatione, non autem separationis corruptione. Opponitur h. l. vivificatio mortificationi, & utraque h. l. tribuitur eidem supposito, sive toti Christo homini composito ex anima & corpore, qui ut ob mortificationem illam mortuus, sic ob vivificationem istam vivens, dicitur. At altera opinio vult mortificatum esse duntaxat corpus Christi, & animam solam vivificatam, simulque eodem momento mortificationem illam & vivificationem fuisse, quod manifestè absurdum est.

19. In quo, &c. *ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἐν οὐρανῷ πνεῦματι πορεύσας ἐν ἡμῖν*] Nullus in N. T. locus obscurior habetur. Illud *ἐν ᾧ* causaliter sumendum, ut Rom. 8.3. propter quod, idcirco, quomobrem. Quod & huc accommodari posset, si de descensu Christi ad inferos hic ageretur. Sed hoc sensu Græci frequentius utuntur *ἐν ᾧ*, ut Rom. 5.12. 2 Cor. 5.4. [Reliqui ergo omnes aliter reddunt:] Pro *πνεῦμα, spiritibus*, quidam legunt *πνεῦματι, spiritu*. Ita Brugensis, & multi Codices [Latini] etiam manuscripti. Sed *πνεῦμα* legunt omnes cod. Græci, & Syrus, & Patres Græci & Latini, Cyril. Oecum. Aug. Ruffin. [Locum sic reddunt:] In quo (scilicet spiritu) vel, Per quem, Be. Pi. vel, Secundum quem; vel, Cujus respectu, Pi. Per quam virtutem, eam ipsam videl. quā vivificatus fuit. (vel, etiam, Er. Be. Pi. &c.) illis (qui, sub. erant, Er. Ti. Ca. V. Vulg. Ar. Calv. vel, conclusi erant, Sy. in E. quod quidam Codices hic addunt, sed hoc omittunt Codices & Latini meliores, & Græci omnes præter unum, quod ad Latinos Codices accommodatum videtur: vel, subauditur *ἐν ᾧ*, qui, sub. sunt, Be. Pi. Ger. Neque enim Petrus hic respicit tempus quo prædicatum est illis, sed quo ipse scribebat. in custodia (vel, carcere, Er. Ca. Be. Pi. &c. vel, specula, ut vox sæpe capitur apud Græcos:) profectus (vel, cum venisset, T. vel, proficiscens, sive se conferens, V. vel, prodians, non è corpore, vel, è mundo; sed velut è coelis, post resurrectionem: vel, adveniens, ut Marc. 3.13. & 16.13. + V. Luc. 14.10. & 23.33. *πορεύσας*, pro *παρελθὼν*, ex Hebræorum more, quem exposuimus Matth. 4.5. Marc. 8.11.) prædicavit, Mo. P. Pi. &c. Tota quæstio est, quibus & quid prædicavit Christus. [Hoc diversimodè explicant:] 1. Christus ad inferos descendit, & ibi quosdam prædicatione suā convertit atque liberavit. Quod falsum est. Tota enim Scriptura clamat, statim à morte consequi judicium. Et quorsum hoc aut commemoraret Petrus, aut ad Noë tempora restringeret? 2. Christus

2. Christus secundum animam suam ad inferos descendit, ad eos qui sive in Limbo patrum, sive in Purgatorio, erant, & illis prædicavit; i. e. nuntiavit se Redemptorem, & ad hoc venisse ut eos à poenis & carcere liberaret, & unà secum eveheret ad coelestia^b. Sed obstat, 1. quòd per *spiritum* h. i. intelligitur non anima, sed Deitas Christi, ut probatum ad v. præced^c. Et spiritum illum, per quem Christus profectus hic prædicasse dicitur, non esse animam Christi, colligi possit, tum, 1. ex articulo, quem Petrus, v. præced. præposuit voci *πνεῦμα*, non item *σπῆρμα*, non temerè, sed certo consilio: quia nimirum carnem considerabat secundum naturam omni carni communem, quæ est imbecillam esse, & mortificationi seu morti obnoxiam; Spiritum autem secundum naturam propriam, nempe Divinam, cui soli inest vis vivificandi: tum, 2. ex eo quòd per illum ipsum Spiritum Christus vivificatus fuisse dicitur. Cum autem vivificari aliquis dicitur, vel negativè, cum vita ei non eripitur, ut 2 Sam. 27. 9. 2 Sam. 8. 2. vel, propriè & positivè, cum vita, quam nondum habuit vel amisit, inferitur, Christus hoc, non illo, modo vivificatus erat, per resurrectionem scilicet; quomodo & mortificatus dicitur non Metaphoricè, sed verè & propriè, h. e. morte affectus. Quare & morti Christi nunquam conservatio animæ in vita, sed semper resurrectio, vel vita resurrectionem secuta, opponitur, ut Rom. 6. v. 10. & 14. 9. 2 Cor. 5. 15. & 13. 4. & c. 2. In illis locis fideles duntaxat esse volunt Pontificii^d; at hic tantum de immorigeris agitur, ut docet v. seq. Obj. Initio quidem non crediderunt; postea verò, cum viderent diluvium, poenituerunt^e. Resp. Hoc non habetur in contextu, sed ei potius repugnat, quia octo solum servati, reliqui verò periisse, dicuntur; quod tamen generaliter & indefinitè, non sigillatim sive de singulis, accipi possit^f. Docet Petrus eos rebelles fuisse eo tempore quo *semel Dei patientia expectabat*. An ergò morigeri evaserunt eo tempore quo Dei patientia non expectabat? Et ut hos rebelles vocat, ita eos carceri includit, qui locus rebellium^g. Et si qui ex iis poenitissent, illos non vocaret *ἀπειθεῖς*. De illis ergò hic non agitur^h. 3. Nulla hic liberationis, sed tantum prædicationis, mentio. 4. Nusquam in Scriptura *carcer* dicitur locus aliquis ubi beati Spiritus conclusi fuerintⁱ. [Hæc secunda sententia:] 3. Christus non reali præsentia, cujus imaginationem tollit Petrus *spiritum* nominans, sed gratiæ suæ manifestatione, pervenit ad animas piorum V. T. quas hic collocat *ἐν οὐρανῷ*, id est, vel, in specula, in qua aguntur vigiliæ, ut significet, eas in spem salutis promissæ fuisse intentas, quali eminè eam considerantes; vel, in carcere, quia illis velut carcer fuit expectationis anxietas, & sollicitum etiam post mortem Christi desiderium. Sed obstat quòd non hic fideles, sed incredulos solos, commemorat. Resp. 1. De fidelibus quoque agi constat ex 1 Pet. 4. 6. ubi hoc ipsum repetitur, idque de fidelibus. 2. Incredulos tantum hic nominat, ut gravissimæ huic tentationi occurreret, quòd totum fere mundum increduli occuparent, & c. Ità, inquit, olim pii incredulorum multitudine fere operti erant, quibus tamen id nihil nocuit, quin virtute Dei salvi fierent. Ità solatur pios suæ ætatis, nè propter suam paucitatem fracto sint, vel abjecto, animo^k. Sed obstat, 1. quòd non agit hic de quadam incredulorum & fidelium mixtione, sed hos ipsos Spiritus *ἐν οὐρανῷ* positos absolutè, & sine discrimine, *incredulos* vocat^l; 2. quòd usus speculæ & vigiliarum non est expectare, sed custodire & observare, nè quid infidiarum hostis molliatur^m. [Hæc de tertia sententia.] 4. Per *spiritum* in carcere intelligit Gentes infidelesⁿ, quas hic describit tanquam obtenebratas, vinctas^o, spe salutis destitutas; sedentes velut in umbra mortis, vel, in Inferno, seu loco mortis ac damnationis, qui hic, sicut & Apoc. 20. 7. *carcer* vocatur. Hi enim sunt illi mortui, quibus Evangelizatum est infra 4. 6. quique Christi vocem audiverunt, Joh. 5. 25. Confer etiam Luc. 1. 49. Eph. 2. 1. & c. Col. 2. 13. p. item Esa. 42. 7. & 49. 9. Ad hos igitur *spiritus* dicitur Christus in *spiritu* profectus^r, postquam in coelum ascendit, ut mox v. 22. Joh. 14. 2, 3, 12, 28. & 16. 28. non quidem in sua persona, sed in Apostolis suis, virtute Spiritus S. Vel, *πνεῦμα* hic expletivum est, ut *ἐν πνεύματι*, Eph. 2. 17. Per *spiritum* intelligit Divinam

illam potentiam, quæ à morte resuscitatus est, & quæ hostes, nisi resipiscant, excinet, ut olim fecit^v. Et his prædicasse dicitur, quia Apostoli id ejus nomine ac virtute fecerunt, 2 Cor. 5. 20. Act. 13. 47. Rom. 15. 16. Gal. 2. 8. Eph. 2. 17. Huic expositioni favet ut stylus, ita & scopus, Apostoli. Vult enim nobis ob oculos ponere summam Christi glorificationem morte partam, fructumque illius, quem ad gentes usque perditissimas efficaciter dimanasse docet; quod beneficium amplificat per Antithesin temporum Noachi, quibus eadem Gentes, sed in genere acceptæ, frustra ad poenitentiam & salutem vocatæ erant. Quod igitur statim sequitur, *spiritus* illos olim fuisse *immorigeros*, id non de iisdem numero spiritibus, sed de eodem spiritu, sive hominum, genere, intelligendum est: q. d. Olim quidem Gentes totius mundi per Noachum frustra vocatæ fuerunt, nunc autem per Christi prædicationem non frustra vocantur; quum plurimi passim homines per Christi Baptismum serventur, olim verò paucissimi in Arca illa fuerint servati^y. Duo hic notavit Petrus hominum genera, eorum scilicet qui persecutionem inferunt, & qui eam patiuntur; & hos illis feliciores esse ostendit, idque exemplo à Noachi temporibus petito; quòd licet ad tempus floreat, brevi tamen, nisi poenitentiam egerint, prorsus peribunt, dum pii velut in Arca serventur^z. Quia autem adjungere voluit Petrus similitudinem à temporibus Noe, ut ostendat quantò res nunc melius per Christum, quam tunc per Noen, processerit, ideo verba desumit ex illa historia. Nam dicit Deus Gen. 6. 3. *וְהָיָה רִיחַ הָאָדָם בָּאֵף*, ubi Græci, *οὐ μὴ κατὰ μύρον*, aut *οὐ κατὰ μύρον*, τὸ πνεῦμα μὴ, & c., at si proprietatem vocum sequimur, id dicit, Non erit ut in vagina detentus, sic Spiritus meus in homine: i. e. Non erit inutilis animus quem ei dedi (Sap. 12. 1.) sicut ensis in vagina, qui nihil efficit ejus ad quod factus est. Carcer solet dici *οὐρανῷ*, ut Gen. 40. 3, 4, 7. & 41. 10. Esa. 42. 7. Jer. 32. 2, 8, 12. & 33. 1. Ezech. 19. 9. & c. Est autem Vagina velut carcer gladio. Chaldæis *ܐܝܢܐ* vagina. Eodem modo corpus hominis Chaldæi vocant, at Dan. 7. 15. & in Thalmudicis sæpe. Sic & Tertul. *Caro vagina adflatus Dei*, lib. De resurrect. carnis. Illud Gen. 6. 3. alii vertunt *disceptabit*, sive contendet, quasi esset à *ܐܝܢܐ*, cum reverà sit à *ܐܝܢܐ*, vagina, 1 Par. 21. 27. & reddendum, *manebit tanquam gladius in vagina*. Sic quoque Veteres omnes accipiunt, vertuntque *habitabit*, Sy. & Ar. *permanebit*, Chald. Lxx & Latinus. Hinc quoque *ܐܝܢܐ* dicitur & vagina, 1 Par. 21. 27. & corpus, Dan. 7. 15. quia utrumque est repositorium, ibi gladii, hic animi; *ܐܝܢܐ* autem, *spiritus meus*, dicitur spiritus quem Deus homini indidit, Gen. 2. 7. qui est *divina particula aurea*. Sensus ergò est, Non diutius permanebit in homine spiritus ille meus, qui in illis velut in vagina reconditus jacet, inutilis ad cultum meum, & rebus carnalibus immerfus; id est, Homines illos non diutius vivere sinam, ut propriè dicit Gen. 6. 7, 13. Id quod hic accommodat ad Judæos incredulos, & Gnosticos mox perituros^b. Sed isti interpretationi multa obstant, 1. quòd *caro* & *spiritus* hic opponuntur tanquam duæ partes pertinentes ad naturam & constitutionem Christi, cui, tanquam uni personæ, tribuuntur; 2. quòd Scriptura homines vivos & integros, licet animas nonnunquam vocet^c, *spiritus* tamen nunquam appellat^d; 3. quòd homines rebelles & infideles, de quibus hic agi constat, Scriptura nusquam *spiritus* appellat; sed nec *spirituales*, sed contrà *carnem*, Rom. 8. 7. Gal. 5. 17. & *animales*, 1 Cor. 2. 14, 15. 4. Quosnam hic homines *spiritus* vocat? Fideles? cur igitur eos non describit nisi à carcere & rebellionem? Infideles in incredulitate perseverantes? An igitur illis solis Apostoli prædicaverunt? Et cur dicit eos *quondam* fuisse rebelles, qui tunc tales erant^e? 5. Illi quibus hic prædicatum est fuerunt rebelles *ante olim*, tempore Noe^f: unde manifestum est eos non fuisse gentes tempore Christi^g. Obj. Gentes hic intelligit Petrus, tanquam populum unum, sive corpus compositum ex longa serie plurimarum generationum, cui tribuit ea quæ quorundam ejus membrorum propria erant; rebellionem quidem, ratione earum partium quæ diluvio perierunt, conversionem verò, ratione illarum partium quas Apostolorum prædicatione convertit ad Deum. Quomodo Rom. 11. eisdem Judæis, qui tunc rebelles

^b E. fm.
^{La.} & Bell.
^{Sc.} in Ger.
^c Be. fm.
Ger.

⁺ Pla.
^a Ger.
^{* Ger.} sic
Be.
^{* T. sic} E.
Me.

^e Be. fm.
Calv.

^{||} Pla.
⁺ Ger.

⁷ Fe.

⁺ Calv.

⁺ Ger.

^m E. Ger.
⁺ Hessel. in
Ger. sic
Vor. G.
Ham.
^o Hessel.

^p Vor.
⁺ Hessel.
⁺ Vor.
⁺ G.
⁺ Vor.

Ham.

G.

Vor.

Ham.

G.

Ham.

^c Pla.
^d Pla. sic
Ger.

⁺ Pla.
⁺ Pla. fm.
Ger. Ham.
⁺ Ham.

rebelles erant, indultum iri dicit misericordiam post aliquot secula^b. Resp. Nulla erat ante diluvium distinctio Judæorum & gentium, nullus tunc erat populus gentium oppositus populo Judæorum: deinde immorigeri illi omnes deleti sunt, neque ex eorum ullo quisquam gentium originem duxit. Quomodo ergo illi in unum coire poterant cum gentibus ætatis Apostolicæ, quæ, non minus quam Judæi, ex octo illis animabus, quæ in arca sunt servatæ, & istis immorigeris h. l. opponuntur, sunt oriundæ? Denique Petrus immorigeros illos adeo non compingit in unum corpus cum fidelibus sui seculi, ut eos constituisse diversum non jam populum, sed mundum, doceat, 2 Pet. 2. 5. & 3. 6¹. [Hæc de quarta sententia:]

5. Per spiritus hinc intelligit incredulos tempore Noachi^k, quos spiritus vocat, quoniam, cum scribebat, non erant homines integri, sed separatæ à corporibus animæ; quas Scriptura spiritus vocare solet, ut Psal. 31. 6. Eccles. 12. 7. Matth. 27. 50. Joh. 19. 30. Act. 7. 50, &c. minime verò animas: Nam eo nomine potius aut ipsos homines significat, ut Gen. 46. 15, 26. Act. 7. 14. 1 Pet. 3. 20. aut etiam ipsorum cadavera, ut Levit. 19. 28. & 21. 11. Num. 6. 6, 11. & 9. 6¹. Spiritus potius quam animas hinc dixit propter Antianaclasim^m, quia Spiritus, v. præced. mentionem fecerat. De his dicit τοῖς ἐν φυλακῇ, indefinite & indeterminatè, qui in carcereⁿ; ubi supplendum non erant, quasi prædicationis tempore in carcere essent^o, sed sunt, hoc scilicet tempore quo Petrus scribit^p. Illud enim πῶτε jungit Petrus non cum verbis ἐν φυλακῇ, sed cum ἀπειθοῦσι, hoc modo, τοῖς ἐν φυλακῇ ἀπειθοῦσι, ἀπειθοῦσι πῶτε tempora non obscure distinguens, quibus in carcere, & rebelles, fuerant; & rebellionem antecessisse, conjectiorem in carcerem secutam esse, docens^q. Sensus, q. d. quorum pars nunc est in carcere, nempe quotquot non respuerunt, nam aliquos respuisse percipitur ex 1 Pet. 4. 6^r. reliqui carcere inclusi, quomodo Diaboli catenis tenebrarum vincti servari, 2 Pet. 2. 4. dicuntur ad iudicium, ultimam iudicis sententiam cum horrore expectantes^t. Carcer h. l. infernum significat, ut Apoc. 20. 7^t. unde Syrus reddidit per Scheol^v, quæ voce modò sepulchrum, modò verò infernum, significatur, ut Luc. 18. 23. Act. 2. 25^x. Confer Matth. 5. 25. & 18. 30. Luc. 12. 58^y. Ad hos dicitur Christus profectus, non mutatione loci, sed singulari quâdam præsentis suæ testificatione per revelationem & operationem suam^z; quomodo דֵּיּוּס, Deus, qui ibi Christus erat, descendisse dicitur Gen. 18. 21. Exod. 3. 8. His quoque prædicasse dicitur, & quidem Spiritu, illo scilicet ipso, per quem vivificatus fuit, v. præced.^a. h. e. Divinâ suâ naturâ^b; Spiritu illo qui in Prophetis pronuntiâsse dicitur, 1 Pet. 1. 11^c. & hinc prædicavit, per Noachum scilicet, &c.^d. Hanc profectiorem & prædicationem Petrus Christo tribuit, ut principio quod illam actionem edidit; Spiritui autem ut principio quo, sive per quod, illam edidit^e. Christus enim tum nondum erat homo, quum per Noachum spiritibus illis prædicavit^f. Hanc interpretationem confirmat loci scopus^g: qui est ut confirmet hortationem ad vitæ sanctitatem, tum in rebus prosperis, tum etiam (& quidem præcipue^h) in adversisⁱ, sive gravissimis illis ærumnis, quæ fidelibus tunc maxime imminabant^j. Hortatur autem ad sanctificationem nominis Dei & patientiam, exemplo & documento quod Christus edidit, tum, 1. immediate in persona sua^v, sive quum factus est caro, & in ea iustus pro injustis passus est, v. 18^x. tum, 2. mediatè^y, ante incarnationem^z, inde ab initio mundi^a, in Noacho aliisque servis suis, quos Spiritu suo instruxit, id est, virtute suâ divinâ rexit, ut exemplum sanctitatis & patientiæ præberent seculo quamvis depravatisimo^b; quo tempore Christus sanctitatem præcepit, cum sermone, tum opere, quando immorigeros diu patienter tulit, tandemque severè punivit, & contra morigeros servavit^c. Ostendere voluit, eandem Christi capitis & membrorum naturam ac conditionem esse, & perpetuò fuisse, & Christum ut hodiè, ita etiam antiquissimis illis & difficillimis temporibus, Ecclesiæ præfuisse, eamque totam gravissimè periclitantem insigni miraculo liberavit; id quod nostræ etiam salutis antitypa n fuit^d. Scopus Apostoli est, persuadere fidelibus,

ut velint pro Christo, quantumvis graves persecutiones pati, idque exemplo Christi, qui, inquit, iustus passus est, mortem scilicet, pro injustis, reis, inimicis Dei, ut nos ad Deum adduceret. Quoniam autem poterat cum fideles perturbare paucitas credentium & multitudo rebellium, tum indignum videri pati morigeros ab immorigeris, ita obviâ Apostolus, docetque huic rei prælusum olim fuisse, & quidem ab ipso Christo, qui, quo Spiritu vivificatus est, eodem profectus, etiam illis spiritibus, qui nunc in carcere detinentur, prædicavit, cum essent olim immorigeri, &c. In quo nobis illustrem exhibuit typum ejus quod fit hoc tempore, &c. Rebellibus tempore Noe ob spretam prædicationem Noe diluvio absorptis respondent rebelles toto hoc tempore quo prædicatur Evangelium, quos diluvium iræ divinæ obruit & perdit. Contra paucis illis in aqua servatis respondent fideles, qui præ incredulis sunt pauci, servandi per mortem & resurrectionem Christi. Ex hoc loco colligitur, Christum fuisse tempore Noe, quia tunc prædicasse dicitur^e.

20. Qui, &c. Ἀπειθοῦσι πῶτε, ὅτι ἀπαξ ἐξέδησαν, &c.] Illud ἀπαξ non habetur in Lat. & Sy. & in quibusdam cod. in quibus pro ἀπαξ ἐξέδησαν est ἀπεξέδησαν, teste R. Stephano^f: quæ vox non infrequens est in nostris Scripturis^g. Vide Rom. 8. 19, 23. 1 Cor. 1. 7. Gal. 5. 5. Phil. 3. 20. Heb. 9. 28^h. [Sensus.] Quales animi olim Noe temporibus non obtemperarunt. Loquitur quasi iidem fuissent: & fuerant iidem spiritus sive animi non numero, sed genere, id est, animi pariter Deo inutiles, illi scilicet qui Noe prædicationi non crediderunt. Homines à Deo planè abalienati Noe non crediderunt, Christo crediderunt. Vide de loquendi modo non dissimili De J. B. & P. 2. 9. 3ⁱ. [Verba sic reddunt:] Qui (vel, In videlicet qui, J. Cap.) increduli fuerant (vel, immorigeri erant, J. Cap. sim. Pi. Er. vel, credere noluerant, E. i. e. fidem veritati satis declaratæ adhibere pertinaciter renuerunt^k: vel, non paruerunt sermoni, Be. i. e. admonitioni quam Noachus Dei nomine ipsis proponebat^l. Al. Quum increduli fuissent, Calv. [plurimi scilicet de quo vide ex Calv. producta ad v. præced.] aliquando, (vel, olim, seu quondam, Be. Pi. E. Tempus indicat [&] prædicationis^m, [&] rebellionisⁿ. Opponitur πῶτε, quod hinc satis intelligitur^o, & exprimitur v. seq. P.) quando (Illud πῶτε definitur per hoc ὅτι^q. Q. ὅτι legunt, sed ὅτι constanter legunt Codices probatiores, & Sy. & Oecum^r.) semel (id est, post irrevocabile decretum ab ipso latum^t. Semel dicit, [vel,] ut declararet, tempus ultimò præfixum fuisse, quo elapso nulla spes superesset^u: [vel,] ut significaret, id quod semel Deus fecit in figura, nunc, h. e. tempore N. T. quotidie ipsum facere in re per figuram significat^v.) expectabat (scilicet istorum poenitentiam & emendationem^x, vel, tantisper dum præteriret tempus 120 annorum, & arca esset exstructa^y: vel, expectabatur, Er. V. nam verbum hoc est medium^z: esto: activè tamen semper accipitur^a. Et à quo tandem expectabatur jam hæc Dei lenitas? Num ab impiis? At illi eam deridebant. Num à Noe? At is Dei iudicium, non lenitatem, expectabat^b.) Dei patientiâ, sive lenitas, (id est, Deus pro sua lenitate^c, ut explicatur 2 Pet. 3. 9^d. ut sit Hypallage^e.) in diebus (vel, temporibus, Ger.) Noe, cum prepararetur, sive appareretur, (vel, quamdiu struebatur, per annos 120. Vide Heb. 11. 7^f.) arca, Ger. Pi. &c. id est, navigium habens formam arcæ^g, in testimonium secuturi diluvii^h. In, &c. Εἰς ἣν—δι' ὧν [&] In quâ (eis pro eisⁱ. Vel, In quâ, sub. ingressæ sunt, Ger.) paucæ, id est, octo, (id est, Noe, uxor, filii tres, tres nurus, Gen. 6. 18. Vide & 2 Pet. 2. 5^k.) animæ (id est, personæ, sive homines^l, synecdochicè^m, ut Act. 2. 41. & 7. 14ⁿ.) servatæ sunt in aqua, Be. Pi. id est, in medio aquarum; superiùs enim pluvia descendeat, inferiùs erant aquæ diluvii, ut 2 Pet. 3. 5. vel, eo tempore quo aquæ omnia inundarunt^o; vel, cum in aquis versarentur^p: vel, dum arca ferebatur per aquam^q. Διὰ ponitur pro ἐν, ut Rom. 4. 11^r. per præputium, id est, in præputio, existens, neque enim præputium in causa erat, &c. vel, simplicissimè, in aqua, id est, non obstante aquæ diluvio, ut 1 Tim. 2. 15. διὰ τῶν ὑποταγῶν, id est, non obstante filiorum

rum generatione†: vel, per aquam, Er. Il. Ti. E. quia aqua, quæ ceteros extinxit, arcam elevans in sublime, efficit nē qui in ea erant unā cum aliis extinguerentur. Convenit hoc cum seq. antitypo, id est, baptismo salvifico†.

21. Quod, &c. Ω κ̄ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σῶζει βάπτισμα] i. e. ὅ, ἀντίστοιχον, ut loquuntur Græci v. Trajectio est, pro, ὅ ἀντίτυπον βάπτισμα κ̄ ἡμᾶς νῦν σῶζει, qualis 2 Pet. 1. 19 ||. Pro ὅ quidam legunt ὅ, ut Vulgatus*, & MS. optimus, & alii v; vel, ut sit Ellipsis, ὅ pro καὶ ὅ, quandoquidem: vel, ut κατὰ σύνθεσιν z, referatur ad ὅδε z, non ut idem significetur, sed simile, quod notat illud ἀντίτυπον positum ἐμπροσθεν, & βάπτισμα positum προεμπροσθεν b. Id est, Quæ aqua, nimirum baptisma, quæ non est sordium carnis remotio, &c. c. Cæterum ὅ durè respondet, five ad aquam referas, five ad baptisma d, five ad καθαρισμόν, quod est foem. gen*. Fortasse scriptum fuit ὅ cui f, ut est in cod. Complut. quæ lectio gemina est h. Cui (vel, Quod, Mo. Quæ, Val. nempe aqua i: vel, Cuius, BA. vel, Cui, Me. T. nempe arcæ k. Nam ut in arca, ita in Baptismo, tanquam ex ira divinæ fluctibus emergimus l. Cuius figura, Er. Il. Ti. vel, Cui rei, Be. Pi. Illud ὅ referendum non ad aquam, cui res ipsa obstat, quia aqua diluvii non servavit quenquam, sed plurimos perdidit; sed ad totam sententiam præced. de 8. animabus in arca servatis m. Verum Deus aquis diluvialibus usus est non tantum ad verberandam, aut aspergendam, sed etiam ad subvehendam, Arcam, ac eò quò volebat deducendam n. nunc correspondens (vel, respondens, Er. Pi. &c. vel, è regione respondens, Pi. vel, ex aduerso oppositus, J. Cap. vel, analogus, & post ἀντίτυπον subauditur ὅ, qualis Ellipsis Matth. 6. 9. ὅ ἐν ἑαυτοῖς, scilicet. ὁ v. i Cor. 10. 11. τύποι, sub. ὅντες n. Vel, simile, Er. Zeg. vel, similis forma, Val. Vulg. vel, typo respondens, E.) exemplar (vel, typus, Pi. Τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis impressa quādam formā ἀναλόγως repræsentatur, ut i Cor. 10. 6. 11. quod & εἰκασμὸς dici solet, ut Heb. 8. 5. & 9. 23. & εἰκασμὸς, ut Heb. 9. 9. Comparantur autem typi, vel cum ipsa veritate cuius sunt exemplaria, vel cum aliis secundariis ejusdem rei exemplaribus o. Ἀντίτυπον bis usurpatur in N. T. sed in diversa significatione p. Vox hæc communis est utrique relato; id est, tam figuræ tribuitur q, & usurpatur pro simplici τύπος†, vel typum notat, distinctè ab archetypo cui respondet t, ut Heb. 9. 24 v. quā rei per figuram significatæ, ut hic x; typum hic notat cum altero typo significatione convenientem y. Sunt hic duo typi, Ecclesiæ sanctificationem & emersionem à peccati & mortis gurgite adumbrantes, liberatio à diluvio, & Baptismus; sed præcedens sequentem Baptismi typum ipsi correspondentem adumbravit z. In Glossario, ἀντίτυπον, exemplum, exemplar, instar a. Sic idem est quod ἀντίγραφον, & differt à τύπος, ut impressio in cera differt à sculptura in sigillo, valétque parallelum, vel, correspondens. Et sic vox usurpatur Heb. 9. 24. & in scriptoribus Ecclesiasticis. Porro ἀντί significat, vel, i. pro, ut ἀντιπαύλος est Proconsul, qui Consul locum supplet: ita hic Baptismus est ἀντίτυπον Arcæ, i. e. munus ejus supplet, nos servando. Vel, 2. contra. Sic in Xenoph. Beneficia conferuntur ab ipso Principe, τὰ δὲ ἀντίτυπα δὲ ἀλλαν, contraria [h. e. supplicia] per alios. Sic Hesych. ἀντίτυποι, ἐναντιόθεν, ἀντίκειναι & ἀντίτυποι, ἀντιπλοῖαι, ἐναντιώσεως. Quod & hic locum habere possit, quia aqua diluvii homines perdidit, aqua Baptismi servat b.) Baptismi (vel, Baptismus, Er. &c. Plerumque autem Apostoli, cum Baptisma nuncupant, simul comprehendunt doctrinam Baptismi. De qua vide ad Heb. 6. 2. Adde Rom. 6. 3, 4. Eph. 4. 5. Gal. 3. 27. Col. 2. 12 c. ἀντίτυπον βάπτισμα hic contriuntur per Appositionem d.) nos quoque servat, P. &c. Salutem Noe partam quandam παλίσυνοχας fuisse imaginem, ait Philo De vita Moïsis*. Aquæ diluvii Baptismus significant; Arca Ecclesiam, vel Crucem Christi, extra quam nulla salus f. Ut aqua diluvii arcam sublatam, eique inclusos fideles, sustinuit & servavit; ita Baptismus fideles in Ecclesiam collectos servat g, salute æternā h. Ut regeneratio Tit. 3. 5. ita hic salus Baptismo tribuitur non ut causa per se & ex natura sua efficaci, sed ut signo & in-

strumento ad nostram sanctificationem à Christo instituto i. Baptismus, qualis hic describitur, nos servat, non E. solum typicè significando; sed etiam obsignando salutem, ideòque etiam efficiendo, tanquam instrumentum, non inchoans, sed adjuvans, & quidem remotius: quia fidem, quæ proxima est, firmat & auget k. ¶ Non, &c. k Gom. Οὐ σαρκὸς ἀπόδεσις ῥύπτει] Non carnis depositio sordis, Mo. Alia Trajectio l. Non carnis (vel, illa carnis, Il. vel, Quæ non est corporis, Ca.) sordium depositio, Pi. vel, detractio, Ca. ablutio, Il. abjiciendo, Er. Non quo carnis sordes abjiciuntur, Be. P. Ti. J. Cap. Est Prolepsis m, vel, Pi. correctio rhetorica, quæ docet, in Baptismo, non tam externam abluionem, quæ sordes tantum corporis auferat, spectandam esse, quàm ἐπερωτήματα, &c. n. five internam cordismundationem, Eph. 5. 27. Tit. 3. 5 o. q. d. Non ei rei serviens cui balnea sufficiunt. Vide dicta ad Matth. 3. 6 ||. Respicit hic lotiones [vel,] Judæi- || G. cas, de quibus Matth. 15. 2. Marc. 7. 3, 4. Heb. 9. 13 P. p Q. in vel, alias in balneo, &c. quibus sordes carnis abluuntur q, Ger. Alii circumcisionem hic intelligunt, quæ erat ablutio q Ger. sordium carnis, id est, Hebræa phrasi, sordida carnis & immunda, nimirum præputii. Confer Col. 2. 11 r. q. in E. Non placet t: nam & circumcisio non erat ad externam t E. Ger. corporis munditiam instituta, sed ad regenerationem, &c. t. ¶ Sed, &c. Ἀλλὰ συνειδήσεως ἀρετὴς Ger. ἐπερωτήματα εἰς Θεόν] Sed conscientia bona interrogatio (vel, questio, quum quis Deum, velut oraculum, consulit, quærens quid Deus ab ipso fieri velit, id quoque paratus facere. Ut enim ἐρωτᾷν & ἐπερωτᾷν est inquirere, ut Matth. 12. 10. & 16. 1. sic ἐρωτήματα & ἐπερωτήματα non est responsio, ut quidam volunt, sed interrogatio v. Baptismus autem est interrogatio quā peccator baptizatus interrogat quomodo Deus erga se affectus sit, & quid de gratia Dei promittere sibi debeat x: vel, quā bona Ger. conscientia in precibus Deum rogat, Nonne tu meus es Pater y? Ex consequente hic intelligitur antecedens. y Q. in Gom. Quia enim per Baptismum non carnis, sed animæ, sordes abluuntur, indè fit ut conscientia de gratia Dei certior facta reddatur pacata z. Sensus, q. d. Sed depositio sordium animæ, seu remissio peccatorum, ex cuius fide nascitur bona conscientia, quā fretus fidelis audacter Deum interrogat, an non favor ipsius per Christi mortem sibi conciliatus sit a. Vel, petitio, seu libera Pi. Q. in Dei invocatio, quæ effectum est bonæ conscientia, nam Ger. ἐρωτᾷ est peto, five precor, Matth. 15. 23. & 16. 1. Rom. 10. 20 b. vel, responsio; Ang. vel, arrhabo, five pignus, b Gom. Zeg. ex Græcis: vel, stipulatio, Camer. Be. Baptismus enim est solennis quædam conventio, confederatio, & mutua obligatio, quā Deus homini suam gratiam offert, applicat, & obsignat; conscientia verò stipulatur se credere remissionem peccatorum, & ad obsequium se Deo astringere c. Vel, sponsio, nempe de pura conscientia. c Ger. ex Luth. Ἐπερωτήματα est vox Juris, ut videre est apud Græcos Juris Romani Interpretes. In Glossario, ἐπερωτᾷ, stipulator. Sed per Metonymiam, ut in Jure sæpe, nomine stipulationis comprehenditur & responsio, five promissio. Nam & ἐπερωτᾷμαι significat promitto, spondeo, in eodem Glossario d. Vel, demonstratio, Zeg. ex Græcis: d G. declaratio, recti scilicet & fidelis animi erga Deum, quā sordes animæ eluuntur*: vel, testificatio, live testimoni- * v. um, V. Ca. [Alii sic vertunt:] Sed quo fit, ut bona conscientia bene respondeat, Er. Ti. Sed is quo fit ut bona conscientia interroget, P. J. Cap.) apud (vel, ad, vel in, E. Ca. secundum, Zeg. erga, Il. V.) Deum, Mo. Be. &c. i. e. teste Deo, coram quo res agitur, & qui solus videt conscientiam respondentis, an bona sit & sincera f: vel, f E. Ger. cum Deo, quia foedus gratiæ in Baptismo initur inter Deum & baptizatum g: vel, Deum, P. J. Cap. vel, Deo, g Ger. ex Luth. εἰς Θεόν pro Θεῷ, & subauditur ποιῶν sponso Deo facta de pura conscientia h. Syrus paraphrasticè locum red- h G. dit, Non corpore abluti à sordibus, sed consistentes Deum in conscientia pura, quasi videlicet interioris Baptismi effectus designetur, quo nimirum fiat ut conscientia pacificata clamet Abba pater. Malim tamen respici hic ad interrogationes catechistarum, quibus catechumeni interiorem Baptismum jam tum testificabantur exteriori faciendum, ut Act. 8. 37. quò spectat Apostolicum totum symbolum i. Loquitur hic de interrogatione, i Be. quæ fit in ceremoniis baptismi, quam Petrus hic vocat ἐπερωτήματα,

ἐπερωτήσας, id est, stipulationem, quā inter duos, uno interrogante, & altero respondente, contractus fieri solet^k. In Baptismo Episcopus, aut alius, quis ejus nomine, ita interrogabat, aut, quod idem est, stipulabatur^l, *Renuntias Satanae? Credis in Christum?* Respondere baptizandus, *Renuncio: Credo*^m. Hanc sponsonem salutis vocat Tertul. De Baptismo. Idem De resur. *Anima non lavatione, sed responsione, sancitur*. Cyprianus interrogationem Baptismi dixit, Epist. 80, & 76ⁿ. Non hic repudiat aquam, sed ostendit quid in Baptismo præcipuum sit; docetque, fidem internam exteriori professione, dum quis baptizatur, expressam, id esse quod in baptismo nos salvos facit^o. [Hujusmodi autem] Baptismus, inquit, facit conscientiam bonam, adeo ut ipsa audeat interrogari à Deo, ejusque tribunali in judicio confidenter se sistat, non metuens damnationem; sed ad interrogata intrepidè respondet, se bonam esse atque mundatam^p. ¶ *Per resurrectionem, &c.* i. e. Per fidem in Christum qui resurrexit^q. Cohæret hoc, vel, i. cum *σωζεις*, servat. Nam quod intercedit, *non carnis depositio, &c.* parentheticum est. Baptismus autem nos salvat per resurrectionem Christi, [vel,] quia Christi resurrectio quandam nobis formam exhibet resurgendi ad vitæ novitatem, ad quam in Baptismo regeneramur, juxta Rom. 6. 4^r. Sed hic secundarius est resurrectionis Christi finis^t. Vel, quia vis Baptismi nos regenerantis descendit ex Christi resurrectione, sub qua etiam passio & mors denotantur per Synecdochē^u. Vel, 2. cum voce *ἐπερωτήσας*, subintellecto *ἡρώμενον*, hoc sensu, quod interrogatio illa bonæ conscientie apud Deum fiat per resurrectionem Christi, quippe quæ est fidei promissionem de remissione peccatorum, ac Dei gratia in Christo oblata, apprehendentis fundamentum^v, 1 Cor. 15. 17. testatur enim, Deo pro peccatis nostris plenè satisfactum, Christumque esse victorem peccati, diaboli, mortis, & inferni. Confer 1 Pet. 1. 3^x. Hanc, inquit, vim, conscientiam scilicet bonam & sanctam efficiendi, habet Baptismus ex merito passionis Christi, cujus terminus & complementum fuit ejusdem resurrectio, juxta Rom. 4. 25^y. Hæc bonæ conscientie sponso venit ex fide de resurrectione Christi: inde enim & nos spem resurrectionis concepimus^z. Bona conscientia niti dicitur resurrectione Christi, (quippe quæ salutis nostræ initium & pignus est, Rom. 4. 21. & 8. 11. 1 Cor. 15. 17, 20.) & ascensione & sessione ad dexteram Patris, dominioque in omnes creaturas^v. seq^b. Hunc versum cum præcedente sic reddo, *In diebus Noæ cum fabricaretur arca, in qua paucæ (id est, otio) animæ servatæ sunt; per aquam etiam quod est antitypum nos nunc servat Baptisma, non depositio sordium carnis, sed bonæ conscientie stipulatio in Deum per resurrectionem Jesu Christi.* Hæc Trajectione, (quæ nec insolens est, nec ingrata:) distinctione, & versione, subaudiendo *εἰς*, vitatur insolentia vocis *διὰ*, ut plerumque exponitur, articulus *ἃ* appositè respondet voci *ἁγίασμα*, (neque verò potest alterius vocis esse relativum, *ἁγίασμα* enim non est antitypum *ὑδατός*, sed *ὑδατός*, quæ vox est fœminini generis:) & verus etiam scopus mentis Apostolicæ fit multò planior. In summa sensus est, *Baptisma quod nunc nos servat per aquam, id est, per ministerium aquæ, & est antitypum arcæ Noæ, non significat depolitionem sordium carnis per aquam, sed bonæ conscientie stipulationem in Deum, dum immergimur in aquam, (quod est verus usus aquæ in baptismo:) ut testificemur fidem in resurrectione Christi. Adeo ut manifesta sit & elegans Antithesis inter *διὰ ὑδατός* & *διὰ ἀναστάσεως*, q. d. Arca Noæ (non Diluvium) erat Baptismi typus, & Baptismus erat Arca antitypum; sed non in eo quod Baptisma sit ablutio sordium carnis per aquam, in quo non omnino respondet arca; sed quod sit bonæ conscientie in Deum stipulatio per resurrectionem Jesu Christi, in cujus resurrectionis fide nos nunc servamur, ut illi in arca Noæ. Resurrectionis enim typus ac figura erat tum Arca Noæ, (ex qua Noah rediit tanquam è sepulcro ad vitam novam:) tum etiam Baptismus, cujus proprius & germanus finis non est, ut sit signum abluionis à peccato, quod Apostolus videtur his verbis quasi de industria diserte negare, (quamvis ita sæpius in novo fœdere, & à Patribus accipitur metonymicè:) sed ut signum sit, vel typus, mortis*

& resurrectionis Christi, simul & nostræ, per fidem in resurrectione Christi^t.

22. *Qui est in dextera Dei* i. e. In loco qui est ad dextram Dei^c. Eadem locutio Rom. 8. 34. Similis Heb. 1. 3^d. Hoc alterum fidei & pacatæ conscientie fulcrum^e. Vulgatus hic addit, *deglutiens mortem*^f. Sed hoc non habent Syrus, nec ulli Græci Codices^g, nec Interpretes Græci, nec Rufinus^h. ¶ *Profectus in calum* Hæc profectio opponitur duplici adventui Christi, 1. per Spiritus virtutem: 2. in carneⁱ. Est & hic Trajectio, sic enim sermo ordinandus est, *ποσὸν δὲ εἰς ἔρα* *ὅν ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ*^k. ¶ *Subjēctis sibi Angelis, &c.* Angeli hic nomen est Speciei, non Generis, ut & Rom. 8. 38. Crescit enim oratio. *Ἐξουσίαν* habes & Eph. 1. 21. Col. 1. 16. & 2. 10. *ἡμῶν* verò Rom. 8. 38. Eph. 1. 21. ad quæ loca quæ diximus videt^l. Sub his tribus reliquos omnes comprehendit ordines Angelicos, fortassis & malos Angelos, qui tamen perfectè non subijciuntur ante diem judicii^m.

CAP. IV.

1. *Christo, &c.* *Χριστῷ ἐν μακάριον* — *εὐχαρίστησιν* Digressione finit^a, redit ad mentionem passionis Christi, colligens inde materiam exhortationis ad sanctitatem^b. *Cum igitur Christus passus sit pro nobis carne*, Be. Pi. i. e. vel, dum viveret in carne^c: non enim ita loquitur, quasi animo expers esset doloris^d: vel, secundum carnem, h. e. naturam humanam^e: quia quæ Deus est, mori non potuit^f. Repetit quod dixerat supra 3. 18^g. *ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς*, vel, *ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς*^h. ¶ *Et vos eadem cogitatione* (vel, mente, Ca. i. e. simili animi propositoⁱ; vel, quid vis pro Christo ferendi^k. Vel, hæc cogitatione, vos mori debere carni, h. e. carnali concupiscentiæ^l. De mortificatione carnis hic potius agi quàm de patientia sub cruce docent sequentia. Confer Rom. 6. 2, &c^m.) *armamini*, *ὀπλοῦσθε* Passivum verbum pro Reciproco, *armate vos*. Sic *ἐνδύσθε* legimus *τὰ ὅπλα τοῦ καύματος*, Rom. 13. 12. & *τὴν πανοπλίαν*, &c. Eph. 6. 11, 14. & *τὴν θώρακα τοῦ πνεύματος*, 1 Thes. 5. 8. & *τὴν καὶ κράτος ἀνδραγαθίαν*, Eph. 4. 24. Col. 3. 10ⁿ. q. d. Eam velut arma quædam induite^o: eā quasi scuto munimini^p. Eodem modo animati este^q. ¶ *Quia qui, &c.* *Ὅτι ὁ πατὴρ ἐν οὐκὶν πέναν ἀμαρτίας* Duplex hic lectio, cum articulo nempe, vel, postpositivo neut. gen. vel præpositivo masc. gen. Prior locum ad Christum refert, q. d. Quod Christus in carne passus est, id peccato passus est, h. e. in gratiam peccati, ut Rom. 6. 20. videre est. Dicitur autem Christus destitisse à peccato, i. e. posteaquam semel est passus, ab omni pœna peccati, carnis miseria, infirmitate & mortalitate, liberatum esse. Posterior lectio ad fideles refert^r. In MS. est *ὁ πατὴρ οὐκ ἐν οὐκὶν πέναν*, quod rectius^s. [Locum sic reddunt:] *Quia* (vel, *Quod*, Er. vel, Nempe quod, Il. Ti. P. Be. Pi. *ὅτι* hic non causam denotat, sed expositivè sumitur. Exponit cogitationem illam, quā nos armari vult^t.) *passus* (vel, *qui passus est*, Er. P. Be. Pi. &c. i. e. supplicio affectus^u: Christianus qui patitur^v. Nam ad Christum hæc referri vetat v. seq^w.) *in carne* (i. e. in corpore^x: vel, *carni*, Hām. q. d. Qui conformatur passioni Christi quam in carne sustinuit; præter. hic *ὁ πατὴρ* pro Præfenti qui passus est in carne cum Christo in carne passo^y; vel, exemplo & virtute Christi, in quo peccatum amplius non viget^z: qui affectus carnales in se crucifixit^d, Gal. 5. 24. Col. 3. 5e. & Rom. 6. 7^f. qui locus huic planè parallelus est, *Qui mortuus est*, scil. peccato, v. 2. *justificatus*, i. e. liberatus & absolutus, est à peccato, ratione & reatus & dominii^g.) *destitit peccato*, Mo. vel, à peccato, Il. Ti. Be. Pi. &c. vel, ab omnibus peccatis, Tre. ex Sy. id est, abstinet in posterum à peccatis^h: vel, quiescere, aut cessare, fecit peccatum, V. In voce carnis Antanaclassis est: repetitur enim diversâ significationeⁱ.

2. *Ut, &c.* *Ἔτις τὸ — ἐμὴν ὁρῶν*, &c.] *Ut* (vel, *Ita ut*, G. Modum explicat desistendi à peccatis^k.) *non amplius cupiditatibus hominum* (i. e. quæ adesse solent

G. sim. maximæ hominum parti¹, i. e. non implendis aut se-
 ctandis desideris illis^m.) *sed voluntate Dei*, (i. e. secur-
 dum Dei præceptaⁿ: quod vivere Deo dicitur Rom. 6.
 10, 11. & 14. 8. Gal. 2. 19.) *quod in carne* (hæc mortali
 scilicet^o, in corpore P. *ἁρπαγλασσι*. Caro enim prius
 sumpta fuerat pro affectibus qui carni soli serviunt^q; hic
 verò pro vitæ caduca & fragili^r, quomodo Gal. 2. 20^t.)
 G. sim. *reliquum est temporis* (i. e. quod reliquum est vitæ^t.)
 Er. *vivat*, Be. Pi. vitam transigat, sive impendat^{*}.
 † G. *3. Sufficit*, &c. *Ἀρκέσει γὰρ — καὶ ἐργάζεσθαι*] Melius
 Ec. MS. (cui favet & Syrus) *καὶ ἐργάζεσθαι*, quod positum pro
 † E. *eis τὸ καὶ ἐργάζεσθαι* f. *Sufficit*, vel *satis est*, (id est, Sufficere
 † G. vobis debet^g. Est liptote, quâ mitigat exprobrationis
 † Idem. asperitatem, qualis Ezec. 44. 6. Marc. 14. 41^b. Est hic
 † Be. *σολοινοφάνης*, pro *ἀρκέσει*.) *enim vobis*, (id est, vobis
 † Pi. saltem plerisque^k, ut sit Enallage personæ, qualis Heb.
 † Q. in 2. 3^l. Est *ἀνακοίνωσις* m. Sed durum videtur, Petrum
 Ger. sim. se talibus annumerareⁿ, qui scelera ista admisisse non
 Pi. videtur^o. Vel, *vobis*, G. legendum enim videtur *ὑμῖν* P,
 † Al. in ut habent cod. Regius & Syrus^q, ex collat. & seq.
 Cer. *ὑμῖν* r, & præced. *ὑμῖν* t.) *quod antea vitæ tempore*
 † Pi. *libidinem* (vel, *voluntatem*, Er. V. Vulg. Prius *cupidi-*
 † Be. Pi. *tates* dixit^t.) *gentium* (scilicet profanarum^v, à Deo
 Ger. E. alienarum^x, non regenitarum^v; q. d. quæ gentibus
 † Ger. aliis allubescunt^z. Ea quæ sunt jam speciatim expli-
 † Ger. cabit^z.) *patravimus*, Pi. Er. &c. q. d. Quod vos, quan-
 † E. quam Judæi, vixistis gentium more^b, corrupti pravis
 † Me. doctoribus. Sic Martialis, *Lusitis: satis est* — Confer
 † Ger. de Judæorum vita locum Rom. 2. 21, 22^c. ¶ *Qui*,
 † Pi. &c. *Πεπερσμένους*] *Cum versaremur*, V. vel, *incessimus*,
 † G. Be. Pi. In his vitam traducentes^d. *Πορδέσθαι* est cer-
 Camer. Pi. *tum vitæ institutum sequi*^{*}. Vide 2 Pet. 2. 10. & 3. 3^f.
 † G. ¶ *In*, &c. *Ἐν ἀσπαργείῳ*] Vide Marc. 7. 22. Rom. 13.
 † G. 13. 2 Cor. 12. 21, &c. g. In omni genere obscenitatis
 † Me. sic ac libidinis. ¶ *Desideriis*] Hoc addit, ut signifi-
 Ger. cæet, etiam interna peccandi desideria, licet in opus ex-
 † G. ternum non exeant, ad voluntatem & vitam gentium
 † Ger. pertinere^h. *Ἐπιθυμίας*] Ad novas semper libidines
 † G. inardescente animo. Vide Rom. 1. 24. & 6. 12. & 13.
 † G. 14. &c. i. ¶ *Violentiis*] Ità Er. Be. Pi. Mo. &c.
 † Me. sim. *Ὀινόφλυγας*] Crapulis & ebrietatibus^k. Est hæc vox
 † G. in Plut. Othone^l, & Philone De vita Mosis 1^m. *Ὀινό-*
 † Ger. *φλυγ* apud Xenoph. *παρὰ τὸ φλύειν, ὁρμὴν ποιεῖν* ἔχειν, ait
 † G. scriptor Etymologicus; *οἰνοφλυγεῖν* apud Lxx, Deut. 21. 20.
 † E. Esa. 56. 12. pro *ἔνδοξο*, unde *σὺ βλάζεις* n. Hoc & seq.
 † G. sunt vitia gulæ, quæ fomenta sunt lasciviæ^o. ¶ *Co-*
 † Me. sim. *messationibus*] Ità Be. Pi. &c. i. e. Intempestivis con-
 † E. vivis P, ad luxum & lasciviam institutis^q. *Κάμους*] Vi-
 † G. de Rom. 13. 13. Gal. 5. 21. ¶ *Πότοις*] *Compotati-*
 † Ger. *onibus*, Be. Pi. Ger. luxuriosis scilicet^r, quum potando
 † E. certatur & ad numerum bibitur^t. Vide Prov. 23. 30.
 † Ger. Esa. 5. 11, 22^t. Assidua convivia, etiam si absit ebie-
 † G. tas, culpâ non carent. Sic *πότης* sumitur Gen. 19. 3. &
 † G. 40. 10. Jud. 14. 10, 12, 17. Est. 1. 5, 8, 9. & 2. 18.
 † G. & 5. 6. Esa. 25. 6, &c. nimirum quomodo Græci di-
 † G. cunt *συμπόσια* v. ¶ *Et*, &c. *Καὶ ἀδελφοὶ εἰδὼς ὁ λαὸς ἔρει-*
 † Me. *aus*] Et nefarius (vel, illicitus, Vulg. id est, abhominan-
 † G. dis & execrandis. Est Meiosis, quâ minus dicitur quàm
 † G. significatur^x.) *idololatriis*, Mo. vel, *simulacrorum* (vel,
 † G. *deastrorum*, Ca. *demoniorum*, Sy.) *cultibus*, Er. P. Be.
 † G. Pi. &c. In cultibus falsorum numinum, qui ab Judæis
 † G. Hellenistis dicti *εἰδωλόλατρίαι*, quia non sine simulacris
 † G. exerceri solebant. Tales autem cultus per se sunt il-
 † G. liciti, quia quod unius Dei est, ipso nolente in alios trans-
 † G. ferunt. Ideo hic dicuntur *ἀδελφοὶ* quam vocem habes
 † G. & Act. 10. 28. In Glossario, *Ἀδελφόν, infandum nefus,*
 † G. *illicitum*. *Ἀδελφὸν ἔργον* apud Herodotum. Talia Hebræis
 † G. *עֲוֹנוֹתָם*. Qu. Quomodo hoc dicit Judæis, qui se
 † G. ab hoc crimine studiosè ubivis terrarum servabant?
 † G. Resp. 1. Hoc ad Gentiles præcipuè spectat, ut alia ad
 † G. Judæos: scripsit enim ad Ecclesiam ex Judæis & Genti-
 † G. bus collectam^z. 2. *Idololatrias* hic vocat infandas illas
 † G. libidines in cultu idolorum usurpatas, ut ostendit tum
 † G. præced. *ἀσπαργεῖν*, tum seq. *ἀναρχοῖς ἀσπασίαι*, i. e. *confusio*
 † G. *sexuum*. Confer 1 Cor. 5. 10. & 6. 9. & 10. 6. Eph. 5. 5.
 † G. Col. 3. 5^a. 3. Est idololatriæ quædam species, adesse
 † G. sodalitorum *συνάσεις*, de quibus profecta fallis diis dan-
 † G. tur^b, ut colligi possit ex 1 Cor. 5. 10. (alioquin quo-
 † G. modo idem & frater & idolis serviens^r.) & 10. 6^c. Et

in hac maximè re credibile est Judæos illos, antequam
 Christiani essent, accommodasse se Gentium moribus^d. † G.
 Cum enim exules & plerique inopes essent, à Gentili-
 bus invitati, convivii eorum, in quibus immolatiæ
 carnes apponebantur, sese miscebant, ac fortè etiam sa-
 cris intererant^{*}. 4. *Idololatriam* hic vocat cultum An-
 † E. gelorum, quos, tanquam mediatores ad Deum, cole-
 bant Gentes, & inter alios Colossenses, quorum urbs,
 Colosse, erat in Phrygia. Phrygia autem pars erat Asiæ
 10 proprie dictæ, in qua hi Judæi dispersi erant^f. Ex † Rain. De
 hoc verbo, *ἀδελφοὶ*, quod Vulgatus reddit, *illicitis*, 1b Apoc.
 colligit nonnemo aliquos idolorum cultus esse licitos; † Ger. præl. 238.
 ac si quia *adulterium impurum* dicitur Catullo, & *stupra* P. 1574.
 ac *scelera nefaria* Ciceroni, propterea quis diceret eos
 insinuare, quædam supra aut scelera committere fas esse;
 aut quia *impus blasphemias* dico, quasdam blasphemias
 esse pias^g. Hoc ergò epithetum, sicut & alia^h, non † Rain. ib.
 est *διακετικόν, distinctivum*, liciti ab illicito; sed *ορίστικόν* 240. p.
 & *ἐξηγητικόν, circumscriptivum*ⁱ, quod rem cui adponi-
 20 tur solum explicat & describit^k; quo omnis idololatria
 statuitur illicita^l. Vide quò istos homines adigit doctri-
 na de cultu imaginum^m.
 4. *In*, &c. *Ἐν ᾧ ἐνέχονται, μὴ συνίσχοντων ὑμῖν εἰς — τὴν*
ἀσπασίαν ἀναρχοῖν] *ἐνέχοντες* propriè est *diversari, hospitio*
 excipi, Act. 10. 6, 18, 32. & 21. 16. Per metalepsin po-
 nitur pro eo quod hospitibus ac peregrinantibus contin-
 gere soletⁿ, valètque *mirati*^o; vel, *ob rem aliquam no-*
 † Ger. *vam, insolentem, aut peregrinam, admiratione turbari* P.
 Sic infra v. 12. 9. Act. 17. 20. 2 Macc. 9. 6. Sic Po-
 30 lyb. 1. 1. *ἐνέχοντες τοῖς θεοῖς ὁρῶντες κατὰ σκευδαῖς*. & 1. 5.
ἐνέχοντες καὶ διαπορεύουσιν πολλὸν χρόνον διὰ τὸ ἐνέχοντες r. Pha-
 vorinus, *ἐνέχων, ἐκπλήττω* t. *Ἀσπασία* 771 Prov. 28. 7^t. pro-
 priè est *luxus, five luxuria, five profusio* v, quæ fit ad vo-
 luptatem^x. Idem ferè est quod *ἀσπασία* y. Significat
 impudicitiam, præsertim spurcissimam, h. e. usum viri
 aut femine contra naturam^z. *Ἀναρχος* hic sumitur pro
 Chaldæo, *אנר*, vel *אנרשפא*. Per quæ significatur
 id quod modum longè excedit; sicut Latini Prodigum
 vocant *profusum* a. *Ἀναρχος* idem est quod *βλακεία* He-
 40 sychio^b, & Suidæ^c, h. e. *μαλακία, mollities* d; idem
 quod *συχυσις*, & *φουρις*, Phavorino. *Φουρις* autem, inquit
 Phavor. est *μολυσμός, ῥύπον, μiasma*. *Ἀναρχος* ergò est
 confusio sexuum per peccata spurcissima^{*}. Forfan hæc voce
 exprimitur fervor libidinis & intemperantiæ, Metapho-
 50 rā ductâ à mari exundanti^f. *Ἀναρχοῖς*, inquit Strabo,
 sunt *loca cava quæ mare influens atque inundans replet*, &c.
 Quæ Ptol. vocat *ἐχρύσεις* g. [Verba autem sic reddunt:]
 In quo (vel, *Qua in re*, Pi. In quo genere^h: vel, *De*
 quo, G. E. Propterea, V. *Quamobrem*, P. Be. Pi. *Atque*
 id, Er. Ti. *Atque id sanè*, Ca. *Atque ideo*, Il. Et ecce,
 Tre. ex Sy. sub. illi, P. Be. Pi. G. nondum conversiⁱ.) † G.
 peregrinantur, (vel, *hospitantur*, five *hospites sunt*, Val.
 vel, *peregrinari sibi videntur*, Be. Pi. P. vel, *ut re peregrinâ,*
 vel *novâ, offenduntur*, Vor. Il. Sic Cicero, *Nos in nostra*
urbe peregrinantes, &c. Idem, *Adone es ignarus — ut*
hec nescis? ut peregrinari in — civitate — videaris k? † Be.
 Metaphora ab iis qui in ignota regione peregrinantur^l. † Vor.
 Vel, *admirantur*, five *obstupescunt*, Vulg. Tre. ex Sy. G.
 vel, *absurdum illis videtur*, Er. Ti.) *non concurrentibus*
 60 *vobis* (vel, *non concurrere vos*, Ger. ex Aug. Innuit, eos
 fervidissimo cursu ad luxum confluere. Et forsan respi-
 cit Bacchi festum, ad quod infano quodam impetu Gen-
 tiles concurrere solebant, inque eo nefanda illa flagitia
 exercere, quæ Petrus v. præced. enumerat^m.) in, vel † Ger.
 ad, eandem luxûs, five *luxuria, confusionem*, Mo. Ham. Ger.
 ex Græc. quæ vox congeriei flagitiorum in Gentilibus
 pulchrè congruit^t: vel, *profusionem*, P. Be. Pi. D. *mol-*
 70 *attem*, Zeg. *refusionem*, Er. Il. Ti. Ger. quòd scilicet
 non refundatis, h. e. respondetis, illecebris & sollicitationi-
 bus inhonestisⁿ: quòd non cum ipsis cursitetis ad talia
 luxuriosa convivia^o: quòd iisdem studiis non teneami-
 ni, sed ab eis abhorreatis^p: ob vestram vitæ mutatio-
 nem^q. Sensus, q. d. Videntur sibi quasi in alio mundo
 versari, dum vestros sanctos mores expendunt, eosque,
 quasi sibi impossibiles, suisque studiis ac votis contrarios,
 reijciunt^r. ¶ *Blasphemantes*] i. e. Maledicentes^t, † T.
 vel, 1. Deo ac religioni Christianorum^t, ac si cum ea † E. Ger.
 nemo possit hilaritatem exercere, & aliorum exemplo vi-
 vere. Sic *βλασφημεῖν* sumitur Matth. 9. 3. & 26. 65.
 Rom.

peccati aboleretur; secundum homines, (quod addit, quia peccatum in natura hominum hæret, eique intime infixum est, juxta Heb. 12. 1.) *viverent autem secundum Deum*, i. e. juxta voluntatem Dei, *Spiritu*, id est, ductu Spiritus Sancti: vel, ut salvarentur Spiritu secundum Deum, etiam si propter antegressa peccata in hac vita carne judicentur, i. e. tribulationibus & ipsi morti sint obnoxii. Vel, ut quoad exteriorem hominem in mundo mortui, ac velut exautorati, seu capite mulctati, sint; secundum Spiritum verò, in Deo verè vivant, vità tum spirituali, quæ in studio justitiæ consistit, tum coelesti & æternâ, quam fideles hic certâ spe possident. Confer Rom. 8. 10. Hæc expositio congruit, 1. scopo & contextui; 2. fini prædicationis qui h. l. assignatur; 3. aliis Scripturæ locis quibus *mortui* sic intelliguntur, ut Luc. 9. 60. Joh. 5. 25. 1 Tim. 5. 6. Nec obstat quod *mortui* v. præced. propriè accipiantur, & hic de iisdem agatur. Nam à mortuis corpore ad mortuos animo elegans est transitus, ut Matth. 8. 22. Vide & Matth. 19. 12. & supra v. 1.

7. *Omnium* (vel, rerum hujus seculi: vel, hominum, five piorum, five impiorum.) *autem finis appropinquavit*, *ἤγγικεν* [Appropinquat, E. ex Sy. Instat, five Imminet, Er. Be. Pi. In propinquo est mundi consummatio, quando omnia adversa vestra finem accipient. Non longè abest illud judicium. Obj. At ex eo tempore anni plùs 1500 effluxerunt. Resp. 1. Ità existimabat Petrus, ut & Paulus, 1 Cor. 15. 53. & 1 Thes. 4. v. 17. Sciebant Apostoli tempus illud à primo Christi adventu ad secundum fuisse *novissimum*, ut vocatur 1 Joan. 2. 18. diem tamen adventus Domini & finis mundi ignorabant, Marc. 13. 32. 2. Tempus hoc breve est comparatione æternitatis, 2 Pet. 3. 8. & in propinquo est, quia cuique homini, quando moritur, dies iudicii sui venit. [Alii aliter explicant:] Sensus est, Instat consummatio vaticiniorum Prophetarum omnium. Al. Finis instat Reipub. Templi, cultusque Judaici: [de quo sæpe dictum.] ¶ *Estote, σωφρονισαίτε*, &c.] *Sitis igitur sobrii*, (tum, 1. animo; q. d. prudentes & modesti. 2. *σωφρονεῖν* est *modeste se gerere*, ut Tit. 2. 6. vel, *moderate agere*, ut 2 Cor. 5. 13. vel, *sana mentis esse*, ut Luc. 8. 35. tum, 2. corpore; q. d. sobrii & casti; temperati, Er. V. Be. moderati in cibo, potu, &c. Marc. 5. 15.) & *vigilantes* (*ὑπνέειν* est *animo esse nullis malis affectibus turbato*, ut diximus 1 Thes. 5. v. 6, 8.) *ad orandum*, Er. &c. i. e. Ut apti sitis ad frequenter orandum: Utrumque [enim] prodest ad rectè faciendas preces. Vide supra 3. 7.

8. *Ante omnia* Quia nec orationes, nec ulla pietatis opera, sine charitate placent. Congruit illud Col. 3. 14. Eadem locutio Jac. 5. 12. ¶ *Mutua*, &c. *ἡ ἀλλήλων*, &c.] Pro, *ἡ ἀλλήλων*, ut Col. 3. 16. 1 Thes. 5. 13. *Charitatem inter vos* (vel, *erga vos mutua*, Er. sic E. T. vel, *alii in alios*, Be. Pi. *vehementem*, &c. Ger. vel, *intensam*, Be. Pi. Ger. *seriam* & *ardentem*. Vel, *assiduam*, E. ex Sy. *perseverantem* ac *durantem*. *Ἐκτενῶς*, ut *ἐκτενῶς* supra 1. 22. ¶ *Charitas* (fraterna scilicet, quæ odio opponitur Prov. 10. 12. unde hoc sumptum est) *operit* (vel, *teget*, Er. *sim. Be. Pi.*) *multitudinem peccatorum* i. e. Peccata multa, imò omnia; vel, 1. peccata propria: q. d. In causa est ut à Deo ignoscantur, non tamen ex merito, sed ex pacto Dei gratuito, Mat. 5. 6, 18. Al. [Sensus est:] Qui charitate præditus est à multis peccatis abstinet quæ alii patrare solent. Vel, 2. peccata aliena, delicta, offensiones, injurias, proximorum, dissimulat, tolerat, excusat, condonat. Confer 1 Cor. 13. 7. componit ac sedat dissidia, quæ odium suscitât, Prov. 10. 12. Eadem sententia quæ Jac. 5. v. 20. ubi diximus *καλύπτειν, ἄνθρωπον, ἁμαρτίαν, ἵνα μὴ ἀποθάνῃ*, esse *condonare*. Dilectio maximè in eo spectatur ut alios à peccatis abstrahamus: cui consequens est ut Deus hominis jam emendati priora peccata dissimulet.

9. *Hospitales* i. e. Prompti ad hospitio excipiendos fratres, (five Christianos,) peregrinos, egenos, exules Christi causâ. Non enim loquitur de pomposa illa hospitalitate erga ditiores, Luc. 14. 11. Vide Rom. 12. 13. 1 Tim. 3. 2. Tit. 1. 8. ¶ *Sine murmuratione* Aut de sumptu quem facitis, aut de moribus eorum quibus impenditis; ut solent avari queri de ho-

spitum multitudine, diuturnitate, edacitate, libertate agendi, &c. Contenti vestra sorte. Vide Phil. 2. 14. Non inviti.

10. *Sicut accepit* (Nempe à Deo.) *gratiam*, &c. *χάρισμα* eis *ἐκ τῆς αὐτοῦ χάριτος* [Donum (i. e. talentum, facultatem aliquam. Sub nomine *gratie* generaliter acceptæ hic intelligit non tantum dona Spiritus, sed & Corporis, & Facultatum, ut sequentia declarant. Confer Rom. 12. 6, 7. sub. ita, Be. Pi. &c.) *alius in alium* (vel, *in vos invicem*, Er. in proximorum utilitatem; in communem usum, tanquam unius corporis membra;) *illud ministrantes*, Er. Il. Ti. &c. i. e. ministrando expendentes P. *Διακονεῖν* mox specialiter sumitur; hic, ut supra 1. 12. generale est; & emphaticum, ministerium notans; ut innuat, propter dona illa neminem sese debere supra alios efferre, aut dominium in alios affectare, sed aliorum ministrum sese sponte constituere; sed cum humilitate & modestia in aliorum commodum uti. ¶ *Sicut boni dispensatores* (q. d. Non domini estis donorum istorum, sed ministri Dei ut eis utamini ad ejus arbitrium. Quid sit *οἰκονομῶ*, vide 1 Cor. 4. 1, 2. Tit. 1. 7.) *multiformis* (vel, *varia*, Be. Pi. E. ex Hi. &c.) *gratie Dei* id est, Donorum Dei, quæ varia sunt & multiplicita. *χάρις* hic Metonymicè pro *χάρισμα*, & *πικρὸς* *χάρις*, sicut *πικρὸς* *δυναμὶς*, Heb. 2. 4. Sensus est, q. d. Quisque dona sua nec sibi vendicet, nec in terra abscondat, sed in alios utiliter expendat.

11. *Si quis loquitur*, (Nempe, ad proximorum instructionem: si prædicat verbum Dei in Ecclesia. Synecd. gen. qui populum docet, *ὁ κηρύσσων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*, ut 1 Tim. 5. 17. Per *χάρισμα* v. præced. intelligit & dona & functiones in Ecclesia, ut colligitur ex locis parallelis, Rom. 12. 6, 7, 8. 1 Cor. 12. 4, 5, 6. Horum autem duo genera hic profert, sub quibus tamen more Hebræorum & alia comprehendit, unum sermonis, alterum ministerii five actionis. Sub voce ergò *λαλῶν* complectitur, tum ipsam docendi functionem, ac vocationem ad hoc munus in Ecclesia peragendum; tum, dona ad illam necessaria, de quibus vide 1 Cor. 12. 8, 10. sub. *loquatur*, Be. ex Sy. Pi. E. Ger. Vor. &c.) *quasi*, &c. *ὡς ὁ λόγος Θεοῦ* Quod habes Act. 7. 38. Rom. 3. 2. Heb. 5. 22. Num. 24. 4. in Psalmis satis sæpe. *Ut eloquia* (vel, *sermones*, Tre. ex Sy. Ar. *oracula*, Ca.) *Dei*, Er. P. Mo. Be. Pi. &c. id est, vel, 1. de Deo & rebus divinis; vel, 2. Dei ut authoris, vel potius, ut loquentis; q. d. quæ loquitur Deus, cujus in ea functione Minister est & Vicarius: q. d. Doceat Evangelium non ut verbum humanum, sed ut verbum Dei, reverenter & sanctè, reputans non suum esse verbum, sed Dei. Verum non tam formam & modum, quàm materiam, prædicationis hic respici puto, ex collat. Rom. 12. 6. Non humana commenta doceat, aut quicquid verbo Dei non congruum, aut inutiles quæstiones; sed divina duntaxat oracula. ¶ *Si quis ministrat* Pertinet hoc, vel, 1. ad omnes Christianos; q. d. Quicumque dono aliquo divinitus sibi concesso proximo ministrat: vel, 2. ad ministerium Ecclesiasticum; vel, cujuscunque gradus & ordinis, five functionis, vel, illud Diaconorum, [quorum erat] Cura circa pauperes, Act. 6. 2. aut ægrotos; quia hos à ministris verbi distinguit; vel, etiam aliorum qui vel Sacramenta administrabant, vel mores regabant, vel Ecclesiæ statum inspiciebant.

¶ *Tanquam ex virtute quam* (vel, *viribus quas*, Be. Pi.) *superedit Deus*, Er. Be. &c. id est, vel, 1. pro corporis viribus. Nam juvenes ad *διακονίας* eligi solebant, qui huc illuc facile discursarent. Vel, 2. humiliter & modestè, agendi prudentiam, vires & successum à Deo petens, nec aliquid supra vires suas atteatet; nihil sibi proprium reputet, nec se aliud esse putet quàm Dei organum. Vel, 3. sensus est, q. d. Opus sibi injunctum exerceat, non remissè & languidè; sed, sanctè, sincerè, fideliter, valenter, strenuè & generosè, cum totis viribus; tanquam sciens se esse Dei ministrum, & ab eo agi, regi, & protegi, & ut appareat, Deum in suo ministerio potenter operari, & ut fiat quod sequitur. Vel, 4. ut autoritas sit penes Deum, non penes hominem. ¶ *Ut in omnibus* (nempe donis, & actionibus vestris, juxta 1 Cor. 10. 31.) *honorificetur Deus* (à quo

(à quo

(à quo habemus totum quod sumus, possumus, & agimus ^o.) per Jesum. Qui hæc dona distribuit ^p, Eph. 4. 8, &c. 9. cuius merito habemus ^r, tum, ut bona agamus, tum, ut bona quæ agimus ad Dei gloriam referantur ^t, & Deo grata sint ^t. [Sensus.] Ut omnes qui vestros actus vident Deum laudent, quod per Jesum Christum virtutes tales in hominibus produxerit ^v. ¶ Cui (Tam Christo, quam Deo ^x :) est (vel, sit, E.) gloria, &c.] Similis acclamatio ad Christum pertinens est 2 Tim. 4. v. 18. *δοξα & κρητις* conjungi solent, ut infra 5. 11. Apoc. 1. 6. & 5. 13. & junctim *κρητις* *δοξας*, Col. 1. 11. sic *τιμη & κρητις*, 1 Tim. 6. 16. *κρητις & εὐδοκία*, Judæ v. 25 ^v.

12. Nolite, &c. Μη ξενησθε τῇ ἐν ὑμῖν παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἐρχομένου ὑμῶν *μυροῦν*.] Nō peregrinemini (vel, miremini, sive obstupescite, Er. Ti. G. ex Cyp. Tre. ex Sy. D. Zeg. E. Me. ut supra v. 4 ^z. vel, perturbemini. Quod enim Aristot. dicit, *μη ταπεινῶσαι ἑαυτοὺς*, Interpretes ejus verbo ξενησθε expriment ^a; vel, commoveamini, V. Er. E. perinde ut re novā & insolitā ^c, & horridā ^d; vel, tanquam hospites, vel peregrini, percellimini, P. Be. Pi. vel, ut re peregrinā offendamini, Il. Pi.) illā (nempe quæ, Be. Pi. &c. vel, quæ res, Er. Il. sic Ca.) in vobis (vel, in nobis, P. Pi. vel, vobis, Ca.) ignitione (vel, in fervore, Vulg. vel, in unctione, E. Me. sic Er. τῇ, pro ἐν τῇ ^x ob unctionem, E. vel, exploratione illā per ignem, P. Be. Pi. sic Er. Vocat *πρωτων* res adversas ^f, sive graves afflictiones, quæ igni conferri solent ^g, ut Psal. 17. 3. & 66. 10. Esa. 48. 10. &c. ^h. ob similem effectum ⁱ, molestiam scil. carni, &c. ^k. vel, quia sicut metalla per flammam, ita homines per adversa, explorantur: quæ exploratio hīc & alibi dicitur *πειρασμός*. Vide Prov. 27. 21. Jer. 9. 7. Judith. 8. 21. Par sensus Dan. 11. 35 ^l. vel, dum per ignem exploramini, Er. Il. Ti. V. h. e. dum graves persecutiones Christi causā sustinetis ^m.) ad experimentum (vel, probationem, Tre. ex Sy.) vobis (vel, vestri, Er. Ti. P. Be. Pi.) facta, Mo. vel, sit, Er. Be. Pi. &c. vel, accidit, Ca. Sume hīc *πειρασμόν* ut Jac. 1. 2, 12 ⁿ. Mitigat unctionis dolorem docendo, eam non esse ad interitum, sed ad probationem & purgationem ^o; ad exercendam virtutem & constantiam ^p; ad experimentum fidei & charitatis ^q. ¶ Quasi novi aliquid, &c.] Vel, Tanquam res inopinata vobis eveniret, G. q. d. Non est novum, pios tentari & malis vexari ^r.

13. Sed, &c. Ἀλλὰ καὶ οἱ κοινωγῆτε, &c.] Καὶ hīc idem quod καὶ οἱ, Luc. 1. 7. & 19. 9 ^t. Sed (vel, Imō, Be. Pi.) in hoc quod (vel, in quantum, vel, secundum quod, E. vel, quatenus, Er.) consortes estis afflictionum (i. e. crucis & passionum ^t;) Christi, (id est, quales Christus perpassus est ^v. Κοινωνεὶν παθῶναι Χριστοῦ hīc, ut & 2 Cor. 1. 17. est συμπάσχειν Χριστοῦ, Rom. 8. 17. id est, pati ad testimonium reddendum doctrinæ Christi, quæ de causa & Christus passus est ^x.) gaudete] Sic Mat. 5. v. 12 ^y. Adde Act. 5. 41. Act. 10. 34. Jac. 1. 2. ¶ Ut in revelatione, &c.] De qua vide supra 1. 7, 13. 1 Cor. 1. 7. 2 Thes. 1. 7. Vide & Luc. 17. 30. Gaudent & qui magna gaudia spe certā præsumunt. Christus jam quidem gloriam habet, sed ea non omnibus apparet, sicut apparebit supremo die ^z.

14. In nomine Christi] i. e. Ob Christi nomen ^a, vel, professionem ^b; vel, Christi causā, ut Matth. c. 5. v. 11 ^c. Vide & supra 3. 14 ^d. ¶ Quoniam, &c. ὅτι τὸ τοῦ κυρίου, &c.] Legi hoc potest, vel, 1. separatim; vel, 2. ut hoc, sicut & *εἰς*, referatur ad seq. *πνεῦμα* ^e. Quidam cod. post τὸ τοῦ κυρίου inserunt *ἡ δύναμις* ^f. [Hinc variant:] Quoniam gloria, (vel, quod est gloria, Er. Zeg. sic Mo. τὸ τοῦ κυρίου idem valet quod ἡ δύναμις. Vel, & gloria, P. ille gloria, Pi. & ille gloria, Be. vel, gloriosus, Be. ex Sy. G.) & Dei (vel, ille Dei, Mo. Be. Pi.) Spiritus, (Nempe, Spiritus Sanctus ^h, vel potius, dona illius, sicut spiritus intelligentiæ, consilii, &c. Esa. 11. 2. Spiritum autem adoptionis hīc intelligo, qui spiritus gloriæ dicitur per Antithesin ad ignominiam crucis, & propter gloriam quā fideles exornat ⁱ; vel, quia est nostræ glorificationis author ^k: & spiritus potentiæ, id est, potens valde atque efficax. Magna fanē potentia, loqui linguas, sanare ægrotos, ejicere dæmonas, & prædicere futura: & maximus inde illis honor apud homines æquos. Quod si talis est arrhabo, quantum & quale erit ipsum pretium ^l?) super vos requiescit, Er. &c. i. e. gratiosè habitat ^m; in malis

vos non deferret, sed vobiscum manet, i. e. *שָׁכַן*, unde *שָׁכַן*. Et dicit *ἐν ὑμῖν*, quomodo *ἐν τῷ λαῷ* dicitur idem Spiritus, Luc. 1. 35. Act. 1. 8. Sic *שָׁכַן*, Exod. 40. 35. Causam ergo habetis magnam cur gauderetis, etiam in mediis malis ⁿ; nec potestis non beati ^o esse ^o. Quod gloria respondet τῷ *שָׁכַן*, & quod illud significet illustrem illam Christi *ἐκπαύειν* per incarnationem, antè notatum. Quare τὸ τοῦ κυρίου est status Christi in terris, cui aptè adjungitur Spiritus Dei, (Christus quippe incarnatus erat Deus benedictus in secula:) i. e. eadem œconomia quæ Christo in terris agenti adhibita erat; ut sensus sit, q. d. Hoc pacto similes facti eritis Christo, idem est vester status & Spiritus qui Christi fuit, & proinde beati estis ^p. ¶ Κατὰ τὴν αὐτῶν βλασφημίαν, &c.] Hæc non habentur in Vulg. nec in Syro ^q, & E. Ger. nec in Ar. nec in MS ^r. Habentur autem in omnibus ^s G. cod. Græcis ^t, præter unum; & in Cypriano ^u, & Græcorum commentariis, teste Oecum ^v. Juxta ipsos (vel, Per illos, Ca. vel, Quod ad illos attinet, Pi. Qui quod ad illos attinet, Be. Pi. Qui, vel, 1. Christus ^x; vel, 2. Spiritus ^y.) quidem maledictis afficitur, (Quia probra piis illata redundant in ipsum Spiritum Dei, cujus ductu & impulsu pii amplexi sunt religionem Christianam, quam clamant esse apostasiam, hæresin, &c. ^z. vel, blasphematur, Be. vel, maledicta in vos jaciuntur; ut hoc verbum, sicut & sequens, impersonaliter accipitur ^a.) juxta vos, vel, per vos, Ca. vel, quod ad vos autem, Be. Pi.) glorificatur] Quod scilicet Spiritus Sancti virtute constantes permanetis, &c. ^b.

15. Nemo, &c. Μη γὰρ, &c.] Non enim (Sed ^c hīc est pro ^d, ut Exod. 25. 40 ^e.) quispiam vestrum aliquid patitur (i. e. affligitur, vel, supplicio afficiatur, ut Phil. 1. 29 ^f.) ut homicida, Be. &c. i. e. Qui injustè homini vitam eripit. Vocem *πορῶν* habes Act. 3. 14. & 7. 52. & 28. 4. &c. Lætum est pati pro bona causa. Idem sensus qui supra 2. 20. ¶ Aut fur] Qui alienum injustè arripit. Vide 1 Cor. 6. 10 ^g. ¶ Aut, &c. ἡ ναλοποιός] Aut maleficus, Be. Pi. vel, nocens, alicujus flagitii reus ^h: qui proximo nocet ⁱ. Nomine hoc generali eos designat qui quovis modo in leges publicas delinquant, ut Perjuri, Falsarii, Adulteri. Vide Joh. 18. 30. supra 2. 12, 14. & 3. 16 ^j. ¶ Aut, &c. ἡ ἀνασκεινιστικὸς] id est, *ἀνασκεινιστικὸς*, vel, *ἀνασκεινιστικὸς*, qui alienam procuracionem sibi sumit; ut Budæus vertit ^k. Aut ut alienorum (vel, alieni, G. ex Tertul. alienus, Ar. alienarum rerum, Er. Il. P. Pi.) explorator, Mo. Ar. Zeg. vel, inspector, Ti. P. Pi. V. speculator, G. ex Tertul. curator, Er. curiosus, Er. Il. Denotatur hoc nomine percunctator, idemque garricus ^l, *πειρῶν*, de quo vide 1 Thes. 4. v. 11. 2 Thes. 3. 11. isque vel otiosus, quales etiam apud Gentes plebentur; vel, etiam seditiosus, quales tunc Zelotæ, &c. ^m. talis inspector qui aliorum negotiis sese iniquè ingerendo peccat, ut fit Synecdoche ⁿ; qui in actiones vicinorum curiosus inquit, eorum anxius censor & judex esse vult; qui sine vocatione curiosè fatagit circa aliena officia & negotia; vel, qui secreta aliena explorat, &c. Tales nempe fines officii sibi à Deo demandati transgrediuntur, facili in rixas & jurgia incidunt, & odiosi fiunt ^o. [Alii aliter reddunt:] Aut ut alieni appetens, Ca. Be. sim. Vulg. V. E. scil. cum effectu ^p; i. e. qui cupidè rebus alienis inhiat, & tollit ubi potest ^q.

16. Si autem] Scil. patitur, seu affligitur ^r, vel privatim, vel, à potestate publica ^s. ¶ Ut Christianus] De origine hujus nominis habes Act. 11. 26 ^t. ¶ Non erubescat] Non id reputet sibi pudori aut ignominia ^u. ¶ In, &c. ἐν τῷ μέγιστῳ τέρῳ] In hac parte, Er. V. Be. Pi. &c. Quod ad hanc rem attinet, ut 2 Cor. 3. 10. & 9. 3. Col. 2. 16. In MS. est locutione Latinā, *ἐν τῷ μέγιστῳ τέρῳ*. Nec aliter legit Syrus ^v. Hoc nomine, E. ex Vulg. Hac de causa ^x, quod ob Christum patitur ^y.

17. Tempus, &c. ὁ καιρὸς, &c.] Tempus (vel, Ejusmodi tempus, Ca. vel, Tempus opportunum, sive præstitutum, Be. Ger. Me. T. sub. est, Er. Pi. &c. vel, advenit, Be. Tale tempus est, tum præsens vita ^z, in qua pii juxta Dei ordinationem pati coguntur, ut Deus ipsis in vita futura parcere possit ^a; tum, tempus Christianismi inchoantis, fervente tunc contrā eum Judæorum & infidelium odio ^b; vel, tempus prædictum Christo, Matt. 24. ^c Me. v. 9.

* G. sic E. v. 9. Luc. 21. 21. Joh. 16. 2 d. Respicit hic Petrus
 ad varia V. T. loca, ut Esa. 10. 12. Jer. 25. 15, &c. &
 49. 12. Ezech. 9. 6. *) ut incipiat iudicium (i. e. explora-
 tio f, punitio g, castigatio h, tribulatio salutaris i. Keima
 proprie est iudicium condemnationis, live poena; hic
 autem Metaphoricè est afflictio immerita k. Al. Kima
 h. l. planè ut Rom. 5. 16. est *ὑπερβολή*, Dei constitutio, de
 immittendis scilicet adversis, ut ostendunt præcedentia;
 nempe, ad alios purgandos, alios explorandos & propo-
 nendos in exemplum l.) à domo Dei, Pi. &c. i. e. à do-
 mesticis, filiis, & servis Dei m; vel, ab Ecclesia ejusque
 membris n, juxta phrasin 1 Tim. 3. 15. Heb. 3. 6 o.
 q. d. Tempus imminet quo Christiani gravissima mala
 patiantur. ¶ Si—primū, &c. Si nos primi ad
 mala ferenda p. ¶ Quis (i. e. Quam miserabilis q.)
 finis, &c. i. e. Exitus r. Terribile iudicium significat,
 & tormenta nunquam finienda t. De Judæis agit, &
 ejus gentis excidium prædicit t. Τὸ πᾶν pari sensu
 habes Matth. 24. 19. Respicitur locus Dan. 9. 27. ubi
 est *מלך שׁוֹמֵר הַבְּרִית* v.
 18. Et si justus (i. e. infons ||, pius *, qui justitiæ
 studet v.) vix, &c. *Μόλις σωζεται* Sumpta hæc ex Græ-
 co Prov. 11. 31 z. Vix (vel, *ἄγρῃ*, Ca.) servatur, Be. Pi.
 sic Val. Er. V. &c. i. e. ad salutem pervenit a. Vix, vel, i.
 propter carnis fragilitatem & tentationum pericula b, ob
 quæ dubitandum est ipsi de sua salute c; quod non
 placet d: vel, 2. propter pressuras *: vix, i. e. difficulter f,
 non sine magno labore & contentione g, ob viam arctam
 & salebrosam, Matth. 7. 14 h. per multas poenitentias i,
 afflictiones, molestias, persecutiones k. *Μόλις* hic signi-
 ficat non sine adversis. Itā *μόλις πὸς* apud Xenophontem,
 cum difficultate. *Μόλις ἐπύρουν τὰ βέλερα* apud Galenum.
 Syrus hic *סמך*, cum vi. Sic *μόλις* & *πὸς* ut paria
 ponuntur Sap. 9. 16. Et *μόλις* pari sensu est apud Iso-
 cratem l. Sic *μόλις* Act. 14. 18. & 27. 7. *Μόλις* idem
 quod *μόλις*, à *μὴ* & *χρὴ*, quod *μὴ* & *χρὴ* *καὶ* *πὸς* *δεῖν* signi-
 ficat m. ¶ Impius & peccator (Latius patet quàm
 præced. non credens, &c. n. Reus, sons, *ῥέον* qui se-
 cure, contumaciter, & contra conscientiam, peccat. Hæ
 voces synonymæ sunt, ut Gen. 13. 14. quamquam alii sic
 distinguant, *ἀσεβὴς* est infidelis, *ἀνόμωτος*, malus Chri-
 stianus o. Al. *ἀσεβὴς*, impius in Deum, *ἀνόμωτος*, in ho-
 mines improbus, ut Rom. 5. 8. Gal. 2. 15 p. Sed quia
 uterque justo opponitur, potius synonyma sunt q. Con-
 junctim *ἀσεβὴς* & *ἀνόμωτος* habes & 1 Tim. 1. 9 r.) ubi
 apparebunt? Πᾶς φανείται; q. d. Nusquam, nempe, in domo
 Dei, h. e. cælo t. Quò ibunt? quis eos locus excipiet *?
 Vel, non audebunt comparere, vel, non poterunt stare
 in iudicio Dei, Psal. 1. 5 v. Ubi invenietur? nonne in
 summis malis? Sententia huic valde par in RS. ad
 Num. 10. Cum Deus—iudicium facit in iustos, landa-
 tur: nam si in illis hoc facit, quanto magis in impiis?
 Vide & Jer. 25. 29. & Luc. 23. 31 x.
 19. Qui patiuntur] Πάχειν hic est adversis agitari y,
 ut suprà 2. 19, 20, 23. & 3. 14, 17 z. ¶ Secundum
 voluntatem Dei] i. e. Quæ nobis contingit inferri vo-
 luntate Dei, ex qua omnes nostræ afflictiones proce-
 dunt a: vel, Deo sic dispensante, ut suprà 3. 17. Non
 agitur hic de communi quadam permissione, sed de spe-
 ciali Dei decreto, quo pios Christi exemplo ad crucem
 vocat b: Patientes pro Christo & justitia, idque patient-
 ter & fortiter, voluntatem nostram divinæ conforman-
 tes c: Qui nihil ab hominibus commeriti, occulto tamen
 Dei iudicio puniuntur d. ¶ Fideli, &c. *ὧς πρὸς πίστιν*
ἐγγινώσκουσιν—ἐν ἀγαθοποιῇ Tanquam (vel, Apud eum
 ut, Be. vel, Ei ut, Di. ex Sy. & Genev. Ellipsis Prono-
 minis *αὐτὸς*, qualis Heb. 9. 19. *λαβὼν*, pro, *αὐτὸς λαβὼν*,
 ipse ille Moses, à quo Lex toti populo dicta fuerat, asper-
 sit. Potest & supplementum illud omitti, si constructio
 accipiatur, quali sitis verborum esset, *κτίσας ὡς πρὸς πίστιν*
ἐγγινώσκουσιν, creatori utpote fideli commendent ||.) apud fidelem
 conditorem (Deum scilicet, qui & creator est *; ideoque
 jus in nos habet f, nec opus suum repudiabit, Sap. 11.
 v. 25. Respicit locum Eccles. 12. 7 g. deinde *fidus* est,
 ideoque stabit promissis, & mala tolerata maximis bo-
 nis repensabit h.) deponant (vel, committant, quasi de-
 positum in Dei manus, ut Luc. 23. 46 i. vel, commen-
 dem, Pi. Vulg. in tutelam & custodiam k, tum, ut vires
 patiendi suggerat l; tum, ut victoriæ paranda invigi-

let m, ut, si mors ipsa eis inferatur n, ultimum illum dif-
 ficilemque vitæ agonem sine salutis periculo obeant o:
 vel, permittant Dei arbitrio p.) animas suas (Extinctis
 morte corporibus superstitibus, Matth. 10. 28. Alludit
 quoque ad Luc. 23. 46 q. vel, animas, i. e. seipsos, ut
 diximus ad Mat. 10. 39. se totos, quanti quanti sunt r.)
 benefaciendo, Er. Pi. &c. vel, cum bene agendi studio, ut
 suprà 2. 15. ut nullâ crucis asperitate deterriti, in bonis
 operibus perseverent t; cum malorum tolerantia con-
 jungentes studium virtutum t; preces cumulantes bene-
 factis, ut salutem certam faciant v, neque in bene agendo
 defatigentur. Verbum *ἀγαθοποιῶν* in hoc sensu jam ali-
 quoties habuimus, suprà 2. 14, 15, 20. & 3. 6, 17 x. vel,
 in benefaciis, Vulg. in, vel cum, beneficentia, Er. E. quâ
 prosequantur etiam persecutores suos, reddendo eis bona
 pro malis, & orantes pro eis, ut Christus fecit: vel, in
 operibus bonis; nam hoc animarum depositum à pecca-
 toribus non recipit Deus, sed à iustis, qui seipsos prius
 per bona opera Deo commendaverint y.

CAP. V.

1. Seniores] Vel, 1. ætate a, ut suadet Antithesis ju-
 niorum, v. 5 b. ut vox sumitur Luc. 15. 25. Joh.
 8. 9. Act. 2. 17. 1 Tim. 5. 1, &c. c. vel potius, 2. officio
 & dignitate d, ut docet *pascendi* vox; quos sic vocat,
 quia ætate, vel senili prudentiâ, alios antecellere debent *.
 Πρεσβύτεροι] Intelligit, vel, 1. solos Episcopos f; vel, 2.
 omnes ministros verbi g, pastores & gubernatores mo-
 rum h. Intelligit & Principes cœtus *κοινωνίας ἐν λόγῳ*,
 & cæteros ad regimen eis sociatos i; vel, Sacerdotes om-
 nes, five minores sint & vulgares, five majores, scilicet
 Episcopi k. ¶ Conſenſor, *ὁ συμπρεσβύτερος* Com-
 presbyter, Val. V. Zeg. E. Me. Unâ presbyter, Be. Pi. &c.
 i. e. coepiscopus l: in eodem vobiscum officio constitu-
 tus m. ¶ Testis Christi passionum] Tum, 1. verbo n,
 quò prædicavit Christi crucem & mortem o, cujus Petrus
 testis erat oculatus p. Vidit eum Petrus vincitum: De-
 inde, quod Historia non docet, sed credibile est, audiens
 crucifixum, ejus quoque rei spectator esse voluit, sed
 eminus & in turba. Apostoli *testium* nomine eminenter
 insigniuntur, Luc. 24. 48. Act. 1. 8, 22. & 2. 32. & 3. 15.
 & 5. 32 q. Tum, 2. opere ipso r, quò Christum patientem
 testificabatur t, multis afflictionibus pro eo tolera-
 tis t, quibus passionibus Christi in sua quoque persona re-
 præsentabat v. Confer Matth. 10. 17, 18. Huic sensui
 favet Antithesis gloriæ Christi x. Illos suo exemplo ani-
 mat Petrus, nè metu persecutionum ab officio cessent y.
 ¶ Et, &c. *ὁ ἵς—κοινωνός* Atque idem gloriæ pate-
 faciendæ (vel, quæ revelabitur, Er. sic Vulg. V. Sic Rom.
 8. 18. Nunc jus habemus, res ipsa latet z; i. e. sempi-
 ternæ gloriæ a, quæ revelabitur in adventu Domini b:)
 consors, vel, particeps, Be. Pi. Er. V. &c. sub. futurus. Sic
κοινωνοὶ τῆς ἐδωκλήσεως, 2 Cor. 1. 7 c. vel, sub. fui, nempe,
 in transfiguratione Domini d: de qua dictum 2 Pet. 1.
 16, 17 *.
 2. Pascite] i. e. Regite f, ut apparet ex Matth. 2. 6.
 Joh. 21. 15, 16, 17. Act. 20. 28. Sic Heb. *ἡγῶν* etiam
 Regibus tribuitur, ut 2 Sam. 5. 2. & 7. 7. Psal. 78. 77.
 sed quæ hic sequuntur, satis ostendunt non Regiam hic
 gubernationem intelligi, sed eam quæ suadendo, non quæ
 cogendo, exerceatur g. Verbum hoc omnem pastoris
 curam atque gubernationem comprehendit h. Hoc &
 Petro Christus præceperat Joh. 21. 15 i. Pascendi vo-
 cem sumit ex V. T. ut Jer. 3. 15. & 23. 1, &c. Ezech.
 34. 2, 23. Mic. 5. 4 k. ¶ Qui, &c. *τὸ ἐν ὑμῖν* ¶
 Quantum in vobis est, Er. Ti. Calv. Non placet l: tunc
 enim dixisset, *τὸ καὶ ὑμῶν*, vel, ut Rom. 2. 18. *τὸ ἐξ*
ὑμῶν m. Qui penes vos est, P. Be. Pi. Ger. i. e. qui vestræ
 fidei committitur: vel, Qui à vobis pendet, ut in Sophocle,
ἐν σοὶ ἑσμεν, pro, abs te pendemus n: vel, Qui vobiscum
 est, Ger. i. e. cum quo unum corpus, una Ecclesia, estis o.
 Qui in vestris est locis, G. Qui in vobis (vel, apud vos, E.
 Ger.) est, Vulg. Sic v. præced. qui in vobis sunt. Et Act.
 20. 28. Et ut grex dicitur esse in pastore, ita contrā
 pastor in grege, Act. 20. 28. —in quo posuit, &c.
 Quo

Quo significatur, arctissimam esse debere conjunctionem pastoris & gregis P.

- ¶ *Providentes*, *Επιπορευτες*] *Intendentes*, Er. Ger. E. *Superintendentes*, E. ex Hi. Me. Aug. in Val. *Prospicientes*, Zeg. *Curam agentes*, V. Pi. *Vacantes inspectioni*, Be. sub. illius, V. Be. Pi. *Episcopantes*, Val. *Episcopum agentes*, Er. *קריק*. Sic & Presbyteri vocantur *ἐπίσκοποι*, Act. 20. 28. quod nomen per excellentiam Principi cœtus adhæsit q. Alludit ad *Episcopi* nomen, q. d. Respondete nomini vestro: hoc agite quod appellamini. ¶ *Non, &c.* *Μὴ ἀναγκασῶς, ἀλλ' ἐκούσιως*] *Non coactè*, (vel, vi, Sy. *inviti*, Ca. Idem quod *ἀκων*, 1 Cor. 9. 17. q. d. *Nē dolete* quasi onere imposito. Sic Thucyd. *ἀναγκαστοὶ ἐμβαίντες, ὡς ἐκούσιως*] *Non velut ex officio* t, aut ex necessitate v, lentè ac frigide, defunctorie vel negligenter, ut ex antecedente hinc consequens intelligatur x: non ex tristitia, ut 2 Cor. 9. 7. velut inviti, quomodo solent qui frequenter & facile de molestiis curæ suæ pastoralis conqueruntur: quod illiberalis est animi y.) *sed libenter*, P. Be. Pi. vel, sponte, Ca. Sy. sic Ar. Mo. *Volentes*, Er. Ti. Ex affectu z. Facite quod vestri est officii lato, siye alacri, animo, *בְּרִנָּה*, Psal. 54. v. 6 a. Idem quod *ἐκὼν*, 1 Cor. 9. 17. Sic *ἐκούσιως*, Exod. cap. 36. ver. 2. Heb. 10. 26. & *ἐκὼν*, Philem. v. 14 b. ¶ *Neque, &c.* *Μὴ δὲ ἀίχρονος ὡς*] *Non turpiter* (id est, animo cupido & avaro c:) *affectantes*, siye *sedantes*, *lucrum*, Be. Pi. E. Qualis ille pastor Zach. 11. 16. Non ut functionem hanc in occasionem lucri vertatis. Idem habes 1 Tim. 3. 3, 8. Tit. 1. 7. Adde 1 Tim. 6. 8, 9. ¶ *Sed, &c.* *Ἀλλὰ ἀεὶ ἐκὼν*] *Sed animo recto*, id est, optimè erga plebem affecto d: vel, prompto, siye propenso, Me. T. Be. Pi. Er. V. in comoda non sua, sed ovium x. 3. *Neque, &c.* *Μὴ δὲ ὡς κατακυριεύοντες τοῦ κλήρου*] *Neque ut dominantes*, vel *dominium exercentes*, (id est, regentes imperiosè f, arroganter g, cum ostentatione potestatis & terrore h; ad suum, non gregis, commodum i; *Regio more imperantes pro lubitu*, ut diximus ad Matth. 20. 25. & De J. B. & P. 2. 22. 14 k.) *cleros*, P. Mo. Be. Pi. vel, in, siye adversus, *cleros*, Er. V. E. *Cleros* hinc vocat, vel, 1. *Ordinem Clericorum*, quibus Episcopi præfunt l, Presbyteros, Diaconos, &c m. vel, 2. *gregem*, ut mox explicatur n, Ecclesiam o, singulos fidelium cœtus p; particulares congregationes siye paræcias q, siye gregis portiones, quæ singulis Episcopis pascendæ obtigerunt r: greges qui illis forte gubernandi obtigerunt t. Ratio appellationis duplex t; 1. quia olim populus Israeliticus dicebatur *κλήρος*, siye *patrimonium*, siye *hereditas*, Dei, Deut. 4. 20. & 9. 29. Nunc populus Christianus v, qui Deo velut forte obvenit ||; vel, qui Deo non minùs charus est quàm hereditas quæ alicui forte contigit x; cujus singulæ partes, ut fieri solet *ἐν ἐμοὶ γένεσι*, idem nomen participant x. 2. quia portiones illæ gregis Episcopis veluti sortitò obtigerunt, ut partes terræ quæ singulis obvenirent in possessionem y; quæ *sortes* vocabantur, Judic. 1. 3. & 20. 14 z. Non Regnum, sed cura, Presbyteris commissa est a. ¶ *Sed, &c.* *Ἀλλὰ τῶτοι, &c.*] *Sed exempla*, siye *exemplaria*, (ut vox *τῶτοι* sumitur Exod. 25. 40. Phil. 3. 17. 1 Thes. 1. 7. 2 Thes. 3. 9. 1 Tim. 4. 12. Tit. 2. 7 b. vel, *forma*, Er. Val. V.) *facti* (vel, sic ut stis, Er. sic Be. Pi.) *gregis*, Mo. Er. &c. In vita Christiana ac sanctitate c. Ea præcipite quæ & ipsi faciatis, aliter quàm Scribæ & Pharisei, Matth. 23. 4. Latinus Pacatus, *Blandissimè jubetur exemplo*. Cicero de Senatu, *Is ordo vitio vacato, ceteris specimen esto d.* 4. *Cum apparuerit*] In die judicii x; ut Col. 3. 4 f. ¶ *Princeps pastorum*] i. e. Christus g, qui *pastor bonus*, Joh. 10. 11 h, *pastor magnus*, Heb. 13. 20. Vocem *ἀρχιποίμην* habemus 2 Reg. 3. 4. ¶ *Percipietis, &c.* *Κομιᾶς, &c.*] *Κομιᾶς* eleganter de Præmio dicitur, ut suprà 1. 9. Heb. 10. 36. & 11. 39. *ἐφ' ὧν δόξης*, Prov. 16. 31. Jer. 13. 18. Ezech. 16. 12. Ità dicebantur coronæ illæ quæ sumebantur temporibus festis, aut in summo gaudio. Eleganter autem addit Petrus *ἀντὶ τούτου* nam, inter coronas quæ dabantur benemeritis apud Græcos & gentes alias erant *ἐφ' ὧν δόξης*, teste Philost. Plin. de Amaranto l. 20. *Summa natura ejus in nomine est, appellato quoniam non marcescat*. Hinc ducta hæc Allegoria, simul respiciens ad Psal. 1. 3. Vide & suprà 1. 4. Contrarium habes Esa. 40. 7. Jac. 1. 10, 11. suprà 1. 24 i. 5. *Similiter adolescentes, &c.* *Νεώτεροι, &c.*] *Juniores*

subjei estote senioribus, Be. Pi. Juniores & minores hinc intelligit, vel, 1. muneris gradu k, subditos, siye plebem l. Huic favet, 1. Antithesis *πρεσβυτέρων*, v. 1. 2. illud, *similiter*; quo significari videtur officium reciprocum bene regendi, & promptè obediendi: 3. quod *juniores* eo sensu dicuntur Luc. 22. 26. 4. vox *νεώτεροι*. Juniores enim senibus reverentiam debent, non item obedientiam m. Sensus hinc idem qui Heb. 13. 17 n. sed præcipuè *juvenibus* id præcipitur, quod illa ætas difficilius regi se patiatur o; & quod non facile juvenes ad Presbyterorum functiones deligerentur p. Vel, 2. ætate q. Sic & Presbyteros hinc ætate, ut v. 1. officio, intelligit, à cognata significatione ad cognatam transitu facto more Scripturæ. *Υπατάσθε* autem hinc est *subordinari*, nec servilem obedientiam indicat r. ¶ *Omnes, &c.* *Πάντες ὁ δῆλος ὑποτασσάμενοι. Τῷ ταπεινωσάμενῳ ἐγκύβωτον*] Et (vel, Sic & Calv.) *omnes vicissim* (vel, *alii vicissim*, Er. Ti. P.) *subjicimini*. (Nempe, ad mutuam charitatis officia t; v. g. ad privatas admonitiones vicissim recipiendas, & ad infirmitates mutuas tolerandas v, ut membra omnia mutuo subjectionis nexu inter se cohæreant. Finem hinc ostendit cur juvenes senibus obtemperare debeant, ut scilicet inter omnes constet æqualitas & temperatura x. Est hæc correctio, q. d. Dixi juniores debere subjici senioribus; sed verius est, omnes per humilitatem debere sibi invicem subjici y. Al. Idem hinc præcipitur quod Eph. 5. 21. Ubi sensus non est, Omnes omnibus subditos esse debere, sed alios aliis, inferiores superioribus, uxores viris, filios parentibus, servos dominis, ut ibidem consequenter declaratur x. Vult

- 30 *singulos cedere consensui totius Ecclesiæ*: nam *δῆλος* hinc fumendum ut Jac. 5. 16. In MS. deest *ὑποτασσάμενοι* & illa, *πάντες ὁ δῆλος*, coherent cum jam sequentibus, ut & in Latino & Syro z.) *Modestia* (vel, *Summissione animi*, Be.) *estote intus ornati*, Pi. P. Be. vel, *Humilitatem animi induite*, Mo. Gom. Cui favet, tum, usus vocis, tum, consuetudo Metaphora induendi, cum de virtutibus agitur, ut Rom. 13. 12. Eph. 2. 22. & 6. 11, 14. Col. 3. 10, 11 t. vel, *vobis infixam habete*, Er. Il. Ti. V. i. e. arcetè ceu nodis illigatam tenete a; q. d. *innodate*, Er. Metaphora est à rebus intimè absconditis, inque nodum seu fasciculum colligatis ||. Vel, *amplectimini*, Ar. Zeg. *vobis circumdate*, Zeg. ex Oecum. Nè per ullam occasionem extundi queat b. MS. *ἐγκύβωτον*. Id est quidem *inducimini*, sed non usurpatur nisi de servili habitu, siye vestimento albo, quod *ἐγκύβωτον* dicitur, ait Pollux l. 4. c. 18 c. Videtur fuisse cingulum, quod est emblemata obedientiæ, maximè in servis d. Bene ergo hinc ducta Allegoria ad vim *ταπεινωσέσθης* exprimendam: nam & Christus formam servi sumpsit, Phil. 2. 7 *. Sed ex Polluce perperam concluditur, *ἐγκύβωτον* omne servile aut vile fuisse. Nec videtur Petrus huc respexisse, sed ad mundi potiùs muliebris partem insignem aliquam & commendatam f. Suidæ *κομβώματα* sunt τὰ καλλωπισµατῶν, *ornamenta* g. Et *κομβώται*, pro καλλωπίζεσθαι, siye *ornari*, est in Epicharmo, *ἔτι γὰρ µὲν ὅτι καλῶς κομβώται, quod sit pulchre amictus* h. Et *κομβώται*, per quod Hesych. *ἐγκύβωτον* exponit, significat & *vestiri*, & *ornari*. *Κομβή* inter alia, ait Hesych. significat *κόσµησον*, qui est, inquit Suid. *nodus*, seu *vinculum*, *manicarum*, quo ea solent illigari. *Ἐγκύβωτον* idem quod *κόμβη*, testibus Etymologo, & Hesychio, cui & *ἐγκύβωται* est *δεδεῖς*, *illigatus*, *innodatus*. Sic & Apollodorus dicit *τῷ ἐπὶ πόµπῃ—ἀναδεν ἐνεκομβώσατο, amiculum desuper constrinxeram* k. *Κόμβη* pro nodo *ἀναδεν* accipitur Exod. 28. 39. & in Suida. *Χιτὼν κομβώτης* est *tunica nodis substricta*, Exod. 28. 41. In Hesych. *κομβώται* est *ἐκλίσσασθαι, amicare*; unde *κομβώται*, *ἐκλίσσασθαι*, *amicus*; & *ἐγκύβωται*, *ἐνελείσθαι, involvi*. Hinc ergo *ἐγκύβωτον* vestis, quæ quis involvit sese, quæque cæteris superinduitur, & ea sexui quoque utrique communis. Longus Pastor. l. 2. de Tityro, quod expeditus iter absolveret, *Ille, abjiciens τὸ ἐγκύβωτον, nudus* (Intellige ut 1 Sam. 19. 24. & Esa. 20. 1.) *in cursum se dedit*. Varro in Catone de puellis, & quidem ingenuis, *Habeant, inquit, in vestitu chlamydas, encomptomata* m. ¶ *Deus* superbis restit, (vel, ex adverso se opponit, ludibrio illis exponens n; humiliat eos & contemptibiles reddit, eorum conatus & studia eludendo atque frustrando o. *Ἀντιπατάσθαι* in genere est *resistere*, *adversari*, seu verbis, seu factis,

factis, ut Act. 18. 6. Rom. 13. 2. Jac. 5. 6. propriè autem est militare ex adverso, ut in Plut. Cæsare. Superbi sunt gloriæ divinæ veluti invasores & raptores, qualibus vis armata opponi solet P.) *humilibus* (vel, *demissis*, Pi. sic Be. animo scilicet q, ut Matth. 11. 29. Ταπεινός hic, ut alibi sæpe, valet ταπεινός q.) *autem dat gratiam*] id est, Eos charos habet t. Humilibus hoc ipso quo jam humiles sunt à gratia Dei præventis dat nova & ampliora gratiæ suæ dona, & in futuro seculo gloriam v : cumulat eos gratiæ muneribus sive charismati, eosque apud alios facit gratiosos & charos x. Sumptum hoc ex Græco Prov. 3. 34 y. Unde citatur Jac. 4. 6 z. [ubi dicta vide.] Similis sententia Matth. 23. 12. Luc. 1. 51, 52. & 14. 11. & 18. 14 z.

6. *Humiliamini* (vel, *Submittite*, sive *Demittite*, vos, Er. Be. Pi.) *igitur sub potenti manu* (quam habes Exod. 3. 19 b. i. e. sub omnipotentia c.) *Dei*] id est, Deo regendos vos permittite : quod monitum aliis verbis habuimus supra 4. 19 d. Humiliter vos Deo subijcite, & hominibus propter Deum *. ¶ *Ut vos exaltet in*, &c. ¶ *En nunc*] In tempore, P. *Suo tempore*, Pi. *Tempore præstituto*, Be. *Tempestivè*, Ga. Cin. p. 93. In tempore opportuno, E. sic Er. Gom. Ger. Sinon antè f, certè Judicii tempore s. Sic καὶ ἐν τῷ καιρῷ, 1 Tim. 6. 15. ἐν καιρῷ ἐξέρχεται, supra 1. 5. Sententia huic similis Jac. 4. 10. In MS. ἐν καιρῷ δὲ ἐπισκοπῆς. Solet vox ἐπισκοπῆς nunc in bonam, nunc in malam partem sumi. Hic intellige *tempus liberationis*, ut Gen. 5. 24, 25. Exod. 3. 16. & 13. 19 h. In tempore visitationis, Vulg. vel, *curationis*, Ca. id est, retributionis i.

7. *Omnem*, &c. Πάντα — ἐπιτίσιοντες, &c.] *Omnem curam vestram* (i. e. de vestris rebus k, necessariis l.) *in eum conijcete*, Pi. Er. Be. &c. ἐπιτίσιον hic quod 73 Psal. 22. 8. aut 77 Psal. 55. 22. Sensus qui Mat. 6. 25 &c. ubi dicta vide m. Totos pendere jubet à providentia Dei, & curam prohibet, inordinatam scilicet, non humanam & ordinatam n. ¶ *Ipsi cura est de vobis*] Vide Matth. 6. 26, 30 o.

8. *Sobrii* (vel, *Modesti*, V.) *estote*] Vide supra 1. 13. & 4. 7 p. ¶ *Vigilate*] Eadem admonitio Mat. 24. v. 42. & 25. 23. &c. q. ¶ *Adversarius*, &c. ὁ ἀντιδικῶν, &c.] Hic propriè est *adversarius in judicio litigans contra alium*, ut Matth. 5. 25. Luc. 12. 58. & 18. 9. Et ἀντιδικῶντες dicuntur actor & reus Platoni Leg. l. 12 r. Diabolus hic vocatur piorum ἀντιδικῶν, quia hic in causa & lite eis adversatur t; quia illis accusatione suâ litem intendit v, & juratus eorum hostis est x. Διδόλω & dicitur, id est, calumniator y; quia accusat & calumniatur, tum Deum apud homines, Gen. 3. 4. 5. tum, homines & apud Deum, Job. 1. Apoc. 12. 10. & inter se, Joan. 8. 44 z. Dicitur ἐχθρὸς Matth. 13. 39 a. ¶ *Tanquam leo* (utpote fortissimus b, & sævissimus c.) *rugiens*] Ut Jud. 14. 5. Psal. 22. 13. Jer. 2. 15. Ezech. 22. 25, &c. Rugit leo [vel, i.] cum irascitur d; vel, 2. præ fame *, Aristot. Hist. Animal. cap. 44. Plin. 8. 16 f. ¶ *Circuit*, Περιπατεῖ] *Obambulat*, Be. Pi. Ger. E. scil. assidue, ut leo famelicus discurrit h. Respicit locum Jobi 1. 7. ὕψω, ubi in Græco ἐμπεριπατῶσα. Sic λέγεται de eodem, Matth. 12. 43 i. ¶ *Quærens* (solicite & cum summo studio, quæ est emphasis verbi k.) *quem devoret*] i. e. Cui noceat, Luc. 22. 31 i. five per se, five per ministros suos m.

9. *Cui*, &c. ὁ ἀντίστη] Est Imperativus. Sic ἀντίστητω, Eph. 6. 13 n. *Cui resistite*, Vulg. Pi. Ger. &c. ¶ *Fortes*, &c. Στερεοὶ τῇ πίστει] *Firmi* (vel, *Solidi*, Er. E. vel, *Firmâ*, G.) *fide*, Ger. G. vel, *per fidem*, Be. Pi. Quam Diabolus nobis eripere conatur o: cui victoria quâ Diabolum superamus tribuitur, quia fides ostendit bona speranda, & ad ea capeffenda nos animat, & unde petenda sunt quibus adversario resistamus; & fiduciam in nobis excitat de Dei potentia, gratia, & veritate promissionum P. Sic στερεώμα τῆ πίστεως, Col. 2. 5 q. ¶ *Scientes eandem*, &c. τὰ αὐτὰ ὅτι παθήματα τῇ — ἀδελφότητι διὰ τῆς ἐλπίδος] *Easdem passiones*, sive *perpersiones*, (vel, *afflictiones*, Er. V. Be. quasi esset τὰ αὐτὰ παθήματα r. Vocem παθήματα habes supra 1. 11. & 4. 13. &c. t.) *à vestra quæ in mundo est fraternitate* (spirituali scilicet t, i. e. à fidelibus per totum mundum dispersis v. De voce ἀδελφότητος vide supra 2. 17 x.) *impleri*, Pi. vel, *peragi*, Be. *perfici*, sive *consummari*, Er. Ger. V. Quod ἀνταναπαρῶν Col. 1. 24 y. Verbum emphaticum est, respiciens, tum, i.

crucis & utilitatem & brevitem; tum, 2. decretum Dei de electis omnibus affligendis, &c. Act. 14. 22. Rom. 8. 29. tum, 3. passiones Christi, de quibus verbum simplex, τῆς ἐλπίδος, usurpatur. Quæ enim passiones coeperunt in personali corpore Christi, eadem in mystico ejus corpore consummantur, Col. 1. 24 z. Ἐπιτελείεται hic fumo quomodo apud Lucianum ἀθλον ἐπιτελεῖν, & ἐπιτελεῖν ἀποφῶν, apud Herodotum. Scitis quot sunt per Orbem omnem Christiani greges, eos paribus laboribus & adversis fungi a. Scitis fratres multa familia pati, &c. b. Urget parem communemque fratrum sortem quam reculare, arrogantis, & virtutem, ac constantiam nolle imitari, indigni, hominis est c.

10. *Deus* — *omnis gratiæ*] h. e. Boni salutaris d, dator & author *: vel, *clementissimus*, יְיָ, Exod. 34. 6. 2 Par. 30. 9. Nehem. 9. 17, 31. &c. ¶ *Modicum*, &c. Ὀλίγον παύσας, αὐτὸς κατάρτισαι ὑμᾶς, ἐνίσχαι, θενῶσαι, δαμεῖν αὐτοῖς] In MS. κατάρτισαι, ἐνίσχαι, θενῶσαι. abest ὑμᾶς, sed subauditur, nec adest δαμεῖν αὐτοῖς. Nec aliter legit Latinus. Κατάρτισαι, יְיָ, Deut. 32. 6. Vide 1 Cor. 1. 10. 2 Cor. 13. 11. Heb. 13. 31. ἐνίσχαι ἑαυτοὺς, Psal. 51. 12. Esa. 59. 16. Rom. 16. 25. 2 Thes. 2. 17. & 3. 3. θενῶσαι ἑαυτοὺς, perfectior vos faciet, sustentabit, roborabit f. [Verba sic reddunt:] *Modicum* (vel, *Paulisper*, Be. Pi. sub, *aliquid*, Be. Non tam levitatem afflictionum notat quàm brevem durationem g, q. d. *Ad breve tempus* h, ut supra 1. 6. Brevis sanè omnis hæc vita æternitati comparata i.) *passos, ipse* (sub, *inquam*, Be. Pi. δ αὐτὸς redundat ex Hebraismo, ut Mat. 2. 41. & 12. 36. Joh. 17. 2. Rom. 16. 27 t.) *perficiat*, (vel, *instaurat*, Er. Il. Ti. V. compingat, Be. componat, Ca. integros, five *absolutos*, reddat, P. Pi.) *vos confirmet*, (vel, *stabiliat*, P. Be. Pi.) *roboret, fundet*, Mo. P. Ca. &c. vel, *stabiliat*, Er. Il. Ti.

11. *Ipsi* (sub, *debetur*, Me. vel, *fit*, Pi.) *gloria*, &c.] In MS. tantum est, αὐτῶν τὸ κέρτος. Vide supra 4. 11 k. 12. *Per Sylvanum*] Qui & *Silas* in Actis l, Act. 15. 40. & 16. 19, &c. m. Significat, se Epistolam Sylvano, vel, dictasse n, vel perferendam tradidisse o. ¶ *Fidelem fratrem*] i. e. Qui vobis fidele præstat ministerium P. Laus quæ hic Silæ datur similis est illi quæ Timotheo, 1 Cor. 4. 17. & Tychico, Col. 4. 7 q. ¶ *Ut*, &c. ὡς λογίζομαι] *Ut puto*, Be. sim. Er. P. Pi. Refertur, vel, i. ad Epithetum *fidi* r. Non placet, quia sic dubitandi de ejus fide occasionem dedisset t. Verum non dubitationem de ea hic notat, sed certam persuasionem t; q. d. Ego eum talem reputo, & à vobis reputari velim. Hæc commendatione opus erat, quia minister fuit gentium v. Vel, 2. ad brevitem Epistolæ x; q. d. Puto brevem vobis visum iri hanc Epistolam, tanquam ab amico, & de rebus gravissimis, scriptam y. Vel, 3. ad *per Sylvanum*; ὡς λογίζομαι interpretor si rectè memini. Affectum suum testatur, cum dicit se non nunc primum eis scribere, sed & scripsisse antehac *quantum breviter*, & id quantum meminit *per Silam*. Hæc expositio videtur commodissima, ut neque de fide Silæ videatur dubitare Petrus, neque incertus esse, an hæc pauca an multa sint quæ nunc scribit z. ¶ *Obsecrans*, &c. Παρακαλῶν ὑμᾶς ἐπιμελῆσθαι, &c.] *Adhortans vos*, (nempe, ut maneatis in fide suscepta a, & quæ hic præcepi opere compleatis b.) & *testificans*, (Verbum est emphaticum, q. d. Non solum exhortans, sed insuper etiam attestans. Sic Nehem. 9. 29, 30 c.) *hanc esse veram gratiam Dei* (i. e. hanc veram esse fidem & religionem d, quam nobis prædicantibus suscepistis *. xdgiv vocat hic doctrinam ex summa profectam Dei bonitate f; doctrinam Evangelii, in qua gratia Dei per Christum promissa offertur & confertur g.) *in qua* (eis ἡν, pro ἐν ἡ, ut sæpe. Confer Rom. 5. 2 h.) *statis*, Be. Pi. i. e. in qua hæcenus permanetis i. Præter hic [ἐσθκαμεν] pro Præfente, & significat fidem esse quæ nos à lapsibus servat. In MS. est ἐν ἡ σῆτε, ut sit Hortantis k.

13. *Quæ est in Babylone*] Qu. Quam Babylonem hic dicit l? De eo dissident veteres & novi Interpretes. 1. Veteres (quibus assentior) Romam interpretantur, ubi Petrum fuisse nemo Christianus dubitavit m. Ità Papias & ex eo Euseb. Hieron. &c. Hæc enim *Babylon* vocatur hic, ut & Apoc. 17. & 18. [vel, i.] propter confusio-nem idololatriæ, quæ tunc in ea vigeat n; vel, 2. propter similitudinem magnificentiæ, frequentiæ & amplitudinis, imperii, peccatorum quoque quæ tunc vigeant x. [vel, 3.] ut, si deprehenderetur Epistola, non possit inde sciri

Ger.

G.

Gom.

E.

E. Me.

G.

E.

G. sim.

Be.

G.

Ger.

G.

G. Ger.

fic E. Me.

m Ger.

n Me.

o Me. sim.

E.

E.

G.

Pi. fic

Gamer. Li.

Ham.

t E.

Li. chron.

149. fic

Camer.

v Li. ib.

x E. sim.

Be.

y Be.

z G.

a E. fic

Me.

b Me.

c Ger.

d Me. sim.

E.

x E. sim.

Me.

f G.

g Ger.

h G.

i E.

k G.

l E.

m G.

n E.

o E.

p Me. fic

T.

sciri quibus in locis viveret: [vel, 4.] ut cogitarent Pontici, sicut nunc ipsi vexarentur ab Imperio Romano; ita olim majores suos, & quidem illis ipsis in locis, vexatos fuisse ab Imperio Babylonico; fuisse tamen pios & in urbē Babylone, & nunc esse Romæ: at sicut Deus poenas exegit de Babylone, ita & exacturum de Roma; & sicut Judæi olim Babylonis jugo liberati fuere, ita & Christianos à Romana sævitia liberatum iri. Congruentias plurimas inter Babylonem & Romam vide Orosii 2. 2, 3, 4. Hinc Babylon *Romane urbis figura* Tertulliano. Hic mysticè impletum quod est in Psal. 87. 4. [Aliis hæc sententia non placet:] 1. Ipse Eusebius rejicit auctoritatem Papiæ, tanquam viri exigui ingenii, creduli, &c. P. 2. Cur hic pro Roma Babylonem ænigmatice dicit? An quod Romæ colerentur idola? Id ubivis factum. An nē sciretur ubi jam ageret? Unde hæc tanta in eo timiditas? 3. Roma in Apocalypsi figuratè & spiritualiter Babylon dicitur, non alia de causa, quàm ob servitutem spiritualem quam Ecclesia Dei in ea passura erat. Atqui Ecclesia nullam adhuc persecutionem passa est. [Hæc prima sententia.] 2. Babylonem hic intelligit castellum & urbem munitissimam in Ægypto, cujus meminere Ptolem. 4. 5. & Strab. l. 17. & Joseph. Antiq. 2. 5. à qua non procul erat Metropolis Nomi five Præfecturæ Heliopolitanæ, de nomine Onii seu Oniæ agnominatam, in qua habitabant olim Judæi cū à Josepho eodē advocati fuissent, & quasi postliminio veterem illam possessionem [post multa secula] repetierunt & recuperarunt, in qua & Templum ab Onia conditum refert Joseph. Bel. Jud. 7. 37. Ut verisimile admodum sit Petrum, cui commissus est Circumcisionis Apostolatus, ad eam regionem Hebræis refertam penetrasse, ubi & Templum illustre erat, quod cum ceremoniis suis eodē tempore quo Hieros. desitūrum erat. Certè Nicephorus aliique notant, Alexandriam atque adeo Ægyptum, Petro sortitō obvenisse, & Petrum ibi Ecclesiæ Alexandrinæ Marcum præfecisse: id quod arguere videtur, Petrum in Ægypto prædicasse. Non placet: quia Babylon Ægyptia tunc non erat nisi obscurum castellum, ut ait Strabo, & alii Cosmographi*. 3. Conjicerem potius Jerosolymam hic figuratè dictam Babylonem, quod tum temporis Hieros. non esset amplius

urbis sancta, sed spiritualis quædam Babylon, in qua Ecclesia Dei captiva quasi tenebatur, & gravi servitutē premebatur; de qua etiam Apostoli rectè dicere poterant quod de Assyriaca Babylone dictum, Jer. 52. 8. *Curavi-mus Babylonem*, Christum scil. prædicando, sed noluit illa sanari, &c. Quo etiam loco Procop. & ante eum Cyril. per Babylonem Hierosolyma intelligi volunt v. 4. Babylonem hic propriè intelligit celebrem illam Assyriæ five Chaldææ urbem*, ubi multi tunc erant Judæi; quæ erat Metropolis istius dispersionis ad quam Petrus scribit, nempe Pontii, Galatiæ, &c. ¶ *Collecta*, Συνοχὴ, Simul (vel, Vobiscum, Be. Pi. Zeg.) electa, Er. D. &c. vel, electionis particeps, V. sic Er. sub. Ecclesiæ, Be. Pi. G. ex Sy. & Ar. Vulg. Rectè: nam & ad Ecclesiam scribit: & hæc, & illa pariter, à Deo electa, i. e. à Mundo segregata. Sic Christianos συγκαταλεγμένους, sæpe vocat Paulus*. Unà vobiscum electa à Deo ad fidem, gratiam, & salutem; æquè electi ut vos Pontici, &c. quos electos vocavit, cap. 1. 1. q. d. Soli non estis, alii pariter ad easdem ærumnas, & ad eandem vobiscum gloriam, electi sunt. Soror Ecclesiæ, particeps ejusdem fidei. ¶ *Marcus* (Evangelista*: de quo diximus ad ejus Evangelii Inscriptionem, Petri comes. Huic nomen Judaicum fuit *Mardocheus* f.) filius meus] Itā appellat, quia eum suā fide, doctrinā, & spiritu, imbuerat; vel, quia propter sedulam in Evangelio cooperationem charissimum habebat. Solebant Apostoli eos quos ipsi instituerant filios vocare, ut vides 1 Cor. 4. 17. 1 Tim. 1. 2, 18. 2 Tim. 1. 2. & 2. 1. b. 14. *Osculo* (More Orientis, de quo diximus ad Luc. 7. 45. & 22. 48. Rom. 16. 16, &c. k.) sancto; ita Syrus legit, quomodo sæpius apud Paulum 1. *Ajdmis*] Dilectionis, five Charitatis, Be. Pi. G. sinceræ scilicet m, & Christianæ n. Sic vocat ad differentiam osculi impudici o, carnalis five civilis, adulatorii & hypocritici p. ¶ *Gratia*, &c.] Græcè, Pax, &c. Me. Mos salutandi Hebraicus q. ¶ *Qui estis in Christo*] Videlicet verā fide ipsi uniti, & viva corporis ejus mystici membra. In Christo esse dicuntur qui sunt in ejus Ecclesia, ut Rom. 16. 7. & alibi. ¶ *Amen*] Acclamatio Ecclesiæ quoties ista legerentur †.

* G.

* Er.

* J. Cap. sim. Er.

* Er.

† Cap. Append. ad Hist. A. post. p. 3904.

* Bert. Luc. Frankt. Cap. 9. * T.

* Cap. Append. ib. 3905. * Be. Ger. sim. Er. Gom. Li. Chron. p. 148. D. Med. Vor. * Ger. * Med. l. i. d. ff. 20. p. 99. * G. * Me. sim. E. D.

* Ger. * Ham. * Me. ple. rique in E. sic G. Li. * G. * Me. sim. Ger. * G.

* G. sim. D. * G. * Idem. * Ger. * G. * Ger. sim. E. Me. * Ger. * G.

* G.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

II. EPISTOLAM

P E T R I.

PROLEGOMENA.] Quærendum, 1. de Autoritate hujus Epistolæ, de qua olim à quibusdam videtur dubitatum, teste Eusebio*. Et Didymus eam rejicit, sed ex aperto errore, & ignorance loci illius 2 Pet. 3. 6, 7, 13. b. Sed longè plures eam ut Canonicam receperunt, inter quos Hieron. d. Origen*. Athan. Greg. Naz. Aug. Ruffin. necnon Concilia Laodic. Carthag. 3. Romana duo f. Nihil hic est reliquis

Canonicis libris adversum: nec ulla satis gravis causa dubitandi de ea adfertur*. Hæc eandem cum altera Epistola Divinam auctoritatem ac majestatem spirat, & præ se fert, cap. 1. 1, 14, 16. b. 2. De Authore. Petrum hujus Epistolæ authorem esse probat, 1. inscriptio, c. 1. 1. quæ si falsa sit, nē inter Apocrypha locum habebit hæc Epistola, ob insignem mentiendi impudentiam. 2. collat. cap. 1. 16. 1. Spectatores enim transfigurationis illius tres tantum erant Jacobus, Johannes, & Petrus.

* Ger.

* Gom.

* Ger.

* Gom.

* Ger.

* Ham.

V V V 2

Petrus. Author autem hujus Epistolæ non erat Jacobus, quem jamdudum mortuum fuisse constat, nec Johannes, cui nullus unquam eam tribuit. Erat ergo Petrus^m. 3. collat. 3. 1. ubi prioris sue Epistolæ fit mentio. 4. Quod Veteres eam Petro tribuantⁿ. Ità Concil. Laod. can. 59. Carthag. 3. can. 47. Epiphan. Hieron. &c.^o. [Non deest tamen quod alii opponunt:] 1. Jam olim Veterum multi credere hanc Epistolam non esse Petri, quod multæ olim Ecclesiæ eam non receperint. [Cui jam responsum.] 2. Dicitio hic ab Epistola priorē multum diversa est, quod agnoscunt Euseb. & Hieron. P. Resp. 1. Styli diversitas non arguit Scriptorem diversum fuisse, tum, quia ejusdem scriptoris stylus diversus esse possit pro argumenti vel ætatis diversitate^q, tum, quia Spiritus Sanctus ad Scriptoris stylum adstrictus non est^r. 2. Idem in utraque epistola stylus est^t, & genus dicendi Petro peculiare, *πρωτόν* scilicet, quo omnia vix distinctis periodis inter se connectuntur^r. Utrobique est artificiosa brevis cum summa majestate conjuncta, ut recte notant Magdeburgenses^v. [Hæc secunda obiectio.] 3. In Syrorum libris veteribus abest hæc Epistola^t. Resp. Adest autem in cod. Syro MS. Oxoniensi, in publicum emisso Anno 1630. Deinde Ephrem & Damascenus, Syri, ex hac Epistola, tanquam genuina, testimonia producant^{||}. 4. Ego aliud addam argumentum cur Petri hæc esse non videatur. Petrus sub Nerone mortem obiit: At hæc Epistola, aut Epistola, ut nos arbitramur, huic subnexa, quæ facit caput tertium, scripta est post excidium Hieros. Nemo enim Christianus ultimum Mundi diem venturum credidit nisi postquam evenisset everio Judaici statūs. Post eam verò brevī admodum securam Mundi ruinam, multorum animo obversabatur, ut diximus ad 2 Thes. 2. & alibi. Hic verò Scriptor Christianos vult patientes adhuc esse in illius diei expectatione, si forte sperato tardius adveniat: Esse hoc signum magnæ Dei patientiæ, qui adhuc multos ex Judæis & Gentibus ad se velit converti^{*}. Resp. Infirmum est, tum, unicum illud hujus argumenti fulcrum, scriptam scilicet fuisse post excidium Jeros. tum, quod ad illius probationem subicit, Scriptorem hunc eis patientiam præscribere in expectatione ultimi diei. Agit quidem de fine mundi, cap. 3. 7. non tamen ut appropinquante. Illa autem de *Adventu diei domini ut furis*, &c. respiciunt judicium illud in Judæos, ut sæpe dictum^v. Scriptorē autem hujus Epistolæ arbitror esse Simeonem, sive Simonem, Episcopum post Jacobi mortem Hierosolymis, ejusdemque Jacobi, cujus Epistolam habuimus, successorem & imitatore. Constat enim vixisse hunc post excidium Hieros. ad Trojani tempora, & tunc pro Christi nomine crucifixum^z. [Hæc de autore. 3. De tempore.] Scripsit Petrus hanc epistolam paulò ante mortem, ut colligitur ex cap. 1. 14^z. & paulò ante Bellum & Excidium Judaicum. Unde colligitur, hanc fuisse scribendi occasionem, ut confirmaret Christianos sub cruce & liberationis suæ dilatione gementes, &c.^b. Argumentum & Scopus Epistolæ colligitur ex c. 1. 12, 13, 15. & 3. 1, 2. estque, tum, ut illa in memoriam eis revocet quæ vivâ voce ipsis prædicaverat; tum, ut eos ad constantiam in fide animaret^c.

CAP. I.

1. *Simon, Συμεών*] Alii libri, *Σίμων*^z. Sed id perinde est. Hoc enim est nomen Hebræum *שמעון*, illud ex Hebræo in Græciorem formam deflectum, ut ex *JESU Jason*. Sic 1 Macc. 2. 65. in Græco *Συμεών*, in Latino *Simon*^b. ¶ *Servus* (Ratione, tum communi, quoad fidei & charitatis obedientiam; tum peculiari, quoad Evangelii prædicationem, ut Rom. 1. 1. Phil. 1. 1 c.) & *Apostolus*, &c.] q. d. Non qualiscunque servus, sed Apostolus^d. Puto autem titulum Epistolæ fuisse, *Simon servus*, &c. quomodo & Jacobus & Judas scribunt; sed eos qui spectabiliorem & vendibiliorem voluerunt facere hanc Epistolam adjecisse *Petrus & Apostolus*, & infra 3. 15. ad nomen Pauli *dilectus noster frater*. Credo ità comperturum, si quis antiquiora quam nos habemus Epistolæ hujus exemplaria invenerit^{*}.

Sed levis hæc est conjectura, nè uno Codice fulta, &c.^f. ¶ *Iis, &c.* *Τοῖς ἰσχυροῦς καὶ λαχέουσιν ἐν διανοίᾳ, &c.*] *Iis qui æquè pretiosam* (vel, *parem*, sive *æqualem*, Er. Ga. vel, *coequalem*, Vulg. Sic *ισὶς ἀρετῆς*, Act. 11. 17^v. Sic vocat ratione non mensuræ^b; nam uni dicitur in N. T. *Fides tua magna est*, alteri, *modica est*, &c. sed obiecti, quod eadem promissa & mysteria per fidem omnibus sunt propositaⁱ: vel, ratione Dei & fructus illius, seu justificationis ac salutis, ut verba sequentia monstrant^k; quia unus & idem Christus ab hac fide fit [omnibus] credentibus *Sapientia*, *Justitia*, &c. 1 Cor. 1. 30^l. *Fides omnium Christianorum ad eundem honorem tendit*, nempe vitæ æternæ^m.) *nobiscum* (vel, 1. Apostolis, qui tamen munere superiores sumusⁿ: vel, 2. Judæis, in Judæa natis & habitantibus^o. *Ἰσχυροὶ, ἰσχυροί, ἰσχυροί*, voces sunt ab elegantioribus Græcis acceptæ, quales non paucæ in Maccabaicis P.) *fidem sortiti sunt* (i. e. quasi forte adepti sunt^q, gratis scil. & sine merito^r, ut verbum sumitur Act. 1. 17. Eph. 1. 11. Col. 1. 12. & ut hæreditates Israelitis obtigerunt, Jos. 13. quod hic alludatur^t. Vel, *adepti sunt*, i. e. quibus contigit habere fidem^z; qui eandem fidem profitentur, ad quam Dei beneficio vocati sunt^v. *ἀλλ' ἁρπαγὴν* pro *accipere* & in libro Sapientiæ^z.) *per* (vel, *ad*, Il.) *justitiam Dei*, &c. Pi. Be. Er. P. Ca. Plerique in E. &c. *ἐν προδία* y, ut sensus sit, *Fidem his contigisse per justitiam*, &c.^z id est, vel, i. per merita Christi^z: vel, 2. per misericordiam, quæ *justitiæ* nomine sæpe venit^b, ut Psal. 40. 10. & 51. 16. & 143. 1, 2. Esa. 56. 1. Matth. 6. 1, 2. 2 Cor. 9. 10 c. Vel, 3. per fidelitatem sive veracitatem Dei in servandis promissis^d. Sic *justitia* sumitur Rom. 3. 25, 26^{*}. *Justitiæ* inter alia pars est stare promissis. Promisit Christus, & per Christum Deus, vitam æternam credentibus sibi, nempe eâ fide quæ obedientiam habeat comitem. Id præstabit proculdubio. Est hic ante vocem *ἀλλ' ἁρπαγὴν* omissus articulus, planè ut Tit. 2. 13^f. Al. *cum justitia*, &c. E. Ger. Gom. *ἐν προδία* y, ut Act. 7. 38. 2 Pet. 1. 5^v. ut sensus sit, *Fidem dari cum justitia*, id est, comitante eam justitiâ, quia per fidem justificamur^h. O. stendit *Fidem omnium ἰσχυρὴν* esseⁱ, ex obiecto quod est *justitia Christi*, per Christi obedientiam & satisfactionem parta, per fidem autem nobis imputata^k; q. d. Et fidem sortiti estis, & cum ea justitiam Dei & Christi ad justificationem & salutem^l. Hæc porro periphrasi intelligit, vel, 1. Gentiles, tanquam assumptos ad eandem cum Judæis fidem & spem salutis^m, à qua antea fecerati erant, Eph. 2. 12, 13. quos etiam vocandos promisit, Eph. 2. 13, 17, 18, 19ⁿ. vel, 2. Judæos dispersos^o, quibus scripta est prior Epistola, 1 Pet. 1. 1. & proinde secunda, 2 Pet. 3. 1 P. quos fide & vocatione pares facit Apostolis ac primis fidelibus Judææ incolis^q. Vel, 3. omnes fideles in genere^r, principaliter quidem Judæos, secundariò tamen Gentiles iis permixtos, ut patet ex 1 Pet. 2. 10, &c. ¶ Manifestum est divinitatis Christi testimonium in verbis illis, *τὸ ὅτι ἡμεῖς καὶ ὁ πατήρ*, quæ conjunctim legenda sunt, quia unus est articulus^t. Nec obstat quod *ἡμεῖς* repetitur: id enim Hebræis familiare est. Sic Joh. 20. 28. Infra tamen v. 11. & c. 3. 18. ubi eadem duo nomina Christo tribuantur, non repetitur *ἡμεῖς*^v.

2. *Gratia*, &c.] Nempe Dei^x, vel coelestis y. ¶ *In, &c.* *Ἐν ἐμπνοῇ, &c.*] Est *ἐμπνοῆς cognitio* & *experientia*, diciturque modò *ἐμπνοῆς τὸ ὅτι τὸ θεῶν*, Eph. 4. 13. modò *ἐμπνοῆς τὸ θεῶν*, ut Col. 1. 10. In MS. abest *ἡμεῖς*^z. ¶ *In agnitione* (id est, per agnitionem^z; q. d. *Gratia*—multiplicetur per fidem quæ agnovistis eum, &c.^b vel, unâ cum cognitione, ut crescente indiès cognitione, id est, fide vestrà, simul cum ea crescant in vobis cætera Dei dona^c, gratia & pax: quò enim magis Christi & Dei bonitas cognoscitur, magis etiam amatur & colitur^d.) *Dei* (nempe Patris^{*}.) & *Jesu Domini nostri*, Be. &c. Fides est salvifica agnitio Dei & Christi, Joh. 17. 3. per quam & gratiæ divinæ participes reddimur, & in gratia stamus ac conservamur, ex qua & pax oritur, Rom. 5. 1^f. 3. *Quomodo*, &c. *ὡς πάντα—ὡς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ—καὶ ὡς ἀπὸ τοῦ ἁγίου, &c.*] Connectitur hoc cum præced. idque, vel, cum v. 1. q. d. Dixi vos parem fidem sortitos. Illud ex eo est quod Deus *donavit*, &c.^g. Vel, cum v. 2. hoc modo, Ger.

modo, Nè dubitetis, votum hoc meum pro vobis effi-
 cax fore, quia jam antè Deus donavit, &c. Gratia
 —multiplicetur in cognitione, &c. quomodo, i. e.
 perinde; vel sicut, per hanc cognitionem dona ista no-
 bis primùm donata sunt, quæ proinde per eandem auge-
 buntur à Deo. Hoc vult, Non frustra se magni fa-
 cere illam notitiam, per quam Divina potentia, &c.
 Al. Salutatione finitâ v. præced. initium hîc est Epi-
 stolæ. Pendet autem sententia usque ad v. 5. ubi com-
 pletur. [Verba sic reddunt:] Prout (vel, Utpote,
 P. Er. Ut, Ti. Ca. Sic ut, Er. Il. V. vel, Quomodo,
 Vulg. Mo. &c. q. d. O quàm abunde! Ut sit particu-
 la exclamantis, vel admirantis; ut sumitur Thren.
 1. 1, &c. P. Sed inusitatum hoc est in exordiis Epistola-
 rum. Vel, Cum. Nam òs hîc non similitudinem no-
 tat, sed rei veritatem, ut 1 Pet. 1. 19. Rom. 9. 32.
 2 Cor. 2. 17. Quemadmodum, Zeg. Est hæc nota simili-
 tudinis, vel potius, illationis. Postquam, vel Siquidem,
 ut òs usurpatur Luc. 1. 23, 44. & 2. 15. & 5. 4. Sic &
 Syrus, Sicut quidem, id est, siquidem. Vel, Quan-
 doquidem, G. vel, Quòd. Απολογία est orationis abso-
 lutæ v. òs hîc est redditivum causæ eorum quæ v. præ-
 ced. dixerat, q. d. Aliud vobis nihil opto. Divina nam-
 que Jesu Christi, &c. (v. 1.) Divina vis (vel, virtus, Er. Il.
 Ti. potentia, Pi. Ca. G. &c.) ipsius (id est, vel, Dei *:
 vel, Christi, quem Dominum nostrum dixit sine v. præ-
 ced. quem rursus Deum facit, &c. 2.) omnia (Nem-
 pe effecta, seu beneficia. Sed hæc mox restringit b.)
 nobis (sub. per eam, G. [nempe cognitionem]) donavit
 (vel, largita est, Er. Il. Ti. Ca. sic G. Illud de donante
 hîc est Verbum medium, & accipitur significatione me-
 diæ, vel activæ; ut Participia passiva Græcis inter-
 dum usurpantur, ut ἐπιγινώσκω, Heb. 12. 26. & ipse
 Vulgatus sic accipit ἀπολογίαν v. seq. *) quæ ad vitam
 (vel, 1. temporalem f: vel, 2. spirituales, quæ in
 Dei cognitione & cultu consistit b; quæ vita Dei, vel ex
 Deo, vocatur Eph. 4. 11. ut explicandi causâ addatur
 pietas k: vel, 3. alterius seculi l, sive æternam m.) & pi-
 etatem, (in hoc seculo n, sub. faciunt, vel pertinent, G.
 Be. Pi. E. &c. Hoc iter est per quod Christus nos ad vi-
 tam deducit, quia per Spiritum suum gratis dona-
 tum nos ad veram religionem format o.) per agnitionem
 (Εἰς γινώσκω non nudam notitiam significat, sed cum as-
 sensu & fiducia conjunctam, h. e. fidem justificantem &
 salvificam. Vide Esa. 53. 11. Joh. 17. 3 p.) illius qui
 vocavit nos (i. e. vel, Christi q: vel, Dei Patris r, qui
 nos in Filio vocat t. Satis fuerat dicere διὰ τῆς ἐμπροσθεν
 αὐτοῦ, sed Hebræi amant Nomina ponere vice Pronomi-
 nam. Nec inanis est hæc Dei circumscriptio. Nosci-
 tur enim ex ipso vocandi modo plenus gloriæ, quæ in
 Christo refultat, Joh. 1. 14. & plenus potentia. In MS.
 est ἡ δὲ δόξα καὶ ἀρετὴ t.) ad, vel in, gloriam ac virtutem, Be.
 Pi. P. Ang. διὰ pro eis, vel eis, ut Rom. 6. 4. Quæ he-
 terosis accidit ex homonymia præpos. 2. quæ valet eis,
 eis, eis, διὰ, eis. Sicut modò dixit, ad vitam & pi-
 etatem x, ut vitæ respondeat gloria, & virtus pietati y.
 Certè æquè melius hominibus convenit quàm Deo, ut
 liquet ex v. 5. idemque hîc est quod ἀγαπᾷς, Rom. 6. 22.
 1 Thess. 4. 7. Ità pulchrè omnia cohæreant. Quorsum
 ad vitam æternam ducimur? Ut illic gloria in nobis
 eluceat. Quorsum pietatis cognitione imbuimur? Ut
 in sanctitate Deo serviamus z. Al. cum gloria & virtu-
 te. Διὰ hîc accipitur ut Rom. 14. 20. Paulus solet di-
 cere, ἐν δυνάμει & alibi, κατὰ δυνάμιν. q. d. Qui ita nos
 vocavit, ut sit nostra vocatio cum ipsius gloria & manife-
 statione summæ potentia conjuncta a. Vel, gloriosè &
 potenter, Di. ἐν δυνάμει καὶ ἐν ἀρετῇ b. כבוד וחסד:
 enim nihil aliud hîc valet quàm Heb. כבוד. Et ἀρετὴ
 de Deo dicta potentiam & robur significat d. Sed non
 hîc est δύναμις, ut in parte præced. sed ἀρετὴ. Quæ re-
 ctius accipitur pro Dei bonitate, sive misericordia, ut
 1 Pet. 2. 9 f. quam in gratuita vocatione demonstravit e.
 Al. διὰ hîc est αἰσχρολογία h. Per gloriam ac virtutem, Er.
 V. E. Ger. [Sed hoc variè explicant:] 1. per glorio-
 sam suam virtutem i, ut sit ἐν δυνάμει k. Vel, 2. metony-
 micè per gloriosum & efficax Dei Evangelium l, quod
 gloria & virtus Dei dicitur Rom. 1. 16. 2 Cor. 3. 8.
 1 Tim. 1. 11 m. Sed malim gloriam Metonymicè sumi
 pro potentia, ut Joan. 2. 11. & Rom. 6. 4. collat. cum

Eph. 1. 19, 20 n. Al. Per gloriam hîc intelligit, vel, 1. o. Gom.
 Christi divinitatem, & maiestatem illam, de qua agit
 v. 17. & seq. vel, 2. gloriam quæ in doctrina & ope- o. Q. in
 ribus Christi eluxit; vel, 3. gloriosum illam descensum Ger.
 Spiritus S. in Christum & Apostolos, qui Schechina &
 gloria dici solet p. Per virtutem intelligit potentiam mi- p. Ham.
 raculosam & actionibus & sermonibus patefactam q: p. Ham. fe
 propriâ gloriâ & virtute, Vulg. Sed vox ista non est in Q. in Ger.
 Græco textu r. Nec usquam dicitur Deus nos vocasse r. Ger. sim.
 suâ gloriâ, sed ad suam gloriam, ut Rom. 9. 23. & 15. 7. Be.
 1 Cor. 2. 7. &c. t. t. Be.
 4. Per, &c. διὰ αὐτοῦ — διὰ δυνάμεως, &c. Per (vel, Pro-
 pter, Ca.) quæ (scil. gloriam & virtutem r, in Christo re- r. E. Ger.
 fulgentem v; vel, quem, Vulg. Ca. nempe Christum x: fe Gom.
 vel, quam, nempe cognitionem y. Al. Propterea quòd, Pi. G.
 Ex eo quòd, ad verb. Per id quod. Hæc phrasis Græcis x. E. Me.
 usitata est, sicut & αὐτὸς ὁ θεὸς, ἡ δὲ δύναμις, ἐν αὐτῷ. 2.) pretiosa Ca.
 nobis ac maxima promissa (i. e. beneficia a, sive bona pro-
 missa, ut Heb. 10. 36. h. e. dona spiritualia & cœlestia b, 2. Be.
 olum per Prophetas promissa, Ea sunt fides, poenitentia, b. Cer.
 justitia, adoptio d, vita æterna *: quæ pretiosa, &c. vocat e.
 comparatè ad temporalia f, q. d. quibus promissis nihil d. E. sic
 majus aut honoratius g.) donata sunt, Er. &c. vel, do- Ger. Gom.
 navit, Vulg. Pi. ut v. præced. Data autem sunt cum e. Ger.
 testimoniis magnis, tum vocis Divinæ, & clarifica- G. Gom.
 tionis Christi in morte, quæ ad gloriam referuntur; tum, Ger.
 per plurima miracula, quæ ad potentiam i. ¶ Ut per h. G.
 hæc (nempe promissa k, dona & gratiam l, excitati m:) G. Ger.
 efficiamini (Mutat repente personam, q. d. Ideo Dominus l. Me.
 nobis, Judæis & discipulis suis, hæc promissa donavit, m. G.
 ut per hæc etiam vos gentiles, nobis scilicet vos docen-
 tibus, efficiamini n:) divina consortes (vel, participes, G.) n. Cer. ex
 nature] Non essentialiter o, nec hypostaticè seu perso- Fed
 naliter, ut Christus; sed accidentaliter p, non solum T. sic
 naturæ humanæ consanguinitate, quâ Christo, qui etiam Gom.
 Deus est, conjuncti sumus, hoc enim omnibus homini- p. T.
 bus commune est; sed modo credentibus proprio, ra-
 tione, tum, 1. spiritualis & mysticæ unionis cum Christo,
 1 Cor. 6. 15. Eph. 3. 17. & 5. 30. tum, 2. adoptionis
 in filios Dei, Joh. 1. 9. Sic 1 Joh. 4. 7. tum, 3. inhabi-
 tationis Spiritus Sancti, 1 Cor. 3. 16, 7. qui & Deus est q: q. Ger.
 tum, 4. communionis cum Deo. Θεία εἰς est Deus, q. Di.
 sicut εἰς ἀνθρώπων homo, & εἰς ἀνθρώπων bestia, Jac. 3. 7 r. t. Gom.
 tum, 5. similitudinem qualitatum, sive imaginis Dei t, q. d. t. Ger.
 imitatores Divinæ bonitatis. Nam εἰς vox hîc ad sim. Ger.
 Proprietates Dei pertinet, ut ἀποδοσὶς, Heb. 1. 3. In Fe. Pi.
 Glossario, εἰς, ingenium. εἰς εἰς, Sap. 7. 20. Vide
 Hieroclem t, [in G.] Per gratiam facti conformes Deo, t. G.
 & quidem perfectè in vita futura v: referentes naturam v. E.
 Dei x, sapientiam, sanctitatem, &c. y. Idem hoc quod x. Pi.
 Rom. 6. 5. Christo συμμορφῶν, q. d. connati, sive congeniti, y. Pi. sim.
 quod naturæ communionem innuit. In Christi au- Be.
 tem humana natura impressit Deus non fluxam & debi-
 lem, ut in Adamo; sed firmam & stabilem imaginem,
 tum sanctitatis, tum beatitudinis suæ z. ¶ Fugien- z. Cam.
 tes, &c. ἀποφύγετε τὸ εἶδος καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου. ἀποφύγετε
 potest regere, vel Accusativum, ut infra 2. 20. propter
 verbum ἀποφύγετε vel Genitivum, propter vim Præpositio-
 nis ἀπὸ, quasi scriptum esset ἀποφύγετε τὸν κόσμον & τὴν οὐσίαν. Per
 οὐσίαν hîc, ut & infra 2. 12, 19. intelligit a, vel, 1. in- a. G.
 teritum sive exitium, ut infra 2. 21. ut οὐσία hîc oppo-
 natur vitæ & gloriæ, ἀντιπαραστήσει τὴν οὐσίαν b; vel, 2. b. Pi.
 turpitudinem, quâ per illicitas ac foedas libidines huma-
 na natura dehonestatur c; vel, 3. pravitatem naturæ c. E. sic
 humanæ d, universum pravæ concupiscentiæ genus *, ut Ham.
 ostendit addita vox ἀντιπαραστήσει, vel, 4. mores corruptos, d. Q. in Pi.
 quibus opponitur ἀσπιδοποιία, Tit. 2. 7. quæ & ἀσπιδοποιία, * Q. in E.
 Eph. 6. 24. Hæc morum corruptio in Mundo esse dicitur, Ger.
 quia maxima pars Mundi ea laborat, 1 Joh. 5. 19. Et dicitur
 esse ἐν ἀντιπαραστήσει, i. e. διὰ τὴν ἀντιπαραστήσει, quia ex concupiscentia
 nascitur, Jac. 1. 15 f. ἀποφύγετε cum ἀντιπαραστήσει conjuncta f. G.
 accipitur, vel, 1. Passivè pro corruptibili ac citò transitoria
 concupiscentia g; vel, 2. Activè pro concupiscentia hominem g. Q. in
 corrumpente ac perdente h. [Verba sic reddunt:] Elapsi Ger.
 (vel, Fugientes, sive Aufugientes, Vulg. Mo. Val. Er. Si b. Ger.
 elapsi refugeritis, Il. Monet eos demum effici divinæ na-
 turæ consortes qui ab his sese abstraxerint. Dicit autem
 fugientes, quia victoria, quâ superantur corruptiones car-
 nis, potissimum in fuga sita est i.) ex corruptione quæ est i. E.

tyrium tantum designatur, non tempus ejus. Vel alio tempore & loco, quo hoc revelatum fuit Petro. Sed qualis fuit hæc visio, vel quando facta, nihil certi affirmari potest. Similis prædictio Pauli de se 2 Tim. 4. 6. Cypriano quoque & Chrysostomo aliquid evenit non dissimile. Et in Hierosolymis tunc Ecclesiæ frequens fuisse donum Prophetiæ, videbimus in Apocalypsi. Credo autem scriptam hanc Epistolam, impetrante jam Trojano.

15. *Dabo, &c.* Σπουδῶς δ' ἐξέδοτε ἔχειν υἱὰς καὶ τὴν ἐμὴν ἐξόδον τὴν τέτων μνημῶν ποιῶν. Sed & (vel, Igitur, Pi.) *studebo* (vel, *dabo operam*, Er. Ti. &c.) *subinde* (vel, *identidem*, Pi. *semper*, Er. Ti. V. Camer. i. e. quoad vivam P: vel, quavis oblata occasione. Refertur hoc, vel, 1. ad præced. σπουδῶς. Vel potius, 2. ad seq. ἔχων. nec enim brevi moriturus commodè dicere poterat, *Curabo omni tempore* t. Vel, *frequenter*, Vulg. vel, *sigillatim*, Mo. i. e. unusquisque vestrum. ut vos possitis (vel, *valeatis*, Ca. ἔχειν à Græcis sæpe ponitur pro δύνασθαι posse; ut liquet ex Matth. 18. 25. Luc. 7. 41. & 14. 14. Act. 4. 14. sed maxime ex Marc. 14. 8. Heb. 6. 13. & ex Luciano, ἐξέδοτο ἐν τῷ. Quod & Latini imitantur, ut Gellius 17. 20. *Habesne nobis dicere*, &c. Et Cicero Epist. famil. De—*causa regia habeo polliceri*, &c. Nimirum quæ habemus & possidemus, ea sunt in nostra potestate. post exitum meum (i. e. migrationem, ex hoc tabernaculo, ex vita. Εξόδος dicitur mors, ut notavimus ad Luc. 9. 31. Hic exitus figuratus per illum ex Aegypto. facere horum (de quibus nunc scribo. mentionem, Be. Pi. &c. Ad Ecclesiæ in fide ac vitæ sanctitate utilitatem: vel, *ista commemorare*. Plus hoc est quàm meminisse. Meminimus enim sæpe eorum quæ non valde curamus: commemoramus & celebramus ea duntaxat quæ nobis sunt cordi. [Sensus, q. d.] Cum sentiam brevem me moriturum, ita altè hoc volo infigi vestris animis ut non possitis, nec post meam mortem, non sæpe eorum recordari. Boni enim Pastoris est procurare quantum in ipso est, ut grex ipsius bene habeat etiam post obitum suum. Quomodo Lælius apud Cicer. De Amic. dicit, *Mihi non minori cura est qualis Resp. post mortem, meam futura sit, quàm qualis bodiè sit*. m.

16. *Non, &c.* Οὐδ' οὐρανῶν καὶ γῆς ἐξουσιῶντες ἐπινοοῦμεν, &c. Non enim arte compositas (vel, *doctas*, Er. V. Vulg. *sciolas*, Ca. *sophisticatas*, Mo. *argutas*, V. vel, *arte confectas*, Er. V. G. ad fallendum compositas, V. *artificiosas*, Zeg. ingeniosè confectas; falsam habentes sapientiæ & veritatis speciem. Sic παροίς λόγοις infra 2. 3. Σοφίσματα, cavillor, comminiscor, in Glossario P. Σοφίς & σοφίσματα sumitur modò in bonum; modò in malum, ut Eccles. 7. 17. Sapient. 7. 5. & 10. 29. & 32. 6. Sic Demosth. ἔδα σοφίῃ, *vastè & fraudulenter excogitat* q. *fabulis* (Quales Poetarum fabulæ de diis, & antiquorum gestis, & commenta hæreticorum, præsertim Simonianorum, de Deo & Angelis & mundi creatione; & Judæorum fabulæ ex collat. 1 Tim. 1. 4. Tit. 1. 14 t. quales & Philosophorum argutæ, magis quàm salubres, disputationes. sequenti, notam vobis fecimus — *Christi potentiam & adventum*, Pi. Er. &c. id est, adventum susceptum ad potentiam exserendam. Est δ' διὰ τοῦτο, pro διὰ τὴν παροίαν. Dicitur autem παροία omnis operatio. Vide 2 Thess. 2. 9. Intelligit divinam Christi efficaciam, quæ in ipsius adventu se exseruit. Παροία significat adventum, ut Matth. 24. 3, 27. 1 Cor. 15. 23. & 16. 17. nempe Christi; eumque vel, 1. primum per incarnationem, in quo δύναμις, h. e. divina illa vis, Christi se exseruit, tum efficaciter persuadendo quæ docebat; tum, doctrinam suam confirmando miraculis, ac in primis resurrectione à mortuis; vel, 2. secundum, ex collat. c. 3. quippe qui solus erit in gloria & virtute, cum primus adventus potius fuit infirmitatis ac humilitatis; cujus etiam præludium erat illa transfiguratio, quæ sequitur. Et vox παροία nuppiam in N. T. de primo Christi adventu, sed semper de secundo adventu, usurpatur. Al. Παροία hic notat Regium Christi adventum ad excindendos Judæos, & fideles liberandos, ut sæpe ostensum est. Sed, &c. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ συνδύσει τῆς μεγαλειότητος. Sed speculatores (vel, *inspectores*, live *contemplatores*, Val.) *faci*, &c. Me.

i. e. ἀποπλά, ego scilicet cum Jacobo & Johanne, Mat. 17. 2. id quod opponit illis qui prædicationem ipsius de secundo Christi adventu in dubium vocabant. Sed ut qui oculis nostris aspeximus (Quales testes ἀποπλά dicuntur Lucæ in Præfatione; qui non de alieno, sed de suo, visu testantur. illius (id est, Christi) majestatem, Be. Pi. i. e. vel, miracula ejus. Est enim Metonymia, qualis Luc. 9. 43. Eadem miracula dicuntur *magnalia Dei*, Act. 2. 11. vel, gloriosam ejus speciem in monte. Majestatem suam Christus operum divinorum efficaciam in vita, morte, resurrectione, & postea testatam, fecit sapius. m.

17. *Accipiens, &c.* sub. fuit, V. λαβὼν, &c. Supple ἦν t, vel ἐπύχων, id est, ἔλαβε. Ellipsis Hebræa. Vel, λαβὼν pro λαβὼν t, Atticorum more, ut Marc. 9. 20. ἰδὼν pro ἰδὼν t. Genitivus absolute positus. Acceperat (vel, Hic est ille qui accepit, Camer.) enim — *honorem & gloriam*, Be. Pi. &c. id est, honorem maxime gloriosum, & ex splendore faciei ejus, & ex Patris vocali testimonio; vel, Regiam majestatem Christo in visione illa collatam, Mat. 17. 1, 2. ut Christi Regnum gloriosusque adventus ad perdendos Judæos adumbraretur Petro & Johanni, &c. Voce, &c. Φωνὴ ἐπελάσις αὐτοῦ ταῦτα δὲ εἰς τὴν μεγαλοπρεπὴς δόξης, &c. Voce ad eum delatâ (vel, *allatâ*, Ger.) hujusmodi à magnifica gloria, &c. Be. Pi. &c. id est, vel, 1. A nube lucida, in qua Deus gloriosè apparuit. Vel, 2. à glorioso Dei loco seu throno, h. e. à cælo. Vel, 3. ab ipso Deo, qui כבוד sæpe Hebræis; qui per vocem illam magnificè & gloriosè præsentiam suam demonstravit. Solent hæc verba vulgò referri ad vocem illam auditam in monte quodam Galilææ, cujus testis fuit Petrus cum Johanne & Jacobo. Quorum sententiam & nos sequebamur cum ad Matth. 17. nostra scriberemus. Nunc ut aliter sentiam facit non modò nostra de Scriptore hujus Epistolæ proposita modò sententia, sed & quod mons sanctus apud Hebræos non alium montem significat quàm montem Moria, in quo erat Templum. Sed infirmum est hoc argumentum, nam & alia loca, ubi Deus apparuit, sancta dicuntur, Act. 7. 33. [Sed Grotium pergentem audiamus:] Hæc verba refero ad illud Joh. 12. 28. Ei enim rei plurimi adfuere; quos inter non est quod miremur fuisse hunc Simeonem, qui Eusebio dicitur αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος τῆς Κρείας, mortuus Hegesippo teste, cum annorum esset 120. Nec id incredibile, cum ad Vespasiani ævum vixisse qui Cæsarem Dictatorem vidissent, doceat nos disertissimus scriptor qui de causis mutata eloquentia agens, Tacito subiungi solet. Contigit autem illa vox Johanni memorata, quantum ex textu colligi potest, Jesu transeunte per subdiale Gentium, quæ parsest montis Moria. Obstat unum, quod vocem illam aliis verbis Johannes refert, nempe Ἐδοξασα, καὶ πάλιν δόξασα. Unde suspicio mihi incidit, hæc verba, ταῦτα δὲ, οὐ τὸς ἐστίν, &c. ut alia quædam, addita ab illis qui omnino hanc Epistolam Petri Apostoli credi voluerant. Consulatur & hic vetustiora exemplaria, si qua reperiri possunt. Sed infelices sunt hæ conjecturæ nullo Codice fultæ, & tanto viro indignæ, &c.

18. *Nos audivimus, &c.* Ego, Jacobus, & Johannes. Ideo Plurali utitur.

19. Et (vel, *Addo quòd*, Ca.) *habemus propheticum sermonem*] Hæc dicit in persona fidelium, quibus se adjungit modestiæ causâ. Sed cum testimonium Dei Patris firmissimum sit, nec minor sit Apostolorum quàm Prophetarum fides, queritur, Quomodo utrisque firmior sit sermo Prophetarum? Resp. 1. Firmior dicitur & erat non per se, sed tantum per accidens; ex opinione Judæorum ad quos scribitur, quibus Prophetarum autoritas diuturnitate temporis & consensu majorum firmata jam & roborata est, Apostolorum autem autoritas recens adhuc erat. Ità exponunt Aug. Aquin. Caj. Salm. &c. Confer Joh. 5. 47 P. Hinc Apostoli doctrinam suam ex Prophetis V. T. confirmabant, Act. 17. 11, &c. & Christus sermonem Prophetarum miraculis præfert, Luc. 16. 31, 34. Hic porro sermo literis consignatus fuit, & sapius successione Prophetarum confirmatus, cum vox illa audita fuit à tribus tantum Apostolis, eaque præterit. Notandum autem firmiorem hinc dici

dici non voce Patris, quæ apud Judæos supremam habuit auctoritatem; sed testimonio Apostolorum, quod proximè præcessit †. 2. Hic firmior etiam seipso nunc dici possit, quod scilicet Christi majestatem, & Patris testimonio, confirmatus sit †. q. d. Sermo Prophetarum habuit quidem semper apud nos auctoritatem: At nunc multo majorem habet, ex quo videmus eventus tam pulchrè congruere dictis de Messia. Sic βαβυλων habemus & Marc. 16. 20. 1 Cor. 2. 6. Heb. 6. 16. respondetque Hebræo מִקִּיָּוָה. Sed hoc si voluisset, dixisset, firmiorem quàm antè *. 3. Comparativus, firmiorem, hinc accipi possit, vel, 1. pro Positivo, firmum y. Sed hujus vel nulla vel rara dantur exempla, ut Act. 17. 21. καυότερον, pro, καρόν z. Vel, 2. pro Superlativo, firmissimum a, ut Matth. 11. 11. & 22. 13. 1 Cor. 13. 13. & 15. 19. Sed præstat Comparativum propriè accipi, ut supra dictum b. ¶ Cui, &c. Ω καλός ποιείτε προσέχοντες] Trajectio est, qualis 1 Pet. 3. 21 c. Cui construendum cum attendentes d. Cui bene facitis attendentes, Mo. Vulg. vel, quod attendatis, Pi. Quod Prophetarum volumina nocturnâ & diurna manu versatis*, & ex eis veritatem scrutamini f. Προσέχον notat diligens attentumque studium, ut Mat. 7. 15. & 10. 17 e. Commendat reverentiam eorum erga Prophetas h, tum, ut pios in officio, & amore erga Scripturam Prophetarum, confirmet; tum, ut illorum calumniis occurrat, qui ipsos ut Prophetarum adversarios traducebant i. Hortatur eos ad legendum scripta Prophetica. Sic & Act. 17. 11 k. Ac primùm agit de lectione, deinde de interpretatione, Prophetarum l. ¶ Quasi lucerna (i. e. candelæ, faci, lampadi accensæ m.) lucenti in caliginoso (live, obscuro, Er. P. Ca. Be. &c. αυχμνος propriè significat squalidum, quia locis tenebrosos squalor adhæret n: vel, sicco: locus autem siccus est homo non habens donum Prophetiæ, Mich. 4. 8. לֹא־יָרֵאֵת אֶחָדֶם אֶחָדִים t.) loco] Huic comparatur, vel, 1. quia totum hujus vitæ tempus nox quædam est errorum & ignorantie, in qua Scriptura tenebras discuit, & nos dirigit o. Vel, 2. quia lux Scripturæ Propheticæ tenuis est & restricta p. Discrimen indicat V. T. & N. Illud instar lucernæ est in tenebris lucentis, hoc instar solis suo fulgore omnia colustrantis q. ¶ Donec, &c. Εως & ημερα σωτηριαν, η πασφορ @ αναστη, &c.] Usque dum dies illucescat, (sub. vobis: vel, per Syllepsin, ex parte seq. in cordibus vestris r.) & lucifer (Qui est stella matutina Solem præcurrens, & suo lumine unâ cum Sole emicante quoddam facit Dei initium: quam Gentiles stellam Veneris vocant t. Al. Sol, Sy. φῶς φεῖν, & Solem denotat, teste Suida, quippe cujus est φῶς φεῖν, illucere & diem inferre t.) exoritur in cordibus vestris, Er. P. Pi. &c. Per diem, &c. & Phosphorum, &c. hic intelligit, vel, 1. plenum diem in Ecclesiâ triumphante v; vel, Futurum seculum *, quando facie ad faciem Deum videbimus, tanquam in clara luce, ubi non opus erit his adminiculis y. Cui obstat, 1. quod huic minimè congruit comparatio Luciferi, quum illic Christus in gloria sua veniens omnem etiam Solis splendorem superabit z. Nec solida cognitio vitæ Futuræ diei principium vocari potest a. Resp. Non hic inter se confert diei partes, sed totum diem cum suis partibus caligini opponit b. 2. Quod tunc non magis opus erit Scripturâ Apostolicâ quàm Propheticâ c. Vel, 2. tempus adventus Christi ad excindendos Judæos, & liberandos Christianos, &c. d. vel, 3. profectum & incrementum fidei *, vel, clariorem atque perfectiorem Christi & mysteriorum divinarum cognitionem f, per verbum Evangelii & operationem Spiritus Sancti in cordibus ipsorum [gradatim] exorientem g. Sensus est, donec ita sitis illustrati lumine fidei, ut nullis dubitationum scrupulis animi vestri amplius inquietentur. Ad hanc enim fidei perfectionem multi Judæorum fidelium nondum pervenerant, ut illi Act. 17. 11 h. Sed obstat vox donec, quâ usus Prophetarum ad exiguum tempus restringitur, ac si perspectâ Evangelii luce jam supervacue forent i. Resp. 1. Donec antecedens tempus semper includit, sed consequens non necessariò excludit, ut Mat. 28. 20. & alibi. 2. Dies nondum plenè illuxit fidelibus, ob tenebras adhuc reliquas in hac vita, à quibus paulatim verbi divini & spiritus illustratione liberamur k. [Al. Sensus est, q. d.] Donec vos ipsi domi m

Propheticum à Deo consequamini. Prophetia vocatur & stillatio, Mic. 2. 6. Ezech. 21. 2. & φαντασία, ut Jud. 13. 8. Dan. 5. 14. & Lucifer, Esa. 9. 2. nam מִלְכָּם propriè Lucifer Hebræis. Qui nondum in se lucem habet, opus est eam tantisper ab alio foeneretur. In sylvam ligna ferre nihil opus. Philo, Προφήτης ὁ ἐδιδόκει ἀγῶνα, ἐρχομένην δὲ ἡλίον ἐπὶ ἐξουσίᾳ i.

20. Hoc primùm (id est, inprimis m; vel, ante omnia, ut admonitionis hujus necessitas significetur. Προφῆται hic non tam ordinis est, quàm dignitatis ac præstantiæ n.) ¶ Vel, si noveritis, Be. Pi. certòque vobis persuadeatis o. ¶ Quod, &c. ὅτι πᾶσι προφητεία γραφῆς ἰδίας ἐπιλύσεις & γινέσθαι] Quod omnis prophetia scripturæ (id est, vel, 1. prophetia p, five prophetica prædictio q, annotata in scriptis Prophetarum r, five in S. Scriptura t, quo sensu προφητεία sumitur Matth. 13. 14. Apoc. 1. 3. & 22. 7, 10, 18, 19. quæ significatio versiculo sequenti congruit t. Vel, 2. Interpretatio Scripturæ, ut προφητεία accipitur Rom. 12. 6. 1 Cor. 13. 2, 8. 1 Thess. 5. 20. Apoc. 11. 6 v. Vel, 3. Scriptura Prophetica, per Hypallagen *, ut vox sumitur v. seq. y.) propriâ interpretatione non fit, Mo. vel, propriæ, five private, interpretationis non fit, Er. Ti. V. &c. Nullam prophetiam scripturæ esse propriæ (vel, private, Ca.) explicationis, Be. Pi. [Hoc variè exponunt:] Non fit, i. e. perficitur, propriâ, h. e. literali, interpretatione, five solutione. Prophetiæ enim plerumque habent sensum typicum & mysticum. Monet eos, nè hæreant nimium in nuda litera, five propria interpretatione Prophetiarum de Christo, quæ sunt velut lucerna lucens loco caliginoso, i. e. obscuræ & caligine obvolutæ; sed animum potiùs advertant ad mentem Prophetiæ, ad mysterium quod velatum erat in litera, usque dum typum & mysterium lux evolvet Evangelii in cordibus z. Al. Scriptura non est explicanda proprio arbitrio a, aut ex proprio ingenio b; sed ex ipsa Scriptura c, & à Deo petenda est ejus interpretatio d. Non hic propriam interpretationem opponit communi five publicæ *, sed adventitium Spiritus Sancti donum naturali hominum solertiæ. Επιλυσις deducitur ab ἐμύλων, quod est dissolvere & explicare f; & significat interpretationem, vel expositionem. Sic Marc. 4. 34. Act. 19. 39 g. A vinculorum solutione deducitur, cum expositio sit velut nodi alicujus solutio h. Επιλυσις id ipsum est quod ἑρμηνεία, quod est occulta interpretari, & pro eo habetur in Lxx Gen. 41. 12. ubi agitur de somnio à Josepho explicato. Illa autem Josephi interpretatio non ab acumine naturali, sed à revelatione profecta, fuit revelatio. Quare ἑρμηνεία est, nempe illius quod alioqui in mysterio consilii Divini foret reconditum. Unde & Prophetæ interpretes Divinæ voluntatis dici queant. Et Chald. Par. ad Cant. 1. 1. dicit Esaiam explicasse, pro, vaticinatum esse. Ergo hæc Divinæ voluntatis revelatio Prophetica rectè ἐμύλων, explicatio, seu interpretatio, dici possit i. Επιλυσις propriè est solutio. Hujus duæ sunt species: vel enim meam ipsius mentem explico, & tunc ἐμύλων propriè est interpretatio; vel alterius, tunc autem est resolutio, five impulsus k. Επιλυσις porò hoc loco non pertinet ad officium Interpretis l, auditoris vel lectoris Scripturæ; sed ad vim five impetum Prophetandi m, five ad illum motum quo Prophetæ impulsus est ut loqueretur, aut scriberet n. Cui faver, 1. quod ἐμύλων vox agonistica esse videtur o, & missio hic reddi possit p. Cursores in stadio, solutis repagulis, quæ ἀγῶνες, carceres, dicebantur, erumpebant ad cursum, quæ inde inchoabant, Prophetæ autem currere dicebantur, Jer. 23. 21. Ezech. 13. 6, 7. tanquam Tabellarii & Cursores Divinitus missi. Επιλυσις ergò nihil aliud videtur esse hoc loco quàm Dei dimissio Prophetarum ad prophetandum, quâ illis veluti carceres ad currendum aperit. Præterea dicitur Deus Ministris suis os aperire, Eph. 6. 19. Confer Ezech. 3. 15, 16. & os dare, Luc. 21. 15. Hæc verò est ἐμύλων quædam. Dicuntur & Vatribus ora resolvi sæpius apud Virgil. Et Lycophron in Cassandra, ἑλὺσε χερσὶν, ὡς πείν, αἰὼλον στόμα. 2. Verbum γινέσθαι, quod ortum notat, ostenditque unde sit Scriptura. Dura est & inepta locutio, & sine exemplo, ut Scriptura aut liber aliquis dicatur γινέσθαι, fieri, interpretatione, si quis eam interpretetur: nimirum interpretatio non facit ut Scriptura sit Prophetica q. 3. Collatio v. præced.

v. præced. & seq. In quibus non queritur, Quisnam jus habeat interpretandi Prophetias, sed Cujus impulsu, Quo jure, Prophetæ suas Prophetias ausi sunt promulgare & scriptis consignare, Quo loco Prophetias habere debeamus; Quæ reverentia eis debeatur, & cur tantum sermoni Prophetico tribuendum. [Sensus ergo loci est,] Pro principio credendi, & primo credibili, firmiter tenendum est, Non esse eas humanæ inventionis, sed Divinæ revelationis; non ex propria Scriptoris mente, sensu, seu explicatione, profectas esse, sed ex mente, sensu, & explicatione, Dei, sive Divino jussu, jure, motu, impulsu; Prophetas non suam, sed Dei, mentem, non humana commenta, sed Divina mandata, hominibus exposuisse; & idcirco Scripturas ex explicatione, non quam homines, sive pauci, sive multi, confingunt, sed cujus ipse Dei Spiritus auctor est, intelligendas esse. Inprimis jubet Petrus fidem Prophetiis haberi tanquam indubiis Dei oraculis, quia non fluxerint ex proprio hominum motu. Al. Pro ἐπιλύσεως hic legendum ἐπιλύσεως, sive ἐπιλύσεις. Ἐπιλύσεις autem est impulsus, sive afflatus, quidam Spiritus extraordinarius. Nam & ἐπιλύσεις Hesychius ἐπὶ δὴν interpretatur, cum de Magis agitur. Et forsitan illud, Irruit in me Spiritus Dei, exponi possit, ἐπιλύσεις ἐπὶ ἐμῇ, quomodo & Latini dicunt venisse aliquid in mentem: hæc est ἐπιλύσεις quædam. Sed huic sententiæ obstat, 1. quod Hesych. non ἐπιλύσεις, sed ἐπιλύσεις dicit; 2. quod ἐπιλύσεις Hesychio non est afflatus, sed efficacia, quæ verba incantatorum sequitur; 3. quod non credibile est, vocem à Magis infamatam Petrum usurpare voluisse; 4. quod voces illæ sunt Poeticæ; 5. quod in Codicibus Græcis omnibus constanter exstat, ἐπιλύσεις. Al. Omnino assentior iis qui hic legendum censent ἐπιλύσεις. Non est Prophetia res nostri impetus. Non habet eam qui vult. Spiritus ubi vult spirat. Non ignoro ἵνα verti ἐπιλύσεις, & Philoni De vita Contemplativa, explicationem Scripturæ dici ἐπιλύσεις. Sed quod jam dixi simplicius est, & cum sequentibus melius cohæret.

21. Non, &c. ὅτι οὐδὲν ἐνέχον Non enim voluntate (vel, libitu, Pi. Be. Ger. libidine, P. arbitrio, Me. Ger.) hominis (vel, humanâ, Ger. i. e. opere humano P. vel, institutione hominis alicujus; vel, procuracione humanâ, q. d. Non est humanum inventum; non humano arbitrio excogitata; non voluntatis suæ impulsu, ut illi faciunt qui cogitata mentis suæ in medium proferunt; allata est (ἐκ τοῦ οὐρανοῦ scilicet, ut v. 18. quod hic respicitur, in orbem. Al. Hoc verbum Cursoribus, qui iidem Tabellarii sunt & latrones literarum, quales Prophetæ fuerunt, propriè convenit. Vel, venit, Sy. sic E. edita est, Ca. introducta est.) aliquando (vel, olim, Be. Pi.) prophetia, Mo. Prophetiæ nomine intelligit, vel, i. usum & functionem prophetandi, i. e. prædicendi futura, & proferendi ad homines arcana Dei; vel, 2. Propheticum sermonem, cujus mentio fit v. 19. sive Scripturam, Propheticam; jam enim sermo Propheticus non nisi in scriptis Prophetarum habebatur. ¶ Sed, &c. Ἀλλ' ὅτι οὐδὲν ἐνέχον, &c. ¶ Sed acti (vel, inspirati, Vulg. rapti, vel, cum traherentur, Sy. in Ger. vel, agitati, Er. V. vel, impulsu, Er. V. E. Ger. Vox propria hujus rei: nam & Græcis tales, Θεοφρονεῖς. De hujus vocis vi vide Heb. 1. 3. Illud ipsum est quod per מַשְׁכָּנִּים exprimitur Jud. 13. 25. Sensus idem qui hic Dan. 2. 27, 28. Et hæc vox ad Cursores pertinet, ut probari potest ex Heb. 6. 1. ἀφ' ὧν τῶν—καρσώμεθα. Illud ἀφ' ὧν τῶν alludit ad ἀφ' ὧν τῶν sive carceres, unde incipiebant currere. à Spiritu Sancto, (Non ut prophani vates, qui furiosi passim describuntur; non ut arreptitii à spiritu malo, qui nec intelligunt quæ loquuntur, nec in potestate habent non loqui, sed supra naturalem facultatem elevati, infuso scil. lumine prophetico, & inspiratâ mysteriorum cognitione; quæ deinde libero motu voluntatis eloquantur aut scribant. Complectitur hæc φωνή, 1. illuminationem mentis notitiâ mysteriorum, &c. 2. donum infallibilitatis; 3. donum Prophetiæ, sive prædictionis futurorum; 4. peculiarem motum & instinctum ad prædicationem & scriptionem, ut Act. 17. v. 16. Apoc. 1. 10. 5. δύναμιν ἐκ μυστηρίων, quâ divina mysteria perspicuè proponere potuerunt. loquuti sunt (Intellige, divina mysteria. Loquendi verbum compre-

hendit & scriptionem, de qua λαλεῖν sæpe usurpatur, E. Ger. ut Act. 2. 31. & 3. 23. Rom. 3. 19. Jac. 5. 10. [Sensus loci,] Locuti sunt futura, non cum ipsi vellent, sed cum eos ageret Dei Spiritus. sancti Dei homines, Be. Pi. i. e. G. Prophetæ P. qui aliàs vocantur viri Dei, ut 1 Sam. 2. v. 27. & 9. 6. 1 Reg. 17. 18. 2 Reg. 4. 7. Vide ad 1 Tir. 6. 11. 2 Tim. 3. 17. Hos sanctos vocat, tum, quia Deus eos ad hoc ministerium sanctificavit & consecravit, tum, quia vitæ sanctitate aliis præluxerunt; tum, ne quis de eorum sanctitate dubitaret. Est hæc ratio à priori, cur Prophetarum scripta non sint habenda pro scriptis humanis, nimirum quia illi Divinitus afflati, & extra se rapti, prophetarunt. Equum igitur est, ut Spiritus S. suorum verborum per alia Scripturæ suæ loca interpretes sit; & ut fideles attendant Scripturis, easque inter se comparent, ut sensum Spiritus Sancti percipiant. Hinc colligitur, Scripturam totam esse verbum Dei, nec aliter à nobis accipiendam, quàm si Deus immediatè eam edidisset.

CAP. II.

1. **F**Verunt verò & Pseudopropheta] Bene cohæret cum superioribus. Non enim omnes Dei Prophetæ sunt qui tales se dicunt. Multi falsò sibi sumunt id nomen. Multi Diabolico Spiritu agitantur. Kαὶ hic respicit præced. q. d. Cum Prophetis illis à Deo missis orti sunt & Pseudoprophetæ, quos non missos dicit, sed fuisse, sive existisse. Scripturæ S. lectionem commendaverat, hic ejus usum monstrat, ne scil. seducantur, &c. A mentione Prophetarum opportunè transit ad argumentum principale hujus Epistolæ quod est de cavendis Pseudoprophetis, quorum in genere studia morisque describit. ¶ In, &c. Ἐν τῷ λαῷ In populo, Be. Pi. κατ' ἐξοχήν, nimirum Dei, vel Israelitico, ut notat articulus. Vide 1 Reg. 22. 6. Jer. 28. Ezech. 13. 2. & 22. 25, 28. Soph. 3. 4. ¶ Sicut & (vel, Similiter etiam, Ger.) in vobis (vel, inter vos, Be. Pi. Ger. ex Hebraismo. Sic tamen & Cicero, Amicitiam, ait, non nisi in bonis, i. e. inter bonos, esse. In vobis, nempe Christianis, in N. T. ut erant in veteri populo.) magistri, &c. Ὁδοῦ δὲ διδασκαλοὶ Doctores falsi, Be. Pi. vel, mendaces, D. h. e. mendaciorum architecti. Intelligit præcipuè Carpocratem & ejus socios, qui fuere Adriani temporibus; Gnosticos, qui vel eo tempore, vel statim post illud, exorti sunt; vel, Simonem Magum cum discipulis suis, & Cerinthum, & Nicolaitas, quorum mentio fit Apoc. 2. 6. Paulus quoque & Judas talium suo tempore grassantium meminerunt. Unde in seq. de iis sæpe loquitur temp. præf. Dicit autem erunt, quia illi pauci erant comparatione eorum qui adhuc erant exorturi. Verba hic futura docent hic agi de omnibus omnium temporum hæreticis. ¶ Qui, &c. Ὅτι πάντες παρεισάξουσιν αἰρέσεις ἀπολαύσαι Qui subintroducunt (vel, clam inducent, Er. II. latenter introducent, G. furtim & subdole, sub specie pietatis irreperentes in gregem; vel, præter doctrinam Christianam, quam non abnegabunt, sed corrumpent; addendo, aut detrahendo, aut immutando, quod notat præp. ὅτι. Vel, præter animadversionem, sive nemine observante, q. d. ὅτι ὁ ἀποστόλος ἐπὶ σέθεντες. Hinc παρεισάξουσιν, Gal. 2. 4. Sic παρεισάξουσιν Judæ v. 4. hæreses (vel, sectas, G. Camer. Vulg. Est vox αἰρέσεις suapte naturâ media; sed additamento distinguitur, & usu Ecclesiæ jam in malam partem accipitur. Est autem hæresis falsa de religionis fundamento doctrinæ, cum contumacia adversus Ecclesiæ confutationem, & admonitiones iteratas, Tit. 3. 10. exitiales, Be. Pi. &c. vel, perniciosas, Vor. G. vel, perditionis, Vulg. exitii, Pi. Perditas, & perditionem adferentes, ob fidei naufragium. Est Genitivus effectum denotans, additus vel restrictionis causâ, quia αἰρέσεις est vox media, vel potius, descriptionis causâ. ¶ Et, &c. Καὶ ὁ ἀρχιδιάκονος αὐτοῦ δεσποτῶν ἀπένευσεν Etiam Dominum qui illos mercatus est (vel, emit, Vulg.) abnegantes, Er. P. Be. Pi. &c. Per δεσποτῶν hic intelligunt, vel, 1. Jesum Christum, qui plerumque Κύριος in N. T. vocatur; sed

fed & ἀποδοῖς interdum, ut Act. 2. 24. Apoc. 6. 10. qui & illos redemit, quippe pro omnibus mortuus; etiam reprobis, qui redemptionis illius, secundum aliquos effectus, facti sunt participes. Verba [autem] talia non semper Effectum, præsertim ultimum, sed sæpe Efficaciam, significant. Sic οὐκ ἐν sumitur 2 Tim. 1. 9. Al. Hos emptos dicit sanguine Christi, κατὰ δόξαν, quia aliis verè fideles esse videbantur. Hunc autem abnegabant, [vel, i. directe & disertè,] quia honorem ei suum detrahebant, dicentes *natum eum patre Josepho, & multos de Carpocratis grege ipsi pares, quosdam & superiores esse*, Iren. 1. 24. vel, negantes Christum esse Deum, ut Ariani *: [vel, 2.] si non verbo, certè factis, & pravitate doctrinæ, sive illis quæ doctrinam eorum confsequuntur. Vel, 2. Deum Patrem, qui ἀποδοῖς dicitur extra controversiam Luc. 2. 29. Act. 4. 24. 2 Tim. 2. 21. quinetiam (ut puto) Judæ v. 4. & Apoc. 6. 10. [de quibus videtis Gom.] Nec unquam Filius sic vocatur. *Emere* hinc idem quod *acquirere*, ac suum facere, ut Esa. 55. 1. Apoc. 3. 8. Sumptum hoc ex Deut. 32. 6. *Annon is est Pater tuus qui te emit?* nempe, ex Ægypto, ut te populum sibi peculiarem efficeret. Deus Pater passim nos redemisse dicitur, quomodo & Christus. Confer Act. 20. 28. 1 Cor. 6. 20. Eph. 5. 25. Apoc. 1. 5. d. ¶ *Superducentes*, &c. Ἐπαργυῖες, &c. ¶ *Accersentes* (vel, *Inducentes*, Pi.) *sibi velox* (id est, inopinatum: quod enim tale est celeriter ac subito videtur accidere). *exitium*, Pi. sim. Be. Ger. Bello Barchochebæ, cui adhæserunt, ut homines mundani. *Velox*, id est, opinione suâ citius, cum sibi vitam & hinc longævam, & in cælo æternam, pollicerentur; q. d. In æternum peribunt. 2. *Et multi*, &c. πολλοὶ ἐξακολούθησαν αὐτῶν ταῖς ἀπολαύσαις. ¶ *Ασπλγείας* legunt Complut. editio & sex præterea Codices. [Verba sic reddunt:] *Multi sequuntur eorum exitia*, Er. Il. Ti. P. Be. Pi. sim. Ca. Mo. Zeg. Me. i. e. exitia dogmata. Metonymia effecti. Hæc voce Apostasiæ & multitudinis scandalum tollit, & à contagione hæresium absterret. Vel, *luxurias*, Vulg. Zeg. *impudicitias*, Ar. sim. Sy. Æth. Nam & philtia dabant, & impudicitia opera habebant inter *indifferentia*. Iren. & Epiphan. Theodoretus de illis, νόμον ἡ ἀκολασίας ποίεμενοι. Idem Carpoc. & ejus socios vocat ἡ ἀσπλγείας καὶ τὸ ἀδυναμία διδασκαλίας. Docebat, ait de Carpocrate Aug. *omnem turpem operationem, omnemque adinventionem peccati*. ¶ *Per quos* (i. e. Quorum vitio, & scelere; propter quorum doctrinam & mores P.) *via veritatis* (i. e. vel, 1. Christus, qui & via est & veritas, Joh. 14. 6. vel, 2. Christianismus, sive Evangelica doctrina, quæ via dicitur Act. 19. 9. item Act. 9. 2. 22. 4. & 24. 14. & via salutis, Act. 16. 17. & via Domini, Act. 18. 25. 26. Contra & mala instituta via nomine veniunt, infra v. 15. Judæ v. 11. Evangelium autem dicitur *via veritatis*, quia est doctrina veritatis salutiferæ; vel, q. d. veritas illa cœlestis quæ est via quædam ad veram felicitatem. Syntaxis qualis Rom. 4. 12. *vestigia fidei* v. blasphemabitur] id est, Maledictis exagrabatur, malè audietur, ipforum occasione; quia & ipsi dici volebant Christiani, ut notat Iren. De Carpocratianis. [Verba vide in G.] Sic & Epiphan. hæref. 27. Simile Rom. 2. 24. 1 Tim. 6. 1. Tit. 2. 5. 3. *Et*, &c. Καὶ ἐν πλεονεξία πλεονεξίας λόγους ὑμῶν ἐμπεριπατοῦν. ¶ *Et per avaritiam* (i. e. ob suum quæstum; & ἐν, pro ὑπὲρ), *fictis* (vel, *factitiis*, Er. Il. Ti. ad decipiendum artificiosè compositis; sermonibus (Prætexebant enim nomina fidei & dilectionis, ut Iren. docet; vos (vel, de vobis, Er. Il. Ti.) negotiabantur, P. Be. Pi. Er. &c. vel, canponabuntur, Er. V. Zeg. E. i. e. Tanquam pecoribus, vel mancipiis, ad nundinationem abutentur; quomodo Plinius imperitos medicos dixit *animas negotiari*. [Sensus,] Sub specie pietatis vos decipient & pecuniâ emungent, ex vestro incommodo suum parabunt commodum. Qui promittunt salutem vitam non corrigentibus, ii multos discipulos sibi attrahunt, & ab illis multa corradunt unde suaviter vivant. Metaphora ab avaris mercatoribus qui merces suas omni arte verborum, etiam per mendacia, commendant. Sic hæretici verbis ornant sua falsa dogmata, ut facilius parum attentos decipiant. Verbum ἐμπεριπατοῦν habemus & Jac. 4. 13.

vel, cum genit. & præp. ὅτι, ut Gen. 42. 34. vel, cum accusat. & præp. eis, ut Os. 12. 1. vel, cum Accusativo rei, ut Prov. 3. 14. Ezech. 27. 21. hinc autem cum Accusativo personæ, quod raro fit. Respondet Hebræo ὁ γὰρ, ut videre est Gen. 34. 10, 21. Prov. 31. 14. &c. Nundinari eo sensu sæpe usurpat Cicero, & alii. ¶ *Quibus*, &c. οἱ τὸ κῆρυμα ἐκπέλαυκον ἀργεῖ, &c. ¶ *Quibus damnatio* (vel, *supplicium*, Ca.) *jam olim* (vel, *ex antiquo*, Ger. q. d. & ab æterno destinata, & in Scripturis prædicta P.) *non otatur*, (vel, *tardat*, Er. P. V. &c. *cessat*, Vulg. Mo. Sy. Ar. i. e. Non desidet; non torpescit, sed strenuè progreditur, & accelerat, ut illos corripiat; & eis impendet; opinione & expectatione citius eos opprimet. Metaphora à viatore, ut Prov. 6. 11. ¶ *Quorum exitium non dormitat*, Be. Pi. &c. sed vigilat, certissimè eos comprehensura suo tempore. Pridem Deus destinavit mittere impostores, quibus tales homines decepti pessimè pereant, Matth. 24. Joh. 5. 43. Respiciuntur autem non obscure verba Moïsi Deut. 32. 35. Sic Judas, qui pleraque hujus Epistolæ transcripsit, ut ostenderet, quæ hinc prædicta sunt jam evenisse. 4. *Si enim Deus*] Imperfecta oratio, nihil enim sequitur quod voci si respondet. Est hinc Hyperbaton, redditum v. 9. Exitii prædicti certitudinem illustrat ac confirmat inductione ac similitudine, cujus antecedens est v. 4, 5, 6, 7, 8. consequens, v. 9. Al. Ἀνασπασθὼν est b, seu Ellipsis consequentis in enuntiato conexo, qualis Rom. 9. 22. Subaudiendum enim est, *Nec illis parcat*. Nisi fortasse ei, si, irrepsit hinc pro καὶ f. ¶ *Angelis peccantibus* (Agit de illis Angelis quos Judas vocat οἱ πησαντας, &c. Quorum caput in veritate non stetit, Joh. 8. 44. & multos secum traxit alios, quorum fuit ille Gen. 3. 1. denotatus g.) *non perperit*] i. e. Eos gravissimè punivit. Ponitur enim negatum pro contrario affirmato. ¶ *Sed*, &c. Ἀλλὰ σερῶνς ζῶντα ταρταρώσαι παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετραμένους. Illud σερῶνς est Dativus, vel, i. instrumenti, ut referatur ad *detraçios*, ac si dicatur, eos validis funibus, sive catenis, detractos fuisse in tartarum; vel, 2. acquisitionis, sive finis: & regitur, vel, 1. à τετραμένους, ut δισμοῖς, Judæ v. 6. à τετήρηκα, ut σερῶνς sit pro eis σερῶνς, & δισμοῖς, pro, eis δισμοῖς, ut Heb. 7 & Dativo infervit, & valet præp. eis. quomodo & Græci dicunt τῇ πόλει, pro, eis πόλιν. vel, 2. à παρέδωκε, *tradidit*, ut verba trajectory sint; quomodo dicimus aliquem tradi custodiæ, carceri, vinculis, videlicet retinendum ac puniendum. Ταρταρώσαι est ἀπὸ λεγόμενον, hinc tantum occurrit, idemque est quod eis τέταρον βίβας. Deductum est à nomine τέταρον, quod idem est quod ὁ ἄδης, Luc. 16. 23. & abyssus, Luc. 8. 31. cum generatim accipiuntur, & locus tormenti, Luc. 16. v. 28. & carcer, Apoc. 20. 7. 1 Pet. 3. 19. Ταρταρὸν nihil est quàm deicere. Nam τέταρον dicitur quod in quaque re infimum est, sive in terra, sive in aqua, sive, ut hinc, in aere. Nimirum ex Syriaco תַּרְטָרָא. Τέταρον ἡ ἐρβένια dixit Homerus Iliad. Θ. & eodem libro, — Βαδὺς δ' ἐπὶ τέταρον ἀμφί. Item Ζῶν ἡ ἐρβένια Il. M. & v. Schol. in Æsch. Eumen. Pindarus, inquit, memorat Apollinem vi Pythonem superasse: quocirca terra illum studuit τέταρώσαι, in Tartarum deicere. Et Tzetzes in Allegor. v. 109. Πῶς ταρταροῖ Ζεὺς ἡ Κρόνον μὲν παλαιῶν & v. 259. Καὶ ταρταρῶν τὸ τεταρταρῶν. Et vox ταρταρῶν occurrit apud Apollodorum in Bibliotheca, in Centimanorum & Titanum historia, & in Didymi Scholiis in Homerum, & in Pharnuthi Libro De natura deorum, & in Libro περὶ ποταμῶν, qui in operibus Plutarchi habetur. Quos autem Apollodorus κατὰ ταρταρῶν δέντας vocat, eosdem etiam ἀπὸ δὲ [eodem spiritu, sive habitu] ριφθέντας εἰς τέταρον appellat. [Hæc cum aliis multis habet Cl. Jacobus Windet celebris non ita pridem Doctor Medicinæ Londinensis, cujus immaturum obitum deflebunt mecum omnes quibus bonæ literæ in deliciis sunt, in eruditissimo libello De Vita Functorum statu.] Per *tartarum* porro intelligit, vel, 1. aerem hunc caliginosum, in quo detinentur dæmones usque ad extremum judicium. Defectores isti Angeli, cum sedem habuissent in summo cælo, domicilio purissimæ lucis, inde infra omnem astriferam regionem detrusi sunt, in aeris loca terræ propinqua, unde eorum princeps ἀρχὸν εἰς ἐξουσίαν τὸ δειπνῶν dicitur Eph. 2. 2. 7. Sed non puto Scriptorem

Scriptorem ullum, sacrum aut prophanum, *tartarum* eo sensu usurpare². Vel, 2. infernum damnatorum³, quod *abyssus* vocatur Luc. 8. 31. Apoc. 9. 1. & 11. 7. &c.^b. Ibi detinentur dæmones, ita tamen ut, Deo quibus velit permittente, in hoc aere, velut assignato eis carcere temporario morentur, homines tentaturi aut vexaturi. Multi ergo dæmones in hoc aere versantur, multi quoque detinentur claustris inferni^c. [Verba sic reddunt:] *Sed in tartarum detrusos* (vel, *precipitados*, Er. Il. Ti. de-
jectos, V. *immersos*, Zeg. vel potius, *cum ad tartari sup-
plicium damnasset*, Med.) *catenis* (vel, *vinculis*, Er. V. Zeg. *funibus*, D. *rudentibus*, Vulg. vel, *ad catenas*, Med. Dicuntur autem *σεσσω*, sive [ut est in Judæ v. 6.] *δεσμοί*, sicut & Pindaro de impiorum animabus loquenti, *δεσμοὶ αὐκῶν*, Dei Lex illa quæ Dæmonas ultra loca assignata vagari vetat, imò [forf. vel] agere, nisi ex permisso, Apoc. 20. 2 d.) *caliginis* (vel, *noctis*, Er. *caliginosis*, V. Intelligit ipsas tenebras quæ damnatos excipiunt⁴; q. d. caligine quasi catenis constrinxit. *Caliginem* autem vocat miserrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem⁵. Ad intelligenda autem hæc lucem nobis, adfert Philo, *Lumen*, inquit, *in celo purum est, hic autem aere caliginoso permixtum*. Sic & Plut. *ἀστυ* dicit esse *ἀέρα*, addens, eum ab Homero dici, *ζῆλον ἠρόεντα*, &c.⁶ [Vide G.] *tradidit damnationi* (vel, *ad damnationem*, P. ad, vel in, *judicium*, Pi. Er. V. Ti. vel, *ad diem iudicii*, ex collat. Judæ, & Matth. 12. 42 h.) *servatos*, Pi. Be. Er. P. vel, *servandos*, Er. V. Zeg. vel, *qui servantur*, Q. in E. Metaphora à damnatis facinorosis, qui in carceris pædore retinentur conficti, dum ad ultimum supplicium pertrahantur⁷. Dicit autem & hic Scriptor & Judas, *Angelos illos desertores servari in isto aere, velut in carcere, in diem iudicii*⁸, cum condignas laturi sunt suis criminibus pœnas, quod indicatur & Mat. 8. 29¹. Id verò non sic intellige, tanquam interim nullas pœnas sustineant dæmones; sed in ultimo die iudicandi dicuntur & condemnandi, tum, quia tunc omnis auferetur eis nocendi potestas, tum, maximè quia tunc imbecillitas eorum & nequitia coram toto mundo traducuntur; quod superbissimis illis spiritibus pœna erit longè molestissima^m. Respectu nostrî tunc primum subibunt iudicium & supplicium suum, quia id tunc nobis & toti orbi innotescet, quod nunc nos latet; licet in seipsis, & respectu Dei & aliorum qui illos vident, jampridem illud subieruntⁿ.

5. Et, &c. *Καὶ ἀρχαῖς, &c.*] Et *prisco*, sive *antiquo*, mundo, &c. Be. Pi. Er. V. Sic vocat hominum genus^o, ante Diluvium^p. ¶ *Octavum Noe*] Vel, 1. inter Adami posteros¹: Sed Noe in linea humanæ generationis decimus erat. Vel, 2. in sectatores iustitiæ; ut Adam excludatur ob transgressionem, & Lamech ob duplex homicidium². Vel, 3. quia unus fuit ex octo fervatis, 1 Pet. 3. 20[†]. Est locutio qualis apud Martialem, *Dic quotus & quanti cupias cenare*^t. Sic Plutarchus de Pelopida, *εἰς οὐκτὼς δώδεκα κατελθὼν, duodecimus ingressus domum*, id est, cum undecim comitibus. Polyb. 1. 16. *Διομένης τε καὶ ἀπὸ νηζῶν, cum duobus aliis enavit*^v. Paucitas numeri hic indicatur, ut scandalo multitudinis impiorum (de quo egit v. 2.) occurratur⁴. [4. Forfan hoc cum seq. jungi possit, hoc modo, *Noe octavum iustitiæ præconem*, sive computum incipias ab Enofo, sub quo cultus Dei publicus institutus est, Gen. 4. 26. à quo Noe octavus numeratur; sive ab Adamo incipias, & duos quoslibet demas, qui, licet fortassis viri pii, præcones tamen iustitiæ dici non meruerint; quod Petrus vel ex traditione, vel ex instinctu Spiritûs S. habere poterat.] ¶ *Iustitiæ* (Non civilis aut humanæ, sed illius quæ Deo placet^y; vel, iustæ scelerum vindictæ quæ mundo imminet^z.) *præconem*] Et verbo², hortando eos ad iustitiam & sanctitatem^b; & facto, nempe, ipsâ per tot annos Arce fabricatione^c, & exemplo vitæ suæ^d: quia operam omnem dedit ut suæ ætatis homines *ad iustitiam*, id est, ad vitam rectiorem, converteret, Matth. 24. 37. 1 Pet. 3. 20. unde & *Mundum illum damnasse* dicitur Heb. 11. 7^{*}. Vox *κήρυξ* emphatica est, significat enim *publicum præconem*, qui scilicet publicâ autoritate missus clarâ voce aliquid denunciat^f. ¶ *Diluvium*, &c. *κατακλυσμὸν, &c.*] Habemus hanc vocem Matth. 24. 38, 39. Luc. 17. 27.

Utitur Plato sæpe; sed & Varro apud Censorinum. Et *ἐπεὶ* exactè dictum: indè *ἐπαργυρῶ* Sirachidæ, *omnia mala Divinitus immissa*⁵. Diluvio (vel, *Inundatione*, G.) *in mundum* (i. e. infinitam illam multitudinem^h); *impiorum* (i. e. in mundum impiis plenumⁱ; in genus humanum illius temporis, quod totum, paucis exceptis, à vera pietate recefferat^k. Sic meritò vocat homines à prima ætate nihil boni cogitantes, quales describuntur Gen. 6¹.) *inducto*, Be. *Diluvium—inducens*, Vulg. vel, *cum induxisset*, i. e. inducere cœpisset^m.

6. Et, &c. *Καὶ—περὶ τὰς καταστροφὴν κατεκρινεν*] Et *civitates Sodomorum* (*Σόδομα* pluraliter dicere, ut *ἱεροσόλυμα*, mos est Interpretibus Lxx, quos sequitur Matthæus 10. v. 15. & 11. 23, 24, &c. Nec aliter Straboⁿ.) ac *Gomorra* (cum aliis duabus Adama, & Seboim^o.) *in cinerem redactas* (Strabo terram illam omnem dicit esse *περὶ τὴν*, Solinus *fatiscere in vagum pulverem*. Confer Amos 4. 11 P.) *subversione* (vel, *excidio*, G. ex Gloss. Respondet voci *הפכה* in hac ipsa historia Gen. 19. 29 q.) *damnavit*, Be. Pi. id est, funditus evertendo punivit^r, penitus evertit & delevit[†]. ¶ *Exemplum*, &c. *τύπος*—*τεδεικνύει*] *Fecitque* (vel, *Constituitque*, Be.) *ut essent exemplar impiè victuris*, Pi. &c. *τύπος* hic sume pro *exemplari*, ut Jac. 5. 10^t. non *quod imiteris*, (quod *παράδειγμα* est^v;) sed *quod admoneat quid sit vitandum*^x; vel, pro *exemplo typico* præfigurante pœnam ignis infernalis, quæ manet omnes impios^y, ex collat. Jud. v. 7. *τύπος* sign. *typum*, Heb. 8. 5. & 9. 13^z. Videre in eo possunt impii quæ pœna ipsos maneat. *Δείγμα* est Judæ v. 7^a. *Exemplum*, nempe, iræ suæ & pœnæ certissimè paratæ^b.

7. *Iustum Loth*] Sic eum vocat comparatum cum illis inter quos habitabat, *καὶ τοῦ γ' ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἵστα σοφίας*, ut ait Philo de eo loquens^c. Impiè RS. ad Gen. 13. 14. Lotum *impium* vocat, quem etiam dicit *elegisse sibi domicilium inter Sodomaeos*, quod sceleratissimi essent^d.

¶ *Oppressum*, &c. *καταπονέμενον ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ἐν ἀσέλγεια, &c.*] *Fatigatum* (vel, *Oppressum*, Æth. sic Er. Ti. *Qui vexabatur*, Ca. *Qui graviter affligebatur*, ut Act. 7. v. 24^{*}. *Qui contundebatur*, sive *colaphis cadebatur*, Ger. ex Sy.) *à nefandorum* (vel, *nefariorum*, Be. Pi. vel, 1. in gen. neutro, id est, facinorum quæ ipsi perpetrarunt^f; 2. in gen. masc. i. e. hominum nefariorum, qui nec jus, nec fas, curant, legum violatores^g: quos *ἀδίσκους* vocat, quod secundum illam primævam partim Naturæ, partim Traditionis, Legem non viverent. Sic & *ἀνομαῖα* membro sequente^h.) *in luxuria, conversatione* (vel, *per libidinosam, sive lascivam, conversationem*, Er. Ti. sic Be. Pi. &c. Ex nefariis eorum moribusⁱ. Tædebat eum vivere inter tam inhospitales atque flagitiosos^k.) *eripuit*, Mo. &c. Nè cum illis involverentur incendio^l.

8. *Aspèctum*, &c. *βλέψαν—ἐβασάνισεν*] Illa, *βλέψαν* & *ἀκούσας*, referenda^m, vel, 1. ad *τὸ δίκαιον*, ut nullum hic sit Hyperbaton; ut sensus sit, quod Lothus, [cùm] aspectu & auditu fuerit iustusⁿ, & nihil turpe auribus aut oculis haurire sustinuerit^o, graviter discruciatu fuit; quod vivens inter illos, cogeretur quotidie videre & audire quæ nollet^p. Versus in Græco sic se habet q, *Aspèctum enim & auditu iustus inhabitans* (vel, *Nam oculis & auribus iustus ille, quum habitaret*, Calv.) *inter eos, diem ex die animam iustam iniquis* (eorum, Calv.) *operibus cruciabat*, E. sic Calv. V. h. e. ei cruciabatur animus^q. [Sed] verbum hoc Activum sumitur pro Reciproco^r. Significat, voluntarios fuisse hos cruciatus[†]. Vel, 2. ad *ἐγκατακλύνειν αὐτοὺς*, hoc modo, *Quia iustus erat & inter eos habitabat, ut cogeretur illorum scelera videre & audire, indè anima ipsius iusta cruciabatur*^t. Vel, 3. ad *ἐβασάνισεν*, hoc modo^x, *Iustus enim ille, cum habitaret, vel versaretur, inter eos, indies* (per annos nempe 16. ex quo ab Abrahamo abierat^y;) *animam iustam* (id est, seipsum^z, ut Matth. 12. 18. &c. vel, significat, gladium doloris animam ipsius pertransisse, ut Luc. 2. 35^a.) *iniquis*, sive *sceleratis*, illorum *factis & videndo & audiendo* (sub. ea, E. q. d. Quod non modò *audiret*, sed & *videre* cogeretur, eorum *flagitia*; adeò apertè peccabant, ut dicitur Gen. 13. 13. Esa. 3. 9^b.) *excruciabat*, Pi. Be. E. Quicquid cerneret, vel audiret, ipsum miserè torquebat^c.

9. *Novit*, &c.] i. e. Longo usu exercitatus est^d. Scit, potest, & vult^e. Orationem huc usque pendentem nunc claudit.

claudit f. Hyperbaton: qu. d. Si Deus peccantibus non pepercit, probos autem liberavit, novit igitur pios eripere, &c. Ex uno exemplo nobili infert sententiam generalem. ¶ De tentatione, &c.] i.e. E periculis & adversis. ¶ In, &c. Eis hūmān—κολαζόμενος τῆς εἰς] In diem iudicii (nempe extremi:) cruciandos (Est Præfens pro Futuro, κολαζόμενος, pro κολαδιζόμενος. puniendos, Er. Vor. E. Non tantum in anima, ut nunc, sed & in corpore: vel potius, punitos, Pi. five, pænas dantes, Be. Pi. Quod exemplis recitatis maxime convenit p, quibus ii proponuntur de quibus adhuc viventibus pœnas sumpsit Deus, quamvis & alias longè asperiores postea decernendas præparavit. Sensus igitur est, Istos sic à Deo puniri, vel, huius vitæ privatione q, idque per horribile aliquod supplicium r; vel, aliis pœnis, ut graviore etiam iudicio serventur t: vel, pænas dantes, scilicet jam nunc secundum animam apud inferos t.) reservare, Mo. &c.

10. Magis, &c. Μᾶλλον ὅτι πᾶς ὁπίσω σαρκὸς ἐν ὁπίσθι μασαζόμενος] Περὶ τοῦ ὁπίσω est sectari, Luc. 2. 1. 8 v. Maxime autem (Ac præcipue puniendos servare x:) eos qui post carnem (Voce σαρκὸς intelligit omnem carnem five nostram, five alterius, sexus, quæ non est nostra, id est, extra conjugium. Omnia talia μασαζοί. Nam sola in matrimonio κατὰ ἀνδρὸς, Heb. 13. 4 v. Carnem vocat pravæ carnis concupiscentias, cumprimis verò nefarias libidines x:) in concupiscentia, five cupiditate immunditie, five pollutionis, (vel, impuræ, II. P. id est, quâ polluantur x; vel, ob pollutum desiderium, V. vel, per impuram cupiditatem. Præpositio ἐν hic non notat viam seu locum ubi ambulatur, sed causam procreantem, quæ ad ambulandum impellit b.) ambulantes, Mo. &c. q. d. Qui cum falsa doctrina vitam impiam conjungunt c. Redit enim hic ad falsos doctores d, quos hoc versu describit ex libidinofitate & superbia x. Gnosticos hic notat f. Irenæus de Carpocratianis, Omnia, etiam impia, potestatem habere se operandi dicunt. Solâ enim humanâ opinione negotia bona & mala ducunt. Explicat Epiphanius, πᾶς ἀρρητὴν καὶ ἀδέμειον θεῶν—ἐπὶ θεῶν καὶ ἐπὶ πᾶν εἶδος ἀνθρώπων καὶ λαγνέσεων ὁμιλιῶν πρὸς γυναῖκα ἐνέχου μέλει σάμεν. ¶ Dominationemque, &c. Καὶ κυριότητος, &c.] Est abstractum pro concreto, ut Eph. 1. 21. Col. 1. 16. Sed ibi de Angelis agitur, hic de Hominibus. Et continent dominatum, Be. &c. vel, auctoritatem, Er. V. id est, publicam potestatem & leges b, vel, ἡγεσίαν, Rom. 13. 1. omnes in imperio positos k. Sic & Latini dicunt potestates l. Sed hos hæreticos magistratum contempnissè non legitur m. Al. dominationem, Christi scilicet, dum pro eo Angelos ad Deum mediatores substituit n. Al. Intelligit universalem dominationem Dei, quâ mundum instituit & gubernat, quam spreverunt illi & repulerunt per fabulas suas de mundi creatione & gubernatione confictas o; q. d. Deum omnium dominum, & scelerum vindicem, aspernantur p. Biblia Regia & Complut. legunt κυριότητος. Sed rectius est κυριότητος. 1. quia sic habent cod. plures & probatiores; 2. quod καταργεῖν Genitivum regit; 3. quod Judæ v. 8. est κυριότητος, in Singulari q. ¶ Audaces, &c. Τολμᾶται, ἀυδαδεις, ὁδῶς ἡ πρὸς βλαστημένους] Vel, est exclamatio conquerentis five indignantis, quæ præced. annectitur ex abrupto propter πᾶς. Vel, est Ellipsis t. Subaudiendum hic, vel, qui sunt, Oecum. in E. vel, cum sint, ut hæreat hæc pars cum seq. t. vel, qui, inquam, ut sunt, Be. Pi. Audaces, (ad aggrediendum ea quibus suum institutum promoveant v; vel, ad maledicendum x: nihil non audentes. Sic Stoicorum arrogantiam apud Tacitum insectatur quidam, addito, ex ea secta homines turbidos fieri v.) præfracti, (vel, contumaces, G. vel, sibi placentes, Be. Pi. procaces, vel, protervi, Me. Sti sensus, & iudicii, tenaces x.) gloria præcellentes, (vel, glorias, Zeg. E. dignitates, Be. Pi. Rev. ὁδοί, id est, πᾶς ἐν ὁδοῖς x, honore fungentes, summo scilicet, Rom. 13. 1 b. vel, opiniones, Val. Er.) non verentur (vel, tremunt, Val. Er. horrent, Be. Pi.) convitiis incescere, Ti. Er. Pi. &c. vel, maledicere, Er. βλαστημένους, pro βλασφημῶν, Græcismus c. [Sensus,] Adeo non reverentes in summis honoribus positos, ut etiam eis atrociter maledicant, contra Exod. 22. 28. Τέμεν hic per Meton. est revereri, ut Dan. 5. 19. & 6. 26 d.

11. Ubi, &c. ὅπου—ὁ φέρει κατ' αὐτῶν πρὸς Κυρίῳ

βλασφημῶν κατ' αὐτῶν] Aut, ut apud Judam est, κατ' αὐτῶν βλαστημῶν. Illud autem, πρὸς Κυρίῳ, abest in MS. & recte x. Idem. Ubi (vel, Cum, Er. P. Be. Pi. &c. ut ὅπου sumitur Marc. 4. 15. 1 Cor. 3. 3. & in Lxx Prov. 26. 20. & in Plut. Isoc. Demost. ut Stephanus exemplis probat f.) angeli, Ger. fortitudine & virtute (vel, robore ac potentiâ, Be. Pi. cum robore naturæ, tum, potentiâ dignitatis x:) majores existentes, (i. e. qui plus possunt pollentque quàm Reges b, G. aut homines in magistratu constituti i, ut apparuit in 10 Egypto, & in Sennacheribo. Vide Psal. 103. 20 k. vel, quàm falsi illi Doctores l.) non portant (vel, ferunt, Er. V. Zeg. Camer. proferunt, Zeg. non inferunt, non intorquent m:) adversum se (mutuò scilicet, aliis adversus alium n, suæ naturæ & generis socios t. Κατ' αὐτῶν hic positum pro κατ' ἐμῶν o, ut quidam cod. habent p. Vel, adversum se, ut sensus sit, q. d. Angeli, cum sint purissimi, blasphemiam nec nominare audent, ne ea se contaminent, &c. q. vel, adversus ipsos, scil. dæmones r, ut colligitur ex loco parallelo, Judæ v. 9 t. vel, adversus eas, Be. Pi. P. Ca. &c. nempe dignitates r, Reges, etiam impios v. Angeli, cum de Regibus ac Principibus aut impiis, aut vitiosis, loquuntur, nusquam loquuntur nisi modestè, non cum maledictis; ut videre est tum alibi, tum 1 Reg. 22. 20. Dan. 4. & 12. Zach. 3. Nimirum etiam Angeli reverentiam exhibent potestati quàm eis speciali providentiâ Deus concessit x, & regnis etiam impiorum custodiendis præfunt, Dan. 10. & 11. Sic & Prophetæ Regibus, quos fortiter arguebant, honorem, ut par erat, habebant; nec eis imprecabantur, sed duntaxat prædicebant, &c. v.) à Domino (vel, apud Dominum, Er. Be. Pi. in conspectu Domini z: vel, coram Dei iudicio a, si quando discepcionem cum eis habeant apud Dominum t.) blasphemum (vel, maledicum, Er. Ti. P. Pi. contumeliosum, Camer. execrabile, Vulg. maledictionis, Be. blasphemæ, Sy.) iudicium, Mo. Er. Be. Pi. &c. vel, maledicam sententiam, Ca. ut scilicet eis maledicant b: vel, vindictam quæ maledicendo exercetur. b Me. sim. Nam κατ' αὐτῶν ponitur pro κατ' αὐτῶν, Prov. 6. 34. Esa. 34. 8. & 35. 4. Deo soli vindictam illam reservant, sicuti & contra Diabolum, utpote cui & ipsi potestas quædam à Deo data sit, fecit Michael: quod argumentum à majori addit Judas c. G.

12. Hi, &c. οὗτοι—οὗτοι, καὶ βλαστημῶν εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς ἀλλήλους] At isti (Magistri mendaces, de quibus v. 2 d.) Me. sim. veluti bruta animantia (Quo stupiditatem & ignorantiam eorum notat x:) naturâ (vel, suapte naturâ, Zeg. vel, naturaliter, Calv. Vor. Ca. vel, naturalia, Mo. Calv. οὗτοι, pro φυσικῶς f.) genita (vel, facta, Mo. nata, Er. V. Pi. procreata, Vor.) in captivam & in perniciem, Er. II. Ger. Ti. V. Et certè bruta animantia eo fine creata sunt, ut ab hominibus capta & occisa cedant in eorum esum & usum g. Sed dura est & insolens locutio, φυσικῶς καὶ βλαστημῶν, pro, φυσικῶς, vel οὗτοι, καὶ βλαστημῶν, unde etiam Erasmus suspicatur illud καὶ βλαστημῶν ex albo Librî in contextum irrepsisse h. Alii [ergo] φυσικῶς seorsim accipiunt, ut sit declaratio vocis præced. ἀλλοῖα, quod aptius est i. Illi, inquit, veluti bruta animalia, naturalia k, i. e. quæ non ratione ducuntur l, sed sensu m; vel naturâ, five naturalibus motibus & concupiscentiis n; nata in captivam, &c. Ger. vel, i. activè, ut aliorum animas capiant & perdat, instar animalium rapacium quæ in aliorum perniciem intenta sunt p; vel potius, 2. passivè q, ut tandem iudicii die tanquam laqueo capti ad interitum trahantur r. Sensus loci, q. d. Quæ ad interitum facta sunt: quæ dum escam bruto impetu persequuntur, ultro in retia & exitium suum ruunt t. [Sic vertunt:] At isti, veluti animantia rationis expertia, quæ naturali impetu feruntur, id est, quæ non consilio, nedum Spiritu Dei, sed cæco naturæ rationis expertis impetu, ad belluinas cupiditates feruntur, ex collat. Judæ v. 10. Nature enim nomine, de brutis loquens, sensualitatem intelligit, facta ad eum finem ut capta intendant; q. d. Sponte se in Diaboli & mortis laqueos induunt, vasa nimirum ad interitum coagmentata, juxta Rom. 9. 22. Judæ ver. 4 t. Be. ¶ In, &c. Ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλαστημῶντες ἐν τῇ εἰσόδῳ αὐτῶν κατὰ φθορὰν οὐκ οὐκ] In his (vel, Ea, Be. Pi. ἐν, sicut Heb. 2 circumscibit Accusativum, Psal. 20. 8. Invocabimus in nomine (i. e. nomen,) Domini v: ἐν οἷς, pro ἐν ἀκείνοις o. Græcismus. Et ἐν hic pro κατ' x. Sic enim loquitur Isoc. βλαστημῶντες κατ' αὐτῶν διατείνοντες v. Vel, ob ea, V. Pi. X x x vel,

pro Verballi, more Hebræo; q. d. Cor peritum avaritiæ, lucris captandis diu assuetum, & unice intentum. P. Doctores qui comineum dant peccandi, non mirum est si multos discipulos attrahant, & inde lucrum faciant, ut jam antè diximus. ¶ *Maledictionis filii* Id est, quos manet illa maledictio, Matth. 25. 41. ut filii mortis, ira, gehenna, quibus hæ debentur & præparantur: vel, Hebraismus est, q. d. Exsecrabiles, i. e. digni omnium execratione & maledictione. Locutio est qualis Mat. 11. 19. Joh. 17. 12. Eph. 2. 2, 3. 1 Pet. 1. 14. Sic חרתי בן vertitur ἀπὸ πλῆθους, Deut. 25. 2. 15. Dereliquentes (vel, Postquam dereliquerunt, Ger.) rectam viam (Sic Act. 13. 10. quam scil. Apostoli monstraverant; viam veritatis, & fidei, & sanctitatis; veram & sanam Christi doctrinam. Est introductio ad comparationem seq. Nam Balaamo dictum, via tua perversa, &c. Num. 22. 32. erraverunt, ἠμάρτησαν] Aberrarunt, Be. Pi. in errorum avia, alios secum eo trahentes, 2 Tim. 3. 13. Nubium instar que ventis circumaguntur, Judæ v. 12. Jam non in uno aliquo dogmate consistunt, sed vagantur per varios errores doctrinæ; nunc hoc, cras aliud, dicentes; prout commodum viderint quæstui, ut Balaam, &c. ¶ *Secuti viam* (id est, & falsam doctrinam; & mores, avaritiam, vitamque impiam; Balaam (Pro Prophetis & Apostolis secuti sunt Pseudopropheta. Est autem comparatio valde appositæ, ut sequentia ostendent. Balaam, cum esset Propheta veri Dei, adjunxit se hostibus populi Dei, & quidem in cultu idololatrico, Num. 22. 41. & 23. 2, 14, 29. & consilium dedit quo Israelitæ in impudicitiam pellecti malè perirent, tandem verò cum hostibus populi Dei excisus est. Pariter & Gnostici doctrinam Judæo-ethnicam cum Christiana miscebant, seque adjugebant idololatriis & persecutoribus Christianorum, & Christianos impuris suis & doctrinis & moribus inquinabant. Denique ut in peccato illis pares erant, sic & in exitio, cum Judæis excisi à Romanis. ex Bofor, Τῷ Βοφόρ] Nempe βοφός. q. d. Natus in loco cui nomen Bofor. Habemus quidem nomen βοφός in Græco pro βοφός, 1 Sam. 30. 9. item βοφός, Deut. 4. 43. & 1 Macc. 5. 26. Hic autem designatur locus dictus βοφός Num. 22. 5. Quod à Syris mutatum est in βοφός, quia frequens illis est βοφός. mutare in βοφός. ut Joel. 1. 1. βοφός, in Græco βοφός. Nec minùs frequens mutatio βοφός in βοφός. quomodo idem est βοφός & βοφός, multaque alia. [Reliqui aliter accipiunt:] Ipsius Bofor, E. Qui fuit Bofor, Ger. nempe filius. Articulus enim βοφός magis solet parentem designare quàm locum nativitatis. Bofor ergo idem nomen est cum Boor, qui erat pater Balaami, Num. 22. 5. P. nisi forte binominis fuit βοφός, quales in V. T. multi. Forfan Apostolus paronomasia quādam mutavit nomen Boor vel Boor, & pro eo appellavit filium Bofor, h. e. carnis à βοφός, q. d. carni additum; quomodo Judæi Bethel dixerunt Bethaven, Ose. 4. 15. & Beelzebub, Deum muscarum, vocarunt Beelzebub, Deum stercoreum, Mat. 10. 25, &c. ¶ *Qui mercedem iniquitatis* (vel, injustitiæ, E. Me. h. e. Balaaci munera, pro opere injusto; quod scilicet se promptum & paratum ad maledicendum offerret. amavit] i. e. desideravit & expectavit. Vide quàm bene similitudo respondeat. Balaam fuasit supra, idque lucris causâ: sic & illi. Traditio in hoc loco supplevit quod retinetur in Scriptura. Vide quæ diximus Num. 24. 25. & 31. 8. Balaam accepta mercede paulò pòst perit: sic & illi peribunt. 16. *Corruptionem*, &c. Ελεγχὶν ἢ ἐρευνῆσαι ἀδυναμία. ἀπολύειν ἢ ἀφαιρῆσαι, &c.] Nota historia ex Num. 22. 28. Optimè autem procedit comparatio. Illum asina arguit: hos animalia muta propè omnia, quod sexus leges servant; quædam etiam pudicitiam conjugalem. Idem sensus apud Judam v. 108. Redargutionem verò habuit (vel, sustinuit, Pi.) propriæ transgressionis, Ger. E. Be. (vel, Sed redargutus fuit de sua iniquitate, Er. Il. Ti. quod scilicet dona non contempsit, nec donantis animum; sed avaritiâ allectus profectus est maledicendi animo, ut patet ex Num. 24. 14. & 25. 1, 2, 3. & 31. 16. Jol. 24. 9, 10. Apoc. 2. 14. quod cognita Dei voluntate de non maledicendo populo in contrarium nihilominus niteretur. Num. 22. 19. & 23. 13, 29. vel, sue vesanie, Vulg. Legit ὁρῶντος quæ vox est in Aristoph. Plat. &c. Deest

hic βοφός, ut supra. v. 9. quomodo βοφός sæpe deest apud Hebræos. sub. Nam, V. Be. Pi. &c.) *Subjugale* (vel, jumentum, Ca. vel, animal subjugale, Er. Il. Ti.) *mutum* (subauditur. hic βοφός vel βοφός. Intelligit autem Synecdochicè asinam: Subjugis asina muta, Be. Pi. βοφός. Vor. ex βοφός est Nomen per se generale, ut Latinum jumentum. P. Sed apud Græcos S. Scripturæ Interpretes semper de Asino aut Mulo dicitur, ut Exod. 4. 20. & 9. 3. & 20. 17. Job. 24. 3. Zac. 9. 9, &c. Nec aliter Matth. 21. 5. Id eo evenit quod Judæa equos non ferret. Et βοφός hic dicitur quod sermone caret, Specie excellentiore significat per nomen Generis βοφός. in (Sed βοφός hic redundat: βοφός hominis (vel, humanæ, Be. Pi. id est, simili hominis voci. Genitivus interdum denotat comparisonem parium, ut Esa. 1. 10. Ductores Sodomi, i. e. Sodomitis similes. Sic Judæ v. 11. In via Cain — & errore Balaam, &c. βοφός. voce loquutum (Si homines tacerent, lapides loquerentur, gram. 3. 1. 30. 112. Luc. 19. 40. Sic cum homines brutescant, bruta animalia pro Deo loquuntur. Exemplum valde appositum, quia hos homines supra v. 12. cum bestiis comparavit. prohibuit (vel, cohibuit, sive coercuit, Ger. ex βοφός. Sy.) *Propheta insipientiam*, Mo. vel, dementiam, Be. Pi. Er. Verè enim dementia erat, Deo se opponere. βοφός. βοφός vox est inusitata. Græcis dicitur aut βοφός, ut Platoni in epistola, aut βοφός, ut Zach. 12. 4. Non autem in verbis asinæ aperta erat reprehensio jam dicti criminis, sed ex illis constabat, viam ejus fuisse perversam. Nec βοφός hic asinæ tribuitur, sed absolute ponitur, & de Angelo intelligi debet. Qu. Quomodo Petrus eum vocat *Prophetam*, quem Moyses vocat *ariolum*? sic enim Vulg. reddit βοφός Num. 22. 5. & Joshua, 13. 22. eum βοφός appellat, quod ariolum sonat. Resp. 1. *Propheta* vocatur non quia talis erat, sed quia talem se dicebat. Sæpe enim nomen βοφός in S. literis usurpatur secundum id quod putatur, non quod est. Et in eo sensu Interpretes vertunt interdum βοφός, sæpe βοφός, ut Jer. 6. 13. & 26. 7, 8, 11, &c. 2. *Prophetam* hunc Dei fuisse, sed avarum & improbum, constat, tum, quia Petrus eum absolute *Prophetam* vocat, nec in eo idololatriam reprehendit, sed avaritiam; tum, ex descriptione Mosæica, Num. 22. 5, 8, 13, 18, 19. tum, ex oraculo illo Num. 24. 16, 17. quod βοφός esse in confesso est. Illud autem βοφός Num. 22. 5. Targum vertit in Petor Syria, & βοφός de Pethor, ubi Vulgatus agnoscit esse nomen loci. Illud autem βοφός interdum accipitur in bonum pro prescio futurorum, ut Esa. 3. 2. sicut & βοφός, Mich. 3. 11. 3. Forfan Balaamus avaritiâ impulsus quandoque illicitis divinationibus usus fuit, saltem inter infideles, ut Num. 23. 1. & 24. 1. 17. *Hisunt* (Multis similitudinibus depingit illorum hominum ingenium.) *Fontes sine aqua* Vel, sicci, E. Qui procul venientes invitant ad bibendum, sed sitientes atque adeuntes fallunt. Sic illi expertes sunt vitalis aquæ, id est, sanæ doctrinæ, & pietatis, 2 Tim. 3. 5. veritatem, pietatem, salutem, & salutis securitatem, auditoribus promittunt; sed ipsa nihil horum præstant. *Fontes sine aqua* dicuntur fontes, sed non sunt; sicut oculus qui non videt Aristoteli non est oculatus. Ità illi nomine tantum Christiani. *Fontes* vocat fontium receptacula. Scientiam, inquit, jactant, cum nullam habeant. ¶ *Nebule*, &c. Νεφέλαι βοφός. βοφός, &c.] Νεφέλαι & nubes dicuntur & nebule, quæ ipsæ abortus quidam sunt in nubium genere, tenebricosæ & non imbriferæ. Indè errorum nebulam dixit & Juvenalis. Et MS. hic pro νεφέλαι habet βούχλαι. Vide Sap. 2. 4. Sirach. 24. 3. & 43. 15. Soler ità verti Hebræum βοφός, ut Job. 38. 9. Joel. 2. 2. Soph. 1. 15. Et Judas hanc comparationem cum præcedente permiscens, ait, νεφέλαι άνυδροί βοφός άνέμων βοφός άνέμωι. Facilius agitatur id quod leve est; nebula à ventis, nebulones à cupiditatibus suis. Sic motus animi Ventis & Procellis sæpe comparat Cicero. [Sic vertunt:] *Nubes* (vel, potius, *Nebula*, D. sic Er. P. Be. Pi. Gom. quæ propriè, secundum Physicos, sunt nubes steriles.) à *procella* (vel, *turbine*, Er. V. Be. Pi. βοφός est ventus violentus, Phavor. Hesych. cum tenebris, Phavor. quod aptè exprimit tenebricosos errores, ac mores ethnicos, quibus abrepti sunt.) *adæ*, sive *impulse*, E. Quæ spem pluviae faciunt, sed solo vento turgent, nec imbrem emittunt quem

quem pollicentur. Denotat doctorum illorum, tum vanitatem & fraudulentiam †, tum inconstantiam atque instabilitatem in doctrina & placitis suis †, quæ mutant & invertunt prout commodum fuerit v. ¶ *Quibus*, &c. ¶ *Ois*, &c.] Genus masc. ostendit hoc non referendum ad propinquius, nempe πῆλαι, aut νεφέλαι, sed ad remotius, ἐπι, illi, falsi scilicet doctores. ¶ *Quibus caligo tenebrarum* (i. e. tenebrosissima v. h. e. miserrimus inferni cruciatus. Poena alterius seculi modò sub Incendii, modò sub Tenebrarum, figura describuntur, ut Matth. 8. 12. & 22. 13. & 25. 30. Augetur autem significatio cum dicitur ζοφὸς καὶ σκοτεινός, ut & Judæ v. 13. Sic dicitur χόρος πῆλαι, σύμφορα πῆλαι, cœnum luti, & similia a.) *reservatur* Significatur finis & supplicium quod illos manet b. Respondet poena culpæ. Tenebrosa vita tenebris punitur. Τετήρηται 1 Pet. 1. 4. de Præmio dictum, hic de Poena c; respicitque supplicium malorum Angelorum, supra v. 4. quod hi cum illis commune habent d. 18. *Superba*, &c. ὑπερόψατο καὶ μαλακώσας φεγγέ- μους, &c.] Nam (vel, Siquidem, Il. Er. V. Ti.) *pretumidam vanitatem* (vel, *superba*, sive *pretumida*, *vanitatis*, Mo. Pi. Ger. Vulg. Phralis qualis, ἐξέπνεν τὴν ἡμετέραν, *dier novissimi*, 2 Pet. 3. 3. *lubricum ætatis*, pro *lubrica ætate*. Et ὑπερ significacionem auget*: vel, *inflata & vana*, G. *superba & inania*, V. *vehementer fastuosa*, Er. Il. Ti. V. Ger. Eadem vox in Græco Dan. 11. 36. ubi in Hebræo est נַפְלָאוּת, & Deut. 30. 11. 2 Sam. 13. 2 f. & Judæ v. 16 f. Eodem sensu σώμα λαλῶν μεγαλα, Dan. 7. 8. In Glossario ὑπερόψατο, *inflatus* h. Verba tumentia & fastu plena, vana tamen & inania i; nempe de virtute in se missa, quæ mundi fabricatores effugere possent. Dicebant, ait Tertul. *suas animas de sublimi virtute conceptas, despectrice Mundi potentium principatum* k.) loquendo, (vel, loquentes, Mo. Vulg. vel, sonando, Il. ubi sonuerint, Er. Ti. φεγγέται est sonum edere l. Competit hoc Gnosticis, qui, sibi solis scientiam vendicantes, de rebus maximis & abstrusis magno cum fastu vanissimè nugabantur m.) *inescant* (& inescando capiunt, ut supra v. 14 n. vel, *pellicunt*, Vulg.) *per carnis cupiditates, perque lascivias*, Pi. vel, *in desideriis*, seu *concupiscentiis*, *carnis*, *luxuriis*, Mo. E. vel potius, *lasciviis*, E. Er. Zeg. Deest in MS. cōpula. Nec id inusitatum, ubi alterum alterius est expositio, ut Luc. 2. 14. De re vide supra v. 7, 10. & hic est per o. Vel, *per concupiscentiam carnis voluptatibus*, V. vel, *cupiditatibus libidinosi corporis*: nam σαρπὶς ἀσελγείας legendum puto p. ἐν ἐπιθυμίαις pro ἐν ἐπιθυμίαις, & ἐν ἀσελγείαις pro δὲ ἀσελγείαις q. ¶ *Eos*, &c. Τὸς ὄντως, &c.] Itā plerique Codices legunt r. Alii ὁλί- γων, ut Complut. t. ac Regius t. Alii ὁλίγως, ut MS v. & duo cod. *. quod infrequens v. [Hinc variant:] *Illos qui verè* (vel, *indubiè*, *utique*, *omnino*, vel, *planè*, Val. *prorsus*, Camer. id est, reipsa, non simulatè z; q. d. qui non hypocriticè, sed ex animo, se Christo addixerunt*: vel, *propemodum*, Ca. Sy. & Ar. in Ger. *parumper*, Q. in E. *ad tempus*. Sic ὁλίγον habuimus etiam in 1 Pet. 1. 6. Re ipsa effugerant, non in speciem. Correcti fuerant, sed in vetera sunt relapsi; ut sequentia clarè indicant b. *paululum*, Vulg. id est, vel, imperfectè, nec satis firmà fide: vel potius, non multò antè, sed nuper admodum, *conversi ad Christum* c.) *effugerant eos* (vel, *aufugerant ab his*, Er. Il. Ti. P.) *qui in errore* (scilicet infidelitatis & vitæ carnalis d,) *versantur*, sive *conversantur*, Be. Pi. Er. &c. Judæos, Gentiles *, vel potius, Gnosticos f: vel, *qui nunc decepti redeunt*, nempe ad ea quæ effugerant. Ἀναστρέφειν est redire, Mat. 17. 22. Act. 5. 22. & 15. 16, &c. Et plurimis V. T. locis וָשׁוּ sic vertitur. Pro eodem infra ἐπιστρέψας s. Sensus, Eos qui verè reliquerant errorem pristinae conversationis, novo erroris genere decipiunt h. Gnostici eos qui nuper ab eorum hæresi conversi fuerant ad orthodoxam fidem rursus ad suam hæresin pellicunt, refricando & obijciendo illis escam priscarum voluptatum & libidinum, quibus in hæresi indulserant i. 19. *Libertatem*, &c.] Scilicet carnalem l; vel, omnia operandi m, sive ad omne genus turpium voluptatum n; vel, à peccato o, & poena peccati p, & legibus divinis q, atque humanis r; & à subjectione dominorum & Principum, ut liberè agant quicquid lubet: Luxuriam enim dicunt non esse peccatum, sed opus Dei & naturæ t. Animam suam dicebant ab omnibus liberatam, teste Irenæo t.

Libertate, quæ nihil optabilius ac suavius audiri solet, promissâ, homines ad doctrinam suam pellicunt v. ¶ *¶ Cùm ipsi servi sint corruptionis*, Τὸς φθορᾶς] *Corrupte- le*, Be. Pi. &c. *Morum corruptissimorum*; φθορᾶ enim hic sumitur ut supra 1. 4*. Libidinis & voluptatis, quæ animam & corpus corrumpunt v. Quomodo [ergò] alios liberarent z, qui ipsi servi sunt, & quidem pessimâ servitute a. ¶ *A quo*, &c. ὁ γὰρ πρὸς ἡμᾶς τέταρτος ἀνέλωται] Sensus idem qui Rom. 6. 16. & Joh. 8. 36. ubi nonnulla ex Philosophis attulimus paris sensûs b. ¶ *Siquidem à quo quis superatus est* (vel, *victus est*, Ca. Eth. Me. Gom. Non imperfectè & ex parte, ut ille Rom. 7. qui adhuc repugnat, & tandem superior evadit, v. 23. sed perfectè, quâ fractis jam viribus ac captus non repugnat c.) *huic etiam est mancipatus*, Be. vel, *in servitutem additus*, Pi. vel, *servus factus*, E. Quod dixit eos esse servos corruptionis, id probat ex jure belli, quo victor victori cedit in servum atque mancipium d. 20. *Si*, &c. Εἰ δὲ, &c.] Sed vera lectio est, οἱ γὰρ, &c. ut series sequentium indicat *. *Si enim aufugientes* (vel, *postquam effugerint*, Be. Pi.) *inquinamenta* (Hæc vox alibi in N. T. non occurrit, sed μασμοὶ supra v. 10. Μάσματα Medicis dicuntur *seminaria luis pestilentialis in aere corrupto*, quæ occultè serpunt, & multos inficiunt. Sic & semina vitiorum homines ad illa pronos facillè contaminant f.) *mundi* (nempe voluptates & libidines g, errores & peccata quibus scatet mundus h, h. e. homines impii in mundo i. Vide supra v. 10 k.) *in cognitione*, &c. Mo. Id est, in adeunda cognitione, seu fide Christi l; vel, conferentes se ad cognitionem, i. e. fidem & cultum, Christi m: vel, *per agnitionem*, &c. Be. Pi. E. id est, per fidem Christi purificantem, Act. 15. 9. Tempus significat quo primum facti fuerant Christiani n. Cognitione Evangelii vim habet nos à peccatis liberandi, Joh. 8. 36 o. ¶ *His*, &c. Τότοις δὲ πάλιν ἐμπαλόντες ἡτλώσας] Abundat p, ut & alibi q: vel potius, vertendum tamen r, vel, *autem* *. Vox ἐμπαλόντες habetur in Lxx Prov. 28. 18 t. & 2 Tim. 2. 4 t. & in Plat. & Polyb v. estque valde emphatica, & significat *triciis & laqueis implicari*. Verbum ἡτλώσας respectum habet ad v. præced. *. *His rursus implicati* (id est, a seducto- ribus istis inescati ac malè persuasi v.) *superentur*, Ger. Id est, in peccati servitutem redigantur z. ¶ *Posteriora* (vel, *Ultima*, Val. *Postrema*, Er.) *deteriora prioribus*] Habes eadem verba Matth. 12. 45. & Luc. 11. 26 a. similia Matth. 27. 64. Joh. 5. 14 b. Gravius enim est malum recidivæ; & profundius se vitiis pristinis immergunt, habitumque validiorem inducunt c; & ingrati obicem ponunt gratiæ Dei d, ideoque ab ea deserunt, & à dæmone arctius habentur *. Hermas 3. 9. *Quidam tamen ex eis maculaverunt se, & projecti sunt de genere justorum, & iterum redierunt ad statum pristinum, atque etiam deteriores quàm prius evaserunt*. Socrates apud Xenophontem 1. 2. ait quosdam existimare, qui justi fuere injustos non fieri; se verò planè aliter existimare, atque eam immutationem fieri per mala exempla & neglectum exercendæ virtutis f. 21. *Melius*, &c.] Id est, Minus malum g. Sic καλὸν ἢν sumitur Matth. 26. 24. quod alibi dicitur ἀνα- τρέπον, Matth. 10. 15. & 11. 22, 24, &c. h. ¶ *Non cognoscere* (vel, *cognovisse*, E. Me. Be. Pi.) *viam justitiæ*] Id est, religionem justam: vel, doctrinam quâ justitia vera comparatur i: vel, Evangelium k, quod supra *via veritatis*, & *via recta*. Nam *justitia* hic omnia comprehendit quæ Deo grata sunt, ut 1 Pet. 2. 24 l. ¶ *Quàm*, &c. ἡ ἐμπροσθεν ἐπιστρέψας, &c.] Id est, eis τὰ ὀπίσω ἀνατρέψας, ut in uno vet. cod. est m. Sic ἀνατρέψας pro וָשׁוּ habes Exod. 32. 26. Jud. 11. 39. Ezech. 1. 14. & 7. 13, &c. eis τὰ ὀπίσω valet retro, ut Luc. 9. 62. & 17. 31, &c. n. *Quàm cognitâ illâ* (vel, *agnoscentibus*, Mo.) *regredi* (Nempe à fide & via justitiæ deficiendo o:) *à sancto mandato* (Quod jam dixit *viam justitiæ* p, h. e. ab Evangelio q; quod ἀγία ἐπιστολή per excellentiam, 1 Tim. 6. 14 t. quod *sanctum* vocatur per Antithesin ad inquinamenta mundi t.) *ipsis tradito*, Pi. sic Be. &c. Per Apostolos nempe, ut dicitur infra 3. 2. Sic ἀνα- στρέψας τὴν πίστιν dicit Judas v. 3. Sunt autem huic sententiæ similes Sirach. 34. 30, 31. & apud Philonem, [cujus verba quare in G.] Vide ad Luc. 12. 48 t. Hoc autem illo

- illo pejus est; quia hic peccat, i. sciens, Luc. 12. 47. 2. per ingratitudinem, abiciens dona Spiritus Sancti à Deo accepta: 3. gravissimo peccato, vel hæresis, vel apostasiæ.
22. Contigit enim (vel, autem, E.) eis illud, &c. Τὸ πρὸς ἀλλήλους παρομιλῆσαι. Illud (vel, Res, E.) veri proverbii, Mo. E. Quod vero proverbio dici solet, Er. P. Be. Pi. E. &c. Est in Græco Prov. 26. 11 v. Sensus est, Non in protasi tantum, sed etiam in apodofi, nimis vera est hæc proverbialis locutio. ¶ Canis reversus ad, &c. Ἐπὶ τὸ ἰδιὸν ἐξέρχεται. Ad suum (vel, proprium, Mo.) vomitum, J. Ca. Pi. &c. scilicet, ad id resorbendum quod evomuerat, quod foedissimum est & abhominabile, nec in summa quidem fame à quoquam usurpatum. Dictum hoc à Salomone de eo qui iterat stultitiam suam. In Græco Prov. 26. est ἐξέρχεται, quæ est vox usitatissima, pro quo hic est ἐξέρχεται, quæ vox insolentior est; quam alibi me legere non memini. Sed ex ramicibus ejus colligitur eam priscis non prorsus ignotam fuisse. Ἐξέρχεται, ait Salmas. post Hesychium, est κενώσαι. Inde, addit Salmas. ἐνέειν, infundere; item κενέειν, defundere, quæ vox occurrit in Dioscor. 2. 87. & 5. 100. & in Polluce, 7. 33. quibus adjicere licuit ἐνέειν, transfundere, sive percolare, ex Plut. adv. Epicur. denique ἐξέρχεται. Quæ vox passim occurrit, valétque educere, exprimere sive extrahere, evacuare, vel, vomere, ut in Dioscor. 6. 19. ubi de iis agens qui Pharicum venenum sumpserint, μετὰ τὸ ἐξέρχεται αὐτῶν, id est, postquam evacuati sunt, vel potius, postquam vomuerint: nam evacuationem, quæ dejectione fit, in veneno tam præsentaneo, expectari eum voluisse credibile non est. Sic in Laertio Heraclitus quærit, Ἄν τις possὲt ἐκ ἐντερίων πρῆξις ὑγρὸν ἐξέρχεται, educere? Sic in Hippoc. De morbis 4. κὶ ἐξέρχεται, κὶ πυρετίζονται. & vomit, & febricitat. Hinc κενέειν in Arrian. Epict. 3. 13. Μὴ κενέειν, &c. Noli pituitam tuam in eos vomere, excreare, egerere. Est & ἀπερῆν idem quod ἐξέρχεται, ut in Strab. 1. 1. ubi de mari Euxino dicit βιάζεται, κὶ ἀπερῆται τὸ πλεονάζον, vi erupit, & quod abundabat evomit. Canis porro, æquè ac sus, immundum animal est, ex Lege Mosis; idque, inter alia, ratione victus, qui in utroque valde impurus est. Canis vescitur rebus foetidissimis, etiam putrida cadaverum carne: lingit saniem ulcerum, sive alienorum, ut Luc. 16. 21. sive priorum, Ælian. De animal. 8. 9. ¶ Sus (Ab hac qualitate dicta Heb. חזיר, à חזר rediit t.) lota (sub. reversa, Er. V. E. &c. vel, sub. revolvitur, Camer.) in, &c. Eis κύματα (Pro quo κυλισμὸν dixit Th. Prov. 2. 18.) In, vel Ad, volutabrum (vel, volutationem, Er.) cæni, Er. P. Ca. Pi. &c. Quo maximè gaudet, & volutatione in locis cœnensis pinguescit, ut notant Aristot. Hist. 8. 6. Ælian. De animal. 5. 45, &c. Unde & Aratus v. 1123. — σὺν ἐσθλῶν δὲ πικρὰ γαίαν. Hoc vult, peccatores, illos potissimum qui semel mundati in pristina vitia relabuntur, se similes reddere his animalibus, quæ ob insignem immunditiam locum adagiis dederunt. Terentius Hecyræ, Nam in eandem vitam te revolutum denuò video esse.

CAP. III.

1. Hanc — secundam scribo epistolam] Hinc & ex c. 1. 18. liquet Petrum hanc scripsisse Epistolam, ipsamque ad eosdem, nec plures, sed unam Epistolam, dedisse. Al. Hoc est initium novæ Epistolæ ejusdem Simeonis ad illos in Ægypto Judæos Christi disciplinam professos. ¶ In, &c. Ἐν αὐτῇ διεγέρθη ὑμῶν ἐν κοινῇ τὴν εὐαγγελίᾳ διδασκαλίαν. Quibus (vel, In quibus, Mo. Pi. Nempe duabus Epistolis: alioqui dixisset, & c.). Ad sensum, non ad verba, refertur constructio. Præsupponitur hic & subintelligitur aliquid, hoc modo, Hanc jam secundam, post vel præter priorem, vobis scribo, &c. Al. Per quas, v. sinceram (i. e. puram & simplicem, non fucatam) mentem vestram (Blandientis hoc est & bene sperantis; vel, anticipantis, q. d. Non hæc scribo ut mentem vestram sinceram reddam,

- sed ut pro officio & amore meo vos in sinceritate confirmem. Εὐαγγελίαν commendat nobis Paulus, 1 Cor. 5. 8. & quidem suo exemplo, 2 Cor. 1. 12. & 2. 17. Διὰ τὴν αὐτὴν, mens, Matth. 22. 37. Marc. 12. 30. Heb. 8. 10. & 10. 16. &c.) per commonitionem, Be. vel, in commonitione, Mo. v. pro did. Monet, eos non tam uberiori informatione indigere quàm seriâ commonitione, ne segnescant: vel, commonefaciendo. Est eadem locutio quæ supra 1. 13. Sic κοινωμένην pro κοινῇ habemus Joh. 14. 26. 2 Tim. 2. 14. & supra 1. 12.
2. Ut, &c. Μνησθῆναι ὑμῶν περὶ τῶν ἐπιτελεσμένων. Quidam (imò omnes Græci cod: præter Complut.) habent ὑμῶν, nempe, quasi unus ex Apostolis loqueretur. Ego utrumque [& ὑμῶν, & ὑμῶν, quod G. cum Vulg. legit,] inferctum puto, [Hoc autem dicit Grotius sine argumento, sine ullo Codice, ut sententiæ suæ singulari de authore hujus Epistolæ velificetur:] & esse Trajectionem pro τῆς ἐπιτελεσθῆναι, &c. Sic Judas, qui hunc Scriptorem multum sequitur, ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τῆς Κυρίας, &c. [Sic vertunt:] Meminisse (Μνησθῆναι, pro εἰς τὸ μνησθῆναι, vel, Ut memores sitis, Be. Pi. &c.) prædictorum verborum (de adventu Christi ad judicium, & instauratione tunc promissa: à sanctis Prophetis, (scilicet in V. T. ut bis à Joële t; ab Esaia, Daniele, & Malachia t.) & apostolorum nostri mandati, Domini, &c. Mo. vel, & mandati nostri, qui sumus Apostoli, &c. Er. V. sic Pi. Plerique in E. vel, præcepti illius dati nobis Apostolis, &c. Be. vel, quod accepistis à nobis Apostolis, Ger. sic E. Pronomen ὑμῶν non est hic possessivum, pro ὑμετέρων, sed primitivum, sive exegeticum; & coheret cum nomine ἀποστόλων, non per syntaxin rectionis, sed convenientiæ, per Appositionem. Est enim hic Trajectio, quæ Petto familiaris. Convenit hæc expositio, & cum membro priore, & cum loco parallelo, Judæ v. 17. Ad hæc autem proximè accedit ea quæ ὑμῶν conjungitur cum Κυρίας, &c. hoc modo, Mandati quod accepistis ab Apostolis Domini & Salvatoris nostri. Servatoris nomen doctrinæ hujus dignitatem commendat. Hoc autem mandatum h. l. dicitur esse tum, Apostolorum, quibus mandatum est; tum, Christi ut Domini & præcipientis, ut apparet ex collocaione vocis ἐπιτελεσθῆναι, ut nullus hic sit Trajectionis locus. Per ἐπιτελεσθῆναι autem hic intelligit, vel, 1. præcepta de dilectione Dei & proximi, ad quæ reliqua omnia referuntur; vel, 2. totam doctrinam Christianam, testimonio Prophetarum & Apostolorum confirmatam, quam vivâ voce ipsis prius prædicatam in memoriam eis revocat. Ἐν τολῇ enim respondet voci Heb. וְעַתָּה, quæ doctrinam significat. Vel, 3. præceptum quod Petrus in præced. inculcavit de retinenda mordicis doctrina principio tradita, maximè quod ad Christi promissiones & gloriosum adventum attinet; deque cavendis Pseudodidascalis. De his enim disertè Judas exponit, ac de iisdem subjungit Petrus.
3. Hoc primum (id est, in primis, ut supra 1. 20. tanquam rem præcipuam, & cautela ergo, maximè necessariam.) scientes] Subauditur ἐπεὶ. Scitote, E. ¶ Venient in, &c. Ἐν ἑσάτῃ ἡμέρᾳ ἐπιταῦται. Extremis, vel Ultimis, vel Novissimis, diebus (ad verb. In extremo dierum, Pi. sub. tempore, Camer. Non designat certum tempus, sed significat tandem aut posthac, ut. Num. 24. v. 14. Judas in re eadem dixit ἐν ἑσάτῃ ἡμέρᾳ. Hæc phrasis, more Hebræorum, designat tempora futura, sive in longinquum, sive etiam proximè, ut docuimus ad 1 Tim. 4. 1. Constat enim Petrum hic loqui de seductoribus paulò post exorituris. Al. Designat h. l. tempus Apostasiæ Ecclesiæ sub Antichristo, juxta 1 Tim. 4. 1 p. [ubi vide Synopsin.] irrisores, Be. Pi. P. Mo. vel, illusores, Er. II. Ti. Ca. Qui Heb. מַצְחִי. Dicuntur sic homines qui pietatem irrident, qui Dei contemptu & sacrilegâ audaciâ volunt ingeniosi apparere. Al. Illusores hic dicuntur, non quod pro ludo & joco habeant Christi religionem, quum ipsi vel maximè Christiani vellent haberi, quàm quod instructi sint arte fallendi; quod dum fallunt homines, eos & in corde suo derident, & aliorum ludibrio exponunt. In MS. est ἐν ἐμπαιγμῶν ἐμπαιγνῶν, pro, ἐν ἐμπαιγμῶν, dicitur enim & ἐμπαιγνῶν & ἐμπαιγμῶν. Est autem mos Hebræis augendi causâ addere Substantiva Adjectivis. Et sic Latinus legit, ver-

tens, in deceptione illudens, Aug. citat expressius ad Græcum, *illusione illudentes*. *Επιπαλτίας* illos qui futuri erant interpretor, ut ante Carpocratianos, qui resurrectionem corporis negabant venturam, ut docet Aug. eoque audacius quod excisis jam Hierosolymis adhuc viderent stare hanc Mundi machinam, contra quam plerique Christianorum, etiam Apostoli, futurum existimaverant; quia nihil certi ea de re à Domino acceperant, nisi ante fore ut excinderentur Hierosolyma quam Mundus. Apostolos hic cum dixi, intelligo ante tempus Revelationis Johanni factæ. ¶ *Juxta proprias* (i.e. sibi à natura infitas.) *concupiscentias*, &c.] Eadem verba Judæ v. 16. Vide & supra 2. 10 v. q. d. Prout eos ducunt vel agunt cupiditates. Indulgentes gulæ, libidini, &c. Non mirum autem esse si carni per omnia indulgent qui resurrectionem non credant, docet nos Paulus 1 Cor. 15. 32 b.

4. *Dicentes, Ubi, &c.* Πῶ δὲν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ] *Ubi est pollicitatio*, sive *promissio*, (id est, res promissa.) *adventus* (id est, promissus adventus. Phrasis qualis v. præced. & 2. 18 d.) *ejus*? Er. Be. Pi. Mo. id est, Christi, cujus nomen paulò ante præcessit, & si id non esset, tamen ex re ipsa satis poterat intelligi*, ut Heb. 13. 5 f. cujus nomen isti per ἐξουσίαν exprimere noluerunt. *Adventum* hic intelligit gloriosum, ad iudicium, toties promissum & inculcatum. Interrogatio est, vel, 1. dubitantis, q. d. Tardus est Dominus, &c. vel, 2. negantis, q. d. Vanæ est promissio adventus Christi, & interitus ac renovationis mundi. Sic sectatoribus suis futurorum & metum & spem eximere studebant, ut se totos in voluptates demergerent. Simili modo impii eludebant Ezechielis Vaticinia 12. 27. Et Malachia dicebatur, *Ubi Deus ille iudicii*, i.e. iudicaturus? 2. 17 p. ¶ *Ex, &c.* Αὐτὸς ἡμεῖς, &c.] Subintellige *hunc* q. Et *hunc* fume pro tempore. [Sic vertunt:] *Nam ex quo* (sub. die, Pi. Be. ut Epocha sit à qua initium sumit, excludens præterita, & includens sequentia. Sed hæc sententia non placet; 1. quia Epocha hic ponitur eâ longè vetustior, nempe à creatione; 2. difficile est scire quos Patres intelligit. Si dicās Ab. Il. & Jac. huic opponi possit, quod probationem hic sumit à tempore diluvii quod illos longè antecessit. Malim ergo *de* h. re vertere præterquam quod, vel, hoc excepto, quod scilicet patres obdormierunt, & filii illis successerunt, & homines non sunt immortales, quod ad præsens institutum non attinet. Patres (antiqui scilicet, Patriarchæ & Prophetæ, quos hunc adventum credidisse & annuntiassè dicitis; vel, Patres primi & prisci, à quibus genus hominum profeminatum est.) *obdormierunt*, (i.e. mortui sunt; q. d. quos non tam mortuos esse, quam *obdormire*, sive in sepulchro quiescere, dicitis, ut irrisoriè hoc dictum sit, quomodo & seq. vox *ὑπώπνους*, quam ex Christianorum hypothese usurpant.) *omnia ita permanent ab initio creationis*, Be. Pi. &c. q. d. Hactenus mundus sine mutatione duravit. Ergo deinceps quoque semper durabit. Quasi qui author est naturæ nihil in ea mutare possit, aut quasi diuturnitas præscribat mutationi. De duratione mundi iudicandum est ex Dei potentia, tanquam causâ conservante, & Dei voluntate verbo per Prophetas & Apostolos patefactâ. Manilius, *Jam tum cum Danaë vastarent Pergamæ puppes Arctos & Orion adversis frontibus ibant*. Confer Eccles. 1. 9. Inter Hebræos Maimonides, Philosophi Aristotelicæ nimis imbutus, disputat adversus Mundi renovationem in diebus Messia futuram hoc argumento, *Quod mundus retinet & sequitur consuetudinem suam*. Sed hanc ipsius sententiam refellunt & AE. & Abarbanel f.

5. *Latet, &c.* Λατῶντες ὅτι αὐτοὶ τὸ πρὸς θεοῦ] *Illud enim volentes* (vel, sponte, P. Pi. Er. V. E. Æth. vel, quia volunt, Sy.) *nesciunt*, Er. Il. Ti. vel, præterit, Ca. vel, ipsos fugit, Be. ipsos latet, P. Pi. Data operâ nesciunt, nolentes advertere ad Scripturas è quibus discere poterant veritatem; scire nolunt, quod scire debent & possunt. Crassa est & affectata eorum ignorantia. Est quædam ignorantia multum trahens de voluntario. Ideo de quibusdam dicitur, *noluerunt intelligere*. Si Mosem legerunt, scire possunt Mundum hunc constare ex corruptibilibus, idèque non mirum si futurum est ut & ipse consumpatur. Al. *Latet eos qui hoc volunt*, id est, qui

itâ censent. Nam *θελεῖν* Græcis, & *velle* Latinis, sæpe idem est quod *existigare*, vel *statuere*. Herodianus, *οὐ βίβαντες ἔργου, Ἀπολλωνία δὲ ἐδελοντες*, quod Apollinem esse velint, i. e. existiment. Tullius, *Quatuor enim naturas, ex quo omnia constare censet, divinitus esse vult*. Et dicere solemus, *Qui hoc volunt*, i. e. statuunt. Sic 2 Cor. 1. 17. *quæ volo*, i. e. doceo, sive affirmo. Itâ hic *θελοντες* valet *affirmantes*, cum magisterio scilicet, sine ulla ratione, præter *Sic volo*, &c. Pronomen *hoc* demonstrat sequentia. ¶ *Quod, &c.* Ὅτι ἐγγὺς ἡ ἐκπαλαί, καὶ γὰρ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεσώθη, πῶς τὰ θεῶν λόγῳ] *Illud, συνεσώθη*, refertur, vel, 1. tam ad cælum quam ad terram, per Zeugma. *Terrâ ex aqua emerfit*, eademque stat di' ὕδατος. *Cælum quoque ex aqua constat*. Nam cælum omne, tam quod aerem quam quod ætherem dicimus, Hebræis uno appellatur nomine, censeturque esse vapor ex aquis, ut ad Genesin ostendimus. Idem cælum stat etiam di' ὕδατος, ob nubes quæ in cælo sunt, ac partim supra cælum, ut videre est Gen. 1. 7. & 7. 11. Psal. 148. 4. Vel, 2. ad solam terram, cujus descriptio hic additur, ob mentionem diluvii, quod cælos non attigit. [Verba sic reddunt:] *Quod cæli* (Cælos pro cælo posuit, quia sing. num. [huius vocis] Hebræi non habent. Cælum, nempe æereum, hujusque infima regio: huc enim, nec altius, aquæ diluvii pervenerunt. Sic accipiunt Aug. & Beda, & Theologi ferè omnes.) *erant* (vel, *existierunt*, Be. sic Pi. Ger. sub. *creati*, Pi. Ger.) *jam olim*, (scilicet tempore Noe, ex collat. v. seq. ubi dicitur ὁ τότε κόσμος, *quintum*, nempe, tempore Noe, erat *mundus*. Verum nondum agitur de mundi per diluvium destructione, sed de primæva mundi creatione. Vel, *ab antiquo*, Ger. ex Sy. ab ipso mundi initio: *enim* habet vim intendendi, ut 2 Pet. 2. 3. *ἐξ ἡμερῶν ἀρχαίων*, Esa. 37. 26 d.) *et terra* (scilicet *hæc*, *existit*, vel, *emerfit*, G. *Terram* hic vocat terrestrem globum ex terra & aqua compactum, ut sub cælo aer includatur.) *de*, vel *ex aqua*, (Tanquam ex parte sui, in alveis ipsius inclusâ: *ex aqua*, id est, ex illa massa humida quam *ὕδωρ* vocabant ex Phœnicum Libris Græci; ex magna illa *abyssu*, Gen. 1. 1. ex immensa aquarum copia, quæ terram olim operuit, nunc autem est in Oceano, & fluviis, & locis subterraneis; *ex aqua emerfit*, quâ initio obruta erat: vel, *extra aquam*, Vor. sic Ger. vel, *ab aquis separata*, Ger. Non intelligit h. l. causam aliquam materialem, neque etiam efficientem; sed locum duntaxat continentem.) *et per aquam*, (tanquam per fundamentum cui incumbit. Vide Gen. 7. v. 11. Psal. 24. 2. vel, *in aqua*, P. Be. Pi. tanquam natans in illa. *Δι' ὕδατος*, pro *ἐν ὕδατι*, ut 1 Pet. 3. 20. vel, *inter aquas*, sive *in mediis aquis*, Med. Ham. sic Be. G. i. e. circumdata aquis, superioribus scilicet, sive nubibus ei impendentibus, quasi esset *διὰ μέσση*. *Διὰ* ponitur pro *inter*, ut 1 Pet. 3. 20. & 1 Cor. 3. 15. *διὰ πυρός*, *in medio ignis*; & 2 Tim. 2. 20. *διὰ ὑπὸ ὀφείων*, *inter testes*: Sic Herod. *διὰ νήσων*, *inter insulas*. Sic *per montes*, Latinis idem est quod *in montibus*.) *consistens* (vel, *subsistens*, quia ab aqua veluti fermentatur, compingitur & conglutinatur, ut una ejus pars alteri adhæreat, nè diffuat in pulverem; & ut apta sit productioni & conservationi corporum mixtorum, alioqui nimis friabilis futura. Al. *συνεσώθη* pro *esse* ponitur, ut *constare* apud Ciceronem, *Quæ in omni rerum natura totòque mundo constarent, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam*. Al. *συνεσώθη*, id est, *συστασι* (consistens) *suam habens*, quomodo & Phisici loquuntur, ut diximus ad Col. 1. v. 17. Sic & *συστασι* habes Sap. 7. 17. Nam & Terra simul cum Aqua unum efficit globum, & sub terra ingentia sunt aquarum conceptacula, in quæ tota se maria insinuant, & unde omnes oriuntur, & in iis se sæpe rursus occultant. Vide Psal. 24. 2. Eccles. 1. 7. & ibi dicta.) *Dei verbo*, Mo. Er. Il. &c. Illo scilicet quo dixit, *Fiat lux*, &c. Jussu Dei, aquas ab arida separantis. Mandato Dei cum potentia conjuncto, quippe quo terra in aquis consistens perpetuò conservatur. Sed hoc referendum ad *terram & cælos*, ut patet ex collat. v. seq. & Gen. 1. & Psal. 33. 9. & 148. 5. Refellit hic argumentum illusorum v. præced. adductum. Diuturnus, inquit, & invariatus mundi status non impedit quin Deus qui creavit mundum, eum destruere possit. Vide quæ ad Joh.

Heinf.
Sim. Med.
Ham.

Heinf.

Ham.

E.

G. sic
Oecum. &
La. & Less.
in Ger.

G.

Be. sic

E. Ger.

Be.

E.

E. sim.

Pi.

E.

Pi.

Ger.

E. sim.

Ger. Be.

Ham.

Ger.

G.

Pi. Vor.

Ger.

Med.

P. 758.

Pi.

G.

Ham.

Med. p.

755.

Ham.

D. sic

Be. J. Cap.

E. Me. Ger.

Vor.

Pi.

Idem.

Pi. Vor.

Ca.

Pi.

Ham.

Med.

755.

G. Med.

Ham.

G. Ham.

Ham.

Med.

Ca.

J. Cap.

Me. sic E.

Me.

E. sic

Ger.

J. Cap.

Ca.

G.

Ham.

Me.

Vor.

Ger. sic

E.

Ger.

Joh.

Joh. 1. 1. Philo, λόγος αὐτῶν ἐστὶν ὁ θεὸς ὁ ἀρχὴ τῆς κτίσεως καὶ πατὴρ οὐρανίου. Hoc vult, Aquas illas quæ in cælo terræque sunt Dei imperio ac potentiâ & contineri & laxari, sicut & Ignem^m. Hic versus præparatorius est ad seq. Atheisticum illum aphorismum, Nullas impiis pœnas, nulla præmia piis, reservari, quem refellit exemplo diluvii, v. 6. Cui ut viam muniat, describit hîc statum inferioris mundi qui ita à Deo constitutus erat, ut, cum illi placeret, eum inundare possit. Terram enim posuit in aquis, &c.ⁿ. Sensus versus est, q. d. Latet eos quodd cæli & terra consistant Dei verbo, ac proinde quodd eodem Dei verbo occidere & aboleri possint^o. Non omnia eodem modo semper permanent, ut fingunt illores isti, &c.^p.

6. Per, &c. Δι' οὗ τὸτε λόγος, &c.] Per quæ (vel, Quibus rebus, i. e. quâ eluvione †: Per quos, V. Nempe, per cœlos †, i. e. imbres cœlitus effusos, Gen. 7. 11. & per terram †, quæ immensam illam vim aquarum quasi communi consensu effuderunt, Gen. c. 7. v. 11. & per aquam †, & verbum Dei, quorum in v. præced. fit mentio. Al. Δι' οὗ illativè vertendum, & Genitivus hîc pro Accusativo ponitur: δὲ autem cum Accusativo significat propter, ut Joh. 6. 47. Δι' ἐμῆ, propter me, Rom. 3. 25. διὰ τῆς ἡμετέρας, propter remissionem v. Quamobrem, P. Pi. Be. Kn. Δι' οὗ idem quod ἀπὸ οὗ, Propter quæ, &c. i. e. Mundus ille pristinus diluvio periit propter ea ipsa, propter quæ qui nunc est mundus igni repositus, & reservatus, est in diem judicii. Nempe, quia erant in illis diebus, ut erunt in novissimis, irrisores, &c. qui noluerant credere prædicationi Noë †. Quæ de causa. Sic enim Græci dicunt ἀπὸ οὗ, ἔξ οὗ, non certi aliquid, sed rem totam, de qua actum est, denotantes. Quæ de causa, i. e. Quia talis erat qualem diximus constitutio & Terræ & Cœli². Sed hæc non fuit propriè diluvii causa, sed peccata hominum, &c. Et nondum datur exemplum ubi Δι' οὗ ita sumitur².) is qui tum erat (vel, illius temporis, Ca. id est, priscus, originalis^b, Noë temporibus^c :) mundus, (id est, vel, 1. cœlum & terra^d; vel, 2. homines qui tum erant^e, & cætera animalia^f, & universa terræ superficies^g :) aqua inundatus, (mersus aquis tum è terra, tum è cœlo, erumpentibus, ut Moïsis historia ostendit^h :) periit, Be. &c. Gen. 7. 11. Quare nec mundus ita semper fuit, nec idem semper erit^k. Non incredibile igitur est futuram mutationem cœli & terræ, &c.^l. Mundus destruetur non quidem aqua, quod hîc objici poterat, sed igne, &c.^m.

7. Celi autem (vel, 1. aereiⁿ, non superelementares, sive alitriferi^o; vel, 2. ætherei^p; ut patet, 1. quodd hîc celi ab elementis & terra distinguuntur, & cælis novis, qui certè ætherei sunt, opponuntur; 2. quodd cœli omnes, etiam ætherei, perituri dicuntur Job. 14. 12. Psal. 72. 7. & 102. 26, 27. Esa. 34. 4. & 51. 6. & 65. 17. Apoc. 20. 11. & 21. 1. Celi, i. e. Aer & Æther^r.) qui nunc sunt, (Hoc dicit ad discrimen cœli & terræ quæ prius erant, à quibus non quidem substantiâ, vel omnibus qualitatibus, sed bona ex parte, diversa sunt, ob mutationem ex diluvio, &c.^s.) & terra, (Hebræi nullam vocem habent quæ Mundum significant; ideòque eum indignant per partes ejus, cælum & terram^t, quomodo vespera & mane diem naturalem significat. Sic corpus, caro & ossa, Eph. 5. 30. pro toto ponuntur^v. Ità h. l. Cælum & terra, i. e. tota compages mundi hujus infra lunam positi^x.) eodem, &c. Τῷ αὐτῷ, &c.] Eodem verbo, sive sermone, Vulg. Be. Pi. &c. i. e. imperio & jussu Dei^y, quo olim aquis diluvii obruti sunt^z. Alii legunt, αὐτῷ λόγῳ^a, id est, τῷ τῷ Θεῷ λόγῳ, ut supra v. 5^b. ¶ Repositi sunt, Τεθεσταισιν, id est, Quasi in thesaurum divinæ providentiæ, justitiæ, & vindictæ, reconditi sunt, scil. igni reservati, ut sequitur^c: Intacta relinquuntur ad tempus, ut ea quæ arcâ clauduntur. Tam latè enim patere θεσταισιν nomen diximus ad Matth. 2. 11. & inde θεσταισιν, Matth. 6. 19, 20. Luc. 12. 21. &c.^d. Τῷ λόγῳ potest esse, vel, 1. Dativus, q. d. Ista servat Deus verbo, & voluntati suæ, ut aliquando de iis faciat quod ipsi placuerit^e. Vel, 2. Ablativus, q. d. Ista verbo & virtute Divinâ quasi in thesauro quodam conservantur, non ut in æternum permaneant, sed ut constituto tempore destruantur^f. Res utrobique eodè recidit^g. Significat, verbum Dei thesaurum quendam esse, ex quo depromat

Deus suo tempore quæ facere decrevit^h. ¶ Igniⁱ E. (nempe, conflagrationis in fine mundi i.) reservati] Ut Me. sim. igne cremantur^k. Τησίδου hîc distinctionem significat, E. ut supra 2. 4, 9, 17. 1 Pet. c. 1. v. 4. Est hæc antiquissima traditio à Christo confirmata. Illius testimonia fuisse apud Hyfaspem, Sibyllas & Sophoclem, exstare etiam nunc apud Ovid. Senec. Lucan. ostendimus ad l. 1. De V. R. C. circa finem. Idem Seneca Natur. 3. 13. Ignis exitus Mundi est: nimirum ex Stoicis, qui illum Mundi exitum ἐκπύρωσιν vocabant. Id Zeno, quippe Cittienfis, à Phœnicibus acceperat: nam Cittium, Phœnicum in Cypro colonia. Idem habuit à Pythagoricis Heraclitus, Pythagoras ab Judæis. Mentio ejus traditionis in Libro, qui dicitur Cedrus Libani. Sicut Deus olim aquis frenata laxavit, ita laxabit igni. Οὐρανὸν πυρὸς ἡμῶντα θησάμενον ἔδειξεν Χρυσώππος αἰδώς, ait Sophocles. Ignis non erat in prima illa humenti mole, sed eum Deus postea condidit. Lucem vocat Moïses, quia lucida eadem quæ calida. Ex hac luce compacta sunt Astra, unde ignes in terram defluunt, & sub terra ignes generantur. His ignibus inter se coeuntibus, quomodo aquæ coiere, nascetur incendium illud Mundo fatale. Omni flagrante materiâ uno igne, quicquid nunc ex disposito lucet, ardebit, ait ad Marciam Seneca. Apud Minutium Cæcilius de Christianis, Toti Orbi & ipsi Mundo cum sideribus suis minantur incendium^l. Quin & Adamus prædixerat, ait Josephus Antig. 1. 3. Omnia aliquando interitura, semel vi ignis, & semel vi & multitudine aquæ †. ¶ In (vel, Usque in, Pi. Ger.) diem judicii (extremi scil. & universalis^m: vel, damnationis, Pi. Ger.) & perditionis impiorum] Matth. 13. 40. & 25. 41. Judæ v. 7ⁿ. Hoc addit, ut usum illius ignis præcipuum ostendat, qui est iniquos in æternum cruciare^o.

8. Unum verò hoc non lateat vos] i. e. Hoc inprimis scitote^p. Quamvis lateat tempus adventus Domini, hoc tamen latere vos non debet^q. ¶ Unus dies apud Dominum (i. e. Christum, de cujus adventu sermo est^r, & cui nomen, Κύριος, in hac Epistola appropriatur. Emphasis hîc est, Apud Deum †, i. e. in oculis atque æstimatione Dei æterni & immutabilis^t, qui non est temporis successioni & mutationi subjectus, cui omnia Præterita & Futura sunt Præsentia^v :) sicut mille anni, & mille anni, &c.] Sentit, nullum tempus debere longum videri comparatione æternitatis secuturæ^x. Deo nihil esse aut magnum, aut longinquum^y, nec Deum tardare promissionem adventus^z: quod probat; vel, à Dei natura æterna, in qua nulla est temporis longi aut brevis differentia; vel, à statu vitæ æternæ in cœlis apud Deum, cujus comparatione omnis mora brevis est; ut apud Deum intelligatur in cælis^a. Ineptiunt ergo qui putant Deo brevè, vel diuturnum, esse quod nobis^b. [Hoc vult:] Tam facile Deo est judicium sua subitò quàm tardè exsequi, & contrā^c. Diem apud Deum esse mille annos, dictum est frequens Hebræis^d, ut videre est Psal. 90. 4. & ibi Midrasch, Sirach. 18. 10. & in Zoar, Parafche Med. Berescith^e. Et ex illis desumpta videtur hæc sententia, potius quàm ex Psal. 90. 4. ubi alterum tantum est sententiæ membrum^f. Dictum Heracliti in Senec. epist. 12. Unus dies par omni est. Pythagoras apud Jamb. dicit Θεὸς ἐστὶν μακρόν ἐξ. Plut. Consolat. Ταῖς δὲ χιλιάς καὶ τὰ μύρια, καὶ ἑκατὼν ἔτη στήναι τὴν αἰῶνα ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τοῦ ἀφ' ὧν οὐκ ἀδύνα. Idem De fera Numinis vindicta, Τῷ Θεῷ πᾶν ἀνθρώπινον βίη δίδωται, τὸ μὲν ἐστὶν, &c.: Zosimus l. 2. Πᾶς δὲ χρόνος τῷ Θεῷ βραχύς ἐστὶ τὸν καὶ ἐσμεν. Hæc, de Deo dici solita, Scriptor hujus Epistolæ Christo applicat, ut solent multa de Deo dicta in V. T. aptari Christo in Novo^s. Al. Verba hæc nullatenus habeo pro tarditatis à Deo amovendæ argumento, ut vulgò sumuntur, quia quæstio non est an tempus longum sit aut breve respectu sive æstimatione Dei, sed nostri; nam, nè centum quidem annorum millia apud Deum plus sunt quàm unus dies, & proinde Deo longum non videretur, si tamdiu differetur dies judicii: sed pro declaratione nomenclaturæ Diti judicii, quæ proximè præcessit; q. d. Quod jam dixi diem judicii non intelligi velim de die brevi, sive paucarum horarum^t; sed de spatio mille annorum quibus dies illa durabit^u.

9. Non, &c. Οὐ βραχύνει^v — τὴν ἐπαγγελίαν] Subaudi βραχύνει, ut Act. 17. 47^w. Sed putem scriptum τὴν ἐπαγγελίαν, ut Act. 17. 47^w. Sed putem scriptum τὴν ἐπαγγελίαν, ut Act. 17. 47^w.

^a G. *ide*, quomodo *παρρησια* & *βραδυνος*, Esa. 46. 13. ^m. *βραδυνος* ponitur, tum, 1. intransitive, ut Gen. 43. 10. Deut. 7. 10. 1 Tim. 3. 15. tum, 2. transitive, ut Esa. 46. 13. ⁿ. [Sic vertunt:] *Non tardat* (vel, *remoratur*, vel, *differt*, Cap.) *Dominus promissus*, E. vel, *promissor*, E. sic V. vel, *qui promissit*, Er. Il. Ti. P. E. V. Ita *παραγγελια* jungunt cum *κυριου*, quod potius construendum cum *βραδυνος*. Nec obstat quod cum Genitivo, non cum Accusativo, construitur: nam frequentes sunt apud Scriptores sacros *μεταπαραγγελια*, *casuum mutationes* o. Vel, *promissum*, five *promissionem*, Pi. Ca. Be. Mo. vel, *in suis promissis*, Sy. sic Ar. vel, *quod ad promissionem attinet*, Pi. Ger. id est, non differt promissum P, illum scilicet de adventu suo, v. 4. quod hic respicit q. *Non tardat*, nempe, ultra praestitutum & debitum tempus r. ¶ *Sicut*, &c. *ὡς πνευ βραδυνος ηγυγται*] *Ut nonnulli tarditatem* (sub. *hanc esse*, Be. Pi.) *ducunt*, Be. Pi. Quasi propositum aut mutasset, aut praestare noluisse t. Et propterea ipsam quoque rem promissam in dubium trahunt t. ¶ *Sed*, &c. *Ἀλλὰ μακροθυμεῖς εἰς ἡμᾶς, μὴ βλαμυνέτε πνευ ἀπολλέσθαι, ὅτι πάντες εἰς μετάνοιαν ᾠχεῖσθαι*] *Sed patiens est erga nos*, Pi. sic Be. E. (id est, vel, 1. erga electos v, ad quos scribit Petrus 1 Pet. 1. 1. vel, 2. erga genus humanum, Apoc. 6. 10, 11. In MS. *δὲ ἡμᾶς, nostrā causā* v; vel, 3. erga Judaeos, ad quos Petrus scribit 2. Vel, *erga vos*, Q. in E.) *nolens illos* (id est, aliquos ex nobis, nempe, credentibus atque electis v; quos ab irrisoribus diserte fecerunt, quibus & ipse se adjungit b.) *perire, sed omnes* (id est, totam gentem Judaicam, suo tempore, post poenas gravissimas diu toleratas c.) *ad respicientiam*, five *penitentiam*, (vel, *sanitatem*, Ca.) *tendere*, Pi. P. Mo. Be. vel, *ire*, Er. *venire*, Sy. V. E. *prodire*, Ar. *concedere*, Pi. *redire*, Ca. *reverti*, Vulg. vel, *complecti*, Er. V. vel, *recipere*, Er. Il. Ti. V. Ut *ᾠχεῖσθαι* active sumatur, & subaudiatur *Deus vult*. Sed *ᾠχεῖσθαι* active usurpatum significat *cipere*, ut Matth. 19. 11. Marc. 2. 2. Joh. 2. 6. & 21. 25. Rectius igitur accipitur in significatione neutrali, ut Mat. 15. 17. & in illo Eurip. *ᾠχεῖσθαι ὁ δίδω, huc accede, huc veni*, quia & verbum ei oppositum, *ἀπολλέσθαι*, neutrale est d. Sicut ante excidium Judaeorum diu expectavit Judaeorum penitentiam, ita & nunc eam expectat in sparsis Judaeorum reliquiis *. Cum autem constet, homines plurimos perire, quaeritur quo sensu Deus hoc nolle dicitur, cujus voluntas omnipotens est & immutabilis, ideoque semper impletur f. Resp. 1. Vult hoc, [nempe, omnium penitentiam & salutem,] non planè & absolute, sed quantum iustitiae bonitatisque ejus sufficit. Confer Ezech. 18. 32. & 33. 11. 1 Tim. 2. 4. Hoc vult, quatenus omnibus media quaedam & auxilia generalia contulit, & providit, quibus converti possint h; & spatium eis concedit ut mores emendent, nè in aeternum pereant i: quantum ex se est hoc vult, five optat k, dat enim omnibus praecepta, &c l. Vult hoc Deus non simpliciter, sed certâ conditione ac certis mediis, v. g. per verbum & Spiritum Sanctum, quem si repellant, &c. jussu Deus jam vult eorum damnationem m. Resp. 2. Vult hoc Deus voluntate absolutâ & propriè dictâ, non tamen de omnibus hominibus, sed solis electis n. [Sed hæc sunt alterius loci.]

10: *Adveniet autem dies domini* (Illa ultima, quâ Christus homines judicabit o; cujus arrhabo sunt judicia illa in Judaeos, Luc. 17. 24. 1 Cor. 1. 8. & 5. 5. 2 Cor. 1. 14. Phil. 1. 10 P.) ut, &c. *ὡς καὶ πνευ, &c.*] *Sicut fur venit nocturnus*, Be. &c. id est, improvisus, & inexpectatus q; subito, Matth. 24. 43. Luc. 12. 39. 1 Thef. 5. 2 r. ¶ *In quo cæli magno*, &c. *Ποῦζον, &c.*] *Stridenter* (vel, *Cum stridore*, Pe. Be. Pi. Il. vel, *Procellæ in morem*, Er. Ti. *Magno impetu*, Vulg. G. *Vehementi sonitu*, E. In Glossario, *Ποῦζον*, [est] *impetus* t, cum stridore five sibilo u. Etiam Scholiastæ Homeri interpretantur *ὀρμήν* v. Dicitur de *impetu* & spiritus, Supplem. Danielis 14. 35. & currus, 2 Macc. 9. 7. & torrentis, Ezech. 47. 5. & ventorum, velsagittarum, vel avium volantium, Sap. 5. 13. Homer. Il. π. Plut. de aud. Poem. Et *ποῦζον* est *sibilare cum stridore* *. Al. *Perniciter*, Ca. sic Ham. *Repentè*, Sy. *Illico*, Ar. Hoc magis quadrat similitudini *furum*, quam illud *cum sonitu*, quem fures non libenter edunt. Phavorinus *ποῦζον* [interpretatur] *δυναμις*, *δυναμις* & *ποῦζον*, *σφοδρὸς* v.) *præteribunt*, five *transi-*

bunt, Mo. Be. Er. &c. vel, *interibunt*, Ca. Aer & Ether peribunt, quia species & forma mutabitur. Res abesse videntur, aiunt Jurisconsulti, etiam hæc quarum corpus manet, forma mutata est: ubi corpus dicitur pro materia. De voce *παρρησια* vide Matth. 5. 18. & 24. 35. Luc. 16. v. 17. Apoc. 21. 1. Hebraei *עבר* eodem sensu usurpant, ut Psal. 37. 36. & alibi. Ponitur pro ea & *עבר*, Psal. 102. 26. ¶ *Elementa*, &c. *στοιχεῖα ὁ ἡγουμένη* *αυθιόντων*] *Elementa verò æstuantia* (vel, *calore correpta*, E. Est hæc vox apud Dioscoridem c.) *Solventur*, Er. Be. Pi. &c. id est, dissolventur & dissipabuntur d. *Ἀδελφὸν* sign. *destruere*, ut Joh. 2. 19. Act. 27. 42. 1 Joh. 3. 8. *Ἀδελφὸν* hic, quod Eurip. *δρακινέσθαι* dixit, est *de forma priore exire* f. Sensus, *Ignē adhibito conslabuntur*: quod enim hic *αυθιόντων* v. 12. est *πυκνέσθαι*, *liquefient*. Liquefactio autem fit ad purgationem. Adde quod Lxx vocem *ἔργα* per *πυρὸν* vertunt Psal. 12. & alibi. Metaphorâ est à metallis, quæ igne solvuntur ut purificentur g. Per *στοιχεῖα* hic intelligit, vel, 1. Aerem, Aquam & Terram, quæ aquis Diluvii perierunt: non ignem. Quomodo enim ignis ignem, eumque totum, absumet h? Contrâ, 1. vox *στοιχεῖων* in Scriptura S. sensu philosophico accipi non solet, neque hic ita accipi potest. Hebraica enim *Mundi* divisio in *Cælum* & *Terram* hic exprimitur, & *στοιχεῖα* ab utrisque distinguuntur. Terra porro in illa Hebræorum divisione *Aquam*, sicut *Cælum* *Aerem*, includit. Itâ tria habemus Philosophorum elementa. Quantum est *Ignis*, qui est res comburens, non comburenda i. Vel, 2. *Astra* & *Aquam*: nam *Terræ* specialis mentio sequetur. Confer Sap. 19. 18. Quid hic sint *στοιχεῖα* discendum ex Antithesi: nam voci *στοιχεῖα* respondet *τὰ ἔργα* in terra. Ut ergo *ἔργα* hic sunt *exercitus terræ*, five congeries creaturarum ad terram pertinentium, itâ & *cælorum exercitus*, Gen. 2. 1. *στοιχεῖα* dici possunt, Hellenistis hic, ut sæpe, vocem Græcam ad significationem linguæ suæ conformem flectentibus. Et hoc sensu vocem usurpant Justin. M. Theod. Theoph. & Polycrates. [Quorum verba vide in Med.] Et vocem *στοιχεῖων* Sapient. 7. 5, 6, 7. Ramban. teste Schickardo, reddit *מילואי*, quæ vox *Planetæ*, *Signa*, five *Constellationes cœli*, significat. Et quod *מילואי* Hebræis, id Græcis est *σῆμα*, h. e. *in ordine militari incedo*; & *σῆμα*, vel *σῆμα*, est *ordo militaris*. Ut autem cælum triplex est, Empyreum, Astriferum, & Aereum, itâ singulis sunt exercitus; Primi, Angeli & beati Spiritus: secundi, Stellæ & Planetæ: tertii sunt vel visibiles, ut Nubes, Meteora, Aves; vel, invisibiles, ut Dæmones, Eph. 2. 2. & 6. 12. De his hic agitur: & Dæmones licet non sint hoc igne comburendi, eo tamen æreis suis mansionibus pellendi sunt, & in infernum deturbandi. Quod si hunc locum stylo Prophetico accipere liceat, *Cælum* hic designare possit cellissimam Orbis Politici partem, cujus *Exercitus* sunt Idola, Reges, Principes, &c. Terra autem vulgus hominum denotat: quo sensu *cælum* & *terra* sumuntur Esa. 34. 2, 4, 5. Jer. 4. 23. Hag. 2. 6, 7, 21, 22. Sic & Matth. 24. 29. Quidni & in hoc loco, ubi Prophetia describitur, sic accipi possint? Sic autem sensus est, Totus mundus impiorum, summi atque infimi, Principes & vulgus, homines & jumenta, comburentur l. ¶ *Terra*, &c. *Καὶ γὰρ—κατακαύσεται*] *Terræque & quæ in ea sunt opera* (Erga hic valet *מלאכות*, sub quo nomine comprehenduntur & Animantia, ut Gen. 33. 14. & alia quæ ab hominibus possidentur, ut Arbores & Sata. Sic—*bonique labores* apud Poetas m. Opera hic intelligit, vel, 1. naturæ, ut montes, saxa, metalla n, plantas, bestias, &c o. vel, 2. artis p, ut ædificia, urbes, arces, &c q. vel, 3. peccatorum, five actus terrenos: cui favet Antithesis *sanctæ conversationis* v. seq. & *iustitiæ novæ terræ*, &c r. Sed constat hic agi de toto mundi systemate, cum omnibus partibus & contentis t.) *exurentur*, Be. Pi. G. &c. Id enim *κατακαύσεται* Exod. 3. 2. Esa. 43. 2. & 64. 2. Jer. 49. 2. &c u. Non exuret hic ignis totam terram, sed partes ejus exteriores, quæ usibus serviunt humanis, quæque peccatis hominum infectæ purgatione indigebunt v. Sed Petrus absolute hic loquitur de tota terra, & cælo, &c x. Cælus autem hic intelligit æreos y, non autem æthereos, ut facile suadet, tum præstantissima natura & immensa moles ipsorum; tum, quod probari nequit illos peccato hominum inquinatos esse aut maledictos, aut ab ullis Dei hostibus habitatos z. Atqui

disertè dicitur Psal. 102. 27. *calos omnes interituros*, h.e. totum aeris spatium inter orbis coelestes & terram interjectum. Et h. l. omnia elementa peribunt, ut frustra sint qui ab hac *παλαια* superiorem aeris regionem excipiunt, ut Barrad. & Estius^a. [Quærendum hic, An mundi interitus substantialis futurus sit, an tantum accidentalis, sive quoad qualitates?] Cum autem hoc non sit articulus fidei, doctissimis & optimis de eo diffonare licet^b. Substantialem mundi interitum attruunt Clemens Romanus & Hilarius^c, item Luth. Melancht. Brent. Bucer. Beroald^d. Meisner. Salmeron, &c.^e. [quos sequuntur Vor. Ger. &c.] Argumenta hujus sententiæ sunt, 1. Emphatica Scripturæ verba quibus hic interitus describitur^f. Mundus enim, *coelum & terra* dicuntur *desicere*, Esa. 51. 6. ita *concuti* ut *amoveantur*, Heb. 12. 26. *non permanere*, Heb. 13. 14. *non fore amplius*, Apoc. 10. 6, 7. & 21. 1, &c. *finiri*, Mat. 28. 20. *perire*, Psal. 102. 26, 27. *solvi, dissolvi, exuri*, hoc loco, *transire*, sive *preterire*, hic & 1 Joh. 2. 17^g. & Luc. 21. 33^h. Sed verbum *παλαια* ex Hebraismo significat quamvis rei mutationem, seu transitum in statum alium, & respondet verbo *רַבַּי*; nec magis abolitionem notat in hoc interitu per ignem quam verbum *אֶפְסֹדוֹן*, quum de interitu per aquam sermo eratⁱ. [Hoc primum argumentum.] 2. Scopus Dei mundum creantis sine illo qui describitur Gen. 1. Hic autem finis sive usus cum hac animali & terrena hominis vita cessare debet: quia tunc non indigemus victu, amictu, frugibus, plantis, bestiis, &c. quæ proinde frustra erunt. Deus autem nihil facit frustra. 3. Sapientia Dei, quæ semper ab imperfectioribus ad perfectiora progreditur, puta ab umbris ad rei substantiam, à terrenis ad coelestia & spiritualia^k. [Hæc de prima sententia.] Interitum mundi accidentalem asserunt Iren. Justin. Martyr, Cyril. Chrys. Aug. Basil. &c. quos citat Vossius in Theib. Disp. De fine mundi. Hos sequuntur Calv. Piscat. Par. Voss. Lomb. Aquin. Caj. Perer. Tolet. Hemming, &c.^l. [quos sequuntur Lau. E. Med. &c.] Argumenta hujus sententiæ sunt, 1. Nonnulla Scripturæ loca, ut Psal. 102. 28. Esa. 30. 26^m. & præcipue Rom. 8. 19, &c.ⁿ. Sed ibi tantum agitur de liberatione creaturæ à præsentis hominum abusu, quæ cum substantiali mundi interitu consistere potest^o. [Vide ibi dicta.] 2. Interitus mundi per aquam erat tantum quoad qualitates, talis ergo erit ille per ignem^p. Sed dispar est ratio, quia per illam vastationem finis universæ huic vitæ animali non fuit impositus^q. 3. Causa interitus hujus mundi est ut liberetur à maledictione Gen. 3. 17. Hæc autem non ad substantiam, sed tantum ad qualitates, terræ, &c. referenda est^r. Sed vera causa hujus interitus est, quod nullus tunc amplius hujus mundi usus futurus est, quippe qui ad animalem duntaxat ac terrestrem vitam destinatus est. Maledictio enim ad solam terram pertinet, quæ proinde sola innovanda esset^t. 4. Tunc nullus esset aut beatis hominibus, aut damnatis, locus^u. Sed novus tunc erit mundus, verum huic nostro planè dissimilis, quippe totus coelestis ac spiritualis^v. Sed nova illa novi mundi creatio nec fundamentum habet in Scriptura, & omnino superflua est^x. Al. Non hic agitur, ut vulgò putatur, de fine mundi; sed de stupendo Excidio gentis Judaicæ, quæ interdum dicitur *orbis*, ut Esa. 10. 23. collat. cum Rom. 9. 28. Esa. 13. 5, 9, &c. vel, quod idem est, *calum & terra*, Esa. 51. 15, 16. Hagg. 2. 6, 21. vel, si *cali* hic intelligantur atherci, & Planetae, &c. respondebunt, *Soli, Lunæ & Stellis*, Mat. 24. 29. apteque expriment Urbem & Templum, statumque civilem & Ecclesiasticum, Judæorum, sive rectores utriusque, ut vulgus designatur per *terram*, &c. Hoc autem pacto describitur hoc Dei iudicium, tum, quia horrendum planè erat & gravissimum, qualia Prophetæ per *ignem*, & *combustionem*, designare solent; tum, ob ignem illum & à Romanis & à Zelotis excitatum, quo mirum in modum conflagravit Urbs, Templum, &c. ut nec ipse Titus, quamvis valde vellet, incendium restringere posset^y.

II. Cum, &c. *Τῶν — λυομένων, ποταμῶν, &c.* Quum igitur hæc omnia (v. præced. enumerata y:) solvenda, sive dissolvenda, sint, (vel, solvantur, Il. Ti. P. Ar. V. E. Præsens pro Futuro, tum ob certitudinem^z, tum ob pro-

pinquitatem^a; & quia hæc tanquam præsentia semper præ oculis habenda sunt^b. Si istis tam pulcris operibus Deus non parcat, quanto minùs impiis^c?) *quales* (i.e. quàm pii, prudentes, accurati & diligentes in virtutis & pietatis studio^d. Ποταμός est aliquid plus quàm *πῦρ*^e. Dicitur enim de rebus eximiis^f, nec simpliciter qualitatem significat rei aut personæ^g, sed cum emphasi quadam admirationis^h, ut Matth. 8. 27. Marc. 13. 1. Luc. 1. 29. & 7. 39. 1 Joh. 3. 1ⁱ.) oportet esse vos in sanctis conversationibus, (Confer Matth. 24. 42. Luc. 21. 34, 36^k.) & pietatis officiis, Pi. Be. P. vel, ac pietatis operibus, Il. vel, ac pietatibus, Er. Ti. Mo. Ca. Ar. i. e. pietate omnibus suis numeris ac partibus constante, ut num. plur. indicat^l. Sensus, q. d. in sanctis piisque actionibus^m; in Christiana vita, pietate, & studio virtutumⁿ. Et *ἀναστροφὴ* & *εὐσέβεια* solent singulariter dici; sed Hebræorum mos est omnibus talibus nominibus dare plurales: itaque dicunt *עֲשֵׂוֹת חַסִּדִּים*, & similia^o.

12. *Exspectantes, &c.* Προσδοκῶντες ἡμῶν τὸν πατέρα, &c. Exspectantes (Juxta Luc. 12. 36 P. & Tit. 2. 13. q.) & properantes (sub. in, vel, ad, Vulg. P. Be. Pl. Ar.) adventum Dei diei, Mo. vel, diei Dei, Er. &c. id est, vel, Dei, qui judicabit per Christum, Act. 17. 31^p. vel, Christi, de cujus adventu & judicii die hic agi constat. Est ergo hic locus apertus pro Christi divinitate^q. *ἐκδομένη* in N. T. nusquam Patri tribuitur, sed soli Filio^r. Dei dies eadem quæ Christi, [vel,] quia in Christo ostendet se Deus^s: vel, quia Christus Deus est^t, & quidem magnus Deus, Tit. 2. 13^u. Exspectantes & optantes, &c. G. i. e. cupientes adesse^v. Fit autem hæc expectatio, necnon properatio & occursum, dum quisque piis operibus diligenter incumbens ostendit se Domini adventum ex animo diligere & desiderare^w. Sic *αὐτὸς τὸ σὺν ἀγαθόν* apud Thucyd. Vide & 2 Macc. 9. 14^x. Al. Exspectantes properando, vel properanter, adventum, &c. q. d. festinantes lentè, ut expectatio moram, sive patientem moræ tolerantiam, properatio verò studium torpori oppositum, significet^y. Al. Exspectantes & accelerantes adventum, &c. Er. Ti. V. vel, in adventum, &c. Il. id est, diligenti studio bonorum operum id agentes ut acceleretur, &c.^z. Sed nusquam nobis tribuitur acceleratio hujus adventus, sed soli Christo. Et verbum *αὐτὸς* semper in N. T. intransitivè sive neutraliter accipitur, ut Luc. 2. 16. & 19. 5, &c. *συνδιδόν* quandoque cum Accusativo jungitur, ut semel apud Lxx Esa. 16. 5. Sed tum plerumque usurpatur pro *incumbere in rem aliquam*, sive *ad eam contendere*. Pindar. Pyth. 3. *βίον ἀθανάτων αὐτῶν*. Homer. Il. v. ταῦτα γὰρ σπείδουσιν. Eurip. *σπείδω τὸν ἀγαθόν*, *incumbo in tuum commodum*^a. Verum *αὐτὸς* interdum activè & transitivè sumitur *profestinare facio*, ut in illo Homeri Odyss. τ. *οἱ γὰρ αὖτ' αὐτῶν σπείδουσιν*, *Illi nuptias festinant*, id est, citius fieri volunt^b. Malim hic, sicut & in Græco Esa. 16. 5. Ellipsin esse præpos. *eis* f. *¶ Per, &c. δι' ἡν — πύργους — τῆς καὶ* [Alii legunt, *πικρήσει*, ut Med.] Vel, *πικρήσει*, [ut G. Ger.] quod habent Complut. Regius, ac probati Codices plerique, quod magis congruit præced. verbo *λυομένων* f. Verbum hoc apud Lxx ponitur pro *λύω*, defluit, Esa. 64. 1^c. pro *λύω*, defecit, Job. 11. 20. pro *λύω*, dissolutus, sive liquefactus, est, Exod. 15. 15. pro *λύω*, liquefit, ut defluit, Jud. 15. 14. Psal. 21. 15. pro *λύω*, contabuit, Levit. 26. 39. Esa. 34. 4. Quæ significationes omnes hic congruunt^d. [Locum si reddunt:] Per (vel, Propter, E.) quem (vel, i. diem^e; vel, 2. adventum^f, sive *παρουσία*. Per illam summam Dei vim quæ illo die, i. e. illo tempore, se ostendit^g. Al. In quo, Be. Pi.) *cali* (Aer & Æther, duo cali^h. Vide dicta ad v. 10ⁱ.) ardentes, (vel, conflagentes, Be. Pi. Ger. fusi igne ut metalla fundi solent, *καὶ τῶν*, Psal. 12. 7 P. 2 Sam. 22. 31. Esa. 1. 25. Dan. 12. 9. Zach. 13. 9. & alibi q.) & elementa estuantia, liquefcent, Mo. Pi. V. Ut metallum in fornace^j: vel, dissolvent, G. ut cera, Mic. 1. 4 f. vel, liquefcent, Er. Pi. Præf. *πικρήσει* pro fut. *πικρήσει* f. Vel, *tabescent*, Vulg. Idem dicit quod in præced^k.

13. *Novos, &c.* Καὶ τὰς — καὶ τὸ ἐπ' ἀρχαῖα αὐτῶν, &c. Occurrit huic objectioni, Si cælum transibit, &c. Nullumne amplius erit cælum? nulla terra? Respondet, Erunt

Ger. Erunt quidem, sed nova, &c. *Sed celos novos ac terram novam* (id est, Novum Universum. Nam id Hebraei nominibus *celi & terre* solent exprimere, ut diximus ad Gen. 1. 1. Vide & Gen. 2. 1. Psal. 33. 6. & 124. 8. & 146. 6. Act. 14. 15. & 17. 24. Apoc. 21. 1. 7. *Novum* intelligit, vel, 1. substantiā, ex collat. Apoc. 21. 1. ubi verbis illis, *Vidi celum novum*, &c. statim subiungitur, *Primum celum — abiit*. Quomodo verò abiit? *Locus non est inventus eis*, Apoc. 20. 11. *Novum* in Scriptura S. saepe idem est quod *aliud*, ut Exod. 1. 8. Matth. 26. 29. Mar. 16. 17. Joh. 13. 34, &c. 2. Vel, 2. ratione qualitatum, quomodo cerā mutatio fit [tantum] secundum figuram & molliem. *novum*, id est, repurgatum ac renovatum, & melioribus qualitatibus affectum: q. d. novum & reformatum mundi statum. Erit *γῆ καὶ θάλασσα ἐν γὰρ ἀπὸ γῆς καὶ ἀπὸ θαλάσσης*, ut post Platonem ait Origenes. Ex reliquiis molis antiquae resurget melior. Irenaeus in Fragmentis, *ἐκ τῆς αἰτίας ἐστὶν ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα ἀναβῆσαι*, i. e. *materia, sylvae, non perit*. Sic & Euseb. Platonem explicat 11. *Προπαράδεισος*. Vide Responsa ad Orthod. 94, 95. Tertul. *decessurusne an mansurus sit hic Mundus, variare ait Philosophos*.) secundum promissum (Quod exstat Esa. 65. 17. & 66. 22 f. Adde Esa. 30. 26 g.) ejus, &c. Be. Pi. &c. scil. Christi, Dei & Domini, ut patet ex v. praeced. Quidam legunt, *promissa ipsius*, i. e. bona quae Christus passim in N. T. electis promittit; q. d. Exspectamus non tantum Orbem novum, sed & illa Christi promissa magna, Resurrectionem Corporum, & vitam aeternam. Sic *ἐπαγγελίαν* habes Ephes. 2. 12. Heb. 6. 17. & alibi. ¶ *In quibus* (nempe caelo & terra p.) *justitia habitat*. Id est, habitabit, erit perpetuo, ut Rom. 8. 11. 2 Cor. 6. 16. 2 Tim. 1. 14. non ad tempus, sed ad omnem aeternitatem, quae apte per tempus praesens significatur. Per *justitiam* hic intelligit, vel, 1. gloriam & felicitatem caelestem, quae *corona justitiae* dicitur 2 Tim. 4. 8. vel, 2. homines justos, perfectē scilicet, Apoc. 21. 27. q. d. In illo statu erit justitia pura sine vitio; non ut in hoc seculo, boni malis permixti. Huc spectat parabola Matth. 13. 39. & locus Matth. 25. 30. Vel, 3. justitiam perfectam, & perpetuam; vel, Christi, ex collat. Phil. 3. 9. Vel, inhaerentem, habitualement & actualement d.

14. Hec, &c. Ταῦτα προσδοκῶντες σπεύδοντες ἀγαπᾶτε καὶ ἀμυνεῖσθε αὐτὰ ἐν καρδίᾳ ὑμῶν] Hec (Nempe promissa, vel tanta praemia; vel, novos coelos, & novam terram, Christi adventum, ex collat. praeced. & sequent.) exspectantes, studete (vel, operam date, v. ut, Be. Pi. &c.) immaculati & inviolati (vel, incontaminati, Er. Il. Ti. P. Pi. inculpabiles, Be. Ar. sic Ca. irreprehensibiles, Er. V. ἁπλοὶ καὶ ἀμειψύτοι, vel, ἀμωμοί) (ut quidam legunt, sine sensus variatione, quomodo Eph. 1. 4. & 5. 27. Col. 1. 22. Judae v. 24. Apoc. 14. 5.) contrarium ei quod supra dixit *ἀγαπᾶτε καὶ ἀμυνεῖσθε*, 2. 13. Et est mystica explicatio legum de Victimis. Vide Jac. 1. 27. Phil. 2. 15. & loca jam dicta k.) ei (vel, coram eo, Ar. Ger. ex collat. 21. 36. i. e. coram Christo iudice, qui est perfectē justus, & omniscius, cum humana judicia fallunt: vel, ab eo, Be. Pi. Er. P. &c. αὐτῷ, id est, παρ' αὐτοῦ, loquendi genus Graecis & Latinis familiare. Sic Demosthenes, *ἐν αὐτῷ πεπραγμένον* m.) inveniri (vel, inveniamini, sive reperiamini, Be. Pi. Er. &c.) in (vel, cum, Be. Pi. &c.) pace, Mo. Refertur hic *προσδοκῶντες*, vel, 1. ad *προσδοκῶντες* n; q. d. In pace, h. e. animo quieto exspectantes, &c. o. vel, 2. ad *ἐυεθῆναι*, inveniri p; q. d. Studete ut Christus veniens vos inveniat in pace, vel, 1. cum Deo, id est, amicos & filios, & per hanc dignos quos in suum regnum admittat: vel, 2. cum proximo, ut sit inter fideles animorum consensus in bono, maximēque in fide sana & integra: vel, 3. cum propria conscientia, ut pacato & tranquillo animo mortem ac judicium exspectetis. Sensus, q. d. Omnem date operam ut ipse (Deus, cujus praecessit mentio) vos reperiat sine sordibus vitiisque, & id bono vestro, sive ad prosperitatem vestram, *εὐτυχίαν* z.

15. Et, καὶ — σωτηρίαν ἡμετέραν] Dominique nostri patientiam (Quā videlicet tamdiu tolerat vitia hominum, & adventum suum differt b.) salutem (vel, pro salute, Ca. sub. esse, Pi. h. e. ad salutem vobis conducere c: vel,

vestrae salutis, Ecclesiae scil. totius paulatim colligendae, causā fieri d.) ducite, Be. Pi. vel, arbitramini, Er. P. &c. ¶ Est [hac] locutio similis cum ista Jac. 1. 2. & hic supra 2. 13. Sensus est, Credite istam Christi patientiam vobis & aliis esse salutarem, si eā rectē utamini. ¶ *Charissimus frater*, &c.] Vel, ut Christianus, vel potius, ut co-apostolus f. Velut ex abrupto divertit hic ad mentionem Pauli g, tum, ut doctrinam & epistolas ejus illis commendat; tum, ne ob reprehensionem illam, Gal. 2. 14. minus honorificē de ipso sentire videatur h. ¶ *Secundum datam sibi sapientiam*] Nempe caelestem, vel, sublimem divinorum mysteriorum noticiam k, quae utique in Paulo excelluit. Vide 1 Cor. 2. 6, 7. & 12. 8. Eph. 1. 8, 17. Col. 1. 9, 28. & 3. 16. Jac. 1. 5. & 3. 13, 15, 17 m. ¶ *Scriptis vobis*] Id est, Judaeis n. Refertur hoc, vel, 1. ad omnes Pauli Epistolas, qui etiam ad quasdam specialiter scripsit Ecclesias, omnibus tamen generaliter scripsisse probatur, &c. o. Sed obstat quod distributive hic loquitur, addens, *sicut & in omnibus Epistolis*, &c. p. Vel, 2. ad Epistolam ad Romanos q, in qua multa sunt ad Judaeos propriē pertinentia r, quae ad Judaeos aequē ac Gentiles scripta est t; & nominatim ad locum illum Rom. 2. 4, 5. & Rom. 11. v. & 8. 21. & 12. 1. Sed illud Rom. 2. increpando dicit, longanimitatem Dei intelligens, quā differt justum judicium in peccatores: Petrus autem loquitur exhortando & consolando, longanimitatem intelligens, quā Christus adventum suum differt, praemia redditurus electis v. Vel, 3. ad Epistolam ad Hebraeos z: ut patet, 1. quia hanc solam Paulus ad Hebraeos scripsit a. 2. Quia sapientia recondita Pauli hic maximē conspicua est, in sermonis majestate, rerum sublimitate, & stupenda vi ratiociniorum, ut omnes agnoscunt Interpretes. 3. Quia hic sunt illa ipsa *δυσωνοία*, sive *δυσερμηνεύματα*, ut vocantur Heb. 5. 11. cavillis obnoxia, qualia loca illa Heb. 6. & 10. & quae de Melchisedech, deque Christi sacerdotio, Legis antiquatione, &c. b. 4. Ex maxima argumenti affinitate c, & rerum convenientia d. Respicit hic Petrus hortationem praecedentem, nempe ut operam dent vitae sanctae, & constanter ac patienter exspectent adventum Domini, qui appropinquat, nec aliter quam pro ipsorum salute prorogatur. Cum his planē congruunt Heb. 9. 12, &c. & 10. 19, 20, 21, 22, 23, 25, 37. Adde Heb. 9. 28. & 11. & 12 f. Quod dicit de *promissa adventu*, v. 4. patienter exspectando, planē convenit cum Heb. 10. 23, 36, 37 g.

16. In omnibus (id est, ferē omnibus h:) Epistolis] In illis aliis, quarum octo nobis restant i, sub. scripsit, E. Ger. ¶ *Loquens in eis de his*] De quibus scil. actum in utraque hac Epistola, cum primis verò hoc capite k, de quibus ego vos instruxi l. De judicio, de vita aeterna, deque Conditione eam adipisci volentibus praescripta, vivendi nempe sine sordibus ac vitiis, deque patienter exspectanda corporum Resurrectione, Rom. 8. 23. Eph. 4. 31 m. de Christi adventu ad judicium n; de quo agit Paulus 1 Cor. 1. 7, 8. & 3. 13. 2 Cor. 5. 9, 10, 11. Phil. 1. 10. & 2. 15. & 3. 20. Col. 3. 4, 5. 1 Thess. 2. 12. & 3. 13. & 5. 23. 2 Thess. 1. 8, &c. 1 Tim. 6. 14, 15. Tit. 2. 12, 13 o. de Christi promissis patienter exspectandis, de fugiendis errorum magistris & illusoribus, de veritate doctrinae semel traditae, praesertim ejus quae est de fide & bonis operibus p. Horum enim capitum doctrina sparsa est in Pauli Epistolis q. ¶ *In*, &c. *ἐν οἷς ἔστι δυσωνοία, &c.*] In quibus (nempe Epistolis r: vel potius, dictis & scriptis t; vel, rebus de quibus scripsit Paulus u: nam masc. ἐν οἷς non potest referri ad foem. *ἐπιστολάς* v, sed ad *τὰς ἐν αὐτῷ* x. Plerique quidem Codices legunt ἐν οἷς, alii tamen ἐν αὐτῷ. Sic MS z. Sic tres MSS. cod. Rob. Stephani, quod & rectum puto a. Vel, *Inter quae*, Er. Il. Ti.) sunt nonnulla difficilia intellectu, P. Mo. Be. Pi. vel, obscura, &c. Ca. tum ob rerum majestatem ac sublimitatem, tum ob mentis nostrae infirmitatem b. *Δυσωνοία* quae indicat sunt de Corpore spirituali, 1 Cor. 15. 44. quae Carpocratiani ita volebant accipi quasi solis animabus salus promitteretur: item de Fide opposita operibus Legis, quae illi sumebant quasi Fides sufficeret sine ullis bonis operibus quae per corpus exercerentur, & quasi Fides & Dilectio stare possent & proficere cum quibuscumque corporis operibus c. Pontificii

ficii hinc colligunt; Scripturam esse obscuram, ideoque à Laicis non legendam^d. Falso ergo docent Protestantes, Scripturam ubique facilem esse*. Sed non illud negamus, quædam in Scripturis esse δυσνόητο, sed hoc, totam Scripturam, etiam in dogmatibus fidei ad salutem necessariis, obscuram esse. Et si aliqua obscura sint, majore igitur studio evolvenda sunt^f. Al. Δυσνόητα hic vocat tempus adventus Christi ad iudicium in Judæos, sive diem & horam, ut loquitur Matth. 24. 36. quæ soli Deo nota est, Act. 1. 7, &c. ¶ Quæ, &c. Αἱ ἀδικαίαι καὶ ἀσεβικαὶ πρᾶξεις, &c.] *Quæ indocti* (nempe in facris Scripturis*). Vel, *indociles*, i. e. discere nolentes^h, qui monstratæ ex Dei verbo veritati locum dare renuntⁱ: סכלים. A καὶ δὲ vocat illos quia seriem propositumque Apostoli non considerant^k. & *instabiles* (vel, *parum firmi*, sive *stabiles*, Er. Be. Pi. E. sine firmamento fidei^l: qui non tenent se in ea doctrina quæ ab initio per Ecclesias sonuit^m: inconstantes, necdum in religione stabiliti, qui verbo Dei, quod & fidei & Ecclesiæ est fundamentum, fidem suam non superædificantⁿ; instabiles in fide & moribus^o. Ασεβικὰς habemus 2 Pet. 2. 14 P. qui non habent in se radicem, ut dicitur Matth. 13. 21 q.) *detorquent*, (i. e. in pravos sensus vertunt^r, vim eis inferunt^s; quasi equuleis adhibitis ad suos sensus eas pertrahere nituntur. Metaphora, vel, à luctatoribus qui membrorum complicatione nunc huc, nunc illuc, alius alium distorquet, quoad subvertat^t; vel, à carnificibus, qui hominem innocentem quandoque ita torquent, ut contra suam scientiam & conscientiam quædam proferat^u. Στεβλῶν Lxx utuntur pro סתם, 2 Sam. 22. 27*. Syrus eo utitur pro διαφύω, Act. 13. 8 v. In Glossario, στεβλῶ, pravo^z. Rabbini dicunt סתם תורה, στεβλῶν τὸν νόμον^z.) *sicut & ceteras* (vel, *reliquas*, Be. Pi. &c.) *Scripturas*, (nempe sacras[†], Propheticas^b, & Apostolicas^c. Videtur intelligere libros Evangeliorum & Acta, quæ jam in manibus erant, cum hæc Epistola scriberetur. *Tantum veritati obstrepit adulter sensus, quantum & corruptor stylus*, Tertul. Ideo ubi sensus in controversiam venit, subvenit Traditio, intra quam interpretationis lineæ regendæ sunt. Notat Origenes locutionem Apostoli sæpe esse ambiguum, neque ordinem perpetuum [esse] in verbis ejus, indèque multis videri connexionem ibi deesse, &c. Notat Chrysost. multa hinc absurda nasci, si quis dicta simpliciter ut sonant accipiat, nec attendat ad scopum Apostoli, &c^d. [Verba Chrys. & Orig. quæ in G.] *ad propriam ipsorum perditionem*, Mo. &c. i. e. Mortem æternam, quam falsa ista dogmata afferunt ipsis, ipsorumque discipulis*, qui pertinaciter illis adhærent^f, quia Dei verbum corrumpunt^g. Merito [pereunt], quia adferunt ad lectionem malum animum, & præjudicia à carne sumpta. Præterea etiam in non adeo malis non deputatur ad culpam quod ignorant, ut Aug. loquitur, sed quod negligunt querere quod ignorant. *Quæramus autem*, ait Tertul. in nostro, & à nostris, & de nostro,

idque duntaxat quod salvæ regulæ fidei potest in questionem devenire, &c^b. [Reliqua pete ex G.] Sensus loci, q. d. In quibus quædam obscura sunt ad quæ indocti, &c. impingunt, eaque occasione de veritate Dei dubitant; atque ita Scripturas à proprio fine suo defleunt, eas facientes instrumenta perditionis quæ à Deo data sunt ut essent adminicula fidei & salutisⁱ.

17. *Præscientes*, Προγινώσκοντες] Istorum præscii, Be. Pi. *Præmoniti*, G. sic V. De periculis. Vide Matth. 24. 25^k. Refertur hoc, vel, 1. ad novissimum Christi adventum^{||}; vel, 2. ad prædictiones Christi & Apostolorum de venturis fallis doctoribus, & illusoribus, qui Scripturas depiavarent, &c. Hoc, inquit, præscientes, cavete, &c*. ¶ Ne, &c. Μὴ τῇ τῶν ἀσεβῶν πλὴν οὐκ ἀπαρχαῖς ἐμπέσῃς τῷ ἰσχυρισμῷ] *Ut ne nefariorum* (Qui nullo jure, nullisque legibus, in ordine retineri possunt, sed omnia volunt sibi licere^l. Αἰσῶς dicuntur isti pariri de causa, quæ supra Sodomorum habitatores 2. 7^m.) *errore* (πλὴν hic deceptionem significat, ut Prov. 14. 8. Vide & Eph. 4. 14[†].) *simul traducti*, (vel, *cum illis abducti*, Be. Pi. *simul abducti*, E. i. e. deceptiⁿ, involuti^o, cum aliis^p, quos jam perverterunt^q.) *excidatis propriam firmitatem*, Mo. vel, *stabilitatem*, Er. P. Be. Pi. &c. Nempe fidei^r, quam habetis^s, quam hæcenus tenuistis^t; à stabili fide animis vestris infixa^v, à veræ doctrinæ firma, solidaque, cognitione^x. Στεβλῶν^z γυνώσκω. Esa. 3. 1. hoc loco est constantia illa per quam retinetur fides. Εὐπιστία γινώσκω sic dicitur, sicut ἀπιστία ἐμπέσῃς, Gal. 5. 4. *amittere firmitatem, amittere gratiam* y. Fides vocatur γινώσκω, *stabilimentum, munitio & firmum presidium*, quia Christo, tanquam firmæ petræ, innititur, ac nos contra Satanæ, mundi, & carnis, insultus munit. Hæc autem stabilitas dicitur esse piorum propria, quia hi soli in fide constantes manent, alii verò radicem non habentes excidunt, Matth. 13. 20, 21^z.

18. *Crescite* (id est, Date operam ut augeamini^a: sicut 1 Pet. 2. 2 ||. quod fit studio bonorum operum^b.) *in gratia*, (id est, vel, in gratiæ donis^c: vel, in gratia, quæ Christus nos Patri gratos efficit & conservat^d: vel, gratuito Dei favore, in quo pii crescunt; quando eum in verbo oblatum firmiore fide apprehendunt & retinent, illumque magis in animo suo sentiunt & in eo confirmantur^e.) & *in cognitione*, &c.] Quæ Christum, ejusque mysteria, cognoscimus nunc per fidem, in cælis cognituri per speciem^f. Est hic ἐν δὲ διὰ δυνάμιν. Intelligitur enim illa gratia per quam Christus cognoscitur cognitione *experimentalī*. Vide supra 1. 5. Confer 2 Cor. 4. 6 g. ¶ Et nunc, (i. e. in hoc seculo^h: & in diem (vel, dies, Sy. vel, tempus, Il. P. Be. Pi. ἡμέρα. hic, ut 1 Pet. 2. 12, tempus more Hebræo significatⁱ.) *æternitatis*] Ità Er. Mo. Ti. vel, *sempiternam*, Ca. sic P. Be. Pi. G. id est, in omnem æternitatem^k, quæ quasi una dies est^l. Sensus similis 1 Tim. 6. 16^m. Argumentum est Divinitatis Christi, quia hæc clausulæ passim Deo approprianturⁿ.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

I. EPISTOLAM

JOHANNIS.

PROLEGOMENA.] Hæc Epistola quin sit Apostoli Johannis nunquam in Ecclesia dubitatum est*, ut nos docent Euseb. Hieron. alii. Vocata olim fuit *Epistola ad Parthos*, ut Aug. testatur, id est, ad Judæos Christum professos qui non sub Romanorum, sed sub Parthorum, vivebant Imperio in locis trans Euphratem, ubi ingens erat Judæorum multitudo, ut Neardæ, Nisibi, & aliis in locis. Vide Josephum Antiq. 18. 12. Et hanc causam puto cur hæc Epistola neque in fronte nomen titulūque Apostoli, neque in fine salutationes Apostolici moris, continet. Quia nimirum in terras hostiles Romanis hæc Epistola per mercatores Ephesos mittebatur, multūque nocere Christianis poterat, si deprehensum fuisset hoc quancumque innocens literarum commercium. Puto autem scriptam ex Patmo hanc Epistolam non multū ante Excidium Hierosol. duabus maximè de causis: Primū, ut Christiani illarum partium pacem amicitiamque inter se cohererent, neque factionibus illis quæ Judæos Trans euphratenes miserè lacerabant paterentur se implicari; sed operam darent, ut concordie studio à cæteris popularibus suis dignoscerentur. Deinde, ne famā illuc perlatā esse aliquos in Judæa qui se à Deo missos dicerent ad populum liberandum, ad eos & ipsi cum Judæis aliis concurrerent; sed firmè tenerent, Neminem esse à Deo missum qui contraria adferret eis quæ Jesus verè Messias, & verè populi Liberator, attulerat; simulque in impostoribus illis prædicationum Jesu veritatem agnoscerent. De talibus impostoribus, qui & *ἀντὶχριστοὶ* dicuntur, quia Christi aut titulum aut munus sibi vendicabant, diximus ad Matth. 24. 5. Illis adde Simonem Barjonam, quem Judæi quidam confusis nominibus vicinis priorem *Barchochebam* vocant, & illos de quibus Josephus Belli Jud. 6. 30^b. Johannem Scriptorem esse arguit etiam styli & materie summa, & cum reliquis Johannis scriptis convenientia^c. Nomen suum omittit more sibi solenni, qui nec Evangelio nomen præponit, & de se vix uspiam loquitur nisi per circumlocutionem^d. Tempus scriptionis incertum est*. Scripta est hæc Epistola, vel, ad Judæos, ob c. 2. 1, 2.^f vel, ad totam Ecclesiam ex Judæis & Gentibus constantem, quia doctrinæ & circumstantiæ Epistolæ communiter ad omnes fideles pertinent; est enim hæc Epistola brevis quædam Christianæ doctrinæ, & Evangelii à Johanne scripti, epitome, cui adhortationes quædam, pro communi totius Ecclesiæ conditione, adjectæ sunt. Cui etiam favet, quod hoc scriptum nec inscriptione inchoetur, nec salutatione aut valedictione ullā concludatur: quod tamen in Epistolis solenne est, & à Johanne, cum in consequentibus, tum in Apocalypsi, observatum. Occasio scripti fuit periculum Ecclesiæ geminum, 1. externum, tum à persecutoribus, c. 3. 1, 13. tum ab hæreticis, c. 2. 18, 19, 22, 26.

& 4. 1. qui impugnarunt vel Christi personam, naturamque sive divinam, ut Cerinthus & Ebion, sive humanam, ut Basilides: vel, Christianorum officium, ut Nicolaitæ, c. 2. 6, 15. 2. Internum ab illis Ecclesiæ membris, qui inani fidei professione freti, sese non habere peccatum jactabant, & adoptione, communionē cum Deo & Christo, remissione peccatorum, justitiā suā & amore erga Deum, gloriabantur, charitate interim neglectā, & peccatis servientes. Et hinc materia hujus Epistolæ facillè cognosci potest. Proponit ergo hic doctrinam de Deo, de Christi persona, naturis, officio, & beneficiis; deinde de nostro erga Deum & Christum officio, & notis filiorum Dei, nempe, fide vivā, sanctitate, & charitate^g.

CAP. I.

1. **Q**uod (vel, Id quod, Er. J. Cap.) erat ab initio]

Vel, 1. prædicationis Evangelicæ, ut Marc. 1. 1. Luc. 1. 2. Act. 11. 15^a. vel, 2. creaturæ sive mundi^b. Idem hic tempus notat quod Gen. 1. 1. & Joh. 1. 1. ut sensus sit, Eas res quas Apostoli sensibus suis percipere fuisse à Deo destinatas jam ab ipso Mundi primordio, & ab eo tempore multis umbris præfiguratas, multis vaticiniis prædictas; contra eos qui Evangelii doctrinam novitatis accusabant^c. Al. Divinam Christi naturam hic indicat ab ipsius æternitate^d. *A principio erat*, ergo principio temporis caret, eum ante principium illud sola fuerit æternitas*. Nihil eo prius fuit. Certissima hæc est notio æternitatis^e. Christus ergo verus est Deus. Nec obstat Neutrum genus, quod ut de re, ita & de persona, dicitur, ut 1 Joh. 3. 6. & 5. 4^g. Sic Matth. 1. 20. & 12. 6. & 18. 11. Joh. 1. 47^h. Non debent distingui *ἀπ' ἀρχῆς* & *ἐκ ἀρχῆς*. Idem enim significant. Vide Matth. 19. 4, 8ⁱ. ¶ *Quod audivimus, quod vidimus, &c.*]

Nos scil. Apostoli^j. Hæc indubiè pertinent ad naturam humanam^k, auditu, visu accurato, & tactu, demonstratam^l. Quoniam verò idem est quod fuit ab initio, & quod auditum, visum, &c. dicit, hinc statuitur unitas personæ in Verbo incarnato^m. Quod apud Deum diu reconditum fuerat, id nobis certò fuit patefactum, ut mox sequetur. *Audivimus* non Deum tantum loquentem verba vite, sed & Deum Patrem ipsi è cælo reddentem testimonium majus quam Prophetis, aut etiam Moysiⁿ. *Audivimus* non ex aliorum narratione, sed hisce auribus^o. *Vidimus, &c.* Efficax locutio. Non enim satis fuit dicere *vidimus*, sed addit *oculis nostris*^p, scilicet corporeis, non alienis oculis credidimus^q: sicut & Latini dicunt, *Hisce oculis vidi*^r. Vidimus, inquit, eum edentem, bibentem, morientem, redivivum, &c.^t deinde addit *speciavimus*^u, vel, *intuiti*, sive *contemplati*, *sumus*^v; non semel & obiter, sed penitus^x, intentè & curiosè,

* G. sim.
Vor. Ham.
Gom.

* G.

* Gom.

* Ham.

* Ham.

sim. li.

Chron.

1. 2.

* in

Gom.

* Gom.

* Q. in G.
* Be. Ph.
Gom.

* G.
* Gom.
sim. E.
Calv. Be.
* Gom.
* E.

* Gom.
* Glaff.
gram. 3. l.
21. 77.
† G.
† E. Pi.
sim. G.
Ham. Be.
* E. sim.
Be. Gom.
† Gom.
* E. sim.
Gom.

* G.
* Be.
* G. sim.
E.
* E.
* G.
† E.
* G. E.
* E.
* Be.

curiosè, oculis propius admotis, diu multumque ad fatietatem contemplati sumus tot & tanta Jesu miracula, &c. *speciavimus*, velut in hoc expositum.

V. Et. ¶ *Et, &c. Kai—ἐλάλησαν περὶ τοῦ λόγου, &c.* Et manus nostræ contrectarunt (vel, palpaverunt, Er. E. J. Cap. & ante mortem, & post resurrectionem ejus b. Vide Mat. 14. 31. Joan. 13. 23. Luc. 24. 39. Joh. 20. 27 d. Tertium sensum adjicit, Tactum: nam is quoque intervenit tum alibi, tum in panibus multiplicatis, tum in Lazaro *.) de verbo, sive sermone, vitæ, Er. P. Be. Pi. &c. id est, vel, 1. de Evangelio, quod vocatur *sermo vitæ*, Phil. 2. 17. *verba vitæ*, Joh. 6. 68. Act. 5. 20 f. *via vitæ*, Act. 2. 28 g. *sermo salutis*, Act. 13. 26 h. Tot, inquit, modis cognovimus veram esse Evangelii doctrinam i. Sed hic sensus non congruit cum præcedentibus k: visio enim & contrectatio Christi personæ, non verò Evangelio, convenit t. Vel, 2. de Filio Dei l, verbo Patris, de quo Joh. 1. 1. & 1 Joh. 5. 7. Apoc. 19. 13 m. & Luc. 1. 2. 2 Pet. 1. 16 n. qui *verbum vitæ* vocatur, vel, 1. essentialiter o, quia ipsa *vita* est p, Joh. 1. 4 q. vel, 2. causaliter r, quia est fons & author vitæ t, & naturalis, & supernaturalis u, vitam ac salutem adferens hominibus v. De verbo, id est, verbum x, ut Psal. 72. 15. *Dabitur ei de auro*, id est, aurum: Joel. 2. 28. *Effundam de spiritu*, id est, spiritum y. Dicit autem de sermone potius quam sermonem, nè sentire videretur idem naturam esse & quod viderant, &c. & quod erat à principio z. Pendet adhuc sententia, complenda v. 3 ||. Postest tamen locus sic verti, *Quod erat ab initio*, hoc ipsum est quod *audivimus*, &c. Ellipsis qualis Mat. 27. 11. Ego sum quod tu dixisti, Joh. 8. 25. *Tu quis es?*—Ego sum id quod à principio dico, &c. 1 Cor. 2. 9. *Quæ oculis non vidit*—illa sunt quæ preparavit, &c. 2 Cor. 4. 6. *Deus qui dixit*—is est qui *splenduit*. Et in Philostrato, *ὅς ὁ τὴν κοινὴν ἀσκήσας*, Tu is es qui *comam alis* x.

2. Et (vel, Nam, Be. Pi. Mo. Et pro Nam, ex Hebraismo a.) *vita* (id est, verbum vitæ b, sive quod est *vita* c.) *manifestata est* || Nempe in assumpta carne, 1 Tim. 3. 16 d. & per conversationem cum hominibus, per doctrinam & miracula *. Ità respondet huic objectioni, quomodo vidistis eum qui invisibilis est f? Nam & *vita aterna* Christi exemplo *facta est nobis conspicua*. Vide 2 Tim. 1. 10 g. ¶ *Et, &c. Kai—ἀπαγγέλλουσιν, &c.* Vox apta huic negotio. Vide Act. 26. 20. In MS. *ἀπαγγέλλουσιν καὶ ὑμῖν*, etiam vobis *hæc nunciamus*, tam longè distitis. Kai hic valet, *Hoc ipsum h.* [Sic reddunt:] *Et vidimus, & testamur*, (id est, Quam vidimus, de qua proinde & testificamur i, sensibus compertum propriis, Act. 1. 8. & 2. 32. & 3. 15. & 4. 20. & 5. 32. & 10. 41. Vide quæ nos ad Lucæ præfationem & 2 Pet. 1. 16 k.) & (vel, quàmque, E.) *annuntiamus vobis*, (tanquam testes maximè idonei l:) *vitam illam aeternam*, Mo. &c. Christum scilicet, qui est *vita aeterna* m, ut dicitur infra 5. 12 n. qui per essentiam est *vita*, immortalis & aeterna, quam & suis præstat o. Tantis freti pignoribus *certos & vos reddimus de vita aeterna* p. ¶ *Quæ erat apud Patrem* || Ut Joh. 1. 1. *apud Deum* q, in sinu Patris r, ut unus cum Patre naturam sive essentiam, diversus personam t: nam *apud* & propinquitatem & differentiam notat f. Al. In decreto Dei diu latuerat. Vide ad Joh. 1. 2. Adde Eph. 3. 5 v. Tollit opinionem novitatis Evangelii. Non, inquit, excepit nunc demum *vita*, utcumque nunc apparuerit, quia perpetuò fuit apud Patrem x; non demum à mundo condito, sed in principio & ab omni aeternitate y, licet actu vitam de se nondum funderet, &c. z. ¶ *Et* (vel, *Sed*, G.) *apparuit* (vel, *patefacta est*, G. per incarnationem a:) *nobis* || Non Patriarchis, non Prophetis, Rom. 16. 25, 26. Col. 1. 26. Heb. 8. 6 b. *nobis* hominibus c. Hic versus parenthesi claudendus est d.

3. *Quod* (sub. inquam, Er. V. Pi.) *vidimus, &c.* || Repetit quod dixerat *, non otiosè, sed emphaticè f, tum ad probandam Evangelii certitudinem g, tum ut orationem absolvat, addendo, *annuntiamus vobis* h. Testimonium, inquit, hoc tam certum vobis reddimus, non tantum ut nōritis hæc esse vera, quando historię multæ narrantur, sed ut & vos ipsi non minùs quàm nos fructum inde percipiat, ut *societatem*, sive *communionem*, habeatis || & cum nobis Apostolis k, in eadem

fide & Ecclesia l, & bonis promissis m; [&c.] cum Deo i Me. & Christo, hic in sanctitate, in posterum in beatitudine. m E. Κοινωνία ἔχειν idem quod κοινωνεῖν 1 Pet. 4. 13. κοινωνεῖν εἶναι, 2 Cor. 1. 7. aut γινέσθαι, 2 Pet. 1. 4. μέτοχον γινέσθαι, Heb. 6. 4. & 12. 8 n. ¶ *Et, &c. Kai ἡ κοινωνία, &c.* Est Pleonasmus; nam *καὶ* superest sequente d. Par. abundantia Joh. 6. 51 o. [Sic vertunt:] *Et* (vel, *Utque*, E. ex Vulg. vel, *Autem*, Tre. ex Sy.) *communio verò nostra* (sub. est, Er. E. ex Sy. vel, *fit*, Vulg. Be. Pi. G.) *cum Patre, & cum Filio, &c.* Mo. Explicat quæ sit illa *societas* de qua loqui cœpit p, infra 3. 2. & 2 Tim. 2. 12 q. d. Nè rem contemnendam promittere videar, illa societas quam nos Apostoli inter nos habemus nobis communis est cum Patre & Filio. Hæc autem societas, quæ & *amicitia* dicitur, consistit in participatione bonorum ad salutem pertinentium, quæ Deus nobis, ut sociis suis & *amicis*, (ut nos vocat Luc. 12. 4. Joh. 15. 15. Jac. 2. 23.) communicat r; v. g. reconciliationis, adoptionis, unionis cum Christo t, & intimæ contemplationis beatissimæ Trinitatis. Nota, neminem posse cum Deo societatem habere, qui non societatem habet cum Ecclesia t.

4. *Hæc scribimus vobis* || Hoc cum dicit, toties Epistolæ hujus præcipuum argumentum designat. Pluralis Nominativus primæ personæ non semper Magnitudinis, sed sæpe Modestię, habet significationem, ubi nostra decora cum aliis partimur. Notat hoc Servius ad illud Virgilii, — *et nos aliquod nomenque decisque Gessimus* v. ¶ *Ut gaudium vestrum sit plenum* || id est, Solidum x, perseverans y, perfectum z. Sumimus hunc laborem in id ut & hic pleno fruamini gaudio. Omnia de bonis hujus vitæ suscepta gaudia tum jacturæ, tum mortis, metu fiunt turbida: Purum verò gaudium est, certam habere spem immortalitatis. Vide Joh. 16. 24. Rom. 14. 17. & 15. 13. Col. 1. 11. Heb. 2. 15. 1 Pet. 1. 8 a.

5. *Et hæc, &c. Αυτὴ ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία* || Hæc est *promissio*, Er. Il. Ti. V. q. d. Promissio, quam vobis afferimus, hoc secum trahit, vel hanc conditionem habet annexam b: vel, *annuntiatio*, Tre. ex Sy. Mo. Æth. Vulg. b Calv. *denunciatio*, Pi. *nunciatio*, G. ex Gloss. *nuntium*, P. Ca. Ar. sic Be. MS. habet *ἀγγελία*. Quæ vox reperitur Prov. 12. 26. & 25. 26. & 26. 16. &c. Hoc vult dicere, Non promissa sola nobis attulit Christus, sed & conditiones & earum conditionum causas explicavit c. Res eodẽm reddit sive legas *ἀγγελία*, sive *ἐπαγγελία*, siquidem Evangelii promissio est conditionata d. Magis tamen quadrat hic *ἀγγελία*, quia in verbis seq. non indicatur res aliqua promissa; sed doctrina continetur, ad exhortationem applicanda. *Annunciatio* autem ponitur pro re annunciata, ut *spes* pro re sperata, &c. q. d. Hoc est quod nos ab eo docti vobis annunciamus, nempe id quod sequitur *. ¶ *Quam audivimus ab eo* || Multò apertius per Christum hoc cognovimus quàm antè in Lege f. ¶ *Quoniam, &c. ὅτι ὁ Θεός, &c.* || On hic non est ἀπολογία, sed εἰς ἑμὴν, & speciem annunciationis sive promissionis designat g. *Deum lucem esse* s Vor. *se, &c.* Be. Pi. id est, Plenum sapientiæ & sanctitatis h, h Pi. *fini.* & (quod hic potissimum spectari videtur) fontem omnis lucis, id est, veritatis, bonitatis, ac justitiæ quæ in nobis est i, illustrando mentem, & efficaciter excitando voluntatem ut agamus i. [Sensus:] Deum ita esse purum i E. ut nihil impuritatis ei placere possit k. Vide infra 3. h G. *fini.* 3. *Lux*, res purissima: ideo pro *puritate* sumitur. Vide Luc. 16. 8. Act. 26. 18. Rom. 13. 12. Eph. 5. 8. 1 Theff. 5. 5. Contrà Satanæ *ἐχθρὸς* dicitur *ὁ σκότος*, Luc. 22. 53. Puritate proximè ad Deum accedimus, Mat. 5. 8. Joh. 4. 24. Adde 1 Pet. 1. 15 i.

6. *Si dixerimus* || Verbo aut animo m. ¶ *So-* m E. *cietatem habemus cum eo* || id est, Nos Deo amicos esse. Nam Amicitia maxima est societas n. ¶ *In tene-* n G. *bris* (nempe errorum o, ignorantie p, & vitiorum q:) o Me. *ambulamus* || id est, Si faciamus opera impura, Joh. 3. 19. p Pi. Rom. 13. 12 r. vel, peccatis serviamus, & cupiditatibus q Me. *fini.* obsequamur t. ¶ *Mentimur, &c. καὶ ἡ πίστις* t G. *τὴν ἀλήθειαν* || Nec sincere (vel, ex veritate, D. G.) agi- t E. *mus*, Be. Pi. Vor. G. ut Joh. 3. 21 r. Sic & Ezech. 18. t G. Vor. 9 v. vel, *veritatem facimus*, Vulg. Pi. Gom. Quam sci- v G. licet profitemur x; facto non probamus verum esse quod x Me.

loquimur, sed nos & alios fallimus. Amant Hebraei, cum quid valde affirmare volunt, verbo aliquo posito addere negationem contrarii, Rom. 9. 1. & jam jam supra v. 5.

7. Si autem in luce (rationis, Evangelii, virtutis & gratiae) ambulamus id est, Si pure vel sancte (& sapienter) vivimus. Ambulandi vox notat progressum de virtute in virtutem; vel potius, de uno [bono] opere ad aliud. Sicut & ipse est in luce i. e. Semper versatur in actionibus purissimis i. e. Si cum imitemur. Sicut hic similitudinem notat, non æqualitatem. Societatem, &c. Κοινωνία μετ' ἀλλήλων Communionem, five Societatem, habemus ad invicem, Vulg. vel, mutuam, nempe cum Deo; vel, inter nos mutuam, Er. E. i. e. inter vos, & nos Apostolos, & consequenter cum Deo. Ea res nos inter nos amicos facit. Amicorum est eadem velle & nolle. Hæc inter bonos Amicitia; inter malos Factio, est. Qui cum Deo colligantur, necessarîo etiam inter se colligantur. Vide Eph. 4. 6. Vel, cum eo mutuam, Be. Pi. Pe. Agitur enim hic de communionem non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorum: vel, inter nos. Communionem, inquit, habemus. (nempe Deus & nos,) inter nos mutuam. In MS. pro μετ' ἀλλήλων videtur fuisse μετ' αὐτῶν. Id indicat litura plures literas non capiens. Et sanguis Jesu Christi (effusus scilicet, qui hic ponitur pro toto sacrificio, imò pro tota obedientia Christi, quæ consistit in sanctitate vitæ, & voluntariâ passione) emundat nos, &c. Est Metonymia: vult enim dicere, Ostendit qui talis est se verè repurgatum Christi sanguine, id est, fide eâ quam in nobis operatur Christi passio. Vide Rom. 3. 25. & 5. 9. Eph. 1. 7. & 2. 13, &c. sæpe autem fieri dicitur quod patescit. Ostendit, non ita nos in luce ambulare, quin tenebras habeamus, h. e. peccata, quorum purgatione per sanguinem, h. e. per meritum mortis Christi, nobis opus est. Et hic est causale, significatque, ideo nos societatem habere cum Deo, quia sanguis, &c. Communionem cum Deo v. præced. indicat, hic, cum Christo, à quo habemus & justitiam, & sanctitatem vitæ. Hic autem justificationis tantum meminit, docetque, Christi sanguine justificados esse qui in luce sanctitatis vivunt. Postquam docuit quale sit nostræ cum Deo unitatis vinculum, fructum quoque inde manantem demonstrat, nempe quod tunc gratuitò nobis remittuntur peccata. Quæ vera est hominis beatitudo, Psal. 32. 17.

8. Si diximus—peccatum non habemus id est, ut mox exponet, ὅτι οὐχ ἡμεῖς ἁμαρτοῦμεν. Si putamus nobis Christo & ejus cognitione opus non fuisse ut à peccatis purgaremur. Nam alioqui post Evangelii notitiam potuere quidam esse sine peccato, ita ut peccati vox hic sumitur, non ut meras ignorantias, aut subitos motus, significet; sed ut eos actus malos qui tractum habent, & deliberationem non antevertunt. Habere peccatum non est nunc in peccato esse, sed ob peccata reum posse fieri, (nempe si Deus summo jure uteretur,) ut apparet Joh. 9. 41. & 15. 22, 24. Pari sensu Jac. 4. 17. ἀναγνώστους. Dicit omnes peccatum habere propter peccati, 1. affectum, à quo nemo in hoc seculo plenè purgatus est: 2. reatum, quia semper est cur dicere debeamus, Dimitte nobis debita nostra: 3. actum, quia nemo vivit sine quotidianis & frequentibus peccatis, ut Aug. Hieron. Amb. Concilium Milev. asserunt contra Pelagium. Nemo peccatum aliquod actuale non facit. De peccatis minutis loquitur, &c. Notandum autem quis hoc dicit, nempe fidelis Christi Apostolus, isque veteranus. Docet omnes esse reos coram Deo, perditos & desperatos, ut sciant omnes se indigere veniâ & gratiâ Dei. Ipsi nos seducimus vel, fallimus, five decipimus, E. Be. Pi. Nostro maximo malo. Id verum esse apparet ex Rom. 5. 6, 8. Sic & Philo, neminem, ait, mortalium culpâ carere, &c. si Deus sine misericordia judicet, &c. [verba vide in G.] Veritas (id est, vel, verbum Dei, quod est veritas, Joh. 17. 17. cui faver collatio v. ult. vel, studium veri) in nobis non est id est, Mentimur.

9. Si confiteamur, &c. Si fateamur nos in gravibus peccatis vixisse ante notitiam Evangelii, ac propterea opus habuisse medicinâ, &c. quod consequens est, E-

vangelicam doctrinam ut necessariam retineamus. Solent enim ex causis effecta intelligi. Per confessionem hic intelligit agnitionem peccati ex dolore super peccatis ortam, conjunctam cum invocatione Dei & voluntate faciendi ea quæ Deus exigit, adeoque totam poenitentiam. Confessio hæc, quum ad Deum referatur, sincerum cordis affectum requirit, vitæque novitatem, veramque in se poenitentiam continet. Sen- sus, si nos serîo & palam non pudeat coram Deo nos miseros peccatores agnoscere, ut Mat. 3. 6. Fidelis est (i. e. stans promissis, 1 Cor. 1. 9. 2 Cor. 1. 18. 1 Thess. 5. 24. Heb. 10. 23. & 11. 11. Promisit autem poenitentibus veniam: & justus (id est, integer, vel, æquus, ut 2 Thess. 1. 7. 2 Tim. 4. 8. Heb. 6. 10. Equum enim est, & congruum Deo, ut poenitenti peccata remittat: vel, bonus, five lenis, ut Mat. 1. 19. sic singularis est Dei bonitas, 1 Sam. 12. 7. Vide & Psal. 112. 9. & Mat. 6. 1. vel, justus, quia hæc venia ex justitia debita est, non nobis, sed Christo qui eam morte suâ nobis promeruit, & cui Deus illam promisit: vel, justus, quia promissa servare pars est justitiæ.) ut remittat, &c. i. e. Ut veterum criminum ultra memor non sit futurus. Remittere hic dicitur pro non revocare veniam, quod solet fieri adversus ingratos. Remissionem hic intelligit ratione non initii, quia de fidelibus agit; sed continuationis, quæ justificati justificantur adhuc, Apoc. 22. 11. Et emundet (vel, purget, Be. Pi.) nos, &c. Vel, à reatu per justificationem: vel, reformatione, five renovatione, vitæ. Gratuitò quidem remittit Deus, sed ita ut misericordiæ facilitas non sit illecebra peccandi. Καθαρίσειν idem quod infra ἀγιάσειν, 3. 3. Sumitur autem hic καθαρίσειν pro eo quod est purum servare; sicut ῥωπιάσειν sæpe est conservare in vita, maximè per Spiritum suum, roborantem nos atque confirmantem, Rom. 16. 25. 1 Thess. 3. 13. 1 Pet. 5. 10. Et in hoc quod facit Deus, fidus probati dicitur, 2 Thess. 3. 3. Tertul. Emundari nos ait non quâ delinquamus, sed quâ non delinquamus, &c. [Reliqua vide in G.]

10. Si dixerimus quoniam, &c. ὅτι οὐχ ἡμαρτήσομεν Nos non (i. e. nunquam) peccasse, Be. Pi. Tempore scilicet præterito: vel, idem hoc est quod peccatum non habere, v. 8. Repetit hic quod v. 8. dixerat, ut eò magis à tam ingrati animi crimine nobis caveamus. Et sunt tales repetitiones multum usitatæ huic Apostolo. Docet, neminem sine peccato actuâli esse posse, quia in peccato nati sumus, & in nobis est concupiscentia assidue nos ad peccatum incitans. Hoc dicit propter Judaizantes, qui corruptæ naturæ pravitate non agnoscant. Al. Non loquitur hic de piis sive regentis hominibus; (neque enim persona prima id semper significat, ut notatum ad Rom. 7.) sed de Gnosticis, qui, dum turpissimè viverent, se tamen spirituales & perfectos vocabant; dicentes, se non magis pollui spurcissimis actibus, quàm solis radii immittentes se in stercore. Hunc sensum suadet collat. c. 2. 1, &c. P. Mendacem facimus eum. Quantum in nobis est, i. e. mendacem dicimus vel judicamus, ut facere sumitur, Mat. 12. 33. Joan. 5. 18. & 10. 33. & 19. 7. 12. mendacitatis eum arguimus, ut qui contrarium testificatus est, asserens omnes homines esse peccatores, Eccles. 7. 20. Rom. 3. 9. 1 Reg. 8. 46. vel, tales actiones esse abominandas & damnabiles. Eadem locutio infra 5. 10. Mendacem facere, Jobi 24. 25. est Aliquem habere pro mendaci, aut sic loqui de eo quasi is mendax esset: sicut Christum rursus crucifigere dicuntur Heb. 6. 6. qui ita agunt quali ille cruce dignus fuisset. Contra is signare dicitur Deum esse veracem, Joh. 3. 33. qui ita agit sicut decet eum agere, qui Deum veracem putet. Respicit autem hoc loco Johannes Vaticinia ad tempora Messiae præcipuè spectantia: Esa. 1. 18. & 27. 9. & 40. 2. & 43. 25. Jer. 31. 34. Mic. 7. 19. Et verbum ejus (id est, vel Christus, vel vera ejus doctrina, verbum Dei, nempe per Prophetas enunciatum: vel, sermo, quem nos à Deo missi vobis annunciamus, de Christo redemptore, cujus sanguine omnes à peccatis mundandi sumus.) non est in nobis id est, A nobis non intelligitur, non recipitur. Similia dicta Joh. 5. 38. & 8. 37. Fide non recipi-

tur, sed incredulitate & contradictione rejicitur, ex collat. 1 Joh. 5. 10^k. nullum in nobis locum habet. Nam facti non opus habent medico. Bene autem dixit, *in nobis*. Nec enim in labris vult sedere Dei verbum, sed in corde radices agere¹: vel, non habitat in nobis per gratiam^m.

CAP. II.

^aG. sim. Pi. 1. **F**ilioli mei] Blanda appellatio^a; quæ respicit, vel, 1. ætatem suam^b, ut qui jam grandævus esset^c; ut supra [lege infra, v. 12, 13.] *Filioli* opponit *patres & juvenes*: vel, 2. ministerium suum^d, quo eos per Evangelium genuerat^e. Conveniebat ita eos, velut Discipulos, affari & Apostolo & Doctore. Vide 1 Cor. 4. 14, 15, 17. Gal. 4. 19. Eph. 5. 1. &c. ¶ *Hæc scribo*, &c.] vel, 1. Totam hanc Epistolam^h, tum quæ præcessere, tum quæ sequenturⁱ: vel, 2. Quæ proximè dixit, nempe nos omnes peccare^k, & à peccatis emundari sanguine Christi, &c. Hæc, inquit, non scribo quòd liberius & frequentius peccetis, (ad quod consuetudo, peccantium multitudo, & facilitas veniæ, incitamento esse solent:) sed contra *nè peccetis*^l; id est, ut peccata, saltem graviora, aut omnino voluntaria^m, pro viriliⁿ, quantum humana fragilitas permittit^o, sollicitè vitetis^p. Nihil exigit impossibile, ut apparet infra 3. 9. & 5. 18. nempe verbo *peccandi* sumpto non de habitibus solis, ut quidam volunt; sed de actibus quos præcessit deliberatio aut tempus ad deliberandum, quales actus non sunt meræ ignorantia, aut meræ obreptiones^q. Occurrit hîc iis qui gratiâ Dei & expiatione peccatorum per Christum peccandi licentiam concedi jactant^r. ¶ *Si quis peccaverit*] Ut omnes peccasse ostendit, cap. 1. 8^t. Adde, & se Ecclesiæ regendum sanandumque tradiderit, infra 5. 16. quales illi, de quibus Gal. 6. 1. 2 Cor. 2. 6. 1 Thess. 5. 14. 2 Thess. 3. 15. Sæpius autem id eveniebat iis qui tenerâ adhuc erant fide, quales illi Galatæ & Petrus ante acceptum Spiritum S. Clemens Strom. 2. *ἔδωκεν ἐν ἁλλήν ἐπὶ τοῖς πᾶσι ἐν τῇ πίσει περιτίθησι πῦρ πῆμμελῆματι πολυέλεος* *ὡν μετάνοιαν δευτέραν*^t. Si cui inquit, de vita humana surrexit aliquod peccatum, sive veniale, sive mortale^v. Hoc addit, nè quis ob præced. sententiam infirmitatis suæ ac peccatorum conscientia commotus desperet^x. Particula conditionalis, *si quis*, debet in causalem resolvi: nam fieri non potest quin peccemus^y. ¶ *Advocatum* (vel, *Mediatorem*, sive *Intercessorem*, V. vel, *Consolatorem*, Ar. ut Joh. 14. 16^z. Patronum, Er. V. Ca.) *habemus*, &c.] Ità Er. P. Mo. Be. Cam. &c. Non dicit, *habet ille Advocatum*, sed *Ecclesia habet*, quæ pro lapso precatur. Preces autem Ecclesiæ Christus, more Advocati, Deo Patri commendat, Joh. 16. 26^a. Est autem Christus Advocatus noster^b, tum, 1. objectivè, sive interpretativè^c, ea nempe allegando apud Patrem judicem, quibus citra nostrâ condemnationem justitiæ suæ satisfiat^d, nempe merita sua^e, sive sanguinem suum, &c. f. tum, 2. formaliter & propriè^g, orando & interpellando pro nobis^h; non supplicum more se prosternendo, sed desiderium salutis electorum eloquendo tum mente, tum verbis quæ ipsum non dedecantⁱ: vel, postulando jus in vita antè promeritum, sibi que promissum, nempe gratiam & salutem^k. Παράκλητος nomen Christo tribuitur oppositè ad diabolum, qui dicitur κατήγορος, accusator, sive calumniator, Apoc. 12. 10^l. Spiritus S. παράκλητος dicitur, sed diversâ ratione. Vide Rom. 8. 26. Gal. 4. 6^m. Christus causam Ecclesiæ agit apud Patrem, Spiritus S. apud homines, ut diximus ad Joh. 14. 16. 26. & 15. 26. & 16. 7ⁿ. ¶ *Jesum Christum justum*] id est, Innocentem & sanctum^o, & quidem perfectissimè, qui Patri per omnia placet^p ac reconciliatore pro se non eget^q; neque enim idoneus est Advocatus qui ipse sit reus^r: qui meretur exaudiri, quique justè pro peccatis nostris satisfecit^s: vel, *justum*, id est, bonum & lenem, ut supra 1. 9^t.

2. *Ipse est propitiatio*, &c.] ἡ ἀπαρχή, &c.] id est, ἡ ἀσπίς,

more Hebræo. ἡ ἀπαρχή est facere ut cessent peccata. Sensus est, Vires præstat nè peccemus in posterum. Vide Heb. 2. 17. & ibi dicta^t. Est propitiatio, sive expiatio, &c. Vor. id est, vel, 1. per Meton. effecti, propitiator, ut Rom. 3. 25^v. i. e. qui Deum reddit propitium^x. Vel, 2. victima expiatoria^y, in cruce oblata^z, quâ Deus propitius redditur^a. Christus enim erat & sacerdos, & hostia^b. ¶ *Non pro nostris autem tantum, sed*, &c.

10 *Ἀλλὰ καὶ περὶ ὧν τὰ ῥήματα*] Breviter dictum pro περὶ τῶν ὧν, &c. scilicet ἀμαρτιῶν. Eadem Ellipsis Joan. 5. 36^d. Par constructio Heb. 11. 4. & alibi^e. Et περὶ τῶν pro περὶ τῶν^f. Dicitur autem rectè & ἰσοσκελῶς aut ἰσοσκελῶς ἀμαρτίας, & περὶ ἀμαρτίας, ut videre est Exod. 32. 30. & alibi^g. Pronomen nostris ad quod referendum pendet ex intellectu mundi. Variè autem exponunt^h. 1. *Non pro nostris*, id est, vel, 1. fideliumⁱ, nunc viventium^k; vel, 2. Judæorum^l, qualis erat Joannes^m, ad quos hîc scribitⁿ: sed pro peccatis totius mundi, Be. id est, vel, 1. omnium hominum^o, quotquot sunt, fuerunt, aut futuri sunt^p, qui ipsum sequi volent^q; etiam infidelium^r, quantum in ipso est^s. Vel, 2. Gentilium^t, vel electorum sive fidelium omnium locorum^v, temporum^x, ordinum, ætatum^y. Confirmatur hîc sensus ex collat. Joh. 10. 16. & 11. 52. & 17. 20, 21. & ex v. præced. unde constat, Christum propitiationem esse pro peccatis illorum quorum est advocatus. Atqui tantum electorum advocatus est, quia pro iis tantum orat, Joh. 17. 9^z.

30 3. *In hoc* (vel, *Per hoc*, Be. Pi.) *scimus* (Non ego solum Apostolus, sed & vos credentes^a: *scimus* probabiliter^b, notitiâ non certâ & infallibili, sed tali qualis de tali re, de qua sermo est, haberi per experientiam potest^c: vel, *certi sumus*, G. Med. ex Aug. &c. nempe ex Spiritu Sancto, qui nobis est salutis nostræ sigillum & arrhabo, Eph. 1. 14. & 4. 30. quibus rebus pacta confirmantur & certa fiunt. Confer 2 Pet. 1. 10^d.) *quoniam* (vel, *quod*, Pi. &c.) *cognovimus eum*, (cognitione non speculativâ & sterili^e, inutili & damnosâ; qualis illa Rom. 1. 21^f. & illa Diabolorum, Luc. 4. 34, 41. Jac. 2. 19^g. sed illâ quæ utilis est, quæ κατ' ἐξοχὴν *cognitio*, & sæpe ἀγάπη dicitur. Aristoteles, τὸ μακρόθεν λέγειν) *sumus* ὅτι καὶ κατ' ἐξοχὴν^h. Notitiâ practicâⁱ, & affectivâ^k, quâ eum pro nostro servatore agnoscimus, ac proinde eum diligimus, ex collat. v. 5. Verba enim notitiæ sæpe affectus connotant, ut Psal. 1. ult. Matth. 25. 12^l. Sed malim *notitiâ* hîc Synecdochicè sumi pro certa notitiæ specie^m, nempe verâ fideⁿ, ut Esa. 53. 11. Joan. 17. 3°. q. d. Novimus eum nostrum esse Propitiatorem & Advocatum ex v. præced. P.) *si mandata ejus observemus*] id est, Si cessamus à peccato^q; si pro humanæ infirmitatis captu vitam formare studeamus ad Dei obsequium. Significat, notitiâ Dei non otiosam esse, sed efficacem, & transfigurantem nos, juxta 2 Cor. 3. 18. & ex se parere timorem & amorem Dei atque obedientiam. Negat Plato pulchrum cognosci posse, quin hominem rapiat in admirationem sui^r. Notandum est hîc ordo, Obedientia prior est scientiâ^s, sive certitudine justificationis nostræ^t, utpotè illius causa^v. Objectum esse oportet antequam sciatur, nec Sol videtur antequam oritur^x.

60 4. *Qui dicit se*, &c. *Ἐγὼ καὶ*, &c.] Prosopopœia ostentantis cognitionem Dei^y. *Novi eum* (nempe ut oportet^z, notitiâ verâ & salutiferâ^a: & *mandata ejus non servat*, (i. e. Qui fidem jactat absque pietate^b: &) *mandata est*, Pi. &c. id est, Falsum dicit & contra quàm gerit in mente^c. ¶ *Et in hoc* (vel, *in eo*, Be. Pi.) *veritas non est*] Repetitio rei ejusdem, aut propè ejusdem, qualis supra 1. 8, 10^d. quâ Joannes peculiariter delectatur^e. 5. *Qui servat verbum ejus*] i. e. Jussa & mandata ejus^f: vel, partem eam Evangelii quæ in præceptis consistit, ut ostendunt sequentia^g. ¶ *Verè in hoc charitas Dei* (Quâ scilicet nos Deum diligimus^h: &) *perfecta* (vel, *expleta*, sive *adimpleta*, Il. P. Be. Pi.) *est*] Ità Er. Mo. Ti. &c. Is non novit tantum Deumⁱ, sed & perfectè amat^k: nam probatio amoris est exhibitio operis^l. Amor præsupponit cognitionem: itaque oppositio hîc fit cum accessione. Christi præcepta Dei voluntatem exprimunt. Non potest autem quis validius ostendere Dei amore se teneri, quàm si in omnibus ad Dei voluntatem se accommodet^m. Sensus est, Diligere Dominum

num perfectè est mandata ejus servare. *Charitatem* hic perfectam vocat, non omnibus numeris, ut patet ex collat. cap. 1. 8, 10. & Phil. 3. 12 P. sed comparatè cum fucata; & oppositè, tum ad mendacium & simulationem, tum, ad inanem speciem: eamque intelligit quæ est vera, integra, & sincera, ut infra 4. 12, 17, 18. qualis est quæ diligit proximos omnes, etiam inimicos. Ex Dei enim amore fuit fraterna charitas. ¶ *In ipso, &c.* Id est, illi adhærere & arctè adstrictos esse, societatem habere cum eo, per charitatem, vel per fidem, ei conjuncti, sive insiti, tanquam palmites viti, Joh. 15. & membra in corpore, Rom. 12. 5. Quod semel dixit, hic amplificat ex contrarii collatione. Aliis verbis prosequitur quod dicere coeperat. Nam esse in aliquo, aut manere, (in tota enim hac Epistola ista pro eodem sumuntur) est amoris vinculo ei jungi. Dicit ergo dicturum se unde discere possimus nos esse tales. 6. *In ipso* (id est, Deo) manere] Id est, habitare, ut Joh. 6. 56. quod jam dixit esse in ipso. ¶ *Sicut ille ambulavit, &c.* Id est, vitam instituit. Vide supra 1. 6, 7. Quos amamus ob virtutem, eos in eadem virtute imitari debemus. Si Pythagorici Pythagoram, Stoici Zenonem, Academici Socratem, imitantur, quanto magis Christum Christiani? 7. *Non mandatum novum, &c.* Nempe est hoc de diligendis proximis, quod sequitur v. 9, 10, 11. Hoc dicit, ne premi se conquerantur præceptorum multitudine. Non debet novum vobis Judæis videri hoc præceptum, quanquam protensum latius, & provecum sublimius. ¶ *Vetus quod habuistis* (vel, quod videlicet habuistis jam indè, Be. Pi.) *ab initio* [Vel, 1. mundi:] h. e. institutum cum ipsa hominis natura, quod est legis æternæ semper & ubique mortales obligantis; vel, legis naturalis. Vel, 2. Ecclesiæ Judæicæ; q. d. datum Patribus Levit. 19. 18. vel, 3. vocationis ad fidem, sive Evangelii prædicati, vel suscepti, ut initium sumitur infra v. 24. & 3. 11. & epist. 2. 5, 6. Illud *ab initio* hic deest in MS. Apud Syrum autem & Latinum deest hoc ipsum in membro sequente. ¶ *Mandatum vetus est, &c.* *Εσιν δὲ λόγος, &c.* Doctrina, inquit, Evangelii non est nuper nata, sed æterna Dei veritas. Est sermo quem audistis ab initio, Er. &c. Vos, i. e. vestri majores: qualem locutionem habes Mat. 23. 35. Joh. 6. 32. & 7. 19, 22, &c. Ad intelligendum illud, *ab initio*, vide ad Ezech. 19. 17, 18, &c. etiam de Lege Veteri dicitur, sed sæpius in Plurali *דברי* *לֹאֲנִי*, ob multitudinem præceptorum quæ Johannes hic in summam collegit, ideòque Singulari utitur. Confer Rom. 23. 9. Gal. 5. 14. 8. *Iterum, &c.* *Πάλιν, &c.* E. contrario, Be. Pi. *Πάλιν* hic non iterationem, sed contrarietatem, notat. Illud *πάλιν* est *ἐπανορθωτικόν*, ut Matth. 4. 7. & alibi. Sic Donatus ad illud, *Heus tu, rogato rursus*, interpretatur, *contrario*. [Sensus, q. d.] Dixi esse præceptum vetus, attamen & novum est, ut & à Christo appellatur Joh. 13. 34. & merito; non tamen substantiâ, seu propter formam & promulgationem, sed circumstantiis, seu propter adjuncta; quia cum in desuetudinem abiisset, à Christo (& à me per hanc Epistolam) renovatum est, & auctum, & vindicatum tum à corruptelis Judaicis, tum à jugo ceremoniarum, Gal. 5. 1. Heb. 8. 13. & novâ efficacîâ cordibus inscriptum, Heb. 8. 10. Novum est ita ut à Christo id nobis publicatum est, cujus exemplo & præcepto ad altiore gradum attollitur. Vide dicta ad Joh. 13. 34. ¶ *Quod, &c.* *Ὅτι ἐν ἀρχῇ ἐν ἀπαρχῇ, ὅτι ἐν ὕμνῳ* Quod (scilicet mandatum). Sed cum *ἐν ἀρχῇ* sit foemin. potius substantivè sumitur, q. d. *Quæ res*. Mirari non debemus post vocem *ἐν ἀρχῇ* sequi Pronomen, quia non tam præceptio quàm res ipsa quæ præceptione continetur hic respicitur. Et similem constructionem jam habuimus supra 1. 2, 3. vel, *Id quod, Er.* est verum (i. e. verè novum, vel, res verissima & certissima; vel, certissimè à Christo datum: vel, ratum ac reipsa invenitur; vel, veritas: q. d. Hoc uno mandato, quod ad institutionem vitæ spectat, constat tota Christi veritas. Quæ porro expectanda est alia major revelatio? Nam Christus certè omnium finis est ac complementum. Proinde veritatis no-

men hic spectat ut subsistant quasi in meta: nam pro complemento vel absoluto statu accipitur. Christum illis conjungit, ut membris caput; q. d. Corpus Ecclesiæ non aliam habet perfectionem: vel, tunc solidè Christo uniti eritis, si sanctus amor inter vos mutuo vigeat. Vel, *verum fuit*, i. e. reipsa apparuit. ¶ *In ipso* (id est, vel, 1. in seipso; quia mandatum hoc dilectionis, cum sit juris naturæ, in seipso certissimum & verissimum est, æquè ac antiquissimum. Vel, 2. in Christo, quem nominavit v. 1, &c. Vel, ratione Christi, præcipientis, exponentis, & exemplum præbentis illustrissimum. Christus non paucos homines, sed omnes, dilexit, & ita ut præ ipsorum salute nè vitam quidem suam charam haberet. Sic & nos debemus facere, infra 3. 16. Joh. 15. 12, 13. ¶ *In vobis*, Mo. P. Calv. &c. sub. *su*, Pi. Vor. vel, *debet esse*, G. i. e. Sicut in Christo est vera & sincera dilectio, similiter est vel sit in vobis. Vel, sub. *idem verum est*, Ti. Er. sic Sch. quia vos illud ipsum cum nova vita complexi estis: vel, ratione vestri, qui rectam intelligentiam mandati percipistis, & obediendi facultate per regenerationis gratiam donati estis. Aut *ἐν ὑμῖν* legendum, ut est in MS. ut dicat id præceptum sincerè & à Christo & ab Apostolis impletum: vel, q. d. veritatem habet nobis hoc tempore peculiariter accommodam cujus ratio sequitur. Al. Sensus est, q. d. Mandatum hoc, licet substantiâ suâ æternum sit, novum tamen dici possit, respectu, tum, 1. Christi, qui illud renovavit, vivificavit, quoad credentes; sive vim novam ei dedit per Spiritum suum, ut illis usui esse possit: tum, 2. vestri, qui regeniti estis, id est, quibus datur gratia ad obedientiam; qui filii facti estis, Spiritu adoptionis donati, ut diligatis patrem omnèsque fratres, cum prius servi essetis, terrore acti, vacui dilectione Dei & aliorum. ¶ *Quia tenebræ transierunt*, (vel, *transcunt*, sive *prætereunt*, E. Er. V. Be. Pi. G. ex Sy. *παροῦν*, ut 1 Cor. 7. 31. aut *παροῦν*, ut hic & infra v. 17. est *prætereire*. Tum verò est hic Præfens pro Præterito. Sed id non est necesse. Quamdiu namque mundus non transit, nec tenebræ transierunt; sed mundo transeunte simul transcunt & tenebræ, quia mundus tenebris est involutus, & tenebræ mundo.) ¶ *Verum lumen* (id est, lumen in quo nulla est mixtura tenebrarum: vel, *lux illa magna*. Nam quod in re quaque eminet, solet *ἀλλοτρίον* dici, ut diximus ad Joh. 1. 9. [Vide Luc. 16. 11.] *jam lucet*] Aperit jam hujus renovationis fontem, quod jam apparuit gratia, &c. Tit. 2. 11. d. Tenebras hic intelligit, vel, 1. ignorantia, & peccatorum, ut cap. præced. veteris hominis; quas transire dicit, quia paulatim minuantur, & nunc post adventum Christi, & Spiritum S. effusum, indies magis ac magis se diffundit verum lumen, Evangelii scilicet, cognitionis Dei, fidei, gratiæ & amoris, quod jam in animis vestris lucet. Vel, 2. tempus sub Lege Moysi, nimirum comparatum temporis novæ lucis Evangelicæ. Quo sensu etiam Lex dicitur *ἐν ἀμαρτία* Heb. 8. 7. Vide Matth. 4. 16. Luc. 1. 79. Joh. 1. 5. & 3. 19, 20, 21. Huic favet, quod in MS. pro *οὐκ ἐστὶν* est *οὐκ ἐστὶν*, quod Legi tribuitur Col. 2. 17. Heb. 10. 1. Et *ἐν ἀμαρτία* de umbra sæpe dicitur, eique melius congruit quàm tenebris. Significat ergò abolitionem Legis Mosaicæ, & substitutionem Christianæ, cujus pars erat novum hoc mandatum. Ratio est, Quia non estis sub Lege, sed sub Gratia. Nam tenebræ foederis Legalis, & status ir regenerationis, transierunt, & jam Christus qui vitam & gratiam secum affert, & vera est lux, vobis fidelibus ut Sol justitiæ ortus est, & lucem simul & calorem vitæ vobis communicavit. Ergò præceptum vobis novum est, ut animari debeatis ad studium sanctitatis alacrius prosequendum.

9. *Qui, &c.* *ὁ λέγων, &c.* Sub. *αὐτόν*. *Qui dicit se in luce* (de qua jam dictum est) esse, Vulg. Be. Pi. i. e. Evangelium se sectari. ¶ *Fratrem suum*] Sic vocat, vel, 1. hominem quemcunque, i. e. proximum, sive Judæum sive alienigenam, ob communem omnium Patrem & Creatorem. Omnes enim per Christum vocantur, & ob Christum diligere debent, Matth. 5. 44. & seq. Retraxit rem Christus ad sua primordia. *Fratres omnes in Adam sumus. Et sic vox proximi sumpta ante*

^a G. ante Legem, Gen. 11. 3. & 31. 49. Exod. 11. 2. vel, 2. fidelem sive Christianum *, *κατ' ἑξῆς* sic dictum, infra

^{* Plerique} in Gom. 3. 13. & I Cor. 5. 11. & 6. 6. & passim in N. T. ¶ *Odit* Odium est ira, non ex infirmitate, sed inveterata & sine resipiscentia f. ¶ *In tenebris est*, &c.] Sic mox v. 11. *Is etiam nunc*, postquam tanta lux apparuit, manet in tenebris, ut Joh. 12. 35. si non crassioribus illis paganorum, certe Judaicis. *Eos autem habes* Joh. 5. 17. & 16. 24. &c. b.

^a G. 10. *Qui diligit*, &c.] Hic aperit de quo Dei mandato locutus est, nempe de fratre diligendo. ¶ *In lumine*, &c.] Fidei, & amoris Christiani h; in vera fide manet i, lucem Evangelicam sequitur k, verus Christi discipulus est l. ¶ *Et*, &c. *καὶ οὐκ ἐκλεῖπον*, &c.]

ⁱ Gom. Sumptum ex Græco Psal. 119. 165. Est autem Metonymia, & abundat m. *Et in eo non est offendiculum*, Gom. Be. Pi. &c. h. e. Lapsus & peccati causa n, vel, i. proximo o; Nemini offendiculo est p; peccandi occasionem proximo non præbet q. Vel, 2. sibi, id quod versui seq. aptius convenit r. Non impingit t, in via sanctitatis u. Quare? Quia talem lucem sequitur v, semper videns quod vadat, nempe ad Deum ex fide per viam obedientiæ x. Qui talem Lucem præeuntem non habet, nescit quod vadat, Joh. 13. 35. Itaque non mirum est si

^a G. offendit y. Non multis laqueis, sive tentationibus, obnoxius est, quia pleraque peccata ex dilectionis hujus defectu oriuntur z. Inoffenso pede currit viam mandatorum Dei a; non finit se à Deo & sanctitate abalienari b. Non patitur scandalum ex peccatis, magnis licet & multis, aliorum; nec propter illa fraternitatem deserit, velodit c.

^a G. 11. *In tenebris* (Ignorantiæ & peccati d, errorum & malitiæ e.) est, (i. e. involutus est etiam dum quiescit, & nihil exterius agit rerum f.) ¶ *In tenebris ambulat* id est, Opera exercet tenebrosa g, & multa habet offendicula: hoc intelligit per Metalepsin ac Metonymiam, quâ antecedens pro consequente ponitur h. Priori membro Affectus, altero Actus, denotatur i. ¶ *Nescit quod eat* id est, Quod agat: actiones suas rectâ ratione non expendit & dijudicat k; quare & facile offendit l. Al. Nescit se Diaboli laqueis irretitum trahi in varias tentationes, offendicula, & in gehennam m. ¶ *Quia tenebra* (in quibus est constitutus n; ira, invidia, odium, &c. o. infidelitas p.) obsecaverunt, &c.] Est Translatio. Vult enim dicere, Eum qui in tenebris versatur non plus videre quàm si cæcus esset q.

^a G. 12. *Scribo* (In MS. *Scripti*, nempe monita præcedentia r.) vobis, filioli, *τεκνία*] Intelligit, vel, i. communiter, omnium ætatum homines t; vel, fideles discipulos u, vel totam Ecclesiam v, quam postea in tres ætatum classes dividit x. *Τεκνία* autem blandior est appellatio quàm *παιδιά*, sicut mox *παιδιά* quàm *παιδες* y. Vel, 2. specialiter, pueros z. Sed hos mox *παιδιά* vocabit a. [Et hic] in MS. est *παιδιά*, melius ut viterur ambiguum vocis *τεκνία*, quam antè generatim usurpavit. Ita dicit præcipue *scripta novitiorum causâ*, (vide quæ dicta supra v. 1.) attamen non inutilia etiam cæteris b. Partitur hic & in seq. Christianos in classes tres, Puerorum, Adolescentum, Senum c; & unumquamque bis ponit, nisi quod in *Pueris* vocem mutet d. Hæc autem discrimina intelligi possunt e, vel, i. secundum ætatem f. Quod non est improbabile. Huic enim sequentia congruunt g. Vel, 2. spiritualiter h, secundum gradus diversos ejus profectus qui in Christo est i; pro cognitionis Christi mensura, & pro temporis ratione quo in Ecclesiam asciti sunt k. ¶ *Quoniam remittuntur*, &c.] Vel, remissa sunt, Be. Pi. Me. &c. Ut post hæc Christo vivatis, quod hic innuit. Vide Luc. 1. 74. Joh. 5. 14. Deus vobis vitæ prioris crimina remisit. Meministis id vobis dictum in Baptismo l. Pudeat ergo quod factum est infectum reddere m. Nota, fiduciam remissionis stimulum esse, non, ut Papistæ calumpniantur, impedimentum ad pietatem & timorem Dei n. On hîc ambiguum, sensusque est; vel, *Ideo scribo vobis quod remittuntur*, &c. vel, *Hoc ipsum scribo vobis, quod remittuntur*, &c. o. On hîc & deinceps accipiendum non

^a G. *ειδικώς* p, vel determinativè, pro quod, ut passim fit q; sed *αἰτιατικώς* r, sive causaliter, pro quia t. Hoc de charitate mandatum omnibus fidelibus commune esse

^a G. probat ab accepto beneficio remissionis peccatorum t. ^a Gom. Deo ergo sanctimoniam fraternamq; dilectionem mandanti obedire debetis v. Gaudete ergo pueri, & Deo gratias agite, ipsumque diligite, colite, &c. x. ¶ *Propter nomen ejus* y. *Ἀπὸ τοῦ* Christum hic significat, ut *ἀπὸ* supra v. 8 y. id est, propter Christum z, ut 1. 7. 9. &c.

^a G. 2. 1. 2. Act. 4. 12 a. vel, propter ejus invocationem b, auctoritatem & potestatem c, virtutem ac meritum d. Bona quæ Christianis confert Deus, ea confert propter Christum, Joh. 14. 13. 14. & 15. 16. & 16. 23. 24. 26. Id etiam in sanationibus & expulsionibus Dæmonum apparuit, Act. 3. 6. 16. & 4. 10. 30. & 16. 18 x.

^a G. 13. *Scribo vobis*, (Etiam vobis hæc scripta cupio f:) *patres* g. Sic appellat grandævos h, & senes i, (qui vocari solent *patres*; unde *Patres conscripti*, qui Senatores Romæ j; præsertim in Christianismo proventus k. Ostendit singulis convenire quod docet. Singuli ferè indociles sunt, & audire recusant. Pueri, quasi nondum maturuerint: Juvenes, quia aliis studiis occupantur. Senes morosi sunt, quasi excefferint discendi ætatem, annorum multitudine sapientiam metientes. His vitiis prudenter medetur Johannes l. Dat cuique ordini quæ ipsi conveniunt m. Pueri per incitiam labuntur, nec parentes cognoscunt: his igitur tribuit & remissionem peccatorum, & quod Patrem agnoscunt. Senes meminerunt antiqua: nihil Patre antiquius. Juvenes valent robore: his dat vincere, &c. t. ¶ *Cognovistis eum qui ab initio est*] id est, Ab æterno n; h. e. vel, Deum (trinum unum o:) qui *Senex dierum*, Dan. 7. 9. 13. 22 p. vel, Christum q, ut cap. 1. 1 r. Patri cœternum t. Senibus competit notitia u, & rerum experientia, Job. 32. 7 v. & congruum est ut antiqui cognoscant antiquum dierum x. Antiqua, inquit, hic est scientia, quæ nos ducit ad ipsam Dei æternitatem. Nihil hîc est quod fastidiamus y. A prima ætate novistis Deum hujus Mundi Opificem. Is autem est qui Christum misit, eumque pro se audiri voluit z. ¶ *Adolescentes* g. Qui estis in ætatis flore & statu a, in ætate militari b; quorum est luctari, pugnare, vires ostentare c; quos inebriant ingenii vigor & corporis robur: quæ ætas ita addicta est mundi curis, ut de regno Dei parum cogitet d. ¶ *Vicistis* (Dat illis, quod militari ætati convenit, *victoriam* e:) *malignum* f. Vel, *malignum* (vel, *nequam*, Pi.) *illum*, Pi. Gom. Be. &c. Satanam f, ejusque ministros, Mundum & Carnem g; nemperobustâ fide, per quam & Mundus vincitur, infra 5. 4. Cùm maximum hostem prostraveritis, facilis vobis erit in posterum sub Christo duce militia h. Cùm superatis affectibus juvenilibus mundo renunciastis, Christum amplexi, vos pudeat tantam victoriam pati velut è manibus elabi i. Monet, ubi situm sit verum robur, nè amplius in carne exultent. Adhuc militantes vicisse dicit, quia caput nostrum Christus totum semel mundum vicit k.

^a G. 14. *Infantes*, &c. *παιδιά*, &c.] *Pueri*, Er. Val. *Pueruli*, Be. Pi. Hi indigent alieno regimine l: horum laus est, nōsse & amare Patrem m, quam in Evangelio invenietis: hoc ergo & vobis quadrat n. Parvulis dulce, nōsse patrem suum, i. e. Patris bonitatem. Qui autem eum bene nōrunt, cavent sibi nè tam bonum parentem offendant, & bonitatem ejus in iram immutent o. ¶ *Patres*, &c.] Repetitur hoc ex v. præced. Nec Vulg. legit, nec Complut. Legunt autem omnes vet. cod. & Syrus. Sed non video quorsum hoc aut seq. membrum repetendum esset p. Verùm non est hæc otiosa repetitio, sed utilis *ἐκτινὴν*, partim ad majorem attentionem & negligentiam nostræ correctionem, ut Gal. 1. 8, 9. Phil. 3. 1, 18. partim ut sit sequentis hortationis argumentum q. ¶ *Fortes estis*, &c. (Hoc x valet quia, ut sequens y ob id: quales usurpationes particulæ copulativæ frequentes Hebræis. *Fortes jam estis*, sed non viribus vestris r; sed à Deo suppeditatis t, & ideo quia, G.) *verbum Dei* (profectum à Christo u; vel, fides Evangelii v.) manet (vel, *habitat*, Be. Pi. vel, est: nam *μένειν* & *ineſſe* pro eodem ponitur in hoc Scriptore, ut supra v. 6, 10. infra v. 24, 27. & 3. 6, 9, &c. Vide & quæ diximus ad Joh. 3. 36. & 5. 38 x.) in vobis, (id est, fidem constanter retinetis. Fides autem monstrat à quo sperandum in tentationibus auxilium y.) & *vicistis*, &c.] y. E.

^a G. id est,

^a G. id est,

^a G. id est,

^a G. id est,

^a G. id est,

^a G. id est,

^a Gom. Deo ergo sanctimoniam fraternamq; dilectionem mandanti obedire debetis v. Gaudete ergo pueri, & Deo gratias agite, ipsumque diligite, colite, &c. x. ¶ *Propter nomen ejus* y. *Ἀπὸ τοῦ* Christum hic significat, ut *ἀπὸ* supra v. 8 y. id est, propter Christum z, ut 1. 7. 9. &c.

^a Gom. 2. 1. 2. Act. 4. 12 a. vel, propter ejus invocationem b, auctoritatem & potestatem c, virtutem ac meritum d. Bona quæ Christianis confert Deus, ea confert propter Christum, Joh. 14. 13. 14. & 15. 16. & 16. 23. 24. 26. Id etiam in sanationibus & expulsionibus Dæmonum apparuit, Act. 3. 6. 16. & 4. 10. 30. & 16. 18 x.

^a Gom. 13. *Scribo vobis*, (Etiam vobis hæc scripta cupio f:) *patres* g. Sic appellat grandævos h, & senes i, (qui vocari solent *patres*; unde *Patres conscripti*, qui Senatores Romæ j; præsertim in Christianismo proventus k. Ostendit singulis convenire quod docet. Singuli ferè indociles sunt, & audire recusant. Pueri, quasi nondum maturuerint: Juvenes, quia aliis studiis occupantur. Senes morosi sunt, quasi excefferint discendi ætatem, annorum multitudine sapientiam metientes. His vitiis prudenter medetur Johannes l. Dat cuique ordini quæ ipsi conveniunt m. Pueri per incitiam labuntur, nec parentes cognoscunt: his igitur tribuit & remissionem peccatorum, & quod Patrem agnoscunt. Senes meminerunt antiqua: nihil Patre antiquius. Juvenes valent robore: his dat vincere, &c. t. ¶ *Cognovistis eum qui ab initio est*] id est, Ab æterno n; h. e. vel, Deum (trinum unum o:) qui *Senex dierum*, Dan. 7. 9. 13. 22 p. vel, Christum q, ut cap. 1. 1 r. Patri cœternum t. Senibus competit notitia u, & rerum experientia, Job. 32. 7 v. & congruum est ut antiqui cognoscant antiquum dierum x. Antiqua, inquit, hic est scientia, quæ nos ducit ad ipsam Dei æternitatem. Nihil hîc est quod fastidiamus y. A prima ætate novistis Deum hujus Mundi Opificem. Is autem est qui Christum misit, eumque pro se audiri voluit z. ¶ *Adolescentes* g. Qui estis in ætatis flore & statu a, in ætate militari b; quorum est luctari, pugnare, vires ostentare c; quos inebriant ingenii vigor & corporis robur: quæ ætas ita addicta est mundi curis, ut de regno Dei parum cogitet d. ¶ *Vicistis* (Dat illis, quod militari ætati convenit, *victoriam* e:) *malignum* f. Vel, *malignum* (vel, *nequam*, Pi.) *illum*, Pi. Gom. Be. &c. Satanam f, ejusque ministros, Mundum & Carnem g; nemperobustâ fide, per quam & Mundus vincitur, infra 5. 4. Cùm maximum hostem prostraveritis, facilis vobis erit in posterum sub Christo duce militia h. Cùm superatis affectibus juvenilibus mundo renunciastis, Christum amplexi, vos pudeat tantam victoriam pati velut è manibus elabi i. Monet, ubi situm sit verum robur, nè amplius in carne exultent. Adhuc militantes vicisse dicit, quia caput nostrum Christus totum semel mundum vicit k.

^a Gom. 14. *Infantes*, &c. *παιδιά*, &c.] *Pueri*, Er. Val. *Pueruli*, Be. Pi. Hi indigent alieno regimine l: horum laus est, nōsse & amare Patrem m, quam in Evangelio invenietis: hoc ergo & vobis quadrat n. Parvulis dulce, nōsse patrem suum, i. e. Patris bonitatem. Qui autem eum bene nōrunt, cavent sibi nè tam bonum parentem offendant, & bonitatem ejus in iram immutent o. ¶ *Patres*, &c.] Repetitur hoc ex v. præced. Nec Vulg. legit, nec Complut. Legunt autem omnes vet. cod. & Syrus. Sed non video quorsum hoc aut seq. membrum repetendum esset p. Verùm non est hæc otiosa repetitio, sed utilis *ἐκτινὴν*, partim ad majorem attentionem & negligentiam nostræ correctionem, ut Gal. 1. 8, 9. Phil. 3. 1, 18. partim ut sit sequentis hortationis argumentum q. ¶ *Fortes estis*, &c. (Hoc x valet quia, ut sequens y ob id: quales usurpationes particulæ copulativæ frequentes Hebræis. *Fortes jam estis*, sed non viribus vestris r; sed à Deo suppeditatis t, & ideo quia, G.) *verbum Dei* (profectum à Christo u; vel, fides Evangelii v.) manet (vel, *habitat*, Be. Pi. vel, est: nam *μένειν* & *ineſſe* pro eodem ponitur in hoc Scriptore, ut supra v. 6, 10. infra v. 24, 27. & 3. 6, 9, &c. Vide & quæ diximus ad Joh. 3. 36. & 5. 38 x.) in vobis, (id est, fidem constanter retinetis. Fides autem monstrat à quo sperandum in tentationibus auxilium y.) & *vicistis*, &c.] y. E.

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

^a Gom. id est,

id est, Indè vobis robur tantum obtigit ut & Mundi hujus Principem vinceretis. Grati ergo esse debetis pro tanto munere. Vestrum est vigilare, nec unquam projicere arma vobis data.

15. *Notite diligere* (Nempe inordinatè; eo contra Dei voluntatem gloriàmque abutens, eique serviens, 1 Cor. 7. 31. Jac. 4. 4. b.) *mundum*] Hujus enim dilectio fraternæ charitati maximè adversatur. Vanum mundi amorem prius ex nobis revellit, ut in nobis regnet Dei amor d. Ostendit quomodo optimè fieri possit ut Christi præcepta impleamus, nempe, si affectus nostros non mancipemus ad imitandam majorem hominum partem, & ad ea affectanda quæ illi magni faciunt. *Mundi* nomine intelligit, vel, 1. terram & quæ in ea; vel, 2. humanum genus, non planè universum, sed secundum partem majorem, quæ, ut infra dicit, *in malo posita est*; i. e. in malis actionibus versatur, inque iis sibi placet, ut vox sumitur Joh. 1. 10. & 7. 7. & 8. 23. &c. item infra 16, 17. & 3. 1, 13, 17. & 4. 5. & 5. 4, 5. vel, homines malos, quos diligere vetat quatenus tales sunt. Qui hominem aliquem diligit, libenter eum imitatur. Qui res aliquas diligit, libenter eas affectatur. Vel, 3. studia & voluptates mundi; vel, vitam mundanam, qualem sectantur qui honori, voluptati, divitiis, serviunt; vel, quicquid ad præsentem vitam spectat, delicias, illecebras omnes atque corruptelas, quibus homo abducitur à Deo & vita cœlesti. ¶ *Quæ in mundo sunt*] id est, Vel, vitia mundi, ut mox exponitur. Vel, bona quæ corrupta hominum naturam consuevit appetere, ut voluptates, opes, honores; quæ Mundus magni facit, quæ Mundo ob oculos animùmque versantur, quæ Mundo affectus defixos detinent. ¶ *Siquis diligit mundum* (ita scilicet ut præsentem vitam contentus de vita immortalis non cogitet) non est charitas, &c.] id est, Deum, & consequenter proximum, non diligit, nempe, ut oportet, h. e. super omnia. Nimirum quia alia vult Pater, alia vult Mundus; & Deus & Mundus hominem totum postulant. Talibus dominis duobus servire non potest. Vide ad Matth. 6. 24. *Dilectio Patris* hic est quæ Pater diligitur, ut & supra v. 5. Confer Rom. 12. 2. Tit. 2. 2. Jac. 1. 27. & 4. 4.

16. *Omne*, &c. Πάν το ἐν τῷ κόσμῳ] Sic dicitur sicut dicimus, Hic est illi τὰ πάντα, i. e. plurimùm apud illum potest. Sumpta autem hæc sententia ab Hebræis veteribus, unde accepit Pythagoras, à Pythagora Clinias. [Ejus verba, sicut & Philonis, vide in G.] In sequenti autem partitione objectorum, id est, rerum appetibilium, loco nominat cupiditates quæ circa ea versantur. ¶ *Concupiscentia carnis*] Quæ est circa epulas, ventrem, & si quid simile; circa ea quæ sensibus grata sunt, circa corpus & accessiones ejus, ex collat. Rom. 13. 14. ea enim (cupido) per carnem expletur: voluptas sensualis, incontinentia & intemperantia, species has habens, inter cæteras, gulam & luxuriam, five libidinem: appetitus voluptatum tactus. ¶ *Concupiscentia oculorum*] Per quam intelligit, vel, 1. vanam & curiosam cupiditatem videndi, sciendi, & experiendi omnia, v. g. vanas artes, lasciva spectacula, proximorum vitia & secreta; vel, 2. libidinosos aspectus, ex collat. Ezech. 23. 16. Mat. 5. 28. & Job. 31. Prov. 23. 31. 2 Pet. 2. 4. simulque vanitatem quæ in pompis & inani splendore vagatur; vel, ostentationem Imaginum & nobilitatis. Sed obstat quod hoc distinguitur à concupiscentia carnis, & à superbia vite. Vel, 3. avaritiam, quæ sic dicitur quia cupiditas est earum rerum quæ passim in oculos incurrunt, & quarum desiderium per sensum oculorum hauriri solet, ut pecuniarum, agrorum, domorum, vestium, &c. vel, quia rerum pretiosarum aspectu irritatur, & possessione delectatur; vel quia, si voluptates corporis ab ea separe, pecunie & possessiones omnes nihil sunt nisi oculorum pabulum. Vide Menandrum [in G.] Sic & Eccles. 4. 8. & 5. 11.

¶ *Et superbia vite* (vel, fastus, P. Be. Pi. arrogantia, V. Ca. insolentia, vel, ostentatio, V. vana, live inanis ostentatio, Camer. Be. vel, jactantia, E. Sch. quæ quis plura quam præstare potest, pollicetur, aliorumq; facta sibi arrogat, ut ἀλαζονείᾳ definiunt Ulp. & Arist. De quo vitio vide Jac. 4. 16. vel, strepitus, Er. Vor.) vite, Mo. Vulg. &c. i. e. quæ in vita & moribus superborum emi-

nere solet: vel, mundi, E. Tre. ex Sy. five seculi, E. v. Me. Nam βίη sign. ut vitam, ita & vite genus, rationem, institutum, sustentationem, &c. quod vulgò dicunt, statum; vel, facultatum ad vite sustentationem pertinentium, Er. V. sic Vor. quæ βίον Paulus appellat: vel, in qua sibi placent qui hujus vite commodis abundant. Hæc est vel, ambitio, id est, honorum inordinata cupiditas; vel, superba vivendi ratio, quæ in nimis sumptuoso victu, vestitu, ædium splendore, ac famulorum copia, consistit. In Eurip. cum dixisset Agamemnon, Τὸς δ' ἐν πῦρσιν ἦσαν ζῆλῳ, ait senex, Καὶ μὴ τὸ καλὸν γ' ἐστὶν αὐτῶν βίη, i. e. in honoribus est splendor vite. Generale nomen horum omnium est βηδυνία, quam μυσική sub Eva notari censent Hebræi. ¶ *Non*, &c. οὐκ ἐστίν, &c. Aut legendum cum Syro, αὐτὸς ἐστίν, aut Pronomen aliquod subaudiendum, nempe, αὐτὸς aut τὰ δὲ, qualem Pronominum subiticiam & alibi habuimus. ¶ *Non est ex Patre*, &c.] Triplex hæc cupiditas non habet Deum autorem, ut qui nec eam præcipiat, neque efficiat; sed mundum, h. e. infidelium cœtum; vel, mundum, quatenus scilicet ex peccato primi hominis in genus humanum transfusa est: nata est ex Adamo concupiscente & peccante, cujus culpam mundus & mundani homines imitantur. Deus nobis indidit naturæ desideria, quæ paucis tantum & parabilibus indigent. Cæteri appetitus à mala institutione sunt, & à malis exemplis. Vide Juvenalem Sat. 14.

17. *Mundus transiit*; ita Er. Mo. &c. Παράγεται] Præterit, P. Be. Pi. Abit, Ca. Cito & brevi: Perit, id est, eam Lege factus est ut aliquando pereat, Psal. 102. 26. 2 Pet. 3. 7. ideo non est diligendus. Sensus est, q. d. Mali homines pereunt: tempus prætervolat, & homines temporis subjecti senescunt, & ex hac vita abripiuntur. Magnum hoc ad contemptum mundi argumentum. ¶ *Et concupiscentia ejus*] id est, Vel, 1. ipsa vitia prædicta, quæ cum hominibus ipsis pereunt, quantum ad actus delectabiles; vel, 2. eorum objecta, voluptates, opes, & honores, quicquid in mundo concupiscibile est. In MS. deest αὐτῆς, ejus. Mundo destructo destruitur & venter, 1 Cor. 6. 13. Cessabunt tunc etiam quæ naturalia sunt hujus vite desideria, Matth. 22. 30. Marc. 12. 25. Luc. 20. 35. ¶ *Qui autem facit*, &c.] i. e. Qui facit ea quæ Deus præcipit. ¶ *Qui implet eam Dei voluntatem* quæ per Christum nobis patefacta est. ¶ *Manet* (i. e. vivet, utique vitam beatam) in æternum] Eadem locutio Joh. 8. 35. & 12. 34. similis Joh. 6. 51, 58. id est, Vitam illam accipiet quæ nunquam est delitura, in cœlis. Opera ejus non transeunt, sed semper mansura sunt, quoad gloriosum fructum & mercedem. Sub tam magna spe nulli labores duri videri debent. Spernimus caduca; appetimus æterna. Sic absoluta est dehortatio ab amore mundi, pertinet ad patres & adolescentes, non quod soli, sed quod potissimum, eo vitio laborent. Sequitur admonitio ad puerulos, quos, ut imprudentiæ & socordiæ obnoxios, aptè præmuniret adversus sanæ doctrinæ & rectæ vite adversarios.

18. *Filioli*, Παιδιά] Pueruli, Be. Pi. Antea adolescentes & patres hortatur, hic pueros. 1. Blanda est hæc appellatio, quæ Doctor discipulos salutatur, ut Joh. 21. v. 5. quæ paternum hic erga eos affectum, & salutis eorum desiderium, ostendit. Sicut generalia monita præcipue novitiis adhuc instillaverat, ita & specialiora quæ sequuntur, non quod non & adultioribus eadem sint utilia, sed quod sperabat eis hæc esse notiora, & satis eos per se officium facere. Teneris annis diligens adhibenda est institutio. Bene hæc cohererent cum superioribus. Nam impostores illi de quibus acturus est erant homines merè mundani, mundana sectabantur, mundanis illecebris homines attrahebant. ¶ *Novissima hora est*] id est, Ultimum tempus. Optimè hoc convenit pueris, qui socordiæ suæ prætexunt quod nondum maturuerint, & satis adhuc illis ad discendum temporis superfit. Ultima, inquit, hæc mundi ætas. Tempus à primo Christi adventu ad ejus adventum secundum & gloriosum ad judicium, ultimum vocatur, quia sic in eo complenda sunt omnia, ut postea non sit alius rerum status hic expectandus. Al. Nomen horæ extreme modò totum humanum genus respicit, modò

modò populum Judaicum, ex quo erant Apostoli, & non pauci Christianorum. Ubi autem ad Judæos sermo est, significat (ut hoc loco ^t), tempus proximum excidio Urbis & Templi & Reip. Judæorum. Ipsum tempus excidii est, ^{חורבן}, Dan. 9. 27. ^{מלך}, Mat. 24. 6 ^v. alibi ^{συνηκεια}, & dies ille terribilis, Act. 2. 17. & ^{ὅτι οὗτος ἡμεῖς}, 1 Tim. 4. 1. & ^{ἐρχεται ἡμεῖς}, 2 Tim. 3. 1 ^v. ¶ Sicut audivistis (i.e. edocti estis ^z, ab ipso Christo Mat. 24. 24 ^a. & ab Apostolis, qui Christi verba sæpe Christianis inculcaverant, ut Joh. 5. 43 ^b. ex prædictionibus Pauli ^c, Act. 20. 29, 30. 2 Thes. 2. 3, &c. 1 Tim. 4. 1 ^d. & Petri, qui de his dudum vos præmonuerant. Cavete ergò ne ab his fallamini ^e.) quia (vel, quòd, Med.) Antichristus venit, (vel, veniet, G. sic E. ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz} ^{aa} ^{ab} ^{ac} ^{ad} ^{ae} ^{af} ^{ag} ^{ah} ^{ai} ^{aj} ^{ak} ^{al} ^{am} ^{an} ^{ao} ^{ap} ^{aq} ^{ar} ^{as} ^{at} ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{xg} ^{xh} ^{xi} ^{xj} ^{xk} ^{xl} ^{xm} ^{xn} ^{xo} ^{xp} ^{xq} ^{xr} ^{xs} ^{xt} ^{xu} ^{xv} ^{xw} ^{xx} ^{xy} ^{xz} ^{ya} ^{yb} ^{yc} ^{yd} ^{ye} ^{yf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz} ^{Ham.} ^{G.} ^{Ham.} ^{G.} ^{E.} ^{G. sic E.} ^{G.} ^{Pi. sic E.} ^{Pi.} ^{E.} ^{G. sic E.} ^{G.} ^{Med.} ^{1. 5. 6. 7.} ^{G.} ^{E. sic} ^{Med. Ham.} ^{Med. ib.} ^{E.} ^{Me. sim.} ^{E.} ^{Ham.} ^{G.}

Mor. l. 2.

c. 1. p. 581.

divistis, ortâ famâ ex Vaticiniis Danielis, & Pauli 2 Thes. 2 ^f. insignem illum Antichristum (antonoinasticè sic dictum ||:) in illa ultima hora venturum; itâ & nunc in ultima hac hora Politicæ Judaicæ multi sanè sunt Antichristi ^r, veri Antichristi præcursores sive prænuncii ^t, typi atque figuræ. Antichristum autem innuit talem esse qui agendo Impostorem, & seipsum ingerendo in locum Christi, Jesum negat esse Christum, dum Jesum Regio, Sacerdotali, Propheticoque suo officio, exuit; illa omnia ipse usurpans, &c. Qualis non solum Barchocab, sed & is qui itâ se caput Ecclesiæ constituit, ut Leges Christi aboleret, &c. ¶ Unde scimus, &c.] i.e. Unde certi sumus exitium Judaicæ gentis jam instare, ex prædictione illa Matth. 24. 5 ^v.

19. Ex, &c. ^{Εξ ἡμῶν ἐξῆλθεν}] Ex nobis (id est, à coetu Christiano ^x, ex Ecclesia fidelium ^y, in qua prius erant ^z, utpote fidei professione & Sacramentorum communione Christiani, an autem verè, an fictè, novit Deus ^z;) exierunt, Er. V. G. &c. scilicet Antichristi illi ^b. A communione nostra defecerunt ^c. Mutationem indicat non loci, sed doctrinæ ^d: q. d. doctrinâ & affectu à nobis se segregarunt, cum se è nostris esse fuissent professi: quomodo egredi è mundo dicuntur non qui corpore, sed qui animo & affectibus, à mundo segregantur ^e. Significatur eorum defectio, non origo ^f. Occurrit scandalo ^g, quòd Ecclesia videri posset pestes illas genuisse, & in sinu suo fovisse. Distinguit ergò, &c. ^h. & fideles consolatur ⁱ. ¶ Sed non erant ex nobis] id est, Verè nostri ^k, id est, genuini, veri, & solidi Christiani ^l; sive de Ecclesia quâ parte continet electos, qui soli sunt Ecclesiæ membra semper mansura. Eos autem non fuisse electos novit, vel, dictante Spiritu S. vel probabiliter, quia erant hæresiarchæ ^m. Hypocritæ sunt in Ecclesia, ut palca frumento commixta, sed simpliciter & propriè ex ea non sunt ⁿ. Al. Non ex nobis, i.e. non ejusdem nobiscum fidei ^o. Cum seditiosas istas molitiones cœptarent, quas cum Ecclesiæ disciplina non posse consistere scirent, coetus nostros deseruerant, nec ultra jam erant nostri. Hoc diligenter notat, nè quis ista Evangelio imputaret ^p. ¶ Nam si fuissent ex nobis (i.e. de hoc numero ^q, nempe electorum ^r, vel, verè & ex animo Christiani ^t; vel, ejusdem fidei ^u;) permansissent utique nobiscum] Constantè & semper ^v, in Ecclesia; aut certè ad eam rediissent, aut redirent aliquando, permansuri in ea ^x: vel, non deseruissent coetus nostros. Vide Heb. 10. 25 ^y. Quorum enim separationem fecissent ^z? Docet, nunquam fuisse Ecclesiæ membra qui deficiunt ^a, nempe omnino & perpetuò ^b. ¶ Sed, &c. ^{Ἀλλὰ ἴσα παραπαισῶν}, &c.] Ellipsis est ^c. Sed (sub. hoc factum est, P. vel, permixtum hoc est à Deo, G. vel, ideo exciderunt, V. vel, non manserunt nobiscum, Camer. vel, egressi sunt ex nobis, Be. Pi. G. ex Sy. Supple, provido Dei permixtu ^d.) ut patet quòd non sint (vel, quoniam non sunt, G.) omnes (nempe, qui sunt in Ecclesia ^e, sive in nostris coetibus ^f;) ex nobis, Pi. &c. id est, electi ^g, vel, ex animo Christiani ^h. Non enim omnium est fides, 2 Thes. 3. 2. Deus eos permixit sic tentari ⁱ, & apostatare ^k, [tum,] ut quod occultaverant ingenium nudarent ^l, ut proderetur eorum inconstantia, superbia, &c. ^m. tum, ut facilius illos vitaretis ⁿ: tum, ut qui stant humiliores reddantur & cautiore ^o; tum, ut hinc constaret, non omnes qui fidem profitentur esse verè fideles ^p; tum, ut appareret omnibus illos qui talia cœptarent à Christianismo alienos esse, ac propterea per illorum facta nullo jure Ecclesiam infamari posse. Vide 1 Cor. 11. 19. 2 Tim. 3. 9. Verum hîc est illud, Cito ad naturam fici redierunt suam; & quod Lysias dixit, Nemo diu ingenium abscondat ^p.

20. Sed, &c. ^{Καὶ ὑμεῖς χρίσται ἐστέ καὶ τὸ ἄγιον}] Et (vel, At, sive Sed, Be. Pi. G. ex Vulg. & Sy. καὶ, pro καὶ, ex Hebraismo ^q, ut Act. 10. 28 ^r. Si quis, inquit, vestrum tales imitetur, non est quòd se ignorantia excuset. Sic Matth. 24. 25. Ecce prædixi vobis ^t. Modestè se excusat, quòd tam sollicitè eos admoneat, quasi rudes & ignaros, cum essent in doctrina Christiana dudum instructi ^u: q. d. Memores moneo ^v.) vos unctiorem (vel potius, unguentum, G. Vor. nempe, oleum lætitie, Heb. 1. 9. Unguento olim sacrabantur Reges & Sacerdotes: sed & alia Dei beneficia vox unctiōis figuratè referebat, ut Psal. 23. 5. In N. T. unguentum designat quavis Dei gratiam,

tiam, ut diximus Heb. 1. 9. & Jac. 5. 14. *) à Sancto, Mo. &c. vel, à Sancto illo, Be. id est, vel, 1. à Deo Patre, qui ab Hebræis peculiariter Sanctus dicitur; qui solus verè sanctus est, & sanctè colendus, & nos sanctos facit; qui nos ungit in Filio: vel, 2. à Spiritu S. qui Sanctus propriè dicitur ab hoc effectu: vel, 3. à Christo, ut patet, tum ex articulo, τὸ ἅγιον, qui indicat ferè eum de quo mentio facta est; tum, ex collat. v. 27. qui per excellentiam appellatur Sanctus, ut Luc. 1. 35. Act. 3. 14. Apoc. 3. 7. d. & Sanctus Sanctorum, Dan. 9. 24. *) qui unctus est prae consortibus & absque mensura, inde antonomastice Christus, id est, unctus, dictus; à quo unctio [hæc] participata descendit, ex quo omnes haurimus, Joh. 1. 16. & 14. 26. & 16. 13, 14, 15. qui nos ungit & merito obedientiæ suæ, & efficaciam Spiritus sui nosmet sanctificantis. Spiritus autem dicitur Domini, 2 Cor. 3. 17, 18. & Christi, Eph. 3. 16. Unctionem hinc vocat, vel, 1. Spiritus S. dona, sive gratiam, & sapientiam; vel potius, 2. ipsum Spiritum Sanctum; qui ungit, vel, 1. immediate per internum afflatum, ut ungit Prophetas & Apostolos, Act. 2. vel, 2. mediatè per ministerium Evangelii, cui internam suam efficaciam conjungit, quomodo ungit reliquos fideles, ut 2 Cor. 1. 21, 22, & hoc loco, ut apparèt ex collat. v. 7, 18, 24. quum mentes illuminat & cor reformat; multiplicem eis gratiam largiendo, tum doctrinæ & scientiæ; tum, sanctitatis & virtutum. Quia est Spiritus ille, qui sancta dogmata magis magisque imprimit animo, Rom. 5. 5. & 8. 15, 16. 2 Cor. 1. 22. & 5. 5. Eph. 1. 13, 14. & 4. 30. Opponit autem Spiritum Christi spiritui Antichristiano, ut qui ex adverso pugnent inter se. Et fideles sic alloquens voluit ex adverso ostendere hæreticos omnes spiritualis gratiæ expertes esse. ¶ Et nōtis (Vos o Christiani!) omnia. Non simpliciter, sed relatè. Refringi enim debet vocum universalitas ex subjecta materia. Sic omnia, 1 Cor. 9. 22. & 15. 27. m. Intellige ergo hinc omnia illa quæ sunt necessaria ad salutem, & ad vitandos tales impostores; omnia quæ circa fidem & mores scire Christianos oportebat. Non levi quādam & perfunctoriā imbuti, sed solidā cognitione rerum pertincti, estis. Significat Johannes, se nihil afferre quod illi non antea nōrunt, & se illos commonefacere potius quàm docere.

21. Non scripsi (hæc scilicet, ut 1 Pet. 5. 12. hanc ipsam Epistolam, imò hoc ipsum quod nunc scribo.) vobis quasi ignorantibus (vel, idcirco quod ignoretis, Pi. sic Be.) veritatem, (rerum scilicet istarum; vel, doctrinam Evangelii, ut ἀληθεία sumitur Joh. 3. 21. & 8. 31, 32. & 14. 6. & 17. 17. præsertim illam de Patientia & Mundi despectu *) sed quasi scientibus eam) Vel, quia eam nōtis, Pi. sic E. Be. Velut in memoriam revocans ea quæ scitis; vel, quasi bene gnaris, alioqui scilicet longiore vobiscum usus sermone. Sapienti dictum sat est. Quā commendatione accendit eos ad perseverantiam & profectum. ¶ Et, &c. Καὶ ὅτι πᾶν ἡδὲ ὁ ἐν τῷ ἀληθείᾳ ἐκ ἐστὶ πᾶν postposito ἐκ apud Hebræos Græcè scribentes, universaliter negat; non particulariter ut apud Græcos. Sic Psal. 143. 2. 2 Pet. 1. 20. Voces istæ, ἡδὲ ὁ & ἀληθεία, non formaliter hinc sumendæ sunt, sed materialiter, pro dogmatibus veris vel falsis. Mendacium antonomastice hinc vocat, eam falsitatem quæ sanæ ac salutari doctrinæ adversatur. [Sic vertunt:] Et (sub. scientibus, V. Er. sic E. Me. hoc quoque scientibus.) quoniam (vel, quod, Er. V. Pi.) omne mendacium ex veritate non est, Vulg. G. Er. vel, nullum mendacium ex veritate esse, Er. Be. Pi. id est, à veritate proficisci, & cum ea consentire. Admoniti de veritate satis poteritis mendacium discernere. Rectum enim est index sui & obliqui. Non tantum tenetis quid verum sit, sed etiam adversus imposturas muniti estis. Sensus, q. d. Scripsi hæc vobis scientibus & veritatem, & quod mendacium, id est, errores & hæreses, ex veritate non procedunt, sed illi adversantur. Aliquid inter hæc duo discriminis est. Scire veritatem ad multos pertinet qui non possunt scienter mendacium detegere, & ostendere veritati esse contrarium. Sensus, Cum Evangelii præcepta bene teneatis, faciliè hinc etiam videtis dogmata, quæcunque reipsa falsa sunt, esse talia; & scitis dogmata illa hominum seditiosorum non congruere cum Evangelio. Illud

ante ὅτι] construendum cum ὅτι quod præcessit.

22. Quis est mendax (Antonomastice, id est, mendacissimus, nempe, in doctrina religionis, in qua mendacium maxime periculosum est. Quis est qui meliori jure mendax & impostor sit dicendus? Comparatè enim hoc sumendum, cum sint & alia impostorum genera, sed minora. Nulli deceptores sunt perniciosiores quàm qui id evertunt unde pendet hominum salus. Nam si Jesus non est Messias, cum se eum esse dixerit, nihil ei credendum est.) nisi is (i. e. si non ille. Significat, hos cæteris hæresiarchis esse peiores. Sic solemus dicere, Quæ est impietas, si hæc non est?) qui negat quoniam (vel, quod, Zeg.) Jesus est Christus? ὁ ἀνέμεινεν ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν, &c.] Qui negat esse, &c. Be. G. i. e. qui negando ait Jesum non esse Christum illum. Sed Græcis & Hebræis repetita negatio negat validius, ut & veteribus Latinis. Plautus, Jura te non nociturum esse hominum hac de re nemini. Ennius, Lapideo sunt corde multi, quos non miseret neminis. Ἀγνῶσκει, additâ particulâ negativâ, quam Latini omitterent, nihil aliud est quàm firmè negare. Similis locutio Luc. 20. 27. & 22. 34. & Sophoclis, καὶ ἐκ ἀπαρρησίου τὸ μὴ. Qui negat Jesum esse Christum, aut personæ, aut officii, ratione. Vel, Christum illum, i. e. verum illum Messiam, promissum, & tam diu expectatum. Non agit de Judæis, sed de iis qui, sub nomine Christiano, hoc negabant; qui vel alteram Jesu naturam, vel penitus, vel aliqua ex parte, adimebant; vel, contrarium aliquid ei attribuebant; vel, naturas confundebant aut separabant: qui in unica ejus oblatione non confidebant, &c. ¶ Hic est Antichristus] h. e. Peissimus ille est & desperatissimus. Tales locutiones sunt, Avaritia est idololatria, &c. Qui suos negligit pejor est infideli: item, Non parere Deo idololatria est, &c. Sic Galli avaros vocant Arabas, crudeles Turcas. Hic verè potest appellari Antichristus, quia Christo adversatur, eumque destruere conatur; h. e. ex eorum numero est quos paulò antè dixi Antichristos. Loquitur autem de hæreticis sui temporis, maxime de Cerintho Judaizantium principe, qui, teste Epiphani. dixit Christum in specie columbæ venisse in Jesum, & revelasse ei quendam ignotum patrem. Non [hoc dicit] quod eximius ille Antichristus, cui minores isti præludunt, ac propterea in nominis consortium veniunt, primus id facturum sit; sed quod eximie & impudenter supra cæteros, ac majore cum effectu. ¶ Qui negat Patrem & Filium] Filium directè, & consequenter Patrem, qui de illo testatus est. Negando Christum esse Filium Dei, negat Deum esse ejus Patrem. Pater enim & Filius sunt correlativa. Filium & hinc sume materialiter, non formaliter. Negabant enim illi Jesum esse Filium Dei, quod Johannes ut Christianis loquens pro certo ponit. Ἀγνῶσκει hoc loco paulò aliter sumitur quàm suprâ, & significat auctoritatem alicui detrabere, ut Matth. 10. 33. 1 Tim. 5. 8. 2 Tim. 2. 12. & 3. 5. Tit. 1. 16. Qui Jesu auctoritatem detrahit, is reipsa etiam Patri auctoritatem detrahit; quia Pater id omnibus modis egit ut Jesu auctoritatem maximam conciliaret, Joh. 5. 36. & 6. 27. & 8. 54. Frustrâ sibi blandiuntur de Patre, qui Jesum negant esse Christum & Filium Dei. Frustrâ quæritur Deus extra Christum, in quo est plenitudo Deitatis, & sine quo ad Deum non pervenitur. Sensus loci, q. d. Nullam ampliùs habet religionem, quia Deum penitus abjecit, dum Christum caput non tenet, Col. 2. 19. Vide quàm necessaria sit Christi cognitio.

23. Qui negat Filium, (Nempe, in divinis: vel, Christum Messiam esse. Qui Jesu detrahit auctoritatem.) nec Patrem (quippe qui à Filio separari non potest) habet] id est, Nec Patrem esse credit, argumento à relatis sumpto: nè Deum quidem, qui Pater est Jesu, tenet; doctrinam Patris non retinet, sed ab ea recedit; non tenet quæ sit Patris ultima ac perfectissima & salutaris voluntas. Sic Matth. 11. 27. Joh. 1. 18. & 14. 6, 9. Heb. 1. 3. 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. ad quæ loca vide dicta. Exen hinc pro κατέχεν, ut infra 5. 12. & ep. 2 Joh. v. 9. & Heb. 12. 28. Quidam cod. hinc addunt, ὁ δὲ κατέχεν τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα ἐχεν, ut MS. & Latinus, & Syrus, & quatuor cod. MSS. Quod forsan excidit è Græcis Codicibus oscitantia scriptoris, propter ὁμοιοτέλετον ἡ-

- * E. jus partis cum præcedente d. Frequentes certe sunt Jo-
 * Be. hanni istæ contrariorum oppositiones. Vide Mat. 10. 32.
 [Sic autem vertunt & explicant:] *Qui confitetur* (vel,
 * E. *profiteretur*, Be.) *Filium* (id est, se credere Filium f: Qui
 * G. Jesum pro verace agnoscit verbis & factis: & vel
 * E. *etiam, Patrem habet*, E. Be. i. e. is demum est qui etiam
 * G. Patrem fide tenet, alioqui Patrem non habiturus^b; vel,
 is & ostendit, notam sibi esse. Patris voluntatemⁱ. Sed
 hoc additamentum omnino superfluum videtur, imò
 potius, sensum destruit. Verba enim præcedentia addu-
 cuntur in probationem propositionis [vers.] præced.
 nempe, quod ille est *Antichristus, qui negat Patrem & Fi-*
lium. Quasi si quis objiceret, *Non nego Patrem & Fi-*
lium, agnosco enim Patrem, respondeatur illicò, Imò
negas & Patrem, quia negas Filium, juxta Joh. 5. 23.
 † Kn. 1 Joh. 5. 3 †. Ostendit hoc versu meritò se dixisse
 [v. præced.] *negat Patrem & Filium*: quamvis illi con-
 tra quos agit, non Patrem disertè negarent, sed
 * E. Filium^k.
 24. *Vos, &c.* *Τιμὴς ἔνδον ἡκούετε ἀπὸ ἀρχῆς ἐν οὐμὶν μένει*
 Aut Trajectio est in οὐμὶς, aut absolute ponitur Hebræo-
 * Be. rum more, pro, *Ad vos quod attinet*, ut Apoc. 3. 12 †. Est
 hic constructio *καὶ οὐμὶς ἡκούετε*, ut & infra v. 27. Incipit
 enim orationem quasi dicturus, *Vos quod — audistis re-*
tinete; sed pro illo, *retinete*, posuit, quod idem valet,
maneant in vobis. Simile vide Eph. 1. 13. & Apoc. 3.
 * G. v. 12 m. Respicit dictum illud v. 21. q. d. Nihil novum
 & inauditum vobis adfero: probè tenetis omnia. Tan-
 tum moneo ut doctrinam auditam retineatis, nec illis
 * E. novis magistris aurem præbeatis n. [Sic vertunt:] *Quod*
igitur audistis (vel, *didicistis*, G. Nempe, à nobis Apo-
 * G. Ham. stolis o:) à principio, (nempe, prædicati vobis Evangelii P.
 * E. Sic sumitur ἀπὸ ἀρχῆς, tum h. l. tum supra v. 7. & infra
 * G. sim. 3. 11. idque ex subjecta materia; cum alioqui variè ea
 * Be. Ham. E. vox sumatur q:) *in vobis maneat*, Be. Pi. & c. id est,
 * G. animo penitus fixum hæreat: q. d. Constantè perseve-
 * G. sim. rate in fide & vita Christiana t. Ex antiquitate ergò
 Calv. judicandum, si videlicet ab initio prædicatæ fidei tradi-
 † Me. ta sit, & c. t. Quia jam ostendit, puram esse hanc doctri-
 * E. nam, jure in ea permanendum esse infert, alioqui non
 v. Calv. constantia hæc esset, sed perversa obstinatio v. ¶ *Si in*
 v. G. *vobis permanserit*, & c.] i. e. Si sollicità animi custodiā
 Evangelicū dogma conservaveritis. ¶ *In Filio*
 * E. & *Patre* (i. e. In societate & amicitia Dei Filii & Patris.
 Hos nominat, quia contra eos agit qui Filium [& Pa-
 trem] negabant. Spiritum Sanctum non nominat, quia
 de eo non erat oborta quæstio. *Filium Patri* præponit,
 ut insinuet illum non esse Patre minorem t.) *manebitis*
 * E. id est, Per fidem, spem, & charitatem, illis adhærebitis^z,
 * Me. & conjunctissimi eritis; summo eorum favore & ami-
 citiā fruamini, omniāque eorum beneficia ad vos perti-
 nebunt. Ea autem beneficia omnia *vite æternæ* nomine
 * G. continentur, ut sequentia explicant.
 25. *Et, &c.* *Καὶ αὐτὴν βίαν ἡ ἐπαγγελία — τὴν ζωὴν, &c.*
 Est constructio similis illi, *Urbe[m] quam statuo vestra est*;
 nisi quòd ibi Accusativus ante Verbum ponitur, hic post
 Verbum. Verum hæc nostris Scriptoribus non ex arte,
 * Idem. sed casu, provenerunt^b. Et hic pro *quia*, vel, nam c.
 * E. ex Offendit quantum sit bonum quod dixit, *In Filio, &c.* d.
 * E. Occum. q. d. — *Nec enim levia aut ludicra petuntur Præmia*.
 * G. [Sic vertunt:] *Hæc autem illa est promissio* (id est, res
 * G. sic E. promissa, ut jam explicat f:) *quam ipse* (nempe, Filius
 T. Dei Patris nomine. Sic & infra v. 27. ἀπὸ αὐτοῦ t.) *pol-*
 * G. *licitus est nobis*, nempe, *vita illa æterna*, Be. Pi. Articulus
 * Be. enim hic emphasin habet^h. Vel, *vitam æternam*, Vulg.
 * E. Er. Est Antiptosis accusat. pro nomin i. vel, Appositio
 * Pi. Vor. irregularis^k, orta ex verbo præcedente, ἐπαγγελία t.
 * Pi. sic Accusativus autem refertur ad ἐπαγγελία. Sic Apoc. 1.
 Ca. Vor. v. 20. τὸ μυστήριον τῶν ἐπὶ ἀδελφῶν, ἔστις, &c. καὶ τὰς ἐπὶ τῇ
 * Ca. λυχνίας, pro, τῶν ἐπὶ τῇ λυχνίᾳ — sed Accusativo utitur pro-
 * E. pter verbum ἔστις m. Sensus, Societas illa cum Patre &
 Filio, quando perfecta erit, vita æterna erit, credenti-
 bus promissa. Quo præmio eos excitat ad perseve-
 rantiam n.
 26. *Hæc — de his qui seducunt vos*] id est, Judæos,
 ex quorum gente & vos estis. Illorum occasione sermo-
 nem hunc orsus sum, & produxi longius. Verbum *μαρτυρῶ*
 * G. de illo hominum genere habes Mat. 24. 45, 11, 24.
 27. *Et vos, &c.* *Καὶ οὐμὴς τὸ χεῖρμα — ἐν οὐμὶν μένει*]

- Iterum se excusat, dicens se hoc exhortandi tantum cau-
 sâ scribere, & c. P. Et (vel, *Sed*, Be. G. & c. Opponit
 enim Judæos credentes incredulis q:) *unctio* (vel, *unctio-*
 * E. *nem*, Vulg. Mo. Rursus Antiptosis: Constructio par ei
 * G. v. 24. Res autem eadem quæ supra v. 20. Amoliri vult
 Me. à se suspicionem quasi minus bene de eis speraret t. Al.
 * G. Est Hyperbaton, pro τὸ χεῖρμα, ὃ οὐμὴς ἐλάβετο, & c. t.)
 * Sch. *quàm vos accepistis ab eo* (i. e. à Domino t, à Christo *):
 * E. *manet in vobis*, Er. Be. & c. vel, *est intra vos*, idem quod
 * G. Be. supra v. 7. Al. *Sed ad vos quod attinet, unctio — ma-*
 * G. *net*, & c. Pi. ¶ *Non necesse habetis ut aliquis doceat*
 vos] Intellige non absolute, aut ad eos confirmandos;
 * Com. nam hoc ipsum agit Johannes^z, sed certo modo^a, ni-
 * Sim. Calv. mirum tanquam rudes & ignaros tyrones^b, ut Heb. 8.
 * Com. v. 11 t. ut discant quod nunquam sciverunt; vel, tan-
 * Com. quam seductos, ut redeant ad id à quo desciverant^d, vel,
 * Sim. Be. E. de eo quod in singulis circumstantiis, ut dixi, faciendum
 Calv. est. Estis *διδακται* Θεοῦ, Jer. 31. 34. Joh. 6. 45. Sunt enim
 * Gom. differentie quædam quas exigunt tempora, loca, per-
 * E. sonæ. Ideo admonitione sæpe opus ad inveniendam of-
 * G. ficiorum viam. Vide, si vis, Senecam epist. 94. ¶ *Ut*
 * G. *doceat*, id est, *Ut in vobis docendis & de veritate cælesti*
 persuadendis magnopere elaboret. Synecdoche generis.
 Similis locutio Joh. 16. 26 f. Spero, inquit, vos ita in
 * Pi. his rebus esse feliciter & sanctè institutos, ut doctore
 non egeatis. Cur igitur tu illos doces? Quia vel sum-
 * Be. mi Doctores possunt ac debent quotidie aliquid discere.
 Opus adhuc habebant doctore, cujus operâ retinerentur
 in doctrina prius accepta, atque in ea plenius instrue-
 * E. rentur, & adversus errores munirentur^b. Deinde, hoc
 addit Apostolus, ut commendet & doctrinam suam, ut
 minime diversam ab ea quam antea didicerant, & eorum
 * Be. diligentiam, quò magis & magis confirmetur i. Al.
 * T. *Ut doceat vos aliquis*, nempe, horum pseudo-apostolo-
 * Calv. rum vel apostatarum, & c. k. Nemo tantum scit, quin
 profectui adhuc sit locus l. Frustrâ ergo, sunt qui hunc
 locum arripiunt, ut ab Ecclesia usum externi Ministerii
 * m. Calv. excludant m. ¶ *Sed sicut, &c.* *Αὐτὰς —*
 * Sim. E. *ἀλλήδης, &c.*] *Sed sicut ipsa* (vel, *eadem*, Be. Pi.) *unctio*
 * T. *docet vos de omnibus*, & (id est, quia n: vel, quæ & Be.
 * Pi. vel, sic. Kai hic mihi non est copulativum, sed red-
 ditivum, ut Matth. 6. 10. *sic in terra*: & supra v. 18.
 * Di. *καθὼς —* & c. *Sicut audivistis — sic jam, &c.* o.) *verax*,
 (vel, *veritas*, Zeg. D. *verum*, Vulg.) & non est menda-
 * V. *cium*. (vel, *mendax*, Be. Pi. q. d. haud dubiè omnibus
 in rebus verum est p, illud nimirum quod vos docet
 * E. unctio q, sive Spiritus Sanctus t. Est hic Metonymia
 * V. abstracti pro concreto t: *ἡ δὲ οὐ* valet hic *ἡ δὲ οὐ*, quo-
 * G. modo *ἀλλήδης* valet *ἀλλήδης*, 2 Cor. 7. 14 v. Sic *ἡ δὲ οὐ*
 * G. Be. accipitur in Strab. p. 339. *ἡ δὲ οὐ* q. d. *ἡ δὲ οὐ* &
 * Calv. p. 650. ὁ ποιητὴς ἐλεγε καὶ *ἡ δὲ οὐ* t. Et in
 * G. Homero: [vide Be.] Deinde idem bis dicitur, pri-
 * Calv. mum affirmando, deinde negando oppositum, quomodo
 v. Le. supra 1. 5. & hoc cap. 4. 8. Par locutio 1 Sam. 1. 11.
 * G. Ezech. 18. 21. & 33. 15 t. Sensus est, q. d. Sufficit vobis
 unctio quam accepistis: hæc enim, sicut docet vos de
 * Di. omnibus, ita ipsissima veritas est a.) Et, (vel, *Quocirca*,
 * G. Di.) *sicut docuit vos, manete* (vel, *manebitis*, Be. Pi. Est
 bene sperantis atque ominantis b. Videtur promissio
 * B. potius esse quàm præceptio. Pro *manete* quidam legunt
 * Vor. *manete* c.) *in ea*, Er. vel, *in eo*, Be. Pi. Nempe, Christo
 seu Filio. De eo enim agitur. Et unctio[n]em distinxit ab
 eo à quo illam acceperant d.
 28. Et (vel, *Igitur*, Pi. G. Be. Hoc jam est monentis t.
 * G. Regreditur ad universalem illam exhortationem *.) *nunc*
 * Be. — *manete in eo*] Vel, 1. Christo f; vel, 2. quod dictum
 * Q. in E. fuerat; vel, 3. in ea unctio[n]e g. ¶ *Ut cum appa-*
 * B. *ruerit*] Nempe, *Filius Dei*, quod ex longo repetitur b, ex
 * G. v. 24, 25 i. vel, Christus veniens ad iudiciu[m] k. Confer
 * E. Col. 3. 4. 1 Pet. 5. 4 l. ¶ *Habemus fiduciam*] Vel,
 * E. sic vitæ promissæ m: vel, sistendi nos illi n, intrepidè o. Ut
 * Me. 11. *appareamus cum bona fiducia*. De hoc usu vocis *παρρη-*
 * G. *σίας* vide 2 Cor. 3. 12. Eph. 3. 12. Heb. 3. 6. & 4. 16. &
 * E. 10. 35. infra hic 5. 14. Syrus vertit *revelationem faciei* p.
 * E. Gom. ¶ *Et non confundamur, &c.*] Vel *pudescamus*, & c. Be. Pi.
 * G. Utrique scilicet, tam vos, si à doctrina Christi aberretis t,
 * Me. quàm nos Apostoli & Pastores, quòd vos in ea non con-
 * Me. fin. tinuerimus q. Perseverate igitur in doctrina à nobis
 * E. accepta, ut rationem nostræ legationis non cum pudore, E.
 sed

modo humano similem. Filii alicujus dicuntur qui ei similes sunt, ut Joh. 8. 39, 42, 44, 47^b.) *peccatum non facit*, Mo. &c. vel, *non peccat*, Ga. 8c. Qu. Quomodo hoc verum? [variè explicant:] *Non peccat*, id est, vel, 1. quâ parte renatus estⁱ. Cui obstat quod filios Dei & Diaboli hîc distinguit per *peccare & non peccare*^k. Vel, 2. certo genere peccati; five, 1. impugnatione manifestatæ veritatis^l; five, 2. violatione mandati novi dilectionis fraternæ: vide infra v. 15. & c. 2. 11^m. five, 3. peccato ad mortem, de quo infra 5. 16ⁿ. five, 4. graviore aut atrociore aliquo peccato^o. Per *ἀμαρτανήν* hîc designat, non solum habitum^p (ut quidam volunt, qui inde inferunt, sufficere studium & conatum rectè vivendi, etiam si ea ipsa factis non impleantur prævalente peccandi consuetudine; perniciosè admodum^q;) sed & actus nonnullos^r, ex collat. v. 5, 6. & c. 2. 1^t. tales scilicet qui hominem à Regni cœlestis jure excludunt, ut docet Paulus 1 Cor. 6. 9. Gal. 5. 21. Eph. 5. 5^t. nempe qui neque per ignorantiam^v, neque per subreptionem^x, incogitantiam aut infirmitatem; sed post deliberationem & consultò^y, contra Dei præcepta admittuntur^z. Hoc autem sensu renatus non peccat, nempe dum talis est^a, quatenus & quamdiu nativitatem hanc conservat, ejusque ductum sequitur^b; dum eam indolem Divinæ similem retinebit, *non futurus Dei filius si talia admiserit*, ait Tertul. Peccare enim graviter potest qui aliquando filius Dei fuerit. Est ergo hîc Præteritum illud, *ἡμετερον*, pro Verbalis, q. d. *ἡμετερον*, Job. 14. 1. & 15. 14. aut *ἡμετερον*, ut infra v. 10^c. & significat hîc actum non transeuntem, sed permanentem^d. Vide Aug. Hieron. &c.^e. [eorumque verba in G. & de iis Ga. loco mox designando.] Sed, ut nihil de eo dicam, an renatus unquam denascatur, sanctis quoque in mortalia ista peccata quandoque incidere constat exemplis Petri, cujus nec Dominum abnegantis fides defecit, Luc. 22. 32. & Davidis, &c.^f. [Hæc secunda explicatio.] Vel, 3. *non peccat*, nempe eo modo quo irregeneriti peccant^g; nempe ex studio & habitu peccandi^h, vel *κατ' ἐξοχήν* peccato regnante, Rom. 6. 14. & 7. 12^h. peccato non consentit, juxta Rom. 7. 19ⁱ. non diu volutatur, & cum voluptate se totum immergit in luto peccati^k. Discrimen vis designatum? 1. Ante peccatum: *non peccat*, quia non vult peccare. Regeneriti enim voluntas, desiderium, consilium, institutum, fixumque propositum est, nè peccet. 2. Inter peccandum, i. e. non totus, five toto animo, peccat; non peccato spontè operam dat. Cui favet ipsa phrasis: *Peccatum*, quomodo & *justitiam*, *facere* dicitur, sicut *medicinam facere* dicitur, qui eam profitetur, & in ejusdem praxi versatur; & *Mathematicam facere* in Lampridio, qui in disciplinam eam se dat, etque sedulò studet, & *arsu- pinam*, & *argentariam*, & *mercaturam*, *facere* in Cicerone, id est, exercere: & diverbio vulgari dicitur, *Artem pudere protoqui, quam facites*. 3. Post peccatum admissum: *non cubat in peccato*, ut mundus, infra 5. 19. si quando statu suo exciderit, & præter animi propositum deliquerit, quasi à situ suo depulsus trepidare non cessat, instar styli magnete attracti, &c. donec poenitentiae ope ad pristinum statum institutumque revertitur, ut David Psal. 18. 22, 23. & 32. 2, 3. &c. & Petrus Mat. 26. 33, &c.^l. Confer Joh. 8. 34. *Qui facit peccatum servus, vel mancipium, est peccati*^m. ¶ *Quoniam semen ipsius* (id est, vel, 1. verbum Evangeliiⁿ), quod *semen* dicitur passim, Mat. 13. 19. Marc. 4. 14. 1 Pet. 1. 23. quod quasi semen est quo Divina natura in nobis gignitur, Jac. 1. 18ⁿ. vel, 2. Spiritus Sanctus, cujus vi regimur^o: vel, 3. nativitas spiritualis, ut explicatur, c. 5. 18^p.) *in eo manet* id est, Inest, intellige *ἐνέσθαι*, in ipso vegetum existit, ita ut nec arefactum sit, nec suffocatum, sed naturam efficientiamque retineat. *Μένειν* hîc non est *durare*, sed idem valet quod *ἔσθαι*, & sic usurpatur Joh. 3. 36. & 14. 17. & 15. 7. & 1 Joh. 2. 5, 6, 14, 24. & 3. 14. verbi autem istius vis ea est ut nos à peccatis arceat jubendo, vetando, pollicendo, comminando: ideo *per verbum sanctificari* dicimur Joh. 17. 17^q. Al. *Manet*, id est, permanenter inest, atque inhæret: nec tamen de perseverantia hîc sermo est^r: *manet*, corde susceptum, & radicatum, &c.^s. ¶ *Et non potest peccare* id est, Vel, 1. non vult, habituali scilicet voluntate^t:

vel, 2. *non potest*, nempe in sensu composito, h. e. quamdiu manet filius; q. d. Stare simul non possunt peccare, & esse filium Dei^v: vel, 3. *non potest peccare*, ita scilicet ut in eo extingatur timor Dei & pietas^x. Quæ tamē potens impotentia non à nobis pendet, sed à sola Dei voluntate & potentia, Joan. 10. 28. 1 Pet. 1. 5^y. vel, 4. *non potest* hîc dictum moraliter. Solent enim actus similes esse qualitatibus. Significat hîc rem de qua agitur alienam esse ab ejusmodi ingenio^z. Idem, aut similis, usus est hujus locutionis Jer. 13. 23. Mat. 12. 34. Luc. 11. 7. Joh. 5. 44. & 8. 43. & 14. 17. Act. 4. 20. 2 Cor. 13. 8. Sic Seneca De benef. 6. *vir bonus non potest non facere quod facit*. Menander dixerat, *Οὐδείς, &c. Nemo bonus qui vir sit rem faciet malam*. *Ἀμαρτανήν* hîc idem quod supra *ἀμαρτανήν*, ut apparet ex v. præced.^a. ¶ *Quoniam ex Deo natus est* Quia Deus cordibus eorum legem suam insculpsit, eosque efficaciter Spiritu suo gubernat, ut inflexibili affectu sequantur ejus ductum^b. Non mirum est, inquit, eum a- versum esse à rebus vetitis, quandoquidem est ac esse se meminit Dei filium, ac proinde Deum sibi imitandum^c. Hinc verò non sequitur eum non posse desinere esse Dei filium^d. De quo vide Tertul. Hieron. Chrysof. ¶ [eorumque verba in G.]

10. In (vel, Per, Be. Pi.) *hoc manifesti sunt, &c.* q. d. His duobus indiciis manifestè fecernas justos ab injustis^e. Hoc vult, Non dubium est quin malitis esse Dei filii quàm Diaboli. Ut ergo illud sitis semper, ostendam vobis discrimen. *Ex Deo sunt qui & justitiam faciunt & amant proximum*, i. e. quorum & opera sunt bona, & ex bono proficiuntur animo. Nam qui proximum diligit Dei causâ, is & Deum diligit, ut diximus ad Rom. 13. 9. Qui verò aut non faciunt bona, aut non ex tali animo, ii *Diaboli sunt filii*^f. *Ἀδελφόν* hîc vocat hominem quemvis^g, ex natura Evangelicæ Legis; quanquam interdum ex vi materiæ vox illa sumitur strictius, ita ut solos comprehendat Christianos^h. *Fratrem* vocat proximum, præsertim Christianumⁱ. *Ex Deo esse* hîc & 4. 6. & 5. 19. idem est quod *esse natum ex Deo*, v. 9. quod *in Deo esse*, 1 Joh. 2. 5. & 5. 20. quod *videre & scire Deum*, 1 Joh. 2. 3, 13. & 3. 6. quod *imitari bonum*, epist. 3. Joh. 11. h. e. vivere ad imitationem & voluntatem Dei; quomodo *ex Diabolo esse*, Joh. 8. 44. explicatur *præstatione desideriorum operumque ejus cum delectatione*^k.

11. *Hec est annuntiatio* i. e. Res annunciata^l, & semper annuntianda & prædicanda; q. d. Hoc est nuntium è cœlo à Christo allatum, & à nobis Apostolis jugiter annuntiatum^m. *Ἡ ἀγγελία* Denunciatio, Be. Pi. ¶ *Ab initio* Christianismiⁿ. Vide supra 2. 7ⁿ. Etiam sub Lege: etsi nunc & vox *fratris* latius pateat, & diligendi significatio sit intensior. Sed nihil mirum imperfecta præcludere perfectioribus. Videtis tamen Deo in summo pretio semper fuisse Dilectionem. ¶ *Ut diligatis alterutrum* Israelitæ Israelitas olim, nunc quilibet quosvis, sicut & ante Legem fecit Abrahamus^o.

12. *Non sicut Cain* Ellipticum dicendi genus^p, sic supplendum, *Non agamus*^q, vel *nos geramus*^r; vel, *oderimus alterutrum*^s, *simus ex Diabolo*^t, five *Diaboli cā indole*^u; vel, *sicut Cain fuit*^x. Exemplum hoc antiquissimum & aptissimum^y. Cain & primus & insignis fuit osor & persecutor fratris, archetypus hominum malorum à quo civitas Diaboli initium coepit^z. ¶ *Ex maligno* Vel, *illo malo*, Pi. id est, Diabolo^a, ut patre^b, i. e. filius, affecla, & imitator Diaboli^c. ¶ *Et* (Kai hîc valet, qui^d.) *occidit*, &c.] Eo scil. instigante^e. *Ἐσφαζέ* Jugulavit, Pi. Ar. i. e. occidit ferro in jugulum adacto, ut vox propriè significat. Potest tamen per Synecd. speciei generaliter accipi, ut verbum generale est Gen. 4. 8^f. & sic Gloss. & Græci Scholiastæ interpretantur *σφαζέω* aut *σφαίνω*, *interimo*, *occido*; Syrus *ܠܫܦ*, quâ voce & Hebræi utuntur de quavis interfec-tione^g. ¶ *Et*, &c. *Καὶ χάρειν τινός, &c.* Ellipsis τὸ κατὰ^h. *Et propter quid*, &c. Il. Tl. Tre. E. Per hoc *πρόμα* aditum sibi struit ad comparisonem inter Abelem & Christianosⁱ. *Cujus rei gratiâ*, &c. P. Be. Pi. Verum responsio declarat, non finalem causam occisionis quæ-ri, sed causam invidiæ & odii; q. d. Quid movit vel impulit

pulit eum &c.^k. ¶ Quoniam opera, &c.] q. d. Impulit eum invidia fraternæ virtutis^l, & gloriæ ex bonis operibus partæ^m. Acerbissima odia ex diversitate morum. Tales autem fuisset duos istos fratres Dei iudicio apparuit, qui Abelem litare voluit, Cainum non item. Vide dicta ad Gen. 4. & ad Heb. 11. 4.ⁿ.

13. Nolite mirari] Tanquam de re nova^o, vel absurda. Synecdoche metonymica P. Subaudiendum igitur: est enim illatio ex præced. exemplo q. ¶ Si odit vos mundus] id est, Impii^r, homines Caino non dissimiles. Vide ad initium hujus capitis t. Id enim amat mundus quod deterius est, odit quod melius est^t. Non novum hoc est nec insolitum, ideoque levius ferendum v.

14. Nos scimus] Certitudinaliter, si referatur ad Apostolos; si ad alios, probabili conjecturâ^x, certitudine morali y, conceptâ ex testimonio bonæ conscientia, innocentis vitæ, & consolationis Sancti Spiritus z. Nos ex Christo didicimus, quod Mundus non didicit^a, & certâ fide novimus. Non quod unusquisque fidelium hoc de se certò scit, sed de fidelibus in genere b. ¶ Quoniam, &c. ὅτι ἡμετέρας βίβας, &c.] Nos translatos esse (Nempe à Deo, ut non nostris viribus aut meritis, sed Dei gratiæ, totum salutis beneficium tribuamus^c, per fidem in Christum, Joh. 5. 24 d.) ex morte ad vitam (id est, de morte peccati, ad vitam iustitiæ; vel, ab æterna morte & perditione ad æternam vitam ac felicitatem^e; vel, velut è civitate Mortis in civitatem vitæ transcribi, i. e. eò nos jus habere ad vitam æternam. Juri autem ad rem sæpe datur nomen rei ipsius. Vide dicta ad Joan. 5. 24. ubi eadem phrasis est eodem sensu f.) quia diligimus fratres, Be. Pi. &c. propter Deum scilicet, & ita ut actibus id ipsum testemur. Talibus enim Deus per Christum vitam illam æternam de qua agitur promittit g. Dilectio hæc signum est & effectus gratiæ sanctificantis h. Non hinc significatur meritumⁱ, aut omnino causa dictæ translationis, id est, justificationis; nam, ut rectè Aug. opera bona non præcedunt justificandum, sed sequuntur justificatum: sed causalitas hæc referenda est ad cognitionem, ut dilectio sit signum translationis, &c.^k. ¶ Qui non diligit] id est, Qui odit l. Sed constat, non solum odiendo & persequendo, sed & non diligendo, & charitatis officia, quum opus est, non exhibendo, multos peccare mortaliter m. ¶ Manet in morte] Peccati n, vel, damnationis æternæ, quantum ad meritum & reatum attinet o; in ea est conditione quæ morti est obnoxia. Impii dum vivunt sunt mortui, dictum est Hebræorum. Par figura cum præcedente. Nos jus habemus ad vitam: In illos Mors jus habet p.

15. Qui odit, &c.] q. d. Quid ergo illi fiet qui non tantum non diligit, sed & odit fratrem q? Sicut isti mundani homines nos non modò non diligunt, sed & oderunt r. ¶ Homicida est] Vel, 1. quia odium est dispositio quædam ad homicidium t. Vel, 2. si non actu & opere^s, certè affectu & voto v, animo & voluntate x. Quod enim quis odit optat non esse sive periisse y. Nam si, Quem quisque metuit, periisse expetit, multò magis quem odit. Christi autem Lege, quæ internum hominem potissimum respicit, fecisse quisquam censetur quantum voluit. Quod enim de Adulterio dictum, Mat. 5. 28. pari jure ad alia crimina aptandum est z. Deut. 19. 12. Facietis illi (non, prout fecerat, sed) prout facere cogitaverat. Ulpianus, In maleficiis gravioribus voluntas spectatur, non exitus. Seneca De Benef. 5. 14. Latro est qui habet spoliandi voluntatem, exercetur & aperitur opere nequitia, non incipit. Juvenal. Satyr. 13. Nam scelus intra se tacite qui cogitat ullum facti crimen habet a. Apul. Florid. 4. In maleficiis etiam cogitata scelera, non perfecta, adhuc vindicantur, cruentâ mente, pura manu. ¶ Et scitis] Quia sic instituti estis, & sic tenetis b. ¶ Homicida (Non de habitu, sed de actu, Homicidii hic agi faciliè intelligitur ex Caini exemplo c.) non habet vitam æternam (id est, vel, 1. gratiam quæ est vitæ æternæ semen d, imò initium. Vel, 2. ipsam futuri seculi vitam, quam in se manentem habere dicitur, quia constitutus est in statu illius adipiscendæ^e. Vel, 3. jus ad vitam æternam f.) in semetipso (vel, apud se, G.) manentem] i. e. residentem, ceu permanens aliquid g. Quod dicit, apertum satis est.

Nam si Moyses Lex in terrestri societate talem hominem ferre non potest, quantò minùs eum Christus feret in celesti civitate h?

16. Charitatem Dei] Ità Be. Sic habet Complut. editio i. [Sensus, q. d.] Unde discimus quantopere Deus nos dilexerit k. Al. Charitatem, id est, vim charitatis, vel, quæ sit vera charitas l; vel, debitum charitatis erga fratres, quod hoc Christi exemplo declaratur m. Illud, Dei, abest à Græcis Codicibus, excepto Complut t. ¶ Quoniam ille (h. e. Christus n, ut suprà v. 5. Subintelligendum hic autem est, hoc Christum fecisse Deo sic decernente nostri causâ: quod expressum est Rom. 5. 8. & 8. 32. vide & Joh. 3. 16. & 1 Joh. 4. 9 o.) animam (id est, vitam p;) suam pro nobis posuit] vel, deposuit, v. id est, in mortem tradidit q, voluntariè r. Sed πέναν θυγαν apud Johannem non est propriè vitam deponere, (quanquam & hoc fecit Christus) sed objicere periculis, ut diximus ad Joh. 10. 11, 15, 17. & 13. 37, 38. & 15. 13 t. ¶ Et (sub. igitur, G.) nos debemus pro fratribus animas ponere] id est, Voluntariè mortem subire^s, vel pericula quævis adire v; si scilicet ad Dei gloriam & Ecclesiæ salutem requiratur x, vel pro vita spirituali proximi y; vel, ut alios homines, fratres nostros in prima origine, exitio æterno eripiamus. Non debet nobis charior esse vita nostra quàm Deo Filius suus fuit z. Charitas id postulat ut animam proximi, vel honorem Dei, plùs diligamus quàm corpus nostrum a. Hoc præceptum egregiè implevere Apostoli & eorum adjutores, & post eos tot Confessores ac Martyres b.

17. Qui, &c. ὅς — τὸν βίον, &c.] Pergit & aliis rebus ostendere quousque se extendat Fratrem sive Proximum diligendi obligatio. ¶ Qui verò habuerit victum] (vel, substantiam, Er. Ti. Vulg. possessionem, Sy. opes, Il. facultates, P. Pi. Ca. Bios propriè est vita, i. e. victus, unde vita sustentatur. Sic Prov. 27. 27. & vita puellis suis. Terentius, Cui opera vita est, qui ex opera sua vivebat. Scitum est illud, vita & victus pari passu ambulant c. Bios apud Græcos sæpe significat ea unde vivitur d, & victum, & quæ ad victum & vitam presentis usum, pertinent, ut sunt alimenta, vestes, pecuniæ e. Sic Luc. 8. 14. & 15. 12, 30. & 21. 4 f.) mundi, Mo. &c. vel, mundanas, P. Pi. quibus scilicet mundus solet studere g; quæ ad vitam pertinent non alterius, sed hujus seculi. Nam id modò αὐτὸν τέρει, ut 1 Tim. 6. 17. modò κόμει, voce significatur h. ¶ Viderit fratrem suum] (id est, proximum, maxime domesticum fidei i;) necesse habere] vel, egentem, Pi. defici necessariis. Exempla vide Mat. 25. 35. Luc. 16. 20. Jac. 2. 15, ubi qui hic est χρεῖαν ἔχων dicitur λεπτόν & πῖς ἀνηκεῖν τῷ γένει, &c.^k.

Non de extrema fratrum necessitate agit, sed de ea potius quæ frequens est, ac penè quotidiana. Quod major autem est fratris necessitas, tantò major existit ad tribuendum obligatio. Necessitas fratrum vulgaris obligat omnes superfluum habentes, necessitas extrema obligat omnes habentes quod dare possint, etiam pauperes l.

¶ Et clausit viscera sua (vel, miserationem suam, G. Sub. avertens se: Ellipsis Hebræis usitatissima m;) ab eo] id est, Excluserit eum ab effectu misericordiæ n, vel, animum obduraverit o; non misereatur ejus p, non subvenit ei q, prompto animo & quasi aperto pectore r.

¶ Quomodo charitas Dei, &c.] Sic loquitur potius quàm charitas proximi t; nè quis putet, salvâ charitate & amicitia Dei negligere se posse charitatem in fratres u. Al. Quomodo esset in eo dilectio quam Deus exigit v?

18. Non diligamus verbo, neque linguâ] Sub. tantum, Be. Pi. Di. ex Ar. Egenti dantes bona verba v; vel, prædicantes eum à nobis diligi, quomodo aretalogi, de virtute loquuntur, nec eam habent x. ¶ Sed opere (i. e. factis, nempe beneficiis y, re z, eum juven-tes a;) & veritate] Id est, verè ac sincerè, ex animo b, reali beneficentiâ, quâ charitatem reipsâ testemur; quomodo & Πῶς per ἐλεημοσύνην verterunt LXX. Esa. 38. 18 c. Refelluntur hic qui ad salutem sufficere putant bene vivendi desiderium d.

19. In hoc (i. e. Hoc argumento, sive signo, ut per totam ferè Epistolam e; vel, Per hoc, Q. in E. Refertur e. vel, 1. ad seq. quod scilicet in conspectu Dei persuade-

mus, &c. f. vel, 2. ad præced. s. quod scil. diligamus non verbo, &c. b.) cognoscimus (Magnum est illud monitum, Nosce teipsum. Multi sibi blandiuntur, & Christianos se putant cum non sint. Ideo diligenter nosmetipsos explorare debemus, 1 Cor. 11. 28. De se quisque, an desiderium tantum bene agendi habeat, an verò quale requiritur propositum, nullâ re melius quam perpetuâ factorum serie cognoscet i.) quoniam (vel, quod, Me. &c.) ex veritate sumus] Id est, vel, 1. ex Christo k; vel, ex Deo l, qui est veritas m, prima & summa veritas n; id est, quod sumus veri & genuini filii Dei o. Hæc expositio confirmatur, tum ex seq. coram ipso, scil. Deo p; tum, ex collat. v. 10. & 4. 4, 6 q. Vel, 2. ex Evangelio r, ut Joh. 18. 37. quod veritas dicitur Joh. 17. 17. Gal. 3. 1. & 5. 7. & verbum veritatis, Eph. 1. 13. Col. 1. 5. q. d. Evangelio, tanquam semine immortalis, regenti sumus t; vel, congruimus Evangelio: quomodo ex Deo esse est habere Divinam indolem t. Vel, 3. sumus veraces v; tales sumus quales nos esse profiteamur x, veritatem amamus & sectamur y, veraciter ambulamus; sumus quasi filii veritatis, id est, veræ & sinceræ charitatis, veram habemus dilectionem z. ¶ Et, &c. Kai—πεποιθεν, &c.] Et in conspectu ejus (vel, coram ipso, P. Be. &c. id est, Deo a, vel Christo b, iudice c, qui intima cordium penetrat n.) suadebimus (i. e. probabimus o: vel, persuadebimus, Pi. Me. persuasionem vel probabili p, vel certâ atque infallibili q:) corda nostra, Vulg. vel, cordibus nostris, Er. Il. Ti. E. &c. nos scilicet esse ex veritate r; vel, de nostra electione, sive præsentis iustitiæ & amicitia cum Deo; vel, quod Deum verè diligamus, & damnationem evasuri simus in iudicio Dei t. Realis & solida charitas non reformidat iudicium divinum, est infallibile t. Vel, satisfacimus cordi nostro, Aug. in Er. Cor. autem vocat conscientiam v. Vel, securâ, vel quietâ, red-demus, vel tranquillabimus, corda nostra, P. Be. Pi. G. Ham. sim. V. Be. Tre. ex Sy. Gom. nempe fiduciâ in Deum x, certi nos esse filios Dei y. De qua πληροφορία hîc loquitur z. Opponitur πεποιθεν ei quod sequitur κατανα-σκειν a. Explicatur hæc phrasis per duas sequentes, habentes fiduciam erga Deum, v. 21. & accipere quæ petimus, v. 22 b. De hoc usu vocis πεποιθεν vide ad Mat. 28. 14. Multa disputant Philosophi de Animi tranquillitate: sed nulla est res quæ verius tranquillet animum quam iusta persuasio de tanto Dei erga nos amore ut nobis vitam æternam destinet c.

20. Quoniam, &c. οτι εαν κατανασκειν—οτι με-ζον, &c.] Declaratio est ex contrario d. Securitatis cordis bonæque conscientie præstantiam amplificat à contrariæ malæ conscientie morfu, & conjunctâ majori iudicii divini severitate *. Solet dici, Illo nocens se dam-nat, quo peccat, die. Seneca, Epist. 97. Coarguit illos conscientia & ipsos sibi ostendit: & Epist. 15. Dat pœnas quisquis exspectat. Cohærent hæc cum superioribus. Non frustra in illa tranquillitate animi magnum posui bo-num: Liqueat id ex iis qui aliter se habent. Tormenta nunc ex metu sentiunt, sensuri olim multò majora f. [Verba sic reddunt:] Nam si nos condemnet cor nostrum (i. e. conscientia propria g, tanquam verbo, non opere, diligentes h, etiam si hoc dissimulemus, frustra laboramus i:) nempe (οτι pro διανοεσθαι k, sive διλογεσθαι, ma-nifestum quod l. Notant enim Græci Grammatici οτι—interdum esse affirmationis particulam. Sic Heb. ו. m. Vel, οτι scriptum pro ετι, adhuc, quod Græci compara-tivis solent præponere n. Sed hoc οτι abest in MS. & Vulg. [& Er. P. &c.] Et bene o. Al. quod, Mo. quia, Camer. Subauditur hîc tamen p.) potentior, &c. Be. Pi. vel major, &c. Pi. Vulg. Mo. &c. (Intellige quoad cog-nitionem q; q. d. altior, profundior, magisque præsens cordi tuo est, & intimius illud pervidet quam te possis ipse r, præses & iudex conscientie tuæ t. Deum ergò non fallimus v. Hypocrisis illa non latet conscientiam tuam, quamvis pusillam & pauca scientem, quantò mi-nus Deum x? Al. Deus multò majores pœnas in promptu habet y.) & novit omnia, Be. Pi. &c. Alia scil. abscondi-ta z. Juvenalis de diis, Notior est illis homo, quam sibi—. Thales interrogatus an quis malè agens Deum latere pos-set, dixit, Ne cogitans quidem. Quicum convenit il-lud Rom. 2. 16. Qui se damnat, haud dubium est quin à Deo damnationem exspectare debeat: agit enim quæ

aut scit aut putat non esse recta. Vide ad Rom. 14. 23 a. * G.

21. Si—non reprehenderit (vel, condemnet, Be. Pi. &c.) nos] Tanquam hypocritas, & dilectionem fraternam simulantes; sed contra dicet eis quod fratres sincerè diligant. Subintelligit autem hîc more suo hanc conditionem, si aliunde non sit defectus, ut in cap. 5. Omnis qui credit, &c. Aut rectè supponit, sinceram fra-tris dilectionem non esse sine dilectione Dei b. Al. Sen-sus est, q. d. si nulla in re nos condemnet c. Si nullius mali facti aut consilii nobis sumus conscii. Est enim Metonymia Effecti pro Causa d. Qu. Quî hoc verum, cum multi sint gravissimis peccatis involuti, quos cor suum non damnat; quales idololatæ, Saraceni, Judæi, hæretici, & sanctorum persecutores, Joh. 16. 2. Resp. Non loquitur hîc Joannes de quibusvis hominibus, sed de Christianis, Christianâ doctrinâ imbutis, & Deum quem noverunt ejusque judicia timentibus x; de eis qui præcepta Christi nôrunt, & ad ea se, tanquam ad specu-lum, explorant f. ¶ Fiduciam habemus ad (vel, apud, Be. Pi. vel, erga, E.) Deum] Vel, in Deo positam, G. vel, 1. accedendi ad Deum g, & ab illo postulata im-petrandi h, de quo in verbis seq. vel, 2. evadendæ dam-nationis, in die iudicii, ut infra 4. 17. id est, spem mag-nam meritò concipimus, quod suo iudicio nos non con-demnabit i. Confidimus nos ei esse charissimos k. Hæc autem fiducia tanta est quanta respondet testimonio bo-næ conscientie l.

22. Et (q. d. Præterea m:) quicquid petierimus, (Nempe cum illis conditionibus de quibus diximus ad Mat. 18. 19. Jac. 1. 5. & 4. 3 n. Si petatur & quod pe-tendum sit o, & quomodo petendum, & quantum res tanta peti debet; idque perseveranter p, & cum vera fi-de, & ad Dei gloriam q:) accipiemus (vel, accipimus, &c. Be. Pi. E. G. Præfens pro Futuro, ut infra 5. 15 t. ob rei certitudinem t:) ab eo] Ex promisso Mat. 7. 7. & 18. 19. & 21. 22. Luc. 11. 9. Joh. 14. 14. & 15. 7, 16. & 16. 23, 24, 26 v. ¶ Quoniam mandata ejus (Quæ sunt hæc duo præcipuè, 1. dilectionis fratrum, & conse-quenter Dei: 2. fidei in Christum, v. seq. x.) custo-dimus, (vel, servamus sedulo, G.) & quæ sunt placita, &c.] Vel, & sic facimus quod ipsi placet: nam posterius nâ est exegeticum. Non ergò mirum est, Deum precibus no-stris annuere. Solent [enim] qui boni sunt gratifi-cari iis qui grata ipsis faciunt, Joh. 8. 28. Vide dicta ad Joh. 9. 31. ubi idem sensus y.

23. Et (vel, Igitur, Be. Pi. G. Nunc explicat, quæ-nam mandata illa sunt z:) hoc est mandatum ejus] Po-tuerat dicere εντολας, sed maluit Unitatis numero uti, quia altera ex altera fluit. Et hæc est egregia illa ζύνα-ψις quæ si in animo sit & in factis, nihil ultra ad salu-tem æternam requiritur. Itaque est in his paucis ver-bis τὸ ἀπολύτῳ, quod dicitur Eccles. 12. 13. ¶ Ut, &c. ἵνα πιστωσώμεθα τῷ ὁνόματι, &c.] Idem hoc quod εἰς τὸ ὄνο-μα, infra 5. 13. Sic δὲ τῷ ὁνόματι, Mat. 18. 5. & alibi a. * G.

Ut credamus nomini (vel, in nomine, Vulg.) Filii ejus, &c. Er. Be. Pi. id est, [vel,] in Christum b, ut nomen pro re passim occurrit; ut cum jubemur sanctificare, mag-nificare, &c. nomen Dei, id est, Deum ipsum c: [vel,] propter Christum, sive Christo auctore, Deo credamus d. * G.

Nomen ad prædicationem Verbi respicit. Nam fides ex verbi auditu, Rom. 10. 8, 17 *. Porro credere in Chri-stum, est firmâ fide recipere ea quæ de Christo divinitus revelata sunt, v. g. eum esse Filium Dei, incarnatum, &c. f. Christus amare, colere, &c. g. ¶ Et diligamus, &c.] Mandatum hoc repetit, tum ut doceat, illud quoque ad salutem esse necessarium; tum, quia illud bene nobis in-culcatum vult h.

Sicut dedit mandatum nobis] Nempe Deus per Christum, Joh. 12. 49. unde intelli-gimus in præcepto illo Diligendi homines præceptum Diligendi Deum tacitè comprehendendi. Facimus enim hoc propter Christum, Joh. 13. 34, 35. & 15. 12. ac proinde & propter Deum i.

24. Qui servat mandata ejus] Nempe Dei k, ut præ-ced l. per Christum data m. ¶ In illo manet, & ip-se in eo] In Deo manet, & Deus in ipso n: i. e. Deus & ipse inter se amore sunt conjunctissimi. Vide supra 2. 6, 24. & 3. 6 o. Intima est inter eos societas & ami-citia p. ¶ In hoc scimus, &c.] Certissimum hoc argumentum est Deum esse in nobis, i. e. nos amari a Deo q; vel,

vel, Deum manere in nobis, & consequenter nos in Deo. ¶ Deo, &c. *Ex τῷ πνεύματι*, &c.] Ex spiritu (sub. suo, G. ex Sy. quod exprimitur infra 4. 13. Spiritu adoptionis, & sanctificationis, quo regeneramur; ejusque effectis, puta charitate fraternâ, cæterisque virtutibus & donis. *) quem nobis dedit, Be. Pi. &c. Quo [dono] certè nihil majus in hac vita nobis dari poterat, & quo donati mandata ejus servamus; & quæ oportet postulamus. A tertia persona singulari hic transit in primam pluralem, quia suavior est sermo, cum & se aliis Christianis adjungat. ¶

CAP. IV.

1. **N**olite omni spiritui credere] Spiritum hic vocat, vel, 1. Prophetiam, ut 1 Cor. 12. 10. a. revelationem five inspirationem; vel, doctrinam b: vel, 2. per Metonymiam c, magistrum docentem d, spiritu præditum; vel, qui se Prophetam esse dicit e, doctorem revelationem Spiritus jactantem f. Sicut sub V. T. fuere Prophetæ veri, fuere & falsi, sic & sub Novo, 2 Pet. 1. 20, 21. & 2. 18. ¶ Sed probate, &c.] i. e. Discernite ac dijudicate, an ex Deo sint h, i. e. ex instinctu Dei loquantur i. Multi currunt non à Deo in id missi, sed excitati ambitione, avaritiâ, aut etiam Diaboli impulsu. Vide Deut. 18. 22. Ezech. 13. 2. & 22. 28. Illos examinate ad doctrinam Apostolorum & Ecclesiæ k, & ad regulas datas v. seq. & v. 6. l. Hoc autem fidelibus omnibus præcipit m. Explore eos sedulo n. Duplex autem est examen, 1. privatum, quod ad singulos spectat o, ut quisque fidem suam stabiliat ex verbo Dei. Dabit autem Deus piis omnibus spiritum prudentiæ quoad expediet, modo eum à Domino postulent, & omnes suos sensus Verbo subiciant p. 2. publicum, quod ad Synodos & publicum Ecclesiæ consensum pertinet. Pseudo-prophetæ sub V. T. duobus signis dignoscebantur. Primum, si abducerent homines à vero Deo, Deut. 13. 1, 2. Eaque res & aperta & facilis ad cujusque Israelitæ notionem pertinebat, Deut. 13. 8. In N. T. addendum est, aut si homines abducant à Jesu Christo. Et ea quoque cognitio facilis est, & cuius Christiano patens. Itaque hoc σημεῖον est singulorum; ut Rom. 12. 2. Eph. 5. 10. Phil. 1. 10. 1 Thess. 5. 21. Altera disquisitio erat in V. T. ex eventu, an is prædicationi ad amissim conveniret. Et quia hæc cognitio non erat adeo facilis, ideo sub V. T. pertinebat ad Synedrium, sub Novo verò ad conventus Episcoporum, advocatis iis qui donum habebant discretionis spirituum, ut diximus ad 1 Cor. 12. 10. & 14. 29. Hic verò de priori ista dijudicatione omnibus expolita agitur, daturque eadem planè regula quæ 1 Cor. 12. 3. ubi dicta vide r. ¶ Pseudo-prophetæ (i. e. falsi doctores t, jactantes spiritum & revelationem divinam u:) exierunt in mundum] i. e. Publicè se ostenderunt, vel apparuerunt populo, ut Joh. 6. 14. & 10. 36. & 12. 46. &c. Vide dicta ad Joh. 1. 9. Exire in mundum tam de bonis quàm de malis Prophetis dicitur v. 2. In hoc (Hoc argumento, vel signo x;) cognoscite, &c.] Hæc regulâ cognoscet an sit ex Deo y. q. d. Dabo tibi notam quâ Pseudo-propheta nosci poterit, ab ipso Domino datam Mat. 11. 6. & 26. 31. ¶ Omnis spiritus qui, &c. οὐ δοκιμάζει — ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα.] [Variant:] Qui confitetur Jesum Christum, eum nimirum qui venit in carne, G. sic Vor. Sic Ellipsis est articuli to, quæ nec dura, nec insolens, est a. Illud, ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, per Trajectionem Johanni non infrequentem ad illud Ἰησοῦ referri debet; hic autem additur b, q. d. Eum dico Jesum qui non cum Regia pompa venit, i. e. apparuit, sed in carne, id est, cum carne, ut & sæpe sumitur, ut infra 5. 6. Rom. 15. 32. 1 Cor. 4. 21. h. e. in statu humili & abjecto c, quem caro more Hebræo significat, ut 2 Cor. 4. 11. Gal. 4. 13. Heb. 5. 7. Non frustra hoc addidit, quia multi nē Jesum pro Messia haberent adducebantur ipsius humili statu & cruce. Vide Mat. 11. 6. & 26. 31. 1 Cor. 1. 23, 24. Phil. 3. 18. Contrā illi Prophetæ veri qui prædicant Christum, eumque

crucifixum, 1 Cor. 1. 23. & 2. 2. d. Huic sententiæ favet, tum, quod dicit in carne, non in carnem; tum, Apostoli scopus, qui erat, certam normam dijudicandi præscribere, simulque causam offensionis multorum tollere. ¶ [Sensus est, q. d.] Qui agnoscit Jesum Nazarenum esse illum promissum Messiam f: vide supra 2. 22. & infra 5. 18. hæc enim est Evangelii summa, Matth. 16. 16. Marc. 8. 29. & qui hoc agnoscit, is etiam Deum verum retinet, ad quem Christus nos ducit i. [Reliqui aliter:] Qui confitetur (vel, profitetur, Be.) Jesum Christum in carne (i. e. præditum carne k, h. e. humanâ naturâ l, assumptâ m: vel, in carnem, P. Be. Pi. & pro eis, ut sæpe n.) venisse, Er. &c. nempe à coelo à Patre, ut v. 9. declaratur. Hoc autem accipi potest, vel, 1. tanquam summa doctrinæ de Christo, ejusque naturis duabus, earumque unionem personali, officio, & beneficiis, quæ vocibus Christi & Jesu indicantur o: q. d. Qui agnoscit Jesum Messiam, redemptorem unicum, verum hominem, & verum Deum p. Vel, 2. de veritate humanæ naturæ Christi, quam negabant illi adversus quos hic agit, Cerinthus, Ebion, Simon Magus, &c. Cui sententiæ favet contextus q. ¶ Ex Deo est] Nempe, si & eventus prædictis respondeat r. Dices, multos hæreticos hoc de Christo confiteri, qui tamen non ex Deo sunt, sed ex Diabolo. Resp. 1. Hoc dirigit Johannes adversus hæreticos sui temporis t. 2. Jesum Christum in carne venisse, est Jesum esse Messiam, Principem, Redemptorem, Doctorem, cui parendum u. 3. Qui solvit Jesum] id est, Dissolvit ac destruit, separans in eo duas naturas, duasque in eo personas esse dicens v; negans vel Deum, vel hominem x. ¶ οὐ μὴ δοκιμάζει, &c.] Sic habent omnes cod. Græci, & Syrus y, & Cyprianus z. Alii tamen legunt οὐ λέει, qui solvit, ut Iren. 3. 18. Cyril. Aug. & c. b. Socrat. Hist. 7. 32. Sed arbitror non ita primitus scriptum ab Johanne, sed mutatum ut congrueret in Gnosticorum illos qui alium dicebant esse Jesum, alium Christum, alium Moysen. Johannes ut hic, ita alibi, solet contraria contrariis opponere, verbis propè iisdem, ut hic supra 2. 4. & in Evangelio, 3. 36. & 5. 10. [Sic vertunt:] Qui non confitetur, &c. Er. Pi. &c. Reipsâ & solidè d, tum ore, tum opere. Omnis Prophetia quæ Jesum esse negat promissum Messiam, &c. Vide Polycarpum [in G.] ¶ Ex Deo non est] Non est illa Divinitus inspirata Prophetia, sed falsa ac fallax f. ¶ Et, &c. Κἀπὸ τοῦ, &c.] Nimirum mduas. Sed hic est ille (sub. spiritus, Er. Val. V. Zeg. Be. Pi. i. e. Hæc prophetia erit eminenti modo propria h:) Antichristi, Be. Pi. &c. nempe per consensum doctrinæ, præcursor est Antichristi k. ¶ Venit] i. e. Certò veniet l. Respicit tempus à Christo prædictum. Sic supra 2. 18. Non tam significat præsentiam advenientis, quàm procinctum ac præparationem quandam ad hujusmodi præsentiam, etiam si tempus adventus ejus in longum procrastinetur. ¶ Jam in mundo est] i. e. Inter homines versatur, Antichristus scilicet n; non in persona o, sed in spiritu p, id est, in suis præcursoribus q. Illa fallacia jam nunc per alia minora instrumenta, qualia ad cap. 2. nominavimus, vires suas prætentat, brevè ad summum illud fastigium perventura. In variis locis jam ostendunt se tales Pseudo-prophetæ, qui Messiam dicunt venturum cum potentia hujus mundi r. 4. Vos ex Deo estis] Nempe geniti, i. e. filii Dei t: Divina, non humana, sapitis. Laudibus eos ad constantiam excitat u. ¶ Et vicistis (Per fidem v, & doctrinæ constantiam x:) eum] scil. Antichristum y. [Autē] Hoc non ad nomen aliquod, sed ad rem nomine significatam, refertur z. Eos, Pi. Be. Er. &c. Nempe Antichristum & mundum a, vel, Pseudo-prophetas illos, de quibus v. 1. b. quorum pollicitationes & tentamenta spreveritis c. Versus autem 2. & 3. parenthetici sunt includendi: sic locus sit planus, qui aliàs est impeditus d. Sensus, In veritate constantes, adversus impolitorum conatus & insultus, hætenus perstitistis. ¶ Quoniam major (i. e. potentior f:) est qui in vobis est] id est, Deus qui in vobis habitat, regens vos atque conservans g; vel, Christus h, qui per unguentum, i. e. Spiritum suum, Z z z z in

in vobis habitat, suprà 2.20ⁱ. vel, Spiritus Christi, & doctrina Evangelica^k. ¶ *Quam qui in mundo* Periphrasis Diaboli^l, qui impios inhabitat^m; *qui in mundo* dominatur, Joh. 12. 31. & 14. 30. & 16. 11. 2 Cor. 4. 4. Eph. 6. 12. vel, omni vi mundanâ. Vide suprà 2.20. & infrà 5.4.5ⁿ. vel, Pseudo-prophetis, qui jam sunt in mundo^o.

5. *Ipsi* (Nempe Antichristi^p; vel, hæretici^q;) *de mundo sunt* i. e. Ex numero infidelium^r, & impiorum^t, qui pars multò maxima generis humani^u; vel, affectus habent quales habet Mundus: vide suprà 2. 16. mundana sapiunt, amant voluptates, opes, &c. iisque se abduci patiuntur^v. ¶ *Ideo de, &c.* Ex τὸ κόσμος, &c.] *Ex mundo* (i. e. ex affectu mundi cujus sunt^x; vel, de mundanis rebus^y, aut concupiscentiis; vel, falsam doctrinam, quæ non ex Deo est, sed ex mundo, & Diabolo principe ejus^z.) *loquuntur*, Ex. &c. Mundanâ docent^a; prædicant Mundi affectibus congruentia^b. ¶ *Et mundus* (i. e. humani generis colluvies^c, infideles mundi^d.) *eos audit* i. e. Eis credit & obedit^e; eos sectatur, eis morem gerit. Solet ἀκούειν dici de discipulis, ut apud Laertium aliquoties^f. Multos habent sectatores^g, quia multi pariter ut ipsi affecti sunt, inimici crucis, &c. Phil. 3. 18, 19^h. Multi sunt, nullius tamen pretii. Ità tollit hoc scandalumⁱ.

6. *Nos* (Apostoli scilicet^k;) *ex Deo sumus* i. e. Sumus filii Dei, & à Deo stamus^l; à Deo habemus doctrinam nostram, efficacemque vocationem & ad fidem Christi, & ad fidei prædicationem^m. ¶ *Qui novit Deum* (i. e. diligit Deum, cum eo societatem habetⁿ; qui sicut oportet considerat Deum esse æternum, neque eum judicia sua hujus seculi ambitu metiri^o.) *audit nos* Juxta illud. Luc. 10. 10. P. nos sectatur, nobis se dat docendum^q; q. d. Satis est quod Electi Dei, & instituti à Deo, audiant nostram doctrinam, utut pauci sint^r. ¶ *Qui non est ex Deo* Eodem recidit *Deum nōsse*, & *ex Deo esse*. Intellectio & affectus mutuo se subsequuntur, sed per gradus quosdam. ¶ *Non audit nos* Talis qui est alios quærit Doctores & Prophetas. ¶ *In, &c.* Ex τὸ τε, &c.] In MS. est ἐν τῷ, ut suprà v. 2. Hoc autem refero ad affectum illum circa æterna & circa Mundum^t. Nunc loquitur ex persona fidelium^u. *Ex hoc cognoscimus* (i. e. dignoscimus, inter-noscimus; simplex pro composito, ut suprà v. 2^v. discernimus^x.) *spiritum veritatis*, (i. e. veracem^y; veridicos Prophetas^z.) & *spiritum erroris* Vel, *deceptionis*, ut μάταιον sumitur Eph. 4. 14. 1 Thes. 2. 11. id est, deceptorem^a; i. e. spiritus errantes, & alios in errorem abducentes^b, q. d. Inter doctrinam veram & falsam^c.

7. *Diligamus nos invicem* ἀλλήλους hîc, ut suprà 3.23. ad omnes traho, propter argumentum quod jam adferet de Amore Dei erga homines universim spectatos. Redit hîc ad id quod jam antè dixerat. ¶ *Quia charitas ex Deo est* id est, [Vel, 1.] Deo maxime placet bonitas. Nam Dei nomine quivis optimum quid intelligit. Ex hoc principio dixit Cicero in Somnio, *Nihil esse illi principi Deo, quod quidem in terris fiat, acceptius quam consilia carisque hominum jure sociatos*^d. Vel, 2. est opus eximium Dei gratiæque Dei singularis, cujus auxilio hoc dilectionis præceptum non possibile solum, sed & facile erit^e; est nobilissimum Dei donum, & Lege Dei sancita, & crebro à Deo commendata^f. ¶ *Ex Deo natus est* i. e. Verè Dei filius est^g, & hæres vitæ æternæ^h. τὸ γεννητὸς enim hîc in sensu Permanentionis sumendum est. Homines semel gignunt hominem, Deus perpetuò, nisi homo sibimet oblitet. Vide suprà 3.9ⁱ. ¶ *Cognoscit Deum* Nempe practice^k; vel, notitiâ affectivâ ut amicum^l; vel, ostendit se Deum nōsse sicut oportet, ut suprà 3.6^m.

8. *Qui non diligit* (vel, 1. fratremⁿ; vel, 2. Deum, & proximum propter Deum^o.) *non novit Deum* i. e. Non ostendit se Deum ità nōsse^p; vel, non habet amicitiam cum Deo^q. ¶ *Quoniam Deus charitas est* Non tantum causaliter, sed & essentialiter^r; quomodo & sapientia est, & potentia, bonitas, &c. Nam in Deo qualitates à substantia non differunt^t; vel, plenus est dilectione. Tale illud, *Tu quantus quantus nil nisi sapientia es*^u. Non potest autem inter tam dissimiles, hominem qui fratrem non diligit, & Deum qui est ipsa dilectio, amicitia consistere^v.

9. *Charitas Dei in, &c.* Ex ἡμῶν] Pro, eis hîc, fre-

quenti locutione^x. *In* (vel, *Erga*, Pi.) *nos*, Be. Ho-mines^y, ingratos, nihil tale meritos, nihil tale cogitan-tes. Dilectio admirabilis. ¶ *Filius*—*misi*—*ut vivamus, &c.* Nempe omnes qui ei obsequimur^z, vitâ tum gratiæ^a, tum gloriæ^b, in æternum^c. Eadem sententia quæ Joh. 3. 16^d.

10. *In hoc est* (i. e. sita est^e; vel, apparet^f, sive eluxit^g. Per hunc modum exercetur & commendatur^h.) *charitas* Nempe Dei erga nosⁱ; admirabilis illa dilectio. Quod generalius dixerat, id specialius explicat. ¶ *Non, &c.* οὐχ ὅτι, &c.] Pro, ὅτι ὅτι^k. *Non quod nos dilexerimus Deum*, (Amores^l, & ideo amorem ejus provocaverimus, ut solent homines diligere eos à quibus diliguntur^m.) *sed quod ipse dilexerit nos* Ultròⁿ, & prior^o, quod additur infrà v. 19. P. præveniens nos gratiâ suâ^q, cum essemus inimici, &c^r. Unde constat, Gratiâ Dei non ex meritis dari, & proinde, Electionem nostram non niti prævisione operum, sed esse mere gratuitam^t. Est quidem & quidam amor Dei erga amatores, & quidem major quàm ullus antè; sed maxime admirabilis est amor erga infestos. Hoc ipsum docet Paulus Rom. 5. 6, 8. Tit. 3. 4. ¶ *Propitiationem, &c.* id est, Ut extingueret in nobis peccatum. Vide suprà 2.2^u. Hostiam pro peccatis nostris abolen-dis^v, & pro Deo nobis propitiando^x.

11. *Sic dilexit* i. e. Homines quosvis sine discrimine, ut suprà v. 7^y. ¶ *Et nos debemus, &c.* Cum Deo nihil rependere possumus, ex Dei amore debemus proximos diligere^z; non amicos solum & benefactores, sed etiam alienos, & inimicos^a.

12. *Deum nemo vidit, &c.* Πᾶποτε τὸ θεῶν] Sumendum est Præteritum pro quo vis tempore, more Hebræo. Vide infrà v. 20. & Joh. 1. 18^b. Forma verbi Passiva est, sed significatio Activa^c, ut liquet ex ipsa syntaxi & sententia^d; & pro eo positum est ἐώρακε, Joh. 1. 18e. *Unquam vidit*, sive *speciavit*, Mo. Ex. P. Pi. &c. vel, 1. oculis corporeis^f. Sed sic nec Angelos, nec animas, videmus, nec Filius Deum vidit, quem tamen vidisse supponitur, Joh. 1. 18. Vel, 2. oculis mentis^g, idque viribus naturalibus, ex collat. Joh. 1. 18^h. vel, *sicuti est*, sive *facie ad faciem*ⁱ, in hac vita scilicet. Nemo ergo eo modo Deo frui potest. Sed possumus Deum amando: Amor enim ἐρώων. Quod hîc dicitur *Deus inaspe-ctabilis*, idem dicitur ab Empedocle, & in Sibyllinis^l. [Verba vide in G.] Conspectus & familiaritas dilectionem excitat. Insinuat, Deum, qui in seipso videri non potest, ideòque nec dignè diligi^m, diligendum esse in fratribus quos videmusⁿ; quam dilectionem quasi in se collatam reputat Deus^o. Invisibili [alioquin] & inaccesso nullum potes beneficium aut obsequium reipsâ præstare^p. ¶ *Deus in nobis manet* Vel, *habitat*, Be. Pi. Jungit se amanti, suprà 3. 24^q. Ipse invisibilis erit nobis præsentissimus^r, per gratiam ejus & amicitiam^t. ¶ *Et charitas ejus* (i. e. Dei, h. e. ipse Deus diligens^u;) *in nobis perfecta* (vel, *consummata*, E. *adimpleta*, Be.) est id est, Vel, 1. efficax, quæ est in voluntate efficaci & absoluta diligendi Deum super omnia; & opponitur charitati inefficaci, quâ quis, sciens Deum super omnia diligendum esse, habet velleitatem hujus dilectionis, nec reipsâ tamen omnia Deo postponit, nec à peccatis recedit^v. Vel, 2. vera atque sincera^x, verè & re comprobata^y, ut *perfectum* sumitur Esa. 38. 3^z. Sic opponitur charitati illi imperfectæ, quâ Deus diligitur non propter se, sed nostri commodi causâ^a. [Al. Sensus est,] *Is perfectè Deum amat*, suprà 2. 5. Accommodat enim se Dei voluntati, ut ibi diximus; adde, & Deum imitatur: quæ duo in amore maxima^b; & sic Deum non in se solo, sed in imagine & vicariis ejus, diligit & servit^c.

13. *In hoc, &c.* Idem sensus qui suprà 3. 24. ¶ *In eo manemus* Per obedientiam^d; vel, per veram filiationem^e; ei adhæremus per gratiam & charitatem^f. ¶ *Et ipse in nobis* Per operationem^g; vel, paterno affectu^h. ¶ *Quoniam de spiritu suo, &c.* id est, Spiritum suumⁱ, nimirum spiritum charitatis^k; vel, de donis Spiritûs^l, variis scilicet, de quibus 1 Cor. 12. ut argumentum hoc sit, non quidem singulos, sed Ecclesiam fidelium, (in cujus persona loquitur) intimam cum Deo societatem habere^m; vel, communicationem Spiritûs

Spiritus sui, putā fidem, gratiam & charitatem, quæ sunt dona Spiritus Sancti, & testis præsentis Dei, & charitatis ejus erga nos. Deus, cum Spiritum suum nobis dat, dicere potest, Plus dare non potui, nempe in hac vita.

14. Et nos (Apostoli scilicet 9:) vidimus, &c.] scilicet Deum, ex collat. v. 12. id est, sublimem illam sapientiam, justitiam, & misericordiam Dei in nobis per Christum servandis. Hoc vult, Quod dixi, missum à Deo Filium, &c. & Deum in nobis esse, & nos in eo, de eo dubitare nemo debet. Sumus enim nos complures ejus rei testes oculati. Vidimus Jesum & mortuum & resuscitatum. Confer I Joh. 1. 17. Dixerat autem se moriturum ad redimendum genus humanum, Matth. 20. 28. & 26. 28. Neque Jesum Deus à mortuis excitasset si is Jesus decipere voluisset humanum genus. ¶ Misit Filium, &c. Τὸν υἱὸν στείλας, &c.] Filium Salvatorem (vel, qui, vel ut, esset Salvator, Be. Pi. G. στείλας pro eis στείλας, h. e. ut στείλας. Vide supra ad v. 10. Sic ἐλπίδα διδόντες, Joh. 3. 2. i. e. ut doctor esses. Sic modò [v. 10.] ἀπεστείλεν ἱλασθῆναι valet eis τὸ εἶναι ἱλασθῆναι. De nomine στείλας vide Luc. 2. 11. Joh. 4. 41. Act. 5. 31. & 13. 23. Magna est salus, eripi exitio & perducere ad vitam æternam. mundi, Mo. Quantum in ipso est; neque enim totus mundus reipsa per Christum servatur. Mundi fit mentio, quia Christus neminem excludit. Vide supra 2. 2. Joh. 3. 16. & 4. 42.

15. Quisquis confessus fuerit (vel, profitebitur, G. fide sincerā; vel, non verbis tantum sed & factis, quum confessionem illam pericula comitantur.) quoniam (vel, quod, Calv.) Jesus est Filius Dei, (Quibus verbis totam fidei summam perstringit; subaudi, & sibi à Patre est missus in servatorem, ex v. præced. i. vel, Jesum esse Filium Dei, i. e. nobis in exemplar propositum. Quem enim potius imitemur quam Dei Filium?) Deus in eo manet, &c.] i. e. Sicut ipse Deo adunatur, ita vicissim Deus ipsi, supra v. 12. communionem cum Deo habet. Qui enim hoc ex animo credit, non potest non doctrinam Christi ex animo amplecti. Series & contextus sermonis hic est, Fides Christi, quam habemus, facit ut Deus in nobis maneat; & proinde, cum Deus charitas sit, charitatem in nobis regnare debere, v. seq.

16. Cognovimus (id est, Didicimus, nempe à Christo P; vel, reipsa comperimus; vel, plenè perspectum habemus.) & credidimus (i. e. fide complexi sumus; quod ostendimus satis, tot mala propter istam fidem ferendo. In MS. pro πιστεύσαμεν est πιστεύοντες.) charitati, &c. Τὴν ἀγάπην, &c.] Charitatem quam habet Deus erga nos, Be. Pi. sic E. Pro quibus salvandis Filium misit, &c. Quod, inquit, nos, de Dei in nos amore docemus alios, id ipsi cognovimus, &c. ¶ Deus charitas est] Propriè & essentialiter: vel, causaliter, fons est & origo charitatis in omnibus & in solis verè fidelibus. Cum autem tanta sit Dei charitas erga nos, hoc meritò vobis inculco & repeto. Vide supra v. 8. Amat Johannes quæ valde vult hære auditorum animis, sæpius dicere. Dat causam cur dixerit, nos credidimus, &c. ¶ Et (vel, Igitur, Me. Copulativa pro illativa. Illatio est ex præced.) qui manet in charitate, in Deo manet] Et consequenter, Deus in eo, quia hæc societas & amicitia mutua est. Ratio est, quia unum idemque sunt Deus & charitas. Amor est occupatio amantis circa amatum quæ uterque transformatur per arctissimam unionem, &c. Vide v. 12. & supra 3. 24.

17. In, &c. Ἐν τῇ τῆς ἐλεείνης ἡ ἀγάπῃ, &c.] Charitas hic intelligitur, vel, 1. mutua sive fraterna. Vel potius, 2. Dei erga nos; quia odia Mundi & cruciatus subsequeutes testimonium sunt summi in nos Divini amoris, ut docemur I Pet. 2. 19. & 4. 16. Vide & Matth. 5. 12. Et videtur hunc sensum poscere illud ὡς ἡμεῖς. Est enim similis locutio 2 Cor. 13. 13. [Hinc variant:] In hoc (i. e. Eo signo & argumento. Vel, Per hoc, Be. Pi.) perfecta (vel, expleta, Il. P. sic Be. Tre. ex Sy.) est charitas (sub. ejus, Sy. in E. vel, Dei, Vulg. Itā sensus erit, Hic effectus & fructus illius perfectissimæ charitatis, quæ Deus nos ut filios suos diligit; vel potius, charitas fraterna, quæ perfecta esse dicitur, id est, sincera, ut supra, perfecta est; id est, [vel,] perfecta evasit, [vel,] cognoscitur perfecta esse: Meton. subjecti, qualis Joh. 15. 8. Et eritis, &c.

i. e. cognoscemini esse, &c. At dilectio Dei perfecta esse nequit dici, quia nulla perfectio ei accrescere potest.) cum nobis, (vel, nobiscum, Be. Pi. &c. vel, in nobis, P.) ut (i. e. propter, ut in Aristophane, τὰς ἐλεείνας ἀπο- les negare, jurando per Deos, quum ego te jussero: vel, Ellipsis est in tota phrasi, qualis supra 3. 23. & infra 5. 3. & ante v. 17, ut supplendum: vel, si tales sumus, si ita comparati, seu affecti sumus: vel, si illa, nempe charitas, talis sit.) fiduciam habeamus in die judicii, (i. e. nos scilicet tunc aggregandos filiis Dei: q. d. si extremi judicii diem magnā spe & confidentiā præstolemur, de paterno hoc Dei erga nos amore certò persuasi. Tantum ergo quisque profecit in fide, quā bene animo compositus est ad expectandum judicii diem. Al. Sensus est, q. d. Ut Christum publicè, audacter, & constanter, confiteamur, in judiciis, sive pro tribunalibus, hominum, inter mille pericula. Sic sumitur παρρησία, ut Heb. 10. 35. Vide & Joh. 11. 54. Al. Ut cum bona fiducia appareamus in die judicii, quo sensu παρρησία habuimus & supra 2. 28. Debent autem hæc verba accipi per Trajectionem anticipata, cum genuinum locum obtentura fuissent in fine hujus periodi. Nam constans perpeffio malorum ad exemplum Christi efficit ut à Christo optima expectemus, quippe ipsi similes. Magna ejus rei merces, Matth. 5. 12. Rom. 8. 17. I Pet. 1. 7. Facta est autem hæc Trajectio, quod ea quæ de timoris expulsionem subijcere voluit melius cum verbis illis quæ ostendunt nos Christo esse similes cohæcant.) quia (sub. scilicet. Per hanc ἐπινοήσαν confirmatur Ellipsis præced. Probatio est sententiæ præced. Charitas illa, inquit, hanc fiduciam in nobis gignit, quia nos Deo similes facit. Non autem à causā argumentum hic ducit, sed à conjunctis. Vel, nimirum, Me. vel, quod, Ca. Calv. Be. Hoc autem memineris referre non ad παρρησίαν ἔχουσαν, sed ad ἐν τῇ τῆς. Debet ἐν τῇ τῆς, ut plures jam monuere, connecti cum illo ἐν τῇ τῆς, &c. non cum ἰνα. Parem enim locutionem habuimus post ἐν τῇ τῆς, supra 3. 24. hic 9, 10. m.) sicut (vel, qualis, Be. Pi.) ille (vel, Deus; vel, Christus, ut supra 3. 5. P.) est (i. e. justus, sanctus & immaculatus: vel, mundi odii, & propterea plurimis malis, expositus: vel, sicut ille nos dilexit, videlicet sincerè. Sub. ita, Me. vel, tales, Be. Pi.) & nos sumus (vel, simus, Ca. id est, conamur esse.) in mundo hoc, Mo. &c. id est, sancti; vel, proximos diligentes, & animas quoque pro eis ponere parati. Sensus idem qui Joh. 15. 18, 19. Per charitatem, inquit, Christo reddimur similes sanctitate in hac vita: unde confirmatur fiducia gratiæ & similitudinis gloriæ in altera vita. Totus hic versiculus sic disponendus est, Charitas adimpletur in nobis per hoc quod qualis ille est, tales & nos sumus in hoc mundo, ut fiduciam habeamus in die judicii. [Vel sic,] Hic est summus gradus dilectionis Dei erga nos, si qualis in hoc Mundo Christus fuit, tales & nos sumus. Ideo [autem] hoc Deus sic disponit, ut cum bona fiducia appareamus, &c.

18. Timor non est in charitate, sed perfecta charitas (id est, vel, 1. qualis est eorum qui in hac vita perfecti dicuntur, ut distincti ab incipientibus & proficientibus. Sed sic hæc doctrina Joannis in paucis admodum Christianis veritatem haberet. Vel, 2. perfecta perfectione essentiali, h. e. charitas vera sive sincera.) foras mittit (vel, ejicit, Be. Pi.) timorem.] Apostolus, sicut in omni hac Epistola, alternis loquitur de mansione Dei in nobis, & de nostra in Deo; ita etiam à dilectione quæ in Deo est transit ad eam quæ est in nobis, ut hic. Metum hic intelligit, vel, 1. periculorum & malorum, quum perfectus amor expellit. Est hoc proverbium verum etiam in vulgari amore, in quo esse τῆς αἰδῆς dixit Alexis, ἀφ' αὐτοῦ βίαν Sophocles. De eodem Aristarchus, ὁ δ' αὖτις δὲνεν τῆς αἰδῆς. Euripides eundem τῆς αἰδῆς ἀδύνατον vocat. Ac quanta ejus amoris vis sit quā in Deum & proximum Dei causā accendimur, ostendit tot Martyrum fortitudo in spernendo metu paupertatis, mortis, tormentorum. Itā locum accepit Tertul. Quam dilectionem perfectam adfirmat, nisi fugatricem timoris, & animatricem confessionis. Vel, 2. judicii divini; vel, æternæ damnationis, profectum ex conscientia peccatorum; h. e. timorem servilem, qui oppositus est

spei atque fiduciæ (quam dixit) in die iudicii v. Sensus, q. d. Qui Deum & proximum verè diligit, is non sic metuit *. Hic metus consistere nequit cum conscientia sinceræ dilectionis v. A contrariis commendat fiduciæ præstantiam. Agnitâ, inquit, Dei erga nos charitate, placidè extra metum quiescimus *. Al. Sensus est, Ubi spontè Deum amamus, non cogimur vi & metu ad ejus obsequium *. ¶ Quoniam timor (Nempe suppliciorum, quem mala conscientia gignit b:) pœnam, &c. Κόλασιν ἐχέει] Habet cruciatum, Er. P. Ca. Be. Pi. v. &c. vel, pœnationem, Er. Mo. vel, tormentum, Er. ex Aug. id cruciat animum c, expectatione pœnæ d, ut dicitur Heb. 2. 15. facitque nè quid magnum aggredi audeat; nè Deum perfectè diligit, & constanter confiteatur, aut aliquid ejus gratiâ patiat, ut facit charitas, 1 Cor. 13. 7 *. vel, pœnam habet, pro objecto; q. d. pœnam quam commeruit semper animo versat, ideòque fiduciam hanc habere non potest f. Al. Tossit Interpretes hæc vox. Sed non dubito quin scriptum fuerit κόλασιν, mutaverint autem quibus vox erat minùs nota. Significat autem mutilationem Glossæ, Κόλω, ἀτελῆ ποιῶ. Metus amorem mutilat, atque infringit, aut prohibet nè se exferat g. Sed hujusmodi emendationes non temerè, nec sine autoritate Codicum, admittendæ sunt h. ¶ Qui autem timet (nempe serviliter i, & eo timore principaliter movetur ad faciendum bonum & abstinendum à malo k.) non est, &c. οὐ τελειώσαι, &c.] Non est (vel, fuit, Ham.) perfectus in charitate, Pi. i. e. Non finit hominem pervenire ad dilectionis perfectionem, vel etiam mercedem, nam & id significat τελειῶσαι l. Al. Nondum est affectus charitatem perfectam, id est, veram; & proinde fiduciam veram habere non potest in die iudicii. Id enim est quod probare intendit m. Al. Poscit vocula ὅ, in connexionione duarum propositionum ad confirmandum id quod dictum est posita, ut vox quæ præcessit repetatur, sicut fit apud Arabem. Is enim rectè legit, ὅ ὃ κολούμεν & τελειώσαι ἐν τῇ ἀγάπῃ, qui mutilatur, aut impeditur, in dilectione, is in ea perfectus non est. Perfectio enim ex operatione nascitur. Est hic Syllogismus non ex Dialecticorum regulis, sed ex populari usu, positus: In quo primum ponitur id quod probandum est, quod συμπέρασμα (conclusionem) dicimus; deinde minor propositio, inde verò major: quod apud Oratores frequentissimum n. Sed nimis audax est remota hæc emendatio o.

19. Nos, &c. Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c.] Potest ἀγαπῶμεν esse aut modi Indicativi, aut Subjunctivi, quod malim ob seq. ἀγαπῶ, v. 21 P. Nos (sub. ergò, G. ex MS. & Sy. & Vulg.) diligimus (vel, diligamus, G. Vulg. Calv. Reddit ad superiorem exhortationem q.) eum, (h. e. Deum, ut Syrus rectè explicat, nempe expulsò timore malorum hujus seculi r.) quoniam Deus prior, &c.] id est, Prævenit nos suâ charitate t: benefactori autem rependendus est amor th debemus igitur & Deum diligere, ut hic infert, & fratres, ut supra v. Repetit quod dixerat supra v. 10. addito ὡς οὖν x.

20. Si quis dixerit — mendax est] id est, Falsum loquitur y; quia charitas Dei complectitur amorem proximi z, qui est imago Dei a, & cui Deus hoc officium præstari vult b. Rursus ostendit connexionem Dilectionis utriusque. Dicit solet, Qui diligit me, diligit canem meum. Quanto magis dicendum est, Qui diligit Deum, diligit & Hominem, Dei opus pulcherrimum c? ¶ Qui enim non diligit — quem videt, &c.? i. e. Hominem sibi notum, & cujus novit necessitates, quibus ad subsidium ei ferendum commoveatur, &c. d. Sic Philo, Αὐτὸς ἀγαπᾷ τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἑαυτοῦ εἰς τὸ ἐμφανῆς & ἔκρυπτον ἀγαπᾷ. Solet dici, Ignoti nulla cupido. At notitia maximè per oculos. Ipse aspectus ad amandum excitat: & miratur illum Poeta Qui nunquam vise flagrant amore puella *. Affectus rapi solet in sensibilia, & oculi sunt in amore duces f. Et ejusdem naturæ societas, tot rerum usus, & mutua communicatio, nos ad amorem hominum alliciunt g. Prior est natura quàm gratia, & naturâ prius amamus visâ quàm non visâ. Sumpta ergò est hæc ratio à faciliiori & promptiori h.

21. Hoc mandatum, &c.] Alterum argumentum, cur amare proximum debeamus, Quia Deus id præcepit. Amantis est velle ea quæ vult is qui amatur i, & dile-

ctio Dei consistit in observatione mandatorum ejus, Joh. 14. 15 k. Qui Deum amat, id est, qui à Deo pro amante l. ipsius haberi vult l.

CAP. V.

1. **O** Mais qui credit, &c.] Fide scilicet vivâ a, obedi-
enti, efficaci, &c. b. vel, qui credere se ostendit, id profitendo, sperando res ab ipso promissas, & sub ea spe præcepta ejus sequendo. Idem est hic sensus, sed verbis aliis, qui supra 4. 15. Venit propius ad specialem illam Dilectionem quam Christianis Christiani debent. Est hic quoque minor propositio posita priore loco, major posteriore. Illatio subicitur, quia ex illis positis facilè à quovis intelligitur c. ¶ Ex Deo natus est] Nativitate spiritali & divinâ, quæ fit per fidem, charitatem, & gratiam; quâ fit non tantum amicus d, sed & Filius Dei *, ut diximus supra 3. 9. & 4. 7 f. & consors divinæ naturæ g. Hoc dictum eò minùs probare hic opus habuit, quia eundem sensum & ejus probationes jam supra habuimus h. ¶ Qui diligit eum qui genuit, &c.] i. e. Patrem i, Deum k. Hoc probationis non indiget, quia sensu communi patet l, & propensione naturali nitiatur m. Græcorum dictum est, Πατέρι φίλον τὸ τέκνον n.

2. In hoc cognoscimus (id est, concludimus, facimus, demonstramus o:) quoniam (vel, quòd, Calv.) diligimus natos Dei, &c.] In præced. ex negata dilectione fratris inferebat negationem dilectionis Dei. Hic ratiocinationem convertit. Si Deum diligimus, inde cognoscimus nos diligere Filios Dei. Utrumque rectissime; tum, quia proceditur ab opposito consequentis, hoc modo, Si quis non diligit fratrem, non diligit Deum; ergò si quis diligit Deum, diligit & fratrem: & contrâ: tum, quia utraque dilectio quâdam ratione prior & notior est alterâ; Fratris quidem dilectio, secundum ordinem naturæ, Dei autem, secundum ordinem gratiæ: vel, nunc hæc, nunc illa, notior est, pro ut animus actu vel circa ea quæ sunt divini honoris, vel circa ea quæ sunt humanæ necessitatis, exercenda magis occupatur p. Quia est dilectio fratrum prava q, sive profana & carnalis, ad privatum commodum r, vel ad malè agendum. Describit hic rectæ & sanctæ dilectionis fratrum & notam, nempe dilectionem Dei, quæ illius causa est & origo, & normam, quæ est mandatorum Dei observatio t; & ostendit quænam vera sit charitas, nempe quæ ad Deum refertur. Ergò sicut prius effectum urgebat, ita nunc causam urget. Vult enim sic mutuam coli inter nos charitatem, ut Deus præferatur u. Multum laborant Interpretes ut hæc verba cum prioribus & sequentibus connectant. Facilis fit connexio si Trajectio fiat, qualem ego libenter facerem si librum aliquem veterem haberem auctorem, Ἐν τῷ τῷ γινώσκοντι ὅτι & οὕτως ἀγαπᾷμεν, ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα αὐτοῦ καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ πηγάζοντες, Dei nos amantes esse patet, si amemus summè Christianos, ut Dei filios, & id faciamus quia Deus id præcipit. De locutione ἐν τῷ τῷ vide supra 4. 6. De sensu vide supra 3. 10, 18, 24. & 4. 7, 8. Ἐν πολλῇ modò numero Singulari dicitur, ut supra 2. 7, 8. & 3. 23. modò Plurali, ut supra 2. 3, 4. & 3. 22, 24. sensu eodem, quia idem præceptum sæpius repetitum est v.

3. Hæc est enim charitas Dei, (Intellige objectivè x, quâ Deus à nobis diligitur y. Sic Fides Dei, Marc. 11. 22. & oratio Dei, Luc. 6. 12 z. q. d. Charitas Dei in hoc consistit a. In ἀγάπῃ voce est Metonymia: significatur enim offensio ejus dilectionis quâ in Deum ferimur. Vide Exod. 26. Deut. 5. 10. ubi i. est ἐγγύηκον b.) ut (vel, quâ fit ut: Appositio elliptica, qualis supra 3. 23. & 4. 17 c. ἵνα hic est εἰδικόν d.) mandata, &c.] Sensus, q. d. Idcirco adjeci de mandatis servandis, quia horum observatio ex dilectione Dei necessariò sequetur, &c. *. Est autem hæc non definitio dilectionis ex causis, sed descriptio ex effectis, ut Joh. 14. 21, 24 f. ¶ Et (Kai hic pro Relativo, q. d. Quæ e:) præcepta ejus gratia non sunt] id est, Ingrata & molesta h; h. e. servatulevia sunt i, & facilia, juxta illud Matth. 11. 30 k. Hoc

¹ Gom. Hoc addit, ne difficultas studium nostrum frangat¹, aut animum deiciat. Qu. Quomodo hoc verum, cum Deus jubeat omnia durissima perferre, sibi ipsi, & propriae voluntati, & omnibus, quæ in hoc seculo diliguntur, renunciare, Luc. 9. 23, 24. & 14. 26, 27. unde via salutis arcta & à paucis inventa dicitur Matth. 7. 14^m. Et jugum Legis importabile est, Act. 15. 10ⁿ. Resp. Et facilia sunt & gravia^o, certo [diversoque] respectu & modo^p; vel, aliter atque aliter affectis^q. Gravia sunt, & quodam sensu impossibilia, homini non renato, quoad naturam hominis peccato vitiatam^r, & Legi contrariam^t. Sunt & renatis difficilia, propter rebellionem carnis adversus spiritum^t, in illis reliquam: sunt tamen tolerabilia & facilia comparatè & secundum quid^v, 1. respectu Legis Veteris: 2. amantibus^x, quibus *nihil difficile*, inquit Cicero^y; vel, credentibus^z, juxta Marc. 9. 23^a, justis & charitate Dei præditis^b, regentis sive Filiis Dei^d, de quibus hic agitur^e, & ad quos hoc restringitur^f. 3. Secundum interiorem hominem, Rom. 7. 12^g. & propter sanctificationem Spiritus, &c.^h propter opem Divinamⁱ, & gratiam Dei, quæ illa suavia reddit^k, cordi ea inscribens juxta Heb. 8. 10. Rom. 7. 16. *Nil desperandum Christo duce & auspice Christo*. Vide dicta ad Matth. 11. 30^l. Facile censetur id cujus executioni nihil obstat præter voluntatem. Viderunt hoc & Ethnici, ut Plutarchus, *id est* *religiosi*, &c. *Non est laboriosum quod deorum cultui impenditur*. Seneca, Epist. 41. *Res facillima, secundum naturam vivere. Sed hanc difficilem facit communis insania*. Non sunt gravia per se, sed nostro vitio^m. Nihil enim per se facilius est quam diligere id quod est summe diligibile, h. e. Deum; & ex ea dilectione diligere præcepta ejus, eademque facereⁿ.

4. *Omne quod natum est ex Deo* (i. e. Omnes Dei Filii^o; qui verbum Dei & promissa ejus æterna sibi habent insita^p. Neutro genere utitur ut designet omne genus hominum; q. d. Viri, mulieres, senes, pueri, servi, abjectissimi vel infirmissimi, q. d. qualiscunque demum sit. Itaque non est grave ulli filiorum Dei, quod omnes præstant^q.) *vincit mundum*] Intellige, amore Dei. Illi ergo mandata Dei gravia non sunt^r. Paratam habet de Mundo victoriam. Vide supra 3. 9. 1 Cor. 15. 57^t. *Mundum* hic vocat, vel, infideles mundi, qui Ecclesiam oppugnant; eamque vel vi & minis, vel dolo & promissis, vel malis exemplis, ab observatione mandatorum Dei avellere student^t; vel, mundi cupiditates^v, de quibus supra 2. 16^x. ac terrores, quæ resistunt charitati, & viam mandatorum Dei difficilem reddunt^y: vel, illecebras, mala exempla, pericula & mala à Mundo ingruentia^z: vel, quicquid adversum est Spiritui Dei, naturæ nostræ pravitate, omnes concupiscentias, omnes Satanæ astus, quicquid denique nos abstrahit à Deo^a, aut Lege Dei, sive in nobis sit, sive extra nos^b. Quid autem illi grave qui toto mundo potentior est^c? ¶ *Et hæc est victoria*] id est, Vincens, vel victor^d; vel, causa victoriæ^e. Meton. effecti pro efficiente^f. ¶ *Quæ*, &c. *Hæc victoria*, &c.] *Quæ* vicit, &c. Antea usus est præf. temp. nunc præf. g. quia certa est victoria^h, quamvis duret nostra militia, &c.ⁱ. Al. *Quæ vincit*, &c. Pi. sic G. ex Sy. Vulg. Aoristus est pro omni tempore^k. ¶ *Fides nostra*] Non qualiscunque, sed viva & operosa^l, per charitatem efficax, Gal. 5. 6^m. fiducia de victoria ex promissis & virtute Deiⁿ, quæ gratitudinem in nobis excitat novamque obedientiam^o. Fides proponit nobis, tum auxilium & gratiam Dei per Christum; tum, Futuri seculi bona bene certantibus promissa, quibus ad pugnandum animemur^p, & Christum ejusque justitiam apprehendit^q. *Fides*, i. e. vel viva per fidem apprehensio Christi, in quo *omnia possumus*, Phil. 4. 13^r. ideo fidem mox ab objecto deseribit^t: vel, verbum fide concoctum atque digestum. Vide Heb. 4. 2^t.

5. *Quis est?* &c.] Interrogatio vehementer affirmans, qualis supra 2. 22^v. Probatio est præced. sententiæ, Ideo fide vincimus, quia robur à Christo mutuamur^x. Declarat quæ sit illa fides victrix, videlicet quæ credit Jesum esse Filium Dei^y, nempe modo eminentissimo, de quo vide ad Matth. 14. 33. & 26. 63. Luc. 22. 67^z. mediatorem ac salvatorem, per quem accedat ad Patrem gratiam hanc victricem impetraturus^a. Qui credit,

sperat, invocat, amat Christum, cujus gratia roboratus vincit mundum^b.

6. *Hic* (Dei Filius is^c.) *est qui venit* (id est, ostendit se venisse^d; adventum & ministerium suum confirmavit^e; apparuit id quod erat, Dei Filius f.) *per aquam & sanguinem*] Quæ ex Christi mortui perfosso latere promanarunt, Joh. 19. 34. Ità multi exponunt^f. Eò certe hic alluditur, q. d. Venit Christus cum duobus illis Symbolis res alias designantibus, ut videbimus^h. Certo Dei consilio id factum est, ut scirent fideles veram mundiciem in eo sibi constare, &c.ⁱ. Ostendit solidum umbrarum Legalium complementum & substantiam in Christo haberi^k. Alludit hic ad Veteres Legis ritus, inter quos *Aqua & Sanguis* præcipuum habebant locum. Aquæ abluebantur sordes; in sanguine erat expiatio^l. Venit ergo Christus & cum aqua, i. e. cum ea sanctitate in se, & virtute ad sanctificandum suos^m, live ad abluendum suos à labe peccatiⁿ, quæ per aquam & ablutiones in V. T. futura in Messia significabatur^o; & cum sanguine, seu cum plena expiatione peccati suorum^p. Al. *Aqua* hic designat Christi innocentiam vitæque puritatem, *Sanguis* ejus patientiam & constantiam in persecutionibus & morte ipsa^q, quæ duo isto emblemate, Joh. 19. 34. significata sunt, & in tota Christi vita eminenter emicuerunt^r. *Per aquam & sanguinem*, id est, per vitam purissimam, quæ per Aquam significari solet, ut Ezech. 36. 25. sive per lotionem, quod Aquæ est opus, ut Esa. 1. 16. Jer. 4. 14. Vide dicta ad Joh. 3. 5. Et in signum hujus puritatis baptizavit eum Johannes Baptista, Joh. 1. 28. Vide & Eph. 5. 27. Tit. 3. 5. Heb. 10. 22. Quare cum in omni actu sanctissimus fuerit, non est quod de veritate ejus quod *se Christum*, sive *Dei Filium*, dixit, quicquam dubitetur; [præsertim,] quod in testimonium illius professionis mortem cruentam non recusavit, Joh. 18. 37. 1 Tim. 6. 13. Vide Tertul. De Baptismo, ubi quod hic de Christo dicitur, etiam Christianis applicat. Bene autem hæc duo conjunxit Johannes, quia etiam in Veteri Lege sacrificaturi prius se abluebant: unde & proverbium Hebraicum, *Sine aqua non esse sacrificium*: item, *Legem incipere per aquam, & finire per aquam*^t. Al. Venit & per aquam baptismi scilicet^u, quem instituit^v, ut eo homines expiaret^x; & per sanguinem, in cruce profusum^y, quo mundum purgavit, ac redemit^z, à peccatis^a: In utroque enim luculenta erant testimonia, ipsum fuisse Filium Dei, Matth. 3. & 27. 51, 52. Joan. 1. 33^b. In MS. hic est *et per aquam & spiritum* quod est in 3. Codicibus: cui obstat, quod post aquam & sanguinem sit Spiritus mentio^d. ¶ *Non in aqua solum*, (ut Joannes Baptista^e, qui exterius tantum homines abluit aqua, & eo ritu poenitentiam prædicavit^f: vel, Non contentus aqua nos abluere, quod illi laboriosum non fuisset^g.) *sed & in aqua & sanguine*] i. e. Per suum sanguinem^h, h. e. passionem & mortemⁱ; vivificans animas, cum in baptismo aquæ, tum, in aliis sacramentis, tum, etiam extra sacramenta. Nam sanguis vitam significat in Scripturis, ut Levit. 17. 11^l. Sensus, Venit Christus cum utraque proprietate Mediatoris, id est, & cum sanctitate personæ ac virtute suos sanctificandi, & cum expiatione plenæque reconciliationis^m. Quidam quod in vita professi sunt, id mortis metu deserunt: At noster Doctor in vita & in morte sibi constans fuit. Ostendit ingens ad faciendam fidem esse momentum in ipsa Christi morte & quidem taliⁿ. ¶ *Et*, &c. *Kai to meōma ēē to nōn ēē ēn to meōma ēēn dōdēra*] Et (vel, *Quin* &, J. Cap. vel, *Præterea*, V.) *spiritus* (nempe sanctus^o, sive Dei^p.) *est ille testans* (vel, *qui testificatur*, Ex. P. Be. Pi. &c. scilicet cordibus nostris^q, i. e. certos nos reddit de illa virtute Christi^r; vel, testimonium ei fide dignissimum reddidit^t, quod scilicet Jesus sit Christus, Dei Filius & mundi salvator^u; vel, quod Christus fuit perfecte purus atque innocens, & Patri gratissimus, & Doctor verax, non impostor, &c. Hoc, inquam, testatus est Spiritus in ipsum descendens^v, & ab illo promissus & missus, Heb. 2. 4^x. super Apostolos^y. Per spiritum hic intelligit, vel, 1. Evangelium, quod spiritus dicitur 2 Cor. 3. 6^z. vel, 2. per Metonymiam, admiranda ejus opera à virtute Divina manifestè procedentia^a; vel, Spiritus manifestationem in variis suis donis super Christi discipulos effusis^b; vel,

miraculosas Spiritus operationes, quibus demonstra-
tur Jesum esse Christum. Act. c. 2. v. 22. 1 Cor. 2. 5.
Hoc testimonio, ut invicto, saepe utitur Christus ipse,
ut Joh. 5. 32, 36. & c. 10. v. 25 d.) *quoniam* (vel, *siqui-*
dem, Ca. 871 hic est *απολογος*, & rationem reddit, cur
huic Spiritus testimonio credendum sit*. Dicit non
frustra se adferre hoc testimonium, cum id citra ullam
controversiam sit fide dignissimum^f, & minimè rejici-
endum^g; sed ei credendum est^h, quia, V.) *spiritus* est
veritas, Mo. Er. Ti. V. &c. id est, veraxⁱ, verissimus, co-
que omni exceptione major^k; qui, cum Deus sit, nec
fallere potest, nec falli^l. Tam Syrus quam Arabs lege-
runt hic *αληθεια* sine articulo; quod rectius. Nam *αλη-*
θεια ponitur pro *αληθης*, quomodo *αγαπη* supra 4. 8.
αληθης verò pro eo quod *fidem* meretur, quomodo eam
vocem sumi diximus Joh. 5. 31. & 8. 13^m. vel, quod
spiritus (vel, *spiritus ille*, Tre. ex Sy.) est veritas, P. vel,
spiritum (id est, Evangelium, quod *spiritus* appellatur
2 Cor. 3. 6. quia Spiritus Evangelio adjunctus est suā
efficaciā in electisⁿ.) *veritatem esse*, Il. Be. Pi. Quippe
qui nihil præter verbum Dei, seu ipsissimam veritatem,
nobis commendat^o: Ut *871* sit *αληθης* P. [Notandum,
hucusque Gulielmum Estium doctissimum commenta-
rium suum perduxisse, sequentia verò adjecta esse per
Bartholomæum Petrum; quem tamen, quia hoc Estii
opus continuavit, Estii nomine designabo, quod & in
Bibliis maximis factum.]
7. *Quoniam*, &c. *ὅτι πῆς εἰναι οἱ μαρτυροῦντες, &c.* Hunc
versiculum non legunt Syrus, nec Vetus Latinus Inter-
pres^q, nec multi Codices Græci^r, nec multi Veterum*,
non Naz. Athan. Didym. Chrys. t. Cyril. Hilar. Aug. &
Beda^t; qui, cum in Arianos scriberent, hunc locum
neutiquam omisissent, si genuinum esse credidissent^v.
Et Conc. Nicænum, ubi contra Arium Trinitatem probat
ex Joh. 10. 30. & 1 Joh. 5. 6. hunc tamen ver-
sum 7. qui aptissimus, omittunt. Aut ergo eum non le-
gerunt, aut tanquam suspectum & dubiæ fidei neglex-
erunt^x. Illa verba, *ὅτι πῆς εἰναι οἱ μαρτυροῦντες*, non habet MS.
ille antiquissimus cujus auctoritate plurimum utor, nec
multi alii Libri veteres. Neque verò [ab] Arianis ab-
latas [puto] voces quasdam, sed potius additas; unde
colligerent *Patrem & Filium & Spiritum Sanctum* non
esse *unum* nisi consensu, quomodo *Spiritus, Aqua &*
Sanguis in unum testimonium consentiunt. Quod cum
viderent Catholici, abstulisse quidem eos illud quod de
Patre, Filio, & Spiritu Sancto insertum fuerat, sed reli-
quisse illud, *tres unum esse*, quia id ita positum ipsis no-
cere non poterat. Alios verò, relicto illo loco de Patre,
Filio, & Spiritu S. ibi quidem posuisse *unum sunt*, de
Spiritu verò, Aqua & Sanguine, *in unum sunt*, ut aliis
modus unitatis significaretur^y. Varietatem hic agnosci-
mus, quidam Codices hunc versiculum legunt, quidam
non legunt^z. Legunt autem exemplaria antiquissima
& probatissima^a, & impressa omnia præter unum^b.
1. Codices Græci omnes, tempore Hieronymi, ipso teste^c,
in prolog. Epist. Canon. ad Eustochium, ubi *hunc de*
unitate Trinitatis locum ab infidelibus Latinis Interpre-
tibus omissum queritur. Erasmus quidem in Resp. ad
Leum suspicatur legendum ibi esse *à fidelibus*, &c. quod
totus contextus refellit^d. Fuit autem Hieron. *vir doctis-*
simus, & trium linguarum peritissimus, qui & omnia
ferè ante illum scripta Ecclesiastica legit, ait Aug^e. 2. Co-
dex Britannicus^f, cujus ob vetustatem tanta erat apud
Erasmum autoritas, ut ex eo hunc versum in præced.
edit. omissum in seq. restitueret. 3. Codices quo usi
sunt autores editionis Complutensis anno 1517. de quo
testatur in præfatione Ximenius Cardin. Archiep. Tolet.
Maximam laborum partem in eo præcipue fuisse versatam,
ut castigatissima omni ex parte vetustissimæque exempla-
ria, Hebræa, Græca, & Latina, pro archetypis haberemus.
Ex quibus Græca ex Bibliotheca Vaticana missa sunt.
4. Codices Laurentii Vallæ, viri diligentis, qui nullam
hic inter Græc. cod. discrepantiam notat, quod tamen
fatere solet, &c. 5. Codices Roberti Stephani, qui ve-
tustissimos quosque Codices diligenter conquistavit, &
anno 1550. scriptum edidit, in quo annotavit^g, ex
16 Codicibus septem tantum hunc versum defuisse; sed
in novem repertum fuisse, quos & ipse secutus est^h. His
adde, quod hunc versum citant non pauci Veterumⁱ. Sic

Cyprianus, qui ante Arium natum scripsit^k, in tertio^k Ham.
seculo, & anno C. 260 pro Christo Martyrium subiit^l.
Is autem l. De Unit. Ecclesiæ, hæc habet, *Dicit Dominus,*
Ego & Pater unum sumus; & iterum de Patre & Filio
& Spiritu Sancto scriptum est, Et hi tres unum sunt^m.
Sic & Tertul. contra Praxeam, *Qui tres unum sunt*ⁿ.
Et Athanas. lib. 1. ad Theophilum de unita Deitate
Trinitatis. Sic & Idacius, sive Ithacius, qui circa an-
num C. 308. sub Theodosio floruit, hunc locum pro-
ducit contra Arianos. Sic & Hieron. [ut dictum] &
Victor Uticensis, qui An. C. 490. floruit, & Fulgentius,
qui scripsit circa annum Christi 504°. Porro verba hæc
casu omitti poterant vitio exscriptoris, qui cum locum
descripisset usque ad verba illa, *ὅτι πῆς εἰναι οἱ μαρτυ-*
ροῦντες, errante oculo transire poterat ad v. 8. ubi eadem
verba repetuntur, atque ita hunc versum ex incuria præ-
termittere P. Accedit, quod cum hic versum vel ab Ari-
anis sublatus fuerit, vel ab Orthodoxis additus^q, prius
illud multò probabilius est^r. Sive enim *casu* hoc ad-
scribendum, proclivius erat in describendo aliquid omit-
tere quàm integram pericopen textui inserere^t; sive
dolo, credibilis est, hujus reos fuisse Arianos quàm Or-
thodoxos^u: tum, quia major illis quàm his incumberet
necessitas hoc faciendi, cum si hoc genuinum sit, prorsus
evertitur illorum hæresis, si verò supposititium sit, doctri-
na Trinitatis ex aliis Scripturæ locis luculenter proba-
tur^v; tum, quia sæpius hac in re patefacta est fraus hæ-
reticorum, & nominatim Arianorum, qui alia Scripturæ
loca mutilarunt, teste Ambros. De fide, 5. 7. & De Spi-
ritu Sancto, 3. 11. Et in Socrat. Hist. Eccl. 7. 32. &
Tripart. 12. 4. expressè habetur, veteres Interpretes
significasse, quosdam fuisse qui Epistolam hanc primam
Johannis depravarunt, quò in Christo hominem à Deo
separarent. Et sanè cum Ariani essent & Imperatores,
Constantius, Valens, &c. & Episcopi^x, qui pulsis Or-
thodoxis totum penè Orbem occuparunt^y, facile illud
effectum dare potuerunt^z. Hunc denique locum ge-
nuinum esse constat ex textus connexionione & loci scopo.
Scopus Epistolæ generalis duplex est, ut liquet; 1. veræ
de Christo doctrinæ confirmatio, idque contra Ebionem
& Cerinthum, (qui Deitatem Christi negabant;) in quo
consentiunt Iren. adv. hæres. 3. 11. Epiphani. Hieron. &c.
2. adhortatio ad pietatem. Ad priorem scopum revo-
catur hoc quintum caput, ubi hoc inprimis credendum
docet, quod *Jesus sit Christus*, i. e. verus Deus, Deiq; nlius,
& verus homo, nostræque Mediator & Salvator; quæ tria
phrasia illa complectitur, ut ex multis hujus Epistolæ
locis constat^b: quæ etiam probare voluit Johannes per
testes & Divinos & humanos, de quibus omnibus con-
junctim agit v. 6. de Divinis hoc versu 7. de humanis
v. 18. deinde addit v. 9. *Si testimonium hominum recipi-*
mus, testimonium Dei majus est, &c. Explicat mani-
festè quod de sex testibus dixerat, tres scorsim cælo, tres
terræ, tribuens. Quare hic versiculus omnino mihi re-
tinendus videtur^d. Versus [autem] septimus paren-
thesi includendus est, & sextus conjungendus est cum
octavo^e. [His, ut in re tanta par erat, præmissis acce-
damus ad loci versionem atque interpretationem.] Nam
(q. d. Credendum sanè est, Jesum esse Filium Dei, *quo-*
niam f. Al. Johannes hic causam reddit cur locutus^f v.
fuerit non de Spiritu tantum, cujus præcipua in hoc ne-
gotio est auctoritas; verum etiam de Aqua & Sanguine,
quia in illis etiam non exigua est testimonii fides, & Ter-
narius numerus in testibus est perfectissimus^g. Al. Hæc
non est ratio illius quod præcessit v. 6. sed illustratio
ejus ex parallelo, q. d. *Sicut sunt tres testes in cælo —*
qui unum sunt, sic etiam tres sunt in terræ; — qui, licet
non sint *unum*, ut priores, tamen *in unum* consentiunt,
h. e. in uno testimonio. De his loquendi formulis vide
quæ diximus ad Marc. 9. 14^h.) *tres sunt qui testificantur*
(scil. de Christo, cum esse Filium Dei^k, verum Messiam^l,
mundi Salvatorem; de quo v. præced. dixerat^m: vel,
*qui testimonium Christi ministerio perhibent*ⁿ. Magnu-
s Hebræo more pro *υδρυγες*. Solet autem vox *testi-*
etiam de rebus inanimis dici, ut Gen. 31. 8. 51°.) *in*
cælo, (i. e. cælorum incolis P, vel, de cælo q; q. d. testes
cœlestes, neque enim vult illos testari in cælo seu apud
cœlites, sed in terra apud homines^r. Al. Vult eos testi-
ficari tum Angelis, tum maximè hominibus^s. Dicit, *in*
cælo,

calo, 1. quia ex cœlo, tanquam ex folio pro imperio im-
mediate testimonium dicunt; 2. quia majestas horum
testium præcipue in cœlo splendet; 3. quia hoc testimo-
nium in cœlo maxima ex parte perficitur, etiam si in
terra omnino non reciperetur. Hoc, in cœlo, deest in
in 7 cod. vetustis, sed tamen omnino retinendum, ut
tribus in terra testibus ista ex adverso respondeant 4.)
Pater, (& voce 1, Matth. 3. 17. & 17. 15 v. & mira-
culis, Joh. 5. 19, &c. 8. 18, 54. & 10. 25, 37, 38 v.)
Sermo, (h. e. Filius 2, qui se Messiam esse 2, Deique Fi-
lium b, & sæpe dixit c, & probavit d; tum, totâ doctri-
nâ suâ *, tum factis f, sive miraculis g. Vide Joan. 5.
v. 17, &c. & 10. 24, &c. b. tum, denique ipsius mortis
perfectione, Joan. 19. 7 i. Dices, Nemo in sua causa ido-
neus est testis. Sed hunc nodum Christus explicat, Joh.
8. 13, &c. k. Et Christus, quâ Deus, testatur de seipso
incarnato l.) & Spiritus Sanctus: (Partim descensu suo,
& super Christum in Baptismo m, Matth. 3. 16. Joan. 1.
32, 33, 34 n. & super Apostolos & Discipulos o, Act. 2 p.
& 8. 16, 17 q. partim doctrinam Christi & inspirando
& commendando & persuadendo r. Vide Joan. 15. 26.
Heb. 2. 4 t.) & hi tres unum sunt, Be. Pi. sic Er. vel, 1.
Unitate testimonii & consensione animi sive voluntatis f,
de qua, licet non solâ, hic agi concedimus v, q. d. ita
prorsus consentiunt ac si unus testis essent *; unum &
idem testantur y. Sed quoad consensum unitatem omnes
cœlorum incolæ unum sunt z. Vel, 2. Unitate naturæ
sive essentia 2, divinæ scilicet b; ac proinde etiam vo-
luntate c, & consensione testimonii, quæ h. l. per cau-
sam suam, nempe, essentia unitatem, aptè designatur d.
Huic ergo interpretationi non repugnat scopus *. Sed
Complut. editio hic habet, ut est in seq. membro, eis τὰ ἐν
ἐαυτοῖς f. Verum τὰ ἐν ἐαυτοῖς tantum hic habent 15. R. Stephani Co-
dices, & alii g. Sed τὰ ἐν ἐαυτοῖς idem est quod eis τὰ ἐν ἐαυτοῖς h. Ver-
um si hæc idem essent, & consensionem testimonii desig-
narent, hoc neutiquam excluderet unitatem testium. Sed
si idem utrobique intelligatur, quæ quæso ratio tam
subitò mutata phraseos i? Voces & phrasæ sunt instar
signi, res iis denotatæ instar signati. Mutato autem
signo, imputatur res ipsa significata k. De testibus cœle-
stibus dicit, unum sunt, de terrestribus id dicere non po-
terat; affirmat autem quantum materia pateretur, nempe,
quod in unum essent l, h. e. in unum tenderent & con-
sentirent & testificarentur m.

8. Et (vel, Sic quoque, J. Cap.) qui testimonium dant
(nempe, ejusdem rei n, quod Christus sit Filius Dei o,
verus Messias p, verus Deus q, & verus homo r.) in terra,
(id est, de terra t; vel, infra divinitatem, utpote ex nu-
mero creaturarum u; vel, fidelibus in hac vita v. Dicun-
tur hi testes in terra, quia testimonium hoc, 1. mediatum
est, & ex operibus in terra spectandis profertur; 2. scri-
bitur in hominibus qui in terra sunt, & agnoscitur tum
ab Ecclesia, tum etiam à mundanis, ad ipsorum con-
victionem * i.) spiritus, aqua, & sanguis] Spiritum hinc
intelligit, vel, 1. humanum, sive animam, Christi, quam
Christus clamans emisit in cruce, Luc. 13. 46 y: qui spi-
ritus ipsâ sui emissionem testatus est de ipso, quod non fuit
phantasma, ut sentit Basilides; sed verus homo z, & re-
verâ mortuus 2, & verus Deus, qui non infirmitate, sed
voluntate, mortuus est, ut clamor ille ostendit b. Vel, 2.
Evangelium *, quod spiritus dicitur 2 Cor. 3. 6. quod
testatur Jesum esse Filium Dei, Joh. 20. 31 c. Vel, 3.
Spiritus Sanctum, qui in ministerio Evangelii publicè
testatur de gratia Dei in Christo promissa & oblata,
quam etiam privatim in cordibus fidelium confirmat
atque obsignat d; qui [Spiritus] cordibus nostris ob-
signat testimonium aquæ & sanguinis, quæ alioqui sine
ullo profectu diffuerent; qui suâ virtute efficit ut sanguis
Christi fusus penetret usque in animas nostras, easque ef-
ficaciter mundet, &c. *. Vel, 4. Spiritum super Christum
& Apostolos f, dona Spiritus g. tum miraculosa, in
Ecclesiam usque ad mundi stuporem effusa h; in Apo-
stolos & Discipulos, in Pentecoste i, & aliquot post an-
nis k, Joh. 7. 39. Act. 19. 2 l. tum, ordinaria in Ecclesia,
1 Cor. 14. & in cordibus fidelium m. Aqua & sanguis
hic intelliguntur, vel, 1. quæ de latere Christi proflux-
erunt, eumque verum hominem fuisse ostenderunt n;
vel, 2. duo Ecclesiæ Sacramenta, Baptismus & Cœna
Domini o, quæ velut ex latere Christi profluxerunt; quæ

foris testantur, quod Christus sit Dei Filius qui vim habet & sanctificandi, & iustificandi sive expiandi peccata: id quod Spiritus interius testatur spiritui nostro, &c. ^{P. J. Cap.} *Aqua* hic designat, vel, baptismum nostrum in nomine Patris, &c. vel, doctrinam Evangelii, quæ aquis confertur, ut Esa. 11. 9. quâque Christus attulit, & per mundum sparsit: vel, virtutem Christi sanctificantem suos, quæ expressè ad eum de Christo loquitur, ut vel exterius hoc videntes glorificent Patrem Christi, Matth. 5. 16. & ad Deum adducantur, 1. Pet. 3. 1. ^{Sanguis} denotat, vel, Christi mortem, sive Christi virtutem expiantem peccata, reconciliantem homines Deo, & pacantem conscientias, &c. ut Christus hic venisse significetur ut Propheta per aquam, i. e. doctrinam; ut Pontifex per talem mortem qualem Prophetæ de Messia Sacerdote simul & victima prædixerant; denique ut Rex per Spiritum miracula edentem, &c. vel, *sanguis* significare possit fidelium pro Christo cædes, unde testes dicuntur Apoc. 2. 13. ^{¶ Et hi tres unum sunt, Eis τὸ ἓν εἶναι} In unum sunt, Mo. Pi. In unum consentiunt, P. Be. Pi. id est, ad unum eundemque tendunt scopum, scil. testari de Christo; in unum & idem testimonium conspirant, probantes Christum esse verum Deum, & verum hominem. Per aquam hic intelligitur nostri purgatio; per sanguinem, expiatio; quæ nisi per Spiritum nobis applicentur & obsignentur, frustranea sunt: quo accedente, suprà quàm credi potest profunt, ad eum ut hæc tria sint unum apotelesmate, quæ Christum pro nobis passum esse testantur.

9. Si testimonium hominum (nempe, duorum vel trium in testimonio consentientium) accipimus, (i. e. admittimus & illi fidem habemus; nempe, ex Lege Deut. 17. 6. & 19. 15. Sic Matth. 18. 16. 2 Cor. 13. 1. Heb. 10. 28. *καὶ ἡ δὲ ἐκείνη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ κριτοῦ* est testimonium iudicio suo approbare, ut Joh. 3. 11, 32, 33.) testimonium Dei (Per se, supradictos testes nobis exhibitum: vel, divinum testimonium commemoratum v. 7. & specialiter quatenus illud est Dei Patris) majus est. Dignitate, auctoritate, veritate & certitudine; q. d. præstantius ac fide dignius est, hic enim Synecdoche Metonymica latet. Argumentum est à comparatis. Dei testimonium multis hominum testimoniis præponderat. Ingrati sumus, & sola nobis pravitas obstat, si Christum divinitus approbatum repudiemus. Quoniam, &c. ^{¶ On} *on* h. l. non indicat confirmationem seu quia, sed expositioni inservit. ^{¶ on} hic valet jam verò. Nam generale dictum huic speciali causæ applicat. Ille Spiritus, id est, illa opera, sunt maximum testimonium quod Deus ostendit Jesum esse Filium suum, Joh. 5. 36. & 10. 25, 38. & 14. 11. & 15. 24. Nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de filio suo, Be. Pi. Nempe, quod sit filius suus dilectus, quem ipse velit Præceptorem & Salvatorem esse hominibus.

10. Qui credit, &c. id est, Qui fiduciam suam in Jesum ut Dei Filium reponit. Habet, &c. ^{¶ Habet} *Habet* testimonium (vel, testimonium illud, Pi. nempe Dei, cuius modò facta mentio; nam articulus est *ἀναπορίως*) in seipso, Be. Pi. id est, penes se, atque intus. Deum sensit fidei suæ authorem; tutò ergò in Christum credimus. Al. Is recepit Dei testimonium. In se habet dixit pro recipit, quia qui recipit aliquid id est in se, i. e. secum, habet. ^{¶ Enim pro} *Enim pro* poni solet, ut Matth. 6. 29. & 16. 27. & 26. 31. 2 Tim. 1. 13. Sensus, q. d. Deum hoc honore afficit, quod ejus testimonium de Jesu datum intra animum suum admittit, mente firmoque assensu recipit & retinet. Habet in se per fidem veritatem hanc testatam à Deo, quod Christus sit Filius Dei. Mendacem facit (quantum est in ipso: vel, fecit, Be. Pi. Præteritum pro quo vis tempore more Hebræo: sic & *ἐν τῷ* in verbis seq. facit, Metaphoricè, id est, judicat.) eum. Nempe Deum, de quo sermo præcedit; tam Filium quàm Patrem & Spiritum Sanctum: i. e. ita agit quasi Deus mendax esset, aut falsò testatus esset de Jesu. Quia non, &c. ^{¶ On} *on* h. l. non indicat confirmationem seu quia, sed expositioni inservit. ^{¶ on} hic valet jam verò. Nam generale dictum huic speciali causæ applicat. Ille Spiritus, id est, illa opera, sunt maximum testimonium quod Deus ostendit Jesum esse Filium suum, Joh. 5. 36. & 10. 25, 38. & 14. 11. & 15. 24. Nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de filio suo, Be. Pi. Nempe, quod sit filius suus dilectus, quem ipse velit Præceptorem & Salvatorem esse hominibus.

11. Qui credit, &c. id est, Qui fiduciam suam in Jesum ut Dei Filium reponit. Habet, &c. ^{¶ Habet} *Habet* testimonium (vel, testimonium illud, Pi. nempe Dei, cuius modò facta mentio; nam articulus est *ἀναπορίως*) in seipso, Be. Pi. id est, penes se, atque intus. Deum sensit fidei suæ authorem; tutò ergò in Christum credimus. Al. Is recepit Dei testimonium. In se habet dixit pro recipit, quia qui recipit aliquid id est in se, i. e. secum, habet. ^{¶ Enim pro} *Enim pro* poni solet, ut Matth. 6. 29. & 16. 27. & 26. 31. 2 Tim. 1. 13. Sensus, q. d. Deum hoc honore afficit, quod ejus testimonium de Jesu datum intra animum suum admittit, mente firmoque assensu recipit & retinet. Habet in se per fidem veritatem hanc testatam à Deo, quod Christus sit Filius Dei. Mendacem facit (quantum est in ipso: vel, fecit, Be. Pi. Præteritum pro quo vis tempore more Hebræo: sic & *ἐν τῷ* in verbis seq. facit, Metaphoricè, id est, judicat.) eum. Nempe Deum, de quo sermo præcedit; tam Filium quàm Patrem & Spiritum Sanctum: i. e. ita agit quasi Deus mendax esset, aut falsò testatus esset de Jesu. Quia non, &c. ^{¶ On} *on* h. l. non indicat confirmationem seu quia, sed expositioni inservit. ^{¶ on} hic valet jam verò. Nam generale dictum huic speciali causæ applicat. Ille Spiritus, id est, illa opera, sunt maximum testimonium quod Deus ostendit Jesum esse Filium suum, Joh. 5. 36. & 10. 25, 38. & 14. 11. & 15. 24. Nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de filio suo, Be. Pi. Nempe, quod sit filius suus dilectus, quem ipse velit Præceptorem & Salvatorem esse hominibus.

G. quæ locutio frequens Hebræis, Græcis & Latinis.
 11. Et hoc est, &c.] Tandem explicat hoc testimo-
 nium; quod & Deus è coelo, & fidelibus conscientia,
 dicitur, nempe, datam nobis esse vitam, &c. d. q. d. Hæc
 est pars Divini testimonii jam dicti. Deus enim testifi-
 catur id quod sequitur, nim. vitam, &c. Hoc vult,
 isti pronunciato, *Jesum esse Christum*, sive *Dei Filium*,
 connexum est hoc, *Deum nobis per Jesum aperuisse viam*
veniendi ad vitam æternam: quia scilicet de Messia
 dictum est in mysterio, *eum fore Patrem futuri seculi*,
 Esa. 9. 6. Explicatur hoc Joh. 1. 4. & 3. 15, 16, 36. &
 6. 27, 33, &c. f. ¶ Et hæc vita in filio ejus est id est,
 In eo relictæ, ut in authore secundum divinam naturam;
 ut in fonte, unde in credentes manat, Joh. 1. 16. vel,
 per filium, &c. Me. sic G. i. e. per fidem in Filium. Et
 pro per, & est pro contingit. In MS. est, *ἡ ὁμήτις*
ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ, illa vita æterna ea ipsa est quam *Jesús*
revelavit.
 12. Qui habet (i. e. amplectitur, vel, tenet, E. scil.
 per fidem, Joh. 3. 36. Eph. 3. 17. veram scilicet,
 affectuosam & obedientem; per amorem & obedi-
 tiam:) *Filium*, (vel, *Qui Filium retinet*, id est, verba
 illa quæ Pater Filio mandavit, quo sensu *ἔχον* habemus
 & Joh. 5. 38. *Qui credit Filio*.) *habet vitam* id est,
 Jus certum ad vitam æternam, ut Joh. 5. 24. & 6. 47, 54.
 Vitam gratiæ in re, & gloriæ in spe. ¶ *Qui non*
habet, &c.] Hic rursus est oppositio, qualem sæpe ha-
 buimus. Intelligendum de iis ad quos Evangelium
 pervenit. Idem sensus Joh. 3. 36. & 6. 53. Docet,
 Fidem Mediatoris omnibus ad salutem semper fuisse &
 esse necessariam; ut confirmet fideles in retinenda ve-
 ra fide adversus grassantes eo tempore perditionis
 sectas.
 13. Hæc, &c. *ἡ ζωὴ ἐγγύς*, &c.] Hæc (q. d. Ideo tot
 monita & hortamenta:) *scripsi vobis qui creditis in no-*
men Filii Dei, (i. e. in Filium Dei, qui fiduciam salu-
 tis in eo repositam habetis.) Quid sit *nomen*, vide
 supra 3. 23. ut sciatis (Certitudine non morali, sed
 absolutâ. Indubitatum enim est hoc de credentibus in
 genere, quanquam non de hoc vel illo in particulari.)
vos vitam æternam habere, (Inchoatam per gratiam, quæ
 est semengloriæ, & per spem; vel, certum vos jus ha-
 bere ad vitam æternam, quamdiu creditis Deo:) ¶ *ut*
credatis in nomen, &c. Be. Pi. id est, ut deinceps in fide
 perseveretis, & crescatis; nam alioqui fides antece-
 dit spem vitæ æternæ, Joh. 20. 31. Alii pro, *ἡ ζωὴ*
ἐγγύς, habent, *οἱ μετὰ τοῦ υἱοῦ*, qui creditis, quod melius
 & multo planius. Sic MS. & Sy. & Ar. & Latinus.
 14. Et hæc est fiducia, &c.] Quam nos qui credimus
 de eo habemus, scil. Deo, nempe, jure optimo. Fide-
 des enim parit fiduciam. Hæc eadem sententia habetur
 supra 3. 21. ¶ *Quodcumque petierimus secundum*
voluntatem ejus] Clarior hic explicat quod dixerat supra
 3. 22. In MS. est *αὐτοῦ καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ*, i. e. in Christi
 nomine, ut Joh. 14. 13, 14. & 15. 16. & 16. 23, 24, 26.
 Est autem voluntas Dei nobis consideranda, 1. circa res
 petendas, ut vota nostra Deo subiciamus, ea secundum
 verbum & promissiones Dei dirigentes, & Spiritum du-
 cem sequentes; ut ea petamus quæ non tantum licita
 sunt, sed & bona Deoque grata, necessaria, vel, bene
 utilia, ad salutem, juxta Matth. 6. 33. *Secundum vo-*
luntatem Dei absolute peti possunt augmentum fidei,
 Luc. 17. 5. & Spiritus Sanctus, Luc. 11. 13. alia non nisi
 hac conditione, Si ea nobis dari quam non dari sit Deo
 gloriosius, nobisque salutaris. Alioqui, *Evertere urbes*
totis optantibus ipsis Dei faciles. Interdum quoque Deus
 minus bonum negat ut melius aliquid exhibeat. Nec
 petenda sunt quæ repugnant sapientiæ & decretis Dei,
 ut cum Deus jurasset, Israelitas non introituros; &c.
 Heb. 3. 18, nec ipsorum, nec Moysi pro iis, preces au-
 dire voluit Deus, &c. 2. circa petentis statum, ut orans
 talis sit ad quem promissa pertinent, h. e. vir pius, Psal.
 66. 18. Joh. 9. 31. 3. circa petendi modum, ut petat
 attentè, humiliter, instantè & perseveranter; piè, cum
 fide & spe impetrandi. Nec tamen inefficaces erant
 præces ob defectum fiduciæ, &c. ¶ *Audit*
(Præsens pro quovis tempore) nos] id est, Exaudit, &
 postulata concedit. Metonymia effecti destinati
 Synecdochica. Sic & Joh. 9. 31. & 11. 41.

15. Et, &c. *καὶ ἐὰν ὁρίσασιν* — *ὅτι ἐχέουσιν*, &c.] Est
 hæc proximè dictorum repetitio non tamen simplex, sed
 cum augmento; quia pro *habere fiduciam*, v. præced.
 hic est *habere scientiam*, seu absolute certos esse, de exau-
 ditione nostra. Non est, ut in speciem videtur, super-
 flua repetitio. Nam quod in genere de orationum suc-
 cessu dixit, nunc specialiter affirmat, nihil quemvis
 pium poscere à Deo quod non impetret. [Sic ver-
 tunt:] *Quod si scimus eum audire nos quicquid petieri-*
mus, *scimus nos habere* (vel, quod accipimus jam, Tre. ex
 Sy. vel, quod consequemur, Ar.) *petitiones*, &c. Be. Pi. &c.
 i. e. impetrare ab eo, postulata certò & infallibiliter
 obtinere. Exque, pro *ἐχέουσιν*, præf. pro fut. Deus statim
 exaudit, at non statim dat. Sensus, q. d. Si hoc de
 precum exauditione à Deo universaliter verum sit de
 omnibus sic se habentibus, pariter verum erit de specia-
 libus quibusvis postulatis nostris, Deum illa daturum,
 suo nempe tempore & modo, &c. 9. Cæterum cum
 precatio alia sit pro nobis, alia pro aliis, à priori ad al-
 teram transit v. seq.
 16. Qui, &c. *ἡ δὲ πρὸς τὸν υἱὸν* — *ἡ δὲ πρὸς τὸν υἱὸν*
τὸν υἱόν, &c.] Quam multa quam paucis? Fructum fidei
 & precum hic extendit ad fratres. Multum est quod
 Deus nos non pro nobis tantum, sed & pro aliis qui
 Christo nomen dedere, exaudit. Ità enim vox *ἀδελφῶν*
 hoc loco sumenda ex subjecta materia; edque magis quia
 hic additum est *αὐτῶν*, ut in re simili, Matth. 18. 15. *Si-*
quis (Est ergò singulorum officium mutua inspectio atque
 admonitio:) *viderit* (id est, noverit) *fratrem suum*
 (i. e. fidelem, sive reverà talis sit, sive solâ externâ spe-
 cie; hominem Christianum. Monet, & fidem &
 charitatem hoc officium exigere. Peccatores etiam pro
 fratribus habendi sunt, 2 Thef. 3. 15.) *peccantem*
 (Gracismus, *ἀποστρέφοντα*, pro *ἀποστρέφοντα*, peccare, peccato
 aliquo teneri, sive in te, sive in alium. Quod si pro
 peccante precandum, quanto magis pro officio fungen-
 tibus? Hortatur, ut finis alii de aliorum salute soli-
 citi. Deinde vult fratrum lapsus nobis esse ad orandum
 incitamenta.) *peccatum* (vel, peccato, Be. Pi.) *non ad*
mortem, (scilicet *τέλειον* vel *ὀλέθρον*, quod non est, vel
 tendit, ad mortem, Be. Pi. P. id est, quod non necessariò
 parit mortem, re seu facto.) *Neque* hic non notat cau-
 sam finalem, sed eventum, ut Matth. 5. 28. *Qui aspicit*
— πρὸς τὸ ἐκπορεύσθαι k.) *petet*, (tum Ecclesia, tum Chri-
 stianus quilibet; q. d. rogabit Deum ut ei ignoscat,
 datâ resipiscentiâ, qui rogatus dabit illi vitam. Præci-
 sum dicendi genus: vel, *petat*, Vulg. E. V. nempe, à
 Deo, & *ἀποστρέφοντα* hic est fut. pro Imperativo: quod osten-
 dunt verba opposita in hoc ipso commate.) ¶ *Et dabit*
 (vel, i. frater rogans, ex collat. 1 Tim. 4. 16. & Jac.
 5. 20 f. qui *dabit*, impetrando Divinam clementiam,
 vel, 2. Deus, qui subintelligitur ex præcedentibus.
 Syrus exponit *dabitur*, &c. ut Activum cum suo Accu-
 sativo sumatur pro Passivo, non designatâ personâ
 agente.) *ei* (fratri scilicet) *vitam*, (scil. æternam,
 Rom. 6. 23. Deus vitam dare dicitur cum gratis remittit
 peccata quæ mortem per se inferunt. Deus ad preces
 fidelium ei homini, qui Ecclesiæ medicam manum non
 refugit, servabit fidem; dabit cor humiliatum atque
 contritum, & suo tempore reddet Spiritum Sanctum;
 quæ omnia viæ sunt ad vitam æternam; nec in manu
 sunt hominis, sicut est submittere se Ecclesiæ.) *pec-*
cantibus (sub. dico, P. Be. Pi. Sed quomodo post ei se-
 quitur *peccantibus* d? Resp. Sensem potius quam ver-
 ba spectat. Est constructio convenientiæ Singularis
 cum Plurali per *ὁ υἱὸς*, quia illud Singulare non unum
 certum designat, sed quemvis professione Christianum.
 Fratri nomen collectivè accipiendum. Similes locu-
 tiones Joh. 17. 2. & apud Comicum, *Aperite aliquis*
ostium; & Nalōnem, *Hoc pecus omne meum multa sta-*
bulantur in antris; & Boetium, *Quid — imbecillius ho-*
mine — quos sæpe muscularum morsus necat h?) *non ad*
mortem, Mo. &c. ¶ *Est peccatum ad mortem*: non
 pro illo dico ut, &c. *ἡ ἁγία ἔγνω*] Ut roges, Er. P. Ut roget,
 P. Be. Pi. sub. quis, sive aliquis, E. ex Vulg. Pi. Non
 prohibet fideles pro talibus orare, sed ad id non audet
 eos hortari, ut scilicet pro iis orent cum fiducia impe-
 trandi; q. d. Non audeo certam impetrandi spem fa-
 cere. Non impero preces pro iis fundi, quia nullum
 est

est promissum quo tales preces nitantur. Hic habes sensum mysticum loci Jer. 7. 16. & Ezech. 14. 14^m. Habendos eos jubet pro excommunicatis, qui ad publicas Ecclesiae preces & privilegia Christianorum admittendi non suntⁿ. [Duplex hic est quaesitum:] Qu. 1. Quid hic vocat *peccatum ad mortem*? Resp. 1. Peccatum mortale cui conjuncta est impenitentia five finalis, five etiam temporalis, seu in cuius [peccati] affectu quispiam haeret^o: vel, quod vis peccatum gravissimum^p, in quo quis obstinate perseverare intendit usque ad mortem^q; quod ob sui enormitatem, consuetudinem, obstinationem, & malitiam, est quasi immedicabile five incorrigibile^r; saltem juxta praesentem rerum statum^t, juxta legem communem, per gratiam quam Deus ordinariè dare solet^t. Veterum multi intellexerunt *peccatum ad mortem* esse peccatum ejus qui baptizatus esset, non tamen omne quod cum aliqua deliberatione aut spatio ad deliberandum dato fieret; sed aliquot ex illis gravissimis, puta Idololatriam, Homicidium, Adulterium. Talia enim qui admisisset post Baptismum plerisque in locis nunquam recipiebatur ad communionem, ut nec in aliis criminibus si quis iterum lapsus esset. Non excludantur quidem tales districtè à misericordia Dei, sed ob incertum eventus Ecclesia sponfor esse volebat. Tertulliani tempore Episcopus Romanus ad poenitentiam recepit semel in adulterium delapsos: eamque sententiam, quanquam multum à Tertul. exagitatam, non planè novam fuisse ostendit Pastor Hermæ. Cypriani tempore de lapsis in Idololatriam, vel Adulterium, varia fuit observatio, etiam in Africa. Ideo de lapsis in Idololatriam nihil ille constituere voluit nisi de consensu aliorum extra Africam Episcoporum, & maxime Episcopi Romani. Ac re diutius expensâ, placuit, sic lapsos, sed post longum tempus, recipi. Neque enim credebant hominem subito purgari, sed quò crimen esset gravius, eò tardius ac difficilius. Idque probatum in Synodo Nicena magna, quæ diu regula fuit Ecclesiastici regiminis; & in Idololatriam deliberatò lapsis praescriptum tempus poenitentiae annorum undecim, aliis aliquantò minus pro criminum gravitate. Quod de Idololatria, Homicidio, & Adulterio, dixi, verum esse apparet ex Tertul. De pudic. cap. 19. & ex Soc. Hist. 1. 10. ubi hoc *ἀσθενὲς καὶ νόσος* vocat, quem mordicus tutati sunt Novatiani. Quod verò dixi de aliis criminibus, si repetita essent post Baptismum, non datam fontibus Ecclesiae reconciliationem, id docetur à Tertul. De poenitentia, cùm dicit, *Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam*, &c. *Secundam* intelligit à Baptismo, quæ prima poenitentia est. Et quidem quod ad mores antiquos attinet, res sic se habet. Et ad eos mores hunc locum referunt Ambrosius aliique^v. Cæterum ego *ad mortem* arbitror dici eos *delinquere*, qui, cùm peccaverint, moniti peccare pergunt, aut certè disciplinæ quæ in Ecclesia constituta est subicere se nolunt^x; qui peccant ex contemptu præcepti & terroris Divini, ex collat. Heb. 10. 28, 29^y. Quæ enim spes sanitatis ei qui medicum sibi à Deo datum audire non vult? Vide Hermam, 3. 6, 8. Et Basil. ad Amphiloichium, cap. 84. [quorum verba vide in G.] Clemens Alex. hos vocat *ἀπολογητάς*, atque *virum sapientem jussu talibus aliqua mala temporalia imprecari*. Cyprianus epist. 52. *Poenitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde, & manifestâ lamentationis suæ professione, testantes, prohibendos omnino censemus à spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque periculo cæperint deprecari: quia rogare illos non delicti poenitentia, sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium qui se non cogitavit esse moriturum*. In Nicena Synodo 2. *ἀμαρτία πρὸς θάνατον* exponitur *ἀδελφότητος μένειν*. Et Balsamo, *Σεαυτὸν ἀπολέσῃς*, inquit, *ἀδελφότητος συγκοινωνῶν* z. Resp. 3. Non est partialis lapsus, nec præcepti unius transgressio^a; sed Apostasia^b universalis, five defectio à Deo^c, vel, à fide^d, quam semel professi sunt^e; quâ penitus à Deo se alienant^f; quâ quis Evangelii veritatem agnitam oppugnat^g, & directè se opponit Deo & Christo^h, sciens & volensⁱ, destinatâ malitiâ^k, ex odio Christi^l: quod & *peccatum in Spiritum Sanctum* dicitur^m, cujus exemplum sic. Be. Ca. habemus in illis de quibus agitur Matth. 12. 31, 32. ^a Re Gom. Act. 7. 31. & Heb. 6ⁿ. Hoc autem peccatum esse ad

mortem dicitur comparatè^o, quia mortem adfert non^o G. solum jure, sed etiam facto, & quidem per se ac semper & in omnibus^p; sicut *mortiferum* dicitur morbum aut^p Gom. venenum unde non sit spes convalescendi, cùm & alii morbi & venena homini mortem adferre possint, & sæpe adferant^q. [Hæc de prima & præcipua quaestione.] ^a G. Qu. 2. Quomodo à nobis cognosci possit hoc peccatum, ut pro illo ex Apostoli præcepto non precemur^r? Resp. 1. ^p Gom. Quia rarissimè hoc accidit, & immensæ sunt divitiæ ^{sim. Calv.} gratiæ Dei, non temerè in quenquam ferendum est mortis æternæ judicium^t. 2. Cognitio hujus rei duplex^t Calv. est, una vera & certa, ex revelatione divina facta Prophetis, ut sæpe factum initio Ecclesiae Apostolicæ constat ex Actis Apost. & 1 Cor. 12. & 1 Tim. 1. 20. & 2 Tim. 4. 14, 15. altera verisimilis & incerta, per experientiam humanam, ex diligenti dictorum factorumque impiorum adversus Christum observatione^t, cùm^p Gom. desperata quorundam impietas clarissimè apparet, &c^v. ^p Calv. ut olim judicatum est, Julianum Imperatorem peccasse, &c^x. ^p Gom.

17. *Omnis*, &c. *Πᾶσι ἀδικία*, &c. [Adulter vocat non quamvis ignorantiam, aut obreptionem subitam; sed quicquid peccatur aut cum deliberatione, aut dato ad deliberandum spatio. Talia in se habent cogitationem injuriæ circa Deum aut homines, aut hos & illum, [simul.] Et tale est quod in hac Epistola Johannes *ἀμαρτία* vocat, ut jam aliquoties diximus. Vide & supra 3. 5^y. Anticipatio est ad consolandum fideles, nè se^p G. hujus peccati reos esse putarent^z. *Omnis* (vel, Tametsi^p Gom. *omnis*, Calv.) *iniquitas* (vel, *injustitia*, Be. Pi. *injuria*, Zeg.) *peccatum* est: (cujus propterea stipendium est mors^a. Eadem sententia supra 3. 4^b.) & (vel, *sed*, Be. Pi. *tamen*, Calv.) *est* (sub. *aliquod*, Calv.) *peccatum non* (vel, quod non est, vel tendit, P. Be. Pi.) *ad mortem*, Mo. Gom. &c. Eventu: quomodo & corporum morbi quidam, quamvis periculosi, dicuntur *non esse ad mortem*, Joh. 11. 4^c. q. d. Non^p G. tamen omne peccatum consequitur mors, quia remittitur, &c^d. Equè congrueret diversus sensus, Quia *peccatum est omnis injustitia*, indè sequitur aliquod esse *peccatum non ad mortem*^e. Sensus est, q. d. Sunt duæ peccatorum species, quarum altera est ad mortem, altera non item^f. ^p Me.

18. *Scimus* (Nempe, ex verbo Dei, Matth. 16. 18. Joan. 10. 28. &c^g.) *quia* (vel, *quod*, Be. Pi.) *omnis qui natus est ex Deo* (id est, Filius Dei^h, vel, regeneritusⁱ; id est, qui verbum Dei vividum conservat: nam *γεννημένος* hic qualitatem permanentem notat, ut supra 3. 9^k. ubi eadem quæ hic habentur^l.) *non peccat* Generaliter sume, eo quo jam diximus sensu, id est, *ἐκείνους ἀδικίαν*, Rom. 6. 13. 1 Cor. 13. 6. 2 Tim. 2. 19^m. *Non peccat*, nempe, peccatq mortaliⁿ, deliberatè^o, dominante^p, Rom. 6. 6^q. neque ad mortem^r, ac proinde pro eo rogandum est^t. ¶ *Sed generatio Dei*, &c. *Ἄλλ' ὁ γεννηθείς*, &c. Sic legerunt & Sy. & Ar. & MS. non [ut Vulg.] *ὁ γεννητός τῷ Θεῷ* t. *Sed qui generitus est ex Deo* (id est, qui Filius Dei esse perseverat^v; qui verè regeneratus & adoptatus est in Filium Dei^x;) *conservat seipsum*, Be. Pi. Er. &c. id est, vigilat atque sollicitè sibi cavet^y, à peccato^z, illo ad mortem^a; à peccatis talibus. Sic *συντηρῶν ἑαυτὸν ἵπται*, 1 Tim. 5. 22. *ἀσπλον ἑαυτὸν τηρεῖν*, Jac. 1. 27. Par locutio Prov. 7. 5. & 16. 17^b. *Conservat se*, per Spiritum Dei, & quotidiana auxilia^c. ¶ *Et Malignus* (id est, Diabolus^d, ut supra 2. 13, 14. & 3. 12e.) *non tangit eum* Scilicet letaliter^f; non lædit^g, non vulnerat. Est *ἀντίπας*, ut Gen. 26. 29. Psal. 105. 15, 18, 19, 21. Esa. 53. 4. Qui talis est fidei scuto repellit ignita Diaboli tela, Eph. 6. 16. Tentatur, sed non incidit in tentationem. Liberatur ab illo maligno, ut est in Prece Dominica; ad quam dicta vide^h.

19. *Scimus* (nempe, ex Spiritus S. & fidei testimonio, Rom. 8. 16. 2 Cor. 1. 12. Eph. 1. 14. & 4. 30. & ex effectis regenerationisⁱ.) *quoniam* (vel, *quod*, P. &c.) *ex Deo sumus* Nos scilicet, nempe, omnes & soli boni Christiani ex Deo nati sumus; ideòque tuti à peccato, & à vi & fraude Diaboli^k. Conscii nobis sumus nos per Evangelium Divinam quandam induisse indolem: quare mirum non est si nostri mores discongruunt ab aliorum moribus^l. ¶ *Et*, &c. *καὶ ὁ κόσμος ὅλος* *ἐστὶν ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῷ* Et mundus totus (i. e. humanum genus,

nus^m, homines mundani^m, vel, non renati^o: in ma-
ligno (vel, malo, Er. Il. Ti. Tre. ex Sy. D. Ca. vel, malo
illo, Be. Pi.) positus est, Mo. Tre. ex Sy. Ar. vel, jacet, P.
Pi. sic Ca. Be. vel, constitutus est, Er. Il. Ti. persister, Æth.
Potest illud, ἐν τῷ πονηρῷ, sumi, vel, 1. Masculino ge-
nere, quia πονηρὸς in masc. præcessit P; q. d. in Diabolo, ut
v. præced^r. i. e. illi addictus est, & quasi in sinu ejus
quiescit^r; est in potestate Diaboli^v. Phrasid Græca est,
in aliquo positum esse, pro, in alicujus potestate esse, Ho-
mer. Odyss. A. Ἄμ' ἥτοι μὲν τὰ πάντα δῖον ἐν γένει κείται^x. Sed
gravior est phrasid, jacere in Satanā, quasi qui illum de-
voratum suis ipsius visceribus circumgestet. Simili em-
phasi credentes dicuntur esse in Christo, & Christus in
eis^v. Vel, 2. Genere neutro, cum allusione tamen ad
præced. Masculinum. Ille, Diabolus scilicet, malus est,
& Mundus ad mala fertur. Est locutio sumpta ex Exod.
32. 22. כִּי בָרַע הוּא, ubi Chaldæus, Quod pronus est
ad malum, q. d. Involutus est malitiæ^z. [Sensus, q. d.]
Malitiā, improbitate, peccatis omnis generis, abundat^z;
in peccato, quod malum est, quasi sepultus jacet. In
malo jacet, idem quod, in malo est. Sic Plautus Merca-
tore, in fermento jacet: & in Casina, Nunc in fermento
tota est, ita turget mihi, de foemina irata & inflata^b.
Significat, Mundum perversum esse & malitiā plenum,
& proinde fugiendum, ut Deum nos vocantem se-
quamur^c.

20. Et scimus (Post monita ad cavendos Antichri-
stos & Pseudo-prophetas, addit ultimo loco monita con-
tra Simonianos & τῶν τῶν ἑσχατολογιστῶν (Gnosticos)
qui dicebant illum Deum quem Jesus colendum docu-
erat non esse illum summum Deum, ac præterea Gen-
tium Deos coli posse sine peccato. Vide quæ diximus
in Anteloquio ad Evangelium Johannis, & ad Matth.
24. 11 d.) quoniam (vel, quod, P. &c.) Filius Dei venit]
In carne^x, vel, in hunc mundum^f; i. e. conversatur in-
ter nos, & operatur salutem nostram morte suā^g. ἦκεν]
Vel, est Enallage temporis præf. pro præter^h. Vel, legen-
dum ἦκενⁱ, ut Sy. & Ar. & Lat. legisse videntur, quod
rectius, quia Præteritum statim sequitur. Sic [autem]
accipe sicut ἐπαγγελία supra 4. 2, 3. ἐλθὼν 5. 6. Patefaciat
se hominibus per verba & facta^k. ¶ Et dedit nobis
sensum, &c. Διδόναι ἡμῶν νοῦν τὸν ἀληθινόν] Mentem
(vel, Intelligentiam, i. e. cognitionem gustumque rerum
divinarum^l; mentis illustrationem^m, Eph. 1. 18. sive
apertionem, Luc. 24. 45. nempe docendo, & quod do-
cebat miraculis comprobandoⁿ, & Deum ipsum in carne
manifestando^o. ut cognoscamus Verum, Mo. vel, illum
qui verax est, P. Nam ἀληθὺς interdum est verax, oppositus
mendacium loquenti & fidem non præstanti; interdum
verus, fictitio & commentitio oppositus^p: vel, verum
illum, Calv. Be. Pi. illum qui verus est, Er. nempe Deus,
ut mox declarat, & cui idola opponit v. seq. q. qui re-
verā Deus est, ut eum ab idolis sive diis fictitiis discer-
nat^r. Vel, verum Deum, Vulg. i. e. summum, æternum,
optimum, auctorem rerum omnium & visibillum & in-
visibillum. MS. hic legit τὸν ἀληθινόν Θεόν, ut habemus
& Joh. 17. 3. & 1 Thes. 1. 9. Sensus idem est Act. 14.

v. 15. Vide quæ ad ea loca diximus^t. ¶ Καὶ ἐσμεν[†] G.
ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ ἵπῳ, &c.] Et sumus in Vero, (vel, vero
illo, Be. Pi. supple Deo^r, ex eo quod præcedit & sequi-
tur^v, nempe Patre^x: q. d. Illi Deo vero facti sumus.
conjunctissimi. Nam ἐν Θεῷ & μετ' αὐτοῦ pro eodem usur-
pantur^y.) in (vel, & in, Pi. vel, id est, in, Be. Vor. Asyn-
deton est, sicut ex re ipsa patet, quia nemo potest esse sui-
ipius filius^z.) filio ejus Jesu Christo, Mo. Be. Pi. &c. Ey
hoc loco valet per. Ista Conjunctio facta est per Filium
Dei veri illius. Ἰσοῦ Χριστοῦ non est in MS. sicut abest
& in Latino^z. ¶ Hic, &c. οὗτος ἐστίν, &c.] Hic est
verus ille Deus, & vita illa æterna, Be. Pi. i. e. auctor vitæ
æternæ^b. Metonymia^c. Hic, vel, 1. Pater^d, is nempe
quem Jesus monstravit colendumque docuit, non alius.
οὗτος sæpe refertur ad aliquid præcedens non ἀμείνω, ut
Act. 8. 26. & 20. 6e. vel, 2. Filius Dei, Christus^f,
qui verus est Deus^g, non participatione & adoptione,
sed substantialiter & naturā^h, de quo proximè egitⁱ.
Relativa autem ac demonstrativa Pronomina referenda
sunt ad proximè præcedentia, nisi necessitas urgeat^k,
aut rei veritas requirat ut ad remotiora referantur^l, quod
hic locum non habet^m. Sic quoque refertur τὸ Joh.
1. 2, 7, 30. & 1 Joh. 1. 2. & 5. 6. & 2 epist. Joh. 9.
Huic favet tum scopus Apostoliⁿ, qui est ut Christum
describatⁿ, à persona & officio, &c^o, tum, quod hæc
descriptio Christo verè competit ex collat. Joh. 1. 1, 2.
& 5. 11, 12. & 1 Joh. 1. 1, 2, 4. &c^p. Et peculiare
ubique est Johanni per vitam æternam Christum signifi-
care^q. Tum, quod alioqui Tautologia esset, Hic, Nempe
verus Deus, est verus Deus^r.

21. Custodite, &c. φυλάττετε ἑαυτοὺς, &c.] Pro quo bre-
vius φυλάττετε, Luc. 12. 15. Heb. שמר modò vertitur
per φυλάττετε, modò per προσέχετε^t. Cavete vobis (q. d.
Extremo hoc loco illud vobis etiam atque etiam volo
impressum in animis, ut vobis caveatis^t: vel, Custodite
vosipso, Mo. Vulg.) ab idolis, Be. Pi. Mo. vel, simulachris,
Vulg. Er. vel, falsis diis, colendis scilicet: qui dii à Ju-
dæis Græcè loquentibus dicebantur εἰδωλά, quia per simu-
lachra repræsentabantur, & in illis simulachris colebantur.
Ita factum est ut vox εἰδωλολατρείας succederet in locum
voci Hebræarum עבודה. Sensus, Cavete vobis
ab omni idololatriæ parte ex specie, sive directā, sive in-
directā, vel specie tenus; veluti comedendo idolothyta,
aut recumbendo in idoliis^x: q. d. Idola nec adorate,
nec adornate, nec per ea jurate, nec ullā ratione cultui,
vel laudibus, eorum vos immiscete^y. Qu. Cur hoc
præcipit Christianis ab idololatria conversis? Resp. 1.
Erant in his, sicut inter Corinthios, quidam non satis
firmi, qui retinebant adhuc quasdam veteris idololatriæ
reliquias^z. 2. Non mediocre erat periculum Christia-
nis^a, tum temporis inter amicos, imò parentes, Gen-
tiles^b, & idololatrias, assidue versantibus^c; nè vel metu,
vel pudore, vel placendi studio, facerent saltem externum
aliquid ad idolorum cultum pertinens^d. 3. Designat hic
idola Gnosticorum, qui Simonis & Helenæ statuas ado-
rabant sacrificiis, incenso, libationibus, &c. ut de eis scri-
bit Eusebius^e.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

II. EPISTOLAM
JOHANNIS.

PROLEGOMENA.] Hanc Epistolam & eam quæ sequitur non esse Johannis Apostoli Veterum multi jam olim crediderunt, à quibus non dissentiant Euseb. & Hieron. Et magna sunt in id argumenta ^a. Hoc certe tolerabilius dicitur quam quod de secunda Petri Epistola ab eodem dictum est ^b. Nam duos fuisse Johannes Ephesi, Apostolum ac Prebyterum ejus discipulum, semper constitit ex sepulcris alio hujus, alio illius: quæ sepulcra Hieron. vidit ^c. Refert Clemens *Constitut.* 7. 45. quod sicut Timotheus factus est à Paulo Episcopus Ephesi, h. e. Gentilium Christianorum; ita secundus Johannes à Johanne Apostolo factus est ejusdem loci Episcopus, h. e. Judæorum Ephesi habitantium. Hunc autem Scriptorem fuisse harum Epistolarum sic probant ^d; 1. quod hic Scriptor non *Apostolum* se vocat sed *Presbyterum*, cum non soleant Apostoli, etiam ubi ad Privatos scribunt, omittere eum titulum quo ipsorum scripta maxime commendabantur. Nam quod Petrus Presbyteros alloquens se quoque *κατὰ συγγράμματα* vocat eorum *συμπρεσβύτερον*, id fit extra Inscriptionem ex quadam comitate, quali & Imperatores se *commilites* vocant ^e. Resp. *πρεσβύτερος* est nomen dignitatis & supremæ potestatis in Ecclesia, & proinde Apostolus aptè sic dicitur, saltem *ὁ πρεσβύτερος*, per modum eminentiæ. Deinde solenne est Johanni etiam in Evangelio, & in præced. Epistola seipsum nē nominare quidem nisi per circumlocutionem, qualis hæc est. Et forsan nomen suum prudenter dissimulavit ob persecutiones urgentes ^f. 2. quod apud multas gentes hæ Epistolæ non fuerant receptæ, imò nec in sermonem earum versæ; ut nec Altera Petri quæ dicitur, nec Judæ, quia non habebantur pro Apostolicis ^g. Resp. Non mirum, has Epistolas ab omnibus non statim fuisse receptas, utpote publico caractere & Authoris inscriptione minime insignitas. Eas autem constat brevi postea in cano- nem receptas, & hanc Inscriptionem ab Ecclesia fuisse præfixam, *Johannis Apostoli Epistola Catholica secunda* ^h. 3. quod credibile non est quenquam qui Christianus dici vellet, eam fuisse audaciā ut Apostolo se opponeret ⁱ. Resp. Constat, hæreticos illius ætatis ipsis Apostolis se opposuisse, ut Alexander Paulo, 2 Tim. 4. 15. vide & 1 Tim. 1. 20. 2 Pet. 2. 10. Judæ, v. 8, 11. item 1 Cor. 8 ^k. Ipse contextus & character sermonis satis arguit ejusdem Scriptoris esse, vel saltem ab eodem spiritu dictatas, à quo præcedens Epistola profecta est ^l. Scriptorum esse Johannem Apostolum indicat styli & sententiarum cum prima Epistola accuratus consensus, ut v. 4, 5, 6, 7. cum 1 Joan. 2. 7, 11. & 3. 23. & 5. 2 ^m.

CAP. I.

1. **S**ENIOR; ita Pi. Er. Ca. II. Ti. Sy. *ὁ πρεσβύτερος* ^a. *Presbyter*, Val. Be. G. J. Cap. E. P. Mo. Eo nomine satis erat notus ^a. Et ob familiaritatem & notitiam mutuam nomen hinc suum præterisse videtur ^b. Respicit hic, vel, 1. ætatem ^c; agebat enim jam annum 97 ^d. Apostolis omnibus solus superstes ^e. Vel, 2. dignitatem ^f, five officium ^g, ex collat. 1 Pet. 5. 1 ^h. Uterque sic se vocat, non quod potestatem suam Apostolicam deponerent, sed quod cum illis modo ministeriali agerent; vel forsan ut innuerent, exinde functionem & dona Apostolica non esse expectanda, sed ministerialia tantum ⁱ. ¶ *Electa*, &c. *ἡλεκτὴ κυρία* ^j. *Electa Domina*, Er. P. Mo. Ca. Be. Pi. &c. Designat hic, vel, 1. unam personam, ut videmus infra v. 13 ^k. matronam ^l; quæ *ἡλεκτὴ* dicta, vel, 1. nomine proprio ^m, Hebraicè *בְּרִיָּה*: sicut THOMAS est Didymus. Tale nomen *ἡλεκτὴ* apud Herman, *Ἀγαστή*, *Ἀγαπή*, &c. similia ex Adjectivis facta propria ⁿ; sic *Justa*, *Christina*, &c. Cui repugnat, quod & soror ejus *electa* dicitur v. 13. Vel, 2. per excellentiam ^p; q. d. eximia ^q, dignitate ^r, nobilitate, virtute, vel officio ^s. Vel, 3. electa à Deo ad vitam æternam, qualem eam æstimabat judicio charitatis ^t. *Κυρία* dicitur, vel, 1. nomine proprio ^v. Vel, 2. honoris gratiā, ob ipsius nobilitatem ^x, quia principis aut magnatis uxor erat ^y; ob potentiam, famulitium ^z, opes ac beneficentiam in pauperes ^a. Vel, 3. ex more Hebræorum, quibus mulier *בְּרִיָּה*, *domina*, dicitur, ut Gen. 16. 4, 8, 9 ^b. Sicut viri quilibet appellabantur *Κύριοι*, ut videre est Joh. 20. 15. ita femina *Κύρια*, ut videre est etiam in Enchiridio Epicteti 62. & apud Chryl. Videtur autem hæc femina fuisse gente Judæa, non Ephesi, sed in alia urbe habitans ^c; in cujus, utpote primariæ & potentis, familiam & animum se innuabant hæretici, more suo, ut eam, & per eam cæteros Christianos, seducerent: quæ causa cur Joannes ad eam scribit ^d. Vel, 2. designat h. l. Ecclesiam Christianam ^e, ut *συνελεκτή* v. 13. est soror Ecclesia: vide dicta ad 1 Pet. 5. 13. *Κυρία* quoque Athenientibus, & Curia Romanis, idem significant quod *ἐκκλησία*. Sic ergo veritas, *electa Ecclesia*, quam forsan non nominat ob persecutionem tunc urgentem ^f. Diximus *συνελεκτή* 1 Pet. 5. 13. ad Ecclesiam tacite referri. At hic aliter fumitur ^g. Inepta est hæc sententia ^h. Ei repugnat, 1. quod hoc sit inusitatum dicendi genus; 2. quod dixeret pollicetur se ad eam & filios ipsius venturum, & filios sororis salutatur v. 12, 13 ⁱ. ¶ Et nativis (vel, liberis, Be. Pi. filijs, Er. V.) ejus ^j Educatis à matre in religione Christiana ^k. ¶ Quos, &c. ^l Ovis, &c.] Subaudi *ἀνθρώπους*. Refert totum præcedens ^m, matrem

matrem & liberosⁿ, habitā sententiæ potius quam verborum ratione^o. Synesis P. *Quos ego diligo in veritate*, Mo. Vulg. scilicet religionis Christianæ^q; vel, amore Christiano & qui secundum Deum est^r; vel, verè, sive sincerè, V. G. Pi. Sic Sirach. 7. 22. Mat. 22. 16. Hebræicè *אמת*, ut Esa. 10. 20. & 16. 5. &c. Et omnes (Synecdochicè^t, nempe qui Ephesi & in vicinis lociserant^v, & quibus hæc Domina erat nota^x:) qui nōrunt (Per nōsse intellige Notitiam verbis factisque ostendere^y:) *veritatem*] i. e. Christum^z; vel, Evangelium^a, ut Heb. 10. 26. 1 Pet. 1. 22^b. vel, veram fidem, seu ejus dogmata^c.

2. *Propter veritatem* (i. e. veram doctrinam, pietatem, &c. d. q. d. quia constanter adhærent veritati Christianæ, & charitati^{*}. Refertur ad præced. *diligo* f.) *quæ permanet* (vel, *habitat*, Be. Pi. In MS. est *ἀμεταβλητή*.) *in nobis*, (i. e. in omnibus verè Catholicis^b, in me & vobis. Justè, inquit, amamus vos, quia Evangelium est in nobis. Par locutio 1 Joh. 2. 14ⁱ.) & (vel pro quæ, more Hebræo^k:) *nobiscum erit* (i. e. permanebit, uti voveo & spero^l, non in hac solum vita^m: vel, sit, Be. & pro *est*, ut & v. seqⁿ. Optat enim & sibi & illis perseverantiam^o.) *in æternum*] In cœlesti gloria P. Be. ad v. 3.

3. *Sit, &c.* *Est, &c.* *Erit, &c.* V. *Sit, &c.* Mo. Be. Pi. G. Sæpe enim Hebræis Futura ponuntur pro Precativis^q. Eadem precatio 1 Tim. 1. 2. & 2 Tim. 1. 2^r. ¶ *In* (vel, *Cum*, Be. Pi.) *veritate & charitate*] Pertinet hoc, vel, 1. ad proximè præced. t. Christum hîc vocat Filium Patris *in veritate & charitate*, vel, quia est Filius verissimus & dilectissimus; utpote ejusdem cum Patre naturæ five essentiæ^t, plenus veritate & gratiâ, Joh. 1. 14. vel, quia Patris & veritatem consilii ac propositi atque doctrinæ, & charitatem erga nos, tum nobis revelat, tum expressam ejus in se exhibet imaginem^v. Vel, 2. ad remotius, *sit vobiscum gratia, &c.* *cum veritate* jam dicta^y, nempe Evangelii^z, & *charitate* fraterna^a; vel, amore Dei & proximi^b, q. d. ut permaneatis & crescatis in veritate & charitate^c. Non enim initium horum bonorum eis optat, (quod illis antea tribuit) sed continuationem & incrementum, ut 2 Pet. 1. 2. Hæc autem duo opportunè hoc voto continentur, quia scopus sunt hujus Epistolæ^d. *Ἐν ἀληθείᾳ & ἀγάπῃ*] i. e. Per cognitionem veri, & dilectionem mutuam. Nam per hæc in nos Dei beneficia provocamus, conservamus, augemus^{*}.

4. *Inveni* (i. e. vidi^f.) *de filiis tuis* (quosdam, licet non omnes^g; vel, filios tuos^h. Filii quidam ejus matronæ Ephesum, ut credibile est, venerant negotiorum causâⁱ.) *ambulantes* (i. e. vitam instituentes^k:) *in veritate*, (i. e. sinceritate seu integritate tum fidei, tum vitæ ac morum^l: vel, ad normam Evangelii^m; vel, sincerè, ut modò diximusⁿ; vel, ut veritas præscribit^o;) *sicut mandatum* (i. e. regulam & vivendi & sentiendi P:) *accepimus à Patre*] A Deo Patre^q, per leges & naturales & positivas^r; vel, per Christum^t. Cognovi eos ex animo, inquit, sequi præcepta Evangelica: quæ maxima est laus. In MS. est *ὡς τὰ πατρὸς*. Duas istas præpositiones *ἀπὸ* & *παρὰ* promiscuè usurpari vidimus suprà v. 3^r.

5. *Nunc, &c.* *Nūν ἔρωτά, &c.*] *Nunc rogo* (vel, *precor*: *ἔρωτά* posuit more Græcorum Latinos imitantium. Diximus de eo ad Joh. 4. 31^v.) *te*, Be. Pi. simūque omnes tuos^{*}. ¶ *Ab initio*] Quippe legis naturalis, & datum etiam Hebræis in veteri Lege, Levit. 19. 18^y. q. d. Etiam sub Lege didicimus, quamquam nunc latiore & intensiore sensu. Sumpta ex 1 Joh. 2. 7. ubi dicta vide^z. Al. *A principio*, scil. Evangelii nobis prædicati^a. Sensus est, Eam demum doctrinam quam initio, ab ipsis videlicet Apostolis, audierant, veram & germanam esse. Sic Tertul. *Quod primum, verum*^b.

6. *Et hæc est charitas* (i. e. In eo apparet^c, vel consistit^d, dilectio Dei^e, & proximi^f:) *ut* (vel, *qua sit ut*, Pi. Eliphs qualis 1 Joh. 5. 3^g. & 1 Joh. 3. 20^h.) *ambulemus, &c.*] Similis sententia Joh. 14. 21. & 1 Joh. 2. 5. & 5. 3. ¶ *Hoc est mandatum, &c.*] Hoc est quod Deus semper exegit à nobis etiam sub statu Legis, ut ipsum diligere, non unum aut alterum præceptum, sed omnia ejus præcepta, factis, quantum fieri potest, implendo. Habes hæc conjuncta Deut. 6. 5, &c. Adde

Exod. 15. 26ⁱ. Mandato charitatis egregiè connectit^l G. mandatum fidei, quod etiam ab antiquitate commendat^k. Sensus, Hoc est mandatum ut permaneatis in his quæ ab initio Christianismi sunt nobis tradita^l; *sicut audivistis à principio, ut* (sub. ita, ^l E. quod ex Hebræorum more omittitur^m;) *in eo ambulatis*, Be.

7. *Quoniam* (q. d. Monui ut in mandato veritatis & charitatis perseveretisⁿ:) *multi seductores, &c.*] Antichristi & Pseudoprophetæ, qui Jesum ideo pro Messia non cognoscebant quod venisset in statu humili & multis malis obnoxio. Hic sensus novus incipit & coheret cum seq. *Βλέπετε, &c.* Sumptum hoc ex 1 Joh. 4. 2, 3. vocem *πᾶν* habes Mat. 27. 63. 2 Cor. 6. 8. 1 Tim. 4. 1. Post Plurale autem infert Singulare, [*ὁ* τ^o, &c.] contrā quam 1 Joh. 3. 16. quia in talibus idem valet locutio utraque. Sensus est, Qui talia docet is est impostor: quod si & semet dicat Messiam aut populi vindicem, is est Antichristus^o. *ὁ* τ^o hîc pro *πᾶν* τ^o P. q. d. Quicumque hoc negat est unus ex illis impostoribus & Antichristis^r: nam articulus vim habet *ἀναφορῆς*^r. Non temerè scriptum *ὁ* πᾶν τ^o & *ὁ* ἀντίχριστος, non ut singularis persona significetur, sed ut hoc impostorum & antichristorum genus à cœteris distinguatur^t.

8. *Videte, &c.* *Βλέπετε ἑαυτοὺς ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν τὴν χάριν ἣν ἔλαβον*] Itā plerique cod. MSS. legunt, pauci autem, ut quatuor R. Stephani, in secunda persona, *ἀπολέσωμεν*, *εἰς χάριν*. Sic & Vulg. *perdati, operati estis*^t. Quod melius quadrat cum *βλέπετε*^v. Sed eleganter nec sine pondere transitus fit à secunda persona ad primam, in hortatione ad commune officium. Sic suprà v. 5. *rogo te ut diligamus, &c.* & 1 Joh. 2. 28. *manete in eo, ut habeamus, &c.* Sic Jac. 3. 1^x. [Verba sic reddunt:] *Respicite* (vel, *Intuemini*, V. Circumspicite & considerate diligenter^y: vel, *Cavete*, Pi. Eadem locutio Marc. 13. 9. *Βλέπετε* hîc idem est quod *φυλάσσετε*^z.) *vosipsos*, (vel, *vobis*, Pi.) *nè perdamus* (i. e. nè perdati. Enallage personæ per *ἀναφορῆς*^a vel, *nè pereant*, V. vel, *nè amittamus*, G.) *quæ egimus*, Be. vel, *operas*, G. vel, *quæ operati sumus*, Pi. Vulg. &c. Circa vestram instructionem & salutem^b: vel, nè quicquid hæcenus bonorum operum fecistis, id omne fiat vobis inutile, cassum & inane^c: vel, nè amittatis fructum [vestrorum] bonorum operum^d, quod fieri posse & hîc docemur & Gal. 3. 4. Heb. 10. 34, 35e. *Μετὰ τὴν χάριν* dictum^f. Al. *Date operam nè perdamus quæ elaboravimus*, [i. e. nè] fructu^g vos docuerimus^g. ¶ *Ut mercedem plenam, &c.*] i. e. copiosam^h; vel, mercedem vitæ æternæⁱ. Nam est & minor merces in hac vita, Luc. 10. 7^k.

9. *Omnis qui, &c.* *Ὁ παραβαίνων, &c.*] *Qui transgreditur*, (Scil. mandatum Dei de Christo audiendo^l: vel, doctrinam Christi^m: vel, mandata Deiⁿ: i. e. qui abjicit universam doctrinam Christi^t: vel, qui prævaricatur, Val. *Παραβαίνειν* eximiè dicitur qui legem Dei contemnit, ut diximus Heb. 2. 2. Contemnit autem Legem Dei qui in Evangelio non perstat^o;) & non manet (vel, *permanet*, Vulg. Explicatio præced. dicti ex contrario P: *μένειν* hîc pro *διδάσκειν* q.) *in doctrina Christi*, Er. Pi. &c. vel, 1. activè, i. e. quam Christus tradidit docetque^r. Vel, 2. passivè, quæ de Christo traditur, ut de veritate utriusque naturæ in Christo, &c. t. de persona & officio & beneficiis Christi^t. ¶ *Deum non habet*] Amicum, aut patrem^v; vel, non novit, ut 1 Joh. 2. 23. Nam Deus hoc tempore non noscitur nisi per Filium, ut olim per Moysen^x: vel, caret communione cum Deo Patre, 1 Joh. 2. 23^y. Ei se Deus neque hîc per gratiam donat, neque daturus est in gloria^z. ¶ *Qui permanet, &c.*] Dictis & factis^a. ¶ *Et Patrem & Filium habet*] Et consequenter Spiritum Sanctum, qui est amor & nexus Patris & Filii^b. Al. Is ostendit notam sibi esse voluntatem & Patris & Filii. Itā sæpe habuimus nōsse pro ostendere nōsse, locutione Hebræis admodum familiari^c.

10. *Si quis venit ad vos*] Tanquam peregrinus, aut amicus, aut tanquam vos docturus, aut quocunque alio colore. Hæretici enim variis prætextibus domos adibant, &c. vide 2 Tim. 6^d. Si quis se insinuet in vestras Ecclesias^e. ¶ *Hanc doctrinam*, (Nempe Christi,

Christi, ex v. præced. f. vel, quæ est in Evangelio, de persona & officio Christi: non affert] Sed illi contraria docet. Si quis proficitur se abhorre ab Evangelio. ¶ Nolite recipere, &c.] Aut si eò irrepsit, eum detectum dimittite. Nè eos hospitio excipite, fugite ab eorum consortio, & familiaritate. Hoc non dicitur de iis qui alieni semper fuere ab Ecclesia, ut videre est 1 Cor. 5. 10. sed de iis qui volunt fratres haberi & doctrinam evertunt. ¶ Nec, &c. Καὶ χαιρεῖν, &c.] Nec Ave (vel, salutem, Val. Er. V. ad verb. Gaudere, Pi. Mo. Formula salutandi Græcis usitata, sicut & εὐπερίστω. Sic & Horatius, Celfo gaudere & bene rem gerere Albinovano P.) ei dicite, Be. Pi. &c. i. e. Nè salutate eum: quod non absolute intellige, sed cum testificatione familiaris benevolentiae, quæ errores seductorum probentur, aut dissimulando foveantur. Mos sumptus à Judæis, qui excommunicatos per ὄρον, Ethnicos & publicanos, vitabant, nec communem inter homines salutationem illis offerebant aut reddebant. Significat, talium familiaritatem devitandam. Et mos erat multis Gentibus nè alloqui quidem quos averfarentur. Herod. Thaliā, λόγον εἶναι εἰς δὲ & Polymniā, εἰς δὲ δειλέστε. Johannes Domini discipulus in Epheso iens lavari, cūm vidisset intus Cerinthum, exsiliit de balneo non lotus, dicens quod timeat nè balneum concidat cūm intus esset Cerinthus inimicus veritatis. Itā Irenæi interpres 3. 3. Hoc præcepto commercium omne cum hæreticis hæreseos spargendæ causā adventantibus interdicit.

11. Qui enim dicit illi Ave] Vel, eum salvere jubet, Ca. i. e. salutem, multo magis qui illum hospitio excipit. Synecdoche est, vel Hyperbole. Vult enim dicere, Qui cum tali amicitiam colit. Vide dicta à nobis ad Mat. 18. 17. ¶ Communicat operibus ejus malignis] Illis scilicet quibus doctrinam Christi destruere conatur. In partem venit culpæ, tanquam approbator, aut fautor. Par locutio 1 Tim. 5. 22. vide Psal. 50. 18. videtur hæreticis illius applaudere & cooperari, sicut qui meretricentem vel furantem sciens volensque exciperet illi foveret & applauderet. Alioqui secluso perversionis periculo seu tui, seu aliorum, & semoto scandalo, non vetatur jure divino, vel naturæ, communicatio cum hæreticis, præsertim si vel necessitas, vel pietas, vel gravis utilitas, eam suadeat; ut si hæreticus in extrema sit necessitate, neque enim hæreticus desit esse de numero proximorum tuorum, quos diligere juberis sicut teipsum.

12. Plura, &c. Πολλά, &c.] Cūm multa haberem vobis scribenda, Er. Be. Pi. &c. vel, scribere, Mo.

Vulg. vel, quæ scribere poteram vobis, G. nempe non inutilia. ¶ Nolui, &c. οὐκ ἐβελήθην διὰ χάρτες καὶ μέλαν. ¶ Nolui per chartam & atramentum, Er. P. Mo. Be. Pi. sic Ca. &c. Nempe γράψαι, (scribere,) quod exprimitur sequente Epistolā 13. Est autem duplex acceptio vocis γράψαι, propria & impropria. Improprie enim & qui dicit, & qui bene cuiquam facit, dicitur cordi ejus inscribere, Prov. 3. 3. Jer. 31. 33. Græci atramentum vocant μέλαν, subaudiendo χράσσειν, q. d. atrum colorem. ¶ Spero, &c. Ἀλλὰ ἐλπίζω— σῶμα, &c.] Sed spero (sub. me, Be. Pi.) venire (vel, venturum, Be. Pi. Zeg. ἐλθεῖν pro ἐλεύσεσθαι, Enallage temporis: ad vos, (i. e. In eam urbem ubi vos estis: os (Ante sōma subaudiendum κατὰ ο. vel, ore, Val. Er. V. D. Accusativus hic Græco more positus, pro quo Latini ponerent Ablativum P.) ad os (i. e. coram: vel, presentem presentibus, Be. Pi. sic E. ut sit os pro toto homine per Synecdo. Eadem locutio in Græco Num. 12. 8. similis verò 1 Cor. 13. 12. ubi subaudiendum σέσωπα, facie ad faciem conversâ, sic & h. l. ore ad os converso: loqui, Mo. vel, loquuturum, Pi. Be. &c. ¶ Ut gaudium vestrum (Quidam libri habent ὑμῶν, quod rectum puto: vel, nostrum, Mo. Be. Pi.) plenum (vel, completum, Be. Pi.) sit] Comparatè scilicet cum antecedente conditione, non absolute, quod in altera demum vita continget: vel, plenum, i. e. abundans, exuberans. Παμπρωμαῖον pro πλήρες, quomodo γαγεννημένον, & similia. Et dictum hoc comparatè: quia plenius gaudium ex conspectu mutuo quàm ex commercio literarum. Vide Rom. 1. 12. & 2 Tim. 1. 4. ubi par locutio. Viva vox doctoris, præsertim Apostoli, longè plus gaudii, doctrinæ, pietatis, & consolationis allatura erat quàm vox mortua.

13. Salutant te (Claudit salutatione ut incipit à compellatione. Erant autem hæ salutationes non civiles tantum, sed & Christianæ, quibus precabantur iis salutem animæ, &c.) filii sororis tuæ (Qui tum ob negotia erant Ephesi. Vide Anteloquium ad Epist. Pauli ad Ephesios.) Electæ, τῆς ἐκλεκτῆς] Vide ad v. 1. Alii libri sine articulo habent ἐκλεκτῆς, alii verò Εὐδεκτῆς, quod verum puto: ut sit nomen proprium, sicut ἐκλεκτῆς, & Hebræum nomen hujus. fœminæ fuerit תַּלְמִידָה. Al. Electæ, i. e. o electæ, in Vocativo casu. Sensus esse potest, Salutant te filii sororis tuæ, tuæ inquam, quæ es Electæ. Qui Ecclesiam significari volunt sic interpretantur, q. d. Te, o Electæ Ecclesia, Corinthiorum v. g. salutant filii sororis tuæ, scilicet, Fideles Electi Ecclesiæ Ephesiorum.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

III. EPISTOLAM
JOHANNIS.a G.
b Ham.

CAIO, *ταίω*] Est nomen Romanum ^a. Idem *Gaius* & *Caius* ^b. Vocabulum erat valde commune, sed inter bene notos & amicos sufficiebat prænomen dicere, — *Gaudent prænominē molles Auriculae*, ait Horat. Tale illud, *ô Tite*, apud Ennium & Ciceronem. Vix fert ætas ut idem sit hic *Caius* qui nominatur Rom. 16. 23. & 1 Cor. 1. 14. (quod tamen plerique censent ||:) aut qui in Actis 19. 29. & 20. 4. c. Et *Gaius* ille Rom. 16. & 1 Cor. 1. Corinthius erat, & à Paulo conversus, non, ut hic, à Joanne. Alius ab eo erat ille Act. 19. & 20. & hic noster ab illis omnibus diversus videtur ^d. Vixit hic *Caius* in aliqua Ecclesiarum quarum mentio in Apocalypsi *. ¶ *Charissimo*] Scilicet *χαιρεν*, ut Jac. 1. 1. ^e. *Ἀγαπῶδες* blanda appellatio quā Christiani inter se utebantur, ut Rom. 16. 5, 8, 9, 12. Col. 1. 7. & 4. 7, 9, & c. ^f.
2. De, &c. *Περὶ πάντων εὐχαρίστω*, &c.] *Inprimis* (vel, *Per omnia*, Æth. *De omnibus*, Mo. Ca. *Supra omnia*, Be. *Quod attinet ad res omnes*. Sic Phil. 1. 27. & 2. 19. ^h. *Περὶ πάντων*, ut in illo Homeri versu, *Ἄνδρες ἄνθρωποι ἐθέλει πᾶσι πάντων εὐμενέαι εἶναι*. Fortè legendum, *ὡς πάντων* ^k.) *opto ut prosperè agas* (i. e. bene habeas per omnia ^l; in omnibus his negotiis & actibus ^m, in spiritualibus & temporalibus ⁿ: Heb. *יְהִי לְךָ כָּל דָּבָר בְּרָכָה*. Vide Rom. 1. 10. 1 Cor. 16. 2. ^o. ut commodè vivas, tu, i. e. corpus tuum, ut docet Antithesis P.) & *valeam*, Be. Pi. P. &c. Hoc velut *παρενθετικὸς* positum est: nam redditur ad vocem *εὐχαρίστω*. Sed quia *τὸ εὐχαρίστω* maxima pars est *τὸ εὐχαρίστω*, ideo post Generis nomen addita est Species excellentissima ^q. ¶ *Sicut prosperè agit anima tua* i. e. Tu ipse secundum animam & corpus ^r: vel, Sicut animo vales ^t, fruens pace Dei ^u. *Ψυχὴ* hic pro toto animo ponitur, ut Matth. 22. 37. Luc. 10. 27. Eph. 6. 6. Col. 3. 23. [Sensus, q. d.] Non dubito quin animo sis tali qualem optare possem: Idem opto de corpore & rebus aliis. *Optandum est ut sit mens sana in corpore sano* ^v.
3. *Venientibus*, &c. *Ἐρχομένων*, &c.] id est, *ἐλθόντων* ^x. *Cum venirent*, &c. Be. Pi. Ex vestris partibus ^y. ¶ *Et*, &c. *Καὶ ὑμῶν τινος* [ἢ τῆς ἀληθείας] Traiectio Pronominis Joanni Familiaris ^z. *Μαρίνου* solet regere Dativum, Luc. 9. 22. Act. 14. 3. & 15. 8. & 22. 5, &c. ^a. Maximè delectatur Johannes *veritatis* vocē, passim eam multiplici significatione inculcans ^b. Et *testantibus* (vel, *Qui testimonium perhibent*, G. sim. Be. Pi. Zeg.) *tua veritati*, Mo. Pi. &c. vel, *integritati*, Il. Ti. *sinceritati*, D. sic G. Be. Pi. Nempe fidei, morum ^c, charitatis, beneficentia ^d, pietatis ^e. *Veritatem* hic vocat vitam integram & sceleris puram ^f. ¶ *Sicut tu*, &c.] Est explicatio ejus quod præcessit; q. d. *id est, quomodo tu sincerè vitam omnem instituas*, nempe ut decet Christianum re, non nomine. Absit *ω* in MS ^g.

¶ Me. sim.
L. T.
c G.

d Ham.

* G.
f Pi.

g G.

h Idem.

i Be.

k Pi.

l V. sim. T.

m Me.

n E.

o G.

p Pi.

q G.

r T.

t Me. sic

v.

f Pi.

v G.

x Be.

y G.

z Be.

a G.

b Be.

c Me. T.

d Me.

e Vor.

f Be.

g G.

4. *Majus*, &c. *Μεζότερον*, &c.] Novè, pro *μεζωτέρω* ^b. Be. *Μεζωτέρω* ^c. Imò perfectissimè *ἐκμεζωτέρω*. Nam || *Camer.* ex Comparativis Græci sæpe formant alios Comparativos. Sic Homer. ex *χρείων* format *χρεϊότερος*, Il. μ'. & ex *πλείων*, *πλείότερος*, Odys. λ'. 358. Sic ex *καλίων* fit *καλλίωτερος*, à Thucyd. I. 4. & ex *μείων*, *μειότερος*, ab Apollon. Rhodio, I. 2. & ex *χρείων*, *χρεϊότερος*, ab Arato ^d. Est ^e Sch. ad intendendam significationem Comparativus è Comparativo factus: quomodo *ἐλαχίστος* ^f. Comparativus è Superlativo Eph. 3. 8. i. [Sic vertunt:] *Majus istis* (scil. ^g G. gaudiis. Utitur plur. num. emphaseos causâ, ex Hebraismo ^h: vel, *hoc*, Val. Alii [enim] Codices habent ⁱ Be. *ταύτης* ^j.) *gaudium*, &c. Be. Pi. ¶ *Quam*, &c. *ἵνα* ^k G. *ἀκέρω*, &c.] *Cum* videlicet *audio*, &c. Be. Pi. Vel hæc una phrasis Joanni Apostolo hanc Epistolam vendicat. Est enim illi peculiare *ἵνα* usurpare pro *ut*, ex Hebraismo, similiter etiam præcedente *μεζωτέρα*. Vide Joan. 15. 8, 13. & 16. 2, 32. ^m. Planè eadem [hic] constructio ⁿ Be. quæ Joh. 15. 13. ubi diximus *ἵνα* esse expositivum *ταύτης* quod præcesserat. *Ἐμὰ τέκνα*, i. e. *eos quos ego institui*, 1 Tim. 1. 2, 18. 2 Tim. 1. 2. & 2. 1. Phil. 10. Johannes quidem, ut & Petrus, maximè circa Judæos laborabant, sed occasione datâ non omittebant instituire & Gentes; ut Petrus Cornelium ^o. Al. Ellipsis hic ^p G. est particulæ *ἢ*, *ἢ ἵνα*. *ἵνα* hic conditionalem significationem habet, ut & Matth. 5. 29. & 10. 25. Luc. 17. 2, &c. ^q.

5. *Fideliter*, &c. *Πιστὴν πιστῶς ὁ εὐαγγελιστὴς*, &c.] *Tutum reddis*, five, *In tuto collocas*, &c. Er. Absurda interpretatio ^r. *Firmum*, vel *stabile*, *reddis*, &c. Nam nihil firminus quàm quod in hos confertur P. *Fideliter* (vel, *Fidele*, Mo. i. e. rem fidelem ^s; vel, *fideli dignam* ^t; vel, ut decet fidelem, seu Christianum ^u: vel, *Rem bonam*. Nam sic *ΠΙΣΤΙΣ* vertitur *ἀγαθὴ* Nehem. 7. 2. alibi *δικαιοσύνη* ^v.) *agis*, vel *facis*, *quicquid* (nempe beneficii ^w: Al. *ἵνα*, si *quid*, ut Matth. 12. 36. & 14. 7. & 15. 5. & 16. 19. Gal. 6. 7. Eph. 6. 8. ^x.) *erga fratres* (i. e. pauperes Christianos ^y, tuæ gentis & uibis ^z: vel, *id est*, *que*, Be. ex Vulg. Hoc enim pondus addit sententiæ ^a.) *erga peregrinos*, Be. Pi. i. e. extraneos ^b. Lege ut in MS. *ἀδελφοὶ καὶ ταῦτα ξένοι*, *fratres & quidem peregrinantes* ^c.

6. *In conspectu Ecclesiæ*] Nempe illius apud quam ego nunc dego ^d, h. e. Ephesinæ ^e. ¶ *Quos*, &c. ^f Pi. *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^s *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^t *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^u *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^v *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^w *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^x *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^y *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^z *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^a *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^b *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^c *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^d *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^e *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^f *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^g *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^h *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁱ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^j *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^k *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^l *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^m *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ⁿ *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^o *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^p *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^q *ὅς ἐστιν ὁ πᾶς οὖν κόσμος* ^r *ὅς ἐστιν*

¹ G. ² Me. ³ Pi. ⁴ T. ⁵ Be. ⁶ V. ⁷ Mc. ⁸ E. ⁹ G.

οὐκ ἐπιτείν sumitur Tit. 3. 13. dando etiam literas commendatitias & comites adversus latrones^m: *convenienter* (vel, *dignè*, Er. II. Ti. Mo. *decenter*, Sy. in T. vel, *ut dignum est*, P. Ca. Pi.) *Deo*, Be. i. e. per Meton. subjecti, professione nominis Deiⁿ, cujus ipsi sunt famuli, filii & legati^s qui dixit, *Qui vos excipit me excipit* P: vel, ut par est eos facere qui Deo servant⁹: vel, liberaliter, ut decet eum facere qui hæc faciat amore Dei, & sciat hæc ipsi Deo tribui, juxta Mat. 25. 40^r. vel, sicut decet excipi sanctos, & Ecclesiæ ministros[†]: vel, sicut Deo debemus. Similis locutio Col. 1. 10. & 1 Thes. 2. 12. De re vide Matth. 10. 40^t.

¹⁰ E. ¹¹ G. ¹² E. ¹³ G. ¹⁴ E. ¹⁵ G. ¹⁶ E. ¹⁷ G. ¹⁸ E. ¹⁹ G. ²⁰ E. ²¹ G. ²² E. ²³ G. ²⁴ E. ²⁵ G. ²⁶ E. ²⁷ G. ²⁸ E. ²⁹ G. ³⁰ E. ³¹ G. ³² E. ³³ G. ³⁴ E. ³⁵ G. ³⁶ E. ³⁷ G. ³⁸ E. ³⁹ G. ⁴⁰ E. ⁴¹ G. ⁴² E. ⁴³ G. ⁴⁴ E. ⁴⁵ G. ⁴⁶ E. ⁴⁷ G. ⁴⁸ E. ⁴⁹ G. ⁵⁰ E. ⁵¹ G. ⁵² E. ⁵³ G. ⁵⁴ E. ⁵⁵ G. ⁵⁶ E. ⁵⁷ G. ⁵⁸ E. ⁵⁹ G. ⁶⁰ E. ⁶¹ G. ⁶² E. ⁶³ G. ⁶⁴ E. ⁶⁵ G. ⁶⁶ E. ⁶⁷ G. ⁶⁸ E. ⁶⁹ G. ⁷⁰ E. ⁷¹ G. ⁷² E. ⁷³ G. ⁷⁴ E. ⁷⁵ G. ⁷⁶ E. ⁷⁷ G. ⁷⁸ E. ⁷⁹ G. ⁸⁰ E. ⁸¹ G. ⁸² E. ⁸³ G. ⁸⁴ E. ⁸⁵ G. ⁸⁶ E. ⁸⁷ G. ⁸⁸ E. ⁸⁹ G. ⁹⁰ E. ⁹¹ G. ⁹² E. ⁹³ G. ⁹⁴ E. ⁹⁵ G. ⁹⁶ E. ⁹⁷ G. ⁹⁸ E. ⁹⁹ G. ¹⁰⁰ E. ¹⁰¹ G. ¹⁰² E. ¹⁰³ G. ¹⁰⁴ E. ¹⁰⁵ G. ¹⁰⁶ E. ¹⁰⁷ G. ¹⁰⁸ E. ¹⁰⁹ G. ¹¹⁰ E. ¹¹¹ G. ¹¹² E. ¹¹³ G. ¹¹⁴ E. ¹¹⁵ G. ¹¹⁶ E. ¹¹⁷ G. ¹¹⁸ E. ¹¹⁹ G. ¹²⁰ E. ¹²¹ G. ¹²² E. ¹²³ G. ¹²⁴ E. ¹²⁵ G. ¹²⁶ E. ¹²⁷ G. ¹²⁸ E. ¹²⁹ G. ¹³⁰ E. ¹³¹ G. ¹³² E. ¹³³ G. ¹³⁴ E. ¹³⁵ G. ¹³⁶ E. ¹³⁷ G. ¹³⁸ E. ¹³⁹ G. ¹⁴⁰ E. ¹⁴¹ G. ¹⁴² E. ¹⁴³ G. ¹⁴⁴ E. ¹⁴⁵ G. ¹⁴⁶ E. ¹⁴⁷ G. ¹⁴⁸ E. ¹⁴⁹ G. ¹⁵⁰ E. ¹⁵¹ G. ¹⁵² E. ¹⁵³ G. ¹⁵⁴ E. ¹⁵⁵ G. ¹⁵⁶ E. ¹⁵⁷ G. ¹⁵⁸ E. ¹⁵⁹ G. ¹⁶⁰ E. ¹⁶¹ G. ¹⁶² E. ¹⁶³ G. ¹⁶⁴ E. ¹⁶⁵ G. ¹⁶⁶ E. ¹⁶⁷ G. ¹⁶⁸ E. ¹⁶⁹ G. ¹⁷⁰ E. ¹⁷¹ G. ¹⁷² E. ¹⁷³ G. ¹⁷⁴ E. ¹⁷⁵ G. ¹⁷⁶ E. ¹⁷⁷ G. ¹⁷⁸ E. ¹⁷⁹ G. ¹⁸⁰ E. ¹⁸¹ G. ¹⁸² E. ¹⁸³ G. ¹⁸⁴ E. ¹⁸⁵ G. ¹⁸⁶ E. ¹⁸⁷ G. ¹⁸⁸ E. ¹⁸⁹ G. ¹⁹⁰ E. ¹⁹¹ G. ¹⁹² E. ¹⁹³ G. ¹⁹⁴ E. ¹⁹⁵ G. ¹⁹⁶ E. ¹⁹⁷ G. ¹⁹⁸ E. ¹⁹⁹ G. ²⁰⁰ E. ²⁰¹ G. ²⁰² E. ²⁰³ G. ²⁰⁴ E. ²⁰⁵ G. ²⁰⁶ E. ²⁰⁷ G. ²⁰⁸ E. ²⁰⁹ G. ²¹⁰ E. ²¹¹ G. ²¹² E. ²¹³ G. ²¹⁴ E. ²¹⁵ G. ²¹⁶ E. ²¹⁷ G. ²¹⁸ E. ²¹⁹ G. ²²⁰ E. ²²¹ G. ²²² E. ²²³ G. ²²⁴ E. ²²⁵ G. ²²⁶ E. ²²⁷ G. ²²⁸ E. ²²⁹ G. ²³⁰ E. ²³¹ G. ²³² E. ²³³ G. ²³⁴ E. ²³⁵ G. ²³⁶ E. ²³⁷ G. ²³⁸ E. ²³⁹ G. ²⁴⁰ E. ²⁴¹ G. ²⁴² E. ²⁴³ G. ²⁴⁴ E. ²⁴⁵ G. ²⁴⁶ E. ²⁴⁷ G. ²⁴⁸ E. ²⁴⁹ G. ²⁵⁰ E. ²⁵¹ G. ²⁵² E. ²⁵³ G. ²⁵⁴ E. ²⁵⁵ G. ²⁵⁶ E. ²⁵⁷ G. ²⁵⁸ E. ²⁵⁹ G. ²⁶⁰ E. ²⁶¹ G. ²⁶² E. ²⁶³ G. ²⁶⁴ E. ²⁶⁵ G. ²⁶⁶ E. ²⁶⁷ G. ²⁶⁸ E. ²⁶⁹ G. ²⁷⁰ E. ²⁷¹ G. ²⁷² E. ²⁷³ G. ²⁷⁴ E. ²⁷⁵ G. ²⁷⁶ E. ²⁷⁷ G. ²⁷⁸ E. ²⁷⁹ G. ²⁸⁰ E. ²⁸¹ G. ²⁸² E. ²⁸³ G. ²⁸⁴ E. ²⁸⁵ G. ²⁸⁶ E. ²⁸⁷ G. ²⁸⁸ E. ²⁸⁹ G. ²⁹⁰ E. ²⁹¹ G. ²⁹² E. ²⁹³ G. ²⁹⁴ E. ²⁹⁵ G. ²⁹⁶ E. ²⁹⁷ G. ²⁹⁸ E. ²⁹⁹ G. ³⁰⁰ E. ³⁰¹ G. ³⁰² E. ³⁰³ G. ³⁰⁴ E. ³⁰⁵ G. ³⁰⁶ E. ³⁰⁷ G. ³⁰⁸ E. ³⁰⁹ G. ³¹⁰ E. ³¹¹ G. ³¹² E. ³¹³ G. ³¹⁴ E. ³¹⁵ G. ³¹⁶ E. ³¹⁷ G. ³¹⁸ E. ³¹⁹ G. ³²⁰ E. ³²¹ G. ³²² E. ³²³ G. ³²⁴ E. ³²⁵ G. ³²⁶ E. ³²⁷ G. ³²⁸ E. ³²⁹ G. ³³⁰ E. ³³¹ G. ³³² E. ³³³ G. ³³⁴ E. ³³⁵ G. ³³⁶ E. ³³⁷ G. ³³⁸ E. ³³⁹ G. ³⁴⁰ E. ³⁴¹ G. ³⁴² E. ³⁴³ G. ³⁴⁴ E. ³⁴⁵ G. ³⁴⁶ E. ³⁴⁷ G. ³⁴⁸ E. ³⁴⁹ G. ³⁵⁰ E. ³⁵¹ G. ³⁵² E. ³⁵³ G. ³⁵⁴ E. ³⁵⁵ G. ³⁵⁶ E. ³⁵⁷ G. ³⁵⁸ E. ³⁵⁹ G. ³⁶⁰ E. ³⁶¹ G. ³⁶² E. ³⁶³ G. ³⁶⁴ E. ³⁶⁵ G. ³⁶⁶ E. ³⁶⁷ G. ³⁶⁸ E. ³⁶⁹ G. ³⁷⁰ E. ³⁷¹ G. ³⁷² E. ³⁷³ G. ³⁷⁴ E. ³⁷⁵ G. ³⁷⁶ E. ³⁷⁷ G. ³⁷⁸ E. ³⁷⁹ G. ³⁸⁰ E. ³⁸¹ G. ³⁸² E. ³⁸³ G. ³⁸⁴ E. ³⁸⁵ G. ³⁸⁶ E. ³⁸⁷ G. ³⁸⁸ E. ³⁸⁹ G. ³⁹⁰ E. ³⁹¹ G. ³⁹² E. ³⁹³ G. ³⁹⁴ E. ³⁹⁵ G. ³⁹⁶ E. ³⁹⁷ G. ³⁹⁸ E. ³⁹⁹ G. ⁴⁰⁰ E. ⁴⁰¹ G. ⁴⁰² E. ⁴⁰³ G. ⁴⁰⁴ E. ⁴⁰⁵ G. ⁴⁰⁶ E. ⁴⁰⁷ G. ⁴⁰⁸ E. ⁴⁰⁹ G. ⁴¹⁰ E. ⁴¹¹ G. ⁴¹² E. ⁴¹³ G. ⁴¹⁴ E. ⁴¹⁵ G. ⁴¹⁶ E. ⁴¹⁷ G. ⁴¹⁸ E. ⁴¹⁹ G. ⁴²⁰ E. ⁴²¹ G. ⁴²² E. ⁴²³ G. ⁴²⁴ E. ⁴²⁵ G. ⁴²⁶ E. ⁴²⁷ G. ⁴²⁸ E. ⁴²⁹ G. ⁴³⁰ E. ⁴³¹ G. ⁴³² E. ⁴³³ G. ⁴³⁴ E. ⁴³⁵ G. ⁴³⁶ E. ⁴³⁷ G. ⁴³⁸ E. ⁴³⁹ G. ⁴⁴⁰ E. ⁴⁴¹ G. ⁴⁴² E. ⁴⁴³ G. ⁴⁴⁴ E. ⁴⁴⁵ G. ⁴⁴⁶ E. ⁴⁴⁷ G. ⁴⁴⁸ E. ⁴⁴⁹ G. ⁴⁵⁰ E. ⁴⁵¹ G. ⁴⁵² E. ⁴⁵³ G. ⁴⁵⁴ E. ⁴⁵⁵ G. ⁴⁵⁶ E. ⁴⁵⁷ G. ⁴⁵⁸ E. ⁴⁵⁹ G. ⁴⁶⁰ E. ⁴⁶¹ G. ⁴⁶² E. ⁴⁶³ G. ⁴⁶⁴ E. ⁴⁶⁵ G. ⁴⁶⁶ E. ⁴⁶⁷ G. ⁴⁶⁸ E. ⁴⁶⁹ G. ⁴⁷⁰ E. ⁴⁷¹ G. ⁴⁷² E. ⁴⁷³ G. ⁴⁷⁴ E. ⁴⁷⁵ G. ⁴⁷⁶ E. ⁴⁷⁷ G. ⁴⁷⁸ E. ⁴⁷⁹ G. ⁴⁸⁰ E. ⁴⁸¹ G. ⁴⁸² E. ⁴⁸³ G. ⁴⁸⁴ E. ⁴⁸⁵ G. ⁴⁸⁶ E. ⁴⁸⁷ G. ⁴⁸⁸ E. ⁴⁸⁹ G. ⁴⁹⁰ E. ⁴⁹¹ G. ⁴⁹² E. ⁴⁹³ G. ⁴⁹⁴ E. ⁴⁹⁵ G. ⁴⁹⁶ E. ⁴⁹⁷ G. ⁴⁹⁸ E. ⁴⁹⁹ G. ⁵⁰⁰ E. ⁵⁰¹ G. ⁵⁰² E. ⁵⁰³ G. ⁵⁰⁴ E. ⁵⁰⁵ G. ⁵⁰⁶ E. ⁵⁰⁷ G. ⁵⁰⁸ E. ⁵⁰⁹ G. ⁵¹⁰ E. ⁵¹¹ G. ⁵¹² E. ⁵¹³ G. ⁵¹⁴ E. ⁵¹⁵ G. ⁵¹⁶ E. ⁵¹⁷ G. ⁵¹⁸ E. ⁵¹⁹ G. ⁵²⁰ E. ⁵²¹ G. ⁵²² E. ⁵²³ G. ⁵²⁴ E. ⁵²⁵ G. ⁵²⁶ E. ⁵²⁷ G. ⁵²⁸ E. ⁵²⁹ G. ⁵³⁰ E. ⁵³¹ G. ⁵³² E. ⁵³³ G. ⁵³⁴ E. ⁵³⁵ G. ⁵³⁶ E. ⁵³⁷ G. ⁵³⁸ E. ⁵³⁹ G. ⁵⁴⁰ E. ⁵⁴¹ G. ⁵⁴² E. ⁵⁴³ G. ⁵⁴⁴ E. ⁵⁴⁵ G. ⁵⁴⁶ E. ⁵⁴⁷ G. ⁵⁴⁸ E. ⁵⁴⁹ G. ⁵⁵⁰ E. ⁵⁵¹ G. ⁵⁵² E. ⁵⁵³ G. ⁵⁵⁴ E. ⁵⁵⁵ G. ⁵⁵⁶ E. ⁵⁵⁷ G. ⁵⁵⁸ E. ⁵⁵⁹ G. ⁵⁶⁰ E. ⁵⁶¹ G. ⁵⁶² E. ⁵⁶³ G. ⁵⁶⁴ E. ⁵⁶⁵ G. ⁵⁶⁶ E. ⁵⁶⁷ G. ⁵⁶⁸ E. ⁵⁶⁹ G. ⁵⁷⁰ E. ⁵⁷¹ G. ⁵⁷² E. ⁵⁷³ G. ⁵⁷⁴ E. ⁵⁷⁵ G. ⁵⁷⁶ E. ⁵⁷⁷ G. ⁵⁷⁸ E. ⁵⁷⁹ G. ⁵⁸⁰ E. ⁵⁸¹ G. ⁵⁸² E. ⁵⁸³ G. ⁵⁸⁴ E. ⁵⁸⁵ G. ⁵⁸⁶ E. ⁵⁸⁷ G. ⁵⁸⁸ E. ⁵⁸⁹ G. ⁵⁹⁰ E. ⁵⁹¹ G. ⁵⁹² E. ⁵⁹³ G. ⁵⁹⁴ E. ⁵⁹⁵ G. ⁵⁹⁶ E. ⁵⁹⁷ G. ⁵⁹⁸ E. ⁵⁹⁹ G. ⁶⁰⁰ E. ⁶⁰¹ G. ⁶⁰² E. ⁶⁰³ G. ⁶⁰⁴ E. ⁶⁰⁵ G. ⁶⁰⁶ E. ⁶⁰⁷ G. ⁶⁰⁸ E. ⁶⁰⁹ G. ⁶¹⁰ E. ⁶¹¹ G. ⁶¹² E. ⁶¹³ G. ⁶¹⁴ E. ⁶¹⁵ G. ⁶¹⁶ E. ⁶¹⁷ G. ⁶¹⁸ E. ⁶¹⁹ G. ⁶²⁰ E. ⁶²¹ G. ⁶²² E. ⁶²³ G. ⁶²⁴ E. ⁶²⁵ G. ⁶²⁶ E. ⁶²⁷ G. ⁶²⁸ E. ⁶²⁹ G. ⁶³⁰ E. ⁶³¹ G. ⁶³² E. ⁶³³ G. ⁶³⁴ E. ⁶³⁵ G. ⁶³⁶ E. ⁶³⁷ G. ⁶³⁸ E. ⁶³⁹ G. ⁶⁴⁰ E. ⁶⁴¹ G. ⁶⁴² E. ⁶⁴³ G. ⁶⁴⁴ E. ⁶⁴⁵ G. ⁶⁴⁶ E. ⁶⁴⁷ G. ⁶⁴⁸ E. ⁶⁴⁹ G. ⁶⁵⁰ E. ⁶⁵¹ G. ⁶⁵² E. ⁶⁵³ G. ⁶⁵⁴ E. ⁶⁵⁵ G. ⁶⁵⁶ E. ⁶⁵⁷ G. ⁶⁵⁸ E. ⁶⁵⁹ G. ⁶⁶⁰ E. ⁶⁶¹ G. ⁶⁶² E. ⁶⁶³ G. ⁶⁶⁴ E. ⁶⁶⁵ G. ⁶⁶⁶ E. ⁶⁶⁷ G. ⁶⁶⁸ E. ⁶⁶⁹ G. ⁶⁷⁰ E. ⁶⁷¹ G. ⁶⁷² E. ⁶⁷³ G. ⁶⁷⁴ E. ⁶⁷⁵ G. ⁶⁷⁶ E. ⁶⁷⁷ G. ⁶⁷⁸ E. ⁶⁷⁹ G. ⁶⁸⁰ E. ⁶⁸¹ G. ⁶⁸² E. ⁶⁸³ G. ⁶⁸⁴ E. ⁶⁸⁵ G. ⁶⁸⁶ E. ⁶⁸⁷ G. ⁶⁸⁸ E. ⁶⁸⁹ G. ⁶⁹⁰ E. ⁶⁹¹ G. ⁶⁹² E. ⁶⁹³ G. ⁶⁹⁴ E. ⁶⁹⁵ G. ⁶⁹⁶ E. ⁶⁹⁷ G. ⁶⁹⁸ E. ⁶⁹⁹ G. ⁷⁰⁰ E. ⁷⁰¹ G. ⁷⁰² E. ⁷⁰³ G. ⁷⁰⁴ E. ⁷⁰⁵ G. ⁷⁰⁶ E. ⁷⁰⁷ G. ⁷⁰⁸ E. ⁷⁰⁹ G. ⁷¹⁰ E. ⁷¹¹ G. ⁷¹² E. ⁷¹³ G. ⁷¹⁴ E. ⁷¹⁵ G. ⁷¹⁶ E. ⁷¹⁷ G. ⁷¹⁸ E. ⁷¹⁹ G. ⁷²⁰ E. ⁷²¹ G. ⁷²² E. ⁷²³ G. ⁷²⁴ E. ⁷²⁵ G. ⁷²⁶ E. ⁷²⁷ G. ⁷²⁸ E. ⁷²⁹ G. ⁷³⁰ E. ⁷³¹ G. ⁷³² E. ⁷³³ G. ⁷³⁴ E. ⁷³⁵ G. ⁷³⁶ E. ⁷³⁷ G. ⁷³⁸ E. ⁷³⁹ G. ⁷⁴⁰ E. ⁷⁴¹ G. ⁷⁴² E. ⁷⁴³ G. ⁷⁴⁴ E. ⁷⁴⁵ G. ⁷⁴⁶ E. ⁷⁴⁷ G. ⁷⁴⁸ E. ⁷⁴⁹ G. ⁷⁵⁰ E. ⁷⁵¹ G. ⁷⁵² E. ⁷⁵³ G. ⁷⁵⁴ E. ⁷⁵⁵ G. ⁷⁵⁶ E. ⁷⁵⁷ G. ⁷⁵⁸ E. ⁷⁵⁹ G. ⁷⁶⁰ E. ⁷⁶¹ G. ⁷⁶² E. ⁷⁶³ G. ⁷⁶⁴ E. ⁷⁶⁵ G. ⁷⁶⁶ E. ⁷⁶⁷ G. ⁷⁶⁸ E. ⁷⁶⁹ G. ⁷⁷⁰ E. ⁷⁷¹ G. ⁷⁷² E. ⁷⁷³ G. ⁷⁷⁴ E. ⁷⁷⁵ G. ⁷⁷⁶ E. ⁷⁷⁷ G. ⁷⁷⁸ E. ⁷⁷⁹ G. ⁷⁸⁰ E. ⁷⁸¹ G. ⁷⁸² E. ⁷⁸³ G. ⁷⁸⁴ E. ⁷⁸⁵ G. ⁷⁸⁶ E. ⁷⁸⁷ G. ⁷⁸⁸ E. ⁷⁸⁹ G. ⁷⁹⁰ E. ⁷⁹¹ G. ⁷⁹² E. ⁷⁹³ G. ⁷⁹⁴ E. ⁷⁹⁵ G. ⁷⁹⁶ E. ⁷⁹⁷ G. ⁷⁹⁸ E. ⁷⁹⁹ G. ⁸⁰⁰ E. ⁸⁰¹ G. ⁸⁰² E. ⁸⁰³ G. ⁸⁰⁴ E. ⁸⁰⁵ G. ⁸⁰⁶ E. ⁸⁰⁷ G. ⁸⁰⁸ E. ⁸⁰⁹ G. ⁸¹⁰ E. ⁸¹¹ G. ⁸¹² E. ⁸¹³ G. ⁸¹⁴ E. ⁸¹⁵ G. ⁸¹⁶ E. ⁸¹⁷ G. ⁸¹⁸ E. ⁸¹⁹ G. ⁸²⁰ E. ⁸²¹ G. ⁸²² E. ⁸²³ G. ⁸²⁴ E. ⁸²⁵ G. ⁸²⁶ E. ⁸²⁷ G. ⁸²⁸ E. ⁸²⁹ G. ⁸³⁰ E. ⁸³¹ G. ⁸³² E. ⁸³³ G. ⁸³⁴ E. ⁸³⁵ G. ⁸³⁶ E. ⁸³⁷ G. ⁸³⁸ E. ⁸³⁹ G. ⁸⁴⁰ E. ⁸⁴¹ G. ⁸⁴² E. ⁸⁴³ G. ⁸⁴⁴ E. ⁸⁴⁵ G. ⁸⁴⁶ E. ⁸⁴⁷ G. ⁸⁴⁸ E. ⁸⁴⁹ G. ⁸⁵⁰ E. ⁸⁵¹ G. ⁸⁵² E. ⁸⁵³ G. ⁸⁵⁴ E. ⁸⁵⁵ G. ⁸⁵⁶ E. ⁸⁵⁷ G. ⁸⁵⁸ E. ⁸⁵⁹ G. ⁸⁶⁰ E. ⁸⁶¹ G. ⁸⁶² E. ⁸⁶³ G. ⁸⁶⁴ E. ⁸⁶⁵ G. ⁸⁶⁶ E. ⁸⁶⁷ G. ⁸⁶⁸ E. ⁸⁶⁹ G. ⁸⁷⁰ E. ⁸⁷¹ G. ⁸⁷² E. ⁸⁷³ G. ⁸⁷⁴ E. ⁸⁷⁵ G. ⁸⁷⁶ E. ⁸⁷⁷ G. ⁸⁷⁸ E. ⁸⁷⁹ G. ⁸⁸⁰ E. ⁸⁸¹ G. ⁸⁸² E. ⁸⁸³ G. ⁸⁸⁴ E. ⁸⁸⁵ G. ⁸⁸⁶ E. ⁸⁸⁷ G. ⁸⁸⁸ E. ⁸⁸⁹ G. ⁸⁹⁰ E. ⁸⁹¹ G. ⁸⁹² E. ⁸⁹³ G. ⁸⁹⁴ E. ⁸⁹⁵ G. ⁸⁹⁶ E. ⁸⁹⁷ G. ⁸⁹⁸ E. ⁸⁹⁹ G. ⁹⁰⁰ E. ⁹⁰¹ G. ⁹⁰² E. ⁹⁰³ G. ⁹⁰⁴ E. ⁹⁰⁵ G. ⁹⁰⁶ E. ⁹⁰⁷ G. ⁹⁰⁸ E. ⁹⁰⁹ G. ⁹¹⁰ E. ⁹¹¹ G. ⁹¹² E. ⁹¹³ G. ⁹¹⁴ E. ⁹¹⁵ G. ⁹¹⁶ E. ⁹¹⁷ G. ⁹¹⁸ E. ⁹¹⁹ G. ⁹²⁰ E. ⁹²¹ G. ⁹²² E. ⁹²³ G. ⁹²⁴ E. ⁹²⁵ G. ⁹²⁶ E. ⁹²⁷ G. ⁹²⁸ E. ⁹²⁹ G. ⁹³⁰ E. ⁹³¹ G. ⁹³² E. ⁹³³ G. ⁹³⁴ E. ⁹³⁵ G. ⁹³⁶ E. ⁹³⁷ G. ⁹³⁸ E. ⁹³⁹ G. ⁹⁴⁰ E. ⁹⁴¹ G. ⁹⁴² E. ⁹⁴³ G. ⁹⁴⁴ E. ⁹⁴⁵ G. ⁹⁴⁶ E. ⁹⁴⁷ G. ⁹⁴⁸ E. ⁹⁴⁹ G. ⁹⁵⁰ E. ⁹⁵¹ G. ⁹⁵² E. ⁹⁵³ G. ⁹⁵⁴ E. ⁹⁵⁵ G. ⁹⁵⁶ E. ⁹⁵⁷ G. ⁹⁵⁸ E. ⁹⁵⁹ G. ⁹⁶⁰ E. ⁹⁶¹ G. ⁹⁶² E. ⁹⁶³ G. ⁹⁶⁴ E. ⁹⁶⁵ G. ⁹⁶⁶ E. ⁹⁶⁷ G. ⁹⁶⁸ E. ⁹⁶⁹ G. ⁹⁷⁰ E. ⁹⁷¹ G. ⁹⁷² E. ⁹⁷³ G. ⁹⁷⁴ E. ⁹⁷⁵ G. ⁹⁷⁶ E. ⁹⁷⁷ G. ⁹⁷⁸ E. ⁹⁷⁹ G. ⁹⁸⁰ E. ⁹⁸¹ G. ⁹⁸² E. ⁹⁸³ G. ⁹⁸⁴ E. ⁹⁸⁵ G. ⁹⁸⁶ E. ⁹⁸⁷ G. ⁹⁸⁸ E. ⁹⁸⁹ G. ⁹⁹⁰ E. ⁹⁹¹ G. ⁹⁹² E. ⁹⁹³ G. ⁹⁹⁴ E. ⁹⁹⁵ G. ⁹⁹⁶ E. ⁹⁹⁷ G. ⁹⁹⁸ E. ⁹⁹⁹ G. ¹⁰⁰⁰ E. ¹⁰⁰¹ G. ¹⁰⁰² E. ¹⁰⁰³ G. ¹⁰⁰⁴ E. ¹⁰⁰⁵ G. ¹⁰⁰⁶ E. ¹⁰⁰⁷ G. ¹⁰⁰⁸ E. ¹⁰⁰⁹ G. ¹⁰¹⁰ E. ¹⁰¹¹ G. ¹⁰¹² E. ¹⁰¹³ G. ¹⁰¹⁴ E. ¹⁰¹⁵ G. ¹⁰¹⁶ E. ¹⁰¹⁷ G. ¹⁰¹⁸ E. ¹⁰¹⁹ G. ¹⁰²⁰ E. ¹⁰²¹ G. ¹⁰²² E. ¹⁰²³ G. ¹⁰²⁴ E. ¹⁰²⁵ G. ¹⁰²⁶ E. ¹⁰²⁷ G. ¹⁰²⁸ E. ¹⁰²⁹ G. ¹⁰³⁰ E. ¹⁰³¹ G. ¹⁰³² E. ¹⁰³³ G. ¹⁰³⁴ E. ¹⁰³⁵ G. ¹⁰³⁶ E. ¹⁰³⁷ G. ¹⁰³⁸ E. ¹⁰³⁹ G. ¹⁰⁴⁰ E. ¹⁰⁴¹ G. ¹⁰⁴² E. ¹⁰⁴³ G. ¹⁰⁴⁴ E. ¹⁰⁴⁵ G. ¹⁰⁴⁶ E. ¹⁰⁴⁷ G. ¹⁰⁴⁸ E. ¹⁰⁴⁹ G. ¹⁰⁵⁰ E. ¹⁰⁵¹ G. ¹⁰⁵² E. ¹⁰⁵³ G. ¹⁰⁵⁴ E. ¹⁰⁵⁵ G. ¹⁰⁵⁶ E. ¹⁰⁵⁷ G. ¹⁰⁵⁸ E. ¹⁰⁵⁹ G. ¹⁰⁶⁰ E. ¹⁰⁶¹ G. ¹⁰⁶² E. ¹⁰⁶³ G. ¹⁰⁶⁴ E. ¹⁰⁶⁵ G. ¹⁰⁶⁶ E. ¹⁰⁶⁷ G. ¹⁰⁶⁸ E. ¹⁰⁶⁹ G. ¹⁰⁷⁰ E. ¹⁰⁷¹ G. ¹⁰⁷² E. ¹⁰⁷³ G. ¹⁰⁷⁴ E. ¹⁰⁷⁵ G. ¹⁰⁷⁶ E. ¹⁰⁷⁷ G. ¹⁰⁷⁸ E. ¹⁰⁷⁹ G. ¹⁰⁸⁰ E. ¹⁰⁸¹ G. ¹⁰⁸² E. <

thorem fuisse Johannem Apostolum, qui hoc sermone uti solet, ut Joh. 19. 35. & alibi. Et hæc cum auctoritate asseveratio congruit Apostolo, &c. c.

^a E.

13. *Sed, &c.* οὐ θέλω, &c.] *Sed nolo, &c.* Be. Pi. In MS. est hic quoque ἐκ ἐβελήθη d. Sensus, Nolui ea chartæ committere*. Vide 2 epist. Joh. 12 f.

^d G.

^{* Mc.}

^f Ham.

14. *Spero, &c.*] Sensus idem qui in præced. Epistola,

v. 12. Sed hic magis pro certo ponit se cum Caio collocaturum g.

15. *Pax tibi*] Vide ad 1 Pet. 5. 4^b. ¶ *Salutant te amici*] Qui hic suntⁱ, Ephesi, & te nōrunt. At in MS. est οἱ ἀδελφοί, i. e. Christiani omnes^k. ¶ *Saluta amicos* (qui apud vos sunt^l.) *nominatim*] Itā Be. Pi. vel, *singulos*. Vide Exod. 33. 12. Psal. 147. 4. Act. 1. 15^m.

^g G.

^h Idem.

ⁱ Pi.

^k G.

^l G. sic Pi.

^m G.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

EPISTOLAM

JUDÆ.

PROLEGOMENA.] Qu. Quis scriptor hujus Epistolæ? Resp. 1. Judas Episcopus Hierosolymitanus decimus quintus: [Nomina reliquorum vide si lubet in G.] qui fuit Adriani temporibus, paulo ante Barchoc-
bam². Resp. 2. Judas Apostolus^b, ut ex

^a G.

^b Ham.

Gom. Vor.

^c Ham.

^d G. Q. in

Gom.

^{* G.}

^f Gom.

^g G.

^h Ham.

ⁱ Gom.

^j Q. in

Gom.

^k Gom.

^l G. Ham.

^m Vor. ex

Pi. sic Me.

ⁿ T.

^o Gom.

^p E.

^q Gom.

^r E.

^s P. Gom.

^t Pi. sic

Me.

^u Be.

^v Com.

^w Ham. Be.

eo patet quod hic frater Jacobi dicitur. Argumentum adeo validum hoc est, ut qui aliter sentiant hæc verba cogantur omittere, sine ullius Codicis auctoritate c. [Non desunt tamen quæ alii huic sententiæ opponunt:] 1. quod se *servum Christi* vocat, non *Apostolum* d, quod Apostoli facere solent in Epistolis etiam ad privatos*. Resp. Sic & Paulus se vocat ad Philip. & Thessal. & Philem f. 2. Si Apostolica fuisset habita hæc Epistola, versa fuisset in linguas omnes, & recepta per omnes Ecclesias: quod nunc aliter se habuit g. Resp. Quamquam initio dubitatum de hac Epistola, brevi tamen ab omnibus recepta est & versa, nec quisquam Veterum alium quam Judam Apostolum authorem assignavit h. Eusebius dicit, non multos veterum hujus Epistolæ meminisse; quo aliquos saltem ejus meminisse indicat: quorum sanè affirmatio certa pluris est quam dubium multorum silentium, aut etiam præjudicium nullâ solidâ ratione nixum. Ei quoque opponimus Tertul. De habitu muliebri cap. 3. necnon Orig. in Matth. 13. & Hieron. in catalogo script. Eccles. qui eam disertè ascribunt Judæ Apostolo i. 3. Quod Librum Apocryphum Enoch citat k. Resp. Non inde sequitur, eum Librum istum probasse ut divinum: nam & ex profanis Poetis vera proponuntur, ut Act. 17. 28. 1 Cor. 15. 33. Tit. 1. 12 l. Scripta est autem hæc Epistola ad Judæos gente, religione Christianos, ubique dispersos, & adversus Carpocratianos, sive Gnosticos m.

1. *Judas*] Qui dicitur & *Lebbeus*, cognomento *Thaddeus*, Matth. 10. 3 n. ¶ *Christi servus*] Nempe, *servus* i. e. *servus* b, ratione muneris Apostolici c, vel, ministerii in Evangelio annunciando d. ¶ *Frater autem* (germanus scilicet*,) *Jacobi*] Scil. Apostoli f, dicti minoris, Matth. 10. 3 g. Hoc addidit h, ad differentiam Iscariotis, Luc. 6. 16. & Barfabæ, Act. 15. 22 i. & ut

authoritatem conciliaret huic Epistolæ. Magna enim erat Jacobi autoritas, ut patet ex Act. 12. & 15. & 21.

40

& Gal. 1. & 2. Vide hic Judæ modestiam k. Al. Hoc additum puto esse à Scribis, ut Judas hic esse Apostolus crederetur l. Sed hoc dicitur sine ulla probatione m.

¶ *Is, &c.* *Τῷ ἐν Θεῷ* — *ἡγιασμένοις* — *τετρατημένοις, καὶ*

τοῖς] *Hic in Deo* (vel, à Deo, Be. vel, per Deum, Pi. ut

fit ἐν Θεῷ [vel,] pro *κατὰ Θεῶν* n, [vel,] pro *διὰ Θεῶν* o.)

sanctificatis, (Sic 1 Cor. 1. 2. *Sanctificatis in Christo*. Per

Christum enim data est Christianis sanctitas eximia. In

MS. est *ἡγιασμένοις* : quomodo legit Latinus q, *dilectis*,

Vulg.) & *Jesu Christo* (vel, in *Jesu* — Vulg. Ham. sic G.

vel, à *Jesu* — E. vel, per *Jesum*, V. per Christi gratiam r.)

servatis, sive *asservatis*, (i. e. sepositis t, à Deo u, vel, æter-

no Dei consilio v, custoditis x; vel, 1. in fide & sancti-

tate y, per donum perseverantiæ z, nè à deceptoribus se-

ducti pereant, juxta Joh. 6. 39. & 10. 28. & 17. 12 a.

vel, 2. ut à Christo suo tempore præmium accipiant.

Confer 1 Thes. 5. 23. Est [hic] Participium Præteritum pro Præsenti b. Vel, in eum finem, ut aliquando

Christo adducantur tanquam sponsa sponso c. Confer

2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 27 d. Vel, 3. qui Christo traderen-

tur custodiendi, Joh. 17. 6, 12, 24 e.) *vocatis*, Mo. &c.

Nempe, cum efficacia f, ad Christianismum & Eccle-

siam g; vel, ad fidem h, vel, ad nuptias illas cælestes,

Matth. 22. 2 l. vel, evocati à Deo, ejusque obsequio &

cultui per fidem & gratiam mancipati k. Ostendit fon-

tem omnis boni, vocationem ex mera gratia. Sic &

1 Cor. 1. 2 l.

2. *Misericordia* — *adimpleatur*] In vobis & erga vos,

&c m. *Πληθυνθείη*] Sic 1 Pet. 1. 2 n.

3. *Charissimi*] Sic 1 Cor. 4. 13. & 10. 14. & c. 15.

v. 58. &c o. ¶ *Omnes, &c.* *Πᾶς ἀδελφὸς ποιούμενος*

— *ἀδελφὸν ἑαυτοῦ* ?] Bifariam hic locus potest accipi p :

vel sic, *Cum esset mihi mirum studium scribendi vobis de*

communi salute, non potui non scribere, h. e. Non potui

non obsequi desiderio animi mei q; vel, ut duo hic sint

membra distincta r. *Cum omne studium adhibeam*, sive

adhiberem, (vel, *Omnes sollicitudinem faciens*, Mo. *Om-*

nem curam adhibens, Sy. Par locutio 2 Pet. 1. 5 t.) *ut*

scribam ad vos de communi salute, (id est, quæ mihi

vobiscum

^k E.

^l G.

^m Ham.

ⁿ Praef.

^o Be.

^p Pi.

^q G.

^r Me.

^s Be.

^t Pi. Vor.

^u Be.

^v Me.

^w Be.

^x Me.

^y Dic.

^z E.

^a G.

^b Vor. ex

Pi.

^c Vor. G.

^d Be.

^e D. sic

Dic.

^f Me.

^g Gom.

^h Pi.

ⁱ T.

^j G.

^k Me.

^l G.

^m Idem.

ⁿ Er.

^o Er. sic V.

^p E. ex

Sasbold.

Calv.

^q G.

^r G.

† Pi. sim. vobiscum, & cum omnibus fidelibus, communis est †:
E. ex Bed. vel, de iis quæ pertinent ad communem salutem †. Sic
Calv. κατὰ κοινὴν πίστιν, Tit. 1.3 v.) *neceffe habui vobis scribere*,
* G. sim. Be. Pi. Calv. Non dicit, se ad scribendum eo esse ad-
ductum, quod sedulo id facere soleat; sed potius †,
* Be. [sensus est, q.d.] Cum alioqui ad procurandam salu-
tem vestram †, ultrò propensus & sedulo intentus ad
scribendum essem, nunc etiam necessitas scribendi fuit †,
* Calv. propter hostes Christi †; quia scilicet, ut hic sequitur, op-
pugnati ab improbis, ad pugnam instruendi erant †.
* Er. ¶ Deprecans, &c. Παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἀπαξ πα-
* Calv. ραδομένη, &c.] Deprecans (vel, Adhortans, Er. Zeg. sic
Val. vel, Ad vos hortandos, P. Be. Pi. παρακαλῶν, pro,
eis τὸ πρὸς ἀλλήλους, q.d. Nihil potius habui quod scriberem
quàm ut vos monerem, de periculis præsentibus †.) su-
* G. percipere (vel, ut adlaboretis, Er. ut decertetis, P. Be.
Pi. ut certando collaboretis, Zeg. ut decertantes servetis,
V. ut auxilio sitis, nempe sanctis: nam ἐπαγωνίζεσθαι re-
* Er. fertur ad ἀγῶνισ d. vel, ut vestris laboribus adjumento
sitis, nempe fidei, V. ut strenuè collaboretis, nempe san-
ctis, Zeg.) semel tradita sanctis fidei, Mo. vel, pro fide
(vel, fidem, vel, fidei, V. vel, in fide, vel, per fidem, Er.
Fidem hic vocat ipsam doctrinam † fidei, videl. Evan-
gelium †, per Metonymiam †, ut Act. 6.7 †. 1 Tim. 4.1.
& alibi sæpe †. Ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει est eam bene tueri,
non sinere sibi eripi; ἐπὶ enim hic valet pro †: est ἐπαμύ-
* G. Vor. ναδαι, pro viribus eam tueri, quod ἐπὶ declarat; pro ea
certare non gladio, sed sanā doctrinā & honestæ vitæ
* Be. exemplis †; eam non deferere metu persecutionis †:
* Ham. quæ semel (dicit semel, emphaticè †, quia de ea doctri-
na nihil immutandum †; & quia eā semel amissā, non
* G. sic est quod aliunde salutem expectent †): tradita est san-
ctis, P. Be. Pi. i. e. iis qui nunc sancti sunt, nempe per
Apostolos, ut 1 Cor. 11. 2, 23. & 15. 3. ubi eadem vox
* G. πρὸς ἀλλήλους. Vide & 2 Pet. 2. 21 †. Ἀγῶνισ refertur ad πρὸς ἀ-
* Be. δίδεσθαι non ad ἐπαγωνίζεσθαι †.

4. Subintroierunt, &c. Παρεῖσευσαν γὰρ — οἱ πάλαι
προσηγορευμένοι εἰς τὸ πρὸς τὸ κριμα. Subreperunt (i. e. laten-
* G. sic E. ter five furtim irrepere †. Sic παρεισεύσαν Gal. 2. 4. παρ-
Calv. εῖσιν 2 Pet. 2. 1 †. obliquis viis & modis se insinuârunt †,
* G. ut solent hæretici †: vel, Obiter subierunt, Er. Ti. sub-
* E. Calv. dolo & sensim & clanculum se insinuârunt, quæ vis
verbi εἰσιν vel εἰσεῖν est †, nempe in Ecclesiam †, præter
* G. ius & fas, ut παρὰ notat †.) enim quidam homines (de-
gram 3. 6. signat Carpocratianos, ut diximus †, sive Gnosticos †):
19. 580. olim (vel, prius, Er. Il. longè antè, Zeg. jam olim, Be.
* Gom. prius jam olim, P. Be.) præscripti (vel, descripti, Er. Pi.
* Glaslib. Calv. vel, scripti, E. προσηγορευμένοι, i. e. πρὸς ἀντιπρο-
* G. γρασται †, de quibus hoc prædictum est †, vel, 1. à
* Ham. Petro & Paulo †. Vide 2 Thess. 2. 8, 9. 2 Tim. 2. 16.
* Camer. 2 Pet. 2. 3. Sed præcipuè respici videtur locus ille 2 Pet.
* F. 2. ubi hi ipsi homines præsignificantur †. Vel, 2. à
* Q. in E. Christo Mat. 24 †, vel, 3. in Scripturis utique V. T. †.
* Me. Ham. Translatio indè sumpta quod sententiæ ex scripto reci-
* G. tari solebant, Psal. 149. 9 †. Al. Significat, illos jam
olim fuisse à Deo destinatos sive designatos †, vel, ab
* Vor. æterno prædestinatos †. Metaphora [vel] indè sum-
* Pi. sim. pta, quod Prædestinationis consilium liber vocatur †:
Be. Calv. vel, ab iis qui memoriæ causā in codicillis describunt &
* Calv. consignat quæ sibi proposuerunt agere †.) in hoc judi-
* Pi. cium, Mo. Er. Il. Pi. &c. Judicium hic vocat, vel, 1. re-
* Calv. probum sensum quo feruntur ut pietatis doctrinam per-
vertant †; vel, justam derelictionem, quā ob peccata
præcedentia permitti fuerunt pati naufragium fidei, id-
que ita ut fierent errorum magistri, tandemque æter-
* E. num damnarentur †: vel, 2. damnationem †. Κριμα
hic est προκρίμα, pana, ut Mat. 23. 14. Marc. 12. 40.
* Calv. Luc. 20. 47. Rom. 2. 3. & 5. 16. Gal. 5. 10. Jac. 3. 1.
* Vor. Be. Pi. Hanc panam Deus pridem decrevit in eos qui Evangeli-
um rejiciunt, ut sibiipsis per mala dogmata & flagitio-
* G. sos actus summam accersant etiam apud nos Christianos
infamiam †, & totale exitium, quo unā cum Judæis in-
* Ham. voluti sunt †. Hoc addidit Judas, ut adversus Apo-
* Be. stasiam offendiculum animos sanctorum confirmaret †,
* Calv. nē quos rei novitas percelleret †. Non temerè, in-
* Gom. Be. quit, hoc accidit †, sed æterno certoque Dei consilio †,
* Gom. & providentiā iuste hoc ordinante, 2 Pet. 2. 3 †. ¶ Im-
* G. pii (2 Pet. 2. 6 †.) Dei nostri gratiam (i. e. doctrinam de
* Pi. Vor. gratia †, vel, Evangelium †, metonymicè sic dictum
* Gom. Me. G.

Heb. 12. 15. & alibi, sub cuius nomine isti alios inescan-
bant; sed reverā Evangelium transformabant in doctri-
nam libidinosam †: transferentes in luxuriam] vel, ad
* G. lasciviam, Be. Pi. &c. i. e. ad carnalem & profanam li-
* Gom. centiam †, in occasionem omnis lasciviæ, & carnalium
Calv. voluptatum †; docentes legem Christianam esse legem li-
* E. fur. bertatis †: transferentes, foedā interpretatione †. ¶ Et,
* Me. T. &c. Καὶ τὸν μόνον ἀποστόλῃν εἶδεν καὶ Κύριον, &c.] Potest
* T. hoc referri, vel, 1. ad solum Christum †, qui hic voca-
* Ham. sic tur unicus Herus, Deus, ac Dominus; ut ostendit uni-
* Be. cus articulus omnibus istis epithetis communis †, qui
* Q. in unius personæ index est †. Verum ubi diversæ personæ in-
* Gom. dicantur, sæpe priori tantum articulus præmittitur, ut
* Gom. Mat. 17. 1. Act. 3. 11. &c. †. Illud autem εἶδεν abest in
* Ham. G. MS. & in Vulg. & in 2 Codicibus †. Datur Christo
* Be. nomen εἰς τὸν εἶδεν etiam 2 Pet. 2. 1. ubi de iisdem homini-
* G. bus agitur †. Hic noster Herus & Dominus dicitur ob
Redemptionem, &c. 1. Certè de solo Christo agitur,
* Ham. [in loco parallelo] 2 Pet. 2. 1 †. Sed nihil vetat, Judam
* Q. in E. hic, ut in aliis, plus aliquid dixisse quàm Petrum †.
* R. sic Vel, 2. ad Patrem & Filium distinctè †. [Sic vertunt:]
* Calv. Et solum illum herum Deum, (vel, Ac Deum qui solus est
* Gom. sic herus, Er. Ti. vel, dominator, ut Luc. 2. 29. Act. 4. 24 †.
* E. i. e. herus totius mundi †. Refertur ad Deum Patrem †.
* F. quem illum solum vocat, oppositè, non reliquis Deitati-
* E. sic bus personis, sed creaturis, ut Joh. 17. 3. & 2 Cor. 8. 6 †.)
* Gom. ac dominum nostrum (quippe qui nos sanguine suo rede-
mit †). Jesum Christum, negant, Be. Pi. &c. vel, 1. vitā †,
* E. seu factis, ut illi Tit. 1. 16 †. Quod nimis generale est
* Gom. & commune omnibus malis Christianis †. Vel, 2. ver-
* Q. in E. bo †, & doctrinā †. Hoc propriè dicitur in Simonia-
* E. ex nos †, sive Gnosticos †, qui Dei gratiam in lasciviam
* E. transferebant †, & abnegabant, tum, 1. Deum Patrem †,
* Gom. plures pro uno Deo mundi gubernatores introducentes †,
* E. & Simonem adorantes, qui finxit se esse illum Deum
* Ham. qui in monte Sinai apparuit †: tum, 2. Jesum Christum †,
* Ham. quia eum dicebant nec verè natum esse, nec passum,
* E. nec resurrexisse, nec ipsum esse Christum, nisi per de-
* Ham. nominationem à supremo Christo invisibili & incorpo-
* E. reo †; quia eum dicebant hominem natum ex homine,
* G. & multos suorum ipsi pares. Non ergo eum pro
suo Redemptore, & per id Hero ac Domino, agnosce-
* G. bant †.

5. Commonere, &c. Ὑπομνήσαι δὲ ὑμᾶς βάλω καὶ εἰδὼτα
ὑμᾶς ἀπὸ τῆς ὁπ—τὸ δούλον, &c.] In MS. Ὑπομνήσαι δὲ
ὑμᾶς βάλω καὶ εἰδὼτα ἀπὸ πάντων, quomodo & Latinus le-
git. Omnia cum dicit, intelligit omnia narrata in V. T. †.
* G. [Verba sic reddunt:] Volo autem vos istorum commune-
facere, (i. e. in memoriam revocare illud quod sequitur,
* R. E. quamvis hoc ipsum non ignoretis †: ut qui semel (i. e.
* Pi. certò & immutabiliter †; vel, profus & perfectè, ut lit
* E. ἀπὸ pro ἀπὸ ἀπλῶς, Psal. 89. 36. collat. cum v. 34,
* Q. in 35. Confer Est. 4. 11. Psal. 62. 12 †. Sed præstat pro-
* Glaslib. priè accipere, & illud, ἀπὸ τῆς ὁπ, cum ὑπομνήσαι con-
jungere; q.d. Etsi scio vos hæc tenere cognita, tamen
semel adhuc, dum scil. in hoc tabernaculo sum, vos
de eo commonefaciam †. Hæc cum semel illi Judæi gen-
* G. te à prima ætate didicissent, brevi tantum indicio opus
habebant ut eorum reminiscerentur. Sic 2 Pet. 1. 12 †).
* G. hoc sciatis, (vel, quum istud semel noveritis, Calv. εἰδὼτα
* Glaslib. pro καὶ περ εἰδὼτα †, ut est 2 Pet. 1. 12 †.) Dominum, (i. e.
* G. Christum, qui hoc fecit ut Deus Deique filius, repræ-
* E. sentatus per Angelum †. ὁ Κύριος hic ut in rebus Veteris
* T. est ὁ Κύριος, quod Græci vertunt Κύριος, quia legeba-
* G. tur ὁ Κύριος. Nam quod hic in Latino est Jesus venit ex
Græcorum librorum compendio, in quibus scriptum
fuit ὁ Χριστός.) quum populum (nempe Israeliticum †):
* G. ex Ægypto liberasset, rursus (vel, postea, Er. V. Zeg. Glaslib.
* Pi. p. 465. Al. ὁ Κύριος hic valet ex contrariò, quomodo &
* G. πάλιν sumitur Mat. 4. 7. & Jac. 5. 18 †.) eos qui non cre-
debant (Fontem hic designat omnium peccatorum, quod
se Dei verbo regi non sustinebant †: μὴ μὲν δυνάμεως dicit
* Calv. pro ἀπειθήσαντας, quia qui non obediunt ostendunt se non
credere, aut non credere ut oportet. Sic Heb. 4. 2. ὁ λόγος
* G. dicitur μὴ σὺν κατανόησιν τῇ πίστει, &c. †.) perdidisse, Pi. Be.
* G. &c. scil. in deserto †, per Serpentes, per Morbos, per
* Pi. Angelum, per manus Levitarum. Vide 1 Cor. 10.
* Gom. Heb. 2. 2 †.
* Me. G.

6. Angelos verò qui, &c. Τὴν μὴ τῆς ὁπίας τὴν ἐν ἡμῶν ἀρχὴν]

Qui non servarunt suam originem (vel, primam naturam, V. vel, dignitatem, five potestatem, Q. in E. vel, principatum, Vulg. D. Calv. ut 1 Cor. 15. 24. Lexic. vetus, Αρχή, imperium, magisterium, praesidatus. Vel, principium, D. G. i. e. statum in quo à principio fuerunt h. conditi; originalem suam excellentiam, statum, gratiam, & dominium inter res omnes corporeas in caelo & in terra k. Angelica dignitatis honorem l. Metonymia. Minutius, *Simplicitatem substantiae suae onusti & immerfi vitiis perdiderunt*. Liber de Morte Moysi ait de iisdem, *Aza & Azael* (ut Angeli qui ceciderunt è caelo nominantur ab Ebraeis m.) *calo descendentes viam suam corruperunt*. Vide de eorum Principe Joh. 8. 44 n. ¶ Sed dereliquerunt suum domicilium] Coeleste scilicet o: desertis lucis supernae locis venere ad inferiora p: dejecti fuerunt è caelo, quia rebellaverunt. Synecdoche, quae effectu simul causa intelligitur q. ¶ In, &c. Εἰς κρίσιν—κατὰ ζῶον, &c.] *Judicio*, vel *In judicium*, *magni diei* (Perinde est atque *in diem magni judicii* r, quando Deus judicabit omnes t, etiam daemones t:) *vinculis* (voluntatis scilicet & potentiae suae, & sub. *vinciendos*. Ellipsis est verbi conjugati, necessaria ad conciliandum hunc locum cum iis ubi mali angeli narrantur in terra homines tentasse & vexasse, qui proinde his vinculis nondum detinentur v. Malim δεσμοῖς hic poni pro εἰς δεσμούς, ut οὐραῖς pro, εἰς οὐράς, 2 Pet. 2. 4. ut uterque Dativus sit non Instrumenti, sed Acquisitionis vel Finis, & vertantur non *cum vinculis* five *catenis*, sed *in vincula*. Sic Graeci dicunt τῇ πόλει pro εἰς πόλιν, & Heb. 7. & Dativo servit & in praep. εἰς x.) *aeternis* (Omnem salutis spem haec verba Diabolis auferunt y:) *sub caliginem* (i. e. in loco caliginoso z; vel, in aere hoc caliginoso, in quem, ut in carcerem, dejecti sunt a: vel potius, in inferno b, quia locum hunc Petrus *tetrum* vocat c.) *reservavit*, Mo. &c. id est, Lege ineluctabili vult illos in locis à luce superna remotis circa terram detineri ad tempus usque judicii. Idem sensus & verba similia 2 Pet. 2. 4 d.

7. Et finitima civitates] Adama & Zeboim*: שכיניה, Jer. 49. 18 f. Et πόλεις dixit pro *hominibus* g, ut & Graeci saepe. Πόλεις γὰρ εἰσιν ἄνθρωποι, ὡς ἐρημία h. aut certe sic vocat urbes cum habitatoribus i. ¶ Simili, &c. Τὸν ὁμοιον τέποις ῥόπον ἐκπορεύονται ἢ ἀπελθεῖναι ὁπίσω, &c.] *Simili modo atque illi*, five *illae*, (id est, vel, i. impii isti, de quibus hic agitur k. Vel, 2. Sodoma & Gomorrha l, quibus paria flagitia vicinas urbes commisisse significat m. Nec obstat masc. τέποις. Nam ad incolae potius quam ad loca Judas respexit n. Vel, 3. Israelitae, de quibus v. 5 o. Vel, 4. Angeli, de quibus praeced. v p. qui ex sententia libri illius Apocryphi, ex quo desumpta sunt quae sequuntur v. 9. & 14, 15. scortati sunt cum foeminis, juxta locum Gen. 6. 2. quem de illis accipi debere putavit q:) *scortatae* (Generale verbum est ἐκπορεύονται, quomodo verti solet Hebraeorum נָטוּ. Vide & quae de voce πορνείας diximus ad Mat. 5. 32 r. Praepositio καὶ Deum respicit à quo scortando defecere, Psal. 73. 27. q. d. *scortatae defensione*, vel *deficientes*, à Deo t. Vel, *ex-fornicatae*, Mo. Vulg. i. e. extremè fornicatae; extremam & pessimam (& praeposteram t.) libidinem exercentes v; fornicantes extra & praeter modum naturae x; q. d. scortando effervescatae, seu in scortationem effusae y:) & *carnem alteram* (five, *alienam*, Be. E. vel, *aliam*, D. Sic vocat, vel, i. omnem quae nostra non est z, five nostrae uxoris a, five extra matrimonium b. Sed de istorum adulteriis nulla fit mentio c. Verùm illi Sodoma, &c. habitatores, sicut Carpocratiani, in omnem Venerem erant projecti d. Vel, 2. *carnem masculam* x; quae aliena est ab instituto & usu naturae f, five à fine ad quem à Deo condita est g; five quod ad generationem attinet h, cui incongrua & inepta est i, quia duo mares una caro esse non possunt, sed tantum mas & foemina k.) *secutae*, Pi. Be. &c. Verecundè vitium Sodomiticum designat l. Notat hic portentosas libidines Simonianorum & Nicolaitarum, qui Gnosticorum parentes m. ¶ *Facite*, &c. Πράξετε ὡς δεῖται, πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς ἑαυτοὺς] In MS. ὡς πρὸς ἑαυτοὺς, ut sensus sit, *Eas urbes incensas instar exhibere ignis aeterni*, qui impios exspectat n. [Verba sic reddunt:] *Proposita sunt exemplum*, five *exemplo*, (vel, *Facite sunt in exemplum*, Vulg. Divinae ultionis o, ut

alii ab hoc scelere deterreantur p: ὡς δεῖται κατὰ τὸν νόμον p Me. ἀσεβῶν, 2 Pet. 2. 6. Et bene πρὸς ἀλλήλους, i. e. *velut ob oculos posita sunt*. Vide Heb. 6. 18. & 12. 1, 2 q.) *ignis aeterni* q G. *panam* (proprie jur: Metonymia efficientis r. Vel, si- Pi. *militudinem*, seu *imaginem*. Nam solet δίκην significare *instar*, *more*, &c t.) *sustinentes*, Mo. Er. Be. Pi. &c. τὸ ἰgnis t Med. l. 5. *aeterni* referendum, vel, r. ad *exemplum*, hoc sensu; su- p. 1118. *sustinentes panam* in Genesi descriptam *proposita sunt in exemplum ignis aeterni*, i. e. *punitionis impiorum in igne aeterno*, cujus insignis figura erat illa poena. Vel, 2. ad poenam, ut sensus sit, eo quod *sustinent panam ignis aeterni proposita sunt* peccatoribus *in exemplum*. Cui sensui favere videtur Participium praef. temp. ὡς πρὸς ἑαυτοὺς. Sed hic sensus difficultatem habet. Nam exemplum sumi debet à re nota, quale non erat, istos igne aeterno cruciari. Et exemplum petitur ab historia: de poena autem ignis aeterni Genesis historia non loquitur. Illud ergo incendium vocatur *ignis aeternus*; vel, i. quia irreparabile est & semper duraturum t, cujus vestigia ho- t E. die supersunt, mare mortuum fumans, &c v. Vel, 2. v Me. sim. metonymicè, eò quod typus fuerit ignis aeterni x, in quem isti à temporali incendio transmissi sunt y. In- t E. cendium istud considerat ut poenam adhuc durantem, & y Me. sim. quae praesignificaret sequentem vindictam ignis aeterni T. in inferno, qui solus dicitur αἰώνιον πῦρ in aliis omni- bus locis, ut Mat. 18. 8. & 25. 41. Apoc. 20. 10 z. z Ham.

8. Similiter, &c. ὁμοίως μὲν τοῖς] *Similiter sanè*, Er. *Similiter tamen*, Be. Pi. In MS. ὁμοίως μὲν τοῖς, i. e. *Nihilominus* a. Quamvis tanta exempla habeant ante se b, in eadem tamen praecipitia ruunt c. ¶ *Carnem*, &c. Εὐνοῦν καὶ ζῶον, σάρκα—καρποῦντας—δύσας, &c.] *Sopiti*, (vel, *Somniatores*, Val. *Somniantes*, Er. Zeg. Pi. id est, vel, q. d. qui non aliud somniant quam spurcas libidines d. Alludit ad illusiones & pollutiones nocturnas, quia addidit, *carnem maculant* x. Hoc loco, sicut & infra v. 23. designari puto nocturnas pollutiones impurae illius Gnosticorum sectae, immundaque eorum somnia, & libidinosas etiam per somnum feminis excretiones, lascivis hominibus usitatas, de quibus Lucret. 1. 4. v. 124. Huic sententiae favet versio Arabica, *Sic isti dormiendi tempore secedentes carnem suam fodant; & maxime Aethiopica, Et similiter isti qui in somno suo polluant carnem suam*. Caro hic, sicut & Levit. 15. 2. Ezec. 16. 26. & 23. 20. per Euphemismum dicitur αἰδοῖον, five pars pudenda. Vestes à carne inquinatae quid sint colligi potest ex Horat. Serm. 1. 5. ubi de se dicit, —*tum immundo somnia visu Nocturnam vestem maculant ventremque supinum*. Has quidem pollutiones Graeci per ἀνερωτήν exprimunt, quod Judas hic pro solita sacris scriptoribus gravitate & modestia e ὑποκρίσει- δαι dicit. [Hæc doctissimus Guidottus, qui mecum hæc & alia antè suis locis memorata mecum humaniter communicavit.] Al. Sensus est, q. d. delirantes, errantes, & dicentes quae non sciunt f; stulta imaginan- f Q. in E. tes, ita ut ii qui somniant. Sic utitur Maimon. voce חלום quae Esa. 56. 10. vertitur ἐνυπνιάζοντες. Arabi- b G. bus, apud quos est saepe γ pro ἡ Hebraeo, ἡγῖ est *insanire* g: Perinde stolidi acsi sensus omnes penitus sopitos h Be. habent h. Quibus sensus animi suavitate volupta- i Pi. tum quasi deliniti atque sopiti sunt i. *Delusi insomniis*, h Ham. Er. Il. V. id est, absurdis ipsorum dogmatibus abducti k.

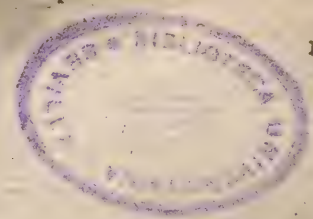
Spurci somniatores, Aug. q. d. Non solum interdum se libidine contaminant, sed etiam noctu per insomnia l. Stupidam eorum impudentiam notat, quae ad omnem turpitudinem se prostituunt m.) *carnem* (i. e. corpus, m Calv. 1 Cor. 6. 18 n. vel, naturam humanam o:) *quidem ma- o Pi. culant*, (Nempe infandis libidinibus p. Corruptunt o T. mares & foeminas, ἐμδυνία μισοῦν 2 Pet. 2. 10 q.) *Do- p Me. T. minationem*, five *dominatum*, (vel, i. Dei r, quae mundum q G. universum instituit & gubernat t; q. d. Deum omnium t Ca. E. dominum & scelerum vindicem t. Vel, 2. publicam po- t E. testatem & leges v, omnem magistratum x, ipsum mu- v Me. nus magistratus ordinemque à Deo constitutum. Non v Q. in Me. dicit dominos, sed *dominatum*, majore emphasi y. Al. t I. dominos, Er. Il. V.) *autem spernunt* (vel, *contemnunt*, ut y Be. 1 Theff. 4. 8. Αἰτεῖν idem quod καταφρονεῖν 2 Pet. 2. 10. & נָבַח verbo utroque redditur z. Vel, *deprimunt*, Sy. z G. vel, *rejiiciunt*, ut αἰτεῖν sumitur Luc. 10. 16. Joh. 12. 48. q. d. *deponunt*, scilicet de suo throno a; vel, *repu- diant*,

diant, Ca. Pi.) dignitates (vel, majestates, Pi. vel, glorias, Er. V. Pi. id est, vel, 1. Angelos, de quibus hi multa absurda & contumeliosa confinxerunt, teste Theodoro b. Sed nullus scriptor vetustus Gnosticis imputat contemptum Angelorum, quin contra, Æones, qui Angelos denotant, magnam partem Theologiæ ipsorum constituunt c. Vel, 2. majestatem Divinam d. Vel, 3. Principes *; vel, eos qui in summis sunt honoribus, πρῶτοι ἐξουσίας τὰς ἐξουσίας. Confer 2 Pet. 2. 10 f. Vel, 4. Apostolos & gubernatores Ecclesiæ, qui dicuntur gloria Christi, 2 Cor. 8. 23. quibuscum multas disputationes & controversias agitabant g. Res hic ponitur pro persona in imperio constituta h. Vel, abstractum pro concreto, quomodo ἐξουσία dicuntur Rom. 13. 1. & κυριότητες, 2 Pet. 2. 10 i. & potestates apud Suetonium k.) autem blasphemant, Mo. vel, maledictis, sive convitiis, incessunt, Be. Pi. sim. V. Non mirum, id fecisse Carpocratianos, qui Leges avitas omnes pro nihilo ducerent l. Quod dixit, dominationes spernunt, referri possit ad doctrinam ipsorum de libertate Christiana, cujus prætextu subjectionem rectoribus & domitiis quibuscumvis denegabant; cui apte eorum praxin superstruit, quod contumeliosè de eis loquerentur m.

9. *Cum, &c.* οὗτος Μιχαὴλ — ὅτε τὸ διαβόλον διακρινόμενος διέλεγετο — ἐκ ἐτόλμησε κελόν ἐπενεργεῖν βλασφημίας, &c.] At Michael Archangelus (id est, vel, 1. unus ex Archangelorum numero. Cui tamen obstat, quod Scriptura nusquam nominat archangelos numero Plurali, sed tantum sing. ut 1 Thef. 4. 16. Vel, 2. Angelus cæterorum princeps n. Αρχάγγελος est ΨΑΥ Dan. 10. v. 13. ubi de eodem Michaelē sermo o. Reperitur etiam Michael & Dan. 12. 1. & Apoc. 12. 7 p. Sonat autem Latine, Quis sicut Deus q? Erat hic præfectus populo Judaico r. Hoc autem nomine intelligitur, vel, 1. Christus, qui Princeps est Angelorum; qui & Angelus Jehovæ & Jehovæ, Zach. 3. 1, 2. appellatur t. Verum sic vocatur, quod Dei partes agat adversus Diabolum v. Et huic sententiæ obstat quod Christus ab Archangelo discretè distinguatur, 1 Thef. 4. 16 *. Nec Christo congruit illud non ausus est ||. Verum τολμᾶν non tantum est audere, sed etiam καρτερεῖν, sustinere, ut in Eurip. τολμᾶ μέδωναι, sustineo dimittere: & Plato De Repub. 3. τολμήσειεν ἀπὸ τοῦ θανάτου, sustineat abstinere: & Rom. 5. 7. τολμᾶ σπένδειν, mori sustineat: & Rom. 15. 18. οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν, &c. Non enim sustinuerim loqui. Itā & h. l. Christus à Diabolo ἀντιερχόμενος, imò λοιδορούμενος, ipse ἀντιλαλοῦν, seu ἀντιβλασφημεῖν ἐκ ἐτόλμησεν, i. e. non animum induxit, vel, non sustinuit, non scilicet metu Legum à maledictis abstinens, sed se ipse comprimens ut nobis patientiæ exemplum præberet. Confer Heb. 12. 3. & 1 Pet. 2. 21, 23. Latini quoque dicunt audeo pro volo, ut in eo, Fac sodes, i. e. si audes †. Vel, 2. Angelus creatus y.) cum adversus diabolum (i. e. principem Diabolorum. Itā congruit hoc exemplum Dignitatibus, sive Dominiis, de quibus hic agit z.) certans (vel, dimicans, Mo.) de corpore Mosis, non ausus est (sub. illi, Pi.) inferre judicium (vel, impingere notam, Er. II. V. Be.) maledicum (vel, blasphemiam, Mo. vel, maledicti, Er. Be. &c. Κεῖνος βλασφημίας, 2 Pet. 2. 11. κείνος βλασφημῶ, est ultio quam quis sumit maledicendo. Negaverat in Epistola [illa] Simeon, id Angelos facere ubi cum imperiis, quamquam impiis, certandum habent; quod ibi exposuimus. Addit Judas ampliùs, nè tum quidem id facere Angelos ubi cum Diabolo certamen habent, qui & ipse, quamquam impius, potestatem quandam à Deo in hunc mundum accepit; unde κοπομένηται dicitur b. Dicit, non ausus est, non quod Diabolum timeret c, sed quod nollet hoc facere, cum jure posset d, quia hoc ipsum dedecebat; nè vel per umbram aliquid, quod blasphemiam sonaret aut maledicentiam, nominando se contaminaret; & quia maximè execratur blasphemiam & blasphemos, & ut nobis exemplum daret modestiæ, nè faciles essemus, ad maledicendum cuiquam f.) sed dixit, Increpet te Dominus, Pi. Be. &c. i. e. Increpando tibi silentium imponat g; vel, te coerceat, & conatum tuum prohibeat h, tuam insolentiam, malignitatem, nequitiam, comprimat i. Hæc verba nihil sensu differunt, sono penè nihil, ab illis Zac. 3. 2. Ἐπιμύησαι Κύριος ἐν σοί, בך ידוה יגער, quæ verba ibi pronunciat Angelus magnus k. Qu. Quænam aut

qualis fuit hæc altercatio l, & quæ illius causa m. 1 E. Resp. 1. Respicit haud dubiè ad locum Deut. 34. 6. ubi agitur de sepultura Mosis n; Michael ex Dei imperio Vor. volebat corpus Mosis abscondere. Diabolus autem in apertum proferre, ut ad idololatriam populus alliceretur o; quod scilicet metuendum fuisse si id corpus apparuisset, testatur & Josephus [Antiq.] 4. 8 p. Hæc autem historia recensetur, vel, 1. ex traditione q, sicut illa 2 Tim. 3. 8 r, vel, 2. ex Libro quopiam Apocrypho †, cui titulus Ἀναλήψις, sive Assumptio, Mosis t: unde hæc desumpsit Judas, velut concessio utens v. Neque hinc periclitatur autoritas hujus Epistolæ. Neque enim omnia in Libris Apocryphis falsa sunt. Poterat autem Apostolus discernere inter Libri illius vera & falsa x, Veritas autem hujus historiæ, de qua antea dubitari potuisset, Spiritus Sancti instinctu & monitu certa redditur y. Solebant [autem] Rabbinii & Angelis & magnis hominibus tribuere ea verba quæ verisimiliter dicere poterunt. Tale illud quod de Enocho habebimus; & illud quod Act. 7. 26. & Heb. 12. 21. Similia habes in Midrasch ad Deuteronomium, in Aboth Rabbinii Nathan & aliis. Librum illum Ἀναλήψις nominant Orig. & Epiphan. Nec dubito quin indidem sit desumpta narratio quæ est apud Clementem Strom. 6. Simile certamen inter Angelos bonos & malos de Abrahæ salute & interitu commemorat Orig. In Libro Hebraico qui vocatur שְׁמַיִם הַיְמִינִים דְּבָרֵי רַבִּי דָּוִד referuntur verba quædam Diaboli ad Mosen ante mortem ejus, & ministeria quæ Angeli Mosis exhibuere. Sed quæ hic leguntur verba in eo Libro non comparent: unde credibile fit, Librum illum Ἀναλήψις pridem intercidisse z. Resp. 2. Respicit hic indubiè ad Zac. 3. 1 r. ubi ad dextram Josuæ stat Satan, tanquam adversarius, cui Angelus sub nomine יְהוָה hæc duntaxat verba reponit, Dominus increpet te. Controversia inter hunc Angelum & Diabolum erat de corpore Mosis b. Corpus autem Mosis non hic propriè accipiendum, sed figuratè, [vel,] de illo corpore quod Moses prædixit Lege & præsignificavit ceremoniis, quod & Josua postea Zac. 3. adumbravit; h. e. de veritate & complemento Legis à Mose datæ, cujus complementi quod est in Christo antitypus alter fuit Josua c. [Vel,] de Templo Jeros. cultuque Dei tunc restituito, quod corpus Judæorum dicitur 2 Macc. 15. 12. nec minus aptè dici possit corpus Mosis, quia à Mose pendebat, tanquam principio vel capite sub Deo, vel Legislatore: qua de causa Ecclesia Christiana, sive Christiani in coetibus congregati, ad cultum Christi, qui Legislator est, cultumque suum instituit, dicuntur corpus Christi; sicut ex adverso corpus Christi Templum dicitur, & corpora nostra templà Spiritus Sancti d.

10. Hi autem quæcunque — ignorant, &c.] id est, Quæ ipsorum (utpote carnalium *,) captum superant, scilicet res cœlestes ac divinas, Dei attributa, mysteria fidei, &c. f. Majestates longè supra ipsos positas g. Vide 2 Pet. 2. 12. ubi diximus Carpocratianos non intellexisse quanto usui viris probis essent Leges & imperia. Vide etiam quæ diximus ad Rom. 13 h. Non percipiunt quid honore dignum sit i. [Sensus,] Cum ignari sint divinarum ordinationum, Christianorum officiorum, & rerum omnino spiritualium, impudenter tamen audent de istis rebus pronunciare, & eas blasphemare k. Quæcunque vero naturaliter (i. e. solâ naturâ duce l, & sensibus m. Op- ponitur hoc rationi & judicio n.) ut animantia rationis expertia (id est, ac si bruta essent o. [Sensus, q. d.] In iis quæ sensu naturali nōrunt brutorum instar appetendis & amplectendis p. Quod hic ἀλογον, in 2 Pet. 2. 16. est ἀφρον, mutum, quod scilicet sermonis usu caret q.) sciunt, in iis (vel, per ea: r, pro did. Notatur enim causa instrumentalis corruptionis r: in iis per comestiones, ebrietates, variâsque libidines t.) sese corrumpunt, Be. Pi. vel, perdunt, Pi. depravant, G. Vitiando & foedando sua corpora t, atque ita dignitatem humanæ conditionis dehonestando v. corrumpuntur, Vulg. Mo. Passivum pro verbo Reciproco x, brutescunt, Jer. 10. 8. Pleraque animantia observant sexuum discrimina: Ab illis saltem discere debuerant isti. At hoc ipsum illi & actibus suis & ἀδιαφορίας dogmate pervertunt. Vide quæ ad 2 Pet. 2. 16 y.

11. *Ve illis*] Sub. erit, seu accidit, Pi. q. d. Male dictio ipsis imminet. Non imprecatur, sed prædicit.
 Est vox conditionem eorum deplorans, ut Mat. 11. 21.
 1 Cor. 9. 16. &c. Denunciatio est poenæ commertæ.
 ¶ *In via* (Via, in S. S. significat modum agendi, actus & mores, æquæ ac eventus & exitus d.) Cain, &c.] id est, Invidia, homicidio*, simulatibus & odio fratrum*, contemptu Dei, &c. qu. d. Facta ejus imitati sunt h. Fraternitatem oderunt & deserunt. Cain fratri vitam caducam ademit, illi fratribus adimunt æternam, perniciosis suis doctrinis. Apostolos quoque & discipulos ad mortem usque persequuntur.
 ¶ Et, &c. Καὶ τῇ πλάνῃ—μὲν ἐξέχθη.] Et errore Balaam (vel, Eundem errorem quem Balaam, G.) mercede (vel, idque pro mercede. Μισθὸν, pro ἀντι μισθῷ. Sic dicunt Græci, ὁ νόμος πῖνσι δαχμῶν. Heraclitus, καλεῖται θυμὸν μάχης. Ἰσχυρὸς γὰρ ἀνέται. Æschines, αἰματὸς γὰρ ἡ ἀρετὴ ἀνία. Menander de adultero, παραστὰς γὰρ ὅτιν ὄνιον. Μισθὸς hic adverbialiter ponitur, vel, i. pro ἐνεκα μισθῷ, h. e. ut mercedem à Balaaco compararet: cui favet collatio loci paralleli, 2 Pet. 2. 15. vel, 2. quod malim, pro ἀντι μισθῷ, in mercedem; vel, per modum mercedis, five justæ poenæ, quā Deus Gnosticonum idololatriam ultus est tradendo eos in omnem turpitudinem, cui favet collat. Rom. 1. 27, 28. ubi infandæ illæ libidines dicuntur ἀντιμίσθια πλάνης. Ad illos ergo, non ad Balaamum, hoc referendum puto. ¶ *effusi sunt*, Mo. Nempe, in idem flagitium; totī effusi in lucrum, in maledicta, impia consilia, & alia scelera, ut perdant Ecclesiam: vel, errant, vel, declinant, ut Psal. 73. 2. *ἔχθη*, v. Al. Et deceptione mercedis (i. e. Mercede dolosa): quā deceptus fuit Balaam (h. e. spe lucri): effusi sunt, P. Be. Pi. Er. tanquam vas effluens, Luc. 5. 37. egressi sunt à præceptis Dei: prolapsi in omne facinus, projecti in omnem confusionem libidinum, quibus legem naturæ immaniter transgressi sunt; ut congruat hæc vox cum ἀνάγκη, 1 Pet. 4. 4. Syrus hic habet, *exarserunt*, vel, ut alii, *libidinose exarserunt*. Et forsitan pro ἐξέχθη legendum ἐξελθῆναι, ex collat. Rom. 1. 27. Hæc poena erat πλάνης eorum. Πλάνη autem, pro qua est ἡ ὁδὸς 2 Pet. 2. 15. & ἡ ὁδὸς, doctrina, Apoc. 2. 14. significat, ut apparet ex collat. Rom. 1. 27. seductionem ipsorum ad idololatriam, quā etiam prolapsi sunt in peccata contra naturam. Sic πλάνη conjungitur cum ἀναστασία, 1 Thes. 2. 3. & exponitur per ἐπιθυμίαν σαρκὸς, 2 Pet. 2. 18. Peccatum ipsorum erat quod Christianismum in licentiam verterent, cujus poena hæc erat, quod Deus ipsos libidinibus suis prorsus permitteret, &c. Sensus hujus loci est, Sicut Balaam mercedis causā incensor fuit libidinum, sic & illi. Confer 2 Pet. 2. 15. & ibi dicta d. ¶ Et, &c. Καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τῆς Κορὴ ἀπαλόντι.] Et contradictione (vel, in contradictione, Vulg. i. e. rebellionem, factionem, & schismate*) ob imitationem contradictionis, i. e. murmurationis ac seditionis. Ἀντιλογία in Libris Moysi transferuntur, quod sæpe seditionem significat. Illa erat seditio contra Moysen, hæc contra Christum. Vide quæ diximus de verbo ἀντιλογία, Luc. 2. 24. Rom. 10. 21. Heb. 12. 38. ¶ *Core* (Qui insurrexit in Moysen & Aaronem, ut Sacerdotium ad se transferret; quem ipsi imitantur contradictione, & seditiosā ordinis ac statūs Ecclesiæ perturbatione): vel, τῆς Κορὴ, id est, ὅς τῆς Κορὴ nam illa particula sæpe apud Hebræos subintelligitur. Core, quamvis socios habuit, Num. 16. 1. solus nominatur, tanquam conjurationis princeps. ¶ *perierunt*, Er. Mo. Be. Pi. &c. Est ἀδύναμις pro Futuro, perituri sunt; aut, pro Præsenti, ut pereunt sumamus pro ruunt in exitium. Hæc omnia denunciant Carpocratianis exitium illud in quod per Barchochebam, sectati partes ejus, inciderunt.
 12. *Hi sunt in*, &c. Ἐν τῇ ἀγάπῃ—ἀπὸ ἀδελφῶν, συνδωχόμενοι ἀφ' ὅλων, &c.] In agapis vestris (vel, in dilectionibus vestris, Val. Er. V. five, inter charitates vestras, Er. V. Ἀγάπαι vocat convivia, in coetu Ecclesiastico; instituta ad unitatem, & charitatem fraternam, testandam & fovendam, & ad pauperes refocillandos: quæ convivia memoriā Dominicæ mortis clauderantur. Vide 2 Pet. 2. 13. ubi quidam Codices, ut & hic nonnulli, [legunt] ἐν τῇ ἀπάτῃ αὐτῶν, errore manifesto. ¶ *macula*, (i. e. quasi macula: Confer 2 Pet. 2. 13. ubi est ἀπλῆ. Heb. מומ Deut. 32. 5. q. d. Qui non magis ad agapas

vestras admittendi sunt, quàm ad sacrificium bestia cui inerat vitium aut labes d: vel, *dedecori sunt*, G. Ut maculæ vestes & corpora impura reddunt, ita & illi Ecclesiam intemperantiā suā & impudentiā conspurcant. Vide 1 Cor. 11. 31. ¶ *dum vobiscum epulantur*, five *convivantur*, (q. d. Inter honesta charitatis ac frugalitatis exempla crapulæ libidinique turpiter indulgent): *securi* (vel, *intrepide*, Ex. V. absque ullius metu, Pi. sine timore Dei, vel, reverentia hominum, atque Ecclesiæ, h. e. impudenter. Αφ' ὅλων hic est *securi* ΠΑΡΟ, Prov. 1. 33. per Metonymiam, quia qui curam habet, is & metuit. ¶ *seipsos* (non pauperes): *pascentes*, Be. Pi. &c. Delicatè scilicet, pastorum in modum seipsos agentes ac ducentes; regentes, & subjacere nolentes; suoapte viventes arbitrio, luxui & ingurgitationi pro arbitrio suo vacantes. Respicit locum illum Ezech. 34. 8, 10. ubi in Græco est ἐβόωντες ἑαυτοὺς, *se dum saginant, gregem negligunt*. ¶ *Nubes sine aqua* (i. e. steriles & infœcundæ, copiosam promittentes pluviam salutari doctrinæ, sed nullam præstantes: q. d. veritatem & sanctitatem falsò præferentes: quæ inducunt caliginem erroris, nec præstant refrigerium consolationis. Sic Gnostici inane tantum nomen scientiæ præferebant. ¶ *quæ à ventis circumferuntur*] Vide 2 Pet. 2. 17. Duo notat in illis, quod nihil ferrent bonæ frugis, & quod inconstantes essent in suis dogmatibus; fingentes & refingentes, ex uno errore in alios incidentes; solā innovandi libidine, & prout affectus cupiditatum eos impulerint. ¶ *Arbores, &c.* Δένδρα φθινοπωρινά, — ἐκείνων δένδρα.] *Arbores emarcidæ*, (i. e. quarum fructus marcescit, & perit illico. Vel, *autumnales*, Vulg. id est, autumnno marcescentes, vel, extremi autumnii; i. e. quæ finiente autumnno non fructus, sed folia, protrudere incipientes, quæ & ipsa mox hiemali frigore absumuntur. Si usum vocis respicias, dicit *autumnales*. Sed magis respicitur ἐπιμολογία vocis, φθινοπωρινά, id est, ὅν φθίνει ἡ ὁπώρα. Sic Salices Homero ὀλεσίκαρποι, quæ Plinius 16. 26. vertit *frugiperdæ*. Ea quæ isti sibi congerunt non diu sunt duratura. Similis comparatio Esa. 1. 30. φθῖα & φθίνα sign. & perdo, & pereō, five *ad finem tendo*, ut φθινοῦται μῆνας, *mente ad finem tendente*. Ἡ ὁπώρα est, vel, 1. *tempus decerpendorum fructuum*, h. e. autumnus, sic dictus quasi ὁπὸς ὄρεα, quod illud tempus aspectum hominum maximè delectet; vel, 2. metonymicè, *ipsos fructus qui sub Autumnum decerpuntur*. Plut. Quæst. Rom. ὁπώρα μὴ γίνεσθαι, &c. Pomis non vesci ante Æquinoctium autumnale. Idem Sympof. 2. ὁπώραν πωρομένην χέν, *Aliquid pomorum oblatum*: Athen. 1. 1. ἐδ' ὁπώραν πωρομένην τινι. Vide & Apoc. 18. 14. Hinc φθινοπωρινός est πᾶς ὁπώραν, five fructus suos, φθίνων, *fructiperda*. Quales arbores quæ aut frigore, aut siccitate, aut, crucis, &c. fructus, antequam maturecant, perdunt. Sic ventus φθινοπωρὸς *fructibus exitialis* dicitur Pind. Pyth. 4. D. 7. & quercus φθινόγερος, *quæ fructus amisit*. Insurgit autem hic oratio: ¶ *infructuose*, (i. e. Nulli bono usui, quippe bonorum operum steriles. Vide Matth. 13. 22. Eph. 5. 11. Tit. 3. 14. 2 Pet. 1. 8. Qui nullum salutarem fructum ferunt, nec in seipsis, nec in suis sectatoribus.) *bis emortuæ*, (Hyperbole ad amplificandum, i. e. omnino mortuæ. Sic dicimus, *bis tæque*, i. e. omnino, beati. Numerus certus pro incerto. *Bis peribunt*. Vide Matth. 10. 28. Neque hic bonum habebunt exitum, neque in seculo altero. Sic γῆ, *bis nudata*, Jer. 51. 58. vel, *bis*, primò dum arescunt, secundò cum eradicantur aut succiduntur, ut subditur: vel, *bis*, ut duplex notet mortis genus, unum cui isti (sicut alii omnes) obnoxii sunt à natura; alterum quod sibi suā nequitia spontè attraxerunt: *bis*, primò in infidelitate, à qua per poenitentiam veluti resurgunt accedentes ad Evangelium; deinde in repetita malitia: per baptismum à morte peccati semel refuseitati, in eandem mortem, per Apostasiam, relapsi sunt.) *eradicatæ*, Be. Pi. &c. id est, Radicibus evulsæ, ut fructus non amplius speretur. Et hic est ἀδύναμις pro Futuro. *Radices exscidentur*. Nè nomen quidem sectæ erit reliquum. Verbum ἐκρίζειν habes Matth. 13. 29. & 15. 13. Luc. 17. 6. Respondet Hebræo שרש, Jer. 1. 10. & גרש, Dan. 7. 8. Sophon. 2. 4. De re ipsa vide Prov. 12. 3. Esa. 5. 24. & 40. 24. &c. Non erunt tam felices quàm Nabuchodonosor, cui *radix servata*

murmurabant, unde appellantur *γογγυσαι*. [Vel.] com-
mate distinguenda: *Hi sunt murmuratores*, (vel, 1.
adversus Deum: vel, 2. adversus Ecclesiarum præpo-
sitos: *γογγυσαι* sunt qui libenter obtruncant superiori-
bus, ut diximus 1 Cor. 10. 10. *גוֹגְגִּים* Num. 11. 11.
Vel, *susurriones*, E.) *queruli*, Er. Be. E. G. ex Gloss. &c.
i.e. morosi ac difficiles, quorum voluntati nunquam
satisfit: forte suam nunquam contenti: non contenti
modicis: non cupientes intra fortunam suam esse, ut Pro-
pertius loquitur. Querebantur illi de imperio Romano,
quo tamen nullum externum Judæis fuerat, aut futu-
rum erat, lenius: de justis Dei ordinationibus in Ec-
clesia, vel in Republica: vel, de arctitudine legis
Christianæ, de severitate justitiæ Divinæ, de providen-
tiæ inæqualitate: omnis fratri impatientes, neque
ex divino nutu regi vel duci volentes. ¶ *Secun-
dum desideria sua*, &c.] Nempe carnalia: vel, prout
ducuntur à cupiditatibus, abjecto legum, imò & na-
turæ, fræno. Omnia illi libidinum genera sectaban-
tur. Vide 2 Pet. 2. 10. Nec leges Divinas, nec hu-
manas, sed voluptates suas, sibi pro regula statuebant.
¶ *Os eorum loquitur superba*, *ὑπερηφανία* Tumida, five
pretumida, Er. Be. Pi. Sumptum hoc ex 2 Pet. 2. 18.
ubi quod additur *μαλακία*, vanitatis, de Idololatria
accipi potest. Mira jactabant de virtutibus illis quæ
superiores essent Mundi fabricatoribus. Hæc phras-
is *ὑπερηφανία* sumpta est ex Dan. 7. 8. & 11. 36. ubi
additur hæc dicta — *adversus Deum deorum*, h.e. Deum
Israelis, five Deum verum; id quod & hic intelligen-
dum est, & Gnostici congruit, qui Simonem pro sum-
mo Deo habebant, & Deum Israelis pro parte creatio-
nis ejus. Al. Sensus est, ut haberent in pretio, in-
flato stylo & magnificè loquebantur: ut populum in
admirationem sui raperent. ¶ *Mirantes*, &c.
θαυμάζοντες πρόσωπα, &c.] Supple *ἡσυχία*. i.e. Sunt *ἡσυχία*
σωπολιήται. Sic enim illud *פְּנִינֵי שְׁמַיָא* interpretantur
Græci, Deut. 10. 17. Job. 22. 8. Prov. 18. 5. Et Levit.
19. 15. *θαυμάζοντες πρόσωπα* *δυνάμεις*, est *judicium gratificari
ei qui potentior est*. [Verba sic reddunt:] *Admiran-
tes* (i.e. suscipientes, colentes, laudantes adulatoriè;
vel fictè, five fictâ admiratione: *personas* (i.e. ho-
mines, præsertim divites & potentes: *utilitatis* (sub-
juncta, Pi.) *gratiâ*, Be. Pi. &c. Divitibus qui in Ecclesia
erant adulabantur, dignine an indigni essent non
respicientes: vitiis eorum favendo, idque ut ex
eorum largitionibus quæstum facerent. Vide 2 Pet.
2. 14.
17. *Vos autem*] Qui multum ab illis distare debe-
tis. ¶ *Memores*, &c.] Eadem locutio 2 Pet.
3. 2. ¶ *Quæ*, &c. *Προφητεῶν*, &c.] *Quæ præ-
dicta* (i.e. prophetice dicta: vel, *pridem dicta*, G.) sunt
(Quæ autem scriptis mandata, aut voce dicta, per ma-
nus tradebantur: *ab Apostolis*, &c.) Maxime à Petro,
Paulo, & Act. 20. 29. 1 Tim. 4. 1. & 2. 3. & 2 Pet. 3.
2. Johanne. Vel hinc videas Scriptorem hunc ali-
quantò posteriorem fuisse Apostolis. Sed illud hinc
non sequitur, sed tantum, Judam serò hanc Epistolam
scripsisse, plerisque Apostolis jam mortuis, ut Petro,
Paulo, & Jacobo. Nam Joannes adhuc supererat. Vide
quæ diximus ad Heb. 2. 3.
18. *In novissimo* (vel, *extremo*, Be. Pi.) *tempore*] id
est, Tandem. Vide 2 Tim. 3. 1. & 1 Pet. 1. 20. Proxi-
me ante excidium Judæorum. Sic vocat tempus se-
quens ac futurum, five longius ablit, five propius.
¶ *Dicebant*] Seu verbo, seu scripto. ¶ *Venient
inimicos*, &c.] Sic dicti maxime quod Resurrectionem
iriderent: vel, q.d. qui omnia sacra & profana irri-
dent, & qui fidelibus simplicibus illudunt eos in er-
rorem inducentes. Sumptum hoc ex 2 Pet. 3. 3. Il-
lud, *ἡσυχία*, construitur cum *πᾶσι τοῖς ἐπιδουλοῦσιν* estque
vice epitheti, quæ cupiditates sunt impietatum, i.e. planè
impie.
19. *Hi sunt qui*, &c. *ὁ ἀποδοκιμάζων*] Supple *ἐάντις*,
quod addi nihil necesse est, cum soleat subaudiri apud
Hebræos tam in activo quam in passivo. Idem est quod
modò dicet, *ἀποδοκιμάζων*. Potest absolutè sumi, *Sepa-
rantes*, i.e. qui separationem faciunt tam in catibus
quàm doctrinâ. Al. Sumendum *ἀποδοκίμαζων*. *Qui se-
gregant*, Er. Il. Be. Sch. &c. five *distinguant*, live *sepa-*

rant, G. sub. *semet*, G. sic Il. Be. Pi. &c. Nempe à
Christo & Deo, vel, à doctrina Ecclesiæ, vel à cœti-
bus five corpore Ecclesiæ: vel à cæteris, quasi multo
sapientiores ac peritiores essent aliis, cum magno con-
temptu aliorum: q.d. peculiarem doctrinam docent,
& sectas instituunt. *Εάντις* hic additur in Vulg. & in
3. vet. cod. ¶ *Animales*, *ψυχικοί*] Quamvis
se *spirituales* vocarent, aliósque, ut *ψυχικούς*, spernerent.
Terrestres, nihil eximium habentes præter animam
rationis participem; non autem regenti. Confer 1 Cor.
2. 14. ea tantum sequuntur aut recipiunt ad quæ ducit
natura, seu ratio humana divinitus non illuminata:
animi affectibus dediti, servientes animæ vegetativæ,
& sensitivæ, five sensibus ac sensuum voluptatibus:
non curant nisi res hujus vitæ, 1 Cor. 2. 14. Jac. 3. 15.
¶ *Spiritum* (nempe Sanctum, five Dei, h.e. regenera-
tionem ab illo profectam. Synecdoche generis, &
meton. efficientis.) *non habentes*] Pro ducer: à di-
vinitate alieni. Jactant se miras habere inspirationes,
at nullas habent: & proinde sensus & caro plenâ liber-
tate iis dominantur.

20. *Vos autem* — *superadificantes* (vel, *superstruentes*,
Be. Pi.) *vosmetipsos* (solet autem & *ἐποικοδομεῖν* & *ἐποικο-
δομεῖν* simpliciter poni pro *dare profectum* & *proficere*,
five *assurgere*, Act. 20. 32. Col. 2. 7.) *sanctissimæ vestra
fidei*] i.e. Fidem, five doctrinam Apostolicam, pro
fundamento retinentes: eique superexstruentes, vel, 1.
vos invicem, veluti ædificia: vel, 2. cæteras vestras
actiones, vel opera virtutum cæterarum, quod per-
fectum confurgat vitæ Christianæ ædificium. Fidem
hanc *sanctissimam* vocat, q.d. prorsus puram, ut eam
distingueret à fide & doctrina Simonianorum, in qua
multa erant & absurda de Deo & mundo, & impura
ac nefanda libidinum mysteria. Illa, *τῇ ἀγία πνεύματι*,
in MS. postponuntur, & conjunguntur cum sequente
exhortatione ad preces, quæ certè fidem requirunt.
¶ *In Spiritu Sancto orantes*] id est, per Spiritum S.
ope vel ductu Spiritus Sancti: *dictante spiritu sancto*,
Rom. 8. 26. qui docet & quæ petenda sunt & quomo-
do, à quo est omnis sollicitudo, ardor & vehementia,
alacritas, & fiducia obtinendi. Monet, neminem rite
orare posse, nisi Spiritu Dei excitante, dictante, & di-
rigente. Al. Sensus est, q.d. Adjungentes vos pub-
lico cœtui, ubi Spiritus S. assistere solet, & precatur
qui donum illud habet. Inter *χαρισματα* data initio
Ecclesiæ N. T. erat, teste Chryf. donum orationis, in
unum aliquem collatum qui nomine reliquorum preca-
batur, aliósque precari docebat. Horum autem oratio-
nes sic conceptæ, & sæpe usurpatæ, apud Christianos re-
ceptæ atque conservatæ sunt, & ex iis tandem formulæ
constitutæ sunt. Hæc origo liturgiarum.

21. *Vosmetipsos* (Refer ad singulos erga sese. Vel,
vos invicem, Er. E. i.e. alii alios. Utraque versio con-
venit. Hoc enim & nobis & aliis præstare debemus.)
in dilectione Dei (vel, 1. passivâ, quâ Deum diligi-
mus: vel, 2. activâ, quâ Deus nos diligit: *servate*)
Quod fit per preces & actus pios: vel, monitis,
doctrinâ, & exemplis. Sensus, Date operam ut vos-
met conservetis, in amicitia & gratia Dei. ¶ *Ex-
spectantes misericordiam*, &c.] i.e. Misericordem illam
sententiam, Mat. 25. 34. Vel, *beneficium*, *ἔλεος*. ¶ *In
vitam*, &c.] i.e. Quæ vos perducatur ad vitam æter-
nam. Est quidem ea promissa: sed quod libera-
liter promittitur ex suo fonte nomen *beneficii* reti-
net.

22. *Et*, &c. *Καὶ ἐπεὶ ἐλεῖτε ἀναγιγόμενοι*] *Et hos*
(vel, *illos*, G. vel, *alios*, Be. Pi. Sic loquuntur Græci,
οἱ μὲν, οἱ δὲ, pro *ἐν τοῖς μὲν, ἐν τοῖς δὲ*.) *quidem* (Nempe hæ-
reticarchas five hæresis doctores, vel, hæreticos, vel,
fratres ab impostoribus in errorem inductos: quorum
duo genera facit, alii enim lenius tractandi sunt, alii
acrius.) *miseremini*, (five, *commiseramini*, Be. Pi. id est,
ex misericordia reprehendite, & officii admonete
humaniter. Meton. efficientis. Vel, *arguite*, Vulg.
reprehendite, G. Fraternali correptione. *Ἐλεγχέτε* est in
MS. & in 3. cod. Græcis. Sensus loci, q.d. Alios
mansuetudine trahite ad Christum. *dijudicantes*,
Mo. Er. V. Zeg. Calv. Sy. i.e. habitâ ratione persona-
rum: vel, considerantes cujusque naturam, ut qui mites
sunt

sunt & tractabiles placide revocentur in viam, tanquam digni misericordiâ, contumaces autem severius corrigantur: vel, *habito delectu*, Il. Be. Pi. Aug. vel, *cum dijudicamini*, Er. V. sub. *ab eis*, V. vel, *hesitantes*, ut vox sumitur Jac. 2. 4. & 3. 17. ubi dicta videtur: q. d. hos misericorditer tractate, omnia facientes quod ad ipsos confirmandos pertinet P: vel, *iudicatos*, Vulg. id est, Per se damnatos, re ipsâ, & facti evidentia. Legit *δαρινομένους*, ut est in MS. & in 3 cod. Græcis, h. e. si disceptent, vobisque resistent, Zeg. vel, *qui se ceteris præferunt*. Itâ enim sumitur *δαρινομένους*, i Cor. 4. 7. Est autem hic Passivum pro Reciproco more Hebræo, Niphthal pro Hithpael.

23. *Illos*, &c. οὓς ἐν φόβῳ, &c.] *Alios vero metu* (vel, *in*, vel *cum*, *timore*, Vulg. Val. Zeg. id est, circumspectè agite, nè quid fiat temerè aut parùm religiosè: vel, *terrore*, Pi. *per timorem*, Er. V. sic G. Pi. id est, Terrore injecto iræ Divinæ; vel, *gravioris poenæ*, tum in hac, tum in altera, vita subeunda: absterrentes illos, & sanctâ severitate revocantes, ut i Cor. 5. 5. Sed hoc ἐν φόβῳ non est hoc loco in MS. nec in 3 illis cod. c.) *servate*, Be. Pi. &c. i. e. Servare studete monitis istis gravissimis d. Σάξεν hominibus tribuitur suo modo, i Cor. 7. 16. i Tim. 4. 16. Alios metu à peccando deterrete. ¶ *De igne* (vel, *incendio*, Er. V. Me. vel, i. hæresis, quâ penè ambusti sunt; vel, 2. gehennæ, ad quam tendunt; qui ignis hic innuitur: vel, 3. vitiorum simulque gehennæ i.) *rapientes*] Metaphora k. Proverbiale. Vide Zach. 3. 2. i Cor. 3. 15. Sequitur [hic, quod & Vulg. exprimit:] in MS. ὅς ἐστιν ἐν φόβῳ, i. e. jam lapsorum misereamini, metuentes nè & vobis quid simile eveniat, Rom. 11. 20. ¶ *Odientes*, &c. Μισῶντες ἡ ἡ σὺν τῷ σαρκεῖ ἐπιλωμένον χιτῶνα] Et hoc proverbiale est, Levit. 13. 47, 48. Μισῶν hic ἀπονομιῶν est fugere. Sicut *μαίνεσθαι* dicitur id quod leprâ aut alio morbo contactum est, Heb. 12. 15. Sic & *ἀπολωμένον* *for- descere*. Sic *vestem vulnere infectam* dicit Servius ad Æn. 4. m. [Verba sic reddunt:] *Odientes* (vel, *odio prosequentes*, Er.) & (vel, *etiam*, Er. Zeg. E. vel, *insuper*, E. q. d. Cavete vobis non solum à vitiorum contactu, sed & ab omnibus quæ illis affinia sunt, unde contagium metui posset n: vel, *vel*, Be. Pi.) *eam à carne* (vel, *ex carne*, V. sim. Er. vel, *à carnis contactu*, Be.) *maculatam*, Mo. sim. Er. Il. Ar. Be. &c. vel, *contaminatam*, Sy. Intelligit libidinofam pollutionem t, quæ à certa corporis parte proficiscitur, nempe, à carne: Sic per verècundam Synecdochen vocat membrum genitale*. q. d. Non solum ipsammet carnis pollutionem, sed etiam *tunicam*, &c. Per quam intelligit turpes & carnales ipsorum mores atque affectus P. Sensus est, Cavenda diligenter omnia per quæ mala dogmata aut exempla Carpocratianorum possent irreperere: Ab illorum congressu abstinendum, quicquid illi vel contigerunt tanquam pollutum exsecrandum: Odite non ipsos

homines, sed turpes affectus t. Alludit, tum, i. ad t. v. Er. ritum V. T. Levit. 15. 4, 17. quo vestes leprâ, sanguine, &c. pollutæ, censabantur, ita ut qui eas tangeret legaliter pollueretur, & arceretur tam à Templo, quàm à convictu hominum; tum, 2. ad vestem candidam, quâ recens baptizati induebantur, q. d. Cavete nè candidam innocentiam vestem, quam in Baptismo accepistis, libidine & corruptis moribus contaminetis. * E.

24. *Ei*, &c. Τῷ ὃ δυνατὸν σου δέξαι αὐτὸν ἀπὸ πλάνης σου, &c.] *Ei vero qui potest* (Quo verbo potentiam & efficaciam gratiæ Divinæ declarat: illos (Ad quos hic legunt multi Græci Codices, ut referatur ad fratres ab errore revocandos. Verùm illis prius optanda erat conversio à malo, quàm conservatio in bono. Deinde Epilogi ratio postulat, ut iis ipsis ad quos scribit huiusmodi bona à Deo comprecetur. Si ergo legas αὐτῷ, dicendum id pro εἰρωτῶ positum: vel, post αὐτῷ est Ellipsis ἡ σφαιρα, seu *circulus*, vos ipsos c. At alii legunt ὁμαί, vos, ut Vulgatus d, & tres Codices, non malè, quomodo est Rom. 16. 25. quem locum ob oculos habuisse videtur Judas. Ibi est *σφαιρα*, quod hic *σφαιρα* ἀπὸ πλάνης. Qui aliquem *sustinet*, is eum *custodit* nè cadat. Voce ἀπὸ πλάνης utuntur Xen. & Plut. Hebræis ἀπὸ πλάνης, & 2 Thes. 3. 3. De Deo agi ostendunt sequentia: ser- vare à peccato (vel, *lapsu*, Be. Sy. vel, *offensione*, Pi.) *immunes*, (i. e. nè peccando Deum deseratis. Hæc voce donum perseverantiæ significat; nè offendatis in cursu vitæ. Metaphora à currentibus in stadio. Confer i Cor. 9. 24. & statuere in conspectu gloriæ suæ (id est, coram Majestate ipsius, gloriosa m. Sic potentia Dei, pro Deo, Luc. 22. 69. q. d. visione & participatione suæ gloriæ donare, ac beatificare c.) *incontaminatos* (vel, *irreprehensibiles*, Er. V. sim. Be. *inculpatos*, Pi. Sic *ἀμακτοί* ἡμῶν ἀπὸ πλάνης & ἀμακτοί habes Col. 1. 22. Et in MS. pro ἀμακτοί est ἀμειψίτες, ut i Thes. 3. 13. p.) *cum exultatione*, Er. &c. cum gaudio perpetuo i & summo; nempe, tunc cum pii intrabunt in Regnum Dei.

25. *Soli*, &c. Μόνω σοφῶ, &c.] *Soli* (vel, *Id est, soli*, Be. Pi.) *sapienti Deo*, (Sic & i Tim. 1. 17. Sic dicitur quia solus sapientiam à se habet t; [vel, quia] mo- dis iisque suis hoc negotium totum solus perficiat.) *Salvatori nostro*, &c. Mo. &c. id est, vel, i. Trinitati; vel, 2. Christo; vel, 3. Deo, cui, tanquam causæ principi salutis nostræ, hoc nomen interdum datur, ut i Tim. 2. 3. Tit. 1. 3. Sed MS. addit *per Jesum*, &c. quæ & Latinus legit. Habes δόξαν & καὶ τὸ in simili exclamatione i Pet. 4. 11. & 5. 11. Addidit Judas *ἐξ οὗτος ὁ κόσμος*, agnoscens in Deo non potentiam tantum, sed & *jus imperandi*, & *μεγαλοπρεπείαν*, ἡ δόξα, quam vocem habemus & Heb. 1. 3. & 8. 1. In MS. [pro *ἐξ οὗτος*, &c. est] *ὡς ἡ δόξα ἡ καὶ τὸ* id est, *Sicut ea habuit ante omne tempus, sic & nunc habet, & habebit semper*. Sic Legit & Latinus, *Semper bonos noménque tuum, laudésque manebunt*.

SYNOPSIS

Criticorum aliorumque Commentatorum

IN

APOCALYPSIN.

NON pauca sunt quæ explicationi hujus libri præmittenda sunt *πρόλογος* vice. 1. De hujus libri auctoritate.] Divinam hujus auctoritatem rejiciebant olim tum hæretici varii, ut Cerdon & Marcion, teste Tertulliano; deinde

Alogi & Theodotiani, testibus Epiphani & Aug. tum Orthodoxi, teste Eusebio, inprimis Caius. Alii de authore dubitarunt, ideoque Apocalypsin inter N.T. scripta authentica minimè admiserant, ut olim Ecclesiæ Græcorum, teste Hieronymo^a. Cur [autem] de hujus libri auctoritate & auctore addubitatum sit, causas esse arbitror, quod diu in paucorum fuerit manibus, non additus Codicibus in vulgus datis, nè accenderentur Imperantium in Christianos odia ex his quæ de Roma hinc prædicuntur. Deinde quod quæ hinc dicuntur de Resurrectione, de Mille annis, de Gogo & Magogo, ea sono congruunt cum Judaicis libris; & quanquam hinc sensu posita alio, attamen à Cerintho & Christianis plüs æquo Judaizantibus in sensum planè Judaicum rapiébantur; ut & illud de Hierosolymis ex coelo delapsis^b. Adde quod nihil hinc Apostolicæ gravitatis & majestatis esse videatur^c. Quod mirum, cum penè omnia hinc ex Prophetis ad verbum descripta sint^d. Quin Canonicam hujus libri auctoritatem multa astruunt, 1. sanctitas doctrinæ illius, quæ etiam cum libris Canonicis ad amissim convenit, quoad Christi personam, officia, beneficia, cultum, &c.^e 2. dictiones & dicendi formulæ scriptoribus sacris propriæ, ab aliis verò nunquam usurpatæ, v.g. *revelatio*, ut *Prophetia visio* dicta est; *septem spiritus*; *primogenitus à mortuis*, &c. Quis hominum sic ea enuntiasset? 3. typi Scripturæ familiares, nec apud quenquam humanum scriptorem extantes, quæ hinc frequentes, ut *thronus*, *quatuor animalia*, *equi*, *fluvius*, *arbor*, &c. 4. stylus, sive structura orationis, qualis nunquam à mortalibus usurpata fuit, ut cap. 1. 3. *Beatus qui legit, audit, servat.* & v. 6, 7, 8. *Ei qui dilexit nos: Ecce venit in nubibus: Ego sum α & ω. γογ & ογ & ιτα* vides non humanam. 5. *κρυπτολογία* de rebus singulis convenienter naturæ ipsarum differit, v.g. quod dicit Christum *accepisse*, non *didicisse*, Apocalypsin, &c.^f 6. prophetiæ de Ecclesiæ statu propriæ atque eventu comprobata, ideoque divinæ, Esa. 41. 23. 7. mysteria hinc Scripturæ S. propria. 8. forma argutissima & divinissima. Et hæc quidem abundè sunt. Addamus tamen hominum consensum^h. Hic liber à plerisque receptus erat, adeo quidem ut Epiphanius inter hæreticos recenset eos qui ipsum rejiciebantⁱ. Eum disertè probant qui proximo Joannis seculo vixere^k, ut Justinus Martyr adv. Tryph. & Irenæus contra hæreses, lib. 5. qui duo librum hunc commentariis exposuerunt, teste Hieron. De viris illustribus. Hos sequuntur Theophilus Antiochenus, Melito Sardensis,

Origenes & Dionysius Alexandrinus, teste Euseb. histor. Eccles. 1. 4. 23. & 25. & 1. 6. 24. & 7. 24. Item Clem. Alex. Pædag. 2. 12. Epiphanius hæres. 51. & 54. Chrysost. homil. 2. in Psal. 118. Damascenus, Andreas Cæsar. &c. ut testimonium Hieronymi afferentis eum à Græcis tempore suo non fuisse receptum, de plebe & vulgaribus Episcopis accipiendum sit. Accedunt ex Latinis Tertul. Cypr. Hilar. Aug. Hieron. &c. Concilium & Ancyranum & Romanum quinto seculo coacta, & Toletanum 4. convocatum anno 636. Quod autem nonnulli Orthodoxi Apocalypsin rejecerunt, illud nullo modo scripti vitio juræque factum, sed ob abusum illius, & errores qui argumentis ex ea petitis confirmabantur; quæ nonnulli cum non valerent expedire, nodum secabant, illius auctoritatem negantes, quomodo alii Epistolam ad Hebræos rejecerunt, quod Novatianis favere videretur^o. [2. Quærendum de authore, sive Scriptore libri:] Scriptor erat, vel, 1. Cerinthus P, ut voluit Caius apud Eusebium^q: quod ineptum est, quia Cerinthi errores hinc disertè refutantur^r. Vel, 2. Johannes dictus *presbyter*†. Erant enim duo Johannes, ique Ephesi sepulti, Apostolus, & illius discipulus, presbyter, ut refert Hieron^t. Vel, 3. Johannes Apostolus^v, ut multa suadent; 1. Textus ipse libri^x: nam & nomen suum, *Joannes*, absolute ponit^y, & dicit se *testificatum esse sermonem Dei, & testimonium Christi, & quacunquē vidit*, c. 1. 2. quod huic maxime congruit, ex collat. Joan. 19. 35. & 21. 24. & 1. Joan. 1. 1, 2, 3. additque se *fuisse in insula Patmo*, &c. c. 1. 9. quod eum à Domitiano relegatum fuisse consentiunt Iren. Euseb. & omnes^d. 2. stylus, multæque loquendi formulæ Johanni familiares: ut quod Christum vocat *agnum*, c. 5. & *verbum*, ut Joan. 1. 1, 29. quod de eo dicit, *qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis in sanguine suo*, ut 1. Joan. 1. 7. & *qui eum pupugerunt*, &c. c. 1. ut Joan. 19. 37. 3. congruebat ut liber, qui proprium Christi opus est, operâ unius ex Apostolorum ordine ad nos traduceretur^f, & ut revelatio hæc excellentissima exhiberetur dilectissimo discipulo^g. Adde quod Apostolicæ erat dignitatis non uni Ecclesiæ, sed omnibus Asiaticis Ecclesiis, scribere^h. 4. Apostoli Johannis esse hunc librum credidere illi quibus meritò crediturⁱ, Justinus contra Tryphonem, Irenæus 4. 37, 50. & 5. 30. Tertul. adv. Marc. 4. & aliis multis in locis. Quibus consentiunt Clem. Alex^l. Pædag. 2. 10, 12. Origenesⁿ, tract. 12. in Mat. 20. & post eos alii multi P. Epiphanius hæres. 54. *Et dicit, &c. Si esset, inquit, regentus, & rectè edoctus, oportebat te evolvere 27 libros V. T. qui 22 ab Hebræis numerantur, & 4. Evangelia— & Joannis Apocalypsin.* August. de Civ. Dei, De his idem Johannes Evangelista in eo libro qui dicitur Apocalypsis locutus est, &c. Et hanc fuisse omnium Latinorum sententiam testatur Hieron. ad Dardanum Epistolâ 9. Dionysius

* Gom.

* G.

* Er. ad cap. 22. 20.

* Be.

* Gom.

* Cot. in proleg. * Gom. sim. Cot.

* Cot.

* Be.

* Gom.

* Gom. sic

Cot.

30

40

50

60

70

* Gom.

* Cot.

* Gom.

* Q. in

Clu.

* Gom.

* Gom.

* Q. in

Rib.

* Rib.

* Be. G.

* Clu. Gor.

* Rib. Gom.

* Dur.

* Clu.

* Cot. Dur.

* Gom.

* Gom.

* Clu. Cot.

* Dur.

* Clu. sim.

* Cot. Be.

* Clu. Cot.

* Cot.

* Clu.

* Be.

* G.

* G. sic

* Clu.

* Clu.

* G. Clu.

* Clu.

* G.

* Clu.

* Gom. nysius Alex. apud Euseb. 7. 24. ait ¹ *Εὐαγγέλιον καὶ ἀποκάλυψιν, &c.* Non ausim librum hunc rejicere. Admirabilem in singulis illius capitibus futurarum rerum expectationem contineri suspicor. Ubi illum non intelligo, altiore quendam sensum verbis inesse cogito, &c.†. Credo autem ab Johanne Presbytero, Apostoli discipulo, custoditum hunc librum: inde factum ut ejus esse opus à quibusdam per errorem crederetur. [Alii tamen Joannem libri hujus Scriptorem fuisse negant, aut dubitant, his freti argumentis:] 1. quod Johannes in Evangelio nunquam nomen suum posuit, neque in Epistolis; in Apocalypsi verò sæpe illud inculcat. Resp. Futilis est hæc ratio. Aliud est historiam, aliud prophetiam, scribere. Historiæ veritas aliunde potius quam à Scriptore pendet. At in prophetia, cujus tota autoritas pendet ex autore, nomen necessarîo ponendum fuit, alioqui contemneretur eo ignorato. Ideo propheta semper nomen suum scribunt initio prophetiæ, & sæpe illud inculcant. Hinc Jeremias centies vices nomen suum inculcat. Sic à cap. 7. Dan. singulis penè versiculis repetitur, *Ego Daniel*. Sic & Esaias, &c. Porro *Johannis* nomen, si fallor, quinque tantum reperitur, & illud, *ego Johannes*, ter tantum. 2. quod magna est styli diversitas in Johannis Evangelio atque Epistola, & in Apocalypsi; & ille purior est, hic impurior, incultus & barbarus, nec sine solæcismis. Resp. Hoc nihil obstat, quia stylus diversus esse debuit in historia, & in prophetia. In Evangelio suo Evangelistis ex parte similis esse voluit, in prophetia Prophetis. In illo afflatu & directione Dei audita & visa narravit, suo loquendi more, quem à Spiritu Sancto per linguarum donum acceperat: In Apocalypsi verò scribit quæ Angelus dictarat, & tali stylo, quo Deus uti voluit. Adde quod multa cum Evangelii stylo, & quidem totidem sententiis ac verbis, conveniant. 3. quod in Græcis Codicibus titulus est *Joannis* (non *Evangelistæ*, sed) *Theologi*. Resp. 1. Id non aliunde factum est quam quod post Origenem Christiani, quem titulum Orpheo dant Platonici, meliori jure dederunt Johanni. Id verum esse apparet ex Orig. Athan. Chryl. & Cyrillo utroque. Resp. 2. Nemo ignorat, Joannem Evangelistam ² *ἑξ ὧν* fuisse *Theologum* à veteribus appellatum, quod de Christi divinitate optime scripserit: unde Athan. ait, *Apocalypsis Joannis vocatur, quod hanc revelationem ipse Joannes Evangelista & Theologus in Pathmo vidit*: & in Complut. cod. & Regio titulus est, *Apocalypsis S. Apostoli & Evangelistæ Joannis Theologi*. 4. Quod Dorotheus in catalogo Scripturæ S. Apocalypsin omittit: Anastas. Dionys. Alex. & Euseb. de eo dubitanter loquuntur. Resp. 1. Paucorum atque obscuriorum Patrum adversa opinio plurimis illis antiquioribus, quos antea protulimus, minime conferenda est. 2. Immerito eos repudiasse hunc librum docent rationes quibus permoti hoc fecerunt; nimirum, quod argumenta Chiliastrarum alio modo expedire non poterant, &c. Et cum commodam Millennium istius Apoc. 20. interpretationem nactus se putarent, incolumi relicta Apocalypseos autoritate, ab incepto impietatis crimini haud facile eximendo, posterisque tremendo, quieverunt. Quis aut quando fuerit libri hujus autor non magis sum sollicitus quam de vini dolio aut tempore, dum vinum sit bonum. Fuisse eum verum vatem Deique discipulum persuasum habeo, nec de eo magis dubito quam de Johannis Evangelio. Et tamen hujus libri vix millesimam partem intelligo. [Hæc de secundo quæsito.] 3. Cum multi minus candidè piæque de hoc libro judicent, quam Castalio, eumque quia non totum intelligunt, prorsus inutilem esse sentiunt, omnesque in eum commentationes supervacaneas putent, commodum hæc erit de usu & præstantia Apocalypseos paucis disserere. Ingens est & eximia hujus libri utilitas, omnique (ut ait Hieron.) laude superior, ut docet c. 1. 2. & 22. 7. Nullus unquam liber majori cum artificio scriptus est, unoquoque verbo, velut in balancæ, pensitato. Usus hujus libri est, vel, 1. communis cum aliis Scripturæ Sacræ libris, quod hic liber totius fidei ac vitæ principia atque officia præscribit & inculcat, & perfectissimum Theologiæ corpus exhibet, [de quo vide Cot.] Hic docemur, de

Scripturarum Sacrarum divina autoritate & præstantia, cap. 1. 2, 3, 11. & 10. 7. &c. Deum esse unum, & unice colendum, Apoc. 4. 8. &c. & 5. 13. &c. Angelos autem non adorandos, cap. 19. 10. & 22. 9. Deum esse principium & finem, creatorem & conservatorem, omnium, cap. 1. 8. & 4. 11. & 5. 13. &c. Verum Deum esse unum & trinum, c. 1. 4, 5. Patrem, & Christum, cap. 1. 8, 11, 17. & 2. 8, 23. & 3. 14. & 17. 14. & 19. 12. &c. & Spiritum Sanctum, cap. 2. 7, 11. & 3. 1, 6. & 4. 5, 8. &c. Filium Dei esse verum hominem, c. 1. 5. & 5. 5. & 22. 16. Omnes homines per naturam esse cæcos, corruptos & miseros, c. 1. 17. & 3. 17. & 5. 4. justificari autem gratis, & à peccatis ablui sanguine agni, c. 1. 5, 6. & 3. 18. & 5. 9. & 7. 14. &c. Christum esse primogenitum ex mortuis, cap. 5. 1. viventem in æternum, 1. 18. summum sacerdotem, cap. 1. 5, 6, 13. Prophetam, c. 2. 1, 16. & 5. 5. & 19. 11. Regem, c. 1. 5, 23. & 7. 17. & 19. 12, 15. &c. Regnum Christi spirituale esse, c. 3. 18, 20. & 20. 4, 5, 6. Deum in Ecclesia uti Doctoribus & ministris, c. 1. 16, 20. & 2. 1, 19. &c. Magistratum & Regum officium esse Christum Regem agnoscere, &c. c. 17. 16, 17. & 21. 24. &c. virtutes piorum esse Christum sequi in omnibus, c. 14. 4, 5. 7. cavere idololatriam, hypocritam, scandala, &c. c. 2. 14, 20. & 3. 1, 15. &c. Et præmia pii, & poenas impiis, & hujus & futuri seculi, reservari, c. 2. 22. & 3. 10. & 11. 11. &c. vel, 2. proprius & singularis, cum paucis vel nullis Scripturæ libris communis, describere omnem Ecclesiæ progressum, omnesque ferme insignes casus eventusque tam prosperos quam adversos, qui in singulis Ecclesiæ ætatebus ab ejus ortu ad ejusdem in terris usque occasum futuri erant, quasi in specula unoque aspectu ostendere: ut ex tali prævisione ad mala perferenda pii præparatum & præmunitum animum haberent: & ut Athei, Judæi, aliique omnes, cum Paganismum, Turcismum, Idololatriam in mundo prævalere viderint, sciant nihil horum contingere quod à Deo non antè prævisum planèque hic prædictum fuerit; indeque Providentiam Dei, & fidelitatem vigilantiamque Messie, super Ecclesiæ suam agnoscere cogantur. Hic porro liber purum speculum est in quo Christiani omnes & Apostolica Ecclesiæ, viamque ad ejus instaurationem pariter contemplantur, simulque discant utrum penitus ex illa Apostasia emerferint, an verò in ea aliquatenus hæserint, &c. Hic enim Antichristianæ impietatis, mysterium plene copiosè tractatur, & Antichristi Regnum, indoles, locus, subditi atque ministri, accuratè describuntur. Denique in hoc libro Templum seu Tabernaculum Moisaicum, variæque historiæ, prophetiæ, & mysteria V. T. studiosè inculcantur & dextrè explicantur. Præclara habemus monita v. g. Apoc. 1. 4. & 4. 5, 6. de septem lampadibus & oculis Zac. 3. 9. & 4. 2. & Apoc. 1. 7. de planctu illo Zac. 12. 10. & Apoc. 2. 7, 14, 17. de Paradiso & ligno vitæ, de Bileamo & Balaco, de Manna: & Apoc. 3. 5. de libro vitæ: & in aliis hujus libri locis de clave Davidis, de columnis templi, de radice David, de Michael Archangelo, aliisque plurimis; unde constat Apocalypsin & sibi ipsi, & reliquis Scripturis, divinæ originis luculentè perhibere testimonia. [Eant nunc qui omnem operam in studio & interpretatione hujus libri positam male locatam statuunt, & æquius, modestius, ac religiosius, de eo judicent. Sed obstare videtur huic studio libri obscuritas. Quarto itaque loco hac de re agendum.] Obscurissimum esse hunc librum fatentur omnes, & res ipsa loquitur. Cujus causa est, 1. sublimitas ejus; 2. quod plenus est symbolis & enigmatibus, & verba ejus literaliter plerumque sumi nequeunt, & visiones atque imagines ad res multas commodè applicari posse videntur; 3. quia omnis Prophetia, ait Iren. *præquam impleatur enigma est*, ut patet in prophetiis V. T. de Messia, &c. voluit autem Deus prophetias has usque ad tempus impletionis manere occultas, vel quia non decebat sancta dari canibus, &c. vel, quia non expediebat eas intelligi; nè scilicet contra quos multa in iis prædicuntur, illi vehementius exacerbentur, & in populum Dei atrocius sæviant; vel, ut hoc modo acueret attentionis & examinis diligentiam. Hæc mysteria involvit Deus obscuris typorum enigmatibus, 1.

quia mysteria, oracula & Prophetiæ, propter autoritatem ac reverentiam, mysticè tractari debent: 2. quia talibus & delectati & assueti sunt ut Judæi, ex Prophetarum stylo, ita & Ethnici; qui & ipsi sua habebant mysteria, oracula, bipodes, cortinas, &c. nè putarent isti Ecclesiam Christi omnibus oraculis destitui: 3. quia sic fami nostræ consulere voluit, ut semper esset quod addisceremus, neque facilitatis nausæ ac contemptu materiam abjiceremus. 4. nè aliis quàm Dei servis hæc patefierent, ut alieni à foedere *audientes* omnia in similitudinibus, *non audirent*, &c. Marc. 4 ||. Hæc tamen libri obscuritas non contemptum, sed potius venerationem, ei conciliare debet: & de eo aptè dici possit, quod Socrates de libro Heracliti, *Ea*, inquit, *quæ intellexi visa mihi sunt valde generosa & præclara, credo autem talia esse quæ non intellexi*. Scitè, prudenter, & piè Dionysius, *Non ideo, inquit, Apocalypsin improbo quia non intelligo, sed eò magis admiror, & intellectam quandam reconditiorem verbis inesse suspicor*, &c. b. Sunt insuper quædam per universum contextum sparsa clarissimè dicta, quædam & per repetitionem intelligibilia, ex quibus abstrusa illa vestigari queant, ita ut lectori non contentioso, sed candido, satis fiat: quædam hic satis disertè explicantur d, & multa explicare non est perdifficile*. Et in genere, hæc prophetia inexplicabilis non est f, ut facillè probatur, 1. ex promissa legentibus, &c. beatitudine, Apoc. 1. 3. 2. ex iteratis adhortationibus ad eam expendendam, &c. ut cap. 13. 9, 18. & 17. 9. &c. 3. quod Deus eam noluit occultari mortalibus, sed promulgari & patefieri jussit, cap. 1. 11. & 10. 11. & obfignari vetuit, cap. 22. 10. Nec signatum amplius libellum accepit Johannes ab Angelo, sed jam apertum ab Agno, Apoc. 5. 5, 9. & 10. 2, 8. Ut enim obfignatus liber dicitur qui intelligi nequit, ut Esa. 29. 11, 12. Dan. 8. 26. & 12. 4, 9. Sic è contra resignatus, cujus sententia perspicui potest. 4. ex fine Divini consilii quod neutiquam frustratur. Is erat ut ventura ostenderentur servis suis, Apoc. 1. 1. & 22. 6, 16. Et apertam esse atque inevitabilem vaticiniorum Apocalyptico- rum intelligibilitatem, è rebus notissimis & apud omnes in confesso demonstrari potest h. [Demonstrationem autem videtis in Cl. Authore, c. 7.] Nec desunt adminicula, quibus ad figurarum obscuriorum intelligentiam penetremus, qualia sunt, ut historia & experientia, ita inprimis Scriptura prophetica; ut typos Apocalypseos cum visionibus & phrasibus veterum Prophetarum conferamus, &c. i. [Reliqua ex dicendis constabunt. Hæc de quæsito quarto. 5. Quærendum de scopo five fine hujus libri.] Is erat, tum, 1. Propheticus, de illis rebus quæ post adventum Christi eventuræ essent, si- ve per aliquot tantum secula, si- ve ad alterum usque Christi adventum k; ut præmonstraret omnem Ecclesiæ progressum ab ejus initio ad ejusdem usque in terris finem, si- ve ad finem mundi l: tum, 2. *didacticus* & consolatorius, ut his visionibus, quasi providentiæ divinæ contemplatione, Johannes ipse, Ecclesiæ Asiaticæ ali- æque omnes refocillarentur, nec malis in orbe superven- turis terrentur, sed ad constantiam patientiamque animarentur; & nè sibi regnum hic corporale promit- terent, sed ad crucem potius se accingerent m, & spe beatæ immortalitatis vitam rectè instituunt, &c. n. 6. Cum Apocalypsis tota typis concepta sit, si in his hospites simus, frustra annitimur ad illius sensum in- dagandum. De typis autem sunt hi Canones, 1. Typus typi typus esse nequit, quia typus, utpote relatum, cor- relatum poscit. 2. Typi petuntur ex rebus vulgò no- tis. 3. Typi eum modum habent quem Deus eis præ- scripsit, nec ultra Dei mentem producendi sunt. 4. Id unum pro typo accipiendum quod literis Scripturarum consignatum est o. 5. Typis hic & in Scripturis accidit mutatio, eaque multiplex; cum, vel, 1. typi signifi- catio mutatur, ut cum luna & Politici status, & Eccle- siæ, typus est; vel, 2. ab ea aliquantum declinatur. Vix est ut res eadem bis per eundem typum veniat: quod ab Interpretibus non animadversum fecit ut passim to- tum Apocalypseos sensum permutarint: vel, 3. muta- tur typus, idque eodem loco, ad rem eandem signifi- candam, ut cap. 14. 19, 20. ubi vindemia prælio mu- tatur; & 17. 2. ubi Angelus Civitatis typum osten-

surus sponsum nominat typicâ locutione, quæ typum continet. Sic Christus formâ Filii hominis venit, cap. 1. formâ Angeli, cap. 8. 10 ||. 7. Fundamenta & regulæ interpretandi Apocalypsin hujusmodi sunt; 1. In iis quæ jam completa sunt cum multa & varia sint ad quæ aptari queat prophetia Joannis, videntur ea præcipuè fu- isse, ab illo præsignificata, quæ, 1. communia fuerunt aut toti Ecclesiæ, aut maximæ illius parti; & 2. max- imè insignia vel prosperitate, vel adversitate; & 3. ta- lia quibus sententiæ & verba Joannis congruentius ac- commodari queunt: 2. Non sunt omnia hic ad vivum refecanda, nec minutissima quæque scrutanda, neque nimis morosè & anxie inhærendum singulis verbis, aut accommodatione omnium ad id quod intendimus: satis erit visionis scopum partésque principales indicare p. 3. Ut in Prophetis, ita in Apocalypsi q, visiones Pro- pheticæ non perpetuæ & directæ serie, nec juxta ordinem temporum & rerum gerendarum, conscriptæ sunt; sed sæpe interrumpuntur, & interjectis rebus satis diversis, ad easdem reditur. Frequentes itaque in hoc libro sunt anticipationes, recapitulationes, transgressionem item, & regressiones, repetitiones, quin etiam repentinæ tran- sitiones r. 4. Res eadem per plures & diversas visiones & figuras præfiguratur, idque tum, ad rei confirmationem & certitudinem, ut Gen. 41. 32. tum, ut diversæ earum conditiones si- ve proprietates & circumstantiæ, quæ unâ non adæquantur imagine, per diversas imagines & vi- siones significantur s. 5. Tota Apocalypsis plena est al- lusionibus ad V. T. locos, historias, ac figuras, & præ- fertim, ad Templum, Arcam, Altaria, Victimæ aliâ- que sacra Mosaica t; maximè verò ad visiones Ezechie- lis & Danielis u, item Esaiæ & Zachariæ, quibus Joan- nes consonat non solum in visionibus, sed etiam in ver- bis, phrasibus & sententiis x. Quare illa interpretatio, quæ exempla approbata notamque styli Prophetici ana- logiam strictissimè observat, præferenda est eis quæ ad privatum cujusque arbitrium formantur y. Suspectum hic esse debet quicquid peregrinum aut paradoxum est, aut de suo sensu expromptum, aut temerè & gratis di- ctum, aut cum iis quæ certa sunt vel plerisque probata minimè consentiens. 6. Ut pleraque hic opertè & sine interpretatione traduntur, ita pauca sunt quorum expli- catio apponitur; idque factum, tum, ut inde venaremur cæterorum intellectum, per quandam videlicet analogi- am, vel ratione similitudinis, vel etiam oppositionis; tum, ut intelligeremus, quæ in hoc libro traduntur, non ad literam, sed figuratè & mysticè, accipienda esse z. Apo- calypsis autem ad literam, uti sonat, accipienda est, quan- tum fieri potest, nisi videlicet quid ab ea dicatur quod pla- nè & simpliciter acceptum absurdum sit, aut sanæ hdei moribusque repugnet a. 7. Illa interpretatio suspecta est quæ earundem vocum in eadem visione significationem variat sine ulla solida ratione, & quæ prorsum retro- sumque cursum iterat; v.g. si quis iconismum *Bestiæ* velit nunc *Regnum* vel *Imperium*, nunc *Personam* aliquam impe- rii *singularem*, mox verò *enorme aliquod Imperii vitium*, significare: quales deformes rerum consarcinationes at- que tergiversationes, ostendunt Interpretem ex mundani alicujus commodi sensu vim Textui intulisse b. 8. Verba mystica ex ipsis Prophetiæ penetralibus expressa, ut *Agnus*, *Cælum*, *Fontes* & *Flumina*, *Montes*, &c. non hic usitato aut vulgari, sed singulari, mystico & prophetico, significatu accipienda sunt c. Utilissimum hic erit fixam habere & determinatam significationem *Symbolorum* atque *Iconis- morum* & *Similitudinum*, sub quibus res ipsæ repræsen- tantur. Hæc autem petenda est, 1. ex usu Scripturæ: 2. ex Ratione, quæ dispicit de eorum aptitudine ad res significandas vel repræsentandas: 3. ex collatione eorum qui Onirocritica scripserunt, si- ve ut plurimum ex propria ratione & observatione, sicut Artemidorus pro- fitetur; si- ve (quod ad rem magis facit,) collectionem fecerunt antiquissimorum hujus generis Scriptorum. Placet autem Achmetis collectio præ cæteris, quod Onirocritica contineat trium illorum celebratissimorum Interpretum Regum Indiæ, Persiæ, & Egypti; ac pro- inde cum adeò antiqui sint adeoque Orientales, tantò probabilius est majorem habitura cognitionem cum Schematis Prophetici Sacre Scripturæ. Quarum In- terpretationum usus approbatus est ab Expositoribus qui

|| Cor. in
Prolegom.
p. 27, 28.

p Per.
La.

* Per. sum.
La.

+ La. ex
Per.

* La.
* La. sum.
Per.

* Per.

* Mor. 1.
9. 618.

* Per.

* La.

* Mor.
619.

* Clu.

† Har.

|| Cot.

* Per.

* Clu.

* Gom.

* Per.

* Clu. sum.

Per. Mor.

37.

* Clu. p.

20.

* Mor. 37.

* Par.

* Har.

* Per.

* Har.

* Cot. p.

35.

* Cot. in

protheoria

de typis.

qui aliās toto genere differunt & dissentiunt inter se, *Grosium* intelligo, & *Josephum Medum*, cui debetur honor viam primū aperiendi hac in re d. [Hic autem Propheticum nobis exhibet autor Alphabetum dictorum iconisfinorum, quos non vulgari eruditione explicat, de quibus dicendum nobis, prout usus tulerit, in propriis singulorum locis: Eum autem consulere potest lector, sicut & quæ ejus generis habet Claverus in Prolegom. tract. 2. sect. 5. p. 52. &c. Hæc octava interpretandi regula. 9. Variæ hic notandæ sunt figuræ:] & canones. Quales sunt, 1. Progressus. Canon hic nobilissimus, qui & in toto obtinet, & in partibus. In toto, nam Apocalypsis semper progreditur. In partibus, Terra & Mare læduntur, cap. 20. 21. fugiunt, c. 21. 1. 2. & 3. cum quod obscurius dictum, alibi clarius fit. Canon nimii pretii: cap. 4. & 5. *Seniores & Animalia*: cap. 11. *Duo testes*: cap. 14. 12. *Verba Dei*, id est, Lex, & *Fides Jesus*. 3. *Ανάληψις*, ut cap. 11. & 12. ubi de re posteriore dicturus incipit à prioribus, tandemque ad eam delabitur. 4. *Πρόβλεψις*: quæ contra ea præoccupat quæ seriùs tradenda erant. 5. *Τροπή λέξεως*, cum vox migrat in aliam significationem: sic *testimonium Jesu* aliter sumitur cap. 1. 2. quàm v. 9. 6. *Δύο & τρις*. Vix quicquam hic singulare, sed bina omnia, aut res eadem bis posita, ut descensus Christi & Jerof. Gog & Magog, &c. 7. *Συζυγία*, cum duo formæ externæ convenientia admoventur sibi invicem tanquam re idem essent, ut cap. 20. 4. 5. & 6. 7. ubi dicenda vide. 8. *Κατάταξις*, quæ non tantum res clariùs exponitur, sed & tanquam à toto ad partes descenditur, ut videbis ad cap. 13. 11. 12. Sic cap. 15. 1. Angeli phialis instructi sunt: v. 7. phialas accipiunt, & v. 8. eas depluere censentur: cap. 16. jubentur eas effundere, & effundunt. 9. *Νέμωσις*, cum unum dicitur, aliud subintelligitur, v. g. sub transfixione hostium concipitur electorum salus, cap. 6. 2. 10. *Παράθεσις*, cum alieni quippiam interfertur, ut cap. 21. 24. 26. 11. Enallage vel, numeri, cap. 1. 3. vel, temporis, 4. 10. vel, personæ, 5. 9. 10. 12. *Συμπόλη*, cum de multis prædicantur multa divisè, quæ illis aliâ distributionis Lege aptanda sunt, ut c. 2. 22. 23. 8. Quærendum de tempore scriptionis.] Scripta est Apocalypsis 14 anno imperii Domitiani, quando in Patmon insulam relegatus, ibi eam scripsit. Ità Iren. l. 5. Euseb. Hist. 3. 18. Hieron. in vita Johannis: Nicephorus 2. 24. & 3. 9. Evangelium verò Johannes postea scripsit, reversus ab exilio Patmos, ut docent Hieron. Euseb. Aug. &c. & biennio post mortuus est. Hinc constat, Apocalypsin scriptam esse non ante excidium Jerof. ut volunt Johannes Annius, P. Salmeron, & Hentenius, sed diu post eam. [Alii aliter sentiunt:] Scripta est Apocalypsis tempore non Domitiani, sed Claudii Cæsaris, ut disertè dicit Epiphanius^h: de quo multa hic habet Cl. Ham. [quæ & alia eodē spectantia quærat lector in Annotandis ad cap. 13. vel 17. 9. Videndum de forma & methodo Apocalypseos.] Forma equidem Epistolaris videtur. Epistolicam enim habet *ἀποκάλυψιν* atque *ἀποκάλυψιν*, & voto Epistolico Apostolis consueto clauditur: omnia etiam primæ visionis acta sunt *ἐν τῷ πνεύματι*. Quæ verò à capite quarto, ubi visio altera (quæ prima fatidica est) inchoatur, ad extremum usque sequuntur formam habent planè Dramaticam: unde Apocalypsis verè *Drama Propheticum* appellari possit. Ut enim in Tragœdia, ad res gestas repræsentandas ex diversis scenis aliæ post alias in theatrum prodeunt, rursusque abscedunt, personæ, varii item mulicorum vel citharædorum chori actus distinguunt. Idem & hic fit, &c. Quod qui non observant, mirantur quid sibi velint tot hymni, toties iterata *ᾠδὴν* Angelorum, Bestiæ, Babylonis, Extremi judicii, &c. & excogitant anticipationes, recapitulationes, &c. In singulis autem visionibus (loquor autem de sex prophetis:) inter dramatica & prophetica est prudenter discernendum. *Dramatica* voco tum præparatoria & apparatus visionum, ut cap. 1. à v. 9. ad finem, cap. 4. & 5. cap. 8. usque ad v. 7. & cap. 15. tum choros 24 senum, & 4 animalium, & Angelorum, &c. & horum preces, hymnos, *ὕμνους*. Quæ omnia decorum propriè spectant. *Prophetica* verò, eas visionum partes seu typos, quibus futuri eventus repræsentantur. Omnes quidem Visiones, præter duas

primas, tres ferè habent Actus, 1. mala Tragica Ecclesiæ: 2. liberationem; 3. *ἀντίκλιον* ac *ἀποκατάστασιν*. [10. Dicendum de Argumento, sive materia, & divisione sive partibus, hujus Libri.] 1. Repræsentatio hæc est futurorum eventuum, non item præteritorum, quæ tamen ter futuris adsparguntur, sic postulante visionum argumento, nempe cap. 12. 1. 2. & 17. 8. 10. & 20. 2. Apocalypsis non est, ut videri possit, una continuata visio, sed plures, nempe septem, visiones distinctæ. Constat enim Johannem aliquoties fuisse spiritu correptum, nec omnia uno loco, sed quædam in Patmo, quædam in cœlo, quædam ad littus maris, quædam in deserto, quædam denique in monte excelso, eum vidisse. Visiones autem posteriores clariore hinc sunt prioribus. 3. Apocalypsis nihil aliud est quàm commentarius in verba illa Christi Matth. 24. à v. 3. ad 13. & Luc. 21. 25. 26. 27. Atque ita cap. 20. hujus Libri prophetiæ extremi judicii terminatur. Duo autem capita extrema beatitudinem sanctorum post judicium continent. 4. Una cæcitate Ecclesiæ historia ab initio ad finem usque hoc Libro continuatur. Certissima explicatio est, quæ prædictarum rerum initium ab ipsa Johannis visione capit, ac deinde per tempora visionem subsecuta ordine, usque ad ipsum finem seculi, progreditur. Quod sic demonstratur: 1. Ex cap. 4. 1. *Ostendam tibi quæ oportet fieri post hæc*. Solveretur autem concinnissima illa rerum compages, si quæ futura ei ostenduntur, aut jam antè facta, aut non statim præsentibus istis, quæ præcesserant, connexa, sed multis demum annis post secutura fuisse intelligerentur. 2. Alioqui sensus evidentia ac certitudo in periculum veniet. Nam si primam, quæ Apostoli visionem secuta est, memorabilem ac singularem in Ecclesiæ aut mundi rebus mutationem non præmonstravit Dominus, unde constabit, secundam vel tertiam esse præmonstratam? 3. Contextus ipse ordinatam temporum, & rerum sibi succedentium, seriem arguit. Primum enim resignantur ordine sigilla, quæ generaliora toti mundo superventura fata aperiunt. Mox referato ultimo sigillo prodeunt septem Tubicines Angeli, singularia quædam Christi judicia, memorabiles Ecclesiæ mundiq; mutationes, proferentes, & sub singulis magis magisque exasperantur plagæ. Et nusquam extreme plagæ nominantur, nisi demum cap. 15. & 16. sub septem phialis, quæ spatio clangoris septimæ tubæ, quippe quo finis fore prædicatur cap. 10. 6. comprehenduntur. Denique toto Libro identidem ordinis particule inseruntur. *Post hæc*, *Postea*, *Deinde* — *vidi*, &c. & una visio semper ex altera producit. Non ergò commiscendæ sunt visiones, quasi eadem primis & ultimis continerentur, aut posterius tradantur quæ prius completa sunt. Nec tamen omnes repetitiones aut explicationes sublatis cupio. Nam c. 11. & 12. & 20. ubi novæ visiones inchoantur, succinctæ quædam recapitulationes inseruntur, quibus, ob necessariam sensus perspicuitatem, occasio & præparatio ad res illas, quæ visionibus propriè explicari debent, conficiendas præmittitur & ex superiori a tate revocatur. Sunt qui statuunt prima Ecclesiæ tempora, & sigillatim bellum Ecclesiæ cum Synagoga & Gentilitate, ac de utrisque hostibus triumphum tractari putant, saltem à cap. 5. ad cap. 20. Sic Aleazar¹; [cujus sententiam Clu. h. l. refellit, quam tamen alii nonnulli sequuntur, ut deinceps suo loco videbimus.] A cap. 6. ad 12. agi volunt de Synagoga & Judaismi abrogatione: indè usque ad cap. 20. de excidio Gentilismi & Ecclesiæ regno. Ità Salmeron & Aleazar. Sed hæc sententia, 1. nova est ac singularis; 2. ex prophetia facit historiam, censetque Johannem rem antè 25 annos præteritam & celebrem, nempe, Hierosolymæ excidium, idque obscuro & perpetuo ænigmatè, describere voluisse; 3. detorquet pleraque Apocalypseos loca, quæ de temporibus novissimis clarissimè loquuntur. [Alii ergò aliter statuunt:] Generale Apocalypseos argumentum in duobus consistit. Præmonet Ecclesiam de fati instantibus, & adversus ea consolationibus præmunit. Idem agunt singulæ visiones. Omnes autem visiones eandem Ecclesiæ historięque Ecclesiasticæ periodum repræsentant, ut clarè demonstrat toties repetita extremi judicii descriptio. Non omnes tamen integram repræsentant; sed aliæ integram, aliæ verò certa quædam intervalla. Eandem quoque repræsentant,

sentant, sed aliter atque aliter, secundum alias atque alias historias insigniores, idque variis vel manifestioribus typis. Visiones universales, five integram repræsentantes, sunt quatuor, De 7 sigillis; De 7 tubis; De muliere parturiente; De Dracone ligato & soluto, &c. Particulares verò, five quæ posteriora totius periodi intervalla, five Antichristi tragœdiam, grassationem & ruinam, adumbrant, sunt duæ, De 7 phialis; & De judicio magnæ meretricis, excidio Babylonis & Antichristi. Sed omnes visiones typo extremi judicii finiri, quod vult Paræus, prorsus nego. Si enim ita esset, quid opus fuit istius judicii typum peculiariter ad calcem Libri reservare? Et si tertium Væ æternas impiorum pœnas complectitur, quid cap. 15. & 16. demum ultimæ plagæ commemorantur, cum postremis gehennæ plagis nullæ sint posteriores? Deinde, si ullibi manifestus extremi judicii typus visionem videbitur claudere, fiet hoc cap. 6. 12, &c. quod tamen Paræus aliter explicat. Et quidni idem faceret in singulis? Al. Apocalypsis series est orationis perpetua ea describens quæ indè à tempore Apostolorum facta sunt, porròque fient ad mundi occasum. Confirmat hoc, 1. genius cæterarum Scripturarum, quæ omnes à primis per media ad extrema procedunt; 2. quòd Terræ quarta pars læditur, cap. 6. tertia pars, cap. 8. totum corpus, cap. 16. Quis seriem non videt? 3. mentio *ultima plage*, cap. 15. 1. Quæ ergò loco, etiam tempore, præcedunt. Observatio est maximæ utilitatis. Si hoc verum, quo fundamento phialæ cap. 16. cum tubis cap. 8. & 9. commiscetur? Propius ad rem accedamus. Incipit Apocalypsis cap. 1. Scribitur ad Ecclesias, cap. 2. & 3. Vetus Testamentum, cap. 4. Novum, cap. 5. Res incipiunt, cap. 6. & 7. Procedunt, cap. 8. & 9. & 10. & 11. Eadem fusiùs traduntur, cap. 12. & 13. & 14. Promovetur Apocalypsis, cap. 15. & 16. Argumento latius repetito, cap. 17. & 18. & prima parte 19. Indè ad cap. 22. omnia retractantur. Continuam seriem vides. Apocalypsis porrò (mira canam, sed vera) ad minimum duplex est, ut docet duplex epilogus five conclusio; imò triplex, 1. Expansa, quæ omnia complectitur, de quæ iis explicatissimè differit, quæ cum cap. 4. incipiens pertingit ad cap. 19. 9. 2. Contracta, quæ pressius & contractè ea repetit, reliquâ parte cap. 19. 3. Restricta, cujus argumentum angustius, & angustissimum est, cap. 21. & parte cap. 22. In his porrò singulis classes sunt. *Classẽm* voco seriem rerum successionis ordine conjunctarum certòque numero perfectò conclusarum. Classes confessas habemus in sigillis, tubis, phialis: quæ ideo relectæ sunt ut ex ipsis in alias deduceremur. Igitur quicquid cap. 4. & indè ad 22. usque continetur, vel pars est classis, vel, ad classẽm pertinet; aut, 1. præludii loco, ut in phialis, quæ incipiunt cap. 16. cum de ipsis habeas, cap. 15. *ἀποκάλυψις*, & cap. 16. ubi ante effusam phialam septimam monemur v. 15. de die ultimo, qui mox revelabitur: aut, 2. appendicis loco, ut cap. 16. 14, 16. & 19. 9*. Al. Frustrâ sunt qui Apocalypsin ita interpretantur quasi eventus eodem ubique ordine & serie sibi invicem succederent quo Visiones. Multi enim hîc sunt Synchronismi. [De quibus paulisper hîc differendum.] Synchrona sunt quæ ab eodem tempore incipientia, indèque perpetuò continuata, in idem tempus desinunt. Summopere autem notandum, Visionum Synchronarum initia finisque non præcisè ac Mathematicè intelligi oportere, ut horâ, die vel anno, circumscribantur; sed laxiùs sumenda esse, & pro natura Visionis ex Historiarum circumstantiis definienda. Sic initium five Epocha Bestiæ quæ erat & non est & tamen est, cum eo tempore coincidit quò *Decem Reges regna sua accipiunt*, Apoc. 17. 12. quod paulatim fiebat, & in aliquot annorum seriem excurrit. Principale autem filum Seriei Ordinisque Visionum Apocalypiticarum citra controversiam statuenda est *Visio septem Sigillorum*, quæ directè apertèque ab initio ad finem totius stadii Apocalypitici procurrit. Constat enim cap. 6. 1. Visionem primi Sigilli initium esse rerum prædicendarum, & reliqua Sigilla suo ordine subsequi. Ac proinde cum statim post apertionem Sigilli septimi, cap. 8. 1. *Angelorum septem tubicinium Visio exhibetur*, palam est, eam ipsam septimi esse Sigilli Visionem,

spatiumque Sigilli septimi hoc pacto in septem partes dispesci, quæ *septem Tubarum* tempora five intervalla dici possunt. *Septima* porrò *Tuba* (Cujus tempus ad finem usque Mundi pertingere nemo dubitavit, præsertim si locum illum cap. 10. 5. rectè intellexerit) dividitur in *septem Tonitruorum* intervalla, quia hæc commemorantur tanquam *Tubam sextam* immediatè subsequentia. Unde insignis hæc oritur totius hujus Principalis Visionum Apocalypiticarum fili Tripartitio, nimirum in *sex prima Sigilla*, in *sex primas Tubas*, & in *septem Tonitrua*. *Tonitrua* autem hunc inter alios usum habere possunt ut sint distincta Intervalla, quibus totidem Principalia Visa Antisynchrona in Prophetia *Libri aperti* respondeant, vix quenquam puto addubitaturum; nempe, si totidem Visa unâ serie à Principio hujus Intervalli ad finem procurrentia, in hac etiam Prophetia inveniri possint. Quæ quidem me reperiisse minimè dubito. Ea autem sunt, 1. Effusio septem Phialarum, quarum quinque aut sex nonnulli sub *Tuba sexta* collocant, sed malim omnes intra *Tubam septimam* collocari. 2. Novæ Hieros. de Cælo descensio. 3. Christi Regnum Milenne in terris, &c. 4. Solutio Satanæ. 5. Dilectæ civitatis obsidium per Gogum & Magogum. 6. Christi adventus ad judicium. 7. Terræ conflagratio. Hæ sunt septem *Antisynchrona principalia* septem Tonitruis pari passu è regione respondentia. [Synchronismos speciales quod attinet, de quibus hîc agit Cl. Medus in Clavi, & Morus in Vis. Apoc. eos ad loca singulorum propria rejicio.] Res est observatione dignissima, Totam Apocalypsin indè à capite quarto in duas despectiri Prophetias Principales, quarum utraque ab eadem Epocha & quasi carceribus egreditur, desinitque in eandem metam. Prima est *Sigillorum*, in iisque *Tubarum*; nam Sigillum septimum Tubarum est Sigillum, quia illius refectionem excipiunt septem Angeli tubicines. Altera *Prophetia* (seu mavis, Visionum Propheticarum Systema) est *τῆς Βιβλίου*, seu *Libri aperti*, quæ ab eodem exorsa principio, prioris, quæ *Sigillorum* est, Prophetiæ tempora relegit, à v. 8. cap. 10. ad finem Libri. Hæcque Prophetiæ repetitio indicatur Transitione istâ, cap. 10. 11. Porrò, ad utriusque istarum, perinde atque primæ omnium Visionis de septem Ecclesiis, quasi trium integrarum Prophetiarum, initia singula *Voce tanquam Tuba* proclamatur, primæ cap. 1. 10. secundæ cap. 4. 1. tertiæ cap. 10. 8. quasi hoc indice distinguere voluisset Spiritus Sanctus à reliquis Vaticiniis, harum principallum partibus, in quibus nihil tale fieri videbis. Mirantur aliqui, nullam hîc (ut in Vaticinio Dan. 9. 24.) certam Epocham à Spiritu Sancto Vaticiniis Apocalypiticis apponi; sed incertum esse unde exordiendum sit, utrum à Christi Nativitate, an ab illius Passione, Anno 33. an verò ab Excidio Hieros. Anno 70. an denique à tempore Revelationis hujus factæ Johanni, putâ Anno 94. Mihi verò Spiritus Sanctus *Epocham* præfixisse videtur, eamque rebus maximè congruam, & loco maximè opportuno, nempe cap. 17. quod clavem quasi continet totius hujus compaginis Vaticiniorum: quam solam omnium Visionum Angelus præter morem suum interpretatur, ut per eam ad reliquas aperiatur aditus. Et utilis admodum est hæc Epocha, quòd ea tempora denotat quibus Ecclesia incipit in Ritus Idololatrias Paganicòsque apostatare, de quibus temporibus moneri Christianorum maximè intererat. Hæc autem Epocha satis laxam habet latitudinem, quia hæc Apostasia paulatim serpsit emersitque, nempe, intra spatium quo *decem Reges regna sua accipiunt*, ut apertè significatur cap. 17. 12. quod incepit Anno 365. anno illo ominoso & mirabili ob ingentem terræmotum, &c. & desit in Annum 455.

CAP. I.

1. **A** *Pocalypsis*, Ἀποκάλυψις] *Patefactio*, Ca. Pi. i. c. ^a Ca. oraculum^a, *Revelatio*, Er. V. Camer. Pi. &c. ^b Pi. scil. casuum variorum qui eventuri erant in Ecclesia & Mundo^b, five rerum antè occultarum^c. Est titulus five inscriptio libri, ex more Prophetarum^d. Postea *Prophe-*

^a Id. c. 2.
^b p. 18.

^b Id. c. 5.

^c Med.
^d p. 528.

^a Mor. c. 6.
^b p. 34.
^c Mor. sim.
^d Med. p.
^e 537.
^f Mor. ib.
^g Med. ib.

^h Mor.

Prophetiam vocat, deinde *librum*, & cap. ult. *librum Prophetie*. Dicitur autem hæc Prophetia *Revelatio*, respectu, tum, 1. signorum, h. e. visionum & similitudinum, quæ hîc describuntur & revelantur: tum, 2. rerum signatarum, quia significatio visionum Joanni revelata est*. Verum per *Apocalypsin* hîc non *librum* intelligit, (nam nec *librum* Filius à Patre accepit, nec *liber significari* dicitur:) sed res five series rerum in libro scriptarum; quomodo *εὐαγγέλιον* Marc. 1. 1. non est *liber*, sed veritas eorum quæ Christus fecit & dixit. Καλύπτειν est tegere, ἀποκαλύπτειν, res tectas in apertum proferre: *ἀποκαλύπτειν* sæpe est apud Danielelem de iis rebus quarum cognitio Divino munere habetur. Indè *Ἀποκάλυψις*, quo nomine dicebatur *liber* ille Enoch, de quo diximus ad Judam. Apud Esaïam 25. 7. *וְהָיָה כָּל הָעָם* est circumlocutio *ἀποκαλύπτειν*. Græci vertunt *ἀποκαλύπτειν* *παντα πάντα* τοῖς ἑθνεσιν. Usurpatur vox *ἀποκαλύπτειν* hoc sensu 1 Cor. 14. 26. 2 Cor. 12. 1, 7. Gal. 2. 28. *Revelatio* autem hîc intelligitur, non communis omnibus fidelibus, ut Matth. 11. 25. Eph. 1. 17. sed singularis, ut Num. 24. 4. 1 Sam. 2. 27. & extraordinaria. *¶ Jesu Christi* [Vel, 1. Passivè,] quam Christus à Patre recepit*. Vel, 2. Activè, à Christo accepta*, per Christum facta*, tanquam Ecclesiæ mediatorem perpetuum*, magnūque Prophetam P; per quem Pater agit, & sese Ecclesiæ patefacit*, & cognitionem gratiamque nobis exhibet*. *¶ Quam dedit illi Deus* h. e. Pater, quia Filio hîc opponitur*. Sicut enim potestas, ita & cognitio talium in Christo est à Deo Patre, infra 5. 7. Joh. 7. 16. & 14. 10. Confer Esa. 8. 18 v. Sic loquitur, quia Pater primus est rerum omnium author, ex quo & Filius haurit, Joh. 5. 19, 30. & discit, Joh. 8. 28. sed hîc tantum accepisse dicitur, quia hoc Christo glorificato magis convenit. Notat personarum ordinem subsistendi atque operandi. Pater operatur à seipso per Filium*. *Dedit illi*, nempe ut homini*; vel, ut Mediatori*: nam ut Deus per se novit*. *Dedit* autem, vel, 1. in conceptione & incarnatione, ab ea enim Christus plenus omni scientiâ, gratiâ, &c. nunc autem accepisse dicitur, quia nunc id hominibus notum fuit, ut res tunc fieri dicuntur cum innotescunt. *¶ Palam, &c. Δῆλον, &c.* Phrasis Græcorum, qualis Luc. 1. 72. *πομπῆν, ad faciendum*. Sic Matth. 5. 17. *Non veni solvere, &c.* Δῆλον προὐκ τοῦ δέειν. Par loquendi genus Joh. 6. 52. & alibi*. *Ut indicaret* (vel, demonstraret, Er. Zeg. *palam faceret*, vel, exhiberet, V. non apertè, sed per æigmata & symbola*: vel, ostenderet, Er. V. sic Val. Cot. i. e. veluti ob oculos poneret res typis vestitas: typorum vim & splendorem innuit*: vel, patefaceret, ipse scilicet Christus, ex promisso Joh. 16. 12 i.) *servis suis*, Be. Pi. i. e. vel, Dei Patris*: vel, Christi, ut notat reciprocum *αὐτῶν*. *Servis*, id est, Joanni, nempe ut scriberet*: vel, doctoribus & pastoribus Ecclesiarum*: vel, Christianorum præcipuis*: vel, Christianis P, five fidelibus omnibus, ut singuli indè hauriant quod pro tempore captique suo satis sit ad sui in fide & timore Domini educationem*. *¶ Quæ, &c.* *Ἡ δὲ γὰρ ἐστὶν ἐν ταῖς* *Quæ oportet* (Nempe ex hypothesi decreti atque consilii Divini*) *fieri* (Hoc malui quàm *evenire*. Non enim Deus quæ Futura sunt tantum exponit, sed quæ ipse factururus est. Non ergo agit de rebus præteritis, sed de iis quæ vel fiebant tum temporis, vel postmodum futura erant*: nec de rebus ambiguis, incertis, perplexis, dubiisve, de futuris præfagiis, qualia Diabolorum, Astrologorum, &c. sed de infallibilibus & immotis decretis atque judiciis Dei*) *citò*, Pi. Be. P. Er. Ti. &c. vel, *in*, five *cum*, *celeritate*, Mo. Pi. Qu. Quomodo citò fient, cum pleraque in Apocalypsi ad summationem seculi pertineant? Resp. 1. Hæc verba mihi velut clavis esse videntur ad totam hanc Prophetiam, præsertim cum reperantur c. 22. 6. idemque mox inculcetur v. 3. *tempus propè est*. Et ex illis colligo & fidenter statuo, Visiones Apocalyplicas ad tempora proximè sequentia pertinuisse, & in illis complementum suum habuisse*. Res omnes in Apocalypsi, aut, 1. ad Hierosolymæ excidium; aut, 2. ad Romam Ethnicam pertinent*. Sed huic sententiæ multa obstant: 1. De primo Christus clarissimè antea vaticinatus erat. Vana

igitur est imaginatio, tot hîc in eam rem impendi Visiones, easque adeò obscuras ut nunc quidem ad cognita Eventa applicari possint. De secundo Visiones sunt satis planæ & expressæ, quia *sex Sigilla* ad Romam Paganam pertinent. Et cur, obsecro, visiones non essent de Imperio postquam factum sit Christianum, rursusque paganissaverit sub Christianitate, atque in hac Apostasia Christi membra crudelissimè opprimeret? Cur non & hic rerum status prædiceretur æquè ac prior? Scopus certè hujus libri demonstrat hîc agi de rebus eventuris, & ad Ecclesiam servosque Christi peculiariter spectantibus, de internis Ecclesiæ malis atque hostibus, & imprimis de magna defectione Ecclesiæ superventura, & de statu Ecclesiæ sub illis usque ad finem mundi; de extremo quoque judicio æternisque & piorum præmiis & impiorum poenis, ut ex verbis expressissimis constat. 2. Res istæ ex eorum numero esse non poterant quæ oportebat citò fieri, quia hæc jam præterierant; utpote facta ante tempora Domitiani, sub quo constat Apocalypsin Joanni communicatam fuisse. 3. Hæc sententia est dura & coacta, nova & singularis, & contra mentem scriptorum omnium veterum & recentiorum, etiam Pontificiorum, qui tamèn libenter eam veram esse velent*. 4. Repugnat quoque naturæ quarundam rerum prædictarum, ut *Regno Sanctorum*, & *Ligationi Satane*, quæ eventa per mille annos duratura prædicuntur. 5. Repugnat etiam ipforum Hypothesi. Coguntur enim quædam interpretari de rebus post mille amplius annos eventuris, ut *solutionem Satane*, *exercitum Gogi & Magogi*, *dilectæ Civitatis obsidium*, *Ignem delapsum de celo in obsessores*, *Diem Judicii universalis*, & similia. *Gogum & Magogum* ipsi [Grotius & Hammondus] De Turcis accipiunt, qui illis exoriuntur post 300 annos; dicuntque eorum exitium adhuc futurum ibi prædictum esse. [6. Illud *ἐν ταῖς*, citò, variè expediunt: Sic loquitur,] Vel, 1. ut nobis eripiat pravum sensum carnis, quæ promissiones alterius vitæ semper in anteriora recessuras concipit, &c. vel, 2. *Citò*, id est, in præfenti tempore; vel, in tempore N. T. quod comparatum cum prioribus temporibus, cum vita futura, cum æternitate, brevissimum est. Psal. 90. 4. 2 Pet. 3. 8. unde & *extrema hora* dicitur 1 Joh. 2. 18. Sic autem loquitur Spiritus S. ad excutiendam hominibus, tum, securitatem, 1 Thess. 5. 1, &c. tum, curiositatem scrutandi dies & tempora, Act. 1. 7, &c. Et hæc formula dicendi & in V. & N. T. usurpatur de supremo die, quem adhuc expectamus. Vel, 3. q. d. quæ citò incipient fieri, licet non citò finientur, quia tota rerum series tunc incipit. Licet multa erant valde remota, multa tamen in propinquo erant. Fieri dicuntur etiam quæ fieri incipiunt. Si dicam, talem Comædiam agendam esse post semiquadrantem horæ, quis indè inferret, omnes actus ejus scenæque quadrantem horæ non esse excessuras? *Quæ citò fient*, alia citius; scilicet, una aut altero loco exceptis, intra annos supra quingentos. Parum enim hoc ad tempus quo stetit mundus. Sic Agg. 2. 6. adhuc modicum esse diximus annos quingentos, *ἀδὲ ἡ σφραγὶς*, *וְהָיָה כָּל הָעָם*, Dan. 2. 28. 7. Hæc verba non sunt extendenda ad omnes Prophetias hujus libri, sed restringenda ad cap. 1, 2, & 3. five ad Epistolas ad septem Ecclesias, five ad res in eis contentas, quas monet *citò futuras*. Est quoque manifesta Antithesis inter hæc verba, *ἀδὲ ἡ σφραγὶς ἐν ταῖς*, quæ sunt præfatio ad dicta cap. 1. & 2. & 3. & illa cap. 4. 1. *ἀδὲ ἡ σφραγὶς μετὰ ταῦτα*, quæ præfationis loco sunt ad Prophetias in capitibus sequentibus exhibitæ. *¶ Et, &c.* *Καὶ ἐστὶν ἡ ἀποκάλυψις*, &c.] Et (Christus scilicet: vel, *Quæ*. Copula pro pronomine Relativo d.) *significavit* (id est, vel, signis & obscuritate figurarum ostendit*; rectè, si Apocalypsin spectes, quæ promiscuè mortalibus proponitur: vel potius, manifestavit five indicavit, ut vox sumitur Joh. 12. 33. & 18. 32. & 21. 19. explicatur enim per *δῆλον* v. 6. & *ἀποκαλύπτειν*, 16 i.) *mittens* (scilicet hanc Apocalypsin, i. e. apud ipsum deponens; ei hunc thesaurum credens, ut eam ad Ecclesias mitteret sub figillo suo*) *per angelum suum* (Modò per hunc, modò per illum, Angelum, quem miserat. Est autem constructio non dissimilis Matth. 2. 16. & 14. 10. Disce hinc etiam, cum Deus aut Christus dicitur apparuisse,

id intelligi debere per Angelum Dei aut Christi nomine agentem & ipsius attributa representantem. Vide infra v. 13. & dicta ad Decalogum, & ad Act. 18. 9¹. [& quæ alii passim in contrarium producant.] Angelo tanquam instrumento utitur^m, vel, ut dignitatem suam assereret: vel, ut fidem conciliaret Prophetiæⁿ: vel, quia humana imbecillitas majestatis ipsius intuitum ferre non poterat^o.) *seruo suo* (speciali nempe delegatione ac munere P. Non dicit *Apostolo*: quia qui Divinis visis illustrantur, eos maxime decet animi submissio. Sic & Esaias *servum Dei* se vocat, c. 49. 5. & Daniel. 9. 17¹.) *Joanni*, Mo. &c. Apostolo scilicet^r: cum nomen Angeli suppressum sit†. Nomen autem suum & ponere & repetere aliquoties solent Prophetæ, ut qui ipsos viros bonos credunt etiam dictis eorum adhibeant fidem†.

2. *Qui*, &c. *Ὁς ἐκτίθησε τὸν λόγον* — *ὃς τὸν ὁρτυ-
ελαν* — *ὅσα τὰ εἶδε*] Quia *Johannes* nomen erat multis commune, ideo propius se designat. *Μαρτυρεῖν* plerumque Dativum regit; at hic Accusativum, quia ponitur pro *κηρύσσων* sive *ἀναγγέλλων*. Vide Joh. 21. 24. & infra 22. 16, 20. *Ἐκτίθησε ὁρτυελαν* locutio & Hebraica, & Græca. Sic 2 Reg. 17. 13^v. *Qui testificatus est* (id est, testimonio suo confirmavit^x; vel, annuntiavit, sive prædicavit^v, populis compluribus^z.) *sermonem Dei*, (Quo intelligit, vel, 1. Christum^a, quoad Divinitatem ejus^b, quam ubique prædicavit^c, Joh. 1. 1^d, vel, 2. Evangelium^{*}, Evangelii præcepta^f. Cui obstat, quod Evangelium post Apocalypsin scriptum est. [De quo vide Per.] Testatus est Johannes de verbo Dei, i. e. de fide & doctrina Christi, tum, prædicatione, tum, miraculis & passione pro eo^g. Vel, 3. Apocalypsin^h, quam vocat Evangelium, id est, optimum nuntium de instante ob Christum persecutione, & felicitate eam sequenteⁱ.) & *testimonium Jesu Christi*, (Explicat quod dixit^k; q. d. De Jesu Christo, qui est verbum illud Dei, est enim Hendyadis & Appositio^l: *Christi*, i. e. de Christo. Genitivus objecti^m. Intelligit, vel, 1. res ipsas de quibus fertur testimonium, sive ea quæ fecit Christus, ut ostendunt sequentiaⁿ; vel, 2. Evangelium, prout à Christo prædicatum, qui *testis fidelis* dicitur v. 5. unde dictum est *testimonium* [&] *Christi*, 1 Cor. 1. 6. 2 Tim. 1. 8. [&] *Dei*, 1 Cor. 2. 1°. vel, 3. Spiritum Prophetiæ, ex collat. Apoc. 19. 10^p. vel, 4. Apocalypsin, quam Pater verbis hujus libri (quæ verbum Dei sunt) significavit, & quam Christus testimonio suo comprobavit. Nota τὸ πρῶτον. Nam Patri testimonium, Christo Verbum, convenit, Joh. 5. 32. & 12. 47^q. Sensus, q. d. Qui scripsit hanc revelationem, quæ est testimonium Christi, & testatus est illam à Deo esse^r. Commendat hic Johannes fidem suam in hac Prophetia tradenda†. Al. Sensus, q. d. Qui sermonem Dei, hoc est, testimonium de Christo, egregiè professus est & scripto & sermone, ex collat. cap. 1. 9. & 6. 9. & 20. 4^t. Designat hic functionem suam Apostolicam^v, cujus duo hic referuntur certa propriæque insignia, perhibitum testimonium verbo Dei, &c. & oculata fides rerum quas testificatur^x.) & *quæcunque vidit*, Er. Be. Pi. &c. Explicat quid intelligat [per] *testimonium Jesu Christi*, nempe ea quæ ipse viderat, Christi Miracula, Mortem, Vitam redditam, Erectionem in cælum. Vide 1 Joh. 1. 1, 2, 3^v. Al. Referendum hoc ad ipsas Apocalypseos visiones^z. Docet, se non ficta, sed facta & visa, referre, ut operi auctoritatem conciliet^a. *Quæ vidit*, scil. Johannes, cum illi hæ visiones objectæ sint^b. *Vidit*, nempe in Spiritu & in typo. Multa quidem audivit, cap. 22. 8. sed multò plurima vidit. Sic v. 1. *ut ostenderet*. Quod, inquit, Deus loquitur, Christus testificatur, Joannes vidit, id omne fide dignum. At Apocalypsis est ejusmodi^c. Quidam Græci Codices hic addunt, *ὃς ὅσα ἵκετο, ὃς ἀπὸ ἐστ, ὃς ἀπὸ χερὶν ἠνέδα μετὰ ταῦτα* d. Quæ ex v. 19. huc irrepserunt: nam hæc non sunt in MSS. optimis, nec in Latino^{*}. Ad oram scripta in contextum ab imperitis librariis translata sunt^f.

3. *Beatus qui*, &c. *Ὁ ἀναγινώσκων, ὃς οἱ ἀκούσας τοῦ λόγου τούτου, &c.*] Sic Dan. 12. 12. *μακάριος ὁ ἐκφυγέων*. Christianis ubique vexatis magnum solatium adferre poterant præsignificatæ Dei ultiones in Judæos & Romanos. Vide infra 13. 10^g. Commendat librum, quem prævidit multis inutilem visum iri^h. Sensus est, q. d.

Magnopere expedit ea quæ hic habentur, legere, cognoscere, & servareⁱ. Hæc enim omnia jungenda sunt^k. Me. [Sic vertunt:] *Qui legit, &* (sub. *beati sunt*, Pi. Be.)^k Rib. *qui audiunt*, (Mutatio numeri Hebraica^l: *legit, audiunt*: soli enim legimus, audimus conjuncti^m. Additⁿ Be. hoc, quia liber hic non statim ad omnes erat perventurus, Clu. sed qui cum nacti erant, aliis ea quæ legerant bonâ fide erant recitaturiⁿ: vel, numerum mutat, nè idiotæ le-ⁿ G. ctionis ignari ab hoc fructu videantur excludi^o; & ut^o Par. sim. publica hujus libri lectio & auditio atque interpretatio Dur. coram omnibus commendetur P. Sed quo fructu lege-ⁿ Dur. mus & audiemus quæ non capimus? Resp. Deus piè legentibus hæc mysteria aderit & aspirabit^q, & figilla^q Cor. hujus libri jam aperta sunt^r.) *verba* (*verbum* v. 2. Ver-ⁿ Dur. bum unum est, quæ verum, quæ verò multa continet, multiplex^t.) *prophetia hujus*, (*τὰς* pro *ταύτας*. Vide Rom.† Cor. 11. 29^t. Et si præterita describantur & præsentia, v. 19^v.† G. tamen futura potissimum, quorum respectu Prophetia† Cor. dicitur^x.) & *servant* (i. e. memori animo retinent^y,† Cor. sim. ita ut crebrò meditentur, & fidem eis habeant, & vitam Dur. suam secundum illa instituant^z: vel, *observant*, Be.† G. sim. Gom. per fidem veritatis & dilectionem præceptorum^a.)† Pi. *ea quæ in ea scripta sunt*, Pi. Be. &c. ut nempe cum even-† Gom. tibus comparent, unde magis in fide roborentur^b; ut^b G. illis ad Dei obsequium, & sanctam vitam, ac patiendum pro Christo, excitentur^c. Qu. Sed quomodo beati hinc^d La. reddimur? Resp. Quia Apocalypsis passim de finibus præsertim bonorum & malorum mediisque ad illos dis- ferit: ipsæ quoque calamitates quæ hic prædicuntur clamant respiciendum esse^d. *Beati sunt*, quod non† Cor. casu, sed providentiâ divinâ, regi talia sciunt; quod non offenduntur cruce Ecclesiæ, sed in ea perseverant; quod sciunt insolentiam hostium brevi tantum duraturam, se- que tandem cum Christo æternum regnatos^e.† Har. *hæc quod* *συντηρεῖν* Luc. 2. 19. *διατηρεῖν* ibidem v. 51^f.† G. ¶ *Tempus*, &c. *καιρός*, &c.] *Tempus* (vel, 1. quo ista incipient fieri^g: vel, 2. quorundam; ut de bellis civi-† Pi. libus Romanorum, de Hierosol. excidio^h: vel, 3. judi-† G. cii, vel beatitudinisⁱ; vel, uberrimum inde fructum† Me. capiendi^k, ei scilicet qui legit verba, audit fide, servat† La. sim. autem opere^l. De voce *καιρός* vide Act. 1. 7^m. Est ar-† Me. T. tificulus temporisⁿ; vel, occasio, sive opportunitas temporis^o:† G. quo testè monet, Persecutiones instantes non tam cala-† Camer. mitates esse quàm occasiones præmiorum & corona-† Rib. rum^o.) *enim propè est*, Pi. Be. vel, *adest*, Camer. ut pos-† Rib. sit nonnullos nunc viventes attingere P. Ità attentiores† La. eos & vigilantiores reddit, eosque excitat spe vicini† Pi. præmii^q. Frequens apud Prophetas, *קָרַב יוֹם*, ut† Rib. Deut. 32. 35. Esa. 13. 6. Jer. 48. 16. Joel. 1. 15. Abd. 15. Soph. 1. 7, 14. Non vult libi objici Johannes quod Eze- 50 chielii objectum fuerat 12. 27^r.† G.

4. *Johannes septem Ecclesiis* (Quarum nomina reci- tantur v. 11^t.) *quæ sunt in Asia*] Nempe minore^t, in† Pi. qua hæ septem urbes erant^v: vel, in *Asia* propriè sic† Rib. Zeg. dicta, ubi fuerat Regnum Gog^x: in *Asia* Lydia sive Clu. Me. Proconsulari, ut fusè demonstrat RR. Usserius in tracta-† Rib. tu ea de re: sic *Asia* sumitur & Act. 19. 26. & 20. 18^v.† G. *Septem*, id est, vel, 1. omnibus Ecclesiis^z: solet enim† Bed. & universitas designari numero septenario^a, qui numerus† Aret. in est perfectionis^b. Vel, 2. septem propriè^c, quippe quæ† Rib. sic *ἑπτάκις* nominantur^d. Ad eas autem specialiter scri-† Rib. bit^e; vel, 1. quod cæteris excelluerunt^f, & præci-† Par. pue erant^g, & metropolitanæ^h; utpote sedes Procon-† Per. sulum Romanorum, ut testantur Ulpianus, Ptolem.† Par. Geog. 1. 2. Plin. 6. 29. 30ⁱ. vel, 2. quia dum poterat, eas† Par. sim. præfens rexerat^j; quod sibi in divisione terrarum obti-† Per. gerant, & in illis diu docuerat^k; quod ab ipso vel† G. fundatæ essent^l, vel potiùs à Petro & Paulo fundatæ, à† Clu. Dur. Johanne verò post ipsorum martyrium susceptæ & cu-† G. ratæ: vel, 3. quia hæ præ aliis correctione opus habe-† Har. bant: vel, 4. quia hic primùm effloruit Evangelii pro-† Ham. pagatio^m: vel, 5. quia pullulabant ibi hæreses, &† Ham. perturbati erant Christiani, & periculum erat nè defi-† G. cerent à sinceritate fideiⁿ: & in has Ecclesias furorem† Rib. Satanæ primùm incubiturum præviderat^o. Sed sub† Hi. in earum nomine tacitè comprehendit & alias Ecclesias,† Har. quia earum status & qualitates ad septem quasi genera† Per. possunt revocari, quorum exemplum præbent illæ Asi-† Har. aticæ P. Quod his septem scribit omnibus aliis scribit;† Dur. sicut† G.

sicut Paulus quæ scripsit ad Romanos aut Corinthios, ad omnium etiam fidelium utilitatem scripsit. Et ab his ad Ecclesias alias hanc Prophetiam Johannes transmitti voluit. Illas fecit Johannes depositarias hujus libri, ut per eas custodiretur & ad omnes Christianos perferretur. Sed & septem illæ Ecclesiæ locis distinctæ, ænigmaticè significabant universalem Ecclesiam in distinctis temporibus usque ad finem mundi. Quid enim? An Christus tantum ambulat inter septem Ecclesias? aut septem tantum stellas tenet manu? aut Spiritus S. est harum tantum spiritus? Et quis phosphorus Thyatirensi Ecclesiæ juxta promissum ortus est? Et quæ notabilis conservatio Philadelphensium? Nec reliqua hic scripta in illis Ecclesiis evenisse liquet. Quare per earum nomina intelligit Ecclesiam omnium temporum. ¶ *Gratia* (sub. sit. Be. Pi.) *vobis & pax* Salutatio est Apostolica, à Christo accepta: ut 1 Cor. 1.3. 2 Cor. 1.2. Gal. 1.3. & alibi. Precatur eis Dei favorem, sive amicitiam, & remissionem peccatorum, & omne bonum. ¶ *Ab eo, &c.* *Ab eo, &c.* *Ab eo, &c.* Solæcophanes est. Hæc verba sensum habere negavit Erasmus, & post eum Gagnæus: quod dictum, cum incivile & audax, tum falsum, est. Construant igitur illud Exod. 3. 14. *Ero mihi me.* Nihil scilicet Spiritui Sancto licebit quod Prisciano non placuit. Quin finant Deum nomina sua pronunciare *ἐκ τῆς*, qui ipse est *ἐκ τῆς*. Ineptè hic barbarissimum reprehendunt, cum nulla major possit ad describendam Dei essentiam adhiberi emphasis. Constructio variè expediti potest. 1. Exprimere voluit Johannes nomen *ἐκ τῆς*, ejusque interpretationem Exod. 3. 14. quo significatur is qui est fons essendi, in æterno fluxu vel continuo instanti consistens: nam *ἐκ τῆς* tria tempora complectitur, Præsens, Præteritum & Futurum, eoque perfectissimam Dei stabilitatem significat. Itaque *ἐκ τῆς* & *ἐκ τῆς* accipi voluit non ut Participia, sed ut propria Nomina, q.d. *ab Ens, & Erat, & Venturus*, idèque articulum masc. præposuit. Sed cum propria etiam Nomina inflectantur, cur non dixit *ἐκ τῆς*, &c. Resp. Quia nomen *ἐκ τῆς* semper est uniforme; idèque nè articulum quidem voluit Joannes inflectere, quasi & ipse sit proprii nominis pars. Noluit hos articulos & participia declinare, ut eò magis Dei immutabilitatem ostenderet; quomodo Proclus dicit *ἐκ τῆς* ad Timæum, ut diximus ad Marc. 6. 40. Quia verò *ἐκ τῆς* non habet Participium præteritum, idè ad Præteriti significationem coactus fuit uti voce modi Indicativi. Sic & infra 4. 8. & 11. 17. *ἐκ τῆς* autem significat idem quod Latine *futurum*, ut & infra 4. 8. & Joh. 16. 13. Act. 18. 21. & alibi. Hebræi sic usurpant *ἐκ τῆς*. Sic & 1 Thess. 1. 10. *ἐκ τῆς* idem quod *ἐκ τῆς*. Mat. 3. 7. Luc. 3. 7. Vide & Heb. 10. 37. Tria ista, *ἐκ τῆς*, *ἐκ τῆς*, *ἐκ τῆς*, sunt hic instar nominum indeclinabilium. Sic enim *ἐκ τῆς* declinandum est, *ἐκ τῆς*, *ἐκ τῆς*. Participia Græca usurpat ut *ἐκ τῆς*, & præposito articulo declinat, sive certi casus esse facit. Sic v. 5. *ἐκ τῆς* jungitur cum Genitivo: & Luc. 22. 20. *ἐκ τῆς* convenit cum *ἐκ τῆς*. 2. Ellipsis hic est vocis *ἐκ τῆς*, ut Mat. 22. 21. *ἐκ τῆς*, sub. *ἐκ τῆς*: Luc. 2. 49. *ἐκ τῆς*, scil. *ἐκ τῆς*: 1 Cor. 13. 5. &c. 3. Articulus *ἐκ τῆς* poni possit pro *ἐκ τῆς*, [ut *ἐκ τῆς* pro *ἐκ τῆς* juxta G. v. 3.] & artic. præp. *ἐκ τῆς* pro *ἐκ τῆς*: Neutrum bonis authoribus est insolens, & [utrumque] in Scriptura reperitur. [Verba sic reddunt:] Ad verb. *Ab Ens, ab Id quod erat, & ab Is qui venturus est*, Sch. *A Qui* (vel, *Ab eo qui*, Er. Mo.) est, & *Qui erat*, & *Qui venturus est*, Be. Pi. Mo. Er. &c. Sic & RS. Gab. &c. de Æternitate Dei agens, sic ait, *Ipse fuit, & ipse est, & ipse erit gloriosus*. Et sanè hæc periphrasi aptè exprimitur Æternitas, quæ & istis phrasibus mox significatur, A & Ω, *ἀρχὴ καὶ τέλος*, *πρῶτον καὶ ἔσχατον*. Nec tantum æternitatem notat, aut immutabilitatem, sed potius manifestationem sui ut sanctificatoris hominum per gratiam: quæ manifestatio tria præcipue habet tempora, 1. promissionis: 2. exhibitionis Christi: 3. regni consummati. Esse ergo dicitur, quia tunc se manifestabat prædicatione Evangelii: *Fuisse*, quia antea se manifestaverat verbo promissionis, & factis ei consentaneis: *Venire*, quia se postea manifestaturus erat, tum in die

judicii, tum in iis quæ in hoc libro describuntur; quæ omnia sunt istius diei anteambulones. Est Deus scilicet Salvator noster, uti promissit à seculo; eratque talis etiam ante secula; & certò ac invariabiliter futurus est, vel, venit, ostensurus divitias beneficentiæ suæ in altero seculo. Hæc autem descriptio refertur, vel, 1. ad totam Trinitatem, sed indistinctè, ut omnes partes ad singulas personas pertineant. Vel, 2. ad Patrem, ut ex distinctione duarum personarum liquet, tanquam fontem Deitatis; ita tamen ut non excludantur Filius & Spiritus Sanctus. Hæc autem descriptione utitur, vel, 1. ut Dei essentia magis exprimeretur; ut videant tyranni cum quo res sibi sit: vel, 2. propter idololatrias, Creaturas, non Creatorem, adorantes. ¶ *Et à septem spiritibus qui in conspectu throni ejus sunt* Ità Be. &c. Septem spiritus hic sunt, vel, 1. Angeli, sicut & infra c. 5. 6. & 8. 2. Ità multi putarunt, quia receptum est apud Hebræos septem esse maximos Angelos qui Deo adstant, nempe quomodo septem Principes adstant Regi Persarum; quæ aula, quia erat magnificentissima, idè ad ejus formam Dei aulam formant Hebræi. Vide Tob. 12. 15. Mat. 18. 10. & utrobique à nobis dicta. Adde Hermam 2. 9. Clem. Strom. 6. Intelliguntur autem hic, vel, universitas Angelorum, quæ numero septenario designatur. Cui obstat quod non semel aut iterum, sed sæpe semperque, septem dicantur, quod certum definitumque numerum indicat: vel, Angeli harum septem Ecclesiarum: vel potius, septem Angeli principales, primarii divinx providentiæ circa gubernationem Ecclesiæ, atque adeò etiam mundi, administri: quos alii *Archangelos* appellant. Angelos autem hic intelligi constat, ex collat. cap. 5. 6. ubi septem isti spiritus *agni cornua & oculi*, id est, ministri, dicuntur: & 8. 2. ubi expressè dicuntur *septem Angeli qui adstant coram Deo*: & 15. 16, 17. & Zach. 4. 10. *Septem isti oculi sunt Domini*, &c. Confer Tob. 12. 15. [Aliis hæc sententia non placet, eamque sic oppugnant:] 1. Absurdum est, Angelos in eodem ordine & societate poni cum personis Divinis; & Christo præponi. Resp. Connumerantur h. l. non ut pares, sed ut ministri: præponuntur autem Christo, quia de eo hic loquitur secundum humanam naturam, quæ minor est Angelis. Imò verò Christus secundum humanitatis gloriam est supra Angelos & caput eorum, Eph. 1. 21. 2. Alterum argumentum est gravius; Quod à Deo solo datur Angelis non attribuendum. Absurdum est, gratiam & pacem precari ab Angelis, qui illius nec effectores, nec largitores, sunt. Nulla in S. S. est promissio aut exemplum gratiæ Dei & pacis ab Angelis, aut ab ulla creatura, petitiæ & datæ. Bona Theologia non fert ut hæc ab Angelis postulentur. Resp. 1. Petuntur hæc ab eis non ut authoribus, sed ut instrumentis Dei in dispensatione earum. Vide Heb. 1. 14. 2. Precatio hic ad Deum dirigitur, non ad septem spiritus, sive immediatè sive terminativè. Non est hæc precatio, sed votum, quod ad Deum dirigitur ut dorem; Angelorum autem meminit tanquam instrumentorum per quos hæc dat suo modo, ratione conservationis, &c. Nihil ergo hic pro invocatione Angelorum. Quidni autem licet à Deo petere gratiam & pacem à Ministerio sive externo verbi, sive invisibili Angelorum? Licet certè à Deo petere benedictionem ab instrumento, quam per illud dare solet. Sed nulla hic fingi debet æquivocatio. Particula *Et* ter hic repetita docet hæc *et* *et* *et*, sive univocè, peti à Deo & à septem spiritibus & à Christo, tanquam ab operantibus causis, vel potius à causa una, Deo Triuno. De religiosa ergo precatione hic agitur. Damnatur autem omnis angelorum cultus Col. 2. 18. Apoc. 19. 10. & 22. 9. Solus Deus adorandus est, Mat. 4. 10. nec Deus gloriam suam alteri tribuit, Esa. 42. Non est hæc precatio, sed tantum salutatio; & gratia & pax non strictè, sed latè, hic sumi possunt, ut favorem benedictionemque Dei in genere, omnemque prosperitatem, sonent, quæ certè Deus Angelorum ministerio dare solet. [Hæc prima sententia.] 2. Rectè omnia qui expendet, & conferet cap. 5. 6. ubi itidem Spiritus dicuntur *oculi Dei*, per quos oculos diximus in Zach. 4. 10. significari multiformem

tiformem Dei providentiam, eò potius feretur ut hic existimet denotari septem illa velut membra Divinae providentiae quae nominantur infra 5.12. & 7.12. Et sic erit *et sic dicitur*. Optatur enim pax à Deo & septem spiritibus, id est, à Deo per septem hos modos operante. Firmat hanc interpretationem quod infra cap. 5. distinguuntur Spiritus & Angeli p. 3. Per septem spiritus intelligitur Spiritus Sanctus 9. Hæc communis est interpretatio. Sic accipiunt Ambros. And. Cæsar. Primas. Rupertus, aliique quamplurimi viri magni. Patet hoc, 1. ex collat. Apoc. 4.5. ubi septem spiritus dicuntur esse septem lampades ardentes. Spiritus autem Sanctus igni sæpe confertur, ut Mat. 3. 11. Act. 2.3. 2. & præcipue ex collat. Apoc. 5.6. ubi septem spiritus aperte distinguuntur à quatuor bestis, quæ sunt Angeli. Ubi etiam spiritus illi & in medio throni esse, & missi in omnem terram, dicuntur, cum Angeli simul in cælo & in terra esse non possint. 3. quod ibidem septem hi spiritus definiuntur esse septem cornua & septem oculi Agni. Oculi ejus omniscientiam, cornua omnipotentiam, denotant. Christus autem non Angelorum & alienis, sed suis & oculis videt, & cornibus, sive potentia, potens est. Jam potentia & sapientia Spiritus Sancti est potentia & sapientia Filii, utpote ab ipso æquæ ac à Patre procedens. Confer Zac. 3.9. ubi in unico illo lapide, qui citra controversiam Messias est, septem oculi esse dicuntur, h.e. absolutissima Spiritus sapientia, &c. Adde Apoc. 3. 1. Hec dicit qui habet septem spiritus Dei. At Christus (secundum carnem putà) non unctus est potentia, nec videt sapientia, Angelorum, sed Spiritus Sancti, Esa. 11.2. & 42.1. & 61.1. Joh. 3.33. Act. 10.38. Nec per Angelos illustratur thronus Dei, sed per Spiritum. Nec Angeli videre possunt secreta libri Dei, nisi Christi Spiritu revelantur, Apoc. 5. 2,3. 4. quod cum cap. 4. & 5. animalia & seniores Deum adorent, spiritus septem nusquam leguntur Deum adorare: quo innuitur, non creaturam, sed creatorem, intelligi. Aliis hæc sententia non placet, quam sic impugnant: 1. Hi spiritus sunt septem, non ergo Spiritus Sanctus, qui unus est. Resp. Non hic denotatur multiplicitas personarum, sed infinita varietas donorum, 1 Cor. 12. 4. unde septemplex spiritus Christo datur, Esa. 11.2, 3. Nec alienum est à stylo prophetico & figurato, ut spiritus per septem dona appelleretur per Meton. Effecti pro causa, sicut contra dona Spiritus dicuntur spiritus, Joan. 7.39. per Meton. Causa pro effecto. Sic una Dei providentia per innumerabiles oculos ab Ezech. indicatur, & una Christi persona variis V.T. umbris significatur. Simili loquendi modo dicitur Deus de spiritu, vel partem spiritus, ponere super aliquo; item spiritus prophetarum, 1 Cor. 14.32. Spiritus autem Dei vocatur spiritus septem, vel, 1. quia hic numerus huic libro sollemnis est: vel, 2. ut perfectio omnimoda ipsi tribuatur, septem spiritus, id est, spiritus septiformis, h. e. omniformis. Maluit autem septem spiritus dicere, ut significaret, perfectiones hujus Spiritus non esse accidentia, ut in nobis, sed essentiam ejus, easque omnes in essentia Divina subsistere. Vel, 3. quod in septem has Ecclesias influeret, quasi singularum Ecclesiarum suus esset spiritus. [Hæc de primo argumento.] 2. Spiritus Sanctus est in throno, ut Dominus & Deus, non, ut hic, in conspectu throni; quod est subditorum & ministrorum, qui astant parati ad capeffenda exequendaque jussa, ut patet ex Zach. 3.7. & 6.5. & Tob. 12.15. Resp. Phrasis, esse, vel stare, coram throno, non semper ac necessariò inæqualitatem aut separationem notat. Ut enim Spiritus S. quamvis Patri æqualis essentia, officio tamen voluntario ac per dispensationem mitti à Patre & Filio dicitur; sic h. 1. coram throno esse dicitur, h. e. promptus ad officium exequendum, præsens cum Patre & Filio, qui per Spiritum exhibent gratiam & consolationem populo Dei. Per, esse coram throno Dei, notatur, Spiritum Sanctum & per Christum nobis donatum esse, & participatorem nobis esse: confer Rom. 8.26, 27. [Hoc secundum argumentum.] 3. Repugnat ordo, quia præponitur Filio. Resp. 1. Inter personas Trinitatis ordo sæpe confunditur, ut Gal. 1.1. Eph. 5.5. &c. nec absurde, ob omnium æqua-

litatem & unitatem. 2. Prudenter & opportunè hic præponitur, [vel,] nè iusta orationis series interromperetur, quia de Filio erat plura dicturus, & in ejus salutationem finiturus: [vel,] nè in Trinitate cogitaretur inæqualitas; vel, nè quis septem spiritus, si ultimo essent loco subjecti, de angelis intelligeret: vel, ut Spiritus Sancti proprietatem insinua-

ret, qui tanquam amor & vinculum est Patris & Filii. 5. Et, &c. *Kai end' Inse Xristu o pateros o pateros*] Et à Jesu Christo (Non à Deo tantum Patre per illos quos diximus modos operante, sed & à Jesu Christo, optat Ecclesiis prospera omnia. Sic & Paulus. Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 3. & alibi. Sequuntur hic Christi elogia, seu totidem rationes cur à Christo gratiam & pacem iis precatur.) *ille testis fidelis*, Mo. Nulla hic est *ἀκρολογία*. Etiam hic Nominativos usurpavit *ἀκρίτως*, ut sicut Dei Immutabilitatem significaverat, ita & Christi in testimonio suo & Regno immutabilitatem significaret. Vide 2 Cor. 1. 20. Heb. 13. 8. Deum, qui res tantum curat, non verborum elegantiam, non dedecuit sic loqui. Est anomalia casus, sive Antiptosis, ut Luc. 1. 55. Apoc. 3. 12. & 18. 13. Al. Est Ellipsis relativi, quæ frequens Hebræis. Vide Eph. 2. 5. Sic & Virgil. — *En dextra fidesque. Quem secum patrios aiunt portare penates*. [Sic ergo vertunt:] qui est fidus ille testis, P. Be. Pi. sic Er. Il. Ti. Al. *teste illo fidei*, Ca. sic Sy. Ar. Sic dicitur Christus Esa. 43. 10. & 55. 4. & hic, cum duplici articulo, q. d. *testis ille, fidelis ille*, ut significetur, eum esse testem illum egregium, de quo dictum Esa. 55. 4. & Joh. 18. 37. 1 Tim. 3. 13. qui, non, ut Prophetæ & Apostoli, audita & ab aliis accepta testificatur, sed quæ ipse vidit, & penitus cognovit, Joh. 1. 18. & 3. 11, 30. & 5. 20. idque non tantum verbis, & promissis, sed ipsis factis, Joh. 10. 25, 37. & morte suâ, 1 Tim. 6. 13. qui testatus est de Deo, de seipso, de Ecclesia Dei, de voluntate Dei: qui in nominibus [lege, omnibus] quæ Dei nomine ad nos pertulit, & quorum multa à Christo generaliter dicta in hoc libro specialiter explicantur, dignissimus est cui credatur. Vide Esa. 55. 4. Joh. 8. 38. &c. & de voce *πῶς* 1 Tim. 1. 15. Idem titulus Deo ipsi tribuitur Psal. 89. 37. qui fideliter, verè planèque, docuit totam Dei voluntatem, quantum ad humanæ salutis rationem attinet, sive totum Evangelium, quod *εὐαγγέλιον* vocatur Joh. 5. 31, 32. Pertinet hoc ad munus Christi Propheticum. Hunc autem titulum hic Christo ascribit, tum, ut fidem conciliet huic prophetiæ, tum, ut pios animet ad tolerantiam persecutionum spe gloriæ quam promittit Christus, qui fidelis est, ideòque præstabit, nec fideles sui causâ periclitantes deseret. ¶ *Primogenitus*, &c. *ὁ πρωτότοκος ἐν τῷ νερῶν*] *Primogenitus ille* (i. e. primò excitatus, quia resurrectio est quædam nativitas, sive regeneratio: vide Mat. 19. 28. & Act. 13. 33.) *ex mortuis*, Be. Pi. Concise dictum, pro, eorum qui resurgunt à mortuis: qui mortuorum primus resuscitatus est, nempe, vel, vi suâ, quâ & alios resuscitavit; vel, ad vitam immortalem, & beatam. Nam sancti illi Mat. 27. non prodierunt è monumentis ante Christum suscitatum, ut disertè affirmatur v. 27. Vide 1 Cor. 15. 20. Col. 1. 18. & ibi dicta. Hoc pertinet ad sacerdotium Christi, quo mortem morte vicit, plenamque peccatorum expiationem fecit, & resurrexit ad nostram justificationem, Rom. 4. 25. Pertinet & hoc ad nostram consolationem, ut qui multi passuri erant mortem contemnerent, scientes se Christi exemplo fore resurrecturos. ¶ *Et princeps regum terræ* id est, *Rex Regum*, ut infra vocatur Apoc. 19. 16. & 17. 14. & 1 Tim. 6. 15. Regibus imperans. Vide Mat. 28. 18. infra 19. 6. Spectat hoc regium munus. Pertinet & ad consolationem Ecclesiæ. Hoc vult, Nolite, quominus Christi præcepta & exemplum sequamini, timere Mundi hujus Reges. Christi enim tanta est potentia ut ubi volet eos sit destrueturus, aut sibi subiecturus. Daniel Deo eundem titulum dederat, c. 4. 17. ¶ *Qui*, &c. *τὸ ἀγαπᾶν*, &c.] Pro, *τὸ ἀγαπᾶν*, &c. Altera anomalia casus. Novus incipit sensus, & connectuntur hi Dativi cum eo quod sequitur, *Ipsi gloria*. Verè autem Christo convenit hic titulus, ut discere est Joh. 13. 34. & 15. 9. In MS. *τὸ ἀγαπᾶν*,

p G.
a Cor. Clu.
Par. Bri.
Gom. Dur.
Har. Gag.
Per. sim.
Rib.

† Cart.
† Cart.
Clu. Dur.
Dur.

z Gom.
Cart.

† Cart.

z Clu.

z Gom.
Har.
Q. in
Gom.

z Cart.
sim. Gom.
z Gom.
sim. Har.

z Gom.

z Coc.
z Cor.
z Dur.
z Cor.
z Per. Rib.
Cor.

z Cot.
z Har. sic
Coc.
z Coc.
z Rib.

z Per. sim.
Rib.
z Ri. b.

z Gom.
z Gom.
sim. Dur.
z Dur.

z Coc.
z Q. in
Gom.

z Gom.
z Coc. sic
Har. Gom.
Clu.
z Coc.

z Clu.

z G.

z Par.
z Cor.

z G.
z Cor.

z Pi. sic
Glas.
z Glas.
gram.

z 2. 19.
736.

z Cot. sim.
Be.

z Be.
z Cor.
z Clu.

z Rib.

z Clu.
z Per.

z Clu. Per.
z Clu.

z Per.
z Pi.

z G.

z Bri.

z Rib.
z Par.

z Par.

z Par. G.
sim. Rib.

z Cor. Clu.
z Par. G.

z Bri.
z G. sic

z Cor. Clu.
z Par. sic

z Dur.
z Dur. sic

z Bri.
z G. Cor.

z Clu. Me.
z Par.

z Me.
z Cor.

z G.
z Bri. Par.

z Par.
z Rib. sim.

z Par.
z Rib. Clu.

z Clu.
z Rib.

z G.
z Bri.

z Par.
z G. sim.

z Rib. Par.
z G.

z Pi.

ut indicetur perpetua dilectio c. [Sic vertunt :] Qui (vel, Ei qui, Er. V.) dilexit nos, & lavit nos (Seipsum includit Apostolus, adeoque sanctorum immunditiam ostendit d.) a peccatis nostris (& merito, & efficaciam : meruit nobis remissionem peccatorum f.) per sanguinem suum, Be. Pi. i. e. Morte tolerata, certos nos reddidit veritatis eorum quæ docuerat, quæ talia sunt ut nihil sit aptius ad purgandos à vitiis animos. Confer Esa. 4. 4. Rom. 3. 25. & 5. 9. Eph. 1. 7. & 2. 3. & 5. 26. &c. Humidæ naturæ, sub qua est Sanguis, proprium est lavare. Id verò per egregiam ἀνιγνίσκω ad Animam transfertur. Dicitur autem Christus suo sanguine nos lavasse, quia & ipse omnia præstitit quæ ad id requirebantur, & apparet sequutum in plurimis effectum e. Sed hæc ablutio, ut & redemptio, non est metaphorica, sed vera, per solutionem veri λύτρωσιν sanguine proprio facta h. Sanguis Christi fuit ἀντὶ ἡμῶν satisfaciens iudicio Dei pro peccatis nostris i. Hoc vult, si Christus ita nos dilexit, ut sanguinem pro nobis funderet, æquum etiam est ut nos pro ejus amore supplicia omnia perferamus k.

6. Et, &c. καὶ ἐπὶ τὴν ἡμῶν βασιλείαν, &c.] Hic iterum locutio qualis supra ἐπὶ τὴν ἡμῶν, est enim copula cum Verbo loco Participii: recta enim locutio fuerat ποιήσαντι¹. Al. Est Ellipsis relativi, ἡ ἐπὶ τὴν ἡμῶν, pro ὅς ἡ ἐπὶ τὴν ἡμῶν^m. Jam ὁ ποιήσας & ὁ ἐπὶ τὴν ἡμῶν idem valent. Quare ὁ ἀγαπήσας & ὁ ἐπὶ τὴν ἡμῶν bene cohærent n. [Sic vertunt :] Et qui fecit nos (nempe, renovando per Spiritum Sanctum o.) reges (scil. spirituales & coelestes p. Reges sunt Christiani [tum,] ob victorias de Carne, Mundo q, Peccato r, Diabolo f, & ministris ejus t, Morte v : tum, quia spiritu regnant cum Deo per coelestem conversationem : tum denique, titulo & jure, Psal. 149. 9. quia olim erunt iudices mundi, 1 Cor. 6. 1. & cum Christo regnabunt * : vel, regnum, Vulg. quia Deus regnat in nobis y. Duo cod. habent βασιλείαν z. Sed βασιλείαν [ponitur] pro βασιλεὺς, sicut ἱερεῖς pro ἱερέις, 1 Pet. 2. 5, 9. Sic & infra 5. 10^a. Sed alii omnes Codices, etiam Montani, legunt βασιλεὺς b.) & sacerdotes (spirituales c. : quia Deo offerunt semetipsos d, corpus purum*, Rom. 12. 1 f. & spirituales victimas g, Preces sanctas h, Laudes, Vitulos laborum i, Hof. 14. 3. Heb. 13. 15. oblationes justitiæ, & cor contritum, Psal. 51. 19, 21, 22. elemosynas, Phil. 4. 18 k. opera Pietatis & Misericordiæ. Rectius igitur nos usurpabimus dictum illud Stoicorum, Solus sapiens sacerdos : de quo vide Hieroclem ad illud Aurei carminis, Ἀδανῆς ὁ ἀπὸ πρῶτον. Homo talis, ait Anton. l. 3. est ἱερεὺς πρὸς τὸν ὕψιστον Θεόν, &c. Similiter Justin. Colloq. cum Tryph. [cujus verba vide in G.] Etiam Par. Chald. Sacerdotem vocat l. Sumpta est hæc phrasia ex Exod. 19. 6^m. ubi in Hebræo est, Regnum Sacerdotum, five Sacerdotale n, in LXX Regale sacerdotium, ut est 1 Pet. 2. 9°. [ubi dicta vide :] Interpretes autem Chaldæi habent Reges & Sacerdotes p. Significat, eos fuisse populum ab aliis planè diversum & quasi sacrum cultui Dei, &c. q.) Deo (Cautè hoc addidit, nè putemus hunc honorem nobis datum ad turbandam politiam civilem aut ecclesiasticam r : q. d. Reges non sumus respectu creaturarum & impiorum nobis subditorum t, sed Deo, i. e. in honorem & obedientiam Deo, non ut carni indulgeamus, &c. t.) & Patri suo, Be. Pi. i. e. Deo qui est pater Christi v. καὶ hic est ὁ ἡμῶν, ut 1 Cor. 15. 24 y. 2 Cor. 1. 3. & 11. 31. Col. 1. 3. & 2. 2. & 3. 17. &c. De re ipsa diximus ad 1 Pet. 2. 5, 9 z. Sensus loci, q. d. Qui nos ab extrema pernicie ad summos honores provexit, & ut ipse est Rex pariter & Sacerdos, ita corpus suum ad ejusdem honoris societatem evexit a. ¶ Ipsi, &c. αὐτοὶ, &c.] Ei (nempe Christo b, qui tanta facere & valuit & voluit c. : nam αὐτὸς cum præced. Dativis, ἀγαπήσας, λύσας, manifestè cohæret d. Pronomen repetitum more Hebræorum *.) sit gloria & robur, &c. Be. Pi. id est, gloria roboris seu potentie. Hendyadis f. Al. Gloriam intelligit, tum Divinitatis, tum statûs Christi gloriosè regnantis ad dextram Patris : Robur, tum omnipotentie Divinæ, tum Domini in omnes creaturas, quod accepit in tempore ut Mediator g. Eadem verba 1 Pet. 4. 11. Est autem hoc Amen & Affirmantis, & Approbantis h.

7. Ecce venit (i. e. veniet i. h. e. Perspicuum est, & certis signis constat, eum venturum k.) cum nubibus]

i. e. Super nubibus sedens, velut in throno. Vide Mat. 24. 30. & 25. 31¹. Nubes thronus currusque Dei in S.S. i. Ri. ut Psal. 104. 3. Esa. 19. 1. Et Filius Dei in paterno solio sedet m. De extremo Christi adventu ad iudicium n Clu. loquitur n. Prophetiam jam exorditur, cujus protectum hoc est, illudque optimum & accommodatissimum, ut multa de persecutionibus fidelium dicturus & impios terreat, & justos spe mercedis ad pietatem excitet o : & ut occurrat objectioni hominum mundanorum, q. d. Hicne est Princeps Regum, qui interfectus & sepultus est ? Respondet, At citò veniet & se patefaciet, &c. p. Johannes, Visiones suas expositurus, in quibus series & ordo rerum gerendarum ad secundum & gloriosum illum Christi adventum pertexebatur, adventus istius hypotyposin, tanquam stadii Apocalyptici metam, fronti historiæ suæ præscripsit q. Non dubito in omnibus locis Evangeliorum & Apocalypseos adventum Filii hominis eundem esse de quo agitur Dan. 7. & in illis locis ed respici r, ideòque Christum in illis Filium hominis dici, &c. t. Al. Eximie quidem & κατά τὴν ἀποκάλυψιν in ultimo adventu Christus in nubibus aderit : sed & omnis alia ultio quam Deus de inimicis suis sumit, sic figuratè describitur, ut Psal. 104. 3. Esa. 19. 1. Ezec. 1. 4. Dan. 7. 13. nempe quia ex nubibus sunt tonitrua, fulmina, grandines. Quæ autem Deo tribuantur in vetere T. eadem in Novo, & in Vaticiniis de novo tribui solent Christo, ut Joel. 3. 13. hic infra 14. 15. [Sensus,] Aderit cum magna tempestate adversus incredulos Judæos & Romanos t. Veniet Christus ad ultionem de hostibus suis Judæis sumendam, & ad suos liberandos. Nec obstat huic sententiæ additamentum nubium, quia nubes sæpe & indicium præsentie & protectionis Divinæ, ut Esa. 4. 5. & in deserto, &c. v. Ham. ¶ Et videbit eum omnis oculus] scil. Hominum. Synecdoche generis * : i. e. omnes homines, five omnium x Pi. oculi y, in humana & visibili forma z. Ex Esa. 40. 5. i. e. sentient omnes ejus vim. Hebræi omnes sensus visionis nomine exprimunt, ut Exod. 20. 18. Jer. 2. 31. & alibi a. ¶ Et (vel, Etiam, Be. Pi. καὶ hic non copulat, sed respondet πρὸς b.) qui eum pungerunt, αὐτὸν ἔκρινον] Transfixerunt (vel, Compunxerunt, V.) eum] vel, 1. corporaliter c, in cruce d, milites & hostes * : vel, 2. spiritualiter, ex collat. Apoc. 11. 8 f. q. d. Qui ipsum & Ecclesiam ejus omnibus modis vexarunt. Vide Act. 9. 5. vide ad Zac. 12. 10. unde hæc verba desumpta sunt. Talia dicta variè usurpantur, quia aut erant proverbialia, antequam Prophetæ ea ponerent, aut ex Prophetarum scriptis facta sunt proverbialia g. Confer Joh. 19. 37 h. ¶ Et, &c. καὶ ἔκρινον ἐπ' αὐτόν, &c.] Et plangent (Planctu, vel, i. resipiscentiæ, ut liquet ex collat. Zach. 12. 10. ut sermo hic sit de adventu Christi ad conversionem Judæorum i, vel, 2. desperationis k, & horrore l, in die iudicii m, ob conspectum iudicis & damnatoriam ejus sententiam n. De illo enim duntaxat die dicitur Christus cum nubibus venturus : nec ante illum diem Christum visuri sunt vel omnes oculi, vel crucifixores o Clu. ejus, Mat. 23. 39. & 26. 64°. & talis erat planctus ille in Megiddo : nec de alio planctu genere agit Zacharias, ut loci circumstantiæ docent t. [De quo vide t Clu.] super eum (vel, coram eo, Be. vel, ob id, Ar. de eo, Ca. propter eum, Be. Pi. Eth. G. i. e. quod eum hostiliter persecuti fuerint p : propter mala ipsi & Ecclesie ejus illata. Hebræi dicerent ἅπασαν. Sic ἐπὶ τὴν ἡμῶν apud Aristophanem q.) omnes tribus (i. e. gentes five nationes r, regna t, h. e. maxima pars populorum u, impii ex omnibus populis v, Judæi domi ac foris ; deinde etiam populus Romanus, & Provincia Romana. Et hoc ex eodem Zachariæ loco sumptum est, sed eā quam dixi libertate. Vox ἡμῶν sæpe de populis usurpatur, ut Gen. 28. 14. Psal. 72. 17. ubi in Hebræo הָאָדָם *.) terra, Mo. &c. Non terræ Canaan, sed universæ terræ y. ¶ Etiam, Na, Ahiy.] Etiam, (vel, Na, Val.) Amen, Be. Pi. Cor. &c. Nota progressum : v. 6. tantum Amen z. Idem est αὐτὸς & αὐτὸς, sicut ἀββᾶ z Cor. & πατήρ sed placuit uti utroque sermone, quia hæc tangunt & Judæos & gentes : vide infra 22. 20. & 2 Cor. 1. 20 a. Hoc ab omnium linguarum hominibus intelligi voluit, quia omnes ad iudicium venturi erant, q. d.

q. d. Omnes nationes hoc verum esse videbunt. Nā hīc non est Optantis, sed Affirmantis, q. d. *Ita est, Verē, Certē*. Et geminatio hīc auget affirmationem, ex more Hebræorum, ut Soph. 1. 5, 6, 7. Rem valde utilem & difficilem creditu ferid confirmare voluit b. Sensus, q. d. Omnino ita erit c. Al. 'Αμὲν est non tantum asserentis, sed etiam supplicantis ut res eveniat, ut patet ex Jer. 28. 6. Exprimat ergo h. l. ardens desiderium priorum adventum Christi exoptantium, quia cunctarum gentium hoc votum erit d. Approbat Johannes futura Dei judicia *. Sensus est, vel, Utinam ita fiat: vel, Certissimum est quod dixi f.

8. *Ego sum A & Ω*] In MS. A & τδ Ω. non malē. Nam 'Αλφά eo sensu totum pronunciari solebat, Ω autem sic pronunciabatur. Aufonius, *Et suprema notis ascribitur Argolicis Ω*. Neque enim addi solebat αῖφα, ut nec *αἰφῶν* ad o. nec *αἰφῶν* ad ε. vel υ' g. Proverbialiter hoc dicitur de eo qui in re quapiam primus est b, [vel ultimus.] Sic apud Martialem, *Alpha penultimum i*, five *Mendicorum*, h. e. mendicissimus k. Et Christus quidem summus est, sed qui postremus diceretur l? Resp. Qui summus est idem & infimus, infra omnes humiliatus, Phil. 22. 6. Eph. 4. 9. crucifixus, 1 Cor. 2. 8 m. Epexegetis mox annectitur n. Sed distingo hoc à sequenti o, ut generalius à speciali p. Et literæ simpliciores sunt vocibus, α. & ω. dicunt primum principium & ultimum finem q. Est autem locutio à RR. desumpta r, qui dicunt *ab Aleph ad Thau* t, five *ab initio ad finem*, ut Jalkuth, &c. Johannes eam aptavit ad Alphabetum Græcum, quia ipse Græcè scribebat t.

¶ *Principium* (vel, Id est, principium, Be. Pi. T. &c.) & *finis*] Vel, causalitate: vel potius, duratione, ex collat. tum, Apoc. 22. 13. ubi hoc repetitur additurque *primus & novissimus*: tum, Esa. 41. 4. & 43. 10. ubi est, *Ante me, & post me, non est Deus* v. Sensus, q. d. Nihil ante eum aut post eum *. Al. Quid hac locutione velit, seq. docent, nempe *Deum eundem & esse semper & fuisse*, ac proinde certa ejus promissa: quod olim significatum per יְהוָה & יְהוֹשֻׁעַ. Vide quæ dicta ad Exod. 3. 15. & 6. 3. Et adde Esa. 41. 4. & 44. 6. & 48. 12. Plato, *Ὁ μὲν δὲ Θεὸς, ὡς αὖτε καὶ οἱ παλαιοὶ λέγουσι, ἐρχόμενος ἐκ τῆς τελευτῆς, καὶ μέσας τῶν ὄντων ἀπέναντον ἔχων* y. Al. Causam hīc reddit ejus dicti, *Ecce venit cum nubi- bus, Etiam, Amen*; q. d. Ut ego primus omnium sum, & omnes creavi, ita sum finis ad quem omnes venient ut judicentur z: *Principium & finis*, h. e. ex quo & ad quem omnia a. Sibi hīc adscribit absolutam perfectionem, divinitatem b, immutabilitatem c, & æternitatem d. Simul monet, ut extra ipsum nihil quærentes in ipso conquireamus *. Per A & Ω intelligit Scripturæ S. principium & finem f. q. d. Author & finis scopisq. Scripturarum S. quæ de me incipiunt, & in me desinunt g. ¶ *Dicit Dominus*] Quis? Resp. 1. Tota Trinitas, quæ Johanni inspirabat illa verba, *Ecce venit*, &c. b. Resp. 2. Christus i, ut docet 1. epitheton ejus *υἱοῦ* k: 2. connexio cum v. præced. l. 3. collat. v. 11, 13, 17, 18 m. & cap. 2. 8 n. & 22. 13. ubi Christus hoc de se disertè dicit o. ¶ *Qui est, & Qui erat, &c.*] Idem quod supra v. 4 p. ¶ *Omnipotens*] Non sine causa & hoc additur. Nam hominibus evenit ut promissa non impleant aut per inconstantiam, aut per impotentiam: quare utrumque à Deo removendum fuit q.

9. *Ego Johannes*] Nempe ille jam designatus r. Nomen exprimit, quia prophetia scriptoris auctoritatem requirit t. ¶ *Frater vester*] i. e. Ejusdem fidei t. ¶ *Et, &c.* Kal συγκοινωνός ἐστί τῆς θάλασσης—Ἰησοῦ, &c.] Et *communicans* (vel, socius, Be. Pi. particeps, Er.) in *tribulatione, & in regno*, (nempe spirituali v; vel, in eadem spe regni coelorum x.) & *tolerantia*, (vel, *patientie expectatione*, Be. vel, *patientia*. Ostendit, Christi regnum hīc consistere in exercitio patientiæ magis quam in dominio y. Ordo hīc ascendit. Patimur primum, dein patiēdo regnāmus. Qua in palæstra perdurandum z. Græci non videntur legisse καὶ ὑπομονὴν potest tamen id ferri, si βασιλείαν interpreteris *jus ad Regnum*; nempe ut *participem se* dicat Johannes *adversorum*, sed cum certa spe Regni futuri, quæ causa fit cur illa *adversa* magno animo perferantur z.). *Jesu Christi*, Mo. &c. i. e.

Qui patior sicut & Christus passus est b. Inuit, & v. Christum nobiscum affligi, & nos cum ipso regnāturos c: c. Par. vel, *Christi*, i. e. patientiæ Christianæ, quæ omnia suffert d: vel, *in Christo Jesu*, Vulg. sic G. i. e. per Christum, dante Christo *: vel, propter Christum f: vel, quam Christus præcipit: vel, in qua Christus nobis exemplo prævit. Christi ergo hīc, vel efficientem, vel finem, vel subjectum, denotare potest t. ¶ *Fui in insula—Patmos*] Quod relegatus est g, [vel,] à Domitiano h; [vel,] à Claudio i: [de quo commodior postea erit differendi locus.] *Patmos* insula erat in mari Icario k, Strab. 1. 10 l. five *Ægæo* m, una ex Cycladibus n, voce latè sumptā o, five *Sporadibus* p: cujus circuitus erat 30. M. passuum, teste Plin. 5. 12 q. Huc relegatus erat, quia hoc mare illis urbibus Asiæ minoris, in quibus Johannes docebat, proximum est r. In *Patmo* scriptam Apocalypsin tradit Dorotheus Tyri Episcopus; *Ephesi* scriptam, Eusebius. Utrumque verum est distinctis partibus. Priora in *Patmo* visa & perscripta, posteriora *Ephesi*, ut infra dicemus. Johannes, quasi seditiosus, deportatus est in insulam, quæ frequens *pæna eo tempore*, L. *Rei capitalis*, &c. maxime *in causa seditionis*, Paulus sentent. 5. 22. 1. Inter seditiosos autem habiti & illi qui *superstitione novā hominum animos commoverent*, L. *Si quis aliquid*, tit. De Pœnis. Electæ autem ad hoc plerumque insulæ exiguæ & propè desertæ, quales *Scriphus*, & *Gyaros* apud Juvenal. & Tacitum, *Amargus*, *Cercina*, *Pandateria*. Talis & *Patmos* in *Ægæo*. Apud Tacit. Annal. 15. *Claudieno Quietō*, *Julia Agrippæ*, &c. *velut in agmen & numerum, Ægei maris insulæ permittuntur* t. Cæterum largissime Deus, ut solet, Johanni exilium compensavit t, his visionibus, &c. v. ¶ *Propter verbum Dei*, (i. e. prædicationem verbi x:) & *testimonium Jesu Christi*] Quo scilicet testatus est, Jesum esse unicum Servatorem mundi y, Messiam & Deum z, Regem, Sacerdotem, & Prophetam, Ecclesiæ a. His partibus etiam supra Evangelium descripserat v. 2. Habet enim Evangelium sua præcepta cum promissis; habet & historiam rerum quæ præceptis auctoritatem adstruit b. Occurrit scandalo c, q. d. Non propter scelera aut seditiones d, sed ob constantem doctrinæ Christi professionem *. Hæc autem doctrina, utpote nova, nec Paganis minus quam Judæis invisa, in seditionis crimen rapiebatur, ut apparet Act. 17. 6. & 21. 28. Magna autem Christianorum consolatio in hoc erat quod Johanni terris excluso coelum patuit f.

10. *Fui*, &c. *Ἐγὼ ὢν ἐν πνεύματι*] *Fui* (vel, *Constitutus fui*, ad verb. *Facius sum*, Pi. sub. autem, Be. Pi. vel, *Capi esse*, vel, *Evenit ut essem*, Coc.) in *spiritu*, Er. &c. *Spiritu* hīc intelligit, vel, 1. humanum & finitum, nempe Johannis animam five intellectum; ut esse in *spiritu* denotet, vel, exercitium animæ ejus in precibus & meditatione verbi; vel, proximum receptæ Apocalypseos subjectum, nempe mentem, ut ostendat revelationem hanc non fuisse externam, corporeis sensibus, sed internam, atque animæ objectum, ut Prophetis etiam V. T. accidit. Quod probè convenit reliquis locis ubi hæc phrasis extat, ut Apoc. 4. 2. & 17. 3. & 21. 10 g. Indicat, se non oculis corporeis, sed spiritibus, in extasi seu mentis excessu hæc vidisse h: q. d. *Fui in intima actione spiritus*, h. e. à sensu rerum externarum conversus fui intro, ut anima mea tota occuparetur intus in his visis contemplandis i: denique incidit in me *visio*, *mentis excessus* k, ut Act. 10. 10 l. & 11. 5. & 16. 9. & 18. 9 m. Non hæc vidit corporis sensibus, sed intra animum n: q. d. *Fui in spirituali visione* o. Non quæd extra corpus fuerit, sed quod raptus erat & elevatus supra corpus, nec corpore tunc utebatur, nec sensibus: ut opponatur hoc *πνεῦμα* esse in corpore, quod est corporaliter vivere, & membris uti corporis ac sensibus p. Sensus, Nihil per corpus vidit, vel audivit, vel sensit, vel intellexit; sed docendus ejus spiritus à spiritu docente assumptus est q. Vel, 2. infinitum Dei, q. d. A Spiritu S. correptus & afflatus sacro enthusiasmo r: quomodo Græcis dicuntur esse ἐκ μῶσους qui Musis correpti sunt t. *Fui in spiritu*, i. e. cum Dei spiritu. Sic & qui à Dæmonibus possidentur dicuntur esse ἐν πνεύματι *ἀκαθάρτου*, Marc. 1. 23. & 5. 2. Idem dicit quod Ezechiel

1 G. chiel verbis aliis, *Fuit manus Domini super eum*¹. *Esse in spiritu* dici possit, vel, 1. habitualiter spirituales sive regitum esse, Gal. 5. 16, 25. Vel, 2. actu & eminentiori gradu *impleri spiritu*, Eph. 5. 18. & à rebus carnalibus specialiter abstrahi. Vel, 3. modo extraordinario, sive raptu. Quæ omnia hîc conveniunt, præsertim 2. & 3. q. d. Quamvis abessem à cœtu Christianorum publico, fui tamen in spiritu, h. e. in exercitio gratiæ, in spirituali animæ indole; & Spiritus, S. me rapuit, spiritumque meum elevavit & Prophetiis imbuivit. *Esse in spiritu* significat, animo accipere Spiritus Sancti alloquia & *intra*, sensibus interim ociosis; nisi dicamus, etiam oculis & auribus ejus voces atque formas à Spiritu fuisse ingestas*. Non abreptitius factus est Johannes, nec sopita erant sensuum & rationis officia; sed mutata, & Spiritus infidentis efficaciam intentiora, vehementiora & acriora, facta quàm antè, ut non corporeas species, sed spirituales formas, idque spirituali modo, cerneret; ut ea sensu perciperet, & mente complecteretur ad quæ sensus & ratio propriis viribus nunquam assurgerent². ¶ *In*, &c. *Εν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ* Die Dominico, Be. Pi. sic Vulg. Er. &c. Tam grande opus tantum diem poscebat³. Sic vocat, vel, 1. diem apparitionis Domini, more Scripturæ^b. Sed sic nullus hîc designaretur certus dies, quem tamen hâc phrasi denotare voluit: quanquam & hoc congrueret primo diei hebdomadis, quo Christus apparere solebat, ut Matth. 28. Joh. 20. 26. Act. 1. 2. Vel, 2. Sabbatum Judaicum^d. Cui obstat, tum, quòd illud jam abolitum esset, Gal. 4. 10. Col. 2. 16. tum, quòd illud *Sabbati* semper nomine venit, & hæc nova appellatio diem obscurasset potius quàm illustrasset*. Vel, 3. diem resurrectionis Christi, sive commemorationi resurrectionis dicatum, eumque vel annum, vel hebdomadarium^f. Intelligit eam diem quæ Judæis dicitur *μία σαββάτων*^g, nempe unam Sabbati^h, sive diem primum hebdomadisⁱ: qui Christianis dictus est *Κυριακὴ ἡμέρα*, *dies Dominica*^k, ut in Ignat. ad Tral. & Magn. & in Clem. Constitut. aliquoties, & in Irenæi loco quem servavit nobis scriptor Resp. ad Orthodoxos^l, & in Orig. Hom. 6. ad Exod. Tertul. Apolog. & in veteribus Conciliis frequentissimè^m. Quâ die conventus Christiani fieri solebantⁿ, ut nos docent Pauli Epistolæ^o, 1 Cor. 16. 2. & Act. 20. 7 P. & Justinus Apolog. 2. q. ubi Græcorum more *diem eum Solis* nominat. *Inter Dominica solennia*, Tertul. De Anima. Sic olim festi dies *יום ויום*^p. Hinc liquidò cernitur quanta sit antiquitas diei Dominicæ^q, quæ in locum Judaici Sabbati successit^t. Diem hîc indubiè designat qui & Ecclesiæ notissimus erat, & Christum [qui *Κύριος* passim in N. T. dicitur] speciali modo respicit. *Dies* autem hæc *Dominica*, sive *Domini*, vocatur, vel, 1. quia à Domino instituta est ad ipsius cultum. Vel, 2. ob specialem illius significationem, quòd designaret Christi cessationem ab opere Redemptionis, Marc. 16. 1, 2. Luc. 24. 1, 2. Joh. 20. 1. quomodo & Sabbatum Judaicum dicebatur *dies Domini*, Exod. 20. 8. quia tunc cessavit ab operibus Creationis^v. Vel, 3. quòd dies hæc erat resurrectionis Domini*, & per eam dies resurrectionis universorum, & beatitudo sanctorum, significatur, quâ post hujus seculi labores donantur; quod per septem dies intelligitur, quibus tempus universum volvit^y. Vel, 4. in honorem mediatoris, ut inter instituta N. T. haberetur. Unica est phrasis huic parallela, 1 Cor. 11. 20. *Κυριακὸν δὲν νον*, *cena Domini*, ut dicitur ob specialem ipsius, tum, 1. institutionem à Domino: tum, 2. significationem, Christi scilicet & beneficiorum ejus: tum, 3. finem, nempe honorem Christi Mediatoris cultusque ab ipso sub N. T. instituti^z. Qu. An tota Apocalypsis unâ die Dominicâ revelata fuit Johanni? Resp. 1. Non puto, quanquam omnia quidem uno filo coherere videantur. Neque enim voluit Christus tam variis prolixisque visionibus servum suum onerare. Nec obscura passim apparent intervalla, ut cap. 4. 1, 2. & 17. 3. & 21. 1. & alibi ubi occurrit illud, *post hæc*. Adde quòd non omnia eodem loco fuerunt revelata Johanni, sed quædam in Patmo, quædam in cœlo, quædam in littore maris, quædam in deserto². Non uno tempore Visa quæ in hoc libro comprehenduntur Johanni apparere, non magis quàm Prophetis ea quæ eorum libris conti-

nentur. Cœpit autem Johannes in Patmo esse, & Dei
 Visis illustrari, Claudii temporibus ^b. Quædam [ut ^b G. ad
 dictum v. præced.] in Patmo visa & præscripta, sub ^b Apoc.
 Claudio: quædam Ephesi, & Vespasiani tempore ^c. ^c G. ad
 Resp. 2. Creditur Joannes eâ die visiones omnes in hoc ^d Apoc. 19.
 libro descriptas habuisse ^d. Omnes eodem die exhibitæ ^d Per.
 sunt, atque ita perpetuâ serie fluxere sine ulla intermis-
 sione *. [Probatur:] 1. Quia non memoratur distin- * Bri. 12
 ctis intervallis perceptas has visiones, ut apud reliquos
 Prophetas fit ^f; qui diversa diversarum visionum tem- ^f Bri. sic
 pora subtiliter curiosèque annotant, ut videre licet apud ^f Per.
 Ezech. & Dan ^g. Vide Dan. 7. 1. & 8. 1 ^b. 2. Ex man- ^g Per.
 dato scribendi Ecclesiis. Nam si spatium aliquod in- ^h Anon.
 tercessisset, res membratim & minutatim perscripisset ^h P. 27.
 Ecclesiis, non expectatis iis quæ sequerentur, nisi for-
 san aliter monitus expressè fuisset; quod factum in hac
 Prophetia non legitur ⁱ. Mandatum est Johanni ut ⁱ Bri.
 omnes suas visiones statim & simul describeret, simul-
 que mitteret ad Ecclesias, Apoc. 1. 11. & 10. 4. & 22.
 10. Probatur ex Apoc. 1. 19. *Scribe, inquit, quæ vidisti,*
h. e. visionem septem candelabrorum, cap. 1. 12, 13,
14, 15, 16. & quæ sunt, h. e. quæ præsentem septem
Ecclesiarum statum respiciunt, cap. 2. & 3. & quæ postea
futura sunt, h. e. Prophetias à cap. 4. ad finem Apoca-
lypsos. Liber septem obsignatus sigillis, in quo om-
nes prophetias Apocalypses contineri docebimus, se-
mel & simul revelatus est; sicut & septem tubæ, cap.
8. 2. & septem phialæ, cap. 15. 7. neque enim unam
vidit tubam aut phialam uno anno aut sub uno Rege,
aliâ altero. Et ad hæc duo pertinent Prophetiæ om-
nes à cap. 8. ad finem libri, quæ proinde simul, non
successivè, patefactæ sunt. Nec ulla erat inter visa in-
termissio, nisi unius semihorii, ad apertionem septimi
Sigilli, cap. 8. 1. ubi intermissio erat non in extasi Jo-
hannis, qui adhuc in spiritu erat, sed quoad posteriores
revelationes. 3. Johannes Visa omnia accepit cum in
spiritu sive in extasi esset, idque in Patmo, & quidem
die Dominicâ, numero Singulari, non diebus Dominicis.
Johannes autem semel duntaxat, quod legimus, in ex-
tasi fuit. Si quis putet, eum Visa sua diversis accepisse
temporibus, ostendat, quænam visa, hoc, quænam alio,
tempore percepit, alioqui fidem non meretur. Si quæ-
dam visa & scripta fuerint tempore Claudii, alia, ut
volunt, tempore Domitiani aut Vespasiani, sic duo es-
sent libri Apocalypses diversis illis temporibus scripti.
Et cum concedant, Johannem ab exilio reversum tem-
pore Claudii, dicant, an singulis temporibus quibus
visum accepit abreptus à Spiritu fuerit in Patmon, &c.
Commenta hæc non decent viros doctos ^k. ¶ Et ^k Anon.
audiivi post me, 'ὁμις μὲν.] A tergo, Be. Pi. Respicit lo- 25.
 cum Esa. 30. 21 ^l. Sed cur à tergo? Resp. 1. Ut Jo- ^l G.
 hannem magis afficeret, & in eo quærendi desiderium
 excitaret ^m. 2. Ut adumbraret misericordiam Dei, ^m Dur.
 quæ nos securos, prætereuntes, negligentes, ad res dig-
 nissimas percipiendas revocaret ⁿ. Magis improvisa sunt ⁿ Bri.
 quæ à tergo obveniunt ^o. 3. Ut significaretur, vel, nos na- ^o G.
 turâ à Christo aversos esse, h. e. ipsum nobis incognitum
 esse ^p, & mysteria hæc Johanni nondum perfecte cognita ^p Cot. fitti.
 fuisse ^q; eumque ad has visiones nihil de suo attulisse, sed ^q Dur.
 divinas esse; vel, prorsus invertendum esse corpus, & aliò ^q Rib.
 flectendos oculos ad rerum multis retrò sæculis futurarum ^q Par.
 contemplationem quas nec ipse, nec quisquam mortali-
 um, hæcenus, à fronte potuerunt prospicere ^r; vel, quòd ^r Clu. sic
 post Johannis tempora, & citò quidem, erant eventura quæ ^r Dur.
 vidit ^s; vel, Christum suis adesse ut pædagogum, imò ut ^s Par. fim.
 patrem, qui sequitur puerum & ipsius vestigia omnia ob- ^s Me.
 servat ^t. ¶ *Vocem magnam* (ut v. 15 ^v. i. e. valde inten- ^t Cot.
 sam; vel, quia magni, i. e. Dei, vox erat ^u; vel, quia magna ^u Dur.
 hæc mysteria erant audienda ^u.) *tanquam tubæ* [i. e. Valde ^u Par.
 sonoram ^b: nam quicquid sonorum est Tubæ comparatur, ^b Rib. sic
 Esa. 18. 3. & 58. 1. Respicit Psal. 47. 5. Zach. 9. 14 ^c. Sonum ^c Par.
 notat non confusum vel inarticulatum, sed certum & di- ^c G. fim.
 stinctum, instar tubæ, & cum gravitate ac majestate. Sig- ^c Par. Cot.
 nificat ergò majestatem loquentis, & quanta est distan- ^c G.
 tia inter ipsum atque Johannem; simulque attentionem
 excitat, & ad actionem provocat, ut 1 Cor. 14. 8 ^d. ^d Dur.
 Significat Christus, velle se ut hæc visa longè latèque ^d Par.
 (& perpetuò ^e), in omnium aures insonarent ^e, & ne- ^e Me. fim.
 minein laterent; quia de certaminibus Ecclesiæ tractat Par.

С С С С

foto

tota Apocalypsis. Tubæ usus erat & in solennitatibus ad populum convocandum, Psal. 81.3. Hose. 5. 8. & ut milites ad bellandum excitarentur^b.

11. *Dicentis*] Nempe tubæ, non *dicentem* vocem, tanquam os tuba fuerit¹. Vox ergo hæc articulata loquebatur^k. ¶ *Εγὼ εἶπα* τὸ Α, &c.] Non legitur hoc in Vulg. nec in 2 vet. cod¹. Legunt autem omnes reliqui Codices^m. Repetuntur autem hic, tum, i. ad astruendam æternam Christi divinitatemⁿ; à cuius hostibus hoc erasum fuisse puto^o: tum, ut scirent & Johannes, & Ecclesiæ à quo Johannes hæc mandata accepisset^p: tum, ut certitudo & præstantia [hujus prophetiæ] ab Autoris præscientia, omnipotentia & veritate, omnibus ostendatur^q. ¶ *Quod vides*] i. e. Visum hoc quod vidisti^r; vel, quod jam videbis & audies^t. Est enim Præsens pro Futuro proximo: & *videre* pro quovis sensu^t. ¶ *Scribe in libro*] Compacto, non in schedis solutis, quia res una est quæ scribenda fuit, nempe tota Apocalypsis. Et nota, Christum esse autorem Apocalypseos quæ scriptæ^v. Non tantum scriptura ab eo inspirata est, sed scriptio quoque mandata^x. ¶ *Mitte septem Ecclesiis, &c.*] Non dicit *populis*: quia Verbum Dei panis filiorum est, non canum^y: q. d. Nè abscondas in angulo, sed ad eas mittas, ut exinde in totum divulgetur orbem^z. *Mitte*, nempe hujus visi descriptionem^a: neque enim ad cætera hujus libri hoc pertinet. Diversa visa diversis temporibus Johanni obtigere, ut & Prophetis aliis^b. [De quo vide ad v. præced.] Sed mox v. 19. mandatum generale erit de scribendis omnibus, etiam sequentibus^c. *Septenario* numero multum utitur Apocalypsis, quia Hebræis rerum summam denotat^d. ¶ *Epheso, &c.* *Εἰς Ἐφέσον, &c.*] Suprà *Ecclesias* nominat, hic urbes ipsas; quia Ecclesiæ cum locis quæ inhabitant conjunctæ ita sunt ut felicitatem vel interitum eis procreent, prout officio suo stant vel ab eo recedunt^e. Ecclesiæ hic designantur nomine urbium quas inhabitant, quia in his locis, utpote populosissimis, erant plurimi ministri, qui, licet huc illuc procurrent, prout spes messis erat, ibi tamen sedes suas fixas habebant. Includuntur tamen hic Ecclesiæ circumjacentes. Sic *Ecclesia Hierosolyma* includit omnes Ecclesias Judææ; *Ecclesia Corinthi*, illam Cenchreæ, &c. Notandum autem, numerum Ecclesiarum respondere locis ubi earum membra habitabant; unde constat, Parochiales Ecclesias Scripturæ Sacræ congruere. Neque enim ullus incola Ephesi erat membrum Ecclesiæ Smyrnenfis, &c^f. Solent Prophetæ alludere ad urbium nomina, ut Mic. 1. 14, 15. Hæc nomina omnia Christianos sui officii pulcrè admonent. *Εφεσος* monet accendi eos debere desiderio rerum æternarum: *ἐφεσος* enim est *desiderium*. *Σμύρνα*, ut sint incorrupti, qualis est *myrrha*; qua de re diximus ad Mat. 2. 11. *Pergamum*, ut sublimia cogitent. *Sublimia* enim omnia dicta Asiaticis *πνεύματα* notant Hesych. Suid. & Servius. *Thyatira*, *θιὸν ἀτεργία*, i. e. in honorem Dei interficere indomitos affectus. *Σάρδεες*, bene impressa animo tenere Christi præcepta, sicut inter gemmas omnes signa optimè imprimit *Sarda*. *Φιλαδέλφεια* ad amorem fraternum. *Λαοδικεία* ad Justitiam erga populos omnes demonstrandam excitat. Sunt autem hæc urbes nobilissimæ Ionæ, Lydiæ, Æolidos, Cariæ, ut ex Stephano, Plinio, Ptolemæo, apparet^g. *Ephesus* urbs Ionæ^h, maxima & nobilissimaⁱ, emporio, & templo Dianæ^k, & Ecclesiâ populosissimâ, ubi Paulus per tres annos operam impendit^l. *Smyrna* urbs itidem Ionæ^m, maritimaⁿ, Ephesiorum colonia^o. *Pergamum* urbs Troadis five Phrygiæ, chartis nobilis, quas indè *pergamenis* vocant^p. *Thyatira*, urbs Mæoniæ five Lydiæ^q, de qua Act. 16^r. Pergamo ad Lycum fluvium vicina^t. Erat autem jurisdictionis Pergami^t, ut meritò ei postponatur^v. *Sardes*, urbs Lydiæ^x, magna & celebris, teste Plin. 5. 29. *Sardiana nunc*, inquit, appellatur ea *jurisdictio*, conveniuntque in eam extra prædictos *Macedones, Cadueni, Philadelphini, &c.* y. Unde discimus quo jure Philadelphia Sardes sequatur^z. *Philadelphia*, urbs Myfiæ, five Æolidis, proxima Lydiæ^a, dicta, vel ab Attalo Philadelpho conditore^b: vel, à Ptolemæo Philadelpho^c. Erant & duæ aliæ Philadel-

phiæ^d, una Egypti, altera Cæsaryiæ^e. *Laodicea* urbs Cariæ^f, vel Ionæ^g, vel majoris Phrygiæ^h, Lyco flumini imposita, maxima & celeberrimaⁱ, Metropolis Phrygiæ^k. Sunt autem aliæ Laodiceæ in Lydia, Lycaonia, Media, Syria^l. Ordo descendere videtur. *Epheso* enim primas facile tribuimus^m, quam *alteram Asiæ lumen* vocabant, teste Plin. 5. 29ⁿ. *Smyrne* secundas^o. Sed ubi *Roma* tunc fuit, cui magno compendio pro omnibus scribi potuit? Certè immemor fui Christus, qui vicarium præterit. Sed sciebat, illum errare non posse, nec opus habere monitore^p.

12. *Et* (vel, *Igitur*. Copulativa pro transitiva^q.) *conversus sum* (Rectè autem respexisse se dicit, quia à tergo vox sonabat^r: ut *viderem vocem*] i. e. Authorem vocis^t, per Metonymiam effecti^t: vel, *viderem*, id est, audirem^v, vel intelligerem^x, ut Gen. 42. 17. Exod. 20. 18^z. Al. *vocem* vocat Christum, quia non [jam] secundum carnem cognoscendus est, sed in Verbo, ubi eum audientes ipsum videmus^a. ¶ *Quæ loquebatur*, *Ἐλάλει*] In MS. *λαλεῖ*, quasi in re præsententi.

¶ *Septem candelabra aurea*] Sicut in Templo unum erat Candelabrum cum septem lucernis, Num. 8. 2. Zach. 4. 2. ita nunc in signum multiplicatæ Gratiae *septem candelabra* septenas habentia lucernas. Per has significantur primò septem Ecclesiæ Asiaticæ, deinde per eas etiam aliæ eis similes, in id factæ ut Mundo præluceant^b, & vitæ lampada præ se ferant^c. Vide Mat. 5. 16. Joh. 5. 35. Phil. 2. 15. Septenarius numerus, ut Philo explicat, Puritatem significat; Aurum verò, Immunitatem ab omni rubigine: quod spectat & quod infra est 21. 18, 21. Describuntur hic Ecclesiæ quales esse debent^d. Ecclesiæ *candelabra* dicuntur, quia quantumvis lumini apta videantur, ut candelabrum, non possunt habere nisi aliunde afferatur; *aurea* verò, propter firmitatem & perpetuitatem, & præstantiam charitatis atque doctrinæ cœlestis, quæ non habet admisionem falsæ doctrinæ, ut doctrinæ Philosophorum^e.

13. *In medio, &c.*] Dicitur autem Christus *versari in medio candelabrorum*, quia adest Ecclesiis: sicut & de Deo usurpatur *ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ*, Levit. 26. 11. & 2 Cor. 6. 6. & esse *in medio*, Esa. 12. 6. Rem ipsam habes Mat. 18. 20. & 28. 20^f.

¶ *Similem* (vel, *Quendam similem*, Be. Pi.) *Filio hominis*] id est, Hominem^g, indefinitè, vel hominis speciem^h, i. e. aliquem ex hominibus. Sic *filius hominis*, præsertim sine articulo, ut hic, sæpe sumitur, ut Num. 23. 19. Job. 25. 6. Psal. 8. 4. Dan. 8. 17ⁱ. Intelligit autem, vel, i. Angelum^k, in Christi figura, qui Christus tali notâ describitur *μοῦνος* Dan. 7. 13. & 10. 5. Vide tum ibi, tum ad Mat. 8. 20. dicta. Par locutio infra 14. 14^l. qui [Angelus] ut Christum referret, similis homini visus est^m. Vel, 2. Christumⁿ, qui eadem phrasi dicitur *tanquam filius hominis*, Dan. 7. 13. quò omnino hic alludit Johannes: amat enim phrasas & visionum suarum descriptiones ex Prophetis V. T. mutuari^o. Christum esse qui loquitur, liquet ex illius descriptione v. 11, 17, 18. quæ Angelo competere non potest^p. Hic autem dicitur *similis Filio hominis*, vel, i. q. d. verè Filius hominis, ut hæc phrasis accipitur Rom. 8. 3. Phil. 2. 7, 8. quia vero homini nihil est similis quàm verus homo^q. Vel,

2. quia Christus non in vero corpore suo apparuit, sed in typo^r; non in nativa specie quam accepit à virgine, & quæ sedet ad dexteram Patris, sed in assumpta novâ specie^t; quæ gloriosissimus ipsius status representabatur^t. Juxta carnis veritatem ut filius hominis apparebat, at secundum divinam majestatem, hominis formam plurimum superabat^v. ¶ *Vestitum, &c.* *Ἐν δρυμένον ποδῶν*] *Indutum podere*, Sy. vel, *talari*, Mo. Il. P. Ca. Be. Pi. vel, *ad pedes usque demissâ*, Ex. Ti. V. sub. veste, Ex. P. Ca. Be. &c. Sicut & Angeli describuntur Ezech. 9. 2. Dan. 10. 5. Utrobique in Hebræo est *כַּדְּבָר*, quod in Ezech. LXX transferunt *ποδῶν* in Daniele verò Theodotion retinuit vocem Hebræam: alii Interpretes ponunt *ἐξ αἰγῶνα*, alii *βύσσινον*. Quod hic *ποδῶν*, infra *λίον λαμπρὸν*, c. 15. 6. *Byssus* lini splendidissimum genus, Plin. 19. 1. De *podere* vide Josephum, & Hieron. libello De vestibus Sacerdotalibus. Est idem nomen & apud Apuleium]. Judicium hoc, vel, i. gravitatis &

sapientiæ,

fapientia, juxta ufum Senatorum, Scribarum, & legis doctorem apud Judæos. Vel, 2. jultitiæ imputatæ Chrifti, quâ fponfa tota tefta eft, nè nuditas ejus appareat; quæ etiam vefti confertur Mat. 22. 12. Apoc. 16. 15. Hic enim amictus non eft neceffarius Chrifto, fed fponfae fervit; qui tamen Chrifto tribuitur, ut arctam ipfius cum ea conjunctionem teftatam faciat. Vel, 3. muneris & authoritatis, ex collat. Efa. 22. 21. Cum autem longæ hæ veftes, & à Regibus & à Sacerdotibus, ufurpatæ fint, Exod. 28. 29. fymbolum hoc erat, vel, 1. Regni ejus. Nudus quidem pependit in cruce, & cum exueretur veftibus, exiit principatus, &c. & de iis triumphavit in cruce, Col. 2. 14, 15. Post refurrectionem autem fecit cælum novum & terram novam, &c. eaque geftat tanquam ornamentum fuum, & apparet totus gloriofus. Vel, 2. Sacerdotii, quo partim functus eft, partim adhuc fungitur in facratio cœlefti. Eft [enim] ea veftis Sacerdotalis, Exod. 28. 42. Levit. 6. 10. & 16. 4, 23, 32. Datur autem Angelis ut ifidem Dei miniftris, quales funt Sacerdotes; ficut viciſſim Sacerdoti datur *Angeli* nomen apud Malachiam. Chrifto autem hic datur *poderes* ut ſummo Sacerdoti; qui ei titulus optimo jure tribuitur fæpe in Epiftola ad Hebræos. Legitur *in odignis* Sap. 18. 24. Sirac. 27. 8. & 45. 11. LXX hæc voce reddiderunt *ἰσχυρὸς*, Exod. 28. 31. *ἰσχυρὸς*, Zach. 3. 4. ¶ Et, &c. *Καὶ περιζωμένον* *περὶ τοὺς μαστοὺς ζώνην χρυσῆν* Et *precinctum* (designat hoc Chrifti robur, alacritatem, diligentiam, & promptitudinem ad munus obeundum) ad *mammillas* (Qu. 1. Quomodo eadem veftis porrecta & fucincta exhibetur? Resp. Hæc non pugnant. Qui longioribus veftibus utuntur, eas contrahunt. Qu. 2. Quare Chriftus non ad lumbos, ut moris erat, fed ad mammillas, & Angeli, Apoc. 15. ad pectus præcincti funt? Resp. 1. Designavit hoc charitatis Chrifti erga Eccleſiam perfectionem & constantiam; quod cor (cujus ad mammillas in pectore ſedes) zonâ cinctum ſignificat. 2. Cingebantur Sacerdotes in medio intervallo, id eſt, in coſtis, & circa mammillas. 3. *zonâ aureâ*, Er. Be. Pi. Symbolum hoc majestatis, authoritatis & eminentiæ, Eſa. 22. 21. vel, regiæ dignitatis. Erat hoc Regum balteos geſtare aureos, Job. 12. 18. quod alluditur Eſa. 11. 5. & Pſal. 18. 32, 39. Idem tribuitur Michaeli ut Angelorum Principi, Dan. 10. 5. Tribuitur autem ut *linea veſtis*, ita & *aureus balteus*, etiam Angelis infra 15. 6. Chrifto autem merito idem tribuitur ut regnanti ſuper Angelos ipſos, Eph. 1. 20, 21. Aurum nota puritatis, ſive fidelitatis in munere ſuo. 14. *Caput autem ejus* (i. e. Quod ſummum eſt in Chrifto, nempe Divinitas ejus) & *capilli erant candidi*, &c.] Quod Deo Dan. 7. 9. idem hic tribuitur Chrifto; quo Filii cum Patre æqualitatem & *ὁμοῖαν* eleganter innuit. Symbolum hoc, vel, 1. æternitatis Chrifti. Hoc eò pertinet, ut ſciatur ab eo expectanda aut præmia, aut ſupplicia, æterna. Vel, 2. quod judicia ejus pura, à turbidis affectibus. Vide & Mat. 28. 3. Vel, 3. ſenilis gravitatis & prudentiæ. Vel, 4. Chriftum eſſe caput Eccleſiæ, Eph. 1. 22, 23. cui munditiem ac ſanctitatem impertitur. Sed hoc alienum eſt, cum ſatis appareat, reliqua membra, quæ hic recensentur, non eſſe intelligenda de corpore myſtico, ſed de perſona Chrifti. ¶ *Oculi ejus tanquam flamma ignis*] Hoc Deo tribuitur Ezech. 1. 27. Michaeli Dan. 10. 6. Chrifto iterum infra 19. 12. In igne eſt & lux & calor, & ſic partim probat ac purgat admota, partim conſumit. Ità denotatur hic Chrifti, vel, 1. ſapientia, perſpicacia, omniſcientia, quâ omnia etiam intimè pervidet Heb. 4. 13. ut ignis omnia penetrat; claritas ſcientiæ Chrifti, & præſcientia omnium quæ in Eccleſia fiunt aut unquam futura ſunt. P. Vel, 2. gratia in ſuis curandis & purgandis, exacta cura perfectæque providentia, quam Eccleſiæ ſux Chriftus habet; qui & eam illuminat, docetque quæ ſcire expedit. Vel, 3. ira & vindicta in perſecutores Chriſtianorum, aliòſque impios. Ex oculis enim irati quaſi ignis prodire videtur, ut videmus apud Homer. & Virgil. Sed nihil vetat hoc ad Eccleſias etiam ex parte referre, & maxime ad hæreticos. Chriſtus nulla Eccleſiarum vitia diſſimulat.

15. Et pedes, &c. *Οὐ πόδες — χαλκολίβανον*] *Pedes* ejus ſimiles *chalcolibano*, Mo. Er. II. P. Ca. Be. Pi. &c. vel, *aurichalco*, Vulg. vel, *ari Libanico*, Sy. Qu. 1. Quid hic *χαλκολίβανον*? Resp. 1. *Æreum*, ſive *maſculum*, *thus*: nam & *χαλκός* Græcis, & *æneum* Latinis, pro *maſculo* & *forti* accipitur, ut in illo, *Hic murus abeneus eſto*. Thus autem hic intelligi oſtendit quod ſubditur, *ſicut in camino ardenti*, q. d. *quaſi thus in igne*. Thus autem, non quidem hoc noſtrum, ſed Arabicum, igni impositum cum ſua violentia puras atque fumo defæcatis corripit flammās. Hinc apud Orpheum in Hymnis frequens eſt titulus *chalcolibanos*, in Apollinem, in Latonam, aliòſque deos, i. e. *maſculum thus*, ſive *maſculi thuris ſacrificium*; ut in Virgilio, *verbenasque adole pingues, & maſcula thura*. Non placet: quia *χαλκολίβανον* aliquid eſt quod in mediis ignibus perdurat & ſplendet. Neque enim odoris, ſed ſplendoris, ratio hic habetur. Nec thus illud fulvum aut flavum eſt, ut inde dicatur *χαλκολίβανον*, quod æris ſpeciem habeat, ut volunt; ſed album, ut aſſerunt Græci, Hebræi & Arabes, & evincit nomen Hebræum. Resp. 2. Succinum ſive electrum, quod eſt confuſum quiddam certâ permiſſione diverſorum metallorum, ſive ita etiam naſcens; quod Suidas ait *auro pretioſius eſſe*, & ex alienis conflatum, vitro & gemmis mixtum, & hujus compositionis eſſe *ſacram menſam Eccleſiæ S. Sophie Conſtantinopoli*. Sed tale quid non erat ante Juſtiniani ævum, qui hanc menſam ita coagmentavit ut nihil eſſet in rerum natura pretioſum quod non in ea eluceſceret. Sed longè fallitur Suidas: nam *electrum* eſt metallum, Plin. 33. 4. *Omni auro ineſt argentum vario pondere alibi denā, alibi nonā, alibi octavā parte; ubicunque quinta argenti portio eſt electrum vocatur. Fit & curā electrum argento addito, &c.* Hinc illud Virg. En. 8. *Quod fieri ferro liquidove poteſt electro*. *Electrum* porro ſpeciem habet ignis, cujus flamma (cui hic conferuntur oculi Chriſti) pallidior eſt, ſummitas verò (cui caput & capilli reſpondent) prorſus albescit. Eſt ergo hic ſpecies flammantis ignis ad repræſentandum glorioſum Chriſti adventum ad perdendos hoſtes, quod facit in ſeq. viſionibus. Resp. 3. Eſt *aurichalcum*, quod æris genus eſſe præſtantiffimum docent nos Plin. Schol. ad Heſiod. & Servius. Vulgus abſimilem auro fulgorem *aurichalcum* dixit, ut apud Feſtum eſt, quæſi ex auro & ære miſtum; vel, *orichalcum*, ab *ὄρος*, *mons*, & *χαλκός*, *es*, quod in montibus naſcitur. Resp. 4. Eſt *æs* Livianum, quod proximum *Aurichalco* bonitate fuit, teſte Plin. 34. 2. ut *χαλκολίβανον*, unā literulā elisā, dicatur pro *χαλκολίβανον*. Nempe ut *Livia* Strab. Plut. &c. eſt *λίβιν*, ita *Livianum æs* χαλκός *λίβινος*, & compositā voce, *χαλκολίβανος*. Obſtat tamen, quod illius æris non magna erat gloria, quia, teſte Plinio, admodum exiguum inveniebatur. Resp. 5. Eſt *æs* ex Libano monte effoſſum, de quo vide diſta ad Deut. 33. 24. Cui obſtat, quod de ære Libanico nihil apud veteres aut recentiores legas. Resp. 6. Eſt hoc *æs* præſtantiffimum, ſplendens, auro proximum, ut pote cum eo mixtum; vel, *æs* album, vel *æs* ignei candoris, quale eſt cum in igne candet, quod ipſum vocatur *æs λίπ*: λίπ autem plerique Hebræorum reddunt *purum* & *terſum*, Saadias *rutilans* & *coruſcans*, Syrus *fulgurans*, LXX *ἱεραπύρον*, Th. *σίβον*. Huic conjecturæ favet quod hic ſequitur, & additum videri poſſit *ἐν πυρὶ ὄντες*, ut in fornace ardentes, q. d. *æs candens*, ut in fornace ardens. Videtur [autem] *χαλκολίβανον* vox eſſe hybrida, vel, Semi-Hebræa; ex Græco χαλκός, & Syriaco vel Hebræico *לבן*, quod eſt *albus*, vel *ἱεραπύρον*. Sic Semi-Perſica ſunt *αποκιδρόω*, *cidari nudo*, Levit. 10. 6. & 21. 10. *χαλκολίβανον* paſſim in Evangelio, *ἀγγαροφόρον* in Suida; Semi-Ægyptia in Cicer. Juv. &c. *Ἀλαβάρης* Alexandria; Semi-Hebræa in Juſtiniano *ἀρχιφερέται*, in aliis *κακομάζαλ*, *sub malo ſydere natus*. Sed repugnat hæc ſententia analogiæ quæ ſervatur in compositione vocum, ubi pars poſterior rem vel perſonam, prior autem ejusdem attributum aliquod, denotat. Sic *χαλκολίβανον* eſt qui *viſcera habet ærea*, non *æs habens viſcera*; & *χαλκοχίτωνες* ſunt qui *tunicas habent æneas*; & *χαλκοκόρυς* eſt *muſca quæ æs reſert colore*, aut aliquā aliā re.

Qu. 2. Quid hic *pedes*? Resp. *Pedes* significant, vel, 1. Christi robur, quo nititur, ut pedibus homo *; & fortiter atque inexpugnabiliter stat, pedibus tanquam æreis columnis territorio suo infixis, quos nec portæ inferorum omnes elidere aut confringere queunt ^b, & quibus inimicos suos & persecutores sanctorum conculcabit ^c. Vel, 2. humanam Christi naturam ^d, quæ per ignem passionis perducta est ad gloriam Divinitatis; quo exemplo Christiani sciant se quoque per passionem suas purissimos & honoratissimos reddi, &c. Ut *caput* id quod in Christo summum, h. e. Divinitatem; ita *pedes* id quod imum est, significant ^e. Vel, 3. actiones, ut diximus ad Joh. 13. 10. quarum probitatem significat. Pari de causa infra Angelo dantur pedes quasi columnæ igneæ. Sunt autem multa eadem in viso Danielis, & in hoc viso Johannis; quia sicut ibi prædicantur adversa & prospera populi Judaici, ita hic populi Christiani ^f. Designat hic non potentiam ejus duntaxat, sed præcipue ejus vias, consilia, & œconomias in gubernatione Ecclesiæ suæ; in qua omnia bene, sapienter, sancteque, ad fines suos gloriosos dirigit ^g. Justitia & potentia Christi in exequendo munere hic denotari videtur. Ut enim pedes processum notant; ita fulgor justitiam, ardor potentem severitatem, in castigationibus Ecclesiæ & poenis hostium, eleganter depingit. Confer Apoc. 2. 18 ^h. ¶ *Sicut*, &c. ⁱ Ως ἐν καὶ τῶν περὶ τοὺς ποταμούς. Sic Prov. 10. v. 20. נָחַר כֶּסֶף כֶּסֶף vertitur ἀργύρου περὶ ποταμούς. Etiam אֶרֶץ vertitur ποταμός multis in locis, & de Argento dicitur Psal. 66. 10. Zach. 13. 9. Κάμινον autem hic id quod alibi καὶ δάμνησον ^j. [Verba sic reddunt:] *Velut in fornace* (vel, *camino*, Vulg. Mo. Er.) *ardentes*, Be. Pi. &c. vel, *igniti*, Mo. Er. Pi. i. e. igne repleti, quo hostes consumat ^k. Significatur ergo ^l & suā naturā præstans, & præterea igne purgatum ^m. Significat, omnes Christi vias esse, tum, 1. puras & perfectas, Deut. 32. 4. tum, 2. firmas, solidas, & stables ⁿ. ¶ *Vox illius tanquam vox aquarum multarum* ^o. Vel, Oceani aut fluminum, quando motante vento scopulis aut littoribus alliduntur ^p; cum magno impetu per saxa ruunt, ut fit in Cataradupis Nili aut Rheni ^q; vel, imbrium cælo cadentium magno strepitu, &c. ^r. q. d. Vox erat vehemens & sonora ^s; vox quasi magni exercitus clamantis aut irruentis, quæ huic sono comparari solet, Esa. 17. 12. Ezech. 1. 24. Apoc. 19. 6. Sic de Cherubinis Ezech. 43. 2. Vide & Jer. 50. 42. Sicut Tubæ, ita Maris, clangentis ingens est sonus ^t. Sic Evangelium [quæ vox Christi] longè latèque auditur ^u. Designat hic Christi, vel, 1. majestatem ^v; vel, 2. voluntatem efficacissimam, quā omnia facit quæ fieri vult. *Vox* pro mandato, ut alibi. Vel, 3. tremendam potentiam, ex collat. Psal. 18. 13. & 29. 3, &c. ^w. vel, Christi vim, quā electos convertit, impios terret, quam totus mundus impedire non valuit ^x.

16. Et, &c. καὶ ἔχων, &c.] Supple ^y. At in MS. deest ἔχων ^z. Non ἔχων, sed ἔχων, quo innuitur hoc semper durare ^{aa}. *Habebat autem in dextera sua manna stellas* ^{ab} id est, Doctores ^c, five Ecclesiarum ministros ^d, vel, antistites ^e, ut docemur v. 20. f. Episcopos ^f; quorum præcipue est docere in Ecclesia Christiana. Sic & Apostoli per stellas figurantur infra 12. 1. Stellæ non dissimiles Gemmis. Unde & Poetis quæ gemmata sunt stellata dicuntur, ut in Ovid. Metam. 8. — *Gemmæ nitidos vertuntur in ignes*, id est, in stellas ^g. *Dextera* notat potentiam & solertiam in agendo, &c. ^h. Fortitudo dextræ tribuitur, Psal. 21. 8. & 44. 3. ⁱ. Dextera & honorabilior est quàm sinistra & robustior ^j. *Gemmæ in manu dextera ferri solebant*, Jer. 22. 24. Agg. 2. 23. Sirac. 43. v. 13. ^k. Hæ stellæ sunt in dextera Christi ^l, quia in magno sunt apud eum pretio ^m, in potiori ac digniori ordine & gradu constituti ⁿ; & ab eo sollicitè custoditi ^o, nam manu [& quidem dextrâ]prehendimus quod ereptum nobis nolumus ^p. Christus eos in numero habet, & tuetur velut pupillam oculi ^q; eos dirigit & gubernat ^r, observat potentèrque movet pro beneplacito, & tanquam eximium virtutis suæ decorem ostentat; dum per ipsos hostium vim confundit, eos clementer & gratiosè habet, ut *dextera* accipitur Psal. 18. 36. & 26. 7. & 89. 14. &c. ^s. *Dextera* benevoli affectus symbolum est ^t. Significat hic, & quàm arduum ac difficile sit ministrorum munus,

tum, ob suam infirmitatem, tum, ob hostium malitiam, præ quibus stare nequeunt, nisi à Christo teneantur; & quantam Christus curam adhibet ut ipsos protegat atque dirigat, &c. ^u. ¶ *Ex ore ejus gladius*, &c. ^v. Ποσειδών, &c.] *Gladius* (vel, *Romphea*, Be. Pi.) *anceps* (q. d. *bioris*, i. e. habens duo ora, h. e. duas acies ^w; sub. ^x. Pi. & Pi.) *acutus*, Mo. &c. vel, *utrâque parte acutus*, Er. Vulg. cæsim & punctim feriens ^y; vel, *bis acutus*, G. ^z. Cot. ex Textul. Intelligitur hic, vel, 1. vindicta ^{aa}, sententia ^{ab}. Pi. condemnationis, ipsâque condemnatio impiorum in die judicii ^{ac}; vel, 2. sermo Evangelicus ^{ad}, qui huic gladio ^{ae} confertur ob summam ipsius potentiam ^{af}; quâ intima ^{ag} penetrat, neque actiones tantum, sed & cogitata bona ^{ah} malâque, discernit: Vide infra 2. 12, 16. Eph. 6. 17. & Heb. 4. 12. f. quâ porro impios cruciat, Act. 7. 54. Apoc. 11. 10. & quodammodo interficit, 1 Reg. 19. 17. Esa. 11. 4. Hose. 6. 5. & justo Dei judicio ipsorum exitium promovet ^{ai}. Alibi gladius *Ultionem* significat: sed quod ^{aj} dixi convenientius est iis quæ sequuntur ad Ecclesias ^{ak} pertinentia ^{al}. Dicit, *ex ore*, &c. ut significet, [vel,] ^{am} omnem hanc Verbi vim non ab hominibus illud prædicantibus aut scribingentibus, sed à Christo, provenire ^{an}; [vel,] Christi dicere esse facere, & benedicere esse benefacere ^{ao}. ¶ *Et facies ejus* (id est, amor Christi ^{ap} erga populum suum, Psal. 4. 6. & gloria ac majestas in ipso ^{aq}, Divinitatis majestas ^{ar}, gloria corporis ^{as}; vel, Evangelium, quo facies sanctorum irradiantur ^{at}; vel, tota Christi religio cultusque divinitus institutus ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{jy} ^{jz} ^{ka} ^{kb} ^{kc} ^{kd} ^{ke} ^{kf} ^{kg} ^{kh} ^{ki} ^{kj} ^{kk} ^{kl} ^{km} ^{kn} ^{ko} ^{kp} ^{kq} ^{kr} ^{ks} ^{kt} ^{ku} ^{kv} ^{kw} ^{kx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi} ^{zj} ^{zk} ^{zl} ^{zm} ^{zn} ^{zo} ^{zp} ^{zq} ^{zr} ^{zs} ^{zt} ^{zu} ^{zv} ^{zw} ^{zx} ^{zy} ^{zz}

tum, ob suam infirmitatem, tum, ob hostium malitiam, præ quibus stare nequeunt, nisi à Christo teneantur; & quantam Christus curam adhibet ut ipsos protegat atque dirigat, &c. ^u. ¶ *Ex ore ejus gladius*, &c. ^v. Ποσειδών, &c.] *Gladius* (vel, *Romphea*, Be. Pi.) *anceps* (q. d. *bioris*, i. e. habens duo ora, h. e. duas acies ^w; sub. ^x. Pi. & Pi.) *acutus*, Mo. &c. vel, *utrâque parte acutus*, Er. Vulg. cæsim & punctim feriens ^y; vel, *bis acutus*, G. ^z. Cot. ex Textul. Intelligitur hic, vel, 1. vindicta ^{aa}, sententia ^{ab}. Pi. condemnationis, ipsâque condemnatio impiorum in die judicii ^{ac}; vel, 2. sermo Evangelicus ^{ad}, qui huic gladio ^{ae} confertur ob summam ipsius potentiam ^{af}; quâ intima ^{ag} penetrat, neque actiones tantum, sed & cogitata bona ^{ah} malâque, discernit: Vide infra 2. 12, 16. Eph. 6. 17. & Heb. 4. 12. f. quâ porro impios cruciat, Act. 7. 54. Apoc. 11. 10. & quodammodo interficit, 1 Reg. 19. 17. Esa. 11. 4. Hose. 6. 5. & justo Dei judicio ipsorum exitium promovet ^{ai}. Alibi gladius *Ultionem* significat: sed quod ^{aj} dixi convenientius est iis quæ sequuntur ad Ecclesias ^{ak} pertinentia ^{al}. Dicit, *ex ore*, &c. ut significet, [vel,] ^{am} omnem hanc Verbi vim non ab hominibus illud prædicantibus aut scribingentibus, sed à Christo, provenire ^{an}; [vel,] Christi dicere esse facere, & benedicere esse benefacere ^{ao}. ¶ *Et facies ejus* (id est, amor Christi ^{ap} erga populum suum, Psal. 4. 6. & gloria ac majestas in ipso ^{aq}, Divinitatis majestas ^{ar}, gloria corporis ^{as}; vel, Evangelium, quo facies sanctorum irradiantur ^{at}; vel, tota Christi religio cultusque divinitus institutus ^{au} ^{av} ^{aw} ^{ax} ^{ay} ^{az} ^{ba} ^{bb} ^{bc} ^{bd} ^{be} ^{bf} ^{bg} ^{bh} ^{bi} ^{bj} ^{bk} ^{bl} ^{bm} ^{bn} ^{bo} ^{bp} ^{bq} ^{br} ^{bs} ^{bt} ^{bu} ^{bv} ^{bw} ^{bx} ^{by} ^{bz} ^{ca} ^{cb} ^{cc} ^{cd} ^{ce} ^{cf} ^{cg} ^{ch} ^{ci} ^{cj} ^{ck} ^{cl} ^{cm} ^{cn} ^{co} ^{cp} ^{cq} ^{cr} ^{cs} ^{ct} ^{cu} ^{cv} ^{cw} ^{cx} ^{cy} ^{cz} ^{da} ^{db} ^{dc} ^{dd} ^{de} ^{df} ^{dg} ^{dh} ^{di} ^{dj} ^{dk} ^{dl} ^{dm} ^{dn} ^{do} ^{dp} ^{dq} ^{dr} ^{ds} ^{dt} ^{du} ^{dv} ^{dw} ^{dx} ^{dy} ^{dz} ^{ea} ^{eb} ^{ec} ^{ed} ^{ee} ^{ef} ^{eg} ^{eh} ^{ei} ^{ej} ^{ek} ^{el} ^{em} ^{en} ^{eo} ^{ep} ^{eq} ^{er} ^{es} ^{et} ^{eu} ^{ev} ^{ew} ^{ex} ^{ey} ^{ez} ^{fa} ^{fb} ^{fc} ^{fd} ^{fe} ^{ff} ^{fg} ^{fh} ^{fi} ^{fj} ^{fk} ^{fl} ^{fm} ^{fn} ^{fo} ^{fp} ^{fq} ^{fr} ^{fs} ^{ft} ^{fu} ^{fv} ^{fw} ^{fx} ^{fy} ^{fz} ^{ga} ^{gb} ^{gc} ^{gd} ^{ge} ^{gf} ^{gg} ^{gh} ^{gi} ^{gj} ^{gk} ^{gl} ^{gm} ^{gn} ^{go} ^{gp} ^{gq} ^{gr} ^{gs} ^{gt} ^{gu} ^{gv} ^{gw} ^{gx} ^{gy} ^{gz} ^{ha} ^{hb} ^{hc} ^{hd} ^{he} ^{hf} ^{hg} ^{hh} ^{hi} ^{hj} ^{hk} ^{hl} ^{hm} ^{hn} ^{ho} ^{hp} ^{hq} ^{hr} ^{hs} ^{ht} ^{hu} ^{hv} ^{hw} ^{hx} ^{hy} ^{hz} ^{ia} ^{ib} ^{ic} ^{id} ^{ie} ^{if} ^{ig} ^{ih} ⁱⁱ ^{ij} ^{ik} ^{il} ^{im} ⁱⁿ ^{io} ^{ip} ^{iq} ^{ir} ^{is} ^{it} ^{iu} ^{iv} ^{iw} ^{ix} ^{iy} ^{iz} ^{ja} ^{jb} ^{jc} ^{jd} ^{je} ^{jf} ^{jj} ^{jk} ^{jl} ^{jm} ^{jn} ^{jo} ^{jp} ^{jq} ^{jr} ^{js} ^{jt} ^{ju} ^{jv} ^{jw} ^{jx} ^{jy} ^{jz} ^{ka} ^{kb} ^{kc} ^{kd} ^{ke} ^{kf} ^{kg} ^{kh} ^{ki} ^{kj} ^{kk} ^{kl} ^{km} ^{kn} ^{ko} ^{kp} ^{kq} ^{kr} ^{ks} ^{kt} ^{ku} ^{kv} ^{kw} ^{kx} ^{ky} ^{kz} ^{la} ^{lb} ^{lc} ^{ld} ^{le} ^{lf} ^{lg} ^{lh} ^{li} ^{lj} ^{lk} ^{ll} ^{lm} ^{ln} ^{lo} ^{lp} ^{lq} ^{lr} ^{ls} ^{lt} ^{lu} ^{lv} ^{lw} ^{lx} ^{ly} ^{lz} ^{ma} ^{mb} ^{mc} ^{md} ^{me} ^{mf} ^{mg} ^{mh} ^{mi} ^{mj} ^{mk} ^{ml} ^{mm} ^{mn} ^{mo} ^{mp} ^{mq} ^{mr} ^{ms} ^{mt} ^{mu} ^{mv} ^{mw} ^{mx} ^{my} ^{mz} ^{na} ^{nb} ^{nc} nd ^{ne} ^{nf} ^{ng} ^{nh} ⁿⁱ ^{nj} ^{nk} ^{nl} ^{nm} ⁿⁿ ^{no} ^{np} ^{nq} ^{nr} ^{ns} ^{nt} ^{nu} ^{nv} ^{nw} ^{nx} ^{ny} ^{nz} ^{oa} ^{ob} ^{oc} ^{od} ^{oe} ^{of} ^{og} ^{oh} ^{oi} ^{oj} ^{ok} ^{ol} ^{om} ^{on} ^{oo} ^{op} ^{oq} ^{or} ^{os} ^{ot} ^{ou} ^{ov} ^{ow} ^{ox} ^{oy} ^{oz} ^{pa} ^{pb} ^{pc} ^{pd} ^{pe} ^{pf} ^{pg} ^{ph} ^{pi} ^{pj} ^{pk} ^{pl} ^{pm} ^{pn} ^{po} ^{pp} ^{pq} ^{pr} ^{ps} ^{pt} ^{pu} ^{pv} ^{pw} ^{px} ^{py} ^{pz} ^{qa} ^{qb} ^{qc} ^{qd} ^{qe} ^{qf} ^{qg} ^{qh} ^{qi} ^{qj} ^{qk} ^{ql} ^{qm} ^{qn} ^{qo} ^{qp} ^{qq} ^{qr} ^{qs} ^{qt} ^{qu} ^{qv} ^{qw} ^{qx} ^{qy} ^{qz} ^{ra} ^{rb} ^{rc} rd ^{re} ^{rf} ^{rg} ^{rh} ^{ri} ^{rj} ^{rk} ^{rl} ^{rm} ^{rn} ^{ro} ^{rp} ^{rq} ^{rr} ^{rs} ^{rt} ^{ru} ^{rv} ^{rw} ^{rx} ^{ry} ^{rz} ^{sa} ^{sb} ^{sc} ^{sd} ^{se} ^{sf} ^{sg} ^{sh} ^{si} ^{sj} ^{sk} ^{sl} sm ^{sn} ^{so} ^{sp} ^{sq} ^{sr} ^{ss} st ^{su} ^{sv} ^{sw} ^{sx} ^{sy} ^{sz} ^{ta} ^{tb} ^{tc} ^{td} ^{te} ^{tf} ^{tg} th ^{ti} ^{tj} ^{tk} ^{tl} tm ^{tn} ^{to} ^{tp} ^{tq} ^{tr} ^{ts} ^{tt} ^{tu} ^{tv} ^{tw} ^{tx} ^{ty} ^{tz} ^{ua} ^{ub} ^{uc} ^{ud} ^{ue} ^{uf} ^{ug} ^{uh} ^{ui} ^{uj} ^{uk} ^{ul} ^{um} ^{un} ^{uo} ^{up} ^{uq} ^{ur} ^{us} ^{ut} ^{uu} ^{uv} ^{uw} ^{ux} ^{uy} ^{uz} ^{va} ^{vb} ^{vc} ^{vd} ^{ve} ^{vf} ^{vg} ^{vh} ^{vi} ^{vj} ^{vk} ^{vl} ^{vm} ^{vn} ^{vo} ^{vp} ^{vq} ^{vr} ^{vs} ^{vt} ^{vu} ^{vv} ^{vw} ^{vx} ^{vy} ^{vz} ^{wa} ^{wb} ^{wc} ^{wd} ^{we} ^{wf} ^{wg} ^{wh} ^{wi} ^{wj} ^{wk} ^{wl} ^{wm} ^{wn} ^{wo} ^{wp} ^{wq} ^{wr} ^{ws} ^{wt} ^{wu} ^{wv} ^{ww} ^{wx} ^{wy} ^{wz} ^{xa} ^{xb} ^{xc} ^{xd} ^{xe} ^{xf} ^{yg} ^{yh} ^{yi} ^{yj} ^{yk} ^{yl} ^{ym} ^{yn} ^{yo} ^{yp} ^{yq} ^{yr} ^{ys} ^{yt} ^{yu} ^{yv} ^{yw} ^{yx} ^{yy} ^{yz} ^{za} ^{zb} ^{zc} ^{zd} ^{ze} ^{zf} ^{zg} ^{zh} ^{zi}

tinuari sermo Christi, Personæ loquentes interdum sub-
tinentur. Vide circa finem hujus Libri^a. Al. Est asse-
veratio ad confirmandum & Resurrectionem suam, &
se esse Deum viventem hominemque in una persona^b:
q. d. Certissimum hoc est quod dico, me vivere, &c.^c
¶ *Et habeo claves mortis* (tum temporalis, tum æternæ^d.)
¶ *in inferni* i. e. Mortis secundæ, Apoc. 2. 11. & 20. 6.
Hæc duo tantum memorat, quia ab his maxime sibi me-
tuunt fideles^e. *Θάνατος* est mors, *ἄδης* status post mor-
tem. Vide Matth. 16. 10. 1 Cor. 15. 55. infra 6. 8. &
20. 13, 14. Quod de Deo dicitur 1 Sam. 2. 6. & Psal.
68. 20. id Christus sibi quoque jure vendicat. Potest
claustra Mortis & claudere & aperire^g, habet clavem
quæ aperitur & clauditur infernus^h. *Clavis* Imperium
potestatemque significatⁱ, ut Esa. 22. 21^k. Mat. 16. 19.
Apoc. 3. 7. & 9. 1. & 20. 1^m. Præoccupat objectionem,
Tu quidem mortem in vitam commutasti. At qui id
nobis contingetⁿ? Resp. Aperio ego quibus volo^o,
possum & morti eripere & vitæ reddere^p. Judæi &
Gentiles minabantur Christianis, quod traderent eos
morti, & sic mitterent ad infernum. At, inquit, ego
sum utriusque dominus, & ista disjicere possum^q. Hoc
vult Christus, Non morieris nisi ubi ego voluero: &
Ecclesiam meam liberabo ubi voluero. Et tituli autem
& ornamenta Christi mox in memoriam reducentur Ec-
clesiis, pro cuiusque merito^r.

19. *Scribe ergo* (Quia me vides tam potentem^t, au-
thoritate instructum; quia hæc administravi & admini-
straturus sum, & tibi revelare possum^u;) *quæ vidisti*,
(i. e. præterita^v, ab initio Evangelii; h. e. historiam
Evangelii in ortu ejus & victoriis ad hoc usque tem-
pus^x: vel, quæ tibi ostendi^y, sive universam revelatio-
nem in hoc Libro consignatam; sive ea quæ proximè
hoc ipso capite præcesserunt, quod perinde erit mihi^z.
Al. *quæ vides*. Enallage temporis Hebraica^b: q. d.
Primum hoc ipsum visum scribe, scripturus deinde &
alia^c: *quæ vidisti*, hoc primo capite narrata^d. Visum
septem lampadum, & septem stellarum^e. Sed hoc ad
particulare istud Visum referri vetat collat. v. 11. ubi di-
cit sing. num. *Quod vides, scribe*, &c. hic autem num.
plur. *quæ vidisti*^f.) & *quæ* (vel, videlicet *tum quæ*, Pi.)
sunt, (i. e. quæ nunc fiunt in Ecclesia^g: statum præsen-
tem Ecclesiarum per Asiam^h, sub quibus intelliguntur
& aliæⁱ. Hoc scribetur cap. 2. & 3^k.) & *quæ oportet*
fieri (vel, *sunt futura*, Be. Pi.) *post hæc*^l i. e. Quæ scri-
bentur cap. 4. & deinceps^m: vel, statum Ecclesiæ & mun-
di futurumⁿ, usque ad secundum Christi adventum^o.
Perspicue hic monstratur partitio & materia Apocalyp-
seos^p, in res Præteritas, Præsentēs & Futuras^q. Dixe-
rat, *scribe quod vides*^r, & hic, *quæ vidisti*^r. Nunc docet
quorsum illud pertinebat, nempe, ad res & Præsentēs &
Futuras^t. Si unicum hoc Visum spectet, docet eo de-
scribi & præsentem & futurum statum illarum Eccle-
siarum: si verò extendatur ad reliquum prophetiæ, docet
subsequentibus visionibus contineri & præsentēs & fu-
turas Christi dispensationes erga Ecclesiam suam; quam
permittit ad tempus affligi, eamque perseverantem re-
muneratur. Hæc autem verba aperte docent, visionem
hanc, propriam septem Ecclesiarum, esse rerum tum præ-
sentium, tum futurarum; ac in singulis Epistolis, quibus
partes hujus visionis accommodantur pro varia cuiusque
conditione, reperiri prædictiones de futuris. Cujus
exiguæ rei observatio viam mihi aperuit ad intelligen-
dum (ut arbitror) particulares Epistolas: quod piorum
volo esse judicium^u. Sed valde infirmum est ipfius fun-
damentum. Si enim, ut ipse voluit, ibi asseretur, res
easdem & præsentēs & futuras fuisse, dici oporteret,
ἃ ἧ εἰσι καὶ μέλλει γίνεσθαι, quæ & fuerunt & futura sunt.
Jam verò phrasis longè alia est, *quæ vidisti*, καὶ ἃ εἰσι καὶ
μέλλει, id est, *tum quæ fuerunt, tum quæ futura erant*;
vel fortè, *& quæ fuerunt*, &c. quæ aperte est distributio
Visionum respectu materiæ ipsarum in duò genera, unum
cujus materia tunc præsens erat, alterum cuius materia
non diu post futura erat: minimè autem est distributio
completionum ipsarum, quasi hæc visiones dupliciter
complerentur, semel eo tempore, semel post multa secula;
quæ crassa est fallacia^v.

20. *Sacramentum*, &c. τὸ μυστήριον, &c.] *Supple etiam*
hoc scribe^x. *Μυστήριον* vocat *μυστήριον* id quod per my-

sticus figuræ significatur, ut Dan. 2. 27. Eph. 5. 32. sic &
infra 17. 7. *Mysterium* (vel, *Arcanum*, V. Ca.) *septem*^y *G.*
stellarum, Pi. Be. &c. i. e. Id quod stellæ obscurè indi-
cant^z. ¶ *Et septem candelabra*] Breviter dictum,^a *Cor.*
ut mox, *septem stellæ*, pro *mysterium septem candelabro-*
rum, & *septem stellarum*. Similis locutio Gen. 41. 26.
Ezec. 5. 5. Dan. 4. 21, 22. & 7. 17, 23. & 8. 20, 21.
Luc. 8. 12^a. ¶ *Aurea*] Hæ Ecclesiæ, licet corrup-^b *G.*
tissimæ, sic vocantur^b, ut significetur, 1. præstantia vi-^b *Li. chron.*
sibilis Ecclesiæ præ omnibus aliis societatibus; 2. offi-^b *P. 154.*
cium Ecclesiæ membrorumque ejus, ut auri instar sinceri
sint omnes & qui probationem tolerant^c. ¶ *Septem*^c *Dur.*
stellæ Angeli sunt septem Ecclesiarum] i. e. Significant
sive repræsentant Angelos, &c.^d. Locutio qualis Gen.^d *Dur. Pat.*
41. 27. 1 Cor. 10. 4. &c.^e. *Angeli* hic sunt, vel, 1. veri^e *Par.*
& incorporei, custodes & præpositi illarum Ecclesia-
rum^f. Sed his minimè competunt quæ sequuntur, v. g.
quod *charitatem primam reliquerunt*, quod jubentur *pæ-*
nitentiam agere, & *fideles esse usque ad mortem*^g. Vel, 2.
Episcopi, seu Pastores^h, Rectores sive Præsides Eccle-
siarum; qui verbum vitæ illis annuntiant, ut constat ex
collat. Jud. 2. 1. Esa. 33. 7. Agg. 1. 13. Mal. 2. 7. & 3. 1^k.
Scribunt Veteres fuisse hos septem singulos Episcopos, &
quidem Metropolitanos^l. Diximus ad Mal. 2. 7. post
D. Kimchium, summos Sacerdotes dictos Angelos He-
bræis^m; quia & Dei mandata ad populum, & preces po-
puli ad Deum, deferrent Angelorum instar. Ostendimus
etiam hoc loquendi genus ab Hebræis venisse ad Ægy-
ptios, qui & ipsi τὰ ἀγγελία dixere ἀγγέλων. Summis Sa-
cerdotibus Templi respondent in Ecclesia Christiana
Principes Presbyteri, οἱ πρεσβύτεροι apud Justinum, qui per
excellentiā dicti ἐπίσκοποι. Pari modo Sacerdotibus &
Levitibus respondent Presbyteri & Diaconi, ut intelligi po-
test ex Esa. 66. 21. Non sunt quidem omnes functiones
easdem, sed satis est τὸ ἀναλόγως propter quod nomen
fiat communicatio. Hi ἀγγέλων istarum Ecclesiarum ab
ipso Joanne erant constituti, & illis alii deinceps Epif-
copi suo ordine successerunt, ut Tertul. nos docet, &
ante eum Irenæusⁿ. Huic autem sententiæ opponunt,^o *G.*
1. quod plures erant Episcopi, sive Presbyteri Ephesi, ex
collat. Act. 20. 17, 28^p. Resp. Non erant illi omnes^p *Q. in*
Episcopi Ephesi, sed Episcopi Asiæ Miletī congregati^q.
[Vide ibi dicta in Synopsi.] 2. Quod de Angelo Thya-
tirenfi dicit numero Plurali, ὁ μὲν ὃ καὶ λοιπῶν, &c. c. 2. 24^r.
Resp. In vet. M. S. S. abest illud καὶ, & verba sic leguntur,
ὁ μὲν ὃ καὶ τῶν λοιπῶν, &c.^s 3. Quod cum plures in-
dubie essent ministri harum Ecclesiarum, ministri illi re-
liqui hic veniunt, vel, sub nomine *candelabrorum*, & po-
pulo annumerantur, quod absurdum; vel, sub nomine
stellarum, h. e. Angelorum. Plures autem designari pos-
sunt per unum Angelum, sicut per unam *bestiam*, cap. 13.
& unum *caput*, cap. 17. Et notanda hic est diversitas
phræseos: de candelabris loquens dicit, *septem candelabra*
sunt septem Ecclesiæ; de stellis autem indefinite loquitur,
septem stellæ sunt Angeli septem Ecclesiarum^t. Episcopi^t *Dur.*
porro, vel Pastores, *Angeli* vocantur, tum, 1. propter exi-
miam cum illis cognationem, in scientia rerum divina-
rum; in simili sanctitate & castimonia, Luc. 15. 10.
1 Cor. 11. 7. & charitatis ardore, & vigilantia, Esa. 62. 6.
Ezec. 3. 17. & 33. 7. collat. cum Psal. 91. 11. & Dan.
4. 10, 14, 20. & in officii excellentia^u. Utrique à Deo^u *Clu.*
adhibentur ad sacra munia^v, ad voluntatem Dei nun-^v *Dur.*
ciandam^x, & salutem hominum promovendam, Esa.^x *Clu. sic*
35. 7. 1 Cor. 3. 5. & 4. 1. 2 Cor. 5. 20. collat. cum Psal.
103. 20. Heb. 2. 14. tum, 2. ut & ipsi admoneantur^y *Clu.*
officii sui, & sanctitatis Angelicæ, quam præstare debent;
& populus admoneatur honoris qui illis debetur. Idem
autem *stellæ* vocantur, ut significetur, 1. eximia officii
dignitas; 2. officii usus & finis, nempe, ut alios illustrent,
Matth. 5. 14. 3. illorum dependentia à Christo, sole
justitiæ, à quo lumen omne suum mutuatur, & sine
cujus influxu ipsi quoque tenebrosi erunt^z; 4. ministro-^z *Dur.*
rum constantia in eadem fide, ut stellæ fixæ eodem sem-
per circulo volvuntur, &c.^a. Cur *stellæ* Episcopos^a *Clu.*
significant, diximus supra v. 16. ¶ *Et, &c. Καὶ*
αὐτὰ ἄνθρωποι ὡς ἑίδες, &c.] In MS. deest αὐτὰ ἑίδες, ut &
in Latino^b. Et *candelabra illa septem quæ vidisti septem*^b *G.*
Ecclesiæ sunt, Be. Pi. i. e. Ecclesiarum imagines^c: vel,^c *Pi.*
significant Ecclesias^d. *Candelabra* vocantur Ecclesiæ,^d *Pat.*
Gcc c 3 1. quia

1. quia palam in oculis omnium posita sunt, Mat. 5. 14, 15. Esa. 40. 9. 2. quia mundo huic in tenebris jacenti lumen faciemque praeferunt, Esa. 60. 2, 8. 1 Thes. 1. 6, 7, 8. & in his Christus constituit lumina sua, 1 Cor. cap. 12. ver. 28 f. quae doctrina & pietate clarissime effulgent. [Ecclesiae hic designantur septem illae quae supra & infra nominantur, ut fatentur omnes. Sed praeter literalem hunc sensum, non desunt alii, iique viri doctissimi, qui mysticum & Propheticum sensum illi subesse volunt, de quo aliquid hic dicendum.] Ecclesiae hic significant fidelium multitudinem non tam in distinctis locis, quam in distinctis temporibus. Quare septem Ecclesiae Asiae sunt figura omnium Ecclesiarum^h; & praeter sensum literalem, designatae sunt ut typi essent sive exemplaria totidem seculorum, sive statuum Ecclesiae, succedentium eo ordine quo Ecclesiae hic numerantur à principio ad finemⁱ. Nullus dubito quin per septem has Ecclesias mystice & Prophetice notetur tota sancta Catholica Ecclesia, (praesertim quatenus intra Romani Imperii limites sita est, quod & alia Apocalypseos Vaticinia praecipue videntur respicere:) divisa, juxta opinionem Petri Galatini, in septem succedentia secula, sive in septem Intervalla ad mundi usque finem^{||}; idque pro septemplici morum suorum ac conditionum insigniori diversitate[†]. Primum Intervallum, in quo representatur Christi Ecclesia sub Titulo *Ephesine*, coepit 30 annis ante Apocalypsin scriptam; ejusque terminus erat in anno Neronis 10. Christi vero 63. Quare statum Ecclesiae praeteritum representat, quod etiam innuitur cap. 1. 18, 19. *Scribe, inquit, quae jam vidisti, vitae tuae praeteritis temporibus, nempe, Ecclesiae Ephesine statum; & quae sunt, i. e. statum Ecclesiae Smyrnaeum, in quo & ipse constitutus es; (Decem enim persecutiones jam tunc inceperant, secundaque Johannem opprimebat:)* & quae sunt posthac futura, nempe, in Residuo Periodi Ecclesiae Smyrnae, & in Periodis reliquarum è septem Ecclesiis succedentium. Intervallum secundum, sub nomine Ecclesiae Smyrnae, coepit ubi primum finivit, & perrexit inde ad Annum Christi supra 300. Tertium, *Pergamense*, inde ad finem circiter persecutionis Albigenium & Waldensium. Quartum, *Thyatirense*, ex illo tempore usque dum Nationes integrae à Papa defecerint, & Protestantismus Nationum religio facta sit. Quintum, *Sardense*, inde ad Phialam ultimam. Sextum, *Philadelphense*, inde ad quartum usque Tonitruum. Septimum, *Laodiceum*, inde ad Christi reditum ad judicium^k. [Non multum abhinc abludit sententia Cl. Forbesii, quam proinde ex ejus verbis, sed breviter, hic subicere placet:] 1. *Ephesine* Ecclesia relationem habet ad primitivam Ecclesiam, in qua viverent adhuc Apostoli, virique Apostolici, & eorum discipuli, quando errores deprimebantur & veritas praevalerat: sed per omissionem prioris charitatis via facta est gradui tristiori sequenti. 2. *Smyrna* ad illa tempora quibus Haeretici praevaluerunt, ut Ariani, &c. 3. *Pergamus* ad ea tempora, quibus error ita invalescit ut in Dei Templo sedeat Antichristus cap. 13. & vera Ecclesia delitescat cap. 11. 4. *Thyatira* ad illud tempus, quo Ecclesia ex servitute emergere, & Antichristus in ruinam vergere, incipit in primo gradu. 5. *Sardensis* Ecclesia relationem habet ad eas reformatas Evangelicas Ecclesias, in quibus *Balaam* & *Jezabel*, h. e. Antichristus, non amplius toleratur; quae tamen imperfectis initiis acquiescentes, & solà Babelis abnegatione contentae, neque vitae Dei in seipsis fovendae student, neque in reformationem perfectam eam quae deceret alacritate incumbunt. 6. *Philadelphie* relatio est ad eas Ecclesias, quae non haerentes in imperfectis initiis, relicta Babylone, Zionem exedificare adlaborant, perfectamque ad reformationem anhelant, ut sola Davidis clavis aperiatur & claudat in domo Dei. 7. *Laodicea* typum nobis exhibet earum Ecclesiarum, quae usque adeo Babelem effugisse, adeo dotatae & stabilitae, sibi videntur, ut in securitatem revolvantur; & quod est multo deterius, rebus externis, in quibus neque honor domus Dei, neque verum robur ac opes Ecclesiae, consistunt, gloriantur & splendorem quaerant, in rebus autem ad Dei cultum pertinentibus sint tepidi, qui passus proximus est ad Atheismum^{*}. Hanc autem sententiam multa confirmant: 1. Cur alioqui ad has tantum Ecclesias

scriberet¹? Multae sanè erant aliae Ecclesiae^m, & quidem celebriores, ut *Antiochia*, *Alexandria*, *Roma*, quae non minus egebant monitioneⁿ; & propter ejusmodi vitia & virtutes, rerumque durarum perpeffiones, aequè notae. Dices, Asiam minorem fuisse quasi Johannis Dicecesin. Verum Johannes omnino passivè se habuit in his Visionibus, nec aliter scripsit quam ut à Spiritu S. movebatur, qui personarum non est acceptor; quem proinde has Ecclesias tam studiosè salutare, reliquasque omnes insalutatas praeterire, res mira esset. 2. Quòd Ecclesias hic non nominatim recenset, nec septem Asiae Ecclesias appellet, sed septem duntaxat Ecclesias in genere^o; nec dicat *ai è πτα*, &c. sed *è πτα*, &c. p. 3. Numerus septem^q, qui in stylo Prophetico universitatem significat, ut obvium est^r; estque numerus temporum revolutiones designans, ut ex *Sigillis*, *Tubis*, & *Phialis*, liquet[†], in quibus hic numerus integram rerum aliquarum successionem significat. 4. Tituli, qui hoc cap. Christo tribuuntur, v. g. *Qui est*, & *qui erat*, & *qui venturus est*, v. 4. quod innuit, ea tractari quae ab initio Ecclesiae ad extrema usque illius secula pertingunt. Deinde, *Ego sum a. & o. primus & ultimus*. Quod minime cum exigua istarum Ecclesiarum duratione convenit. Et habebat in dextra sua stellas septem, v. 16 t. i. e. omnes Angelos omnium Ecclesiarum^v, quippe qui aequè sustentantur & gubernantur manu Christi^x. Et Christus ambulat inter omnes Ecclesias^y. 5. Quòd Episcopos aut Pastores *Angelos* appellat, qui stylus Propheticus est huic Libro proprius; quo omnia Angelorum Ministeriis ascribuntur, quod argumento est sensum & hic subesse Propheticum^z. 6. Collatio hujus Visionis septem Ecclesiarum, cum Visione septem Sigillorum, Librique aperti^a; quarum praeludia aequali pompà introducta, cum clangore Tubae, & aspectu Christi glorioso in medio Ecclesiae, in priori stantis aut ambulantis in medio Candelaborum, in posteriori sedentis in medio Animalium & Seniorum, verisimile omnino faciunt, utraque visiones esse ejusdem ponderis & comprehensionis, & proinde à principio Ecclesiae ad finem usque Mundi se extendere^b. 7. Quòd non est probabile, Spiritum Dei in hoc Libro Vaticiniorum, ubi omnia tam augustum habent ambitum ac Majestatem, prolixam introducere voluisse visionem septem partibus consistentem, in quibus nihil omnino Propheticum esset; sed Laudes tantum, ac Reprehensiones, &c. septem duntaxat particularium Ecclesiarum[†]. 8. Collatio cap. 1. 19. *Quae sunt*, & *quae posthac sunt futura*, q. d. Quae quidem in historiae veritate tunc temporis existerant, verè secundum septem illarum Ecclesiarum constitutionem, & ad earundem instructionem expressa: Ita tamen, ut futura etiam ad omnes omnium aetatum erudiendas inibi patefiant. 9. Hoc evincunt ipsae Epistolarum sententiae; tum, quia in his admirabili sapientià diversi casus, quicunque in Ecclesiis omnibus evenire poterunt, ad vivum expressi sunt; tum, quia istae septem typicam habent relationem ad universam militantem Ecclesiam secundum varios ipsius gradus & conditiones, ut ostendunt proprietates & attributa, quae apta sunt particulari ejus erga singulas dispensationi exprimendae^{||}. 10. Quòd omnia harum Ecclesiarum nomina, saltem per facilem verbaalem Allusionem^c, quae in stylo Prophetico frequentissima est^d, significationem habent Appellativam, (quam notavit etiam Grotius, qui omnes Ecclesias ex ratione Nominum Mystice etiam interpretatur^{*}, [vide ad v. 11.]) qualitatemque ac conditionem earum Mystice intellectarum manifestò denotant^f, ut in *Smyrna*, *Pergamo*, *Philadelphie*, & *Laodicea* liquidò constat, & oppidò quam credibile est & in reliquis obtinere^g. [Qui plura hac de re scire velit, & speciales Epistolarum singularum explicationes & applicationes juxta ipsorum mentem intelligere, quaerat in dictis Authoribus, nec non in Brightmanno & Forbesio. Nos enim institutum nostrum vocat ad literalem reliquorum interpretationem. Nonnulla autem hic in genere praemittenda sunt de iis quae omnibus Epistolis sunt communia.] Epistolari formà scribit Christus^a, [tum, 1.] ex benevolo in Ecclesias affectu: Sub Lege sic loquitur, *Ego sum Deus tuus*, &c. *Andite cali*, &c. Hic clementius agit^b: [Tum, 2.] quia hac erat accommodata Instituto ipsius (quod erat ut eos & animaret

Id. cap. 2.
p. 785.
Mor. sic
Med.
Med. 5.
10. 1107.

Mor. c. 2.
p. Id. c. 3.
sect. 1.
Med.
Mor.
Mor. c. 2.
sect. 7.
† Med.

Mor. c. 2.
Coc.
Mor. 1b.
Coc.

Mor. 1b.
Mor. c. 1.

Mor. c. 2.
sect. 45.

† Mor. 2. 9.

Forb.

Mor. 3. 3.
Mor. 2. 9.

Mor. 2. 8.

Mor. 3. 3.

Mor. 1. 1.

Cot. sic
Mor.
Cot.

animaret ad bene agendum & patiendum, &c. & ab omni genere peccati deterret: ut quæ formam præ se fert personalis cujusdam cum hominibus colloqui, eoque fortius animadversionem eorum excitat, &c. 2. Johannes totam quidem Apocalypsin scribit & ad Ecclesias mittit, sed ipse ad Ecclesias non scribit. Non missæ sunt hæc literæ separatim & divisim aliæ aliis, sed omnes simul in communi Epistola perscriptæ, qualis hæc tota Prophetia est; ac inde petiit quæque Ecclesia quod ad se sigillatim spectabat. Clausula illa, *Quid Spiritus dicat Ecclesiis*, satis indicat, licet ea quæ in singulis Epistolis dicuntur propriè ad unam aliquam Ecclesiam essent scripta, ea tamen in universum dici & pertinere ad omnes Ecclesias. 3. Epistolæ hæc non involucris obscuris, sicut Apocalypsis, sed verbis perspicuis, traduntur: quod tribuo rei naturæ, quia de fide & vita & moribus agitur; quæ res est cognita prorsus necessaria; mysteria non item. 4. Scopus Epistolarum immediatus est, ut septem has Ecclesias excitet, doceat, corrigat, &c. & propterea non sunt primariò Prophetiæ ad repræsentandum particulares Ecclesias in seq. seculis. Sunt tamen insigniter utiles & applicabiles reliquis Ecclesiis in eodem statu positæ. Septenarius est numerus universitatis, & multitudinis nota. Ac proinde Apocalypsis ad septem Ecclesias missa, eo ipso vindicata est omnibus Ecclesiis, quas ista referunt. Septem autem Ecclesiæ nobilissimæ in typum adductæ sunt, quoniam omnes Ecclesiæ ejus sunt generis. Quicquid autem illis dicitur aptandum est & aliis, aut literaliter, aut vertendo in alia ejusdem generis, ut v. g. per Balaamum, Jezabelem, &c. intelligantur quivis hæretici, seductores, scandalosi. 5. Quamvis Epistolæ præcipuè ad Ecclesias spectent, unde in clausula cujusque Epistolæ dicitur, *Quid Spiritus dicat Ecclesiis*; ad Episcopos tamen, sive Pastores, nominatim mittuntur, idque ob arctissimam inter eos connexionem, quæ Ecclesiæ sub illis continentur & ab illis repræsentantur; & quia illis committuntur, & cura gregum & mysteria regni, Ezec. 3. & 33. 1 Cor. 4. 1, 2. Heb. 13. 17. & quia similis ferè est ministri & gregis conditio, & incolumitas coetus præcipuè nititur Pastorum integritate, fide & diligentia; denique, quia hoc postulavit ordo à Christo institutus; neque enim Deus populo immediatè, sed ministris, & per eos populo, mentem suam patefacit: Pastor est *caput* doctrinæ, exhortationis, redargutionis, &c. Quæ autem hic ad Pastores, alibi ad Ecclesias, scripta dicuntur, ut cap. 1. 11. & in clausulis harum Epistolarum. Verè Andreas Cæsar. *Per Angelum Ecclesiæ loquitur, ac si quis per Pædagogum discipulo. Quæ enim discipuli sunt ad præceptorem pertinent, sive laudes, sive dedecora, cum totum ipsius sit studium, ut discipulum sibi quàm simillimum efficiat.* 6. In principio cujuslibet Epistolæ inducitur Christus seipsum notificans & commendans ex uno aliquo eorum decem, quibus in corpore suo ornatus apparuit cap. 1. vel, per aliquam sententiarum ipsius. Singula quæ in visione vidit, repetit verbis Christi. Illi autem tituli Christi seliguntur qui scopo cujusque Epistolæ optimè inserviunt, & conditioni cujusque Ecclesiæ, & rei de qua Christus eas appellat, congruunt. Sic cap. 2. 1. *stellas tenet*—in medio lucernarum, &c. congruit cum v. 5. *movebo lucernam*. Cap. 2. 8. *qui mortuus fuit & vivit*, cum v. 10. *dabo tibi coronam vitæ*. Cap. 2. 12. *qui habet gladium*, cum v. 16. *bellum geram adversus ipsos in gladio*. Cap. 2. 18. *oculos ut flammam*—& pedes—*chalcobolibus*. cum v. 23. *ego is sum qui scrutor*, &c. & 27. *conterentur*. Sic 3. 7. *qui sanctus & verax*: qui habet clavem, &c. cum v. 8. *dedit coram te ostium apertum*, & v. 10. *Servabo te*, &c. nè dubita: nam sanctus sum & verax. 7. Notanda hic Dei sapientia & misericordia, qui inter corripiendum laudes miscet, &c. 8. Miro artificio & ordine Christus utitur. In 2 epist. crux gravior quàm in 1. In 2 epist. docent Nicolaitæ, quorum opera tantum sunt in 1. Scandalum ponitur opere in 3. docendo in 4. In 1. est arbor vitæ; in 2. vita ipsa; in 3. viventi nomen novum datur; in 4. imperium in populos; in 5. vestitur indumentis albis; in 6. columna fit Templi, quod majus; in 7. sedet in throno, quod summum.

CAP. II.

1. *Angelo Ephesinæ Ecclesiæ* Notanda hic, sicut in seq. Allusio Paronomastica, quales stylum Propheticum affectare Grotius, Medus, omnesque Interpretes consentiunt. Consultò delegit Spiritus has Ecclesias, quæ vel ipsis nominibus, tanquam inscriptis quibusdam in fronte notis, totam suam conditionem indicarent. In voce *Ephesus* duplex potest esse Allusio, 1. ad *epheus*, ut exprimat fervidum amorem & desiderium Ecclesiæ primitivæ erga res Christi: vel, 2. ad *epheus*, quod vel omissionem sonat, unde *languescentem* illam dicimus; vel, idem valet quod *aperitur*, *carceres*, unde incipit omnium *septem Ecclesiarum* successivæ curriculum. Hæc Ecclesia primo loco ponitur, tum, quia maxima erat & frequentissima, & nominatissima, & princeps inter eas in amplectenda fide, unde ad reliquas dimanavit: tum, 2. quod hæc urbs Gentilem Ecclesiam maximè repræsentat. Hæc autem septem urbes universam conditionem Gentilis Ecclesiæ complectuntur. Hujus autem Ecclesiæ Antitypum statuimus primam Christianam Ecclesiam usque ad Constantinum M. *Angelum* hic vocat, vel, 1. *propheta*, sive præsidem; Episcopum: Erat autem Ephesus Metropolis Asiæ minoris. Erat hic, vel, Timotheus: [de quo plura videtis in Per. La. E.] vel, alius aliquis gente Judæus. Vide Act. 18. 25. Vel, 2. Doctores & Pastores, sive Ministros, Ecclesiæ hujus. Ad unum hic non scribi arguit commutatio numeri sing. in plur. ut infra v. 10, 19. Hæc phrasis transfert illud *שליח צבור*, qui titulus erat ministri cujusque Synagogæ, qui publicam legis & prophetarum lectionem atque interpretationem procurabat; quomodo & hi ministri Epistolas has publicè in coetu legebant. Vel, 3. Episcopum simulque Ecclesiam, ex collat. v. 7. omnes Episcopos, Pastores, & Christianos. Per *Angelos* enim, secundum stylum Apocalypticum, omnes eos qui sub eorum Præfectura agunt quovis modo aut negotiantur, repræsentari vel insinuari nulli dubium esse potest. Inscribitur hæc Epistola, sicut & seq. ad Angelum immediatè, ad Ecclesiam mediatè. Cavendum ergo nè consilia & materias vel confundamus, vel rigide separemus; & dispiciendum quid huic, vel illi, congruat. *Qui tenet* (Nota progressum: cap. 1. 16. *ἐξουίαν*, hic *ἐξουίαν*. Sic cap. 1. 13. *erat in medio*, &c. nunc *incedit*, quod authoritatis est, ut Marc. 11. 27. Periphrasis est Christi.) *stellas*, &c.] i. e. eas protegit, conservat, & fovet; à quo proinde profluunt omnia bona dona, bonæque opera, quæ hic memorantur; quem propterea maximè amare debes; qui etiam te in terram projicere potest. Sæpe repetentur in sequentibus verba ex cap. 1. quia in eo est quædam *ἐξουίαν* ad omnia sequentia. Et singula aptantur suis locis. Quod Christus hoc loco dicit, hoc est, sunt Episcopi apud me pretiosi & diligenter custoditi ut gemmæ in manu: Ideo diligenter attendere sibi debent ut puritatem suam servant. Nam gemma corrupta facile abjicitur. Quæ similitudo aptatur Jechoniæ, Jer. 22. 24. *Qui ambulat in medio*, &c.] Tanquam sacerdos, juxta typum V. T. vel, ut Paterfamilias in propria domo, inspectans & curans accuratè singula, lumina inspiciens, purgans, accendens, ut videat an bene luceant; si non satis lucent, ut emungantur, & in vigore conserventur; si nè sic quidem lucent, ut velut inutilia à loco suo amoveantur. Hic sensus nobis indicatur infra v. 5. Monet, se potestatem habere ea subvertendi vel transferendi. Prius *stantem* vidit, nunc *ambulantem in medio* Ecclesiæ. Docet, eum non otiosum desiderare in coelo, sed Ecclesiæ præstò adesse, omniâque coram intueri, fidem probare & compensare, ignaviam castigare, &c. 2. *Scio opera tua* Vel, mala: vel, *ἐξουίαν*, bona, quod deinde partim & speciatim exponit, quæ scilicet antea faciebas. Sunt quidam viri boni, quidam satis boni, ut ista distinguit Cicero in Epistolis. Episcopus iste ex posteriori erat genere, ut sequentia indicant. Laudan-

tur hic opera ejus, i. e. pleraque *κατὰ τὴν ἐπιμελίαν*. Quo-
modo Deus *speculatur* & bonos & malos, Prov. 15. 3.
& est *תִּכְוֶנֶת* Prov. 16. 2. ita & Christus c. Hæc
verba omnibus Epistolis præmittuntur d, etiam illis ubi
nulla est laudatio, ut cap. 3. 15. & proinde non ap-
probationem notant, sed simplicem omniscientiam *.
Sic autem loquitur, vel, 1. ut Divinitatem Christi in-
dicaret f. Vel, 2. ut probaret, testimonium suum
seq. omni exceptione majus esse g. Vel, 3. ut inflam-
maret ad sui timorem ac venerationem h. ¶ Et, &c.
Καὶ ὁ κόνων σε καὶ τὴν ἐπιμελίαν σε] *Εὐ δὲ σου*, pro, *τὴν ἐν τῷ*
κόνων ἐπιμελίαν, laborum & quidem gravium, quales Epif-
copis incumbere solent, patientiam. Multum est tale
onus perferre i. Et laborem (sudore & molestiis ple-
num k, ut vox significat i Thess. 5. 12. i Tim. 5.
17.) tuum, (nempe in officio tuo m.) & tolerantiam
(vel, patientiam, Be. perseverantiam, V.) tuam, Pi. In
sustinendis afflictionibus n, à Satana ejusque instrumen-
tis o, expectandâ errantium poenitentia, tolerandâ infir-
mitate: quod in Episcopo valde necessarium & laudan-
dum p. ¶ Et, &c. *Καὶ ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν*
Εὐ μισοπόνως. Laudabile enim hoc. Vide Plut. *ἀποργησίας*. In MS. deest *καὶ*, ita ut illud *ὅτι* sit explica-
tio constantiæ. Non posse quis dicitur quod ab ingenio
ejus abhorret, Mat. 12. 34. Joh. 8. 43. & 12. 39. Et
quod non possis ferre (vel, sustinere, Er. portare, i. e. æquo
animo ferre r: q. d. ægrè sustines t.) malos] Sed eos
reprehendis t, & vel emendas v, vel expellis ex Eccle-
sia x; tueris disciplinam Ecclesiæ y. Mansuetudinem
zelo temperas, nec ad peccata connives z. ¶ Et, &c.
Καὶ ἐπεὶ ἔλασας καὶ ἐν εἰσὶ καὶ ἐξ ἑσ, &c.] Et (vel, Nam,
Pi.) *ἐνέστη* (vel, explorasti, Pi. sic Be. ex eorum fructi-
bus, doctrinâ & sanctitate z.) eos qui se dicunt Aposto-
los esse (vel, 1. singulari ratione b, se factos Apo-
stolos per Christi revelationem b; se missos ab ipso
Christo d, seu inter homines degente, seu in Coelos re-
cepto, non minùs quàm Paulum & Duodecim *: Quod
verè dicebat de se Paulus, illi falsò. Hoc explorare non
erat cujusvis. Optima eos dignoscendi ratio hæc erat,
si pecunias, quas contemnere dicebant, clam appeterent,
& divitum peccata diffimularent. Tales sunt qui de-
scribuntur 2 Cor. 11. 13. & seq. f. Vel, 2. generaliter,
h. e. legitimos pastores g. Examen legitimum indicat
ab hac Ecclesia institutum & de doctrina, & de missio-
ne eorum h.) & non sunt, (vel, cum non sint. Kai vice
relativi i: cum sint Pseudo-apostoli k:) & invenisti eos
(sub. esse, Pi.) mendaces, Er. i. e. Deprehendisti eorum
fallacias l, easque repressisti m. Multi jam tum exierant
Pseudo-prophetae, i Joh. 4. 1 n. idque Ephesi, i Tim.
1. 3. de quo præmoniti erant, Act. 20. 29, 30 o. Quales
Ebion p, Cerinthus & sequaces ejus, qui à primario ali-
quo Apostolo Revelationes suas accepisse se fingeant q.
3. Et, &c. *Καὶ ἐβάστασας καὶ ὑπομονὴν, &c.*] i. e. *Βασίζων*
ἐν τῷ ὄντι καὶ ἐν τῇ ἐπιμελίᾳ. Est ὑπομονὴ in laboribus,
est & in adversis: de quo hic agitur r. Et *portasti*, (sub.
onus, Pi. vel, onere pressus fuisti, Be. sic P. *Βασίζων, καὶ*
2 Reg. 18. 14. de omni re dicitur quæ nobis gravis est;
quales sunt calamitates t: tolerasti, Er. Ca. tulisti, Er.
Ti. Multa scilicet à pseudo-apostolis & inimicis fidei t.)
& tolerantiam habes, (vel, sustines, Pi. i. e. Adhuc per-
manes invictus, & ad plura toleranda paratus v:) &
propter nomen meum (i. e. mea de causa x. Confer
Mat. 5. 11. & 10. 22 y. Nomen pro re, ut sæpe z. Re-
ferri hoc possit vel ad verbum præced. vel ad seq. ut hoc
sit argumentum sive patientiæ, sive laboris, nempe ze-
lus pro gloria mea a.) laborasti, & non defecisti, Mo.
vel, labori succubui, P. vel, defatigatus es, Sy. vide
Esa. 16. 2. & 47. 15 p. q. d. Non despondisti animum,
ut collum jugo subduceres, ac proderes veritatem q.
4. Sed, &c. *Ἀλλ' ἐχὼ κατὰ σε*] Sed habeo aliquid ad-
versum te, Be. Pi. i. e. Quod de te querar. De hac
locutione vide Mat. 5. 23 f. ¶ Quod, &c.
ὅτι πρὸς τὴν ἀφῆκας] Quod charitatem tuam primam
(i. e. priorem, ut Joh. 1. 15. ubi dicta vide, i. e. illam
adeo ferventem. Solet etiam acerbis animis cum tem-
pore lassitudo quædam obrepere. Quare & ab aliis per-
monita, & à semetipsis per preces & attentas cogitati-
ones, velut è somno excitandi sunt t.) omiseris, Be.
vel, dimisisti, Pi. Multam remisisti de illa charitate, non

omnimodâ, sed fervente v: reliquisti, Er. Mo. Non sim-
pliciter, sed secundum quid x, quoad exercitium &
fructus ejus y; ratione gradus & fervoris z, cum in ha-
bitu animi, tum in usu sive operibus illius a. Teporem
hic accusat in bonis operibus b, in convertendis Genti-
libus, & promovendis Christianis ad meliora; vel, quod
videret Ephesios Dianæ cultores sibi pertinaciter obliste-
re, vel, quod diuturnitate laborum fractus esset c: q. d.
Multus es in externa reformatione & professione & ze-
lo, sed deest tibi vividus affectus in præstandis officiis
tuis d. Charitatem hic intelligit, vel, 1. erga proximos e,
beneficentiam erga egenos f, curam circa pauperes.
Ea cura semper quidem Episcopus spectavit, sed maxi-
mè eos onerabat in novis Ecclesiis ubi nondum erant
Diaconi g. Vel, 2. erga gregem suum, cujus negli-
gens erat, permittens alios ignorantia perire, alios infir-
mitate carnis, &c. Vide Joh. 21. 16, 17 h. vel, 3. erga De-
um i, vel Christum k: quem initio plùs Patre, Matre, &c.
amavit; sed postea flaccebat in eis hic amor l, & multi
incipiebant Gnosticos hac in re agere, & fidei abnegatio-
nem pro re nihili ducere m; quæ Gnosticorum & doctri-
na & praxis erat n. [De quo hic fusè differit Cl. Ham.]
5. Memor esto (i. e. Cogita o. Sic *μνημονεύειν* habe-
mus 2 Tim. 2. 8. & Heb. 7. 1. sæpe p. Actum includit
non memoriæ duntaxat, sed & conscientiæ & affectus q.)
itaque unde (i. e. è quanto honoris gradu r:) excideris
i. e. Quantum de fervore remiseras, & quàm à teipso dis-
similis factus sis t: præsentem tuum statum confer cum
superiore t. Non videtur caritatem omnino omisisse, ut
volunt Amb. & Haymo, quia tanta pro Christo etiam
tum perferebat; sed de ea remisisse v. ¶ Et, &c.
Καὶ μετανοήσας καὶ πένθον] i. e. *Μετανοήσας πρὸς τὸ*
παῖσιν. Et resipisce, (Quod duo includit, 1. indig-
nationem adversus & peccatum & seipsum peccati causâ,
2 Cor. 7. 11. 2. externam internamque mutationem
morum, vitæque emendationem y:) & priora opera fa-
cito, Be. Pi. i. e. Pristina opera pietatis, charitatis, &c. z.
Hæc verba *ἐκζητήσας* accipiunt; sed malim distinctè
exponere, ut *resipiscencia* ad animum relata odium
peccati & amorem virtutis designet, priora verò opera
fructus resipiscentiæ notent, ut Mat. 3. 8 a. ¶ Sin, &c.
Εἰ δὲ καὶ ἐξ ἑσ, &c.] Sin minus, (vel, Si non, Val. vel, Alio-
qui, Val. Er. V.) veniam (vel, venio, Vulg. Præf. temp. ce-
leritatem indicat a:) adversum te (vel, tibi, Mo. Pi.
Nempe ut puniam b, ut præced. & seq. docent: Alibi
venire dicitur Deus ad auxiliandum c.) cito, (i. e. o-
pinione citius d.) & movebo (*ἐξ ἑσ, καὶ καὶ καὶ καὶ* nihil
aliud est quàm *καὶ καὶ καὶ*. Sic *ἐλθὼν πρὸς σε*, Mat. 5.
24. *ἐλθὼν δεσπεύσας*, Mat. 8. 7. Sic *πρὸς καὶ καὶ*, Luc.
10. 37. *πορεύσιντες καὶ καὶ*, Mat. 9. 13 e.) candelabrum
(Non dicit, *extinguam lucernam*, quia regnum Dei
nunquam labitur, sed tantum transfertur, Mat. 21. 43 f.)
tuum (Emphaticè, ut damnum exaggeret, tanquam
damnum & rei præstantissimæ, & possessionis suæ g. Et
tuum dicit, quia Ministri specialem habent relationem
ad suas particulares Ecclesias h.) è loco suo, Pi. Be.
Candelabrum hic vocat, vel, 1. officium sive dignitatem
Episcopalem, quam ei minatur adimere, vel morte, vel
populi voluntate, vel hostium vi i. Vel, 2. Ecclesiam,
ex collat. cap. 1. 20 k. Hanc movebo de loco, i. e. de
statu, suo l, nè sis ejus caput & Episcopus; eamque al-
teri tradam m. Efficiam ut plebs tua aliò diffugiat, nem-
pe ad ea loca ubi major habetur cura pauperum n. Vel,
est Hypallage, *tuum candelabrum movebo*, pro *te dimo-
vebo à candelabro tuo*: quales loquutiones non sunt du-
ræ ænigmaticè aut Poeticè loquentibus; vel, quod ma-
lim, *dimotionem Candelabri* interpretor de comminatio-
ne, quâ innuitur Ecclesiam non quidem abreptum aut
ablatum iri, sed aliquâ rerum tempestate, motam fore,
agitam, atque oppressam t. Al. Ecclesiam tuam meâ
gratiâ spoliabo o, eique auferam veritatem & dignitatem
Ecclesiæ p. Hoc autem bifariam fit, 1. cum Ecclesia
hæretica fit: 2. cum Evangelium vel adimitur, vel
infructuosum fit, &c. Qu. 1. Quomodo hæc com-
minatio adversus Ecclesiam est poena ministri. Resp.
Ob specialem relationem affectumque hujus erga illam,
tanquam gaudium & coronam suam, i Thess. 2. ult. &
materiam gloriationis q. Qu. 2. Cur Ecclesia puniatur
ob peccatum Ministri r? Resp. Nec rarum, nec injustum,
est,

Idem.
Gom.
Dur.
Gom.
sim. Dur.
Ham.
Gom.
Rib. &
Par. ex
Amb.
Me.

Dur.
Gag. ex
Gracis.
sim. Dur.
Par. ex
And.

G.
Bri.
Dur. sic
Camer.
Ham.
Mor.

Mor. 3. 8.
Mor.
sim. Ham.
Ham.
G. sic

Dur.
G.
Dur.
G.
Me.
Dur.

Rib.

G.

Dur.
Par.

Gom.

Rib.

Rib. Me.

Rib.

Par. sim.

Dur.

G.

Cot.

Dur.

Dur. p.

105.

Rib.

Gom.

sim. Me.

Dur.

Me. ex

La.

Me. sim.

T. Zeg.

G.

Mor.

3. 9.

Gag. ex

Gracis.

Bri. sim.

Dur.

Dur.

Dur. sic

Par.

est,

est, ob unius aut multorum peccata totum coetum puniri; vide I Cor. 5. & 11. & 1 Sam. 24. quia plerumque in vulgus manant exempla regentum. Ecclesia hæc non erat immunis à peccato ministri: ex communione poenæ declaratur communio peccati. Qu. 3. Cur huic Ecclesiæ adeo comminatur, ubi nulla externa tantæ poenæ causa apparebat? Resp. ut doceret, quantilli æstimaret formam pietatis & disciplinæ (cui forsitan fidebant) sine potentia & sinceritate ejus. 6. *Sed hoc habes* Scilicet boni. Mirâ arte reprehensionem mitigavit & antepositis & subjunctis laudationibus. Eodem artificio Paulus utitur, I Cor. 1. 11. 2. ¶ *Odisti facta* (Non personas, sed vitia: Nicolaitarum) Quorum hæresis erat, licere fornicari, & promiscue abuti foeminis, etiam conjugatis; qui castitatem matrimonialem damnabant; qui quicquid libuit fecerunt, sine metu scandali, sacra gentilia adibant, idolothyta comedebant. Vide Iren. 1. 27. Ignat. Epist. 6. ad Philadelph. Clem. Alex. Strom. 2. p. 177. & 3. 187. Nomen habuerunt à quodam Nicolao, ab uno primorum Diaconorum [Act. 6.] Nicolao; quod satis inter Veteres constat, & referunt Iren. Tertul. Hil. Hi. Epiph. Philast. & alii. Sed an mala illa dogmata ab ipso fluxerint, an verò falso sub ejus nomine fuerint venditata, non item [constat.] Mihi Veterum testimonia conferenti media placet sententia, quæ hæc est; Nicolaum accusatum quod uxorem pulcrâ habens, usitata illa inter Christianos utriusque sexus pacis oscula non satis ferret, in contrarium ecurrisse, & exemplo Laconum ac Catonis, uxoris suæ usuram permisisse aliis, planè quasi in eo quod marito & uxore volentibus fieret non peccaretur. Sed hæc aperta semel contra Evangelicam castitatem fenestrâ, postea, ut solent non stare ubi incipiunt mala, [eâ] totâ fore admissas libidines. Qui verò eousque disciplinam contempserant, eos non mirum est, immolantias carnes sibi permisisse sine ullo discrimine. Nicolaum excusant Clem. Alex. & Aug. qui hoc æmulis ejus Gnosticis ejus dicta finistre exponentibus, & falso nomen ejus suæ sectæ prætexentibus, adscribunt. ¶ *Quæ ego odi* Nempe ut Evangelio contraria. In MS. abest à (quæ) sensu salvo. Disce hinc quantum Deus omnes scelerum hortatores habeat invisos. 7. *Qui habet aurem* (Nempe spiritualem, paratam ad intelligendum & obediendum: aurem cordis:) *audiat* (Formula attentionem excitantis, Mat. 11. 15. & 13. 9. 43. Marc. 4. 9. 23. & 7. 16. & c.) *quid Spiritus* (Sanctus, qui per Prophetas loquitur:) *dicat* (Nempe, per me in hac Epistola:) *Ecclesiis* Nempe Ephesiæ & aliis quæ sub Ephesini Episcopi cura erant, i. e. hoc Divinum visum: de qua vocis hujus [Spiritus] acceptione vide I Cor. 12. 3. 10. I Joh. 4. 1, 2, 3. Sic apud Hermam, *Ille Spiritus Filius Dei est*, i. e. visum illud. ¶ *Vincenti* (scilicet Nicolaitas hæreticos, item, Paganos & tyrannos; Dæmonem, Mundum, Carnem, & speciatim torporem ac remissionem animi. Ei qui neque inedia neque incommodis aliis patitur se à Christianismo abduci:) *dabo edere de ligno* (vel, arbore, Pi. Be. Εύλον LXX ponunt pro arbore, i. e. fructu arboris:) *vita* (Non corporali, quo vires corporis instaurari poterant, sed spirituali, vivificante. Lex Hebræa *cibus anima, arbor vita*, Prov. 3. 18. quia vitam dat felicem in terris. At multo justius Christus, vitæ æternæ auctor, panis vitæ, Joh. 6. 35, 41, 48, & c. *Arbor vitæ* Philoni explicatur Θεοσιβία.) *quod est in paradiso* (vel, in medio paradisi, Ex. Mo. & c. i. e. Non in terra, sed in coelis. Dicit in medio, quia suis omnibus præstō est & erit.) *Dei* Est oppositio similis illi Mat. 5. 6. *Beati qui esuriunt — quia saturabuntur*. *Lignum vitæ* hic dicitur, vel, i. Christus, idque in Eucharistia; ad quam non male referunt Veterum quidam, quia per eam ut oportet sumptam Spiritus Sanctus introducit & augetur. Non placet, quia lignum hoc datur solis victoribus, Eucharistia etiam indignis, I Cor. 11. 27. illud necessarium est ad vitam æternam, quam sibi semper conjunctam habet, Joh. 6. 51, & c. hæc non item, I Cor. 11. 29. Vel, 2. Spiritus S. qui vitæ & quidem immortalis nos certos facit. Vel, 3. Gratia Dei in præsentia, & gloria coelestis

in futura, vita; fructio Dei, & beatitudo, & inde consequens immortalitas. Vel, 4. Christus mediator, ex collat. v. 17. & cap. 22. 14. per cujus communionem habemus hanc vitam gratiæ, & in coelis vitam gloriæ. Quicquid vitam nobis immortalem præbet *lignum vitæ* dicitur, ut *sapientia*, Prov. 3. 28. quæ Christus est, Prov. 8. 22, 23. Luc. 11. 49. & *fructus justitiae*, Prov. 11. 30. & *sanctas lingue*, Prov. 15. 4.

8. *Angelo Smyrnæ, & c.* Designat, vel Polycarpum, vel potius, aliquem eo priorem. Nihil culpatur in hac Ecclesia. ¶ *Hæc dicit primis, & c.* i. e. Is qui cum summæ esset dignitatis summam ignominiam pertulit, supra 1. 17, 18. Eternus & omnipotens Deus, qui omnes sum judicaturus, & præmia redditurus, vitamque perennem mortuis redditurus, quod meo exemplo patet. Hoc eo pertinet, ne Smyrnæ Episcopus ignominia aut mortis metu ab officio abduceretur; sed certus esset, sicut Christus revixit, sic & se revicturum. Tituli ergo Christi hic feliguntur qui apertissimi sunt Ecclesiæ afflictæ, & posthac graviora passuræ. Ejus enim mors eum misericordem, victoriam verò potentem, esse demonstrat.

9. *Scio, & c.* ¶ *Novi opera tua*, (bona scilicet, diligentiam in obeundo munere. Et omnifcientiam hic notat, & approbationem.) ¶ *afflictionem*, (Quam patris à persecutoribus; metus perpetuos, gravissimas angustias, ut *ἀλγος* significat, quoad corpus, nomen, opes, & c.) ¶ *paupertatem*, Be. Pi. vel, i. ex opinione aliorum: [vel, 2. reipsâ,] ex spoliatione bonorum propter Christum, ut Heb. 10. 34. Agre habebat ille Episcopus unde viveret, ideo quod Smyrnæ qui essent Christiani erant pauperes. Vide simile I Cor. 1. 20. De voce *ἰσχυρὸς* diximus ad Mat. 5. 3. Auctores nostri summam inopiam sic expriment. Sic *ἰσχυρὸς* de Christo, 2 Cor. 8. 9. & *ἰσχυρὸς* ib. 2. p.

¶ *Sed dives es* scilicet revera, & meâ æstimatione, vel, in Deo, Luc. 12. 21. gratiæ, bonis & donis spiritualibus, fiducia in Deum & ejus providentiam, pietate & ἀντιθέσει, I Tim. 6. 6, 18. Mat. 6. 20. Jac. 2. 7. simile *ἀντιθέσει* 2 Cor. 6. 10. & 8. 2. Hoc autem per parenthesis legendum est, q. d. cum tamen dives sis. ¶ *Et, & c.* *Καὶ τὴν βλασφημίαν, & c.* Et (nempe novi, Dur.) *blasphemiam* (i. e. maledicta gravissima, ut *βλασφημία* sumitur Mat. 27. 39. Marc. 15. 29. Act. 13. 45. & 17. 6. & alibi:) *eorum*, (Nempe Judæorum in Christum, quem abnegabant & anathematizabant, I Cor. 12. 3. Vide & Act. 26. 11. & I Tim. 1. 13. & in Christianos, Heb. 11. 36. quos calumniâ suâ odiosos fecerunt apud Gentiles.) *qui se dicunt Judæos esse* (i. e. qui jactant se solos Deum recte colere ex instituto Legis, ut *Judeus* metonymicè sumatur pro uno Dei populo: alioqui non erat blasphemia, Judæum se Judæum agnoscere.) ¶ *non sunt*, Be. Pi. & c. scil. veri Judæi, quoad spiritum. *Judæos* illos dicit nomine, non re; quia Deum Christum non confitebantur, quem prædicaverunt & coluerunt veteres Patriarchæ & Prophetæ. Alluditur hic ad originem vocis, planè ut Rom. 2. 28. Quomodo verè Judæi sint qui Deum in Christo patefactum non agnoscunt? Al. De Gnosticis hic loquitur, qui, ut persecutionem à Judæis effugerent, se circumcidebant, & Judæos esse simulabant, cum non essent. Vide Gal. 6. 3, 12. Al. Per *Pseudo-Judæos* hic intelligendi sunt *Pseudo-Christiani*; qui, dum se Christianos appellarent, urgente persecutione fidem abnegabant, atque ita contumeliâ maximâ Christianitatem afficiebant. Scilicet in Apocalypsi passim observare licet, *Judæos*, sive Synagogam Israeliticam, personam veræ Christi Ecclesiæ ex Gentibus surrogatæ sustinere. Sic cap. 7. Cætus Ecclesiæ Christianæ exhibetur typo 144. *millium ex omnibus tribubus Israel signatorum*; nec immerito, quia Ecclesia, quæ inde à rejectione Judæorum hucusque ex Gentibus colligitur, in Israel vicem successerit, estque quasi *surrogatus Israel*. Gentes contra typum Idololatrarum ejusdemque Ecclesiæ hostium: totâ nimirum parabola ex statu rerum sub V. T. mutuata, in quo veri Dei cultus apud unum Israel viguit; Gentes verò reliquæ Idolis inservierunt.

¶ *Sed sunt synagoga* (vel, *concilium*, sive congregatio, V.) *Satanæ* Quia eum imitantur, tum

calum-

calum-

* G. calumniando bonos, tum eorum vitæ insidiando; ex Diabolo patre sunt, ut pari de causa dictum Joh. 8. 44^r.
 v Me. sim. instinctu sæviens in Christianos v; & blasphema, quam
 Dur. agit perdetque Satan x: sunt Satanæ discipuli, quem
 * Par. in synagogis suis docentem audiunt, ejusque mendacia
 accipiunt, propagant, defendunt, cupiditatēque perficiunt v: videntur ibi synagogam habuisse, quæ, inquit,
 v Clu. Diabolo potius quam cultui Dei destinata videtur.
 * Dur.

10. Nihil-timemus, &c.] Etiam si majora ingruant. Sum enim is quem me esse dixi, supra v. 8^a. ¶ *Misfusus, &c.* Μένει βαλὲν ἐξ ὑμῶν, &c.] *Misfusus est* (vel, *Daturus est*, Ca. vel, *Projiciet*, Æth. sim. Be. Pi. Mo.) *Diabolus* (Tanquam causa principalis, Eph. 6. 13^b. per ministros suos^c, hostes Evangelii, Judæos & Gentiles^d, Paganos Magistratus*, & milites^f; quos instigavit Diabolus, Eph. 2. 2^g. ex odio Christi & salutis humanæ^h. Diabolo hoc imputat, tum in solatium piorum qui talem habent hostem, tum ad exaggerandum peccatum persecutionisⁱ.) *ex vobis* (sub. aliquos, Er. Be. Pi. P. G. Camer. De qua locutione diximus ad Mat. 23. 34^k. De ministris hinc præcipue agi docet, 1. perspicua hinc numeri mutatio è sing. in plur. 2. quia hæc probatio Ecclesiæ gravissima erat. 3. quod aliquorum ex eis conservatio consolationi Ecclesiæ maximè inferviret, juxta Esa. 30. 20, 21^l.) *in carcerem* (Quo synecdochicè notat tormenta, exilia, martyria^m;) *ut tentemini*, Er. &c. i. e. variis cruciatibus vexemini & probeminiⁿ, vel, *exploremini*, Be. Pi. ut magis quam antehac^o, periculum fiat constantiæ vestræ p in fide q. Vide Jac. 1. 2^r. Sensus, q. d. Id quod fiet ut exploremini. Non enim Diaboli scopus is erat, sed Dei t. Prævisa tela minùs feriunt. Ideo persecutiones graviores videbis ferme omnes olim prædictas Ecclesiis. Hoc autem referendum, vel, 1. ad tempora M. Aurelii Veri & Antonini^t. *Gravissima tunc erat persecutio in Asia* v, Euseb. Hist. 4. 15^x. quæ & Smyrnensem Ecclesiam invasit, & Polycarpum oppressit v. Vel, 2. ad propiora tempora, sed quorum historia, ut multæ aliæ, ad nos non pervenit. ¶ *Habebitis tribulationem*] Non quamlibet θλίψιν, sed istam, nempe captivitatis plurimorum. Clariùs id explicat MS. ubi est, ἐχρησθήσεσθε θλίψιν, i. e. *ut habeatis angustias* z. ¶ *Diebus decem*] Respicit hinc Decem illas Imperatorum Romanorum persecutiones^a. Sed aliud sunt *persecutiones decem*, aliud, *persecutio decem dierum*. Illud persecutionem dicit decies redintegratam. Hoc persecutionis actum unum non interruptum^b. Decem dies constant horis 240. Jam si annos putes ab anno Christi 85. circa quod tempus facta est secunda sub Domitiano persecutio, & Joannis Apostoli in Patmon relectio ad annum Christi 325. quo Licinius à Constantino sublatus est, [& decima persecutio finita,] anni sunt præcisè 240^c. [Reliqui aliter.] *Decem dies* hinc intelligunt, vel, 1. indefinitely^d, ut sit numerus certus & finitus pro incerto & infinito*. Designat autem, vel, 1. dies multos^f, five longum tempus: nam denarius est numerus multitudinis, quia numerorum omnium maximus^g, & in Decem finiunt unitates^h. Sic *decies* pro sæpe, Gen. 31. 17, 42. 2 Sam. 19. 43. Job. 19. 3ⁱ. Vel, 2. dies paucos^k, ut Gen. 24. 55. Amos. 5. 3. & 6. 9^l. Quod accommodatius est scopo, h. e. consolationi, ut 1 Cor. 10. 13^m. 2 Cor. 4. 17, &c. n. Vel, 2. definitè, five de certo tempore^o; idque, vel, 1. de decem annis imperii Trajani p, nempe ab anno decimo Imperii Trajani usque ad Adrianum^r; quod spatium præcisè erat annorum decem, qui hinc polito sunt, quo spatio duravit hæc persecutio t. *Dies pro annis* stylo Prophetico convenit, ut Num. 14. 34. Ezec. 4. 5, 6. Dan. 9. 24^t. & sæpe in hoc libro v. Sed *dies* etiam apud Prophetas *Dies* sunt, non *Anni*, ut quidam somniant. [Quod an rectè dictum vide Synopsin ad *Danielem*.] Apertum est quod dico ex Daniele, qui cum prædixisset rem duraturam annos *bis mille trecentos*, 8. 14. ait *visionem* hanc esse *veram*, 8. 26. i. e. simpliciter, non figuratè, intelligendam, ut docet collatio loci Dan. 2. 45. Nihil adferunt quod ad rem sit qui contrà sentiunt. Nam vox ἐβραϊσθῆ generalis est, & tam de Annis quam de Diebus rebusque aliis accipi po-

test: quomodo autem accipienda sit, docere nos debet loci cujusque materia. Numerorum verò 14. 33. non annis datur *dierum* nomen, sed per totidem annos pertrahitur mora in locis desertis, quot dies exploratores isti in exploranda terra malè insumpserant. Apud Ezec. 4. 6. jubetur Propheta *per 40 dies incumbere lateri suo*, ut intelligat Dei patientiam qui per annos tum 40. pessimos mores populi pertulisset*. Vel, 2. propriè v. Est enim consolatio ex brevitate temporis z. Simplex ac literalis sensus semper retinendus est, nisi perspicua ratio diversum suadeat^a. Christiani isti Smyrnæi post *decem dies* liberati sunt à carcere, Magistratibus meliora de ipsorum vita edoctis, aut aliis acceptis à Roma literis^b, aut quod immoti confisterent^c. *Decem dies* tempus exiguum, Num. 11. 19. factis tamen ad experimentum capiendum, Dan. 1. 12^d. ¶ *Estofidelis* (i. e. constans in fide*, in servandis promissis^f, in debita ac promissa confessione Christi g: Persta^h: Nè deficias à pietate & veritateⁱ.) *usque ad mortem*] Quod notat, vel, 1. vitæ terminum^k, ad finem usque vitæ^l: vel, 2. termini illius modum, nempe mortem pro Christo subeundam^m, q. d. pro Christo vitam etiam profundere paratusⁿ. Idem monitum quod Mat. 10. 22. & 24. 13. Marc. 13. 13°. ¶ *Dabo tibi coronam vitæ*] i. e. Pro corona tui certaminis accipies vitam æternam p. Dabo tibi honorem Regium in vita illa æterna. Eadem locutio Jac. 1. 12. ubi dicta vide, & Psal. 21. 3. & Esa. 62. 2^q.

11. *Qui habet, &c.*] Vide supra v. 7. ¶ *Ecclesiis* Nempe, Smyrnæ, & aliis ejusdem θνητοῦ^r. Debent singuli verbum Dei audire ac si illis solis dictum esset t. ¶ *Qui vicerit*] Qui nec paupertate, nec carcere, nec graviore metu, vinci se patietur^t: non qui sibi indulget, tentationibus omnigenis obsequitur, ad tempus diligens esse videtur v. ¶ *Non, &c.* οὐ μὴ ἀδυνασῇ, &c.] *Non ledetur* (vel, *Nihil perversi patietur*, Sy. Quia qui injuriam patiuntur, iis nocetur, ideo Chald. ܡܝܕܐ ܕܝܠܕܐ ܕܝܠܕܐ ܕܝܠܕܐ. 4. 13. Dan. 6. 2. & Græcum ἀδικεῖν, sumitur pro nocere per μεταλήψιν x.) à morte secunda, P. II. Ti. Ca. &c. Mors prima est corporis, secunda animæ, cum æternæ damnationi addicitur v. Duplex est mors & animæ & corporis, animæ prima mors est peccatum, secunda, projectio à facie Dei in æternum; corporis prima mors est separatio animæ, secunda, cruciatus æterni z. Mortis secundæ mentionem habes infra 20. 6, 14. & apud Chald. Par. Deut. 33. 6. Esa. 22. 14. ubi Kimchi exponit *mortem animæ in seculo futuro* a. ¶ *Angelo Pergami*] Pergamus urbs clarissima Troadis^b, regia Attalidarum^c. ¶ *Qui habet romphæam, &c.*] id est, Gladium. Hoc dicit, respiciens illud v. 16. *Pugnabo cum gladio, &c.* d. [Sensus, q. d.] Qui omnium etiam intimorum in homine exactissimam facit dissectionem, & omnia rimatur. Vide supra 1. 16. & ibi dicta*. Qui animam & corpus romphæâ suâ dissecare & perdere potest. Hunc ergò Christum timete, non persecutores^f. Gladius hic est verbum Dei g, Eph. 6. 17. Heb. 4. 12^h. ut supra 1. 16ⁱ. quo Christus hostes suos pœnis spiritualibus percutit atque interficit^k.

13. *Ubi sedes* (vel, *thronus*, Be. Pi.) *est Satana* i. e. Ubi Satanas regnat, five dominatur^l, per Nicolaitas^m, per Gentesⁿ, per idololatrias tyrannos^o, in idolo Æsculapii. Vide Papinium in Coma Earini, & Aristidem De Puteo Æsculapii p. In loco corruptissimo q, & idolis deditissimo r, ubi residet Prætor Romanus, qui idololatriam tuetur cæde confessorum meorum t: Inter hostes meos professos, Judæos atque Gentiles^t: ubi triumphabat impietas, etiam in judiciis, ubi persecutio & profanitas velut Lege sancita sunt v. ¶ *Et, &c.* καὶ κρατῆς, &c.] *Et* (vel, *Nam*, Pi. vel, *Et* quòd, Be.) *tenes* (vel, *retineas*, Be. vel, *complecteris*, vel, *firmè retines*, Camer. Quamquam in præcipua paganice superstitionis sede habitas, tamen *retinuisti*. Κρατεῖν est *retinere*, non *finere elabi*, ut infra 25. & 3. 11^x. Sic in proverbio apud Galenum, de professione & studio inani dictum, λαβὴν μὲν, καὶ κρατῆς καλῶς, *accipito nihil, & teneto strenuè* y.) *nomen meum*, (i. e. professionem doctrinæ à me traditæ, ut Act. 21. 13. & alibi z.) & *non negasti* (Idem repetit a:) *fidem meam*, Mo. &c. i. e. doctrinam fidei in me^c, vel, à me traditam^d: Non negasti aut verbis,

aut

* G. aut factis, te esse Christianum, ut infra 3. 8*. sed hoc
 † Dur. palam & publice professus es f. Magnum est inter malos
 † G. bonum se præstare: Phil. 2. 15. 2 Pet. 2. 7. Et, &c.
 Kai ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ ἀποκτείνων παρ' οὐμῶν In MS.
 est ἐν τῇ ἡμέρᾳ Ἀντίπας — ὁ, &c. nec aliter legit Latinus.
 Est autem ἐν τῇ ἡμέρᾳ constructio simul cum Trajectione,
 qualis, *Urbem quam statuo vestra est* — pro, *Urbs, quam*
urbem statuo, vestra est. Itā hic sensus est, ἐν τῇ ἡμέρᾳ
 Ἀντίπας, ὁ Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου, ὁ πρὸς μου, ἀποκτείνων ἡ. *Etiā*
in diebus quibus (sub. fuit, vel vixit, Camer. Be. Zeg. Pi.
 Rib.) *Antipas martyr* (vel, testis, Pi.) *ille meus fidelis,*
qui trucidatus est apud vos, Be. Pi. De Antipa nihil in
 † Rib. sic historiis Ecclesiasticis reperioⁱ, quod mirum. Forſan
 Cot. consulo factum, ut sciamus homines pios, obscuros licet,
 † Cot. Deo cognitos esse^k. Fuit hic Pastor sive Episcopus ejus
 Ecclesiæ sub Domitiano, fortis fidei assertor, & ob eam
 † Areth. in in æneo bove combustus^l; ut referunt Metaphrastes Si-
 Par. sim. meon, & Romanum Martyrologium^m. Sed quod ex
 Ham. Q. in feris Græcorum Menologiis dicitur hic passus sub Do-
 Rib. mitiano non magis fidem meretur quā quod dicitur in
 bovem conjectus æneum: quale supplicium ignotum
 est Romanis legibus, quæ & Pergami valebant. Quare
 pro vero haberi debet, Antipam hunc fuisse interfectum
 à plebe commota per Sacerdotes Æsculapii: qualis mor-
 tis pericula sæpe adiit Paulus. Multum erat tam sævā
 morte non fuisse teritumⁿ.
 † G. 14. *Sed habeo adversum te pauca* Nempe dicenda^o,
 † Rib. vel, quæ tibi objiciam & à te velim emendari^p. Vide
 † Me. suprà v. 4. Populi errata Episcopo tribuit^r. ¶ *Do-*
 † G. *ctrinam Balaam* Sic vocat doctrinam Nicolaitarum^t,
 † Gag. quæ illi suppar erat^u; quia utraque permisit & idolo-
 † Me. thytis vesci, & promiscue scortari^v. Vide Num. 23.
 † Dur. & 24. & 25*. ¶ *Qui docebat Balac* (Regem Ma-
 † Par. sic dianitarum, Num. 22. & seq. Id verò quod narratur
 Rib. Me. Num. 25. factum esse ex Balaami consilio, ex tradi-
 Dur. Clu. tione semper apud Hebræos constitit, ut diximus ad
 Gag. Num. 25. & Mic. 6. 5. & 1 Pet. 2. 15. & Judæ 11. Et
 † Er. Jun. colligi id ipsum potest ex Num. 31. 16. v. mittere scan-
 Pi. &c. dalum (vel, obicere offendiculum, Be. Pi. id est, mulieres
 mittere, quæ formā suā scandalo essent^z.) *coram filiis*
Israel i. e. Perniciem frueri Israelitis, Deum ipsis fa-
 ciendo iratum. Sic οὐρανὸν fumitur Jos. 23. 13. 1 Sam.
 18. 21. Psal. 69. 22. & 106. 36. ἐνώπιον cum Genitivo
 hic tantum valet quantum Dativus. Sic 137 sæpe apud
 Hebræos. In MS. est, ὅς ἐδίδαξε τὸν Βαλαὰ βασιλεὺς οὐραν-
 ὸν, i. e. docuit Madianitas in usum & ad preces Balaci
 Regis^a. ¶ *Edere, &c.* φαγεῖν, &c.] *Edere idolo-*
 † G. *thyia* (vel, simulacris immolata, Be. Pi. nempe, à mulie-
 † Pi. ribus Moabiticis & Midianiticis^b. Non tantum Israe-
 litæ illi ederant de immolatis, sed & diis Madianitarum
 cultum exhibuerant: Verum satis hic habuit Christus
 id dicere quod illi Israelitæ cum Nicolaitis habebant
 commune^c.) & fornicari, Mo. Cum dictis mulieribus^d,
 † G. quæ eos ad fornicandum invitabant, eā lege ut prius vene-
 † Pi. sic D. rarentur Camos idolum Moab, vel saltem carnes ederent
 illi immolatas. Consilium autem Balaami erat, ut ab of-
 fenso tantis sceleribus Deo Hebræi defererentur & puni-
 rentur, atque itā à Moabitis devincerentur^e.
 † T. 15. *Itā habes & tu, &c.* Nempe, pro membris Ec-
 † Dur. clesiæ tuæ, cum eos ejicere deberes^f. Debueras ad-
 † G. versus eos uti gladio Christi, sicut Angelus ille gladium
 habens Balaamo restiterat, Num. 22. 22, 23. Peccant
 præfecti Ecclesiarum qui hæreticos in Ecclesia tolerant:
 nec minus peccant subditi cum iis familiariter sine ne-
 cessitate conversantes, quia ab iis grande & manifestum
 imminet fidei morumque periculum, quod Lege divina
 & naturali fugere tenentur^h. ¶ *Quod*
 † E. (scilicet factum tuumⁱ; vel, Quos, V. [quasi legisset &c.])
 † Camer. odi] Ut antè v. 6. Hic Nicolaitarum doctrinam habes,
 † Bri. suprà v. 6. opera. Itaque & corruptissimi erant moribus,
 † Cot. & mores in doctrinam vertebant^l. Illud ὁμοίως [simi-
 liter, quod Vulgatus ponit initio v. seq.] in MS. pertinet
 ad v. 15. ut sit Pleonasmus in τὸς & ὁμοίως. Sic ὁμοίως
 ὁ, Luc. 17. 28. Et quia Pleonasmus iste quosdam
 offendebat, eò factum est ut in quibusdam Codicibus
 ὁμοίως mutaretur in ὁ μὲν^m.
 † G. 16. *Penitentiam age* h. e. Errorem corrigeⁿ. Noli
 † Par. posthac tam remissus esse: utere acrioribus remediis, ut
 † G. in gravi periculo^o. Nicolaitæ igitur videntur palam,

indulgentē Episcopo, cœtus habuisse, & nefaria sacra fe-
 cisse cum fidelium scandalo^p. ¶ *Sin minus* i. e. Ni
 id facis^q. ¶ *Veniam tibi* Ut te ob negligentiam^r
 puniam^r. Eadem locutio quæ suprà v. 5. ¶ *Et*
 † G. *pugnabo cum illis* (i. e. tuis qui illam doctrinam sequun-
 † Rib. tur^t: & tecum, & cum illis^v.) *in gladio oris mei* Poe-
 † T. sim. nas minando vel irogando^x, sententiam mortis in eos
 Par. ferendo^y, & inferendo^z; eos convincendo & damnan-
 † Par. do^a: vel, verbo meo, quod solum sufficit ad omnes
 † Me. impios perdendos^b. Prophetas suscitabo in Ecclesia
 † Par. qui id faciant quod Episcopus negligit, & fortiter se
 † Gag. opponant Nicolaitis & plebem ab eis abstrahant. Dicitur
 Christus facere quod per Prophetas facit, sicut Deus
 dicitur pugnasse, pugnantes Israelitis, Exod. 14. 14, 25.
 Deut. 1. 30. & 3. 22. Jos. 10. 42. & 23. 3. 2 Par. 20. 15. † G.
 Allusio est ad historiam veterem. Nam & Balaam &
 ejus consilium secuti Ismaelitæ gladio periire, Num. 25. 5.
 & 31. 8. † G. sim.
 17. *Quid spiritus dicat, &c.* i. e. Quid visum hoc
 Rib. dici velit Pergamenæ Ecclesiæ & ejus filiabus. Vide
 suprà 7. 11. ¶ *Vincenti* i. e. In fide vera perseve-
 † G. ranti^s, & strenuè se opponenti Nicolaitis^t. ¶ *Da-*
 † Par. *bo, &c.* Δώσω αὐτοῖς φαγεῖν, &c.] *Dabo ei edere* (Nam so-
 † G. sim. lebant victores epulo excipi, Gen. 14. 18. v.) *ex Manna*
 † Par. Rib. *illo abscondito*, Pi. i. e. ex Manna vero & cœlesti, Joh. 6. 31.
 † L. Alludit ad Psal. 105. 46. & Joh. 6. 1. Per Manna hoc
 † Be. intelligit, vel, 1. cognitionem exactiorem non tantum
 præceptorum Dei, sed & dispensationum ejus. Vide
 quæ dicta ad Joh. 6. 33. Ea res magnam in se habet
 dulcedinem quæ per Mannæ dulcedinem adumbrata
 est^k. Vel, 2. consolationem spiritualem^l, quam Deus
 † G. Christianis exhibet in hac vita; quæ oritur ex praxi
 † Me. T. virtutum Christianarum, præsertim ex confessione Chri-
 Ham. sti & perpeffione pro eo^m. Vel, 3. gratiam Dei per
 mortem Christi partamⁿ. Vel, 4. Jesum Christum^o,
 † Pi. quem Deus vincenti promittit, qui est panis de cœlo verus,
 † Gag. Par. Joh. 6. 32. plenamque Christi in cœlis fruitionem^q.
 Dur. Clu. Manna absconditum vocat, vel, 1. q. d. τὸ νοστήον. Vide
 † Gag. quæ de similibus locutionibus diximus ad Mat. 26. 29.
 † Gom. Luc. 22. 16. Sic ὁ ἐν νεκρῶν, Rom. 2. 29. ὁ νεκρὸς ἀνδρῶν
 † G. & c., 1 Pet. 3. 4. Vel, 2. per allusionem ad Mannæ
 † Cap. sim. urnam jussu Dei in Sacrario juxta Arcam Foederis re-
 Cot. Par. conditam^t; vel, 3. q. d. repositum, ut solent quæ ser-
 † Me. vantur in loco abdito. Vide Psal. 31. 20. Vel, 4. quia,
 † Gom. ut Manna Israelitis ignotum erat, unde & illi nomen,
 † Me. Exod. 16. 15. v. [ita] hoc Manna est ignotum inex-
 † Gom. pertis^s, & impiis^y, & omnibus quibus non revelatur
 † Me. à Patre, Matth. 11. 25, 27. & 17. 17. vel, 5. quia non
 † Per. omnibus datur, sed reservatur electis^a. ¶ *Calcu-*
 † Par. *lum, &c.* ἡσάρον λαβὴν] *Calculum* (vel, *Lapillum*, Camer.)
 † Gom. *album*, sive *candidum*, Be. Pi. Er. &c. *Calculorum* mul-
 † Rib. tiplēx erat usus apud veteres; 1. ad computandum^b; 2. in
 † Per. Rib. judiciis; 3. in Comitibus^c, & suffragiis ferendis; 4. ad
 † Per. notandos dies^d; 5. in theatris & certaminibus^e. † Per. Rib.
 [Hinc variant:] Per *calculus album* hic intelligit, vel, 1. summam
 † Zeg. dignitatem & felicitatem^f, vel, sententiam fe-
 † Me. T. licitatis gloriæque æternæ^g; vitam felicissimam quæ in
 † Rib. hac vita incipit, sed plenè in futura possidetur. Felices
 † Gom. dies albis lapillis numerabantur; nigris infelices^h. Vel, 2.
 † Pi. sim. absolutionem, publicam scilicet & plenissimam, Matth.
 † Par. Dur. 25. 34. symbolum testemque sententiæ absolutoriæ
 † Rib. Christi Judicis^k. Judices albis calculis utebantur ad
 † Pi. sim. absolvendum, nigris ad condemnandum^l: de quo vide
 † Clu. Budæum in Comment. & Erasim. in Prov. m. Sed obstat
 † Rib. quod 137 non dabatur reo, sed in urnam mittebaturⁿ.
 † Pi. Clu. Itā quidem, sed Filiis Dei calculus datur quo absolvun-
 † Rib. tur. Typi autem ad rerum quarum typus sunt naturam
 † Rib. inflecti debent^o. Vel, 3. symbolum victoriæ & præmii
 † Rib. vincenti debiti^p. Agitur hic, ut ex omnibus his Epi-
 † Pet. Var. stolis constat, de præmio 137 ἀθλητῶν^q, sive victorum
 † Cot. in Agonibus^r. Liqueat id ex præcedentibus, cum qui-
 † Pet. ib. bus hæc jungenda sunt. Alluditur hic ad Hieronica-
 † Ham. rum præmia, quibus dabatur epulum de publico. Non
 † sim. Pet. temerè autem admittebantur, nisi symbolo fidem facerent
 se esse 137 ἱερὰν συνοίαν^v. Quomodo etiam annonam civi-
 cam panemque gradilem accipiebant datis tesseris. Erat
 ergo hic calculus albus symbolum & tessera 137, ut
 admittantur ad epulum Mannæ quo eos Dominus ex-
 cipiet. Nec mireris tesseram hic appellari *calculus*,
 cum

† Pet. ib. cum & titulus *anew* in Jure vocetur †. Iis qui in sacris Græcorum certaminibus vicerant dabantur *επιδόματα*, i.e. *frumentationes*, aut *reditus* quidam. Docent id nos Vitruv. Præfatione l. 9. Plin. Epist. 119. & 120. Justinus ad Zenam. De ea re, cum à certamine abibant, accipiebant tesseram cum inscriptione quantitatis ejus quod accepturi erant. Et hoc esse quod vult dicere Arethas. Et *tessera* hîc comparatur Spiritus Sanctus, quem qui habet certus est perpetuæ opimitatis †. Oi *βεβαρτοι* victori dederunt *calculum album*, cui ipsius nomen inscriptum erat cum qualitate præmii. Solebant & Romani Cæsares in ludis suis in populo projicere tesserarum ligneas, quibus inscriptum est nomen Frumenti, Argentii facti, Servorum, Vestium, &c. Ei autem qui aliquam ex his arripuit datum est quicquid in tessera ejus scriptum erat. Sic & Aristides orator dicit se ab Æsculapio *ψήφους* accepisse. Vide Canter. Nov. Lect. 5. 21 v. ¶ *Et in calculo nomen novum* id est, [Vel,] renovatum, ut Joh. 13. 34. & 1 Joh. 2. 8. vel, rarum, eximium & præclarum, ut *novum* sumitur Psal. 33. 3. Apoc. 3. 12. & 14. 3 v. i.e. Ut sit & dicatur filius & hæres Dei †, Joh. 1. 12. Rom. 8. 17. 24. Hæc appellatio desumpta est ex Esa. 62. 2. & 65. 15. ut est in Græco b. In calculis scribebantur nomina, tum absolvendorum aut damnandorum, tum eorum, quibus in comitiorum suffragiis favebatur c. Hoc autem nomen à se incidi pronunciat Dominus, quia cavebatur nè quis nomen suum tesseræ inscriberet d. ¶ *Quod nemo scit nisi qui accipit* Ut tesseram inspicere potuit is solus qui habuit, & cui ille patefecerit †: q. d. Ineffabile est hoc nomen, five hæc beatitas, filiorum Dei f. Id nomen quanti sit nemo scit nisi qui id experitur g. Vide Joh. 1. 12. Gal. 4. 6. Vide quantum differat hæc tessera ab illis *επιστάσεις*. In illis quivis legit quid valeant; hæc quantum valeat novit is demum qui eam habet h.

18. *Angelo Thyatiræ* Non fuit hic Carpus, sed aliquis eo vetustior. Est autem Thyatira urbs modò Mysiæ, modò Lydiæ, attributa i; urbs ultima Mysiorum, colonia Macedonum k. Hæretici hinc contendebant rejiciendam esse Apocalypsin, quia nulla jam erat Ecclesia Thyatiræ l. Resp. 1. Johannes ergò hîc Prophetice prædicat statum futurum illius Ecclesiæ m. 2. Fuit ibi Ecclesia, sed ex Judæis, non ex Gentibus, ut Thessalonicæ ante Pauli adventum n. Ibi erat Lydia illa Act. 16. Et in locis illis vicinis Johannes diu prædicavit, &c o. ¶ *Qui habet oculos tanquam flammam ignis* i.e. Qui est perspicacissimus p; qui videt scelera Jezabelis, quæ tu non vides, aut ad ea connives q: qui iram suam ostendet in fornicariam illam, &c r. Vide supra 1. 14. ¶ *Et pedes, &c.* Ut supra 1. 15. Cujus actiones omnes & puræ sunt & splendide v, justæ & incorruptæ; & cujus potentia est irresistibilis x: qui hostes *confringet*, &c. ut hîc sequitur y.

19. *Fidem & charitatem* Egregiam bigam, ut Gal. 5. 6. Eph. 6. 23. &c z. ¶ *Et, &c. Kai. & δακνόντων* Et subministrationem, Be. Pi. i.e. Benefacta in pauperes z, in sanctos b. Ità vox ista sumitur 2 Cor. 9. 1, 12, 13 c. Al. Functionem ministerii tui cum diligentia d. ¶ *Patientiam* i.e. Constantiam in adversis ferendis †, Christi causâ f. ¶ *Novissima plura prioribus* id est, Profectum tuum in pietate, fidelitate & patientia g: Opera tua esse numero plura, gradu vividiora, & magis spiritualia præstandi modo h. Magna laus Episcopi, non modò non fatiscere sub longo labore & malis, sed in dies proficere in melius i.

20. *Pauca* Non quòd levis esset culpa, sed medici instar extenuat morbum, ut æger non desperet, sed curam admittat k. ¶ *Quia, &c. ὅτι ἐστὶν ἰδιώτης*, ut Matth. 26. 54. 1 Cor. 11. 17, 23. 2 Cor. 1. 14. ¶ *permittis* (Cum impedire possis l: quòd eam non coerces censuris Ecclesiæ m. Pro iis G. habet *ἀφέν*. Sic MS. & ita legerunt Veteres omnes. Scriptum autem hîc per incuriam *ἀφέν*, pro *ἀφέν*. Sensus est, *Volo ut dimittas illam uxorem*. Id enim *ἀφέν*, ut videre est 1 Cor. 7. 11, 12, 13. At verò *ἀφέν* in Indicativo Græcè non dicitur n.) *mulierem* (Solet Diabolus ad talia sæpe adhibere mulieres, quia hæ & citius falluntur, 2 Tim. 3. 6, 7. & vehementius ac diligentius agunt quòd illis lubet, & facilius sæpe & effi-

caciùs venenum suum aliis infundunt o.) *Jezabel*, Be. o Dur. Pi. &c. *Jezabelem* hîc vocat, vel, 1. Synagogam universam Pseudo-apostolorum p, vel Judæorum q; vel, ordinem Doctorum, qui hæc ibi docebant, quos *mulieris* nomine notat, quòd virorum titulo indigni essent r: vel, 2. hæresin Nicolaitarum ||, vel Gnosticorum †: [de quibus fusè hîc differit Ham.] vel, 3. virum aliquem, quem ob peccati molliem *mulierem* appellat t: vel, 4. uxorem Episcopi Thyatirensis v, ut putant Veteres; sic dictam ideo quòd rerum malarum esset magistra, & in Ecclesia primi viri uxor, sicut vetus illa Jezabel Regis uxor fuit Achabi, 1 Reg. 16. 31 x. Sed istius rei nulla est probatio, & Johannes acrius Episcopum reprehendisset y. Vel, 5. mulierem quampiam in illa urbe z, hæreticam a, nobilem & potentem b, & persecutricem c; auctoritate & sanctitatis specie illustrem, sed impuram d, scortum e, & veneficam f, illi Achabi uxori similem g, vafritie & nequitia, &c h. ¶ *Quæ se dicit* (sed falsò i: *Propheten*) Vel, *Prophetissam*, Be. Pi. Quæ prædicat futura k. Sicut illis temporibus erant quædam scemina verè instructæ Prophetiæ dono. Act. 21. 9. ita erant quæ falsò id sibi arrogarent; quales postea illis in locis Priscilla, Maximilla, Quintilla. In MS. ἡ λέγουσα αὐτὴν, ut rectus sit pro obliquo: quod Johanni perquam familiarè. ¶ *Docere, &c. διδάσκειν καὶ παραδίδωμι, &c.* Διδάσκειν καὶ παραδίδωμι [sic enim G. legit:] i.e. ἡ διδάσκουσα παραδίδωμι. Docet, nimirum quasi Prophetico Spiritu: nam alioqui *feminis docere non permittebatur*. Vide quæ dicta 1 Cor. 14. 35 l. & 1 Tim. 2. 12. Quin & Prophetissæ illæ extraordinariæ, quales erant Philippi filia, Act. 21. vetantur publicè & autoritative prædicare; & silentium illis injungitur 1 Cor. 14. ubi tamen de Prophetis extraordinariis sermo est m. *Docere & seducere meos servos* (h. e. m Dur. membra familiæ & Ecclesiæ meæ; non Paganos, sed Christianos, eosque inprimis qui & doctrinâ & vitâ inculpati erant. Hoc dicit, tum, ad exaggerandum peccatum & seducendum, & eorum qui seducuntur; tum, cautelæ ergò, nè quis securus sit, &c n.) *fornicari* (vel, i. o Idem. spiritualiter, deficiendo à Deo; vel, 2. corporaliter o: o Gag. dum docerent, scortationem non esse peccatum p:) & *idolothyta manducare*, Mo. &c. Non obstante scandalo q, vel, periculo relabendi in idololatriam r, vel, præcepto five decreto Apostolico †, Act. c. 15. v. 29. ubi dicta vide t.

21. *Dedi illi tempus, &c.* Non statim illam ex hac vita eripui, sicut merebatur, etiam secundum Mosis Legem; cum ad malas doctrinas suam etiam impudicitiam adjungeret, suspicante fortè, sed non planè id sciente, Episcopo. Facile à Scortatione ad Adulteria venit, ait Dion v.

22. *Mittam* (vel, *Dejiciam*, V. fim. Be. Pi.) *eam in lecium* Non voluptatis, luxûs x, amoris y, sed languoris & doloris z, vel, in quo cubant ægroti: de quo vide 2 Sam. 13. 5, 6. 2 Reg. 1. 4 a. ¶ *Qui machantur cum ea* Vel, 1. spiritualiter b, per Idololatriam, quæ passim *adulterium* vocatur c: vel, 2. corporaliter d, simpliciter †, [five propriè.] ¶ *In tribulatione, &c.* Vel, internâ, h. e. tormento conscientia: vel potius, externâ; aut, à magistratu animadversuro in foedissimas impunitates, aut ab hostibus ||. Moechabatur illa cum multis suarum sententiarum hominibus: quibus Deus mala gravia minatur. Vide ad Ezech. 13. 18. & seq. ¶ *Nisi pœnitentiam, &c.* En longanimitatem Dei. Impurissimum scortum ad pœnitentiam revocat f. Crudelis ergò erat Tertulliani & Novatianorum sententia, quâ fidelibus in moechiam, aliâve peccata mortalia, lapsis veniam & reconciliationem Ecclesiæ & Dei denegabant g.

23. *Filius ejus* (i.e. Ejus adulterinam sobolem h, liberos & domesticos i; vel, discipulos k:) *interficiam in morte* Nempe secundâ l: vel, peste m, quæ *ἐξ ὧν* dicitur mors, ut Matth. 24. 7 n. & infra 6. 8 o. Aut est Pleonasmus Hebraicus emphaticus, q. d. Internecone delebo p, interfectione interficiam: Geminatio Hebrais significatum augeat: omnino perdam q, nè ad hæreditatem sibi non debitam perveniant. ¶ *Scient omnes Ecclesiæ* Quæ sunt in Lydia, Mysia, & locis vicinis r. ¶ *Scrutans renes & corda* i.e. Intimas cogitationes cordisque affectus †, in Jezabele t. Eadem locutio Jer. 11. 20. & 17. 10. & 20. 12. Per renes intelliguntur De-

sideria,

fideria, ut & Psal. 139. 13. Prov. 23. 16. Jer. 12. 2. Per
cor Cogitata, ut 1 Sam. 16. 7. 1 Reg. 8. 29. 1 Par. 28. 9. &c.
Hoc vult Christus, Quomodo adulteria quamvis maxime
tecta me laterent, qui & primas cupiditates & delibera-
tiones eo tendentes introspectio v? Hoc dicit, quia mu-
lier illa ejusque comites sanctitatem simulabant, & sce-
lera tegebant; alii autem non se prodebant, sed animo
tamen assentiebantur illis. At, inquit, imposturae ejus
haud clam me sunt, agnoscent omnes omniscientiam &
Divinitatem meam. ¶ *Et dabo unicuique ve-*
strum, &c. A tertia persona transit ad secundam, ut saepe
fit in Prophetis. Hic sermo pertinet ad Thyatirenses
qui se à falsa Prophetide decipi siverunt. Jubetur Epif-
copus hæc illis dicere; bonis verò, ea quæ sequun-
tur.

24. *Vobis, &c.* *Τῶν ἡμετέρων, ὅς τις λαοί, &c.* Illud
omittitur in MS. & Græc. cod. Complut. & Reg. c.
& bene d. Duo enim Thyatirensium genera designat
Christus. Sed alii cod. Græci & legunt f, quomodo
& Arctas. [Sic vertunt:] *Vobis autem* (Nempe, Pa-
storibus Ecclesiæ Thyatirensibus, Be. sim. Er. Mo. &c. Qui scilicet vestrae fidei concre-
diti sunt i; h. e. reliquis de grege k, qui in sana doctrina
perstitistis l. Et hic ponitur pro id est m. ¶ *Qui-*
cunque, &c. *ὅσοι ἐκ ἐχθρῶν, &c.* Est hic Verbum perso-
næ 3. pro 2. quod frequens Hebræis post Pronomen re-
lativum n. *Quicumque non habent* (i. e. non recipiunt,
non tenent o, non approbant p. *Εχθρῶν* hic quod *πρατέρων* q,
suprà r, & v. seq. t. *adherere ei* t. *doctrinam hanc*, Mo. Ili-
Pseudoprophetidos v. ¶ *Qui non, &c.* *οὐκ ἐροῦσιν*

τὰ βαθεῖα—ὡς λέγουσιν Non cognoverunt (vel, approba-
runt, Pi. La. Me. Gom. &c. ut Matth. 7. 23.) *profunda*
(i. e. solertia consilia v, profunda mysteria z.) *Satanae*,
(Quia Deus habet profunda sua, 1 Cor. 2. 10. Satanæ
impietatis suis profunditatem tribui amat a.) *quem-*
admodum dicunt, Mo. vel, ut aiunt, Pi. Be. &c. id est,
sicut loqui & jactare solent b: q. d. Ità illi appellant
suos errores & commenta c. Illud autem, *ὡς λέγουσιν*,
referendum non ad *Satanae* nomen d, sed ad *τὰ βαθεῖα* e.

Ipsi vocabant *τὰ βαθεῖα* f *γνώσεις* f, profunda mysteria re-
ligionis & veræ felicitatis g, doctrinam subtilem & mirè
profundam h, rerum divinarum abstrusissimarum cogni-
tionem i, sibi solis comprehensibilem k, abstrusam sapi-
entiam & Apostolicam longè perfectiorem l; putantes se
perspicere quod non perspicerent alii, *ἀδελφοί* esse Scor-
tari & Vesci immolatiis. At Christus dicit esse *pro-*
funda Satanae; quibus opponuntur *profunda Dei*, 1 Cor.

2. 10. Rom. 11. 33. Simile loquendi genus, ubi in ser-
mone alieno ponuntur verba rei, non personæ isti, con-
gruentia, habes Esa. 31. 9. & 44. 19 m. ¶ *Non mittam*
super vos aliud pondus Vel, *onus*, Be. Pi. vel, i. pœnæ n,
five comminationis aut denunciationis o, ut *onus* sumit-
tur Jer. 1. 23 p. Sic legimus *onus Babylonis, Edom, &c.*

q. d. alias tribulationes q. Aduersum vos nihil gravius
denunciabo, contentus vobis significasse quid in vobis
requiram r. Non immittam vobis aliam tribulationem
quàm hæcenus habuistis t. Vel, 2. tentationis arduæ
& difficilis. Sufficit vobis, quod cum istis scandalis,
hæresibus, dolis atque illecebris, conflictati estis u. Vel, 3.
præcepti v, ut Act. 15. 28, 29. x. q. d. Non præscribam
vobis alias vivendi leges quàm quæ per Apostolos tra-

ditæ sunt y. Non imponam vobis graviora mandata z,
ut observationem Legis a, aut ullius ceremoniæ b, quàm
Pseudo-apostoli vobis imponunt c; sed illud duntaxat
onus, de quo Act. 15. 28 d. quod quidem pondus est
Gentibus libertati carnis assuetis*, sed pondus longè
minus & mitius quàm sit vel Gentilium, vel Judæorum f.

Jactant illi se rerum multarum cognitione: Eam à vo-
bis non exigo. *Βάλετε βάρος ἐπὶ τὴν ψυχὴν* idem quod *ἐπι-*
βάλετε βάρος, *exigere aliquid ut ad salutem necessarium*, Act.

15. 28 g. Satis ad salutem vobis erit, doctrinam per
Apostolos traditam fideliter tenere h.

25. *Tamen, &c.* *Πάντα, &c.* *Tamen* (vel, *Tantum*:
Sic *πάντα* sumitur Luc. 11. 41. & 12. 31. Act. 20. 23.
Respondet Hebræo *כִּלְכִּל* i.) *id quod habetis* (i. e. Dogma
Evangelicum k, quod bene percepistis l; vel, sanam do-
ctrinam m, vel, mandata quæ accepistis n:) *tenete* (vel,
retinete sine ulla mutatione o.) *donec venero*, Pi. sic Be.

Vel, i. ad iudicium adversus Jezabelem p. Vel, z. ad

pleniorum mundi reformationem q, & Evangelicæ doctri-
næ patefactionem; q. d. donec Judæi & Gentiles in
unum populum conveniunt: neque enim illud Act. 15.
in omne tempus præceptum est, sed cessante causâ [of-
fensione Judæorum:] cessavit effectus, & quod tunc
comedi non licebat; postea licuit r. Vel, 3. ad excin-
dendos Judæos & Gnosticos persecutores Christiano-
rum t. Vel, 4. corpore meo, in nubibus, e coelo u, ad
iudicium v: quod quia incertâ die promissum est, sem-
per à Christianis expectari debet x. Secundum hunc
Christi adventum memorat, ut doceat, se certò rediturum,
& de Ecclesiis suis examen instituturum; & debere fide-
les hunc unicum perseverantiæ suæ terminum consti-
tuere y. Pro *ἀρχῆς* z in MS. est *ἐκ τῶν* z, quomodo Matth.

1. 25. & alibi saepe z.

26. *Et, &c.* *Καὶ ὁ νικῶν—δύσω αὐτῷ ἐξουσίαν ὅτι ὁ θς*
ἐδίδωκεν Et (vel, Nam, Pi.) *vincens* (vel, *quod attinet ad*
eum qui vicerit, Pi. Est hic Hebraismus: nam Græca
constructio fuerat *τὸν νικῶντα καὶ τὴν νίκην*, omisso illo *αὐτῷ*
quod sequitur t. Nominativus absolute positus a, ut

Psal. 11. 4. & 18. 31. Rom. 8. 3 b. vel, *si quis vicerit*, Be.
sic Vulg. Nempe impietatem c: qui non cesserit terro-
ribus aut blanditiis impiæ Jezabelis d: qui ista mala
dogmata spernet. Repetitur semper illud *ὁ νικῶν*, sed in-
telligendum pro re quaque subjecta *.) *Et custodierit*
(vel, *retinuerit*, Ca. *servaverit*, Pi. *observaverit*, Be. La.)

usque in finem (scilicet hujus vitæ f, ut suprà v. 10 g, vel,
militiæ sive pugnae. Prius enim non habetur victoria,
nec datur corona h.) *opera mea*, (i. e. vel, i. à me
patrata i, q. d. qui oculos & mentem jugiter intendit
in opera mea & perseverantiam meam, ut me utraque in

re imitetur l: vel, 2. à me præcepta k, ut Joh. 6. 28, 29 l.
Præcepta de operibus m, & pietatis communibus, &
vocationis propriis n. Hoc ipsum dicitur *την ἐν τῷ*
λαῷ, sive *τὴν λόγον*, sive *τὸν λόγον*, infra 3. 8, 10. & 12. 17.
& 14. 12. & 22. 7, 8 o. qu. d. qui cessavit à propriis
operibus, ut Heb. 4. 10. & mihi vivit, ut est 2 Cor. 5.

v. 15. voluntatem meam pro regula, & gloriam meam
pro fine, habens p.) *dabo illi potestatem super Gentes*,
Mo. [Variè explicant:] Eveham illum in gradum
Presbyteri, ut judicet de iis qui non Christianè, sed
ἐδιδωκεν, vivunt. Vide Matth. 18. 17 q. Al. Sensus est,

Sceptro verbi hostes veritatis prosterneat & comminet,
2 Cor. 10. 4, 5 r. Al. Dabo illi magnam vim & effi-
caciā in Gentium conversione & sanctificatione t:
Propagabunt Evangelium inter Gentes, iisque conversis
Episcopi erunt u. Al. Dabo illi communionem regni
& gloriæ meæ, Matth. 19. 28. & 25. 34. Rom. 8. 17.
1 Cor. 6. 3. Eph. 2. 6. 2 Tim. 2. 12. & 3. 21. & c. 4.

v. 4 v. Participabit de mea victoria in gentes x, vel de
meo dominio & gloria in cœlis y. Potestatem exerce-
bunt in die iudicii in omnes gentes quæ Christo non pa-
ruerunt z, & in eos à quibus tentati sunt ut corrupere-
rentur a; judicantes eos cum Christo, & æternæ morti
tradentes b. Quod hic promittitur non datur in hac
vita c, ut plerique volunt, sed post mortem d; non enim
promittitur pugnanti in terris*, sed victori seu perse-
veranti ad finem vitæ f.

27. *Et, &c.* *Καὶ τὴν νικῶν, &c.* Est ex Lxx Psal. 2. 9.
ubi non legerunt ut Masoretæ, *וְיַרְבֵּן*, sed *וְיַרְבֵּן*,
à *וְיַרְבֵּן*, non à *וְיַרְבֵּן*, sensu eodē recidente. Nam quia
pastores regunt pecus, ideo regimen quaecunque per
μετὰ τὴν ψυχὴν exprimitur *pascendi* vocabulo, etiā in ma-
lum tendat eorum qui reguntur. Apparet id Mic. 5. 5.

Virga ferrea non aliud est quàm Gladius: per quem figu-
ratè hic intelligitur Verbum Dei, cujus pars est & Ex-
communicatio. Sic & infra 12. 5. & 19. 15 g. Sensus,
Loeo Pastoralis potestatis Regiam exercebit potestatem,
tum, i. gratiæ, quā nonnullos potenter arguet de pec-
cato, & ad contritionem, poenitentiam fidemque, per-
ducet; tum, 2. vindictæ, quā rebelles perdet, atque
itā pulso Ethnismo Christianismum introducet. Est au-
tem in hac phrasi elegans variatio à more Pastorum,

qui virgā tantūm regunt gregem: qui autem Gentiles
pascit cibo verbi, Dei potentiā opus habet, quā cōrda
percutiat, &c h. *Reget* (vel, *Pascet*, V. D. Pi. vel, *Instat*
pastoris reget, V.) *eius virgā ferreā*, Be. Pi. &c. i. e. vel, i.
rectissimā, sive æquitatis i, severā & constanti autori-
tate & iustitiā k, virgā inflexibili ad malum: vel, z. ad

1 Me. E. virgâ durâ¹, ut sequitur^m, duriter & severè : nam *fer-*
^m E. rum in Metaphorâ usurpatur pro duroⁿ : & *virga ferrea*
ⁿ D. Prov. semper in malum sumitur, ut Psal. 2. 9. Apoc. 12. 5. &
2. 3. 78. 19. 15°. ¶ *Tanquam*, &c. [ὡς—ὡντείσθεται] Vel,
^o Rib. ὡντείσθεται, [ut G. legit additque,] est Futurum pro
P G. quovis tempore more Hebræo P. *Sicut vasa fictilia con-*
^q Me. sim. *terantur*, Be. Pi. vel, *confringentur*, Vulg. Ex. i. e. irre-
D. parabiliter q. Ità eos tractabit quomodo vasa fictilia
^a G. frangi solent, sine sp̃e restitutionis, Jer. 19. 10, 11^t. Ar-
† G. sim. gilla dum in manu est figuli fingitur & refingitur facile,
Me. Jer. 18. non idem [forsan *item*] in fictili fracto †. Ver-
ba sunt ex Psal. 2. 9. Res ipsa alludit ad id quod præ-
dictum Jehu, 2 Reg. 9. 6. Significatur autem Exclusio
perpetua à communione, quæ poena Idololatriæ & Adul-
teros primis temporibus sequebatur^t. Al. Quoniam
conversionis ad fidem consistit in poenitentia, quæ *contritio*
^z G. *cordis* dicitur Psal. 51. 17. omnemque ad relicta pecca-
ta reditum excludit ; id quod melius exprimi nequit
quàm per *contritionem vasis fictilis*, ideo conversio illa
hâc phrasi significatur & hic & Psal. 2^v. ¶ *Sicut*
^v Ham. (Similitudinem, non paritatem, significat, ut Luc. 22.
v. 29^s.) ¶ *Ego accepi à Patre meo*] Nempe, potestatem
^z G. in gentes v, judicandi potestatem^z. Et rem respicit
^y Ca. quæ datur, h. e. dominium ; & modum quo datur, h. e.
^z G. fic certitudinem quâ possidetur, quæ illis cum Christo com-
Me. munis est^a.
^a Dur.

28. *Et dabo illi stellam matutinam*] Locutio hæc est Rabbiorum: dicunt enim כוכב הבוקר^b. Intelligit, vel, 1. lumen gloriæ & claram visionem Dei^c; *fulgorem*, non qualiscunque stellæ, sed *Luciferi*, qui cæteras stellas multum vincit. Vide Homer. & Virg^d. [eorumque verba in G.] vel, claritatem cœlestem corporum in resurrectione^e. Vel, 2. certam indubitatamque spem æternæ lucis mox secuturæ^f. Vel, 3. Angelum aut Archangelum custodem^g. Vel, 4. Spiritum Sanctum, qui *πνεῦμα*^h dicitur 2 Pet. 1. 19. qui solem justitiæ comitatur, præitque uti aurora Solem^b. Vel, 5. *ἀνατολήν*, h. e. Gentes in Oriente, ubi oritur stella matutina & solem antecedit, quas ad fidem convertet, &cⁱ. Vel, 6. ipsum Christum^k, qui dicitur & *Lucifer*, 2 Pet. 1. 19. & *Sol justitiæ*, Mal. 4. 2^l. & *stella matutina*, Apoc. 22. 16^m. quæ fulget in caligine, terminus noctis est & initium diei; & majorem promittit claritatem, quam Sol statim allaturus est. Sic ergo dicitur Christusⁿ, vel, 1. ob summam ejus eminentiam, ut hæc stella reliquas antecellit^o. Vel, 2. quia Christus natus, & resurgens^p, dispulit aut dispellet tenebras ignorantie, peccati^q, infidelitatis & errorum omnium^r, & mortalitatis; & luce fidei totum mundum replevit, & in semetipso exemplum gloriöse nostræ resurrectionis futuræ præbuit^t, & in mortis caligine sanctis adest lucemque illis & lætitiā præbet, & venientis jam beatitudinis, quasi majoris claritatis, nuntius est^v; nec minùs gratus est fidelibus quàm stella matutina iter facienti in tenebris noctis, &c^x.

CAP. III.

i. **E**cclēsiæ Sardis, [Ἐν Σάρδεσσι] Sardensi, Er. *Quæ*
est Sardibus, Be.Pi. Sardes Crasi regia Horatio,
opulentissima olim urbs ^a. ¶ *Qui* (Periphrasis
^a G.
^b Pi.
^c G.
^d G. Pi.
^e G.
^f Dur.
^g Pi. Dur.
^h G.
ⁱ Be.
^k Par. sim.
Dur. D.
Zeg.
^l G.
^m Be.
ⁿ G.
^o G.)
est Christi ^b :) *habet* (nempe in potestate sua ^c :) *septem*
(vel, *septem illos*, Be.Pi.) *spiritus Dei*, (de quibus vide
suprà i. 4. ^d. & infrà 5.6. per quos hominum salutem
procurat ^e : quos *habere* dicitur, quia illi commissa est
dispensatio donorum & gratiarum Ecclesiæ ^f.) &
septem stellas] De quibus cap. i. 16, 20 ^g. Qui Episco-
pos omnes officium facientes charissimos habet, ac plus-
quam alios curat, & officium non facientes abjicere
potest. ¶ *Novi opera tua*] Quædam facis speci-
osa ^h. ¶ *Quia*, &c. [ὅτι, &c.] Nempe quòd dicaris vivere
(i. e. celebraris quasi vivus ⁱ, vulgò haberis vir bonus
& fidelis ^k : quia intima tua non nòrunt, te pro bene
Christiano habent ^l. *Vivere* hîc est bonos fructus ede-
re ^m, vel, secundùm Christum vivere ⁿ,) *sed mortuus*

ſis, Be.Pi. ſcilicet reipſâ °, ſpiritualiter, ut 1 Tim.5.6 P. ° *Caner.*
 Eph.2.1. vide ad Mat.8.22 q. i. e. hypocrita r. Volu- P li.
 taris in peccato homines latente, ac tali quod te à meo qG.
 favore & vita æterna excludat. Tales *mortui* dicun- r lar.
 tur †. Peccas negligentia muneris tui in docendo & † G.
 corrigendo populo, ſcandalis avertendis, hæſibus re-
 primendis t. Nullos edis fructus dignos eo qui vivere ° Me. ſim.
 dicitur v. T.

2. *Esto vigilans*.] Ad cognitionem defectuum tuorum ^{v D.}
 & gregis tui ^x. Experiſcere è ſomno negligentia & ^{x La L.}
 ſocordia tuæ ^y. Attende tibi; cave ab omnibus cri- ^{y Rib. Me.}
 minibus: non enim ſufficit ab aliquibus eſſe immunem.
 Vide Mat. 24. 42. ^{z G.} ¶ Et, &c. *Kai ſingor*, &c.] ^{z G.}
 Et confirma (nempe in fide & virtutibus ^a: conforta, h.e. ^{a Mc. ſic}
 piis monitionibus & exemplis revoca in viam ^b.) *reli-* ^{Par.}
qua (i.e. vel, 1. reliquos ^c, præter te ^d; Eccleſiæ mem- ^{b Par.}
 bra fidei tuæ commiſſa ^e: vel, 2. bona opera quæ ſu- ^{c Camer.}
 perſunt ^f: vel, 3. reliquias operis Dei in nonnullis ſi- ^{ſic Me.}
 delibus, vel bonos aliquos motus fructuſque miniſte- ^{d Par.}
 rii tui in populo ^g.) *moribunda*, Pi. Be. i.e. morti vi- ^{* Par. ſim.}
 cina ^h, ut Luc. 7. 2. valde ægra in fide & pietate ⁱ; in- ^{D.}
 firma ^k, citò moritura ^l, niſi confirmentur ^m. Virtutes ^{f Rib.}
 mutuo gaudent comitatu: quòd ſi una deſit, facilè per- ^{g Dur.}
 eunt cæteræ, Deo homines obdurante & trahente in ^{h Par. ſim.}
 malos ſenſus. *Omne in præcipiti vitium ſtetit* —. Hoc ^{Rib.}
 ergò vult, vide nè unum crimen negligendo planè ſias ^{i Par.}
 ſagitioſus, atque eò difficilior tibi reddatur pœnitentia. ^{k Pi.}
 Reliquias bonæ mentis ſerva, expellendo vene- ^{l Rib.}
 num quod eas paulatim ſolet interficere ⁿ. ¶ *Non* ^{m Be. Rib.}
enim invenio (vel, *inveni*, Be. Pi. in examine à me inſti- ^{n G.}
 tuto ^o:) *opera tua* (Opera hîc intellige *τῶν ὁσδὲν* eorum ^{o Dur.}
 operum quæ in Evangelio exiguntur ^p:) *plena* (vel, ^{p G.}
perfecta, Sy. Ar. *completa*, Pi. *impleta*, Clu. i.e. ſincera ^q, ^{q Par. Dur.}
 ex ſincero animo & juſto zelo profecta ^r; ſed ſimulata ^{r Pi.}
 & inania ^t; vacua ſpiritu & charitate ^t: q. d. Non ^{t Clu.}
 plenè vivis ut debes ^v, non respondent opéra perſonæ ^{t T. ſim.}
 ac muneri tuo ^x: varius es. Quædam bene agis, alia ^{v Me.}
 malè. Deus autem non amat niſi in ſolidum ſuos, Mat. ^{x Mc. ex}
 6. 24. Christianus in ſua militia, ità ut in armata Cæ- ^{Rib.}
 ſar, nil debet actum putare dum quid agendum ſuperest. ^{y G.}
 Vide Jac. 2. 10. & ibi dicta ^y.) *coram Deo meo*] Loqui- ^{z Rib.}
 tur ut ſolet Chriſtus ut homo, ut Joh. 20. 17. ^{z G.}
 Sic in- ^{z G.}
 frà v. 12. & ſuprà 2. 7. ^a. Sed *μὴ* hîc irreptiſſe videtur ^{b Par.}
 ex v. 12. [Græca enim] exemplaria omnia legunt ab- ^{c G.}
 ſolutè *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ*, *coram Deo* ^b; i. e. Deo teſte ac ju- ^{d Clu. ſim.}
 dice ^c, qui altiùs introſpicit ſpiritus quàm homines ^d. ^{Par.}
 Prov. 16. 2. & 21. 12. 1 Joh. 3. 20. ^{*}.

3. *In mente*, &c. *Μνημόνευε* *Etiam atque etiam cogita*, * Clu.
ut *suprà* 2. 5. ¶ *Qualiter*, &c. *Πῶς ἔλθοις καὶ ἡκούεις* i. e. *δύκων ἔλθοις*. *Λαμβάνειν* aut *παραλαμβάνειν*,
קבל aut קבל, de Doctrina dici solet, 1 Cor. 11. 23. &
15. 1, 3. Gal. 1. 9. 1 Thess. 2. 13. & 4. 1 f. *Quomodo* f G.
(i. e. Qualia g, qualem doctrinam h: *πῶς* pro *ποία* i: se-
quitur enim, & *custodi*, scil. ea quæ accepisti k. Sic
Terent. *Ita est homo*, pro, *talis est* l. Sed præstat Ad-
verbii significationem retinere m: *quomodo*, i. e. quanto
ardore & gaudio n.) *acceperis* (i. e. quomodo institutus
es o. *Accipere* pro institui seu discere quandoque ac-
cipitur.) & *audieris*, Mo. nempe ab Apostolis q: gram. 3. 1.
60 Quas condiciones ego vobis exhibui, & vos amplexi
estis r. ¶ *Et*, &c. *καὶ τῆρε*] *Et serva*, Er. Pi. vel,
observa, Be. G. Sic *τηρεῖν* habemus Joh. 14. 15, 21, &c.
& 15. 10, 20. &c. †. Vel, *tene*, Ca. sub. *illa*, Be. Pi. Dur.
nempe reliqua t, membra illa moribunda v: vel, *ista*,
non quædam, sed omnia x, quæ accepisti y. ¶ *Pæ-
nitentiam age*] De illis quorum tibi es conscius z:
q. d. Hypocritin exue, officium sincerè præsta Eccle-
siæ a. ¶ *Si ergo non vigilaveris*] Custodes in Tem-
plo etiam nocte vigilabant. ¶ *Veniam*, &c. *ἤξει*
70 *ἐπὶ σε* — *ποῖαν ὥραν*, &c.] Pro, *ἡ ποῖαν ὥραν* alioqui
diceretur *ποῖα ὥρα*, ut Mat. 24. 42 b. *Veniam ad te* (vel,
super te, Pi. Par. vel, *adversum te*, Be. h. e. Tuo exitio c.
Venire Christus dicitur & cùm ad Judicium universale
veniet, & tunc cùm quemque ex hac vita abducit.
Vide Joh. 21. 22. *ἐπὶ σε* hic deest in MS d.) *tanquam* d 3.
fur (id est, inexpectatò *. At sicut furis comparatio * T.
ultimo Judicio aptatur Mat. 24. 43. 1 Thess. 5. 2. ita
& Morti improvisæ, ut hic, & aliis Judicii improvisis;
ut infra 16. 15. Appositè autem ad rem hoc dicitur,
quia

quia peccatores plerumque eo sibi blandiantur quod putent satis sibi temporis fore ad poenitentiam f.) & nescies quâ horâ, &c. Mo. Epexegetis. Sensus, q.d. Cum minimè opinaberis morieris, & ad iudicium vocaberis h.

4. Sed habes (Reprehensionem mitigat, exceptione & promissione k; q.d. Quamvis multi tuâ negligentia perierint, non tamen omnes l.) pauca nomina]. i.e. Paucos homines m, paucos Christianos n. Nomina dicit pro capitibus five personis o, ut Act.1.15. & infra 11.13 p. Sic & Seneca De Benef.5.22. Tibullus, Nec fidum femina nomen. Horat. Pater ô reliquum filie nomen q. Sic loquitur, vel, i. quia homines suis solent vocari nominibus: Metaphora ab usu civili & militari, in subditorum nominibus adscribendis t. Vel, 2. ad designandam ipsorum præstantiam, quod integritate suâ nomen sibi apud Christum comparaverant t. Nomina pro viris nominatis qui ob eximias virtutes claræque facta magni nominis & famæ erant in Ecclesia v. Vel, 3. quia de bonis & electis loquitur, quos Deus novit nominatim, Joan. 10.3 x. Sic Exod. 33. 12 y. & nomina eorum scripta sunt in calo z. Vel, 4. ex Hebraismo: abstracta pro concretis, nomen pro re nominata, five eo cuius nomen est z. Excitat Episcopum exemplis è plebe propositis b. ¶ Qui non inquinaverunt, &c.] Innocentiam eorum notat c; vel simpliciter; vel, quod ut à malo, sic etiam ab externa mali specie, (quæ vestibus adumbratur,) abstinuerint d. Non sunt scortati ut Nicolaitæ x, qui sese vestesque suas libidinibus impurabant f. Vestis animi est conscientia: ea polluitur criminibus, pura servatur per innocentiam & sanctitatem: malus est quicquid sanctitati repugnat, 2 Cor.7.1. miorum est 2 Pet.2.20. miorum Jac.1.27 g. Ut Christus vestis est, quam induimus fide & baptismo; sic & sanctitas per regenerationem donata est instar lotæ ac candidæ vestis, quæ nuditatem nostram tegat & nos exornet. Et in prisca Ecclesia, ad ea denotanda, vestes veteres exuebantur ante Baptismum, & novæ induiebantur in Baptismo h. ¶ Et ambulantur mecum (i.e. Meâ præsentia & consortio fruuntur x. Td mecum gloriæ societatem & similitudinem innuit f.) in albis] sub. vestibus, D.Pi. &c. Ellipsis Hebraica g. Ev albis] Albi, Be. Pi. Δύο ἰμάτια hic & infra 3.18. & 4.4. sunt vestes coruscantes, ut discimus Mat.17.2. & Luc.9.29. & Joh.20.12. Sic & εὐαγγέλιον infra 6.11. & 7.9.13. Quos Rex maximo in honore habet, eos & sibi comites vult esse & magnificè vestiri. Tales illi erant Christo in hac ipsa vita h. Sensus, In perpetuis erunt voluptatibus. Vestis enim candida lætitiæ index, Eccles.9.8 i. [ubi vide Synopsin.] In purissima & splendidissima felicitate k; induti erunt stolâ immortalitatis, claritatis l, & gloriæ m, tum animis, tum etiam corporibus, Mat.13.43. 1 Cor.15. Phil.3.21 n. cuius gloriæ albæ vestes signum statuuntur Mat.17.2. Act.1.10. Apoc.4.4 o. Promittit his Regnum & triumphum p. Symbolum hoc dignitatis Regiæ, sed cœlestis q. Apud Romanos aliisque gentes veste candidâ byssinave induti erant r nobiles t, & honorum petitores u; indè candidati dicti v, & Reges, & Triumphatores x. Sacerdotes quoque apud Judæos ministrabant albis induti y. Sensus ergo est, Tanquam Reges & Sacerdotes, tanquam victores mundi & Demonum, perpetui honoris & lætitiæ insignibus coronabuntur z: triumphali veste induti regnabunt in coelis z. ¶ Quia digni sunt] i.e. Idonei b, vel congrui, quomodo fructus digni poenitentia, Mat.3.8 c. Vox illa digni congruentiam quandam significat inter actus & honorem actibus redditum, etiam si honor superet actus, ut Luc.7.4 d. q.d. se discreverunt purosque servarunt, cum alii polluerentur x: quare me dignum est & decet his attestari ut meis f, & hos albis induere, cum alii polluerentur g. Digni, non per se, aut ullo merito h, aut ex iustitia i; (cui repugnat Rom. 8. 18 k.) sed ex Dei gratia l, & gratuita promissione m, atque acceptatione in Christo n. Vel, digni, comparatè cum impiis o. Subinnuit, alioqui Angelum Sardiensem indignum esse p.

5. Qui vicerit] i.e. Non illi tantum Sardiensium q, sed & quotquot pari modo voluptatis ac terroris tentamenta superaverint r; five Baptismi innocentiam serva-

verint, five aliquando amiserint, sed post peccatum egerunt poenitentiam t. ¶ Sic, &c. Out & περι- Rib. βαλεται w, &c.] Redundat hic tum et, qui Pleonasmus Johanni familiaris est, tum præp. et. Amicietur v. vestimentis albis, Be. Pi. Erit apud me in honore quali Josephus apud Pharaonem, Gen.41.41,42 v. ¶ Et non, &c. ου μὴ ἐξαλείψω, &c.] Neque unquam delebo nomen ejus ex libro vitæ, Be. &c. Metaphora est x, ex more hominum, qui quos meminisse cupiunt in libro describunt y; vel, à more civitatum apud quas cives inscribebantur albo, & ex eo eradebantur si facti essent ἀπώροι z: vel, ex eo quod in libro scribi soleant qui ad aliquid eliguntur, ut milites, aut consilarii z. Liber autem vitæ dicitur ipsa Dei notitia, quâ firmiter retinet se aliquos prædestinasse ad vitam æternam: vel, conscriptio eorum qui electi sunt ad vitam æternam; vel, cognitio Dei specialis & gratiosa, quâ ab æterno ceu catalogum quendam certissimum complectitur omnium prædestinatorum ad vitam, juxta 2 Tim. 2.19 b. vel, æterna Dei prædestinatio ad cœlestem patriam. At prædestinatio est prorsus immutabilis c, & constat prædestinatos non posse deleri de libro vitæ. Quomodo ergo aliqui hic deleri dicuntur? aut quid hoc sibi vult d? Resp. 1. Duplex est liber vitæ, primus secundum præsentem iustitiam (propter quam jus habebant ad vitam æternam x:) alius secundum prædestinationem. Prior sæpe mutatur, posterior nunquam f. Delentur ergo qui inchoatè ibi scribuntur, non item qui completè, quoad perseverantiam & gloriam g. 2. Affirmationes in S. S. pro negationibus sæpe poni solent, ut Exod.7. Ego indurabo, &c. i.e. non emolliam. Deleri ergo ponitur pro non scribi, ut explicatur Psal.69. 28 h. 3. Deleri dicuntur non secundum veritatem, sed secundum existimationem hominum, qui falsò putabant eos esse sanctos & scriptos in libro vitæ i. Sæpe enim Scriptura loquitur non ut res ipsæ sunt, sed ut ab hominibus judicantur k. Sensus est, q. d. Non excludam eum à possessione cœli, ut improbis eveniet, Mat. 7.23. & 10.33 l. Non videbunt eum deletum homines in die iudicii, non cernent ejus damnationem m; non damnabo eum. Est antecedens pro consequenti n. Jus habebit ad vitam æternam, & ipse id intra se sentiet. Vide Luc.10.20. infra 13.8. & 17.8. & 20. 12. 15. & 21. 27. ἐξαλείψω est ἰσθῆ. Vide Act. 3. 19. Coloss.2.14. & Exod.32.32,33. addito loco Luc. 9. 28. & 12.8,9. Est autem hic ἁγίων, o. Plus enim intelligit quàm loquitur p. ου μὴ ἐξαλείψω dicitur pro diligenter asseruero q; dabo illi perseverantiæ donum r, usque ad finem vitæ, nè effectum prædestinationis, qui est præsens gratia & iustitia, amittat aut ab ea excludat t: ipsum probabo in die iudicii & Patri meo redam, juxta Joh.6.39,40 t. cernent homines ejus glorificationem & coronam v. ¶ Et confitebor (vel, sed profitebor, Pi.) nomen ejus, &c.] i.e. Palam agnoscam eum & inter meos numerabo x.

6. Ecclesiis] Nempe Sardiensium & in Lydia aliis. Quæ dico Episcopo, dico & auditoribus y.

7. Philadelphiæ] Quæ triplex, 1. Egypti; 2. Syriæ: 3. (de qua hic z.) Phrygiæ a, vel Myliæ b, condita ab Attalo, cui cognomen erat Philadelpho c, vel, ut aliis placet, Lydiæ d. ¶ Sanctus (ut Christus dicitur etiam Act.3.14 x. Luc.1.35. sanctus & naturâ & vitâ f; qui est sanctus sanctorum, Dan. 9. 24 g. auctor & amator sanctitatis h; qui sanctam hanc Ecclesiam non potest non amare i:) & verus] i.e. Verax & constans in promissis suis: vel, quia habet veram sanctitatem k, q.d. eximie sanctus. Verum enim sæpe dicitur id quod in unoquoque genere eminet, Jer.2.21. Joh.1.9. & 4.23. & 6.32. & 15.1. 1 Thess. 1.9. 1 Pet. 5. 12. 1 Joh.2.8. Hoc ideo dicit ut Episcopi ipsius sanctitatem quantum fieri potest imitentur l, vel, ut Episcopo Philad. qui erat modicæ virtutis, suam sanctitatem perfectam proponeret, quasi speculum & scopum, ut ad eam aspires & contendat m. ¶ Qui habet clavem David] Sic dicit, vel quia Christus de stirpe David natus erat: vel, quia David multa de Christo vaticinatus est n. Clavem David, per Ellipsin pro clavem domus David o, ut plenè dicitur Esa.22.22 p. Sic Mic. 4.2. mons Domini, i.e. mons domus Domini, ut est v.19. 1.39.Dib.

D. Sic *ivit ad Pompeium*, i. e. ad domum Pompei. *Ad Opis, Ad Pollucis*, scilicet ædem; *ἐς δὲ δασιφύλαξ*, scilicet οὐκίαν, *ad præceptoris domum* †. Per domum autem David, cui præficitur Eliacim, intelligunt, vel, 1. domum & aulam regiam †. Vel, 2. templum Dei †, quod, licet à Salomone ædificatum, rectè *domus David* dicitur, quia ipse primus de eo ædificando cogitaverat & statuerat; formamque ejus Salomoni reliquit cum materia lignorum, argenti & auri, 1 Paral. 28. & 29 *. Porro *domus David* est Ecclesia †. *Clavis* duo in Scriptura significat, 1. rerum occultarum scientiam, ut Luc. 11. 32 †. ut sensus sit, A Christo esse veram & rectam intelligentiam mysteriorum quæ latent in Scriptura S. præsertim in Psalmis Davidis †. Vel, 2. insignem quampiam potestatem faciendi aliquid, ut Esa. 22. 22. Mat. 16. 19. Apoc. 1. 18. & 9. 1. & 20. 1. ut significet Davidis †, adeoque Christi quem David mirificè præfiguravit, regiam potestatem †; ut sensus sit, Christum habere summam & absolutam potestatem in Ecclesia †, cum militante in terris, tum triumphante in coelis †; operiendi quibus vult, & claudendi †, i. e. recipiendi & excludendi †. [Sensus, q. d.] Qui non tantum Mortis & Inferni jus habet, ut supra 1. 18. sed plenissimum imperium in domo Dei, quemadmodum Eliacimus in domo Ezechiae qui erat ex Davidis posteris. Is Eliacimus fuit, ut Constantinopolitani loquebantur, *ἡγετοπλάτης* Ezechiae, cujus functionis insigne erat Clavis figura intexta Epomidi. Vide Esa. 22. 22 †. ¶ *Qui, &c.* *ὁ ἀνοίγων τὴν θύραν κλείσει, &c.* Est locutio planè Hebræa, pro qua Græci dicerent, *ὁ ἀνοίγων τὴν θύραν κλείει, &c.* [Sensus,] Nemo in Palatio ei audet contradicere aut contra ejus jussa facere, omnia ei parent †. ¶ *Qui aperit*, (nempe coelum electis †: qui admittit in Ecclesiam suam †, dando ipsis fidem & gratiam †;) & *nemo claudit*, (h. e. ab ingressu arcebit †: i. e. introeunt quos ipse admittit †: q. d. Quos ipse adducit ad Ecclesiam, nemo potest excludere †.) *claudit* (iis quos in sua impietate & cæcitate relinquit †: claudit coelum reprobis †;) & *nemo aperit* † i. e. Quibus ipse propter incrudelitatem fores occludit, introire non poterunt †. Quos ipse non elegit, non vocat, non trahit, ii nunquam ingredientur. Aliud argumentum Divinitatis Christi †.

G. 8. *Scio opera tua* † i. e. Laborem tuum in propagando Evangelio †. ¶ *Dedi* (i. e. Posui: nam *δίδωμι* & *τίθεμαι* se mutuo explicant, ut *ἵνα* & *ὡς* *) *coram te* (*ἐνώπιόν σου* pro *σε*, ut & supra 2. 14 †. *Proposui tibi*, Pi. *Proposui in conspectu tuo*, Be.) *ostium apertum* † Ostium scilicet prædicationis & conversionis gentium †, occasionem five commoditatem liberè annunciandi Evangelii †, ut 1 Cor. 16. 9. 2 Cor. 2. 12. Col. 4. 3. ubi dicta vide. Et bene hoc convenit cum dictis supra, *Ego aperui*, & *quis claudet* †? vel, Ecclesiæ propagationem †, quod te prædicante, multi in Ecclesiam intrabunt †, & Judæi & gentes †, nec valebunt Diabolus ejusve ministri ingressum impedire: q. d. Adeo non amittes ex tuis ut multos etiam ex infidelibus Christo lucrifactor sis †. Ex collat. præced. per *ostium apertum* intelligo conservationem in Ecclesia & via salutis, qua de re Joan. 10. 28. 1 Pet. 1. 5. à qua Satanas & ejus ministri studebant excludere, partim falsâ doctrinâ ac dolo, partim vi ac persecutione, ad defectionem sollicitantes †. Al. Intelligit h. l. non tam libertatem ab externis impedimentis, quàm internam libertatem & *παρρησίαν* ministro datam, quâ cum potentia & successu prædicat, Deo aures & corda populi aperiante. Id quod vocatur *ostium sermonis*, Col. 4. 3. & *aperiri* dicitur, etiam ubi *multi sunt adversarii*, 1 Cor. 16. 9. Hinc factum ut qui minoribus donis instructi sint ampliores sæpe successum habeant, &c. ¶ *Nemo potest claudere* † i. e. Nemo illam libertatem prædicandi impedire poterit †. ¶ *Quia, &c.* *ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν* † *Quia modicam* (vel, nonnullam, Be. Pi. *parvam*, Pi.) *habes virtutem*, Er. &c. i. e. vel, 1. robur animi, five fortitudinem †, ad resistendum tot adversariis †. Vel, 2. vires externas, humana amicorum potentum subsidia †. Vel, 3. fanitatem & vires corporis †. Vel, 4. vires & naturales & supernaturales †, quibus opus est ad conversionem infidelium, maximè Judæorum †: q. d.

Non dedi multa tibi talenta, miraculorum P, scientiæ & eloquentiæ †: ideoque times & angeris. Sed bono sis animo, quod ex tua parte deest, ego ex mea supplebo †, faciámque ut eos superes & convertas †. Deus sæpe ad res maximas utitur hominibus infirmis, indoctis, & infacundis †. [Al. Sensus est, q. d.] Hoc ideo feci quia nunc *modicam* habes Ecclesiam, quæ hinc vocatur *δύναμις*, i. e. *exercitus*, *δυνάμεις*, ut Mat. 22. 29, 30. ad exemplum Danielis, apud quem populus Judaicus vocatur *δύναμις* *τῶν ἰσραήλ*, 8. 10 †. Al. Sensus est, Agnoscis te parum posse, parvas habere vires; quia non in iis, sed in Deo, spem reponis †. Minimè verò hinc designat imbecillitatem gratiæ, hæc enim in eo maximè commendatur, &c. ¶ *Et servasti verbum meum* † i. e. Fidem retinuisti †, & prædicasti, & in praxi ostendisti †. Et tamen persististi in observandis præceptis meis. Vide supra v. 3. ¶ *Non negasti, &c.* Sed confessus es †. Non dissimulasti te esse Christianum †.

G. 9. *Eccce dabo, &c.* *Ἰδοὺ ἐν τῇς συναγωγαῖς, &c.* *Dabo* (vel, *Do*, Er. Ti. Sy. Enallage temporis †. *Præbebo*, Il. P. Be. Pi. sub. tibi, Zeg. Me. T. i. e. Redigam in eum statum & conditionem ut hoc faciant †: vel, *Cogam*, Ca. & sub. *eorum*, Il. P. Be. vel, *aliquos*, Pi. sic G. *qui sunt*, Be. Pi. &c.) *de synagoga Satanae*, (i. e. Judæos & Judaizantes, qui contra Christum & Christianos conspirant †: q. d. Extraho è Synagoga Satanae †: *Ἰδοὺ* idem quod seq. *ποιήσω*: nam Hebræi *יָדוּ* sic usurpant pro *וָיָדוּ* vel *יָדוּ*. Vide Gen. 3. 12. collato 1. 17. Ezech. 34. 26. collato Psal. 21. 6 †. *Do*, i. e. excito tibi hos adversarios, ad te explorandum, &c. †. Al. *Dabo*, ut humilientur †, & convertantur †. *dicentium* (vel, *qui dicunt*, Er. ex iis *qui dicunt*, Pi. vel, id est, eorum *qui dicunt*, Be. P. Præpositio *in* repetenda est *ἀπὸ κοινῆς*, nam *λεγομένων* cum *συναγωγῶν* cohæret per Appositionem †.) *seipsos Judæos esse, &c.* i. e. Foederatum Dei populum, &c. †. Interpretare ut supra 2. 9 †. ¶ *Faciám, &c.* *ποιήσω ὑμᾶς ἵνα ἤξωσι, &c.* Pleonasmus, de quo diximus supra 2. 5, 18. Deinde *ποιήσω ἵνα ἤξωσι*, *faciam venire*. Sic Luc. 5. 34. *ποιήσω ὑμᾶς εὐερεῖν*, in Syriaco *facere ut jejunent* P. [Sic vertunt.] *Adigam* (vel, *Faciám* inquam, Be. Pi. Epanalepsis verbi *Ἰδοὺ*, quoad sensum †: *ut veniant* & *adorent* (vel, *procumbant*, D.) *ante* (vel, *ad*, Me.) *pedes tuos*, Er. Be. Pi. i. e. procidant in terram, ex more Orientis †, nempe civiliter, honorem tibi habentes †, parati facere quicquid jusseris †; accidant tibi supplices tanquam patri & Episcopo suo, ut eos in numerum filiorum tuorum admittas †; vel, Christiani fiant, & tum tibi ut Episcopo honorem exhibeant, constituti in locis inferioribus. Vide Act. 22. 3. *προσκυβεῖν* propriè quidem *manus osculari*, sed per *κατάχρησιν* *qualecunque honoris signum exhibere*. Ad pedes autem prosterni, maxima submissio, 1 Sam. 25. 24. Luc. 4. 7. addito Mat. 4. 9. infra 22. 9 †. Sensus, Alii ex iis verè convertentur, alii professionem & reverentiam simulabunt, &c. ¶ *Et scient* (i. e. Tunc agnoscent †: *quia* (vel, *quod*, Clu.) *ego dilexi te* † i. e. Te veracem & pi-um fuisse, & Deo charum †; vel, quanti te fecerim, qui te, tanquam instrumento electo, uti voluerim ad eorum conversionem †.

G. 10. *Quoniam, &c.* *ὅτι—τῆς ἰσομοιῆς με* † *Quoniam servasti* (vel, *observasti*, in multis adversis: *την ἐν λόγῳ* *præceptum observare*, locutio frequens in Evangelio Jo- hannis. Duplex [hic est] Genitivus, alter Causæ effici-entis, alter Materiæ. Præceptum hoc est Luc. 21. 19. & alibi †.) *verbum* (i. e. præceptum †) *patientiæ mee*, Mo. i. e. Quam & præcepi †, & exemplo meo docui †. Sic & 2 Thess. 3. 5 †. vel, *meum sermonem tolerantia*: *με* regitur à *λόγῳ*, non ab *ἰσομοιῆς* †. Vel potius, *ver-bum patientiæ mee*, quod me videlicet sustinuiſti atque expectasti, & credens me esse veracem mercedemque tibi redditurum, pertulisti omnia †. Sic vocat doctrinam Evangelii, quomodo Paulus id vocat *sermonem crucis* †; quia adversa patienda docet †, & crucem ipsius professoribus adfert †. Sensus, Hæc omnia tibi eveni-ent, quia fecisti id quod ego præcepi de patientia ubi-que servanda & tenenda †. ¶ *Et, &c.* *Καὶ ὅτι σε—πειράσας, &c.* Pro, *eis τὸ πειράσαι* †. [Sic vertunt:] *Ego quoque te servabo* (i. e. salvum te & immunem præstabo †.) Antanaclassis, quâ repetitur idem ver-bum,

bum, sed diversâ significatione q:) *ab hora* (vel, *ex tempore*, Be. D. Pi. *ὅρα*, est quodvis tempus, etiam satis longum, Joh. 5. 25. & 1 Joh. 2. 18. Al. *hora* notat tempus breve esse †, & definitum †, ut Joh. 5. 35. Philém. v. 15. v.) *tentationis* (vel, *explorationis*, Be. i. e. quo homines à Deo explorantur †; vel, crudelissimæ persecutionis † : q. d. Eripiam te † ex illa, saltem ex magna & gravissima parte illius †, vel, nè illi succumbas †. Sed illud omnibus piis promittitur, hinc verò aliquid peculiare denotari videtur †. [Sensus est,] Servabo te ab illa sævitia intactum, ut mihi diu sis usui, quandoquidem idoneum te reperi. Metonymia est in voce *πειρασμός*, quia omnis gravis persecutio adfert tentationem. Par locutio 2 Pet. 2. 9. *Tentatio* [autem] de qua hinc & v. 12. agitur, est persecutio, [vel, 1.] Sub Nerone †: [vel, 2.] Sub Domitiano †. Non placet, quia hoc jamdiu sævierat †, & mox desitura erat †. [Vel, 3.] Sub Trajano †, quæ persecutio valida erat & universalis †, quæ *innumera hominum millia quotidie obruncabantur*, ut ex Plinio refert Euseb. Hist. 3. 32. vide & Tertul. Apolog. cap. 2. Niceph. 3. 16, 17. k. vel, 4. sub Antichristo †: vel, 5. die judicii †: nam, 1. nulla alia tentatio universum genus humanum probabit : 2. promissiones Epistolarum in ultimum diem exeunt †.) *quæ ventura est in orbem universum* (i. e. in Christianos ubique terrarum habitantes †: nam orbis infidelium non est objectum harum tentationum P. *ὀνειδισμός* & *γῆ* significant hinc terras Imperii Romani, ut Luc. 2. 1. q.) *ad tentandos* (an scilicet constantes in fide Christi mansuri sint †:) *incolæ terræ*, Pi. & c. i. e. sanctos in terra viventes, ut Ecclesiam militantem distinguat à triumphante †. *Incolæ terræ* non hinc accipit in malam partem, ut sæpe solet Scriptura, sed pro Christianis dispersis, quos Trajanus inquiri & occidi iussit †.

II. *Ecce venio* (i. e. veniam †:) *cito*] Vel, 1. ad immittendam in Ecclesias illam persecutionem †; vel, 2. ad puniendos fontes †, ad perdendos hostes †; vel, 3. te adjuturus †, & imminenti periculo subtrahendus †, & coronaturus †, sive vitam æternam tibi redditurus †; vel, 4. ad extremum judicium †. Dicit *cito*, 1. comparatione æternitatis : 2. quia hic adventus & subitus erit hostibus, & tempestivus amicis ipsius : 3. quia jam accelerat circa ea quæ adventum præcedunt, & c. f. ¶ *Tene* (i. e. Fortiter apprehensum serva †, retine constanter †:) *quod habes*] i. e. doctrinam †, fidem & bonam conscientiam, juxta 1 Tim. 1. 18. h. tuam fortitudinem & patientiam †; perge ut cœpisti, & nullis cede terroribus persecutionum †. Retine tuam fidem & professionem. Servabo te in vita : Tu vide nè metu deficias. Nemo eousque profecit ut non cavere sibi debeat, 1 Cor. 9. 27. ¶ *Ut nemo accipiat* (i. e. adimat sive auferat †, præripiat sive intervertat †:) *coronam tuam*] Non ut ipse habeat, sed tu nè habeas, aut ut eam amittas, ut Prov. 5. 9. *Nè det alienis honorem suum*, non quem alieni sint habituri sed quem per & propter eos adolescens sit amissurus †. *Coronam tuam*, i. e. quæ tibi destinata est P, & ad quam consequendam opus est ut legitimè certes & vincas †. Nè alius pro te substituat qui coronam referat quam tibi paraveram †. Nè tu honorem perseverantiæ amittas, aliis eum accipientibus. Vehementius urit iactura dignitatis, si non tantum nos eâ excidamus, sed & alterum videamus eâ potiri, Job. 34. 24. Mat. 25. 28. ¶ Cum unus cadit, Deus alterum pro eo erigit †: Sed hoc perpetuum non esse docet quotidiana experientia †. Metaphora est à priscis certaminibus †, ubi aliquem initio bene currentem alius antevertit & palmam præripit †. Hortatur ergò ad constantiam & perseverantiam †, quia etiam qui provectæ sunt virtutis & palmæ propinqui, eâ tamen privari possunt †, si sibi relinquuntur, neque provideant. Hinc monita illa Rom. 11. 20. 1 Cor. 10. 12. ¶

12. *Qui*, & c. *Ὁ νικῶν τὴν ἡσέω αὐτὸν*, & c.] Hebraismus est, pro quo Græci dicerent, *τὸν νικῶντα ποιεῖω*. b. Sic supra 2. 26. c. *Qui vicerit*, (vel, *Quod attinet ad eum qui vicerit*, Pi. Quæ ad Episcopum dixerat, ad alios quoque extendit, ut & supra semper †.) *faciam ut is sit columna* (i. e. magnus & gloriosus †:) *in templo Dei mei*, Be. Confer Joh. 20. 17. In Ecclesia †, vel, 1. militante †, sive in hac vita, ut Areth. Bed. Haym. & Anf. intellexisse videntur. Ità sensus erit, Ipse firmus erit & immobilis, tanquam columna, & verbo

ac exemplo suo cæteros fideles sustinebit. Vel, 2. triumphantem^k, in cœlis^l. Hoc malim^m, 1. quia huc pertinent promissa omnia victori facta: 2. quia nihil aliud à quolibet victore expectari potest præter cœlumⁿ. 3. ob verba seq. *nec foras egredietur*, &c.^o. Sed quomodo columnæ in cœlo sunt, ubi nemo est infirmus qui indiget sustentari & confirmari? Resp. *Columna* dicitur, quia ab omnibus honorabitur, ut qui dum vixit labantes confirmavit, &c. P. Usus columnarum duplex erat, 1. ad sustentandum; 2. ad decorandum. Sensus, q. d. Ornamento erit, &c.^r. Miro splendore fulgebit, multis ac magnis donis ornatus conspicietur, ut cœlum ipsum & cœlites ornare videatur. Morem respicit Romanorum, qui victoribus ponebant columnas, h. e. trophæa & statuas honoris. Al. Respicit duas illas columnas, quæ erant in fronte Templi Salomonis, & ob firmitatem vocabantur *Jakin & Boaz*, 1 Reg. 17. 15, 21. & 2 Par. 3. 15, 16, 17.^t Cur autem hæc similitudine utatur jam explicabit. Sensus, q. d. Æternum stabit in cœlo, ut columna, excelsus & gloriosus & nulli mutationi obnoxius. Lapis moveri facile potest, difficilius columna.^v ¶ *Et foras non egredietur amplius* i. e. Non iterum cogetur effugere, ut sub Nerone: Perpetuo manebit in Ecclesia Sardoniana, sicut columnæ illæ manebant in Templo.^z Nunquam ab Ecclesiæ fide recedet, fundatus super petram, imò Ecclesiæ ipsius columna factus.² Per donum constantiæ & perseverantiæ, quod ipsi dabo, firmiter perseverabit.^b Hæc victorum gloria erit in mutationis experta, perpetua, æterna.^c Firmabo illum in cœlesti gloria^d, à qua nunquam excidet.^e Nulla, ut hic, erit interruptio communionis inter Deum & fideles; nec ille abscondet se ab iis, nec illi à Deo recedent & scortabuntur, &c. ¶ Sed quid hic *en amplius*? Nunquam enim hic victor de cœlo egressus est, nec forsan ex Ecclesia exiit.^f Resp. Adverbium illud interdum tantum futurum tempus respicit^g; non præteritum; i. e. excludit tantum deinceps futurum, non aliquid quod fuit includit^h; ut Jer. 22. 11. *Sellum non revertetur huc amplius*, h. e. omnino ab eo tempore non revertetur. Nunquam enim prius Sellum captivus extra Judæam exierat. Sic Tob. 3. 10. de Sara virgine dicitur, *amplius ex te non videamus filium*, i. e. nunquam & Act. 13. 34. de Christo nunquam corrupto dicitur, *non reversurum amplius in corruptionem*. Quodammodo tamen hæc locutiones præteritum respiciunt, & ex præterito tollunt aut quod fuit, aut quod antè esse potuit, (ut Sara potuit antè filios peperisse; & potuit corpus Christi corumpi, si Deus non servaret): aut statum rei quem antè habebat, ut qui semel exiit dicitur non reversurus amplius, i. e. non futurus amplius in loco in quo antè fuit. Ità hic ingressus in cœlum dicitur non exiturus amplius, quia non est rediturus ad statum priorem.^k ¶ *Et scribam super eum* (i. e. super frontem ejus, ex collat. Apoc. 2. 24. 1. vel, super eam, La. Me. Persequitur Translationem^m columnæ.ⁿ Nam in columnis fiebant inscriptiones quales sunt quæ in Psalmis dicuntur מכתב: ità enim legere Græci Psal. 116. & alibi, ubi nunc libri Hebraici habent מכתב. Vertunt Græci *ἐπιγραφή*. Columnis inscribi solent tituli, & nomina victorum, vel eorum quibus eriguntur & dedicantur P.) *nomen Dei mei*] Ut scilicet nominetur & sit filius Dei, plenamque adoptionis fruitionem & majestatem: vel, nomen יהוה, quod significat, Deum impleturum promissam, ut intelligi potest Exod. 6. 3. & iis quæ dicta hic supra 1. 4. 8. Sensus est, Eos qui in hac persecutione constantes fuerint visuros spiritu Prophetico, quomodo Deus secundum sua promissa triumphaturus sit de Judæis & Romanis: quod præcipuum est Apocalypseos argumentum. Alludit ad columnas, in quibus principes eas erigentes sua nomina incidi curabant; quod significabant, eas suas esse, & nomini suo dicatas & sacras, ideoque sibi esse claras & gloriosas. Tale erat monumentum Absalom 2 Sam. 28. 18. Et statuae Diis consecratæ eorum nomina inscripta præferebant. Talia autem monumenta plura aut minus gloriosa erant pro dignitate nominis eis inscripti. Nihil autem gloriosius est nomine Dei. Videtur autem hic innui, nos aliquo modo participes fore gloriæ Dei. Similitudo deducta est ab usu civili antiquo, in quo possessores bonis suis (vel rebus pretiosis, quas possidere semper volunt, & in quibus maxime gloriantur.)

fua infcribebant nomina^a, ut ea ab alienis distinguerent,
 & eo modo ab injuria tutarentur^b. Itaque vult Chri-
 stus, Deum futurum Deum nostrum^c, totumque à
 nobis possidendum esse, & in nobis peculiariter gloria-
 turum, tanquam in servis ac militibus fortibus & fide-
 libus^d; Jerusalem [ut sequitur] matrem nostram esse;
 se Dominum, caput, & servatorem nostrum^e. Ceterum
 hoc nomen Dei inscribitur, tum, 1. in terris per Spiritum
 Sanctum, qui conscientis suorum obsignat nos esse
 Dei Filios, Rom. 8. 16. tum, 2. cum exterius à fidelibus
 agnoscuntur, & nominantur, ut Esa. 60. 14. tum, 3. in cœ-
 lo, cum judicio ultimo benedicti Patris nominabuntur &
 innotescunt gloriosè, Mat. 25. 34. 1. Joan. 3. 2. ¶ *Et no-
 men civitatis Dei mei*, (i.e. verus, germanus, perpetuusque
 ejus civis semper dicetur^g. Hoc nomen est *ἐκκλησία καὶ πόλις*,
 nempe libera & florens sub Imperatoribus Christia-
 nis^h. Subaudiendum hic, *id est*, Be. Pi.) *novæ Jerusalem*,
 (i.e. Ecclesiæⁱ triumphantis^k. *Novam* dicit quia ve-
 tus typicè Christi Ecclesiam adumbrabat^l; vel, oppo-
 sitè non ad Ecclesiam hujus ævi, quæ eadem est cum cœ-
 lesti, sed ad Judaicam^m. *Jerusalem* vocat cœlestem
 patriam cujus figura fuit Jerusalem in terra, quæ *vetus*
 dicitur quia prius hominibus cognita est; cœlestis verò
novæ dicitur non in se, sed nobis qui eam non vidimusⁿ.)
quæ descendit de cœlo (Non motu locali^o, sed, vel, 1.
 visionaliter, infra cap. 21. P. vel, 2. quod cum antea in
 cœlo lateret, in adventu Christi videri & cognosci cœ-
 pit, & exinde ejus gaudia, & spes & æternitas, hominibus
 innotuerunt per prædicationem Apostolorum: ideoque
 non descendisse, sed adhuc *descendere*, dicitur^q. Vel,
 3. quia cœlestem habet originem^r.) à Deo meo^s] i.e.
 Dei beneficio admirabili procurata est. Vide Joh. 6. 33,
 38, 41, 42, 50, 51, 58. & ibi dicta confer cum eis quæ
 habebimus infra v. 21. Verbum *descendendi* significat id
 quod hic describitur in terris fore. In MS. est *ἡ καὶ τὰ βό-
 νη*, quod satis redolet locutionem Johannis, qui rectis
 uti solet pro obliquis^t. ¶ *Et nomen meum no-
 vum*] i.e. Vel, 1. nomen *Jesu*^u; vel, 2. nomen illud,
Rex Regum, &c. ut videre est infra 19. 16. v. vide &
 supra 2. 17. v. vel, 3. nomen Filii Dei^v, vel Mediatoris^w;
 vel, 4. nomen figuratè sumptum^x, i.e. gloriam
 five exaltationem quam Christus post resurrectionem
 accepit, Phil. 2. 9. cujus ille particeps, erit^b. Sensus,
 Agnoscam eum pro Christiano & membro meo^c; salutis
 meæ eximiè particeps erit, & ab eo totus possidebitur^d.
 13. *Ecclesiis*] Ecclesiæ Philadelphię & aliis in illa
 parte Mysiæ^e.
 14. *Laodiceæ*, *ἢ Ἀποκρίσεως*] Urbs est Lydiæ ad Ly-
 cum amnem^f, ubi ante Pauli eò adventum Ecclesia ali-
 qua erat ex Judæis dispersis^g. ¶ *Hæc dicit A-
 men*, &c. *Ὁ Ἀμὲν*, &c.] *Amen*, (vel, *Ille Amen*, E. Il-
 le cujus nomen est Amen^h: *Ille qui est Amen*, Me. i.e.
 fidus atque verusⁱ, ut mox declaratur^k; stabilis^l, im-
 mutabilis, qui semper idem est^m; imò ipsa stabilitas,
 fidelitasⁿ, veritas^o, ut Esa. 65. 16. P. ubi Deus vo-
 catur *אֱמֶת* & Fortè *Amen* breviter dictum pro *Deus*
Amen^r. *Amen* est particula fortiter asseverantis, vel
 jurantis^s. Ex adverbio fecit nomen, sicut Latini di-
 cunt *clarum manè*, *cras illud*, *cras hesternum*. Signifi-
 cat autem Christus, se eum esse per quem omnia promif-
 sa implentur, juxta 2. Cor. 1. 20. v. *testis ille fidelis &
 verax*, Be. Pi. ut Apoc. 1. 5. v. Qui de veritate Dei te-
 stis est^t, & verbis & sanguine suo^u, ideoque prop-
 riè *μάρτυς*^v. Id ideo hic repetit, [vel, 1.] ut promif-
 forum de vita æterna certitudo languidos excitet^w. E-
 piscopus enim Laodiceæ cum persecutionibus ipse cum
 Ecclesia urgeretur, cœpit apud se de Christi promissio-
 nibus dubitare, & multum inde de studio virtutum re-
 misisse; quod fieri semper solet cum fides & spes lan-
 guescunt, aut vacillant^x. Vel, 2. quia quædam di-
 cturus erat minùs verisimilia, ut quod præstet frigidum
 esse quàm tepidum; quod Episcopus hic miser esset &
 cæcus; quodque tali tam ingentia promittat^y. Vel, 3.
 ut ostendat firmum esse ipsius testimonium de occulta
 hujus Ecclesiæ hypocrisi, &c.^z. ¶ *Qui*, &c. *ἡ*
ἀρχὴ, &c.] *Principium* (vel, *Caput*, Ca.) *creature* (vel,
creationis, V. vel, *opificii*, Be. Pi.) *Dei*, Be. Pi. h.e. Om-
 nium Dei operum excellentissimum atque primum, ut
 Elephas Job. 40. 19. dicitur *præcipuum opus Dei*^a.

Hoc avidè arripuerunt Ariani, indèque collegerunt,
 Christum fuisse meram & primam creaturam, per quam
 formatae erant reliquæ. Id si ita esset, de humana tan-
 tum ipsius natura intelligendum esset; & quidem non in
 creatione prima ac propria, sed secunda ac metaphorica,
 seu regeneratione, quatenus novi mundi principium, &c.^b
Principium novæ creationis^c, five novæ creaturæ; id est,
 vel, hominis renovati per gratiam Christi, nam *creatura*
 interdum in Scriptura, præsertim in N. T. hominem so-
 lum significat^d, vel propriè, ipsius renovationis^e. Confer
 2. Cor. 5. 17. Gal. 6. 15. Vide & Col. 1. 15. & Jac. 1. 18. v.
 ut sensus sit, q. d. Autor totius sanctitatis & regenera-
 tionis, qui te affligit, ut per illas afflictiones renoveris^f.
 Hoc ideo dicit ut Laodiceus Episcopus à Christo sibi
 exemplum sumat, qui verè est *אֱלֹהֵינוּ*^g. *אֱלֹהֵינוּ*
 notat, tum, 1. causam, ut in Aristot. Metaph. 4. 1. &
 Ecclesiastici 37. 26. tum, 2. principatum five domina-
 tum, ut Arist. ib. & apud Lxx Gen. 1. 16. tum, 3. prin-
 cipem, ut Eph. 3. 10. Col. 1. 16. Tit. 3. 1. Hinc Chri-
 stus dici possit *ἀρχὴ*, id est^h, vel, causa efficiens omnis
 creaturæⁱ: vel, principatus, five princeps creaturæ^j,
 omnibus creaturis dominans, ut creator P.

15. *Scio opera tua*] Describit id hominum genus qui
 Christianorum cœtus adeunt, & eis se aggregant, sed vi-
 tam non instituunt ad normam Evangelii: quales &
 Paulus describit 2. Tim. 3. 5. 7. Vide & Matth. 7. 22. &
 Heb. 10. 29. Non longè hinc abibat ille ad quem Episte-
 tus apud Arrianum 4. 7. *ἀποκρίσεως ὅτι τὸ ἐν τῇ πίστει καὶ τῷ
 κατὰ τὸν νόμον ἔργῳ ἐστὶν ἀνθεὶς*. ¶ *Quia*, &c. *ὅτι ἔπε-
 λυχεῖς εἶ, ἔτε (ἐσθ)*] *Quia* (vel, Nempe quod, P. sic Be.
 Pi.) *neque frigidus es, neque fervidus*, Ex. P. &c. *Fri-
 gidi* sunt, vel, 1. infideles^k, qui odium Christi pro-
 palam profitentur, ut Judæi, Ethnici, &c. in quibus planè
 friget charitas, Matth. 24. 12. v. qui nullam habent E-
 vangelii notitiam^l, ac proinde nec ullos motus Christi-
 anos^m; qui omni formâ & professione religionis carentⁿ.
 Cui obstat sequens votum, quia melior indubiè est pec-
 catoris Christiani conditio, & vicinior salutis, quàm infi-
 delis. Vel, 2. homines Christiani peccatis pleni^o, Spi-
 ritus S. gratiâ & illuminatione planè destituti^p; sensi-
 biliter aut manifestè mali^q, multis & magnis peccatis
 constricti^r. *Fervidi* sunt verè (aut ferventer) boni^s,
 qui fervent spiritu, juxta Rom. 12. 11. v. vel, fide^t,
 vel, dilectione^u; qui præditi sunt Christianâ dilectione,
 quæ igni comparatur, ut amor omnis. Vide Cant. 8. 7.
 & ibi dicta^v; qui cum professione habent & vim, fer-
 vorem, vitam, & renovationem^w; qui dilectione Dei
 & proximi flagrant^x. ¶ *Utinam* (*ὅπως*, *ἵνα*).

Utuntur Diofcorides, Galenus, alii^k.) *frigidus esses, aut
 calidus*] Non absolutè hoc optat, sed comparatè^l; non
 quia hoc optabile, sed quia potius optandum, h.e. minùs
 detestandum, quàm esse tepidum^m. Non putandum
 est, Christum velle aut præscribere ut frigidus esset, aut
 indifferenter se haberet ad frigus & calorem; sed more
 hominum sic exprimit odium suum, ac detestationem
 professionis hypocriticæ; neque enim omnes similitudi-
 nis partes premendæ urgendæ sunt, ut vel ex eo con-
 stat, quod frigus & calorem eodem loco ponit & pariter
 æstimatⁿ. Sensus, q. d. Præstat, vel minus malum est,
 frigidum fuisse^o, h. e. prorsus à fide alienum esse^p,
 quàm tepidum^q, vel hypocritam^r; i.e. quàm post fidem
 acceptam semi-Christianum agere^s. [Qu. Cur, aut,
 Quomodo illud præstat?] Resp. 1. Quia levius [pec-
 catum] est verum ignorare quàm cognito non uti^t, Luc.
 12. 48. 2. Pet. 2. 21. ubi dicta vide^v. Nam præterquam
 quod qui tepidus dicitur reverà friget, omnique religione
 caret, hæc etiam duo superaddit: 1. quod pietatem si-
 mulat, ideoque Deum tentat, ut Act. 5. 3, &c. quasi ille
 hypocrisin aut non cerneret, aut probaret; 2. quod tal-
 lis, licet pauper, superbus tamen sit & præsumptione
 plenus, ut v. 17. id quod Deus maximè odit^x. Deinde
 simulata sanctitas est duplex iniquitas^y. Resp. 2. Quia
 status tepidorum, qui nonnullis peccatis tenentur, etsi
 minùs malus sit quàm frigidorum, qui multò graviora
 committunt, multò tamen est periculosior^z. De frigi-
 dorum conversione major est spes quàm de iis qui spe-
 ciem habent sanctitatis^a. Sanitatis major spes est ἀνο-
 μάτω quàm ἐκκατά, (in intemperante quàm inconti-
 nente,) ut ostendit Aristoteles^b. Vide Mat. 21. 31, 32. c.

Frigidus

Rib. Dur. D. Prov. 1.3.41. ex Valf. Zeg. Sch. Sch. sim. Glaff. gram. 3.5. 29. 510. La. ex Haym. Anf. & L. Dur. ib. ex Hi. G. Clu. T. La. ex Anf. & C. Me. Q. in D. ib. T. D. ex Valf. Per. Gom. Gom. sim. Dur. Pl. ad. v. 15. Dur. G. D. ib. Pi. Dur. G. G. sic Rib. Me. Cot. G. Dur. Rib. Be. Pi. Pi. Dur. Areth. in Rib. sim. Clu. Clu. Al. in Rib. Rib. Gag. Me. T. Dur. Gag. Dur. Rib. G. Par. G. Dur. Par. Dur.

Frigidus citius convertitur quam tepidus, quoniam videt evidens periculum suum, & certam damnationem, quam tepidus non metuit, nec videt; & ideo de vitæ mutatione non cogitat, nec medicum quærit. Resp. 3. Quia professio religionis sine virtute ejus nomen Dei polluit, atque ignominia exponit. Vide Ezech. 20.39. Sensus est, q. d. Utinam aut bonus esses, aut aperte malus, & perturbationibus plenus, ut iis sedatis resipisceres. Nequaquam frigidum cum, h. e. impium aut infidelem, esse exoptat; sed ut frigidum se esse confiteatur, quò sic ad ardorem spirituale perveniat.

16. Sed, &c. Οὗτος ὅτι χλιαρός ἐστὶν οὗτος hic non est similitudinis, sed ratiocinativum, valétque ἵνα igitur. In Glossario χλιαρός, tepidum. Utuntur Aristot. Galen. & alii. Sic (vel, Itaque, Er. Be. Pi. &c.) quia tepidus es, Mo. Er. &c. Tepidus hic dicitur qui inter virtutes & vitia fluctuat, quem dubium vocat Herinas 3. 8. m. qui Deo pariter & Mammonæ servit, Mat. 6. 24. Confer 1 Reg. 18. 21. n. partim & occultè malus, partim & apparenter bonus; qui ex virtute vivere vellet, sed certamen cum vitiis & virtutis laborem refugit; qui Deum non audet graviter sciens & volens offendere, purioris tamen & perfectioris vitæ studium negligit, unde se facile propriis concupiscentiis permittit, &c. q. qui remissæ cujusdam est & imperfectæ virtutis: qui sub specie boni iniquus est & impoenitens; qui, cum reverà bonus non sit, ipse tamen bonum esse sibi penitus persuadet, eoque superbiâ tumet, & sibi perplacet atque præfidit, & securè vivit, quasi nullius egens nihilque timens, quales erant Pharisei, &c. Per teporem hic intelligit supinam in officio negligentiam, & zeli gloriæ Dei atque pietatis remissionem insignem; & quòd hæc Ecclesia in eo acquievit quòd Idololatriam & profanitatem, & prava dogmata, effugerat, zelo interim vacua, ut innuitur v. 19. ¶ Nec frigidus, nec calidus. Clarius explicat quid sit χλιαρός. Nec pietati admodum addictus, nec prorsus ἀθεός. ¶ Incipiam, &c. Μελλω σε ἐμῶν, &c. Futurum est ut te evomam, &c. Be. Pi. P. &c. i. e. abiciam seu perdam: velum hypocriteos tibi adimam, turpitudinem tuam omnibus patefaciam; famam tuam, quam externâ hâc professione venaris, veram in contemptum & odium tui, & poenâ tuâ ostendam quàm te oderim. Prosequitur comparisonem. Tepida sunt ἐμετῆς, five vomitum provocant. Celsus 1. 2. Qui vomere post cibum volet, si ex facili facit, aquam tepidam ante debet assumere. Significat autem Christus, tales homines sibi esse molestos, sicut illa quæ nauseam movent. Evomit Christus quos admonere desinit. Par translatio cum quis dicitur rem aliquam concoquere non posse.

17. Quia (q. d. Hæc causa cur te fastidiam. Explicat quod de ejus tepore dictum. Al. Oti hic redundat, servitque tantum mimesi.) dicis, (Non tam ore quàm cordis fiducia & impudenti audaciâ, ut Jer. 2. 23.) quòd dives sum (Divitiis, vel, 1. terrenis: nam hæc Respub. erat opulentissima; vel, 2. naturalibus ingenii, judicii, &c. vel, 3. spiritualibus p. virtutibus, meritis, gratiâ, justitiâ, bonis operibus.) & locupletatus (h. e. indies proficio in virtutibus;) & nullius egeo. Vel, virtutis, vel alterius, cujus consilio, aut operâ, adjuver. Est gradatio. Multum est divitem esse, plus verò, cum dives sit, adhuc locupletari; maximum verò, nullius plane rei indigere. Tales sibi videntur qui fidem qualemcunque in se sentiunt, & Christianismum profitentur; & hæc cum habeant, putant sibi nihil deesse ad salutem. Vide Jac. 2. 25. Talium figura, Israelitæ Decem tribuum, qui & ipsi se divites dicebant Hof. 12. 8. ¶ Tu es miser, &c. Οὗτος ἐλεεινός, &c. ¶ Aerumnosus (vel, Deplorandus, Camer. ægritudine oppressus, qualis est hypocritis & superbia coram Deo, 777, Judic. 5. 27. Eum qui felicem se putabat, ostendit ita esse infelicem ut omni misericordiam commovere debeat, idque in summo gradu, quod indicat oppositus articulus. Hæc vox denotat corporis defectus & ægritudines, hic autem ad animum transfertur p.) & miserabilis, (i. e. misericordiâ divinâ indigus; q. d. Non tantum miser in teipso, five ob impotentiam tuam, sed & miserabilis quoad subsidia ab aliis expectanda;) & pauper, (i. e. egens rerum ne-

cessariorum, destitutus justitiâ & sanctitate verâ coram Deo.) & cæcus, (i. e. Non videns quàm sis miser, nec morbum sciens, nec remedium. Τυφλὸν dixit κατ' αὐτοψίαν pro Lippiente, ut infra apparebit: Excecatus affectu rerum temporalium, ideoque contemnens celestia.) & nudus, Mo. &c. i. e. Carens veste nuptiali, qui est Christus: carens justitiâ, quæ vestitus est Christianorum, infra 19. 8. Sine ullo tegumento quò miseriam aut turpitudinem veles coram justitiâ Dei.

18. Suadeo, &c. Συμβουλεύω σοι ἀρετὰν, καὶ χρυσόν — πνεύματος σου ἐν πυρὶ, &c. ¶ Consulo tibi (Ego qui sum Consiliarius sapientissimus, Esa. 9. 6. Poterat imperare, sed mavult suadentis personam sumere, tum, ut consensum spontaneum ipsis eliciat; tum, ut amicam affectum suum ostendat: [tum,] quia id quod dicturus est isti Episcopo, & ejus similibus, est utilissimum.) ut emas (i. e. acquiras five compares, etiam cum aliquo labore, ut Prov. 3. 14. & 23. 23. & voluptatum dispendio, edomatione carnis, & precibus assiduis; & gratis oblatum accipias, ut patet ex collat. Esa. 55. 1, 2, 3. Est ergo Catachresis in voce emendi. Nam charitas nullo pretio aut merito acquiritur, sed gratis obtinetur, maximè quoad initium ejus. Confer Matth. 13. 45, & Joh. 7. 37. Et quod quæso pretium Christo (qui est res emenda, Esa. 55. 3.) statui possit, aut solvi, præsertim à mendico? Verbum emendi designat mutuum consensum, five compactum, inter Deum & homines. à me aurum (i. e. vel, 1. charitatem ardentem, vel affectum permanentem, quo diligitur Deus & proximus; vel, 2. fidem, fundatam in verbo Dei, quod auro mundius & pretiosius est; vel, 3. sapientiam & pietatem ex verbo Dei perceptam.) igni (vel, ex igni, Mo. Val. Er. V. Malim, igne: nam ἐν, ut in Hebræum, sæpe nota est Instrumenti.) exploratum (vel, probatum, Vulg. i. e. purissimum. Πυρρὸν est probare, excoquere. Aurum optimum est quod igne perpurgatum est. Vide supra 1. 15. ut dives sis) Coram Deo. Ut majora in dies dona accipias, non in opinione, sed in re, 1 Cor. 4. 8. 2 Cor. 8. 9. 1 Tim. 6. 17. Tit. 3. 6. ¶ Et, &c. Καὶ — ἵνα ὁμοδοῦν, &c. ¶ Et vestimenta alba (i. e. splendida, quia albus color plus splendoris & lucis habet quàm reliqui. Intelligit innocentiam vitæque puritatem five sanctitatem; vel, opera virtutum, ex dilectione procedentia.) ut induaris, (vel, quibus amictuariis, G.) nec appareat dedecus (vel, turpitudine, vel, probum, Er.) nuditatis tuæ, Pi. vel, ignominiosa, five pudenda, nuditas tua, V. Be. vel, dedecus tuum nudum, omniumque oculis expositum. Ἰνὶ ἡμῶν modò αἰχμῶν, modò ὑμῶν, vertitur. Est ergo hoc dictum sicut terra luti, bis idem. Pudenda autem per figuratam locutionem significant peccata. Ea in homine emendato non amplius apparent: non meminit eorum Deus. ¶ Et, &c. Καὶ κολλήσεις, &c. ¶ Sic scribit & Anatolius. Alii κολλήσαντες τὸ πᾶν τὸ καλὸν τὸ πᾶν, quòd fluxum sistat: alii κολλήσαντες, quòd fiat ad formam panis cujusdam. Collyriorum adversus oculi morbos descriptiones habes aliquas lib. 6. Celsi, ubi & inungere dicit quòd hic ἐγγεῖν. MS. hic ἐγγεῖν τὸ ὁδοῦν, i. e. impetra à Deo clarum conspectum mysteriorum Dei & rerum futurarum. [Sic vertunt:] Et collyrio inungas oculos tuos, ut videas, Be. Pi. Quæ scilicet salutis tuæ opportuna sunt; vel, ut intelligas doctrinam celestem; vel, ut videas quanta futura sint & gaudia bonorum, & supplicia malorum; vel, ut agnoscas miserabilem statum animæ tuæ. Collyrium est genus pharmaci five medicamenti, pro oculis, præsertim y adversus lippitudinem. Intelligit h. l. vel, 1. tribulationes, ex collat. v. seq. quæ magnam vim habent ad purgandas mentes hominum à vitiis & erroribus quibus per prosperitatem fordiantur; vel, 2. sui abjectionem & humiliationem, & propriæ fragilitatis agnitionem; vel, humilitatem, quæ oculos nostros aperit ut agnoscamus miseriam nostram; vel, 3. doctrinam celestem; vel, 4. celestem sapientiam, ex consideratione attributorum Dei, passionis Christi & futurorum bonorum & malorum, collectam. Abjice nimium tui & terrenarum rerum amorem, qui te excecabat, ut videas, &c. Al. Hæc omnia, aurum, vestimenta alba, & collyrium, Christum ipsum cum omnibus beneficiis suis designant; quia ille solus hos affectus producere potest,

8 Dur. & hanc immutationem in spiritali statu efficere g.
 19. *Ego quos amo* (Tanquam amicos, filios, & hæredes mihi futuros^h. Quos non planè ob diuturna peccata abjicere & obdurare constitui. Dicitur enim hic *οὐκ ἀπολύω* non absolute, sed comparatè, ut alibi *οὐκ ἀπολύω*. Vide 2 Cor. 2. 24. Gal. 6. 11ⁱ. sub. *illos*, Camer.) *arguo & castigo* [Reprehendo verbis, castigo verberibus^k. Sic verbum *ἐλέγχω* habes Joh. 8. 46. 1 Tim. 5. 20. *παιδεύω* verò 1 Cor. 11. 32. 1 Tim. 1. 20. Heb. 12. 7^l. Sumpta verba ex Prov. 3. 12^m. Nè miseriam suam desperatione cumulet, erigit eos in spem salutis, docetque acrem hanc increpationem amoris sui esse argumentumⁿ: q. d. Hæc monita accipe quasi argumenta amantis animi, ut revera sunt^o. Al. Sensus, q. d. Hæc persecutiones & calamitates (quæ te de Christi promissis dubitare faciunt, segnemque reddunt:) pignora sunt amoris mei, quibus electos exerceo, ut puriores & meliores evadant P. *¶ Amulare*, &c. *Ζήλωσις*, &c.] Subaudi, *ἐν* q. Hoc verbum interdum Accusativum habet rei quam zelamur, ut 1 Cor. 12. 32. & 14. 1. & Gal. 4. 17. interdum intransitivè ponitur, ut hic, & Num. 11. 29. & 1 Reg. 19. v. 14. 1 Cor. 13. 4^r. [Sic vertunt:] *Ferve* (vel, *Incalesce*, G. sub. *mei studio*, Be. vel, *Amulare*, Vulg. *Zelato*, Pi. sic Me. *Zelo accendaris*, T. sic Rib. ad omnem teporem torporèmq; seu tuum, seu tuorum, procul fugandum[†]; zelum salutis tuæ[‡], & aliorum, assume v. Ardens amor *ζήλος* dicitur *Νῆψ* Num. 11. 29. Psal. 69. v. 9. & alibi. In MS. *ζήλος* x. Hoc verbo præcipit æmulationem laudabilem pietatis atque virtutis, & in religionis cultu affectionem ardentem v.) *igitur* (Tu tepide^z;) *ac respice*, Pi. &c. A priori tepore & hypocrisi^a, ut impendentia mala declines^b. Ex amore in me vitam corrige. Vides hic alternas circa conversionem actiones Christi & Hominum^c.
 20. *Ecce sto* (Præteritum, *ἔστη*, pro Præsenti, more Hebræorum^d, [ut docet seq. *ἵστη*] *ad ostium* (Nempe, cordis tui^e, i. e. ad intellectum & voluntatem^f. Ostendit hoc & Christi patientiam, & ipsorum ingratitude^g.) *& pulso* [Per crebras illuminationes, atque excitationes internas atque externas^h. *Pulsare* est internarum inspirationum vocibus petere ut admittaturⁱ. Pulsat Christus, tum foris, prædicatione Legis & Evangelii, atque immissione crucis & afflictionum; tum intus, gratiâ illuminante mentes & corda aperiende, &c.†. Ostendit Christum sollicitè atque importunè hoc agere^k. Nè fortè desperaret Christum sibi propitium futurum, aut se ad priorem statum redire posse, dicit, *Ecce sto*, &c.^l. q. d. Etiam si te sim exclusus^m, perdesidiam, aliâque peccataⁿ, ad te iterum salutis tuæ studio redeo; & quasi hospes ostium tuum pulso, ut mihi aperias^o. Corda vestra mihi salvatori vestro oclusa non prætereo, non ignavus lassusve affideo; sed sto indefessus & pulso, ut ea sopita suscitem, &c. P. Redit ad Ostium, sed alio sensu, sicut Pastoris similitudo variè usurpatur Joh. 10. At dicat aliquis. Cur pulsat qui clavem habet? Dicam, Quia pessulus erat obditus ostio, qui amoveri debebat. Is pessulus est peccandi consuetudo^q. *¶ Si quis* (qualiscunque fuerit, peccator, hypocrita, qui diu obstitit Evangelio, &c.^r) *audierit vocem meam*] Nam solent qui pulsat simul clamare, *Aperi*, ut in Comœdiis. Et *clamor* hic & *pulsatio* significant Cogitata à Deo injecta ad monendam peccatoris conscientiam. Id Deus aliquamdiu facit, non semper. Multos enim sui contumaces obdurat[†]. *Si audierit*, i. e. fide amplectatur conditiones fœderis gratiæ ipsi oblatas, ex collat. Esa. 55. v. 2, 3. quod & per *apertionem* seq. intelligitur ex collat. Psal. 81. 10, 13. & Act. 16. 14^t. *¶ Et aperuerit*, &c.] id est, Si salutaria monita admittat. *¶ Introibo ad illum*, (ut hospes^v, quasi ad gratissimum hospitem^x: Unio erit inter me & ipsum^y. *Intrat* Christus, ubi Spiritum suum reddit^z; vel, ubi per fidem insinuat se cordibus nostris^a.) *& cænabo cum eo*, (i. e. Injuriarum & repulsæ oblitus^b, amicè & familiariter cum eo vivam^c; & jucundè cum illo me oblectabo^d, & obsequia ejus accipiam^e; me illi in verbo & Sacramentis per fidem communicabo, peccata tollens, infirmitates regens, ipsius fide & conversione delectatus^f.) *& ipse mecum*] Sub. *cænabit*, Par. Loquitur ut hospes^g, non tamen vacuus nec ingratus^h, sed major & locupletiorⁱ, qui ve-

niens in domum alterius beneficium potius det quam accipiat^k, & dapes illi opiparas reponat, quæ hic sunt^l. Rib. Me. cœlestia Evangelii bona, justitia, sanctitas, pax, &c.^l. Par. Designat plenum peccatoris gaudium in unione sua, & communione cum Christo^m. Magnus honos Regemⁿ Dur. habere convivam. Per *convivium* autem intelligitur Gaudium, tum Christi ob conversum peccatorem; tum, peccatoris conversi ob Christum in se habitantem. Solent enim magnæ lætitiæ exprimi Conviviorum similitudine, Luc. 12. 37. & 15. 23ⁿ. Hinc rectè colligunt^o G. Interpretes, Deum non præveniri à libero hominis arbitrio, sed prævenire per gratiam suam excitantem; item, Possè hominem oblatam gratiam respicere, alii addunt, vel recipere, quod falsum est^o. Notandum autem, Scripturam S. de conversione nostra bifariâ loqui, eamque totam tribuere modò nobis & voluntati nostræ, ut hic, & Ezech. 18. 31. Zac. 1. 3. idque ut voluntates nostras excitet, virèsq; præstandi spiritu suo infundat; modò sibi & gratiæ suæ, ut Jer. 31. 18. Ezech. 36. 26, 27. Joh. 6. 44. & 15. 5^p. Sed re bene consideratâ videtur^q Par. idem hic significari quod Matth. 24. 43, 44, &c. ubi ex similitudine servi vigilantis ad Domini sui adventum, ut ei aperiat, Christus adhortatur omnes fideles, ut semper vigilent & parati sint cum illo discumbere & cœnare, i. e. æterno gaudio frui. Ità h. l. *Ecce sto*, — i. e. jamjam veniam ad judicium, pulsaturus ostium. *Siquis audierit* — *introbo ad illum*, &c. nempe, in domum meam, in qua servus illè vigilabat; & illum adhibebo cœnæ meæ, h. e. particeps erit gaudiorum atque bonorum meorum. Nihil ergò facit hic locus pro gratia Dei pulsantis, & expectantis, & quoad effectum dependentis à nostra acceptatione, quam gratiam sana doctrina non recipit; Deum enim esse qui aperit voluntatem docet Augustinus, &c. q.
 21. *Qui vicerit*] Nempe, peccati consuetudinem. Vide supra v. 12^r. *¶ Sedere mecum in throno meo*] i. e. Particeps erit mei regni[†], gloriæ, honoris[‡]; co-hæres erit cœlestis beatitudinis^v: Non enim in eodem throno æquali honore sedebit^x, sed caput, Christus, semper eminebit^y. Thronus Regis apud Orientales amplius & latus est, adeò ut præter sedem Regi propriam, alii quoque quos honore afficere cupit Rex, in eodem Throno sedes habere queant^z. Al. *In throno meo*, putà triumphali & judiciario, ubi mecum sedens judicabit gentes, mundique principes, Angelos, &c.^a. Al. *In throno meo*, i. e. in folio quod ego ipsi dabo. Vide ad Apoc. 2. v. 26. & Joh. 17. 24^b. Conveniens hæc merces ut qui laboravit & pugnavit, postea, victis hostibus, securus sedeat, & lætus regnet, cum Christo^c. *¶ Sicut & ego vici*] i. e. Plurima pro Dei gloria & hominum salute toleravi^d: *Vici* tentationes omnes. De hac victoria mystica prædictio Esa. 63^e. *¶ Sedi* — *in throno ejus*] i. e. Ad dexteram Patris^f. Habens potestatem & majestatem Divinam, qualem Pater habet, cujus nulla creatura capax est^g. Al. In eo folio quod Pater mihi dedit: Psal. 110. Dan. 7. 9, 14. Matth. 22. 44. Apoc. c. 22. v. 1^h.
 22. *Ecclesis*] Nempe Laodicenæ, & aliis ei proximisⁱ. Post absolutum Visum monita salutaria continens ad septem Episcopos & Ecclesias, sub quorum exemplo alii quoque Episcopi & Ecclesiæ intelliguntur, sequuntur Visa alia, quæ diversis temporibus Apostolo obtigere, & postea in unum volumen redacta sunt: quod & in Prophetiis aliis evenit, sæpe etiam non annotato temporis discrimine, sed dato intelligi ex iis quæ loco quoque continentur. Pertinent autem hæc Visa ad res Judæorum, usque ad finem cap. 11. indè ad res Romanorum, usque ad finem cap. 20. deinde ad statum florentissimum Ecclesiæ Christianæ, ad finem usque. Sicut autem Prophetæ veteres non tangunt res Assyrias, Babylonicas, Ægyptias, nisi quatenus connexæ sunt cum rebus Judæicis, i. e. ad prædicanda mala quæ Judæi ab illis erant perpeffuri, & rursus poenas quas ab illis gentibus sumpturus erat Deus, ut & præmunirentur pii adversus mala prævisa, & in ipsis malis solatium acciperent ex prævisa ultione; ità & hic Apostolus prædicit primùm injurias Judæorum & Romanorum in Christianos, deinde severa Dei judicia adversus Judæos, & porro adversus Romanos idololatrias, ut intelligerent Christiani neque sibi

sibi mala evenire nisi singulari Dei dispositu, neque in
 ipsis malis se à Deo negligi, qui & certa tempora illis
 malis præfinierit, & acerbissima supplicia sumpturus sit
 ad vindicandum martyrum sanguinem. Sicut autem &
 Esaias cap. 6. & Ezech. cap. 8. præsignificaturi Dei judi-
 cia, Divinam Majestatem & Angelicum famulatum vi-
 dent in Templo Hieros. apparentem; ita & Johannes in
 Patmo videt *in castris* Dei & Christi Majestatem, &
 Angelicum famulatum relucens in ipso coelo, & eò
 assumi Præsides Ecclesiæ Hierosolymitanæ, ut cum ipso
 futura contemplantur; nôrintque non tantum à Deo se
 summè curari, verum & unam se facere cum Angelis
 Dei ac Christi familiam, & cives coelestis patriæ se esse
 spe ac jure, Eph. 2. 6. Phil. 3. 20. Heb. 12. 22^a. Se-
 quentium Visionum schema hoc sit, ut describatur, 1. Pro-
 cessus Dei cum Judæis à cap. 4. ad 12. 2. Infantia &
 augmentum Ecclesiæ, donec totum occuparet Impe-
 rium Romanum alios evertendo, alios convertendo, à
 cap. 12. ad 20. 3. Florens Ecclesiæ status per mille
 annos, & postea Turcarum eruptio atque irruptio in
 Ecclesias Orientales, unà cum eorum exitio & fine mun-
 di, à cap. 20. usque ad cap. 22. 6^b.

^b Nam. in
præmon.

CAP. IV.

1. **P**OST HÆC] Alio tempore, quod peculiariter notari nihil erat opus c. Post primam Visionem, quam hactenus recensui d: q. d. Nondum Visionum finis *. Illud, *וְאַחֲרָיו*, vel, diversam materiam, vel, diversam Visionem, à priore notare potest. Neque hinc colligi potest, vel certus Visionum ordo, vel tempus completionis earum. Non ergò necesse est ut quod in hac Visione repræsentatur, nempe, excidium Judæorum, non antè incipiat quàm completa sit præcedens Visio f. ¶ **Vidi]** Visio notatur, non defixa, sed vaga & incerta, q. d. Oculis contendì, ut, quando mihi promissæ erant rerum occultarum revelationes, oculis haurirem quæ offerrentur; atque ità me ad eas excipiendam composui g. Pium indicat desiderium, & feriam ejus sollicitudinem in præced. visis non acquiescentis, sed ulteriora sperantis h. Al. *עֵינַי* hîc accipiendum, ut Heb. *וַיִּרְאֶה* ex usu Prophetarum, unde Prophetia *וַיִּרְאֶה* visum, dicitur, & Prophetia *וַיִּרְאֶה* videns, & optimè explicatur per seq. *fui in spiritu* i. *עֵינַי*, *וַיִּרְאֶה*, Dan. 4. 10 k. ¶ **Et ecce** (sub. erat, Be. Pi.) *ostium apertum* (Id significat, Deum Johanni mira ac cœlestia patefacturum *. Sic *cœli aperti* visi sunt & Johanni, Mat. 3. 16 l. ubi dicta vide m; & Stephano, Act. 7. 56. & Jacobo, Gen. 28. 17. Et quid hæc phrasis significat clarè ostendit Dominus, quum uberiorem rerum cœlestium dispensationem promittens, *posthæc*, inquit, *videbitis cœlos apertos* n.) *in cœlo*] i. e. Vel, 1. in Ecclesia o, in qua Deus habitat ut in cœlo p, quæ sæpe in hoc Libro, & in Scriptura, *cælum* dicitur q. Ità *ostium apertum* erit revelatio Scripturæ S. quæ habetur in Ecclesia, & per quam ad secreta cœlestia penetramus r. Declarat hîc, Johanni pandenda fore quæ & tunc & in posterum gererentur in Ecclesia, tanquam in cœlo quodam, cui summa illa Majestas hoc cap. exhibita præsidet ac dominatur t. Vel, 2. cælum tertium, de quo 2 Cor. 12. 2 t, cujus ostium panditur, ut videre possit Johannes Deum in throno residentem, &c v. ¶ **Et vox** (nempe, Dei Patris, qui summus est Apocalypseos author, cap. 1. 1 *.) *prima*] i. e. Vel prima omnium quæ postea auditurus erat t: vel, illa quam in primo visu audieram cap. 1. 10, 12 v. Et *prima* hîc pro *prior*, ut suprà 2. 4. & 1 Tim. 5. 12 z. ¶ **Tanquam tubæ** (id est, sonora a, & plena imperii b, nempe, vox Christi c, ut suprà vidimus d.) *loquentis mecum*] Sic ad apertionem januæ Templi tuba insonuit, quò hîc alluditur *. ¶ **Dicens**, *Δὶς ἄνω*] Supple *ἦν* quales particulæ sæpe in hoc Libro subaudiuntur f. **Dicebat**, Be. Pi. ¶ **Ascende huc**] Ut olim Jerosolyma, ità & Ecclesia, ut locus superus, ascensu superandus est; nam licèt in terris militet, eadem est cum *ἄνω* Jerusalem, Gal. 4. 26 z. **Ascende**, tanquam per scalam Jacobi h: Quo requiritur à Johanne cunctisque hujus Pro-

phetiæ lectoribus * supra terram terrenósque affectus
adscensio, ut possint arcana Dei penetrare ⁱ. Qu. Qua-
lis erat hæc Visio & ascensio? Resp. Non realis ^k,
quia cælum non habet ostium ^l, sed imaginaria,
vel intellectualis ^m; non corpore, sed mente &
spiritu ⁿ. Per hanc *januam* Johannes & *visões* in
cælum admittitur, sicut Ezechiel absens in Templum.
Simile vide 2 Cor. 12. 2º. Erat hæc species menti Jo-
hannis oblata, ex collat. locorum similium, cap. 1. 10.
& alibi ^p. Al. Hæc apertio cœli & visio erat reipsa &
oculis corporis ^q, ut Mat. 3. 16. Act. 7. 56 ^r. Deo ip-
sum roborante, ut introspiceret locum gloriæ Dei, &c ^t.
¶ *Ostendam tibi quæ oportet fieri post hæc*] Nempe de
Judæis ^u; vel, quæ accident Ecclesiæ ^v, tum, 1. mili-
tanti ^x, ab hoc tempore usque ad finem seculi ^y; tum, 2.
triumphanti ^z, quæ ad futuram potissimum vitam spe-
ctant ^y: q. d. Hactenus tibi ostendi, quinam sit status
Ecclesiæ in tempore præsentis, nunc ostendam quinam
futurus sit ^z. Confer cap. 1. 19 ^a. Hinc colligitur,
sequentes visiones de rebus futuris agere ^b, easque in-
eptè à multis trahi ad res præteritas ^c. Nec tamen in
his prædicuntur omnes eventus, sed præcipui tantum,
isque qui ad Ecclesiam ejusque hostes spectant. Se-
quentes autem prophetiæ, sive visiones, sunt, vel, 1.
principales & primariæ; quæ tres sunt, de 7 Sigillis,
cap. 6. de 7 Tubis, cap. 8. 9. 10. & 11. de 7 Phialis,
cap. 15. & 16. vel, 2. secundariæ & explicatoriæ, quæ
res in prioribus contentas explicant, quales sunt cap.
12. 13. 14. 17. 18. 19. 20. 21 ^d.

2. Et statim fui, &c. Ἐγὼ οὖν ἐν πνεύματι] Abreptus (vel, Corruptus, Be. Facinus, Mo. Constitutus, Pi.) sum, vel fui, spiritu, V. Be. vel, in spiritu, Mo. Pi. Nempe raptus in extasim *, abstractus à sensibus f: in cœlum ascendit, sive tractus fuit g, Spiritus operâ h; non corpore, sed πνεῦμα, quæ spiritus dicitur etiam suprà 1. 10 i. Vox spiritus hîc notat, vel, 1. Spiritum Sanctum, translationis in cœlum authorem, vel potius, spiritum seu mentem Joannis, sive subjectum modumque perceptæ visionis, ex collat. 1. 10 k. Erat autem hæc extasis, vel, 1. nova, priore finitâ l: quo ipsa innuitur distinctio rerum dictarum & dicendarum m. Vel, 2. altior tantum illuminatio n, sive ulterior spiritus intensio seu raptus, seu translationis gradus, nunc necessarius ad percipiendum abstrusiora prioribus o. ¶ Ecce sedes, &c. ὁ θρόνος, &c.] Sic erat in omnibus visionibus Propheticis, ut Exod. 24. 10. Ezech. 1. 22, &c P. sic Esa. 6. 1. Deum in solio videt, nempe paratum ad judicia exercenda. Adde Dan. 7. 9. ubi ἐτίθουν quod hîc ἔκειτο. Solet enim νέσθαι idem valere quod poni, ut 1 Thess. 3. 3. 1 Tim. 1. 9 9. Alludunt omnia ad vetus Tabernaculum r, & ad typum priscæ illius castrametationis Israelis in deserto, ut ex collatione patebit. Ibi in medio erat Tabernaculum, ut hîc Thronus Dei, qui Thronus non aliud fuit quàm Templum aut Tabernaculum; ut ostendunt ea quæ ante Thronum fuisse dicuntur, putâ ante Adytum Templi, nempe septem Lampades, Candelabri septem lucernarum æmulæ, & Altare aureum thymiamatis, de quibus vide 1 Reg. 6. 20. 2 Par. 4. 20. nec non Mare vitreum Chrysallo simile, quod æneum Mare Salomonis repræsentabat †. Sic Templum thronus dicitur Esa. 6. 1. Jer. 17. 12. Ezech. 43. 7. Et talem esse hunc thronum supponit tota Apocalypsis, ut quod habemus Altare coram throno, & coram Deo, cap. 8. 3. & 9. 13. Animas sub Altari, cap. 6. 9. Templum, Areas, & Altare dimetienda, c. 11. 1. Arcam Testamenti visam in Templo, ib. v. 19. Angelos venientes à Templo, cap. 14. 15, 17, 18. Et hoc manifestissimum est ex cap. 16, 17. ubi venit vox ex Templo cali, à throno, &c t. Presbyteri 24. Thronum proximè cingentes, respondent & loco & ordine Levitis & Sacerdotibus in castris Israelis, quorum ephemeræ erant 24. Quatuor circumquaque Animalia, respondent quatuor Castris Israeliticis, eorundem Animalium vexilliferis, ad quatuor cœli plagas positiss v. Solium hoc respondet Adyto ||, quod Thronus speciatim dicitur, cui reliquæ Templi sive Tabernaculi partes sunt aut fulcra, aut gradus, aut scabellum ‡. Describitur hîc Theatrum visionum Apocalypticarum x, quibus bellissimè quadrat hoc Proœmium y; tum, ut commendetur

1 For. fm.
 Nap. Dur.
 k T.
 1 Me.
 m T. sic
 Me. Dur.
 n La. fm.
 Clu.
 o G.

P Gom.
 q Q in
 Gom. fin.
 Dur.
 r Gom.
 t Dur.
 † G.
 v Me. fin.
 Rib. Pa.
 Dur. T.
 x T.
 * Rib. Me.
 † T.
 y Cor.
 z Pi.
 a Pi. Cor.
 b Clu. fin.
 Cor. Dur.
 c Clu.

d Dur.

* T. Me.
fic La.
f Rib.
g G. Cor.
h Cor.
i G.

k Gom.
l Q. in
For. sim.
Pi. Clu.
m Pi.
n Clu.
o For.

P Alcaf.
in La.

q G.
r G. fin.
Med.

+ Med. I. 3.
P. 541.

* Med i. 5.
P. 1122.

v Med.
 544.
 || G. sim.
 Med.
 † Med.
 P. 544.
 * Med.
 541.
 x Clin.

plenissime illuxisse fidei Dei servis & ante, h. e. ante Christum natum, & retro, h. e. deinceps illucescere ad finem usque². 3. Hoc vult, five in anteriora tendant, five retrorsum eant, nusquam offendunt aut aberrant. Evangelistæ, five de futuris loquantur, ut de excidio Jerof. &c. five de præteritis, ubique vera scribunt & utilia & luce Divinâ plena³. 4. Tot oculi multitudinem denotant hominum oculatissimorum, & scientiæ mysteriorum Dei plenissimorum, cujusmodi sunt in Ecclesiis⁴. 5. Designat hoc scientiam & vigilantiam Ministrorum, qui sunt quasi in speculis excubitores, debentque & thronum, & semetipsos, & Ecclesiam, intueri; Act. 20. 28. 1 Tim. 4. 16. Oculos habent & ante, h. e. versùs Deum, à quo pendent, ut ab eo dirigantur, ut Psal. 123. 2. & retro, h. e. versùs populum suum, ut eis viam monstrent⁵. 6. Significat perfectissimam vim intelligendi etiam obscurissima & abditissima, quæ est in Angelis⁶; quorum vigilantia gemina denotatur partim introrsum, in observando Dei nutu, partim extrorsum, in observandis creaturis, quibus destinantur, vel conservandis, vel puniendis. Qu. 2. Quomodo citra contradictionem dicuntur hæc animalia fuisse & in throni medio, & ambitu⁷? [Kai en meso thronou, & en khalos thronou] Resp. 1. Est en dia dyon, quasi dixisset, en meso thronou (i. e. περιθρονου) thronou, in medio ipsius circuitus, seu ambitus, Throni: si Throno, utpote quadrato, figuram quadrangulam parallelam quo deceat à Throno & Presbyteris eum cingentibus intervallo circumducas, in medio vel ad medium uniuscujusque quadranguli laterum (nam en meso distributive sumendum) quatuor sese exhibebant Animalia; nempe in medio cujuslibet lateris unum⁸. En meso sumendum pro en diametrou, ut notet ea diametricè posita circa thronum⁹. Sed dura est hæc expositio, mollior futura si legeretur en meso thronou, ut notet ea diametricè posita circa thronum¹⁰. Sed dura est hæc expositio, mollior futura si legeretur en meso thronou, ut notet ea diametricè posita circa thronum¹¹. At verò bis hic exprimitur vox thronou, quo innuitur, medium ab ambitu ejus distinguendum. Et magis durum est, quatuor hic media pro numero quadrangulorum statuere¹². Agnoscō, & gratias tibi ago, quod me ab illa expositione liberasti¹³. Resp. 2. Verba sunt ysaia pda intelligenda¹⁴, nempe vidisse eum 4 Animalia duobus in locis; 1. in ambitu Throni, in quo rectè docet vir Cl. alludi ad 4 Animalia vexillis Israel. impressa, &c. 2. in medio Throni, quod refero ad locum Ezech. 1. 10. ubi videntur ista 4 Animalia intra, non extra, Templum, ut patet ex Ezech. 10. 3, 4, 5, 14. Quicquid sit, magnum mihi solatium adfert, quod 4 Animalia, quæ Ecclesiam designant, non circa thronum tantum, sed & in ipso ejus medio conspecta fuerint. Et si enim ratione externi ministerii à 24 senioribus erga corpus fidelium administrati sint tantum in ambitu Throni, imò in ambitu ipsorum seniorum; ratione tamen communionis cum Christo, qui throno ipse insidet, rectè & ipsi intra thronum constituuntur, & per 4 Cherubinorum facies intra Tabernaculum coram Deo consistentium repræsentantur¹⁵. His lectis, inopinato lumine mentem meam perfundi sensi, statimque in eam sententiam concessisse, Sellam cui Deus insidebat absque dubio quatuor Animalibus gestatam fuisse, quorum singula, posterioribus intro latentibus in dyon throni sibi in circuitu Throni Animalia ora sua obverterent; ut apud Ezech. Deum legimus Cherubinis quadruplici eorundem Animalium vultu conspicuis subvectum fuisse¹⁶. Nulla ergo hic est contradictio, quia hæc non dicuntur secundum idem, five secundum eandem Animalium partem. Nam posteriori corporis parte erant sub Throni medio: capite verò & anteriori parte ante Thronum, commodo ordine in Throni ambitu. Quomodo Regalibus sedibus ornamenta similia adhiberi solent; ut in Throni Salomonis gradibus 12 Leones substrati fuerunt¹⁷, & quomodo 12 Boves æneum mare gestarunt, 1 Reg. 7. 25. P. Arque hoc situ, Angelorum subjectio & servitium erga Deum depingetur¹⁸. Sed hæc sententia stare non potest. Sic enim animalia steterunt immobilia. Atqui sæpius leguntur procidisse & adorasse: unum quoque eorum phialas distribuit, cap. 14. 7. Resp. 3. Non vult omnia Animalia fuisse & in medio, & in circuitu¹⁹; sed tria erant in circuitu Throni, Aquila verò supernè in medio Throni²⁰, h. e. intra ambitum sedis, quasi ante

faciem aut pectus sedentis²¹; quia non tantum dicitur 4. Animal fuisse simile Aquilæ, sed volanti²². Resp. 4. Animalia non erant eodem tempore in circuitu & medio Throni, sed per intervalla temporum, nunc ambiendo Thronum, & aliàs in medium Throni ambitum procedendo²³. Resp. 5. De quatuor Animalibus unum erat in gradibus qui ante solium, (vide 1 Reg. 10. 19.) duo à lateribus, unum retro, ac sic propiores erant solio quam Presbyteri. Gradus sumuntur ut pars solii²⁴. Al. Duo steterunt in medio, i. e. è regione medii Throni, idque ante illum; reliqua duo en khalos, quod supra v. 4. khalos thronou, i. e. ex utroque latere, alterum ad dextram, alterum ad sinistram²⁵. Al. en meso significare potest partem anteriorem, ut en meso esse, Act. 1. 15. & 4. 7. idem est quod esse in loco maxime conspicuo, ubi omnes optime videre & audire poterant. Quare khalos, quod ipsi opponitur, idem erit quod opiden, & partem posteriorem denotabit²⁶. Al. Illud, en meso, non notat centrum sedis mathematicè, sed proverbialiter vicinitatem, valétque juxta, vel, inter, ut Job. 1. 6. Matth. 10. 16. Vide cap. 5. 6. Erant ergo prope Thronum, etiam propiores quam senes, quasi dignitate istis prælata. Quod additur, & in circuitu throni, specificat situm, quod ita steterint prope Thronum, ut quatuor Throni latera proximè ambirent, quasque contingerent. Kai igitur est exegeticum²⁷. Dicuntur esse & in medio throni, h. e. prope illum quasi in eodem Throno cum Domino; quia Ministri agunt Domini loco & nomine, 2 Cor. 5. 20. & in ambitu throni: quod non ita intelligendum est quasi essent extra ambitum Throni, sed notat sapientiam Domini; quia ea non simul, sed ab omni latere disponit, ut inservire possint ædificationi Seniorum, five populi ipsius, quem illi adumbrant qui Thronum circumstant, ut ante dictum²⁸. Resp. 6. Articulus thronou omittitur ex Hebraismo. Sic ergo verba reddo, Et inter thronum & ea quæ circa thronum²⁹.

7. Primum animal, &c.] Figura Animalium ad similitudinem Visionis Ezechielis accedunt, nisi quod ibi singula animalia quatuor distinctas facies, hic singula tantum singulas, habent³⁰. Hæc autem animalia, suo quæque in genere, principatum obtinent, Leo inter feras, Bos inter armenta, Homo inter animalia, Aquila inter volucres; & singula propriam habent excellentiam: Leo robur & magnanimitatem, Esa. 31. 4. Amos 3. 4. Bos seu Vitulus laborem & tolerantiam, Deut. 33. 17. Prov. 14. 4. Homo prudentiam & moderationem, Dan. 4. 13. & 7. 4. Hof. 11. 4. Aquila perspicaciam oculorum & celeritatem, Esa. 40. 31. Jer. 4. 13. & cap. 48. ver. 40. [Qu. Quidnam denotant hæc quatuor Animalia?] Resp. 1. Quatuor personas singulares³¹. [Quod tamen non uno modo explicant.] Quatuor Evangelistas³², quibus tamen hæc Animalia diversis modis explicant³³. Respectus hic habetur, vel, ad initia seu titulos Evangeliorum³⁴, quibus, ut animalia faciebus, distinguuntur Libri³⁵; vel, ad singularia Evangelistarum dona³⁶. Matthæus ergo (juxta communem expositionem³⁷) in bovine significatur, quod, quasi hominem descriperit, incipit, Liber generationis Jesu Christi: Marcus in leone, quod incipit à clamore Johannis in deserto, quasi à rugitu Leonis: in vitulo, animali sacrificiis aptissimo, Lucas, quia à Zachariæ Sacerdotio incipit: in aquila Johannes, ob excessum ejus exordium, In principio erat verbum, &c. P. Al. Quatuor Apostolos, eos scilicet qui in Concilio Hierof. Act. 15. præsentis erant, nempe Petrum, v. 6. & (quanquam ibi non nominetur) Johannem, Gal. 2. 9. Paulum & Barnabam³⁸. Al. Non dubito quin Leo hic sit Petrus, ob principatum collocatus in fronte solii, fervens animo: θω, bos, quod Lxx sæpe βοας vertunt, & Patientiam significat, designat Jacobum fratrem Domini: Homo, qui bonitate antecedit animantia cætera, designat Matthæum, qui diu dicitur mansisse in Judæa. Πρόσωπον autem, ut 1 Reg. 1. 10. apud Ezech. est omne id quod in conspectum cadit, non facies sola: Aquila celeritatem ministerii significat, quod certè Paulo proprium, qui sæpius Hierosolymis fuit, & bene [dicitur] πτόμα, quia semper erat in cursu³⁹. Sed figmentum hoc est sine omni fundamento excogitatum, & applicationes sunt ineptæ & frigide. Cur enim Petrus, qui præ timore Dominum suum negabat, Leo potius habendus est quam

† Mor. 5. 6. 183. quàm Paulus, &c. †. [Hæc de prima sententia.] Resp. 2. Respondent quadriformi veritati Evangelii, quod est potentia Dei, id quod *leo* designat; cuius subjectum est Christus; qui verus *homo*, & victima (cujus typus *vitulus*) factus pro nobis, & *aquila* instar, è coelo venit. Hæc in unum contrahentes dicemus; ordine servato, Evangelium esse potentiam Dei in morte hominis celestis. Resp. 3. Gloriosa hæc Divinæ Majestatis sessio illustratur ordine Castrametationis populi Israelis, qui in quatuor distribuebatur partes, & unaquæque pars sub *vexillo* erat sive *Insigni*, nimirum *Leonis* ad Orientem; *Bovis* ad Occidentem; *Hominis* ad Austrum; *Aquila* ad Boream †. Hoc autem Hieroglyphicum doctissimi ex Hebræis sic explicant: Tarditate *Bovis*, Irâ *Leonis*, Celeritate *Aquila*, & Benignitate *Hominis*, repræsentatur Deus qualis Judæis constanter fuerit, etiam cum venit ad vindictam exsequendam, *tardus ad iram*, & *celer ad misericordiam* *. Designant hæc Animalia quatuor attributa divinæ providentiæ. Hæc enim fortis est, ut *Leo*; velox & penetrans, ut *Aquila*; suavis & amabilis, ut *Homo*; longanimis & patiens, ut *Bos* v. Resp. 4. Ut per Thronum Dei significata est Arca cum propitiatorio, ita 4 Animalia significant 4 Cherubinos Templi, qui Arcam circumdabant; qui etiam significabant quatuor coelestes Spiritus principales Divinæ Providentiæ administratos in gubernatione mundi & Ecclesiæ, ad munus illud maximè idoneos, ut his similitudinibus adumbratur *. Per *leonem* significatur in Angelis robor, generositas, majestas Dei hostibus terribilis y, fortitudo & magnanimitas z: Per *bovem* sive *vitulum* obedientia a, mansuetudo & laboris tolerantia b, & constantia in Dei servitio c: Per *hominem* prudentia d, amor humani generis *, salutisque electorum f, humanitas, lenitas: Per *aquilam* naturæ celestis vigor, agilitas, nisus ad sublimitatem g, maxima velocitas h, ad mandata Dei exequenda i. Ex his porro Animalibus duo sunt fera, *leo* & *aquila*, duo mansueta, *homo* & *bos*: illa, ut rebelles terreant; hæc, ut piis sint solatio *. Resp. 5. Diversæ hæc formæ vel species denotant specificas virtutes insignium Doctorum l, & diversa dona quibus idem Spiritus eos imbuunt, juxta 1 Cor. 12. 4, &c. m. ita ubertim omnibus largiens, ut tamen in singulis diversitas conspiciatur, atque ita sapientia Divinæ dispensationis declaretur n. In Ezec. 1. ubi describuntur Cherubini, omnes hæc proprietates & perfectiones singulis insunt; hic autem, ubi hoc Ministris Evangelii applicatur, omnes non uni alicui, sed omnibus, dantur o, & distributim assignantur p. Denotantur ergo his figuris Ministrorum aliorum fortitudo, zelus & audacia, qualis *leonis*; aliorum humilitas, diligentia, patientia, constantia, qualis *bovis*; aliorum prudentia & sapientia, qualis *hominis*; aliorum perspicacia in scrutandis mysteriis celestibus, instar *volantis aquila*. Nec tamen ita attribuantur hæc proprietates singulis singulæ, quasi reliquis destituerentur q, qui sanè defectus confiteri nequit cum celebratis ipsorum virtutibus r, sed quod aliæ in aliis emineant earum exercitio, &c. †.

8. Et, &c. Kai—ἐν τούτοις εἶπον ἀνὰ πνεύμας, &c.] Et quatuor animalia singula (vel, singula per se, P. Be. Pi.) habebant (vel, unum secundum seipsum habebant singula, Mo.) alas senas in circuitu, Er. 11. Ti. &c. id est, ab utroque latere, ut *κύκλος* sumitur v. 6. Omnes ad volandum aptas (non sicut illas Esa. 6.) ut quocunque volatum intendant, alis abundè instructi sint, ad opem sedulo afferendam imbecillibus lapsis, &c. v. Per senarium (qui numerus perfectus est) alarum numerum perfectam intelligit vim & potentiam volandi, miramque agilitatem quæ est in Angelis, &c. *. Al. Alæ hæc concitissimum Evangelicæ prædicationis progressum figurant y. Alæ agilitatem & alacritatem ad Dei imperium exsequendum; *alæ oculatæ* zelum cum scientia & fide conjunctum; *alæ sex in circuitu* quaquaversum voluturientes denotant, id est, ad Dei mandata universaliter & integrè implenda paratissimos z. Al. Evangelistæ senas habent alas in circuitu, quia undecunque spectentur non reptant, sed volant, & in omnibus in sublime tolluntur. Sic exposuerim si omnes alas volatui deferrent, quod non puto *. Al. Sumptum hoc ex Esa. 6. 2. ubi tot alæ sunt b: quarum duabus velabant faciem, duabus pedes, duabus volabant c, i. e. habebant

eas extensas, quasi parati & expediti ad volandum d. d Me. Rib. Facies Christi est Divinitas, pedes sunt Humanitas, quæ dum tegunt Seraphim, ostendunt ea in hoc seculo hominibus esse valde ignota. Hic ergo innuitur, multa magnaque mysteria latere in Evangeliiis, &c. *. Episcopi & Rib. Angelis æquantur; Apostoli autem Seraphinis, Angelorum summis: Faciem coram Deo tegunt Apostoli per ταπεινοφροσύνην in animo, & per corporis δειλαγωγίαν, in qua sunt Jejunia. Pedes, i. e. ea quorum pudere debet, peccata scilicet, tegunt per Cor contritum & Vitam emendatam. Volant autem per Fidem & Dilectionem. Ecce alas sex, sanè egregias. His remigiis ad Solium Dei itur f. Alæ duæ tegunt faciem, ut notent reverentiam g. Dei quæ est in Ministris, ut Mal. 2. 5. Duæ tegunt pedes, ut notent timorem humilémque infirmitatis suæ sensum, ut 1 Cor. 2. 3. Duæ officio inserviunt, ad volandum, notantque promptam & expeditam obedientiam Deo, &c. v. ¶ Et, &c. Kai ἔσωθεν γέμουσα ὀφθαλμῶν ¶ Et intus (i. e. intra alas h, vel, sub alis i:) plena erant oculis, Be. Pi. &c. Vide dicta v. 6 k. Sed ibi oculierant antè, quod respicit dependentiam ipsorum à Deo, & retrò, quod curam eorum de grege notat; hic intus, quod significat, Ministros etiam sibi & profectui suo prospicere, juxta Act. 20. 28. 1 Tim. 4. 16. alioqui cæci duces forent, Matth. 15. 14 l. Al. Oculos intus habent Evangelistæ, quia in mysteriis, quæ litera conteguntur, & mysticis sensibus, pleni etiam luce Divinâ sunt, & sciunt quò tendant, &c. m. Al. Significat, naturam Angelicam non unâ tantum parte, [ut homines] sed secundum se totam esse perfectè intelligentem n. Κυκλόθεν istud [quod præcessit] omnino huc pertinet, non ad præcedentia. Alæ enim sex quæ tegunt faciem & pudenda, & quibus volatur, non possunt esse in circuitu. Sed κυκλόθεν & ἔσωθεν valet extrâ & intus. Dona illa multiformia Apostolis data & in animo erant, & foris apparebant. Sic 1 Reg. 7. 36. ἔσωθεν, κυκλόθεν, i. e. ἔσωθεν καὶ κυκλόθεν, sive ἔσωθεν o. Κυκλόθεν καὶ ἔσωθεν idem sunt quod ἑμφορόθεν καὶ ὀπίθεν v. 6. Hæc sic conciliari possunt, si duas superficiei partes perpendas, convexam, h. e. circumferentiam, & concavam sive interiorem; quæ duæ utrovis modo aptè exprimi possunt, exterior sive ambiens per κυκλόθεν, concava per ἔσωθεν & rursus in Animalibus (de quibus hæc dicuntur, quorum partes posteriores propriè sunt convexæ, & partes anteriores, maximè quum alas habent, quæ semicirculum quendam efficiunt, sunt superficiei concava:) superficiei ambiens per ὀπίθεν, superficiei interna per ἑμφορόθεν, exprimitur. Ut ergo ἑμφορόθεν, v. 6. idem est quod ἔσωθεν, ita κυκλόθεν & ὀπίθεν idem erunt, quod etiam liquet ex c. 5. 1. ubi ἔσωθεν opponitur τῷ ὀπίθεν. Oculi porro antè hic denotare possunt præscientiam sive propheticum spiritum Apostolorum; oculi retrò respicere possunt prophetias & typos V. T. quos illi optimè explicare poterant ad convictionem Judæorum ¶ ¶ Et requiem (i. e. cessationem, ut requies sæpe sumitur p:) non habebant, &c.] i. e. Deum in coelis sine fine aut intermissione celebrârunt q. Diligentem seriamque operam in eo navant, &c. r. Hoc explicatur Act. 20. 31 †. & 2 Tim. 4. 2. Esa. 60. 11 t. Quantum natura finebat, nullum tempus vacare patiebantur à laboribus pro Dei laude. Sumptum ex Esa. 62. 6 v. ¶ Sanctus, sanctus, sanctus Sumptum ex Esa. 6. 3. q. d. Infinitè sanctus. Ostendit hoc & quanti fideles Ministri æstimant sanctitatem Dei, & quòd eorum officium sit hanc Dei perfectionem celebrare *. Hebræorum mos est ter vocem repetere in rebus quas vehementer inculcatas volunt, Jer. 22. 29. Ezec. 21. 27 y. Al. Ter repetit, ut sanctam Trinitatem in unitate essentiae significet z. Illud αὐτοῦ novies repetitur in omnibus meis Codicibus a: ita in exemp. Hispaniensi b. Sed ter tantum legitur in MSS. plurimis c, & in cod. meis d. ¶ Dominus Deus omnipotens ¶ Vide supra 1. 8 *. ¶ Qui erat, & qui est, &c. ¶ Est hoc nomen Dei proprium f. Vide supra 1. 4 g. [Sensus, q. d.] Qui promittit, ac promissa præstat & præstabit h. Est hic summa doctrinæ Evangelii i. Docet Evangelium, Deum esse, 1. Sanctum, quia peccatum sustulit, & populum suum sanctificat; 2. Dominum nostrum, quia nos redemit, &c. 3. Omnipotentem, quia magna nobis fecit. Docet Deum & fuisse, quia promissio de semine benedicto facta est ab origine mundi; & esse, quia

quia Ecclesiam suam tutatur ac perficit magis & magis, & venturum esse, nempe, ad Judicium^k. Sanctitas Dei eo magis est admirabilis, quod juncta cum absoluta potentia; Veritas ejus certitudinem promissorum confirmat, constans & verax est, tanquam æternus & immutabilis ille, qui idem heri, & hodie, & in secula. En omnem Religionem. Is ergo timendus est, ei servandum, in eo solo fiducia collocanda est^l.

9. Et cum, &c. *Καὶ ὅταν δώσω, &c.* Magnifica Dei descriptio. Sic & infra 5. 14^m. Et quum tribuebant, &c. Be. Pi. vel, dederint, Mo. darent, Vulg. Zeg. Er. ad verb. dabunt. Enallage temporisⁿ. *Δόσω, [& mox]* *δύνται, προσκυνήσουσιν*^o, sunt Futura pro quovis tempore, more Hebræo^p; nec referunt quid tum in Visione ab Animalibus & Presbyteris factum sit, ut nonnulli putant; sed quid istis ex officio pro re nata faciendum esset, quodque ipse postmodum in progressu Visionum, si quando Deum celebrandi occasio incidisset, ab iisdem factum vidit^q. Futura enim Hebræis denotare solent actum vel, solutum, ut *וְשָׁא* i Sam. 20. 5. vel, debitum, ut *וְשָׁא* 2 Sam. 13. 12. *וְשָׁא*, Mal. 2. 7^r. Gloria Deo datur ob potentiam, honos ob proprietates, gratia ob benefacta. *Εὐχαριστία* est *ἰσχύς*, pro quo benedictionem hic posuit Latinus Interpres: de qua vocum permutatione vide quæ diximus ad Matth. 26. 26^f. Gloria respicit ipsam gloriosam Dei majestatem atque excellentiam: Honor, relationem quam habent creaturæ ad creatorem, à quo esse suum accipiunt, cui propterea honorem debent: Gratiarum actio respicit accepta beneficia^r. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude. Honor est testificatio excellentiæ alicujus, &c^v. Sensus versûs est, q. d. Quoties Ecclesiæ sacras synaxes facerent^s.

10. Procidebant, &c.] Profundam hoc reverentiam, sui que plenam submissionem designat^y. Apostolos Presbyteri Hierosolymitani fideliter subsequuntur. *Procidere in terram* & *προσκυνεῖν*, quod hoc loco est *pedes osculari*, summa sunt honoris signa. Vide Esa. 49. 23^z. Ostendit hoc & præclaram de Deo, & humilem de se, opinionem. *¶ Viventem in secula, &c.* Deum sic exprimunt, ut ostendant, se non Deum ignotum colere, nec Idolum; sed verum Deum, per Antithesin ad cultores Ethnicos & Antichristianos^z. *¶ Mittebant* (vel, *Abjiciebant*, Be. Pi.) *coronas suas ante thronum* Ante pedes scil. ejus à quo illas acceperant^b, ei soli se suaque omnia accepta ferentes^c; sic testantes, se quicquid habent juris ad Regnum à Deo accepisse. Sic *Tiridates apud effigiem Caesaris ponit insigne Regium* apud Tacit. Annal. 15^d. Ostendunt zelum suum pro gloria Dei, quam unicè quærunt^t, sensumque indignitatis suæ, &c^f. De hoc more memorat interpres Æschyli, *Πότ' εἶπεν, &c.* *Quando, inquit, in terram conjiciemus coronas aut peplos, nisi nunc, cum ad preces convertimur, & pro nobis & pro urbe?*

11. Dicentes] Eadem Animalium & Seniorum verba, mutato tantum contextu orationis & formâ^h. *¶ Dignus es, &c.* q. d. Te meritò laudamus, &cⁱ. Dignus es quem omnes, Angeli & homines, honorent, &c^k. *¶ Accipere—virtutem, Δύναμιν* Robur, vel potentiam, D. Pi. id est, metonymicè, potentiæ laudem sive confessionem^l, quomodo & Hebræi *וְשָׁא* usurpant. Confer quod infra 11. 17^m. vel, firmam ac solidam laudemⁿ. Al. Intel- ligit hic potentiæ patefactionem, Metaphoricè; quæ est quasi illius acceptio; ut sit sensus, Dignus es qui accipias amplitudinem, ut tibi cuncta subicias. Sic Esa. 51. 9. *Inducere fortitudinem*. Confer Apoc. 5. 12. & 11. 17^f. *¶ Quia tu creasti omnia*, (Pro tua potentia, sapientia, bonitate, &c. & proinde magnus es Dominus omnium, &c^o. Frustrâ [ergò] Judæi nos odio habent, cum non alium Deum colamus quam Mundi partiumque ejus Opificem, quem & suum Deum dicunt Judæi^p.) & propter (vel, per, Be. Pi.) *voluntatem tuam* (i.e. quia sic tibi visum est^q; *ὅτι τὸ θέλημα*, pro, *διὰ τὸ θέλημα*^r. Sic felicem esse *διὰ τύχην*, per fortunam, sive casu, Aristot. Nicom. 1. 9^f.) erant (vel, sunt, Be. Pi. extiterunt, suam essentiam & existentiam acceperunt, cum illa creasti^t.) & creata sunt] Erant jam Homines, quia tu volueras; & conditi sunt, id est, iterum conditi, per Christum. Vide supra 3. 14. Solent nostri Scriptores etiam cum de Hominibus loquuntur Neutro genere uti. Vide Eph. 1. 10. Impletur hic quod prædictum Esa. 24. 23. Idem est quod Eccle-

sia Hierosolymitana Apostolis præeuntibus dicit Act. 4. v. 24. ex Neh. 9. 6^v. Afferit hic & celebrat supremum^v G. Dei dominium in creaturas, quod unica ipsius regula agendi erat voluntas propria, & ipsius gloria finis unic- us, &c^x. Nulla causa extrinsecus accedens, sed sola^y Dur. sua impulit voluntas; supra quam investigare ullam causam & crassæ est ignorantia, & arrogantis impietatis^y. Atque hæc ratio validè concludit, Ille enim ex^y For. quo, & propter quem, sunt omnia, debet omnem solus honorem ab omnibus reportare^z. ^z For. sim. Dur.

CAP. V.

1. *V*Idi in dextera—librum] Qu. Quis hic Liber?

Resp. 1. Est Scriptura sacra^a, Veteris & Novi Testamenti^b, maximè quâ parte continet mysteria de Christo. *Scriptus dicitur intus & foris*, ob duplicem ejus intelligentiam, historicam, quæ omnibus patet; & spiritualem, quæ paucis revelatur, quam solus Christus & implet, & nobis aperit. *Sigilla septem* significant multiplicitatem mysteriorum ejus Libri^c. Al. Non placet^d. 1. Hinc sequeretur, Scripturam sacram ad extrema usque tempora, (de quibus hanc Visionem esse constat ex cap. 6.) vel, saltem usque ad hanc revelationem, clausam fuisse^e; nec lectam aut inspectam^f, aut intellectam, ab ulla creatura^g, Angelo aut homine^h, etiam Petro & Paulo, & reliquis Apostolis; qui jam omnes, præter Johannem, decesserantⁱ: quod repugnat locis illis Luc. 24. 32, 45^k. & 2 Cor. 3. 16^l. 2. Quæ hoc Libro continentur, ea bona ex parte sequentibus exponuntur^m; & futura tantum spectantⁿ, neque in reliquis Scripturis exstant^o. Resp. 2. Codex hic est fatidicus seu consiliorum Dei, quo series & ordo rerum gerendarum ad secundum usque Christi adventum pertexitur^p; ut ostendit quæ deinde sequitur gemina rerum futurarum Prophetia, quam Codex iste continebat^q. Est hic Liber, sive volumen, symbolum decretorum Dei^r: continet decreta Dei^t, de iis quæ eventura erant Ecclesiæ Christianæ^u, vel, de vindicta hostibus Dei & Christi inferenda^v: est divina præscientia & providentia^x, rerum maximè insignium, tam adversarum quam secundarum^y; præcipuè deinceps futurarum circa Ecclesiam^z, aut hostes ejus^a. Liber hic est ipsa Apocalypsis^b, vel, Apocalypseoos mysteria^c, & oracula in Dei præscientia & prædestinatione, quasi in Libro, contenta^d. Liber dicitur ob rerum certitudinem, ex more hominum, Exod. 17. 14. Ezec. 2. 10e. ut significetur, Deum omnia certissimè scire, & præsentissimè intueri & operari. Vide Psal. 56. 9. & 139. 16^f. [Ad dexteram ejus esse dicitur, vel,] quia mos est Libros quos magni facimus nobiscum ferre^g: [vel,] ut agno eum præberet, nam quæ aliis damus dextrâ porrigimus^h: [vel,] ut ostendatur, tum rei eminentia; tum, quod omnis Ecclesiæ conditio dextrâ Dei dirigitur, &cⁱ. [vel,] ut doceamur, Deum esse dominum absolutum consiliorum suorum, quæ ut ab ipso solo sunt, ita à nemine mutari aut irritari possunt; ipsiūque quod sapientiâ suâ statuit, potentiâ suâ executioni mandare^k. Ad dexteram ponere est velle exsequi^l. *Ἐν τῇ δεξιᾷ* hic ponitur pro *ἐν τῇ δεξιᾷ*, ut patet ex v. 7. ubi accipitur *ἐν τῇ δεξιᾷ*^m, ex dextra, in qua proinde fuerat. Et Præpositiones hic, ut apud Hebræos, promiscuè usurpanturⁿ. *¶ Scriptum intus, &c.* *Ἐσωθεν καὶ ὀπίθεν* Intus & à, vel in, tergo, Er. V. Be. Pi. id est, Undique^o, utrâque parte membranz^p, convexâ & concavâ^q, interiore & posteriore, sive exteriori^r; id est, ἀποτέρεθεν^t, præter communem usum^u. Veteres enim scribebant in pellibus sive membranis^v, quæ plicabantur, & circa cylindrum convolvebantur, Esa. 34. 4. Ezec. 2. 9, 10. Luc. 4. 20. Apoc. 6. 14^x. (indè dicta volumina^y;) & proinde intus tantum, non foris, scribi solebant^z: quod tamen interdum fiebat, quales Libri *ὑπογράμματα* dicebantur^a. Plin. 1. 3. Epist. Ad Macrum, *Commentarios 160 mihi reliquit, opisthographos quidem & minutissimis scriptos, &c.* Juvenal. Satyr. 1. de Libro longissimo dixit, — *Et summi plenâ jam margine libri Scriptus & in tergo, necdum finitus Orestes*. Vide Alex. ab Alex. 3. 30^b. Hoc autem significabat

ficabat, vel, 1. copiam rerum scriptarum^c, five calamitatum imminentium ||; vel, 2. abundantiam scientiæ Divinæ^d; vel, 3. nulla esse in Deo nova consilia five decreta, Act. 15. 18. ideoque nullum spatium vacuum hic relictum fuisse^e; vel, 4. rei tam diligenter fusæque memoratæ certitudinem; vel, 5. specialem Dei providentiam in omnibus & singulis sanctorum conditionibus^f; vel, 6. Genium harum Visionum Apocalypticarum, quæ sic concinnatæ sunt, ut speciem elegantem sensumque valde completum in ipso externo cortice præ se ferant, & veritatis historiam [habeant latentem] intus. Et Hieron. Rupert. aliique multi scriptionem hanc intus & extrâ de mystico literalique sensu intelligunt[†]. Al. Locus sic distinguendus, *ἡ ἀνοίξις τοῦ βιβλίου, καὶ ἡ ἀνοίξις τῶν ὑποφωτισμένων, &c.* Non enim dicit *librum intus & extrâ scriptum*, sed *intus scriptum, extrâ signatum* ē. Quasi verò ulla volumina extrâ scripta sint, obfignata verò intus. Tam infelix Interpres Apocalypseos est magnus ille Hugo etiam in rebus minusculis ||. Et novæ huic distinctioni multa repugnant, docentque *librum intus & extrâ scriptum*; 1. quod apertio cujuslibet sigilli novam aliquam repræsentationem exhibet, quod fieri non poterat si sigilla omnia à parte posteriore essent, quæ proinde omnia aperienda erant antequam ulla pars Libri patefieret; 2. collat. Ezech. 2. 10. ubi longa calamitatum successio repræsentatur per *volumen scriptum intus*, per totum, & *extrâ*, magnâ parte; ita tamen ut aliquid ibi relinqueretur quod scripta involveret atque absconderet, ac sigillis locum daret. Et quod hic *ἀνοίξις* idem est quod *extrâ* in Ezech. h. *Signatum* (vel, *Obsignatum*, Be. Pi.) *sigillis septem* Duplex erat sigillorum usus; 1. claudere arcanaⁱ, ut Esa. 29. 11. Dan. 8. 26. & 9. 24^k. 2. confirmare, five autoritatem dare^l, ut Eth. 8. 8. & 9. 10. Jer. 32. 10. Dan. 9. 24^m. Significat ergo consilia Deiⁿ, [&] quæ hic scripta sunt^o; 1. esse authentica^p, certa, rata, confirmatissima, inviolabilis & infallibilis veritatis^q; 2. abstrusa esse & abditissima^r, & perfecte oclusa, ut implicatur numero septenario^t, qui symbolum est perfectionis^u; vel, *septem* pro numero sequentium Visionum^v, atque calamitatum, quas prius venturas monet, quam ea quæ hic scripta erant cognoscerentur^x. Al. Est hic *πρόβλεψις*. Vidit enim Librum cum uno sigillo; sed eo aperto didicit sex esse partes signatas^y. Erant enim septem volumina, singula signata^z, ita ut primo involutum esset secundum, (nam paginae Hebrææ erant volumina *מגילות*) secundo tertium, atque ita deinceps^a. Forma hujus Libri congruere debet cum scopo Agni, qui Prius & Posterius h. l. respexit. Quod enim ad primum pertinebat Sigillum spectari debebat antequam secundum aut reliqua aperirentur. Vaticinia autem in hoc Volumine descripta fuisse videntur atque exarata, partim Iconicis & Signis, quæ non legenda, sed contemplanda erant, unde illud, *Veni & vide*; partim verò literarum notis, quia in Sigillo quinto & sexto oratio rei visæ tribuitur^b.

2. *Angelum fortem*, *ἰσχυρόν* *ἄγγελον*, quod cognomen magnis Angelis datur. Vide infra 10. 1. & 18. 21. Magni illierant Angeli: sed sunt quædam Christo reservata. In V. T. Deus omnia per Angelos exsequitur; in Novo per Christum maxima. Quod autem major res agitur, eo major Angelus ministrat^c. Erat hic Gabriel^d, vel, unus ex primariis^e. Angeli, etiam summi, admirantur œconomiam Dei in Ecclesia, eamque intelligere, & illi inservire, enixè cupiunt^f. *Prædicantem, &c.* Ut Dan. 3. 4^g. Præconis voce, &c. h. *Quis est dignus* (i. e. Quis potestⁱ, quis autoritate Divinâ instructus est^k;) *aperire, &c.* *Ἀνοίξαι—ἡ ἀνοίξις, &c.* id est, *Ἀνοίξαι τὸ βιβλίον* non poterat enim aperiri Liber, aut Libri partes, nisi Sigillo quoque referato. Similia in *ὁρασιμῶσι* habes alibi, ut Col. 2. 5. collato loco Act. 11. v. 23^l. *Qui aperiat illum librum & solvat, &c.* Be. Pi. &c. i. e. Qui aperiat Librum solvendo ejus signacula^m. Hoc autem prædicatum est, non quasi expectaretur ut hoc à creatura fieretⁿ; sed partim ut patefieret impotentia & indignitas creaturæ^o ad penetrandum in arcana Dei, partim ad majorem Mediatoris gloriam, &c. p.

3. *Nemo poterat* Nulla res vivens^q. Silentium acceptum pro consensu. Nemo se parem operi sentiebat^r. Ex hoc loco colligunt nonnulli, Danielis Prophetiam

non extendere se ultra Excidium Hierosolymæ; quia Liber Apocalypticarum visionum non erat apertus ante hanc revelationem Johanni factam, & propterea nihil quod in hoc Libro continetur aut Danieli aut cuiquam alii antè patefactum fuisse. At verò nonnulla in hoc Libro esse quæ antè aliquo modo patefacta sunt satis constat, v. g. illa de die Judicii, & resurrectione, quæ sunt præcipuus scopus Apocalypseos, de quibus tamen agitur Dan. 7. & 12. & de Regno Antichristi, quod si non Danieli, certè Paulo 2 Thess. 2. patefactum est. Existimo autem Prophetias Danielis & Apocalypseos in se invicem transfusas fuisse, & Daniele esse Apocalypsin contractam, Apocalypsin verò Daniele explicatam. Hoc tantum interest, Quod quæ antè summam & genere revelata sunt, Johanni patefacta sunt particulatim & in specie, novâ formâ, juxta seriem & ordinem Fatorum five rerum gerendarum; & hoc sensu nunquam antea refferatus est hic Liber[†]. *Neque in celo* i. e. Angeli^t, ut spiritus consummati, Heb. 12. 23^v. *In terra* Homines^x. *Subtus terram* i. e. vel, In mari, ut & infra, v. 13. Itaque Exod. 20. post *בְּרִית* additur *לְאָרֶץ מִתַּחַת*. Vide ad Psal. 24. 2^y. vel, mortui in sepulcris dormientes^z, vel, dæmonia^a. *Aperire, &c.* Rursus *ἀνοίξαι τὸ βιβλίον, ὃ δὲ βλέπειν*, pro *ἀνοίξαι τὸν βλέποντα* non possunt enim introspici paginae obfignatæ nisi ruptis sigillis, Esa. 29. 11^b. *Neque respicere* Vel, *inspicere*, Pi. T. i. e. Evolvere, legere, cognoscere, contenta in Libro^c. Est Gradatio. Nec aperire quis poterat, nec legere, imò nec introspicere saltem^d. Adeò profunda est judiciorum Dei abyssus^e.

4. *Flebam multum, &c.* Putans magna quædam hic contineri & cognitu dignissima^f, & Ecclesiam tanto beneficio destituendam^g, suamque ad futurorum scientiam vocationem irritam fore^h. Ostendit hic fletus & vehemens hujus libri cognoscendi desideriumⁱ; simulque de eo desperationem, quâ & infirmitatem suam prodit, quod non respiceret ad Christum, &c.^k. Didicerat Johannes apud Hebræos decreta Dei *obfignata* dici, quæ certò erant futura, si non in singulis hominibus, certè in generibus hominum. Significantur autem hic decreta Dei pertinentia ad Judæos, quæ Christus summam prædixit, Mat. 24. Luc. 21. hic verò multò explicatius^l. *G.*

5. *Et unus, &c.* Qui universi ordinis personam gerit^m. Unus ex proceribus Ecclesiæ non triumphantis, sed militantis. Illorum enim est docere Ecclesiamⁿ. *Clu.* Vide quantus honos Presbyterorum. Daniele desiderantem res futuras cognoscere docet Angelus; Johannem, Presbyter. Sensus est, Alicui ex Presbyteris Hierosol. à Deo patefactum fore ut Christus per Johannem Ecclesiæ Hierosol. cognita faceret omnia quæ ad ipsam pertinerent. *Nè flevetis* Noli ita dolere: habebis quod optas^o. *Ecce vicit* i. e. Prævaluit^p, obtinuit^q, à Patre meritis suis^r, id quod tu desperatum putabas^t. *Leo* (Cujus proprium est vincere^u). Est autem hic *ἡμῶν*. Qui ut Agnus appareret revera est Leo^v. *de tribu Juda* i. e. Christus, qui fuit ex tribu Juda^x, ut docent Genealogiæ, & Heb. 7. 13, 14^y. quæ *Leoni* confertur^z, & cujus insignem erat Leo^a. Alludit ad locum Gen. 49. 9^b. Quod vaticinium ostendit sublimiore sensu in Christo impletum. Cui addi potest & illud Num. 24. 17. Et propter illa verba Jacobi Leo semper fuit in vexillo Judæ^c. *Radix David* Sumtum ex Esa. 11. 11^d. *ἡ πίζα*, i. e. *ὁ ἐκ τῆς πίζης*^e surculus ex radice Davidis^f, ex stirpe vel familia Davidis^g, unde exoritur passim prædicatur, ut Psal. 72. 89, 132. Esa. 7. 9. Jer. 23. 33, &c.^h. q. d. ortus secundum promissam, ex Davidⁱ, & ex Juda, testibus Mose & Prophetis^k. *Radix, i. e.* ille quem radix illa David edidit^l. Metonymia^m, qualis Ose. 14. 6, 5. & Esa. 11. 10. qui locus Christo aptatur Rom. 15. 12. Adde Esa. 53. 2. 1. Macc. 1. 10. Eximie autem hic titulus in Christum competit, in quo omnia rerum bonarum Vaticinia vetera in sensu multò excellentiore implentur. Olim enunciabantur temporalia, latebant æternaⁿ. Al. *Radix* dicitur, quia arbor illa verè ad radicem usque decerpta & detruncata fuit^o. Infra cap. 22. 16. dicitur & *radix, & progenies Davidis* p, ut *Dominus, & filius Davidis*, Mat. 22. 46. *progenies,*

progenies, ut homo est, *radix*, ut *ῥίζα*, Mediator, & caput Ecclesiae; quomodo est Davidis creator, firmamentum, fons & autor vitae, sanctificationis, exaltationis, omniumque bonorum quae habuit David: vel, vox David adiectivè sumi potest, q. d. Radix Davidica, subintellige Gentium, vel Ecclesiae, vel electorum. Dicitur & ex Davide esse, ut innuatur Christum esse hominem; & *radix David*, ut significetur, eum esse majorem hominibus omnibus, & Dominum Davidis & Patrum omnium. ¶ *Aperire*, &c. Est hic *ἀνοίγει*. Nam *ἀνοίγει* propriè de Paginis dicitur, de sigillis *ἀνοίγει*, ut supra. Sensus est, *ἀνοίγει τὸ βιβλίον λέγων τὰς σφραγίδας*. Daniel, Christi figura, legit quod alii legere non valebant, Dan. 5. 8. & seq. x.

6. Ecce in, &c. *Ἐν μέσῳ τῶν θρόνων*, &c. In medio throni (quasi in sinu Dei, ipsi acceptissimus). Quod stat coram throno notat, illum ascendisse in coelum, & apparere coram Deo, & intercedere pro nobis; & sedere ad dexteram Dei, & participem esse gloriae & potestatis Divinae, Heb. 1. 3. b. et quatuor animalium, & in medio seniorum, Ex. Quorum quippe sedilibus thronus ambiebat. Notat praesentiam Christi in Ecclesia, juxta Mat. 18. 20. Apparet hic medio loco inter Apostolos & Presbyteros, nimirum ut his & illis sit exemplo. Illud, *stans inter thronum ac animalia*, &c. designat administrationem ejus inter Deum & Ecclesiam, erga utrumque; sive mediatorum ejus officium, quo pacem facit, accedit & adducit. ¶ *Agnus* Non vulgaris notae, sed Paschalem. Sic vocatur Christus ob innocentiam, patientiam, ac mansuetudinem, erga populum suum; & ob immolationem. ¶ *Stantem* i. e. Viventem. Hoc ad resurrectionem pertinet. Al. *Stantem*, ut victorem, vel, ut paratum, ad auxiliandum suis, Heb. 4. 16. ad interpellandum pro iis instar advocati. ¶ *Tanquam*, &c. *ὡς ἰσχυρόν* *ἐπ' αὐτῶν* & *σφραγίζον* verba propria victimis, Gen. 22. 10. Exod. 12. 6. & 29. 11, 16, 20. & alibi saepe, infra 13. 8. *Tanquam occisum*, Mo. i. e. hostiam jugulatam. Symbolum supplicii crucis. Ut qui *maclatus fuerat*, G. sic Med. i. e. cruore manans & vulnera ostentans; obitae mortis signa & cicatrices gerens, quae facultatem hoc faciendi promeruerat. Hanc locutione declarat semper recentem aeternamque mortis ejus efficacitatem coram Deo. Al. Dicit *tanquam occisus*, quia tam citò resurrexit, ut ceneri potuisset ab hominibus quasi mortuus non fuisset. Vel, *tanquam* non similitudinem hic indicat, sed veritatem, ut Joh. 1. 14. 2 Cor. 3. ult. & 5. 20. ¶ *Habentem cornua septem* i. e. Regalem potestatem, quam cornua significant, Psal. 89. 25. & 92. 11. & 132. 7. Dan. 8. 20, 21. Zach. 1. 13. vel, ingentes vires, ad domandos hostes, Psal. 75. 5, 10. & alibi. Sic infra Reges qui Imperium Romanum sustentabant vocantur Imperii Romani *cornua*. Res mira, *Agnus cornutus*, & quidem septicornis. Post summam patientiam summam vires. *Cornua* interdum robur tantum & excellentiam significant, ut Psal. 18. 3. & 22. 22. Thren. 2. 3, 17. ¶ *Et oculos* (i. e. colores, more Hebraeo, ut supra 4. 5. m.) *septem* Notat perfectam ejus sapientiam five scientiam, vel, providentiam. ¶ *Qui sunt* (Nempe in mysterio, ut supra 4. 5. p.) *septem spiritus*, &c. i. e. Symbola septem spirituum, i. e. omnium donorum spiritualium. Quot modis Deus semper usus est in gubernando Universo, totidem modis Christus utitur in gubernanda, tuenda, vindicanda, Ecclesia.

7. Et venit, & accepit, &c. ¶ Pleonasmus, de quo supra 2. 5. t. Al. Venit, &c. i. e. ad thronum Dei propius accessit, & pedibus suis, qui agno sunt vice manuum, accepit Librum. Ipsi enim omnia Dei consilia patent, & jus habet ea patefaciendi quibus vult. Hoc symbolo significatur, 1. communicatam Christo, jam inde à primo conceptus instanti, omnem scientiam, curam, & providentiam Ecclesiae suae totiusque mundi: 2. Christum ex Libro Providentiae & decretorum Dei judicaturum, &c. 3. nos & hanc Apocalypsin, & omnes benedictiones, à Patre habere per Christum. Habe-

mus h. l. tum, tres personas Divinas, Patrem in throno, Agnum, & septem spiritus; tum, triplex Christi officium, Sacerdotale, quod sit agnus occisus, Regium, in cornibus, &c. Propheticum, quod Librum accepit & aperuit consilia Dei, &c.

8. Cum, &c. *Ὅτι ἔλαβε*, &c. Quam accepisset, &c. Pi. Nempe ut referaret: quod sequitur 6. 1. b. ¶ *Ani-*

malia & — *seniores* De quibus vide dicta cap. 4. c. Apostoli alii, qui non minore quam Johannes desiderio flagrabant noscendi quae Judaeis erant eventura, & imitatores Apostolorum, ut supra 4. 9, 10. d. ¶ *Ceciderunt coram agno* Potestatem ejus agnoscentes, illumque adorantes, proximum honorem ei honori quem Deo exhibuerant 4. 10. Christo exhibentes; imò eandem venerationem ei tribuentes, supplices se nutui ejus subjicientes. Argumentum hoc Deitatis Christi. Confer Esa. 42. 8. ¶ *Habentes singuli ci-*

tharas (Instrumenta laudis, & gratiarum actionis, Psal. 33. 2. & 49. 4. & 57. 8, &c. Intelligitur verbi

prædicatio: & *phialas* (Quae vasa erant ore patulo, sacris destinata, Exod. 27. 3. Num. 7. 13, 85. Zach. 9. 15. & 14. 20. Et hoc de Templo sumtum. Multa ibi erant phialarum genera, ad liba, ad sanguinem, ad vinum: de quibus quaedam diximus ad Zac. 9. 15. & 14. 20. Hic autem intelliguntur *patere*, in quibus erat thus & suffimenta alia: quas apud Latinos *acerras* dici putat Cornutus. Vide quae dicta ad 2 Par. 4. 22. ¶

Gultum Evangelicum hic deferibit vocibus à Lege sumtis. Ostendit, eos paratos promptosque fuisse ad hoc præstandum. ¶ *aureas* (Quae vox fidem & pura corda sanctorum denotat: & *plenas odorem suum*, & *equum*

judicium Suffituum, Be. sic Pi. Di. qui bis quotidie facti. Conveniunt hæc v. seq. ubi Reges se & *Sacerdotes* fa-

ctos esse canunt. Reges enim citharæ, ut Davidem, Sacerdotes phialæ, decent. ¶ *Quæ*, &c. Ai, &c. Pro, scilicet *divina*. Anomalia generis elegans, qualis infra 20. 14. Confer infra 8. 3. *Quæ sunt* (i. e. symbolicè designant: & *preces sanctorum*, Pi. &c. Illorum scilicet qui citharas & phialas habebant:

vel indefinite, sanctorum omnium, quorum preces suffitu designantur. Egregia comparatio, & desumpta ex Psal. 141. 2. Sicut suffimenta Templi ascendebant coelum versum, & bene olebant, Exod. 30. 34. ita preces piorum ad Deum eunt, Act. 10. 4, 31. Sirach. 35. 20. eisque gratæ sunt. Vide infra 8. 3, 4. & 18. 13. Vide Philonem, Clem. & Orig. b. [eorumque verba in G.] Hinc constat, Sanctos in coelis pro nobis orare, nostrasque preces Deo offerre. Sed constat hoc dici de Ecclesia militante, sive de sanctis regnantibus non in coelo, sed in terra, v. 10. Loquitur hic de orationibus sanctorum etiam in hac vita agentium.

9. Cantabant canticum novum Mortalibus scilicet, quibus nunquam tale auditum; vel, inusitatum & mirabile, non sicut alia cantica quæ sunt in Scriptura: vel, novum, ob rei novitatem, novamque acceptam cantandi materiam; vel, eximium, quod nullo veteri cantico exprimi poterat, & cum singulari lætitia. Cantiones nova magis probantur, ait Pindarus, & Homerus Odyss. 42. Vide Psal. 33. 3. & 40. 3. & 96. 1. & 149. 1. Esa. 42. 10. ¶ *Novum*, i. e. apertius quam sub V. T. ¶ *Dignus es*, &c. Dignus qui nōris & patefacias Dei arcana; qui ad Dei honorem tanta passus es, tanta fecisti. Hinc forsitan lux illi loco Marc. 13. 32. Nemo novit, neque filius, &c. Quippe nondum Apocalypsis Christo à Patre data, neque ordo rerum ad adventum ipsius gerendarum, patefactus fuit. Nihil temerè assero; perpendat lector. ¶ *Quoniam* (Quæ vox notat, Christum merito passionis suæ accepisse à Deo potestatem revelandi futura, &c. v.) *occisus es* Plus intelligitur quam dicitur. Nam ex eo quod interfecit dicitur, intelligendum est quod semet morti obtulit ut Deo serviret, & hominibus prodesset. Ideo ei debetur exaltatio. ¶ *Et*, &c. *Καὶ ἠγόρασας*, &c. Et emisisti, vel redemisti, (i. e. liberasti à peccato & servitute Satanae, ac Legis, & ab ira Dei; idque soluto pretio, ut patet ex collat. 1 Cor. 6. 20. & 7. 23. 2 Pet. 2. 1. Apoc. 14. 3, 4. ¶ *nos* (i. e. Christianos omnium locorum & temporum,

quos Christus à peccatis liberavit, magno impendio, vitæ scilicet suæ, Rom. 3. 24. 1 Cor. 1. 30. 1 Pet. 1. 18. Gal. 4. 5. & alibi f. : Deo (i. e. ut Dei effemus possessio, & eis τὸ λατρεύειν Θεῷ, Luc. 1. 74. b.) sanguine tuo, Pi. &c. quippe qui erat & sanguis Dei, Act. 20. 28. sanguis est pro vita & anima, quam Christus pro nobis posuit. Hinc constat, Animalia non esse Angelos, quippe qui non poterant dicere, Redemisti nos, &c. Resp. Nos, intellige cœtus nostri bonam partem, nempe animas beatas. Synecdoche qualis Mat. 27. 44. collat. cum Luc. 23. 39 f. ¶ Ex omni tribu, &c. Scilicet electos k. Ex omnibus tribubus Israelis, & ex tot linguarum hominibus, sive illi moratiores sunt, qui λαοὶ dici solent, ut Græci & Itali; sive barbari, quibus eximie competit ἰδὼν nomen: λαοί, φυλαί, γλώσσαι, est apud Daniele 3. 41.

10. Fecisti nos, ἡμᾶς] In Complut. cod. & alio [quos sequitur G.] est αὐτοί, ἱπσοί, videlicet sanctos qui adhuc in terris sunt. Transiit sermo à prima plurali ad tertiam, non male: quia & de se loquuntur & de aliis. ¶ Regnum, &c. Sic & MS. βασιλείαν abstractum pro concreto, more Hebræo: quomodo ἰσχυρία, 1 Pet. 2. 5, 9 m. βασιλείς, &c.] Vide dicta ad cap. 1. 6 n. Reges & Sacerdotes, Er. Pi. Be. &c. Etiam in hac vita sensu aliquo. ¶ Et regnabimus super terram] Vel, 1. Novam illam promissam Mat. 5. 5 P. 2 Pet. 3. 13 9. vel, 2. Terram illam in qua mortales agunt: non autem potestate seculari, sed sceptro spirituali, quomodo & Christus hic regnat, quo regnante regnant & fideles v. Qui hic regnant, vel, 1. regno gratiæ x, per primam resurrectionem y, carnalia desideria subjugando z. Sensus, q. d. Non solum in cœlis olim regnabimus & liberabimur à peccato, sed etiam in terra, ubi peccatum nobis non dominabitur, Rom. 6. 14. Vel, 2. regno gloriæ, vel, in die iudicii b, quando sancti cum Christo mundum iudicabunt, 1 Cor. 6. 2 c. Regnabunt quoque quando omnia regna fient Dei & Christi, Apoc. 11. 15. collat. cum Dan. 7. 27 d. καὶ βασιλεύσουσιν hic pro ἡ βασιλεύουσιν, ut propriè de Apostolis & Presbyteris sermo sit, quibus datum est regimen Ecclesiarum. Vide supra 2. 27. & 4. 4. Et hoc Regnum in terris coeleste est: nam quod ligant in terra, ligatum est in cœlo, Mat. 18. 18 *. In cod. Complut. & alio est καὶ βασιλεύσουσιν, regnabunt f. Al. καὶ βασιλεύουσιν pro ἡ βασιλεύουσιν g.

11. Vidi & audiui (i. e. In visione audiui h.) vocem Angelorum] Notatur consensus inter Angelos & Ecclesiam i. Congratulantur ei & Angeli k, utpote in Christo recapitulati in unam Ecclesiam, & Christo ut capiti subiecti l. ¶ In circuitu throni, &c.] Angeli ponuntur in extimo ambitu m, non quasi major esset Ecclesiæ militantis prærogativa quam Angelorum, sed ob infirmitates ac difficultates, quibus sancti hic obnoxii sunt, quos proinde Deus Angelorum satellitio munit, Psal. 34. 7. & ut significetur n, Angelos non Deo tantum, sed & Ecclesiæ, inservire, Heb. 1. 14. Sic & infra 7. 11 o. Erant autem hi Angeli inferioris ordinis: nam primarii significantur per 4 animalia. Vide supra 4. 6 P. ¶ Millia, &c. Μυριάδες καὶ χίλιδες, &c.] Ità lego ex Aretha q, cod. Complut. & 2 al. cod. r. Et congruit hoc cum Dan. 7. 10 f. ubi hæc eadem est descriptio t. Confer Deut. 33. 2. Psal. 68. 17. Heb. 12. 22 v. [Sic vertunt:] Myriades myriadum, & chiliades chiliadum, Val. Myriades significat decem millia, Chiliades, mille x. Al. Millies centena millia, & decies centena millia, Be. Pi. Numerus finitus pro infinito y. Sensus est, Illos Dei laudatores fuisse distributos in classes, quarum aliæ constarent singulæ ex millies centenis millibus, aliæ ex decies centenis millibus. Quot autem essent eæ classes, non additur z.

12. Dicentium voce magnâ] i. e. Serio & vehementi affectu a. Approbant ea quæ Apostoli & Presbyteri prædicant. λέγοντες rectè refertur ad μυριάδες, nempe κατὰ τὸ σηµαίνον µενον b. ¶ Dignus—accipere virtutem, &c. Δύναµιν, &c.] Potentiam, &c. i. e. potentiæ laudem c: vel, potestatem, &c. Be. For. vel, auctoritatem, For. Omnem scilicet in cœlo & terra d. Sensus, q. d. Dignus cui deferatur laus omnis tanquam potentissimo, ditissimo, &c. Est confessio liberalitatis Christi. Septem [hic sunt] laudum nomina respondentia septem Spiritibus. Par numerus infra 7. 12 f.

13. Et omnem creaturam, &c.] Est Prosopopœia g, quæ sermo attribuitur inanimis aut mutis rebus h; quæ hic lætari & Deum laudare dicuntur i, tum, 1. quod in eis Dei gloria elucescit k; tum, 2. quod se à vanitate liberandas fore sperant, Rom. 8. 19 l. [tum, 3.] ut ostendantur illa omnia parere, non Deo tantum, sed & Christo, & ejus gloriæ inservire, Phil. 2. 9, 10. Heb. 1. 6. Similia vide Deut. 32. 1. Psal. 19. 1. Esā. 1. 2. Abac. 3. 10. Ostendit Sigillorum apertio nullas esse creaturas quæ non Christo serviant. ¶ In cœlo] Nempe infimo, medio, & summo, ut distinguunt Hebræi m. Sol, luna, stellæ, Sancti omnes n. ¶ Super terram, & sub terra, & (x) hic fumo ὁ θύνην καὶ, nempe, ut præcedens locutio Hebræa per Græcam notionem explicetur, sicut Ἀββᾶ explicatur per πατὴρ. Vide quæ supra v. 3 o. ¶ quæ sunt in mari] id est, Homines & superstites, & in terris aquisve sepulti p. ¶ Et quæ, &c. καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς] Et quæ sunt in eis, Be. Pi. Nempe cœlo, terra, mari q; vel, singulæ earum partes r. Est epitome & epexegesis præcedentium t. Vel, quæ in terræ & maris visceribus latent u; vel, ea quæ in animantibus rebusque sunt intima, & oculos hominum effugiunt, argumento loci Psal. 103. 1. ubi in Græco πάντα τὰ ἐντός μου v. ¶ Dicentes, λέγοντες] Mutatio generis propter nomen collectivum, &c. x. ¶ Sediti in throno & Agno] Sic & infra 7. 10. & 14. 4. & 22. 3 y. Hos conjungunt, ut ostendant, eos unum esse, & laudem eorum unam z. ¶ Benedictio, & honor, &c.] Similis ὁ λόγος supra 1. 6. 1 Tim. 6. 16. 1 Pet. 4. 11. &c. a.

14. Et—animalia, &c.] Approbant id quod Angeli quidem verbis b, Mundus autem totus reipsa, fruebatur c. Ecclesia cantionem ut auspiciata est, ita & claudit d, tum, aliorum exemplo incitata ad pergendum in laudibus Dei e; tum, quia hoc beneficium ad ipsam primariò & propriè pertinet f. Suis ergò votis confirmat quicquid ab omnibus creaturis in Dei laudem allatum est g. ¶ Amen] Sic dicunt, quia vox erat recepta in Ecclesiis h, q. d. Certè ita est, vel, dignum est i. ¶ Ceciderunt, &c.] Honorem exhibuere, non Deo tantum, ut supra 4. 10. sed & Christo k. ¶ Adoraverunt (Tacti, nihil dicentes, velut gloriosâ Dei Majestate superati atque oppressi l.) viventem in secula, &c.] id est, Deum sempiternum m. Ità ostendunt, se laudantes utrumque, Agnum & sessorem Throni, unum tantummodò laudare n. Hæc clausula deest in MS o. [Prophetiam Apocalypseos partem aggressurus, & ex mente Authorum meorum explicaturus, nonnulla ἀποδεύειν loco ponenda censui, quæ lucem & huic visioni & seq. foenerarent. 1. Quærendum est in primis, quænam sit series sequentium Visionum, an continuatam exhibeant historiam rerum eodem ordine succedentium quo hic comparent, an verò commiscentur Prophetiæ, & posteriores prioribus synchronæ sint:] Certissimum est, statum Ecclesiæ militantis hic describi ab illo tempore [unde initium sumit Apocalypsis,] usque ad finem seculi; sed quo modo hoc fiat, in eo discrepant. 1. Quidam volunt ordinem temporis hic exactè servari, pro ordine capitum. Cui obstant cap. 12. & 13. & 14. quæ certè synchrona sunt cum præced. Visis, eorumque explicatoria. Sic & cap. 17. & 18. 2. Alii putant, singulas Visiones eundem habere initium & finem, & in singulis plenam esse Prophetiam ab initio Apocalypseos porrectam usque ad finem mundi. Sed hoc locum non habere in Prophetiis principalibus, manifestum erit a. 3. Apocalypsis tota aptè dividi posset in duos tomos b, sive in duas Prophetias principales, sive in duo Visionum Prophetiarum Systemata, quæ ab eadem Epocha, & quasi carcibus, egrediuntur, definuntque in eandem metam. Prima Prophetia est Sigillorum, in iisque Tubarum; nam Sigillum septimum Tubarum est Sigillum. Neque enim qui in cæteris Sigillis omnibus sensus ordo tenetur, is septimo solo non convenire putandus est; ut quod Sigilli refectioni subicitur Visum, id Sigilli τὸ ἀεὶ γινώσκω fit *. Ut autem Sigillum septimum in septem Tubarum intervalla, ita & Tuba septima in septem Tonitruorum intervalla, dividitur. Et hæc tres Visiones, hoc ordine collocatæ, Sigillorum, Tubarum, Tonitruorum, totam temporis Apocalyplici lineam occupant ab initio usque ad finem stadii illius procurentes. Al- || Mor. tera p. 18.

tera Prophetia est *de B. Baptista*, seu *Libri aperti*, quæ prioris Prophetiæ tempora relegit. Prima complectitur fata Imperii, Romani scilicet quod adhuc superfuturum erat. Altera, fata Ecclesiæ seu Religionis Christianæ, donec tandem utrumque coaluerit in Ecclesia regnante, *regnis huius mundi factis Domini nostri*, &c. Quomodo & Daniel, secundum Imperiorum successiones, tum, Christi adventum præsignavit, tum, Ecclesiæ Judaicæ fata digressit. Prima incipit cap. 4. 1. & extenditur ad cap. 10. 8. Altera incipit cap. 10. 8. & porrigitur ad finem Libri f. *Novus* autem hic *liber*, cap. 10. aut, quod malim, *nova* præcedentis Libri *conditio*, novam innuit vaticiniorum, & quidem diversæ naturæ à prioribus, seriem, quæ à prima usque Epochæ illic incipit, ut multa indicant; 1. Quod Affinitas intercedit inter Introitum harum Prophetiarum, & ad utriusque istarum, perinde atque primæ omnium Visionis de septem Ecclesiis, quasi trium integrarum Prophetiarum, initia singula, *Vox tanquam Tuba de Cælo cum Johanne loquentis proclamatur*, ut videre est cap. 1. 10. & 4. 1. & 10. 8. (ubi vox *Tubæ*, quæ hoc tertio loco supprimitur, subintelligenda est;) quasi hoc indice distinguere voluisset Spiritus S. à reliquis Vaticiniis, harum principalium partibus, in quibus nihil tale fieri videbis. 2. Illud cap. 10. 11. *Oportet te iterum prophetare*, &c. 1. non simpliciter, cum eo sensu iterum atque iterum jam prophetaverat; sed sensus est, quod. Nunc tibi rursus incipiendum est prophetare à prima usque Epochæ eorum temporum de quibus hæcenus prophetaveras, alioqui hæc locutio omni careret ratione. Sed *Prophetare* hic non est novam ab ovo ordiri Prophetiam, sed rursus prophetare de rebus ad sextam Tubam pertinentibus, de quibus nihil antè dictum; q. d. Incipiendum tibi est ubi desisti. 3. Specialis huius Prophetiæ præ prioris amaritudo, cap. 10. 9, 10. quod scilicet Ecclesiæ fata contineret. Sed non pauca huic sententiæ opponi possunt; 1. quod Johannes Apocalypseos Librum unicum tantum facit, & uno volumine concludit, & *revelationem* vocat, cap. 1. 1. non revelationes. Falsum ergo est, Librum in duas Prophetias distribuendum esse. Quanquam si duæ essent Prophetiæ, non tamen sequitur eas contemporaneas esse simulque incipere & desinere. 2. Quod *libellum* istum Prophetiam aliquam sibi inscriptam habuisse non constat, nec dicitur in textu, sed gratis asseritur: nusquam enim hic libellus à Prophetiis ipsius commendatur, ut Liber præcedens, cap. 5. 2, 3, 4, 5. nullum in eo arcanum fuisse docet, quod apertus erat, non obfignatus, eratque una tantum schedula, eaque exigua, & præced. Libro longè minor, quæ proinde sequentes omnes Prophetias, quæ & ampliores sunt prioribus & præstantiores, continere non poterat. 3. Quod vox illa cap. 10. 8. non dicitur fuisse *vox tubæ*, nec respicit vocem illam cap. 4. 1. sed illam cap. 10. 4. Nec, si ita esset, magis probaret Prophetiam *Libelli* contemporaneam esse Prophetiæ *Sigillorum*, quam vox illa cap. 4. 1. probat Prophetiam *Sigillorum* contemporaneam esse Visioni *septem Ecclesiarum*, cui præmissa quoque erat *Tubæ* vox cap. 1. 10. 4. Quod sexta Tuba non desinit cap. 10. 7. sed cap. 11. 14. & propterea pars illa cap. 11. pertinet ad Librum Sigillatum, & ad septimum Sigillum ejus, cap. 8. 2. nec septima Tuba desinit cum cap. 11. neque ulla huic Tubæ, sicut quintæ & sextæ, cap. 9. 12. & 11. 14. Periodus opponitur, & proinde extenditur ad cap. 12. omniæque sequentia. [Hæc de tertia sententia.] 4. Est hic ordinata temporum & rerum sibi succedentium series ab initio impletionis usque ad finem mundi; nec commiscendæ sunt Visiones, quali eadem primis & ultimis continerentur, aut posterius traderentur quæ prius completa sunt. Ostendunt hoc, tum, 1. voces, *post hæc*, *postea*, *deinde vidi*, &c. quæ identidem inferuntur; atque una Visio semper ex altera producit, eodem modo quo in impletionem ipsa res una progignere solet alteram; tum, 2. quod *extremæ* plagæ nominantur cap. 15. & 16. Prophetiæ Apocalypticæ eodem ordine complebuntur quo Johanni revelatæ sunt. Probatur, 1. quod Historiæ res describunt eo ordine quo eveniunt. Si quis scriberet Chronicon Angliæ, certè Henricum 8. non anteponeret Henrico 7. alioqui quantum ibi esset Chaos. Jam ut Chronicon est historia re-

rum præteritarum, ita Apocalypsis est historia rerum futurarum. 2. Quod res semel & simul, non autem diversis temporibus, revelatæ, (quales esse Prophetias Apocalypticæ probatum antè dedimus;) eo ordine eveniunt, quo revelatæ sunt; ut constet ex Prophetia illa Danielis de 4 Monarchiis cap. 7. & illa de Ariete & Hirco, Dan. 8. 3. Quod omnes hæ Prophetiæ in uno Libro scriptæ sunt, non in duobus. 4. Si illæ Prophetiæ quæ prius revelatæ sunt evenient post illas quæ postea revelatæ sunt, cur, quæso, illæ prius revelatæ sunt? 5. Ex numeris, qui hic ordinales sunt, non cardinales, *primum*, *secundum*, &c. nempe *Sigillorum*, *Tubarum*, *Phialarum*; & proinde *Sigillum* eveniet post *Sigillum*, & *Tuba* post *Tubam*, & *Phiala* post *Phialam*; & septem *Tubæ* sunt partus septimi *Sigilli*, ideoque evenient post finem sexti *Sigilli*; & septem *Phialæ* sunt partus, quanquam nec immediatus, nec adæquatus, septimæ *Tubæ*, ideoque evenient post finem Prophetiæ cap. 14. 7. Tres principales huius Libri Prophetiæ, nempe *Sigillorum*, *Tubarum*, & *Phialarum*, non sunt contemporaneæ, sed continuam exhibent rerum seriem ab initio usque ad finem; sub diversis tamen formis sive typis, *Sigilla* mutando in *Tubas*, & *Tubas* in *Phialas*, pro diversitate eventuum. Ostendit hoc, tum, 1. ordo qui diligenter servatur inter *Sigilla*, *Tubas*, & *Phialas*, ut constat ex hoc cap. & cap. 8. ult. & cap. 16. Constat, ordinem esse inter prima sex *Sigilla*, pariter quoque inter primas sex, & *Tubas* & *Phialas*. Proinde eodem modo & septimum *Sigillum* continebit res sexto *Sigillo* succedentes, sicut sextum quinto, &c. Eademque ratio est in *Tubis* & in *Phialis*. Nec igitur *Tubæ*, quæ sub *Sigillo* septimo continentur, sex prioribus *Sigillis* contemporaneæ sunt; nec *Phialæ*, quæ sub septima *Tuba* continentur, sex prioribus *Tubis* sunt contemporaneæ. Tum, 2. diversa harum Prophetiarum materia. Illis enim designatur Ecclesiæ status secundum diversas periodos; & tristis, idque, vel, sub Ethnicis persecutoribus, id quod *Sigilla* respicit; vel, sub Hæreticis & præsertim Antichristo, quod *Tubæ* designant; & lætus, quum emergit gradatim ex tyrannide Antichristi, & poenæ in hostes Ecclesiæ immittuntur; id quod *Phialæ* exprimunt. Tum, 3. quod hæ Prophetiæ nec simul incipiunt, nec simul desinunt. *Phiala* prima effunditur in cultores *Bestiæ*, quæ nec orta est sub *Sigillis*, & sub *Tubis* persequabatur Ecclesiam, cap. 11. Deinde *Phialæ* adferre dicuntur *plagas ultimas*, cap. 15. vel, quod idem est, *ultimum*, cap. 11. Hinc sequitur, Has Prophetias non esse contemporaneas, sed unam alteri succedancam. 2. *Dur.* Principale filum Seriei Ordinisque Visionum Apocalypticarum citra controversiam statuenda est *Visio septem Sigillorum*, quæ directè apertèque ab initio ad finem earum procurrit, totamque rerum seriem complectitur. 3. *Mor. 18.* Sex prima *Sigilla* continent initia dolorum: septimum *Sigillum* parit 7 *Tubas*, & in illis mala subsequencia graviora: septima *Tuba* habet tertiam, ejusdemque novissimam, iræ effusionem ex 7 *Phialis*, in exitium finale hostium Ecclesiæ; quæ, depulsis his malis, in hac vita plenitudine gratiæ, in sedulam futuræ gloriæ expectationem decoratur. [Atque hæc de primo & præcipuo quæsito prolixius exhibere placuit, quod viam ad sequentes omnes Visiones intelligendas non incommodè munire mihi visa sunt. In reliquis Prolegomenis brevior ero.] 2. Quum ordinem vel seriem statuimus in *Tubis* & *Sigillis*, non ita intelligimus quasi quod sub uno *Sigillo* refertur plenè præteritum ac finitum esset antequam aperiretur aliud *Sigillum*, &c. Nam *equus albus* primi *Sigilli*, & *rufus* secundi, adhuc equitantur, sub *Phialis*, ut videbimus cap. 19. Sed hic respici putamus, tum, ortum rerum, ut *equus albus* antecedit *rufum*, &c. ut *Sigilla* antecedant *Tubas*, &c. tum, gradum eminentiorem, ut malum illud designetur quod in Ecclesia maxime dominatur, quale erat aperta persecutio quam *Sigilla* exhibent, ut ex quinto *Sigillo* liquet; & hæretis, quam *Tubæ* designant, ut constat ex cap. 11. & 12. & 13. 3. Sub tribus præcipuis Prophetiis continentur, illique contemporaneæ sunt tres Prophetiæ explicatoriæ, in quibus plenius & clarius, & cum diversis modis, instrumentis & circumstantiis, exhibentur quæ in principalibus brevius & obscurius tradita sunt. Harum

Prophetiarum prima est cap. 12. quæ contemporanea Sigillis, ut probat, tum, consensus ejus cum cap. 6. quia utrumque agit de infantia primisque afflictionibus Ecclesiæ; tum, quod persecutio *Draconis*, cap. 12. immediate antecedit ortum *Bestiæ*, cap. 13. cujus ortus *Tubis* contemporaneus est. Secunda Prophetia est cap. 13. & 14. quæ congruit & contemporanea est *Tubis*, quia ut *Tubæ Sigilla* antecedunt, ita *Draco Bestiam*; & Antichristi ortus ac regnum immediate antecedit ejus ruinam, ideoque *Phialis* immediate antecedit, quod & *Tubæ* faciunt. Tertia est cap. 17, 18, &c. quæ respondet & contemporanea est *Phialis*, ut patet, quia agit de ruina Antichristi, quam *Phialæ* & inchoant & perficiunt, & de felici Ecclesiæ statu, &c. Atque hæc ratio mutati generis loquendi. Spiritus S. quum res successive eventuras narrat, eas numero septenario exprimit; quum autem cursum sistit, & digressionem facit ad amplificationem atque explicationem rerum, aut ad præparationem & consolationem fidelium, aliam sermonis formam adhibet; & quum redit ad prius institutum, redit quoque ad eandem locutionis formam. [4. Quærendum de Epocha Apocalypseos.] Mirum aliquibus videtur, nullam hic certam Epocham apponi Visionibus Apocalypticis, (sicut illis Danielis, cap. 9. 24.) sed omnia, ob incertum exordium, quantum ad temporis rationem, fluctuare. Et adhuc dubitant viri Eruditi, à quo principio exordium sit, utrum à Nativitate Christi, an ab illius Passione Anno 33 d. & initio Christianismi*, an ab Excidio Hieros. Anno 70. an denique à tempore quo hæc Johanni facta est Revelatio f. Sed quomodocumque ea statuatur, quin inde Sigillorum, quod ad res inibi gerendas, initium deducendum sit, dubitaturum arbitror neminem. Ego verò Epocham hic præfigi affirmatissime contendo, nempe cap. 17. quod clavem quasi continet totius hujus compaginis Vaticiniorum^h, in quo pedem tutò figas, indeque tanquam ex Statione aut Specula, reliquam dimetiari Apocalypsin. Et propterea hanc unicam & solam omnium Visionum Angelus interpretatur Johanni, ut per eam ad reliquas, alioquin inaccesas, aperiatur aditusⁱ. Quum autem omnia Visa Apocalyptica, quæ recto ordine collocata totam temporis Apocalypticæ lineam occupant, distribuuntur in *Antemedialia*, quæ ad primam hujus lineæ partem pertinent, & *Medialia*, quæ ad alteram, & *Postmedialia*, quæ ad tertiam vel ultimam, & *Mixta*^k, voluit Spiritus S. apponere Epocham Visorum *Medialium* potius quam *Antemedialium*; tum, quod illæ Visiones ea tempora denotant quibus Ecclesia incipit in Ritus Idololatrias Paganicæque apostatare, de quibus temporibus moneri Christianorum magis intererat quam à quo anno *Antemediales* Visiones incant; tum, quia magis consentaneum erat eis Visionibus Epocham præfigi quarum tempus apertis memoracionibus definitum est, cujusmodi sunt *Mediales*, quam eis quarum duratio numeratione aut nullâ aut admodum obscurâ significatur, cujusmodi sunt *Antemediales*^l. [5. Quærendum de scena harum Visionum:] In primis sex Sigillis, addam etiam in primis sex *Tubis*, Grotius scenam omnium Visionum in Judæa collocat, easdemque terminat in excidio Hieros^m. Id si ita esset, hæc Vaticinia frustranea essent, utpote de iis rebus quæ jam antè Johanni dicta sunt per Christum, & de quibus scriptum, & quidem plenius atque apertius quam hic factum, in Mat. 24. Marc. 13. Luc. 21ⁿ. Quis unquam in exstasi conjectus est, ut ea cerneret quæ antè noverat? Hicne Liber adeò celebratus, quem nemo præter Christum dignus fuit qui aperiret? Quin nè unum ex Sigillis completum est, vel in Judæa, vel ante excidium Hieros. ut ordine & suo loco videbimus^o. [6. Nonnulla de Sigillis in genere præmonenda sunt:] Septem Sigillorum in universum scopus est, ut discriminatis per eventorum characteres temporis fluxuri intervallis, indicetur, cujusmodi Imperii Romani casuum ordine decurso, futurum esset ut Christus mundi numina, quibuscum bellum susciperet, debellaret, &c. Prima sex Sigilla, sextuplici eventorum characterē totidem distinguunt stantis adhuc & florentis Imperii Romani intervalla; quoad tandem sexto Christus potestatem Idolorum in orbe illo funditus demoliretur. Characteres autem voco *Casus* Romani

Imperii admodum insignes, & quidem intestinos in ipsoque Imperio natos, quibus, tanquam emblematis, intervalla discernantur. Cum autem Characteres isti casuum vix totum Sigilli intervallum pervadant, eoque intervallis suis certo initio & fine circumscribendis ne utique per se sufficiant; propterea Spiritus S. in 4 primis Sigillis (ubi id maxime, tum, ob causam jam dictam, tum, ob intervallorum inæqualitatem, opus foret:) 4 Animalia porro in eam rem adhibuit; quorum unumquodque indicat Sigilli Epocham cardini suo competentem^p. Sex Sigillis commune est, quod unicuique^p Med. typo prodeunti oratio significativa annectitur. Quatuor^q 546. primis commune est, quod eorum typi sunt equi, & sessores in equis; deinde quod singulis adjungitur unius è quatuor Animalibus vox^q, ad attentionem hisce rebus percipiendis excitandam: utpote quarum causa à solis prudentibus, iisque expergefactis, animadvertetur^r. Quintum autem & sextum talem vocem non habent, quoniam ipsa distinctè per se loquuntur^t. Equis^t Dur. (per quos etiam haud absimiles eventus exprimuntur Zach. 1. 8. & 6. 2, 3.) quippe velocibus, ferocibus, & animosis, bestiis pernitas, vastusque horum judiciorum impetus, declaratur. Sessor, equum gubernans & potestatem operandi accipiens, Dei providentiam dirigentem, omnesque hos eventus gubernantem, ostendit^t. [His præmissis, accedamus jam ad verba textus.]

CAP. VI.

1. **E**^t (vel, *Postea*, Be. Pi.) *vidi*] Absoluto jam cantu^v. **Q**^{uod}, &c. *On*—*ular*, &c.] *Quum* (vel, *Postquam*, Cot.) *aperuisset agnus* (i. e. Christus^z) *primum* (*uar*,—*unum*, i. e. *αἰώνιον*, *primum* y; ut apparet ex sequentibus^z, ubi sigilla suo ordine commemorantur^z. Sic *unus* pro *primus*, Gen. 1. 4^b. & Mat. 28. 1^c.) *ex sigillis*] *Aperitio* hic significat revelationem consiliorum Dei de futura Ecclesiæ sorte Johanni factam^d. **A**^{udi} *vi* *unum* (i. e. *primum*^{*}, quia sequitur, *secundum*, &c. f.) *ex quatuor animalibus*] Leonis formam habens, cap. 4. 7^g. ut designet intrepidam fortitudinem Evangelizantium in primordiis N. T^h. stans ab Orienteⁱ, quia inde Actores, Christus & Apostoli, venerunt^k. Videtur Johannem hic alloqui princeps Apostolici cœtus Petrus, qui & in prædicatione Evangelii, de qua hic agitur, primus fuerat^l. **T**^{anquam} *vocem tonitru*] id est, Vocem magnam & sonoram^m, terribilemⁿ, & potentissimam^o: quâ designat potentiam verbi Evangelici, &c. p. Erat Leo, cujus rugitus instar tonitru^q est^q. Johannes & frater ejus dicti *filii tonitru*, Marc. 3. 17^r. **V**^{eni} & *vide*] Phrasis apud RR. passim obvia^t, attentionem excitans^t. *Veni*, nempe, ut audias circumstantias singulares eorum quæ generatim Christus nobis prædixerat, Matth. 24. ut eò magis per te omnes agnoscant admirabilem Dei circa res Judaicas providentiam^v.

2. **E**^{cce} (sub. *aderat*, Be. Pi.) *equus albus*] Sunt in Zach. 6. equi *rufi, nigri, albi, varii*, qui significant, ut ibi diximus, Chaldaeos, Persas, Alexandrum, & Reges tum Syriæ, tum Ægypti, ex Seleuco & Lago. Sed ibi equi juncti per quadrigas bellico more; hic *αἰώνιος* sive singulares, ad significandum iter properum cum potentia. Itaque Psal. 45. 4. pro *כָּכָר*, *equita*, Græci ponunt *βασιλες*. Et Eccles. 10. 7. & Zach. 10. 3. *equus* ponitur pro Potentiæ signo. *ἵππος εἰς ὅσον ὁ ἀξίωμα ἐκείνου* Achmeti 233. Pro *equis variis* in hac Prophetia veniet *equus pallidus*^x. *Equos* hic metaphoricè accipiendo evincit cum stylus ipse propheticus, tum, quod mors equo insidet, v. 8. *Equi* autem mystici dicuntur qui cum valido impetu elatòque & fervido animo aliquid efficiunt. Unde & Angeli curruum & equorum nomine veniunt, ut 2 Reg. 2. 11. & 6. 17. Zach. 1. 8. Heb. 3. 8 y. **A**^l. *Equi* calamitates denotant, utpote aptissimum militiæ instrumentum^z. **A**^l. *Equo vehi* potestatis symbolum est, ut patet ex Deut. 32. 13. Psal. 66. 12. Esa. 58. 14. & ex Græco Psal. 45. 5. & Apoc. 17. ubi Mulier Bestiæ inequitans exponitur *πῶς ἡ ἐχθρὰ βασιλεύει*.

Med. 547. *βασίλειαν*. In *Ὀνειροκρίσει* seu *Apotelesmaticis* Insomni-
orum, quæ ex vetustis Egyptiorum, Persarum & Indo-
rum, monumentis collegit Apomafar, vel, secundum
alios, Achmetes Arabs, hæc habentur cap. 223. *Equus*
generosus in somniis ad eminentiam & dignitatem refertur.
Equo agili & lasciviente vehi, famam amplissimam signi-
ficat, &c. Cum autem à gentibus istis, populo Hebræo
olim finitimis, moribusque & sermonis usu magis cog-
natis, verborum & phrasium in Sacris literis usum haud
illibenter discamus; cur idem hic in figurarum & ima-
ginum prophetiarum significatis (cùm juxta Hebræos
deciduum prophetia sit somnium) dedignemur? *Equus*
candidus notat, vel, 1. Evangelium^c, ejusque præ-
cones, Apostolos atque alios^d; ejusque cursum velo-
cem^e, statum purum^f & florentem latèque se fun-
dentem^g; vel, regnum Christi^h, qui non obstante per-
secutorum tyrannide, &c. toto Romano imperio regnum
suum constituitⁱ, & orbem sibi subiecit^k. *Color albus*
symbolum est, vel, veritatis^l, vel, puritatis^m, vel, con-
solationis & lætitiæⁿ, vel, victoriæ & triumpho^o. Al.
Non placet hæc sententia^p, quia cum tempore & aliis
circumstantiis conciliari nequit^q. Nam, 1. Prædicatio
Evangelii per totum orbem jamdiu invaluerat, Col. 1.
23. 2. Hæc durabit ad finem usque mundi, Mat. 28.
20. idèque primum hoc sigillum nunquam defineret.
3. Nullum hic est Symbolum Evangelii, sed Belli &
Victoriæ. Quod si designaretur hic Evangelii victoria,
illius tamen scena erat totus orbis, non (ut vult G.)
angusti limites Judææ, unde ante hanc Prophetiam ab-
lata fuit, Mat. 21. 43. Act. 13. 46. Vel, 2. Romæ
Imperium sive Imperatores Ethnicos, qui per 300 an-
nos Christianos oppugnaverunt, & (corporaliter) vicerunt.
Albedo signum erat & justitiæ, cujus prætextu Christi-
anos persecuti sunt, & Majestatis Imperatorum, qui in
triumphis & inaugurationibus candidis usi sunt equis^r.
¶ *Qui sedebat super illum* Eques hic agminis ductor
erat^s, vel, 1. Christus ipse^t, ut liquet ex cap. 19. 11,
12, 13. 2. cujus frænum prædicatores Evangelici susci-
piunt, eò cursum dirigentes quò eos sessor incitat^u. Sed
ibi [cap. 19.] Christus agit bellatorem, hic autem
in cap. 1. & 4. & 5. sub imagine Prophetæ, Regis, &
Sacerdotis sese ostendit, & futura prædicit. Sunt igitur
diversæ Visiones, & diversa habent objecta^v. Deinde
Christus per *Agnem* hic designatur, eques ergò est ali-
quis alius^w. Jam autem Christus non ut Agnus, sed
ut Rex, conspicitur^x. Corona quoque quæ ab hoc
equite accipienda est, Christo jam antè data fuit^y. Vel,
2. Imperatores Romæ. Ceteri qui sequuntur equites
Angeli sunt Divinæ providentiæ administri^z. ¶ *Ha-*
bebat arcum Armaturæ genus^{aa}, veteribus Hebræis
usitatissimum^{ab}, repente feriens etiam remota^{ac}, & altè
penetrans^{ad}. Arcus minatur antequam feriat: sic &
Christus. Vide Psal. 7. 12. & 11. 2. & 60. 4. in Græ-
co: ubi per *arcum* Minas intelligit Basilus. Omnia
quæ nocent metaphoricè vocantur *tela*, ut pestis voca-
tur Homero. Vide Deut. 32. 23. Psal. 18. 14. & 38.
2. & 64. 3. & 77. 18. &c. *Arcum habere* est vehe-
menter pugnare, & hostes superare^{ae}. Per *arcum* hic
denotat, vel, 1. vim Evangelicæ prædicationis^{af}, vel
verbum legis & Evangelii^{ag}; vel, Scripturam Sacram,
cujus quot sunt verba & sententiæ, tot sunt sagittæ^{ah},
vulnerantes quosdam ad vitam, quosdam ad mortem^{ai};
vel, pugnandi ardorem in Christo^{aj}. Vel, 2. summam
persecutionum per omnes Imperii Provincias contra
Christianos susceptarum celeritatem^{ak}. ¶ *Data*
est ei corona Tanquam victori^{al}, signum regni^{am}, aut
victoriæ^{an}. ¶ *Et* (Kai hic est *αιολογιον*, Ideo
coronatus est quia vicerat & vicit x.) *exiit* (vel, ex li-
bro, vel ex sigillo^{ao}, vel à Patre^{ap}, vel ex Judæa &
Hierosolyma^{aq}, in orbem terrarum^{ar}:) *vincens*, &c.
Νικων υἱ ἰ. α. νικων Vincens & ut vinceret, Be. Pi. &c.
i. e. converteret homines^{as}; *vincens* corda electorum &
conscientias reproborum^{at}: ut victor esset, & perpetuò
maneret^{au}. Geminatio verbi præsentem & futuram
victoriam designat. Vicit Christus peccatum, infer-
num, Satanam, mundum, tyrannos, idololatrias, hæ-
reticos, &c. *Vicerat* multos Judæos vi verbi sui, Act.
2. & deinceps; & *vincet* contumaces multis & va-
riis telis suis. *Tela* Dei potissimum tria sunt, Bel-

lum, Fames, & Pestilentia, Levit. 26. 17. & seq. Jer.
14. 12. & 15. 2. & 21. 7. & 24. 10. &c. Dei pro-
videntiam Christus imitatur. Hæc sunt *initia dolorum*,
Mat. 24. 8. Solet præcedere Bellum; ex bello Vastitas
nasci, & inde mala alimenta; ex malis alimentis Morbi.
Sæpe autem hæc mala, aut bina, aut terna, in idem
tempus congruunt^{av}. Primus Imperii Romani casus^{aw},
& sanè insignis, primordium est Victoriæ Christi; quæ
Dii Romani debellari, eorumque cultores, sagittis E-
vangelii confixi, passim deficere, Christoque victori
colla submittere incipiunt: *vincens & ut vinceret*, i. e.
Nondum jam plenè vicit, sed fundamenta jecit victoriæ,
deinde magis magisque complendæ. Hujus autem Si-
gilli intervallum ineundum ab equitis, i. e. Imperato-
ris, in equum ascensu ad equitandum, nempe ab exal-
tatione Christi gloriosa, &c. Hoc autem sigillo circum-
acto, Deorum oracula per totum orbem Romanum ob-
mutuere, &c. h.

¶ *Primum Sigillum* ostendit Christum
tanquam bellatorem prodeuntem adversus gentem Ju-
daicam, sibi inimicam. Tria sequentiâ Sigilla osten-
dunt modum quo illos delevit, scilicet per tres illas
plagas gravissimas toties à Prophetis memoratas, nempe
Gladium, Famem, & Pestem. Quintum ostendit causam
ultionis, interfectionem Sanctorum, &c. Sextum mon-
strat ipsum Excidium Gentis & Urbis^{ax}. Non placet, quia
hoc excidium ante Apocalypsin hanc datam peractum est^{ay}.

3. *Secundum animal* Nimirum Bos^{az}, sive Vitu-
lus^{ba}, ut patet ex cap. 4. 7. aptè figurans^{ab} eos qui
se tanquam vitulos, Evangelii causâ, mactandos præ-
bebant^{ac}. Boum enim tolerantia & mactatio notissima
est^{ad}. Hoc animal, nisi fallor, erat Matthæus, cujus
sunt verba cap. 24. 7. *Exurget gens in gentem, & reg-
num, &c.* ubi per *regnum* provincias intelligi osten-
dimus ex Esa. 19. 2.

4. *Equus rufus* Non obscurè significat Sanguinis ef-
fusionem^{ae}, ut apparet ex Græco 2 Reg. 3. 22. vel,
bella & cædes^{af}; vel, Ecclesiam martyris rubentem^{ag},
vel, persecutores Ecclesiæ, qui, invalescente Evangelio,
in prædicatores ejus rabie maximâ irruerunt, ut profe-
ctum Evangelii impedirent^{ah}, Neronem^{ai}, vel Traja-
num^{aj}, vel potius, Imperatores omnes^{ak}, à Nerone ad
Constantinum usque, martyrum sanguine rubefactos
& cruentatos^{al}: vel, bella cruenta in poenam persecuti-
onis Evangelii à Deo immissa^{am}. Secundus hic impe-
rii Romani casus memorabilis, secundi Sigilli emblema,
est *Αντιστοφια*, *cædes & laniena intestina*, sub Trajano
& Hadriano; cui vix alia similis, in omni historia Ro-
mana, ut testantur Dion, Oros. Euseb. & scriptores Ju-
daici. Hujus Sigilli index est Bos, situs ad Occiden-
tem: quo monemur, Sigillum hoc inire cùm Trajanus
homo Hispanus, rerum habenas capefferet, Imperator
ab Occidente^{an}. Et, &c. Kai τοῦ καὶ ἀντιστοφίας—
τοῦ, &c.] In MS. est *καὶ τοῦ καὶ ἀντιστοφίας*, per eum^{ao}. Et se-
denti super illum (i. e. vel, 1. Christo, qui equo rufo in-
sistet, Zach. 1. 8. qui se venisse dicit ut gladium mitte-
ret, Matth. 10. 34. qui Ecclesiæ adesse & præesse non
cessat in persecutionibus^{ap}. Vel, 2. Angelo^{aq}; vel, 3.
Diabolo^{ar}, qui homicida est, Joh. 8. 43. & dissensionum,
inimicitiarum, & bellorum, autor, *Abaddon*, cap. 9.
11. qui vehementer de successu Evangelii dolens
omnes nocendi artes adhibuit, &c. Confirmit hoc,
tum, quòd *Draco rufus* nominatur cap. 12. 3. tum, quòd
Bestia (cui *Draco* dat potestatem suam, cap. 13. 2.)
bellum facit sanctis, cap. 13. 7, 12, 17. vel, 4. Ty-
rannis Ecclesiam persequentibus, & huic equo insiden-
tibus per vices, putà Neroni, Domitiano, Trajano, &c.)
datum est ei (Hic *αὐτῷ* abundat, more Hebræo^{as}, sed
in MS. deest^{at}: q. d. Permisit ei Deus^{au}.) *sumere* (vel,
auferre, G. sim. Be. Pi.) *pacem* (nempe mundanam^{av},
quæ gaudebat Ecclesia^{aw}.) *de terra*, Mo. &c. Ità ut ipsi-
met persecutores & hostes Ecclesiæ funestissimis bellis
inter se digladiantur, justo Dei judicio, ob persecutio-
nem in Christianos directam^{ax}. Al. *E terra*, nempe
Judæa, & locis in quibus erant Judæi. Loquitur hic
de bellis Judæorum cum vicinis aut eadem oppida habi-
tantibus, quale fuit Judæorum in Berræa habitantium,
contra Philadelphenos, de quo Josephus 20. 1. quod
anteceffit annonæ caritatem, de qua mox agetur^{ay}. Al.
De terra, i. e. ex Ecclesiâ, quæ, ut *cælum* alibi vocatur,
prout

G.

Med.
547.Li.
Chron.
156.

Anon.

Med.

Me. sic

Rib. Clu.

For.

Me. sic

Rib. Clu.

Clu.

For. sim.

Clu.

Clu.

G.

G. sim.

Grav.

G.

Rib. sim.

Pi.

Par. sim.

Camer.

Rib.

Q. in

Par.

Clu.

Par. sim.

Gag. Me.

Gag. sim.

Par.

For.

Med.

547.

G.

Par.

G.

Rib. Zeg.

Clu. Gag.

Clu.

Rib.

Clu.

T.

G. ex

Be.

G.

Me. ex

Rib. sim.

Clu. T.

Zeg.

Rib.

Me.

Grav.

G.

prout à mundo distinguitur; ita interdum terra dicitur, prout Ecclesia militans à triumphante distinguitur, quod tunc maxime fit cum sermo fit de ejus ærumnis, quæ illam tantum partem quæ est in terra attingunt. Sic homines in terra Apoc. 3. 14. sunt membra Ecclesiæ. Sic terra sumitur & c. 7. 1. & 12. 9. & 13. 14. & 14. 16. & c. Ecclesiam ergo militantem hinc intelligi puto, quæ terra dicitur, 1. ex collat. Mat. 10. 34. ubi eadem ferè sunt verba, & quò hic respici videtur. 2. ut significet pacem, quam persecutiones afferrent, non esse spirituales ac æternas, Joh. 16. ult. sed terrenas. 3. quia per persecutiones Ecclesiæ tota terra turbatur, & c. 4. quia Prophetæ sic sæpe vocant Ecclesiam, velut præstantissimam terræ seu mundi partem. Persecutiones hinc designat quæ Evangelium nascens secutæ sunt, inprimis autem duas primas persecutiones sub Nerone & Domitiano; quod suadet, tum ordo Sigillorum, tum natura harum persecutionum, quæ & apertissimæ erant & crudelissimæ. ¶ *Ut invicem se interficiant* Sub. homines, Med. Juxta illud Matth. 10. 34. & c. 7. Judæos vicini, vicinos Judæi, imò & Judæos Judæi, Zelotæ & seditiosi, qui se mutuis & innumeris cædibus affecerunt, ut fusè describit Jo. Bel. 1. 4. & 5. b. [Vide Ham.] ¶ *Datus est ei* (nempe à Deo, cujus dominium in persecutores, & ordinatio persecutionum hinc significatur:) *gladius magnus* Insigne crudelitatis, vel potestatis plurimos interficiendi. Gladius apud Prophetas significat Occisionem bellicam, ut Jer. 16. 4. Ezech. 14. 21. & multis aliis locis.

5. *Tertium animal* Effigie humanæ, quod indicat, vel, 1. sapientiam cum moderatione ad ferendum hoc malum requiri, vel, 2. prudentiam in Ministris Evangelii, necessariam esse, eosque hoc tempore illa conspicuos fore; statione ad Meridiem, quod monstrat, Sigillum hoc inire, Imperatore ex illo cardine prodeunte, puta Septimio Severo Afro, Imperatore à Meridie. Al. Hunc puto esse Paulum, cui hæc famæ prædicta Act. 11. 28. ¶ *Veni & vide* Terribile hoc judicium in ultionem contemti Evangelii inflictum, quod soli sapientes intelligent. ¶ *Equus niger* Symbolum hoc est, vel, 1. famis, quæ hominum cutem nigram reddit, Thren. 4. 7, 8. Vide & Thren. 2. 20. & 5. 10. cui congruit statera, quæ non mensuratur, sed appenditur, annona; & panis pondere comeditur, juxta Levit. 26. 26. Ezech. 4. 16. f. Fuerunt multa mala ejus generis, Matth. 24. 7. Luc. 21. 11. sed maxime insigne illud ab Agabo prædictum, ubi dicitur est Judæa. Ea caritas incidit in Principatum Claudii, Act. 11. 28. teste etiam Josepho, Antiq. 20. 2, 3. Sed hæc famæ antecessit Apocalypsin. Concinnæ videtur hæc interpretatio. Ei tamen obstat, 1. Eventus. Nihil enim hoc ævo hæcque Sigillorum serie de Fame reperitur singulare. 2. Symboli ratio. Nam statera, quæ ponderamus, non satis aptè componitur cum Chanice, quod mensuræ nomen est. 3. Quod cum reliquorum Sigillorum significatis admodum congruat conditio Animalis indicantis, Victoria Leonis, Massationi Bovis, subsequenti Sigilli Cadaveribus Aquilæ; hinc nulla esset societatis ratio. Quæ enim Homini cum Fame convenientia? 4. quod color niger nec naturæ suæ, nec veterum Prophetarum usu, uni fami alligatus est; sed æquè tristitiæ, squalori, & terrori, figurando inservit. 5. quod de fame agit seq. Sigillum. 6. quod illud v. seq. Chanice—denario, & c. ubertatem potius quam famem indicat. 7. quod famæ est malum commune omnibus, non peculiare Ecclesiæ. 8. quod hoc malum ab hominibus est, usque accersit vindictam, v. 9, 10. cum famæ immediatè à Deo proveniat. 9. quod in fame oleo & vino parci non poterat. Famem quidem hinc intelligo, non autem naturalem, sed spiritualem, sive mysticam, nempe verbi Dei; ut ostendit sollicitudo omnium quatuor Animalium, quæ non mensis sive eduliis, sed verbo Dei, ministrant, Act. 6. 2. [Hæc de prima sententia.] Vel, 2. Justitiæ civilis, cujus prætextu Romani Imperatores persecuti sunt Christianos. Res hujus Sigilli est Equilibrium, sive Severitas justitiæ, cujus procuratio per orbem Romanum præquam in ullo retrò aut subsequenti intervallo insignis erat & notabilis. Tertius hic Imperii status maxime conspicuus erat æquitate, & procuratio rei

frumentariæ pro urbe Romana. Severo, ait Aurelius Med. Victor, præclarior in Repub. fuit nemo, legum conditor longe æquabilium. Implacabilis delictis—nulli permisit honores venundari. De eo sic Spartianus cap. 8. Med. Rei frumentariæ, quam minimam repererat, ut moriens 549. 7 annorum Canonem populo Romano relinqueret, & c. Olei verò tantum reliquit, ut per quinquennium toti Italia sufficeret. Sed hæc nullo numero sunt præ iis quæ Med. habentur de Alexandro Mammææ filio, qui aded dele- 1123. ctatus est illa Christi sententiâ, Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris. De eo sic Lampridius, Leges de jure populi & fisci moderatas & infinitas sanxit, & c. Si unquam furem Judicem vidisset, commotione animi ebullentem evomit, toto vultu exardescens, ut nihil posset loqui, & paratum habuit digitum ut illi oculum erueret. Med. Addit idem, Oleum quod Severus populo dederat (quod- 549. que Heliogabalus imminuerat) integrum restituit, & c. Huic severitati justitiæ convenit, tum, niger color, qualis etiam erat Severi & gente & qualitate personæ, Med. tum, libra, cum qua, tanquam symbolo, justitiæ pingi 1123. nemo nescit; tum, quod subjungitur v. seq. quod, si auscultes, ita tinnire videbitur; Ne cuiquam triticum aut bordeum, nisi justo pretio persoluto, aufero: similem quoque justitiæ legem in vino & oleo servato, quasi dixisset, Ne furator. [Vide dicenda ad v. seq.] En tibi, Lector, Equi nigri sefforem auream illam & cælitus demissam Justitiæ trutinam in Theatro orbis terrarum magnificè librantem; Quod tam insigne fuit in Imperatore Pagano, ut ed in hoc Sigillo Spiritum respexisse mirum non sit. Med. Huc spectant illa in Oneirocriticis, Si quis in somnis 550. Stateram librari viderit, ea de personâ Judicis intelligat: Modii quoque cum mensuris eandem proportionem interpretationem habent, sed inferiorum Judicium personis accom- modantur. [Hæc secunda sententiâ.] Vel, 3. Hære- 1123. ticorum, ut putant Beda, Tychon. Haym. & c. Med. Aug. Primas. Andreas, & plerique Veteres. [Hanc sententiæ sic astruunt:] 1. Inter generalia quibus 560. mundus [vel potius, Ecclesia] premitur mala, omnino aliquis etiam deceptionibus & hæresibus dandus est. 1. a. Gag. Me. T. Par. Clu. sim. Camer. Rib. Clu. Rib. 2. Hoc rerum ordo & quasi contextus indicat. 2. Cernens enim Diabolus nihil se persecutionibus promovere, novos hos Ecclesiæ hostes suscitavit. 3. Huic respondet eventus. Persecutio enim usque ad Constantinum pervenit, sub quo hæresis orta est Ari- 9 Per. norum. 1. Primis ducentis [post Christum] annis orti sunt Cerinthus, Ebion, Marcion, & c. duobus seculis subsequentibus Photinus, Sabellius, Arius, Eunomius, Macedonius, & c. ducentis sequentibus annis Pelagius, Nestorius, & c. Multi per hunc equum intelligunt Wan- 1 Par. dalos & Gothos, qui fuerunt Arriani, ac per 300 annos mirè Ecclesiam vastarunt. 4. Ad hanc verba hujus loci congruè aptari queunt. Bene præfigurantur Hæretici per equum, animal velox, pugnax, audax, ambitiosum, libidinosum, & sine intellectu, Psal. 32. 10. & quidem nigrum. Hic enim color aptè denotat decetque tenebriones & lucifugas; vel, animum luce veræ fidei & sanctitatis destitutum, & errorum tenebris obscuratum. Et ut Albus color designat Doctores puritate doctrinæ & vitæ innocentia conspicuos, 2. Pacem, lætitiæ & triumphum adherentes: sic Niger, qui ei opponitur, errorum magistros, fallaciæ sermonis, simulatione morum omnique fraude, instructos, qui hominibus apportant tristitia & tenebras, & dubitationem, & tristitiæ sempiternam. Equus niger indicat, vel, occultam hæreticorum versutiam umbris obfuscatam, & ne agnoscat, palliatam; vel, afflictam conditionem Ecclesiæ tetræ hæresibus deformatæ, ut quæ prius alba fuerat, nunc nigra appareat. His congruit & statera, quæ, cum duplex sit, justa, Prov. 16. 12. & iniqua, Prov. 11. 1. & 20. 23. hinc iniquam intelligi docet vox illa quæ admiat in vino & oleo prohibens, in reliquis eam adhiberi declarat. Significat ergo, hunc equitem decipere, & quidem sub justitiæ prætextu. Stateram in manu habet tanquam atten- 1 Clu. dens quid dicit, nec sine maturo consilio loquens; & optimè examinans vim verborum Scripturæ, eaque æquè stateram ponderans, & justitiæ simulans, & sectatori- 1 Rib. bus suis certam veritatis cognitionem, ac salutis fiduciam, promittens, mendaciter tamen; & Scripturam, 1 Per. quæ

* Dur.

* Me.

* G.

* G. Ham.

* Ham.

* Dur.

* Grav.

* Me.

* G.

* Med.

* 549. sim.

* Pi. Clu.

* Clu. sim.

* Dur.

* Dur.

* Med. ib.

* G.

* For.

* Pi. Cot.

* Grav. For.

* And & c.

* in Par.

* Ham.

* Pi. sim.

* For. Grav.

* For.

* Dur.

* Grav.

* For.

* G.

* Ham.

* Par.

* Med.

* 549.

* Anon.

* Dur.

* Clu.

* Anon.

* Dur.

* Med.

* 549.

quæ vera est statera & regula fidei & morum, quasi ver-
 fatilem pro suo arbitratu usurpat¹, eamque hæresibus
 suis prætexit^m; ejus testimonia frequenter adhibet, ejus
 germanos se interpretes venditat, cum tamen eam do-
 losè proponat, & falsò perversèque interpreteturⁿ.
 [Hæc tertia interpretatio:] Vel, 4. afflictissimi statûs
 Ecclesiæ post duas primas persecutiones, non tam ex
 speciali aliqua afflictione quàm ex confluxu malorum
 variorum, persecutionum, schismatum, errorum atque
 hæresium, &c. quibus pulchritudo Ecclesiæ magis ob-
 scuratur quàm præcedente violentiâ. Huic sententiæ
 favet, 1. quòd Scriptura solet gravissima quævis judicia
 describere sub vocibus *gladii, famis, pestis*, &c. Ezech. 24.
 2. quòd famis interdum memoratur tanquam specialis
 calamitas Sanctorum, ut Rom. 8. 35. 2 Cor. 11. 27.
 3. quòd *fames* etiam *verbi Dei* occurrit Amos 8. 11. &
 hæc famis Ecclesiæ peculiaris, & propria est. 4. quòd
 nigredo Ecclesiæ in Scriptura describitur tanquam effe-
 ctus & externæ persecutionis, & internæ negligentie,
 declinationis atque divisionis, Cant. 1. 5, 6. 5. *statera*
 vox: cui congruit, tum, quòd hæ persecutiones factæ sunt
 legum autoritate & prætextu justitiæ; tum, quòd er-
 rores verbi patrociniò se tuerentur. 6. quòd huic defe-
 ctioni ejusque authoribus & effectis termini quidam sunt
 positi; & licet pulchritudo Ecclesiæ corrumpatur, præ-
 cipua tamen & fundamentales veritates (quæ sunt me-
 dulla Evangelii, dicunturque *triticum purissimum, mel,*
vinum & oleum, Psal. 81. 16. Esa. 25.) factæ testæ con-
 ferventur. In specie hîc designari puto statum Ecclesiæ
 secundo seculo post mortem Domitiani, sub quinque
 persecutionibus sequentibus, nimirum sub Trajano, Ha-
 drianò, Antonio Pio, (quorum persecutio à nonnullis
 una habetur, quia non interrupta fuit:) Antonino Philo-
 sopho, Pertinace, Maximino & Severo. Hoc suadet,
 1. ordo Sigillorum: nam præced. Sigillum duas primas
 persecutiones significavit. 2. mutata sub his persecutio-
 nis natura. Hæ enim persecutiones destinatae sunt præci-
 pue in Ministros, & in publicos Christianorum cœtus;
 unde famis verbi, quam & famis externa comitata est
 ob bonorum direptiones, &c. 3. quòd Ecclesia illis tem-
 poribus non parum à primæva simplicitate, doctrinæ
 puritate, atque unitate, defecerat, & erroribus, schis-
 matibus, contentionibus, &c. inquinata erat, oppro-
 briis quoque & calumniis petita. 4. quòd auctores ha-
 rum persecutionum viri erant ob justitiam & prudenti-
 am celeberrimi, quales Trajanus, Antoninus, &c. 5. quòd
 hæ persecutiones ab ipsis Imperatoribus cohibitæ
 sunt, per Apologias illis oblatas à Tertul. Quadrato,
 Aristide, &c. ¶ *Qui sedebat*, &c.] Hic erat,
 vel, 1. hæresiarcha aliquis; vel, 2. Diabolus^p; vel, 3.
 Angelus qui à Christo eam Præfecturam acceperat^q;
 vel, 4. Christus, qui etiam hæreticis insidet cum statera
 sua, h. e. Scripturâ sacrâ, quæ veræ & falsæ doctrinæ
 norma est. Iis autem insidet, tum, 1. professione &
 apparentiâ, quia isti nomen Christi & Ecclesiæ profiten-
 tur, suosque errores ad trutinam Scripturæ appendunt,
 sed pessimè depravatæ; tum, 2. providentiâ suâ, quâ
 Ecclesiæ suæ in mediis confusionibus non deest, sed hæ-
 reses disponit ad illius probationem^r. ¶ *Habebat*
stateram, &c. *Ζυγός* significat & *jugum*, ut Gen.
 27. 40. Num. 19. 2. Esa. 10. 27. & 14. 5, 25. & *stateram*,
 vel *trutinam*, quæ jugo est assimilis, ut Job. 6. 2.
 Prov. 11. 2. Esa. 40. 12, 15. Symbolum hoc, vel, 1.
 caritatis annonæ^t. Solent enim in gravi annona par-
 tes panum singulis appendi, aut à Magistratibus, aut
 à patribus familiâs^v. Vel, 2. justitiæ & æquitatis emen-
 titæ^x, ab authoribus horum malorum, persecutionum
 & schismatum^y.
 6. *Vocem*, &c.] Vel, 1. Agabi ad Paulum^z; vel, 2.
 Dei^a, sedentis in throno^b; vel, Agni, ut patet ex collat.
 cap. 5. 6c. & quia cum imperio præcipit, *Nè leseris*, &c. d.
 ¶ *Bilibris*, &c. *Χοῖνιξ* ὄνομα ὁνείας, ἢ τρεῖς χοῖνιξες ἡνείκας
ὁνείας] *Chænix* (vel, *Mensura*, Æth. Ang.) *tritici de-*
nariorum (uno, Er.) & *tres chænices hordei denario*, Mo.
 Er. Be. Pi. &c. uno, Er. &c. sub. *venderetur*, Pi. Zeg.
 Hæc tam singularis circumstantia magnam providentiam
 significat. Neque enim caritas tantum annonæ (quæ
 famis etiam Ciceroni) indicatur, sed & quòd futurum
 sit pretium, tum *tritico*, quòd ὄνθ per excellentiam;

tum, *hordeo*. Hordei pastus minùs bonus. Ideo mi-
 litibus in poenam dari solebat, ut ex Livio & Vegetio
 discimus^{*}. *Chænix* mensura est incerta & varia^f, pro
 ratione gentium, locorum, & hominum^g: Constat li-
 bris quatuor Budæo, tribus Polluci, duabus & qua-
 drante Agricola^h; sextariis 2, sive cotylis vel libris 4,
 Budæoⁱ. Chænix militaris (ut minores chænices præ-
 termittam, opilionum, villicorum, vinitorum:) fuit 4
 sextariorum^k, in Lex. Græcolat. est *semimodium*^l,
 id est, militaris duplum^m: imò Hellenistis Ezech. 45.
 10, 11. est *Bathus*ⁿ, amplissima Hebræorum mensura^o,
 æqualis Ephæ. Fannius de mensuris, *At Cotylas (quas*
si placeat dixisse licebit Heminas) recipit geminas Sexta-
rius unus; Qui quater assumptus fit Graio nomine chæ-
nix^p. Est autem *chænix* (tritici^q, omnium confessio-
 ne^r;) tantum quantum homo sanus in diem indiget^t,
 ut docet Budæus ex Herod. & Suida^u, & alii ex Hip-
 poc. Laertio, & Athenæo^v. *Denarius* autem (qui
 constat tribus solidis & semisse^x, qui valet decem as-
 ses^y, sive drachmam^z;) est tantum quantum quoque
 die mereri poterat homo strenuè laborans^a, ut videre
 est Matth. 20. 2. Jam verò si homo pauper qui denari-
 um merebat in diem, haberet uxorem & liberos, certè
 eos ex *τῆς οἰκίας* alere non poterat. Imò & coelebs vi-
 vere cogebatur, aut minus quàm natura exigebat edere,
 aut carere tecto, vestibus & supellectile, quæ omnia ex
 diurna illa mercede comparari debebant^b. Apud nos
 panis duos denarios Anglicanos valens cibo diurno ab-
 undè sufficit, pretium autem laboris diurni solidum valet.
 Sensus ergò hujus loci est, q. d. Res quælibet
 sexies carior est quàm antè fuit^c. Mensura diurni cibi
 vix parabitur diurno labore: nihil erit quod reponant in
 cratulum. Prædicat ergò charitatem annonæ^d, sive
 famem^e, quæ obtigit partim sub Maximino, quum
 nullæ aliquot annis messes fuerunt, partim sub Anto-
 nino & Decio^f. Non placet; quia vulgaris esset hæc
 famis, ubi nec triticum deest, nec hordeum, vinum
 que & oleum non læduntur. Nullum autem vulgare
 malum hîc, sicut Matth. 24. designatur, sed omnia in-
 solita & mirè perterrentia. Sensus ergò hîc recendi-
 tum sive mysticum latere non dubito^g. Fames ergò
 hîc intelligitur non panis, sed verbi Dei^h, de qua Amos
 8. 11. 1. Per *triticum* hîc intelligit verbum Dei^k, vel do-
 ctrinam puram^l, & elegantem, & mysteriorum Scripturæ
 explicationem^m, vel sinceros Doctoresⁿ, vel filios
 regni^o, ut *triticum* significat electos, Matth. 13. 30. in
 quorum cordibus continetur verbum Dei, qui ut sunt
 gratiâ donorum inæquales, sic *tritici* vel *hordei* nomine
 censentur. Sic *frumentum* vel *triticum* accipitur, Jer.
 23. 28. & 31. 12. Hose. 2. 22. & 14. 8. Amos 1. 9.
 Matth. 3. 12. & 13. 25, 29, 30. In *hordeo*, quod ju-
 mentorum cibis est, indicatur rudis & aperta intelli-
 gentia doctrinæ ejus quæ ad salutem necessaria est. Di-
 cit autem *tres* — *hordei*, ut ratio hordei ad triticum
 servaretur: duplum enim, aut triplum, solet esse pre-
 tium tritici ad pretium hordei. Sensus est, q. d. Hære-
 ticorum vi & fraudibus^q, & Episcoporum socordia^r,
 rara erit doctrina pura & elegans^s, rari sinceri Docto-
 res^t, ut 1 Sam. 3. 1. imminuentur fideles, ut Psal.
 12. 1. vix magno labore parabunt panes hordeaceos,
 sive qualiacunque doctrinæ Christianæ solatia^v. Al.
 Cum incerta sit *Chænix* mensura, quæ potest indè ali-
 quid de fame exculpi? *Chænix* hîc accipio pro quo-
 libet demenso diurno, & *Denarium* pro quolibet demensi
 pretio^x: vel, *Chænix* Syriacam hîc intelligo, quæ
 quatuor Cotylas continere dicitur, cum Chænix altera
 duas tantum contineat, & tamen ἡμετέρας dicitur^y.
 De procuratione rei frumentariæ per hæc tempora in-
 signi locum intelligo, q. d. Ità rei frumentariæ de copia
 prospicietur, ut annona æquo, & cui quisque solvendo
 sit, pretio veneat. *Chænix tritici Denario*, i. e. Deme-
 sum diurnum tritici diurno laboris pretio aut stipendio
 aut reditu venditur: ut nè scilicet cui opus sit plus die-
 tim ad victum erogare quàm ei dietim suppetat erogan-
 dum. Illud quoque, *Tres Chænices hordei denario*,
 videri possit ad æquationem pretii, pro qualitate merci-
 um, pertinere^z. Quod autem ad pretium victus sic
 accipio, *Chænix tritici & tres chænices hordei* pro uno
 eodèque *Denario*, & in auctarium quantum satis est
 olei

† Gag. sim.
 Clu.
 ¶ Par.
 ° Per.

° Dur.
 ¶ Per. Zeg.
 La. Ca.
 mer. Me.
 Rib.
 ° G.

° Par.

† Clu.
 † Pi. sim.
 For. Cot.
 ° G.
 ° Zeg.
 sim. Dur.
 ° Dur.
 ° G.
 ° Dur.
 ° Rib.
 ° Rib.
 Par. Dur.
 ° Rib.

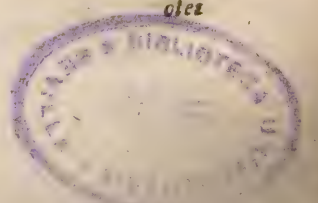
* G.
 † Med.
 \$50. sim.
 D.
 ° Med. ib.
 ° Gag.
 ° Rib.
 Par.
 ° Med. ib.
 † Med. D.
 sim. G.
 ° Med. ib.
 ° Med. D.
 ° Med.
 ° D.
 ° G.
 ° Dur.
 † G. sim.
 Er. V.
 Camer.
 Zeg. Guz.
 Rib. For.
 Ham. Dur.
 Me. Par.
 ° Zeg.
 ° G.
 ° V. sic
 Gag. ex
 Bud.
 ° Rib.
 Par. Ca.
 mer.
 ° Camer.
 ° G. sim.
 Rib. For.
 Par. Ham.
 Dur.
 ° G. sim.
 Ham.
 ° Ham.
 ° Par.
 ° For. Q.
 in Rib.
 Grav.
 ° Grav.

° Rib.
 ° Per.
 Rib. sim.
 Clu.
 † Par.
 ° Clu.
 † Par.
 ° Rib.
 ° Par.
 ° Clu.
 ° Par.
 ° Clu.

° Rib.
 † Par.
 ° Rib. Par.
 † Par.
 ° Clu.
 ° Par.

° Med.
 \$50.
 ° Med.
 1123.

° Med.
 \$51.

olei & vini, h.e. Plenaria erit rerum sufficientia pro pretio laboris diurni ^a. Al. Hic typus ærumnosum exhibet Ecclesiæ statum, in quo magna esset annonæ, sive rerum ad vitam necessariarum, penuria & caritas; ita tamen ut nonnulla, etiam optima, superessent, nempe *vinum & oleum*, quibus homines exhilarantur, Psal. 104. 15. Mens autem typi est, ut significet calamitates Ecclesiæ ex persecutionibus, erroribus, &c. ^b. [de quo antè dictum.] ¶ *Et vinum & oleum nē lase- ris*; ita Be. Pi. *Μὴ ἀδυνάσεις*] *Nē injuriā affeceris*, Pi. Alludit hīc ad Luc. 10. 34. ^c. *Noli quicquam imminu- ere de vindemia aut de olivitate*. Retineant ista suum morem. *Ἀδυνάει* per Metalepsin est *ludere, imminuere*, ut suprà 2. 11. Cœli injuriæ solent omnes fruges lade- re. Tunc autem, Christo dispensante, intercidebant fruges ad vitam necessariæ, non necessariæ affluebant. Olei usus ad delicias; pro Vino aqua bibi potest ^d. Per *oleum & vinum* designat verbum Dei ^e, & maxime Sa- cramenta, quæ non patietur Deus hæreticos, licet fu- rentes, tollere ^f. Additum hoc ad consolationem fideli- um ^g, nē, hæresibus invalescentibus, despondeant animos. Non evitentur fundamentalia fidei capita: & servabit Deus aliquos sinceræ doctrinæ præcones & vindices, nē ab hæreticis lædantur electi ^h. *Oleum & Vi- num* & medicinæ & voluptati serviunt, Psal. 104. 16, 17. Esa. 1. 6. Vide & Jud. 9. 9. Sirac. 31. 31, &c. His ergo designatur gratia, virtus, consolatio ac læti- tia, Christi & Spiritus Sancti; quæ in Scripturis sæpe denotantur & per *oleum*, ut Psal. 23. 7. & 45. 9. Ezech. 16. 19. & 32. 14. & per *vinum*, ut Cant. 2. 4. & 5. 2. & 7. 9. Zach. 9. 17. & 10. 7. Mat. 9. 17. Significat ergo, nihil Satanae in hæc fore potestatis; q. d. Quan- quam hæretici raritatem Doctorum veræque prædica- tionis inducant, Evangelium tamen virtute suâ spiri- tuali, & Sancti suo gaudio, &c. nequaquam spolia- buntur ⁱ.

7. *Quarti animalis*] i. e. Aquilæ ^k, cap. 4. 7. quæ perspicax ^m, & excelsa petens ⁿ, indèque in prædam devolans ^o, magnâ celeritate ^p. Significat, vel, 1. cla- des has è supernis venire ^q: vel, 2. quæ virtutes tunc maximè essent necessariae ^r, sed & frequentes, in Mi- nistris Evangelii; nempe doctrina & perspicacitas ^t, & præpes volatus ad cœlestia ^u. Hujus Animalis statio [in castris Israelis] ad Aquilonem: quò monstratur, initium Sigilli ducendum ab Imperatore illic oriundo, id est, Maximino Thrace Septentrionis alumno ^v. Al. Hunc puto esse Jacobum fratrem dictum Domini, qui morbos prædicit, Jac. 1. 10, 11. & quidem divitibus, quibus caritas annonæ minùs nocet ^x.

8. *Equus pallidus*] Ità Er. Mo. Be. &c. *χλωρὸς* pro- priè viridis color est ^y, quandoque tamen pallidus, ut in Pausan. Corinth. & Galen. Comment. in Prognost. 1. & Sophoc. Trachin. Sic *χλωρὸν* &c., *pallidus ti- mor*, in Hom. Il. 9. Viror enim facilè in pallorem ver- titur, prout in gramine videmus ^z. Equus hic signifi- cat ^a, vel, 1. Mortem ^b, quam pallidam vocant Poetæ ^c, quia mortuorum ora pallent: unde Poeta regna inferna pallida vocat ^d. Pallor quoque est ex fame, juxta Æneid. 3. Et pallida semper Ora fame ^e. Vel, 2. malignum illum impetum, quo homines mortem, quam aliis machinantur, sibi accersunt, juxta Psal. 37. 2. & 129. 5. Esa. 40. 7, 8. & 51. 12. Iste namque affectus rectè mortis equus dicitur, quo ad occidendos homines prom- ptissimè vehitur ^f. Vel, 3. persecutionem ^g, vel, sub Do- mitiano ^h: vel, sub Trajano, sub quo Christiani innu- meri crudelissimè occisi sunt ⁱ: vel, sub Maximiano & Diocletiano, quæ omnium crudelissima fuit ^j. Sed tres illæ ^k, omnesque Decem ^l, persecutiones per equum rufum indubiè notatæ sunt ^m. Persecutionem tamen Diocletiani hīc notari puto, partim quia hæc calami- tas immediatè antecedit Ecclesiæ liberationem, clamor quippe animarum & gratiosa responsio effectus erat hu- jusce persecutionis; partim, quia historiâ typo egregiè respondet. Ecclesia nimirum post 44 annos tranquillita- tis à pristina puritate & pietate in contentiones & di- visiones dilapsa est, in cujus rei poenam immisit Deus hunc *turbinem persecutionis*, ut vocatur. Hæc autem persecutio, i. e. erat universalis per totum Imperium, con- junctis viribus trium Cæsarium collegarum, nempe

Diocletiani, Maximiani, & Maximini: 2. duravit de- cem annis: 3. crudelissima erat, nullis parcens ob cog- nationem, merita, &c. diversa & dirissima mortis ge- nera inventa sunt ⁿ. Vel, 4. Sectam Mahometis, Turcas scilicet & Saracenos ^o. Pulchrè hoc cohæret cum præceden- tibus, ut post persecutores, & hæreticos, per quos Diabò- lus profectum Evangelii impedire nitebatur, Agareni jungerentur qui multas orbis provincias occuparunt ^p, & intensissimi sunt hostes Christianorum ^q. His omnia pro- bè congruunt, nomen *Mortis*, sequens *Infernus*, pote- stas data super terram, &c. ^r. Obstat tamen, quòd sic ni- hil ad quartum Animal hæc visio pertineret, sicut reli- quæ tres ad tria præced. pertinebant ^t. Vel, 5. Sta- tum Ecclesiæ sub hypocritis ^u, & superstitiosis ^v; sive Ecclesiam pallidam, & ad mortem usque ægrotam, at- que Apostaticam, sub exortum Antichristi, cui viam paravit, & magnam Christiani orbis partem traxit in in- teritum ^x. ¶ *Qui sedebat — nomen illi Mors*]

Quæ nobis depingitur tanquam persona omnibus reg- nans, Rom. 5. 14, 17. à Christo superata, 1 Cor. 15. 26. & in fine prorsus delenda, Hof. 13. 14. Est hīc pri- mum locutio Hebraizans, *ὁ καθήμενος ὄνομα αὐτοῦ*, pro, *ὄνομα τῷ καθήμενῳ*. Deinde notandum *Mortis* nominè significari Metonymicè Pestilentiam & Morbos letife- ros: quod ostendimus ad Mat. 24. 7. Solet Famem sequi Pestilentia. *Μετὰ λιμὸν λοιμὸς*, (Post famem pe- stis,) Græcum est proverbium. Sic & apud Mat. & Luc. nominantur post *λιμὸς λοιμὸς*. Hīc verò Angelo da- tur nomen ex re quam administrabat ^z. Per *seffores* ipsum eventum significatum in his sigillis designat, po- tius quàm actorem quemvis qui vel summa vel inferi- or causa ejus est. Sessor ergo hīc est Mors. Quo no- mine designat & multitudinem occidendorum, & di- versa ac crudelissima mortium genera tunc immissa ^a. Abstractum hīc pro concreto. *Mortem* vocat, id est, singulariter & insigniter *Θανατοφόρον*, vel *Mortiferum*, eò quòd tot Mortes secum in Orbem inveharet: Hebræis enim *vocari*, idem quandoque valet atque *esse*, vel *ex- sistere*, sed eximio & præcipuo quodam modo, ut Esa.

7. 14. & 9. 5. Jer. 23. 6. Zac. 6. 12. Apoc. 19. 13. Hinc *Orons* eundem, tanquam libitinarium, comitatur ^b. *Mors*, id est, *Satanas*, qui potestatem mortis exercet, Heb. 2. 14. & *Mortis angelus* est, Sap. 2. 24. ¶ *Et, &c.* *Καὶ ὁ Ἄδης, &c.*] *Et infernus*, &c. Mo. Er. Be. Pi. Clu. *Ἄδης* semper in N. T. carcerem & statum dam- natorum significat. Vide Mat. 11. 23. & 16. 18. Luc. 16. 23. Apoc. 1. 12, & 20. 13, 14, &c. ^d. vel, *sepul- crum*, Pi. D. Be. For. Cot. Morbi illi trahunt in sepul- crum. Solent jungi *Mors* & *Ἄδης*, 1 Cor. 15. 55. in- frà 20. 13, 14. ¶ *Et, &c.* *Καὶ ἐδόθη αὐτοῖς* [At G. legit *αὐτῶν*] *ἐξουσία ἀποκτείνειν ἐπὶ τὸ πνεῦμα* — *ὡς ἔστι τῶν θηρίων, &c.*] *Et data est illis* (Nempe ipsi & prioribus Angelis duobus ^f: nam jam trium An- gelorum effectus in unum contrahuntur ^g.) *potestas in- terficiendi super* (vel, in, Be. Pi.) *quartam partem* (subauditur hīc *τῆς* ^h:) *terra* (i. e. incolarum terræ ⁱ, vel, 1. Judææ ^k; non ubique, sed in quarta parte Ju- dææ. Ità Christus per gradus quosdam propius pro- priusque admovebit terrorem, severitatem magnâ pati- entia temperans ^l. Vel, 2. Romani imperii ^m, i. e. in po- tissimam & multò maximam Orbis Romani partem ⁿ. Numerus finitus pro infinito. *Terra* hīc notat Ecclesi- am in terra militantem, ut patet ex seq. Sigillo, sub quo clamant qui hīc occiduntur ^o.) *gladio*, (Hoc est Angeli primi ^p. Hinc constat, *ρομφαία* esse *gladium*, quippe qui reliquis Dei flagellis adjungi solet, ut Ezech. 6. 11. & 14. 21. 9.) *Et fame*, (Hoc secundi. Eti- am Sacerdotes quidam fame extincti, Jo. Antiq. 20. 8.) *Et morte*, (i. e. morbis ^t, pestiferis ^u, aut aliis ^v; peste ^x, quæ hīc mors dicitur ex usu Orientis: nam

70 727 Chald. par. & Hellenistæ plerumque *mortem* ver- tunt, & alii *mortalitatem* vocant ^y. Hoc Angeli ter- tii ^z.) *Et à bestiis*, &c. Er. vel, *per feras*, &c. Be. Pi. Vel, 1. propriè ^a, Leonibus, ursis, aliisque bestiis ob- jiciendo ^b, Christianos scilicet, ut solebant persecuto- res. Vel, 2. absurdos & ferinos homines, 2 Thess. 3. 2. cum qualibus Paulus Ephesi pugnavit, 1 Cor. 15. 32. Tyrannos, qui instar Ferarum per ea tempora in Orbe Romano sæviebant, calamitatibus istis causam dan-

^a Med.
¹¹²³

^b Dur.

^c Rib.

^d G.

^e Per. sim.

^f Me. Rib.

^g Par.

^h Rib. sim.

ⁱ Me. Par.

^j Rib. sim.

^k Par.

^l Par.

^m Clu.

ⁿ Me. sim.

^o Rib. Par.

^p Pi. Me. Clu.

^q Me.

^r Par. Rib.

^s Clu.

^t Clu.

^u Par. sic

^v Clu.

^w Par.

^x Dur. sim.

^y Clu.

^z Dur.

^a Clu. sim.

^b Dur.

^c Med.

^d 551.

^e G.

^f Clu. sic.

^g Er. V.

^h Clu.

ⁱ R. b.

^j For. Pi.

^k Cot.

^l Grav.

^m G.

ⁿ Cot.

^o Rib.

^p Clu.

^q Rib.

^r L.

^s Rib.

^t Caſar.

^u in Per.

^v Par.

^w Per.

^x Par. sim.

^y Per.

^a Dur.

^b Me. sim.

^c Q. in Rib.

^d Per.

^e Rib.

^f Me. sic

^g Rib.

^h Per.

ⁱ Rib.

^j Camer.

^k sim. Gag.

^l Camer.

^m sic Par.

ⁿ Par.

^o Clu.

^p G.

^q Dur.

^r Med.

^s 551.

^t Clu.

^u Clu.

^v G.

^w G. sim.

^x Ham. Dur.

^y G.

^z Pi.

^a Pi. sim.

^b Ham Grav.

^c G. sic

^d Ham.

^e G.

^f Rib.

^g Med.

^h 553.

ⁱ Dur.

^j G.

^k Pi.

^l G.

^m Pi. G.

ⁿ G.

^o Pi.

^p Be. D. Pi.

^q Med.

^r Med.

^s 552.

^t G.

^u Q. in

^v Dur.

^w Me. sim.

^x Dur.

^y Dur.

dantes d. Sic Nero Leo vocatur 2 Tim. 4. 17*. Et huic sententiæ favet Syntaxeos mutatio, *καὶ ὁ πρῶτος*, &c. quod reddas, *atque id per Bestias terræ*. Alioqui posset hic indicari solenne Orientalibus & Australibus regionibus in hoc casu malum f: ut nimirum, Fame & Peste sævientibus, Bestia contra homines invalescerent, eosque occiderent; ut videre est Levit. 26. 22. Ezech. 14. 15, 21. Vastitatem agrorum & mortes hominum consequi solet, ut nemine obfistente ferarum increseat numerus, cum magna viatorum perniciem, Deut. 32. 24. Ezech. 5. 17. In MS. *καὶ τὸ πρῶτον τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς* quasi agatur de morte etiam bestiarum, non de morte per bestias h. Alludit hic ad quatuor gravissimas Dei plagas, sub quibus Prophetæ eximiam aliquam calamitatem describere solent. Hujus Sigilli character est Concurfus Gladii, Famis, & Pestis una, ut aliàs nunquam, sævientium; quod insigni modo factum hoc tempore. Cades tunc erant gravissimæ, non tantum à Barbaris, totum ferè Imperium exhaurientibus, sed etiam ab intestinis & domesticis. Decem Imperatores spacio 33 annorum gladius suorum absumpsit. Sub unius Gallieni Imperio 30 illi Tyranni, plerique omnes aut à suis, aut à se invicem, aut ab Imperatoribus legitimis, trucidati fuere. Quanta tunc sævitia, tum Maximini, quem Cycloperem, Busridem, Phalarin, nominarunt, neque enim fuit crudelius animal in terris, ait Julius Capitolinus; tum, Gallieni, de cujus truculentia vide Treb. Pollionem? De Peste res notoria est. Zonaras author est, nec cæteri tacere, sub Gallo & Volusiano Imperatoribus Pestem ab Æthiopia exortam omnes Romanas provincias pervasisse, & per 15 continuos annos incredibiliter exhausisse. Nec alia unquam major lues mihi leda (inquit Lipsius) spatio temporum, sive terrarum. Famem verò tunc fuisse & testatur Dionys. Alex. (qui tum vixit) apud Euseb. Hist. 7. 17. & res ipsa loquitur. Cum enim omne ferè Imperium à Scythiis tunc vastatum fuerit, ut testis est Zosimus, qui fieri potuit ut non defererentur agri, & negligerentur orationes, & victus omnis repositus pessundaretur? 9. Sigillum quintum] Hoc Sigillum, sicut & sequens, nullum habet, ut superiora, de exordii sui tempore ab animalibus subsidium; proinde nulli hic equorum Sessores, unde illud Animalium indicium pendebat. Nullus hic equus aut sessor, nulla vox m; vel, 1. quia nulla hic est nova persecutio n, nec infligenda, sed inflicta & præterita, calamitas hic describitur o; vel, 2. quia hic typus ipse loquitur p; vel, 3. quia hic non representantur militantis Ecclesiæ certamina, sed quæ extra hunc mundum in cælo fiunt, ubi animalium partes non amplius necessariae q. Non est hæc Prophetia de novis eventibus r, sed consolatio t, adversus scandalum crucis t; & respicit persecutiones omnes præcedentes, & diu durantes v. ¶ Vidi (nempe spiritu, alioqui animæ videri nequeunt x;) subius altare] Quæ in cælo sunt vnta solent inter Judæos explicari per figuram τῶν ἀνθρώπων in Templo, ut jam aliquoties vidimus. Sic Victimis respondent Martyres, Phil. 2. 17. 2 Tim. 4. 6. In Templo erat altare victimarum: Ad pedem ejus altaris fundebatur victimarum sanguis, Lev. 1. 5. & 3. 2, 5. & 7. 2. & 8. 15, 19, &c. Is sanguis positus in conspectu Sanctuarii Deum quasi commonefaciebat de sacrificio sibi præstito. Multo magis id faciunt animæ, i. e. Spiritus Martyrum positi in conspectu Christi, καὶ τῶν μαρτύρων τῶν ὁσίων, 2 Mac. 7. 36 y. Sub altari, i. e. humi ad pedem altaris, instar hostiarum recens jugularum. Est enim Martyrium genus quoddam sacrificii, Phil. 2. 17 z. Metaphora à cultu legali; in quo nullum acceptum erat sacrificium nisi ad Altare, in quod, & versùs cujus fundamentum, circumquaque, & super quod sanguis & oblatio variè effundebatur, spargebatur & offerebatur. Nam altare est id quod sanctificat oblationem. Ostendit ergò, omnem nostram obedientiam, & sacrificia *ὁσίων*, atque adeò ipsum etiam vitæ nostræ, Dei causâ, dispendium in solo Christo, altari nostro, acceptum haberi a. Sed Altare hic & cap. 8. 3. intelligitur non Holocaustorum, quod stetit in Atrio; sed Incensi, cujus & mentio 8. 3. quod erat intra velum: totus enim locus qui hic representatur à cap. 4. est Sanctuarium intra velum b. Templum fuit figura Ec-

clesiæ: quantum ad atrium exterius erat figura Ecclesiæ militantis, quantum ad interius Sanctuarium, figura fuit triumphantis Ecclesiæ. Vidit igitur Joannes Sanctos Martyres, quantum ad corpora quidem, in Ecclesia militante sub Altari Holocaustorum, propter eorum passiones & cades; quantum verò ad animas post mortem, in Ecclesia triumphante sub Altari Incensi, id est, in cælo, hostias perpetuæ laudis immolantes Deo f. Altare hic est Christus d, sic dictus Heb. 13. 10. quem totum Tabernaculum ejusque suppellex omnis respexit, per quem nos & omnes cultus nostri, ipsæque Martyrum mortes, sanctificantur & Deo acceptabiles fiunt. Sub Altari, i. e. sub Christi custodia & præsidio*, in Christi, adeoque & Dei, conspectu, ipso fruente f. Quo exemplo fideles ad constantiam & patientiam animant, ne quis tam diris Martyrum suppliciis offenderetur, atque à confitenda veritate alienaretur h. Sub Altari erant non materiali, quæ non erat in cælis, sed figuratè intellecto. Describit ergò h. i. phrasibus ex V. T. sumptis tutissimum & felicissimum harum animarum statum, quod sint in cælo, cujus typus erat Sanctum Sanctorum, Heb. 9. 10, 12. coram quo hoc Altare erat; quod Deo proximi essent, velut sub Altari, quo adeò delectati sunt sancti in hac vita, ut alludat ad Psal. 31. 20. & 84. 3. quod Christi præsentia ac communione fruuntur, quæ res sanctis gratissima erat, Act. 7. 59. Phil. 1. 21 i. ¶ Animas (id est, spiritus k, ut dicuntur Eccles. 12. 7. Luc. 23. 46. Act. 7. 59 l. ut *ψυχα* sumitur Matth. 10. v. 28. Apoc. 20. 4 m. Has vidit specie corporeâ & humanâ n. Ostendit animas, à corporibus separatas, existeri & superesse, Matth. 10. 28 o. Al. Animas hic, sicut & cap. 18. 13. & 20. 4. vocat cadavera. Sic & Levit. 19. 28. Psal. 16. 10. Ezech. 44. 25. Act. 2. 31 p. Al. Animas hic vocat sanguinem, h. e. effusionem sanguinis, ut *sanguis Abelis*, quia anima & vita idem sunt, & *sanguis est vita*, Gen. 9. 4 i. [Sed] animæ corpore solutæ, multo magis quàm Sanguis, mortem toleratam testantur r. interfectorum] h. e. Martyrum t. Ejus mortis Christus meminit, & ulciscitur eam per gradus suos; sed severitatem, ut diximus, mirâ patientiâ temperans, & tempus dat ingeniis sanabilibus, ut poena ad paucos, si fieri id possit, exemplum ad multos, pertineat. Hæc comprehenduntur in septem, illis ante memoratis Spiritibus u. Mactatos hic intelligit, vel, 1. à Judæis v; vel, 2. sub Trajano*; vel, 3. à Trajano usque ad Diocletianum y; vel, 4. sub Diocletiano, à quo incepta, & ab aliis continuata, est Persecutio Christianorum, longè omnium quæ unquam fuerant acerbissima. Hoc autem Sigillum auspicandum est ubi antecedentis Sigilli casus deliit, nempe, ab Imperio Aureliani, anno 268. ad quod tempus, quæ diutissima fuit prioris Sigilli calamitatum, quindecim annorum Pestis extincta est z. Vel, 5. in Decem illis persecutionibus Romanorum Imperatorum a, & in persecutione Hæreticorum, & in persecutione Saracenorum b. ¶ Propter verbum Dei, (i. e. Evangelium c, Act. 4. 31. & 6. 7. & 8. 14. id est, propter confessionem verbi Dei. Meton. subjecti, & Syn. generis d. q. d. Non scelerum causa. Non enim poena Martyres facit*, sed causa f.) & propter testimonium (nempe, de Jesu g, & verbo Dei h; vel, propter fidei veritatem, & vitæ innocentiam i.) quod habebant] Vel, 1. passivè k, propterea quod omnes testabantur eos esse Christianos l; quo nomine infidelibus invisi erant m; vel, 2. activè, quia Christo testimonium habebant, id est, dabant, perhibebant, tenebant, defendebant fortiter n; ad finem usque retinebant, ut infra 12. 7 o. & 19. 10 p. Sancti non extremis tantum digitis attingunt verbum Dei, sed illud habent, tenent, possident, 2 Tim. 1. 5 q. vel, tuebantur, Be. Pi. In MS. & aliis libris, est tantum *καὶ τῶν μαρτύρων τῶν ὁσίων*, quomodo & Latinus legit, ita ut *ὁσίων* subaudiatur ex præcedenti. Testimonium idem est quod & Deo redditur & Christo, Deo ut auctori, Christo ut veraci internuncio r. Illud, propter verbum Dei, respicit fidem rectam quam in corde habebant, & vitâ sanctâ testati sunt: hoc autem, propter testimonium, &c. respicit externam fidei illius confessionem. Confer Rom. 10. 9, 10 t. 10. Clamabant voce magnâ] Quod indicat, vel multitudinem clamantium t, vel ardorem desiderii u. Clamor

= G. iste auditus ostendit quid res ipsa exigere videatur *. Hoc arguit, animas nec mori cum corporibus, nec, post secessum, dormire vel stertere, sed vigilare v. ¶ *Usquequod*, &c. [Εως ποτε ο δεσποτης, &c.] Pro, ο δεσποτης 2. Hebraismus & Atticismus *. Apparet ex cap. 3. 7, 14. hæc ad Christum referenda, qui δεσποτης dicitur & 2 Pet. 2. 1. Nam omnis hæc dispensatio patientiæ & severitatis circa Judæos Christo est tradita, Matth. 21. 44. & 22. 7. Luc. 19. 12, 14, 27 b. Κεϋθ affectum benevoluntatis dicit, δεσποτης dominium solummodo. Quare sancti Deum ad vindictam impiorum inclamantes, δεσποτην eum appellant c. [Sic vertunt:] *Usquequod*, (Non queruntur de Deo, nec ei diffidunt, ut sequentes tituli monstrant; sed innuunt, ipsorum ærumnas & diutissimas fuisse & gravissimas d.) *Domine* (Sedentem in Throno & Agnum implorant *) *sanctus* (vel, qui sanctus es, Be. Pi. qui odisti scelus f, Hab. 1. 13 e. & sævitiam tyrannorum h; ideoque & nostram innocentiam iustamque causam vindicabis, & illorum violentiam punies i;) & *verax*, (i. e. constans in servandis promissis & minis k; qui te scelera ulturum dixisti l, & liberaturum tuos m;) *non judicas & vindicas* (i. e. νησαν ενδικεις n. *judicans vindicas*. Judicium ad causæ cognitionem pertinet, vindicta ad exequendam rem judicatam o; q. d. non ultione judiciaria animadvertis p;) *sanguinem nostrum* (puta Stephani, Jacobi, Zebedaidæ, qui hujus Johannis frater, & aliorum quorum nomina nos latent q: sub. *eum resposcendo*, Be. Pi. quod supplementum exigit præp. *Sp. r.* Sic Luc. 18. 3. Quamquam & sine Ellipsi dicatur ενδικειν νησεν τον αυτον, *vindicare aliquem ab aliquo t.*) *de habitantibus in terra* Mo. i. e. In Judæa, quæ γη & ανωθεν per excellentiam dicebatur r. Al. De impiis Ethnicis qui sanguinem nostrum fuderunt v. Sic loquitur, non quasi omnes hic notarentur incolæ terræ, quorum multi sancti erant; sed partim, quod plerique ex iis aliquo modo harum persecutionum reatu constringebantur, partim, ut ostenderet quos designaret, nempe, homines hujus mundi, &c. Psal. 17. 14. confer Joh. 17. 16 *. partim per εναντιον, q. d. de filiis terræ, qui stulto furore adversus cælum insurgere non sunt veriti, suo malo. Tacite sibi gratulantur quod furor terrestrium ad cœlites pertingere nequeat v. Cælum habitatio nostra, Terra peccatorum sedes z. Respicit hic judicium Dei ipsis illatum, vel, 1. per Constantinum M. qui tyrannos Maxim. Licin. & Maxent. delevit, &c. a. vel potius, 2. finale & generale in die judicii b: ut suadet, 1. quod multi ex persecutoribus jam mortui fuerant, adeoque extra limites vindictæ temporalis positi; 2. quod vindicta quæ sita talis est quæ persecutionibus terminum figat, ut responsio subjecta monstrat; 3. quod tunc plena erit litis decisio inter populum Dei, & hostes ipsorum. Sancti tamen ex parte vindicati sunt per specialia & temporalia judicia in persecutores, qualia sub seq. Sigillo sunt. Cœlites porro nullum habent perpeffionum sensum; sic autem loquuntur ut exprimant, 1. affectum suum erga Christum, cui plenariam & finalem victoriam exoptant; 2. sympathiam suam cum reliquis Christi membris in terra; 3. reatum sanguinis sui qui persecutoribus inhæret & vindictam clamat c. Qu. Quomodo nunc Sancti de iis vindictam quærunt, quos, ut proximos, amare debebant d? Resp. 1. Clamare dicuntur animæ, i. e. martyres ipsi, quorum sanguis clamat, ut ille Gen. 4 *. 2. Sancti expetunt hanc vindictam non per se ac primo, sed ex consequenti f: expetunt nempe ut destruat omnino regnum peccati, & adveniat super omnes Regnum Dei g; sed quia hæc non fient sine extrema impiorum vindicta, hanc etiam expetere dicuntur. 3. Sancti interdum vindictam à Deo petunt, ut constet in Davide & Jeremia; id autem ex zelo iustitiæ, & ex singulari impulsu Spiritus Sancti h. 4. Alia est ratio Sanctorum viventium, & Beatorum i: his enim, qui nec odio affici, neque à Dei voluntate declinare, possunt, nihil de inimicorum dilectione præcipitur: recte ergo optant illi, quod Deo gratum esse vident, nempe, ut impii puniantur, nisi poenitentiam egerint k: hoc autem petunt non ex carnali affectu, sed ex ordinatione divina, & spiritu heroico, ut videl. Dei iusta judicia toti mundo innotescant l.

11. Et data sunt illis (Animabus datur personæ r.o-

men per Synecdochen, de qua diximus ad Luc. 16. 22 m.) n G. *stola* (στολη erat vestis ad talos usque demissa n.) alba] n Rib. Symbola lucis, gaudii, victoriæ & triumphi, ut cap. 3. 4. & 7. 9. & 19. 8, 14 o. puritatis sive sanctitatis p. Al. o Clu. *Stola alba* alibi Christus est, ejusque iustitia fide induta, alibi gloria in cœlis; hic autem est iustitia sive innocentia piorum, quam Deus in lucem proferet, ut tanquam luminaria fulgeant ad convictionem hostium, apud quos Ecclesia tandem in summa veneratione erit q. Longum v For. fuerat Martyres rejicere ad tempus Resurrectionis universalis. Digni erant aliquâ prerogativâ, ut Veteres loquuntur. Cum aliis animabus dentur solatia, illis datur honos, qui per *stolas fulgentes* indicatur, ut videtur supra 3. 4, 5, 18. & 4. 4. sed & Regnum illis daturus erat Christus suo tempore; quod tempus dicitur *resurrectio prior*, infra 20. 5, 6 r. Al. Designat & victoriam à persecutionibus reportatam, & vestem spiritua- lem iustitiæ t, & æternam celestemque gloriam t, sive beatitudinem v, nempe animæ x, ut sint Reges & Sacerdotes coram Deo in æternum v: Sensus, q. d. Cooptantur in ordinem Beatorum. Sumpta parabola ex more Judæorum in probandis & admittendis Sacerdotibus, quos probatos *candidis stolis induebant*, teste Maimon. Id quod luculenter exprimitur cap. 7. 13, 14, 15. ubi his induti *ante thronum Dei sunt*, & *celant eum*, &c. putà ut Sacerdotes z. *Stola alba* est τελευτη illa quâ super- induemur, cum puri sceleris omnis Deo sistemur a. ¶ *Et dictum est illis* (nempe, à sedente in Throno, vel, ab Agno b.) *ut*, &c. [Ινα αναπαύσασιν, &c.] *Ut requiescerent* (i. e. exspectarent c, vindictam sive judicium Dei d, patienter *. Dictum humano more. Qui enim queruntur & dolent, desiderio dilato, solent pacari ut quiescant, dato illis aliquo munere: alioqui animæ sanctorum & continuo clamant per desiderium, & continuo ab initio stolas possident, & continuo quiescunt f.) *ad huc tempus parvum*, sive *modicum*, Mo. Er. id est, annos admodum triginta g: vel, ad resurrectionem h, sive diem judicii i. Quod tempus modicum dicitur respectu æternitatis k, Psal. 90. 4. 2 Pet. 3. 8 l. ¶ *Donec compleantur conservi eorum*, &c.] id est, Per Metonymiam m, donec compleatur eorum numerus n. *Conservi* ejusdem Domini, Christi, Eph. 4. 4 o. ut Jacobus frater Domini, & fratres, ut alii de plebe Christiani multis in locis ab Judæis trucidati. Quod plures vindicabuntur, eod & plures peribunt. Sic sæpe solent Judices magnam nocentium turbam in unum supplicii tempus reservare, ut Judæi in tempus ante Pascha p. Innuit, poenam etiam corporalem tyrannis infligendam esse, tam privatam in tragico eorum exitu, quam publicam à Constantino M. tandem verò secuturam esse æternam in inferno q. Paulisper sustinere jubentur, donec fratrum suorum aliquot, qui, posteaquam Christianismus regnare inciperet, sub Licinio, Juliano, & Arrianis, jugulatorum numero accederent; tuncque clangentibus Tubis, solennem vindictam de Imperio tanti sanguinis reo sumptum iri r. Med. Sed videntur hi martyres non de suis tantum, sed de omnibus sanctorum, persecutoribus loqui t. 554. Rib.

12. *Sigillum sextum*] Variè explicant t. Comple- Clu. titur, vel, 1. excidium Judæorum v, vel, præfagia quæ bellum inter Judæos & Romanos præcessere. In his sunt 60 *sexaginta* x p. *stolas*, Matth. 24. 7. Luc. 21. 11. Sicut judicium Dei in Judæos imago fuit & arrhabo judicii universalis, ita paria ferme ante se habent prodigia *. a G. Non placet; 1. quia Ecidium illud jam evenerat v, Rib. Per. cunctisque notissimum erat; non ergo opus erat Visione, quâ notificaretur: 2. quia homines hic castigati agnoverunt hæc mala sibi accidisse ob Agni iram, &c. Judæi autem mala sua non Christo, sed seditionibus suis, impu- 70 *târunt* z. Vel, 2. tempora novissima, sive diem judicii a, signaque ipsum antecedentia. Patet hoc, tum ex ordine Sigillorum, tum ex collat. Matth. 24. ubi eadem penè quæ hic dicuntur b. Signa hic concurrunt omnia quibus dies illa distingui in Scriptura solet c. Sed nimia hæc est incogitantia, cum nondum apertum sit septimum Sigillum, quod historiam exhibet & tempore & eventibus quadruplò ampliorem quàm omnia sex antegressa d. q For. Vel, 3. certamina Ecclesiæ, & confusionem orbis, sub Antichristo. Huc refero v. 12, 13, 14. à quibus separo v. 15, 16, 17. ut dicetur. Subjungitur autem piorum con-

* Par. consolatio cap. 7. v. 1. ad 8. Vel, 4. ultimam Ecclesie sub Antichristo persecutionem, & novissimam hominum tribulationem proximè futuram ante secundum Christi adventum & finem Mundi. Id probat, tum consilium Dei in hac Visione, quod erat præmonstrare tribulationes Ecclesie usque ad finem Mundi, tum collat. Mat. 24. & Luc. 21. f. Vel, 5. Mirificam illam rei Romanæ Ethnicæ mutationem & subversionem per Constantinum M. ejusque successores Agni signiferos^b, quâ putâ omnes Gentilium dii cœlo suo excussi, Pontifices & Sacerdotes exaugurati, dejecti, redivitibusque exuti; Tempa Dæmonum direpta & demolita; Imperatores, Reges, Dynastæ, diis suis subvenientes, & bellum Christo indicentes, inauditis stragibus cæsi, fugati, & ad desperationem adactiⁱ. Atque hoc Victorie Christi, cujus primo Sigillo jactum erat fundamentum, primum complementum est: cui, quâ Imperii ætate futurum esset designando, præsignatis temporis quod interea fluere discriminibus, quæ hæcenus præcesserint Sigilla inservire. Sigillum autem hoc init ubi quintum definit^k, id est, ab anno Christi 311. quo atrox illa Decem annorum persecutio quievit^m. Hanc autem interpretationem multa confirmant; 1. Mos Prophetarum, qui hoc modo describere solent temporale quodvis & gravissimum judicium in hostes. 2. Quod Scriptura de Imperio Romano rebûsq; ejus loqui solet tanquam de toto orbe, ut Luc. 2. 1. Apoc. 3. 10. 3. Mutatio Religionis in Imperio exprimi solet per mutationem in Mundo, Cœlo, Terra, Sole, &c. id quod ter fit in hoc Libro in triplici Religionis mutatione, 1. à Paganismo ad Christianismum hoc loco; 2. à simplicitate Christianismi ad tenebras atque errores Antichristianismi; 3. in everfione Antichristi, cap. 16. Hoc tantum interest, quod mutationes illæ sub Tubis & Phialis gradatim fiant; hæc autem sub uno Sigillo, quia simul & semel universaliter facta est. 4. Quod ei congruit eventus in omnibus circumstantiis. Ut enim persecutio Ecclesie præcedens erat longè gravissima, ita hæc illius liberatio erat insignis & gloriosa: gravissima & omnibus conspicua judicia persecutoribus illata sunt, & quidem per Christi servos, idque ad ipsorum convictionem: unde Diocletianus & Maximianus in summa dignitate sua, & in æstu persecutionis, præ horrore conscientie eodémque die fastigio Imperatorio sponte se abdicarunt, id quod nunquam antea factum, & postea perierunt. Maxentius in Tiberi submersus est, in quem decidit de ponte Mylvio, ubi insidias Constantino struxerat, &c. Maximinus Jovius morbo turpissimo atque odiosissimo percussus est, unde & Medicus illi diceret, & ipse tandem coactus esset profiteri, hoc se malum debere persecutionibus suis; quas proinde finire jussit, & Ecclesias restitui, & preces pro se fieri, ut refert Euseb. 8. 18, 19. Maximinus, qui Christianis oculos erueri solebat, oculos suos ex morbo amisit, & confessus est, Deum Christianorum solum fuisse. Deum. Licinius denique stultitiam suam agnovit, & iram suam effudit in Sacerdotes Idololatrias, qui ipsum à Deo Constantini averterant, &c. Tot insignes ultiones & illustres confessiones uno tempore in nulla historia reperiemus. Constantinus autem ubivis victor evasit ope Christi, cujus Crux ipsi adhuc hæsitanti & Romam pergenti apparuit cum his literis ei inscriptis, *In hoc vince*; quod ab ipso Constantino narratum, & juramento confirmatum, audivisse se dicit Euseb. De vita Const. 1. 22. Tunc leges in Christianos latæ abrogatæ sunt, Christianismus publicè constitutus, Tempa Dæmonum diruta, Ecclesie ædificatæ, redditus Ministris statuti, soli Christiani ad munia admissi. Et uno verbo Mundus prorsus alius novusque factus est. Mutatio hæc erat universalis, maxima, subita, & planè admiranda, ultimi quoque Judicii typus, &c. n. [Aliis hæc sententia non placet:] Cædes enira & ruina quorundam Imperatorum, quamdiu in successoribus Imperio pristina gloria & potentia remanebant, non adeò inaudita res & stupenda erat in illo statu, ut sic exprimeretur: Christianismi enim erectio & simul Paganismi abrogatio ex omnium confessione nequit istis sermonibus obscurati Solis, lapsum siderum, &c. significari. Verùm sub Constantino mutatio facta est non solum in Religione, sed etiam in statu Politico, in sede Imperii, in distributionibus Provincia-

rum atque Officiorum, &c. P. Vel, 6. Admirandam illam totius Imperii Romano-Christiani mutationem post tempora Constantini M. diversis temporibus, aliquot seculis, introductam, Ecclesie Christi ejusque membris, cum primis Episcopis & Doctoribus, Regibus, Principibus & Dynastis, summè perniciosam. Barbaræ gentes, Gothi, Vandali, Alani, Persæ, Hunni, &c. gloriam (fastuosi illius & cruenti:) Imperii Romani conculcarunt, viræque planè contriverunt, multas easque nobilissimas ejus Provincias diripuerunt atque occuparunt; ipsam quoque Italiam invaserunt, & Romam ceperunt, & spoliarunt, & Odoacer Regem se Italiae appellavit. Hinc multi etiam Principes & Dynastæ, in sylvis & speluncis refugium sæpe quærere coacti sunt. Tunc & terræ motus ingens totum ferè terrarum orbem concussit, diluvium Niceam & multas insulas perdidit, grandines magnæ Constantinopoli homines multos humi straverunt & è medio sustulerunt. Quibus portentis absque dubio insignis illa Romani Imperii mutatio & concussio significata fuit. Sed huic sententiæ obstat, 1. series temporis: hoc enim Sigillum persecutiones Imperii Ethnicæ immediatè sequitur; ideòque maximam illam Imperii mutationem, cum Christianum fieret, hic omitti verisimile non est; 2. quod hoc judicium eminenter profluit ex ira sedentis super Thronum, i. e. Dei prout dominatur in Ecclesia, cap. 4. 5. & Agni, effusa in hostes ipsius. Illa autem Barbarorum inundatio Christianos maximè afflixit. 3. Quod hæc mutatio & universalis & subita erat, utpote sub uno contenta Sigillo, &c. v. ¶ *Terræ motus*, &c.] Hæc prodigia intelligenda sunt, vel, 1. verè, propriè, corporaliter & visibiliter. Verba enim semper proprio sensu sumenda sunt, nisi fortè aliquid indè sequeretur absurdi, sive repugnans veritati, aut pietati, aut honestati, quod hic locum non habet. Vel, 2. mysticè, vel, metaphoricè & per hyperbolem. Hujusmodi prodigiis designari solent horrendæ mutationes, sive bonæ, sive malæ, ut apparet ex Joel. 2. 28. collat. cum Act. 2. 17. & Hagg. 2. 7. collat. cum Heb. 12. 27. vel, magna Dei judicia, ac tristissimæ populorum clades; quæ cum sint Judicii universalis præjudicia, iidem quoque phrasibus aptè figurantur, prout vice versâ bona cœlestia & spiritualia corporalium benedictionum imaginibus sæpe declarantur. Sic Esa. 13. 10. &c. & 14. 12. & 24. 19, &c. & 34. 40. Ezech. 32. 7, 8. Ferunt hæc ad concussionem orbis Christiani sub Antichristo, vel, ad Ecclesie visibilis defectionem: quod non placet; 1. quia ista in septimo Sigillo, ac sex ejus Tubis, propriè explicatur; 2. ista defectio tantum terrorem minimè incussisset Regibus & Magnatibus terræ, quippe qui ista non curant, &c. Et licet alibi in hac Prophetia stelle pro Pastoribus, & earum eclipsis pro obscuracione lucis spiritualis, & lapsus pro Pastorum apostasia, accipiantur; hoc tamen loco, ubi de re illa non agitur, ubi etiam Spiritus Sanctus adeò evidenter interpretationem annectit, non debemus res ita distinctas confundere. Sensus loci est, Tantos motus, tam stupendas rerum conversiones, fore, ut status mundi quasi ruinam traxisse videatur; ut homines omnis fortis horribili desperatione & horrore percellantur, dum Reges & magnates, qui Solem, lunam & sidera, splendore provocabant, sedibus & dignitatibus suis dejecti sunt, omnisque ipsorum gloria & decus (comparata cælo) instar complicati voluminis evanescent; qui tutissimè circumsepti, ut insule, aut firmissimè fundati, ut montes, videbantur, è suis locis exturbantur, & omnes acerrimo ira Christi sensu, aspectuque ultionis divinæ horribili quasi-
[Sed jam descendendum ad singula membra:] Terræ motus penè omnes exponunt magnam hominum in terra degentium commotionem & tribulationem, vel, magnam mutationem rerum, & regnorum mundi, ut patet ex Hagg. 2. 6, 7, 21, 22. & Heb. 2. 27. Al. Designat hic obsidionem Jerosolymæ P. Sed malim terræ motum propriè accipere. Terræ motus erant & Romæ & in Asia. Sed vox *seisμος*, ut ex seq. palam est, propriè est *Cali terræque motus*, & rerum ruinam, & quasi sūque deque mutationem notat. ¶ *Et sol factus est niger* (i. e. obscurus & tenebrosus, interpositione nubium, aut lunæ. Sol quartâ parte diametri defecit quinto anno Claudii, Dion 60. y.) tan-

quam *saccus cilicinus* (qui niger est^z, ex nigris^a, pilis aut villis aut setis contextus^b: quales erant Prophetarum vestes, 2 Reg. 1.8. Zac. 10.4. Hinc discimus, saccum atrum fuisse, nam atra luctui apta, ut contra candida lætitiæ c. *Σάκκος τεύχων*, live *Σάκκος τεύχων*, Exod. 26.7. Zach. 13.14. sunt cilicia^d ex pilis hircorum^{*}, aut caprarum^f.) & *luna*—*sicut sanguis* l. e. Coloris sanguinei^g, qui mortem indicat & supplicia impiorum^h. Ingens Lunæ defectio anno Claudii 7. *Sanguinem* intellige atrum, ut & Joel. 2.31. Poetæ tales defectus *ferrugini* comparantⁱ. Periphrasis [hæc est] deliquii Luminarium, in quo Sol ater apparere solet^k, Luna verò rubicunda^l. Confer Esa. 13.10. & 21.21, 23. Matth. 24.29^m. Sensus est, q. d. Tantus erit hominum pavor & dolor ut videantur ipsis Sol, Luna, & Astra commoveri & perturbari, & suo lumine ac virtute privari, quia non lucent illis ad solatium, &c.ⁿ. Sed verè hæc futura puto in fine mundi, ut prædictum Mat. cap. 24°. Al. *Sol & Luna* hinc notare possunt Statum Judæorum Civilem & Ecclesiasticum, Astra verò populum, &c. P. Al. *Sol* iustitiæ, i. e. Christus, vilis, inglorius & obscurus, apparebit^q, improbis scilicet^r, *in quo illo sese extollente supra omne Numen*, &c. 2 Thef. 2.4. & *Luna*, i. e. Ecclesia, ob intersectorum multitudinem *veluti sanguinolenta* conspicietur^t. Al. Objectum huius mutationis est Imperium Romanum; at non quæ politice à Cæsaribus gubernatum, sed quæ Dæmonibus subditum. Sed quid hæc de *Sole*, &c. ad Dæmonarchiam Romanam? Dicam. Prophetis omne Regnum & Corpus Imperii *Mundum* refert; ut partes quoque, *Cælum*, *Terra*, *Stella*, pro illa imagine sint. Constat id ex Esa. 51.15. *Ego sum Dominus Deus tuus qui divisi mare—& posui verba mea in ore tuo*, (i. e. Legem meam tibi dedi:) &—*protegi te; ut plantarem celos & fundarem terram*, (id est, Te regnum, ceu mundum politicum, constituerem:) & *dicerem Sioni, Populus meus es tu*. Hinc intelliges illud *cælum novum & terram novam*, nempe, novum ejusdem rationis mundum. Pro hac igitur imagine, *Cælum* notabit quicquid in Regno, ceu Mundo politico, cellum est; *Terra*, quod infimum; *Stella* verò, eos qui in Celsitudine ista locum obtinent obeuntque. *Sol* ergò primam summamque, *Luna* proximam à prima, regni Majestatem indicat. Esto igitur *Sol* in regno Idolorum Romano *Draco ipse*, seu *Satanas*, de quo vide cap. 12. *Luna*, Pontificatus maximus Majestati Imperatoris annexus, seu *mavis*, Imperator *Satanæ* Pontifex cum toto Pontificum collegio, qui cum Imperatore unum corpus constituebant, & religionibus deorum, & summæ Reip. præerant. Hæc autem luminaria deliquium Majestatis suæ passa sunt cum Imperatores Christiani fierent, & Pontificatus tandem abrogatus est, &c.^v. Achmetes Onirocrit. cap. 167. ex Indorum, Persarum, Ægyptiorumque monumentis, *Sol ad Regis personam interpretando refertur, & ad principis à Rege secundi personam Luna; Venus ad personam Augustæ; itidem alia maxima sidera ad viros Regis amplissimos*. Huc refero illud Gen. 37. ubi Jacobus, tanquam parabolarum Orientis minimè ignarus, *Solem & Lunam* de se & uxore, ceu Rege & Regina, *Stellas* de filiis, tanquam Familiæ proceribus, interpretatur, v. 10. Quin & feciales nostri, Imperatorum & Regum insignibus enunciandis, *Sol*, *Luna*, reliquorumque Planetarum, nomina adhibent. Sed redeamus ad Achmetem, qui sic pergit, *Si cui Sol visus fuerit nube tectus, aut luce carens, aut defecisse, Regi portendit calamitatem, morbos, &c.* Idem cap. 168. *Si quis sidera disiecta caliginosque videre visus fuerit, hoc ad Nobilium & opulentorum calamitatem, & ad Regis præfides, refertur* ||.

13. Et *stelle cæli ceciderunt*, &c.] id est, Cadent^x; vel propriè^y: vel, cælo nubibus obscurato abscondentur *Stellæ*, & exhalationes ignitæ *Stellis* fimiles cadent. Sic Ovid. Metam. 2. Fertur, ut interdum de cælo stella sereno, *Etsi non cecidit potuit cecidisse videri*^z. Et Virgil. Georg. 1. *Sæpe etiam stellæ vento impellente videbis. Præcipientes cælo labi*, &c.^a. Et hoc, si frequens sit, inter prodigia habetur. Lucanus inter præfagia belli civilis, —*cæloque volantes Obliquas per inane faces*^b. *Stellæ* hinc sunt, vel, corpus populi Judaici^c: vel, sancti & iusti^d; vel, qui sanctitate dignitate cæteris videban-

tur præminere^{*}: vel, Episcopi & Doctores, ut cap. 1. 20^f. *Cadentes* hinc dicuntur Apostata à fide^g. Al. *Stellæ* hinc sunt, tum dii five Deastri, tum proceres Sacerdotes, qui sedibus suis excussi sunt. Sic Scriptura S. Deos gentium passim vocat *Exercitum cæli*, & Sacerdotes ac primores Israel *stellæ* dicuntur Dan. 8. 10^h. ¶ *Sicut fons*—*grossus*, &c.] Comparatio desumpta ex Esa. 34. 4ⁱ. *Ὠνυδὸς, grossi*, ut in Glossario^k. ¶ Cant. 2. 13^l. Sunt autem *grossi* ficus immaturæ^m, quales à vento vehementi (ut sequitur) concussæ decidunt; nam maturæ cadunt si tantum leviter agentur, Nah. 3. 12ⁿ. 14. Et, &c. *καὶ ἀπὸ νεφελῶν*] Intelligi *ἀπὸ νεφελῶν*, densis nimirum nebulis conspectum adimentibus^o. Et *cælum recessit*, sive *abscessit*, Er. Be. Pi. vel, *evanuit*, i. e. *Stellæ cæli* disparuere. Ellipsis est prioris Substantivi Hebraica, ut Deut. 20. 19. 2 Reg. 18. 31. &c. ita ut hoc de *cæli disparitione*, & illud de *stellarum casu*, maturo sese explicent, neque ab invicem sejungi, ut perperam distinctum est, sed eodem commate includi, debuissent^p. ¶ *Sicut*, &c. *ὡς βιβλίον ἐκλειψέον*] *Sicut liber qui voluitur*, Er. V. vel, *involuitur*, Sy. sic Mo. *convoluitur*, Er. P. Be. Pi. Ca. *circumvoluitur*, Il. Ti. V. cylindro^q, more Veterum^r, ut convolvi solent literæ testamentariæ; [ideoque] legi non potest^s, sed literæ [quasi] evanescunt^t, & videri nequeunt^u. Ità in cælo ait fore ut nihil possit conspici^v: *stellæ*, quæ quasi literæ sunt cæli, non apparebunt præ densitate nubium^w. *Cælum* hinc intelligi possit, vel, de volumine Scripturæ Sacræ, quod sub regno Antichristi recessit, latuit, abjectum fuit: vel, de vera Ecclesia, quæ tunc defuit non quidem esse, sed videri in mundo^x. ¶ Et *omnis mons & insula*, &c.] Hyperbole. Vult dicere, Aliquos montes & insulas loco suo dejectas^b, nempe illo de quo dixerat terræmotu^c. Vide Jer. 4. 24. Plinius 2. 80. de Terræmotu, *Maritima autem maxime quatuntur: nec montosa tali malo carent*. Idem exempla adfert emotorum montium 2. 83. & *sedisse in Asia montes* ea de causa Tacitus memorat Annal. 2. Seneca de Terræmotu cap. 4. *desert montes*; & cap. 26. *Omnia ora maris obnoxia est motui*: quod exemplis ostendit. Omnia maritima Hebræi *insulas* vocant, imò & omnibus adlita^d. Ante funestissimum illud bellum Sociale, duo montes inter se concurrerunt crepitu maximo assultantes recedentesque, &c. *spectante è via Emilia magnâ multitudine*, &c. ait Plin. 2. 73. Idem refert Julius Obsequens De Prodigis, c. 116e. In MS. pro *ἐκλειψέον* est *ἀπαινεύον*, Activum pro Passivo: sicut dicimus, *Terra movet, Vertit annus*^f. Significat, homines officiis stativè diversos à persecutionis atrocitate commovendos^g. Per *Montes* hinc intelligo Imperatores & Reges, per *Insulas*, quæ in aquis sunt, populos Regibus subditos: nam *aquæ* sunt populi, cap. 17. 15^h. Possent fortasse *Montes & Insule* de celsioris & humilioris conditionis hominibus accipi, nisi nomen *Insula* minùs congrueret. Melius ergò utrumque celsioris conditionis homines designaret, quòd utrumque emineat, *Montes* in terra, *Insula* in mari. Sed malim utrumque accipi de Templis & Delubris Idolorum in Imperio Rom. disturbandis. Illa nimirum in editioribus locis exstruebantur, unde passim *Excelsorum* nomen, imò *Collum & montium*, Jer. 3. 23. de Sacellis idolorum. Hæc porro Tempia sunt instar *Insularum*, quippe quæ circuitu cincta communibus cum vicinis parietibus non utebanturⁱ. 15. Et *reges terræ*] Agrippæ filii & filiz, qui sic βασιλεῖς dicuntur, sicut Regum filiz ἀναγὰς in Tragædiis ob ortus dignitatem; & Præsides, quos Hebræi Reges vocant. Vide Act. 4. 26^k. Qui maximam apud Judæos auctoritatem habebant^l. Al. Imperatores, Maximianus, Galerius, Maxentius, &c. qui religionem avitam tueri, & rem Deorum collapsam restituere, vi manūque conabantur^m. Al. Extendi hoc debet ad omnes Ecclesiæ hostes ab initio mundi, &c.ⁿ. ¶ Et *principes*, &c. *καὶ οἱ ἀρχιστράτες*, &c.] *אֲדִירִים* Jer. 14. 3. Dan. 3. 24. Nah. 2. 5. Zach. 11. 2. Utuntur Megistanon voce Sueton. Tacit. Seneca, & Marcus noster, cap. 6. 21°. Et *optimates*, (vel, proceres, Pi. Socii infidelitatis & idololatriæ Imperatorum^p;) & *divites*, & *tribuni*, (vel, *chiliarchi*, Me. Duces millium, Exod. 18. 21. & alibi^q;) & *potentes*, Be. Pi. Milites, Jud. 5. 22. Jer. 49. 22. Lam. 1. 15. ¶ Et *omnis servus & li-*

liber] Omnia hominum genera, summi, medii, infimi, nullo discrimine, tantis portentis perterrebuntur. Omnes impii; sed illi maxime qui Regibus auxiliabantur in persecutione sanctorum. **¶ Absconderunt se in speluncis & petris montium]** Quia ea in Terræmotu tutissima putantur. Seneca, *Quam latebram prospicimus, quod auxilium, — si hoc quod nos tueretur ac sustinet, — quod fundamentum quidam orbis esse dixerunt, discedit ac titubat?* Vide Esa. 2. 19. Exacte hoc impletum in Judæis qui Urbe captâ absconderunt se in cavernis & muris Templi, unde plurimi ex eis protracti sunt, &c. Ut autem Templum sæpe dicitur *mons Domini*, ita illius muri sunt montis petrae, &c. Facient, id ipsum quod pios sæpe coegerant facere, qui se metu tyrannorum abdiderant, &c. Foeda imago hic est quæ fugientium & latitantium, quæ præ rerum suarum desperatione vitæ pertæforum: qualis Esa. 2. 18. Hof. 10. 8. Luc. 23. 30 v. 16. *Et dicunt, &c.* Profopopœia desumpta ex Ose. 10. 8. Vide Luc. 23. 30. Et *Cadite super nos* nihil hic aliud est quam *Obumbrate nos*, sicut *cadunt umbra* dixit Virgilius: vel, q. d. proterite nos & in nihilum redigite. Vox extremæ trepidantium & desperantium. **¶ A facie sedentis, &c.]** i. e. Dei, & Christi venientis ad iudicium. Hic quoque Judæorum verbis sua verba permiscet Johannes, ut supra 2. 24. Nam illi voluerunt tegi adversus mala tot prodigiis significata: At Johannes ostendit illa mala venire ex ira Dei & Christi. Al. Hinc liquet, cladem hanc ad Reges Christianos nequaquam accommodandam esse, sed ad alienos à Christo. **17. Venit dies, &c.** *ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη, &c.]* Dies ille magnus iræ (i. e. quo iram demonstrabit in hostes, dies iudicii, dies ultionis & afflictionis:) illius, (nempe Agni, i. e. tempora luctuosissima, Lam. 1. 12. Rom. 9. 22. & 13. 4. 1. Thess. 1. 10. Al. Dies extremi iudicii, qui ubique *dies magnus Jehovæ* vocatur, ut Jer. 30. 7. Joel. 2. 11, 13. Soph. 1. 14. Mal. 4. 5. Verum de iudiciis Dei particularibus sæpe dicitur *dies Domini & dies iræ Domini*, ut Esa. 13. 13. Jer. 56. 10. & *dies magna*, idque, ut hic, cum articulo geminato, ut Zeph. 1. 14, 15. *וְיָמֵינוּ יוֹם מִגְדָּלוֹת*. Nec quicquam hic est quod non magnis calamitatibus & cladibus jamdudum adhibitum fuerit à Prophetis, & hæc cladium imagines Orienti usitatæ sunt, ut nostris quoque Poetis sua sunt schemata, suæ picturæ. [Vide dicta supra ad v. 12.] **¶ Quis poterit stare?** Be. Pi. i. e. consistere atque evadere? vel, superesse tot & tantis malis? Id enim est stare, Esd. 9. 15. Luc. 21. 36. Vide & Latinam versionem Psal. 18. 38. & 36. 12. Verba sunt hominum Christi, quem ad hoc usque tempus præ Diis suis contempserant, potentiam agnoscentium, irritumque deinceps fore omnem Christianis obsistendi conatum reipsâ sentientium. Et reipsâ quidem sensere omnes: Galerius verò, Maximinus, Licinius, etiam apertâ confessione gloriam vel inviti Deo tribuerunt, teste Eusebio, Hist. 8. 27. & 9. 8, 10. & de vita Constantini, 1. 50, 51, 52. & 2. 4, 5, 18. 9. [ubi dicta vide, vel quæ hic Cl. Medus ex eo decerpit.]

CAP. VII.

1. Post hæc] MS. habet *μετὰ τὸ το*, i. e. Statim post id quod ultimò narratum est. Absoluto Sigillo sexto, ad septimum pergendum foret. Sed Spiritus S. certo consilio gradum paulisper sustinet, donec Coetus cujusdam ei contemporantis statum ob oculos poneret, sub plagis ejus cum incolumis futuri, tum etiam superaturi. Pertinent hæc ad Sigillum sextum, (ut probat collat. cap. 8. 1.) quod & mala malis, & bona bonis, eventura præsignificabat; de malis agitur cap. præced. de bonis hoc cap. Generalis & maxima impiorum tribulatio in Sigillo 6. præsignata, nè putaretur Sanctis & Electis nocitura esse; eos docet à Deo exceptos fuisse, & mirabiliter conservatos, & maximum eorum tunc ex Judæis & Gentibus futurum esse proventum. Viderat Johannes horrenda prodigia, & violentas convulsionem omnium statuum Christiani orbis sub Antichristo. Hoc capite edocetur de piorum sub illis statu & luctu, & signatione in frontibus. Sex Sigilla aperta particulares primorum dolorum typos exhibuerunt:

septimum tantam mali molem producet, quæ piorum animos horrore obruere posset. Præbatur ergo hoc cap. synopticus & prophylacticus quidam reliquæ hujus Prophetiæ aspectus in generali typo exorientis mali, sollicitudinis Christi de conservanda sibi Ecclesia sub eo malo; & victoriæ Ecclesiæ de hoc malo reportatæ, indèque felicitis ejus conditionis: atque ita, & præmuniuntur ac corroborantur animi fidelium, & quia hæc proponuntur ante apertionem *Sigilli septimi*, (cujus isti sunt eventus proprii,) non obscure innuitur, hoc secundum malum, etiam primorum dolorum tempore, magnos habuisse progressus. Quæ hoc cap. narratur referuntur ad consolationem & lætitiâ Ecclesiæ post persecutionem atrocissimam, &c. Al. Hæc Visio initium habet in notabili aliqua cohibitione Gothorum aliarumque gentium barbararum, quæ magnas in Ecclesia strages fecerunt, sed non potuerunt terram & arbores tollere; sed partim retroacti & dissipati sunt, partim colla submiserunt, partim prohibuerunt, nè Antichristus extenderet regnum suum per totum mundum. Al. Ecclesiâ jam pacem & prosperitatem nactâ, nec tamen eam bene usâ, succedunt alia mala graviora, hæreses, & imprimis defectio Antichristi, de quibus illa per Tubas admonetur. Cum autem hæc calamitas plura abreptura erat Ecclesiæ membra quàm aperta persecutio fecit, præmittit hic Deus futurum Ecclesiæ statum respectu habito ad duas sequentes Prophetias; & pios solatur, ostendendo curam suam de Ecclesia, cui & conservationem dabit & victoriam, & docendo Electos in tuto esse, & ab hoc periculo immunes fore. Hæc porro, si ordinem revelandi spectes, ad *Sigillum sextum* pertinent, septimo nondum aperto; si verò scopum & materiam respicias, ad sequentes Prophetias pertinent, per modum apparatus, & ut transitus ab una Prophetia ad alteram magis conspicuus foret. Quod autem ad sequens non ad præced. referenda sunt, apparet, 1. quod *Sigilla* iudicia temporalia exhibent, Tuba verò spiritualia: Electi autem his, non autem illis, iudiciis eximuntur. 2. ex collat. cap. 9. 4. ubi v. illi primo, quod Tuba quinta inivit, eximuntur qui signati sunt, &c. 3. ex collat. cap. 13. 8. & 14. 1, 4. ubi effectus hujus obfignationis ostenditur, nempe quod Electi puri conferventur à cultu Bestiæ. Bis autem ponitur *Signatorum* Visio: primò hic ineuntibus Tubis, in Prophetia prima; iterum, ceu Bestiæ rerum potiuntis *Ἀντίχριστος*, in Prophetia secunda, cap. 14. Duplici etiam respectu: hic quæ conservandorum sub Tubarum ruinis; illic quæ collaudandorum ob fidem Deo & Agno servatam, cum cæteri Orbis incolæ desertores essent. Ex quo liquet, Vaticinium Bestiæ Tubarum rebus contemporare. Al. Post generalem descriptionem vindictæ Dei in Judæos, succedit hic particularis ejusdem executio: in qua primò, inquit Johannes, se mihi obtulit Visio de cura Christi in fidelibus communi Judæorum exitio eruenis. **¶ Vidi quatuor Angelos]** Vel, 1. malos: quos frustra negant absolute angelos vocari, ut patet ex Rom. 8. 38. 1 Cor. 4. 9. & 6. 3. 2 Pet. 2. 11. Apoc. 9. 14. Imò verò demones nunquam *angeli* dicuntur, quin aliquid mox addatur unde mali esse intelligantur, ut liquet ex Mat. 25. 41. & 1 Cor. 6. 3. ubi *judicandi* ab hominibus dicuntur. Puto hic designari quatuor reliquorum demonum principes, qui terrarum orbem inter se partiti sunt, ut singuli suas partes perturbent affligantque. Vel, 2. bonos: ut apparet ex v. 3. ubi dicunt *Dei nostri*, nam & boni Angeli poenas sæpe de hominibus sumunt, iisque corporaliter nocent, ut constat ex Gen. 19. 2 Reg. 19. &c. Sed nusquam Deo vel sanctis Angelis, tribuitur *τὸ ἀδικῆσαι τὴν γῆν*. [Sed *ἀδικῆσαι*, ut antè notatum, interdum valet tantum nocere; maxime cum de terra agitur, cui injuria propriè dicta fieri nequit.] Hi quatuor Archangeli sunt, qui præficiuntur quatuor mundi cardinibus, ut mundum ab interitu fervent, quoad Sancti extra telorum jactum constituti sunt. Non iidem hi. erant cum Tubarum Angelis, sed tamen ad illorum sonitum Ventos laxant, &c. **¶ Stantes]** (Quasi ad opus parati:) *super quatuor angulos* (i. e. extrema, quæ plagas & cardines vocamus: γωνίαι τοῦ κόσμου: ita Hebræis dicuntur extrema quæque: q. d. à quatuor partibus:) *terre* i. e. Vel, 1. Judææ, quæ sæpe in Prophetis & in N. T. & constanter ferè in hoc libro;

^a Ham. ib. ⁱ 2^m vocatur ¹. Solent ut totus terrarum orbis, ita ejus partes, in quatuor portiones distribui ^k. Vel, 2. orbis ¹; Orientem, Occidentem, &c ^m. Ostendit hoc, malum omnia pervasurum, ut patet in quinta Tuba, & ex fine cap. 13 ⁿ. Docet quoque, judicium hoc imminere & in procinctu esse, ut undique irrumpat ^o. Hi Angeli potestatem, sed limitatam, acceperant & retinendi calamitates & immittendi, ut apparet infra v. 2 P. ¶ *Tenentes* (i. e. tenere tentantes & volentes, ut indicant verba seq. *Nolite nocere terra*, &c. Sæpe enim in Scriptura id fieri dicitur quod tentatur & intenditur ^q.) *quatuor ventos terra* (i. e. Qui ventis præerant, ut eos ad nutum Dei vel coererent, vel, modò ex hac, modò ex illa, mundi parte laxarent ^r. Quatuor ventos principales hinc intelligit, nempe Subsolanum, Zephyrum, Austrum & Aquilonem, in quibus & ceteri, qui intermedii sunt, intelliguntur ^t.) *nè flarent* (nempe ad tempus, donec Electis cautum esset ¹:) *super terram*, (sedem hominum ^v, ut vastitas agris inferretur ^x, vel, in provinciis diversis ^y:) *neque super mare*, (Mare in hoc libro magnum Populum significat, qualis imprimis erat Hierosolymitanus. Vide supra 4. 6. *Regnum* interpretatur Achmes ^z; vel, *mare* insulas notat ².) *neque in ullam arborem*] *Arborum* nomine significantur quæ ex arboribus fiunt, ut urbes; sed maxime Templum, quod & *Libanus* dicitur apud Prophetas ideo quod ex Libani arboribus constaret. Vide quæ diximus ad Jer. 21. 14. & 22. 7, 23. & 46. 23. Zach. 11. 1. Pertinent hæc ad tempus Regis Agrippæ, sub quo alta Judææ pax fuit, Josephus 2. 17 ^b. *Terram, mare, & arbores* nominat *ventorum* imagini congruenter, utpote quibus *venti* damnum inferre soleant; *terra*, ædificiorum ruinis; *mari*, navifragiis; *arboribus*, frage & laceratione multifaria ^c. Hæc autem typica sunt ^d, ut constet ex cap. 9. 4. ubi hæc *arbores signata* dicuntur in frontibus. Phrasiologia etiam sumpta ex bellantium praxi qui destruere solent & campos in quibus, & succum per quem, & res ipsas, quæ in campis per succum, nascebantur, ut 2 Reg. 3. 19 ^e. Allegoricè hinc intelligit non singulos fideles, sed totas Ecclesias particulares, quia signati sunt in *terra, mari, arbore*, h. e. Ecclesiis quæ lædentur, salvæ manentibus signatis. Ecclesiæ autem in provinciis mediterraneis notantur per *terram*, in provinciis maritimis & insularibus per *mare*, in provinciis sylvestris & montosis per *arborem* ^f. Al. *Terra* est locus Ecclesiæ visibilis, in qua sunt arbores bonæ & malæ; & quatenus hinc affligitur ista clade, solos denotat terrenos, qui sunt in Ecclesia, non ex ea: nam ob signati licet in terra sint, non tamen ex terra, sed cives sunt cœli. *Mare* est communis cultus, cujus societate homines conjunguntur, purus vel impurus. *Arbores* sunt homines Christiani boni aut mali, Ezech. 17. 24. Mat. 3. 10. & 7. 17. Hoc igitur malum totam communiter Ecclesiam visibilem, & in ea doctrinam, cultum, professionemque erat pervasurum ^g. *Terra, mare, arbores* simul memorantur, tanquam objecta hujus cladis, per allusionem ad tria pietatem profitentium genera, in quos error prævalet. *Terra* notat terrenos, quibus lucrum est pro religione, qui proinde in errorem facillè inducuntur, Phil. 3. 19. 1 Tim. 6. 10. 2 Pet. 2. 15. *Mare* notat leves & instabiles instar aquæ, 2 Pet. 2. 17. Jud. v. 13. *Arbores* designant eos qui & suâ & aliorum opinione aliis sunt celsiores scientiâ, eloquentiâ, &c ^h. *Tenere autem ventos nè flarent*, &c. nihil aliud est quàm velle perdere omnia in terra & in mari, quæ ut vento foveantur & conservantur, ita eo subtracto suffocantur ⁱ: de quo vide Senec. Nat. Quæst. 5. 18 ^k. Venti procellosi nocent, temperatè autem & leniter spirantes, suaves, terræ fecunditatis, mari & aeri purificationis, advehunt influentias: hinc in Scriptura denotant influxum *χαιρῶν* spiritualium, Cant. 4. 16. Ezech. 37. 9. Joh. 3. 8. Act. 2. 2. Coercitio igitur ventorum vitæ spiritualis & gratiæ inhibitionem significat ^l. Per *ventos* intelligit, vel, 1. malos Angelos, vindictæ administratores, quos boni Angeli cohibent, &c ^m. vel, 2. vim *ὀλοθρευτικὴν*, cujus actum sustinebant Angeli, &c ⁿ. vel, 3. qualemcunque calamitatem, ut Occidionem, Morbos, Pauperiem ^o, Bellorum & Calamitatum procellas ^p. Vide Jer. 18. 17. & 49. 36. & 51. 1. Dan. 7. 2, 3 ^q. ubi dicta vide. Vide &

Achmetem ^r. Hos ventos coercebant Angeli nè furerent, &c ^t. Vel, 4. Doctores five prædicatores Evangelii ^t, qui ministri sunt Spiritus Sancti ^v, qui vento comparatur Joh. 3. 8 ^x. ob vehementiam & penetrantem efficaciam ^y; qui cum flatu venit de cœlo, Act. 2. 2. & cum afflatu datus est, Joh. 20. 22. Confer Zach. 6. ubi *quatuor venti cœli dicuntur stare coram Domino*, v. 5. & *requiem parare Spiritui Domini*, v. 8 ^z. Hi porro ventiflant, &c. i. e. ubi vis sonant Evangelium ², & per illos Christus spirat vitam, vegetationem, & refectionem, spiritualem ^b. Hos *tenere nè flent* est (ut omnes Interpretes consentiunt) impedire nè doceant ^c; vel, salutare illos effectus prædicationis verbi remorari, id quod faciunt dæmones; vel, interdicta sacri officii per Principes sibi addictos procudendo: vel, per hæreticos dogmata Ecclesiastica corrumpendo Scripturâsque detorquendo: vel, mentes aurêque hominum obsidendo, &c ^d. Vel, 5. vim & operationem Spiritus Sancti salutiferam per ministerium Verbi & Sacramentorum, quâ cessante, salutaris ejus [ministerii] fructus impeditur. Quod Angeli isti prohibent *nè flaret*, &c. significat, Spiritus istos malignos per sua organa, hæreses videl. totum Evangelii cursum impedire, & Ecclesiam ex orbe terrarum extirpare conari ^e. Vel, 6. judicia spiritualia, ut hæreses, schismata, contentiones, &c. quæ, ventorum instar, vim habent & impetum in homines instabiles, Eph. 4. 14. Judæ v. 12. Sensus est, q. d. Post liberationem Ecclesiæ à persecutione, vidi novam succedere tempestatem hæresium, schismatum, &c. quâ multi abriperentur; quam tamen Deus coercuit, &c. Hunc sensum suadet, 1. scopus, qui est electos conservare ab his malis, qui tamen non temporalibus malis eximuntur, sed spiritualibus, Matth. 24. 24. 2. quod hæc Electorum conservatio respiciat mala Antichristi, & pollutiones spirituales, ut patet ex collat. 13. 8. & 14. 1, 4 ^f. 2. *Vidi alterum*, &c. ^g *Alium Angelum*, Be. Pi. nempe bonum, nam illi v. 1. mali erant ^g. Is erat, vel, 1. Helias, qui *ab ortu ascendit*, quia à Deo & sole justitiæ Christo mittendus, Mal. 4 ^h. vel, 2. Constantinus M ⁱ. qui ex ordinatione solis justitiæ Imperator factus tyrannos vicit, & pacem Ecclesiæ dedit ^k. Vel, 3. Angelus major five primarius ^l, unus ex septem illis, de quibus sæpe dictum ^m. Vel, 4. Christus ipse ⁿ, *Angelus fœderis*, Mal. 3. 1, 2 ^o. qui simpliciter *Angelus* dicitur, ut Exod. 23. 20. collat. cum 1 Cor. 10. 4, 9. Act. 7. 30, 31. Apoc. 8. 3 P. qui & *Michael*, cap. 12 ^q. Hoc perspicuum est ex ipsius notis, & actione, ut videbimus ^r. Hujus est custodire electos nè pereant, Joh. 10. 28 ^t. Hic solus Sigilli Dei custos & administrator esse valet ¹: hic solus & *obsignatus est à Patre*, Joh. 6. 27. & alios ob signat, dans vitam cui vult, Joh. 5. 21 ^v. hic solus novit fervos Dei accuratè, probans eorum corda & renes: in eo solo ob signamur Spiritu, &c. 2 Cor. 1. 22. Eph. 1. 13, 14 ^x. Sed huic sententiæ obstat, 1. munus signandi, quod summæ Christi majestati videtur indignum. 2. illud, *signemus*, quod ostendit, socios ei datos in hoc ministerio signandi. 3. illud, *Dei nostri*: Christus enim dixisset, *Dei mei*, ut Joh. 20. 17 ^y. 4. quod Christus est agnus aperiens Sigillum ^z. Resp. Eundem diversas personas diversâ ratione repræsentare in hac Dramatica revelatione, nihil esse insolens, cap. 5. 2. ostendimus. Porro signator ille Ezech. 9. omnium consensu fuit Christus ^t. [Non ergo hoc Christo indignum.] Sive Christus fuit, sive angelus ejus, in idem recidit ². ¶ *Ascendentem* (Cur non *descendentem* potius de cœlo ad 4 angelos qui erant super 4 angulos terræ ²?) Resp. Dicitur *ascendisse*, vel, 1. quia cum sole quasi oriebatur, & in horizontem, in quo erat Johannes, ascendere videbatur ^b. Vel, 2. quia in terra erat cum hominibus, quorum curam gerebat; & in altum tollitur, ut tam à 4 Angelis, quàm ab hominibus, videatur & audiat. Quod nihil aliud esse videtur, quàm tunc omnibus electis notum futurum Dei providentiâ servari se, nè pereant cum reliquis qui damnandi sunt ^c.) *ab ortu solis*] Indè ascendit, quia lucem & prosperitatem hominibus nunciat & affert ^d; illucescit omnibus Tit. 2. 11. sedentibus in caligine, &c. Luc. 1. 78. & ut sol oriens, omnia vivificat & exhilarat, 2 Sam. 23. 4.

* Clu. 23. 4. Esa. 60. 1, 2. siquidem per ejus adventum servantur in vitam æternam, ad quam tunc certissime vocantur, atque signantur. Al. *Ab ortu*, i. e. à Christo, qui vocatur *ἀνατολή* Luc. 1. 78. Ideo Christiani ad Orientem orabant. Qui baptizabantur stabant ad Orientem conversi, atque inde Sigillum Dei accipiebant. Al. *Ab ortu*, &c. i. e. à prima proficiens totius luminis Origine. Symbolum hoc rei lætæ, nempe protectionis electorum. Quod ascendit Christus, id denotat adventum ejus in Templum suum. Venit autem ab Oriente¹, vel, 1. quia à Judæa & Jeros. illucescit terrarum orbi, Psal. 50. 2. Esa. 41. 25. vel, 2. ut noster Phosphorus & Sol justitiæ, à quo est lux omnis & vita & consolatio. Vel, 3. ut declararetur esse Princeps, & Rex Ecclesiæ; quippe qui solus intrabat Templum & exibat per portam Orientalem, Ezech. 44. 2, 3. unde etiam manabant aquæ, &c. Nec populo Templum intrare licuit sine Principe, &c. Quæ omnia significant, nullum lumen in Templum inferri, nullam de Templo doctrinam manare, debere nisi solius Principis. In illis autem postremis Ezech. cap. magnificus Ecclesiæ status typis legalibus delineatur. ¶ *Habentem signum*, &c. *Σφραγίδα*, &c.] *Sigillum*, sive *Signaculum*, (Quo signa imprimuntur: Symbolum electionis) *Dei vivi*, Be. Pi. Zeg. &c. i. e. cui insculptum nomen Dei: vide infra 14. 1. v. Deus hic *vivus* dicitur, tum, ut ostendatur ejus potestas; tum, quia plurimis tunc vitam donabit gratiæ. Dicitur *habere sigillum*, &c. i. e. mandata à Rege adferre, ut solent summi Regum ministri: *σφραγίς* [enim] per Synecdochen constitutionem Regiam notat, quia tales constitutiones obsignari solent. Ostendit, ipsum immediatè & proximè sub Deo habere potestatem eximendi homines à calamitatibus. Respondet hoc clavibus domus David, quæ ipsi commissæ sunt. Inviolabilem designat Christianæ fidei autoritatem, quæ suos Christus præmuniret adversus omnes nocentes Angelos. Notat potestatem quam Christus habet diligendi Electos ipsosque suscitandi gloriosos in vitam æternam. Nam gloria illa vivifica distinguet Impios à Piis, uti Sigillum impressum res discernit. Al. Sigillum hoc est, tum, internum, nempe spiritus adoptionis, quem Christus & habet, Gal. 4. 6. 1. Pet. 1. 11. & nobis tribuit, Act. 2. 33. qui solis fidelibus Christi servis datur, Rom. 8. 9, 14, 15. 2. Cor. 1. 22. 1. Joh. 4. 13. tum, externum, i. e. professio nominis Dei, & sigillum justitiæ fidei, &c. Sigillum hoc explicatur 2. Tim. 2. 19. *Habet hoc sigillum*, tum, essentialiter, quia est *imago invisibilis Dei*, &c. Heb. 1. 3. *habens vitam in seipso*, &c. Joh. 5. 26. tum, ut alios obsignet spiritu promissionis, Eph. 1. 13. & sanctificationis, 2. Tim. 2. 19. Signat autem electos, tum, quia in ipso electi sunt, Eph. 1. 3. tum, quia eos donat fide, justificat, regenerat, sanctificat, arrhabone Spiritus obsignat. Hæc autem non Angeli creati, sed Dei, sunt propria. Angelus ergo hic est Christus Mediator. ¶ *Clamavit vocem magnam* Ostendit hoc, 1. ipsius auctoritatem, & imperium efficax; 2. ejus sollicitudinem, & zelum amoris pro populo suo; vel, magnum affectum salutis hominum, & ut quod clamabat notum fieret electis, Deo intus inspirante. 3. Magnitudinem periculi, sive cladis, quam præveniri voluit. ¶ *Angelis* Iisdem quatuor qui antè indicati. ¶ *Quibus datum est* (Ventos nempe laxando quos retinebant:) *nocere* (nempe cum injuria, ut *ἀδικεῖν* passim usurpatur. Al. Vox *ἀδικεῖν* improprie sumitur, de quo vide supra 2. 11. & 6. 6. v.) *terre & mari*] Hic arbores sub terra veniunt, quia hæc læsæ & illæ læduntur. Solet Deus etiam ad puniendos impios Angelorum operâ uti, Gen. 19. 21. 2. Sam. 24. 16. 2. Reg. 19. 35. 3. *Nolite* (Loquitur cum imperio & quidem peremptorio) *nocere terræ*, &c.] i. e. Ne inducatis morbos & pestem ventos, tenendo. Neque vastitatem terris, neque occidionem populis, neque urbibus aut Templo incendium, inferte. Ne lædite homines uspiam locorum degentes. ¶ *Quoadusque signemus* (nempe sigillo illo Dei, cujus modò facta mentio: *signemus*, i. e. signari faciamus, nempe Doctores Evangelii movendo ad docendum, & homines ad fidem intus exhortando) *servos Dei nostri* (id est, quem nos coli-

mus, ego scilicet & qui mecum sunt, ut me adjuvent in hac oblatione. *Servos Dei* hic vocat qui Deo adherent in tempore Apostasiæ: Dicit autem Christus *Dei nostri*, ut Joh. 20. 17. *Deus meus*, & *Deus vester*, quia est Mediator & Caput corporis sui. Nota progressum. Christus cap. 3. 17. Patrem appellat Deum suum; nunc eum communem sibi & nobis Deum facit. *in frontibus eorum*] Ut cap. 14. 1. 1. Notâ aperta, ut palam sit, & primâ quasi fronte appareat quinam sint veri & Orthodoxi Christiani. *Signamus* ea quæ custodiri volumus. *In fronte* autem, quia is mos erat in Oriente dominorum nomina servis in fronte scribere, ut apparet tum ex Ezech. 9. tum ex Aristophane, qui Babylonios servos cum fronte inscripta introduxit in scenam. Et Christianis mos *frontem crucis signaculo terere*, testibus Tertul. De Corona, & Julian. apud Cyr. & aliis. Al. *In fronte* more hominum, qui, siquid à communibus rebus faciliè discerni posse cupiunt, notam ei conspicuam imprimunt. Non quod hoc sigillum Antichristo aut ministris ejus perceptibile fuerit; nam mundus non videbat obsignatos istos, neque discere poterat canticum eorum, cap. 14. 3. sed hæc loquendi formulâ, certa ipsorum per Dei sui providentiam custodia designatur. Allusio est, vel, 1. ad priscum ritum, quo servi & milites ejus cui fidem suam addixerant stigmatè notari & nomine inscribi solebant. Vel, 2. ad morem pastorum qui oves suas signant. Vel, 3. ad morem Regum, qui Sigillo suo obsignant quod tangi nolunt. Vel, 4. ad signationes typicas, quibus olim discreti erant, Pontifices Judæorum [ab aliis] laminâ aureâ in fronte, &c. v. Israelitæ ab Egyptiis, Exod. 12. 12. Rahab à pereuntibus, Jos. 2. 17. gementes à reliquis, Ezech. 9. 4. Jubetur ibi Angelus signare per, quod *Legem* [לְחֵם] significat, eos qui Legem servaverant; idque ut salvi essent eo tempore quo Chaldaei Hierosolyma erant irrupturi. Itâ hic Christiani qui Hierosolyma & in omni Judæa erant jubentur signari Cruce, notâ Christianorum, ut communibus Judæorum malis eximerentur. Planè enim congruit hæc ænigmatica signatio in fronte in illud tempus quo Eusebius Hist. 3. 5. [verba vide in G.] exiisse dicit Christianos, & migrasse in Pellam; nempe non ante obsidionem tantum, sed & ante bellum Judæum in Romanos. In obsidione autem nè unus Christianus in urbe relictus est. Vide Jo. Bel. Jud. 2. 22. Al. Cum septimum Sigillum, quod Tubarum est, jam erat aperiendum, & calamitatum procellæ ad Tubarum sonitum laxandæ, orbi terrarum incubituræ essent, & rei Romanæ ruinam allaturæ, Electis Dei servis signaculo prospiciunt; & illi notâ impressâ discernuntur, nè cum reliquis extinguerentur. Et sanè eventum quod attinet, miraculorum est, quod, Imperio Romano tanta cum urbium & hominum strage dissipato & destructo, Ecclesia tamen ibidem in mediis hisce malis perennaret; imò etiam Bestiâ eodem tempore universum Christianismum cultu idololatræ incestante, Coetum nihilominus hunc electum illibatam in sinu suo foveret. Tanti erat Dei signaculo muniri. Hoc loco ostenditur singularis Christi providentia in excitandis piis Doctoribus, qui hæreticis contradicerent, & sub corrupto etiam Ecclesiæ statu fideles confirmarent. Obignatio autem hic propriè intelligitur non interna Spiritus S. in cordibus, quamvis ea connotetur seu potius præsupponatur in electis; sed externa, quæ sit per externam Orthodoxæ veritatis confessionem. Hæc signatio potest esse, vel, 1. sensibilis, nempe signum Crucis, quo baptizati muniuntur. Quod ineptum est, quia multi hoc signo signantur nihil minùs quàm electi. Vel, 2. invisibilis, ut Angeli mente suâ eos separent qui inter minas & cædes Antichristi non erubescunt Crucem & Christum confiteri, palamque detestari audebunt scelera impiorum. Sigillum hic intelligitur conservationis corporalis, non autem sanctificationis. Nam sigillum sanctificationis, 1. non committitur Angelis, sed Spiritui Dei, Eph. 4. 30. 2. est in corde: 3. est commune omnibus credentibus: 4. periculo corporali non eximit, Apoc. 11. 7. & 13. 7. 5. & successivè datur per omnia secula, & diversimodè diversis personis, aliis plùs, aliis minùs. Hoc autem sigillum, 1. deman-

F f f f 4 datur

datur Angelis, v. 2, 3. 2. est in fronte: 3. peculiare est illis de quibus hic loquitur: 4. corpora conservat, Apoc. 9. 4.

• Anon.

5. semel & simul & omnibus ex æquo datur.

• Dur.

• Pi.

4. Et audiui (Ita ostendit certitudinem testimonii sui:) *numerum signatorum centum quadraginta quatuor millia, &c.* Nempe ex 12 Tribuum singulis 12000 P. Hanc summam faciunt duodena millia duodecim. Quam deinde Scriptor noster in 12 Tribus partitur 9. Hic autem numerus, vel, 1. præcisè intelligendus est, quod 12000, non plures nec pauciores, ex Judæis signandi &

• Rib. &c. in Me.

salvandi essent, in fine mundi. Non omnes Judæos; sed ex iis tantum 144000 obsignari constat, 1. quia Judæi hunc numerum longè superant, Hof. 1. 10. 2. quia hi *primitiæ* dicuntur Apoc. 14. 4. 3. quia eundem in singulis tribubus numerum fore Judæorum, cum hæc Prophetia implebitur, non est verisimile. Et videntur hi viri tantum fuisse non foeminae, tum, quia foeminae recenseri non solent, ut Gen. 46. 8, 9. Num. 1. 2, 20. tum, quia primitiæ hominum erant soli mares, Exod. 13. 2, 12, 15. tum, quod dicuntur *non inquinati cum mulieribus*, cap. 14. 4. i. e. virgines esse. Vel, 2.

• Anon.

• Zeg. Pi.

• Par. Nap.

• Per. ex

• plerisque

• Dur.

• Per. sic

• Pi.

• Per.

• G.

est certus & finitus pro incerto & indefinito, sed maximo. Ostendit hoc, tum exacta æqualitas numeri ex unaquaque tribu salvandorum, tum, quod prætermissa sit Tribus Dan, ex qua neminem salvum fore quis credat? Non ergo præcisè hic fuit numerus omnium, aut in singulis tribubus æqualis, sed per talem numerum, ut Græcè per *μυρίαις*, aut *μυριάδες*, Act. 21. 30. ingens admodum multitudo exprimitur. Numerus autem hic positus est ut perfectissimæ universitatis ex 12 & 10 certo modo in se ductis. Nam 12 multiplicata per 10 fiunt 120. Hæc per 10 fiunt 12000. Quæ rursum in 12 ducta fiunt 144000. Conficitur hic numerus de 120 in se ductis, itaque est quadratus, & horum certam perfectamque stabilem copiam indicat. Al. Duodenarius numerus Apostolici generis insigne est, & legitimam Apostolorum sobolem designat, ut patet ex collat. cap. 21. ubi hic numerus adhibetur in novæ Jeros. structura, & dimensionibus portarum, fundamentorum, &c. quibus disertè dicitur inscripta fuisse nomina 12 Apostolorum v. 14. Sic postea gens Bestiana, sive Bestiæ sectatrix, Bestiæ numerum habet. Est autem hic Cætus Signatorum Bestiæ seu Bestiisequarum universitatis

• Med.

564.

Ἀντιστοιχίαν, & quidem cœvum, ut ex Textu patet; copiam videlicet sanctorum militum nomen Imperatoris sui gestantium, & tum cum cæteri Orbis incolæ desertores & transfugæ Bestiæ characterem acceperant, in Agni fide etiamnum permanentium. Ponitur hic definitus numerus, isque inter tribus distributus, ut significetur, 1. Numerum signandorum Deo notum & à Deo determinatum esse, non in communi tantum, sed & quoad personas singulares: 2. Numerum eorum maximum quidem fore, minorem tamen quam Bestiisequarum: 3. Supremum Dei jus in delectu aliquorum ex qualibet cognatione & tribu. Al. Nollem hunc numerum indefinitè accipi; quia numerus hic, 1. fractus est; 2. numero indefinito oppositus, v. 9. 3. exactè declaratus, & in summam totalem redactus. In talibus autem nusquam definitus numerus pro indefinito accipitur, alioqui unde sciremus numerum aliquem definitè accipiendum esse? Ex omni tribu filiorum Israel] Israelitas hic intelligit, vel, 1. secundum carnem. Probatur, 1. quia distinguuntur à Gentibus, v. 9. 2. quia hi intelligi solent nomine *tribuum Israel*, ut Gen. 49. 16, 28. Exod. 24. 4. maxime cum distinctè recensentur per nomina tribuum, ut Gen. 49. 3, 5. Num. 1. 5, 6, & 10. 14, 15, &c. & 39. 19, 20, &c. Deut. 33. 6, 7. Jos. 21. 4, 5, &c. 3. Si gentes hic intelligantur, quæ, quæso, natio aut Ecclesia, designatur per tribum Juda? & quæ per Reubenem, Gadum, &c. Vel, 2. secundum spiritum, sive spirituale semen Abrahami, ex omnibus populis. Probatur, 1. ex hoc usu vocis *Israelis* in Scriptura S. ut Rom. 9. 10, 11. Gal. 6. 16. Sic & cap. 21. 12. *Novæ Hierosolymæ portis inscribuntur nomina 12 tribuum Israel*, ubi tamen Gentibus partem esse constat. 2. Ex N. T. conditione, in quo tribuum distinctio definit, Gal. 3. 28. Eph. 2. 14. 3. ex scopo hujus Prophetiæ qui non est de solum Judæorum, sed de omnium fidelium, conservatione agere; & finis hujus

• Anon.

• Cot. sic

• Per. ex

• Iren.

• Anon.

• Anon.

• Per.

• Anon.

• Clu. sim.

• For. Dur.

• Pi. Me.

• Dur.

• Pi.

• Clu.

• Idem.

obsignationis est, ut hos immunes præset ab illa defensione & perniciæ, quæ omnes non signati involvuntur, & propterea hæc obsignatio omnes electos complectitur. Et si de solis Judæis hic ageretur, quid hic solatii esset gentibus? Si illud v. 9. reponas, sciendum, totum illum cœtum animarum esse jam in cœlo versantium, ut textus evincit. Certum autem est, Deum etiam in gentibus electos suos & habuisse & conservasse. Adde quod tota hæc Prophetia Ecclesiæ gentium data est, utpote Ecclesiis Asiæ peculiariter tradita. 4. Ut initio Theatrum Visionum pro veteris Synagogæ imagine statumque descriptum est, magnaque pars hujus libri Typorum eodem spectat, adeo ut etiam *Pseudo-Christiani* in Epistolis ad Ecclesias ea de causa *Pseudo-Judæi* audiant: ita quoque hic Ecclesia gentium catholica, Sigillo Dei munienda, figuratur typo Israelis; duodecim illius Apostolis, totidem hujus Patriarchis, commodè respondentibus. Nec id quidem immerito fit, cum alias ob causas, tum maxime, quod Ecclesia, quæ indè à refectione Judæorum hucusque ex Gentibus colligitur, in Israelis vicem successerit, sitque, ut ita loquar, *surrogatus Israel*; dum, veteri populo suo denuò misericordiam consecuto, *plenitudo gentium* introierit, id est, *Turba illa innumera*, de qua mox v. 9. 5. ex collatione aliorum locorum, tum, cap. 9. 4. ubi signati excipiuntur à plaga Abaddonis; quod de solis Judæis intelligere nefas: tum, v. 9. hujus cap. ubi fructus istius obsignationis narratur, nempe multorum fidelium martyria. Certum autem est, martyres illos, saltem plerisque, ex gentibus fuisse. Turba verò illa innumera, &c. ab Israelitis distinguitur, non gente, sed tempore; notatque diversum statum Ecclesiæ succedentem, & quod Ecclesia Evangelica, quamvis initio arctis concluderetur terminis, postea tamen erumperet & floreret inter gentes, tandemque vel Ecclesiam Antichristianam numero superaret: tum denique, cap. 14. 1, 2, 3, 4. ubi iidem signati eodem numero denuò inducuntur sine ulla tribuum distinctione, additâ quoque significatione, cur hic secundum tribus numerati sint; quia nempe loco *primogenitorum empti sunt de terra in peculium Deo, &c.* [quale peculium erat *δοσὶν τῶν υἱῶν* Israel.] Illi 144000 ibi memorantur tanquam Ecclesia virginea, à mundo adultero distincta, quam Deus in universali illa Apostasia conservaret; quod privilegium ad Judæos minime restringendum est. Comparantur autem gentes fideles 12 tribubus Israelis, quia in earum locum succedunt. Ideo dicuntur in 12 solis judicaturæ 12 tribus Israelis, tanquam Apostaticas à Deo & Christo. Singulis autem tribubus Apostaticis Deus quasi singulas gentes alias substituit, ex quibus certum habet signatorum, h. e. salvandorum, numerum. Tribus autem 12 non hic ad literam intelligi constat, quod illæ hoc tempore prorsus confusæ essent, & quædam ex iis penitus interiiissent. Innuitur hic, Christianos electos excerptos esse ex Ecclesia quæ dilatata est per omnes mundi plagas; sicut olim in Terra Canaan Tribus Israeliticæ per Austrum, Orientem, Septentrionem, Occidentem, & loca intermedia, dispositæ erant. 5, 6, 7, 8. Ex tribu Juda duodecim millia] Numerus Duodenarius multum semper placuit Judæis ob Jacobi sobolem. Ideo 12 fontes in Elim, Exod. 15. 27. 12 columnæ circa altare Moysi, Exod. 24. 4. 12 panes *προσέβωτας*, Levit. 24. 5. 12 gemmæ in pectorali Pontificis, Exod. 28. 21. totidem in Jordane lapides, Jos. 4. 2, 5. victimæ sæpe numero eodem, Num. 7. & 29. & multa Templi instrumenta, Num. 7. 84, 86. Præfecti à Salomone 12, 1 Reg. 4. 7. sub Mari æneo boves 12, 1 Reg. 7. 25. folio Salomonis adstabant Leones 12, 1 Reg. 10. 20. 12 cubiti altaris in longum, totidem in latum, Ezec. 43. 16. Filii Jacobo fuerant 12: sed ubi de successione agitur, omittuntur *Leviti*, & de Josepho duæ sunt stirpes, *Ephraimi*, & *Manassis*, ex Jacobi testamento; quod & hic observatur. Sed annumeratur hic *Levi*, quia in Christo ea Tribus par jus habebat cum cæteris. [Nonnulla autem hic quærenda sunt:] Qu. 1. Cur æqualis hic est numerus ex singulis tribubus, quarum tamen una aliam numero hominum longè superavit? Resp. 1. Quia Deus Israelitas diligit non propter se, sed propter parentes, sanctos Patri-

• Dur.

• Clu.

• Pi.

• Med.

563.

• Clu.

• Pi. Dur.

• Pi.

• Dur.

• Dur. Clu.

• Dur.

• Grav.

Patriarchas, Rom. 11. 28. ad quos non magis attinet hæc quam illa. 2. Respexit hic Duodecim Apostolos, Evangelii prædicatores, per quos Judæi salvi facti sunt, &c. quorum uni non minor gratia quam alteri, sed unicuique perfecta ad electos obsignandos, adfuit. 3. Ostendere voluit Deus & se ἀποστολήν esse erga omnes credentes, Rom. 4. 12. & dissimilem conditionem Israelis carnalis (ubi una tribus præ altera emittit) & spiritualis; & parem esse voluntatem & propensionem suam erga Ecclesiam suam, cujuscunque ordinis sit vel temporis vel numeri. Qu. 2. Cur hic Johannes rectum Tribuum ordinem non servavit? Diversus est enumerationis modus Gen. 29. & 35. & 46. & 49. hic autem diversus est omnino ab aliis & singularis; neque hic aut nativitatis, aut dignitatis natalium, aut habitationis, ordo servatur, sed omnes permiscuntur, &c. Quare minimè dubitandum aliquod hic mysterium latere. Quid dicendum? Resp. 1. Rectus ordo alibi quoque non servatur, ut Gen. 49. Num. 2. & 10. & in libro Josue non semel. 2. Nullus hic servatur ordo, quia omnes in Christo pares; & in hac obsignatione, & negotio salutis æternæ, carnales prærogativæ nihil valent. Vide Gal. 3. 28. & 5. 6. 3. Ostendere sic voluit Deus, non carnalem, sed mysticum, Israel em hic à se describi. 4. Servatur hic ordo nativitatis spiritualis, & conversionis ad Christum; unde primus est Judæ, indeque intelligitur idem esse de reliquis judicium. De Juda quidem hoc probabile est, de reliquis autem nihil tale constat, sed gratis id dicitur. 5. Cum *Lea* filii, quæ naturales, quæ adoptivi, octo sint, *Rachelis* tantum quatuor, hic ordo observatur, ut quaterni *Lea* filii alternatim cum binis *Rachelis* conferrentur: utrobique autem eæ Tribus reliquis, tanquam potiores præferuntur, quas factum aliquod suum aut suorum, in Sacris literis memoratum, de vero Dei cultu commendaverat. 1. Agmen hic (sicut in castris Num. 2.) ducit *Juda*, quia ex *Juda* est Christus noster, & *Reuben* autem & *Simeon* ob scelera sua amiserunt primogenituram, quæ in *Judam* translata est, 1 Par. 6. 1. 2. Sequitur *Reuben*, & 3. *Gad*: quos nobilitavit illustris illa protestatio de altari, Num. 32. 4. *Aser*, de qua erat & vidua Sareptana, 1 Reg. 17. & Anna prophetissa, Luc. 2. In ultimum ferè locum rejiciuntur *Simeon*, *Levi*, *Isachar*, *Zabulon*, nempe aut nullis, aut paucioribus, nominibus condecorati, aut scelere aliquo postmodum inquinati. Inter *Rachelis* posteros, præferuntur *Nephtali* & *Manasses*; quia ille Baraco, Jud. 4. & Hiram, 1 Reg. 7. 14. cum 2 Chron. 2. 14. hic Gideone & Elisæo, nobilis fuit. *Nephtalin* verò, licet ancillæ filium, supra *Manassem* extulit gloria incolatus Christi in illius urbe Capernaum, &c. *Josephum* (qui hic *Ephraim*) & *Benjamin* in postremum locum detruserunt illius Idololatria & Apostasia, hujus Saulis Benjaminitæ adversus Davidem (utpote Christi genarcham typumque,) & Schimei in eundem maledicta. Qu. 3. Cur hic prætermittitur *Dan*? Resp. 1. Ad perfectionem & rotunditatem numeri istius 144000 una tribus prætereunda omnino erat. *Levi* autem hic memorari debuit, quia licet non in terra Canaan, in Christo tamen, partem habuit, & par jus cum cæteris. 2. Quod ex negligentia jure suo decessit, & hæreditatem, aliquot post seculis quam ei obtigerat, nondum ab hostibus repetiit. 3. Quod Antichristus ex ea tribu nasciturus erat, ut apparet ex Gen. 49. 17. Jer. 8. 16. Sed hoc commentum est, & loca illa ineptè allegata. 4. Ob turpem ejus idolomaniam & ἀποστασίαν. Ità & *Ephraim* hic tacetur & *Josephi* nomine tegitur, velut indignus qui suo in hoc catalogo audiatur; tum, quia Idololatriæ Israeliticæ, auctore Michâ, antesignanus fuit; tum, ob immanem illam, Jeroboamo & Achabo autoribus, ἀποστασίαν. *Dan* & *Ephraim* erant ἀποστασας Israeliticæ antesignani & primipili, Jud. 17. & 18. iidemque, tempore Regni, publicorum idolorum *Dane* & *Bethel* hospites; propterea religionis purioris cultoribus figurandis omnino inepti. Docere hinc voluit Deus Apostatarum & Idololatrarum nomina è libro vitæ & catalogo populi Dei deletum, & in eorum locum veros Dei cultores adoptatum, iri. 5. Quia tribus illa ante multa se-

cula periit; vel, valde imminuta est, & ad unam familiam Hissim reciderat, ut aiunt Hebræi: Nam in Paralipomenis, ubi posteritas Patriarcharum memoratur, *Dan* omittitur. Et fortè id prædicatur Amos 8. 14. Ex *Danis* tribu paucos superfuisse, eosque in Phœnicem profugisse, narrat Joannes Antiochenus. Ut autem numerus Duodenarius compleatur pro *Dane Levi* substituitur, tacitum *Ephraimi* nomen supplet *Josephi*. Tribus autem sive *Domus Joseph* alibi est *Manasse* tantum, ut Num. 13. 11. alibi verò *Ephraim* tantum, ut Amos 5. 6. & hic P; nam *Manasse* numeratur v. 69. Datur ergo [Ephraim] jus habendi πατοῦν patris nomen, ut Psal. 78. 67. Ezech. 37. 16. Amos 5. 6. 9. Posthæc vidi] h. e. Tempore proximè sequenti, post finem præcedentis calamitatis, & obsignationem electorum. Ordinem enim hic notat, non tantum visionis, sed & rerum visarum; nec usquam aliter usurpatur illud ὡς τὸ πρῶτον. Sic cap. 4. 1. & 7. 1. & 15. 5. & 18. 1. & 19. 1. Contractiori & afflictiori Ecclesiæ statui Typo 144 Signatorum proximè succedit amplissimus longèque felicissimus ejusdem status imagine *Turbæ palmifera*. Quærendum hic, Ad quod tempus, vel ad quem statum, Ecclesiæ pertinet hæc visio? Resp. 1. Hæc visio, sicut & præcedens 144000 signatorum, pertinet ad Tubam septimam; & ambæ quidem visiones istæ junctim totum Sigilli septimi seu Tubarum intervallum pervadunt, seorsim verò Coetus Signatorum sex primis Tubis, Turba Palmiferorum Tubæ septimæ, συγχωροίται. Constat porro, Coetum hunc signatorum, & Coetum virgineum cap. 14. eundem esse. Utrique enim & eodem numero sunt, & signati, idque in fronte, nomine Dei esse dicuntur. Utrique etiam incipiunt cum Sigillo septimo, quod Tubarum Sigillum est; ut ex eo apparet, quod post sexti Sigilli effectum, cum procedendum esset ad septimum, suspensio tamen fit, usquedum consignati sint itaque præmuniti adversus Tubarum mala; quo facto, aperitur Sigillum septimum, & Tubæ apparent. Coetus porro signatorum sive virgineus cum Bestia contemporat, ut ostendit ἀντιστοιχίας & oppositionis ratio. Virgines enim opponuntur signatis Bestiæ, cap. 13. Ut ergo Bestia suos habet servos per totum suum Regnum, ita & Agnus intelligitur habere per idem Intervallum suos eisdem oppositos. Contemporat ergo non tantum initio, sed & fine; quod porro ex eo liquet, quod utriusque, tam Bestiæ tyrannidis, quam Coetus virgineus limes, sit Turba palmifera. Finalem contemporatorem concedo, non verò initialem; quæ itidem concedenda esset, si Deus nullos, his exceptis, servos haberet qui Bestiæ se opponerent. Habet autem alios, nempe reliquias feminis mulieris, cap. 12. 17. & 13. 7. Virgines autem postea exurgunt & Bestiæ se opponunt, cap. 14. 1, 2. nempe in declinatione ejus, sive post finem 42 mensium ejus, cap. 13. 28. 2. Hæc visio pertinet ad totum tempus Phialarum, quæ designant ruinam hostium & victoriam Ecclesiæ. Ostendit ergo magnam post prædictas calamitates felicitatem populi Dei, tum inchoatam in terris, tum perfectam in coelis; ut ostendit loci scopus, qui est & statum Ecclesiæ in terra ostendere, & præcipuam communemque omnibus bellatoribus consolationem proponere. Turbam magnam quam — nemo, &c.] Mortalium scilicet. Intelligit Ecclesiam Gentilium, vel ex Judæis & Gentibus conflata; eamque longè numerosiores quam vel sub V. T. fuit in uno Regno paucisque tribubus, vel sub regno Antichristi. Vide supra 5. 9. Respicitur autem promissio Dei facta Abrahamo. Hoc obiter ad res Judaicas refertur, ut intelligatur, quantum solatium extorres isti ex Judæa Christiani habuerint, cum innumeros viderent ex Gentibus suæ fidei confortes. Nam Syria plena erat Christianorum. Al. Hæc verba ad præcedentem numerum v. 4. referenda sunt, quod videlicet illi 144000 Israelitæ sint veri Christiani ex omnibus gentibus ad Christum conversi, in vera fide constanter perseverantes; unde apparet ibi positum fuisse numerum finitum pro infinito. Verum hi ab illis v. 4. diversi sunt, neque, ut ille, signati erant; ut ostendit, 1 transitio, post hæc. 2. quod plures hi sunt quam signati: Novit Johannes signatorum

Rib.

Per. ex

And.

Clu. ex

And.

Clu.

Gray.

Per.

Clu.

Clu. sim.

Med.

Med.

564.

Q.

G. sim.

Clu. Pi.

Dur.

Clu.

Pi.

Pi. sim.

Clu. Dur.

Dur.

Pi.

Clu.

Rib.

Pet.

Med.

565.

Cot.

Cot.

Med.

Dur.

Clu.

Med.

565.

Clu.

Ham.

G.

Cot.

Rib. Per.

Par. sim.

Clu.

Clu. sim.

Par. Cot.

Med.

567.

Med.

565.

G. av.

Cor. sic

Ham.

Ham.

G.

G. Ham.

G.

Med.

565.

D.

Pi. D. G.

Pi. sic G.

G. ad

v. 8.

Dur.

Dur. sic

Med. 726.

Med.

726.

Med.

535. &

567.

Lur.

Med.

567.

Mor. p.

24. & 703.

Mor.

703.

Med.

525. sim.

Mor. 23.

Mor. 23.

sim. Med.

525. &

699.

M. d.

699.

Anon. p.

103.

Dur.

Per. sim.

Pi.

Li. Chro.

157.

Ham.

Dur.

G.

Grav.

Dur.

Anon.

56.

Dur.

rum numerum, horum non novit. 3. quod signati ab exitio servati sunt, hi autem martyres erant, v. 14. Venerunt hi ex magna tribulatione, sub qua signati erant. Signati bellatores erant, hi autem victores. Signati iidem sunt qui cap. 14. 1, 2. hi vero iidem qui cap. 15. 1, 2. qui exurgunt post prædicatum Evangelium æternum, cap. 14. 6. & ruinam Babylonis publicatam, idcirco ad Prophetiam phialarum pertinent. Al. Signati vivunt sub septem Tubis, sub iis tamen non sunt [mortem] perpassuri, v. 4. & 14. 3, 4. sed victoriam hanciscuntur super Bestiam, cap. 14. 2, 3. & 15. 2, 3. hi vero ante inchoatas Tubas & ante Bestiam pro Christo morituri sunt; hic autem introducuntur, ad ostendendum non tempus aut causas mortis eorum, sed felicitatem quam jam habent in coelis, dum alteri illi signentur in terris. Typus hic est Ecclesie victricis. Priores erant pauci, obsignati, secreti, & à communi calamitate reconditi; hi autem innumeri sunt cum victoria insignibus, &c. & adveniunt postquam phialæ effundi cœperint, cap. 15. 1. Turba signatorum designat Ecclesiam militantem in terris, hæc vero triumphantem & gloriosam in coelis; ut ostendit, 1. locus eorum, ante thronum Dei; 2. quod hi liberati sunt à tribulationibus, v. 14. quibus viventes obnoxii sunt, & stolti palmatique sunt. 3. quod dicuntur hi non esurire, sitire, &c. v. 16, 17. Conflata autem est hæc turba ex martyribus sub Altari clamantibus, cap. 6. & ex 144.000 illis v. 4. omnibusque aliis fidelibus ab Apostolis usque ad finem. Electi in terris agentes comparatè pauci sunt, & instar gregis ovium in medio luporum, numeratione & tessera aut signatione opus habentes, utpote aliis permixti, & in certas tribus familiisque distincti sunt. Beati autem innumeri sunt, nulla recensione aut tessera aut munitione indigentes; impermixti sunt, nec loco nec vestitu distincti, &c. Cum obsignantur in terris Electi, Israelitæ veniunt: cum autem gloriosi sistuntur in coelis, Gentiles producuntur; quia nimirum glorificatio, quæ rerum fastigium est et finis, magis quadrabat in Gentiles qui numero longè maximo sunt. Al. Designat hic libertatem Ecclesie post cœptam Antichristi ruinam, sive felicitatem Ecclesie inchoatam & crescentem, nec unquam, ut antè, tenebris obruendam, tandemque perficiendam. Hanc autem describit verbis Ecclesie triumphanti congruentibus, tum, ex more & Prophetarum, Esa. 25. 8. & 35. 10. & 47. 10. & 51. 11. & huius libri, ubi & pulchritudo atque gloria Ecclesie describitur per illam coeli; & iudicia Dei temporalia in persecutores designantur per infernum & ultimum iudicium, cap. 6. tum, quia una est & continua victoria ac felicitas, hic cœpta, in coelis perfecta. ¶ Ex omnibus Gentibus, &c.] Cum autem multæ sint gentes nobis aut incognitæ, aut solâ famâ notæ, quibus Evangelium prædicari debet; hinc colligitur, non tam propinquam esse, ut nonnullis videtur, mundi consummationem. Ordo hic alius ab illo cap. 5. 9. Gens cum tribubus, populi cum linguis, comparantur: gens tribubus, populi linguis, præeunt. ¶ Stantes (Tanquam servi ad nutum Domini ab eo pendent, ipsique agnoscens autorem libertatis atque victoriae suæ; vel, ad Dei iussa capeffenda & exsequenda promptissimi:) ante thronum, (i. e. Mentem habentes non ad terras depressam, sed ad celestia erectam. Vide supra 4. 4. In MS. est *ante thronum*, *Eni cum Genitivo sæpe significat juxta*. Ante thronum, id est, vel, in Ecclesia, à qua prius alieni erant: vel, in coelis, fruentes Dei & Agni præsentia, juxta Luc. 23. 43. 2 Cor. 5. 6, 7, 8. contemplatione, Joh. 17. 24. & perpetuâ visione. Thronus hic, ut cap. 4. locum designat, vel Gloriæ Dei, vel Gratiæ ipsius præsentia in Ecclesia. Sic in N. T. Regnum cœlorum & Cœlum est, & Ecclesia, quia duo illa re non differunt. Sic *Jerusalem qua sursum est* eadem cum Ecclesia militante. ¶ *in conspectu agni*] Majestatem Christi gloriosi intuentes: beatissimæ Christi humanitatis aspectu recreati. Agnus collocatur in eodem Throno cum Patre. ¶ *Amici stolis albis*] Illustres factis. Vide supra 3. 4, 5, 18. & 4. 4. & 6. 117. Habitu quali apparebant Angeli, Mat. 28. 3.

& Christus glorificatus, Mat. 17. 2. Puritatem, lucem, & gloriam, cœlestem notat. Al. Tanquam sacerdotes, quorum amictus hic quotidianus erat. Vide supra 5. 10. *stolis albis*, i. e. dealbatis sanguine Agni, infra v. 14. Hic color purgatissimus est, idcirco nota sinceritatis, vel puritatis sive sanctitatis, & innocentia, cap. 14. 4. & lætitiæ, & gloriæ, cap. 3. 4. & victoria, cap. 19. 8. Al. *Amici*, &c. i. e. Beatitudine animæ donati. ¶ *Et Palma, &c.*] Signum victoriae, apud omnes gentes, Gellius 3. 6. Sicut autem Martyribus suis datus est honos, ita nunc Confessoribus: i. e. qui ad testimonium Christo reddendum non quidem mortem vicissent, sed aut tormenta, aut carcerem, aut paupertatem, aut exilia, opprobria, & alia id genus mala. Merito autem isti memores unde emerferint, celebrant festum tabernaculorum, &c.

10. *Clamabant* (Nempe Confessores illi ex Judæis & qui ex Gentibus erant aggregati *voce magnâ*) i. e. Publico præconio, ut omnes audirent, & affectu valido, & ingenti gaudio, jubilo, & concentu lætissimo. ¶ *Salus* (i. e. Laus salutis; vel, Gratiæ ob acceptam salutem. Est Metonymia, ut supra 1. 6. & 5. 13. est agnitio potentia. *Salutem* hic prædicant, tum, à præsentia clade, ab Antichristi laqueis; tum etiam, à malis omnibus, & præcipuè à peccatis, Mat. 1. 21. nempe justificationem, & initium, progressum, & perfectionem, felicitatis & temporalis & spiritualis. ¶ *Deo nostro qui sedet super thronum*, (sub. sit, Pi. T. &c. vel, sub. *tribunatur*, La. vel, à *Deo solo* est, q. d. is unus salutis autor est. Dativus hic usurpatur ut apud Hebræos cum possessivo, ut Psal. 3. 6. *Salus Domini*, i. e. hic salutis autor. Sic Psalms *Davidis*, i. e. cujus autor David. Humano more loquitur, q. d. Salvus sit, vivat Rex. Sed non tam optantium est quàm lætantium de beata Dei immortalitate & æternitate: q. d. Congratulamur Deo suam gloriam & felicitatem, à quo est omnis nostra salus. Non est votum, sed gratiarum actio. q. d. Salutem nostram ipsi acceptam ferimus. ¶ *Agno*] Tanquam concausa cum Patre: ut Mediatori, vel homini, atque ita causæ illius instrumentali & meritoria, ut supra 5. 13. q. d. Omnem salutis nostræ gloriam soli Deo & Christo tribuimus; non propriis operibus vel meritis, non aliis mediatoribus. Opponitur hoc erroribus Antichristi, qui salutis laudem inter tam multos partiebatur, ut exigua ejus Deo & Agno portio relinqueretur.

11. *Angeli* (nempe inferioris ordinis: nam archangeli sunt 4 animalia, ut diximus. Apostoli autem qui Hierosolymis fuerunt & Presbyteri una erant egressi. Vide eadem verba de Angelis supra 5. 11. ¶ *stabant* (Quod & reverentiam notat, & dependentiam à Deo ejusque nutu, & promptitudinem ad exequenda mandata Dei:) in circuitu throni & seniorum, &c. h. e. Circa thronum, & circa Ecclesiam, quam circumstant nē aut illius membra exeant, aut eō intret aliquid mali; & ex consequenti sunt circa turbam illam quæ erat ante thronum, v. 9. eodem scilicet loco quo *Seniores & Animalia* & hic & antea stare dicuntur, & eodem satellitio munita; ut hinc colligi possit, hanc turbam contineri sub *Senioribus* aut *Animalibus*, hoc tantum discrimine, quod *Seniores* totam Ecclesiam Catholicam designant, *turba* autem illius partem hoc tempore venientem ex tribulatione, &c. Alioqui *Seniores* hic prætermitti non essent, si ab Ecclesia diverfi essent; nec ullā alia ratio assignari potest, cur *Seniores* illi in tam solenni laudatione filerent, nec partes suas haberent, quàm quod ipsorum laudatio antè expressa fuit per turbam, &c. v. 9. Hic porro Angelorum situs ostendit munus ipsorum, nempe ut Ecclesie invigilent ac ministrent, Heb. 1. 14. ¶ *Et ceciderunt — in facies suas*] Nam humanā specie visabantur. Al. Spiritualiter hoc intelligendum est. Habent tamen Angeli gestus substantiæ suæ conformes, quibus reverentiam testantur. Gestus hic est humilitatis & venerationis, quo agnoscunt & summam inter se & Deum distantiam, & magnitudinem huius operis. Sicut Angelorum cantum approbant Apostoli & Presbyteri, cap.

cap. 5. 11, 12, 13, 14. sic Confessoribus accinunt hic Angeli, ut populares unius Regni^b, applaudentes clientum suorum salutis, & pro ea Deum collaudantes c.

12. *Dicentes Amen* id est, Fiat, fiat, ita fit d. Applaudunt hymno præced^{*}. ¶ *Benedictio, &c.* Sunt hæc quoque verba Angelorum illud quod antecessit *Amen* explicantium. Voces eadem quæ supra 5. 12. nisi quod hic *ευχαριστια*, pro quo ibi *παῖς*, sensu eodem. Nam *ευχαριστια* est agnitio liberalitatis, quæ *παῖς* nostris dicitur^f. Sic sapientia, potentia, &c. pro laude sapientiæ, &c. g.

13. *Et respondit* id est, Dixit^h, ut Mat. 11. 25. & alibiⁱ, more Hebræorum^k. ¶ *Unus* (Vice omnium, ut cap. 5. 5^l) *de senioribus* Is fuit [vel,] Presbyter aliquis Prophetico dono clarus, à quo etiam Apostolus doceri non veretur, ut ab Agabo Paulus^m; vel, unus ex Episcopisⁿ; vel, unus de membris Ecclesiæ, ut significetur mutuum auxilium quod membra sibi invicem præstant o. Al. Doctor in Ecclesiæ: Johannes autem hic, tanquam discipulus, totius Ecclesiæ personam gerit p.

¶ *Hi, qui sunt, & unde, &c.* Querit, non nesciens^q, vel dubitans^r, vel, ut à Joanne id discat^t; sed excitans Johannem, ut rem probè observet^t, & scire desideret^v, ut rem insolitam & stupendam^x, dignissimam scitu, & utilem^y; [tum] ad ipsius & nostram consolationem^z, [tum] ad explicandum reliquum Prophetiæ^a: vel, ut ipsi ansam præbeat statum electorum accuratius considerandi^b; vel, experturus num Johannes id sciret^c; vel, ut agnosceret Johannes ignorantiam suam^d, itaque ad docilitatem componeretur^e; vel, occasionem captans eum edocendi^f.

14. *Domine mi* Blanda est compellatio, ut Joh. 20. 15. Sic Hebræi etiam ignoto dicunt *יְהוָה* s. Hunc senio, throno, coronâ, vestitûque venerandum videbat^h. ¶ *Tu scis* q. d. Nescio, & abs te scire cupioⁱ. Exemplum hoc modestiæ, & humilitatis, nec non humanæ in celestibus mysteriis ignorantia^k. ¶ *Hi sunt* (Declarat & qui & unde sunt, pro duplici interrogatione^l:) *qui venerunt* (i. e. evaserunt victores Divinâ virtute^m. Quæsit, unde venerunt, respondet, *sunt* *οἱ ἐρχόμενοι*, venientes: nondum enim venerant ex afflictione, quia futura Johanni ostendebantur: venturi igitur erant, ac hodièque veniunt, &c. Venerant autem Visionis respectu, quia hæc ut præterita Johanni representabanturⁿ.) *de tribulatione magna* Ex illis locis ubi Stephanus, ubi Jacobus Zebedæides, occisi, ubi ipsi vixere in summis periculis, vexati omnibus modis. Vide 1 Theff. 2. 14. Heb. 10. 32, 33 o. E spirituali & gravissima servitute Antichristi p. De tyrannide Bestiæ sanctos tribulantis q. De persecutionibus sub Antichristo^r, quas Tubæ significant^t. Intelligit, vel, 1. solos martyres^t: quippe qui laverunt se in sanguine Agni^v. Sed notandum, non suo, sed Agni, sanguine eos lotos dici^x. Vel, 2. omnes electos^y; ut ostendit, tum, 1. *οὐνεχα* textus^z: tum, 2. quod hi omnes Agni sanguine lavantur^a: tum, 3. quod de Martyrum animabus jam supra & separatim actum est, cap. 6. 9, 10. 11. nec opus idem bis eadem in Visione repetere. Magnæ certè sunt piorum citra mortem afflictiones ex morbis, tentationibus, luctu, &c. b.

¶ *Et, &c.* *Καὶ ἐπὶ τὴν — καὶ ἐλευθήσονται, &c.* Pro, *πύλαι τῆς ἐλευθερίας*. Et *λευθήσονται* hic non est albare, sed ornatiores reddere. Sicut purpuræ sanguine pulcrior fit lana, ita ipsorum vestes Christi sanguine. Dicuntur autem vestes illorum, i. e. conscientia, *inctæ Christi sanguine*; non quod mortem tulerint, sed quod morti proxima, & sic Christum sint imitati^c. Et laverunt (i. e. puras reddiderunt, sanctificaverunt^d:) stolas suas (i. e. vestimenta & corpora sua, id est, seipsos & conscientias suas^e: sanctitatem compararunt vel recuperarunt^f. Stola alba justitiam & puritatem significant^g. Per hanc metaphoram intelligit lotionem animæ, cujus quasi stola & vestis est conscientia, vel sordida, vel pura^h.) — in sanguine (i. e. per meritaⁱ:) Agni Non lavantur^k, purgantur^l, justificantur^m, suâ innocentiaⁿ, propria justitia^o, suis operibus^p, aut tribulationibus^q, aut meritis humanis, ut Antichristi affectæ; aut ablutioni-

bus ritibusve carnalibus, ut somniabant Judæi^r; sed solo sanguine Agni^t. Lotio hæc gratiæ est, non naturæ; spiritus, non artis^u. Poenitentia & bona opera per sanguinem Christi vim habent mundandi^v. Hicce facem allucebit illud Achmetis, cap. 231. ex Indorum disciplina, *Si quis ablutis sordibus vestes mundas & albas induisse sibi visus fuerit, omni solitudine, morbo, afflictione, dolore, liberabitur* ||.

15. *Ideo* Quod scilicet laverunt, &c. ¶ *Sunt ante Thronum Dei* i. e. Coelesti gloriâ ornati Deo inserviunt^y, fruenter clarâ & continuâ Dei Visione intimaque familiaritate^z. Sunt in conspectu Dei: summæ illi curæ sunt^a. Al. Denotari hic docet veram Ecclesiam^b. Societatem cum Deo habent, inchoatam in Ecclesia per cultus institutos, perfectam in cœlis, coram Throno gloriæ^c. Al. Non agitur hic de regno & statu gloriæ, ubi non est, quæ hic notatur, dispensatio Agni, 1 Cor. 15. 24. sed de regno gratiæ, sive de felici statu Ecclesiæ jam liberæ ab omni Antichristi aliorumve apertorum hostium oppressione & servitute, lucisque & quietis copiam possidentis, quem tamen magnificè hic exprimit, more Prophetarum, ut Esa. 25. & 49. & 60. Et mirum est, viros, ordinario Scripturæ stylo assuetos, hæc ad alium traxisse sensum. Sed hac de re plura vide ad cap. 20. & 21. & 22 d.

¶ *Serviunt ei* (Non, inquit, dormiunt, aut otiosi ibi sunt^e:) *die ac nocte* (i. e. perpetuò^f, continuò^g, sine intermissione^h, in æternumⁱ. Catachresis, quia cap. 21. 5. *noct illuc non erit* k.) *in templo ejus* i. e. In cœlo^l. Obj. Nullum ibi Templum, Apoc. 21. 22. Resp. Nempe materiatum, sed Templum ibi est Deus & Agnus^m, & tota beatorum civitas, quia in ea semper amore magno, & dignis laudibus, Deus celebraturⁿ. Idem sensus qui supra 4. 8 o. *Colunt eum die, &c.* putà ut Sacerdotes. Respicitur mos Judæorum in probandis & admittendis Sacerdotibus, qui à Synedrio Magno judicabantur, & si vitium in eis inveniretur, nigras vestes induebant, atque adeò egressi abibant; si vitio vacabant, albas vestes induebant, & ingressi ministrabant cum Sacerdotibus fratribus suis. Vide ad Apoc. 6. 11 p. Beati nullo Sacerdote indigent^q, [sed] ipsi, quasi veri Dei Sacerdotes, se Deo offerunt, & laudes Dei canunt^r. Est similitudo sumpta à Levitis sive Sacerdotibus^t, quorum semper aliqui in Templo pervigilabant^t. Vide 1 Chron. 10. 33 v. Psal. 134. 1 x. Et est tacita consolatio. Templum quidem Judaicum, quod nihil aliud est nisi ligna, peribit; sed erit aliud Templum constans ex piis mentibus purisque corporibus^y. ¶ *Habitabit, &c.* *Σκηνοῦσιν ἐν αὐτῷ* Obumbrabit (i. e. Velut umbraculo proteget^z:) eos, Pi. Erit ipsis vice tabernaculi: proteget eos contra æstum & injurias. Hoc sensu *ἡ Νύξ* dicitur de Nube, Num. 18. 22. & vertitur *σκηνοῦν*, & Psal. 5. 12. in Græco est *σκηνοῦσιν*, in Latino, quod ad Hebræum expressit Hieron. *proteges*: ubi in Hebræo *סֶכֶת אֵל*, quod alibi verti solet per *σκηνοῦν*, *ἐπισκηνῶν*, *σκηνοῦν*, item per *σκηπὸν* & *ἐπισκεπὸν*. Sensus est, Hic Pellæ eos Deus tutos præstabit ab omnibus illis malis quæ Judæos contumaces manent maxima^a. Al. *Habitabit super illos*, Vulg. vel, *cum illis*: *ἔν* pro *ἐν*, ut alibi, *ἔν* *ἡ Νύξ* *ἔν* *ἡ Νύξ* cum feminis: vel, *in eis*, ut sit *ἐν* pro *ἐν*^b. Sensus, q. d. Propinquus & familiariter cognitus erit illis, idque constanter & plenè. Quanquam vox *σκηνοῦσιν*, de Christo incarnato usurpata, Joh. 1. 14. Ecclesiæ militanti congruit, in qua Deus se patefaciet, & quidem sine interruptione, tali scilicet qualis antè fuerat sub Antichristo^c. Sensus, Eterno Dei favore, gratiâ, gloriâ, fructur^d. Notat hic singularem, valdeque familiarem^e; Dei præsentiam ac protectionem^f; quâ illis quasi incumbit, jugiter illos intuendo, se suâque omnia illis communicando & exhibendo^g.

16. *Non esurient, &c.* Ut in hac vita, Mat. 25. 42. 1 Cor. 4. 11. Alia ibi vira & conditio^h. Alludit ad Athletas, qui sæpe sitim & famem pati cogebantur, sub dio degere, in medio Solis æstu aggeres excitare, &c. At jam victores, & emeriti, quiete donantur, & si egerent, ex publico alebanturⁱ. Fames, sitis, æstus, hic omnes vitæ hujus defectus & ærumnas designat^k. Al. Habebunt unde vivant, qui antea in summa sæpe fuerunt penuria. Vide 2 Cor. 11. 27. Phil. 4. 12 t. Pascuntur gratiâ

* For. gratiâ Dei, &c. Vide Psal. 23. Joh. 4. 13. & 6. 27, &c. k.
 Coetibus publicis sine impedimento aut persecutione
 fruentur^l. ¶ Nec, &c. ὁ δὲ—ἡ δὲ] *Nec in eos*
 i Ham. *cadet sol*, (i. e. Solis æstus^m;) *neque ullus æstus*, Be. Pi.
 m Pi. Sive à Sole, sive à vento urente, Joan. 4. 9. quem Græci
 ἡλιόπνοια vocant. Desumpta verba hæc & præced. ex
 Esa. 49. 10. ubi in Græco ὁ ἡλιόπνοια ponitur pro ὁ ἡλιός, ut
 alibi pro ὁ ἡλιός, ut Ezech. 17. 10. & 19. 12. Ose. 12. 1.
 a G. & 13. 15. &c. n. *Nec æstus*, sive corporalis, Gen. 3. 14.
 o Clu. Mat. 20. 12. sive spiritualis^o, nempe persecutionum p,
 p Pi. afflictionum & tentationum, de quibus usurpatur &
 q Clu. ἡλιός, Luc. 8. 12. Mat. 13. 6, 21. & πῦρ, i Pet.
 r Clu. Pi. 4. 12. Al. [Sensus est,] Carebunt incommodis. Nam
 † Clu. Hebræi incommoda omnia per *æstum* exprimere so-
 † G. lent^t.
 17. *Agnus*, &c.] Christus Patri ὁ ἡγῶν (vide
 v G. Me. cap. 5. 6. v.) pascet eos^x, Mannâ cœlesti y, aspectu fa-
 z Clu. ciei ejus^z, Psal. 16. 11. a. suppedabit illis omnia bo-
 z T. na^b. ¶ *Deducet eos ad*, &c. ἔμ' ὡς, &c.] *Ad vivos*
 z Cot. sim. (i. e. scaturientes & manantes^c, vel perennes^d;) *fontes*
 Par. *aquarum*, Be. Pi. Latinus legit ὡς ὡς πηγῆς, &c. Erit
 a Par. ergo Trajectio pro πηγῆς ὡς πηγῆς. ἡ δὲ πηγῆς Hebræo
 b Dur. more pro ὡς πηγῆς, *flumen vivum*, ut Virgilius loquitur.
 c Pi. Quia verò valde est *Dulce*, *fitim salientis aquæ* re-
 d G. sim. *stinguere rivo*, ideo omne solatium, & omne id quod
 Camer. Dur. nos recreat, eâ imagine exprimitur. Vide Psal. 23. 1. &
 36. 8. & 42. 1. Et huc alludit Christus Joh. 4. 10, 11, 14.
 * G. & 7. 38. In Esaia pro his verbis habes, *Quia misera-*
 tor eorum reget eos, & ad fontes aquarum portabit eos^{*}.
 Nihil suavius aut salubrius viatoribus, saltem in calidis
 illis locis, quàm fontes aquarum, &c. Per quas hîc in-
 telligit divinas, efficaces, & æternas, refectiones in vi-
 tam æternam salientes, Joh. 4. 14. f. ¶ *Et abster-*
 g. Clu. *get*, &c.] Ut parens filios flentes blandè demulcet, &c. g.
 b Me. sim. q. d. Eos plenè consolabitur^h. *Abstergere aegritudinem*,
 Par. *luctum*, *dolorem*, ductâ à Lacrymis figurâ, dixit etiam
 b Me. Cicero. Eadem locutio infra cap. 2. 1. 4. In Græco Esa.
 25. 8. est ἀφῆλε, &c. Sed aliquantò plus est *abstergere*,
 † G. quàm, quod ibi est, *auferre*ⁱ.

CAP. VIII.

a Dur. 1. *E* T quum aperuisset (Agnus scilicet^a;) *septimum*
 Sigillum] Ultimum decretum septem partes
 b G. 7. continens de causis obsidii, & obsidio urbis Hierosolymo-
 rum^b. Nonnullis [G. & Ham.] placet quatuor pri-
 mas Tubas impletas fuisse in Judæa ante obsidionem
 Jerof. & de seditionibus & cædibus ibi factis intelligen-
 das esse. Quod nequaquam placet; 1. sic Historia hæc
 esset, quippe de rebus jam præteritis, non Prophetia;
 2. sic septimum Sigillum impletum fuisset ante sextum,
 quod de Urbe obsessa & capta exponunt; 3. sic confun-
 duntur hæc Tubæ cum secundo Sigillo, quod ipsi de
 seditionibus & cædibus illis accipiunt. 4. Dicant quæ
 seditio per primam Tubam intelligitur, quæ persecun-
 dam, &c. Si autem de seditionibus in genere eas in-
 telligant, Apocalypsin in Chaos vertunt. Malim ego
 Prophetias de septem Tubis ad literam accipi, tum, quia
 nulla nos necessitas literalem interpretationem deserere
 cogit, nihil indè absurdum aut Scripturæ contrarium
 sequitur; tum, quia nulla hîc additur mysterii explica-
 tio, ut cap. 1. 20. & 17. 7, 8. nec nobis licet pro nostro
 arbitrio aut affectu mysticas interpretationes confin-
 gere^c. Al. Nova jam scena se aperit, ut novus mundus
 c Anon. cœpit ab excidio Jerof. & abiectione Judæorum. Horum
 ruinam, & Gentilis Ecclesiæ patefactionem, sex prima
 Sigilla monstrant; jam septem Tubæ sub septimo Sigillo,
 tempora indè sequentia usque ad finem omnium descri-
 bunt, sed generatim tantum, nam ab initio cap. 12.
 d Li. chron. usque ad finem cap. 19. particulariter tractantur^d. Al.
 157. Fuerunt sex prima Sigilla, quibus stantis adhuc & vi-
 gentis Imperii status, usque dum potestas Idolorum
 rueret, casibus intestinis describebatur: Succedit septi-
 mum, cujus ὁ ἀρχαῖος, *Septem Tubæ*, quo Imperii la-
 bantis & cadentis fata panduntur, Deo nempe sanguinis
 tot Martyrum Romanis auspiciis effusi isthac ruinâ pœ-

nas exigente. Neque fera Christianorum Imperatorum
 pietas justitiæ Dei intercedere debuit, non magis quàm
 pietas Josiæ ut Regnum Judæ, sanguinis à Manassè effusi
 reum, excidium à Deo decretum effugeret. Hanc ultio-
 nem & animæ Martyrum sub 5. Sigillo precibus efflaga-
 tarunt, & Deus promissit cap. 6. Quapropter *preces istas*
 Angelus cœli Sacerdos ad Altare thymiarnatis (ut moris
 erat precibus populi in Templo factis) suffitu ad Thro-
 num Dei transmittit, eique in memoriam revocat^{*}. * Med.
 10. Hæc secunda Prophetia connectenda est cum sexto Si-
 gillo in fine cap. 6. & septimum Sigillum sexto proxi-
 mè succedit, ut sextum quinto, &c. ut res ipsa loqui-
 tur. Caput septimum per modum digressionis interpo-
 situm erat ut viam sequentibus muniret. Tempestas
 autem illa, quatuor ventis quos Angeli cohibebant signi-
 ficata, ad septimum hoc Sigillum pertinet; & ut ibi co-
 hibita est, ita hîc, Electis jam signatis, cap. 9. 4. im-
 mittitur. Connexio igitur sic se habet. Post deturba-
 tam in Imperio & orbe Idololatriam, & Christianismum
 publicâ autoritate munitum, & dejectos persecutores,
 &c. vidit Johannes hæreses Ecclesiæ incumbentes &
 mox in eam irrupturas, quæ tamen ad tempus coercitæ
 sunt, ut jam dictum f. ¶ *Factum est silentium in* f Dur.
 cœlo (vel, in cœlo tertio, vel, in Ecclesiâ^e, nempe mi-
 litante, quæ hîc describitur; neque enim in cœlo sunt
 strepitus & silentii vicissitudines^h.) *quasi mediâ horâ*,
 20. ὡς ἡμῶν ὥρα] *Fere per semihoram*, Be. Pi. h. e. per nota-
 bile temporis spatiumⁱ: vel, per modicum tempus^k. i Cot.
 30. ἡμῶν pro minimo tempore usurpavit & Menander, teste
 Polluce. Vide Tob. 11. 14. Infra *via* ὥρα pro tempore
 exiguo, 17. 12. & 18. 10, 16, 19. Pererius existimat
 septimum Sigillum præcisè in hoc silentio consistere,
 quod non placet f. Silentium hoc non est effectus hu-
 jus Sigilli, sed comes ||. Merito dixi (quod mihi im-
 putat Lawenus) Tubas necessariam habere connexio-
 nem cum Sigillo septimo, quod ex contextu liquet. Cum
 enim ad præced. omnium Sigillorum apertionem Visum
 aliquod subjicitur rem Sigillo significatam exhibens,
 40. quis non credat eundem & hîc morem servari, ideòque
 Rem seu Visum Sigilli septimi esse mysterium Tuba-
 rum? id quod Andreas, Aretas, L. Rib. Alcaf. Vieg. La.
 Jun. Graf. Bri. & omnes pro concessio habent; & meri-
 to: alioqui nihil erit in hoc Libro de ordine certi, sed
 quidvis cuivis pro libitu præponendum & postponen-
 dum, nullâ sensus Grammatici ratione habitâ^{*}. Qu. Quid * Med.
 sibi vult hoc silentium? Resp. i. Nullum hîc myste- 684.
 rium quæro, sed historicè accipio de brevi intervallo
 inter præced. & seq. Visionem Johanni concessio, ut ab
 horum contemplatione respiraret, & se ad nova *παύσεις*
 50. contemplanda præpararet, cessantibus paulisper coeliti-
 bus à suis hymnis. Pausa igitur hæc ad τὴν ὥραν Dra-
 maticæ actionis referenda est^m. 2. Alluditur hîc ad
 ritus Templiⁿ, ut ostendit mentio Altaris, Incensi, &
 Tubarum, quæ omnia Templi appendices erant^o. Dum
 sacrificia offerebantur, quæ prima pars *λεῖψος* fuit,
 Templum canticis instrumentisque musicis personabat,
 2 Chron. 29. 25, &c. At tempore Incensi omnia file-
 bant, (quò fortè alluditur Psal. 62. 2. & 65. 2 p.) & po-
 60. pulus tacitè secum precabatur, Luc. 1. 10. *ad semihoram*,
 i. e. toto tempore Incensi^q. Constat etiam, in sacris
 ubivis fere Gentium *Silentium* de Religione fuisse. *Fa-*
 vere *linguis*, dicebant^r. Et apud Veteres mos erat, teste
 Servio, ut *lumine incenso silentium præberetur* f. Si quis
 præter hunc sensum literalem requirat & mysticum, de-
 notare hoc possit stuporem fidelium ob tremenda judicia
 in Judæos jam infligenda, simulque sympathiam ipso-
 rum cum illis, &c. 3. [Hoc vult,] q. d. Non diu venti
 illi, de quibus actum cap. 7. 1. quievire. *Silere cælum*
 70. etiam Latinis dicitur cum cessant venti^v. 4. Significat
 pacem & quietem Ecclesiæ datam vel dandam^x, vel, 1.
 post Antichristi interitum^y; vel, 2. tempore Constan-
 tini^z, inter cessationem persecutionum, & ortum schis-
 matum atque hæresium, quod tempus brevissimum erat^a.
 Nam post paucos annos Licinius, contra pacta, novam
 excitavit persecutionem, & Arius horrendâ hæresi suâ
 tumultum excitavit longè maximum. Huic sententiæ
 favet, tum, quòd hoc pacis beneficium tam admirandum
 & ab omnibus celebratum non videtur Spiritus S. hîc
 præterire voluisse: tum, quòd hoc optimè congruit &
 cum

cum præcedentibus, præsertim cum clamore Sanctorum sub Altari vindictam flagitantium, quam Constantinus de tyrannis sumpsit, & cum seq. Tubis, h. e. Hæreticis. Antecessit enim hæc Ecclesiæ quies hæreticos potentiores, qui tyrannide & dominio politico errore suos propagarunt, statim post finem Synodi Nicenæ^b. 5. Attentam & tacitam hoc indicat expectationem^c; admirationem^d, & considerationem septem Tubarum & plagarum^e; quasi rerum magnarum, insolitarum & stupendarum^f, in quas & Angeli & homines beati prospicere expetebant^g; qualium rerum expectatio silentem efficit attentionem. Vide Job. 29. 9^h. Eccles. 9. 17. Act. 21. 40ⁱ. Dices, nihil adhuc ostensum est, quo commoveri poterant. Resp. Res maximas animo se agitare ostendit Deus hoc indicio, quod aperto Sigillo, nihil patuit; sed rem Sigilli continebat Deus quasi consilium iniens & maxima meditans, &c.^k. Res magni momenti sensum ferè, & præviâ præparatione, provenire solent. Et certè Deus, qui ad iram tardus est, non nisi veluti compulsus, gravem indignationem effundit^l.

2. Vidi septem, &c. Tis. &c. Septem illos (emphaticè, vel, de quibus mox agendum^m; vel, de quibus actum 4. 5. & 5. 6ⁿ. quod non placet^o.) angelos, &c. Be. Pi. Par. &c. Dei ministros. In Sigillis prodeunt Equi, hic Angeli, quia majus hic opus designatur^p. Erant hi Angeli, vel, 1. mali^q; nam & hi stant in conspectu Dei, 2. Reg. 22. Job. 1. sed ut accusatores, Job. 1. & servi, ad executionem judiciorum Dei^r; vel, 2. boni, & quidem primarii^s, sive interioris admissionis, de quibus diximus ad Matth. 18. 10^v. Deo proximi & familiarissimi^x, quibus cura hominum & Ecclesiæ a Deo demandata est^y. His Deus non utitur nisi ad res eximias^z. Septem esse dicuntur, vel, ut septem illis spiritibus cap. 4. opponantur; vel, ut denotetur hæreticorum multitudo & universitas^{aa}. ¶ Et data sunt illis septem tube] Singulis singulæ^b, ex benignitate Dei, ut hæc mala gradatim ingruant, itaque homines præmoniti & præmuniti sint^c. Hebdomas, sicut in rebus aliis, ita ubi plagarum est mentio, significat nihil deesse. Itaque implentur hic illæ Dei adversus Jacobi posteros minæ, Levit. 26. 28^d. In 7 Tubis consummatio seculi indicatur, & ut Jericho corruit, ita mundus corruet, ad sonitum septimæ Tubæ^e. Tubarum usus multiplex, 1. in festis & cultu Dei. Vide Psal. 47. 6. & 81. 3. & 98. 7, 8. & 150. 3. &c.^f. 2. in convocando populo^g, Jer. 4. 5. & 6. 1. Joel. 2. 15^h. 3. in bellis & periculis indicendisⁱ, Jer. 4. 19, 21. & 42. 14. Ezech. 33. 3. Amos 3. 6. &c.^k. Tubæ indicant pugnas futuras, Jer. 42. 14. Ose. 5. 8. & alibi^l. Tubis etiam publicantur edicta Principum^m. Significat, Angelos suo præconio, ceu Tubæⁿ, sententiam Dei in impios latam proclamatos^o, & statim executioni mandatos^p. Plerique volunt hos Angelos representare verbi Divini præcones^q, quorum est hominibus Dei voluntatem proclamare, non inconcinne quidem de sex prioribus, at septimus indubiè est Archangelus ille 1. Thef. 4. 16^r. Tube hic respiciunt, tum, 1. pios, quos præmonent, 1. Cor. 14. 8. tum, 2. impios, in quos Deus hostes convocatos immittit^s. Tube hic denotant, 1. res has gravissimas esse: tubicines enim sunt nuntii rerum magnarum, nec nisi magnis personis conveniunt; 2. consilium Dei, ut mortuus mundus aut ad poenitentiam excussetur, aut inexcusabilis reddatur. Quod hæ Angelis dantur, eo declaratur, nihil eos sine speciali auctoritate & mandato moliri^t.

3. Alius Angelus] Angelus precum Ecclesiæ, ut ex sequentibus intelligitur. Talis Angeli meminit Hebræus Liber Chafidin, & Tertul. De Oratione^v. De eo dicunt Hebræi in Elle Shemoth Rabba sect. 21. Synagoge singula seorsim precantur, cum autem omnes synagoge omnes preces suas consummaverint, Angelus qui precibus præficitur portat omnes preces, & facit eas coronas, & imponit capiti Dei, &c.^x. Angelum hic intelligunt, vel, 1. Angelos in genere, quorum ministerio preces nostræ Deo offeruntur^y; quod non placet^z: vel, 2. Ministerium Ecclesiasticum^{aa}; vel, 3. Constantinum M^b. vel, 4. Michaelē^c, cui tota Ecclesia commissa est^d; vel, 5. Christum^e, in quem unum quadrant quæ hic sequuntur^f. Hic solus & preces Sanctorum offerre potest, &

efficaciam illis dare^g: hic solus Pontifex est in Ecclesia^h. Omnes ritus hic usurpati respectum habent ad Pontificemⁱ, qui typus erat non Angelorum^k, sed Christi^l. Obj. 1. Christus nusquam Angelus absolute dicitur^m. Resp. Imò Angelus dicitur Gen. 48. 16. ut apparet ex collat. Gen. 28. 15. & 32. 9, 11. & Angelus federis, Mal. 3. 1ⁿ. Angelus autem hic nomen est officii, non naturæ^o, q. d. Legatus, ut alibi Mediator, Propheta, & Pontifex dicitur^p. Obj. 2. Hunc Angelum Johannes aliis similem facit dicendo, alius Angelus^q. Resp. Alius dicitur, specie scilicet^r. Obj. 3. Obstat quod incensum huic Angelo datum est^s. Resp. Et officium Mediatorum, & vires ad id necessariae, Christo dari dicuntur. Adde quod de Christo hic loquitur phrasibus Pontifici in terra congruentibus, nam in celo non sunt altaria, suffitus, &c. Describitur autem hoc loco Intercessio Christi, quæ hic inter apertionem Sigilli Tubarumque exhibitionem, & clangorem Tubarum, intervenit: eaque duabus constat partibus, respicitque, tum, 1.

populum suum, v. 3, 4. pro quo sollicitudinem suam monstrat, & antequam freena laxet sequentibus malis, pro iis intercedit, ut Deus nec peccata illis imputet, nec eos finat errorum fluctibus abripi; sed eos conservet, ne quid illis nocimenti inde obtingat, ut Luc. c. 22. v. 32. tum, 2. hostes suos, in quos projicit ignem, &c. v. 5. & postquam suis prospexerit, Angelos clangere jubet^t. ¶ Stetit (ut reliqui, nam & hic quodam respectu minister est: stat autem in loco summi Sacerdotis^u.) ante, &c. Em, &c.] Ad (vel, Ante, Er. Super, Pi. Cot. Apud, Be. Pi. Juxta, ut supra 7. 9^v.) altare, Mo. vel, 1. Holocausti, ut significetur, Christum Sacerdotem esse, simul & victimam super altare oblatam^x. Vel potius, 2. Suffitus^y; ut ostendit, tum thuribulum^z, tum, quod aureum mox dicitur, cum illud holocaustorum æneum esset^{aa}. Sensus, Ministravit Altari, aut Deo ante Altare^{ab}, tanquam summus sacerdos & advocatus Ecclesiæ apud Deum^b. Altare hic interpretor cultum Dei, cui in Ecclesia præfectus est Christus: ibi enim offerebantur dona & sacrificia, quæ cultus legalis summa erat^c. Per Altare pios animos intelligit^d. ¶ Habens thuribulum aureum] Ità Be. Pi. Er. P. Mo. Ca. &c. Per quod intelligit^e Christi cor^f, & corpus^g, mortale, quod oblatum est instar incensi^h, ut odor Deo suavissimusⁱ; vel, pretiosam Christi passionem & mortem^k, cujus æterno vigore coram Deo ipse Pontifex pro nobis apparet in coelis, Heb. 9. 24^l. Αἱματόν, &c.] Rectè, ut apparet ex v. 5^m, aliàs thus significatⁿ, ut 1. Par. 9. 29. & apud Herod. Theophrast. Galen. item Schol. Aristoph. & Ammon. [quorum verba vide in G.] Puto igitur hic & v. 5. legendum Αἱματόν, ità ut αἷμα sit Atticè dictum. Nam Αἱματός, acerra, thuribulum, in Glossario. Diximus supra solenne Judæis res Coeli per verba Templi exprimere, 1. Reg. 7. 50. מִן הַמִּזְבֵּחַ, Græcè θυσίαι, Latine thuribula^o. ¶ Et data sunt ei^p G.

(Nempe, à sedente super Thronum^p. Odores dari solebant per alium ei qui incensum faciebat, ut patet ex Massecheth 7^q.) suffimenta, vel incensa, (id est, aromata^r;) multa, (Notat & copiam & varietatem aromatum^s. Designant hæc, vel, 1. Christi merita^t, sufficientia & superfluentia^u; vel, intercessionem^x: vel, gratiæ & bonitatis plenitudinem, ipsiusque spiritum pro nobis intercedentem, & nos regentem atque mirabiliter moventem^y. Vel, 2. preces & gemitus militantis Ecclesiæ^z, quæ sunt instar suffitus, Psal. 141. 2. Deo gratissimæ. Mos enim erat ut dum Sacerdos suffitum adoleret populus foris in Atrio precaretur, ut hæc simul ad Deum sursum ascenderent, typus nempe & res typo adumbrata^{aa}.) ut poneret (vel, daret, Pi. Dare in arcam^{ab}. vox propria sacris^b. Dare & ponere se matud explicant^b G. apud Latinos, Græcos, & Hebræos^c.) ea cum (Ellipsis particulæ quæ^d, vel, cum, ut Levit. 26. 42. Federis mei Jacob, &c. i. e. cum Jacob, &c. Deut. 32. 43. Cantate gentes 10, i. e. 10, cum populo ejus, ut Rom. 15. 10. exponitur^e.) precibus (ut scilicet eas Deo offerret^f, eique acceptas redderet^g. Al. Pro negotiis legendum negotia^h. Sic legit Vulgatus cum vertit, de orationibus. Est enim locutio in qua permiscetur significans & significatum, q. d. Accepit multos suffitus, ut eos suffitus, qui sunt Sanctorum omnium preces, injiceretⁱ Ca. sic G.

in altare. Sic supra 5. 8. *suffitus* dicuntur esse *preces*. De tali permixtione membrorum comparationis diximus ad Matth. 23. 25. & Heb. 11. 15. Vel, de *preca-*
tionibus, Er. sic Par. ex Vulg. materialiter, ut Gen. 4. 4. de *primogeniis*, & Prov. 3. 9. de *substantia nostra*; vel, quia non offert omnes, sed de omnibus eas quæ legitime concipiuntur: sæpe enim sancti non rectè petunt. Quod subtilius videtur. Est hic Ellipsis præp. *de*, vel *cum*. Potest tamen sine Ellipsi intelligi, quod Christo sint dati *suffitus*, *ἵνα δώσιν*, quos daret, h. e. adderet, conferret, precibus Sanctorum; ut *suffitus* hic sit gratiofitas, h. e. meritum Christi, quo preces acceptæ fiunt. *m.* *Sanctorum omnium* (nempe, in terris degentium, fide-
 lium confessorum Evangelii; qui ab impiis vehementer afflicti, ipsorum punitionem suamque liberationem optabant. *P.* *Omnium* dicit, quia nullum sanctum negligit. *f.* *super altare aureum quod erat ante thronum*, *Pi.* *sim.* *Be.* &c. Altare hoc erat thymiamatis sive incensi, quod deauratum erat, Exod. 30. 3, 6, 7. quod *ἁγίων* dicitur, quia non victimarum tantum, sed quicquid Deo offertur, dicitur *ἁγία*. Hoc autem Altare figurabat, vel Christum, qui & Sacerdos, & Hostia, & Altare, est: vel, Divini beneplaciti decretum, ut preces in Christi nomine offerrentur simulque gratæ essent. Sicut ara *Suffitus* propinqua erat *Adyto*, & ante Sanctum Sanctorum; ita hic ostenditur propinqua Dei Solio, quod *Adyto* respondet.

4. Et, &c. καὶ ἀνέβη—*ἦ* *προσευχῆς*, &c.] Dictum Hebraico more pro *ἦ* *προσευχῆς* de quo vide quæ diximus ad Col. 2. 2. Puto Latinum hic legisse *ἦ* *προσευχῆς*, & rectè. Nam in talibus numerus Singularis & Pluralis usurpantur promiscuè. Et subauditur *ἦ* *ἔστι* ante illud *ἦ* *προσευχῆς* explicatur enim quod Visum illud tetenderit. [Sic vertunt:] *Et ascendit fumus incensorum orationibus* (vel, *precibus*, vel, *ad preces*, Par. vel, *de precibus*, Ex. vel, *cum precibus*, Be. *Pi.* ut v. 3. c. vel, *supplicationum*, Ca.) *Sanctorum*, &c. *Mo.* &c. q. d. Ad Deum pervenit: h. e. Preces illæ Deo gratæ sunt, & ab eo exauditiæ. Id enim significat *ascendere in conspectum Dei*. Act. 10. 4. Confer Exod. 3. 9. Deus delectatus assiduâ Christianorum pietate non ultra cohibere voluit iram suam adversus Judæos, quorum tanta in Christianos crudelitas fuerat.

5. Et accepit—*thuribulum*, (jam vacuum, post suffitum factum.) & implevit illud de igne altaris, (Nempe holocausti, sive victimarii, quod ex potissima parte *ἦ* *ὁλοκαυτωμένων* dicitur: nam in illo ignis perpetuus alebatur, in altero nullus. *Al.* De igne qui erat in aliis thuribulis Altari impositis.) & misit (vel, *abiecit*, Be. *Pi.* *effudit*, G.) in terram] id est, In homines terrena sapientes: vel, in visibilem Ecclesiam, quæ terra, cap. 7. 1. in qua sunt arbores & herbæ, tum virentes, tum marcidæ: eadem *ager* dicitur, sive mundus, Matth. 13. *P.* *Ignis* hic significat, vel, 1. Spiritum Sanctum. Ut enim ignis ille sacrificialis, 1. celestis erat, 2. Chron. 7. 1, 3. 2. semper conservabatur, Levit. 6. 13. 3. accendebat thymiamata: sic Spiritus S. 1. de coelo est, 1. Cor. 2. 12. 2. nobiscum manet in æternum, Joh. 14. 16. Esa. 59. 21. nec extinguendus est, 1. Thes. 5. 19. Idem effusus est specie ignis super Apostolos, Act. 2. 2. & donis suis instruit, tum Ecclesiam ejusque membra, tum inprimis ministros, ut insigni virtute Evangelium doceant. Sed hæc sententia, nec scopo congruit, nec seq. effectis, ut videbimus. Vel, 2. iram Dei, qui est ignis consumens, cuius ira passim in Prophetis ignis est. Vide quæ ad Marc. 9. 49. Notat judicia à Deo immixta in terram, nempe Judæam, ut *ἦ* sumitur in hac parte Apocalypseos. Sic ignis in Hierosolyma effunditur, Ezec. 10. 2. Hoc ritu indicat quorum spectarent preces illæ, quas ad Deum committentes grato odore perfuderat; scilicet ad vindictam in Terricolas impetrandam qui Sanctos occiderant. *Ignis* hic notat judicia gravissima & spiritualia in Ecclesiam effusa: *incenso* enim *ascendenti* cum precibus Sanctorum opponitur *ignis descendens*, tanquam abjectio & repudiatio precum aliorum. *Ignis* hic ab altari sumptus notat divisiones & contentiones, circa res, non civiles, sed spirituales, Luc. 12. 49, 51, 52, 53. collat. cum Matth. 10. 34, 35, 36. ex zelo erroneo, superbia, &c.

Ignis hic est turbarum quæ prædicationem Evangelii sequuntur. Cui obstat, quod de hoc igne Pontifex *suffitus* suos prius accenderat. Sed docere voluit Spiritus, eandem Christi mortem credentibus cedere in salutem, & rebellibus ac profanis in majorem condemnationem. Confer 2 Cor. 2. 16. Ex uno eodemque & altari & thuribulo, unus idemque ignis, tum sursum mittit suavem suffitum, tum deorsum iram consumentem: ignis hic electos fovet, purgat, corroborat; hostes autem exurit. A Christo est & Sanctorum acceptatio, & ira in mundum, &c. Signum hoc est datum tubicini, qui stabant id ipsum expectantes, ut pergant ad executionem, & judicia cap. 7. cohibita inducant. Et facta sunt (scilicet ex Throno seu Adyto Templi, c. 4. 5. *m.*) *tonitrua* & *voces*, (id est, voces tonitruui, aut cum tonitruo, ut supra diximus, 4. 5. ut & sit *ἡ ἐκρηγνὺς* pro hoc est; vel potius, *ἡ ἡρῶν* *P.* Pro *ἡρῶν* & *ἡρῶν* est *ἡρῶν* *ἡρῶν*, 6. 1. 4.) & *fulgura* & *terremotus*] His verbis describitur oraculum *Bath Kol*, i. e. *Filia vocis*, seu *tonitruui*, quo Deus olim in Veteri populo responsa dabat, eodemque hic precibus Sanctorum annuit. Scilicet Deus ut Legem tulit, Exod. 19. 16. ita ut plurimum cum tonitru placita atque oracula sua edebat, ut Joh. 12. 28. Apoc. 4. 5. & 6. 1. & 10. 3. Sic & *terremotu* annuebat Deus Apostolorum precibus, Act. 4. 31. Vide & 2 Sam. 22. 7, 8, 9. collat. cum Psal. 18. Significantur hic varii eventus prædicationis Evangelii, & quidem iidem qui prius apertione 1, 2, 3, 4, & 6. Sigilli significabantur, sed generatim tantum, ut dixi, h. e. conciones Apostolorum cum læto successu, & inde consequentes persecutiones, hæreses, &c. Spiritu Sancto mundum ejusque scelera arguente, sunt *voces*, h. e. validæ concertationes, *tonitrua*, dum viri igne Spiritus Dei correpti, invito mundo, Christi mandata urgent, ut in tonitru ignis nube inclusus per vim erumpere conatur; *fulgurationes*, dum miracula & conspicua Dei judicia mundum perlustrant; *terremotus*, i. e. concussiones validæ imperiorum, &c. *Tonitrua* hæc terribia lamenta sunt & celestis increpationis verba, *voces* exhortationes, *fulgura* miraculorum coruscationes, *terremotus* ingens mortalium tumultus & conquassatio, ex quibus alii ad pietatem, alii contra ad infidelitatem, permoti sunt. *Al.* Hæc omnia significant novas à Deo minas venisse, per multa nempe ostenta, quæ memorat Josephus, & in Chronico Eusebius, partim etiam Tacitus. Sic *fulmina* & *tonitrua* in Minarum sensu etiam supra habuimus 4. 5. Ad *disparis* rectè referas *visas* in celo concurrere *acies*, & arma *rutilantia*, ut Tacitus loquitur, *gladium igneum*, ut Josephus, & quod subito igne colluxit Templum; ad *ἡρῶν* & *ἡρῶν*, vocem in Templo auditam, *Migremus hinc*, ad *terremotum*, quod porta ænea sponte patuit. Vide Joseph. 6. 31. & Tacit. Histor. 5. *Tonitrua*, &c. interdum quidem indicia sunt Dei preces exaudientis, ut 1 Sam. 12. 16. hic autem tremendum aliquem effectum designant: ut liquet, 1. quia sequuntur projectionem ignis in terram; 2. quia antecedunt clangorem Angelorum, qui hætenus cohibiti sunt, nunc missi, &c. 3. ex collat. Apoc. 11. 14. & 16. 18. Prænuncia hæc sunt ingentium calamitatum, & tremendorum judiciorum Dei, in impios, quæ in gratiam piorum sub illorum tyrannide gementium & precantium excitat Deus adversus oppressores Ecclesiæ. Notatur hic vindicta Dei in Judæos, &c. vel potius, in Imperium Romanum. Sacro [autem] sic peracto, & Deo voce tonitruui Sanctorum precibus annuente, sequuntur Tubæ, quarum Epocha sive initium erat mox à morte Juliani, ultimi ex Imperatoribus Ethnicis circa annum Christi 365.

6. *Angeli*, &c.] Qui ad gubernandas Tubarum plagas, adhibitis ad gerendum per quos Deus decreta sua exsequi visum hominibus, constituti sunt. Angeli igitur in his Visionibus eorum locum tenent quibus ad res gerendas à Deo præponuntur; quodque communibus operis tam Angelorum quam hominum geritur, id Angelis authoribus, tanquam auspiciis & ducibus, geritur. Sex primi Tubicines sunt Apostoli & præcones verbi sequentes, septimus autem est Archangelus. Preparaverunt se (Nempe, accipiendo iulas suas, easque ori admovendo. Deus, cum homines aut Angelos

1 Cor.

Rib.

Dur.

G.

Dur.

Idem.

Cor.

Angelos operum suorum instrumenta habet, gradatim procedit præluditque operi, non autem simul & semel id præstat¹. Hæc præparatione mora quædam significatur Divinæ ultionis, ut peccatores agant poenitentiam, &c.^m) *ut clangerent*] Ordine scilicet, five unus post aliumⁿ; ut signum darent pugnae Dei in Judæos^o. Hæc autem de Angelis certè memorantur ad imitationem fidelium, & præcipuè Ministrorum; à quibus sub hac figura exigitur, 1. Ut tubas habeant, h.e. dona; 2. ut vocationem habeant à Deo; 3. ut parati sint ad opus suum, & in eo cauti, fideles, & diligentes; 4. ut ordine procedant, &c.^p. Locus hic de Prophetia Tubarum obscurus est^q. In Sigillis bellī, famis, pestis, &c. aperta fit mentio. In Tubis autem & Phialis res obscurissimis typis involutæ sunt, quia in iis maximæ quæque res tractantur. Nam pro rei momento clariores vel obscuriores esse typos æquum est^r. Ad illustrationem hujus Prophetiæ nonnulla præmittenda sunt: 1. Incipiunt Tubæ à pace per Constantinum M. Ecclesiæ reddita, & desinunt ubi Antichristi ruina incipit. 2. Hæc Prophetia respicit illam de Bestia, cap. 11. 7. & cap. 13. & illi prorsus contemporanea est, & eodem tempore circumscripta: unde constat, hanc respicere Ecclesiam & probationes spirituales. 3. Quinta Tuba Antichristum ejusque patefactionem manifestè respicit, ut constat ex collat. v. 13. hujus cap. & 9. 4. Scopus præcipuus hujus Prophetiæ est, ostendere defectionem Ecclesiæ gradatim factam in doctrina & cultu Dei, simulque tanquam effectum illius, plagam aliquam, tum spiritualement, tum etiam temporalem, immisam in mundum; & ad eorum probationem, in ipsos fideles, præsertim sub Antichristo, cujus profectui & augmento hæc plagæ viam muniunt, vel, Ecclesiam debilitando, vel, Imperium concutiendo, ut clariùs patefit cap. 11, 12, 13, & 14. Verum non tam particulares res aut personas designat, quàm generalem Ecclesiæ statum & eventa omnis generis. 5. Diversi status Ecclesiæ in Imperio comparantur mundis diversis, & illius everfiones aut corruptiones mutationibus mundi, cum tamen sola Ecclesia five religio hanc mutationem subeat. Tres autem in hoc Libro mundi memorantur tanquam successivè everfi per tres principales Prophetias, Ethnicus sub 6. Sigillo, Christianus sub Tubis, Antichristianus sub Phialis. 6. Summa est inter Tubas & Phialas similitudo. Ex utrisque prima est in Terram, secunda in Mare, tertia in Fluvios, quarta in Solem: quinta Tuba Antichristum ponit in Throno, quinta Phiala effusa est in Thronum Bestiæ: sexta Tuba solvit Angelos ad Euphratem, sexta Phiala Euphratem exsiccatur. Unde apparet, iisdem methodis & gradibus procedere, tum ruinam Antichristi, tum Ecclesiæ liberationem, quibus ille crevit, hæc autem obscurata est. Et propterea, sicut excidium Antichristi cum mundo suo manifestè per Phialas notatur, ita hic mundus, per Tubas everfus, intelligendus est de visibili Ecclesia, super cujus ruinas mundus Antichristianus erectus est, idq; sub Tubis ut liquet; neque enim mundus ille everti antè potuit quàm ædificatus esset, nec ædificari, nisi postquam mundus Christianus & extructus esset & deficere cœpit. Ex his constat, tum, 1. defectionem Ecclesiæ, & ortum ac patefactionem Antichristi præcipuum esse Tubarum scopum; tum, 2. Terram, Montes, Aquas, &c. aliquid esse in Ecclesia iis analogum. 7. Primæ quatuor Tubæ non designant ortum & patefactionem Antichristi, quæ sub quinta Tuba fit, quod magnam in hac Prophetia lacunam pareret; sed primas Ecclesiæ calamitates postquam mundus jam Christianus factus est, quibus via Antichristo munita est, & mundus ad eum recipiendum per gradus præparatus est. Et hac de causa distinguuntur hæc Tubæ à tribus sequentibus, quæ historiam Antichristi revelati continent. Ex dictis colligitur, 1. Tubas designare statum Ecclesiæ cum ordine temporis & per successionem, &c. 2. Illas non præcipuè denotare mutationes temporales in Imperio, in poenam præcedentium persecutionum, sed mutationes & plagas spirituales in Ecclesia visibili; quæ tamen phrasibus judiciorum temporalium exprimuntur, quomodo & altercationes Ecclesiæ cum Hæreticis phrasibus bellicis significantur. Sancti enim hæc mala patiuntur dum totus mundus triumphat^t. 8. Harum Tubarum

† Dur.

quatuor primæ angustiorum & minorum plagarum sunt; utpote quibus, Orbi Occidentali five Latino maximam partem incumbentibus, sanandis fuit Episcopus Romanus, dehinc Orbi saltem isti in caput futurus. Quarum imaginibus ritè accommodandis observetur, Universitatem Romanam cum reliquis Orbis Imperiis à Spiritu Sancto tacitè assimilari Systemati Mundano, cujus partes sunt Terra, Mare, Flumina, Cælum, Stella: eâ ratione, ut Imperii cujusque Systema suam Terram habeat, h.e. imum quoddam & Basin cui totius politiæ moles incumbat; suum Mare, i.e. Ditionis amplitudinem seu extensionem; sua Flumina, h.e. Magistratus provinciales cæterosque ditionis administratos, quorum alvei sunt ipsæ provinciæ; Solem denique aliasque Stellas in Supremæ potestatis cœlo. Quod autem passim de Tertia parte Arborum, Maris, Fluminum, Cæli, inculcatur, id de finibus Romani Imperii accipio, tertiam Orbis terrarum Johannis ævo cogniti partem ambitu suo complectentis. Id quod ex eo probari posse videtur, quod postea cap. 12. Draco ille septiceps decacornis (id est, Imperium Romanum Ethnicum:) tertiam partem Stellarum Cæli caudâ suâ traxisse & in terram abjecisse dicitur; id est, tertiam partem Principum & Dynastarum Orbis Imperio suo subjecisse^t. Al. Quatuor primæ Tubæ (quæ comparatæ cum tribus sequentibus sunt Væ minora) designant declinationem & labefactionem Ecclesiæ, idque per 320 annos, vel circiter, à tempore Constantini M. usque ad revelationem Antichristi. 9. Quod de Sigillis diximus, id & in Tubis locum habet: Prima Tuba non prorsus definit abique, cum secunda incipit, &c. sed omnes aliquomodo simul sunt atque operantur, & prima aliquo modo duravit usque ad ultimam; sed qualibet Tuba rem suam respicit quoad ortum & fastigium, vel patefactionem, mali in ea designati^t. Quid tres primæ Tubæ designant, colligi possit ex igne in singulis. Ignis autem seditionem rebellionemque aptissime significat. Vide Jac. 3. 5, 6. Erant autem apud Judæos duo hominum genera qui Remp. turbabant. Στασις, seditiosi, qui rebellionem in Romanos excitabant, & Ζηλωται, zelotæ, qui in obsidione, aut proximè ante illam, omne genus crudelitatis in suos exercuerunt. Illorum seditionibus irritati Romani gravissima illis mala intulerunt sub Albino, Floro, &c. quæ per quatuor primas Tubas hæc significantur. Tres ultimæ Tubæ extrema denotant mala quæ Judæi in obsidione perpeffi sunt ||.

Med. 569.

† Dur.

Ham.

7. Et primus, &c.] Sicut primus Equus supra causam ostendit cur tres alii equi sequantur, ita hic primus Tubicen causam explicat cæterorum^v. ¶ Et facta est grando & ignis mista in sanguine] Typus hic conjunctus est, & hæc tria unam rationem habent, & designant tempestatem aeris, summamque calamitatem Terræ atque plantarum. Pluit grandine, igne, sanguine^x. Sanguis & cum grandine miscetur & cum igni^y. Corruptissimi aeris nota est si sanguis depluat^z. Grando inter iræ Divinæ flagella numeratur, Psal. 18. 14. & 78. 52. &c. & de poena gravissima dicitur, Esa. 28. 2. & 30. 30. & 32. 19. Ignis afflictionem (quæ & ignis dicitur 1 Pet. 1. 7. & 4. 12.) penetrantior reddidit & terribiliorem. Sanguis horrorem metumque omnibus injicit, tabo lualoreque omnia foedans^a. Ignis cum grandine conjungitur, hic & Exod. 9. 23. Psal. 18. 13, 14. quia Grando cum fulmine, in calidioribus præsertim regionibus, esse solet. Sed sanguinem hic præter naturam addit Johannes, ut Imaginem totam hoc indicio ad eadem spectare innueret^b. Alluditur hic ad plagas Egyptias^c, & hic, ut ibi, plagæ paulatim ingravantur, ut homines terreantur & relapsant^d. Hæc autem accipienda sunt, vel, 1. literaliter^e, de fulminibus & exhalationibus ignitis, & lapidibus grandinis, quibus miscebitur pluvia sanguinea^f, quæ fieri incipient ante ultimum judicium, & ante Antichristum^g; vel, 2. mysticè, ut ostendunt, 1. sequentes Tubas, quæ mysticè omnino accipiendæ sunt; 2. scopus Apocalypseos, qui est maximas mundi mutationes prædicere; 3. quod nulla unquam fuit talis tempestas, in qua hæc mixta sunt. Quare omnes Allegoricè accipiunt, diversis tamen modis^h. Grando dura animorum obdurationem significat, ut & infra 11. 19. & 16. 21. Ignis sanguineus iracundiam sanguinariam satis aperte notat. In MS. est μωρ-
Gggg 2

Cor. Rib. fia. Cor. Cot.

Cia.

Med.

570.

Dur. For.

Rib.

La. ex.

Arct. &

Rib. Me.

Mc. La.

La. fia.

Rib.

Cia.

piva, ut hoc ad *grandinem* non minus quam ad *ignem* referatur¹. Symbola hæc sunt iudiciorum Dei^k. Significanc autem hæc, vel, 1. contradictiones^l, & persecutiones^m, five Judæorum contra Apostolos ubique locorumⁿ, five Imperatorum Ethnorum contra Ecclesiam^o, usque ad Constantinum M.P. [de quibus vide Cot. fusè hic differentem.] Vel, 2. ultionem Dei in Judæos^q. Terra hic est Judæa. In eam immittitur Divinitus durities animi & iracundia sanguinaria, quæ duo ita eo tempore in Judæis apparere ut nunquam in ullo populo magis^r. Vel, 3. poenas gravissimas Orbi immittendas per mutationem tempestatum anni, &c. f. Vel, 4. Terribilem & cruentam illam Gentium Septentrionalium irruptionem in Territorium Orbis Romani^t, pleraque illius provincias vastantem, idque sine intermissione^v; & magnates plebeiōsque prostermentem atque absumentem^x, per annos 15^y, imò ferè 45^z. De qua sic loquuntur Scriptores quasi hunc Apocalypsoos locum exponere vellent. Ammianus Marc. l. 26. c. 5. Hoc tempore, inquit, velut per universum Orbem Romanum, Bellicum canentibus Buccinis, excite seivissimæ Gentes limites sibi proximos persultabant, &c. & cap. 14. Horrendi tremores per omnem Orbis ambitum grassati sunt subito, quales nec fabula nec historia nobis exponunt. Paulo post lucis exortum densitate præviâ fulgurum acris vibratarum tremefacta concutitur omnis terreni stabilitas ponderis, &c. a. Et Nicephorus Gregoras l. 2. c. 7. de Scythis agens, Ut, inquit, terrores de celo sepe hominibus à Deo incutiuntur, ut fulmina, incendia, & crebri imbres, &c. ita hi à Deo asservantur Septentrionales & Hyperborei terrores, ut pro pœna, quando & quibus Providentiæ visum fuerit, immittantur^b. Initium hujus Tubæ, donec certius quid constiterit, ducam à morte Theodosii primi, id est, ab anno Christi 395. tanquam sexti Sigilli definientis & primæ Tubæ incipientis communi quodam termino; quod tunc Idolarchia Romana jam prorsus disturbata atque excussa fuit, & Religio Christiana de diis Gentilium planè triumphasse videtur. Huic sententiæ confirmandæ facit, tum, quod *Grandinis* imago ad hostilem impressionem spectat, Esa. 28. 2. & 30. 30. tum, quod habet Achmetes de significatis *Grandinis*, *Ignis*, & *Arborum*, Cap. 191. Nix, grando, gelu, ærumnas, solitudines, & tormenta, portendunt. Grando alicubi delapsa hostilem impressionem designat. Idem 159. & 160. Ignis, afflictionem, bellum, interitum, significat. Item in cap. 151. Persæ, Indi, Ægyptii, Arbores de hominibus, præcipuè Magistratibus, proceribus, & viris amplissimis, interpretantur^c. [Hæc de quarta sententia.] Vel, 5. Rixas & contentiones atque divisiones in Ecclesia & inter Episcopos ortas, quæ acres erant & fervidæ; frigidam tamen grandinem, & gelidos *χειμα*, propriūque affectuum, imbres emittebant. Ignis autem & grando dicuntur mista fuisse sanguine, tum, quia hoc igneæ contentionis malum etiam sub Ethnicis persecutionibus exerceri cœpit, ut liquet in Victore Episcopo Romano; tum, quia in illis ad sævitiā tandem & effusionem sanguinis deventum est, & pastores superbiam & tyrannidem spirare incipiebant, de quo vide Euseb. Hist. Eccles. 5. 24. & 8. 1. & Socrat. Hist. Eccles. 1. 34. d. Vel, 6. hæreses^e; vel, illas circa & post Johannis tempora exortas^f, quales Nicolaitæ, Simoniani, Basilidiani & Saturniniani^g, Gnostici^h, [de quorum blasphemis vide Clu.] vel potius, posteriores, illas inprimis Arii & Macedonii: ut suadent, 1. magnitudo mutationis & periculi Ecclesiæ ab illo malo, ut non verisimile sit illud hic prætermitti, dum mala minora memorantur, nec alius ei locus commodus assignari potest; 2. series & tempus hujus mali, quod primum est post pacem Ecclesiæ sub Constantino; 3. quod hæc hæresis multos insignes bonosque viros, Imperatores, Episcopos, &c. saltem ad tempus, abripuit, totūque ferè Orbem infecit; 4. quod hæc viam Antichristo munivit, ansamque Episcopis Romanis dedit majorem sibi potestatem sumendi & controversias sibi oblatas definiendi, &c. 5. natura hujus mali aptè his verbis significata. Grando dicitur, ob impetum & violentiam & frigus quod inducit in amore Dei ac proximi, & quod steriles reddit homines in praxi pietatis, &c. Ignis, ob contentiones, divisiones, & exacerbationes inde ortas; Sanguis, ob cædes & persecutiones Arianorum

quæ longè gravissimæ erantⁱ. Ut grando frugibus¹ Dur. noxia, ita hæc hæreses noxiæ erant Ecclesiæ. Et ut grando interdum fulgure & igne quasi miscetur, ita hæretici sua somnia miscuerunt cum divinis oraculis. Sanguis illis admixtus notare possit atrociam eorum scelera, &c.^k. ¶ *Missum est in terram*] i. e. Vel, in Judæam^l: vel, in Ecclesiam visibilem^m, quæ, Terræ instar, arbores suas fert alitqueⁿ: vel, in veritates fundamentales, sine quibus Ecclesia subsistere nequit, quales illæ sunt de Persona, Naturis, atque Officiis, Christi: siquidem terra in Mundo & Pagano, cap. 6. & Antichristiano, cap. 16. illorum fundamenta denotat^t. ¶ *Et, &c. Καὶ τὸ τρίτον — ἡ γὰρ*] Et tertia (sub. pars, Er. Be. Pi. Synecdoche, quæ explicatur infra 13. 12°.) arborum concremata, five exusta, est, Er. Be. Pi. &c. Arbores significant, vel, Apostolos & Doctores eximios^p: vel, Magnates & divites^q, ut apparet ex Esa. 2. 13. & 14. 8. & 37. 24. Zach. 11. 2. & ex Achmete^r: vel, Professores pietatis, vel scientiæ, vel virtute, vel autoritate, eminentes^t. Arethas, quem Vetus sequitur, [& hunc Grotius more suo] ante hæc verba legit, *καὶ τὸ τρίτον ἡ γὰρ ἡ γὰρ*. [Quod sic explicat:] Et tertia pars (Non conjunctim sumpta, sed mistim & sparsa, v. g. aliqua in Hispania, aliqua in Italia, &c.^v.) terra (i. e. in Judæa habitantium^x. Al. Illa scilicet loca, in quibus erant pessimi incolæ & maximi persecutores fidelium^y.) combusta fuit, La. vel, inflammata eo fumo^z. ¶ *Omne fenum* (vel, gramen, Be. Pi. &c.) viride combustum est] *ἡ γὰρ* Hellenistis herbam significat^a, ut ex Gen. 1. & 2. & 3. notum est^b. *χλωρὸν* modò pallidum significat, ut supra 6. 8. modò virens. Significationes pro materia distinguendæ. [Sensus,] Quod maximè viride, i. e. probum, esse debuit, id quoque inflammatum est. De viridi in hoc sensu vide Luc. 23. 31. Significat Sacerdotes, qui modestiæ & pacis studio anteire cæteros debuerant. Et est mystica explicatio ejus quod habemus Exod. 9. 24. Multa enim hic est ad Ægypti plagas allusio^c. Magnam sterilitatem indicat, quasi terra amœna in desertum versa esset^d. Ex analogia facile colligitur^e, Herbas de plebeis capiendas^f, quando, ut hic, cum Arboribus componuntur^g. *Herba viridis*, five tenera, notat eos in quibus verbum Dei non egerat radices, juxta Marc. 4^h. Al. Significat potius viros pios, ex collat. Ezech. 20. 47. cum 21. 3. ubi arbor viridis & arida explicatur de justo & impio, & ex Luc. 23. 31. & Apoc. 9. 4. ubi gramen & res viridis opponitur eis qui non signantur. Hic ergò Christianos in Judæa denotat, in quos seditiones Judæorum graviter incubuerunt, &c.ⁱ. Al. Graminis arborumque exustio significat defectionem vitæ spiritualis, omnisque succi veri Christianismi; tum in imbecillibus, ut gramine, tum in validis, ut arboribus^k. Al. Hæc Tuba & plaga ad literam intelligenda est; 1. quia ejusdem generis est cum septima Ægypti plaga, Exod. 9. 18, &c. quam nemo mysticè intelligit. 2. Quia hæc plaga minus calamitosa est quàm quinta, v. 13. quæ tamen animas non lædit, sed corpora sola, & hæc ad tempus tantum, neque ad mortem, cap. 9. 4, 5. Igitur hæc Tuba non intelligenda est de Bellis quæ corpus, nec de Hæresibus quæ animam, perdunt. 3. Quia arbores & gramen viride non sunt homines, quia illas non lædebant locustæ, sed homines tantum, cap. 9. 4. Pariter & Tuba secunda, tertia & quarta, literaliter accipiendæ sunt. Hæc porro quatuor Tubæ nondum, ut puto, impletæ sunt, sed adhuc expectantur; ut ex eo constat, quod sextum Sigillum (quod idem est cum Prophetia Christi, Mat. 24. 29. in specie saltem, si non in individuo, quæ Prophetia ad literam implenda est: adhuc expectatur, [quod tamen alii minimè concedent, ut patet ex dictis ad cap. 6.] ideoque septimum Sigillum, in quo sunt Tubæ, nondum impletur. Quin & obsignatio servorum Dei [cap. 7.] adhuc expectatur¹. [Sed de his judicet Lector partim ex dictis, partim ex dicendis cap. seq.] 8. Mons magnus igne ardens missus est in mare] Crescunt paulatim terrores & prodigia^m. Mons ardens, Jer. 51. 25. Montis jaciū in mare est, Psal. 46. 2ⁿ. Montes transferri possunt, 1 Cor. 13. 2. & in mare præcipitari, Mat. 17. 20°. Mons, &c. i. e. globus qui-

^p Rib. Me. dam igneus p. *Mons* iste est, vel, i. Antonia arx vicina Templo. Nam arcibus dare *montium* nomen frequens Prophetis, Esa. 13. 2. Ezech. 38. 20. Mic. 1. 4. & 3. 12. & 4. 1. Amos 6. 1. Abd. 8. 9. Rursus per *arces* intelliguntur ii qui in arcibus habitabant, ut iisdem locis apparet. Quare sicut per *montem* intelligenda Antonia, ita per *Antoniam* milites qui in Antonia erant, qui omnes magna cum ira effusi in populum Hierosolymitanum, qui hic *maris* vocatur nomine, ut supra 7. 1, 3. (ubi dicta vide:) & 4. 6. & Dan. 4. 2. Res quæ hic prædicatur eadem narratur ab Jo. Antiq. 20. 4. Bel. Jud. 1. 20. 1. Vel, 2. magna illa multitudo seditiosorum in Galilæa (quæ hic per *mare* designari possit, respiciendo ad mare Tiberiadis:) quos Vespasianus à Nerone missus subjugavit & maximâ clade affectit. Vel, 3. Diabolus †, ut volunt Primas. Bed. &c. & plerique Interpretes, Pontificii & nostri †, qui *mons* dictus ob superbiam, *magnus* ob potentiam †, *ardens* ira & invidia †, ob prædicationem Evangelii †; *missus in mare*, i. e. in amarum & inquietum hoc seculum †, in mundum seu corda reproborum †; vel, in populos & principes, impellendo eos adversus Christum & Ecclesiam, &c. Sed nimis generalis est hæc expositio. Et à principio Diabolus hoc fecit, ut obscuro typo id representari Johanni necesse non fuerit. Vel, 4. Urbs Roma, hic per *montem* significata, quomodo & Babylon, Jer. 51. 25. Confer Esa. 13. 2. *Mare* Mundi politici, ut dixi, est Ditionis amplitudo, ut patet ex collat. Esa. 19. 5. Jer. 51. 36, 44. Ezech. 31. 4. Inde Imperia apud Daniele ex *Mari* ascendunt, i. e. ex Ditionis amplitudine oriuntur. Quod *Mons* hic in *Mare* projici dicatur, *τὸ πρῶτον* est figuræ, cum non aliâ ratione Mons Mari nocere posset quàm si in ipsam projiceretur. Hoc vult, Romæ semel iterumque captæ, spoliatæ, & hostilibus flammis ardentis, clades in *amplitudinis ditionis jurisdictionisve Romanæ* interitum erupit, provincias ejus, præ capitis sic afflictæ debilitate, jam pro libitu rapientibus, atque in nova Regna discerpentibus, Barbaris, &c. Vel, 5. potestas Imperatoria, quæ *ardens* dicitur & *missa in mare*, i. e. in multitudinem populorum, ut Jer. 51. 36, 42. ob sævissimas persecutiones & lanienas quibus & Christianos & populum suum totumque ferè orbem afflixit. Vel, 6. Bellum, quod molem suam habet: *Mons magnus*, i. e. bellum asperum, *ardens*, asperissimum & formidolosissimum, longè acrius illo Sigilli secundi, sæviens instar ignis; *conjectus in mare*, à Deo nempe irato immixtus in Ditiones & principatus hujus seculi, qui Maris instar agitantur perpetuò, suosque patiuntur æstus & reciprocòs casus. Bella hic designantur majora quàm unquam aliàs, summi in Mundo motus, immensæ strages, Reges regnis suis pulsi, Roma à barbaris everfa, Ecclesia maximè laborans, &c. [Particularem motuum & bellorum designationem vide in Cot.] Vel, 7. insignis aliquis hæreticus †: vel, classis Encratarum & Montanistarum, & Cataphrygum, qui *monti ardenti* & *lucido* conferuntur, tum ob fictam Dei apud se præsentiam, tum ob singularem vitæ sanctimoniam, quam præ se ferebant. *Mare* hic est Ecclesia, quam suis erroribus corruperunt. Vel, 8. Viri autoritate illustres in Ecclesia, sive Rectores Ecclesiæ. *Montes* enim in Scriptura designant Potestates, Jer. 51. 25. Zach. 4. 7. Dicitur autem *quasi mons*, ut constet, montem hic figuratè intelligi, non propriè, de monte qualis *Ætna*, *Hecla*, &c. quæ intra se ardent, &c. *Ignis* hic contentionem designat, sicut Judic. 9. 20, 23. & ambitionem, quæ fervebant viri Ecclesiastici, de primatu acriter contententes mox à Concilio Niceno, ut notum est. Hæc autem Tuba primam, sive Hærescos Tubam, aptè sequitur, utpote indè orta, &c. *Ignis* prioris Tubæ fuit contentionis, hujus ignis est ambitionis, quæ directè disceptabant de prærogativis & locis. *Montes* in Scriptura ponuntur pro cellis & superbis statibus. Per *mare* hic intelligere possit, vel, 1. multitudinem populorum, ut A. 17. 15. nam ab Ecclesiasticis in plebem serpsit hoc malum: vel, 2. loca transmarina, & à Judæa per mare interjectum divisa, qualia sunt Africa, Roma, & loca Occidentalia, quæ hæc labe maxime pervasit: vel, 3. regimen cultumque in Ecclesia

institutum, ut significetur, quod, sicut in priorè Tuba Doctrina corrumpitur; ita hic Disciplina labefactatur, Schismata oriuntur, Concilia hæretica fiunt, Inventa humana introducuntur, &c. Meminerimus, ita ordinata esse hæc mala ratione temporis, ut & prius in posteriori continuetur, & posterius in altitudine prioris cæperit operari. Hic mons igneus jacitur in mare, sicut prius illud malum in terram; ad designandum gradum defectionis ulteriorem quàm in priori: sicut mare altius est & purius elementum quàm crassa terra. Prima defectio fuit religionis in cordibus & moribus hominum. Secunda est in ordinario cultu, qui magnâ jam ex parte depravatur per multiplices ritus & ceremonias superstitiosas. Post Concilium Nicaenum pudenda erant inter Episcopos de præminencia loci digladiationes, &c. ¶ Et facta est tertia pars Maris (i. e. mundi hujus: vel, Maris Romani p. vel, Ecclesiæ q.) sanguis] i. e. Sanguinea apparuit. Magna pars populi aut cæsa aut vulnerata. Sanguis primò pro cæde usurpatur, deinde pro morte etiam sine sanguine: Mors autem pro interitu, Ezech. 3. 18, 20. & 14. 19. & 18. 13. Amos 2. 2. Rom. 7. 9. Unde sanguinem, vel sanguineum, fieri imago est rei interitum violentum passa. Mens ergo est, Ditionem Romanam truncatam, dilaniatam, perditam, esse. Al. Symbolum hoc est hæretici dogmatis, ex quo homines moriuntur, ut pisces mari verso in sanguinem, Exod. 7. 24. Labefactatâ Disciplinâ, cultumque corrupto, Synodi, Concilia, & Ministri, quæ maximo antea usui erant, non jam ædificationi, sed exitio, Ecclesiæ inserviunt.

9. Tertia pars creature, &c. Vel, creaturarium, &c. Er. Be. Pi. vel, Piscium †: vel, Hominum †, nempe Judæorum in Galilæa. Partim cæde, partim collapsâ turri, interiisse 20000 ait Josephus, at Euseb. 30000. Adde & pecudum ingentem numerum paratarum ad sacra. Legiones Romanæ à Barbaris cæse, &c. ¶ Tertia pars navium, &c. Intellige [vel, i.] Multa vasa Templi à militibus direpta. Sicut populus mare, ita res mobiles navigia. [Vel, 2.] Urbes, in quibus homines & vivunt & negotiantur, & in tuto sunt, sicut in navibus in mari. [Vel, 3.] Ecclesias cum suis nauculis Episcopis: vel, negotiatores, h. e. Ecclesiasticos clericos, ut patet ex collat. cap. 18. 17. Navis est Ecclesiæ typus. Vel, 4. Regna hujus mundi, quæ eminent, vi pollent, resque agunt, sicut naves in Mari. Naves, inquit, *καταδύονται*, i. e. corruptæ sunt, vel dissolutæ in putredinem; sed ita tamen ut refarciri possent.

10. Et cecidit (Cum impetu & præcipiti lapsu, nam cecidisse dicitur, non descendisse; nec *καταδύονται*, ut in 1. & 2. Tubis, quia hæc hæresis Satanæ opus fuit. Itaque quidem & reliquæ, sed *κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ*, quod omnium Tubarum est tertiæ Tubæ imputatur, quia in ipsam magis quadrat. de celo (h. e. de cœlesti altitudine, & spiritali & salutari scientiâ, in tenebrosas & terrenas cogitationes ac studia: vel, de Ecclesiâ visibili puraque Evangelii prædicatione. stella magna ardens tanquam facula] Vel, lampas, Be. Med. stellam crinitam seu Cometam describere videtur, cujus inter species est *Lampadiaz* apud Plinium. Intelligunt, vel, 1. propriè & literaliter, de stella aerea, puta cometâ, stellâ cadente, aut simili meteoro; de ignita exhalatione, vel potius magnâ exhalationum multitudine condensatâ & inflammatâ, quæ, cum cadere incipiet, integra est, sed casu suo dissiliens, comminuta dividitur in multas faculas, quæ in varia loca incidentes ea insciant. Quod Dominus universè prænunciavit Luc. 21. non præfectò mysticè, sed historicè futurum, id nunc Joannes sigillatim vaticinatur. Sed inepta hæc sunt: Meteora ejusmodi ignita minimè sunt rara. Nomen quoque stellæ & amaricatio aquarum satis arguit hæc propriè accipi non posse. Tergiversantur ergo, nè fortè ad Apostasiam Romani Pontificis tandem venire cogantur. Per stellam hanc intelligunt, vel, 1. Principem magnum, ut Esa. 14. 12. & 34. 4. Cæsarem Hesperium, sive occidentis, aptè per stellam cadentem figuratum, ob brevem durationem; qui à firmata jam indè à morte Theodosii primi Imperii in Orientis & Occidentis divisione,

Romæ adhuc Imperator mansit, sed (à morte Valentiniani tertii, quum Genfericus cum Vandalis suis Romanam iterum diripuerat † :) perpetuis ærumnis exercitus, & brevis admodum ævi, fuit, sub fatali *Augustuli* nomine penitus deturbatus atque extinctus v. Vel, 2. Ducem aliquem insignem, forsan Josephum filium Matathie, qui magnâ virtute Vespasiani copiis obstitit, quo tamen maximas Judæis clades accersivit *. Vel, 3. insignem aliquem Doctorem v, vel Doctores z, loco, donis, autoritate, specie pietatis, conspicuos a; [sed] à vero devios b, hæreticos c, hæresiarcham aliquem unum, vel plures d. Notatur autem hic, vel, 1. Ægyptius ille impostor de quo Act. 21. 38. & Jo. Antiq. 20. 6. & Bel. Jud. 2. 27. ubi à suis Propheta habitus dicitur, incendii in modum longè latèque procedens *. Vel, 2. Muhammedes, qui Dei veri cultor fuit, ut ostendit, tum, quod historici omnes eum *messias* damnant; tum, commercium ejus cum Sergio Monacho, cum Joanne quodam Antiocheno hæreseos notato, & cum quodam Judæo magicis artibus dedito; tum, quod non mediocrem Scripturarum notitiam habuit. Idem *ardebat ut lampas*, Doctor quippe factus & Propheta nominatissimus f. Non placet: Nequissimus hic prædo fuit, qui nec stella dici poterat, nec de celo decidere, in quo nunquam fuit s. Vel, 3. Origenes h, qui doctrinâ, ingenio, facundia & vitæ sanctitate, celeberrimus i, amaros tandem gravissimisque errores [de quibus vide Clu.] in Ecclesiam iniecit k. Vel, 4. Arius l. Sed hic prima potius Tuba esset, quippe qui ante Concilium Nicensium hæresin suam disseminavit m. Vel, 5. Pelagius n, qui ingenio, zelo o, sanctitatis & literaturæ specie p, eminuit; qui Doctrinam de Officiis Christi depravavit, & errores suos longè latèque disseminavit. Congruit & tempus q: coepit enim sub Arcadio & Honorio r. Malim autem generatim hic notari omnes hæresiarchas Apostatas †; nec tam particularem hæresin hic designari quàm universalem Ecclesiæ defectionem in doctrina quinto Seculo, per Pelagium, Nestorium, Eutychen, &c. t. ¶ *In tertiam partem* (eam scilicet quæ nocentiorum hominum sedes allueret v:) *fluminum*, (i. e. Ecclesiarum, quæ instar fluviorum sunt, ex quibus copiam aquæ vivæ haurire licet x:) & *in fontes aquarum*] Omnes scilicet, qui scil. tantum fontes, non etiam fluminum initia, sunt y. Fontes vocat ipsam Dei veritatem, quam, & quidem totam, hic corrumpit. Unde non dicit *tertiam partem fontium*, ut fluviorum dixerat; sed *fontes*, quia Ecclesiæ multæ sunt, ideoque divisibiles: veritas verò Dei una & indivisa z. Al. Ex Urbe exclusus minora oppida & vicos invasit, qui sic *flumina* & *fontes*, quomodo magna civitas mare a. Al. *Flumina* & *fontes* hic denotant, vel, 1. Urbes & Magistratus provinciales b, Romanos præsidēs & justitiæ administratos deficientes ob Eclipsin stellæ istius, Cæsareatūs occidentalis c. Vel, 2. Doctrinas Evangelii, five fœdus Gratiae & officia Christi, modumque illa exhibendi peccatoribus per cultus institutos. Hæc dicuntur *putei salutis*, Esa. 12. 3. sic Psal. 87. ult. & *aquæ*, Ezech. 47. 1. quibus illa similia sunt, tum, puritate & simplicitate, utilitate summâque necessitate; tum, copiâ, quâ omnibus offeruntur, Esa. 55. 1. Zach. 13. 1. Confer Esa. 41. 17, 18 d. Vel, 3. Antistites Ecclesiæ, qui aquas in commune pelagus deferunt *. *Flumina* notant, vel, 1. Episcopos, per quos doctrina coelestis ad alios derivatur f; vel, 2. cœtus Ecclesiasticos. *Fontes* notant, vel, 1. scholas, five seminaria doctrinæ g; vel, 2. Scripturam Sacram h, ejusque interpretationem. Hæc ulterior gradus corruptionis, quo non solum religio deficit in cordibus moribusque hominum, & cultus inquinatur; (quæ fieri possunt, verbo interim ejusque expositione incorruptis:) sed etiam Scripturæ Sacræ falsis hæreticisque glossis depravantur, fontibus veneno infectis, &c. *Fluvii* & *fontes* subtilioris aliquantò & purioris sunt naturæ quàm mare; sicut ipsum mare quàm terra i. ¶ *Et, &c. Kai* — *Αψιδος*] Fortè nomen ei fuit *Scibu*, quod Absinthii genus in illis partibus significat. Et dubito an non hic scriptum fuerit δ *Αψιδος*, & mox, εἰς *Αψιδος* [fortè *Αψιδος*] quia *Αψιδος* nomen urbis est, unde nomen herbæ ibi provenienti *Αψιδος* k. *Nomen autem stellæ dicitur* (i. e. est. Sche-

ma propheticum est, quo nominis impositione rei qualitas aut fatum indicatur. *Verbum* pro *re*, ut Luc. 1. 37. & *vocari* pro *esse*, ut Esa. 7. 14. & 9. 6. & 56. 7. collat. cum Luc. 19. 46. Sic & Jer. 20. 3, 4. & 23. 6. Zach. 6. 12. Apoc. 19. 13 l.) *Absinthium*] Ab effectu m, quod fluvios & fontes amaros reddit n, dulcissimam gratiæ Evangelicæ doctrinam corrumpit o, Scripturas amaras reddit & bibentibus perniciosas. Alludit ad aquas illas amaras, Exod. 15. 25. *Absinthium* hinc non physice accipitur, (quomodo herba amara quidem, sed medicatrix est:) sed theologicè; quomodo significat modò acerba Dei judicia, ut Jer. 9. 15. & 23. 15. modò juris æquique everisionem atque sævitiam, ut Amos 5. 7. & 6. 12. p. modò corruptionem in cordibus moribusque hominum, ut Deut. 29. 18. Act. 8. 23 q. Al. Abstractum hinc est pro concreto, *Absinthium*, id est, *Absinthites*, *Princeps* nempe amaritudinum & ærumnarum. Cujusmodi reverâ fuit, si quis unquam, Cæsar iste Hesperius sive Occidentalis, cujus fors & sibi & aliis amarissima fuit r. ¶ *Et facta* s. Med. 577. (vel, *versa*, Be. Pi. G.) *est tertia pars aquarum* (scilicet dulcium, in fluviiis & fontibus †:) *in absinthium*] † Pi. i. e. Amara reddita est t. Magna pars Judæorum coepit eum sequi primùm, deinde & facta ejus imitari: z Pi. sm. Zeg D. qui dicti *ficarii*, *Uva amara*, Deut. 32. 32. *Inebriavit me absinthio*, Lam. 3. 15 v. Significat defectionem magnam quidem, non tamen universalem, fuisse: nonnulli enim conservati sunt *. ¶ *Multi* — *mortui sunt*, &c.] Morte, vel, 1. temporali y. Multi interiere per homines illâ factione contactos, planè sicut perire solent qui aquas infectas bibunt: qua de re diximus De I. B. & P. 3. 4, 16, 17. De his *ficariis* vide Jo. Bel. Jud. 2. 23 z. Mutuis insidiis & laniens interierunt, &c. a. Vel, 2. spiritali b, & æternâ c, ex hæretica pravitate d. Hæc plaga à duabus præcedentibus differt, 1. in objecto, quod hic est gratia Evangelica: 2. in ortu, à Doctore insigni, & cum prætextu pietatis: 3. in modo, qui non est sanguine aut persecutione, quæ præced. plagas comitata sunt, sed aliorum iniquatione *. s. Dur. ¶ *12. Percussa est tertia pars solis*, &c.] Sicut navigantibus *terre* discedere dicuntur, ita calamitate pressis occidere, *Sol*, *Luna*, *Sidera*. Vide ad Mat. 24. 29. & Paraph. Chald. ad Esa. 13. 10. & Jer. 15. 9. *Caligo Solis, Lunæ, Siderum* interitum significat Achmeti 166. Significantur hic Galilææ & aliarum partium oppida capta à Vespasiano cum plurimorum Judæorum interitu. Quia tertia ferme — Judææ pars tunc in hanc calamitatem incidit, ideo *sidera* dicuntur *defecisse tertia sua parte* f. Al. Templum sæpe describitur in Scriptura per *exercitum*. Hic exercitus aptè exprimitur per *Solem, Lunam, & Sidera*, quæ *exercitus celi* dici solent: Templum quoque *Celi* nomine significatur. Sensus ergo est, Gravis nunc Calamitas incubuit Templo & cultui ejus qui & interdiu & noctu peractus est, vigiliis etiam nocte habitis. Vel potius, *Sol* hic est Templum, *Luna* Urbs, *Stellæ* populus, & omnia simul gentem totam notant, in quam hoc vix denunciatur g. Al. Hæc Tuba Majestatis Romanæ in urbe Roma *Lumen* penitus ademptum it, sublatis & Regno & dignitate Consulari, & Senatūs reliquorumque Magistratum auctoritate, Urbe à Totila incensâ, tertiâque sui parte demolitâ, incolis omnibus destitutâ, & tandem quidem receptâ, verum turbine paulò post & fulguribus prostratâ; Urbium quondam Reginâ in ignobilem Ducatum dilapsâ, & Ravennæ, cui olim imperaverat, sub Exarchatu servire & tributa pendere coactâ. Heu tenebras, & memorandum fortunæ ludibrium! Hæc mente *Sol*, *Luna*, & *Stellæ* sæpe sumuntur, ut Esa. 13. 10. h Med. 578. & 60. 20. Jer. 15. 9. Ezech. 32. 7 h. [Sed tristissimo huic rerum statui magis convenire videtur *Sol* totus percussus, omnèque ejus lumen ademptum, &c. quàm *tertiam tantum partem*, &c. *obscurari*.] Al. Designat hæc Tuba magnum gloriæ deliquium, tum in Ecclesia per superstitionem, tum in Imperio per hostes intestinos atque externos, idque ante mortem Papatūs, qui patefactus est sub seq. Tuba. Eclipsis prosperitatis populi his phrasibus exprimi solet, ut Esa. 13. 9, 10. Joel. 2. 10 i. Designat hæc Tuba altiore Apostasiæ gradum k, ulterioremque expansionem, & defectionem sensum,

senfim & sine sensu factam à puritate doctrinæ, simplicitate cultûs, & praxi pietatis, invecis paulatim traditionibus, ceremoniis & superstitionibus humanis. Ad sextam Centuriam hæc refero, in qua pauci erant viri doctrinâ celebres, veteres hæreses reforescebant, ut illa Eutychis, quam Anastasius Imperator probavit atque fovit, magna erat zeli & pietatis eclipsis; eminuît autem superbia, nominatim in Johanne Episcopo Constantinop. qui ex consensu Mauriti Imperatoris & Episcoporum Orientis Episcopi universalis nomen sibi sumpsit, quod nomen ipse Gregorius Episcopus Romanus tunc scripsit *indiciu* & *præcurso*rem *Antichristi* fuisse, lib. 7. epist. 30¹. Denotat hic crassam cæcâque inscitiam mundo tunc incumbentem, &c.^m

¹ Dur. ² For. ³ L. ⁴ Grav. ⁵ Dur.

Al. Designatur hic hæresis, [vel] Eutychianaⁿ, vel, Catharorum, Donatistarum, & Pelagianorum^o. Sed sexto seculo nulla erat nova hæresis, &c.^p Al. Hanc Tubam refero ad tenebras in Ecclesiam post Sylvestri tempora usque ad exortum Antichristi per annos 300 invecas, tertiâ tamen parte tantum, h. e. in sola Europa^q. Sensus est, In tertia Orbis parte, nempe in Ecclesiis Occidentalibus & Europæis, contigit hæc defectio Pastorum & lucis veritatis divinæ^t. Per Solem, Lunam, & Stellâs, intelligo omne genus lucis, puritatem doctrinæ, quæ luci confertur, Psal. 119. 105. 2 Pet. 1. 19. & lucem ordinis sanctæque conversationis, Mat. 5. 17. Phil. 2. 15. Pulcritudo quoque Ecclesiæ his vocibus significatur, Cant. 6. Esa. 30. 26^r. Sol hic est Christus^t, sol justitiæ, Mal. 4. 2. lumen mundi, Joh. 8. 12. & 9. 5. & 12. 46. qui, Solis instar, eclipsin patitur non propriè & in se, sed cum lux & claritas gloriæque ejus intercipitur, nè homines eam videant^t. Luna & stellæ sunt ii, qui lumen cognitionis Dei in facie Christi in aliorum corda diffundere valent, &c.^v Al. Sol Pastores sunt, qui clarissima sunt mundi luminaria; qui antea stellæ dicuntur, hic sol, per Progressum^x. Luna hic est Ecclesia^y, cap. 12. 1. 4. quæ à Christo lumen habet, Mat. 4. 16. inferior est stellis, h. e. Doctoribus; quæ lucet, Phil. 2. 15. crescit & decrescit, & veram Eclipsin patitur^z. Stellæ hic sunt, vel Christiani, five filii Ecclesiæ^z: vel, Doctores^b. ¶ Itâ, &c. *Itâ* oronon^h, &c.] Itâ ut (*Itâ* pro *aut*. Non enim finem notat, sed eventum, ut infra 9. 20. Joh. 5. 20. &c.^c) obscuraretur tertia pars eorum, Be. Pi. Hoc verò fiet in fine mundi^d. Sed in his tubis nondum ventum est ad finem seculi, ut sequentia docebunt^e. ¶ Et, &c. *Kai ñ ñuipa µñ calvñ ñ tētrōv autñ*] Pro, *µñ ñ tētrōv*, subaudi^f. Al. Est Hebraismus, pro, *ñ tētrōv ñuipa µñ calvñ*, i. e. diei tertia pars ad solitum fulgorem aberat^g. ¶ Et noctis, &c.] Refer hoc ad lucem lunæ & stellarum^h. Noctis quoque fulgur solito minor parte tertiâ. Sensus est, In parte tertia Judææ & opificia cessarunt & itinera, quorum illa de die, hæc de nocte, magis in illis locis peragi solebant. Minus quidem malum quàm in Ægypto, Exod. 10. 22. attamen eò accedensⁱ.

13. Et vidi] Asperi num aliquid mihi objiceretur. Monet, se scientem & videntem omnia accepisse, ideoque vera nunciare^k. ¶ Et, &c. *Kai ñuipa èpōs èpēlēs*, &c.] Pro *èpēlēs* alii legunt *èpēs*, ut Vulg. & Areth. & cod. Complut^l. [& G.] Perinde est utrumvis legas, nam Aquilæ illæ Angelos significant^m. Aquila amat cadavera, Mat. 24. 28. Luc. 17. 37. ideo apta prædicendis fragibus, Ezec. 17. 3ⁿ. Aquila volans prænunciat magnas calamitates, easque velociter & cum vi magna venturas^o. [Verba sic reddunt:] Et audi vi unum angelum volantem (Intelligit, vel Christum^p, vel, magnum aliquem Prophetam tunc futurum^q, vel, præconem futurarum calamitatum^r, vel Doctores^t, five prædicatores Ecclesiam pervolantes^t;) in medio, five per medium, celi, Mo. Be. Pi. Ut ab omnibus videatur & audiat^v. Significat, hanc præmonitionem à terrenorum hominum captu remotam fuisse, quippe adeò longè & obscurè traditam, ut pauci eam animadvertant^x. *Μεσσηνµα* dicitur ea pars coeli in qua volant Aquilæ & similes ei volucres, infra 19. 17. adeò longè supra terras ut videantur non minùs cælo astrifero propinquæ quàm terris, q. d. *inter calum & terram*, ut Zach. 5. 9. vel, *ברקיע*. ¶ *Væ, væ, væ*, (Terna iteratio notat, [vel] tres reliquas tubas^z vel,

tria plagarum genera, ex collat. cap. 9. 12. & 11. 14^a. • Pi. vel, gravitatem calamitatum sequentium præ præcedentibus^b, quia nimirum Romanus orbis priori peccato, cædis Martyrum, novum Idololatriæ peccatum addiderat, cap. 9. 20^c.) *habitantibus in terra* (i. e. hypocritis vel impiis^d, qui hæc phrasi sæpe designantur in Scriptura^e, & in hac Prophetia, ut cap. 3. 10. & 6. 10^f. & 12. 12^g. & 11. 10. & 13. 8^h.) de, &c. *Èκ τῶν λοιπῶν*, &c.] *Èκ* hic, ut sæpe in Hebræum, valet propter. Sic *ἀπὸ* post *ἐκ* ponitur Mat. 18. 7ⁱ. *Reliquis sonis* (vel, *vocibus*. Synecdoche speciei^k.) *tubæ*, &c. Be. Pi. &c. Tribus Angelis una Tuba tribuitur, quia tres sequentes calamitates unum sunt si gradus gravitatis consideres, h. e. singulæ gravissimæ sunt^l. Hæc est introductio ad sequentia, quæ non ad tertiam aliquam partem, sed ad totam Judæam, ac maximè ad urbem principem, pertinent. Tria *væ* tribus conveniunt Angelis, quos habes 9. 1. 14. & 10. 7. & 11. 15. Ex his primus nunciat res paulò ante oblidium, secundus oblidium & expugnationem, tertius ea quæ expugnatione posteriora sunt^m. Optimè hæc conveniunt cum illa voce Jesu filii Ananielis quam recitat Josephus Bel. Jud. 6. 31. *παρὶ*, &c. *vox ab Oriente—ab Occidente*, &c. Deinde addit, *væ væ Urbi & Populo & Templo*ⁿ; & deinde, *væ etiam, mihi*, quo dicto lapis de muro cadens illum obruit & peremit^o.

CAP. IX.

1. Q. *Virtus Angelus*, &c.] Contenta in hac Visione omnes penè de hæreticis intelligunt^a, bona verò pars de hæreticis Antichristi præcursoribus^b. Hærefin hic designat Arianam cum suis pedissequis Macedon. Nestor. & Eutych. quæ personam Christi & consequenter officium impugniabant^c. Designat hæc Tuba defectionem Ecclesiæ five Orbis Christiani sub Antichristo, qui sub Tubis ortus est; & hic augmenta capit; nec judicia temporalia, sed spiritualia, denotat. Probatur, 1. ex descriptione locustarum, de quibus mox agendum. 2. ex collat. cap. 11. & 13. ubi idem, quod hic, Bellum tractatur, cum Bestia scilicet, five Antichristo, ut eventus ostendit, qui idem est. Utroque enim vincuntur tantum non signati, & eximuntur huic malo signati, cap. 9. 4. & 13. 8. & 14. 1. & quidem eodem numero, cap. 7. & 14. 2. & eodem signo muniti. Testes occiduntur à Bestia, cap. 11. 7. illa scil. quæ ascendit ex abyssu, cap. 13. unde hic locustæ. Deinde *væ* illud secundum dicitur, & tertium venit, cap. 11. 14. 3. ex collat. Phialarum. Quinta Phiala evertit thronum Bestiæ, quem quinta Tuba crexit. 4. ex collat. cap. 7. ubi signantur electi adversus plagam hanc Antichristianam, seu maximam calamitatem Ecclesiæ post persecutiones Ethnicas. 5. quod sexta Tuba Idololatriam invenit in Ecclesia visibili, quæ proinde sub quinta Tuba crevit^d. 6. ex natura hujus mali, quod est, tum, 1. spirituale, inquinans cultum Dei, & animas occidens, à viris Ecclesiasticis invecum: tum, 2. universale, totam Ecclesiam visibilem pervadens: tum, 3. perniciosissimum, summum horrorem incutiens, &c. tum, 4. potentissimum, evadens in Regnum, summamque potestatem & auctoritatem sibi assumens. Hæc autem plaga Ecclesiam invalit circa annum 600. tum quia immediatè sequitur quartam Tubam, tum quia immediatè antecedit ortum Muhammedismi, qui ab anno 700. & deinceps crevit, ut suo loco videbimus^e. ¶ *Vidi stellam de celo cecidisse* (vel, *quæ ceciderat*, Zeg. Non dicit *πρὸς τὴν γῆν*, labentem, sed *κατὰ τὴν γῆν*, lapsam^f;) *in terram*] i. e. In tertiam terræ, h. e. statûs Ecclesiastici, partem, ut apparet ex omnibus circumstantiis Tubæ quintæ & sextæ, & ex collatione Tubæ hujus cum tertiâ, cujus stella etiamnum operatur^g. Per stellam intelligit, vel, 1. Diabolum^h, qui olim ut stella fulgebat in cælo, sed inde deciditⁱ. Sed generale hoc & dilutum. Quorsum historia notissima, quasi nova Prophetia, obscuro typo exhiberetur^k? Non doceri indigebat Johannes quod sciebat. Aliquid ergò hic

hic certè vidit, quod antè non viderat. Vel, 2. Christum¹, vel bonum Angelum^m, ex collat. cap. 20. 1. ubi *Angelum cui data est clavis Abyssi*, sic exponunt Beda, Ambros. & alii. Et clavis domus aut carceris non nisi amicis committi soletⁿ. Dicitur hic *de celo decidisse*, i. e. magna cum celeritate descendisse¹. Vel, 3. exercitus seditioforum sub Josepho filio Mattathia, à quibus orti Zelotæ, &c. Dicitur enim hæc stella *περιωδὸς, cecidisse*, manifestè respiciendo ad cap. 8. 10. ubi hæc eadem stella *ἐπεσεν*, &c. Vel, 4. Doctorem vel Episcopum primæ notæ^m, ut *stellæ* accipiuntur cap. 1. 20ⁿ. & 8. 10. & 12. 4°. qui à luce ad tenebras decedit, ex cœlestibus veròque Sanctorum statu ad statum amorémque mundi, &c. P. à cœlesti & Christiana simplicitate & puritate doctrinæ & morum ad superstitiones & idololatrias, & pompam externam, & mundana carnaliâque instituta. Est autem hic falsus Doctor, [vel, 1.] Eleazarus Ananias filius, qui docuit, Non esse recipiendas victimas à *paganis Principibus*; contra quàm factum fuerat auctoribus etiam Prophetis, sub Cyro & Alexandro eorūque successoribus, sub Augusto quoque & Tiberio: Josephus 2. 30. Serius hoc hic refertur, quodd effectus inde secuti seriores sunt antedictis. Sic Historici sæpe rerum connexarum, non temporum, sequuntur seriem^r. Vel, 2. Arius hæresiarcha cum suis complicibus^t. Vel, 3. Episcopus Romanus, Bonifacius tertius, à Phoca parricida Universalis Papa & Pontifex declaratus, anno Domini 606^t. quod decretum mox à Concilio Lateranensi 62, vel 72, Episcoporum confirmatum est, multis tunc, sed frustra, reclamantibus. Ex eo tempore lux verbi obscurata est, in Ecclesiam irrepserunt traditiones, superstitiones, & cultus idololatriæ, &c. Nec tamen hoc accipi debet de ipso solo^r, aut de uno aliquo homine^z; sed de tota sede, & successoribus ejus, qui rem in deterius semper præcipitarunt^a. Lapsus enim hic generalis est typus hujus mali, quo illi qui fuerant stellæ cœli & ministri lucis, utpote habentes claves regni cœlorum, in aliarum, nimirum *Gehennæ*, clavium ministros degenerarunt, & imperiti ac tenebrarum ministri evaserunt^b. Nota hic Antithesis: Cùm Mundus ex tenebris Ethnicismi emerurus esset ad cognitionem Evangelii, dat Christus Petro *claves Regni cœlorum*, ut ostium Gentibus aperiat: illis enim ipse primus prædicavit, Act. 10. & 15. 7. Cùm Mundus quasi in pristinum Ethnicismum relapsurus esset, datur Antichristo clavis Abyssi^c. ¶ Et data est (Quæ phrasis non significat legitimam ipsius vocationem, sed, 1. magnam mutationem sequentem, ipso novam jam clavem sive potestatem nacto: 2. usurpationem autoritatis: 3. delegationem officii ipsi à Diabolo factam, cap. 13. 2. 4. 4. sapientem justamque, occultam licet, Dei providentiam hæc omnia rectè dirigentem, &c. d.) *ei* (nempe illi stellæ cadenti^{*}: unde liquet, *stellam* hic non propriè, sed metaphoricè, sumi, nam stellæ clavis dari nequit^f.) *clavis* (i. e. potestas^g), *putei abyssi*] i. e. Putei illius qui vocatur Abyssus^h, nempe eum aperiendiⁱ. *ὁ πύθος τῆς ἀβύσσου* pro *ὁ πύθος ἀβύσσου*. Hebraica locutio. Sic *profundum* & *pateus* pari significatu ponuntur, Psal. 69. 15. Solebant autem carceres esse in locis profundis, Jer. 38. 6. Eaque loca interdum claudi & obsideri solebant, Dan. 6. 17. Sic infra v. 20. quod primum *ἀβύσσος*, mox vocatur *πύλος*. Hebræi inter infernas regiones ponunt *שַׁרְיָר* ex Psal. 55. 23. Vide librum qui dicitur *Cedrus Libani*. Doctrina hujus stellæ non erat Dei, sed Satanæ, qui dicitur *in profundum carcerem includi* cùm non potest agere quæ velit, Luc. 8. 31. infra 20. 3. Qui verò ea dogmata vulgat, τὰ βᾶδν τῆς Σατανᾶ, is dicitur *clavem habere putei profundi*, ut infra cap. 20^k. *Abyssus* alibi vocatur primum chaos, Gen. 1. 2. alibi profunditas maris vel aquarum, ut Gen. 7. 11. Psal. 42. 8^l. hic autem infernum sive gehennam^m, ut sumitur Job. 28. 14. Luc. 8. 31. Rom. 10. 7ⁿ. & ubique in hoc libro^o, ut Apoc. 9. 11. & 11. 7. & 17. 8. & 20. 1, 3 P.

2. *Aperuit puteum abyssi*] Qui clausus erat per doctrinam Prophetarum & Apostolorum^q, & piorum Doctorum atque Conciliorum^r; nunc autem apertus, Deo id permittente, quia non inesse puteum aquæ vivæ & salutis spreverunt, &c. t. [Sensus, q. d.] In malorum

omnium licentiam erupit^t. Potestatem quam sibi¹ arrogaverat jam exercuit, ut superstitionem atque idololatriam invcheret^v. Aperuit se dogma seditiosum, Non esse parendum Romanis^x. ¶ *Ascendit fumus putei* (vel, *ex puteo*, Be. Pi.) *ut fumus fornacis magnæ*] id est, Densus & obscurus. Significat machinationes dæmonum plurimas, callidissimas & perniciosissimas, ex ardenti eorum furore ortas, sed in fumum abituras^y. Perstat in cœpta comparatione: nam fumus siderum conspectum adimit. In MS. est καπνὸς καμίνος μετὰ ἀπὸς, ubi ὁ: subauditur. Καμίνος^z poni solet vel Masculino vel Fœminino genere. Vide Deut. 4. 20. Jer. 11. 4. Matth. 13. 42, 50^z. Al. Intelligitur hic fumus falsæ & erroneæ doctrinæ^a, quæ, fumi instar, oculos lædit & visum adimit, tandem verò dissipatur^b. Sicut fumus ingens visum impedit, ita mentem mala dogmata^c. Fumus hic est Muhammedismus, quem ipsi *Islamismum* vocant^d. Al. Fumus hic est fuliginosa Papalis Theologia, &c. ¶ *Et obscuratus est sol & aer, &c.*] id est, Solis splendor in aere, h. e. cœlestis doctrina in Ecclesia^e: obscuratus est aer, interceptis Solis radiis^f. Prior eclipsis (sub quarta Tuba^g.) erat trientalis, hæc totalis^h. Hoc vult, Obscuravit hic fumus & intelligentiæ & pietatis vim, & malorum prosperitatem extinxit. Quæres, cur hæc figuratè accipiam, qui verborum proprietatem sequi soleam. Quoniam constat locustas figuratè & Metaphoricè intelligiⁱ. *Sol* hic est Christus^k, qui obscuratur non in se, sed respectu nostrī^l, nè nos illuminaret, vitamque spiritualem in nobis foveret^m; quem hæc stella oppugnavitⁿ, ratione personæ^o, officii^p, & meriti, &c. *Aer* hic est fides & operatio Spiritus S. quibus, tanquam ex aere, vitam spiritualem habemus^r.

3. *Et* (Kai) hic valet *nam*. Causam reddit cur luctuosum fuerit id dogma, quia inde enata est pessima factio Zelotarum, quæ & Hierosolymis & per omnem Judæam alios pacis amantes spoliavit & plurimis modis vexavit: de quorum sceleribus latè Josephus^t.) *de fumo putei exierunt locustæ in terram*] id est, Ad homines terrena curantes^u: vel, in Judæam, ut sæpe jam vidimus. Hic quoque respicitur ad plagam Egypti, quanquam sensu Allegorico, ut suprà in Grandine. Vide Exod. 10. 4^v. Alludere hic videtur ad morem locustas venandi, de quo sic Agatharcides, & Diodorus, *Fumosam materiam plurimam in profundas amplasque voragine inieciunt incendunt, locustæ autem supervolantes, & à fumo præfocate in terram decidunt*^x. Locustæ infecti genus, gramen, frutices, fructusque terræ, depascuntur. Hæ maximo sunt numero in Africa & Asia. Unde hic, &c. designant hominum multitudinem^y. *Locustas* hic intelligit, vel, 1. propriè & literalitè, quæ hic deferibuntur non quoad mores, sed quoad externam formam & figuram & corporum compositionem; quæ scilicet facie hominibus, crine mulieribus, corporis formâ equis armatis, similes erant. Probatur, 1. Qui mysticè accipiunt, nullam illius rei rationem reddunt. [Quod non ex vero dictum patebit.] 2. Herbæ, arbores, &c. ad literam intelligendæ sunt. 3. Homines certè non sunt, quia ratione carent, ideòque ab Angelo diriguntur, v. 11. Nec sunt impii homines, quia hi, & quidem omnis generis, à locustis læduntur^z. [Sed de his judicium faciliè feret lector ex dicendis.] Vel, 2. figuratè, ut sæpe accipiuntur in Prophetis, quod magis apparebit ex sequentium explanatione^a. [Hic autem variant:] *Locustæ* hic dicuntur, vel, 1. Dæmones^b, qui locustarum speciem formamque induent^c; sed novam & monstruosam, utpote ex variis Animalibus, putà Leone, Scorpione, Equo & Homine, commistam & confarcatam. Nam ex inferno prodeunt, ideòque infernales sunt^d. Vel, 2. homines Christianorum perniciem molientes^e. Vel, 3. raptores, [Zelotæ scilicet, ut suprà dixit G.] qui locustis comparantur, quia omnia post se vacua relinquunt. Hæc similitudo occurrit in Jo. Bel. Jud. 4. 7. & Aristoph. Acham. ubi Scholiastes *Multitudinem per locustas significari* ait. Sic & Jud. 7. 12. Sic & Achmes 300. Apud Joëlem exercitus Phalis, Thiglathphilassar, Salmanassar, Senacherib, vocantur *eruce, locustæ, bruchi, attelabi*, ut ibi diximus^f. Vel, 4. homines feri & ad perdendum instructi^g, ut Gothi, Vandali, &c.^h item Agareni & Turcæⁱ. Obj. At isti ex non signatis sunt, qui tamen in

in non signatos faciunt. Resp. Non omnes non signati à locustis cruciandi sunt, sed aliqui tantum, quos ab infidelibus aut suæ, aut alterius, sectæ affligi mirum non est. *Locustæ* hinc sunt Saraceni sive Arabes, gens populo-
 * Rib. *lofa & numerosa locustarum instar, stupendâ Muham-*
 || Med. *medis Pseudo-prophetiâ in tot Gentium exitium concit-*
 579. sim. *tati ||. Huc facit, tum, 1. quod Locustæ quoque Ægypti-*
 Nap. Bri. *acæ ex eadem Arabia venerunt, Exod. 10. 13, 14.*
 tum, 2. quod Arabes ob multitudinem locustis assimila-
 Med. ib. *ntur, Judic. 7. 12. ubi, ut alibi, dicuntur Filii Orientis,*
 ut & Arabia ipsa *Oriens*, utique respectu Ægypti, ubi Israelitæ sic loqui didicerant; tum, 3. quod Achme-
 tes locustas visas ad hostiles copias, earumque multitu-
 dinem, refert, cap. 300. Sed huic sententiæ obstat, quod hæ locustæ bonos non lædebant, sed malos tantum; nec homines occidebant, sed tantum corpora crucia-
 bant, idque per 5 duntaxat menses; quæ dici nequeunt de Saracenis, sed nec de Zelotis in Judæa, nec de Gothis & Vandalis. Vel, 5. falsi Doctores, Antichristi pa-
 rarii & præcursores, hæreliarchæ & hæretici, qui locustas imitantur & inconstantia suâ, & quod sanio-
 ore cuncta polluunt, &c. Verum hæretici non cruciant solos impios, sed potius pios & orthodoxos: quos verò veneno suo inficiunt, non ita excruciant ut mortem optent, sed deliciis hujus vitæ ita inescant, ut mortem extremè horreant, vitam summè concupiscant. *Lo-*
 * Anon. *custæ* erant viri, & quidem Ecclesiastici, ut ex eo constat
 76. *quod Monarchæ suo Abaddon, sive Antichristo, v. 11. pa-*
 * Pi. sic *rent. Ex fumo veniunt, quia ex corruptione doctrinæ*
 Clu. ex *nascuntur corrupti Doctores, ut videmus 2 Chron. 11.*
 Primas. *v. 14. & 2 Tim. 4. 3. Ad vivum ergo hinc repræsen-*
 Haym. *tatur clerus Romanensis, & religiosi eorum Ordines,*
 Anselm. *ut ostendit crinis prolixus instar Nazaræorum, quod*
 &c. *voti indicium est: qui merito locustæ dicuntur, 1. ob*
 * Plerique *immensum eorum numerum, & exundantia agmina;*
 in Clu. *2. quod & inutiles sint, & perniciosæ, consumentes om-*
 La. sic *nia, &c. 3. ob insatiabilem ingluviem, quæ res omnes*
 Zeg. *in terra præstantissimas deglutiant, & præterea spiritua-*
 * Q. in La. *lem in hominibus vitam abolent. ¶ Et data est illis*
 * T. ad *potestas, (vel, 1. ab Angelo putei abyssi; vel, 2. à Deo d.*
 v. 11. *Et nota hic & infra ad permissum Dei referendum.)*
 * Dur. 438. *sicut habent potestatem scorpiones terræ] id est, Qui degunt*
 * For. sim. *in terrâ, non qui in Mari. Quanquam scorpionum*
 Li. Dur. *nomine terrestres tantum ferè intelligi solent, nec enim*
 Bri. Par. *vulgus alios norunt; tamen qui præliis loquuntur, ad-*
 &c. *dito, ut hic, Epitheto, scorpiones terrestres dicunt, ut*
 * Dur. *Ctesias ubi de mantichora, Aristot. Hist. 5. 26. Plin.*
 p. 443. *11. 25. Dioscor. 1. 2. Hefych. & Philoxenus, ut ab aliis*
 * Li. chron. *distinguant. Sic ergo loquitur Johannes Evangelista,*
 158. *quia scorpiones sunt trium generum, 1. acrei & vo-*
 * Dur. *lucres, sive alati, de quibus Lucian. in Dipfadibus, Plin.*
 * For. *11. 25. Elian. 16. ult. Pausan. in Bæoticis, Nicander,*
 * Dur. *Epiphan. Avicenna, &c. 2. Marini de quibus Aristot.*
 * Q. *Dioscor. Plin. Athen. Galen. &c. Hi cum terrestribus*
 * G. *nihil habent commune, præter venenatos aculeos, non*
 * Pi. *in cauda, sed in capite, & toto corpore sparsos. 3. Ter-*
 * D. *restres, quorum novem sunt genera, &c. Animal hoc*
 * BA. 2.4. *est venenosum, caudâ feriens & veneno lædens. Loc-*
 29. 634. *ustæ videntur, sed feriunt instar scorpionum. Mira-*
 * BA. 1.1. *res, Locusta Scorpio! Quid autem mali innuat, loqui vi-*
 5. 34. *detur speciei serpentinæ Symbolum: siquidem Scorpio*
 serpentini generis est. Hujus autem speciei, quæ primos
 homines decepit Diabolus, amat ipsum Spiritus Sanctus
 porro homines seducturum introducere, cap. 12. 9. &
 20. 2. Cauda igitur Scorpionis cum aculeo Pseudo-pro-
 phetiæ Muhammedicæ propaginem cum toto apparatu
 suo denotat. Et hoc foedissimorum errorum sagma primi
 post homines natos post se traxerunt Saraceni; nec simili
 (credo) de religionē imposturâ, pretextuque destruendi
 Idolorum cultus, ulla unquam gens ante hos subnixâ,
 ad Orbis Imperium contenderat. Scorpio damnum &
 Morbum significat, ait Achmes. c. 285. Hi [Zelotæ] lento
 malo Civitatem exhauriebant, ut solent Scorpia, Plin.
 11. 25. Prov. 23. 32. Vide infra 5. 10. Animal hoc
 est in ignis malitiæ, feritatis, vindictæ & noxæ; unde
 proverbium, Scorpionem occipitem excitas, & angustia est
 ad iram provoco: aculeum semper exertum gerit, ex ob-
 lito incautos percutit; homines enecat, sed lento sup-
 plicio, &c. His paria faciunt qui hinc designantur P.

Non simplices & aperti adversarii sunt, sed callidi & oc-
 culti, pietatis sæpe imaginem præ se ferentes; sed, ut Scor-
 piones, in posterioribus lethale venenum circumferen-
 tes. Ezec. 2. 6. cum scorpionibus tu habitas. Hieron. *Zeg.*
 ad h. l. Scorpiones vocantur qui sunt corde indomabili.
 Apuleius, Nosti quendam barbarum nostræ civitatis de-
 curionem, quem Scorpionem præ morum egritudine vulgus
 appellat. Callidi sunt & exitiosi, astute venenosam *D.*
 suam doctrinam infundunt. *† Dur.*
 4. Et, &c. Kai ἐπὶ τῷ, &c.] Sed dictum est eis (Nem-
 pe à Deo, fræno providentiæ suæ istos cohibente. Ver-
 bum hoc propriè significat mandatum Dei, ut apparet
 ex Matth. 5. ubi præcepta Decalogi hæc phrasi descri-
 buntur, ἐπὶ τῷ ἀρχαίῳ. Dicitur Deus, aut Angeli, ea
 dicere quorum causas disponunt. Significat, eos sponte
 naturæ ferri in Dei cultores, nec ipsorum consilio, sed
 Dei providentiâ, cohibitos fuisse. Ne læderent (Dices,
 pios ab his occisos fuisse. Rectè; nec tamen læsi sunt,
 quia salus eorum non impeditur, & interfecti ab his
 testes cap. 11. reviviscunt.) gramen terræ, &c.] Non
 permittit illis Deus ut aut fata, aut Urbem Templumque,
 incenderent: quod postea fecerunt Romani, Deo per
 gradus quosdam ad ultima veniente. Hebræi etiam
 fruges vocant, ut apertum est Matth. 13. 26. Vide
 & quæ ad Matth. 6. 30. De voce σῦρον dictum supra
 7. 1, 3. Locustarum est vastare & fata & arbores, Exod.
 10. 5. Eò hinc alluditur. Hinc patet, locustas has non
 fore propriè dictas, quarum cibus est in herbis. Non
 insecta, sed homines, hinc designari manifestum est, quia
 illis ea tribuuntur quæ illis per naturam non competunt,
 v. g. habere faciem humanam, capillos muliebres, coronas
 aureas, loricas ferreas, &c. Vera enim hæc regula est,
 Quando quid Typo Prophetico tribuitur quod eidem
 per naturam non competit, id ad rei typò significatæ
 intellectum manuducit. Tres hinc notantur verè fide-
 lium gradus, infantes, per ἰσχυρὸν, adolescentes, per
 ἀνδρῶν, adulti & fide & pietate, per arbores, figurati. Confer
 1 Joh. 2. 13, 14. His vocibus, graminis, &c. signi-
 ficat electos virore gratiæ pullulantes, atque optimos
 virtutum fructus proferentes. Gramen hinc, ut supra 8. 7.
 vocantur fideles plebei. Viride, vel, fideles potentio-
 res, qui se Antichristo opposuerunt; vel, homines me-
 diocri sive humilis conditionis: Arbores, homines il-
 lustres, ut supra 8. 7. vel, Doctores Orthodoxi. Sed
 mysterium non est quærendum in horum significatione
 & discrimine, utpote quæ ad τὸ πῶς figuræ referenda
 sunt. Vide Exod. 10. 15. ¶ Nisi, &c. Eὐ μὴ, &c.]
 Hæc particula exponi potest, vel, 1. exceptivè, si sen-
 sum spectes; qui talis est, Ut nullam neque herbam,
 (nam hæc est ἡ ἑλληνιστί:) neque viride, neque ar-
 borem, læderent, nisi eas herbas solas, arbores & viridia,
 quæ non signata sunt, &c. nempe, ut homines, ac herbe,
 arbores & viridia, mutuo sese explicent; vel, ut non
 læderent ullum hominem, sive parvum, sive magnum,
 nisi eos tantum qui, &c. 2. Vel, 2. adversativè, ut & μὴ
 sumatur pro ἀλλὰ, ut Matth. 12. 4. Rom. 14. 14. &
 alibi; & infra 21. 27. quomodo & εὐ μὴ sumitur
 Gal. 2. 16. [Verba sic reddunt:] Sed eos tantum ha-
 mines (Explicat quid velint herbe, &c.) qui non ha-
 berent sigillum, &c. Be. Pi. De quo cap. 7. 3. i. e. qui
 non sunt servi Dei, nam servi nomen dominorum in
 fronte gestabant, qui non sunt insigniti symbolo veræ
 fidei & charitatis. Ipse quoque Antichristus & lo-
 custæ sunt homines non signati, à quibus tamen hinc dis-
 cernuntur, quia nunc non homines, sed organa Satanæ,
 repræsentant. Hinc discimus, 1. Plerosque homines
 Antichristum sectaturos, & qui eum sectantur certo pe-
 rituros. 2. Deum in mediis Antichristi tenebris fideles
 aliquos conservasse, &c. Al. Causam reddit cur pes-
 simis illis hominibus tanta potestas data sit in Hierosoly-
 mitas, nimirum quia illi qui in orbe restabant Hieroso-
 lymitæ fidem Christi non erant professi, quod hinc per
 signum in fronte ἀντιχριστοῦ significatur; & αὐτοὶ in
 MS. abest.
 5. Et datum est, &c.] id est, Permissum à Deo d. Data
 autem est eis potestas, Be. Pi. ¶ Ne occiderent eos]
 Scilicet morte corporis. Ne unâ strage edita populum
 occiderent: quod facile illis fuisset postquam Idumæos
 acciverant, nisi Deus hoc Romanis reservasset. Hinc
 liquet,

liquet, locustas hinc non civiles esse, sed Ecclesiasticas; non manifestos tyrannos, sed pseudo-clerum, &c. Dices, Antichristum testes occisurum, cap. 11. 13. 17. Resp. Antichristus consideratur respectu, vel, 1. fidelium, quos corporaliter occidit, cap. 11. cavetur autem hinc ne eos spiritualiter occidat; vel, 2. hypocritarum in Ecclesia, quos, utpote ipsi parentes, non occidit corpore, sed spiritualiter torquet. Et hoc, non illo, respectu Antichristus est pestis mundi, quatenus animas occidit. Cum ergo comminatio hæc sit de Antichristo mittendo in poenam hypocritarum Ecclesiæ, mandatum ipsi quoad illos tantum hic exhibetur. Ostendit quoque h. l. quid sit proprium harum locustarum opus, homines scilicet non corporaliter occidere, (à quo clerus Romanus superstitione abstinere præ se ferunt, etiam dum sanguinaria consilia moliantur:) sed animas perdere. Non occidunt, quia religionem hominibus relinquunt, sed venenosam & moribundam. Al. Hoc differunt *Locustæ Arabicæ* ab *Equitibus Euphrateis*, de quibus in sequenti Tuba. Datum erat Saracenis, Romani nominis gentes diu & immaniter cruciare; sed ipsum *Triontal*, ut ita loquar, *Romanum* alterutra ex parte vitâ spoliare, nequaquam datum erat. Nam cum, interea dum priores Tubæ clangerent, ex politici statûs ruinis, Regnum novum Pontificiale veteris Romæ, quasi pari cum alterius ruina passu, succreverat: neque hujus, neque novæ illius Romæ, Constantinopolis, Regnum Saraceni delere potuerint. Contrâ Tubæ, urbe regiâ captâ, Constantinopolitanum funditus è medio sustulere, ut in sequenti Tuba audiemus. ¶ *Sed, &c.* *Αλλὰ ἡ βασιλευσάν, &c.* Vel, *βασιλεύσαν, [ut G. legit.]* In MS. *βασιλευσάν, nempe αὐτῇ. Sed ut crucientur (vel, facerent ut excruciantur, Camer. sub. illi, Pi. vel, 1. corporaliter, ut vexentur variis cruciatibus, ut vel sic cruciati resipiscant; vel, 2. in conscientia, quas hi impostores Ecclesiastici terrent metu purgatorii & gehennæ injecto, & continuâ anxietate ac dubitatione torquent, inania illis & venenosa remedia porrigentes, &c. 9.) menses quinque* Ad usque Titi adventum. Vide Jo. Bel. Jud. 5. 11. Hi menses intelliguntur, vel, 1. indefinite, in solamen; ut doceat, hanc plagam non semper prævalituram, sed tempus ei definitum esse. Al. Toto vitæ tempore, quod quinque ætatibus, infantia, pueritia, adolescentia, juventute, & senectute, continetur. Dicit *quinque menses*, quia locustæ Vere natæ sub finem Æstatis obeunt, nec supra 5 menses vivere solent. Vide Plin. 11. 29. Sed nec scorpiones diutius nocent, quia per frigora torpent, teste Macrobi. Saturnal. 1. 2. Al. *Quinque menses* huic malo dat, ut per tempus æquale, similisque locutionum annexarum formulas, nos ducat ad inveniendum similem aliquem in V. T. casum generalis cuiuspiam in mundum plagæ, quam obliquati interim evaserunt: qualis unica est, nempe Diluvium. Illud enim, 1. erat generalis totius mundi plaga; 2. ex illo soli erepti sunt illi quos Deus obliquavit, Arcæque (typo veræ Ecclesiæ) inclusit; 3. illa plaga gradatim in immensum accrevit, sed post 150 dies, five 5 menses, paulatim decrevit. Talis quoque est hæc plaga Antichristi, nempe, generalis in toto orbe Christiano, &c. Vel, 2. definite, quinque menses, æquabiles nempe & *τετακνύμενοι*, h. e. prophetica locutione, quâ dies pro anno venit, anni 150. Tot annis, nec pluribus, duravit hæresis Ariana, nempe, quoad potentiam politicam, tyrannidem & persecutiones ejus. Tot annis Italia, terrarum princeps, & peccati quod plagam attraxit antesignana, Locustis Saracenicis infestata est, nempe, ab anno 830. ad annum 980. Aliis quidem terris, maxime Orientalibus, diutius incubuit hæc plaga. Italia porro singulari ratione *Caudæ Locustarum* ictum sensisse videtur. Toto enim examine Corpori assimilato, anterioribusque partibus, ut par erat, Orienti assignatis, ubi Caput erat Imperii istius, quid agmina Africana erunt, tanto à capite intervallo in Occidentem porrecta, nisi Cauda? Atque ab istis erat omnis Italiæ calamitas. Et huc forsitan respicitur v. 10. ubi est iterata mentio Mensium: ubi Cod. Complut. suffragantibus Syro, Primasio, Andrea, & Areta, & Plantino, non legit, ut nos Codicem Regium sequentes, *Καὶ ἔχουσιν ὅρας ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κύνεσσιν ἐν τῇ ἑσπέρῃ αὐτῶν. καὶ ἡ ἐξορία, &c.* sed sic, *Καὶ ἔχουσιν ὅρας ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κύνεσσιν. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἐξορία ἐστὶν*

scorpiis, &c. Et habebant caudas similes Scorpionibus, & aculeos; & in caudis suis habebant potestatem nocendi hominibus Menses quinque. Itâ quinque hi menses non sunt totum tempus plagæ Locustarum, sed tempus quo cruciabant Caudâ suâ. Quod autem idem hic numerus iteratur v. 10. (quale alibi, in continua ejusdem Typi descriptione, factum non memini:) aliquod in eo mysterium subesse videtur, forsitan, ut geminetur calculus, ut antitypo insigniori aliquo intervallo responderet. Itâ anni erunt trecenti, quot bis quinque menses annales efficiunt, qui comprehendunt nobile illud Regni Saraceni intervallum; quod ab initio Caliphatus Abasidarum (qui primi Bagdadi Imperii sedem fixerunt) ad eandem Bagdadum à Rege Turcarum Togrubeco (qui nostris Tangrolipix audit) captam ducitur, i. e. ab anno C. 750. ad annum 1055. Annorum enim quinque, qui excedunt, ratio non habetur. Commodè quoque incipit hoc intervallum à sublato ab Urbe Romæ Exarchatus jugo, quo præced. Tubæ calamitas defuit. ¶ *Ut cruciatus scorpiorum, &c.* h. e. Venenosus, furtim ac latenter inflicus, summus, five acerbissimus. A Scorpione percussus vehementer dolore afficitur, velut ex acum punctationibus, & ardorem ignem sentit; de quo vide Dioscor. 1. 6. & Schol. ad Nicandrum. ¶ *Ὡς ὁ σκορπίος, &c.* Non bona tantum cætera, sed & necessaria alimenta, eripiebant miseris civibus. ¶ *Quærent (vel, Optabunt, G.) homines mortem* Præ fame gravissima, præ summa anxietate, vel dolore, ut à tantis malis liberentur. Morsus ergo iste eos dementabit, &c. ¶ *Non invenient* ut Job. 3. 20. Nemo eos volet interficere. Cyprianus, *Volentibus mori non permittebatur occidi.* Plinius, *Toties invocata mors.* ¶ *Et desiderabunt mori, &c.* Bis idem, more Hebræo, ad significandam desiderii vehementiam. Pro *ἡ ἐξορία* in MS. est *ἡ ἐξορία*, velut in re præsentem. ¶ *Tâ ὁμοιωσάν, &c.* Desumpta hæc sunt ex Joel. 1. 6. & 2. 4. & 8. 7. *Similitudines (vel, Species, Camer. Pi. Figura, Be. Pi. Par.) locustarum similes (sub. erant, Pi.) equis (Non vulgaribus, sed a) paratis in prælium, Mo. i. e. nitidis, saginatis, robustis, & ferocibus.* *Ὁμοιωσάν* hic ad oculos refertur, Itâ truces erant ad speciem quasi equi bellatores. Equis non ab similes erant, vel, 1. cursus aut volatus velocitate; vel, 2. capite aut facie. Unde locustæ ab Italis vocantur *cavallette*. Albertus 1. 26. *Caput habent figurâ equi.* Et Aldrovandus, *Equinum quodammodo caput habent.* Similia habent Theodor. in Joëlem, & Scriptores Arabes. [Verba vide in BA.] Al. Non visæ sunt equorum formæ, sed *similes erant equis paratis, &c.* i. e. accinctæ erant instructæque ad prælium tanquam equi fuissent, vel, equites pugna avidi. ¶ *Ut equi, robusti, veloces, fortes, præfidentes & arduos in prælium, Job. 39. 23. audacter & sine metu irruentes; expediti quoque, & cum successu pergentes, &c.* Al. *Similes equis, i. e. equitibus.* Symbolum hoc contentionis, & ferociæ. Veloces & feroces, Diabolico impetu in quosvis feruntur, & mordicis semper sua dogmata defensant. Notat furiosas conciones & dissertationes, sæva consilia & atrocia ausa. ¶ *Tantumquam coronæ* (Innuat coronas istas mendaces esse; non ergo *σεφάροι* dicit, sed *ἑσπεράροι*. Jactabant se quasi in potestate sua haberent victoriam contra Romanos.) *similes auræ* id est, Coronis aureis. Meton. materiæ. Coronas vocat galeas sic dictas Virgil. Æneid. 5. *Omnibus in morem tonsâ coma pressa coronâ:* ubi Servius, *Corona hic, sicut & Homero, est galea.* Sequitur enim, — *Galeam ante pedes projecit inanem.* Coronæ, nimirum vertex rufus, qui illis symbolum est sanctitatis; quo Religiosi similes se Regibus esse dicunt, quia conscientia laicorum imperare & leges dare Regum more possint. Rex locustarum coronam gestat tergemina: Cardinales mitram gemmis nitentem: Episcopi, Abbatesque, infulas pretiosas, auro sericisque contextas, vertice ostentant; ut de coronis hic non sit cur multum ambigamus. Sym- bolum hoc erat, vel, 1. hypocrisis; vel, 2. usurpatæ auctoritatis spiritualis; vel, 3. externæ pompæ & gloriæ mundanæ, quâ clerus Romanus vel Reges æquat; vel, 4. quod Reges & Imperatores eas tutati sunt, & in exercitu earum militant; vel, 5. victoriæ, vel, successus & dominationis amplissimæ. Nulla unquam gens tam brevi temporis spatio tot Regna sub jugum misit.

fit. Quare & nulla hic mentio *Trientis*, liquidem non minus extra Imperii Romani fines quam intra ipsum caderet hæc clades. &c. *¶* *Tanquam facies hominum* i. e. Facie humanâ; reverâ homines, non insecta d. Homines sunt, sed speciem quodammodo mutant professione & habitu ab hominibus se separantes. *Facies* tamen quasi humanas retinent, nè homines ab eis abhorreant. Al. Speciem sumebant honesti. Vide Dan. 7. 4. Præ se ferunt humanitatem, amicitiam, clementiam, moderationem & prudentiam. Notat blanditias, & adulationes, quibus in omnium se gratiam mirè insinuant.

8. *Capillos sicut capillos mulierum* id est, Elegantes, & promissos sive longos. Mulierum enim est comam alere & intonsam gestare, 1. Cor. 11. 14. quanquam & viri apud multas gentes comam alerent. Erant natione Arabes, qui, inquit Plinius, *intonso utuntur crine*, & (mulierum more) *mitrati degunt*, Plin. 6. 28. quibus hodièque moris est, ituris in prælium, ex proprio capillo sibi cornua & cincinnosnectere, teste Camerar. Oper. subcisl. Tom. 1. c. 93. Quod ergo ex Herodoto pro Arabum tonsura adducitur, aut de barbæ tendendæ ritu, aut de extremorum crinium rotundatione, citra integram capitis tonsuram, accipiendum est. Quorum utrumque, fortè quia Bacchi, vicini ipsis Deastri, cultum insigne fuit, Deus populo suo vetuit, Levit. 19. 27. & 21. 5. Ut ut sit, quin Plinius Arabes Romæ vidisset nullus dubito. Locustarum aliæ erant glabræ capite, sive depiles, aliæ verò (quod tamen nostri Interpretes ignoraverant) hirsuto capite, sive hispide, ut notat Gloss. Talmud. & ex scriptoribus Arabicis liquet. Quod forsan hic alluditur. Al. Reverâ erant imbelles, non minus quam foeminae, quæ ex coma maxime noscuntur. De talibus Aristoph. *Οὐκ οἶμαι τὴν λέοντος, ἐν μάχῃ ὅ ἀνδρῶν ἐστίν. Hospitibus tantum metuendi*, ut ait Tacitus Hist. 3. *Prædator è sociis, & ipse præda hostium*, ut Sallustius; galeati lepores. Hoc rectè exprimitur per sexum, quem *inscium ferri* dixit Papin. Tale illud Homeri, — *Ἀχιλλεύς, οὐκ Ἀχιλλεύς* & Virgillii, *O verè Phrygiæ, neque enim Phryges* — t. Al. Notatur hic, vel, 1. mollities & mulierositas; vel, 2. simulata modestia ac simplicitas; vel, 3. illecebrosus sese in animos hominum insinuandi studium; per blanditias muliebres. Capilli enim mulierum pulchri sunt, & amorem excitant, & si tollantur, formam plurimum imminuunt. Vide Cant. 4. 1. & 6. 4. Notatur effœminatus meretriciusque gestus & cultus, ut homines ad scortationem pelliciant, unde hoc Regnum *magna meretrix* dicitur, cap. 17. b. Vel, 4. mulierum patrocinium, quo insigniter proficere, & homines de ceperunt. Vel, 5. votum Religionis, quo Nazæarum instar comam alunt. *¶* *Dentes sicut leonum* Qui dentibus maxime valent; q. d. dentes acutissimi & validissimi, solidi, unci, præcrassi, fortes ad devorandum, Dan. 7. 7, 23. Joel. 1. 6. Stupenda locustarum vis est. *Quid illis fortius?* ait hic Hieron. & Cyrillus, *Ἀνταρξέως, &c.* *Profus inexpugnabilis est earum impressio*. Plinius de locustis, *Omnia morsu erodunt, & fores quoque tectorum*. Proverbiale est, *dentes Leonis*, Sirac. 2. 1. 2. [q. d.] Homines voracissimi, & crudelissimi, ad perdendum [tum] animas, eorum qui ipsis se subiciunt; tum corpora & bona eorum qui iis obstitunt.

9. *Loricæ, &c.* *Θώρακες, &c.* *Thoraces* (vel, *Loricæ*, Be. BA. Symbolum vestium seu togarum p. *Thorax* equitum, ut *lorica* peditum q.) — *ferreos*, Pi. &c. Quibus hostium ictus repellant. Contra omnes insultus muniuntur privilegiis & immunitatibus, ab omni potestate, seculari exemptæ, & ipsis Regibus metuendæ, tanquam soli Regi suo *Abaddon* subjectæ. Ad locustarum naturam aliquo modo hoc pertinet, de quibus Claudianus — *cognatus dorso durefcit amictus, Armavit natura cutem*. Putes esse tales quales describit Horat. *illi robur & es triplex Circum pectus erat*. Nam per *loricam* Pectus; per *ferrum* Durities, intelligitur. Notat obduratam & obstinatam illorum perviciam contra veritatem. Al. *Ferreos*, i. e. ferrei coloris, h. e. nigros. Sic infra v. 17. *hyacinthinos & sulphureos*. *¶* *Et vox* (vel, *sonitus*, Be. Pi. *stridor*.) *alarum earum* (Hoc dicit, quia Locustarum eis speciem dedit. Locustæ magno strepitu volant, teste Cyrillo. Sic Plin. 11. 29.

Tanto volant pennarum stridore, ut aliæ alites credantur.

Locustam bombilantem vocat Elian. Hist. 6. 19. b. sicut *BA. 2. 4. 5. 475.* vox currum, &c.] Magno omnia cum strepitu agunt. Locutio ex Joel. 2. 5. c. q. d. Locustæ, magnæ erunt, & multæ, & impetu rapidissimo ac validissimo ferentur in prælia. Alæ earum sunt privilegia, quibus se supra omnium hominum sortem efferunt; & inde nata confidentia, quæ ipsos Reges spernant & in metu continent, terrore excommunicationis, &c. Hoc symbolo indicatur pugnacissimus hæreticorum spiritus ad dissidia pronus, confusio disceptationum, & strepitus verborum, quo hæretici Ecclesiam oppugnant.

10. *Caudas* (i. e. Aculeos caudarum) *similes scorpionum*, (vel, *scorpiis*, Mo. Be. Pi. i. e. caudis scorpionum) *& aculei, &c.* De cauda scorpionis dici potest, quod de pavone dixit Chrysippus, *animal propter caudam fuisse creatam*. Scorpionem Lucianus vocat *πυρρόνδουλον*, quia multas habet in cauda vertebrae, nempe, sex aut septem, ut testatur Strabo de Mauritania, Plin. 11. 25. Elian. 6. 20. & Avicenna. In extrema ejus cauda est aculeus, vel simplex, vel quandoque geminus, tenui fistulâ perforatus, quæ venenum infundit, Plin. 11. 37. Elian. 9. 4. &c. Punctione suâ necat homines, & leones, teste Ambros. & camelos & elephantes, ut notat Damir. Sed in scorpione gravissimum quod, auctore Plinio, *semper cauda in ictu est, nulloque momento meditari cessat, ne quando desit occasio*. Caudam in ictu esse dicit, quia semper erecta & intentâ est, ut ad ictum sit paratior. Quanquam & scorpionis genus est, quod caudam non erigit, sed humi jacentem trahit. Nicander dixit, — *Κεῖται κεκοσμημένον ἀλγινέσι Σκόρπον*. Cicero, *Scorpius infestus præportans flebile acumen*. Avienus, — *venenato qui Scorpius agmine cauda Plurimus erigitur*. Tertul. de Scorpiis, *Unus omnium violentiæ gestus, nocens de cauda*. Aliorum serpentum vis in capite, scorpiones inde vulnerant unde id minus exstatur. Sic Zelotæ lædebant ubi minime lafuri putabantur: intrabant ut defensores, exhibant raptore. Homines barbari & ægris moribus solere scorpiorum dici docet nos Apuleius, sed & Ezechiel 2. 6. p. *Cauda Locustarum* (i. e. Saracenorum) est postremum earum agmen, longissimæque à capite Imperii distitum. Caput Imperii in Mesopotamia erat; Cauda igitur in Africa & Hispania est. Ab hac autem cauda, i. e. à Saracenis ex Africa & Hispania delatis, mirè afflictæ sunt Provincie quæ Romano Patriarchæ, ut propria ejus Diocesis, suberant. Al. Ut in animali cauda, ita in re exitus, postremum est. Μελαίνοι ergo erunt. Docebit exitus, homines illos nihil minus quam ex animo bene voluisse iis quibus se in principio pro amicis probârunt. Caudis animalia blandiuntur, ut canes, feles, &c. Notat ergo blanditias seductorum, quibus tamen aculei insunt, quibus latenter feriunt, cum interim facie blandiuntur: quâ parte placebant eadem perniciem adferunt, & blandis verbis incautos seducunt, Rom. 16. 18. Doctor mendaciorum est cauda, Esa. 9. 15. *¶* *Et potestas earum* (sub. erat, Be. Pi.) *nocere, &c.* Scil. punctione falsæ doctrinæ, non autem occidere. Hoc iterum repetit, [vel,] nè quis plagam illam interminabilem & perpetuam esse putet: [vel,] quia tempus aded definitum insigne præbet Divinæ Providentiæ testimonium, fidemque nostram de eo confirmat: [vel, 3.] quia ibi memoratur per modum limitationis, quod diutius eos non cruciarent, hic autem durationem ostendit tamdiu fore donec tempus præstitutum veniat: [vel, 4.] ut geminetur calculus: [de quo vide dicta ad v. 5.]

11. *Et, &c.* *Καὶ ἔχουσιν, &c.* [At G. legit, *ἔχουσιν*, & hoc addit.] Foemininum genus usurpat ob figuram ἀνδρῶν. At in MS. *ἔχουσιν*. Et habebant super se regem, Par. Hæ ergo locustæ non erant naturales, quæ Regem non habent, Prov. 30. 27. sed mysticæ. Dicebant se nullum Regem habere velle nisi Deum: sed aliter se res habebat. Innuit, Locustas hæc fore Gentem, non Christianam, sed infidelem, quæ Christo nomen non dedisset, quæ subsunt Principi aeris, Eph. 2. 2. qui *Abyssi Angelus* est. *¶* *Angelum abyssi* h. e. Inferorum, sive Tartari. Intelligant hic, vel, 1. Serpentem, sive Dragonem p. Satanam, sive Diabolum q. quem Deus carceri includit ubi vult; qui in Abyssu conclusus dicitur t. t. Clu. Apoc.

10

20

30

40

50

60

70

Clu. G. Apoc. 20. 1^a, qui è *cælo jam pridem ceciderat in terram*, v. 1. quem Michael, nondum clangentibus Tubis, de cælo in terram deturbaverat. Neque enim in tota Apocalypsi de alio præter ipsum legi memini, *in terram cecidisse* v. Hic locustas & concitabat interiùs, & ducebat quasi Rex, quò volebat *. Verùm non Principem Inferni intelligit, sed emissarium Angelum Satanæ; ut asperissima planèque Diabolica Imperatoris illius indoles notetur v. Vel, 2. Angelum bonum, ut ostendit, 1. quòd hic jam descendit, & quidem sponte, de cælo instar stellæ, cùm Diabolus olim cecidisset, &c. 2. quòd clavis Abyssii bono Angelo demandatur, cap. 20. 1, 2, 3. cùm Satanàs ibi incarceretur, nec Abyssum aperire possit: 3. quòd hic Angelus non animas perdit, sed corpora, & quidem impiorum, v. 4, 5, 20. cùm Diabolus perdere conetur animas, & pios, &c. *Perditores* dicuntur & boni Angeli, Exod. 12. 23. 1 Cor. 10. 10. quippe qui perdunt homines, ut Gen. 19. 13. 2 Sam. 24. 15, 16. 2 Reg. 19. 35. *Perditor* est hic Angelus ex Officio, v. 1, 2. non ex Malitia ||. Vel, 3. Imperatorem Turcarum *: [de quo mox plura.] Vel, 4. Antichristum *, *Angelum abyssii* dictum; quia indè potestatem & mandata accipit, & illi tenebrarum Regno fideliter inservit, èstque Vicarius Draconis, cap. 13. Papam manifestè indigitat, cuius summa est majestas & potestas absoluta, &c. b. Idem hic Angelus qui stella de cælo cadens, cui clavis abyssii tradita est, v. 1. qui *bestia* cap. 13. cui Draco potestatem suam dedit c. ¶ Cui nomen Hebraicè (sub. est, Pi.) *Abaddon*, אבaddon; tum activè*, q. d. *perditor*, vel, *perdens* f; tum passivè, *perdendus* g. אבaddon in V. T. vox est Synonyma cum שואל, Job. 26. 6. & 28. 22. & 31. 12. Psal. 88. 11. Quæ loca & de Sepulcro & Mortuorum statu accipi possunt, & de inferno h. אבaddon in V. T. tria significat, *perditionem, sepulcrum, & infernum*. In libro perantiquo Zohar scribitur, *Apud inferos duas esse regiones contiguas שואל & אבaddon, ex illa homines penà peroluti tandem subduci, ex hac nunquam liberari*. Abaddon alio nomine תחתית dicitur, ait Manahemus, ut & liber Musar. Liber dictus *Hortus nucus, Due*, inquit, *sunt Gehenna, Superior, Inferior: Una Corpori destinata in hoc seculo, altera Anima in seculo venturo*. In N. T. אבaddon est Angelus abyssii, & Angelus perdens; quomodo scelus pro scelesto usurpatur, & dolus pro doloso, &c. i. Johanni אבaddon & אבaddon idem sunt, & Satan ab eo dicitur *Angelus abyssii* (ut Judæis *Angelus mortis*) & *Abaddon*, quia Tartari est velut Imperator; nomine à loco in quo dominatur illi imposito, quomodo in Evangelio *Legio* vocatur qui multis in uno homine Diabolis imperavit k. אבaddon propriè *Pernicies*, Απώλεια, ut Job. 28. 22. Sed solent apud illas gentes voces abstractæ & concretæ inter se permutari. Sic factum ut אבaddon idem significet quod אשכול, de quo nomine diximus ad 1 Cor. 10. 10. Habes nomen אבaddon datum Dæmoni in Aruch. Datur Romæ id nomen in Targum Hieros. Oppositum hoc nomen nomini Jesu יושוע. Deus ad affligendos malos utitur & bonis & malis tam hominibus quàm Angelis. Verè autem existialis fuit Spiritus qui illos Zelotas agitabat: unde exitium natum est & Urbi & Templo l. Qu. Cur hunc nomine planè novo & inaudito, *Abaddonem*, appellat? Resp. Forfan hoc de industria fecit, vel, 1. Ut significet, Muhammedanos non colere (ut gloriabantur) Mundi opificem, qui Chald. & Syr. אבaddon *Abuda* audit, sed Angelum nequam, *Abaddonem*, Mundi non factorem, sed perditorem. Quomodo qui Deum se colere putabant Dæmonibus sacrificasse dicuntur, 2 Par. 11. 5. De *Oboda* Arabum Deo vide Tertul. ad Mat. 2. 8. & ibi Gothofredum, & Euseb. De laud. Const. p. 478. Vel, 2. ut Paronomasiā quādam nominis Regii ad eam Gentem digitum intenderet, cui in more positum Reges suos, imò & deos, simili appellatione cognominare. Erat apud Nabatæos Rex *Oboda*, in deorum numerum à suis relatus, à quo & nomen regioni mansit; & commune hoc factum est Regum Arabiæ nomen ejus tractus, unde Muhammedes primitus cum Locustis proditurus erat. Ut ergò Egypti Reges *Pharaones & Ptolemæi*, Romanorum *Cæsares*, Parthorum *Asacæ*, & contermini Petræorum Arabum Reges *Arete*, ita hi *Obode* dicti sunt. Utraque porro vox, *Oboda & Abaddon*, ab eadem radice

esse videntur, licet, ut aliàs quoque fit, significatione contrariā. Non dissimiles sunt allusiones apud Prophetas, ut Jer. 1. 11, 12. Amos 8. 2. &c. m. ¶ Græcè m Med. autem *Apollyon*, Απολλων id est, *Vastator* n, vel, *Perdens* o, se scilicet suosque sequaces p; qui & aliorum fidem destruit, & ipse vadit ad interitum, Apoc. 17. 11 q. indè hic idem dictus *filius perditionis*, 2 Thef. 2. 3 r. i. e. *perditus*, seu *perdendus*, Dei judicio t. Participium hic est pro Nomine. Sic λέγων, orator; πορεύων, scortator; ἀκούων, auditor; ἰατρῶν, medicus, ὡς, dominator, &c. t. Poterat dixisse ὁλοφύτης, vel, ἑξολοφύτης d, sed maluit alludere ad nomen *Apollinis*, quod velut proprium Numen Cæsaribus. Ovidius, *Et cum Cæsarea tu, Phæbe domestice, Vesta*; nempe, ex victoria Actiaca, ubi, ut Virgilius credi voluit, *Ælius hæc cernens arcum intendebat Apollo Desuper*. Vide Sueton. Octavio 29. Sicut autem Judæi solebant falsorum deorum nomina levi flexu in contumeliam mutare, ita & hic fit in Græcā nomine: vicina enim sunt Ἀπόλλων & Απολλύων. Putet fortè aliquis & ἐπιμολογίαν spectatam: nam Græcorum nonnulli Ἀπολλωνα, ut & Ἐπιβαλέτης & Λόγιον, dictum putant, quòd *morbos immittat*: idque confirmant ex Il. α'. Ad illud Æschyli in Agamemnone, Ἀπολλων, Ἀπολλων, ἀγχεδ τ' ἀπολλων ἐμός. Scholiastes, ἀπολλύων fit ὁδὸς ὁ μόνος μίαν. Sensus autem est egregius. Dicunt illi Zelotæ inimicos se Cæsaribus utpote idololatris, cùm tamen ipsi eidem Spiritui serviant quem in *Apollinis* nomine Cæsares colunt, & magnitudinem Romanam suæque gentis exitium quàm maximè promoveant v. *Apollo* dicitur ab ἀπολλύω, teste Euripide *. Qu. Cur hujus nomen & Hebraicè & Græcè ponitur? Resp. 1. Melioris intelligentiæ ergò. Innuat enim scienter à Christianis sic appellandum *. Hunc esse talem Dominus sciri voluit à Judæis & Græcis. Dominus noster dictus est & *Jesus*, Hebraicè, & *Christus*, Græcè. Nec minus honoris: & domini sibi sumit hic Rex, describitur autem titulis contrariæ significationis, nempe, quòd sit insignis Ecclesiæ *vastator*, &c. 2. Ut ostendatur, non eum Judæorum proprium, aut gentium, caput futurum; sed communem impostorem, tam Judæos quàm gentes Christianismum profitentes seducentem b, & perdentem, & in utrosque usurpantem imperium c; tandem verò ab utrisque pro Antichristo habendum d, & excindendum, ut ad cap. 16. & 19. videbimus *.

12. *Væ unum abiit*, &c.] Non impletione (nam futuræ tunc erant hæ calamitates:) sed apparitione & descriptione f. Cessavit tandem illa Zelotarum rapacitas, post menses quinque, adventante Tito, ut supra diximus g. Unum *væ præterit* & alterum *advenire*, dicitur, nempe, quatenus hic describuntur, non autem temporis eventu h; quasi hoc *væ* omnino desierit ante initium sequentis i, nec illi omnino contemporaneum esset k; ut ex fine capitis satis liquet, ubi, post sextæ Tubæ descriptionem l, declaratur hominum obstinatio atque impoenitentia in idolomania Antichristiana m, quæ sub quinta Tuba invecita est: sed hoc sic intelligendum est, Descriptio primi *væ* præterit, succedit typica descriptio secundi: vel, notat prioritatem initii, quòd quinta sextam antecedit, ut causa illius n. Primum ergò *væ* durat toto tempore secundi, secundum autem cœpit statim post aperta initia primi, Deo sic peccato peccatum puniente. Porro ut non dicitur venisse aliquod *væ*, priusquam ad altitudinem excreverit, aut saltem ad gradum notabilem; ita ubi subsequens malum eò altitudinis pervenerit, ut ejus respectu præcedens non adeò sentiat, tunc dicitur primum abiisse o. ¶ *Duo væ* id est, Duo genera plagarum p, Obsidionis & Excidii q.

13. *Sextus*, &c.] Datum signum ad nova mala r. ¶ *Audivi vocem unam* (vel, *quandam*, Be. Pi. nempe Deit; vel, Christi t; vel, ipsius Altaris v:) ex quatuor cornibus (id est, angulis *, i. e. ex medio ejus y, ex superficie quatuor cornibus terminata, ut sit Meton. adjuncti z. Allusio hic est & convenientia numeri, quatuor Angeli, v. 14. quatuor tempora, h. e. hora, dies, mensis, annus, v. 15. & hic quatuor cornuum a: altaris aurei (nempe Suffituum b, per quos significantur Preces c. Hic & Aaron semel quotannis precatus est, Exod. 30 d. Indè prodit hæc vox, quasi esset vox orationis Sanctorum sub Altari postulantium impios per hanc plagam puniri.

* Me. sim. T. puniri*. 4 cornua designant 4 mundi cardines, ex quibus omnibus preces ad Deum eleuantur, & responsa ejus expectantur. At in omnibus illis cornibus scripta erant peccata hominum, ut Jer. 17. 1. ideoque Deus sententiam de puniendo mundo ex iis promulgat. Neque enim sceleratis prodest Altaris sanctitas, sed graviolem Dei in illos iram accersit f. Tanta erant impiorum scelera, ut ipsum altare contra impios clamaret & vindictam deposceret. Una vox è 4 cornibus personans indicat concinere, & conspirare ex omnibus mundi angulis idem de ipsius impietate judicium. Al. Altare designat cultum Dei, ut Apoc. 8. 3. vel, Evangelium, cui Cornua dantur, eaque quatuor; quia illud est *Potentia Dei omni credenti*, ex quatuor Mundi cardinibus, &c. quod ab hominibus proculcatum poposcit ut 4 Angeli vindices humanæ impietatis exurgerent. Altare illud Christum repræsentabat. Ofsenditur sufficiens Christi potentia ad excitanda justitiæ suæ organa. Ab hoc enim Altari, tum, sanctorum preces in Dei conspectum adscendunt; tum, etiam ultices flammæ in mundum effunduntur. Quatuor cornua erant in eo Altari, Exod. 30. 2. Per ea hic intellige omnia loca in quibus exulabant Judæi Christum colentes: neque enim omnes erant Pellæ. [Sensus, q. d.] Deus auditis precibus illorum exultantium, qui aliquando in sedes avitas redire gestiebant, properari jussit obsidium satis diu dilatum, ut rebus iis confectis quas Deus conficere volebat, abirent exercitus, & tutus daretur in villas & agros, & siqua oppidorum restabant, reditus. Propter electos dies decurtabuntur, Matth. 24. 22. quod est, &c. T. ἐν ὧν, &c. Quod (sub. est, Be. vel, erat, nempe, in hac Visione m.) coram Deo, Pi. Mo. &c. Alludit ad typum veterem. Stabat enim hoc Altare coram Arca, velo duntaxat interposito, Exod. 30. 6 P.

14. Solve quatuor Angelos, &c.] i. e. Primarios Diaboli satellites: vel, 1. Angelos malos, eosque majores, præcipuos dæmones, qui quasi præfunt 4 Orbis partibus, quas infestant; nitentes impedire hominum salutem, eosque in idololatriam, & in omnia peccatorum genera, inducere. Vel, 2. homines, quos Angelos vocat non naturâ, quia sequitur exercitus equester; sed ministerio, quod Deo hic præstant, quia divinitus excitati & missi sunt, & instructi sunt agilitate, promptitudine, &c. Hi [ergo] quatuor Angeli sunt, vel, 1. Duces & custodes Vespasiani, Titi, Muciani, & Tiberii Alexandri, quorum ingentes exercitus ad Euphratem usque pertingebant: & cum diu consilium iis fuit Hierosolyma obsidere, res tamen Divino consilio dilata fuit in tempus ipsi destinatum. Vespasianus prætextum moræ sumebat, quod vellet Hierosolyma internis primùm discordiis infringi: reverâ volebat expectare quorsum se daturæ essent res Romanæ: Jo. Bel. Jud. 4. 21. Per id tempus Angeli qui eos incitaturi erant *vinci fuisse* dicuntur, i. e. à Deo inhibiti. Euphrati additur titulus *magni fluminis*, quia & alia minora erant nomine פַּרְסַי, ut alibi diximus. Syriacæ legiones attingebant Euphratem, Joh. 5. 6. Sic & Philo in Legatione dixit *παρὰ τὴν ὁρὴν τῆς Ἰερουσαλὴμ*. Cum autem Euphrates permeat Babylonem, quam proinde apte designare potest, ut Tiber ponitur pro Roma, & Mare pro Galilæa, quæ illi adjacet; Babylon autem in his Visis Romam significet, ut ad cap. 18. videbimus; Euphrates hic notare possit urbem Romam, (ut sumitur cap. 16. 12.) quæ sedes est Imperii, ideoque magnæ mutationes Imperii illâ phrasi commodè exprimuntur. Angeli porro hic dicuntur Romani duces sub Vespasiano, qui vel quatuor erant, præcipui scilicet; vel, numerus certus pro incerto ponitur. *Vinci* dicuntur, quia ob frequentes magnasque mutationes in Imperio quieverunt ipsi, & res Judaicas neglectui habuerunt. Al. Hæc sententia non placet; 1. quia hæc ante Apocalypsin gesta sunt. 2. Quintam ipsi Tubam exponunt de Zelotis tempore Obsidii, ideoque sextam Tubam malè interpretantur de profectu Vespasiani ad Obsidium inchoandum. Nulla, five expressa, five implicita, in tota hac Prophetia, fit mentio Hierosolymæ, aut Obsidii, vel, Excidii Jerof. five alterius urbis, &c. 3. Vespasiano ipsiusque exercitui minimè congruit, five numerus militum qui 20000000 erant, sique equites, five locus unde venerint, Euphrates,

non Roma; five effectus, quod tertiam occiderint hominum partem, idque igne, fumo, sulphure, &c. 4. Qui ex hac plaga evaserunt rei peraguntur Idololatriæ, v. 20. à qua immunes erant Judæi post reditum è Babylone, &c. f. [Hæc de prima sententia.] Vel, 2. Exercitus ferorum hominum & militum qui in fine mundi puniet impios. Vel, 3. Quatuor populi, nempe Arabes, Saraceni, Tartari, & Turcæ, qui hæcenus Divino jussu tranquilli se continebant ultra Euphratem; qui fluvius hucusque fuerat Imperii Romani Limes, Christianum orbem à Barbaris separans. Quatuor isti sunt Muhammedanarum & Turcicarum copiarum capita, qui quatuor esse dicuntur; non quod præcisè quatuor erant; sed ut significetur, vel, 1. eos sufficienti esse numero, ut iram Dei omni occasione exsequerentur; vel, 2. extensio hujus plagæ ad omnes angulos terræ; vel, 3. quadruplex inter illos differentia, respectu regiminis, loci, naturæ, & rituum; id quod Turcis satis congruit. Al. Angeli quatuor totidem Sultanas seu Regna significant, in quæ Turcæ, cum primùm, trajecto Euphrate, in vicinos Asiæ & Syriæ tractus sese effudissent, dispersiebantur; & idoneo temporis spatio circa hunc fluvium sedes suas habebant; nempe, 1. in Asia minore, ubi Cütlumusus, Cæsareâ Cappadociæ An. 1080. expugnata & Romanis ademptâ, Regnum inchoavit, quod successor Solimannus ampliavit, qui tamen postea ad Euphratem recedere coactus est. 2. Alepi, quæ capta est An. 1079. cujus Rex primus Sjarfuddaulas. 3. Damasci, quam eodem anno 1079. subjugabit Tagjuddaula Nifus Togrulbeci (seu Tangrolipici) nepos. 4. Vel, Antiochiæ, ut vult Scilix, author Græcus, quod regnum 14 tantum annis duravit; vel, ut Elmachinus Arabs rectius sentit, Bagdadi ad alteram Euphratis ripam. Utut autem iste Sultaniarum quaternio ad tempus laxationis integer non permanferit, sed varias mutationes subierit; tamen Spiritus S. gentem æstimat ex primæ irruptionis statu, quo, Euphrate trajecto, ligati sunt ad tempus constitutum. Euphrates fluvius celeberrimus erat, 1. ut locus ubi Babylon sita est; 2. ut limes Regni Davidis & Salomonis; 3. ut fatalis Romani Imperii terminus ultra quem dominium suum nunquam extendere poterant; 4. quod circa eam prima Turcici domini sedes erat. Hunc fluvium nominat, ut significet, eos qui hanc plagam inducunt nec in Ecclesia, nec in Romano Imperio, fuisse, sed circa Euphratem. Ibi *vinci* dicuntur, h. e. in partibus Orientalibus circa Babylonem & Persida cohibiti, nè in Romanis ditionibus pro libitu grassarentur; nè in Ecclesiam aut in Imperium Romanum irrumperent. Cohibiti autem sunt, partim intestinis discordiis ac bellis, partim ingentibus Christianorum victoriis, partim per Tamerlanis irruptionem in Turcas, &c.

15. Et soluti sunt, &c.] h. e. Prædicatum ab Angelo, esse solutos. Sic Esa. 6. 10. *Excæca, i. e. excæcatum prædica*. Tres illi, Angelis impellentibus, quarto, id est, Tito, copias suas tradidere ad obsidenda Hierosolyma, idque tempore præsignificato per ejus temporis Prophetas. *Soluti sunt*, nempe, ab Angelo cui id erat imperatum. *Soluti sunt*, i. e. Sublata sunt impedimenta atque obstacula, & permissum est eis Imperium invadere. Solutio hæc Turcarum contigit paulò ante annum 1300. quando Turcæ, qui ab altera Euphratis ripa rerum in Perside hucusque potiti fuerant, quasi ex funda ejecti sunt in regiones Romanas cis Euphratem, in Syriam & Palestinam; deinde in Asiam minorem, quam ferè totam incursarunt, licet in varias adhuc Satrapias distracti essent, tandem verò sub unius Othomanni imperio coeuntes in Europam trajecerunt, & Imperium Constantinopolitanum universum miserandis stragibus exciderunt. Qui parati erant (scil. ad occidendum homines) in horam, & diem, & mensem, & annum] id est, Donec tempus adveniret à Deo præfinitum & decretum ad impios puniendos, &c. Et quia nè puncto temporis ante solvendi erant, ad majorem & certiore ejus rei amplificationem ait, *In horam, & diem, &c.* Sic nos solemus dicere de re quæ ita contigit ut diximus, Contigit eadem horâ, & mense, & anno. Sensus, in singula momenta parati adsunt, quandocunque Deus Christianos eos immittere vellet. Facit hoc ad amplificandum, tum rapacitatem crudelitatemque

cenſum tam flammam, quàm fumum, coloris hyacin-
thini reddit, ideòque hinc conjunguntur. *Hyacinthus*
flammæ colorem refert: pro eo mox fumus ponitur.
¶ *Tanquam capita leonum.* Designat eorum audaciam
& fortitudinem^a, & potentiam bello inſuperabilem^b,
crudelitatem^c, feritatem^d, apertam rabiem & profef-
ſam truculentiam^e. Rictus equorum ſanguinolenti,
qualis Leoni poſt devoratas pecudes^f. Multò terribi-
lior eſt equorum ſpecies, quàm ante locuſtarum^g. His
dentes tantùm erant leonum, equis verò totum caput^h.
¶ *Et de ore eorum* (Quod referri poſſit, vel ad equi-
tes, vel ad equosⁱ, quod malim^k.) *procedit ignis, &*
fumus, & ſulphur]. Notat instrumenta cædis^l, vel, di-
ra omnis generis ſupplicia^m. Sed quoniam ex ore hæc
prodiſſe dicuntur, ignem intelligo, ut prius, feroces
animos & horribiles ululatus atque blaſphemias Tur-
carum & Tartarorum in Deum Chriſtianorum; *Fumum*,
impiam Mahumetis doctrinam; *ſulphurem*, chordas ar-
cium ſulphuratas, & ſynecdochicè venenata Turcarum
ſpicula, lanceas veneno tinctas, &c. Etiam hæc ſpi-
cula quaſi ex ore evolare videntur, dum arcum ore-
tenus intenduntⁿ. Al. Subauditur *os*. Ità res ſe ha-
bebat quaſi ab ore equorum ignis fumigans & ſulphure-
us procederet. Ità Poeticè deſcribit ſalaricas, quas ple-
nas ſulfure, refinâ, bitumine, ſtuppis & oleo, quod in-
cendiarium dicitur, jaciebant equites ad incendendas
Hieroſolymorum turres. Valerius Flaccus in hac ipſa
re, i. e. in Hieroſolymorum oppugnatione, verſantem
Titum ſic deſcribit — *Solyms nigrantem pulvere fra-
trem ſpargentemque faces, & in omni turre furentem*^o.
Al. Nuſquam in Scriptura S. occurrit Imago hujusmodi
de Igne, fumo hyacinthino, & ſulphure. Quare juxta li-
teram accipio, de novo illo, & ante hanc Tubam pro-
ſus incognito, armorum genere, quibus hoſtes illi Eu-
phrataxi itatim poſt ſolutionem ſuam uſuri eſſent.
Bombardæ intelligo, ignem, fumum, & ſulphur, evo-
mentes P. Nec aptius declarari potuit natura tormen-
torum bellicorum. Ibi ignis eſt, & fumus copioſus,
dum diſploduntur, & ſulphur; nam pulvis tormentari-
us ex nitro conficitur, carbone & ſulphure. Spiritus
igitur hunc hoſtem deſcribit nobis iis armis quæ
ſimul perè cum ejus tyrannide originem caperent^q.
Impletum hoc in Excidio Conſtantinopolit. quæ his
machinis expugnata fuit. Audi Chalcocondylam.
*Machometes Bombardæ ibi fieri curavit maximas. Qua-
rum una tanta erat, ut à 70 jugis boum & à viris 2000*
*trahenda fuerit, & torqueret globum cujus pondus conti-
nebat tria circiter talenta, & magnam muri partem ſter-
neret. Cujus tonitru tantum fuit ut finitima regio uſ-
que ad 40 ſtadia concuteretur*^r.
18. *Ab his tribus*]. Vel, ordinibus ſive exercitiis
equorum^t: vel, igne, fumo, & ſulphure^u. *Occiſa eſt*
tertia pars, &c.]. i. e. Pars magna, vel perfecta, nam
hic numerus perfectionis eſt. In uno illo bello, quod
ſacrum vocant, ex Wilhelmo Tyrio colliguntur à Tur-
cis cœſa non multis annis bis millies centena millia.
Tertia minimùm pars Provinciarum & Eccleſiarum or-
bis Chriſtiani atque Imperii Romani intra 300 annos
à Turcis erepta, everſa, ſubjugata, cœſa^v. Eſt effe-
ctum hoc evidentiſſimum: nunquam enim ante eos,
victor aliquis populus tantam edidit vaſtitatem; adeò
ut in populoliſſimis regionibus vix tot reliquerint pa-
gos, quot olim celebres reſpublicæ floruerunt]]. Eſt
adventus in *reitor* & *amixladyon*, qualis, *Pars in frusta*
ſecant —. Hoc dicit, deſenſores plurimos illis ſalaricis
aliſque miſſilibus ignitis interiſſe^x. ¶ *Quæ, &c.*
Te evogantem, &c.]. Quod (nempe *deior*, ſulphur:
Referendum autem & ad ignem & fumum, per *co-
ſervat*.) *prodiſſe* (vel, *prodire videbatur*, G.) *ex*
ore ipſorum, Pi. nempe equorum: quia ante ora equo-
rum volabant illa miſſilia non ſecus quàm ſi ex ore
prodirent^z. Notat, 1. eorum ſavitiâ, quod nihil
niſi extremam vaſtitatem ſpirarent: 2. quantâ facilitate,
quaſi uno ſpiritu aut verbo, omnia diſſarent ac peſſun-
darent³. 3. Quod non amicitiam præ ſe ferrent, ut
Locuſtæ, ſed apertè ferrum flammamque minarentur^b.
19. *Poteſtas, &c.*]. Al. *S' Eſtor, &c.*]. Plurali utitur, quia
loquitur de duabus poteſtatibus, quarum una eſt in
ere, altera in cauda^c. *Poteſtates* (vel, *Poteſtas*, Be.)

enim eorum in ore eorum (i. e. in conſpectu eorum,
vel ante eos^d: vel, in ore, ut v. præced^e.) ſunt, &
in caudis eorum, Pi. Per *caudas* designat pedifequos^f
& miniſtros militum, qui plerumque peſſimi ſunt, &
nocentiſſimi^g. Notatur hinc & nocendi facultas & cal-
liditas, q. d. & ante & retrò pugnant^h. Primâ fronte
fera omnia crepant: ſed in reſeſſu quoque mortem oc-
culuntⁱ. Primo adſpectu & attactu necant leonum
inſtar, poſterioribus quoque mordent occultè inſtar
ſerpentum^j. Equis aliis ſimiles non ſunt quorum viſ
in corpore, aut in pedibus & ungulis, ſita eſt^k. Sen-
ſus, Tum ore, h. e. politiâ ſuâ & regimine, hoſtile odi-
um profitentur; tum, caudis, i. e. per pseudo-Prophe-
tas ſuos^l, falſamque doctrinam^m, læduntⁿ. Perni-
ciem inferunt & corporibus hominum, & animis peſti-
ferâ illâ illuſione Muhammedicâ^o. ¶ *Caudæ eo-
rum ſimiles ſerpentibus*, (& venenofitate & aſtutiâ^p.)
habentes capita]. Similes Amphisbænæ, cui pro cauda
eſt caput alterum. Vide Nicandrum, Plinium & Lu-
canum. Sæpe apud Romanos, ubi feſtinationis res ege-
ret, poſt equitem ſedebat in eodem equo pedes, qui,
ubi opus erat, deſcendebat de equo. Eos pedites hinc
caudam equi appoſitè vocat^q. Quod de Saracenis ſu-
prâ dictum fuit, de Turcis quoque obtinet, eos nem-
pe non vi modò hoſtili, ſed & Muhammedicâ impo-
ſitæ ſymmate, perniciem ubi graſſentur afferre. Di-
verſa autem *Caudæ Serpentine* ſpecies ex naturali ef-
figiei utriuſque, Locuſtarum & Equorum, diverſitate
naſcitur^r. Oſtendit quomodo à tergo lædant. Ha-
bent, inquit, caudas ſerpentinas & capitatas. Poteſt
hoc intelligi de Turcarum & Tartarorum, vel, i. perſi-
dia, fraudibus & inſidiis, quibus Chriſtianos aggredi-
untur. Vel, 2. belligerandi more. Fugientes enim jacu-
la in hoſtes inſequentes ejaculantur^s. ¶ *In his*
nocent]. Per illos pedites hoſti non minùs quàm per
equites nocent. Pedites enim ad oppugnationem plùs
valent. Adhuc hinc eſt notè, ut ſuprà 2. 11. & 6. 6.
& 7. 2. & hinc 4. 10. Cauſam hujus locutionis reddidi-
mus alibi^t. Non dixit eos occidere, ſed *ledere* tan-
tùm; quia occiſi jam erant ſpiritualiter illi in quos im-
miſſi equi. Tantùm ergò ſenſus aliquis pietatis &
Chriſtianifini reſiduus ipſis erat, quem tandem abjece-
runt hauſtâ Muhammedis peſtiferâ hæreſi^u.

20. *Et ceteri* — neque poenitentiam egerunt
(Quo ſignificatur, etiam illos qui occiſi fuerè in ea
ipſa noxa fuiſſe^v.) *de operibus manuum ſuarum*]. i. e.
Vel, 1. de malis factis^w, quæ ſic dicuntur Deut. 31. 29.
Pſal. 28. 4. Lam. 2. 64. & alibi^x; quod non ſint Dei^y,
ſive à Deo imperata^z, ſed propriè opera noſtra³, ad
quæ conſilio noſtro ferimur⁴. Vel, 2. ab idolis⁵,
quæ ſic dicuntur quod ſint inventa & figmenta huma-
narum artium & manuum, Deut. 4. 28. & 27. 15.
Pſal. 114. 12. & 135. 15. &c. Et proinde indigna
quæ colantur. Reſpicit Præceptum ſecundum, ubi
talium fabricatio ad cultum prohibetur⁶. Eſt Syn. ge-
neris. Et ab idolis, i. e. ab adoratione idolorum. Me-
ton. materiæ⁷. Cauſam reddit cur ultimum exitium
Deus ad plagas præced. addiderit, *Quia homines nihil*
*erant correcti*⁸. ¶ *Ut non adorarent demonia &*
ſimulacra, &c.]. Exponit quid per opera manuum in-
tellexit⁹. Quinque hinc enumerat craſſiora¹⁰. Pertinet
hoc, vel, 1. ad Judæos¹¹. Sicut de Zelotis dixit,
eos eidem Numini ſerviſſe quibus ſerviebant Romani,
quos illi idololatrias vocabant; ità nunc docet, etiam
Hieroſolymitas omnes fuiſſe idololatrias, nempe ſenſu
myſtico, ut Eph. 5. 5. Col. 3. 5. Serviebant enim Pe-
cuniæ, Getnmiſ, Menſis, à quibus, utpote iranimis re-
bus, ſervari in periculo non poterant. Non privati
tantùm à privatis expilabantur, ſed & Sacerdotes in-
teribant alimentis fraudati per Sacerdotum principes.
Neque unquam major viſa eſt violentia quàm obſeſſis
Hieroſolymis. Vide hæc ſingulatim explicata apud
Joſephum. *Prælia, dolus, incendia inter ipſos*, ait
Tacitus. Sumpta ſunt verba de Idolis ex Dan. 5.
4. Tum verò & quod Idolis objici ſolet Pſal. 115.
4. & 135. 15. &c. deſtitui illa à ſenſibus, idem ad
ad Opes rectè applicatur. Qui divitiis ſerviunt dicun-
tur *δουλοὶ χρυσίου*, Sirach. 31. 7. ubi etiam *aurum* di-
citur *ἐὶδωλον ἀποδιδόναι*, i. e. idolum¹². Vel, 2. ad ho-

mines extremorum temporum^a, quibus reviviscet idololatria^b, quam postea evertet Antichristus, ut ipse solus colatur^c. Vel, 3. ad Christianos^d, præter quos (proh pudor & dolor!) nulli jam sunt in toto Orbe Romano, aut cis Euphratem, qui simulacra colunt^e. Expressissima hæc est Prophetia de Idololatria Christiani Imperii^f, sive Ecclesiarum, tum, 1. Orientalium^g, sive Græcarum^h, in quibus variæ adhuc superstitiones vigentⁱ; quæ simulacrorum cultum mordicis defenderunt & oecumenico Concilio Niceno 2. sanxerunt, non multo ante, quàm Turcæ, Græcis excussis, *Niceam* occuparent, & sedem sui Imperii contra Constantinop. Imper. facerent. Excussi quidem indè erant Turcæ, qui tamen paulò post eam recuperarunt, indèque totum Græcorum Imperium tandem everterunt^k. Tum, 2. Occidentalium sive Latinarum^l. Sensus est, q. d. Tamen si Saraceni Turcæque (qui meritò hîc conjunguntur, quia eadem mundi loca obtinent, idem habent Dominium, eosdem mores ritusque habent & in Religione & Legibus, & in Bellis^m.) Ecclesiam Orientalem planè vastassent, occidentalis tamen sive Romana Ecclesia nihilominus in cultu suo Idololatriæ persisteretⁿ. Idolomaniam hîc notat, non Gentilium^o, quæ sub sexta Tuba è mundo profligata erat, certè ex illis locis in quæ Angeli quatuor immissi^p; sed Antichristianam, ut apparet, 1. quia Mundus ille, cujus pars tertia evertitur, duæ verò partes ad tempus reservantur, est Ecclesia visibilis, quæ harum plagarum objectum est. 2. Quia hi ipsi idololatræ sunt, qui, in idololatria adhuc persistentes, ulterius puniuntur per ultimum væ; sive per ultimas Plagas sive Phialas, quæ effunduntur in homines qui habent notam Bestiæ, cap. 16. 2. & in sedem Bestiæ, quæ horum criminum rea peragitur, cap. 13. 1, 2, 4, 5. & 17. 4, 5, 6. Nec tam mirandum erat Ethnicos, quàm Christianos, post tantas plagas adhuc idololatriam retinere, &c. Hinc constat, quibusnam ex Occidentalibus debetur hæc calamitas ex Turcis, & quid eos invictos reddat, &c. [Sed hæc sententia nonnullis difficultatibus urgeri videtur.] 1. Quæ aut quomodo Dæmonia colunt Christiani? Resp. 1. Dæmonolatria hæc dicitur, non ex mente & scopo cultorum, sed ex mente Dei^t; vel, secundum Dei ea de re iudicium, qui hunc cultum, quem ipse aperte prohibuerat^v, sic vocat, ut Levit. 17. 7. & 1 Cor. 10. 20. & Deut. 32. 17. Ex quibus locis constat, Israelitas, quanquam sub vitulis verum Deum se adorare præsumerent, dæmonia reverà adorasse, quorum hæc erat inventio^y. Resp. 2. *Dæmonia* vocat, non quæ ipsimet pro impuris spiritibus habeant, sicque vocitent; sed quæ hoc nomine à Gentiliis Theologis intelligebantur, *Deastros*, quæ Angelorum, quæ Mortuorum, nominibus consecratos, tanquam Mediatore inter Deum & homines, ut loquitur Plato in Symposio; de quibus sic Apuleius (lib. de Dæmonio Socratis) ex sententia Platonis & reliquorum Philosophorum, *Dæmones sunt mediæ potestates, per quas & desideria nostra & merita ad Deos commeant, inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, indè donorum sive suppliciorum; seu quidam utrinque interpretes & salutigeri.* Scilicet duplices Deos habuere, *Cælestes*, qui propriè *Dii*, qui in cælo & stellis perpetuò residerent, nec terrena curarent; & *Dæmones*, qui, tanquam mediocrum numina, & cælestium sive summorum Deorum administri, res humanas procurarent. Quàm autem hæc Dæmonum Theologia conveniat cum Sanctorum & Angelorum cultu apud Pseudo-Christianos, res ipsa loquitur, hoc tantum discrimine, quòd illis plures erant *Dii* supremi seu cælestes, nobis unus, &c. De quibus plura vide ad 1 Tim. 4. 1, 2, 3. [Vide ibi Synopsin.] Non ovum ovo limilius, quàm Papistarum & gentium idola^a. 2. Turcæ in illis terræ partibus maximè invaluerunt, quæ Papæ minùs morigeræ erant^t. Resp. 1. Ecclesiæ illæ Orientales erant adoratores Bestiæ, cap. 13. 8. & Pontifici subditæ, ut ipsi jactitant: plurimi ibi erant Ordines Religiosorum qui à Papa pendebant, & à Turcis deturbati erant, unde & *Bellum Sacrum* dictum est à Pontifice, &c. 2. Ecclesiæ illæ Romanensium erroribus, superstitionibus & idololatriis, inquinatæ erant. Voluit autem Deus hoc

malum Orientalibus potius quàm Occidentalibus Ecclesiis primùm immittere, tum, quia thronum Bestiæ nondum everti voluit; tum, ut minùs reos castigando somnum excuteret Occidentalibus gravius peccantibus, quibus, præter hæc jam dicta Orientalium crimina, hoc peculiariter imputatur, quòd Bestiam colerent, cap. 16. 2. quod probè notandum^f.

21. *Ab homicidiis suis*] Altera pars Operum manuum hominis, quæ ad secundam Legis tabulam spectant, uti superior ad primam spectabat^b. Cædes hîc notat, tum, ab Imperatoribus Græcis mutuò exercitas, ut notum; tum, ab aliis^c, qui & animas occidunt, & Sanctos innumeros interficiunt, ut notatur cap. 11. 7. & 13. 7. & 18. 24^d. Pontifex injustissima sæpe & funestissima bella inter Reges & Principes excitavit. Sub una specie omne genus injuriarum continet^e. ¶ *Neque à veneficiis suis*] In eadem domo alii alios veneno necabant, ut eò plus haberent alimentorum^f. Al. Figuratè hîc notat doctrinas atque illusiones quibus homines fascinant; ad literam autem^g, artes magicas & Diabolicas^h, quibus Orientales cumprimis dediti erant, & quæ ab Episcopis & Monachis in vulgus Christianorum dimanaruntⁱ. Quin ipsi Pontifices Necromantiæ dediti sunt, &c.^k. ¶ *Neque à fornicatione sua*] Hæc sunt quæ *pornon* vocat Josephus. Vide ad Rom. 2. 22. *Proiectionem in libidinem gens*, Tacitus de Judæis^l. *Scortationem* hîc intelligit, tum, 1. spiritualement, quæ homines à Deo abducunt, &c.^m tum, 2. corporalemⁿ, idololatriæ sæpe comitem, ut videmus Num. 32. 16. & alibi^o; quæ crebra apud Pontificios, cumprimis clericos, ipsosque Pontifices & Cardinales^p. Scorta publica Romæ permixta^q, ex quibus Pontifex suscipit tributum^r annuum 40000 Ducatorum sive coronatorum^s. ¶ *Neque à furtis suis*] Nè sacrilegiis quidem abstinabant, Josephus 5. 33^t. Furta, rapinæ, & Simonia in Papatu satis frequentes: purgatorio, indulgentiis, annatis, &c. Papa ingentes sibi comparat Thesauros^v. Hoc furti genus in Phariseis damnatur Mat. 15. 5. & 23. 14^x. [Antequam ad textum accedam, querendum de natura hujus Libri mox memorandi, & de initio ac fine hujus & sequentium Prophetiarum. Hîc enim viri docti variant.] Stadium Apocalypticum complectitur duplex Prophetia, Prima Sigillorum, quæ res Imperii describuntur: Secunda *Βιβλαπίδω*, sive *Libri aperti*, quæ Ecclesiæ seu Religionis fata continentur^a; quæ porro non est una aliqua Prophetia continua, sed multarum Visionum, partim continuantium, partim contemporantium, Systema; quarum una sola, id est, prima, totum intervallum Apocalypticum pervadit, reliquæ huic tanquam partes contemporantes & parallelæ annectuntur^b. Ultraque autem hæc Prophetia, ab eodem exorsa Temporis Apocalypticæ principio, eadem tempora percurrit^c; & uno eodemque rerum exitu clauditur, eo nimirum quem exhibet Tuba septima: Cujus Tubæ Mysterium suo loco in Tubarum serie leviter & in genere, & quantum ibi satis erat, præsignatum & promulgatum; clangoris autem ipsius plenior patefactio differtur, donec ad novam *Βιβλαπίδω* Prophetiam transitione factâ (cap. 10. à v. 8. ad finem) primam ejus Visionem, stadio Apocalypticum similiter emenso, ad eundem rerum exitum provexisset, (cap. 11. 14.) tuncque Mysterium illud, utriusque Prophetiæ Catastrophe communis, hîc clangore demum edito plenè evolvitur: atque id quidem ordine commodissimo, cum alioquin, absque utriusque Prophetiæ præcognitione, quod ab utraque pendebat intelligi non potuisset^d. Clangoris autem Tubæ Septimæ (cui, absoluto jam *sextæ Tubæ* Viso, proximus locus ordine rerum debebatur:) dilati vicem supplet Spiritus S. juramento, quo eventus [isque lætissimus] Tubæ saltem de genere indicatur, v. 6, 7e. Quòd verò nova Vaticanorum series à prima usque Visionum Apocalypticarum *Epocha* incipiat cap. 11. indicationes sunt multæ ac notabiles cap. hoc 10. quæ quemlibet hominem convincere possent. [Quæ hîc sequuntur:] 1. Magnificentia summa hujus Angeli, qui *Librum apertum* manu tenet, cujus descriptio non multum abludit ab illa cap. 1^f. & illa cap. 4. & 5^g. qui non aliquis Tubarum Angelus^h, sed Christus Dominus, esse videturⁱ. Nulli enim magis Jus hoc clangorem novissimum in alterius Prophetiæ gratiam

gratiam suspendendi competet quam ipsi qui utriusque
 * Med. ib. Prophetiae author erat^k. 2. Quod hic Angelus *Tubæ*
septimæ spatium *septem Tonitruis* complet: quod signum
 evidens est, totum curriculum *septem Sigillorum* per-
 * Mor. 704. cursum esse ad ultimum usque *Tonitru* Diei *Judicii*^l.
 Non levis hic est & generalis duntaxat *Tubæ septimæ*
 mentio, sed & illius distributio in *septem Tonitrua*:
 quorum ultimum, verisimile est, *Tonitruum* fore pro-
 priè dictum, *Finalem* scilicet *Mundi* conflagrationem à
 fulmine & fulgure. Et certè postquam *Sigillorum* va-
 ticia ad hanc ultimam *Catastrophen* pertinerint, ad-
 modum scrupulosus est qui dubitat, an *aperti Libelli* va-
 ticia de novo incipiunt à prima usque *Epocha* *Reve-*
 * Mor. 179. *lationis*^m; maximè si perpendat, cap. 12. indè incipere,
 nec ullam *Visionem* inter *Sigilla* esse, quæ *Michaelis*
 * Mor. 705. pugna cum *Dracone* sit priorⁿ. 3. *Novus* hic *Liber*, aut
 potius, *novi Libri conditio*, (*Liber* enim qui antea *signa-*
tus erat, & *oculis* *conspiciendus*, nunc *apertus* est & *deglu-*
tiendus;) novam innuit vaticiniorum *seriem* inchoandam,
 diversæ naturæ à priori. Ut enim universus hic paratus
 nulli novo *Instituto* inserviat, mira res est & incredi-
 bilis. 4. *Juramentum* illud v. 6, 7. ostendit, & ipsum
 temperare se ab explicitè procedendo ad finem usque *Si-*
gilli septimi, h. e. ad *Tubæ septimæ* speciale ac deter-
 minatum effectum, & *Regressionem* hic esse; & quod,
 obsecro, nisi ad primam *Epocham*? 5. *Magna* harum
 Prophetiarum amaritudo præ præcedentibus ostendit
 hic *Ecclesiæ* fata contineri^o. 6. Quod idem est hujus
 Prophetiæ initium quod fuit Prophetiæ de 7 *Ecclesiis*,
 * Med. 676. item de 7 *Sigillis* P. 7. Quod dicit infra v. 11. *Oportet te*
iterum prophetare, incipiendo nimirum à prima *Epocha*
 eorum temporum, de quibus hæcenus prophetaverat:
 alioqui frustra hoc illi dictum esset qui iterum iterumque
 jam prophetaverat, &c. 9. [Aliis hæc non placent:]
 Inepta est hæc totius *Apocalypses* in duas partes prin-
 * Lawen. cipales *partitio*^r, & præcipuum omnium errorum fun-
 in Med. 675. *damentum*†. Verum hoc non proposui tanquam fun-
 Anon. 90, *damentum* *Synchronismorum* meorum, (ut malè sup-
 &c. *ponit*) sed tanquam *Consecrarium* eorum, & ex iis ex-
 † Lawen. structum. Et si *Synchronismos* meos *refutasset*, hæc
 ib. *bimembris* *partitio* per se *concidisset*. [Hanc autem sen-
 * Med. 694. & 697. *tentiam* his argumentis *oppugnant*:] 1. *Confundit*
 finem unius Prophetiæ (*Prophetiam* hic intelligit *com-*
 † Med. *summantem*; h. e. quæ finem *periodi* *Apocalypticæ* at-
 tingit, alioqui *vitiosum* hoc non est||:) cum principio
 alterius: *continuat* enim *initium* Prophetiæ *Tubarum*
 * Lawen. cum fine Prophetiæ *Sigillorum*^v. Resp. Ego verò illud
 pernego, & aio Prophetiam *Tubarum* esse ipsummet *Si-*
 gillum *septimum*; ideoque à me nec *confundi* nec *con-*
 * Med. 695. *tinuari* cum fine *Sigilli septimi*, sed, ut æquum erat, *con-*
jungi cum fine *sexti*^x. 2. *Discerpit* *membra* ejusdem
 Prophetiæ, *Tubarum* scilicet; & ex fine *Tubæ sextæ*
 constituit novam Prophetiam, quæ altius *assurgit* quam
Tuba prima, imò *originem* suam trahit à primo *Si-*
 * Lawen. *gillo*^y. Resp. *Principium* petitur. *Tantum* enim *abest*
 ib. 675. ut aut *Libri* *comestio* aut *Templi* *mensuratio* sit *pars*
 * Med. 695. *Tubæ sextæ*, ut ad eam nullo modo *pertineat*^z. *Finis*
 enim *Tubæ sextæ* est ad finem cap. 9. & prima *pars* hu-
 jus 10. cap. ad septimam *Tubam* *pertinent*, ut *Angeli*
 verba seq. manifestum faciunt. *Reliquum* hujus cap. cum
 * Med. 697. cap. seq. ad novam Prophetiam *pertinet*^z. 3. *Commiscet*
 duas diversissimas Prophetias, nempe, illam *Libri aperti*,
 quæ *terminatur* cum fine *Tubæ septimæ*, quæ est *novis-*
 * Lawen. *simâ*, cum illa de *Muliere parturiente*, quæ nihil prius
 ib. 675. habet *Apocalypsis*, ut ipse *fatetur*^b. Resp. Prophetiam
 * Med. 696. *Libri aperti* voco non unicam aliquam *Visionem*, sed to-
 tum *Visionum* sequentium *Syntagma*^c. 4. *Tubæ* om-
 nes ad primum *Librum* *pertinent*, quippe quæ sub *septi-*
 mo illius *Libri* *Sigillo* continentur, cap. 8. *Septima* au-
 tem *Tuba* occurrit cap. 11. 15. & plenius explicatur
 usque ad finem *Libri*, & sub se *septem Phialas* continet,
 ut antè dictum. 5. Hoc caput & sequens usque ad
 v. 15. ad *Væ* secundum *pertinent*, ideoque in præced.
 Libro continentur. 6. Si sequens *Prophetia* conferretur
 cum præcedente, non erat cur aut *exigua*, aut *aperta*, di-
 * Dur. P. 465. *ceretur*^d. [Plura in hanc sententiam argumenta vide
 annotata in *Synopsi* initio cap. 6.] Ut sextum *Sigillum*,
 præter effectum suum proprium, præparationem etiam
 ad septimum, *Synopticâ* quâdam totius effecti repræ-

sentatione cap. 7. exhibuit; ita hic sexta *Tuba*, præter
 proprium suum *Væ*, in 4 *Angelis* *vastatoribus*, ab *Euphra-*
 te, &c. in fine cap. præced. *viam* hoc capite, & magnâ
 parte sequentis, sternit effecto *Tubæ septimæ*, quæ *clan-*
 git cap. 11. 15. & ultimo *Væ*, cujus *initia* non *exigua*
 continet, ita tamen ut sub secundo *Væ* comprehendatur,
 &c. *Præparatio* autem hæc ad plenariam *Anti-*
 christi *eversionem* fit per magnificam descriptionem *An-*
 tagonistæ ipsius, *Christi*, &c.^{*} *Pertinent* hæc ad so-
 latium *Ecclesiæ*^f, nè pii tantorum *malorum* prædictio-
 nibus *territi* animis *diffiderent*; sed ut *scirent*, se *Christo*
 vindici suo semper curæ fore, &c. *Plerique* temporibus
 sextæ *Tubæ* *adstringunt*, sed malim ad omnes referre.
 Ut sicut *quintum Sigillum* continebat *solatia* *Martyrum*
 adversus mala *Sigillorum* præcedentium, ita hic conti-
 neantur *solatia* adversus mala omnium *Tubarum* præce-
 dentium^g. Post clangorem *Tubæ sextæ*, & introductio-
 nem secundi *Væ*, non statim, ut *exspectari* poterat,
 clangit septima *Tuba*; sed longo tempore differtur, quo
 multa mala ad quintam & sextam *Tubam* *pertinentia*
 adhuc *exspectanda* & *ferenda* erant. Hinc ortus
 priorum metus de statu *Ecclesiæ*, dum regnarent. *Anti-*
 christus & *Mahometes*, & septima *Tuba* *procrastina-*
 retur. Hic ergo ostendit, mala illa non duratura, sed
Antichristum certò periturum, & *puritatem* *Evangelii*
 restituendam; & cap. 11. describit *Ecclesiam* & *mini-*
 sterium, quæ à communi & labe & clade conservaren-
 tur donec septimus *Angelus* clangeret, v. 15. & promissa
Ecclesiæ *liberatio* compleri inciperet^h. Nunc *Ecclesiæ*,
 tanquam diu multumque *jactatæ* in alto, monstrantur
 30 procul terra & portus, ubi *quies* illi esset; & interea
 secunda *aspiratur* aura, quæ *cursum* *expeditionem* red-
 datⁱ. [Atque hæc mira lætæque rerum *conversio* non
 immerito tanta cum *solennitate* *libroque* novo, &c. in-
 troducitur.]

CAP. X.

1. **E**T vidi alium Angelum] Per quem intelligit,
 vel, 1. *eximios* *Evangelii* *ministros*^k. Sed his
 non competit sequens *descriptio*^l. Vel, 2. *Angelum* *exi-*
 mium^m, creatum tamenⁿ; ut appareat, 1. quia *Christus*
 per *Angelum* hæc significasse dicitur, cap. 1. 1. & 22. 16.
 2. quod in *Epilogo* hujus Prophetiæ *Johannes* *Angelum*
 hunc adorare prohibetur, cap. 22. 8, 9. 3. ex collat.
 cap. 5. 2. Eundem enim *Angelum* esse qui ibi clamavit,
 Quis dignus aperire, &c? & hic *Librum* *apertum* deferre,
 verisimile est. 4. Quod hic *Angelus* non jurat per se, sed
 per alium se majorem, &c. v. 6. Hic autem *Angelus*
Christum referebat, sicut *Angeli* solebant *Dei* *personam*
 referre sub *V. T.* Vide supra 1. 13 P. Vel, 3. *Christum*^q,
 ut ostendit tum sequens *descriptio*^r, tum collat. cum
 cap. 11. 3. ubi dicit hic *Angelus*, *Dabo potestatem testi-*
 bus meis: id quod in solum *Christum* competit†: tum
 collat. cum *Dan. 12. 7.* ubi *Michael*, qui *Christus*, jurat
 per *Deum*, &c.^t tum denique, ex augustiori *amictu* to-
 50 toque apparatu^v. Hic *Agni* formâ hæcenus apparu-
 erat, nunc verò *Angeli* *personam* induit; quippe idem
Consummationis *mysterium* *Johanni* *revelaturus* quod
 olim *Danieli*, eadem *Angeli* *specie*, eodemque *jurisju-*
 randi ritu & verbis, revelaverat. Vide *Dan. 12. 6, 7.*
 cum 10. 5.^x ¶ *Fortem*]. *Ixos* *Christo* *tribuitur*
 supra 5. 12 y. ¶ *Descendentem de celo*] Unde
Christus *descendit*^z, vel, per *incarnationem*^a, propter
 nostram salutem^b: vel, *gratiâ* *visionali*^c, propter auxi-
 lium & consolationem^d, juxta illud *Matth. 18. 20.* &
 28. 20.e Qui propter præced. *tenebras* non *cernebatur*,
 nunc rursus se *exerit*: sicut in *Scriptura* sæpè *Deus*
 abire, aut abscondere, & rursus se ostendere, dicitur^f.
Deus *descendere* dicitur quoties aliquid *magni* aut *actu-*
 rus aut dicturus est^g. Opponitur hoc locustis^h, ex
 abyſſo prodeuntibusⁱ. ¶ *Amictum nube*] Signum
 Potentiæ^k, vel, *Divinæ* *Majestatis*^l. Vide supra 1. 7.
 & *Psal. 104. 2.* *Par* locutio apud *Horatium* de *Apolline*,
Nube *candentes* *humeris* *amictus*^m. Solebat *Deus* po-
 pulo suo apparere in nube, ut in deserto, & 2 *Psal. 6. 1*.ⁿ

Et nube vestitus saepe inducitur Deus in Psalmis & in Prophetis. Innuere hic voluit, se esse *Angelum illum faciei Dei*, Israelis Ducem in deserto, &c. & se refrigerium & solatium afflictis Christianis praestare: & se in nubibus venturum ad iudicium, 2 Theff. 2. 12. Al. Opponitur hoc Antichristo induto fumo Abyssi. Al. Significat, Christum nondum eo tempore mundo planè cognitum, sed paulatim magis ac magis cognoscendum, &c. ¶ *Et iris in, &c.* *Em tñs, &c.* *Super caput ejus*, Pi. Quomodo Thronus Dei describitur cap. 4. 3. & Ezech. 1. 28. quod Christi gloriam indicat. Signum hoc reconciliationis & pacis, quam hominibus portat, eos invitans ad poenitentiam. Significat gratiam, pacemque quam Ecclesiae afflictæ adfert; & foedus, quod Deus non obliviscitur foederis sui, vel prisci illius Gen. 9. 16. vel illius quod pepigit cum Ecclesia, de ea nunquam deferenda, Mat. 16. 18. & 18. 28. d. cujus jam oblitus videri poterat. Inducturus jam diluvium in orbem Antichristianum, monet, se illud ab Ecclesia depellere, &c. ¶ *Facies — ut sol* i. e. Splendens, ut Mat. 17. 2. ut ab omnibus videretur, &c. Sol est iustitiæ, illuminans Ecclesiam, persecutionum procellas sedans, conscientias ferrens, &c. Al. Majestatis hoc signum est, supra 1. 16. ¶ *Et pedes ejus, &c.* *Pedes* Actiones, ut supra 1. 16. *Columnæ* firmitatem, stabile & solidum robur, *Ignis* efficaciam, denotat. In *pedibus* hostium conculcatio, in *igne* vastatio, quod hostes stipularum instar absument igne æterno. Al. *Ignis* designat, cum luce & puritate conjunctam fore igneam afflictionem in hoc cum Antichristo conflictu, contra quam tamen stabilis permaneret Ecclesia, tanquam columna veritatis.

2. *Habebat in manu suâ* (nempe ut Johanni traderet: vel, ut significet, inter omnes persecutiones, hæreses, &c. se nihilominus manu tenere libellum verbi sui, eumque ab Antichristi sordibus repurgare velle.) *libellum* (eundem scilicet de quo cap. 5. ubi clausus est, & à Christo opertus. Quis ergo melius eum teneat? Quem ibi *librum*, hic *libellum*, vocat, vel, quia, remotis clausuris, minor apparebat: vel, quia ipsâ apertione minoratus erat, plerisque jam eventibus Joanni revelatis, & paucis restantibus ad finem mundi evolvendis Ecclesiae satis. Pro *βιβλαρίδιον* est *לְבִיטָה* Ezech. 3. 1. & seq. 2.) *apertum* Apertus enim offerebatur Joanni, infra v. 9. ab eo legendus, imò describendus. *Apertum* habebat, ut significet, 1. omnia Dei mysteria Christo aperta notaque esse. 2. se velle Johanni revelare decreta Dei de futuro Ecclesiae statu. 3. se illum esse qui aperuit 7 sigilla cap. 5. 4. patefactionem sequentis Prophetiae. 5. librum Evangelii semper in Ecclesia apertum fore, etiam in mediis persecutionibus, & post tot miseras fumososque errores iterum aperiendam Evangelii lucem, eamque ubique propagandam, claræque Scripturæ S. cognitionem à Christo nunc invehendam, quæ sub Antichristo velut sepulta jacuerit, & legi vetita, & convolutum hæcenus doctrinæ libellum denuò evolvendum. Al. *Libellum apertum* intelligit sententiam jamjam pronunciandam. Hebræi omne scriptum vocant *סֵפֶר*, ut instrumentum Divortii, Emptionis, & alia. Decreta, quorum executio suspenditur, obsignari solent, ut supra vidimus: At sententiæ jamjam pronunciandæ patere debent. Erat autem hæc sententia causâ continens excidii urbis Hieros. & Templi, & Civitatis ex maximâ parte. ¶ *Et posuit pedem suum dextrum* (utpote fortiorem) *super mare*, (utpote cujus terribilior est infamia, quod turbidius est, ut majore vi opus sit illi regendo) *sinistram autem super terram*. *Pedem ponere* Dominium significat, ex collat. Deut. 11. 24. Jos. 1. 3. Psal. 60. 10. unde & Latini dicunt *habere sub pedibus*. Al. Significat [vel, 1.] providentiam & gubernationem Dei vel Christi in universo mundo. *Mare* insulanos notat, *terram* eos qui in Continente. [Vel, 2.] Prophetiam hanc ad omnes pertinere. Vel, 3. neminem conculcationem & supplicia ejus vitare posse. Vel, 4. ipsum & terræ & mari prædicationis vi dominaturum. Confer cap. 12. 12. b. Vel, 5. se venire perditum Antichristum, ad cujus statum significandum cap. 13. c. ex-

furgunt duæ Bestiæ; altera è mari, altera è terra d. Al. Christus per Romanos, tanquam tribunalis sui satellites, Hierosolymitas subegit. Hic sensus nobis dictatur Mat. 22. 7. *Mare* in hac parte Apocalypseos est multitudo Judæorum illa quæ Hierosolymis. Vide supra 5. 13. & 7. 1, 2, 3. & 8. 8. *Pes dexter*, major pars civium. Tenebat etiam per sinistram, i. e. per Romana prælidia & stationes totam terram Judæam.

3. *Clamavit voce magnâ* (Ad denotandum potentiam, eamque perfectam, quæ opus est ad ea perpetranda; vel, quæ confidentem Evangelii prædicationem nunc inflauratam comitatur) *quemadmodum, &c.* *ὡς ὁ λέων μύγει* Sicut leo rugit, Be. Pi. vel, *cum rugit*, Vulg. Val. Er. Quippe Christus est *Leo ex stirpe Judæ*, supra 5. 5. sic clamat ut omnes audiant & mature poenitentiam agant. Symbolum horribilium plagarum, quæ per istam Prophetiam patefient. Al. Designat confidentem Evangelii prædicationem, quæ ut fidelibus salvifica est, ita hostibus terrifica instar rugitus leonis. Vide Joh. 11. 47. Act. 4. 16. Al. Dei irati verba *Leonis mugitus* comparantur Esa. 31. 4. item Amos. 3. 8. ubi in Hebræo *לֵוִי*, quod ibi, ut & Ose. 11. 10. per *לֵוִי* vertitur, alibi per *לֵוִי*, ut & 1 Pet. 5. 8. quod & Apollon. in Argonaut. dat Leoni. Sed, ut ibi Scholiastes notat, usitata vox huic rei est *βρυχῶν*, quam tamen & de Urso & de Panthera dici Pollux notat. *Μύγει* est Boum, sed transferri solet ad Leonem, alibi ad Tonitrua. *Μύγει* propriè non est Leonum, sed Boum, Afinorum, Camelorum. Ostendere voluit, Leonis iram & fortitudinem cum bovis patientia & mansuetudine conjunctam, in hoc Angelo, vel nunc conjungendam esse. Sed non necesse est hic *ἀντιβολογῆναι*. Forsan Græci ubique hoc discrimen non servant. Est Catachresis, cujus rationem reddit Plut. De animal. terrest. & aquat. *Si quid*, inquit, *capiant Leones advocant catulos suos*, *ὡς ὁ λέων μύγει τὸ βρυχῶν παῖδες αὐτοῦ*. Et in Theocrit. Bacchis est *μύκηται λέωνος*, *fata leane mugitus*. Et Oppianus mugitum cum rugitu confundit, *μύκηται βρυχῶν παλῶν*, *Gravi rugitu mugit*.

¶ *Et cum clamasset* i. e. Vocavit tonitrua. Cum ille præconium suum jam exorsus esset. ¶ *Locuta sunt* (i. e. ediderunt) *septem* (cum articulo, quasi jam nota essent, & antè memorata, nempe cap. 4. 5. & 6. 1. & 8. 5. sic & 11. 19. & 14. 2. & 16. 17. & 19. 6. Hæc sunt septem Apocalypseos tonitrua. Al. *Septem* significat numerum completum: vel, *septem* pro plurimis. *tonitrua voces suas*, Be. Pi. vel, *suas ipsorum*, emphaticè, h. e. à Spiritu Dei eis dictatas, & divinitus imperatas: *voces*, i. e. sonos seu strepitus, vel, fragores quos edunt nubes erumpente fulmine. Quam ex seq. apparet fuisse voces aliquid significantes, sed tanto strepitu, ut tonitrua viderentur. *ἤχη* propriè est Animantium, sed solet & ad res alias transferri, & nominatim ad Tonitrua, ut Psal. 77. 18. & 104. 7. Verùm hic propriè *ἤχη* sumere debemus, quia dicit *τὰς αὐτῶν ἤχας*, i. e. *ἡρώδης* atque distinctas, quales sunt voces humanæ quæ scribi possunt. Vide infra 11. 15. Rectè huc aptes illud Jobi 26. 14. vox illa [Angeli] tanta erat ut inter septem tonitrua exaudiri posset. *Septem Tonitrua* non sunt *ἡρώδης* *septimæ Tubæ*, (id enim est *consummatio Mysterii Dei*) sed comites & contemporaneum ejus. Scilicet, cum Angelus præconium suum de Tubæ Mysterio exsequitur, *Septem tonitrua* voces suas edunt. Vox autem Tonitruum quid? num *Bath Kol*? si hoc, erunt 7 Tonitrua Oracula totidem, quibus septimæ Tubæ intervallum quasi periodis quibusdam distinguetur; sed ignorandæ omnino rei, nec nisi suis temporibus percipiendæ. *Tonitrua* significant res horrendas, vel, iram Dei manifestissimam; mala stupenda ultimi diei præcedanea, ut ostendit juramentum v. 5. p. vel, horribiles cruciatus impiorum in gehenna, qui in seq. non exponuntur, quia hic obsignari jubentur: vel, judicia Dei in Judæos per Titum. Al. *Tonitrua* hic notant prædicatores fortes & imperterritos, qui contra tyrannos, hæreticos, Antichristum, concionibus suis fulminabunt; qui à Spiritu Dei excitati sunt, ejusque septem gratis donati. Horum enim conciones *tonitrua* dicuntur cap. 4. t. Ut, egredi-

ente Evangelio, Sigillo primo, primum Animal loquitur & tonitru; ita etiam reviviscens nunc Evangelium, ad Antichristi everfionem, comites fortitudinem, & potentia perfectionem, habebit. Memineris interim, Christum secundum virtutem suam in ipsius servis operantem hic describi v. Al. Tonitrua hic significare videntur futura Dei judicia, eadem scilicet quae continentur sub tertio v. ex collat. cap. 11. 19. & quae sub septem Phialis explicatius traduntur.

4. Ego scripturus eram] Nempe voces illas quae intonerant, sicut audita perscripseram. Graviora & plura erant haec tonitrua quam illa supra 8. 5. v. Signa, &c. Σημεῖα, &c.] Obsigna, &c. velut occultanda, in mente tua, & nemini dicas: absconde eorum intelligentiam, ne reveles. Σφραγίσαι hic est occultare per Metonymiam. Quia quae celata alios volumus, solemus obsignare, ut testamenta, μυστικά, & illa Esa. 29. 11. In Dan. 8. 26. & 12. 4. pro eodem ponitur σφραγισμός: pro quo Graeci habent σφραγισμός, ut hic, c. 12. σφραγισμός, quod est interpretamentum illius σφραγισμός. Hoc vult Deus, Ea mala quae expugnationem Urbis sunt secutura adeo sunt gravia ut pro dignitate describi non possint, sed non aliter quam sub specie omnium quae usquam leguntur horribilium animo concipi. Haec obsignari voluit, vel, 1. ne homines magnitudine futurorum malorum in desperationem inciderent, aut peiores fierent. Vel, 2. ut sapientes in tempore animadvertant, improbi autem improbe agant & videntes non videant. Vel, 3. quia reservata haec sunt, ut suis temporibus percipiantur. Obsigna, vel perpetuo, veletiam ad tempus, ut Dan. 12. 4. donec aliae visiones inferantur, aut res sub aliis typis exprimatur. Vel, 4. ad judicandam mundi ingratitudinem & contemptum Verbi. Confer Mat. 13. 11, &c. & 2 Thess. 2. 12. Consolatur hic Joannem & fideles adversus contemptum Verbi. Pro μὴ ταῦτα γένησθαι Andreas & Bibi Regia habent μὴ ταῦτα, quasi nunc non scribenda erant, sed postea, nempe cap. 14. ubi videntur haec voces descriptae haberi.

5. Et levavit manum, &c.] Gestus jurantium. Non juraret Christus, nisi magnum aliquod bonum Ecclesiae promitteret, Heb. 6. 17. & 7. 21. Neque jurat tantum, sed jurat gestu maxime solenni, Gen. 14. 22. Exod. 6. 8. &c. Et eadem hic formula qua Angelus utitur Dan. 12. 7. ubi de liberatione ab illatis per Antiochum malis agitur. Hoc juramentum clangoris septimae Tubae dilati vicem supplet, & eventum Tubae, saltem de genere, indicat.

6. Et juravit per, &c.] Pro, ὅτι, &c. ut 1 Sam. 24. 21. & alibi. Per eum qui vivit (Epitheton hoc veri Dei, ut Dan. 4. 31.) in secula seculorum, Be. Pi. Qui cum fuerit ante tempus, amoto tempore persistere poterit. Dicturus, tempus amplius non fore, recte eum testem adducit qui aeternus est & omnia ut praesentia intuetur. Cum autem Deus per seipsum jurare soleat, Gen. 22. 16. Heb. 6. 16. &c. hinc colligo, Angelum hunc creatum esse, non autem Christum. Sed sic jurat Christus, vel, ut Mediator & homo, quomodo Deum se superiorem agnoscit, Joh. 14. 28. vel etiam qua Deus, & tunc jurat non per alium, sed per seipsum, quippe qui vivens est in secula, cap. 1. 18. Qui creavit calum, &c.] Ideoque omnipotens est, potestque Mundi machinam dissolvere, aliumque rerum statum inducere, & ut temporis initium dedit, ita, cum volet, finem illi dare potest. Sumpta haec ex Neh. 9. 6. Quia (vel, Quod, G. &c.) tempus non erit amplius] Non diutius res differetur. Sic Esa. 13. 22. Dies ejus non protrahentur. Idem est quod 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

ultimo, finietur tempus; & haec varietas dierum, & noctium, & mensium, & annorum, & mundus hic, interibit, & pro tempore succedet invariabilis aeternitas; & tunc impii poenis, pii vero praemiis, aeternis afficientur. Sed quid attinebat hoc juramento confirmare, quod nemo nescit? Vel, 2. tempus poenitentiae, tempus operandi & metendi, Joan. 9. 4. ut tempus hic sit, opportunitas, quamquam hic sit, non oportet. Haecenus concessum fuerat tempus poenitentiae, ad quam Deus per superiores calamitates homines invitavit. Sed cum nihil emendati sunt, tempus, inquit, non erit ultra. Vel, 3. tempus 4 Monarchiarum universae, aut (quod vero propius, sed tantundem est) novissimi Regni, id est, Romani; vel, Periodus novissima Temporis, Temporum, & Dimidii Temporis: quo intervallo finito, desinerent mirae afflictiones Ecclesiae, & dispersio populi sancti, Dan. 12. 7. ubi hoc ipsum, idem qui hic Angelus, eodem certe gestu, ritu, iisdem ferè (quod summe notandum est) jurisjurandi verbis, asseverasse legitur. Et haec sunt illa Gentium tempora, Luc. 21. 24. de quibus vide & Tobiae cap. ult. Idemque est tempus 42 mensium cap. seq. Vel, 3. tempus Excidii Ierosolymae, quod, inquit, non differetur, &c. vel, 4. tempus tenebrarum, ignorantiae, & afflictionum Ecclesiae; vel, tempus tyrannidis & persecutionis Antichristi. Jurat autem, quia pii tunc incredulitate [de hac re] plurimum laborarent, & Antichristus sedem suam adeo firmaverat ut impossibile videretur regnum ejus convellere. Quid brevis haec negativa propositio sibi velit, Tempus non fore amplius, v. seq. positivè exprimitur.

7. Sed in diebus (Ergo septima Tuba dies suos habebit, neque opera ultimi diei uno momento peragentur:) vocis (i. e. clangoris) septimi Angeli, cum, &c. Οὐρανὸν μέλῳ, &c.] Cum clanget, Be. Pi. Cum futurus erit clangere, Mo. Cum in procinctu erit ad clangendum. Sensus, q. d. Non nunc finietur seculum, sed cum septimus Angelus tuba cecinerit. Consummabitur mysterium Dei] καὶ τέλος ἔσται τῶν τελεσθέντων. Copulativum more Hebraeorum notat consequens pronuntiati, & quoniam praecessit, hic idem valet quod τε. Est enim pronuntiatum relativum temporis. Et Aoristus pro fut. primo. [Locum variè explicant:] Arcanum illud Dei, quod non diutius differendum dicitur, non aliud est ab eo quod post cantum Tubae septimae laudatur, & celebratur infra 11. 15. Id verò est quod Christianis per Adrianum Hierosolymorum habitatio, & liber ibi cultus Dei & Christi permixtus est, expulsi inde omnibus Judaeorum reliquiis. Unde factum est, ut nullis ultra Judaeis ad illam Ecclesiam accedentibus, post id Episcopus ibi esset ex Gentibus; & si qui alibi essent Judaei qui in Christum crediderant, ii fierent accessio credentium ex Gentibus. Quae sicut summa fuit Christi de contumacibus Judaeis victoria, & piorum consolatio, ita terminus est Apocalypseos de rebus Judaicis. Sed quis, eredit augustinam illam Prophetiam, qua Mundi regna Christi facta esse dicuntur, c. 11. 15. in re tam tenui, & exigua brevissimamque Ecclesiae Judaicae liberatione, compleri? praesertim si hoc seculum reputet, Mundum sub Diaboli imperio adhuc fuisse, & Ethnicismum regnasse, & longas gravissimasque persecutiones obtigisse. [Reliqui ergo aliter explicant.] Sensus, Omnia quae Deus praedixit de fine seculi, & bonorum ac malorum remuneratione, quae figuris & obscuritate verborum continebantur, quae solis piis patefacta erant, implebuntur, & aperta atque revelata videbuntur. Mysterium hic intelligo resurrectionis mortuorum & judicii extremi, quando Tyrannorum hostiumque omnium potentia abolbitur, & Christus solus regnum obtinebit. Al. Complementum hujus Mytherii indubie est (ut ostendit acclamatio illa c. 11. 15. quam qui aliorum acceperint mirum est reperiri potuisse.) Regnum illud, quod Rex Sanctorum universo Orbi terrarum imperaturus erat, Dan. 7. unaqueque promissum illud gloriosum de instauratione Israelis, Dan. 12. 2. Significat, Regnum Bestiae delendum & abolendum penitus fore; quod fiet sub septima Phiala, quae consummationis Phiala est, c. 16. v. 17, 18. & proinde concurret cum initio Tubae septimae, quae

^a Med. itidem consummationis tuba est, hic v. præced. 2. Al.
^{530.} Myſterium hoc Dei eſt vocatio ſive collectio Electorum
^b Li. fuorum^b, ſive ex Judæis, qui omnes ſub extrema tem-
^{chron.} pora vocabuntur ad fidem^c; ſive potiùs ex Gentibus,
^{159.} Rom 16. 25, 26. Eph. 3. 5, 6. cui hæcenus operi ob-
^c Plerique ſtaculo fuerunt Roma Pàgana, Hærefes, Papiſmus, Tur-
^{in Par. ſum.} ciſmus. Jurat ergò, nullam ei ampliùs moram fore, &c. d.
^{Pri.} Implebuntur, inquit, omnia quæ prædicta ſunt, ſive de
^d Li. chro. hoſtium Eccleſiæ everſione, ſive de ipſius liberatione &
^{ib.} quieta conditione *. Myſterium Dei dupliciter ſumitur in
^{* For.} Scriptura, 1. pro fine mundi, 1 Cor. 15. 51. quem præ-
dixerunt Eſaias, Daniël, &c. 2. Pro propagatione
Evangelii, everſione Antichriſti, & quæ hanc ſequi-
tur, Judæorum & Gentium collectione, &c. Rom. 11.
25, &c. & exaltatione Regni Chriſti, &c. Utroque
modo hîc accipiendum ſuadet, 1. Quòd utrumque ei-
dem ſcopo infervit, nempe conſolationi piorum in fide
promiſſæ liberationis à tyrannide Antichriſti. 2. Quia
utrumque reſpicitur in Cantico illo quod ad clangorem
ſeptimæ Tubæ cantatur, cap. ſeq. 3. Quia utrumque
verum eſt, finis enim temporis & mundi jure huic
Tubæ adſcribitur, quanquam eà clangente ſtatim non
adveniat, quia clangorem ejus immediatè ſequuntur
ſeptem Phiaſæ, quæ ſunt ſeptem ultimæ plagæ, & fi-
nem tempori adferunt. Præcipuè tamen ſecundo modo
intelligo, de everſione Antichriſti, &c. f. Ut autem
hæc Tuba jam pridem canere cœpit, ejusque effectum
manifeſtò ſentimus; ità certum eſt, deſtructionem An-
tichriſti, hæcenus inchoatam, non antè deſitutam quàm
æternum ei adferat exitium, neque illum vires unquam
reſumpturum g. [¶] Sicut evangelizavit (ſcilicet
^b Pi. myſterium illud^b. Ex verbo *εὐαγγελίζω* vides de re
læta agi, ut diximus. Solet autem *εὐαγγελίζω* modò
poſt ſe regere Dativum Perſonæ cui fit nuncius, modò
Accuſativum, ut hîc, & Luc. 3. 18. Act. 8. 40. & 13.
32. & 14. 15, 21 i.) *per ſervos*, &c. *Δούλους*, &c.]
¹ G. *Servis ſuis prophetis*, Be. Pi. &c. Quibus ea de re lo-
^{* Cor.} cutus eſt^k. *Prophetas* hîc intelligit, vel, 1. Novi T.
& quidem ex Presbyteris Hieroſolymitanis, qui indi-
¹ G. cantur ſuprà 5. 5. & 7. 13^l. Vel, 2. Veteris T. ut Eſa.
24. & 26. & 27. & 66. Dan. 7. 11, 12. Zach. 14.
Mal. 3. & 4^m. præſertim Daniele cap. 7ⁿ. ex qua vi-
^m Par. ſione quicquid ferè a Judæis ſani, quicquid à Domi-
ⁿ Med. no in Evangelio, vel uſpam in N. T. ab Apoſtolis,
^{591.} proditum eſt de Die Judiciï magni, hauſtum eſt o.
^o Med. 8. Peractò ſigillorum curriculo, quo *Rēs Imperii* deſcri-
^{663.} buntur, ad alteram Prophetiam itur, multò nobiliſſi-
^p Med. mam, utpote *Eccleſiæ ſeu Religionis* fata continentem P.
^{593.} Hujus porrò Prophetiæ ſeu *Βιβλαρίδου* initium ab eadem
(quâ Prophetia Sigillorum) Epocha arceſſendum, ex
^q Med. Synchroniſmis conſtat q. [Vide dicta initio hujus capi-
^{535.} tis, & poſtea dicenda de Synchroniſmis.] [¶] Et, &c.
^{* Cor.} *Καὶ ἡ φωνὴ*, &c.] *Et vox* (vel, Patris^r: vel, Chriſti^t:)
[†] Clu. *quam audieram ex Cælo*, &c.] Nempe v. 4^t. [¶] Va-
^b Pi. Par. *de*, &c. *ἤπαρε, λέβες*, &c.] Aſyndeton, ad innuendam
^v Pi. feſtinationem v. *Abi*, (*Accede ad Angelum illum mag-*
^{* G.} *num* x:) & *accipe libellum illum apertum*, &c. Be. In
^v Ham. quo ſcripta ſententia adverſus Judæos^v: vel, [ſic vo-
^z G. cat] cauſas iſtius ſeveri judiciï in Hieroſolymitas^z.
^o La. Al. *Libellus* hic eſt, vel, 1. Apocalypſis^a; vel, 2. Evan-
^b Cor. gelium^b. Liber hic foris & intùs ſcriptus ſuprà 7. 1.
Foris revelatam Evangelii doctrinam, intùs arcana Dei
conſilia, de futuris rebus continet c. Eum *apertum* ex-
^o Grav. hibet, ut declarat, vel, 1. Scripturam eſſe perſpicu-
^{ex} Par. am, &c. d. Vel, 2. Tandem, invito etiam Antichri-
^d Par. ſto, reſtituendam eſſe Prophetiam, & liberam Scriptu-
ræ S. interpretationem, eaque regnum Antichriſti gravi-
^{* Grav.} ter concutiendum eſſe *.
9. *Et alii*, &c.] Promptiſſimè paret Johannes, ut-
^f Par. pote Prophetiæ cupidiffimus f. [¶] *Dicens ei ut da-*
^o G. *ret*, &c. *Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον*] *Βιβλαρίδιον* eſt primus
diminutivus, *βιβλαρίδιον* ſecundus: quale eſt apud La-
^b Clu. tinos *pauxillum*, *puellulus*. [¶] *Da mihi*, &c.]
Nempe ut legam, & cauſas illas cognoscam g. Con-
fidenter ſibi petit dari quod cœlitùs promiſſum eſt. Et
nobis, quum gratia Dei aliqua offertur, non cunctan-
dum, non trepidandum, non tergiverſandum; ſed in
ſancta modèſtæque fiducia accedendum, orandùmque
ut illius participes ſiamus h. [¶] *Accipe & devora illum*

ut quondam Ezechieli imperatum, 3. 11. q. d. In i G.
ventre memoriæ reponere & ſerva^k. Libri *devorari* di- i Rib.
cuntur, quando avidè perleguntur penitùſque cognof- i Par.
cuntur^l. *Comestio* ænigmaticè ſignificat, ut Philo ait, i Grav.
^{τὴν ἀναλήψιν}, *comprehensionem*, quam ſequitur Medita-
tio, quaſi concoctio quædam. Sic quæ bene diſcimus,
ea dicimur *in ſanguinem & ſuccum* *vertere*. Adde
Jer. 15. 16^m. Hæc traditione & comestione Libri Johan- n G.
[¶] *Et*, &c. *Καὶ πικραίνει τὴν κοιλίαν*, &c.] *Κοιλίαν* vocat n Med.
quæ alibi dicuntur τὰ *σπλάχνα*^o. *Et amarum reddet ventrem* 593.
^{malimus} legere *καρδίαν* o. *Et amarum reddet ventrem* o G.
^{tuum}, (Quod Ezechiel ſic exponit, quòd *ſcripta fue-* i Clu.
^{runt in eo lamentationes & gemitus & v. p.} Sic Eze-
chiel *amarum ſe* dicit *abiſſe præ cordis mæſtitia*, 3. 14.
^{Πικραίνει} eſt *ἡν* Job. 27. 2. & alibi. Sensus eſt, Non
poteris iſta cogitare ut non miſeratione quâdam move-
aris ſuper interitu tot popularium, inter quos erunt &
bene noti tibi & conſanguinei q.) *ſed in ore tuo erit* i G.
^{dulcis}, &c.] Cogèris fateri, nihil eis eveniſſe quod
non mererentur: quod ſæpe agnoſcit Joſephus. Ap-
probabis Chriſti juſtitiam: & hoc ex Ezech. 3. 3^r. Li- i Idem.
brum & *ſuavem* fore prædicit, ut ad vorandum invi-
tet; & *inſuavem*, nè amore poſtea offendatur t. In-
nuit, dulcem quidem eſſe Evangelii doctrinam^t, juxta
Pſal. 119. 103. Jer. 15. 16^v. ob promiſſa ejus ſuaviſſi-
ma x, & pacem ac lætitiā quam cordibus & conſci-
entiis affert v; ſed annexas illi conditiones ventri ſive
carni ingratas^z, ut odio habere patrem, carnem cru-
cifigere, &c. & prædicationem ejus parere varias mo-
leſtias, odia mundi, perſecutiones, &c. ut prædictum
^{erat} Joh. 16. 2^b. Has moleſtias ſentit Johannes typi-
cè, quod aliis fidelibus Eccleſiæ Doctõribus eventurum
erat verè & realiter, tempore reformationis Evangelicæ
ſæpiùs tentatæ, & tandem ſummis difficultatibus in
effectum deductæ, ut hiſtoriæ teſtantur c. Designat o Grav.
hîc calamitates ſub Regno Antichriſti futuras d. Allu- d Par.
dit hîc ad naturam mellis, quod comestum in bilem
convèrtitur *. Sensus eſt, Omnem rerum Divinarum
& arcanarum, præſertim futurarum, cognitionem, &
[in ſpecie] Prophetiam modò revelandam, primâ fac-
cie primòque guſtu ſuavem & jucundam fore f, quia
mentem oblectabit g, & lucem à Deo infert h; ſed cùm
in ventrem recipitur & concoquitur i, cùm in ſenſa
ejus animus penetrat^k, amarum fore l, & acerbis dolo-
ris cauſam m; vel, ob allegoriarum typorumque quibus
tegitur obſcuritatem n, vel, ob difficultates quæ in hoc
munere obeundo occurrunt o; vel, ob calamitoſum Ec-
cleſiæ ſtatum, tanquam aloem, in abdito ejus conten-
tum p, ſive ob Antichriſti tyrannidem, &c. q. Vel, ob
^{lappus} multorum in perſecutione Antichriſti^r, vel, ob
maxima tot hominum damnatorum ſupplicia, &c. t.
10. *Et accepi*, &c.] Edi ut juſſus eram, *συμβολικῶς*,
& ſimul comprehendere idipſum quod ſignificatum erat
illo *συμβόλω*. Signa à Deo inſtituta res ſuas habent
comites t. Exemplum hîc obedientiæ, quanquam hoc
rationi videbatur reclamare. Sed ſcivit, non diſpu-
tandum eſſe de præceptis Dei, & multa feciſſe Pro-
phetas quæ aliis abſurda viderentur v. [¶] *Et erat*
^{dulce}, &c.] Proverbiale. Sensus eſt, Non potui
non approbare quod Chriſtus fecerat, cognitis præſer-
tim cauſis. [¶] *Amaricatus eſt*, &c.] Ubi cogita-
re cœpi quot ibi homines eſſent perituri, quot in cap-
tivitatem ituri, non potui me continere quin dolore ite-
rum commoverer. — *Quis talia fando Temperet à*
lacrymis x?
11. *Et dixit mihi*] Angelus ille Chriſtum referens.
In MS. *λέγουσίν μοι*, nempe Vox è cælo & Angelus, i. e.
Deus Pater & Chriſtus v. [¶] *Δὲν* — *ἐν λαοῖς*, &c.] i Idem.
His verbis indicat myſterium libelli aperti^z. Oportet i Pi.
^{te} iterum prophetare (i. e. futura prædicere^a, alia plu- i Clu.
ra & graviora mala prænunciare^b: q. d. Quamvis b T. ex La.
multa hæcenus de extremis temporibus vaticinatus fue-
ris, adhuc tamen reſtant multa quæ de eiſdem vatici-
naturus es, &c. c. Putas te jam catastrophen vidiffe
Judaicæ tragœdiæ: ſed aliter ſe res habet. — *Et*
^{erant etiam altera bella}, & ſtrages majores latiùſque fu-
ſæ. Similis locutio ad Ezech. 2. 3^d. Al. Verbis his d G.
(quibus Libri comestii ſymbolum explicatur) innui-
tur,

tur, alteram adhuc & nobiliorem Prophetiam à Christo accipiendam, & sequens Visionum Systema Tempus Apocalypticum ab ovo relegere, & ab illius initio auspicandum esse *. Hæc locutione innuit, Prophetiam, 1. antea fuisse; 2. interruptam fuisse; 3. restituendam esse, & 4. dispergendam coram Regibus, &c. f. Johanni autem non tam in sua, quam in omnium præconum veritatis, persona, hoc præcipitur; & sensus est, Prophetiam h, five doctrinam Evangelicam, quæ jam diu sepulta manserat i, & à locustis fædissime polluta, depravata, atque oppressa fuerat k, ultimis temporibus renovandam & restituendam esse contra Antichristum l. Declarat his verbis, instare adhuc vaticinia de Antichristi Romani ortu, tyrannide, lapsu, & Ecclesiæ ab ejusdem jugo liberatione. Quæ vaticinia pertinent ad populos multos eorumque Reges, tyrannidi Antichristianæ prius subiectos, sed postea liberandos m.) contra populos, &c. Em cum Dativo apud optimos Scriptores Græcos valet contra n. Vel, coram populo, &c. ut em sumitur Mat. 28. 14. & 1 Tim. 6. 13. o. vel, de populo, &c. G. Clu. Em pro de more Hebræo לאמרי על, sicut על פירעו Ezec. 32. 2 P. Em cum Dativo semper de, vel super, vel propter, significat, ut in Græco Esa. 37. 22. & Act. 4. 17, 18. & in Lexicis q. Illud λαοίς, hic, sicut Act. 4. 25. accipi potest de Judæis, non tantum qui in Judæa superstites erunt, sed & iis qui in Africa, Ægypto, Græcia & Cypro t. Εθνεσιν ἡ γλῶσσαις, de mundo Ethnico, & à se invicem & à Judæis, linguis distincto. Horum conjunctio cum Judæis eorum prælia denotat adversus Judæos u: vel, εθνεσιν [accipiendum] de Romanis, γλῶσσαις de sociis Romanorum, qui Tam variè linguis, habitu quam vestis & armis v. Illud, βασιλεῖσι πολλοῖς, de Eliō Adriano Imperatore, de Martio Turbano, de Turannio Rufo, de Julio Severo, ducibus ejus. Nam & tales vocari Hebræis & nostris Reges diximus suprà 6. 15. Sed & Adriano multi Reges auxilia miserant, ut Cosroes Parthorum, Pharasmanes Alannorum, alii Reges Bactrianorum, Albanorum, Iberorum & aliarum Gentium, multi & Toparchæ. Vide Elianum Spartianum x. Al. Notat amplitudinem & excellentiam hujus Prophetiæ quod multos populos, gentes, &c. concernat y. Successus renovatæ Prophetiæ indicatur. Tunc, inquit, multi populi & reges, qui prius Bestiam adoraverant, Prophetiam iteratam audientes atque complectentes, Antichristo nuncium mittent: quod nostro seculo factum est, &c. z. Hoc caput per anticipationem hic collocatur, eo quod necdum finita sint septem Sigilla quæ præbunt Antichristum, &c. a. Sed malim hanc esse alteram & posteriorem hujus Prophetiæ five Apocalypseos partem, in qua Johannes Librum cap. præced. devoratum enarrare incipit, quæque inchoatur à conculcatione Ecclesiæ & fidelium quam faciet Antichristus b. De Antichristi tempore & persecutione hic agitur c; vel, de instauratione Ecclesiæ collapsæ sub Antichristo d. Al. Impleta est hæc Prophetia tempore Adriani *. Inter Excidium & Adriani tempora nihil Hierosolymis memoratu dignum acciderat f. Pauca turres in monumentum victoriæ reliquæ factæ erant à Tito, apud quas primum poni tentoria, deinde & domus aliquæ strui, coeperunt g. Materia hujus Visionis est illud quod obtigit Judæis sub Adriano h. Sed huic sententiæ multa obstant. 1. Cur, quæso, nulla hic esset Prophetia de rebus ibi gestis, vel sub Juliano, sub quo fundamenta Templi per terræ-motum prorsus eversa sunt; vel, saltem sub Turcis & Saracenis, qui Hierosolymam & Ecclesias Orientales per tot annos jam proculcârunt. Hæc certè longè majoris sunt momenti quàm illa Adriani. Num vero simile est, tot Prophetias esse de rebus Judææ & Hierosolymæ, de his planè nullam? 2. Obstat, quod 42 menses (quomodocunque accipias) ab eo tempore jamdudum elapsi sunt. 3. Quænam illo tempore Bestia erat? eam enim Adrianum fuisse nolunt, sed Barchochebam. 4. Quod nullus Hierosolymæ erat sub Adriano terræ-motus, nedum talis quo 7000 cœsa sunt, & decima pars Urbis decidit, ut dicitur v. 13. sed tota Urbs ab eo penitus eversa est. 5. Quod nulli sub eo testes à morte ad vitam resuscitati sunt, &c. i. Al. Certissimum est, hanc Prophetiam ad primum usque Tubarum initium retrò pertingere; collocari verò hoc

in loco, quia perspicui antè non potuit totum hujus temporis curriculum quàm ad exitum perduceretur. Et hæc Prophetia necessario adjicienda erat, ut doceremur qualis fuerit Ecclesiæ conditio, quando grando graminis percussit, mons ardens in mare projectus est, locusta sevierunt. Hoc itaque caput conjungendum est cum cap. 7. ubi Prophetia de sanctis deliit. Eiusdem est temporis illa obfignatio, & hæc Templi metatio, & res prorsus eadem, nisi quod illa singulorum sit civium, hæc omnium conjunctim, & quorundam præcipuorum membrorum k. Al. Prophetia hujus capitis à v. 1. ad 15. ad sextam Tubam pertinet, ejusque pars est. Probat, 1. Quinta Tuba definit ubi terminus ejus figitur, nempe cap. 9. v. 12. & propterea sexta Tuba definit, ubi terminus illius ponitur, scilicet infra ver. 14. 2. Quod non cap. 10. sed hoc cap. nec antè v. 15. dicitur, Secundum Væ abiit, & tertium citò venit. 3. Cum divisio hujus Libri in capita & versus non à Johanne, neque Divinæ originis, fuerit, sed humani tantum Instituti, idè-òque mutari possit, supponamus contenta hujus Tubæ sub uno capite disposita fuisse, quod coepisset cap. 9. 13. & desisset ad cap. 11. 14. tunc nemo dubitasset, totam hanc Prophetiam ad sextam Tubam pertinere l. Ostendat Deus primam partem consolationis adversus duo Væ, nempe, Ecclesiæ liberationem, & Evangelii restitutionem, cujus typus & confirmatio erat comestio Libri à Johanne. Cum autem hæc suspendatur à clangore Tubæ septimæ, & dubitari possit quid de Ecclesia factum, & an Ecclesia esset durante Antichristi regno, hoc capite usque ad v. 15. status Ecclesiæ respectu illius temporis describitur; & monstratur, tunc fore Ecclesiam, & Pastores, & populum, quanquam & numero & splendore exiguo. Quod autem hæc Prophetia pertineat ad illum Ecclesiæ statum, sub quinta & sexta Tubis, apparet, 1. quia pertinet ad statum Ecclesiæ qui Væ ultimum, aut septimam Tubam, immediate antecedit; idque per menses 42, qui ruinam Bestiæ proximè præcedunt, idè-òque necesse est ut Regno Bestiæ contemporanea sit. 2. Quia illam describit Ecclesiæ probationem, quæ Prophetæ ejus sacco amicti prophetant, & cum Bestia bellum gerunt, & quæ duratura est per dies 1260, quamdiu durat regnum Bestiæ cap. 13. Qui dies, sicut & tempus, tempora, & dimidium temporis, ejusdem durationis sunt cum mensibus 42, qui Antichristi tyrannidem certissimè respiciunt m. Describitur hic Apostasia Antichristiana mensibus 42 annalibus in Ecclesia regnatura. De qua in Bestiæ historia, Atrio huic contemporante, congenerisque rei Visione, plenè & particulatim agitur n. Triplex autem hic est allusio, 1. ad descriptionem Templi Judaici, ubi Atria tria erant, 1. Sanctissimum, in quod solus Pontifex semel quotannis ingressus est; 2. Sacerdotum; 3. Magnum, five Populi, in quod multitudo cultorum ingressa est. Et cum Atrium interius cum exteriori collatum, parvum esset & plerisque inaccessum, significat h. l. veros Dei cultores paucos fore, nominales autem plurimos. 2. Ad Visionem illam Ezec. 40. 41, &c. 3. Ad Prophetiam illam Dan. 7. 13. ut sensus sit, Quomodo Templum & Ecclesia Judæorum ab Antiocho proculcabantur, ita & Ecclesia ab Antichristo. Sub utroque autem reliquiæ servatæ sunt o. Explicatur hic ex parte effectus illius quod typicè prædictum cap. 10. v. ult. quod nimirum libellus devoratus veram Ecclesiam à falsa discernendi facultatem devoratoribus tribuat. Id quod fit per applicationem regulæ & mensuræ, &c. p.

CAP. XI.

1. **E**T datus est (nempe, ab Angelo q:) mihi (ut olim a Pi. Ezechieli, in manus. Postquam videram jam in Prophetia Templi excidium, ut olim Ezechiel r.) calamus (vel, arundo, v. vel canna. Quæ apud plerasque gentes mensuræ modum fecit facitque t.) similis virgæ t Cor. i. e. q. d. Non scriptorius, sed mensorius r, vel, in baculum solidatus: quo significatur firmum & tutum esse Rib. Dei præsidium v: vel, pertica, live decempeda ex arundine, v Cor.

dine, qualibus uti solebant agrimensores. Ea in Ezech. dicitur קנה חמר קנה חמר [vel קנה חמר]. Non datus est Johanni funiculus; quia non erat restituendum Templum, sed metiendum alia de causa*. Quod libellus cap. 10. 9. idem hic est calamus mensorius, sub cuius typo ei hic datur ob dimensionis opus quod ei iungitur. Talis calamus & quantitatem & rectitudinem rei monstrat. Calamum hic vocat potentiam scientiamque dignoscendi statum rerum venturarum^a, vel, facultatem veritatis, quæ sancti longitudinem & latitudinem veri legitimique cultus metirentur, ne in mira rerum confusione à justa symmetria aberrarent. Passus est honoris insigne, & instrumentum exercendæ potestatis. Mensurandum notat Templum operâ Principis alicujus viri, qualis Constantinus, &c.^b Calamus hic est norma verbi Divini, quæ virga nominatur, Psal. 45. 7. & 110. 2. & canon, Gal. 6. 16. Per calamum intelligo, vel Scripturæ Divinæ notitiam; vel, scribendi prædicandive Evangelii facultatem & auctoritatem: quæ rectè dicitur *similis virgæ*, tum, ob sui rectitudinem, tum, ob increpandi corrigendique hominum vitia libertatem^d. ¶ *Surge*, (i. e. erectus sis in coelum*. Non sedit Propheta, nec dormivit, personam tamen Ecclesiæ gerens excitatur & inflammatur, ut hæc bene ponderet^e.) & *metire Templum Dei, & altare, & adorantes in eo*] Τὸ ἱερὸν, sive universum Templi ædificium, duplici Atrio distinctum fuit; 1. *Interiori*, quod solis patebat Sacerdotibus & Levitis, & quo nomine comprehenduntur *Nadis* seu Templum ipsum, & Altare Holocausti, cum spatio etiam circumjecto, id est, toto Altaris & Sacrificii loco, ut ex Tabernaculi descriptione discis, Exod. 40. 33. Et *δοσιαστήριον* non Altare tantum, sed & spatium illud, designare docent verba sequentia, & *adorantes in eo*, i. e. *δοσιαστήριον*. Quomodo etiam *δοσιαστήριον* sumitur cap. 14. 18. & 16. 7. & in Lexic. vet. Græcolat. & Glossa Philoxeni, ubi *Sacrarium* vertitur, & apud Socratem l. 1. c. 25. ubi sic vocat non sacram mensam, sed *ἱερῶν*. Vide & Theodor. l. 1. c. 14. & Canon. Trul. 69. Zosimum l. 5. *ἡ ἀπὸ τοῦ καλῶς δοσιαστήριον*, & Nicephorum l. 8. c. 30. disertissime. Et vasa sacrificialia *δοσιαστήρια* vocari videntur ex collat. 1. Macc. 1. 22. & Jo. Antiq. 12. 7. [Hæc de Atrio interiori.] 2. *Exteriori*, ut sæpe dicitur Ezechiel, quod *Atrium magnum*, 2. Par. 4. 9. de quo v. seq. Prius tantum hic metiri jubetur. Omnia hæc sunt Metonymica. *Templum* vocat Aream illam in qua steterant adytum & Basilica, *היכל* & *דביר*. Similis locutio, — *Omnis humo fumat Neptunia Troja*. *Altare* [vocat] locum Altaris Holocaustorum; *Adorantes*, &c. i. e. locum in quo populus Deum adorare solebat. *Metiri* autem jubetur Johannes hoc spatium, quia Deus id ob memoriam veteris sanctimonie intactum erat servaturus à Gentibus^b. Describitur hic reædificatio Jerosolymæ facta per Adrianum, & constitutio cultus Ethnici in ea. Metiri ergo voluit *Templum*, &c. ne polluerentur, nempe ædificatione, vel ne in iis locis ædificatio fieretⁱ. Sed non probat, interiori Atrio nihil fuisse inædificatum. Nec si ita esset, Divina hæc Prophetia res tam pusillas curaret. Nec verisimile est, ita cordi fuisse Deo locum illum quem penitus rejecerat, instaurationemque illius impedivit globulis igneis à fundamento erumpentibus, ut de illius prophanatione sollicitus esset[†]. [De hac sententia dicta vide initio hujus cap.] Al. Hæc dimensio Templi & Altaris erectionem designat duorum sanctorum locorum, in quibus Judæi Deum colerent, quorum unum esset in loco ubi Templum stetit, alterum in loco ubi Altare fuerat. Id quod inchoatio erat, vel apparatus, ad conversionem Judæorum^k. Duplex ergo hic est ædificatio, materialis, in illis verbis, *Templum & Altare*, & spiritalis in istis, *adorantes in eo*: Una autem alteri infervit, locus sanctus ubi cultores conveniunt^l. Al. *Atrium Templi interioris cum inibi adorantibus calamo Divino mensurabile*, Statum Ecclesiæ Christianæ primævum denotat, ad verbi Divini regulam examinatum & examusum sanctum; necdum verò, ut postea (cùm ad Exterioris Atrii tempora perventum) cultus idololatriæ contagione *δοσιμῶν*, quinimo Deum per aliquot secula in unico Mediatore Jesu Christo normaliter colentem. Hujusmodi enim commensum etiam Angelicæ dimensionis

typo propositum fuisse, colligi possit ex collat. Ezech. 43. 7. &c. ubi dicta vide. Si malis *dimensionis* typum ad *ædificationis* significationem referre, ut quod Architectis Graphis seu χαρμυκῇ, futuri nempe operis designatio, id sit Deo apud Prophetas *mensuratio*; ad eundem tamen sensum collineabit. Nam quid tum denotabit Atrium hoc *divino calamo dimensum*, quàm Ecclesiæ statum eo figuratum *facturam Dei esse*, ædificatum *super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, Christo angulari lapide* contra quàm Atrium sequens, quod Deus pro structura sua non agnosceret, ideòque Johannes ipsum metiri prohibetur. Quamquam nullum hujus interpretationis exemplum è Scriptura proferri potest. Quàm verò appositè *Altaris* in hoc Atrio situs frequentes sub eo Ecclesiæ statu *Martyriorum* hostias adumbret, id tum ex re ipsa, tum, ex dicendis cap. seq. patebit^m. Visio hujus capitis pertinet ad complementum mysterii Dei, de quo cap. 10. 7. Ut Ezechielis mensuratio Templi præsignificavit liberationem Judæorum è Babylone Orientali, simulque instaurationem cultus & populi Dei, novamque Jerosolymam, & Gentium vocationem. Eodémque spectat hæc mensuratio; nempe, ad liberationem Ecclesiæ, quæ jam sub mystica Babylone eratⁿ. Templum hic materiale & externum^o, nempe Jerosolymitanum^p, hic non intelligi manifestum est^q, & nemo nescit; cùm fuerit à Tito eversum, & jam nullum esset^r, utpote ante 25 annos deletum[†]. Ad Templum tamen illud hic alluditur^t. *Templum Dei*, omnium propè veterum & recentiorum consensu^v, est Ecclesia^x, sic dicta 1. Cor. 3. 16. & 2. Cor. 6. 16. 1. Tim. 3. 15. quæ, Templi instar, sancta est, nec polluenda; in qua & Deus singulariter habitat, & omnia sacrificia offerenda sunt^a. *Altare* erat typus Christi, vel, fidei in Christum, vel, per Synecdochen, totius cultus Dei^b. *Altare* Veritas est cultusque à Deo præscriptus. Confer cap. 8. 3. Mensuratur Altare quando fides & libertas Christiana à tyrannide Antichristi vindicatur^d, [vel, conservatur.] *Adorantes* hic intelliguntur Sacerdotes^e, qui soli eo introibant^f; symbolicè verò fideles^g, vel, sinceri Christi cultores^h, optimi quique in Ecclesia, & Deo conjunctissimi, atque electiⁱ, in vastitate Antichristiana residui^k; vel, qui tempore Antichristi futuri sunt^l. Frequens est, Ecclesiam, quæ mater & corpus est, à Fidelibus, qui filii & membra sunt, discernere^m. Hæc autem mensuratio *Templi*, &c. designat, 1. Ecclesiæ veræ exiguitatemⁿ, sicut Templum respectu Atrii & Civitatis exiguum est, sed & occultum, quòd soli Sacerdotes eo intrabant^o. Ut enim numeratio paucitatem, ita mensuratio parvitatem, denotat^p. Docet, veram Ecclesiam angustis finibus circumscribendam fore, & ab oculis hominum penitus removendam, ut Sanctum non patebat populo, &c.^q 2. Discrimen à Deo factum inter professores religionis, quos Deus examinabit, & aliquos sibi servabit, aliis præteritis; quomodo mensuratur terra, Ezech. 47. 18. & Israel Psal. 74. 2. Jer. 10. 16, &c. per Antithesin ad gentes alias^r. 3. Ecclesiam ab Antichristo vastandam, lacerandam, & propè evertendam fore; postea tamen reparandam atque instaurandam, ut patet ex collat. Ezech. 40. & 41. &c. ad quam Prophetiam hic alluditur^t. 4. Ecclesiæ structuram non humanum opus esse, sed jussu Dei fabricandam esse, &c.^u 5. Curam quam Deus habet de suis, quibus velut Sanctuarium hic parat, ex collat. cap. 12. 14. quos numerat & secernit, ne Antichristo tradantur^x. Ità hæc Templi mensuratio opponitur tum ejusdem apertioni, c. 15. tum ejectioni Atrii exterioris hic v. seq. Innuit, Non perituram omnino Ecclesiam Christi, etiam si Antichristus tum Orientalis, tum Occidentalis, latè dominantur; sed mansurum & Templum & Altare, h. e. verum Dei cultum, in verbo Dei & Christi merito fundatum^z.

2. *Atrium*, &c. Καὶ τὸν αὐτὸν τὸν ἑξῶθεν τὸν ναὸν ἐκβάλε, &c.] id est, Per Ellipsin prioris Substantivi, καὶ τὸν αὐτὸν τὸν ἑξῶθεν τὸν αὐτὸν τὸν ναὸν ἐκβάλε, Atrium quod est extra Templi & Altaris septum^a. Sed atrium quod extra templum est (id est, Atrium exterius, sive laicorum^b, atrium populi dictum^c). Sic vocat omne spatium extra Templi vestigia. Nam *ἄλυσ*, quod *αὐλὴ* vertunt Græci, Hebræis id omne quod *tecio nullo tegitur*. Aream dicerent bene Latini^d. Pro *ἑξῶθεν* alii Codices habent *ἐξῶθεν*, interioris.

Med. 594.

Li. chron. 160.

Clu.

Rib.

Clu. sim.

Par. Grav.

Rib.

Clu.

Cot.

Par.

Par. sic

Rib. Ia. T.

Gag. Cor.

Clu. Par.

Grav. Dur.

For. Nap.

Me.

Par.

Grav.

Clu.

Par.

Cot.

Par.

La. ex

Rib.

Rib.

La.

Par. Clu.

Rib. sim.

La. Me.

Par.

La.

Cot.

Dur. sic

For.

For.

Dur.

Bri.

Dur.

Par.

Bri.

Dur.

Rib. Par.

Dur.

Grav.

Med.

595.

Rib. La.

Be. D.

G.

* Par. sic *interius* *, ut plerique legunt, & inter alios 2 castigatissimi R. Stephani, h. e. Atrium Sacerdotum ^f. Aptius forsan *foras ejici* dicitur *internum atrium*, quàm quod jam extrà fuit. Nec jubetur Johannes hoc *atrium* metiri, sed tantùm hujus atrii Altare ^g. Significat ergò, clerum Ecclesiasticum, qui interiora Templi occupat, à fide defecturum, & Antichristo adhæsurum, & ab Ecclesia Christi exterminandum esse ^h.) *extrude*, (vel, *excludere*, nempe, à dimensione, ut sequitur: Symbolum exclusionis impiorum è cœlo ⁱ. Vel, *foras ejice*, Par. Vulg. Clu. velut immundum ^k, ut profanum negligere ^l; prædica sive declara, foras ejiciendum esse, & debere à Templo rescindi, h. e. calamo verbi ab Ecclesia rescari, excludi, alienum declarari ^m: rejice eos extra Ecclesiam, h. e. inter infideles & Apostatas, quia hi cedent Gentibus, h. e. Antichristo & asseclis ejus ⁿ: ejice tanquam rem nullius pretii ^o.) & *ne metiaris illud*, Be. Posterius hoc est prioris expositio. Itaque *ἐκείθεν ἔξω* dixit quod Latini mensores *extracludere*. Vide Frontinum P. *Atrium exterius à Gentibus conculcatum*, & dimensioni Divinæ reijculum, designat *Civitatem Dei sanctam*, seu Ecclesiam Christianam, mox ab exitu temporum *Atrii normalis* (cui proximè succedit) *novis idololatriis dandam*; rebusque ejus, demolito jam penitus sub prioris Atrii statu Gentilium cultu, confirmatis, redintegratæ Idololatriæ, tanquam redivivi *Ethnicismi*, contagione prophanandam; uno verbo, *Apostasiam Antichristianam mensibus* 42 annalibus in Ecclesia regnaturam. At, inquires, non hoc Atrium, sed Civitatem sanctam, à Gentibus conculcatam dici. Resp. Hoc *atrium* & *Civitas* sese mutuò explicant, cùm Atrium exterius locus fuerit Civitati sanctæ, seu populo Israelis, ad Divina conveniendi; imò in Deserto *Atrium exterius* nullum fuit, præter Castra Israelis seu Civitatem sanctam. Est ergò hic Enallage, quâ Substantivum quod præcessit, ut alibi sæpe, aut ejus Synonymum, ut hic & Act. 25. 21. Relativi vice substituitur. Sensus ergò loci est, q. d. *Atrium —ejice,—nam datum est Gentibus, & calcabunt illud, &c.* Et sanè quid aliud est *Gentibus dari*, h. e. occupandi potestatem fieri, quàm *calcari*? & quid tandem calcarent Gentes nisi id quod eis datum fuerat? ut hæc quoque mutuò se explicent ^q. Hoc ergò Atrium statum Apostasiæ sub Homine peccati repræsentat, cùm Ecclesia visibilis ab Idololatriis infessa, in publico cultu adeò Divinæ mensuræ incongrua facta esset, ut ejici deberet, nec pro Christiana & sacra, sed pro prophana atque polluta, haberi ^r. Atrium, quod diverso respectu & Templi pars erat, & ab eo divisum erat ^t, optimè figurat visibilem Ecclesiam, vel, coetum sive multitudinem profitentium fidem in Christum ^u. Significat quodd, sicut Atrium interius cum exteriore collatum exiguum fuerit, multique in hoc, non verò in illud, admissi fuerint; ita hoc tempore, quamvis multi essent nominales, veri tamen, Dei cultores pauci forent, Deo paucos duntaxat sibi reservante, plerisque autem rejiciente, &c. *Ejectio* ergò hic idem est quod *non signatio*, cap. 7. & iidem hic *mensurati*, qui ibi signati ^v. ¶ *Quoniam datum est* (Nempe, à Deo irato ^x;) *gentibus*: (quæ Atrio illo olim exclusi erant; vide Act. 21. 28. Significat ergò profanationem visibilis Ecclesiæ, & pollutionem cultus Dei, &c. ^y. *Gentibus*, nempe incircumcisis. Symbolum impiorum ^z. Tradetur, inquit, in potestatem Gentium ^a. Ælius Adrianus in solo extra Templum novam struxit Urbem, dixitque de suo nomine *Æliam*, quam *ἡ πόλις ἡνὺς ἀποικισθεῖσιν* ait Eusebius, id est, impletam hominibus non Judæis, nempe, ex maxima parte. Nam & Judæis ibi habitare concessum ante finem belli cum Barchocheba idem Euseb. docet ^b.) & *civitatem sanctam* (nempe Hierosolymam ^c, typum Ecclesiæ ^d, quæ [Hieros.] *urbs sancta* dici solebat, ut vidimus Matth. 4. 5. Idem nomen datur nunc *Æliæ*, quia in iisdem locis erat reposita, & apud Judæos vetus nomen retinebat. Dicitur autem *sancta* quia olim sacra Deo fuerat, locutione qualem habemus Matth. 21. 31 ^e. Exponit quod dixit, sed cum auxes; q. d. Non solum atrium gentibus dabitur, sed tota Urbs sancta ab iisdem calcabitur ^f.) *calcabunt*] Sic Be. Pi. id est, vel, 1. contaminabunt ^g, profanabunt, nempe, Templo structo Jovi Capitolino; non in Moria, ubi Templum fuerat, sed in Sione. Ità enim Hebræi

accuratius quàm Dion. Heb. *סדר*, quod *πῶς* vertitur, significat *contemptim conculcare*, ut Esa. 28. 3 ^h. Vel, 2. ⁱ G. hostiliter occupabunt, diripient, vastabunt ^j, pedibus conterent; licenter & impunè per eam grassabuntur, gravissima mala eis inferentes ^k. Vel, 3. assidue frequentabunt colendi specie, ut phrasim sumitur Esa. 1. 12 ^l. & Psal. 121. 2 ^m. Docet, quænam esset conditio falsæ Ecclesiæ dum vera lateret, nempe, quod & numerosissima esset, (ut longè plures in Atrio exteriori erant quàm in Templo) & quàm proximè Templo habitaret. Quis ergò ausus esset hoc atrium condemnare profani, nisi jussisset ipse Angelus ⁿ? Vel, sensus loci est, q. d. *Ne metiaris Atrium Gentium*, quia sine numero venirent ad Deum colendum ^o: Sensus, Versabuntur in Ecclesia, adeoque se pro Ecclesia venditabunt ^p. *Gentes* hic non propriè intelligit ^q, nam, quando aut quomodo Gentiles hoc Atrium occuparunt? neque hi aut possessionem, aut nomen, visibilis Ecclesiæ obtinere possunt. Atrium autem hoc exterius adhuc tale manet, dum illis datum, & ab illis calcatum, est ^r. *Gentes* hic vocat omnes à foedere Dei alienos ^s; vel, Antichristum ejusque ministros ^t, quos, licet Atrium exterius noménque Christianum adhuc obtinerent, *gentes* vocat, ob defectionem à puritate Evangelii ^u; ob magnum ipsorum cum gentibus consensum, ut in cultu hominum defunctorum, &c. ^v, quod suâ idolomaniâ, superstitione ^y, & ridiculis ceremoniis, Paganismum in orbem Christianum reducerent ^z. ¶ *Mensibus quadraginta duobus*] Quæ & periodus est regni Bessæ, cap. 13. 5. vel, diebus 1260, ut est v. seq. & cap. 12. 6. mensibus in dies resolutis ^a. Unde constat, menses hos fuisse tricenarios ^b, quales Hebræorum menses fuisse constat ex collat. Gen. 7. 11, 24. cum 8. 3, 4 ^c. Et hoc ipsum spatium dicitur *tempus*, & *tempora*, & *dimidium temporis*, cap. 12. 14 ^d. Allusio est ad Dan. 7. 24, 25. Describitur Antichristus ex collatione cum Antiocho, ob similem & Ecclesiæ oppressionem, & cultus Dei corruptionem, & crudelitatis limitationem à Deo, &c. ^e. Menses 42, sive dies 1260, faciunt ferme tres annos cum dimidio; quem numerum sæpe habebimus in hac Apocalypsi. Celebris enim erat ex Daniele, quia per tantum temporis durarunt gravissima sub Antiocho mala, Urbe etiam tunc profanata. Voluit autem Deus mala similia pari temporis spatio includi, ut eandem sibi nunc esse piorum curam ostendat quæ olim fuerat. Tempus autem hoc putari debet ex quo strui coepit Templum Jovis Capitolini ad motum usque Judaicum ducere Barchocheba. Aliquod tempus inter hæc intervenisse etiam Dion nos docet. Videtur autem non in rebus Antiochi tantum, sed & *ἐν τῇ ἀνομβρίᾳ* quæ fuit Eliæ tempore Jac. 5. 17. Deus elegisse tempus *trium annorum & dimidii*, quia id facit partem alteram hebdomadis annorum, quod est tempus perfectum. Atque ita Deus salutem suis adfert in medio annorum, ut loquitur Abac. 3. 2. Sic & Christus à laboribus suis liberatus creditur post tres annos & dimidium ^f. Hic est sapientia. Tempus persecutionis Antichristianæ designari, omnes propè consentiunt, quale verò & quantum sit illud tempus, ubi principium, ubi terminus figendus, id illis obscurum videtur. Bullingerus & plerique nostrorum certum quidem tempus hic designari putant, nobis tamen, quantum ad terminos, incertum relinquere. Numerus hic finitus est pro indefinito ^g. Quod autem *tempora* per hanc Prophetiam generaliter & indefinitè accipiam, his rationibus moveor; 1. quod Deus notitiam temporum sibi reservavit, Act. 1. 6. 2. Quia difficile est hæc specialiter applicare, tum, quia diversi Historici eisdem eventibus diversos annos assignant; tum, quia dubitari potest an singula literaliter & propriè, an prophetiè & impropriè, accipienda sint, & durum est 1260 dies alibi propriè, alibi verò impropriè, intelligere. Si dicas, numeros fractos nunquam indefinitè accipi, reponi potest, 1. Numeros impares indefinitè accipi, ut 7000. v. 13. 1600 stadia c. 14. & 144000 signati; itidemque numeros fractos, ut dimidia hora, cap. 8. 1. Eo quid dicendum de tribus diebus cum dimidio testium occisorum, nisi quod tempus hoc innuat breve fore collatum cum temporibus Prophetiæ ipsorum? Et cur, quæso, numerus dierum potius quàm equitum, exercituum, spirituum, definitè acciperetur? Et si initium hujus temporis

poris sciri posset, (quod quidem possibile videtur, alioqui specialis hæc determinatio planè frustranea esset.) Sequetur hinc, sciri posse annum, diem, horam, durationis regni Antichristi, quod verisimile non est. Si quæras, cur ergò designentur hîc menses 42, & dies tres cum dimidio? Respondeo, priores Ecclesiæ calamitates in eo respici, q. d. Ut Deus hostibus & malis præcedentibus limites posuit, idem & nunc faciet: Antichristus conferetur cum Antiocho, Ecclesiæ occultatio cum Eliæ fuga dum 7000 absconderentur. Vide Jac. 5. 17. Alluditur etiam ad tres annos cum dimidio, quibus Christus ministerio suo in terris functus est, &c. Verùm numerus hîc certus & definitus intelligitur, & constat, 1. quia tales sunt omnes numeri in Prophetia per totam Scripturam, ut 120 anni, Gen. 6. & 430 anni, Exod. 12. & 40 anni, Num. 14. & 65 illi Esa. 7. 8. & 390 dies, h. e. anni, ab Apostasia Jeroboami ad Excidium Jeros. per Nabuchad. Ezech. 4. & 7 anni Captivitatis, & 2300 *וַיְהִי* calamitatis sub Antiocho, cap. 8. & 70 hebdomadæ, Dan. 9. Cur ergò hi tantum indefinite sumerentur? 2. Quia Scriptura, quæ loquitur linguâ hominum, nullis numeris indefinite utitur, nisi iis quibus homines sic uti solent, ut 7, 10, &c. 3. numeri compositi, nempe, ex unitatibus, decimis, centesimis, nunquam indefinite accipiuntur apud Latinos, Græcos, aut Hebræos. Tales sunt 42, & 1260, & 3 tempora cum Dimidio, quæ singula ex heterogeneis partibus constant. Quamquam autem initio dubitarem an dies pro annis accipiendi essent, cum tamen hic numerus quinquies memoretur sub eodem computo, diversis licet loquendi modis, & eventus huic computo probè respondeat, ut videbimus suo loco, tutum puto dies pro annis accipere, præsertim cum indicia & initii & finis illorum id manifestum faciant. Al. Menses 42 hîc sunt tres anni cum dimidio, quibus Antichristus Ecclesiam opprimit, & durabit Monarchia (& persecutio) Antichristi. Quam sententiam multa refellunt, 1. quod impossibile est tantillo spatio tot & tanta ab Antichristo peragi, omnia nempe quæ totis 11 capitibus sequentibus tractantur, cum vel sexta Phiala non exiguum tempus postulet. Decem Regna cum Bestia fundanda sunt, cap. 13. Omnes gentes & incolæ terræ inebriandæ sunt, ut eam colant, cap. 13. & 17. Mercatores ditescere debent ex ea, cap. 18. 9. Debet juxta illos, Antichristus sedere in Templo Jeros. & à Judæis toto orbe dispersis pro Messia agnosci, Romanam à Decem Regibus exustam instaurare, ibique Monarchiam sedere, Ecclesiam delere, totius Orbis Imperium suæ potestatis facere. Quis quæso hæc vel per febrim somniet quadriennio non integro futura? Oporteret eum in Sole equitare, si eo tempore regiones omnes subjugaret, & (quod volunt,) se per otium omnibus deliciis dederet. Hoc videntes nasutiores Pontificii, ut Perer. Suar. &c. tempus hîc notari volunt non totius regni Antichristi, sed gravissimæ persecutionis ipsius. Quo tamen sententiæ suæ nervos ipsi elidunt. Sic enim nos diceremus, Romanum Pontificem, qui diu jam dominatus est, gravissimam excitaturum persecutionem per 3 annos & dimidium. [Hoc primum argumentum.] 2. Quod Dominium Antichristianum statum præcedens durare dicitur *ad tempus exiguum*, Apoc. 17. 10. quod satis innuit, statum succedentem, quo Meretrix Bestiæ insideret, nempe Antichristianum, ad longum tempus duraturum, non ergò ad 3 tantum aut 4 annos. 3. Quod hoc argumento etiam *tres dies cum dimidio*, quo testes occisi jacent v. 9. literaliter accipiendi sunt. At fieri non potest ut tantillo tempore gentes & populi terræ gauderent, & munera invicem mitterent, &c. Nec credibile est, in Vaticiniis, quæ aliquot annos explere possunt, intervalla mensurari per *Dies*, imò per *Dimidium diei*, quod parum habet momenti ad ejusmodi res transigendas, aut ad distinguendum seu terminandum actiones hîc memoratas. Et nulla sunt eventuum exempla quæ observata sunt tam accuratè ad diem respondisse. 4. Quod, si tempora Antichristi tam brevía sint, tunc vel jam præterierunt, vel sextum Romanum caput, quod Johannis tempore erat, adhuc in rerum natura est, quod fieri nequit, cum nec Græcus, nec Latinus, Cæsar jam supersit. Dicis, Latinum Cæsarem adhuc manere in Imperio Germanico. Sed quæ, quæso,

successio esse potest, ubi interruptio per 350 ferè annos fuit? alioqui nunquam sciri potest an Regnum aliquod sit mortuum. Præterea, si tempora ejus tam brevía sint, & proinde ventura, tunc adhuc sumus sub temporibus Draconis rubri, & proinde Tubæ adhuc venturæ sunt, nec ulla Apocalypseos pars impleta est. 5. Si omnia de Antichristo seu Bestia prædicta à Johanne uno triennio, eoque (ut volunt) sub finem demum seculi, quomodo toties dicitur tempus impletionis *propè esse*, quod totis 1600 annis aberat? 6. Quod non sit verisimile, Prophetiam tam splendido verborum apparatu commendatam fuisse ob triennalem historiam, cum certum sit Imperatores Ethnicos per 300 annos Ecclesiam graviter infestasse, nec tamen tanto apparatu de eis prophetatum esse. Al. *Menses & Dies* hîc annales intelligendi sunt. [Id quod à multis negatum probari debet.] *Dies*, inquit Grotius, *apud Prophetas, dies semper, annos nunquam, significant.* Nos è contrà videamus quid pro hac expositione *Dierum* per *Annos* dici possit. 1. Constat, descriptiones Temporis Propheticas aliquando certas quasdam affectare ambages & obscuritates quibus se abscondant. Alioqui Daniel tres annos & dimidium planius dixisset quàm *tempus & tempora*, &c. Dan. 7. 25. & 12. 7. 2. Deus ipse *Dies* sæpe facit *annorum* representationes, ut Num. 14. 34. Ezech. 4. 6. Et Judæorum Doctores olim observarunt, *Dies* in Vaticiniis posse *annos* significare. 3. Constat, duplices in Scriptura dies (& annos) dari, communes nimirum, & mysticos. Hinc legimus *hebdomadam & dierum*, Gen. 29. 27. & *annorum*, Jer. 28. 3, 11. & 1 Macc. 1. 30. quo innuitur, esse & *hebdomadam annorum* continentem 7 annos; & *annum annorum*, continentem annos 360, ut annus (communis scilicet, non intercalaris) continebat 360 dies. Hoc quoque significavit Deus, dum instituit ut sicut in vulgari hebdomada 6 dies essent ad laborem, & septimus ad quietem; ita hebdomada esset annorum, in qua terra per 6 annos laboraret, per septimam quiesceret, & consequenter *dies annum* repræsentaret. 4. In tota Danielis Prophetia, &, quantum scio, in reliquis omnibus Prophetis, ubi de *temporibus* rerum agitur, *dies* non aliter quàm per *annos* intelligendi sunt. Sic Dan. 7. *Cornu parvum* (quod certè, cum pars sit quartæ Bestiæ, scilicet Romanæ, non est Antiochus Epiphanes, qui pars erat Imperii Græci, ut apparet ex collat. Dan. 8. 21, 23.) regnat ad *Tempus & Tempora & dimidium Temporis*. At potestas illa 3 annorum & dimidii spatio circumscribi non potest. Verùm hi anni resolvendi sunt in 1260 dies, atque hi 1260 dies rursus in totidem annos, aut nullus omnino sensus eruendus est hujus Vaticinii. Deinde Dan. 12. 11, 12. *dies illi 1290 & 1335*, ad nullam omnino rem applicari possunt in significatione *Dierum*; in *Annorum* autem significatione ultima Tempora exactè indignant. Præsertim verò Dan. 9. 24 p. ubi *Dies* Hebdomadam Danielis sunt anni 4, ut manifestum & apud omnes in confesso est. Hîc sudat æstuatque Grotius, fingitque hoc privilegium esse vocis שביעי, ut significet Annorum Hebdomadam, nisi fortè *Dierum* mentio addita sensum aliò determinet. Quod certè attonitum me reddit, dum video hominem, aliàs adeò ingenuum, tam falsa ac temeraria comminiscens. Contrà planè, שביעי, sive *Hebdomas*, absque additione ימים, semper significat *Hebdomadam dierum*, ut Gen. 29. 27, 28. Exod. 24. 22. Levit. 12. 5. Num. 28. 26. Deut. 16. 9, 10, 16. 2 Par. 8. 13. Jer. 5. 24. Et duo tantum exempla sunt ubi ימים additur ad שביעי, nempe, Dan. 10. 2, 3. ubi id additur, ut ex hac discriminatione Lux accendatur præced. vaticinio Hebdomadam Annorum, & Ezech. 45. 21. Et cum Angelus *dies* designat, non exprimit per *dies*, nè id ambiguum esset, sed per *וַיְהִי*, ut Dan. 8. 14. Quem unum locum Grotius nobis opponit. Sed ex eo quod *Dies*, semel, & quidem sic descripta per partes *Aurora* & *Vesper*, naturaliter & propriè, non figuratè, significat, concludere ponò ita significare ubicunque *Dies* nominatur, etiam ubi sic non describitur, admodum mendosa est illatio. 5. Quod nulla in toto hoc Libro *annorum* sit mentio, præterquam *Millennii*, sed solum *Mensium* aut *Dierum* & *Dimidii diei*, non obscura profecto est indicatio, Annorum com-

^a Dur.
479.

^{||} Med.
741.

^a Dur.
P. 497.
¹ La. ex
Rib. sim.
Me.
^m Zeg.
^a T.
^e Bri. Par.
Clu. Med.
^p Clu.

^a Med.
742.

^e Par.

[†] Bri.

^e Down.

^v Med.
742.

^a Mor.
178.

^v Med.

Mor.

^a Mor.

^a Med.

^b Mor.

^c Med.
743.

^a Clu.

^{*} Clu. sim.
Nap.

^c Clu.

^b Med.

595. &

742.

^b Mor.

177.

¹ Nap. p. 2.

^a Clu. sim.

Nap.

¹ Clu.

^m Nap. p. 2.

^a Med.

743.

^a Mor.

177.

^p Nap.

^a Nap.

Med-Mor.

^a Mor.

178.

[†] Med.

743.

^a Mor.

177.

putationem sub his vocibus abscondi ubi definitum significant. 6. Angelis Euphrateis, quos constat esse Turcas, cap. 9. facta dicitur potestas unius tantum *horæ*, & *mensis*, & *anni*, cum 300 anni jam elapsi sint, &c. 7. Juxta Synchronismos Medanos (qui quidem Apodictice veri sunt :) Duratio conculcationis Atrii exterioris, Mulieris in deserto, Decacornis Bicornisque Bestiæ, &c. intra 3 annos & dimidium circumscriberetur, quod impossibile est; præsertim si consideremus quod Bestiæ in figurato Prophetarum sermone Res publicæ sint, sive Regna, non Personæ, ideoque tam brevis ævi concipi non possunt. Bestia illa cui data est potestas agendi menses 42, cap. 13. 5. Bellarmino, Alcafari, &c. est Romanum Imperium, quod certè, sive vetus, sive novum intelligas, diutius agendi potestatem habuit, quam tres annos cum dimidio. [Hæc de re fusius differere placuit, quia lucem hæc non huic tantum Prophetiæ, sed & sequentibus, variisque Scripturæ S. locis, inferunt.] Porro & initium & finem horum 42 mensium cum latitudine accipio, nec eorum annum præcisè definire velim, donec Eventus rem patefecerit, quam Deus pro sapientia sua à nobis abscondit. Et sicut in Lxx annis captivitatis Babylonicæ varii erant articuli temporis, à quibus computatio inchoari poterat, idem & hic factum videtur, ut hi menses ab insigni aliquo momento sive termino, qui tamen fortè à nobis non observetur, inchoentur. Epochæ autem sive initium Antichristi, & temporum Apostaticorum, fumen- dum est à remotione τὸ ἀρχαῖον, 2 Thes. 2. 6, 7, 8. vel, quod idem est, à plaga mortifera capitis sive Dominatûs Romanæ Bestiæ, & divisione Imperii in plura Regna plagam illam sequente, Apoc. 13. 3. collat. cum 17. 12. h. e. ab insigni aliquo gradu fatalis plagæ sive ruinæ capitis Cæsareani, sive Dominatûs Imperialis Romæ, sed cum latitudine aliqua. Duplex enim erat plaga Cæsareana, 1. religiosa seu sacra, ut erat Draconicola, per deturbationem Draconis, &c. 2. politica, per ruinam Statûs atque Majestatis. Utrique Antichristus, ut videmus, medicinam fecit, primæ per novam Idololatriam; secundæ, per Tyrannidem ejus usurpatam. Si incipiant hi menses inter annos 365. & 455. (ut credibile est) definient inter annos 1625. & 1715. [De particularibus Alstedii Epochis videlicet Cl. Authorem.] Præterea hi menses porriguntur ad everisionem Babylonis, non autem ad Excidium Antichristi, &c. †.

3. Et (vel, Sed, Be. Pi. Par. Est enim ἀνδρῶν ποσὶς, q. d. Videbitur tota civitas conculcata esse a, omnisque Prophetia extincta Antichristi tyrannide b; sed tamen dabo, &c. c. restitutam Prophetiam, ut instauretur civitas Dei. In genere dictum est de repurgatione Ecclesiæ v. præced. hic de repurgationis illius administris d.) dabo (Designat hoc & speciale mandatum ad hoc præstandum, & auxilium à Deo expectandum, &c. x. Sed non exprimit hic quid dabit. Alii igitur aliud supplent f. Ellipsis hic est qualis suprâ 5. 9. Dabo, vel, 1. potestatem g; vel, 2. sanctam civitatem h, quam vindicandam & repurgandam illis commendat; vel, 3. os & sapientiam, cui Antichristus non possit resistere, juxta promissum illud Luc. 21. 15 i. vel, 4. Spiritum meum k; vel, 5. ut prophetent l, i. e. prophetandi auctoritatem. Connectenda hic sunt duo verba Futura, & copula τῶν καὶ sumitur m. Hebræa locutio δὲ καὶ ἀποκρίσθαι, pro δὲ καὶ ἀποκρίσθαι, dabo ut faciant ea quæ sunt Prophetarum n, & prophetabunt, pro, ut prophetent o. Par locutio Jer. 9. 1 p. Quis dabit— & deflebo, i. e. ut defleam q, Psal. 55. 6 r. Quis dabit— & volabo, i. e. ut volem t? & Psal. 119. 34 t.) duobus testibus meis, (quos scilicet ego excitabo & mittam v:) & (sub. illi, Pi.) prophetabunt] i. e. Vel, ventura mala prænuntiabunt x; vel, Dei mandata explicabunt omnibus y; Prophetarum more z, accedente & Prophetiæ dono a; vel, docebunt & disputabunt contra Antichristum b, & ad fidem sibi austruendam, futura prædicent, & alia miracula patrabunt c. Qu. Quinam sunt hi duo Testes? Resp. 1. Henoch & Elias d, qui duo divinitus rapti leguntur ex hominum consortio, sine morte, & redituri putantur tempore Antichristi x; cui se opponent per 1260 dies f, & ab eo tandem occidentur; &c. g. Hanc fabulam confirmare nituntur, tum ex Scriptura Mal. 4. 5. Matth. 17. 11. & Ecclesiastic. 44. 16. & 48. 10. tum, ex Patrum testimoniis. Verum locus

ille Mal. 4. de Johanne Baptista aperte exponitur Mat. 11. 14. Luc. 1. 17 h. Patribus condonandum, si longius à rerum eventu remoti sic senserint, non item iis qui eventu edocti pertinaciam ostendunt i. Et fatentur Pontificii, Patres in interpretatione Apocalypseos à vero plurimum aberrasse, quos proinde sæpe ipsi refutant k. Patres quoque hæc de re variè sentiunt, &c. l. Huic porro sententiæ repugnat quod Scriptura & corpore & animâ glorificatos esse testatur, quos mirum esset de coelo deducere ut hic ignominiosè moriantur, &c. m. Hanc autem sententiam Pontificii cupidè arripiunt, quia à præsentium rerum consideratione abducit, quod unum in omnibus expositionibus suis laborant n. Resp. 2. Cum Ælia condi coepit ex multitudine eò deducta duo Christianorum genera exstiterunt ex Judæis orta & ex alienigenis: qui, cum diversâ linguâ loquerentur, Judæi Hebræicâ, alienigenæ Græcâ, ut maximè communi, quâ etiam Paulus ad Romanos scribens usus est, necessariò & duos fecere conventus sive Ecclesias o. Quomodo & Antiochiæ duæ erant Ecclesiæ, una à Petro, altera à Paulo, fundata & gubernata; & Paulus Episcopus fuit Gentilium, tum Romæ, tum Ephesi & in Asia, dum Petrus Judæorum Romæ habitantium, & Johannes Asianorum, Episcopi essent. Et hinc forsan orta multitudo Episcoporum, quam ibi intra paucos annos fuisse notat Euseb. donec hæ Ecclesiæ in unam coalescerent sub Marco tempore Adriani p. Quia autem universitates omnes mysticam quandam personam faciunt, ideo sæpe solent sub personæ unius nominibus describi, ut populus Romanus apud Floram, populus Judæus sub famine vocabulo apud Prophetas, interdum & sub filii nomine, ut Jer. 31. 20. Ose. 11. 1. Hic ergo testes duo vocantur, [vel, i.] duo illi conventus, quia illustre Deo testimonium præbebant. Et quia facti ex Judæis Christiani opponebant se aliorum Judæorum vitiis, sicut olim Moses fecerat, ideo Mosi comparantur. Et quia vocati ex Gentibus idololatriam oppugnabant, ideo Eliæ comparantur, qui idololatriam & olim destruxerat q. Vel potius, 2. duo illorum cœtuum Episcopi, quorum unus, instar Mosi, populum ex tenebris Ægyptiacis educere, alter, velut Elias, gentes ab idololatria ad Christianismum perducere, sategit r. Sed huic sententiæ obstat, 1. quod non liquet tales ibi fuisse t. Unicus tunc erat uno tempore, Hierosolymæ Episcopus, & 15 tantum Episcopi ibi erant usque ad Excidium Judæorum per Adrianum, quorum primus erat Jacobus frater Domini, ultimus verò Judas, postea verò soli ibi erant Gentilium Episcopi, quorum primus fuit Marcus. Vide Euseb. 4. 5. & 5. 11 t. 2. quod Johannes hic prophetat de eventu & futuro & maximo, quippe ad omnes linguas, gentes, &c. u. pertinebat. Illud autem Simonis Magi (adversus quem hos Episcopos testes fuisse volunt, idque hic designari:) & præteritum erat, & res erat exigui momenti. Et hoc respectu Paulus & Petrus potiori jure testes dicerentur, quippe qui illum oppugnârunt ac pessunderunt. Ut mirum sit, viris doctis talia commenta placere potuisse t. Resp. 3. Testes hic sunt Scripturæ sacræ v, quæ testes & testamenta dicuntur, quia testantur de voluntate Dei x, & de Christo y, Joh. 5. 34, 39 z. qui Legis est finis, Evangelii verò subjectum. Nam testes Christum respicere constat, quod Christus hic testes suos vocat, & v. 8. Testium Dominus vocatur a. Hæ porro testibus respondent, & numero, sunt enim duo testamenti, & officio, quod nos ungant, illuminent, & adversarios ipsarum consumunt, Jer. 5. 14. & 23. 29. & omnibus textûs circumstantiis, ut videbimus. Homines autem non simpliciter admittuntur pro testibus, Joh. 5. 34. Rom. 3. 4. nisi quatenus hæc Testamenta profitentur & prædicant, tunc autem sub illis Metonymicè continentur b. Testes duo dicuntur, vel, ut notetur Scripturarum autoritas, tanquam duorum testimonio firmata; vel, ob duo earum volumina, vel potius, ob duas res distinctissimas, Legem & Evangelium c. Sed quomodo hæc Scripturis conveniunt, quod testes dicuntur amici sacris, occisi à bestia, rediivi, &c. d? Verum Scripturæ hic non considerantur, quatenus in Libris servantur, sed prout per Ecclesiæ ministros prædicantur, & ad usum Ecclesiæ ejusque membrorum transferuntur x. Resp. 4. Duo testes sunt duo eximii Doctores, qui virtute & spiritu Enoch & Eliæ pollentes,

pollentes, postremis temporibus venient, & ad literam hæc omnia implebunt, prophetando & pugnando adversus Antichristum^f. Sunt Prophetæ extraordinarii, ut patet ex eorum descriptione & miraculis. Nec plures sunt quam duo, qui & occiduntur & reviviscunt. Si dicas, eos reviviscere in successoribus suis: Repono, eos non habuisse successores, & *Spiritum vite ingredi in ipsos*, v. 11. h. e. in corpora ipsorum, & ipsos in cælum ascendisse, v. 12. Quis autem in cælum ascendit in successoribus? aut quid inde beneficii ad ipsum redundat? Adde quod corpora ipsorum jacent, &c. v. 8, 9. Sed opinionem illam incertam esse ipsi agnoscunt^h. Resp. 5. Per testes aptè hic significari possunt Magistratus & Ministerium, istiusmodi scilicet qui Bestiæ & Pseudo-prophetæ ex opposito respondent^f. Resp. 6. Testes hic indefinitè intelliguntur instauratores doctrinæ Evangeliiⁱ, veritatis Divinæ Interpretes & Assertores^k, successivè Antichristum oppugnantes^l, & de Christi officio & regno prophetantes^m; quales per singula secula extiteruntⁿ, qui foedam illam Ecclesiæ contaminationem assiduis querelis desolebant; qui indefinenter Orbi Christiano cum Gentibus scortanti monitores, Sanctisque suis fidem servantibus Duces erant^o, nempe, Ministri five Doctores Ecclesiæ^p, vel sancti Martyres omnes, ex collat. cap. 16. v. 6. & 18. 24. ubi *occisi dicuntur Prophetæ & sancti*, quos dum conjungit, ostendit pro iisdem haberi^q. Præcones autem veritatis sub Papatu rectissimè testes Domini appellantur, quia sinceri erant Apostolorum successores, legitimè ad dicendam veritatem à Christo excitati; qui non sibi, sed soli Christo, inservierunt; & veritatem sanguine suo stabilierunt, & verè prophetarunt, h. e. mysteria Dei & Scripturas sanctas explicarunt, qui etiam rectè *resurgere* dicuntur, nempe, *in spiritu & virtute*, quomodo Elias mittendus promittitur, Luc. 1. 17. Dicas, testes ejusmodi plurimos fuisse. Cur ergo duo dicuntur? Resp. 1. Ut collatio innueretur cum Pseudo-prophetis Bestiæ, qui, quamvis plurimi indubiè sint, utpotè totam terram seducturi, dicuntur *tres spiritus immundi*, cap. 16. 13. & unus *Pseudo-propheta*, cap. 13. & 16. & 19. & 20. 2. Ut notet Testimonii sufficientiam^r. Nam *in ore 2 vel 3 testimonium stabit omne verbum*†, Deut. 17. 6. & 19. 15. & 2 Cor. 13. 1. t. nè applausu multitudinis locustarum nobis imponi patiamur, & paucitate verorum Doctorum offendamur^v. 3. Pro numero Tabularum Dei, quas in Prophetia sua adhiberent, Veteris & Novi Testamenti, quasi duorum Testamentorum Testes^x. 4. Ut paucitatem significet^y, & Ecclesiarum^z, & verorum Ministrorum^a, respectu locustarum, quæ orbem Christianam replebunt^b. 5. Per allusionem ad veteres historias^c, quia Deus jam olim in præcipuis Ecclesiæ vindicationibus duorum testimonium operâ uti consuevit, ut Josuæ & Calebi, &c.^d. Sic bini testes erant Abraham & Lot, Esdras & Nehemias, Aggæus & Zacharias, Paulus & Barnabas, Petrus & Johannes, &c. Sic bini emissi, Luc. 9. 10. *Duos* dicit propter typum, qui binorum est. Respicit Pares illos illustres sub V. T. Moïsi & Aaronis in Eremo, Eliæ & Elifæi sub Apostasia Baalitica, Zorobabelis & Josuæ sub servitute Babylonica. Ex illorum putà numero, conditione, potestate, réque gesta, Testes hi Apocalyptici manifestè describuntur; quemadmodum & Ecclesiæ status in quo prophetarunt, Israelitico congruenter, Babylonis, Eremi & Gentilismi seu Baalismi, imaginibus figuratur^f. ¶ *Diebus mille ducentis sexaginta* Tempus hic expressum terminatur, ut diximus, in principio motus Judaici qui fuit sub Adriano^g. Tot nempe dies efficiunt 42 menses^h. Nam apertum est, mensibus illis, & diebus istis, idem tempus designariⁱ. *Dies* autem hos *horarios* non esse liquet, tum, ex partibus illorum, 3 *diebus cum dimidio*, v. 9. quos pro *diebus horariis* accipi non posse arguunt quæ tunc gerenda prædicuntur; tum, ex eo quod Bestia (cujus item duratio sunt) Coetui 144000 Signatorum, Coetus autem Signatorum sex primis Tubis, contemporet, Tubarum verò res triennio & semestri decurri non possint^k. [Sed hac de re dicta vide ad v. præced.] Qu. Sed cur *mensures* hic mutantur in dies^l? & cur Gentium profanatio *mensibus*, Testium Prophetia *diebus*, mensuratur^m? Resp. 1. Sic solent Prophetæ idem tempus ad rem eandem diversis notis exprimereⁿ.

2. Ad designandum singularem Dei providentiam in Sanctos suos^o, & quod tempus numeretur ad annum, mensem, diem, imò vel horam, cap. 9. 15 P. 3. Ut doceat quales sint hi menses^q, & ex quot diebus consistant. 4. Ut significet, hoc prophetandi opus quotidianum fuisse^r, cui jugiter sine intermissione incumbendum erat^t. 5. Ad piorum solatium. Notat, afflictionum brevitate^u, finemque quem tandem habebunt^v; Prophetiæ verò durationem^x, & vim invictam^y. 6. Quia omnis error *potestatis tenebrarum* & *notis* est, quibus Luna præsidet; contra Religio vera *Luci & Diei* comparatur, quibus Sol præsidet^z. Eadem de causa cap. 13. 5. Bestiæ blasphemia *mensibus*, Mulieris verò *in Eremo* manlio, *annis & diebus*, numeratur^a. ¶ *Amicci saccis* Sive cilicio^b, habitu lugentium^c, ob persecutionem piorum, & impietatem Antichristianorum^d; quod viderent in urbe Deo sacra Idolum, & Judæorum plerosque in tantis malis nihilo fieri meliores^e. Lugubriter plangebant conculcationem Civitatis sanctæ ex Gentilium cultu introducto^f. Al. Habitus hic erat poenitentium^g. Poenitentiam & agebant & prædicabant^h, & habitu, voce, ac exemplo, provocabantⁱ. Al. Designat statum testimonii pauperem, vilem ac contemptum in mundo^k; eosque sub cruce agere, & ut tales decet, se gerere^l. *Saccus* hic opponitur splendori & luxui Antichristianorum^m. Al. Hic habitus argumentum notat Prophetiæ illorum, quod mundo sint indicturi luctum pænæque instantes ob scelera Antichristi, & homines ad poenitentiam vocaturiⁿ. Al. Notat ipsorum perseverantiam in munere suo Prophetico, Deumque horum Prophetarum successionem excitare velle qui testimonium ferent toto tempore Regni Bestiæ. Hic enim habitus erat Prophetarum. Vide 2 Reg. 1. 7, 8. & Mat. 3. 4. Et cum Prophetæ falli profus tollentur, id sic exprimitur, *Nec clamydem villosam induent*, &c. Zach. 13. 3, 4°. 4. *Hi sunt due olive* Vel, *ille olea*, Be. Pi. id est, Sunt instar Zorobabelis & Josuæ, qui dicuntur *duo filii olei stantes coram Domino totius terræ*, Zach. 4. 14 P. quos olim Dominus unxerat ad Ecclesiam Judaicam sub captivitate Babylonica, perditam denuò instaurandam, atque Testibus hisce consimiliter sub Gentium servitute procurandam^q. Hi, inquit, sunt per Christum *Deo Patri Reges & Sacerdotes*, supra 1. 6. & 5. 10. tam pleni Spiritu Sancto quam olea est olei, 2 Cor. 1. 21. 1 Joh. 2. 20, 27^r. Al. Hi sunt succulenti, pingues & fertiles bonorum operum, quia multum fructum afferent in conversione Judæorum^t. Al. *Olea* sunt symbolum consolationis quam efficit Spiritus S. in cordibus fidelium per prædicationem Evangelii^u. *Olea* hic designant dona Spiritus S. quæ *oleum & unctio* in S. S. sæpe vocantur^x, quibus Deus Ecclesiam ornaret ac tueretur, quod Zach. 4. fecerat^y. Et notandum non hic esse vasa olearia, quæ exhauriri possunt, sed arbores semper vernantes & fontes oleo perennes^z. Sensus est, Hi viri Dei, testes & præcones veritatis, sunt similes oleis. (vide Psal. 52. 10. & 92. 15. Jer. 11. 16. & 17. 7.) h. e. vivaces, pinguedinem suam aliis communicantes, pacem & victoriam adferentes^a, spirituale oleum, h. e. gratiam, Spiritus, suâ prophetiâ diffundentes^b. Hanc ministerii ipsorum dignitatem contemptibili eorum forti præced. opponit^c. ¶ *Et duo candelabra* Symbolum illuminationis Spiritus S. per prædicationem, &c.^d. Sic dicuntur ob splendorem & doctrinæ & sanctitatis, quibus homines verâ Evangelii luce perfundent^e. *Candelabra* hic vocantur, vel, 1. Ecclesiæ^f, ut Christus interpretatus est, supra 1. 20. Confer Zach. 4. ubi Candelabrum designat Templum, quod Ecclesiæ typus est^h. Vel, 2. Prophetæⁱ, sive Doctores^k; qui eadem Metonymiâ & *Olea* vocantur, quia oleum salutis subministrant, & *candelabra*^l, quia lucem Evangelii gestantes eam ad alios diffundunt^m. Vide Mat. 5. 14 Joh. 5. 35ⁿ. Nec obstat illud Apoc. 1. 20. diversâ enim ratione & Ecclesiæ & Ministris eadem vox tribui potest: ut & aliâ notione Apoc. 2. 5. *movebo candelabrum tuum*, dicitur de ademptione puræ prædicationis Evangelii^o. Non confundit hic Ministros & Ecclesias, sed utrorumque paucitatem similemque statum notat,

notat, & significat Deum conservaturum, & oleas ali-
 quas, & candelabra, quæ oleum ab illis lucemque reci-
 piant. Puto hinc Hebraismum latere, quo & valet
 cum, ut 1 Sam. 14. 18. & filii Israel, i. e. cum filiis
 Israel, effequæ acsi dixisset, *Hi sunt duæ illæ Oleæ, ad,*
 vel *juxta, duo candelabra;* ita ut Testium solummodò
 cum Oleis comparatio fiat, Candelabrorum verò adjectio
 non nisi ad Olearum descriptionem pertinere judicetur.
 Non placet. Scopus hinc manifestus est, abjectum &
 Ministrorum & Ecclesiarum statum designans. Ec-
 clesiæ tamen status per Ministros potius quàm per Ec-
 clesias describitur, tum quòd in iis veritas clariùs elu-
 cet, tum quòd in eos maximè furit Antichristus. At
 in Zacharia unum tantum est candelabrum †, è cujus
 tamen scapo septem rami prodibant, Exod. 25. 31, &c.
 qui totidem erant candelabra †. Cur hinc *duo candelabra*?
 Fateor me hinc hædere. An igitur dicendum, Uni-
 cum illud apud Zachariam Candelabrum hinc pro dupli-
 ci censi, propter nempe geminum ab utraque parte
 scapi lucernarum ordinem, & duas oleas utrisque seor-
 sim oleum infundentes? Est quoque apud Zachariam
septem & septem, id est, bis septem, *infusorum* men-
 tio; sed quorsum spectet non satis liquet. An verò bi-
 narium istum putemus ad Ecclesiæ Christianæ conditi-
 onem designandam privatim pertinere? nempe, aut
 quasi ex duobus populis, Judæis & Gentibus, conge-
 minantis; aut, quod vero forsitan propius, quia Tem-
 pore quo Testes pullati ingemiscerent, unà cum Im-
 perio Romano, in Orientis & Occidentis dividenda. Al.
 Ut *candelabra septem* florentissimam tunc Eccle-
 siam designabant, ita quòd nunc *duo tantum sunt*, dig-
 nitatem ejus valde diminutam esse indicat. *Septem can-*
delabra visa sunt suprâ 1. 12. vigente adhuc spiritualium
 donorum abundantia, lætissimis illis Apostolorum tem-
 poribus. At nunc ad duo redacta paucitatem fidelium
 Doctorum, & modicum lumen Ecclesiæ sub Papatu,
 subindicant. Duæ hinc sunt oleæ & lucernæ, 1. ut suf-
 ficiant illuminandæ domui: 2. quia duo sunt Testa-
 menta, ex quibus lux oleumque Doctoribus pertinet.
 ¶ *In conspectu Domini* (vel, *Dei*, Be. Pi.) *terre* (q. d.
 creatoris universorum, qui proinde omnium salutem
 quaerit, & gentium & Judæorum) *stantes*. Sum-
 ptum de Zac. 4. 14. Afferit dignitatem testium, qui,
 licet mundo contempti sint, apud Deum tamen in pre-
 tio sunt, utpote fideliter officio suo defungentes. Sen-
 sus est, Candelabra illa Deo perpetuò inservire: id
 enim apud Hebræos *stare coram aliquo*. Vide suprâ 8.
 2. *Stare coram Domino* de Prophetis, Sacerdotibus,
 Levitis, &c. sæpe dicitur, ut Num. 8. 14. 1 Reg. 17.
 v. 1. Designat autem, 1. familiaritatem & gratiam apud
 Deum, 2 Par. 10. 6, 8. Confer 1 Sam. 16. 21, 22. &
 1 Reg. 1. 2. 2. studium & obedientiam, quòd semper
 parati, intenti, agilesque, sunt ad obeunda Domini sui
 ministeria. Sensus, q. d. Deo se offerebant parati ut
 ab eo ad Judæos mitterentur. Significat, eos Dei
 favore & præsentia niti atque contentos esse, dum Anti-
 christus Regum terræ favoribus tyrannidem suam su-
 stentat.
 5. *Si quis* (aut Judæus, aut alienigena) *voluerit eos*
 (pro eis, Me.) *nocere* i. e. Nocere tentaverit, nempe
 inhibendo à prædicatione, aut ei se opponere aut dis-
 putationibus aut præscriptionibus violentis. ¶ *Ignis*
exiet de ore eorum, &c. Intelligendum hoc sicut &
 sequentia, vel, 1. Literaliter, q. d. Ad eorum pre-
 ces aut imperium igne cœlesti confumentur. Vel, 2.
 spiritualiter, ut ostendit v. 8. Non manu, non
 ferro, se ulciscuntur Telles, quod Regum est, non
 Prophetarum; sed ore, i. e. oralibus telis; vel, 1.
 prædicatione suâ, igne verbi, quod igni confertur
 Jer. 23. 29. quo Antichristum conficiet, ejusque im-
 posturas revelabunt, idola absument, mendacia refel-
 lent, & iram Dei ministrorum ejus violatoribus im-
 pendentem denunciabunt. Confer Jer. 5. 14. *Do verba*
mea in ore tuo in Ignem, & populum istum in ligna, & vo-
crabit eos. Vel, 2. orationibus suis, dum precibus
 suis, & gemitibus, ultionem impetrant. Vide
 Rom. 12. 20. Apoc. 8. 4, 5. Porro quod Prophetæ in
 nomine Dei denunciant, idem & ipsi patrare dicuntur,
 ut ostendit Jer. 1. 10. nè quis jam miretur, hunc ignem

prodire dici ex ore Testium, penes quos tamen sola de-
 nunciandi aut à Deo impetrandi potestas sit. Alludit
 hic ad duas historias, Moysi Num. 16. & Eliæ,
 2 Reg. 1. 10, 12. quæ historia respicitur hic & applicatur.
 ¶ *Sic, &c.* Nempe igne devo-
 rante. Illud, *et*, deest in MS. Sensus idem qui
 infrâ 13. 10. Et allusio est ad holocausta, ut suprâ
 8. 5.
 6. *Habent potestatem claudendi celum, nè pluat*
 Pluvia nempe mytica, & cœlesti, Evangelii scilicet
 sive gratiæ Dei, & sanguinis Christi, nè ad remissio-
 nem peccatorum stillet super novos hos Idololatrias, si-
 ve Antichristianos & contemptores Evangelii; nè quid
 proficiant concionibus Evangelicis, quibus Ecclesia hu-
 mectatur, &c. Instructi sunt, inquit, potestate cla-
 vium, Disciplinæ & Doctrinæ, ut rebelles ulciscantur,
 denunciando adversus Antichristi sequaces horrenda
 Dei judicia, tum temporalia, tum etiam æterna, juxta
 Apoc. 14. 9, 10. spe vitæ æternæ eos arcendo, donec, ab-
 jectâ idololatriâ, ad unum Christum redierint; quomodo
 Elias non prius Israelitis pluviam reddiderit quàm Baal-
 lis Prophetæ ejusque cultus exterminarentur. Al. Sensus
 est, Nihil tam magnum quod non à Deo impetrent, si
 opus sit. Id autem explicatur per similitudinem eorum
 quæ olim Deus fecerat tum Eliæ, tum Moysi, causâ. Sum-
 ptum hoc ex 1 Reg. 17. & 18. Et hoc exemplum usur-
 patur Jac. 5. Al. Claudent celum, itaque sterilita-
 tem, famem, & pestem, Antichristianis inducent. Sed
 sic Regnum Antichristi famelicum & ærumnosissimum
 esset, cum Spiritus S. illud luxu abundaturum dixit.
 Nec vacaret illi circumferre arma ad subjugandas nati-
 ones, sed aquatum potius ager armenta, &c. Quare
 non ad literam accipienda hæc sunt, sed de spiritualis
 roris penuria, præ qua pietas ubique exarescet. Do-
 Grina Evangelii *pluvia* sæpe appellatur, ut Esa. 55. 10,
 11. Ezech. 34. 26. Heb. 6. 7. & merito, quia pluviae in-
 star, supernè descendit, irrigat, fecundat, & recreat, &c.
 Sensus est, Clausum erit rebellibus celum, nè Dei Spi-
 ritus, qui in Cœlis habitat, eos *persequatur* suis iroret;
 inque majorem condemnationem ipsis cedat, quod ad
 salutem datum erat, verbo ipso ea omnia operante.
 Non gustabunt cœnam divinarum beneficiorum, Luc.
 14. 24. Confer Amos. cap. 8. Per *pluviam* intelligit
 puræ ac revivificantis doctrinæ Evangelicæ distillatio-
 nem, jam non descendentem. Hæc autem Cœli clausu-
 ra Testibus tribuitur, vel, 1. per Metalepsin, quæ effectum
 signo assignatur, ut Apoc. 6. 4. & in illo, *Pallida luna*
pluit, rubicunda stat, alba serenat: vel potius, 2. per
 Zoopœiam: in qua quantumvis is cui effecta attribu-
 untur, nullam positivam ad ea producenda actionem
 exerat, aliquo tamen sensu *causalem* in ea habeat influ-
 entiam. Quemadmodum solis absentia causa dici po-
 test Noctis, & facinorum sub noctis velamento commis-
 sorum: Ità suppressio horum testium locòve ejectio cau-
 sa est clausuræ cœli, verbique puri apud populum inopi-
 æ.
 ¶ *Diebus prophetiæ ipsorum* Lugubris
 scilicet, vel, dum prophetent saccis amicti, ut ex v.
 3. constat. Toto illo tempore, quod illis datum est
 ad prophetandum. *Tis nuptias*, i. e. *nuptias*, q. d.
 Dum docent Evangelium. ¶ *Aquas converten-*
di in sanguinem, &c. Sumptum ex Exod. 7. 17. i. e.
 Denunciandi plagas Ægyptiacas similes, &c. Hinc
 colligo, potestatem Testium non ad omnes Prophetiæ
 pullatæ dies, sed ad finem eorum, pertinere, seu ad tem-
 pus *Phialarum*; quando nimirum Testium seu *Propheta-*
rum istorum auspiciis, quasi Moysi & Aaronis, populus
 Christianus, plagis Ægyptiacarum imagine expressis,
 similiter de Bestiæ tyrannide atque servitute educendus
 est. Siquidem prima Phialarum plaga terram ulcere
 percussit; secundâ & tertiâ aquæ in sanguinem vertun-
 tur; cæteræ aliis adhuc gravioribus Bestianos seu gentes
 in Atrio Templi stabulantes plagis conficiunt. ¶ *Et*
percutere terram omni plaga, &c. Hoc testes facere di-
 cuntur, quia Deus percussit ad ipsorum denunciationses
 & gemitus. Et hoc ad Moysi spectat historiam. Plaga
 nomine intellige omnia illa quæ præter Aquas in sangui-
 nem versas Moyses in Ægypto à Deo obtinuit. ¶ *Quo-*
viscumque voluerint Scilicet secundum voluntatem
 Dei, 1 Joh. 5. 14. sine ulla potestate à Bestia aut ab
 homini

hominibus accepta. Est Zoopæia, q. e. Quoties opportunitates se dederint ad hujusmodi effecta. Quamquam & ἀλλοις rebus etiam inanimatis tribuitur apud bonos autores].

7. Et cum, &c. ὅταν τελώσῃ, &c. [Ut πλεονάζῃ infra 20. 3. Utrumque non in sensu completo, sed in incompleto, sumendum est. Quum testimonium suum (i. e. legationem suam, vel Prophetiam, vel officium prædicandi, Evangelium scilicet; testimonium quod veritati & Christo palam dabunt:) finierint, Pi. vel, obierint, sive peregerint, Be. Steph. ex Pas. vel, munus suum obire perrexerint. Nam τελώω in N. T. aliisque scriptoribus valet præsto, obo, exequor, & perago. Et sic ἐμψαλέω sumitur Heb. 9. 6. vel, quando peragent, Mor. 726. vel, dum peragunt, i. e. dum suum testimonium officium exsequuntur, nempe per totos illos 1260 dies. Constat, Criticos & Scholiastas Aoristos tales secundum scopum & materiam textus modò per præteritum, modò per Futurum, vertere. Vel, finituri sunt, Med. Clu. Dur. Τελώσῃ non per Præteritum vertendum, sic enim Bestia illos non antè vinceret ac occideret, quàm ipsius Regnum finem acceperit, sed per Futurum, quia est Aoristus modi sub-junctivi, qui modus cum Futurum non habeat, Aoristus illius locum supplet. Sensus, q. d. Cum jam, parte Civitatis sanctæ seu Orbis Christiani incolarum de idololatriis & abominationibus suis resipiscente, & Templum Dei apud sese repurgante, Testes gratulabundi saccum exuere & diuturno planctu suo defungi inciperent, nondum tamen defuncti essent. Cum jam propè esset tempus quo Deus ipsorum laboribus finem volebat imponere. Cum jamjam ad finem decurret Periodus testimonii eorum. Post illos 1260 dies exactos, quibus duravit & Regnum Bestiæ & Prophetia Testium, qui cum Bestia coeperunt, ob ortum illius saccis induti, & cum illa ut perrexerunt simul, ita simul desinent; q. d. Cum & Bestia ruere, & ipsi saccum exuere, coeperint. Sed hinc oritur quæstio, Quomodo finiri dicitur Ministrorum testificatio, cum hæc sit continuum ipsorum opus? Resp. Finiri dici possit, cum testandi modus mutatus est; cum scilicet aut testes sunt plures, aut publicè & audacter testantur, qui prius occultè id agebant, aut saccum exuunt, & à contemptu vindicantur per Principes, &c. Finitur ergò non simpliciter, sed secundum quid. Hinc autem irritatus Antichristus crudeliùs se gerit, & sanctos bello petit, atque occidit. Et Deus, cum jam Ecclesiam suam magis conspicuam reddiderit, & Antichristum per hos testes Orbi clariùs patefecerit, justè sapienterque hanc Antichristo victoriam concedit; tum, ut hoc testimonium sanguine obfignetur, in quo etiam victi vincunt, juxta Apoc. 12. 11. & Christo redditur testimonium atque victoria; tum, ut insignis Antichristi crudelitas magis innotesceret; tum, ut evidentior esset limes inter Periodum Dominantis Bestiæ, & illam quæ proximè sequitur & occasum ruinamque illius continet.

¶ Bestia, &c. τὸ δὲ ἄνθρωπον τὸ ἀναβῆναι, &c. Bestia illa (De qua mox plura, Romana septiceps vicis novissimæ, sive posteriori, de qua c. 13. v. 11. In MS. est τὸ ἀναβῆναι τὸ πτασθῆναι. Sed puto scriptum fuisse τὸ πτασθῆναι. nisi fortè prima fera est Draco, altera ex mari, tertia ex terra orta, hæc verò quarta. Indicatur hinc [vel, 1.] Barchochebas, qui benefera nomine appellatur, utpote φοινῆς καὶ ἀνθρακῆς ἀνθρ, teste Euseb. 4. 6. [vel, 2.] Diabolus: [vel, 3.] Antichristus, qui bestia dicitur ob immanem crudelitatem P.) ascendens (vel, quæ ascendit, Med. Cot. Præsentem tempore utitur ob mysterium, de quo cap. 13. Ascensus Bestiæ est Progressus Mysterii iniquitatis. Ut enim in ascensu, ita in progressu, gradus sunt. Alioqui Bestia non pugnat cum Testibus, nisi postquam emerferit. Præf. temp. notat, tum, 1. vicinitatem ipsius, quòd jam tum operari coeperit, juxta 2 Thess. 2. q. d. Etiam nunc ascendit, quia in suis membris, & ministris, & præcursoribus, jam operatur. Tum, 2. quòd sensim & sine sensu orta est & ascendit in thronum. Et una hinc Bestia memoratur, quia duæ illæ Apoc. 13. reverà una fuerant. Al. quæ ascensura est: præf. pro Futuro. ex abyssò (i. e. vel, 1. ex mari, ut exponitur cap. 13. v. 2. vel, 2. ex inferno; q. d. quam Satan è carcere suo emissus suscitavit. De hoc significato vocis ἀβύσσος vide supra 9. 1, 2.) geret adversus eos bellum, (i. e. persequetur eos:) &

vincet eos, & occidet eos, Be. Pi. Res hinc præsignificatur quam de Barchocheba narrant Euseb. Justin. & Oros. [quorum verba quære in G.] quòd scil. Christianos omnimodis cruciatibus necaret, quòd adversus Romanos subsidium ferre, & Christum blasphemare, nollent. Factionem autem Barchochebæ aliquo tempore etiam Hierosolymis sive Eliæ invaluisse, ex Dione cognoscas. Et credibile est ibi factum initium ubi erat Templum Jovis Capitolini, bellandi maxima περὶ φασίς. Illud, bellum geret, &c. intellige, non quòd illi Christiani vi contra vim usi sint, sed quòd tractati sint planè hostiliter. Sic eadem locutio & infra usurpatur 12. 17. & 13. 7. νικῶσιν, i. e. efficit quod volet, Deo ad tempus id permittente. Illud, occidet eos, sumendum synecdochicè, i. e. multos de utroque conventu interficiet. Al. Non placet. Bestia enim hæc est Rex aliquis potentissimus, cui Decem Reges parent, vel ei se adjungunt, ut appareret ex Apoc. 17. 12, 13, 17. qualis non erat Barchochebas, qui etiam ante pacem Christianis in Judæa redditam sub Adriano obierat, &c. [Reliqui hæc ad Antichristum referunt, ut antè dictum, sed non uno modo.] Quid autem? Annon Bestia hæc per menses 42 bellum hoc gesserat? Resp. 1. Illud propriè non erat bellum, quia sancti tunc & pauci erant & occulti, quos Bestia facillè subegit; nunc pars magna est, quæ se ei publicè opponit. 2. Magis jam innotuit crevitque Bestiæ rabies & crudelitas, ad mortem, imò & ultra eam sæviens, &c. Ex dictis autem constat, 1. nec pacem Ecclesiæ, nec ruinam Antichristi, hos 42 menses immediatè sequi. 2. Prophetiam hanc pertinere ad illa tempora, quibus & Reformatio religionis & Ruina Bestiæ coeperunt. Accuratè animadvertendum, Bellum hoc novissimum aliud esse & alterius generis cum eo quod adversus Sanctos hucusque continuè gesserat, de quo cap. 13. 7. Quorsum alioquin illud tanquam ultimis Bestiæ temporibus peculiare narraretur, quòd saltem ab antiqua sua illi solenne fuerat? Triplex autem discrimen est, 1. quòd bellum illud intermedium erat adversus totum corpus Sanctorum, cap. 13. 7. novissimum verò adversus Testes, h. e. Prophetas, qui jam cilicio exui planctumque suum Propheticum finire coeperant; id est, adversus Antifites Ecclesiæ parte suâ reformatæ, quos ex locis & Ecclesiis suis pellent. Corpus enim Reformati populi, qui jam numerosiores sunt quàm qui pristinâ violentiâ tractentur, adhuc manebit in terrorem Bestiæ, & ad ulciscendam Prophetarum suorum cladem jam recens factam. 2. quòd illud per multa secula prævaluit, hoc per 3 tantum dies cum dimidio. 3. in diverso utriusque eventu, illic prospero, quo potestatem consecuta est in omnem gentem, &c. hinc verò funesto, quo subitam & fatalem sibi ruinam accersit, ut in textu videre est, & in quo quidam ex populo, &c. obtaculo erunt illi nè victoriam suam perficiat; nec permittent ei, ut occisos testes sepeliat, spe de eorum restitutione concepta. Qualis est Bestia, utrâque, ut scimus, potestate, & seculari & Ecclesiastica armata, tale est hoc Bellum; nempe & Civile, quo Regna & Provincias excitant in testes Christi, & Ecclesiasticum, quod gerunt per locustarum suarum conciones & virulentas scriptiones, & concilia, & per anathemata, &c. Quæri hinc merito possit, utrum Testes omnes aliquando à Bestia vincendi sunt? & si illud futurum, num semel tantum, an sæpiùs hoc fit futurum? Et hoc fateor non liquere. Tempus autem feralis hujus Belli dupliciter intelligi potest. Nam quia non duo individua, sed ordines testium sibi invicem succedentium, designantur, vel in multis eorum ordinibus finis ille testimonii implendus est, vel in penultimo omnium testium choro. Utrumque verum est, & prius generale includit posterius speciale. Nam id quod commune Testium fatum est, ut impleto Testimonio suo à Bestia oppugnentur, evidentissimè tunc apparebit, quum jam universum eorum testimonium consummabitur, paulò ante diem novissimum. Sensus est, In hac Martyrum testimoniumque successione, prout quisque suo tempore peregerit testimonium suum, Bestia cum illo pugnabit; eum vincet atque occidet, per totos illos 1260 dies, quibus testes saccis induti prophetant, & sancta civitas proculcatur, &c. Hi enim 1260 dies eandem temporis periodum

1 Steph. dum constituunt cum his 3 diebus cum dimidio 9. Nec obstat, quod sic Testes vaticinarentur dum mortui jacent^r, tum, 1. quia mors eorum tantum politica est^t: tum, 2. quia Testes hic non sunt personae particulares, aut corpus hominum eodem tempore viventium; sed successio hominum, qui dum in quorundum personis occisi jacent, in aliorum personis reviviscunt, quamquam omnes, serius aut citius, testimonii sui causam occisi sint^t. Obj. Testibus occisis, gaudebant incolae terrae, quod mortui essent qui eos cruciabant. Quid ergo? Num. eodem tempore, h. e. per 1260 dies illos gaudebant simul & cruciabantur^v? Ita sanè, sed diverso respectu, cruciabantur, illorum testimonio adversus idololatrias & superstitiones temporum suorum; gaudebant autem, quod Bestia illos munere suo fungentes occideret; unde spes orta, Testes nullos postea futuros, quàm tamen spe sua falsi sunt, Deo novos subinde Testes excitante^x. Sed quo pacto tres dies cum dimidio quibus testes occisi jacent iidem esse possunt cum 1260 diebus quibus prophetant^y? Resp. Quia Spiritus Sanctus de eodem tempore Antichristiano agit sub diversis loquendi formulis; computatque modò per menses, modò per dies, &c. Sic mulier illa Apoc. 12. in loco suo esse dicitur et 1260 diebus, v. 6. & per Tempus, & Tempora, & Dimidium temporis, v. 14. Quae duo cum idem sint inter se, idem proinde erunt cum 3 diebus & dimidio 2. Et cum *dies* in Scriptura promiscuè pro tempore usurpetur, ut Joh. 8. 56. 1 Cor. 4. 3. Apoc. 16. 14. Tempus, Tempora, & Dimidium temporis, idem sunt quod Tres dies cum dimidio². Quod porro suadet ipsa mentio *dimidii Diei dimidio Temporis* respondentis; alioqui non verisimile est, & exemplo caret, providentiam curiositatem computandi per Anni dimidium affectare voluisse. Et magna est utilitas horum trium dierum & semissis ad determinandum verum Numerum Temporis & Temporum apud Danielelem, alioqui *שלושה* in Dan. quod Plurale est, non Duale, plura quam duo tempora innuere potuisset. Hi tres dies igitur & semissis primò vertendi sunt in *tria Tempora & Dimidium*, ac deinde hæc *tria Tempora & Dimidium* in *tres annos & semissem*, ac postremò hi *tres Anni & semissem* in 1260 Dies Propheticos. Quæ ambages & circuitus non omnino sunt improbables, si consideremus quam operosa involucria sint destinataeque obscuritates in hoc libro, &c. b. Constat, majores temporis partes si ve periodos in Prophetis & Apocalypsi per *dies* designari. Nec mirum, cum & Aegyptii sicut annum habebant magnum canicularem, dictum ipsis *annum Dei*, ex 1460 annis Julianis constantem; sic quoque dies habebant, quos etiam vocabant *dies deorum*, & post subtractum ab Augusto Egyptum, *dies deorum Augustorum*, & postea ab Ecclesia Alexandrina, *dies Evangelistarum*. Dies autem Evangelistarum erat, ut rectè notat Alsted. spatium quatuor annorum Julianorum. Et sicut *dies*, sic etiam *menses*, magnos habebant, de quibus Virgilius, — & incipient magni procedere menses, & rursus, Magnus ab integro seclorum nascitur ordo. Quæ verba explicans Alsted. in Uranoscop. Magnus, inquit, ordo seclorum est maximus annus annorum civilium 1440. quod est seculum, & quilibet mensis istius anni continet 120 annos & seculum constituit. Cum ergo & Aegyptii, & Persæ & Chaldaei, præter ultimos, habebant quoque extraordinarios, dies, menses & annos, quidni idem in prophetico & mystico stylo locum haberet? Unum hic objici potest, Annum non 360 duntaxat, sed 365, diebus constare. Cur ergo anno Apocalypico dies tantum 360 tribuntur? Resp. Quia nimirum in Asia (ubi annus Nabonassaris usitatissimus erat) & Græcia (ut liquet ex Herod. 1. 1. c. 22. Sect. 1. Plin. 1. 4. Vide Calvis. Isagog. p. 78.) illisque partibus ubi & Prophetæ vixerunt & Apocalypsis scripta est, annus ex 360 diebus constitutus est, & quinque dies in fine additi appendices dicti sunt c. [Duo adhuc quaerenda restant:] 1. Quomodo testes, qui hostes devorasse dicuntur & percussisse, v. 5, 6. hic *vinci* & *occidi* dicuntur? Resp. Utrumque verum, & *vincent*, bonitate causæ, & spirituali potestate; quia doctrina Evangelii, Antichristo frustra renitente, perrumpet, & *vincentur* armis secularibus, &c. d. Vincuntur specie externâ tantum, nec suo,

sed hominum, ipsorumque victorum, damno, quibus Prophetæ Domini verbum vitæ non administrant cum os ipsis occluditur*. 2. Qualis erit hæc Testium mors? Resp. vel, 1. corporalis f: vel, 2. civilis sive Politica g, quâ omni Imperio ac potestate mundanâ privantur, & ab officio & statione quam in Ecclesia habebant deturbantur, sive id cum morte corporali conjunctum sit, sive secus; adeo ut vitam qualè tum vixerant, propheticam scilicet, deinceps non vivant, muniaque ejus amplius exerceant. Et hoc suadet oppositionis ratio, ut talis sit cædes qualis resurrectio. Resurrectio autem hæc non est propriè dicta, qualis nulla futura est ante adventum Christi, sed analogica h, & Politica, quâ ad Honorem rerumque Regimen suscitabunturⁱ. In stylo sacro *Vivere* subinde est *Esse*, & *Mori* est *Non esse*. Quàm mente *Satana* & *peccato mori* dicimur, cum iis parere definimus. Sic *mori* dicitur qui in quocunque statu, Politico aut Ecclesiastico, desinit esse quod fuit k.

8. Et, &c. καὶ τὰ πλάσματα αὐτῶν ὅτι τὴν πλάτειαν — ὅπου καὶ, &c.] Et *cadavera* (vel, *corpora*, Vulg. Clu. &c.) eorum (vel, naturalia; vel etiam, mystica, qualia sunt testium libri, doctrinae, &c. l. Al. *Cadavera* hic Cor- tex est veritatis, qui remanebit in Regno Antichristi, ubi remanebunt Sacramenta & forma Ecclesiae, & littera Scripturae & nonnullae Veritates, de Christo, &c. Neque enim Antichristus (ut fingunt Pontificii) nomen Christi abnegabit, quia sedebit in Templo Dei m. Sub. erunt, G. vel, *jacebunt*, Be. Pi. insepulta n: quod fit, vel, ex crudelitate & malitia Bestiae o, cui hoc solenne est: vel, singulari providentiâ Dei, ut conservetur quasi in vivis testium memoria atque testimonium q.) in platea (i. e. in foro, ut infra 22. 2. Al. Πλατείας nomine hic intelligitur, non vicus, aut forum, aut locus quivis alius intra Urbem, (ut apparet, 1. quia Christus in hac πλάτῃ crucifixus dicitur, qui tamen extra Urbis portam crucifixus est, Heb. 13. 12. in illius autem provincia duntaxat. 2. Πλατεία hujus Urbis unica est, ubi tamen vici plures erant. 3. quia ibi jacent corpora Testium ubi bello victi sunt. At bello congregari non solent intra Urbis mœnia. 4. quia ibi jacent ubi gentes, &c. ea coram intueri poterant, &c.) sed regio & territorium universum Urbis ditioni subiectum: quam significationem traxit vel ab Heb. פֶּלֶא, vel à notione latitudinis, ut sit idem quod πλάτος πῆς γῆς, Esa. 8. 8. & Apoc. 20. 9. & ut innueret amplitudinem ditionis Urbis hujus; ac si ὅτι τῆς πλάτειας positum esset pro ὅτι τῆς γῆς τῆς πλάτειας, &c. Sanè vox πλάτειας Adjectivum est Substantivè positum, proindeque aliquid subintelligi debet: nec scio an vici significatio apud veteres Græcos reperiatur t. Platea hic est pars aliqua Romanæ ditionis t. Al. Quod platea in civitate, id in Regno Antichristiano Synagoga est, in qua residua Scripturarum littera retinetur & aservatur v. Vel, in plateis, Vulg. G. i. e. in una platearum x; vel, in plateis diversis y. Enallage numeri z.) urbis illius magna, quæ vocatur spiritualiter (i. e. typicè a, vel per allegoriam, quâ aliud dicitur, aliud intelligitur b, per mysticam metaphoram, qualis 1 Cor. 10. 3, 4 || per similitudinem quandam. Sic domus spiritualis, & hostia spirituales, 1 Pet. 2. 5 c.) Sodoma & Aegyptus (Est autem hic, quod Lector diligenter observet, Clavis allegoriæ, cujusmodi plures in hoc libro occurrunt, quâ nempe Spiritus Sanctus semel innuere voluit, quicquid uspiam de plagis Aegypti aut Sodomæ clade in hisce Visionibus exhibetur; ut hic, & cap. 6. & 16. & 19. 20. & 20. 10. id omne spiritualiter, h. e. mysticè, interpretandum esse d.) ubi & (vel, & urbs ubi, Mor. 721. Illud, ὅπου καὶ, non cohæret cum proximo, Aegyptus, quia ibi Christus nunquam crucifixus dicitur, sed cum remotiore, urbis magna, ut καὶ insertum indicat; ubi & pro, vocatur & ea urbs in qua Dominus crucifixus est *.) Dominus noster (vel, eorum, Vulg. nempe testium f:) crucifixus est, Be. Pi. &c. Qu. Quamnam urbs hic designatur? Resp. 1. Jerosolyma g, ubi Christus crucifixus dicitur, quia continentia loca urbibus accensentur. Vi- de ad Jos. 5. 13. & Luc. 13. 33. Nil mirum discipulis evenire quod Magistro evenerat, Joh. 15. 20 h. Probabile est, Testes, in eodem quo prophetant loco, occisos esse.

esse. Prophetabant autem in Hierosolymaⁱ. Multis hic errandi causa est, quod eandem & Testium, & Bestiæ, sedem esse volunt, eamque Pontificii Hierosolymam, Protestantes Babylonem, faciunt. Sed utrique falluntur: nam sedes Testium est Hierosolyma, sedes verò Bestiæ est Babylon. Nec verisimile est, Bestiam permittere voluisse ut Testes tamdiu prophetarent ubi ipse Thronus erat^k. Sæpe Prophetæ Judæam Sodomis comparant & in peccatis & in poena, Deut. 32. 32. Esa. 1. 10. & 3. 9. Jer. 23. 14. Lam. 4. 6. Adde & 2 Pet. 2. 6. Judæ 7. & ibi dicta. *Ægyptus* dicitur, quia sicut *Ægyptus* Jacobi populum vi oppresserat, ita Hierosolyma, Christi populum. Prædictum id Mat. 23. 34. Suprà eadem similitudo tacite indicata cum ad plagas *Ægypti* allusum fuit. Et de moribus *Ægyptiis* multum retinuisse Hebræos queritur etiam Ezechiel, 23. 19 ||. [Aliis hæc sententia non placet:] 1. Non verisimile est, eandem urbem, quæ *urbs sancta* dicitur suprà v. 2. hoc versu *Sodomam* & *Ægyptum* diciⁱ. Sic autem locus idem & *Bethel* & *Bethaven* dictus est, Hof. 10. 5, 15. & Hierosolyma & *urbs fidelis*, & *meretrix*, dicitur^k. 2. Dissimile veri est, Hierosolymam, quæ jam omnem suam gloriam potestatemque perdiderat, appellari *magnam Civitatem*^l: qualis nec Jerusalem Joannis ævo fuit, neque ulla alia Jerusalem futura est, nec uspiam in tota Apocalypsi sic dicitur, nisi post Excidium ejus, *Nova ista Jerusalem*, cap. 21. 10^m. 3. quia Hierosolyma tempore hujus revelationis jampridem deleta eratⁿ. Resp. 2. Babylon^o, vel, Roma^p: quippe quæ (& quidem sola, si excipias c. 21. 10^q.) *urbs magna* in Apocalypsi vocatur^r; idque octies, nempe cap. 14. 8. & 16. 19. & 18. 10, 16, 18, 19, 21. quibus locis ipsi Jesuitæ Romam intelligunt. Deinde in illa civitate jacent testes occisi quæ ebria est sanguine sanctorum, &c. At hæc est Babylon Romana, cap. 17. 6. & 18. 24. Celebratissima quoque est urbis Romanæ magnitudo^t, de qua scripsit Lipsius, sicut & Stapletonus de magnitudine Ecclesiæ Romanæ^u. Nec tamen *magna* dicitur tam quantitatis intuitu, quàm quod aliarum Urbium regina esset, juxta illud Apoc. 17. ult. Ut nomine *Regis magni*, innuitur Rex Regum, Deus, Psal. 48. 3. Mat. 5. 35^v. Et huic apprimè conveniunt sequentia elogia, quod sit, 1. *Sodoma*^x: cui confertur ob scortationem, tum spiritualem^y, nempe idololatriam; tum, carnalem^z, ob nefandas libidines, de quibus queruntur plurimi scriptores^a. [Vide in Par. & Clu. &c.] 2. *Ægyptus*, ob tyrannidem in populum Dei^b, & idolomaniam^c. Hinc discimus, *Urbem magnam* ad totum Bestiæ regnum extendi, nam *Ægyptus* non civitas erat, sed regnum^d. 3. Interfectorix Christi, *ubi & Dominus crucifixus est*^e. Sed hinc constat Romam h. l. non intelligi, quia Christus non Romæ, sed Hierosolymæ, crucifixus erat^f. Resp. Christus in *literal* sensu non fuit crucifixus nec *Sodoma* nec *Ægypti*, ad quam *op* immediate referri videtur; nec verò in sensu *spirituali* Hierosolymæ magis quàm in reliquo Romano Imperio. Illud, *ubi*, remittit nos ad proximè præced. *Ægyptum*, nempe spiritualem, in qua Christus crucifixus est^g. Christus autem in Romana urbe crucifixus dicitur, i. e. in ejus finibus & imperio^h; in Urbis platea, h. e. intra ditionem Romanam, sive in provincia ipsiusⁱ, & auctoritate auspiciisque Romanæ civitatis^k, à Præsede Romano^l, ut apparet ex Luc. 18. 32. Joh. 18. 3^m. & quidem tanquam Legum Romanarum transgressor, & inimicus Cæsarisⁿ. Romæ quoque, Christus in sacrificio Missæ quotidie immolatur & crucifigitur, & sanguis ejus ibi conculcatur juxta Heb. 10. 29. per vitia, errores, & blasphemias mortis & crucis Christi^o. Romæ crucifigitur, & spiritualiter, ut Heb. 6. 6. & mysticè^p, scilicet in membris suis^q; & Testibus sive Ministris^r, quarum passiones suas deputat Christus Act. 9. 4, 5. Col. 1. 24. Heb. 11. 26^t. Unde meritò ipsius Christi sanguis ipsis imputatur, sicut Judæis omnis sanguis justus ab Abele, &c. Mat. 23. 35. Confer Apoc. 18. 24^t. 9. Et videbunt (subauditur homines^v, vel, *nrès*, (quidam) ut Mat. 23. 34. Luc. 11. 49. & 21. 16. Joh. 16. 17^x. Est locutio partitiva, & certos quosdam notat diverso à reliquis ingenio^y.) *de tribus & populis* — (nempe omnibus^z. Al. Multi erant

Æliæ ex omnibus linguis & Gentibus, cum illa factio Barchochebæ ad tempus non longum prævaluit. Ex *παύσις ἡμέρας*, &c. habes & suprà 7. 9^a.) *cadavera eorum*^a G. per tres dies & dimidium] Alludit ad tempus, vel, 1. tyrannidis Antiochi^b: vel, 2. illud Ose. 6. 2^c. vel, 3. quo Christus morti subiacebat, servatque proportionem^c G. ad tres annos & dimidium qui præcesserunt^d. Tam^d Dur. diu in Ælia factio Barchochebæ prævaluit^e. Tem^e G. pus hic intelligunt, vel, 1. indefinitum^f, q. d. brevi^f Par. Dur. tempore, ut hoc addatur consolationis ergò^g. Vel, 2. ^g Par. propriè de triduo & semissi^h. Quod refellunt quæ^h Q in tunc gerenda prædicuntur, nempe fama necis Testium Par. per Orbem disseminanda, Legati cum munerebus ultrò citroque inter gentes mittendi. Et dimidium diei horarii hujusmodi actibus determinandis prorsus ineptum est. Non enim ad horas res istiusmodi observari solent, quinimo ad menses, saltem ad dies integros. Interim animadvertendum, tempus hic computari non Testium occidendorum, sed quo mortui jacebunt. Quamdiu autem bellum ipsum durabit, quantumque temporis dabitur Prophetis interficiendis, non nisi Vaticinii complementum docebitⁱ. Vel, 3. triennium & semestre^k. Nec historica adimpletio refragatur. Bestiæ usitatum est sævire tres annos cum dimidio. Tamdiu duravit, & Concilium Constantiense, ubi Hussum & Pragensem damnatos viderunt Gentes & linguæ, & persecutio tum Mariana in Anglia, tum Albani in Belgio^l, tum illa per Galliam & Germaniam^l Clu. à fine anni 1625. usque ad annum circiter 30^m. Hinc^m Grav. convellitur commentum Pontificiorum de quadrimo regno Antichristi, quia Antichristus etiam post occisos testes triumphabit, &cⁿ. Malè hinc inferunt, Antichristum tres tantum annos & semissem regnaturum. De opere quidem tyrannidis Antichristianæ hic agitur, non autem definitur hic duratio imperii Antichristi. Suscitatis Testibus decima tantum pars civitatis ruit, non civitas tota. Etiam in quinta Phiala, cap. 16. stat adhuc Regnum Bestiæ. Nec Antichristum ante ultimum diem confectum iri scimus ex 2 Theff. 2. 8°.^o Cor. Hujus autem fati Testium descriptio ex historia Passionis Dominicæ tota conflata est. Dominus enim, cum prædicationem suam, totidem circiter quot Testium Prophetia dierum, finiret à Præsede Romano, Bestiæ hujus, sexti tamen capitis sui vice, legato occisus est, & tertio post die resurrexit, pauloque post in cælum ascendit. Quæ omnia Deus in hac Testium clade representari voluit^p. Forsan hi tres dies & dimidium non denotant spatium temporis quod durationem Testium sequitur, sed quod cum eo permiscetur. Testes enim duo significantur omnes veritatis Testes per multa secula, & durante Antichristi regno successivè prophetantes, cum quibus omnibus Bestia bellum gerit, & eos vicit, alios in hoc seculo, alios in illo, &c^q. Twiss in Med. 927. [de quo vide fusè disputata suprà ad v. 7.] Sed malim Cladem Testium esse in fine illorum 1260 Dierum, *langubris Prophetiæ* suæ; quia huic tantum tempori congruit quod ipsorum resurrectionem immediate sequitur, tanta nempe Exaltatio v. 12. & terræ-motus ille v. 13. & finis Tubæ sextæ v. 14^r. ¶ Et corpora eorum non sinent, &c.] i. e. Insepulta jacebant in publico, & ostentui erant^t. Solent qui crudeles sunt etiam sepulturam arcere eorum quæ oderunt corpora, ut Agamemnon in Ajace, & Creon Thebanus in Antigone apud Sophoclem^u: quod esse immanitatis Scythicæ^v G. dixit Seneca^v, & summa ignominia erat & infelicitas^v G. D. apud Judæos, Psal. 79. 3. Col. 6. 3. Jo. Bel. Jud. 4. 7^x. Ad^x D. de Ezec. 28. 23. ubi similiter *platea* nominantur, & De I. B. & Pi. 2. 19. 1, 3^y. Experientia fidem facit^y G. huic Prophetiæ. Bestiani enim hæreticis (ut vocant) nè sepulturam permittunt^z. Utrum hoc in immanitatis, an verò beneficii, partem accipiendum sit, in ambiguo est; nec nisi ex Prophetiæ complemento determinandum. Potest enim accipi, vel, 1. tanquam ab hostibus profectum, ut infamiæ seu ignominie nota: vel, 2. tanquam ab amicis & fautoribus Testium, hæc ratione illis quasi mox revicturis consulentibus. Ità innuit subsidii aliquid à populis Reformatis, quorum formidine, utpote multitudinis longè maximæ, ideoque recenti adhuc vulnere rebusque nondum confirmatis,

firmatis, ad desperationem haud impunè provocandæ, aut saltem operâ & favore occulto, futurum sit, nè ita cum Testibus agatur ut nulla spes sit reviviscendi. Achmetes 130. Si quis in somnis visus sibi fuerit sepultus, sepulcrum ipsum ad plenam certitudinem interitus ejus spectat. Si videre visus fuerit defectum aliquem rerum ad sepulturam pertinentium, is defectus ad spem refertur. Et huic interpretationi favet mutata loquendi ratio. Nam de hostibus agens v. seq. dicit, *ὁ κατακτείνων*, &c. de istis verò qui Testes sepeliri noluerunt hoc versu, *καὶ τῶν φωνῶν*, &c. partitivè, ut antè notatum, quasi amicos Testium notaret.

10. Et inhabitantes terram (In Judæa, tum Judæi, tum alienigenæ qui ad Christum non erant conversi^b. Al. Bestiani^c, filii terræ^d, terrenis addicti concupiscentiis^e, homines animales^f, ut suprà 6. 10. 8. oppositi Cœlestibus^h. Terra hîc opponitur veræ Ecclesiæ quæ Cælum diciturⁱ.) gaudebunt, &c.] *Χαίρειν* ad animum refertur, *ἐνδοξαίνεσθαι* ad signa animi, qualia sunt epulæ^k. ¶ *Munera mittent*, &c.] Ut in publica lætitia fieri mos erat, Esth. 9. 19, 22^l. Notat Bestiæ *ἐπιχαιρεκακία*. Quoties exuruntur fideles, locustæ ludos celebrant, convivia agitant, Te Deum laudamus concinunt, & sibi invicem gratulantur^m. ¶ *Cruciaverunt eos*, &c.] Vel, graviter eos puniendoⁿ, igne, fame, & plagis aliis^o: vel, acriter reprehendendo^p, & futuras perpetuâsque calamitates comminando^q; & prædicatione suâ^r, quâ cruciabant Moses Pharaonem, Elias Jesabelem, Stephanus Phariseos, Act. 7. 54. dum hominum & conscientiarum terrentur atque anguntur^t, & flagitia patefiunt^v, & cupiditatibus pravisque consiliis impedimenta obijciuntur^x. His ergo occisis respirârunt impii^y, & libertatem receperunt, &c.^z. Molesti fuerant & Judæis, quibus malos mores, de quibus dictum suprà 9. 20, 21. Luc. 15. 23. & 16. 19. & alienigenis, quibus, præter malos mores, etiam Idololatricam, tum docendo, tum aliter vivendo, exprobrabant.

11. Post tres dies, &c.] De quibus v. 9^b. Factione illâ per milites Romanos undique concurrentes ex Urbē ejectâ^c. ¶ *Spiritus vitæ* (i. e. vitalis five vivificus^d, i. e. anima quæ vitam dat corpori^e:) à Deo (sub. prodicens, Be. Pi. q. d. Non tam operâ aut ope humanâ quàm digito Dei^f: *ἐν* pro *ὑπὸ* vel *ἀπὸ* g.) intravit in eos, (i. e. eos reddidit redivos^h:) & steterunt (sub. erecti, Be. Pi.) super (vel, in, Be. Pi.) pedes suos] *καὶ ἔστησαν* more Hebræo ponitur pro, *eis τὸ εἶναι ἐν αὐτοῖς*, nempe *τὸς μαρτυραῖς*, illos duos cœtus, qui Romanâ re revalescente statim ex illis malis revixerunt, & priorem statum recuperârunt; & meritò, quia inimici fuerant rebus novis. Sicut vitam vocant Hebræi res bonas, ita spiritum causam rerum bonarum, Lam. 4. 20. Stare super pedes est à metu liberari, Ezech. 2. 1, 2ⁱ. Alludit hîc, vel, ad primam hominis creationem, Gen. 2. k. vel, ad redivos Israelitas, Ezech. 37. 4, &c.^l. vel, ad Hols. 6. 1, 2. Resurrectio autem hæc Testium non est literalis & propria^m, sed mystica & spiritualisⁿ; nempe Testium restitutio in statum pristinum^o, & reviviscencia in novis successoribus^p, qui & majore numero, & illustriori professione, testimonium prius resumpserunt: unde testes hoc sensu resurgere dicuntur, quia testimonium eorum reviviscit, dum succedunt alii eodem spiritu & potentia, quomodo Joannes venit in spiritu & potestate Eliæ, Mat. 17. 11, 12, 13. Probatur hæc sententia, 1. ex scopo hujus, & natura totius, Prophetiæ, quæ figurata est^q. 2. Quod nemo, præter Christum, sine alterius ministerio immediate revixisse legitur^r. 3. Quia hæc Resurrectio præced. Morti opponitur^t. Mors autem illorum in eversione doctrinæ & professionis suæ præcipue posita erat. 4. Resurrectionem hanc esse publicam rerum mutationem ostendit, tum quod ab hostibus conspecta est, quibus & timorem incussit; tum, quod eam sequitur terræ motus, & eversio magnæ partis Regni Antichristi, v. 13. Et hæc mutatio sic exponitur, Regna mundi facta sunt Domini, &c. v. 15^u. Achmetes Apotelesm. 6. & 7. Si quis in somnis suscitationem mortuorum videre visus fuerit, ea res vinciorum liberationem ac bellorum finem & ex calamitatibus ereptionem significat^v. ¶ *Timor magnus*, &c.] Quia eos quibus tam insolenter in-

sultârunt^x, ex prædicto videbant tam brevi restitutiones^y, tam insperatò, tam mirabiliter, erectos^z, idque per Idololatrias. Verba sumpta ex Dan. 10. 7^a. Gaudium in terrorem versum est^b.

12. Et (vel, Deinde, Be. Pi.) audierunt (Non hostes^c, sed Testes redivi^d:) vocem magnam (Quæ innuitur expressum perspicuumque mandatum Testes ad officii sui præstationem excitans; nempe, vel externa autoritas, vel potius, extraordinarius Spiritus Sancti impulsus cogens prædicatores & professores Evangelii ad separationem ab Antichristo publicè faciendam: quod mandatum antea quidem promulgatum erat, à multis tamen sanctis perceptum non fuit; nunc autem aperuit Deus eorum mentes ut voluntatem Dei cernerent & discessionem à Roma facerent: unde eos jam audivisse dicit^e.) de cælo] Vox hæc supremi Magistratûs jussus esse videtur^f. Al. Vox est Christi^g. Significat, Divinam extraordinariamque vocationem, quam primi reformatores haberent, &c.^h.

¶ *Ascendite huc*] Sicut Johanni dictum fuerat, suprà 4. 1. Id autem eò pertinet ut nova Dei arcana intelligant velut in secretarium admissiⁱ. Huc, nempe in cælum, ut sequitur. Per Cælum autem hîc non intelligitur gloriosa Beatorum sedes, sed Ecclesia visibilis & gloriosa in terris ab Antichristi tyrannide libera, quam Deus eriget, &c. Hunc sensum suadet, 1. Quod Ecclesia in hoc libro cælum sæpe dicitur, ut infra v. 19. ubi Templum est & Arca, &c. & cap. 12. quod assumitur filius masculus, Apoc. 12. 5. & c. 14. 6. ubi Evangelium prædicatur. 2. Quod Cælum hîc opponitur Mundo atque Ecclesiæ Antichristi. 3. Quod in hoc Cælo collocantur Testes, qui stellæ vocantur^k. Sensus, q. d. Cœlitus ipsis testimonium perhibetur quod sint Dei nuntii & Prophetæ, & pretiosa Deo capita^l. ¶ *Et ascenderunt in cælum* (Notat certitudinem effectûs præced. vocationem sequentis, ipsorumque publicam Evangelii professionem, &c.^m.)

in nube] Vel, per nubem, Med. Ut olim Christusⁿ, id est, & tutò atque gloriosè, ut Deus nube indutus dicitur; & occultè ac velut in mysterio, quoad illos qui pulchritudinem gloriæque istius operis Dei cernere non poterant^o. Nubes hîc quoque Dei Efficaciam significat, ut suprà 10. 1. P. Sensus est, Post perfunctos labores summo honore & gloriâ ornati erant^q. Testes non, ut antea, despicatui erant, nec solum restituentur in locum & stationem pristinam, quinimo evehentur in sublimiorem aliquem honoris & potestatis gradum. Id enim nube vehi, & in cælum ascendere, significat, apud Prophetas, ut Esa. 14. 13. & 19. 1. & Dan. 7. 13. idque ex usu Orientis. Sic enim Achmetes in Apotelesmatis Insomniorum, Si Rex in nubibus consedisse sibi visus fuerit, barbari hostes ei servient, &c. Item, Si Rex ad cælum quasi volasse aut ibi consedisse sibi visus fuerit, regionem suâ majorem in potestatem rediget, & supra Reges cæteros eminentiâ potietur & famâ^r. Significat, Doctrinam Evangelii antè oppressam restituendam, multosque eam amplexuros, quomodo ipse Alcasar ex Areta exponit. ¶ *Et viderunt*, &c.] Coguntur adspicere eos volantes *ἐν μεσσηνίᾳ*, nec eos lædere poterunt^t, nec impedire^u. Visus apud Hebræos omnem sensum five internum, five externum, significat. Hîc verò sumi videtur pro mirari, ut in Græco Psal. 66. 18. & 68. 25. Antè non crediderant Christianorum prædictis: nunc ea impleta videntes, ejectâ ex urbe Ælia factione Barchochebæ, omnia quæ dicebant tanquam Divinitus revelata admirabantur^v.

13. Illa hora] i. e. Illo tempore^x. ¶ *Factus est* (*ἐγένετο* hîc est Plusquamperfectum: ostendit enim quomodo Ecclesiæ statum suum receperint, nempe Romanis præpollentibus^y:) *terra-motus magnus*] i. e. Magna Gentium commotio & rerum politicarum conversio; quâ nempe Testibus via aperta, atque facultas data sit in vitam redeundi, cum tanto dignitatis & potestatis auctario^z. Huc pertinent seditiones, bella, tumultus, animorum mutationes, & concertationes de religione per totum Papatum exortæ post Evangelium reparatum^a; & quod basis Papalis potentia concussa est, & Bestiæ mendacia patefacta^b. Terra-motus rerum mutationem^c, magnamque concussionem^d, significat,

* Par. Dur. fcat, ut supra 6. 12 *.

¶ Pi. *ἡ πόλις*, &c.] Scilicet *ἡ πόλις* f. Non minus parte decimā interiit Æliæ, tum ex factione Barchochebæ, tum ex iis qui eam factionem improvidè erant secuti. Et decima pars urbis cecidit.] Cadere hinc, sicut & 14. 8. interitum notat h. Urbem hinc intelligit, vel, 1. Hierosolymamⁱ: vel, 2. Babylonicam, five Romam^k; cum enim hinc non nominetur, palam est respici *urbem* illam magnam, v. 8. latèque dominantem, cap. 17. 18^l. *Δεκατὸν* hinc notat, vel, 1. Decarchiam Urbis, seu Decem vel multa Regna ditioni ejus subdita, quæ à Romæ, cujus imperio diu suberant, defecerunt^m, ut magna pars Germaniæ, & Galliæ, & Belgii, Helvetiæ, Angliæ, &c.ⁿ. Sed hæc notio vocis mihi duriuscula visa est & insolens. Vel, 2. Tributum (nomine speciei, decima pro genere posito:) quod domini symbolum est, q. d. Urbis principatus prorsus extinctus est. Obstat tamen, tum quod sic *ἡ πόλις* dicendum esset, tum vox *ἡ πόλις*, quæ ruinam indicat, &c. Vel, 3. totam Romam Pontificiam, quæ decima tantum pars est illius antiquæ, ut faciliè demonstrari possit. [Vide Cl. Authorem.] Novem Urbis partes multò antè casuræ erant, vel cladibus à Barbaris illatis, vel vetustate nimia, vel fulminibus. Pars reliqua, quæ decima erat, & Pontifici servata fuit, per hunc terræ-motum ruinam fecit. Hunc autem Urbis magnæ casum puto esse illam Babylonis cladem, de qua cap. 18. quia utrumque propè antecedit plenarium Bestiæ excidium, & augustum Christi Regnum cum 7. Tuba ineundum. Et cum nulus non Bestiæ ruentis casus Phialarum aliquā contineatur, eandem existimo hinc Bestiæ cladem describi quæ ad effusionem Phialæ quintæ. Argumento est idem utrobique plagæ subjectum; hinc Urbs illa magna, illic sedes seu thronus Bestiæ. Esse enim Urbem illam Bestiæ sedem, notissimum est. Sed huic interpretationi obstat, 1. Quod *Urbis* hinc non est ipsa Roma, sed ditio ejus, ut ipse Medus exponit v. 8. 2. Quod ruina hæc est tantum partialis, nempe decimæ partis, illa quintæ Phialæ est. totalis. Hinc tantum est inchoatio ruinæ: istius quæ per septimam Tubam & sequentes Phialas perficitur. Hujus autem erroris origo est, quod sex primas Phialas sextæ Tubæ contemporaneas faciunt, easque sub septima Tuba contineri negant, de quo & antè dictum & porro dicendum est p.

¶ Occi-
sa — nomina hominum (i. e. vel, homines q, ut supra 3. 4. Act. 1. 15^r. nempe omnis sexus t. Alibi dicit nomina simpliciter, alibi animas hominum^t, alibi capita^v. Al. Nomina hominum per Hypallagenvocat viros nominis, h. e. illustres & dignitate præcipientes, forsan & ex ordine pseudo-prophetico, quem Ecclesiasticum vocant: ut contra viri ignobiles dicuntur sine nomine, Job. 13. Et nomen pro celebritate & dignitate sæpe accipitur. Vide Beza ad Eph. 1. 21. Phil. 2. 9. Heb. 1. 4^{*}. Nomina hominum occidi dicuntur, quum hominum existimationes & auctoritates diminuuntur & expunguntur v. Sensus, Exscinduntur plurimi Bestiæ sequaces, iique eminentiores, exercitus Antichristiani, & ordines religiosi, &c.^z.) septem millia.] Multum hoc in nova colonia^a. Certus hinc numerus pro incerto & longè majore^b. Si exilis videatur hic numerus, præter jam dicta, sciendum Urbis nomine hinc intelligi non Cives & incolas, sed ædificia ac mœnia, id est, Regiam Bestiæ: sicque duplicem Babylonis interitum in hisce Vaticiniis describi; 1. Urbis: 2. Civium, præsertim Ecclesiasticorum, atque illustrium, qui Româ destructâ aliò sese habitatum conferent, ad Phialam novissimam reservandi^c. Ex tanta illustrium clade conjiciendum relinquit Spiritus S. quot plebei in hoc bello caderent d. Reliqui in timorem, &c.] Nempe qui erant Æliæ, non ultra ausi sunt se Romanis opponere^{*}. Pulsi erant Judæi per Edictum Adriani, & civitas solis Christianis permessa, ait Oros^f. Dederunt gloriam, &c.] Vel, 1. coacti, confitentes iusta esse hæc iudicia^h, inviti digitum Dei agnoscebantⁱ: vel, 2. sponte^k: His rebus conspectis ad Christum conversi sunt^l. [Sed hinc nobile quæsitum superest, An clades hæc testium jam præterierit, an verò adhuc futura sit: qua de re viri docti inter se disceptant.] Quis non eam præterisse mallet? Sed non

est ex voto nostro interpretatio dirigenda^m. Eam adhuc metuendam esse hæc suadentⁿ; 1. Quod luctuosi illi Menses 42, tantisper dum Bestia regnaverit, periodum suam complevisse dici non possint; proindeque neque contemporanei ac coevi iisdem Testium in sacco plangentium Dies. 2. Quod hæc Testium Clades proximè antecessura sit cladem Urbis Romæ, quam tam propè abesse non patitur Phialarum series, utpote quarum quartam nondum prætervecti sumus. Atqui Urbis ruina ad quintam spectat, cujus idcirco prodromus erit hæc Clades Testium^o. 3. Quod decima pars Civitatis nondum cecidit. 4. Quod horribile quoddam bellum Bestiæ contra Ecclesiam prædicatur cap. 14. ubi torcular calcatur, sanguine exuberante, &c. & cap. 16. 13, 14. eique Bello subicitur terræ-motus itidem magnus, & Babylonis divisio primum, & mox everfio cum fine seculi. Ex quibus colligo, ad idem hinc bellum respici, cum sint adeo similes prædictionum circumstantiæ. In eo tantum discrimen est, quod hinc generalius describit Testium fata quasi per compendium, quæ cap. 16. specialius & distinctius exsequitur p. Nec tamen ex eo quod clades hæc novissima sit, atque etiamnum futura, quicquam de gravitate ejus supra omnes quæ præcesserunt certò statui potest. Fortè enim non tam gravitatis nomine, quàm quod in signum esset protinus tum finiendi luctus Testium, atque instantis ruinæ Romanæ Urbis, ideo sola ex omnibus præced. cladibus descriptionem meruit q. [Hæc de prima sententia.] Al. Quanquam sancti & testes magnis adhuc difficultatibus atque angustiis obnoxii sint, hanc tamen insignem Testium cladem præterisse hæc suadent, 1. Quod clangor septimæ Tubæ & finis secundi Væ proximè sequuntur absolutum & universale Antichristi dominium, sub quo sancta Civitas proculcatur per 42 menses. Cum igitur dominium istud valde jam imminutum atque excisum esse constet, necesse est menses illos 42 præterisse, & Tubam septimam clausisse. Hæc porro clades est postrema pars fastigii regni Antichristi; hic enim regnat per totos illos 1260 dies, quibus Prophetæ in sacris prophetant; & illi dies toti Antichristi regnantis temporis planè contemporant, faciente doctiss. Medo, & proinde utraque illa tempora simul desinunt, & utraque immediatè sequitur hæc Testium clades, quæ proinde præterit. 2. Quod septem Phialæ, quæ septimam Tubam continentur, aliam longè exprimunt Ecclesiæ & Antichristi faciem quàm quinta aut sexta Tuba exhibuit, illius nempe reslorescentis, hujus verò ruentis, ut ex illarum expositione constabit, & propterea illis minimè contemporant. Phialæ porro fastigio regni Antichristiani succedunt, ruinamque ejus gradatim promovent & tandem perficiunt. Constat quoque Phialas jam effundi cœpisse, & per illas ruinam Antichristi jam inchoatam, & aliquatenus provectam, esse. Nec minus certum est, Antichristi triumphum de Testibus occisis esse partem ultimam, & quasi crisin, tyrannidis ejus, ideoque cum regno ejus cadente consistere non posse. Hujus itaque Prophetæ de Testium resurrectione complementum petendum omnino est ab inchoata Regni Antichristi ruina, & tempus resurrectionis Testium incidit in septimam Tubam; sub quâ nimirum Mundi Regna, quæ antea non erant, jam Domini facta sunt, & Templum Dei antè clausum, jam apertum est, & Arca, quæ antea non apparuit, jam visa est, v. 15, 19. Quæ omnia, ut postea patebit, ad septimam Tubam pertinent, & nostris diebus impleta vidimus. Ex dictis colligitur, Testium occisionem postremum fuisse sextæ Tubæ & fastigii Antichristiani actum, ideoque necesse esse ut hæc Phialas antecederet, & ante illas effusas compleretur. Si porro, quod vult Medus, 1260 dies, five anni, contemporant apertioni septimi Sigilli & primæ Tubæ, (quam circa annum 300 factam esse supra probavimus) sequitur eas jam præterisse. Applicationem eventuum quod spectat, sic se res habere videtur, Primæ probationi Ecclesiæ per persecutiones Ethnicorum sub Sigillis proximè succedit probatio illius per machinationes Antichristi, quæ cum Tubis incipit, duratque per 1260 annos, supra v. 2, 3. & 12. 6. Horum autem annorum initium est circa Annum 300. quando cessavit persecutio

^v Dur. 503. clesia reflorescere, & Antichristus cadere, incipit v. 4. Quodd si septima Tuba Antichristum ad interitum ducit, necesse est ut comprehendat sex primas Phialas, quippe quibus ruina ejus promovetur atque perficitur. 5. Quodd septima Tuba occisionem Testium immediate sequitur; & toti cursui libertatis eorum contemporat, ut ex eo apparet quodd tunc, nec ante, *Regna mundi sunt Domini*, &c. & *Templum aperitur*, &c. quæ illius effecta esse notantur; & propterea longè antecedit Antichristi interitum, qui per sextam Phialam inducitur, imò contemporat primis Tubis, quæ ruinam Antichristi promovent; idque ab eodem termino, ut agnoscunt & patet ex cap. 15. ubi Angeli cum Phialis (etiam cum prima earum) prodeunt ex Templo per Tubam septimam aperto, tempore terræ-motus & concussionis Regni Antichristiani, qui sextæ Tubæ limes est. Templum quidem non aperitur ante septimam Tubam, sed nec antequam septem plagæ Phialarum compleantur, ut dicitur cap. 15. 8. Illud ergo v. 5. sic intelligo, *Templum — apertum fuit*, nempe, cum Angeli munus suum obierint. Non concedo, Angelos illos ex Templo aperto prodiisse, sed suppono quinque primos versus continere generalem Phialarum descriptionem cum statu Ecclesiæ recens ablutæ in vitreo Templi lavacro, & stantis in illius labro, canentisque canticum, &c. quo finito, Templum aperitur, ut jam intrarent qui antè non poterant. In seq. versibus Apostolus Visum resumit, & particulatim describit, &c. 6. Quodd septima Tuba clangit immediate post 1260 annos, quos præterisse supra probavimus, ante quorum finem nulla effunditur Phiala, &c. 2. Hinc tamen sententiæ duo opponuntur, [quibus & contraria sententia confirmatur:] 1. Septima Tuba absolutam atque plenariam Antichristi omniumque hostium eversionem supponit, ut ostendunt verba illa, *Dominus regnat, & ejus sunt Regna mundi*, &c. Quodd sub sex primis Phialis impletum non fuisse docent rante Antichristianæ, & Reges gentesque adversus Ecclesiam sub 6. Phiala coeuntes; & proinde 7. Tuba 7. tantum Phialæ contemporat. Resp. Verba illa perperam intellecta sunt; nam per anticipationem hinc producuntur, nec ostendunt eventus qui clangorem hujus Tubæ antecederent, aut comitarentur, sed qui eum sequerentur, ut in aliis hujus Prophetiæ typis fit. 2. Septem Phialæ, cum totidem sint ruinæ & occasus Bestiæ gradus, proinde necessarii ineunda sunt ab initio ruentis & occidentis Bestiæ. Regnum autem Bestiæ sextæ Tubæ adhuc clangente, & antè septimam Tubam, plurimum labefactari cœpit, ut apparet ex hoc cap. à v. 7. usq; ad 15. & finita est potestas ejus agendi & dominandi in sanctos per 42 menses. Testes quoque resurgunt atque in altum tolluntur, sunt terræ-motus, & ruina Decimæ partis Urbis, & magna cædes, &c. Tunc, non antè, clangit septimus Angelus. Atqui eò ruinæ & fatalium calamitatum prius delabi Bestia non potuit quàm quinta saltem Phiala effunderetur: nam tum demum Sedes ejus concutitur, & Regnum tenebrosus redditur, ut apparet cap. 16. 10. Resp. Sexta quidem Tuba mutationem innuit quàm septima perficit, ostenditque, quodd occisionem Testium immediate sequitur gloriosa Ecclesiæ facies, si cum præcedente conferatur; Deo sic furorem Antichristi vertente in occasionem exitii ipsius, & liberationis Ecclesiæ. Fatemur ergo aliquam Regni Antichristi concussionem antecedere & Phialas & septimam Tubam, eaque viam muniri apertioni Templi, è quo procedunt septem Angeli, &c. [Præmissa autem hujus quæstionis solutione, tanquam re non levis momenti, neque exigui usus, pergamus jam ad textus explicationem.] ¶ *Facta sunt voces*, &c. id est, Vel, tonitrua, quibus designatur irruptio exercituum Romanorum, & interfectio Judæorum: vel potius, voces articulatae, vel, 1. Angelorum, & sanctarum animarum in coelo, lætantium & judicii futuri æquitatem celebrantium, vel, gaudantium de conversione Gentium: vel, Deum laudantium quodd Christianis libertas data esset vivendi, & Deum ac Christum colendi Hierosolymis, ejectis Judæis omnibus qui Christiani non essent, ut testantur Iustin. Euseb. Hil. Hieron. Procop. Tertul. Oros. Sulpit. 2. [quorum, vel loca designata, vel verba descripta, vide in G.] Vel potius, 2. Visibilis Ecclesiæ

jam constitutæ, & præcipue Testium in ea, qui prius quasi tacite loquebantur, jam autem audacter erumpunt in laudes, &c. Neque enim verisimile est, Ministros (qui Animalibus conferuntur cap. 4. & 5.) tacuisse, dum Seniores (qui fideles repræsentant) Deum laudant, &c. ¶ *Factum*, &c. *Ἐγένετο αἱ βασιλείαι*, &c. Sic Codices omnes præter illum Montani, qui habet *ἔγενετο ἡ βασιλεία*, &c. ¶ *Regna mundi* (h. e. Etiam illæ gentes quæ Dominum antea non agnoverunt: *Regna* dicit per Antithesin ad personas, aut familias, aut partes Gentium. Et *Regna* intelligit non omnia, sed aliqua, vel multa; corpus regnorum & gentium, ex collat. cap. 15. 4.) *facta sunt Domini nostri & Christi ejus*, &c. id est, qui est Christus ejus, ut sit exegeticum, ut passim, *Deus & Pater*, pro, *Deus, qui est Pater*. Al. *Κύριος* hic, ut apud Lxx est *יהוה*. Sic & supra 11. 4. *Deus per Christum & Christus Dei nomine regnant semper*, sed ibi eximie regnare dicuntur ubi liberè prædicatur Evangelium. Est imitatio Psalmi 93. Sensus est, Regno potitus est Christus: vel, Regna cesserunt in possessionem ejus; h. e. peculiari modo, quomodo Judæi ejus erant, Esa. 51. 4. & quomodo antea Antichristi erant, nempe, per visibilem professionem & specialem Ecclesiæ statum atque relationem, &c. Respicit h. l. tum, promissiones & prædictiones antiquas de Gentibus integris ad Christum vocandis. Vide Deut. 32. 21. Esa. 19. 18, 19, 23, &c. tum, mandatum Apostolis datum de Gentibus ad Christum vocandis, &c. Prædicatur hic regnorum mundi illuminatio & conversio ad Christum. [Sed ubi aut quando hoc impletum est?] 1. In conversione infidelium, (qui mundi nomine sæpe veniunt) nempe Judæorum, Hierosolymæ & Judææ habitantium, qui omnes Adriani tempore ad Christum conversi sunt, pulsus inde Judæis incredulis. Judæa *יהודה* sæpe [vocatur] Judæis, & *יהודה* in Apocalypsi hactenus, & *יהודה* supra 3. 10. 2. In conversione regnorum & gentium sub Constantino M. quæ hic aptè ponitur ubi incipit, ex nostra hypothese, Prophetia de Papatu ordinaria, quia ex ea Romanus Episcopus occasionem suæ tyrannidis sumpsit. 3. In miro Evangelii progressu post inchoatam Antichristi ruinam, &c. 4. Idem est hoc Regnum quodd Danieli ostensum à fine Monarchiarum futurum, cap. 7. Regnum scilicet Christi, Novæque Jerusalem per Mille annos. [De quo vide quæ hic habet Cl. Medus, & dicenda *αὐτῶν* ad cap. 20.] Tunc verè regnabit, h. e. regnare se demonstrabit, quando Tyrannos hostesque omnes de Throno præcipitabit, & solus in electis Angelis hominibusque regnabit. Optimus hujus loci interpres est Paulus, 1 Cor. 15. 24. ¶ *Et regnabit*, &c.] Semper erit in Judæa Christiana Religio. Quodd verum fuit primùm sub Paganis Imperatoribus, multò magis sub Christianis, sed & sub Saracenis & Turcis in hunc diem. Non tamen affirmem intellectum Johanni quot seculis id esset duraturum, sed duraturum dum Mundus staret. Al. Generaliter hoc accipi possit de tota Ecclesia Christiana, occasione hic sumptâ ex felici rerum successu in Hieros. & Judæa. Sensus, Regnum Christi durabit sine fine, & sine universalis eclipsi, qualis antè sub Antichristo fuerat. 16. Et — *seniores*, &c.] i. e. Vel, qui Ecclesiam illis temporibus regebant: de quibus actum supra 4. 4, 10. & c. 5. v. 8, 14. vel, fideles, vel, coelicolæ. ¶ *Qui — sedent in sedibus suis*] Quibus pulsati sunt, dum regnaret Antichristus & Ecclesia in deserto esset. Qui vice Dei in Ecclesia Hieros. judicabant, supra 4. 4. Vide & 2. 26. & 3. 21. ¶ *Ceciderunt*, &c.] Magna humilitate & devotione, &c. Ut supra 4. 10. & 5. 8, 14. & 7. 11. Sensus est, Hoc facturos illos Seniores simul atque hujus Revelationis ad Judæos pertinentis certiores essent redditi. Magnum solatium in malis prospicere consiliorum suorum felicem exitum. 17. *Gratias*, &c.] Vide supra 1. 4, 8. & 4. 8. ¶ *Quia accepisti*, &c.] id est, Exeruiisti & demonstrasti, quæ antea tyrannide Antichristi obscurata fuit, &c. Quodd usus es Romanis tanquam satellitibus tuis. Vide dicta ad cap. 10. 2. ¶ *Et regnasti*] i. e. Decreta tua per eos executus es. Vel, regnum adeptus es, Er. V. vel, regem te declaravisti, scil. in rebellibus puniendis. 18. Et irata sunt (i. e. quia iratae sunt, q. d. Satis diu

diu iratæ fuerunt, h. e. fremuerunt, sævierunt adversus Christum & Ecclesiam. Tempus est ut & tu irascaris, easque compescas v.) *gentes*] Illi non digni qui appellantur Judæi, cum vivant *ἐθνῶς*. Sic supra iidem *synagoga Satanae*, 2. 9. & 3. 9. & *adorantes demonia*, 9. 20. Addidit [Lege *Alludit*] ad Psal. 2. & 99. 1. Al. *Gentes*, i. e. infideles ac reprobi v, qui cum Domino suo, Dracone, irati sunt, videntes [vel.] Ethnicorum deturbationem, & exaltationem gloriæque Christianorum 2; vel, tantas plagas sibi infligi 2. *Gentes* in Apocalypsi sunt Idololatæ & Pseudo-Christiani. Vide supra annotata ad cap. 2. 7. Hi autem irati sunt, quod exturbati jam essent Atrio Templi, quod hæcenus totis 42 mensibus conculcassent c. ¶ *Et advenit ira tua* h. e. Ultio, vel iudicium tuum, vel poenæ, ut Rom. 2. 5. d. vel, dies iræ tuæ destinatus *. ¶ *Et tempus* (Repete *venit*, Par. sic G.) *mortuorum* i. e. Resurrectionis mortuorum f. Sensus est, Venit jam tempus quo impletum abunde quod supra dilatum fuerat, 6. 11. scil. quo vindicantur mortui ob Christi nomen h, nempe, postquam ad primos illos Martyres tot alii accesserant, Barchochebæ maximè temporibus, ut ostendimus i. Tempus causæ mortuorum propter Christum iudicandæ, nempe, Dies ille *Judicii & perditionis Impiorum*, de quo 2 Pet. 3. 7. & 2 Tim. 4. 1. Al. *Tempus mortuorum*, nempe, in peccatis l, ob quæ eos tradet Deus decipiendo à Satana & Antichristo, juxta 2 Thes. 2. 10, 11. m. Sed sequens distributio iudicandorum omnes mortuos, bonos & malos, comprehendit n. Verum de ultimo iudicio hic non agi scopus ostendit, sed de eversa tyrannide Antichristiana, & vindicatione suorum; quos *mortuos* vocat, quia tales à mundo habebantur, & ad mortem destinati erant, nec minori virtute liberari poterant quam illa quæ mortui resuscitantur. Respicit simul ad Resurrectionem & Prophetarum h. l. & Sanctorum cap. 20. ¶ *Judicari, &c.* *Καὶ δυνάμει* Pro *ἐν δυνάμει*, scil. *ἐν ἐκείνῃ*. Sic mox *δυνάμει* P. *Ut iudicentur*, Be. Pi. &c. Nam & pii sistuntur Tribunali Christi, sed absolventi non condemnandi q. Al. *Quo vindicentur*. *Κελευσὶ* sæpe est *vindicare*. Itaque *ὅθεν*, quod est *ἀπὸ*, vel *ἐκ*, per *ἐκδύναμι* vertitur Ezech. 7. 3, 27. & 16. 34. & 23. 24, 45. Abd. 21. Vide & Esa. 50. 9, 11. ¶ *Et reddere mercedem* (nempe obedientiæ t, & patientiæ t; quæ hic est [vel, i.] Religionis Libertas v: [vel, 2.] Vitæ & Gloriæ coelestis *.) *servis tuis Prophetis* (Quos primò nominat, ob singulares horum labores, ærumnas, &c. v. *Prophetas* hic intelligit N. T. de quibus supra 10. 7. 2. vel potius, & V. & N. T. Patriarchas, Prophetas, Apostolos, Evangelistas, &c. 2.) & *sanctis*, (id est, vel, perfectè Christianis b: vel, segregatis ad prædicandi munus, fidelibus doctoribus, confessoribus & martyribus c.) & *timentibus nomen tuum* (Etiam illis qui prima initia habent Christianismi, qui *parvuli* dicuntur Matth. 10. 42. 1 Cor. 3. 1. Heb. 5. 12, 13. &c. d. Sic vocat omnes fideles præter duos ordines priores *.) *pusillis & magnis*] q. d. Fidelibus omnibus, quantumlibet ingenio aut loco obscuris f. ¶ *Et, &c.* *Καὶ διαδοῦναι, &c.*] *Et perdis* (i. e. in poenas æternas abicias g:) *eos qui perdunt* (vel, *corruperunt*, Vulg. *fordibus peccati macularunt* h, nempe, pravâ doctrinâ i, & moribus k, five pravo exemplo l, ut 1 Cor. 15. 33. Est hic *παροιμία*, vel, Polypoton & Antanaclassis n. Nam verbum *διαδοῦναι* bis ponitur, sed sensu diverso o.) *terram*, Be. Pi. &c. i. e. incolas terræ p, quos perdunt ferro, flammis, perditis & legibus & doctrinis & moribus. Propriissima hæc est nota Antichristi, qui ideo *filius perditionis* & *ὁ ἀπολλύων* dicitur, & *corrumpit terram scortatione sua*, infra 19. 2 q. Al. Judæos [designat] illos hominum pessimos, similes hominibus ante Diluvium, nec melius meritis tractari r. 19. Et (vel, Tunc, Be. Pi.) *apertum est Templum Dei in celo*] Est *ἀνοίγοντο*. Poterant dicere illi qui Eliæ erant Christiani, Magnum quidem est quod habemus: At non restitutum est Templum illud Salomonis, & illa Arca Fœderis. Ideo ostenditur Johanni & Templum & Arca, sed *in celo*. Per hoc jubentur Christiani qui in Judæa erant animos semper ad summum Cælum attollere, ubi Deus habitat cum summa Majestate, ubi Arca Fœderis, i. e. ubi bona Fœderis Nōvi reposita servantur.

Vide quæ supra 4. 1, 2, 3, 4. Etiam Latini Cælum *Templum* vocant, & id naturâ *Templum* esse ait Varro, cætera *similitudine*. Vide Enn. Lucret. &c. t. [& verba t G. in G.] Metonymia est, q. d. Aperto cælo conspecta est Templi effigies t. Templum dicitur repletum fumo, Camera qui aditum arcebat, Apoc. 15. 8. quo fumo discusso, Templum apertum (per anticipationem) dicitur ib. v. 5. quod factum ad Clangorem septimæ Tubæ *. Et forsitan hæc referatio Templi, & ostensio Arcae est revelatio Christi (cujus Arca typus erat) apparentis *in nubibus*, &c. de qua Zach. 12. 10. Mat. 23. 39. & 24. 30. Apoc. 1. 7 v. Al. *Templum* hoc est Ecclesia gloriôsè triumphans 2. Significat, sibi ostensam esse beatitudinem Sanctorum, quam Templi similitudine adumbrat 2. Sensus est, Electos in supernam Jerosolymam introductum iri b. Al. *Templum* hic est visibilis Ecclesia. Alludit hic ad tempora V. T. ubi sub publica defectione, qualis erat Achazi, Templum clausum erat, nec Arca visâ fuit. Tempore autem Reformationis, qualis sub Ezechia, primus illius gradus erat apertio Templi, &c. 2 Par. 29. 3. & populus ad cultum Dei publicum liberum habebat aditum. Itâ h. l. Templum, quod sub Antichristo clausum fuerat, & à paucis mensuratum, iterum aperietur; & cultus Dei, antea neglectus restituetur, puraque erit & publica professio Evangelii c. Dur. Sensus est, Ecclesia Evangelica, clausa antea per tyrannidem Antichristi nunc aperitur, & liber ad eam aditus omnibus, sine impedimento, conceditur; vigetque & magis vigeat liberum veræ Religionis exercitium, &c. d. Grav. Notandum autem, non novum hic Templum erigi, sed vetus duntaxat repurgari, & sub Antichristo fuisse Templum, Ecclesiam, instituta cultus, Ministros, &c. Hinc & Baptismus ab illis acceptus durat, & Ministerium, &c. *. ¶ *Et visa est Arca, &c.*] Quæ sub V. T. religiosè cooperta fuerat, Num. 4. 5, 20. nec impunè videnda, 1 Sam. 6. 19. à solo Pontifice, idque semel in anno conspicienda. Singulare ergo denotat gratiam Dei, quâ intima mysteria Regni, & gloriæ suam coelestem, populo suo repræsentat. At sub N. T. non requiritur Arca, juxta Jer. 3. 10 f. Arca dupliciter hic considerari potest, 1. ut Legem five Testamentum in se inclusum habebat; itâ significat, Verbum Dei, sub Antichristo velatum & populo absconditum, jam revelatum fore, à populo & lectum atque intellectum g. Vel, 2. ut Christum repræsentabat h, in quo, ut in Arca, Deus præfens & propitijs est, Rom. 3. 25. & Lex impleta, Rom. 8. 3 i. & Fœdus Dei ratum efficitur. Itâ significat, [vel, i.] Christum nobis præsentissimum fore, & in nobis habitaturum k. Vel, 2. Christum, qui sub Antichristo valde obscuratus fuit per superstitiones, multitudinem Mediatorum, merita operum, &c. jam conspicuum fore in virtute officiorum suorum l. ¶ *Et facta sunt fulgura, &c.*] His verbis hic, sicut & cap. 6. & 16. significatur vindicta Dei in hostes m; vel, magnitudo poenarum, quæ impios manent n. Ordo ascendit. *Voces fulguri* addunt, *tonitrua vocibus*, *grando* percutiens & contundens *tonitruis* o. Hoc [autem] est initium non tantum cap. 12. sed & novæ Prophetiæ pertinentis ad Romanos. Et sic olim institutam fuisse divisionem ex Aretha apparet. Sicut supra *grando in terram effusa*, 8. 7. obdurationem significavit Judæorum, itâ hic significatur Durities animi in Romanis. *Fulgura & tonitruum soni* Minas Dei significant, ut supra 4. 5. Inter poenas autem quas Deus comminatur eminet Animorum obduratio. Habuimus plenam Christi victoriam de Judæis per suos gradus explicatam ad triumphum usque. Habebimus nunc victoriam de Romanis, cum plenissima Idololatriæ, quæ adeo sævierat, destructione. Decepit exscriptores illud q, quod apud Græcos priora posterioribus connectit, ut apud Hebræos sæpe Librum inchoat, ut Num. 1. 1. Jos. 1. 1. 1 Sam. 1. 1. & alibi p. G. Al. Idem hic in genere innui puto quod postea sub septem Phialis exprimitur q.

CAP. XII.

Connectenda hæc, ut dixi, cum postremis quæ præ-
cesserant^a. Sicut Daniel generalem temporum à
suis diebus usque ad adventum Christi faciem exhibet
cap. 2. eadem verò rursus alio schemate plenius planius-
que exhibet, cap. 8. & 10. & 11. & 12. Ità Johānes
hactenus generalem dedit repræsentationem temporum
à diebus suis usque ad finem mundi; nunc autem præci-
pua quædam rerum capita resumit, & de eis explicatius
agit, incipiens à Nativitate Christi & Ecclesiæ Christi-
anæ^b. Tyrannis Diaboli hactenus in genere, nunc verò in
specie, describitur, quæ per Romam & Ethnicam & An-
tichristianam Ecclesiam persecutus est^c. Hoc caput cum
13. & 14. ad perpetuam historiam præteriti temporis
pertinet^d. Qu. Cur repetit antè dicta? Resp. 1. Ex
more Prophetiarum visionum, ut Gen. 41. 23. quod &
confirmationis & explicationis causâ factum est^e. 2. Ut
melius percipiatur elegantia structuræ hujus. Prior
tractatio quasi apparatus quidam erat distinctarum &
disjunctarum atque dispersarum hinc illic ædificii par-
tium, hæc verò perpetua narratio compingit omnia in
unum, ostenditque universam structuram, partesque il-
lius singulas suo loco positas, aptoque ordine inter se
coagmentatas^f. Hæc visio reliquis plenior atque per-
fectior est, & altius, quàm hactenus, Ecclesiæ novæ con-
ditionem orditur, ab ipsis Christi natalibus, cum quo
nova Ecclesia nasci cœpit^g. Septima Tuba cap. præced.
eventus innuebat qui ab ea expectandi erant. Ante-
quam ad eos explicandos accedat, cap. hoc 12. & 13.
& 14. primam visionem explicatoriam prudenter apte-
que interserit, deinde redit ad tertiam principalem vi-
sionem septem Phialarum, cap. 15. & 16. Quæ cum Be-
stie ruinam describant, vix intelligi potuissent, nisi Be-
stie descriptio præmissa fuisset. Congruit hæc Visio cum
præcedentibus, tum, 1. in materia, quæ est persecutio
Ecclesiæ, vel sub Ethnicis, vel sub Bestia: tum, 2. tem-
pore, quod idem planè est cum Sigillis & Tubis. Præ-
cipuus hujus Visionis scopus est designare Antichristum
in Periodis ortus & regni ejus. Aptè porrò subjicitur
cap. 11. ubi duo breviter insinuantur, nempe, Bestia
Testes occidit, & Testium persecutio & Prophetia, quæ
hic clariùs explicantur. Phrasis autem hic planè alia
est quàm quæ præced. Visio fuit, per septenos & typos
ejus generis; idque, tum ut explicet quod in aliis typis
exprimitur, tum, ut Series Sigillorum, Tubarum &
Phialarum, inconfusa servetur. Primum autem hoc ca-
put describit primam Ecclesiæ afflictionem ab initio ad
patefactionem Antichristi, atque ità Sigillis, & primis
quatuor Tubis, contemporat^h. Prima Βιβλαρίδα Visio,
qua de egimus cap. 11. stadium Apocalypticum totum
ab initio ad finem permeavit, idque ad connexionem
ejusdem cum Sigillis & Tubis indicandam. Ei jam Vi-
sioni reliqua ejusdem intervalli relique Ecclesiasticæ Va-
ticia, ad Βιβλαρίδα Systema complendum, connecten-
da veniunt. Ex quibus Bellum Draconis cum Michaele,
idem complectitur cum Atrio normali rei Ecclesiasticæ
intervallum; quo nimirum in Ecclesiam Puerperam, de
Christo in Regem Orbi Romano edendo laborantem,
Imperium Romanum Draconicola diris persecutionibus
sævit per annos 300. Sed Mulier tandem Christum
Regem enixa est, &c.ⁱ Hæc est hujus Libri secunda
pars ea continens quæ in Libro illo signato scripta erant,
& tota ad Antichristum ejusque tempora pertinent^k.

1. Et signum (σημεῖον) hic est [vel, 1.] ostentum^l, five
prodigium, five portentum^m, non in re, sed in ὁρασίᾳ,
ut mox v. 3. & 15. 1ⁿ. vel, 2. imago^o, incurrens in ocu-
los, vel potius, in intellectum P.) magnum (i. e. illustre q,
magnum significatione, h. e. res magnas & miras ad-
umbrans^r; vel, quod est de re maxima, h. e. de statu
Ecclesiæ t. Ità extollitur Ecclesia quæ mox prodibit.
Res ea, inquit, egregia & gloriosa est t.) apparuit in celo]
Quò nempe spectatum Johannes initio evocatus fuerat,
& ubi superiores omnes Visiones spectaverat, ut patet
vel ex fine cap. præced. v. Cælum Johanni exhibebat
ipsa γαλβάνη mentalia^x. Al. Cælum typus veræ & cœ-

lestis in terris Ecclesiæ v. Al. In celo dicit, vel, quia
ibi Sol & Luna: vel, ut significet sanctitatem, dignita-
témque Ecclesiæ cujus conversatio est in cœlis^z, & quæ
cum Deo habitat^a: vel, ut cœlestem revelationis au-
toritatem innuat^b. In celo, non empyreo, nec fidereo^c,
sed aereo^d; in aere, medio loco inter cælum & terram.
Id significat, in re significata inter se concurrere causas
cœlestes & terrestres. Sic & infra 15. 1^e. ¶ Mulier^e.
Quæ est, vel, 1. Virgo Deipara^f. Sed huic non conve-
niunt quòd clamabat parturiens, &c. & quòd fugit in
solitudinem, ut ibi pascetur 1260 diebus^g. Vel, 2. Ec-
clesia^h, cognomine Catholicaⁱ, quæ Christi sponsa est^k,
infra 19. 7. Mulieri enim confertur Ecclesia, tum vera,
ut Esa. 54. 1. tum falsa, ut Jer. 3. 1. Ezech. 16. Apoc.
17. 18^l. Ecclesiæ, tum universales, tum particulares,
modò Virili specie describuntur, ob fortitudinem & imi-
tationem Christi, Eph. 4. 13. quomodo mox habebi-
mus ὡς ἀρρενα, & jam antè habuimus duos Prophetas^m;
modò Fœminas; [vel,] quia Christus velut Maritus eas
amatⁿ, regit, fœcundat, protegit, 2 Cor. 11. 2. Eph. 5.
v. 32°. [vel,] ob imbecillitatem, &c. p. De Ecclesia^p.
porrò hic agitur, vel, 1. in primo ejus statu, h. e. ante
adventum Christi q; vel, certè in ipso adventu primo^r,
ut plerique explicant t: de Ecclesia primitiva^t, five
nascente in N. T. Mulier enim, five Virgo Maria, par-
turiens Christum corporaliter, typus fuit Ecclesiæ par-
turiens Christum spiritualiter^v. Vel, 2. in eo statu
quem extremo Ecclesiæ & Mundi tempore habitu-
ra est^x. ¶ Amicta (i. e. circumdata v, vel, undique
perfusa z.) sole^y i. e. Vel, 1. gloriâ cœlesti^a; vel, 2.
Christo, qui Sol justitiæ est^b, Mal. 4. 2^c. Vide & Gal.
3. 27. Eph. 5. 27^d. & Rom. 13. ult^e. Luce Christi,
velut Solis: ὡς enim subauditur. Christus Soli compa-
ratur Mal. 4. 2. Eph. 5. 14. Et meritò, quia in ipso est
Divinæ lucis plenitudo, Joh. 1. 4, 5, 8, 9^f. circumful-
gens fide Christi g, in ipsius, non in propriis, meritis ju-
stitiam quærens^h. Designat hic puritatem & doctrinæ &
conversationis, quæ erat in Ecclesia primitiva, quæ re-
tinuit Verbum & Testimonium Dei, quod cap. 8. Sol
diciturⁱ. ¶ Et Luna sub pedibus ejus Luna hic
symbolum est, vel, 1. rerum terrenarum & mutabilium,
quas Ecclesia Christi infra se despicit^k. Est quidem
Luna mutabile sidus; ideòque res caducæ & mutabiles
rectè videntur per Lunam posse indicari^l. Nec tamen
placet hæc sententia, quia nusquam in S. S. Luna de
hac proprietate celebratur. Symbolorum autem Pro-
pheticorum interpretatio haud facilè aliunde petenda est
quàm ex iis proprietatibus quibus Scriptura alicubi at-
testatur^m. Cum in sacris literis Luna additur Soli &
Sideribusⁿ, nunquam sic ab illis discernitur ut ipsa vile
quippiam, hæc verò Christum cœlestiæque dona expri-
mat^o; [sed semper] lucem aliquam designat, ut Gen.
37. 8. Job. 25. 5. Ecclef. 12. 2. Esa. 13. 10. & 30. 26. &
60. 19, 20. &c. p. Vel, 2. variabilium Ecclesiæ in mundo
ad spectum & conditionum, instar φάσαν Lunæ, &c. q.
Vel, 3. lucis veritatis & doctrinæ à Scripturis mutuata,
quæ pedibus subjecta gressus ejus dirigit, &c. r. Vel, Lu-
cis Legis & Prophetarum, lucis [quidem] Christi multò
minoris, cui tamen Ecclesia Catholica aliquatenus in-
nititur, velut suppedaneo. Nam eo sensu illud, sub pe-
dibus, interdum usurpatur, ut Psal. 18. 9. Exod. 24. 10.
Scripta Moysi & Prophetarum Christo præbent testimo-
nium, Luc. 24. 46. Joh. 5. 39. & 6. 45 t. vel, 4. cultus^t
Satanæ ejusque Angelorum, atque idolorum Gentilium,
quibus Ecclesia illuminanda Christumque indutura
nuncium mittit; ut res tota ad Baptismum referatur, &
Luna, noctis præfecturam sortita, potestatem tenebra-
rum significet^v. Vel, 5. pædagogicæ Mosaicæ^v, quæ
mutabilis erat, & jam solenniter abrogata fuit^x; quam
Ecclesia revelatione Christi quasi prostratam cernit &
pedibus suis subjectam, juxta Col. 2. 14. Certum enim
est, pleraque Fæstorum Jud. ad Lunæ motum descripta
fuisse, ut Novilunia, Pascha, Pentecoste, Fæstum Taber-
naculorum, imò totius anni Ecclesiastici rationem ab ejus
motu pependisse, quò fortè spectat illud Psal. 104. 19.
Fecit Lunam לְמִנְיָן, id est, eis ἑορταῖς. Utrum huic,
an præcedenti, interpretationi potiùs accederem in am-
biguo sum; an verò utrique, cum cultus & Mosaicus &
Gentilitius promiscuè vocentur elementa mundi, Gal. 4 v.
¶ In

* T. ex
Pat.ibus,
sc. Gag.
Par.
* G.

* Dur.
† Med.
611.
* G. sim.
Gag. Me.
Cot. Pi.
Rib.

* G.

* Dur.
† Pi. sim.
Cot.†
* Cot.
* Pi.

* Cot.

* Par.

* Clu.
* Bri. sic
Dur.
* Dur.

* Bri.

* G.

* G. sic
Med.

* Med.
612.

* G.

* G. sim.
Med.
* Med. ib.
* Gag.

* G.

* G. sim.
Rib. Gag.
Me. Cot.
Par. Clu.
Bri. Pi. Li.

* Dur.

* Par. Clu.

* Par.

* Cot.

* G.

¶ In capite ejus (h. e. initio nascentis Ecclesiæ 2:) corona (sub. erat, Pi.) stellarum duodecim] i. e. Pro gemmis habens stellus. Sunt enim gemmis similes Stellæ, ut dictum supra 1. 16^a. Fideles Ministros intelligit doctrinam Apostolicam amplectentes, quales sunt corona & gloria Ecclesiæ^b: Ecclesiam notat Apostolica originis insignibus gloriosam[†]. Stelle hæc xpi το μυστικόν sunt Apostoli 12^c. Eo enim numero id Collegium initio institutum fuit; & is numerus ei redditus electione Matthæi. Itaque sæpe vocantur οὐρανῶν, etiam cum aliquis abesset ab eo numero, ut Joh. 20. 24. Paulus ergo & Barnabas, & si qui fuere eis similes, sunt ἀποστόλοι, sicut interdum Regum imperio quidam collegio adduntur supra numerum legitimum. Doctores Stelle appellantur supra 1. 20. Apostoli autem in eo genere eminent, ut primæ magnitudinis Stellæ. Hi lucem à Sole Christo acceptam Ecclesiæ communicant, etiam post mortem suam, per doctrinam partim scriptis, partim traditione, conservatam^d.

2. Et in utero habens (vel, gravida, sive pregnant, D. Quo designat, vel, 1. Ecclesiæ fertilitatem, juxta Esa. 54. 1. Gal. 4. 19, 26, 27^{*}. vel, 2. appropinquantem Christi nativitatem[†], quam Ecclesia quæ in Christum venturum credidit fide concepit, & enixè desideravit^b.) clamabat parturiens & cruciatur ut pariat] Vel, ut pareret, Pi. Parturitio ea omnia complectitur quæ Christi nativitatem proximè præcesserunt: Prophetarum vox suppressa, Sceptrumque ad Romanos translatus. Dolores parturientis gravissimi sunt ingens illud desiderium videndi Christum, quo fideles illo tempore flagrant; qui videntes 70 Septimanas jam impletas, & Judæos Romanis mancipatos, Regem Messiam, tamdiu promissum atque expectatum, pro foribus esse credebantⁱ. Significat, Ecclesiam foetus suos, h. e. Christianos, non sine labore & dolore enixam esse. Respicit hæc partim sudores curæque Ministrorum, partim & præcipue miseria & persecutiones, quibus cum putaretur opprimenda Ecclesia fecundissime parturit^k. Duplex est Ecclesiæ partus in Scripturis, 1. quo ipsa Christo filios parit, ut Esa. 54. 1. Ezech. 16. 20. 1 Cor. 4. 15. 2. quo ipsum Christum in filiis parit, ut Gal. 4. 19. hoc precibus, hortatibus, &c. molienti ut Christus in cordibus & suorum & omnium gentium rectè agnoscatur, & diligatur, &c.^l. Notat afflictissimam Ecclesiæ conditionem^m, ex collat. Joh. 16. 21ⁿ. sub Ethnicis Imperatoribus, à qua enixè cupiebat liberari; idque per filium suum Regem futurum quem dum parturit, & defensorem parat, acerbos cruciatus fert, &c.^o. Parturiebat populum Romanum Christo. Eadem locutio Gal. 4. 19. & πάλιν αὐτῶν, &c. Id verò sine magno labore & molestia fieri non poterat. Tanta molis erat Romanam condere gentem, Christo scilicet P. Pari modo Synagoga sive universitas Judæorum mater dicitur, singuli Judæi ejus filii, Ose. 2. 2, 3. Ità Kimchi q. Non igitur importunè vexanda est allegoria, quod scilicet Matrem à sobole distinguat, quæ tamen alioquin in unam eandemque Ecclesiam coalescant^r. Laudatur Homerus quod parturientis dolores ad vivum expresserit. Sunt & hæc verba ad eam rem valde efficacia, ἡγερέων & βασανίζομεν. Similes ejusdem rei ἀποπρωσις habes Joh. 16. 21. Gal. 4. 27[†]. αὐτῶν ὡς ἐγὼ, de quovis [gravi] dolore dicuntur, ut Mat. 24. 8. Marc. 13. 9. Esa. 66. 7. Jer. 30. 6, 7. αὐτῶν ergo hæc sunt persecutiones gravissimæ Ecclesiæ primitivæ^v.

3. Aliud signum] Longè diversum à priori^x. ¶ Draco] Draconem in templis propriè dici, ait Servius; & Lucanus Dracones numina vocat. Alii Draconem nihil aliud esse aiunt quàm Serpentem veterem: qui sensus hic sumendus videtur, quia idem qui hic & infra v. 4, 7, &c. & 13. 2, 4, 11. & 16. 13. & 20. 20. δράκων vocatur infra v. 14. 15. & quidem ὅτις ἀρχαῖος & infra hic v. 9. & 20. 2. Et Rabbini דרשן interpretantur per שׂוֹן. Hoc autem nomine hic, ut apud Hebræos^y, intelligit, vel spiritum malum, sive Dæmonem^z, ut explicatur v. 9^a. & c. 20. 2^b. qui à παρρησία serpens vocatur per allusionem ad historiam Gen. 3. Draco verò dicitur, qui serpens majore est, quia ex quo lapsus est, excrevit in omni improbitate^c. Hic verò non [intelligitur] quivis Dæmon, sed is qui Romanæ urbi præsidebat. Is autem Mars ab ipsis Romanis dicebatur, unde Roma Martia^d.

Vel, 2. primos oppressores Ecclesiæ Christianæ^{*}, Romanos scil. Imperatores[†], sive Imperium Romanum Ethnicum Draconicolam; utpote cujus insignia hic sequuntur[‡]. Respici videtur ad veteris Ecclesiæ hostem dirum & malignum, Pharaonem, qui Psal. 74. 13, 14. Esa. 51. 9. & Ezech. 29. 3. vocatur יִסְכָּן, i. e. Draco, ut vertunt[§]. Sym. Hi. &c. Quæ effigie olim abusus est Satanas primo Adamo evertendo, illius infamati & maledicti animalis typo in more est Spiritui S. regna Diabolo infesta, atque Ecclesiæ suæ Mulieris semini infesta designare^h. ¶ Magnus] i. e. Valens roboreⁱ, à quo Papius dicta^k. ¶ Rufus] i. e. Truculentus^l, homicida^m, sanctorum sanguine rubensⁿ. ¶ סוּרַא sanguinolentum Numen. Vide supra 6. 4. Hebræi Imperium Romanum סוּרַא vocant^o. ¶ Habens capita septem] id est, Multa P. Symbolum perfectæ sapientiæ q. Al. Significat septem vitia capitalia^r, qui sunt septem spiritus nequam, contrarii septem donis Spiritus Sancti[†]. Al. Hic non describitur potestas quam Satanas ab initio habuit^t, sed illa quam cum Bestia participavit^v; cujus Roma septicolliis domicilium fuit, ubi etiam septem Magistratus tenuerunt^x. [Sensus, q. d.] Præsidens urbi septicolli, Quæ septem una sibi muro circumdedit arces y. Septem capita notant, tum, septem collēs, quibus Urbs inædificata est; tum, septem Regum seu Dynastiarum ordines qui imperium illius Urbis, successivè rectori erant, ut exponitur cap. 17. ubi dicenda vide^z. ¶ Et cornua decem] Symbolum, vel, 1. perfecti roboris²; vel, 2. decem regnorum quæ novissimi capitis (cui innascuntur) vice surrectura essent^b. Bestiæ & Capita & Cornua Reges designare constat ex cap. 17. 9^c. Huic Urbi Reges facillè decem serviunt, quos instrumenta servitutis Tacitus vocat, servientem Latio purpuram Lucanus. Strabo 17. de Romana ditione, τῶν δὲ τῶν συμμάχων πόλεις ἢ πρὸς βασιλεῖς, ἢ πρὸς ἑχθροὺς αὐτοῖς. Quod hic quidam Codices pro δέκα habent ἐπτά, error est ex notis numeralibus^d. Decem cornua sunt totidem Reges, vel Provincie, per Prætores Regum similes administratæ. Refert Strabo l. ult. Augustum Cæsarem bifariam divisisse totam Romanam ditionem, in bellicosas Provincias, quas sibi sumebat, & tranquillas & quietas quas populo tribuebat, & utriusque generis Decem fuisse. Populo tribuit, 1. Hispaniam exteriorem; 2. Hispaniam interiorem, &c. 3. Sardiniam cum Corsica; 4. Siliciam; 5. Illyricum adjuncto Epiro; 6. Macedoniam; 7. Achaiam, &c. 8. Cretam cum Cyrenaica; 9. Cyprum; 10. Bithyniam cum Propontide. Imperator tenuit, 1. Africam; 2. Gallias; 3. Britanniam; 4. Germaniam; 5. Daciam, Mysiam & Thraciam; 6. Cappadociam; 7. Armeniam; 8. Syriam; 9. Palestinam & Judæam; 10. Ægyptum. Clarum ergo hoc erat hostis indicium, quanquam numerus non semper idem mansit, sed pro re nata variabatur^{*}. ¶ Et in capitibus ejus (Non in cornibus[†], ubi Bestia diademata gerebat[‡]; quia suprema majestas residebat Romæ, cui fasces submittebant reliquæ omnes Provincie^b. Quo discrimine mutatio Imperii significatur. Nam dominante per Ethnicos Imperatores Dracone, in septem Romæ capitibus seu montibus gestabantur Diademata. Postmodum verò Capite Cæsario ad mortem occiso, transferebantur in cornua, h. e. in Reges Provinciarum & Nationum, quæ uni antea Imperatori suberantⁱ.) diademata septem] Symbolum potestatis & authoritatis^k, Imperatoris scilicet^l. Al. Septem Cæsares de quibus in hac Apocalypsi agitur. II incipiunt à Claudio, quia is primus Christianis molestus esse cœpit; & ejus jussu Johannes fuerat deportatus. Sic & Ezechiel^m tempus semper putat à sua Deportatione. Diademata dixi esse Cæsares, quia in talibus figuris solent pro eodem sumi subjecta & attributa, abstracta & conereta^m. Διάδωμα redimiculum erat fascia quædam candida, Regum capitibus peculiarisⁿ.

4. Et cauda ejus (Vis Serpentum in capite esse solet, ut diximus Gen. 3. 15. Quod ergo Serpens hic caudā nocere dicitur^o, eò intelligendus est astu agere^p; per insidias ac cuniculos^q, & blanditias^r, ut supra 9. 5[†]. partim magicis prodigiis, partim doctrinā multis ablandiente, Cultum deorum rem esse non illicitam, & Operibus carnis animum non pollui, quibus multos traxit Draco per instrumentum suum Simonem Magum, ut diximus

* G.
* G. sim.
Ham. Zeg.
Cot. Gag.
* Cot.
* Ham.
† G.

diximus 2 Theff. 2. 11, 12. Ideo Cyrillo Simon ex Magistri sui nomine dicitur *ὁ ἀρχὴ τῆς κατὰ δόξαν*. Al. Cauda sevitiam & diuturnitatem persecutionum notat. Al. Cauda ex disciplina Indorum apud Achmetem, in genere *potestatis comites & pedessequos* significat, Apot. 152. Quid verò amplius *Serpentis cauda* innuat, mox videbitur. Al. Cauda potestatem designat & blanditias, &c. Draconis cauda tanti roboris est, ut Elephantem suffocet, teste Plinio 2.) *traheret* (violenter scilicet, ut vox *ὄρεται* sæpius significat 2: *traxit*, i.e. imperio suo subiecit 2:) *tertiā partem* (Nota quanto Judæis præstent Christiani: De Christianis perit *pars tertia*; de Judæis *pars tertia* servatur, Zach. 13. 8.) *stellarum cæli*, (i.e. vel, 1. Principum & Dynastarum orbis. Tantundem enim, putā trientem Orbis terrarum Joannis ævo cogniti, Ditio Romana finibus suis circumscribebat. Vel, 2. illustrium Dei virorum, non de plebe tantum, sed & de Doctoribus, qui lucem aliis præbere debebant.) & *misit* (vel, *quas abiecit*, Be. Pi.) *in terram*] i.e. De cœlesti professione deturbavit, jure cœli defraudavit: fecit ut illi dejecti pro cœlestibus terrestria curarent; vel, ut metu fracti à fide Christi ad terrenos cultus deficerent. ¶ *Et Draco* (Nempe Romanus, Diabolus 2:) *stetit ante mulierem* (i.e. diligenter observavit, quia ex prophetiis aut aliunde intellexit, Christum tandem, se neglecto, adorandum fore 2:) *quæ erat paritura, ut cū peperisset, filium ejus* (Per quem intelligit, vel, 1. Quemvis Christianæ religionis propugnatorem, ut Alexandrum Mammææ, & Philippos patrem & filium, quos Draco protinus absorpsit 2: præsertim verò Constantinum M. quem Diocletianus, Galerius, Maximianus, &c. insidiis perierunt, &c. 2. Sed huic non convenit quod dicitur, quod scilicet hic filius *pascit omnes gentes, ad thronum Dei raptus est*, &c. 2. Vel, 2. Omnes Christum profitentes. Vel, 3. Christum, ut percipitur ex v. seq. Sed obstat quod hic disertè distinguitur à Michaele, v. 7. ab Agno, v. 11. à Jesu, v. 17. diciturque esse *fratres ejus*, v. 10. & *vincere per sanguinem agni*, v. 11. & *semen mulieris habens testimonium Jesu*, v. 17. Hæc tamen descriptione infantie Ecclesiæ alluditur ad Christum nascentem, qui puer erat natus ex muliere, ab Herode observatus, & fugere coactus, conservatus tamen, &c. 2.) *devoraret*] Tum in persona sua, tum in membris, tum in honore & nomine ejus. Simone Mago Romam perducto, id. egit ut populum Romanum jam Christo nasci incipientem malo dogmate perderet. Sic *ἡ ἑρμηνεία* habemus cap. 11. 3. & 20. 9. nisi quod istis locis de pernicie corporis, hic de animi pernicie, agitur. Est hæc explicatio mystica historiarum de Pharaone, Exod. 1. 16. & de Herode Magno, Mat. 2. 16. Et nota bene procedere comparisonem: Nam & serpentes esse à quibus infantes devorentur, docet Plinius 8. 14. Ut Pharaon Israeli veteri, & Herodes Christo Mariæ, ita hic Draco Christo mystico, insidiatus est, ut eum statim à partu opprimeret. 5. *Et peperit filium masculinum*] Prolem non mollem, sed virilem, fortem, generosam & heroicam; id est, vel, 1. Constantinum; vel, 2. Christum, non verè, sed analogicè, dictum, ut in typis prophetici fieri amat; h. e. Christum mysticum, sive in membris suis formatum, juxta Gal. 4. 19. Sic Christus sumitur 1 Cor. 12. 12. Peperit filium, i.e. filios Dei multos, Joh. 11. 52. ex Apostolica prædicatione. Dispersi ex Judæa, in quibus Aquila Act. 18. 2. & Apollos, instrumenta Ecclesiæ Catholicæ, multos de Populo Romano Christo genuere. Hi dicuntur hic *partus masculinus* ob constantiam, quæ magna apparuit in Ecclesia Romana illorum temporum. Sic *Virtutem partum Deo edere* dixit Philo de Caino. In illo *ἀπὸ τοῦ* allusio est ad locum Esa. 66. 7. ¶ *Qui*, &c. *ὅς ἐστιν* (pro *ἡ* & *ἡ* P.) *ποταμὸν*, &c.] *Qui relictus erat* (Pascere est regere 2, metaphorā à Pastoribus sumptā 2:) *omnes gentes* (Romano scilicet Imperio subjectas, etiam barbaras, Scythas ferè omnes, quos Constant. M. multis præliis vicit. Notat amplitudinem Domini, quod Christus haberet in Mundo tempore Constantini.) *virgā ferream*, Pi. &c. vel, *sceptro ferreo*, Med. h. e. inflexibili justitiā & potentiā, summā severitate in tyrannos

& Gentiles; hostes suos vi & armis prorsus compescens 2: sceptro potentissimo, quo alios dirigit & tuetur, alios comminuit 2: vel, potestate vi ferri seu bello paratā; utpote in eos imperium habiturus qui non ab origine cives fuerint, sed aut hostes, aut alieni, ut eos prius subjugare opus habuerit quàm regeret. Verba sumpta sunt ex Psal. 2. 9. juxta lectionem 6. ubi de Christo, cui primariò competunt, adhibentur; hic autem tribuntur Christo mystico seu homini Christiano, Ecclesiæ apud Gentes partui, qui ad Christi, capitis sui, typum pingitur, cuique similis potestas promittitur, Apoc. 2. 27. *Virga ferrea*, gladius. Gladius, verbum Dei, ut diximus supra 2. 27. Ecclesia Romana hoc habet supra Ecclesias alias, quod nulla plures populos subegit verbo Dei, ita ut non minores fuerint ejus victoriæ per Christi arma quàm veteris Romæ per arma Martis. Deinde & aliarum Ecclesiarum regimen post Apostolorum mortem ad illam Ecclesiam pertinuit. [De quo vide quæ Reformati adversus Pontificios fusè disputant.] ¶ *Et raptus est* (Non statim atque editus est, sed quamprimum regno maturuisset: unde dicitur *ἡ ἑρμηνεία* 2:) *filium ejus ad Deum & thronum ejus*] id est, Ad thronum Dei, per *ἐν δὴ δόξῃ*. Sensus, vel, 1. Christus ad dexteram Dei evehctus est, ut posset Gentes percutere, &c. 2. vel, Dei thronique ejus particeps potenter declaratus est. Vel, 2. Tam multos Romæ Simon seduxit, ut Christiana plebs ibi non amplius appareret. Quæ hominibus non apparent, ea *apud Deum esse* dicuntur. Vide Joh. 1. 1. Cū autem additur, *& solium ejus*, intelligitur Deus in illorum quanquam ad tempus latentium animis regnasse. Alluditur ad historiam de Joaso erepto Athaliæ, 2 Reg. 11. 2. Vel, 3. Sancti militiā fortiter peractā *sedebunt cum Christo in solio suo*, ut promissum erat cap. 3. 21. Vel, 4. Constantinus à Christo per crucem à cœlo offensam mirabiliter vocatus est ad defensionem Christianæ religionis, & à Deo ad summam in Ecclesia auctoritatem & eminentiam evehctus fuit. Vel, 5. Christus mysticus ad Solium Romanum subvehctus est, ut quasi juxta Deum sederet. Siquidem Thronus Potestatum summarum Thronus Dei est, terrestris cœlum. Non est, enim, *potestas nisi à Deo*, Rom. 13. 1. Et Magistratus Dii vocantur, Psal. 82. Ut igitur *in Mosis cathedra sedere* dicuntur qui doctrinam ejus docent, ita *in Dei throno*, qui vices ejus in terris obeunt. Et in Apotelesmatis infomniorum, *Si quis sibi in somno visus fuerit ad cælum subvehi*, de regia sublimitate interpretantur. Ut Magistratus Dii, ita eorum statio aptè *cælum* dicitur. Opponitur hæc subvectio filii in cœlum dejectioni Diaboli de cœlo, quæ nihil aliud est quàm spoliatio auctoritatis illius quam in Imperatoribus exeruit, nè amplius illi thronus sit, ut Apoc. 2. 13. sed leges & Potestates Christianis faveant. Eodem sensu & testes in Cœlum sublatis dicuntur, c. 11. 12. & Lucifer *de cælo cadere*, Esa. 14. 12. Qu. Sed quali demum Bello Christus iste mysticus Orbem Romanum sibi subjugavit? Resp. Duplici: tum, 1. spirituali, mirabili & Divino, adversus Dæmones, Angelis cœlestibus pro se dimicantibus: tum, 2. corporali, per insignes victorias & Constantini, & Theodosii Magni. 6. *Mulier fugit in solitudinem*] Quod idem dicitur iterum v. 14. ubi hunc versum interpretabimur. Hic ergo fuga anticipatur 2: quod factum, tum, 1. quia, cū dixisset de conservatione filii, subdere voluit, quomodo & mulier servata fuit 2: tum, 2. ut ostendatur, Antichristi ortum & initium defectionis Ecclesiæ liberationi Ecclesiæ ex præced. [Ethnicis] persecutionibus contemporare: tunc enim (teste Platinā) vox audita est, *Hodie venenum funditur in Ecclesiam*, & prosperitas Ecclesiam citius corrumpit quàm persecutio. Dictum hoc comparatè: nam si cum Roma comparentur oppida minora & provinciæ, sunt quasi desertum. Pari modo *deserti* vox ponitur Esa. 35. 1. & 41. 19. In ea loca se recepit Ecclesia Christiana. Alluditur autem ad veterem Israel qui ex Ægypto in desertum se recepit; & ad historiam Davidis, qui post *alas* meminit *deserti*, Psal. 55. 7, 8. Significat, Christianos Romæ & Romano Imperio pulsos fuisse per Neronem. Al. Sensus est, Christiani fugerunt ex Hieros. in Pellam. Verum non tam localis mutatio hic notatur quàm eclipsis prioris

^a Dur. prioris pulcritudinis *. Mystica hic est deserti significatio. *Desertum* h. l. non est locus planè desolatus, sed locus tantum incultior & à paucioribus habitatus, ut Esa. 42. 11. Jer. 25. 24. Ezech. 34. 25. insuavis, aquis & irrigatione carens *. Hæc solitudo est illud Templum à Deo demensum, cap. 11. 1. ubi paucis electis delitescantibus mera solitudo fuit ad turbam Civitatem & Atrium occupantem; & hæc mora exilii in deserto est illa in Sanctuario commoratio, ut ostendit convenientia temporis & circumstantiarum, &c. 2. Ecclesia porro in deserto fuisse dicitur quando profanis gentibus immixta fuit, ut sub captivitate Babyl. & Assy. Thren. 4. 19. & 5. 9. Ezech. 19. 13. Hæc fuga non est corporalis ratione loci, sed spiritualis b; & notat disparationem & obscuracionem Ecclesiæ in hoc mundo c, quæ, pace ei per Constant. redditâ, divitiis & mundanâ gloriâ plurimum aucta, verum splendorem spiritualem paulatim amisit d; obscurata ambitione, avaritiâ, luxu *, hypocrisi, Ethnicis & Antichristianis superstitionibus atque traditionibus invecitis f. Depulsi enim à cervicibus tyrannis, jam vacabat contentionibus & ambitioni inservire, cultum publicum, sacram disciplinam, totamque religionem, corrumpere g. Ecclesia, quæ prius à gentibus & turbis religione & moribus tam aperte separata fuit, ut coelestem præ mundo speciem gereret, & Draconis oculis valde conspicua esset, postmodum quasi in desertum fugit; mixta sunt sacra profanis, fideles cum gentibus conjuncti sunt, &c. h. ¶ *Ubi*, &c. *ὁπὲρ ἐχέει* — *ἡνὶ ἐκεῖ*, &c.] *ὁπὲρ ἐκεῖ* Hebraica locutio, pro qua Græcis sufficeret *ἐκεῖ*. Deus paraverat illis loca minus frequentia ubi tuto viverent i. ¶ *Ubi* (In deserto hujus mundi gentium k:) *habebat locum paratum à Deo* (nempe occultum illum angulum Templi, c. 11. 2. dum multitudo Atrium obtineret l:) *ut illic aleretur eam*, Pi. &c. Quinam? Aliqui ex jussu Dei m, nempe Testes sive Prophetæ cap. 11. n. Al. Impersonaliter dictum o. Hebraismus, Activi pluralis personâ non expressâ pro singulari Passivo. Sensus est, *Ut ibi aleretur mulier*, i. e. Catholica Ecclesia. Vide infra v. 14. ubi altera fuga significatur. Respicitur historia Eliæ, 1 Reg. 17. 4 p. ¶ *Diebus mille*, &c.] i. e. Per annos 3 cum dimidio q, ex collat. v. 14 r. Verum dies annales hic intelliguntur t. Idem hoc tempus de quo cap. 11. 2. t. [ubi dicta vide.] 7. Et, &c. *καὶ πάλιν*, &c.] Significaverat antea primum Ecclesiæ prælium cum eventu ejus antequam in desertum fugeret. Id autem jam resumit & plenius explicat v. Dixerat, Puerperam, partu suo salvo, Draconis insidias effugisse. Sed quid id factum? Michaelis operâ atque auspiciis; id quod jam commemorare incipit *. Duplex ergo hic est ejusdem rei & temporis descriptio, ut ostendit idem utriusque eventus, fuga scilicet *mulieris in desertum*, una generalis à v. 1. ad 7. altera particularis deinceps y. Prælium igitur Draconis & Mulieris puerperium synchrona sunt z. Et (vel, Deinde, Pi.) *factum est* (Nempe dum pareret Mulier, non postquam peperisset, ut multi accipiunt. Constat enim ex v. 14. bellum hoc gēstum esse ante. Mulieris fugam in Eremum. Eo autem non fugit priusquam peperisset, &c. v. 5, 6. a.) *prælium* (πρὸς τὸν δράκοντα) nostris Scriptoribus sæpe pugnam significat, מלחמה b. Per bellum intelligit non occultam inimicitiam, quæ perpetua erat, nec peculiarem incursum subinde obtingentem, ut sub Juliano; sed bellum apertum, ex professo susceptum, universale, ut sub Ethnicis persecutoribus per 300 annos c.) *in celo*. Non empyreo d, sed in aere *, ut supra v. 1 f. i. e. in Ecclesia e. Al. Datur hoc visioni, quam in supernis spectabat Johannes h. ¶ *Michael & angeli ejus*. (Locutio planè similis illi, Et certamen erat, *Corydon cum Thyrside*, magnum: bellatores enim vocat, ut Papinius, *unius ingens Bellum uteri*, abstractum-usurpans pro concreto i. Qu. Quisnam hic Michael? Resp. 1. Christus k; qui est *sicut Deus*, sive par Deo l; qui est *Dux*, Esa. 55. 4. & Heb. 2. 10 m. & Princeps militiæ coelestis, Jos. 5. 13. Qui & Michael dicitur Dan. 12. 1 n. Si autem Christus sit ille Michael, cur dicit Christus, *Michael unus ex Principibus primariis venit ut mihi opem ferret*, Dan. 10. 13? Christum enim ibi loqui apparebit ex collatione descriptionis ipsius, Dan. 10. 5, 6. cum Apoc. 1. 13. Confer item Dan. 12. 6, 7. cum Apoc. 10. ab initio ad v. 7 o. Negari o Med. non potest, Michaelē Dan. 10. 20. & Judæ v. 9. esse 725. Archangelum creatum. Hic autem circumstantiæ non creatum, sed increatum, Angelum foederis indignant P. Grav. Resp. 2. Archangelus, sive Princeps Angelorum, ex collat. 1 Thes. 4. 16 q. ex septem Archangelis unus, q Clu. imò primus, Dan. 10. qui stat à partibus populi Dei, Dan. 12. r. Olim Præses Judaici populi, nunc verò Med. 615. Christiani sub Rege Christo t. Congruit & nomen Michael, i. e. *Quis sicut Deus?* q. d. Equidem Angelorum primus sum: sed quis Deo similis est? Psal. 89. 7 t. Hic cum Angelis suæ cohortis Petro adjutor fuerit v. Hunc Christus, magnus ille Angelorum atque hominum Archistrategus, Satanæ ejusque satellitii contra suos furori opposuit. Mittuntur enim Angeli ob salutem piorum, Heb. 1. ult. eosque pro suo agendi modo, abscondito & invisibili, contra malos Spiritus, qui in hominibus Dei Christi sui hostibus operantur, protegunt & tuentur; id quod hic fecerunt; quâ nempe Martyres contra minas & tormenta corroborando, dolorisque sensum vel minuendo vel planè adimendo; quâ spirituum adversariorum impetus frangendo & debilitando, persecutoribusque, qui eorum instinctu agebantur, nunc obstacula obijciendo, contritusque elidendo, nunc terrores aliâve mentis alienationes injiciendo, ut Ecclesiæ vel inviti inducias concederent, donec tandem post 300 annos plenam Christianis victoriam largitus esset, &c. x. ¶ *Præliabantur cum dracone*, &c.] Id agebatur ut illi se opponerent 615. Draconi agenti per Simonem, qui multa ostenta edidit, ita ut à Romanis Divinos honores consequeretur, testibus Justino, Iren. & aliis. Et hic *πολεμῶν* est pugnare. Et hoc, ut alia, desumptum ex Judæorum traditionibus. Nam Draconis pugna cum bonis Angelis memoratur in Gemara. Ostendit verò Johannes in illis traditionibus latere aliquid veri quod Rabbini non videbant y. Præliantur autem h. l. spiritus non soli, sed cum hominibus z, adhibitis, tum, à Michael & Angelis ejus, illis quorum gratiâ dimicabant, Christi Martyribus & Confessoribus, qui proinde dicuntur non dilexisse animas usque ad mortem, quod de solis Angelis dici non potest, tum, à Dracone, cultoribus suis Tyrannis Romanis eorumque ministris a. Qu. Quibus armis pugnabant? Resp. Draco pugnavit Edictis Christianismum damnantibus, vi apertâ, calumniis atque mendaciis, auferendo à Christianis honores, bona, &c. Michael & angeli pugnarunt, potenti prædicatione Evangelii, publicis Apologiis, patientiâ & constantiâ Martyrum, precibus, &c. b. Michael, communicato nomine, est Constantinus, Draco verò Maxentius, Maximianus, Licinius, quorum tyrannide Diabolus odium in Ecclesiam exprompsit: Angeli sunt copiae sub signis utriusque ducis militantes c. Angeli Michaelis sunt, tum propriè dicti, qui, in pugna ad Hadrianopolin contra Licinium, specie Equitum conspecti sunt, cædentes legiones hostium; tum, pii Doctores & Magistratus. Angeli verò Draconis sunt & maligni Spiritus, & falsi Doctores, & Imperatores Ethnicis d. Grav. 8. Et non valuerunt] Vel, prævaluerunt, Be. Pi. D. 12. 6. hic est prævalere *גבר* Job. 36. 9. Joel. 3. 10. Nihil potuit Simon contra efficacissimas Petri preces, testibus Clem. Euseb. &c. *. Est hic *κατὰ τὴν*, non prævalere pro victi sunt f. Similia loquendi genera Prov. 10. 2. & 12. 3. & 17. 21 e. & 1 Cor. 16. 22. Si quis non amat, i. e. odit & execratur h. Pars Michaelis tutior est i. ¶ *Neque locus inventus*, &c.] i. e. Ipsi non inventi, &c. Meton. subjecti k. Locus pro locato l: q. d. Nullum amplius locum obtinuerunt in ecclesia m, i. e. in Ecclesia n: victi sunt o, coeloque exuti p, deturbatiq; de loco quem occupaverant q, de auctoritate & exultatione pristina & de publico cultu. Templis atque idolis everfis, &c. r. Cum in aere volaret Simon, per Petri preces dejectus fuit. Locutio hæc repetitur Psal. 37. 10. & Dan. 2. 35 t. & Job. 7. 10. & 20. 9. eaque totalem alicujus ruinam designat r. 9. Et projectus est (i. e. deturbatus in terram, victus, prostratus v; dejectus de absoluta potestate quam in animis hominum habuit v:) *Dracone ille magnus*] i. e. Diabolus

us, Dan. 10. 5, 6. cum Apoc. 1. 13. Confer item Dan. 12. 6, 7. cum Apoc. 10. ab initio ad v. 7 o. Negari o Med. non potest, Michaelē Dan. 10. 20. & Judæ v. 9. esse 725. Archangelum creatum. Hic autem circumstantiæ non creatum, sed increatum, Angelum foederis indignant P. Grav. Resp. 2. Archangelus, sive Princeps Angelorum, ex collat. 1 Thes. 4. 16 q. ex septem Archangelis unus, q Clu. imò primus, Dan. 10. qui stat à partibus populi Dei, Dan. 12. r. Olim Præses Judaici populi, nunc verò Med. 615. Christiani sub Rege Christo t. Congruit & nomen Michael, i. e. *Quis sicut Deus?* q. d. Equidem Angelorum primus sum: sed quis Deo similis est? Psal. 89. 7 t. Hic cum Angelis suæ cohortis Petro adjutor fuerit v. Hunc Christus, magnus ille Angelorum atque hominum Archistrategus, Satanæ ejusque satellitii contra suos furori opposuit. Mittuntur enim Angeli ob salutem piorum, Heb. 1. ult. eosque pro suo agendi modo, abscondito & invisibili, contra malos Spiritus, qui in hominibus Dei Christi sui hostibus operantur, protegunt & tuentur; id quod hic fecerunt; quâ nempe Martyres contra minas & tormenta corroborando, dolorisque sensum vel minuendo vel planè adimendo; quâ spirituum adversariorum impetus frangendo & debilitando, persecutoribusque, qui eorum instinctu agebantur, nunc obstacula obijciendo, contritusque elidendo, nunc terrores aliâve mentis alienationes injiciendo, ut Ecclesiæ vel inviti inducias concederent, donec tandem post 300 annos plenam Christianis victoriam largitus esset, &c. x. ¶ *Præliabantur cum dracone*, &c.] Id agebatur ut illi se opponerent 615. Draconi agenti per Simonem, qui multa ostenta edidit, ita ut à Romanis Divinos honores consequeretur, testibus Justino, Iren. & aliis. Et hic *πολεμῶν* est pugnare. Et hoc, ut alia, desumptum ex Judæorum traditionibus. Nam Draconis pugna cum bonis Angelis memoratur in Gemara. Ostendit verò Johannes in illis traditionibus latere aliquid veri quod Rabbini non videbant y. Præliantur autem h. l. spiritus non soli, sed cum hominibus z, adhibitis, tum, à Michael & Angelis ejus, illis quorum gratiâ dimicabant, Christi Martyribus & Confessoribus, qui proinde dicuntur non dilexisse animas usque ad mortem, quod de solis Angelis dici non potest, tum, à Dracone, cultoribus suis Tyrannis Romanis eorumque ministris a. Qu. Quibus armis pugnabant? Resp. Draco pugnavit Edictis Christianismum damnantibus, vi apertâ, calumniis atque mendaciis, auferendo à Christianis honores, bona, &c. Michael & angeli pugnarunt, potenti prædicatione Evangelii, publicis Apologiis, patientiâ & constantiâ Martyrum, precibus, &c. b. Michael, communicato nomine, est Constantinus, Draco verò Maxentius, Maximianus, Licinius, quorum tyrannide Diabolus odium in Ecclesiam exprompsit: Angeli sunt copiae sub signis utriusque ducis militantes c. Angeli Michaelis sunt, tum propriè dicti, qui, in pugna ad Hadrianopolin contra Licinium, specie Equitum conspecti sunt, cædentes legiones hostium; tum, pii Doctores & Magistratus. Angeli verò Draconis sunt & maligni Spiritus, & falsi Doctores, & Imperatores Ethnicis d. Grav. 8. Et non valuerunt] Vel, prævaluerunt, Be. Pi. D. 12. 6. hic est prævalere *גבר* Job. 36. 9. Joel. 3. 10. Nihil potuit Simon contra efficacissimas Petri preces, testibus Clem. Euseb. &c. *. Est hic *κατὰ τὴν*, non prævalere pro victi sunt f. Similia loquendi genera Prov. 10. 2. & 12. 3. & 17. 21 e. & 1 Cor. 16. 22. Si quis non amat, i. e. odit & execratur h. Pars Michaelis tutior est i. ¶ *Neque locus inventus*, &c.] i. e. Ipsi non inventi, &c. Meton. subjecti k. Locus pro locato l: q. d. Nullum amplius locum obtinuerunt in ecclesia m, i. e. in Ecclesia n: victi sunt o, coeloque exuti p, deturbatiq; de loco quem occupaverant q, de auctoritate & exultatione pristina & de publico cultu. Templis atque idolis everfis, &c. r. Cum in aere volaret Simon, per Petri preces dejectus fuit. Locutio hæc repetitur Psal. 37. 10. & Dan. 2. 35 t. & Job. 7. 10. & 20. 9. eaque totalem alicujus ruinam designat r. 9. Et projectus est (i. e. deturbatus in terram, victus, prostratus v; dejectus de absoluta potestate quam in animis hominum habuit v:) *Dracone ille magnus*] i. e. Diabolus

² D. Gag. ³ Gag. ⁴ G. ⁵ D. sim. ⁶ Pi. Dur. ⁷ BA. 2. ⁸ P. 439. ⁹ Pi. sic ¹⁰ Zeg. D. ¹¹ Dur. ¹² Clu. ¹³ Dur. ¹⁴ Pi. Zeg. ¹⁵ Clu. Dur. ¹⁶ Dur. ¹⁷ G. ¹⁸ G. D. ¹⁹ D.

bolus *, sic dictus ob ferociam & superbiam y. ¶ *Serpens antiquus*] Veteranus ille. Vide supra v. 3. 2. Ille qui fuit ab exordio mundi, Gen. 3. 2. Fama est, serpentem annorum decursu draconem fieri b. ¶ *Qui vocatur diabolus* (i. e. calumniator c, & Dei apud homines, & hominis apud Deum d; & Christianorum, eo maximè tempore *:) & *Satanus*] i. e. Adversarius f, vel accusator, nempe piorum apud Deum, ut Job. 1. 7. Scribens in usum Hebræorum & Gentium duo nomina ponit h, Græcum & Hebræum i, utrumque idem significans k. Talia, Ναὶ καὶ Ἀδύσ. Ἀββᾶ, ὁ πατήρ. Ἀβὰδ-ḡδḡ, ὁ καὶ Ἀπολλων. Διάβολος à calumniando, Σατανᾶς ab adversando. Nemo durior adversarius quam qui calumniatur. Quare & verbum ἰσχυρὸς solet per ἐνδραβδύειν verti, Num. 22. 22. Psal. 38. 21. & 71. 13. & 109. 4, 20, 29. Hebræum ἰσχυρὸς alibi retinent Græci Interpretes, alibi vertunt per διάβολος, ut 1. Par. 21. 1. Zach. 3. 1, 2. & in Jobo multis locis. Vides hinc misceri inter se nomina signi & Rei significatæ, ut Gen. 3. 14, 15. Sap. 2. 24. Rom. 16. 20. ¶ *Qui seducit universum orbem*] i. e. Imperium Romanum m, Idolorum cultu, quem alia vitia comitari solent, Rom. 1. 21, & c. ¶ *Proiectus* (sub. inquam, Pi.) est (Ἀναπορεύς) repetitur enim vox quæ præcesserat. Id frequens est ubi ἀναπορεύς intercessit, qualis hinc longa Draconis descriptio. Revocatur enim Lectori in memoriam id quod præcesserat o.) in terram] Ut solent qui in lucta desiciuntur. Concurrent hinc locutio ἀναπορεύς & ἀναπορεύς in easdem vocēs: quod sæpe evenit in vaticiniis de Christo p. Devolutus & projectus est, i. de culmine divinitatis quo gaudebat in imum execrationis & contemptus q, ut terra interdum fumitur: 2. De throno potestatis civilis in vulgus, & c. 3. Ex Ecclesia, cui terra opponitur nè illam amplius sedem faciat belli, ut in ea pro lubitu dominetur, nec amplius aperto Marte pugnet, sed per insidias, & c. Ut caelum in hoc libro Ecclesiam notat, ita terra designare possit mundum, & præsertim infideles Judæos, quos Diabolus Ecclesiā pulsus occupat, juxta Mat. 12. 43, & c. Cui favet quod Gentes hinc, ut alibi sæpe, desertum vocentur †. ¶ *Et angeli ejus, & c.*] i. e. Vel, 1. Simoniāni, qui victi caput attollere ausi non sunt t; vel, 2. Organa ejus, Ethnici persecutores, & Sacerdotes idololatrici, qui de dignitate sua & civili & Ecclesiastica deturbati sunt v. Vel, 3. Dæmones Deorum nominibus culti x: ut Deus hinc etiam in Deos judicia exerceat, ut olim fecit, Exod. 12. 12. Num. 33. 4 y.

10. *Audivi vocem magnam, & c.*] i. e. Acclamationem z, vel ἐννύχιον a, Sanctorum b, Coelitum, ut ostendit v. 11 c. Angelorum coelestium d, & Beatorum *, ex collat. Heb. 12. 24. & Apoc. 7. 9 f. Ecclesiæ & militantis & triumphantis ||; lætantium, magnoque affectu & numero Deum celebrantium h, ob magnum hoc beneficium i. Vide supra 5. 11. & 11. 15 k. ¶ *Nunc facta est* (i. e. ei cessit l:) *salus*, (nempe à persecutionibus m, vel, laus ob conservatam religionem Christianam. Par Metonymia supra 7. 10 n.) & *virtus* (vel, *potentia*, Pi. i. e. ostensio potentie o:) & *regnum*—(ut supra 11. 17 p.) & *potestas Christi ejus*] i. e. Potestatis Christi in Solium Romanum introductio. Hic versus cum seq. Clavis sunt totius Visionis interpretandæ. Hinc enim constat, quæ fuerit illa Partus Mulieris ad Thronum Dei subvectio, & quales sint copie Michaelis, & c. q. ¶ *Quia, & c.* Ὅτι κατέβηκεν, & c.] Signatè locutus est. Nam κατέβηκεν vox propria Luctæ: unde κατέβηκεν in dicto Laconis r. *Quia desecius est accusator* (Qui antea *Draco* & *Diabolus*, hinc novo nomine dicitur κατήρ, ex usu Hebræorum t, quibus ille dicitur קטיר, *Kategor* in libro Mufar t, & in Maim. ad Pirke Avoth ubi & opponitur תרעלית, תרעלית v. Idem est διάβολος & κατήρ quoties in malam partem hoc sumitur x.) *fratrum nostrorum*] i. e. Piorum y, quos triumphans Ecclesia pro fratribus suis recognoscit. Sic supra 6. 11 z. Nota, Christianos ab Angelis *fratres* dici, quia sub communi capite sunt Christo a. ¶ *Qui accusabat illos, & c.*] Sumpsum ex Jobi historia, cap. 1. 9, 10, & c. & 2. 4 b. ubi Satan calumniando effecit ut Job libi à Deo permitteretur. Innuit ergo Spiritus Sanctus, ab eo pro more suo factum esse. Nunquam magis promeruit Satan calumniatoris nomen quam durante hoc Bello. Quod testantur tot proba

Christianis tunc objecta, Thyestæ cœnæ, incestus Oedipodii, promiscuæ libidines, homicidia, conjurationes in Principes, pestes, fames, incendia, & quicquid publicæ calamitatis erat. Sed videtur hic potius respici ad historiam Job c. Dixerat Dæmon Deo; *Non magni facienda est fides Christianorum. Levita tentamenta superant; sub mortis metu succumbent d.*

11. *Ipsi vicerunt eum* (i. e. Satanam ejusque affectus, homines impios & mundanos *:) refutarunt ipsi us calumniam f.) *propter, & c.* Διὰ τὸ αἶμα, & c.] Propter exemplum Christi, qui mortem doctrinæ suæ faciendæ causā non recusaverat g. Al. Διὰ hinc, ut alibi sæpe, jungitur Accusativo loco Genitivi h. Διὰ τὸ αἶμα pro διὰ τῶν αἱμάτων. Atticismus i. Vide supra 4. 11 k. [Sic vertunt:] *Per sanguinem* (i. e. vi & efficiētia sanguinis l:) *Agni*, Be. Pi. de quo c. 5. 6 n. Per fidem in Christi sanguine, quā, ceu scuto, omnes Satanæ accusationes repulerunt, Eph. 6. 16. Rom. 8. 34. ¶ *Et propter* (vel, *per*, Be. Pi. Cap.) *verbum testimonii sui*] Quod scilicet Agno dederunt p. Propter sermonem Evangelicum, complectentem & præcepta & promissa coelestia, cui sermoni ipsi verbis & factis suis testimonium reddebant. Vide supra 1. 2, 9. & 6. 9. & 11. 7 q. Per constantem professionem veritatis illius, & c. r. Per Christum (qui singulariter καὶ ὁ ἰσχυρὸς à Johanne dicitur) quem martyrio suo confessi sunt, qui sanguine suo testimonium perhibuerunt t. ¶ *Et non dilexerunt* (i. e. parvi duxerunt u, vel, oderunt v; non dubitauerunt profundere *, pro Christo y:) *animas suas* (i. e. semetipsos z, vel, vitam suam a:) *usque ad mortem*] i. e. etiam instante mortis periculo, Act. 20. 24. Periculum autem mortis hinc intellige non ex Caesarum edictis, de quibus postea agi incipiet; sed ex seditione quæ illos Christianos à Roma exsultantes sæpe incessabat, ut Aquilam, & c. Act. 18. 16. Rom. 16. 4 b. Non opus erat, ut notat Plinius secundus, ut illi ad poenam quaererentur qui lubentius & se offerrent & poenam subirent quam alii eos persequerentur c.

12. *Latamini cali*] Protopopœia, qualis Psal. 148. 1 d. *Cali*, i. e. Ecclesia tum triumphans, tum militans *. ¶ *Et qui* (*Et videtur esse exegeticum, q. d. Cali, id est, calites f:) habitatis in eis*] i. e. Vel, sancti Angeli g, (qui se mutuo excitant h,) & beati spiritus, quorum feliciter navatā operā victoria hæc parva est i; vel, tam beati in Ecclesia triumphante, quam justī & sancti in militante k; tum, Angeli & spiritus beatorum qui corpore nudati jam sunt domi, juxta 2 Cor. 6. 4. tum etiam qui corpore vestiti sunt l, quorum conversatio est in coelis, Phil. 3. 20. Eph. 2. 6 m. fideles & coelestes homines n. Alioqui, quodnam erit coelitum gaudium de fratribus suis adhuc in terra degentibus, quibus ipsi hoc pacto vā denunciant? Manifestè autem lætantur de fratribus illis quos Satan coram Deo accusat, & c. o. ¶ *Va terre & mari, & c.* Ὁὐαὶ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης, & c.] *Va* (i. e. Dolor magnus eveniet p:) *incolis terre & maris*, Be. Pi. & c. id est, Orbis terrarum q: vel, Imperio Romano & Civitati Romanæ. Nam sicut in parte priore, quæ de Judæis erat, *terra* erat Judæa, *mare* civitas seu populus Hieros. ita hic *terra* omnia quæ sub ditione erant Romana, *mare* verò multitudo quæ erat Romæ. His Angeli malum vaticinantur, quia, ut jam ὁπώρα sequens explicabit, malum in Christianos cogitatum Deus vertit in Romanos cives & in provincias Romanas, bellis primū Vindicis & Galbæ; deinde Othonis, Vitellii, Vespasiani, quæ bella immensas strages & Romæ & alibi attulere r. Latandum vult coelitis, quia Satanæ Terræ & Mari gravis futurus erat, ubi ipsi non agebant amplius t. *Incole terre* Johanni ubique in malum sumuntur, suntque hostes Ecclesiæ, terreni, idololatricæ; *incole maris* sunt homines insulares, nauticum genus, quod ferè profanum est. Sic universalis grassatio Draconis notatur terrā marique u. De- signat eos qui sunt extra Ecclesiam v, homines terrenos & terrena tantū sapientes *, & impios, maris instar, inquietos y; eos qui nil nisi terrenam aut marinam habitationem quaerunt aut optant z. Si *terra* propriè sumeretur, Diabolus perinde molestus esset sanctis omnibus, qui simul cum impiis indiscriminatim habitant.

Deinde,

Deinde, quinam sunt *incole maris* præter homines? Sic igitur distinguo, *Incole terre* sunt quævis improba turba, sive Ethnorum, sive Christianorum: *Maris incolæ* sunt Ecclesiastici viri, qui crassam, turbidam, falsuginosam & amaram, doctrinam adumbratis suis Christianis propinant^a. ¶ *Quia descendit* (κατέβη pro κατέβηται, Prophetico more^b;) *Diabolus ad vos*] Excussus cœli incolis sive Christianis, quos solos maximâ suâ irâ dignos putabat, & prohibitus à publicis illis & potentibus Christianæ veritatis oppugnationibus, tantò gravius terrenos homines infestare exorsus est, quos antea quietius agere permisit^c. Cùm Christianis amplius nocere non poterit, in vos iram suam effundet, suscitatis bellis civilibus, Deo ita res dirigente^d. Dejectus spe victoriæ in fideles atque constantes, hypocritas aggreditur, & de Autoritate Imperii deturbatus fuit magis in Ethnicos & in Imperio & extra illud^e. ¶ *Habens* (vel, *Concepit*, G.) *iram magnam*] Quam omnino aliquò evomiturus est^f: idèòque novum aliquod malum machinatur^g. Fractâ ejus potestate, manet tamen inimicitia ejus magisque irritatur^h. Respicit hîc furores Diaboli (post pacem Ecclesiæ redditam) sequentibus temporibus per Arianos, Julianum Apostatam, Barbaras gentes, & utrumque Antichristum, adversus Ecclesiam exercendos, usque ad extremum judiciumⁱ. ¶ *Sciens quòd modicum* (vel, *exiguum*, Be.) *tempus habet*] Scil. ad exsaturandum odium suum erga homines in hac vita^k: vel, ad sciendum, vel ad immunitatem à gehennæ æternis cruciatibus, quibus se scit destinatum^l. Hunc imperii casum præfagium esse novit finalis ipsius cohibitionis & ruinæ^m. Detrusus in abyssum, & ceu catenâ conclusus, ac à solita gentium seductione remotus per mille annos, post illos dimittitur *μεγὲν χρόνον*, cap. 20. 3ⁿ. Licet indè usque à Constantino M. folio Romano dejectus fuit, aliquamdiu tamen apud populum hæsit Draconis cultus: unde haud ita multò post se tandem quoque expellendum, & universum Orbem Romanum Baptismo Christi imbuendum fore præfensit, &c^o. Al. *Modicum* dicit respectu, tum æternitatis, tum præcedentis dominatûs ejus^p.

13. *Postquam vidit draco*] Post absolutas voces Angelorum Johannes jam reliqua *ἡ θύρα* persequitur^q. Figuratur hîc status Ecclesiæ ab Ethnica tyrannide liberatæ usque ad Tubam septimam, & secundum Christi adventum: Qui status, ut in eo melior erat quòd potestas facta esset Christum liberè colendi, &c. infelix tamen erat multimodâ Apostasiâ, &c^r. Nova hîc succedit probatio Ecclesiæ, quæ Ethnicam persecutionem proximè sequitur, & patefactionem Bestiæ sive Antichristi præcedit, eique viam munit; quæ proinde quatuor primis Tubis contemporat, & historiam Ecclesiæ continuat ab Anno 310 usque ad Annum 606. vel circiter[†]. Quæ hoc cap. præcesserunt representant Ecclesiæ statum à primis incunabulis usque ad tempora Constantini M. quæ hîc sequuntur, à Constantino usque ad exortum Antichristi. Videbatur tunc Ecclesia in portu navigare, sed, testibus historiis, graviore eam tempestates exceperunt, & successerunt hypocritis, otium, ambitio, luxuria, intestina dissidia, doctrinæ veræ depravatio, & sub Christi nomine Paganismus & Antichristianismus introductus est^t. ¶ *Quod projectus esset in terram*] Non successisse fallacias Simonis^v: vel, se ex Ecclesia fideliumque cordibus ejectum esse^x: vel, homines eum non amplius palam probare atque amplecti, Imperatoribus jam factis Christianis^y. ¶ *Persecutus est mulierem*, &c.] Cogitans, *Hæc non successit, aliâ aggediendum est viâ*^z. Hostis hic indefessus est, nullasque dat inducias, sed victus prælium redintegrat, &c^a. Post vulpinam sumit leoninam. Suscitatur Neronem ut Ecclesiam, quæ Romæ post Simonem prostratum apparere coeperat, per vim disjiceret. Potius autem *mulierem* hîc nominat quàm *infantem*, quia ex omnibus locis Christiani Romam concurrebant^b. Nova hæc est persecutio, eaque & civilis & Ecclesiastica, post enixum masculum, scil. Constantinum M. Tunc enim Ecclesiam graviter vexarunt Episcoporum contentiones & schismata, hæretici, imprimis Ariani, incursionēs barbararum gentium, *Gothorum*, *Vandalo-*

rum, &c^c. Qu. Sed quomodo Diabolus de cœlo dejectus persequitur mulierem in cœlo, quæ & modò peperit *masculum filium*, strenuum propugnatorem, &c^d? ¶ *Resp.* 1. Satan dejectus erat, nondum verò penitus ejectus erat, sed in imo aliquantisper hærebat^e. 2. *Cæ-* *lum* hîc non est distinctum à terra locorum intervallo, sed fidei morumque sanctitate. 3. Imperatorum præcipua cura fuit apertos hostes exigere, de cæteris securi erant; nec satis animadvertēbant, multas alias Draconi fuisse nocendi vias^f. 4. Alterius planè generis erat hæc persecutio à priore^g; à qua differt, tum, 1. quoad instrumenta modumque agendi; quæ enim antea aperta erat & per Ethnicos, jam tecta est & per eos qui se Christianos esse profitentur: tum, 2. quoad objectum, quòd ibi est *filius masculus*, hîc *mulier*. Ibi fertur in membra filiosque Ecclesiæ & professores Christianismi, quos palam occidit, &c. hîc in Ecclesiam complexim consideratam, tanquam corpus compaginatam cum disciplina & cultu instituto, cujus potentiam puritatemque jam petit per schismaticos atque hæreticos^h. Videns Satan Redemptionem Ecclesiæ ratam ac firmam esse, Ecclesiam in devia pellicere conatus est objectu rerum & voluptatum carnalium. Prior persecutio erat actus corporalis, hæc, actus merè spiritualisⁱ.

14. *Et, &c. καὶ ἰδοὺ, &c.*] Hæc verba ita concipienda sunt, ut ad antè dicta de fuga Mulieris in Eremum referantur, hæc sententiâ, — *persecutus est — masculum*. Nam cùm (ut suprà dictum) *Mulier post editum — partum ejus datum fuit* (nempe, *alis*, &c.) in Eremum concedere, &c. *ejecit ille ex ore, &c.* Sed (Copulativa pro Adversativa^l;) *data sunt mulieri alæ* (Alæ fugam notant, Psal. 55. 6. ejus celeritatem, *aquilina*, Exod. 19. 4. Prov. 23. 5. Esa. 40. 31. Lam. 4. 19. *Grandiores* autem Aquilæ etiam celeriores, Ezech. 17. 3, 7^m.) *due* (Quæ sunt, vel, duo Testamenta, vetus & novumⁿ; vel, fides & spes^o; vel, preces & studium bonorum operum^p. Potius *due*, quibus opus erat ad volandum, unâ enim non volatur^q.) *aquilæ magne*, Be. Pi. Ut subito avolaret à Dracone^r: vel, ad diu violandum[†], donec in desertum veniret^t. Innuat, fugam fore durabilem^v, & longo tempore sub Antichristo continuandam^x. Singula hîc verba pondus habent ad celeritatem denotandum^y. Al. ludit hîc, ut in vocè seq. *deserto*, ad educationem Israelis ex Ægypto, idque velut alis aquilinis, Exod. 19. 4. h. e. admirandâ & celerrimâ liberatione. Idem hoc est quod illa obsignatio, cap. 7. 1, 2, &c. & *mensuratio Templi*, cap. 11. 1. quia utrumque respicit, 1. easdem personas, Ecclesiam; 2. idem tempus, immediatè succedens persecutioni Ethnicæ; 3. eundem scopum, nempe, conservationem piorum à malis Tubarum^z. *Aquila Imperium* est Romanum^a: *Alæ* ejus *due* sunt duo Cæsares Imperii, (quod simulac fidem Christi suscepit bipartitum evasit) Orientis & Occidentis, quorum tutelâ & auspiciis Ecclesia in Eremiticum statum concessit. Sic in libro Apoc. Esdræ 2. c. 11. & 12. *Aquila* typus Regnum quartum significat, 12 alæ pennatæ totidem ejus Cæsares primos^b. ¶ *Ut, &c. ἵνα ὑποσώσῃ, &c.*] *Ut volaret in desertum*, Mo. &c. i. e. In loca minùs frequentia^c. *Desertum* hîc est spiritualis vastitas ab Antichristo inducta. Ecclesia fugit in desertum non mutatione loci, sed amissione statûs atque ornatûs^d, dum nativa ejus facies disparet in mundo, & superstitio, luxus, idololatria, & tyrannis, omnia occupant^e. Hæc fuga erat particularium coetuum vel dissipatio, vel depravatio, quanquam multi tunc pii in turba separatim existerent, &c^f. *Desertum* hîc notat locum statumque Ecclesiæ, 1. tutum; 2. latentem, nec mundo conspicuum; 3. solitarium & solatiis destitutum, &c. 4. obscurum, quo visibilis simul & spiritualis Ecclesiæ splendor & pulchritudo disparuit^g. Symbolum hoc humilis & miseræ conditionis piorum^h. ¶ *In locum suum* (id est, ipsi à Deo destinatum sive paratumⁱ, ut ibi tuta esset, ut suprà v. 6^k.) *ubi alitur*] Vel, *aleretur*, Pi. nempe, cibo spirituali^l, scil. Verbo & Sacramentis^m, per ministros, quos ibi futuros esse innuit; idque dum traditiones, superstitutiones, atque idololatriæ passim inter Christianos obtineantⁿ. ¶ *Per tempus, &c.*] id est, Per tres annos cum dimidio^o, quod spatium inchoandum vide-

effet, nec Ecclesiam excindere possit. ¶ *Abiit facere praelium* (vel, ut gereret bellum, Be. Pi. Antea persecutionem movit in mulierem, quia hæc injurias per tulit, nec se defendit: nunc *Bellum* vocat, quia vis vi repellitur, & semen mulieris se contra manifestam tyrannidem tuetur. Ποιήσει πάλαιον nihil aliud hîc est quam *trahere hostiliter* quamvis nullam vim opposituros. Vide supra 11. 7.) cum reliquis de semine ejus] Iis nimirum quos in Eremo paritura erat v; h. e. cum Ecclesia gentiliū*, cum fidelibus gentilibus ex Ecclesia illa primitiva per prædicationem Evangelii natis v. Bello aggreditur non mulierem*, quam ex oculis amiserat in deserto*, nec attingere poterat b; sed semen ejus c, h. e. particularia Ecclesiæ membra, eos scilicet qui se à temporum inquinamentis puros conservarunt d; qui etiam cerni poterant, quos etiam dum *reliquus* vocat, eos paucissimos esse docet. Ecclesia verò vilibilis cum puro cultu non jam, ut antè, videri poterat, sed valde obscurata erat, &c*. Vides hîc *semen mulieris*, quod est Gen. 3. 15. *μυστικός* explicari de membris Ecclesiæ Christianæ: quo sensu verba ejusdem loci usurpat Paulus Rom. 16. 20. *Adam secundus* est Christus; *Eva secunda*, i. e. *mater viventium*, Ecclesia tota; *semen ejus*, singuli qui ad Ecclesiam pertinent. ¶ *Qui*, &c. *ὁ ὢν μέγας*, &c.] Quæ vox construitur cum *ὁ πρῶτος*, quod hîc sono est singulare, & Multitudinem significat, ut *populus*, *grex*, *exercitus* f. Describit hîc semen mulieris duobus epithetis, quorum prius pietatem, posterius fidem sinceram, indicat g. *Ob-servantibus præcepta Dei*, (Nempe ea quæ sunt in Evangelio: *ἐντολὰς μεγάλων* hoc sensu dictum 1 Joh. 2. 3, 4. & 3. 22. & 5. 3. h.) & *habentibus testimonium Jesu Christi*, Be. &c. i. e. qui Mediatorem in omnibus officiis suis agnoscunt i. Vel, *retinentibus professionem de Jesu Servatore*. Eadem locutio supra 6. 9. k. Opponitur hoc Antichristianis, qui pietatem in eo collocant quod traditionibus mandatisque hominum parent, Dei-que præcepta irrita reddunt, &c l. Non igitur hi superstitionibus, traditionibus, idolis-que Antichristi, se pol-luunt, nec illius leges & decreta pro articulis fidei susci-piunt m.

18. *Et stetit*, &c.] Ità proculdubio legendum cum La-tinis omnibus, Græco Aldi, anno 1518. & Syro inter-prete f. Draco scilicet n: ad quem hoc referendum esse docet, tum, connexio sententiarum per conjunctionem copulativam, omiſſa expressione nominis Johannis; tum, collat. cap. 13. i. ubi significatur effectus illius cona-tûs Draconis qui hîc proponitur. *Stetit*, nempe ut in-dè educeret Bestiam per quam persequeretur Ecclesi-ā o; vel, ut novam Regni Romani faciem tunc ori-turam vicariam sibi faceret p. Videtur ergo hîc legen-dum *ἐστῆναι*. Nam hoc non ad Johannem referendum esse colligitur ex tota seq. narratione; ubi continuat visiones, quas sibi visus est videre in coelo q. *Καὶ ἐστῆναι*, &c.] Sic habent omnes Codices Græci r. *Et steti* (ego, scil. Johannes f. Sed si sic legas malletm ver-tere, *Et statutus fui*, i. e. spiritu translatus, ut c. 17. 3. & 21. 10. t.) *super arenam maris*, Val. Be. Zeg. D. &c. Loco scilicet opportuno spectandæ Bestiæ marinæ v: In littore Patmi: ibi enim Johanni *ὁ ἄγγελος* contigit de Fe-ra, quæ jam sequetur: & propterea quæ sequuntur ab his divellenda non fuerant, & apud Arctham cohærent. Olim Prophetis visâ in ripis obtigerunt, Ezec. 1. 1. Dan. 8. 2. & 10. 4. Johanni in littore. Major captu-ra est in mari quam in fluminibus*.

CAP. XIII.

1. *ET* (vel, *Tum*, Be. Pi. Scil. dum Draco staret su-per arenam maris*:) *vidi* (Heb. *רָאָה* est vox frequens Prophetis, ut Ezec. 1. 1. Dan. 8. 2, 4. & 10. 5. Nova [hæc est] *ἀνάλωτος*, non jam, ut dixi, ad Romanos so-los, sed ad omnes terras Romani Imperii se extendens b:) *bestiam ascendentem* (i. e. vel, vires acquirentem, ut Dan. 4. 11. & 8. 8. vel, ortum habentem: nam *ascendere* [est] oriri Hebræis, ut Esa. 55. 13. Mar. 4. 7. Sic Daniel

7. 3. de Feris, *קָדוֹן אֲרֵיבָאוֹן* c:) *de mari*] Hoc ca-pit est crux Interpretum d, ad divinandum quid sibi hæc bestia velint*. Convenit inter Interpretes f, veteres & recentes, (præter Lyræ & Alcasarem g,) Bestias istas esse statum Romanum h, & vel alteram, vel utramque, esse Antichristum i. Difficultas tantum est duplex k, 1. Cujus sunt temporis, & cujus politiæ l, five ad quod tempus & caput statumque Romani Imperii perti-nent m? 2. An hæc Bestiæ diversæ sint, vel saltem di-versi temporis & accommodationis n; an diversos sta-tus designant o? an verò ambæ sint una p? Hæc Be-stiæ summâ necessitudine inter sese devinctæ sunt, & utraq; simul eademque Orbis ditione regnat. Pri-mam DECEMCORNUPETAM, *Secularem*; alteram BICORNEM, *Ecclesiasticam*, si lubet, vo-ca q. Communis opinio est, quod illa sit Ethnicus Romæ status sub Cæsaribus persecutoribus, hæc sit Pa-patus: quæ consistere nequit cum perspicuis prioris Be-stiæ notis, Papatui propriis, ut ad singula videbimus r. Communis Patrum aliorumque, eaque vera, sententia, Bestiam priorem esse Antichristum, alteram Bicornem esse armigerum & ministrum Antichristi t. Duæ hæc Bestiæ unam eandemque designant personam, nempe Antichristum u; qui hîc distinctè & diversimodè propo-nitur v, ad clariùs duntaxat explicandum conditionem, naturam, & operationem ultimi capitis Bestiæ, seorsim & per se considerati, ultimamque illam notam, quâ prior Bestia insignita est, de curatione capitis vulnera-ti x; & quia unica Bestia personam & civilem & Ecclesi-asticam sufficienter describere non poterat. Prior Bestia ostendit quid reverà Antichristus est, cui succedit, à quò potestatem habet, ubi sedet, quantum crescit, &c. Poste-rior docet, quomodo patefacit se, & consilia sua exequi-tur, & quibus armis & prætextibus utitur. Satan dejectus de potestate Imperatoria Ethnica, deinde frustratus spe suâ de Ecclesia erroribus obruenda, novum idcirco Regnum & vicarium constituit, ut vi & fraude conjuri-ctis id efficiat quod iis separatis efficere non poterat. Hæc ergo tertia est, eaque & callidissima & potentissima Draconis molitio y. Hanc autem sententiam suadet col-lat. cap. 17. ubi instituta est hujus capitis declaratio z, ea-demque, quæ hîc, est bestia, ut descriptio ostendit a. Nulla autem ibi est descriptio secundæ Bestiæ b, five partium ejus, five temporis aut ortus aut durationis ejus c, sed primæ tantum; quia nimirum qui unam noverit, am-bas noverit, eademque est persona atque effigies pau-lò plenius tantum inducens lineamentis colores d. Hinc unum duntaxat hîc est nomen, unus character & nu-merus. Per unam quoque bestiam designantur cap. 11. 7. cui & mulier infidet cap. 17. 13. h. e. Ecclesia Antichristiana*. Sed obstat quod duæ hîc ponuntur Bestiæ, & quidem diversæ originis, prior è mari, po-sterior è terra; id quod varietatem temporis conditio-nisque designare videtur f. Resp. 1. Ut alibi diversi typi rem personamve eandem exprimiunt, ut *arsus*, c. 7. & *aries*, c. 8. Persicum imperium præsentant, quo-modo & Græcum, *pardus*, c. 7. & *hircus*, c. 8. idem hîc fit, diversique hîc typi rem denotant eandem di-versimodè consideratam h, duplicemque Antichristi gla-dium five potestatem, civilem & spiritualem i; vel, diversos operandi modos, per vim & dolum. Agnos-cit hoc & Bellarmin. De Pontif. 3. 15. *Idem*, inquit, *Antichristus per duas bestias exprimitur; per unam, rati-one regiæ potentie & tyrannidis, quâ coget homines vio-lenter; per alteram, ratione magicæ artis, quâ callidè ho-mines seducet k*. Resp. 2. Notat hoc diversum tan-tum modum exortûs capitis ultimi Bestiæ à præced. Prior enim emerſit per ingentes motus & sensibiles al-terationes: posterior verò tacitè, astutè & ferè insensibi-liter, lentis gradibus, sicuti nascentia è terra. In di-stinctis tamen surgendi modis hoc commune habent, quod ex locis infernis sunt. Et *terra* & *mare*, quan-do coelo opponuntur, ut hîc, & cap. 10. habentur pro uno eodemque loco. Unde animalia eadem Dan. 7. surgunt & è mari, v. 3. & è terra, v. 17. Spiritus S. hîc distinguere voluit inter ipsum Bestiæ Regnum to-taliter & absolute consideratum, & ultimum hoc Ca-pit seorsim consideratum. Prior ergo Bestia est Reg-num Romanum sub Pontificatu, secunda est ipse Pon-tificatus.

For.

Q in
Par. Pine-
da in Clu.
n Clu.
• Vitarb.
in Par.

Par.

Q.

Dur.

Med.
620.

Dur.

tificatus, vulneratam Bestiam mirificè ad istum statum vivificans: proinde cap. 17. una tantum Bestia ponitur, nempe prior, diciturque octavum caput: quo evidenter monemur, utramque unam esse & eandem, sed consideratione diversâ¹. [His præmissis, quærendum quid vel quem, prima hæc Bestia designat.] Resp. 1. Diabolum^m. Cui obstat, quod Draco ab hac Bestia evidenter distinguitur, & hic v. 2, 4. & cap. 16. 13. & 19. 20. & 20. 10ⁿ. Resp. 2. Imperium Turcicum: quod ortum est ex mari, i. e. ex variorum populorum colluvie; cui etiam optimè conveniunt hæc figuræ *Par-di, Ursi, & Leonis*: nec abhorret tempus grassationis per menses 42. Duo tamen obstant; 1. Religiosa veneratio huic Bestiæ ab incolis terræ tributa, quæ Turcicis imperatoribus minimè tribuitur: 2. Quod sedes hujus Bestiæ est Roma, ut apparebit ex cap. 17 P. Resp. 3. Imperium Occidentale sive Græcum^q. Cui repugnat, 1. Sedes, quæ Roma est. 2. Quod hoc non duravit per menses 42. 3. Quod maxima hæc amicitia (quæ inter duas has Bestias fuit) non semper obtinuit inter illud & Papatum^r. Resp. 4. Universalitatem illam Decem plūs minūs regnorum (in quæ Cæsarum, post exturbatum Draconem, Imperium Barbaricā plagā diffilierat) in unam denuò Rempublicam Romanam, redintegratā Draconis impietate, coalescentium^t. Medus ergo & illi, quibus hæc Bestia est Romanum Politicum Imperium jam factum Christianum, hanc Bestiam discernunt à secunda, quæ illis est Antichristus. Sed parum interest, cum agnoscant Potestatem hanc civilem, sive in Imperatoribus, sive in Regibus, consistit, ab hac Bestia Ecclesiastica usurpatam sive adhibitam fuisse; quod idem ferè est quod nos dicimus, nempe Caput quod hæc cornua movet esse Antichristum, & proinde Bestiam denominandam esse à Capite quod reliqua regit. Præterea hi Imperatores vel Reges distinguuntur à Bestia, ejusque Cornua sunt, ut ex cap. 17. liquet, nec pro Bestia haberi possunt, nisi quatenus illi & sub illa uniuntur^t. Resp. 5. Ferarum nomine alibi (ut apud Dan. Jacchiades dicit) designantur Regna Idololatrica, &c. hic verò ipsa potius Idololatria sive falsa Religio ferino more sæviens significatur, sicut solent in figuris Prophetiis & concreta & abstracta inter se permisceri. Ex mari ascendit, i. e. [vel,] ex populo Romano: nam *aque* Populus, *mare* Populus ingens. Sic & Ezech. 26. 3. Dan. 8. 3. [Vel,] non ex seditione populari, sed ex vi ac potestate Imperii. Nam sicut *Aque* populos significant infra 17. 15. ita *Mare* est vis illa sive potestas congregata ex populorum obsequio. Fuerat Idololatria Romæ semper, sed velut nova surrexerat, additis ad Deos Cæsaribus defunctis. Claudianus, ———— & si quos Roma recepit Aut dedit ipsa Deos^r. [Ut autem Grotii sententiam integram simul oculis exhibeamus, placet hic explicationem sequi membrorum versūs subjungere:] *Habentem cornua decem*, i. e. plurimos Reges ministros & exemplum illius sequentes. Et quid mirum, quando & Judæi Reges in Cæsarum gratiam patrias leges transgressi sunt, institutis in ipsa Judæa agonibus athleticis, theatris, amphitheatris, ludis gymniciis, musicis, thymelicis, extra verò Judaicum solum etiam templis in honorem Cæsarium structis? His jam adde Reges Arabum, Ituræ, Comagenorum, Ponti Polemoniæ, Armeniæ, Thraciæ, Galatiæ, Adiabeniæ, Suevorum, Alpium Cottiarum, Alpium Idionni, Romana sacra sectantes. Alia hic res notatur quàm illa infra c. 17. 12. Illic enim Decem Reges sunt multò posterius exorti, quibus Deus usus sit ad dilacerandum Imperium Romanum. *Septem capita* duas habent significationes, ut ex c. 17. 9. patet, 1. Septem Principum sive Imperatorum, quorum jam non nomina, sed res in præcedentibus præsignificatas habuimus. Ii sunt Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus & Titus. A Claudio incipi debuit, quia is primus exilia decrevit in Doctores Christianis, quod Tiberius non fecerat. Vel, 2. Septem Montium, qui hic magis significantur: ut intelligamus, designari hic idololatriam, non Phrygiam, non Egyptiam, non Chaldaicam, non Græcam; sed propriè Romanam, Romanis legibus receptam, & cujus Roma sedes præcipua & origo. Ut magis intelligatur

vis Imperii Idololatriam illam sustinentis, Cornibus at *Diademata*, quæ significant Jus plenum in subditos, illosque qui *Cornuum* nomine designati sunt, summo jure fuisse Reges, quanquam in fide erant & reverentia Romani Imperii, qualis Herodes & ejus Successores, aliique Reges. Itaque Augustus dixit Herodi Magno, *Possè eum de filio suo constituere & ut patrem & ut Regem*; & Antonius, *iniquum esse Herodem vocari ad rationes reddendas de iis quæ ut Rex fecerat*. Ità enim nec Regem fore. Diadema, (quod תַּיִל Eza. 62. 3.) insigne Regium, 1 Macc. 1. 9. & 11. 13. & 13. 32. Alexandri Successores ubi *Præfectorum* nomine contenti non fuere, cum Regio nomine sumpsere Diadema. Testis Diod. Sic. l. 20. vide Tertul. [in G.] *Super capita*, i. e. Montes, aut, quod idem est, Urbem ipsam, quæ per montes septem non ambiguit designatur, ut in Horat. *Di quibus septem placuere colles*: & Propert. *Septem urbs alta jugis*, &c. Vide & c. 12. 3. & 17. 7, 9. Nomina, vel, ut multi libri habent, *Nomen*, blasphemie, est, ut explicat Hieron. *Urbs æterna*, ut ipsa se vocabat: quod reipsa impium erat. Vide ad c. 17. Cæsar quoque dicebat, *decem legiones habere populum Romanum quæ etiam cælum diruere possent*^v. [Ità integram habemus Grotii sententiam, jam videamus, quid ei opponunt alii.] 1. Cum Bestiæ cornua denotent robur Imperii^x, cur illud in pauculis illis Regulis constituit^y, potius quàm in amplissimis illis Provinciis Italiæ, Galliæ, Hispaniæ, &c. quæ ad Imperium illud pertinebant jure pleno & summo, & in quibus Legiones sustentabantur? Nec Reges illi erant nisi improprie dicti, utpote precarii & fiducarii, & Romanis vectigales ac quodammodo Feudatarii, ex ipsorum nutu pendentes. Unde Antonius Antigonus, regem Judæorum, securi percussit, &c.^z 2. Nec Reges illi peculiare erant Idololatriæ defensores: ipsaque Judæa cornu videtur admodum incongruens capiti Idololatrico. 3. Bestia, juxta stylum Propheticum, non denotat *vitium*^a, sive Idololatriam^b; sed *corpus Politicum*^c, sive Imperium, ut ex Daniele constat^d. 4. Bestia non potest esse Idololatria, quia illa non adoratur, sed Idolum: deinde adoratio Bestiæ distinguitur à Johanne ab adoratione Draconis; hæc ergo spectat cultum diis Romanis delatum, in quibus Satan colebatur, 1 Cor. 10. 20, 21. illa verò cultum religiosum ipsi Imperio, Urbi, & Cæsaribus, exhibitum^{||}. 5. Romana Idololatria per hanc Bestiam à Johanne præfigurari non potuit tanquam res postea surrectura, cum per multa secula in mundo jam fuisset, nec mensibus duntaxat 42 durasset, sed ante eos incepit, & etiamnum durat. Nec magis Cæsarum Deificatio novam constituit Idololatriam, quàm aliorum Numinum in suam Religionem assumptio^{*}. 6. Si Bestia hic Idololatria esset, & hi Reges illius Cornua, necesse est Reges, illos aut emergenti, aut saltem jam adultæ, Idololatriæ ministrasse. Eam autem nunquam exercuit Herodes, fatente Grotio. Nec Romanæ Idololatriæ promovendæ inserviebant Arabes, qui circumcisi erant, nec ante Trajanum edomiti fuerunt^f. 7. *Capita* hic esse montes valde improbabile est, quia montibus minimè convenit aut *diademata gestare*, aut *vulnerari* & *sanari*. 8. Absonum est, Capita & Cornua sensu concreto, Bestiæ, quod abstractum est, inferere; ac si quis corpus Tauri ruffedinem faceret in abstracto, solidumque dein ei caput & cornua infereret, &c.^g. [Hæc de quinta sententia.] Resp. 6. Bestia hæc est Imperium Romanum Ethnicum ac idololatriæ deditum^h, quod Christianos acriter vexavitⁱ. Non placet^k: 1. Johannes vidit originem hujus Bestiæ, sed Romani Imperii originem, quæ in Julio Cæsare ultra 140 annos præcesserat, non vidit^l. Non præterita, sed futura tantum, Johanni hic representata sunt, cap. 4. 1. Hæc Bestia, scribente Johanne, nondum venerat, ut apparet ex v. 12. hujus cap. & cap. 17. 10^m. Nec venit nisi post fugam mulieris in desertumⁿ, quæ cepit sub Imperatoribus Christianis^o. 2. Duratio Bestiæ est per annos 1260; Imperium autem illud per 360 tantum annos duravit^p. 3. Idem tempus est hujus Bestiæ & Decem cornuum sive Regum, propriis suis diadematis conspicuorum, ut patet ex cap. 17. 12. At sub Ethnicò Imperii statu sola capita, diadematis illis ornata fuerunt,

G.]

Marf.
p. 271.
Marf.
Sim. Mor.
688.

Marf.
272.

Mar. ib.
Marf.
Mor.
Marf.

Marf.
305.

Mor.]

Marf.
279.

Mor.]

Aleas.
in La.
Ham.
Alcas.
La. Grav.
Clu.
Grav.
Par.

Bri.
Grav. sic
Bri. Clu.
76. Par.
Grav. sic
Clu.
Grav.

fuerunt, cornua verò seu regna ipsa coronis caruerant, utpote Imperatoribus immediatè subdita. 4. Hujus Bestiæ potestas prorsus illicita est, utpote à Dracone accepta. At potestas civilis Imperii licita erat, & à Deo, eique Christiani obedire tenebantur, Rom. 13. 1, 2. 1 Pet. 2. 13, 14. Tit. 3. 1. 5. Romano Imperio Ethnico non conveniunt quæ de hac Bestia dicuntur, v. g. quòd eam habitatores terræ, solique reprobi, adorant ac admirantur; & quòd Pseudopropheta habet administrum, &c. quòd Bestia hæc (cujus frequens deinceps mentio fit) perseveratura est in persecutione sanctorum usque ad finem seculi, nec nisi adventu Christi abolenda sit, cap. 19. 10. Resp. 6. Bestia hæc est Imperium Romanum, non quidem absolute & simpliciter, sed certorum temporum & capitum respectu; nempe respectu septimi capitis, quod lethalius vulneratum postea tamen revaluit; vel, Imperium Romano-Pontificale. Resp. 7. Bestia est Antichristus. [De quo lis est inter Pontificios & Reformatos; ut notum. Illi ergò hanc Bestiam sive Antichristum in fine mundi fore statuunt. Reformati plerique eum jam extare statuunt.] Romanum Papale Imperium per hanc Bestiam figuratur. Ostendunt hoc notæ ipsius omnes: 1. quòd succedit Draconi in sede ipsius. 2. ortus, regnum, & duratio ejus per 42 menses illos quibus Ecclesia desolata jacet. 3. Ornatus capitum ejus & cornuum. Imperii Romani Ethnici sola capita coronata sunt, quia regale & solidum regimen illo tempore erat penes sola statuta capita, quibus Imperatores illius temporis designantur; cornua verò, h. e. provinciales præfecturæ, nulla habebant diademata. Hæc autem Bestia cornua habet coronata; ut ostendatur, fulcra potentie ejus esse coronatos Reges, eosque tales qui Johannis tempore nondum existerunt, quomodo neque hæc Bestia tunc erat, nempe in statu hic descripto. 4. quòd potestatem illam magnam, quam Draco dedit Bestiæ, Pontifices sibi vendicant, potestatem nimirum & in conscientias hominum, & in omnia regna terræ, quæ Papa potest mutare, & uni auferre, atque alteri conferre, ait Bellarm. De Pontif. 1. 5. c. 6. potestque Principes privare dominiis, ob hæresin, & Apostasiam à fide, & ob quamcunque aliam causam, inquit Greg. de Valent. ut clarè discernas os Draconis, Omnia regna mundi mea sunt, & cuicumque voluero, do ea, Luc. 4. 6. Absolutum sibi sumit dominium in omnes gentes, linguas, &c. 5. quòd adoratio ei tribuitur, non modò civilis, sed & religiosa. 6. quæ nota est omnium evidentissima, quòd de Roma hic agitur in tempore, politia, & statu vulnerati capitis, jam curati. [De quo suo loco. Hæc de nobili & primaria hujus loci questione dixisse sufficiat, pergendum jam in interpretatione textus.] Hic autem non loquitur de primo ortu Bestiæ, quippe quæ clanculum & insensibiliter operata est sub perturbationibus Imperii; sed de publica ejus patefactione, postquam Diabolus spe suâ de perdenda per hæreses muliere fugiente exciderat, & cum sanatum esset vulnus Imperii, &c. [de quo postea.] Quod est circa Annum 600. quando & cornua coronata sunt. Ascendit hæc bestia de mari, i. e. vel, 1. de hoc seculo & mundo nequam, de pelago iniquitatis, de multitudine malignantium; vel, 2. de mari idem est quod ex abyssu, cap. 11. 7. & 17. 8. infernali scilicet; unde & locustæ prodierunt, supra 9. 13. Nam & mare abyssus est in Scriptura. Præpos. ex, notare potest tam locum, quam principium, ex quo originem traxit, & potentiam accepit, bestia: vel, 3. ex mutationibus atque commotionibus Orbis & Imperii, sub quibus & per quas hæc Bestia ab humili initio crevit in altum, & potestatem suam stabilivit, eam velut e mari in terram deducens, eamque palam afferens. Mare colluviem gentium significat. Vide supra 8. 8. & Jer. 51. 42. Ex concursu, conflictu, & perturbationibus, nationum existunt tandem Imperia, &c. Hinc autem ascendit, non repente, sed lento passu, per 300 ferè annos, à Constantino usque ad Phocam. Habentem capita septem (id est, ut explicabitur c. 17. 10. septem montes: & septem Reges, vel, formas regiminis.) & cornua decem] i. e. Reges decem; vel decem, i. e. multos, postea oriundos, &c. Typus hic est Regni

Romani statûs illius novissimi, quo nimirum sub septimo capite agens in Decem Regna divisum esset. Eadem hæc est Bestia septiceps quæ infra cap. 17. Decem hæc cornua capiti Bestiæ novissimo propria sunt: quod sic probo, Capite vel florente, vel occidente, cornua vel florescere vel occidere necesse est. Prima quinque capita jam abierant, & cum illis cornua. In illis ergò hæc inesse non poterant: neque in sexto; quoniam eo Joannis ævo regnante, cornuum tempus nondum advenerat, c. 17. 12. Obj. At Imperium Romanum eo seculo in Decem Regna sive regales provincias divisum est. Resp. Imò in viginti, teste Strabone, ut ante notatum. Sciendum ergò, Nullum alium Bestiæ Septicipitis statum cap. 13. describi, quàm instaurationis, seu capitis novissimi, quo decemcornupeta evasit; id quod tota descriptionis series evincit. Quicquid enim mali Bestia patrâsse dicitur, quicquid adorationis eidem delatum est, id omne post instaurationem ipsius, seu plagæ curationem, factum perhibetur. Al. 7. capita sunt 7 Reges qui præcedent Antichristum, 10 cornua sunt 10 Reges qui, Antichristo veniente, erunt in orbe. Et super cornua ejus decem diademata. Quæ Regnum illud sub vice novissimi capitis (cujus folius sunt cornua) exhiberi ostendunt. Diadema erat inigne Regni, eratque [vel,] candida fascia caput cingens, vel, ut alii, cidaris. Super capita ejus nomina blasphemie. Nota idololatriæ. Blasphemiam est, cum aut aliquid Deo tribuitur ipso indignum: aut peculiaris Dei attributa vel negantur, vel idolis aut creaturæ attribuuntur: quo respectu singula capita erant idololatrica. Nomen Blasphemie est quod Roma quæ temporalis erat aterna dicebatur, ut dicunt Hieron. & Prosp. & quòd nummis antiquis inscriptum legimus Roma Dea, eique erecta sunt à Provinciis Tempia & Sacerdotes constituti, &c. & quòd Reges eorum mortales Dii dicebantur, eisque supplices dixerunt, Numini vestro, altaribus vestris, perennitati vestre, inquit Prosper: & quòd Imperatores nomen & auctoritatem & cultum honorémque Dei usurpabant: quod & Papæ faciunt, de quo vide Bellarm. De Concil. & præfat. ad lib. De Pontifice. Plura vide infra 17. 5. 2. Et bestia, &c.] id est, Regnum hoc, partim regiminis & statûs, partim indolis suæ, respectu ita comparatum est, ut tres istas Monarchias, olim Danieli hisce Bestiis figuratas, confuso quodam temperamento effingeret. Sicut antè Apocalypsis quatuor animalium formas in V. T. in unam compositas distinxit, ita nunc contrà tres distinctas apud Dan. 7. ferarum formas in unum contrahit. Non potuit satis crudelitas hujus Bestiæ, Romanæ scil. Idololatriæ, qualis post Neronem fuit, exprimi sub unius feræ imagine: itaque plures fuere assumendæ. Pictura hæc monstrosa ex tribus sævissimis belluis conflata monstrosam Antichristi ingenium indicat. Eas [feras] maxime nominat Propheta, quarum ministerio Romani usi in poenas Christianorum. Pardus Regni Græcorum, Ursus Persarum, Leo Babyloniorum, typus est. Similis erat pardo; ita Er. Be. Pi. Πάρδαλις] Pardalis, seu, quod idem est, Panthera, aut etiam Varia, ut Plin. tradit, est Pardi femella, animal varii coloris, Jer. 13. 23. maculosum, valde odorum, versutissimum, Jer. 6. 5. Hos. 13. 7. & sævissimum, Esa. 11. 6. Jer. 5. 6. Hos. 13. 7. indomitum & homini inimicissimum. Integra hic species, sive primaria figura, erat Pardi: nam reliquas feras aliquâ tantum parte retulit, Leonem ore, Ursus pedibus, reliquo igitur corpore Pardalin. Pardus hic significat, vel, 1. varium regimen: vel, 2. diversas gentes illi subditas; vel, 3. quòd Idololatria Romana deos habebat mares, feminas, marifeminas, maximos, medioximos, minimos, bonos, malos, medios, vario vultu, vario habitu, variâ potestate: vel, 4. qualis erat Claudius, nunc mitis, nunc sævus: vel, 5. maculas perversorum morum, omniumque scelerum, nunquam eluendas: vel, 6. varias hæreses, superstitiones, sectas, ordines, &c. ex quibus Antichristi politia constat. Vel, 7. Antichristi velocissimum cursum, ingenium crudele, & versatile in omnes dolos. Regnum hoc corpore suo planè Græci instar erat, h. e. in plura Regna divisum, Me. BA. Dan.

Med.
620. sic
Par.
G.

Med.
621.
Mc. T.
T. sim.
Gag.
G.
Par. sic
Eri.
BA. jb.
Mc.

Med.
621.
T. sic
Par. Me.
Par.
Gag.
Mc. Bri.
Clu. Pi.
Dur.

G.

Mor.
689.

Med.
621.
Pi.
G.
G. sic.
Dur.

G.

Med.
622.

G.
Bri.
Par.

Med.
621.
Par.
T.
Bri. Dur.
Dur.
Bri. Dur.
Eri.
Bri. Dur.

G.

Dan. 7. 6. & 8. 8. 22. Græcum enim quadrifidum, Romanum hoc novissimum in Decem regna secundum erat 9. ¶ *Pedes ejus sicut pedes ursi* Ovid. — *Armatisque unguibus urso*. Sub *pedibus* crura quoque & brachia hic comprehenduntur. Et pedes hic confiderantur ut non incessus tantum, sed ut pugnandi prædandique organa, in quibus & Ursi (de pedibus anterioribus loquor) præcipuum corporis robur inest. Pedes fortissimi, & ad conculcandum aptissimi. Ursus pede obvia proterit. Ursi pedes plani, lati, unguibus præacutis solo affixi, notant regni firmitatem; vel, firmiorem, sed & tardio rem, Romani Imperii progressum. Pedibus quoque Ursus incedit rectus more hominis, &c. Ità Antichristus humanitatem simulat. Al. Regnum hoc pedibus Persarum imperium admodum refert, cum, sicut illi in rebus gerendis Magorum suorum consiliis innitebantur; ità Regnum Romanum statû novissimi Monachorum Clericorumque idololatriarum, Magis illis sumillimorum, autoritate regitur. ¶ *Os sicut os leonis* Rictu & rugitu, terribile, vorax, horrendum, apertè ferox, & crudele, rapax & audax. Notat Anaereon, *Equis dari à natura ungulas, tauris cornua, &c. leonibus verò dentes*. Id os feræ est Domitianus ipse, infra v. 5. Ideo ipsi, tanquam potiori parti, datur nomen *Ursi* infra 17. 11. Domitiani enim persecutio, utpote gravissima, repeti debuit, ut illa Antiochi apud Daniele, eoque magis quod eventus Domitiani Idololatriæ eventum præfigurabat, ut ibi dicemus. Ostendunt ergo hi *pedes* & hoc *os* idololatriæ sæpe comitem fore Sævitiæ, nonnumquam etiam *Leonibus* & *Ursi* usuram in Christianos, ut notum. Sed hæc absurdissima sunt. Sienim (quod G. vult) *Bestia* fit Idololatria Romana, ejusque corpus Claudius, os Domitianus, sequeretur hinc, tum, 1. Claudium & corpus esse *Bestiæ* & unum ex *capitibus*, Domitianum verò & corpus & caput & os: tum, 2. corpus per 40 annos inter Claud. & Domit. ore caruisse. Al. hæc *Bestia* Ore Babylonico faciendæ edicit, scilicet Deasterum & Imaginum cultum jubendo sub pœna mortis, sicut illi Dan. 3. ¶ *Et dedit* (vel, *Dedit autem*, Be. Nam *dederat*. Copulativa pro causali.) *draco*. Ille nominatus supra 12. 3. Diabolus haud dubie, *serpens antiquus* supra 12. 9. qui sub Serpentis imagine designatur Gen. 3. 1. In *Draconis* nomine est quidem aliquid serpentis, sed adjuncto volatu, i. e. agendi celeritate. Non autem jam *Draconis* specie, ut antea se, ingessit, id est, se eum esse qui fuit professus est, juratum Christiani nominis hostem, tunc enim agnovisset eum, & fugisset Mulieris semen, ex innata illa inimicitia, Gen. 3. 15. sed alterius planè *Bestiæ* formam induit: quo factum ut non nisi ferò deum sese deceptam *Draconem* venerari mulier, h. e. Ecclesia, agnosceret. Quis enim sub Imperio Religionis Christianæ, Idolorum demolitricis, cultum præferente, Idololatriam antiquatam instaurari putaret? Diabolus falsorum deorum nomine utebatur ut Deo cultum detraheret; & quicquid habebat, Deo finente, virium eò convertebat. Unde tot prodigia Romanis historiis memorata. Vide quæ infra v. 13. Adde 2 Theff. 2. 9. *virtutem*, &c. *Thy Savaot*, &c.] *Potentiam suam*, (i. e. vim insitam, malitiam, fraudem, & robur ad nocendum; vel, Exercitum suum, sive Copias suas, quas *Bestiæ* tradit excolendas atque ornandas, nempe Angelos ejus, seu Dæmones, & idola Dæmonum receptacula.) & *thronum suum*, (i. e. Regnum, vel majestatem & dignitatem à se proximam: vel, sedem suam, Romam, ubi antea regnavit in Imperatoribus Ethnicis; quò jam cesserant Imperatores, migrantes Mediolanum & Ravennam & Constantinopolin, ut sedes vacua *Bestiæ* relinqueretur. Diabolus Imperium quod ipse, Deo providè finente, constituerat Romæ, Martis nomine, auspiciis, auguriis, prodigiis, id totum voluerat servire idolis. & *potestatem magnam*, Be. Pi. i. e. Majestatem maximam, quâ illud Imperium etiam apud exteras gentes valebat, apud quas passim structa templa, aræ, sacerdotia in honorem Romæ, Augusti, Tiberii. Sicut Serpens magnam vim ad nocendum habet, ità & Diabolus. Accedit Dei permissus eum sæpe non impediens: id *Ursus* dicit hic, ut

& Luc. 22. 23. Ex utroque sequitur magnum quoddam Regnum in animos hominum, quod *Sævis* nomine significatur. Hæc Dæmon Romano Imperio præsidens Idololatriæ Romanæ quasi vice suâ exercenda tribuit, affectus suos & efficaciam superstitioni exspirans. ¶ *Fortè inspirans*. Hæc potestas magna patebit v. 5, 6, 7. Potestas ei data *effereendi se super omne quod Deus* ¶ *Par. dicitur*, 2 Theff. 2. i. e. super Reges & Imperatores, quos superstitione fascinos conculcavit, Regnis exuit, &c. Triplex corona extendit imperium suum ad Cælum, præcipiendo Angelis, ad Terram, Regna dando & auferendo; ad Gehennam & Purgatorium, eò immittens quos & quo pretio lubet, & inde liberans. Sensus est, Impressit Draco cultus & potestatis suæ formam *Bestiæ* religionis alienæ, dum Angelos suos seu Dæmones non quidem, ut olim, iis titulis quibus se Christi hostes profitebantur, sed sub tegmine Religionis Christianæ, Sanctorum & Angelorum bonorum, imò & Christi ipsius (vah blasphemiam!) nominibus supposuit colendos. Nam *Idola* qui colit, quocunque nomine vocet, colit *Dæmonia*. ¶ *Et vidi unum de capitibus suis quasi occisum, &c.* ¶ *Variè explicant*: 1. De Capitolio, quod hic dicitur *una*, i. e. prima, ut Mat. 28. 1. τὴν πρῶτην, *capitulum*. Caput est summa pars hominis, & significat quicquid maximè eminet & conspicuum est. Et *Capitolium* dictum est à *capite* Toli ibi reperto; unde Oraculum respondit, *Eo loco caput summamque Imperii fore*. Et meritò primum hoc censetur Urbis caput, quia hic stetit Templum Jovis Capitolini, qui Deorum summus erat. *Capitulum* nomine etiam montes significari infra docemur. Inter eos autem montes eminet Capitolium & arx & templum præcipuum Romæ. Frequens autem Prophetis Tempia in montibus sita appellare *Montium* nomine: unde Templum Hieros. dicitur *Mons Domini*. Sed & arces in arduo sitas *montes* dici jam supra audivimus 8. 8. Ubi autem tales arces evertuntur, tunc ipsi montes Poeticâ quâdam locutione dicuntur *cadere*, ut Jer. 51. 25. Ezech. 38. 20. Sed hic quia Montes describuntur sub figura *capitulum*, dicitur inflata monti *plaga quasi letalis*, i. e. quæ letalis videbatur. Hoc ergo referendum ad exustionem Capitolii, quod erat Templum Romæ Romanique totius imperii augustissimum in uno septem montium, dicto ob id Capitolino, quod exustum erat bellantibus Romæ inter se Vitellianis & Flavianis: quod omen cunctæ gentes certissimum credidere ruituri Imperii Romani, ut discimus ex Tacit. Hist. 4. & Liv. 1. 5. [quorum verba quære in G.] & Virg. Aeneid. 9. *Dum domus Aeneæ Capitolii immobile saxum Incolet, imperiumque pater Romanus habebit*: & Horat. — *dum Capitolium Scander cum tacita virgine Pontifex*. Indè aucta Judæis ad rebellandum audacia. Germania autem Galliæque omnis erecta in spem partim servandæ, partim recuperandæ libertatis. *Plaga mortis ejus curata est*, quum Vespasianus, quod minimè futurum putabatur, & Urbem & Imperium & Capitolium restituit, & magna quidem cum idololatriæ pompa, quam vide in Tacit. Hist. 4. [verba vide in G.] Unde in numis Vespasiani reperimus, *Roma resurgens*. Hinc *admirata est universa terra post bestiam*, quæ Ellipsis est vel brevis locutio pro, *admirata est — incedens post bestiam*; quæ locutio plena extat. Luc. 21. 8. 2 Pet. 2. 10. Pari modo Act. 7. 9. ἀπεδύτο εἰς Ἀργυροπύργον, pro ἀπὸ τοῦ κοινῶς οὐνοῦ εἰς Ἀργυροπύργον. Sic & ἐρχοµένου, ἀκολουθεῖν, ὁποῦ πορεύεσθαι, venire, sequi, post aliquem, frequentia in S. libris. Sensus est, Homines terrarum omnium, qui de diis Romanis & Imperio Romano male existimare & desperare coeperunt, Capitolio tam magnificè restituto mutare sententiam, rursusque in idololatria Romana facti sunt obstinatiores, tam inopinato eventu velut attoniti. Sed malim hoc referre ad secundam plagam exustionemque Capitolii sub Tito, idque per fulgur è cælo missum; id quod Idololatriæ objici poterat. Sed magnificè instauratum est à Domitiano, de quo sic Martialis, *Pro Capitolinis quid enim tibi solvere templis, Quid pro Tarpeia frondis honore potest!* Jupiter scilicet. Hinc magna huic Idololatriæ veneratio conciliata est. Sed huic sententiæ multa obstant, 1. quòd hæc Prophetia Johanni patefacta est circa finem Imperii Domitiani. 2. quòd *Bestia* non Idololatriam denotat, sed Regnum cum Rege suo: vide Dan. 7. 17, 23. &c.

textui inseruisse videntur, quod ante *mensis* habent libri nonnulli; multi autem non habent. ¶ *Menses quadraginta dies* id est, vel, 1. annis tribus cum dimidio. Mira ergo Dei providentia. Loquitur de Domitiani in Christianos sævitia, de qua Tertul. Euseb. Aug. &c. quæ tantundem temporis duravit, ex quo scilicet sævire cœperat, nempe, anno Imperii sui 13. ad mortem usque, quæ erat anno 16. quantum duravit Judæorum vexatio sub Antiocho prædicta Dan. 7. 25. ubi Josephus pro tribus annis & dimidio ponit, ut hic, *menses 42*; alibi verò *tres annos, menses sex*. Sed de hac Domitiana persecutione hic non agi multa suadent;

1. Quia hæc jam præsens erat, & Johannes erat sub ea.
2. Quia hæc, licet atrox & sæva, tamen longè fuit infra Neonianam, Diocletianam, & alias, cui proinde significandæ dira hæc & feralis imago minùs convenit.
3. Quia hæc cœpit anno Regni sui 9. vel, 10. ut dicunt Baronius aliique Chronologi, non anno 13. ut vult Grotius; quanquam ab anno 13. ad 16. non sint menses 42, sed tantum 36. Et Baronius eam durasse ait per 7 annos. 4. Quia textus non dicit Bestiam tamdiu persecuturam, sed mansuram. Regnavit autem Domit. annos 16. 5. Ità per eandem Bestiam Grotius modò Idololatriam, modò provectores Idololatriæ in communi, modò Domitianum speciatim, intelligit, ut similis sit materiæ primæ, capax cujuslibet formæ. Vel, 2. menses annales d, h. e. per annos 1260. Idem est tempus de quo cap. 11. 2. Nec immeritò, cum illa Gentium prophanatio in eandem omnino impietatem collineat cum isthac Bestiæ blasphemia, utraque *potestatis tenebrarum & noctis* rem designet; ideòque non *annis* aut *diebus*, ad motum Solis, sed *mensibus*, ad motum Lunæ, quæ præest nocti, mensuratum. Hi enim Bestiæ menses numerandi non sunt ab initio truculentia aut belli contra Sanctos, sed Blasphemiae: quorsum alioqui hic statim post blasphemiam mentionem infererentur? Notandus hic est Synchronismus ille nobilis quatuor Vaticiniorum; nempe, Mulieris in Eremo agentis, Bestiæ in Eremo agentis, Atrii exterioris à Gentibus calcati, & Testium Prophetantium in Sacco. Cujus veritas ferè in confesso est, & astrui potest solèque ex ipsa æqualitate Intervallorum. Nam *Tempus, Tempora, & Dimidium temporis*, id est, tres Anni cum semisse, (ut patet ex collat. cap. 12. v. 6. & 14.) efficiunt *Menses 42*; *Menses 42*, *Dies 1260*. Nec Isochrone tantum sunt, sed etiam Synchrona, ut facillè patebit; Bestia enim *instaurata* & *Mulieris in Eremum ingredientis* idem est initium, nempe, statim à Dracone per Michaellem dejecto, qui, cum fugam Mulieris antevertere non posset, huic ipsi Bestiæ potestatem suam tradit, ut semen illius persequeretur. Cum verò Mora Mulieris in deserto & integrum adhuc infractumque à Decem Regibus Bestiæ Regnum Isochrone sint, necesse est ut Synchrona sint, quia Isochrone illa quorum aut Principia aut Fines coincidunt Synchrona omnino sunt. Et per hoc idem Axioma, Regnum dictæ Bestiæ & Testium Indus & mors Synchrona sunt; quia simul finiuntur, ad exitum Tubæ sextæ, ut constat ex cap. 11. 14. Testes verò & Atrium à gentibus occupatum Synchrona esse constat ex cap. 11. 1, 2. Singula ergo singulis contemporant.

6. Et aperuit (Nempe Bestia) os suum in, &c. Eis blasphemias, &c.] Ad blasphemiam, &c. Be. Pi. Ut blasphemaret, &c. q. d. Cœpit blasphemare, vel, Horrendum in modum blasphemavit, quasi ore aperto. Similis locutio Matth. 13. 35. Idololatria per Domitianum contumeliosè Deum tractavit, illo dicente, cum continuis octo mensibus fulguraret, *Feriat quem volet. Epistolas quoque sic inchoavit*, Dominus & Deus noster sic fieri jubet. Unde institutum posthac ut nē scripto quidem ac sermone cujusquam appellaretur aliter, ait Suetonius. ¶ *Blasphemare nomen ejus* id est, Dei & Christi, vel, Deum ipsum Dan. 7. 25. vel, personam Dei. Hoc facit in cultu imaginum, illis *Nomen Dei imponendo*, juxta Sap. c. 14. v. 21. P. *effendendo se adversus Deum*, &c. 2 Thes. 2. 4. Dei honorem, titulos, jura, opera, sibi vendicando, v. g. quod non possit errare; quod decreta ejus paræ certitudinis & autoritatis sint cum Scriptura Dei; quod mandata Dei solvere possit;

vel, gloriam Dei & beneficiorum Christi transferendo in idola, in sanctos demortuos, in merita sua, quæ dum Christo adjungunt, ipsum blasphemant. ¶ *Et tabernaculum ejus* id est, vel, 1. humanam Christi naturam, quæ Templum dicitur Joan. 2. 19. & *Tabernaculum*, Heb. 9. 11. in quo Deitas incarnatus habitat, Joan. 1. 14. quam blasphemat Bestia, dum Christi corpus ex pane à Transubstantiatore sacrificulo quotidie factum credit; eoque Panem pro Christo adorat, imò in sacrificium offert, quasi de integro Christum crucifigens. Vel, 2. Templum Deo dicata. Vel, 3. Ecclesiam, quæ Templum Dei mysticum, 1 Cor. 3. 16, 17. & 6. 19. 2 Cor. 6. 16. sed hic potius *Tabernaculum* [dicitur,] ut intelligatur Ecclesia illis temporibus fuisse vaga & erratica, sicut in deserto. Sic Deus Hierosolymitas vocat *יהרוזלם*, Ezec. 23. Hanc blasphemat Bestia, maledictis, probris, anathematis suis, tyrannide eam premens, & se ejus caput, sponsum, dominum, esse mentiens; populum Dei traducens, tanquam hæreticos, damnatos, &c. ¶ *Et eos qui in celo habitant* id est, vel, 1. singulos Christianos, quorum conversatio est in celis; Phil. 3. 20. Matth. 6. 21. Vide supra 3. 4. Sic Hebræi vocantur *exercitus celorum*, Dan. 8. 10. ut AE. ibi exponit. Vocabant Idololatræ Christianos aduersus & causas omnium in Imperio malorum. Fuit [Domitianus] ut Ecclesiæ universæ, ita & singulis ejus membris, infestissimus. Adeò crudelis fuit in Christianos, ut nec sceminis, & quidem sibi conjunctissimis, parceret. Vide Euseb. Hist. 3. 14. Vel, 2. sanctos martyres, coelites & Beatos, angelos & animas, in celis triumphantes. Hos non uno modo blasphemat Bestia, dum eorum nominibus vocat quos colit Dæmones & Idola; dum eos, vel invitos, Ethnico ritu, constituit mediatores apud Deum & patronos mortalium, cum contumelia Christi; dum eos contumeliosis & improbis fabulis & miraculis dehonestat, ut dubites, cultūne, quem se iisdem exhibere videri vult, an fabularum contumeliis, peccet magis; dum eos in loca Gentilium Idolorum succedere cogit, quasi lares & tutelares deos præficiens porcis, equis, asinis, &c. dum cultu eorum turpissimam nudationem exercet; dum eorum nominibus ad incantationes abutitur, & res vilissimas eis imputat, quasi ipsis probarentur idola, aut cultus idololatriæ, &c.

7. Et est datum (i. e. permissum sive concessum) ut sequente Gerundio apud Ebræos usurpatur. Sic supra 6. 4, 8. & 7. 2. & 9. 3, 5. illi bellum gerere cum sanctis, (i. e. Christianis sive fidelibus). Bellum hic, ut & supra 1. 7. & 12. 17. dicitur sævissima laniena, quod solum belli genus esse potest adversus eos qui pati tantum, non & resistere, didicerunt. & vincere eos. Non seducendo animas, aut spiritualiter; sic enim sancti (etiam victi) vincunt Bestiam, fide scilicet & patientiā; sed eos interficiendo, in exilium, in carceres, agendo, Deo ipsos in tyranni manus dante. Absunt autem hæc in MS. & satis comprehenduntur in verbis antè positis. Hoc idem dictum de parvo cornu, Dan. 7. 21. Cum sanctis, id est, cum Semine quod Mulieri in Eremo obveniat. Idem hoc bellum quod cum testibus, c. 11. 7. Jam licet tota Bestiæ dominatio quoddam sit contra Sanctos bellum, juxta cap. 12. 17. hic tamen aliudmodi Bellum intelligitur, tale scilicet, quod cæde & sanguine geritur: ut apparet, tum, 1. ex collat. v. 10. tum, 2. quod in Bestiæ, non Ecclesiasticæ, sed Secularis, descriptione adhuc versamur, in quam alterius generis bellum per se vix competit. Bellum autem isthoc non statim ab initio suo gessit, sed postquam jam ad æquum suam pervenerat, currente seculo à Christo nat. 12. & deinceps per annos paulò ampliùs 450. Prima ejus expeditio incubuit in Albigenes, Waldenses, &c. quorum per solam Galliam (si fides P. Perionio in ejus Belli historia) occisa sunt 1000000. Et fatetur Sanderus De visib. Monarch. 1. 8. demonstrat. 34. infinitos Lolhardos in Europa ignibus traditos fuisse. Testatur Vergerius, intra 30 annos 150 millia per Inquisitionem consumptos fuisse, &c. Et, si res ad calculum revocetur, hanc Bestiæ persecutionem decem illas Ethnicas superasse constabit. Hodie quoque durat hoc bellum, nec finietur donec Bestia in exitum ierit. Complectitur ergo hoc Bellum omnes, vel potius, ut in Bohemia, &c. vel, singulorum sanctorum lanienas

Dur. lanienas atque martyria, &c.^b. ¶ *Et data est illi potestas in omnem tribum, & populum, &c.* De qua distributione humani generis vide cap. 5. 9. & 11. 9. & 14. 6. Vide infra 17. 15. Hoc vult, Exemplo Imperatoris populique Romani tractos fuisse populos ferme omnes, ut & Idololatriam impudentius exercerent, & omni sævitie genere in Christianos uterentur. Et Idololatria per Domitianum latius quam antè propagata est, victis Dacis, Cattis, Sarmatis¹. Quasi verò illa [Romanorum] deterior esset Idololatria quam ista Barbarorum. Penes quemlibet iudicium est, an tam laxus ac improprius sensus mentem expleat hujus Prophetie, quæ de *Politica*, loquitur, non de *Morali*, potentia in Nationes, deque re tanquam nova. Roma autem tam amplam habebat Dominationem in regnis præced. Imperatorum atque in illius, &c.^k. Dilutum est hoc G. interpretamentum. Aliud est mali exempli vis & efficacia, aliud potestas sive autoritas exequendi quæ vellet, quæ Bestiæ huic tribuitur, &c.¹. Intelligit h. l. vel, 1. potestatem persequendi & debellandi Sanctos per totam ditionem Romanam; vel, 2. auctoritatem Bestiæ, quæ tanta erit, ut nulla tribus, lingua, aut gens, ei refragaretur. Non de singularibus hic loquitur quorum multi fidem Agno servarunt, sed de integris tribubus & gentibus, id est, civitatibus, principatibus, regnis aut politis hominum quarum nulla reperta est quæ Bestiæ non obsecuta est, &c.^m. Bestia imperium suum coextendit Christo, cujus vicarium se proficiturⁿ, & æmulum se esse ostendit. Potestas ei universalis erit, ut omnes Romano subdere colla iugo aut exoptent aut cogantur. Vide, an non Spiritus S. hic rursus ad τὸ καὶ θάλασσαν Romanum intendat digitum^o.

8. Et, &c. Καὶ ὁποῦντις αὐτὸν, &c.] id est, ἵνα ὁποῦντις αὐτὸν, &c. Ut serviant Idololatriæ omnes qui in Romano sunt Imperio, quod hic γῆ, ut supra 12. 12. sicut οἰκουμένη, Luc. 2. 1. Morem hunc imitabuntur non tantum qui pars erant Romani Imperii, sed quocunque nomen & fama ejus Imperii perveniet p. Itaque adorabunt eam omnes (i. e. plerique 1.) incolæ terræ] id est, Terreni homines, ut ostendunt verba sequentia^r. ¶ Quorum, &c. Ὡς ἡ γῆ ἀπὸ τοῦ βιβλίου τῶν ζώων τῶν ἀγίων τῶν ἐσθαρμένων ἀπὸ κατωβολῆς κόσμου] Quorum non scripta sunt nomina in libro vitæ (h. e. Qui non sunt scripti in Libro æternæ præscientiæ ac prædestinationis t; qui non sunt prædestinati t, sive electi ad salutem v, vocati, fideles, sancti & electi, ut vocantur infra 17. 14. qui sigillo Dei obsignati supra 9. 4. vel, qui hæredes vitæ scribuntur. Electi dicuntur scribi in libro vitæ Metaphorâ humanâ. Solemus enim nomina eorum, quos charos habemus, albo amicorum inscribere, ut sint in memoria nostra v. Similitudo sumpta est à bene moratis civitatibus, ubi ab initio conditæ urbis exstant perpetua monumenta quæ civium nomina continent; in quibus civium & natorum, & ad ætatem virilem provectorum, scribebantur nomina, & eradebantur οἱ ἀνέμοι. Concipitur enim hic Liber ad eum modum ut qui iustus est quoquo tempore ei inscribatur, qui esse definit auferatur. Multum autem falluntur qui ex hac figurata locutione decreta nobis Divina fingunt de hominibus sine ulla conditione, sine ullius actûs aut qualitatis intuitu, servandis. Vide Constitut. Clem. Chryf. Clem. ad Corinth. [eorumque verba in G.] Vide dicta ad Dan. 12. 1. Luc. 10. 20. Apoc. 3. 5. 2. Agni (Rectè autem liber Vitæ dicitur liber Agni [vel,] quod vitam illam æternam accepturus est nemo nisi Agno largiente²: [vel,] quia Agnus primus omnium ad eam vitam pervenit: vide supra 1. 5, 18. & 2. 8. & 5. 9. [vel,] quia Agnus ab æterno erat destinatus ut omnium Sanctorum, inter quos eminent Martyres, Caput esset. Vide Heb. 11. 40. Commendant nobis patientiam exempla ab omni ævo passorum similia, Matth. 5. 12. & 23. 35. [vel,] quia in Christo & sanguine ejus facta & fundata est electio ad vitam^c. Al. Aliud est liber vitæ, c. 17. 8. qui est Catalogus proborum Christianorum; aliud hic liber vitæ Agni occisi, qui est Catalogus Confessorum, qui pro Christo mori parati sunt [1.] maciati à fundatione mundi, Mo. &c. Hæc autem verba, ἀπὸ κατωβολῆς κόσμου, referuntur, vel, 1. ad proximum, ἀπὸ τῶν ἐσθαρμένων, ut Agnus dicatur occisus ab origine mundi^d, non actu, cui repugnat Heb. 9. 26. sed re-

spectu, 1. decreti Divini: quo sensu Christus præcognitus dicitur ante mundi constitutionem^f; 2. promissionis illius, Gen. 3. 15. 3. victimarum veterum, quæ erant ipse Agnus sacramentaliter^g; 4. virtutis & efficacis istius occisionis quæ viguit ab origine mundi. Vide Act. 15. 11, 18. Gal. 3. 17. Vel, 2. ad remotius, ἡ γῆ ἀπὸ τοῦ βιβλίου τῶν ζώων, ut verba sic ordinentur, Quorum nomina non sunt scripta ab origine mundi in libro vitæ agni qui occisus est^k. Quorum enim scripta sunt nomina, ab origine mundi scripta sunt, Eph. 1. 4. ut comma ponatur post ἐσθαρμένους, quomodo distinguunt cod. Reg. five Complut. & Boderianus, & Junius, & Ca. & Rib. &c.ⁿ. ut liber dicatur ab origine mundi, supple conscriptus^o, ut ostendit collat. cap. 17. 8 p. ubi Johannes, optimus sui Interpretis, sic refert, ὡς ἡ γῆ ἀπὸ τοῦ βιβλίου τῶν ζώων ἀπὸ κατωβολῆς κόσμου. Est ergo hic Hyperbaton^q, sive trajectio vocum^r, qualis 2 Cor. 2. 7. & 12. 2. & alibi t, & Luc. 4. 5. & Joan. 15. 5, 24. quæ loca huic planè gemina sunt^s. Ità sensus facilis est, Adorasse Bestiam illos qui non sunt prædestinati, sed reprobi^v; vel, quotquot non sunt veri & probi Christiani, & ut tales prædestinati^x. Hoc addidit, nè desperandi occasio fidelibus daretur, quia præmiserat fore ut Antichristus in electos bellaret, eosque vinceret^y. Nè quis aut universali in Bestiæ leges consensu, & tot populorum exemplo fasciatus, aut persecutionis atrocitate fractus, fidem Agno datam viollet, inque Bestiæ cultum concedat, Spiritus S. quo loco & numero apud Deum sint qui hoc faciunt denunciat^z. Eos nempe in Agni matricula non haberi, sed Regni Dei exsortes æternum perituros²: quod etiam aperte significatur infra 14. 9, 10, 11. & 2 Thef. 2. 10. ut nullus sit hic disputandi locus. In hoc enim Bestiæ cultu Spiritus S. esse notat & blasphemiam^b, & Idololatriam, & heresin^c; quæ horrenda peccata sunt, & cum vita æterna stare nullo modo possunt, Gal. 5. 20. Quod tamen non de omnibus qui ex parte Bestiæ adhærebunt putandum est, sed de iis tantum qui doctrinam Bestianam plenè & finaliter amplectentur, &c.². Nunc clamet Papa, Subesse Romano Pontifici, omnino esse de necessitate salutis: Spiritus S. aperte contrarium statuit^f.

9. Si quis habet aurem, audiat] Solennis præfatio magnæ diligentèrque observandæ rei, Matth. 11. 15. & 13. 9, 43. &c. De hac formula Audientiam excitantis vide supra 2. 7, 11, 17, 29. Referendum hoc, vel, 1. ad præcedentia^h, pari modo quo eadem referri solent cap. 2. & 3. vide cap. 2. ult. & 3. 6, 13, 22. De Bestia ejusque adoratione^k: q. d. Præcavete scandalum^l, Bestiam hanc probè contemplamini & cognoscite, nè ejus astutiæ & imposturis circumveniamini^m. Eho, pii Christianicolæ, advertite aures, imisque animis recondite quod de infelici adeò Bestiæ sequarum forte modò profatum est; neque enim parvi momenti res est, quinimo talis in qua cardo salutis vestræ vertiturⁿ. Significat, multis de ore aures & intellectum, ut hanc veritatem percipiant. Nè ergò miremur multorum cæcitatem, &c.^o. Vel, 2. ad ea quæ sequuntur de fortium commutatione p.

10. Si, &c. Εἰς αἰχμαλωσίαν συναγει, &c.] Αἰχμαλωσίαν συναγει est captivitatem, id est, captivos (ut circumcisio, pro circumcisis, &c.) colligere, & ex captivitate educere, iisque Ducem esse adversus victores, ut συναγει εἰς πόλεμον dicitur cap. 16. 14, 16. & 20. 8. & colligere sumitur Psal. 106. 47. Hoc autem plenius exprimit per occidere gladio, i. e. vi & armis Imperatoribus ipsos persequentibus oblitere: quod hic vetatur, & significatur, Fidem & Patientiam unica esse Christianorum arma^q. In MS. est Εἰς εἰς αἰχμαλωσίαν, εἰς αἰχμαλωσίαν συναγει^r. quod non improbo, ut in priore membro subaudiatur ἀγει ex sequente ἀγει^r. [Reliqui verba sic reddunt:] Si quis captivitatem (vel, in captivitatem, Ex. P. II. Be. Pi. Tre. ex Sy. vel, captivos, Ca.) congregat (vel, contraxerit, Ti. vel, abigit, Ca. vel, agit, Be. ducit, Ex. II. P. &c. Forfan deest hic præp. εἰς, nili malimus captivitatem pro captivis interpretari, quod declaratur Præpositione συν t.) in captivitatem vadit, &c. Mo. Val. &c. vel, abibit, &c. Præf. pro fut^t. Epiphonema [est] consolatorium porum, in quos Bestia carceribus, bello, &c. grassaretur. Deus, inquit, iustus eorum vindex erit, & tot lanienarum poenas reposcet, & Belluæ talionem retribuet^v: q. d. Nè ergò offendamini successibus & sævitia Bestiæ, quæ

Grav.
sim. Par.

talionem tyrannidis suae patietur *. Sensus est, Patienter hoc ferte, Christiani; non deerit ultio. Roma quae vos captivos agit capietur à Wandalis & Gothis non semel. Poenae civitatum seriores sunt quam hominum singulorum: nam & vita civitatum est longior. Domitianus, qui tot Christianos per injuriam gladio interfecerat, ipse quoque gladio, & quidem domesticorum suorum, interfectus est, Divino hoc decreto multis iisque clarissimis indiciis praesignificato. Vide De J. B. & P. 1.4.5 v. Sed precaria est haec Grotii expositio. 1. Christiani majora patiebantur sub Nerone, quam sub Domitiano. 2. Domitiano non congruit abductio in captivitatem, ideoque neque haec occisio gladii, quia utraque ad eundem referuntur. 3. Innuitur hic, eos post devictam hanc Bestiam, à calamitatibus liberatum iri. Post Domitianum autem octo gravissimae persecutiones eos adhuc manebant *. Sensus, q. d. Nè putetis hanc Bestiam aeternum duraturam, adveniet enim illi dies ejus, quo captiva abducetur & occidetur *. ¶ Hic (id est, in hac re b; sicut dicimus unde discerem, pro de quo discerem. Similis locutio infra 14. 12. & 17. 9. Refertur autem hoc ad praecedentia c. In hoc promisso aut verbo idoneum est fundamentum patientiae, &c d. Vel, In his rebus adversis & persecutionibus *. Vel, In hac parte Prophetiae f.) est (i. e. cernitur g, & splendet h, & necessaria est, vel etiam durabit, ut sit promissio Dei t.) patientia (vel, perseverantia, v. tolerantia, Camer.) sanctorum id est, Christianorum i, ut supra 5. 8. & 8. 3. 4. hic supra v. 7. Similis exhortatio Dan. 12. 12. Sensus est, Eò firmari Christianorum patientiam ac fidem quòd nòrint Deum suarum injuriarum fore vindicem. Vide Tertul. [ejusq; verba in G.] Sancti, hanc Dei aequitate & justitià freti, ad ea quae passuri sint minimè conturbentur aut animis concidant, sed animosè Bestiae contranites vindictam à Deo certo & cumulatè eventuram firmiter & patienter expectent l. Al. Hæc res postulat patientiam & fidem m; quibus opus est donec hoc verbum compleatur, & ultio hæc de hostibus sumatur n.

¶ I. Vidi aliam bestiam, &c. Quod hic praedicatur posterius est jam dictis. Hæc Bestia est, Vel, 1. Magia, quæ à Pythagoristis, illo tempore de quo hic agitur, aperte exercita labantem Idololatriam erexit, maxime per Apollonium Tyanæum, quem ejus temporis homines Christo ausi sunt opponere, ut ex Hieroclis Libro apparet cui respondit Eusebius o. Bestia hæc est Apollonius, nempe, cum sequacibus suis, Magis, Auguribus, Sacerdotibus Ethnicis, qui variis modis divinabant p. Qualis forma fuerit hujus dngis non dicitur. Credo fuisse formam Viperæ, quia inter è terra nata illa eximio jure hoc nomen sibi vendicat. Vide Act. 28. 4. 5. Et Erichtho Magis operans facris apud Lucanum sic describitur, Et coma vipereis substringitur horrida fertis. Magia autem rectè dicitur ex terra ascendere, [vel, 1.] quia Magi ex terra, i. e. ex antris, loquebantur, Esa. 29. 4. & umbras fuscitabant ex terra, 1 Sam. 28. 13. Seneca Oedipode, Subito debiscit terra, & immenso sinu Laxata patuit: ipse pallentes deos Vidi inter umbras. Hæc sunt illa ἀδύτα, ἀβύσσος, de quibus Nazianz. Orat. 2. in Julianum: [vel, 2.] quia ei origo privata, non publica. Mos est Hebræorum vocare τὸν ἰδιώτην populum terræ. Opponitur ei quod de prioris Bestia supra dictum, ex mari eam ortam q. Al. Non placet hæc sententia: 1. Sic Bestia esset Ars, non Corpus Politicum, quod stylo Prophetico planè adversatur. 2. Commento huic minimè conveniunt tempora quibus Grotius hanc Prophetiam affigit, Domitiani scilicet & Trajani; quippe qui Magiæ fautores non erant, priorque ejus potius persecutor *, & infestus Apollonio, sicut & Apollonius Domitiano, fante Grotio. Quæ ergo statuit G. primam Bestiam esse Domitianum, Apollonium secundam, hancque effecisse autoritate suâ ut prioris reverentia retineretur? Et quomodo tunc Idololatriæ reparandæ & principibus contra Christianos concitandis Magiæ studium & autoritas Apollonii inservirent; cum Apollonius nullam haberet autoritatem, & Trajanus esset ab illo studio alienus, & Magia Roma prohibita esset? Adde quòd Trajani persecutio mitior fuit cæteris, quod testantur Tertul. Apol. c. 6. Sulpit. Severus l. 2. Oros. 7. 12. Et Euseb. l. 4. c. 2. refert sub Trajano doctrinam Evangelii maximos pro-

gressus fecisse; procul ab eo quod somniat Grotius, Plagam secundam Bestiæ illatam, id est, Idololatriæ, gladio spirituali Evangelii, sub Vespasiano & Tito, Apollonii ante & Trajani Marte fuisse sanatam t. [Hæc de prima sententia.] Vel, 2. insignis aliquis impostor, qui crit quali præcursor & præco Antichristi *. Vel, 3. Ipse Antichristus v, quem tota Apocalypsis sub diversis formis repræsentat, hic autem quasi geminâ indutum personâ, seculari & Ecclesiastica *. Prior Bestia Secularis est, hæc Ecclesiastica, seu majoris Pseudo-prophetica, quæ prioris Bestiæ ejusque blasphemiarum præfecturam gerit y; quam constituit Pontifex Romanus z, non per se & solus, sed cum suo Clero; cum Bestia cœtum hominum quodam membrorum ordine instar animalis gaudentem denotet, non singularem hominem. Ascendit autem non, ut prior, ex mari seu Orbis ditioribus, nobiliori scilicet origine, vel potius, exercituum populorumve bello decertantium confluge, genita; sed de terra; id est, vel, 1. ex ima rerum conditione a, ortu ignobilis b; vel, 2. ex abyssu quæ est sub terra, i. e. ex gehenna. Synecd. membri c. Vel, 3. tacitè & sine strepitu, instar herbarum & stirpium de terra nascentium, succrescens d, ex parvis orta principiis, multum crescens *. Vel, 4. q. d. formâ non terribili & monstrosâ ut prior f, sed mitior, ut quæ ex terra sunt g, ut agni h. Vel, 5. q. d. originis non cœlestis aut divinæ, sed terrenæ & infernæ i. Quamquam idem hic, sicut Dan. 7. 2. 3. 17. designari potest & per terram & per mare, ut significetur, dominium ejus extendere se ad mare & terram, sive ad potestates seculares & Ecclesiasticas k. Prior Bestia corporalem aut mundanam potestatem delineat, ut ostendunt capita & cornua, totaque ejus descriptio: Posterior potestatem spirituales; ut docet, 1. quòd Christi cornua ostendat; 2. quòd Pseudo-propheta & dicitur c. 16. 13. & 19. 20. & 20. 10. & est, seducens per signa, &c l. Hæc porro Bestia cum priore convenit, ut scopo sive consilio, & potestate, ita & tempore m. Et sub prioris Bestiæ capite hanc quoque secundam contineri multa probant n, 1. quòd hæc propriâ figurâ caret: tantum duo ejus cornua & loquela exprimuntur, tanquam novi hujus ortus propria o. 2. Quòd omnem prioris Bestiæ potestatem exercet p: Draco autem non dedit eandem potestatem duobus, sed uni Antichristo q. 3. Quòd facit adorari priorem Bestiam: à qua si esset numero alia, sibi mallet quam alteri honorem conciliare r. 4. Quòd sub finem capitis utraque Bestia coalescit in unam t; nam character, nomen & numerus nominis, est unius tantum Bestiæ, non duarum u. 5. Quòd victoria de una obtinetur, cap. 15. 2. & 20. 4 v. Ut ergo cap. 17. mulier agens Bestiam diversâ ratione notabit unum cum Bestia Antichristum; ita hic Bestia terrestris faciens adorari imaginem Bestiæ marinæ, unum cum eadem Bestia marina Antichristum aptè repræsentat *. Obj. Hæc Bestia alia dicitur y, Resp. Diversa hæc est non substantiâ, sed specie & ortu z. Alia dicitur, quia est alius typus eandem potestatem describens, ut Græcia describitur specie & pardi & hirci, Dan. 7. 8 & 8 a. Idem Antichristus est sed aliter personatus b, sive diversimodè consideratus c. Prius in scenam venit ut tyrannus, Rex, vel Imperator Romanus d, in serie capitum, &c. & civili potestate pugnans *: hic ut hierarcha seductor & Pseudo-propheta f, pugnans armis spiritualibus, miraculis, excommunicationibus, pretextibus speciosis, &c g. Antea Papam descripsit ut membrum, ipsumque os, Imperii Romani, nunc particulariter & seorsim eum describit ut qui particulare Regnum sibi acquisivit t. ¶ Habentem cornua duo similia agni, Agni, &c. Pro τὸ ἀγνὸν, ut jam illud ἀπὸ τῶν, pro δὲ ἀπὸ τῶν. Frequens talis articulorum ommissio apud omnes auctores b. Cornua potentiam notant i. Cornua duo notant, vel, 1. Bestiæ fraudem & vim k; vel, affectatam vitæ sanctimoniam, & fictam patratorum miraculorum potestatem l. Vel, 2. duo virtutum simulacra virtutibus Christianis similia, per quæ Magi reddebant se venerabiles, Temperantiam in Victu & Castitatem, quas in Magis notant Clem. Alex. & Theod. [vide in G.] Speciatim de Apollonio id refert Philost. 1. 10 m. Sed cornua in stylo Prophetico non virtutes denotant, sed potestates Politicas n. Vel, 3. potestatem illam duplicem, operandi signa, v. 14. & animandi imaginem Bestiæ o.

† Marc.

† Me. La.
ex Ri. T.
ex Tertul.
& c.
v Dur. Par.
* Par.

† Med.
628.
† Med.
629. sim.
Clu. Par.
Dur. Bri.

† Med.
b Par. sim.
Clu. Dur.
c Pi.
† Med.
* Par. ex
Rib.
† Rib. Par.
Dur.
† Dur.
† Rib.
† Clu. Dur.

† Dur.

† Clu.

† Dur.

† Clu.

† Par.

† Clu. ex
Par.

† Par.

† Par. sim.

† Clu.

† Par.

† Par. Clu.

† Clu.

† Par.

† Q.

† Par.

† Dur.

† Par.

† Dur.

† Par. sim.

† Dur.

† Dur.

† Par.

† Dur.

† Nap.

† G.

† Par. fic

Clu. Ham.

† La.

† T. sim.

Me.

† G.

† Mor.

690.

† Ham.

Vel,

cere, quàm ignem cœlo devocare? præsertim cum illa impiorum pœna *lacu ignis & sulphuris*, sive Asphaltite, ubi Sodoma & Gomorrha igne cœlitus depluto conflagrarent, semel iterumque in hoc Libro figuretur. In hoc conflagrationem istam constituit Deus *κατακαύσει μελλόντων* (id est, per Ellipsin, καλῶς μελλόντων) ἀσεβῶν, exemplar pœnæ eorum qui impiè viduri sunt. Et Judas hic Petri mentem clariùs efferens v. 7. habet *πυρὸς αἰώνιος ὁ καὶ οὐ σβέσκει*, i. e. ignis æterni similitudinem, sive typum, *sustinere*, seu, ignis æterni pœnam exhibere c. Huc refer, quod in excommunicatione Pontifex faces ardentes è sublimi ejaculatur d. Al. Ignis è cœlo demissus notare possit, ut c. 8. 5. dictum, vim & potentiam Spiritus Sancti*, quem Romanenses jactant se largiri posse, &c. f. Sed non opus est mystico sensu g, cum ad literam hoc impletum constat h. De Gregorio 7. scribit Bemo, *Hic, cum vellet, manicas suas discutiebat, atque in modum scintillarum ignis dissiliebat: atque his miraculis simplicium oculos, velut sanctitatis signo, ludificabat i.* Et Zacharias Pontifex noctu Ravennam proficiscens, igneas acies in nubibus se præcedere fecit, inquit Ranulphus in Polychronico, l. 5. c. 25 k. [Plura videbis in Bri. & Dur.] Notanter hic addit, *coram hominibus*, id est, ut hominibus placeat atque imponat: cum sancti viri passim in Scriptura dicantur & locuti & miracula operati, officioque suo functi, coram Deo l.

14. Et seducit, &c.] Vel, *seduxit*, G. Docet, signa illa ad deceptionem comparata fuisse m. ¶ Propter (vel, Per, Pi.) signa, &c.] [De quibus vide ad v. præced.] ¶ In conspectu Bestiæ] Expone ut suprà v. 12. *is honorem*. Eo illa signa tendebant ut Idololatriæ labascendi vires restituerentur. Exemplo ipse [Apollonius] suo prævit ad sacrificandum Soli, Jovi Dodonæo, Apollini Pythio, Amphiarao, Trophonio, Musis, Esculapio n. ¶ Dicens, &c. λέγων — πῶς αὐτὸν εἰκόνα, &c.] Dicens (i. e. Signis & miraculis persuadens o:) incolis terræ (Hoc toties ingerit, nè multitudine & promptitudine sectantium belliam offendamur p:) ut faciant, vel facerent, imaginem bestię, Be. Pi. Par. &c. λέγων πῶς αὐτὸν interpreteris, vel, i. e. prædicans, se fecisse. Jactavit excitatum a se simulacrum, ut eo argumento crederent homines diis habendum honorem, contra quàm Christiani docebant. Ea εἰκών, imago, fuit ipsius Achillis umbra, sive εἰδωλόν, ut loquitur Philostratus; vide 4. 1. 5. additque post id factum monitos ab Apollonio Thessalos ut intermissa sacra Achilli instaurarent. Sciendum autem multis in locis Romani Imperii cultum fuisse Achillis, testibus Strab. l. 11. Plin. 5. 3. & 10. 29. [Vide G.] Historiam autem hanc de Umbra Achillis per Apollonium locuta veram agnoscit Eusebius contra Hieroclem scribens. Sed & alia hujusmodi facta ab Apollonio memorat Vopiscus his verbis, *Ille mortuis reddidit vitam*. Vel, 2. *jubens fieri*; ut interpreteris de Magis Apollonii discipulis, qui Apollonio simulacrum fieri jussere, per quod Dæmon oracula edidit. Apertè enim id testatur scriptor Respons. ad Orthod. Et pro Deo habitum Apollonium disertè ait Vopiscus. Lactantius verò 5. 3. *simulacrum ejus sub Herculis Alexicaci nomine constitutum ab Ephesis mansisse ad sua tempora*. Tam autem umbræ excitatio quàm simulacra ista vocem edentia rectè dicuntur facta τῷ Διῷ, id est, in usus honoris quæ Romanæ religionis q. Sed his commentis multa obstant: 1. Illud λέγων πῶς αὐτὸν omnes Imperativè accipiunt de eo quod præcipit fieri, & quidem ab incolis terræ r. 2. Quis unquam aut εἰκόνα, umbram, aut πῶς αὐτὸν excitare, exposuit? Nec enim evocationes Magicæ umbras faciunt, sed apparere faciunt t. 3. Ea prædicat Johannes quæ fierent palàm & coram hominibus, non quæ clàm; quale hoc factum Apollonii, qui, cum Achillis manes evocavit, aut se finxit evocasse, solus fuit, ut disertè dicit Philostratus t. 4. Plutarchus, qui statim post Apollonii obitum florebat, jamdiu conticuisset oracula monet, id minime tam generaliter asseveraturus, si suo adhuc tempore statua Apollonii oracula fudisset. 5. Εἰκὼν τῷ Διῷ, illius bestię, de qua scilicet ab initio (ut apparet tum ex articulo, tum ex re ipsa:) absurdissimè dicitur spectrum Achillis; cum nec de Achillis cultu hic agatur, nec Achillis cultus unquam Romæ viguisse legatur, nec de eo adorando quicquam ab Ethnicis statu-

tum sit, aut mandatum sub pœna capitis, ut de hac imagine factum v. 6. Sic Apollonius erit septiceps illa Bestia, quia imago illi erigitur x. Al. Illud, *facere imaginem Bestię*, designare possit novos cultus Ethnicos, sed similes illis in Capitolio, quos incolæ & γῆς, i. e. ditionis Romanæ, horum Magorum fraudibus seducti & ab iis persuasi, admiserunt, novæque Tempia quæ Jovi extruxerunt y. Al. Dicens, &c. i. e. signis & miraculis iisdem persuadens, ut secum in Imaginem Bestię sexto capite maculatæ fabricandam consentirent. Quæ demum ad nutum ejus efformatâ, Plaga illa statu Draconis accepta, novâ idololatriâ & tyrannide ad priorum similitudinem introductis curari, Bestięque Draconicola renovari visa est: nam Bestia Romana capitis novissimi est Imago Bestię sexto capite maculatæ z. Hæc imago non est aliquod simulacrum corporis a, sive mortua imago b, sed viva & expressa effigies honoris & potestatis, quam secunda Bestia prioris gereret c; vel, Imperium quod loqui, & cultum sibi denegantes occidere, possit. Nec diversa est hæc potestas à duabus Bestiis antè descriptis, sed eadem sub distincta consideratione ortus, vel patefactionis ejus, quia communem cum iis cultum totius mundi obtinet, c. 15. 2. & 16. 2. Bestię & Imaginis ejus unus est idemque character, una de utraque obtinetur victoria, idemque judicium utriusque cultoribus infligitur. Hæc itaque imago est Antichristus, sive Papa respectu temporalis potestatis suæ, quæ veteris Imperii imaginem gerit, quoad amplitudinem domini, modum cultus idololatricum, crudelitatem in Sanctos, &c. Hunc autem imaginem vocat potius quàm rem ipsam, quod talia invexerit sub aliis pretextibus, v. g. honoris Christi, Petri, Sanctorum, &c. quibus inescavit homines, ut ipsi operam suam commodarent. Illud autem dicens accipiendum, non quod ipse sic loqueretur; sed quod hic ipsius molitionis sermo esset, ut sæpe fit in Scriptura S d. Al. Enallage hic est numeri imaginis unius pro pluribus, quæ & Alcasar & Ribera, licet non uno uterque sensu, agnoscunt. Imaginem ergò Bestię hic vocat totum apparatus cultumque imaginum Antichristianarum, quæ Papâ dicente, i. e. docente, suadente, jubente, à populis certatim factæ sunt & cultæ*; ut alius hic notetur seductionis modus, nempe, per cultum imaginum, quem præcipit, eumque recusantes occidit f. Idololatriam porro persuasit & confirmavit Bestia, tum Signis plurimis, sive Miraculis, quæ Bestia fecisse dicitur, quia ipsa vel confinxit, vel autoritate suâ approbavit; tum, fulminibus suis, quorum multa sunt exempla. Unum commemorabo admodum insigne, & quod Imaginem, de qua fabricanda agitur, tam propè attingit, ut vel solum ad Prophetiæ hujus veritatem astruendam possit sufficere. Nempe, in controversia illa Iconomachica apud Græcos anno circiter 720. exorta, atque per annos 120 ingenti fervore & idololatrarum persecutione agitata, dici vix potest in quantum discrimen Imago illa Draconis cæsi, tunc adhuc rudis & imperfecta, adducta fuerit. Hic igitur succurrit Papa Imagini Bestię; & cum literis & minis nihil proficeret, Leonem Isaurum Iconomachorum antesignanum fulmine sive Anathemate percutit, subditos in Italia ab obedientiæ juramento absolvit, &c. g. Notandum insuper, Ubiunque occurrit Bestia cum Pseudo-propheta, (quod ter fit) ibi Bestia intelligitur Decem-cornupeta, cum per Pseudo-prophetam, Bicornem designari satis liqueat. Contra, ubi Bestiam & Imaginem Bestię copulari videas, ut cap. 14. 9, 11. & 15. 2. & 16. 2. & 19. 20. & 20. 4. illic Pseudo-propheta per Bestiam intelligendus est; Bestia verò Decem-cornupeta, seu Septiceps restituta, per Imaginem ejus h; & Genitivus αὐτῆς, ejus, Activè, non Passivè, sumitur i, & Agentem ac Possessorem denotat k; quomodo Michæ Idolum dicitur εἰκὼν αὐτῆς, Jud. 18. 31. & צלמים, τὰς εἰκόνας, seu τὰς τύπας, ὑμῶν, Spiritus Sanctus exponit (Amos 5. 26. Act. 7. 43.) τὸν τύπον & εἰκόναν τῆς ὑμῶν. ut sit sensus l, Imago quam fieri, sive instaurari, curavit Bestia, sive Pseudo-propheta, quæque in dominio ejus sit, seque totam arbitrio ejus tanquam supremi Domini regendam permittat, non autem quæ representat Bestiam m; quomodo character Bestię non est qui Bestię ipsi imprimitur, sed quo Bestia cultores suos inurit. Rem ità se habere ut dixi, argumento est,

v. Maref. 381...

x. Mor.

y. Ham.

z. Med.

630.

a. Bri.

b. Dur.

c. Bri.

d. Dur.

* Par.

f. Par. sim.

Clu.

g. Med.

632.

h. Med.

524.

i. Med.

708.

k. Med.

524.

l. Med.

708.

m. Med.

524. &

708.

est, 1. quod Imago Bestiæ v. seq. facere dicitur, ut qui non adorant Imaginem Bestiæ (id est, seipsam) occidantur. Cum igitur duas tantum Bestias delineet Apocalypsis, hæc tam improba, cum non dispari sive iubendi sive cogendi potestate, Majestas non potest non earum alterutri convenire. 2. Ubi Bestia simul adest cum Pseudo-propheta, Imago Bestiæ in eadem verborum constructione non comparet, quasi nimirum tunc vicem ejus suppleret Appellatio Bestiæ. 3. Ejusdem esse dicitur & Imago Bestiæ, & Nomen numerusque, c. 15. 2. At verò Nomen & Numerus non alterius Bestiæ dici videntur, cap. 13. quàm Bicornis. 4. Alioqui extra caput 13. ubi primò in scenam prodit, nunquam iterum Pseudo-propheta in tota Apocalypsi Bestia vocabitur: quod mihi non verisimile est, Spiritum Sanctum nomen quo primò cum produceret atque describeret nunquam postea adhibiturum. Attamen alibi, ubi Bestia & Imago Bestiæ non copulantur, ut [hoc] cap. 13. eadem Imago Bestiæ Bestiæ quoque primæ seu Decem-cornupetæ Imago dicitur; atque hic quidem sensu Passivo, & similitudinis intuitu, id est, Imago quæ Bestia representatur, imò quæ ipsa seipsam, sed alio atque alio statu, representat. Quod ut rectè intelligatur, duplex Bestiæ Decem-cornupetæ status discernendus est; unus in quo plagam accepit, qui Imperii Romani Ethnici, seu à Dracone Septicipite infessi, status fuit, juxta cujus ideam scilicet de integro Deum blasphemant, bellumque gerit adversus Sanctos; alter post plagæ curationem, quo Pseudo-propheta imperio, religioso nomine subdita est. Posterior hic status est qui prioris Imago audit; cujus nempe effigiem adèd ad vivum exprimat, ut in eo prior iste status, vel Bestia priore illo statu, omnimodò revixisse videatur. Atque hinc statim colligere licet, Imaginem istam non Decem-cornupetæ restitutam Imaginem dicendam esse, sed Decem-cornupetæ cæsa; restituta verò formam quatenus restituta est. Quod verò opponis de Bestiæ curatione ab initio capitis memorata, antequam ulla Imaginis mentio facta sit, sententiæ meæ non obstat, cum illud non in eadem ejusdem Bestiæ historia fiat, sed in diversis visionibus Bestiarum diversarum: quarum quidem una, 7 capitibus & 10 cornibus insignis, plagæ quam acceperat curationem adeptæ est; altera verò emplastrum edocuit quo curatio illa facta est. Quæ duo, utut simul eodémque tempore gesta sunt, simul tamen narrari non potuerint, eò quod diversarum Bestiarum essent, quarum suum cuique seorsim attribui oportebat. Quare & illud hic notandum venit, cum in secundæ Bestiæ descriptione mentionem inferat Bestiæ primæ, cujus curata fuerat plaga lethalis, [suprà v. 12.] non ad tempus rei gestæ, sed ad narrationis ordinem, respexisse. Quod, &c. *ὅτι ἐχεν ἡ ἐκείνη* Et vulnerata fuerat gladio, id est, prædicatione Evangelii, (quod machæra est, Heb. 4. 12.) per totum Orbem sub Nerva: sed per Magicas artes vires recuperavit, quod hic est ἡ ἐκείνη pro ἀνέκνη, Simplex pro Composito, more Hebræo. Et est elegans comparatio Signi & Rei Signatæ. Homo mortuus aut exanimis imago visa vivere. Sic & Idololatrica Statua placebat Nabuchodonosoro: At Daniel vidit eam nihil esse aliud quàm ferarum agmen. Quæ habet (vel, habebat, Med.) plagam gladii, (id est, gladio effectam) sed revixerat, id est, sanitatem recuperaverat. Hoc dicit quia plaga lethalis erat, ex qua cum illa convalesceret, consequi videbatur, illam penes se habere vitam, & proinde tanquam Deum adorandam. Sunt hæc verba, vel, 1. Pseudo-propheta, pertinentque ad descriptionem Bestiæ prius factam, q. d. Ut facerent Imaginem Bestiæ, Bestiæ nimirum illi quam ego sauciatam denuòque sanata me vidisse dixi. Vel, 2. Angeli, eventum consilii istius referentis, ac si plenè diceretur, Ut faciant imaginem Bestiæ quæ habebat plagam gladii, illi verò fecerunt ita, & revixit, id est, atque ita demum Bestia redintegrata fuit. Ut 2 Reg. 20. 7. Posuerunt super ulcus: Et convalescit, scilicet Ezechias, vel ulcus v. De Bestia hic loquitur, vel, 1. prout vixit ante plagam acceptam, quæ tunc vixit; vel, 2. post curationem adhibitam, post quam, inquit, vixit; id quod fusiùs describitur v. seq. ut hic sit anticipatio. 15. Et datum est (à Diabolo, Deo sinente) illi

(Bestiæ scilicet Pseudo-prophetæ) ut daret (vel, Med. inderet, D.) spiritum (i. e. spiritum vitæ, sive quo vivimus, nempe animam, seu vitam, q. d. ut vitam inderet: vel, vocem, quæ spiritus dicitur, quia solet indicium esse vitæ, quæ dicitur *רוח*). Etque hæc locutio *καὶ δόσιν*, secundum id quod videbatur, ut 1 Sam. 28. 14. istud enim simulacrum videbatur vivere. *Πνεῦμα* non vitam sign. sed halitum, & proinde halitum dare est, facultatem dare loquendi; & hanc dare imagini Bestiæ est arte efficere ut Oracula quæ ad adventum Christi contingerent restituerentur, & excitarentur Diaboli qui in aliis locis responsa darent, ut factum Ponto per Æsculapium, &c. id quod Augures & sacerdotes Ethnici curabant, &c. *ἡ ἐκείνη* Imagini Bestiæ, (Genitivus, ἡ ἐκείνη, Dominium significat, quia res istæ serviebant Idololatriæ commendandæ. Ni vitali facultate prædita fuisset Imago, non ejus effigione Bestia cæsa revixisset. Neque enim Bestia draconicola, quam referre debuit, Bestia iners fuit, &c. Jamdudum in Ecclesia Romana fuit materia quæ sanaretur vulnus capitis præcedentis, deerat tantum forma, quam Papa tandem ei dedit, potestatem sibi assumendo in rebus & politicis & Ecclesiasticis, & Ethnicas superstitiones in cultu quæ mortuæ videbantur resuscitando atque imitando. *ἡ ἐκείνη*, &c. *ἡ ἐκείνη* *καὶ δόσιν*, &c. *ἡ ἐκείνη* pro *ἡ ἐκείνη* nam effectum significatur præced. animationis. Illud *ἡ ἐκείνη* regitur ab *ἡ ἐκείνη* quod præcessit. Adèd ut etiam loqueretur, &c. *ἡ ἐκείνη* *Be.* Per edicta seu mandata, minas & maledicta, &c. q. d. Dat illi prætextus quibus hanc potestatem tueatur. Al. Hoc verum, sive de Umbra accipias, sive de Statua. Et hæc ipsa verba sunt apud Philostratum. Imagines loqui res mira, non tamen incredibilis. Habes id in Historiis Romanis & Valerio Maximo, de simulacris Junonis Monetæ, Fortunæ Muliebris, Silvani. Et Maimon. Duct. dub. 3. 24. duos sibi libros lectos ait de Imaginibus locutis. Et ipse Apollonius ob hæc facta pro Deo cultus, ut Vopiscus Aureliano nos docet & Lactantius, & ejus quoque imago vi Dæmonis locuta, teste Scriptore Resp. ad Orthod. [vide G.] Verum nec statua Apollonii nec Achilles spectrum unquam præcepit ut ii qui non adorarent Imagines eorum, sive Imagines in genere, occidantur: quod tamen hæc imago loquens præcepisse dicitur. Al. Quomodo animaverit Draco & loqui, imò flere, ridere, & alia viventium gesta edere, fecerit Imagines Monachorum fraude & Diabolicis artibus, notum est in Papatu & in historiis. Indè sequuntur ingens ad Mariam, Petrum, &c. hominum concursus, & peregrinationes, & prodigia facta, & nundinæ, votiva sacra, &c. Et faciat (vel, faceret, Pi. scilicet ipsa Imago Bestiæ) ut quicumque non adoraverit imaginem bestie (i. e. seipsam). Al. *ἡ ἐκείνη* sing. pro plur. imaginem pro quovis simulacro, vel, pro genere ipso imaginum, quomodo articulus sæpe sumitur, ut docet Proclus; & ita dicitur *ἡ ἐκείνη* pro humano genere. Exempla ejus locutionis sunt Gen. 3. 8. Exod. 8. 6. & 10. 12. Marc. 2. 27. & 3. 26. & 7. 23, &c. *occidatur*] Intellige de Episcopis & Presbyteris: nam plebeiis commercia adimebantur, ut jam dicemus. Apollonius Nervæ amicus cum fuerit, & ad Trajani tempora provixerit, quin etiam Trajani usus sit amicitia dubitari non debet. Et ejus auctoritate confirmatus in idolorum cultu Trajanus Christianos ad eundem cultum gravissimarum poenarum metu cogere voluit, planè ut Julianus Jamblicum Apollonio non disparem habuit ad prava suasorem, quem multa per Magos effecisse notat & Spartianus. Ex Trajani edicto supplicio mortis affecti Episcopi, Romanæ Ecclesiæ Anacletus, Hierosolymitanæ Simon Cleopæ filius, Antiochenæ Ignatius, Ephesinæ Onesimus. Sed inanes sunt hæc conjecturæ: 1. Non sequitur, fuit amicus Nervæ, ergò & Trajani quem Nerva adoptavit, qui erat homo Hispanus & militaris, nec à Nerva adoptatus, nisi postquam hic Domitiano successisset. 2. Cur Trajano potius author esset persecutionis excitandæ, quàm Nervæ aut Vespasiano, in quos plurimum valuisset, & sub quibus Christiani libere convenerunt? 3. Trajani persecutio mitior erat reliquis, ut antè dictum. Al. Impletum hoc in Papatu, tum, quoad primatum Papæ, quem

^a Dur. quem negare hæreticum est & capitale ², tum, quoad
^a Clu. cultum imaginum ². Hæc *ἐκνομιαν* Orientem ab Oc-
^b Clu. ex cidente tragicis tumultibus avulsit, ac denique Turcis
^{Par.} in prædam exposuit; in Occidente autem Sanctos innu-
 meros neci dedit ^b. Hanc autem potestatem quam ha-
 bet *Imago*, seu *Bestia secularis idololatriæ*, in Sanctos
 ipsi inobsequentes, eam totam sibi traditam habet à
Bestia Pseudoprophetica; quæ quos hæreseos sive Imagi-
 nis violatæ condemnaverit, non quidem occidit ipsa,
 sed *Bestia*, sive *Potestati seculari*, tanquam Carnifici, tra-
 ditæ (ut in Historiis Carnificinæ Bestianæ loquuntur)
 occidendos, potestatemque ipsi facit occidendi; cujus-
 modi scilicet à sese nullam habet, nisi ab Ecclesiastico
^c Med. 633. iudicio pendentem ^c. Hæc ergo Imago non occidere
 dicitur, sed *facere ut occidantur*, Potestates nempe
 mundi sibi morigeras incitando ut eos occidant. Et
 potentiam hanc *Bicornis Bestia Imagini* dare dicitur,
 quia hæc potentia nititur prætextu de Vicariatu Chri-
 sti, &c. ^d.

^a Dur. 16. Et faciet (vel, Sed & facit, sive faciebat, Bè. Pi.)
 omnes pusillos, &c.] i. e. Omnes nullo discrimine, vel
^a Par. ætatis aut staturæ, vel fortunæ, vel statûs sive condi-
 tionis ². Al. Bene distribuit eos qui in Imperio Roma-
^b G. no erant in *liberos ac servos*, *liberos in divites & pau-*
^c Per. *peres*, *divites in honoratos & honore carentes* ^f. ¶ Ha-
 bere, &c. ² *ἵνα δὴν αὐτοῖς χάραγμα, &c.* Non est hic
 [nequē v. seq.] *χάραγμα*, qui est imago expressa ar-
^d Par. chetypum referens, sed *χάραγμα*, quod latius est; notat-
 que quodvis signum quo res à dominis suis distinguun-
 tur, ut stigmata ovibus impressa, &c. ^e. [Sic vertunt:]
^a G. *Ut der, si e daret, illis* (Legendum hic *αὐτοῖς*, i. e. sibi-
^{Cam.} metipsis, aut *αὐτοῖς* eo sensu sumendum. Veteres libri
 aspirationes adscriptas non habebant. Et sic hunc locum
 explicat Aretas ^h. Al. *Ut acciperent*, Bè. Pi. Ut illi ad-
 mittant ⁱ.) *characterem*, &c. Mo. vel, *notam insculptam*,
 sive *impressam*, Er. V. Hoc quoque Magia exemplo
 suo obtinuit, ut essent *beteriæ*, i. e. sodalitates sive
 collegia, Nobilium, Equitum, Plebeiorum, Libertino-
 rum, Servorum, Romæ, in provinciis, in coloniis &
 municipiis; quæ sodalitates suam quandam habebant
 peculiarem notam, ut Dendrophori Carthagine, & alii
 Romæ, Comi & Veronæ, ut ostendunt inscriptiones
 Gruteri p. 14, 175, 261, &c. Magi auctores fuere Tra-
 jano ut *beteriæ* omnes edicto vetaret, teste Plin. 10. 97.
 sed excipiebantur ab eodem edicto collegia *quæ religi-*
onis, paganicæ scilicet, *causâ coibant*, L. 1. *sed religio-*
nis. Cum verò homines naturâ ament sodalitates, factum
 indè ut nemo esset in Imperio Romano qui non in so-
 dalitatem deorum alicui dicatam nomen daret: unde
 circa hoc tempus tot Collegiorum vocabula apud Gru-
 terum. Qui in ista collegia ascribebantur, simul acci-
 piebant in corpore suo *χάραγμα* aliquod, i. e. *Dei sig-*
num, aut exsertum Dei nomen, aut per numeros dissi-
 mulatum; quæ duo hic ex sequentibus subaudienda
 sunt. Prudentius, *Quod cum sacrandus accipit spbragi-*
tida, Acus minutus ingerunt fornacibus: His membra
pergunt urere: itque igniverint. Quamcunque partem
corporis fervens nota signarit, hunc sic consecratum præ-
dicant. Partes maximè frequentes corporis quibus aut
 literæ aut signa aut numeri imprimebantur, erant Frons
 & illa junctura inter Manum & Brachium. Frontis
 notandæ mos ex Oriente, ubi mos servos in fronte sig-
 nari, non poenæ causâ, ut apud Romanos, sed ut do-
 mini eorum noscerentur. Ostendimus id supra 7. 3.
 Vide & 9. 4. & Plut. Niciâ in fine, & Hesych. voce
Ἰσίδωρα, & *Ζαφύων θυμὸς*. Ad eum morem alludit Ezec.
 9. 4. In eum modum corporati isti aliquem deorum si-
 bi, tanquam dominum mancipia, inscribebant. Me-
 minit Philo De Monarc. 1. *τὸν εἰς δαλείαν, &c. eorum*
qui ferro ignito semet notabant, ἀντίοράβαντες operibus
humanarum manuum. De parte altera testatur Lucia-
 nus. De Dea Syria, ubi Assyrios dicit *ἐκείνου εἰς χάρ-*
ματος. Is mos ductus à militibus, quibus *punctura sunt*
in manibus, ait Ælianus, *punctis signorum scriptos mili-*
tes, Vegetius, 1. 8. Hoc ipsum *σφραγίδα*, signum mili-
 tis, vocat Chrysost. Ad imitationem militum *notæ Fa-*
bricenses brachiis inscribitur, L. *Stigmata*, C. De Fabri-
 centibus. Sic & Zeno Imperator universos aquarios,
 aut aquarum sive aquæductuum urbis custodes, nomine

suo manibus eorum impresso signari voluit, ut eo sig-
 no militiæ quodammodo sociarentur. Idem autem est
brachia signari aut *manus*, quia signum imprimebatur
 parti ei quæ est inter manum & brachium, *τὸ ἄρσεν*, ut
 jam diximus. Uterque modus signandi mansit in Ori-
 ente & Africa ². [Hæc Grotii sententia; quam alii ^a G.
 sic impugnant:] 1. Non est verisimile, in Libro hoc
 symbolico Characterem Bestiæ crasse & literaliter in-
 telligi ¹. 2. Hoc non potest trahi ad sodalitates reli-
 giosas, 1. Quia sodalitates illæ diu extiterant Romæ an-
 te Trajanum & Apollonium, nec sub Trajano auctæ
 erant, sed imminutæ; utpote à Trajano (sicut antè ab Au-
 gusto) prohibitæ. Hunc autem exceperunt sodalitates
 religiosas gratis dicitur; nam & illæ in luxum, com-
 potationem, morumque corruptelas, abierant. Illud
 autem, *Religionis causâ coire non prohibentur*, hanc ha-
 bet annexam limitationem, *dum tamen per hoc non fiat*
contra senatusconsultum, quo illicita collegia arcentur.
 2. Quia nulla illarum per stigmata quædam in brachio
 aut manu aut fronte inusta distinctæ erant: 3. Quia
 nemo illis nomen suum dare coactus fuit, aut Christi-
 anismi suspectus, vel in capitis discrimen adductus, quod
 non dedisset ^m. Al. *χάραγμα* hæc erant notæ quibus ^m Maref.
 servi distinguebantur, & *facere ut omnes hunc caracte-* 393. &
rem acciperent, est cogere ad Idololatriam: quomodo 397.
 autem cogebant, ostendit versus sequens ⁿ. *Character* ⁿ Ham.
Bestiæ non est propriè nisi *Nominis*; ideo dicitur *Cha-*
racter seu *Nomen Bestiæ*, & cap. seq. *Character Nominis*
ejus. Nempe allusum est ad morem veterem, quo ser-
 vi & Milites inscribi solebant. Ut hic Bestiæ, ita cap.
 seq. Agni, Satellitium, in fronte scribuntur, ad indi-
 candum cujus Domini sit, cuique militer, uterque Cœ-
 tus ^o. Sed Character hic non erat vilibilis ^p, qui sty-
 lo ænigmatico non convenit ²; sed talis qualis ille cap. 7.
 quo Dominus suos signat ^r. *Character Bestiæ* est profes-
 sio cultûs Antichristiani, quomodo character Christi
 est professio cultûs Christiani ^t. *Character* hic est pub-
 lica Professio Universalis Dominatûs Episcopi Roma-
 ni: hæc enim nota subditis Bestiæ & omnibus & solis
 convenit, & semper ^{||}. Nota in fronte designat pro-
 fessionem apertam, in dextra, [vel,] propugnationem
 Bestiæ ², ad quam votis aut juramentis peculiariter ob-
 ligantur omnes clerici, &c. qui palam docent, in or-
 dinatione suâ sibi *indelebilem characterem* imprimi, &c.
 Est ergo geminus hic character Bestiæ, communis om-
 nium Christianorum, & proprius ac peculiaris spiritu-
 alium nundinatorum ementium & vendentium, qui est
 iuramentum quo se Rom. Pontifici speciali vinculo
 ligatos & obsequentes fore promittunt ^v, in verba ejus
 jurantes. Hæc ergo nota in dextra clerum, in fronte
 verò vulgus, denotat ^x. Signatura hæc est lex diver-
 sa à lege Dei. Alluditur hic ad Exod. 13. 9. Deut.
 6. 8. & similes locos, in quibus lex Dei iubetur haberi
 pro signo in manu & in fronte; in fronte per confessio-
 nem, in manu per obedientiam. Hic dicitur, *aut in*
fronte, quia Bestia est contenta professione ^y. Al. Cha-
 raacter hic est inusta aliqua nota, quâ se milites, aut ser-
 vos, Antichristi profitentur ²; vel, nomen aut imago
 Antichristi ²; vel, forma draconis ^b; vel potius, lite-
 ræ initiales nominis Christi ^c, quem se esse profitebitur
 Antichristus ^d. Sed Bellarminus, quem ejusmodi fa-
 bularum pudet, dicit ignorari, qualis sit iste cha-
 raacter ².

17. Et nè quis possit emere aut vendere nisi qui, &c.]
 Id est, effectum ut aquâ & igni interdiceretur iis qui
 non profiterentur se Idolorum esse cultores. Tale fuit
 & posteris temporibus Diocletiani edictum, quo Chri-
 stianos balneis & foro prohibitos, & alibi libertate spo-
 liatos, dicit Eusebius, *proscriptos*, Orosius. Ea autem
 pars Edicti Diocletiani erat *tralatitia*, i. e. transcripta,
 ex Edicto Trajani. Meminit talis poenæ & Thucy-
 dides 1. 5. Addit hic, *nisi qui habet characterem, aut*
nomen, &c. ἀνενδοχίκως per complexionem, i. e. qui non
 aliquo modo ostenderet se ad deorum aliquem perti-
 nere. Et Bestiam hic primam intellige, i. e. Idololatri-
 am Romanam. Erant autem tres modi notandi, vel
 signandi, adscriptos deorum collegiis: 1. Erat nota quæ-
 dam Hieroglyphica, ut Fulmen, Tridens, Galea, Ca-
 duceus, eis imprimebatur, significans Jovem, Neptu-
 num,

num, Martem, Mercurium. *Χαραγμᾶ* est insigne Dei alicujus. Sic Hederæ Folium imprimebatur sodalibus Liberi Patris. Tales & *Dendrophori*, professio Gentilitia. 2. Inscribebant ipsa deorum nomina, ut *Ζεύς*, *Ἄρης*, *Διὸς*. 3. Pro nominibus imprimebatur is numerus quem nominis literæ Græcæ in summam collectæ conficiebant, & quo nomen Dei mysticum obtegebatur: quod secuti Christiani in Formatis. Nominum tallium *mysticorum*, i. e. non nisi mystis cognitorum, mentio multis locis apud Servium. Nomen solis mysticum ad numerum perveniebat 608. ut nōs docet Martianus Capella. Id sic notabatur X H. *Ὁνομα* *ἑνός* est nomen Dei alicujus cui idololatria serviebat. Sed duo hic sunt Grotii postulata, non probata; 1. illud, *ἀγορᾶς ἐκκλησίας*, id esse quod non posse emere vel vendere. Cū enim *ἀγορᾶ* sit forum, vel judiciale, vel rerum venalium, non hoc, sed illud, intelligendum est; quodd scilicet à foro, forensibus officiis, & muneribus publicis, arcerentur, quod genus poenæ Romanis notum erat; non item illud quo quis arcebat à foro rerum venalium, quo emeret vel venderet, quod ipsis quoque mancipiis competeat. 2. Edictum aliquod Diocletiano simile à Trajanō fuisse promulgatum: quum nullum Edictum fuisse à Trajanō expressè emissum testentur Nicephorus, Baronius, &c. *Emendi & vivendi* interdictum arcet eos reliquorum civium consuetudine & commercio; tum, 1. Spirituali sive Ecclesiastico, nè negotiationem exerceant missarum, indulgentiarum, absolutionum, &c. tum, 2. civili. Papalem excommunicationem hic notat, quā sic mulcantur hæretici, ut vocant. Canon erat Concilii Lateran. sub Alexandro, contra Wald. & Albigen. *Nē quis eos in domo, vel in terra sua, tenere vel fovere, vel Negotiationem cum iis exercere, præsumat.* Et Synodus Turonensis in Gallia sub eodem Alexandro sub anathemate prohibet, *Nē in venditione & emptione aliqua cum iis communio habeatur.* Simile erat Edictum Diocletiani, Nē quis quidquam Christianis venderet aut subministraret, nisi prius thura Diis adolevisset. Nonne hic quoque loquitur *Pseudopropheta ut Draco*? Optimum hujus Prophetiæ interpretem & *ἀντιτύπον* habemus Papam Martinum 5. in Bulla subiecta Concilio Constantienſi; ubi subditis suis omnibus præcipit, *Nē hæreticos in suis districtibus domicilia tenere, contractus inire, negotiationes exercere, aut humanitatis solatia cum Christianis habere, permittant.* Hæc porro locutione forſan innuitur, anathemata Papalia non ab interna (ut jactant) Christi communione, sed ab externo tantum civium commercio, homines excludere. Hæc autem, *character*, & *nomen Bestiæ*, & *numerus nominis ejus*, aut exegeticè copulantur, ut tria nomina ejusdem rei; quia quod hic *character*, vocatur *character Bestiæ*, cap. 15. 2. & 16. 2. & 19. 20. & *character nominis Bestiæ*, cap. 14. 11. ut vult Alcaſar; ut his tribus una res significetur, nempe professio religionis Papisticæ: vel potius, distinguenda sunt. *Character Bestiæ* non est propriè nisi *Nominis*, ideo dicitur *Character* seu *Nomen Bestiæ*, & cap. seq. *Character Nominis ejus*; qui ostendit cui Domino sese addixerint, & hunc accipere est Bestiæ potestati se addicere, & Dominium confiteri. *Numerus* autem appendix potius censendus est *Nominis* seu *Characteris Bestiæ* quàm *Character*, nec tam *Nominis Bestiæ* quàm *Bestiæ* ipsius *Numerus* est, ut statim vocatur. *Numerus* autem *Nominis* ideo tantum dicitur, quod *Nominis Bestiæ* literis in numeros relatis, Deo ita disponente, contineatur. *Numerus* tamen *Bestiæ* cum *Nomine* confundendus non est, sed ab eo distinguendus, quomodo & in Agni cœtu *Character Nominis* à *Cœtus* numero distinguitur. Adde quod *Numerus* rem diversam significat, ostenditque quā profapia undèque genus suum deducunt qui eodem insigniuntur; & *Numerum* hunc accipere est impietatem *Bestiæ*, *Draconis* traducem, idololatriam nempe Latinam, amplecti. Et Græci quidem *Numerum*, sive impietatem, *Bestiæ* admittunt, dum idololatriam Latinam amplectuntur; *Characterem* verò seu *Nomen* ejus respuunt, dum Pontifici Latino subesse recusant. Distribuit hic *characterem* in tria genera, 1. *Characterem* nomine totius, ut in distributionibus sæpe fit, qui est prima præcipuèque nota, et propriæ eorum

qui vel ordinis sui caractere, vel juramento, propugnatores Pontificis Romani sunt; quales Clerici, Reges, & magistratus ei obsequentes. Al. *Χαραγμᾶ* est effigies sive imago nominis, vel compendium nominis, quo mercatores nomina sua constringere solent. 2. *Nomen Bestiæ*, quod est propria Bestiæ appellatio, quā Bestia ab aliis bestiis distinguitur; quæ vulgo facta tantum patronymica, unde à Principe suo dicuntur *Catholici, Pontificii, Papistæ*. 3. *Numerum nominis*, qui est potestas numerica nominis, idemque est quod nomen expressum numero, vel, ut ita dicam, *numerales nomen*, de quo v. seq. Hæc porro tria rem eandem significant, ut patet, tum, ex Scriptura, quæ suffecisse ait si quis aliquā notarum istarum signatus esset; tum, ex re ipsa: nam compendium nominis, & nomen, & numerica nominis potestas, re idem sunt, nec quicquam aliud sunt quàm characteres, de quibus v. 16. Singula hæresin Antichristianam denotant, *Χαραγμᾶ*, quatenus obscure latet in cultu ejus, *nomen*, quā expressior est & rem apertè distinguit, *numerus nominis*, quā explicatissima est.

18. Hic (i. e. in hac re, in hac parte Prophetiæ, in eo quod sequitur, de numero Bestiæ inveniendi, & in eo quod immediatè præcessit:) *sapientia est* i. e. Sapientiæ opus est, & quidem singulari & cœlesti. Sapientia hic est, vel, 1. Dei, q. d. Hic sapientia ostenditur, quod sicut Sacerdotes Ethnici deorum suorum nomina arcanis numeris obvelabant; ita Deus hic designat nomen Dei illius Ethnici, cujus cultus his Edictis præscribitur. In hoc videbis Dei sapientiam, quod sicut is Princeps qui hæc imperaturus est deorum nomina numeris occultavit, ita Christus jam nunc per numeros nomen ejus designavit. Nō sume ut supra v. 10. Hic est sensus qui habet sapientiam. Id dicitur ubi res, persona, aut tempus aliquod, in notis circumſcribitur quæ non vagæ sint, sed certæ definitæque in testimonium Divinæ providentiæ. Vel, 2. hominis, q. d. Actus est singularis sapientiæ vel invenire hoc mysterium, vel illud prudenter tractare, & sibi reservare, nè periculum ipsi creet. Qui habet intellectum (à Deo donatum, Jac. 1. 5. 9.) computet (More Græco, quo sermone scriptus hic liber:) numerum (i. e. numerum nominis, ut est v. præced. Qu. Cūr numerum hic computari vult, non item characterem, nec nomen? Resp. 1. Quia in numero latent, & per numerum produntur, & nomen & character, & omnia alia Bestiæ mysteria. 2. Quia numerus nominis tunc initi & investigari poterat: Character autem & nomen nondum nota erant, sicut nec ipsa Bestia. 3. Quia numerus generalior est, & multis convenit, qui nec characterem, nec nomen, habent. Bestia] Scilicet bicornis, sive pseudo-prophetica: vel, Romani Imperii sub septimo capite considerati. Al. numerum bestia, Temporis scilicet quo Idololatria summopere vulnerata vires animosque resumpsit, tum vi apertā, tum interdicto Christianis commercio, dignitatibusque omnibus: ubi id evenit, apparebit Christi præscientia. Numerus enim hominis est] id est, vel, 1. qui ab homine facile dinumeratur, h. e. paucus & exiguus: vel, 2. significans nomen hominis cujusdam, non Dei, qualem se esse mentitur: non bestia, ut dicitur. Non placet, quia ex antecedentibus satis constat, Bestiam hominem esse, ideoque non opus erat repeti. Vel, 3. Nomen est viri Principis, per quod tempus illud designatur, sicut nunc apud Romanos tempora denominari solent, quæ olim à Consulibus denotabantur, & ex quo post exutam libertate Rempublicam tempora maxime cognoscebantur. Vel, 4. hominibus in usu, in communi calculorum per literas subductione, vel, quem homo possit reperire & computare: quomodo mensura hominis, Apoc. 21. 17. est quæ hominibus usitata est & obvia; & calamus hominis, Esa. 8. 1. est qui ab hominibus & usurpatur & intelligitur; & panis hominis, Ezech. 24. 17. qui hominibus in usu. Multum interest inter numerum hominis indefinitè, & sine articulo, ut hic, positum, qui hominibus omnibus spiritualibus convenit, & numerum nominis hominis, qui ad hominem singularem restringitur. Vel, 5. numerus sive doctrina, ejus author & approbator est non Deus, ut

fingitur, sed homo; quomodo *sapientia, lex, voluntas, hominis* opponitur *sapientia, legi, voluntati, Dei* m. Vel, 6. *numerus hominis* dicitur respectu Imaginis humanæ apud Danielem, ubi Deus Ecclesiæ tempora numerat per varias regiones partesque corporis humani. ¶ Et *numerus ejus, sexcenti sexaginta sex*] Ego sanè quis sit hic numerus planè me ignorare fateor. Eum exprimere noluit Spiritus S. tum, ut periculum averteret ab Ecclesia, quod ei impendisset, si Bestiam clarè nominasset; tum, ut piorum intellectum & diligentiam hic exerceret P. Idem hic est *numerus bestie*, qui *numerus nominis ejus* v. præced. & c. 15. 2. quomodo idem est *character bestie*, v. 17. & *character nominis ejus*, cap. 14. 11. Eiusdem ergo naturæ sunt & *Bestia* & *nomen ejus*, & *numerus Bestie*, & *numerus nominis ejus*, & *character ejus*. Ut autem *character* & *nomen* non de particulari *characterre* & *nomine* intelligitur, (quia hoc nomen est in fronte meretricis, cap. 17. 5. quod propriè intelligi nequit, nec tam in literis quàm in rebus & doctrinis consistit:) ità nec *numerus* hic certus est & definitus, nec literalem numerandi modum respicit. Et *computare* h. l. non est Arithmeticè numerare nomen, sed per modum doctrinæ & cum iudicio trutinare materiam hujus hæreseos, five naturam hujus Bestiæ: quomodo & Deus Baltasarem numerasse dicitur, Dan. 5. 26. & multa sunt hujus computationis exempla in Scriptura S. illius autem computationis per literas vel figuras nominis nè unum quidem. Confirmat hoc & conditio quæ hic in numerante requiritur, nempe *intelligentia*, non in Arithmetica, sed in veritatibus Dei, Dan. 12. 3. & Mic. 6. 9. & in notis Antichristi antè traditis, ut eas prudenter applicet. Porro *character* & *nomen* & *numerus* Bestiæ non ad literam intelliguntur, sed aliquid designant ex quo Bestiæ five Antichristi sequaces dignoscuntur; dogmata nempe illi peculiariora, quam ipsi palam profitentur, illa imprimis de supremo & universali Orbis dominio, quo se extollit supra omne quod Deus dicitur, 2 Thess. 2. & de cultu religioso quem ipse & exigit & admittit. Et hinc solidè colligitur, quisnam sit Antichristus, & ad quem hoc nomen pertinet; illa nimirum personarum successio vel Potestas, quæ Imperatoribus Romanis Ethnicis successit in sede sua Romæ; quæ Idololatriam instaurat, orbem sibi subigit, initium sumit à fuga mulieris in desertum, & durat per 1260 annos, Sanctos diu & graviter persequitur, mundum fallit miraculis falsis, & hæc omnia sub prætextu Christi, &c. Et hunc computandi modum suadent, 1. congruitas cum scopo, quia hoc particulari descriptioni Antichristi subijcitur: Nunc, inquit, compute, & notas hic positas confiderate; potest enim dignosci: 2. quod sapientia Theologica ex doctrinis potius & factis quàm ex literis collectiones deducit: 3. quod hoc pacto meliùs quàm nomine numerali res ipsa certò invenitur: 4. antithesis electorum cap. 14. quibus in fronte est Patris nomen; quod certè est publica aliqua professio vel indicium, quod ipsi adhareant & immunes sint à pollutionibus Antichristi. Proinde ex adverso hic *numerus* Antichristi respicit dogmata ipsius, quæ ipsum constituunt, & essentialia sunt & ipsi & sequacibus ejus, eosque à sequacibus Agni distinguunt. Adde quod hic *character* five *numerus*, quamvis Bestiæ esse dicitur, quia ab ipsa impressus, non tam in ipso est quàm in cultoribus ejus, v. 17. eisque omnibus; estque res talis quam non ex nativitate habent, sed illi se tradendo adipiscuntur, quæ etiam illos à censuris ejus liberat, & libertatem dat fori ejus, &c. Ex quibus omnibus constat non numerale nomen, personale aut nationale, sed Res, Doctrinas, & Praxes, Antichristianas, per *nomen* & *numerus* Bestiæ designari. Numerus porro hic, sicut ille Agni 144000, est definitus pro indefinito, eoque magno, ut significetur, blasphemias & errores Antichristi nec leves nec paucos esse. Obj. Quid ergo hic valet particularis hic numerus 666? aut cui usui inservit? Resp. Significat, corpus hic esse errorum firmiter compactum atque concatenatum, cujus membra à se invicem pendent; ità ut uno errore posito, alii multi sequantur, quomodo hic numerus 666 sub se includit numeros 60 & 6, &c. 9. [Reliqui ferè hunc numerum definitè accipiunt, sed ad diversa accommodant:] Imperatorem Romanum esse qui hoc

numero notetur & Iren. & Aretas pro certo habent. Idem evenit multis Christianorum quod Judæis. Judæi quæ apud Danielem de Antiocho dicta sunt & impleta pridem, ut Josepho notatum, alii ad multò seriora tempora referunt; quidam eorum eventum expectant etiam nunc, ut ex eorum scriptis sermonibusque datur cognoscere. Christiani non pauci quæ à Paulo & Johanne prædicta finem non ità longè ab ipsorum temporibus, alia posterius, habuere, expectarunt semper ut futura; & cum qualia sibi animo figuraverant non viderent, expectari eadem prolatato semper tempore à posteris suis voluere. Vide Tertul. & Lactant. [verbisque eorum in G.] Veteres Romanæ urbis excidium tanquam de proximo expectabant, indè Antichristum, statimque Finem rerum, Resurrectionem primam, & post Milleannos nova mala. In quibus eos errasse res ostendit. Nihilò magis explorata quæ de Antichristo dicunt, collectæ ex diversis & aliud agentibus Scripturæ locis conjectatione, Judæis ducibus, quos sæpe illi in rerum futurarum præfagiis sequuntur. Nam & à Judæis Antichristus, qui ipsis ארמילוס *Armilus* dicitur, paulò ante ruinam Orbis terrarum victurus creditur. Simili modo, iisdemque Judæis auctoribus, Christiani circa eadem tempora Eliam reditum putarunt, putantque nunc etiam multi; neque vident quæ de Elia venturo dixerat Malachias, solus ejus sententiæ fundus, ea ab ipso Christo sensu figurato de Johanne Baptista explicari. Sicut igitur quod pridem impletum erat de Elia futurum expectabant, sic etiam quæ Johannes in Epistola de Antichristo, quæ Paulus de eo qui in templum Dei se collocaturus esset, deque illo qui signis & prodigiis decepturus esset multos, dixerat, quæque in Apocalypsi de Homine nomen habente numeris 666 *ἰοὺ ἀποκ* reperiebantur, ad illum quem expectabant Antichristum solâ conjecturâ autore retulerunt. Qua in re non magis mirum si decepti sunt quàm in altera illa de Elia reditu ariolatione, inque multis aliis quas apud Irenæum videre licet, qui dicta Danielis jam olim impleta cum obscuris Apocalypseos permiscens mira *περὶ τῆς βελ*, imaginatur. Designatur hoc loco Trajanus, cujus nomen notissimum erat *Ulpus*, ΟΥΛΠΙΟΣ, ut scribitur & appellatur à Græcis plerumque, etiam in inscriptione Græca quæ est in editione Gruteriana p. 60. Id nomen facit numerum 666, si in fine scribas non S, quod valet Ducentos, sed s, aut S, quod pro numero senario semper ponitur, ut & in Canone Paschali Hippolyti & in Manuscriptis multis, inter alios Ptolemæi; aut C, quod & Sigma, & pro eodem Senario ponitur, ut in inscript. Gruter. p. 327. aliisque. Et rectè in fine numerorum eadem ponitur nota quam ponere solemus in fine Nominum. Habet autem aliquid insigne numerus idem in singulis, denis, & centenis. Sic Fabii Maximi votum de sextertium trecentis triginta tribus, Denariis totidem apud Plutarchum. Tum verò Senarius numerus res hujus mundi significat, ut Septenarius res seculi melioris. Sub Domitiano (ut omnes sciunt) acerbissima fuerat Christianorum vexatio. Nerva uno edicto omnia Domitiani edicta sustulit, inter quæ & illa contra Christianos, quorum plurimi ab exiliis reversi, ut Euseb. notat. Resuscitavit sævitiam novo edicto Trajanus, anno Principatus sui 10. ut idem Euseb. notat. Hanc Christianorum tertiam persecutionem numerant Aug. Sulpic. Oros. Quibus addi potest notissima Plinii Epistola de poenis Christianorum. Vide & Tertul. Apolog. Ex eo edicto Episcopi quidam interfecti sunt, ut Simon Hieros. &c. [Hæc Grotii sententia, quam alii sic impugnant:] 1. Bestia in Schematibus Prophetis non particularem hominem significat, sed corpus Politicum. 2. Non aludi hic ad nomen hominis ostendit, quod hic dicitur *numerus hominis*, & *numerus Bestie*, nullâ factâ nominis mentione. 3. Bestia hæc, cujus nomen mysticè hoc numero exprimitur, est secunda illa quæ ex terra ascenderat, quam cum Grot. Magiam & Apollonium antea interpretetur, ut priorem Idololatriam & Domitianum, cur eam nunc de repente in Trajanum transformat? Et qualis hic saltus est, septem Bestiæ capita universa præterire, unumque eligere qui per totum hoc tempus in scena non apparuerat? 4. Cur Trajanus hic designaretur, cum multi alii Cæsares & Trajano peiores fuerint & Ecclesiæ nocentiores? Et

† Mor.

191.

† Maref.

407.

† Mor.

692.

† Maref.

sic Fron.

† Mor.

Et cur tertia potius persecutio hic notaretur quam alia aliqua? 5. Cur hic numerus non in Nomine, Trajano, quæreretur, sed in Prænomine, Ulpio², quod multis commune erat? 6. Ejusdem est Numerus & Nomen & Character. Character autem non est Trajanus^b, quod & G. fatetur^c, & res ipsa docet. Nam sine hoc Characterē in manibus, &c. nemo poterat vendere, &c. d. 7. ΟΥΛΠΙΟΥΣ non valet 666, sed 866, hoc modo, 0. 70. 1. 400. Α. 30. Π. 80. Ι. 10. Ο. 70. [Hactenus G. & Mar. consentiunt] C [quod G. 6.] 200. Nam Sigma finale, quomodocunque scripseris (sive σ. sive ς. sive ϸ. aut ζ. *) semper valet 200 f. ut exemplis patet, ut in voce 'Ιουδαι, quam Pseudo-sibyllini circumloquuntur per numerum 888. quod sic patet ς. 10. η. 8. σ. 200. ο. 70. υ. 400. ς. 200. & in voce νελθ, quæ exprimit numerum dierum anni 365. Sic numerum 666 efficiunt voces λατύνθ & εὐδυνθαι, & τείπα, notante Irenæo, & λαμπή, ἀμθ & ἀδινθ, &c. teste Arethâ & And. Cæsar. & ἀντεμθ, teste Primasio, & ῥωσινθς apud Rupertum & Haymonem⁸. Hæc autem litera Sigma distinguenda est à σ. quod non litera est, sed epifemon, & completitur Sigma & Tau, valétque 6^b. [Hæc de Grotii sententia.] Al. Hoc Bestiæ Nomen, quo Numerus quoque ejusdem à Spiritu S. notatus continetur, est decantatum illud¹, λατύνθ^k, ut post Apocalypsin recens adhuc scriptam nonnulli suspicati sunt¹. Verba Irenæi l. 5. circa finem sunt, *Qui de improvviso advenerit, regnum sibi vendicans, habens nomen continens numerum 666, hic est abhominatio desolationis* — Multa autem sunt nomina habentia hunc numerum, inter quæ Lateinos nomen valde verisimile est, quoniam verissimum regnum hoc habet vocabulum. Latini enim sunt qui nunc regnant, sed non in hoc nos gloriabimur^m. In hac voce præcisè reperitur numerus 666 hoc pacto, λ. 30. α. 1. τ. 300. ε. 5. ς. 10. υ. 50. ο. 70. ς. 200ⁿ. Et hoc nomine, post imperii divisionem & decem Reges in provinciis ejus exortos, neque prius, Pseudo-propheta Romanus, cum reliquis Occidentis incolis, discriminis ergò appellatus est; idque ab illis ipsis, quibus Apocalypsis scripta est, septem Asiæ Ecclesiis. Namque Græci & reliqui Orientales, penes quos in dilaceratione illa Imperii nomen manserat, seipsos solos Romanos dici voluerunt^o, suosque Imperatores Romanos, & suam Civitatem Romanam novam, Regionemque circa eam, Romaniam^p; nos, cum Pontifice nostro, & sub eo Episcopis, Regibus, Dynastiis, fatali quodam instinctu Latini dixere^q. Et hæc distinctio Græcæ Latineque Ecclesiæ aded insignis erat, ut in generalibus Conciliis Occidentales Patres sive Episcopi Latini, reliqui verò Græci, discriminatim appellarentur. Tam accuratè eventus cum vaticinio consentiit. [Huic autem sententiæ alii hæc opponunt:] 1. quod non λατύνθ, sed λατύνθ scribendum est^r. Resp. Puerile hoc est. Nam veteres^s longum per ς scripserunt, ut docent quæis, quæibus, preimus, capteivi, apud Plautum^t. Sic in Ennio, *Quam preimum Cascei populei tenuere Lateinei*^v. Cui adde quod Irenæus, Pater Græcus, qui certius hoc novit quam quisquam nunc dierum, hanc vocem cum ς scribi aperte affirmat^{||}. 2. Quod multa sunt alia nomina hanc summam exhibentia^x. Resp. Nos ergò non ex solo nomine numerali Bestiam arguimus, sed ex nomine aliis Bestiæ notis conjuncto^y. Hæc Persona vel Politia facit omnia quæ Bestia bicornis, quantum ad Romanum Imperium, fecisse dicitur, & Nomen illius præterea completitur 666. Hæc ergò est Bestia. Hæc solida est Demonstratio, sumpta à connexionione Bestiæ bicornis cum Bestia septicipite & decacorni, i.e. cum Imperio Romano. Et quis tam idoneus ad hosce ludos in eo faciendos quam hæc Bestia Latina, cujusmodi planè deprehenditur, itaque in rebus omnibus Latinissat^z; Latinarum regnum, & regni sedem occupat; Latina Ecclesia dicitur, totaque Latina est^a, in Litaniis, Missis, Precibus, Exorcismis, &c. b. & sacra omnia Latino sermone peragit^c, & Biblia Latina ipsi authentica^d. [Alii aliter:] Non exprimitur hic nomen numerale Antichristi, sed numerus annorum, post quos Antichristus proditurus est, post annos nimirum 666^{*}. Sed obstat, 1. quod hic numerus dicitur numerus nominis Bestiæ, v. 17. & cap. 15. 2. non verò numerus exortus Bestiæ, ideoque nominis, non temporis, est numerus. 2. Quod

si anni à nato Christo supputentur, non erunt 666, sed tantum 606, ad exortum Antichristi. Si, cum Balæo, numeres ab anno 60 ante Christum, quando Judæa à Pompeio in Provinciam Rom. Imperii redacta fuit, nulla satis gravis ratio talis anticipationis videtur afferri posse^f. [Id autem paulò fusiùs discutiendum est, & Par. audienda de hac re, & de hoc loco, sententia viri doctissimi N. Stephens; qui, præterquam quod Librum sermone Anglicano de hac questione conscripsit, alia quoque mecum pro humanitate sua communicavit. Is autem sic progreditur.] 1. Cum Nomen rei vel personæ variè sumatur, & pro subjecta textus cujusvis materia accipienda sit, & Bestia hic sit Rex sive Monarcha, Nomen ejus proinde erit universalis ipsius Potestas sive Dominatus; quomodo nomen Domini, & nomen Filii Dei, pro ipso Domino & Filio Dei sæpe sumuntur. Et sicut Nomen Patris & Agni inscriptum dicitur fronti eorum qui ipsum pro Domino suo agnoscunt, ejusque mandatis parent & subjectionem ipsi suam profitentur, ita per regulam oppositionis Nomen Bestiæ habere dicuntur qui ipsum pro Domino suo habent, eique obedientiam præstant & profitentur. Sic Nomen — Jerusalem — fidelibus inscribendum, Apoc. 3. 12. non constat literis & syllabis; sed significat, eos pro civibus habendos. Et nomina illa Apoc. 3. 4. & 11. 13. non sunt grammaticalia, sed personæ, &c. Et Nomen Christo datum, sive inscriptum, Phil. 2. 9. & Apoc. 19. 16. supremam ejus Potestatem atque Authoritatem denotat. Nomen quoque Bestiæ, Apoc. 17. 5. nihil aliud est quam Maternitas ejus, quæ se pro Matre vel Capite omnium Christianorum haberi vult; Et coguntur omnes recipere characterem nominis Bestiæ, hoc cap. 13. 17. non certè nominis Alphabetici: quid enim hoc ad dignitatem aut Potestatem Bestiæ? Si autem Nomen accipias pro Authoritate sive Potestate, quam omnes agnoscere eique parere coguntur, hoc est ex usu Bestiæ, & ex more Regnorum, &c. 2. Numerus, in stylo Apocalypico, est Numerus annorum ad exortum hujus Nominis sive Domini; quo respectu dicitur Numerus Nominis. 3. Cœpit hæc Bestia bicornis, atque universalis Dominatus, An. Christi 606. sub Imperatore Phoca, qui Primatum super omnes Ecclesias Episcopo Romano adjudicavit: à quo tempore privilegium illud Cathedræ Romanæ perpetuò annexum manlit. Ortus enim illius Bestiæ omnino ponendus est post calum Imperii, ex collat. cap. 13. & 17. & post ortum Bestiæ decacornis, sive post ortum Decem Regum ex ruinis Imperii, & post Draconis fluvium, h. e. inundationem Barbarorum in Imperium. Et hic indubiè incipiunt Menses 42, quibus Bestia duratura est. 4. Numerus Bestiæ qui est 606 juxta annos Domini, est 666 secundum Danielis Chronologiam. Hic autem non ad annum Domini aut quemvis recentiorum styli respiciendum est, sed ad veterem Prophetarum & Apostolorum usum. In hujus porro rei confirmationem, notandum est, 1. Id quod brevius à Daniele memoratur à Johanne fusiùs repeti. 2. Quartum Regnum in imagine Danielis esse Imperium Romanum. [De quo vide doctiss. authorem fusè differentem.] Quanquam, si, ut alii volunt, quartum illud Regnum esset Seleucidarum, perinde est, quia finis sive excidium illius Regni initium erat Romani. 3. Initium quarti Regni Danielis, sive Imperii Romani, non absolute considerandum esse; sed cum respectu ad Ecclesiam & ad dominium ejus, in & circa fines Ecclesiæ; ut apparet, quia hæc revelatio Danieli facta est, & in gratiam Ecclesiæ, Dan. 2. 30. & ut designaretur locus vel tempus initii Regni Christi; & proinde Regna ibi delineantur secundum mutationes in Ecclesia aut circa illam futuras. Tunc ergò incipit Regnum Romanum, quando Ecclesia ab eo subjugatur. Et totus Apocalypsis Liber agit de temporibus Romanæ tyrannidis, & de perpeffionibus Ecclesiæ sub ea. Ecclesia porro Judaica, sive Judæa, à Pompeio subacta est, & in formam Provinciæ redacta eo anno quo Antonius & Cicero consules erant, vel circiter, inter quod tempus & Imperium Julii Cæsaris anni 17 intercesserunt. Hunc autem computandi modum duobus argumentis astruimus; 1. quod tria præced. Regna sic æstimantur. Sic Nabuchod. dicitur caput aureum, sive primus Rex Babylon. quanquam alii ibi Reges ipsum ante-

antecefferunt, ut patet ex 2 Reg. 20. 12. & ex celeberrimo illo canone Ptolemæi. Et quanquam Cyrus regnare cœpit in 55 Olympiade, Scriptura tamen initium sumit à tempore quo Ecclesia sub Persico Imperio esse cœpit; & hic *annus primus Cyri* dicitur Efd. 1. 2. Et Alexander 1. Rex Græcorum dicitur, Dan. 8. 2. quanquam ante eum erant Philippus & alii, quia hic primus Ecclesiam subegit. Pariter & Regnum Romanum cœpit cum Judæa à Romanis subacta esset. 2. Ubi Regnum Græcorum definit, ibi Romanum incipit. Illud autem definit in excidio Regni Seleucidarum, in Asia, Syria & Judæa, quod obtigit 60 annis ante Christum. Lagidæ in Ægypto subacti sunt ab Augusto 28 annis ante Christum. Sed potior hic habetur Seleucidarum ratio, quia hoc Regnum eminentissimum erat, & sub illo erat Judæa, teste Polyb. 1. 5. & per illud Judæi maximè vexati erant. Ab initio ergo Regni Romani ad exortum Antichristi effluxerunt anni 666, quod erat demonstrandum 8. [Alii aliter:] Hic numerus è *Senario*, qui *Draconis* illius *rufi*, putà *Bestie sexti capitis*, numerus est, facillimè deducitur, cum ex *Senariis* totus, quantus quantus est, conflatus sit, monadum, decadum, hecatondadum; quasi Draconis illius sperma totum *Bestie* hujus *novissima* corpus omnesq; artus ejus pervasisset. Hunc computandi modum colligo ex Cœtus *Virginæ* analogia, cujus numerus 144, contra quam *Bestiæ*, totus Apostolicus est, ex *duodenario* (Apostolici generis Symbolo) in seipsum multiplicato genitus. Contrariorum autem contraria est ratio. Atque ibi quidem utrumque, tam *Nomen inscriptum* quam *inscripti Cœtus numerum*, Spiritus S. expressit; hic verò *Nomen* ex *Número* conjiciendum reliquit. Locum hunc explicant verba seq. initio cap. 14. ubi *Bestie* ejusq; *charagmati* & *nomini* & *numero* contrapositum habemus *Agnem*; ejusque & *charagma*, nempe, Sigillum Dei; de quo c. 7. & *nomen*, scil. patris Agni, & *numerum* hoc nomine insignitum; & hunc numerum Spiritus innuit esse structuræ & fabricæ Dei, cum alter tantum sit *numerus hominis*, h. e. inventionis humanæ. Ad numerum Agni 144 addantur *millia*, ad ostendendum, idoneum esse piorum numerum, etiam Antichristo latè dominante; ad numerum autem *Bestiæ* 666 non opus erat addi *millia*, quia de multitudine sequacium ejus nulla erat dubitatio. Mysterium autem est in istis duobus numeris, 144 & 666, sive unitatum, sive centuriarum, millium, aut myriarum. Hic autem numerus 666, longè concinnior videtur quam 144, quia totus currit per *senarios* unitatum, decadum, & centuriarum; & oritur ex *senario*, perfectorum numerorum primo, multiplicato per denarium, idque tam pulchrâ partium proportionem, ut 6 reperiantur decies in 60, & 60 decies in 600. Quo innuitur, structuram formamque Ecclesiæ Antichristianæ tam magnificam fore, ut homo Divinâ sapientiâ computandi non instructus eam solam veram esse Ecclesiam judicaturus sit. Hanc sapientiam ut inveniremus Spiritus S. numerum istum 144 exactè computat, cap. 7. ubi numerus ille exprimens corpus veræ Ecclesiæ, dicitur esse ex 12 tribubus, 12000 ex quaq; tribu. Christus quoq; elegit 12 Apostolos, qui patres essent Ecclesiæ Christianæ, super quorum fundamentis eam voluit superstrui; adeo ut quicumque non superædificetur doctrinæ Apostolicæ, eamque teneat, is non sit civis *Jerof. novæ*, quæ habet fundamenta 12, portas 12, &c. Perspicitur autem sapientia in hujus numeri & Structuræ, quæ est 12 super 12, & Figura, quæ est *quadrangularis* & æquilatera, cujus singula latera constant duodenariis. Numerus autem 666, nunquam superædificari potest super 12 per 12; imò quemcunque sumas multiplicatorem, nunquam exstrues eum super 12, neque ad æqualia latera reduces; ut vel fabricâ, vel figurâ, ullatenus similis sit *novæ Hierusalem*. Hic autem est sapientia, verâ doctrinæ Apostolicæ normâ (calamo Johanni tradito cap. 11.) metiri, computare, & examinare totam fabricam, doctrinam, & corpus, Ecclesiæ Antichristianæ, & invenire eam nihil esse aliud quam opus hominis. Et forsan hic alluditur ad imaginem illam Dan. 3. cujus latitudo erat 6 cubitorum, & longitudo 60, ut allusio ducatur à Babylone propriè dicta ejusque imagine ad mysticam imaginem Babelis mysticæ. Interea ad ostendendum quam hæc imago illam excedat mole, splendore, & cultu nationum, & præcipuè ut fervetur analogia ad alerum numerum 144; sicut illa habuit 6

& decies 6 ad efficiendum 60, ita hæc habet decies 60, ut in toto conficiantur 666. Al. Potterus noster veram proculdubio invenit solidamque hujus Enigmatis solutionem; in qua acquiescent omnes, nisi aut ignorantia aut præjudicium eos minus reddiderit capaces: si consideraverint, 1. quam opulenta visum est Deo Mysteria numeris obvolvere; 2. quæ author suggerit, &c. [de quibus mox ex ipso Authore.] Tractatus Potteri de numero *Bestiæ*, ad quem legendum gravi cum præjudicio accessi, felicissimus est omnium quæ unquam prodierunt in lucem, nec sine admiratione, vel ab iis quæ ei fortè non assenserint, legi potest. Et si vera non esset ipsius sententia, nihil unquam probabilius legi, &c. [Sed præstat Authoris sententiam ipsius verbis hic repræsentare, paucis; ubi opus fuerit, ex Med. vel Mor. additis.] 1. Fundamentum hujus sententiæ, ab aliis indicatum, à Pottero autem multò plenius explicatum, hoc est, Hunc *Bestiæ* Numerum explicandum esse per *avv-sorxav* ad Numerum Cœtus Virginæ & Novæ Jerosolymæ, qui typi sunt veræ & Apostolicæ Ecclesiæ, cujus Numerus semper derivatur à 12. Et hic numerus 666 opponitur numero 144, ut illi etiam judicarent qui applicationem ejus prorsus ignorarunt. 2. Consentunt Interpretes veteres & novi, vel solam vel præcipuam causam cur hic potius numerus delectus sit ut mensura esset muri novæ Jerof. fuisse, quod unicus sit numerus quadratus, qui exstrui possit super numerum 12, tanquam radicem & basim ejus, nec Ecclesia Christi aliud fundamentum admittit quam quod à 12 Apostolis positum est. Et hic numerus valde illustris est in Ecclesia Dei, & in Scriptura, in qua 144 vicibus repetitur, & toties ad res quæ Ecclesiam spectant à Spiritu S. applicatur, ut constet numerum illum ab eo quasi affectatum fuisse; & propterea hic *numerus Dei* magis propriè dici potest quam numerus 144, qui semel tantum occurrit, nempe Apoc. 21. nec aliter ad Ecclesiam populumque accommodari potest quam respectu numeri 12 qui ipsius radix est. Quanquam ergo numerus 144 ibi exprimitur, numerus tamen 12 præcipuè designatur. Quod ut liqueat, aliquid hic dicendum de nova illa Hierosolyma, per quam Ecclesiam non triumphantem, sed militantem, intelligi ex singulis ferè lineis & verbis constat. Istius autem Urbis mensura describitur Apoc. 21. 16, 17. ubi *mensura Urbis* esse dicitur 12000 stadiorum, & hæc verba adduntur, *mensura Angeli*, id est, quam Angelus adhibet, *est mensura hominis*, i. e. ab hominibus excogitata atque usurpata. Cum autem tres tantum sint modi quibus solida figura, qualis est hæc Urbs, ab homine mensurari possit, hæc mensura esse debet, vel Linealis, vel Superficialis, quæ hic locum non habent; vel Solida, quæ hic intelligenda est. Non enim hanc *mensuram* esse dicit Longitudinis, aut Latitudinis, aut Perimetri, aut Areæ, aut Laterum Urbis; sed tantum *Urbis* ipsius, quæ hic apertè describitur, quod sit solida Cubica figura tres dimensiones continens. Mensura autem solidæ figuræ alia intelligi nequit quam solida figura. Nec enim vera solidi corporis quantitas ab homine inveniri potest, vel *intuitive*, ut ab Angelis, vel *applicative*, ut in linealibus mensuris; sed tantum *discursive*, & per *ratiocinium*, & computatione numerorum. Dices, non verisimile esse, Spiritum è scholis potius Geometrarum, quam ex Scriptura, phrasin & mensuram mutuari voluisse. Respondeo, Ut huic objectioni occurreret, hoc ipsum addidit, *est mensura hominis*, &c. i. e. quæ ad homines propriè pertinet, & humanâ tantum ratione investigari possit. Et hanc 1200 stadiorum interpretationem confirmat, quod hoc pacto circuitus novæ hujus *Hierosolymæ* exactè congruit cum circuitu tum antiquæ & literalis Hierof. tum, urbis ab Ezechiele mensuratæ, cap. 48. quæ eadem planè est cum nova Hierof. ut post Graf. La. Serran. &c. fidenter affirmat Villalpandus. Unde sequitur, Angelum in descriptione cœlestis hujus Hierof. non tantum ad figuras, nomina & partes antiquæ & literalis Hierof. respexisse, sed etiam ad mensuras ejus. Si enim Johannes & Ezechiel cœlesti huic Hierof. quadratam figuram, 12 portas, 12 tribus, & 12 nomina 12 Apostolorum, tribuerunt, quia hæc olim in veteri Hierof. existerant, quidni & hæc mensura 12000 stadiorum inde peteretur, quod hæc quoque mensura ibi existerat? Cum autem

Steph. in
Dissertat.
De Nomi-
ne, Cha-
ract. &
Numero
Bestiæ.

Med.
635.

10

20

30

40

50

60

70

For.

Mor.
191.Med.
1044. &
1076.Med.
1076.

Pot. p. 2.

Pot. 3. m.

autem mensura Urbis Ezech. 48. sit tantum 18000 cubitorum, quæ 144 duntaxat stadia conficiunt, constat mensuram hanc 12000 stadiorum non posse intelligi de lineali mensura sive unius lateris, sive omnium laterum, vel perimetri, sive areæ urbis, sed de solida cubica mensura; nec enim diversæ hæ mensuræ aliter conciliari possunt: cubus enim qui continet solidam mensuram 12000 stadiorum, in circuitu continere debet 18000 cubitos, ut est in Ezech. P. [de quo plura vide in Cl. Authore.] Mirus sane est hic consensus inter Ezechielis lineales, & Johannis cubicas, mensuras urbis Jeros. quoad circuitum & aream ejus; firmumque præbere possit argumentum Divinitatis Libri Apocalypseos, & proinde totius Scripturæ, cui hic Liber testimonium dat. Cum enim Johannes *ἀρχιματρον* efflet *ἡ δόξα* in Algebraicis, Divinum hic instinctum ei adfuisse liquidum est. Sequitur ibi [Apoc. 21. 17.] *mensura muri*, quæ esse dicitur 144 cubitorum; quæ etiam intelligenda est non de longitudine muri, nam 144 cubiti urbem illam circuire non possunt cujus perimenter est supra 91 stadia; sed vel de altitudine, vel de latitudine, (de qua autem, non dicitur, nec liquet;) vel, de quadrata mensura secundum has altitudinis & latitudinis dimensiones: quod magis placet, quia hoc pacto & latitudo & altitudo (quarum alioqui alterutra ignota manebit;) certò comperietur. Ut enim numerus hic quadratus est, habens 4 latera æqualia, unumquodque ex 12 unitatibus consistens; ita murus est quadratæ figuræ, unoquoque latere 12 cubitos habente. Sic quoque Villalpandus intelligit. [Vide Pot. cap. 6.] Hanc quoque interpretationem firmat usus Scripturæ; ut 1 Reg. 7. 10. ubi singuli lapides illi dicuntur esse alii 8, alii 10, cubitorum, non quidem longitudine aut latitudine aut crassitudine; (sic enim quilibet lapis & longus, & latus, & altus, 25 pedes fuisset, & continuisset 15625 solidos pedes, & supra 240 plaustra onerasset, quod incredibile;) sed solidam mensuram, quæ lapides & ligna mensurari solent; quo pacto quilibet lapis & longus, & latus, & altus, duos cubitos fuisset, quæ magnitudo est idonea & rei conveniens. Sic & Ezech. 48. 20. *Tota, inquit, oblatio erit 25 mille per 25 mille*; quæ phrasis ex scholis Geometricis desumpta est. *Area 25000 cubitorum per 25000 cubit. quadrata.* Quod si ibi latera numeri quadrati dentur, non expresso numero ipso quadrato, quippe qui inde facile colligi possit, quidni alibi (ut h. l.) quadratus numerus dari possit, non expressis lateribus ejus, quæ per extractionem radicis reperiri poterant? ut hic per extractionem quadratæ radicis numeri 144, certò cognosci possit. linealis mensura muri juxta crassitudinem & altitudinem ejus fuisse 12 cubitorum. [Atque hæc, quæ lectori minus cogitabundo aliena videbuntur, fusiùs hic representare placuit, quia fundamentum hujus sententiæ continent, quam ipsi porro superædificat idem doctissimus author, sic pergens:] Et hæcenus id tantum diximus quod Forbes. & alii, nempe, quod numerus 144 est numerus oppositus numero Bestiæ, & quod perfectus est & quadratus numerus exstructus super numerum 12. Et hic hæserunt, vel diverterunt de via. Debuerant autem radicem sicut numeri Dei, sic etiam numeri Bestiæ, investigare atque extrahere; quod si fecissent, invenissent illum numerum, qui est mensura & urbis in qua sedet Antichristus, & statûs ac regiminis, quo in ea regnat. Cum autem nova hæc sit sententia, quod præcipuum hujus rei mysterium consistit non in applicatione numeri 666 ad Antichristum, sed in investigatione alterius numeri per computationem dicti numeri; id, quanquam ex dicta Antithesi præsumi possit, ex ipso tamen textu deducendum est. Hic numerus, inquit, computandus est, & quidem modo hominibus usitato, & propterea alius hic numerus per computationem investigandus est. Neque hoc latuit Interpretes, nam Rupertus, & post eum Pet. Bongus, dicit, *Duos ergo numeros hic intelligi oportet*, &c. Omnis autem numerorum computatio fit vel Additione, vel Subtractione, vel Multiplicatione, vel Divisione, vel Extractione radicis; & postremum computandi modum hic intelligi docet, tum, exemplum numeri oppositi; tum, quod numerus hic unicus exprimitur, cum in reliquis duo saltem numeri exprimendi erant, ut tertius inveniretur. Ità ostendimus

quod sit, veniendum jam ad quid sit. *Quadrata radicem numeri dati extrahere*, est maximum investigare numerum qui in se multiplicatus & fractionibus (si quæ superint) numero producto additis primum numerum reddunt. Si quis ergo extrahat radicem numeri Bestiæ, inveniet fatalem hunc numerum esse 25, qui in se multiplicatus producit 625; & fractiones esse 41, quas si addas numero 625, emergit numerus 666. Et sicut 12 est numerus unicus qui contineri possit in radice numeri 144; ita 25 est unicus numerus qui contineri possit in radice numeri 666. Dices, hic fractiones relinqui, non item in 144. Sed perinde illud est, cum etiam Mathematici cardinales tantum numeros sæpe respiciant in extractione radicis, fractionibus insuper habitis, [quæ de re plura vides in Authore.] Si dicas, radicem 666 propius accedere ad 26 quam ad 25. Esto, non tamen dici potest esse 26, sed 25 tantum, quia maximus hic est numerus unitatum ejusdem denominationis cum numero 666, qui in hac radice continetur, nec ullus alius est numerus qui fractiones exactius & paucioribus figuris exprimit. Quæres, Si numerus 25 intenditur, cur Bestiæ numerus non erat potius 625, perfectum utique quadratum numeri 25? curve non alius quivis numerus inter 625 & 676, æquæ ac 666? Resp. 1. Voluit Deus mysterium hic latere, nè Bestia id intelligens Vaticinii completionem impediret, &c. 2. Numerus 666 delectus est, 1. quia hujus figura representat figuram Romæ, ut videbimus; 2. quia alius non erat numerus, ex iis scilicet quorum radix erat 25, qui exprimi posset per literas numerales nominis Bestiæ, ut notatum de voce *κατὰ*, &c. 3. ut significaretur, Statum Antichristianum non esse progeniem Apostolorum, sed imitationem Sexti Capitis Bestiæ Romanæ Septicipitis, ideòque numerum ejus ex Senariis constare; 4. illud Grotii ingeniosum est, *Senarius numerus res hujus mundi significat, ut Septenarius res seculi melioris*. His præmissis, applicemus hæc ad Antichristum. Ut Antichristus Christo opponitur, & 666 opponitur numero 144, & 25 opponitur 12; ita quæ hoc numero 25 mensurantur sive numerantur *ἀνθρώπων* esse oportet sive ex adverso respondentia illis quæ mensurantur vel numerantur, vel describuntur per numerum 12. Ut ergo numerus 12 applicatur spirituali Hierosolymæ, h. e. Ecclesiæ & Hierarchiæ ejus in rebus ipsi essentialibus & maximè notandis, Apoc. 21. ubi sunt 12 Portæ, sive laterales, quot erant urbis Hierosolymæ teste Villalpando, tom. 3. *apparat. Urbis & Templi*, p. 68, 69. sive spirituales, quæ sunt vel Apostoli, vel Ecclesiæ primæ Christianæ: 12 Angeli in portis, h. e. Ministri sive Pastores earum: 12 Tribus, h. e. tituli Paroeciæ sive Dioceses, in quas urbs & populus Hierosolymæ distribuebatur: 12 Fundamenta, h. e. Apostoli, vel, ut alii volunt, 12 articuli Fidei Apostolicæ: 12 millia Stadiorum, quæ veram & solidam Civitatis Hierosolymæ mensuram literaliter continent, ut antè dictum: & 12 fructuum genera, h. e. 12 Articuli Fidei. His ex amissum *ἀνθρώπων* sunt in Romana Civitate & Hierarchia 25 Portæ, tum, 1. literaliter; Portæ enim urbis Romæ erant 24, ut ex Plinio refert Onuphrius, qui & ipsis addit *Portam Triumphalem*, & inter tempora Plinii & Justiniani 25 Portas fuisse dicit, easque nominat: [earumque nomina habet Pot.] Tum, 2. mysticè sumptæ pro Ecclesiis ad baptizandum: 25 & Angeli sive Pastores, & Tituli, sive Paroeciæ, & Cardinales: tot enim erant in prima institutione, ut disertè affirmant Baronius Anno 309. Ciaconius, Polyd. Virgil. De Invent. rerum, 4. 9. Onuphrius, Platina, &c. [quorum expressa verba vide in Authore:] Hoc autem inprimis notandum est, quia Romana Hierarchia propriè & essentialiter consistit in Papa & Cardinalibus, &c. 25 millia Stadiorum, quæ sunt solida mensura Cubi cujus perimenter circuitus est urbis Romæ, h. e. circiter 116, vel 117, stadia, sive 14 milliaria aut circiter; tot enim implet ambitus Romæ, ut testantur Lipsius, Onuphrius, & alii. [Vide Pot.] & 25 Articuli Fidei, quot numerantur in Bulla Pii quarti, secundum doctrinam Concilii Tridentini. His alia multa addi possunt in Urbe & Regno Antichristi, hoc numero notata. Hunc numerum affeclant in Monasteriis ubi certus constituitur numerus monachorum, ubi 25 sapissimè sunt: [vide Pot.] Ro-

Pot.
p. 10, &c.

Med.
1047.

Pot.
p. 27, &c.

Pot. 2
p. 43. ad
73.

Mor.
192.

Pot. 73.
Mor. 192.

Pot. 71.

Pot.
190.

Med.
1048.

Mor.
193.

Pot. ab
8. ad 159.

strumenta laudis, supra 8. Cantum in coelo habes & infra 19. 1. & apud Chald. & Græcos, Ezech. 43. 2. Significat has voces suaves fuisse & jucundas*, sanctis scilicet 7, & Deo gratas 2. Prodit hic chorus citharodorum, ad decorum dramatis, ad oblectandum coeleste theatrum, antequam Angeli præconiantes à scena veniant 2. Triplex hæc vox progressum notat Ecclesiæ, & cursum doctrinæ per totum longum illud regnum Antichristi; 1. vox strepera erat, sed confusa & indistincta, ut *aquarum*, &c. superstitionibus cum vera doctrina permixtis: 2. sonora & terribilis, ut *tonitruum*, Ecclesiâ jam reviviscente: 3. suavis, ut *Citharodorum*, restructâ planè veritate b. Varias hic notat proprietates & operationes doctrinæ coelestis c, vel vocis aut verbi Domini in cordibus hominum. Comparatur hic, 1. multis aquis, [vel,] ob vim irresistibilem, quâ admirationem parit d: [vel,] quia fecundat, irrigat, & emollit, corda: 2. tonitruum, quod in corda virtute divinâ penetrat*, & conscientias terret f: 3. sono citharæ, ob consonantiam ministrorum ejus, & consolandi efficaciam g, quod corda implet pace & gaudio h.

3. *Canticum novum*] Signum gaudii, Psal. 40. 3. Esa. 42. 10. Christiani gaudebant in exiliis & persecutionibus, Act. 5. 41. *Canticum* hoc exstat cap. 5. 12, 13 k. ubi, ut hic, *novum* dicitur l, vel, 1. q. d. rarum, eximium, suavissimum, quia nova plus delectant quàm trita sæpius audita m: vel, 2. quasi diversum à veteri cantico Patrum n, quod Christo nondum misso canebatur: vide 2 Cor. 5. 17. vel, 3. ob novum in adventu Christi beneficium, novissimis duntaxat temporibus concessum o, nempe redemptionem per Christum sub N. T. factam: vel, 4. quia canticum hoc sub Antichristo penè oblitum & defuetum fuit habitatoribusteræ, dum Christi redemptio à Bestia extenuatur, & sanctorum merita, satisfactiones, indulgentiæ, &c. decantantur p: vel, 5. ob novum aliquod liberationis beneficium, ut Psal. 40. 2, 3 q. Altè autem in animo meo infedit, universum cultûs Evangelici mysterium in hujus cantici formula cap. 5. contineri r. ¶ *Ante*, &c. *Evangelium*, &c.] *Coram throno*, (i. e. coram Deo. Metonymia t: vel, in coelo. Fuit ergo canticum Ecclesiæ triumphantis t: vel, cum respectu ad Deum, ut ipsi placeant ac serviant, cùm Pseudopropheta omnia faciat coram Bestia & coram hominibus v.) & *coram quatuor animalibus* (Coram spiritibus illorum Apostolorum, aut Apostolicorum virorum, de quibus supra 4. 6. ii enim omnes obierant temporibus de quibus hic agitur x:) & *senioribus*, Clu. i. e. coram illis qui Ecclesiæ cuique collectæ ex Gentibus præerant y: q. d. publicè, & in Ecclesiâ. Significat canticum hoc, mundo licet incognitum, Deo gratum & sanctis probatum fuisse z. De Animalibus & Senioribus vide ad cap. 4. 4, 6 a. & 5. 4, 6, 7, 9 b. ¶ *Nemo* (hominum c:) poterat *discere* (i. e. intelligere d:) *canticum*] i. e. Causam tanti gaudii*, spiritualis scilicet, etiam in mediis Antichristi persecutionibus. Hinc apparet, 1. fuisse adhuc tempus ignorantie & Evangelii obscurati: 2. intellectum Evangelii speciale esse privilegium f, ex sola spiritus S. illuminatione habendum g. ¶ *Nisi illa centum*, &c.] Conversi ex Judæis, de quibus supra, pari donati spiritu quo illi ex Gentibus conversi h. Soli electi intelligunt mysteria coelestia, Mat. 13. 11. Hi soli, quamdiu Bestia rerum potiretur, citra omnem idololatriæ labem, Patrem & Agnum glorificant in terris, sicut Angeli in coelis k. ¶ *Qui empti sunt* (i. e. redempti l, à vitiis liberati m, nempe sanguine Christi, cap. 5. 9 n.) *de terra*] id est, Vel, 1. ex omnibus partibus Romani Imperii, quod 7ms nomine in hac parte Apocalypses denotatur. Est hic 8ms eo sensu quo c. 5. 9 o. Vel, 2. ex habitatoribus terræ p, ut declaratur ex v. seq. Opponuntur hi Bestiæ cultoribus, qui non à terra ad coelum, sed à coelo potiùs ad terram, animos suos convertunt r.

4. *Hi sunt qui cum mulieribus* (impudicis scilicet, sive meretricibus. *Mulieres* hic vocat, Prophetarum more, *Civitates*, atque eas Christiani quidem nominis, sed idolis deditas, quarum regina est Babylon t.) *non sunt coinquinati*] i. e. Non consueverunt u. De mulieribus omnibus loquitur, etiam conjugibus suis v. De veris sive corporalibus virginibus hic loquitur x. Sed multa ob-

stant: 1. Non dicit *cum muliere*, sed *cum mulieribus*, quia eodem tempore cum pluribus mulieribus citra scortationem consuescere non possis, uni enim viro una aptanda uxor: 2. Non dicit, *qui cum mulieribus non vixerunt*, sed *non se inquinaverunt*, libidinosis scilicet actibus y. Conjugium nusquam in Scriptura *pollutio* appellatur, sed *impollutum*, Heb. 13. 4 z. & bonum, 1 Cor. 7. 28, 38. & sanctum, 1 Tim. 2. 15. vide & 1 Cor. 7. 14 a. 3. Indè sequeretur & solos & omnes coelibes tunc salvandos fore b: quod absurdum, cùm Patriarchæ, Prophetæ, Apostoli omnes, præter Johannem, conjuges fuerint, & coelibes plerique sub Papatu scortatores sint, &c c. Viri, ubi de Idololatria agitur, comparantur Feminis; & propterea tribuuntur eis quæ sunt feminarum: ¶ verò hic imitationem significat. *Non polluti sunt illi sicut gentes idololatricæ*. Moribus hæc est *constuprari*, ut Zach. 14. 2. in Græco. *Constuprari* autem hic significat idolis se subicere, ut Jer. 3. 6. Ezech. 16. & alibi sæpe. Illud 8ms sumendum tam de Judæis quàm de aliis ad Christum conversis d. Scortatio non corporalis, sed spiritualis, hic intelligitur, tum, 1. ex antithesi eorum qui *agnum sequuntur*; tum, 2. ex scopo loci, qui puros Christi cultores hic describit: tum, 3. ex usu hujus libri, ubi *meretrices*, *scortatio*, &c. de Antichristo ejusque cultu dicuntur: tum, 4. ex usu Scripturæ, ubi *scortari* eo sensu sæpe dicitur in V. T. & N. & Christus *maritus* dicitur 2 Cor. 11. 2 *. Sensus ergo est, q. d. qui non polluti sunt idololatriâ, quæ est scortatio spiritualis f, aut consuetudine cum Ecclesiis Antichristianis g, vel cum voluptatibus & inquinamentis hujus mundi h. ¶ *Virgines enim sunt*] Vel, propriæ b: vel, metaphoricæ, ut 2 Cor. 11. 2. h. e. puri sceleris omnis & maculæ i, Ecclesiæ membra, quæ tota virgo est k; fidem puram tenentes l, castè Deum colentes, quod multi faciunt conjugati m, ab omni idololatriæ labe immunes: opponuntur enim *scortis*, & *Babyloni*, *matri scortorum* n. Nomen *παρθένης* femininum est apud Græcos. Sed hic viris aptatur ea quam dixi de causa. Philo *ἡδυνάει* ait *virgini comparari*, ubi se puram servat à cupiditatibus, &c. Idem *παρθένης* χεῖρας dixit. *Virgines* appellantur omnes fideles Christo adducendi, Psal. 45. 16. Cant. 1. 2. & 6. 7. Mat. 25. 1. & desponsandi, Hof. 2. 19. Eph. 5. 27. Apoc. 19. 7 p. ¶ *Hi sequuntur Agnum* (ultrò & promptissimè, ut oves Pastorem, ut virgines sponsum q, ut reliqui *Bestiam secuti sunt*, cap. 13. 4, 8 r. fidelissimè ei adherent t, fide & charitate u; neque ullâ occasione deferunt v:) *quocunque ierit*] i. e. Quocunque eos ducit, vel in crucem. *Ire pro ducere* est Metonymia *. *Sequuntur* eum per omnia officia, pericula, loca, &c y. præceptis & vestigiis Agni constanter insistant, nec Bestiæ decreta sibi obtrudi sinunt: vel, si de statu gloriæ accipias, felicissimam notat fidelium cum Christo consuetudinem z, & indivulsam communionem a. Agnum ubique sectantur, non Romæ tantum, ut cæteri b. ¶ *Empti sunt ex hominibus*] Ex reliqua turba prophana redempti c, non ut omnes, sed efficaciter d: cæterorum hominum vitæ exempti sunt *. ¶ *Primitiæ* (sub. *sacræ*, Be. Pi. vel, ut sint primitiæ f.) *Deo & agno*] i. e. Deo consecrati g. *Ἀπαρχαί*, vel, 1. strictè dictæ respectu Christianorum qui post ipsos sunt futuri h. Vide Rom. 16. 5. 1 Cor. 16. 15 i. vel, respectu *Turbæ Palmiferorum* hunc Coetum virgineum aliquando auctiori numero excepturæ. Vel, 2. latè sumptæ k, peculium sacrum, instar primitiarum. Neque enim, ut vulgò creditur, *Ἀπαρχαί* seu *Primitiæ* primitivos tantum fructus, qui Hebræis sunt *בכורים ראשית*, denotant, sed etiam in genere quicquid prophanis ulibus exemptum Deo consecratur; id ipsum nempe quod Hebræis *תרומה*, quò nomine decimas, omnesque oblationes præter ignitas, Scriptura comprehendit. Unde & decimas *ἀπαρχαί* vocat Dionys. Halicarn. in Euseb. Philo. Iren. Chrys. l. [quorum verba vide in Med.]

5. *In ore*, &c.] Sunt absque hypocrisis in fide & moribus m, Deum sincerè colentes n, & in sermone o, ex quo homines cognoscuntur: nam & Pseudo-propheta loquelâ Draconicâ se prodidit p. Id sunt quod videntur & esse se profitentur, Christum seridè sequentes, non simulatè, ut Antichristi affectu q. Cùm tribunalibus & equaleis sistentur, non invenietur in iis mendacium, idololatriæ vel hæreseos, ad quæ tempore Antichristi

M m m m

maximè

y Cot.
z Clu. Par.a Clu.
b Clu. sim.
Par.

c Par.

d G.

e Dur.

f Par. Pi.

g Grav.

h Clu.

i Rib Me.

k Cor.

l E.

m Zeg. ex

n Tichon.

o Pi.

p Med.

q Clu.

r Idem.

s Par. Clu.

t Med.

u Pi.

v Med.

w G.

x Dur.

y Par.

z Cor.

a Med. ib.

b sic Dur.

c Med.

d Clu.

e G.

f Par. sim.

g Clu.

h Med.

i G.

k Q.

l Med. ib.

m Par.

n Pi.

o Par. sic

p Clu. Cor.

q Clu.

r Dur.

maximè urgebuntur ||. Non falsant verbum Dei, 2 Cor. 4. 2^r. Non vocarunt Deos eos qui Dei non sunt. Mendacium semper adhæret idololatriæ: vide Esa. 28. 15.

† G. Jer. 16. 19. Amos 2. 4. Soph. 3. 13[†]. Opponitur hoc Bestianis, qui dum se Dei & Agni cultores simulant, reipsâ tamen honorem Deo proprium creaturis tribuunt; id quod propriissimè *dolus* est, seu *mendacium fraudulentum*: quanquam alioquî idola dicantur *mendacia*, Jer. 16. 19, 20. Amos 2. 4. & omnis idololatra *mendax* sit: vide Rom. 1. 25. Apoc. 21. 8^t. ¶ *Sine*, &c. *ἄμωτος*, &c.] *Sunt enim inculpati* (i. e. integri^v: respondent pecudibus illis à quibus aberat *ἁμωτός*, Eph. 1. 4. & 5. 27. Col. 1. 22. Judæ v. 24^{*}.) *ante thronum Dei*, Be. Pi. Non in se & coram hominibus, sed in oculis & iudicio Dei eos gratis justificantis, &c. ^v.

6. *Vidi*, &c. *ἑίδον ἄλλων*, &c.] Finitâ Coetûs descriptione, sequitur rerum, eo Ecclesiæ statu ab Agno & Coetu ejus in transfugas & perduelles gerendarum, historia. Harum ordo duplex: primò, Admonitionis tergeminae ad Bestianos, totidem Angelorum celestium repræsentata; secundò, Vindictarum, parabolâ *Messis & Vindictæ*. Describitur status Ecclesiæ Antichristi latè regnante, in præcedenti parte cap. hîc depingitur status Ecclesiæ ex deserto gradatim emergentis, per tres Angelos prædicantes, quorum quisque præcedenti clariùs eloquitur ruinam Antichristi, &c.². Reddît hîc ad id de quo cap. 11. Qui ibi duo, h. e. pauci, testes prophetantes, hîc sunt tres Angeli præconiantes, h. e. plures quàm priùs. Præconia autem testium & Angelorum simul coeperunt, nec citiùs finientur quàm Bestia in interitum vadit^b. Velitatio hæc est, seu levis conflictus, (respectu magni illius prælii in septima Tuba & septem ejus Phialis) secundum primos reviviscentis Lucis Evangelicæ gradus[†]. *Vidi alium* (vel, ab illis quos antè habuimus^c, nempe ab Angelis symphoniacis^d, & à turba signatorum^{*}: vel, ab Angelis Tubicinibus; nè putemus illos hîc recurrere, & novum duntaxat onus subire^f. Significat, alium dehinc statum Ecclesiæ spectandum^g. Vel, *alius*, q. d. non ex numero veræ Ecclesiæ, aut eorum qui steterunt super montem Sion. Dominus ministros vel ex sequacibus Bestiæ delectos huic operi adhibet[†].) *Angelum*, Be. Pi. i. e. Evangelistam. Angeli enim in his visionibus eorum vicem repræsentant quorum gubernationi præfunt; & quod communibus utrorumque operis geritur, id Angelis authoribus, tanquam rei gestæ auspiciis & ducibus, factum dicitur^h. Hi tres Angeli (ut omnes fatenturⁱ:) symbolicè significant prædicatores^k; vel, 1. qui erunt in fine mundi^l; vel, 2. qui superflitioni cultûque imaginum gliscere incipienti se opponerent, tum, 1. in Oriente & Ecclesiis Græcis, ubi Imaginum adoratio damnata est, & à Concilio Constantinopolitano 338 Episcoporum, [de quo vide Cl. Med. doctè hic differentem:] & ab Imperatoribus Constantinopolitanis; tum etiam, 2. in Occidente (Papâ licèt fremente) in Synodo Francofurdiana sub Carolo Magno anno 790. Episcoporum ferè 300, & in Synodo Parisiensi, anno 825 ||. Vel, 3. qui futuri erant temporibus Antichristi, & tempore Reformationis Ecclesiæ^m. Hic Angelus denotat Pastores Evangelicosⁿ, adversus Antichristum concionibus & scriptis detonantes^o, quales in Anglia Wiclefus anno 1371 p. qui, Æneâ Sylvio teste, scripsit supra 200 volumina, pleraque contra Papatum, Monachos, &c. 9. in Italia Dantes, Marsilius Patavinus, Franciscus Petrarcha^r; in Bohemia, Hussus & Hieron. Pragensis, aliique testes veritatis[†]. Præcipuè verò eos intelligit qui ab anno 1517. Evangelium prædicarunt^t: ut ex eo verisimile est, quod hæc prædicatio, 1. depresso Ecclesiæ statui proximè succedit, ideòque florentem ejus statum respicit; 2. extendit se ad omnes linguas & gentes; quod tunc tantum impletum est, & priori cohibitioni ejus opponitur; 3. continuatur per alios allis succedentes, & hanc ruinam Antichristi line interruptione promoventes. *Angelus* hîc collectivè ponitur, &c. Ministri autem *Angeli* vocantur, cap. 1. 20. & c. 2. & 3^v. ¶ *Volantem* (Quia alati ostenduntur Cherubini & Seraphini^{*}. Celeritatem notat & successum officii planè admirandum^y.)

per medium celi] i. e. In aere medio, inter terram & coelum, ut significetur [vel, 1.] res in coelo decreta, in terris peragenda. Vide supra 8. 13. & 12. 1^z. [Vel, 2^g. 2.] Deum Evangelii hujus ministris usurum, non imæ & vulgaris fortis hominibus, sed eis qui erant in loco statûque celfo & sublimi, summis nempe potestatibus, ut dictum^a. [Vel, 3.] Imperfectio doctrinæ^a Med. initio prolata ab illis, qui è tenebris Papatus (in quibus tamdiu detenti fuerant) repente prodeuntes in lucem, non mirum si nonnulla cernere non poterant, & facis terrenæ aliquid retinerent^b. [Vel, 4.] Cursus Evangelii celer^c, omnia latè loca pervolitans^d, apertus sive conspicuus^e; (non, ut antè, in angulo, aut in Templo, neque in monte Zionis^f; sed per totum orbem^g, ut ab omnibus conspici & audiri possit^h:) elevatus & excelsus, nè hostes illud impedire, aut prædicatoribus nocere, possent; ut Luthero contigit per 30 annos, non sine miraculoⁱ; longèque remotus supra captum incolarum terræ, quorum pauci intellexerunt aut amplexi sunt primas admonitiones, & lucem obscurè emergentem^j.

¶ *Habentem* (In ore scilicet, fidæque ipsius custodiæ commissum, 2 Cor. 5. 19^k.) *Evangelium* (Quo nomine doctrina Lutheri appellata est ab ipso, & à toto penè orbe, & ab ipsis inimicis, *εὐαγγέλιον* 1. Non *væ*, ut ille Apoc. 8. 13^m. [sed] *bonum nuncium* 2.) *æternum*] Ut hîc dicitur, vel, 1. ab ortu ejus ex æterno Dei consilio^o; q. d. *antiquum*, ut vox sumitur in Græco Esa. 58. 12. Jer. 6. 16. sic Dent. 33. 15 p. jampridem à Deo definitum^q, à seculo sive ab origine mundi promissum, Gen. 3. 15^r. quod erat ab initio[†], Patribus & Prophetis revelatum^t, & promissum, juxta Rom. 16. 26^v. & Tit. 1. 2^x. Sic *χρῆστος αἰώνιος* habes in Græco Psal. 77. 5. Prov. 22. 28. & 23. 10^y. Opponitur hoc calumniæ Pontificiorum^z, qui Evangelium traducunt ut novum^a, & heri natum^b. Vel, 2. ab effectu ejus qui æternus est^c, vita scilicet æterna^d: est hoc semen immortale & ad immortalitatem gignens^e. Vel, 3. à duratione ejus, quia *manet in æternum*, Esa. 40. 6. 1 Pet. 1. 25^f. non peribit, nec aliâ lege superveniente antiquabitur, ut lex Moysi^g; nullis inferorum portis expugnabile est, ut frustra sint qui in illud conspirant, &c.^h. Testes Domini non jam amplius occidunturⁱ. Al. *Ἐυαγγέλιον* hîc sign. *bonum duntaxat nuncium*, illud scil. de casu Babylonis, v. 8. & cessatione persecutionis Ethnicæ sub Constantino; quod *æternum* vocat, quod per mille illos annos Apoc. 20. 11. ita cessavit, ut Christiani alicubi locorum coetus suos haberent, &c.^k.

¶ *Ut*, &c. *Ἐυαγγελίζεσθαι τὰς κἀθ' ἑαυτοὺς*, &c.] *Ἐυαγγελίζεσθαι* communiter cum tertio casu construitur, hîc autem, sicut & Act. 8. 25, 40. & 14. 15, 21. &c. cum quarto, emphaseos haud dubiò gratiâ, ut denotetur vis & efficacia evangelizationis illius. Unde & passivè sumitur, ut Mat. 11. 15. Heb. 4. 2, 6^l. hîc [autem] sensu activo accusativum Personæ regit, ut Luc. 2. 10. & alibi. At in MS. est *εὐαγγελίσαι ἐπὶ τὰς κἀθ' ἑαυτοὺς*, &c. congruenter sequentibus. *εὐαγγελίζεσθαι*, id est, *εἰς τὸ εὐαγγελίζεσθαι*^m. [Sic vertunt:] *Ut evangelizaret* (Habes hîc vocationem legitimam Doctorum Ecclesiæ, de qua litem movet Antichristusⁿ:) *incolis terræ* (vel, *sedentibus in terra*, G. sic Cot. &c. id est, [vel, 1.] Humilis conditionis hominibus, quales ferme tunc erant Christiani. Est ea locutio Esa. 47. 1. & Lam. 2. 10. Talibus opus bono nuncio quo recreentur^o. [Vel, 2.] hominibus coeli oblitis & terrena tantum curantibus^p, qui in terra non *degere* aut *habitare*, sed *sedere*, dicuntur: qui autem sedet, sedi suæ hæret^q. Vel, 3. Gentilibus^r. Vel, 4. sectatoribus Bestiæ[†], nè mirum videatur si successus votis non respondeat^t. Nota mutationem Typi. Angelus Evangelii Librum gestans ferebatur per medium cœli, hîc demittitur in terras homines evangelizaturus^v:) & (repete, ut *evangelizaret* x:) *omni genti, & tribui*, &c. Be. Pi. Qui scil. Bestiam adoraverant^y: q. d. quàm latè patebit Papatus^z; non in occulto, sed inter medios hostes^a; non paucis, ut antea, Antichristo regnante, sed per multas gentes, ut factum videmus^b. *Καὶ* primum hîc est *ἑθνητικόν*. Partitur enim illos de quibus dixerat in *gentes, tribus, populos, linguas*, ut supra 5. 9. & 7. 9. & 10. 11. & 11. 9. & 13. 7^c. Notandus

tandus hīc astus Diaboli, qui Monachum quendam, paulo ante Wiclefsum, excitavit, qui Evangelium hoc æternum prætexens fœdos errores sparsit, &c. d.

7. *Dicens, &c.*] Sic & MS. λέγων, quod construitur cum εὐαγγελίζεσθαι, quia idem valet ac si dixisset εὐαγγελίζεσθαι λέγων. λέγων τε, &c.] Dicentem (vel, Dicebātque, Pl.) voce magnā i. e. Magno zelo & vehementiā, adeo ut multis delirare & furere videretur.

¶ *Timete* (Vos Christiani perstate in vera religione, five cultu Dei i, quæ timor Dei Hebræis k:) *Deum*] Non homines l, non Imperatores m; non Antichristum n, aut maledictiones ejus. Opponitur hoc & hypocrisis & profanitati o, & carnali securitati ac contemptui Dei, & præpostero metui, quo mundus continebatur p, timens potentiam Cæsaream & Papalem q.

¶ *Date illi* (Emphasis in voce αὐτῷ, ipsi, non diis falsis r:) *honorem*] Vel, *gloriam*, Be. Pl. *Gloriam*, vel, i. adorationis & cultus religiosi, ut verbis seq. exponitur t. Vel, 2. veritatis, misericordiæ, sapientiæ, &c. t. agnoscendo homines omnes esse mendaces & peccatores, solum Deum Christumque justum & veracem, &c. v. & credendo ac obediendo Evangelio *. Vel, 3. gratiæ suæ, Christum agnoscendo Mediatorem & Salvatorem unicum: hæc enim inprimis gloria & in Evangelio propugnatur & ab Antichristo oppugnatur y. ¶ *Quia venit* (i. e. certò & citò, h. e. opinione citius veniet z:) *hora judicii ejus*] Vel, 1. in Romanos. Quod judicium per septem Angelos mox videbimus effundi, sicut per septem Angelos effusum fuerat judicium Dei in contumaces Judæos, supra 8. 9, 10, 11. Multum solatur oppressos propinqua Dei ultio in opprimentes a.

Vel, 2. illud cum prima illa resurrectione exercendum b. Vel, 3. judicium ultimum c. Vel, 4. illud in idola & idololatrias exercendum: q. d. Venit tempus quo Christus per crucem suam exspoliavit imperia & principatus, Gentibusque quas per tot secula fiverat in viis suis ambulare, annuntiavit per Apostolos, &c. ut ab idolis converterentur; sin minus, morte æternā, ipso de cœlis redeunte, plectendos fore. Potuit forsan hoc strictius accipi de judicio Dei in Draconem ejusque assecclas exserto, quo Ethnicismus corrui, & Dæmones folio Romano exuti sunt: sed mallem illud latius extendere, & universè accipere, de Regno Christi temporibus novissimis inito & promulgato, in quo idola amplius non sunt ferenda; juxta illud Joh. 12. 31. vide & cap. 16. 11. Et ab hoc Judicio Paulus (ut hīc Angelus) argumentum ducit Paganos ab idolorum cultu dehortandi, Act. 17. 30, 31. Cui gemina est illa commonefactio d, Act. 14. 15, 16. *Qui*, inquit, *præteritis ætibus sivit omnes gentes* (nempe judicio sub nondum iis manifestato) *suis ipsarum viis incedere*. Supplendum est, Jam verò judicium suum omnibus promulgat, quod hīc dicitur, *venit tempus judicii ejus* *. Discussis ergo jam tenebris & luce redditā Deus non parcat contemptoribus Evangelii, sed judicia subito immittet f.

¶ *Et* (Kai hīc valet, Ergo g:) *adorate eum* (non Bestiam aut idola h:) *qui fecit cælum, & terram, &c.*] q. d. Cum certi sitis ultionem imminere i, colite k, vel pergite colere l, verum Deum, Mundi hujus Opificem m, quā notā à diis falsis optimè discernitur, Psal. 33. 6. Esa. 42. 5. & 44. 24. & 45. 18. Act. 4. 24. Apoc. 10. 6. & cavete vobis ab idolis o. Antichristum tacite hīc inculcat p, & mundum revocat ab idolomania Antichristiana q, cultūque mortuorum & imaginum, &c. r. Deum sic describit, ut ostenderet, tum vanitatem Idololatriæ t, tum obligationem hominum ad Deum unice colendum u. Præcipua hīc Dei opera recenset v, Cæli expansionem, lumen, motus, influentias: Terra immotam sedem, situm, utilitates: Maris molem, mobilitatem, strepitum, &c. & Fontes aquarum, quæ in altissimis montibus scaturiunt, tot terras permeant, firmissima quæque superant *, & (quod verè mirandum) perennes sunt y.

8. *Alius Angelus*] Designat alios ministros z, qui successum prioris Angeli videntes a, Antichristum violentius aggrediuntur b, ejusque ruinam clariùs deprædicant c. Hujus præconii administri erant [vel, i.] Waldensium & Albigenium coetus, ut qui omnium pri-

mi Ecclesiam Romanam ab Idololatria renunciârunt Babylonem esse Apocalypticam, primūque ei ad ruinam fecere gradum, plurimis ubivis horum exemplum sequentibus, & quasi delectu sanctorum militum Babylonis diruendæ indè factò d. Vel, 2. Lutherus, Zuinglius, Oecolampadius, &c. *. Melancthon, & inprimis Flacius cum Collegiis suis, authoribus Centuriarum Magdeburgensium; cui operi nihil simile antecedentia viderunt seculā, in quo clarè ostenduntur initia, progressus, & actus fornicationis Babylonicæ, testes veritatis, &c. f.

¶ *Cecidit, cecidit*, (Est præt. pro fut. more Prophetico g, i. e. Casura est certò h, & inevitabiliter i, & breviter k, & inopinatò, & totaliter atque finaliter: jam cadere coepit l: irrevocabili decreto excindenda est m.) *Babylon, &c.*] q. d. Jam nunc Ruinæ Babylonis jaciuntur fundamenta, & Belli apparatus contra ipsum suscipitur n. Verba sumpta ex Esa. 21. 9. ubi de veteri Babylone idem refert p. *Babylonis* nomine Romam intelligit q. Breviter hīc prædicitur quod infra pleniùs cap. 18. 2 r. [Sed de Babylone opportunius dicitur ad cap. 17. ubi expectet lector quæ hīc notant ea de re Interpretes, cum multis aliis.] ¶ *Quæ, &c.*

Quia ex vino iræ (i. e. quæ vel ipsa, vel eā potati, Dei iram in se accendunt t: vel, fervoris, five fervente, Pi. quod ignea vi potantis viscera incendit u: vel, virulento, Pi. five venenato, Pi. G. Med. Di. Ga. a. vel, potionato, Ga. ex Med. i. e. philtis v. Sic de Imp. Caio Sueton. 4. 50. *Creduntur potationis à Casonia uxore, amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit* x: vel, potionem letiferā y.

Quos hīc non iram valet z, sed venenum a, ex usu Hellenistarum, qui sic transferunt Hebræum מור, quod similiter & iram & venenum significat, & מור, ut Deut. 32. 24, 33. Job. 6. 4. & 20. 16. Psal. 58. 4 d. Imò ubicunque in V. T. veneni significatio occurrit, eam aliter quam aut hāc, aut voce מור, quæ idem valet, non nisi semel tantum expressam videbis *. Oportet hīc, ubi res meretricia agitur, est philtum f, five amatorium virus, quod φάρμακον, seu veneficium, consuetā ad eam rem voce, vocatur, cap. 18. 23 g. Ut autem hīc peccatum, ita infra v. 10. poenam, significat h.

Vino comparatur quicquid mentem exsternat i.) *fornicationis suæ* (Genitivus effecti, q. d. quod incitat ad fornicationem k, h. e. Idololatriam l; quam Roma gentibus subditis sociisque propinaverat m:) *potavit* (i. e. dementavit n:) *omnes gentes*, Mo. sic Er. 11. Ti. P. Be. &c. Exemplis facile corrumpuntur homines. Vide 1 Macc. 1. 45 o.

9. *Tertius Angelus, &c.*] Quot res nunciandæ, totidem nuncii p. Hic Angelus vehementius & propius ferit q. Primus officii tantum admonuit, de Deo ritè colendo: Secundus culpam inæchationis exprobat, eamque exitio luendam, sed quod soli adhuc Babyloni, ut criminis architectæ, comminatur. Tertius cunctis in obsequio Bestiæ permansuris horrendos æternosque cruciatus denuntiat t. Designat hīc Lutherum sociosque ejus & successores r, Chemnitium t, Bucer. Bulling. Whit. aliisque qui præconium Lutheri hætenus continuaverunt, & ad finem usque continuabunt u. ¶ *Voces magnæ*] Ut præcones edicta publicaturi v. Notat & zelum atque παρρησίαν Ministrorum, & stuporem populi x.

¶ *Si quis adoraverit* (i. e. adorare perrexerit y:) *bestiam* (scil. secundam, de qua cap. 13. 11 z. Si quis idololatria se mancipat, supra 13. 4, 12. Προσκύνησεν modò Dativum regit, modò Accusativum a.) *& imaginem ejus*] i. e. Ab ea factam priori Bestiæ, cap. 13. 14 b. Bestia & imago ejus unum idemque sunt, ut ostendit tum identitas & cultus & cultorum & judicii utriusque, tum, quod v. 11. ubi repetitio fit, de iis loquitur tanquam de uno, & unius tantum character & nomen exprimitur. Bestia tamen Papam inprimis denotat ut caput & quasi autorem Antichristiani statūs, Imago verò complexum corpus Hierarchiæ, doctrinarum & superstitionum, ab ipso constitutum, quod imago dicitur ob similitudinem ejus cum Ethnico cultu & tyrannide veteris Romæ c. Kai hīc pro vel ponitur, Aut si quis præcumbat ante simulacrum idololatricum. ¶ *Et asceperit characterem, &c.*] Rursum x pro disjunctiva. Et per χάρησαν simul intelligit ea quæ sunt paria, nomen

M m m m 2 scilicet,

scilicet, aut numerum, ut supra 13. 17^d. Discrimen est inter nomen & numerum & charagma. Multi sunt in Ecclesia Antichristi, qui nomen duntaxat ejus habent, h. e. qui specie decepti, ejus se dici facile patiuntur; plures sunt qui habent numerum, scil. nomen ejus; h. e. qui computantur tanquam ex ejus corpore, atque ita negotiari sinuntur, qui tamen charagma ejus, tanquam jurata mancipia, nunquam recipiunt; qui profunditates Satanæ nunquam discunt, sed Antichristum in simplicitate sequuntur, ut illi 2 Sam. 13. 11. Non omnibus qui Bestiam sequuntur æterna hinc damnatio denunciatur, sed iis solis qui characterem recipiunt; iis scilicet qui & Papæ divinitatem quandam, infallibilitatem, cultum, dominatumque universalem, adscribunt, & corpus doctrinæ ejus recipiunt, cultumque Imaginum, Missæ, &c. idque post veritatem clarè, ut nunc est, patefactam: alia enim ratio est temporum ignorantia, &c. f. Videtur autem hæc comminatio tacite opponi impiis Bestiæ anathematismis, quales hæc, si quis venerandas imagines non veneratur, anathema sit: si quis eas non venerandas docuerit, anathema sit, &c. Contrà, audiant Angelum, si quis adoraverit Bestiam, &c. anathema sit. Hic Angelus Bestiæ cultores admonet quàm horrendum eis impendeat periculum, suadetque ut protinus se à consortio ejus subducant, si salvi esse velint; & quanquam Ecclesia tempore tenebrarum inter ipsos lateret, nunc tamen Deum id pati nolle monet, & necessitatem cultum communionemque ejus deferendi urget sub poena damnationis. Hoc præconium secuta est eximia Ecclesiarum Reformatio, hominibus non jam singulatis, ut ad præced. Angeli vocem, sed provinciatim & tributim, Bestiæ jugum excutientibus.

10. Et (Ka), hic nota est consequentis in pronuntiato connexo: hic bibet de vino, &c. *Εκ τῆς οἴνης τῆς θυμῆς τῆς θείας, κεκρασμένον ἀνεβόηεν ἐν τῷ ποτηρίῳ, &c.* Ut Babylon suis cultoribus, ita Deus Babylonii, vinum bibendum dat, non, ut illud, suave, sed exitiosum. Deus illis quoque potionem letiferam dabit. De vino iræ (vel, fervente, Pi. vel, amaro, five myrrhato, ut v. 8. vel, venenato, Ga. a. Alludit ad morem Judæorum, qui morte afficiendis, ut torporem iis inducerent, calicem vini, cui myrrha immixta fuit, præbere consueverant: de quo vide Mat. 27. 34. P.) Dei (i. e. Divinam experietur ultionem, æternam damnationem) mixto mero (vel, quod mixtum est mero, Er. II. Ti. Sed quomodo mixtum & merum five purum? Resp. 1. Purum, quia sine ulla misericordia, mixtum, quia inerat ira Dei, h. e. omnis generis plagæ. Horrendum κεκρασμένον, quod proprie est miscere, sumitur etiam pro infundere, ut in Homer. II. 1. v. 203. & Odyss. 9. v. 93. & 363. quomodo & μίχρον sumitur II. 7. v. 270. & miscere apud Latinos, ut in Cicer. De Finibus I. 2. Martial. 8. 6. & 9. 37. & 11. 8. & disertissime 13. 108. Misceri decet hoc à Ganymede merum. [Plura hac re videlicet apud doctissimum authorem. Hinc verba sic reddunt,] quod infusum est merum, Pi. vel, ex mero, inquam, infuso, Be. 3. Vinum ἀκρατον hic est merum, aqua non dilutum; vinum forte, vel rubrum, quod ἀκρατον vertitur Psal. 75. 9. quod fortius inebriat. Non caret efficaciam quod dixit merum: nam vinum dilutum minus attrahit vim venenatam. *Κεκρασμένον* est mixtum, vel aliis vinorum generibus, qualia fortius inebriant: vel, herbis veneniferis, aromatis illis inebriantibus voce θυμῶν designatis; myrrhâ, felle, thure, similivè saporis amari pharmaco mixtum, ut in poculo maledictionis apud Judæos. Vide Sept. & Chald. ad Psal. 75. 9. ubi vinum rubens dicitur, quod aquæ admixtione colorem non perdiderat. Erant enim vina in Terra sancta rubra. in poculo (vel, poculum, Be. Pi.) ira ipsius, Mo. Calix aut poculum dicitur portio cuique à Deo attributa boni aut mali: quo sensu—*Δοὶ δὲ μέδοι ἐν Διδόε ἔσθι, apud Homerum. Poculum iræ sunt res tristes. Vide Esa. 51. 17, 22. Jer. 25. 15. & 49. 12. & 51. 7. Abac. 2. 16. Apoc. 18. 6. Indè sumpta locutio Esa. 19. 14. Et (Exegesis & exaggeratio supplicii. Poenæ atrocis atrox descriptio, cui vix simile est in toto Canone.) cruciabitur, &c. Infernales poenas describit. Sunt quidem verba hæc satis apta ad significanda supplicia post resurrectionem, ut videre est Mat. 5. 22. & 13. 42, 50. & 18. 9. & 25. 41. Sed cum infra, ubi verba sunt his similia, 19. 20. non agatur de*

illo tempore, ut sequentia ostendunt, videtur & hic ea sumenda interpretatio quæ ad hoc poculum pertineat, ut intelligatur Conscientia intus adurens, conscio Christo & Angelis: quod est quoddam velut hospitium gehennæ. Sic Furiarum facibus aduri pectora dicunt & Poetæ. ¶ In

conspicu angelorum, (Qui supplicii & spectatores erunt, & executores:) sanctorum, (ad differentiam malorum, de quibus 1 Cor. 6. 3.) & Agni] Qui Judex erit, quem ipsi spreverunt, cujus præsentia dolorem augebit, qui ipsos cruciatos videbit quasi cum gaudio, non autem juvabit, quamvis mitissimus fuerit. Præsentiam hinc notat non tam loci, quàm conscientia sensusque ipsorum, respectu.

11. Et, &c. Καὶ ὁ καπνὸς τῆς βασανιστικῆς, &c. Et fumus cruciatum, &c. Pi. sim. Be. i. e. fumus ignis quo cruciabantur: vel potius, fumus crucians. Quid autem acerbius quàm fumo torqueri, ustulari, necari? Fumus nota incendii. Vide infra 19. 3. & dicta ad Esa. 34. v. 10. [Sensus,] Manebit semper memoria cruciatuum quos pertulere. Erumpunt enim impiis sæpe verba lationes animi testantia, ut Tiberio in Epistola quæ est apud Tacit. & Sueton. Adumbrat hic acerbiter

cruciatuum infernalium, quorum horrore eos à Bestiæ cultu absterret. Fumus Metonymicè ponitur pro igne, qui est causa fumi. Nam in inferno non est fumus, quia nihil ibi est corruptibile, vel in elementa resolvable. ¶ Nec habent requiem, &c.] Coguntur Noctem dièque suum gestare in pectore testem. Olim ignorantia temporibus, de quibus Act. 14. 16. & 17. 30, 31. fiebant ista sine sensu ullo conscientia. Id nunc fieri non poterat, cum Evangelium tanta haberet veritatis suæ testimonia, miracula Christi & Discipulorum ejus, vitam sanctissimam, constantiam in perferenda morte. Hæc animos, quamvis durissimos, non poterant non velli-

care. Vide supra 11. 10. Non est pax impiis, Esa. 48. 22. & 57. 21. ¶ Characterem nominis] Hinc patet, idem esse characterem & nomen Bestiæ, cap. 19. 17.

12. Hic, &c. Ὡς ἡ κοινὴ—ὡς οἱ τυγνύσας, &c.] In MS. Ὡς ἡ κοινὴ τῆς ἀλῆθειας, οἱ τυγνύσας: ut sit, τυγνύσας, pro τυγνύων: qualem locutionem non semel habuimus, rectos nimirum pro obliquis, ut apud Homerum reperiri diximus ad Marc. 6. 40. In hac re est patientia sanctorum qui Dei fidem ac præcepta servant; i. e.

Ex hac re oritur, per hanc rem sustentatur, quod sciunt idololâtras suo pte judicio non absolvi. Sic & habuimus supra 13. 10, 18. Sensus ex Daniele 12. 12. Sensus, q. d. Hoc præconium Lydius lapis erit probandæ Sanctorum, tum, 1. Patientia, si tam atrocis poenæ intuitu nec successibus, nec persecutionibus, Bestiæ dimoveantur, &c. tum, 2. Obedientia, si his auditis protinus sese à Bestiæ communione subducant. Hi sunt qui custodiunt, &c. i. e. qui ritè ac Evangelicè Deum colunt in fide Christi, propterea Evangelici dicendi. Hoc indicio vera fides & sinceri professores ejus ab hypocritis facile discernentur. Epiphonema est hortatorium & consolatorium ad Sanctos; q. d. Cum adeo tragicus Antichristum cum suis maneat exitus, vos Sancti fortiter tyrannidem ejus tolerate, &c. Est hic coincidens casus, terribilis nempe persecutio. Inchoatam Babylonis ruinam hæcenus descripsit, sed antequam eam perficiat, aliquid interserit v. 12. & 13. quo munirentur Sancti adversus insultus Antichristi, qui ad tempus furet, &c. k.

Antichristus à tribus his Angelis exacerbatus, sævior factus est, totamque Europam cruentis lanienis foedavit, ut in Germania, Belgio, Gallia, Britannia, &c. quarum recens adhuc est memoria. ¶ Hic, id est, in hac re; vel, in hac parte Prophetiæ; vel, in hoc tempore, mox utique habituro finem; est tolerantia, id est, res quæ tolerantiam postulat.

13. Et (vel, Tunc, Be. Pi.) audiivi vocem (Divinam, quod res certior esset. Vide Matth. 3. 17. & 17. 7. Joh. 12. 28. Vocem, vel Angeli, vel Dei, vel potius, Christi, qui idem dicit in Evangelio Joan. 5. 24. & 8. 21. de celo] Quot verba, tot hic argumenta ad patientiam. Cælum loquitur, cujus certè testimonium omni exceptione majus est. ¶ Scribe] Verba scilicet sequentia, nobilem sententiam. Tale mandatum non occurrit alibi, nisi initio totius Prophetiæ, cap. 1. 19. Hic autem jubetur, ad indicandum insigne rei momentum, & dignitatem hujus doctrinæ in perpetuum Sancto-

10

20

30

40

50

60

70

1 G.

m Par.

m Par. Dur.

o Par.

p Par.

Ham.

q Par.

r Clu.

t Dur.

u Clu.

v Dur.

w Pi.

x Par.

y Par.

z G.

a Par.

b Me.

c Me. sim.

d Par.

e G.

f G.

g G.

h G.

i G.

j G.

k G.

l G.

m G.

n G.

o G.

p G.

q G.

r G.

s G.

t G.

u G.

v G.

w G.

x G.

y G.

z G.

a G.

b G.

c G.

d G.

e G.

f G.

g G.

h G.

i G.

j G.

k G.

l G.

m G.

n G.

o G.

p G.

q G.

r G.

s G.

t G.

u G.

v G.

w G.

x G.

y G.

z G.

a G.

b G.

c G.

d G.

e G.

f G.

g G.

h G.

i G.

j G.

k G.

l G.

m G.

n G.

o G.

p G.

q G.

r G.

s G.

t G.

Sanctorum solatium, & ad refellendum furiosum Antichristi iudicium de iis, quod sint damnati hæretici, &c. *
 ¶ *Beati*, &c. Μακάριοι οἱ νεκροί, οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπὸ τῆς νῦν, λέγει τὸ πνεῦμα, ἰνα, &c. [*Beati* (sub. sunt, Pi.) *mortui* (Confirmat pios ad discrimen subeundum; q. d. Ultimum quod iis inferre possunt impii malum præfens est iis felicitas. Opponitur hoc fulmini Papæ qui eos damnat, &c. Sicut מורתי Hebræis dicitur gravis vexatio, ita מתי νεκροί qui graviter vexantur, quibus vita vitalis non est, Col. 3. 3. ^b) *in Domino* (id est, in vera fide ⁱ, & invocatione, Domini ^k; per fidem Christo infiti ^l, ut veram membram corporis ejus ^m. Sic *in Christo sopiti*, sive *mortui*, occurrit 1 Cor. 15. 18. & 1 Thes. 4. 16. ⁿ. Sicut dicuntur *in Christo esse*, sive *manere*, Joh. 15. 4, 7. Rom. 8. 1. & 16. 7. qui ei veram fide constanter adhærent ^o, & *in Christo vivere*, Gal. 2. 20. Eph. 3. 17. qui vivunt ad voluntatem Christi ^p; ita *in Domino mori* qui ipsi hærent ^q. Non ad solos martyres hoc referendum puto, sed ad confessores ^r, & fideles quosque pie defungentes ^t: quia hic agitur de meliori restructa doctrinæ seculo, quando potentia Antichristi fracta est, nec ita frequentia sunt martyria ^u. [Alii verò aliter iudicant, vertuntque] *propter Dominum*, vel, *Domini causâ*, Be. Pi. Il. G. Eth. Rib. Med. Bri. Jun. Hebræorum more, qui ^v sic usurpant ^v, ut Gen. 18. 28. & 29. 18, 20. Hofe. 12. 12. ^x. Sic ^y valet *propter*, Rom. 16. 1, 2, 8, 12. ^y. sic Matth. 6. 7. Eph. 3. 13. & 4. 1. Col. 2. 16. ^z. 1 Pet. 4. 14. ^z. Locum de Martyribus speciatim intelligo ^b.) *morientes* (vel, *qui moriuntur*, Er. Be. &c. id est, mortis pericula adeunt. ^a Ità ἀποθνήσκον sumitur 1 Cor. 15. 3. ^a. Sed dilutum hoc est & coactum, de ipsa enim morte obeunda agi vox νεκροί disertè docet ^d.) *à modo*. (vel, *ab hoc tempore*, Be. Pi. Sed hoc ἀπὸ τῆς νῦν quid velit, & quorsum referretur, ambigitur ^e. [Q. ad sequentia referunt:] Initium est novæ sententiæ ^f. Posthac sanè dicit, &c. V. Ità Ca. qui locum sic reddit, *Ita deinceps* (affirmat Spiritus) *à suis requiescent laboribus* ^g. [Ità G.] *Jam nunc pro certo polliceor, ait Dei Spiritus, fore ut à laboribus suis quiescant*. ^h Agn. nunc, Matth. 11. 12. & 26. 53. Joh. 2. 10. ἀπὸ τῆς νῦν, ab hoc tempore, jam nunc, Joh. 13. 19. val est Promittentis, ut μακάριον in Jure, 2 Cor. 1. 17, 18, 19, 20. suprà 1. 7. Et ità ἰνα rectè sequetur post ⁱ. Non tantum olim beati erunt in vita altera, sed & hoc ipso tempore. Laborant quidem, sed in labore habent quietem; i. e. pacem conscientiæ, oppositam tormentis impiorum, de quibus actum est suprà. Vide Psal. 116. 11. ^j. [Alii ad præcedentia referunt:] Particula ἀπὸ τῆς νῦν claudit sententiam in omnibus Græcis Codicibus excepto Montani ^k. Referendum autem est, vel, 1. per Trajectionem ad μακάριοι ^k, *Ab hoc tempore beati sunt* ^l, h. e. in posterum ^m. Qu. A quo tempore? Resp. 1. A puncto mortis ⁿ: q. d. A morte ad vitam felicem illico transeunt ^o. Sed nescio an ἀπὸ τῆς νῦν huc trahi possit ^p. ^q *ἀπὸ τῆς νῦν* loquentis tempus, non alienum, designat, ut Matth. 23. 39. & 26. 29. & Joan. 1. 51. Itaque non potest μακάριοι ἀπὸ τῆς νῦν verti, *ab eo tempore*, quo scilicet hinc migrant, *beati*. Effet potius, *beati sunt ab hoc tempore*, quo istud ego tibi scribendum in mandatis do. Vidit forsan hoc Beza, qui addit ^q, Quid si legamus ἀπὸ τῆς νῦν, id est, perfectè ^r, ἀπὸ τῆς νῦν, ut perfectè beati prædicentur ^s, quia tunc obtinuerunt diu speratam beatitudinem ^t? Ità quidem ἀπὸ τῆς νῦν sumitur in Herodoto. Verum nec beatitas sanctorum tunc plenè perfecta est, nec opus est lectionem receptam & Codicum omnium consensu firmatam movere ^v. Resp. 2. A tempore repurgatæ doctrinæ, & præconii trium horum Angelorum, qui scilicet ostendent & vana esse Antichristi fulmina, & impium commentum de Purgatorio, &c. ^x. Sed huic obstat, quod tempora difficillima mox futura insinuat. Trahit verò longius adhuc Medus noster, quod hinc quoque Millennii sui fabricæ destinam alteram acquirat ^y. [Sed Medi sententiam ex ipsius verbis audiamus.] Scio plerosque hæc ad superiora referre, tanquam consolandis Sanctis jam gravissima quæque à Bestia, præcedenti celestium irritata, passuris. In qua sententia & ipse pridem fui. Nunc verò ad sequentia referri malim, tanquam commonefactionem jam instantis Resurrectionis & iudicii sub Tuba septima; cujus upote apparatus in sequenti Visione agi inciperet. Ità ut illud ἀπὸ τῆς νῦν, ab

hoc tempore, dicatur, non respectu rei præcedente Visione exhibitæ, sed proximè sequenti exhibendæ; quam nimirum protinus exciperet Resurrectio mortuorum & iudicium: quasi dixisset, Nunc ad illud devenit quod quod unicum restat implendum, ad tempus illud quo, *Mortui in Domino*, ad beatam vitam suscitabuntur ^z. Et nè illud ἀπὸ τῆς νῦν longè nimis protelatum ac protractum videatur, adducit illud Matth. 23. 39. ^a. *Non me videbitis ἀπὸ τῆς νῦν, donec dicatis, Benedictus, i. e. non à temporis momento quo hæc loquutus erat, sed à tempore Paschatis quod tunc celebratum ibat; post quod vulgo Judæorum non amplius se conspiciendum præbuit* ^b. [Rationes hujus sententiæ, vide, si lubet, in Med. & responsiones in Ga.] Vel, 2. ad ἀποθνήσκοντες ^c. Significat, supplicia piorum mox inceptura, & deinceps continuatum iri ^d. Beatos pronunciat *qui moriuntur ab hoc tempore*, à Bestia occisi, non minùs quàm qui ab Ethnicis trucidati sunt. Solatium tunc planè necessarium, ut scrupulum piorum animis eximeret ^e; quod non à manifestis Christi hostibus necati sunt ^f, sed ab iis qui se solos gloriabantur veros esse Christianos ^g, à sanctissimo Papa aliisque fidei defensoribus, (ut putabatur:) nec pro Christo interfecti videbantur, sed pro defectione à fide, &c. Cui scandalo hic occurrit ^h. Vel, 3. ad νεκροί, vel, si mavis, ad axioma integrum, μακάριοι οἱ νεκροί. q. d. *Deinceps, vel Ab hoc tempore, pro beatis meritis haberi possunt sancti illi qui à vita hac jam excefferint*; ob diram scilicet tempora futura, summisque angustias, ob duo illa severa ac horrenda, sed contraria, Edicta, unum Bestiæ, cap. 13. 15, 16, 17. alterum Dei, hoc cap. v. 9, 10. Ubi enim luctuosa tempora imminet, magna felicitas jure censetur malis venturis morte eripi. Vide 1 Reg. 14. 12, 13. & 2 Reg. 22. 20. Esa. 57. 1, 2. Homer. Odyss. 4. Virgil. Æneid. 1. Post hæc à me scripta, prædierunt in lucem Cl. Hammondii in N. T. πολυμαθείας refertissimæ Annotationes, in quibus eum meis his gemina sentire deprehendo ⁱ. [Sed ipsum consulamus.] ^j *ἀπὸ τῆς νῦν*, sive ἀπὸ τῆς νῦν, significat, ait Euthym. *intra tempus breve, non longè abhinc, citò*: vide ad Matth. 23. 39. & 26. 64. Spectat hoc v. præced. hic est *patientia Sanctorum*: quod persecutionis tempus instare significetur; cujus ratione beatissimos pronunciat qui citissime defunguntur, à malis illis abrepti; juxta Esa. 57. 1, 2. Vide & Eccles. 4. 1, 2. ^k. Malim tamen ἀπὸ τῆς νῦν & hic & in locis adductis *deinceps* reddere ^l.) *Etiam*, (vel, *Sanè*, Sy. Ità est, Ar.) *dicit Spiritus*, (Confirmat quod promulgatum est ^m, quia mundus hoc credere noluit ⁿ: ut (Sermo imperfectus est & ἀναμάλ. ^o. Supplendum hic, vel *Fiet*, vel *Fore* ^p, ut.) *requiescant* (ἰνα hic casualiter sumendum; non dicit, *quia quiescant*, sed *ut quiescant* ^q;) *à laboribus suis*, Mo. &c. nempe, in hac vita exantlatis ^r, pro veritate Evangelii ^s; id est, ut vitam deinceps pristinorum malorum & calamitatum securam degant. Ità hostium & tyrannorum exterminium innuit ^t. ¶ *Opera*, &c. Τα ὅ ἐργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν] In MS. melius τὰ ὅ, quomodo Latinus legit. ^u *ἀκολουθεῖν* sæpe Accusativum regit sine Præpositione: interdum Præpositio subnectitur, ut ὁπισθ' 1 Reg. 19. 20. Esa. 45. 14. Ezech. 29. 16. Matth. 10. 38. hic μετ'. Sic Isocrates in Plataico, τοῖς δὲ σώμασι μετ' ἐνείων ἀκολουθεῖν ἡναιγυρῶντο ^v. [Verba sic reddunt:] *At* (vel, *Et*, Be. Nam, Pi. vel, *Sed* ^w. Hoc enim beneficio dicto accedit mantissæ loco ^x.) *opera eorum* (vel, 1. per Metonymiam, memoria rectè factorum, unde pax illa oritur ^y. Quem sensum nemini, autore excepto, probatum iri censeo ^z. Vel, 2. merces sive fructus operum ^a. Vel, 3. opera ipsa ^b.) *sequuntur eos*, Be. Pi. &c. vel, *cum eis*, Val. Mo. ut fructus, non antecedant, ut causæ ^c: vel potius, *comitantur eos*, Ga. ex Ca. & Primaf. & Aret. & Baring. ^d *ἀκολουθεῖν* enim non tam *assēclām*, aut *pedissequum*, quàm *itineris socium*, *comitemque*, significat, teste Platone in Cratylo. Favet & Syntaxis, quā dicitur ἀκολουθεῖν, non αὐτοῖς, ut alibi sæpe, nec ὁπισθ' αὐτῶν, ut Matth. 10. 38. sed μετ' αὐτῶν, ut Luc. 9. 49. οὐκ ἀκολουθεῖ εὐδ' ἡμῶν, non comitatur nos. Sic Hoc. in Plataico, Corpore quidem μετ' ἐνείων ἀκολουθεῖν illos comitari cogeantur; animo verò ac voluntate nobiscum erant. Sensus, Eos hinc discedentes opera comitantur ut pro eis testimonium apud Deum perhibeant, &c. ^e.

14. *Ecce nubem candidam*] Per quam, sicut cap. 6.2. per equum candidum, significatur Evangelium. *Nubes* non minus quam *equus* Celeritatem significat; *Candor*, Doctrinæ ipsius puritatem*. *Nubes* est Throni vice f: vide Matth. 25. 31. & 26. 64. & Dan. 7. 13. Hæc candida erat, ut significaret vel eminentiam & maiestatem^b, & gloriam*, vel sanctitatem†; vel, perspicuitatemⁱ & puritatem, sive rectitudinem, iudiciorum ejus^k, quæ nunc erat manifestanda, cap. 15. 4¹. ¶ Et super nubem sedentem (velut Judicem^m: sub. *quendam*, Be. Pi.) similem filio, &c. *Τὸν ἀνδρῶτα*] id est, *Τὸν υἱόν*, &c. per reticentiam articuli; cujus exempla jam supra habuimusⁿ, ut cap. 1. 13°. *Filio hominis*, i. e. homini p. Imago seu typus Christi q. Qu. 1. Quisnam hic fuit? Resp. 1. Nostræ fortis & conditionis homo, cujus species Johanni repræsentatur, futuri hominis imaginem referens^r. 2. Angelus Christi personam referens†, sicut in V. Fœdere Angelus Dei personam referebat. Tales formas habuimus ab initio Apocalypseo^t. 3. Christus ipse^v, ut ostendit, 1. collat. cap. 1. 13^x. 2. titulus & descriptio ipsi soli congruens^y; 3. collat. cap. 19. 11, &c.†. Nec obstat, vel, 1. defectus articuli, qui est & cap. 1. 13. nec quod dicitur *similis Filio*, &c. quia idem de Christo dicitur, & Dan. 7. 13. Rom. 8. 3. Phil. 2. 7. Heb. 2. 17^z. Est ergo hæc similitudo veritatis, ut Joh. 1. 14^a. Et solet Johannes in rebus quas videt dicere, *quasi*, aut *similis*; quia non ipsas videbat, sed earum similitudines^b. Hinc colligi possit, Potentiam Dei in hac *Messe*, sicut & in seq. *Vindemia*, defungenda magis conspicuam fore quam in ullis hætenus operibus quæ Angelorum tantum nominibus gerebantur. Qu. 2. Quisnam sensus hujus Bigæ Visionum, *Messis* & *Vindemia* c? Resp. Ad obscuri hujus loci elucidationem quatuor notanda sunt: 1. Utraque hæc similitudo iram & judicia ventura denotat; id quod de postrema certum est, & de priore valde verisimile, ob paritatem similitudinum & collat. Jer. 51. 33. Joel. 3. 13. Hoc etiam scopus ostendit. Est enim hic præcedentium minarum completio, & sequentium brevis descriptio. 2. Utraque similitudo judicia denotat, sed differentia, non quidem genere, aut objecto: sed, 1. gradu; est enim *Vindemia* gravius judicium; 2. tempore^d: *Vindemia* enim, ut in Anni tempestatibus, ita hic ordine rei gerendæ, *Messē* sequitur*; 3. instrumentis: est enim *alius Angelus*, v. 18. & v. 15. est tantum *falx*, at v. 18. *falx acuta*; 4. maturitatis gradu, qui major in *Vindemia*. 3. Objectum hujus judicii est Babylon, h. e. Antichristus & regnum ejus, ut ostendunt scopus, & collatio tum præcedentium, tum sequentium, cap. 16. & 19. 4. Designantur hic judicia Tubæ septimæ, quæ sub Phialis fusiis explicantur, cap. 16. judicia nempe ultima in Bestiam ejusque Regnum, quanquam non in Mundum. *Messis* ergo denotare videtur judicium in sedem statumque Bestiæ, sub quinta Phiala. *Vindemia* autem generalius est in Bestiam ejusque affectas, idemque planè est cum prælio *Armageddon*, cap. 19. 10. ut apparet, tum ex collat. cap. 19. 15. ubi hoc illius nomen est *qui calcet lacum ire*, &c. tum, quod hoc sit finale judicium in Bestiam. Hoc autem ad sextam Phialam pertinere videtur, quia multa illud sequuntur, cap. 20. 8. & tunc finis venit, v. 9. 10. Scopus ergo & summa est; 1. quod Antichristo per verbum Dei non proficiente, sed in deterius ruente, Deus illum gravissimè puniet; 2. quod Deus gradatim procedit, poenas primum leviores infligens, deinde graviores, &c. f. *Messis* nomen tria complectitur; segetis defectionem, collectionem, & trituram. Hinc duplicem in sacris habet significationem, vel, 1. *stragis & excidii*, quasi defectionis & trituræ, ut Esa. 17. 3, &c. & Jer. 51. 33. vel, 2. *restitutionis & salutis*, ut Matth. 9. 37. Nec alibi quam in N. T. hujus exemplum reperire est. Utrius figuram *Messis* h. l. sustineat, si possumus, eruamus. *Calcationem torcularis*, quæ *Vindemia* *Messē* istam subsequens defungitur, eandem esse cum strage illa ab Equi albi Sessore patranda cap. 19. palam est ex eo quod ejusdem Sessoris descriptioni inferitur, *Is est qui calcet torcular*, &c. Hoc dato, necesse est parabolas Propheticas, quæ utramque pariter immediate, & nullo amplius Viso interveniente, prævertant, aut rem eandem dencare, aut si diversas, tamen aliquo pacto inter se conjun-

ctas & devinctas. Cum idcirco hic *Vindemiam* proximè antecedit *Messis* ista, illic verò Stragem eam atrocem Apparatus nuptiarum Agni, unà cum Excidio Babylonis: sequitur omnino, aut Apparatum istum, aut Excidium, esse hanc *Messē*, aut eodē cum *Messe* pertinere. Si dixerimus vastationem Babylonis *Messē* esse, nobis favet tum Typi ingenium, tum collat. Jer. 51. 33. ubi veteris Babylonis casus eadem figurā prædicatur: tum, quod ut *Messis* & *Vindemia*, quod annum absolvant, rerum finem & consummationem denotent, ita hanc illa præcedat. Si ergo utraque consummationi tyrannidis Romanæ significandæ deferviat, sanè appositè *Messis* Urbis cladem, tanquam excidii plenarii præmetium, *Vindemia* universi Regni Bestiani interitum, brevi subsecuturum, designatum iret. Huic accommodationi illud unum obstat, quod Stragem illam internecinam, cap. 19. *Vindemiæ* quoque imagine expressam, proximè antecedit non Babylonis vastatio, ut supposuimus; sed alius eam, ut videtur, sequens eventus, *Apparatio* nempe, sive *exornatio*, *Sponsæ* ad *Nuptias Agni*; quam igitur, aut rem aliquam cum ea gerendam, *Messis* significabit. At quænam est hæc *Apparatio Sponsæ*? quidve illud cum ea gerendum? Sanè *Apparatio* illa *Sponsæ* videtur esse illa toties expectata conversio & collectio Judæorum, qui olim ad nuptias Filii Regis invitati venire recusarunt, Mat. 22. nunc verò prompti accurrent & Agni Sponsa futuri sunt. Huic conjuncta erit *Turcici Imperii* demessio seu excidium, ut ad Phialam sextam legitur, sed aliā figurā. Tempus enim hujus Phialæ & *Apparationis* istius *Sponsæ* planissimè conveniunt: cum sicut ista excidio Babylonis & Stragi hostium novissimæ interjecta sit, ita hæc Phiala Phialæ quæ in Thronum Bestiæ effunditur & Phialæ novissimæ media intervenit. Nempe, Ecclesia Christi duplicem hostem habet, *Bestiam Romanam*, & *Imperium Muhammedicum*. Quorum utriusque exterminio sub adventum Christi peragendo, quidni hujus *Messis*, illius autem *Vindemiæ*, repræsentando deferviat. Porro huic interpretationi favet collat. Joel. 3. unde utraque imago, *Messis* & *Vindemiæ*, desumpta est. Illic enim de tempore convertendi Israelis agi constat ex v. 1. Deinde sequitur, *Immittite falces, maturavit messis: plenum est torcular: magna est malitia eorum*. Utcunque igitur in hac Figuræ *Messis* accommodatione id observare liceat, rem gerendam ita comparatam esse ut ei utraque *Messis* notio, tam *defectionis & trituræ*, quam *collectionis*, aptari possit; hæc ex parte Israelis convertendi, illa Stragis hostium cum ea conjunctim futuræ: tamen cum de Ecclesiæ contra hostes assertionem novissima hic agatur, ideo omnino *defectionis & trituræ* notionem præferendam censeo. *Vindemiam* quod spectat, hujus significatio minùs ambigua est. Siquidem calcatio botrorum vindemialis in Scriptura parabolica *cladem atrocem* constanter denotat. Hæc porrò clades eadem est cum illa cap. 19. ut ex ejus v. 15. ostendimus. Ergo eadem quoque erit cum *Bello magni Diei*, &c. ad Phialam novissimam: de quo dubitare non sinit, quod utraque eorundem hostium, nempe, Bestiæ & Pseudo-prophetæ cum confederatis, clades ultima & internecina sit. At eorundem clades ultima non potest esse nisi una. *Vitis* igitur, seu *Vinea terre*, hic est Bestiæ ditio, *Væ matureæ* Bestiani sanguinis reatu turgentes, maturi judicio: *Torcular*, locus cædis, &c. [de quo plura suo loco.] Utraque autem, tam *Messis*, quam *Vindemia*, impetratur precibus Ecclesiæ, & inprimis Martyrum, &c. Tu ergo, o Christe, audi, surge, & tuo tempore mete & vindemia. Al. Denotatur hoc loco judicium divinum contra Bestiam Antichristianam ejusque cultores^b, non quidem postremum, sed quod Babylonis excidium antecedit, continuata nempe series iudiciorum Dei post Evangelium restitutionem & Antichristum mundo revelatum; quando ipsi Pontificii gravissimis inter se bellis commissi sunt, adeo ut anno 1527. Roma occuparetur, Pontifex Clemens 7. captivus in arce sua detineretur, &c. 1. Al. Hætenus tres Angeli pugnantes verbo, nunc factum adhibetur, & expediuntur machinæ ad ruinam Babylonis inchoandam. Quæ molitio duplex est, *Messis* & *Vindemia*. Illa bonorum est collectio, juxta Matth. 9. 37. hæc impiorum, &c. k. Al. De judicio extremo hic agitur^l, ut omnes ferè consentiunt. Et miror ullos in tanta evidentia dissentire.

* G.

f Cot. sic

Par.

s Par.

* For. Pi.

† Dur.

i Pi.

1 For.

1 For. Dur.

1 For.

m Clu. Par.

n G.

o Par.

p Be. D.

Rib.

q Pi.

r Bri.

† G. Gag.

t G.

v Rib. Gag.

Me. Med.

Par. For.

Grav. Dur.

z Dur.

y Med.

649. Dur.

† Med.

651.

z Par.

a Grav.

b Rib.

c Med.

d Dur.

* Med.

649. Dur.

f Dur.

s Med.

647...

h Grav.

sim. Clu.

i Clu.

k Bri.

l Par. sic

Rib. ex

Amb. Me.

tiere. Typis enim & verbis similibus describitur Dan. 7. Matth. 3. & 13. Sed cur hoc nunc representatur m? Resp. 1. Anticipatio est, quia rerum contextus supplicia malorum exigit n. 2. Quia Visiones universales, ut ostendimus, quatuor actibus mutuo respondentibus constant, nunc autem actus extremus Visionis quartæ sequitur. 3. Nè fideles sub tyrannide & ærumnis Antichristi labascere. Verum de iudicio Universali hic non agitur P, ut multa docent: 1. series rerum prædictarum, quæ de eo demum agit cap. 19. & 20. nec tales anticipationes permittit. 2. Iudicii huius duplicitas & diversitas, tum, in exsecutore, qui in priore Christus est, in altero Angelus; tum, in loco, &c. 3. Nulla hic est resurrectionis mentio, sicut fit cap. 20. 12, 13. 4. Civitas, extra quam fit hæc torcularis calcatio est Babylon, &c. Nil autem mirum magna Dei iudicia describi typo & verbis supremi iudicii, cuius illa specimina sunt. Talia quoque iudicia Messis & Vindemiæ appellantur. Vide Esa. 17. 5. & 18. 5, 6. Jer. 51. 33. Joel. 3. 13. 9. [His præmissis, pergamus in explicatione textus:] ¶ *Habentem — coronam auream* Signum hoc, vel, 1. Regiæ maiestatis. Vide infra 19. 12. Vel, 2. victoriæ quam Christus erat consecutus, convertendo quotidie plurimos de Imperio Romano, etiam in mediis persecutionibus. Vide supra 4. 4. ubi Presbyteris tribuitur pars sua in hac Christi victoria. Quia Bestia coronas suas jactabat, tempus erat ut Christus suam coronam, & quidem auream, ostenderet. ¶ *Falcem acutam* Nempe messoriam, quæ designat, vel potestatem Christi iudicariam, vel divinam potentiam, penetrantissimam & subitanam, quæ fruges, i. e. incolas, terræ recidere b, & iudicium exequi, facile possit c. Est quidem hoc ex Joel. 3. 13. sed sensu alio, quomodo multa ex Prophetis in hac Apocalypsi. *Falx* h. l. est prædicatio Evangelii, quæ homines à terra demetit ut Ecclesiæ inserantur d. Excisionem subitanam & universalem notat, &c. 15. *Et alius angelus* (Ergo sedens in nube Angeli loco habendus est f. *Angelus* hic unus est ex primariis Christi ministris, per quos iudicium exercebit g, qui piorum supplicum personam sustinet h. Per *Angelum* intelligit, ut prius, Ministros, tanquam os cœtus, orantes à Christo vindictam, ut cap. 16. i.) *exivit de templo* In quo antè conclusi erant, cap. 11. 1. Notat ergo libertatem jam datam profitendi petitiones suas, simulque consensum Ecclesiæ in precibus illis k. Designat Ecclesiam clamantem pro vindicta, juxta Luc. 18. 7. Alludit ad morem in Judæa, ubi prima falx non antè immissa est quàm verbum & mandatum à Sacerdotibus in Templo sedentibus datum fuerit l. Al. *E templo cœlesti*, i. e. à Deo. Vide supra 11. 19. ¶ *Clamans — ad sedentem, &c.* Non ipsi mandata adferens, sed factum ejus approbans, & *adversus eum* ad dñm dñm dñm m. ¶ *Mitte falcem tuam* (Quam nempe habes ex officio n.) ¶ *Et mete* Nè moras nocte o. Non imperantis vox est, sed supplicantis p. *Mete* hic sumitur, ut Matth. 9. 37, 38. Luc. 10. 2. Joh. 4. 35. 9. [Vide ad v. præced.] *Mete* est ex hac vita colligere r: Commune beatorum desiderium profert, ut scil. regnum peccati finiatur, & Deus solus regnet in omnibus t. ¶ *Quia venit, &c.* Hæc est, &c. ¶ *Venit tibi* (Unum designat cui hoc speciatim incumbit, Christum scilicet, iudicem mundi à Patre constitutum, juxta Joh. 5. 22 v.) *hora* (vel, *tempus*, Be. *Hora* pro *tempore* est phrasis Johannea, ut Joh. 2. 4. & 5. 25. & 7. 30. &c. x. Significat, tempus iudicio constitutum y, quod jam adesse cognovit ex Templo z, ex revelatione Dei a.) *metendi*, Mo. q. d. *Messis venit*, ut est Joh. 4. 35. Tempus est instare operi b. ¶ *Quoniam aruit* (i. e. maturuit c. *Angelus* alibi est *exarescere*, hic autem *solidescere*, non amplius fluitare. *בשל* Joel. 3. 13 d.) *messis* id est, Seges metenda*, ex eo quod proximè futurum erat sumpto nomine: quomodo dicuntur *oves*, Joh. 10. 16. *populus Christi*, Act. 18. 10 f. [Sensus est.] Completus est electorum numerus æquè ac cursus mundi, & secula à Deo præstituta jam evoluta sunt g. Maturuerunt & pii, in cursu fidei, & satis in igni afflictionum probati, & mali in peccatis h. Impleta est mensura, tum calamitatum Ecclesiæ i, tum tyrannidis & iniquitatis Antichristi & asecularum ejus k. Vide Gen. 18. 21. Matth. 23. 32 l. Impii maturi sunt poenis m.

16. *Et misit, &c.* Nimirum per discipulos Apostolorum n. Promptè gratificatur Christus desideriis sanctorum o. ¶ *Demessa est terra* i. e. Fruges terræ, synecdochicè p, nempe homines q. Plurimi ex Imperio Romano Ecclesiæ se addiderunt. Deus ingrati tudinem terræ ultus est per varias clades, pios ad se colligens, reliquos ad iudicium abripiens t. 17. *Et alius Angelus* Vel, 1. Angelus primarius t: vel, 2. Angelorum cœtus, qui Christo ministrabit in iudicio v: vel, 3. Christus ipse x, ex collat. cap. 19. 15. qui cum hæc mediata per alios exequatur, modò ipse representatur, modò instrumenta ipsius, &c. Christus hic est agens principalis, *Angelus* denotat instrumentum aliquod idoneum quo Christus utetur in demetendis uvis, quas tamen ipse calcabit y. ¶ *Exivit de templo quod est in celo* i. e. Ex Ecclesia, cuius membrum erat a. Idem à Deo venit, sed in rem longè aliam b. *E templo*, quod apertum fuerat, cap. 11. 19. Templum erat figura cœli. Prodit igitur è cœlo, unde veniet iudex c. ¶ *Falcem* c. Par. Nempe putatoriam, vel, ut Varro loquitur, vineaticam d. 18. *Et alius Angelus* (Iudicis minister primarius x:) *exivit de altari* Templi, ut cap. 6. 9 f. Holocaustorum: quibus holocaustis impii comparantur, ut diximus supra 8. 5. & ad Marc. 9. 49 g. Iustitiam Dei notat, quæ Impios mactabit, tanquam hostias ad Altare h. De altari, i. e. de summitate Altaris, ex collat. cap. 9. 13 i. vel, de septo Altaris k; vel, è sacrationi Templi loco, qui cœlum designat l: vel, à Christo, qui est Altare cœlestis, nempe ut præco temporis iudicii, &c. m. ¶ *Qui habebat potestatem supra* (vel, in, Be. Pi.) *ignem* Praefectus huic elemento, ut aliis aquis, cap. 16. 5 n. verum *Angelus* hic ignis, & ibi aquarum, non intelligi videtur qui eis peculiariter & constanter præest & imperat, usque per se uti potest ad iudicium; tunc enim non opus erat illis alium ea de re convenire cui hoc munus propriè incumbit, sed qui peculiare de iis mandatum habet, &c. o. *Ignem* hic intelligit, vel, 1. o Dur. vindictæ Dei. Vide Psal. 111. 6. & 21. 10. & 50. 3 p. p. Pi. Sensus q. d. Habens ministerium iræ Divinæ q, immit tendæ in impios, tanquam hostias Deo mactandos super Altare r. Vide supra 8. 5, 7. & 9. 17. & 11. 5 t. Vel, 2. conflagrationis huius mundi u. Vel, 3. Altaris, quo victimæ sanctorum incendebantur v. Vel, 4. gehennæ w. in quam hic Angelus, vel hi Angeli, (Potest enim esse Enallage numeri:) Zizania projicient, juxta Mat. 13. 42 x. Vel, 5. flammæ illius quæ impios invadet, 2 Thess. 1. 8 y. Vel, 6. Martyrii x. Redivivus ergo hic est clamor Martyrum, qui erat adversus Ethnicos persecutores cap. 6. hic verò adversus Antichristum, &c. Primus Angelus exprimit clamorem totius Ecclesiæ militantis, hic posterior, Martyrum Triumphantium y. ¶ *Et, & Kai ἐπορεύσας, &c.* In MS. deest *vel*. Et bene coherent hæc cum superioribus, quia ἐπὶ τῆς in eo libro abest. *Et clamavit — ad eum, &c.* i. e. Vindemiatores. ¶ *Mitte falcem, &c.* Contrahe in paucis ingentem Judæorum multitudinem z. ¶ *Vindemia botros vineæ terra* i. e. Terrestris a, h. e. impios sive reprobos b, idololatrias c; vel, Judæos qui ubique sunt in Imperio Romano d. Judæi olim dicti *Dei vineæ*, Esa. 5. 1. Jer. 12. par. 10 *. quæ nomen ex antiquo retinet, etiam postquam labruscas peperit, Esa. 5. 4. Mat. 21. 33, &c. Marc. 12. 1. Luc. 20. 9. Quod hic dicitur, quamquam ad Judæos plurimum pertinens, refertur huc in vaticinia de Gentibus, quæ hoc Dei iudicium exsecutæ sunt, & inde sibi exemplum capere debebant, eo argumento quo Paulus utitur, Rom. 11. 21 f. ¶ *Mature sunt uvæ ejus* i. e. f G. Ad summum pervenit g [vel,] contumacia & sævitia h G. Par. Judæorum h; [vel,] idololatria & crudelitas Romæ Paganæ i; vel, iniquitas impiorum k, quæ major evasit ob spreta leviora iudicia, lucem contemptam, plures Martyres occisos, &c. Ità cœlum & terra conspirant ad Antichristum evertendum l. 19. *In terram* Vel, in Judæam, ut supra m: vel, in impios, piorum persecutores, quorum plena est terra n. ¶ *Vindemiavit, &c.* i. e. Judæos in unum collegit o. Bestias putatione suâ congregavit in Armageddon-tem p. ¶ *Et misit in lacum* (Preli nempe torculari q, M m m m 4 in a Pi.

Me. sic in quo exprimitur & recipitur uvarum liquor^r. *Amvds*
Er. V. hic significat *tocular* cum *lacu* †.) *ira Dei* h. e. In la-
† G. cum ubi Deus iudicia sua exsequitur, qui prout tempo-
ralis est dicitur *Armageddon*; & prout æternus est, *la-*
Dur. cus est ille qui cap. 19. 20^r. Infernum intelligit v. Per
Par. *pressuram uvarum*, ubi *ira Dei* aut nominatur, ut hic, aut
ex circumstantiis intelligitur, denotari solet ingens Effu-
sio sanguinis; qui *Sanguis* vino comparatur, ut Vinum
G. *sanguini*, Esa. 63. 2, 3. Lam. 1. 15. Joel. 3. 13^x.
Med. 20. Et calcatus est (à Christo y:) *lacus* (Metonymia.
Amvds enim vocat id quod erat *en tw amvds*, id est, uvas.
Sic *calix*, pro vino ponitur. *Calcere* uvas mos illis gen-
G. tilibus, infra 19. 15. Esa. 16. 10^z.) *extra civitatem* ubi
Dur. prela fuisse verisimile est^a: prela vini & olei erant extra
Jerosolymam, ad pedem montis Oliveti; quod hic allu-
ditur*: in regione seu ditione Urbis^b. Non Hieroso-
* Li. chron. lymis, quæ semper *πoλεις* nomine intelligi solet ubi de
164. Judæis res est. Non accidit hoc in Urbe; quia nulli
Med. 650. ibi amplius erant Judæi c. *Civitatem* hic vocat, vel, 1.
G. Ecclesiam^d; vel, 2. coelestem Hierosolymam^e, extra
Me. Rib. quam erant hæ uvaræ, quæ sunt *canes, idololatæ, &c.* Apoc.
ex Rup. 22. 15^f. vel, 3. Romam & regiones ei adjacentes, in
Ticon. &c. quibus clades gravissimæ erant tempore Maximini, Li-
Primaf. in cinii, & Maxentii^g; vel, 4. Babylonem^h. ¶ Et
Clu. Dur. *exivit sanguis* (i. e. vinumⁱ, quod *sanguis uvarum* dici
Me. solet, quia vina Palæstinæ erant rubra^k. Vox *sanguinis*
Par. ostendit, botros hic fuisse homines^l. Est hic *ἀνθρώπων*
Ham. permixta comparationi. Nam pro vino dixit *sanguinem*,
Clu. quia Vinum significabat sanguinem. Simile Matth. 24.
V. Par. ubi dicta vide. Similia habes Amos. 9. 11, 12. Abac.
Clu. Me. 1. 17^m.) *de lacu usque ad frenos equorum* (Hyperbolica
Clu. sim. locutio, quæ significat Ingentem sanguinis copiamⁿ. Ex-
Par. aggerat suppliciorum atrocitatem^o. Simile habes Esa.
Pi. 8. 7. & Esa. 30. 27, 28. ubi indignationis diluvium
G. comminatur p. Tantam denotat sanguinis effusionem,
Clu. ut equitum fræni hostium cruore sint conspersi^q. Per-
Dur. tinet hoc ad probrum hostium, qui equis phaleratis olim
Med. 651. vestiti supplicia martyrum fastuosè spectarunt, sangui-
Pi. nēmque profusum equorum ungulis superbè calcarunt.
Par. Tunc verò equi illi superbi non martyrum, sed domi-
Dur. norum suorum, sanguini innatabunt. Vel, Allusio est
ad victores, qui post ingentes strages exire solent, ut
cæforum cadavera videant. Campis verò sanguine ma-
dentibus non exeunt pedibus, sed equis^r. Al. Hoc de
Equis insertum est, ut hoc indicio submoneret, ab eo
Lacum calcatum esse ad quem comitatus iste equestris
pertinebat †. Hinc percipitur, per *lacum* intelligi præ-
† Med. lium. Confer Joel. 3^t.) *per stadia mille sexcenta* id est,
651. Per milliaria Germanica 50^v, sive Anglicana 200.
Pi. Spatium definitum pro indefinito^x. Al. Ubi hic *Lacus*
Par. seu locus futurus sit, adhuc in Dei arcanis est. Ex tam
Dur. diligenti tamen intervalli dimensione videri potest Spi-
ritus S. ad regionem ejusmodi aliquam digitum inten-
dere, quæ stadia 1600 in longitudinem pateat y. De-
signatur ergò hic, vel, 1. terra sancta^z, sive Judæa^a:
y Med. cujus longitudo, teste Hieronymo^b, qui in illis locis
651. vixit, & omnia accuratè exploravit^c, porrigebatur in
z Q. in *milliaria* 160^d, Græca scilicet, sive Italica 200e. Mil-
Med. liare autem continet stadia Græca decem^f, quorum sin-
gula erant passuum centum, ut apud Romanos stadium
G. Med. erat passuum 125^g. Unde colligunt eruditi Judæam
exiisse in longitudinem *stadiorum* 1600. Thalmud Hier-
* Med. os. & Menahem ad Genesin dant Judææ *quater mille*
650. *stadia in quadro*. Vera res est quæ hic prædicatur: nam
ingens hæc effusio sanguinis Judæorum & Gentium facta
est Trajano imperante, non in Judæa; sed in locis Judææ
vicinis, id est, Syria, Egypto, Cyrenaica, & Cipro.
460 *millia periisse*, ait Dion lib. 68. *infinita Judæorum*
millia *caesa*, ait Euseb. Vide & Oros. 7. 12. Hæc historia
rectè huc rejecta est, quia & extra Judæam evenit, &
multo etiam aliarum gentium stetit sanguine^h. Huic
conjecturæ favet, quòd loci nomen *Armageddon* He-
braicè nuncupetur, quasi futuri in terra Hebræorum.
Nec defunt ex ipsis Bestiæ affectis qui affirmant, Ponti-
ficem Romanum post everfam Romam in Orientem mi-
graturum, & Hierosolymis sedem habiturumⁱ. Sed huic
Grotii conjecturæ obstat, quòd Jerosolyma erat in medio
terræ, ut proinde ab illa ad ultimos terræ limites non
fuerunt ultra 800 stadia. Vel, 2. Roma & regio ipsi fini-

tima, ut antè dictum^k; vel, *Stato Della Chiesa*, seu Ec-
clesiæ Romanæ latifundium, quod ab Urbe Roma usque
ad ultimum Padi ostium & paludes Veronenses porri-
gitur spatio milliarium Italicorum 200, id est, stadior-
um 1600^l. Per stadia 1600 Phil. Nicolai intelligit^m.
totidem annos, quod nominat tempus conversionis Gen-
tium post excidium Judaici populi, Anno Christi 70. in-
choandum & A. C. 1670. finiendumⁿ. Cui [præter^o Grav.
eventum] obstat, quòd alienum est ab usu Scripturæ per
res crassas & corporales tempus intelligereⁿ. Quod^o Q. in
verum non est: nam per 3 *palmites*, & 3 *corbes*, notantur^o Grav.
3 *dies*, Gen. 40. 13, 19. & per 7 *vaccas*, & 7 *aristas*
7 *anni*, cap. 41. 25°. Significat, tantam fore stragem,
ut tota terra longè altèque hostium sanguine repleatur,
facta sicut ad civitatem sanctam, sic etiam ad terram
Canaan, allusione, quæ in longitudinem 1600 stadia
protenditur p. Hucusque, Lector, fusiore hoc interpre-
tandi genere progredi potui, nec ultrà. In reliqua quæ
superfunt Vaticinia *Specimina* tantum do; eorum nimi-
rum partem quæ ante 3 aut 4 annos in plerisque Visio-
nes Apocalypticas cum amicis privatim communicave-
ram. Ea, qualiacunque sint, ut benignè interpreteris
obsecro; donec D. O. M. vires & otium mihi largiatur
& ista (nisi doctorum & piorum virorum iudicia abster-
ruerint:) simili quo priori filo pertexendi. Porro scias,
in hisce capitum ordinem adeò ad amissum servare non
libuisse, quin Babylonis mysterium Phialarum Visioni
anteponerem; quod tamen Johannes postposuit: an
quia ex Phialarum Angelis unus illud monstraverat? an
quia præcedentibus Visionibus omnibus tanquam Cla-
vem referendis subicere voluit? Utrumque in causa fu-
isse videtur. Sed non idem interpretanti atque narranti
ordo ubique commodus est^q.
Med. 652.

CAP. XV.

1. **ET** *vidi*] Quod in genere dictum sine cap. præced.
de calcando lacu iræ Dei, hic speciatim profe-
quitur in historia 7 Phialarum^r. Hæc quæ sequuntur^s Li. chron.
Vifa Johanni obtigisse videntur Ephesi, Vespasiano Prin-
cipe. Et habent eorum quæ de Imperio breviter dicta
sunt explicationem fusioem, ut sæpe Prophetis evenit,
maximè Danieli †. Al. Post ea quæ per anticipationem † G.
dixit cap. præced. nunc ad rectum Prophetiæ rerumque
gerendarum ordinem revertitur^t. Connectenda hæc^u Rib.
cum sine cap. 11. ubi Templo aperto, fiunt tonitrua, per
quæ iudicia designantur. Hic autem explicat quænam
sunt illa iudicia. Post Prophetiam illam explicatoriam
cap. 12. 13. & 14. redit ad tertiam & ultimam Pro-
phetiam principalem, quæ cap. 15. & 16. continetur^v. Dur.
Phialarum historia generatim describitur hoc cap. usque
ad v. 6. speciatim verò deinceps^x. ¶ *Aliud signum*
Med. 655. (i. e. imaginem y; vel, aliam Visionem eventus alios sig-
y Pi. nificantem^z. *Aliud*, diversum à præcedentibus. Non
Par. ergò idem sunt Phialæ & Tubæ, ut nonnulli putant, in-
ter quos Nap. Qui decepti sunt, quia viderunt utrobique
Ecclesiam in primo loculo, Mare in secundo, Flumina
in tertio, Euphratem in quinto & sexto. Sed non mirum
si idem sit utrobique objectum; quia Ecclesia cum man-
do calamitates Apocalypseos omnes excipiunt^a.) in
Calo (ubi Angeli Deo jugiter, astant^b, quod erat theatrum
Visionum^c; vel, in Ecclesia^d;) *magnum*] id est, Ad-
umbrans res magnas^e, res Sigillis Tubisque graviores^f.
¶ *Angelos septem*] Contra Romanum Imperium, ut
contra Judæos supra 7. 1. Res Dei maximè insignes
Heptada amant apud Hebræos^g. *Angelos* hic intelligit^h
quoscumque Deus iræ suæ ministros facietⁱ, vel, 1. Evan-
gelii præcones^j; vel, 2. Angelos propriè dictos, eosque
bonos, quia unus ex iis & meretricem Babil. & novam
Jerof. Johanni monstrat & explicat. Quod Doctore
Ecclesiæ non congruit^k. Quia Deus Angelos adhibet
providentiæ suæ ministros; idcirco quæ multorum
manibus peraguntur, Angelo tamen, tanquam rei geren-
dæ Præsidi & Duci, pro communi loquendi more, tri-
buuntur †. Vel, 3. membra Ecclesiæ^l, ut Reges illòs,
cap. 17. 12, &c^m. ¶ *Habentes* (nempe, in
Phialis:)

phialis n. *plagas* (i.e. poenas o.) *septem* (singuli singulas P. Alludit ad comminationem illam Levit. 26. 21, &c 4. *Septem* significat vel diversa judicia, vel diversos gradus. Septem Phialæ totidem sunt Ruinæ Bestiæ gradus. Sicut enim Bestia gradatim succrevit, ita quoque gradatim abolenda est t. *novissimas* i.e. Novas, post bella illa Galbæ, Othonis, Vitellii, Vespasiani; post lapsum Capitolium, post motus illos Judæorum in Syria & Egypto t. *Ultimas*, quæ scilicet ad ultima mundi tempora pertinent v. *Ultimas* vocat respectu Tubarum, quæ *primæ Plage* vocantur: Ut enim Tuba primam Bestiam, h.e. antiquiorem Regni Romani πολιτειαν subruunt, ita Phialæ novissimam, ex ruinis prioris ortam. Hinc tanta inter Tubas & Phialas similitudo, quia ut posterior Bestia prioris imaginem gerit, ita par erat ut illius ruina similis esset ruinæ hujus x. ¶ *Quoniam in illis* (vel, *per illas*, Be. Pi.) *consummata* (i.e. perfecta, adimpleta v.) *est* (i.e. erit. Præter. pro fut. more Prophetico ob certitudinem z.) *ira Dei* i.e. Ultio Dei, nempe in Bestiam, donec in lacum projicietur b. Al. Merito, inquit, dixi *ultimas*, quia *desinunt in ultimum ire Divinæ effectum* contra idololatrias Romanos. Sic generalia præmittuntur specialibus etiam cap. 8 c. Sed *ultime* appellantur, quia erunt inter ultimas orbi obventuras sub finem mundi. Nam has sequetur adhuc excidium Gog & Magog, &c d. Sensus, q. d. Plaga plagam continuè excipiet, donec ultima furoribus Antichristi & malis Ecclesiæ finem imponet x. Qu. Cuinam Tuba contemporant hæ Phialæ? Resp. 1. Quinque ad minimum Phialæ effunduntur ante desitum sextæ Tubæ clangorem, credo quod etiam sextæ. Phiala verò septima, quæ Phiala *consummationis* est, cap. 16. 17. 18. concurret cum initio Tubæ septimæ, quæ itidem *consummationis* Tuba est, cap. 10. 6. Septem enim Phialæ, cum totidem sint ruinæ & occasus Bestiæ gradus, necessariò ineundæ sunt ab initio ruentis & occidentis Bestiæ f. Bestia autem plurimùm labefactata est, & propè ad ruinam accedit, antequam septima Tuba clangat. Vide cap. 11. 7. usque ad 15. Atqui eò ruinæ Bestia delabi non potuit, ante quintam Phialam, cap. 16. 10 b. Resp. 2. Phialæ omnes intra Tubam septimam collocandæ sunt i. Quod sic probamus: 1. Congruum erat, ut sicut 7 Tubæ Sigillo septimo, & 7 Tonitrua Tubæ septimæ, ita septem Phialæ extremorum Tonitruorum alterutro k, vel Tubæ septimæ l, includantur m. Sed considerandum erat, visionem Phialarum partem esse *Prophetiæ Libri*, non autem *Prophetiæ Sigillorum*, &c t. [qua de re vide dicta ad cap. 10.] 2. quod hæ Plagæ *ultime* dicuntur, sicut Tuba septima *væ ultimum* dicitur. Utraque verò ultima esse non possunt nisi contemporent n. 3. quia septem Phialæ cum Tuba septima conveniunt, tum titulis; Tuba 7. dicitur *væ magnum*, Phialæ, *plage Dei*: tum, naturā, quam nomina indicant; tum denique, objecto, nempe Bestiā ejusque cultoribus & Prophetarum servorumque Dei interfecto-ribus, ex collat. cap. 11. 18. & 13. 10. & 17. Porro contemporant, tum, 1. in fine, simul enim desinunt in fine mundi, ut in confesso o: tum, 2. in ortu: quod sic probamus; 1. Phialæ omnes in unam formam compinguntur, & materiam ejusdem generis continent; & proinde non sunt dividendæ, quasi pars earum ad væ secundum, pars ad væ tertium, quod alterius planè naturæ est & aliud respicit objectum, pertineret. Et notanda hic est Cl. Medi hæsitatio utrū 5, an 6, Phialas sexta Tuba includeret. 2. Septima Tuba fastigium Antichristi & occisionem Testium immediatè sequitur, & toti libertatis Testium spatio contemporat, ideòque ruinam Bestiæ etiam ab initio promovet: Angeli enim cum Phialis prodeunt e Templo per Tubam septimam aperto. 3. Væ ultimum immediatè succedit væ secundo, ideòque primæ Phialæ contemporat: si enim 6 Phialæ Tubam septimam præcederent, væ diversum inter duo illa interveniret. 4. Si sexta Tuba contineat fastigium Antichristi, non continet 6 primas Phialas per quas Bestia subvertitur, alioqui effecta prorsus contraria includeret. 5. Septima Tuba jam clauxit, ut ad cap. 11. probavimus. Obj. At illa supponit absolutam libertatem ab Antichristo, Regnūque Domini, &c. Resp. Eventus ibi describit non quales

forent initio clangoris ejus, sed quales essent ante finem ejus o.

2. *Mare vitreum mixtum igne* Mare hic est, vel, 1. 335. Ecclesia, quæ è gentibus omnibus collecta est p: supra p. Côt. 4. 6. *mare vitreum* fuit plebs Christiana è Judæis; hic, collecta ex Gentibus q. *Vitreum* vocat, vel, quasi quietum, pace jam in Ecclesia constitutā: vel, quia splendidum & gloriosum r: vel, quia cogitationes ejus Deus introspicit, & ut vitrum purissimum, i.e. Crystallum, puras invenit. Addit *igne mixtum*, [vel, q. d.] incensam magno Dei amore. Amor Igni comparatur Cant. 8. 7 t. [vel, quia] In Ecclesia ignis persecutionis semper viget, etiam post infractum Antichristi robur t. Vel, 2. mundus v, vel genus humanum x; vel, universitas impiorum y, five assecrarum Antichristi z, qui aqua dicuntur cap. 17. & mare est congregatio aquarum, h. e. populorum, ut Jer. 51. 42. *Vitreum* dicitur quia est instar vitri pellucidum, h. e. oculis Dei pervium, splendidum x, & fragile b. *Mixtum est igne*, i. e. vel ira Dei, quā mundus ipse consumetur: vel potius, persecutionibus, quibus mundus pios persequitur, ut ignis accipitur Luc. 12. 49 c. vel, calamitatibus, quibus etiam pii sæpe implicantur d. Sed obstat, quod hoc mare, 1. basis esse dicitur cui innituntur, ut sequitur; 2. ornamentum est, quo pii ab Antichristo discernuntur, ideòque mundus non est x. Vel, 3. Baptismus f, lavacrum regenerationis quo, velut mari, omnes peccatorum sordes eluuntur g, simulque verbum Dei h. *Vitreum* dicitur, propter puritatem; & *mixtum igne*, vel, Spiritus Sancti i, qui ignis dicitur Mat. 3. 11 k, vel, contentiorum, quas Satan inter Doctores Evangelii excitavit ll. Vel, 4. efficacia sanguinis Christi, quo populus ejus eorumque sacrificia abluuntur & sanctificantur, ut explicatur in locis parallelis, cap. 7. 14. & 12. 11. Cui favet, tum, quod huic mari, tanquam stabili fundamento, Sancti insistere dicuntur; tum, quod hoc mare ante thronum esse dicitur, quo significatur, ipsos Deo firmiter adhærere in tempore defectionis. *Ignis ei admixtus*, designat lampades ignis coram throno ardentes, cap. 4. (ubi de hoc mari sermo est:) h. e. septem spiritus Dei, nempe efficaciam sanctificantem Spiritus Christi l. ¶ *Eos*, &c. Tēs νικῶντας ἐν τῷ θανάτῳ, &c.] *Vincentes* (vel, *Victores*, Ca. *Qui victoriam reportarant*, Ex. 11. Ti. P. Pi. sic Be.) *ex bestia*, (i. e. prævalentes Bestiæ. Hebraismus est: ex respondet Hebræo יֵצֵא, ex, quod interdum valet præ, ut 2 Sam. 1. 23. fortiores erant ex leonibus, i. e. præ leonibus, & Psal. 65. 4. vincebant ex me, i. e. prævaluerunt mihi m. Al. hæc veritas ab, ut *Victor ab Aurora populus n*. Ex bestia, (nempe posteriori, bicorni illa, cap. 13. 11 o.) & ex imagine ejus, (i. e. quam ipsa fecit p, vel, fieri curavit q, alteri Bestiæ r, nempe Draconi septicipiti t:) & ex charactere ejus, (i. e. quem ipsa dat subjectis suis, cap. 13. 16 t.) ex (vel, nempe ex, Pi.) numero nominis ejus, Mo. Hoc membrum præcedenti adjungitur per Appositionem; unde liquet, ista æquipollere. Vide supra 13. 17. & 14. 9, 11 v. [Intelligit hic] Confessores, qui neque blanditiis, neque minis, adduci poterant ut aut deos Romanos invocarent, aut coram imagine se flecterent, aut signum saltem aliquod Idololatriæ susciperent x: qui nullis artibus aut terroribus victi sunt ut Antichristo se subicerent y; qui licet à Bestia corporaliter victi occisique fuerint, Bestiam tamen spiritualiter vicerunt fide, &c. Intelligi autem hic possunt, vel, 1. Martyres beati in cælis z. Vel, 2. confessores militantes in terris a: cui favet, quod non dicit νικῶντας, qui vicerant, sed νικῶντες, qui etiam in præsentī victoriam reportant b. ¶ *Stantes* (sicut montes c. *stant super mare immobiles* d. Quamvis persecutionem patiantur, non cedunt, nec jacent aut decumbunt; sed stant, tanquam ad iter accincti: Christiani enim sunt viatores d.) *super*, ἐπὶ τῷ, &c.] *Super hoc mare*, quia mundum pedibus conculcant: vel, juxta hoc mare, quia non sunt pars mundi, sed ab eo separati & redempti, ut erat cap. 14. 4*. Hic gestus notat sanctorum fiduciam, quā & ad Christum se recipiunt eique firmiter innituntur, & veritates Christi ab Antichristo impugnatas palam atque audacter profitentur. ¶ *Habentes cibum Dei* i. e. Vel, 1. præstantissimas, ut cedri

cedri Dei, &c. Vel, 2. quas ipsis dat non Antichristus f, sed Deus g; quas proinde mundus auferre non potest h. Vel, 3. quæ Deo sacratæ sunt i, vel divinis laudibus canendis attributæ k. Vel, 4. sacras, i. e. quarum in Templo solo usus: res enim in Templo gerebatur. Eodem sensu *Instrumenta musica Dei*, 1 Chron. 16. 42. & 2 Chron. 7. 6. & 34. 12. Sic canticum sacrum & in Templo cani solitum dicitur *canticum Jehovæ*, 2 Chron. 29. 27. Psal. 137. 4. Alludit hic ad musicam Templi prope mare seu lavacrum, quod stans prope Altare erat quasi *mare vitreum igne mixtum* m. Hæc visione unâ cum illa Phialarum exhibita figuratur Ecclesiæ status fervente Phialarum effusione, à sordibus idololatriæ in sacro illo non æneo, ut Solomonis, sed crystallino, Templi labro, seu Mari, ablutæ, & emixturæ de Bestia superata cantillantis; idque dum adhuc Labri ipsius crepidini insitebat, quasi vixdum balneo quo se abluerat egressa n. *Habentes*, &c. i. e. Laudem Deo reddentes. Vide suprâ 5. 8. & 14. 2. Citharæ à Deo traditæ notant corda bene temperata lætitiâ, & amore, & conscientia beneficiorum ejus p.

3. *Cantantes canticum Moysi* (nempe eum cantum quem, Egyptiis perditis servatque Israele, Moyses cecinit ad mare rubrum q. Hoc ideo, quia paria eis quæ Egyptii senserant sensuros Romanos edocti erant r; vel, quia eadem hujus & illius cantici materia est t, nec minor est hæc liberatio ab Antichristo quàm illa à Pharaone t. *servi Dei*, (per eminentiam sic dicti v, Deut. 34. 10. Jos. 14. 7. & 22. 4. Psal. 105. 26.) *& canticum Agni* i. e. Moysi canticum applicatum Christo & rebus Christi z: *Agni*, i. e. Christi a, quippe qui illius occasio est atque subjectum, & nobis adjutor ad illud canendum b: vel, de Agni beneficiis c, in laudes Agni, per quem vincunt, in quo Pater glorificatur; non autem in laudes Moysi, qui Dei servus est, Ebr. 3. 3. Apoc. 19. 10. & 22. 9. d. vel, quod Christus ipsos docuit *. Canticum est, *Dominum solum colendum esse & glorificandum ut Deum*. Quæ sententia à Moysè pariter & Agno promulgata est f. *Mag-na & mirabilia*, &c. Sensus ex Exod. 15. 8. & Psal. 86. 8, 10. Stupendum certè opus erat i, instauratio Evangelii, & Ecclesiæ vindictio è potestate præpotentis Bestiæ k, cujus Regnum tam firmiter fundatum erat l; cui tot Imperatores cervicem subjecerunt, idque per Lutherum, qui ipse nihil mindis cogitabat, &c. m. Hinc obstupuit totus orbis, &c. *Omnipotens* n. Epithetum tanto operi congruum o. *Iuste* (quia vindicasti impium p:) *& vera sunt viæ tuæ* i. e. *Tua gesta* q, *judicia* r, & *consilia* s. Nemini injuri- am facis t, in punitione Bestiæ & cultorum ejus t; & itas promissis u, eaque jam præstitisti v, suppetias feren- do Ecclesiæ, veritatem verbi tui tuendo, & Pseudopro- phetas confundendo *. Sensus ex Exod. 15. 13. ver- ba propè ipsa ex Deut. 32. 4. & Ose. 14. 9. *Rex seculorum* i. e. Æternus, idemque per omnia secula z, sine fine regnans, cum Bestiæ regnum sit tantum 42 mensium a. Pro *ἀγιον*, Vulgatus legisse videtur *αἰώνων*, Andreas verò [& G. ex MS.] *ἱδρών*, *gentium* b. Sum- tus hic Dei titulus ex Jer. 10. 7. [Sensus, q. d.] O- stendis te Dominum non Judæorum tantum, sed & Gentium c. *Ὁ βασιλεὺς τῶν ἀγίων* Sic omnia exem- plaria Græca constanter habent d. *O rex sanctorum*, Pi. Dur. sic Be. &c. q. d. Qui eos amas & tueris, ut vide- mus. Jer. 10. 7. dicitur *Rex gentium*, quia de opere communis providentiæ agit; hic *Rex sanctorum*, quia agit de Ecclesiæ vindicatione, in qua ut potentiam, ita & sanctitatem, suam ostendit *. In auctoritate & po- tentiâ infinitâ justam usque veramque viam insistere magna laus est f.

4. *Quis non timebit* (vel, *timeret*, Pi.) *te*, &c. ? vel, *coram te*, ut est in MS. Sumtum hoc ex Exod. 15. 15. Quis tam stupidus, &c. ? Non de facto loqui- tur, sed de jure h. Accusant tum Antichristi furorem oppugnantis Deum, tum stuporem mundi Deum non timentis i. *Solus pius* (vel, *sanctus*, Be. Pi.) es j. Ex Exod. 15. 11. Non item Bestia [*sancta est*,] quæ hunc titulum sacrilego suo capiti immerito circum- ponit *. *Omnes gentes venient & adorabunt*, &c. i. e. Ut adorent. Impletum tunc cū m Idololatria ex-

stincta est per omne Imperium Romanum k. Glorio- sum hoc opus viam expediet Gentibus ad Christum ad- ducendis l. Qui prius Bestiam adorabant, quasi quæ neminem haberet parem, nunc in ejus justa ruina Deum solum sanctum cognoscunt & celebrant m. *Ju- dicia tua*, &c. *δικαιοσύνη*, &c. Heb. *משפטים* n. *Ju- stificationes tue*, h. e. opera tua justè facta o, vel, argu- menta & specimina justitiæ tuæ p. Al. *Statuta*, vel *præ- cepta*, vel *oracula tua*, ut vox passim significat, ut in Græ- co Deut. 30. 15. Ezech. 20. 11, 18, &c. Psal. 119. 9. & in Psal. 119. sæpiissimè. Sensus, q. d. Manifestatum est ver- bum tuum purum & sincerum, contra corruptelas Bestiæ, &c. p.

5. *Ecce apertum est templum tabernaculi* (i. e. tem- plum illud quod est & nominatur *tabernaculum*. Ge- nitivus speciei q. *Templum* dicit, ut rem firmam & im- mobilem intelligamus. Addit *tabernaculi*, vel, quia in hoc semper servata est lex, in templo non item, 2 Macc. 2. vel potius, ut ostenderet, hoc *templum* adhuc pere- grinum esse, & *Angelos* indè prodeuntes municipes esse militantis Ecclesiæ *. [Intelligit hic] *Adytum ca- leste*. Respicit autem non Solomonis, sed Moysi, tempo- ra: & *vadis* hic idem valet quod *דבר*, pro quo Templi vocem posuit Latinus Psal. 28. 2. quia scilicet Templi præbebat usum. Per hoc significatur, Dei oracula jamjam proditura. Nam responsa Deus reddebat ex illo adyto t. *testimonii* (i. e. in quo repositum est *te- stimonium*, voluntatis Dei scilicet, h. e. tabulæ Legis in arca reconditæ u. *Συνή μαρτυρί* est *מִוֶּדֶן אֱלֹהִים*, Exod. 27. 21. & alibi, ita dicta quod Deus ibi Majestatis suæ testimonium exhiberet. Alii vertunt, *testimonium con- ventus*, quia verbum *קָדְשׁ* duplicem habet significatum v. *Templum tabernaculi testimonii*, id est, templum quod est tabernaculum testimonii z; intima & sacratissima pars Templi, nempe Sanctum Sanctorum y; in quo, tan- quam in proprio tabernaculo, asservabatur *testimonium*, i. e. lex Dei; & per quod significantur adyta & intimi recessus Divinæ providentiæ, ut auctoris, ita & vindi- cis, Divinæ legis z. Totum ædificium in monte Mo- ria *Templum* dicebatur, Atria & claustra & camera, &c. sed domus duntaxat ipsa, *Sanctum & Sanctum Sancto- rum*, propriè dicebatur *Templum tabernaculi testimonii*. Præcedens canticum erat in Atrio, nunc verò domus ip- sa aperitur a. *in celo*] Hoc non ad initium, sed e- ventum, Phialarum pertinet: Templum enim, dum Phialæ effundebantur, impletum erat fumo——adeo ut nemo ingredi posset, v. 8. *apertum autem fuerat*, post- quam Angeli munus suum executi fuissent, & Citharæ- di canticum suum consummasset b. *In celo*, i. e. in vi- sibili Ecclesia c. Dum regnabat Antichristus, & orbis illum colebat, abdita erant Dei judicia & foedus cum po- pulo suo: cum autem vindicta de Antichristo sumitur, hæc manifesta fiunt d. *Apertione Templi* significatur, Ecclesiam ex recessu suo emergere, publicèque caput extollere, & mysteria Dei Ecclesiæ & gentibus patefacta esse *. Alludit hic ad Ecclesiam Judaicam, in qua, temporibus Idololatriæ & Apostasiæ, Templum clau- sum erat, ut sub Achaz; & temporibus Reformati- onis apertum est, ut sub Hezecia. Sensus, q. d. Vidi tempus Reformationis, quando superstitio & idolola- tria in exilium missa sunt, & veritas puritasque publicè prædicata. Ostendere hic voluit, tum, i. ad quod tempus Phialæ pertinent, nempe ad illum Ecclesiæ sta- tum, quo Antichristus patefactus est, & lux aliqua in Ecclesia effulsit: tum, 2. connexionem Phialarum cum Tuba septima, sub qua idem factum memoratur, cap. 11. 19. Post longam ergò utilēque digressionem, re- dit jam ad seriem Prophetiæ, cāmque deinceps apertius continuat f. *Apertum autem est Templum* ut Ange- lis, ita & hominibus, ut sequentia docent. Quia enim occisis Testibus clausum fuit mortalibus Cælum, & a- pertum fuit Testibus suscitatis; hic, ubi Tubarum & Phialarum *μεσσηρία* explicantur, Templum, quod in Cælo, apertum ostenditur. Tria porro hic distin- guuntur, *Cælum*, in quo *Tabernaculum*, h. e. Beatorum sedes, in quo *vadis*, *Templum*, h. e. penetrabile Dei, quod fecundiore lumine & expressiore Dei documento illu- fire est g.

6. Exierunt — de templo] Vel, ex celo, G. Med. 735. ex edit. Complut. i. e. ex adyto illo celesti quod Johannes viderat. Prophetæ celum figurant ad modum sui Templi. Ibi sunt *montes* quæ in Templo *adornata*, Exod. 25. 40^b. ex palatio summi Regis i. Al. de Templo, i. e. ex Ecclesia^k, vera militante, cujus membra erunt qui Bestiam evertunt¹; sive Ministri sint, sive Magistratus^m, Regesque Christianiⁿ. Significat iudicium Dei irrevocabile adversus Antichristum^o. ¶ *Vestiti lino* (i. e. lineis stolis^p; vel, lapide, Vulg. i. e. Christo^q. Pro *libro* Libri quidam habent *liber*, & sic legit Latinus, per errorem Scribarum, ut puto^r.) *mundo & candido*, (vel, *puro & splendido*, Be. Pi. sic Mo. Byssō infra 19. 8. vide & supra 1. 15. Ezech. 9. 2. Dan. 10. 5. Hic amictus ostendit, [vel, 1.] iudicia quæ Angeli allaturi sunt fore & *pura & splendida* t. [vel, 2.] gloriam^t, puritatemque naturæ Angelicæ^v, virtutumque splendorem^x: vel, 3. alludit ad habitum sacerdotum, Ezech. 44. 7. vel Pontificis, qui solus in Sanctum Sanctorum ingressus est^z.) & *præcincti circa pectora* (q. d. habitu & cinctu Sacerdotali ornati^a.) *zonis aureis*] Ex more Regum^b. Significantur accingi ad res Regales. Nam aureus balteus erat Regum, ut ostendimus supra 1. 13^c. Sunt ergo & Reges & Sacerdotes^d.

7. Et unum (i. e. primum^{*}, ut supra 6. 1^f.) de quatuor animalibus (Leo^g, Spiritus Petri, qui hæc breviter prædixit 2 Epist. 3. 10, 11, 12. Dicuntur Prophetæ facere quod prædicunt Jer. 1. 10^h. Al. Designat eximium aliquem Doctorem, sive cœtum Doctorumⁱ, Doctores fortes & zelo ardentem^k. *Animalia* enim non singulas personas, sed cœtus, notare supra probatum est^l.) *dedit septem* (illis, Pi.) *Angelis* (Idem sensus & gestus, Ezech. 10. 7^m. *Dedit* quasi supremus divinæ iustitiæ præsesⁿ. Al. *Dedit*, i. e. ostendit ex verbo Dei, hoc illis ex officio incumbere, & nomine Dei Reges ad hoc iudicium exsequendum incitat^o. Quod crateres isti Angelis dantur per unum ex animalibus, i. e. per veros Ecclesiæ pastores, significat, eos esse impulsores ad interitum Antichristi promovendum, dicentes, *Reddite ei*, &c. cap. 18. 6. quod insinuatum erat cap. 14. 18^t. Significat, plagarum originem esse ex prædicatione & contemptu Evangelii^p. Vide Mat. 10. 34^q.) *septem* (singulis singulas^r.) *phialas* (Non suffitorias, sed plenas ignis^s. De Phialis vide supra 5. 8^t. *Phialæ* sunt vascula larga concava^v, patulo ore dilatata^x, poculo majora^y. *Phiala* ponitur pro eo quod in illa continetur^z.) *aureas* (*Aureæ* sunt, quia hæc iudicia sunt immutabilia^a, pura & sancta, ut vasa aurea sanctuarii^b, nullo affectu vitia^c.) *plenas iracundiæ* (i. e. igne, qui *iram Dei* significabat. Miscetur enim & hic *indignatio* & comparatio, ut supra 14. 20. Sic *vasa iræ* habes Jer. 50. 25^d.) *Dei viventis*, &c.] Hic titulus repetitur ex superioribus, 4. 9, 10. & 5. 14. & 10. 6e. Ostendit, [tum, 1.] gravitatem huius iræ, quippe quæ semper durabit^f: tum, 2. qualem habent hi Angeli dominum, & cuius viam exequuntur, non suam, sed Dei; & proinde eos simplices & humiles esse debere^g.

8. Et impletum est templum fumo (sub. *prodeunte*, Be. Pi.) *à maiestate Dei*, & *de virtute ejus*] i. e. Ex præsentia gloriosa, potentique splendore Dei^h. *à maiestate Dei*. Sensus est, *ob potentiam Dei gloriosam*, apparituram scilicet in illis iudiciisⁱ. Vel, *à gloria Dei*, i. e. gloriosæ sui patefactione, & *potentia ejus*, quæ terribilis sit hostibus suis^k. Alludit hic ad dedicationem & Tabernaculi, Exod. 40. 34. & Templi, 1 Reg. 8. 10. 2 Par. 5. 13^l. ostenditque non minus manifesta nunc esse iudicia præsentis Dei, cum Ecclesia Evangelicæ restituta fuerit, quam olim, &c^m. *Fumus* ignem comitatur, ut supra 14. 11. Esa. 6. 4. Et solet poni ubi de Ira Dei agitur, Psal. 18. 8. & 74. 1ⁿ. *Fumus* hic significat, vel, 1. singularem gloriæ & potentis manifestationem à Deo, qui est *ignis consumens*, cuius fumus indicium est^o. Vel, 2. iudicia Dei esse obscura & impervestigabilia^p, & nemini licere illa scrutari^q. Verum hoc est, sed nimis generale^r. Vel, 3. caliginem & cœcitatem, quam in his poënis Deus immittit Antichristianis, etiam acutissimis, ne plagas sibi ob idolomaniam inflictas intelligant, & resipiscant^t. Ità fumum vendidit Bestia, c. 9. 2. &

fumo luet in æternum, c. 14. 11^t. ¶ *Et nemo poterat introire*, &c.] Nulla Deus alia oracula edere voluit præter ista. Verba sumpta ex Exod. 40. 35. Adde 1 Reg. 8. 10. 2 Par. 5. 14. *Intrare in adytum* est Dei arcana discere, Psal. 73. 17^v. *Nemo*, nempe Antichristianorum^x, qui soli arcebuntur ab ingressu Templi, ut ex cap. seq. patebit^y. *Nemo*, i. e. pauci, qui aliorum comparatione nullo numero sunt^z. Non vult, planè neminem in Templo fuisse; habuit enim Ecclesia incolæ, sed neminem, vel paucos, ex eis qui foris erant^a. [Al. Sensus est,] *Nemo poterat iram Dei placare*^b. Deus neminem admittere voluit qui intercederet ut hæc plagæ averterentur, ut olim Moyses & Sacerdotes Tabernaculum ingressi sunt ut intercederent^c. ¶ *Donec consummarentur*, &c.] Vel, *consummate essent*, &c. Be. Pi. Nam de temporibus post illas plagas nova oracula incipient cap. 20. infra^d. [Sensus, q. d.] *Donec ira denuntiata executioni mandaretur*; ideoque nunquam eo fine intrare poterant^e. De æternitate hoc accipio, sicut Mat. 1. 25. & 5. 26^f. & 2 Sam. 6. ult^g. In æternum enim nunquam plagæ explebuntur. Significatur ergo obstinatio & cœcitas finalis hostium Antichristianorum, de qua vide cap. 16. 9, 11^h. Tertia hæc est principalis Libri prophetia, tertiam exhibens Ecclesiæ periodum, ab inchoata Antichristi ruina ad consummationem ejusⁱ. Nonnulla autem hic præmittenda sunt^j, 1. Licet aliqua sit effectuum similitudo in Tubis & Phialis, non tamen omnino respondent, ut apparet, quoniam Phialæ incipiunt effundi in stigmaticos Bestiæ, cap. 16. 2. diu post exortum Bestiæ, quando eadem jam vinci cœperat, cap. 15. 2. Natales verò Bestiæ ad Tubam quintam pertinent, ut ad cap. 13. 1. annotavimus^k. 2. Phialæ omnes *iram* loquuntur, eamque *ultimam*, idque adversus Bestiam & sequaces ejus; ita tamen ut eam in alios quoque hostes effundant, præsertim 6. & 7. quæ generaliores sunt; ita quoque ut & Ecclesia sua sub his habeat exercitia, quæ tamen ipsi in bonum cedunt, & Antichristus aliquem interdum habeat in præliis suis successum, ut induretur in ruinam suam^l. 3. Septem Phialæ totidem sunt Ruinæ Bestiæ gradus. Gradatim enim ut succrevit, ita abolenda est^m. 4. Totum Bestiæ corpus sive Regnum, hic, ut in Tubis factum, comparatur Systemati mundano, cuius partes sunt *Terra*, *Mare*, *Flumina*, *Cælum*, *Luminaria*: ita ut *Terra* in universitate Antichristiana dicatur id quod sit instar Telluris in mundo Physico, &cⁿ. 4. Al. luditur hic ad plagas *Ægyptiæ*, ita tamen ut, sicut Roma est *Ægyptus* spiritualis, cap. 11. ita hæc plagæ magna parte spiritualiter intelligantur^o. Ostendere voluit, mysticam hanc *Ægyptum*, post omnes oppressiones Israelis Dei plagis obruendam fore, ut veteri *Ægypto* obtigit^p. 5. Magna est inter Tubas & Phialas similitudo^q, in ordine & methodo, in effectis autem diversitas est^r. In Tubis Antichristi exortum habemus, in Phialis exitium ejus^s; & hoc non minus certum quam illum esse, significatur. Et ut tres ultimæ Tubæ maximæ erant, ita & tres ultimæ Phialæ. 6. Quanquam unus in unaquaque Phiala Angelus nominetur, non tamen excluduntur alii actores, Ministri aut Magistratus, utriusque enim hic adhibentur ex collat. cap. 14. & 17^t. Quæ autem multorum manibus peraguntur, Angelo, ut rei gerendæ Præsidi, pro communi loquendi more tribuuntur^u, & ab Angelis gubernantur, ut effectum certo fortiantur. 7. Quod in Sigillis & Tubis observavimus, idem & hic locum habet, Non definit prius iudicium antequam secundum adveniat, sed prima & secunda Plaga pergunt ad finem, novæque tantum Plagas ipsis superadditas habent. 8. Ut Antichristus duplicem habet notionem sive considerationem, Civilem & Ecclesiasticam, ita quædam ex his plagis temporales sunt statumque ejus civilem respiciunt; quædam spirituales, quæ statum spiritualem feriunt; quædam verò ad utrumque pertinent. 9. In omnibus his Phialis duo notanda sunt, 1. objectum Plagæ, quod præcipue est pars aliqua Status Antichristiani: 2. effectus Plagæ in eis qui Statum illum sustentant, sive in cultoribus ejus. 10. Quicquid est in quod Phiala effunditur, id damnum patitur à Phiala. Nulla igitur interpretatio hic stare potest, quæ Phialæ effusio in bonum ejus cedat in quod effundi-

h G.
i Clu.
k For. Clu.
ex Pri-
mas. Dur.
l For.
m Dur.
n For.
o Plerique
in Par.
p Pi.
q L. Gag.
r G.
t Idem.
u Pi.
v Clu. sic
Pi. Cot.
y Clu.
z Dur.
a Ham.
b Med. sic
Li. chron.
c Dur.
d G.
e Dur.
f Clu. Dur.
g Me.
h Clu.
i Me. T.
j G.
k Clu.
l Dur.
m Clu.
n Li. chro.
165.
o T.
p Dur.
q For.
r Clu. sim.
Cor.
s Clu.
t Pi.
u G.
v Me. Par.
w Dur.
x Zeg. sic
Dur.
y Clu.
z Grav.
a G.
b For.
c Dur.
d G.
e Idem.
f Par. sim.
Dur.
g Dur.
h Med.
655. sim.
Clu. Dur.
i Dur.
j G.
k Clu.
l Me. sim.
m Plerique
in Par. Clu.
n Zeg.
o Clu.
p Par.
q Par. sim.
Cor. Dur.

10

20

30

40

50

60

70

^a Med. effunditur 9. 11. Cùm scena, ubi hæc geruntur, sit totus mundus Evangelio donatus, & tempus illis destinatum sit quamdiu tempus fuerit, difficile est & periculosum, singula hæc ad specialia loca & tempora accommodare. Quamquam autem difficile sit singularum Phialarum orbem distantiamque temporis inter Phialas definire, aliquid tamen de ortu & fine hujus visionis in genere indagari potest. Incipit enim cum septima Tuba, circa Annum C. 1560. ut ostendimus ad cap. 11. definit verò cum fine temporis. 12. In rerum applicatione consideranda imprimis est rei cujuslibet analogia five convenientia, tum, 1. cum parte illa mundi naturalis: tum, 2. cum re eadem sub Tubis memorata: tum, 3. cum historia eventuum, &c.†. [His præmissis, accedamus ad textum explicandum.]

CHAP. XVI.

1. **E**T (vel, *Tunc*, Be. Pi.) *audivi vocem* (Dei scilicet^a, vel Christi^b, vel per se, vel per Ministros^c;) *magnam* (h. e. vehementem ac terribilem^d: quæ indicat, tum vocantis auctoritatem & vehementiam^e, tum negotium grave & cum sollicitudine obendum^f;) *de templo*]. Quod in cælo: i. e. Ex adyto. Vide supra 14. 13^h. *Ex templo*, vel, 1. quia ibi Deus olim dedit oraculaⁱ: vel, 2. ut declaret justam esse hanc sententiam^k. ¶ *Ite*, &c. *Ἰταγετε*, &c.]. Sic *Ἰταγετε* supra 10. 8^l. *Ite & effundite* (q. d. Non stillate, sed prorsus effundite; * nihil reliqui facite†:) *septem phialas iræ* (i. e. plenas iræ, h. e. plagarum^m:) *Dei* (i. e. igne plenas iram Dei in idololatrias significantesⁿ:) *in terram*] i. e. In terrenum statum^o, & homines animales qui Cœlestia non sapiunt^p: vel, in incolas terræ^q: vel, in Imperium Romanum, quomodo vocem terræ hîc sumendam docet rerum series^r: vel, in illam partem orbis quæ distinguitur ab Ecclesia, quæ cœlum dici solet†: vel, in Antichristum cum suis affectis^t. Sola prima Phiala effusa fuit in *Terram*, reliquæ in alia elementa, *Mare*, &c. Est ergo hîc Synecdoche partis unius pro omnibus^v. Non opus est, ut *Terra* v. 2. *Mare* v. 3. *Flumina* v. 4. sigillatim significant, sed omnia simul sumenda sunt pro eo quod hîc *terra* dicitur: ut ostendit series, ubi Angeli, qui jubentur *effundere in terram*, effundunt in hæc tria, ita significantes hæc tria esse distributionem unius hujus *terra*. Sic cap. 14. 7. *Terra, Mare, & Fontes aquarum*, denotant terram, live terrestrem globum, cui ibi *cælum* opponitur. Sic judicia illa cap. 7. necnon illa *Ægyptiaca*, Exod. 7. & 8. recidere dicuntur alia in *Terram*, alia in *Aquas*, &c. omnia tamen in totam terram promiscuè deciderunt. Nec plura opus est quærere de productionibus Phialarum singularum: sufficit quod singulæ ex eis excidium denotent, & numerus *septem*, qui perfectus est, excidium perfectum fore innuat; nisi hoc forsan addatur, quod non semel, sed per varios gradus & species judiciorum, hoc effectum sit^x.

2. *Abiit primus*] sub. *Angelus*. Alacritatem notat, & prudentiam Angelorum. Accepto mandato, eunt, nec confusè, sed ordine suo^y. Varii ignes erant in phialis: varij & effectus^z. ¶ *In terram*] Vel, 1. in certas regiones terræ^a, in partes Regni Antichristiani Occidentales^b, Germaniam, Galliam, Angliam, &c.^c & *terram*, i. e. incolas terræ, Antichristianos^d. Vel, 2. in Imperium Romanum, quod variis calamitatibus vexatum fuit^e. Vel, 3. in populum, five vulgus Christianum, scabellum (proh pudor!) Antichristi, cui tanquam Basi superstruitur moles Hierarchico-papana^f. Vel, 4. In statum five corpus Ecclesiasticum, ut *terra* accipitur cap. 9. 3^g. in clerum (& Ecclesiam^h;) Antichristianumⁱ, seu ordinem Pseudo-prophetarum, qui *de terra* est: id est, ortum trahit è terrena five seculari prudentia, quâ, sub prætextu Christianæ potestatis, auctoritatem & opes sibi comparat. Hanc terram graviter afflixit Lutherus, oppugnando indulgentias, aliòque Papatûs abusus, tandè que ipsam Pontificis potestatem, &c.^k. Vel, 5. In firmissimas partes orbis Antichristiani, ut *terra* est firmissima Orbis pars, Psal. 104.

nempe in fundamentalia orbis istius dogmata; qualia illa de absoluta summaque potestate Papæ, de meritis, de Purgatorio, &c. In ista effunditur hæc Phiala, quum illorum vanitas falsitasque hominibus patefit, &c.^l. ¶ *Factum est ulcus*, &c. *Ἐγένετο ὕλκος*]. *Ulcus* (vel, *Vulnus*, Er. II. P. sic Ca.) *malum* (vel, *serum*, Vulg. *miserum*, Er. dirum, Ca.) ac *noxium*, vel *malignum*, Mo. *pestimum*, Vulg. *dolorificum*, Sy. *tetrum*, Ca. 97. *ἰσχυρὸν* Deut. 28. 35. Job. 2. 7^m.] *in hominibus*, Pi. Bri. vel, *in homines*,ⁿ G. Mo. Ti. vel, *adversus homines*, Be. Hæc plaga & duæ sequentes alludunt ad plagas Ægyptiⁿ, significatu autem non planè eodem. Nomine *ἰσχυρὸν* aiunt Hebræi significari omnia mala quæ ex calore oriuntur. Et certè Arabibus *ἰσχυρὸν* est calefacere. Significantur ergo hîc omnes morbi æstivos, in quibus præcipua est Pestilentia.

Ea autem sapissimè orbem Romanum invasit inter Trajani & Constantini tempora, & sub Commodio major quàm ulla antè; ita ut in Urbe morerentur quotidie bis mille homines, plurimi etiam alibi, testibus Dione & Herodiano. Non minor alia sub Gallo & Volusiano, Zosimo referente; rursus sub Gallieno, eodem teste. Fuit & alia post Decium, cujus meminerunt Euseb. Trebel. Gallien. Oros. Hieron. Alia sub Gallieno, cujus mentio in Martyrologiis, & sub Claudio qui Gallieno successit, memorante Trebellio. Alia sub Diocletiano, apud Euseb. 7. 2°. Luculenta erit hæc plaga, quæque ulceris instar tenacissimè hærebit, quæ unum corporea fit, an spiritualis, dubitatur^p. Eam spiritualement esse ostendit, tum, quod Orbis Bestianus jam cap. 11. Ægyptus spiritualis perhibetur, cap. 11. 9. tum, quod esse dicitur *in hominibus*, h. e. intus in cordibus & conscientijs hominum^r; èstque nihil aliud quàm vexatio animi malè sibi conscii†; vel, livor & invidia^t, furor & odium, dolor & cruciatus; qui Papicolarum animos infedit, quod fundamenta Papatûs conquassari, & iniquitatem suam detegi, viderent^v; & quod hypocrisis,avaritia, turpitudine, aliæque cleri vitia, in conspectum mundi diu excæcati, tanquam tetra ulcera, erumperent, simulque multi doctrinam ipsam cultumque redarguere auderent^x: unde factum ut plaga & in se dolorifica, & coram aliis probrosa atque odiosa Antichristi mancipia invaderet, patefacta à Deo blasphemiâ & tyrannide Antichristi, & vanitate cultus ab ipso instituti^y; alii verò, relictis suis erroribus & vitiis, ulcera sua inspicienda darent, & medicinam Evangelii consequerentur^z. Hoc impletum, cùm vulgus Christianum, Waldensium, Albigenium, &c. Bestiæ renunciare inciperet, Romam *Babylonem Apocalypticam* clamitans, Papam Antichristum. Hæc Phiala in *Terram* Bestianam effusa, Bestiæ sectatores furis & intemperis doloris & indignationis, tanquam ulceribus tetris, malignis & insanabilibus, impleti sunt, & in rabiem acti ferro flammæque diu sævierunt, sed frustra; quia quod magis sese commovebant, eodindies ulcus ingravescerebat magis^a. ¶ *Qui habebant charactèrem*, &c.]. Quod præcipuè est Doctorum, &c.^b. b Bri.

3. *In mare*] Vel, 1. propriè dictum^c. Sed sic plaga hæc communis esset omnibus, nec gravior Antichristo quàm reliquis. Vel, 2. mysticum^d. Per *mare* intelligit, vel, 1. Multitudinem hominum in Urbe Roma. Vide supra 13. 1e. Vel, 2. Gentiles, ob multiplicem variorum deorum cultum, instar maris vagos & instabiles^e. f Gag. Vel, 3. Jurisdictionis seu Ditionis & communionis Pontificalis ambitum, homines & gentes Christicolæ circumplectentem, ut *Mare terram*^g; vel, congregationem Gentium quæ Babylonem venerantur, & Bestiæ victum quæstumque præbent^h. Vel, 4. Ecclesiasticos cultus, ritus & constitutiones, præsertim de indulgentiis, purgatorio, &c. in quibus maximè negotiantur. Hoc *mare* idem est ex quo Bestia ascendit, cap. 13. 1ⁱ. èstque simile negotiantibus & negotiationi ejus^k, quæ in *animis*, &c. consistit, cap. 18. 13. Vel, 5. Concilia Antichristiana, maximè Concilium Tridentinum^l. Vel, 6. *mare* Scripturæ Sacræ^m. Vel, 7. mundum, mundique primoresⁿ. ¶ *Factus est*, &c. *Ἐγένετο*, &c.]. *Factus est* (vel, *Factum est*, Be. Pi. vel, *Versum est*, Pi. sub. illud, Be. Pi. vel, *mare*, Pi. *Sanguis* (vel, *in sanguinem*, Be. Pi.) *tanquam mortui*, (vel, *cadaveris*, Be. Pi. i. e. hominis ad mortem vulnerati. Vide supra 14. 13ⁿ. q. d. in sanguinem putrem & saniosum^o,

gelidum

60

70

80

90

100

Med. ib. gelidum & concretum p; qualis mortuorum & occiso-
 rum q. N^ois; Cadaver passim apud Ctesiam r.) & om-
 nis (Indefinite dictum, ut Exod. 8. 6+. q. d. valde
 multi c. Hyperbole v.) anima vivens (i. e. omne ani-
 mal x.) mortua est in mari, Mo. Trajectio, pro, Quod-
 cunque animal vivebat in mari mortuum est y. [Et hoc
 varie explicant:] 1. Bellum incitissimum fore signi-
 ficat x. Magnæ itrages dicto temporis spatio editæ sunt
 Romæ, ut Commodi temporibus, sævitia Commodi, se-
 ditione, incendio z; & cum interfectus Pertinax Im-
 perator, & Plautianus Præfectus Prætorio a. Al. Immen-
 sa effusio sanguinis reprobatarum gentium facta est, vel
 corporaliter, vel spiritualiter b. Al. Bella notat adversus
 Reges Antichristi Imperium detestantes commoven-
 da c. Al. Significat horrenda bella, pestes & lues, orbi
 à Deo immittenda, quibus plerique impii peribunt d.
 Sed hoc nimis generale est. Hæc mala sunt piis & im-
 piis communia, non Antichristianorum propria x.
 2. [Sensus est,] Mare Pontificale, Lutheri aliorumque
 Reformatorum operâ, evasit magnâ suâ parte mortuum,
 in quo animalia Pontificia spirare amplius & vivere non
 potuerint, integris Provinciis, Regnis, &c. communioni
 Bestianæ renunciantibus f. 3. [Sensus est,] Prædica-
 tione Evangelii offensi Papistæ magis quàm antea Scri-
 pturam doctrinamque publicam corruerunt g; & cor-
 ruptelas suas mordicis defendebant, veritatisque pertina-
 citer oblectati sunt, ita h^oti ἀναπολογητοί, Joh. 9. 39. &
 15. 22 h. Concilium Tridentinum novos in fide & cultu
 errores invexit, tantum aberat ut pristinos correxerit i.
 Hæc Phiala altiore addidit gradum. Prior contemptum
 odiumque induxit personarum Bestianarum, hæc etiam
 cultus atque doctrinæ, de indulgentiis, imaginibus, con-
 fictis miraculis, &c. quæ vilescere cœperunt & fœtere
 in naribus hominum k, detectis multis fœdis erroribus l,
 in cultu & regimine regni Antichristiani. Hinc viri Ec-
 clesiastici ad angustias redacti sunt, & status Ecclesiasti-
 cus pessum ivit, multique mortui sunt m. Mors autem
 hæc non est naturalis, sed mystica, h. e. exstinctio affe-
 ctus vitalis qui antea fuit; quomodo Paulus dicit se mor-
 tuum Legi, Mundo, Carni, Peccato, quia non rapitur am-
 pliùs affectu solito erga illa n. Ità hi moriuntur Mari &
 Statui Babylonico o, quia affectu abalienati ab eo, nec ei
 ampliùs devoti, nec quæstum solitum ejus negotiatori-
 bus suppeditant p, sed Regno ejus renunciant & ipsi mo-
 riuntur: vel, si ipsi adhærere pergant, magis mortui spi-
 ritualiter fiunt, & salutem suam magis desperatam red-
 dunt, ob lucem spretam, &c. Notatur hic corruptela ver-
 bi Dei letifera, i. e. horrorem conscientie pariens & ad
 desperationem adigens bibentes, h. e. fidem ei habentes t.
 4. Super (vel, In, Be. Pi.) flumina & fontes aquarum
 Intelligit, vel, 1. Urbes extra Romam, & vicos ||, &
 provincias x. Eadem ænigmatica locutio suprâ 8. 10 r.
 Vel, 2. Fidei seu Religionis Christianæ Articulus, in
 mari Scripturarum fundatos, ut & ipsa N. T. Sacra-
 menta fidei nostræ figilla & testimonia t. Vel, 3. Hære-
 ticos t, & in genere universos Ecclesiæ & fidelium per-
 secutores. Nam si flumina & aquarum gurgites in Scri-
 pturis persecutionem significant, cur non & persecutores v?
 Vel, 4. Antichristiana regna & ditiones, sive majores,
 quæ fluvii, sive minores, quæ fontes x. Vel, 5. Ea quæ hu-
 morem vitamque subministrant mundo Antichristiano, ut
 fontes & fluvii huic mundo, vel eos qui in præced. mare
 decurrunt y; scholas & collegia z, quæ fontes, & civitates,
 Dioeceses, principatus, aliisque communitates, quæ flu-
 mina, notant a; ordines religiosos, & inprimis clerum b,
 eruditos Doctores c, & principes cleri, qui putridum illud
 mare edulcare nituntur d; Jurisdictionis Antichristianæ
 Ministros & Propugnatores x, sive Ecclesiasticos, ut Je-
 suitas aliisque Sacerdotes emissarios, sive etiam Seculares
 & Laicos, qui ut Flumina originem suam ducunt ex
 Mari, & ad Mare revertuntur, eidem amplificandæ &
 conservandæ operam & opes suas conferunt f. ¶ Et
 factus est sanguis] Notat, vel, 1. corruptionem eorum, ut
 prius g; vel, 2. Judicium Dei in illa h, ut Bella, dissidia,
 seditiones, commotiones, in Germania, Belgio, Gallia,
 Anglia i. Sensus, q. d. Pseudo-prophetæ isti crudeles,
 interfectores, tum, animarum falsâ suâ doctrinâ k; tum,
 Sanctorum & Prophetarum l, quos consiliis sententiisq;
 cruentis occiderunt m, omnisque in terra homicidii im-

pulsores, juxta Apoc. 17. & 18. iusto Domini judicio &
 congruâ ἀντιμετρήσει, gustabunt poculum quod ipsi aliis
 propinarunt n, easdemque cœdes perferre coguntur, qui-
 bus Sanctos mactare consueverunt o, ut disertè habetur
 v. 5, 6. tanquam Clavis parabolæ referendæ. Impletum
 hoc puto in Anglia, Elisabethâ regnante, & postea, quan-
 do sanguinarii autoritatis Bestianæ procuratores, qui-
 bus causam, ut vocant, Catholicam promovendi munus
 mandatum est, etiam latis eo nomine legibus, procura-
 tionem suam sanguine luerunt; Hispani quoque ipsi, san-
 guinem sitientes, sanguinem, clade præsertim illâ ani-
 ni 1588. plenis hâustibus biberunt p.

5. Angelum aquarum] Intelligitur, vel, i. Præfectus
 aquis q, sive custodiæ aquarum r, ut singulis elementis,
 aliisque creaturis, singuli à Deo præfecti sunt t. Vel, 2.
 Præfectus aquis percutiendis t, qui potestatem habebat
 in aquas v; qui in aquas Phialam immisit x. Sic Ange-
 lus ignis, suprâ 14. 18 y. & Angelus Aeris & Pulveris apud
 Rabbinos z, id est, qui in illa potestatem habet a. Cum
 omnes hi Angeli in Sacerdotali habitu compareant, al-
 ludi hic possit ad Sacerdotem illum qui aquis curandis
 præfectus est, ut aquæ Hieros. essent idoneæ quæ populo
 ad tria Festa convenienti sufficerent b. ¶ Iustus es,
 Domine] Qu. Cur hæc approbatio, sive congratulatio,
 ad hanc præsertim Phialam notatur? Resp. 1. Ut
 significetur, Hoc opus Dei, in exsequendo judicio in
 Antichristum, insigne & gloriosum esse, & à sanctis
 plurimum observandum, utpote in quo mirè elucet
 fidelitas & justitia Dei, amorque ejus erga Ecclesiam.

2. Quia hoc & prædictum erat cap. 13. & precibus à
 Deo expetitur, ideoque impletum laudari debuit c. 3.
 Ut confirmaret hujus judicii æquitatem, nè homines
 trepidis dubitationibus ab illius executione absterre-
 rentur d; & ut à calumniis impiorum hoc judicium Dei
 vindicaret, quod parum justum nimisque crudele videri
 poterat x.

¶ Qui es, & Qui eras, Sanctus] De
 hac locutione vide suprâ 1. 8. & 4. 8. & 11. 17 f. Non
 addit hic εὐμεν^o, quia hoc tantum vult, Deum tam
 justè nunc agere cum Romani Imperii hominibus quàm
 olim cum Ægyptiis, Assyriis, Babyloniis, Antiocho.
 o εὐμεν^o hic, ut suprâ 15. 4. i. e. ὁ δὲ π, misericors. Pu-
 nitio enim ista Romani Imperii liberatio erat Christiano-
 rum g. Al. Pro o εὐμεν^o legendum [vel,] o ἐργαζομεν^o h,
 vel, o εὐμεν^o i, ut est in vet. cod. MS k. Cui favet,
 tum res ipsa l, tum, quod in omnibus reliquis locis, ubi
 Johannes Jehovah nomen explicat, tertium membrum
 addit m, nisi quod pro εὐμεν^o ibi habetur ἐργαζομεν^o.
 Cujus causa est quod illic sermo sit de Deo, vel Christo;
 ut judice venturo n; hic autem ut jam in tribunali se-
 dente o, & exsequente judicia sua, idque in æternum p.
 Commendat hic æternitatem atque immutabilitatem
 Dei. Idem tribus his syllabis, Qui est, & qui erat, &
 qui erit, significatur quod nomine Jehovah, Exod. 3.
 Deum scilicet fidelitatem suam ostendere, præstando jam
 promissa populo suo facta q.

¶ Quia, &c. οὐ τὰ π, &c.] Nempe, τὰ π, sive ἀνθρώποι. Malim
 personas neutraliter hic exprimi, h. e. incolas Imperii t.
 Quia hæc (vel, sic, Aug.) judicasti, Mo. Specialis obser-
 vatur justitia respectu objecti in quod hæc Phiala effun-
 ditur t. Sensus, q. d. Quod has plagas, sive tertiam
 hanc plagam, hominibus istis immisisti v; vel, Quod hos
 judicasti, i. e. justè punivisti x.

6. Quia sanguinem, &c.] Magistratus & populi pro-
 vinciales y, vel, Bestia & confortes ejus, cap. 11. 7. &
 13. 7, 10, 15. & 17. 6. & 18. 24 z. multos occiderunt
 Christianos; inter quos nonnulli & Prophetis donis
 clarebant a, & prædicatione suâ mundum emendare stu-
 duerunt, more Prophetarum b. ¶ Et sanguinem, &c.]

Kai hic valet propterea c. Par pari retulisti d. Bibere
 dicuntur sanguinem qui moerore implentur ob interfectos
 parentes, liberos, cognatos, &c. Desumptum ex Abd. 16 x.
 Vide Esa. 49. 26. Sic Tomyris Cyro dixit, Sanguinem
 bibe, qui sanguinem sitiisti f. Sensus, q. d. Illi præda
 jam facti sunt qui Sanctos duris legibus suis deprædati
 sunt g. ¶ Quia digni sunt] Istâ scilicet plagâ. Vi-
 detur autem illam Ægyptiorum plagam hic respicere, quâ
 non poterant bibere aquam à Mose in sanguinem conver-
 sam h. Quia hoc meruerunt. Sic ἀξιοὶ ὧν, Rom. 1. 32.
 Sic Cyri caput demissum in utrem plenum sanguinis i.

N n n n 7. Audivi,

For.
Med.
sim. For.
Par. Dur.

Med.

T.
Pi. sic
Zeg.
T. ex
Orig. &
Aquin.
And. &c.
Cor. sic
Dur.
D.
G. sic Pi.
Dur. Par.
D.
G. sic D.
D.
Li chroni.
166.

Dur.

For.

Par.

G. sic

Pi. Be.

G. sim.

Ham.

Rev. ex

Er.

Be. Pi.

Be.

Be. sim.

Pi.

Pi. ex

Be.

Be.

Pi.

Dur.

G.

Ham.

Dur.

Pi.

Ham.

G.

Clu. &c.

G.

Ham.

G.

G. sim.

Par. Clu.

G.

Clu.

Dur.

Pi.

G.

7. *Andivi, &c.* [ἤκουσα, ἔβλεπον, ἔσπιον] *Andivi alium* (nempe Angelum^k), ē *Sanctuario*, five *Sacrario*, D. ex Be. V. Sic vertit, quia dicitur *en*, non *enō* l. Sed *en* ponitur pro *enō* m. Vel, ex *altari*, Pi. D. sic Mo. &c. Vide suprà 9. 13 n. Lex. vetus, *Θυσιαστήριον*, altare, sacrificium^o. Hic Angelus est, vel Christus, ex collat. cap. 8. 3. & 14. 18 p. vel, is qui spiritus Martyrum custodit. Ii enim *sub altari*, suprà 6. 9 q. Sancti in cœlis beati huic cantico calculum suum adjiciunt. Ecclesia, tum militans, tum triumphans, pro Babylonis ruina precati erant, pro ea igitur gratias agunt^r. ¶ *Domine, &c.* Ut suprà 4. 8. & 11. 17. ¶ *Vera & iusta, &c.* Sensus idem qui suprà 15. 3. & Psal. 19. 9 t. Hucusque Phialæ progressæ videntur: reliquæ adhuc effundendæ supersunt^t.

8. *In Solem, &c.* Solem intelligit, vel, 1. propriè v. Maximum fortè ætum hic designat^x. Ex hoc *æstu Solis*, Sterilitas & eam sequens Fames. Vide Mat. 13. 6. Marc. 4. 6. Fames urit, ideo *ignis* nomine non malè appellatur. Fames ingens sub Commodo est apud Herodianum^y. *Ignis* hic si ad literam intelligeretur, completionem hoc haberet in maximis hoc tempore Romæ incendiis, præsertim in illo tempore Commodi, de quo Herod. 1. 1. quod vel Ethnici à diis solis & inchoatum & extinctum dixerunt. A cœlo ergo veniens meritò Soli tribuitur. Sed non improbabile est hic significari exustionem fructuum terræ per Solis æstum, famémque inde ortam, &c. t. Sensus est, q. d. Egit virtute suâ in Solem, ut terram hominésque Antichristianos torreret^z. Non placet, 1. quia flagellum istud piis & impiis commune est; hæc autem plaga Antichristianis propria est: 2. quia sic Solem potius quàm Deum blasphemassent; 3. quia hæc plaga conscientias hominum afficit, ideòque interna potius quàm externa plaga est^a. Vel, 2. ipsum Antichristum qui se Solem iustitiæ, id est, Christum, esse mentietur^b. Vel, 3. magnum aliquod eximiumque luminare in hoc Mundo, quales sunt Reges & Principes, ut Imperator, & Rex Hispaniæ, qui meretricem sustentant, ipsique lucem & subsidium afferunt. Quos forsan convertet in odium Bestiæ, ut dicitur cap. 17. id quod Regnum illud plurimum obscurabit atque cruciabit^c. Sol quærendus est in Cælo. Cælum autem Mundi Antichristiani, vel est ipsa Suprema & Universalis potestas Pontificia, vel omnino quicquid uspiam est sublimioris regiæque potestatis in Mundo Bestiano. In hoc Cælo plurimæ sunt *Stellæ*, ut Reges, Principes, Præfules, &c. sunt & magna Luminaria instar Solis & Lunæ. Ex his maximum Luminare est Imperium Germanicum, Domus Austriacæ jam à 200 annis peculium. Annon igitur hic Sol est illius Cœli? In hunc verò Solem Phiala quarta jam jamque est effundenda, ut is Cælo Bestiano revulsus, aliòque radians, æstu torreat torqueatque Orbis Antichristiani indigenas, quos antea jubare suo multum recreare solebat^d. Vel, 4. Scripturas Sacras, in quas effundetur hæc Phiala, non ut illis noceat, uti priores *terre*, &c. sed ut vim atque aciem quandam eis tribuat, quâ acrius pungere altiùsque penetrare hominum conscientias possint; ut magis indies magisque illustratæ atque explicatæ Antichristianorum fœditatem magis detegant, eosque adeò vehementius torqueant, & ad tantam adigant intemperiem, ut fredeant fremantq; adversus Solem^e. Clarâ nimirum luce Evangelii nunc ita splendente, cum deberent Deum, respiscendo errorésque suos agnoscendo, glorificare, hi tenebrarum filii & osores lucis, per quam eorum opera arguuntur, invidia & malitiosâ rabie effervescunt, seu quondam Pharisei contra claram doctrinam, &c. f. Vel, 5. Christum ipsum^g, Solem iustitiæ^h, qui per Solem in hoc Libro notatur; ut apparet ex collat. Apoc. 1. 16. & 8. 12. & 9. 1. & 12. 1. qui sicut suprà cap. 8. & 9. obscurari dictus est, non in se, sed secundum doctrinæ lucem de persona & officio ipsius; ita hic plaga in ipsum effunditur, non quòd damnum ipsi illatum sit, sed mysticè per ipsum in alios. Phialam enim hanc ita explicat Apostolus, ut quòd per eam sit dātum Soli æstu affligere homines, non quòd in Sole ulla sit propriè facta mutatio. Christus porro non jam, ut olim, obscuratus est, sed clarissimè & efficacissimè fulget mundo; Evangelium gentibus denudò annunciatum est, doctrina de persona & officio

Christi clarissimè explicata est. Hoc autem multis, quos illustrare & lætificare debuerat, æstum & cruciatum attulit, &c. i. Intelligit hic Christum, vel verbum ejus; & per effusionem Phialæ in ipsum significat efficacem Dei operationem circa ipsum, & quasi per ipsum, tanquam per instrumentum. Sensus, q. d. Angelus hoc petiit aut voluit ut Sol iustitiæ luceret per verbum suum clariùs in conscientiis hominum quàm antehac, eosque convinceret errorum & peccatorum; ut Evangelium prædicaretur, & ejus prædicatione urerentur homines veritatem non amantes, vel amantes mercedem injustitiæ, & accenderentur ad furorem, & occasionem haberent contradicendi veritati, &c. k.

9. *Et æstuaverunt, &c.* Adustra illis sunt viscera præ fame^l. Majori cum furore se opposuerunt veritati^m. Valde solliciti erant nè fraudes ipsorum detegerenturⁿ; & æstu, h. e. fremitu magno, exardescabant, quòd lucem extinguere non poterant^o. Significatur æstus anxietatis ac desperabundæ conscientie ob flagitia admissa p. Ex verbo convicti atque pudefacti erant q. Æstuabant improbitate ac invidia^r, & dolore quòd successum Evangelii impedire non valerent t, ut apparuit in Concilio Tridentino^u. ¶ *Et blasphemaverunt, &c.* Referendum hoc, vel ad Ethnicos v: qui dixerunt ista mala [quæ in Imperio obtigerunt:] evenire ob Christianos unius Dei cultores; ut notant Arnob. & Cyprian. [quorum verba vide in G.] Vide & Ambros. & Aug. & Oros.^x Egrediebant medendo y. Desperatâ veritatis oppressione, blasphemabant Deum, [vel,] opus Dei attribuyendo Diabolo, ut illi Matth. 12 z; vel, doctrinam mendaciorum ad Deum auctorem referendo^a, vel, blasphemos ipsorum errores cultusque idololatricos ardentius propugnando, Deumque in angustiis publicè injuriâ afficiendo^b; vel, probris incessendo viam veritatis atque iustitiæ, veramque Ecclesiam^c: id quod à Bestia didicerunt, cap. 13. 5 d. ¶ *Ut darent illi gloriam* Fatentes se peccasse, & in tenebris palpitasse^e, & meritò punitos esse, solamque Evangelii doctrinam veram & salutarem esse f. Effectum hujus Phialæ est impœnitentia & obduratio g. Nè mireris ergo Romanenses in erroribus suis perseverare^h. Dementati sunt idolis & delusionibus Antichristi i.

10. *Super, &c.* [ὑπὲρ θρόνου, &c.] *Super thronum Bestiæ*, Be. Pi. Nempe posterioris, ut v. 2. h. e. Papæ k. Al. *Bestia* est Idololatria, cap. 13. 1 l. [De quo vide ad cap. 13. fusè dicta.] *Thronus* hic est, vel, 1. Imperium Romanum^m, ubi residebat, & per quod sustentabatur, Idololatria^o: q. d. Non in singulos, sed in ipsum Imperium p. Vel, 2. Roma ipsa q, quæ *Thronus* erat Draconis, cap. 13. 2. & deinde Bestiæ, quæ Draconis & sedem obtinet, & mandata exequitur^r; ubi in sede Petri sedere se gloriatur Papa t. In Geog. Arab. *قراة* *قراة* *قراة* (i. e. Throni seu Sedes) *quatuor*, Roma, Antiochia, Alexandria, & Domus Sanctuarii. *Sedes maxima* Roma. Vide Schindl. p. 879. Huic favet, tum, 1. scopus & gradatio Phialarum, quæ judicium Antichristo proprius admovent; tum, 2. explicatoria hujus Phialæ Prophetia, cap. 17. & 18. ubi sub nomine *Babylonis* excidium hujus sedis describitur; tum, 3. ordo Tubarum, qui ordini Phialarum respondet. Quinta Tuba Antichristum in Throno suo collocat, quinta Phiala eum de Throno suo deturbat^u. Nullo ampliùs Spiritus S. rem abscondit figurarum aut allegiarum velo; fortè propter ingens tunc oriturum Vaticiniis istis lumen, hoc quasi Mercuriali signo conspecto, quo non ultra erit ambiguum quantum itineris Phialæ jam confecerint, quantumve adhuc iis conficiendum restat v. Designatur hic ultima clades urbis Romanæ, quæ funditus tandem corruet, juxta Sybillæ versum, *Καὶ τὸν ἔσθ' ἡν πᾶσι γεννηθήσεται, ὅς μὴ γινώσκει, Τὸτα ἐρὶς ἐν κίβητι, ὡς ἂν ποτὶς, ὡς ἂν ποτὶς, ὡς ἂν ποτὶς* *Tota eris in cineres, quasi nunquam Roma fuisses*. Huic autem Ruinæ aliquantulum superfutura est Bestia, ut graviore mox exitio ruat^x. Non ausim hunc sensum simpliciter improbare; maximè cum etiam Jesuitæ incipiant prophetare de Romæ excidio, & de Papæ exilio, ut suprà cap. 14. ex Rib. ostendimus y. Vel, 3. Regnum Bestiæ five Antichristi^z; ut colligitur, 1. ex verbis seq. 2. ex Scripturæ phrasiologia. *Thronus Davidis* pro Regno ejus ponitur: *Stabilitus est thronus*, pro, stabilitum est Regnum; *Satane thronus*, Apoc. 2. & 13.

* For. & 13. pro regno ejus *. 3. Ex typo. Constat enim hic alludi ad plagam Ægyptiam nonam, quā non sola Pharaonis regia, sed universa Ægyptus, tenebris sepulta fuit b. ¶ *Factum est regnum ejus tenebrosum*]

* Par. Significat, vel, 1. moerorem sive dolorem c, & calamitates illius temporis: ut *tenebrae* sumuntur Amos. 5. 18 d.

* Clu. & contra *lux* saepe est lætitia & eminentia *: vel, 2.

* D. contemptum f: q.d. Multum amisit pristini splendoris g,

* Clu. gloriæ & existimationis, & contemptibile evasit h. Frigens culinæ, vilescit Pontificis autoritas apud ipsos

* Pi. sic Principes Pontificios, qui ipsius nundinationes & bruta

* Clu. fulmina parvi pendunt i. Vel, 3. patefactionem tenebrarum k, quæ tunc fiet, quum idola & errores Antichristi luce Evangelii omnium oculis patebunt & fugabuntur l. Sic *obscurari* h. l. esset, *obscuratum demonstrari* m. Non dicit Regnum prorsus extinctum, sed orbatum suā priori claritate n. ¶ Et, &c. *Et* (vel, *Unde*, *Pi.*) *mandebant linguas suas* (ut solent qui irascuntur o, ut notat Aristophanes, [vide G.] vel, qui graviter cruciantur p; qui dolent & vindictam meditantur q, nec vindicare se possunt r:) *ex labore*, Mo. vel, *pro dolore*, Er. P. Ca. Be. Pi. &c.

* Clu. ex Præ rabie & furore t, ob inclinationem Regni sui t; ob frustrationem spei de Roma semper duratura v; quia videbant convulsam sedem illam quam tantopere venditabant *. Solent furiosi y, & qui gravissimis doloribus anguntur z, mordere labra, linguas, digitos, frendere dentibus, &c. a.

* Par. 11. *Et blasphemaverunt*, &c.] Christianos, quod unum Deum Mundi opificem colerent, vocabant *idololatrias* b. Evangelium Christi diabolicam hæresin, & turbarum omnium causam, esse calumniabantur c. Deum dicunt non stare promissis Matri Ecclesiæ factis d. Conjungit Phialas secundam, tertiam & quartam, cum prima *. Ex significat hic Causam moventem, ut *id* saepe apud Hebræos f. ¶ *Non egerunt penitentiam*] Non desisterunt ab idololatria. Imò & nova sacra addiderunt, Criobolia, Taurabolia g. Hæc Bestia est Pardalis, cap. 13. 2. *quæ non potest mutare pellem suam* h. Obdurantur in pervicacia & blasphemia i.

* Clu. 12. *In flumen—Euphratem*] *Euphrates* est fluvius Mesopotamiæ k, limes Orientalis Regni Davidici l, qui venientibus ex Oriente versus Occidentem, præsertimq; in Judæam, transeundus est t, ad quem Babylon sita erat m, cui etiam erat pro ornamento, emolumento n, & munimento o; erat enim tantā profunditate, ut duo viri sibi insistentes aquis non eminerent o, teste Xenoph. Hinc Darius & Cyrus, *ab Ortū venientes*, i. e. ex Media & Persia, quæ Babylon Orientales erant, Babylonem oppugnant, Euphratem diverterunt, & in fossas plurimas profundissimæque paratas deduxerunt, atque ita siccum in Urbem transitum habuerunt p: ad quam historiam hic alluditur q. Verū Spiritus Dei nihil ex Herod. aut Xenoph. accersit, sed omnes ejus allusiones sunt ad Scripturam Sacram. Et obstat huic conjecturæ, quod ruina Babylonis denunciatur ab Aquilone, Jer. 49. 9, 41. h. e. à Medis, Esa. 13. 17 r. *Euphratem* nominat, ex intuitu Asiaticarum Ecclesiarum, ad quas scripta Apolypsis, quas inter & Ortum Solis Euphrates interfuit t. Congruit hoc cum sexta Tuba, ubi solvuntur quatuor Angeli qui ad Euphratem ligati. Illi Turcæ erant immitti ad plagam Orbi Christiano infligendam; hi sunt hostes ad plagam Antichristi inferendam *. *Euphratem* hic intelligit, vel, 1. literaliter & propriè v: qui fluvius, cum difficile in Judæam faciat transitum, post Romam everfam exsiccat, est pari miraculo, quo olim Mare & Jordanes, ut Judæi in patriam suam redeant; non ad instaurandum cultum Judaicum, sed ad amplectendum Evangelium Christi *. Sed hæc sententia non congruit, vel, 1. cum Analogia reliquarum Phialarum; vel, 2. cum scopo: quia fluvius ille Judæorum conversionem non impedit, nec ejus exsiccatio Ecclesiæ utilis futura est y. Obstat quoque quod vel his verbis de exsiccatione *Euphratis* Plaga sexta indigitatur, vel, nulla hic est Plaga z. Vel, 2. mysticè sive figuratè a. Pergit *ab ipso* b. Intelligit ergo, vel, 1. populum ad Euphratem habitantes c, quomodo Rex & exercitus Assyriæ dicuntur *aquæ istius fluvii*, Esa. 8. 7 d. h. e. Turcas *, qui Euphratem tenent f, illamque Orbis partem, qui etiam illa locutione designati erant, cap. 9. 14, &c. sub sexta Tuba cui sexta hæc Phiala respondet. Erat porro Euphrates limes & Romani Imperii & Regni Davidici, quanquam intra neutrum erat, sed potius impedimento erat utrique; ut nullus intra Imperium aut Ecclesiam populus intelligi possit, sed qui utrique vicinus sit g. Vel, 2. Principes Antichristi satellites h. Vel, 3. præcipua Babylonis præsidia i. Qualis autem Babylon, talis Euphrates k. Sicut Romam non *Romam* vocat, sed *Babylonem*; ita Tyberim non *Tiberin*, sed *Euphraten* l. Ut *Babylon* est Roma, ita *Euphrates* est populorum Romæ intimorum congregatio m; ut *aquæ multæ*, super quas meretrix sedet, cap. seq. exponuntur, *Populi*, &c. n. Al. *Euphrates* significat opes o, thesaurisque inexhaustos ex toto Orbe Romam confluentes p, sacra vectigalia q, sive fiscum Ecclesiæ, qui omnium Regum gazas longissimè excedit r. ¶ *Siccavit aquam ejus*] Alluditur hic ad historiam Cyri, Jer. 51. 32, 36. Vide quæ ibi dicta. [Sensus,] Per pontem viam præbuit non minùs quàm si siccus esset t. Al. Significat diminutionem opum u, auctoritatis, gloriæ, ac potentiae, subtrahendo illos à Bestiæ obedientia, in quibus omne robur ejus situm est v. Vel, defectionem à sede Romana aut remotionem populorum hætenus Romam proximo & validissimo præsidio tuentium, quales Italici, &c. *. Opes Papæ quod spectat, illæ certè sub quinta Phiala imminutæ sunt, eversa sede ejus, & Regibus ipsum odio prosequentibus y. ¶ *Ut prepararetur via regibus* (vel, *regum* adventantium, Be. Pi.) *ab ortu solis*] Ut citò & expedite transire possent. Qui autem sint Reges, & quò veniant, statim dicetur z. Intelligit, vel, 1. Constantinum cum filiis suis & ducibus: βασιλεῖς enim nostro Scriptori sunt non Imperatores tantum, sed & *Præsides* & *Duces*, ut diximus supra 6. 15. Hi sunt Reges quos olim figuraverant *Magi* illi ἀπὸ ἀνατολῆς, Mat. 2. 1 a. Vel, 2. hostes b Antichristi c; Reges à Deo destinatos d, integra regna sive status e; reges illos, qui à Christo illuminati meretricem odio habebant, cap. seq. f. Dicuntur autem hi *Reges Orientis*, quia adhærent Christo g, qui dicitur *Oriens ex Alto*, Luc. 1. 78 h. & per *Orientem* significari videtur cap. 7. 2 i. Reges ergo Christianos intelligit k. Vel, 3. Judæos l, ad Christum convertendos m; qui *Reges* dicuntur, tum in genere, ut omnes Christiani, cap. 1. 7. tum speciali modo n, quia Scriptura de eorum conversione loquens, Esa. 24. 21, 22, 23. eos *Reges* vocat o, vel, ob Christi Regnum apud eos gloriose erectum, [ipsis cum Christo quodammodo regnaturis:] vel, ob dotes spirituales & regias ipsis donatas, juxta Zach. 12. 8. vel, ob amplitudinem suæ ditionis & Imperii p. Vocantur *Reges Orientis*, vel, 1. quia hi maximā parte degunt in Oriente q: vel, 2. quia Deus amplas forsā ditiones ipsis tandem in Oriente dabit, & per eos alios Reges ad Christum adducet. His porro *via paratur*, tollendo impedimenta conversionis ipsorum r. Sensus loci est, Sicuti magnitudo ac potentia, necnon idololatria aliæque corruptelæ, Antichristi tum Judæos, tum Mahometanos, ab Evangelii susceptione arcant; ita his aquis exsiccatis, patens ipsis ad recipiendum Evangelium via sternetur t. Judæi Christum Messiam repudiaverunt, quod ex Prophetis perperam intellectis putarent, ante Messiae adventum penitus abolendum esse imperium Romanum, quod nunc in solo Pontificatu consistit. Unde constat, quanta istius, & cum ipso totius status, ruina, viam illis patefactura sit, præsertim cum, idololatriā abrogatā, puritatem cultus conspexerint ||. *Euphrates* forsā ad literam hic accipi possit, malim tamen hic parabola & allegoriæ nonnihil, nec tamen adeo multum, aspergi, ob analogiam reliquarum Phialarum. Designat ergo Imperium *Ottomanicum*, unicum futurum novis istis ab Oriente hostibus obstaculum, Bestiæque ab ea parte munimentum. Per hanc Phialam exsiccatur Diluvium isthoc Euphratæum, planè juxta quod c. 11. dicitur, proximè post illam Urbis cladem in terræ motu futuram (quam quintæ Phialæ ibi aptavimus) *ve secundum*, i. e. sextæ Tubæ plagam, *abiturum*. Id verò quā ratione sit futurum; utrumne ab ipsis Judæis, ut innuitur Ezech. 38. & 39. Terram sanctam postliminio occupaturis, an ex dissidio aliquo intestino, &c. an aliā causā, in dubio est. Hoc autem obice remoto, *via paratur*

10 cutione designati erant, cap. 9. 14, &c. sub sexta Tuba cui sexta hæc Phiala respondet. Erat porro Euphrates limes & Romani Imperii & Regni Davidici, quanquam intra neutrum erat, sed potius impedimento erat utrique; ut nullus intra Imperium aut Ecclesiam populus intelligi possit, sed qui utrique vicinus sit g. Vel, 2. Principes Antichristi satellites h. Vel, 3. præcipua Babylonis præsidia i. Qualis autem Babylon, talis Euphrates k. Sicut Romam non *Romam* vocat, sed *Babylonem*; ita Tyberim non *Tiberin*, sed *Euphraten* l. Ut *Babylon* est Roma, ita *Euphrates* est populorum Romæ intimorum congregatio m; ut *aquæ multæ*, super quas meretrix sedet, cap. seq. exponuntur, *Populi*, &c. n. Al. *Euphrates* significat opes o, thesaurisque inexhaustos ex toto Orbe Romam confluentes p, sacra vectigalia q, sive fiscum Ecclesiæ, qui omnium Regum gazas longissimè excedit r. ¶ *Siccavit aquam ejus*] Alluditur hic ad historiam Cyri, Jer. 51. 32, 36. Vide quæ ibi dicta. [Sensus,] Per pontem viam præbuit non minùs quàm si siccus esset t. Al. Significat diminutionem opum u, auctoritatis, gloriæ, ac potentiae, subtrahendo illos à Bestiæ obedientia, in quibus omne robur ejus situm est v. Vel, defectionem à sede Romana aut remotionem populorum hætenus Romam proximo & validissimo præsidio tuentium, quales Italici, &c. *. Opes Papæ quod spectat, illæ certè sub quinta Phiala imminutæ sunt, eversa sede ejus, & Regibus ipsum odio prosequentibus y. ¶ *Ut prepararetur via regibus* (vel, *regum* adventantium, Be. Pi.) *ab ortu solis*] Ut citò & expedite transire possent. Qui autem sint Reges, & quò veniant, statim dicetur z. Intelligit, vel, 1. Constantinum cum filiis suis & ducibus: βασιλεῖς enim nostro Scriptori sunt non Imperatores tantum, sed & *Præsides* & *Duces*, ut diximus supra 6. 15. Hi sunt Reges quos olim figuraverant *Magi* illi ἀπὸ ἀνατολῆς, Mat. 2. 1 a. Vel, 2. hostes b Antichristi c; Reges à Deo destinatos d, integra regna sive status e; reges illos, qui à Christo illuminati meretricem odio habebant, cap. seq. f. Dicuntur autem hi *Reges Orientis*, quia adhærent Christo g, qui dicitur *Oriens ex Alto*, Luc. 1. 78 h. & per *Orientem* significari videtur cap. 7. 2 i. Reges ergo Christianos intelligit k. Vel, 3. Judæos l, ad Christum convertendos m; qui *Reges* dicuntur, tum in genere, ut omnes Christiani, cap. 1. 7. tum speciali modo n, quia Scriptura de eorum conversione loquens, Esa. 24. 21, 22, 23. eos *Reges* vocat o, vel, ob Christi Regnum apud eos gloriose erectum, [ipsis cum Christo quodammodo regnaturis:] vel, ob dotes spirituales & regias ipsis donatas, juxta Zach. 12. 8. vel, ob amplitudinem suæ ditionis & Imperii p. Vocantur *Reges Orientis*, vel, 1. quia hi maximā parte degunt in Oriente q: vel, 2. quia Deus amplas forsā ditiones ipsis tandem in Oriente dabit, & per eos alios Reges ad Christum adducet. His porro *via paratur*, tollendo impedimenta conversionis ipsorum r. Sensus loci est, Sicuti magnitudo ac potentia, necnon idololatria aliæque corruptelæ, Antichristi tum Judæos, tum Mahometanos, ab Evangelii susceptione arcant; ita his aquis exsiccatis, patens ipsis ad recipiendum Evangelium via sternetur t. Judæi Christum Messiam repudiaverunt, quod ex Prophetis perperam intellectis putarent, ante Messiae adventum penitus abolendum esse imperium Romanum, quod nunc in solo Pontificatu consistit. Unde constat, quanta istius, & cum ipso totius status, ruina, viam illis patefactura sit, præsertim cum, idololatriā abrogatā, puritatem cultus conspexerint ||. *Euphrates* forsā ad literam hic accipi possit, malim tamen hic parabola & allegoriæ nonnihil, nec tamen adeo multum, aspergi, ob analogiam reliquarum Phialarum. Designat ergo Imperium *Ottomanicum*, unicum futurum novis istis ab Oriente hostibus obstaculum, Bestiæque ab ea parte munimentum. Per hanc Phialam exsiccatur Diluvium isthoc Euphratæum, planè juxta quod c. 11. dicitur, proximè post illam Urbis cladem in terræ motu futuram (quam quintæ Phialæ ibi aptavimus) *ve secundum*, i. e. sextæ Tubæ plagam, *abiturum*. Id verò quā ratione sit futurum; utrumne ab ipsis Judæis, ut innuitur Ezech. 38. & 39. Terram sanctam postliminio occupaturis, an ex dissidio aliquo intestino, &c. an aliā causā, in dubio est. Hoc autem obice remoto, *via paratur*

paratur novis istis ab Oriente Christianis; idque expeditionem, ut videtur, contra Bestiam facturis, cujus exitio Phialæ omnes inserviunt. Unde alioquin tantus ab hac exsiccatione pavor Bestianos, imò Dæmones, incesferet, &c. Duplex conversionis Judæorum obex est, 1. superstitione Antichristi: 2. magnus & diuturnus Turcarum adversus Christum & Christianos successus. Uterque hic sublatus est, prior, per quintam Phialam in Romam effusam; posterior, per sextam hanc Phialam. Quoniam enim, Antichristo patefacto, zelus ipsorum in illum ardet, obstat tamen Turca Meretrici sustentandæ jam obstrictus. Hoc ergo Imperio ablato via Judæis munitur, ut Christum amplectantur, Antichristum evertant, atque ita in terram suam redeant. Judæorum porro conversionem hic denotari, apparet, 1. quod Judæorum conversio ultimis temporibus futura prædicatur; idque eadem, quæ hic, phrasi, ut Esa. 11. 15, 16. ubi Deus illos adducturus dicitur ab Assyria, (quæ erat trans Euphratem à Judæa) & percussurus fluvium illum, &c. Nullum autem tempus huic operi convenientius est quam sub hac Phiala, & ante septimam, quæ finem adfert. Nisi Judæi nunc converterentur, necessarium futurum esset ut cum reliquis Christi hostibus, in magno illo Judicii die, quem proxima Phiala superinducet, perderentur. 2. ex summo Ecclesiæ gaudio de Regno & nuptiis Agni, & accessione Ecclesiæ facta, cap. 19. Quibus nullus eventus æquè congruit ac Judæorum conversio, quæ erit quasi *resurrectio à mortuis*. 3. ex Hebraicis phrasibus hic, nec alibi, usurpatis. Sic nomen loci Hebraicum est, *Armageddon*. Laudatio quoque cap. 19. Hebraicè exprimitur, *Alleluja*, quod in nullo alio hujus libri Cantico fit. Porro Judæi non tantum ad Christum convertendi, sed etiam in terram suam redituri, videntur; idque, 1. ob promissa ipsis hac de re facta, ut Esa. 11. & 12. 10, &c. Ezech. 37. 20, &c. & præsertim Amos. 9. 11, 12, 14, 15. 2. ex foedere æterno quod Deus cum illis pepigit, cujus præstatio hoc modo magnam & Deo gloriam, & Ecclesiæ lætitiā atque splendorem, & aliis ædificationem, adferet. 3. ob singularem Providentiæ Dei methodum circa illos, quippe qui à populis omnibus discreti manent, & licet ditissimi sint, pauci tamen vel nulli ex iis possessiones terræ uspiam obtinent, quibus à reditu impediuntur. Adde quod terra ipsorum non à Christianis possidetur, sed ab illis qui exsiccandi sunt, &c. Et cum Turcæ evertentur in Armageddon, terræque Judæorum vacua relinquetur, quis quæso illis terram suam adimet, aut eam meliore jure occupabit! Hæc de Judæis. Turcas quod spectat, ipsorum excidium hic per *exsiccationem Euphratis* significari apparet, 1. ex fine ejus exsiccationis, qui est Judæorum restitutio, eaque in terram suam. 2. quod cum Judæorum conversione conjuncta est plenitudo Gentium, quæcum non consistit, quod Turca tot gentes possideat, ubi Gentilium Ecclesiæ fuerant. 3. ex collatione Tubarum cum Phialis. Quæ plaga Ecclesiæ adfertur per tubas, aufertur per Phialas. Ut ergo quinta Tuba Antichristum evexit, quintæque Phiala de sede deiecit, ita Turcæ per sextam Tubam soluti, per sextam quoque Phialam evertendi sunt. Dices, Objectum harum Phialarum, est Bestia, non Turcæ aut Judæi. Resp. 1. Bestia præcipuum est, non tamen solum, ipsarum objectum, ut apparet ex collat. cap. 19. 2. Antichristum hæc spectant, si non directè, saltem ex consequenti. Neque enim simpliciter de Turcis Judæisve hic agit, sed de illis prout conjunctis jam cum Antichristo; de his verò prout adjungendi sunt Gentilibus Antichristum nunc patefactum persequentibus. Ut truculentos hos Turcas accersivit Idololatria Romæ; sic postquam Roma funditus deleta est, ad orcum relegabuntur. 13. Et vidi (sub. *prodeuntes*, Be. Pi.) *de ore draconis* (de quo cap. 12. 8, 9. & cap. 13. d. h. e. Diaboli d. Al. Draco in hoc libro constanter est apertus hostis: qui olim Imperatores Romani Ethnici, postea verò Turcæ. Satanæ jam, non solum per vicarios suos, Bestiam & Pseudo-prophetam, res suas satagit; sed ipse per se, tanquam in ultimo Regni sui discrimine, partes quoque proprias & peculiare videtur habiturus; illis præsertim ad Bellum hoc evocandis, apud quos alioquin Bestia &

Pseudo-propheta nec autoritate, nec gratiâ, valuisent f.) & — *bestia* (scilicet prioris, quæ ex mari^h, cap. 13. i. quæ est, vel Idololatria Romana^k: vel, Antichristus^l, [quatenus est] Monarcha secularis^m, & caput Politicæ civilis Romanæⁿ:). & — *pseudo-propheta* (qui est Bestia posterior^o, & bicornis, c. 13. 11 p. & fera terrestris^q; h. e. Antichristus^r, [quatenus est] seductor spiritualis^t: vel, per Enallagen^u, cœtus pseudo-prophetarum^v, sive collegium divinatorum Romæ^x; quomodo cap. 11. 11. *duo prophetae sunt cœtus prophetarum*, & *n* *multitudo simulacrorum* y. Pseudo-propheta nunc primum nominatur & sæpe deinceps. Idem est quod *imago Bestiæ*, cap. 13. 14, 15, 16. & in illius locum subit^a. Idemque est quod Bestia ipsa, ut duæ illæ Bestiæ cap. 13. sunt una, unumque constituunt Antichristum; tamen eâ lege, ut prima temporalem & politicam tyrannidem significaret, *secunda*, spirituales fraudem & malitiam^b. Dicitur hic *pseudo-propheta*, [vel,] quia prætextus ei jam adimitur, & qui se vicarium Agni sive Christi esse finxit, ipsum jam constat esse seductorem illum qui venturus erat: [vel,] ratione manifestioris revelationis quæ fiet sub hac Phiala^c.) *Spiritus* (Intelligentur hic, vel, 1. dæmones, quos *Spiritus familiares* vocant^d. Cui obstat, quod loquuntur & agunt civiliter cum Regibus, &c. Vel, 2. homines ab impuris spiritibus acti^e, pseudo-prophetae, qui Dæmonum naturâ veniunt, quia malitiâ & versutiâ insignes erunt^f. *Spiritus* vocantur, vel, ob agilitatem, quod negotia sua citissime expediunt^g: vel, quod vocantur *homines* sive *Patres spirituales*^k; h. e. Nuncii, Legati, Jesuitæ & Sacrificuli, terram & mare obeuntes, præsertim circa Reges seduli, ut praxis ostendit^m.) *tres* (Qui sunt, 1. Extispiciumⁿ: 2. Auspicium^o; vel Magia, quâ diabolos evocavit^p: 3. Libri Sibyllini, quibus fidebat Maxentius^q. Al. *Tres*, i. e. [vel,] numero mediocri^r, sufficientes negotio suo peragendo^t; [vel,] multos^u: plures habet quàm Christus cap. 11. cui duo tantum erant testes: vel, *tres*, ut congruat cum natura ejus qui mittit eos: quidam callidè agunt, ut à Dracone: alii vi & civili negotiatione: alii simulatione religionis & miraculorum^v. In MS. abest *τρία* x.) *immundus* (vel, *impuros*, tum ortu, à Diabolo, non à Deo: tum, finibus suis Christo oppositis: tum, more agendi, per instrumenta & media Diabolica, ut homicidia, mendacia, prodictiones, &c. ut quibuscunque modis Bestiam sustentent^y.) *in modum*, &c. *Quia satechxois*] *Similes ranis*, Be. Pi. &c. i. e. obstreperos^z, garrulos^a, molestos, importunos^b, impudentes^c, in foedissimis vitiis tanquam in cœno volutantes^d. Ranæ & impuræ sunt, & in cœno versantur, & coaxant nullo cum fructu^e, ac sine intermissione, auribus molestissimæ^f. Ignaros legis Ranis comparat etiam Schemos Rabba^g. Dicuntur *ex ore prodire*, quia jussu dominorum suorum capefunt hanc operam, ut palam est ex voto missionis quo obligantur Jesuitæ Papæ^h. Draco, Bestia, & Pseudo-propheta, Pseudo-doctores illos spirabunt, quia illos immittent ut dogmata sua promoveantⁱ.

14. *Sunt enim spiritus demoniorum*] i. e. Vel, dæmones & immundi spiritus^k: vel, homines spiritu Satanæ acti^l, magistri sui ingenio & artibus præditi^m. Vera interdum dicunt, Dæmonis instinctu atque operâ, Deo id finenteⁿ. Principes quibus serviunt sunt Beneficarii & fiducarii Diaboli^o. ¶ *Facientes signa*] i. e. Miracula^p, eaque maxima^q, sed mendacia & ope Satanæ, ut 2 Thes. 2. 9. Sic Apoc. 13. 14. & 19. 20. Ut illis hoc bellum suadeant^t. ¶ *Et, &c.* *Exprophetæ*, &c.] Vel, *A exprophetæ*^u, ut legunt Arethas, cod. Complut. & alii duo, & ita legendum esse res ipsa ostendit^v. [Verba sic reddunt:] *Procedere* (vel, *Exire*, V. *Ut procedant*, Er. *Ut egrediantur*, Camer. i. e. peragrent terræ regiones^x. *Quique abeunt*, Be. Pi. i. e. legationes obibunt^y.) *ad reges terræ*, &c.] Sive Christianos, sive Ethnicos^z. Intelligit, eosque seducunt^a, ut collatis viribus adversus Ecclesiam insurgant^b. Decipient Maxentium & proceres qui cum eo^c. ¶ *Congregare* (vel, *Ut congregent*, Be. Pi.) *illos in prælium ad diem magnum*, &c.] Quem scil. Deus huic prælio destinavit, ut hostes suos vincat^d. Intelligit hic, vel, 1. diem Judicii universalis^e. Vel, 2. diem magnæ ultionis & gravissimi judicii^f.

* Med. 660.

* Dur.

* Dur. sim. Med.

* Dur.

* Med. 659.

10

20

30

40

50

60

70

* Med. 660.

* Pi. sic G.

* Dur.

* G. Par.

* Dur.

* G. Ham.

* Zeg. Gag.

* Me. Bri.

* Par. Dur.

* m. Par.

* Dur.

* Pi.

* Dur.

* G.

* Par. Dur.

* G.

* G. Gag.

* Ham.

* G.

* Bri.

* Cor.

* Dur.

* sim. Bri.

* Bri.

* Rib.

* Par.

* Pi. sim.

* For.

* Cor.

* Dur.

* Dur. Par.

* Gray.

* Dur.

* For.

* G. Ham.

* G.

* Ham.

* G. sic

* Ham.

* Pi.

* Par.

* Par. sim.

* Cor. Dur.

* Dur.

* G. Ham.

* Dur.

* Pi. BA.

* Zeg BA.

* Par.

* BA.

* Par. BA.

* BA. 2. 5.

* S. 672.

* G.

* Par.

* G.

* Bri.

* Cor.

* Me. ex

* Rib.

* For.

* m. Par.

* G.

* Bri.

* Pi. Cor.

* Cor.

* Par.

* Me.

* G. Be.

* &c.

* Be.

* Cor.

* Par.

* Dur.

* Cor.

* Cor. sim.

* Dur.

* G.

* Pi.

* Aret. &

* alii in Clu.

* sim. Zeg.

^f Clu. sim. ^f cii ^f, in Antichristi propugnatores. Vel, 3. quā Constantinus Romam cepit ^h. Non exprimit ipsorum consilium ⁱ, quasi ^{de quibus} profiterentur ^k; sed naturam eventumque rei ^l. Pugnare se putant pro Christi vicario ^m, pro gloria Dei & pro Ecclesia ⁿ: reverā autem pugnabunt cum Deo ^o.

15. *Ecce venio ut fur*] Ut fur nocturnus, repente & improvisō; ut Mat. 24. 43. Luc. 12. 39. 1 Theff. 5. 2. Apoc. 3. 3. P. ut hostes intercipiam ^q, & perdam, atque ut Ecclesiam eripiam, &c. ^r. Hic versus per parenthesis legendus est ^t; videturque huc irrepsisse, &c. ^t. Sunt verba Christi ^v. Vide suprà 3. 3. Ait Christus, de improvīso se superventurum idololatris [†]. ¶ *Beatus qui* — *custodit vestimenta sua*] i. e. Fidem & sanctitatem ^x: qui perstat in bonorum operum studio. Admonitio est ad Christianos, ut suprà 3. 2, 3 ^y. Qui curat nē vestes aut inquinentur, aut a furibus auferantur ^z.

¶ *Nē nudus ambulet*] Ut ille de quo suprà 3. 17. ¶ *Et, &c. Kai βλέπωσι, &c.*] *Et videantur verenda ipsius*, Pi. sic Be. *Et appareant ea quæ regi debent*. Activum plurale hic est pro Passivo singulari, ^{αὐτοὶ γὰρ γυμνώσιν} & suprà. Diximus autem significari priora crimina, quæ Deo conspicienda se præbent nisi obtegantur per vitam meliorem ^a.

16. *Et, &c. Kai συνήγαγεν, &c.*] *Congregarunt, &c.* Pi. *Fecere ut convenirent*, G. Nempe tres illi spiritus ^b, in unum contraxere Reges ac Duces idololatrias ^c. *Et congregavit* (vel, i. Diabolus in illis spiritibus ^d; vel, 2. Bestia ^e; vel, 3. Christus ^f, vel Deus ^g, ex fine v. 14. ^h occultā suā providentiā ⁱ hoc permittente, & ad gloriam suam hostiumque ruinam ordinante ^k.) illos, Mo. V. Reges scilicet ^l, præsertim Turcas, ut vicinos & faciliē incitatos adversus Christianos ^m. Hujus autem funestæ expeditionis eventus reservatur Visioni sequenti ⁿ.

¶ *In locum qui vocatur Hebraicè* (Locus Hebraicè nuncupatur, vel, 1. quasi futurus in terra Hebræorum ^o; vel, 2. quia nomen à Judæis imponitur, & quidem tale quod eventum exprimit, ut illis mos erat ^p; vel, 3. ut nos excitetur ad perceptionem specialis effecti in Judæis, quorum conversio hoc modo procurabitur [†].) *Armagedon, 'Agyagēdōn*] Vel, *'Agyagēdōn* ^q, ut habent Arethas & libri à Plantino cusi ^r. Qu. 1. Unde componitur hoc nomen? Resp. 1. Ex ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h ⁱ ^j ^k ^l ^m ⁿ ^o ^p ^q ^r ^s ^t ^u ^v ^w ^x ^y ^z ^a ^b ^c ^d ^e ^f ^g ^h

summatum est mysterium Dei, ut prædictum erat cap. 10. 17. quod hic respicitur. Clausula dramatica est. Peracta comædiâ dimittitur theatrum voce præconis, *Acta est fabula, plaudite P.* Sic Christus dixit *τετέλεσται*. 9 Par. Clu. 541. & Johannes rursus *λέγουσιν*, cap. 21. 6. Videtur opponi primo creationis verbo, *Fiat*, quo cœpit mundus; q. d. Jam transibunt quæ hæcenus verbo Dei confiterentur. Jam de mundo actum*: finis venit omnium rerum. Hæc phiala ultimas plagas non Bestiæ tantum, sed toti etiam orbi, adfert, ultimumque judicium continet; ut apparet, 1. ex serie Prophetiæ, quæ distributa est in tres Prophetias principales, aliâque explicatorias, quæ utæque à Johannis tempore porriguntur ad finem rerum: ex quibus ultima est hæc Phiala. 2. quod in his plagis completur ira Dei in orbem Ethnicum urbēque gentium, æquæ ac in Babylonem: 3. quod ultimum Væ & ultimæ plagæ idem sunt: septima autem Tuba adfert ultimum Væ †, estque Tuba consummationis, cap. 10. 6te. nempe mysteriî Dei quum tempus non erit amplius: sic & septima Phiala est Phiala consummationis, hoc versu & seq. 4. ex phrasibus hic usurpatis, ut *λέγουσιν*, &c. Duo tamen hic monenda sunt, 1. quod hæc Phiala extremum Judicium non immediate adducit, sed eventus plagæque illud immediate antecedentes, & in eo desinentes: 2. quod hæc, sicut & reliquæ Phialæ, statum duntaxat hostium exprimunt, non item Ecclesiæ, nisi ex consequenti: felicitas autem Ecclesiæ ex visionibus explicatoriis colligenda est v. Dicit hic *λέγουσιν*, non quasi illo ipso instanti omnia perficerentur; sed ut ostendatur, dato semel, per hujus Phialæ effusionem, signo, futurum ut in diebus ejus omnia compleantur, sicuti cap. 10. juratum est. Neque est hoc accipiendum pro ultima illa consummatione, ut neque *magnus ille dies Domini* in præced. Phiala pro ultimo illo die accipi debet; cum quodlibet magnæ alicujus executionis Divinæ tempus ita in Scriptura sæpe indigitetur, ut Joel. 2. 11. Amos. 5. 18. Zeph. 1. 14. Dicitur autem hic *factum esse*, quia hæc tandem plagâ destructurus est Deus omnes Ecclesiæ hostes, ipsamque pace, libertate, & ubertate gratiæ, condecoraturus; ut Ecclesia sponsum suum tantummodo expectet cui ornata erit. Hoc igitur *factum est* ex collat. Luc. 21. 28. explicandum est, *Nunc omnia incipiunt fieri*. [Alii aliter:] *λέγουσιν*, *Fuit*, nempe Babylon^a, vel Roma. Similis locutio infra 21. 6^b. Euphemismus est c, ut in illis, *Troja fuit*, *Fuimus Troes* d. *Abstinebant*, inquit Festus, *Augures à verbis male ominatis*.*

18. *Fulgura & voces*, &c. *Καὶ βρονταὶ καὶ φωναὶ* i. e. *φωναὶ βροντῶν*. Sic & supra 4. 5. & 8. 5. pro quo *φωνῶν* βροντῶν habemus supra 6. 1^f. *Et fulgura & tonitrua*, Be. Pi. significat magnas mutationes & horrenda judicia. Hæc signa diei magnæ præludunt^h, exprimentque horribiles commotiones in terraⁱ, vel ultimas easque insignes calamitates Regno Antichristi infligendas^k. ¶ *Et terræ-motus*, &c. *Τerræ-motus* hoc loco est ingens rerum mutatio^l, ut supra 11. 23. Psal. 18. 7. & in Prophetis sæpe. Is terræ-motus est Ostrogothorum dominatus in Italia Gentium Regina, adeoque in ipsa urbe Roma^m. Hic terræ-motus illum cap. 6. longè superatⁿ. Terræ-motus hic accipi potest, vel mysticè de horribili & inaudita statûs mundani mutatione, vel literaliter. Si enim primam Romani Imperii concussionem sub Valentiniano ingentes præcesserunt terræ-motus, & terræ-motus universalis fuit, ut notat Cedrenus, Anno 543. triennio antequam Roma à Totila caperetur, quidni illam finalem Romæ ac totius mundi perniciem maximus terræ-motus antecederet^o?

19. *Et, &c. Καὶ ἐγένετο, &c.* *Et facta* (vel, *divisa*, V. vel, *dirupta*, Be. Pi.) *est civitas magna* (Sic & infra 17. 18 P. vel, 1. Jerusalem †. Sed istius excidium tanto præconio dignum non est q. Et hoc ipse Alcasar respuit, & cap. seq. refutatur^r. Vel, 2. urbs illa quæ seq. cap. describitur, nempe Babylon †, urbs ubi testes occisi sunt cap. 11^t. urbs Roma^v, quæ *civitas magna* dici solet*, ut indicant Tatianus, Porphyrius, Græcorumque alii v. Obj. At Roma excindenda est antequam hæc fiant^z, sub quinta Phiala^a. Resp. *Urbs* hic non tantum muros & pomæria significat^b, sed totam Urbis ditionem

atque Imperium^c; vel, Senatū populūque ejus^d, ubi post Urbis cladem superfuert^e.] *in tres partes*]. Ut de Jerosolyma factum^f, Ezec. 5. 2, 12^g. unde hoc sumptum; ex quo loco intelliges Romæ partem tertiam igne exustam, partes alias duas exhaustas atque desertas. Id factum à Totila, qui & tertiam partem moenium destruxit. Narratur res ipsa, planè ut his verbis conveniat, apud Procopium Gotthicorum 3. & 4^h. Al. Dicit *in tres partes*, vel, 1. pro ratione trium Principum, quorum Imperio tenetur, nempe *Draconis*, *Bestiæ*, & *Pseudo-prophætæ*, supra v. 13ⁱ. vel, 2. pro numero *spirituum immundorum*, v. 13^k. vel, 3. ut totalem everfionem exprimat^l: nam si qua urbs in tres partes diffiliat de ea actum est^m: & ternarius numerus perfectionem ruinarum denotatⁿ: ut prædicatur hic everfio universi roboris illius statûs quod consistit in unita potentia, consilio, ac operatione, *Draconis*, *Bestiæ*, & *Pseudo-prophætæ*, v. 13°. ¶ *Et civitates gentium, &c.* Multæ urbes in Italia & in Provinciis à Gotthis everfæ. *Ἐδὼν* dicit, quia ad tempora Honorii plebs plurima & Senatores multi manebant idololatras, ut dicemus infra 17. 16 P. *Gentium*, quæ scil. urbem sanctam concalcârunt, cap. 119. hæc Antichristianarum*. Sed sic tautologia esset. Præstat ergo intelligere urbes & regna Barbarorum extra regnum Antichristi, putà Judæorum, Turcarum, Paganorumque omnium†; vel, Reges Civitatēque omnes eoque cum idolis & Deastris fornicantes, reliquosque Ecclesiam Christi unā oppugnantes tyrannos*. *Gentes* hic vocat omnes à veritate alienos, confederatas omnes impiorum Urbes & Provincias, cum Mahumeticas, tum Pontificias^r. ¶ *Et, &c. Καὶ ἐμνήσθη, &c.* *Καὶ* hic est sic: & *ἐμνήσθη* Passivum, ut Act. 10. 31 v. [Verba sic reddunt:] *Et Babylon illa magna* (i. e. Roma*, sic dicta cap. 14. 8. & 18. 10 v. Sumptum hoc ex Dan. 4. v. 30^z.) *venit in memoriam coram Deo*, (Anthropopathia, quia videbatur Deus ejus oblitus fuisse^a. [q. d.] Deus ostendit illo evento se non oblitum criminum Romæ^b. Duplex est apud Deum *recordatio* & *visitatio*, 1. gratiosa, ut Gen. 8. 1. & 9. 15, 16. 2. iræ, ut Psal. 137. 7^c. *Memnisse Deus malarum actionum* dicitur, cum eas ulciscitur, ut Ose. 7. 2. & 8. 13^d.) *ut præberet ei poculum vini fervidi* (Græcè, *fervoris*, Pi. vel, *amari*. *ὕλη* enim *fel*, *amaror*, à *Λήξ* vertitur, ut alibi *πικρὸν* & *χολή*, ita *δυώδης*, Deut. 32. 33. Job. 20. 16. Amos. 6. 12. adeo ut tria illa verba ipsis sint Synonyma*. Vel, *venenati*, ut diximus supra 14. 8, 10^f. Ut cap. 14. 8. ubi de re meretricia agebatur, *δυώδης* significabat *φαρμακείαν*, sive venenatum aliquod pharmacum, cujus in philtis usus erat; ita hic, ubi de supplicio agitur, significat amarorem, qui vino immixtus, ex Hebræorum more, supplicio afficiendis propinari solet. ut Matth. 27. 34. ubi est *χολή*, quod hic *δυώδης* v. *ira sue*, Pi. &c. i. e. Quod venit ab *ira Dei*, ut supra 14. 10^h. q. d. poculum non vini quod exprimitur ex botris, sed quod est & nominatur ira Deiⁱ. Hoc quid sit, amplius explicabitur cap. seq. k.

20. *Et omnis insula fugit*, (i. e. insulani fugerunt^l. Everfa sunt multa oppida maritima, quæ *insula* Hebræis^m.) *& montes* (qui maximæ sunt & immotissimæ partes terræ. Ergo nihil firmum vel quietum eritⁿ. Al. Intelligit arcēs in mediis terris. Arcibus enim dari *montium* nomen diximus supra 8. 8. Et elegans est allegoria, quia per terræ-motus transmoventi solere & *montes & insulas* diximus supra 6. 14°.) *non sunt inventi*]. id est, Non exstiterunt amplius p, vel disparuerunt q. Nota progressum, *Insula & montes* moventur tantum locis suis, cap. 6. 14. hic autem evanescunt^r.

21. *Et, &c. Καὶ χαλάσα*—*ὡς πλυντήρια, &c.* *Et grando magna* (Penam notat intolerabilem †, atque æternam^t; vel, ingens obdurationis judicium in idololatras, supra 8. 7. & 11. 19. Nec malè servavit τὸ πλεον comparisonis. Nam & grandinem ingentium saxorum magnitudine interdum cecidisse narrant complurium regionum ac temporum historiæ. Est autem hic applicatio Allegoricæ [legendum videtur, *Allegorica*] historiæ quæ in Exod. 9. 24 v.) *sicut talentaria* (vel, *ad talenti magnitudinem*, Ca. sic Er. vel, *quasi talenti pondo*, Be. sic Cot. i. e. pendens libras circiter 60. Talentum enim omne 60 minarum fuit: Mina verò libra est*. Duplex erat talentum, numarium & ponderale, utrumque 60 minarum,

Par. sim.

Dur.

Par.

Par. Clu.

Clu.

Gag.

Mc.

Dur.

Med.

531.

Dur.

Med.

Dur.

For.

Be.

G.

Ham.

Be.

Ham.

G.

For. sim.

Par.

Cor.

For.

Grav.

G. sim.

Dur.

G.

Dur.

Clu.

G.

Me. Rib.

ex Areth.

Cor.

Par.

E.

Dur.

Cor. Pi.

Par. Clu.

Dur. Ham.

Rib.

G.

G.

Rib.

Q. in

Par.

Par. sim.

Pri.

Bri. sim.

Par.

Med.

661.

Med. ib.

sim. Par.

Lichron.

167.

Li. G.

G.

Bri.

Zeg.

Par. sim.

Cot.

Cot.

Par.

For.

G.

For.

Q. in

Par.

Par.

Med.

661.

Bri.

G. sic

Be.

Pi. Par.

Par.

G.

Par.

G.

Clu.

G.

Di.

G.

Pi.

G.

D.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

G.

rum, id est, 600 drachmarum pondo. De posteriore hic agitur: Sic ταλαντῖοι λίθοι Suidæ sunt lapides talenti pondo. & Nonius balistas talentarias vocat quæ lapides talenti pondo jaculabantur. Fortassis tamen grando hic non à pondere sic dicitur, sed à magnitudine, quæ solidum panem æquabat γ. Talentum magnum antiqui dicebant; unde quicquid ingens erat z, vel grave, à Græcis vocabitur ταλαντῖον, vel ταλαντῖον^b, ut νοσημαίων ταλαντῖον apud Alcæum c.) descendit de calo (immediatè, ut cap. 20.9. conspirantibus cælo & terra in hoc iudicium, ut olim in diluvio d.) in homines, Mo. Non omnes, sed hostes, & blasphemos, ut docet eventus *. ¶ Et blasphemaverunt Deum, &c.] Spe impunitatis penitus præcisâ f. Loquitur de scelestis qui adhuc supersunt in terris, non ut Ecclesiæ noceant, sed tantum ut juga ferant, &c. Non ergò finis hic rerum omnium, quando sententiæ Legis, tanquam iustissimæ, reprobi subscribent, Deut. 27. 15, &c. Subscribent quidem quoad internum conscientiæ sensum & convictionem, minimè verò quoad externam linguarum proterviam, quia Deo maledicere nunquam desistent h: quæ tamen malitia desperata poena potius est præcedentium peccatorum, quam poenam auget, &c. i. Periphrasis hæc est æternorum cruciatuum k. Al. Tanta erat animorum obduratio ut reliquæ idololatriarum in Imperio Romano magis magisque Christianis maledicerent, tanquam ipsorum religio omnium horum malorum causa esset. Hic fuit ultimus singultus moribundæ Idololatriæ. Intelligendi autem hic præcipuè Senatores Romani qui per Italiam sparsi, alii hic, alii illic, à Gotthis sunt interfecti l. Sequitur hic ultima Prophetia explicatoria, quæ velut clavis est ad aperiendâ præced. mysteria 2. Fusior hic est explicatio trium ultimarum Phialarum, quippe quæ sunt maximi momenti. De quinta agitur hoc cap. & seq. & cap. 19. usque ad v. 10. de sexta in reliqua parte cap. 19. de septima in cap. 20. & 21. & 22. usque ad v. 6 b. Describit hic objectum huius iudicii Dei, nempe, Meretricem & Bestiam; cujus exitium plenè & patheticè describit cap. 18. idque ex luctu sequacium ejus: id quod demonstrat hoc iudicium non esse ultimum, quod est sub 7 Phiala, sed illud sub 5 Phiala. Eventus 6 Phialæ describit cap. 19. & eventus 7 Phialæ, cap. 20, 21, 22 c.

CAP. XVII.

1. **E**t venit] Alio tempore d. ¶ Unus, &c.] id est, Vel, 1. quispiam *; vel, 2. primus phrasi Hebræâ f; vel, 3. quintus g; vel, 4. septimus h, qui Phialâ suâ concitato terræ-motu Babylonî ruinam attulit i; [qui] ea quæ de Romæ ruina breviter dixerat clariùs fufiusq; explicaturus est. Ideo hoc caput & sequentia puto in paucorum fuisse manibus; & indè factum ut Apocalypsis minùs nota esset vulgo. ¶ Locutus est mecum] Ut amicus cum amico. ¶ Veni, Δεδο] Idem quod ὁ παρὰ supra 10.8 k. Adesdum, G. Cot. Huc ades, Pi. Huc, sub. ἐρχε, veni, quæ Ellipsis frequens Græcis. Ei quasi erranti rectam investigandi viam monstrat l. Heus tu, Be. Par. P. Amica compellatio est m. ¶ Ostendam, &c. Δείξω σοι τὸ κείμεν ὃ πορεύς ἔ, &c.] Ostendam tibi (q. d. Non verbis exponam, sed coram monstrabo, & ducam te in rem præsentem n. Ostendam tibi & Bestia illa maris unde regatur, & quæ sit illa Babylon de qua dixi, & quibus modis Deus sua in eam Judicia fit exerciturus o.) damnationem (i. e. perditionem, tum temporalem, tum æternam p: Græcè iudicium q. Sed κείμεν hic pro κατήκριμα r. Vel, culpam, sive crimen, sive scelus. Significat enim κείμεν aliquando peccatum quo contrahitur reatus, ut sumi vult Camero, Rom. 5. 16. & 1 Tim. 5. 12. Quibus locis addo 1 Cor. 11. 29, 34. Annon & 1 Tim. 3. 6, κείμεν Diaboli? Hujus enim crimen erat Superbia. Et Heb. חטאת ut penam, ita & culpam significat, Ezech. 7. 23. & scelus meretricis, dicit pro sceleratam meretricem, per Hebraismum. Sic & Plautus loquitur, scelus pueri, & scelus viri, pro pueri & viro scelestis. Et Junius hic vertit, damnandam meretricem.

Quid si sensus sit, Meretricem illam, quam supra audisti damnationis ream, cap. 14. 8. imò in quam damnationis sententiam executioni datam vidisti, cap. præcedente t? t Med. Al. Κεῖμα Aretas vertit actionem & administrationem; Graferus, habitum seu formam, ut 2 Reg. 1. 7. Nam חטאת (quod Lxx vertunt κείμεν) significat etiam ritum, consuetudinem, statum, conditionem, ut 2 Reg. 11. 14. & 17. 26, &c. 2 Chron. 30. 16. Hic tamen damnationem vertas, quia hujus poena & iudicium hoc cap. & seq. declaratur t.) meretricis (vel, meretricis illius, Be. Pi. Duplici utitur articulo, ut de ea loquatur tanquam nota & antè memorata v, quam Sodomam & Ægyptum vocavit cap. 11. & mox Babylonem x. Non est hæc aliqua nova recensque Meretrix, sed antiqua prostibula, penè jam exoletâ y. πόρνη est eadem quæ antè Babylon, ut apparet infra 3. 4, 5. Romana Dominatio Mulieris specie describitur, sicut Babylonica, Esa. 47. 1. πόρνη autem ob multiplicem idololatriam. Vide Esa. 1. 21. Mich. 1. 7. Nah. 3. 4. & quæ supra 14. 4 z. Eadem hic Meretrix, quæ Mulier v. 4. ut apparet ex v. 5. Ultraque autem urbem aliquam, vel Statum, designat v. 18. Significat eam, 1. Deo nuptam fuisse; 2. fidem connubialem fregisse & à Deo defecisse, ut Ezech. 16. 38. Vide & Hof. 4. 12, 13 a. Jerosolyma facta legitur meretrix, Jos. 1. 21. quando puro Dei cultu abjecto superstitionibus & idololatriâ se polluit. Sic Ecclesia Romana, &c. b.) magne (Sic dicitur, vel, ob amplitudinem domini ejus c: vel, ob scortationum & frequentiam & summum gradum, quod & Regibus & aliis omnibus publicè prostabat d, & infatigabilis erat, &c. e. vel, per allusionem ad Babylonis amplitudinem f.) sedentis (i. e. dominantis g.) super aquas multas, Mo. i. e. populos, ut explicatur infra v. 15 h. quia imperat & Mari & fluminibus, i. e. Populo qui Romæ est, & qui in aliis urbibus. Vide infra 15. supra 16. 3, 4. Sunt autem verba sumpta de Jer. 51. 13 i. Alludit ad situm Babylonis, quæ super aquas fundata erat, quam & Euphrates mediam interluit, & cujus regio universa irrigua erat, & perpetuis alveis passim dissecta, ut notat Herodotus k.

2. Cum qua fornicati sunt (spiritualiter l, per errores, superstitiones m, & idololatriam n, idola ejus colendo o.) reges terræ] Secuti ejus auctoritatem & exemplum, ut supra 12. 3. & 13. 14. Imò & ipsam adorârunt. Quod ipsum etiam his verbis intelligi potest, ut videre est Jer. 3. 9. Ezech. 16. 17. & 23. 37 p. Sensus, q. d. Cujus illecebris inducti. Reges Romani Imperii (quod οὐκ οὐκ, terra habitabilis, dicitur Luc. 2.) in doctrinas ritusque idololatrias. Alluditur forsan ad Decem illos Reges, v. 13 q. ¶ Et inebriati sunt (i. e. dementati sunt r, vel, inflammati insano zeli æstu t:) qui inhabitant terram (q. d. non magnates tantum, sed etiam infimæ notæ homines u: erat ergò communis lupa v; vel, homines terreni x; vel, populus Imperii y. Vide ad cap. 14. 8. Ibi τὸ ἔθνος quod hic ἔθνος, sign. totum complexum quantum quantus erat Imperii Romani. Vide & infra 18. 3. Sumptum de Jer. 51. 7. ubi de Babylone agitur z.) vino prostitutionis (vel, scortationis, Be. Pi. &c.) ejus] id est, Vino illo quo eos ad scortandum secum alliciebat a, h. e. suis illecebris ac dolis b. Vinum hoc sunt opes, honores, voluptates à Romanis consequendæ c, splendor superstitionum, magnificentia sedis Apostolicæ, & larva Catholicæ religionis d; antiquitas, amplitudo, sanctitas & temporalis felicitas e, promissa, minæ, & falsa miracula f: quibus, velut Circes poculo, dementati sine mente pro suis idolis pugnant g, & Evangelium furenter persequuntur h; tandemque planè stupidi facti omnem recti iudicii usum penitus amittunt i, omnèque obsequium Bestiæ ultrò deferunt, ejusque favorem omni adulatione sectantur k.

3. Et abstulit me (Angelus scilicet l, ex littore maris, ubi antea steti, cap. 12. 19 m.) in spiritu (id est, Visione imaginariâ n; in Visione mentis meæ, corpore interim manente in loco suo o. Hinc sequitur, non continuam fuisse Visionum extasin p. De voce ἐν πνεύματι vide supra 1. 10 q. Forfan & spiritu & corpore raptus fuit, ut Elias, Eliseus, &c. r. Anima ejus non usa erat organis corporeis, sed immediatè & sublimiori modo visa recipit. Innuit, spiritualement animæ indolem aptissimam esse ad discernendum quid rectum pravumve sit, & ad

† Dur. percipiendum Visiones Dei †. in desertum] At mulier
 † Par. hæc non in deserto habitat, sed in palatio^t. Cur ergo
 v Clu. eam in Deserto videt v? Resp. 1. Ut intelligeret ta-
 † G. lem fore populosa illius Urbis exitum^x, eam scil. brevi
 † T. fim. excidendam & in desertum redigendam v. Vide de
 Me. Babylone Jer. 50. 13. & 51. 62^z. 2. Quadrat hoc cum
 † G. Bestia, sive Antichristo & suis, qui ita exaruerunt, ut
 † Cor. nulla veritatis; aut vivificæ Dei gratiæ, gutta apud ipsos
 † Clu. habitet^a. 3. Quia solitudo est contemplationibus aptis-
 † Dur. sima^b. Animus [à rebus sensibilibus] abstractus & in
 † Q. in se retractus optime discernit quid rectum sit, & quid
 Par. pravum^c. 4. Desertum significat Gentilismum, quem
 † Par. Antichristus in Ecclesiam invexit, ideo *Gentium* no-
 † Clu. mine significatus, cap. 11. 1^d. Non displicet. Malim
 † Par. tamen altius mysterium subesse. Suprà cap. 12. mulier
 † Clu. casta, mater Ecclesia, fugerat in desertum^x, ubi nutrita
 † Par. fim. est^x: ibi succedentem illi videt meretricem, sive Eccle-
 Clu. siam adulterinam v. Hæc est Romana successio. Eccle-
 † Par. siæ sanctæ Romæ successit Apostolica. Roma & Papatus
 † Par. desertum est, non Politicum, sed Spirituale, in quo vera
 † Par. Ecclesia ex hominum conspectu evanuit, &c.^z. ¶ *Mu-
 lierem sedentem super Bestiam*] id est, Conscendentem,
 † Par. agitantem, regentemque, Bestiam. Visio monstrosa.
 † Cor. Mulier, timidior sexus, à tam immani bellua non ab-
 † Dur. horret, non refugit^a. Bestia cum Muliere *ὑπάρχουσιν*
 † Med. unum faciunt, ut in Sigillis, equi cum fessoribus. Idem
 1115. ergo Antichristus per *Mulierem* & per *Bestiam* spectandus
 † G. producitur^b. Magna est propinquitas inter *Mulierem*
 † Dur. sive *Meretricem*, & *Bestiam*. Utrique idem est tempus,
 † Med. idem color, idem dominium, eadem blasphemiarum &
 1115. scortationes. *Mulier Bestiæ insidere* dicitur, vel, quia
 † Dur. hæc illam sustentat; vel, quia hæc illius præcipua sedes
 † Med. est^c. *Mulier Bestiæ insidens* est, vel, 1. Roma Regno
 1115. seu Imperio Romano imperans. Sic *equitare* sumitur
 † G. Deut. 32. 13. Psal. 45. 5. Esa. 58. 14. Scil. *Equo vehi*
 † Ham. Symbolum est Potestatis^d. Vel, 2. Romana Domina-
 † Dur. tio, Idololatriam regens & quæ vellet agitans. Erat
 enim decretum vetus, nè quis Deus esset, nisi à Senatu
 † G. probatus, teste Tertul^e. Vel, 3. Potestas Imperialis
 Romæ Ethnicæ insidens Imperatori: quem ob crudeli-
 † Dur. tatem, turpitudinem, &c. *Bestiam* dici non mirum est,
 † Med. cum Julianus ipse in Satyra sua adversus Cæsares, Cali-
 1115. gulam, Vindicem, &c. *Bestias* vocat, & Domitianum, *Si-
 culam Bestiam*, & mox *sanguinolentam Bestiam*. Videri
 † Ham. quidem posset *Bestiam* hic esse Idololatriam, ex collat.
 cap. 13. 1. Sed notandum, plures in his Visis *Bestias* me-
 † Dur. morari, nec omnes idem significare, sed res diversissi-
 † Med. mas, ut liquet: hic Imperatorem esse ostendit color coc-
 1115. cineus, qui est color paludamenti Imperialis^f. In cap. 13.
 duplex est *Bestia*: prima ex mari orto, v. 1. quæ est Im-
 † Ham. perium Romanum: secunda ex terra, v. 11. quæ est Pon-
 † Dur. tifex Romanus. Quæ distinctio in hoc cap. 17. dili-
 † Med. genter observanda est: prima Bestia intelligitur hoc
 1115. versu & 7. ut apparet ex 7 capitibus & 10 cornibus:
 † G. secunda (quæ est ultimum caput prioris, & refusecitavit
 † Dur. imaginem prioris, h. e. Imperii:) v. 8. & 11. *Pseudo-
 propheta*, quæ secundæ *Bestiæ* ministrat, est Clerus Roma-
 † Uff. p. 13. nus: *Mulier* autem primæ insidens est Urbs Romana^g.
 † Me. Al. *Bestia* hæc non est illa cap. 13. 1^h. sed nova, sicut
 † Rib. & *Mulier*, quia sine articulo ponunturⁱ. Sed non opus
 erat hic poni articulum, quia & *ἡ πόλις* dicitur v. 1. &
 † Par. articuli [ἡ πόλις] ante *ἡ πόλις* omitti vicem supplet Rela-
 † Dur. tivum ὁ ἄδελφος. Et falsa est illa regula de Articulis. Nam
 † Med. & de Agno & Dracone prius visis dicitur *ἡ πόλις* & *ἡ πόλις*,
 1115. cap. 13. & 14. & de meretrice nondum visa, & *ἡ πόλις* *ἡ πόλις*
 † Par. *ἡ πόλις*. Quod verò eadem sit hæc *Bestia*, quæ cap. 11. 7.
 † Dur. & 13. 1. docet identitas, tum, ascensus ex abyssu; tum,
 † Med. capitum cornuumque; tum, blasphemiarum & vene-
 1115. rationis atque cultorum^l. Huic tamen *Bestiæ* peculiare
 † Par. sic est hoc loco, quod meretricem sibi habet insidentem:
 Clu. neque id frustra; quia initio non adeo conspicuum fuit
 † G. Romanæ Ecclesiæ dominium, nec tam aperta scortatio
 quàm postea^m. *Bestia* duo momenta habet: in primo
 † Dur. momento venit sub forma *Bestiæ primæ*, in secundo, no-
 † Med. mine *Bestiæ secundæ*; quæ Antichristus est, & de qua hic
 1115. agi constat, quia hæc *nondum potestatem acceperat*, ut
 † Par. constat ex v. 12. At *Bestia* prima erat cum data fuit
 † Cor. Apocalypsisⁿ. *Bestia* tripliciter considerari potest, 1. com-
 plexim cum 7 capitibus: sic unica tantum est *Bestia* sub

omnibus regiminum formis, & Imperium Romanum in-
 definitè designat; 2. ut corpus, sive *Bestia*, sine relatione
 ad quodvis caput; quomodo significat Dominia sive
 Regiones, quæ Imperium constituunt sub quavis forma
 Regiminis; & hic exprimitur per *aquas*, v. 1. h. e. po-
 pulos, &c. v. 15. quibus *mulier* vel *meretrix* infidet. Pa-
 10. riter capita considerari possunt ut à *Bestia* distincta, sic
 autem sunt formæ regiminum quæ successivè regunt il-
 lam *Bestiam* & civitatem. 3. Ut subest ultimo capiti,
 Papæ, atque ita repræsentat urbem sedemque Romanam,
 quam *Bestia* regit. Et *Bestia* hic consideratur sub hoc
 ultimo statu; ut apparet, quia *Bestia* hæc est quæ adhuc
 futura erat & *ascensura*, v. 8. & cui *Reges potestatem*
 20. *darent*, quam & *cum illa acciperent*, v. 12, 13. & quia
 sub hoc tantum statu urbs *meretrix* facta est^o. [Sed
 † Dur. nondum defuncti sumus. Quærendum enim hic, quæ-
 nam sit hæc *Mulier*, vel, quod idem est, quænam hæc
Babylon, ut exponitur v. 5. Quæ quæstio eò majori stu-
 dio discutienda est, quia in ea salutis nostræ cardo ver-
 titur, cum è Babylone sub pœna perditionis exire jube-
 30. amur, c. 18. & constat cultores Babylonis sive *Bestiæ*
 Apocalypticæ, quæcunque illa sit, pro reprobis haberi &
 æternis flammis addici; ut disertè habetur cap. 13. 8.
 & 14. 9, 10. Rem ergo in timore Dei, & ut decet vitæ
 æternæ studiosos, sepositis omnibus præjudiciis & par-
 tium studiis, pensitemus. Hoc autem quanquam ad
 v. 5. rejiciendum videri possit, hic tamen tractare malim,
 quia de subjecto inprimis constare debet, ut percipia-
 mus attributa quæ illi adscribuntur hic & v. seq.]
 40. Qu. Quidnam aut quænam est *Babylon* Apocalyptica?
 Resp. 1. Mundus, vel *civitas*; sive coetus omnium impio-
 rum, in quo Diabolus dominatur^p. Sed hoc nimis
 generale est^q. Ei multa obstant: 1. quod Johannes
 de certa urbe loquitur, tunc regnante, v. 18. quam ever-
 sam plangent, & cum qua fornicati sunt Reges terræ^r,
 qui tamen ipsi sunt de coetu impiorum^s. 2. Quod hæc
 meretrix, quæ inebriat, apertè distinguitur ab iis qui
 inebriantur, h. e. incolis terræ^v, sive gentibus quas ipsa
 40. *potavit vino*, &c. quæ sunt ipsa civitas Diaboli^x. 3. Quod
 hæc insidet 7 montibus^y. 4. Quod exire jubemur ex
 Babylone, cap. 18. 4. non item ex mundo, 1 Cor. 5. 10^z.
 Resp. 2. Est *Babylon* illa Chaldaica^a. Cui obstat,
 1. vox *Mysterium*, quod ostendit Babylonem hic non
 propriè, sed figuratè & mysticè, intelligi^b. 2. Quod hæc
 Babylon, omnium consensu, est sedes Antichristi, qualis
 illa nec fuit, nec erit^c. 3. Quod neque ei, neque Hiero-
 solymæ, quam aliqui hic intelligunt, conveniunt quæ
 hic à Johanne dicuntur, ut videbimus^d. Resp. 3. Roma^e,
 50. ut asserunt Tertul. contra Marc. 1. 3. Hieron. ad Esa. 14.
 August. De Civit. 18. 2^f. Euseb. Hist. 2. 15. Niceph.
 2. 15. Bed. Oecum. Ambros. Cæsar. Aret. Vieg. Aquin.
 Salmer. Perer. Bellarm. &c.^h. Et qui prius aliter acce-
 perunt veritate convicti sic interpretari coacti sunt. Et
 huic aptissimè conveniunt omnia quæ de Babylone di-
 cuntur in hoc Libroⁱ. Hæc porro *Babylon* dicitur quod
 ipsi similis est, vel, potentiâ & magnitudine; vel, tem-
 60. poribus rebûsque & bonis & malis^k: vel potiùs, tyran-
 nide^l, & oppressione Ecclesiæ Dei^m: vel, exitu &
 ruinâⁿ. Describitur hæc urbs duobus indicis, situ,
 v. 9. & dominio v. 18. quibus Roma Apostolorum tem-
 pore evidentissimè dignoscebatur^o. 1. Romæ, & qui-
 dem soli, competit quod *super septem montes* fundata di-
 citur^p; quomodo & Roma à Poetis describitur^q; ut in
 Virgil. Æneid. 6. *Septemque una sibi muro circumdabat*
 70. *arces*. Et Ovid. Trist. 1. 4. *Sed quæ de septem totum cir-
 cumspicis orbem Montibus, imperii Roma, Deumque locus*.
 Et Horat. in Carmine seculari, *Dii, quibus septem pla-
 cuere colles, Dicere carmen*^r. Et Propert. *Urbs septem*
alta jugis toti quæ præsidet urbi^t. Ubi describi Romam
 nemo usquam dubitavit^u. Hinc apud Sibyllam mentio
 70. *Ρώμης ἐπὶ ἑπτὰ ὄρεσιν, Romæ septuicollis*, l. 2. initio; & apud
 Plut. & Varron. diei & Festi *septimontii* dicti ob septi-
 mum collem Romæ additum. Testatur Dion. Halicarn.
 l. 4. *Servium Iulium Regum ultimum septem colles uno*
muro complexum esse. Testatur & Plinius 3. 5. Romam
 etiam suo tempore complexam fuisse montes septem^v.
 Hinc & Tertul. in Apolog. c. 35. *Ipsos, inquit, Quirites,*
ipsam vernaculam septem collium plebem, conventio^x. Hi
 porro montes sunt Palatinus, Quirinalis, Aventinus,
 Cælius,

† Q. in La.
 Plerique
 in Rib. sim.
 Me.

† La.
 † Rib. ad
 Apoc. 14. 8.
 † La.
 † La. Rib.

† Par. ad
 Apoc. 14. 8.
 † Rib.
 † Par. ex
 Rib.

† Par.
 † Q. in
 Par.
 † Rib.
 † Par.

† La. sim.
 Par.
 † Rib. La.
 Par. Dur.
 G. Ham.
 † La. Rib.

† Rib.
 † La.
 † Rib.

† Oros. in
 Par.
 † Par.
 † Rib. sim.
 Par.

† Par.
 † Uff. 3.
 † Rib. La.
 Par.

† Q.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. La.
 Par.

† Q.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

† Uff. 4.
 † Rib. Par.
 † Par. Uff.

Coelius, Viminalis, Asquilius five Esquilius, Janicularis vel Capitolinus ⁷. 2. Huic egregie convenit illud v. 18. quod dicitur *urbs illa magna, quæ Regnum habet* (de præfenti & suo tempore loquitur, ⁸ *ἐξουσία* a.) *super Reges terræ* ^b. *Urbs illa*, q. d. illa quæ omnium ore per Antonomasiam *Urbs* sine addito dicebatur ^c, & *urbs magna*, ^d *ἡ πόλις ἡ μεγάλη* emphaticè cum duplici articulo: *quæ* Johannis tempore *habebat imperium, in reges terræ*: quod sola tunc Roma habuit ^d. De qua Martialis epig. 12. 8. *Terrarum Dea, Gentiumque Roma, Cui par est nihil, & nihil secundum*: quæ ^e *καὶ οὐδὲν ὀπίσσω πόλις* Græcis vocari solebat, *Rerum caput & Domina* Blondo lib. 1. *Orbis totius regina*, Baptista Egnatio: quam Ammianus Marcellinus, 14. 5. dicit *per omnes, quotquot sunt, partes terrarum, ut Dominam suspici & Reginam* ^e. 3. His addi possit quod Roma *Babylon* vocatur 1 Pet. 5. 13. ut exponunt Euseb. Hieron. Oecum. Béd. &c. ^f. [Hactenus ergo convenit inter Interpretes & Romanenses & Reformatos, Romam hic designari, sed quænam & qualis illa sit, adhuc litigant & in partes eunt. Romam hic intelligi volunt, vel, 1. veterem Ethnicam; vel, 2. futuram circa finem mundi sub Antichristo; vel, 3. hodiernam & Papanam. De singulis dispiciamus, & maxima videamus singularum sententiarum roboraque firmamenta, quæ hic sine ullo partium aut personarum respectu ex authoribus meis proferre certum mihi est.] 1. Intelligitur hic Roma Ethnica five Pagana ^g, Ethnicis Imperatoribus subdita ^h, qualis erat cum Johannes hæc scriberet ⁱ. [Argumenta hujus sententiæ nulla adhuc reperio in commentatoribus meis; quod non mirum, cum & Pontificis, & omnibus ferè Reformatis, displiceat: siqua verò deinceps occurrant, ea expectet lector suis locis describenda.] Hanc autem sententiam multa refellunt: 1. quod Romam hic depingit, non qualis tunc fuit sub sexto Capite, quod erat Imperatorum; sed qualis futura adhuc erat, sub ultimo capite, five octavo Rege, & qualis postea ex *abyssu ascensura* erat, v. 8. & qualis futura erat post desolationem Imperii inter Decem Reges divisi, qui unà cum *Bestia*, id est, Antichristo, *regnum accepturi erant*, v. 8 ^k. 2. Quia quod hic de Babylonis, tum idololatriæ, tum persecutione Sanctorum, dicitur, proponitur tanquam *arcanum vel mysterium*, v. 5 ^l. summæque admiratione dignum, v. 6. quod si de Roma Ethnica accipias, quid hic, quæso, erat Propheticum, quid mysticum, quid admiratione tantâ dignum? quid aut Johanni, aut ulli omnino fidelium, ignotum ^m? 3. Quod desolatio Babylonis quæ hic prædicatur extrema & finalis est, sempiterna & nunquam reparanda ⁿ, ut fatetur ipse Suarez 5. 7. 11. & constat ex Apoc. 18. 21, 22, 23. Talis autem desolatio nunquam accidit Romæ Ethnicæ ^p. Postea quidem Roma, Christiana jam facta, à Gothis & Vandalis expugnata & direpta & diruta fuit, sed paulò post instaurata & splendori suo restituta. Hoc vidit Commentator [*Grotium* intelligit,] & magnâ ^q *σοφία* confictus, maluit cap. 18. non attingere, & commentationem suam clausit in cap. 17. quia excidii istius complementum non potuit invenire in Roma Ethnica; ipso silentio confessus errorem, & convellens à se posita ^r. Adde quod hoc excidium Babylonis inferendum erat post populum Dei à Babylone evocatum atque egressum, Apoc. 18. 4, &c. eratque & piis materia gaudii, materia verò luctus mundanis omnibus, & nominatim Regibus terræ, qui cum ea scortati fuerant, & ei superstites erunt: quæ omnia Gothicæ illi cladi nullo modo conveniunt ^r. 4. Si Roma Ethnica Babylon intelligenda esset, sequeretur, eam post ruinam suam, quæ ipsi contigit in diebus Constantini, jam factam esse *habitationem demoniorum*, &c. ut prædictum erat cap. 18. 2. id quod absurdissimum est cogitatu ^t. 5. Babylon, inter alia, nundinatur animas hominum, cap. 18. 13 ^t. & meretricis artibus inebriavit omnes gentes regesque terræ, vino scortationis five idololatriæ suæ: quæ Romæ Ethnicæ minimè congruunt. Vetus enim Roma ^v non illecebris rem gerebat, sed vi aperta ^x; nec gentibus à se devictis religionem suam imposuit, sed ipsa potius ab iis accepta, & ^y *παραλαβὴν* omnium religionum concessit ^z. [Hæc de prima sententia.] 2. Roma hic intelligitur, qualis futura est sub finem mundi, tempore Antichristi, sub quo Roma à fide

Christi & obedientia Papæ relapsura est ad veterem Ethnicismum ^a: quæ sententia nulli debet incredibilis ^a *Leff. &* videri ^b. Idque permittit Deus, ut Urbem ab Ecclesia ^c *Vieg. in* secernamus, utque Romani (quorum peculiaria vitia erant fastus & protervia: non suis meritis, sed Christi ^d *Down sic* Petrique gratiæ, tribuant, quod ipsi sedem Pontificiam ^e *Rib. La.* & Ecclesiæ metropolin obtineant ^e. [Argumentum hujus sententiæ unicum reperio, quod hic fideliter subijciam expressissimis, ut alibi, authoris verbis:] Quoniam ^f *Leff. in* dubium non est, & Babylonem omnis idololatriæ & omnium scelerum officinam futuram esse, & Babylonem ^g *Down* Romam dici, & hæc illi contingere non posse dum Christiana fuerit, & Pontifici suo paruerit, sub quo ea semper fuit Apostolicæ fidei custos & magistræ; necesse est dicere, eam à fide, & ab obedientia Pontificis, eo tempore defecturam esse, & ipso cum multitudine sanctorum expulso vel fugato, in scelerum sentinam convertendam esse ^d. ^h *Rib. ad* [Hanc autem sententiam alii sic oppugnant:] Merum ⁱ *cap. 14. 8.* hoc esse subterfugium, inde constat quod nullum habet ^j *P. 286.* in Scriptura, aut Patribus, aut Scholasticis, firmamentum, nulla rationum momenta, nihil denique præter vanissimas conjecturas. Eam ergo non probant Suarez, 5. 7. 10. Alcasar in Prolegom. in Apoc. 17. & 18. Justinianus in 2 Thess. 2. ubi de ea dicit, *Quid hoc est aliud quam divinare!* & Suarez ait, *non video unde probari possit*. Malvenda autem, qui multum in hac causa sudavit, eam, ut incredibilem, detestatur ^k. Quæ dicit Rib. ^l *Down* in eis petit principium, & multa sumit non nobis solum dubia, sed & suis incredibilia ^m. [Hæc secunda sententia.] 3. Roma Papalis five Antichristiana, qualis hodie est ⁿ. Argumenta sunt; 1. quod præcedentes duæ ^o *Par. sic* sententiæ luculenter refutatae sunt, & propterea hæc ^p *Down* tertia vera est: neque enim quisquam adhuc repertus est ^q *Dur. &c.* qui Romam sub alia (præter istas) notione hic intelligi somniavit ^r. 2. quod Antichristus non in Ethnica ^s *Q.* aliqua civitate sessurus est, sed in templo Dei, 2 Thess. 2. [ubi dicta vide:] h. e. in Ecclesia, ideòque non in Roma Pagana, five veteri, five, ut fingunt, futura ^t *Down*; sed in Roma se Ecclesiam Dei profitente; ideòque dubitandum non est quin hoc tempore Roma sit mystica ^u *Down* Babylon & sedes Antichristi habenda ^v. Quamprimum ^w *Down* enim de via tolleretur ^x *sim. Uff.* *h. e. Imperator*, [de quo consule Synoplin ad 2 Thess. 2.] in cujus manu erat possessio & regimen urbis Romæ, (cui jamdudum cessisse Imperatorem, & ejus loco successisse Pontificem, vident omnes) statim patefactus est ^y *Uff. 102* *ἀνέστη*, Papa scilicet; & proinde Roma jamdiu fuerat, & adhuc est illa Babylon, à cujus communione nosmet sejungere jubemur ^z. 3. quod Romæ Papali omnia accurate quadrant ^a *Uff. 102* quæ de Babylone & Bestia prædicantur. Hæc *Meretrix* jure dicitur, tum, quia alteri, præter Christum, sponso jungitur; tum, quia Apostasiæ à Christo rea est; tum imprimis, ob sceleratissimas scortationes, h. e. superstitiones, crassamque idololatriam, quibus & se & terram conspurcavit ^b. Hæc sedes est Antichristi: hæc animos nundinatur, &c. ^c. [Sed de his agendum in sequentibus, ubi hæc Mulier describitur, &c.] Obj. At Roma, quæ nunc est, non in septem montibus sita est, sed in campo Martio; nec Papa sedet in urbe septicolli, sed ultra Tiberim in monte Vaticano ^d. Resp. 1. Si hoc ita sit, perit primatus Papæ; quia tunc neque eadem est Petri & Papæ sedes, nec Papa est successor Petri in sede Apostolica. 2. Septem illi montes ad hunc usque diem urbis mœnibus cinguntur. 3. Varia alicujus urbis, in una quidem parte crescentis, in altera verò decrescientis, conditio non impedit, quominus una sit eademque urbs habenda. Et quis nescit, aut negat, Romam Pontificis sedem esse ^e. [Hæc de illustri hac questione dicta sunt. Pergendum jam in explicatione textus.] ¶ *Coccineam* ^f i. e. Coccinatam, coccino instratam: nimirum quia eo colore tingi solebant *Imperatorum Romanorum paludamenta*, Plin. 22. 24. Sic dicuntur *picci scuti Labici* ^g. Color hic verè proprius curiæ Romanæ ^h, quæ eo jamdiu delectata est ⁱ: quod non temerè factum ^j. Coccineis galeris & paludamentis incedunt Cardinales ^k. Designat quoque hic color Bestiæ & regiam magnificentiam ^l, & hypocrisin speciosa enim est in oculis mundi ^m; & sanguinolentiam, quia sanguine Sanctorum madet, &c. ⁿ. ¶ *Plenam* (Quia iniquitatis suæ mensuram ^o *Dur.*

⁷ Rib.
Down.
⁸ Uff.
⁹ Q.
^b Rib. La.
Par.
^c Rib.

^a Par.

^{*} Down.

^f La. sim.
Rib.

^g Q. in
Down, sic
G. Ham.
^h Q. in
Down.
ⁱ Q. in
Mol.

^k Down.

^l Down.
sim. Uff.

^m Down.

ⁿ Down.
sim. Mol.
Uff.
^o Down.
^p Down.
Uff.

^q Mol.

^r Down.

^t Uff. 8.
^u Par.
Down.

^v Par.
^w Mol. sim.
Down.
^x Down.
sim. Par.
Mol.
^y Par.

^a Leff. &
^b Vieg. in
Down sic
Rib. La.
^c Leff. in
Down.
^d La.

^h Rib. ad
cap. 14. 8.
P. 286.

^k Down.
^l Par.

^o Par. sic
Down.
Dur. &c.

^r Q.
^s Down.

^t Down.
sim. Uff.
11.

^u Uff. 102

^v Down.
^w Par.

^x Q. in
Down.

^y Down.
^z G. sim.
Ham.
^a G.
^b Par. sim.
^c Be. Clu.
^d Be.
^e Par. sim.
^f Clu.
^g Par. sim.
^h Dur.
ⁱ Par.
^j Clu. sim.
^k Be. Par.
^l Dur.

Clu. furam adimplevit b.) nominibus (i. e. vel personis, ut
 Par. supra 3. 4. vel dogmatibus c.) blasphemie] Vel, bla-
 Clu. G. sphemia, V. Par. vide supra 13. 1. 5 d. ubi explicatur,
 Par. quanam sunt hæ blasphemie, nempe in Deum, in Taber-
 Par. naculum Dei, h. e. Ecclesiam, in calites*. [De quibus
 vide ibi dicta.] Plena diis, qui ita dicebantur in veri
 Dei injuriam: ὀνόματα βλασφημίας hic sunt οἱ λεγόμενοι θεοὶ,
 1. Cor. 8. 5 f. Huc refer quod Roma Urbs Aeterna di-
 ceretur g; & quod Cæsar Dictator jactabat, Decem le-
 giones habere Romanum populum quæ etiam calum di-
 10 ruere possint h; & quod Domitianus se Dominum Deum
 dixit, & Deo vero se opposuit, & in illius contemptum
 idola erexit: quod verissima est blasphemia i. Blasphe-
 miam hic appellat quodvis mendacium k, superstitiones,
 idololatrias l; sed potissimum voces quibus sacra Dei
 Majestas læditur m, superbissimos titulos, quos arrogat
 Bestia n. Hæc pleno ore eructat blasphemias o: quales
 sunt, quod Papa nec Deus est nec homo; sed neuter & in-
 ter utrumque, Gloss. in Præfat. Clem. quod sibi datam
 dicit omnem potestatem in celo & terra, lib. ceremon.
 Rom. 1. 7. quod est caput & sponsus & fundamentum
 Ecclesie, &c. Bel. De Pont. 2. 31. Supra Calorum &
 Terre potestates evedius, Conc. Lateran. sess. 9. & 10.
 quod ἀνεκλόγητος est, à nemine judicari potest; quod er-
 rare non potest; quod decreta ejus sunt Oracula & Scri-
 pturæ Canonice, &c. p. [Plura vide ad 2. Thess. 2.]
 ¶ Habentem capita septem, (Quæ duplicem habent sig-
 nificationem, & [septem] Imperatorum, quos ex numis
 Johannes noverat; eorum autem facies erant in his sep-
 tem capitibus & septem montium five collium, in quibus
 sitam Romam nemo ignorabat q.) & cornua decem]
 20 Quæ in hac Visione significant decem Reges r, qui tem-
 pore Johannis nondum erant in fide & reverentia Impe-
 rii Romani. Manifestum id fit infra v. 12. & seq. f.
 Hæc Bestiæ primæ aptantur Apoc. 13. hic autem Bestiæ
 secundæ; in hac enim prima vivit atque existit t.
 4. Et mulier (Nota κοινωμένη ἢ τὸ παρρησιάζεσθαι. Eadem e-
 nim Bestiæ & Mulieri conveniunt, cum ὁπισθεμένων u-
 num sit, sed vestes mulieri sedent, cornua Bestiæ v.)
 erat circumdata (vel, amicta, Be. Pi.) purpurâ & coccino,
 (vel, cocco, Be. q. d. ornatu regio, quippe non ex vulgo
 Meretrix x, sed Regina y, ut se vocat cap. 18. 7 z. i. e.
 Urbs Imperatrix. Purpura apud Orientales & Romanos
 insigne fuit Imperatorum & Regum, &c. Vide Esth. 8.
 15. Dan. 5. 29. 1 Macc. 8. 14. 2 Macc. 4. 38. & Jo.
 Antiq. 10. 12 z. Coccum granum est, purpura sanies pi-
 30 scis b. Coccinum belli gestamen Romanum, purpura pa-
 cis, tum in tota toga Imperatorum, tum in lato clavo
 Senatorum. In MS. est πορφυρῶν, nempe ἱμάτιον. Et no-
 ta, Meretricem sumpsisse sibi ornatum Tabernaculi Di-
 vini. Nam Exod. 25. 4. est אֹרָנִים וְתִלְעָת שָׁנִי, in
 Græco, πορφυρῶν, κόκκινον διπλῶν c.) & inaurata auro, &c.]
 Non bracteis, sed limbis, aureis prætextæ erant illius
 vestes d. Opes simul & luxum designat*. Neque du-
 bito quin imagines Urbis Romæ in templis cum tali or-
 natu fuerint. Mulierum cultus in auro, argento, & gem-
 40 mis & vestibus, deputatur apud Tertul. Par ornatus Re-
 gis Tyri Ezech. 28. ἀρχιερεὺς ἡ βαβυλωνία de Babylone,
 Esa. 14. 4. Sed est hic Syllepsis. Nam ἀρχιερεὺς de
 auro propriè dicitur, de lapidibus & gemmis impropriè.
 Αἰῶς ἡμῶς aut πολυτελής, אֲבִן יָקָר 2 Sam. 12. 30.
 1 Reg. 5. 17. & 7. 9, 10, &c. f. Species hæc est planè
 meretricia, insolens & fastuosa, &c. g. ¶ Habens
 poculum aureum (quo notatur majestas & splendor im-
 perii, opum, deliciarum, &c. quibus pellicit amasios h.
 Alludit ad morem meretricum, quæ in calice aureo phil-
 tra amasii suis propinare solebant i. Pocula sunt libi-
 50 dinis incentiva k. Divitias hic notat, ut & Jer. 51. 7 l.)
 in manu sua plenum abominationum, (i. e. abhomi-
 nabilibus superstitionibus m, & idololatriâ n, quam Deus
 odit o. Βδελύγματα in Vjsio quidem intelligendo humor
 fatens; in re verò dii falsi, quos Græci vocant βδελύγ-
 ματα, ubi in Hebræo אֱלִילִים, ut Esa. 2. 8, 20. אֱלִילִים
 addito Gentium vocabulo, ut 1 Reg. 11. 5. 33. אֱלִילִים,
 1 Reg. 21. 26. Ezech. 30. 13. חַמְנִים Esa. 17. 8. plu-
 rimis verò in locis שָׁקֵץ & תּוֹעֵבָה. Hi sunt
 60 — quos Roma recepit Aut dedit ipsa deos p.) & im-
 munditiâ fornicationis ejus] Vel, immundâ libidine suâ,
 V. Alludit ad philtrea, quæ fiunt ex rebus immundis &

abhominabilibus q, ut ex cineribus sanarum, bufonum, r T. Mc.
 serpentum, &c. r. MS. habet, ἢ τὰ ἀνδραγαθὰ, &c. Quod r T.
 si sequimur, illud q [est] ἐκ γυναικῶν, ad explicandum quid
 sit poculum abominationum, nempe impuritates scortati-
 10 onis, i. e. idololatriæ, ipsius, quas Meretrix aliis pro-
 pinat. At alii Codices habent ἀνδραγαθῶν, &c. f. + G.
 5. Et in fronte ejus (Ut meretrices publicæ & famo-
 sæ nomen suum & elogium scriptum habebant t, tum, r T. fic
 1. in foribus cellæ, seu lupanaris v, testibus Tertul. Med. 654.
 De Pud. — sub ipsis libidinum januis & titulis, & Se- Me.
 nec. Controv. 2. 1. Meretrix, ait, vocata es, in communi v T. fic
 loco stetit, superpositus est cellæ tuæ titulus, & Mart. Epig. Med.
 2. 46 x. tum, 2. in fronte y, teste Seneca ibid. Nomen, r Med.
 inquit, tuum pependit in fronte, pretia stupri accepi- r Med. fic
 sti, &c. Quod & Juvenalis forsitan respexit Sat. 6. de T. Clu.
 Messalina, — nuda papillis Constitit auratis titulum
 mentita Lyciscæ. Potest utrumque de Babylone accipi,
 quæ, propter figuræ ingenium, & Meretricem, & lo-
 cum seu fornicem in quo prostat, comprehendit z. De- r Med. ibi.
 20 bebat & ipsa [Babylon] apparere cum nomine in fronte,
 quia aliis causa erat ut frontem nominibus inscribe-
 rent a. Duo notat in Ecclesia Antichristiana, 1. mani-
 festum ipsius reatum b. 2. Insignem impudentiam c:
 quâ turpitudinem suam ostentat, & ut propudium pub-
 licum, ipso intuitu ad scortandum obvios quosvis illi-
 30 cit d.) nomen scriptum] Non à seipsa, quæ certè nun- r Par.
 quam se talem profitebitur, sed à Deo, ut quod præ-
 se fert Antichristus intelligamus *. ¶ Mysterium] r Cot.
 [My], i. e. quod nomen non est quale vulgò vocatur, sed
 ἀνερρησμένον. Vocatur μυστήριον & id quo latenter significatur
 aliquid, & id quod significatur, ut supra 1. 20. & infra
 v. 7. Sed ea acceptio est μεταφορικῇ, [ea] quàm hic
 habemus magis propria f. Significat, nomen Babylo- r G.
 nis, quod sequitur, mysticè, non propriè, intelligen-
 dum g, ut supra dicebatur Sodoma, Ægyptus, Jerosoly-
 40 ma, πνευματικῆς h. Jungendum est hoc cum præceden-
 tibus i, quasi appositivè, nomen scriptum, mysterium, i. e.
 habens mysterium, seu mysticum k; vel, quod est myste-
 rium l. Μυστήριον non est nomen mulieris m, five urbis n;
 sed quasi per parenthesin interjicitur ut attentionem no-
 stram excitet o: [estque] Appositio denotans nomen
 illud esse figuratum p, & verba ibi scripta, scilicet Baby-
 50 lon magna, continere mysterium q. Aliis mysterium est
 pars nominis r. Sed res eodè recidit, nimirum my-
 sterium inesse huic mulieri, aut munus ejus esse mysti-
 cum, quomodo mysterium iniquitatis occurrit 2 Thess.
 2. 7. Errant ergò qui crassissimam Antichristo idolola-
 triam tribuunt t. Quin obducet ille sibi larvam pietat-
 60 is, per quam Christianis imponat. Quod autem hic
 in typo spiritualiter monstratur, id Deus in typo visibi-
 li corporeis oculis ad majorem fidem monstrari voluit t. r Cot.
 Ut enim summus olim Pontifex in frontali inscriptum ha-
 bebat, Sanctitas Jehovæ v; ita Romanus Pontifex, in sua
 tiara, hoc ipsum nomen inscriptum habuit, Mysterium,
 quod ἀπόρρητον ipsi testati sunt x: & cum id Jacobus Rex
 70 objiceret, Lessius negare non potuit, sed ait, frustra in
 mysterio queri mysterium y. Postea verò, tiarâ à Julio resectâ,
 ejus loco inscriptum fuit, Julius Pont. Max. z. Al. Μυστήριον
 ut sign. arcanum, ita interdum verbum est obscenum, sig-
 nificans nuditatem mulieris. Inter Gentiles notat arcanos
 ipsorum cultus idololatricos, τελετὰς ἢ ἐκπομπὰς, qui plerum-
 que impuri erant & abhominandi, ut Eleusinia sacra a. r Ham.
 ¶ Babylon magna] Sic & 16. 19. ubi dicta vidè b. Roma b G.
 sic dicitur, quia Babyloni similis, potentiâ, superbiâ, ty-
 rannide, scortatione, magisterio, idololatriâ, &c. c. & quod c Clu.
 receptaculum est & confusio omnium ut nationum, ita r T.
 idolorum & vitiorum d. ¶ Mater Fornicationum (τὰν r G.
 πορνείων legunt Arethas & Latinus*. Alii verò legunt r G. fic
 πόρνης f, h. e. catamitorum g, vel πορνῶν, i. e. meretricantium r D.
 civitatum h:) & abominationum terræ] h. e. Incolarum r D. ex
 70 terræ i; tum quia latissimè propagavit idololatriam su-
 am, tum quia & novos deos dederat, & ipsâ inter deos
 erat k. Bene autem mater dicitur l, quia est exemplar m,
 fons & origo, omnium fornicationum n, idololatriæ, r Clu.
 superstitionum, & scelerum o, quæ ipsâ seminavit, e-
 didit, eduxit, propagavit p, & ad quæ multos filios
 gignit & parit q, ipsius hæredes, sectatores, & æmulos r. r Par.
 Jactat se Roma Matrem, Magistram, Exemplar, aliarum r Par.
 Ecclesiarum t. Mater, inquit, est, non credentium, t Down.
 Gal.

Gal. 4. 26. sed scortationum^t; Metropolis Meretricularum, i. e. caput Christiani nominis Urbium cum ipsa spiritualiter fornicantium; Metropolis moechationis spiritualis, h. e. magnæ illius & catholicæ *Ἀποκάλυψις* visibilis Ecclesiæ Christianæ^v. Notandum autem *Babylonem* hic non dici *Mendacem*, nec *Tyrannum*, nec *Hæreticum*, nec *Homicidam*^x, quanquam & isti nominibus rea sit^y; sed *Meretricem*, & *Matrem scortationum*, ut significetur, Essentiam, & quasi Animam, magnæ illius Apostasiæ prædictæ 2 Theff. 2. in idololatria consistere, & hæc velut Cynosurâ Apostasiam illam investigandam esse^z.

6. *Vidi—ebriam, &c.* i. e. Plenam^a. Significat autem præterea eam sitire sanguinem, eumque cum delectatione fundere^b. Vidi eam ore rabido, despumante & evomente sanguinem, ut ebrii solent^c. Romæ innumerabiles Christi martyres occisi sunt^d, per Neronem, Domitianum, &c.^e. Sed quid veteri Romæ cum mysterio, aut mystico hoc nomine? Et hoc antè refutatum est. Nota est Romæ Papalis crudelitas^f, quæ de hæreticorum occisione letari & gloriari solet, &c.^g. Persecutiones Antichristi tam atroces fuerunt ut plures Christiani per illas è medio sublati fuerint quàm per omnes ferè illas Decem Romæ Ethnicæ persecutiones^h. *Uno praelio*, inquit Bellarm. *caesa sunt centum millia Albigenium*, &c.ⁱ. Fatetur Sanderus, De visibili Monarch. 8. 34. infinitos Lolhardos & Sacramentarios in Europa nuper igni traditos fuisse^k. Sanctos hic vocat Christianos quosvis; *judæosque*, Doctores qui eximie supra alios testimonium Christo præbebant^l. ¶ *Et miratus sum, &c.* Admiratione non venerationis, ut cap. 13. 3. sed humani stuporis^m. Hanc mulierem in illo Viso cap. 13. non conspexerat. *Miratus sum* feminam tam speciosam, tam ornatam, ita temulentam agere & cruentariⁿ. Nihil autem miratus hic esset de veteri Roma, quam ipse sanguine ebriam vidisset; sed hoc merito miratur, adeò degeneraturam Ecclesiam, ut ipsa sanctorum sanguinem funderet, &c.^o. Omnia certè hic erant portentosa & stupenda, ornatus & luxus meretricius, titulus frontis, temulentia cruenta, equitatio in bestia truculentissima P.

7. *Quare miraris?* Eum ab evanido hoc stupore avocat^q. Sanctorum non est Bestiam in admiratione habere^r. Verùm non est hoc increpantis, sed deferentis revelandi studium^s. Ubi rem intelliges, non miraberis hoc Visum^t. ¶ *Ego dicam tibi, &c.* Illud hic singulare est, nec levi animadversione prætereundum, Hanc Visionem ab Angelo, præter morem suum, referatam esse, utpote præcipuam omnium Visionum; ut cætera quoque mysteria Apocalyptica, hæcenus quidem clausa, sed ex illa mirabili artificio pendentia, panderentur^v. ¶ *Mulieris* (scilicet Romæ^x:) & *bestie, &c.* Dicit *ἡ ὄψις*, quia supra v. 13. ejus facta mentio^y. *Bestia* hæc est Regnum seu Imperium Romanum, cui nimirum Roma inequitat, i. e. imperat^z. Meretrix ergò & Bestia universè & ad amissim sunt unius ejusdemque temporis^a.

8. *Bestia—fuit, & non est, & ascensura est, &c.* Quænam hæc Bestia? Resp. 1. Hic *ὁ ὄψις* vocat Synecdochicè, illum qui pars potissima, i. e. os, erat *ἡ ὄψις*, supra 13. 2. Is Domitianus, patre absente, fuerat, id est, nomen sedemque Caesaris acceperat, ut ait Tacitus. Martialis de eo, *Solus Juleas cum jam retineret habenas Tradidit, inque suo Tertius orbe fuit*. Scripsit ei Vespasianus, *Gratias tibi, fili, habeo, quod mihi imperium non abstulisti*, teste Dione. *Factavit se & patri & fratri imperium dedisse*, ut ait Sueton. Et non est. Hoc tempore, id est, cum, Vespasiano principe, Ephefi ageret Johannes, non erat cum imperio Domitianus; sed in privati modum redactus modestiam, imprimisque studium Poeticæ simulabat, ut ait Sueton. modica quoque & usurpata antea Imperii munia omittebat. [Sequitur in textu.] *Ascensura est ex abyssu*, i. e. attollet se ex suis latebris, ex obscuro potens evadet: & *in interitum ibit*, אָבַד Num. 24. 24. *Ἀπολεῖα* hic, ut & Joh. 17. 12. 2 Theff. 2. 3. non mortem quamlibet, sed pessimum exitum, significat; qualis Domitiano obtigit, interfecto domesticorum suorum manibus. Notandum autem, sicut Domitiano Feræ nomen datur, ut præcipuo Feræ membro; ita in ejus rebus adumbratas res ipsius

idololatriæ, quæ interdum sævitiam suam exercuerat, ut sub Claudio, Nerone, & aliis; interdum conquievit, ut sub Vespasiano; resumpsit sævitiam, ut sub Domitiano, Trajano & aliis; ac postremum funditus interiit, ut videmus infra 19. 20, 21^b. [Aliis hæc sententia non placet:] Inepta est hæc opinio^c, & perabsurda^d. 1. Præterquam quod hæc scripta & visa sunt post Vespas. & Titum sub ipso Domitiano, cur potius Domitianus *ὁ ὄψις*, quàm Nero, vel Claudius, vel Vitellius, non minora portenta? 2. Qui dicatur aliquis fuisse, nec esse absolute, eò quod Imperii autoritate antea precario exercitâ, & postea cum pleno jure resumendâ, ad tempus abstinerit? Non fuit, hoc sensu, h. e. non imperavit, siue Imperator fuit, Domitianus Vespasiani tempore, nec quisquam Veterum hoc dixit. Quod autem Caesar salutatus esset, idem & Tito obtigit Hierosolymis. Et nōrunt omnes majori autoritate polluisse Titum sub Vespas. quàm Domit. Nec tamen Titus tunc imperasse dicitur. 3. Num Domit. erat Bestia Septiceps cui Babylon infidet? 4. Non potest hic dici *ex abyssu ascendere*, magis quàm illi Cæsares qui præcesserant. 5. Bestia hæc visa jam fuerat antea Johanni, nempe cap. 13. At illa Grotio erat Idololatria^e. [Sed plura hac de re vide ad v. 11.] Resp. 2. Est Imperium aliquod, seu Regnum, maximum. Id quod Johanni notum erat, tum, 1. ex Danielis Prophetia, ubi similibus feris Monarchiæ representantur; tum, 2. quia palam hic dicitur, Bestiam hanc omnibus populis, — imperaturam; tum, 3. è capitum & cornuum interpretatione^f. [Quodnam autem sit hoc Regnum, de eo litigant:] Illud autem ænigmaticè explicat^g, 1. nè impij irritarentur^h, & Ecclesiæ toti hæc Prophetiâ odium ac periculum ab Imperio procurarentⁱ; aut eventibus præcognitis furenter obviam irent. 2. ut pii mysterium assidue indagarent, & in eventus historiarumque attentius invigilarent^k. *Bestia* est Imperium Romanum^l, quod & erat, nempe penes homines Romanos^m; vel, erat sub Gentilissimo potentissimum, & latè diffusumⁿ; vel, erat, h. e. non jam incepturum est, sed jamdiu fuit in mundo^o; vel, erat, aliâ quâdam sui specie^p, in cursu^q, vel 6. Sigillorum^r: fuerat sub priorum quinque, partim etiam sexti, capitum vicibus^s, sub politicis gubernatoribus, Regibus, Consulibus, &c. erat quoque Ethnicum & idololatricum^t. [Sequitur] *Et non est*, amplius scilicet penes hominem Romanum, sed penes alienigenam, Trajanum^u; vel, non est, tale mansurum, quia destruetur à Wandalis, Gotthis, &c.^v vel, non est, quale antè fuit, nempe dominium temporale, Ethnicum, idololatricum, vi & armis directè agens, sed spirituale, &c.^w vel, non est, in cursu septimi Sigilli^x, vel, sub illo ultimo statu & regimine, quod hic designatur & quod venturum est^y; sub novissimi illius, putâ Pontificii, Capitis vice; vel, sub illa specie quâ meretricem bajularet^z, & Antichristianum fieret. [Sequitur] *Et ascensura est*, i. e. à parvis initiis gradatim ascendet ad fastigium^a, *ex abyssu*, i. e. ex inferno^b; ut apparet ex collat. & membri sequentis^c, & cap. 11. 7^c. & quod hæc vox sic passim accipitur in hoc libro^d. Peculiaris hic est character hujus Bestiæ^e, quod scilicet ejus potestas non sit civilis, qualis à Deo est, Rom. 13. 1^f. sed sacra & spiritualis^g, nuspiam à Deo constituta, vel approbata^h; sed à Diabolo invecata, ad suppleendum locum Draconis qui deturbatus erat in Ethnicis Imperatoribus. Status hic est Bestiæ futurus, qui cognitu & difficillimus & utilissimus erat, quem proinde fusius hic describitⁱ: quod scilicet vadit, i. e. vadere debet^k, tardè quidem, sed certissime vadet^l; *in interitum*, i. e. in locum exitii, h. e. infernum, unde prodit^m; à Christo adveniente plenissime abolebitur, 2 Theff. 2. 7ⁿ. Sensus, q. d. Non erit alia, ut antè, statûs mutatio, sed Bestia sub hoc capite penitus evanescet; id quod huic capiti peculiare est^o. [Sequitur tandem in fine versûs.] *& tamen est*, scil. imperium Romanum, quia Romæ sedem habet^p; est, nempe sub sexto capite^q; est idem reverâ quod fuit dominium, quanquam aliis armis methodisque administratum, potestas æquè ampla & absoluta & tyrannica & superstitiosa atque idololatræ, & in eadem sede posita. *Bestia* dupliciter concipi potest, r. generaliter & complexim; & sic totam

Dur.

Clu.

Dur.

Med.

653.

Mor.

642.

Grav.

Par.

Par. ex

Bri. Grav.

Bri. in

Par.

Par.

tam Bestiam in Ecclesiastica sua natura confert cum tota Bestia considerata tanquam Imperio temporali sub quovis primorum sex capitum: & hoc respectu duo tantum sunt status Bestiæ, præsens & venturus. 2. particulariter, in capitibus & cornibus, quorum respectu corpus Bestiæ variis mutationibus obnoxium est: & sic regiminum formæ inter se conferuntur, v. 10, 11. Al. Pro *hæc* lego cum edit. Complut. Primas. & Syro, *hæc* tamen ad futura est, ut cum præced. descriptione sensu congruat, sed aliquando ascensura est, &c. Sed hæc lectio & Prophetiam insipidâ inutilique onerat tautologiam, præcipuumque signum notamve directionis ad verum illius sensum, obliterat. Sed hæc sententia stare non potest, eamque omnes textus circumstantiæ respuunt: & hæc in ea desiderantur, quod Imperium Romanum ab Antichristo non satis distinguit; quod illud, non est, ad futuram Imperii destructionem trahit, cum Angelus neget suo tempore Bestiam extitisse; quod denique illud, ascendet ex Abyssu, propriè ad Antichristum pertinet. Al. Bestia est Antichristus, vel, i. absolutè. Sic is erat, nempe post sedatas persecutiones publicas per Constantinum; & non est, nempe quando Pontificatus Romanus incurfionibus Barbarorum in Italiam attritus fuit; & ascensura est, &c. nempe quando per Justinianum & Phocam Pontifex Rom. fuit restitutus, quasque ex abyssu evocatus, ut summus Dictator & Universalis Episcopus deinceps cum Imperio esset; & in exitum ibit, nempe per Evangelii restitutionem. Sed hæc explicatio confundit tempora, quæ Angelus accuratè distinguit, per præterit. præf. & fut. Non enim dicit, Bestia erit, & non erit, & ascendet, &c. sed fuit, & non est, & ascensura est, &c. Vel, 2. ratione trium posteriorum statuum, non simplex, sed bicorpor, utroque gladio, Ecclesiastico & Imperiali armatus, qualis est Pontifex Romanus. Hæc Bestia & fuit, ante tempora Johannis, nempe quoad Monarchicam potentiam secularem, quæ nondum quidem fuerat potentia Antichristi, ejus tamen postea esse cœpit, quando eam sibi rapuit. Ipse igitur tunc dicitur fuisse, quia tunc aliquid ejus fuit; & non est, nempe hoc revelationis tempore; & ascensura est, &c. cum nempe Pontifex Romanus sibi rapuit potestatem, primùm Ecclesiasticam per Bonifacium tertium, & postea secularem, &c. & tandem vadit, &c. i. e. interibit. Al. Bestia hic est Romanum Imperium Idololatricum sub illa temporis successione, quæ incepit cum Imperium Christianum fieret, etiam ad illud usque tempus quo rursus factum est Idololatrium, & quo Idololatria, postquam cursum suum rursus peregerit, prorsus exterminanda est. Nec mirum, mentem Angeli hic defixam fuisse in illa tempora, & Angelum hic fideles præmunire & præmonere de mira mutatione Christiani Imperii, quoddè præsentis puritate excideret, & Idololatrium denud evaderet. Hanc temporis successionem hic indigitat Angelus, Bestia—fuit & non est, &c. Id tantum huic interpretationi obstat, quod videtur supponere, Romanum hoc Imperium Idololatricum S. Johannis tempore non fuisse aut præterisse, quod veritati repugnat. Verùm respondeo, Ellipsin hic esse, quam exiliaticus Prophetiæ stylus facile admittit, & celandi artificium; locumque hunc sic supplendum, Hoc est nomen, sive natura, character, proprietas, ejus Bestiæ quam vidisti, Fuit live Erat & non est, & ascensura est ex Abyssu & in exitum abitura, & tamen est. Quale prolixum nomen occurrit Esa. 8. 1. & supra v. 5. *Mysterium, Babylon, &c.* Sensus autem hujus Tituli Nominis Bestiæ hic est, Idololatrium hoc Imperium hic representari solummodò sub illa temporis successione, sub qua opportunum erit pronunciare, eam Bestiam esse quæ fuit & non est, &c. Et hic Titulus supponit eam consideratam tanquam præsentem, quamvis futura sit, quippe quod Prophetia sit, non Historia. Nec declarat quidquam de ipsius Existentia aut Non-existentia tempore Johannis; (sic enim contradictio esset crassaque fallitas de eodem dicere, Est & non est;) sed conditionem potius notat ordinemque successionis, seriemque temporis sub quo Imperium hoc Idololatrium comprehenditur, diversasque temporis series quibus illud primò existeret, tunc non existeret, & postremò rursus existeret,

& postea periret in perpetuum. Qui character ab his temporum successionibus cum se invicem comparatis æquè commodè fieri potuit temporibus Danielis atque S. Johannis, quippe quæ nullam coherentiam habent cum tempore Prophetæ, sed solummodò cum se invicem. Illud, Fuit live Erat, & non est, vicissitudinem tantum notat, q. d. Modò est, modò non est. Sensus ergò est, Fuit live erat Imperium Idololatricum, & non est ea scilicet idololatria quæ consistit in cultu antiquorum Numinum Paganicorum, Martis, Veneris, &c. & tamen est, i. e. rursus fit idololatrium, & Paganicum, quia mutantur tantum objecta, Sanctique coluntur tali Idololatriâ quâ Paganica Numina olim colebantur. Ità Imago Bestiæ, & Bestia quæ erat & non est & tamen est, ad amissum sibi invicem respondent. Imago enim est & non est illud cujus est Imago. Bestia hic Johanni exhibita Bestia est quæ fuit, sed postea cessabat esse, dein verò exitura erat, sed demum in perpetuum peritura. Quæ Notæ simul sumptæ tunc solum Bestiæ competunt ubi ad tempus cessaverit existere: nomenque illi inditum est cum respectu ad illud tempus momentaneæ suæ cessationis: Est ergò hæc illa ipsa Bestia quæ purè Christianitati in Imperio erat successura. Et hinc sequitur, Quod Meretrix Babylonica neutiquam intelligi potest de Roma Paganica, (quippe quæ sub sex primis Capitibus transierat, & proinde Bestiæ quæ erat & non est & tamen est insidere non poterat;) sed de Roma Pagano-Christiana, sive de Romana Hierarchia, illicitis suis doctrinis, Idololatricisque ritibus, Christianitatem corrumpente. Qu. Quomodo Pontifex Romanus Bestia illa quæ fuit, & non est, & tamen est, esse possit? Resp. Sententia mea hac de re singularis est, Pontifices apud veteres Romanos nulli obnoxii erant nisi soli Pontifici Maximo, cujus tanta erat autoritas, ut Imperatores eam nemini demandare vellent, sed sibi assumerent & coronæ Imperiali annecterent; quo pacto extinctus est solennis hic & spiritualis Magistratus, qui sub 5 prioribus Capitibus, & ab illis omnibus distinctus, erat, & magnâ in veneratione habebatur. Ut ergò apud nos, si quis prophetaret de regimine Ducis Lancastriæ sub simili typo, sic exprimere poterat: Bestia quæ erat, quia Duces Lancastriæ suo tempore magni fuerunt, & non est, quia Ducatu illo Coronæ annexo, nulla nunc de tali Duce sermo est, & tamen est, quia Ducatus ille cum diversis ipsius officiis adhuc manet, quanquam in persona Regis absorptus sit. Pariter Angelus de his Pontificibus dicere poterat, Bestia quæ erat, olim in honore habitus, et non est, quia in statu Imperatorio absorptus, & tamen est, quia Pontificatus adhuc manet, ejusque Titulus et Dignitas in Imperatore hæret. Cum autem hic Pontificatus à Christianis Imperatoribus abrogatus esset, Constantino Titulum duntaxat ejus retinente, officium verò non exercente, Gratiano autem et Titulum et Officium abolente, ut Zosimus historicus Paganus testatur, Papa Romanus septimum Romæ caput factus, eum è rudibus resuscitavit; nec eum jam retinuit tanquam appendicem Regalis suæ potestatis, (ut Imperatores fecerant) sed eum evexit supra quodvis septem Regiminum civilium, & hoc pacto se fecit octavum caput à præcedentibus diversum, quanquam respectu potestatis ipsius civilis unus erat de septem. Nec illi satis erat potestatem suam Pontificalem extendere ad regiones suburbicarias, vel ad extremos Italiæ terminos; sed (quod nullus ante eum Pontifex Maximus fecit) cum esset Pontifex Urbis, Titulum sibi sumpsit Summi Pontificis Orbis; nec tantum factus est caput prioris Bestiæ, h. e. Imperii Romani, sed & distincta Bestia per se, resuscitans in regimine suo imaginem priorum Bestiarum, ut eam omnes colerent: nam (ut Aug. Steuchus contra Vallam scribit) quamprimum Pontificatus Romæ constitutus est, omnes Gentes non aliter Papam, quam olim Cæsares, coluerunt. [Hæc responsio secunda.] Resp. 3. Bestia hæc est Diabolus: vel, Diabolus regnans, qui ante Christum fuit & regnabat in mundo; & non est, i. e. nunc à Christo ejectus est, & ascendet ex abyssu, i. e. iterum regnabit in fine mundi per Antichristum; & in interitum ibit, i. e. regnare desinet. Sed hæc sententia facillè refellitur; 1. Quia eadem est (ut constat) Bestia cap. 13. & 17. Illum autem Ribera facit Anti-

Mor.

640...

Mor.

630.

Uss. 1. 5. 11.

Gag. E.

Me.

Rib. La.

Rib. Sm.

Me.

Antichristum; & illi *Draco*, h. e. Diabolus, copias suas tradere dicitur: 2. Absolum est Romam fingere Diabolo inequitantem, cum Diabolus potius inequitet Romæ, h. e. eam regit, & instigat quod vult, 3. De Diabolo verum non est, quod sit *Bestia quæ erat & non est*, & tamen est: Diabolus enim nunquam *Bestia* (h. e. improbus, crudelis, &c.) vel *regnans Bestia*, esse desit, &c.^k [Hæc de obscurissimo & nobilissimo hoc loco dicta sunt. Nonnulla tamen in hoc versu explicanda restant, de quibus ordine, sed paucis, dicendum.] ¶ *Mirabuntur*, &c.] Hæc eadem verba exposita sunt cap. 13. 3, 8. Tanta enim signa edidit Bestia, et tantum habuit successum, ut plurimi facile deciperentur, &c.^l ¶ *Mirabuntur* exitum respondere multis ostentis, de quibus vide Sueton. & Dion. Sensus est, Christianos in Scripturis versatos non miraturos evenire Domitiano Romæ quod olim Baltassar Babylone, Dan. 5. 30. qui itidem prædictum exitum vitare non potuit. De locutione illa, *quorum nomina*, &c. diximus supra 13. 8. ¶ *Mirabuntur*, non portentum, ut Johannes v. 6. sed numen; Mulierem venerabunturⁿ; ipsi sponte & per omnia parebunt, non tantum subjectionem præstando, ut sub prioribus capitibus, sed adorationem Idololatricam, qualem Pontificii Papæ exhibent^o. ¶ *Videntes*, &c. *Βλέποντες*, &c.] In MS. est *Βλεπόντων*, non malè. Solent enim Græci Participium etiam solum in Genitivo ponere, ubi Latini ponerent Nomen aut Pronomen & simul Participium, utramque absolute positâ, ut loquuntur Grammatici. ¶ *O* *ti* hîc est Pronomen, non Coniunctio P, 9. Et hic, &c. *ὅτι ὁ ὄψας ὁ ἔχων πρῶτον*] Hîc (i. e. In hac parte Prophetiæ 9. Hæc verba tam ad præcedentia, quàm ad sequentia, pertinent^r.) est mens (vel, intellectus, Er. V. i. e. res mentem sive intellectum postulans^t: hac in re latet sensus huius mysterii^t.) quæ habet sapientiam, Be. Pi. Nempe reconditam, & plusquam humanam: q. d. hîc subest sensus mysticus mente humanâ impervestigabilis. Al. Hæc est apertior figurarum explicatio, quæ jam sequitur: quæ explicatio ostendit mirabilem Dei sapientiam, res præteritas & præsentis & futuras simul ob oculos ponentis. Vide supra 13. 18. Sæpe in Prophetis sermonibus cum futuris simul exhibentur præterita ob connexum aut similitudinem, ut Ezech. 17. & 19. & 23. & 31. Zach. 5. & 6. & 11^x. Significat his verbis, 1. rei momentum ad intelligendum hoc mysterium: 2. difficultatem rectè intelligendi, &c.^v. ¶ *Septem montes*] i. e. Symbola seu imagines septem montium^z. Phrasis metonymica quæ signatum de signo dicitur, ut in Sacramentis. *Circumcisio est fœdus*, Gen. 17. 10. *Agnus est transitus*, Exod. 12. 11. *Panis est corpus Christi*, Mat. 26. 16^a. Noti satis montes ex Poetis & Historiis, nec ulla poterat ad describendam Romam adferri nota illustrior. [De illis vide dicta supra ad v. 3.] ¶ *Super*, &c. *ὅτι ἡ γυνὴ καθίσταται ἐπ' αὐτῶν*] Phrasis Hebraica pro, *ἐπ' οὗ ἡ γυνὴ καθίσταται*. Johannes præter cæteros amat locutiones Hebraicas. *Super quos mulier sedet*^b. *Mulier est Roma*^c. Sed notandum, cum Urbe simul notari imperium, sive dominationem, Urbis. Sic Imperium Babylonicum, quod Romani typus est, teste Tertul. Mulieris formâ describitur Esa. 47. 7, 8. *sedet autem effectè dictum*, ut *septem urbs alta jugis*, toti quæ præsidet orbi, apud Propertium. Dominatio Romana septem montibus insidet, quia ibi erat sedes Imperii, ut Tacitus loquitur^d. Hæc urbs Bestiæ metropolis est^e. Dicunt, Romam nunc non insidere septem montibus, sed esse in campo Martio. Sed sufficit, quod ibi sita erat Roma Johannis tempore, eadem enim urbs est, quanquam sitis paulisper mutetur; neque unus hîc typus unam urbem Johanni, aliam nobis, designat^f. 10. Et (vel, Itemque, Pi. Una res duas significat^g;) *reges septem*, &c.] i. e. Simul per illa Capita notantur & Imperatores septem, quorum facies in illis capitibus apparebant, ita ut in numis^h. Qu. Quinam hi Reges? Resp. 1. Significant collectionem tyrannorum qui septem ætatibus sive seculis regnarunt in mundo, sive in regno impietatis & Diaboli, & Ecclesiam persecuti suntⁱ. Septem numerantur ætates mundi, 1. Ab Adam ad Noe: 2. à Noe ad Abraham: 3. ab Abraham ad David: 4. à David ad captiv. Bab. 5. indè ad adventum Christi: 6. indè ad Antichristum: 7. ab Anti-

christo usque ad Diem iudicii. Et in his ætatibus semper Diabolus per reges & principes seculi servos Dei affligit; in ætate 1. per Cainum ejusque posteros: in 2. per Nimrod: in 3. per reges Egypti & alios: in 4. per Reges Assyriæ: in 5. per Reges Caldæorum & Græcorum: in 6. per Imperatores Romanorum, deinde & reges Agarenorum, & Turcas^k, aliosque qui à Christo usque ad Antichristum fuerunt^l: in 7. per Antichristum^m. Significat ergo reges septem ætatum; & quibus *quinque ceciderunt*, i. e. perierunt, & regno suo dejecti suntⁿ; *unus est*, i. e. sextus rex superest^o; quod significantur omnes qui in hac sexta ætate affixerunt & affligunt populum Dei: *alius nondum venit*, i. e. Antichristus; & cum venerit, oportet illum breve tempus manere, i. e. annos tres cum dimidio P. Sed inepta hæc sunt: 1. Hæc mundi divisio in 7 ætates & precaria est q, & absurda, cum nulla sit proportio in duratione septimæ ætatis ad sex priores^r. 2. Qui possunt Reges illi & ætatibus & Regnis disjuncti, Capita esse unius corporis Politici^t? 3. Absolum est, hos Reges Diaboli capita fingere, cum hic potius illorum princeps & caput sit^u? 4. Ad eandem Bestiam pertinent 7 montes & 7 Reges, ut constat v. Septem hi sunt Reges unius Urbis, imò Urbis septicollis, suntque capita unius Bestiæ, & unum Imperium regunt^x. Certa hîc traditur nota quæ cognosceretur Thronus Bestiæ^x: in montibus Romæ quærendi sunt hi Reges. Allutè ergo Jesuita nos aliò remittit y, ut à nido suo nos avocet^z, nè Antichristum Romæ inveniremus^a. [Hæc prima sententia.] Resp. 2. Septem Imperatores Romani. [Notandum,] non uno tempore Visa hujus libri Johanni apparuisse, non magis quàm Prophetis ea quæ eorum libris continentur. Coepit autem Johannes in Patmo esse & Dei Visis illustrari Claudii temporibus, quæ vetustissimorum Christianorum est sententia, non Domitiani, ut voluere alii. Vide Epiphanium hæresi Alogorum. Claudius Judæos, sub quorum nomine tunc & Christiani censebantur, ut multis viris doctis observatum est, Romæ pepulerat, Act. 18. 2. Quod exemplum non dubium est quin imitati sunt multi Præsides Romanarum Provinciarum. Ità Epheso expulsus Johannes. Imperatores septem sunt Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus. Scripta hæc Vespasiano imperante. Bene autem Imperatores Græcè loquens *βασιλεῖς* vocat, quanquam Romani *Rerum* vocabulo abstinebant: res enim erat eadem, ut notat Appianus; & Imperator *summo cum jure omninoque sui & legum potens erat*, &c. ait Dion. [Utriusque verba quære in G.] Incipit à Claudio, quia Tiberio & Caio nulla notitia Christianorum. Et sicut Ezechiel tempora putat à sua Deportatione, ita Johannes à sua numerat Principes. [Ex his, inquit,] *quinque ceciderunt*, i. e. vi periere, morte violentâ, de qua propriè dicitur *cadere*. Ità enim *ἑπτά* Hebræis, Exod. 32. 28. Levit. 26. 8. Ezech. 32. 20. Ose. 7. 7, 16, &c. Hi quinque sunt Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius: *unus est*, i. e. Vespasianus, qui imperabat cum hæc scriberentur, de quo nihil mali prædicitur quia Christianis non nocuit, teste Tertulliano; *alius*, i. e. Titus Vespasianus, *nondum venit*, nempe ad Principatum; nam *ἐρχέσθαι* significat *munus suum auspiciari*, ut Mat. 3. 11. & 5. 17. & alibi sæpe: & cum venerit, oportet illum breve tempus manere, i. e. exiguo tempore victurus est post adeptum Principatum, biennio scilicet & mensibus duobus, ut notat Suetonius. *Δεῖ* oportet hîc nota Futuri, ut Mat. 17. 10. & alibi^b. [Hæc secunda & Grotii sententia, quæ aliis non placet:] 1. Cum satis constet, res easdem cap. 13. & 17. tractari^c, eandemque esse utrobique Bestiam^d, habentem septem capita, &c. quorum unus lethaliter vulneratus erat, sanatusque rursus, cap. 13. quærerem à Grotio quisnam hic sit ex Imperatoribus^e? 2. Si reges illi sint personæ singulares^f, certè ante & post eorum tempus^g, Bestia *vivens* fuisse^h, & jampridem periissetⁱ; quod est contra Prophetiam: vivit enim adhuc Bestia^k, & durabit ad diem novissimum^l. Loquendi ratio ostendit tam diu reges esse capita urbis, quàm diu montes, alioqui divortium fieret eorum quæ Spiritus S. hîc conjunxit^t. 3. Iste homo non temporibus se accommodat, sed tempora sibi ac suis figmentis; quia

^k Rib. sim.
^l Gag. Ia.
^m Rib. La.
ⁿ Me.
^o Rib.
^p Gag.

^q Rib. Me.
^r sim. Gag.
^s La.
^t Mor.
^u 676.
^v Par. Mar.

^w Mor. sic
^x Clu.
^y Mor. sim.
^z Par.
^a Dur.
^b p. 646.
^c Bri.

^d Par.
^e Bri.
^f Par.

^g G.
^h Mor.
ⁱ 679.
^j Down.
^k Mor.
^l 679.
^m Par. sic
ⁿ Clu. Down.
^o Down.
^p Down.
^q Par.
^r Clu. sim.
^s Par. Bri.
^t Par.
^u Clu. sim.
^v Par.
^w Bri.

Vir sapiens dominabitur astris. Sed mera hæc sunt monstra. Nam si hic Cæsares intelligerentur^m, cur, quæso, primum 7 illorum capitum Claudius esset aut dicereturⁿ, cum antea præcesserint Julius Cæsar, Augustus, Tiberius, & Cæsar Caligula^o? Duplex huius rei ratio est, 1. quod Claudius primus erat Imperator qui persecutus est Christianos^p. Cui repugnat, quod Veteres omnes primam persecutionem Neroni assignunt, omittentes Judæorum expulsionem à Roma per Claudium, aut ut nullius momenti rem; aut, ut nihil ad Christianos attrinentem, nisi quatenus habiti sunt Judæi, ut colligi possit ex Act. 18. 2. Et si computatio ineatur à Claudio, cur non abrupta esset in Galba, Othone, Vitellio, Tito & Vespasiano, qui persecutores Christianorum non erant, neque capita Blasphemiarum præ reliquis Imperatoribus^q? 2. Quod Johannes Patmon missus esset in exilium sub regno Claudii, ut testatur Epiphanius Hæresi 51. sect. 12. & 33. ideoque calculum init à tempore sui exilii, ut Ezechiel à sua Captivitate^r. Resp. 1. Ezechiel computat à captivitate non sua, sed Jechoniæ. 2. Aliud est indè computare quod sibi accidit, quod Ezechiel fecit, aliud Regum successiones recensere à tam privata Epocha^t. 3. Johannes Patmon in exilium missus est non sub Claudio, sed à Domitiano, ut omnes Historici testantur^t, omnesque scriptores, Pontificii pariter atque Protestant^v; & sub Domitiano scripta est Apocalypsis^x, ut testantur Iren. l. 5. c. 25. & Euseb. 3. 16. & Hieron. adv. Jovinianum l. 1. p. 35. & multis indiciis constat; v. g. quod scripta est Apocalypsis post occisum Antipam, Apoc. 2. 13. qui occisus est sub Domitiano, teste Baronio, &c. Cui nihil habent quod opponant nisi præter. esse pro fut. occisus est, i. e. occidetur. Quod in Prophetiis quidem fieri solet, non in Historiis. Et commendari solent homines ab iis quæ fecerunt, non quæ facturi sunt: deinde scripta est post conversionem septem Ecclesiarum Asiæ, quæ tempore Neronis, non Claudii, facta fuisse videtur, ex col. lat. Act. 15. & 16. & 17. & 18. denique hic liber post omnes alios Scripturæ libros scriptus videtur, ex Apoc. 22. 18. Dicunt, Irenæum hoc affirmasse non de tota Apocalypsi, sed de illo viso numeri Bestiæ. Sed hoc refutant verba ejus apud Eusebium, *Εἰ δὲ ἐδεῖ ἀναφανδὸν — κηρύττειν τὸν νόμον αὐτῶν δι' ἐκείνου δὲ ἐρρέθη τὸ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἐξαρκότερον, ἢ δὲ ἢ πρὸ πολλῆς χρόνου ἐπαρξάμενος πρὸς τὰς τέλει δομιπᾶν ἀρχῆς, Si nomen Antichristi hoc tempore esset propalandum, ab eo utique declaratum fuisset qui Apocalypsin vidit. Nam haud diu est ex quo visa est. Ubi Nominativus qui regit ἐπαρξάμενος non est τὸν νόμον, sed ἀποκάλυψις, ut apparet, quia id quod Johannes vidit est hic Nominativus. At Johannes vidit Apocalypsin. Et quanquam in Latino exemplari Irenæi sit visum^z, crediderim id irrepsisse pro visa^a, ut est in Latino exemplari Eusebii^b. Quod si de viso tantum illo cap. 13. locutus esset Iren. hoc tamen sufficit, cum visum hoc cap. 17. illo posterius est ordine & positionis & naturæ. Epiphanius quod spectat; 1. is 200 annis Irenæo posterior erat: 2. cum Chronologiæ nullatenus diligentem (ut notat Alcasar) ostendit, quod Johannem 90 amplius annos natum facit temporibus Claudii, cum tamen omnes eum Christo seniore fuisse negent^c. 3. cur cum desererent hac in re Hieron. & Euseb. nisi erratum hic agnovissent vel in Epiphanio, vel in exemplari ejus^d? Hinc Petavius è regione Textus in Epiphanio pro Claudio ponit Domitiano, in sect. 33. & Cocceio Nerva, sect. 12*. [Atque hæc eò fufius hic representare placuit, quia fundamenta nobis exhibent Interpretationum ferè omnium Grotianarum. Qui plura vellet, adeat Mor. & Mar. & Anon. Hæc de Grotii sententia. A qua tamen non multum abludit aliorum nonnullorum sententia.] Victorinus [enim] quem sequuntur Bulling. & Jun. vult reges hos esse septem illos qui post Neronem Romæ imperarunt. Quorum quinque ceciderunt, Vitellius, Otho, Galba, Vespasianus, Titus: unus erat tempore Johannis, nempe Domitianus: alius nondum venerat, Nerva scilicet Domitiani successor, qui ubi venerit breve tempus manebit, quia biennium non explevit. Quæ sententia non placet, quia 11 Cæsares ante Johannem erant, nec ulla fert ratio ut sex priores excluderentur^f. Ei refragantur me-*

ritò omnes expositores, & intellexerunt in singulis horum septem multos comprehendere; quomodo in Daniele aries & bircus designarunt omnes Reges Medorum & Persarum atque Macedonum^g. [Hæc de secunda sententia.] Resp. 3. Septem Reges hic sunt septem Regum five Dynastiarum successivorum ordines^h, five septem Principatus & Regiminis formæ, Urbis Romæⁱ; quibus hæc urbs non minus nobilis est quam septem montibus^k, & quibus, nec pluribus, nec paucioribus, Roma per totam ejus durationem ab initio ad ultimum ejus (quod hic prædicatur) excidium, gubernatur^l. Hi autem sunt Reges, Consules, Dictatores, Decemviri, Tribuni, Imperatores^m, prout Tacitus ea numerat initio Annal. l. 1. his verbis, *Urbem Romanam à principio Reges habuere. Libertatem & Consulatum L. Brutus instituit. Dictatura ad tempus sumebantur. Neque Decemviralis potestas ultra biennium. Neque Tribunorum militum Consulatus diu valuit. Non Cinna, non Sulla, longa dominatio. Et Pompeii Crassique potentia citò in Cæsarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum, cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa, nomine Principis sub Imperium accepitⁿ. Sex tantum regimina enumerat, quia sub Imperatoribus vixit^o. Non intelligit Tribunos plebis^p, sed Tribunos Militares five Consulares^p, vel Tribunos militum qui anno 310. Urbis conditæ creati, Consularii potestate fuerunt, ut refert Livius l. 4. 9. ubi ait eos promiscuè ex Patribus & plebe creatos fuisse^r. Ex his quinque ceciderunt, i. e. mortui sunt, ut Gen. 25. 18. Johannis ævo jam præterierant^t, nempe Reges, Consules, Tribuni, Decemviri, Dictatores^v: unus est, nempe Imperatores^x, Ethnicici scilicet^y, qui adhuc superfuerant^z: & alius nondum venit, &c. Hic erat, vel, 1. Exarchi, qui, Ravennæ sedentes, Romæ Italiæque imperabant ab anno 477. & deinceps per 300 annos, quorum primus erat Odoacer. Habebant autem hi jus imperii summum, utut Constantinopolitanis Imperatoribus detulerint, quia regnum sibi statuerunt, iis non consultis^a. Vel, 2. Papa, five Papatus^b: qui hic non Septimus dicitur, sed alius, quo innuitur, eum longè diversum fore à prioribus, nempe spiritualis vel mixti generis^c. Probatur, Septimum Caput est illud regimen Romæ & Romani Imperii, quod sexto capiti, h. e. Imperatoribus five Cæsaribus, successit. Tale caput est Papatus, cui conveniunt omnes septimi capitis characteres; 1. est regimen, idque à præcedentibus diversum: 2. Imperat Romæ, totique, saltem Occidentali, Imperio: 3. Decem Reges habet sibi contemporaneos, qui potestatem suam illi sponte tribuunt, & illius directione pugnant adversus Agnum & sequaces ejus, tandem verò Bestiam odio habent^d. Obj. 1. Papæ non congruit quod hic dicitur, oportet illum breve tempus manere^e. Resp. Hoc non simpliciter intelligendum, sed comparatè cum æternitate scilicet. Sic solet Scriptura etiam longa tempora exprimere, cum loquitur de afflictionibus piorum, ut Esa. 54. 7, 8. 2 Cor. 4. 17. & nominatim de tyrannide Antichristi, ut cap. 11. 12, 13. cujus tempus hora dicitur infra v. 12. idque in solatium sanctorum^f. Obj. 2. Si Papa sit Rex septimus, quisnam est octavus^g? Resp. Papatus & septimum & octavum caput est; sic enim octavum est, ut sit etiam de septem, diverso tamen respectu. Si consideretur ut Principatus temporalis, septimum est in eadem serie cum præcedentibus; si ut Potestas Ecclesiastica, relationem & Principis & Pastoris habens, sic est octavum, utpote à prioribus adeò diversum ut & septimum & octavum habeatur; & propterea per duas Bestias describitur cap. 13. Si Bestia complexim cum corpore consideretur, tantum ab aliis discrepat ut octavum dici possit; si verò ut caput regens corpus, est de septem^h. Vel, 3. Ordo Imperatorum Christianorumⁱ, qui Joannis tempore nondum venit, qui ubi venerit, oportet eum breve tempus manere, h. e. Romæ in montibus Bestiæ & mulieris non diu regnare, sed annos tantum 19^k. Sed huic sententiæ obstat: 1. Quod septem tantum capita sint, & horum nullum ultimum est, nam alterum illis successit, nec duo simul esse possunt capita: 2. quod singula capita habent nomina Blasphemiarum, quod Christianis Imperatoribus non congruit: 3. si hi caput fuerant, quando caput esse desierunt? potestatem enim*

Mar.

Mar. sic

Mor.

Mar.

G.

Mor.

68.

68.

6.

Mor.

68.

Mar. sic

Mor.

Mor.

68.

Mar.

Mar.

Mor.

Anon.

Anon.

7.

Mor.

68.

Anon.

Mor. ib.

Anon.

13.

Mor.

Par.

Rib. Par.

Med.

653.

Down.

sic Bri.

Par. Cot.

For. Clu.

Mor. Dur.

Li. Nap.

Bri.

Down.

Med. Par.

Bri.

Cor.

Bri. &c.

Cot.

Q.

Clu.

Down.

Cot.

Clu.

D. Med.

116.

Med.

653.

Med.

Clu. &c.

Par. ex

Bri. Dur.

For.

Par. sim.

Med. Mor.

Clu.

Med.

653. sim.

Par. Clu.

Cot.

Dur. Bri.

Bri.

Dur.

Q. in

Dur.

Dur.

Q. in

Dur.

Dur.

Par. sic

Clu. Med.

Mor.

Par.

¹ Dur. enim aliquam post Romam relictam diu retinuerunt ¹; 4. quod non novum hoc est regimen, sed idem cum precedente ^m. Resp. Imò verò nova tunc prorsus coepit Imperii facies, & ad Antichristi genituram dispositio. Neque enim hoc caput Romæ, ut priora, imperavit, sed in Oriente ⁿ. Immutatum ab his est Imperium Legibus, institutis, totaque formâ ^o; & Religio sub his evasit quodammodo Lex Imperii. Et tam fortis est oppositio inter hoc caput & præcedens, ut alterum alterum excludat, *septimo* sanè Rege *sextum* caput vulnerante & occidente. Quare non *septimus* dicitur, sed *alius*, ob insignem differentiam à præced. maximè quantum ad Ecclesiam Dei: id quod majoris est momenti quàm est ulla Politica Regiminum distinctio; ut hoc proinde discerniculo Deum (qui Ecclesiam maximè curat:) summorum Magistratum successionem non minùs quàm ullo alio distincturum fuisse verisimile sit. Imò probabile est, Angelum, qui Reges præcedentes juxta formæ Politicæ distinctionem numerasset, quia omnes in purò Paganismo consentirent, postquam ad divisionem Regum in *Christianos* & *Pagano-Christianos* pervenisset, neglexisse considerationem Politicæ differentie, ut ad propositum suum parum facientis, & eos ex sola Religione distinguisse; totamque *Pagano-Christianorum* successionem, sive in Papis, sive in Imperatoribus, considerare tanquam octavum Regem ultimumque caput Bestiæ P. [Hæc de tertia sententia; quam alii sic oppugnant:] 1. Tacitus plura regimina ibi recenset, ut Sullæ, Cinna, Pompeii, Lepidi, & Antonii 9. Resp. 1. Sulla, Cinna, & Pompeius, Consules erant, quamquam pro libidine dominantes. Lepidus, Antonius & Augustus, Imperatores simul omnes erant, ut postea sæpe factum ^r. 2. Non proba est hæc divisio ^t. Dictatores enim non successere Consulibus quasi ordinarii Romæ gubernatores, sed iis additi sunt quasi extraordinarii. Similes fuere Decemviri. Tribuni quoque plebis fuerunt patroni, cum Consules urbem regerent ^t. Resp. 1. Bellarminus (quamquam alibi in controversiam vocare vellet:) lib. 1. De Pontif. cap. 2. mutationes Romani regiminis sic numerat, 1. Reges; 2. Consules; 3. Decemviros: Tribuni enim plebis summi Magistratus non erant: quare Livius, illis omisiss, Decemviros tertio loco ponit: 4. Dictatores; 5. Tribunos militum cum consulari potestate; 6. Imperatores ^v. Resp. 2. Dictatores & Decemviri non sunt additi Consulibus, &c. sed abrogatis Consulibus, aliisque omnibus [summis] magistratibus, substituti, ut testantur Liv. & Dion. Halicarn. lib. 5 ^x. Constat Dictatoribus subjectos fuisse omnes Magistratus, ipsosque Consules. Anno 300. — inquit Livius l. 3. iterum mutatur forma Civitatis, ab Consulibus ad Decemviros ^v. Ad pleniorē hujus vērūs intelligentiam hæc notanda sunt, 1. quod Gubernatores omnes Reges dicuntur in Scriptura, ut Deut. 33. 5. Jud. 17. ult. Neque enim Reges dicti sunt qui Johannis tempore imperabant: 2. Reges hīc non singulares personas denotant, sed feriem sive successionem, &c. ut constat ex v. 12, &c. 3. Hi Reges succedunt alter alteri, adque immediatè, nullo alio capite sive Rege interveniente. 4. Hæc linea sive successio Regum ab ortu Bestiæ sive Imperii usque ad excidium ejus porrigitur. 5. Hi Reges capita sunt unius ejusdemque corporis atque Urbis, nempe septicolis, & multarum earundemque gentium, v. 15. 6. Hi Reges præcisè septem sunt, nec plures, nec pauciores, pro numero collum; ideoque octavus v. 11. non est diversum caput, quia unus est de septem, &c. ||

11. Et Bestia, &c. [Hic quoque sicut in præced. variant:] 1. *ὁ ὄκτω* hoc loco est Imperator ferino ingenio, Domitianus scilicet, *ὁς φέρει*. Synecdoche, ut diximus, Os illud dentes habet Leoninos. Leonis nomine venit ut Nabuchod. Amos. 5. 19. juxta Hebræos, ita Nero, 2 Tim. 4. 17. & apud Senecam. Domitianus autem ita Neroni similis ut *calvus* Nero Romæ dictus sit; *partio* Neronis de crudelitate. Tertul. Bestia Imperatorem significat, ait Zeno in Leone Iconomacho. Eminentem autem *ὁ ὄκτω*, & *φέρει*, est Leo. Alibi in hoc libro *ὁ ὄκτω* est Idololatria Romani Imperii feræ more sapiens. Sed non mirum in figuratis & Prophetis maximè locutionibus voces easdem non eodem sumi significatu. [De hoc dictum:] *ἦν ἐστὶν*, vel *ἦν*, nempe, rerum compos, no-

men sedemque Caesaris acceperat, &c. patre per Syriam & Egyptum absente, ut docent Sueton. Tacit. Dion. & Martialis, [quorum verba vidē in G.] & non est, dum hæc scribit Johannes, nam in privati modum redactus à Patre modestiam studiumque literarum & amorem carminum simulabat, ut referunt Sueton. & Tacitus. Vide suprā ad v. 8. & ipse, i. e. is quem Feræ os esse dixi, *ὁκταυς* est, nempe à Claudio, cum videri coepta quæ Johannes scribit, & in ordine Principum quibus res fuit cum Christianis. Kai hic abundat, more Hebræo. [Sequitur:] *ἦν ἐστὶν ὁ ὄκτω*, Natus est ex uno illorum septem quos dixi, nempe, ex Vespasiano. Ex, vel *ἐκ*, poni solet in significanda alicujus origine, ut Matth. 1. 3, 5, 6. Luc. 1. 27. Joh. 1. 13. Rom. 1. 3. & 9. 10. Heb. 7. 5. &c. Deinde *ἐστὶν* est curtata locutio pro *ἐκ τοῦ* ut Mat. 23. 34. Luc. 21. 16. Joh. 16. 17. quibus locis deest *ἦν*. [Deinde additur,] *ἦν ἐστὶν ὁ ὄκτω*, malā morte peribit. Præsens pro Futuro, more Prophetico ². Sed

Commenta hæc sunt: 1. Domitianus Imperator nunquam fuit vivente Patre, non magis quàm Titus, quem tamen milites Hierosolymæ Imperatorem salutarunt, qui proinde non minùs aptè Bestia dici possit quæ erat & non est. 2. Oppositio illa est homo, & non est Imperator, furda est & diluta. 3. Si Domit. esset octavus Rex, caput quoque octavum esset, & sic octo forent capita hujus Bestiæ, quæ tamen *septiceps* exhibetur. 4. Sic Domitianus est & Bestia integra, & Caput Bestiæ, & 7 præced. Reges, Claudius, Nero, &c. sunt capita Domitiani, quod absurdissimum est. 5. Alienum est à stylo Prophetico, aut Idololatriam in abstracto, aut personam singularem, Bestiam appellare, quæ eo stylo *Corpus Politicum* semper significat. 6. Absurdum est, unam eandemque Bestiam nunc Idololatriam facere, nunc Domitianum. 7. Si Domit. sit Bestia, & Meretrix quæ illi infidet, sit Potestas Romana, tum hæc illius Dorso inequitat, & Domit. non Caput est, sed Corpus Imperii, vel forsitan transformatus est in Alinum Apuleianum cui Meretrix infideat ². [Plura vide, si lubet in Cl. Authore, & ad v. 8. Hæc primā sententia.] 2. Bestia hæc est ³ Diabolus ^b, cum suo regno ^c impietatis, qui octavus est hostis & persecutor populi Dei ^d, & quid distinctum à septem capitibus, sive regibus, & tamen de septem est; quia in omnibus septem existit ^e, & pugnat, eosque ad nocendum incitat ^f. 3. Bestia est Antichristus ^g, qui duplicem hīc personam subit; & duplex est caput Bestiæ, nempe *septimum*, quando est Rex particularis & octavum, quando est Monarcha totius orbis ^h. Al. Duplex est status Bestiæ Antichristianæ, 1. quo vulneratur ad mortem inundatione Gothorum & Vandalorum; 2. quo revixit: respectu prioris est *Septimus*, respectu posterioris *Octavus* ⁱ. Sed hoc non congruit cum historia. Vulnus enim illud Imperio inflictum erat, non Papatui, qui indè vires sumpsit. Præstitisset, duos ipsius status fecisse, Potestatem spirituales, & temporales ^k. Al. Caput septimum & octavum unum idemque est, non propriè, sed vivā quādam similitudine, in Monarchiā, statu, legibus, ritibus, vestimentis, &c. ut efficiens imaginem Bestiæ, per curationem vulneris letalis, & regna ac provincias ad tantam urbi Romæ subjectionem adducens per poculum fornicationis, quantam olim priora capita obtinuerant vi armorum; atque ita octavum est, & aliquo modo sextum, in quo Bestia letalem plagam acceperat, quam hoc caput curat. Octavum igitur caput est Pontificatus regnans Romæ sub octavo capite, Pontificatu, per quem Roma effertur, ut sit regina regnorum, &c. Quoniam autem compendiarī locutione dixerat, Bestiam venturam esse, & cū 7 tantum capita Bestiæ essent, nē putaremus ipsam esse caput septimum, Angelus magnā sapientiā monet, venturum adhuc unum; quod tamen non esset ipsa Bestia, quippe, brevi transiturum; verū octavum & ultimum fore hanc Bestiam. Septimum caput, ut diximus ad cap. 13. est regnum Ostrogothorum, quorum Regi Theodorico, Imperator Orientalis, ex decreto Senatūs, Romam Italianque permisit, ubi per se & successores suos multis annis regnavit; qui multum laboravit, ut Roma priscam gloriam recuperaret ac retineret. Indè à ruina Regni Gothici incrementum & decus Romæ extitit per solum Pontificatum, &c. Octavi autem hujus capitis, quod peculia-

riter Bestia vocatur, nota, & quidem singularis est; quod, cum in omnibus capitibus antegressis, etsi illa ceciderunt, Bestia tamen aliquo modo mansit, & status dignitasque Regni gradu aliquo duravit in capitibus subsequentibus; hoc caput in exitum abit, totumque illum statum in extremum secum æternumque exitum trahet. *Octavum* porro caput est quoque *unum de septem*, at non septimum, ut plerique statuunt¹. Papatum ergo facit *octavum* ordine, sed in natura regiminis *unum de septem*, h. e. simile *sexto* five *Cæsareano*. Sed non video quomodo Reges Gothorum pro Regibus five Cæsaribus Romanis accipi possint. Et hoc pacto octo essent Bestiæ capita realiter diversa, cum Visio septem duntaxat monstraret. Ultimum caput Bestiæ *septimum* duntaxat revera est, quia *septem* tantum sunt capita Bestiæ; per accidens tamen & quodam respectu *octavum* dicitur, quia sextum caput, Potestas Cæsarium, quæ Johannis tempore erat, inclinata tandem est in *Semi-Cæsarem* Occidentalem, qui in Honorio, vel citius, si lubet, coepit, in Valentiniano defecit: quæ Potestas aliquo modo à priore diversa *septimum* locum occupat, & Pseudo-prophetam *octavum* facit. Cum autem idem & nomine & substantiâ sit hic Cæsar cum priore, Pseudo-propheta, in cujus tempore Meretrix Bestiæ infidet, *septimus* adhuc ordine persistit. Et cum Pseudo-propheta dominium suum æquè citò inchoat atque *Semi-Cæsar*, non minùs ordine temporis *septimus* evadit quàm ille: Et cum *Semi-Cæsar* citò evanesceret, Pseudo-propheta autem adhuc superstes esset, ideòque ipsi succederet, hic *octavus* est à parte post, five pro eo tempore quo illi superstes manet, quanquam *septimus* duntaxat sit à parte antè. Cum porro sextum caput, Cæsarium, quanquam unum sit, pro duobus haberi possit, Cæsarium scilicet, & *Semi-Cæsarium*, (qui licet essentia idem sint, differunt tamen & amplitudine & modo regiminis, & loco, quia *Semi-Cæsares* Ravennæ sedebant, Romæ verò nunquam:) *septimum* pariter caput *octavum* quoque esse possit, & tamen *unum* duntaxat de *septem*^m. Caput quasi *septimum* erat Cæsarium Christianorum, sed brevis admodum ævi: novissimus verò, & longævus, & mutati Cæsareatus respectu *octavus*; sed revera non nisi *septimus* Septem collum Dynastes, is ipse sub qua Bestia demum *πρωτοφύλαξ* esset, i. e. *Mysticæ meretricis bajula*ⁿ. Locum sic explico, *Tunc*, xj enim hic est nota ordinis & opportunitatis, q. d. occasione datâ, cum scilicet Constantinus cum successoribus suis, Româ relicta, foris sedem fixisset, Bestia quæ erat, h. e. fuerat ante Johannem potestas in quinque regibus qui ceciderant, & non est, in Pontifice, nec seculari, nec Ecclesiasticâ potestate, etiam ipse, αὐτὸς, quod ad ἀρχὴν referatur quoad sensum, *octavus* rex est, i. e. erit five fiet; h. e. *octavum* regimen, ex Monarchia Ecclesiastica & Politica conflatum, ideòque multum à septem capitibus differens. Hanc autem Monarchiam obtinuit Papa, tum, 1. secularem, ex dono Pipini, qui Exarchatum Ravennatem, qui tunc *septimum* caput, seu Imperatoriam potestatem in Occidente, repræsentabat, ipsi dedit; tum, 2. Ecclesiasticam à Phoca, &c. [Sequitur,] & *septem* est, pro, erit. Non hoc vult, quasi Bestia sit etiam caput, vel, unum ex capitibus; quod aliquibus imposuit, neque enim idem est totum & pars, Bestia & caput Bestiæ; sed quod Bestia potestatem Monarchicam, quæ prius in 7 capitibus fuerat, ipsa tunc exercebit, aliâ tamen formâ & titulo, per cornua nempe, de quibus sequitur; & in exitum vadit, i. e. vadet, non repente, sed paulatim & pedetentim, quomodo & ortus est^o. Caput hoc *octavo-septimum* est Imperium Papo-Cæsareum. Papa non est Imperator propriè, & tamen caput Imperii, & Imperatore superior, est P. Papa consideratus ut Princeps est caput *septimum*, in eadem serie cum præcedentibus: idem consideratus ut potestas Ecclesiastica, duplicem habens relationem, Principis & Pastoris, vel, Principis Pastorum, *octavus* est, sed tamen de *septem*, quanquam & sibi & aliis adeò diversum videbitur, ut & *septimum* & *octavum* habeatur; unde factum ut per duas Bestias describatur cap. 13. 9. Al. Rex *octavus* successio est Christianorum Cæsarium, five Orientalium, five Occidentalium, per illud tempus quo Imperium rursus Paganissat, h. e. Idololatrias exercet in Christianitate. Hic meritò vocatur *octavus*, quia è duplici linea oriundus, omnium suorum Antecessorum cog-

nationem complectitur, Christianorum perinde ac Paganorum; & annumeratur à 2da successioni à quo etiam prognatus est: simul tamen dicitur *unus* esse *septem*, nempe, è septem illis Regibus qui significantur per capita Blasphemie, five Idololatriæ capita. Notatu dignissimum est, quanta cum cautione res in hoc Libro descriptæ sunt. Postquam venisset ad sextum caput five Regem, non dicebat *sextus* est, sed *unus* est; ut viam sterneret ad proximum numerandum sub nomine 7^æ, quodtam significanter positum est, ut antè notavi. Cum pervenit ad ultimum caput *octavum* appellat & *septem*, &c. Porro tota Bestia hic ponitur pro parte, nempe, pro capite ejus: quæ Synecdoche est alibi usitata, ut Dan. 2. 38. & 4. 20, 22. (ubi Rex dicitur caput aureum, & arbor, quamquam hæc typi erant & symbola totius Regni:) hic autem necessaria. Quomodo alioqui caput verè propriè esse potest tota Bestia? quomodo Bestia esse potest sine capite? Est quoque hic Ellipsis, ut & v. 8. q. d. Bestia autem, cui nomen erat, Quæ erat & non est, &c. Et sicut Deus, postquam declarasset nomen suum esse, Ero qui ero, postmodum partem tantum illius sumit, dicens, Ero misit me, &c. ita hic, postquam Bestia sic descripta esset, Fuit & non est, & ascensura est ex abyssu, & in exitum abitura, paulò post, erat & non est, & tamen est, brevis portunculâ illius tantum adhibetur, Bestia quæ erat & non est^t.

12. Decem cornua quæ vidisti (Nempe, in hoc Viso postremo. Alii enim Reges significati erant in Viso c. 13. Sed ut illi reverentiam exhibuerunt Romano Imperio, ita & hi exhibebunt suo tempore. Cornua sunt arma Arietum, Taurorum, aliorumque animantium. Sic isti Reges instrumenta erant Romanæ potentie. Receptâ populi Romani consuetudine, ait Tacitus, ut haberet instrumenta servitutis & Reges t.) decem Reges sunt] Hi Reges à præcedentibus evidenter distincti sunt. Illi capita erant, hi multò minores, cornua duntaxat appellantur. Bestia vivere potest cornibus amputatis, capitibus recisis nequaquam. Capita sibi invicem succedunt, cornua Bestiæ simul insunt^t. Capita & cornua differunt & formâ & numero. Ut autem cornua non sunt capita, ita sunt aliquid de capitibus, & enata ex iis, vel omnibus, vel potius, ex septimo capite, Imperatorum Christianorum v. Sub capitibus prioribus ipsa sola coronata erant, non autem cornua, jam verò cornua sunt coronati Reges. Bestiæ illius Dan. 7. habentis decem cornua, nulla memorantur capita; eò quod illic cornua considerentur ut capita illius regni, in quo successivè regnaturi erant tot Reges; hic autem (quod à nonnullis meliùs observatum oportuit,) Bestia ista & tam multa habet capita, & insuper decem cornua, allusione ad illam; quoniam hic cornua non sunt considerata ut capita statûs designati per Bestiam, aut tanquam Monarchæ in eo regnantes; tunc enim & capita huic Bestiæ attributa fuissent. Verum diversis, penes quas rerum summa, politiis per capita expressis, cornua ad regni hujus robur in tot potentie ejus fulcimentis denotandum ponuntur. Idque clarissimè profertur, dum dicitur, ea esse Reges qui regnum unâ horâ accipient cum Bestia. Cum quo ἀποβύτων est, si quis eos Reges esse dicat ejusdem illius statûs qui per Bestiam significatur, ita confundendo capita & cornua, quæ Spiritus S. adeò perspicuè discriminavit^x. Nulla est affinitas, vel inter Bestias, vel inter Decem cornua, quæ hic sunt, & quæ Dan. 7. 24. ut apparet, 1. quia Imperium illud Danielis evanescere debebat ante Christi adventum. Confer Dan. 2. 44, 45. 2. Cornua in Dan. successiva sunt, c. 7. 24. hæc contemporanea. 3. Cornua illa in Dan. sunt Reges illius Regni quod per Bestiam ibi describitur; hic cornua diversa sunt à Bestia, quæ alius Rex est, & illis quodammodo superior. 4. In Dan. est cornu undecimum & parvum, quod hic non est: si autem cornu illud esset Antichristus, Bestia hic non esset Antichristus, cum cornua omnia à Bestia differunt, & illi potestatem suam tribuunt: nec Bestia est cornibus ullis posterior, sed eis contemporanea. Et si hoc cornu esset Antichristus, (ut vellent Pontificii,) tunc ipse cornua excinderet, cum hic cornua ipsum excindant. Porro cornua hæc sunt Bestiæ sub ultimo statu, five septimo capite, quod Meretricem bajulat. Sextum caput habuit Decem cornua, cap. 12. id est, vim & malitiam suam exeruit per totidem Provincias;

For.

10

20

30

40

50

60

70

m Med.
740. &
1128.n Med.
653.

o Par.

p Clu.

q Dur.

Mor.
648.

† G.

Clu.

Par.

x For.

vincias, Prætores, vel, Proconsules. Septimum hoc caput (quod & Rex *olivus* dicitur,) habet potestatem æquæ amplam ac priora, & totidem Provincias & Gubernatores, qui tamen nunc coronati sunt, quales antea non erant. Nonnulla hinc de his Regibus observanda sunt ⁷ ;

⁷ Dur. ⁸ Dur. For. ⁹ For. ¹⁰ Dur. ¹¹ For. ¹² Cot. ¹³ G.

1. Hi Reges non sunt personæ singulares ², succedentes in uno Regno ³, vel in una ætate, quia ex Imperio orti sunt ante multa secula, & nonnulla per illos adhuc implenda restant ⁴; sed [vel,] Regii status ⁵, sive etiam Republicæ potentissimæ, quæ Regnorum nomine veniunt ⁶; [vel,] successiones Regum, quæ Reges vocantur Dan. 7. 17. & 8. 20*. 2. Non necesse est ut successiones hæc sint in eadem linea sive prosapia, vel in eodem populo, sive ut iidem Bestiam oderint qui ei potestatem dederint; sed sufficit quod eadem loca occupent, quomodo omnes Imperatores, Romæ sedentes, quomodocunque successerint, sub uno Rege & capite venerunt. 3. Hi Reges sunt intra limites Imperii, & eadem nunc sunt quæ sub sexto capite cornua, quæ tamen coronas nunc habent quas antea non habebant ⁷. 4. Ut alibi *septem* ⁸, ita hic *decem*, possit indefinite accipi, sicut Gen. 31. 7. Num. 14. 22^b. pro incerta multitudine, ut Johannes accipere solet ⁹; nec necessarium est ut decem præcisè sint ¹⁰, fatente & Bellarm. De Pontif. 3. 8¹. vel, ut per integrum Dynastæ Bestialis decursum, nunquam plura sint regna vel pauciora quam Decem ¹¹; sed *decem* dicit, quia tot & initio dilacerati Imperii erant, & tot plerumque permanerent ¹²; & ut significaret, tum, 1. septimum hoc caput nec pauciora cornua, nec minus virium, habiturum quam sextum; tum, 2. totidem futura cornua, quæ & eversioni & ruinæ Bestiæ eminentius inservirent, quanquam & alia forent minus illustria; quomodo hircus Dan. 8. 8. habuisse dicitur quatuor cornua, præcipua scilicet; erant enim & alia minora dominia, ut in Thracia, cujus Rex erat Lyfimachus, &c. ¹³.

¶ *Qui regnum nondum acceperunt*]. Nempe, in partibus Imperii Romani ¹⁴, vel Johannis ævo ¹⁵; tunc enim non regna erant, sed Provinciæ, sub Imperatoribus ¹⁶. ¶ *Sed potestatem tanquam reges* (Dicit *os*, tanquam, vel, 1. quia ad priorem Monarchiam comparati obscuri & umbratiles erant ¹⁷; vel potius, 2. quia Regum titulos & insignia gestabant, sed non erunt absoluti Reges, quales septem capita fuerant ¹⁸. Ipsi Regum nomina habebunt; sed reverà Antichristus regnabit, cui ipsi parebunt¹⁹. Erunt enim fiduciarii Papæ ²⁰.) *unâ*, &c. *Μία ὥραν λαμβάνουσι τὸ ἔθνος*]. Quod v. 10. *ὁ λαὸς* id hic exponit *μία ὥρα* ²¹, [quod vertunt,] *unam horam*. Bri. ad *unam horam*, Be. *unâ horâ*, Pi. G. i. e. ad modicum tempus ²², ut Dan. 4. v. 19. Idem est quod *ὥρας ὥραν*, Philem. v. 15. *ὥρας ἑκατὸν* ²³, i. Thef. 2. 17. Sed & infra 18. 16^a. Idem est quod *αὐτὸς ὥραν* ut constat ex multis Scripturæ locis ²⁴. Est elliptica locutio, eaque frequens, *μία ὥρα*, pro *πᾶσι μία ὥρα*, circa eandem horam, circa idem tempus ²⁵. Hæc phrasin notat, vel, 1. spatium temporis, *quamdiu*, ut Mat. 20. v. 12. & 26. 40. live durationem potestatis; vel, 2. terminum temporis, *quando*, quomodo sumitur *τὴν ὥραν ταύτην*, Exod. 9. 29. & Jos. 11. 6. & *ὥραν ὀνόματι*, Act. 10. 3. 30. & *μία ὥρα*, Apoc. 3. 3. ut potestatis incundæ terminum denotet. Sed priorem significationem præfero, tum, quia secundam complectitur; tum, quia luculentior Bestiæ notitiam præbet ²⁶. Durabunt, inquit, *unâ horâ*, i. e. brevi illo capitis septimi tempore ²⁷. Se-cula Antichristi sunt dies unus, imò hora una, præ immortalitate coelesti, ad quam omnia exigere, Scripturæ mos est ²⁸. Atqui non hic docere voluit Angelus, quamdiu potestatem habuerint, sed quando potestatem acceperint, *unâ horâ*, i. e. uno eodemque tempore: quod tamen non ita accipiendum est, quasi hi reges omnes simul potestatem suam acceperint, sed cum aliquo temporis tractu, alii post alios ²⁹, nunc hi, nunc illi accipiunt, sive acceptum eunt ³⁰. Sed à quo hanc potestatem accipient? Resp. Non dicit à Bestia, sed *cum Bestia* ³¹, & à Deo, cujus est dare & transferre regna, licet perfidia Bestiæ intervenierit. Nec dicit *sine Bestia*, sed *cum Bestia*, ut significet, eos Bestiæ auspiciis regnare, & Bestiam cum ipsis & per ipsos regnare ³². Al. post *Bestiam*, Vulg. Rib. &c. i. e. sequentes Bestiam & ei obtemperantes ³³: quasi esset *ὁ λαὸς ὁ ἐκ τῆς πόλεως* ³⁴, quod in nullo cod. est ³⁵. *Cum Bestia*, nempe secunda, de qua c. 13. 11 P. *cum Bestia*, restituta illa vi-

delicet, Mæchatricem bajulante, jamque Decemcornupetâ, hoc est, ultimi capitis vices exercente ³⁶; cum Bestia, quæ erat, & non est, quæ caput ultimum est ³⁷. Qu. Quinam sunt hi Decem Reges? Resp. 1. Populi barbari foederati Imperii Romani, quales Gothi primi facti sunt, teste Procop. Gotthic. 4. ante tempora Maximini, ut ex Jordanede discimus. Indè & nomen & res ad alios populos transit ³⁸. Quorum decem numerat Procopius, Ostrogothos, Visigothos, Vandalos, Gepidas, Longobardos, Herulos, Burgundiones, Hunnos, Francos, Anglo-Saxones ³⁹. Hi omnes ad breve tempus in reverentia fuere Romani Imperii, & intra illius fines veteres Regna habuere. Wisigothi contra Attilam Romanis adfuerunt; contra Herulos Ostrogothi; contra Suevos Wandali; contra eos quos dixi Herulos Gepidæ, & contra Ostrogothos; Longobardi contra Gepidas, deinde contra Ostrogothos & Francos; Heruli contra Persas, deinde contra Vandalos; Burgundiones contra Francos, & contra Ostrogothos; Hunni contra Persas & Vandalos & Ostrogothos, Franci contra Ostrogothos & Wisigothos & Suevos; Anglo-Saxones contra Pictos & Britones ⁴⁰. Hi, inquit, potestatem accipient, &c. i. e. intra fines Imperii Romani, Romanis ipsis concedentibus, Regna accipient, & Romana sacra amplectentur, sed ad modicum tempus; nam, ut cum Lucano loquar, *Temporis angustis mansit concordia discors* ⁴¹; non fuit diuturna concordia illa quæ Romanis fuerunt foederati ⁴². De his dicit, quod *nondum regna acceperunt*, nempe, in Romano territorio; nam alioqui Reges & vocantur & eo tempore erant, Regnum autem receperunt cum Romano Imperio inter se partiti sunt. Antequam verò Regnum acciperent, de iis dicitur, quod *tanquam Reges potestatem accipiunt cum Bestia*, i. e. cum Bestia agunt, eiq; vires suas adjungunt, Romæq; Ethnicæ operam suam commodant in persecutione Christianorum; sed *unâ tantum horâ*, h. e. ad breve tempus; nempe, in persecutione ultima & generali Diocletiana, quæ duos tantum annos duravit ⁴³. Sed multa hanc sententiam refellunt: 1. Non constat hic numerus: nam Ostrogothi & Wisigothi duos initio non constituerunt populos; & plures poterant adjici, ut Alani, Thuringi, Rugi, multæque aliæ Barbaræ nationes: Vide Diacon. Hist. Longob. 1. 1. 2. Mira hæc cornua sunt potentia Romanæ, quibus non promota, sed remota & destructa, fuit: tantum abest ut potentiam suam Imperio dederint, aut ad illud conservandum foedera inirent. 3. Certum est, ante hæc foedera longè plus damni retulisse Romanos ab istis populis, quam sint consecuti subsidii ex illorum confederatione. 4. Gotthi nec foederati Domitiano, (quem Grotius Bestiam esse voluit,) sed hostes fuere, & ante illum natum florentissimum Regnum obtinebant ⁴⁴. 5. Hi populi intra fines Imperii Romani non erant ante Imperii & conversionem ad Christum, & subversionem discriptionemque in multa Regna. Quomodo igitur de his Regibus dici poterat, vel, quod potestatem suam tradiderint Bestiæ, non dicam Domitiano, qui longius ab ipsis remotus est, sed & Idololatriæ Romanæ, quæ jam Imperii Religio esse desiverit; vel, quod *carnem Meretricis exurgerent*, cum Roma Meretrix Paganica antè esse desivisset; vel, quod *cum agno pugnarent*, h. e. pro Idololatria Romana contra Christianitatem; cum Bestia Paganica non esset, cui vires suas commodarent ⁴⁵, & ipsi Constantino militarent contra Licinium, Idololatram & persecutorem ⁴⁶. [Hæc de prima sententia, de qua qui plura velit, adeat hinc Grotium in Appendice sua, &c. illinc Maresium.] Resp. 2. Hi sunt Reges, qui erunt in orbe sub finem mundi ⁴⁷, circa tempora Antichristi, quando Romanum Imperium in decem Regna dividetur, & ab obedientia Romana deficiet ⁴⁸. Ex illis autem Decem Regibus, quos, cum venerit, regnantes in mundo inveniet, Antichristus tres prælio vincet, septemque ei se sponte submittent, ut habetur Dan. 7⁴⁹. Sed hæc expositio ridicularum plena est absurditatum: 1. Bestiam illam ipsi Pontificii de Romano Imperio interpretari solent; decem autem cornua de Provinciarum Romanarum gubernatoribus. At si Malvendæ & Lessio fides habeatur, Bestia hæc Johannis decacornis & septiceps, nihil aliud erit quam cornu illud parvulum Bestiæ quartæ Danielis, id est, Antichristus, cujus hi sunt cornua; & proinde 10 cornua apud Danielelem non erunt cornua Bestiæ, sed parvi

parvi istius corniculi, quod tamen post illa decem exortum est, septemque capita apud Johannem ejusdem corniculi capita erunt. Quo quid absurdius? Certè, si Bestia illa quarta Romanum est Imperium, sunt hæc cornua ipsius Bestiæ, h. e. Romani statûs, vel, Reges Provinciarum, in quas Imperium illud dividendum est. 2. Si Antichristus veniens hos Reges in mundo inveniet, cornua, quæ ex Bestia oriunda prædixit Daniel, ipsa erunt Bestiæ antiquiores. 3. Cornua Bestiæ dicuntur quibus ipsa armata est, quibusque, ut instrumentis potentie suæ, in alios incurfat. Hæc verò ipsa Bestia cornupetit, & tria ex suis ipsius cornibus dejiciet, & ex decemcorni septicornis evadet; & septem reliqua cornua sunt ipsa septem capita, inquit Malv. & Less. Rîsum teneatis! Resp. 3. Hi Reges indubiè sunt omnes illi^b, qui Antichristi Imperio suberuntⁱ. Sicut cap. 13. Decem cornua prioris Bestiæ decem primarias Romani Imperii denotabant Provincias, numero certo pro incerto; sic Decem hi Reges eos denotant, qui in illis Provinciis^k, post Romam à Constantino relictam^l, post irruptionem Barbararum gentium^m, subruo jam Imperioⁿ, Regiam auctoritatem erant adepturi, & foedus arctissimum inituri cum Pontifice Romano, qui illo tempore, & sub ruinis Imperii seipsum evexit, & methodis memoratis, cap. 13. 12, &c. Reges illos ad cultum Bestiæ perduxit, &c. Peregrinus autem sit oportet in Historia, qui hujus vaticinii effectum & complementum adhuc nescit^p. Nisi jam inde ex quo Cæsares Romæ regnare desierint, Romanum Imperium in decem plurave Regna (etiam Gentium Johannis ævo ab Imperio alienarum barbararumque,) divisum & dilaceratum sit, quando, quæso, unquam, quæve tandem ratione illud dividendum expectabimus^q? Hanc Prophetiam impletam esse negat Bellarminus, quia Romanum Imperium nondum eversum est, necdum amotum est^r *ἡ γὰρ τῆς πόλεως ἡγεμονία* illud 2 Thes. 2. sed adhuc superest Romanus Imperator. Resp. Imperator quidem Romanus manet quoad nomen & umbram ejus, non autem quoad rem & potestatem, & ita ut sit sextum caput Imperii, quia septimo Capiti quodammodo subditus est: quomodo sub Imperatoribus Romæ erant Consules nomine tenus, qui tamen caput non erant, quia potestatem amiserant & Imperatori subiecti erant. Tria sunt ad caput hujus Imperii necessaria, quæ omnia hodierno Imperatori adempta sunt; 1. nomina Blasphemie; 2. sedes & Imperium urbis septicollis Romæ; 3. dominium in Provincias, quibus tanquam cornibus utatur, &c. Jam verò *Romanum Imperium ferè deletum, & ad nihilum ferè redactum cernimus*, ait Bell. De Pontif. 2. 2. Imperator unam tantum Imperii Provinciam regit, & alteri potestati Romæ sedenti subest ut ex eo constat, quod electio Imperatoris à Papæ ratihabitione pendeat; unde in Decretalibus dicunt, *Papa habet potestatem à Christo, Imperator verò à Papa*; & quod Imperatores ad mandatum Papæ bella susceperunt, Ecclesiam persecuti sunt, &c. Et Bellarm. lib. 3. de translatione Imperii multis probare conatur, Imperatorem esse Pontificis vasallum, & omnem ab ipso auctoritatem habere. Ex quibus manifestissimum est, Imperatorem non jam Caput esse, sed unum ex Cornibus, quo septimum caput, Papa scilicet, utitur, &c. Hi porro Reges ut Christianismum, ita potestatem suam, acceperunt non simul, sed temporis tractu, alii post alios, alii citius, alii ferius^t. Ut enim Imperium gradatim eversum est^u, ita iisdem gradibus quibus Imperium in fatale exitum propero pede descendit^v, evecta est Bestia^x, & Decem regna in regale suum fastigium ascenderant. Horum enim exortus illi occasum minabatur, Imperio ab his dilacerato, tandemque penitus contrito^y. Præcipui autem & conspicui gradus ruinæ Imperii intra spatium unius seculi contigerunt; & notitia ipsius seculi sufficiens erat, tum, ad illos qui tunc viverent monendos de appropinquatione illius, tum, ad nos qui jam vivimus docendos, eam [ruinam] jam advenisse^z. Caput hujus characterisimi statuendus est^a, & tempora ruinæ Imperii^b, & exortus Bestiæ^c, computanda sunt, vel, 1. ab *ἀρχῇ* ejus^d, sive ab initio Regni ultimi, cum omnes Decem Reges jam emerferint. Depingitur enim Bestia non cum primo vel uno aliquo, sed cum Decem Regibus, unà esse coorta^e. Vel, 2. ab initio Regni primi^f,

à tempore non quidem conceptionis, sed nativitatis sive patefactionis & ruinæ Imperii & Apostasie, quamprimum scilicet evidenter patefieri coeperint in mundo. Quæ sententia communi computandi modo congruit. Etatem enim hominis à nativitate ejus computamus. Sic 70 anni captivitatis Babylonicæ meâ sententiâ non à consummatione illius sub Zedecia computandi sunt, sed ab initio ejus sub Joacimo, vel saltem à Joacino. Sic 2300 illa *ἡμέραι*, quæ 6 annos & paulò amplius continent, quibus duratura erat illa Calamitas ab initio ejus ad repurgationem Templi, Dan. 8. 13, 14. non computanda sunt ab ejus *ἀρχῇ*, sive ab abolitione jugis sacrificii, (à qua tres tantum erant anni, 1 Macc. 1. 54, &c. & cap. 4. 52.) sed ab initio Transgressionis, quæ hanc desolationem invexit, & describitur 1 Macc. 1. 11, &c. Ut autem Babylonicæ captivitatis tres gradus erant, ita & ruinæ Imperii, 1. circa Annum Christi 365. quando Gothi, Alemanni, Sarmatæ, &c. Imperium invaderent & pessundarent; 2. circa annum 410. cum Alaricus Gothus Romam expugnaret & diriperet; 3. circa annum 455. mox à morte Valentiniani tertii, ultimi verorum Cæsarum sive Imperatorum Occidentis, adeoque veteris Romæ, quando Genserius Vandalus Romam secundò cœpit, incendit, diripuit, &c. Jam completus est numerus Decem Regum Danielis & Johannis. Quorum Regna hæc erant, 1. Britonum; & 2. Saxonum, in Britannia; 3. Francorum, & 4. Burgundionum, in Gallia. Cum autem Regnum Burgundionum à Francis subjugatum fuerit, ad complendum illum numerum, Regnum Ostrogothorum duplex factum est, per adventum Longobardorum eodem tempore. 5. Visigothorum, in Australi parte Gallie. 6. Suevorum & Alanorum, in Gallicia & Portugallia; 7. Vandalorum primò in Hispania, deinde in Africa; 8. Alemannorum, in Rhætia inter Rhenum, &c. Hoc Regnum coaluit cum parte Regni Herulorum durante brevi ipsorum Regno in Italia. 9. Ostrogothorum, in Pannonia, deinde & in Italia, quibus successerunt Longobardi; 10. Græcorum, in reliqua parte Imperii^g. Qu. Ubinam hi Decem Reges^h querendi sunt? Resp. 1. Non in Oriente: neque enimⁱ Imperium Græcum seu Orientale unum è Decem cornibus erat, ut apparet, 1. quia hæc dimidia pars fuit capitis sexti sive Cæsareani à Constantino bipartiti. Caput autem septimum decicorne coronatum è latebris non prius emergit, quàm sextum lethaliter vulneratum decidisset. Hoc autem vulnus à Barbaris inflatum constat Imperio Occidentali, non Græco sive Orientali, quod per multa postea secula duravit, usque ad excidium à Turcis illatum. 2. Quia hoc Imperium non cum Bestia Regnum obtinuit, sed per centum plùs minùs annos ante ejus exortum, ut constat. 3. Quia hoc potestatem suam Bestiæ non tradidit, sed Romano Pontifici plerumque restitit. Quia hoc Imperium, cum ante 200 annos è vivis exiit, ad meretricis exitum vires conferre non potest, quod de Decem cornibus dicitur. Resp. 2. Non in Africa, quia quicquid Africæ antiquo Romanorum Imperio subiectum fuit, Occidentali sceptro, aut partitionis jure, aut bello statim parricidiali conflato, ereptum fuit, primò à Gildone comite, deinde à Genserico, tandem à Turcis infessum. Resp. 3. In regionibus Occidentalis Imperii, quibus quippe vulnus hoc lethale à Barbaris impactum est, & internecina strages illata. Ex hac strage Decem Reges elevârunt cornua, & in illis Europæ tractibus intra Rhenum plerumque Danubiùmque conclusis sedes obtinuerunt. Hisce enim limitibus, (quod ad Europam spectat,) connumeratis etiam Britannis & Germaniæ aliquot Regionibus, Theodosius fato fungens Honoriaci sceptri jura circumscripsit. Proinde inter Decem hæc cornua numerandi non sunt, Heruli, Sclavi, Antari, Rugii, Thuringi, Carni, Frisii, Bulgares, Varnique, quorum in laniena Imperii frequens mentio; sed neque Scotiæ Aquilonalis, Hybernæ, Daniæ, Norvegiæ, Sueciæque Regna, utpote extra limites Occidentalis Imperii posita. Ipse rerum eventus hunc locum exposuit. Nam præter hos Europæos Reges in fatiscantis Imperii sedem suffectos, numero juxta decem, eademque penè horâ, h. e. pauxillo temporis decursu, unâ & secum & cum Bestia bicorni coortos, in nullo totius orbis terrarum tractu,

s Down.

b Par. sim.

Cot.

c Cot. sim.

Par.

d Mar.

e Dur.

f Grav. sic

Med.

g Mar. sim.

Grav.

h Dur.

i Mar.

j Med.

k 54.

l

m

n

o

p

q

r

s

t

u

v

w

x

y

z

a

b

c

d

e

f

g

h

i

j

k

l

m

n

o

p

q

r

s

t

u

v

w

x

y

z

a

b

c

d

e

f

g

h

i

j

k

l

m

n

o

p

tractu, in nullis Regnorum fastis, rationariis, & noti-
tiis, ad ætatem usque nostram digestis, in nullis Scri-
ptorum membranis, ullatenus reperire possumus. De
his autem Decem simul exortis, & pluribus probatæ
fidei authoribus, propè coævis, certò constat^b. Decem
autem Regna sunt quæ sequuntur, annotatis etiam Regni
uniuscujusque exordiis, 1. Alemannorum in Rhætiis &
Pannonia, Anno C. 356¹. Quod duravit per annos
præterpropter 139. Nè autem numerus denarius hinc
dispareat, ecce Longobardorum Reges jamjam Pan-
nonias ingressos, &c^k. 2. Ostrogothorum, 1. In Pan-
nonia; 2. in Italia, Anno 377. 3. Visigothorum in
Pannonia, deinde in Italia, post in Gallia, & denique
in Hispania, Anno 378. 4. Hunnorum in Pannonia &
aliquamdiu per totam Europam, Anno 378. 5. Bri-
tanno-Romanorum in Britannia, & post Saxonum,
Anno 406. 6. Suevorum, 1. in Gallia, 2. in Hispania,
Anno 407. 7. Alanorum, 1. in Gallia, 2. in Hispania,
Anno 407. 8. Vandalorum, 1. in Gallia, 2. in Hispania,
3. in Africa. 9. Burgundionum in Gallia, Anno 407.
10. Francorum in Gallia, Anno 410. Obj. Alii quo-
que Reges ante annum 410. exorti sunt. Resp. 1. Licet
in seculis succedaneis hic numerus nunc auctus, nunc
imminutus, esset, plerumque tamen præterpropter de-
narius in hunc usque diem perstitit. Et cum brevi
temporis intervallo, quædam è Decem primis regna
evanuerint, Longobardorum, Gepidarum, & Herulo-
rum, Reges suborti atque è partibus Eois ad Occidenta-
lem magis tractum accedentes, in illorum corruentium
loca mirâ Dei Providentiâ surrogati fuerint. Quomodo
autem plerisque è Decem præfatis paulatim radicibus
evulsis succedentibus annis alia regna statim emergentia
usque in hunc diem perduraverint, atque in priorum
sedibus altas egerint radices, ex historiis edoceri po-
terit. Resp. 2. Quantum hæc rimari potuerim
(dum multum operæ atque olei scrutandis istius seculi
Scriptoribus, atque rudibus evolvendis, impenderim,) nec
plura sanè, nec pauciora decem hisce regnis prius
recensitis, ineunte seculo quinto, & deinceps aliquandiu,
erueri ullatenus datur; si scrutinium intra terminos (uti
debet,) Occidentalis Imperii cohibeamus¹. [Qui plura
de his Regnis scire vult, adeat doctissimum Authorem,
qui hæc singula, productis Authoribus locisque desig-
natis, luculenter ostendit. Et hæc de nobili difficilique
hoc loco dixisse sufficiat.]

13. *Hi unum consilium habent*] Vel, *unam sententiam*,
Pi. sic Be. Cot. propositum, voluntatem^m: Consentiant
& inter se & cum Bestiaⁿ. Notatur hoc ut mirum^o,
de tot regibus, qui moribus, ingeniis, linguis, populis,
variè dissident, hic tamen positis odiis mutuis inter se
conspirant^p. ¶ *Potestatem suam bestie tradent*]
i. e. Vires suas & jus Imperii eò conferent ut & Roma-
nis & eorum religioni inserviant^q: vel, *distribuent*.
Est enim *διαδίδωμι* distribuere, sicut hæreditatem dividi-
mus, ut Jos. 13. 6. Sirac. 33. 28. Hoc impletum vidi-
mus. Reges enim nonnulli Pontifici magnam partem
Jurisdictionis suæ, nempe in Clerum, largiti sunt^r;
eique Regni sui nervos commodarunt^t, ad Romanæ
sedis & idolomanie tutamen^u, & Papæ Regnum suis
diplomatibus confirmarunt: alii verò à Papa sibi coronas
imponi voluerunt, & Regna sua ipsi tributaria fecerunt^v.
Dant ei. & *δυναμιν* potentiam, & *ἐξουσίαν*, potestatem, h. e.
Regna ipsa^x.

14. *Hi cum Agno* (i. e. Christo^y, ut ex superioribus
constat^z:) *pugnabunt*] Adversus Christi doctrinam
sanctosque testes^a. In Christianos sævient Romanorum
exemplo. Eo sensu *πολεῖν* *πρόλεμον* habuimus supra
11. 7. & 12. 17. & 13. 7. Eadem locutio Jer. 1. 19. Go-
thi sub Maximino in societatem Romanorum venerant.
Quo tempore, sicut alii Romanorum milites edicta Ro-
mana contra Christianos exercebant, ita & hi alique
foederati^b. Al. Putabunt hi se pro gloria Dei & vicario
Christi militare, voluntario scilicet errore fascinati, re-
verà autem Christum oppugnant^c. ¶ *Agnus vin-
cit eos*] i. e. Christus efficiet, ut omnes illi populi eorum-
que Reges tandem fiant Christiani: quod factum testa-
tur Hieron^d. Qu. Quomodo hic vincuntur, qui mox
v. 16. persequentur meretricem, & cap. 18. 9. flebant
Babylonem, quam ipsi exusserunt, & rursus c. 19. præ-

liantur cum Christo, à quo vincuntur? Resp. Bellum
hoc & illud cap. 19. idem est, si partes & causam spe-
ctes, diversum tamen est tempore & modo. Ex his
decem Regibus cum Agno pugnantis quidam resipi-
scent, alii arma in meretricem convertent, &c. v. 16.
alii perseverantes cum Bestia cum Agno fatale illud præ-
lium depugnabunt, cujus catastrophe erit Bestiæ & ip-
sorum exitium^{*}. Vincet, tum, 1. spiritualiter, men-
tes eorum illustrando, &c^f. tum, 2. corporaliter^g, vel,
civiliter^h, vim vi repellendo, ut cogantur ab ineptis
bellis desistereⁱ. ¶ *Quoniam Dominus Dominus-
rum est*, &c.] Ut 1 Tim. 6. 15. Cui omnem potesta-
tem Pater dedit, & Regna ei paritura promisit, Psal. 2.
Dan. 7. 27. vide supra 1. 5^k. Ratio victoriæ à Christi
potentia & dominio verè Divino^l. Argumentum hoc
est & æternæ divinitatis, & personæ Θεοῦ ὡς Θεοῦ, Agni
Christi^m. Hæc verba parenthesi includenda suntⁿ.
¶ *Et qui cum illo sunt* (nempe in pugna^o:) *vocati*
(scil. efficaciter, qui iidem cum electis sunt^p:) & *ele-
cti* (qui antè dicuntur *scripti in libro vitæ ab origine
mundi*^q. Electio postponitur vocationi per ἀντίθεσιν ab
effectu ad causam, sicut 2 Pet. 1. 10^r. *electi* & compa-
tè, & ut ab ipso ad gloriam gratiæ suæ adhibeantur, ut
proinde vinci nequeant. Nota hic tres gradus, 1. *vo-
cari*: 2. *eligi*, Mat. 20. 16. & 22. 14. 3. *perseverare*,
2 Pet. 1. 10^t. Non æterna hic intelligitur Electio, sed
illa quæ vocatione posterior est, per quam extrahimur
re ipsa è turba Peccatorum per sanctificationem. Sic
electio accipitur Mat. 22. 14. Marc. 13. 22. 1 Pet. 2. 9.
2 Pet. 1. 10^u.) & *fideles*] i. e. Ipsi animitus & con-
stanter adherentes^v: Πρὸς ἐννοια^x. Supplendum hic *vin-
cent*^y, nempe Reges^z, seu cornua Bestiæ Babylonice^a.
[Vincet autem eos] patientiâ suâ^b, & perseveran-
tiâ^c, & sanis sermonibus, & bonæ vitæ exemplo^d.

15. *Aquæ* — *ubi meretrix* (Πόρνη meretrix dicitur
illa mulier ob multitudinem deorum, quorum cultus
πορνεία Prophetis^{*}:) *sedet* (Sedere super has dicitur,
non quomodo super colles⁷, sed modo peculiari^f,
1. imperando & moderando eas^g: 2. thesauros ab his
colligendo: 3. gloriam suam per has sustentando. Con-
fer Jer. 51. 13^h.) *populi sunt*, &c.] i. e. Symbolum
populorum, &cⁱ. Quos *aquæ* confert ob naturam ip-
sorum fluxam & instabilem, ut Gen. 49. 4. & malefi-
dam^k, & violentam, quâ obvia quæque sternunt, &c.
Hanc explicationem addit Angelus, ut ostendat quo-
modo concilientur quod meretricem & *super aquas*,
v. 1. & *super bestiam*, v. 3. sedere dixit^l. *Aqua* Im-
mensum aliquid significat; unde Mare ἄβυσσος Græcis
Hebraizantibus: & Poetæ Græci Latinique, ubi id
quod numero caret volunt simili exprimere, *aquæ ma-
ris* dicunt. Optimè autem id aptatur tot gentibus ac
populis Romano Imperio subditis. Hanc distributio-
nem [λαοὶ καὶ ὄχλοι, &c.] habuimus supra 5. 9. & 7.
9, &c. λαοὶ videntur esse nationes quæ sub Regibus vi-
xerant; ὄχλοι, nationes liberæ; ἐθνῶν, magna corpora in
quibus plures nationes: quomodo Tacitus distinguit
gentem à natione, ut totum à parte. *Linguae* verò inter-
dum & multis Gentibus communes, ut olim Græca,
nunc Sclavonica. Multarum linguarum homines sub
Imperio Romano fuisse notum ex Virgilio & Martiale,
[quorum verba vide in G.] De his populis vide Appi-
anum initio. Per *aquas* intelligi Gentes habes apud Ach-
metem, 178. Aqua aquæ succedit, & manet idem ma-
re aut amnis; sic homines hominibus, & manet idem
populus. Vide De I. B. & P. 2. 9, 3. Et Nah. 2. 8.
Ninive piscina aquarum, id est, urbs populosa, interprete
Chaldaeo^m.

16. *Et decem cornua* (i. e. Reges qui per 10 illa cor-
nua significanturⁿ, i. e. aliqui ex illis^o. Synecdo-
che^p, vel, Ellipsis, qualis Jud. 12. 7. *in urbibus
Gilead*, h. e. aliquâ urbium; 2 Par. 35. 24. *in sepul-
chris*, i. e. aliquo sepulchrorum; & Apoc. 9. 18. *tertia
pars*, i. e. qui ex tertia illa parte fuerunt. Sic Jon. 1. 5.
Zac. 9. 9. Mat. 27. 44. Luc. 23. 39. Joan. 6. 45^q.) *que
vidisti in bestia*; ita Mo. Be. Pi. Ἐν τῷ θηρίῳ | Ità
Arethas, & libri multi: nec aliter legit Latinus^r. Mon-
tani Regum exemplar habet ἔν τῷ θηρίῳ, quasi etiam
Bestia Romam sit odio habitura. Quod Bellarm. ar-
ripiens, negat Romam fore sedem Antichristi, quia An-
tichristus

richristus Romam delebit. Concedit ergo Bestiam esse Antichristum, non Diabolum, ut Rib. vult. Sed sciens ludit in mendosa lectione. Non enim Bestia, sed *etoi*, ut sequitur, h. e. Reges, Romam delebunt, fatente etiam Riberâ. Et *etoi* *etoi* legunt omnia exempl. Græca & Latina †. Rectius alii libri *etoi* *etoi*. Solet enim ea Præpositio cum Accusativo usurpari, ubi aliquid præcedit quod rei insit aut circa rem sit †. ¶ *Odient*, &c.] Eam averfabuntur & fugient & scortari cum ea desinent †, amore in odium verso †, ut amariis & meretricibus usu venit †. Suo tempore hostiliter insurgent in dominationem Romanam. Hoc maxime conspectum Honorii temporibus, ut videre est apud Procop. Vandalic. 1. & Historicos alios. Quod hic prædicatur Hieron. *discessionem Gentilium à Regno Romano*; simil. Ambros. Tertul. vocat *Romani Status abscissionem in decem Reges dispersam*; simil. Iren. & Arethas †. ¶ *Et desolatam facient illam* (i. e. eam relinquent †, nec amplius cum ea scortabuntur; efficiant ut omnes eam deferant †: magnis cladibus atterent exhaustientque Romanum Imperium, ita ut vastitas futura sit plurimis in locis, teste Procop. c.) & *nudam*] Abstrahent aurum, lapides, uniones, ut factum est per Alaricum Gothum, & Genzericum Vandalum, teste Procop. d. [Cujus verba vide in G.] ornamenta omnia †, de quibus supra v. 4. vestesque ipsas, ut verenda ipsius ab omnibus conspici possint. Vide supra 16. 15 f. Detrahent vestes purpurâ, auro, margaritis, insignes †: nuditatem ejus retegunt †, tum, publicis confessionibus & scriptis †; tum, pristina ei subsidia denequando †, & repetendo aurum, prædia, vectigalia, &c. quæ meretrix piis fraudibus emunxerat, &c. ¶ *Carnes ejus manducabunt*, (Præ summo odio †, ex collat. Job. 19. 22. & 31. 31. Esa. 9. 20, 21. Dan. 7. 5. Zac. 11. 9. Metaphora à leone feram diserpente †: q. d. crudeliter in eam sævient †: Provincias in suos vertent usus & suas facient, spretâ Romanorum amicitia. Sic Italiam, Galliam, Hispaniam, Africam, Daciam, &c. modò hi, modò illi, populi invaserunt. Locutio sumpta ex Esa. 10. 18. 4. *Carnes* hic mysticè interpretantur census, decimas, vectigalia, &c. quæ Reges meretrici jam negabunt, & suis provinciis appropriabunt †.) & *ipsam* (i. e. vel, ossa ejus †: vel, Meretricem †, urbem ejus †, Babylonem, nempetertiam partem, ex cap. 16. 19. quæ Synecdoche frequens est, tum Prophetis, ut Ezech. 29. 12. & alibi sæpe, tum etiam Historicis. Sic 1 Macc. 1. 31. ab Antiochi hominibus *exusta* Hierosolyma; quod de pulcherrimis quibusdam ædificiis interpretatur Josephus, & consequens in utroque Maccabaico historia ostendit †.) *igni concremabunt*] Ut nec ossa supersint: adeò severe in eam animadvertent †. Fuit vetus traditio apud Judæos fore ut Roma incenderetur, testibus Bachaio & Jonathâ ad 1 Sam. 2. 5. Ezech. 39. 16. Eam Johannes hic approbat, ut & alia ejus generis non pauca. Impletum hoc per Ostrogotthos sub Totila, qui, quo tempore Romam primum cepit, non quidem totam urbem, id quod Belisarii dedit monitis, sed portas, ædificiaque non pauca, incendit, & tertiam partem manium diruit: de quibus vide Procop. Gothic. 3. & 4. [verbâque ejus in G.] Ex quibus optimè intelligas ea quæ hic breviter, latius tamen cap. seq. prædicuntur. Nec est quod quisquam opponat, tunc Romam fuisse Christianam. Contra enim verum est, etiam postquam Imperatores facti erant Christiani, Romæ mansisse idololatriam tum in Senatu, tum in plebe. Nec in Senatu tantum erant pagani, sed & Consulatus adipiscabantur, ut Symmachus, cujus oratio extat pro sacris paganis. Hieron. ad Esa. 57. de suis temporibus agens, *Ipsaque Roma Orbis domina in singulis insulis domibusque tutela simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem adium isto appellant nomine, ut tam intrantes quam exeuntes domum suam semper inoliti admonerentur erroris*. Et hæc est causa cur idem Hieron. cum Romæ viveret, se *purpuratæ Meretricis colonum* fuisse dicit. Cum Totilas Urbem invalit, jam plerique cives effugerant, — & postea noluerunt Romam redire Senatores, & alii qui exierant paganismo contacti. Sunt quæ hic sunt verba sumpta ex Dan. 7. 11. In pari causa par eventus. Vide quanta fuerit Dei patientia in

expectanda idololatrarum conversione. In hac Urbis clade Idololatræ ferè omnes excisi sunt, Christiani verò servati per ipsos Gothos, qui, ut refert Oros. *religiosa intentione prædandi ad confugia salutis æmina Christianorum ignara cogebant*. Et testatur Isidorus, iis omnibus paritum fuisse qui nomina Christi vel sanctorum usurparunt. Et quidam, ut narrat Hieron. religionem suam celantes multa passi sunt, qui cum se Christianos professi sunt, salvi ad basilicas perducti sunt. Quamquam, quod præcipuum est, Christiani etiam tunc temporis impurissimi erant, & peccatis contra naturam detestissimi, &c. ¶ [Aliis hæc sententia non placet.] Cladi huic Gothicæ multa quæ de hoc Romæ excidio dicuntur minimè congruunt †, ut, 1. quod excidium hic illi denunciatur totale, plenum, finale & irreparabile †, ut constat ex cap. seq. v. 21, &c. 2. quod excidium hoc illi accidit, cum Roma jam meretrix facta esset †, h. e. idololatrica & scelerata, Apoc. 14. 8. non post idololatriam abolitam, & martyrum sanguinem detersum, & postquam Imperium ubique ferme Christianum fuerit. Nec refert, multos tunc superfuisset idololatræ; nec magis eo nomine meretrix fuit, quam Christiana fuit tempore Pauli & Neronis, quia tum plurimi Romæ erant Christiani. Denominatio enim debet fieri à potiori parte. 3. Quod de hoc excidio sancti lætantur, Apoc. 18. 6. At Christiani de hac communis Patriæ suæ ruina non debebant aut poterant lætari, cum illius pars magna fuerint. 4. Quod sancti ante hoc excidium *exire* jubentur *ex Babylone* †, [Apoc. 18. 4.] Resp. Fecere tunc Christiani quod Deus voluit, exierunt ex urbe Roma, ad sacra loca, h. e. basilicas Petri & Pauli, quæ extra Urbem erant, quod confugientes, tam Alarici quam Totilæ tempore, vitam salvam habuere non tam Gothorum bonitate quam Dei præsidio †. Sed glossema hoc valde ridiculum est & incredibile †. Ergo mandatum illud & præstiterunt Pagani qui Christianum nomen mentiti ed confugerant, & violârunt Christiani qui ed confugere aut non potuerunt aut noluerunt †; & Christiani post cladem redeuntes in Urbem, Babylonem rediisse putandi sunt †. Quid est Scripturas pervertere, si hoc non est †? Numnam voluit Angelus Christianos omnes Urbem relinquere, quod nonnulli ibi essent Idololatræ, & non potius ibi manere, quod melius Idololatriam extinguere †? 5. Quod hoc excidium Babylonem à sanctis infertur, idque in justam vindictam injuriarum sibi ab ea illatarum, [cap. 18. 4, 5, 6.] At Gotthi nec sancti erant, sed Ethnici primum, postea Arianæ, nec ullam antea à Romanis injuriam acceperant †. 6. Quod hoc excidium est effectus unius ex Phialis, quæ omnes Bestiam persequuntur, estque illustris victoria Agni de Antichristo; denique lugetur ab Antichristi affectis †, [cap. 18. v. 9, &c.] Oraculum hoc de Romæ Pontificiæ everfione adeò apertum est, ut nec Jesuitæ negent. Nec à Turcis, sed à Christianis, fiet illa everfio. Qu. Utrum hi Reges exurendo meretricem, Antichristum abolituri sunt? Resp. Minimè, ut apparet, tum, ex cap. 19. 19. tum, quia ille spiritu oris Domini & in adventu ejus abolendus est, 2 Theff. 2. 8. Ingens erit hæc clades ejus, non tamen extrema. Romæ enim & Italiâ profugus, alibi patronos inveniet †.

17. *Deus enim* (Ultor & falsi cultus, & sævitæ quæ in Christianos usi Romani fuerant †:) *dedit in corda eorum* (h. e. movit flexitque voluntates & consilia eorum †, non communi tantum illo providentiæ modo, quo Deus facere dicitur quæ fieri sinit, ut notatum Maimonidæ; sed visis quoque & ostentis, qualibus & Vespasiano Deus addiderat animos ad capeffendum Imperium, domandisque omnibus malis Judæos †. Manus Dei in hoc excidio Urbis mirè & immediatè se ostendit, tum, 1. quod Monacho cuidam intercedenti apud Alaricum ut Urbi parceret, respondit, se non sponte hoc facere, sed ex alterius cujusdam instigatione, qui hoc jussit, ut referunt & Soc. & Sozom. †, tum, 2. quod stupendâ celeritate capta est: tum, 3. quod Alaricus nec in Urbe capta permansit, nec adversus Imperatorem duxit exercitum, sed mox reversus est, quasi hoc tantum sine missus esset †. Hic causa traditur amoris in tantum odium versi, quod incredibile videri poterat,

G. sim.

Ham.

Hart.

Mar.

Mar.

Mor. sic

Dur.

Mor.

687. Mar.

Dur.

Mar.

G.

Mor. ibi

Mar.

Mar. sim.

Mor.

Mar.

Mor.

Mar.

Dur.

p. 670.

Par.

G.

Par.

G.

Ham. ad

v. 16.

Ham.

terat, divina scilicet inspiratio, &c. v.) ut faciant (vel, ut exequantur, Be. Loquitur tanquam viveret tempore illorum decem Regum *.) quod placitum est illi (vel, sententiam ejus, Be. Pi. i. e. ut judicia ipsius in Romam exequerentur y; quanquam id non magis ipsi spectabant quam olim Nabuchodonosor, &c. Deus illis Regibus usus erat, tum ad augendum, tum ad labefactandum, Romanum Imperium z. Excinditur Roma per Reges vel in iisdem locis regnantes, vel etiam ejusdem prosapia cum iis qui ab illa fascinati sunt, in quibus præteritæ seductionis memoria odium excitavit: sic quoque illustrior fit patefactio potentia Divina corda Regum flectentis quod illi lubitum est, juxta Prov. 21. 1. 2.) ut, &c. Kai ποῖνται μίαν γλῶσσαν] Hoc abest à MS. ut & à Latino b. [Sic vertunt:] Et ut unam faciant voluntatem, V. Zeg. vel, mentem, Camer. sententiam, Be. Pi. Et ut consentiant, Be. Pi. vel, i. inter se adversus Bestiam c. Vel, 2. invicem & cum Bestia promuliere tuenda, ut fuit v. 13 d. ¶ Ut dent Regnum suum (i. e. ut potestatem suam commodent *:) bestia (i. e. Antichristo f. Quomodo Deus in corda eorum dedit malum hoc consilium g? Resp. Permittendo, & fræna laxando eorum ambitiosa voluntati h, sinendo eos impietatem suam peragere; quod antè fore ipse præviderat & decreverat i. Non nudè hoc permittit Deus, sed & eos iusto judicio tradit menti reprobæ, Rom. 1. 26. & delusionibus, 2 Theff. 2. proponendo objecta, ad quæ ipsi ex malitia sua impingunt, gratiam illis suam subducendo, ipsorum cæcitatem regendo, ut hanc potius tentationem quam aliam sequantur, &c. k. Eni-volens est, ut sciamus & descivisse eos à societate Romana, & Romanam societatem induisse olim, in eaque mansisse, Deo hæc omnia singulari modo dispensante t.) donec consummentur (vel, adimpleantur, Me. sic Par.) verba Dei] i. e. Decreta Dei l, vel, quæ Deus prædixit m, per Prophetas & Apostolos n; per Danielem & Johannem, de his regnis o; de discerpendo in multos Reges Imperio Romano p, de Antichristo q, de spiritali illa defectione ventura, 2 Theff. 2. quæ defectione supponit eos Christum professos fuisse, nec tamen amorem veritatis accepisse: specialem autem respectum habet ad Romam, ut ostendit mentio Romani Imperii tanquam impediementi illius r. [Sensus,] Ut non diutius obedirent Romæ, & simul Romanæ idololatriæ, quam id Deo videretur. Dei decreta apud Hebræos vocantur verba, ut & hominum cogitata; & passim Deus dixisse apud se dicitur quod decrevit: per μεταλήψιν, transumptionem, autem intelligi hic debent tempora illa ad conservandum discerpendumque Imperium Romanum à Deo constituta. Est & in eo Hebraismus quod dixit οἱ ἄνθρωποι τὰ θεῶν, cum potuisset dicere αὐτοῖς nam θεοὶ præcefferat t.

18. Et mulier quam (id est, cujus figuram t:) vidisti (i. e. meretrix super aquas sedens v:) est civitas magna (Roma scilicet *: quæ Babylon illa magna dicitur, supra v. 5. & c. 16. 19. & 18. 2. 10. 21. & meretrix illa magna, supra v. 1. & 19. 2. & urbs illa magna; [tum] passim in hoc libro, ut c. 11. 8. & 14. 8. & 16. 19. & 18. 16. 19. 21 y. [tum] Porphyrio, Tatiano, & aliis Græcorum multis z. Quocunque nomine Roma appellatur, semper hoc titulo Magnæ insignitur. Magna autem dicitur non tam quantitatis intuitu, quam quod aliarum Urbium Caput & Regina esset, ut sequitur a: q. d. urbs quæ magnitudine, potentia, splendore & dominio, eminebat inter urbes terræ b. Apud Athenæum Roma dicitur Epitome Orbis, & οὐρανόπολις, urbs celestis. Apud Cic. Lux orbis terrarum: apud Jul. Frontinum, Regina & Domina orbis terrarum c.) quæ (vel, utpote quæ, Med.) habet regnum, &c.] Solent Prophetiæ posteriores per gradus quosdam clariùs eloqui id quod priores dixerant occultiùs. Præter notam à situ modò positam, alteram ponit non minus illustrem, de imperio in Reges. Lucanus, Atque omnis Latio quæ servit purpura ferro. Antiochus Tacito Hist. inservientium Regum ditissimus. Vide supra v. 12. Intelligitur sub figura Mulieris non sola Urbs, sed Dominatio in ea urbe sedem habens, ut jam diximus d. Excidium regni Antichristiani, in genere per Phialas descriptum, particulariter exponere cœpit e. 17. hic autem exponere pergit. Pertinet hoc

caput ad explicationem quintæ Phialæ; ut apparet, tum, 1. quia illa in thronum Bestiæ effunditur: hic autem describitur excidium Babylonis, quæ est thronus Bestiæ, c. 17. cujus proinde ruinam adeò lugent affecit Bestiæ: tum, 2. quia hoc excidium neque est illud ultimæ Phialæ, quæ nihil hic est tempore posterius: huic autem excidio supersunt & sancti qui de eo lætantur, & amici Romæ qui plorant, &c. neque illud sextæ Phialæ, sub qua est prælium Armageddon, ut apparet ex cap. 19. in quo Bestia, quæ excidio sedis suæ supervixit, capta est: ideòque est illud Phialæ quintæ, quæ, quia illustrissimus est gradus ruinæ Bestiæ, fusiùs tractatur a. Hic Angelus consequentia incendium Romæ nunciat, cum quadam antè dictorum explicatione. Sicut Babylonis veteris devastatio non semel, sed sæpiùs, prædicatur apud Esaiam & Jeremiam, interdum cum iis Poeticis coloribus ut lector velut in rem præsentem adductus cadaver urbis aspiciat: ita & de altera Babylone faciendum fuit. Quare quod paucis verbis indicatum fuerat supra 16. 19. & 17. 16. id nunc tanquam in pictura subjicitur oculis b.

CAP. XVIII.

1. **A**lium (h. e. naturâ diversum c, ab illo cap. 17. i. d.) Angelum] Qui hic est, vel, 1. Christus *, cui hæc propriissimè tribuuntur, quod de celo descendit, &c. f. vel, 2. unus ex primariis Dei Angelis g. Vel, 3. eximius aliquis Doctor Ecclesiæ h, cujus adventu lux nova terræ affulget, qui proximè ipsum Romæ excidium præcedet, illudque toti mundo significabit i. ¶ Descendentem de celo] i. e. Nomine & & autoritate Dei k, à Deo & præter spem missus, ut coelo delapsus videri possit l, ad exercendam potestatem, &c. ¶ Habentem potestatem magnam] A Deo acceptam, ostendendi Mundo Romam nec æternam esse, nec invictam m: q. d. fortissimum n, qui Babylonem, quæ insuperabilis videretur, evertere possit o. ¶ Terra (tota p,) illuminata est (vel, resplenduit, Be.) à gloria (i. e. fulgore sive splendore q, quem gloria significat, Exod. 40. 34, 35. Num. 14. 10. 2 Cor. 3. 7.) ejus] i. e. Vultus angelici r. Verba ex Ezec. 43. 2. Hic splendor significabat, fore ut per eum discernerent homines quod ignorabant, Romam, ut dixi, non esse æternam t.

2. **E**xclamavit, &c.] Magno clamore significavit, [1.] rem magnam t: [2.] ingentem hujus Angeli zelum, fiduciam, & robur animi v: [3.] ignorantiam, stuporem, & securitatem Babylonis. Voluit autem ab omnibus exaudiri *. ¶ Cecidit, cecidit, &c.] i. e. Ruitura est certò, brevi y, & penitus z. Est Aoristus hic pro Præsenti. Nam res velut præsens ostenditur, En cecidit Roma. Verba desumpta ex Esa. 21. 9. & Jer. 51. 8. Hæc est illa dies quam sibi cum lacrymis imaginabatur Scipio ardente Carthagine. Vide Polyb. & Plut. [Quænam sit hæc Babylon, disce ex Annotatis ad cap. 17. 3.] ¶ Facta est habitatio demoniorum] Quæ Esa. 13. 21. sunt מְגֹרֹת שָׁמַיִם b, i. e. δαίμονια τρεφόμενα, ut diximus ad Levit. 17. 7 c. Solent autem quædam Dæmonum genera delectari locis desertis d, Mat. 12. 43 *. & Marc. 5. 2. 5. idque, vel, ut ibi majori cum terrore appareant f: vel, quod Deus justè eos ita coerceat g, tanquam in spatioso carcere, nè hominum societatem perturbent h. Loquitur ex communi opinione i. ¶ Et Custodia (i. e. Receptaculum k:) —spiritus immundi] Hoc y est δαίμωνιον ejus quod præcessit l. Idem hoc quod dæmones in membro præced m. Ibi certam dæmonum speciem notat, hic alios cacodæmones, spectra diabolica, lemures, striges n. Dæmonia sunt spiritus immundi, Mat. 10. 1. Marc. 1. 23, 26. & 3. 11, 30. Luc. 4. 33, 36. &c. φωνὴν est statio, vox militaris o. ¶ Volucris, &c.] Όρνις ἀγρία, &c.] Volucris immunde p, exose, Pi. sim. Be. i. e. Quæ naturâ hominibus iavisa infestæque sunt, ut bubones, milvi, vultures, &c. p. Avium rapacium, quæ cadaveribus pascuntur, quales designantur Esa. 13. 21. & 14. 23. & 34. 11. & Soph. 2. 14. Talia

Talia sunt □ □ □, & similia. Exose, quales sunt Bubones, ferales Virgilio, dirum mortalibus omen Ovidio q. Immundas aves vocat propter ferocitatem & rapacitatem, nam mox explicat per invisas; neque enim iam erant ullâ lege immundæ: q. d. Aves quæ omnibus invisæ sunt, quæque olim *immunde* vocabantur.

3. Quia (Inter cædendum, præco olim edebat causam supplicii t.): de vino iræ, &c.] □ □ iterum hic est *venenum*, ut & supra 14. 8. ubi dicta vide t. Nota hic *κοινωνία* & *πρέπον*. Omnes enim & potarunt & scortati sunt, &c. Singulis autem tribuitur quod ipsis maximè proprium est, ut *gentibus* sive populis *bibere*, *Regibus scortari*, cum femina opulentissima, *mercatoribus ditari*, &c. Fornicati sunt cum illa, i. e. ejus exemplum secuti sunt, imò & ipsam coluere. Vide ad 17. 8. □ □ Mercatores, &c.] Vel propriè dicti, quia ad pompas, fastum, & delicias Meretricis, variæ merces requiruntur: vel, spirituales, qui *mercantur animas hominum*, v. 13. qui vendunt indulgentias, dispensationes, census Ecclesiasticos, &c. de quibus sic Mantuanus, — *venalia nobis Tempia, sacerdotes, altaria, sacra, corona, Ignis, thura, preces, calum est venale Deusque*. □ □ De, &c. Ex tñs *divd- meos* & *spñus*] Sensus par infra v. 23. & Esa. 47. 15. *Στέφ* & est *luxus Romanus*; de quo complures viri eruditi libros scripsere. *Δύναμις* verò, *divitiæ* ad tantum luxum suppetentes. [Sic vertunt:] Ex opibus (vel, virtute, Er. Mo. Ti. potentia, Sy. magnitudine, Il. copia, Ca.) *deliciarum ejus*, P. *divitiarum*, *opes* sæpe denotat, ut Job. 5. 5. Prov. 31. 29. Jos. 61. 6. quia in illis potissimum potentia hominis consistit. Et opes Aristoteles appellat *vires rerum*, & Plautus *fortem familiam* dixit pro *divite*. Al. Ex *vehemente luxu*, sive *lascivia*, ejus, i. e. ex pecunia quam nacti sunt ab ea, e- mente merces lasciviæ sive luxui ipsius inservientes. Meton. efficientis.

4. Et (vel, Deinde, Pi.) *audivi* (Auditu scilicet Prophetico, sive extrinsecus à specie objecta, sive immediate & intrinsecus f.) *aliā vocem* (vel, 1. ejusdem Ang. g: vel, 2. ipsius Dei h: vel, 3. ministrorum Dei i.) *de calo* (i. e. cœlestem, quæ causam habebat non naturalem, sed Divinam. Sic *Baptisma Johannis* fuit *de calo*; & Christus Dominus *de calo*, 1 Cor. 15. 47. k.) *dicentem*] Hoc velut per *παρένθεσιν* interjicitur: nam coeptus sermo resumitur ibi, *ὅτι ἐκλογίσθηται* 1. □ □ *Exite de illa*] Scil. Babylone, v. 2 m. Exite ad basilicas Apostolorum extra Urbem, ubi ego vos tutos præstabo. [De qua interpretatione vide dicta ad cap. 17. 16.] Sumpta verba ex Esa. 48. 20. & Jer. 50. 8. & 51. 6, 45. Zac. 2. 7. Hæc voce ostenditur, Deum ita sua in Romam judicia exercuisse ut pios de communi malo servaverit. Sic suos servavit Deus, cum Hieros. caperetur primò à Nabuchod. deinde à Tito n. Et cum Roma ab Alarico caperetur, *Honorius*, qui Christianus erat, Ravennæ fuit, quò etiam Innocentius Episcopus Romæ singulari Dei providentiâ profectus erat, alii verò in Basilicis servabantur, &c. *Exite*, 1. corde sive animo p, cui *egressus* tribuitur, 2 Cor. 6. 17. Heb. 13. 13. 1 Joh. 2. 19 q. vel, spiritualiter t, fugiendo idola & abominationes ejus t. 2. corpore t, segregatione v, & secessione locali x, ob periculum iniquationis y & excidii, quod jam imminere significat z. Quatenus fieri potest vitandum est ejus contubernium a. Hinc defenditur secessio nostra à Papatu, utpote nobis à Deo imperata b. Hinc quoque respondetur illi quæstioni, Ubi fuit Ecclesia vestra ante Lutherum? Resp. In Babylone erat, sed captiva & oppressa c. Non semper necessaria fuit hæc segregatio. Tempus erat quo Deus populum suum clementer ferebat in Babylone latentem & gementem, affectuque à superstitionibus ejus sejunctum, cum scilicet Deus nondum viam illis recluserat quâ inde exirent, necdum locum quò se exeundo recipe- rent ipsis paraverat; denique nondum advenerat tempus à Deo constitutum quo solvenda erat illa Captivitas: quomodo non peccarunt Israelitæ manentes aut in Ægypto ante Mosen missum, aut in Babylone ante 70 annos exactos. Cum autem Deus libertatem promulgavit, ut olim per Mosen & per Cyrum; ita hic per E-

vangelium Gentibus prædicatum, Parere adhuc Baby- lone, & ad vexillum Evangelicum nolle aggregari, scē- lus est, &c. d. □ □ *Populus meus*] Vel, *tu popule* a Cam.

mi, G. sic Be. Pi. i. e. Vos qui nec idola colitis, nec claudicatis, sed sincerâ fide estis Christiani *: qui scōdus * G. cum Deo iniistis, acceptis illius conditionibus, qui Dei bonitatem peculiari modo experimini. Dei enim no- men in illa scōderis formula, *Ero Deus tuus*, non magni- ficentiæ, potentiæ & sapientiæ, magis quàm beneficen- tiæ, providentiæ, curæ, titulus est & elogium f. □ □ *Ut ne participes sitis delictorum ejus, & de plagis ejus, &c.*] Hic quoque membrum posterius servit explicando prio- ri. Nam *ἀπαρτίας* vocarat Hebræorum more *panas*, sive ca- lamitates. Confer Gen. 19. 15. & Mat. 24. 15, 16, 17 g. Sed peccatum hoc sensu hic non potest sumi, 1. quia hic deterret eos *ne communicet*; qui voluntatis actus est. Atqui non est cur quisquam à subeunda pœna deterrea- tur tanquam ab actu spontaneo. 2. quia, cum pœna hæc gravissima & extrema fuerit, non verendum erat nè po- pulus Dei eâ implicaretur. Peccatum ergò propriè su- mitur, quocum hic prohibentur *αὐτὰν ἡμεῖς*, perinde ut Eph. 5. 11. Eos hic hortatur non nè idololatrarum mo- re insaniant, sed nè vel minimùm conniveant, vel etiam præsentia suâ faveant, &c. & hic est illativum, ut Psal. 45. 11. *Quoniam est Dominus tuus, & (h. e. ideo) a- dora eum*. Ità hic, *ὅτι ἡμεῖς μὴ λαβῆτε*, h. e. ideoque nè acci- piatis h.

5. *Quoniam*, &c. □ □ *ὅτι ἡκολούθησαν, &c.*] Absolutâ illâ voce cœlesti pergit loqui Angelus, & causas modumque vilitatis Romæ explicare i. Græci Codices communi- ter hic legunt *ἡκολούθησαν*. Andreas autem & Codex Re- gius [quos G. sequitur] *ἐκολούθησαν* k. [Locum sic red- dunt:] *Nam secuta sunt* (vel, *consecuta sunt invicem*, alia ex aliis nata, instar concatenati funis l, vel ingen- tis montis m: vel, *pervenerunt*, sive *pertigerunt*, Er. Ti. Ca. Ar. Æth. *accumulata sunt*, Il. vel, *accumulata perti- gerunt*, P. Be. Pi. *adhaferunt*, Sy. *coacervata sunt*. Ca- tachresis n: *conglutinata sunt*, & quasi bitumine ferru- minata in cumulum assurgunt o.) *ejus peccata usque ad calum*, Pi. &c. Dictum id olim de Sodomis, Gen. 18. 20. & de Ninive Jonæ, 1. 2. Sic & Homerus, *τὴν ἑβρί- τῃ βῖν τῇ σιδερεῖ ἔκτανον ἦκε*. □ □ *Et recordatus est, &c.*] Sensus qui supra 17. 17. Dicitur Deus recordari criminum ubi ea punit p.

6. *Reddite illi* (Apostrophe est q, vel, 1. ad Gotthos: q Pi. vel, 2. ad Sanctos t, hostes Babylonis t. Sic Medos al- loquitur Deus, Jer. 50. 14. & seq v.) *sicut & ipsa red- didit vobis*] i. e. Sicut ipsa tractavit omnes populos: v G. sicut ipsa exciderat Corinthum, Numantiam, Cartha- ginem, tot urbes alias. Sed *ἡμῶν* abest in MS. non malè. Vide Psal. 137. 8. Jer. 50. 15. & 51. 24, 49 *. x G. Sed quid hoc ad Gotthos, qui nullum antea à Romanis injuriam acceperant y? Al. Sicut ipsa pios afflixit z, & de eorum malis lætata est a. Qu. Quomodo hoc congruit cum illo mandato de nobis non ulciscendis, Mat. 5. 38. Luc. 6. 29. Rom. 12. 17 b? Resp. 1. Non hic im- peratur piis vindicta c, sive manus illi inferre, sed illam animadversione dignam judicare d; animis & ore justæ Dei sententiæ favere *, de supplicio ejus lætari f. 2. Ultio hæc non est privata, sed publica g, exercenda à Regibus h, ipsorumque subditis i, quos illa bello lacef- sivit, expilavit, jugulavit, &c. k. qui eam jam gladio & igne prosequuntur, juxta Apoc. 17. 16. neque enim ali- ter tanta urbs everti posset l. □ □ *Et, &c. καὶ δι- πλώματα αὐτῇ δέδωκε, &c.*] *Et duplicate ei duplicia, secun- dum opera ejus*, Mo. sic Er. Il. P. Pi. &c. *Duplum red- dere* & in bonam partem dicitur, ut Esa. 61. 7. Zach. 9. 12. & in malam, Jer. 16. 18 m. *Et duplicem pro ejus factis gratiam referte*, Ca. Sensus, Reddite illi duplica- tam mensuram malorum, prout meruit; i. e. abundè eam ulciscimini n. *Duplum* enim interdum accipitur o Pi. pro abundanti sive copioso o, ut Jer. 17. 18. forsan & 2 Reg. 2. 9 *. sic & Jos. 40. 1. & Zach. 9. 12 t. duplò magis quàm vos afflixit, illam affligite p. Qu. Annon hoc injustum est q? Resp. 1. Affligite hic valet, affligen- dam decernite r; q. d. Gravibus vos doloribus affecit, sed pro iis duplò majoribus nunc à Deo afficietur t. 2. Nihil hac in re iniqui est. *ὅτι ἡμεῖς, &c.* (Si quis o- culum alteri eruat, non tantùm justum est ut oculus illi quoque

1 G.

Rib.

† Med.

1116.

G.

Cot.

G.

† Grav.

2 Par.

Dur.

Par.

Clu.

G.

D.

* Pi.

Cam.

Gag.

Pi. Clu.

Dur.

Cam.

G.

Pi. Cam.

G.

G.

o Ham. ad

v. 2.

Par. Cam.

Cam.

Gag.

Par. Clu.

† Par. sim.

Gag.

E. Par.

Clu. Dur.

Cam.

Dur.

E. Clu.

Dur.

sim. Clu.

Gag.

Par. Dur.

Par.

10

20

30

40

50

60

70

Cam.

G.

Par.

Par. sic

E. Pi.

Pi. sic

Be.

G.

Par.

P. G.

Pi.

G.

E.

Pi.

G.

Mar.

Par.

Me.

Clu.

Par.

Gag.

Me. sim.

Par.

Par.

Clu. sim.

Par.

Clu. sim.

Par.

T. Dur.

Dur.

T. G.

Clu.

Clu.

G.

Pi.

Clu. sic

Par.

Clu.

Par.

Gag.

sim. Me.

Clu.

Gag.

Mc.

quoque eruatur, sed ut plura quoque patiatur:) ait Aristoteles. Vide de J. B. & P. 2. 2. 20. Dixerat olim Mithridates, nisi silva excisa nunquam quieturos lupos^t. 3. Non jubet duplum poenae reddere pro simplici peccato, sed irrogare duplum earum afflictionum, quibus ipsa pios afflixit, idque sic postulantibus ipsorum sceleribus v. ¶ In poculo, &c.] Poculi duplex significatio est & in hoc libro, & alibi. Interdum ad Vitia, hic ad Calamitates, pertinet. Vide supra 14. 10. & 16. 19^x. Sensus, q. d. In idem poculum, quo illa vobis dolores & ærumnas propinavit, duplum amaræ hujus potionis infundite, & propinate illi y.

7. Quantum, &c. Osa—ἐσθλασέ] Quanta (vel, Quantum, Be. Pi. &c.) glorificavit (vel, jactavit, G.) se ipsam (i. e. superbivit, gloriam & majestatem sibi arrogavit: Osa hic pro ἡδὴ Osa, sive ἡδονή z:) & in deliciis fuit, Mo. sic Be. vel, lasciviit, Er. V. Pi. vel, luxuriata est, Pi. G. De voce ἐσθλασέ vide 1 Tim. 5. 11. Sensus idem Prov. 16. 18^a. Summum Romæ factum notat, qualis est, quod se vocet Caput omnium Ecclesiarum; quod Papa se vocet Universalem Episcopum^b, infallibilem, &c. c. ¶ Tantum, &c. Τὸσόντων, &c.] Pro, κατὰ τὸσόντων, i. e. tantundem sive tantā mensurā^d. Tantum inferte ei cruciatum & luctum, Pi. sim. Be. Βασανισμὸς dicitur omnis vexatio, ut supra 9. 5. ¶ In corde suo dixit] Cogitavit nihil tale sibi eventurum. Claudianus, —Simili bacchatur crimine quisquis Aspirat Romæ spoliis aut Solis habenis*. ¶ Sedeo (Verbum Pontifici proprium, qui sedet in templo, 2 Theff. 2. 4. & jactat se sedere in cathedra Petri^f.) regina] i. e. Tanquam regina^g. Præsens hic sumendum pro omni tempore: q. d. Regno in perpetuum. Est explicatio verborum quæ habes Esa. 47. 8. & Soph. 2. 15^b. Sum Domina & regina Ecclesiarum & Regnorum omniumⁱ. Stenches contra Vallam, pugnans pro privilegio Romanæ sedis, confidenter affirmat, omnes Reges relictum sibi ab eo solum regnorum suorum usum-fructum & administrationem habere; jus autem propriè ad illam pertinere. Itā parasitorum linguæ ad veritatem hujus Prophetiæ contra ipsos comprobendam inferviunt^j. ¶ Vidua non sum] i. e. Privata imperio^k, & populi frequentia^l, ut Thren. 1. 1. i. e. populosa sum admodum. Locutio qualis Prov. 16. 29. via non bona, i. e. pessima^m. Ero semper regnantium sedesⁿ, & sponsa Christi^o. ¶ Luctum non videbo] i. e. Sentiam & experiar^p, ut vidua quæ luget maritum^q. Hoc positum pro illis Esaia, ἐν τῷ πένθει σου ὀφθαλμοί σου. Non orabor prole, i. e. populo. Vide Mat. 23. 37^r.

8. In uno die] i. e. Subito^t, & simul^u. Locutio Hebræa. Sensus qualis Esa. 47. 9^v. ¶ Mors (Nempe animæ^x: vel, pestilentia, ut diximus supra 6. 8. Mat. 24. 7. De ingenti pestilentia per orbem Romanum Justiniani tempore vide Procop. Persic. 2. Id Esa. 47. 11. est ἡ πύλη.) & luctus, (in superstitibus^z, ob interfectos à Gothis. Id Esa. 47. est ἡ πύλη.) & fames, (Quæ præcedenti luxuriæ opponitur, ut luctus voluptatibus^b. Hæc est illa fames Romæ, de qua Procop. Gothic. 3. ubi leges patrimonii emptum frumentum & fursurem; pro beato habitum qui animal morbo emortuum adipisci posset; urticis pastam aliquamdiu plebem; ubi ea defecerant, macie confecta corpora; quosdam stercus esitasse; multos se ob famem interfecisse; multos fame consumptos, patrem cum quinque liberis ob id se jecisse in Tiberim. Fames est ἡ πύλη, Esa. 47. c.) & igne comburetur] Ut ipsa martyres, ceu hæreticos, flammis exussit^d. Comburetur, nempe tertiā sui parte, ut diximus supra 16. 9. & 17. 16. portis insuper omnibus exussis*. ¶ Quia fortis, &c.] i. e. Omnipotens^f, qui facillimè decreta sua exsequitur; cui parent creaturæ omnes^g, qui impediri non potest^h. Vide Jer. 51. 6ⁱ. Hoc addit, quia incredibile videbatur eam eversum iri^k. Nihil est, inquit, quod confilia ejus irrita reddere possit^t.

9. Et, &c. καὶ κλαύσουσι, &c.] Et flebunt (vel, deplorabunt, Pi.) eam, & plangent super illam (vel, propter illam, i. e. propter ruinam ejus^l: fletu & planctu mærorem suum testabuntur. Vide supra 1. 7. Mat. 11. 17^m.) reges terræ, Mo. &c. i. e. terrenis & cultibus & rebus dediti. Nam epithetum terræ perpetuò in hac

Prophetia in malum sumitur^o. Reges, vel, i. cladis^o Par. auctores; ut solet magnæ Urbis clades etiam victoribus lacrymas elicere^p: vel potius, 2. amici & confederati^q, qui non defecerunt^r; quidam ex Decem Regibus^t, qui dum alii eam oderint, illi favebunt usque ad prælium Armageddon^t. Neque enim Reges illi unanimiter & conjunctim Romam evertent. Est ergo illa locutio cap. 17. 16. synecdochica, sicut Mat. 27. 44. latrones pro uno latronum; & sicut 12 Apostoli ea fecisse leguntur, quæ omnes illos non fecisse certum est^v. Reges dolent & ademptas sibi delicias, & colla suo submittere jugo Christi, quo licentia cohibeatur^x. Sub Regum nomine comprehenduntur & Senatores, & Præfecti. ¶ Qui—fornicati sunt, &c.] Qui aut palam aut clam adhuc erant idololatræ, & nullum sumptibus modum fecerant. ¶ Cum viderint fumum, &c.] Tale illud, —Omnis humo fumat Neptunia Troja. Seneca de eadem re, Troes hoc signo patriam videbunt^y.

10. Longè (vel, Procul, Be. Pi.) stantes (sicut infra v. 15, 17^z. opem ferre non audentes^a. Longè stare solent qui nolunt agnosci pro amicis miserorum, Mat. 26. 58. & 27. 55^b.) propter timorem, &c.] Metu nē in eadem mala incident^c. Vel, horrore percussi tam atrocis calamitatis^d. ¶ Væ, &c. Ovu, &c.] Væ interdum Minantis est^e, interdum Condolentis^f, ut hic^g. Sic, Mantua væ misera nimium vicina Cremonæ. De cognomine magna vide supra 16. 19. & Dan. 4. 30^h. ¶ Fortis] Ob Regum, quibus defenditur, opes & copiasⁱ. מַצָּרַיִר Jer. 1. 18^k. ¶ Judicium tuum] i. e. Poena tua^l.

11. Et, &c. καὶ οἱ ἐμπόροι, &c.] Et mercatores terræ, &c. Non tantum Babyloni aperte: sed & tacite Tyro Romam comparat, ob ingentia ejus cum toto Orbe commercia^m. Desumpta hæc & sequentia ex Ezech. 23. 5ⁿ. Mercatores, vel, i. ad literam, quippe quorum mercibus sequentibus plurimum usa est Roma ad pompam & splendorem, tum cultus sacri, tum vitæ communis. Verum hæc merces, etiam Romæ excisa, pretium habebant, & alibi vendi poterant, ideòque non tanta illis erat causa luctus. Vel, 2. quod malim^o, viri spirituales sive Ecclesiastici^p; ut apparet ex seq. mercibus, quarum nonnullæ Romæ peculiares sunt, ut anime hominum^q, nundinatores Indulgentiarum, &c.^r qui mercaturam faciunt in Ecclesia, & omnia transigunt propter commoda mundana; qui proinde in contumeliam appellantur Mercatores terræ, quanquam aliàs externus universorum Character sive Titulus, sit Divinus, Sanctus, Sacer, vel Religiosus^t. Mercatus hic est falorum doctorum, ut 2 Pet. 2. 3. qui seiplos pascunt, non gregem, Ezech. 34. 1, 2^u. ¶ Merces, &c. ita Er. P. Mo. Be. Pi. &c. ἡ μισθία] Onus, Sy. G. ex Gloss. ἡ μισθία, dicitur quod jumentis fertur, Exod. 23. 5. sed & quod navibus^v. Lugere eos facit lucrum cessans, & damnum emergens^x, quod nemo emet indulgentias, &c. quia cognoscentur esse merces spurie meræque imposturæ. Hinc constat, merces has non esse mercatorias, quia uno emporio deleta, non tolluntur alibi commercia, &c.^y.

12. Merces auri, & argenti, &c.] i. e. Aureorum & argenteorum vasorum aut ornamentorum^z. Vide supra 17. 4. Ezech. 27. 12, 13. & 28. 4, 13^a. Mysteriorum in omnibus his mercibus investigare (cū fortean nihil aliud sit quàm Hylasmus, sive luxuriantior in objectis materialibus immoratio in externi corticis Vaticinii uberiorem ornatum:) nimis magna esset negotiorum^b. ¶ Et byssus (Quæ est tenuissimum & præstantissimum lini genus^c;) & purpura, & serici, (quod à Seribus dictum, i. e. à Sinenfibus, quod vermes nent. Hæc olim ab ultimo orbe petita Justinianus curavit ut in Imperio Romano fierent. Metaxam vocat Procop. Persic. 1. Suidas, Σινική ἢ μέταξος ὀνί. Petronius in descriptione luxus Romani, Hinc Numida crustas, illinc sua vellera Seres. Vide Ezech. 27. 16, 24^d.) & cocci] Vide supra 17. 4^e. Hæc & præcedentia inserviebant vestitui splendido & magnifico^f. ¶ Et, &c. καὶ πάντες οἱ ἐν ὄντι, &c.] Et omne (i. e. omnis generis^g;) lignum thyinum (ab arbore Thyo, cujus mentio 1 Reg. 10^h. Thyini ligni mentio in Dioscor. 1. 1. sed quid sit nescioⁱ,

nescio i. Videtur lignum odoratum fuisse^k, quale cupressus, juniperus, cedrus^l, à *duba*, odorem emittit^m. In Hebræo est *אֲרָמִית*, aut, transpositis literis, *אֲרָמִית*, 1 Reg. 10. 11, 12, ubi tamen Lxxⁿ, non *duba* o, sed *duba* p, id est, non dolata, convertunt q: At Theodotion, cujus versio in Paralipomenis recepta est, 2 Par. 2. 8. & 9. 10, 11. *πένυα*, quomodo & Josephus *πένυα*. Puto esse vocem Arabicam, & *א* esse articulum [vocemque significare:] *ligna undulata*, ab Arab. *مِنْ* *fluinare*. Hic verò sub nomine generali significari [puto] *Citra*, unde erant divitum Romanorum mensæ, ut Martialis sæpe nos docet, ut Plin. 13. 15. qui idem ait *Thyam* & *Thyon* appellari. Petebatur maximè ex Mauritania, Ezec. 27. 5, 6. In MS. *αὐτὸν δὲ δῶρον*, id est, mensas^t. Hoc ligno Thyino Templorum Testudines ornabant, & idola sculpebant[†]. Buxtorfius hoc facit speciem cedri præstantissimæ; alii eburnum, alii lignum Brasiliense, Vulgatus pineam^t. & *omne vas eburneum*, (ut lectos ex ebore quorum meminerunt Varro, & Celsus, & L. Labeo, Ezec. 27. 15 v.) & *omne vas* (Hoc nomine omnis supellex atque instrumentum intelligitur, *כלי*. Vide quæ diximus Act. 9. 15. & 10. 16. Vide Ezec. 27. 9^x. Al. *Σαῦδος* hic significare possit imagines, ut vox hæc sumitur & in Historia Byzantina, & in Achmete, cap. 12[†]. ex ligno pretiosissimo, (uti ex Cedro y, Buxo, unde nomen *πυξίδων* z. Ebena^a, Ezec. 27. 15^b.) & *ere*, (unde lebetes, Ezec. 27. 13^c.) & *ferro*, (unde arma bellica, venatoria, culinaria, Ezec. 27. 12, 19^d.) & *marmore*] Pariò aut Laconico, unde columnæ & statuae^x. Hæc singula ad delectationem ac sumptuosam faciunt supellectilem, & artificium^f.

13. Et cinamomum] Vide ad Exod. 30. 23. Heb. *קַנְמוֹן*, Prov. 7. 17. Cant. 4. 14. Pretium erat in libris denarium mille & quingentorum, teste Plinio, 12. 19. Falluntur qui esse putant quam canellam dicimus: ea enim Cassia est species. In MS. hic additur *καὶ δυνάμει* s. *¶ Et, &c. Καὶ δυνάμει, &c.*] Et suffitus, sive suffimenta, (i. e. res odoriferas, ut thus & aromata^h, vel, odoramenta, v. sic Vulg. Heb. *קְטוֹרֶת*, pro imaginibus colendis^k. Suffitus non tantum in sacrorum usu, sed & in deliciis. Vide Prov. 7. 17. Ezec. 27. 19, 22^l.) & *unguentum*, (Potabant enim unguentati^m.) & *thus*, (ad cultum imaginumⁿ. *Thus* & in sacrorum usu & potui miscebatur. Magnus etiam ejus usus adversus ulcera, vulnera, teste Dioscoride, 1. 81°.) & *vinum & oleum*, (Res jucundæ magis quam necessariae. Vide supra 6. 6. Oleo multo opus est ad palæstram. Vina potabantur usque à Meroe Ezec. 27. 17, 18 p.) & *similam*, (vel, *similaginem*, Græcè *σμιλαγίνην*, Hebræis *סִלָּן*. Indè fiabant placentæ q.) & *triticum*, (frumentum ab Africa & Egypto. Sic & Ezec. 27. 17^r.) & *jumenta*, (Græcè *κτῆνη*, ut Lxx vertunt vocem *בְּהֵמָה*, quæ comprehenduntur animalia omnia pedibus gradientia, sive ea fera sint, sive mansueta. Ultraque usum habebant in epulis: feræ etiam ad editiones venatorias. Queritur in silvis Maurifera, & ultimus Ammon Afrorum excutitur[†].) & *oves*] Hæc faciunt ad curationem corporis & epularum lautitias^t. Nulla Nundinatio amplius in Odoribus aromaticis, Oleis, vel Unguentis, ad sacras Uctiones. Nemo amplius Idololatricam ejus Hostiam degustabit, vel ex purissimo Tritico confectam, nec pitissabit de vino Calicis ejus; Vitulus etiam Agnisque decumani sacræque Vellera deficient v. *¶ Et, &c. Καὶ ἵππων, καὶ ῥηδῶν, καὶ σαρμάτων, καὶ ψυχῶν ἀνδράσων*] Tria prima vocabula faciunt ad regalem magnificamque venerationem^x, eaque simul sumi debent; ut apparet, quia hæc sola sunt in Genitivo, nec tamen in regimine. Suspicio ergo iis designari Pompam, paratūve ordinarium majorum aliquarum dignitatum in hac Babylone mystica, h. e. in Ecclesia Romana; tanquam si scriptum esset, καὶ ῥήματα καὶ ἵππων καὶ σαρμάτων συνεκδότα, Rhedas bijugas, quadrijugas vel sejugas, i. e. equos binos, quaternos, senosve habentes, & pedissequos utrinque ad latera Rhedæ currentes; qui *σάρματα* hic dicuntur, non solum quod ea vox *Servos* significet, sed magis speciatim fortasse quod hi servuli nudi, id est, sine pallio penulæve, quod Hispani in quærpo dicunt, currere solent: ut sensus sit, Quod Nundinatio talium Dignitatum, quas pompa illa concedat, defutura sit y. Mutata hic est constructio z. Geni-

tivus hic & sequentes *ἵπποι* ante se habent. Similis constructio Exod. 20. 17. Subauditur enim [vel, i.] *καὶ ἵπποι* a. [vel, 2.] *πνέει*, ut Luc. 16. 24. & Act. 21. 16^b. [vel, 3.] *ῥήματα*, mercaturam^c; vel, merces, inquam, eorum est d. [Verba sic reddunt:] Et equos, (Quos habes & Ezec. 27. 14. Quorum usus non tantum ad bella & itinera, sed & ad ludos Circenses^x.) & rhedas, (id est, lecticas^f. Perinde est an scribas *ῥαδῶν*, an, ut alii libri, *ῥεδῶν*. Est enim vox Gallica, teste Quintil. 1. 9. à *rheiden* scilicet, quod est *vehi*. Rheda mentio in Horat. & Cicer^g. [vide G.] & *mancipia*, (Intelligit, vel, i. servos^h, venalesⁱ, qui *σάρματα*, corpora, vocantur Gen. 34. 28. & in Epiphan. & in Græc. Epigram. *Σάρματα πολλὰ ῥέπειν*, &c^k. Servi enim nihil aliud quam corpora sunt, cum sui juris non sint^l. Vel, 2. homines liberos qui pro pecunia se prostituebant, tam mares quam foeminae: mares verò etiam operas suas locabant ad arenam, *σάρματα δ' ἀπὸ δῶν, ἐν αὐτῷ δῶν σάρματα*, ait Pollux. Sic Virgilius, — *excepto Laurentis corpore Turni* m.) & *animas hominum*, Be. Pi. Intelligunt, vel, i. hominesⁿ, nam *anima*, sive *anima hominum*, & *homines*, mutuo se explicant, ut 1 Pet. 3. 20°. sic Act. 2. 41, 43. & 3. 23. & 7. 14. & in Cicer. Vos, mea carissima anima, quam sepius ad me scribite p. Ut autem hoc membrum à præced. distinguatur, homines hic intelligendi sunt [vel,] liberi, in quibus plagium committitur q, quales *anima* appellantur; quia in illis Anima, voluntas, inquam, præcipua Animæ facultas, officium suum facit[†]: [vel,] servi qui emebantur, ut in circis & theatris depugnarent cum bestiis, aut inter se^r. Vel, 2. *mancipia*: ut apparet, quod hoc, sicut & multa præcedentia, sumpta sunt ex Ezec. 27. 13[†]. ubi dicuntur Græci cum Tyriis negotiati *καὶ ψυχῶν ἀνδράσων*. Ad hoc exemplum Græci posteriores servulos vocarunt *ψυχῶν*, ut notavit istarum literarum callentissimus Johannes Meursius. Liberi homines corporis sui sunt domini, servi nihil nisi animam possident, nam corpus est Domini^t. Vel, 3. *animas distinctæ & propriè sumptas* v, quarum spiritualis nundinatio Romæ exercetur^x, nec uno modo: nam & suas & aliorum animas quæstus causâ ibi vendunt; censum annuum ex scortis publicis percipiunt y; vendunt & redemptionem Animarum ex Purgatorio z, per Missas conductitias^a. Et probè hic notandum, quod Spiritus Sanctus, ut ostenderet, quales merces & mercatores hic intelliguntur, divino quodam artificio, clausulæ loco, ponit *animas hominum*; ac nè quisquam secundum formulam sermonis Hebraici, & similia verba Ezec. 27. posita, existimet per has intelligi debere *mancipia*, habemus ad illa significanda præmissam vocem *σαρμάτων*. deinde mutatur constructio, καὶ ψυχῶν, &c. id quod evidenti indicio est, intelligi hic mercatores, quales illi sunt 2 Cor. 2. 17. & 2 Pet. 2. 3^b. Voces quoque à Prophetis V. T. sæpe usurpantur scriptoribus N. T. paulò alio sensu, quod & G. notat. Quod ergo in sensu proprio dictum est de Tyro, Ezec. 27. in mystico de hac mystica Babylone debet intelligi, de animarum mercatura per missas, indulgentias, peregrinationes, aliæque suffragia, &c. Grotii interpretatio de *mancipiis* non placet, i. quod illorum sub voce *σαρμάτων* facta est mentio: & *σάρματα* Græcis sæpius notant servos & famulitium domesticum, ut in Aristot. Rhet. 1. Demosth. Philip. 3. Ut verò corpus absolute poneretur pro homine libero (ut Grotius vult) nec Græcis nec Latinis fuit in usu. 2. Quod et si *ψυχῶν* dixerunt ultimi Græci pro *servulis*, prout & ultimi Latini *Animalia* eos vocarunt; servos tamen Græcis vocatos tempore Johannis *ψυχῶν ἀνδράσων*, non æquè facile erit demonstrare: *ψυχῶν* quidem dicebantur Plagiarii; non quod *ψυχή* per se sit servus, sed quod significet personam humanam, sive ea ingenuæ sit conditionis, sive servilis^{||}.

14. Et, &c. *Καὶ ἵπποι, καὶ ῥηδῶν, καὶ σαρμάτων, καὶ ψυχῶν ἀνδράσων*, &c.] Est in hoc versu Apostrophe Regum ad Romam, qualis Ezec. 27. v. 32^c. Forfan hic versus transpositus est, & ponendus post v. 23. ita omnia bellè cohærent: nam v. 15. cum superioribus prorsus cohæret. Sed nolo vel apicem ex sola conjectura mutare. Quanquam certum est, valde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quod de ejus autoritate dubitaretur, astutiâ nimirum Satanæ singulari, nè hæc mysteria suo tempore patefierent d. *Ὅτις αὐτὸν* autum^g.

y Mor.

z Be.

d. Ec.

autumnium significat, per κατὰ χροῖον, verò hoc loco tempus fruendi: sicut Veneris fructus carpere dicunt Latini. Sen-

* G. sus est. Non ultra poteris indulgere amoribus. [Reliqui verba sic reddunt:] Et fructus (vel, poma, Vulg. Mo.) desiderii, sive concupiscentiæ, (vel, concupiscibili, Pi. sic Be. desiderati, Pi. sic Camer. Par.) ab anima tua (vel, anime tue, Pi. Mo. i. e. suavissimi illi quos toto animo expetebas: ea quæ appetere consueverunt homines animales, qui ventri serviunt, &c. Intelligit fructus arborum & vitium, qui sub autumnum colliguntur: nam δὲ πόρτα autumnus est h.) abierunt à te, Par. sic Be. Pi. &c. Fructus tibi gratissimi i, ut poma aurea, citrea, persica, malogranata, ficus, melones, olivæ, aliæque quorum fertilis est Italia, perierunt tibi k. Tragemata hic notat, sive delicata bellaria l, secundarum mensarum delicias m. ¶ Et, &c. καὶ — καὶ, &c.] Et lauta, hoc ad epulas pertinet, ut sequens splendida, ad vestes n. ¶ Et omnia pingua, (i. e. cupediæ o, lauta & varia fercula p.) & præclara, &c.] Vel, nitida, ut sunt nitidi juvenci q: splendida, Be. Pi. Splendor ædium r. Magnæ illæ ac opimæ Promotiones ac Dignitates, pulchra illa objecta quæ salivam hominum oribus movent t. ¶ Et, &c. καὶ ἐν τῇ μη εὐφροσύνῃ αὐτῶν] Triplex hic negatio emphasis addit. In MS. est εὐφροσύνη αὐτῶν εὐφροσύνη. Nec unquam amplius ea invenies, Pi. Spes ea repetendi amputatur x. Ità illi Reges credebant. Et certè Imperium nunquam postea ad Romam rediit. Qui Imperatores Romani dicti sunt, sive Græci, sive Germani, alibi sedem habuere. Loquendi genus quale supra 12. 8. & 16. 20 v.

15. Mercatores, &c.] Epanalepsis est, propter longum interjectum catalogum z. Harum, inquam, rerum (i. e. omnium istarum mercium quæ jam indicatæ sunt. A Regibus venit ad mercatores, deinde ad nautas venturus, ut Ezechiel a.) mercatores ab ea divites facti] Vide supra v. 3. Ezech. 27. 33 b. ¶ Procul (ut v. 15 c.) stabunt, &c.] Nempe, ubi non cognoscent: aberant enim. Περὶ δὲ τούτων hic quod supra καὶ ἐν τῇ αὐτῇ d.

16. Civitas illa magna, &c.] In qua copiosæ merces distrahebantur *. Regum ejulatum imitantur mercatores, in ore habentes merces suas, &c. f. Reges dolent de Urbis casu, Mercatores de mercibus perditis g. Est autem hic σύλληψις: nam κεχρησάμενη ad aurum rectè refertur, quanquam καὶ πλεονασμὸν πνῶ, ad lapides verò & margaritas improprie. Talia illa, — Danaos & pinea furtim Laxat claustra Sinon: & Quem sepire plagis saltum canibusque ciere. Simile habet Scholiastes Sophoclis, [cujus verba vide in G.] ¶ Unâ horâ, &c.] Ut supra v. 10. Et est hic Hypallage. Proprie enim si loquamur, urbs ἐρημύται à divitiis. Simile Ezech. 32. 15. quanquam ibi σύλληψις est h.

17. Gubernur i. e. Naucerus i: Patroni navium & classium k. ¶ Qui in lacum, &c.] Sed legendum locum, ex MS. qui habet, ὁ ὅτι τὸν πλῆον, supple τὸν, qui ad ista loca navigat l. ἐν τῇ πλῆον ὁ δὲ καὶ. In navibus (sub. versantium, Er. Il. Be. P. Pi.) turba, Er. Be. &c. sive, multitudo, Mo. Copia navalis, Ca. Vedores, G. Qui in navibus navigant, ut mercaturas faciant m. Navicularii, navium consortium habentes n. ¶ Qui, &c. ὅσοι τῶν θαλάσσιων ἐργάζονται] Quotquot mare (vel, in mari, Er. Il. Ti. Ca. Sy. Ar. Pi. Subauditur hic κατὰ o.) operantur, Mo. Er. Il. Ti. vel, negotiantur, Ca. Pi. Sy. vel, questum faciunt, P. Be. Camer. vel, mercaturam exercent, Ar. vel, sulcant, Pi. vel, colunt, vel trahant: nam עבד Lxx per ἐργάζεσθαι vertunt, Gen. 2. 15. sic & 2 Sam. 9. 10 p. Græcis ἐργάζεσθαι est quod Latinis Facere, ut Facere Præconium, & Argentariam, & Medicinam q. Hesiodus in Theogonia habet γλαυκὴν ἐργάζεσθαι mare operari, id est, sulcare r. ἐργάζεσθαι θαλάσσιον est elegans locutio, pro, τὴν θαλάσσιον, sicut dicunt Græci ἐργάζεσθαι χερσοχοίαν, &c. similia t. ¶ Longè steterunt, Esau] Steterunt, hic ut v. 18, 19. pro stabunt, per Enallagen, ex collat. v. 9 t. Utitur Aoristo vice Præsentis. Erant enim nautæ propinqui tum ad Ostiam, tum ad locum qui Portus dicebatur. Vide Procop. Gothic 3 v.

18. Videntes locum incendii] Sic & MS. Tale illud, — Et campos ubi Troja fuit x. τὰν κατὰ τὴν τὴν πυρῶσαι αὐτῶν] Fumum incendii ejus, Sy. Ar. Er. Be. &c. ¶ Quæ similis, &c.] Si b. fuit, G. Nota progressum: Babylon supra magna, hic comparatione maxima. Confer cap.

13. 14 y. Hanc portis inferni insuperabilem diximus, b Cor. &c. 2. At nunc ἐπεὶ δὲ πάλιν a.

19. Miserunt pulverem, &c.] Magni luctus symbolum b. Nempe nautæ [hi erant] ex Syria & Ægypto: nam istis mos erat eo modo mœrorem testari, Job. 2. 12. 2 Sam. 4. 12. Jer. 25. 34. Ezech. 27. 30. ¶ De, &c. ἐκ τῆς τιμωρῆς αὐτῶν] Hebraismus, pro ἐκ τῆς τιμωρῆς, per cuius excellentiam. Est hoc vocabulum ejus temporis de quo hæc prædictio est c. Ex ipsius copis, Be. c G. vel, pretio, sive pretiis, Vulg. Æth. Mo. Er. Il. Ti. P. Ca. vel, pretiositate, V. Pi. Sy. magnificentia, Pi. ¶ Quoniam, &c. ὅτι, &c.] Nam (vel, Quod, Be.) unâ horâ, &c.] i. e. Repente, ut v. 10 d. Al. ὅτι hic est interrogativum, ut Marc. 9. 11. 28. ἡ μή *

20. Exsulta (Apostrophe est f. Angelus post adscriptam Romæ vastitatem, & admirationem dolorisque eorum qui ex ea urbe commoda perceperant, pergit excitare pios ad approbandum laudandumque hoc Dei judicium g.) super eam, (h. e. super ruinam ejus h. Non exsultant carnali affectu, sed ob gloriam justitiæ veritatisque Divinæ illustratam & insigniter vindicatam; & ob propagatum hoc modo Evangelium, animasque multas laqueis ereptas i.) calum, (vel, i. proprie k. Alloquitur hic Calum, ut supra 12. 12 l. per Prosopopœiam, ut Esa. 1. 2 m. Coeli lætitia ex lapsu Babylonis prædicatur & Jer. 51. 48 n. Vel, 2. cœlites o, angeli p, aliique q; animæ sanctorum, nempe laicorum, ex collat. seq. Vel, 3. Ecclesia t.) & sancti Apostoli, ([At G. sic legit & exponit,] οἱ ἄγιοι, nempe πνευματικοί, Heb. 12. v. 23. καὶ οἱ ἀποστόλοι, i. e. Apostolorum spiritus. Vide supra 14. 3. & 15. 7. Solet Spiritibus dari Hominum nomen, ut Luc. 16. 23. ubi dicta vide t.) & Propheta] Vel, qui hæc prædixistis, & abiistis ex hac vita v: Idem: vel, ministri Evangelii x. Per Apostolos & Prophetas intelligit, vel, 1. illorum successores usque ad finem mundi y; vel, 2. animas sanctorum martyrum pro Apostolica & Prophetica doctrinæ professione interfectorum à tyrannis Romanis, & ab Antichristo z, vel, 3. proprie dictos, qui merito lætantur ob vindicata ipsorum scripta, quæ à Babylone malè tractata & blasphemis lacerata sunt, tanquam obscura & imperfecta, & sine illius autoritate, cereo naso & Æsopi fabulis similia a. ¶ Quoniam, &c. ὅτι ἐκρίνευ — κρίνα ὁ ὁ αὐτῶν] Quoniam judicavit (vel, vindicavit, Il. vel, sumpsit, Be. Pi. Æth.) Deus judicium vestrum (Judicium judicare sic dicitur, sicut mori mortem, servitutem servire b: vel, vindictam vestram, Il. nostras [legendum videtur vestras:] penas, Be. vel, penas, vestra ultionis causâ, Pi. Be. Par.) de illa, Mo. Er. Be. Pi. Vestram injuriam in eam ultus est, Ca. Ultus est vos de illa. Meton. efficientis & synecd. gen. nam ex judicio quo quis propter injuriam damnatur, nascitur ultio c. Vindictam ob mortem, injuriasque vobis illatas, sumpsit de hac Babylone. Judicium læsi vocatur talio quæ læso satisfacit, Psal. 9. 4. & 17. 2. Mich. 7. 9 d.

21. Unus (vel, Quidam, Be. Pi.) angelus] Alius ab illo qui locutus est. Is diuturnitatem explicabit malorum post incendium Urbis *. ¶ Fortem] Qui tantum lapidem projicere possit f. ¶ Lapidem quasi molarem, &c. Ità Er. Mo. &c. ὡς μῶλον, &c.] Instar mola, P. Be. &c. In MS. ὡς μολινὸν μέλαν, non malè. Sic λίθος μολικός, Marc. 9. 42. A nomine μῶλον Adjectivum fit aut μολικός, aut μολινός: utrumque est secundum ἀναλογίαν. Adumbratum ex Jer. 51. 63. ubi lapide jacto in Euphratem significatur, sic Babylonem in longo tempore non resurrecturam. Est enim similitudo Lapidis in mare jacti, aut magnum amnem, valde ad hoc accommodata. Horatius, Sed jurem in hac, simul imis saxa renârint, Vadis levata, nō redire sit nefas. Quod desumptum de historia Phocæorum quæ est apud Herodotum, nisi quod ibi pro lapide est massa plumbea. Par similitudo Neh. 9. 11 g. ¶ Ità, &c. ὅς ποτ' ἐρημύσῃ, &c.] id est, ὅς ἐρημύσῃ, vel, ὅς ἐρημύσῃ h. Sic (sub. cum, Pi. vel, Tali, Ca.) impetu mittetur (vel, projicietur, P. Be. &c.) — & non inveniatur amplius, Mo. &c. Ut supra 9. 6. & 12. 8. & 16. 20. sic supra v. 14. Pro eo est, ὡς τῆς, Jer. 51. 64 i. Disparebit k. Impletum hoc quum Roma per Alaricum & Totilam capta atque incensa erat, quando Roma desolatio facta est, &c. l. Ham.

Roma diu jacuit deserta aut à paucis habitata, nunquam refurrexit ad veterem magnitudinem: nunquam sedes Imperii post id fuit^m. Nec necesse est ut totale & finale excidium his & sequentibus verbis significetur, cum eadem vel similia usurpentur de veteri Babylone, Jer. 51. 63. quæ tamen diu postea duravit magna urbs, quanquam à Chaldæis ad Medos translata, & de Judæa, Jer. 25. 10^m. Sed omnino veri dissimile est, ut ingens hic Triumphus & perfecta devastatio nihil aliud significent, quàm Romam per Totilam captam, quæ tamen statim vires suas recuperabat; & quod Spiritus Apostolorum & Prophetarum mirificè gauderent spectaculo quod non potuit non videri funestum atque tragicum quamplurimis quidem bonis Christianis^o.

22. *Et vox citharedorum — in te, &c.* Rursus Apostrophe ad Urbem, qualis supra v. 14. Frequens apud Prophetas talis transitio à tertia persona ad secundam & contrā. Latius per species satis explicat quod Jeremias solet dicere, *perituram vocem letitiæ*, 7. 34. & 16. 9. & 25. 10. Esaias verò in eodem sensu & *tympana, & citharam, & modos letos*, memorat P. Defectum lætitiæ indicat musices sublatione^q. ¶ *Et omnis artifex, &c.* Sine quibus nulla civitas constare potest: q. d. Nullus vitæ cultus aut societas: cessabunt tot officinæ & tabernæ.

Vide Jer. 24. 1. & 29. 2. *modos tēxus* deest in MS^t. ¶ *Et vox mole, &c.* Ad parandum victum v. Strepitus tot molarum ad alenda tot hominum millia^x.

23. *Et lux lucernæ, &c.* Nuptialis scilicet v. Sumptum ex Jer. 25. 10. Explica ex illo Lucretii, *Si non aurea stant juvenum simulacra per edes Lampadas igniferas manibus retinentia dextris*^x. Perpetuis tenebris damnaveris^a, quæ nunc mortuis etiam candelas accendis^a.

¶ *Et vox sponsi & sponse, &c.* id est, Carmina de sponso & sponsa, Genitivo, ut sæpe, objectivè sumpto: [vel,] solennes cantus ad thalamum. Ex Jer. 7. 34. & 16. 9. & 25. 10. Contrariis verbis læta significantur tempora, Esa. 62. 5. Jer. 33. 11^b. ¶ *Quia mercatores tui, &c.*

i. e. Vel, 1. qui in te vivunt^c. Causas iudicii Divini reddit tres, Luxum summum, Idololatriam summam, summamque sævitiam. Luxum eo indicat quod non Senatores tantum & Magistratus, sed & institores, velut Principes ibi viverent. Sumptum ex Esa. 23. 8. De voce *μαρτυρῶν* diximus supra 6. 15. Par causa excidii Moabitarum est Soph. 2. 10^d. Quod autem hanc adeo culpam mercatorum magnificentiam, ostendit, non vulgarem esse hanc negotiationem^x, sed allegoricam; & mercatores hos spirituales esse, quales Cardinales, qui nulli Principi, sed vix Regi, salutanti ex instructione sua debent assurgere, aut in via, vel convivio, loco cedere. Quid igitur his fastuosius^f? Vel, 2. qui tecum negotiantur, quomodo de Tyro dicitur Ezech. 27. 12, 13, &c. *Tarshish, Javan, &c. mercatores tui, &c.* Hi, inquit, ditissimi facti sunt ex tot mercibus in te distractis^g.

¶ *In veneficiis tuis, &c.* Sensus idem qui supra 13. 14. *μαρμαίρα* hic idem est quod *δύσος*, 14. 8. & 18. 3. quia Veneno rectè comparatur quicquid corrumpit animos. Sic *דַּשְׁדִּישׁ* ad Babylonem dixit Esaias 47. 9. Et Babylon corruptrix, Jer. cap. 51. ver. 25^h. Idololatriam, falsa dogmata, impias vel superstitiosas traditiones Babylonis, vocat *veneficia*, tum, ob perpetuè adjunctam Idolomanie magiam in Papatu; tum, ob similem efficaciamⁱ, quod homines planè dementavit, eos nummis emunxit, & sibi admirationem amoremque conciliavit, &c.^k.

24. *In ea sanguis Prophetarum & sanctorum inventus est*, (Contaminata fuit sanguine Christianorum, inter quos nonnulli erant etiam Prophetici donis conspicui. Locutio sumpta de Jer. 2. 34. Sensus etiam Jer. 51. 35^l. Prophetas hic intelligit, non veteres illos, sed Doctores Ecclesiæ eximios, sicut cap. 11. 3^m.) ¶ *Et omnium qui interfecit sunt in terra* i. e. Occisi & in terram dejecti, Jer. 51. 49. q. d. aliorum etiam occisorum per bella injustaⁿ. Quomodo Roma Antichristiana est rea sanguinis Prophetarum & Apostolorum, & omnium Sanctorum^o? Responso petenda est ex Mat. 23. 35 P.

Illo reatu tenetur triplici nomine, 1. quia omnes unum corpus sunt, idèoque in omnes redundat quod ulli membro fit; 2. quia malitia eorum ad omnes se extendere vellet, si posset; 3. quia hæredes Prophetici-

darum sunt, & eandem cum illis sortem habent, Mat. c. 23. v. 31^q.

^q Dur.
P. 686.

C A P. XIX.

1. *Post hæc* Alio tempore. Visum capitis 17. & Mulierem ostenderat & Feram. Explicavit quid Mulieri, i. e. Urbi dominationique Romanæ, eventurum esset, quomodo ea Urbs per gradus quosdam labefactata, tandem ruitura esset. Nunc idem de Fera, id est, de Idololatria, ostendit. Quare non mirum est, si hic recurritur ad tempora quæ ruinam Urbis præcessere. Exigebat enim rerum series ut primum omnia quæ ad Urbem pertinent dicerentur, deinde ea quæ ad Idololatriam. Sic Polybius, sic Tacitus, sæpe temporum ordinem negligunt, ut contexant ea quæ rebus cohærent^a. Eventa

sextæ Phialæ, & in ea prælii *Armageddon*, cap. 16. abrupta, hic plenius explicantur. Hoc enim caput interpretationi quintæ Phialæ cap. 18. subjungitur, eaque includit quæ non sedi Bestiæ obtigerunt, sed Bestiæ ipsi quæ sedi suæ superfuit. Præponitur quoque explicationi septimæ Phialæ, cujus objectum non tantum Bestia est, sed Satanæ Regnum indefinitè sumptum^b.

Post hæc, i. e. post Romæ ruinam, & luctum amicorum ejus^c. Threnodiæ triplici, Regum, Mercatorum, & Nautarum, interitum Romæ desipientium, cap. 18. triplex

hic opponitur hymnus, Coelitem scilicet, Animalium, & Sanctorum omnium^d, qui hic exultant, ut illis mandatum erat, cap. 18. 20. Cum autem hæc *θολογία* toties iteratur, cap. 4. & 5. & 11. & 14. & 15. causa ejus rei est, quod Apocalypsis sit drama Propheticum certis visionibus & visionum actibus distinctum, qui [actus] subinde tum decori dramatici, tum sanctæ delectationis, gratiæ, choris psallentium interpolantur^e.

¶ *Vocem*, *φωνὴν ὄχλου*, &c.] Significat ingentia incrementa Christianæ plebis per annos 300. Ecclesia in celo esse dicitur, quia coelestia curat ac cogitat; supra 4. 4. & 13. 6^f. ¶ *Vocem magnam turbæ multæ in celo*, Be. Pi. &c. Vox erat, vel, 1. Angelorum^g; vel, 2. Ecclesiæ^h, vel, militantisⁱ, quæ *Calum* sæpe dicitur^j; vel, triumphantis^k, beatorum^l, spirituum iustorum^m.

¶ *Dicentium, Alleluia* q. d. Canentes in honorem Dei similia viginti illis Psalmis, in quibus est læta exclamatio *לְלוּ לַיהוָה*, cujus iustissima causa est perditio impiorum, ut notat K. ad Psal. 104. 35. Canticum in quo est *אֲנִשְׁלִיכָא* per excellentiam dicitur *וְשִׁיר*, vel *וְשִׁירָה*. Et talibus uti solebant Christiani inter Pascha & Pentecostenⁿ. Vox hæc

Hebræa est, trita satis, inchoans Psalmos & finiens^o, ab Hebræis, ut alia, manans ad Græcos & Latinos P; composita ex *לְלוּ*, *laudate*, & *אֱלֹהֵינוּ* *Dominum* q: nusquam prius in N. T. occurrit: habetur quater hoc capite^p, & Tob. 13. 20. in Græco^t. Hic ponitur, vel, 1. quia vox est communis Hebræis, Græcis, Latinis^v: vel, 2. alti mysterii causā^x; idque, vel, 1. ut significetur Ecclesiæ novæ conjunctio cum veteri sancta Ecclesia^y: vel

potius, 2. quod Gentilis Ecclesia post Romam dirutam fratres Judæos ad fidem provocabit, sublato impedimento conversionis eorum^z. Respicit ergo conversionem Judæorum, quæ ante finem futura est^a. Ostendere voluit Spiritus, futurum ut per Meretricis ruinam Orientales, & præsertim Ebræi, expergeriant, ipsique pate-

fiat aditus in Ecclesiam, eosque sequente hic de Bestia victoria permotos, eam celebraturos, appellantes locum Hebræicè *Armageddon*, & nobiscum gentibus adducendos ad canendum *Hallelujah*^b. ¶ *Laus, &c.* *ἡ σὺν τῇ γλῶσσῃ, &c.* *Salus*, (i. e. Laus ob acceptam salutem^c, ut supra 7. 10. & 12. 10^d.) ¶ *Et gloria—Domino, &c.* Be. Pi. Pi. Mo. &c. sub. fit, vel, *detur*, Pi. Par. vel, *est*, eodem sensu^e: ejus sunt, ad eum pertinent: supra 4. 11. & 7. 12^f.

2. *Vera & iusta, &c.* Ut supra 15. 3. & 16. 7^g. Quæ comminatus fuit implevit, idque iustis de causis^h. ¶ *De meretrice magnâ, quæ corrumpit, &c.* Egrediè hic ponitur vox *δριφτερε*, quæ de Babylone usurpatur, Jer. 51. 25. Clariùs id explicat id quod figuratè dictum erat de poculo venenato. Agitur hic non de omnibus Dei iudiciis in Mulierem, sed de primis illis quinque Phialarum

10
20
30
40
50
60
70

¶ *Laus, &c.* *ἡ σὺν τῇ γλῶσσῃ, &c.* *Salus*, (i. e. Laus ob acceptam salutem^c, ut supra 7. 10. & 12. 10^d.) ¶ *Et gloria—Domino, &c.* Be. Pi. Pi. Mo. &c. sub. fit, vel, *detur*, Pi. Par. vel, *est*, eodem sensu^e: ejus sunt, ad eum pertinent: supra 4. 11. & 7. 12^f.

2. *Vera & iusta, &c.* Ut supra 15. 3. & 16. 7^g. Quæ comminatus fuit implevit, idque iustis de causis^h. ¶ *De meretrice magnâ, quæ corrumpit, &c.* Egrediè hic ponitur vox *δριφτερε*, quæ de Babylone usurpatur, Jer. 51. 25. Clariùs id explicat id quod figuratè dictum erat de poculo venenato. Agitur hic non de omnibus Dei iudiciis in Mulierem, sed de primis illis quinque Phialarum

¶ *Laus, &c.* *ἡ σὺν τῇ γλῶσσῃ, &c.* *Salus*, (i. e. Laus ob acceptam salutem^c, ut supra 7. 10. & 12. 10^d.) ¶ *Et gloria—Domino, &c.* Be. Pi. Pi. Mo. &c. sub. fit, vel, *detur*, Pi. Par. vel, *est*, eodem sensu^e: ejus sunt, ad eum pertinent: supra 4. 11. & 7. 12^f.

2. *Vera & iusta, &c.* Ut supra 15. 3. & 16. 7^g. Quæ comminatus fuit implevit, idque iustis de causis^h. ¶ *De meretrice magnâ, quæ corrumpit, &c.* Egrediè hic ponitur vox *δριφτερε*, quæ de Babylone usurpatur, Jer. 51. 25. Clariùs id explicat id quod figuratè dictum erat de poculo venenato. Agitur hic non de omnibus Dei iudiciis in Mulierem, sed de primis illis quinque Phialarum

¶ *Laus, &c.* *ἡ σὺν τῇ γλῶσσῃ, &c.* *Salus*, (i. e. Laus ob acceptam salutem^c, ut supra 7. 10. & 12. 10^d.) ¶ *Et gloria—Domino, &c.* Be. Pi. Pi. Mo. &c. sub. fit, vel, *detur*, Pi. Par. vel, *est*, eodem sensu^e: ejus sunt, ad eum pertinent: supra 4. 11. & 7. 12^f.

larum i. ¶ *Sanguinem servorum*, &c.] Nempe illorum qui interfecti sunt sub Nerone, Domitiano, Trajano, ac deinceps. Sed sub primis illis tribus persecutionibus intelligendæ similes cæteræ, ut diximus. Sumpta verba de Deut. 32. 43ⁱ.

3. Et iterum, &c.] Non contenti priori laudatione, eam hic repetunt, &c.^k. Nempe, ob anticipatam animo ex Vaticiniis ruinam Urbis^l.

¶ *Et fumus ejus* (meretricis scilicet^m, vel, Babylonis incensæⁿ;) *ascendit* (vel, *ascendet*, G. ex Vulg. &c. Præsens pro Futuro, more Prophetico^o: semper ascendet^p. Casuram Romam, neque longè id tempus abesse, credebant Christiani, ut ex Tertul. Lactant. & aliis apparet^q.) *in secula*, &c.] id est, Supplicia ejus semper nota erunt^r, & æternum durabunt^t. Al. *et res æternas* apud Prophetas, & maximè ubi de excidiis urbium agitur, sæpe significat *diu*. Vide Esa. 34. 10^t. Al. *in secula seculorum*, i. e. in infinita secula^v.

4. Seniores — (i. e. vel, Presbyteri ejus Ecclesiæ quæ erat Æliæ five Hierosolymis post Adrianum^x: vel, populus^y.) & — *animalia*] Id est, vel, Spiritus quatuor-virum qui primi auctoritate Apostolicâ Ecclesiam Hierosolymitanam rexerant^z: vel, Ministri^a. Chorus hic est Ecclesiæ militantis qui confirmat quæ à choro Angelorum & spirituum Justorum dicta sunt^b. Seniores & Animalia non aliter à *multitudine in celis* diversi sunt quàm distinctâ consideratione, suntque typus Ecclesiæ, quatenus ea in solennibus publicisque conventibus Deum laudat; id quod & altiore beneficium sensum declarat, & eos qui extra sunt ad reverentiam & conversionem magis movet, quàm communis & confusa *multitudinis* lætitia, & laudatio quæ indè promanat^c. Quid sint *Senes & Animalia*, vide ad Apoc.

4. 10. & 5. 8. & 7. 11. & 11. 16^d. ¶ *Amen, Alleluja*] Quæ simul habes & Psal. 106. 48. *Amen*, i. e. Certò id eveniet quod Prophetæ nobis prædixere^e.

5. *Vox de throno*] Vel, Dei ibi sedentis^f, ut supra 14. 13^g. Cui obstat, quòd dicit *Deum nostrum*^h. Vel, Christiⁱ, ad Constantinum, per quem conversus est^j. Vox è Cælo, vel è sanctuario, forsan erat vox Angeli, ex collat. v. 8, 9, 10. quæ repræsentat Ministros serio hortantes populum ad Deum hac de re laudandum^k. ¶ *Laudem dicite*, &c.] Volo, ait Christus, ut non plebs tantum, sed & viri summi, quales Constantinus & qui ei aderant, Deum colant, idque ex meo præscripto. Pars verborum ex Psal. 134. 1. & 135. 1. Pars altera ex Psal. 115. 13^l. Sensus, q. d. Tota Ecclesia & militans & triumphans conjunctis votis, & vocibus, Deum celebrent, &c.^m.

6. *Quasi turbæ magnæ*] Non plebis tantum, ut supra v. 1. sed & *multorum populorum*, supra 17. 15. Ezech. 43. 2ⁿ. En vocis celestis efficaciam, servorum Dei obsequium^o. ¶ *Vocem tonitruorum*, &c.] i. e. Virorum efficaciter loquentium, quales dicuntur *filiis tonitru*, Marc. 3. 17. Conversio Constantini immensum auxit Christianorum numerum, ita ut brevi provinciæ totæ, & viri doctissimi & eloquentissimi, Christianam religionem profiterentur. Verba ferme sumpta sunt ex Ezech. 1. 24^p. Vox hæc est non qualis erat illorum c. 14. quam soli audiebant obsignati, sed quæ mundum stupore replet, & cælos resonare facit^q.

¶ *Regnavit*, &c.] i. e. Regnare incepit^r, in ipsos Reges^t, vel, in Gentes & Judæos nunc Ecclesiæ adscriptos^u: sese Regem esse reipsâ declaravit^v. Jam finitum est regnum peccati, & in posterum solus Deus regnabit^x. *Deus regnavit*, semper in Psalmis magnum aliquid significat, ut Psal. 47. 8. & 93. 1. & 96. 10. & 97. 1. & 99. 1. Rectè hic addit *παντοκράτωρ*, ut supra 1. 8. & 4. 8, &c. Ingens enim omnipotentis signum subigere capita Imperii illius tanto tempore assueti Idololatriæ, & Idololatriam foventis^y.

7. *Gaudeamus*, &c.] Nempe in Deo^z. Significatur magnum gaudium. Sic *χαίετε & αγαλλιάδε*, Mat. 5. 12. simil. Luc. 1. 14. 1 Pet. 1. 8. & 4. 13. *αγαλλιάδε*, γλ, est omni modo gaudium ostendere, ut Esa. 25. 9. ¶ *Demus gloriam ei*] id est, Deo gratias agamus pro beneficiis, ut Luc. 17. 18^a. nè nostro tantum bono lætari videamur^b. ¶ *Quia venerunt* (i. e. præstò sunt, instant^c;) *nuptiæ Agni*, &c.] i. e. Nuptialis dies,

cum Agnusponsus suam domum deducet, ut ipsi conglutinata in spiritu perstet in æternum^d. Tempus venit gaudiorum celestium^e: jam igitur lætandum^f. Omnis Ecclesia Christi sponsa, Mat. 22. 2. & seq. 2 Cor. 11. 2. Eph. 5. 32. quæ loca manant ex veteri Prophetia Ose. 2. 19. Esa. 54. 5, 6, 7, 8. Sed hic specialiter intelligitur Ecclesia collecta ex domo & comitatu Constantini Magni. Sub uno autem intelligenda similia alia, i. e. aliorum quoque Regum conversiones^g. Sponsa hic est Ecclesia^h, jam completaⁱ, & collecta, tum, ex Judæis^k, qui olim ad nuptias Christi venire recusarunt, Mat. 22. nunc autem prompti & parati accurrent^l: tum, ex plenitudine gentium^m. Ut in Scriptura triplex est Resurrectio, 1. per Evangelium, ut Ephes. 5. 14. 2. in fine mundi. 3. cum Judæi & Gentes coalescent, Rom. 11. 15. ita conjugium Christi cum Ecclesia (quod idem est cum Resurrectione) triplex quoque est, 1. per Evangelium, ut 2 Cor. 11. 2. 2. consummatum in fine mundi. 3. intermedium, cum plenitudo Gentium & Judæorum introducta fuerit, & uxor repudiata, gens scilicet Judaica, reducta fuerit: de quibus hunc locum accipio, quia loquitur de Deo eminenter regnante in Ecclesia, deque accessione insigni Ecclesiæ faciendâ, & de eximia lætitiæ & laudis Dei materia, qualis est Judæorum conversioⁿ.

8. Et datum est (nempe à Sponso^o). Ostendit hic & quænam sit illa Sponsi præparatio, & unde habeatur, nempe à mera liberalitate Sponsi, qui & vestem dat eaque nos induit^o.) *illi* (nempe sponsæ Agni^p, Ecclesiæ^q Judaicæ^r;) *ut*, &c. *ἵνα περιβαλῶμαι*, &c.] *Ut amicitur veste byssinâ*, &c. Be. Pi. Antehac Christiani erant in palliolo plebeio; nunc etiam in aulico habitu. Nam in comitatu Regum qui vivunt, solent splendidius vestiri, Mat. 11. 8. Inter splendidos vestitus prima sunt *byssina*, supra 18. 16. Gen. 41. 42. 1 Par. 15. 27. Esth. 6. 8. & 8. 15. Prov. 31. 22. Ezech. 16. 10, 13. Respiciatur locus Esa. 52. 1. *Byssus* Hebræis בָּשֵׁט. Vides hic cultum gravem, ut matronæ; non pompaticum, qualis meretricis antè descriptus^t. ¶ *Byssinum*, &c.

¶ *Byssinum*, &c.] *Byssus* (vel, *Byssinum*, Er. Mo. &c. vel, Vestis *byssina*, Pi.) *enim justificationes sunt sanctorum*] Hæc *δικαιώματα*, &c. sunt, vel, 1. Opera justa & bona^u, vivæ fidei τεκμήρια^v. [Sensus, q. d.] Digni sunt qui sic vestiantur: Actio- nes enim eorum vestitui respondent: Sunt enim & splendide & puræ, ut byssina. Erant inter proceres aulæ Constantini viri magnarum virtutum. *δικαιώματα* vocantur *Dei præcepta*, Luc. 1. 6. hic verò per Metonymiam, *actus Dei præceptis congruentes*^x. Vel, 2. Justitia Christi non tam inhærens quàm imputata^y; ut apparet, quia justitiæ hæc *puræ* sunt & *splendide*, qualem esse justitiam nostram Scriptura ubique negat, ut Job. 9. 2. & 14. 4. Prov. 20. 9. Psal. 143. 2. Phil. 3. 8^z. vel, Christus cum sua justitia quæ nos induit^a: hic enim est *Jehova justitia nostra*, Jer. 23. 6^b. Sed cur hunc vocat *δικαιώματα*, plur. numero? Resp. 1. quia multi sunt sancti, quibus singulis est suum *δικαίωμα*^c. 2. quia Christus induitur, & ad justificationem, & ad sanctificationem, & ad plenam tandem cum ipso gloriam^d. Vel, 3. cultus sanctuarii, (sic enim *δικαιώματα* in his libris sumuntur, non autem pro *justitia sanctorum*, ut diximus ad Rom. 8. 4.) quorum unus erat, ut Sacerdos ingrediens in Sanctuarium vestem indueret byssinam, puram & candidam, Levit. 16. 4. quæ hic aptè tribuitur Sponsæ Christi, Ecclesiæ Christianæ, quæ more Sacerdotis illius vestiendâ erat, ut significetur magna libertas, immunitates & privilegia, jam in Ecclesiam per Constantinum M. collata^e.

9. *Dixit mihi*] Nempe Angelus^f, ex collat. v. seq^g. Id enim nomen intelligitur ex loco supra 1. 1. & multis aliis^h. ¶ *Scribe*] Indicant rem hanc esse, 1. certò futuram: 2. difficile creditamⁱ: 3. magnam & memoriæ ad posteros mandandam^k. Sic supra 1. 11, 19. & 14. 13^l. ¶ *Beati* (supra cæteros felices illi, supra 1. 3. & 14. 13. Dan. 12. 12^m.) *qui ad cænam* — *vocati sunt*] Vocatione nempe efficaciⁿ, vel secundum propositum, Rom. 8. 28°. Qui spectatores erunt illius tam admirandæ mutationis. Nuptiæ cum convivio celebrabantur, Gen. 29. 22. Judic. 14. 10.

Esth. 2. 18 p. *Cenam* vocat, non *prandium*: vel, 1. quia nuptiæ celebrari solebant sub vesperam & tempus cœnæ: vel potius, 2. quia hæc nuptiæ in vespera mundi erunt 9. Prima Judæorum vocatio *prandium* dicitur, Mat. 22. 3. posterior hæc, *cena* 1. ¶ *Hæc — vera sunt*] Omnino futurum ut Imperatores, Duces & Comites, Christiani fiant. Talis affirmatio & infra 22. 6 f. Dictum hoc, tum, adversus illos qui Prophetiam hanc suspectam facturi erant; tum, ad *πληροφορίαν* fidei conciliandam iis, qui inprimis de extrema mundi fæce sunt solliciti, nè Ecclesia in fine prorsus deficeret 1.

10. *Et cecidi ante pedes ejus*] Genu flexo, aut toto corpore prostrato v, summo honore afficiens rei tantæ nuntium: sic & infra 22. 8 *. singularem ejus sapientiam perspicimus v; vel, præ lætitia ob suavissimam hanc Prophetiam 2. *Ad pedes accidere* honos erat qui Regibus virisque summis exhibebatur in Orientis partibus, testibus Eurip. Liv. &c. [quorum verba vide in G.] Solebant sancti veterum temporum pari modo adorare Angelos de rebus magnis missos, tanquam Satrapas Regni cœlestis, ut Gen. 17. 17. Jud. 13. 20 2. Forfan Johannes amplius aliquid communi Angelo in ipso suspicatus est, ob evidentiam revelationis, & colophonem illum, *Hæc — sunt verba Dei*, & hunc Christum esse ratus est 1. Permisit Deus ut Johannes minùs circumspicere ageret, hoc consilio, ut cultum Angelorum nobis exciperet 1. ¶ *Ut adorarem*] Cultu, vel latriæ m: vel potius, dulciæ n. Putavit forsan finitam esse revelationem, ideòque reverenter voluit Angelo valedicere o. Qu. Cur Johannes hoc nunc facit, non antea? Resp. 1. Non fuit error personæ, quasi hunc Christum esse putasset, quia tunc non opus esset repetitione hujus moniti, c. 22. 8. & satis esset, si Angelus se Christum non esse significasset, nec opus erat rationibus his ab eo prolatis. Resp. 2. Ob hæc tria quæ hic convenerunt, 1. gloriosam Angeli præsentiam: 2. latissimum nuntium: 3. ob Johannis imbecillitatem & oblivionem, quâ correptum jam fuisse Johannem non mirandum est 11. ¶ *Vide, &c. Οὐρα μὴ*] Sic & infra 22. 9 p. Apophelias 9, vel concisa sive elliptica locutio 1; orta [vel, 1.] ex festinatione, ut hoc nefas jam instans præveniret 1: [vel, 2.] ex zelo & commotione animi 1, quia rem abhominandam nè proferre quidem voluit v. *Vide* (vel, *Cave*: nam *ὄρα* *cavere*, 1 Thess. 5. 15. & alibi x:) nè, Be. Pi. sub. *feceris*, Pi. G. sic Camer. &c. vel, *adoraveris*, Be. Noluit hic Angelus adorari v: vel, 1. ex insigni modestia & civilitate 2: vel, 2. quia Johannes erat Propheta, Angelo æqualis dignitate, &c. 2. vel, 3. ut confutaret hæresin Cerinthi jam tunc subnascentem, qui Angelos nimis exaltabat, Christoque præferebat 1: vel, 4. ut ostenderet, nefas esse Angelum vel creaturam religiose adorare c. ¶ *Conservus tuus sum*] Honos ille exhiberi solet multo majoribus: Nos inter nos pares sumus, ejusdem Regis legati d. Servum non licet adorare *, sed Dominum tantum f. Philo. Abrahamum vocat *συνδουλόν* Angelorum 1. ¶ *Et fratrum tuorum* (i. e. vel, Christianorum 8: vel, Apostolorum b, & aliorum donis Apostolicis prædicatorum, ut liquet ex cap. 22. 9 1. vel, Ministrorum sive Doctorem Ecclesiæ k. Hoc addit, nè hanc putarent fuisse Apostolorum prærogativam, aliòsque hoc facere potuisse 1.) *habentium* (i. e. qui profitentur m, vel servant n, vel prædicant o:) *testimonium Jesu* i. e. Evangelium p, quod Johannes, more suo, *testimonium Jesu* vocat 9; vel, mandatum testificandi de Jesu ut unico servatore 1. [Sensus, q. d.] Licet à vobis naturâ differo, conditione tamen & vocationis sine tantum conservus sum vestrum; & maximus meus honori, & præcipuus scopus, est Christus, Christique cognitio, ut eam administrem 1. ¶ *Deum* (solum 1:) *adora*] Non dicit *προσκύνησον* soli Deo licet exhiberi: repugnat enim tota vetus Historia, & ea quæ diximus ad Mat. 8. 2. sed benignè agit, ut si quis collega collegæ dicat, *serva hunc honorem Regi*. Al. Sensus est, q. d. Mei & aliorum omnium Angelorum eadem est ratio quoad cultum, unusque Deus adorandus est *. Angelus, licet præsens, hunc honorem studiosè declinat; quanto minùs is absenti præstandus est v? Ostendit, Angelorum cultum cum Dei ignominia conjunctum esse 2. Johannem hic peccasse constat, 1. quòd alioqui Angelus peccasset, ipsum reprehendendo, idque secundo & acrius,

cap. 22. 8. 2. quòd Angelus hanc praxim refellit ejusmodi argumentis, quæ omnibus distinctionibus & subterfugiis viam obstruunt, quæque hoc Deo injurium esse docent. Mira certè est hominum perversitas, qui Angelo bis hac de re monenti acquiescere nolunt a. ¶ *Testimonium enim Jesu est Spiritus Prophetia*] Est ratio cur se dixerit *conservum*, &c b. [quam tamen variè explicant:] 1. *Spiritus Propheticus*, qui tibi datus est, *testimonium est quo Jesus ostendit te suum esse legatum*. Non minor est nuntius de remissione peccatorum, & de vita æterna, per Christum data credentibus quàm de Imperatorum Conversione. Omnes Christiani per Christum sunt Reges: inter eos verò excellunt Apostoli c. 2. *Spiritus Prophetia*, i. e. qui per Prophetas locutus est, *est testimonium Jesu*, h. e. testatur de Jesu, Act. 3. 21, 24. & 10. 43. ipsum unicum esse Dominum, non autem Angelos, Heb. 2. 5, &c. quippe qui ipsum adorant, & ministrant, tum ipsi d, tum fidelibus, Heb. 1. 14 *. Christiani ergò non debent Angelis se subjicere f. 3. Quòd quis *habeat testimonium Jesu*, sive idoneus sit ad testificandum, Jesum esse Christum, ex corde scilicet, firmiter atque vivaciter, id est à *Spiritu Prophetia*, h. e. à spiritu vitæque Dei in nobis, qui omnem sanctam veritatem inspirat. Estque hic *Spiritus Prophetia* sensu nobilissimo: vide 1 Joh. 4. 12. & 5. 18. 4. *Spiritus Prophetia* & revelationis hujus, non est meus, sed Christi; *est testimonium Jesu*, i. e. ad ipsum peculiariter spectans: mihi ergò non debetur cultus h. Sensus est, Apocalypsis (quam hic appellat *testimonium Jesu*) à Christo profecta est, & Spiritus Prophetici curâ administrata, Angeli manu i. 5. [Sensus est,] Merito non patior me adorari abs te k, quia *Spiritus Prophetia*, qui est in te sicut & in aliis Prophetis, & quo de Christo testificaris, *testimonium*, sive indicium, apertum est *Jesu*, non enim nunc datur nisi credentibus in Christum 1. 6. Nostrum omnium munus æquale est m: tu quoque eundem mecum habes *Spiritum Prophetia* n, ex quo ego haurio & revelo futura, cujus participes sunt qui *testimonium Christi* habent o. Pari dignitate sunt qui Christum prædicant, & qui futura revelant p. Ministerium Evangelii, quod hic dicitur *testimonium Jesu*, sive de Jesu, *est Spiritus Prophetia*, id est, non minùs donum ipsius est & modus arcana revelandi aliòsque ædificandi, quàm hæc revelatio mea immediata, &c. Utrumque ejusdem est naturæ 9. *Testimonium Jesu* est una eademque res cum *Spiritu Prophetia*, parique dignitatis. Ego igitur & tu pares sumus in hoc ministerio Jesu Christi: neque honor harum revelationum ad me pertinet, sed ad solum Christum, qui testimonium dedit, i. e. revelavit arcana æternæque Patris sui consilia; & à quo eas accepi ut tibi patefacerem, juxta Apoc. 1. 1. ut tu Ecclesiæ communicares 1. ¶ *Vidi cælum apertum*] Magni Visi antecessio; supra 4. 1. & 11. 19. Vide ad Mat. 3. 16 f. Christi de cœlis revelationem, & quidem novam, significat 1. Est in sequentibus brevis recapitulatio eorum quæ antè dicta sunt, nempe à cap. 12. ad hunc locum, & in specie exitii Bestiæ, cap. 18. & nuptiarum Agni, hoc cap. v. 7, 8, 9 v. Al. Sensus, q. d. Mysteria cœlestia mihi apertè indicata sunt *. Florentem hoc Ecclesiæ statum denotat 7. ¶ *Equus Albus*] Evangelium, ut supra 6. 2 2. Hic color symbolum erat felicitatis, & lætitiæ 2, & præstantiæ, & puritatis atque Majestatis & gloriæ b, & Judicis, Bellatorisque triumphantis c. ¶ *Qui se debat*, &c.] Christus d, ut cap. 6. 2 *. ut demonstrat tota sequens descriptio f. ¶ *Fidelis*, &c.] Suprà 3. 14. Semper quidem talis est Christus, sed eximie sic vocatur cum promissa sua implet g. ¶ *In justitia* (vel, *Qui iuste*, Be. Pi.) *judicat & pugnât*] q. d. Justam causam iusto fine suscipit, & iusto modo prosequitur h. *Justissima exercet judicia* (nempe in Maxentium & alios idololatrias & Christianorum persecutores:) & *bella ex cœlo gerit* quibus hostes suos dejicit: supra 2. 16. Solent novi mariti in nuptiarum honorem ludis certare. Quod ibi ludicrum, id hic serium est i. ¶ *Oculi — sicut flamma*, &c.] Ut supra 1. 14 k. Intimos animorum recessus inspicit: scit quos frangere, quos flectere, debeat 1. Designat Christi perspicaciam, providentiam & vigilantiam, pro Ecclesia m, omniscientiam n, terribilemque majestatem o, & iram, &c p. ¶ *Dia-*

¶ *Diademata multa*] Egregie. Solebant enim Reges quot alios Reges devicerant, totidem sibi imponere diademata, 2 Sam. 12. 30. 1 Macc. 11. 13. 4. Symbolum hoc dignitatis amplissimæ, absolutæ potentie, multarumque victoriarum, & Regis Regum. Nota, hæc diademata esse in capite: neque enim coronatis cornibus fulcitur, ut Bestia; sed omnis ejus auctoritas & potentia in ipso est, & ex ipso.

¶ *Habens nomen scriptum quod nemo novit nisi ipse*] Nomen ineffabile & arcanum, Jud. 13. 28. Hoc nomen est *Filii Dei*, Heb. 1. 5. & nomen sequens v. 13. & 16. Sicut dii gentium habent nomen arcanum, sic & ille habet, nulli cognitum hominibus, perfecte scilicet, vel sine revelatione & fide, Mat. 11. 27. Id nomen significat auctorem bonorum quæ nemo intelligit, vitæ scilicet alterius. Vide 1 Cor. 2. 9. 1 Joh. 3. 2. Notat infinitam Dei essentiam & gloriam. [Sensus, q. d.] Impervestigabiles sunt ipsius viæ, consilia, & judicia.

13. *Aspersa sanguine*] Scilicet uvarum; non piorum, ut Romæ, sed impiorum, sive hostium, ad denotandam immensam stragem. Vide Esa. 63. 1, 3, 4, 5. vel, sanguine suo, ut significet voluntariam ejus passionem: sanguine quoque suorum, qui corpus ejus sunt mysticum, ut ita semper *sponsus sanguinum* appellari possit. Dictum erat priscorum Cabalistarum, *Vestimentum Messie rubebit*.

¶ *Et vocatur nomen ejus* (id est, ipse est. *Vocari* pro *esse*, ut Gen. 21. 12. Esa. 9. 6. & 56. 7. Jer. 23. 6. Zac. 6. 12. P.) *Verbum Dei*] Quod nomen est Christi notissimum, ut Joh. 1. 1. Vide & Heb. 1. 3. Verbo Deus Mundum creavit; Verbo etiam Mundum reformavit in melius. De hoc nomine vide ad Joh. 1. 1.

14. *Et exercitus, &c.*] *Militia celestis* hic sunt [vel, 1.] Angeli, ut Mat. 22. 7. Luc. 2. 13. iræ ejus ministri: [vel, 2.] homines electi, quorum nomina scripta sunt in cælis; sancti glorificati, tam Judæi, quam Gentes. Copiæ hæc non auxiliares sunt, sed honorariæ, ideoque nullis hic armis muniuntur.

¶ *Sequebantur eum*] Non ut milites pro eo pugnaturi, sed ut comites pugnam Ducis sui & victoriam spectaturi. ¶ *In equis albis*] Sub. *sedentes*, Pi. Servientes & ipsi Evangelio. ¶ *Vestiti byssino, &c.*] Tanti sunt virtutes Christianorum apud Deum ut Angelorum virtutibus æquantur. Vide supra v. 8.

15. *De ore ejus* (Confer Esa. 11. 4. 2 Thess. 2. 8. Heb. 4. 12.) — *gladius, &c.*] *Gladius acutus & anceps* modò Evangelium totum significat, modò partem ejus, i. e. minas adversus impios, easque certò eventuras. Vide Apoc. 1. 16. & 2. 12. & infra hic v. 21.

¶ *Ut percutiat Gentes*] i. e. Idololatrias contumaces. Quod in Maxentio fecerat Deus, idem facturus erat in Licinio & Maximino.

¶ *Reges, &c.*] Est Metalepsis. Nam per *virgam ferream* Gladius, per Gladium Dei decreta intelliguntur. Et per *percutiunt* intelligitur *regere*, per *regere* verò, punire. Vide supra 2. 27. & 12. 5.

¶ *Et ipse* (vel, *Et is est qui*, Be.) *calcat torcular vini, &c.*] Confer Apoc. 14. 19, 20. Adumbratum ex Esa. 63. 3. Sed ibi *sanguis* fluit è torculari, hic *vinum*, ut jam aliquoties diximus, *vinum venenatum*. Per id intelligitur mors cum cruciatibus. In Glossario, *κλωβάκις*, *calcator*, *torcular*, *κλωβὸν ἐμδεδωκεν* dixit Theocritus. Vide supra 14. 20.

16. *Habet in vestimento* (i. e. super paludamentum suum Imperatorium, ut potentia ejus in ista victoria manifeste ab omnibus conspici queat) & *in femore, &c.*] i. e. In capulo ensis qui pendebat ad femur. Al. *in femore*, vel, quia Scriptura robur hominis in lumbis ejus & femoribus collocat: vel, quia nunc oportet totum orbem manus suas sub femore ejus ponere, quod subjectionis & servitutis signum erat, Gen. 24. 2. & 27. 29. Al. In thorace, [parte superiori] & in femoralibus, sive tunicæ parte inferiori: vel potius, est Hendyadis, pro, *in vestimento femoralis*, sive tegente femora. Gestat autem Christus hoc nomen in femore, quia femur symbolicè significat Christi humanitatem, quippe quam ex femore Jacob, Davidis, &c. accepit. Contra in capite erat nomen Divinitatis, quod *nemo novit, &c.* v. 12. ¶ *Rex Regum, &c.*] Hoc

est nomen illud novum, quod innui diximus supra 3. 12. Verè novum si non jus spectes, sed juris eventum. Nabuchod. hoc nomen Deo dat postquam audit destructionem Regnorum, Dan. 2. 47.

17. *Angelum* (i. e. cœtum prædicatorum) *stans in sole*] h. e. In loco excelso, in oculis totius mundi, ut ab omnibus conspici & exaudiri possit. Significatur valde conspicuum fore id quod hic Angelus nunciat. Notat magnam lucis mensuram, quæ prædicatores evidenter prospiciunt, & confidenter prædicant, Antichristi ruinam.

¶ *Dicens omnibus avibus, &c.*] Carnivoris. Sumpta hæc ad Volucres Poetica allocutio ex Ezech. 39. 17, & seq. Paria habes Jer. 12. 9. Adde 1 Sam. 17. 46. Esa. 18. 6. Jer. 7. 33. ¶ *Ad cœnam, &c.*] i. e. Ad convivium, quod ex cadaveribus stratorum hostium, Antichristi & sectatorum ejus, vobis Deus instruet. Deus apud Ezechielem, *ἐπὶ τὴν θύραν αὐτῶν τρώγῃ*, &c. Post sacrificium sequi solebant epulæ: ideo ibi sequitur, *ἐπὶ τὴν θύραν αὐτῶν τρώγῃ*. Ità hic vocatur strages magna. Adde Esa. 25. 6. & 34. 6.

18. *Ut manducetis carnes regum, &c.*] Intelligendum id hic de Juliano, cujus digiti abscissi in terram cecidere esca volucris; vide Zosim. & Ammian. de Anatolio, & aliis quos Persæ occiderunt. Βασιλεῖς nostris scriptoribus vocantur etiam Præfecti. Al. Reges hic intelligit qui Bestiæ adhuc adhærent, & ruinam ejus lamentantur, quorum status, dignitates, reditus, &c. prædæ exponentur.

¶ *Carnes fortium*] i. e. Militum, qui fortis vocantur Jer. 46. 5. ¶ *Liberiorum & servorum, &c.*] Similis partitio supra 13. 16.

19. *Vidi bestiam*] De qua cap. 13. 1. & 17. Nempe Idololatriam: vel, Antichristum.

¶ *Et Reges, &c.*] Julianum cum suis Proceribus & exercitibus, quibus in Christianos usus est. Al. Reges terræ Antichristo associatos, Pontificis vassallos & socios.

¶ *Congregatos, &c.*] q. d. Videbam eos intulisse bellum Christo. Sic intelligebam causam illius cladis. Ποῦνται hic est — in sensu Plusquam-perfecto. Hebræi uno Præterito pro omnibus utuntur. Unde sæpe Præterita vel *Ἀβέσαι* verti debent per Plusquam-perfectum. Notavimus hoc ad Mat. 14. 3. O plusquam Giganteam *θεομαχίαν*! ô Pharaonicam cecitatem! Excisa Babilone, nondum didicisse justitiam, &c. Et, &c. Καὶ μετὰ τὸ εὐαγγελισθῆναι αὐτὸν] *Et cum exercitu ejus*, Pi. Be. i. e. In Ecclesiam, supra 13. 6. *ὡς* hic Hostilitatem significat, ut supra 2. 16. & 11. 7. & 12. 17. & 13. 4, 7. & 17. 14.

20. *Et* (vel, *Sed*, Pi.) *apprehensa* (vel, *comprehensa*, Be.) est (quali loris conficta, vel *capta* est, nempe à Duce Christo). In prælio quidam occiduntur, quidam capiuntur, de quibus postea judicium fit. *Πιάσει* sign. *capere, prehendere*, ut Joh. 7. 30, 32. & 8. 20. & 10. 39. *bestia*] Nempe prior cap. 13. 1. Idololatria publica Imperii. Al. Antichristus.

¶ *Et cum eo Pseudo-propheta*] Individuus Bestiæ Achates & orator, insignis ille impostor, qui erit Antichristi præcursor. Al. Bestia illa secunda cap. 13. 11. vel, prima alio respectu considerata. Eadem enim hic Pseudo-propheta, quæ cap. 13. 11. secundæ Bestiæ, tribuuntur. Ut Pseudo-propheta dominans statui est Bestia, ità cùm distinctè ac seorsim à statu consideratur est Pseudo-propheta: quemadmodum prima & secunda Bestia cap. 13. solâ explicationis gratiâ distinguuntur. Hic duo statuuntur, ad ostendendum, conjunctam capitis & simul statum cum eo ruinam, quod Majestas Imperii Romani sub nulla amplius forma durabit, sed unâ cum ultimo ejus capite, Pseudo-propheta, funditus peribit; quod & civilis dignitas, per primam Bestiam significata, & religiosa illa fraus atque hypocrisis, quæ illa sustentata est, clade irreparabili evertentur.

Unus Antichristus ut prius duabus Bestiis, item Bestiæ cum muliere inequitante, repræsentatus est; ità nunc Bestia & Pseudo-propheta, quia cum Antichristo senatus & satellitum ejus, & clerus, imposturarum & nequitiarum architecti atque ministri, supra etiam copulati sunt. Pseudop. hic est ordo prædicatorum Papalium, qui Dei nomine traditiones & revelationes mendaciter jactant.

id quod Pseudo-prophetam constituit ||. Al. *Pseudo-propheta*, i. e. seductores Prophetæ Antichristi^m. Est hic Singularis pro Plurali, quia designatur universitas falsorum Doctorum; quomodo & *duo testes*, & *duo Prophetæ*, supra 11. 3. 10. In MS. etiam clarius patet quod dicimus: scribitur enim, *ὅτι οὗτοι οὗτοι, ὁ ψευδοπροφήτης*, per *οὗτοι οὗτοι*. Inter illos autem falsos Doctores præcipuus fuit Jamblichus, Magicis artibus clarus, qui semet veneno interemit. Narrant id in Historia Socrates, Sozom. Zonaras, Paulus Diaconusⁿ. ¶ *Qui fecit signa coram ipso* || Scil. regno Pontificio & capite ejus ad autoritatem illi conciliandam^o: vel, In honorem Idololatriæ, ut supra 13. 12. [ubi dicta vide.] Jamblichum in aerem raptum narrat Eunapius: in balneo subito apparere duos pueros, quos vocabat *Ἐρετα* & *Ἀντίερετα*, fecit, multaque alia ejusmodi. ¶ *Seduxit eos*, &c.] Julianum & alios, aut ad idololatriam traduxit, aut in idololatria confirmavit. Iterum *ἐκόντι* sing. pro plur. ut supra 13. 14. 15. & 14. 9. 11. &c. Quid sit *χάραγμα* diximus 13. 16. 17. & 14. 9. 11. & 15. 2. & 16. 2. ¶ *Misti sunt* — in stagnum ignis, &c.] Repetitur idem hoc infra 20. 10. ubi & *Diabolus* additur. Inteligit Idololatriam & doctrinam idololatricam publicè sic extinctam, ut ejus non magis quicquam appareret quam rei combustæ. Sic regna quatuor *quasi in favillam redacta*, ait Dan. 2. 35. Vide infra 20. 14. ubi par locutio de Morte & Inferno, & comparisonem non dissimilem, Esa. 30. 14. Ignis sulfuratus vehementior aliis, Psal. 11. 16. Esa. 34. 9. Vide supra 9. 17. Theodosius Magnus sustulit sacrificia publica Paganorum. Contra Magos leges sunt Valentiniani & Valentis, item Theodosii Magni & Arcadii P. Igne & sulphure tartari five gehennæ poenæ significantur^q, ut dictum cap. 14. 11. ¶ *Stagnum* dicit, quia ut pisces in stagno aquis ambiuntur, sic isti igne, &c. *Sulphur* est ignis fomentum pertinacissimum, eum reddens inextinguibilem. Cruciatum notat horrendum & æternum. Alludit hic [vel,] Ad historiam illam Num. 16. 33. ¶ [vel,] Ad locum Esa. 30. 33. Al. Pro certo habeo, hoc Bestiæ judicium non esse illud ultimi diei; 1. Quia hoc est sub sexta Phiala, quod finem rerum non adfert. Sic se res habet, Quinta Phiala Bestiæ sedem evertit; Bestiam alibi existentem & nova molientem. Sexta capit, ut jam nec Sedes nec Bestia superlit: aliqui tamen residui sunt Babylonici cultus affectæ, quos prorsus perdet Septima Phiala. 2. In hoc judicio adhibentur exercitus Sanctorum, &c. 3. Discrimen hic est inter Bestiam, & sequaces ejus, qui aliter puniuntur v. 21. 4. Quia nonnulla adhuc eventa resiant; nondum plenè evertitur Diabolus, quem Septima Phiala detrudat in lacum v. Obj. Excidium Antichristi reservatur ad secundum Christi adventum, 2 Thess. 2. 8. Resp. 1. Ibi forsitan intelligitur adventus Christi non ad extremum judicium, sed ad judicium meretricis; quia judicium hoc non semel, sed successivè & gradatim, fit v. per prædicationem Evangelii, qui *spiritus oris* dicitur, nec ante ultimum diem perficitur: nam quamvis & Bestia & Sedes ejus antè eversæ sint, Regnum tamen Antichristi complexim consideratum non prorsus subruetur ante finem^a. 21. Et ceteri (Clandestini idololatræ, qui multi fuere ad tempora Justiniani. Vide Procop. Arcanâ historiâ^b: Antichristi clientes & affectæ^c:) *occisi sunt in gladio* — de ore ipsius || id est, Decreto Christi, qui ad id Justiniano usus est ut morte puniret idololatræ. Lex ea est Græco sermone scripta. Meminit ejus Procopius^d. Al. Verbo Christi, quod ipsorum alios convincit & convertit, alios verò damnat, &c. ¶ *Et aves*, &c.] Sic, — *pasces in cruce corvos*, dixit Horatius. Adde Gen. 40. 19. 2 Sam. 21. 10^f.

CAP. XX.

1. **E**T *vidi* || Hoc caput semper inter obscurissima reputatum est, & multi in ejus explicatione lapsi sunt^a. Aliud est [hoc] Visum^b a priore; neque observatur hic ordo eventuum, quasi hæc Draconis captura, & hi mille anni, tempore sequantur damnationem Be-

stiæ; quod fieri nequit, quia Bestia extremo judicio abolenda est^c. Significat [hoc Visum,] tranquillitatem quæ Ecclesiis per Constantinum erat primum data, aucta per successores, fore quidem longam, non tamen usque ad Mundi interitum^d. Dictum est de exitio *Bestiæ*, Draconis sequitur^e; cujus historia cum sit Epilogus totius militiæ laborantis Ecclesiæ, primum res antè dictæ breviter repetuntur, & quæ sparsim antè de Dracone tradita sunt, nunc sub unum aspectum ponuntur: deinde nova Prophetia docet ultimum ejus interitum^f. Continet hoc caput summariū omnium temporum ab exortu Evangelii inter gentes usque ad finem Mundi, describitque everisionem, tum, Idololatriæ & Ethnicismi, five *Diaboli & Bestiæ*, h. e. Romæ Imperialis; tum, *Pseudo-propheta*, h. e. Romæ Papalis. Quid factum de Bestia, Diaboli organo & ministro, dixit cap. 19. 20. quid de ipso Diabolo, hic ostendit. Diabolus duplici modo homines perdidit; Ecclesiam persecutionibus, Mundum illusionibus Oraculorum, Idololatriæ, falsorum miraculorum, & similibus. De priori actum in præced. capitibus, hic de posteriore^g. Scopus hujus capituli est, in genere, ostendere ultimam Catastrophen finemque omnium calamitatum Ecclesiæ, & hostium malitiam atque ruinam: specialiter verò, ostendere liberationem Ecclesiæ à Diabolo & primo & ultimo, & maximo ipsius hoste, & septimam Phialam, cap. 16. breviter indicatam, plenius explicare; id quod aut hic facit, aut nusquam. Hoc autem ut luculentius fiat, gesta Diaboli præcedentia repetit, & historiam Diaboli describit, non quidem à prima ejus cohibitione per prædicationem Evangelii, de qua cap. 12. sed à fine illius historiæ, cap. 12. Ibi Diabolus solutus & furibundus erat, fluvium ejecit, &c. bellum gessit cum Sanctis per Bestiam, per quam miro successu pugnat, regnatque 1260 diebus. Hic ergo ostendit quid de Diabolo factum post dies illos, & hoc caput non contemporat capiti 12. sed ei subjungitur, ut sequens Diaboli coercitio. Apparet hoc, 1. quod Angelus hic de cælo descendit, ut persequatur eum in terra, quod ipsum dejectum fuisse supponit, quod factum cap. 12. 2. quod Diabolus qui cap. 12. solutus est, & mulierem fugat, hic ligatus est, & Sancti regnant; 3. quod hæc sit ultima Satanæ ligatio præcedens solutionem ipsius in Gogo & Magogo ante finem Mundi; 4. quod non verisimile sit, aut illustrem hunc eventum de Satana post libertatem & dominium ipsius in Antichristo ligato reticere, aut victoriam illam Evangelii de Satana, cap. 12. prophetiâque de Papa & Turca, hic repeti, & quidem verbis obscurioribus, quod est contra morem & Prophetarum omnium & hujus Libri. Eadem autem nomina Satanæ data hic & c. 12. non de eodem tempore, sed de eodem hoste, agi ostendunt^h. ¶ *Angelum* (vel, 1. Constantinumⁱ; vel, 2. Archangelum, qui ipsum de cælo deiecit, cap. 12. ¶ vel, 3. Christum^k, ut docent adjuncta & effecta, quæ Christo propria sunt^l: hic solus *clavem inferni habet*, Apoc. 1. 18. & Satanam *conterit, ligat, abolet*, juxta Gen. 3. 15. Luc. 11. 22. Heb. 2. 14^m.) *descendentem de cælo*.] h. e. Instructum autoritate & potestate exsequendiⁿ. *Descensus Angeli de cælo* magnum Dei beneficium significat, ut Apoc. 3. 12. & 21. v. 2. 10. alibi Judicium, ut 10. 1. ¶ *Habentem clavem abyssi* || i. e. Profundi carceris, ut interpretatur infra v. 7. Sic Luc. 8. 31. Apoc. 9. 1. 2. ¶ vel, inferni P. ¶ *Clavem*, i. e. omnimodam potestatem & claudendi, vel laxandi^o. Vide dicta ad Apoc. 1. 18. & 9. 1. ¶ *Clavem* hic habet longè alium in finem quàm stella illa cap. 9. ¶ *Et catenam* (Invisibilem & spirituales, qualis est & ligator & ligandus v. Solent fontes vinciri, ut in carcerem ducantur, nè elabi possint^p.) *magnam* (id est, prævalidam quandam vim v. potestate enim maximâ opus erat adversum Satanam, fortem illum & versipilem, &c. 2.) *in manu sua* || i. e. Facultatem dæmones vincendi & coercendi^q. Designat hæc catena Christi omnipotentiam, passionem, resurrectionem, &c. & præcipuè doctrinam Evangelii, quâ abolitus est Paganismus, &c.^r 2. *Et apprehendit* (Nempe, istâ catenâ^s, velut furore in illum commotus^t: *εὐλαμνος*, i. e. cum robore tenuit^u.) *draconem*, &c.] Repetitur ex Apoc. 12. 3. 9. ubi dicta vide. In MS. rursus est rectus pro obliquo, frequens Johanni,

hanni, ὁ ὅρις ὁ ἀρχαῖος. Draco hic variis nominibus appellatur, ut distingueretur à Bestia & Pseudo-propheta, qui sub illo partes suas in suis duntaxat temporibus obibant, cum unus idemque Draco sub diversis speciebus omnia tempora Apocalyptica percurrit, nec unquam otium agit, &c. **¶ Et ligavit eum, &c.**] i. e. Invitum detrussit in infernum, nè electos ad Ecclesiam venturos impediret^h. Sic religatur & concluditur Dæmon, nè noceat, Tob. 8. 3. Apud Valer. Max. l. 1. r. 7. 6. est somnium de Dionysio ferreis catenis victo ad Jovis solium, deinde soluto vinculis multarum urbium cum exitio. Libertas autem hic intelligenda illa ἐξουσία de qua actum suprâ 13. 3. sævitiam suam in Christianos exercendi per idololatriam Romanam, sive per Principes idololatrias; ideoque mille istorum annorum initium duci debet ab Edicto Constantini quod est apud Eusebium, in quo *vincti Draconis* est mentio. Romani autem Imperatoris exemplum secuti sunt Reges, alii citius, alii ferius, sicut antea Imperatorum sævitiam in Christianos imitati fuerunt. Ad mille annos felices Judæi referunt loca Dan. 7. 25. & 8. 14. ubi Jacchiadem vide: Esa. 11. 6, &c. & 60. 18, 22. & 65. 19, 20. Anni mille felices per secundum Adamum respondent annis ferme mille per quos duravit Adami prioris miseria. In his verbis & seq. *καὶ δεσμεύσεται, καὶ βλάψεται, καὶ ἐλθεῖται*, est Transpositio, & simul Hebraica locutio, pro quo dicere liceat, *καὶ δεσμεύσεται αὐτὸν καὶ βλάψεται, καὶ ἐλθεῖται*.
3. **Et misit (vel, coniecit, Be. Pi.) eum in abyssum**] i. e. In carcerem infernalem^k: Magistratum illi ademit, eumque cohibuit non à persecutione duntaxat, sed & à clandestinis molitionibus^l. **¶ Et clausit (vel, occlusit, sive conclusit, sub. eum, Pi.) & signavit (vel, obsignavit, Be. Pi.) super illum**] i. e. Supra operculum putei in quem eum coniecit: Meton. subjecti^m: carcerem obsignavit, nè quis aperiret. Vide Dan. 6. 17ⁿ. & Matth. 27. 66. ubi ἀσφαλίσειν & σφραγίσαι se mutuo explicant^o. Ità exeundi, vagandi, & nocendi, licentiam ei adimit P. **¶ Ut non seducat amplius Gentes**] Nempe, ut hæcenus liberâ grassatione seduxerat, nam ἐνι emphasin habet q. Nè deciperet, nempe, eas inflammendo ad cædem piorum^r, Gentes, nempe, quæ Imperii Romani fuerunt t. Al. Gentes hic intelligit alienas ab Ecclesia, ut in Prophetis distingui solent à populo Israël, ut suadet collat. v. 7, 8. Has autem seduxit per Mahometum; &c. t. Nè seducat, id est, nè Evangelii prædicationem inter Gentes diutius impediât^v: vel, nè reducat Idololatriam & Paganismum^x. Sed huic sententiæ repugnat, tum, totus contextus, qui de seductione Antichristiana agit, ut cap. 19. 20. sic & cap. 13. & 17. tum, quod finis seductioni Paganicæ antè positus fuit cap. 12. 9 v. Illud, nè seducat, intelligendum non simpliciter, sed cum respectu ad priorem latitudinem atque successum, nè seducat Gentes, collectivè sumptas, omnes Gentes, quas primò Ethnicos fecit, deinde cultores Bestiæ^z. Seductionem hic intelligi putò, tum Antichristianam præcipuè, tum etiam Mahometicam; id quod multa suadent: 1. collat. c. 10. v. 6. Juravit tempus non fore amplius; tempus scilicet æruginosum illud quod præcesserat sub quinta & sexta Tubis, sub quibus Mahometismus & exortum fuisse & invaluisse constat. 2. collat. c. 9. 12. ubi Stella clavem habens Abyssi eam aperit, educitque fumum, &c. Quem fumum Cl. Medus Mahometismum interpretatur. Cujus proinde dissipatio & detectio hic omnino significari videtur per hunc Angelum stellæ illi adversum, qui claudit abyssum, adeoque Gentes à Mahometicis illusionibus liberat. 3. collat. c. 11. 14, 15. ubi secundum viâ, quod idem est cum plaga sextæ Tubæ, quæ est plaga Mahometica, abiisse dicitur, id est, plenarium suum effectum habuisse, ante sonitum Tubæ septimæ, quando dicit Regna Mundi facta esse Domini, &c. quod proinde de Regnis non Bestianis tantum, sed & Mahometicis, accipiendum, ut Regna illa quæ olim Christiana fuerant ad Christum redeant^a. Sensus est, q. d. Nè mundum amplius imbuat ignorantia, superstitione, idololatria, & persecutione piorum, ut antea fecerat^b: quæquam aliqui forsan hic vel illic seduci possint, &c. c. **¶ Donec consummentur, &c.**] Tunc enim alia erat suscitaturus mala, de quibus infra v. 7 d. **¶ Oportet** (Nempe, ex hypothesi

consilii five decreti Divini *, quia sic visum est sapientiae Dei f.) *illum solvi modico tempore* Vel, ad exiguum tempus. Be. Pi. Intellige comparatè, tum, 1. cum præcedentibus ejus solutionibus g, & grassationibus, & ante Christi adventum & post illum; tum, 2. cum tempore captivitatis Satanæ h, & pacifici lætisque statûs Ecclesiæ i. Diximus supra i. 3. *exiguum tempus* in Prophetis dici annos etiam 500. Sed ibi comparatio fit ad durationem populi Judaici, hîc ad durationem Mundi k.

4. *Et vidi sedes*] Vel, *Deinde vidi thronos*, Be. Pi. Nempe, ut olim Daniel 7. 9 l. Simul vidit & Satanam ligatum, & thronos positos. ¶ Et, &c. *Καὶ ἐξέθρονον, &c.*] Hoc verbum, vel neutraliter sumi potest, ut in Illoc. *καθίσαν ἐν τοῖς ἐργασίοις, sedens in officinis*: vel, transitivè, ut in Thucyd. *καθίσας τὸν σπατὶν, collocatis corporis*. Ità hîc, *sedebunt*, vel *collocarunt, super eas*. Non vidit vacuas sedes, sed cum suis sessoribus m. Et *con-sederunt*, Pi. aliqui scilicet n, sancti & electi o, vel Christiani p; ii quibus judicium datum est de animabus illis quarum statim fit mentio q. Throni coetui Sancto-rum tribuuntur, Apoc. 4. 3. hîc autem Martyribus dun-taxat r. Sensus, q. d. Hi Martyres & confessores jam evecti sunt in Thronos, id quod indicium est Domina-tûs, & liberi felicisque statûs s. *Sederunt*, nempe, iidem qui apud Daniele, Deus, & Angeli præcipui velut ad-fessores Dei, qui decreta Dei subignant, Dan. 4. 17. Sed addendus hîc ex natura Novi Testamenti Christus, me-dio inter Deum & Angelos loco: quod ipsum satis intelligitur ex Apoc. 22. 1, 3. Hebræi autem sæpè verba ponunt, subintellectis Nominativis. Quod verò hîc di-citur ad sequentia pertinet, ut nôrimus factum justissimo Dei Judicio, ab Angelis approbato; quod Martyribus data est prærogativa quædam resurrectionis, nec dilata est illorum gloria ad Judicium usque universale. Quæ toto hoc capite dicuntur ferè omnia erant in Judæorum traditionibus, De duabus Resurrectionibus, De Mille annis felicibus inter utramque, de bello Gogi & Magogi: de quibus vide Targum Megilla, 2. 12. AE. & Saad. ad Dan. & alios, Hieron. ad Esa. 1. 5. & 15. & 18. Sed osten-ditur hîc sensus esse alius quam Judæi putabant, ut & de Novis Hierosolymis: quod non bene intellectum multis occasione dedit Apocalypsin rejiciendi, tanquam opus Cerinthi aut alterius Judaizantis t.

¶ *Et judicium datum est illis*] Sic Dan. 7. 22. *Et judicium dedit sanctis u*. *Judicium* hîc sumitur, vel, 1. activè v, ut Psal. 72. 2 *. pro potestate judicandi alios eis data à Deo y: vel potius, pro dignitate regia, ut Psal. 72. 2. quia sequitur, & *regnaverunt z*. Vel, 2. passivè & *παιδείας a*, pro justa sen-tentia, ut Job. 27. 2. & Esa. 26. 8. Justitia illis antè negata ab hominibus, jam à Deo conceditur, & sententia secundum illos datur b; innocentia eorum judicio cog-noscitur & vindicatur contra tyrannos & Antichristum c, Sed duriusculè dictum videtur *judicium dari*, pro *jus dici*, alicui d. *Judicium datum est illis*, h. e. pro illis *, & ad-versus hostes & persecutores eorum, à quibus jam re-poscuntur poenæ ob mala sibi illata f.

¶ Et, &c. *Καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπαιδευμένων, &c.*] In MS. est *πεπαιδευμένων*. Sed puto Scribam scribere voluisse *πεπολεμμένων*. Dicuntur bene Græcè *πολεμῆσαι* qui bello impetuntur. Et *πέλεμον ποιῆν* est atrociter persequi, cap. 11. 7. & 12. 17. & 13. 7 g. [Locum sic reddunt:] Et (Repete, vidi h.) *animas decollatorum* (vel, *securi percussorum*, Mo. sic P. Be. Pi. i. e. trucidatorum i, ut est Apoc. 6. 9 k. quovis mortis genere l. Species frequentior hîc ponitur vice generis. Frequentissimum enim apud Romanos Securis supplicium: ideo Magistratus incedebat cum securi-bus m. Vidit autem hîc *animas*, nondum suis corpo-ribus redditas n: non ergo vidit eos corporaliter suscita-tos o. Judicium quod animæ cum clamore requirebant, Apoc. 6. 10. hîc illis datum est, translatâ jam ad Chri-stianos potestate terrarum orbis, & Sanctis publicè & coram mundo justificatis p. Al. *animas interfectorum*, i. e. interfectos q; Martyres, h. e. ipsorum successores, qui iidem cum ipsis sunt, quemadmodum iidem sunt *rester occisi, & rester resuscitati*, cap. 11. & Johannes idem qui Elias, Matth. 11. & 17 r.) *propter testimonium Jesu*, i. e. de rebus Christi t, quod ipse unicus esset serva-tor u: propter Evangelium Chriti, ut cap. 19. 10 v. sic & c. 6. 9 x. pro quo trucidati sunt ab Ethnicis y, à Ro-manis

manis tyrannis ²:] & propter sermonem Dei] Vel, similique & doctrinam ipsius ², propter confessionem Evangelii ^b, five veritatis ^c; vel, propter sermonem Dei, essentialem illum cap. 19. 13. h. e. æternum Dei Filium, pro quo multa millia ab Arianis, Macedonianis, Nestorianis, &c. per annos 300 mactati sunt ^d. ¶ Et qui non adoraverunt bestiam, &c.] i. e. Antichristum ^{*}. Hos à prioribus discernit, vel, quia tempore ab illis diverfi & confessorum erant; vel, quia tempore ab illis diverfi & posteriores sunt ^f. Al. Illud, *ὅτι οὐκ ἔστιν*, est q. d. qui iidem, ut Esa. 62. 8. & alibi. Describit eos primum ex actibus positivis, nunc ex negativis. Non tantum testimonium reddiderunt de Christi vita, morte & resurrectione, doctrinamque ejus sparserunt quam latissime poterant; sed & abstinerunt ab omni actu qui cum ea doctrina pugnet, quales adhuc sunt, *sacra facere diis falsis, ad eorum imagines procumbere, notas sumere in fronte aut manu*. Jam ante aliquoties vidimus *προσκύβειν τὸ ἔθνος* esse *servire Idololatriæ*, & *ἐκδύειν* esse singulare in sensu Multitudinis, & per speciem *ἡσυχίας* intelligi totum genus, sub quo sunt & nomina expressa, & per numeros significata. Vide supra v. 12. Quod autem dicit eos ab his abstinuisset intelligendum est, cum tamen spe vitæ, & mortis & cruciatuum metu, tentarentur. [Sed de his antea non semel fusè disputata non opus est hic repetere.] ¶ Et, &c. *καὶ ἐξ ἡμῶν*, &c.] Non dicit hic *ἀνέστησαν*, nè realem & literalem omnium Resurrectionem hic intelligere cogeremur. Resurrectio quidem τῶν πεπαισκημένων literalis est, aliorum verò duntaxat moralis ac politica ^h. Et vixerunt, idem hic est quod v. seq. *resurrexerunt*. Vita hæc includit, 1. vitam spirituales, live communionem cum Deo in Christo, ut Gal. 2. 20, 21. ut ostendit Antithesis ad reliquum mundum mortuum; 2. vitam prosperam & lætam, nam *Non est vivere, sed valere, vita*: hæc enim vita opponitur calamitatibus Martyrum & præcedentibus, & mille annos subsequentibus, quarum respectu *quotidie moriebantur*, juxta 1 Cor. 15. 31. 3. vitam non separatam tantum, (quæ in tristissimo rerum statu fruebantur) sed cum aliis conjunctam, five in statu Politicæ Ecclesiasticæ, & in publica unitaque professione: ut hæc opponatur Ecclesiæ, tum latenti in Templo clauso, tum fugienti in desertum, cap. 11. Sic Judæorum restitutio dicitur *resurrectio*, Ezec. 37. & *vita à mortuis*, Rom. 11. Quod hic addit, & regnârunt, est tantum ulterior & nobilior istius vitæ gradus, vel major libertas & copia, &c. ⁱ. Non loquitur hic de vita animarum naturali post occisionem, quia hæc & tyrannis & martyribus communis est; nec de spirituali vita regenerationis, quia hanc Martyres ante occisionem habebant: sed de vita beata immortalis & gloriosa cum Christo in cœlis per mille annos & in æternum. Sed satis habuit Johannes dicere quid spiritibus beatorum futurum esset mille annis; non negans vel ipsos ulterius, vel alios etiam fideles post mille annos decedentes, victuros & regnâuros cum Christo. Nec vult omnes martyres & confessores per totos illos mille annos vixisse, sed loquitur de continua successione occisorum, qui partem aliquam illius millenarii vixerunt, &c. ut sit Synecdoche. Opponitur autem hoc stulto mundi judicio, cui occisi judicati fuerant miseri & perdit ^k. Sensus est, Qui pro mortuis habebantur, redi-vivi sunt, & quoad animas saltem, cum Christo vivunt in gloria, novique ipsorum loco exurgent confessores, & causa ipsorum floret & triumphabit in terra, & Legem dabit Gentibus ^l. Et vixerunt. Animæ quæ sunt *ἡμῶν*, & *ἀδελφῶν*, non dicuntur *ἔσθαι*, sed ex demum quæ *translatæ sunt sub solium gloriæ*, ut loquuntur Hebræi. Sic vocant perfectissimum statum animarum ante resurrectionem universalem. Vide Clem. Alex. & Tertul. [in G.] Et regnârunt, &c. Sicut Christus ex cœlo in terras regnat, sic & Martyres sub Christo, nempe, per dona sanationum quæ conspiciuntur apud ipsorum memorias, & per honorem quem ipsis Ecclesiæ palam habuere. Ante tempora Constantini neque tutum erat ad monumenta Martyrum concurrere, & vigente Paganismo metui poterat nè honor Martyrum à Paganis in superstitionis suæ defensionem raperetur. Quod autem additur, *χρὶς ἐστὶν*, eo pertinet ut sciamus post mille annos à multis imminui cœpisse honorem Martyrum; ab iis

scilicet qui pietatis partem in eo posuerunt si loca Martyrum memoriæ dicata frangerent, & sanationum veteres historias fabulis accenderent: quas ad res non levis occasio data est ab iis qui falsa miracula comminiscabantur, quique in Martyrum honore non servabant eum modum quem vetus Ecclesia servaverat ^m.

5. *Ceteri, &c.* οἱ ἄλλοι — *ἐκ ἀνέστησαν*, &c.] Reliqui verò ex mortuis (vel, mortuorum, Pi. Par. Constructio qualis cap. 9. 20. scil. corporum ⁿ:) non reviviscunt, &c. ⁿ Par. Be. D. vel, non revixerunt, &c. Pi. &c. Quod perinde est. Nam de futuris loquitur Johannes tanquam de præteritis, more Prophetarum ^p. Reliqui, &c. hic intelliguntur, vel, 1. præter Martyres, aut si quos Dei gratia martyribus æquavit ^q; quales Abrahamus, Beata Virgo, &c. neque enim solis Martyribus propria est hæc gratia, sed communis *timentibus Deum*, ut apparet ex collat. cap. 5. 10. & 11. 18. Vel, forsan Martyrii vox latius sumi possit ^r. Hi, inquit, *ἐκ ἀνέστησαν*, [vel, ἀνέστησαν, ut alii legunt:] i. e. mansere *ἐν ᾧ*, in eo statu qui congruens erat vitæ in seculo actæ. Cum autem dicit, *per mille annos*, intelligendum est ut durantibus illis Gogi & Magogi bellis quæ supra mille annos excurrunt ^t. Vel, 2. qui adorârunt bestiam, &c. ^u. h. e. omnes Idololatræ, Apostatæ, & Pseudo-Christiani ^v; impii omnes ^x, quales *mortui* vocantur, Mat. 8. 22. Eph. 4. 18. 1 Tim. 5. 8. omnes præter Martyres & Confessores fideles, h. e. Pagani, & falsi Christiani ^y: qui hic *mortui* dicuntur, quia hi quoque mactati sunt, licet non Christi causâ, ut apparet ex cap. 19. 2, 3, 18, 20, 21. Significat ergo, Ecclesiam tunc temporis & ab Ethnicis persecutoribus liberam, & à turpibus illis mixturis puram, fuisse ^a. Vel, 3. successores persecutorum, qui hic successoribus Martyrum opponuntur, qui hic *mortui* jure dicuntur, ut Eph. 2. 1. De his dictum, *non revixerunt*, h. e. pristinum statum non recuperârunt, ut Ecclesiam persequantur sicut antea fecerant. Notandum, præcedentem generationem in duo genera distributam esse, 1. Martyrum & Confessorum; 2. Persecutorum: & utrosque hic, tanquam mortuos, memorari: deinde, generationem succedentem hoc millennii spatio respici velut resurrectionem præcedentis. Tantum ergo, inquit, discrimen erit inter hanc generationem & præcedentem, tantusque erit Martyrum & piorum numerus, ut præcedentes omnes revixisse credi possit: Persecutores autem, quorum quasi vita in persecutione consistit, & qui, durantibus Ecclesiæ martyriis, in decessoribus suis vixerunt & regnârunt, jam pauciores facti, quasi mortui jacent & viribus exuti, ac coerciti nè pristinam vitam vivant, Ecclesiam aperte persequendo: qui tamen post mille annos soluti, ad pristinam malitiam & hostilitatem adversus Ecclesiam redibunt, atque ita *reviviscunt*, non tamen corpore, nec Spiritu Dei, &c. sed ut in sanctis est vita gratiæ, ita in impiis est vita peccati, quæ ad tempus coerceri potest. Hi ergo impii Ecclesiam iterum persequentur per Gogum & Magogum, quasi ipsi in personis suis revixissent, & animos jam resument; id quod simile est sanationi vulneris Bestiæ, cap. 13. non in eadem persona, sed in successoribus ^b. Al. Dicit eos *non revixisse donec consummati fuerint mille anni*, non quasi post illos revixerint, sed hoc vult. Gentiles, qui ante Evangelii adventum mortui erant, Eph. 2. 1, 2, &c. & qui Christum prædicatum non amplexi fuerant, sed characterem Bestiæ acceperant, &c. adhuc in morte manserunt, nec revixerunt per millennium illud, quod tamen tempus erat vitæ accipiendi, cum Satanæ ligatus fuit, & Regnum Christi propagatum, & lux veritatis & vita per Evangelium venit in mundum ^c. *Non revixerunt*, nempe, per fidem, vel, *non respuerunt*, ut dicitur cap. 9. 26. qui locus est hujus interpretatio, *donec completi sunt*, &c. h. e. per totum illud millennium ligati Satanæ, imò nunquam revixerunt: *eos* igitur hic non limitat tempus, sed simpliciter negat, ut Gen. 8. 7. Matth. 1. 25 ^d. ¶ Hæc ^e Par. est resurrectio prima] Illa Martyrum in cœlum evectio potest *ἀνδράς* dici, i. e. ἄνθρωπος. Vide Lam. 3. 63. Heb. 11. 35 ^f. Resurrectio prima hic est, vel, 1. spiritualis ^g, animæ ex morte peccati per fidem & resipiscantiam; quæ ^h Clu. resurrectio, vel, resurrectio, sæpe vocatur, ut Eph. 2. 6. & 5. 14, &c. Col. 3. 1. vel, 2. tutus & felix Ecclesiæ ⁱ Par. status hoc tempore. Resurrectio hæc non est personarum, Clu. sed

sed Ecclesiæ. Resurrectio sæpe tribuitur Ecclesiis & Nationibus, & imprimis genti Judaicæ conversæ. Vide Esa. 66. Jer. 31. 15, 16, &c. Ezech. 37. Rom. 11. Sensus est, Ecclesia conventus suos liberè tutòque agat; quod est quasi primitivos Martyres è sepulcris suis educere, ut tranquilli rursus in terra vivant. Resurrectio hæc prima dicitur, vel, 1. per Antithesin ad generalem illam Eclipsin, tenebræque Ecclesiam obtegentes tempore Antichristi, quæ mors quædam erat; vel, 2. ut distinguatur à generali resurrectione. Significat universalem veritatis professionem in Ecclesiis sanctorum publicè constitutis his mille annis peculiarem.

6. *Beatus* (Non amplius spe, sed re ipsa m.) & *sanctus* (i. e. Deo ex gratia singulari ad hanc prærogativam segregatus. *Sanctus* hic idem quod *semotus ab omni malo*. Omne enim quod inviolabile est *sanctum* dicitur. *Qui habet partem*, &c.] i. e. Qui illius consors est; ut patet ex collat. Joh. 13. 8. Act. 8. 21 P. Apoc. 21. 8. & 22. 19. qui illo tempore majoris lucis & libertatis & publicæ professionis vivit. *Beatus* hic est peculiari modo, quomodo & *beatus* prædicatur qui moritur illo tempore, Apoc. 14. 13. quanquam alioqui beati in genere sint omnes fideles, & in Christo morientes. Addit, & *sanctus*, non quasi omnes Christum tunc profitentes sancti essent, sed ut innuat, sanctitatem tunc futuram & gradu eminentiorem, & extensionem ad plures diffusam, & felicitatem illius temporis præcipuè in sanctitate consistere. Hoc Epiphonemate extollit felicitatem Martyrum & Confessorum, q. d. O tæque quaterque beatos & sanctos vos, &c. ¶ *Secunda mors*, &c.] Hujus mentio fit Apoc. 2. 11. & 21. 8. & 20. 6, 14. & passim apud Rabbinos, ut Onk. in Deut. 33. 16. & Jon. in Esa. 22. 14. apud quos Excidium totale, finale & irreparabile, significat. De eadem agi Sap. 1. & 2. diximus ad ea loca. *Mors secunda* hic est mors æterna, sive æterna damnatio ad poenas inferni. Hinc certitudo salutis verè regeneratorum omnium comprobatur. [De qua vide hinc Rib. illinc Par.] ¶ *Sed erunt Sacerdotes Deo & Christo*] Metaphorici scilicet, & spirituales; quia Deo semper seipsos offerent, & laudis sacrificia, omniæque sanctissimarum animarum opera, quæ sacrificia erunt Deo undequaque placentia. Liberrimam intimamque & familiarem admissionem ad cultum Dei Evangelicum habebunt, idque sine interventu ullius Pontificis præter Christum: id quod hic forsan opponitur multitudini mediatorum atque intercessorum qui antea obtinuerunt. Al. Sicut olim Deus preces Sacerdotum exaudiebat pro populo, ita nunc preces Martyrum exaudit pro Ecclesia. ¶ *Et regnabunt*, &c.] Spiritualiter, sed eminentiori modo quàm hactenus factum. Ubique in terris publicè honorabuntur ut Reges. [Præmissa hæc textus interpretatione, nonnulla hic supersunt plenius discutienda: quæ tamen quâ possum brevitate, tractabo, memor me in foro explicatorio, non contentioso, versari.] Qu. 1. Utrum hi mille anni indefinitè, an definitè, sunt intelligendi? Resp. 1. Indefinitè pro toto tempore à morte & resurrectione Christi usque ad finem sæculi, sive ad tempus Antichristi ultimo sæculi quadriennio venturi. Quam sententiam refellunt, 1. scopus, qui est aliquid designare quod huic tempori peculiare erat; 2. distinctio hujus temporis, tum à præced. tum à seq. quibus temporibus pacificus hic Ecclesiæ status turbatus est; 3. collat. v. 4. ubi per mille hos annos regnaturi dicuntur qui non adoraverunt bestiam, &c. Bestia autem est Antichristus P. Resp. 2. Possunt indefinitè sumi pro tempore longo, & comparatè pro longissimo pacis & prosperitatis tempore ac statu quo Ecclesia Evangelica fruetur in terris: nec necesse est ut definitè sumantur; 1. ob dicta de temporibus in genere cap. 11. 2. cum nullum aliud in tota hac Prophetia tempus literaliter sumatur, sed omnia improprie & prophetice accipiantur, etià ab iis qui illa tempora definitè intelligunt, hoc unum tempus in obscurissima hac Visione, in qua etià phrasæ reliquæ omnes figuratè sumuntur, literaliter accipi non est verisimile. 3. Ob notam hanc regulam, quod tempora fracta definitè ponuntur, tempora autem integra indefinitè, ut Psal. 90. 5. & 105. 8. & Apoc. 2. 9. Obj. Cur ergo Johannes hic diceret sexies *χίλια*, & quater quidem cum articulo *καὶ χίλια*, mille

illos annos? Resp. Sic numerus ille, *τριῶν annorum* cum dimidio, mensium 42, dierum 1260, temporis, temporum, & dimidii temporis, quinquies in phrasibus æquipollentibus describitur; à nemine tamen sagaci scriptore literaliter, à Pontificis autem indefinitè, accipitur. [Sed numeros illos quanquam non literaliter, definitè tamen, intelligi docent alii, in Annotatis ad illa loca; & proinde, ob eadem quæ ibi habentur argumenta, hunc quoque numerum definitè accipiendum probabile est.] Constanter tenendum est, *Mille annis* sexies hic repetitis certum ac determinatum temporis spatium designari, quippe quorum principium & finis manifestissimis quibusdam & maximis rerum mutationibus definitur: incipientibus enim illis vincitur Diabolus, nè seducat, &c. hominèsque vivunt ac regnant; desinentibus illis solvitur Diabolus, & seducit, & sanctorum castra obsidet. [Hæc prima quæstio.] Qu. 2. An duplex hic est millennium, prius captivitatis Satanæ & aliquorum mortuorum, posterius ei succedens, Regni Sanctorum cum Christo? Resp. 1. Diversi sunt hi millenarii, & posteriores anni incipiunt ubi priores desierunt. Resp. 2. Millennium unicum tantum est: ut apparet, 1. quod v. 2. & 6. *χίλια* ἐτη nominat, & deinceps quater *καὶ χίλια* ἐτη, *hos mille annos*, emphaticè & identicè; 2. alioqui Sancti cum Christo regnarent, soluto Satanâ, non autem illo ligato, quod absurdum; maxime cum Sanctorum Regnum sit effectus ligationis Satanæ; 3. durum est, mundi durationem porrigere per 2000 annos à Satanæ ligatione ad adventum Gogi & Magogi. Qu. 3. Quorum est hæc vita & resurrectio & hoc Regnum millenarium? Resp. 1. Omnium & solum sanctorum atque electorum. Resp. 2. Martyrum solum, non tamen omnium; sed eorum tantum qui Christi causâ occisi sunt, vel in Gentilismo, vel in Papatu. Resp. 3. Sanctorum omnium tunc viventium, sive membrorum Ecclesiæ militantis: ut apparet, 1. quod hi contradistinguuntur à reliquis qui mortui sunt; aut ergo regnant omnes sancti, aut mortui sunt: 2. quia non soli Martyres hic nominantur, sed etiam qui non acceperant characterem Bestiæ, &c. i. e. qui virgines sunt Agnum sequentes, Apoc. 14. 3. quod privilegia hic memorata omnibus sanctis communia sunt, ut regnare cum Christo, beatum esse & sanctum, & à morte secunda immunem, & esse Sacerdotes, &c. 4. ex scopo, qui est ostendere statum Ecclesiæ in terra militantis, cujus membra non sunt defuncti. Sancti porro hi vivere & regnare per mille annos dicuntur non in personis propriis, sed in successoribus suis; quomodo Sancti in diebus Evangelii regnaturi sine fine dicuntur, Dan. 7. v. 18. & Babylonii, Romani, &c. mundum tot annos gubernasse dicuntur, & quomodo Prophetæ & mortui & resuscitati dicuntur, cap. 11. nempe, in successoribus suis: alioqui si de iisdem personis accipias, multa sequuntur absurda, ut 1. Martyres revicturos; 2. hos ipsos sanctos à Gogo, &c. obsidendos, & proinde ultra millennium duraturos; alios quoque qui post inchoatum millennium nati sunt non tam diu durare; 3. sanctos nullos esse in terra præter hos resuscitados. Quare sancti occisi hic resurgere dicuntur, cum lætior exurgit Ecclesiæ facies, & causa veritasque Dei rediviva fit in novis professoribus fidei, tanquam antiqui Martyres resurrexissent, statumque Ecclesiæ redintegrassent. Unde Martyres hic nominantur, ut Johannes vocatur Elias, Mat. 17. Neque inusitata est in Prophetis hæc resurgendi phrasæ de institutione Ecclesiæ mira & numerosa, ut Ezech. 37. 11. Martyres denique hic intelliguntur illi sub Antichristo ante hos mille annos. Qu. 4. Qualis est hæc vita & resurrectio? Resp. 1. Literalis & propria. Sensus enim literalis non est deferendus sine necessitate, maxime in simplici & plana narratione, qualis hæc est, paucis tantum interspersa figuris Propheticeis, quas usus loquendi, vel alibi, vel etiam in hoc Libro, manifestas fecit. Et quamvis Resurrectionis vox per se posita ambigua esset, in sententia tamen hoc modo composita, *Ex mortuis, qui decollati sunt—revixerunt—, reliqui autem mortuorum non vixerunt*, &c. durissimum esset mortuos, & ex consequenti, qui revixerunt à mortuis, utrobique non sumi eodem sensu. Talis enim locutio innuit, aliquos ex mortuis, nempe decollatos Christi causâ, vixisse initio millennii eodem sensu quo alii viverent

Med. 943. rent in fine millennii^b. Adde quod *οὐρανία* five Analogia inter duas resurrectiones servanda est: Cum ergo secunda Resurrectio sit corporalis, talem quoque primam esse necesse estⁱ. Hoc est palmarium hujus sententiae argumentum. Hoc autem repono: Phrasis illa, *reliqui mortui*, aliquam inter duas resurrectiones similitudinem innuit, non verò absolutam identitatem; quomodo in parabola Mat. 25. *Virginum quinque erant prudentes, & reliquae stultae*, omnes erant virgines, non tamen ejusdem generis; ita & hae duae resurrectiones quodammodo homogeneae erant, quatenus resurrectiones, earum tamen una erat typica & martyrum duntaxat, altera literalis & omnium. Alioqui, eodem argumento probari posset & duplex impiorum resurrectio. Ut enim *Draco* omnesque damnati Ecclesiae hostes capi dicuntur, & corporaliter *proijci in stagnum ignis*, ibique permansuri sub potestate mortis secundae in fine millennii & mundi, hic v. 10, 14, 15. & 21. 8. ita & *Bestia* & *Pseudo-propheta* cum affeclis suis dicuntur capi, & corporaliter *vivique proijci in stagnum ignis*, & permanere sub potestate mortis secundae initio millennii, Apoc. 14. 9, 10, 11. & 19. 20. unde sequeretur, aliqualem impiorum resurrectionem initio quoque millennii futuram: quam cum rejiciant, oportet eos argumentationem quoque illam missam facere, ex qua id sequitur. 2. Vox *ζωναν* exponi potest ex voce *ζωης*, c. 7. 9. ubi *animas maciatis sub Altari jacentes* Johannes vidit stantes, non corporaliter, sed in visione & figura; quae tamen postea, corporibus acceptis, propriè *stetisse* dicuntur, hic v. 12, 13. Pariter Johannes hoc loco decollatos videt *viventes*, non corporali resurrectione, sed tantum visionaliter, vel in symbolo & figura; quamquam ipsi interim reverà vivant cum Christo in gloria, & ipsorum successores in ejusdem fidei professione regnabunt in terra, & dominabuntur in regnis mundi^k. [Hac de primo istius sententiae argumento.] 2. Sancti hi corporaliter occisi sunt, ideòque & corporaliter resurgent^l. Resp. Non sequitur: alioqui animae illae sub Altari, quae corporaliter occisae sunt, etiam corporaliter *clamarent & albas vestes induerent*, quod absurdum^m. 3. Hac quoque sententia erat, tum, 1. veterum Judaeorum, qui ut Regnum Messiae non expectabant ante Diem Judicii magni; ita Resurrectionem sperabant, quae majores ipsorum, saltem pii, initio illius regnarent aliquo tempore in terra Israel, &c. Vide Sap. 3. Tum, 2. totius veteris Ecclesiae Christianae, teste Justino Martyreⁿ; [cujus verba notis illustrata vide in Med. 664..] Vide & Tertul. adv. Marc. 3. 24. & De Anima, cap. 35. & 38. Hinc orta solennis illa Veterum precatio pro mortuis, *Ut partem haberent in Resurrectione prima*, quippe quae non erat communis omnium, sed quorundam peculiaris^o. [De quo plura vide in Med. 1033. Hac de argumentis primae hujus sententiae. Cui nonnulli alia argumenta opponunt:] 1. Quod resurrectio hac competit omnibus cum Christo tunc viventibus, quales multi indubiè erunt in militante Ecclesia^p: 2. quod hac opponitur morti in qua jacet mundus impiorum. 3. quod hac resurrectio, & quidem sola, à secunda morte liberat; id quod non facit corporalis resurrectio, quippe quae & impiis communis est, Dan. 12. 2. 9. 4. quod Scriptura unam tantum novit resurrectionem, &c. 1. Theff. 4. 1. Erat tamen particularis resurrectio Patriarcharum & Sanctorum, Mat. 27. 52, 53. qui etiam plurimi erant, juxta sententiam Veterum. Quidni pariter esset & resurrectio Martyrum ante generalem resurrectionem? ut qui alios patientiam antecesserunt, hanc etiam Resurrectionis praerogativam eos antecellerent^{||}. 5. Quod corpora, cum quibus Martyres resurgerent, aut naturalia essent, aut spiritualia. Non prius, tunc enim fami, siti, morbis, &c. obnoxia forent, quod de beatis cogitare absurdum: nec posterius, quia tunc hostili illi Gogi, &c. invasioni obnoxia non essent; nec opus esset igne de caelo descendente ut hostes ipsorum consumeret, qui ipsis nocere non poterant[†]. 6. Quod nulla hic corporum mentio fit, sed *animarum* tantum, quarum proinde resurrectio hac est: *Vidi*, inquit, *animas*, &c. v. 4. Sed notissimum est, *Animas* in Sacris literis non tantum *Personas* denotare, sed & *Cadavera*, ut Levit. 19. 28. Psal. 16. 10.

Ezec. 44. 25. Act. 2. 31. quod aptissime huic loco convenit^v: nam sequens *μαρτυρία* non congruit cum *ψυχαις*, sed cum *πνευματικαίς*. Resp. Sic & Apoc. 8. post *πνευματικαίς* addit *αἵματι*; v. 1. [Hac de prima sententia.] Resp. 2. *Resurrectio prima* est regeneratio^z: quae *prima* dicitur, vel, quia debet praecedere resurrectionem secundam; vel, quia opponitur morti *primae*, quae est animae separatio à Deo per peccatum, ut *secunda* morti corporis & animae opponitur *secunda* resurrectio^a. Hac sententia non placet, quia hac resurrectio est & futura, & in his omnibus simul facta: At illo sensu & jamdiu resurrexerunt, & successivè resurgunt, ideòque per mille annos regnare nequeunt^b. Resp. 3. Resurrectio hac Politica esse possit, qualis illa Tessium, cap. 11. c. quae & animae ipsorum cum Christo gloriosè vivunt^d, & causa fidesque eorum vindicata est & triumphat in terra: quomodo & Israel ex abjecto captivòque suo statu in Babylone *resurrexisset* dicitur, Ezech. 37. *. [Hac de quarta quaestione.] Qu. 5. Quale & ubinam erit hoc regnum? Resp. 1. In caelo^f. Cui repugnat, 1. scopus loci: 2. quod hoc regnum intercisum est per Gogum, &c. 2. Resp. 2. In terra sancta, & in Jerosolyma, in qua regnabunt Sancti in statu Beatitudinis & gloriae, Divinà praesentia & visione Christi fruentes, quasi caelum in terra possidentes, five novam Paradisum immutabilem, &c. 2. Hac sententia ex fabulis Judaicis nata, per Cerinthum propagata est inter Christianos, magnosque assertores reperit, sed cum discrimine; dum Regnum hoc aliis corporale & terrenum erat, in carnalibus deliciis positum; aliis verò spirituale & coeleste, in spiritualium bonorum fruitione consistens, ut sensit Tertul. Sed multa huic sententiae obstant, 1. si omnium Sanctorum sit hoc Regnum, cur tantum Martyrum & aspernantium Bestiam mentio hic fit? 2. Adeone infanient Gog & Magog ut Sanctos immortales sese interficere posse putent? 3. Quod nova Jeros. non ante judicium consummatum descendit de caelo, cap. 21. & 22. nec ullus in ea est clamor, aut labor, aut locus castris illis, c. 20. 9. 4. Quod regnum hoc commune est omnibus Sanctis, ut Sancti sunt: His autem Deus nunquam pollicitus est Regnum temporale, sed jubet eos in mundo semper expectare crucem. 5. Si omnes Sancti regnarent, quosnam haberent subditos? num reprobos? at illi diversos habebant rectores, ut patet in Gogo, &c. 6. Regnum hoc est praecipuè *animarum*, ut hic exprimitur per antithesin ad *mercatum animarum*, cap. 18. 7. Regnum Sanctorum tale est quale Christi: at Christi regnum non est de mundo^k. 8. Scriptura describit ultima mundi tempora, ut pessima & calamitosissima, in quibus homines in universum ferè securi, & fideles paucissimi, erunt, Mat. 24. 12, 37, &c. Luc. 17. 26, &c. & 18. 8, &c. 1. Resp. 3. Hoc regnum & sanctorum felicitas, quomodo & ligatio Satanæ, non est usquequaque perfecta, nec absolutè, sed comparatè, & quodam respectu, intelligenda est; nam Diabolus adhuc deludet, fallat, tentabit, & turbabit, sanctos, nec deerunt illi instrumenta quibus utatur; in sanctis quoque adhuc inhærebit peccatum; multi adhuc manent *mortui*, v. 5. regnatque Satanæ in Gogo & Magogo aliisque; sanctis etiam perpetuò opus erit cruce & abnegatione sui, &c. Mat. 16. 24. 2 Tim. 3. 12. Quare non absolutè hic ligatur Satanæ, sed eminentiùs tantum coercetur, nè tantas sanctis turbas det, aut dominium in illos habeat, aut pari, quo antea successu, tentet. Designatur hoc loco optimus qui in terra expectari potest Ecclesiae status & gradu, duratione, & genere, administrationum, & eminentissima Satanæ cohibitio quae erit inter primum & secundum ejus adventum; ut ostendit, tum Satanæ ligatio & obsignatio, tum pacificum Sanctorum regnum, & sessio in thronis. In specie, felicissima hac Ecclesiae conditio consistit in cultus Divini puritate & efficacia in Christianos, in uberiori cognitione Evangelii, in multitudine profitentium fidem; in visibili, liberà, & publicà, professione fidei, non, ut antè, in deserto, sed in Ecclesiis optimè constitutis, in sanctiori usu Verbi, & Sacramentorum, & disciplinae: in his enim regnat ipse Christus, ut Psal. 110. 2. & *Juda regnare* dicitur *cum Deo*, Hof. 11. ult. Quibus additur externa libertas à persecutione, & favor illis partus apud Magistratus, quos Deus aut

Med. 712.
Q. Steph. 180.
Par. Q. in Dur.

Par.

Q. Mor. 180.
Steph.

Li. Chron. 169.

Pi.

Dur. 717.

Med. 944. Q. in Clu.

Clu.

103.

Dur.

709.

Clu.

106. sum.

Par.

Clu.

115. Dur.

coerces, aut convertit. Qu. 6. An Christus in persona sua veniet regnurus cum Sanctis? Resp. 1. Affirmant nonnulli: Alii putant Christum, non quidem toto illo millennio regnatum in persona sua, sed tantum bis apparitum, nempe initio & fine millennii, idque ad convertendos Judæos. Hunc autem adventum personalem asserunt ex Zach. 12. 10. collat. cum Joh. 19. 37. & Apoc. 1. 7. & Mat. 23. 38, 39. & 24. 30. & 2 Theff. 2. 1, ad 9, &c. [de quibus dicta vide ad loca singula.] Et cum sancti hic regnaturi dicuntur cum Christo, necesse est ipsum quoque in terra esse. Resp. Non sequitur: saepe enim sancti dicuntur cum Christo ambulare, versari, pati, &c. quod tamen personalem ejus praesentiam non innuit, sed spiritualement tantum. Resp. 2. Personalis hic Christi adventus non est expectandus: 1. quia Scriptura illum Christi adventum cum extremo judicio connectit: 2. quia regnum hoc personale aut immediate praecedit judicium ultimum, aut sequitur illud, aut eo durante durat: Non immediate praecedit, tum, quia Gog & Magog interveniunt, & sanctorum dominium interrumpunt; tum, quia Christus ex nubibus descendit ad judicium, 1 Theff. 4. 16, 17. ideoque non tunc in terra fuit. Non sequitur illud, quia Gog & Magog, qui hoc millennium sequuntur, diem judicii antecedunt. Non est durante judicio. Quis enim credat Gogum & Magogum durante die judicii audere in Ecclesiam insurgere? Constat autem eos id facere post hoc millennium. 3. Multa istam sententiam absurda consequuntur: 1. quorum venit Christus? ad suorum solatium? num ergo illos in angustiis suis deseret, & Gogum talia agere permittet? 2. quomodo versatur in terris? cum omnibus sanctis simul? id non patitur natura corporis ejus: modò cum his, modò cum illis? at omnes cum illo regnant, &c. 3. num adducet secum omnes sanctos de coelo, an eos praesentia sua orbatos relinquet? Praesentia Christi in hoc Regno indubie erit illustris & gloriosa, nec tamen cum Veteribus nonnullis cogitare ausim, visibilem fore conversationem ejus in terris; Regnum enim Christi & fuit & erit semper Regnum Celorum, cujus nempe Thronus est in coelis: Erit forsan visibilis & miraculosa Christi apparitio de coelo, quã ut olim Paulus conversus est, ita Judæos quoque convertendos fore non est mirandum. Et hoc ut Christus in Evangelio, ita Johannes in hoc libro, innuere videtur, dum duo loca Prophetica, nempe Dan. 7. 13. & Zach. 12. 10. in unum compingit, Apoc. 1. 7. Qu. 7. Quodnam est tempus hujus millennii? ubi hi mille anni inchoantur & desinunt? num praeterierunt prorsus, vel ex parte? num verò adhuc futuri sunt? In his enim variant. Incipiunt hi anni, vel, 1. à Christi nativitate aut morte; vel ab initio Evangelii sive à Petro & Johanne, sive à Paulo & Barnaba, praedicati; vel, ab excidio Jerosolymæ. Atque ita desinunt in ea tempora quibus Papatus graviter invaluit, sub Sylvestro Mago, vel Gregorio septimo, qui & Hildebrandus dictus: quo tempore, si unquam, Satanæ solutus est. Hi anni inchoandi sunt ab ipso Angeli descensu, h. e. à Christi nativitate, non tamen præcisè, sed ab eo tempore quando Draco ligatus est, ne gentes amplius seduceret; ita scilicet ut tueretur Paganismum, & cursum Evangelii inter Gentes impediret. Id autem factum anno Domini 37. quum destructa Jerosolyma, Judæi (qui non cessabant turbare & alienare gentes ab Evangelio) rejecti sunt, & Gentes in eorum locum ascitæ. Ita desinunt hi anni in anno 1073. quum Hildebrandus, impostor, incantator, necromanta, &c. inaudita tyrannide Papatum invasit; qui orbem Christianum bellis & cædibus complevit, itaque Satanam jam solutum esse ostendit. Dices, illo tempore Satanam minime victum fuisse, sed potentissimè grassatum primò in tyrannis Romanis, deinde in hæreticis & in Bestia Romana. Resp. Alligatio Satanæ non absolute intelligenda est, quasi tunc nihil egerit; sed quòd gentes prohibere non posset quin fidem Christi reciperent, tyrannis, Judæis, Philosophis, frustra renitentibus. Et quia Satanæ tunc ligatus est, ideo Antichristum suscitavit, cui thronum suum potestatemque daret, cap. 13. 2. [Hæc prima sententia.] Vel, 2. ab imperio Constantini, sub quo aperta persecutio cessavit, Christianismus lege constabilitus est, exstirpatione

Ecclesiæ & Martyrum gloriosa fuit; atque ita Satanæ ligatus est, non absolute, (nunquam enim majori cum diligentia & successu seduxit quàm per mille illos annos;) sed ita ut non seduceret gentes, nempe ad violentam persecutionem, &c. ne circumirent castra sanctorum, &c. ut post illius solutionem fecerunt. Ita mille anni incipiunt anno 311. quando Roma ad Christum conversa est, & desinunt in ortu familiæ Ottomannicæ, & Muhammedismi prævalentis in Asia & Græcia; & in Pontificatu Bonifacii octavi, à cujus deinceps tempore creverunt sanguinariae persecutiones Christianorum sub nomine Waldensium, Albigensium, &c. Hoc ergo contemporat dejectioni Satanæ de coelo Apoc. 12. [Hæc secunda sententia; quæ aliis non placet:] 1. Tantum abest ut idem cap. 12. & 20. representetur, ut nihil prorsus eorum quæ in alterutro referuntur in altero compareat. In cap. 20. Draco fuit, 1. apprehensus; 2. ligatus; 3. in Abyssum coniectus; 4. oclusus atque obsignatus. Nihil horum est in cap. 12. Draco projectus de coelo est, cap. 12. super terram reperitur, cap. 20. alioqui quorsum descendisset Michael ut eum apprehenderet? 2. Regnum hoc non consistit in honorifica Martyrum mentione, ut vult Forbesius, tum, quia illa mille annis non fuit peculiaris, sed omni tempori communis: tum, quia hic regnant omnes sancti & martyres sub Antichristi tyrannide, quæ tunc nondum coeperat: tum denique, quia qui hic regnant iidem à Gogo obsidentur, ideoque sunt sancti ipsi viventes, non autem fama & bona existimatio sanctorum defunctorum. 3. Constantinum mox secutus est Julianus hostis Christianorum, &c. Resp. Satanæ in Juliano non tam solvebatur, quàm catenam mordebat; qui, præterquam quòd breve spatium mansit, nunquam ausus prolabi ad palam trucidandos Christianos; & impia ejus consilia de Christianis post Perficam expeditionem persequendis Deus dissolvit morte impii istius, idque in ætatis flore, anno scilicet 311. 4. Gravissimæ plurimæque erant intra mille annos à Constantino persecutiones Christianorum non modò per Julianum, sed etiam per Arrianos, Gotthos, Persas, Saracenos, Turcas, & Antichristum; à quibus, ut Historici referunt, Ecclesia extrema omnia passa est, & innumera Christianorum millia mactata sunt: ut mira hæc sit Satanæ ligatio, &c. Illis quoque temporibus Satanæ per vicarium suum, sive Bestiam, regnavit per 1260 annos à Constantino: Nec ligatus est Satanæ, dum Antichristus regnat. Tunc quoque Ecclesiam & gentes pessimis illusionibus maximæque efficacia seduxit. Parum autem refert utrum apertis odiis bellisque, an occultis fraudibus, pessundet Ecclesia. Eadem utrobique est Satanæ potentia, diversis tantum modis methodisque exercita. Vel, 3. à fine dierum 1260, de quibus cap. 11. sive ab initio Phialarum, ab anno circiter 1560. Scopus ergo hujus Visionis est, ut ostenderet quid factum de Diabolo post furorē ipsius per 42 menses in Ecclesiam, & post fugam Ecclesiæ in desertum, cap. 12. 13, 17. & post testes in sacco prophetantes. Vidi, inquit Joannes, Satanam rursus captum atque ligatum, sicut & Bestiæ factum; vidique Ecclesiam illam à Bestia conculcatam atque contemptam, pristinae gloriæ, puritati doctrinæ & vitæ, libertati & tranquillitati, redditam. Quadruplex in Scriptura reperitur Satanæ & solutio, & ei respondens, ligatio: 1. ante Christum, quum totum orbem tenebris obvolvitur; in templis ubique cultus, & hominibus responsa dans, hominum quoque corpora insedit. Hoc respectu ligatus est per Christi nativitatem, prædicationem, miracula, mortem, &c. Notum est illud responsum Oraculi Delphici ad Augusti legatos de successore ipsius quærentes circa tempus nati Christi, Me puer Hebraeus, superum Rex, linguere te cæca Hæc jubet, & ditis cæcis remeare sub umbras: Ergo silens aris tu nunc abscedito nostris. Et postea oracula omnia contineuerunt. 2. Sub Magistratibus Ethnicis, à quibus cultus est, & per quos Christianos damnavit atque occidit, & à publico Christi cultu ex parte cohibuit. Sic ligatus est, cum Imperatores facti sunt Christiani, &c. 3. Sub sex primis Tubis, per Bestiam, cap. 13. sic ligatus est, cum imperium, quod per Bestiam obtinuit, ei ademptum est: 4. Sub Gogo & Magogo: sic autem ligatus est per extremum

^a Dur.
705.

^a Dur.

^o Q. in
Dur.

^p Dur.
^q Med.

^r Dur.
338.

extremum iudicium. Hæc autem ligatio non est prima, quia huic uni temporis spatio congruit, non item vel præcedenti, vel subsequenti. At prima ligatio ab initio Evangelii porrigitur ad finem mundi, quia Christus semper Ecclesiam habebit, &c. Mat. 16. Non est secunda, cap. 12. quia nondum orta est Bestia, quæ hic præsupponitur, ut apparet in iis qui hoc tempore regnant. Non est quarta, ut constat. Proinde tertia hæc ligatio est opposita dominio ipsius per Antichristum, & contemporat everfioni Bestiæ, in qua prius cultus est, quem etiam cultum sustentare voluit, sed ligatus id præstare non potuit. Hi mille anni indubiè pertinent ad aliquas ex præcipuis & præcedentibus Prophetiis, vel *Sigillorum*, vel *Tubarum*, vel *Phialarum*, quippe quæ seriè eventuum continuant ab initio ad finem. Non pertinent autem ad *Sigilla & Tubas*, neque illis contemporant, sed ad *Phialas* tantum: ut apparet, 1. quia lætus hic Ecclesiæ status contemporat pessimo hostium statui, quem *Phialæ* inducunt. 2. Quia quæ Ecclesiæ optima & lætissima sunt sub *Phialis* cadunt, qualia sunt, amotio vel coercitio hostium, Antichristi ruina, plenitudo Gentium, conversio Israelis. 3. Quia felix hic Ecclesiæ status, Satanâ ligato, est & maxima & ultima libertas quam Ecclesia in terris ante ultimum diem obtinet, quia nihil eam sequitur præter Satanæ solutionem, & Gogum ac Magogum, & iudicium finale. 4. Quia hi mille anni contemporant turbæ palmiferæ, cap. 7. succedunt enim turbæ signatorum quæ contemporat Antichristo sub *Tubis*. Et hæc sententia non pauca habet commoda, vitæque absurditates utriusque contrariæ sententiæ, tum eorum qui hos annos omnes jam præterisse volunt, tum eorum qui eos nondum venisse statuunt; præcidit quoque spem vanam de novis & mirandis illius temporis eventis; docetque nihil hoc millennio expectandum præter maiorem & sanctitatis gradum, & fidelium numerum, & Ecclesiæ dilatationem, & pacificum prosperumque statum. Obj. Sed Judæi nondum sunt conversi, & Bestia & Satanæ bellum sub *Phialis* gerunt cum sanctis: ideoque ægrè credent homines hoc tempus in quo vivunt esse millennium illud. Resp. 1. Id fit ob hominum præiudicia de eventis millennii. 2. Felix hic Ecclesiæ status non in pace tantum, sed & in victoriis, eorum consistit. 3. Ligatio hæc Satanæ non est absoluta, nec felicitas Ecclesiæ mox perfecta est; sed gradatim perficitur, donec ad fastigium pervenerit. Judæorum quoque conversio non ad initium, sed fastigium, huius statûs pertinet. [Hæc tertia sententia.] Vel, 4. à *Tuba septima*. Quod verum est, si rectè intelligatur, si concedatur septimam *Tubam* contemporare septem *Phialis*, quod pro certo habendum; non autem, si septimæ duntaxat *Phialæ* & intervallo inter sextam & septimam *Phialam* contemporat, quæ est *Medi* sententia. [Sed videamus quomodo Cl. Medus sententiam suam & explicat & astruit.] Mille anni ligati Draconis seu Satanæ, Regni que Christi Augusti, contemporant *Tubæ septimæ*, seu intervallo ab Excidio Bestiæ; ut apparet, 1. quia sub sex primis, tum *Sigillis*, tum *Tubis*, Satanæ liber fuit & solutus; ut ex eo liquet quod omni illo intervallo durat dimicatio Draconis cum Michaelē, & fuga Mulieris in eremum, & dominium Bestiæ Decemcornupetæ, ejusque bellum cum sanctis, cap. 12, 13, 15, 17. Tunc quoque Draco adoratus est in Bestia, cap. 13. 2, 3, 4. & in Pseudo-propheta, de quo exsertè scriptum, *quod seducat incolas terræ*, &c. Ecquis jam credet, Bestiis istis rerum potiuntibus Draconem, h. e. Satanam, victum & obliatum fuisse? Deinde, annon Rex ille Locustarum *Tubæ quintæ*, qui *Angelus Abyssus* cluet, *Abaddon & Apollyon*, qui *ex celo jam pridem cecidisse* dicitur *in terram*, ipsissimus est Draco? Ut sit, certè non fuit tunc ligatus Satanæ, nec *puteus* oclusus, sed *aperitus*, ita ut *fumus inde ascenderet*, &c. cap. 9. 2. Denique, post effusionem sextæ *Phialæ*, *ex ore Draconis* — *spiritus demoniorum* — *abeunt ad Reges Terræ*, &c. cap. 16. 13, 14. [Hoc primum ipsius argumentum.] 2. ex collat. v. 10. huius capituli, ubi Satanæ, post novos motus ab ipso jam soluto concitato, *mitti* dicitur *in stagnum ignis*, ubi erat & Bestia & Pseudo-propheta, antea scilicet cōniti. Hæc ergo *Viso* de Satana capro & damnato

10

20

30

40

50

60

70

Visioni cap. 19. de Bestia & Pseudo-propheta captis & in stagnum ignis coniectis, ut narrandi ordine, ita quæque tempore rei gestæ, si cecidit. Nec dicas hoc Bellum cap. 20. idem esse cum illo cap. 19. cui omnes circumstantiæ refragantur, partes, pugna, & modus cœdis; imò & dissimilis Belli eventus, illic Satanæ ad tempus ligatio, hic verò damnatio ad ignem æternum. Bellum igitur illud Bestiale cap. 19. 19. aut intra ipsos mille annos gestum fuit, aut ante illos. Non intra illos, quia Satanæ tunc, si unquam aliàs, liberimus & solutissimus fuit ad decipiendum, ut constat ex Apoc. 16. 13, 14. minimè verò *vincens & oclusus in Abyssus* ne *seduceret Gentes*, &c. Ergo eos præcessit. Atque ita Mille hi anni contemporant Intervallo ab excidio Bestiæ, quod erat demonstrandum. [Hoc secundum argumentum.] 3. Ex descriptione eorum qui per hos mille annos cum Christo regnant, v. 4. *qui Bestiam non adoraverant*, &c. quod satis indicat, hoc Christi Regnum Regno Bestiæ, Imagini, & stigmaticis ejus, successisse: benemeritum enim præmium tempore antecedit. 4. Ex Poëne cantato ad excidium Babylonis, cap. 19. 6, 7. *Venerunt Nuptiæ Agni*, &c. Idem enim indubiè utrobique Regnum est. 5. Et omnium clarissimè, ex cap. 11. 15, &c. ubi ad septimæ *Tubæ* clangorem, (sub quem Angelus suprâ cap. 10. 7. *futurem* prædixerat *consummationem Mysterii Dei per Prophetas Evangelizati*, & nominatim per *Danielē* cap. 7. 25, 26, 27. ubi de Regno Christi & Sanctorum loquitur, ut cap. 12. 7.) Testium diebus, Bestiæque & Gentium mensibus, decursis, in Cœlo acclamatum est, *Facta sunt Regna hujus mundi Domini nostri, & regnabit in secula seculorum*, — *quia accepisti potentiam tuam magnam, & regnum iniisti*. Porro *Tuba septima* cum mille annis in ea contentis designant *Magnum illum Diem iudicii*, præscâ Ecclesiæ Judaicæ, [cujus de illo die, Regni que Christi tunc futuro, testimonia vidē in Med. p. 607...]. Christoque & Apostolis ejus adeo celebratum; qui non est (ut vulgò creditur) breve aliquot horarum spatium, sed continuatum multorum annorum intervallum, duabusque Resurrectionibus, tanquam terminis, circumscriptum: Diem, inquam, à particulari primū & quasi matutino Antichristi cœterorumque vivorum Ecclesiæ hostium iudicio, per gloriosam Domini nostri *in flamma ignis* *inmediatè*, inchoandum; tandemque post Mille Annorum Regnum Novæ Jerusalem, Sponsæ suæ sanctissimæ, in his terris indultum, novorumque adhuc suboriturorum, Die magno advesperascente, Satanæque iterum soluto, hostium *parvè*, Universalis demum omnium mortuorum tum Resurrectione, tum iudicio, absolvendum. Quibus peractis, Impii in Gehennam æternū cruciandi, Sancti verò in Cœlum cum Christo æternū victuri transferentur. Loculus autem unde Judæi desumpserunt nomen & spem Magni diei iudicii habetur in Dan. 7. 9, 10, &c. ex quo & Johannes habuit has phrasas, quæ *thronos vidit & insidentes eis*; quæ *iudicium illis datum est*; & quæ *sancti regnârunt*, &c. Hoc porro Regnum Filii Hominis atque Sanctorum in Daniele incipit cum Die Magni iudicii. Regnum autem hoc Sanctorum cum Christo per mille annos idem est cum Regno illo Danielis; ut apparet, quia incipiunt ab eodem termino, tum, 1. ab exitio quartæ Bestiæ; illud Danielis, quum Bestia (tunc regnans in impio Cornu) occisa esset, & corpus ejus flammæ traditum, Dan. 7. 11, 22, 27. hoc Johannis, quum Bestia & Pseudo-propheta (impium illud Cornu Danielis) *capti essent, & in stagnum ignis coniecti*, &c. Apoc. 19. 20, 21. tum, 2. ab eodem confesso iudicii quem Daniel describit, ut identitas phrasum jam antè notata offendit. Nec definit hoc iudicium antequam finiantur hi mille anni; neque enim antea adveniunt Gogi Magogique iudicium, et universalis Resurrectio. Et proinde totum millennium in Die iudicii includitur. [Plura hic addi possent de nobili hac questione, sed præcipua hæc sunt, ni fallor, rerum & argumentorum momenta, ex quibus prudens lector iudicium de ea aliquo modo ferre possit. Nec meum jam est controversiam hanc plenè discutere, sed sacrum hunc textum explicare.]

† Med.
531.

† Med.
661.

† Med.
932.

Mille

Mille post annis orta est domus Ottomannica, quæ non in Persidem aut oras Romani Imperii, sed in partes ejus intimas atque potissimas, in Asiam Græciamque, invexit Mahumetis religionem Satanæ repertam *. ¶ *Solvetur—de carcere suo*] *Φυλακὴν* vocat quod antè abyssum γ, ubi custoditus fuit γ. Sub verbis illis significatur sævitia Diabolica coercitio. *Qui peccat, Diabolum vinculum liberat*; est in libro De vita ac Morte Mosis. Sic mala illa Ecclesiæ evenire quo tempore gravissimum schisma ex ambitione ortum est Romæ: & si fuerit mores qui & secutis postea schismatibus occasionem dedere. Propterea adversus priorum temporum mala, quæ tantum Christianorum ostendebant virtutem, multa allata vidimus solatia: adversus hæc nulla nisi finem seculi. Hæc enim sunt illa tempora de quibus loquitur Christus, Mat. 24. 12. Luc. 18. 8 a.

8. *Et exibit*, (Quæ vox notat liberam ejus grassationem & immane studium b, & vehementiores insultus c;) & *seducet* (vel, ut *seducat*, Be. Pi. i. e. ut eos per Pseudo-prophetas imbuat erroribus d. Muhammetanis *, vel, Arianis & Antichristianis, & quasi Paganicis, ut sub nomine Christi gentiliter Deum colant f: vel, ut eos ad sævitiam excitet, ut suprà v. 2. & adversus Christum atque Ecclesiam adducat h, promittendo eis victoriam i.) *quæ sunt* (vel, *erant*, Pi.) *super quatuor angulos* (i. e. plagis, vel cardinibus k: q. d. ab omni parte, Job. 1. 19. Ezech. 43. 20. & 45. 19. suprà 7. 1. Sic & *de quatuor ventis*, Marc. 13. 27. suprà 7. 1.) *terre*] Immensum numerum, & universalem consensum, hostium hic indicat m. ¶ *Gog & Magog*] Ex Ezech. 38. & 39. ubi eundem notari gemino nomine, Antiochum scilicet in Asia Syriæque regnantem, ad eum locum ostendimus. At Rabbinii plerique ea omnia referunt ad finem Mundi. Ostendit Apocalypsis in ea traditione non minus quam in aliis aliquid subesse veri n.

Gog & Magog in Ezechiele dicuntur Reges Syriæ o, sive Seleucidæ p, crudeles Ecclesiæ Israeliticæ oppressores q; & impleta erat illa Prophetia r, tempore Machabeorum t: ut apparet, 1. quia hæc promissio de frange Gogi, &c. facta est Judæis in Babylone quibus restitutionem promittit, Ezech. 39. 25. 2. quia promittitur ibi spiritualis Ecclesiæ instauratio per adventum Messie u. Al. Malim hanc Prophetiam non impletam fuisse ante adventum Domini; 1. quia tempus impletionis dicitur *novissimum*, c. 38. 8, 16 v. Resp. Non absolutè sic dicitur, sed respectivè, quomodo & rabies 4 cornuum hirci Dan. 8. & præcipuè parvi cornu, Antiochi Epiphanis, appellatur *ira novissima*, quia ultimi hi erant crudeles Ecclesiæ Israelis vexatores ante adventum Messie *. 2. Tanta non erat sive clades Seleucidarum, sive quies Israelis, ut huic Prophetiæ satisfaciat. Vide Ezech. 39. 26 v. Sed Prophetæ & in talibus stylo hyperbolico uti solent, & præter primam ac propriam accommodationem, ulterius etiam ad typica respiciunt z. 3. Quia gentes Ezechielis memoratæ nunquam Seleucidis, præsertim Antiocho Epiphanis, paruisse leguntur. Quare licet umbra quædam completionis fuerit in Seleucidis, ipsam tamen vim & primarium ejus effectum fini seculi reservari judico a. *Magog*, de quo Gen. 10. 3 b. fuit progenitor Scytharum d, ex consensu doctorum *. De *Gog* nihil est in sacris, nisi Ezech. 38. & 39. f. Inter omnes gentes Ezech. memoratas prædominatur *Magog*, & hujus princeps est *Gog*, ut disertè dicitur Ezech. 38. 2, 3. & 39. 1 g. Judæi fingunt, *Gog & Magog* esse gentes Septentrionales ultra *Taurum* montem reclusas, quæ in fine seculi erumpentes totum orbem, & præsertim terram Israelis, bello vastabunt, qui à Messia interficientur. Papistæ somniant, *Gog & Magog* esse duos potentissimos Regum illorum septem qui Antichristo militabunt, imò *Gog* esse ipsum Antichristum ait Bel. sed Rib. negat h. *Gog & Magog* Apocalypseo non sunt Ezechielis *Gog & Magog*, ut apparet, 1. quia ille Ezech. prodit ex Septentrione, hic noster ex 4 angulis terræ i. 2. quia ille venit sub initium instauracionis Israeliticæ, noster post mille annos Regni Sanctorum instauracionem Hieros. subsecuturi k. Sic *Ægyptus & Babylon* Apocalypsicæ non sunt Israelitarum *Ægyptus & Babylon*, sed hostes Ecclesiæ Gentium, (quæ si

guratur Israele) instar illius *Ægypti & Babylonis*. Apocalypsis [siquidem] Codex est Fatorum, non Judæorum, (qui de suo habent satis Prophetiarum in V. T. ad omnem Gentis suæ sortem depingendam;) sed Ecclesiæ gentium. Paucissima in hac Prophetia sunt quæ rem Judaicam privatim spectant, nempe illa solummodò quæ cum satis Ecclesiæ gentium colligata eatenus præteriri non potuerunt. Et *Judæi*, sive Synagoga Israel, personam veræ Christi Ecclesiæ ex Gentibus surrogatæ sustinent; *Gentes* contra typum & Idololatrarum & Ecclesiæ hostium, parabolâ ex statu rerum sub V. T. mutuatâ, in quo unus Israel verum Deum coluit, Gentes verò Idola. Si autem populus populi, hostes quoque hostium, imaginem, portare consentaneum est l. *Gog* est nomen, vel Principis, vel veriùs, Gentis m. *Magog* hic terram seu locum denotare, sicut in Ezech. non finit articulus. Et *πῶς τὸν γὸγ καὶ τὸν μαγὸγ* hic non per modum subjecti, sed per modum appositi & *ἐν τῇ ἐκκλῆσιᾳ*, adhibentur; q. d. *τὰ ἔθνη*, &c. *quæ spiritualiter vocantur Gog & Magog* n.

Qu. Quisnam & unde hic *Gog & Magog*? Resp. 1. Sic appellantur populi illi promiscuè qui circa Mundi summa Ecclesiam sollicitabunt, eamque opprimere satagent, ut olim *Gog & Magog* populum Judaicum, urbemque sanctam o. Resp. 2. Hi hostes prodibunt, vel, ex Gentibus professione Christianis, invidia forsan motis, quòd Sancta civitate exclusi sint, &c. vel, quod malim, ex Gentilium reliquiis quos Diluvium ignis sub Resurrectionem primam non inundaverit; nempe, ex Gentibus in opposito nobis Hemisphærio degentibus, in orbe Americano, Arctico & Antartico, quæ Evangelii lumine nunquam perfusæ, & magnis forsan Satanæ pollicitis inductæ, trajecto è regione cuiusque Oceano, orbem nostrum coronâ cingent, &c. Et si, quod Fullerus noster in Misc. 2. 4. in fine probare contendit, Nationes Americanæ sint Magogiticæ gentis coloniae, ob brevem Oceani in Scythicis istis oris trajectum, non est quòd quis de *Gogi & Magogi* nominibus amplius litem moveat p. Resp. 3. Per *Gogum* hic intelligenda domus Ottomannica, quæ primùm in ea parte Asiæ se ostendit quæ olim *Gygea* dicta, & Reges *Gyge* aut *Gypide*, i. e. in Lydia locisque vicinis. Sic & Sibyllina Poemata veterum Christianorum *Gog* exponunt *Pamphylor & Lydor*. Per *Magog* autem hic intelligitur non urbs Syriæ, [Sic enim legendum, non *Scythia*, ut innuitur in editione Criticorum Londin. Nam urbem in Syria esse *Magog* dictam, satis constat:] sed ea gens unde ipsa urbs Syriæ nomen accepit, ut & *Scythopolis*, nempe gens Scythica: & sic sensisse sui temporis Judæos, ait ad Ezech. Hieron. Sic & Josephus dicit *Μαγῶν* (*populum Magog*) *ab ipsis dictos Scythas* q. *Gog* mihi, ut Centuriatoribus & aliis multis nostratibus, est Princeps Scytharum, Soldanus Turcicus videlicet; & *Magog*, omnes illi populi Scythici, qui Turcicum imperium agnoscunt, qui dici possunt *Magog*, tanquam *de Gog*, i. e. de tecto & domo Turcica, quæ gloriatur. *Magog* cognatum est cum Heb. *Magog*, quod *te-tum* sonat r. *Gog & Magog* sunt quatuor illi Angeli ad Euphratem ligati suprà 9. 14. postea verò Dei jussu soluti, nempe immanes illi Christiani nominis hostes, Arabes, Saraceni, Scythæ, sive Tartari, & Turcæ, qui post Satanam solum orbem Christianum cladibus attriverunt infandis t, & Imperium Ottomannicum sive Turcicum erexerunt u. Sed angeli illi sic soluti magis ad puniendum Antichristianorum idololatriam, &c. quam directi hostes veræ Ecclesiæ, non sunt idem cum Dracone soluto. Non debet hoc ad Turcas restringi, tum, quia omnia ultimi furoris Satanæ à *quatuor terre angulis* organa designantur; tum, quia Bestia est quæ bellum gerit cum Sanctis; & ex ore Bestiæ & Pseudo-prophetæ & Draconis prodierunt ranæ, quæ hujus seductionis instrumenta sunt v. Non hic excludendus est Papatus *, qui Ethnicismum quendam reducit in mundum Christianum. Cap. 19. Bestiæ & Pseudo-prophetæ historiam exhibet, hic Satanæ, nunc autem trium illorum interitum simul describit x. ¶ *Et, &c. Συναγωγή, &c.* *Ut congreget eos in prælium*] i. e. Ad bellum adversus Ecclesiam z. *Bellum* appellat conatus, vel impressiones in Ecclesiam factas, vel susceptas, ut cap. 13. 5. *Con-gregare*, &c. Val. Nempe ad evertenda vel occupanda

Q q q q

adificia

adificia

adificia

adificia

adificia

* G. congruens. ¶ *Secundum opera ipsorum* 1. Bona vel mala, tanquam effectus fidei vel infidelitatis. 2. Nusquam dicitur, *ita ut opera*, propter opera, ut causam meritoriam; sed *ita ut opera*, secundum opera, ut regulam processus. Quæ phrasim non magis meritum notat quam illa, *secundum facultates*, Matth. 25. 15. aut illa, *secundum fidem vestram fiat vobis*. Nec meritum consistere potest cum hoc Libro, qui omnia gratiæ tribuit, non operibus, juxta 2 Tim. 1. 8, &c. Hoc autem non competit in infantes.

13. Et (vel, Nam, Pi.) dedit (vel, reddidit, Be. vel, reddiderat, Pi. Hic *est* Plusquam-perfectum, quale supra notavimus 19. 19. d.) *mare mortuos*, &c.] Quos absorpsit vel merfit, qui in aquis à piscibus devorati sunt. Sub quo comprehenduntur alia omnia desperata mortis genera, &c. Omnes partes naturæ suæ deposita exhibebunt. Notant Scholiastæ ad Homerum veteres exhorruisse naufragii mortem, quod animas, utpote igneas, à vi humoris crederent exstingui. Nihil hoc est: Omnia in Christi sunt manu: nec refert ubi mortem obierimus, sed quales. Al. *Mare* hic mundum significat, ut sæpe, ut Apoc. 8. 8. & 12. 12. & 13. 1. & 18. 17, 19. tumultuantem & fluctuantem. ¶ Et mors (vel, 1. qui morbo erunt mortui itidem exsurgent. *Quæ* ita sumi solet, genus in sensu speciei. Diximus de eo supra 6. 8. m. Vel, 2. insepulti. Vel, 3. pii, mortui secundum corpus tantum. & Infernus] id est, Vel, 1. sepulcrum, q. d. in sepulcris reconditi; vel, 2. impii, quorum animas habet infernus; vel, 3. Hoc cæteros omnes mortuos complectitur, qui aut violento fato, aut senectute, obierint. Et per Prosopopœiam ostenduntur Mare, Mors, *Adm*, quasi debitores depositi. Habes mortem & *Adm* in personarum modum depictas & Esa. 28. 15, 18. & 38. 18. ¶ Dederunt (vel, Exhibuerunt, G.) *mortuos suos* i. e. Quibus illa ipsa dederant causam mortis. Marcellus Eprius dicebat, *Quid tibi cum eis mortuis?* Al. Dicit *mortuos suos*, ut ostendat, vel, 1. ab ipsis exactè reposti rationem singulorum mortuorum in eis: vel, 2. eosdem mortuos judicari, & in eisdem corporibus. Confer Job. 19. ¶ Et *judicatum est*, &c.] Nullo discrimine fati quo vitam hanc amiserant.

14. Et infernus & mors (Duo illi tyranni, qui tot seculis in mundo triumpharunt. 2.) *missi sunt in stagnum ignis* i. e. In gehennam; non ut patiantur ab igne, sed ut ibi depascentur impios. Al. Sensus est, Mors & status mortalitatis prorsus abolebitur. Pertexit Prosopopœiam, & significat post Judicium nullam, in eos secundum quos lis erat data, fore vim aut morborum aut mortis: Quod de Christo dicitur Rom. 6. 9. Heb. 7. v. 28. Adde 1 Cor. 15. 54. Excidentur ultimi, & omnes, Christi, hostes, & in gehennam relegabuntur, & cum eis mors, quæ nihil habet quod hic agat, &c. t. Al. Est hic Metonymia subiecti, vel, Continens pro Contento, ut *calum* pro *caliculis*, & *terra* pro iis qui terram incolunt. Ità h. 1. *infernus*, i. e. mortui qui erant in inferno; *mors & sepulcrum*, id est, illi quos mors & sepulcrum reddiderant v. præced. nempe aliqui, & quidem plerique. Quinam autem illi sint, declaratur v. seq. ¶ Hæc, &c. *ostendit*, &c.] Pro *ostendit*, scil. *alium*. Animalia generis. Vide dicta supra ad v. 6. ¶ Quæ est mors secunda, Be. Pi. &c. h. e. æterna. Hæc *mors secunda* nomenclatura, quæ occurrit hic & cap. 2. v. 11. & 20. 6, 14. & 21. 8. ex RR. desumpta est. Occurrit in Chald. Paraph. ad Deut. 33. 6. Psal. 49. 11. Esa. 22. 14. & 65. 6, 15. Jer. 51. 39, 57. Sensus loci est, q. d. Devicta prorsus & extincta est mors corporum in Sepulchro, nec superest status animarum separatarum in Hades; sed & Mors & Hades religantur ad stagnum ignis, quæ est *Mors secunda*.

15. Qui non est inventus, &c.] i. e. Qui in Christo diem non obierit, is mortem secundam non evadet. Non sufficit scriptum aliquando fuisse in vitæ Libro: opus est ut scriptus ibi quis reperiat Judicii tempore. Per *alium* hic & supra intelligitur magna quædam capacitas. Vide Zach. 9. 11. ubi in Heb. *בְּרִי*, in Græco *ἀνδρῶν*, in Latino *lacus*. Vide & Gen. 37. 20, 28, 29. ubi in Latino non minus improprie ponitur nomen *cisterna*. Al. Sensus est, Sancti & Electi, qui scripti

sunt in Libro vitæ, ibunt in cælum; improbi verò, qui non sunt scripti in Libro Dei & vitæ, sed Diaboli & Mortis, ibunt in gehennam. Qui antea in Libro vitæ non fuit adscriptus, is jam non demum adscribetur; sed nihil ipsi restabit præter æternum supplicium.

¶ *In stagnum ignis* Alibi *est* additur, ut cap. 19. 20. & 21. 8. Respicit lacum Sodomiticum, tanquam Ignis æterni figuram gerentem, Judæ v. 7. Cùmque Roma sit *Sodoma spiritualis*, cap. 11. similiter atque illa in *lacum ignis & sulphuris* conjicenda est, cap. 19. 20. Confer 2 Pet. 2. 6, 9. Est aliud Visum, sed quod occasionem sumpsit ex Viso priore. Quod magis credamus summam illam felicitatem seculi futuri, aliquam ejus imaginem Deus nobis dedit in florentissimo Ecclesiæ statu, qui fuit à temporibus Constantini ad tempora usque Justiniani. Fuit quidem Christianorum tribus primis seculis magna pietas, sanctitas, constantia: Sed multorum virtutes tegebantur iis ipsis latebris quibus Ecclesia ipsa tegebatur. Postquam verò secundum Veterum Vaticinia accessit Ecclesiæ tutela Principum, illustres admodum & conspicuæ fuere Christianorum virtutes. Ad pietatem accessit eruditio & eloquentia multorum Episcoporum: Constituta est certior regiminis & consonantium rituum forma decretis Conciliorum Universalium: Denique, tanta facta est mutatio, ut ea Prophetico more *cæli novi*, & *terre novæ*, nomine rectè nuncupari posset. Nam & Esaias eadem verba usurpaverat ad describendum statum illum felicem populi Judaici post debellatas Antiochi copias, cap. 65. 17. quod clarius patet collato loco ejusdem Prophetæ, cap. 66. 22. Cælum ipsum favit humano generi ob Ecclesiam florentem: sicut de Theodosio Magno dictum est, *O nimium dilecte Deo, cui militæ æther, & conjurati veniunt ad classica venti*. Terra non ultra impurata fuit innocentium & piorum sanguine; Sæpe Scripturæ res principales & rerum principalium præfagia paribus insignit nominibus. Hoc cap. & seq. describitur status Ecclesiæ, vel, 1. militantis, cui singula in hac Visione dicta tam exactè applicari possunt, ut ex singulis ferè lineis & verbis argumentum pro hac sententia duci possit. [Qua de re dicta vide ad versus singulos.] Vel, 2. triumphantis. [Prioris sententiæ authores in partes hic eunt, locumque diversis modis & de variis temporibus accipiunt:] 1. Loquitur de statu Ecclesiæ Christianæ per mille annos à Constantino, idololatriâ jam abolitâ, &c. de quo dictum cap. 20. nonnullis tantum adnexis, & velut per parenthesis, insertis de ortu, successu, & everfione Muhammedismi. Quod breviter designabatur cap. 20. idque cum mixtura contrarii, idem hic resumitur & prolixè rhetoricèque hic describitur, tanquam res magni momenti. Sic somnium Regis duplex fuit, Gen. 41. 25, 32. & in Prophetis duo sæpe Visa rem eandem designant. Et sic Novam Jerusalem hanc accipiendam esse suadet vetus illa Prophetia in Libro [Apocrypho] Tobie, cap. 14. 6, 7. 2. Loquitur de statu Ecclesiæ quæ mille annis, [quos de alio prorsus tempore quàm præcedens sententia accipit:] & septimæ Tubæ, seu intervallo ab Excidio Bætiæ live Babylonis, contemporat. Sed duplex erratum est in fundamento hujus Synchronismi; 1. quod supponit septimam Tubam septimæ Phalæ contemporare, & extremum Bætiæ Excidium præsupponere. Quod antea refutavimus. 2. Quod supponit, novum hunc Ecclesiæ statum immediatè succedere Excidio Bætiæ, cùm constet & Draconis projectionem in stagnum ignis eum antecedere. Argumenta ipsius hæc sunt; 1. collat. cap. 19. v. 6, 7. *Halleluja, quoniam regnum iniit Dominus*, &c. 752. — *Venerunt Nuptiæ Agni, & Uxor ejus præparavit se*. At Nova hæc Jerusalem est *Sponsa illa Agni parata*, &c. Resp. Probat hoc, eandem utrobique esse Sponsam five Ecclesiam; non tamen probat, illam eodem modo considerari, nempe, ut militantem. 2. *Dilecta illa civitas* (quæ hic est *Novæ Jerusalem*,) post mille annos à Satanæ copiis circumvallata est, cap. 20. 9. Illa ergo jam antè extitit, dum adhuc Satan ligabatur. Resp. Hinc quidem sequitur, Ecclesiam tunc fuisse, & afflictam fuisse; sed non sequitur, Ecclesiam, prout hic consideratur, afflictam fuisse: imò manifestum hic est discrimen, quia hæc *Jerusalem Nova* dicitur, quam nullus hostis oblidere aut accedere possit, &c. Duobus reliquis argu-

mentis

Qq q q 2

* Dur. mentis nec ipse fudit^k. [Vide illa si lubet Med. 535. & responsa in Dur.] 3. Loquitur de statu Ecclesiæ in terris renovatæ^l, post Phialas^m, perditis Meretrice & Bestiâ & Draconeⁿ, plenitudine Gentium & Judæorum introductâ^o. Nec tamen Ecclesiæ in hoc statu absolutam puritatem & perfectionem tribui velim, quasi expers foret erroris, aut malorum, five propriarum suarum infirmitatum, five tentationum externarum atque internarum, quibus exerceatur. Sed splendidus hic status in duobus consistit, 1. in prævalentia lucis, quod veritas tunc constanter & communiter obtinebit, & Ecclesia à clandestinis impostoribus liberabitur; 2. in tranquillæ pacis affluentia, exciso Antichristo, Dracone æternis vinculis religato, & omni apertâ hostilitate sublatâ: adeo ut nihil deinceps reliqui futurum sit quod in terris exspectet. Et hæc conditio non amplius interrompetur ab ullis novis aut veteribus hostibus, aut tenebris redeuntibus, sed continuabitur usque dum ad statum gloriæ transferantur. Nihilominus in gratioso hoc statu futurum est, ut religionis interim virtus ex hominum pectoribus paulatim dilabatur, & passim obrepat securitas; unde fiet ut Dominus veniens vix fidem in terra inveniat, juxta Luc. 18. 8 P. [Hæc de prima sententia. Sequitur secunda.] Loquitur hic de statu Ecclesiæ non militantis, sed triumphantis, post diem extremi Judicii. [Argumenta hujus sententiæ sunt:] 1. Series & *ἀντιστά* hujus Prophetiæ^q. Actum est v. præced. de extremo judicio^r, Reprobis & Electis communi, & de sententia in Reprobos lata & executioni mandata. Hic ergo sequitur, ut congruum erat, executio sententiæ in Electos latæ, & describitur felix ipsorum status in Nova Jerusalem, in quam illi soli admissi sunt, dum Reprobi in lacum ignis projecti fuerint^t. Verum de ultima resurrectione actum non est sine cap. præced. ut ostendimus^t. [De quo vide ibi dicta.] Deinde, ultimus ille gradus perditionis hostium non ibi ponebatur propter aliquod temporis punctum, in quod incideret, quasi hæc parte Prophetiæ prior esset; sed tantum ut ostendat, illam hostium everfionem semel coeptam processuram donec perficiatur, &c. v. Et dies judicii ibi descriptus est per anticipationem^x. Sed hujusmodi hysterologiæ vix reperientur in una eademque Prophetia explicatoria, qualis hæc est. Rectum quoque ordinem hic servari docet scopus, qui est, ut suppleat quod in præced. narratione deerat, & ostendat quid de illis factum qui in Libro Vitæ scripti sunt, & horum felicitatem reproborum miseriæ oppositam exprimat. Nec verisimile est, voluisse Spiritum S. tam copiose describere effectum sententiæ in Reprobos latæ, & non ostendere effectum sententiæ de Electis, quod aut hic, aut nusquam in tota hac Prophetia, facit: quod tamen cum multum conducere ad solatium usumque Ecclesiæ, hic omitti credibile non est. [Hoc primum argumentum.] 2. Felix hic status Ecclesiæ militantis quem supponunt, vel antecedit mille annos, quod nemo asserit; vel sequitur illos, septimamque adeo Phialam, quod impossibile est, quia hæc finem mundi adfert; vel iis contemporat, quod fieri nequit, quia illo millennio Satanæ tantum ligatus est, idque ad tempus duntaxat: hic autem in lacum projectus est, & mors & maledictio penitus auferuntur, & sancti regnant in æternum, cap. 22. 5. 3. Veteri *calo* & *terra*, quæ cap. 2. 20. 11. prætereunt ante ultimum judicium, opponuntur hic *novum celum* & *nova terra*, quæ proinde judicium illud consequuntur. 4. Multa hic sunt quæ Ecclesiæ militanti nequitiam conveniunt, v.g. quod nullum hic est Templum, v. 22. quod tamen sub septima Tuba manet, cap. 11. ult. & quod Sancti faciem Dei vident, eoque & Agno immediate fruuntur, infra v. 22. & c. 22. 4. 5. In hanc civitatem soli Electi admittuntur, & omnes qui eâ excluduntur sunt in stagno ignis five gehenna, ex collat. cap. 21. 8. & 22. 14, 15. 6. Privilegia hic promissa, quale est, *comedere fructum arboris vite*, sunt omnibus fidelibus communia, ut apparet ex Apoc. 2. 7. & 21. 7. & 22. 2, 12, 14, 15. non ergo huic duntaxat statui Ecclesiæ militantis peculiaris. Adde quod Arbor vitæ crescit in Paradiso, h. e. in cælo, ut apparet ex collat. Luc. 23. & Apoc. 2. 7. & 22. 2 v. [Nonnulla tamen huic sententiæ obijciuntur:] 1. Quod hæc Nova Hierosolyma de cælo descendere dicitur, quod

qui exponunt per *ascendere in cælum* non minus absurdè loquuntur quàm Canonista ille, qui *constituimus* interpretatus est *abrogamus*^z. Verum cum descensus hic non sit localis, sed divinam tantum hujus Hierosolymæ originem denotet, cum eo non malè congruit ascensus localis sanctorum in hanc Hierosolymam^a. 2. Quod Prophetæ verbis non minus hyperbolicis & magnificis de Ecclesia, ut in confesso est, militante utuntur^b. Sed quanquam Prophetæ sparsim aliquas hujusmodi phrasas adhibent, nusquam tamen in illis reperitur tam plena & cœlestis descriptio in unum coacta, quàm hic à Johanne exhibetur^c. 3. Quod hæc Hieros. habet *muros*, contra incursiones, & *portas*, ad recipiendum Gentes & Reges eò venientes gloriâque suam deferentes. 4. Quod tota Dei erga hanc civitatem dispensatio fit per Agnum Mediatorem, qui in mundo venturo regnum tradit Patri, &c. 1 Cor. 15. 28†. [Atque hæc de hac quæstione im- præsentiarum dicta sufficiant: reliqua enim quæ ea de re habentur in suis singula locis opportuniùs reponentur.]

C A P. XXI.

1. **V**Idi cælum novum & terram novam] Non substantiâ, sed qualitatibus^d, puritate & gloriâ^e: juxta 2 Pet. 2. 13 f. Qu. Cui usui hæc erunt? Resp. 1. Cui usui hæc fuissent in Paradiso, si homo in innocentia perstitisset? Et quis usus corporis & corporeorum sensuum in cœlis? Similes scrupuli in aliis oriri possunt, &c. 2. Nobilissimo usui, illi scil. cui primitus destinati erant, nempe, illustrationi Divinæ potentiæ, sapientiæ & bonitatis; nec non Sanctorum mansioni & solatio, qui, vel, ut Perkins. vult, modò in cœlis, modò in terra, habitare possunt; vel potiùs, ut in terram descenderunt ut corpora ibi sua reciperent, ita ibi ad tempus cum corporibus suis manere initio beatitudinis suæ, indeque in cælum migrare possunt, utrobique tamen fruenter præsentia Dei, &c. Hic autem status novi cœli, &c. non in hoc mundo futurus est, sed post mundum hunc igne solutum, &c. ut apparet ex 2 Pet. 2. 13. ex quo loco explicandus est locus ille Esa. 65. & 66. tanquam obscurior ex clariore. Hæc porrò mutatio non extenditur ad locum five electorum in cælo Empyreo, five Reproborum in gehenna, quia hæc loca ab initio mundi parata dicuntur, &c. Math. 25 h. Al. Quanquam hæc ultimo loco ponuntur, primis tamen ferè rebus hujus Libri contemporant. Loquitur de spiritali Hierosolyma, de Ecclesia Evangelica ex Gentibus ferè conflata, quando omnia facta sunt nova, 2 Cor. 5. 17. novus populus, novi cultus, nova Oeconomia, & vetus orbis Israeliticus dissolutus est i. ¶ Primum enim cælum, (Cælum illud quod pestilentiam famemque immiserat, supra 16. 2, 8 k.) & prima terra, (Terra non ultra bibit, ut dixi, innocentium sanguinem^l.) abiit, παρῆλθε.] Abierat (vel, præterierat, Be. Pi. D. Fugit, ut dicitur cap. 20. 11 m. In MS. ἀπῆλθε, ut infra v. 4 n.) ¶ Et mare jam non, &c.] οὐκ ἔστιν ἐν] Non amplius exstabat, Be. Pi. Mare hic intelligunt, vel, 1. allegoricè five improprie: idque diversimodè. [Sensus est,] Ingens illa idololatrarum multitudo non mansit: Mansere tantum flumina & fontes, & hæc quoque paulatim exaritura. Vide supra 8. 10. & 14. 7. & 16. 4 P. Al. Mare hic est mundus turbulentus^q, vel, tumultus & commotio hujus seculi, qui per mare in Scriptura significari solet^r. Al. Mare hic est corrupta Judæorum doctrina de Messia, &c. Confer Apoc. 15. 2 f. Vel, 2. proprie^t. [Sic tamen locum variè explicant:] 1. Mare tunc nullum erit, quia nullus erit maris usus ad navigandum mercésque longè petendas^v. Non placet: Per κοινωρίαν ἢ τὸ πρῶτον Cælo & Terræ tribuitur quod mari quoque convenit. Omnia restituentur in integrum. Ergo & Mare. Quem usum habebit præjudicandum non est^x. 2. Hoc addit, ut minus probabile, q. d. Hæc mutatio & conflagratio ut ad cælum & terram porrigebatur, ita quoque ad mare, quod tamen, sicut & alia, non substantiâ, sed qualitatibus duntaxat, mutabitur. Quod hic de Mari, idem de terra, dicitur cap. 20. 11 y. Et Mare non erit pristino situ, sed redibit

dibit ad locum quem habuit initio creationis²; atque ita non erit mare, ut constitutione Dei factum erat, Gen. 1. 9, 10². 4. Non aqua esse desinet, sed mare^b; quod non nudè significat elementum aquæ, sed simul importare videtur^c, quod sit crassum, salsum, amarum, turbidum^d, jugi fluxu & refluxu æstuans: sed erit deinceps mare serenum, tranquillum, purum, pellucidum^e.

2. *Vidi* (Rem certam esse indicat^f;) *sanctam civitatem* (Sic vocatur & Jerosolyma, Esa. 52. 1^g. & alibi, ob præsentiam cultumque Dei; & multò magis cælum^h, quia ibi perfecta erit sanctitasⁱ, & nihil impurum eò intrabit^k;) *Jerusalem* (Symbolum & Ecclesiæ, & cœli^k. Triplex est Jerosolyma, 1. Legalis, Gal. 4. 25. 2. Ecclesia Evangelica, Gal. 4. 26. 3. Triumphans^l, quæ hîc intelligitur^m; & *Jerusalem* dicitur, [vel,] quia terrestris Jerusaleme hujus erat typus, Heb. 12. 22ⁿ. [Vel,] ob integram pacis quâ fruitur visionem^o. Nam *Jerof.* sign. *visionem pacis* P. [Vel,] quia eadem est Ecclesia glorificata quæ antè fuit q.) *novam*] Sic vocat ad differentiam veteris^r, & quia tota innovata est^t, & purissima & gloriosissima, juxta Eph. 5. 27. Ut *terram novam*, &c. ita & Ecclesiam vidit novam & pulcherrimam. Perinde est sive cælum, locum beatitudinis, sive electos ibi glorificatos, sive ipsam eorum beatitudinem, hîc intelligamus, quia hæc omnia hîc comprehendendi constat^t. Hujus Visi mentio x² πρὸς τὸν facta supra 3. 12. Nolite, Christiani, lugere Hierosolyma excisa, deinde restituta in formam veteri minorem. Habebitis *Hierosolyma Nova*, i. e. mystica. Ità enim vox *καὶ νῦν* sumitur Matth. 26. 29. ubi de ea & similibus locutionibus egimus. Ecclesia Christiana vocatur *Jerusalem* n² αἰῶν, Gal. 4. 26. Verùm hîc ea cum novo cultu præcedit, latè conspicua, & fulgore suo hostibus aciem oculorum præstringens; nomen originis suæ, quæ est *Pacis visio*, duplici modo præferens, conscientiæ tranquillitate, ac præterea singulari Dei tutelâ per Principes omnia ei tuta præstantes; secundum id quod jam olim Ecclesia Deum rogaverat, 1 Tim. 2. 2. Sed his temporibus erat reservatum^v. ¶ *Descendentem de cælo*] Hæc ergò Jerus. erit in terris: nam cœlestis nunquam descendit^x. Resp. Non localiter descendit^y, sed in Visione tantum^z, ut Johannes eam cerneret^a. 2. Descensus hîc de cælo designat tantum cœlestem ejus originem^b, atque naturam^c; quod non venit ex Abyssu, ut Bestia^d; non ex mundo est^e, sed à Deo ædificata^f, per Christum & Spiritum de cælo missos, Joh. 6. 38. Act. 2. 2. 1 Cor. 15. 57. 1 Pet. 1. 12^g. Sic Johannis Baptismus erat *de cælo*, Mat. 21. 25. quia à Deo institutus^h. 3. Forsan hîc respicit Sanctos cum Christo descendentes ad judiciumⁱ, qui etiam in terra regnabunt, 2 Pet. 3. 13^k. Al. *A Deo descendere* dicuntur ea quæ in terris magno Dei beneficio eveniunt, Joh. 3. 13. Vide Apoc. 10. 1. & 18. 1^l. ¶ *Paratam*, &c.] i. e. Comptam & adornatam^m, pretiosissimis vestibus & gemmisⁿ, cœlestibus scilicet^o, eâ gloriâ, pulchritudine, felicitate^p, & perfectione^q, quæ sponsam Agni decet^r; τὸ ἀνδρὶ, i. e. *in honorem mariti*. Alluditur ad Esa. 54. 5^t. Commutat hîc dictiones, Uxorem *Sponsam* vocans, *Sponsam* verò *Virum*, ut perpetuitatem indicet harum nuptiarum^t. Nota hîc permutationem typi. Non vidit Civitatem propriè dictam, de qua hæc prædicari nequeunt, sed aliquid rationis capax, quæ *civitas* appellari possit, &c. Vidit autem vel mulierem insigniter decoram & exornatam: vel, quod malim, chorum Sanctorum universum, qui est Sponsa Agni^v. Quod antè de Ecclesia quæ erat in familia & comitatu Constantini conspectum fuerat, supra 19. 17. id longius procedente Principum curâ in toto illo Ecclesiæ per Romanum Imperium diffusæ corpore apparuit. Processit in publicum ornata ut novæ nuptiæ solent, mariti sui potentiam omnibus modis ostendens^x.

3. *Audiui vocem*] Non confusam, ut tonitru, sed distinctam & intelligibilem^y. *Vocem* auctoris ἀδελφ^z. ¶ *De*, &c. *Ex τῶ ἐξαντ*] *Ex summo cælo*, i. e. à Christo. ¶ *Ecce*, &c. *Ἰδὲ ἡ σκηνὴ—ὡς σκηνώσεται*, &c.] i. e. *En ἡ σκηνώσεται*. Vide supra 13. 6. Magnifica fuit Dei habitatio in Tabernaculo per Mosem structo, Levit. 26. 11. At multò hæc magnificentior, Joh. 1. 14. Sumpta hæc & sequentia ex Ezech. 37. 27. Solent urbes sub nomine *tentorium* exprimi, ut Esa. 33. 20. & 54. 2^a. Sensus, Hæc est urbs in qua Deus habitat, & homines cum eo^b. Præsentia

Dei peculiaris, cujus signa in Tabernaculo erant^c, in veritate tunc erit cum hominibus^d; cum Ecclesia Christi, quacum habitabit, quam proteget, dotabit, diliget, &c. quam diu se bene gesserit^e. Non peregrinabuntur Sancti à Domino, sed Deus cum eis erit^f, & *habitabit*, intimè & individue & perpetuò, ut sponsus cum sponsa post nuptias^g. Voces σκηνὴ & σκηνώσεται perspicuè demonstrant de dispensatione gratiæ, non gloriæ, hîc agi^h. Sed *tabernaculum* hîc vocat per allusionem ad Tabernaculum Mo-
 10 sis, quod erat typus cœliⁱ. Al. *Tabernaculum Dei* est humanitas Christi, quia in ipso inhabitat plenitudo Divinitatis: bene autem dicit, *cum hominibus habitat*, quia *deliciæ ejus sunt cum filiis hominum*, Prov. 8. 31^k. ¶ *Ipsi* *populus ejus erunt*, (i. e. Illi qui in Ecclesia erunt palam & aperte Deo servant^l: Neminem colent nisi unum Deum^m.) & *ipse Deus*, &c.] i. e. Deus eos tutabiturⁿ, amplectetur in filios^o, curabit, salvabit, & glorificabit; ipsis omnia sua bona communicabit, infinitam potentiam, sapientiam, liberalitatem, &c. quæ omnia connotat vocula *Deus* P. De hac locutione vide ad Matth. 20. 20. Luc. 1. 28^q. Ea sumpta est ex verbis fœderis Gen. 17. 7, 8. Jer. 31. 33. Ezech. 37. 27. q. d. Tempus jam advenit quo plenè præstabitur omnes illæ magnificæ promissiones^r, quo Deus non tantum gratiam, sed & gloriam præsentiamque suam, Sanctis communicabit; nec in speculo & ænigmatè, sed facie ad faciem, se contemplandum dabit, 2 Cor. 5. 6, 7, 8^t. Antea jus ad eum habebant, jam possessionem ipsius, eamque plenariam, adipiscuntur, Deumque suum esse certissime sciunt^v.

4. *Absterget Deus omnem lacrymam*] i. e. Lacrymarum causam^x. Vide supra 7. 17. Felicitas illa facile abolebit veterum malorum memoriam^y. ¶ *Mors non erit amplius*] Quia *conjecta est in stagnum ignis*, Apoc. 20. v. 14^z. Ostendit hic versus de Ecclesia triumphante, non militante, hîc agi, quia hæc non sunt hujus sæculi^a. Fateor, si literaliter accipiantur: verum hæc mysticè & spiritaliter sumenda sunt, q. d. Auferetur maledictio Legis, & aculeus mortis atque peccati: nulla nunc erit condemnatio^b. Verum hæc non intelligenda sunt comparatè cum priori statu, ut Esa. 25. & 60. sed simpliciter & absolutè. Complementum hoc est illius Esa. 25. v. 8^c. ubi par est locutio de temporibus Ezechiae, unde & illa verba petita quæ proximè præcessere. Magna fuit & virtutum & rerum similitudo inter Ezechiâ & Theodosium Magnum^d. Sic credentes *non gustabunt mortem*, Joh. 5. 24. & 8. 51, 52e. Mors^f, ejusque confectaria, *luctus*, *clamor*, &c.^g. Designat ærumnas & calamitates^h, turbulentas illas persecutiones & cædes, quibus Ecclesia sub rabie Draconis & Bestiæ erat obnoxiaⁱ. [Sensus est,] Pestilentia & morbi ob idololatriam publicam immitti cessabunt. Vide supra 6. 8. & 16. 2^k. ¶ *Neque luctus*] Ob gravia & diuturna mala, quæ non lacrymis deflentur, sed continuo luctu^l: vel, ex morte amicorum^m. Nullus *luctus* Christianorum ob fratres eorum per Judicium sævitiam interfectos, ut Act. 8. 2ⁿ. ¶ *Neque clamor*] Oppressorum & cruciatorum à tyrannis^o; vel, ob perturbationes acerbæ & intolerandas, quas clamore amoliri cupimus, Heb. 5. 7^p. vel, ob violentas & subitaneas impressiones hostium, &c. *Clamor* sive hostium inferentium, sive hominum persequentium, injurias^q. Nulla seditio populi contra Christianos. Hoc sensu habes *καὶ οὐρανεῖν*, Joh. 18. 40. & 19. 6. Non ultra clamabunt, *Christianos ad leonem*: & *Usquequò genus tertium*? Applicatio loci Esa. 65. 23^r. ¶ *Neque dolor*] Ità Be. Pi. G. vel, *labor*, Par. Clu. Sed πόνος pro molestia aut dolore ponitur^t, ut Apoc. 14. 13^u. & 16. 10, 11. Sic & Esa. 66. 7. & alibi^v, & in illo Sophoclis, πόνος πόνος πόνος φέρει, *Dolor dolore dolorem adfert*^x. Nulla erit molestia^y, sive ex ægritudinibus corporis & animi, Esa. 33. ult. sive ex causis externis^z. Non amplius agentur Christiani in carcerem, in metalla, in latomias^a. Sub his autem malis negatis contraria illis bona continentur, nempe tranquillitas, solatium, gaudium, &c. eminenter, immutabiliter & in æternum possidenda^b. ¶ *Quia prima*, &c. Πρῶτη, &c.] *Priora*, sive *Præcedentia*, (i. e. Superior rerum status^c, miserabilis & ærumnosus^d: vel, tempora illa Draconis Feram inspirantis^e: tempora Ethnicarum & Antichristianarum calamitatum^f: vel, status præsentis vitæ^g, omnesque

Clu. nésque vanitates, quibus hæc creatura subiecta est^h: vel
 Dur. status Ecclesiæ militans & calamitosusⁱ.) *abierunt*]
 G. Ut suprà 18. 14^k. Antiquato autem priore mundo, il-
 Cot. lius quoque affectiones antiquari necesse est^l.
 G. 5. *Dixit qui sedebat in throno*] In primo folio m,
 G. Pi. i. e. Deusⁿ, Pater^o: vide suprà 4. 2, 9, 10. & 5. 1, & c. p.
 Pi. vel, Christus^q, ex collat. v. seq. cum Apoc. 1. 8^r. Pri-
 G. mæ voci addit secundam, Dei ipsius^t, tum, ut rei mag-
 Clu. Dur. nitudinem momentūque ostendat^t: tum, ut jam dicta
 Par. For. certissima esse confirmet^v, quo fine & hoc scribi mox
 Par. jubet^x. O indulgentem Dei misericordiam, qui hæc
 For. nobis toties inculcat, juxta Esa. 28. 10 v. ¶ *Ec-*
 Dur. *ce nova facio* (Ego, cui nihil arduum est & impossi-
 Dur. For. bile^z; penes quem est rerum omnium imperium^a; qui
 sim. Clu. omnia olim feci^b:) *omnia*] Coelum, terram, homi-
 Par. nem, vitam^c, hominūque conditionem^d, Ecclesiam^e,
 For. & regni mei administrandi rationem^f. Habentur hæc
 Idem. verba Esa. 43. 19. ubi de populo agitur reduce ex Ba-
 Cot. bylonia^g. Christus in carne passus mundum renovavit,
 Dur. ejecto illius Principe, Diabolo, cœlūque & terram
 T. sim. concussit; quotidie etiam renovat sanctificando, &c.
 Me. Gag. sed hic illustrior erit renovationis gradus^h. ¶ *Et*
 Dur. *dixit mihi, Scribe*] Ut suprà 19. 9ⁱ. [q. d.] Res mag-
 Clu. na est, & bene retinenda^k. Confer Job. 19. 23. Esa. 8. 1.
 G. & 30. 8. Habac. 2. 2. Apoc. 14. 13^l. *Scribe*, in perpetu-
 For. um Ecclesiæ adhuc luctantis cum morte, mœre, &c.
 G. solatium^m. ¶ *Fidelissima sunt*, &c.] Ut su-
 G. sim. prà 19. 9ⁿ. Mira sanè sunt quæ jam à Christo audisti,
 For. sed ita evenient. Sic & infra 22. 6. Dicuntur hæc sin-
 Par. cerà fide: nec potentia deerit ad hæc effecta danda^o.
 G. 6. *Factum*, &c. Γεγονε^o ἐστὶν αὐτῷ, &c.] Repetit dicta
 Idem. suprà 1. 8 p. Arethas legit, γεγονα^o ἐστὶν τὸ Α. &c. q. Et
 Clu. sic est γεγονα pro omni tempore, more Hebræo^r. [Alii le-
 G. gunt, γεγονα τὸ Α. ἢ τὸ Ω. Ità G. Cot.] *Fui a & ω, ini-*
 G. *tium & finis*. Christus de rerum fine verba facien-
 Cot. s, dicit se fuisse finem, omnique fine posteriorem^t.
 Clu. Sed alia exemplaria habent, γεγονα, &c. quod & textui
 Be. convenit^t. [Locum sic reddunt & explicant:] *Fac-*
 Clu. *tum est*. (Vel, *Fuerunt*, videl. τὰ ἔργα, quibus jam
 For. finis impositus est^v. Vel, *Actum est*, Par. Factum est
 Dur. quicquid antè promissum, vel prædictum est^x, per Pro-
 For. phetas, de plenaria Ecclesiæ liberatione, hostiūque
 Dur. ejus eversione; ut nihil jam sperandum sit præter vitam
 For. æternam, nec alius sit Sponsæ clamor aut affectus nisi,
 Pi. *Veni Domine Jesu* v. Sensus est, Certissimè perficie-
 Pi. tur vindicta in impios à Deo decreta^z.) *Ego sum a & ω,*
 For. *initium & finis*, Be. Pi. &c. Conclusionem præced. con-
 Me. firmat à natura Dei, qui æternus est, ante omnia & post
 Dur. omnia; qui prædicat, & ad fines suos singula dirigit,
 G. suoque tempore cuncta perficit^a. q. d. A me est rerum
 Dur. omnium & principium & finis^b. Ut fui *Alpha* in prin-
 T. Dur. cipio, ita jam me ostendo esse *Omega* in consummatio-
 Me. ne promissorum. Nemo ergo me spernat, vel mihi
 Dur. hæc offerenti diffidat^c. ¶ *Ego sitienti* (i. e. avi-
 G. sim. de cupienti^d, nempe Deum & cœlestia^e, gratiam Dei^f,
 T. Dur. vitam æternam^g: Vide ad Esa. 55. 1^h. & Mat. 5. 6ⁱ.
 Me. T. q. d. ei qui angitur sensu indigentia suæ, qui Christum
 Pi. oblatum promptè & lubenti animo amplecti vult^k.
 G. Declarat, quoniam hujus gloriæ consortes sint, soli nempe
 Dur. sitientes^l, & ut sequitur, *vincentes*^m.) *dabo ex fonte*
 G. Dur. *aquæ vivæ* (i. e. perennisⁿ. Intelligit, vel, 1. gratiam
 Clu. Spiritūs S. ex collat. Joh. 4. 14. & 7. 38, 39. quæ nunc
 Dur. guttatim datur; in cœlis autem ad saturitatem, Psal.
 Clu. 17. 15°. vel, 2. fruitionem Dei, qui est vita nostra,
 Dur. ut Psal. 36. 9 p. *Aqua viva* alibi Spiritum significat, hic
 G. verò vitam ipsam æternam, quia nunquam desinit, si-
 Dur. cut aqua suo modo perpetuū fluit. Si [autem] in
 Clu. his promissis temporalibus fidus fui, ero & in æternis,
 Dur. quorum hæc imago & artha sunt q.) *gratis*] i. e. Sine
 G. compensatione^r, sine merito^t. Sed cur additur gra-
 Dur. *tis*? Quia cum vitam æternam dabit, nihil pro ea sti-
 Clu. pulabitur. At vitæ æternæ honos etiam merces dicitur.
 G. Sic est, sed merces immensū major operā. Pro æter-
 Dur. no bono Deus potuisset æternas operas stipulari; con-
 T. Dur. tentus fuit operis non longi temporis. Nam vitæ æter-
 Me. næ actiones præmia sunt, non opera^t. Licet iusti fu-
 Dur. is operibus mereantur vitam æternam; hoc tamen non
 Clu. habent ex ipsa natura operum, sed ex gratuita Dei mi-
 G. sericordia tale præmium talibus operibus decernente ac

promittente^v: & vita æterna dicitur & reverā est gra-
 tia, tum, quia labor exiguus est, nec tanto præmio
 dignus; tum, quia prima gratia, ex qua profluunt bona
 opera, omnino gratis datur^x. Facebant ergo meritum
 de congruo vel condigno^y.

7. *Qui vicerit*] scil. Hostes spirituales^a, carnem,
 mundum, Diabolum^b, Bestiam^c. Qui nec metu, nec
 voluptate, vinci se patietur. Vide suprà 2. 7, 11, 17, 26.
 & 3. 5, 12, 21. & 15. 2^d. ¶ *Possidebit*, &c.]
 10 Κληρονομήσει πάντα] *Hereditate accipiet* (Non igitur ex
 meritis, sed gratis^e. Nota progressum. Non tantum
 20 populus erimus, sed filii hæredes^f. Vel, *Perpetuo jure*
possidebit, quomodo res soli tenebantur apud Hebræos^g.)
omnia, Par. sim. Be. Cot. h. e. Deum qui erit ei *omnia*
in omnibus, 1 Cor. 15. 28. omnium vicem supplens, id-
 que eminentiore modo^h. Al. Singuli accipient omnia
 paterna bona, quod est præter morem aliarum hæredi-
 tatumⁱ. Vel, hæc, Vulg. Pro πάντα quidam legunt τὰ
 20 τὰ κ. Ità MS^l. Ità codex Veronensis^m. Ταύτην est con-
 structio magis rem respiciens quam verba, quia in illa
aqua viva, i. e. in vita æterna, multa pariter intelligen-
 tur bona. ¶ *Ero illi Deus*] i. e. Perpetuò ei be-
 neficiam. Vide Mat. 22. 32. Pro eodem dicitur, *Ero*
*illi Pater*ⁿ: Præstabo illi quæ Deum piis præstare par
 est^o. ¶ *Et erit* (i. e. esse apparebit^p, quomo-
 do Christus *genitus* dicitur cum evehctus ad dexteram
 Patris, Filii loco esse coepit^q: *erit*, non fide & spe adopti-
 onis solā, sed ipsā fruitione plenissimā: vide 1 Joh. 3.
 1, 2^r.) *mihi filius*] i. e. Vel, me amabit & colet, ut bo-
 nus filius parentem: vel, amantissimè à me tractabitur^t:
 30 vel, mei similis erit æternā beatitudine. Vide ad
 Mat. 19. 28. Luc. 20. 36. Joh. 1. 12. Rom. 8. 23.
 1 Joh. 3. 2^t.

8. *Timidis*] Quomodo vincendum, ostendit in per-
 sona eorum qui non vicerunt^v. Vincentibus hæredita-
 tem promittit, nunc pergit extorres & alienos ab ea de-
 clarare, &c^x. A contrario felicitatem piorum extol-
 lit^y. Primo loco ponit *timidos*^z, vel, *ignavos*, i. e. eos
 qui suis cupiditatibus aut persecutoribus cedunt^a; qui
 ex timore hosti succumbunt, & peccato consentiunt^b;
 40 qui ob ignaviam pericula detrectant^c; qui incommodo-
 rum (mortis & cruciatuum corporis^d,) metu Christi-
 anam professionem deserunt^e, aut veritatem abnegant^f;
 aut officium detrectant, ex metu eorum qui *corpus* tan-
 tum possunt occidere, &c. Mat. 10. 28^g. ¶ *Incre-*
dulis] i. e. Illis qui Evangelium recipere noluerunt,
 Joh. 3. 36^h. qui à fide alieni sunt, Judæi, Pagani, Tur-
 cæⁱ, Hæretici^k: vel, qui initio persecutionis animum
 despondent, non credentes Deum sibi adfuturum, &
 50 vires, quibus resistent, suggesturum^l. ¶ *Et*, &c.
 Καὶ ἐβδελύμενοι εἰσιν] Sub hoc nomine significantur qui de-
 σπονοῦνται & μαλακοὶ, 1 Cor. 6. 9. vocatur id facinus
 תועבה, Levit. 18. 22. Græcè βέλους. Eadem vox
 pari sensu in Græco Ose. 9. 10^m. [Sic vertunt:] *Et*
abominandis, vel *exsecratis*, vel *exsecrabilibus*, Mo. Er.
 11. Ti. P. Be. Pi. Ca. D. sic κατὰ γένος, *condemnabilis*;
 נמאס, *abominabilis*; נבזה, *contemptibilis*ⁿ. Illis qui
 Deo & hominibus exoli sunt ob nefanda scelera^o,
 contra naturam; quales Sodomitæ, & illi Rom. 1.
 26, & c. p. Al. Pollutis, Sy. sic Ar. ¶ *Homicidis*]
 60 Habes hanc vocem 1 Pet. 4. 5. sic & φόνος inter crimi-
 na à Regno cœlorum arcentia, Gal. 5. 21^q. Tales in-
 primis sunt Antichristi zelotæ & inquisitores^r, & pio-
 rum persecutores^t. ¶ *Scortatoribus*] Sume ut
 1 Cor. 5. 9, 10, 11. & 6. 9. Eph. 5. 5. 1 Tim. 1. 10.
 Adulteri hic vel præcipuè comprehenduntur. ¶ *Et*, &c.
 Καὶ φαρμακεύουσιν] Sic & MS. hoc loco & infra 22. 15. Est
 vox sumpta ex Lxx, Exod. 7. 11. & 9. 11. & 22. 18.
 Deut. 18. 10. Jer. 27. 9. Dan. 2. 2. Mal. 3. 5. Vocari
 autem sic solent, [tum, 1.] venefici^s, qui venena aliis
 70 miscent^{||}: [tum, 2.] qui malis Magiæ artibus utun-
 tur^v. *Et veneficis*, Er. P. Be. &c. vel, *incantatoribus*,
 Sy. ¶ *Et idololatris*] Sive Paganis, qui falsos
 deos colunt; five avaris & Epicureis, quibus Mam-
 mon aut venter pro Deo est^x. Confer 1 Cor. 6. 9.
 Gal. 5. 21. Eph. 5. 5. 1 Tim. 1. 9, 10. Quidam etiam
 qui Christiani dici volebant, contaminabant se thurifi-
 cando, aut edendo de immolatiis. ¶ *Et omnibus*
mendacibus, φευσάσιν] In MS. φευσάσιν. Qui inter deploratos
 ponuntur

ponuntur & i Tim. 1. 9, 10. Quo nomine intelligit eos qui pacta contractusve violant, Esa. 58. 6. mendaces in fide, amicitia, contractibus vel promissis: vel, mendacia perniciose dicentes, vel, qui malè vivunt, quorum opera fidei quam profitentur non consentiunt: vel, hypocritas five erga Deum, ut Psal. 78. 35. five erga homines, ut Col. 3. 10. vel, mendaciorum architectos, veritatis hostes, qui malitiosè alios decipiunt, five in corporalibus, ut sycophantæ, delatores, falsi testes, &c. five in spiritualibus, ut hæretici, pseudo-prophetæ, hypocritæ. Hæc porro vitia in aliis sunt, notoriè autem dominantur in Bestiæ cultoribus, quos reprobos esse dixit, cap. 13. 8.

¶ Pars, &c. Τὸ μέρος αὐτοῦ, &c.] Subauditur, vel μέρος, quod ponitur 2 Pet. 2. 17. aut μέρος, quod cum nomine μέρος habes Mat. 24. 51. Pars (vel, Portio, i. e. fors & tanquam hæreditas, forti Sanctorum opposita:) ipsorum (Quod redundat ex Hebraismo: sub. erit, Be. Pi.) in stagno ardenti, &c. Be. Pi. Quod ardet igne sulfurato. Vide supra 19. 20. & infra v. ult. & 22. 15. ¶ Mors secunda] Quia homo disjungitur à Deo & gehennæ addicitur. Vide supra 20. 14.

9. Unus de septem Angelis] i. e. Primus: vel, sextus Angelus, qui Constantini victoriam nuntiaverat: quod initium fuit maximæ hujus mutationis. ¶ Locutus est mecum] Non rogatus, jussu haud dubiè divino. Vide supra 17. 1. ¶ Ostendam tibi (At ipse prius vidit, vers. 2. Resp. Viderat eminè & obscurè ex deserto, ubi fuit cap. 17. 3. nunc ad contemplationem propinquiorem invitatur:) sponsam uxorem

(Nam & sponsa aliquando uxor dicitur, ut Gen. 29. 21. Mat. 1. 20. Post contracta sponsalia eadem est & sponsa, quia viro desponsata est, & uxor, quia uxoris loco habetur; unde qui rem habet cum tali adulterium committit:) Agni] i. e. Ecclesiam Catholicam, quæ modò ostensa fuit in specie novæ Nuptiæ, ostendam tibi expressiùs sub forma Urbis monti impositæ, unde longè latèque conspici possit. Vide Esa. 2. 2. quò maximè hinc respicitur, & Mat. 5. 14. Τὴν πόλιν hinc est nomen sexus: nam libri optimi hanc vocem ponunt ante illud,

τὴν νύμφην. Civitas hinc mulier effertur per communicationem Typi, sicut vice versâ mulier audit civitas v. 2. Hactenus generalis fuit descriptio felicitatis sanctorum, sequitur hinc usque ad cap. 22. 6. descriptio ejus particularis, propior & exactior.

10. In spiritu] Ut supra 17. 3. i. e. in extasi, vel, visione imaginaria, sine translatione corporali, ut cap. 1. 9. ¶ In montem, &c.] In quo ædificata erat civitas: nempe ut Johannes Urbem non eminens, sed propè, non extra tantum, sed & intus, conspiceret, simulque reminisceretur loci Esa. 2. 2. Ecclesia sæpe designatur per montem, &c. ut Psal. 15. 1. & 24. 2, &c. Eò hinc alluditur, ut significetur, in Ecclesia tantum videri novæ Jerosolymæ gloriam. Conspiciebatur hæc urbs sita in æquali montis planitie. Sic de via ad Virtutem Hesiodus. [Cujus verba vide in G.]

¶ Civitatem, &c. Τὴν πόλιν τὴν μέγαν] Urbem illam magnam, Pi. sic Be. Rectè magnam vocat, vel splendore, ornatu & gloriâ: vel, potentiâ, five dignitate: est enim urbs magni Regis: vel, amplitudine, quia tam latè se extendebat quàm Imperium Romanum: vel, multitudine civium: vel, ob magnas ipsius dimensiones apud Ezecielem. Vide ad cap. 17. 18. In tota Apocalypsi, nulli, præter Babylonem five Romam, ubi titulus magnæ tribuitur, nisi, demum post excidium Babylonis, novæ huic Jerosolymæ. Sed μέγαν abest in MS. ut & in Latino.

¶ Sanctam, &c.] Ut supra v. 2. Unam Ecclesiam sanctam, ut est in Symbolo non uno. Sancta erat quæ hinc monstrabatur Ecclesia & per præcepta Christi, & per disciplinam: vel, quia expers omnium sordium erat.

11. Habentem claritatem (vel, gloriam, Be. Pi. &c.) Dei] i. e. Gloriam præstantissimam à Deo acceptam: Præditam eo splendore quem Deus ei procuraverat. Nam Genitivus hinc Causam efficientem designat. Habentem Schecinah, vel præsentiam Dei, quæ gloria dicitur. Describit Urbem totam multò pulchriorem Solomonis Templo. ¶ Et, &c. καὶ ὁ παῖς, &c.] Et (vel, Nam, Pi.) lumen (vel, luminare, Zeg. Pi. ad verb. illu-

minator, Pi. i. e. vice Solis. Nam Sol & Luna ὁσέως f. Gen. 1. 14, 16. Sap. 13. 2. Inter hæc duo astræ cum potior sit lux Solis, meritò ei nomen ὁσέως singulariter datur. ὁσέως hinc non est lux ipsa, vel lumen sparsum, quo ea illuminatur, (id enim non est Sol, sed Deus, ut postea apparet:) sed luminare, corpus luminosum, lumen ex se diffundens, vel activus ejus splendor, quo lucem fundit, juxta Mat. 5. 16. simile (sub. erat, Be. Pi.) lapidis, &c. Mo. &c. i. e. Deus ipse, qui in Ecclesia fulget ad modum pretiosissimi lapidis, nempe Jaspidis, nec cujusvis Jaspidis, sed χρυσανθίζοντος, de quo vide Diofcor. 5. 160. Deum ipsum hinc describi apparet ex eo quod infra v. 23. Is autem Jaspidi comparatur etiam supra 4. 3. nempe ob vim invictam, ut ibi diximus. Sed hinc additur, jaspidem istam crystallo fuisse similem, ut intelligamus à Deo Ecclesiæ conferri & robur & puritatem. Jaspis utriusque est generis. Itaque dici potest χρυσανθίζον, sicut alia Jaspis ἀειζωσα dicitur. Illud ὁσ hinc valet nempe. Pretiosa est & firma, ut Jaspis, gloriosa & pura, ut chrysellum splendens. Jaspis est lapis fulgoris perpetui & invicti, quem non obruit splendor solis, sed excitat: estque virtutis eximie adversus venena, &c. Significat, hoc luminare saluberrimum esse, noxia cuncta dispellens. Jaspidi confertur Pater, supra 4. 3. hinc Christus, cujus summa gloria hoc fulgore adumbratur. Splendet urbs & pellucida est, atque ita tota penitus formosa, non latente aliquâ labe polluta, sicut erat meretrix.

12. Murum magnum (prout magna erat civitas:) & altum] Insuperabilem, ab exteris: quo, i. Pii ab impiis discluduntur, ut Luc. 16. 26. 2. significatur firmitas ejus, quod in tuto sit. Moenia excludunt hostem, cives tutos servant, Job. 1. 10. Esa. 26. 1. Zach. 2. 5. Talis est in hac re doctrina Evangelii, magna & sublimis. In MS. hinc & in seq. ἑξῆς, ut rursus sit rectus pro obliquo. Murus denotat doctrinam Christianam, quæ Ecclesiam ab irruptione hæreticorum tuetur, quam qui non agnoscit, eò non admitendus est. Muri magnitudo & sublimitas significat præstantiam & divinitatem hujus doctrinæ, præceptorum, atque promissorum.

¶ Portas, &c.] Quibus admittuntur & excluduntur homines. Πύλῳ vocat non vestibula, nec communes δόγας, sed ampliores: unde meminit Athen. 1. 5. τετραδύες πύλῳ. Lex vetus, Πύλη, porta, πύλῳ, janua. ΠΠ Lxx reddunt πύλῳ, & alibi πύλη. Interdum ΠΠ, limen, illis est πύλῳ. Vide 2 Par. 3. 7. & Soph. 2. 14. Πύλῳ οὐρανῶν: unde השער הַגָּדוֹל, δόξα τῆς πύλῳ, ostium porte, Jud. 18. 16, 17. Al. πύλῳ οὐρανῶν. Portas intelligunt doctrinam Evangelii, per quam aditus in cælum nobis patet. Aditus ad hanc doctrinam per promissa olim Patribus facta de Christo. Unum est ostium, Christus, vel verbum. Sed ostium illud in 12 abit, quia verbum, per quod Ecclesiæ patet ad Deum accessus, ab Apostolis 12 disseminatum fuit. Hinc plus recuperatur quàm amissum est in Paradiso, ubi unus tantum erat aditus ad arborem vitæ. ¶ In portis Angelos, &c.] Tanquam custodes, vel præsidium. Al. Hoc typo commercia inter Angelos & homines futura significantur, Angelos, nempe eos qui Patribus apparuerunt. Al. Angelos vocat Episcopos, vel Patriarchas, Prophetas, Apostolos, qui prædicatione suâ viam ad cælum nobis monstrarunt. ¶ Nomina—tribuum, &c.] i. e. Nomina Patriarcharum unde Tribus nomen ducunt. Tribus 12 erant, exclusâ, [vel] Tribu Levi, vel Dan, ut cap. 7. Al. Josephus hinc sumendus pro Ephraim & Manasse, ut Ezec. 48. 31, &c. Per has tribus, &c. intelliguntur, vel, 1. omnes V. T. electi, ut scilicet ostendatur eandem fuisse fidem V. & N. T. vel, 2. omnes verè Israelitæ, five spirituales filii Abraham, ex omnibus gentibus collecti: vel, omnis populus Dei: ut significetur, his omnibus & solis aditum patere.

13. Ab Oriente portæ tres, ab Aquilone, &c.] Ut ab omni parte eò pateat aditus, expeditissimus & æqualis, sicut olim ad urbes confugii. Significat, [&] urbem frequentissimam, & Ecclesiam ex omnibus mundi plagis collectam esse. Quatuor isti cardines totum cælum significant, ut videre est Luc. 13. 29. hinc supra 7. 1. & 20. 8. Terna autem portæ in quoque cardine,

G.

T.

Me.

Dur.

Par.

Clu.

Par.

G.

Be.

Cot.

Be.

G.

Pi.

Me.

G.

T.

G.

Par.

G.

Par.

D.

G.

Cot.

Dur.

Clu.

G.

G. sic

Clu.

G.

Pi. sic

Par. Dur.

Me.

Par.

Me.

G. sim.

Par.

G.

Clu.

G.

G. sic

Clu.

Clu.

Par.

Clu.

Dur.

Clu. Dur.

G.

Dur.

Li. chron.

172.

Med.

1118.

v. G.

Cot.

G.

Par.

Dur. sic

Me.

G. sim.

Pi. Dur.

G.

Ham ad

v. 3.

G.

G. sim.

Pi.

G.

Par. sim.

Dur.

Par.

Dur.

G.]

Dur.

Clu.

Par.

Cot.

For.

Cot.

T. sic

Cot.

Cot.

T.

Par. sim.

For. Clu.

Dur.

G. sim.

Par. For.

Ham.

G.

Ham.

ad v. 10.

Clu. sim.

Par.

Be.

D.

G.

Cot.]

For.

Pi. Dur.

Cot.

Cot.

Clu.

G.

Ham.

Par.

G.

D.

E.

G.

Gag.

For. Cot.

Clu.

T. sic

Par. Clu.

Clu.

Pi.

T.

G. sic

Cot. Clu.

Gag. Par.

Dur.

Clu. sim.

For.

G.

Clu.

Par.

dine, ob professionem fidei in Patrem, Filium, & Spiritum, sponsores salutis*. Alludit hic, vel, 1. ad portas Jerof. terrestris f. Cui obstat, quod hæc, ob adjectas rupes, nullas habebat portas versùs Austrum, teste ipsomet Villalpando g. Vel, 2. ad Jerof. illam Ezech. 48. 30. quæ hujusmodi portas habuit h. Vel, 3. ad castra 12 tribuum, sic in quadrum disposita, ut singula quadrilatera tres contine-
rent tribus, quarum singulis singulæ portæ respondebant i.

14. Et murus — habebat fundamenta, &c.] Quæ sunt 12 Apostoli k, non ratione gubernationis eorum, quæ ad tempus tantum duravit l; sed ratione doctrinæ ab ipsis prædicatæ m, quæ mansit, & ad nos transivit n. Sicut fundamento innititur structura, ita fides Christi-
ana testimonio Apostolorum, qui à Christo accepta orbi tradiderunt, ore omnes, quidam & scriptis, implentes *μυστικὰ* verba Esa. 58. 12. Dices, fundamentum unicum esse, nempe Christum, juxta 1 Cor. 3. 11 p. Resp. Apostoli hic non fundamenta, sed fundamentis inscripti, dicuntur, h. e. fundamenta ab Apostolis fuisse denomina-
ta: quæ 12 esse dicuntur, quia unicum illud fundamen-
tum duodecies, sive à 12 Apostolis, positum fuit q. Qu. Cur 12 tantum Apostolos numerat, cum & alii fuerint, ut Paulus, Barnabas, &c. r? Resp. Per 12 intelligit om-
nes t, quia initio 12 tantum erant, quibus alii accessere & quasi succedere t, ab illis quoque baptisati. De istis autem, qui *ἐκ τῶν 12* Apostolorum dicuntur 2 Cor. 11. 5. lo-
quitur Apocalypsis v. Diximus, Paulum & Barnabam haberi velut supernumerarios, suprà 12. 1. x. Ecclesia
modò venit ut locus habitabilis, sic portas habet; modò ut domus, sic fundamento superponitur, numero 12 utrobique appposito; quia scire interest, veritatem salu-
tiferam, quæ & per portas, & per fundamenta, denotatur, illam esse quæ à 12 Apostolis evulgata est v. Ostendit hanc urbem esse optimè fundatam, & proinde durabi-
lem atque æternam z. ¶ In ipsis — nomina, &c.] i. e. Per fundamenta significantur 12 illi Apostoli, de quibus agitur Act. 1. Ità Johannes, *Se quoque princi-
pibus permixtum agnovit Achivis*, ut se Æneas agnovit in tabula Didonis a. Solent architectorum nomina ope-
ribus suis insculpi, ut in memoria sit felici labor eorum. Sic in æterna erit benedictione Apostolorum re-
cordatio, &c. b.

15. Qui loquebatur, &c.] i. e. Angelus c, qui hic typus est illorum Ministrorum, quos Deus donis excel-
lentissimis, tanquam calamo aureo, instruet ad meti-
endum, & ministrandum in sua Ecclesia d. ¶ Ha-
bebat, &c. e. *ἔχεν καλάμην χρυσοῦν*] Habebat calamus (vel, arundinem, V. cannam arundineam*, vel, virgulam
mensuriam, quam decempedam vocamus f: perticam, quæ erat mensurium instrumentum. Vide suprà 11. 1. Ezech. 40. 3. Est præterea *κατάχρησις*. Pertica enim illa calamus dicitur, quia plerumque perticæ erant ex arundine. Sic *pyxida auream* dicimus, cum *πύξις* sit propriè è buxo g.) aureum, Be. Pi. &c. id est, inauratum h, ut congrueret ædificio. Omnia præstantia i. Omnia sumpta ex Ezechiele, nisi quod ibi arundo sim-
plex est, hic aurea; & hæc urbs illam longè antecedit & magnitudine & pretio, ideòque non eodè referen-
da k. ¶ Ut metiretur, &c.] Johannes suprà 11. 2. vetitus erat urbem Hierof. metiri, ut quæ futura esset nulli bono usui: Nunc mystica Hierosolyma, ut summi ac perpetui usûs, metitur ipse Angelus, ut Zac. 2. 2 l, cap. 11. folius Templi explorata mensura est, Atrio & Civitate Gentibus datis: at nunc omnia in rationem veni-
unt; nam perditum sunt perditores, & in civitate Dei omnia ad rectam normam exigi & explorari oportet m. Et ibi Johannes mensurat, hic Angelus n. Porro typo hujus calami figuratur Dei providentia & cura circa Ecclesiam o.

16. In quadro, Τετραγωνοῦ] Quadrangularis, Be. sic Pi. Sic Roma à Romulo quadrata condita. Sic in Ezechielis structura multa quadrata, cap. 41. 21. & 42. 20. & 43. 16, 17. & 45. 2. & 48. 16, 17, 20. Adde Josephum de Altari, Bel. Jud. 5. 14. Ea figura signifi-
cat p, [vel, 1.] perfectionem q. Ità Simonides virum ad regulam exactum vocat *χρῆσις τε καὶ ποτὶ νόμῳ τε τετραγώνου*, id ipsum interpretans *ἀνὴρ λόγῳ τετραγώνου*. Mem-
nere Plato in Protagora, Aristot. in Rhet. & in Nicom r. Hinc formulæ illæ loquendi, redigere in quadrum sen-
tentias: quadrare pro convenire: & quadrans in Ratio-

nibus. Quadrata non imâ tantum parte quadrata sunt, sed lateribus quoque; ut quadratum omnibus partibus suis perfectum sit. Non sic circulus, aut globus. Innuit, coelestia Tabernacula esse perfectissima t. Vel, 2. firmitatem t, quod sit solida v, & constans x, & contra omnes impetus stabilis y, quia basis ejus latè Solum & ex æquo tangit z. Vel, 3. quod [hæc urbs] Univer-
sas Orbis partes respiciat a, & ab iis venientes recipiat b. Sed cur non circularis ejus figura est, capacissima & per-
fectissima? Resp. Ea motui potius & circumactioni, cubica verò quieti & immutabilitati, accommodata est c.

¶ Et longitudo ejus tanta, &c.] Erat ergo Quadratum hoc æquilaterum d. Cum hæc dimensiones reverâ non sint in patria, necesse est mysticè illas intelligere*. La-
titudinem Capacitatem, longitudinem Durationem, significat. Hæc urbs omnes capit homines, & semper durabit. Vi-
de Eph. 3. 18. Figuratum hoc in ædificio Ezech. 48. 16 f. Longitudo est æternitas, latitudo, extensio gau-
diorum seu objectorum g. ¶ Stadia, &c. h. *στάδια* [vel, *στάδες*, ut alii legunt, inter quos G.] *στάδων* [vel, *στάδων*, ut alii legunt, inter quos G.] *στάδων* h, ut est in ex-
empl. Complut. & Mont. & Plant. Quæ vera est lectio. Ignoratio mysterii fecit ut posterius *στάδων* redundare pu-
taretur i. Sed illud *στάδων* non reperitur in libris opti-
mis, ut nec in Latino k. [Locum sic reddunt:] Ad
(vel, Per, Er. II.) *stadiorum duodecim millia*, P. Ti. Be. sic Mo. Ca. Er. &c. Quæ conficiunt milliaria Germani-
ca 375 l. vel, Italica 1500 m. Nam 8 stadia faciunt
milliare Italicum n. Eousque se extendit illa urbs quo-
usque 12 Apostoli currere potuerunt Stadium est men-
sura cursûs, 1 Cor. 9. 24. Mille stadia, i. e. cursus im-
mensus. Nam mille ponitur pro infinito o. Duodenarius
numerus perfectus est, unde *δωδεκαμυρία* appellatur
qui artium omnium peritus est; sic & millenarius. Sig-
nificatur ergo regnum Cœlorum ad debita & maxima
spatia protendi p. Fuit hæc mensura, vel, 1. singulorum
laterum; sic ambitus esset 48000 stadiorum, h. e. mil-
liariorum germanicorum 1500: vel potius, 2. totius am-
bitûs q. Al. Urbs tanta erat in quadrum, ut videtur,
quia latitudo, & longitudo, & altitudo, (nempe al-
titudo turrium;) in una ponuntur mensura r. Mensu-
ra hæc erat solius longitudinis t. Al. Hæc 12000 sta-
dia non sunt mensura Areæ vel quadri totius, nec ullius
lateris Urbis; sed sunt stadia solidæ mensuræ. Sic enim,
neque alio modo, conciliari possunt mensuræ Ezechielis
& Joannis. Nam Cubus qui continet 12000 stadia so-
lidæ mensuræ, in circuitu continet 18000 Cubitos, quot
sunt apud Ezech. Notandum autem, quod Villalp. ad
Ezech. 48. fidenter affirmat, Urbem illam Ezech. & hanc
Joannis eandem esse, quod & multi alii pro certo ha-
bent; deinde, Angelum in descriptione hujus Urbis
respexisse non tantum ad figuram, nomina, & partes,
sed etiam ad mensuras, veteris & literalis Hierosolymæ.
Porro ambitus Urbis in Ezech. disertè dicitur esse 18000
cubitorum: cubitus autem vulgaris erat pedum duorum
cum dimidio, & cubitus Ezech. vulgari major erat quar-
tâ parte, & proinde 2250 cubiti vulgares sunt æquales
cubitis majoribus 18000. Si autem 625 pedes efficiunt
stadium, circuitus Urbis erit 90 stadiorum. Et si radi-
cem solidam numeri 12000 extrahas, circuitus hujus
Urbis cubicæ erit 91, vel 92, stadiorum. Discrimen au-
tem hoc unius vel duorum stadiorum negligendum est,
tum quia exiguum est in tanto circuitu, tum quia justam
longitudinem Judaici Cubiti, & Romani stadii, exactè
jam definire non possumus t. ¶ Et longitudo — equalia]

¶ Et longitudo — equalia] Non idem dicit quod modò cum quadratam formam
explicaret, sed aliud, nempe quaquâ iret altitudinem &
murorum & ædificiorum fuisse æqualem, sicut de longi-
tudine & latitudine dictum fuerat. Hæc æqualitas signifi-
cat omnes Christianos in negotio religionis dignitate esse
pares. Nam per altitudinem significari Dignitatem dixi-
mus ad illum locum Eph. 3. 18 v. Al. Altitudinis men-
tio pertinet ad montem super quem urbs collocata est x.

17. Mensus est murus] i. e. Muri [vel,] altitudi-
nem y: [vel,] latitudinem z. ¶ Centum, &c.] i. e. Duodecies duodecim. Magna fuit Apostolorum
dignitas: At immensò major erit in altero sæculo quo-
rumvis Christianorum. Eam illi jam velut præsentem
animo possident a. Murus ergo hic & altior & latior
est

Cor.
Be. Gag.
Par. For.
For.
Cor.
Fe.
Dur.
Clu.

Cor. T.
fic Me.
Par.
Gag.

G.
T. ex
Rib.
G. sic
For.

For.
G.

Par.
T.
T. sic
Camer.

G.
Cor.

Par.
Dur.
Clu.

For.

Be.
Par.

G.
Be.
G. sim.
Cot. Dur.

Dur.

G.

For.
Clu.
Cot.

G.

G.

G. Me.
Zeg.
Clu. Pi.

G.

^b Dur. est quàm veteris Nineves vel Babylonis ^b. ¶ *Mensura* (vel, *Mensura*, &c. *Μέτρον ἀνθρώπου, ὅσον ἀγγέλου*) *Mensura* (vel, *Mensura*, Mo. *Mensura* hac, sub. est, Par.) *hominis*, quæ est (vel, etiam erat, Pi.) *Angeli*, Be. &c. i. e. quæ Angelus hinc usus est: vel, addit hoc, quia Angelus iste hominis speciem referebat: vel, ut significet, Ecclesiæ durationem, amplitudinem, & gloriam, opus esse quod vel *Angeli vehementer cupiunt introspicere*, juxta 1 Pet. 1.12. & Eph. 3.10, 18, 19 ¶. *Mensuram hominis* hinc vocat, quæ communiter uti solent homines: vel potius, quæ ad homines propriè pertinet, quæ humanâ ratione excogitata est; quæ, licet non usitatissima, propriissima tamen est mensurandi species. Sunt porro tres tantum mensurandi species ab hominibus usurpatæ, quibus solida figura, qualis est hæc civitas, mensurari potest, linealis, quadrata, & solida. Cum autem hæc non dicitur esse *mensura longitudinis*, nec *latitudinis*, nec *ambitus*, nec *area*, nec *laterum Urbis*, sed *mensura Urbis* ipsius, quæ hinc apertè describitur tanquam solida Cubica figura ex tribus dimensionibus consistens; hæc ergo mensura 12000 stadiorum, necesse est ut sit mensura solidæ Cubicæ figuræ f. [Plura hac de re vide ad v. præced.] Hoc dicit, nè quis putaret, hanc mensuram esse spiritua- lem, vel intellectualem, vel angelicam, toto genere à nostris mensuris distinctam. Sensus est, q. d. Angelus, ut hominis specie apparuit, non usus est cubito Sanctuarii, sed cubito hominis, sive vulgari. Dicit, *mensuram esse hominis*, ut doceat, illum Ecclesiæ statum hinc intelligi qui ministerio hominum exornatur, nempe statum gratiæ, non gloriæ; addit autem, *quæ est Angeli*, perspicuè distinctionis ergo, nè *mensura hominis*, hinc accipiat sicut *numerus hominis*, cap. 13.8. At hæc, inquit, ita est *mensura hominis*, ut idem homo sit etiam Angelus Dei, h. e. verus & fidelis minister calamo aureo donatus. Consideranda nunc est hæc civitas, ut humano quidem modo efformata, Angelicè tamen & spiritualiter intelligatur: neque enim ex auro & gemmis constat, sed ad captum humanum se demisit Angelus, ut humanus vicissim ad Angelicum adspiceret: vel, significat hanc civitatem constare vel ex hominibus *ἰσχυροῖς*, vel partim ex Angelis, partim ex hominibus. Al. *Μέτρον* hinc refertur non ad *cubitus* immediatè præcedentem, sed ad *καλαμὸν* v. 15. quem sex pedes longum fuisse colligitur ex Ezech. 40.5. ubi calamus erat *6 cubitos longus*: cubitus autem ille non erat ulitatus, ex uno pede cum dimidio constans, sed unius tantum pedis, mensurâ sumptâ ex osse illo à quo denominatur: *πῆχυς* enim est distantia ab extremitate cubiti ad carpum, ut tradit Aristot. cum Anatomicis, quæ sexta pars est stature humanæ. Et sic *πῆχυς*, *cubitus*, sumitur & Græcis & Hebræis & Latinis, ut apparet ex Jos. Bel. Jud. 5.13. & Orof. 2.6. ubi muros Babylonis dicit fuisse *quinque cubitis latos*, altitudine verò *quater tantâ*, h. e. 200 cubitis, ut de iis dicit Herod. vel, 200 pedibus, ut Solinus cap. 70. *Μέτρον ἀνθρώπου* hinc referri ad *staturam hominis*, suadet additamentum illud, *quæ est Angeli*. Ut enim qui hinc apparuit Angelus fuit, v. 9. ita qui Ezech. 40.3. homo fuit, sed specie gloriosâ, instar Angeli. Sensus est, Illa pertica tanta erat quanta erat statura formæ humanæ, in qua Angelus apparebat; ac proinde ad eum modum etiam cubiti. Eâ significabatur homines aliquando fore *ἰσχυροὺς*, Luc. 20.36. Angeli viri vocantur ubi virili specie apparent, Gen. 18.2. Judic. 13.6, 8, 10, 11. 18. Et, &c. Kai — *ἐνδομῶν*, &c. Erat autem *strutura* (vel, *incrustatio*, quæ in nostris urbibus & domibus intritum vile est p.) *muri* (scil. urbis, nempe muri extimi): ex *jaspide*, Be. Pi. sic Er. Mo. Qui lapis est viridis, & firmus, & durissimus; significatque urbis firmitatem & securitatem. Inviatum opus. Vide supra v. 11. In Orphicis de Jaspide, *Ἐν δὲ οἱ ἀντίπαλον κῆται μὲν*. Est & hinc *κατάχρησις*, translatio facta à domo ad urbem. Talis illa, — *equum divinâ Pal- ladis arte ædificant*. Licet fundamenta 12 sint per totum murum suis ordinibus disposita, totus tamen murus unius exsurgit materiæ ac splendoris, quæ hinc per *Jaspidem* designantur; ut ostendatur, omnes illos, in varietate donorum sibi collatorum, unum idemque opus ædificasse, & non seipos, sed Deum, prædicasse. ¶ *Civitas* (i. e. Solum urbis). Edificia hinc non numerat, quia in Cœlis omnia una sunt: Materia urbis b.

Civium domus & palatia c.) *aurum mundum* (i. e. ex auro puro d.) *simile vitro* Color quidem auri, sed ipsa materia transparentis ad modum vitri. Id significat excellentiam Ecclesiæ Deo soli perfectè cognitæ. Vide supra 4.6. & 15.2. & Maimon. Ductor. Dub. 2.30. ¶. Aurum ergo illud pretiosius est nostro cum sit pellucidum, nostrum verò opacum f. *Aurum* dicitur, quia pretiosum, firmum & solidum; *vitrum*, quia purum, nitidum & pellucidum. Meretrix illa cap. 17. tota auro & margaritis obducta est, intus verò spurcissima: hinc autem omnia foris & intus pura & nitida k.

19. *Fundamenta* — *omni* (i. e. omnis generis, ut declarat sequens enumeratio, ex qua *πῶν* hinc explicandum m. Dicit *omni*, quanquam plures non erant quàm 12. Ergo *duodecim* idem valet quod *omnes*, neque singulis hinc immorandum m.) *lapide pretioso* Descriptio sequens petita est ex Esa. 54.11, 12. Non est dubium quin in Templis quibusdam & Palatiis venerit ut ex lapide admodum pretioso essent fundamenta. Vide Esa. 28.16. & 54.11. & ad Tob. 13.21. Id hinc applicatur *μυστηρίῳ* ad significandas Apostolorum virtutes eximias. Sic lapides pretiosos in terrâ cœlesti ponit Plato in Phædone. Duodecim diversi lapides hinc recensentur, [vel, 1.] Ut significet, perfectiones omnes veritati Evangelicæ inesse: Nam Deus per Evangelium ostendit se esse Potentem, Sapientem, Misericordem, Veracem, Justum, &c. & hæc summè & perfectissimè. Non ergo opus est lapidum horum qualitates ac vires exquirere & recensere. Non enim singulæ & seorsim significant, sed conjunctæ p. Nec planè certum est quinam lapides his nominibus significantur q: & proinde mysteria in iis venari non possumus. [Vide de iis, si lubet, Zeg. Clu. Par. Rib. La. T. &c. Vel, 2.] Quia erant illi 12 in pectorali Aaronis; unde colligimus, eos pretiosissimos fuisse, omnèque fideles Solomonem, imò Aaronem ipsum, in gloriosissimis suis indumentis longè antecellere. ¶ *Jaspis* Pleraque hæc lapidum nomina habes Exod. 28.17, &c. & 39.10. & seq. [ubi vide Synopsin:] & apud Josephum, 3.8. in pectorali Pontificio: Quædam & Ezech. 28.13. in ornamentis Regis Tyrii. Jaspis est *יהלום*, Exod. 28.18. & 39.11. In Ezech. plura sunt nomina in Græco quàm in Hebræo, nec ordo idem; ita ut indè sciri non possit nomen cui respondeat. Apud Chald. Interpretem Cant. 5.14.12 gemmarum nomina 12 tribubus aptantur, eadem quæ hinc, nisi quòd ibi pro *Chrysopraso Achates* ponitur, pro *Hyacintho Ligyrus*. ¶ *Saphyrus*, *Σαφειρος* Nomen idem in Hebræo *ספיר*, quod habemus & Job. 28.6, 16. Cant. 5.14. Esa. 54.11. Lam. 4.7. Ezech. 1.26. & 10.1. & 28.13. ¶ *Sapphirus* Cœlo concolor, ideòque gestatus ab Ægyptiorum sacerdotibus, significat omnes cogitationes Apostolorum fuisse cœlestes. ¶ *Chalcedonius*, *χαλκεδών* Respondet *חדק* in Exodo. Est enim species *חדק* quæ reperiri solebat apud *Chalcedonem*: à qua non abludit vox *כרך* Esa. 54.12. & Ezech. 27.16. In Hebræo Exodi est *נֶפֶךְ*. Significabat hic lapis ardentem zelum Apostolorum pro domo Dei. Vide Joh. 2.17. ¶ *Smaragdus* *סַמְרַגְדִּים* à *coruscando* Hebræis. Is Suavitatem morum significat: Smaragdus enim aspectu jucundissimus. Vide supra 4.37. 20. *Sardonyx*, *Σαρδόνυξ* Est Onychii species, præstantissima: unde respondet *onyx* in Exodo, ubi in Hebræo *שֹׁפָר*: quanquam hujus vocis Hebrææ sonus propius ad *Jaspidem* accedit. Sardonyx triplicem habet colorem. Sic Apostoli varios exhibebant Sermonum colores pro audientium animis, 1 Cor. 3.1. Heb. 5.13. 1 Joh. 2.12. & seq. ¶ *Sardius*, *Σαρδός* *סַרְדִּים* Hebræis à *sanguinis* colore. Rubram esse in India gemmam hanc dicit Plinius. Significat Promptitudinem Apostolorum ad testimonium suum sanguine obsignandum. ¶ *Chrysolitus*, *χρυσόλιθος* Heb. *יָשָׁר*, quia trans Oceanum petebatur ab Hispania, ut Plinius nos docet. Significat is, Nihil Apostolis invium fore. ¶ *Beryllus*, *βήρυλλος* Sic in Exodo vertitur *שֹׁהַב*, ubi & Rabbini *בִּרְיָל*, cum Arabico articulo. At *שֹׁהַב* Arabibus *Audaciam* significat: crediturque Beryllus gestantibus animos addere. Significatur ergo Apostolorum Erectus semper animus. ¶ *Topasius*, *Τόπας* *טוֹפָאס* & Exod. 28. & Job. 28.19. Color erat quasi recentis olei, testibus

Alex. Polyhist. & Agatharc. Id significat Vim sanatricem in Apollolis. Dicitur specialiter ea gemma mederi oculis: & Apostoli animarum caligini remedium attulere. ¶ Chrysoprasus, χρυσόπρασος ¶ Non reperitur hoc nomen in Græcis V. Testamenti. Est austeri coloris, ac proinde Severitatem Apostolorum contra peccatores significat. ¶ Hyacinthus, ῥαβδός ¶

Nē hoc quidem nomen in Græcis V. T. Sunt qui ὡς ἔχουσιν putant ei respondere. Id verò λυγρόν vertitur. Ideoque Hyacinthus & Ligyrum idem putat esse Hieron. Epist. 129. Sunt Hyacinthi optimi coloris aerii, ut hic notat Aréthas: & Philo hyacinthinum colorem exponit aerium. Quare recte is significat Apostolorum animum patientem omnium tempestatum, quas Mundus in eos excitabat. ¶ Amethystus, ἀμέθυστος ¶

Nomine ipso significat Sobrietatem, & ex simili omne Temperantiae genus: Hebraice אֶמֶת. Significationibus quas diximus non absurdum est addere, per hos lapides & gemmas simul adumbrari diversitatem terrarum unde isti lapides veniunt, & ubi Apostoli virtutum suarum dedere specimen. Errant verò qui à singulis Apostolis singulos articulos ad Symbolum collatos putant. In Symbolis enim vetustissimis non sunt tot articuli b.

21. Margarita] Hæ propriè sunt uniones in conchis nascentes. Sed non dubitandum quin hic per μαργαρίτην marmor intelligitur candens ad modum margaritarum, quod מַרְגָּלִיתָא Esā. 54. 12. Nec aliter puto sumi מַרְגָּלִיתָא à Rabbis ad Psal. 87. 1. Sic lapides nigri vocantur sub Stibii nomine, Esā. 54. 11. Marmoris Parii mentio 1 Par. 29. 2. Vide Esā. 54. 12. Significatur hic puritas quædam fuisse in V. T. at non is virtutum splendor qui in N. T. c. Principium culmenque omnium rerum pretii margarita tenent, ait Plin. 9. 35 d. ¶ Et, &c. Ἀνὰ εἰς ἑκάστην, &c. ¶ Ἀνὰ εἰς singuli. Est enim ἀνὰ Distributivum, ut Mat. 20. 9, 10. Marc. 6. 40. & 7. 31.

Luc. 9. 3, 14. & 10. 1. Joh. 2. 6*. Singula—ex singulis, &c. Be. Pi. Unaquaque margarita exsecta, cavata, polita, &c. f. Sensus est, vel primos civitatis illius aditus cogitationem omnem præstantiā suā transcendere g. ¶ Et platea, &c. ¶ i. e. Area civitatis g, vel pavimentum platearum h. Al. πλατεία hic & infra 22. 2. vocat forum urbis, ut 2 Par. 32. 6. Job. 29. 7. & alibi. Per forum autem intelligendi conventus Christianorum. Ii conventus erant incorrupti, ut aurum depuratum.

¶ Ut vitrum, &c. ¶ Altera comparatio i. Pellucetes h. Vivunt semper ut in Dei conspectu. Vide supra v. 18 i. 22. Templum (scil. materiale m, quod victimis offerendis deserviat a:) non vidi in ea ¶ At templum erat & in veteri Hierosolyma o, & in renovata Ezecielis p, & sub Tuba septima, cap. 11. ult. 9. Nulla nunc opus erit externa pædagogia, qualis erat illa sub Lege per Templum & cultum ceremoniale, quorum instaurationem Judæi in nova Hieros. non jam expectabunt, &c. r.

Non unum vidi locum orationibus destinatum, ut in vet. Hieros. nullam sanguinis effusionem. Christiani loca suorum conventuum non vocabant Tempia. Vide ad Act. 7. 48 f. Sensus, q. d. Nē expectent Judæi Templum redivivum: cultus tunc erit simplicissimus & purissimus & spiritualis, nullis ritibus legalibus obscuratus, multo minus humanis commentis t. Al. Hæc Hieros. omni Templo carebit v, non erunt amplius ministerium & cultus externus*: desinet hæc ænigmatica, specularis & imperfecta, Dei cognitio y. Non egebunt adminiculis externis z, aut mediato ad Deum accessu.

¶ Dominus—templum illius est, & Agnus ¶ Immediatè horum fruitio supplet omnia a. In his, & ex his, haurient gratiarum actiones, &c. b. In his beati exultabunt laudibus & jubilis æternis c. Deus erit omnia in omnibus, 1 Cor. 15. 28 d. Quicquid hic templum & sacra præstant, id ibi Deus immediatè*. Deus hic non ceremoniali tantum, sed mediato omni, cultui opponitur f. Ubique est Deus & Christus. ibi Templum spirituale, Joh. 4. 23. 1 Cor. 1. 2. & 4. 17. Philip. 4. 6 g. Quod Deum & Agnum pro uno omnium Beatorum Templo conjungit, evidens habet divinitatis Christi argumentum h.

23. Non eget, &c. ¶ Vel, 1. ad suum cultum. Semper Deo servit, non ad æquinoctia aut novas Lunas: lux ejus non externa, sed interna, est; pertinet ad internum hominem i. Vel, 2. ad usum*, ad tenebras

dispellendas aliæque multa 1. Non dicit, Non habebit Solem & Lunam, sed non indigebit, &c. tacitè innuens, futura ista luminaria, &c. Hic locus ad militantem Ecclesiam trahi non potest m. Obj. Sed totum hoc de illa dicitur, Esā. 60. 19, 20 n. Resp. 1. Complementum literale & plenum hujus Prophetiæ, sicut & aliorum de Christo oraculorum, non in hac vita, sed tantum in futura, expectandum est; quod non obscure innuunt verba illa, Jehova erit tibi in lucem sempiternam: & finientur dies lucis tui: quæ non fiunt in hac vita o. 2. Phra-

ses similes sunt hic & Esā. 60. Est tamen discrepancia tum in scopo, tum etiam in verbis; nam ibi est & nox & dies, hic nox nulla; ibi sol non occumbit, hic non opus sole; ibi nihil de Agno dictum, ut hic fit p. ¶ Ut luceant, &c. ¶ Ut aut Sol aut Luna tempora cultus indicant q. ¶ Claritas (vel, Gloria, Be. Pi.) Dei (i. e. Deus ipse splendidissimus per lumen gloriæ quod in incolas omnes diffundit r: το φῶς τοῦ θεοῦ & πνεύματός αὐτοῦ Philoni De Mundi fabrica. Vide supra 11. & ibi dicta t.) illumina-

vit.] Semel & simul ad totam usque æternitatem t. Aoristus pro omni tempore: ἐξ ὧν pro ποτίζει. Sumpta verba ex Esā. 60. 19. sed hic in sensu sublimiore. Deus Ecclesiam docebit per Athanasium, Basilium, Nazianzenum, Ambros. Hieron. & alios. Et allusio est ad primam creationem, ubi Lux fuit pro Sole v. Quamquam tot ibi sint pretiosi lapides, & tot Sancti instar solis splendentes; non tamen ex illis provenit hoc lumen, sed à Deo, &c. Qu. Quomodo Deus, qui purus est spiritus, potest esse lux ejus? Resp. 1. Sancti essentiam Dei pro suo modulo vident: 2. Est ibi & resplendens gloria conspicua facta, ut Exod. 34. 3. Splendor divinitatis in Christo se eminentissimè ostendet, cujus specimen erat Mat. 17 x.

¶ Et lucerna ejus est Agnus ¶ i. e. Christus erit vice Lunæ, ut Deus vice Solis. Lunæ lux dicitur נֹגֶה Esā. 60. 19. ut & Stellarum. Id minus est quàm אֹרֶךְ Abac. 3. 4. Lucerna lucet lumine aliunde accepto. Dux hæc lucis, altera pro Sole, altera pro Luna, Johanni visæ sunt procedere ex foliis regalibus quæ erant in media urbe, infra 22. 1 y. Etiam in lumine Deo conjungit Agnum, ut parem utriusque maiestatem & gloriam commendat z. Una est lux Patris & Filii, sed diversimodè concipienda: à Patre manat, in Christo hæret, qui character est hypostaseos Patris, Heb. 1. 3. ¶

24. Et, &c. Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων, &c. ¶ Ex Esā. 60. 3. ubi priore sensu agitur de statu Hieros. felice post reditum ex Babylonia. Sed adumbratur id quod hic apertius describitur. Gentes plurimæ ab Ecclesia ea quæ erat in Imperio Romano rectè edocebuntur, ut Indi, Æthiopes, Persæ, Abasgi, Colchi, Iberi a. Et Gentes (q. d. Non Judæi soli b:) eorum qui salvandi sunt, &c. b. Mo. Et Gentes quæ servatæ fuerunt, v. Omnes qui salvati erunt, &c. unde constat, de Coelo hic agi c. Est hic Hypallage, Gentes salvatorum, pro, salvati ex Gentibus. Potest tamen τὰ ἔθνη collectivè sumi, q. d. Gentes, populi, & maxima illa cohors salvatorum. Confer cap. 7. 9. & 19. 14 d. Al. Σάω & διασώω apud Lxx plerumque respondent verbo שָׁמַר, reliquus fuit, superstes fuit. Τα ἔθνη τῶν σωζομένων sunt illi ex Gentiliis reliquiis, quos Diluvium ignis non inundaverit. Vide Esā. 66. 19. Mittam פְּלִיטִים, σωσωμένους, &c. Intelliguntur utrobique, ni fallor, qui cladem illam in Christi ἐμπα- νεία futuram evaserint, quando venturus est ad hostes Ecclesiæ suæ perdendos, Esā. 45. 20. Congregamini, — accedite הָבִיטוּ פְּלִיטִים, Lxx, Σαλῶμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.

Agitur de universali vocatione Gentium, ut apparet ex v. 22, 23*. Distinguendum est inter statum Novæ Hierosolymæ, & Gentium quæ ambulant in luce ejus. Illa non est tota Ecclesia, sed Metropolis ejus & novi orbis, & hæc erit extra omnem mutationis aleam. Status Gentium illarum felix & gloriosus erit, sed mutabilis, ut apparet ex commotione Gentium in fine Millenniumi f. ¶ Et reges terræ adferent gloriam suam, &c. ¶ i. e. Opes suas, ut נָתַתְּ sumitur Gen. 31. 1. & 45. 13. Esā. 61. 6. & 66. 12 g. Egregiè dictum. Sensus depromptus ex Esā. 49. 23. & 60. 10, 16. Agitur ibi de auxilio quod Reges tulere Judæis, & de donis quæ miserunt in Templum secundum. At quantò hæc impleta magnificentius cum Imperatores Romani non modò in Ecclesiam venere cum omni sua Majestate, sed & disciplinæ ejus se submisere,

ut

ut

ut

ut

^h G. ut Theodosius Magnus ^h. Reges hinc intelligit tam illos qui Bestiam prius sequebantur, &c. quam illos qui, Euphrate haecenus exclusi, peregrini erant à Christo & regno Davidis ⁱ. In caelo nulli erunt Reges, nec eò quicquam terrenum importari potest, omnesque gloriam ibi accepturi sunt, non illaturi. Non ergò de coelesti, sed de terrena, Ecclesiae gloria hinc agitur ^k. Manifestò hinc describuntur Res hujus aevi, cum tamen in typo ^{αλλόθεν} Jerusalem versemur. Quid hinc dicemus? 1. Subsidio veniat Canonum nostrorum non postremus ^{παρέρχεται}. Versibus 24, & 26. interferuntur aliena, si tempus respicias, at affinia, si rem intuearis; quia Jerusalem Coeli ab initio est, in eamque recipiuntur qui in Domino moriuntur; eaque una est, ut iidem censeantur in Coelestis Jeros. lumine ambulare qui in lumine Ecclesiae militantis ambulant. Nam cum haec duo Re unum sint, ab altero ad alterum commutare licet ^l. 2. Vocantur hinc Reges *terre*, non quòd tales erunt cum civitatem hanc ingredientur, sed quòd tales aliquando fuerint; neque hoc vult, eos mundanam gloriam caelo illaturos, sed quòd qui Reges nunc adferunt gloriam suam Christo, pariter cum Gentibus servatis sint in luce ambulaturi ^m. 3. Sensus est, Tantam fore civitatis hujus gloriam, ut prae illa Reges omnem Regnorum gloriam deferant, vel, quasi omnes Reges omnem suam gloriam conferrent ut locum aliquem gloriosum redderent ⁿ.

25. *Portae ejus non clauduntur per diem*] Dices, nec nostras portas claudi interdum. Resp. 1. Clauduntur interdum belli tempore ^o. 2. *Ἡμέρας* hinc idem est quod *ἡμέραν ἡμέραν*, in singulos dies. Et *ἡμέραν ἡμέραν* dicit ^p. *Diem* hinc sume pro spatio horarum 24 ^q. [3. *Diem* sume pro tempore lucido, quale hinc est perpetuò, q. d. nunquam clauduntur:] Semper eò patebit aditus. Pro eodem Esaias dixit *die & nocte*, cap. 60. 11 ^r. ¶ *Nox enim non erit illic*] Ac proinde noctu claudi non poterunt. Rationem reddit cur dixerit *interdum*, quando portae claudi non solent ^t. Nocte solent claudi urbium portae: In hac urbe nunquam nox est: Lux enim est perpetua à Deo & Christo. Vide Philonem ^u, [ejusque verba in G.]

26. *Et (καὶ hinc servit Epanalepsi, valétque, inquam v:) adferent, &c.*] Vel, gentes ^x: vel, Reges ^y. Sensus intelligendus ex obliquo. Idem enim est quasi dixisset, *καὶ ἔθνη ὁσίων*, &c. ut supra v. 24. Et per *honorem & gloriam* intellige opes honoris causà datas. Par locutio Esa. 61. 6. & 66. 12. Sensus hinc idem qui mysticè latet Esa. 60. 5, & c. ^z. *Gloriam gentium*, i. e. gentes gloriosas: vel, gentes afferent gloriam suam, i. e. opes, civitates, & regna sua, Christo subjicient. Hoc autem faciendo in hac vita, etiam afferent ad coelestem civitatem. Ità nihil hoc facit pro Ecclesia militante ^a. Sensus, Quicquid uspiam gloriosum est, eò afferetur: vel, omnes Sancti, qui sunt gloria gentium, eò adferentur ^b.

27. *Non, &c.* Οὐ μὴ εἰσέλθῃ, &c.] Duplex haec negatio absolutam designat exclusionem omnium qui tales sunt, idque in gradu infimo ^c. De Civitate dixit, nunc de civium indole ^t. *Non* (vel, *Nequaquam*, Pi.) *intrabit* (vel, *intrare possit*: nam illud *εἰσέλθῃ* est modi *δυνάμει* d.) *in eam quicquam quod inquinat, &c.* Be. &c. Ad verb. *omne quod facit commune*, i. e. immundum; & *omne pro ullum* ^x: h. e. nulla foeda & odiosa creatura, ut Diabolus; nullum opus impium ^f, nullus flagitiosus ^g, qui nempe talis manet. Arcentur enim tales per stipulationes Baptismi. Est hinc applicatio mystica verborum Esa. 52. 1. & 60. 18. & seq. Origenes Celso objicienti, ad Christianorum *τελετὰς* admitti male vitæ homines, respondet, tales adduci ad poenitentiam; ubi poenitentiam testantur, ad *τελετὰς*. Deinde *κοινὸν* & *ποῖον* sunt neutra pro masculinis sive communibus. Frequens hoc Johanni, ut Joh. 6. 37, 39, 40. sic & 1 Cor. 1. 27, 28. Cum dicit *πάν κοινόν*, explicat id quod latet sub interdicto. Legali de Animalibus immundis. Nam Sus denotat foedè viventes; Aves carnivora, raptores: de quo vide dicta ad Act. 10. 14. *Ποῖον βέλους* eos denotat ^h, [vel, 1.] *qui scelus abominabile faciunt* ⁱ. [vel, 2.] *qui idololatriam exercent*. Nam *βέλους*, *ἱδρω*, modò est *idolum*; modò *αἶνός* *idololatrici*. Per *ποῖον* *ἱδρὸς* intellige eos qui in pactis & contractibus injusti sunt. Vide supra v. 8. *Ποῖον* *ἱδρὸς* ha-

bes & infra 22. 15; & Jer. 8. 16. Id *ἱδρὸς* *ἱδρὸς* *ἱδρὸς*, Ose. 7. 1 ^k. *Idololatra & mendaces* hinc, ut & v. 8. & 22. 15. ^l G. *ἢ παραλλήλῃ*, seu tanquam Synonyma, poni videntur. Scilicet, omnis Idololatra est mendax, cum pro Deo colat quod non est Deus, Rom. 1. 25. Sic *Idola* dicuntur *mendacia*, Amos. 2. 4. Confer Esa. 28. 15. Jer. 15. 19, & c. ^l. [Sensus loci, q. d.] Neque tamen magnus ille concursus ullum in eam contagium invehet, sed lucis cultusque puritas permanebit; nunquam denuò erigetur thronus Satanæ aut Antichristi. Tunc tamen erunt hypocritæ, & c. ^m. ¶ *Nisi* (subauditur *τελετὰς*, & repetendum, *εἰ μὴ εἰσέλθῃ*, q. d. *Hoc est, non intrabit nisi* ⁿ. Al. *Sed*, Be. *Sed tantum*, Pi. Me. *εἰ μὴ* non est Excipientis hoc loco, sed Adversantis, ut supra 9. 4. ^o G. *εἰ μὴ* pro *ἀλλὰ*, ut supra 6. 4 p.) *qui sunt scripti, &c.*] i. e. Qui ei vitæ adscripti sunt quam jam vivit Agnus: vide supra 3. 5. & 13. 8. & 17. 8. & 20. 12, 15 ^q. vel, electi ^r, i. e. verè tales, non apparenter tantum; ut liquet, 1. quia de his tantum accipitur haec phrasis per totam hanc Prophetiam: 2. quia hi opponuntur Reprobis, cap. 20. 15. 3. quia apparenter tantum electi *inquinant*, &c. ideòque hinc excluduntur: 4. quia liber vitæ hinc apertus esse supponitur ^t. [†] Dur.

CAP. XXII.

1. *ET ostendit*] Hæc avelli à superioribus non debere; coherent enim ^a: Continuatur enim hinc descriptio florentis status Ecclesiae. Dixerat v. præced. de introitu in Ecclesiam, & quinam in eam non admitterentur; hinc ostendit modum intrandi ^b. Dictum de Coelo Terræque renovatis, & de sancta civitate. Superest ut de vita quæ ibi fruuntur agatur. ¶ *Fluvium* (Qui ad civitatis necessitatem, commoditatem, & amœnitatem, pertinet ^d. Alludit hinc, vel, ad Paradisi flumina ^e: vel, ad aquas Ezech. 47. 1 ^f. Non dicit *cisternam*, aut *puteum*, aut *fontem*, sed *fluvium* integrum ^g.) *aquæ vivæ*] Sic dicitur, vel, 1. ex perenni fluxu ^h: vel, 2. ex effectu vivifico, quòd sitim in perpetuum tollit ⁱ, & ducit ad vitam æternam ^k, Marc. 16. 16 ^l. Joh. 4. 13, 14 ^m. Tam in *flumine* quàm in *arbore* allusio est ad primam creationem, cui secunda præfertur ⁿ. Significatur autem hinc [vel, 1.] Baptisterium, quod eis temporibus, quæ hinc designantur, esse solebat in area ante Basilicas, ut ex Euseb. diximus. Vocatur *ποταμός*, quia fons perennis influebat in Baptisterium. Omnis autem aqua profluens *ποταμός* [dicitur] Hebræis Græcè loquentibus, Prov. 18. 4. Ezech. 47. 5. Vide quæ diximus ad Gen. 2. 10. & Joh. 7. 38. Sic & *fluminum* vocem usurpant Jurisconsulti. *Purum* dicitur hoc *flumen*, quia puritatem vitæ promittit is qui baptizandus est, 1 Pet. 3. 21. *Aquæ vivæ*, quia ducit ad vitam ^o. Hermas 3. 9. *Aqua est in quam descendant homines morti obligati, ascendant verò vitæ assignati* ^p. Vel, 2. Doctrina limpida de Christo & vita per ipsum obtinenda. Vide Cant. 4. 15 ^q. Ezech. 47. 1. 9. Vel, 3. Æterna refectio & exultatio Beatorum ex perenni inhabitatione Spiritus Sancti, juxta Psal. 36. 8 ^r. vel, Visio Beatifica, per quam Deus copiosè bona sua in beatos effundit ^t; vel, exuberantia bonorum & voluptatum ex clara Dei & Christi visione & fruitione in Sanctos omnes emanantium, quæ sunt pax, gaudium, scientia, corporis sanitas & vigor, & c. ^u. ¶ *Splendidum, &c.*] Aqua purissima & limpidissima & aspectu gratissima, & potui omnium optima, est ^v. Voluptates hinc sunt turbidæ & sordium plenæ. Ibi purissimum gaudium ^x. ¶ *Procedentem de sede* (vel, *ex throno*, Be. Pi.) *Dei & Agni*] Qui in communi throno sedent, quia unum sunt ^y. Ostendit hoc *ὁμοσίαν* & æqualitatem Patris & Filii ^z. Non procedit è Templo, ut Ezech. 47. 1. five ex cultibus institutis ^b, sed immediate ex throno ^c. Thronus huic civitati est pro Templo ^d. Hæ sedes regis duæ apparebant in media Urbe, & significabant Ecclesiam à Deo & Christo regi. Hæc solia sunt perpetua, non illud quod dicebatur esse in Sancto Sanctorum ^e. *Fluere* autem indè dicitur aqua Baptismi ^f, [vel,] quia *thronus* est notatio Potestatis, ut cap. 4. 1. & *thronus Agni* est potestas à Christo collata in rectores Ecclesiae, cujus specialis

8 Ham. cialis pars est potestas baptizandi, quæ nemini permiffa nisi indultu Episcopi, testibus Ignat. & Tertul.^s. [Quorum verba vide in Ham.]

2. In, &c. ²Εν μέσῳ τῆς πλατείης αὐτῆς, καὶ τῶ ποταμοῦ, &c.]

8 Med. 1120. Fæminin. αὐτῆς hic (sicut & sequens αὐτῆς^h) vel, 1.

usurpatur absolutè, ut Psal. 27. 4. *Unam petii — & eam requiram*, pro *unum*, & id: Psal. 118. 23. *Facta est hæc*, pro *factum hoc*. Vel, 2. Sumitur demonstrati-

vè, non relativè, ut verba sic reddas, *In medio ipsius plateæ*. Sic αὐτῆς sumitur Mat. 3. 4. Marc. 12. 36, 37.

Rom. 8. 21. Vel, 3. refertur ad intellectum, ut subin-

telligatur ²ἡ πόλις, vel istiusmodiⁱ. Vel, 4. refertur ad ci-

vitatem, intra quam sedent Pater & Filius, qui pro

Templo sunt^k. Πλάτεια hic sumitur, vel, 1. pro Foro

civitatis^l. Sed in hoc Foro arbores plantari non poterant,

cùm ex auro solido fuisse dicatur, cap. 21. 21. Vel, 2.

pro ipsa Paradiso, ex collat. Apoc. 2. 7. vel, pro patente seu lato quodam spatio quod Fluvius utrinque

ambiret. Cùmque *unius tantum arboris* sit mentio, dici non potest eam tum in medio, tum utrinque, ad Flumi-

nis ripam crescere, sed duntaxat in medio ²πλατείης ut sensus sit, *In medio planitie ipsius, Fluviusque planiti-*

em utrinque alluentis, (seu præterlabentis, seu cingentis) *Arbor vitæ*, &c. Fuit enim Paradisus quoque Edenis

planities, hinc Euphrate, illinc Tigri, intercepta: Vel, *In medio Planities Flumine utrinque interceptæ, Arbor*

vitæ, &c.^m. Al. Plures hic erant arbores, ut Ezech. 47.

7ⁿ. Sed arbor unica erat, ut docet typus; nam unica erat in Paradiso: stabat & in medio fori, & in ripa

utraq; fluminis, quia flumen per medium forum labitur, & quia arbor utramque ripam suis radicibus & ramis occupat^o. [Verba sic reddunt:] *In medio* (Ibi

ponitur, [vel, 1.] quia Christus primas tenet. Vide quæ ad cap. 1. 13^p. [Vel, 2.] ut significet, aquam

omnibus obviam fuisse^q.) *plateæ* (vel, *platearum*, ut cap. 21. 21^r.) *ejus*, (i.e. in medio loco conventus^t, ut

suprà diximus c. 11. 8. & 21. 21^t. In plateis enim, vel spaciis urbis locis, concursus fieri solent. Hinc ²συ-

ναγῶναι & ²πύλας conjunguntur Mat. 6. 5^v.) & *fluminis hinc & hinc*, Mo. &c. vel, & ex utraque patre fluvii, Pi.

fic Be. significatur utraque margo Baptisterii. In MS. est ²ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐν τοῖς ὅροις, non malè: sed altera locutio, ²ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐν τοῖς ὅροις, reperitur in Joh. 19. 18. Est autem

in his & sequentibus allusio ad Psalm. 1^x. Arbor in medio fluvii sedebat, & ad utramque illius ripam por-

rigebat ramos^v. Nostra [Anglicana, quæ eadem ferè cum reliquis,] versio supponit arborem hanc fuisse ab utraque parte fluvii, quod fieri nequit. Locus ergo sic

vertendus, *In medio plateæ & fluminis, hinc & hinc*; h. e. Platea erat ab una parte, & fluvius ab altera parte, & arbor in medio, five inter illa. Similis phrasis Joh.

19. 18. *Et cum ipso duos alios*, ²ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐν τοῖς ὅροις, ²ἑκατέρωθεν (quod idem cum ²ἐν μέσῳ h. l.) ²ἑκατέρωθεν, hinc & illinc, & *Jesum in medio*, h. e. inter eos, unum hinc, alterum illinc. Hoc de litera, sensus autem mysticus five

Propheticus talis est, Inter locum conventus ab una parte, & Baptisterium ab altera parte, stetit Pietas (quam Arbor vitæ significat, teste Philone:) in medio, cui promovendæ ut Baptismus, ita & Preces, Cæna Domini, & Conciones, inserviunt^z. ¶ *Lignum* (vel, *Arbor*, Be. Pi. sed *Lignum* dicitur, non *arbor*, ut ad lignum crucis alludatur^a;) *vitæ*] Ab Adamo perditum^b. Significat, vel, 1.

Christum^c, qui vocatur *vita*, Joh. 14. 6. & *panis vitæ*, Joh. 6. 51. & *aqua vitæ*, Joh. 4. 10. & 7. 38^d. vel, 2. Crucem Christi, causam nobis optimarum actionum^e: vel, 3. pietatem^f: vel, 4. vitam æternam^g, vel, visionem beatificam. *Lignum*, i. e. ligna multa, *vitæ*, i. e. vitam afferentia^h. Al. Hic arbor una est, quia unus Christus, in Ezech. plures, quia Christus vitam nunc suis per multa media communicatⁱ. In Ezech. plures arbores, hic una pluribus in locis; quia omnes illæ figuræ unam Crucem referunt. Plato in terra cœlesti arbores ponit^k. ¶ *Fructus duodecim*, &c.] i. e. vel, generum duodecim^l: vel, duodecies in anno^m. Sunptum hoc ex Ezech. 47. 12ⁿ. *Duodecim*, vel, 1. pro numero 12 Tribuum Israelis, quibus singulis fructus suos seponitur: nam de Gentibus agit verbis seq^o. Vel, 2. quia hic est numerus perfectionis^p: q. d. perpetuò^q: nam 12 menses integrum annum constituunt^r:

omni tempestate, & constanter, annus enim est mensura omnis temporis^t. Fructifera est Crux, non, ut aliæ[†] Ham.

aibores, certo anni tempore, sed semper. Ex hoc loco factum videtur ut virtutum nomina quædam addita sint in Latino, Gal. 5. 22. ut Duodenarius fructuum numerus impleteretur^u. Significat, in Beatis esse jugem^v G.

immortalitatis & beatitudinis renovationem, eamque semper & novam & perfectam^v. ¶ *Folia* (Novum^w Me. non est folia vulneribus curandis adhiberi^x. *Folia*^y Cot. significant dotes accidentales visionis beatificæ, quæ eam condecorant; quales sunt in anima delectatio, in corpore sanitas, vigor, agilitas, &c.^z.) *ligni* (sub. con-

ducunt, Pi.) *ad sanitatem* (non reparandam, quia morbi tunc nulli erunt, sed tuendam, five servandam^z: Clu. vel, ad sanationem præteritam conducebant^z: sanant omnes infirmitates, quibus sancti laboraverunt in hac vita^a.) *Gentium*] Quæ faucibus sunt, & in peccatis mor-

tux^b. Sermo Crucis Gentes convertit ad Deum^c. *Folia* conservando fructui inserviunt, & hic designant, G. vel, 1. illustrem pietatis professionem, quæ Gentiles ad Christum validè attrahit, ut contra Christianorum scandala eos deterrent. Vel potius, 2. publicum Dei cultum, & exercitium disciplinæ Ecclesiasticæ, quo & pietas conservatur, & lapsi peccatores sanantur; cui favet v. seq^{||}. Ham.

3. Et, &c. ²Καὶ πᾶν ἡγίασεν αὐτὸν, &c.] Vel, ²κατὰ δέμα, ut alii legunt^d: [sic Cot. & G. ex MS.] ²κατὰ δέμα^e Par. ²ἵκεν est Mat. 26. 74. ²κατὰ δέμα τοῦ συνδεδωκέντος αὐτῷ δέμα^f ait Scriptor Respons. ad Orthod^g. Significat hic^g G. rem non Deo, ut alibi, sed Diabolo, nuncupatam & condemnationi cum illo obnoxiam^h. ²Αὐτὸ δέμα est vox meaⁱ Par. dia, primòque sign. donum Deo dicatum & appensum. Ei contrarium sign. ²κατὰ δέμα, id nempe quod Deus maxime odit, sicut ²κατὰ τὴν Phil. 3. 2. rem Deo invisam & ²περιτμήν^j oppositam importat. Intelliguntur hic impii quos odit Deus^k. Sensus est, In Ecclesia non tolerari prolapsos in facinora talia qualia suprà memorantur 21. 8. Est abstractum pro concreto, more Hebræo. *Qui de disciplina recedunt, desinunt esse nostri*, ait Tertul^h. [Verba sic reddunt:] *Nec ullum devotum* (vel, *maledictum*, Er. 11. Ti. P. Mo. &c. res maledicta, vel persona maledictaⁱ, aut maledictione digna^k. Intelligit Draconem, Bestiam, Meretricem, Pseudo-prophetam, Locustas, Peccatum, Mortem, Dolorem^l.) *erit amplius*, Pi. Ex posteriore membro repetendum, more Hebraico, *in ea*^m, nempe Ecclesiaⁿ. Pertinet hoc ad securitatem^o: q. d. Nihil ibi est quod Sanctos turbare potest^p. Al. *Nullum anathema*, h. e. persona Anathemate digna, quomodo ²αὐτὸ δέμα sumi solet, ut Rom. 9. 3. 1 Cor. 16. 22. Gal. 1. 8. q. d. Impii omnes ejicientur ex Ecclesia, &c.^q. Beza vocis ²κατὰ δέμα^r Ham. emphasin sic expressit^r, *Nec ullum adversus quemquam anathema erit amplius*, q. d. Tunc Ecclesia nullis sordibus inquinata, & penitus repurgata erit, &c.^t. ¶ *Sed* [†]Be. *sedes* (vel, *thronus*, Be. Pi. &c.) *Dei — erunt*] Semper scilicet: non auferetur, ut alia Imperia. Sensus mysticus loci Dan. 2. 44^u. Hæc est causa removens maledictum^v, quod in separatione à Deo positum erat; constans nempe & gloriosa Dei præsentia^x, five majestas Dei & Agni, quæ omnem pollutionem & inimicam vim absumit^y. Al. *Thronus*, &c. denotat tribunalia Ecclesiastica ad excommunicationem instituta, &c.^z. ¶ *Servient illi*; ²ὑποτάξουσιν] Relativum ²αὐτοῖς, sicut & præced. ²αὐτοῖς, respicit & *Deum* & *Agnum*, qui proinde unum sunt^a. *Servient ei*, nempe in illa urbe, i. e. Ecclesia^b. Non amplius erunt mancipia hominum, aut servi vanitatum, &c. sed Dei & Agni præsentia & familiaritate æternum fruentur^c. T.

4. *Videbunt faciem ejus*] i. e. Eo immediatè & intimè fruentur. Hæc phrasis cœlestem gloriam exprimit, ut Mat. 5. 8. 1 Cor. 13. 12. Heb. 12. 14. 1 Joh. 3. 2^d. Dur.

sunt amici Dei, & quidem intimæ admissionis, quos Deus Consiliorum suorum participes facit. Futurum pro quovis tempore. De hac amicitia vide dicta ad Joh. 15. 14, 15. Jac. 2. 23e. ¶ *Nomen ejus* (sub. erit, Pi.)^f G. *in frontibus eorum*] [*Variè explicant*:] Paternâ curâ illos curabit^g. Al. Ei similes hient^g, Joh. 17. 26. Phil. 3. ult. 1 Cor. 3. ult. 1 Joh. 3. 2^h. Al. Hoc uno Domino palam gloriabunturⁱ, eruntque æterna Dei possessio^k. Tam apertè Deum agnoscunt suum, quàm servi qui nomen herile in fronte scriptum gerunt. Erunt omnes Aaroni^l Me.

50

60

70

80

90

100

110

120

130

140

150

160

170

180

190

200

210

220

230

240

250

260

270

280

290

300

310

320

330

340

350

360

370

380

390

400

1 G. roni similes. Vide supra 14. 1. Est hæc nota vindicationis, quod Dei & Agni servitiis, laudibus & celebrationi, in æternum erunt consecrati. Alludit ad characterem Bestiæ, &c. m.

m Par.

5. Nox — non erit, &c.] Repetit quod dixerat supra 21. 25. Sic Prophetæ sæpe. In MS. pro *καὶ* est *ἐν*, quomodo legit Latinus. Vide Rom. 13. 12. 1 Thess. 5. 5.

n G. Quod de civitate dixit, jam ad incolarum felicitatem accommodat. Sensus, Nulla ibi vicissitudo, vel mutatio p.

o Par.

p Dur.

q G.

r Dur.

† G.

† E.

v Dur.

z G.

z Dur.

z G.

z Dur.

z G.

z G. Pi.

z G.

z D.

z G.

z Pi.

z Me.

z Pi.

z G.

z G. sim.

Ham.

z Par. Me.

z Par.

z Me. sim.

Par.

z Par.

z Par.

z G.

z Cap.

z Pi. Cap.

z Cap.

z Pi.

z Cap.

z G. sim.

z Pi.

z Pi.

z G.

z G.

z T.

z G.

z Id.

z Clu.

z G.

z Par. Gag.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

z Par.

as, commisit Johannes; sed paucis, quos & magnâ esse virtute, & magnis à Deo donis præditos, sciebat m. m G.

10. Et dicit mihi] Nempe Dominus n, Christus o, n Clu.

ut continuatio orationis & contextus v. 3, 4, 16. aperte o Cap.

declarat p. Sequitur hic Dialogus inter Dominum Je- p Clu.

sum & Johannem, non appositis personarum nomi- bus, sed quæ facillè ex verbis subintelliguntur. Hic lo-

qui incipit Jesus. Simile habes Esa. 8. & 27. & 48.

Jer. 5. & 8. & 9. & 15. & 22. q. ¶ Ne, &c. Mi d G.

σφραγίσας, &c.] Ne obsignes, &c. Pi. sic V. Be. &c. i. e.

Ne occultes r, ne includas librum in testa, ut jussum p Par. Clu.

Jer. 32. 14. t. sed communica cum Ecclesia t; promul- sic Cot. Pi.

ga, ut ab omnibus legi & cognosci possint, ne quis ig- Zeg.

norantiæ prætextu ab Antichristo sibi non caveat v. † G.

¶ Tempus (nempe impletionis r; vel, quo incipient v Pi.

ista fieri v;) enim propè est] i. e. Brevi multa evenient, p Par.

ut de rebus Judaicis, de Domitiano: ideòque in promptu n Clu.

esse debet liber, ut cum eventibus comparatur z. Pro- y Pi.

phetias post longum tempus implendas Deus sæpe z G.

obsignari jubet. Vide Esa. 8. 16. Dan. 8. 26. & p Par.

12. 4. 9. b. d Par. G.

11. Ο ἀδικῶν ἀδικησάτω ἐτι, καὶ ὁ ῥυπαρὸς ῥυπαρευθήτω] Est

occupatio hujus objectionis. Jubes Prophetiam vulgari. p Par. sim.

At publicatione abutetur mundus c. Alii enim noce- Dur.

bunt, h. e. irritabuntur ad sevitiam in Christianos, alii d Par.

fordeſcent; h. e. ad lasciviam carnis omnia inflectent,

quia judicium differri videbunt d. Respondet, r. con-

cessione comminatoria, q. d. Nocebunt quidem impii

& fordeſcent, sed suo exitio. Non tamen ideo occul-

tanda sunt Dei mysteria, quia hoc fit per accidens. 2. pro-

missione consolatoria, q. d. si reprobi detorqueant, electi

tamen hinc in pietate confirmabuntur *. Est hic οὐ-

χλῆνος, qualis illa, 1. sequere Italiam ventis —, nec p Par. sim.

caret illa sua vi. Significat enim neminem à Deo co- Dur.

gi. Vide Joh. 6. 67. simul intellige Christianos offendi

non debere si idololatræ sæviant. Illa καὶ ὁ ῥυπαρὸς ῥυ-

παρευθήτω (aut, ut alii libri habent, ῥυπαρευθήτω) eti ab-

sunt in MS. Videntur tamen retinenda, ut duplex sit

αὐτίδεν, Injustitiæ cum Justitiâ, & Sordium cum Pu-

ritate. Sordium autem nomine hic intellige vitia omnia

extra injustitiâ specialiter sic dictam. Vide Jac. 1. 21. f. G.

Possunt verba hujus versus Imperativa per Futurum red-

di, ex more Hebræorum, ut doceat, quisnam erit even-

tus, &c. Non sunt hæc verba præcipientis, sed indig- p Dur.

nantis & judicantis, qualia Ezech. 2. 5. & 3. 11, 27.

Zach. 11. 8, 9. h. [Verba sic reddunt:] Qui injuste n Clu.

(vel, male, Er. V. &c.) agit, injustè agat amplius, & qui

fordeſcit, fordeſcat amplius, Pi. sic Be. vel, fordeſcat ad-

huc, Er. 11. Pi. Mo. Sy. Ar. &c. vel, sordere pergat, Ca.

¶ Justus — justificetur, &c. δικαιωθήτω ἐτι] MS. ha-

bet, δικαιωσύνην πενήτω ἐτι. Alibi dicitur δικαιωσύνην πε-

νήτω, sive ἐξολεσθῆναι, ut Aët. 10. 35. Heb. 11. 33. 1 Joh.

2. 29. & 3. 7. [Verba sic vertunt:] Justitiam faciat p G.

amplius, V. Justè agat: quem sensum postulat Antithe-

sis k. Probiores fient justi ex hac denuntiatione l. Si k Pi.

cut quæ modò præcesserant dicta sunt figuratè καὶ οὐ-

χλῆνος, ita hæc seria & salutaria sunt monita m. Al. n G.

Justificetur adhuc, sive amplius, Er. Be. Pi. &c. i. e. Ex

justo fiet justior n. Sed ἐτι perseverantiam potius quam n Q. in

incrementum significat o, ut supra v. 3. & c. 3. 12. & Par.

10. 6 p. rō justificetur propriè lumi docet rō sanctificetur o Par. Dur.

ei oppositum. Sensus est, Qui in Christo sunt non de-

jeiciuntur de statu suo, sed conservabuntur tum in justi-

ficatione, tum etiam in sanctificatione, sua. Frustrâ p Par.

ergo sunt qui hunc (& quidem unicum in N. T.) lo-

cum producant, ut probent, ἀναδύν interdu inhaeren-

tem justitiam significare q. [Sensus est, q. d.] Perpe- q Dur.

tuò remissionem peccatorum petat & habeat, & semper

ad finem usque vitæ gratiâ meâ justificetur. Sic enim

justificamur hodie, ut cras itidem justificandi simus; sicut

quotidie oramus, Dimitte nobis debita nostra, Mat. 6.

12. Ut quotidie peccamus, sic justificatio, quæ in re- o Clu.

missione peccatorum consistit, quotidie fidelibus conti-

nuatur, quasque renovatur & cumulatur t. ¶ Et t Par.

qui sanctus est (qui fordeſcenti opponitur t;) sanctifice- p Pi.

tur adhuc] i. e. Sanctimoniam servet v. Sic ζωοποιεῖται v G. sim.

dicatur qui in vita servatur. Plerumque in Scriptura Pi.

justitia est initium, sanctitas profectus in majora. Vide

quæ prolocuti sumus in Epistolam ad Romanos *. Si z G.

idem hic sint *justificare & sanctificare*, inanis hæc erit

7 Par. ταυτολογία γ.

12. *Ecce venio*] Nempe, tum ad liberandos Christianos, tum ad puniendos idololatrias. Quia enim omnium temporum Christiani unum corpus sunt; bona etiam posterorum ætatum ad nunc viventes pertinent. Talia multa etiam apud Prophetas ².

¶ *Merces mea* (active dicta ², i. e. quam ego dabo aliis. Genitivus adjuncti ^b.) *mecum est*] i. e. Mecum ferro mercedem.

¶ *Locutio ex Esa. 40. 10. & 26. 11.* Cavete ergo vobis ne hac Prophetiâ, aliisve gratiæ mediis, abutimini ^d.

¶ *Reddere, &c.*] Vel, *Ut reddam, &c.* Be. Pi. Ut & sanctos faciam illustres, & idololatrias destruiam ^{*}.

13. *Ego sum A & Ω*] i. e. Implens promissa ^f. Ego qui loquor, & hunc librum misi ad Ecclesiam meam, Deus sum, & præstabo quod dixi ^g.

¶ *Quod de iusto suo iudicio dixerat, confirmat & illustrat ab æternitate & constantia sua* ^h. Sensus, q. d. Ego sum causa omnium & effectiva & finalis ⁱ: à me initium sumpserunt, & ego ea ad finem suum perduco, præmia aut poenas retribuens, &c. ^k. Manifesta periphrasis [hæc est]

¶ *Dei veri* ^l. Quod Deo tributum fuerat cap. 1. 8. & 21. 6. hic Christo tribuitur, ut qui paternæ fidelitatis genuina sit imago. Apud Hermaum Christus *petra vetus*

¶ *& porta nova*, 3. 9. Philo De somniis, δ λόγος Θεῷ κεφαλὴ καὶ πύλη. Vide & 2 Cor. 1. 20. ¶ *Primus & novissimus*] Suprà 1. 17. Ego dignitate summus ad infimam sortem redigi me sum passus: Ne ergo vos durum vobis putetis quod mihi evenit. Liberatus ego sum, & Ecclesia liberatur ^m.

14. *Beati qui, &c.* οἱ ποιῦντες, &c.] *Qui faciunt* (vel, *præstant*, Be. Pi. *servant*, V.) *mandata ejus*, Clu.

¶ *Er. Val. &c.* Sic G. ex Areth. & Cyp. vel, 1. libri ⁿ: vel, 2. Dei ^o: vel, 3. Christi; de cuius præceptis vide

¶ *Mat. 5. 19. Job. 14. 15, 21. & 15. 10. 1 Cor. 14. 37 P.* Ejus pro mea ^q, ut v. 6. *Misit angelum suum*, i. e. meipsum ^r. Frequentes sunt mutationes personarum, ut 1 Sam. 2. 10. Esa. 42. 9, 10 ^t. Johannes hic loquitur sua lecturis. [Alii pro, οἱ ποιῦντες, &c. legunt οἱ ποιῦντες τὰς εὐαγγελίας αὐτῶν.] Ità MS. sic & Latinus, qui interpretandi causâ addidit, *in sanguine Agni*, ex iis quæ suprà 7. 14. ubi dicta vide.

¶ *Ut, &c.* ἵνα ἔσται ἡ ἔξουσία, &c.] ἵνα hic valet ὅτι, ut suprà 14. 13. ἔξουσία est *ius*, ut Joh. 1. 12. Et est hic *μετανομία*. Nam *ius in lignum vite* dicitur pro *jure ad vitam adipiscendam per lignum*, i. e. per crucem. Vide suprà 2. 7 ^t. *Ut sit eis ius* (vel, *potestas*, Pi. Par. non dominandi, sed fruendi ^v:) *in arborem vite*, Be. Pi. i. e. Ut frui possint Christo ^x, & gloriâ coelesti ^y. ¶ *Et per portas, &c.*] Illas de quibus suprà 21. 21 ^z. Qui tales erunt Constantini temporibus & postea, ii videre poterunt splendorem Ecclesiæ Patribus antiquis promissum, & ejus esse participes. Vide ad cap. 21. 12 ^a. Sensus, Ut Apostolicam doctrinam sequentes ^b, & sanctitati serid studentes, Heb. 12. 14 ^c. participes sint æternæ vitæ ^d.

15. *Foris autem* (sub. *erunt*, Be. Pi. i. e. extra hanc civitatem manebunt ^e: confer cap. 21. 8, 27 ^f.) *canes*] Qui suprà ἐβδελυγμένοι, cap. 21. 8. ut Hebræi exponunt id quod est Deut. 23. 18 ^g. vel, alieni à foedere Dei, qui *filiis* opponuntur, Marc. 7. 27 ^h. vel, immundi ⁱ, caninis sordibus conspurcati ^k; qui ad vomitum infidelitatis redeunt ^l, Prov. 26. 11. 2 Pet. 2. 22 ^m. vel, caninâ rabie lacerantes ⁿ, vel, vitam, famam, fortunas, proximi ^o: vel, famam sanctorum ^p: vel, doctrinam Evangelii. Vide Mat. 7. 6 ^q. ¶ *Et venefici, &c.*] Repetito ex cap. 21. 8 ^r. nisi quod ibi καὶ ποῖς ψευδῶς, pro quo ποῖς ψευδῶς, c. 21. 27. Tales sunt qui aut ad Baptismum non admittuntur, aut, si antè admissi sunt, excluduntur ab Ecclesia. Videantur ea de re Canones tum Synodorum Universalium, tum Particularium, quæ ab Universalibus sunt approbatæ ^t. Hoc versu ratio redditur cur beati sint qui in urbem illam admittuntur, quia extra eam sunt vilissimi quique, &c. ^u.

16. *Ego Jesus, &c.*] Hic rursus Jesus loquitur ^v, & non Johannem, non Angelum ^x, sed se, authorem revelationis hujus profitetur ^y. ¶ *Testificari, &c.* μαρτυρεῖν—ὅτι τὰς, &c.] *Testificari* (i. e. Significare & nota facere ^z:) *vobis* (i. e. Johanni, & per Johannem viis eximiis ^a, sive piis ^b:) *hæc in* (vel, *super*, Ca.

coram, Sy.) *Ecclesiis*, Vulg. Mo. sim. Be. Pi. Er. &c. vel, *Ecclesiarum bono*. Sic ἐν τοῖς, i. e. *quamobrem?* Mat. 26. 50. In MS. est ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ^c. ¶ *Radix, &c.* ^d G.

¶ *Radix* (i. e. is qui ex Davide velut radice natus est, Meton. efficientis & Metaphora ^d. Vel, *Stirps*, Be.) & *genus* (vel, *progenies*, Be. Pi. i. e. ortus ex familia ^e:) *David*, Mo. &c. i. e. Sum germen illud ex Davide nasciturum ^f, h. e. Messias promissus ^g, qui hæc dico & promitto ^h. Hic est ἡ γεννητικὴ. Per *radicem* enim furculus intelligitur, per *furculum* progenies ⁱ. Vide suprà 5. 5 ^k. Quid mirum est si Reges ego subigam? Facio rem avitam. Fecit hoc David in Syris, Idumæis, Moabitis. *Filius Davidis* notatio Messiae, Mat. 1. 1. & 9. 27. & 12. 23. Luc. 1. 32. & alibi ^l. Al. Sum *Davidis* & *radix* quæ Deus, & *progenies* quæ homo ^m. ¶ *Stella* (ut vocatur Num. 24. 17 ⁿ.) *splendida & matutina*] h. e. Instar Luciferi prænuntius propinquantis Solis ^o, seu vitæ & gloriæ æternæ ^p; fons omnis lucis, & consolationis, Joh. 1. 9 ^q. cujus luce tenebræ errorum & peccatorum fugantur, & quam sequi debetis ducem in tota vita ^r. Sicut Luciferi sidus diem promittit, ita ego splendorem illum eventurum Ecclesiæ. De voce παύωδς vide suprà 2. 28. Similitudines ab iisdem rebus sumuntur, modò hæc, modò illæ ^t.

17. *Et spiritus* (vel, 1. Spiritus Sanctus ^t; qui suprà 7 Ecclesiis loquebatur, cap. 2. & 3. qui ut interpellare, Rom. 8. 26. ita hic optare adventum Domini, dicitur metalepticè, quia facit nos interpellare & optare ^v. Vel, 2. Prophetis donis clari. Vide suprà v. 6. Est abstractum rursus pro concreto. *Spiritus pro habentibus Spiritum*. Hic rursus Johannes loquitur ^x. Vel, 3. omnes qui Spiritum Dei in se habent, omnes regenti ^y.) & *sponsa* (Christi scilicet ^z, nempe Ecclesia ^a, præcipue triumphans ^b: vel, cæteri ad Ecclesiam pertinentes ^c. Al. Potest esse Hendyadis, pro sponsa spiritualis, seu spiritu Dei sanctificata ^d: vel, sponsa ex instinctu S. loquens: vel, Spiritus S. in sponsa loquens ^e. Al. Spiritus quem Christus in Ecclesiam suam infudit ^f:) *dicunt*, (Si non verbis, certè votis ac desideriis ardentissimis ^g, & pari modo docent singulos fideles dicere, desiderare & orare ^h. Al. Videtur λέγειν positum pro λέγων ob sequentia ⁱ.) *Veni*] Domine Jesu, ad iudicium ^k, plenamque Sponsæ tuæ glorificationem ^l. Quasi dicunt, *Illæ dies prope*, cum non amplius dicemur lucifugæ, cum non amplius de stupris & infantibus occisis accusabimur ^m. Abruptæ hæc sententiæ affectuum plenæ huc pertinent ut similia vota & desideria in nobis excitent ⁿ. Commendat hanc Prophetiam, ut adeò præcellentem & suavem, ut omnes pii ejus complementum exoptent ^o. ¶ *Et qui audit* (q. d. Non tantum Ecclesia universalis, sed etiam quicumque audit ^p, vel, 1. verba Prophetiæ hujus ^q: vel, 2. Spiritum Sanctum & Ecclesiam ^r: vel, 3. hanc vocem, & hunc instinctum Spiritus in se ^t.) *dicat, veni*] Excitat Johannes omnes qui per alios hæc intelligent, ut precibus faveant. Vide suprà 1. 3 ^t. ¶ *Et qui sitit*, (i. e. appetit ^v, vel, 1. gratiam Dei ^x, iustitiam ^y: vel, 2. vitam æternam ^z, vel, plenam redemptionem & gloriam per meum adventum ^a: vel, 3. rerum futurarum cognitionem ^b.) *veniat*] Nempe ad me ^c, per fidem & obedientiam, ut Mat. 11. 28. seu ad Prophetiæ hujus studium & meditationem ^d. Al. Ad coelestem illam paradysum pertingere festinet, heroicis virtutum actibus, & generosâ persecutionum tolerantia ^e. ¶ *Et qui vult* (Accipere: non enim obtruditur invitis, ignavis, stertentibus ^f:) *accipiat aquam vitæ* (Sicut aqua perennis in æstu reficit viatorem, ita hæc Prophetia æstuantibus sub adversis, — quæ per æstus dulcis aquæ saliente sitim retinguere rivo. Adde Epigrammata Græca de fortibus in via, & Psal. 36. 8, 9. Esa. 32. 2. & 49. 10 ^g. *Aquam* hic intelligit, vel Christum, vel Spiritum Sanctum. Hæc aqua haurienda est fide & precibus ^h.) *gratis*] i. e. Gratuitò & liberaliter datam ⁱ, sine pretio aut merito nostro ^k. *Gratis* dicit, quia nec ipse Apostolus quicquam pro hoc beneficio postulat, nec illi quibus hunc librum commendaverat erant postulaturi. Vide Mat. 10. 8 ^l. Respicitur locus Esa. 55. 1 ^m. 18. *Contestor, &c.* Συμμετρεῖται, &c.] Addit Apostolus, gravem obtestationem ad eos qui hæc audient; ne ea aliqua ex parte inmutent. Par cautio apud Irenæum. [quam

* G.

¶ Par.

* Pi.

* G.

* Dur.

* G.

* G.

* Dur.

¶ Par.

* L.

* Me.

* E.

* G.

* Be. Par.

* Dur.

* Pi.

* G.

* Par. fic

* Clu.

* Par.

* Clu.

* G.

* Par.

* G.

* Dur.

* T.

* Me. fic

* Par. fic

* Dur.

* Clu.

* G.

* Dur.

* T. fic

* Dur.

* Me. T.

* Par. Ham.

* Pi.

* G.

* Cot.

* Me. fic

* Par. Clu.

* T.

* Zeg. fic

* Clu. ex

* Arc. &

* Cafar.

* Clu.

* Par. sim.

* Me. T.

* T.

* Me.

* Par.

* G. Me.

* G.

* Dur.

* G.

* Dur.

* Par. fic

* Dur.

* Me. sim.

* T.

* G. sim.

* Pi.

* Pi. sim.

* Par.

* G.

* Pi.

* Pi. fic

* Par.

* Clu.

* Clu.

* Me. fic

* Clu.

* Me.

* G.

* G. Par.

* Clu.

* G.

* Dur. sim.

* Par. ex

* Cafar.

* Dur. Clu.

* T. sim.

* Par.

* T.

* Dur.

* Me. sim.

* Par.

* G.

* G.

* Gag. Me.

* T. Par.

* Par.

* G.

* Dur.

* T.

* Gag. Me.

* T. Par.

* Par. sim.

* Dur.

* G.

* Par.

* Pi.

* Cot.

* T.

* T. fic

* Me.

* G.

* Me. fic

* Gag.

* Par. sim.

* Gag.

* Par. sim.

* Gag.

* G.

* Par.

* Dur.

* Dur.

* Par. fic

* Dur.

* T.

* Me.

* G.

* G. fic

* Par. Pi.

* Pi.

* Gag. Me.

* Me.

* Par.

* G.

* Me. Par.

* Par.

* D.

* Par.

* G.

* Par.

* Gag.

* Par.

* G.

* G. Pi.

* Dur.

[quam lege in G.] Euseb. & Hieron. Similem habes apud Ruffinum, & Valent. Antioch. Non de nihilo fuisse hanc curam ostendit Marcionis & aliorum improbitas, qui tota loca Novi T. falsarunt. Loquitur hic vel, 1. Johannes. Vel potius, 2. Christus P, ut ex v. 20. liquet. [Verba sic reddunt:] *Contestor enim* (vel, *Enimvero una testor*, Be. Pi. vel, 1. cum Angelo, quem misi *μαρτυρῶναι, ut testaretur*: vel, 2. cum Spiritu & Sponsa aliisque qui præcesserunt †.) *omni* (vel, *cuius*, Be. Pi. nullo excepto, Pontifice, vel Concilio †:) *audienti verba prophetiae libri huius*, Mo. Hoc Sigillo munit ultimam hanc Scripturarum paginam, proinde & alias Scripturæ partes; cum omnes unius sint fortis, & eadem prorsus rationes pro hoc libro & aliis militent. Hic liber est clausula totius Canonis, five Scripturæ Sacræ. Hic liber ex omnibus N.T. libris ultimò conscriptus est, consensu omnium. Complementum hoc erat revelationum omnium quas Deus promiserat, Act. 2. 17. Joh. 16. 12, 13. quæ propterea nec necessaria sunt, nec à nobis amplius expectandæ. Tota jam voluntas Dei & patefacta & scripto mandata est, & ex hoc tempore Visio & Prophetia cesset in æternum. Moses adjicientibus, aut detrahentibus; aliquid Legi, iram denunciavit, Deut. 4. 2. & 12. 32. simul tamen monuit, Prophetam exsurrecturum, quem omnes audire deberent, Deut. 18. 15. Malachias, Prophetarum ultimus, vaticinatur de *Domino venturo in Templum suum*, & de prænuncio ejus. Interea verò, quia diu futuri erant sine Prophetis, commendat ipsis *legem Moysi*, &c. Evangelium incipit, ubi ille desierat, non solum declarando impletum esse illud quod ille prædixerat, sed ipsa etiam ejus verba resumendo. Atque hic nunc omnis spes ulterioris revelationis amputatur, ut tota hujus textus series evidenter demonstrat. Adeo sapienter & perspicue Dominus, in ipso Canone, nos docet, quomodo partes ejus sunt copulandæ; & ubinam finiantur. *¶ Si, &c.* *Εάν τις ἐπιτιθήσῃ, &c.* [Si quis apposuerit, five adjecerit, (sub. aliquid, Pi.) ad hæc, Er. Mo. Be. &c. i. e. Ad hunc Apocalypseos librum, aut universum sacrum Codicem. Adjicere hic est, non mentem ejus sobriè interpretari; sed vel, 1. aliquid assuere Scripturæ, ut pro divinitus revelato habeatur; vel, 2. sensum alienum & falsum verbis Scripturæ affingere. *¶ Apponet, &c.* *Ἐπιθήσει, &c.*] Imprecantis est, sed non injustè, terrendi causâ. At in MS. est prædictionis modo *ἐπιθήσει*, & mox *ἀσθενέει*. & sic legit Latinus; & ita citantur verba apud Aretham. Vide quæ ad 2 Tim. 4. 14. Elegans est allusio in *ἐπιθήσει* & *ἐπιθήσει*. Adjiciet (i. e. Non simpliciter imponet, sed in magna copia) *Deus* — *plagas, &c.*] Illas nempe quæ sunt cap. 8. & 9. & 10. & 11. & 16. & 17. & 18. tum temporales, tum æternas, præsertim

illam cap. 14. 11. & 19. 20. Q. legunt *septem plagas*. Sed illud *ἐπὶ* multi Codices Græci non habent, ut nec Latinus.

19. *Si quis diminuerit, &c.* *Ἀφαιρήσῃ, &c.* *Abstulerit* (sub. aliquid, Pi. Be.) *ex verbis, &c.* Be. Pi. *Detrahit*, tum qui auctoritatem divinam toti libro derogat: tum, qui aliquam Scripturæ partem intervertit, vel malitiosè, pervertit vel, negando contradicit.

10 *¶ Auferet Deus partem ejus, &c.* Quam habere videbatur. Vide dicta ad cap. 3. 5. Excludet illum ab hæreditate cœlesti. Faciat, aut faciet, Deus nè is particeps sit beneficiorum quæ crux Christi nobis peperit, & nè sit civis Ecclesiæ: Ejiciatur tanquam *ποῖον ψῶδον*. *¶ De his quæ scripta sunt, &c.* i. e. Ex bonis cœlestibus hic promissis, &c. Ex hic repetendum. Hoc refer tum ad lignum, tum ad urbem.

20. *Dicit, &c.* Jesus, qui omnia Angelorum dicta suo postremo dicto confirmavit. *¶ Etiam, (v. n. e.)* est Confirmantis: *Venio cito*] Eadem locutio quæ supra v. 7, 12. & cap. 2. 5, 16. & 3. 11. Similiter cap. 16. 15. Luc. 18. 8. Dicunt Judæi, *Dei salus idem oculi celeritate æquabit*. [Sensus, q. d.] Brevi hæc impleto. Veniam & certissimè; & opinione citius, ut justis felicitatem æternam, impiis poenas æternas, infligam. Tollit dubium, q. d. Tardare videbor, saltem illusoribus, sed non erit mora. Al. Sensus, q. d. Non mittam amplius Prophetas aut Apostolos, sed ipse veniam.

30 *¶ Amen, &c.* *Ἀμήν. Ναὶ ἔρχῃ, &c.* Sunt verba Johannis, Christo dicenti, *Ecce venio cito*; veluti succinentis, & votis suis illum Christi adventum quasi accelerantis. Jungendum autem *Amen*, vel, i. eum præcedit, vel, 2. cum seq. *vai*, ut alterum alterius sit exegeticum. Idem est *ἀμήν* & *vai*, ut patet ex collat. Mat. 23. 36. & Luc. 11. 51. item 2 Cor. 1. 20. Scribens & Judæis & Græcis idem vocibus duarum linguarum expressit, ut & supra 1. 7. Tale est, *Ἀββᾶ, ὁ πατήρ. Θανάσις ὁ λεγόμενος Δίδυμος*. Attamen non tacebo *vai* deesse in MS. ut & in Latino. *ἔρχῃ*, supple ex antecedente, *ναὶ*, *Fac hoc quàm primum*.

40 21. *Gratia Domini* (i. e. Gratia copia & incrementum: — *cum omnibus* (tum qui legent hæc, tum qui aliis enarrantibus audient: — *vobis*) In MS. deest *ὁ κύριος*. Est salutatio q, Apostolis consueta. Sic Rom. 16. 24. & alibi. Apostrophe est ad fideles in Ecclesiis Asiæ, ad quos hunc librum scripsit, cap. 1. 4. Prævidens Johannes & longa & difficillima ante adventum Christi futura tempora, ob falsa dogmata, tribulationes, &c. optat eis gratiam Christi, ut ipsis prorsus necessariam, & rem quâ nihil melius illis optare poterat.

*Deo uni & trino, α & ω, principio & fini, sit laus integra
& nunc & in æternum.*

Finis Quarti atque Ultimi Voluminis, & totius Synopses.

PRÆMONITIO

DE

INDICIBUS.

QUÆ duo in componendis Indicibus semper spectanda duxi, nè aut rebus supervacaneis onerentur, aut necessariis destituantur, ea quanquam non hîc præstare ausim omni ex parte curata, ob oculos tamen à me non prorsus negligenter habita non vereor profiteri. Qua de causa, cùm longè uberiores verborum & materialium segetem congestam habuerim, consultius mihi visum est, resectis superfluis, illa tantùm seligere quæ consilio meo & lectorum usui accommoda erant. Et cùm *Synopsis* ipsa, secundùm ordinem librorum, capitum, & versuum, Scripturæ Sacræ digesta, verbis rebûsque omnibus quæ singulis ipsius locis propria sunt Indicis locum usumque planè habeat, illis, ut par erat, maximâ parte præteritis, ea duntaxat in Indicibus meis ponenda judicavi quæ aut Scripturæ particulas in locis alienis productas explicarent, aut pluribus Scripturæ locis explicandis inservirent, aut verbis phrasibûsque illius insignioribus atque obscurioribus lucem inferrent, aut ad alias res quæstionésve Theologicas illustrandas pertinerent.

INDEX vocum Hebraicarum quæ in *Synopsi* ad Vetus Testamentum explicantur: ubi primus numerus Volumen, secundus Partem Voluminis, tertius Paginam, quartus Lineam designat.

L Itera **L** quibusdam vocibus excidit, 1. 1. 245. 14, &c. nonnullis vocibus per Epenthesin inferitur, 2. 1. 686. 2, &c. & 2. 2. 1715. 10, &c. in fine vocum ponitur sæpe pro **ל**, 1. 1. 651. 47, &c. & 2. 1. 578. 41, &c. tunc autem significatum auget, 1. 1. 651. 47, &c.
גהנון gehenna, locus vel status damnatorum, 2. 2. 1607. 34.
אנור quid sign. & unde dictum? 1. 1. 589. 47.
אנור quid? 3. 2. 1192. 36.
אנור quid sign. 1. 1. 352. 30. & 373. 16. & 799. 33.
אנור pro equis, 1. 1. 1098. 50, &c.
אנור pro lapide pretioso, 2. 2. 1742. 9, &c. pro ponderoso, & pro Rege, 3. 2. 2063. 10, 28. & pro mensura aut pondere, 2068. 4.
אנור quid sign. 1. 1. 320. 28, &c.
אנור quid? 1. 2. 453. 32, &c.
אנור quid? 1. 2. 907. 73, &c.
אנור quid? 1. 2. 877. 42, &c.
אנור qualis lapis? 1. 1. 612. 60, &c.
אנור & **אנור** sunt synonyma, 2. 1. 987. 17.
אנור quid? 1. 2. 890. 3.
אנור quid & unde? 1. 1. 418. 22, &c.
אנור quis & quid? 2. 1. 620. 28.
אנור pro homine plebeio, 3. 2. 1943. 13.
אנור sign. & rubere & splendere, 2. 1. 295. 49, 65.
אנור an subrubidum sit, an maxime rubrum? 1. 1. 559. 7.
אנור quid sign. & quantum valeat? 1. 2. 799. 29, &c.
אנור quid? 1. 1. 943. 56, &c.
אנור nomen Dei, 1. 1. 328. 70, &c.
אנור tentorium conventus vel federis, &c. quid & unde dictum? 1. 1. 456. 52, &c.
אנור pro o exclamandi particula accipitur, 2. 1. 236. 40.
אנור pytho & **אנור** pythones, 1. 1. 589. 39, &c. & 592. 29, & 2. 1. 342. 25, &c.
אנור quid & unde? 3. 1. 1490. 21.
אנור unde? 1. 1. 185. 28.
אנור quodnam animal? 3. 2. 144. 39.
אנור pro **אנור** 1. 1. 703. 56, &c. & interdum est affirmantis particula, ibid. &c. vel bene sperantis, 1. 2. 683. 61.
אנור natio, 2. 1. 827. 71.
אנור quid sign. 1. 1. 289. 2, &c. & 2. 1. 463. 3. ad 30. & 2. 2. 1552. 71.
אנור sign. *Idola*, 1. 1. 708. 21, &c. & 2. 1. 541. 1. & 3. 1. 645. 71. & *iniquitatem, vanitatem, afflictionem, dolorem*, 3. 1. 9. 3. & 704. 44, &c. & 3. 2. 2005. 55.
אנור lux pro sole, 2. 1. 328. 63. ad 73.
אנור lux, & **אנור** ignis interdum promiscue usurpantur, 3. 1. 272. 32.
אנור & **אנור** quid & unde? 1. 1. 463. 18. usque ad 465. 38. & 1. 2. 893. 54, &c.
אנור quid, &c. 1. 1. 728. 30, &c.
אנור redundat interdum, & aliquando ponitur pro **אנור**, 1. 1. 1030. 73, &c. & **אנור** pro **אנור**, 1. 1. 662. 62.
אנור Futurum vertitur in Præteritum, 1. 1. 952. 79.
אנור quænam herba? 1. 2. 440. 66.
אנור quid? 1. 1. 513. 39, &c.
אנור arma vel instrumenta, 1. 1. 840. 28, &c.
אנור indigena, &c. 2. 1. 787. 26.
אנור pro aliquo, 2. 1. 252. 16. & 3. 2. 1564. 34.
אנור nomen proprium, non Dei, sed Idoli, 3. 1. 653. 22.
אנור pratum, viretum, &c. 1. 1. 260. 43. & 3. 2. 1767. 74.
אנור tardare, vel etiam deficere, 1. 1. 772. 77, &c.

אנור Præpos. interdum posteritatem sign. 1. 2. 527. 55, &c.
אנור dicitur & finis five extremitas, & quodvis tempus consequens, 3. 2. 1418. 34. item, merces, 3. 2. 1503. 36. & spes, & posterius, 2. 1. 788. 10, &c.
אנור qui, & unde dicti? 1. 2. 1007. 38, &c. & 1. 2. 1023. 36, &c.
אנור qui, & unde? 1. 2. 1021. 36, &c.
אנור neutraliter & adverbialiter ponitur, 2. 1. 951. 42.
אנור quid significet? 1. 1. 1077. 32, &c. & 1211. 26, &c.
אנור calamitas, 2. 1. 179. 61. & 644. 79, &c. & vapor, seu nubes, 644. 78.
אנור quænam avis? 1. 1. 542. 73, &c.
אנור ubi, interrogat vel de loco, vel de re, 2. 2. 1827. 37.
אנור quænam avis? 3. 1. 145. 1, &c.
אנור insulas sign. 3. 1. 145. 11.
אנור quomodo, est admirantis, 2. 1. 591. 54. idque cum dolore, 2. 2. 1482. 70.
אנור cervus, 1. 1. 791. 1.
אנור quid? 2. 1. 678. 2.
אנור quid & unde? 3. 2. 1316. 8.
אנור sign. non esse, 2. 1. 581. 67. & 935. 33.
אנור vir alteri substantivo additum efficientem sæpe notat, 1. 2. 365. 10. indefinite ponitur, 2. 1. 800. 1. item, 3. 2. 1647. 37. interdum deficit, & subintelligendum est, 1. 1. 1102. 6, &c. distributive ponitur pro *unoquoque*, 2. 1. 5. 38. dicitur interdum de brutis & inanimatis, 3. 1. 385. 39.
אנור nigredo vel noctis, vel oculi, quæ pupilla, 2. 2. 1505. 62.
אנור particula dubitantis, 1. 2. 166. 22. & 3. 1. 364. 16. & asseverantis, 2. 1. 166. 16. & 380. 67. & 3. 1. 364. 17. & 3. 2. 1647. 33. & sign. *tantummodo*, 3. 1. 364. 16.
אנור Chald. calumniari, 3. 2. 1432. 19.
אנור certè, 3. 1. 464. 55.
אנור incurvavit, 2. 1626. 56, 66, &c.
אנור Præpositio **אנור** diversimodè usurpatur, valetque ad five in, 1. 1. 105. 12. & 243. 50. & 3. 1. 652. 70. vel de five ex, 1. 2. 272. 23. & 483. 14. & 966. 73. & 1018. 68. & 2. 1. 495. 18. & 516. 6. vel propter, 1. 1. 251. 51. & 1. 2. 59. 25. & 382. 77, &c. & 2. 1. 805. 27. vel contra, 1. 2. 46. 73. & 2. 1. 363. 24. & 2. 2. 1918. 3. vel super, 1. 2. 524. 68. vel apud five cum, 2. 1. 367. 53. vel secundum, 2. 1. 516. 11. vel per, 3. 2. 1361. 41. vel idem quod **אנור** nota Accusativi, 2. 1. 515. 72. vel 7 sequente **אנור** five **אנור** motus seu terminos contrarios significat, 2. 1. 41. 78.
אנור & **אנור** passim permutantur, 2. 1. 470. 55.
אנור quid? 1. 1. 104. 75.
אנור tantum Futuro convenit, & est particula dehortantis, five deprecantis, five prohibentis, 1. 2. 627. 13, &c. interdum verò & negantis, 1. 2. 627. 16. & 2. 1. 206. 74. & 757. 2. & 2. 2. 1801. 4.
אנור pro **אנור** quò, vel pro **אנור** subaudito **אנור**, 1. 2. 238. 30, &c.
אנור quænam arbor? 3. 2. 1652. 23.
אנור dicitur de Principibus, five Judicibus, 1. 1. 341. 69. & 2. 1. 840. 62. & de Angelis, & de Idolis, 2. 1. 841. 3. & 1097. 76. & 1174. 1. & de uno Deo. idque cum nomine aut verbo tum Plurali, 1. 1. 763. 79. & 2. 1. 929. 60. tum Singulari, quod mysterium Trinitatis indicat, 1. 1. 2. 12, &c.
אנור pro **אנור**, 1. 2. 484. 62, &c.
אנור cauda, 1. 1. 517. 53, &c.
אנור idola, unde dicta? 1. 1. 581. 14, &c. & 2. 1. 1170. 17, &c.
אנור sign. & potentes, five principes, 2. 1. 727. 66, &c. & Deos, & Arietes, & quercus, vel in genere arbores, 3. 1. 555. 24.

מַלְאָךְ *manipulus & catus*, 2. 1. 919. 35, &c.
 מַלְאָכָה *vidua*, unde? 1. 1. 427. 6.
 מַלְאָכִים & מַלְאָכוֹת *quænam ligna?* 1. 2. 499. 39, &c.
 מַלְאָךְ *docere*, 2. 1. 146. 30.
 מִלְּפָנֶיךָ *mille*, vel *bis mille*, 3. 2. 1497. 63.
 מִלְּפָנֶיךָ *quid sign.* 1. 1. 1004. 71, &c.
 מִלְּפָנֶיךָ *variè usurpatur, valétque verè*, &c. 1. 1. 282. 10, &c.
 & 2. 1. 317. 39. & 441. 56. & 3. 1. 896. 26. *cùm* vel
quandoquidem, 1. 2. 1016. 62. & 2. 1. 935. 76. & 954.
 24. & 1379. 1. & 2. 2. 1468. 16. & 3. 1. 41. 51. & 3.
 2. 1284. 73. *quàmvis*, 3. 1. 209. 6. Est adverbium
 temporis, 2. 1. 94. 3. & 139. 75. & 240. 75. & 3.
 2. 1859. 58. ponitur optativè, 2. 1. 1168. 6. & interro-
 gativè, 1. 1. 774. 22. & 2. 1. 56. 16, &c. & 216. 61.
 & 3. 2. 1753. 55. & 1779. 53. & 3. 1. 300. 68. præce-
 dente ׀, 2. 2. 1938. 69. interdum subauditur, 2.
 1. 954. 44. & 1043. 75. est particula jurandi, 2. 1.
 1169. 33.
 מִתְּנָה *mater*, pro *cætu* vel *populo*, 3. 1. 799. 22.
 מִתְּנָה *Amen*, quid significat, & unde dictum? 1. 1. 635. 8.
 & 2. 1. 817. 38.
 מִתְּנָה *nutricius*, vel *alumnus & artifex*, 2. 2. 1529. 57.
 מִתְּנָה *quid sign.* 1. 2. 968. 6, &c.
 מִתְּנָה *fides* pro *munere* seu *officio*, 1. 2. 749. 1, &c.
 מִתְּנָה *sign.* *mandare*, 3. 2. 2007. 16. & *statuere*, 1. 1. 664.
 70.
 מִתְּנָה *absolutè* pro ׀ *loqui*, 1. 1. 58. 39.
 מִתְּנָה & ׀ *quomodo differunt?* 1. 1. 164. 37, &c.
 מִתְּנָה seu מִתְּנָה *sign.* *verbum superbum*, 2. 1. 214. 63.
 73.
 מִתְּנָה *sign.* *nuper*, *heri*, *hesternâ nocte*, & *indè tenebras*, 2.
 1. 307. 73. ad 308. 20.
 מִתְּנָה *quid?* 2. 1. 1154. 20.
 מִתְּנָה pro מִתְּנָה *casus rectus* pro *obliquo*, 3. 2. 2083. 73.
 מִתְּנָה *vim inferre*, *diripere*, *opprimere*, *sign.* 3. 2. 1449.
 26.
 מִתְּנָה *quænam avis?* 1. 1. 548. 34, &c.
 מִתְּנָה *quale animal?* 1. 1. 552. 43, &c.
 מִתְּנָה *quid & unde?* 1. 2. 607. 34, &c.
 מִתְּנָה *colligere* significat & *auferre* vel *perdere*, 1. 2. 615. 4. &
 2. 1. 282. 76, &c. & 716. 51. & 1113. 73. & 3. 1. 341.
 26. & 465. 65. & 746. 41. & 3. 2. 1927. 39.
 מִתְּנָה *quid?* 1. 1. 648. 47.
 מִתְּנָה *quænam domus?* 1. 2. 791. 29, &c.
 מִתְּנָה *pro facie* tota, 3. 1. 35. 24.
 מִתְּנָה *quid valet?* 1. 1. 33. 15. *sign.* *quandò magis*, 1. 2.
 152. 10. & 482. 53.
 מִתְּנָה *quid sign.* 1. 1. 617. 1, &c.
 מִתְּנָה *quid?* 3. 2. 1599. 60.
 מִתְּנָה *expletiva particula*, 2. 1. 267. 20.
 מִתְּנָה *Ephod* quid & unde? 1. 1. 457. 56, &c.
 מִתְּנָה *quid sign.* & unde? 1. 1. 352. 48.
 מִתְּנָה & מִתְּנָה *quid?* 2. 1. 1333. 16. & 3. 2. 1083. 56.
 59.
 מִתְּנָה *quid significat?* 1. 1. 879. 28, &c. & 3. 1. 450.
 78.
 מִתְּנָה *quid sign.* 1. 1. 662. 75, &c.
 מִתְּנָה *quid sign.* 3. 1. 617. 91, &c.
 מִתְּנָה *quid sign.* 1. 2. 564. 3, &c.
 מִתְּנָה *quid & unde?* 1. 1. 832. 75, &c.
 מִתְּנָה *quid & unde?* 1. 1. 737. 23, &c. & 1. 2. 259.
 48.
 מִתְּנָה *quodnam animal?* 1. 1. 791. 43, &c.
 מִתְּנָה *quid?* 3. 1. 342. 71.
 מִתְּנָה *quid?* 3. 2. 1362. 58.
 מִתְּנָה *locusta*, 1. 1. 550. 8, &c.
 מִתְּנָה *coeli* quid? 1. 1. 97. 27, &c.
 מִתְּנָה *quid sign.* 1. 2. 314. 66, &c.
 מִתְּנָה *quid & unde?* 1. 2. 70. 56.
 מִתְּנָה *purpura* qualis, & qui à מִתְּנָה distinguitur? 1. 1.
 443. 62, &c.
 מִתְּנָה *quid & unde?* 1. 1. 445. 54.
 מִתְּנָה *sign.* & *semitam & viatorem*, 3. 1. 209. 38, &c.
 מִתְּנָה vel מִתְּנָה *totius leoninæ speciei nomen*, unde dictum?
 1. 1. 11163. 16, &c.
 מִתְּנָה *quid?* 1. 1. 498. 54, &c.
 מִתְּנָה *quale animal*, & unde dictum? 1. 1. 539.
 40, &c.
 מִתְּנָה *est utriusque generis*, 2. 1. 952. 69.

מִתְּנָה *decurfus*, vel *effusio*, &c. 1. 972. 61. & 983. 14.
 מִתְּנָה *quænam*, & *quale jus filiorum ex ta-*
li, &c. 1. 1. 1143. 31. & 50, &c.
 מִתְּנָה *quænam arbor?* 3. 2. 1235. 23. 48.
 מִתְּנָה *peccatum*, seu *delictum*, & *reatum*, significat, 3. 1.
 522. 8.
 מִתְּנָה *peccatum agnoscere*, 3. 2. 1670. 26.
 מִתְּנָה *frustum carnis*, unde dictum? 1. 2. 291. 50, &c.
 מִתְּנָה *deficit & supplendum est*, 1. 1. 815. 53. & 2. 1. 258.
 60. redundat, 3. 1. 97. 43. præsertim conjunctum cum
 aliis relativis, 1. 2. 286. 32. includit antecedens suum,
 1. 1. 1233. 36. verbum post se subintelligendum re-
 quirat, 1. 2. 510. 38. auxelin denotat, valétque *etiam*,
imò etiam, *quinetiam*, *imò verò*, 1. 2. 270. 41. & 3. 1.
 463. 73. *utique*, vel *certè*, 1. 2. 949. 51, &c. & 2. 1.
 41. 56. & 1169. 24. & 1380. 23. & 2. 2. 1873. 53. &
 3. 2. 2011. 13. & 2091. 47. valet quoque *nam*, 2. 1. 80.
 76. *si*, 1. 2. 484. 26, &c. *ut* causale sive finale, 1. 1.
 881. 34. & 1. 2. 949. 60. & 967. 13. & 1016. 5. &
 2. 1. 1403. 27, &c. Ponitur etiam pro ׀ *quòd*, 1. 2.
 967. 8. & 1004. 68. & 2. 2. 1843. 48. & pro מִתְּנָה
quemadmodum vel *posteaquam*, 1. 2. 815. 61. & 1016.
 7. & 3. 1. 955. 18.
 מִתְּנָה *sign.* *ire & redificare*, 3. 1. 29. 78.
 מִתְּנָה *variè accipitur*, 2. 1. 502. 41, &c.
 מִתְּנָה *murus*, 1. 2. 907. 4, &c.
 מִתְּנָה *quid sign.* 1. 2. 904. 48, &c.
 מִתְּנָה post ׀ redundat, 3. 1. 685. 63. Est nota Accusativi,
 interdum autem Nominativum designat, 1. 2. 179. 23,
 &c. & 972. 1. & 2. 2. 1629. 23, &c. & 3. 1. 911. 64. &
 922. 38. ponitur pro ׀ *cum* vel *apud*, 1. 1. 52. 31, &c. &
 1085. 16. & 2. 1. 674. 3, &c. & 1321. 43. & 2. 2. 1466.
 6. & pro ׀, vel מִתְּנָה ׀, 1. 1. 52. 41, 79. & 225. 25.
 & 1. 2. 373. 25, &c. & 2. 2. 1891. 41. & 3. 1. 995. 18.
 & pro ׀ vel ׀, 1. 2. 100. 47. & 698. 48. & 3. 1. 518.
 53. & 3. 2. 1945. 5, &c. valet quoque *in*, 1. 1. 757. 44.
contra, 1. 1. 694. 68.
 מִתְּנָה *qualia signa?* 1. 1. 9. 33, &c.
 מִתְּנָה pro מִתְּנָה 3. 2. 1924. 36.
 מִתְּנָה *quænam mensis?* 1. 2. 477. 56, &c.
 מִתְּנָה *idem quod* מִתְּנָה 1. 2. 25. 61, &c.

ב

Litera ב interdum deficit, & supplenda est, 2. 1. 575. 36.
 & 2. 2. 1377. 12. & 3. 1. 388. 26. 46. præfixa nomi-
 nibus redundat, 1. 2. 741. 21. & 2. 1. 849. 54. & 905.
 34. 47. & Nominativum format, 1. 1. 1194. 32, &c.
 2. 1. 905. 47. & 979. 49. & 2. 2. 1761. 2. & 1885. 63.
 & 3. 1. 254. 41, &c. & 815. 10. modò Accusativum
 facit, 2. 1. 1073. 54. & 3. 1. 583. 27. præfixa posteri-
 ori Substantivo Adjectivum facit, 2. 2. 1919. 11. præ-
 fixa Ablativo post Adjectivum, Superlativum format,
 1. 2. 175. 45, &c. præfixa Ablativo ponitur loco po-
 sterioris Nominativi, 2. 1. 898. 7. est nota regiminis
 nominis, 3. 1. 646. 31, &c. notat compensationem sive
 pretium, 1. 2. 1017. 30, &c. & 2. 2. 1471. 16. & 3. 2.
 1754. 68. permutatur cum ׀, 2. 1. 1186. 58. ponitur
 pro ׀ *contra*, 1. 1. 709. 20, 42. & 2. 1. 1390. 66. &
 3. 2. 1587. 75. & 1913. 50. & pro ׀ *ex* vel *de*, no-
 tâtque vel distributionem sive partem, 1. 2. 24. 13, &c.
 & 956. 22. & 2. 1. 1377. 38. & 71. 73. vel ob-
 jectum sive materiam, 2. 1. 280. 42. & 445. 30. & 756.
 24. & 979. 64. & 1020. 16. & 2. 2. 814. 71. & 3. 1.
 823. 14. & 3. 2. 1994. 10. Infinitivo præposita valet
cùm vel *postquam*, 2. 2. 1482. 43. valet quoque *propter*,
 1. 1. 776. 50, &c. 2. 1. 543. 51. & 549. 14. & 631.
 64. & 761. 46. & 2. 2. 1489. 51. & 1491. 37. & 3. 2.
 1067. 61. *in*, vel *ad*, 1. 2. 88. 41, &c. 2. 1. 761. 47. &
 3. 1. 892. 27. & 3. 2. 2051. 33. *in* vel *cum*, 2. 1. 1131.
 12. & 3. 1. 243. 17. & 451. 29. & 3. 2. 1615. 70. *per*
 notans instrumentum, 2. 1. 987. 71. & 3. 1. 308. 2. *in-*
ter, 2. 1. 991. 4. & 1178. 52. & 2. 2. 1255. 39. *apud*
 vel *juxta*, 2. 1. 1102. 72. & 3. 1. 831. 37. *prope*, 1. 2.
 441. 3, &c. & 3. 1. 785. 60. *post*, 1. 1. 730. 15. & 3. 2.
 1393. 78. & 1400. 19. 30. & 1601. 47.

באח

באחא *semel vel in una*, 2. 2. 1768. 15.
 באפם *in non*, id est, *absque*, 2. 1. 68. 79. &c. & 2. 2. 1600. 34.
 באר & באר *quomodo differant?* 1. 1. 554. 14.
 באש *sign. putrescere & fetere*, deinde *malum & corruptum esse*, 3. 1. 46. 6.
 באר *quid sign. & unde?* 1. 1. 217. 60. &c.
 באר *vestis*, sign. & *stragula*, *aulea*, *tapetia*, 3. 2. 1823. 73.
 באר *quid?* 2. 1. 174. 11, &c.
 באר *mendacia*, 2. 1. 107. 54.
 באר *quid?* 1. 1. 23. 60. & 649. 27, &c.
 באר *quid?* 1. 1. 3. 37, &c.
 באר *bestias & mansuetas, & feras*, significat, 2. 1. 1412. 39.
 באר *quæ & qualia animalia sunt?* 1. 1. 11. 25.
 באר *Jobi*, quodnam animal? 2. 1. 460. 68. ad 462. 16.
 באר *lepræ macula alba*, five *lucida*, &c. 1. 1. 557. 26, &c. & 2. 1. 296. 3.
 באר *venire sign. ire*, 3. 2. 1896. 32. & *evenire*, 2. 1. 1213. 55. & *officio fungi*, 2. 1. 1021. 79, &c.
 באר *considerare*, 2. 1. 247. 65.
 באר *est verbum transitivum*, 3. 2. 1718. 60.
 באר *ponitur pro בור* 2. 1. 97. 24.
 באר *particula obsecrantis*, 1. 1. 271. 18, &c. & 1104. 33, &c.
 באר *variè accipitur*, 3. 1. 934. 62, &c.
 באר *duplicatum*, vel *particulâ ל* aut *ei præfixâ*, aut *voci sequenti præfixâ*, separationem rerum denotat, 1. 1. 6. 45, &c. & 3. 2. 1205. 66, &c.
 באר *urbs, castrum, palatium*, 1. 2. 989. 60, &c.
 באר *sign. locum*, 1. 2. 343. 39, &c. & 2. 1. 82. 49, &c. & 3. 2. 1338. 49. & *familiam*, 2. 2. 1265. 3.
 באר *Domus prostitute*, 1. 2. 701. 25, &c.
 באר *domus luci*, 1. 2. 701. 41, &c.
 באר *quid sign.* 1. 2. 830. 27, &c.
 באר *valet tunc*, 2. 2. 1904. 15.
 באר *camelus*, vel potius, *camela junior*, 3. 1. 675. 50, fusé.
 באר *ferè coincidit cum בל*, & fortiter negat, 2. 1. 750. 27.
 באר *idem qui בעל*, 3. 1. 974. 5.
 באר *sign. inveterare & consumere*, 1. 2. 769. 13, &c.
 באר *caligo*, vel *nebula*, 2. 1. 261. antepenult.
 באר *pro pabulo*, 2. 1. 257. 29.
 באר *impius*, unde sic dictus? 1. 1. 789. 50, &c. & 2. 1. 640. 60. &c.
 באר *abscondere, deglutire, destruere*, 1. 1. 630. 1, &c. & 3. 1. 30. 11, &c.
 באר *Adverbium*, quid sign. 1. 1. 156. 33. & 261. 73, &c.
 באר *excelsum*, 3. 2. 1180. 20.
 באר *valet in loco*, vel *pro eo quod*, 3. 2. 1623. 48, &c.
 באר *dicitur de cuiusvis attributi subiecto*, 2. 1. 169. 5.
 באר *edificare*, respectu sobolis dicitur, 1. 1. 62. 74, &c. & 217. 13, &c. & 3. 2. 2172. 57.
 באר *de uno dicitur*, 1. 2. 542. 25, &c.
 באר *vir Belial* qui? 1. 1. 1206. 25, &c.
 באר *quid?* 1. 1. 107. 4, &c.
 באר *in seculum*, vel *semper*, 1. 2. 867. 47, &c.
 באר *quid?* 1. 1. 98. 1, &c.
 באר *intra vel post*, 1. 1. 903. 56, &c.
 באר *de Deo non usurpandum*, & quare? 3. 2. 1635. 43. Significat rei cuiusvis possessorem vel Dominum, vel subiectum quocunque modo se habeat, vel rei alicui *deditum* five *obnoxium*, 1. 1. 154. 22. & 827. 36. & 1. 2. 960. 47. & 2. 2. 1464. 63, &c. & 1646. 71, &c. & 1704. 31, &c. Aequè latè patet ac באר, 1. 1. 1126. 9. Verbum באר formâ Activâ de viro, Passivâ de muliere, constanter usurpatur, 3. 1. 691. 69. Significat & possidere, & conjugio *junctam habere*, 3. 1. 605. 25. באר, Plurale de uno usurpatur, 1. 1. 1073. 1, &c.
 באר *quodnam idolum*, & unde dictum? 1. 1. 1125. 32, &c. & 1127. 28, &c.
 באר *quodnam idolum*, & unde dictum? 1. 2. 589. 50, &c.
 באר *quodnam idolum*, & unde sic dictum? 1. 1. 720. 13, &c. 2. 1. 60, &c. & 3. 2. 1714. 3, &c.

באר *significat abscondere*, inde *consummare*, 2. 1. 54. 30.
 באר *sign. & findere*, & *educere vel opprimere*, &c. 2. 1. 1050. 73.
 באר *inquisitio*, *animadversio*, *flagellatio*, 1. 1. 585. 27, &c.
 באר *vindicare*, 1. 1. 1046. 12, &c.
 באר *pro בל filius*, 2. 1. 523. 72.
 באר *sign. & creare ex nihilo*, & *producere ex præjacentè materia*, & *restituere ac renovare*, 2. 1. 1192. 14, &c. & *formare in populum*, 3. 2. 2158. 56.
 באר *quænam aves, aut animalia?* 1. 2. 1436. 66, &c.
 באר *cibus*, 2. 1. 663. 29.
 באר *fedus*, unde dicitur? 1. 1. 861. 2, &c.
 באר & באר *pro maledicere*, 1. 1. 207. 7. & 2. 1. 6. 78, &c. & 581. 8. באר *significat & laudare*, 2. 2. 1752. 12.
 באר *quid sign.* 1. 1. 880. 34, &c.
 באר *spina vel tribuli*, 1. 1. 1118. 60, &c.
 באר *sign. & elixare, & affare*, 1. 1. 801. 14. &c. 1. 2. 882. 33, &c.
 באר *caro pro membro virili*, 1. 1. 528. 32. & 1. 2. 56. 56. & 2. 2. 1482. 48, &c. 3. 1. 1144. 66, &c. & 1211. 16.
 באר *significat in genere nuncium afferre five lætum, five malum*, 1. 2. 56. 56, &c. & 3. 1. 379. 58.
 באר *pro Idolo*, 3. 1. 698. 27.
 באר *in medio pro inter*, 1. 2. 99. 49, &c.
 באר *virginitatis signa quæ?* 1. 1. 835. 25, &c.

באר & באר *sæpe permutantur*, 1. 2. 491. 16, &c.
 באר *corpus*, idem quod באר & באר, *infecto*, 2. 1. 481. 41.
 באר *significat & polluere*, & *redimere*, & *vindicare*, & *vindicare*, five *asserere*, 2. 1. 20. 34. & *redimere jure propinquitatis*, & *quovis modo liberare*, 3. 1. 583. 76.
 באר *quodvis eminens, excelsum*, 2. 1. 1340. 40.
 באר *idem aliquando valet quod באר vir*, 1. 2. 823. 63, &c.
 באר & באר *quomodo differunt?* 1. 1. 560. 27, &c.
 באר *sign. & fossas, & locustas*, 3. 1. 341. 53. & *partem aliquam domus*, 1. 2. 454. 5, &c.
 באר *quamnam deformitatem notat?* 1. 1. 595. 36, &c.
 באר *culmus*, 1. 1. 352. 38.
 באר *nusquam Gallum significat*, 3. 1. 218. 49. sed *virum quemvis*, vel *virum fortem*, &c.
 באר *coriandrum*, 1. 1. 390. 23, &c. alibi est *stella*, vel *turma*, &c. 3. 1. 635. 73, &c.
 באר *sign. convitia*, 2. 1. 830. 51.
 באר *hædus caprarum*, cur sic dictus? 1. 1. 1105. 25, &c.
 באר & באר *corpus examine*, 2. 1. 212. 53.
 באר *pullus columbini generis*, 1. 1. 159. 66. 16, &c.
 באר *extrahere*, 2. 1. 470. 33.
 באר *gens à עם populo*, ut homo ab animali distinguitur, 2. 1. 115. 38. Usurpatur de Israelitis, 1. 1. 286. 75. & 919. 41, &c. & 928. 49, &c. & 966. 67.
 באר *quodnam lignum?* 1. 1. 82. 41, &c.
 באר *sign. timere*, 2. 1. 740. 12. item *congregare se vel venire*, 2. 1. 912. 16, &c. & 3. 1. 535. 45, &c.
 באר *quid sign.* 1. 1. 412. 16, &c.
 באר *venter an pectus?* 1. 1. 39. 52, &c. & 41. 40, &c.
 באר *fons vel rivus, ubinam?* 1. 2. 417. 52, &c.
 Nomen באר *est similitudo*, 3. 1. 1400. 12.
 Verbum באר *indifferenter sumitur pro quavis commotione*, five ex latitia, five ex dolore, 2. 1. 522. 48. & 523. 5. & 826. 57.
 באר *fons*, 1. 1. 1010. 62, &c. & 1011. 10, &c. & 2. 1. 82. 37. & 3. 2. 2065. 10.
 באר *stercus*, 1. 2. 527. 64.
 באר *valet certè*, 1. 1. 662. 71. est nota majoris, 1. 1. 1236. 10, &c.
 באר *est sorbere*, 2. 1. 453. 16.
 באר *virii cubitales*, qui & quales fuerunt? 3. 2. 1239. 2.

נָמַל sign. & tribuere, & conferre, vel bonum vel malum, 2. 1466. 58, &c. & 3. 2. 1809. 38.
נָמַר sign. & perficere, & absumptum esse, 2. 1. 915. 63.
נָרַב qualis scabies? 1. 1. 595. 63, &c.
נָרַה ruminatio, unde dicitur? 1. 1. 538. 25, &c.
נָרַם idem quod נָרַח illud ipsum, & sign. partem, vel fastigium, 1. 2. 638. 50. ad 639. 7.
נָרַם sign. conteri præ desiderio, 2. 1. 1289. 22.
נָרַה sign. devolvere, abripere, &c. 1. 1. 1097. 45, &c.
נָרַש spica, unde dicta? 1. 1. 515. 52, &c. est & protrusio, vel fructus protrusus, 1. 1. 888. 42, &c.
נָרַע cum præp. ב, constructum significat increpare, & absque præp. vel cum פא constructum sign. perdere, 2. 1. 1002. 24.

7

Litera 7 & 7 saepe confunduntur, 1. 1. 542. 67. & 1. 2. 714. 73. & 3. 1. 431. 49, &c. & 672. 69.
נָרַה quod & נָרַח, quænam avis, & cur ita dicta? 1. 1. 542. 57, &c.
נָרַה fortitudo, vel fama, 1. 1. 893. 35, &c.
נָרַה fama mala, vel etiam bona, 1. 1. 246. 60, &c. & 663. 34, &c.
נָרַח five נָרַח an sit stercores five quid aliud in columbis, an verò ciceris genus? 1. 2. 624. 50, usque ad 626. 76.
נָרַח est & sermo, & res, 3. 2. 1405. 22, &c. & mandatum, 3. 2. 1522. 28.
נָרַח & נָרַח quomodo differant? 1. 1. 164. 37, &c.
נָרַח valet נָרַח, 2. 1. 198. 35.
נָרַח valet perdere vel percutere, 1. 2. 848. 36, &c. & 2. 1. 655. 49. & 851. 43.
נָרַח sign. ordinem, vel modum, vel ductum, 3. 1. 52. 7.
נָרַח sign. negotium, causam, modum five rationem, 3. 2. 1444. 24.
נָרַח & נָרַח verbum, five res diei in die suo, 1. 1. 603. 41. & 1. 2. 487. 25, &c. & 978. 5.
נָרַח pro melle datylorum, 1. 1. 755. 29, &c.
נָרַח quodnam & quale idolum, & unde dictum? 1. 2. 60. 21, &c.
נָרַח amicus, cognatus, patruus, 1. 1. 341. 12, &c. & 3. 1. 44. 26, &c.
נָרַח calathus vel leber, 2. 1. 1094. 37.
נָרַח mandragora, 1. 1. 218. 20, &c. alibi canistra, five calathi, 3. 1. 858. 56, &c.
נָרַח quænam avis? 1. 1. 548. 60, &c.
נָרַח silentium, vel silens, &c. 2. 1. 962. 11.
נָרַח sign. & judicare, & litigare, five contendere in judicio, 1. 1. 78. 64, &c. & 2. 1. 897. 33, &c. & 1359. 2, &c.
נָרַח est & ætas five seculum, 2. 1. 601. 12. & generatio five posteritas, 2. 1. 1260. 47, &c. & 3. 1. 516. 36, &c. & ipsum hominum genus, 3. 1. 516. 50, &c. & cætus hominum uno seculo degentium, 2. 1. 601. 12. & 702. 43.
נָרַח conculare, indè triturare, sign. 3. 1. 250. 41.
נָרַח vel copiam, five sufficientiam, sign. 2. 1. 454. 43, &c. vel est tantum syllabica adjectio, vel sine emphasi, 2. 1. 454. 43, &c. vel cum emphasi, 3. 1. 658. 41, &c.
נָרַח qualis avis? 1. 1. 792. 44, &c.
נָרַח quodnam animal? 1. 1. 791. 66.
נָרַח sign. accendere, 3. 1. 49. 56. & ardentè persequi, 2. 1. 559. 43. & 3. 1. 49. 62.
נָרַח pagina libri, unde sic dicta? 3. 1. 922. 51, &c.
נָרַח sign. & similem esse, & silere vel quiescere, 2. 1. 866. 10, &c. unde
נָרַח ad silentium redigere, vel excindere, 3. 1. 63. 51.
נָרַח de re viva dicitur, 3. 2. 1040. 19.
נָרַח sign. & silere, & cessare, vel desistere, ab opere & motu, 2. 1. 534. 60, &c. & 741. 9, &c.
נָרַח nōsse, 2. 1. 405. 47.
נָרַח omne quod minutum est, 3. 1. 382. 19. sign. aliquod corporis vitium, 1. 1. 595. 43.
נָרַח quinam & qualis lapis est? 1. 2. 991. 46, &c. fusè,

נָרַח calcare, indè intendere arcum, 2. 1. 924. 64.
נָרַח via, pro Dei cultu, lege, ejusque ritibus, 3. 2. 1871. 10.
נָרַח sign. consulere, orare, 2. 1. 43. 59. & curare rem aliquam, ibid. & 575. 68. & vindicare, five ulcisci, ibid. & 1395. 59, &c. נָרַח respondere, 3. 2. 1131. 16.
נָרַח & נָרַח quomodo differunt? 1. 1. 8. 42, &c.

7

Litera 7 præfixa vocibus emphasin habet, 3. 1. 734. 16, &c. & 3. 2. 1951. 72, &c. est nota Vocativi, 1. 1. 823. 64, &c. & 2. 1. 216. 30, &c. est nota Interrogativi, 1. 2. 129. 73. & 2. 1. 56. 16. & ponitur pro נָרַח annon, 1. 2. 35. 20. & 3. 1. 896. 19. & interdum in particula נָרַח subintelligitur, 2. 1. 129. 75. & 2. 2. 1819. 43. & 3. 1. 1006. 2, &c. interdum valet Relativum נָרַח, 1. 2. 922. 25, &c. est verificationis nota, 1. 2. 35. 60, &c. 7 finale valet 7 notatque motum ad locum, interdum autem valet 7, & notat quietem, vel rem gestam in loco, 2. 1. 362. 61, &c. & 3. 1. 701. 55, &c. & 945. 68. nec non motum à loco, 1. 1. 1015. 19, &c. geminatum augget significationem, 2. 1. 1159. 42, &c. 7 & 8 interdum in vocibus permutantur, 2. 1. 28. 43, &c. & 578. 41.
נָרַח est Interjectio & lætantis, & insultantis, & dolentis, 2. 1. 454. 63.
נָרַח quid sign. 1. 1. 852. 36, &c.
נָרַח sumitur tum transitivè, pro fecit, tum intransitivè pro fœvit, 2. 2. 1578. 29.
נָרַח quid sign. 1. 2. 154. 36, &c.
נָרַח significat attentè & constanter respicere, 2. 1. 754. 6.
נָרַח sequente 7 vel נָרַח est animum attendere, 2. 1. 144. 26.
נָרַח vanitas pro idolo, 3. 1. 667. 24.
נָרַח sign. bebum, 3. 2. 1242. 49, &c.
נָרַח sign. & meditari, & loqui, 2. 1. 505. 58. & 770. 36. & 2. 2. 1518. 25. & sonitum edere, 2. 1. 770. 37. & 3. 1. 270. 25. & remove, ibid.
נָרַח sign. omne meditatum & carmen, præsertim lugubre, 3. 2. 1061. 77, &c. & sermonem vel sonum quemvis ex corde prodeuntem, 2. 1. 402. 21, &c.
נָרַח valet predicare, 2. 1. 1258. 61.
נָרַח valet נָרַח, 3. 2. 1687. 68. Cabalistis est nomen Dei, 3. 1. 507. 44, &c.
נָרַח sign. & jurare, & velle, & incipere, 1. 2. 126. 28, &c.
נָרַח variè accipitur, 2. 2. 1481. 67.
נָרַח sign. erudire, & castigare, five animadvertere, &c. 1. 1. 1120. 35, &c.
נָרַח sumitur pro malo culpæ & pœnæ, 2. 1. 891. 66, &c. & 1152. 18. & 1539. 14.
נָרַח est particula exclamantis & compellantis, & admirantis, 3. 1. 4. 15, &c. & insultantis & dolentis, ibid. & 13. 36.
נָרַח est rem demonstrare, five evincere, 1. 1. 183. 48, &c. & 2. 1. 233. 15. & personæ qualitatem manifestare, 2. 1. 233. 15. & arguere vel castigare, five verbis, five verberibus, 1. 2. 756. 57, &c. & 2. 1. 545. 50. & 789. 16.
נָרַח contraria significat, hereditate & donare, & privare, 1. 1. 667. 1, &c. & 742. 71, &c. & 743. 17, &c.
נָרַח sign. orare, 2. 1. 1018. 55.
נָרַח cum regit præpos. ב non significat confirmare, sed apprehendere, 2. 1. 84. 41.
נָרַח interdum perpetuitatem & eternitatem notat, 2. 1. 517. 55. fusè ad 518. 10.
נָרַח interdum redundat, 2. 1. 211. 24.
נָרַח accipitur & generatim de bonis operibus, & speciatim de beneficentia erga proximum, 2. 1. 773. 1.
נָרַח sign. palatium, tabernaculum, templum, 2. 1. 541. 52.
נָרַח significat verissimè, 3. 1. 734. 22.
נָרַח Interrogativè saepe affirmat vehementer; q. d. certissimè, &c. 1. 2. 105. 5, &c.

הלולים

הַלֵּלוֹם, *gaudia, laudes, hymni*, &c. 1. 1. 1133. 21, &c.
 הַלְּוֹקִים pro הַלְּוִיקִים per transpositionem literarum,
 quæ frequens est, 3. 1. 856. 59.
 הָלַץ est & *facundum esse*, & *irridere*, 2. 1. 164. 61, &c.
 הָלַץ sign. *abire*, vel *perire*, 3. 2. 1676. 1.
 הָלַץ sign. & *splendere*, 3. 2. 2004. 15. & *gloriari*, &
laudare, varièque construitur, 2. 1. 911. 24.
 הָמָה est *tumultuari*, *fremere instar urfi*, &c. 2. 1. 798.
 59. & 1666. 19, &c.
 הָמוֹן significat *multitudinem*, & *opes*, 2. 1. 781. 75. & 3.
 1. 51. 8.
 הָסֵם est *terrefacere*, & *conterere*, 1. 1. 1085. 33, &c. sic 2.
 1. 1402. 5, &c.
 הַסְרָה est & *exacerbare*, & *rebellare*, 1. 1. 755. 4, &c. & 2.
 1. 1224. 15.
 הַסְרָה Chald. pro הָסֵם si ponitur, 3. 2. 1447. 59.
 הִנֵּה irritare, dissolvere, &c. 1. 1. 732. 13, &c. & 738.
 30, &c.
 הִנֵּה, *tolerare*, vel *sinere*, 1. 2. 1006. 36, &c.
 הִנֵּה וְהִנֵּה, *transferre terminum*, 1. 1. 819. 72, &c.
 הִסִּית, *incitare*, *propellere*, *amovere*, &c. 2. 1. 389. 3.
 הַעֲבִיר בָּאֵשׁ, *traducere per ignem*, idque vel *comburendo*,
 vel *lustrando*, 1. 1. 813. 3. usque ad 814. 37. & 1. 2.
 669. 21, &c.
 הִפִּיחַ sign. *loqui*, 2. 1. 599. 28.
 הִפִּיחַ est *evertere*, & *scrutari*, 1. 2. 307. 50. & *vertere se*, 2.
 1. 1071. 6.
 הַפְּצָרָה פִּים, *lima dentata*, sive *ora habens*, 1. 2. 139.
 11, &c.
 הַפְּצָרָה, vel *Infinitivus*, vel *nomen*, 1. 2. 162. 6, &c.
 הַפְּצָרָה sign. & *plantas*, & *ramos*, & *liberos*, 3. 1. 221.
 20.
 הַפְּצָרָה וְהַפְּצָרָה verba forensia, 1. 2. 484. 15, &c.
 הַפְּצָרָה Hafforim, vel Haffurim, i. e. Assyrii pro Tyriis
 & Phoenicibus, 1. 2. 779. 1, &c.
 הַפְּצָרָה sign. *prosperare*, & *in felicem statum restituere*, 3. 2.
 1438. 4, &c.
 הַפְּצָרָה adolere sign. non *suffimentum* solum, sed *quod vis sa-*
cificium, 3. 2. 1631. 64.
 הַפְּצָרָה, mons corruptionis, quis & unde dictus? 1. 2.
 704. 6, &c.
 הַפְּצָרָה Chald. *cogitare*, *scrutari*, 3. 2. 1439. 4.
 הַפְּצָרָה est *nomen verbale*, significans *gravidam*, 3. 1. 78.
 48.
 הַפְּצָרָה non propriè *conceptum* sign. sed *uteri gestationem*, 1.
 1. 46. 37, &c.
 הַפְּצָרָה propriè *odorari*, sæpe significat *sentire*, vel *presenti-*
scere, sive *presagire*, 2. 1. 454. 78, &c.
 הַפְּצָרָה est & *sol*, & *destruere*, 3. 1. 193. 4, &c.
 הַפְּצָרָה sign. & *peccare*, & *affigere*, 2. 1. 780. 20.
 הַפְּצָרָה est *maior afficere*, 1. 2. 4. 21, &c.
 הַפְּצָרָה, montes antiqui, vel *perennes*, vel *orientales*,
 1. 1. 888. 56, &c.
 הַפְּצָרָה sign. & *impie agere*, & *impium pronunciare*, 2. 2.
 1365. 5. & *vexare*, 1. 2. 156. 2, &c.
 הַפְּצָרָה, corrumpere, pessundare, depravare, 3. 2. 1527. 7.
 הַפְּצָרָה sign. & *reducere*, vel *redire facere*, 3. 2. 1546. 14, &c.
 & *recreare*, 3. 2. 1774. 40, &c.
 הַפְּצָרָה sign. *insequi* & *assequi*, 2. 1. 810. 55.
 הַפְּצָרָה pono, pro *appono cor*, 2. 1. 248. 39, &c.
 הַפְּצָרָה, infinitivum pro nomine, 2. 2. 1432. 44, &c.
 הַפְּצָרָה sign. *incurvare se*, *procumbere*, &c. & variè
 construitur, 1. 1. 402. 32, &c.
 הַפְּצָרָה, mutavit se, vel *disimulavit se*, 1. 2. 883. 21, &c.
 הַפְּצָרָה est *genealogizare*, &c. 1. 2. 729. 5, &c. & 730.
 24, &c. & 731. 17, &c. & 892. 69, &c.
 הַפְּצָרָה, prophetare, vel *prophetarum more agere*, 1. 2. 186.
 17, &c. & 191. 54, &c.
 הַפְּצָרָה est *illudere*, *abuti*, &c. 1. 1. 1207. 36, &c. &
 1. 2. 69. 51, &c.
 הַפְּצָרָה est *negotari*, *ad questum uti*, &c. 1. 1. 827.
 61, &c.
 הַפְּצָרָה est *Deum placare*, 2. 1. 1223. 26, &c.
 הַפְּצָרָה est & *sandificare*, & *polluere*, 3. 1. 652. 62.

Litera ׀ diversimodè usurpatur. Est particula compara-
 tionis & adæquationis, valétque sic, ita 1. 2. 124. 20, &c.
 & 2. 1. 43. 17, &c. & 2. 2. 1548. 13, &c. & 1866. 75, &c.
 Copulat tantum subjectum cum prædicato, 1. 1. 177.
 43. In principio libri aut sententiæ redundat, & or-
 natui tantum servit, 1. 1. 315. 63, &c. Deficit & sup-
 plendum est, 2. 1. 751. 9. & 848. 46. & 1355. 75. Re-
 tributivum est, 1. 2. 374. 16, &c. & interrogativum,
 3. 2. 2036. 67. & relativum, valétque ׀, 1. 2. 618.
 66, & 2. 1. 1076. 7. & 3. 2. 1413. 18. & 2080. 3. &
 ætiologicum, valétque nam, quia, 2. 1. 255. 29. & 544.
 33, &c. & 902. 36. & 3. 1. 563. 10. & adversativum,
 valétque sed, autem, 2. 1. 533. 10. & 541. 20. & 543.
 78. vel *quavis* five *alioqui*, 2. 1. 902. 36. & 1392. 8.
 & 2. 2. 1747. 9. & emphaticum, valétque equidem seu
 utique, 2. 1. 533. 11. & 889. 9. & præsertim vel impri-
 mis, 2. 1. 638. 44, &c. & 2. 2. 1500. 18, &c. & etiam,
 3. 1. 60. 60. Est adverbium temporis, & valet *quum*
 vel *quando*, 2. 1. 966. 36. & *nunc*, 3. 1. 16. 32. & *tum*,
 2. 1. 543. 76, &c. & 3. 1. 51. 76. & *tum demum*, 3. 2.
 1884. 71. & *postquam*, 1. 2. 149. 44, &c. & 2. 1. 567.
 31. & 3. 1. 263. 48. & 484. 44. Ponitur & pro ׀ cum,
 1. 2. 148. 9, &c. & 2. 1. 30. 59. valet quoque ut, 2. 1.
 774. 40. & 2. 2. 1782. 57. & aut, 1. 1. 360. 70, &c. &
 527. 18. & 806. 66, &c. & 1049. 26, &c. & si, 2. 1.
 778. 57. & 863. 55. & 2. 2. 1649. 37.

וְ sign. & *sacrificare*, & *maclare*, 1. 1. 228. 57. & 1. 2.
 165. 22, &c. & 3. 1. 354. 8.
 וְ sæpe *convivium* sign. 1. 2. 98. 41, &c.
 וְ quid? 1. 1. 637. 5, &c.
 וְ demonstrativum pro relativo ׀, 1. 2. 528. 37. &
 pro indefinito, 1. 2. 553. 30. & pro temporis nota, *tunc*,
 3. 2. 1942. 36. Si geminetur, prius valet *hic*, posteri-
 us *ille*, 2. 2. 1076. 59, &c.
 וְ שָׁחַט וְ שָׁחַט quale aurum? 1. 2. 500. 60, &c.
 וְ שָׁחַט וְ שָׁחַט quale aurum? 1. 2. 51. 23.
 וְ sign. & *splendere*, & *monere*, & *florere*, 2. 1. 665. 35.
 וְ ponitur pro ׀, 2. 1. 576. 76. & 737. 17. & 1394. 76.
 וְ & *comessator*, & *homo vilis*, 1. 1. 829. 56, &c. & 2. 1.
 602. 2.
 וְ & *cauponiaria*, & *meretrix*, 1. 1. 906. 53, &c.
 וְ quid? 2. 1. 1296. 47.
 וְ est *cogitatio*, plerumque autem in malum sumitur pro
scelere, &c. 2. 1. 323. 59, &c. & 2. 2. 1546. 63, &c.
 וְ, quinam, & unde? 1. 1. 758. 38, &c.
 וְ sign. & *simpliciter cogitare*, & *cogitare malum*, 2. 2.
 1798. 43.
 וְ quale animal? 1. 1. 792. 13, &c.
 וְ Chaldaicè sign. *speciem*, 2. 1. 1404. 32.
 וְ, postremos cadere, 1. 1. 969. 65.
 וְ, *species aromatica*, 1. 2. 831. 33.
 וְ, saltare, 1. 1. 891. 72, &c.
 וְ, commotio, 1. 1. 856. 63, &c.
 וְ quid? 1. 2. 912. 48, &c.
 וְ, Senatores, 1. 1. 1048. 52, &c.
 וְ est *alienus*, ex alia tribu, וְ, extraneus, ex alio po-
 pulo, 1. 1. 842. 50, &c.
 וְ sign. *dispersionem*, vel *fastidium*, &c. 1. 1. 651. 43, &c.
 וְ sativum sign. 3. 2. 1400. 59.
 וְ sunt *alieni commercio*, *cognitione*, &c. 2. 1. 897.
 54, &c.
 וְ quænam mensura? 1. 2. 172. 1, &c.

Litera ׀ facillè permutatur, & cum ׀, 1. 1. 233. 49, &c.
 & cum ׀, 1. 2. 441. 20.

חבב, vehementer dilexit, 1. 1. 882. 72, &c.
חבט est frumenta excutere, 1. 1. 1103. 68, &c.
חבר contraria significat, & dissolvere, corrumpere, &c. & contringere, & obligare, &c. 1. 2. 935. 35, ad 77.
חבר dicitur & funis, pro spatio terræ, 1. 1. 760. 52, &c. & societas hominum, 3. 2. 2117. 66, &c.
חבלים quid sign. 3. 2. 2117. 21, &c.
חבלים sign. & dolores partus, & funes, 2. 1. 640. 29, &c.
חבר sign. ut incantationem, ita & societatem, 2. 2. 1683. 28.
חבר, incantator, 1. 1. 814. 75, &c.
חבש, ligavit, vel obligavit, 2. 1. 1411. 56.
חבתים, sartagine, &c. 1. 2. 749. 60, &c.
חג, propriè festum, per metonym. hostiam, sive victimam, sign. 2. 1. 1284. 15. & 3. 2. 2155. 14.
חגב, species locustæ, 1. 1. 550. 58, &c.
חור, lucere, indeque letari, 1. 1. 394. 14, &c.
חורק fluvius Tigris, unde dictus? 1. 1. 25. 23, &c.
חורק an sit nomen proprium, an commune? 3. 2. 2092. 5.
חוש, mensis, propriè est novilunium, 1. 1. 396. 74, &c. & 1. 2. 193. 79, &c. & 3. 2. 1665. 5, &c.
חווה, videns, & נביא, propheta, quomodo differunt? 1. 2. 674. 20, &c.
חוטא de atrocioribus peccatis dicitur, 2. 2. 1598. 23, &c.
חיים & חַיִּים an iidem populi? 1. 1. 987. 6, &c.
חור, profanus, καὶ δὲ, 2. 1. 278. 59.
חור permanere sign. & parientium instar torqueri, vel eniti, 2. 1. 582. 52, &c. vel, parturire, &c. 2. 1. 882. 73. & 2. 2. 1526. 5. & 3. 2. 2007. 39.
חור, propriè parere, 2. 1. 270. 72. & concipere, parturire, edere in lucem, idque cum dolore, 2. 1. 271. 24. & 56. & dolore afficere, & sperare, vel expectare, ibid. 381. 72.
חומש pro qualibet ex quinque costis spuris, 1. 2. 267. 2, &c.
חור Participium in regimine positum, 2. 1. 544. 6.
חורים, nobiles, unde dicti? 1. 2. 566. 41.
חור quid sign. 1. 2. 991. 5, &c.
חור pro adolescentia, 2. 1. 299. 66.
חור non solum videre sign. sed & providere ac presensire, 3. 1. 2. 34. & predicere, vel vaticinari, 3. 1. 455. 56.
חור, fulgur, coruscatio, &c. 2. 1. 297. 53.
חור, porcus, vel sus; cur dicatur חור אחר, res alia, 1. 1. 540. 12, &c.
חור sign. aberrare à scopo, & inde peccare, 1. 1. 1211. 44, &c. & 2. 1. 263. 76.
חור est sacrificium expiatorium, 2. 2. 1603. 23, &c.
חור, triticum excussum, &c. 1. 2. 804. 57, &c.
חור crudum sign. 1. 2. 28. 9, &c. & 2. 1. 928. 27.
חור sign. bestiam quamvis, 2. 1. 983. 1. maxime feram, 1. 1. 11. 30, &c. & catum, seu catervam, 2. 1. 1002. 28, &c. & 1397. 62. nempe hominum, 2. 1. 983. 4.
חור, fortitudo & probitas, 1. 2. 419. 60, &c. vel potius, robur, 1. 1. 1240. 40, &c. & divitie, 1. 2. 977. 23. & 2. 1. 862. 9.
חור, antemurale, 1. 2. 569. 3, &c.
חור, galbanum, quid? 1. 1. 477. 20, &c.
חור quale reptile? 1. 1. 551. 27, &c.
חור, tempus, ætas, &c. 2. 1. 113. 55, &c.
חור est infirmari, vel agrotare, 2. 1. 764. 36. & 1126. 40. sive corpore, sive animo, ibid. 764. 36.
חור, placare aliquem, 1. 1. 486. 66, &c.
חור, absit, unde dictum? 1. 1. 1047. 16, &c. & 1. 2. 400. 37, &c. & 565. 62, &c.
חור valet saltare, 3. 1. 992. 56.
חור, profanare, 1. 1. 821. 55, &c.
חור, filix, unde? 1. 1. 776. 8, &c.
חור sign. transire, mutare, evertere, 2. 1. 110. 45, ad 55.
חור est verbum παύσασθαι, 3. 1. 526. 1, &c. valetque dividere, vel partiri, 1. 1. 1023. 51, &c. & tribuere, 3. 1. 526. 1. & levigare, & adulari, 2. 1. 907. 48. & 3. 1. 923. 77, &c.
חור sign. partem, sive portionem, 2. 1. 168. 50. & 622. 75.
חור, lapides leves, vel lubrici, 1. 2. 181. 1, &c.
חור sign. & iram estuantem, & venenum, 2. 1. 921. 41, &c.
חור lacertæ species, stellio, 1. 1. 553. 28, &c.
חור dicuntur templa, vel simulachra solis, 1. 1. 615. 21, &c. & 1. 2. 825. 62, &c. & 3. 1. 173. 44, &c.
חור & חור quid, & quomodo differunt? 1. 1. 141. 6, &c.
חור, an armati sunt, an quintati, vel ordine militari, &c.

1. 1. 376. 10, &c. & 904. 18, &c. & 1113. 3, &c.
חור, gratia, passivè sumpta, probenevolentia hominum, 2. 2. 1692. 49. vel pro dotibus animi aut corporis, quibus favor conciliatur, 2. 1. 836. 66.
חור quid? 1. 1. 1203. 64, &c.
חור, dedicatio rei cuiusvis, 1. 2. 914. 71, &c. & 2. 1. 731. 40, &c.
חור sign. & gratis, & inique, sine causa, & frustra, nullo usu, vel temere, 2. 1. 233. 65, &c. & 3. 2. 2151. 61, &c.
חור semper sign. polluere, vel profanare, 3. 1. 112. 78. unde חור non hypocrisis est, sed profanus, ibid. 113. 1. & 2. 1. 767. 57, &c. & 2. 2. 1553. 36.
חור contraria sign. tum, 1. pietatem, misericordiam, sive beneficentiam; tum, 2. impietatem & ignominiam, sive probum, 1. 1. 591. 74, &c. & 2. 2. 1603. 10, &c. & 1619. 11, &c. & 1728. 74. & 3. 1. 1676. 6.
חור tum activè pro beneficio, tum passivè pro beneficiario, usurpatur, 2. 1. 597. 5. & 732. 78.
חור quænam avis? 1. 1. 548. 11, &c. & 3. 1. 743. 58.
חור, locustæ species, 3. 2. 1780. 46, &c.
חור, innocens, mundus, &c. 2. 1. 346. 27. 39.
חור propriè est festinare præ metu, 2. 1. 469. 66. & 470. 7. & 1274. 4.
חור sign. & oblationem, & desiderium, & voluntatem, 2. 2. 1804. 20. & 3. 1. 566, &c.
חור sign. fodere, indeque & pudefieri, 2. 1. 757. 4. & explorare, 1. 1. 907. 50, &c.
חור quid? 1. 2. 173. 61, &c.
חור, concidit, vel dimidiavit, vel congregavit, &c. 2. 2. 1792. 68. usque ad 1793. 65.
חור est nomen generale de loco domum vel urbem ambiente, 2. 1. 585. 10.
חור, statutum, quomodo differat à חור & חור, &c. 1. 2. 420. 46, &c. & 2. 1. 1285. 1, &c.
חור, gladius vindictæ, 1. 2. 839. 72.
חור, cultri petrarum, 1. 1. 925. 8, &c.
חור locustæ species, unde sic dicta? 1. 1. 550. 45, &c.
חור, terror maximus, 1. 2. 147. 23, &c.
חור quid sign. 1. 1. 55. 68.
חור, deformis naso, &c. 1. 1. 595. 3. &c.
חור sumitur & substantivè & adjectivè, idque vel activè, vel passivè, & significat incisum, & traham, sive tribulam incidentem, 3. 1. 394. 20, &c. usque ad 395. 17. & fossam, vel murorum ambitum, 3. 2. 1523. 69. & 1524. 6, &c. & mutilum, ibid. 17. & 1. 1. 598. 3. & sedulum, 2. 2. 1539. 64, &c. & 1576. 11.
חור an sit stercus columbarum, an ciceris genus? 1. 2. 624. 49, &c. fusè.
חור, anathema, quid, & quale genus voti? 1. 1. 620. 14, &c. & 935. 27, &c.
חור, scabies, qualis & unde? 1. 1. 857. 20.
חור est linguam movere, sive agitare, 2. 2. 1539. 64. vel etiam acnere, 1. 1. 970. 15, &c.
חור, faber cuiusunque materiæ, 1. 2. 709. 68. & 726. 23, &c.
חור est vel cohibere, retrahere, vel cohibere se, 1. 2. 927. 58, &c. & 2. 2. 1545. 57, &c.
חור quid? 3. 1. 1039. 77. usque ad 1041. 24.
חור, pectorale, unde dictum? 1. 1. 457. 44, &c.
חור quid? 1. 2. 561. 30.
חור quid sign. 1. 1. 646. 28, &c.

ט

חור, umbilicus terre, quid, & unde dictum? 1. 1. 1135. 47.
חור, bonus, pro formoso, ut חור pro deformi, 1. 2. 96. 1, &c. & pro beato, 2. 1. 1261. 42. & 3. 1. 28. 51.
חור, bonus cum, vel coram Deo, quis? 1. 2. 34. 64, &c.
חור pro bonis rebus, 1. 2. 972. 28, &c. & 3. 1. 12. 29.
חור, frontalia, quid, & unde dicta? 1. 1. 375. 34, &c. & 770. 67.
חור idem quod חור quid? 1. 2. 62. 67, &c.
חור, agni paschales, 1. 2. 157. 73, &c.
חור, gustus, significat & sensum, gestum, rationem, sententiam,

tiam, &c. 1. 2. 208. 50, &c. & 2. 1. 755. 76, &c. &
 & 1299. 23, &c. & 3. 2. 1408. 61. & 1432. 66.
 טפף est parvulus imitari incessu, 3. 1. 31. 54, 67.
 טפש, impinguari, 2. 1. 1300. 17.
 טרם sign. nondum, & antequam, 1. 1. 352. 13, &c.
 טרף pro cibo ponitur, 2. 1. 1258. 49.

Litera י in initio vorum saepe deficit, 3. 1. 428. 20. & 3.
 2. 1868. 65. & in medio, ubi nota est pluralis numeri,
 deficit, 2. 1. 909. 72. in fine est paragogicum, 3. 1.
 444. 71. & 970. 53. vel pro יו ponitur, 3. 1. 824. 66.
 יאור, fluvius, peculiariter ferè de Nilo usurpatur, 3. 2. 112. 8.
 יא & יואר sign. & incipere & velle, 1. 2. 771. 71, &c.
 יאש in Niphal est defatigari, desperatum esse, 2. 2. 1835.
 26.

יבלת, verruca, vel fluxus, &c. 1. 1. 598. 13.

יגע, vel יגע, est merces laboris, 2. 1. 208. 73.

יד proprie manus, significat & locum, ut 1. 1. 237. 42. &
 760. 26. & 951. 35. &c. & 3. 1. 558. 1. & 934. 69,
 &c. & potentiam, live potentem operationem, 3. 1. 1094.
 70, &c. & trophæum, 1. 2. 160. 35, &c. & latus, vel
 id quod juxta est, 2. 1. 9. 79, &c. & ministerium signi-
 ficat, vel redundat, 1. 2. 180. 18. &c. & 735. 32. &
 2. 1. 955. 31.

ידע pro deferere, 2. 2. 1541. 42.

ידעים quid sign. 1. 1. 589. 55.

יה nomen Dei, unde? 2. 1. 979. 73.

יהוה nomen Dei quid significat, & unde dictum? 1. 1. 339.
 16. usque ad 340. 16.

יובל non sign. arietem, sed cornu & jubileum, & cur ita?
 1. 1. 608. 14, &c.

יודעים, familiares, vel populares, designat, 2. 1. 1122.
 45, &c.

יונה & columbam sign. & vastatorem, 3. 1. 867. 23. & 947,
 60, &c.

יורה, pluvia tempestiva, 1. 1. 783. 66, &c.

יורש עזר quid sign. 1. 1. 1196. 47, &c.

יושב הכרבים, insidens Cherubim, quis, & quid significat?
 1. 2. 53. 46, &c.

יזר adverbialiter sumitur, 2. 2. 1833. 26.

יזר על הכבד quæ pars jecoris? 1. 1. 467. 61, &c. us-
 que ad 468. 36. & 517. 32, &c.

יזרעל quid significat? 3. 2. 1619. 2.

יזר, simul, pariter, &c. 2. 1. 754. 58. & 2. 2. 1393. 45, 62.

יחיד, unicus, pro anima, 2. 1. 689. 31, &c.

יחמר quodnam animal? 1. 1. 791. 9, &c.

יכל regens Dativum sign. prevalere, 2. 2. 1372. 67.

יכון & יכוו duarum columnarum Templi nomina, quid
 significant? 1. 2. 469. 25, &c.

ילד de viris dicitur, & significat gignere, 3. 2. 1664. 22.
 & educare, 1. 2. 385. 68, &c.

ילדות, juvenus, pro juvenibus, 2. 2. 1251. 45, &c.

ילפת qualis scabies? 1. 1. 995. 67, &c.

ילק species locustarum aut bruchorum, 3. 2. 987. 76, &c. &
 1780. 22, &c.

ים סוף, mare rubrum, cur sic dictum? 1. 1. 356. 24, &c.

ימים, dies, absolute pro anno ponitur, 1. 1. 53. 66, &c. &
 1202. 59, &c. & 1. 2. 844. 59, &c. & 983. 60, &c.

ימים an sign. maria? vel aquas? an mulos? an sit populi
 nomen, & positum pro ימים? 1. 1. 50. usque ad 51. 40.

ינשוף quænam avis? 1. 1. 546. 13.

יסף est & addere, & cessare, 1. 1. 652. 50, &c.

יסר sumitur pro castigatione non modò verbali, sed & re-
 ali, 2. 1. 545. 58, &c. & 624. 60, &c.

יטה sign. everrere, &c. vel potius comburere, 3. 1. 285. 11, &c.

יטה, pale, vel scopæ, 3. 1. 285. 14, 20.

יטנה quænam avis, & cur ita dicta? 1. 1. 543. 38, &c.

יטר vel יטר, favus, à יטר, sylva, &c. 1. 2. 151. 11, &c.

יצא pro nasci, 3. 2. 1939. 71.

יצב, firmum, infallibiliter verum, sign. 3. 2. 1426. 21, &c.

יצר sign. & cogitare, & formare, 1. 2. 687. 70, &c. & 3. 1.
 253. 43, &c.

יצר, pigmentum malum, seu concupiscentia, 1. 1. 105. 21,
 &c. & 2. 1. 210. 58, 62.

יקין, substantia, 1. 1. 95. 67.

יקין est sing. num. quia finale י est radicale, 1. 2.
 752. 10, &c. & 984. 67, &c.

ירט quid sign. 1. 1. 703. 25, &c.

ירקון est vel vitium frugum, 1. 1. 856. 23, &c. vel morbus
 hominum, & qualis? ibid. & 3. 1. 881. 33, &c.

ירקק est color vel virens, vel pallens, idque gradu vel in-
 tensio vel remisso. 1. 1. 561. 45, &c. vel subfulvus, 2. 1.
 987. 10, &c.

ירש est possidere, at sequente ירש est possessione pellere, 1. 1.
 916. 53. in Niphal est possessione privari, 2. 2. 1670. 64.

יש valet substantiam, vel possessionem, 2. 2. 1523. 72, &c.

ישב sign. manere live habitare, 1. 2. 770. 1. & 2. 1. 1151.
 10. & 1190. 7.

ישראל, Israelis nomen, unde sumptum? 1. 1. 874. 13, &c.

יחר, excellentia, residuum, &c. 2. 1. 310. 76, &c. & 744.
 11. 27.

כ

Litera כ deficit, & subauditur, 1. 2. 128. 12, &c. 2. 1. 917.
 47. permutatur cum כ, 2. 1. 1186. 58. non semper si-
 militudinem significat, sed veritatem, 2. 1. 1325. 52,
 &c. & 2. 2. 1923. 60. & 3. 2. 1479. 28. præfixa valet

quum, 3. 1. 718. 72. præfixa Infinitivo tempus modò
 Præfens, modò Plusquamperfectum, notat, 1. 2. 1012.

25. præfixa duabus sententiæ partibus, protasin & a-
 podosin notat, 1. 2. 833. 68. & 3. 1. 236. 45.

כאן an idem quod כאן, & quid sign. 3. 1. 118. 18. fu-
 sè ad 60.

כאן adverbialiter accipitur, valétque nunc una, simul;
 nunc juxta, æquè, pariter, 2. 1. 1099. 68.

כאן quomodo legendum & vertendum? 2. 1. 685. 9. us-
 que ad 688. 43.

כבוד vox ambigua est, gloriam & gravitatem, &c. sign. 2. 2.
 1735. 51, &c. & 1736. 15, &c. & 3. 2. 1919. 10.

כבול, terra, quæ & qualis, & cur sic dicta? 1. 2. 490. 63, &c.

כביר העזים est magnus caprarum, subaud. pilus, 1. 2. 199.
 40, &c.

כבר, Chebar, quisnam fluvius? 3. 2. 1036. 12. 18.

כבד quid? 1. 1. 240. 68.

כבש, scabellum, vel basis, 1. 2. 818. 49, &c.

כח, vel fumigans, vel contractum, &c. 3. 1. 401. 15.

כח, compescere, vel reprimere, 1. 2. 48. 12, &c.

כח valet hoc ipso tempore, 1. 2. 99. 43.

כח dicitur Princeps, vel Præses, vel Minister, tum ecclesi-
 asticus, tum etiam politicus, 1. 2. 305. 61, &c. & 434.

38, &c. & 2. 1. 123. 22, &c. & 1178. 69, &c. & 1253.

57, &c. & 3. 1. 601. 25, &c.

כח sign. virens, 1. 1. 223. 62. & corporis & animi, 2. 1.
 450. 21. item animal quoddam, 1. 1. 552. 70.

כח sign. & parare, & stabilire, 2. 1. 918. 16, &c. & 2. 1.
 930. 58, &c.

כח quænam avis? 1. 1. 545. 55.

כח vel fornax, vel vas ubi metalla liquantur, 1. 2. 486. 66.

כח in Scriptura est Æthiopia, vel potius Arabia, 1. 1. 656.

75. & 657. 1, &c. interdum verò regio Orientalis non
 procul ab India, 1. 1. 24. 61, &c. usque ad 25. 21.

כח, coronamenta vel capitella, 1. 2. 466. 23.

כח diversimodè sumitur; adverbialitè, 2. 1. 682. 62. valét-
 que idem quod כח, sed, 1. 1. 34. 40. & 2. 1. 611.

10. & 832. 7. & 3. 1. 18. 25. & 99. 65. & 958. 68.

& veruntamen, 3. 1. 649. 32. & quamvis, 1. 2. 407. 15.

& 1018. 3. & 2. 1. 1054. 69, &c. & 2. 2. 1857. 63. &
 3. 1. 71. 69. & 3. 2. 1509. 46. & affirmativè, vel con-

firmativè, valétque utique, sanè, certè, 1. 1. 65. 28. &
 1228. 39. & 1. 2. 393. 50. & 2. 1. 910. 55. & 3. 1.

27. 57. & 3. 2. 2032. 50. auget significatum, valét-
 que imò, enimverò, 1. 2. 349. 39. & 3. 1. 996. 76. &

copulativè, pro &, 1. 1. 215. 30. & exegeticè, pro nem-
 pe, 2. 2. 1782. 5. & exceptivè, pro nisi, 1. 2. 424. 44.

& interrogativè, pro num, 1. 1. 65. 18. & 2. 2. 1783. 43.

& 3. 1. 365. 34. saltem præfixo י, 2. 1. 61. 33. & illa-
 tivè, seu conclusivè, pro idcirco, propterea, 1. 1. 675. 77.

& 1. 2. 33. 70, &c. & 2. 1. 1273. 22, &c. & 3. 1. 18.
 18. Est particula completiva, 1. 1. 215. 31. valet quo-
 que

B 2

26. & *inter*, 2. 1. 1122. 45. & *et*, 1. 1. 643. 73. & *in*, 2. 1. 128. 5. & *quantum ad*, 1. 1. 60. 60. Estque nota non tantum Dativi casus, sed & Accusativi, & propositum ponitur, 1. 2. 456. 4. & Genitivi, 1. 2. 147. 39. & 2. 2. 1970. 10. ac *dominium* seu *possessionem* notat, 2. 1. 853. 52. interdum & Nominativi, 1. 2. 505. 74. & 721. 42. & 2. 1. 57. 12. & 168. 16. & 1013. 19. & 3. 1. 1451. 48, &c. Infinitivo præfixum modò facit Gerundium in *do*, 2. 1. 1191. 41. & 3. 2. 1236. 6, &c. modò valet *de*, *oportet*, 1. 1. 823. 62. & 2. 1. 749. 75. & 3. 2. 1546. 1. Interdum quoque deficit & suppletum est, 3. 2. 1694. 43. Mutatur cum *et*, 3. 2. 1768. 57. & 17 sæpe permutantur, & unum pro altero legitur, 1. 1. 549. 76, &c. & 1. 2. 749. &c. & 897. 69. & 2. 1. 129. 71. & 3. 1. 103. 23. & 612. 66. & 17 interdum deficit, & ex membro aut versu præcedenti repetendum, 2. 1. 253. 23. interdum nominaliter ponitur pro *nihilò*, 2. 1. 267. 32. & pro *quod*, 1. 1. 339. 64. & 399. 62. & 3. 2. 2162. 50. & *non omnis*, idem est quod *nullus*, 2. 1. 758. 15. & *leniter* & *sensim*, 1. 2. 359. 65. & *quid*? 1. 1. 857. 55. & 1. 2. 953. 31. & *quomodo* reddendum? 3. 1. 686. 28. & *alibi* omittitur, 2. 1. 38. 25. sæpe *medium* cuiusque rei significat, 2. 1. 1108. 16. & *præter*, regit *et*, 1. 2. 818. 33. & *quid*? 1. 1. 50. 52, &c. & *incantationes*, unde? 1. 1. 342. 50, &c. & *transpositum* pro *quod*, 1. 2. 191. 40. & *pro si*, 1. 2. 152. 10, &c. & *quisnam* populus? 3. 1. 656. 5, &c. & *an balana*, an verò *crocodilus*, fit? 2. 1. 472. 30. & deinceps per totum caput. & *valet si*, 2. 1. 722. 54. & 1. 2. 267. 68. & *nisi*, 1. 2. 267. 77, &c. & *vel locus* est sic dictus, vel *maxilla*, 1. 1. 1175. 38. & *sign.* *carnem*, 3. 1. 777. 43. & *quale animal*? 1. 1. 553. 70. & *valet nihilominus*, 3. 1. 75. 16. & *postea*, sive *posthac*, nec tam causam notat quàm ordinem, 3. 2. 1632. 70. & *propterea*, 1. 1. 60. 41. & *propterea quòd*, 3. 1. 599. 25. & *certè*, *utique*, *profectò*, 1. 1. 60. 55. & 3. 1. 599. 25. & 683. 7. & 1632. 75. & 2116. 17. & *singulariter* & *pluraliter* sumitur, 1. 1. 877. 57. & 3. 1. 495. 34. & 517. 58. & *valet ut* sive *quòd*, & *quia*, & *super* sive *de*, 1. 1. 173. 23, &c. & *propterea quòd*, 3. 1. 650. 22, 29. & *herba amara*, & *mortifera*, 3. 1. 756. 30, &c. & *quid* sign. 1. 1. 281. 10, &c. & 2. 2. 1566. 65, &c. & *notat antecessum* vel *loco*, 1. 1. 904. 40, &c. vel *tempore*, 2. 1. 37. 59, &c. valet *coram*, sive *in conspectu*, 1. 2. 271. 63. & 295. 66. & *valet appetente vespèra*, 1. 1. 839. 73, &c. & *accipere*, valet *acceptum dare*, 3. 2. 1771. 16. & *tolle*, sive *auferre*, 3. 1. 490. 20. nempe per mortem, 3. 1. 515. 39. & *accipere ad se*, 2. 1. 1043. 34. & *capere* per vim sive injuriam, 1. 2. 92. 29. & 952. 42. & 2. 1. 740. 35. & 2. 2. 1441. 67. & *ad pedem* vocare, quid sonat? 3. 1. 387. 73. & *in vanum* accipere, quid notat? 1. 1. 404. 24, &c. & 2. 1. 1380. 53. & *lingua maris*, quid? 1. 1. 1002. 73. & *quid* sign. 1. 2. 498. 1. & *quænam mensura*? 3. 2. 1641. 34.

Litera **Q** variè sumitur. Valet *in*, vel *ad*, vel *versus*, 1. 1. 140. 19. &c. & 151. 49. & 1111. 1. & 1. 2. 285. 24. & *ante*, 2. 1. 1160. 18. & 3. 2. 1941. 6. & *apud*, 1. 1. 493. 20. & *post*, 2. 1. 1041. 29. & *cum*, 3. 1. 607. 65. & 828. 40. & *coram*, & *propter*, 2. 1. 739. 12, &c. & 2. 2. 1920. 76. Idem valet quòd **Q** *in*, 1. 1. 795. 3. & 2. 2. 1852. 51. & 3. 2. 1388. 38. Comparativè usurpatur, & valet *præ*, 1. 2. 399. 33. & 3. 1. 465. 79. Præfixum rei negationem aut privationem innuit, 1. 1. 887. 38. & 1.

& 1. 2. 532. 52. & 2. 1. 868. 37. & 3. 1. 962. 41. & 3. 2. 1930. 22. alibi deficit, 1. 2. 76. 76. & 400. 37. permutatur cum J, 2. 1. 498. 50.
מֵאֵר est nomen, 1. 1. 169. 71. substantivum, sed adverbialiter ponitur, 1. 1. 770. 23.
מֵאֵר dicitur *extremum agmen*, 1. 1. 646. 9. & 933. 76.
מֵאֵר הָאֵלֹהִים quid & quis sit? 1. 2. 856. 28.
מֵבִית, *intrinsecus*, 3. 1. 224. 59.
מֵגֵד, optimum in fructibus, 1. 1. 888. 22.
מֵגֵלָה, *volumen*, unde dictum? 1. 2. 987. 18. & 2. 1. 808. 22. & 3. 2. 2070. 8.
מֵגֵרָה quid in domo? 1. 2. 453.
מֵדֵבָר sign. & *planiciem*, 3. 1. 199. 57. & *desertum*, ibid. & 1. 1. 377. 58. & 1013. 52. & *verbum*, 1. 2. 54. 79, &c.
מֵדֵבָר & מֵדֵבָר quomodo differunt? 1. 1. 590. 6, &c. & 1. 2. 784. 66. &c.
מֵדֵבָר, *vir magni*, & *proceri*, 1. 1. 663. 56.
מֵדֵבָר, *plaga*, &c. unde dicta? 1. 2. 308. 7.
מֵדֵבָר est exaggerantis, 2. 1. 742. 2. valetque *quale vel quantum*, 1. 1. 1210. 51. nec semper interrogativè ponitur, sed & absolute, & valet *aliquid*, vel *id quod*, 2. 1. 128. 51.
מֵה quid valet? 1. 2. 566. 17. & 590. 16.
מֵה non quid, sed quis, 2. 2. 1830. 55.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 855. 64.
מֵהוּמָה affixum מו plerumque plurale est, interdum verò singulare, 1. 1. 114. 66. & 2. 1. 232. 5. & 3. 1. 517. 48.
מֵהוּמָה quid erat? 1. 2. 671. 22.
מֵהוּמָה, *Moria mons*, quis, & unde sic dictus? 1. 1. 88. 61, &c. & 1. 2. 806. 17.
מֵהוּמָה, *traba*, unde dicta? 3. 1. 393. 31.
מֵהוּמָה sign. & *pluviam*, & *doctorem*, 2. 1. 1109. 74. & 2. 1. 1483. 21. & *Apostatam*, 2. 1. 1070. 54.
מֵהוּמָה, *possessio*, vel *hereditas*, 3. 2. 1889. 52.
מֵהוּמָה quid sit? 3. 1. 883. 44, 75.
מֵהוּמָה quid? 1. 2. 700. 72, &c.
מֵהוּמָה est vox media, & sign. *cogitatum*, five bonum, five malum, 2. 1. 226. 63. & 675. 57. & 2. 2. 1433. 55.
מֵהוּמָה quis? 1. 1. 295. 54.
מֵהוּמָה, *tormentum bellicum*, 3. 2. 1231. 10, &c.
מֵהוּמָה, *latrine*, unde sic dicta? 1. 2. 647. 75.
מֵהוּמָה proprie est *virga seu baculus*; sign. & *sceptrum*, 2. 1. 1246. 77, &c. & *tribum*, 1. 1. 645. 53, &c. & 3. 2. 1087. 35.
מֵהוּמָה optandi formula, 2. 1. 54. 2.
מֵהוּמָה, *statim*, 2. 2. 1495. 10.
מֵהוּמָה & *quinam* sint? 1. 1. 814. 55, &c. & 1. 2. 814. 56. vide & 1. 1. 426. 12, &c.
מֵהוּמָה & *mortarium*, & *dens molaris*, 1. 1. 1175. 38, &c.
מֵהוּמָה, *implevit*, adverbialiter per plenè explicandum, 1. 2. 188. 61.
מֵהוּמָה, *plenitudo gentium*, quid? 1. 1. 286. 47, &c.
מֵהוּמָה, *implere post dominum*, quid? 1. 1. 666. 72, &c. & 997. 58, &c.
מֵהוּמָה, *plenitudo*, pro *primitiis*, &c. 1. 1. 428. 68. & *fructu maturo*, 1. 1. 685. 7.
מֵהוּמָה, *angelus*, unde dictus? 1. 1. 285. 63.
מֵהוּמָה, *præter*, & inclusive & exclusive accipitur, 1. 2. 871. 37.
מֵהוּמָה quifnam locus? 1. 2. 491. 58, &c.
מֵהוּמָה qualis herba, & unde dicta? 3. 1. 308. 25, &c.
מֵהוּמָה, *Moloch*, *Idolum quodnam*, & quale? 1. 1. 579. 50, &c.
מֵהוּמָה, *Rex*, pro *Duce*, 3. 2. 1502. 76.
מֵהוּמָה quod tempus notat? 1. 1. 1119. 72.
מֵהוּמָה 2. 1. 1266. 38. idem quod *לפני* & *מפני*, 2. 1. 1266. 38.
מֵהוּמָה, *pluvia serotina*, unde dicta? 1. 1. 783. 75.
מֵהוּמָה Particula *in* vel *ad*, 1. 1. 884. 4. Nominativum format, 1. 1. 1140. 77. & 3. 2. 1427. 15. Partitivè ponitur, & denotat *quosdam*, 1. 1. 1141. 6, &c. & 1. 2. 545. 20. & 746. 14. Designat causam rei & efficientem, 2. 1. 1204. 66. & *materialem*, 3. 2. 1930. 13. valet *propter*, 1. 1. 665. 52. & 880. 57. & 882. 43. & 2. 1. 371. 20. & 598. 38. & 1001. 29. & 3. 2. 2096. 57. Refertur ad tempus, & valet *post*, 2. 1. 34. 29. & 3. 1. 917. 42. & 3. 2. 1584. 46. modò tamen *intra*, & tempus adhuc vicens, necdum elapsum, notat, 3. 1. 917.

42. valet *pro*, vel *vice*, 1. 2. 864. 72. item *negat*, 1. 1. 887. 34. & 2. 1. 180. 76.
מֵהוּמָה pro *הארו*, 1. 2. 479. 45.
מֵהוּמָה, *Man*, quid, & unde dictum? 1. 1. 387. 76.
מֵהוּמָה, *e regione*, vel *ex adverso*, 2. 2. 1591. 3, &c. & *emissus*, 1. 1. 186. 20. & 2. 1. 792. 9.
מֵהוּמָה, *mina*, quoduplex erat, & quanti valoris moneta? 3. 2. 1374. 39, &c.
מֵהוּמָה sign. *donum quodvis*, 2. 1. 668. 78. oblatum vel hominibus, 3. 1. 995. 36. vel Deo, 2. 1. 669. 1. eratque sacrificium cibarium ex farina, &c. 1. 1. 513. 18, &c. & 2. 1. 1386. 70, &c.
מֵהוּמָה quid? 3. 1. 636. 62.
מֵהוּמָה, *prepositi*, 1. 2. 805. 79, &c. & 878. 9.
מֵהוּמָה quid? 1. 2. 471. 47.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 1079. 48.
מֵהוּמָה idem quod *tributum*, &c. 1. 1. 801. 14.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 1180. 22.
מֵהוּמָה, an sint *dies pauci*, an *annus integer*? 1. 1. 644. 44, &c.
מֵהוּמָה est & *citra*, & *ultra seu trans*, 1. 1. 693. 62. & 739. 22.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 813. 4.
מֵהוּמָה quid? 3. 2. 1594. 37. ad 1595. 60.
מֵהוּמָה sign. *partes interiores*, 2. 1. 809. 32.
מֵהוּמָה & *quid*? 1. 2. 145. 63, &c.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 833. 18.
מֵהוּמָה, *preparationes*, vel *dispositiones*, *cordis*, 2. 2. 615. 56, &c.
מֵהוּמָה, *terriculamentum pro idolo*, & cur ita dictum? 1. 2. 532. 60. & 3. 1. 967. 47.
מֵהוּמָה valet *propter*, 2. 1. 253. 12. & *metu*, 2. 2. 1795. 74. & *cum*, 3. 1. 754. 45.
מֵהוּמָה, *invenire*, valet *sufficere*, 1. 1. 652. 9. & 1219. 77. & *exhibere*, 1. 1. 1021. 78. & *apprehendere*, 2. 1. 747. 54.
מֵהוּמָה, *statua*, vel *columna*, 3. 1. 68. 69, &c. & 3. 2. 1642. 55, &c.
מֵהוּמָה, *terra cardines*, vel *fundamenta*, vel *columna*, quid? 1. 2. 21. 62, &c.
מֵהוּמָה sign. & *locum munitum*, & *locum obsessum*, 2. 1. 743. 23. idem valet quod *מֵהוּמָה*, *Aegyptus*, 1. 2. 687. 35, &c. & 3. 1. 187. 28, &c. & 3. 2. 1955. 34.
מֵהוּמָה, *infermentati panes* unde dicti? 1. 1. 76. 33. & 362. 13.
מֵהוּמָה, *cidaris*, &c. quid fuit? 1. 1. 458. 23.
מֵהוּמָה, *modicum*, vel *parvum*, notat, vel quantitate, vel ætate, vel pretio, vel tempore, 3. 1. 619. 54, &c.
מֵהוּמָה, *Aegyptus*, unde dicitur? 1. 1. 123. 34.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 19. 75.
מֵהוּמָה est *collectio*, five *congregatio*, vel *fila*, five *tela lineæ*, vel *veligal*, &c. 1. 2. 534. 41, &c. & 802. 72, &c.
מֵהוּמָה, *locus*, sæpe subintelligitur, 1. 1. 186. 37.
מֵהוּמָה & *quomodo* differunt? 1. 1. 996. 14.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 1237. 58.
מֵהוּמָה, *excelsus*, pro *cælo*, 2. 1. 992. 7.
מֵהוּמָה unde & quid? 3. 1. 820. 52.
מֵהוּמָה est *convivium*, tum *luctuosum* & *funebre*, 3. 1. 808. 27, &c. & 3. 2. 1854. 68, &c. tum etiam aliud *sumptuosum*, 3. 2. 1854. 78, &c.
מֵהוּמָה, *herba amara*, in Paschate adhibita quænam? 1. 1. 362. 39, &c.
מֵהוּמָה, *ab ortu*, five *à primo ortu*, 2. 1. 1250. 71.
מֵהוּמָה quid sign. 1. 1. 4. 8, &c.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 514. 10.
מֵהוּמָה quid? 1. 2. 290. 28.
מֵהוּמָה, vel *gestatio oneris*, vel *exaltatio vocis*, 1. 2. 764. 8.
מֵהוּמָה, *munus*, 2. 1. 1386. 54.
מֵהוּמָה, *vexillum*, 3. 1. 722. 41.
מֵהוּמָה quid, & unde dictum? 3. 2. 1140. 73.
מֵהוּמָה quid, & quibus attribuitur? 2. 1. 512. 27. & 3. 2. 1522. 51, &c.
מֵהוּמָה quifnam? 1. 1. 1093. 76.
מֵהוּמָה Nomen vel Participium pro Adverbio, 3. 2. 1675. 68.
מֵהוּמָה, *imago*, & *externa*, & *mentalis*, 2. 2. 1647. 44.
מֵהוּמָה, *similitudo*, *parabola*, &c. quid? 2. 2. 1430. 55. usque ad 1431. 24.
מֵהוּמָה quid? 1. 1. 772. 54, &c.

מִשְׁפָּט est Adverbium & loci & temporis, 3. 2. 1634. 12.
 מִשְׁמַעְתָּא quisnam Officiarius? 1. 2. 401. 74, &c.
 מִשְׁנֵי הַחֹרֶה quid? 1. 1. 810. 60.
 מִשְׁפָּט sign. ritum, vel morem, five consuetudinem, 1. 1.
 524. 41, &c. & 1. 2. 92. 11, &c. & jus vel statutum, 1.
 2. 26. 21, &c. & modum & rationem agendi, 3. 1. 314.
 45. & iudicium, ejusque tres partes, contentionem, sen-
 tentiam, & executionem, 2. 1. 97. 72. & 131. 11.
 מִשְׁקָל quisnam? 1. 1. 157. 47.
 מִשְׁקָל ponitur pro valore & pretio, 1. 2. 320. 23.
 מִשְׁרָצוֹת מִיִּם quid? 1. 1. 976. 15.
 מִשְׁרָצוֹת עֲנָבִים quid? 1. 1. 636. 71.
 מִתִּים ponitur pro מִתִּים, 1. 1. 1217. 34. quod homines,
 five mortales, significat, 1. 1. 884. 37. & 1. 2. 766. 22.
 & 3. 1. 38. 48. & 393. 27.

J

Litera J permutatur cum H, 1. 1. 242. 5. & cum T, 3. 2.
 1394. 68.
 נָבִיא, propheta, unde dictus? 1. 1. 181. 27.
 נָבִיל, stultus, de impio dicitur, 2. 1. 15. 51. & 605. 32.
 נֶגֶד, coram, pro contra, 2. 1. 104. 55. & notat praesentiam
 cum auxilio, 1. 1. 27. 35, &c.
 נֶגֶד, dux, qualis sit, & unde dictus? 1. 2. 99. 75, &c. est
 dux vel supremus, vel inferior, 2. 1. 1063. 27. & 3. 2.
 1522. 56.
 נֶגַע quænam aut qualis plaga? 1. 1. 805. 56.
 נֶגַע quid valet? 3. 1. 512. 64. ad 513. 75.
 נֶגֶד interdu adverbialiter sumitur, 2. 1. 1247. 64. est
 donum sponte oblatum, 2. 1. 898. 49. & 1248. 29.
 נֶדֶה sign. & immunditiam, & tempus menstrui, 1. 1. 567.
 15.
 נֶרִיס Princeps, 3. 1. 330. 61. & 333. 34.
 Vota נֶרִיס & נֶרִיס quomodo differunt? 1. 1. 1151. 11,
 &c.
 נֶחֱמָה sign. & fieri, five factum esse, 2. 2. 1585. 18. & 3. 2.
 1403. 50, &c. & fractum, five infirmatum, esse, 3. 2.
 1920. 70.
 נֶחֱמָה, leniter ducere, & sustentare, 1. 1. 281. 63, &c.
 נֶחֱמָה sign. desperatum; & de persona, & de re, usurpatur,
 2. 1. 63. 26, &c.
 נֶחֱמָה quid? 3. 2. 2031. 23.
 נֶחֱמָה quid? 3. 2. 2097. 8.
 נֶחֱמָה, commiserari, condolare, &c. 2. 1. 16. 65, &c.
 נֶחֱמָה, sterquilinum, 3. 2. 1405. 78, &c.
 נֶחֱמָה quid est? 2. 1. 854. 34, &c. & 3. 1. 200. 23.
 נֶחֱמָה, penna & pluma. An sit & avis, & quidem Struthio-
 camelus? 2. 1. 440. 56, &c. & 441. 11, &c.
 נֶחֱמָה, bubulus, & dominus pecudum, 1. 2. 599. 59, &c. &
 3. 2. 1815. 46, &c.
 נֶחֱמָה quale ornamentum? 1. 1. 195. 62, &c. & 239. 37,
 &c. & 3. 1. 35. 21, &c. & 3. 2. 1631. 72.
 נֶחֱמָה, Naziræus, unde dictus? 1. 1. 636. 56.
 נֶחֱמָה quis, & unde dictus? 1. 1. 311. 63, &c. & 889.
 14, &c.
 נֶחֱמָה quis aut qualis locus? 1. 1. 824. 72.
 נֶחֱמָה, torrens, pro Nilo accipitur, 2. 1. 468. 77. ad 469. 30.
 נֶחֱמָה non est naris, sed fremitus naribus emissus, 2. 1. 448.
 59. ad 449. 50.
 נֶחֱמָה, experimento discere, 1. 1. 219. 42. augurari, &c. 1.
 1. 272. 43, &c. & 586. 43, &c.
 נֶחֱמָה est & as, & chalybs, 3. 2. 1528. 2, &c.
 נֶחֱמָה, stillare, pro prophetare, 3. 2. 1922. 7, &c.
 נֶחֱמָה simpliciter dicitur de iræ asseruatione, 1. 1. 583. 50,
 &c. & 3. 2. 1960. 49.
 נֶחֱמָה mensis, unde? 1. 1. 373. 23.
 נֶחֱמָה sign. & novale & lucernam, 2. 2. 1586. 70. & 1680. 62.
 נֶחֱמָה quid sit? non sign. aromata, sed storacem, 1. 1. 250.
 19, &c.
 נֶחֱמָה sign. aptum, five proclivem, esse ad aliquid, 2. 1. 793.
 18.
 נֶחֱמָה peregrinitas, 2. 1. 320. 62.
 נֶחֱמָה pro deo alieno, 2. 1. 1363. 35.
 נֶחֱמָה, alienigena quivis, etiam profelytus, 1. 1. 796. 11.
 נֶחֱמָה quid valet? 1. 1. 1239. 4.

נֶחֱמָה pro praesentem esse, 1. 1. 177. 55.
 נֶחֱמָה quodnam animal? 3. 1. 789. 39.
 נֶחֱמָה quid? 3. 1. 661. 71. dicitur etiam de adultioribus,
 1. 1. 189. 68. & 1. 2. 179. 6. & 597. 73. & 2. 1. 707.
 73, &c.
 נֶחֱמָה, cadere, pro dividere, 2. 1. 1079. 79.
 נֶחֱמָה, Gigantes, unde sic dicti? 1. 1. 79. 57, &c.
 נֶחֱמָה sign. deesse, five desiderare, 1. 1. 737. 13. & 3. 1. 244.
 34.
 נֶחֱמָה, anima, communis nobis cum bestiis, 3. 2. 1911. 67.
 ponitur pro cadavere, 1. 1. 107. 62. & 588. 46. & 592.
 55. & pro vita, 1. 1. 107. 56. & pro appetitu, five desi-
 derio, 2. 1. 55. 71. & 770. 5. & 1072. 52.
 נֶחֱמָה quænam avis? 1. 1. 545. 43.
 נֶחֱמָה, tempus longissimum, 2. 1. 1045. 1.
 נֶחֱמָה quis & quid sonat? 1. 2. 163. 30.
 נֶחֱמָה vel נֶחֱמָה signif. & innoxium, five impunem, fore, 1. 1.
 499. 24, &c. & 2. 2. 1503. 17. & punire, five succide-
 re, 3. 2. 2070. 75. vide & 1. 1. 499. 23. ubi verba illa
 solennia נֶחֱמָה לֹא נֶחֱמָה singulariter & eximie expli-
 cantur.
 נֶחֱמָה idem est quod נֶחֱמָה, luxuri, 3. 2. 1210. 51.
 נֶחֱמָה sign. efferre se, &c. 2. 1. 220. 5. & adjuvare, five
 sublevare, 2. 1. 727. 28. & loqui, vel pronunciare, 2. 1.
 1092. 15. & portare, & auferre, 3. 1. 508. 64. fusé: &
 525. 29, &c. & sequente ל, condonare, 1. 1. 437. 50.
 & 3. 2. 1621. 46.
 נֶחֱמָה sign. & debitum exigere, & oblivisci, 2. 1. 109. 32, &c.
 & cum כ est vel mutuo petere, 1. 1. 795. 60. vel mutuo
 dare, 1. 2. 953. 76.
 נֶחֱמָה, debitor an creditor, 3. 1. 236. 71. ad 237. 44.
 נֶחֱמָה sign. nubes, 2. 2. 1731. 2.
 נֶחֱמָה, mulieres, unde? 1. 1. 63. 79.
 נֶחֱמָה, fœnus, five usura, unde dictum? 1. 1. 427. 58. & 2.
 1. 616. 41. quid sit, five in quo consistit? ibid. & 2. 2.
 1763. 10, &c.
 נֶחֱמָה est habitus, 2. 1. 270. 16. & anima tum bruti, tum
 hominis, 2. 2. 1677. 79. & anima intellectiva, ibid. &
 2. 1. 363. 50.
 נֶחֱמָה sign. crepusculum, vel matutinum, vel vespertinum, 1.
 2. 252. 67, &c. & 2. 1. 23. 5. & 2. 1. 67. 74. & 2. 2.
 1507. 66.
 נֶחֱמָה, aquila, unde dicta? 1. 1. 542. 14.
 נֶחֱמָה sign. sinere, five permittere, 1. 2. 1007. 33. & 2. 1. 1015.
 39. & 3. 2. 1662. 44. vel, facere, 1. 2. 879. 75. & 2. 1.
 850. 15.
 נֶחֱמָה, Nethinai, quinam erant, & unde dicti? 1. 2. 745.
 20, &c.

D

Litera D cum V saepe permutatur, 2. 2. 1823. 63, &c.
 דָּבָר sign. & in causa esse, 1. 2. 212. 53. & amplecti, & ob-
 fidere, 3. 1. 898. 15. & 899. 1.
 דָּבָר dicitur res aut persona pretiosa & rara, 1. 1. 397. 61.
 & 2. 2. 1357. 66.
 דָּבָר Apostatam notat, 2. 2. 1594. 31, &c.
 דָּבָר sign. & secretum five arcanum, & catum five congrega-
 tionem, 1. 1. 291. 36, &c. & 2. 1. 903. 16, &c. & 1131.
 75, &c.
 דָּבָר sign. & locum algosum, 1. 1. 322. 54, &c. & 752. 38.
 & mare rubrum, & terminum terræ, 1. 1. 751. 74, &c.
 דָּבָר, purgamentum, vel rejeclamentum, 3. 1. 1017. 79.
 דָּבָר est olla & spina, 3. 1. 858. 60. דָּבָר in masculino sign.
 spinas, דָּבָר in foeminino, ollas, 2. 1. 926. 63, &c.
 דָּבָר quodnam & quale festum? 1. 1. 602. 61.
 דָּבָר quodnam Templum? 1. 2. 575. 20, &c. aut
 quodnam Numen? 1. 2. 676. 46, &c.
 דָּבָר, Selah, quid valet? 2. 1. 526. 77. usque ad 527. 60.
 דָּבָר quodnam animalculum? 1. 1. 550. 30.
 דָּבָר (קָרִית) quid? 1. 1. 1013. 30.
 דָּבָר est & limen, & ostium, & cubiculum, 3. 1. 919. 47.
 דָּבָר, sponte natum, 1. 1. 606. 51, &c. & 1. 2. 689. 40.
 דָּבָר, liber, ponitur pro recensione, five narratione, 1. 1. 694.
 10, &c. & pro instrumento venditionis, 3. 1. 905. 58.
 דָּבָר

ספר כריתות, libellus repudii, quid? 1. 1. 843. 41.
ספר חיים, liber vite, quid? 2. 1. 1016. 4, &c.

ע

Litera ע per γ verti solet, 3. 1. 964. 38.

עבד constructum cum ב sign. servitutem ab aliquo exigere, 1. 1. 319. 54, &c. & 611. 26, &c. & 861. 65, &c.

עבר sign. & violare mandatum, vel transgredi, 2. 2. 1596. 45. & 1743. 42. & præterire, vel interire, 2. 1. 787. 52. sequente ב sumitur in malum, sequente verò ל in bonum, 3. 2. 1861. 76.

עבר sign. vel cis, vel trans, 1. 1. 314. 43. & 1. 2. 257. 3. עגור est nomen avis, 3. 1. 370. 28. ad 371. 7.

על idem valet quod על, adhuc, 1. 2. 20. 3. & 2. 2. 1527. 4. non tamen semper excludit tempus sequens, 2. 1. 1327. 52. & 3. 2. 1402. 26. auxilium habet, valétque etiam, 1. 2. 19. 78, &c. ponitur pro על, 2. 1. 242. 34. significat & prædam, 3. 1. 626. 54, 65, 73. & 3. 2. 2027. 49.

על sign. & ornare se, & transire, 2. 2. 1732. 67.

על est nomen appellativum: על autem nomen proprium loci, 1. 1. 19. 61, &c.

עון, iniquitas, pro pena iniquitatis, 2. 1. 861. 29.

עון, פשע, & חטאת, quomodo differunt? 1. 1. 570. 16, &c. & 3. 2. 1517. 24, &c.

עון עקבים, iniquitas calcaneorum, quid? 2. 1. 861. 1. usque ad 862. 5.

עוט & עוט quid? 1. 1. 161. 13.

עולה, holocaustum, unde dictum? 1. 1. 510. 57.

עולה כליל quid? 1. 2. 83. 21. & 2. 1. 890. 70, &c.

עולם Hebræis triplex est, 1. 1. 952. 36, &c. Aternitatem notat, & de Deo dictum, 2. 1. 707. 63. & ubi על ei additur, 2. 1. 572. 46. In rebus humanis longum duntaxat tempus denotat, 2. 1. 572. 41, &c. & 707. 63.

עומר, Gomer, quæ & quanta mensura? 1. 1. 388. 54.

עופר & עפר quomodo differunt? 1. 1. 97. 69.

עופל, Ophel, quisnam locus? 1. 2. 859. 1. & 945. 56.

עוז, Uts, triplex, 2. 1. 4. 5.

עור בער עור, cutis pro cute, adagialis formula: variè explicatur, 2. 1. 13. 51. usque ad 14. 17.

עוזאור, caper emissarius, quis, & unde dictus? 1. 1. 568. 77.

עזב interdum significat roborare, auxiliari, erigere, &c. 1. 1. 431. 62, &c. & 1. 2. 943. 5.

עזריה species aquilæ quæ, & unde dicta? 1. 1. 542. 44.

עט, stylus, vel calamus, quivis, 3. 1. 745. 28. & 3. 2. 1192. 55.

עטלף, vespertilio, unde dicitur? 1. 1. 549. 7.

עטף sign. & tegere, 2. 1. 249. 68, &c. & 3. 1. 562. 20. 68. & movere, trepidare, &c. 2. 1. 249. 78, &c.

עט sign. avem quamvis prædatricem, 3. 1. 781. 75.

עין, oculus, ponitur pro fonte, seu piscina, 1. 1. 1005. 56. & 2. 2. 2033. 38. & formam, vel speciem, 3. 2. 2072. 67.

עש idem quod עש, arcturus, 2. 1. 430. 37.

עשבר, mus agrestis, unde dictus? 1. 1. 551. 50, &c. & 1. 2. 68. 44, &c. & 3. 1. 653. 70, &c.

על diversimodè usurpatur pro על, ad, 1. 2. 861. 27. & 2. 1. 1001. 22. & 2. 2. 1956. 27. & 3. 2. 1918. 53. & pro ל Dativi nota, 2. 1. 1063. 56. & 3. 1. 502. 22. & pro עם, cum, 1. 1. 734. 64. & 2. 1. 1367. 15. & 3. 1. 695. 4. valet & pro, live propter, 1. 2. 766. 26. & 2. 1. 77. 77. & 374. 63. & 822. 14. & 3. 2. 1602. 53. & super, vel de, notatque objectum, 1. 2. 957. 46. & 2. 1. 399. 56, &c. Ponitur & pro על, 1. 1. 990. 56. & pro ב, in, 2. 1. 556. 39. & 819. 78. & valet intra, 2. 1. 901. 67. & apud, vel juxta, 2. 1. 177. 39. & 619. 47. & 1203. 61. & ex, 2. 1. 1093. 40. & coram, 3. 1. 536. 10. interdum debitum & obligationem notat, 1. 1. 1206. 9. & 2. 1. 913. 78. & 1274. 53.

על דבר, five דבר על, valet ob negotium, vel propter, vel de, negotio, 2. 2. 1848. 57, &c. & propter causam ut, vel ideo ut, 3. 2. 1414. 43.

על דבר quid fit? 1. 1. 586. 21.

על דבר valet juxta, 1. 2. 941. 60, &c. & sub potestate, five ductu, 1. 2. 788. 37, &c.

על sign. & propterea, & propterea quod, 1. 2. 365. 24. & 3. 1. 259. 54. & 925. 26.

על quid valet? 1. 1. 401. 1.

על valet secundum, vel pro ratione, 2. 2. 1694. 44.

על pro evanescere, 2. 1. 392. 22. & pro intrare, 1. 1. 945. 25.

עלה est & folium, & ramus, &c. 1. 1. 35. 78.

עלה, vel prægnantes, vel lactantes, &c. 1. 1. 233. 43.

עלמה semper virginem notat, 3. 1. 77. 32. fusè.

עם valet propè, vel juxta, vel apud, 1. 1. 938. 41. & 1128. 52. & 2. 2. 1820. 34. est particula comparantis seu ex-

sequentis, 1. 2. 839. 58. & 2. 1. 387. 75. & 1043. 61. oppositionem significat & valet contra, 2. 1. 905. 22. & 1114. 13. interdum redundat, 3. 1. 685. 64. valet etiam æquè ac, 2. 1. 1320. 38.

עם, populus, dicitur de militibus, 2. 1. 1248. 19. de paucis, 1. 2. 103. 59, &c. de formicis, cuniculis, &c. 3. 2. 1782. 16.

עמל solam molestiam significat, 2. 2. 1714. 8. & est labor molestia, 3. 1. 523. 48.

ענה sign. testimonium ferre, 1. 2. 119. 35. & 3. 2. 1945. 36. & humiliari, 3. 1. 247. 64. affligere, vel affligi, 2. 1. 1273. 56. & 2. 2. 1821. 50. & respondere, 2. 2. 1874. 60. & 3. 2. 1945. 36. & alternis canere, 1. 1. 696. 9, &c. & 3. 1. 865. 55.

ענה sign. presumere, vel negligere, 1. 1. 669. 14, &c.

ענה, hæmorrhoides, quid, & unde dictum? 1. 1. 857. 3, &c. 1. 2. 62. 28, 65, &c. & 64. 28, &c.

ענה quale lignum, aut arbor? 1. 1. 603. 49, &c.

ענה, dolore afficere, & formare, vel figurare, 2. 1. 100. 36, &c. & 912. 1.

ענה ponitur pro idolis, 1. 2. 257. 33, &c. 3. 2. 1757. 60.

ענה, dorsum, vel spina dorsi, unde dicitur? 1. 1. 517. 73.

ענה, clausum & derelictum, quid valet? 1. 1. 879. 28, &c. & 1. 2. 527. 31.

ענה & ענים, & robur & copiam, five multitudinem, notant, 2. 1. 768. 38. & 793. 67. & 2. 2. 154. 57. & 3. 1. 526. 14, &c.

ענה, robur, corpus, substantia diei, 1. 1. 97. 54.

ענה significat dominari, 1. 2. 100. 35, &c. & 2. 1. 364. 29.

ענה & ענה est & cæsus, 3. 1. 9. 33. & dies interdicti, ibid. 35, &c. & 1. 1. 603. 12, &c. & 801. 50. & 1. 2. 646. 54.

ענה, calcaneus, notat & vestigia, 2. 1. 861. 62. & 912. 27. & semitas, five adiones, 2. 1. 1142. 19. & insidias, & tempus postremum, 2. 1. 861. 64. & finem, & mercedem, 2. 1. 403. 12. & 1142. 20. & 1292. 19, &c. & 3. 1. 55. 23. valet propter, ibid. vel quia, five eò quod, 1. 1. 666. 62. & 773. 13.

ענה sign. evellere, & eradicare, indèque onerare, 1. 1. 975. 61, &c. & 1. 2. 303. 32.

ענה, scorpiones, genus flagellorum, 1. 2. 515. 13.

ענה sign. spondere pro alio, vel vindicare, &c. 2. 1. 1309. 47.

ענה, vespera, quæ pars diei? 1. 1. 5. 32, &c.

ענה, inter vespertas, quodnam tempus? 1. 1. 361. 40, &c.

ענה, trama, five subtegmen, 1. 1. 561. 32.

ענה & ענה, Arabes & Arabia, & cur ita dicta? 1. 2. 500. 36.

ענה sign. nudare, evacuarè, 2. 1. 1365. 5.

ענה, nuditas, pro partibus pudendis, 1. 1. 575. 20.

ענה prore turpi, 1. 1. 840. 57. & 843. 21.

ענה, mixta colluvies, qualis? 1. 1. 348. 11, &c.

ענה, callidus, 1. 1. 30. 71. & 33. 8. & ingeniosus, 2. 2. 1570. 70.

ענה, urbes, inimicos, sign. 2. 1. 1380. 46.

ענה, & arumnosus & sterilis, 3. 1. 846. 20, &c.

ענה sign. ordinatè disponere, 2. 1. 540. 9. & 805. 33, &c. & æstimare, equiparare, ibid. 39.

ענה, æstimatio animarum, five personarum, quid & qualis fuit? 1. 1. 617. 68. usque ad 618. 30.

ענה, præputium fructuum quid? 1. 1. 167. 70.

ענה quid, aut qualis planta? 3. 1. 816. 4.

ענה sign. tinea, 2. 1. 37. 46, &c. & Arcturum, ibid. 72, &c. & 87. 17, &c.

ענה, facere, pro ornare, constituere, magnificare, 1. 2. 120. 74. & 3. 1. 693. 47. & pro perficere, 3. 2. 1575. 51. & C 2 pro

pro facere opus, five operari, 1. 2. 143. 22, &c. & 2. 2. 803. 74. & pro colere aut sacrificare, 1. 1. 492. 39. & 3. 1. 693. 55.
 פֶּקֶד sign. & vetus, & durum, five asperum, 1. 2. 17. 46, &c. & 2. 1. 741. 62, &c.

פֶּאֶר, angulus, pro termino, 3. 1. 962. 56, &c.
 פֶּנֶה signif. occurrere alicui, 1. 1. 1230. 14. & 2. 2. 1917. 15, &c. & intercedere, vel orare, 3. 1. 801. 59, &c.
 פֶּרֶר quæ pars corporis? 1. 1. 511. 55.
 פֶּוֹד, fucus, stibium, quid, & cui usui? 1. 2. 642. 50, &c. & 3. 1. 534. 12. & 3. 2. 1215. 23.
 פֶּוֹשׁ valet robustum esse, 3. 2. 2175. 16.
 פֶּוֹי quale aurum, & unde dictum? 2. 1. 664. 54. & 3. 1. 764. 1.
 פֶּי, os, pro portione, 1. 1. 828. 52. & 1. 2. 593. 78. & 594. 31. & 3. 2. 2134. 15. & expletivum est, 2. 1. 345. 50. & 3. 1. 877. 10.
 פֶּוֹנִי אֶלְמוֹנִי quid valet? 1. 1. 1242. 52, &c. & 1. 2. 204. 24. & 622. 9.
 פֶּלֶךְ sign. baculum, five scipionem, 1. 2. 273. 72. & 943. 39. indeque provinciam, five regionem, ibid. & 2. 2. 1805. 77.
 פֶּלֶל sign. & judicare, & orare, 1. 1. 181. 36. & 1. 2. 32. 77.
 פֶּלֶם חֶמֶס, violentiam appendere, quid? 2. 1. 920. 21, &c.
 פֶּלֶם אֶחָד, librare semitam, quid? 3. 1. 255. 2, &c.
 פֶּן non semper dubitative, sed & absolute, pro ne accipitur, 2. 2. 1718. 78, &c.
 פֶּנֶה sign. angulum ædificii, nempe exteriorum, ut מקצוע, interiorum, 1. 2. 945. 28, &c. & lapidem angularem, 3. 1. 190. 33. & populi primores, five principes, 1. 1. 1209. 37, &c.
 פֶּנִים, facies, ponitur pro exteriori rei aut personæ aspectu, 3. 2. 1186. 8. sic ibid. 1043. 24, &c. & pro ira aut mœrore, 1. 2. 9. 50, &c. interdum redundat. 1. 2. 150. 56.
 פֶּנִינִים quales geminæ? an corallium? annon potius margarite, five uniones? 2. 1. 294. 26. usque ad 296. 18.
 פֶּנֶצֶר דֶּכֶן, Eunuchus, 1. 1. 837. 15, &c.
 פֶּקֶד sign. desiderare, 3. 1. 369. 9. & ulcisci, 1. 2. 156. 71. & 3. 2. 1297. 15.
 פֶּרֶר, feras homo, vel fera bestia, onager, 1. 1. 164. 1. & 2. 1. 256. 37. & 3. 1. 676. 19.
 פֶּרוֹן & פֶּרוֹי, pagus & paganus, 1. 1. 760. 66. & 1089. 61.
 פֶּרֶט sign. distinde canere, five modulari, 3. 2. 1853. 58, &c.
 פֶּרֶשׁ est & equus, & eques, 1. 2. 92. 52. & 3. 1. 204. 38, &c. & 213. 37, &c.
 פֶּרְהָמִים quinam? 1. 2. 990. 24. & 1016. 12. & 3. 2. 1396. 9, &c.
 פֶּשַׁע quomodo differt à חֲטָאָה & à עוֹן? 1. 1. 570. 16, &c. & 3. 2. 1517. 24, &c.
 פֶּחֶבֶן quid, & unde dictum? 3. 2. 1397. 63, &c.
 פֶּחַח sign. dilatare locum, 1. 1. 115. 15, &c. & persuadere, five pellicere, ibid. 7, &c. & 2. 2. 1433. 19. & 3. 1. 832. 43. & errare, 2. 2. 1673. 55.
 פֶּחַח signif. aperire, solvere, dimittere, 3. 1. 150. 7. & de gladio dictum evaginare, 2. 1. 907. 77.
 פֶּחַח quomodo differt à שַׁעַר? 3. 2. 1332. 71.
 פֶּחִי sumitur & in bonum pro simplice, five sincero, & in malum pro fatuo, 2. 1. 662. 63, &c. & 1271. 50, &c.

Litera פ permutatur cum פ, 3. 1. 750. 73.

פֶּשֶׁת est crocodilus, terrestris scilicet, 1. 1. 551. 65. usque ad 552. 35.

פֶּזֶז proprie est militia, inde tempus militiae, 2. 1. 66. 1. inde quodvis tempus definitum, ibid. & 3. 1. 376. 45. & 3. 2. 1495. 53.

Mulieres פֶּזֶזָאִים quanam? 1. 1. 506. 74, &c. & 1. 2. 31. 31, &c.

פֶּרֶר proprie caprea, à decore dicta, de terra Israel dicitur, 1. 2. 261. 39. & 3. 1. 695. 40.

פֶּרֶק, justitia, ponitur pro veritate, 3. 1. 397. 60. & pro misericordia, beneficentia, eleemosyna, 1. 2. 121. 44, &c. & 2. 1. 1262. 58. & 3. 2. 1446. 48.

פֶּרֶר proprie mandare, five præcipere, interdum valet prohibere, five interdiceret, 1. 1. 26. 31. & 760. 32. & 766. 11. & 2. 1. 399. 17. & 3. 1. 435. 51. interdum & effectum dare, 2. 1. 824. 7, &c.

פֶּרֶס, urbs Tams, 1. 1. 662. 15.

פֶּרֶס non sign. feras in genere, sed feles agrestes, 3. 1. 144. 26, &c.

פֶּרֶס signif. fila in extremitate vestis pendula, 1. 1. 672. 75, &c.

פֶּרֶר, legatus, unde dictus? 1. 1. 955. 76. & 3. 1. 178. 35.

פֶּרֶר, umbra mortis, vel tenebrae, unde? 2. 1. 124. 26.

פֶּרֶר, costa, latus, 1. 1. 29. 12. & 3. 2. 1334. 61.

פֶּרֶר, par, five jugum, boum, vel hominum, &c. 3. 1. 205. 38.

פֶּרֶר, germen, Christi nomen, 3. 1. 847. 66, &c. & 3. 2. 2062. 51.

פֶּרֶר & מֶן quomodo differunt? 2. 1. 544. 70. & 3. 1. 945. 28.

פֶּרֶר, diadema, quid erat? 3. 1. 603. 73, &c. vide & 1. 1. 458. 23, &c.

פֶּרֶר, etate, vel dignitate, parvum, sign. 2. 1. 144. 8. & 3. 1. 885. 56.

פֶּרֶר, vel פֶּרֶר, est regulus, five basiliscus, 2. 2. 1712. 20, &c. & 3. 1. 749. 11.

פֶּרֶר, avis in genere, vel passer, 1. 1. 562. 44, &c. & 2. 1. 591. 63.

פֶּרֶר pro פֶּרֶר, angustia, 1. 2. 1017. 68.

פֶּרֶר, non balsamum, sed resina, 1. 1. 250. 54, &c. & 3. 1. 750. 67, &c.

פֶּרֶר, crabro, vel vespa, 1. 1. 438. 49, &c.

ק

קֶאֶר quanam avis? pelicanus, five platea, 1. 1. 546. 48, &c. & 2. 1. 1187. 35, &c. fusé.

קֶב, cabus, quanam mensura? 1. 2. 626. 71.

קֶב, ventriculus, five parsejus, 1. 1. 811. 46.

קֶרֶח est ventus & orientalis, & australis, 1. 1. 354. 74, &c. & 654. 1, &c. & 2. 1. 1073. 64, &c.

קֶרֶח est id quod prius est, seu loco, seu tempore, 2. 2. 1525. 40.

קֶדֶשׁ, sanctitas, pro sanctuario, 1. 1. 536. 55. & 682. 55. & 2. 1. 940. 23. & 1249. 31.

קֶדֶשׁ sign. & sanctificare, & polluere, 1. 1. 834. 1, &c. & 3. 1. 632. 78. & preparare, 2. 1. 1249. 20. & 3. 1. 729. 49.

קֶדֶשׁ, קֶדֶשׁ, res sanctissima, quales? 1. 2. 871. 2.

קֶדֶשׁ, meretrix, & cur ita dicta? 1. 1. 255. 16. & 841. 33.

קֶדֶשׁ, scorta mascula, 3. 1. 388. 8.

קֶו inter alia sonum sign. 2. 1. 659. 5.

קֶו, surgere, pro existere, vel effectum dari, 2. 1. 244. 76. & pro firmiter stare in judicio, 2. 1. 507. 52.

קֶו, simia genus, 1. 2. 503. 23, &c.

קֶרֶח quanam avis? non perdix, 1. 2. 235. 11, &c. & 3. 1. 817. 49, &c.

קֶרֶח, estas, pro fructibus æstivis, 3. 1. 932. 51.

קֶרֶח, non cucurbita, sed ricinus, 3. 2. 1910. 39. ad 1911. 13.

קֶרֶח sign. tostas fruges, 1. 1. 601. 23. & 1234. 54. & 1. 2. 626. 46.

קֶרֶח & in bonum & in malum dicitur, 3. 2. 1798. 11.

קֶרֶח est arundo, five aromatica, five non aromatica, 3. 1. 418. 71.

קֶסֶם, divinare, sumitur in malum & bonum, 2. 2. 1620. 46.

קֶסֶם, divinus, quis? 1. 1. 814. 37.

קֶסֶם sonat & divinationes, & divinationum pretia, 1. 1. 700. 59, &c.

קֶפֶר non est avis, sed erinaceus, 3. 1. 151. 30. ad 152. 25.

קֶפֶר quid? an merula? an verò serpens acontias? 3. 1. 356. 31.

31. usque ad 3. 1. 356. 31. ad 357. 20.
 קִישׁוֹת non est agnus, sed nummus, 1. 1. 234. 66. & 2. 1. 497. 22.

7

Litera 7 facile cum 7 permutatur, 1. 1. 432. 25. & 542. 62. & 3. 1. 431. 49.
 אֶרֶץ constructum cum ב sign. videre cum voluptate, 2. 1. 718. 79. & 3. 2. 1886. 42.
 אֶרֶץ quodnam animal? an rhinoceros? an monoceros? an verò caprea species Oryx? 1. 1. 710. 30. ad 711. 50.
 ראש propriè caput, valet præcipuum, 1. 1. 474. 72. & sum-
 mam, 3. 2. 1469. 53. & initium, 1. 2. 762. 13. & 3. 2. 1293. 34. & 1469. 51. & fol. 3. 1. 748. 15. & vene-
 num, 1. 1. 861. 54. & 2. 1. 1384. 57. & 1390. 4. &c.
 ראשון sign. primum, & tempore & dignitate, 2. 1. 1259. 64. & 1435. 25.
 גִּבּוֹר magnos, sive magnates, sign. 3. 2. 1528. 59.
 רגל pes, interdum pudenda notat, 1. 1. 296. 20. &c. & 3. 1. 62. 24. &c. & 83. 32.
 רגל sign. commoveri, vel corpore, sive loco, vel mente & af-
 fectibus, ut dolore, timore, ira, 2. 1. 534. 16. & 2. 2. 1773. 51.
 רֶגֶל pro Ægypto, 2. 1. 804. 71. & 1122. 7. & 3. 1. 482. 76.
 רוּחַ spiritus, ponitur pro quolibet animi motu, 1. 2. 684. 50.
 רוש pro veneno, 1. 1. 877. 50.
 רֶחֶם וְרֶחֶם, mola superior & inferior, 1. 1. 845. 10. &c.
 רֶחֶם quænam avis? 1. 1. 547. 9. &c.
 מַשְׁפָּט & רִיב quomodo differunt? 1. 2. 836. 34. &c.
 רִיק sign. mendaciloquia, & frustra, 2. 1. 511. 37.
 רכיל mercator, inde delator sive detractor, & impostor, 1. 1. 582. 36.
 רִנָּה est avis nomen, & sign. vel pavones, vel potiùs, stru-
 thiones, 2. 1. 439. 51. usque ad 440. 50.
 רֶעַךְ vel רֶעַךְ, proximus, dicitur quilibet homo, 1. 1. 408. 43. &c. & 2. 1. 597. 41. & 614. 60. & 725. 12.
 רַע, malum, & culpæ & poenæ sign. 2. 2. 1821. 26. & 1882. 13.
 רָעָה usitatè pascere, valet & depasci, sive consumere & con-
 terere, & associari, 2. 1. 264. 78. &c. & 3. 1. 90. 50. &c.
 רָקִיעַ firmamentum, vel expansum, 1. 1. 6. 7. &c.
 רָשָׁף sign. ignem & fulgura, vel fulmina, & aves, & sagit-
 tas, 1. 1. 876. 1. & 2. 1. 1059. 67. &c.

ש

ש permutatur cum D, 2. 2. 1457. 7. &c. & cum T, 3. 2. 1408. 48.
 שָׂדֵה sign. & sepulchrum, & statum mortuorum, & infer-
 num, 1. 1. 677. 46. & 1. 2. 20. 60. & 2. 1. 70. 2. &c. & 110. 15. &c. & 173. 4. &c. & 626. 49. &c. & 2. 2. 1607. 34.
 שֵׁבֶט sign. & sceptrum & tribum, 1. 1. 294. 65. &c. & sty-
 lum, 1. 1. 1093. 77. & familiam, 1. 1. 1194. 6. &c.
 שֹׁבֵר sign. frangere, emere, vendere, 3. 1. 538. 33. &c.
 שֶׁבֶר, frumentum, & cur sic dictum? 1. 1. 266. 44. & 1. 2. 974. 38.
 שִׁבְחָה שִׁבְחָה quid? 1. 1. 479. 30. & 571. 49. & 606. 34.
 שִׁנְיָה notat peccatum ignorantie, vel erroris, 1. 1. 519. 42.
 שִׁרִי quid significat, & unde dictum? 1. 1. 166. 27. &c. 338. 73. & 2. 1. 76. 76.
 שִׁטְפוֹן, quale frugum vitium? 1. 1. 856. 19.
 שׁוּב sign. & reverti, & reducere, 3. 1. 492. 38. & quiescere, 3. 1. 699. 19. & 3. 2. 1925. 10.
 שׁוֹחַ sign. æstimare, comparare, &c. 1. 2. 1013. 72. &c. & 2. 2. 1460. 15.

שׁוֹטְרִים quinam? 1. 1. 754. 13. & 802. 67. &c. & 1. 2. 782. 1. &c.
 שׂוּם, ponere, interdum sign. facere, ut res aliqua sit hoc vel illud, 2. 1. 969. 66. & 1084. 11.
 שׂוּף sign. conterere & illidere, 1. 1. 45. 61. &c.
 שׂוֹק על יָדָיו quid sonat? 1. 1. 1173. 15.
 שׂוֹרֶשׁ, radix, interdum furculum sign. 3. 1. 132. 62. &c.
 שׂוֹשְׁנָה sign. vel lilium, vel rosam, 2. 1. 835. 15. &c. & 2. 2. 1984. 38. &c.
 שְׁחֵלָת quid? 1. 1. 477. 4.
 שְׁחִיקִים, nubes, pro celo, 2. 1. 773. 64.
 שְׁטֵם quale lignum? an cedrus? an spina alba? 1. 1. 445. 5. & 3. 2. 1813. 52.
 שִׁיבוֹר, Sibor, quis fluvius? 1. 1. 986. 5. &c.
 שִׁלֹּה, Siloh, quis, & unde dictus? 1. 1. 297. 6. &c.
 שִׁכְבַּת זֶרַע, semen concubitus, 1. 1. 566. 33.
 שְׁלִימִים, coturnices, 1. 1. 654. 45.
 שְׁלִיז quænam avis? 1. 1. 546. 1.
 שְׁלָמִים quale sacrificium? 1. 1. 516. 70.
 שֵׁם vel הַשֵּׁם pro Deo, 1. 1. 605. 21. &c.
 שְׁמַטָּה quid? 1. 1. 433. 11. & 1. 2. 288. 31.
 שְׁמִיר, adamus, vel potiùs, smiris, 3. 1. 813. 26. & 3. 2. 1064. 12.
 שְׁמִמָּה quale animalculum? 2. 2. 1793. 77. &c.
 שְׁמִי עֵץ quænam ligna, vel arbores? 1. 2. 458. 12.
 שֵׁן pro ebore, 2. 1. 842. 74.
 שְׁנֵהִים quid, & unde? 1. 2. 502. 75. &c.
 שֵׁנִי quis color? 1. 1. 444. 12. &c.
 שְׁעִטָּה vestis mixta, 1. 1. 584. 57. &c.
 שְׁעִירִים propriè hirci, notat faunos, vel satyros, vel demo-
 nes hirciformes, 1. 1. 572. 31. & 869. 52. &c. & 1. 2. 820. 18. & 3. 1. 144. 69. &c.
 שִׁפָּה sign. vel locum excelsum, vel potiùs, planitiem, sive con-
 vallem, 1. 1. 705. 20. & 3. 1. 394. 58. & 703. 12. & 793. 15.
 שִׁפְפוֹן quisnam serpens? 1. 1. 306. 37.
 שִׁפְפִּים totum barbæ locum denotat, 3. 2. 1222. 58.
 שִׁפָּן quodnam animal? 1. 1. 538. 53.
 שִׁקְלִי, sicles, quanti valoris erat? & an sicles Sanctuarii duplò major erat vulgari? 3. 1. 905. 40.
 שְׁרִירוֹתָהּ quid? 1. 1. 862. 8.
 שְׁרָעִים sign. cogitationes perplexas, 2. 1. 1165. 32.
 שְׂרָף quænam serpentis species? 1. 1. 692. 15. &c. & 3. 1. 308. 27. 45.
 שֵׁשׁ quid? 1. 1. 444. 32. & 3. 2. 1236. 21. &c.
 שִׁשְׁרִי quid? 3. 1. 841. 58. &c. & 1209. 59. &c.

ת

תֵּא quod, & תֵּא quale, animal? 1. 1. 791. 79. &c. & 3. 1. 486. 70. &c.
 תֵּהוּ quid? 1. 1. 3. 37.
 תֵּוֹךְ non semper præcisè pars media est, sed quicquid in-
 tus est, 1. 1. 6. 37. & 919. 12.
 תֵּוֹרָה, lex, pro doctrina, 3. 1. 93. 59.
 תֵּוֹשִׁיָה quid significat? 3. 2. 1974. 16. &c.
 תֵּחֶם quænam avis? & cur ita dicta? 1. 1. 554. 591. &c.
 תֵּחַשׁ an animalis, an verò coloris, nomen sit? 1. 1. 444. 51. &c. & 3. 2. 1140. 49. &c.
 תֵּחַח (per ellipsin תֵּחַ ב, 3. 2. 1825. 73.) valet in loco, 1. 1. 928. 48. & 1. 2. 294. 7. & 769. 1. & 3. 1. 997. 75. & ponitur pro loco, seu vice alterius, 2. 2. 1553. 17.
 תֵּישׁ est hircus, 2. 2. 1797. 33. &c.
 תֵּקִים, pavones, 1. 2. 503. 32.
 תֵּקִלָּה quid, & quomodo differt ab אֶרְבֵּינָה? 1. 1. 443. 40. &c.
 תֵּלִי quid? pharetra angladus? 1. 1. 207. 69. &c.
 תֵּחִים, Thummim, & אֶרְבֵּים quid? 1. 1. 463. 18. ad 465. 38.
 תֵּנִין sign. reptilia grandia & terrestria, ut draconem, & a-
 quatica, ut cetum, 3. 1. 1020. 3. &c. sic 1. 1. 10. 54. & 2. 1. 473. 16. & crocodilum, ibid. 19.
 תֵּנִשְׁתָּהּ quænam avis? 1. 1. 546. 28.
 תֵּעֵלָה signif. & aqueductum, 3. 1. 70. 30. & medicinam, curati.

curationem, &c. 3. 1. 883. 55, &c.
 בְּנֵי הַחֶרְבוֹת *obfides*, 1. 2. 663. 75.
 חֲרָמָה est *profundus sopor*, 1. 1. 29. 1.
 חֲרוּמָה quid? 1. 1. 602. 14, &c. & quomodo differt à
 חֲנוּפָה 1. 1. 469. 49, &c.
 אֲנָשֵׁי הַחֲרוּמִים quinam? 1. 2. 500. 14.
 חֲרָפִים sunt *simulacra*, &c. 1. 1. 1190. 63, ad 1191. 40.

& 1. 2. 162. 6. & 190. 6.
 חֲרָשִׁים est vel *mare*, vel regio, five locus aliquis, 1. 2. 501.
 74. ad 502. 64.
 כְּתוּנַת הַשֶּׁבַע qualis tunica? 1. 1. 458. 4.
 חֲשׂוּבַת הַשָּׁנָה *reversio*, five *conversio*, anni, 1. 2. 309. 59.
 & 884. 73.
 חֲשׂוּקָה quid significat? 1. 1. 46. 72, &c.

I N D E X Secundus præcipuarum rerum sive materialium, quæ ægrè reperiri possunt, & quæ ad varia Scripturæ loca ex æquo spectant, in tribus primis Voluminibus *Synopses* contentarum.

A

A Vel *ab* valet *post*, 1. 1. 1120. 2. deficit 3. 1. 802. 6.
Abire pro *mori*, 1. 1. 157. 37.
Ablactationis tempus, 1. 2. 12. 1.
Ablativus loco posterioris Nominativi ponitur, 2. 1. 898. 7.
Abraham, Nachor, & Charan, quis ex iis natu maximus? & de Abrahami ætate, 1. 1. 144. 48, &c. Absolutus status pro constructo, 1. 1. 1112. 53.
Abyssus de fontibus & rivis dicitur, 2. 1. 491. 5.
Accipere pro *dare*, 1. 1. 195. 63. & 443. 10. & 685. 59. & 1. 2. 541. 67. & 2. 1. 993. 58, &c. Accusativi verbum sequentis Ellipsis sæpe occurrit, 1. 2. 198. 21.
Actio pro effectu, vel obiecto, 1. 2. 420. 35.
Activa vox in tertia persona Imperpersonaliter vel Passivè sumitur, 1. 2. 165. 70. & 2. 2. 1831. 57.
Ad pro *post*, 1. 1. 95. 51. & pro *à* vel *ab*, 1. 1. 375. 18.
Adamus an cecidit eodem die quo conditus est? 1. 1. 49. 57, &c.
Adar quisnam mensis? 1. 2. 1005. 73.
Addere verbo Dei, quid sit? 1. 1. 763. 18.
Addere sitim ebrietati, &c. quid? 1. 1. 862. per totum.
Adeps pro optimo in quovis genere, 1. 1. 54. 61. & 275. 72. & 874. 5. & 2. 1. 954. 7.
Adeps quisnam comedi prohibitus? 1. 1. 873. 67.
Adipis esus quatenus & quare vetitus? 1. 1. 518. 35. & 873. 67.
Ad facies vel *coram*, pro *per* seu *operà*, 1. 2. 52. 47.
Adjectivum, vel cum Præpositione in præcedente, vel repetitum, notat Superlativum, 1. 1. 999. 60. & 1. 2. 17. 19.
Adjectivum posteriori Substantivo conveniens, cum deberet priori, 1. 2. 18. 71.
Adjectivum per se ponitur, Substantivo subaudito, 1. 2. 303. 5.
Adverbium pro Adjectivo, 1. 2. 427. 3. & 939. 17.
Adulterium morte plectendum, etiam apud Ethnicos, 1. 1. 255. 60.
Ædificare, pro *sobolem augere*, 1. 1. 321. 46. & pro *felicem reddere*, 2. 2. 1588. 54.
Ægyptus duplex, superior & inferior, 1. 1. 123. 41.
Ænigmata proponere in conviviis moris erat, &c. 1. 1. 1165. 37.
Æternum pro tempore longo, seu indefinito, 1. 1. 167. 31. & 3. 2. 1481. 15.
Æthiopia, (quæ Hebræis *Uti*, 1. 1. 123. 4, &c. vel potius, *Uti*, 1. 1. 129. 54, &c.) est & Occidentalis in Africa, & Orientalis in Arabia, 1. 1. 123. 4. & 656. 74, &c. & alia Orientalior prope Indiam, 1. 1. 24. 60, &c.
Affirmatio contrariâ negatione sæpe illustratur, 1. 1. 629. 75.
Affixum redundat, 1. 1. 896. 60. & 1. 2. 226. 60. & 557. 62. & 567. 41.
Affricam inter se diviserunt *Phul* & *Mitzrajim*, 1. 1. 123. 46.
Agapè Christianorum, unde duxerunt originem? 1. 2. 966. 16.
Ager pro regione, sive territorio, 1. 2. 65. 48. & 2. 1. 1071. 76.
Ale tutelam denotant, 1. 1. 1233. 67.
Alam expandere *super*, &c. quid sonat? 1. 1. 1239. 37.
Albedo denotat *victricem*, *gaudium*, *gloriam*, 2. 1. 988. 10.
Alienus, ex alia tribu; *extraneus*, ex alio populo, 1. 1. 842. 50.
Vox Alius interdum desideratur, 1. 1. 152. 59.
Allegoriæ duplex genus, 2. 2. 1966. 4.

Altare Asylum erat apud Hebræos & Ethnicos sanctissimum, 1. 2. 426. 26.
Altari tacto jurabant Gentiles, 1. 2. 483. 69.
Amaleciti an duplices? 1. 2. 156. 75.
Ambulare cum, vel *coram*, *Deo*, quid? 1. 1. 69. 65, &c. & 166. 51.
Amoræi ponuntur pro omnibus Cananæis, & cur? 1. 1. 963. 32. & 988. 16. & 1. 2. 85. 60, &c. erantque duplices, alii cis, alii trans, Jordanem, 1. 1. 924. 15. & 963. 36. & 988. 16. & 3. 2. 1824. 39.
Anathema esse quid valet? 1. 1. 426. 60. & 935. 27.
Anak filii, quinam & cur ita dicti? 1. 1. 663. 67.
Angelus fœderis Christus, cur ita dictus? 3. 2. 2167. 33.
Angelus Dux Israelitarum fuit Christus, 1. 1. 437. 27, 60.
Angeli quo die creati? 1. 1. 7. 28.
Anima ponitur pro *voluntate*, 1. 1. 193. 11. & 1. 2. 844. 73. appetitu sive desiderio, 1. 2. 193. 70. & 2. 1. 722. 28. & pro *vita*, 1. 1. 107. 55. & 178. 18. & 2. 1. 546. 75. & 626. 3. & pro *sanguine*, 1. 1. 107. 41, &c. & pro *persona* vel *homine*, 1. 1. 146. 76. & 2. 1. 546. 77. & 626. 7. & 3. 1. 466. 38. & pro *corpore* sive vivo sive mortuo, 2. 1. 626. 29. pro *cadavere*, 1. 1. 592. 53, &c. & 631. 35. *Anima brevis*, sive abbreviata, pro *mæsta*, 1. 1. 1181. 17. *Animam attollere* ad aliquid, pro *avidè desiderare*, 2. 2. 1659. 75. *Anima immortalis* est, 1. 1. 19. 24. & 48. 21. & 1. 2. 543. 40.
Animantium esus an fuit ante diluvium? 1. 1. 13. 31, &c.
Anni, ante diluvium quales? 1. 1. 69. 1, 64.
Anni initium duplex, 1. 1. 96. 57. & 359. 6.
Apollo Pythius, fuit *Phut*, 1. 1. 123. 60.
Apologi à parabolis quomodo differant? 1. 1. 1129. 8.
Aposiopæsis, 1. 1. 49. 18, &c. & 667. 58.
Appellari aliquando idem quod esse aut celebrari, 2. 2. 1624. 9.
Aquæ significant verbum & Spiritum Dei, 1. 1. 714. 1. & 3. 1. 538. 9. & populos, ibid. 4. & copiam, 2. 1. 27. 15. & pericula atque afflictiones, 2. 1. 747. 62, &c. 1038. 53.
Aquarum immensa copia subter terram, 1. 1. 97. 8.
Aquæ supra coelum, quid? 1. 1. 6. 57.
Aquæ vivæ, id est, jugiter scaturientes, 1. 1. 206. 30.
Arabes ex Joctane orti, 1. 1. 137. 16, &c.
Montes Ararat ubinam? 1. 1. 100. 53.
Arbor vitæ & scientiæ quid? 1. 1. 21. 30.
Arca vocatur gloria, 2. 1. 1080. 73. *Arca* Noachicæ forma & mensura: an capax erat tot Animantium, &c? 1. 1. 83. 59. usque ad 93. 1.
Argenti ad aurum decupla proportio, 1. 2. 781. 14.
Argentum vel *Argentei*, pro *Siclis Argenti*, 1. 1. 182. 38. & 1126. 57. usque ad 1127. 20. & 3. 1. 905. 50.
Arvum & *aratio* de rebus Venereis, 1. 1. 1167. 4.
Asaph, quis & qualis? 2. 1. 1033. 15.
Ascendere pro *evanescere*, 1. 1. 290. 65. & 2. 1. 1193. 50. & pro *crescere*, 2. 1. 1053. 51. pro *ire* & *venire*, 1. 2. 144. 51, &c. & 3. 1. 884. 60. & 3. 2. 1625. 6.
Affur est nomen & Viri, & terræ, 1. 1. 128. 13, &c. tribuitur interdum Pharaoni, 3. 1. 489. 30, &c. & 3. 2. 1264. 65. *Affyria* diversimodè sumpta, 1. 1. 134. 32, &c. & 1. 2. 779. 1, &c. & 3. 2. 1211. 72.
Astaroth vel *Astarte* quænam dea? 1. 1. 153. 20. & 1. 1. 1073. 16.
Audire pro *intelligere*, 1. 1. 143. 35. & 216. 38. & 2. 1. 658. 27.
Aves unde ortæ? 1. 1. 10. 22.
Aves & volucres quomodo differant? 1. 1. 97. 67.
Aures virorum aperire quid? 2. 1. 350. 6. *Aures perforare* alicui, 2. 1. 806. 32. fusè.

B

- Baalim*, dii masculi, ut *Aschtaroth* deæ foemina, 1. 1. 1073. 1. *Baalim* dicti dii minores, 3. 1. 773. 30. & 3. 2. 1630. 9.
Babylon à quo condita? 1. 1. 126. 43, &c.
Babylonica turris Ethnicis nota, & eorum de ea testimonia, 1. 1. 142. 36.
Bacchi Orgia, 1. 1. 32. 37.
Bacchum esse *Nimrod*, 1. 1. 112. 47.
Bacchantium *Epiphonema*, *Hyes* & *Atres*, quid & unde? 1. 1. 766. 22.
Baculus panis quid est? 3. 2. 1078. 3.
Bathus quænam mensura? 1. 2. 471. 22.
Beelzebub, quid, & quale idolum? 1. 2. 589. 50.
Behemoth quodnam animal? 2. 1. 460. 69. ad 2. 1. 462. 16.
Bel seu *Belus*, idem qui *Nimrodus*, 1. 1. 126. 58. *Bel* idolum, quale? 3. 1. 442. 68. ad 443. 39.
Belli iusti causæ quænam? 1. 1. 822. 22.
Bellorum domini liber, quisnam? 1. 1. 694. 13.
Bene pro *valde*, 30. 2. 1909. 75.
Benedicere valet *salutare*, 1. 1. 280. 70. & 1. 2. 567. 16. & *precari* & *gratias agere*, 1. 1. 280. 76. *Ponitur* & pro *maledicere*, 1. 2. 567. 16. & 2. 1. 6. 47. &c. & 15. 31.
Benedictiones in cibis sumendis adhibendæ, 1. 1. 775. 43.
Benedictiones in montibus *Ebal* & *Garizim*, quomodo fiebant, & à quibus, &c? 1. 1. 784. 54, &c. & 853. 32, &c.
Bibere, afflictiones denotat, 2. 1. 1256. 36. & 3. 2. 1888. 33.
Bibere iniquitatem quid notat? 2. 1. 150. 1.
Ad bibendum cogi nemo debet, 1. 2. 993. 3, &c.
A Blasphemia adeo abhorrebant veteres, ut eam nè quidem nominare auderent, 2. 1. 7. 3.
Bobus olim tritulari solitum, & quomodo id fiebat? 1. 1. 848. 1, &c.
Bosra, duplex erat, 3. 1. 354. 11, &c. & 609. 32. & 957. 45.

C

- Cabus*, quænam mensura? 1. 2. 626. 71.
Cadere, quo sensu dicitur de Prophetis? 1. 1. 713. 13.
Cadere idem quod *mori*, vel *occisum esse*, 1. 1. 154. 11. & 2. 1. 1099. 76.
Cades & *Cades Barne* an locus idem? 1. 1. 660. 34. & 688. 45.
Cælum, triplex, 1. 1. 3. 10. & 7. 24.
Cæli calor, quid? 1. 2. 482. 41. & 969. 13.
Cælum ponitur pro *deo*, 3. 2. 1446. 16. & pro *Sanctis Angelis* & hominibus, 2. 1. 1131. 41.
Calcatio subjectionem notat, 2. 1. 1155. 1.
Calcei detraçtio quid significabat? 1. 1. 327. 5, &c. & 849. 99. & 932. 44.
Calix significat quicquid alicui obtingit, 2. 1. 623. 28. *Ponitur* pro *calamitatibus*, 2. 2. 1275. 8.
Calvitium signum luctûs, 1. 1. 790. 55. & 826. 42. & 3. 2. 1090. 46. & servitutis, 1. 2. 986. 8.
Canaan terræ bonitas pristina demonstrata. 1. 1. 327. 60.
Cananei specialiùs qui dicti? 1. 1. 133. 6.
Cananeus ponitur pro mercatore, 2. 2. 1807. 37.
Canis pro re vilissima & execrabili, 1. 2. 270. 56. & 3. 1. 645. 35.
Canis pretium quid, & cur Deo non offerendum, 1. 1. 841. 67.
Caphiorim, *Cappadoces*, quinam? 1. 1. 758. 64. & 3. 1. 1952. 44, &c.
Capitis erectio fiduciæ, *dejectio* tristitiæ & pudoris, signum est, 2. 1. 103. 23. & 528. 7.
Carnel pro quovis loco fertili, 1. 2. 685. 53. & 2. 2. 2034. 31. & 3. 1. 121. 1.

- Caro* pro cute, & contrà, 2. 2. 1187. 20. & *caro* pro *puendo*, 1. 1. 676. 74. & 3. 2. 1144. 67. pro *hominibus*, 1. 1. 676. 74. *Caro viva* i. e. *cruda*, 1. 2. 28. 20.
Castuchim, quinam? 1. 1. 130. 78.
Castus in sacris præcepta, 1. 1. 399. 1, &c.
Castra *Israëliitarum* tria in deserto, 1. 1. 631. 21.
Caucasus unde dictus? 1. 1. 117. 47.
Caudæ ovibus orientalibus ingentes, 1. 1. 517. 55.
Centesima quid sit? 1. 2. 955. 1.
Ceremonia legis quando & quomodo abolita? 2. 1. 622. 9.
Cerethai & *Peletbai* quinam fuere? 1. 2. 305. 5, &c.
Chamos quis, & quorum *Deus*? 1. 1. 698. 15. & 1. 2. 508. 32.
Chittim, Itali, 1. 1. 121. 20. & 718. 32. alibi *Chutai*, 3. 1. 225. 36, &c.
Christum sive *Messiam* esse *Schiloh* probatur, 1. 1. 298. 37, &c.
Cingulum vel *Balthus* insigne honoris, & potestatis, & præparationis ad pugnam, iter, &c. 3. 1. 131. 5. Vide & 3. 1. 230. 29.
Cinnereth, mare, urbs, & regio *Genesareth* dicitur, 1. 1. 745. 38.
Circumcidebantur *Israëlitæ* in *Egypto*, 1. 1. 356. 60.
Circumcisio cur solis maribus data? 1. 1. 167. 51. & cur in illa parte corporis? *ibid.* 65. & cur octavo die? 1. 1. 168. 5. abolenda erat sub *Messia* secundum *Hebraeos*, 1. 1. 781. 7. Ad *circumcisionem* an servi emptitii cogi poterant? 1. 1. 168. 31. & 371. 62. *Circumcisio* cur in deserto neglecta? 1. 1. 927. 49, &c.
Voces Cognationem, sive *Cognatos*, significantes sæpe deficiunt, & supplendæ sunt, 1. 2. 386. 7. & 389. 1, &c.
Cognoscere pro *concumbere*, 1. 1. 51. 50. &c. & pro *curare* vel *approbare*; vel *diligere*, 1. 1. 886. 57. & 2. 1. 508. 39. & 1456. 38. & 3. 1. 541. 50. & pro *punire*, 2. 1. 382. 47. & pro *frui*, 3. 1. 578. 4. & pro *posse efficere*, 3. 1. 907. 30.
Colchi ex *Egyptiis* orti, 1. 1. 131. 7, &c.
Colligi ad populos suos quid valet? 1. 1. 690. 35.
Colligere pro *mori*, 2. 1. 716. 55. & 3. 1. 552. 63.
Columba vallium, quales? 3. 2. 1089. 77.
Columba ex arca emissæ, historia Ethnicis nota, 1. 1. 102. 55.
Columnæ Cæli quid sunt? 2. 1. 274. 69. ad 275. 10.
Comam vellebant in luctu, 2. 1. 11. 33.
Comedere pro *immolare* & *offerre*, 1. 1. 485. 63. & 3. 2. 1163. 69.
Comparisonis nota sæpe deest, 2. 1. 537. 21. & 3. 1. 206. 3.
Concionibus præmittendæ sunt preces, 1. 2. 964. 51, &c.
Concubina quomodo differat ab uxore? 1. 1. 199. 49.
Concupiscentia quæ & quatenus prohibita? 1. 1. 409. 20. usque ad 410. 21.
Conjugium an præceptum sit omnibus? 1. 1. 13. 1.
Connubia cum alia Tribu an singulis prohibita, &c? 1. 1. 750. 56. an inter patruales & consobrinos illicita? 1. 1. 751. 1. an inter neptem & patruum? 1. 1. 376. 39, &c. an inter virum & sororem uxoris defunctæ? 1. 1. 577. 2, &c. *fussimé.*
Convivia solebant instruere *solennia* tempore tñsionis, messis, aut vindemiæ, &c. 1. 2. 222. 68.
Copulativa particula & ponitur pro *disiunctiva aut*, 1. 1. 360. 71. & 527. 17. & 806. 65, &c. & 1. 2. 813. 68. & pro *relativa*, 3. 1. 431. 42.
Cor ponitur pro *intellectu*, sive *cogitationibus*, 1. 1. 770. 10. & 2. 1. 557. 54. & pro *sapientia*, 3. 1. 445. 77. & pro *voluntate* & *affectibus*, 1. 1. 770. 16. & pro *medio*, 3. 1. 982. 62.
Cor molle sumitur & in bonum, 1. 1. 821. 22. & in malum, *ibid.* 23. & 3. 1. 70. 58.
Coram Domino quid valet? 1. 2. 279. 19, &c. & 386. 20. sumitur & in bonum, & in malum, 1. 1. 125. 75. ad 126. 19.
Corruptio dicitur de *Idololatria*, 1. 1. 81. 66.
Cras significat omne tempus futurum, 1. 1. 223. 49. & 667. 47. & 920. 37.
Creare pro *renovare*, 2. 1. 1192. 14. & pro *mira efficere*, 1. 1. 677. 15.
Cubitus quatuorplex? 1. 1. 83. 59. & 1. 2. 450. 8.
Cubiti.

Cubiti mensura, 1. 1. 761. 40. & 1. 2. 470. 10.
Carrus pro Angelis, 3. 2. 2075. 25. & pro equis carnalibus, 1. 2. 303. 18. & 772. 46.
Cuthæi quinam? 1. 2. 675. 48.

D

Dagon quodnam & quale Idolum? 1. 1. 1183. 2. &c.
Dare pro ponere, 1. 1. 110. 7. pro confirmare vel stabilire, 1. 1. 459. 79. & 817. 19. & 854. 66. pro accipere, 1. 1. 860. 32. pro dicere vel pronunciare, 1. 1. 784. 45.
Dare manum est foedus vel societatem inire, 3. 1. 547. 31. & 978. 17.
Dativus causam efficientem notat, 3. 1. 275. 60.
David pro Christo, 2. 1. 803. 1. & 2. 2. 1350. 70. & 3. 1. 540. 65. & 882. 6. & 3. 2. 1644. 6. &c. & 2047. 1. &c.
De pro propter, 1. 1. 880. 54.
Decimæ quotuplices erant? 1. 1. 786. 50. & 793. 20.
Dedan quid, & quotuplex? 1. 1. 125. 18. & 3. 2. 1242. 1. &c.
Dedicatio domorum, rerumque aliarum usitata, 1. 2. 487. 37. & 941. 24. & 980. 37. & 2. 1. 731. 40. &c.
Delictum & peccatum quomodo differant? 1. 1. 519. 4. &c.
Desiderium ponitur pro re desiderata aut desiderabili, 2. 1. 580. 52. & 800. 34. & 2. 2. 1547. 53. & 1550. 36.
Deus etiam ex mente Ethnisorum, & unus est, 1. 1. 769. 58. &c. & implet omnia, 1. 2. 482. 63. & nullâ similitudine depingendus est, 1. 1. 764. 48. &c. & *Deum in cælo esse* quid denotat? 2. 2. 1863. 47. &c.
Dei vel Domini nomen rebus additum, earum magnitudinem notat, 1. 2. 860. 27. &c. 2. 1. 51. 6. & 773. 76.
Deorum falsorum nomina non facile usurpanda, 1. 1. 1049. 48. &c. & 2. 1. 622. 25. &c. 3. 2. 1635. 53. &c.
Dextra benignum habet significatum, 2. 1. 250. 26. & 3. 1. 615. 45.
Ad Dextram adesse sign. & assistere, & resistere, 2. 1. 625. 21. *Dextra Dei* significat potentiam & maiestatem ipsius, 2. 1. 1245. 78.
Dies pro luce, 1. 1. 5. 30. & pro adjunctis diei, vel pro rebus in die, seu tempore, factis, 2. 1. 781. 39. & 782. 26. pro tempore supplicii, 2. 1. 781. 37. pro vita, 2. 2. 1301. 78. Synecdochicè ponitur pro parte aliqua diei, 1. 1. 912. 14. Vide & 3. 2. 1418. 70.
Dies in plurali numero pro anno, 1. 1. 53. 66. &c. & 197. 56. &c. *Dies & dies illa* pro die iudicii universalis, 3. 2. 1804. 37. *Dies Domini* pro die iudicii ejus in impios, 2. 1. 254. 60.
Dies utrum à vespera, an à mane inchoantur? 1. 1. 5. 53. &c. *Dies novissimi* pro posthac, 3. 2. 1413. 43.
Difficile dici solet impossibile, 1. 2. 33. 48.
Dii gentium Israëlitis vicinarum quinam? 1. 1. 1139. 24.
Dirigendus sæpe est iustitiæ aut probitatis nomine laudari, 3. 1. 442. 1.
Diluvii Noachici testimonia apud Ethnicos, 1. 1. 69. 42. &c. & 99. 28. &c.
Diluvium Noachicum an fuit prorsus universale? 1. 1. 96. 20.
Dire justorum & oppressorum sæpe vim & effectum habent, 1. 1. 1131. 47.
Diversoria publica antiquitùs non in usu, 1. 1. 1205. 11.
Divinatio diversis modis facta est, 1. 1. 272. 67. &c. & 273. 33. & 814. 41. & 3. 2. 1194. 21.
Divortia an antiquitùs licita? 1. 1. 843. 67. &c.
Divortii libellus quis & quomodo datus? 1. 1. 843. 45. &c.
Domus rei cuiusvis variè dicitur, 1. 1. 249. 17. &c.
Domus pro liberis vel familia, 1. 1. 315. 71. & 321. 50. & 2. 1. 980. 46. & 1264. 67. & pro loco, 1. 1. 396. 41. & 400. 64.
Domum adificare pro liberos suscipere, 1. 1. 321. 48. & 3. 1. 480. 40. *Domus Jacobi* pro Ecclesia, 3. 2. 1889. 40. *Domus Dei* pro populo Dei, 3. 2. 1696. 55.
Donec & usque indeterminatè ponuntur, nec tempus Futurum semper excludunt, 2. 1. 1246. 54. &c.

Dos olim à viris data mulieribus quas duxerunt, 1. 1. 236. 59.
Draconum habitationes pro deserto, 2. 1. 831. 39.
Duplex pro copioso, 1. 1. 798. 78. & 3. 1. 376. 76.
Dura via pro prava, & cur ita dicta? 1. 1. 1074. 35.

E

Eber nomen proprium an appellativum? 1. 1. 133. 45.
Ebrietas pro satietate, 1. 1. 272. 25.
Echad, unus, Dei nomen, 1. 1. 769. 72. & 2. 1. 325. 40. & 3. 1. 653. 21.
Edom ponitur pro hostibus infensissimis populi Dei, 3. 2. 1598. 22.
Effundi, cor, ira, sanguis, quid valet? 3. 2. 1801. 62.
Egredi & ingredi potestatem sign. 1. 2. 431. 10.
El-Elohim-Jehova, tria divina nomina simul juncta, quid denotent? 1. 1. 1045. 20.
Elamite qui? 1. 1. 134. 22. &c.
Elephas (idem cum Behemoth, ut plerique volunt) quale animal est? 2. 1. 465. 36. ad 71. & 467. 70.
Elevatio in sacrificiis duplex, 1. 1. 469. 50.
Elevare manum idem quod jurare, 2. 1. 587. 56. & 1222. 44.
Elias pro Johanne Baptista, 3. 2. 2176. 1.
Ellipsis, quâ res ponitur pro defectu rei, 1. 1. 175. 6. & 210. 55. Ellipsis vocis ex voce conjugata eruendæ, 1. 1. 511. 71. & 519. 70. & 1235. 31. & vocis congruæ, 1. 1. 200. 10. & 1. 2. 189. 25. & vocis contrariæ, 1. 1. 233. 2. & subjecti, 3. 1. 444. 1. & Nominis, 1. 2. 526. 77. & 710. 71. Nominis relati, 1. 1. 593. 13. & 1. 2. 389. 4. &c. & 522. 36. Nominis antecedentis, 1. 2. 881. 52. Antecedentis & Relativi simul, 1. 2. 763. 1. & Adjectivi, 2. 2. 1651. 55. & Verbi, 1. 1. 150. 73. & 604. 64. & 1. 2. 362. 29. Verbi affinis sive conjugati, 1. 1. 159. 36. & 443. 9. & 1174. 13. Verbi ex membro præcedente repetendi, 1. 2. 368. 56. & 528. 71. & Pronominis, 1. 1. 227. 60. & Præpositionis, 1. 1. 158. 78. & 351. 3. & integri membri orationis, 1. 2. 268. 15.
Enallage generis, 1. 1. 1206. 43. & numeri plur. pro sing. 1. 1. 277. 36. & 1. 2. 831. 8. item sing. pro plur. 1. 1. 292. 22. & casus Accusativi pro Nominativo, 1. 2. 970. 20. & personæ, 2. 1. 1088. 46. & 3. 1. 450. 42.
Ephod quid fuit, & quotuplex? 1. 1. 1123. 26. &c. & 1. 2. 29. 4.
Ephraim pro decem Tribubus, 3. 1. 722. 9.
Epulæ funebres, quales? 3. 2. 1708. 16.
Equitare pro vincere, subicere, 1. 1. 873. 43.
Equus animal Soli sacrum, 1. 2. 702. 75. &c.
Equorum multiplicatio, cur Hebræorum regibus vetita? 1. 1. 809. 40. Equorum usus Hebræis rarus, 1. 1. 1138. 52.
Esau, qui & Edom, mari Rubro nomen dedit, 1. 1. 202. 47. &c.
Et interdum deficit, & supplendum est, 1. 1. 429. 10. & 1172. 39. Ponitur pro Relativo *qui, quæ*, &c. 1. 1. 310. 51. & 1. 2. 193. 20. & pro ut causali, 1. 2. 198. 66. & 3. 1. 720. 3. pro aut, 1. 1. 150. 57. & 360. 71. & 1. 2. 179. 13. pro id est, vel nempe, 1. 1. 151. 74. & 1. 2. 921. 60. & 971. 4. & 3. 2. 1635. 16. pro quia vel nam, 1. 1. 382. 10. & 1. 2. 159. 3. & 982. 22. & 2. 1. 942. 78. pro præsertim, 1. 1. 906. 21. & 1. 2. 857. 43. pro tunc, 1. 1. 34. 46. pro si, 1. 1. 330. 14. pro postquam, 1. 1. 312. 28. & 946. 6. pro ne, vel ut non, 1. 1. 629. 40. pro sicut, 3. 2. 1323. 4. pro quum, vel quando, 2. 1. 966. 37.
Eunuchi cur à Magistratu exclusi? 1. 1. 838. 28.
Excelsio duplex, religiosa, & civilis: & quid hæc significabat? 1. 1. 1245. 51. &c.
Excelsa & idolorum & Dei cultui dedicata, 1. 2. 428. 69. *Excelsa pro sepulchris*, 3. 1. 520. 40.
Excidii poena quid? 1. 1. 168. 64. & 365. 54.
Excommunicationis triplex gradus apud Hebræos, 1. 1. 1151. 60.
Exercitus cælorum quid significat? 1. 1. 14. 10. &c.
Exercitus Domini pro Angelis, 1. 1. 931. 62. & 2. 1. 1074. 35.

2. 1. 1199. 51. & pro Israëlitis, 1. 1. 931. 64.
Exire pro ad bellum vel ad negotiationem ire, &c. 1. 1.
 890. 22.
Extrema sæpe ponuntur pro omnibus, 3. 1. 551. 55.

F

Facere ponitur pro aptare vel disponere, 1. 1. 826. 60.
 pro parare, coquere, macerare, 1. 1. 638. 8. Absolutè
 ponitur pro operari, 1. 1. 1235. 30. & 1. 2. 143. 20.
 & 2. 1. 1310. 43. *Facere* dicimur quod per alios fieri
 curamus, 1. 1. 686. 43.
Facere cor novum cuius opus est? 3. 2. 1169. 53, &c.
Facies ponitur pro adventu, 1. 1. 243. 71. pro ira, 1. 2.
 9. 51. pro toto homine, 2. 1. 825. 26.
Femur pro pudenda, 1. 1. 634. 74. & 2. 1. 464. 49.
Festa Judæorum quotuplicia? 1. 1. 599. 64.
Festum Paschatis & Azymorum, 1. 1. 359. 54, &c. &
 365. 28, &c. & 799. 55, &c.
Festum Hebdomadarum, sive Pentecostes, 1. 1. 501. 18, &c.
Festum Tabernaculorum, 1. 1. 602. 61, &c.
Festum Tubarum cur institutum? 1. 1. 602. 15, &c.
Fides pro munere & officio fideliter præstando, &c. 1. 1.
 749. 1.
Fides nunquam deneganda, 1. 2. 619. 2, &c.
Filii Dei & hominum, quinam? 1. 1. 77. 27.
Filii Orientales, qui? 3. 2. 1225. 57.
Filii Prophetarum quinam? 3. 2. 1863. 49.
Filii vox sæpe redundat, 1. 2. 880. 47. & 3. 1. 19. 34.
 & 3. 2. 1577. 74. Tribuitur etiam nepotibus, 1. 2.
 715. 17. & iis quos educamus, 1. 2. 385. 58. & in-
 animatis, 1. 1. 308. 78. & 3. 1. 207. 17. & rebus
 illis quæ in complexu alterius sunt, 3. 1. 148. 45.
Filii & Filie de uno dicuntur, 1. 1. 184. 63. & 759.
 72. & 848. 76. & 1. 2. 852. 57, &c. *Filie* dicuntur
 minores urbes, 2. 1. 576. 57. & 857. 66. & 3. 1. 231.
 52. *Filii mortis* quinam? 2. 1. 1192. 45.
Fines terre pro universo orbe, 2. 1. 520. 36.
Fædus Israëlitarum cum Gibeonitis an licitum erat &
 obligatorium? 1. 1. 957. 78, &c. ad 958. 78.
Fæderis feriendi ritus, 1. 1. 160. 1. *Fæderis* nomen vi-
 cinis tributum, 1. 1. 168. 48. *Fædus* inter homines
fædus Domini dicitur, 1. 2. 195. 18.
Fædus cum oculis quid? 2. 1. 319. 44.
Feminea genere utuntur Hebræi pro neutro, quo carent,
 1. 2. 54. 16. sic 1. 1. 159. 10.
Fratris nomen tribuitur cuius, 1. 1. 109. 4. & 831. 57.
 nobiscum conjunctio gente, professione, negotio, fide,
 &c. 2. 1. 1353. 50. & 3. 2. 1819. 30.
Fundarum & funditorum usus Israëlitis & aliis frequens
 fuit, 1. 2. 140. 5. præsertim in præliis, 1. 2. 181.
 57, &c.
Futura sæpe debitum indicant, 1. 1. 236. 29. pro Præ-
 terito sæpe ponuntur, 1. 1. 707. 31. & 1070. 60. &
 pro Potentiali, 3. 1. 261. 65.

G

Gabal quis locus, & ubi? 2. 1. 1102. 16. & 3. 2. 1237.
 45.
Gebennam, unde *Gebenna*, quis locus, & cui usui dica-
 tus? 1. 1. 1005. 64. & 3. 1. 323. 69, &c.
Generationes pro rebus gestis, 1. 1. 15. 66. & 81. 27. &
 246. 30. & pro hominibus generationis, 1. 1. 81. 57.
 & 2. 1. 1070. 44.
Generationum omiffarum in genealogiis exempla, 1. 1.
 1224. 42.
Generi subijcitur sæpe species, aut toti pars, aut præcipua,
 1. 2. 69. 44.
Genesareth unde dicitur? 1. 1. 745. 38.
Gentes dicti Israëlites, 1. 1. 286. 76.
Germen domini quid vel quis? 3. 1. 40. 2. ad 44.
Gigantes olim fuisse probatur, 1. 2. 172. 16, &c.
Gladus instrumentum venatorium, 1. 1. 207. 79.
Gloria dicitur de anima, 1. 1. 291. 64. & 2. 1. 625. 38.

& de lingua, 1. 1. 292. 2. & 2. 1. 625. 42. & de li-
 beris, 2. 1. 186. 15. & de opibus, &c. 1. 1. 223. 36.
 & 2. 1. 186. 14.
Gloria Dei, & Gloria Israël, dicitur Arca, 1. 2. 58.
 59, &c. & 2. 1. 953. 44.
Gog, quis est? 3. 2. 1293. 15, &c. usque ad 1294. 21.
 & 3. 2. 1299. 26.
Gravis pro multus, sive numerosus, vel magnus, &c. 1. 1.
 348. 78. & 3. 1. 4. 35.
Gustare pro comedere, 1. 2. 150. 40.
Gustus pro iudicio vel ratione, 2. 1. 1559. 67.

H

Hassorim, i. e. *Affyrri*, sæpe significat *Tyrios & Phænices*,
 1. 2. 779. 1.
Havilah duplex, 1. 1. 23. 39, &c.
Hebdomades sunt & dierum, & annorum, 3. 1. 1513. 71.
 & 1514. 26, &c.
Hebræa lingua fuit primæva, 1. 1. 139. 24, &c. Ei planè
 similis erat lingua Cananæa, 1. 1. 909. 35, &c.
Heman quis? 2. 1. 1126. 60.
Hemath duplex, 1. 1. 132. 66.
Hendiadis, 1. 1. 46. 26. & 50. 71.
Heri pro quolibet tempore præterito, 1. 2. 344. 30. &
 2. 1. 79. 1.
Hermion duplex, cis & trans Jordanem, 1. 1. 974. 60.
Hevæi, & Havvæi, & Chivvæi, an iidem populi? 1. 1. 987. 6.
Hispani unde oriundi, 1. 1. 120. 56.
Holocausta etiam *Ethnici* immolabant, 1. 1. 510. 55. &
 512. 2.
Homicida morte mulctandi, 1. 1. 109. 37. & 749. 35, &c.
Homer, qualis mensura? 1. 1. 388. 54.
Homo pro homine probo, 2. 2. 1896. 74.
Homo Dei pro Propheta, 2. 1. 1143. 4.
Honor quisnam parentibus debitus? 1. 1. 407. 28.
Hypallage seu *Inversio vocum*, 1. 1. 1064. 53. & 1217. 56.
 & 1. 2. 642. 40.

I

Iachin & Boaz columnarum Templi Hieros. nomina,
 quid significant? 1. 2. 469. 25.
Jaculantium peritissimè & certissimè exempla, 1. 1.
 1211. 64.
Janitorum Templi ministerium vile non fuit; & quale-
 nam fuit? 1. 2. 791. 3.
Janus idem qui Noa, 1. 1. 113. 22.
Japhet idem qui Japetus Græcis, 1. 1. 112. 10. & 117. 8.
Ibi pro igitur, 2. 1. 248. 59.
Idola colebantur genuflexione & osculo, 1. 2. 556.
 32, &c.
Idola pro cultoribus idolorum, 1. 1. 857. 71.
Idumæa duplex, orientalis & occidentalis, 1. 1. 229. 13.
Jeduthun quis? 2. 1. 794. 57. & 945. 44, &c.
Jerubaal idem qui *Ethnicis* *Jerombalus*, 1. 1. 1108.
 71, &c.
Jerusalem antiquitus dicta civitas *justitiæ & pacis*, 1. 1.
 962. 66. In qua tribu erat? 1. 1. 1006. 16, &c. &
 1027. 60.
Ignis è coelo demissus, sacrificii Deo grati signum, 1. 1.
 55. 34, &c. & 534. 8, &c. & 1. 2. 83. 55. & 547.
 38.
Ignem accendere aut *habere die Sabbathi*, num penitus
 prohibeatur? 1. 1. 503. 45. fusè.
Ignem & aquam expiari solebant tam res quàm homines,
 apud Hebræos & apud Gentes, 1. 1. 736. 6, ad 32.
Illudere obscenum sæpe habet sensum, 1. 1. 257. 44.
Imaginationis vis in conceptu, 1. 1. 221. 58, &c.
Imagines omnes facere, an vetitum Judæis? 1. 1. 401. 65.
Imago Dei in quo consistit? 1. 1. 12. 26, &c.
Immunditia legalis duplex, levior & gravior, 1. 1. 631.
 29.
Implere manum pro consecrare, &c. 1. 1. 1191. 40. &
 1193. 21. & 1. 2. 525. 28.

In valet post, 1. 1. 326. 10. & ad, propè, apud, juxta, 1. 1. 391. 25. & 1020. 12. & pro vel propter, 1. 1. 776. 50. & 1. 2. 927. 45. & 2. 2. 1888. 16.
In te, pro in semine tuo, 1. 1. 146. 60.
Incesti congressus etiam Ethnicis damnati, 1. 1. 575. 37. & 47. & 577. 21, &c.
Incipiendi verbum sæpe redundat, 1. 1. 113. 2. & 753. 6.
Inebriari pro liberaliter potare, sed citra crapulam, &c. 1. 1. 272. 17.
Infinitivus sæpe nominascit, 1. 1. 256. 6. & 1. 2. 767. 6. & 806. 45. & 2. 2. 1611. 50. Ponitur pro aliis modis, ut pro Indicativo, 1. 1. 347. 4. & 391. 60. & 1. 2. 571. 26, &c. & 2. 1. 868. 72. & 1395. 7. & 2. 2. 1611. 40, &c. & pro Imperativo, 1. 1. 373. 7. & 405. 5. & pro Optativo, 3. 2. 1410. 39. & pro Participio, 2. 2. 1611. 44. & 3. 1. 466. 42. Interdum adverbiascit, 1. 1. 919. 18.
Ingressi, & *egredi*, significat præire, regere, & res administrare, 1. 1. 727. 70. & 855. 36. & 1. 2. 187. 9.
Iniquitas pro pena, 1. 2. 48. 44.
Insidie in bello an licitæ? 1. 1. 947. 4, &c.
Insulae Hebræis dicuntur regiones, quæ illis transmarinæ sunt, 1. 1. 122. 43. & 3. 1. 863. 60. & quæ ad mare sunt, vel etiam à mari remotiores, 3. 1. 198. 63.
Intrare in Ecclesiam, seu congregationem Domini, quid sign? 1. 1. 837. 21, &c.
Invenire ponitur pro incidere, vel irruere, in aliquem ex improvise, 1. 1. 245. 31, &c. & 2. 1. 674. 38, &c. & pro obtingere alicui, 1. 1. 274. 45. & 913. 43. & pro sufficere, 1. 1. 652. 9, &c. & 2. 1. 674. 45. & pro prestare seu perficere, & comparare, & comminisci, 2. 1. 772. 20.
Inveniri pro esse sive existere, 1. 2. 884. 30. & pro præsens esse, 1. 1. 177. 52.
Jordan Arabum parens, &c. 1. 1. 137. 16, &c.
Ionum nomen unde sumptum? 1. 1. 118. 20.
Ioseph ponitur modò pro toto Israele, modò pro decem tribubus, 1. 2. 369. 73, &c. & 2. 1. 1086. 42, &c.
Ipsi pro sunt, Pronomen loco Verbi substantivi, 2. 1. 619. 73.
Irrisores pro hominibus profanis, 3. 2. 1687. 6.
Isaacus in quibus typus Christi? 1. 1. 190. 30.
Israel ponitur pro *Juda*, 3. 2. 2145. 32. & pro Christo, 3. 1. 464. 16.
Itali unde orri? 1. 1. 121. 20.
Jubilæus unde dicitur? 1. 1. 608. 14, &c.
Jubilæi annus an fuit quadragesimus nonus, an quinquagesimus? 1. 1. 607. 62, &c.
Judex controversiarum apud Judæos quis, & quatenus ei parendum? 1. 1. 806. 14, &c. fusillimè.
Judicare pro condemnare seu punire, 1. 1. 161. 23. & 2. 1. 1243. 59. & pro absolvere, vel eripere, 1. 1. 161. 25.
Judices Israëlitarum qualesnam, & quomodo differunt à regibus? 1. 1. 1061. 39, &c.
Jugiter, pro statis temporibus, seu quotidie, 1. 1. 456. 43.
Juramenta ut falsa, ita quoque vana, temeraria & non necessaria, prohibentur, 1. 1. 404. 22, &c.
Juramenta impia non obligant, 1. 2. 355. 45. & 371. 14.
Jurandi gestus apud veteres, 1. 1. 156. 2. & 194. 19. & 3. 1. 1176. 39.
Juramentorum formulæ ellipticæ sunt, 1. 2. 196. 9.
Juramenta quomodo interpretanda sunt? & quando etiam posteros obligant? 1. 2. 370. 61.
Jurare licet, 3. 1. 190. 59.
Justificare est vox forensis, nec sign. justum facere, sed justum declarare, & opponitur tñs condemnare, 3. 1. 524. 7, &c.

K

Katastrophes graves denotat injurias, 2. 1. 529. 36.
Korvovia quid significat? 2. 1. 1076. 53, &c.

L

Labium pro sermone, 1. 1. 139. 16.
Lacerare vestem mos lugentium, 1. 2. 924. 71. & 1008. 39, &c. item *lacerare comas*, 1. 2. 925. 1, &c.
Lapidationis modus quisnam fuit? 1. 1. 804. 89.
Lapides ab Ethnicis adorati, 1. 1. 213. 40.
Lapides vocantur homines, 1. 1. 310. 43.
Lapis dicitur Christus, 3. 1. 283. 11. & 3. 2. 1425. 60.
Lata manibus terra, quid sign? 1. 1. 1198. 27.
Leonum nomina varia, secundum ætatis gradus, 1. 1. 294. 52. & 2. 1. 32. 24, &c.
Lepra Israëlitarum qualis morbus? 1. 1. 556. 69, &c. & 561. 3, &c. & 564. 27, &c.
Leprosi cur ad Sacerdotem, non ad medicum, adducendi? 1. 1. 557. 34.
Levare manus gestus est variæ significationis, 2. 1. 1295. 52, &c. & 3. 2. 1176. 38.
Levare orationem, quid est? 1. 2. 684. 31.
Leviathan an sit Balæna, an verò Crocodilus? 3. 1. 472. 40, &c. usque ad 492.
Levitarum, & *Sacerdotum* imprimis, quàm ampli erant proventus annui? 1. 1. 681. 68, &c.
Lex ponitur pro præceptis Moïsi, 2. 1. 661. 78. & pro tota Dei doctrina, 1. 1. 866. 40. & 2. 1. 662. 1, &c. & pro Evangelio, 1. 1. 866. 41, &c. & 3. 2. 1233. 22.
Libanus ponitur pro Templo, 2. 2. 2011. 8. & 3. 2. 2001. 8. & 2112. 76.
Liber vite quis, & quid est de eo deleri? 2. 1. 1016. 3, &c.
Liber Recti sive *Justi* quisnam? 1. 1. 967. 1, &c.
Liberi à parentibus immolati, vel per ignem traducti in Oriente, 1. 1. 813. 4. usque ad 814. 37. & 1. 2. 605. 12.
Lingua maris quid est? 1. 1. 1002. 73, &c.
Lingua unica fuit ante Babelim conditam, quod & Ethnicis notum, 1. 1. 139. 18. & hæc fuit Hebræa, ibid. 24, &c.
Linguarum confusio quid, & qualisnam fuit? 1. 1. 122. 64.
Linguarum numerus post Babelim conditam quisnam? 1. 1. 143. 41, &c.
Liptote, vel *Litote*, ubi plus intelligitur quàm dicitur, 1. 1. 404. 67. & 1. 2. 122. 19. & 125. 62.
Loci alicujus nomen ad alium, ob similitudinem, transferri solet, 1. 2. 461. 50.
Locus sæpe subintelligitur, 1. 1. 186. 37.
Locustæ perniciose terræ fructibus, 1. 1. 354. 60. & 355. 56.
Longevitatis primorum hominum indicia apud Ethnicos, 1. 1. 70. 42. ejusdem causæ, 1. 1. 69. 20.
Longevitatis, & parentum in ætate provec̃ta generantium, exempla varia, 1. 1. 1224. 65. & 1225. 1, &c. fusè.
Lucerna pro regno in posteris, 1. 2. 329. 56. & 531. 78. & 2. 1. 647. 38.
Luci idolis dicati, frequentes apud Gentes, 1. 1. 772. 20. & 1075. 46.
Lud ab eo Lydi & Lydia, &c. 1. 1. 134. 59.
Ludim non Lydi sunt, sed Ethiopes, 1. 1. 129. 34. & 134. 59, &c.
Ludere significat interdum saltare, & choros ducere, 1. 1. 485. 66, &c. interdum sensum habet obscenum, 1. 1. 205. 26, &c. interdum significat idola colere, 1. 1. 185. 1.
Lugentes apud orientales conducebantur, 2. 1. 21. 61.
Lux sæpe ponitur pro cognitione, 2. 2. 1474. 60. & pro vita, 2. 2. 1832. 29. & pro gratia & bonitate, 3. 1. 54. 46. & 102. 31. & pro gaudio sive solatio, 3. 1. 97. 53. & 102. 30. & pro Deo, 2. 1. 260. 57. & pro Sole, 2. 1. 328. 67.
Lux primæva quid erat? 1. 1. 4. 54, &c.

M

Madai an sint Medi, an verò Macedones? 1. 1. 117. 69, &c.
Madian duplex erat, 1. 1. 699. 70. & 1102. 43.

E 2

Magog

Magog quænam terra sit? 1. 1. 117. 36. &c. & 3. 2. 1294. 21. ad 1295. 30.
Maledictio, sive *maledictus Deo*, vel *Dei*, cur & quomodo dicatur suspensus? 1. 1. 830. 37. &c. fusé.
Mandragora forma ac virtutes, &c. 1. 1. 218. 20. &c.
Manducare & *bibere* erat postrema sacrificii pars, 1. 1. 485. 60.
Manè tempus orationis, 2. 1. 6. 23. & juris reddendi, 1. 1. 675. 40.
Manna in deserto quidnam & quale erat? 1. 1. 388. 23. &c. 390. 23.
Manus ponitur pro loco sive spacio, 1. 1. 237. 42. & 760. 28. & 1. 2. 57. 5. & pro latere, 1. 2. 773. 45. & pro custodiis lateralibus, 1. 2. 850. 5. & pro opera sive ministerio, 1. 2. 335. 1. & 863. 60. & pro parte, 3. 2. 1401. 58. & pro plaga, 2. 1. 189. 62. & pro cura & potestate, 2. 1. 1167. 71. *Manus Dei* denotat & omnipotentiam Dei, & operationem Spiritûs, 2. 2. 2018. 42. & Spiritum Prophetiæ, 3. 1. 91. 29. *Manum super os ponere* quid significat? 2. 1. 217. 57. *Manum ponere super caput hostiæ*, quid significabat? 1. 1. 511. 1. *Manum levare* jurantis gestus, 1. 1. 156. 1.
Mare pro occidente, 3. 1. 469. 42. & pro multitudine populorum, 2. 1. 965. 5. & pro Nilo, 2. 1. 490. 57.
Maris nomen apud Hebræos majoribus aquæ conceptaculis tribuitur, 1. 2. 469. 61. & 3. 1. 200. 7.
Medi unde? 1. 1. 117. 69. &c.
Medium pro parte qualibet inter extrema, 1. 1. 442. 70. & 967. 33.
Mel cur prohibitum in sacrificiis? 1. 1. 514. 22.
Mel absolute ponitur pro melle *dactylorum*, 1. 1. 775. 29. & 1. 2. 869. 35.
Mellis sylvestris copia variis in locis, 1. 2. 150. 68. &c.
Melchizedek quis? 1. 1. 154. 78. &c.
Mendacium pro idolo, 3. 1. 282. 12.
Ad Mensam veteres sedebant, non discumbabant, 1. 1. 249. 52.
Mensa precibus inchoanda & claudenda, 1. 2. 99. 9. &c.
Mensis primus anni Ecclesiastici erat *Nisan*, anni civilis *Tisri*, 1. 1. 922. 61.
Mentiri ut de persona, ita quoque de re, dicitur, 2. 1. 359. 78. & sign. deficere, vel spem fallere, ibid. & 1. 1. 894. 50. & 3. 2. 1707. 6.
Mercurius Ethnicorum idem qui Hebræis *Canaan*, 1. 1. 112. 26.
Mesech, quisnam populus? 1. 1. 118. 56. & 2. 1. 1321. 68. &c.
Mesopotamiae tres sunt partes, 3. 2. 1066. 9.
Messiam sive *Christum* jam venisse, contra Judæos fusé probatur, 1. 1. 298. 35. usque ad 304. 3.
Messis primo vere in Ægypto & Judæa inchoatur, 1. 1. 352. 60.
Millo quisnam locus, & quotuplex? 1. 1. 1128. 29. & 1. 2. 282. 27. & 491. 60. & 658. 15.
Mingere ad parietem, periphrasis virorum, 1. 2. 225. 52.
Ministri sacri jure Gentium à tributis immunes, 1. 1. 282. 58. & 1. 2. 919. 13.
Ministrorum peccata religionem graviter lædunt, 1. 2. 29. 19. &c.
Misericordia hominis erga hominem, quomodo dicatur misericordia domini? 1. 2. 197. 56.
Mitzrajim, Ægyptii, 1. 1. 123. 29.
Molere pro actu venereo, 2. 1. 323. 23.
Moloch idem qui Saturnus Ethnicis, 1. 1. 579. 55. & 813. 18.
Mons pro regione montana, 1. 1. 752. 70. pro regno, 2. 1. 735. 30. & 3. 2. 1425. 68.
Monumenta idololatriæ abolenda, 1. 1. 239. 39. &c.
Mortis nomen tribuitur summis periculis & miseriis, 1. 1. 26. 66. & 3. 1. 262. 17. 67.
Ad Mortuos non appropinquabant sacerdotes, etiam Gentilium, 1. 1. 594. 1.
Mortui pro idolis, 2. 1. 1222. 72.
Mosis Historia, Ethnicis nota, 1. 1. 322. 64. &c. & 324. 8.
Movere caput gestus vel ridentis, vel condolentis, 2. 1. 158. 11.
Mna, vel *Mina*, quid valet? 3. 2. 1374. 39.

Mulieres à viris sejunctæ olim convivabantur, 1. 2. 993. 63.
Mundus quo tempore anni conditus? 1. 1. 8. 60. & 359. 14.
Murium regiones infestantium exempla, 1. 2. 68. 49.

N

Nazarei duplices, temporales & perpetui, 1. 1. 636. 39.
Nazarei nomen tribuitur viris eximiis, 3. 1. 1021. 37.
Nazareatus an ob quamvis immunditiam interruptus erat? 1. 1. 1158. 50. &c.
Negantia verba pro contrariis affirmantibus, per *utramque* sæpe ponuntur, 1. 2. 125. 62. & 3. 1. 507. 14.
Negationes duæ apud Hebræos num affirmant an negant? 1. 2. 590. 28.
Negativa particula pro comparativa, 2. 2. 1519. 45. & 3. 1. 738. 35. & 3. 2. 1794.
Neptunus Ethnicorum idem qui *Japhet* Hebræorum, 1. 1. 111. 78.
Nethinei quinam, & cur ita dicti? 1. 1. 961. 44. & 962. 48. & 1. 2. 745. 70.
Neutro genere carent Hebræi, sed pro eo scemininum substantivè ponere solent, 1. 2. 188. 11.
Nidus pro pullis, 1. 1. 872. 65.
Nihil pro parum, & nulli pro paucis, 1. 1. 648. 71.
Nimrod idem fuit qui Ethnicis *Bacchus*, 1. 1. 112. 47. &c. vel qui *Jupiter* sive *Belus*, 1. 1. 126. 24.
Ninive ubi sita? 1. 1. 128. 66. &c.
Nomen interdum imponi dicitur, cum ex eventu aliquo idem nomen antea impositum confirmatur, 1. 1. 1138. 72.
Nominum impositio signum domini, 1. 1. 28. 46. & 3. 1. 78. 64. utrique tamen parenti tribuitur, 1. 2. 10. 60. & 3. 1. 78. 61. matri autem ex concessione tantum patris, 3. 1. 78. 68.
Nomina apud Hebræos interdum redundant, 1. 2. 150. 59. & 287. 15.
Nomina verbalia casum Verbi sui sæpe regunt, 1. 1. 271. 16.
Nomina duo diversorum numerorum ubi junguntur, verbum ferè cum posteriore convenit, 2. 1. 151. 7.
Nomen ponitur pro re ipsa, 1. 2. 319. 39. & 668. 41. & 1155. 34. & 1647. 12. & pro persona sive homine, 2. 1. 857. 44. & 978. 51. & pro rei nominatæ descriptione, constitutione, vel attributis, 2. 2. 1879. 1. & pro fama sive nomine bono, 2. 1. 562. 38. & 2. 2. 1881. 1. & 3. 1. 319. 65. & pro memoria, 3. 1. 461. 22. & pro statu, 3. 1. 637. 79. & pro Deo, 1. 1. 605. 21. &c.
Nomen ponitur pro Pronomine, 1. 1. 178. 66. & 1. 2. 50. 76. &c. & 2. 1. 165. 34.
Nomen Dei pro Deo ipso, 2. 1. 857. 42. & pro misericordia Dei, 1. 2. 126. 1. & pro regno ejus, & Evangelio, 2. 1. 562. 44.
Nomina Dei omnia in Scriptura Sacra Christo tribuuntur, 3. 1. 108. 2.
Nomen Dei vocari super aliquem, quid sign? 1. 1. 286. 30.
Nominativus absolute positus, 1. 1. 815. 67. & 1. 2. 779. 42.
Non (vel negativum) repetendum ex membro priori, 2. 1. 236. 67. & 578. 5.
Non sæpe subintellectum, 1. 1. 629. 42.
Non omne pro nullo, 1. 1. 406. 45.
Non esse pro mortuum esse, 1. 1. 251. 36. & 267. 54.
Non sic, formula est solennis elliptica, 2. 1. 507. 16.
Notitiæ verba includunt affectus, 1. 1. 173. 40. & 2. 1. 254. 38.
Novilunia an propriè festa? 1. 1. 729. 44.
Novissimi dies pro diebus Messiae, 3. 1. 16. 49. &c. & 3. 2. 1932. 44.
Novum pro alio, 1. 1. 1090. 11. & pro raro sive exquisito, 2. 1. 751. 29. & 1169. 72.
Nudus pro pudendis, 1. 1. 575. 20.
Nudus ponitur pro malè vestito, 1. 2. 192. 40. & 2. 2. 1872. 31. & 3. 1. 197. 19.

Numerus cardinalis pro ordinali, 1. 1. 5. 74.
Numerus pro *parvo numero*, 1. 1. 238. 54. & 884. 37.
Numerus septimus Deo probatus præ cæteris, 1. 1. 520. 50.
Numerus finitus pro infinito, &c. 2. 1. 183. 54.
Numeri integri in historiis consignari solent, minutia omitti, 1. 1. 1147. 46, &c. & 1. 2. 460. 63.

O

Oblationes quædam communes, quædam sanctæ, quædam sanctæ sanctarum, 1. 1. 682. 18.
Oblivisci ponitur pro *parum curare*, 2. 2. 1801. 44. & pro *non punire*, 1. 2. 542. 74.
Octavus dies celebris in Scriptura, 1. 1. 533. 30.
Oculum ponere super aliquem, in bonum sumitur, 1. 1. 274. 47. *Oculus bonus* pro liberali; *malus*, pro immisericordi, &c. 1. 1. 797. 31. & 2. 2. 1695. 60, &c. *Oculus* pro colore ponitur, 3. 2. 1054. 76. pro specie, vel forma, vel similitudine, 3. 2. 2072. 67. *Oculos stare* pro caligare, &c. 1. 2. 56. 30. *Oculus index animi*, 1. 2. 36. 70. & 2. 1. 148. 65. & 245. 50. & 2. 2. 1500. 29.
Odiola pro minus dilecta, 1. 1. 216. 24.
Oleum pro deliciis, 2. 2. 1686. 43.
Olfacere pro sentire, 1. 1. 1179. 75.
Olivæ folium, pacis, &c. signum, etiam Ethnicis, 1. 1. 103. 54.
Omnis pro *ullo*, 3. 1. 261. 72.
Ophir regio, quoduplex, & ubinam sita? &c. 1. 1. 138. 48. & 1. 2. 494. 74. ad 497. & 2. 1. 243. 20, &c.
Opus pro possessione, 1. 2. 221. 47. & pro opere malo, 2. 1. 351. 1. 10. & pro premio operis, 1. 1. 582. 21. & 2. 1. 1168. 66.
Orationis gestus certus non præscribitur, 1. 2. 296. 24.
Orientem versus erat vestibulum Templi Salomonici, Adytum spectabat Occidentem, & quare? 1. 2. 451. 2, &c.
Orientis filii quinam? 3. 2. 1225. 57, &c.
Orion quodnam & quale sidus? 2. 1. 429. 3.
Os pro sermone, 1. 1. 197. 76. & pro mandato, 1. 1. 263. 74.
Osculo amici & excepti & dimissi, 1. 1. 226. 4. & 1. 2. 557. 24.
Osculum signum subjectionis, 1. 2. 556. 36.
Osculum religiosum ab Ethnicis datum Idolis suis, & quomodo? 1. 2. 556. 41, &c. & 2. 1. 329. 34. ad 330. 30.
Ossa pro toto corpore, 2. 2. 1937. 69. & 3. 1. 572. 27.

P

Pactum, seu *fædus salis*, quid, & cur ita dictum? 1. 2. 824. 22.
Panis pro frumento, 1. 1. 671. 2. & 2. 1. 1934. 53. & 3. 1. 291. 18. & pro omni esca, 3. 2. 2149. 29.
Parabola quid est? 2. 1. 277. 43.
Paradisus ubi fuit? 1. 1. 20. 20. ad 21. 25. & 50. 77, &c.
Paraschab legis sectio, quæ & qualis? 1. 1. 81. 18.
Parentum neglectus ab Ethnicis damnatur, 1. 1. 407. 58.
Parentum peccata an iuste puniuntur in liberis? 1. 1. 402. 60, &c.
Parere pro educare, 1. 2. 385. 70.
Paronomasia frequentes in Scriptura, 1. 1. 115. 21.
Participium præcedente Nomine ponitur pro Ablativo absoluto, 1. 1. 61. 14.
Pascha interdum ponitur pro omnibus sacrificiis Paschalibus totius septidui, 1. 1. 799. 55.
Pascha num à Sacerdotibus, an à patribus familias, mactabatur? 1. 1. 361. 10, &c.
Pascha an ubivis, an tantum Hierosolymæ, mactandum erat & comedendum? 1. 1. 800. 35, &c.
Pasor de Christo in V. T. sæpe exponitur, 2. 1. 696. 2.
Patrios quisnam locus? 1. 1. 130. 59, &c. & 3. 1. 134. 4, &c. & 1257. 44, &c.
Patri nomen ponitur pro Posteris, 1. 1. 180. 30.

Patribus facta tanquam liberis præstita haberi debent, 1. 1. 375. 9.
Peccatum variè sumitur, pro *pæna peccati*, 1. 1. 56. 70. pro *magno peccato*, 1. 1. 797. 38. pro *idololatria*, 3. 2. 703. 28. & 1875. 56.
Peccatum Originis agnitum ab Hebræis, 1. 1. 105. 41, &c. & 2. 1. 884. 6, &c. & ex parte etiam ab Ethnicis, 1. 1. 105. 41, &c.
Peccatum sæpe indicat *pæna*, 1. 2. 361. 52, &c.
Peccatum gradatim crescit, 1. 1. 943. 50.
Peccata minora non sunt eligenda, ut maiora vitentur, 1. 1. 1206. 54, &c. *Peccata* levia graviter interdum puniuntur, & quare? 1. 2. 524. 4. *Peccata* prima in quolibet genere graviter puniri solent, 1. 1. 535. 28. & 672. 65. *Peccata* posteriora gravius puniuntur prioribus, 1. 1. 656. 38, &c.
Peccatores pro iis qui insigniter & impudenter peccant, 2. 1. 503. 74.
Peccatorum diversa genera & vocabula, 2. 1. 132. 15.
In peccatis hominum quomodo & quatenus Deus agit? 1. 2. 349. 53, &c. & 403. 50, &c.
Pectorale iudicii, quare sic dictum? 1. 1. 460. 6, &c.
Pedes propudendis, 1. 1. 296. 20, &c. & 1. 2. 764. 6. & 3. 1. 62. 14, &c.
Pedes tegere quid, & cur id factum? 1. 1. 1080. 17, &c. & 1. 2. 217. 20, &c.
Percutere pro interficere, 1. 1. 61. 49. & 249. 40.
Perfetti dicuntur tendentes ad perfectionem, 2. 2. 1535. 25.
Perjurium, animo tantum conceptum, luendum etiam Ethnicis credebant, 1. 1. 912. 33. *Perjurium* miraculose punitum à Deo apud Hebræos & Ethnicos, 1. 1. 635. 43, &c.
Persona sæpe mutantur, 1. 1. 290. 56, &c.
Persona tertia præ. act. passivè & impersonaliter sumitur, 1. 1. 769. 40. & 1. 2. 216. 1. & 2. 1. 492. 1. & 867. 19. & 955. 51.
In Persona tertia de seipsis loquuntur Hebræi, 3. 2. 1391. 25.
Pes pro calceo, 1. 1. 775. 11.
Pharao erat nomen commune Regibus Ægypti, 3. 1. 943. 35.
Pherezai qui? 1. 1. 133. 2.
Phanices & *Cananei* promiscuè ponuntur, 1. 1. 123. 74. & 924. 32. & 1075. 26.
Phoenix avis an detur? 2. 1. 303. 58. ad 304. 16.
Phut, ab eo Lybies & Mauritanii, 1. 1. 123. 44.
Phylacteria Judæorum, qualia? 1. 1. 374. 1, &c.
Phrygia quid? 3. 1. 569. 75.
Pibel in Infinitivo sæpe vertitur passivè, 1. 2. 398. 10.
Pii antiquitus nomina imposuere liberis quæ eos admonerent pietatis in Deum, 1. 2. 710. 25.
Vocis Pili frequens ellipsis, 1. 2. 190. 40.
Pinguis pro magno vel divite, 3. 1. 52. 34.
Pingue cor, quid? 3. 1. 65. 79, &c.
Pison quis fluvius? 1. 1. 23. 16.
Plagam cordis cognoscere quid? 1. 2. 485. 19, &c.
Plausus manuum quale signum? 2. 1. 284. 10, &c.
Pleiades quodnam & quale sidus? 2. 1. 429. 10, &c.
Plenitudo cuiusvis quid est, 1. 1. 286. 61.
Plurale pro Singulari per Enallagen, 1. 2. 1. 60. & 101. 77. & 2. 1. 1217. 51.
Plurali apud Hebræos interdum additur affixum singulare, 3. 2. 1411. 34.
Penitere quomodo de Deo dicitur, 1. 1. 80. 66, &c. & 1. 2. 160. 7. & 163. 48.
Polygamia damnatur, 1. 1. 30. 55.
Polygamia an olim licita? 1. 1. 163. 2. & 578. 11, &c.
Ponderum vice olim utebantur lapillis, 2. 2. 1551. 18.
Pondus regis, quodnam, 1. 2. 337. 6.
Ponere pro facere, 2. 1. 804. 58. & pro proponere, vel immittere, 1. 1. 346. 63, 71.
Ponere manum cum aliquo, quid est? 1. 1. 430. 15.
Ponere animam in manu, quid? 1. 1. 1155. 57.
Ponere cor ad aliquid, quid sonat? 2. 1. 951. 36.
Populi de Israëlitis dicitur, 1. 1. 286. 78. & de brutis, 2. 1. 1049. 79, &c.
Ad populum congregari, quid? 1. 1. 200. 20.
Porcus immundus & Judæis & Gentibus aliis, & quare? 1. 1. 540. 12, &c.

Portæ civitatum olim loca judiciorum, 1. 1. 191. 67. & 1242. 35.
 Porta vallis, quænam? 1. 2. 939. 35. & 1. 2. 944. 10.
 Porta gregis, quæ? 1. 2. 941. 8.
 Porta piscium, quænam? 1. 2. 942. 5.
 Porta vetus, quæ? 1. 2. 942. 5.
 Porta fontis, quæ? 1. 2. 944. 23.
 Porta aquarum, quænam? 1. 2. 945. 60.
 Porta equorum, quænam? 1. 2. 944. 11.
 Porta mandati, quænam? 1. 2. 946. 48.
 Portæ pro urbibus, 3. 1. 843. 37. & 3. 2. 1886. 14.
 Portæ mortis, quid sign? 2. 1. 423. 26, &c.
 Possē pro jure posse, 1. 1. 800. 34.
 Præcepta, observationes, statuta, leges, & judicia, quænam sunt, & quomodo differunt? 1. 1. 205. 10. & 763. 9. & 769. 31.
 Præcipere pro interdicere, 1. 1. 519. 60. & 760. 32. & 766. 11. pro permittere, & pro ordinare, 1. 2. 350. 12, &c.
 Præcipere dicitur Deus brutis, & inanimatis, quo sensu? 1. 2. 541. 1.
 Prædictiones diabolicæ interdum impletæ, 1. 2. 243. 50, &c.
 Præputium arborum, quid? 1. 1. 585. 49, &c.
 Præputium cordis, quid? 1. 1. 780. 71.
 Primitiæ quot, & quando efferebantur? 1. 1. 515. 42. 683. 30.
 Primitiarum frumenti varia genera, 1. 1. 514. 65.
 Primogenita pro optimis, vel summis, in suo genere, 1. 1. 54. 48. & 2. 1. 180. 10, &c.
 Primogenituræ jura quænam? 1. 1. 203. 67, &c. & 1. 2. 730. 68.
 Prometheus Ethnorum idem qui Magog, 1. 1. 117. 57.
 Promissiones absolute prolatae an semper implentur? 1. 2. 38. 53, &c.
 Pronomen loco verbi Substantivi, 2. 1. 578. 63. & 3. 1. 390. 76.
 Pronomen pro nomine, 3. 1. 317. 52.
 Prophetare interdum significat Deum laudare, 1. 1. 652. 42. & 1. 2. 107. 7, &c. & 191. 54, 60. & 788. 2, 68.
 Prophetia donum datum etiam mulieribus, 1. 2. 698. 67. & 3. 2. 1127. 11.
 Prophetia Spiritus non semper affluit Prophetis, 1. 2. 601. 78, &c. qui proinde interdum errabant, 1. 2. 292. 73, &c.
 Prophetarum verorum indicia, 3. 1. 875. 1, &c. An ex prædictionum impletione certo dignoscebantur? 1. 1. 817. 30.
 Proximus est quilibet, 1. 1. 408. 42, &c. & 583. 58, &c.
 Puer pro juvene, 1. 2. 179. 6. & 3. 2. 1389. 49.
 Puer intellectu vel moribus, 2. 1. 1930. 30.

Q

Querere pro vindicare, 1. 1. 1046. 14.
 Querere Deum quid significat? 3. 1. 112. 8. & 1643. 66, &c.
 Quomodo est Interjectio tum dolentis, tum admirantis, tum indignantis, vel objurgantis, 2. 2. 1834. 17.

R

Litera R cum L passim permutatur, 1. 2. 992. 56.
 Radix pro surculo, 3. 1. 132. 63.
 Regis nomen & aliis magistratibus tribuitur, 1. 1. 1191. 65.
 Regum persona omnibus sancta esse debet, 1. 2. 218. 54.
 Relativarum vocum Ellipsis frequens, 1. 2. 389. 4, &c.
 Relativum ponitur pro Antecedente, 1. 1. 989. 34. & 1. 2. 312. 70. & 3. 1. 38. 69.
 Relativum sine Antecedente, 2. 1. 1265. 40.
 Relativum cum Antecedente per Ellipsin omittitur, 3. 1. 388. 31.
 Relativum ad Antecedens remotius quandoque refertur, 1. 1. 129. 25. & 1. 2. 87. 24. & 1025. 54.
 Relativum Substantivo suo præpositum, 2. 1. 1490. 75.
 Remman quodnam Idolum? 1. 2. 618. 36.

Renes pro cogitationibus intimis & affectibus, 2. 1. 557. 54. & 624. 59, 74. & 1042. 19.
 Repetitiones vocum & asseverationi inserviunt, & certitudinem notant, 1. 2. 99. 34. & 2. 1. 1707. 42. & 3. 1. 733. 24. vel multitudinem indicant, 1. 1. 153. 72.
 Rephaim quinam? 1. 1. 983. 35.
 Reprehensiones debent esse peccatis pares, 1. 2. 321. 1, &c.
 Repudium. Vide divortium.
 Res aliqua ponitur pro pretio rei, 1. 1. 700. 67, &c.
 Revelationis divinæ modi apud Hebræos, 1. 1. 157. 79. & 3. 2. 1502. 55.
 Rex pro regno, 1. 1. 245. 45.
 Rhodanim, non Rhodus & Rhodii, sed ii, qui circa ostia Rhodani, 1. 1. 121. 60, &c.
 Ritualia instituta facile cedunt non necessitati tantum, sed & utilitati publicæ, 1. 2. 867. 19.
 Robur faciei, pro feritate, & impudentia, 2. 1. 1889. 31.
 Rotæ pro curribus, 3. 2. 1052. 23.
 Rubrum mare unde dictum? 1. 1. 202. 46, &c. & 1. 2. 494. 50.

S

Sabei quisnam populus? 1. 1. 138. 30, &c. & 1. 2. 497. 12, &c. & 2. 1. 10. 14.
 Sabbatum ponitur pro Hebdomada, 1. 1. 601. 44. & pro toto cultu Dei, 3. 1. 546. 7.
 Sabbati iter quodnam? 1. 1. 914. 62.
 Sabbatum an præceptum ab initio mundi? 1. 1. 15. 9, &c.
 Sabbatum institutum fuit non ad otium, sed ad pietatis exercitia, 1. 1. 405. 35, &c. & 406. 31. & 600. 1, &c.
 Sacerdotes quinam ante Legem? 1. 1. 399. 49.
 Sacerdotibus Judæis num absolute & in omnibus credendum erat? 1. 1. 807. 40, &c.
 Sacerdotium pro proventu Sacerdotali, 1. 1. 1025. 32.
 Sacerdotis summi munera, 1. 2. 36. 31.
 Sacrificia impiorum Deo ingrata, 1. 1. 55. 58, &c.
 Sacrificia humana Gentibus usitata, 1. 2. 606. 12, &c.
 Sacrificia mortuorum quænam? 2. 1. 1222. 72, &c.
 Sacrificia perfecta esse debebant, etiam juxta Ethnicos, 1. 1. 360. 36, &c.
 Sacrificiorum Legis varia genera, 1. 1. 509. 52.
 Sacrificium pro Sacrificio pacifico, 1. 1. 669. 76.
 Sagitta pro morbis vel doloribus, 2. 1. 789. 33. & 2. 1. 839. 37. & pro mendaciis & calumniis, 2. 1. 1320. 64.
 Sal cur in sacrificiis usurpatur, & cur dictus Sal fœderis? 1. 1. 515. 9.
 Sal sterilitatem inducit, 1. 1. 1136. 54.
 Salomon an fuit salvatus? 1. 2. 519. 1, &c. & 2. 2. 1811. 44, &c. & 1895. 29.
 Samaria ponitur pro Israël, 3. 1. 889. 73.
 Sampson idem fuit qui Gentilium Hercules, 1. 1. 1186. 4, &c.
 Samuel an verè excitatus fuit à pythonissa? 1. 2. 242. 45. usque ad 246. 77.
 Sanctificare pro separare, 1. 1. 580. 68. & pro preparare, 1. 1. 651. 25. & 3. 1. 140. 67. & pro polluere, 1. 1. 834. 1.
 Sanctum Sanctorum interdum dicitur Sanctum, 1. 1. 682. 56, &c.
 Sanctus pro Deo, 2. 1. 55. 21.
 Sanguinis comestio, quo sensu, & quare, vetita? 1. 1. 107. 8, &c.
 Sanguine fiebant expiationes apud Gentes, 1. 1. 573. 33.
 Sanguis pro cede, 1. 1. 591. 24. & 2. 1. 735. 60.
 Sanhedrin Judæorum ex quibus, & qualibus constabat? 1. 1. 803. 18.
 Saturnus Ethnorum idem qui Noa, 1. 1. 111. 2, &c.
 Scheba & Seba multiplex, 1. 1. 125. 4. & 138. 27.
 Schechinah est sermo Dei, 1. 1. 471. 63, &c.
 Schilo quid sign? & quod sit Messias sive Christus, 1. 1. 297. 6. ad 304. 3.
 Schinaar quænam terra, & unde dicta? 1. 1. 127. 58, &c. & 3. 2. 1395. 41, &c. 2074. 45.
 Scindere fadus, quid? & cur dictum? 1. 1. 159. 71. & 162. 25.

Scire,

Scire. Vide Cognoscere.
Scorpiones pro virgis aculeatis, &c. 1. 2. 515. 13.
Scortari post idola, quid sign? 3. 2. 1616. 42.
Seytha, à Magogo, 1. 1. 117. 36.
Scribarum apud Judæos munus, 1. 2. 916. 30.
Scriptura sacra in canonem reducta per viros Propheti-
 cos, 1. 2. 886. 77.
Seah vel satum, quænam mensura? 1. 2. 629. 10.
Secretum pro catu, 1. 1. 291. 39.
Sedere pro manere, 1. 1. 189. 63. & 556. 1. & 1103.
 27. & 2. 1. 504. 43. & pro *Judicare*, 2. 2. 1668. 68.
 Vide & 2. 1. 730. 51.
Semen de uno usurpatur, 1. 1. 66. 74. & 158. 25.
Semen pro liberis, 1. 1. 579. 47.
Semite pro viatoribus, 1. 1. 1089. 51.
Septem pro multis, 1. 1. 60. 68. & 1. 2. 20. 14, &c. &
 556. 28. & 2. 1. 1317. 23.
Septimus dies sanctus etiam Ethnicis, 1. 1. 14. 64. &
 934. 62, &c.
Seraphim unde dicti? 3. 1. 61. 25.
Serpentes igniti quinam? 1. 1. 692. 15.
Si pro quia vel quandoquidem, 3. 2. 1284. 73. & pro
cum vel postquam, 3. 2. 1859. 59. interrogativè poni-
 tur, 3. 2. 1753. 57. in jurejurando negat, 1. 2. 986.
 26. & 2. 1. 1138. 3.
Siclus communis & sacer sive sanctuarii, & utriusque va-
 lor, 1. 1. 193. 68. & 1. 2. 173. 11.
Siclus sanctuarii unde dictus, & an duplò major erat vul-
 gai? 1. 1. 473. 34. &c.
Signa consequentia rem ex eventu probantia, 1. 1. 328.
 61.
Signum multiplex erat circumcisio, 1. 1. 167. 72.
Sihor vel Sichor, quis fluvius? 1. 1. 986. 5. & 1. 2.
 760. 6.
Silere pro cessare vel quiescere, 1. 1. 378. 68. & 965. 16.
 & 1198. 18. & 1. 2. 23. 20. & 368. 28. & pro *acqui-*
escere in Dei bonitate, &c. 1. 1. 934. 22.
Similitudinis particulis quandoque res ipsa notatur, 1. 1.
 1161. 54. & 3. 2. 1886. 34.
Simpulum ab Hebr. שֶׁטָּר, 1. 1. 1000. 2.
Sin quænam urbs? 3. 2. 1262. 30.
Sivan, mensis tertius, Majo nostro respondens, 1. 2.
 1021. 5.
Σκοτειν quid sign? 3. 1. 652. 7, &c.
Sol & Luna sub variis nominibus celebrantur à Gentili-
 bus, 1. 1. 1073. 53.
Soli sacratæ erant multæ urbes, 3. 1. 193. 11.
Somnus pro morte, 2. 1. 604. 27.
Sortes pro re quæ sorte obigit, 2. 1. 623. 51.
Sortes & fortitionis modi, 1. 1. 724. 76, &c. & 942.
 13, &c.
Sortium usus tum religiosus, 1. 1. 942. 13. tum supersti-
 tiosus, 1. 2. 1005. 56.
Specula olim ex ære facta, 1. 1. 506. 60.
Speculatores pro Prophetis, 3. 2. 1952. 69.
Spiritus ponitur & pro anima, 2. 2. 1604. 78. & pro *fa-*
cultate irascibili animæ, 1. 1. 1118. 6. & pro *ira*, 2. 2.
 922. 56. & pro *omni motu animi*, 1. 1. 633. 17. & 1.
 2. 684. 60. & 756. 59. & 3. 2. 1050. 28.
Spiritus suscitari à Deo, quid? 1. 2. 889. 4.
Spiritus, sive *anima*, abbreviatio, pusillanimitatem notat,
 vel impatientiam, 2. 1. 216. 57.
Spiritus oris, pro Spiritu Sancto, 2. 1. 752. 29.
Spolia, pro rebus ad victum necessariis, 2. 2. 1803.
 30, &c.
Stare significat ministrare, 1. 2. 539. 69. & 2. 1. 1356.
 54. & *orare*, 1. 1. 174. 45. & 1. 2. 539. 67. & *existere*,
 1. 1. 350. 79. & *erectum consistere*, 2. 1. 1342. 44.
Stare contra sanguinem proximi, quid? 1. 1. 582. 53.
Statio est gestus ministrantis, 1. 1. 780. 30. & 675. 69.
 & 2. 1. 8. 10. & *orantis*, 2. 1. 1325. 6. & *audientis*
 verbum Dei, 1. 2. 964. 46.
Sterilitas apud Judæos erat dedecori, & quare? 1. 1.
 219. 13.
Stibii quænam, & quotuplex usus? 1. 2. 642. 50, &c.
Stillare pro prophetare, 2. 1. 305. 10. & 3. 2. 1864.
 20.
Struthio quænam & qualis avis? 2. 1. 440. 21, &c. us-
 que ad 446. 16.

Stultitia in sacra Scriptura, sæpe impietatem arguit, 2.
 1. 15. 60. & 1008. 26.
Stultitia pro peccato vel impietate, 2. 1. 15. 60. & 1008.
 26.
Suicidium an unquam licitum? 1. 2. 256. 52.
Superbis à Deo valde exosa, 1. 2. 874. 10.
Superlativus gradus, quo carent Hebræi, quo modo ex-
 primi soleat? 1. 2. 482. 40. & 845. 15. & 2. 2.
 1671. 1.
Suspensus quomodo, & cur, Deo maledictus? 1. 1. 830.
 31. fusé.
Syllepsis frequens, 1. 2. 1008. 50.
Symbolo quod tribuendum erat, rei tribuitur, 1. 2. 293. 23.
Synesis seu Synthesis, 1. 2. 268. 73.
Syria duplex, 1. 2. 302. 10.

T

Tabernaculum conventus unde dictum? 1. 1. 412. 8.
Tacere. Vide Silere.
Talentum apud Hebræos quid valebat? 1. 1. 507. 64. &
 1. 2. 496. 74. & 499. 23. & 1006. 57.
Talionis lex an ad litteram intelligenda? 1. 1. 419. 60. ad
 420. 48.
Tangere pro lædere, 1. 1. 205. 50. & 2. 1. 9. 28. & 1401.
 70. & pro *comprimere*, 1. 1. 181. 7. & 205. 55.
Tangi pro damna pati ingentia, 2. 1. 1401. 70.
Tanis urbs Hebræis dicta *Zaan*, 1. 1. 662. 14.
Tantum sæpius subauditur, 3. 2. 1794. 71.
Tebeth mensis decimus, Decembri ferè respondens, 1. 2.
 1001. 4.
Telestata (Græcè τελεστάτη ἢ τελεσταίαι) seu Te-
 lestematicæ imagines, qualesnam, & unde ortæ? 1. 2.
 67. 45.
Tenebræ ponuntur pro peccato, 2. 1. 1098. 61. & 3. 1.
 54. 48. & *rebus adversis*, 2. 1. 1098. 60. & 1052. 78.
 & 1260. 70.
Tentoria pro quibusvis domiciliis, 1. 1. 1042. 4.
Teraphim quid erant? 1. 1. 1190. 64. ad 1191. 40. &
 3. 2. 16442. 77, &c.
Terminus pro regione, 2. 1. 1079. 46.
Terra pro incolis terræ, 2. 1. 981. 28.
Terra viventium, quid? 2. 1. 723. 13.
Thammuz quis vel quid? 3. 2. 1097. 74, &c.
Tharsis vel Tarsis quænam locus? 1. 1. 120. 36, &c. &
 1. 2. 501. 74, &c. & 574. 44, &c. & 2. 1. 856. 5, &c.
 & 3. 1. 223. 22, &c. & 3. 2. 1239. 39, &c.
Thesaurus dicitur de nive, ventis, &c. 2. 1. 425. 39. &
 753. 11.
Thracæ à Thiras, 1. 1. 119. 19.
Thummim & Urim, quid significant, & quomodo diffe-
 runt? 1. 1. 885. 43.
Thus in sacrificiis, cujus rei Symbolum? 1. 1. 633. 51.
Timor pro toto cultu Dei, 2. 1. 663. 63. & 1026. 14. pro
lege Dei, 2. 1. 663. 57. pro *judiciis Dei*, 2. 1. 1148.
 12. pro *Deo ipso*, 2. 1. 30. 50. & 2. 2. 1600. 6. pro
periculo, 2. 1. 610. 57.
Tisri mensis septimus, Septembri nostro ferè respon-
 dens, 1. 2. 894. 73.
Tonitru erat signum præsentia divinae, sive in benefactis,
 sive in poenis, 3. 2. 1793. 69, &c.
Torrens pro Nilo accipitur, 2. 1. 468. 78.
Traductio filiorum per ignem quid erat? & quomodo
 peracta? 1. 1. 579. 65. & 813. 5. ad 814. 37.
Trajectio verborum, 1. 1. 131. 60, &c. & 1. 2. 207. 43.
Transire pro condonare, 3. 2. 1861. 65.
Transpositio literarum frequens, 3. 1. 856. 59.
Trinitatis doctrina Rabbini probata, 1. 1. 2. 15. in ve-
 teri Testamento indicata, 1. 1. 2. 16, &c. & 182. 20.
 & alibi sæpe.
Trituratio sæpe gravem afflictionem denotat, 3. 1. 207.
 9. & 318. 60.
Typhonis fabula ex Mose desumpta, 1. 1. 264. 60, & c.
De typo & veritate, 3. 1. 399. 60.

V

- Ἰδὸν* quid significat? 2. 1. 292. 70.
Vanitates pro *Idolis*, 2. 1. 737. 60.
Vedies pro *portis* vel *munitionibus*, 3. 1. 158. 76.
Velamen faciei signum subjectionis foeminae, 1. 1. 182. 54.
Vendere pro *tradere*, 1. 1. 1073. 65.
Venenum serpentum partim est in dentibus, partim in vesicula quadam sub lingua, partim in felle, 2. 1. 205. 77, &c.
Venire pro *ire*, 1. 1. 161. 26.
Ventus in S. Scriptura designat spiritum Dei, 2. 2. 2015. 63. & bella, sive horrendos motus, 3. 2. 1470. 1.
Verba eadem diversimodè accepta in iisdem locis, 1. 1. 45. 61, &c.
Verba indefinita sæpe includunt personam, 1. 1. 94. 34.
Verba actionem notantia pro potentia agendi, 1. 1. 150. 28. & 706. 40. item pro jure & debito agendi, 1. 1. 181. 46.
Verba actum significantia, decretum, vel voluntatem, vel conatum, sæpe denotant, 1. 1. 196. 42. & 347. 49. & 996. 25. & 1054. 14, &c.
Verba realia pro verbalibus ponuntur, 1. 1. 372. 55. & contrà verbalia pro realibus, 3. 1. 448. 16.
Verba multa Hebræa ex nominibus contrario significato efformata, 1. 1. 715. 74.
Verba efficiendi sæpe eventum includunt, 1. 1. 860. 32.
Verba in Niphal & Hithpaël interdum rei duntaxat simulationem denotant, 1. 1. 949. 67. & 1177. 45.
Verba completiva, inchoativè intelligenda, 1. 2. 50. 64. & 447. 73. & 449. 74.
Verba potestatis pro verbis debiti aut juris, 1. 2. 356. 7.
Verba quæ esse vel facere sign. reputativè sæpe intelligenda, 1. 2. 416. 53.
Verba quædam significationem sumunt à nomine conjugato, 1. 2. 848. 41.
Verba quæ actionem seu effectum notant, sæpe de permissione (sic enim ibi legendum) seu concessione intelligenda sunt, 3. 1. 618. 30.
Verba in Hiphil sæpe permissionem tantum denotant, 3. 1. 618. 30.
Verba quædam præter usitatam significationem, qualitatem ejus connotant, 3. 2. 1232. 15.
Verbale nomen sæpe regit casum Verbi sui, 1. 1. 769. 12.
Verbum unum sæpe pro duobus ponitur, 1. 1. 149. 1. & 271. 70. & 394. 66. & 1. 2. 872. 41, &c.
Verbum simplex pro composito, 1. 2. 875. 58. & 2. 1. 872. 23.
Verbum pro Adverbio, 1. 2. 17. 3. & 56. 24. & 189. 47.
Verbum singulare, junctum plurali nomini, distributionem sæpe notat, 1. 2. 165. 51.
Verbum quandoque posteriori respondet substantivo, cum deberet priori, 1. 2. 308. 70. & 2. 1. 344. 30.
Verbum notans effectum rei, pro rei effectæ detentione, 1. 2. 766. 61. & pro rei patefactione, 3. 1. 1670. 34.
Verbum Dei pro Filio Dei, 2. 1. 1303. 6.
Verbum ponitur pro re, 1. 1. 156. 64.
De veritate & *type*, 3. 1. 599. 60.
Veritas pro sinceritate, ut *pax* pro amicitia, &c. 1. 2. 1026. 60.
Vespera quænam pars diei, & num præcedat mane? 1. 1. 52. &c.
Vespera duplex, 1. 1. 361. 40, &c.
Vespere incipiebat Sabbati solennitas, 1. 2. 985. 1.
Vestimenta scindere mos Orientalium in luctu, 1. 2. 1008. 40. & 2. 1. 111. 20.
Vestis villosa Prophetarum quasi propria, 1. 2. 590. 74.
Via pro modo agendi, 2. 1. 975. 10, &c. pro vivendiratione, &c. 1. 1. 82. 6. pro doctrina, religione, moribus, 2. 1. 503. 68.
Via universæ terræ, quid? 1. 1. 1501. 27.
Vide pro *ecce*, 1. 2. 292. 56.
Videre pro *vivere*, 1. 1. 165. 20. pro *audire*, *tangere*, & *odorari*, 1. 1. 165. 20. & 410. 22. & 764. 28. pro *intelligere*, 1. 1. 266. 37. & 690. 65. pro *approbare*, 1. 1. 709. 63. pro *cavere*, item *providere*, &c. 1. 1. 947.

66. & 2. 2. 1887. 3. pro *sentire* vel *experiri*, 2. 1. 627. 6. & 3. 1. 257. 42. vel cum voluptate, vel cum dolore, 3. 1. 523. 15. in bonis valet *frui*, 1. 1. 650. 45. & 2. 1. 535. 76. & 757. 61. in malis *pati*, 1. 1. 650. 41. & 3. 1. 257. 44.
Vigilia noctis militaris quomodo dividebantur? 1. 1. 1115. 46.
Vinea sæpe significant in Sacra Scriptura coetus hominum, 2. 2. 1976. 26.
Vinea sæpe Ecclesia confertur, 2. 2. 1993. 18.
Vinum Sacerdotibus in Sacris obeundis interdictum, 1. 1. 535. 70, &c.
Vinum vindictam significat, 2. 1. 1058. 30.
Vinum ponitur pro *crapula* & *convivio*, 2. 2. 1686. 39. & pro *omnibus deliciis*, 3. 1. 49. 71.
Vir est nomen virtutis, fortem & magnanimum sign. 3. 2. 1979. 18.
Vir pro *unoquoque*, 1. 1. 160. 22.
Virginitatis signa, 1. 1. 835. 25, &c.
Viros vestitu muliebri non debere se induere, nec mulieres virili, &c. 1. 1. 832. 17.
Visio quid? & quomodo facta erat? 1. 1. 156. 75. & 3. 1. 1. 78. ad 2. 32.
Visitare sumitur vel in bonum, vel in malum, 1. 1. 184. 26. & 1. 2. 30. 70. & 2. 1. 102. 27. & 567. 3, &c. & 3. 1. 266. 35.
Visitatio triplex, 2. 1. 102. 27.
Vita rebus inanimatis tribuitur, 1. 2. 28. 13. vento assimilatur, & quare? 2. 1. 69. 23.
Vivere pro *diu*, vel *facile*, *vivere*, 1. 1. 774. 5. & 2. 1. 218. 6. & 3. 2. 1405. 6.
Vivificare pro *vivum conservare*, 1. 2. 969. 18. & 2. 1. 693. 65.
Ultimum sive *novissimum* dici solet de tempore Evangelii, 3. 2. 1932. 44.
Umbilicus terræ quid est? 1. 1. 1135. 47.
Umbra pro præsidio & protectione, 1. 1. 664. 51, &c. & 2. 2. 1985. 58.
Unctio Regum qualis? & quare? 1. 2. 104. 48, &c.
Unctus quomodo dicitur Christus? 3. 2. 1521. 44.
Unguineum & nutritio, & refectio, signum luctus, 1. 1. 826. 69, &c.
Unius dictum vel factum pluribus sæpe tribuitur, 1. 1. 189. 77. & 238. 38.
Unus pro aliquis, 1. 1. 211. 40.
Unus non, pro nullo, 2. 1. 760. 39.
Vocari nomine aliquo in S. S. est ita vivere aut esse, &c. 3. 1. 637. 72.
Vocare seu *vocari*, pro *esse*, 2. 1. 572. 22. & 1212. 58. & 3. 1. 331. 58. & 448. 18.
Vocari pro *celebrari*, 3. 1. 150. 73.
Voluntas pro re quam quis vult, 2. 2. 1550. 28.
Votorum nuncupatio & relaxatio, 1. 1. 731. 13, &c.
Votum simplex, & *votum Cherem*, sive anathematis, 1. 1. 1151. 11, &c.
Votum fieri potest de antea debito, 1. 1. 213. 68.
Vox Dei, pro tonitru, sæpe, 2. 1. 728. 21. & 3. 2. 1793. 68.
Vox sæpe redundat, 3. 1. 242. 14.
Urbes perfugii quænam, & quinam earum ritus? 1. 1. 746. 55, &c. An patrocinantur Asylis Christianorum? 1. 1. 1037. 18.
Urim & *Thummim* quid significant, & quomodo differunt? 1. 1. 463. 18, &c.
Usura an licita erat Hebræis erga alienos, 1. 1. 842. 50.
Particulæ *U* Ellipsis frequens, 3. 1. 86. 16.
Uz, seu *Us*, vel *Uz*, triplex, 1. 1. 135. 32, &c.
Vulpium historiæ à Samsonè in segetes emissarum ex Ovidio insigne monumentum, 1. 1. 1171. 27.

Z

- Zeugma* seu *Hypozeugma*, vocem unam ad multas referens, sæpe occurrit, 1. 2. 269. 47.
Zion pro Ecclesia sæpe ponitur, & quare? 2. 1. 515. 28, &c.
Zoan pro Ægypto, 2. 1. 1071. 73.

INDEX Scripturarum quæ non suis locis explicantur, vel cum aliis,
quæ in speciem videntur pugnare, conciliantur, in tribus primis
Voluminibus *Synopseos*.

Gen.

Gen. cap. 5. vers. 32. conciliatum cum c. 6. v. 3. in
1. 1. 71. 44.
c. 18. v. 23. conciliatum cum Ezech. c. 21. v. 3. in
3. 2. 1186. ult.
c. 36. v. 12. conciliatum cum 1 Par. c. 1. v. 36. in
1. 2. 715. 52.
c. 49. 8. in 1. 2. 38. 70.

Exod.

Exod. c. 20. v. 5. conciliatum cum Ezech. c. 18. v. 20.
in 3. 2. 1166. 34.
c. 20. v. 26. in 1. 2. 809. 35. & 3. 2. 1363. 52.
c. 22. v. 16. in 1. 1. 836. 55.
c. 22. v. 26, 27. conciliatum cum Prov. 20. 16. in 2.
2. 1672. 47.
c. 24. v. 4. conciliatum cum Amos. c. 5. v. 25. in 3. 2.
1848. 14.

Levit.

Levit. c. 4. v. 13. in 1. 1. 671. 55.
c. 17. v. 14. in 1. 1. 107. 68.
c. 27. v. 28, 29. in 1. 1. 1151. 71.

Num.

Num. c. 11. v. 31. in 1. 1. 354. 78.
c. 14. v. 33. in 1. 1. 1076. 24.

Deut.

Deut. c. 33. v. 23. in 1. 1. 1035. 21.
c. 33. v. 25. in 1. 1. 1033. 63.

Jof.

Jof. c. 5. v. 2. in 1. 1. 356. 63.
c. 14. v. 12. & Jud. c. 1. v. 10, 11, 12. conciliatum
cum Jof. c. 11. v. 21. in 1. 1. 979. 69.

2 Sam.

2 Sam. c. 5. 14. conciliatum cum 1 Par. c. 3. 8. in 1. 2.
721. 78.
c. 6. v. 2. conciliatum cum 1 Par. c. 13. v. 6. in
1. 2. 760. 33.
c. 8. v. 13. conciliatum cum Psal. 60. 2. in 2. 1.
937. 42.
c. 10. v. 6, 17, 18. conciliatum cum 1 Par. 19. 7,
17, 18. in 1. 2. 774. 25, 54, &c.
c. 16. v. 10, 11. conciliatum cum 1 Par. 2. 15. in 1.
2. 717. 4.
c. 17. v. 25. conciliatum cum 1 Par. 2. 15. in 1. 2.
717. 17.
c. 21. v. 19. cum 1 Par. c. 20. v. 5. in 1. 2. 775. 57.
c. 22. v. 33. conciliatum cum Psal. 18. 33. in 2. 1.
648. 72.
c. 23. v. 26. conciliatum cum 1 Par. c. 11. v. 38. in
1. 2. 754. 52.
c. 24. v. 9. conciliatum cum 1 Par. c. 21. v. 5. in 1.
2. 776. 23.
c. 24. v. 20. conciliatum cum 1 Par. 21. 29. in 1. 2.
777. 72.
c. 24. v. 22. conciliatum cum 1 Par. 21. 23. in 1. 2.
778. 2.
c. 24. v. 24. conciliatum cum 1 Par. 21. 25. in 1. 2.
778. 15.

1 Reg.

1 Reg. c. 4. v. 26. conciliatum cum 2 Par. c. 9. v. 25. in
1. 2. 818. 72.
c. 6. v. 2. conciliatum cum 2 Par. c. 3. v. 4. in 1. 2.
807. 26.
c. 7. v. 14. conciliatum cum 2 Par. c. 2. v. 14. in 1.
2. 805. 16.
c. 7. v. 20. conciliatum cum Jer. c. 52. v. 23. in
3. 1. 998. 62.
c. 7. v. 20. conciliatum cum 2 Par. c. 4. v. 13. in
1. 2. 810. 72.
c. 7. v. 26. conciliatum cum 2 Par. c. 4. v. 5. in
2. 809. 72.
c. 8. v. 3. conciliatum cum 2 Par. c. 5. v. 4. in 1. 2.
811. 73.
c. 8. v. 66. conciliatum cum 2 Par. c. 7. v. 10. in 1.
2. 815. 53.
c. 9. v. 23. conciliatum cum 2 Par. c. 8. v. 10. in
1. 2. 816. 44.
c. 9. v. 27. conciliatum cum 2 Par. c. 22. v. 9. in 1.
2. 848. 10.
c. 15. v. 14. conciliatum cum 2 Par. c. 14. v. 3. in 1.
2. 825. 55.
c. 15. v. 16. conciliatum cum 2 Par. c. 15. v. 19. in
1. 2. 829. 6.
c. 16. v. 17. conciliatum cum 1 Par. c. 2. v. 15. in 1.
2. 717. 5.

2 Reg.

2 Reg. c. 3. v. 11. conciliatum cum 2 Par. c. 21. v. 12. in
1. 2. 844. 9.
c. 4. v. 16. in 1. 1. 171. 71.
c. 9. v. 27. conciliatum cum 2 Par. c. 22. v. 9. in
1. 2. 848. 10.
c. 23. v. 36. conciliatum cum Dan. c. 1. v. 1. in
3. 2. 1393. 37.
c. 24. v. 6. conciliatum cum 2 Par. c. 36. v. 6. in 1.
2. 884. 16.
c. 24. v. 8. conciliatum cum 2 Par. c. 36. v. 9. in
1. 2. 884. 36.

1 Par. vel Chron.

1 Par. 3. 17, 18. conciliatum cum Jer. c. 22. v. 30. in
3. 1. 846. 36.
c. 18. v. 12. conciliatum cum Psal. 60. 2. in 2. 1.
937. 42.
c. 20. v. 5. conciliatum cum 2 Sam. c. 21. v. 19. in
1. 2. 389. 1, 34.
c. 21. v. 5. conciliatum cum 2 Sam. c. 24. v. 9. in
1. 2. 405. 64, &c.
c. 21. v. 12. conciliatum cum 2 Sam. c. 24. v. 13. in
1. 2. 407. 44.

2 Par. vel Chron.

2 Par. c. 2. v. 10. conciliatum cum 1 Reg. c. 5. v. 11.
in 1. 2. 443. 40.
c. 2. v. 14. conciliatum cum 1 Reg. c. 7. v. 14. in
1. 2. 465. 29.
c. 3. v. 4. conciliatum cum 1 Reg. c. 6. v. 2. in
1. 2. 450. 18.
c. 3. v. 5. conciliatum cum 1 Reg. c. 6. v. 18. in
1. 2. 456. 46.
c. 3. v. 15. conciliatum cum 1 Reg. c. 7. v. 14. in
1. 2. 465. 29.
c. 3. v. 16. conciliatum cum 2 Par. c. 3. v. 16. in
1. 2. 810. 66.

- c. 4. v. 5. conciliatum cum 1 Reg. c. 7. v. 20. & cum Jer. c. 52. v. 23. in 3. 1. 998. 64.
 c. 4. v. 5. conciliatum cum 1 Reg. c. 7. v. 26. in 1. 2. 471. 26.
 c. 5. v. 4. collatum cum 1 Reg. c. 8. v. 3. in 1. 2. 478. 23.
 c. 8. v. 10. conciliatum cum 1 Reg. c. 9. v. 23. in 1. 2. 493. 23.
 c. 9. v. 25. conciliatum cum 1 Reg. c. 4. v. 26. in 1. 2. 437. 60.
 c. 14. v. 2. conciliatum cum 1 Reg. c. 15. v. 14. in 1. 2. 533. 33.
 c. 16. v. 1. conciliatum cum 1 Reg. c. 15. v. 28. in 1. 2. 535. 9.
 c. 22. v. 2. in 1. 2. 846. 1, &c.
 c. 31. v. 5. in 1. 1. 775. 30.
 c. 35. v. 24. conciliatum cum 2 Reg. c. 23. v. 29. in 1. 2. 706. 21.
 c. 36. v. 9. conciliatum cum 2 Reg. c. 24. v. 8. in 1. 2. 708. 58.

Job.

Job. 1. 21. in 1. 1. 38. 62.

Psal.

- Psal. 2. 7. in 1. 1. 38. 77.
 44. v. 13. in 1. 2. 952. 57.
 78. v. 26, 27. conciliatum cum Num. c. 11. v. 31. in 1. 1. 653. 60.
 78. v. 39. in 2. 1. 69. 22.
 78. v. 49. in 1. 1. 356. 54.
 87. v. 1. conciliatum cum Isa. c. 22. v. 1. in 3. 1. 211. 2.
 89. v. 37, 38. conciliatum cum Jer. c. 23. 30. in 3. 1. 846. 30.
 105. v. 28. in 1. 1. 356. 57.
 105. v. 34. in 1. 1. 689. 35.
 121. v. 6. in 1. 1. 227. 28.

Ecclef.

Ecclef. c. 5. v. 5. in 1. 1. 286. 20.

Cant.

Cant. c. 6. v. 8. in 1. 2. 507. 14.

Isa.

Isa. c. 9. v. 1. Terra Zebulon, &c. 1. 1. 1030. 61.
 c. 18. v. 1 in 1. 1. 25. 19.

Jer.

- Jer. c. 22. v. 19. conciliatum cum 2 Par. c. 36. v. 6. in 1. 2. 884. 3.
 c. 22. v. 30. in 1. 2. 722. 63.
 c. 25. v. 1. conciliatum cum Dan. c. 1. v. 1. in 3. 2. 1393. 63, &c.
 c. 27. v. 6, 7. in 3. 2. 1452. 55, &c.
 c. 52. v. 12. conciliatum cum 2 Reg. c. 25. v. 8. in 1. 2. 711. 32.
 c. 52. v. 25. conciliatum cum 1 Reg. c. 25. v. 19. in 1. 2. 712. 23.

Ezech.

- Ezech. c. 9. v. 4, 6. conciliatum cum c. 21. v. 3. in 3. 2. 1187. 9.
 c. 18. v. 4, 9. conciliatum cum c. 21. v. 3. in 3. 2. 1187. 1.

Joel.

Joel. c. 2. v. 32. conciliatum cum Prov. c. 2. v. 28. in 2. 2. 1445. 1.

Matth.

- Matth. c. 1. v. 12. conciliatum cum 1 Par. c. 3. v. 17, 18, 19. in 1. 2. 723. 1, &c. & in 3. 1. 846. 36.
 c. 2. v. 17, 18. in 3. 1. 894. 71.
 c. 3. v. 3. in 3. 1. 377. 29, 45.
 c. 6. v. 13. in 2. 1. 1287. 19.
 c. 11. v. 14. in 3. 2. 2176. 1.
 c. 12. v. 40. in 3. 2. 1900. 29.
 c. 19. v. 28. in 2. 1. 518. 58.
 c. 21. v. 16. collatum cum Psal. 8. 3. in 2. 1. 563. 45, &c.
 c. 24. v. 15, 16. in 3. 2. 1534. 45.

Luc.

Luc. c. 24. v. 28, 29. in 1. 1. 176. 24.

Joh.

Joh. 1. 28. in 1. 1. 919. 3.

Act.

- Act. c. 7. v. 14. conciliatum cum Gen. c. 46. v. 26. in 1. 1. 278. 44. fusé.
 c. 7. v. 16. conciliatum cum Gen. c. 23. v. 17. in 1. 1. 194. 8.
 c. 13. v. 20. in 1. 1. 1076. 29.
 c. 13. v. 21. conciliatum cum 1 Sam. c. 13. v. 1. in 1. 2. 129. 65.
 c. 13. v. 33. in 2. 1. 517. 17, &c.

Rom.

- Rom. c. 3. v. 13, &c. in 2. 1. 608. 43, &c.
 c. 9. v. 9. in 1. 1. 172. 3, &c.
 c. 10. v. 18. conciliatum cum Psal. 19. 5. in 2. 1. 659. 45, &c.

1 Tim.

- 1 Tim. c. 2. v. 9. conciliatum cum Prov. c. 31. v. 22. in 2. 2. 1806. 73.
 c. 2. v. 14. in 3. 1. 738. 12.
 c. 4. v. 3. in 1. 1. 227. 32.

Heb.

- Heb. c. 1. v. 5. conciliatum cum Job. c. 1. v. 6. in 2. 1. 7. 78. & 517. 22, &c.
 c. 2. v. 9. in 2. 1. 679. 9.
 c. 9. v. 4. conciliatum cum 1 Reg. 8. 9. in 1. 2. 479. 73.

1 Pet.

- 1 Pet. c. 3. v. 3. conciliatum cum Prov. c. 31. v. 22. in 2. 2. 1806. 73.
 c. 3. v. 9. in 1. 1. 78. 30.

Apoc.

Apoc. c. 12. v. 14. in 3. 2. 1486. 8, &c.

I N D E X Græcarum vocum & phrasium, quæ occurrunt in Quarto & Ultimo Volumine *Synopses*, sive in Novo Testamento. Ubi ut in V. T. Indicibus, primus numerus Volumen, secundus Partem ejus, tertius Paginam sive Columnam, quartus Lineam, denotat.

A

- *Αββὲ quid valet, & unde dictum? 4. 1. 818. 37. ad 819. 26. & 4. 2. 171. 9. fusè.
 *Αβυσσός, *Abyssus*, quisnam locus? 4. 1. 982. 1, &c. & 4. 2. 229. 67, &c.
 *Αγαθοποιεῖν ut interdum significat beneficia conferre, ita sæpe significat bene agere, 4. 2. 1503. 50. & 1536. 12.
 *Αγαθός, *misericors*, sive *benignus*, 4. 1. 492. 42.
 *Αγαθός & δίκαιος quomodo differunt? 4. 2. 102. 39, &c.
 *Αγαλλία sign. gaudere cum exultatione, &c. 4. 1. 872. 64.
 *Αγαμέμν, *calebs*, 4. 2. 405. 14.
 *Αγαπᾶν pro laudare aut benignè compellare, 4. 1. 794. 3.
 *Αγάπη est amor vehementior, 4. 1. 975. 40.
 *Αγαπήσθαι quænam vox, & unde sumpta? 4. 1. 194. 5, 17, 30, 51.
 *Αγγελοὶ quinam Ethnicis dicti? 4. 1. 36. 30.
 *Αγγελος sæpe nuncium sign. 4. 1. 1491. 64.
 *Αγεῖν sign. & ducere, & ire, 4. 1. 110. 39. & 4. 2. 420. 48.
 *Αγια dicitur totum Templum, 4. 2. 1292. 15.
 *Αγιαζέσθαι interdum valet offerre, 4. 1. 1356. 48.
 *Αγρεύει dicitur & homo levis sive vilis, 4. 1. 490. 9. & 1537. 26, &c. & dies juri dicatus, 4. 1. 1567. 27, &c.
 *Αγορά est forum vel judiciale, vel venale, 4. 1. 765. 24.
 *Αγροικία sign. in agro pernoctare, 4. 1. 891. 45, &c.
 *Αγχιον quid sonat? 4. 1. 568. 39, &c.
 *Αγχιον, *vivendi ratio*, 4. 2. 1127. 57.
 *Αγών vel Activè vel Passivè sumitur, 4. 2. 949. 34.
 *Αδελφά sepulchra quænam? 4. 1. 1009. 11, &c.
 *Αδμονεῖν, *maximam & mortiferam tristitiam* denotat, 4. 1. 639. 17, &c.
 *Αδύς est vel *Gehenna*, 4. 1. 315. 56. & 1056. 12. & 4. 2. 1752. 46. vel *status mortuorum*, 4. 1. 315. 65. & 420. 60, &c. fusè: communis bonis & malis, 4. 1. 315. 65. & 1056. 12, &c. & 1123. 48, &c. sive *sepulchrum*, 4. 1. 1410. 54. & 4. 2. 1752. 46.
 *Αδικεῖν pro nocere, 4. 2. 1806. 37.
 *Αδικία interdum dicitur mendacium sive dolus, 4. 1. 1048. 64.
 *Αδύμιος est reprobus, vel rejiculus, judicio vacuus, &c. 4. 2. 32. 14, &c. 443. 35.
 *Αδὺς πύλαι quid sign? 4. 1. 421. 7.
 *Αδελφός quid sign? 4. 2. 619. 10.
 *Αζύμων dies quinam? 4. 1. 619. 28, &c.
 *Αδελφόν est contemptu afficere, 4. 1. 757. 66. *rejicere* sive *repudiare*, 4. 1. 971. 60. & 4. 2. 960. 39. & 1328. 48.
 *Αδύμειν & ἀδύμια quid valent? 4. 2. 934. 6, &c.
 *Αἷμα sanguis, ponitur pro morte quavis violenta, 4. 1. 656. 25. & pro homine, ibid. & 1153. 5.
 *Αἰμορροΐς qualis morbus? 4. 1. 273. 66.
 *Αἶνός, *fabella*, & *proverbium*, 4. 1. 349. 46, &c.
 *Αἶσιν sign. sumere, tollere, auferre, portare, &c. 4. 1. 962. 18. & 1164. 2, &c. & 1615. 79. & *suspensum tenere*, 4. 1. 1276. 67.
 *Αἰσιν idem est quod ὁρᾶν cum opinionum diversitate, &c. 4. 2. 477. 31, &c. & 1159. 80, &c.
 *Αἰσιν sign. vel eligere, vel potius, sibi asciscere, ad munus assumere, sustentare, 4. 1. 328. 58.
 *Αἰτεῖσθαι pro αἰτεῖν Atticè, 4. 2. 1458. 7.
 *Αἴτια sign. & causam, & crimen, 4. 1. 470. 76. & 675. 42. & 1367. 43.
 *Αἰτῶν est accusare, vel reum peragere, 4. 2. 64. 10, &c.
 *Αἰών in Scriptura idem est quod γένος seculum, 4. 1. 566. 69. inprimis Judaicum, 4. 1. 1019. 42. est & mundus, 4. 2. 666. 47.

- *Αἰῶνες in plur. sign. omnia secula, & totum mundum, 4. 2. 1182. 77, &c.
 *Αἰώνιον dicitur & quod diu duraturum est, & cujus origo longè petenda, 4. 2. 1105. 25. & 1900. 27.
 *Αἰσθησις sign. libidinem, 4. 2. 949. 68, &c. & specialiter illam contra naturam, 4. 2. 722. 54.
 *Αἰσθῆν quinam? 4. 2. 325. 17.
 *Αἰσθησις quid? 4. 2. 599. 5, 12.
 *Αἰσθησις quinam sunt, & unde dicti? 4. 1. 289. 20, &c.
 *Αἰσθῆν valet ἔν ἡ ὁδῷ, 4. 1. 403. 28.
 *Αἰσθῆν, *sermo*, 4. 1. 1302. 26. & 4. 2. 235. 13. & 687. 32.
 *Αἰσθησθῆν variè construitur, 4. 1. 987. 56. & sign. tum sequi alium, tum comitari, 4. 2. 446. 65, &c. & 1906. 70, &c.
 *Αἰσθῆν sign. etiam intelligere, 4. 1. 1469. 60. & obedire, 4. 1. 1630. 14.
 *Αἰσθῆν, quid sint? 4. 1. 67. 63. ad 77. 63.
 *Αἰσθησις quid? 4. 2. 1277. 67.
 *Αἰσθησις, *preputium*, pro *preputiatis*, 4. 2. 53. 62. & 767. 41, &c.
 *Αἰσθησις, *preputium*, unde? 4. 2. 53. 62.
 *Αἰσθησις, *vas unguentarium*, quid & unde? 4. 1. 614. 41, &c.
 *Αἰσθησις quid sonat, & unde dictum? 4. 1. 750. 29, &c.
 *Αἰσθησις, *gallicinium*, secundum scilicet, 4. 1. 811. 57, &c.
 *Αἰσθησις sign. sinceritatem, 4. 2. 792. 51. & justitiam, 4. 2. 40. 34, &c. & doctrinam Evangelii, 4. 2. 1599. 47.
 *Αἰσθησις, quid sign? 4. 1. 786. 20, &c.
 *Αἰσθησις quid sign? 4. 1. 1520. 30, &c.
 *Αἰσθησις, *ειδωλόν* quid? 4. 1. 1520. 16, &c.
 *Αἰσθησις interdum valet utique, equidem, 4. 2. 122. 29. & εἰ μὴ, vel ἂν μὴ, nisi, 4. 1. 498. 11. & 741. 54. & quia vel nam, 4. 1. 1327. 72.
 *Αἰσθησις est alter è binis, 4. 1. 326. 58. non tamen semper de duobus tantum dicitur, 4. 1. 257. 78.
 *Αἰσθησις tria genera, 4. 1. 198. 15, &c.
 *Αἰσθησις duplex, 4. 1. 1376. 65, &c.
 *Αἰσθησις sign. percutere, 4. 2. 1013. 29.
 *Αἰσθησις quisnam flos? 4. 2. 1484. 77.
 *Αἰσθησις sign. & immunditiam rituales, 4. 1. 898. 37. & pœnam peccati, 4. 2. 125. 55. & sacrificium pro peccato, 4. 2. 596. 61.
 *Αἰσθησις, εἰ μὴ πᾶσι, ἀμφοτέρωθεν, dicuntur de peccatoribus insignibus, 4. 1. 1270. 46. & 4. 2. 1227. 58. de meretricibus & scortatoribus, 4. 1. 973. 58. de excommunicatis, 4. 1. 267. 40. de desertoribus Legis, 4. 1. 643. 59. & 4. 2. 1345. 22.
 *Αἰσθησις est & confirmantis, & optantis, 4. 1. 129. 74. fusè: & 222. 31, &c. & 4. 2. 1679. 7.
 *Αἰσθησις quisnam lapis? 4. 2. 1484. 77.
 *Αἰσθησις, sive ἀμφοτέρωθεν, quinam? 4. 2. 738. 14.
 *Αἰσθησις non semper est particula dubitativa, sed sæpius est expletiva, vel valet sanè, utique, 4. 1. 316. 4.
 *Αἰσθησις cum μέσον constructum, *intermedium* significat, 4. 2. 392. 55.
 *Αἰσθησις pro χωρίς; vel ἀπὸ, 4. 1. 96. 13. vel pro ἀνω sursum, ibid. & 4. 1. 386. 16. & 797. 7. & distributivè usurpatur, valetque singulatim, 4. 1. 490. 64. vel pro σύν cum, 4. 1. 833. 77. & 842. 76.
 *Αἰσθησις distributivum est, 4. 2. 2011. 33.
 *Αἰσθησις sign. & visum recipere, & oculos attollere, 4. 1. 774. 63. & 1077. 75.
 *Αἰσθησις sign. necesse esse, 4. 1. 453. 70, &c. item afflictionem quavis graviolem, 4. 1. 1093. 44.
 *Αἰσθησις transitivè ponitur, 4. 2. 884. 75.
 *Αἰσθησις, *μαζανῶν*, quid sonat? 4. 2. 549. 14.

Ἀνάστημα & ἀνάστημα quomodo differunt? 4. 1. 1090. 78, &c.
 Ἀνάστημα esse quid sign? 4. 2. 194. 36, &c.
 Ἀναθήματα censura qualis? 4. 1. 958. 46, &c.
 Ἀνακινῆσαι, renouare, 4. 2. 1261. 66.
 Ἀνακρίψαι pro ἰσθ, 4. 2. 1568. 68.
 Ἀνακρίψαι quid sign? 4. 2. 746. 31.
 Ἀνακρίψαι sermonis usitatum, 4. 1. 287. 57.
 Ἀνακρίψαι, dijudicare, est vox forensis, 4. 2. 354. 65.
 Ἀνάληψις quid? 1. 1. 987. 78, &c.
 Ἀναλογία πίστεως quid est? 4. 2. 269. 36. fusè.
 Ἀναλῶσαι, & ἀναλύειν, quid sonat, & unde dictum? 4. 2. 842. 22. fusè.
 Ἀναήρειν quid valet, & unde dictum? 4. 2. 1122. 91, &c.
 Ἀναπίνειν sign. discumbere vel recumbere ad cibum capiendum, 4. 1. 409. 44.
 Ἀναπλάζω euerto, 1. 1. 1525. 72, &c.
 Ἀνδραγαθία νεκρῶν idem est quod ἡ ἐκ νεκρῶν, 4. 2. 11. 21.
 Ἀνάστασις Christi duplex, 4. 1. 1411. 76. & 1502. 24.
 Ἀναστρέφειν sign. & reuertere, 4. 1. 443. 41. & 4. 2. 1567. 65. & versari, 4. 2. 1043. 68.
 Ἀνατέλλω est & orior, & oriri facio, 4. 1. 200. 54. & 350. 23.
 Ἀνατολή proprie est ortus solis, inde Oriens: est & germen, 1. 1. 883. 51, &c.
 Ἀναφαίνειν, aperire vel detegere, vox nautica, 4. 1. 1576. 10, &c.
 Ἀναφύγειν quid? 4. 2. 1329. 43.
 Ἀναφύγειν est sursum sive in altum tollere, 4. 2. 1507. 37.
 Ἀνέχου quid? 4. 2. 884. 75.
 Ἀνέχου unde dictum? 4. 2. 1042. 28.
 Ἀνθ' ὧν meriti sensu sumitur, 4. 1. 862. 76.
 Ἀνδρολογεῖν quid? 4. 1. 908. 28.
 Ἀνδροπῶν valet quilibet, 4. 2. 367. 9.
 Ἀνίσταται sign. & stare & surgere, 4. 2. 311. 34, &c. & dicitur de eo qui munus aliquod publicum orditur, 4. 2. 1282. 15.
 Ἀνομοί dicuntur, & quibus lex non data est, & qui pro libitu vivunt, 4. 2. 439. 41, 62.
 Ἀντάλλαγμα, pretium redemptionis, 4. 1. 430. 1. fusè.
 Ἀντὶν ἄλλοις, seu πλοῖν, quid? 1. 1. 178. 77.
 Ἀντίχου sign. adherere, assistere, vel curam gerere, 4. 1. 229. 38.
 Ἀντι sign. retributionem, 4. 1. 235. 12. & pro, seu vice, seu loco, 4. 1. 1158. 59. & 4. 2. 1382. 25. & 1523. 57. & contra, 4. 2. 1523. 57.
 Ἀντιβάνω sign. conferre, 4. 1. 1129. 12.
 Ἀντιλαμβάνειν sign. manu prehendere, sustentare, 4. 1. 875. 70, &c. curam alicujus gerere, 4. 2. 493. 4.
 Ἀντιλήψις quinam in Ecclesia? 4. 2. 493. 15, &c.
 Ἀντίλυον quid? 4. 2. 1025. 72, &c.
 Ἀντίτυπον dicitur & typus, & veritas typo significata, 4. 2. 1326. 36. & 1523. 42.
 Ἀνωθεν desuper sign. 4. 1. 1176. 60. ex caelo, 4. 1. 847. 8. & 1368. 73.
 Ἀξία quid, & unde? 4. 2. 173. 27.
 Ἀπύχου quid sign? 4. 1. 656. 53. ad 659. 4.
 Ἀπάθεια Stoicorum damnata, 4. 1. 118. 45, &c.
 Ἀπαξ pro ἀπαξιαλῶς, prorsus, perfecte, 4. 2. 1259. 3. & 1646. 51.
 Ἀπείρη vel ἀπ' ἀπείρη quid valet? 4. 1. 635. 36. & 4. 2. 1905. 34. fusè: & 1906. 38.
 Ἀπέρχου non tantum primitias denotant, sed & decimas, omnēque oblationes, 4. 2. 1898. 64.
 Ἀπαύρασμα, quid? 4. 1. 1184. 6. fusè ad 60.
 Ἀπειθῶν, incredulus, vel inobediens, &c. 4. 1. 1189. 69, &c.
 Ἀπελπίω, quid sign? 4. 1. 963. 8, &c. fusè.
 Ἀπερίστατον, quid? 4. 2. 1380. 42, &c.
 Ἀπέρχου quid valet? 4. 1. 206. 6, &c. & 819. 45, &c.
 Ἀπὸ & παρ, aliter sumuntur apud Græcos Scriptores, aliter apud Judæos Hellenistas, 4. 1. 441. 21.
 Ἀπλότης est & simplicitas, sive animi integritas & candor, & liberalitas, 4. 1. 227. 60, &c. & 4. 2. 611. 65.
 Ἀπὸ designat causam efficientem, 4. 1. 312. 67. & 4. 2. 978. 18. & 1247. 69. poniturque vel pro ὑπὸ, 4. 1. 312. 67, &c. vel pro ἐκ sive ὅθεν, & partitive ponitur, 4. 1. 663. 79, &c. & 668. 25. valet ad, 4. 2. 677. 2. durationis initium notat, 4. 2. 21. 71.
 Ἀπὸ μὲν quid significat? 4. 1. 1036. 66. ad 1037. 54.

Ἀπογεφθεῖν, describi, censeri, 4. 1. 885. 74, &c.
 Ἀποδεχτῶν decimare sign. & decimas exigere, & eas persolvere, 1. 1. 554. 10, &c.
 Ἀποδοχὴ quid est? 4. 2. 1016. 68.
 Ἀποκαταστάσις sign. restituere, & perficere, 4. 1. 438. 73, &c.
 Ἀποκαλύψις quid valet? 4. 2. 1668. 76, &c. interdum sign. interpretationem Scripturæ obscuræ, 4. 2. 512. 70.
 Ἀποκαρτεροῦμαι quid, & unde? 4. 2. 174. 1, &c.
 Ἀπογοήτῳ, restitutio vel consummatio, 4. 1. 1421. 69, &c.
 Ἀπολύω sign. & dimittere, sive repudiare, 4. 1. 33. 50. & condonare, & mori, 902. 34, &c.
 Ἀπορία summa anxietas, 4. 1. 1095. 11, &c.
 Ἀποκατάστασις quid sign? 4. 1. 1578. 19.
 Ἀπόστολος quis dicitur in N. T? 4. 1. 280. 31, &c. & 4. 2. 777. &c.
 Ἀποστασίζεω quid sign? 4. 1. 1011. 66, &c.
 Ἀπείδω, tangere pro concumbere, 4. 2. 400. 25, &c.
 Ἀργός, otiosus, 4. 1. 342. 51, &c. & 4. 2. 1145. 71, &c. & mendax, 4. 1. 342. 57.
 Ἀργύριον pro siclo argenteo, 4. 1. 618. 4, &c. & 1561. 39.
 Ἀρμάζειν, despondere vel parare? 4. 2. 635. 30, &c.
 Ἀρμοσά, vel ἀρμωσά, quinam Græcis? 4. 2. 635. 48.
 Ἀρνεῖσθαι est firmè negare, 4. 2. 1600. 20, 52. vel auctoritatem alicui detrabere, ibid. 52.
 Ἀρπαγὴ quid valet? 4. 1. 556. 55.
 Ἀσπὶ sign. nuper, 4. 2. 90. 76. & 4. 2. 1485. 70. & brevè futurum, 4. 1. 273. 15, &c. & quod præsens est, 4. 1. 273. 33.
 Ἀρχαί, Potestates, 4. 2. 191. 39.
 Ἀρχαίοι, antiqui, quinam? 4. 1. 139. 63, &c.
 Ἀρχαῖος, primus, 4. 1. 1516. 7, &c.
 Ἐν ἀρχῇ quid valet? 4. 1. 1144. 51, &c.
 Ἀρχὴ notat & causam, & principatum, & principem, 4. 2. 1716. 17.
 Ἀρχὴν adverbialiter ponitur, valetque & primum, sive inprimis, & prorsus, omnino, 4. 1. 1254. 12, &c.
 Ἀρχιερεῖς Pontifices dicuntur & Vicarii eorum, & Exponitices, & sanguine iis conjuncti, 4. 1. 1425. 17. & Principes 24. Sacerdotium familiarum, ibid. & 4. 1. 53. 63, &c.
 Ἀρχισυνάγωγος, quis? 4. 1. 111. 38. & 748. 16. & ponitur pro domo Archisynagogi, 4. 1. 750. 3.
 Ἀρχιτελείων, Sympotiarcha, 4. 1. 1171. 1, &c.
 Ἀρχομαι sæpe redundat, 4. 1. 926. 41. non semper inchoationem rei notat, 4. 1. 108. 35.
 Ἀδένεια pro ærumnis, afflictionibus, doloribus, 4. 2. 181. 28. & 643. 7. & 706. 75.
 Ἀδενῆν valet ruere, perire, 4. 2. 101. 42.
 Ἀσίστατοι, qui? 4. 1. 1564. 7. fusè.
 Ἀσάριος, Affarius, quid valet? 4. 1. 296. 70.
 Ἀσπὸν, propius, 4. 1. 1615. 71, 78.
 Ἀσχεῖν gravius est quàm ἀσπένειν, 4. 2. 1010. 79.
 Ἀπείλειν est contra tueri, 4. 2. 572. 66.
 Ἀπύα quid sign? 4. 2. 473. 35, &c.
 Ἀποπον pro πονηρὸν vel αἰσχρὸν, 4. 1. 1121. 44, &c.
 Ἀτμός, fumus vel vapor, 4. 2. 1466. 27.
 Ἀυλῆται, tibicines, quinam? 4. 1. 275. 15.
 Ἀυτάχιστα quid? 4. 2. 1091. 35.
 Ἀυτοκράτωρ quisnam? 4. 2. 1161. 23.
 Ἀυτὸν pro ἑαυτὸν, 4. 1. 94. 40.
 Vox αὐτῶν interdum subintelligitur, 4. 1. 787. 25, &c.
 Ἀφανίζεω faciem, quid est? 4. 1. 224. 15, &c.
 Ἀε: sæpe redundat, 4. 1. 682. 21.
 Ἀπορισμὸς quæ & qualis censura apud Judæos? 4. 1. 956. 60. usque ad 960. 78.
 Ἀπορρηῖν impunitas, 4. 2. 141. 54.

B

Βαπτίζεω sign. immergere, 4. 1. 78. 54, &c. & 765. 29, &c. interdum tamen idem valet quod νίπτειν, 4. 1. 765. 77.
 Βαπτίζεω ὑπὸ νεκρῶν quid? 4. 2. 527. 1. ad 531. 2.
 Βάρος interdum non pondus, sed copiam, & opem, significat, 4. 2. 587. 2, &c.

Βαπτίζεω

Βαρυέν vel βαρυέντα cor, quid valet? 4. 1. 1096. 70, &c.
 Βάσαν sign. cruciatum, five tormentum, 4. 1. 112. 67. & 463. 75.
 Βασιλεὺς non tantum regnare sign. sed etiam facere ut quis regnet, 4. 2. 567. 30.
 Βασιλεὺς, non onus portare tantum significat, sed aliter variè accipitur, 4. 1. 87. 42. & 4. 2. 718. 26.
 Βασιλογία quid, & unde dictum? 4. 1. 209. 27, &c. fufiffimè.
 Βασιλῦμα pro Sodomia ponitur, 4. 2. 2004. 53.
 Βασιλῦμα dicuntur Dii falsi, 4. 2. 1939. 72.
 Βασιλῦμα ἐρημώσας, quid? 4. 1. 573. 32, 58. ad 576. 56.
 Βεελζεβὺλ quid, & unde? 4. 1. 294. 16. fufiffimè, & 333. 60.
 Βηθανία non vicus, sed tractus montis Oliveti, 4. 1. 797. 32. & 1141. 25, &c. & 1395. 72.
 Βηθφαγή quis locus, & unde dictus? 4. 1. 503. 50, &c. & 797. 29.
 Βιζομαι, quid? 4. 1. 307. 29, &c. & 1052. 53, &c.
 Βιβλίον ἀποστάσι, (libellus divortii) quis, & unde dictus? 4. 1. 162. 29.
 Βίβλ sign. & vitam, & vitium, & possessiones, 4. 1. 808. 16, &c. & 983. 6, &c.
 Βλασφημῖν est calumniari, five maledicere, five hominibus, five Deo, 4. 1. 265. 19. & 337. 65. & 4. 2. 926. 77.
 Βλέπειν sign. attentè & curiosè intueri, 4. 1. 157. 52. & 235. 40. & cavere, 4. 1. 774. 2.
 Βολή consilium denotat, & decretum, & mandatum, 4. 1. 972. 1.
 Βυλευτῆς quisnam apud Judæos & Romanos? 4. 1. 687. 12, &c. & 830. 16. fusè.
 Βέρει & παίδιον in S. S. idem significant, 4. 1. 793. 13.
 Βράμα, five βράσις, quid sign? 4. 1. 225. 70, &c.

Γ

Γαζοφυλάκιον quid & ubi? 4. 1. 806. 46. fusè.
 Γαμβρός dicitur & gener, & focer, 4. 1. 532. 12.
 Γαμήται de viris & foeminis; γαμῖν, de marito; γαμῖνται de uxore, dicitur, 4. 1. 476. 4.
 Γάγγραινα quis morbus? 4. 2. 1115. 65.
 Γὰρ non tantum causale est, sed & explanativum, valè- que nempe, enimverò, 4. 1. 30. 50. & adversativum, 4. 2. 685. 69.
 Γένος quid & unde dictum? 4. 1. 150. 70. fusè.
 Γενεά dicitur & gens vel natio, 4. 1. 591. 44, &c. & ætas five duratio, & generatio, 4. 1. 1466. 66, &c.
 Γενέσις dies natalis, ejusque celebratio, de Rege dicta, sign. diem Regni inchoati, 4. 1. 377. 28, &c.
 Γένων quod foeminis peculiare est, & πῆλιν, quod viris proprium, promiscuè usurpantur, 4. 1. 28. 51, &c. & 870. 34.
 Γεννησάμενος unde dictum? 4. 1. 386. 22, &c.
 Γέννησις & γέννησις quomodo differunt? 4. 1. 10. 33.
 Γενόμενος de tempore præsentis dicitur, 4. 1. 1306. 22.
 Γενεσις & γενεστυσις idem sunt, 4. 1. 1434. 33.
 Γεῦσθαι, experiri, 4. 2. 1496. 14.
 Γῆ, terra, pro χώρα regio, 4. 1. 828. 69.
 Γινέσθαι, pro γίνεσθαι ponitur, 4. 1. 1263. 11.
 Γινώσκω interdum significat attendere, 4. 1. 593. 55. & scire cum affectu, 4. 1. 1322. 50.
 Γλεῦν quid? 4. 1. 1406. 43, &c.
 Γλωσσόμομος, quid? 4. 1. 1294. 10, &c.
 Γνώμη est consilium, 4. 2. 417. 72.
 Γολγοθᾶ quis locus, & unde dictus? 4. 1. 673. 30.
 Γουρπῆσιν variè usurpatur, 4. 1. 439. 52, &c.
 Γραμματεῖς quinam erant apud Græcos & Romanos? 4. 1. 1565. 27. quinam & quoduplices apud Judæos? 4. 1. 54. 17. fusè: & 370. 12, &c.
 Γυνεῖν est προσέχειν, 4. 1. 641. 75.
 Γυνή est mulier quævis, five nupta, five innupta, 4. 1. 158. 1, &c. & 4. 2. 433. 46.

Δαίμονιζέσθαι quale malum erat? 4. 1. 112. 74, &c.
 Δαμόνοιον an uspiam in bono sensu sumitur? 4. 2. 1057. 31.
 Δαίμων est vox media, olim in bonam partem usurpata, 4. 1. 113. 5, &c.
 Δανείζεσθαι quid? 4. 1. 195. 37.
 Δανείον sign. debitum, 4. 1. 468. 15, &c.
 Δε valet inquam, 4. 2. 1277. 3.
 Δεισιδαιμονία sumitur & in bonum pro religione, & in ma- lum pro superstitione, 4. 1. 1543. 1, &c.
 Δεκαδὲν & ἀποδεκατῶν dicuntur & de rebus, & de iis quo- rum res sunt; & significant decimas tum dare, tum accipere, 4. 2. 1278. 28, &c.
 Δεξιοτάτος quinam? 4. 1. 1593. 20.
 Δέρω ponitur pro Δαίρω, 4. 1. 517. 49. & 801. 76.
 Δεῦρο est adverbium & hortandi, & loci, & temporis, 4. 1. 483. 1, &c.
 Δεῦρον sign. ex contrario, 4. 2. 1646. 69.
 Δευτέριον πρῶτον ὑποβάλλον quid? 4. 1. 951. 60. usque ad 954. 56.
 Δεῶ idem quod κατέω, 4. 1. 1381. 77.
 Δια jungitur Accusativo loco Genitivi, 4. 2. 1856. 12. sæpe dicitur de causa efficiente principali, 4. 1. 1148. 57. ponitur pro ἐν, post, 4. 1. 64. 71. & 723. 29. & 4. 2. 673. 62. pro ἐν, in, 4. 2. 55. 8. & 87. 29. & 121. 14. pro σύν, cum, 4. 2. 54. 72. & 304. 21, &c. & 1109. 44. pro πρὸς vel ἐν, in five ad, 4. 2. 121. 19. & 1545. 53. valet inter five in medio, 4. 2. 1109. 43. & 1572. 51. & propter, 4. 1. 1231. 30, &c. & 4. 2. 1067. 55. & per, 4. 1. 1231. 26, &c.
 Δια τῆς idem quod ἐν vel ἐν τῷ, valèque, vel, de hac re, five quantum ad hoc, propterea quod, 4. 1. 1239. 1, &c. vel, propterea, 4. 2. 105. 19.
 Διαβολῆς, calumniator, 4. 2. 1123. 63. & 1539. 46.
 Διαθήκη, quid, & quoduplex? 4. 1. 1. 44. fufiffimè.
 Διακονοί, diaconissæ, quænam? 4. 2. 319. 40, &c.
 Διακονῶ & διακονία dicitur de cura pauperum & ministe- rio, & eleemosynarum, 4. 1. 1488. 34. & 4. 2. 318. 56. & 612. 47. & de ministerio verbī, 4. 2. 776. 31. & 891. 57. & 1040. 74. & de Apostolatu, 4. 2. 1015. 7. & de quovis ministerio Ecclesiæ, 4. 2. 270. 18. & 358. 49.
 Διακρίνειν vel διακρίνεται sign. dubitare, hesitare, 4. 1. 513. 43, &c. & 4. 2. 1433. 25. & disceptare, 4. 2. 305. 47. & 1455. 40. & discernere, distinguere, ibid. 44. & 4. 1. 513. 43. & dijudicare vel iudicium ferre, 4. 2. 292. 7. & 1455. 43. & separare, vel præferre, 4. 2. 3071. 63. & iudicio in partes diversas propendere, 4. 1. 1479. 54.
 Διακρίνεται quid? 4. 2. 94. 75.
 Διαλλάττειν & καταλλάττειν sign. reconciliare se, vel fa- vorem alterius ambire, 4. 1. 153. 60, &c.
 Διαλογίζεσθαι, dictum de eo qui secum ipse dissertat, 4. 1. 896. 67.
 Διαλογισμοί, cogitationes, 4. 2. 292. 9.
 Διαπρίνεται quid valet, & unde dictum? 4. 1. 1435. 50, &c.
 Διασπορά dicitur omnis locus extra Judæam, 4. 2. 1413. 4.
 Διαταγὰ ἀγγέλον quid? 4. 1. 1457. 70, &c.
 Διαταγῶν quid? 4. 1. 1063. 16, &c.
 Διαφέρειν sign. in diversas partes ferre, 4. 1. 1619. 56. & excellere, præstare, 4. 1. 231. 33, &c. & 4. 2. 51. 7. & discrepare, & conducere, vel utile esse, 4. 2. 51. 20.
 Διακρίνει Θεὸς quinam? 4. 1. 1227. 66, &c.
 Διακρίνεται, quid? 4. 1. 1227. 66. ad 1228. 20.
 Διδάσκαλος, Magister five Doctor, quis & qualis Judæis? 4. 1. 548. 54, &c.
 Διδάσκει, quid est? 4. 2. 504. 44.
 Διδέσκειν quid? 4. 1. 444. 6. ad 446. 48.
 Δίκαιος est non tantum justus, sed & benignus five mise- ricors, 4. 1. 35. 61, &c. & 4. 2. 102. 56. & verus, 4. 1. 1047. 69. & 4. 2. 59. 13. δικαίος & δικαιοῦν sign. æquum, 4. 1. 91. 21. & 490. 19. δικαίος apud Scriptores profanos sign. damnare vel punire, in N. T. absolvere, 4. 1. 312. 25. & justum facere, 4. 2. 4. 57, &c.

57, &c. & 4. 2. 2018. 58. & *justum verumque probare*, 4. 2. 1051. 1, &c.
Δικαιοσύνη pro *bonitate*, 4. 2. 37. 55. 1588. 17.
Δικαιώματα sunt *præcepta*, 4. 2. 1916. 8. vel *moralia*, 4. 1. 852. 55, &c. vel *ritualia*, 4. 1. 852. 70. *fusè*: & 4. 2. 163. 52. Vide & 4. 2. 1974. 42, &c.
Δίκη pro *κατάδικη*, *damnatio*, vel *supplicium*, 4. 1. 1604. 53, &c.
Δίκη dea Græcorum, 4. 1. 1625. 2, &c.
Δίλη ponitur pro *ὄν*, 4. 1. 977. 15. & pro *ἀμάρ*, 4. 2. 23. 12.
Διστάζειν, *hesitare*, quid & unde? 4. 1. 385. 33.
Διυλίζω, *percolare*, vel *excolare*, 4. 1. 555. 38.
Διχοτομῶν sign. & *medium diffecare*, & *separare*, 4. 1. 596. 15, &c. *fusè*.
Διώκειν sign. *persequi*, five *vexare*, 4. 1. 120. 35. & *querere*, 4. 2. 221. 9. & *sectari*, 4. 2. 274. 48.
Δοκεῖν variè usurpatur, & sæpe redundat, 4. 1. 84. 39, &c. *fusè*: & 1104. 62, &c.
Δοκιμάζειν, est *probare* five *explorare*, 4. 2. 50. 79. & 950. 49. sed ita ut *approbes*, 1. 2. 50. 79.
Δοκιμή quid? 4. 2. 99. ult. & 4. 2. 565. 24.
Δοκιμή & *δοκίμιον*, quomodo differunt? 4. 2. 99. 79, &c. & 1414. 20, &c.
Δόκιμος, qui probatur, vel *probus*, 4. 2. 303. 55. & 660. 48. & 1113. 75.
Δοκίμης, qui *magna sunt fama & autoritatis*, 4. 1. 795. 65. & 4. 2. 675. 1, &c.
Δόξα sign. *robur* five *potentiam*, 4. 2. 121. 31. & *effulgentiam*, vel *similitudinem*, *divinæ Majestatis*, 4. 2. 466. 40.
Δουλοῦν & *λατρεῖν* in S. S. promiscuè usurpantur, 4. 1. 104. 41, &c. & 1338. 4, &c.
Δύνασθαι interdum significat *decere* vel *dignum esse*, 4. 1. 744. 21.
Δωρεῖν sign. & *sine justa causa*, & *gratis*, vel, *sine spe mercedis*, 4. 1. 1335. 62.

E

Εα qualis vox est, & quid sign? 4. 1. 718. 41.
Εάν sæpe ponitur pro particula potentiali *εἰ*, 4. 1. 392. 13. & pro *ὅταν*, *quando*, vel *ἐπειδὴ*, *postquam*, 4. 1. 1300. 12. & 4. 2. 1604. 11. post *ὅς*, aliæque Relativa, solet redundare, 4. 1. 239. 44.
Εάν μὴ, vel *εἰ μὴ*, pro *ἀμάρ*, 4. 1. 322. 58. & 344. 29. & 1209. 43. & 4. 2. 682. 13.
Εαυτοῖς pro *ἀλλήλοις*, 4. 2. 27. 37. & 929. 47. modò de singulis, modò de pluribus inter se, dicitur, 4. 2. 631. 29.
Εαυτὸς est personæ 3. usurpatur tamen in persona prima & secunda, 4. 1. 84. 73, &c. non caret Plurali, 4. 1. 84. 74, &c.
Εγγίζειν interdum sign. *advenire*, 4. 1. 590. 59.
Εγγύς quid sign? 4. 1. 1087. 21, &c.
Εγκαίνια quodnam festum? 4. 1. 1275. 71, &c.
Εγκατατίθειν, *dedicare*, 4. 2. 1323. 6, &c.
Εγκόρυβα quid sign. & unde dictum? 4. 2. 1538. 44, &c. *fusè*.
Εδράσημα, quid? 4. 2. 1046. 4, &c. *fusè*.
Εδελοδρησκεία, quid? 4. 2. 921. 14, &c. & 922. 8.
Εδὺ & *λαδς* differunt, 4. 1. 210. 1. *εδὺ* tamen interdum de Judæis dicitur, 4. 1. 210. 1, &c. & 569. 4. & 1291. 59.
Εἰ interdum valet *utinam*, 4. 1. 1023. 39. & 1083. 43. ponitur etiam pro *ὅτι*, & est *αιτιολογικόν*, 4. 2. 1283. 64, &c.
Εἰ μὴ, nisi, ponitur pro *ἀμάρ*, sed, 4. 1. 322. 58. & 344. 29. & 4. 2. 301. 17. & 413. 50. & 667. 74. & 673. 9.
Εἶ dicitur & *genus rei*, & *apparentia*, & *res ipsa*, 4. 2. 590. 37. &c.
Εἶδω quid? 4. 2. 431. 5.
Εἶδωλόγισα duorum generum, 4. 1. 1520. 24, &c. & 4. 2. 425. 71, &c.
Εἶναι sign. *sine modo*, vel *temerè*, *sine causa*, vel *frustrà*, *sine effectu*, 4. 1. 144. 42, 63.
Εἰκὼν, *imago*, interdum dicitur de *essentia*, & *veritate*, *rerum*, 4. 2. 1331. 21, &c.

Εἶναι, *esse*, interdum valet *significare*, 4. 1. 357. 48.
Εἶπεν, *jubere*, 4. 1. 98. 58, &c.
Εἰς ponitur pro *ἐν*, 4. 1. 67. 76. & 1160. 17. & 4. 2. 177. 57. pro *διὰ*, *propter*, 4. 2. 261. 61. pro *περὶ*, *de*, 4. 2. 1409. 68. interdum redundat, 4. 1. 473. 10.
Εκ ponitur pro *ἀπὸ*, 4. 1. 131. 47. & notat *materiam*, 4. 1. 32. 64. pro *ὑπὸ* vel *παρὰ*, ut notet *causam efficientem*, 4. 1. 32. 63. & 469. 68. five *originem* *alicujus*, 4. 2. 1950. 13. & ponitur pro *διὰ*, 4. 1. 1233. 33. & *pre*, 4. 2. 1914. 46.
Εκβάλλειν significat *ejicere*, & *emittere*, vel *educere*, 4. 1. 276. 51. & 716. 66.
Εκκαμίζειν, est *nuptum collocare*, 4. 2. 424. 35.
Εκκαμίζεισθαι est *nubere*, 4. 1. 533. 23.
Εκδοτὸς, *dedititius*, 4. 1. 1408. 73.
Εκεῖ, *quietem* in loco proprie, interdum verò *motum* ad locum, sign. 4. 1. 67. 57.
Εκκλίνειν sign. *segescere*, 4. 1. 1069. 62, &c. 4. 2. 729. 29. & 780. 55. & *despondere animum*, vel *malis succumbere*, 4. 1. 1069. 70.
Εκκλησία quid sign? 4. 1. 419. 20, &c.
Εκκληστοί quinam dicuntur? 4. 1. 494. 1, &c. & 4. 2. 1112. 21.
Εκλύεσθαι quid significat? 4. 2. 729. 46.
Εκλύειν quid valet? 4. 1. 1207. 49, &c.
Εκπορεύεσθαι dicitur de Spiritu Sancto, respectu vel temporalis missionis, vel æternæ processionis, 4. 1. 1336. 25, &c.
Εκτένεια, & *ἐκτενὴς*, & *intentionem* notant, & *assiduitatem*, 4. 1. 1111. 29.
Εκπράξαι, quid? 4. 2. 519. 27. *fusè*.
Εκπύειν idem quod *περιβάλλειν*, 4. 1. 590. 45, &c.
Ἐλεγμὸς idem est quod *ἔκλεγχος*, *probrum*, 4. 1. 1563. 5.
Ἐλέγχειν quid significat? 4. 2. 1339. 34. *fusè*.
Ἐλεῖ sign. *omne genus beneficentie*, 4. 2. 1437. 56.
Ἐλληνες Græci, ponuntur pro omnibus Gentilibus, 4. 1. 770. 6. & 1242. 45.
Ἐλληνιστὰι quinam erant? 4. 1. 1438. 16, &c. & 1486. 67, &c.
Εμβάλλειν χεῖρα valet *cibum sumere*, 4. 1. 1311. 49.
Εμβραμῶν, quid sign. & unde dictum? 4. 1. 722. 70. & 277. 26. & 1286. 32.
Εμπεριεῖν alibi *tempus*, in N. T. semper *locum*, respicit, 4. 1. 1157. 5.
Εμπανίζειν, *indicare*, vel *declarare*, 4. 1. 1592. 18. & 1595. 61.
Εμψυτὸς λόγος quid valet? 4. 2. 1426. 30, &c.
Εν ponitur pro *διὰ*, significans vel *per*, 4. 2. 444. 51. & 667. 24. vel *propter*, 4. 1. 1102. 36. & 1598. 57. & 4. 2. 522. 44. & 964. 30. pro *ἐν*, 4. 1. 860. 48. & 895. 33. & 1258. 14. & 4. 2. 667. 24. & 1097. 21. pro *σύν*, *cum*, 4. 2. 1309. 36. & 1544. 37. & 1613. 72. & 1626. 63. pro *περὶ*, *de*, 4. 1. 298. 29. & 4. 2. 673. 52. pro *ἐν*, 4. 1. 108. 9, &c. pro *ad*, vel *juxta*, 4. 2. 1309. 40. interdum redundat, 4. 1. 86. 70. & 298. 35.
Εν διὰ δυνάμιν quænam figura? 4. 1. 108. 18. & 1177. 73. & 1316. 66.
Ενάντιον, idem quod *ἐνώπιον*, 4. 1. 1130. 35.
Εν βέλγετι (E), quid? 4. 2. 951. 29.
Ενθα sæpe per Ellipsin omittitur, 4. 2. 1002. 38. interdum *causam procreantem* notat, 4. 1. 120. 44.
Ενεργεῖν & *ἐνεργεῖσθαι*, num *Activè*, an *Passivè*, *sumendum*? 4. 1. 374. 65. & 4. 2. 552. 79, &c. & 716. 51. *fusè*: & 953. 72, &c.
Ενεδὸς opponitur *μύλλοντι*, 4. 2. 418. 38. & 1313. 62.
Ενέχειν quid sign? 4. 1. 756. 16. & 1011. 61.
Ενόνια quid? 4. 1. 1007. 14. *fusè*.
Ενταφιάζειν est *funerare*, vel *pollincire*, &c. 4. 1. 616. 37, &c. & 815. 10, &c.
Εντελὴς quid sign? 4. 2. 770. 7.
Ἐξεργεῖν quid valet? 4. 2. 209. 31, &c.
Ἐξήλασθαι quis? 4. 2. 341. 68. *fusè*.
Ἐξοδὸς, *mors*, 4. 1. 986. 15, 35. & 4. 2. 842. 79, &c.
Ἐξομολογῆσθαι quid sign? 4. 1. 80. 79. & 1099. 51, &c.
Ἐξορκίζειν quid sonat? 4. 1. 648. 69. & 1559. 75, &c.
Ἐξουθενώσθαι sunt infimi de classe *judiciaria*, 4. 2. 391. 71, &c.
Ἐξουάζειν est *imperium habere*, 4. 2. 396. 4.

Εὐαγγέλιον eminenter dicitur Pascha, 4. 1. 666. 2. vel totum
Azymorum spatium, 4. 1. 612. 49.
Ἐπείκειν quid valet? 4. 1. 1455. 35.
Ἐπειδὴ quid valet? 4. 2. 588. 56, &c.
Ἐπειδὴ quodnam indumentum? 4. 1. 1385. 42. fusc,
ad 1386. 15.
Ἐπιδέξιν quid valet? 4. 1. 200. 13, &c.
Ἐπὶ valet sub, 4. 2. 389. 26. sub vel circa, ut sit temporis
nota, 4. 1. 16. 39. & 727. 67. & 4. 2. 1281. 56. &
1322. 42. & ad vel in, 4. 1. 16. 17. & 1168. 48. &
cum, 4. 1. 859. 41, &c. & propter, 4. 2. 1468. 6. &
per, 4. 2. 108. 24. & contra, & ceram, & de, vel
super, 4. 2. 1817. 17. ponitur pro ἐν, 4. 2. 108. 9.
Ἐπὶ τὸ αὐτὸ quid sign? 4. 1. 1402. 78. & 1415. 10. &
4. 2. 403. 12.
Ἐπιβλημα quid est? 4. 1. 270. 66.
Ἐπιβλεψαί quid significat? 4. 1. 532. 1, &c.
Ἐπιγνώσκω & ἐπιγνώσις ponuntur pro γινώσκω & γνώσις,
4. 2. 31. 53. & 69. 6. 224. 64.
Ἐπιγνώσις est major exaltiorque cognitio, 4. 2. 754. 11. &
834. 55. & 1344. 63. & cultus Dei, 4. 2. 31. 56.
Ἐπιείκειν, bonitatem sign. 4. 2. 625. 77.
Ἐπιελεῖν sign. agnominari, 4. 2. 334. 3.
Ἐπικείδειν quid? 4. 1. 946. 45.
Ἐπίκλης puella, quæ? 4. 1. 20. 30.
Ἐπίλοιπος quid valet, & unde dictum? 4. 2. 1554. 39.
fusissimè.
Ἐπίπλοος ἀγρός quis & unde dictus? 4. 1. 216. 45. usque
ad 218. 40.
Ἐπιστάτω quid notat? 4. 1. 869. 48, &c.
Ἐπίσκοπος quis dicitur in N. Testamento? 4. 1. 1399.
50. & 1571. 3. & 1573. 30, &c. & 4. 2. 1034. 59, &c.
& quis in V. Testamento? 4. 1. 1399. 56.
Ἐπιστάτης idem qui διδάσκαλος, 4. 1. 947. 37, &c.
Ἐπίσημα quænam censura? 4. 2. 563. 69, &c.
Ἐπίσημος quid? 4. 2. 701. 71.
Ἐπιτρέπειν, rem arbitrio alicujus committere, 4. 1. 474. 58.
Ἐπιφάνεια Christi quid? 4. 2. 993. 7, &c. & 1105. 48.
Ἐπιφανής quid sign? 4. 1. 1408. 4, &c.
Ἐπιφάνειαν, aut ἐπιφάνειαν, quomodo dicitur de Vespere,
&c. 4. 1. 694. 83. & 1125. 63, &c. fusc.
Ἐπιχειρεῖν quid valet? 4. 1. 842. 59.
Ἐργάζεσθαι sign. facere vel tractare, 4. 2. 1969. 65, & operari
& acquirere, 4. 1. 1222. 4, &c. & negotiari, vel qua-
stum facere, 4. 1. 600. 34, &c. & functionem exercere,
4. 2. 1159. 30.
Ἐργασία est negotiatio, sive questus, item opus vel negotium,
nec non usura, 4. 1. 1025. 32, &c.
Ἐργασίης titulus Messiae, 4. 1. 87. 19. & 303. 16, &c.
Ἐργασίης pro πορεύομαι. 4. 1. 412. 27.
Ἐργάζαν sign. & petere, & interrogare, 4. 1. 1198. 12. &
1319. 53, &c. & 1345. 35. & 4. 2. 880. 35, &c.
Ἐρως pro ἐρως, 4. 2. 154. 24.
Ἐρασμός pro flagris, 4. 1. 1586. 26.
Ἐτι interdum redundat, vel auget, valétque etiam, 4. 1.
857. 32.
Ἐυαγγελίζεσθαι & εὐαγγελίζεσθαι variè sumitur & construitur,
4. 1. 303. 65. & 4. 2. 1488. 70. & 1815. 33. &
1900. 49.
Ἐυαγγέλιον variè sumitur, 4. 1. 3. 78. fusc.
Ἐυαγγέλιον interdum significat premium lati nuntii, 4. 2.
436. 71, &c.
Ἐυδοκεῖν quid significat, & quomodo construitur? 4. 1.
95. 52.
Ἐυδοκία quid sign? 4. 1. 317. 63. & 894. 13. usque ad
896. 3. & 4. 2. 740. 17, &c.
Ἐυεργάτης quinquam, & qua de causa dicti? 4. 1. 1105. 3, &c.
fusc.
Ἐυδερῶς, idoneus, 4. 1. 1615. 1.
Ἐυκαίρεω est vacare ab aliis rebus, 4. 1. 546. 27.
Ἐυκαίρεα pro otio, 4. 2. 1131. 38.
Ἐυλογεῖν sign. beneficio afficere, vel benignis verbis com-
pellare, 4. 1. 199. 59. est & idem quod εὐχαριστεῖν, 4. 1.
382. 26, &c. & 628. 51. ad 629. 47. & 760. 48.
Ἐυλογητός quid? 4. 1. 865. 20.
Ἐυλογία, munus, 4. 1. 318. 19. & 4. 2. 621. 77.
Ἐυπραγία an simpliciter damnatur? 4. 2. 804. 70. in-
terdum idem est quod βρωτολογία, vel ἀχρολογία, ibid.
805. 11. fusc.

Εὐχαρίστη pro sermone gratioso & pio, 4. 2. 805. 64.
Ἐκμαρτία quid est? 4. 1. 849. 56, &c. fusissimè.
Ἐκίστασις est supervenire, 4. 1. 696. 59.
Ἐχεν saepe deficit, 4. 2. 202. 51. ponitur pro ὑπάρχειν,
retinere, 4. 2. 1019. 64. & 1600. 76. pro δύνασθαι,
posse, 4. 2. 1551. 19. valet uti, 4. 1. 352. 21. & 602.
37. & 4. 2. 401. 41. & profiteri, 4. 2. 1431. 28.
ὁ ἐχὼν, dives, 4. 1. 602. 31. & 1108. 61. ἐχούσα, vi-
cina, vel sequentia, 4. 1. 726. 35, &c.
Ζῆλος, fumitur in bonam & malam partem, 4. 2. 358. 6.
& 1154. 40.
Ζητεῖν & ζητησάμενος quid sign? 4. 1. 429. 55, &c.
Ζήτησις pro disputatione, 4. 1. 1630. 24.
Ζιζάνιον quid est? 4. 1. 360. 72, &c.
Ζυγὸς sign. & jugum, & stateram, seu trutinam, 4. 2. 1749.
60.
Ζωγέω, vivos capio, 4. 1. 948. 59.
Ζώνη, Zona pro marsupio, quare? 4. 1. 285. 70.
Ζωοποιεῖν est conservare in vita, 4. 2. 169. 31. & 1588. 34.
& resuscitare, 4. 2. 168. 16. & 524. 8.

Ἡγεμὼν pro Praefide ponitur, 4. 1. 655. 34, &c. & 4. 2.
1022. 56.
Ἡλικία sign. vel staturam, vel etatem, 4. 1. 231. 52, &c.
Ἡμεῖς ὑπερακή. Vide ὑπερακή.
Ἡμεῖς εὐνοεῖν quid? 4. 1. 757. 9.
Ἡμεροβασιτεῖν superstitio quænam, & unde orta? 4. 1.
390. 6. & 765. 31, &c.

Θάλασσαν, fovere pro vestire, 4. 2. 816. 30.
Θέα ἔσθ' est & locus, & res spectanda, 4. 2. 373. 35.
Θεὸς ὁυτοῦ est Deus, 4. 2. 1546. 42.
Θελεῖν ponitur pro εὐδοκεῖν, gratum habere, 4. 1. 457. 62.
& 677. 30, &c. & cupere, 4. 1. 376. 70. & existimare,
vel statuere, 4. 2. 1572. 1. saepe redundat, & dicitur
de inanimatis, 4. 1. 1406. 20.
Θωρεῖν sign. videre cum attentione, 4. 1. 1226. 28. &
cum delectatione, 4. 1. 1322. 39.
Θηρίον dicitur & bestia in genere, & bestia venenata, sive
serpens, 4. 1. 1624. 45, &c.
Θησαυρός, quid significat & unde dictum? 4. 1. 59. 67, &c.
Θηνην quid significat? 4. 1. 310. 40.
Θησοκεία est vox media, sign. ritus aut ceremonias, 4. 2.
921. 14. cultumque divinum, 4. 1. 1607. 56. sive
bonum sive malum, 4. 2. 1429. 53. & vox & res à
Thracibus venit, 4. 1. 1607. 55.
Θρηνοῦν αἶμα quid? 4. 1. 1111. 41, &c.
Θυῖν ἐξ ὧν quid & quale? 4. 2. 1967. 1, &c.
Θυμαστίον quid erat? 4. 2. 1306. 79. ad 1307. 70.
Θυμὸς dicitur & fel sive amaror, & ira, & venenum, vel
pharmacum venenatum, 4. 2. 1902. 31. & 4. 2. 1932.
46, &c.
Θυσιαστήριον non Altare tantum sign. sed & spatium illi
circumjectum, totumque Sacrificiorum locum, 4. 2.
1819. 32, &c.
Θυσία idem quod ἱερόν, 4. 1. 787. 64.

Ἰάσαι pro σώζειν, 4. 1. 38. 7.
Ἰσότης quinquam? 4. 1. 1426. 17, &c.
Ἰεράδωμα sign. ordinem Sacerdotum, 4. 2. 1497. 29.
Ἰκαστία quid sign? 4. 2. 1246. 24, &c.
Ἰκαστίον quid erat? 4. 2. 72. 68. & 1310. 34, 62.
B Ἰκαστίον

- Ἰλασθῆναι quid significat, & quomodo usurpatur? 4. 2. 1217. 18, &c. fusè.
 Ἰμάτιον est vox generalis, 4. 1. 75. 50. est vestis exterior, 4. 1. 1550. 62.
 Ἰμάτιον & Χιτὼν quomodo differunt? 4. 1. 193. 2, &c. fusè.
 Ἰνα est αἰτιολογικόν, 4. 1. 63. 22. notatque consilium vel causam finalem, 4. 1. 741. 49. & 1302. 13. & ὁμολογικόν, eventum seu consequentiam notans, valétque ὡς ita ut, 4. 1. 40. 52. & 63. 19. & 1302. 13. & 4. 2. 671. 56. & 1789. 42. & εἰδικόν, specificativum, valétque quod, 4. 1. 779. 49. ponitur pro δὲ, 4. 2. 616. 33. pro ὅτι, 4. 2. 419. 48. & 1640. 40.
 Ἰσχυρώς quid sonat, & cur Judas ita dictus? 4. 1. 282. 49.
 Ἰσχυα sign. vel constituere, 4. 1. 617. 69. vel appendere, five ponderare, & persolvere ad pondus, 4. 1. 618. 2. & 1459. 52, 68. vel imputare, ibid. 58.

K

- Καθ' ἑσβολήν, usitatum Paulo pro eximie, 4. 2. 145. 36.
 Καθαρίην, quid? 4. 1. 1624. 22, &c.
 Καθαρίσματα apud Græcos quinam erant? 4. 2. 375. 1. fusè.
 Καθαροὶ τῇ καρδίᾳ quinam? 4. 1. 119. 9, &c.
 Καθεῖς quid & unde? 4. 1. 817. 11.
 Καθεῖσθαι non tam sessionem in loco, quàm presentiam vel existentiam, sign. 4. 1. 208. 58, &c.
 Καθεῖω plerumque transitivum est, valétque collocare, 4. 1. 113. 30. & 756. 71. & 987. 15. interdum tamen neutraliter sumitur, 4. 1. 114. 34.
 Καὶ variè sumitur pro ὅτι, sed, 4. 1. 344. 5. & 1327. 35. & 4. 2. 388. 42. pro ἢ, aut, 4. 1. 134. 32. & 343. 9. pro καὶ, quavis, 4. 1. 1327. 35. pro Pronomine Relativo, 4. 2. 806. 43. sæpe Comparativum est, 4. 1. 789. 40. & valet sic, 4. 1. 1231. 57. & 4. 2. 947. 18. valet id est, 4. 2. 1062. 58. & 1677. 61. & quando, 4. 1. 826. 74. diversa attributa conjungit, 4. 2. 666. 66. ponitur & causaliter, & ordinativè, &c. 4. 2. 1878. 45. Hebræis librum sæpe inchoat, 4. 2. 1846. 69.
 Κακία pro erumna, 4. 1. 234. 28, &c.
 Κακοί, inertes & ignavi, 4. 1. 1069. 65.
 Καλὸν ut honestum, ita & jucundum, & utile sign. 4. 2. 400. 15.
 Καλὸς ποιεῖν quid sonat? 4. 1. 1482. 10, &c.
 Κάμηλον dicitur & camelus & rudens, 4. 2. 484. 1.
 Καπιλάειον τὸν λόγον quid? 4. 2. 568. 44, &c.
 Κάριον quid? 4. 1. 235. 44, &c.
 Κατὰ distributionem notat, 4. 1. 569. 70. & 666. 10. & 1205. 20. idem valet quod ἀπὸ, 4. 1. 263. 38. & quod διὰ, 4. 1. 470. 49. & 4. 2. 670. 1.
 Κατὰ ἀνδροπῶν quid sign? 4. 2. 61. 5, &c. & 531. 60, &c.
 Κατὰ σίεσιν, πεπαισῖν quid valet? 4. 2. 926. 25.
 Κατὰ τὸ αὐτὸ quid sonat? 4. 1. 1510. 5, &c.
 Καταβολὴ κόσμου, initium mundi conditi, 4. 2. 737. 40.
 Καταβραβείην quid & unde? 4. 2. 916. 10, &c.
 Καταδυναστεῖν, opprimere, 4. 2. 1434. 41.
 Κατακρίνειν est punire, 4. 2. 163. 36. & 1400. 26.
 Κατακρίδειν, quid? 4. 1. 499. 41, &c.
 Καταλλάττειν & διαλλάττειν voce Passivâ in N. T. sensum habet peculiarem, 4. 1. 153. 66, &c.
 Καταλύω, abrogo, destruo, quid? 4. 1. 125. 3. & 128. 64. & 985. 20.
 Κατανοεῖν idem quod ὁρᾶν conspicere, 4. 1. 1451. 46. & 4. 2. 1427. 24.
 Κατανοεῖς quid significat, & unde dictum? 4. 2. 243. 36, &c. fusè.
 Καταπέτασμα Templi quid erat? 4. 1. 682. 64. fusissimè.
 Καταργεῖν otiosum five irritum reddere, 4. 1. 1028. 4. & 4. 2. 137. 58, &c.
 Καταργεῖσθαι ἀπὸ τοῦ νόμου quid significat? 4. 2. 133. 56, &c. & 137. 55, &c.

- Καταρτίζω quid sign? 4. 1. 511. 76, &c. & 4. 2. 662. 1, 44, &c. & 1409. 34.
 Κατὰ σκόπον διδόναι quid sonat? 4. 2. 875. 41, &c.
 Κατάχρησις, possessio, 4. 1. 1456. 21, &c.
 Κατέστη quid sonat? 4. 2. 1149. 34.
 Κατασολὴ idem quod σολή, 4. 2. 1029. 5.
 Καταφύγειν pro φέγειν, 4. 1. 1608. 68.
 Καταφύγειν, confugere vel considerare, 4. 2. 1268. 47.
 Καταχρᾶσθαι idem quod χρᾶσθαι, 4. 2. 420. 24.
 Κατέδωκεν, idolis deditus, 4. 1. 1540. 53, &c.
 Κατεξουσιάζειν quid? 4. 1. 499. 41.
 Κατεργάζεσθαι sign. formare vel expolire, 4. 2. 589. 64.
 Κατεδίω, penitus comedo, 4. 1. 550. 44.
 Κατέχω sign. morari five detinere, 4. 2. 988. 79, &c.
 Κατηχεῖν, edocere vel instituere, 4. 1. 848. 28, &c. & 4. 2. 51. 31.
 Κατακτεῖν & παροικεῖν idem interdum sonant, 4. 1. 1404. 22.
 Κατέδωκε quid significat? 4. 1. 1596. 9, &c. fusè.
 Καυτηριάζειν πῶς αὐτὸν εἰδέναι quid sign? & unde sumpta locutio? 4. 2. 1058. 69. ad 1059. 50.
 Κενεῖσθαι sign. vī carere, 4. 2. 90. 59.
 Κεραία quid sign? 4. 1. 132. 23. ad 133. 10.
 Κεράννυται, miscere pro infundere, 4. 2. 1903. 48.
 Κεράτια quid sunt? 4. 1. 1043. 64, &c. fusè.
 Κέρμα, nummus minutus, 4. 1. 1172. 41.
 Κεφάλαιον sign. & summam rei, & summam five precipuum in re aliqua, 4. 2. 1292. 3, &c.
 Κεφαλαῖον quid? 4. 1. 802. 7, &c.
 Κεφαλὴ quid valet? 4. 2. 1336. 27, &c. fusè.
 Κεχαριστωμένον quid valet? 4. 1. 865. 32. fusè ad 866. 35.
 Κῆνος, census, quid erat? 4. 1. 447. 1, &c. & 527. 73, &c. fusè.
 Κλήροι, an Clericos notat, an populum Christianum? 4. 2. 1537. 38, &c.
 Κοδραντὴς quid valet? 4. 1. 155. 77.
 Κοιμάσθαι, dormire pro mori, 4. 1. 1283. 32. & 1460. 1.
 Κοινόν, commune, pro polluto, five profano, 4. 1. 400. 78, &c. & 762. 26. unde κοινῶν polluere, ibid. & 1478. 66.
 Κοινωνεῖν, participare, dicitur & de dante, & de accipiente. 4. 2. 728. 5.
 Κοινωνία, actus beneficentiae, &c. 4. 2. 1406. 27, &c.
 Κοίτης figura usitata, 4. 2. 763. 4, &c.
 Κολαφίζειν propriè est genam percutere, idque planâ palmâ, 4. 1. 652. 1, &c. ponitur autem pro quavis gravi vexatione, 4. 2. 374. 31.
 Κολυβίσται quinam? 4. 1. 510. 24. fusè.
 Κομᾶν quid notat? 4. 2. 471. 67. ad 473. 35.
 Κομιζέσθαι de Premio dicitur, 4. 2. 1487. 1. & 1537. 67.
 Κορβαίν, quid? 4. 1. 553. 13. erat formula jurandi, 4. 1. 391. 60, &c. fusissimè.
 Κορβαῖον, quid? 4. 1. 659. 22.
 Κρασπεδόν, quid? 4. 1. 274. 19, &c. & 547. 16.
 Κρατεῖν, prehendere, vel retinere, 4. 1. 276. 55. & 733. 57. & 1381. 79, &c. & 4. 2. 1700. 71.
 Κρατὶ pro imperio, 4. 2. 1096. 36.
 Κρίμα sign. etiam culpam, five crimen, 4. 2. 1075. 67, &c. & 4. 2. 1933. 70, &c. fusè: & ritum vel statum, 4. 2. 1934. 7.
 Κρίνον pro omnibus floribus ponitur, 4. 1. 232. 29.
 Κρίνειν pro vindicare, 4. 2. 1845. 39.
 Κρίνεσθαι, iudicio contendere, 4. 1. 185. 52.
 Κρίνω pro κατακρίνω, condemnare vel punire, quomodo & κρίσις & κρίμα pro κατάκρισις, & κατάκριμα, 4. 1. 332. 15. & 551. 53. & 735. 74. & 1121. 19. & 1183. 40. & 1501. 49. & 4. 2. 282. 27. & 482. 76. & 1039. 59. 76. & 1645. 66.
 Κρίσις quid significat? 4. 1. 554. 70, &c.
 Κριτήριον est & locus iudicii, & iudicium ipsum, 4. 2. 390. 41, &c.
 Κτάσθαι non tam possidere, quàm comparare, sign. 4. 1. 285. 17, &c.
 Κύκλῳ adverbialiter ponitur pro circum, 4. 2. 314. 66.
 Κύμβαλον quodnam instrumentum? 4. 2. 494. 65.
 Κυριακή ἡμέρα quanam & quare sic dicta? 4. 2. 1681. 21. fusè.
 Κυριακὸν δέπνον, quid, & unde dictum? 4. 2. 478. 37.
 Κύριον ponitur pro κυρίῳ, 4. 1. 542. 7. & 4. 2. 1473. 20.
 Κύμαι sign. minora oppida, 4. 1. 1246. 28.
 Κύριοποις quid? 4. 1. 722. 8, &c. fusè.
 Κύνωψ qualis culex? 4. 1. 555. 55, &c.

A

- Ααπίζαν* πρὸς κέντρα quid valet, & unde dictum? 4. 1. 1469. 2, &c.
Ααλῆν de descriptione saepe usurpatur, 4. 2. 1556. 1.
Ααλῆν idioma & loquela, 4. 1. 1200. 54.
Ααμβάνειν sign. recipere & suscipere, 4. 1. 300. 2, & tollerere sive auferre, ibid. & 4. 2. 642. 15. & questum facere, 4. 2. 642. 16, &c. & institui seu discere, 4. 2. 1708. 50, &c.
Ααδς, & *ἄδων*, quid & quomodo discrepant? 4. 1. 210. 3, &c.
Αατρίδων & *δελῶν* in S. S. promiscuè usurpantur, 4. 1. 104. 40, &c. & 1338. 4.
Αίγυν pro jubere, 4. 1. 1245. 41. & 1526. 13.
Αιτεργείν & *Αιτερρία* unde sumptum? 4. 1. 863. 47. dicitur de quovis publico ministro, civili vel Ecclesiastico, &c. ibid. & 1494. 72. & 4. 2. 313. 2. & 1292. 56. præcipuè verò de ministro sacrorum, &c. 4. 1. 863. 54. & 4. 2. 1292. 51, &c.
Αεπλόν, minutum, quid valet? 4. 1. 807. 28, &c.
Ανδς propriè lacus, &c. pro toto torculari, 4. 1. 517. 11, &c.
Αεβανῶν & *αεβανῶν* quid, & quomodo differunt? 4. 2. 1778. 46, &c.
Αερεπῶν quinam & quales erant? 4. 1. 1441. 65, &c.
Αιδῶ pro *marmore*, 4. 1. 1547. 24.
Αιπῶν, Tropus frequens, 4. 1. 331. 2. & 4. 2. 549. & 1630. 66. & 1854. 64. & magnam exaggerandi vim habet, 4. 2. 1145. 9.
Αῖν & *αῖν* quid sunt? 4. 2. 57. 20, &c.
Αῖν, cogitare, reputare, estimare, 4. 2. 76. 41. & 173. 20. & 301. 20. & 626. 57.
Αομαχῶν quid est? 4. 2. 1089. 47, &c.
Αογῶ ponitur pro re, 4. 1. 844. 69. & 866. 44. & 4. 2. 219. 46. & pro ratione, 4. 1. 845. 36. & 4. 2. 1285. 12. pro libro, 4. 1. 1391. 60. pro onerosa prophetia, 4. 1. 1391. 60. pro Evangelio, 4. 1. 723. 48. & 845. 3. pro Christo, 4. 1. 845. 17, &c. & 1145. 22, &c. & 1146. 30. & 1574. 53, &c. pro dono sermonis, 4. 2. 334. 60, &c.
Ὁ λόγῶ in Deo agnitus etiam ab Ethnicis, 4. 1. 1145. 58. fusè.
Αοιδῶ quis? 4. 2. 387. 13.
Αοιπὼν quid sign? 4. 2. 367. 32.
Αοιπὼν sign. solvere, qui actus est clavium, 4. 1. 422. 40, &c. & destruere, 4. 2. 1576. 11. & 1606. 65.
Αοιπὼν νόμον, est legem abrogare, vel etiam oppugnare, 4. 1. 125. 9.
Αοιπὼν, dolor, pro doloris causa, 4. 2. 301. 56.
Αοιπὼν quid? 4. 2. 1407. 77.
Αοιπὼν quid? 4. 1. 501. 60. &c.
Αοιπὼν pretium solutum innuit, 4. 1. 879. 76.

M

- Μαζοι* qui & quales? 4. 1. 48. 56, &c.
Μαδιδῶν est discipulos facere, sive docendo, sive aliter, 4. 1. 705. 32, &c. & 4. 2. 724. 12, &c. & 785. 2.
Μακεδονίαν & *μακεδονία* quid notant? 4. 1. 1071. 36, &c. fusè: & 4. 2. 929. 29.
Μαλακία idem quod *μαλακία* aegritudo, 4. 1. 112. 32.
Μαλλον redundat, 4. 1. 231. 24. & 4. 2. 609. 68, &c. deest & subauditur, 4. 1. 455. 14. & 1075. 77, &c. negativè fumitur, 4. 1. 825. 11. ad 20. oppositionis est, 4. 1. 1183. 79, &c.
Μαυριανῶν quid sign. & unde dictum? 4. 1. 230. 2, &c.
Μαυριανῶν solet regere Dativum, 4. 2. 1629. 67.
Μαυριανῶν sign. & laudare, & confirmare, 4. 1. 1010. 8.
Μαυριανῶν in laudem ponitur, 4. 2. 1355. 26.
Μεγιστῶν quinam? 4. 2. 1760. 72.
Μεθ & *μεθ* quomodo differunt? 4. 1. 1097. 5, &c.
Μεθιδῶν quid significat? 4. 2. 792. 27, &c.
Μεθιδῶν frequens, 4. 2. 549. 2.
Μεθιδῶν duplex erat, 4. 1. 1623. 25, &c.

- Μεθιδῶν* inhabitare, 4. 1. 1322. ponitur pro *ἐν*, est, 4. 1. 1190. 15. & 4. 2. 1594. 75. & 1607. 70.
Μεθιδῶν quid significat? 4. 2. 421. 27, &c.
Μεθιδῶν quid? 4. 1. 658. 38. 64.
Εκ μέθης γινώσκω quid significat? 4. 2. 991. 49, &c.
Μετὰ, post, ponitur pro *infra*, 4. 1. 607. 7. & 776. 7. hostilitatem notat, 4. 2. 1978. 47.
Μεταμείδω & *μετανοέω* an & quomodo differunt? 4. 1. 72. 76, &c. & 655. 75, &c.
Μεταμείδω, sive *migratio animarum*, qualis olim credita est? 4. 1. 374. 2, &c. & 414. 69, &c.
Μετανοέω quid valet, & unde dictum? 4. 1. 1018. 78, &c.
Μετρητής quantum capiebat? 4. 1. 1170. 34, &c.
Εκ μέτρης dare quid valet? 4. 1. 1189. 36.
Μη negativum & prohibitivum, 4. 2. 1060. 25, &c.
Μηκρῶν & *μικρῶν* valent simpliciter, non, 4. 1. 1503. 43.
Μηκρῶν qualis & quorum habitus? 4. 1. 242. 5.
Μήποτε dubitantis est, 4. 1. 101. 20. & 271. 80. & 4. 2. 1121. 32, &c.
Μίπως interdum est asseverantis, 4. 2. 252. 18.
Μίλιον quæ vox & quid valet? 4. 1. 193. 77. & 194. 55.
Μίσιον, miscere pro *infundere*, 4. 2. 1903. 48.
Μισθς, merces, interdum ponitur pro dono, sive premio gratuito, 4. 1. 121. 41.
Μισθῶ, Adverbialiter, &c. ponitur, 4. 2. 1651. 19.
Μνημονεύειν est cogitare cum affectu, 4. 2. 1696. 24.
Μνῆσθαι quid significat, & quomodo differt à *μνῆσθαι*? 4. 1. 31. 1.
Μοιράλῶ quis & unde dictus? 4. 1. 771. 15.
Μόδιῶ quanam mensura? 4. 1. 123. 48.
Μορχία ponitur pro *περὶ*, 4. 1. 156. 25. & 158. 39.
Μόνον, solum, saepe subauditur, 4. 1. 784. 6, &c. & 4. 2. 76. 78, &c.
Μορφή quid? 4. 1. 433. 33. & 4. 2. 850. 21, &c.
Μόρφωσις, vel *Μόρφωμα*, quid? 4. 2. 51. 78.
Μυρῶν propriè est boum, sed leonibus tribuitur, & quare? 4. 2. 1812. 28.
Μύλα dicitur vel mola tota, vel lapis mola aut superior, aut inferior, 4. 1. 452. 16, &c.
Μυρία decies mille, 4. 1. 467. 55.
Μυριάς indefinitè ponitur pro maxima multitudine, 4. 1. 1013. 17. & 4. 2. 1803. 73.
Μυρῶν quid & unde dictum? 4. 2. 1548. 72, fusè.
Μαγῆς fatuus, quid valet? 4. 1. 150. 4, &c.
Μαγῆς, propriè est personarum, sed transfertur ad res, 4. 1. 122. 33.

N

- Ναζαρεῦς* quis & unde dictus? 4. 1. 68. 73, &c. fusè.
Ναὶ est particula obsecrantis, & obtestantis, 4. 1. 407. 55. & spondentis, 4. 2. 559. 30. & affirmantis, 4. 2. 1679. 1. idemque valet quod *ἀμὴν*, 4. 2. 2022. 34.
Ναοί, Tempia, dicuntur etiam imagines templorum & deorum, 4. 1. 1562. 21, &c. fusè.
Νάσος quid & unde? 4. 1. 812. 28, usque ad 813. 73.
Νεωκῶς quid sonat? 4. 1. 1565. 65. fusè.
Νομίζω quid valet? 4. 1. 19. 15.
Νομικοί & *νομικά* an & quomodo differunt? 4. 1. 537. 70, &c.
Νομισμα quid & unde? 4. 1. 528. 56. & 529. 45.
Νόμῶ ponitur pro libris Moysi, 4. 2. 66. 65. pro toto Veteri Testamento, 4. 2. 66. 67, &c. pro præceptis naturalibus, 4. 2. 53. 43. pro specialibus institutis, 4. 2. 869. 25.
Νεοσῶν & *παροδῶν* quid sunt & quomodo differunt? 4. 1. 188. 21.
Νῆς, sign. totum animum, ejusque actus, 4. 2. 32. 41. tum illum quo intelligimus, tum illum quo alteri intelligendum damus, 4. 2. 507. 4, &c. & sententiam, 4. 2. 981. 36.
Νυχθημερόν dicitur etiam pars exigua diei, 4. 1. 345. 20, &c.

ἐκείνου, *mirari*, 4. 2. 1528. 24.
 ἔστιν *quænam* vox & mensura? 4. 1. 766. 30.
 ἀνεκείνου *proprie arescere*, pro *solidescere*, 4. 2. 1909.
 67.
 ἔλκον, *lignum*, pro *cippo* sive *numella* ponitur, 4. 1. 1433.
 39, &c.

O

ὄγκος quid? 4. 2. 1380. 17.
 ὄς saepe subaudiendum; 4. 2. 677. 6.
 ὄξω, *extranei*, quinam & Judæis, & Christianis? 4.
 1. 737. 74. fusé.
 οἶκος pro *familia*, 4. 2. 1108. 11. pro *Templo*, 4. 1.
 1397. 12.
 οἶον modò idem quod δυνατὸν, modò valet *quasi*, 4. 2.
 199. 2, &c.
 οἰκουμενὴ non semper totum orbem denotat, sed aliquam
 ejus partem, 4. 1. 885. 54, &c.
 ὀλοῦσθαι quid sonat? 4. 1. 750. 59.
 ὀμολογῆναι quid sonat? 4. 1. 245. 16.
 ὀμολογούμενα *mysteria Gentilium* quænam? 4. 2. 1047.
 77, &c.
 ὀνηροίπιδες scriptores, 4. 2. 1664. 69. & 1745. 1.
 ὄν est pars molæ non inferior, ut quidam putant, sed
 superior, 4. 1. 452. 28.
 ὄξος quid? 4. 1. 673. 60, &c.
 ὀπιδυγραφοὶ libri quinam? 4. 2. 1734. 75.
 ὀσλον & ὀπλίξιδαι latè usurpantur de quolibet indu-
 mento, vel ornamento, 4. 2. 289. 15, &c.
 ὀπώρα quid sign? 4. 2. 1969. 1, &c.
 ὀπως & ὡς sunt synonyma, valentque *quando* vel *post-*
quam, 4. 1. 1420. 42, &c.
 ὀπως habet vim imperandi, 4. 2. 59. 41.
 ὀργυία quænam mensura? 4. 1. 1620. 35.
 ὀρθοπεμεν τὴν λόγον, quid est? 4. 2. 1114. 11, &c. fusé.
 οἰεῖν pro προορίζειν, 4. 1. 1103. 48. & 1545. 52.
 ὀρκίζεω, *adjurare*, quid? 4. 1. 648. 70, &c. & 746.
 26, &c.
 ὀρμη, & συγκατάθεσις, & πᾶς, quomodo distinquen-
 da sunt, 4. 1. 143. 23, &c.
 ὄρνις est vel avis in genere, vel gallina, 4. 1. 563. 19.
 ὄρι est particula modò causalis, 4. 1. 68. 19. ponitur-
 que pro τὴ, vel διὰ τὴ, vel διότι, 4. 1. 778. 49. &
 782. 65. & 977. 15. modò expletiva, 4. 1. 68. 19.
 & 245. 24. servit mimesi, valétque *nempe*, scilicet,
dicendo, &c. 4. 1. 101. 5. & 135. 27. & 245. 26. &
 768. 62. modò confirmat, valétque *certè*, *utique*,
 4. 1. 241. 23.
 οὐ μὴ interdum est prohibentis, 4. 1. 353. 66.
 οὐ μὴ sequentem Subjunctivum postulat, 4. 2. 721.
 1, &c.
 οὐν redundat, 4. 1. 151. 66. & 239. 7. ponitur pro ἀλ-
 λὰ, vel δὲ, 4. 1. 151. 66. & 326. 12.
 οὐραροὶ in plur. num. quid sign? 4. 1. 74. 36, &c.
 οὐτὸς pro ὅς, 4. 1. 1483.
 οὐτὸς, sic, valet *tum*, vel *postea*, 4. 1. 1570. 12, &c.
 οὐχὶ nonne, pro καὶ non, 4. 1. 326. 5.
 ὀφείλημα quid? 4. 1. 218. 40.
 ὀρέω quid? 4. 1. 552. ult.
 ὀφείλειον quid? 4. 1. 1219. 60.
 ὀφὲ vel ὀφία dicitur & *vespera*, & *nox tota*, 4. 1. 692.
 42, &c. & *serò*, sive in extremo, &c. 4. 1. 693. 40, &c.
 ὀφία duplex, 4. 1. 381. 37, &c.

Π

παῖς, & συγκατάθεσις, & ὄρμη, quid sunt & quomodo
 differunt? 4. 1. 143. 24, &c. fusé.
 παιδ' ἐν δὲ παιδείᾳ *castigationem* sign. 4. 1. 1117. 75, &c.
 & 4. 2. 819. 50, &c.
 παιδλον, *infans*, 4. 1. 449. 55, &c. & 793. 13. & *ado-*
lescens, 4. 1. 442. 54.
 παῖς (*puer*), pro *servo*, 4. 1. 251. 17. & 328. 21.
 παῖς variè usurpatur, 4. 1. 101. 63. & 464. 41. ad
 60.
 πᾶν postposito ἐκ universaliter negat, 4. 2. 1599. 56.
 πανήγυρις, *conventus* qualis? 4. 2. 1392. 28, &c.
 παρὰ, *supra*, 4. 2. 28. 13. & 295. 51. *contra* vel *præter*,
 4. 2. 668. 35, &c.
 παραβασίς quid? 4. 2. 1201. 28.
 παραβολή quid est? 4. 1. 349. 35, &c. fusé.
 παραβυλῆσαι τὴν ψυχὴν quid? 4. 2. 866. 2, &c.
 παραγγέλλειν, *præcipere*, 4. 2. 406. 35.
 παραδύγμα quid? 4. 1. 188. 23.
 παραδειγματίζω quid? 4. 1. 33. 60. fusé.
 παραδῆσις quid? 4. 1. 1122. 31, &c.
 παραδῆσις dicitur & *omnis doctrina*, & *traditio* non scri-
 pta, &c. 4. 1. 387. 24, &c. 4. 2. 461. 39, &c.
 παραδύναμις interdum idem valet quod *perfectum*, sive *abso-*
lutum, esse, 4. 1. 743. 55, &c.
 παρακαλεῖν sign. & *consolari*, & *rogare* sive *hortari*, &c.
 4. 1. 1320. 45, &c.
 παρακλητὴς est vel *patronus* sive *advocatus*, vel *consolator*,
 4. 1. 1320. 28. usque ad 1321. 50.
 παρακλή & παραβασίς quid sunt, & quomodo differunt?
 4. 2. 1201. 29, &c.
 παρακολυθεῖν modò ad Res, modò ad Personas, refertur,
 & sign. *affectari*, vel *subsequi*, 4. 1. 845. 73, &c. &
 4. 2. 1063. 75. *proprie* dicitur de corpore, deinde de
 anima, valétque *attendere*, *discere*, *scire*, 4. 1. 846.
 20, &c. fusé.
 παρακύνθη quid? 4. 1. 1127. 40, &c.
 παραλαμβάνειν sign. *demum ducere*, 4. 1. 31. 25, &c.
 παραλογίζεσθαι quid? 4. 2. 906. 19. & 1427. 9.
 παραλύσις qualis morbus? 4. 1. 113. 66. ponitur pro
Aproplexia, 4. 1. 251. 37.
 παρανύμφοι quinam? 4. 1. 269. 69.
 παραπεριέδωκεν quid valet? 4. 1. 783. 7. fusé.
 παραπῆμα quid? 4. 1. 222. 73, &c. & 4. 2. 111. 54.
 παραπλήματα & ἀντίρτια permutantur, 4. 2. 761. 42.
 παρασκηνίον, *Parasceve*, quid erat Judæis? 4. 1. 829. 51.
 παρατηρεῖν in vitio ponitur, 4. 1. 1087. 12.
 παρατίθεσθαι quid? 4. 2. 458. 56.
 παρατρέφειν quid? 4. 2. 422. 37.
 παρεσιλθεῖν quid valet? 4. 2. 117. 51. fusé.
 παρεκλῆς quid sign? 4. 1. 165. 53.
 παρεμβολή sign. & *castra*, & *exercitum*, 4. 1. 1582. 30. &
 4. 2. 1374. 42.
 παρενοχλεῖν quid valet? 4. 1. 1519. 50.
 παρέρχεται sign. *interire*, *aboleri*, 4. 1. 130. 76. & 131. 50.
abire vel *transire*, 4. 1. 640. 25. & 643. 11. & 4. 2.
 1575. 79, &c.
 παρέρχεται, *preteritio*, 4. 2. 74. 18.
 παρίσταναι, *ostendere*, 4. 1. 1598. 14.
 παροικεῖν quid valet? 4. 1. 1129. 41. ad 1130. 20.
 παροικία quid? 4. 1. 1272. 11.
 παροῖτα Christi quid? 4. 1. 566. 15. fusé.
 παρρησία quid sign? 4. 1. 1235. 1, &c. 4. 2. 574. 29. &
 1166. 26. & 1221. 57, &c. & 1234. 78, &c.
 πᾶς cum particula negativa junctum quid valet? 4. 1.
 243. 35, &c.
 πᾶς valet *quivis*, 4. 1. 787. 22.
 παρσιόχου quinam? 4. 2. 1277. 60.
 παρσιόχου καὶ καὶ quid notat? 4. 1. 354. 39.
 περὶ, *ire*, interdum significat *terrâ ire*, non *marî*, 4. 1.
 758. 69, &c.
 πέθειν sign. & *suadere*, *docere*, 4. 2. 669. 8. & *placare*,
 ibid. 669. 21. & 591. 56.
 περὶ ὧν explorō, & in bonum & in malum sumitur, 4. 1.
 97. 32.

Περὶ αὐτοῦ

Πειρασμός est & sollicitatio ad malum, & periculum, 4. 1. 220. 33. & res adversa, ibid. & 1106. 9.
 Πέμπειν absolute ponitur, 4. 1. 379. 70.
 Πεντηκοστή & totum tempus 50 dierum à Paschate, & diem ultimum, significat, 4. 1. 1401. 62, &c.
 Πεντηκοστή quodnam festum, & cur sic dictum? 4. 1. 1401. 63. ad 1402. 48.
 Περαιδής pro fide, 4. 2. 626. 51.
 Πέραιν sign. & cis vel secus, 4. 1. 107. 13, &c. & 1162. 70. & trans vel ultra, ibid. 73. & 256. 54. & 383. 44, &c. & 791. 68. & 1162. 73.
 Πέρει in compositione significatum auget, 4. 1. 639. 70, &c. Phrasis δὲ πέρει τινὰ quid sonat? 4. 1. 737. 46. & 1284. 57, &c.
 Περιάγειν secum ducere quocumque quis eat, 4. 2. 434. 5.
 Περιαιρέειν quid? 4. 2. 1338. 42.
 Περιέρχεται quænam artes? 4. 1. 1559. 46. fusè.
 Περιέρχεται quid? 4. 1. 1594. 5.
 Περιελάττω quid valet? 4. 2. 374. 74. ad 375. 30.
 Περιλύνει quid & unde? 4. 1. 639. 62, 78.
 Περιέσθω λαός quid sonat? 4. 2. 1154. 19.
 Περιποίησις ψυχῆς quid est? 4. 2. 1352. 66.
 Περιπαύειν, occupari, distrahi, 4. 2. 422. 46.
 Περιχέειν idem quod χέειν regio, 4. 1. 78. 19, &c. & 720. 45.
 Περιήμινα quid? 4. 2. 375. 40.
 Περιπεριέσθω quid est? 4. 2. 496. 35. fusè.
 Πέρει idem aliquando quod λίσθω, 4. 1. 688. 76.
 Πίστειν sæpe sign. jacere, 4. 2. 246. 40.
 Πιστή. Vide νάσθω.
 Πισδεῖν interdum sign. fiduciam habere, 4. 2. 292. 38, &c.
 Πίστις, fides, variè sumitur, 4. 1. 252. 53, &c. & 441. 60. & 4. 2. 1043. 27.
 Πισός quis? 4. 1. 441. 21. & 4. 2. 418. 13. & 1113. 4.
 Πλεονεξία & πλεονεκτεῖν sign. vel studium habendi, &c. 4. 1. 768. 68. & 1016. 1, &c. & 4. 2. 959. 40, &c. vel libidinem, 4. 2. 33. 42, &c. & 959. 53, &c. & 995. 14. & 1007. 8. & 4. 2. 1705. 74.
 Πληρῶναι quomodo dicitur & de Prophetiis, 4. 1. 38. 51, &c. fusissimè; & de lege? 4. 1. 129. 50, &c.
 Πληροφροῦναι propriè est plenitudinem habere, five cognitionis, five fidei, spei, &c. 4. 2. 296. 64. & 1265. 12, &c. indèque plene persuasum esse, 4. 2. 95. 27, &c. sæpe idem est quod πληρῶναι, 4. 1. 843. 70. & 4. 2. 296. 18.
 Πλήρωμα est & id quod implet, & id quod impletur, 4. 2. 759. 56.
 Πλήσιος quis? 4. 1. 195. 56, &c. fusè.
 Πλῆθος pro abundantia, 4. 2. 41. 8. & 216. 78. & 742. 14.
 Πνεῦμα dicitur & divina natura, 4. 1. 724. 73, &c. & 4. 2. 1051. 41. & Spiritus Sanctus, 4. 1. 1179. 26. & 1590. 54. & dona Spiritus, ut miraculorum, &c. 4. 2. 1051. 51. & anima, 4. 1. 115. 46. & 1179. 14. & 4. 2. 1446. 26. & intellectus, præsertim regnatus, 4. 2. 1051. 72. & 1237. 43. & animus, 4. 1. 115. 46. & 1286. 26. voluntas, 4. 2. 506. 49. & propensiones vel affectus, vel motus, animi, 4. 1. 990. 35, &c. & 4. 2. 169. 78. & ira, 4. 1. 115. 70.
 Πνέειν quid, & cur, & quousque prohibitum? 4. 1. 1521. 59, &c. fusissimè; & 1527. 20.
 Πνέειν quid? 4. 2. 1684. 72. & 1685. 22.
 Ποιεῖν temporari adjunctum sign. commorari, 4. 1. 491. 26. & 1527. 55, &c. & 4. 2. 644. 69. & 1870. 69, &c. sign. & agere vel transigere, 4. 2. 1465. 69, &c. & facere opus, 4. 1. 491. 21.
 Ποιεῖν πᾶσα quid valet? 4. 1. 621. 25.
 Ποιμαίνει sign. regere, indèque punire, 4. 2. 1977. 55.
 Ποῖος pro τίς, 4. 1. 480. 77. & 595. 7.
 Πολιτεύεσθαι quid est? 4. 1. 1588. 32. & 4. 2. 844. 59.
 Οἱ πολλοὶ vulgus sign. 4. 1. 805. 45.
 Πολυλογία. Vide Βασιλολογία.
 Πόλις pro magno, vel eccellente, 4. 1. 1050. 15.
 Πορνεία, vitiositas, vel malitia, 4. 1. 769. 2.
 Πορνός plus est quam κακός, 4. 1. 180. 53. ponitur pro diabolo, 4. 1. 180. 49. & 220. 51.
 Πορνὸν neutraliter positum quid valet? 4. 1. 180. 48, &c. & 182. 11, &c. & 220. 50, &c.

Πορνὸς ἐφθαλμός quis? 4. 1. 228. 13, 34. & 492. 38, &c.
 Πόνος, labor pro dolore, 4. 2. 2002. 66.
 Πορεύομαι pro ἐρχομαι, 4. 1. 369. 67. est certam viam institutum sequi, 4. 2. 1418. 51. & 1527. 31.
 Πορεύομαι quid? 4. 2. 1091. 6, &c.
 Πορνεία & πορνεία dicuntur de quovis illicito concubitu, 4. 1. 165. 63, &c. & 4. 2. 378. 40. vel, de nuptiis intra gradus prohibitos, 4. 1. 1521. 31. vel de pollutione contra naturam, ibid. 40.
 Πορφύρεα, purpura, quid? 4. 1. 1054. 30.
 Ποταμός plus est quam ποῖος, & admirationis habet emphasin, 4. 1. 259. 65. & 4. 2. 1578. 5.
 Ποτήριον pro sorte seu portione. 4. 1. 496. 67.
 Ποτίζειν pro cibare, 4. 2. 357. 29, &c.
 Πότος pro convivio, 4. 2. 1527. 53.
 Πραΐς, mansueti, quinam? 4. 1. 116. 60, &c. & 319. 20.
 Πράξις Pagana & Christiana quomodo distinguuntur? 4. 1. 117. 3.
 Πρέπον non decorum tantum notat, sed & officium debitum, 4. 1. 91. 36.
 Πρεσβύτεροι dicuntur & Senatores Synedrii, 4. 1. 388. 25. & 425. 71. & Rectores five Præfeti Synagogarum five Ecclesiarum, 4. 1. 1488. 49. & ἐπισκοποὶ, 4. 1. 1570. 78, &c. & ministri verbi, 4. 2. 1078. 56.
 Πρεσβύτεροι τῶν λαῶν quinam erant apud Judæos? 4. 1. 644. 32.
 Πρεσβυτέρους quænam in Ecclesia? 4. 2. 319. 47.
 Προάγειν absolute ponitur, 4. 1. 58. 54.
 Προβάλλειν, emittere, 4. 1. 1096. 35.
 Προβιβάζω quid? 4. 1. 378. 18. ad 31.
 Προβιβάσκειν sæpe decretum significat, 4. 1. 1409. 7.
 Προγνώσις Dei quid? 4. 2. 1482. 22.
 Προηγείναι quid significat? 4. 2. 272. 72.
 Πρόθεσις Dei quid? 4. 2. 184. 7, &c.
 Προρρίκειν quid? 4. 2. 185. 5. & 738. 66. & 739. 20, &c.
 Πρός ponitur pro propter, 4. 1. 474. 50. & 4. 2. 574. 78. valèrque propter, 4. 1. 1069. 44. & 4. 2. 74. 79. pro contra, valèrque vel contra, 4. 1. 474. 46. & 1279. 65. vel juxta, secundum, 4. 1. 474. 35. 49. & 4. 2. 680. 67. pro propter, de, 4. 2. 238. 39. & 1177. 40. & 1193. 23. pro παρ, apud, 4. 1. 1073. 76. & 1146. 75.
 Προσάγειν, aditus, quid notat? 4. 2. 98. 47, &c. & 771. 71, &c.
 Προσέχειν est & oratio, & locus orationis, 4. 1. 111. 18. & 1530. 77, &c.
 Προσέχειν sign. & cavere, 4. 1. 289. 78. & adherere, vel deditum esse, ibid. 78. & 4. 2. 1041. 19.
 Προσέχουσιν quis & quotuplex? 4. 1. 552. 2, &c.
 Πρόσκειναι, temporarius, 4. 1. 358. 56.
 Προσκαλεσθαι quid? 4. 1. 472. 17, &c.
 Προσκυβεῖν quid est? 4. 1. 53. 13, 33.
 Προσλαμβάνειν quid sonat? 4. 2. 291. 48. 65. significat alloqui & misereri, 4. 1. 426. 46, &c. & 4. 2. 1430. 47, &c.
 Πρόσωπον quid? 4. 1. 1482. 39, &c.
 Πρόσωπον, facies, ponitur pro persona, 4. 1. 989. 40, &c. & 4. 2. 554. 60. & 566. 5. & pro hominis qualitatibus, 4. 2. 1430. 54, &c. & pro omni quod exterioris spectatur, 4. 1. 989. 33. & 4. 2. 582. 30. & pro apparentia rei, ut opponitur veritati, 4. 1. 629. 29.
 Προσάγειν quid? 4. 1. 1385. 19.
 Πρόφασις sign. occasionem five pretextum, 4. 1. 551. 11. fusè; & 806. 31, &c. & 1335. 12. & 4. 2. 951. 6. & accusationem, ibid.
 Προφιδέειν varia sign. 4. 1. 879. 22.
 Προχειρίζομαι quid? 4. 1. 1584. 68.
 Πρόπος pro πρότερος, 4. 1. 887. 71. & 1157. 30. & 1333. 71. & 4. 2. 1076. 33.
 Προπότις quis? 4. 1. 46. 39.
 Πλάειν minus est quam πλάττειν, 4. 2. 1436. 7.
 Πυγμή vinctus, quid valet? 4. 1. 762. 77, &c. usque ad 764. ad 49.
 Πυγμή quæ pars brachii? 4. 1. 763. 66, &c.
 Πύδων, & πύδωνος πύδων, quid? 4. 1. 1531. 57.
 Πύλαι ad quid sunt? 4. 1. 420. 1. ad 421. 27.

Πυλὼν & Πύρα quomodo differunt? 4. 1. 1491. 10, &c.
 Πυρῶσαι sign. urendo explorare, five expurgare, 4. 2.
 1376. 54.
 Πῶρ & Πῶρυν quid sign? 4. 2. 243. 4, &c. & 4. 1.
 729. 18, &c.

P

Ῥαββὶ quid, & unde? 4. 1. 547. 73. ad 548. 46.
 Ῥαδεργία quid sonat? 4. 1. 1497. 7, &c.
 Ῥαχὶ quid valet, & unde sumptum? 4. 1. 146. 6, &c.
 fufiffimè.
 Ῥαπίζω quid significat? 4. 1. 184. 37, &c. & 652.
 12, &c.
 Ῥεμῶν quodnam idolum, & unde dictum? 4. 1. 1444.
 32. ad 1455. 19.
 Ῥήματα ἄρρητα quænam? 4. 2. 649. 41, &c.
 Ῥήσεν quid valet? 4. 1. 780. 27, &c.
 Ῥοίζω, impetus cum stridore, 4. 2. 1575. 69.
 Ῥύμη quid, & unde? 4. 1. 205. 79.

Σ

Σάββα sign. hebdomadam, 4. 1. 692. 59. & 693.
 58, &c. & diem Sabbathi, ibid. 65.
 Σάββατον δαπνέμενον quid? 4. 1. 951. 60, &c. fu-
 fiffimè.
 Σαρδία idem quod ὑπερήματα, 4. 1. 753. 61. fusè ad
 754. 29.
 Σάρξ, caro, pro homine mortali, 4. 1. 1154. 16, &c. &
 4. 2. 1049. 67. & 1050. 41.
 Σατανᾶς quid sign. & unde dictum? 4. 1. 427. 26, &c.
 Σάπην quæ mensura? 4. 1. 363. 18.
 Σέβασμα est omne id quod colitur, 4. 2. 986. 30, &c.
 fusè.
 Σεληνιάζειν quis, & qualis, morbus? 4. 1. 113. 23, &c.
 fusè.
 Σεμνότης quæ virtus? 4. 1. 883. 60, &c. & 1023.
 7, &c.
 Σημεῖον, τέρας, & δυνάμις, quomodo differunt? 4. 1. 343.
 26, &c. & 344. 10, &c.
 Σίκερα quis, & qualis, potus? 4. 1. 856. 64. fusè.
 Σίκα quoduplex, & quantum valet? 4. 1. 618. 41, &c.
 Σιμυλνία idem quod σέδαρια, 4. 1. 1559. 44.
 Σινδὼν quænam vestis? 4. 1. 820. 65, &c. & 1125.
 30.
 Σινιάζειν quid sign? 4. 1. 1107. 7, &c.
 Σκάνδαλον & σκανδαλίζειν quid significant? 4. 1. 159.
 33, &c.
 Σκανδαλίζεσθαι sign. ledi, vel offendi, 4. 1. 304. 45. &
 359. 3.
 Σκάνδαλον & πρόσκομμα an & quomodo differunt? 4. 2.
 299. 74, &c. fusè.
 Σκάνδαλον sign. occasionem peccati & exitii, 4. 2. 1701.
 41.
 Σκεδῶ quodvis utensile sign. 4. 1. 1617. 54. & corpus
 hominis, vel, id quo sexus distinguitur, 4. 2. 958.
 48, &c.
 Σκιά, rudis adumbratio five delineatio, 4. 2. 1331. 1, 25.
 Σκότος ἰσώτερον quid notat? 4. 1. 253. 53, 73, &c.
 Σκύβαλον quid & unde dictum? 4. 2. 870. 51, &c.
 Σκυδρωπὸς quid valet, & unde dictum? 4. 1. 224. 2.
 Σπαράσσω quid sign? 4. 1. 719. 56. ad 720. 11.
 Σπίρα non est legio, sed cohors, 4. 1. 1475. 69.
 Σπεκλάτω quis, & unde dictus? 4. 1. 757. 79, &c.
 Σπερμιόλογος quis, & unde fit dictus? 4. 1. 1541. 40.
 fusè.
 Σπιδεῖν fumitur & intransitive, & transitive, 4. 2. 1578.
 44, &c.

Στέγω fero, vel tolero, 4. 2. 498. 23, &c. & 956. 41, &c.
 Στεροχώρα idem quod θλίψις, gravior tamen, 4. 2. 44.
 50. & 583. 1. & 598. 64.
 Στεκεῖν & ἵκναι interdum non stare, sed adesse, sign. 4. 1.
 208. 58. & 800. 74. & 4. 2. 208. 59, &c.
 Στοιχεῖα, elementa, quid sign? 4. 2. 702. 26, &c.
 Σπλήν quæ vestis? 4. 1. 805. 67. & 1045. 28.
 Σπρυγὴ præcipitur, 4. 2. 272. 75.
 Στεγνύμα & στεγνὰ quid notant? 4. 1. 1116. 41.
 Στεγνύειν quinam apud Judæos? 4. 1. 644. 3. & 1099.
 16. & 1112. 39. & 1532. 33, &c.
 Στεγνύειν τὸ ἱερὸν quisnam? 4. 1. 643. 72.
 Στέρω quid valet? 4. 1. 427. 1, &c. & 1453. 26, &c.
 Στρενιάειν quid sonat, & unde dictum? 4. 2. 1075.
 9, &c.
 Συγγνώμη quid valet? 4. 2. 403. 51, &c.
 Συγκατάθεσις & πείθω, & ὁρμη, quomodo distinguenda
 sunt, 4. 1. 143. 24.
 Συγκομίζω quid? 4. 1. 1460. 45, &c.
 Συγκρίνειν quid valet? 4. 2. 352. 78, &c.
 Συζητήτης quis? 4. 2. 341. 60, &c.
 Συκοφαντέω, quid? 4. 1. 922. 65. ad 923. 16.
 Συμμιεάζειν quid significat? 4. 1. 1472. 7, fusè; & 1530.
 7, &c. & 4. 2. 355. 51. 70.
 Συμποσίαρχος quis? 4. 1. 497. 8.
 Συμφέρειν proprie comparto, interdum valet conduco, vel
 profum, 4. 1. 161. 4.
 Συναγωγή sign. & cætum five conventum omnem, tum ci-
 vilem, tum Ecclesiasticum, 4. 1. 111. 6. & 205. 72.
 & 290. 41, &c. & 4. 2. 431. 42. & locum conventus,
 4. 1. 111. 12. & 4. 2. 476. 17.
 Συναλίζομαι quid valet? 4. 1. 1393. 25. ad 50.
 Συνέδριον quid & quoduplex? 4. 1. 145. 30, &c. & 146.
 49, &c. fufiffimè, & 149. 54. & 290. 2, &c.
 Συνέχεσθαι sign. constringi, vel comprimi, animo scilicet, 4.
 1. 1550. 26, &c. & 4. 2. 562. 45.
 Συνίμι sign. attentè cogitare, 4. 1. 357. 1, &c.
 Συνόδια quid sign? 4. 1. 910. 23, &c.
 Συνοικεῖν proprie de conjugibus dicitur, 4. 2. 1512. 9, &c.
 Συντίλεια αἰώνος quid sonat? 4. 1. 566. 70, &c.
 Συροφονία quænam? 4. 1. 770. 16.
 Σύσημι idem quod σημειν, 4. 1. 820. 2.
 Σφραγίζεσθαι sign. & occultare, & obfirmare five confirmare,
 4. 2. 86. 44, &c.
 Σφραγίζω, quid? 4. 2. 639. 31.
 Σχίσμα schisma, quid est? 4. 2. 337. 15, &c. & 477.
 31, &c.
 Σώματα dicuntur servi, & quare? 4. 2. 1968. 12, &c.
 Σωτήρια sacra apud Judæos quænam? 4. 1. 630. 45, &c.
 Σωφρονεῖν quid? 4. 1. 747. 32. & 4. 2. 592. 48. & 1531. 40.
 Σωφρονισμός, quid? 4. 2. 1103. 60, &c.

T

Ταπεινώσις & ταπεινοφροσύνη differunt, 4. 1. 873. 70.
 Τάρετες & ταρτρύν quid designant? 4. 2. 1558. 47, &c.
 fusè.
 Τάτλειν quid valet? 4. 1. 1508. 44, &c. fusè.
 Τελεῖν sign. perficere doctrinā, 4. 1. 293. 5. & prestare, 4.
 2. 54. 31.
 Τέλεις perfecti dicuntur, viri excellentes, & proveci, 4. 1.
 203. 34. & 482. 7. & 4. 2. 349. 32, &c. & omnes ve-
 ri & sinceri Christiani, ibid. 40. & 4. 1. 203. 15. &
 482. 2.
 Τελευν sign. & consummare, & consecrare, 4. 1. 1032.
 68. ad 1033. 20.
 Τελέσσομαι quid? 4. 1. 979. 76, fusè.
 Τέλω & φέρω quid & quomodo differunt? 4. 2. 285.
 1, ad 16.
 Τέλω pro vitæ meta, 4. 2. 225. 51. & idem quod τελειώ-
 σις, seu πλήρωσις, 4. 2. 225. 57.
 Τελῶναι, publicani, quinam & quales, & quàm odiosi
 Judæis, & quare? 4. 1. 201. 25. ad 202. 27.
 Τέρας, videt σημεῖον.

Τεταγμένοι εἰς ζῶν, quinam, & quare sic dicti? 4. 1. 1507. 64. ad 1509. 22.
 Τεταγμένοι quid est? 4. 1. 1199. 6, &c.
 Τήκομαι quid? 4. 2. 1578. 59, &c.
 Τηρεῖν pro ἀδελφείῳ, 4. 1. 1334. 37, &c.
 Τὶ admirantis, vel pro ὧς, 4. 1. 241. 30. ἢ, aliquid, pro magnum, 4. 1. 495. 72.
 Τίλειν & γενναῖν quomodo differunt? 4. 1. 28. 51.
 Τιμὴ ponitur pro subsidio, 4. 1. 390. 77, &c. & 4. 2. 1079. 64. & 1512. 71, &c.
 Τινὲς pro plerisque, 4. 2. 1055. 59.
 Τίς pro εἰ τίς, quis, 4. 1. 239. 36. & 595. 35. pro qualis, ibid. 29. & 414. 53.
 Τίτλη quid? 4. 1. 1371. 30.
 Τὸ ellipticè positum, 4. 2. 161. 46. sæpe redundat, 4. 1. 781. 47. & 782. 5. ponitur τεχνικῶς, notatque materiam de qua agitur, ibid. 19. & valet nimirum, videlicet, 4. 1. 987. 36. ponitur pro ἴδιον, 4. 1. 668. 29. & 781. 59, &c. fusè.
 Τολμᾶν non est audere, sed sustinere, 4. 2. 102. 26.
 Τροπφορεῖν quid sonat? 4. 1. 1498. 41. ad 78.
 Τρωάς nomen & regionis & urbis, 4. 1. 1569. 11, &c.
 Τυγχάνειν, nancisci, 4. 2. 1296. 71.
 Τυμπαρίζειν quale supplicium? 4. 2. 1374. 76. ad 1375. 49.
 Τύπος est exemplar ad imitandum propositum, 4. 2. 1066. 56. & forma vel summa epistolæ, 4. 1. 1594. 12. & vestigium impressum, 4. 1. 1382. 35, &c. & 4. 2. 448. 47. & figura, typus, imago, formula, rudis delineatio, ibid. 42, &c.

T

Τυφίλειν & contumeliam, & libidinem, sign. 4. 2. 35. 3, &c.
 Οὗτος ἀνδρώπῃ modo de Christo dicitur, 4. 1. 257. 28. modò de quovis homine, 4. 1. 338. 24.
 Τυνοί, φελμοί, & ὠδοί, quomodo differunt? 4. 2. 812. 7, &c.
 Τυπαρῆς est & averfantis, 4. 1. 103. 47. five imprecantis, & concedentis petitem, 4. 1. 254. 20.
 Τυπᾶντις frequens in Scriptura, 4. 1. 69. 40.
 Τυπᾶντις, possessiones, 4. 1. 482. 22.
 Τυπᾶν pro πᾶσι, 4. 2. 218. 48. & 980. 19. pro πᾶσι, 4. 2. 859. 73. valet pro, propter, ut causam notet five efficientem, five finalem, vel pro, h. e. vice, loco, nomine, 4. 2. 527. 13.
 Τυπᾶντις dicitur de fraude in contractibus, & de libidine, 4. 2. 959. 26. 63, &c.
 Τυπᾶντις quid valet? 4. 2. 784. 1, &c.
 Τυπᾶντις sign. contemnere, & irasci, & dissimulare, 4. 1. 1547. 62. ad 1548. 14.
 Τυπᾶντις quinam? 4. 1. 155. 53, &c. & 643. 69. & 941. 5, &c.
 Τυπᾶντις in compositione ponitur pro πᾶσι, 4. 1. 83. 68.
 Τυπᾶντις pro πᾶσι, 4. 2. 1235. 53.
 Τυπᾶντις, ostendere, vel exemplum suppeditare, 4. 1. 84. 15.
 Τυπᾶντις quid? 4. 1. 87. 39. & 753. 63.
 Τυπᾶντις quid? 4. 1. 505. 54, &c.
 Τυπᾶντις quid? 4. 1. 32. 8.
 Τυπᾶντις, mentiri, 4. 2. 1474. 76.
 Τυπᾶντις propriè histriones, 4. 1. 205. 54, &c.
 Τυπᾶντις quid in Deo? 4. 2. 1185. 21. ad 1186. 10. quid in hominibus vel rebus? 4. 2. 621. 43, fusè & 1226. 3. fusissimè; & 1354. 20, &c.
 Τυπᾶντις quid? 4. 1. 1571. 32, &c. & 4. 2. 1352. 27.
 Τυπᾶντις πᾶσι, quid est, & unde dictum? 4. 1. 1070. 65, &c. & 4. 2. 442. 41, fusè.

Φάσμα, spectrum, 4. 1. 384. 64, &c.
 Φαρμακία quid? 4. 2. 722. 79, &c.
 Φάτις quid? 4. 1. 890. 12, &c.
 Φέρειν sensum forenssem habet, 4. 2. 1321. 39.
 Φέρειν quid sign? 4. 2. 221. 74, &c. & 877. 20.
 Φεινοπωρινὰ quid sonat, & unde dictum? 4. 2. 1652. 37.
 Φέρει, est corruptio, quæ vitiat mores, 4. 2. 177. 29.
 Φιλεῖν sign. solere, 4. 1. 207. 42.
 Φιμᾶν propriè capistrare, pro silentium indicere, 4. 1. 524. 43. & 4. 2. 434. 65.
 Φόβος timor, pro re tremenda, 4. 1. 882. 31.
 Φόρος & τίλος, quid, & quomodo differunt? 4. 2. 285. 1. ad 16.
 Φεγγεῖα vox Latino-Græca, 4. 1. 670. 47.
 Φρονεῖν quid valet? 4. 1. 427. 67, &c. & 4. 2. 165. 52, &c. & 296. 77. & 662. 73.
 Φρονεῖν quid? 4. 2. 165. 52, &c.
 Φυλακὴ sign. & carcerem, 4. 1. 1490. 56. & 4. 2. 1520. 36. & custodes, ibid.
 Φυλακὴν φυλακῆς, quid sign? 4. 1. 891. 73.
 Φυλὴ non tribum tantum, sed & stirpem vel familiam, significat, 4. 1. 19. 76, &c.
 Φύσις quid sign? 4. 2. 470. 26, &c. fusissimè.
 Φωνὴ sæpe idem quod βροσθὴ, 4. 1. 1298. 45. pro fama vel rumore, 4. 1. 1404. 69.
 Φωτισμός dicitur vel Baptismus vel institutio in vera doctrina, &c. 4. 2. 1258. 45, &c. fusè.
 Φῶς pro igne, 4. 1. 821. 45.

X

Χαλκολίβανος quid sign? 4. 2. 1686. 4, &c. fusissimè.
 Χάρις quid? 4. 2. 1382. 42.
 Χάρις quid? 4. 2. 1185. 15.
 Χάρις pro χάρισμα, 4. 1. 1158. 50. & 4. 2. 11. 36. pro gratia five bonitate, 4. 1. 865. 39, &c. fusè; pro favore, 4. 1. 865. 38, 59, &c. & 1416. 22, &c. & 4. 2. 83. 8. & 931. 79. pro gaudio, 4. 2. 557. 7. pro gratitudine, five gratiarum actione, 4. 2. 459. 76. 930. 76, &c.
 Χάρις ἀπὸ χάριτος quid valet? 4. 1. 1158. 2. ad 1159. 15.
 Χάρις χαριτιδὲς quid significat? 4. 1. 1601. 50, &c.
 Χάρις quid & unde? 4. 1. 1058. 14, ad 64.
 Χάρις pro toto brachio, 4. 1. 763. 62.
 Χηροποιεῖν de quavis electione dicitur, 4. 1. 1484. 45. & 1513. 75. & de creatione five constitutione, seu ordinatione, ibid. 1513. 59, &c.
 Χιλιάρχος quis? 4. 1. 1360. 77.
 Χίτων & ἱμάτιον quid & quomodo differunt? 4. 1. 193. 2. fusissimè.
 Χιλιάρχος, tepidus, quis est? 4. 2. 1717. 14, &c.
 Χλωρὸς propriè viridis pro pallido, 4. 2. 1751. 56.
 Χάνις, chenix, quænam mensura? 4. 2. 1750. 2, &c. 62.
 Χολὴ quid? 4. 1. 674. 2. fusè.
 Χολὴ πικρίας quid sign? 4. 1. 1464. 39, &c.
 Χρηματίζειν sign. & nominare, vel nominari, 4. 1. 1487. 53, &c. & 4. 2. 133. 78, &c. & responsa vel oracula dare, 4. 1. 60. 53, &c.
 Χρῆσις quid sign? 4. 1. 667. 65, &c. fusè.
 Χρῆσις & χρῆσις quomodo differunt? 4. 1. 1394. 44.
 Χρῆσις pro mora, 4. 2. 1813. 72.
 Χωρεῖν valet sufficere, 4. 1. 476. 14, &c. & capere, five capacem esse, ibid. 37. & 1258. 18, &c.
 Χωρίζειν de divortiis dicitur, 4. 1. 162. 65. & 4. 2. 189. 72.
 Χωρὶς pro χωρὶς, 4. 2. 142. 33.

Ψ

Ψαλμοί. Vide ὕμνοι.

Ψάλλειν quid sign. & quomodo construitur? 4. 1. 1430.

65.

Ψηλαφάω quid significat? 4. 1. 1546. 5.

Ψυχή & πνεῦμα quid sunt, & quomodo differunt? 4. 2.

971. 64, &c. fusè; & 1237. 37, &c.

Ψυχὴ sæpe sign. appetitum carnalem, 4. 2. 354. 16.

Ψυχὸς ἀνδρῶτος quisnam? 4. 2. 353. 52, fulissimè.

Ψυλίζειν quid sign? 4. 2. 278. 11.

Ψυλίσον quid? 4. 1. 1311. 22, &c.

Ω

Ὠδὸι. Vide ὕμνοι.

Ὠδὸ motionem ad locum significat, 4. 1. 1471. 78.

Ὠμολογεῖν quid? 4. 1. 377. 69.

Ὠρᾶ pro tempestivo tempore, 4. 1. 1169. 66.

Ὠς valet ὅτι, quia, vel ὅ, nam, 4. 1. 219. 29. & quum, 4. 1. 26. 10. & utpote, 4. 2. 578. 77. comparat res similes, sed inæquales, 4. 1. 540. 2. non similitudinem, sed rei veritatem, denotat, 4. 1. 1155. 38, &c. & 4. 2. 1545. 15. sæpe deficit, 4. 2. 1044. 75, &c. valet ἐπὶ, ad, 4. 1. 1540. 18, &c.

Ὠσιννα quid, & unde? 4. 1. 507. 1. ad 508. 63.

Ὠσεῖ, quasi, vel circiter, 4. 1. 927. 18. & 4. 1. 1602. 49.

Ὠς interdum construitur cum Indicativo, 4. 2. 680. 29.

I N D E X secundus præcipuarum rerum, sive materialium, quæ difficile
reperiri possunt, & quæ ad diversa Scripturæ loca pertinent, in
Quarto sive Ultimo Volumine *Synopses* contentarum.

A

Abominatio pro *Idolo*, 4. 1. 576. 30.
Abilene quænam regio? 4. 1. 915. 44, &c.
Abire ponitur pro *mori*, 4. 1. 626. 4. & 1033. 48, &c.
Ablutiones inter Judæos, quid? 4. 1. 72. 34.
Ablutiones mortuorum usitatae Judæis & Ethnicis, 4. 1. 617. 9, &c.
Abnegare seipsum quid notat? 4. 1. 428. 32, &c. fusè.
Abrahami finis quis locus? 4. 1. 1055. 38, &c.
Abrahami vocatio duplex, 4. 1. 1444. 23.
Absinthium denotat in Scriptura & judicia Dei, & inju-
sticiam pravitatemque hominum, 4. 2. 1788. 10.
Abuti interdum valet *uti*, 4. 2. 420. 24, &c.
Abyssus dicitur & *mare*, 4. 1. 982. 2. & 4. 2. 1791. 70.
& *gehenna*, 4. 1. 982. 9, &c. fusè; & 4. 2. 229. 67.
& 1791. 71.
Accedere ad Deum, quid? 4. 2. 1358. 44.
Accipere pro *dare*, 4. 2. 787. 32.
Accusativus ponitur absolute, 4. 2. 754. 40, &c. & pro
Nominativo, 4. 1. 1482. 66. & pro Genitivo, 4. 1. 1607. 14.
Adiones per se bonæ malo fine vitiantur, 4. 1. 204.
52, &c.
Adiones nostræ omnes ad Dei honorem referendæ, 4. 2.
460. 18, &c.
Adamus figura Messiae, 4. 2. 1204. 60.
Adamus an in Paradiso mansisset, si non peccasset? 4. 2.
107. 7.
Adjurationes Judæis usitatae, 4. 1. 648. 70.
Admonitiones prudentiæ temperandæ, 4. 1. 236. 46. &
237. 19.
Adoptio apud Hebræos usitata, 4. 1. 18. 70, &c.
Adoptio variè sumitur, 4. 2. 180. 9, &c.
Adoratio Regum in Oriente usitata, 4. 1. 49. 22. & 53.
21, &c. à Christianis quare recusata? 4. 1. 103. 29.
Adria sive *Adriaticum mare* quid, & unde dictum? 4. 1.
1619. 46, &c.
Adventus Christi multiplex in Scriptura, 4. 1. 293.
17, &c. & 566. 15, &c. & 567. 3, &c.
Adverbium nominaliter sumitur, 4. 2. 545. 49. & 851. 31.
Adulteram uxorem an tenebatur maritus accusare, & di-
mittere? 4. 1. 34. 71. ad 35. 56.
Aegyptii olim doctrinæ celebres, 4. 1. 1450. 18, &c.
Ævum omne in tria tempora dividitur, 4. 1. 593. 68.
Affectus non tollit disciplina Christi, 4. 1. 118. 45, &c.
& 1082. 60. ad 1083. 35.
Afflictiones sæpe optimis obtingunt, 4. 1. 1026. 69, &c.
Agnus cur dicitur Christus? 4. 1. 1163. 63, &c.
Alapam alteri impingere atrox injuria, apud Ethnicos,
& apud Judæos, 4. 1. 184. 58, &c.
Alienigena quis & quotuplex? 4. 1. 198. 15, &c.
Alienigenæ Templo exclusi, 4. 1. 1581. 55.
Aliena vitia damnare, nostra tolerare, solenne hominibus
est, 4. 2. 39. 62. fusè.
Allegoria quid & quotuplex? 4. 2. 710. 8.
Alleluja quid sonat? 4. 2. 1972. 52.
Alma pro *sancta*, 4. 1. 41. 10.
Alon nomen summi Dei apud Ethnicos, 4. 2. 1273. 58.
Amarum pro *falso* ponitur, 4. 2. 1452. 20, &c.
Ambire munera an & quatenus licet? 4. 1. 450. 22, &c.
Ambitio probata Ethnicis, à Christo damnata, 4. 1. 450.
7, &c.
Ambulare in S. S. est vivere, 4. 2. 159. 63. & 4. 2. 926. 32.
Amen est Adverbium & optandi, 4. 1. 222. 31, &c. &
1167. 70. & 4. 2. 507. 71. quomodo semper sumi-
tur in V. T. 4. 1. 1167. 71. & asseverandi, vel con-
firmandi, ibid. & 4. 1. 129. 76, &c. & 222. 36, &c.

& 4. 2. 507. 69. quale semper est in N. T. 4. 1. 1167.
72. & approbandi, 4. 2. 198. 68. & 507. 79, &c. in
fine precum quid significat? 4. 1. 222. 63, &c.
Amicus sponsi quisnam apud Judæos? 4. 1. 1187. 33, &c.
Non *Amplius* irā excludit tempus Futurum, ut Præteri-
tum non includat, 4. 2. 1714. 34, &c.
Anantapodota frequentia in Scripturis, 4. 1. 556. 37. &
599. 35. & 1028. 33, &c.
Anathema quid sign? 4. 2. 194. 67, &c. & 668. 57. po-
nitur pro persona *Anathemate* digna, 4. 2. 2016. 46.
Anchialon quid apud Martialem? 4. 1. 173. 6. & 175.
75.
Angeli an sint colendi? 4. 2. 917. 18. & 4. 2. 1975. 19.
fusè: an & quomodo Legem Moysi tradebant? 4. 1.
1458. 8, &c. & 4. 2. 1200. 70, &c. in cœtibus Ec-
clesiæ adsunt, 4. 2. 408. 31, &c. an & quomodo per
Christum reconciliati dicuntur? 4. 2. 747. 6. fusè: an
& quomodo mysteria Evangelii discunt in Ecclesia,
4. 2. 778. 8, &c. & 1489. 22, &c.
Angelus custos cuique homini fideli, an à Deo destinatus
sit? 4. 1. 455. 61, &c. fusè: & 1491. 52, &c.
Angelus simpliciter dicitur Christus, 4. 2. 1764. 46.
Angeli & Hebræis & Ethnicis Spiritus inter Deum &
homines medii, 4. 1. 36. 26, &c.
Angelorum gradus sive ordines varii an dantur? 4. 1.
456. 50, &c.
Angelorum lingua quænam? 4. 2. 494. 38, &c.
Angelus mortis quisnam Judæis? 4. 2. 450. 48, &c.
Angeli electi quinam, & cur sic dicti? 4. 2. 1081. 32, &c.
Angeli vocantur *Episcopi* seu Pastores, & quare? 4. 1.
305. 30, &c. & 4. 2. 468. 78, &c. & 1690. 20, &c.
fusè.
Anguli pro cardinibus, vel partibus, 4. 2. 1993. 27.
Anima ponitur pro *vita*, 4. 1. 230. 34. & 501. 42. pro
persona, 4. 1. 1410. 33. & 4. 2. 1968. 69. & 1987. 78.
pro corpore vel *cadavere*, 4. 1. 990. 50. & 1410. 34.
& 4. 2. 1754. 27. & 4. 2. 1987. 79. pro *spiritu*, 4. 1.
296. 25, &c. qui immortalis est, 4. 1. 535. 72, &c.
fusè.
Animalis homo quisnam est? 4. 2. 353. 52. ad 354. 33.
Animantium esus à nonnullis reprobat, & quare? 4. 2.
293. 6. ad 294. 5. & 1061. 27, &c.
Animarum migratio in alia corpora credita Judæis, 4. 1.
374. 6. fusè: & 414. 69.
Animus sive voluntas peccandi pro peccato habetur, 4. 1.
158. 42, &c. fusè.
Annus in Asia & Græcia diebus 360 constabat, 4. 2.
1833. 67.
Anno ætatis quonam lex obligat pueros? 4. 1. 909.
65, &c.
Anno ætatis quonam Ministerium est capeffendum? 4. 1.
926. 47, &c.
Antichristi multi sunt, inter quos unus eminenter talis,
4. 2. 1597. 30, &c.
Antichristus an sit unus homo? 4. 2. 985. 10, &c.
Antiprosis, 4. 2. 1673. 20, &c. & 1676. 21, &c.
Aoristi modò per præterit. modò per futur. vertuntur, 4. 2.
1831. 16.
Aperire os quid valet? 4. 1. 114. 46, &c.
Apocalypsis quando scripta? 4. 2. 1665. 50, &c. & 4. 2.
1947. 30. fusissimè.
Apostoli quinam apud Judæos? 4. 2. 620. 7.
Apostoli alii primarii, alii secundarii, 4. 2. 322. 3.
Aqua pro dogmate Evangelico, 4. 1. 1193. 44. pro *Sancto*
Spiritu, ib. & 4. 2. 1157. 35. pro *Baptismo*, 4. 2. 814. 34.
Aquæ sub terra, 4. 2. 1572. 39. 67.
Aquila an cadavera attingunt? 4. 1. 584. 44, &c.
Arbor vitæ quid sign? 4. 2. 1697. 62. ad 1698. 10.

Areopagus quis locus, & cui usui? 4. 1. 1542. 20, &c.
Argentum pro siclo argenteo, 4. 1. 1561. 39.
Arida pro terra, 4. 1. 551. 62.
Arrhabo quid? 4. 2. 751. 73.
Artes curiosæ quales? 4. 1. 1560. 48.
Articuli Græcis variè usurpantur, 4. 2. 985. 15, &c.
Articulus aliquando deest, 4. 1. 207. 23. sæpe redundat, nec vim habet, 4. 2. 985. 15, &c. Vocativo non caret, 4. 1. 213. 37.
Ascendere est vox militaris, 4. 2. 1995. 6. ponitur pro oriri, 4. 2. 1861. 78.
Asia duplex, Minor, & propriè vel specialiter sic dicta, 4. 2. 1481. 64, &c. & 1672. 53, &c.
Assensio qualis tribuenda Evangelio? 4. 1. 245. 65, &c.
Assyriacis literis scripta erat lex ab Esra, vel etiam à Moise, 4. 1. 131. 74, &c.
Athletarum summa temperantia & continentia, 4. 2. 441. 19. fusè.
Atria Templi quot & quænam? 4. 2. 1818. 50. & 1819. 26, &c.
Attollere pro crucifigere, vel occidere, 4. 1. 1300. 24, &c.
Audire pro intelligere, 4. 2. 503. 5.
Auditorum Verbi discriminatio unde? 4. 1. 360. 44.
Aulea Templi quot erant, & quibus nominibus distincta? 4. 1. 682. 69, &c. fusè.
Aut pro Et, 4. 2. 481. 44.
Azymorum festum quo die inchoatum erat? 4. 1. 619. 5, &c. & 815. 38. fusè.

B

Baal quisnam Deus? 4. 2. 240. 55, &c. fusè.
Babylon duplex, Ægyptiaca & Chaldaica, 4. 2. 1541. 21. fusè.
Babylon Apocalyptica an Roma sit? 4. 2. 1936. 48, &c. fusissimè.
Baithusai quinam apud Hebræos? 4. 1. 181. 27, 68.
Baptismus ponitur pro doctrina, & pro effusione donorum Spiritûs Sancti, 4. 1. 1556. 67. & pro perfectionibus ipsaque morte, 4. 2. 527. 20, &c.
Baptismi res signata quid est? 4. 1. 79. 77, &c. & 87. 6, &c. & 715. 11, &c. & 4. 2. 1157. 55, &c. in ejus administratione stipulatio olim usitata erat, 4. 2. 1525. 1, &c. cum Baptismo jungendæ sunt preces, 4. 1. 925. 63.
Baptismus Spiritûs & ignis quid designat? 4. 1. 88. 1, &c. fusissimè.
Baptismus quale signum erat? 4. 1. 706. 13.
Baptismi formulæ veteres variae, 4. 1. 706. 59. usque ad 709. 70.
Baptismus typis Judaicis luculenter adumbratus, 4. 2. 445. 15. fusissimè: erat signum initiationis in Ecclesia Judaica, 4. 1. 72. 35, &c. & 79. 10. fusissimè; & 1162. 23. & quodammodo apud Ethnicos, 4. 1. 705. 70, &c. olim plerumque, non tamen semper, immersione peragebatur, 4. 1. 1185. 66.
Baptismus infantium vindicatus, 4. 1. 79. 45. & 477. 65, &c. fusè: & 1162. 28. cur non erat præscriptus in N. T.? 4. 1. 79. 66.
Baptismus olim à multis dilatus, 4. 1. 478. 26, &c. fusè.
Baptismus Christi & Johannis, an idem? 4. 1. 1557. 35.
Baptismus vicarius à nonnullis olim usurpatus, 4. 2. 528. 27. ad 529. 25.
Baptizari in nomen alicujus quid sonat? 4. 1. 706. 29. fusissimè.
Barbari quinam dicti? 4. 2. 15. 37, &c. & 505. 72.
Bath-Kol quid? 4. 1. 94. 78.
Bath-Kol in Ecclesia Judaica quid erat? 4. 1. 94. 65, &c.
Beelzebub, sive *Beelzebub*, quid sonat, & unde dictum? 4. 1. 294. 17. ad 295. 10. & 333. 60, &c.
Belli justitia militantibus an constare debet? 4. 1. 192. 45, &c.
Beneficia quibus & quo ordine præstanda? 4. 1. 195. 3, &c. & 200. 71, &c.
Beth Midras apud Judæos quid erat? 4. 1. 1558. 48.
Bethlehem duplex, 4. 1. 48. 16. & 55. 24, &c.
Bellum an sit Christianis licitum, & quando, & quomodo, gerendum? 4. 1. 190. 67. usque ad 192. 70.

Bibere dicuntur qui puniuntur, 4. 1. 496. 77.
Bigamia qualis damnata? 4. 2. 1035. 34. ad 1036. 55.
Blasphemia pro idololatria, 4. 2. 1870. 49, &c.
Blasphemia adversus Spiritum quid? 4. 1. 339. 4. fusissimè.
Bona an dicendæ sunt divitiæ? 4. 1. 1017. 22, &c.
Brachium Dei ponitur pro admirandis Dei operibus, & pro Evangelio, & pro Messia, 4. 1. 1302. 32, &c.
Byssina inter vestes splendida prima, 4. 2. 75. 1934.

C

Cabala Judæorum quid erat? 4. 1. 137. 76.
Cadere dicitur de morte violenta, 4. 2. 1946. 53.
Cainan secundus an agnoscendus? 4. 1. 921. 21. usque ad 933. 3.
Calcære variè sign. 4. 2. 1821. 77, &c.
Calcei & *Sandalia* differunt, 4. 1. 286. 22.
Calceos ferre, vel *solvere*, vilissimum ministerium sign. 4. 1. 87. 54, &c. præstitum tamen Magistro à Discipulis ejus, ibid.
Calculi pro *tesseris*, 4. 2. 1702. 79, &c.
Calculi albi & nigri quid sign? 4. 2. 1702. 55. fusè.
Calculorum multiplex usus apud Veteres, 4. 2. 1702. 51.
Caligo Solis & Lune semper ponitur in sensu figurato, 4. 1. 586. 10.
Cananei speciatim dicti quinam? 4. 1. 405. 13, &c.
Cananei idem qui *Phanices*, 4. 1. 405. 24, &c.
Canis cur immundum animal, 4. 1. 236. 66.
Canes vocantur mali homines, & quare? 4. 1. 236. 76, &c. & 407. 22. & 4. 2. 867. 37, &c. & 4. 2. 2019. 61.
Cantica spiritualia quæ? 4. 2. 931. 61.
Capite aperto an sacra sunt faciendæ? 4. 2. 461. 59. ad 462. 26. & 463. 21. usque ad 464. 19.
Capitum in N. T. distinctio non ab Apostolis facta, 4. 1. 9. 42.
Capitatio Judæis imposita à Romanis quid erat? 4. 1. 444. 41, &c. & 527. 76. fusè: & 529. 26.
Captivitatis *Babylonica* anni unde computandi? 4. 2. 1956. 6, &c.
Caput movere, erat signum contemptûs & irrisiois, 4. 1. 676. 48.
Carnalis homo quis? 4. 2. 148. 11, &c.
Caro pro *homine*, 4. 1. 473. 1. pro *corpore*, 4. 1. 472. 69, &c. & 792. 35. pro *pueris*, 4. 1. 1178. 60. & 4. 2. 1648. 43. pro *pravitate hominis ingenta*, & pro *homine carnali*, 4. 1. 1178. 51, &c. fusè: pro *specie externa*, vel *rebus externis*, 4. 2. 593. 60, &c.
Caro & sanguis quid in Scriptura significant? 4. 1. 416. 20, &c. & 4. 2. 672. 10, &c.
Caro & sanguis non tam corruptionem, quam infirmitatem & mortalitatem naturæ nostræ, designant, 4. 2. 538. 54, &c. & 672. 30.
Caro & Spiritus quid significant, & quomodo distinguuntur? 4. 2. 721. 36, &c. *Secundum carnem* scire quid est? 4. 2. 593. 60. fusè.
Castimoniam quando servabant Judæi? 4. 2. 402. 67.
Castor & Pollux quinam? 4. 1. 1626. 63. fusè.
Castratio hominum illicita, 4. 1. 476. 76.
Cauda quid designat in scriptis Prophetis? 4. 2. 1798. 40, &c. & 1850. 73, &c.
Causa pro *conditione*, 4. 1. 475. 64.
Cedron torrens quis & unde dictus? 4. 2. 1359. 15. fusè.
Censura Ecclesiæ non sunt temerè dispensandæ, 4. 2. 1085. 47. fusè.
Censura quænam prohibet? 4. 1. 234. 58, &c.
Census quid erat? 4. 1. 527. 73. ad 528. 30.
Census duplex à Romanis factus, 4. 1. 885. 54.
Certitudo salutis an & qualis in piis est? 4. 2. 172. 7, &c. & 190. 70. fusè.
Chaos primævum quid? 4. 1. 1058. 26, &c.
Charitas Dei & Activè & Passivè dicitur, 4. 2. 100. 42.
Cherem quid erat apud Judæos? 4. 1. 958. 46.
Cherubini Templi Jerof. quid significabant? 4. 2. 1310. 51, &c.
Christi nomen quid sign? 4. 1. 28. 65. & 29. 5.

Christiani

Christiani calumniis multis affecti ab Ethnicis, 4. 1. 121. 20.
Christianis an licet Magistratum sumere? 4. 1. 189. 20. ad 190. 9. aut militiam? ibid. 70, &c. fusissime.
Christus dicitur *David*, 4. 1. 10. 78. ponitur pro Evangelio, 4. 2. 225. 53. pro tota Ecclesia, 4. 2. 489. 47, &c. & 693. 75, &c. & 759. 69. pro populo *Judaico*, 4. 1. 61. 44.
Christi exemplum habet vim & Argumenti & Regulae, 4. 2. 929. 55.
Christus quomodo caro factus est? 4. 1. 1154. 36, &c. quando natus fuit? 4. 1. 892. 3. ad 57. cur circumciscus erat? 4. 1. 897. 18, &c. quo sensu profecit sapientia? 4. 1. 912. 46. fufé: an pollutus erat contactu mortuorum quos resuscitavit? 4. 1. 970. 44, &c. cur non venit & passus est mox à lapsu hominis? 4. 2. 1328. 5. unde summus ejus dolor in passione? 4. 1. 639. 32, &c. & 1297. 69, &c. quomodo est caput Ecclesiae? 4. 2. 759. 13, &c.
Christus quomodo intercedit, sive orat, pro nobis in coelo? 4. 2. 189. 30, &c. & 1289. 48, &c. fufé: & 1589. 54, &c.
Christus cur & quomodo dicitur *filius hominis*? 4. 1. 257. 28. ad 68.
Christianorum veterum immota perseverantia in fide ab Ethnicis notata, 4. 1. 583. 14, &c.
Cibus omnis sub N. T. mundus & licitus, 4. 1. 1524. 10, &c. & 4. 2. 300. 60, &c. & 457. 58. fufé.
Cibus non sumendus sine precatione & gratiarum actione, 4. 1. 628. 66, &c.
Cinctas vestes habere quid notat? 4. 2. 1685. 27.
Circumcisio à Judæis in privatis domibus peracta, 4. 1. 877. 59, &c. non erat ad salutem necessaria ex sententia Judæorum, 4. 2. 415. 41.
Circumcisio quale signum? 4. 2. 85. 75, &c. & 86. 15, &c.
Cito dicuntur futura in Scriptura etiam quæ post multa secula futura sunt, & quare? 4. 2. 1670. 36, &c. fufé.
Clavis potestatem indicat, 4. 2. 1689. 14. & 1711. 15. & scientiam, ibid. 11. erat insigne Doctoratus apud Judæos, 4. 1. 1011. 29.
Clavis David quid sign? 4. 2. 1710. 77, &c.
Clavium potestas quæ & qualis? 4. 1. 421. 73, &c. usque ad 424. 42.
Clementia Dei erga peccatores à nobis imitanda, 4. 1. 1041. 20, &c.
Clementia erga malos quosnam & quando exercenda? 4. 1. 366. 15. fufé.
Clinici quoniam olim dicti? 4. 1. 78. 67.
Coccineus color an idem qui purpureus? 4. 1. 671. 34, &c. fufé.
Celi exercitus dicuntur & Angeli, & stellæ, 4. 1. 839. 57.
Celi & terre mutatio in fine mundi utrum substantialis erit per annihilationem, an tantum accidentalis, sive in qualitatibus? 4. 2. 2000. 25, 26.
Cælum triplex, 4. 2. 648. 69.
Cælum pro aëre, 4. 1. 92. 60. & 925. 77. pro Ecclesia, 4. 1. 587. 34. pro Deo, 4. 1. 74. 12. & 514. 77. & 1044. 52. & 1176. 24. & 1422. 68.
Cæna Dominica quid est, & unde dicta? 4. 2. 478. 37, &c. an à jejunis sumenda? 4. 2. 479. 2.
Cæna tres erant nocte mortem Christi præcedente, 4. 1. 1306. 35.
Cogendi verbum improprie sumptum, 4. 1. 1038. 44, &c.
Cognoscere pro concumbere, 4. 1. 46. 17, &c. pro attendere, 4. 1. 593. 55.
Colloquia cum fœminis periculosa, 4. 1. 1119. 70, &c.
Colossæ quisnam locus? 4. 2. 889. 37.
Comam interdum diis libabant Græci, 4. 1. 1580. 4.
Comam promittere viro an licet? 4. 2. 470. 29. ad 474. 31.
Comedere pro intelligere, 4. 1. 630. 74.
Comete quid portendunt? 4. 1. 50. 75.
Commune ponitur pro polluto, 4. 1. 762. 20, &c.
Communio Judæorum in cibo sumendo, 4. 2. 455. 25.
Communitas bonorum primæva qualis erat? 4. 1. 415. 23, &c.
Comparativa interdum ponuntur adverbative, 4. 1. 516.

27, &c. & 4. 2. 406. 10. vel negative, 4. 1. 825. 12. & pro Adverbis, 4. 1. 1333. 73, &c. & pro Superlativis, 4. 1. 306. 55. & 4. 2. 501. 39. sæpe desunt, 4. 1. 1095. 51.
Conciones an habebantur in Synagogis Judaicis? 4. 1. 112. 3, &c.
Concupiscentia an proprie peccatum sit? 4. 2. 139. 56. ad 140. 14. & 1422. 5, &c.
Conjugale debitum quid? 4. 2. 401. 59, &c.
Conjugium an omnibus præceptum sit? 4. 1. 869. 6, &c. & 4. 2. 404. 32. an & quatenus à viro sapiente eligendum sit? 4. 2. 400. 63. fufé.
Conjugum discessus, sive separatio, prohibetur, 4. 2. 407. 1, &c.
Conjugis unius discessio an & quatenus solvit vinculum matrimonii, 4. 2. 411. 56, &c.
Conscientia quid est? 4. 2. 1147. 60, &c. ejus dictatis non resistendum, 4. 2. 296. 39, &c. & 301. 25, &c.
Conscientia cauteriata quænam est? 4. 2. 1058. 69. ad 1059. 50.
Conscientie vis, 4. 2. 49. 18, &c. ejus munus duplex, 4. 2. 49. 6, &c.
Consideratio seria est fundamentum veræ pietatis, 4. 1. 245. 67. fufé: & 1039. 38, &c.
Consilio Dei an & quatenus resisti potest? 4. 1. 972. 10. ad 79.
Consolator, nomen Messiae apud Hebræos, 4. 1. 1321. 30, &c.
Constructio sensu, non voce, congrua, 4. 1. 1102. 73, &c. & 1342. 76.
Consuetudo omnium Ecclesiarum non temerè rejicienda, 4. 2. 475. 10, &c.
Conventus Ecclesiarum non sunt deserendi, 4. 2. 1343. 49, &c.
Conversio modò Deo, modò homini, tribuitur, 4. 2. 858. 27. fufé: & 1119. 36, &c.
Cophinus mensura Judæorum nota, 4. 1. 535. 18, &c.
Copula duo verba futura connectens finaliter sæpe ponitur, 4. 2. 1825. 61.
Cor pro medio accipitur, 4. 1. 344. 67.
Cor indurare quomodo de Deo dicitur 4. 2. 210. 33. usque ad 212. 35.
Coram Deo dicitur & in bonum, & in malum, 4. 1. 1130. 59.
Corban quid? 4. 1. 393. 59. & 394. 70, &c. & 659. 28.
Corinthus quænam urbs, & quales ejus cives? 4. 2. 231. 28. ad 232. 50.
Cornu pro potestate, sive potentia, 4. 1. 880. 6. & 4. 2. 1737. 51, &c.
Corona pro galea, 4. 2. 1796. 61. pro ornamento, 4. 2. 879. 73.
Corpus peccati idem quod ipsum peccatum, 4. 2. 123. 55.
Corpus pro quovis toto, 4. 2. 125. 55. & 909. 19.
Corporis cultus nimis vetitus, 4. 2. 1028. 69. & 1029. 39. fufé.
Corporis mystici ligamenta quænam? 4. 2. 794. 16, &c.
Corvorum asopia notata, 4. 1. 1018. 41.
Creatura nomen ad Homines interdum restringitur, 4. 1. 834. 47. fufé.
Creatio nova, sive *creatura nova*, quid significat? 4. 2. 594. 55, &c.
Cretensum mores quales? 4. 2. 1145. 52. fufé.
Crimina solo animo patrata justè damnantur & puniuntur à Deo, 4. 1. 143. 56, &c. & 158. 42. ad 159. 20. contra quam senserunt Judæi, 4. 1. 136. 40, &c.
Crux quale supplicium apud Romanos? 4. 1. 300. 12, &c. & 676. 21, &c.
Cultus Ethnicorum plenus erat immunditiis, 4. 2. 386. 26.
Cultus Dei præcipuus in animo est, 4. 1. 152. 35, &c. & ex Dei, non hominum, sententia æstimatur, 4. 2. 456. 25.
Cultus rationalis quis? 4. 2. 264. 16, &c.
Cum pro postquam, 4. 1. 414. 16.
Curiositas vetita, 4. 2. 1534. 53.

D

Demonum multa genera, 4. 2. 762. 30, &c. eorum habitatio quænam? *ibid.* 762. 11, &c.
Dæmones quomodo à Gentibus culti erant? 4. 2. 456. 5, fufè: & quomodo à Christianis culti dicuntur, 4. 2. 1807. 40, &c.
Dæmones etiam post seculum Apostolicum à Christianis ejeti sunt, 4. 1. 835. 50, &c.
Dæmones cur deferta loca incolunt? 4. 2. 1962. 62, &c. cur etiam sepulchra? 4. 1. 260. 55, &c.
Dæmonum natura, officium, & cultus, juxta Ethnicos, 4. 2. 1056. 44, &c. fufè.
Dare pro *ponere*, vel *facere*, 4. 2. 1711. 45. & 1712. 26.
Dari Christo à Patre quid valet? 4. 1. 1224. 76, fufè.
Dativus causæ & objecti, 4. 1. 140. 25, &c.
Dativus pro Ablativo cum Præpositione, 4. 2. 22. 17.
David pro Christo, 4. 1. 10. 79.
Davidis peccata à Judæis elevata, 4. 1. 1041. 9, &c.
Debita cur dicuntur peccata? 4. 1. 219. 17.
Decapolis quæ regio, & cur sic dicta? 4. 1. 113. 79, &c. & 770. 72, &c.
Decies pro sæpe, 4. 2. 1699. 60.
Decimanda quænam erant apud Judæos? 4. 1. 554. 25, &c. & 1074. 74, &c.
Decreta Dei diverfi sunt generis, 4. 2. 739. 20. quomodo se habent ad peccata hominum? 4. 1. 1103. 35. ad 1104. 44.
Denarius quid valet? 4. 1. 529. 16.
Descendere ad inferos quomodo de Christo dicitur? 4. 1. 1123. 46, &c.
Desertum pro loco incultiore, 4. 2. 1853. 2, &c.
Desponsatio foeminae quot modis peracta? 4. 1. 35. 19. non contulit jus plenarium in sponsam, &c. 4. 1. 31. 50, &c.
Detrahitio quid est? 4. 2. 1464. 20, &c.
Dei nomen quid sonat? 4. 1. 213. 72.
Dei nomen rebus additum earum magnitudinem notat, 4. 1. 1449. 76.
Deum, vel *Dei faciem*, *videre* quid valet? 4. 1. 119. 51. & 4. 2. 2016. 67.
Deum esse alicujus quid sonat? 4. 1. 535. 57.
Deus non est repræsentandus imagine hominis, quod etiam Ethnici docuerunt, 4. 2. 25. 71, &c. fufè.
Deus non indiget nostris donis aut cultibus, 4. 1. 1544. 65, &c.
Deus etiam Ethnicis notus erat, 4. 2. 23. 20, &c.
Dei invisibilitas, & omnipræsentia agnita ab Ethnicis, 4. 1. 209. 15. & 1546. 37, fufè.
Deus sæpe usurpatur tantum personaliter, 4. 1. 1315. 11.
Dei immensitas asseritur, 4. 1. 124. 22, &c.
Dei jus summum atque *ἀντὶ πάντων* in omnes creaturas, 4. 2. 207. 24. fufè: & 214. 24.
Deus ignotus quis erat juxta Ethnicos? 4. 1. 1543. 55. fufè: ad 1544. 24.
Deo vivere quid est? 4. 1. 1588. 39, &c.
Deorum apparitiones Ethnicis factæ, 4. 2. 1050. 24.
Devotandi & se & liberos suos mos erat & Hebræorum, & Gentium, 4. 1. 670. 12, &c.
Dextra quid notat? 4. 2. 1687. 63.
Dextram dare alicui quid significat? 4. 2. 678. 73, &c.
Ad dextram sedere quid sonat? 4. 1. 496. 3, &c. fufè: & 4. 2. 757. 11, &c. & 1198. 31.
Diabolus impurorum spirituum caput & Princeps est, 4. 1. 96. 71. & 278. 7. & 333. 61, &c.
Diabolo jus concessum in Apostatas, 4. 1. 746. 64.
Diabolus habet imperium mortis secundum Hebræos, & quale est hoc imperium? 4. 2. 1214. 4, &c.
Diaconisse munus quid & quale? 4. 2. 319. 50, &c. & 1072. 78, &c.
Diadema inigne regium, 4. 2. 1864. 10.
Diane Templum, 4. 1. 1563. 26, &c.
Dici sæpe idem quod *esse*, 4. 2. 1282. 28.
Dies octo pro hebdomada interdum ponuntur, 4. 1. 1382. 67.
Diei initium est à media nocte, 4. 1. 619. 12, 22. & 721. 46, &c.
Dies Domini, five *Christi*, quænam dicitur? 4. 2. 982. 9, &c. & 4. 2. 1931. 34, &c.

Dies Dominicus à primis Christianis observatus, 4. 1. 1569. 35. & 4. 2. 542. 75.
Dies pro tempore, 4. 2. 1833. 27. pro *anno*, 4. 2. 1699. 68. & 1824. 16. fufiffimè: & 1827. 68. pro *toto vite tempore*, 4. 1. 218. 34. pro *judicio*, 4. 2. 368. 12, &c.
Dignus pro *idoneo*, vel *congruo*, 4. 2. 1709. 66, &c.
Dii Gentium erant homines mortui, 4. 2. 603. 64.
Dii dicuntur & *Angeli*, & *Principes*, 4. 2. 986. 57.
Diluvium Noachicum an fuit universale? 4. 1. 593. 62, &c.
Diluvii istius indicia apud Ethnicos, 4. 1. 593. 71, &c. fufè.
Discipline rigor in veteri Ecclesia, 4. 2. 323. 17. & 566. 47, &c. & 1257. 29. fufè.
Discipulorum Christi gradus sunt, 4. 1. 301. 26.
Discipuli ad pedes Magistrorum sedere solebant, 4. 1. 1583. 59, &c.
Discretio Spirituum quid & quale donum erat? 4. 2. 488. 35, &c.
Dispersio Israelitarum duplex, 4. 1. 1242. 74, &c. vel triplex, 4. 2. 1481. 25, &c.
Divortii causa legitima quænam? 4. 1. 163. 30. fufè: & 166. 16, &c. & 168. 50, &c. & 470. 58, &c. & 4. 2. 407. 23, &c. & 411. 69.
Divortii causa iusta an sit desertio conjugis? 4. 1. 168. 66. ad 169. 38, &c.
Divortii dandi jus maritis concessum, non uxoribus, 4. 1. 162. 18, &c. & 167. 48. à quibus tamen interdum usurpatum est, 4. 2. 1073. 60, &c.
Divortiorum causæ, modi, & formulæ apud Judæos, 4. 1. 161. 52, &c. ad 163. 30. & 470. 58, &c. fufè.
Docendi sunt homines singuli de officiis sibi propriis, 4. 1. 920. 10.
Doctores à Pastoribus distincti, 4. 1. 1494. 15. & 4. 2. 270. 55. & 1078. 36.
Dominus à Domino quid significat? 4. 2. 1108. 68.
Domus pro *Urbe*, vel *Templo*, 4. 1. 563. 61. & pro *rebus in domo*, 4. 1. 578. 59.
Donare pro *condonare*, 4. 2. 912. 41.
Donec non semper ita excludit Præteritum, ut includat Futurum, 4. 1. 47. 9, &c.
Dormire pro *mori*, 4. 1. 276. & 36. & 1459. 78.
Draco idem qui *serpens vetus*, 4. 2. 1849. 66.
Duella an licita? 4. 1. 186. 68, &c.
Duodecim tantum Apostoli cur delecti sunt? 4. 1. 279. 68.
Duodecim quoque appellantur, etiam cum pauciores erant, 4. 2. 518. 13, &c.
Duplex pro *multo* seu *copioso*, 4. 2. 1079. 70. & 4. 2. 1964. 72.
Duplicatio syllabæ in voce Hebraica an significatum auget, an verò diminuit? 4. 1. 939. 59.
Durus corde quis? 4. 1. 474. 26.

E

Ebriosus quomodo differt ab *ebrio*? 4. 2. 387. 25.
Ebrietas radix plurimorum vitiorum, 4. 2. 811. 49.
Ecclesie nomen tribuitur & cœtui sacro, & domui in qua habetur, 4. 2. 475. 71. ad 476. 60. & familiis Christianis, 4. 2. 321. 10.
Ecclesie nomen num cœtui duntaxat tribuitur, an etiam gubernatoribus Ecclesiæ? 4. 1. 461. 27, &c. fufiffimè.
Electio variè sumitur, 4. 2. 736. 47. fufè: duplex est, ad munus, & ad gloriam, 4. 1. 1309. 54, &c.
Electio hominum ad salutem an pender ex solo & libero Dei beneplacito, an ex operibus prævisis? 4. 2. 208. 16. fufè: & 261. 35, &c. & 740. 34, &c.
Electum quid est? 4. 2. 1686. 30.
Eleemosyna erat triplex apud Judæos, 4. 1. 205. 27.
Eleemosyna quomodo facienda? 4. 1. 206. 63, &c. quantum valet apud Deum? 4. 1. 1049. 37. fufè.
Elementa mundi quænam? 4. 2. 918. 48. fufè: & 919. 18, &c.
Elia adventus à Judæis expectatus, & quo fine? 4. 1. 436. 46. fufè.
Elia nomen aliis tribuitur, ob similitudinem, 4. 1. 858. 31, &c.

Ellipsis

Ellipsis Relativi, 4. 2. 449. 58. & *Substantivi*, 4. 1. 302. 16. & 261. 35. &c. & 740. 34. &c. & *nominis Adjectivi*, 4. 2. 814. 46. & *vocis contrariæ significationis*, 4. 2. 1060. 60. &c. *fusè*; & *Verbi ex præcedente membro repetendi*, 4. 1. 1330. 25. & *unius vocis*, vel *plurium*, 4. 1. 1418. 68. & *Præpositionis cum*, 4. 2. 1778. 71. & *Pronominis*, 4. 2. 449. 48. & *Articuli*, 4. 2. 1060. 8. &c. & *Verbi substantivi*, 4. 2. 785. 12. &c.

Emanuel unde dictus, & quid sonat? 4. 1. 45. 40.

Emporium, constans erat in Templo Judaico, 4. 1. 510. 5.

Enallage numeri, 4. 1. 67. 10. & 68. 35. & 506. 38. &c. & 564. 52. & 4. 2. 1361. 21.

Encenia quodnam festum, & quare & à quo institutum? 4. 1. 1275. 77. &c.

Ephesia litera quænam? 4. 1. 1560. 76. &c.

Ephesus quænam urbs? 4. 2. 733. 66.

Epicurei quinam? 4. 1. 1541. 15.

Epimenides à Paulo citatus quisnam fuit? 4. 2. 1145. 27. &c.

Episcopi an & quomodo plures in una urbe? 4. 2. 830. 76. &c. *fusè*.

Epistola commendatitiæ olim usitata, 4. 2. 569. 65.

Epitheta duùm generum, *distinctiva*, & *explicativa*, 4. 2. 1528. 17.

Epule communes apud Græcos, 4. 2. 475. 42. &c.

Equo vehi potestatis & dignitatis symbolum, 4. 2. 1744. 66. &c.

Esse pro *apparere*, 4. 2. 58. 63. pro *significare*, 4. 1. 357. 47.

Esse ponitur pro *vivere*, & *non esse* pro *non vivere*, 4. 1. 66. 41. &c. *fusè*.

Essenorum secta, eorūque dogmata & mores, 4. 1. 81. 7. & 174. 68. &c. & 200. 13.

Et ponitur pro *vel*, 4. 1. 134. 32. & 343. 8. & pro *sed*, & *quævis*, 4. 1. 1327. 35. & *exegeticè*, 4. 1. 506. 10. & *illativè*, 4. 1. 738. 61. & pro *Pronomine relativo*, 4. 2. 806. 43. &c. & pro *particula comparativa*, 4. 1. 789. 40. & 1231. 11. & *redditiva*, 4. 1. 215. 61.

Ethnicorum testimonia de Christo & doctrinâ Christiana, 4. 1. 565. 10. &c. & 570. 70. & 679. 1. ad 40. & 1145. 60. & 1147. 49. &c. & 1549. 36.

Ethnicorum silentium de rebus Scripturæ Sacræ non præjudicat illius veritati, 4. 1. 63. 53. &c. *fusè*.

Ethnicorum etiam prudentiorum errores de Deo, & cultu ejus, 4. 2. 23. 58. &c. & 24. 37. & 25. 68. *fusè*; & 28. 25. & de bonis moribus, 4. 2. 33. 2. &c. & 36. 36. & 38. 5. *fusè*.

Evangelia quatuor quo tempore & ordine scripta sunt? 4. 1. 8. 78. &c. *fusè*.

Evangelia ab hæreticis mutilata & interpolata erant, 4. 1. 6. 27. ad 60.

Evangeliorum distinctio in capita, &c. à quibus facta? 4. 1. 9. 44. &c.

Evangelistæ munus quodnam? 4. 2. 789. 57. &c. & 1132. 64.

Evangelium quid? 4. 1. 4. 49. &c. non tollit ordinem & distinctionem civilem, 4. 2. 1169. 14. &c. quomodo in V. T. prædicatum? 4. 2. 1229. 69. &c.

Euphrates quisnam & qualis fluvius? 4. 2. 1802. 38. & 4. 2. 1925. 41.

Excommunicatio triplex apud Judæos, 4. 1. 956. 66. &c. *fusè*; & 985. 28. &c.

Excommunicatio an idem sit quod *Traditio Satane*? 4. 2. 381. 52. usque ad 382. 51.

Excommunicationis summa necessitas, 4. 1. 959. 51. &c. administratio ejus non est penes Magistratum, sed penes Ecclesiam, 4. 1. 960. 5. *fusè*; & penes Episcopum & Seniores, sed consensu & consentiente toto cœtu, 4. 1. 959. 21. *fusè*.

Excommunicati quo loco olim habiti? 4. 1. 958. 50. *fusè*.

Excommunicationis quædam vestigia apud Ethnicos, 4. 1. 957. 6. *fusè*; & 958. 20.

Excommunicatorum ab Ecclesia consortium an & quatenus fugiendum est? 4. 1. 463. 10. &c. *fusè*; & 4. 2. 385. 30. & 387. 39. &c.

Exorcismi apud Judæos usitati, 4. 1. 334. 78. &c. *fusè*.

Expiatio peccatorum per Christum facta, 4. 2. 1187. 38. &c.

Extraneus & peregrinus quomodo distinguebantur apud Judæos? 4. 1. 198. 26. 1

Extranei quinam & Judæis & Christianis? 4. 1. 737. 74. *fusè*.

F

Fabule Judæorum & Gnosticorum, 4. 2. 1132. 34. &c. & 1147. 1. &c.

Facere ponitur pro *extollere*, *educare*, *ornare*, &c. 4. 1. 731. 5. &c. & 4. 2. 1219. 22. & pro *affirmare*, 4. 1. 341. 36.

Facies pro *persona*, 4. 1. 989. 30. &c.

Faciem verberare atrox injuria erat, 4. 1. 184. 58. &c. & 4. 2. 642. 42.

Faciem firmare, sive *roborare*, & in bonum & in malum sumitur, 4. 1. 988. 55. &c.

Familia Dei superior & inferior quæ? 4. 2. 781. 63.

Festorum translatio apud Judæos, 4. 1. 608. 33. &c.

Ficum tempus quodnam erat in Judæa? 4. 1. 798. 51. &c.

Ficum varia genera erant, variæque iis fructum ferendi tempora, 4. 1. 799. 7. *fusè*.

Fides Dei, i. e. quæ Deo habetur, 4. 1. 800. 57.

Fides quid est? 4. 2. 4. 19. &c. & 264. 17. & 440. 49. & 1353. 5. *fusè*; variè sumitur, 4. 1. 252. 53. *fusè*.

Ad *Fidem* an cogendi sunt homines? 4. 1. 1038. 23. *fusè*.

Fieri sæpe dicuntur res cùm manifestantur, 4. 1. 1503. 6.

Filius dicitur vel naturâ, vel lege, 4. 1. 25. 32.

Filius pro juris successore, 4. 1. 17. 18.

Filii alicujus rei dicuntur qui illi addicti, adjudicati, vel obnoxii sunt, ut *filii sapientiæ*, *iræ*, *gehennæ*, &c. 4. 1. 120. 7. & 269. 63. &c. *fusè*; & 311. 43. &c. & 552. 24. &c. & 1354. 47. &c. & 4. 2. 763. 50.

Filius David quomodo & quare dicitur Christus? 4. 1. 10. 53. &c. & 276. 76.

Filius hominis dicitur & de quovis homine, 4. 2. 1684. 44. &c. & 1833. 45. &c. & de Christo, *ibid.* & 4. 1. 257. 17. &c. *fusè*.

Filius Dei à Deo Patre quomodo gignitur? 4. 2. 1184. 60.

Flagellatio erat supplicium Romanum, 4. 1. 667. 36. &c.

Flere non indignum Christo, 4. 1. 1082. 76. &c.

Fluctuatio in fide vitanda, 4. 2. 1416. 77. *fusè*.

Fluvius dicitur omnis aqua profluens, 4. 2. 2014. 48. notat & res adversas, 4. 2. 1859. 42. & errores, *ibid.* 63.

Fœdus etiam sub V. T. duplex erat, Vetus seu Legale, & Novum sive Evangelicum, 4. 2. 227. 59. &c.

Fœdus & Testamentum quomodo differunt? 4. 1. 1. 33. ad 3. 67. & 4. 2. 1321. 66. ad 1322. 26.

Fœdus dicitur etiam pura, nec mutua, *sponsio*, 4. 2. 1321. 76. &c.

Fœdus Evangelicum extat in Veteri Testamento, 4. 2. 227. 61. &c.

Fœdus novum veteri quomodo melius? 4. 2. 1288. 21. &c. & 1297. 44. &c.

Famine an in publico, & præsertim in sacris, faciem velare debent? 4. 2. 464. 64. ad 465. 77. & 475. 4.

Frangere panem quid sonat? 4. 1. 630. 16.

Frater dicitur homo quivis, 4. 1. 144. 11. &c. & *cognatus*, 4. 1. 15. 54. & 348. 41. & 736. 24.

Fratri & Proximi discrimen secundum Judæos, 4. 1. 144. 18.

Fructus pro operibus, 4. 2. 807. 43. & 1455. 70. & pro premio, 4. 2. 1455. 72. & pro partu, 4. 2. 136. 44.

Fuga in persecutione an & quando est licita? 4. 1. 292. 47. *fusè*.

Funerum ritus, 4. 1. 275. 21. &c. *fusè*; & 310. 43.

Fures an necari debent? 4. 1. 190. 15. &c.

Futura Hebræis notant actum vel solitum vel debitum, 4. 2. 1733. 19.

Futura pro *Imperativis*, 4. 1. 202. 53.

G

- Gaii* tres memorantur in N. T. 4. 2. 327. 1.
Galilæa duplex erat, 4. 1. 105. 23. & 107. 36.
Galilæa Gentium quænam erat, & cur sic dicta? ibid. 40.
Galilæa nomine venit olim & *Perea*, 4. 1. 914. 20, &c.
Galilæus cur dictus est *Jesus*? 4. 1. 652. 66, &c.
Galileorum dialectus peculiaris erat, 4. 1. 653. 67.
Galli cantus duplex, 4. 1. 638. 5, &c. & 811. 65.
Gaudium in Spiritu Sancto quid? 4. 2. 303. 13, &c.
Gazophylacium Templi quid erat? 4. 1. 806. 46, fusè.
Genealogie à Judæis magnâ curâ asservatæ sunt, 4. 1. 11. 35.
Genealogie Judæorum, Platonicorum, & Gnosticorum, quænam? 4. 2. 1008. 42, fusè.
Genealogie Christi veritas vindicata, & ἐναρξισαυεια. 1. Matthæi & Lucæ circa eam conciliatæ, 4. 1. 11. 31, &c. & 22. 3, &c. fusissimè.
Generatio pro rebus gestis, 4. 1. 10. 20.
Genitivus interdum Agentem sive Possessorem denotat, 4. 2. 1880. 68. interdum Objectum, 4. 1. 338. 14. & 1349. 60.
Gentes plurimæ brevi tempore ad Christum conversæ, 4. 1. 362. 9, &c.
Gentiles eorumque ædes & colloquia pollueri credebantur à Judæis, 4. 1. 1364. 31, &c.
Gentiles omnes non conversi ad Christum graviter mali erant, 4. 1. 523. 54, &c.
Genus masculinum pro communi, 4. 1. 653. 24.
Genus neutrum pro masculino sive communi ponitur, 4. 1. 1224. 62, &c. & 4. 2. 2013. 69.
Genus fœmininum Hebræis neutraliter ponitur, 4. 1. 520. 19, &c.
Genus & Species interdum contradistinguuntur, 4. 1. 832. 1, &c.
Genus etiam maternum in Sacerdotibus spectatur, 4. 2. 1275. 32, &c.
Germen nomen Christi, 4. 1. 69. 7.
Gestus precantium quis olim erat? 4. 1. 208. 26, &c. fusè.
Gestus cibum fumentium apud Judæos & alios quis erat? 4. 1. 1310. 63, &c.
Gladus dicitur verbum Dei, & quare? 4. 2. 1688. 11, &c. & 1700. 57.
Gloria pro opibus, 4. 2. 2012. 72. & pro potentia, 4. 2. 1545. 78. pro *Arca Fœderis*, 4. 2. 196. 18.
Gog & Magog quinam? 4. 2. 1993. 37, &c.
An Gog & Magog Ezechielis idem qui *Gog & Magog* Apocalypseos? 4. 2. 1993. 72, &c.
Græci dicuntur gentes omnes præter Judæos, 4. 1. 770. 6. & 1242. 46. & 4. 2. 700. 75. & 928. 22. & gentes omnes cultiores, 4. 2. 15. 35, &c. & *Gentiles* non Judaizantes, 4. 1. 405. 63, &c.
Græca lingua Judæis ferè vernacula erat, 4. 1. 7. 30, &c. & 4. 2. 1179. 61.
Grando hostilem impressionem denotat, 4. 2. 1783. 40.
Gratia & veritas quid notant, 4. 1. 1155. 56, &c. fusè.
Gratia pro Evangelio, 4. 2. 128. 16. & 1403. 22. & pro munere Apostolico, 4. 2. 11. 36. & 266. 50. & 312. 76.
Gubernacula olim duo erant in navibus antiquis, 4. 1. 1622. 9, &c.
Gustare pro sentire, vel experiri, 4. 1. 431. 23, &c. & 4. 2. 1209. 32. & 1259. 47, &c. pro edere, 1477. 60.

H

- Habendi* studium vehemens damnatur, 4. 1. 1016. 5.
Habenti dabitur proverbium, quid sign? 4. 1. 742. 29.
Habere quid dicitur & qui accepit, 4. 1. 352. 22. 49. & tenet sive custodit, ibid. 32, 53. & qui habere ibid. 59. & qui utitur, ibid. 22, &c. & 4. 2. 379. 1.

- Hallel* magnum Judæorum quid est? 4. 1. 507. 47. & 636. 60.
Hereses vitæ improbæ fructus, 4. 2. 1020. 14, &c. & 1125. 34, &c.
Hereticus quis est? 4. 2. 1159. 73, &c.
Hereticorum familiaritas vitanda, 4. 2. 1637. 14, &c.
Heretici an & quatenus sunt tolerandi? 4. 1. 366. 40, ad 367. 58.
Hasidai quinam apud Judæos? 4. 1. 81. 50, &c. & 82. 31. & 200. 9.
Hellenistæ sive *Græcienses* qui? 4. 1. 1438. 16. fusissimè; & 1486. 66, &c. ad 1487. 15.
Herodes tres erant, 4. 1. 375. 4.
Herodes Magnus an Judæus erat, an alienigena? 4. 1. 48. 24, &c. fusè.
Herodiani, qui & quales? 4. 1. 526. 16. usque ad 527. 34. & 803. 24.
Heteria Romanorum quid erant? 4. 2. 1883. 36, &c.
Hierosolyma funditus diruta juxta prædictionem Christi, 4. 1. 565. 10, &c.
Hierosolyma triplex occurrit in N. Testamento, 4. 2. 2001. 13, &c.
Homicidium in sui defensione an & quatenus licitum est? 4. 1. 187. 9, &c. fusissimè.
Homo pro filio, 4. 1. 299. 34.
Homo interior & exterior quid sunt? 4. 2. 154. 17, fusè; & 782. 10, &c.
Secundum hominem loqui quid sonat? 4. 2. 61. 6, &c.
Honor quid denotat? 4. 2. 285. 27. significat subsidia necessaria, 4. 1. 390. 77. & 4. 2. 922. 35. & 1069. 52. & 1079. 64. & 1512. 71, &c.
Honor parentibus debitus in quo consistit? 4. 2. 818. 70, &c.
Horæ quales apud Judæos & Romanos? 4. 1. 489. 61.
Horis precationis quinam in Templo aderant? 4. 1. 854. 56.
Hosanna vocabantur & cantiones & rami à Judæis, 4. 1. 507. 43. fusè.
Hospitalitas commendatur, 4. 2. 1398. 57, &c.
Hypallage, 4. 1. 1576. 20, &c.

I

- Jacobus* duplex in N. T. 4. 1. 110. 20. & 4. 2. 1411. 78, &c. fusè.
Jaspis quis & qualis lapis? 4. 2. 1724. 1, &c.
Idolothyta quid erant? 4. 2. 425. 61. fusè: erant duorum generum, 4. 1. 1520. 46, &c.
Jehovah an & quomodo pronuntiandum & scribendum? 4. 1. 542. 10, &c. fusè.
Jejunia Phariseorum erant severa, 4. 1. 223. 66.
Jejuniorum dies apud Judæos & Christianos quinam? 4. 1. 1074. 46, &c.
Jejunium orationi adjungendum, & quare? 4. 1. 442. 70.
Jejuni venerunt Judæi ad preces matutinas, 4. 1. 320. 35.
Nomen Jesus quid valet, & unde desumptum? 4. 1. 37. 45, &c. fusè.
Ignis in Scriptura sign. & verbum Dei, 4. 1. 788. 62. & 1022. 54. & *Spiritum Sanctum*, 4. 1. 788. 64. & *crucem*, ibid. & 1022. 6, &c.
Ignorantia alia peccatum extenuat, 4. 1. 1119. 62, fusè: & 4. 2. 1015. 54, &c. alia aggravat, 4. 1. 1119. 62. fusè.
Ignorantia an & quatenus Christo tribuitur? 4. 1. 810. 78. ad 811. 34.
Ignorantia hominum de rebus quæ ipsis in hac vita expediunt, 4. 1. 210. 73, &c.
Illi per contemptum sæpe dicitur, 4. 1. 1535. 17.
Imago pro *Idolo*, 4. 2. 241. 33.
Immolationi ferè omnes cibi erant, 4. 1. 1527. 1, &c.
Immortalitas quo sensu soli Deo tribuitur? 4. 2. 1095. 62, &c.
Imperativus pro Futuro, 4. 1. 1173. 62, &c.
Imperii malis & illegitimis an parendum? 4. 1. 525. 26. ad 526. 7. & 4. 2. 281. 45, &c.
Impii pro mortuis habiti apud Hebræos & Ethnicos, 4. 1.

4. 1. 258. 59, &c. & 991. 31. & 1071. 70.
Impii ut serò, ità certò, à Deo puniuntur, 4. 1. 358. 61, &c.
Impii omnes servi sunt, 4. 1. 1257. 21, &c. quatenus ferendi sunt? 4. 2. 1120. 71, &c. eorum consortium an & quatenus fugiendum? 4. 1. 463. 7. fusè: & 4. 2. 385. 33, &c. & 387. 40. & 602. 55, &c. & 1002. 50, &c.
Impletio Scripturæ Prædictionum & Typorum quot modis fit? 4. 1. 39. 23, &c. & 43. 56. & 61. 34, &c. fusè: & 62. 51. & 353. 34, &c.
Impletio ejusdem Scripturæ Prophetiæ interdum duplex est, 4. 1. 255. 17, &c. fusissimè.
Impositio manuum à quibus, & qua de causa, usurpata? 4. 1. 273. 48, &c. & 1141. 46. & 1441. 13. & 1463. 34. & 4. 2. 1082. 39. fusè: usus ejus in ordinatione unde ortus est? 4. 1. 1441. 13, &c.
Impossibile interdum dicitur quod admodum difficile est, 4. 2. 1258. 10, &c.
Imprecationes an Christianis licitæ sunt? 4. 2. 1136. 42, &c.
Imputare quid valet? 4. 2. 4. 45, &c. & 81. 48, &c. & 82. 51.
Imputatio justitiæ an idem fit cum remissione peccatorum? 4. 2. 84. 16, &c.
In pro juxta vel apud, 4. 1. 891. 4. & pro propter, 4. 1. 1102. 36.
Inauditus nemo damnandus, 4. 1. 1535. 32, &c.
Incantationes. Vide *Exorcismi*.
Incestæ nuptiæ apud Ethnicos permixtæ, 4. 2. 378. 58, &c.
Incidere in manus quid? 4. 2. 1348. 47.
Incipiendi verbum sæpe redundat, 4. 1. 918. 78.
Indicativus modus pro Optativo, & Potentiali, 4. 1. 641. 31, &c.
Induere Christum quid est? 4. 2. 290. 32, &c. & 700. 45, &c.
Induratio hominis quo sensu Deo tribuitur? 4. 2. 211. 56. ad 212. 35.
Inferni supplicia an sint æterna? 4. 1. 606. 35, &c.
Inimici odium an vetitum Judæis sub. V. T? 4. 1. 197. 13, &c. ad 199. 53.
Injurie quare, & quibus, & quomodo, condonandæ? 4. 1. 223. 7, &c. patienter ferendæ sunt, 4. 2. 1472. 50, &c.
Initium absolutè positum pro initio mundi, 4. 1. 1260. 12.
Intercessio Christi qualis est? Vide *Christus*.
Interrogare ponitur pro argumentari, 4. 1. 1113. 78, &c.
Interrogationes non sunt semper dubitantis, vel nescientis, sed sæpe sunt affirmantis, &c. vel negantis apud Hebræos, 4. 1. 626. 70.
Invenire sæpe valet comparare five consequi, 4. 1. 1456. 51. & 4. 2. 79. 40.
Inveniri pro esse, 4. 2. 1506. 42.
Jobi liber historia est, non parabola, 4. 2. 1473. 38.
Johannes Baptista an Eremita fuit? 4. 1. 884. 53, &c.
Josephi domus, vel *tribus*, modò Manassen, modò Ephraim, notat, 4. 2. 1770. 9.
Jovis nomen à *Jehova* sumptum, 4. 1. 542. 64.
Ira quid? 4. 1. 144. 4. non est retinenda, 4. 2. 799. 75, &c. & 800. 23, &c.
Ira omnis non damnatur, 4. 1. 144. 39, &c.
Iratorum tria genera, 4. 2. 800. 31, &c.
Iris cujus rei signum? 4. 2. 1767. 70.
Israël ponitur pro fidelibus omnibus, etiam Gentilibus, 4. 2. 1767. 70.
Iter Sabbati quantum continebat spatium? 4. 1. 579. 22, &c. & 1396. 2. fusissimè.
Iturea quæ regio? 4. 1. 914. 157, &c.
Judei ponuntur pro populo & Ecclesia Christi, 4. 2. 1698. 51. 67.
Judei cur Christum repudiârunt? 4. 1. 1290. 38, &c.
Judei paucissimos suæ gentis cœlo excludunt? 4. 1. 151. 19, &c. & 340. 70. fusè: & 1030. 57, &c.
Judeis quoddam jus concessum erat in septem populos Cananæ? 4. 1. 197. 57, &c.
Judei vocabantur etiam Christiani ab Ethnicis? 4. 1. 1549. 47.

Judeis adempta judicia capitalia paulò post mortem Christi, 4. 1. 1365. 41, &c.
Judeorum judicia five tribunalia quot & quænam? 4. 1. 142. 57, &c. & 144. 71. & 145. 28, &c. fusè: & 1339. 60, &c.
Judeorum placita & mores adversus Gentes, 4. 1. 195. 61. ad 196. 30. & 198. 18. ad 199. 33. & 1480. 61, &c. & 4. 2. 747. 52, &c.
Judeus aliquando titulus non gentis, sed professionis, 4. 2. 50. 21.
Judaica gens an convertenda ante finem mundi? 4. 2. 254. 51. fusè.
Judicia publica quomodo tractanda? 4. 1. 190. 9, &c. fusissimè.
Judicia Dei non sunt discutienda, sed laudanda, 4. 1. 317. 57.
Judicia publica, præsertim capitalia, an à Christo prohibentur? 4. 1. 188. 12, &c. fusissimè.
In *Judiciis* Hebræorum tres erant gradus, 4. 2. 1080. 26.
Judicium pro omni quod æquum & justum est, 4. 1. 554. 66. & pro vindicatione & liberatione, 4. 1. 1299. 23. pro potestate judicandi, & pro justa sententia, 4. 2. 1982. 46, &c.
Jugum pro imperio, 4. 1. 318. 79, &c.
Jurabant Ethnicis per caput, &c. 4. 1. 177. 60.
Juramenta impia non sunt servanda, 4. 1. 379. 4, &c. fusè.
Juramenta, quoad fieri potest, fugienda, 4. 1. 173. 28, &c. fusissimè.
Juramentorum, doctrina quomodo depravata ab Hebræis, 4. 1. 171. 78, &c. & 173. 4, &c. & 175. 32.
Juramenta unde orta? 4. 1. 180. 58, &c.
Juramenta impia & horrenda apud Judæos, 4. 1. 1591. 66, &c.
Juramenti forma elliptica, 4. 2. 1224. 51, &c.
Jurare an & quatenus licet Christianis? 4. 1. 172. 73. ad 176. 8.
Jurare per creaturas an licet? 4. 1. 175. 4, &c. & 176. 27, &c. fusè.
Jure nostro non semper utendum, 4. 2. 438. 65.
Jus naturale & civile quid? 4. 1. 125. 55. fusè.
Jus talionis quid, & quomodo peractum? 4. 1. 181. 29, &c. fusè.
Justificari quid est apud Paulum? 4. 2. 4. 37. fusissimè: & 76. 51.
Justificare pro approbare, absolvere, laudare, 4. 1. 311. 63. fusè: & 4. 2. 5. 3. & *benefacere*, & *justum* five *purum* facere, 4. 2. 4. 62, &c. & 46. 19. & *justum* declarare, five *pronunciare*, 4. 2. 46. 21. & *liberare*, 4. 2. 124. 50, &c. & *remissionem dare*, 4. 2. 76. 59.
Justificatio quomodo fidei tribuitur? 4. 2. 70. 44, &c.
Justitia pro bonitate, five *misericordia*, 4. 2. 73. 54. & 102. 56. & 1544. 28. & pro *eleemosyna*, 4. 1. 204. 2. & pro omni eo quod *justum* & Deo *gratum* est, 4. 1. 91. 17. & 118. 15.
Justitia vera & Pharisaica quid sunt, & in quibus differunt? 4. 1. 135. 57, &c. fusissimè.
Justitia Dei quid? 4. 2. 17. 31, &c. & 69. 64, &c. & 75. 10, &c. 224. 73, &c.
Justitiæ propriæ fiducia damna ta, 4. 1. 1073. 12, &c. & 1074. 13, &c.
Juvenes ponuntur pro militibus, 4. 1. 821. 20, &c.

K

Karræi quinam inter Judæos? 4. 1. 82. 32.
Keri & *Chethib* quid in Scriptura? 4. 1. 133. 41, &c.

L

Lapidationis modus quisnam apud Hebræos? 4. 1. 521. 19. & 1249. 13.
Lapsi post Baptismum ægrè recipiebantur à primitiva Ecclesia, 4. 2. 1257. 28. ad 1258. 9. & 1629. 16, &c. fusè.

Lectio Legis die Sabbathi apud Judæos à quibus, & quomodo, peracta est? 4. 1. 937. 2. usque ad 56.
A Lege quomodo soluti sunt Christiani? 4. 2. 135. 31, &c.
Sub Lege esse quid sonat? 4. 2. 127. 73, &c.
Legem Moſis an correxit Christus novisque præceptis auxit, an tantum verum ejus sensum adversus Scribas vindicavit? 4. 1. 141. 1. ad 142. 40.
Legibus inter se pugnantes, utri parendum? 4. 1. 268 15. ad 79. & 323. 59.
Legum non verba tantum, sed & mens, spectanda, 4. 1. 321. 26, &c.
Leonis nomen Principibus tributum, & quare? 4. 2. 1137. 46.
Lex ponitur pro tota æconomia Mosaica, & pro quinque libris Moſis, 4. 1. 124. 66, &c. & pro toto Veteri Testamento, 4. 1. 168. 59. pro quocunque præcepto divino, 4. 2. 541. 72.
Lex Dei an perfectam obedientiam exigit? 4. 1. 538. 21. ad 71. quo respectu ad virum bonum non pertinet? 4. 2. 1011. 78. fufé: non impletur factis externis, 4. 1. 538. 13. cur *Lex regia* dicitur? 4. 2. 1435. 4, &c. quomodo fit occasio peccandi? 4. 2. 141. 38, &c.
Lex quomodo à Christo & abolita, seu abrogata, & stabilita vel perfecta, erat? 4. 1. 125. 9, &c. usque ad 129. 34. & 4. 2. 78. 53, &c.
Libellus divortii quomodo & quibus de causis, & quâ formulâ datus erat apud Judæos, 4. 1. 161. 55. ad 163. 29. & 165. 6, &c. Hujus permissio Judæos à poena, non autem à vitio, liberavit, 4. 1. 163. 35, &c. fufé.
Liber vitæ quid, & unde dicitur? 4. 1. 996. 54, &c. & 4. 2. 881. 35. & 1710. 15, &c. & 1873. 43, &c. & 4. 2. 1996. 53, &c.
E libro vitæ deleri quid sonat? 4. 2. 1710. 20, &c.
Libertini quanam erant? 4. 1. 1441. 65. ad 1442. 30.
Libidines præposteræ & contra naturam Ethnicis, etiam sapientioribus, usitatissimæ, 4. 2. 29. 60, &c. & 30. 52, fufé.
Ligandi & solvendi potestas, quænam & qualis erat? 4. 1. 422. 33. ad 424. 32. & 464. 17, &c. & 1381. 51, &c. fufé.
Lingua ignota an peragenda sunt sacra? 4. 2. 508. 5. & 509. 25.
Litera & Spiritus quid sunt, & quomodo distinguuntur? 4. 2. 571. 47. fufissimé.
Lites forenses an & quatenus licitæ sunt? 4. 1. 186. 23, &c. fufissimé: à bonis viris fugiendæ sunt, & ad Arbitros referendæ, 4. 2. 389. 56, &c. & 392. 73, &c.
Locus nomen Dei apud Hebræos, 4. 1. 124. 28.
Locustarum captura, 4. 2. 1792. 42. & duratio, 4. 2. 1795. 45.
Locustarum esus frequens Orientalibus, 4. 1. 76. 27, &c. fufé.
Locutiones abbreviatæ, 4. 2. 529. 79.
Locutiones Græcæ ex Latinis desumptæ, 4. 1. 825. 28, &c.
Lolium duplex, 4. 1. 361. 9, &c.
Loqui de scriptione quoque dicitur, 4. 2. 1556. 1.
Loti uxor respiciens quid significat? 4. 1. 992. 21, &c. & 1068. 10, &c.
Lotio manuum testimonium innocentiae & Judæis, & Gentibus, 4. 1. 669. 34, &c. fufé.
Lotio pedum fieri solebat & peregrinantibus, & discubitis, 4. 1. 974. 70, &c.
Lotiones variae apud Judæos, 4. 2. 1315. 13. una solennis ante cibum, 4. 1. 389. 43, &c. fufé.
Ludi Græcienses celeberrimi, 4. 2. 440. 27.
Lugere pro excommunicare, 4. 2. 379. 66, &c.
Lumbi mentis quid sign? 4. 2. 246. 16.
Lumborum præcinctio habitus ministrantium, 4. 1. 1020. 12, &c.
Lunatici quanam & unde dicti? 4. 1. 113. 37, &c. fufé.
Lux pro puritate, 4. 2. 1586. 65.

M

Magia apud Judæos frequens, 4. 1. 582. 50, &c.
Magog. Vide Gog.
Mammona iniquitatis quid est, & unde dictum? 4. 1. 1048. 44. fufé.
Manibus expansis ad calum orabant veteres, 4. 2. 1028. 8, &c.
Manna quid sign? 4. 2. 1702. 26, &c.
Mansuetudo moralis & Christiana quomodo differunt? 4. 1. 117. 3, &c.
Manus Dei interdum spiritum Prophetiae notat, 4. 1. 879. 9.
Manuum impositio. Vide *Impositio manuum*.
Manuum lotio magna pars erat religionis Pharisaicæ, 4. 1. 762. 47, &c. in signum innocentiae usurpata à Judæis & Gentibus, 4. 1. 669. 36, &c.
Mare ponitur pro quavis aquarum congregatione, 4. 1. 109. 1. pro mundo, 4. 2. 1997. 21. pro colluvie gentium, 4. 2. 1865. 70.
Maria virgo an à Christo verè & meritò reprehensa fuit? 4. 1. 1169. 52, &c.
Matrimonium apud Judæos, & veteres Christianos, in piorum conventu celebratum erat, 4. 1. 597. 77, &c.
Mediator unicus est Christus, 4. 2. 1025. 4. fufé.
Medium dicitur quodvis spatium inter extrema, 4. 1. 384. 4, &c.
In Medio pro juxta, vel inter, 4. 2. 1730. 20.
Mel in agris, montibus, & sylvis, sæpe reperitur, 4. 1. 77. 65.
Mel amarum & venenatum, 4. 1. 77. 76.
Melchisedec quisnam fuit? 4. 2. 1270. 45. usque ad 1273. 26.
Mendacium pro Deo falso, 4. 2. 27. 60.
Mendacium omne an sit illicitum? 4. 1. 1133. 7. ad 1135. 22.
Mens hominis corrupta est, 4. 2. 795. 16. & renovatione eget, 4. 2. 798. 63, &c.
Mentis errores sapissimè ex malis affectibus oriuntur, 4. 1. 1237. 16. fufé.
Mensa pro Altari, 4. 2. 456. 67.
Mensura pro mensura, Proverbium Hebræorum, 4. 1. 235. 17, &c.
Mercedis vox an probat meritum? 4. 1. 121. 36, &c. & 204. 75, &c.
Merendi voces improprie sæpe accipiuntur, 4. 1. 1097. 71, &c.
Meretrices in fronte titulum gerebant, 4. 2. 1940. 13.
Meritum condigni non datur, 4. 2. 173. 57, &c.
Mesopotamia interdum latè accipitur, ut Chaldaeam comprehendat, 4. 1. 1443. 72, &c. fufé.
Messias à Judæis expectatus erat tempore Christi, 4. 1. 52. 15, &c. fufé: & 924. 1. &c. & 1197. 34.
Messie indicia manifesta in Christo erant, 4. 1. 411. 66, &c.
In Messie adventu quid sperabant Judæi? 4. 1. 566. 54, &c.
Messie falli multi erant inter Judæos circa tempora Christi, 4. 1. 567. 43, &c. fufé: & 581. 55, &c.
Messie mysteria Patriarchis nota erant, 4. 2. 1370. 20, &c.
Messiam peccata expiatorum credebant veteres Hebræi, 4. 1. 501. 62. fufé.
Messis quid in Sacris significat? 4. 2. 1907. 66, &c. & 1909. 18.
Metus qualis est in piis, & qualis non est? 4. 2. 857. 47, &c. & 1618. 66. fufé.
Militare sub Ethnicis an & quatenus licet Christianis? 4. 1. 920. 71. ad 922. 33. & 923. 44, &c.
Militia est vita omnium Christianorum, maximè Ministrorum, 4. 2. 1019. 47, &c.
Ministris Evangelii an & quatenus licet mercedem pacisci atque accipere? 4. 1. 284. 45, &c. usque ad 285. 15. an demandanda sit iis cura rerum secularium? 4. 1. 1014. 75. ad 1015. 76. & 4. 2. 1110. 11. fufé.
Ministrorum gradus an dentur? 4. 2. 1043. 15, &c.

Ministri

Ministri diligenter explorandi sunt, 4. 2. 1041. 66, &c. & 1082. 76, &c. & 1613. 25, &c.
Ministorum vita inculcata esse debet, 4. 2. 1035. 10, &c. & 1066. 56. fusè.
Miracula falsa nonnunquam à Deo permittuntur, & quare? 4. 1. 582. 20, &c. fusè: & 4. 2. 995. 1, &c. & 1878. 67, &c.
Miracula vera à falsis quomodo dignoscenda? 4. 2. 995. 7, &c.
Miracula faciendi, potestas & promissio à Christo facta, an ad Apostolica tantum tempora pertinet? 4. 1. 836. 5, &c.
Missa sacrificium an detur? 4. 2. 1325. 5, &c.
Mitti à Deo quid valet? 4. 1. 1280. 38.
Mittendi verba absolute ponuntur, 4. 1. 63. 49.
Modius quænam mensura? 4. 1. 123. 48, &c.
Molles quoniam sunt? 4. 2. 393. 71, &c.
Moloch quodnam Idololum? 4. 1. 1454. 29.
Mons dicitur Ecclesia, & quare? 4. 2. 1929. 64, &c.
Montes septem Romæ, 4. 2. 1939. 30.
Monumenta funebria ampla erant Judæis & Romanis, 4. 1. 697. 3. fusè.
Morbi nomine veniunt omnes animi perturbationes, 4. 2. 1089. 22, &c.
Mori in Domino quid sonat? 4. 2. 1905. 10, &c.
Mori peccato quid sonat? 4. 2. 119. 60. fusè: & 126. 9.
Mors pro peste, 4. 2. 1704. 70. & 1752. 24.
Mors secunda quænam? 4. 2. 1700. 40. illius mentio apud Hebræos, 4. 2. 1985. 32. & 1997. 64.
Mors spiritualis quid est? 4. 2. 761. 26, &c.
Mortem gustare pro *mori*, 4. 2. 1209. 33, &c.
Mortificatio quid est? 4. 2. 924. 60, &c.
Mortui vocantur, & reputantur, impii, 4. 1. 258. 58, &c.
Mortuorum status & locus secundum Hebræos, Ethnicos, & Christianos, 4. 1. 296. 31. fusè; & 1056. 12. fusè: & 1058. 19, &c. & 1122. 44. fusillimè; & 4. 2. 768. 44.
Moses pro doctrina Mosaica, 4. 2. 444. 76.
Mulieres sæpe sunt instrumenta Diaboli in promovendis hæresibus, 4. 2. 1703. 76.
Mundus pro impiis in mundo, 4. 1. 1299. 12. & 1322. 21, &c. & 1340. 2, &c. & 1353. 27. & 4. 2. 1595. 13, &c. & pro electis, 4. 1. 1353. 26. & pro toto humano genere, 4. 1. 1183. 15, &c. & 1299. 22. & 1353. 24. & 1357. 35.
Mundus futurus quisnam dicitur in Scriptura? 4. 2. 1203. 17. fusè: & 1260. 40.
Mundi interitus an substantialis erit, an accidentalis tantum? 4. 2. 177. 66. ad 178. 48. & 1577. 2, &c. fusillimè.
Mundi futura conflagratio nota Ethnicis, 4. 2. 1574. 4, &c.
Murmuratio quid est? 4. 2. 450. 30, &c.
Mysterium quid est? 4. 2. 253. 38. & 745. 22.
Mysterium Dei quid significat in Scriptura? 4. 2. 1815. 10.
Mysteria erant in sacris Gentilium, 4. 2. 1048. 14. 53. & 1052. 45.

N

Nardus Pistica quid est, & unde sic dicitur? 4. 1. 812. 33. ad 813. 73.
Nasi quisnam erat apud Judæos? 4. 1. 917. 6, &c.
Natalis diei celebratio mos Orientalium, 4. 1. 377. 16, &c.
Natura interdum ponitur pro consuetudine, 4. 2. 470. 50, &c. & pro sexu, ibid. 471. 12, &c.
Nazarei V. Testamenti quoniam & quotuplices? 4. 1. 70. 1, 40. & 75. 62. eorum habitus, ibid.

Nazarei, sive Nazareni, Christiani dicti, unde? 4. 1. 6. 19, &c. & 1597. 5, &c.
Nazaræorum Evangelium quid, & quale? 4. 2. 6. 11. ad 7. 8.
Nazareus dicitur Christus, unde? 4. 1. 68. 72. usque ad 72. 21.
Necessitati cedunt leges, 4. 1. 329. 41, &c.
Neceffe variis modis dicitur, 4. 1. 453. 63. ad 454. 30.
Negantia verba sæpe contrarium emphaticè affirmant, 4. 2. 1550. 37.
Negatio triplex fortissimè negat, 4. 1. 580. 4.
Negative particule interdum affirmativè intelligendæ, 4. 1. 271. 78. & 4. 2. 1121. 27, &c. interdum comparatè, 4. 2. 340. 16. interdum abundant, 4. 1. 1088. 39, &c.
Nicolaitæ quoniam, & unde dicti? 4. 1. 1441. 9. & 4. 2. 1697. 14, &c. fusè: eorum dogmata, 4. 1. 1574. 15.
Niddui quid erat apud Judæos? 4. 1. 956. 66, &c. fusillimè.
Nisi pro sed, 4. 2. 562. 75. & 667. 74.
Nomen Dei quid est? 4. 1. 213. 72. pro *authoritate* vel *potentia Dei*, 4. 1. 466. 10. vel pro *ipso Deo*, vel *gloria ejus*, 4. 1. 213. 72.
Nomen ex voce conjugata etuendum, 4. 1. 1260. 68, &c.
Nomen repetitum vice Pronominis, 4. 1. 925. 50. & 1419. 55. & 4. 2. 1108. 69.
Nomina rebus tribuuntur secundum apparentiam, & hominum opinionem, 4. 1. 51. 21.
Nomina pro capitibus, sive personis, 4. 1. 69. 24. & 1398. 10, &c. & 4. 2. 1709. 10, &c. & 1830. 46.
Nomina hominum pro hominibus nominis, h. e. illustribus, 4. 2. 1830. 48.
Nomina hominum propria patronymicè ponuntur pro eorum posteris, 4. 1. 1448. 17.
Nomina cognatos significantia sæpe subintelliguntur, 4. 1. 1447. 63, &c.
Nomina hominum sæpe mutata, 4. 1. 1496. 61, &c.
Nomina varia unius hominis, 4. 1. 661. 10.
Nomina infantibus imposita post circumcisionem peractam, 4. 1. 877. 66.
Nominativus ponitur indeclinabiliter, sive pro quolibet casu, 4. 1. 317. 44. & 806. 5, &c. & 1091. 31, &c. & 1102. 57, &c. & 1156. 27. & 4. 2. 553. 38. & absolute, 4. 2. 1706. 20.
In Nomine Christi precari, &c. quid sonat? 4. 1. 1319. 10, &c. & 1345. 76, &c.
Non pro *nonne*, 4. 1. 56. 29.
Non omnis apud Hebræos universaliter negat, & valet nullus, 4. 2. 68. 6.
Nota olim impressæ deorum cultoribus, 4. 2. 1883. 51. & 1884. 77, &c.
Notæ olim inflicte erant frontibus & brachiis, servorum, militum, &c. 4. 2. 1766. 11, &c. & 1883. 73, &c.
Novum idem quod aliud, 4. 1. 1313. 21. & quod præstans & eximium, 4. 1. 636. 37. & 1313. 23. & 4. 2. 1703. 19. & quod renovatum, ibid. 25.
Novi orbis incolæ unde? 4. 1. 594. 16, &c.
Nube vehi gloriam designat, 4. 2. 1838. 48.
Nubes signum divinæ præsentiae, 4. 1. 435. 47. & 4. 2. 1810. 76.
Nubes currus Dei & Christi, 4. 2. 964. 55.
Nudus interdum dicitur qui superiori veste exutus est, 4. 1. 1386. 15, &c.
Nudis pedibus incesseunt & Philosophi, & veteres quidam Christiani, 4. 1. 753. 64, &c.
Numeri mutatio frequens Hebræis, 4. 2. 1033. 27. 1070. 43.
Numerus cardinalis pro ordinali, 4. 1. 694. 5. & 4. 2. 543. 2.
Numerus Pluralis cum Singulari construitur, 4. 2. 1628. 65, &c.
Numerus ternarius solennis est in precibus iterandis, rebusque aliis, 4. 1. 643. 20. & 4. 2. 652. 75.

Nummi signatio est inter jura Majestatis, 4. 1. 1088. 16, &c.
Nuptiæ secundæ an sint illicitæ? 4. 1. 907. 10. & 4. 2. 1073. 25, &c.
Nuptiæ an & quomodo, & quibus, apud Hebræos intra eandem tribum & familiam faciendæ? 4. 1. 19. 63. fufiffimè.
Nuptiæ incestæ permissæ fuerunt apud Gentes, 4. 2. 378. 58.
Nuptiæ cum uxore alterius dimissa an universaliter illicitæ sunt? 4. 1. 169. 73. ad 170. 71.
 In *Nuptiis* olim adhibebantur lucernæ & faces, 4. 1. 597. 25, &c.

O

An *Obediendum* hominibus etiam mala præcipientibus? 4. 1. 192. 47. & 296. 10. & 299. 60. & 544. 76. & 1175. 48. & 1426. 65. fufè; & 4. 2. 417. 34, &c. & 814. 9. & 818. 51. & 932. 61, &c.
Obeli usus in libris quisnam erat? 4. 1. 328. 35.
Obſignare pro occultare, 4. 2. 1813. 13.
Obſignatio Spiritus Sancti quid est? 4. 2. 751. 9, &c.
Oculus pro mente, & affectibus, totoque hominis ingenio, 4. 1. 227. 36.
Oculi coercendi sunt, etiam juxta Ethnicos & alios, 4. 1. 157. 55. ad 158. 28.
Oculus malus dicitur de Invido, & Avaro, 4. 1. 228. 13, 34. & 492. 38, &c.
Oculus simplex quis est? 4. 1. 227. 58, &c. fufè.
Odium interdum comparatè ponitur pro minore dilectione, 4. 1. 1039. 7, &c. 4. 2. 205. 23.
Odor pro fama, 4. 2. 567. 45.
Omnes pro multi, 4. 2. 1024. 17.
Omnis non semper singulos generum, sed tantum genera singulorum, designat, 4. 1. 471. 6. & 738. 20. & 834. 39, &c. & 4. 2. 1024. 20, &c.
Onus dicitur de minis, & pœnis, & præceptis, 4. 2. 1705. 51, &c.
Opera bona an ulla dentur quæ à Deo præcepta non sunt? 4. 1. 1063. 59. fufè.
Opera Legis quænam à justificatione excluduntur, 4. 2. 67. 70, &c.
Opificium aliquod discere mos erat Judæis omnibus, 4. 1. 1549. 64, &c.
Orabant veteres modò stantes, modò flexis genibus, 4. 1. 208. 25, &c. & 800. 79, &c.
Orationum formulæ apud Judæos usitata, 4. 1. 211. 50, &c.
Orationes Judæorum erant magis benedictoriæ, & doxologicæ quàm petitionariæ; Johannis verò & Christi, magis petitionariæ, 4. 1. 1002. 16, &c.
Oratio dominica ex Hebræorum Euchologiis ferè desumpta, 4. 1. 211. 32, &c. & 214. 75. & 219. 59, 63. & 220. 68. 78. & 221. 63, &c. & 223. 36. An & quatenus orationis hujus usus necessarius est? ibid. 62. usque ad 212. 17. & 1001. 78. an bis à Christo tradita est? 4. 1. 212. 18, &c.
Ordo sedilium in Ecclesia ex virtute, non ex opibus, petebatur, 4. 2. 1432. 25, &c.
Oriens pro Arabia sæpe ponitur, 4. 1. 49. 32.
Origenis sententia quænam erat de pœnis impiorum in vita futura, 4. 1. 605. 71, &c.
Os aperire quid sign? 4. 1. 114. 46, &c.
Osculum sanctum, sive *osculum pacis*, quid, & quale? 4. 1. 644. 36, &c. & 4. 2. 323. 59. ad 324. 10. & 548. 27.
Ostendere pro præstare, 4. 1. 1278. 54.
Ostendere pro facere, 4. 2. 1136. 34.
Ostium pro occasione, vel spe, 4. 2. 545. 13, &c.
Otiſa vivendi ratio illicita, 4. 2. 1001. 60, &c.

P

Paci quantisper studendum, 4. 2. 276. 71, &c.
Panis ponitur pro omnibus hujus vitæ necessariis, 4. 1. 216. 10.
Paralyſis qualis morbus? 4. 1. 113. 66, &c.
Parasceve sive preparatio Paschatis, vel Sabbati, quid? 4. 1. 609. 30, &c. & 689. 41, &c. & 829. 52. & in quo consistit? 4. 1. 620. 22. & 623. 20, &c.
Pardalis quodnam animal? 4. 2. 1866. 58.
Parentheſes longæ interdum occurrunt in Sacra Scriptura, 4. 2. 105. 6. & 774. 14, &c. & 4. 2. 2017. 45.
Parentes pauperes à liberis alendi sunt, 4. 1. 391. 8. & 397. 2.
Parentibus non obediendum in omnibus, 4. 1. 296. 10.
Parentum est liberis prospicere de nuptiis, 4. 2. 422. 70, &c. & 424. 1, &c.
Parentum consensus an necessarius est in nuptiis liberorum? 4. 1. 533. 20, &c. fufè.
Parentum sanctitas impiis liberis non prodest, 4. 1. 85. 11, &c.
Parnasim quinam apud Judæos? 4. 1. 111. 45. & 272. 59, &c.
Participium pro Verbo, 4. 2. 268. 55. pro Infinitivo, 4. 2. 1076. 40, &c. & pro Nomine, 4. 1. 97. 34. ponitur absolute in casu nominandi, 4. 1. 1411. 15, &c.
Pascha dicitur & Agnus Paschalis, & omnes victimæ per septem dies immolata, 4. 1. 607. 25. & 1364. 53, &c. & tota solennitas, sive festum septiduum, vel primus ejus dies, 4. 1. 607. 31, &c.
Pascha quo corporis situ manducatum erat? 4. 1. 623. 65. ad 624. 51.
Pascha duplex, sacrificiale & memoriale, 4. 1. 621. 55. ad 622. 74.
Pascha an eodem die à Christo & Judæis celebratum erat? 4. 1. 607. 64, &c. fufiffimè; an in Templo solo, an etiam domi, immolandum erat? 4. 1. 610. 38, &c. fufè.
Paschalis cœnæ modus & ritus, 4. 1. 628. 6, &c. fufè.
Pastoris officium est singulos etiam privatim docere, monere, &c. 4. 1. 1571. 56, &c.
Patefactionum Divinarum modi septem, 4. 1. 1477. 76.
Patmos insula quæ & ubi? 4. 2. 1680. 13.
Patres quidam dicuntur institutione, 4. 1. 85. 15. & 549. 30, &c.
Patria dicitur locus & nativitatis, & educationis, & longæ commorationis, 4. 1. 264. 6. & 370. 72, &c.
Patris nomen quo respectu Deo tributum? 4. 1. 212. 73, &c.
Pauperum cura etiam ab Ethnicis mandata, 4. 1. 1036. 16, &c.
Paupertas ad sapientiam aptior est quàm divitiæ, 4. 1. 115. 24, &c. & 116. 38.
Pax in Scriptura Sacra quid notat? 4. 1. 895. 16, &c. & 4. 2. 12. 43, &c.
Pax Dei, sive cum Deo, quid sonat? 4. 2. 98. 23. & 882. 76, &c. fufè.
Peccandi voluntas pro peccato habetur, 4. 2. 1609. 62.
Peccare in aliquem quid est? 4. 1. 458. 30. ad 70.
Non peccare, & non posse peccare, quo sensu dicitur omnis regenitus? 4. 2. 1607. 4. ad 1608. 24.
Peccata Rectorum justè puniuntur in Subditis, 4. 2. 1696. 78, &c.
Peccata remissa an redeunt? 4. 1. 469. 15. fufè.
Peccata majora fiunt ex scientia & contemptu Verbi Dei, 4. 1. 1021. 56, &c. & 1059. 18, &c.
Peccata peccatis an punit Deus? 4. 2. 31. 5, &c.
Peccata aliena quomodo fiunt nostra? 4. 2. 38. 41, &c. & 807. 77. & 1083. 15.
Peccata aliena portare quomodo tenemur? 4. 2. 726. 60, &c.
De Peccatis aliorum loqui an & quatenus licet? 4. 2. 1464. 38, &c.
Peccatores quinam Judæis dicti? 4. 1. 643. 58.
Peccatum quomodo tollitur à Christo? 4. 1. 1164. 2. fufè.
 Peccatum

Peccatum originale quid, & quotuplex? 4. 2. 106. 12. ad 32. illud quodammodo agnoverunt Ethnici, 4. 1. 898. 8, &c. quomodo in homines transit? 4. 2. 106. 45, &c. fusè: & 763. 62, &c.

Peccatum in Spiritum Sanctum quid est, & cur non remittitur? 4. 1. 339. 4, &c. ad 340. 28.

Peccatum ad mortem quid est? 4. 2. 1629. 5. ad 1630. 6.

Peccatum gradatim crescit, 4. 1. 1098. 63, &c. & 4. 2. 1420. 51, &c. fusissimè.

Peccatum pro sacrificio expiatorio, 4. 2. 163. 9.

Pedem ponere nota Domini, 4. 2. 1811. 69.

Pedum lotio an Judæis in Paschate usitata? 4. 1. 1307. 42, &c.

Peregrina dicitur pro meretrice, & quare? 4. 1. 156. 59, &c.

Perek quænam pars corporis juxta Hebræos? 4. 1. 763. 48, &c. fusè.

Perfectio duplex, graduum & partium, 4. 2. 1442. 24.

Permittuntur multa legibus, quæ non probantur, 4. 1. 127. 45, &c. fusè.

Perseverantia an, & quomodo, & quibus, promittitur? 4. 2. 453. 2, &c.

Personarum mutationes frequentes in Scriptura, 4. 1. 562. 49. & 4. 2. 2019. 37.

Persona secunda sæpe ponitur indefinitè, 4. 1. 45. 8, &c.

Petitiones nostras non semper concedit Deus, & quare? 4. 1. 238. 64, &c.

Petri fides an & quatenus defecit? 4. 1. 1107. 37, fusè.

Phariseorum nomen unde? 4. 1. 81. 22, &c. origo quæ? ibid. 48, &c. dogmata & instituta quæ? 4. 1. 82. 7, &c. & 135. 75. ad 136. 69. & 138. 54, &c. fusè: & 223. 61, &c. & 531. 31, &c. & 532. 45, &c.

Phialæ qualia vasa? 4. 2. 1738. 20, &c.

Philadelphiæ triplex, 4. 2. 1710. 59.

Phylacteria quid erant & unde dicta, & quid eis inscriptum erat? 4. 1. 546. 31. &c. fusè.

Pietas quid & quotuplex est? 4. 2. 1049. 15.

Pietatis mysterium quid? 4. 2. 1048. 61, &c. fusè.

In Plateis quare & quomodo orabant Judæi? 4. 1. 207. 72, &c. fusè.

Plenitudo temporis quid? 4. 2. 746. 3, &c.

Pluralis numerus sæpe excellentiam denotat, 4. 2. 262. 66. ponitur pro Singulari superlativo, 4. 2. 1326. 26.

Pluvia sæpe denotat doctrinam Evangelii, 4. 2. 1830. 35.

Poculum pro sorte & portione, quæ cuique obtingit, 4. 1. 496. 66, &c. & 4. 2. 1903. 69.

Poculum benedictionis quid, & cur ita dictum? 4. 2. 453. 56.

Poculum postremum apud Græcos sacrum erat, 4. 1. 627. 35. & 632. 27.

Pœnarum genera, 4. 1. 188. 20.

Pœna post mortem Ethnicis notæ, 4. 2. 37. 51.

Pœnitentia Judaica qualis? 4. 1. 108. 64.

Pollutiones nocturnæ, 4. 2. 1648. 34, &c.

Polygamia apud Judæos & Gentiles viguit, 4. 2. 1036. 6, &c.

Pontifici Judæorum an ullo casu licuit vestem dilacerare? 4. 1. 651. 6, &c.

Porei pro hominibus profanis, 4. 1. 236. 76, &c.

Porcinis carnibus abstinebant Judæi, & quare? 4. 1. 262. 76. ad 263. 25.

Porcos alere licuit Judæis, quanquam non edere, 4. 1. 262. 3, &c.

Portæ inferorum quid? 4. 1. 420. 16. fusè; & 421. 6, &c.

Porticus Solomonis quænam, & quare sic dicta? 4. 1. 1276. 49, &c. & 1418. 33, &c.

Positivum pro Superlativo, 4. 2. 345. 33.

Posse pro licere, 4. 1. 123. 13. & 4. 2. 707. 67.

Non Possè aliquid facere dicitur qui non vult facere, vel qui ab eo abhorret, 4. 1. 752. 54, &c. & 1209. 22. & 1302. 61. & 4. 2. 1695. 24.

Potestas civilis an Apostolis à Christo interdicta fuit, an abusus tantum ejus? 4. 1. 499. 4. fusissimè.

Potestas gladii an Christianis licita est? 4. 1. 189. 20, &c. fusè.

Potestatibus etiam malis parendum, 4. 2. 280. 67, &c. & 1502. 41.

Potestatibus summis an licet vi resistere? 4. 1. 187. 79, &c. & 646. 10. & 4. 2. 281. 65, &c. & 282. 46, &c.

Præcepta filiorum Noæ septem quæ? 4. 1. 1523. 55, &c.

Præcepta Dei quomodo & gravia sunt & facilia? 4. 1. 319. 60, &c. & 4. 2. 1621. 2. ad 34.

Præcepti unius transgressio hominem quo pacto reum facit omnium? 4. 2. 1436. 20, &c.

Præceptum ponitur pro permissione, 4. 1. 474. 8.

Prædicandi facultas ab Archisynagogis data, 4. 1. 110. 56, &c.

Præputium an reponi possit? 4. 2. 414. 60. fusè.

Præscientia Dei idem cum Prædestinatione, quum in bonis ponitur, 4. 2. 1482. 30.

Præsens tempus pro proximè Futuro, 4. 1. 55. 1. & 86. 55. & 634. 72. & 4. 2. 544. 23. & 550. 46.

Prætorium quid? 4. 1. 671. 7, &c. & 1595. 30. & 4. 2. 836. 58, &c.

Præcandum generaliter pro rebus hujus vitæ, 4. 1. 210. 74. fusè.

Præcantium gestus olim varius erat, 4. 1. 208. 26. fusè.

Præces quo modo, & loco, & tempore, à Judæis habitæ erant? 4. 1. 207. 53, &c. ad 208. 22. & 1417. 1, &c.

Præces ejaculatoriæ ex qualibet occasione factæ, 4. 1. 208. 16, &c.

Præces longæ aut repetitæ non omnes damnantur, 4. 1. 209. 53, &c.

Præces nulli jam loco adstrictæ, 4. 2. 1027. 74, &c.

Præces ter quotidie factæ à Judæis & Christianis, 4. 1. 1417. 9, &c. & 1477. 36.

Præcum varia nomina, 4. 2. 1021. 54, &c. & 1246. 24, &c.

Præcum regula est voluntas Dei, 4. 2. 1627. 56, &c.

Presbyterorum duo genera an dentur, & quænam illa sunt? 4. 2. 1078. 33, &c. fusissimè.

Primogenitura jura quænam? 4. 1. 46. 58.

Primogenitus dici potest quem nullus sequitur, 4. 1. 46. 39, &c. fusè.

Primogenitus quo respectu est Christus? 4. 2. 1191. 40, &c.

Primus pro priore, 4. 2. 1721. 69.

Principes Sacerdotum quinam dicuntur? 4. 1. 53. 60, &c. & 611. 26.

Probrum Christi quid? 4. 2. 1369. 62. ad 1370. 57.

Processio æterna Spiritus Sancti à Patre & Filio asseritur, 4. 1. 1336. 32. fusè.

Promissa religiosè servanda, 4. 1. 179. 20, &c.

Promissa humana unde & quatenus obligant, & quibus modis irrita fiunt? 4. 1. 179. 39. ad 180. 37.

Promissa duntaxat temporalia an Judæis data? 4. 1. 137. 30, &c.

Prophetarum tria genera, 4. 1. 68. 37.

Prophetarum habitus, 4. 1. 75. 70. &c. fusè.

Propheta dicuntur non tantum qui futura prædicunt, sed & Doctores sive Pastores, 4. 1. 241. 66. & 301. 23. & 4. 2. 492. 58. & Explanatores Scripturæ ex revelatione, 4. 1. 1494. 6. & 4. 2. 462. 56. & 492. 66. & Cantores, sive qui Deum laudant Psalmis, &c. 4. 2. 462. 59. & 464. 49. & 503. 29.

Propheta interdum pro toto V. Testamento, 4. 1. 68. 53.

Propheta & verbis & rebus ac symbolis significabant, 4. 1. 512. 48.

Prophetiæ quatuor gradus in V. T. 4. 1. 94. 70.

Profelyti duplices, faderis sive justitiæ, & portæ, 4. 1. 552. 11, &c. & 1476. 8, &c. fusè: & 1523. 51, &c.

Profelyti non temerè aut leviter admitti à Judæis in Ecclesiam, 4. 1. 80. 60, &c. & apud Judæos malè audiebant, 4. 1. 552. 57.

Profelytorum tituli in N. T. 4. 1. 1476. 35.

Profelytorum jus apud Hebræos, 4. 1. 198. 17, &c.

Proseucha quid, & in quibus locis, & cui usui? 4. 2. 1530. 78, &c.

Prosopopœia frequens in Scriptura, 4. 2. 175. 69, &c.

Providentia Dei ad omnia se extendit, 4. 1. 297. 18. fusè.

Proximum an & quomodo tenemur diligere tanquam nosipsum? 4. 1. 540. 9, &c.

Proximus quisnam in Lege dicitur? 4. 1. 195. 54. & 196. 59, &c. & 539. 62, &c. & 4. 2. 286. 4.

Prudentia & Sapientia quomodo differunt? 4. 2. 742. 66, &c.
Pruta quale numisma apud Judæos, 4. 1. 156. 7.
Psalmorum tituli non sunt temerè rejiciendi, 4. 1. 541. 28, &c.
Pseudo-Christi multi erant apud Judæos post Christum ab ipsis spretum & occisum, 4. 1. 581. 58, &c. fusè.
Publicani qui & quales? 4. 1. 201. 22, &c. fusè. Judæis odiosi, & quare? ibid. 47. ad 202. 37. & 920. 17, &c. & 463. 2, &c.
Puerperarum immunditia qualis erat, & qua de causa? 4. 1. 897. 73, &c. fusissimè.
Pugna rationis & affectuum in viris etiam malis est, 4. 1. 378. 66, &c. & 4. 2. 149. 14. fusè: & 152. 34, &c.
Pugna hominum cum bestiis apud Romanos usitata, 4. 2. 532. 5, &c.
Purgatorium an rectè exstruitur ex Matth. 12. 32? 4. 1. 340. 34. fusissimè.
Purpura Regum inigne, 4. 2. 1938. 71.
Purpureus color an idem qui coccineus? 4. 1. 671. 33. fusè.

Q

Quadrans quid & quantum valet? 4. 1. 155. 77, &c.
Quia pro *ideo*, 4. 2. 558. 70.

R

Rab & Rabbi, vel *Ribbi*, & *Rabban*, quinam & quare dicuntur, & quomodo distinguuntur? 4. 1. 547. 71. ad 548. 46.
Rabbi quid valet? 4. 1. 947. 35, &c.
Radix pro *furculo*, 4. 2. 1736. 65, &c.
Rebaptizatio an olim præstita & probanda? 4. 1. 1558. 6, &c.
Recordatio Dei duplex, 4. 2. 1932. 37.
Regeneratio Doctoribus Judaicis ignorata, 4. 1. 1180. 40.
Regenerationis vestigia apud Ethnicos, 4. 1. 1176. 71. fusè.
Reges adorare. Vide *Adoratio*.
Pro Regibus, etiam infidelibus, precandum, 4. 2. 1022. 24. fusè.
Regnum cælorum quid significat in N. Testamento? 4. 1. 73. 19. ad 74. 36. & 108. 45, &c. & 120. 59. & 137. 1, &c. fusè: & 1066. 6, &c. & 1176. 19, &c. fusè: idem est cum *Regno Dei*, 4. 1. 1176. 19.
Regnum Dei & Cæli sæpe ponuntur pro *diebus & rebus Messie*, 4. 1. 1176. 26, &c.
Regnum Messie quale? 4. 1. 73. 60.
Regum titulus Christianis quo sensu competit? 4. 2. 1677. 28, &c.
Remissio peccati non fit sine sanguine Christi, 4. 2. 741. 66, &c.
Remissio peccati in seculo futuro quænam? 4. 1. 340. 43, &c. fusissimè.
Renes desideria notant, 4. 2. 1704. 79.
Repetitiones emphaticæ sæpe occurrunt, 4. 1. 1497. 51, &c.
Reprehensiones quando, & quomodo, peragenda? 4. 1. 459. 14. fusè: interdum acres & asperæ esse debent, 4. 2. 1146. 33, &c.
Repudii causa. Vide *divortium*.
Restitutio ablatis necessaria ad salutem, 4. 1. 1078. 50, &c.
Restitutio fratri læso qualis, & quomodo, facienda est? 4. 1. 152. 60, &c. & 154. 15.
Resurrectio triplex est in Scriptura, 4. 2. 1974. 14, &c. Vide & 4. 2. 1983. 31, &c.
Resurrectio mortuorum asseritur, 4. 1. 533. 77, &c. & 536. 37. fusè.
Resurrectionem ad vitam carnalem credebant Pharisei, 4. 1. 532. 48.
Revelationes divinæ 4 modis factæ, 4. 1. 36. 65.
Revelatio externa, & interna, sive cum effectu, 4. 1. 1302. 41, &c.

Rex latè sumitur pro *quovis dominatore*, 4. 1. 67. 30, &c.
Ritualia officii charitatis postponenda sunt, 4. 1. 152. 30, &c.
Romæ regimina varia, 4. 2. 1948. 7.
Romanorum civium privilegia magna erant, 4. 1. 1586. 78, &c.

S

Sabbatum & Sabbata dicuntur & de die septimo, & de tota hebdomada, 4. 1. 693. 51, &c.
Sabbati iter. Vide *Iter*.
Sabbato quænam opera prohibita? 4. 1. 320. 50, &c. & 321. 1. & 325. 16. fusè: & 1207. 10.
Sabbatum magnum quid Judæis? 4. 1. 954. 16, &c.
Sabbatum apud Judæos celebratum auditione Legis, &c. 4. 1. 718. 3.
Sabbatum an cedit necessitati, vel periculo vitæ? 4. 1. 321. 49, &c. & 323. 12. & 325. 49. & 579. 31, &c. fusè: & 1030. 6, &c.
Sabbatum Judaicum simul cum die Dominico ad tempus à Christianis observatum erat, 4. 1. 1525. 5. fusè.
Sacerdotes quo pacto sunt Christiani? 4. 2. 1678. 38, &c.
Sacerdotum munia apud Judæos, 4. 1. 148. 62.
Sacra an aperto capite à viris facienda? 4. 2. 461. 58. ad 462. 25. & 463. 41. ad 464. 18.
Sacramentum cænæ quo tempore & modo sumptum à veteribus Christianis? 4. 1. 627. 40, &c.
Sacrificia piacularia apud Gentes, 4. 1. 634. 38, &c.
Sadducæorum origo, 4. 1. 82. 39, &c. fusè: mores, 4. 1. 83. 29. & 412. 72. dogmata & instituta, 4. 1. 82. 47, &c. fusè: & 412. 70. & 530. 46. ad 531. 56. & 1590. 28. fusè. An solum *Pentateuchum* admiserunt, & scripta Prophetica rejecerunt? 4. 1. 83. 5, &c. fusè: & 530. 51.
Sacrilegium quot modis commissum? 4. 2. 52. 72.
Sagan quisnam apud Judæos? 4. 1. 916. 43, &c. & 1099. 38. & 1361. 29.
Sal usurpatus in sacrificiis, 4. 1. 787. 52, &c. & in fœderibus, 4. 1. 791. 3. symbolum est pacis & amicitiae, 4. 1. 790. 72. & sapientiæ vel prudentiæ, ibid. & 4. 1. 122. 3, &c.
Salem duplex in Scriptura, 4. 2. 1273. 48.
Saltationes apud Judæos usitatae, 4. 1. 310. 25.
Salus & Deo & nobis tribuitur, 4. 2. 858. 31, &c.
Salutare osculo sancto quid? Vide *Osculum*.
Samaria nomen & regionis & urbis, 4. 1. 1461. 48.
Samaritanorum & Judæorum odia mutua, 4. 1. 1192. 75. fusè.
Sancti dicuntur vel re, vel professione, tales, 4. 2. 333. 52, &c.
Sanctificare variè usurpatur, 4. 1. 1355. 47, &c. & 4. 2. 409. 7, &c. fusè: ponitur pro ablueri, 4. 2. 411. 28.
Sanctificatio nominis Dei quid notat? 4. 1. 214. 4. ad 74.
Sanctificatus quomodo fuit Christus? 4. 1. 1280. 22, &c.
Sanctitas in quo consistit? 4. 1. 214. 30.
Sanctum Sanctorum in Templo Judaico erat imago Cœli inaspectabilis, sicut reliqua extra illud Adytum Mundum visibilem repræsentabant, 4. 1. 683. 30, &c. fusè.
Sanguine sancita sunt fœdera, 4. 1. 633. 1, &c. olim etiam sanguine humano, ibid. 4. cujus loco vinum postea sumptum, ibid. 12.
Sanguinis esus an, & quatenus, & quare, prohibitus tempore Evangelii? 4. 1. 1522. 35. ad 1524. 42. & 1527. 16.
Sanguis cædem, & cædis poenam, sign. 4. 1. 559. 56. & 669. 74.
Sapientia & prudentia quomodo differunt? 4. 2. 744. 66, &c.
Sapientia Dei multiformis in regimine Ecclesiæ per omnia secula, 4. 2. 778. 40. ad 779. 55.
Sardius quis lapis? 4. 2. 1724. 17.
Satana tradere quid sonat? 4. 2. 281. 34. ad 282. 50. & 1020. 57, &c.

- Scandalum* quid, & quotuplex? 4. 1. 448. 10. & 451. 47, &c. & 453. 41, &c.
- Scandalum* nulli dandum, 4. 2. 299. 60. & 300. 3, 25, &c. & 458. 71, &c.
- School* Hebræis quisnam locus? 4. 1. 1410. 40, &c.
- Scire* pro *approbare*, *diligere*, &c. 4. 2. 184. 65. & 593. 57. & 1482. 35.
- Scire ut oportet* quid est? 4. 2. 427. 18. fufé.
- Scorpiones* trium generum, 4. 2. 1793. 43, &c.
- Scorpionis* cauda qualis? 4. 2. 1796. 20. & cruciatus ejus qualis? 4. 2. 1798. 15, &c.
- Scortationem* interdum licitam duxerunt nonnulli Judæi, sed pessimè, 4. 1. 156. 45, &c. fufé.
- Scortatio* etiam ab Ethnicis nonnullis damnata, 4. 1. 157. 1, &c. fufé: ab aliis autem pro peccato non habita, 4. 1. 1521. 3, &c.
- Scribe* politici & Ecclesiastici, 4. 1. 54. 26, &c. Vide & 370. 11. Horum munus & autoritas, ibid. 24, 36. ad 74.
- Scribe* quinam apud Græcos? 4. 1. 1565. 30, &c.
- Scriptura* de rebus loquitur ex apparentia & usu vulgi, 4. 1. 41. 49. & 63. 36.
- Scriptura* quomodo explicanda? 4. 2. 1554. 35.
- Scriptura* multis modis impleri dicitur, 4. 1. 38. 54. ad 40. 64. & 61. 56. ad 62. 4.
- Scriptura à Laicis* legenda, 4. 2. 931. 23.
- Scriptura* interpretatio triplex apud Hebræos, 4. 1. 139. 41, &c.
- Scriptura* loca sæpe citantur quoad sensum, non quoad verba, 4. 2. 1460. 16.
- Scriptura* ab hæreticis veteribus mutilata, 4. 2. 1624. 27, &c.
- Scriptura* V. T. testimonia diversis finibus producta in N. T. 4. 1. 38. 66, &c. fufé: & 65. 45.
- Scriptura* Sacra canon consignatus, 4. 2. 2021. 14.
- Scriptura* sensus duplex, literalis & mysticus, 4. 1. 62. 69, &c. & 4. 2. 710. 21. fufé.
- Scriptura* adjicere & detrahare quid est? 4. 2. 2021. 41, &c. & 2022. 6, &c.
- Scriptura* sensus mysticus an & quatenus argumentum præbet? 4. 2. 1189. 76, &c.
- Scythæ* inter barbaros barbarissimi, 4. 2. 928. 45.
- Sedæ* quænam apud Judæos tempore Christi? 4. 1. 81. 5, &c. fufissimè.
- Seditiones* Legis & Prophetarum, 4. 1. 1466. 10.
- Seculorum* fines quid sign? 4. 2. 51. 29, &c.
- Seculum futurum* triplex Judæis, 4. 1. 341. 25.
- Secundum hominem loqui* quid sonat? 4. 2. 61. 7, &c.
- Sedere ad dextram* quid sign? 4. 1. 543. 7, &c. & 4. 2. 1198. 28, &c.
- Sedere in Cathedra* apud Judæos quid? 4. 1. 543. 71. ad 544. 36.
- Semen* Abrahamo promissum duplex, 4. 2. 1190. 70.
- Semen* interdum uni tribuitur, 4. 2. 693. 32.
- Semper* pro sæpissimè, 4. 1. 1142. 27.
- Seniores* quinam Judæis dicti, 4. 1. 388. 4, &c. fufé.
- Sepulchrum* apud Judæos duplex, 4. 1. 557. 38.
- Sepultura* fontium facile concessa à Romanis, 4. 1. 688. 1, &c.
- Sepulture* ritus apud Græcos, 4. 1. 1460. 53, &c.
- Serpentum* prudentia quænam? 4. 1. 289. 4.
- Servi* quomodo à Dominis suis tractandi? 4. 2. 820. 56, &c. & 821. 22, 50. & 935. 46, &c.
- Servi Dei* specialiter dicuntur Prophetæ & Apostoli, 4. 2. 7. 58. & 1671. 9.
- Servitus* ad animum non pertingit, 4. 1. 525. 51.
- Si pro quando*, 4. 1. 1300. 13.
- Sibyllarum* carmina spuria, 4. 1. 51. 66, &c.
- Particula Sic* variè usurpatur, 4. 1. 1192. 23, &c.
- Sicera* quisnam potus est? 4. 1. 856. 66. fufé.
- Siclus* communis & sacer quantum valent? 4. 1. 618. 40, &c.
- Siderati* quinam? 4. 1. 113. 25.
- Silentium* in sacris solenne erat, 4. 2. 1776. 61, &c.
- Silentium* à Christo præceptum de miraculis suis; & quare? 4. 1. 249. 11, &c. & 327. 23, &c. & 425. 7, &c.
- Siliqua* quid est? 4. 1. 1043. 61. fufé.
- Silvanus* idem est qui *Silus*, 4. 2. 944. 63.
- Simon Magus* apud Ethnicos pro Deo habitus, 4. 1. 1462. 19, &c.
- Simulatio* omnis an sit illicita? 4. 1. 1133. 16. fufé.
- Sinapi* arborescit in Oriente, 4. 1. 362. 50, &c.
- Sinus* Abrahamæ quisnam locus? 4. 1. 1055. 38. fufé.
- Sol* sæpe dicitur Christus, 4. 2. 1848. 30. & 4. 2. 1923. 67.
- Sollicitudo* de rebus hujus vitæ quænam est illicita? 4. 1. 230. 35, &c.
- Solomonis* linea an defecit in Ochusia? 4. 1. 13. 16, &c.
- Solvere* præceptum Dei quid est? 4. 1. 125. 8. & 1279. 76, &c.
- Solvendi & ligandi* potestas quid? 4. 1. 1381. 70, &c.
- Vox Solus* non semper omnes alios excludit, 4. 1. 1350. 76, &c.
- Sontes* apud Hebræos & Romanos extra castra, vel extra urbes, morte afficiebantur, 4. 1. 672. 50, &c.
- Speculatores* quinam apud Romanos? 4. 1. 758. 2, &c.
- Spelunca* plurimæ olim erant in Oriente, 4. 1. 511. 34.
- Spes* pro re sperata, 4. 2. 754. 70, &c.
- Spiritus* pro divina natura quæ in Christo est, 4. 1. 724. 59. fufé: & 4. 2. 10. 31, &c. & pro doctrina, 4. 2. 1056. 22. & pro ipsis donis Spiritus Sancti, 4. 1. 88. 47. & 4. 2. 692. 30. & pro homine regenito, & pro anima, 4. 2. 382. 69, &c. & pro anima separata, 4. 2. 1521. 16.
- In Spiritu* esse quid valet? 4. 2. 1680. 51, &c. fufé.
- Spiritus Sancti* vis in sacris Scriptoribus quænam, & quotuplex? 4. 2. 1555. 72.
- Spiritus Sancti* obliuio quid est? 4. 2. 751. 9.
- Spiritus Sanctus* quomodo exstinguitur? 4. 2. 970. 31, &c.
- Sponsa* interdum *Uxor* dicitur, 4. 2. 1005. 31.
- Sponsalia*. Vide *desponsatio*.
- Stare coram Deo* quid notat? 4. 2. 829. 48.
- Stare* non semper situm, sed aliquando solam præsentiam, vel quietem, denorat, 4. 1. 696. 65.
- Stare* pro consistere, & evadere, 4. 2. 1761. 45. & pro ratum esse, 4. 1. 460. 45.
- Stantes* quando orabant Christiani? 4. 1. 208. 25, &c.
- Statio* pro oratione, 4. 1. 208. 38, &c.
- Stella* pro gemmis, 4. 2. 1687. 60.
- Stoici* quinam erant? 4. 1. 1541. 19.
- Stultus & stultitia* ponuntur pro impio & flagitio, 4. 1. 1501. 17.
- Subscriptiones* Epistolarum Paulinarum an genuinæ sunt? an supposititiæ? 4. 2. 3. 38, &c.
- Substantivis* duobus in regimine junctis, modò prius, modò posterius, loco Adjectivi ponitur, 4. 1. 537. 40.
- Sudor* sanguineus Christi qualis, & unde? 4. 1. 1111. 53, &c.
- Suffocationis* ex mœrore exempla, 4. 1. 657. 31, &c. & 658. 77, &c.
- Superlativum* ponitur pro Comparativo, 4. 1. 887. 61, 71, &c. & 1157. 30.
- Syllepsis* quænam figura? 4. 1. 1084. 51.
- Synagoga* nomen tributum civilibus & juridicis conventibus, 4. 1. 111. 10. & 205. 72. & 290. 41, &c. fufé.
- Synagoga* precibus destinata, 4. 1. 207. 46.
- Synagoge* plurimæ erant inter Judæos, 4. 1. 111. 20.
- Synagoge* membra & publici Ministri quot, & quales? 4. 1. 111. 33, &c. & 941. 1, &c.
- Synagoge* quibus temporibus adibantur? 4. 1. 111. 64.
- In Synagogis* Judæorum quis & qualis erat cultus Dei? 4. 1. 1337. 46, &c. quinam lectores erant, & quid ac quomodo legebant? 4. 1. 937. 14. fufé: & quis gestus erat legentium, quis item concionantium atque Doctorum? 4. 1. 544. 17, &c. & 937. 21. & 941. 49. & quisnam ordo sedendi? 4. 1. 547. 44, &c.
- Synedrii Judaici* origo, 4. 1. 146. 58, &c. membra, Sacerdotes nempe, & alii, 147. 12, &c. fufé: & 148. 55, &c. potestas, 4. 1. 146. 51. & 147. 3. & 149. 28, &c. & nomina varia, 149. 45, &c. An Synedrium duplex erat, Civile & Ecclesiasticum? 4. 1. 54. 5, &c. & 147. 76, &c. fufissimè.
- Syria* latè sumpta quænam? 4. 1. 112. 43, &c.
- Synchronismi* Apocalyptici quinam? 4. 2. 1667. 53, &c. fufé.

T

- Tabernaculum* quare dicitur corpus nostrum? 4. 2. 1316. 62.
Talentum quid pendebat? 4. 2. 1932. 77, &c.
Talionis jus quid, & quomodo executioni mandatum? 4. 1. 181. 29, &c. fufiffimé.
Tangere pro concumbere, 4. 2. 400. 26, &c.
Tartarus quisnam locus? 4. 2. 1558. 73, &c.
Tecta adium plana apud Judæos, 4. 1. 295. 67.
Templa dici loca conventuum fuorum noluerunt Christiani, 4. 1. 1456. 70. ad 1457. 16.
Templi nomine veniunt omnia loca circa Templum, 4. 1. 910. 66, &c.
Templum Jerof. ab Herode ædificatum, vel potius innovatum & auctum, 4. 1. 564. 67, &c. & 1174. 35, &c.
Templum cur dicitur corpus Christi? 4. 1. 1173. 46, &c. & 1174. 48, &c.
Templum vel domus Dei pro Ecclesia, five pro fidelibus, 4. 2. 303. 70. & 988. 7.
Templum Dianæ quid, & quale? 4. 1. 1563. 25.
Tempora ultima quænam, & quare sic dicta? 4. 2. 1054. 73. ad 1055. 38.
Tempora Gentium quænam sunt? 4. 1. 1094. 13. fufiffimé.
Temporis computatio duplex erat apud Judæos, 4. 1. 619. 19.
Tempus redimere quid est? 4. 2. 810. 47, &c.
Tenebræ extraordinariæ indicium insignis sceleris juxta Ethnicos, 4. 1. 679. 70.
Tenebrarum Christo moriente memenerunt Ethnici, 4. 1. 679. 1. fufé.
Tentare Deum quid est? 4. 1. 101. 79, &c.
Tentari cur voluit Christus? 4. 1. 96. 54.
In Tentationem quomodo nos inducit Deus? 4. 1. 220. 13, &c. & 4. 2. 1419. 77, &c.
Tentationis nomine in Scriptura veniunt & pericula, & res adverfæ, & incitamenta ad peccandum, 4. 1. 220. 30, &c. & 4. 2. 451. 73, &c.
Terra pro urbe, 4. 1. 55. 15. pro agro, 4. 1. 1184. 76, &c. pro terra Judææ, 4. 1. 117. 30. 49. pro cælo, 4. 1. 117. 49.
Terræ-motus in Scriptura magnam rerum mutationem designat, 4. 2. 1758. 37, 70.
Testamentum quid, & quomodo differt à Lege & Sponfione, & fœdere? 4. 1. 1. 33. ufque ad 3. 66. & 4. 2. 1321. 66, ad 1322. 26.
Testes eminenter dicuntur Apostoli, 4. 2. 1536. 45.
Testimonium unum ex variis V. T. locis conflatum sæpe in N. T. producitur, 4. 1. 662. 26, &c. & 713. 51.
Theologus dictus Johannes, & quare? 4. 2. 1661. 42.
Tibiarum ufus in funeribus ulitatus & Judæis, & Gentibus, 4. 1. 275. 21. ad 276. 6.
Thronus dicitur Templum, 4. 2. 1722. 60.
Timor piorum qualis est? 4. 2. 1228. 38, &c.
Tituli faftuofi Doctorum Judaicorum orti circa tempora Christi, 4. 1. 548. 7, &c.
Tradit Deus homines ad peccandum quomodo? 4. 2. 26. 62. fufé.
Traditio Satane. Vide *Satane traditio*.
Traditionis vox variè sumitur, 4. 1. 387. 26. fufé.
Traditiones Judaicæ quales erant, & quo loco habitæ, & habendæ? 4. 1. 387. 47, &c. & 388. 45. ad 389. 37.
Trahere homines quomodo dicitur Deus? 4. 1. 1227. 5. fufé.
Trajectio, five *Transpositio*, vocum frequens, 4. 1. 92. 24, &c. & 4. 2. 87. 57, &c. & 782. 47. & 1874. 17. & 1878. 52.
Trajectio fubjecti & prædicati, 4. 1. 1147. 18, &c.
Tribus pro populis five gentibus, 4. 2. 1678. 66, &c.
Trinitatis personarum in Deo velligia erant apud Ethnicos, 4. 1. 1148. 9, &c.
Tripudia. Vide *Saltationes*.
Tubarum ufus multiplex, 4. 2. 1777. 43.

- Tuba* ultima quid? 4. 1. 590. 10, &c.
Tunica quid, & unde dicta? 4. 1. 193. 33, &c.
Turpitudine omnis in verbis, gestibus, &c. fugienda, 4. 2. 840. 41, &c.
Tutela fui inculpata quænam est? 4. 1. 187. 9, &c. fufiffimé.
Typi sunt & naturales & instituti, 4. 2. 817. 55, &c.
Typi diverfi sæpe rem unam exprimunt, 4. 2. 1862. 55.
Typorum Canones, 4. 2. 1663. 64, &c.

V

- Varietas* lectionum in textu facro interdum ex literarum fimilium permutatione oritur, 4. 1. 928. 78, &c.
Vas pro quolibet instrumento, 4. 2. 1512. 40. & 4. 2. 1967. 21. & pro homine, & pro corpore, 4. 2. 1512. 40. & pro uxore, 4. 2. 1512. 45, &c. & pro virilibus, 4. 2. 958. 46, &c.
Vaticinia alia clariùs, alia obscuriùs, à Deo prolata, 4. 1. 577. 20.
Velum Templi duplex erat, 4. 1. 682. 65, &c. fufé.
Venire ad Christum quid est? 4. 1. 318. 41.
Verba rem significatam cum qualitate ejus sæpe indicant, 4. 2. 485. 42.
Verba Activa pro Passivis ponuntur impersonaliter, 4. 1. 121. 3. & 1049. 60, &c.
Verba Activa & Passiva pro se invicem ponuntur, 4. 2. 450. 19.
Verba realia declarativè accipienda, 4. 1. 1346. 41. & 1478. 58, &c. & 4. 2. 1191. 30.
Verba quædam cum effectu intelligenda, 4. 1. 1224. 68. & 1414. 2, &c.
Verba eadem significationem habent & ἔν Kal, & ἔν Hi-phil, 4. 1. 1012. 40.
Verba an semper juxta certam ipsorum significationem sint usurpanda? 4. 1. 1133. 70. fufiffimé.
Verba eadem & esse significant, & motum ad esse, 4. 1. 1518. 53, &c.
Verba pro mandatis, 4. 1. 1479. 75.
Verbum prægnans five unum pro duobus, 4. 2. 379. 60. & 1868. 59.
Verbum Dei rectè trahi quid est? 4. 2. 1114. 26.
Veritas pro justitia, 4. 1. 1184. 34. & 4. 2. 20. 26.
Verum pro eximio, 4. 1. 1151. 34, &c. & 4. 2. 1710. 68. & pro rato, vel fide digno, 4. 1. 1214. 39, &c. sæpe opponitur typico & umbræ, 4. 2. 1293. 45.
Veritatis verbum quid est, & quare sic dictum? 4. 2. 750. 2, &c.
Vespera interdum pro tota nocte ponitur, 4. 1. 623. 41. & 692. 50.
Vespera duplex Judæis, 4. 1. 381. 36, &c.
Vestes albæ quid significant? 4. 2. 1709. 50, &c. & 1725. 77. & 1756. 3, &c.
Vestimenta scindere, vel dirumpere, signum luctus, 4. 1. 650. 68, &c.
Vetus homo quid? 4. 2. 122. 75. fufé.
Via pro ratione vivendi, five moribus, 4. 1. 75. 29. & 1512. 59. & pro doctrina religionis, 4. 1. 1468. 33. & 1600. 36. & 4. 2. 1557. 48.
Videre sæpe pro tangere, 4. 1. 1383. 18. & pro frui, five experiri, 4. 1. 1177. 8.
Vigilia quot erant apud Judæos, & Romanos? 4. 1. 384. 24, &c.
Vim vi repellere an & quatenus licet Christianis? 4. 1. 186. 50, &c. fufiffimé.
Vindicta privata à nonnullis etiam Ethnicis damnata, 4. 1. 182. 57. fufé, & 184. 10, &c.
Vindictam de hostibus petere à Deo an licet? 4. 2. 1755. 63, &c.
Vinum vetus novo quare præfertur, 4. 1. 951. 30, &c.
Vinum myrrhatum quid, & cui ufui apud Judæos? 4. 1. 826. 21. fufé.
Vipera venenum acerrimum est, 4. 1. 1625. 39, &c.
Virgines appellantur omnes fideles, 4. 2. 1898. 40.
Virtutes Ethnicorum & Christianorum quomodo differunt? 4. 2. 724. 41, &c.
Virtutes omnes inter se cohærent, 4. 1. 539. 46.

Virtus à solo Deo est, 4. 1. 480. 13.
Visitatio Dei multiplex, 4. 1. 1084. 75. & 4. 2. 1501. 62. fufé.
Vita bona Christianorum plurimum facit ad conversionem, 4. 2. 1509. 4. &c.
Vita pro *vita læta*, 4. 2. 1983. 34.
Vita eterna an promissa erat & sperata Judæis? 4. 1. 137. 34. fufiffimè; & 4. 2. 226. 52, &c.
Vivere Deo quid est? 4. 1. 1588. 39.
Vivificari dicitur cui *vita* non eripitur, 4. 2. 1519. 17, &c.
Unctio ægrotorum ad recuperandam sanitatem olim instituta & adhibita, 4. 1. 754. 74, &c. & 4. 2. 1475. 42, &c. fufé.
Unctiones & ablutiones mortuorum apud Judæos usitata, 4. 1. 617. 9.
Unctio Christi quid est? 4. 2. 1196. 46, &c.
Unctio Christianorum quid est? 4. 2. 1599. 17, &c.
Unguentorum usus apud Judæos & Ethnicos in diebus festis, & conviviis, 4. 1. 224. 60, &c. & 615. 16, &c.
Unio fidelium cum Christo qualis est? 4. 1. 1324. 43, &c.
Unus dictus est Abrahamus, 4. 1. 164. 24, &c.
Unus pro *quidam*, 4. 1. 256. 35.
Vocari ponitur pro *esse*, 4. 1. 28. 69. & 45. 55. & 134. 60. & 4. 2. 1445. 25. & 1788. 3.
Vocationis particularis mutatio omnis an sit illicita? 4. 2. 416. 22.

Vocatio Apostolorum duplex, 4. 1. 109. 37. & 110. 2.
Voces Græcæ factæ ex Latinis, 4. 1. 155. 78. & 758. 1. & 1172. 46.
Vocum significationes contrariæ, 4. 1. 56. 31.
Voluntas Dei de omnibus salvandis quænam, & qualis est? 4. 2. 1023. 39. ad 1024. 45.
Voluntas Decreti & Præcepti in Deo, quid & quomodo differunt? 4. 1. 215. 35, &c.
Voces eadem eodem loco diversimodè sumptæ, 4. 1. 259. 25.
Vota impia non servanda, 4. 1. 394. 68, &c. ad 396. 60. & 398. 71, &c. fufé.
Votorum genera & modi apud Hebræos, 4. 1. 394. 48, &c. fufiffimè.
Vri libidine quid est? 4. 2. 405. 73.
Ustio in Baptismo multis usurpata, 4. 1. 88. 63.
Usura. Vide *Fænus*.
Uxores debent maritis obsequium, 4. 2. 1031. 8, &c. domi se plurimum continere debent, 4. 2. 1150. 44, &c.

Z

Zelotarum jus quodnam erat apud Judæos? 4. 1. 509. 35. & 1458. 75, &c.
Zizanium quid? 4. 1. 360. 70, &c. fufé.

INDEX Scripturarum quæ non suo loco explicantur, vel cum aliis
quæ in speciem videntur pugnare, conciliantur, in Quarto & Ulti-
mo Volumine *Synopseos*.

Gen.

- Gen. cap. 1. vers. 2. in 4. 2. 1572. 39.
c. 2. v. 18. conciliatum cum 1 Cor. 7. 1. in 4. 2.
400. 50, &c.
c. 3. v. 22. conciliatum cum 1 Tim. 3. 14. in 4. 2.
1031. 54.
c. 4. v. 1. in 4. 1. 46. 19.
c. 6. v. 3. in 4. 2. 1520. 29, &c.
c. 6. v. 3. in 4. 2. 1520. 29, &c.
c. 9. v. 4. in 4. 1. 1521. 79, &c.
c. 10. v. 9. in 4. 1. 1130. 47, &c.
c. 10. v. 22. & c. 11. v. 12. collatum & conciliatum
cum Luc. c. 13. v. 36. in 4. 1. 929. 21. usque ad
933. 5.
c. 11. v. 26, 32. conciliatum cum Act. c. 7. v. 4. in 4.
1. 1444. 47, &c.
c. 11. v. 31. & c. 12. v. 1. conciliatum cum Act. c. 7.
v. 2, 3. in 4. 1. 1443. 55, & 1444. 15.
c. 14. v. 1. in 4. 1. 107. 49.
c. 15. v. 6. in 4. 2. 81. 22, &c.
c. 15. v. 13. conciliatum cum Gal. 3. 17. in 4. 2.
694. 30, &c.
c. 17. v. 7. in 4. 2. 88. 51, &c.
c. 21. v. 12. in 4. 2. 200. 28.
c. 22. v. 18. in 4. 2. 88. 51, &c. & 693. 3. fusè.
c. 25. v. 27. in 4. 1. 1167. 33.
c. 33. v. 19. conciliatum cum Act. c. 7. v. 16. in
4. 1. 1447. 76. ad 1449. 10.
c. 42. v. 15. in 4. 1. 176. 39, &c.
c. 46. v. 27. conciliatum cum Act. c. 7. v. 14. in 4.
1. 1446. 47. & 1447. 30.
c. 47. v. 31. collatum & conciliatum cum Heb. 11.
21. in 4. 2. 1366. 34. fusè.
c. 48. v. 22. in 4. 1. 1191. 54, &c.
c. 49. v. 10. in 4. 1. 48. 28, &c.

Exod.

- Exod. c. 12. v. 18. conciliatum cum Lev. c. 23. v. 6. in
4. 1. 619. 25, 35, &c.
c. 16. v. 33. in 4. 2. 1308. 11.
c. 20. v. 14. in 4. 1. 156. 19.
c. 21. v. 10. in 4. 2. 401. 72, &c.
c. 22. v. 1. in 4. 1. 1078. 39, &c.
c. 30. v. 15. in 4. 1. 510. 38, &c.
c. 34. v. 7. conciliatum cum Rom. c. 4. v. 5. in 4.
2. 83. 31.

Levit.

- Levit. c. 5. v. 5. in 4. 1. 80. 46.
c. 14. v. 4, 7. in 4. 1. 249. 55, &c.
c. 18. v. 5. in 4. 2. 690. 68, &c.
c. 18. v. 16. in 4. 1. 376. 31.
c. 19. v. 12. in 4. 1. 170. 74.
c. 19. v. 17. in 4. 1. 459. 30, &c. fusè.
c. 19. v. 27. & c. 21. v. 5. in 4. 2. 1797. 26.
c. 23. v. 10, 11. in 4. 1. 952. 75.
c. 23. v. 27. & v. 32. conciliata in 4. 1. 619. 27.
c. 23. v. 40. in 4. 1. 506. 77.

Num.

- Num. c. 5. v. 7. in 4. 1. 80. 46.
c. 22. v. 28. in 4. 2. 1565. 66, &c.
c. 24. v. 17. in 4. 1. 51, 52, &c.
c. 25. v. 9. conciliatum cum 1 Cor. 10. 8. in 4. 2.
449. 25, &c.
c. 36. v. 8, 9. in 4. 1. 19. 56. fusè.

Deut.

- Deut. c. 1. v. 36. in 4. 1. 91. 60.
c. 6. v. 13. collatum & conciliatum cum Matth. c. 4.
v. 10. in 4. 1. 103. 60, &c. fusè.
c. 6. v. 16. in 4. 1. 99. 28, &c. fusè.
c. 10. v. 19. in 4. 1. 198. 36, &c.
c. 10. v. 20. in 4. 1. 103. 60.
c. 14. v. 24. in 4. 1. 509. 55, & 510. 15.
c. 15. v. 4, & 8. 11. conciliata in 4. 1. 616. 8.
c. 17. v. 8, 9. in 4. 1. 147. 11, ad 148. 11.
c. 18. v. 18. in 4. 1. 435. 9.
c. 21. v. 23. in 4. 2. 691. 43, &c.
c. 23. v. 18. in 4. 1. 659. 43.
c. 24. v. 1. in 4. 1. 163. 12. 60. & 470. 59, &c.
c. 25. v. 3. in 4. 2. 644. 24, &c.
c. 27. v. 1. in 4. 1. 115. 2.
c. 27. v. 26. collatum cum Gal. 3. 10. in 4. 2. 890.
4, &c.
c. 30. v. 11, &c. collatum & conciliatum cum Rom.
10. 6, &c. in 4. 2. 227. 12. ad 231. 30.
c. 32. v. 36. in 4. 2. 1348. 26, &c.
c. 32. v. 43. collatum & conciliatum cum Rom. 15.
10. in 4. 2. 310. 41. fusè.

Jof.

- Jof. c. 1. v. 5. in 4. 2. 1400. 64, &c.
c. 14. v. 14. in 4. 1. 91. 61.
c. 24. v. 32. conciliatum cum Act. c. 7. v. 16. in 4.
1. 1447. 76. ad 1449. 10.

Jud.

- Jud. c. 19. v. 2. in 4. 1. 165. 71, &c. fusè.

1 Sam.

- 1 Sam. c. 21. v. 1. conciliatum cum Marc. c. 2. v. 26. in
4. 1. 727. 37. ad 728. 14.
c. 25. v. 5. in 4. 1. 322. 4.

2 Sam.

- 2 Sam. c. 7. v. 12, &c. in 4. 1. 26. 45. fusè: & 4. 2.
1190. 47. fusè.

1 Reg.

- 1 Reg. c. 6. v. 5. conciliatum cum Act. c. 13. v. 20. in
4. 1. 1499. 18. ad 64.
c. 8. v. 9. conciliatum cum Hebr. c. 9. v. 4. in 4. 2.
1308. 32. usque ad 1310. 13.
c. 18. v. 1. collatum & conciliatum cum Luc. 4. 25.
in 4. 1. 943. 1. ad 50.

2 Reg.

- 2 Reg. c. 1. v. 2. in 4. 1. 294. 39, &c.
c. 1. v. 8. in 4. 1. 76. 23.
c. 5. v. 18. in 4. 1. 944. 16. fusè.

1 Par.

- 1 Par. c. 3. v. 17, 19. conciliatum cum Matth. c. 1.
v. 12. in 4. 1. 17. 23. fusè.

2 Par.

- 2 Par. c. 5. v. 10. conciliatum cum Heb. c. 9. v. 4. in 4.
2. 1308. 32. fusissimè, ad 1310. 13.

e. 19. v. 8. in 4. 1. 148. 14, &c. fufé.
c. 36. v. 14. in 4. 1. 53. 63, &c.

Job.

Job. c. 5. v. 13. in 4. 2. 365. 16.

Pfal.

Pfal. 2. v. 7. in 4. 1. 1502. 48. ad 1503.
38. & in 4. 2. 1189. 23, &c. fufé.
4. v. 4. in 4. 2. 799. 54, &c.
8. v. 3. in 4. 1. 511. 77.
8. v. 4. &c. in 4. 2. 1204. 42. ad 1207. 60.
14. v. 1. in 4. 2. 64. 73, &c.
18. v. 3. in 4. 2. 1212. 54.
19. v. 4. collatum & conciliatum cum Rom. c. 11.
v. 18. in 4. 2. 235. 73. ad 236. 67.
22. v. 22. in 4. 2. 1212. 15. fufé.
37. v. 9, 11. in 4. 1. 117. 65.
40. v. 6, &c. conciliatum cum Heb. 10. 5, &c. in 4. 2.
1335. 14. ad 1337. 60.
45. v. 7, 8. in 4. 2. 1194. 69. fufiffimé.
51. v. 4. in 4. 2. 59. 3. fufiffimé.
68. v. 18. collatum & conciliatum cum Eph. 4. 8. in
4. 2. 787. 6. ad 788. 4.
72. v. 5. in 4. 1. 131. 7.
91. v. 12. in 4. 1. 101. 5, &c.
95. v. 7, &c. in 4. 2. 1222. 42. ad 1224. 75. &
1232. 10. fufé.
97. v. 7. in 4. 2. 1192. 10. fufé.
102. v. 25, 26, 27. in 4. 1. 130. 38. & 4. 2. 1196.
61. fufiffimé.
104. v. 4. in 4. 2. 1193. 36. fufiffimé.
104. v. 19. in 4. 2. 1848. 78.
106. v. 20. in 4. 1. 1554. 75.
110. v. 1. in 4. 2. 1198. 67, &c.
110. v. 4. in 4. 2. 1245. 56, &c. & 1284. 64, &c.
112. v. 8. in 4. 2. 623. 1, &c.
118. v. 6. in 4. 2. 1401. 15, &c.
118. v. 22. in 4. 1. 775. 67.

Prov.

Prov. c. 3. v. 11, 12. in 4. 2. 1383. 64. ad 1384. 47.
c. 17. v. 15. conciliatum cum Rom. c. 4. v. 5. in 4. 2.
83. 31.
c. 25. v. 21, 22. in 4. 2. 278. 34. fufé.
c. 30. v. 17. in 4. 1. 584. 45.

Ecclef.

Ecclef. c. 5. v. 1. in 4. 1. 1119. 62.

Efa.

Efa. c. 4. v. 4. in 4. 1. 88. 7.
c. 6. v. 6, 7. in 4. 1. 88. 12.
c. 7. v. 14. in 4. 1. 40. 79, &c. fufé; & 44. 75, &c.
c. 7. v. 16. in 4. 1. 44. 31, &c.
c. 8. v. 14. collatum cum Rom. c. 9. v. 33. in 4.
2. 223. 43, &c.
c. 8. v. 17. in 4. 2. 1212. 63. fufé.
c. 9. v. 1, 2. collatum cum Mat. c. 4. v. 14, 15, 16.
in 4. 1. 105. 65. ufque ad 108. 29. & 4. 2. 809.
63, &c.
c. 10. v. 22. in 4. 2. 218. 60. ad 220. 9.
c. 11. v. 10. in 4. 2. 311. 13, &c.
c. 26. v. 19. in 4. 2. 809. 63.
c. 28. v. 16. in 4. 1. 519. 65, &c. & 4. 2. 223. 43.
c. 29. v. 10. in 4. 2. 243. 20. fufiffimé.
c. 29. v. 14. in 4. 2. 341. 14, &c.
c. 33. v. 18. in 4. 2. 341. 37.
c. 35. v. 5. in 4. 1. 303. 43.
c. 42. v. 2, 3. collatum cum Matth. c. 12. v. 17. in
4. 1. 327. 62.
c. 43. v. 3. in 4. 2. 1860. 17.
c. 55. v. 4. conciliatum cum Matth. c. 8. v. 17. in 4.
1. 255. 17. ad 256. 46.

c. 53. v. 8. in 4. 1. 1466. 49.
c. 53. v. 9. collatum cum 1 Pet. c. 2. v. 38. in 4. 2.
1506. 38.
c. 54. v. 1. in 4. 2. 712. 73, &c.
c. 55. v. 3. in 4. 1. 1503. 66, &c.
c. 59. v. 20. in 4. 2. 255. 12, &c.
c. 61. v. 1, 2. collatum cum Luc. c. 4. v. 18. in 4. 1.
938. 18. ufque ad 940. 77.
c. 62. v. 11. in 4. 1. 504. 72, &c.

Jer.

Jer. c. 1. v. 5. in 4. 2. 671. 20, &c.
c. 22. v. 11. in 4. 2. 1714. 38.
c. 22. v. 30. conciliatum cum Matth. c. 1. v. 12.
in 4. 1. 16. 54. fufé.
c. 31. v. 15. in 4. 1. 65. 15. ad 66. 70.
c. 31. 31, &c. collatum & conciliatum cum Heb. 8. 8.
in 1298. 35. ufque ad 1303. 63.
c. 38. v. 5. in 4. 1. 148. 51.

Dan.

Dan. c. 7. v. 9, 10. in 4. 1. 486. 28, &c. & in 4. 2. 1992.
54, &c.
c. 8. v. 13, 14. in 4. 2. 1956. 10, &c.
c. 9. v. 27. }
c. 11. v. 31. } in 4. 1. 573. 33. ufque ad 577. 10.
c. 12. v. 11. }
c. 12. v. 7. in 4. 2. 1833. 35.

Hof.

Hof. c. 2. v. 23. in 4. 2. 217. 66, &c. & 1500. 39, &c.
c. 6. v. 6. in 4. 1. 268. 8.
c. 8. v. 4. conciliatum cum Rom. c. 2. v. 15. in
4. 2. 280. 75.
c. 11. v. 1. collatum cum Matth. c. 13. v. 1. in 4. 1.
61. 50. ufque ad 63. 34.
c. 11. v. ult. in 4. 2. 1988. 77.
c. 13. v. 14. in 4. 2. 541. 35, &c.

Amos.

Amos. c. 5. v. 26, 27. in 4. 1. 557. 60. & 1453. 78. fu-
fiffimé.
c. 6. v. 6. in 4. 1. 555. 71.
c. 9. v. 12. in 4. 1. 1518. 39. fufé.

Mich.

Mich. c. 5. v. 2. collatum & conciliatum cum Matth.
c. 2. v. 6. in 4. 1. 55. 43. ufque ad 57. 77.

Hab.

Hab. c. 1. v. 5. conciliatum cum Act. c. 13. v. 41. in
4. 1. 1505. 4. &c. fufé.
c. 2. v. 4. collatum & conciliatum cum Rom. 1. 17.
& cum Heb. 10. 38. in 4. 2. 19. 2, &c. & 1351.
8. ad 1352. 20.

Agg.

Agg. c. 2. v. 7. in 4. 2. 1395. 71. ad 1397. 36.

Zach.

Zach. c. 3. v. 7. in 4. 1. 456. 64.
c. 9. v. 9. in 4. 1. 504. 73. ad 505. 12.
c. 11. v. 12, 13. collatum & conciliatum cum Matt.
c. 27. v. 9, 10. in 4. 1. 660. 22. ufque ad 665. 5.

Mal.

Mal. c. 2. v. 16. in 4. 1. 164. 10, &c. fufé.

H

Matth.

Matth.

- Matth. c. 2. v. 5, 6. conciliatum cum Joh. c. 7. v. 27. in 4. I. 1240. 49, &c.
 c. 4. v. 3, 4. collatum cum Luc. c. 4. v. 2. in 4. I. 934. 34.
 c. 4. v. 18, &c. collatum & conciliatum cum Luc. 5. 2. in 4. I. 946. 66, &c.
 c. 7. v. 13. conciliatum cum Matth. c. 11. v. 30. in 4. I. 319. 59.
 c. 8. v. 5. conciliatum cum Luc. 5. 12. in 4. I. 949. 28, &c.
 c. 8. v. 28. conciliatum cum Matth. c. 5. v. 1. in 4. I. 745. 42, &c.
 c. 12. v. 30. conciliatum cum Marc. 9. 40. in 4. I. 784. 70. fusé.
 c. 16. v. 29. conciliatum cum c. 12. v. 40. in 4. I. 344. 72, &c. fusé.
 c. 17. v. 1. conciliatum cum Luc. 9. 28. in 4. I. 432. 30, &c.
 c. 18. v. 15. conciliatum cum Tit. 3. v. 10. in 4. 2. 1160. 30, &c.
 c. 19. v. 9. in 4. I. 166. 61.
 c. 24. v. 35. in 4. I. 131. 23, &c.
 c. 26. v. 17. conciliatum cum Joh. 13. 1. in 4. I. 1305. 46, &c.
 c. 27. v. 5. conciliatum cum Act. 1. 18. in 4. I. 1398. 77.
 c. 27. v. 48. conciliatum cum Joh. 19. 29. in 4. I. 681. 31. fufiffimé: & 1373. 30. fufiffimé.
 c. 28. v. 1. conciliatum cum Marc. c. 16. v. 9. in 4. I. 832. 37.

Marc.

- Marc. c. 2. v. 27. 28. in 4. I. 324. 22.
 c. 5. v. 1, 2. conciliatum cum Matth. c. 8. v. 28. in 4. I. 259. 74. ad 260. 38.
 c. 5. v. 23. conciliatum cum Matth. c. 9. v. 18. in 4. I. 273. 17. ad 48.
 c. 9. v. 33. collatum & conciliatum cum Matth. c. 18. v. 1. in 4. I. 448. 61, &c.
 c. 9. v. 40. collatum & conciliatum cum Mat. 12. 30. in 4. I. 784. 70. fusé.
 c. 10. v. 46. collatum cum Matth. c. 20. v. 30. in 4. I. 502. 57. fusé.
 c. 11. v. 1. conciliatum cum Matth. c. 21. v. 1. in 4. I. 503. 63, &c.
 c. 11. v. 13. in 4. I. 512. 45.
 c. 14. v. 30. collatum & conciliatum cum Matth. c. 26. v. 34. in 4. I. 638. 2, &c.
 c. 15. v. 25. conciliatum cum Matth. c. 27. v. 45. & cum Joh. c. 19. v. 14. in 4. I. 678. 19. fusé. & 1370. 50.
 c. 16. v. 2. conciliatum cum Matth. c. 28. v. 1. in 4. I. 691. 69. usque ad 695. 24.
 c. 16. v. 9. conciliatum cum Matth. c. 28. v. 9. in 4. I. 700. 24, &c.

Luc.

- Luc. c. 3. v. 23. in 4. I. 19. 9, &c.
 c. 3. v. 27. conciliatum cum Matth. c. 1. v. 12. in 4. I. 16. 76.
 c. 3. v. 39. in 4. I. 49. 77.
 c. 4. v. 42. conciliatum cum Marci c. 1. v. 435. in 4. I. 721. 39, &c.
 c. 5. v. 1. collatum & conciliatum cum Matth. c. 4. v. 18. in 4. I. 109. 44, &c.
 c. 5. v. 2, &c. collatum & conciliatum cum Mat. c. 4. v. 18, &c. in 4. I. 946. 66, &c.
 c. 5. v. 12. conciliatum cum Matth. 8. 5. in 4. I. 949. 28, &c.
 c. 6. v. 17. conciliatum cum Mat. 5. 1. in 4. I. 956. 1, &c.
 c. 6. v. 21. collatum cum Matth. c. 5. v. 6. in 4. I. 118. 24.

- c. 7. v. 1, &c. collatum & conciliatum cum Mat.
 c. 8. v. 5. in 4. I. 250. 47, &c. fusé.
 c. 8. v. 26. conciliatum cum Matth. c. 8. v. 25. in 4. I. 721. 39, &c.
 c. 8. v. 42. conciliatum cum Matth. c. 9. v. 18. in 4. I. 273. 17. ad 48.
 c. 9. v. 9. conciliatum cum Matth. c. 14. v. 2. in 4. I. 373. 50, &c.
 c. 9. v. 28. conciliatum cum Matth. c. 17. v. 1. in 4. I. 432. 27, &c.
 c. 17. v. 20, 21. in 4. I. 74. 30.
 c. 18. v. 35. collatum cum Matth. c. 20. v. 30. in 4. I. 502. 57. fusé.
 c. 19. v. 11. collatum cum Matth. c. 25. v. 14. in 4. I. 599. 41.
 c. 19. v. 29. conciliatum cum Matth. c. 21. v. 1. in 4. I. 503. 63, &c.
 c. 22. v. 20. collatum cum Matth. c. 26. v. 26. in 4. I. 627. 11, &c. fusé.
 c. 22. v. 36. conciliatum cum Matth. c. 5. v. 39. in 4. I. 1108. 74, &c. fusé.
 c. 22. v. 58. conciliatum cum Matth. c. 27. v. 71. in 4. I. 653. 22.
 c. 23. v. 39. conciliatum cum Matth. c. 27. v. 44. in 4. I. 677. 58, &c.
 c. 24. v. 1. conciliatum cum Matth. c. 28. v. 1. in 4. I. 691. 69. usque ad 695. 21.
 c. 24. v. 53. conciliatum cum Act. 1. 3. in 4. I. 1142. 35, &c.

Joh.

- Joh. c. 1. v. 17. in 4. I. 128. 45.
 c. 1. v. 29. usque ad c. 4. v. 43. in 4. I. 105. 43.
 c. 1. v. 33. conciliatum cum Matth. c. 3. v. 14. in 4. I. 90. 50.
 c. 1. v. 41, &c. conciliatum cum Matth. c. 4. v. 18. in 4. I. 109. 27, &c.
 c. 7. v. 42. conciliatum cum Joh. c. 7. v. 27. in 4. I. 1240. 49, &c.
 c. 7. v. 52. in 4. I. 864. 75.
 c. 8. v. 11. in 4. I. 128. 51.
 c. 16. v. 7. conciliatum cum Joh. c. 20. v. 22. in 4. I. 1381. 10.
 c. 16. v. 13. in 4. I. 464. 34.
 c. 19. v. 14. in 4. I. 609. 26, &c. conciliatum cum Marc. c. 15. v. 33. in 4. I. 828. 55, &c.
 c. 19. v. 29. conciliatum cum Matth. c. 27. v. 48. in 4. I. 681. 30. fufiffimé.
 c. 19. v. 31. in 4. I. 609. 47.
 c. 20. v. 1. conciliatum cum Matth. c. 28. v. 1. in 4. I. 691. 69. ad 695. 21.
 c. 20. v. 13. conciliatum cum Matth. c. 28. v. 2. in 4. I. 696. 3. fusé.

Act.

- Act. c. 1. v. 3. conciliatum cum Luc. 24. 53. in 4. I. 1142. 35, &c.
 c. 1. v. 4, 5. conciliatum cum Joh. c. 20. v. 22. in 4. I. 1381. 10.
 c. 1. v. 18. conciliatum cum Matth. c. 27. v. 5. in 4. I. 656. 62. usque ad 659. 10.
 c. 2. v. 46. in 4. I. 1397. 29.
 c. 13. v. 42. in 4. I. 111. 67.
 c. 22. v. 9. conciliatum cum Act. c. 9. v. 7. in 4. I. 1469. 59. fusé.

Rom.

- Rom. c. 3. v. 28. conciliatum cum Jac. c. 2. v. 24. in 4. 2. 1443. 51. ad 1445. 60.
 c. 12. v. 1. in 4. I. 182. 52.

I Cor.

- I Cor. c. 5. v. 1. in 4. I. 463. 23, &c.
 c. 6. v. 7. in 4. I. 186. 22.
 c. 7. v. 14. in 4. I. 32. 52, &c.

c. 7. v. 15. conciliatum cum Matth. c. 5. v. 32. in
4. 1. 168. 67. ad 169. 38.
c. 7. v. 38. in 4. 1. 533. 24, &c.
c. 9. v. 16. in 4. 1. 1063. 33, &c.
c. 9. v. 25. collatum cum Matth. c. 26. v. 26. in
4. 1. 627. 12, &c.
c. 16. v. 5. in 4. 2. 232. 60.

2 Cor.

2 Cor. c. 1. v. 17. in 4. 1. 178. 40.

Gal.

Gal. c. v. 1. 16. in 4. 2. 88. 50, 70, &c.
c. 5. v. 2. conciliatum cum Rom. c. 2. v. 25. in
4. 2. 53. 35.

Ephes.

Ephes. c. 2. v. 20. in 4. 1. 519. 57.
c. 4. v. 15, 16. collatum cum Col. c. 2. v. 19. in
4. 2. 918. 30, &c.

Colof.

Colof. c. 2. v. 8, 18. in 4. 2. 1056. 61.

1 Tim.

1 Tim. 1. 3. in 4. 2. 1005. 46.
c. 4. v. 14. conciliatum cum 2 Tim. 1. 6. in 4. 2.
1068. 19, &c.
c. 6. v. 13. in 4. 1. 665. 32.

2 Tim.

2 Tim. c. 1. v. 10. in 4. 1. 138. 48, &c.

Heb.

Heb. c. 2. v. 3. in 4. 2. 1179. 18, &c.
c. 6. v. 12. conciliatum cum Heb. c. 11. v. 39. in
4. 2. 1265. 70, &c.
c. 13. v. 24. in 4. 2. 1175. 69.

Jac.

Jac. c. 5. v. 12. in 4. 1. 178. 74.
c. 5. v. 14. in 4. 1. 755. 1, &c.

1 Pet.

1 Pet. c. 2. v. 6, 7, 8. in 4. 2. 223. 44. 71.
c. 2. v. 24. in 4. 1. 255. 19, &c. & 256. 9.
c. 4. v. 7. in 4. 1. 570. 45.
c. 4. v. 18. in 4. 1. 1119. 8.

2 Pet.

2 Pet. c. 3. v. 15, 16. in 4. 2. 3. 78. ad 1175. 66.

Apoc.

Apoc. c. 6. v. 4. in 4. 1. 568. 68.
c. 6. v. 5. in 4. 1. 569. 21.
c. 6. v. 8. in 4. 1. 569. 30.
c. 6. v. 15. in 4. 1. 589. 22.
c. 12. v. 1. in 4. 1. 586. 76, &c.
c. 19. v. 11. in 4. 1. 588. 60.

Finis Indicium.

208

POLI
SYNOPSIS
VOL.V.

96

+ colorchecker classic

calibrite

mm